

ELEKTRONINĖ LITERATŪROS CHRESTOMATIJA

11–12 klasei

versija 1.0

Šia chrestomatija galima naudotis
tik mokymo ar mokymosi tikslais

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2012

SUDARYTOJA Aušra Martišiūtė-Linartienė

REDAKcinė KOLEGIJA: Darius Kuolys, Mindaugas Kvietkauskas, Aušra Martišiūtė-Linartienė,
Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Brigita Speičytė, Gytis Vaškelis

PROJEKTO KOORDINATORIUS Gytis Vaškelis

KONSULTANTĖS: Vilija Dailidienė, Dainora Eigminienė, Aušra Jurgutienė

REDAKTORĖS: Irena Daugirdaitė, Laima Arnatkevičiūtė, Danutė Kalinauskaitė, Asta Vaškeliene

KNYGOS DAILININKAS IR MAKETUOTOJAS Rokas Gelažius

Išleido

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, Vilnius LT-10308

www.lti.lt

knyga@lti.lt

© Autoriai, tekstai, 2012

© Aušra Martišiūtė-Linartienė, sudarymas, 2012

© Rokas Gelažius, 2012

© Ugdymo plėtotės centras, 2012

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012

ISBN 978-609-425-088-0

TEKSTŲ AUTORIAI:

Natalija Arlauskaitė (A. Čechovas, A. Achmatova, O. Mandelštam, B. Pasternakas), Gintarė Bernotienė (H. Hesė, J. Vaičiūnaitė), Dagnė Beržaitė (F. Dostojevskis), Vigmantas Butkus (XX a. pradžios literatūra. Realizmas. Neoromantizmas), Dalia Čiočytė (M. Valančius), Jūratė Čerškutė (R. Gavelis), Vilija Dailidienė (N. Sadūnaitė), Viktorija Daujotytė-Pakerienė (K. Būga), Kęstutis Girnius (J. Girnius), Aušra Jurgutienė (J. Baltrušaitis), Nijolė Kašelionienė (Gi de Mopasanas, O. Milašius Š. Bodleras, P. Verlenas), Laurynas Katkus („Keturi vėjai“, F. T. Marinėtis, R. M. Rilke, F. Kafka, B. Sruoga (II)), B. Krivickas, A. Nyka-Nyliūnas, J. Lukša-Daumantas, V. Bložė, M. Martinaitis, T. Venclova, J. Erlickas, D. Kalinauskaitė), Rimantas Kmita (I. Meras, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, E. Miežėlaitis, Just. Marcinkevičius, S. Geda, J. Strielkūnas, N. Miliauskaitė, Nepriklausomybės laikų literatūra, A. Marčėnas, A. Jonynas, D. Kajokas, S. Parulskis, G. Grajauskas), Darius Kuolys (Barokas, Apšvieta, K. Sirvydas, M. K. Sarbievijus, D. Naborovskis, S. Pšipkovskis, M. K. Pacas, K. Donelaitis, M. P. Karpavičius, T. Kosčiūška, I. Kantas, M. Gimbutienė, V. Kavolis, M. Lukšienė), Mindaugas Kvietkauskas (XX a. pradžios literatūra. Romantizmas. Neoromantizmas, M. Riomeris, M. Kulbakas, K. Kavafis, XX a. vidurio katastrofų literatūra, O. Šimaitė, A. Kamiu, P. Levis, V. Šymborska, Č. Milošas, J. Brodskis), Laura Laurušaitė (K. Skujėniekas), Aušra Martišiūtė-Linartienė (V. Šekspyras, P. Kalderonas, J. V. Gėtė, F. Šileris, Dž. Baironas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, B. Sruoga (I)), D. Grinkevičiūtė, K. Ostrauskas, K. Saja, S. Beketas, M. Ivaškevičius), Gediminas Mikelaitis (S. Šalkauskis), Kęstutis Nastopka (A. J. Greimas), Dainora Pociūtė-Abukevičienė (Renesansas, Metraščiai, M. Husovianas, A. Kulvietis, M. Mažvydas, A. Volanas, L. Sapiega, J. Radvanas, M. Daukša, M. K. Radvilas-Našlaitėlis), Jurgita Žana Raškevičiūtė (J. Degutyte), Brigita Speičytė (XIX a. literatūra. Romantizmas. Realizmas, A. Strazdas, S. Daukantas, A. Mickevičius, A. Baranauskas, Žemaitė, Maironis, V. Vordsvortas, Šatrijos Ragana), Jūratė Sprindytė (M. Katilėškis, J. Aputis, R. Granauskas, B. Vilimaitė, Ch. L. Borchesas, Nepriklausomybės laikų literatūra, J. Kunčinas, V. Juknaitė, G. Radvilavičiūtė), Vaidas Šeferis (Jonas Basanavičius), Marijus Šidlauskas (V. Kudirka), Skirmantas Valentas (K. Būga), Inga Vidugiryte-Pakerienė (A. Puškinas), Vanda Zaborskaitė (M. Valančius), Eugenijus Žmuida (J. Tumas-Vaižgantas, I. Šėinius, XX a. vidurio modernioji literatūra, V. Mykolaitis-Putinas, J. Savickis, S. Nėris, H. Radauskas, I. Simonaitytė), Manfredas Žvirgždas (J. Billūnas, M. K. Čiurlionis, XX a. vidurio modernioji literatūra, J. Savickis, J. Aistis, Salomėja Nėris, B. Brazdžionis, A. Miškinis, A. Vaičiulaitis, I. Simonaitytė, K. Binkis, S. Nėris (II), A. Miškinis, V. Mačernis, K. Bradūnas, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, A. Mackus, A. Škėma, Liūnė Sutema).

TURINYS

Renesansas

Lietuvos metraščiai	1
Platusis Lietuvos Metraščių sąvadas	7
Mikalojus Husovianas	9
MIKALOJUS HUSOVIANAS. Giesmė apie stumbrą	12
Abraomas Kulvietis	14
ABRAOMAS KULVIETIS. Tikėjimo išpažinimas	22
Martynas Mažvydas	25
MARTYNAS MAŽVYDAS. Katekizmas	32
Andrius Volanas	35
ANDRIUS VOLANAS. Apie politinę arba pilietinę laisvę, – knygelė, kurią tikrai verta perskaityti	40
Leonas Sapiega	42
LEONAS SAPIEGA. Trečiojo Lietuvos Statuto pratarmė LDK luomams	46
Jonas Radvanas	47
JONAS RADVANAS. Radviliada	49
Mikalojus Daukša	52
MIKALOJUS DAUKŠA. Prakalba į malonųjų skaitytoją	66
Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis	69
MIKALOJUS KRISTUPAS RADVILAS NAŠLAITĖLIS. Kelionė į Jeruzalę	72
<i>Imelda Vedrickaitė</i> . Piligrimas. Keliaujantis riteris. Keliautojo provaizdis Radvilo Našlaitėlio „Kelionėje į Jeruzalę“	77
Viljamas Šekspyras	93
VILJAMAS ŠEKSPYRAS. Sonetai	114
VILJAMAS ŠEKSPYRAS. Hamletas, Danijos princas	118
	122

Barokas

Konstantinas Sirvydas	224
KONSTANTINAS SIRVYDAS. Punktai sakymų Dievo žodžio	231
Motiejus Kazimieras Sarbievijus	234
MOTIEJUS KAZIMIERAS SARBIEVIJUS. Poezija	239
<i>Žioilė Nedzinskaitė</i> . Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezijos barokiškumas	242
Danielius Naborovskis	251
DANIELIUS NABOROVSKIS. Poezija	258
Samuelis Pšipkovskis	259
SAMUELIS PŠIPKOVSKIS. Poezija	261
Mykolas Kazimieras Pacas	262
MYKOLAS KAZIMIERAS PACAS. Testamentas	263
<i>Vanda Zaborskaitė</i> . Teatras senajame Vilniaus universitete (XVI–XVIII a.)	265
Pedras Kalderonas de la Barka	267
PEDRAS KALDERONAS DE LA BARKA. Gyvenimas – tai sapnas	270
	273

Apšvieta	334
Kristijonas Donelaitis	344
KRISTIJONAS DONELAITIS. Metai	353
Mykolas Pranciškus Karpavičius	428
MYKOLAS PRANCIŠKUS KARPAVIČIUS. Pamokslai	432
Tadas Kosciuška	446
Imanuelis Kantas	451
IMANUELIS KANTAS. Atsakymas į klausimą „kas yra švietimas“	454
IMANUELIS KANTAS. Draugo prieraišas	458
Johanas Volfgangas Gėtė	459
JOHANAS VOLFGANGAS GĖTĖ. Faustas	464
XIX a. literatūra. Realizmas. Neoromantizmas	551
Antanas Strazdas	571
ANTANAS STRAZDAS. Poezija	576
<i>Juozas Girdzijauskas</i> . Antanas Strazdas	581
Simonas Daukantas	587
SIMONAS DAUKANTAS. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių	593
Adomas Mickevičius	600
ADOMAS MICKEVIČIUS. Poezija	611
ADOMAS MICKEVIČIUS. Vėlinės	616
ADOMAS MICKEVIČIUS. Ponas Tadas	673
ADOMAS MICKEVIČIUS. XV paskaita [Paskaita apie lietuvių tautą]	675
Antanas Baranauskas	681
ANTANAS BARANAUSKAS. Anykščių šilelis	688
ANTANAS BARANAUSKAS. Poezija	700
Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė Žemaitė	705
ŽEMAITĖ. Autobiografija	711
ŽEMAITĖ. Sutikai	769
<i>Donatas Sauka</i> . Žemaitės stebuklas	783
Vincas Kudirka	793
VINCAS KUDIRKA. [„Varpas“, 1893 m. Nr. 3]	799
Jonas Mačiulis-Maironis	801
MAIRONIS. Poezija	807
<i>Tomas Venclova</i> . Laimei, Maironis	832
<i>Vanda Zaborskaitė</i> . „...Paėmęs aukso lyrą...“	837
Motiejus Valančius	840
Jonas Basanavičius	847
Frydrichas Šileris	855
FRYDRICHAS ŠILERIS. Laiškai	861
Viljamas Vordsvortas	872
VILJAMAS VORDSVORTAS. Poezija	874
Džordžas Gordonas Baironas	875

DŽORDŽAS GORDONAS BAIRONAS. Kainas	878
Aleksandras Puškinas	902
ALEKSANDRAS PUŠKINAS. Poezija	906
Fiodoras Dostojevskis	908
FIODORAS DOSTOJEVSKIS. Nusikaltimas ir bausmė	919

XX a. pradžios literatūra. Realizmas. Neoromantizmas 970

Juozas Tumas-Vaižgantas	983
JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS. Dėdės ir dėdienės	988
<i>Vanda Zaborskaitė</i> . Didžiausias lietuvis moralinis autoritetas	1048
Petras Vileišis	1052
INŽ. PETRAS VILEIŠIS. Autobiografija	1052
Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana	1062
ŠATRIJOS RAGANA. Sename dvare	1068
ŠATRIJOS RAGANA. Mamatės užrašai	1124
Jonas Biliūnas	1165
JONAS BILIŪNAS. Apsakymai	1169
Vincas Krėvė	1193
VINCAS KRĖVĖ. Skirgaila	1200
Ignas Šeinius	1269
IGNAS ŠEINIUS. Kuprelis	1273
Vydūnas	1355
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis	1362
<i>Merkelis Račkauskas</i> . Užrašai. Dvidešimt metų Žemaitijos užkampy	1367
Kazimieras Būga	1391
Mykolas Riomeris	1399
Gi de Mopasananas	1405
GUY DE MAUPASSANT. Pjeras ir Žanas	1409
Antonas Čechovas	1417
ANTONAS ČECHOVAS. Storasis ir plonasis	1420
ANTONAS ČECHOVAS. Žmogus futliare	1421

XX a. vidurio modernioji literatūra 1429

Vincas Mykolaitis-Putinas	1441
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Poezija	1444
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Altorių šešėly	1454
Balys Sruoga	1508
BALYS SRUOGA. Milžino paunksmė	1514
Jurgis Baltrušaitis	1555
JURGIS BALTRUŠAITIS. Poezija	1558
<i>Tomas Venclova</i> . Trys Jurgio Baltrušaičio tekstai	1560
Oskaras Milašius	1564
OSKARAS MILAŠIUS. Poezija	1571

<i>Vytautas Kubilius. Lietuva Oskaro Milašiaus kūryboje</i>	1575
Keturi vėjai	1589
Jurgis Savickis	1591
JURGIS SAVICKIS. Apsakymai	1595
Moišė Kulbakas	1624
MOIŠĖ KULBAKAS. Poezija	1627
Bernardas Brazdžionis	1630
BERNARDAS BRAZDŽIONIS. Poezija	1634
<i>Tomas Venclova. Bernardas Brazdžionis</i>	1641
Salomėja Nėris	1646
SALOMĖJA NĖRIS. Poezija	1650
Jonas Aistis	1655
JONAS AISTIS. Poezija	1661
<i>Marijus Šidlauskas. Dievoieškos formos Aisčio poezijoje</i>	1668
<i>Rita Tūtlytė. Įspūdžio estetika Jono Aisčio poezijoje</i>	1675
Antanas Miškinis	1684
ANTANAS MIŠKINIS. Poezija	1688
Antanas Vaičiulaitis	1695
ANTANAS VAIČIULAITIS. Apsakymai	1699
Henrikas Radauskas	1720
HENRIKAS RADAUSKAS. Poezija	1725
<i>Marijus Šidlauskas. Kas gi Sukūrė Radauską?</i>	1732
Stasys Šalkauskis	1743
Ieva Simonaitytė	1748
Kazys Binkis	1753
Šarlis Bodleras	1759
ŠARLIS BODLERAS. Paryžiaus splinas	1762
Polis Verlenas	1766
POLIS VERLENAS. Poezija	1768
Filipas Tomazas Marinėtis	1770
Filipo Tomazo Marinečio futurizmo manifestas	1771
Futuristų literatūros techninis manifestas	1772
Francas Kafka	1774
FRANCAS KAFKA. Metamorfozė	1776
Raineris Marija Rilke	1795
RAINERIS MARIJA RILKĖ. Poezija	1797
Hermanas Hese	1800
HERMANAS HESĖ. Stepių vilkas	1803
Konstantinas Kavafis	1820
KONSTANTINAS KAVAFIS. Poezija	1822
Ana Achmatova	1824
ANA ACHMATOVA. Poezija	1826
Osipas Mandelštamas	1830

OSIPAS MANDELŠTAMAS. Poezija	1832
Borisas Pasternakas	1835
BORISAS PASTERNAKAS. Poezija	1837

XX amžiaus vidurio katastrofų literatūra	1838
Vincas Mykolaitis-Putinas	1853
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Poezija	1855
Salomėja Nėris	1857
SALOMĖJA NĖRIS. Poezija	1860
Balys Sruoga	1865
BALYS SRUOGA. Dievų miškas	1869
Icchokas Meras	1913
ICCHOKAS MERAS. Lygiosios trunka akimirką	1916
Dalia Grinkevičiūtė	1933
DALIA GRINKEVIČIŪTĖ. Lietuviai prie Laptevų jūros	1939
Antanas Miškinis	1954
ANTANAS MIŠKINIS. Poezija	1956
Vytautas Mačernis	1962
VYTAUTAS MAČERNIS. Poezija	1967
Bronius Krivickas	1975
BRONIUS KRIVICKAS. Poezija	1977
Kazys Bradūnas	1984
KAZYS BRADŪNAS. Poezija	1989
Alfonsas Nyka-Niliūnas	1997
ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS. Poezija	1999
Ona Šimaitė	2005
Juozas Lukša-Daumantas	2012
Alberas Kamiu	2017
ALBERAS KAMIU. Svetimas	2022
Primo Levis	2045
PRIMO LEVIS. Jei tai žmogus	2047

Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra	2063
<i>Vytautas Kavolis. Nužemintųjų generacija</i>	2082
Algimantas Mackus	2120
ALGIMANTAS MACKUS. Poezija	2125
Marius Katiliškis	2134
MARIUS KATILIŠKIS. Miškais ateina ruduo	2138
<i>Violeta Kelertienė. „Miškais ateina ruduo“ pasakotojas –</i>	
<i>Nepriklausomybės epochos dainius</i>	2163
Antanas Škėma	2176
ANTANAS ŠKĖMA. Balta Drobulė	2181
<i>Algis Kalėda. Antano Škėmos kūrybos kontekstai ir tradicijų punktyrai</i>	2202

Kostas Ostrauskas	2212
KOSTAS OSTRASKAS. Gyveno kartą senelis ir senelė	2216
<i>Jurgis Blekaitis</i> . Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965-1966)	2227
Eduardas Mieželaitis	2250
EDUARDAS MIEŽELAITIS. Poezija	2254
<i>Rima Pociūtė</i> . Mieželaitis ir sovietmečio modernizacijos paradoksai	2259
Vincas Mykolaitis-Putinas	2264
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Poezija	2267
<i>Viktorija Daujotytė</i> . Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai	2278
Kazys Saja	2295
KAZYS SAJA. Mamutų medžioklė	2299
Česlovas Milošas	2308
ČESLOVAS MILOŠAS. Isos slėnis	2321
ČESLOVAS MILOŠAS. Poezija	2331
<i>Viktorija Daujotytė</i> . Reliktiniai sąmonės turiniai metafiziniuose apmąstymuose	2337
Justinas Marcinkevičius	2358
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS. Poezija	2363
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS. Mažvydas	2369
<i>Reda Pabarčienė</i> . Nepriklausomas sovietmečio lietuvis	2379
Sigitas Geda	2394
SIGITAS GEDA. Poezija	2399
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Sigitas Geda: iš toliau ir iš arčiau	2414
Vytautas P. Bložė	2429
VYTAUTAS P. BLOŽĖ. Poezija	2431
Marcelijus Martinaitis	2438
MARCELIJUS MARTINAITIS. Poezija	2441
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Marcelijus Martinaitis – sąžinės ir žemės poetas	2453
Liūnė Sutema	2461
LIŪNĖ SUTEMA. Poezija	2465
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Liūnės Sutemos žemėje	2471
Janina Degutytė	2488
JANINA DEGUTYTĖ. Poezija	2493
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje	2496
Judita Vaičiūnaitė	2515
JUDITA VAIČIŪNAITĖ. Poezija	2519
<i>Rimantas Kmita</i> . Juditos Vaičiūnaitės lyrika: tarp atsiribojimo ir intymumo	2537
Tomas Venclova	2548
TOMAS VENCLOVA. Poezija	2551
Jonas Strielkūnas	2558
JONAS STRIELKŪNAS. Poezija	2561
<i>Marius Šidlauskas</i> . Praėjęs ir nepraeinantis	2565
Nijolė Miliauskaitė	2570
NIJOLĖ MILIAUSKAITĖ. Poezija	2573

<i>Dalia Satkauskytė. „Viskas ten turėjo sielą“</i>	2581
Juozas Aputis	2592
JUOZAS APUTIS. Keleivio novelės	2596
<i>Jūratė Sprindytė. Genties pirštas. Šešios įžanginės tezės</i>	2603
Romualdas Granauskas	2609
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Su peteliške ant lūpų	2612
<i>Jūratė Sprindytė. Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų</i>	2627
Bitė Vilimaitė	2632
BITĖ VILIMAITĖ. Papartynų saulė	2634
<i>Jūratė Sprindytė. Bitės perlai</i>	2651
Juozas Girnius	2655
Vytautas Kavolis	2660
Marija Gimbutienė	2664
Meilė Lukšienė	2670
Algirdas Julius Greimas	2675
<i>Rimvydas Šilbajoris. A. J. Greimo semiotinis kvadratas kaip poezijos</i>	
literatūrinio teksto analizės įrankis	2681
Nijolė Sadūnaitė	2686
Samjuelis Beketas	2692
SAMJUELIS BEKETAS. Belaukiant Godo	2695
Chorche Luisas Borchesas	2702
CHORCHĖ LUISAS BORCHESAS. Smėlio knyga	2705
Vislava Šymborska	2715
VISLAVA ŠYMBORSKA. Poezija	2718
Knutas Skujeniekas	2722
KNUTAS SKUJENIEKAS. Poezija	2724
Josifas Brodskis	2727
JOSIFAS BRODSKIS. Poezija	2731
Nepriklausomybės laikų literatūra	2740
Jurgis Kunčinas	2757
JURGIS KUNČINAS. Tūla	2760
Ričardas Gavelis	2774
RIČARDAS GAVELIS. Jauno žmogaus memuarai	2780
Juozas Erlickas	2790
JUOZAS ERLICKAS. Knyga	2793
JUOZAS ERLICKAS. Prisimynimai	2796
JUOZAS ERLICKAS. Raštai ir kt.	2800
Aidas Marčėnas	2802
AIDAS MARČĖNAS. Poezija	2806
<i>Rimvydas Šilbajoris. Poezijos erdvė erškėčių krūme</i>	2813
Antanas A. Jonynas	2820
ANTANAS A. JONYNAS. Poezija	2823

Donaldas Kajokas	2827
DONALDAS KAJOKAS. Poezija	2830
Sigitas Parulskis	2833
SIGITAS PARULSKIS. Poezija	2836
Gintaras Grajauskas	2841
GINTARAS GRAJAUSKAS. Poezija	2845
Vanda Juknaitė	2849
VANDA JUKNAITĖ. Išsiduosi. Balsu	2852
Giedra Radvilavičiūtė	2860
GIEDRA RADVILAVIČIŪTĖ. Suplanuotos akimirkos	2862
GIEDRA RADVILAVIČIŪTĖ. Tėvynė ir kitos jungtys	2871
Danutė Kalinauskaitė	2877
DANUTĖ KALINAUSKAITĖ. Niekada nežinai	2879
<i>Rima Pociūtė. Nebeegzistuojančių namų sunaikinimas:</i>	
Danutės Kalinauskaitės „Niekada nežinai“	2888
Marius Ivaškevičius	2903
MARIUS IVAŠKEVIČIUS. Madagaskaras	2906
<i>Jūratė Sprindytė. Mūsų perkūrėjas</i>	2923
<i>Ramunė Balevičiūtė. Rimas Tuminas: teatras, tikresnis už gyvenimą</i>	2927

PRIEDAS

Naujausia literatūra

KORNELIJUS PLATELIS. Poezija	2933
VLADAS BRAZIŪNAS. Poezija	2934
DONATAS PETROŠIUS. Poezija	2940
MARIUS BUROKAS. Poezija	2943
MARIUS BUROKAS. Poezija	2949
EUGENIJUS ALIŠANKA. Poezija	2954
NERINGA ABRUTYTĖ. Poezija	2954
NERINGA ABRUTYTĖ. Poezija	2960
DAIVA ČEPAUSKAITĖ. Poezija	2964
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Poezija	2964
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Poezija	2966
DARIUS JUREVIČIUS-ZAIZRAS. Poezija	2972
DARIUS JUREVIČIUS-ZAIZRAS. Poezija	2972
JURGA TUMASONYTĖ-MAŠA. Poezija	2973
JURGA TUMASONYTĖ-MAŠA. Poezija	2973
ŽYGYMANTAS MESIJUS KUDIRKA. Poezija	2975
ŽYGYMANTAS MESIJUS KUDIRKA. Poezija	2975
MANTAS GIMŽAUSKAS. Poezija	2977
MANTAS GIMŽAUSKAS. Poezija	2977
GINTAUTAS DABRIŠIUS. Poezija	2979
GINTAUTAS DABRIŠIUS. Poezija	2979
KĘSTUTIS NAVAKAS. Poezija	2983
KĘSTUTIS NAVAKAS. Poezija	2983
SIGITAS PARULSKIS. P.S. Byla O.K.	2988
SIGITAS PARULSKIS. P.S. Byla O.K.	2988
LAURA SINTIJA ČERNIAUSKAITĖ. Liučė čiuožia	2996
LAURA SINTIJA ČERNIAUSKAITĖ. Liučė čiuožia	2996
GINTARAS GRAJAUSKAS. Mergaitė, kurios bijojo Dievas	3006
GINTARAS GRAJAUSKAS. Mergaitė, kurios bijojo Dievas	3006
ARVYDAS AMBRASAS, REGIMANTAS MIDVIKIS. Duobė	3021
ARVYDAS AMBRASAS, REGIMANTAS MIDVIKIS. Duobė	3021
<i>Tomas Venclova. Apie „Duobę“ ir „Maratoną“, o gal labiausiai apie jų kontekstą</i>	3029
<i>Tomas Venclova. Apie „Duobę“ ir „Maratoną“, o gal labiausiai apie jų kontekstą</i>	3029
KOSTAS OSTRAUSKAS. Valse triste	3034
KOSTAS OSTRAUSKAS. Valse triste	3034
KOSTAS OSTRAUSKAS. Who?	3053
KOSTAS OSTRAUSKAS. Who?	3053

VALDAS PAPIEVIS. Eiti	3060
ANDRIUS JAKUČIŪNAS. Servijaus Galo užrašai	3085
RENATA ŠERELYTĖ. Ledynečio žvaigždės	3117
SIGITAS PARULSKIS. Nuogi drabužiai	3149
ROLANDAS RASTAUSKAS. Privati teritorija	3158
GINTARAS BERESNEVIČIUS. Pabėgęs dvaras	3168
KĘSTUTIS NAVAKAS. Du lagaminai sniego	3178
ZITA ČEPAITĖ. Emigrantės dienoraštis	3187
HERKUS KUNČIUS. Išduoti, išsižadėti, apšmeižti	3207
UNDINĖ RADZEVIČIŪTĖ. Baden Badeno nebus	3222
HENRIKAS ALGIS ČIGRIEJUS. Ir parnešė apynio kvapą	3233
JURGA TUMASONYTĖ. Apsakymai	3245
LAURA SINTIJA ČERNIAUSKAITĖ. Artumo jausmas	3255
RAMŪNAS KASPARAVIČIUS. Apsakymai	3275
IEVA TOLEIKYTĖ. Apsakymai	3283
Terminų žodynelis	3301
Tekstų šaltiniai	3343
Laiko juosta	3346

Renesansas

RENESANSAS (lot. *renascens* – atgimstantis) – Europos kultūros istorijos epocha tarp Viduramžių ir Baroko. Istoriskai Renesansas sutampa su Naujųjų amžių socialinės-ekonominės santvarkos pradžia ir išreiškia jos kultūrinius idealus.

Spausdintos knygos atsiradimas XV a. Vokietijoje esmingai pakeitė Europos kultūrą – rašymas ir skaitymas, pažinimo siekimas tapo visuotine visuomenės vertybe. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje spaudos pradininku tapo Pranciškus Skorina, iš Polocko kilęs ir Italijoje medicininį išsilavinimą įgijęs LDK pilietis, kuris Vilniuje įkūrė spaustuvę ir 1522–1525 m. išleido dvi pirmas LDK knygas bažnytinė slavų kalba. Skorinos spaustuvės veikla nutrūko, tačiau nuo XVI a. antrosios pusės Lietuvoje buvo leidžiamos knygos lotynų, rusėnų, lenkų ir lietuvių kalbomis.

Renesanso epocha nesukūrė vienos dominuojančios pasaulėžiūrinės sistemos, bet pasižymėjo Europoje iki tol neregėtu minties ir kultūros formų išlaisvinimu, filosofinių tendencijų įvairove ir žmogaus minties bei jo kūrybinių galių išaukštinimu. Ryškiausias beveik visą Europą apėmęs Renesanso intelektualinis ir socialinis judėjimas – reformacija – suskaldė iki tol vieningą Vakarų Bažnyčią į katalikiškąją ir protestantiškąją. Religinė įvairovė nulėmė ir subrandino skirtingas ir tarpusavyje konkuravusias pasaulėžiūros, meno bei literatūros tendencijas ir kultūrinės diskusijas. Reformacijos idėjas skatino Nyderlandų filosofo ir humanisto Erazmo Roterdamiečio scholastinės minties kritika ir iškelta idėja, jog krikščionybė turi būti atnaujinta remiantis atidžiai studijuojamu, filologiškai pagrįstu ir visiems prieinamu Biblijos, ypač Naujojo Testamento, mokymu. Žymiausi bažnytinės reformos tėvai – vokiečiai Martynas Liuteris ir prancūzas Jonas Kalvinas – XVI a. Europoje įtvirtino dvi pagrindines reformuotos Bažnyčios ir krikščionybės atšakas – liuteronizmą ir kalvinizmą. Jos tapo ir svarbiomis Lietuvos Renesanso kultūros srovėmis. Pirmasis Europoje protestantiškas Vitenbergo universitetas, nors ir draudžiamas Lietuvos ir kitų katalikiškų šalių atstovams, itin traukė studentus. Pagrindine reformacijos opozicijos jėga ir Katalikų Bažnyčios tradicijos gynėju tapo XVI a. ispano Ignaco Lojolos ir bendraminčių sukurtas jėzuitų ordinas, kuris greitai išplito visoje Europoje. Viena pagrindinių ordino veiklos sričių buvo jėzuitų kolegijų ir universitetų steigimas. 1579 m. jėzuitai įsteigė pirmą aukštąją mokyklą Lietuvoje – Vilniaus universitetą.

Renesanso tėvyne ir iškiliausia renesansinės kultūros ir meno šalimi laikoma Italija, kurioje Renesanso epocha datuojama XIV–XVI a. Dantė Aligjeris – Viduramžių pasaulėvaizdį savo *Komedijoje* italų kalba įprasminęs filosofas ir poetas – laikomas Renesanso epochos pranašu, numaćiusiu tautinių kalbų vertės iškilimą ankstyvaisiais Naujaisiais amžiais. Vienas pirmųjų Italijos humanistų, gaivinusių antikinę kultūrą, buvo poetas Frančesko Petrarka. Kaip pavyzdinis Renesanso miestas iškilo Florencija. Jame buvo sukurtas ir žymiausias italų Renesanso literatūrinis paminklas – Džovanio Bokačo *Dekameronas* (parašytas 1349–1353, išspausdintas 1471 m.). Visą Europą apėmęs Renesansas buvo kultūros sužydėjimo, pasaulio geografinių atradimų ir visuomeninio gyvenimo formų tobulinimo amžius. Renesanso žmogaus vidinio pasaulio brandą atskleidžia iškilus Renesanso

*Kas yra taip bedieviška,
kas žiauriau, kas labiau
svetima tikrajam
Kristaus tikėjimui
už norą ir bandymą
tironiškai pavergti
žmogaus mintis, kurios
yra laisvos...*

Mikalojus Radvilas Juodasis,
LDK kancleris, 1556

*Jei mūsų protėviai pasirinko
ir paliko po savęs tokias
saugias sąlygas, ar nedera
mums taip pat rūpintis, kad
paliktume savo palikuonims
visą Respubliką sveiką.*

Valerijonas Protasevičius,
Vilniaus vyskupas, 1566

epochos pabaigos kūrėjas anglas Viljamas Šekspyras. Jo dramose jau akivaizdūs ir humanizmo krizę liudijantys egzistencinio tragizmo ženklai.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir daugelyje kitų Šiaurės ir Vidurio Europos šalių Renesansas sutapo su XVI a. Pagrindiniai Renesanso Lietuvos valdovai buvo Žygimantas Senasis, jo sūnus Žygimantas Augustas, o išnykus Jogailaičių dinastijai – Steponas Batoras. Renesanso kultūros ugdymo istorijoje lemtingą vaidmenį suvaidino ir iš Renesanso tėvynės Italijos kilusi Žygimanto Senojo žmona, karalienė Bona Sforca. Tačiau Renesanso Lietuvos valdovo simboliu tapo Žygimantas Augustas. Skirtingai nei daugelis valdovų, kurie dažniau buvojo karalystės

sostinėje Krokuvoje, Žygimantas Augustas Vilnių pasirinko savo pagrindine rezidencija ir LDK sostinę pavertė renesansinės kultūros židiniu. Jo pasipriešinimas politiniams valdovo įvaizdžio standartams – meilė Barborai Radvilaitei bei tragiškai trumpa jų vedybinės laimės istorija – romantiškai vainikavo išlaisvintus Renesanso epochos jausmus ir tapo viena svarbiausių lietuvių literatūros temų.

Kritinis visuomeninių reiškinių vertinimas, valstybės tobulinimo projektai Renesanso epochoje tampa įprastine norma: Renesanso žmogus siekia tobulumo. Todėl nereikia stebėtis, jog renesansinė Lietuvos valstybė, kurią XVI a. lankė vis daugiau kitų kraštų gyventojų, pirmą kartą sulaukė ir daug kritikos, o patys valstybės piliečiai, nors ir be išlygų gerbdami luominės visuomenės taisykles, nevengė ironijos net valdovų atžvilgiu. Štai Vilniuje gyvenęs ispanų kilmės poetas Petras Roizijus šmaikščiose lotynų kalba rašytose satyrose ir epigramose kritikavo aukštuomenės ydas ir nebijojo pašiepti Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto, kuris garsėjo nuolat atidedamais sprendimais ir klausė savo motinos karalienės Bonos Sforcos:

*Stovi karalius ramiai ir didingai, o karalienė
Laksto tai šen, tai ten tartumei viesulas koks.
Jei kas paklaustų manęs, išdrįsčiau aš pasakyti:
Šios karalystės tvarka šachmatus primena man.*

Renesanso epochoje susiformavo įvairios valstybių valdymo ir visuomeninio gyvenimo tobulinimo teorijos: vienos teigė krikščioniškosios ir pasaulietinės moralės vienybę, kitos pripažino valdovų teisę būti aukščiau įstatymo. Jų autoriai – pasauliečiai ir naujai besikuriančių religinių sistemų (konfesijų) vadovai. Viena įtakingiausių Renesanso politinių teorijų, išplėtojusią moralės ir politikos nesuderinamumo idėją, buvo sukurta Florencijos mąstytojo ir politikos veikėjo Nikolo Makiavelio. Savo idėjas jis apibendrino veikale *Valdovas*. Vienas pirmųjų Lietuvos mąstytojų, kėlusį valstybės reformos idėjas, buvo Mykolas Lietuvos slapyvardžiu veikalą *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius* (apie 1550) parašęs bajoras Venclovas Mikalojaitis. Lygindamas tautų papročius, jis nurodė LDK privalumus ir trūkumus, siūlė valdovui pradėti religines ir socialines reformas ir atkreipti dėmesį į opiausią, Viduramžiais visiškai apleistą valstybės problemą – piliečių švietimą. Brandžiausiu Lietuvos Renesanso politinės minties paminklu laikomas kalvinisto Andriaus Volano veikalas

Apie politinę arba pilietinę laisvę (1572), kuriame buvo iškelti visų vienodos atsakomybės prieš įstatymą, luomų lygiateisiškumo ir asmens vertės idealai, užtikrinantys politinę laisvę.

Esminis Renesanso kultūros ir visuomenės siekinys – atrasti ir paskelbti tikrąją tiesą bei įgyvendinti pilietinį teisingumą. Daugelis Renesanso mąstytojų teigė, kad tiesa turi būti viena visiems, ir kritikavo dualistinę Viduramžių tiesos sampratą, dvejopus standartus Bažnyčios ir pasauliečių luomams, kilmingiesiems ir prasičioniams. Vienos tiesos standartai buvo pradėti įgyvendinti kuriant teisinės visuomenės pagrindus. Pasaulietinė teisė, be bažnytinės (kanonų) teisės, tapo viena iš svarbiausių studijų sričių Renesanso Europos universitetuose. Renesanso Lietuvoje buvo sukurtas ir per XVI a. gerintas bei normintas pirmasis Lietuvos teisinis – Lietuvos Statutas (trys redakcijos: 1529, 1566, 1588 m.), kuris galiojo Lietuvoje iki pat LDK padalijimo XVIII a. pabaigoje. Nors statutas buvo pažangus, XVI a. Lietuvos intelektualai siekė kuo demokratiškesnių teisės normų. A. Volanas, kritikuodamas Antrąjį Lietuvos Statutą, reikalavo visiems vienodų (nežiūrint luominės padėties) bausmių už žmogžudystę ir teigė, kad „įstatymus, jei jų nereguliuoja teisybė, reikia laikyti labai kenksmingais viešajai laisvei“.

Renesansinės tiesos paieškos formavo ir istorinę Naujųjų amžių pradžios žmonijos sąmonę. Renesanso žmogus pakerėtas istorijos reiškinų didybės ir prasmingumo. Asmens, tautos ir žmonijos gyvenimą matė ir vaizdavo išimtinai istorinėje šviesoje, iš dalies dėl to, kad, kaip ir Antikos mąstytojai, Renesanso veikėjai istoriją vadino „tiesos šviesa“ (*lux veritatis*). Renesanso šūkis – „Tiesa yra laiko dukterė“ (*veritas filia temporis*), todėl buvo manoma, kad istorija ir tiesa – neatskiriamos vertybės. Jau vėlyvoji, XVI a. pradžioje sukurta Lietuvos metraščių redakcija (*Bychoveco kronika*), parašyta pagal Viduramžiais pradėtus ankstyvuosius Lietuvos metraščius, pasižymėjo renesansinėmis tendencijomis. Ieškant lietuvių, kaip garbingos Europos tautos šaknų, joje buvo išplėtotas lietuvių kilmės iš romėnų mitas, kuris netrukus Renesanso mąstytojams davė pagrindą susieti lietuvių ir lotynų kalbas bei papročius ir taip sutvirtinti savo ryšius su Renesanso tėvyne Italija. Motiejus Strijkovskis lenkų kalba parašė *Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusijos kroniką*. Tai buvo pirmoji spausdinta Lietuvos istorija (1582), kuri pagrindė Lietuvos istoriografiją ir iškėlė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinius idealus. Lotynų kalbą ir papročius Lietuvos intelektualai, remdamiesi kalbų ir papročių panašumais, ėmė laikyti savo protėvių kalba, siūlydami lotynizuoti valstybės tradiciją ir lotynų kalbą paversti pagrindine šalies rašto kalba. Tik Mikalojus Daukša XVI a. pabaigoje savo *Postilės* (1599) „Prakalboje į malonųjų skaitytoją“ teigė, esą lietuvių kalbos teises pagrindžia tai, kad ši kalba yra įgimta lietuviams, vadinasi, šiai tautai natūraliai Dievo, kuris yra lygiateisės pasaulio įvairovės ir identiteto kūrėjas, duota kalba.

Istoriniai LDK Renesanso kūriniai išaukštino Lietuvos Viduramžių, ypač Vytauto valdymo, laikotarpį kaip politinės jėgos ir galios ženklą, kuomet lietuviams, anot Jono Radvano, priklausė „didžiulė valdžia ir valstybė“, besidriekusi nuo „Baltijos jūros iki Juodosios krantų ir toliausių Volgos pakrančių“. Renesanse sustiprėjusi Lietuvos kaimynė – Maskvos kunigaikštystė – tapo pagrindine politine grėsme Lietuvos valstybei, todėl karų su Maskva ir maskvėnais siužetai yra viena pagrindinių XVI a. temų, plėtotų gausiai kuriamuose herojinėse poemose.

*Stipraus kario šaunumui nieko nėra
sunkaus ir nepasiekiamo.*

Motiejus Strijkovskis, 1582

*Kai Vilniaus kunigas italams
pasakė, kad pas mus dėl
skirtingo žmonių tikėjimo jokios
neapykantos nekyla ir mylimės
kaip geri draugai, gyrė tai italai,
kalbėdami, kad čia tarp mūsų
Dievas gyvena.*

Teodoras Jevlašauskis, atsiminimų autorius, 1604

Renesansas išskėlė žmogų kūrėją, teigė žmogaus laisvę ir teisę priimti sprendimus pagal savo sąžinę ir protą, suformavo visuomenei bei valstybei pasišventusio herojaus idealą. Pirmasis šiuos idealus paviešino ir savo gyvenimu realizavo lietuvių humanistas ir reformacijos šauklys Abraomas Kulvietis savo *Tikėjimo išpažinime* (1543). Kulvietis bei pirmasis lietuvių protestantų teologas Stanislovas Rapolionis pradėjo kurti lietuvių raštijos pagrindus ir išskėlė žmonių mokymo ir krikščioniškųjų tiesų pažinimo per raštą idealus. Juos įgyvendino jų bendramintis Martynas Mažvydas, kuris 1547 m. Karaliaučiuje išleido pirmąją lietuvišką knygą *Katekizmo prasti žadei*, skirtą paprastų lietuvių švietimui. Reformacijai besipriešinantys visuomenės sluoksniai pirmuosius lietuvišką raštiją ketinusius puoselėti protestantus privertė emigruoti į kaimyninę protestantiškąją (liuteroniškąją) Prūsiją. Ši valstybė susikūrė 1525 m. Lietuvos kaimynystėje, Vokiečių ordino nukariautose baltų žemėse buvusio ordino didžiojo magistro Albrechto Brandenburgiečio pastangomis. Tapęs pasaulietiniu Prūsijos valdovu Albrechtas ilgai ir nuosekliai rėmė lietuviškų (ir pirmųjų prūsiškų) knygų rengimą ir leidybą. XVI a. pabaigoje ten gyvenęs lietuvių liuteronų kunigas Jonas Bretkūnas realizavo lietuvių protestantų svajonę ir pirmą kartą į lietuvių kalbą išvertė visą Bibliją, kuri, deja, liko neišleista, tačiau vėliau buvo naudinga XVIII a. Prūsijoje pasirodžiusiems pirmiesiems lietuviškos Biblijos leidimams. LDK teritorijoje reformacijos šalininkai buvo knygų leidybos iniciatoriai. Į protestantizmą perėjęs kunigaikštis Mikalojus Radvilas Juodasis 1553 m. savo valdose Brastoje (dab. Baltarusijoje) įkūrė pirmąją lotyniškojo šrifto LDK spaustuvę, joje buvo rengiamos ir spausdinamos knygos lenkų ir lotynų kalbomis. Radvilo spaustuvėje 1563 m. buvo išspausdinta ir pirmoji Lietuvos Biblija (lenkų kalba).

1569 m. Lietuvoje pradėję veikti jėzuitai tapo pagrindiniu katalikiškosios kultūros varikliu. Šios kultūros uoliu rėmėju tapo į katalikybę sugrįžęs Radvilo Juodojo sūnus Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis, kuris buvo ir pirmasis iškilus lietuvių keliautojas bei piligrimas, aplankęs Jeruzalę ir Afriką. Savo įspūdžius jis aprašė kelionių memuaruose *Kelionė į Jeruzalę*, kurie išgarsino Našlaitėlį visame pasaulyje.

Lietuvos Renesanso literatūra, kurta lotynų, lenkų, rusėnų bei lietuvių kalbomis, rūpinosi politinių, istorinių ir religinių problemų sprendimu. Ji vadovavosi antikinės retorikos taisyklėmis, krikščioniškąjį mokymą derino su antikine išmintimi ir įvaizdžiais. Tačiau atviro pasaulio samprata, įtampa tarp individo gebėjimų ir gamtos fatališkumo, su likimu besigrumiančio žmogaus įvaizdis suformavo ir savitą Renesanso literatūros problemų lauką bei įvaizdžių ir kategorijų sistemą. Vienas iš populiariausių Renesanso topų (retorikoje dar vadinamų „bendrosiomis vietomis“, lot. *loci communes*) – „žmogus – keleivis audringoje jūroje, plaukiantis link ramybės ir palaimos uosto“. Šis skirtinguose kūriniuose įvairiai plėtojamas įvaizdis puikiai atstovauja renesansinei pasaulio ir žmogaus sampratai. Pasaulis ir visata – Dievui ir likimui pavaldį, už žmogų stipresnę stichiją, tačiau žmogaus sugebėjimai ir ryžtas, jame glūdinti dieviškumo ir kūrybiškumo galia leidžia jam būti ne anonimiška šios stichijos dalimi, bet savo tikslo siekiančiu ir kliū-

tis įveikiančiu herojumi. Tai pabrėžiama ir žymiausios LDK Renesanso herojinės poemos, Jono Radvano *Radviliados* (1592), pabaigoje:

*Nejau jau žemė arti? Būk sveika, mylimiausioji žeme!
Jau tarp hiantų salų begaliniais sąsiauriais plaukiam,
aonų jūros bangas tiek laiko irklais vagoję.
Štai ir ramybė laukta: prie krantų vanduo tik liūliuoja,
mes priartėjam visai prie tvirtos žemyno pakrantės,
ir nenauja eldija, atviruos vandenys nukamuota,
uostan įplaukia linksmai apkaišytu kaip pridera priekiu.
(IV, 543–548)*

To paties topo įvaizdžiais naudojasi ir A. Volanas, 1592 m. publikavęs panegiriką pirmam žymiam lietuvių keliautojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui. Panegirikos pradžioje jis teigia:

..Jokiam žmogui niekad nėra visą laiką gerai, ir nė vienas, kiek ilgai jis begyventų, nėra taip puikiai prigimties ar likimo surėdytas, kad nebūtų blaškomas sunkiausių nemalonumų audrose; ir kad šioje pavojingoje pasaulio jūroje taip ramiai galėtų keliauti, kad koks nors netikėtas sukūrys nesudaužytų jo laivo, ir kai jau tikisi pasiekęs uostą, – nenusviestų jo į kolkį nors staigų netikėtumą ar į didžiulius pavojus.

Panegirikos pabaiga vainikuojama savo užsibrėžtą tikslą įvykdžiusio ir palaimos uostą pasiekusio herojaus įvaizdžiu:

Kas galėtų piktintis matydamas, kad brangiausias jam žmogus plaukia audringa jūra, bet galiausiai laimingai pasiekia uostą ir suranda palaimą bei ramybę? Juk mes esame blaškomi šioje audringoje jūroje ir negalime savęs laikyti nei palaimintais, nei laimingais anksčiau nei pasieksime uostą, kurio ieškome, ir pateksime ten, kur visas yra ramu ir pripildyta laimės.

Vienas iš svarbių Renesanso klausimų – kaip žmogui, ribojamam prigimties ir valdomam visagalio likimo – tapti laimingam? „Negi paveikti graudžiomis raudomis neįmanoma griežto likimo?“ – *Radviliadoje* klausė Radvanas. Laimės temą, kaip ir daugelį kitų žmogaus egzistencijos aktualijų, nutylėtų Viduramžiais, Renesanso literatai atgaivino remdamiesi Antikos mąstytojais, tačiau siejo su žmogui suteikta krikščioniška Dievo dovana būti laisvu kūrėju ir įgyvendinti savo siekius. Italų Renesanso filosofas Džovani Piko dela Mirandola yra sušukęs: „O, koks didelis Dievo Tėvo dosnumas, kokia didelė ir nuostabi žmogaus laimė! Jam leista turėti tai, ko pageidaus, ir tapti tuo, kuo panorės.“

Siūloma literatūra: Dainos pasauliui, saulei ir sau. Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993; Eugenija Ulčinaitė, Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001; D. Pociūtė, Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai, Vilnius: Versus aureus, 2008; Peter Burke, Renesansas, Vilnius: Pradai, 1992.

Lietuvos metraščiai

Lietuvos metraščiai – Viduramžiais pradėta rašyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. Vakarų istoriografijoje tokie kūriniai dar vadinami kronikomis, tad pavadinimai *istorija*, *metraštis*, *kronika* viduramžių istoriografijoje gali būti suvokiami sinonimiškai. Literatūriniu požiūriu metraščiai yra senosios epikos, kurios tradicijos ištakos glūdi Antikos kultūroje, rūšis. Herodotas iš Halikarnaso savo veikale *Istorija*, vienas pirmųjų pateikė pasakojimą apie tų laikų pasaulio bei istorinius įvykius ir pagrindė mintį, jog literatūrinio pasakojimo objektas gali būti ne tik mitologija, bet ir kasdienė žmonių veikla.

Viduramžiais kronikos (metraščiai) kaip žanras išplito beveik visoje Europoje. Jose chronologine tvarka būdavo pateikiami regiono, tautos ar valstybės praeities bei to laiko įvykiai, kurie rodydavo tam tikrą politinę ideologiją bei autoriaus poziciją. Viduramžių istoriniam pasakojimui būdingas pakilus stilius, jame gausu grožinės kūrybos elementų. Viduramžiais sukurta ir eiliuotų kronikų. Vienoje jų – vokiškoje *Eiliiuotojoje Livonijos kronikoje* (parašyta apie 1290 m.) – pateikiama žinių apie Lietuvos istoriją.

Lietuvos metraščiai – anoniminiai kūriniai, rusėnų kalba rašyti XV–XVI a. keletu etapų. Dalis jų buvo išversti į lenkų ir lotynų kalbas. Pagal sukūrimo laiką ir turinį jie skirstomi į tris sąvadás (didžiąsias redakcijas): Trumpąjį, Vidurinį ir Platųjį.

Ankstyviausi yra Trumpojo sąvado Lietuvos metraščiai, rašyti apie 1446 metus Smolenske, kuris tuo metu priklausė Lietuvai. Trumpąjį sąvadą sudaro dvejopos kilmės dalys – „rusiškoji“, parašyta remiantis rusų metraščiais, ir *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių metraštis*, kurio kilmė susijusi su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto politinės veiklos laikotarpiu, XIV-uju amžiumi. Trumpajame sąvade pateikta klasikinė viduramžiška valdovo panegirika „Didžiojo Kunigaikščio Vytauto pagyrimas“ yra daugiausia grožinių elementų turinti Trumpojo metraščių sąvado dalis. Joje Vytautas giriamas kaip išskirtinis pasaulio valdovas, kuriam lygaus nebuvo „nuo jūrų iki jūrų“. Ši Vytauto laikasi sukurta panegirika tapo istoriniu politinio Vytauto kulto formavimosi pamatu.

Kiti du – Vidurinysis ir Platusis – Lietuvos metraščių sąvadais atsirado Viduramžių ir Renesanso epochų sankirtoje, XVI a. pirmoje pusėje. Jų rašymą inicijavo Lietuvos didikas, Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Albertas Goštautas. Platusis sąvadas dar vadinamas *Bychoveco kronika*. Tai plačiausias, nuosekliausias ir stilistiškai vieningiausias Lietuvos istorijos variantas, kuriame pateikiami istoriniai įvykiai iki 1506 metų. XVI a. Lietuvos metraščiuose jau atsispindėjo LDK elitinių didikų ideologija, juose iškelti Goštautų giminės nuopelnai. Kilus Maskvos karinei grėsmei, juose atsiribota nuo Trumpajame sąvade buvusių rusiškųjų dalių: jos pakeistos pasakojimais apie Lietuvos proistorę bei toliau plėtojama lietuvių kilmės iš romėnų mitu. Viduriniajame sąvade teigiama, kad

*Visos tautos turi mokyty
žmonių surašytas savo
protėvių kronikas arba
istorijas, kuriose kaip
skaidriausiame veidrodyje
stebi savo protėvių narsių
darbų bei dorybių pavyzdžius
ir kaip su gyvais šnekučiuojasi
su proseneliais ir išties su
didžiu džiaugsmu regi jų
veidus prieš savo veidus.*

Motiejus Strijkovskis, 1582

lietuvių kunigaikščių ir bajorų protėviai buvo kilmingi romėnai, I a. po Kr. pabėgę nuo imperatoriaus Nerono persekiojimų. Plačiajame sąvade pasakojama, esą romėnai Lietuvą pasiekė V a. po Kr., bėgdami nuo hunų vado Atilos. Metraščiuose buvo pateikta Lietuvos valdovų genealogija nuo legendinio romėnų kunigaikščio Palemono bei jo trijų sūnų (Barkaus, Kūno ir Speros) iki Vytenio ir Gedimino. Taip Lietuvos istorija buvo susieta su pasaulio istorija, o lietuvių tautos ir kultūros kilmė – su Vakarų civilizacija ir jos centru Roma. Pasakojimą apie Lietuvos valstybės susiformavimą ypač sutvirtino viena įspūdingiausių šių metraščių dalių – legenda apie sostinės Vilniaus įkūrimą. Valstybės sostinės atsiradimas susietas su didžiojo kunigaikščio Gedimino susapnuotu pranašingu sapnu apie staugiantį geležinį vilką, kurį išaiškino žynys Lizdeika. Legenda tapo bene plačiausiai išplitusiu lietuvių literatūros topu, kuris turėjo daug variacijų. Viduriniojo ir Plačiojo sąvado Lietuvos metraščiai pagrindė ir įtvirtino Lietuvos valstybingumo ideologiją ir atrėmė XVI a. sustiprėjusias Maskvos bei Lenkijos pretenzijas į Lietuvą. LDK laikotarpiu metraščiai plito nuorašais, kurie buvo saugomi Žygimanto Augusto bibliotekoje Vilniuje bei žymiausių didikų ir bajorų bibliotekose. Metraščiai smarkiai paveikė LDK Renesanso kultūrą, davė pagrindo gilintis į lietuvių tautos ir kalbos kilmę, ieškoti lotynų ir lietuvių kalbų bei papročių sąsajų. Renesanso epochoje jais naudojosį įvairūs LDK autoriai. Mykolas Lietuvis apie 1550 m. sukūrė politinį traktatą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, kuriame pateikė lietuvių tautos iš romėnų kilmės teoriją „patvirtinančius“ kalbotyrinius duomenis – lietuvių ir lotynų kalbų lyginimo pavyzdžius. Plačiai metraščiais pasinaudojo ir pirmos renesansinės Lietuvos istorijos (*Kronika*, 1582) autorius Motiejus Strijkovskis.

*Ar tai, ką padarė
Palemono palikuonys
Spera, Kūnas, Barkus,
Dausprungas ir kiti,
steigdami lietuvių
gyvenvietes, nėra visos
Lietuvos ir Žemaitijos
bei kiekvieno šios
tėvynės paveldėtojo
šlovė?*

Motiejus Strijkovskis, 1582

Siūloma literatūra: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, parengė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971. Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002.

PLATUSIS LIETUVOS METRAŠČIŲ SĄVADAS

APIE ROMOS KUNIGAİKŠTĮ PALEMONĄ IR KAIP JIS ĮSIKŪRĖ ŽEMAITIJOJE

Kunigaikštis, vardu Apolonas¹, taip pat buvęs tame mieste, bėgo su jais, viską pasiėmęs, o su juo – penki šimtai vien Romos patricijų. Tarp jų saloje pasirodė beesančios keturios Romos patricijų giminės: Kentaurio herbo² – Dausprungas³, Stulpų herbo⁴ – Prosperas Cezarinis⁵, Meškos herbo⁶ – Julijonas, o Rožės herbo⁷ – Hektoras.

Ir išplaukė jis Viduržemio jūra, pasiėmęs su savimi vieną astronomą, kuris nusivokė apie žvaigždes. Plaukė jie laivais per jūrą į šiaurę ir, aplenkę Prancūziją ir Angliją, įplaukė į Danijos karalystę. O Danijos karalystėje įplaukė į jūrą-vandenyną ir jūra-vandenynu priplaukė žiotis, kur Nemuno upė⁸ įteka į jūrą-vandenyną.

Tuomet leidosi plaukti Nemuno upe aukštyn, į marias, vadinamas Mažosiomis, kurios dar vadinamos Nemuno mariomis⁹. O Nemuno marios jos vadinasi dėl tos priežasties, kad į tas marias Nemunas įteka dvylika atšakų, ir kiekviena vadinama skirtingu vardu. Iš tų dvylikos atšakų viena yra praminta Gilija.

Ir nuplaukė toliau tąja atšaka aukštyn, ir priplaukė nebeišsiskojusį Nemuną, kur jis jau visas teka viena vaga. Plaukdami Nemunu aukštyn, pasiekė Dubysos upę ir, įplaukė į tą Dubysos upę, pamatė abipus aukštus kalnus, o už tų kalnų – plačias lygumas ir vešlius ažuolynus, lūžtančius nuo gausybės visokių žvėrių, visų pirma taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voverių, šermuonėlių ir įvairių kitų, o čia pat upėse aibę nepaprastų žuvų – ne tik tų, kurios veisiasi tose upėse, bet daugybę įvairių ir nuostabių žuvų, atplaukiančių iš jūros, nes netoli Nemuno žiotys, kur Nemunas įteka į jūrą.

Prie šitų upių – prie Dubysos, prie Nemuno ir prie Jūros – apsigyveno ir ėmė daugintis. Tosios vietos prie tų didelių upių jiems labai patiko, ir tą žemę praminė Žemaitija.

¹ Toliau šiame ir kituose metraščiuose rašoma ne Apolonas, o tik Palemonas.

Romos imperijos istorijoje žinomi keli Palemonai. Palemonas I apie 37–36 m. pr. Kr. buvo gavęs iš Romos imperatoriaus M. Antonijaus valdyti Ponto karalystę (dabartinėje Turkijoje). Jo vaikai Palemonas II, buvęs Ponto karaliumi, taip pat šio sūnus ar palikuonis M. Antonijus Palemonas iš tikro buvo tolimi Romos imperatoriaus Nerono giminės.

² Romėnai herbų neturėjo; jie atsirado Viduramžiais. Kentauras – žirgas su vyro liemeniu ir galva, paimtas iš graikų mitologijos, senovės Lietuvoje buvo Alsėnų kunigaikščių giminės ženklas.

³ Dausprungo vardas XIII amžiuje minimas rusiškame Ipatijaus metraštyje.

⁴ Stulpų herbas, arba vadinamieji Gedimino stulpai, – trys balti ar geltoni bokštai raudoname lauke, vaizduojantys stilizuotus miesto vartus, buvo Gediminaičių dinastijos, bet pirmiausia, matyt, valstybės sostinės Vilniaus ženklas.

⁵ Prospero Cezarinio pavardė paimta iš Romos istorijos Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kilmei iš Romos imperatorių pabrėžti.

⁶ Meškos herbas buvo Žemaitijos ženklas.

⁷ Rožė – kunigaikščių Giedraičių giminės ženklas.

⁸ Čia turima galvoje ne pats Nemunas, o Klaipėdos sąsiauris.

⁹ Kuršių mariomis.

APIE TRIS PALEMONO SŪNUS
IR APIE LIETUVOS VALSTYBĖS PRADŽIĄ

Ir paskui minėtam kunigaikščiui Palemonui gimė trys sūnūs: vyriausias Barkus¹, antras – Kūnas², trečias – Spera³. Vyriausias sūnus Barkus įkūrė miestą prie Jūros upės, ir to kunigaikščio vardas susijungė su upės vardu, kuri vadinosi Jūra, o kunigaikščio vardas – Barkus, tai tas miestas imta vadinti Jurbarku⁴.

Vidurinis sūnus Kūnas atsikėlė prie Nevėžio upės žiočių, kur įteka į Nemuną, ir įkūrė miestą, pavadino jį pagal savo vardą Kauno miestu.

O trečias sūnus Spera keliavo tolyn per girias į rytus, kur saulė teka, ir persikėlė per Nevėžio upę, ir per trečią upę – Širvintą, aptiko ežerą, dabinamą pievų ir įvairių medžių, pamėgo tą vietą, apsigyveno prie to ežero ir tą ežerą pavadino savo vardu – Spera.

O Dausprungas, Kentauro herbo, keliavo Šventosios upe ir atrado labai gražią vietą, panašią į piliakalnį; jį labai jam patiko, ir jis ten apsigyveno, įkūrė miestą ir tą miestą praminė Ukmerge, o pats ėmė vadintis Deltuvos kunigaikščiu ir ten ėmė daugintis. Bet mes grįžkime atgal.

Ir viešpatavo Spera daugelį metų, buvo geras savo valdiniam, paskui mirė, nepalikęs įpėdinių. Valdiniai, jį mylėjusieji, jo atminimui romėnų papročiu pastatė stabą ir praminė jį Spera. O paskui tie žmonės, gyvenantys aplinkui, ėmė jam atnašauti aukas ir laikyti jį dievu. Paskiau, kai tas stabas sutrūnijo, jie garbino tą ežerą bei vietą ir laikė dievu. Vėliau nebeturėjo patys valdovo ir gyveno be valdovo. Bet grįžkime atgal.

Neilgai trukus mirė jo brolis Barkus, kuris gyveno Jurbarke, neturėdamas vaikų; jo brolis Kūnas perėmė ir tą savo brolio Barkaus dalį, ir Jurbarko miestą, ir ėmė viešpatauti toje jo dalyje.

O tasai kunigaikštis Kūnas turėjo du sūnus: vieną Kernių, o kitą Gimbutą⁵. Beviešpataudamas Žemaičių žemėje, ėmė stiprėti, plėstis ir pereidinėti per Neries upę į Užnerio kraštą⁶. Žengdamas nuo Šventosios aukštyn, atrado labai gražią vietą; jam labai patiko toji vieta, jis ten įkurdino savo sūnų Kernių ir tam miestui davė Kerniaus vardą, pavadinęs Kernave.

O paskui Kūnas mirė, ir po jo visame Užnerio krašte, ligi Latgalos⁷ sienos, ir ligi Užnerio Breslaujos⁸, ir iki pat Dauguvos upės valdė jo sūnus Kernius. O jo brolis Gimbutas Jurbarką ir Kauną, ir visą Žemaičių žemę.

Tais laikais, kai Kernius viešpatavo Užnerio pusėje, jo žmonės įsikūrė už Neries. Jie grodavo vamzdžiais, ir Kernius savo italų kalba vadino krantą, kuriame žmonių vis daugėjo, lotyniškai *litus*, o vamzdžius, kuriais grojo – *tuba*, ir, sujungę krantą su vamzdžiu, tuos savo žmones ėmė lotyniškai vadinti Litusbania. O prasti žmonės nemokėjo lotyniškai ir ėmė vadinti tiesiog Lietuva. Ir nuo to laiko valstybė ėmė vadintis Lietuva ir ėmė plėstis nuo Žemaičių⁹.

¹ Nei Barkus, nei Kūnas, nei Spera nėra istoriniai asmenys.

² Kūno vardas turbūt pasidarytas iš Kauno vietovardžio.

³ Speros vardas gali būti nusižiūrėtas iš Speros ežero, esančio netoli Kernavės.

⁴ Jurbarko vardas kilęs ne iš išgalvoto Barkaus, o nuo kryžiuočių pilies, kurią jie 1259–1260 m. pasistatė dabartinio Jurbarko vietoje ir pavadino Georgenburgu (Jurgio pilimi).

⁵ Kernius ir Gimbutas nėra istoriniai asmenys.

⁶ Užnerio kraštu čia ir toliau vadinama Lietuvos (Aukštaičių) dalis į šiaurę nuo Neries.

⁷ Istorinė Latgala – rytinė Latvijos dalis, bet čia Latgala reiškia visą Latviją.

⁸ Brėslauja (baltarusiškai Braslav) – Baltarusijos Vitebsko srities miestas (apie 50 km į rytus nuo Zarasų).

⁹ Istorijoje laikomasi pažiūros, kad Lietuvos valstybės užuomazga buvo ne Žemaitijoje, o Lietuvos žemėje – į rytus nuo Nemuno vidurupio arba Vilniaus krašte.

APIE GEDIMINO SAPNĄ, VILNIAUS IR TRAKŲ ĮKŪRIMĄ

Vieną kartą didysis kunigaikštis Gediminas išvyko iš savo sostinės Kernavės medžioti už penkių mylių, už Neries, ir rado girioje gražų kalną, apsuptą ažuolynų ir lygumų; jam didžiai patiko, jis apsigyveno tenai, įkūrė miestą ir davė jam Trakų vardą – tenai, kur buvo Senieji Trakai; ir iš Kernavės perkėlė savo sostinę į Trakus.

Neilgai trukus, išvyko didysis kunigaikštis Gediminas medžioti už keturių mylių nuo Trakų; ir randa ties Vilnios upe gražų kalną, ant kurio užtinka didžiulį žvėrį, taurą, užmuša jį ant to kalno, kuris ir dabar tebevadinamas Taurakalniu. O kad buvo labai vėlu grįžti į Trakus, jis sustojo Šventaragio slėnyje, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius, ir čia apsinakvojo. Tenai miegodamas, jis susapnavo, kad ant kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Plikuoju, stovi didžiulis geležinis vilkas, o jame staugia tarytum šimtas vilkų. Pabudo iš miego ir tarė savo žyniui, vardu Lizdeika¹, kuris buvo rastas erelio lizde, – tasai Lizdeika buvo Gedimino žynys ir vyriausiasis pagonių kunigas: „Sapnavau keistą sapną.“ Ir nupasakojo viską, kas jam sapne buvo pasirodę. Tasai žynys Lizdeika tarė: „Didysis kunigaikšti, geležinis vilkas reiškia: sostinė čia stovės, o staugimas jo viduje – tai jo garsas sklis po visą pasaulį.“ Ir didysis kunigaikštis Gediminas tuoj rytojaus dieną, nebeišvykdamas, pasiuntė žmonių ir įkūrė vieną pilį Šventaragyje – Žemają², o antrą – Kreivajame kalne³, kuris dabar vadinamas Plikuoju, ir toms pilims davė Vilniaus vardą. Ir, įkurdinęs miestą, perkėlė savo sostinę iš Trakų į Vilnių ir pirmuoju Vilniaus vaivada paskyrė savo etmoną Goštautą⁴, Stulpų herbo, gimusį iš Grumbio, kuri vokiečiai Kaune buvo paėmę nelaisvėn.

Iš rusėnų kalbos vertė Rimantas Jasas

¹ Lizdeikos istoriškumas galutinai nenustatytas, nes patikimuose XIV a. šaltiniuose jo vardas neaptinkamas. Pagal XVI a. tradiciją, Lizdeika buvęs vienas iš Radvilų giminės pradininkų.

² Vilniaus Žemąja pilimi laikomas gynybinių įrengimų ir kitų pastatų kompleksas, buvęs Vilniuje Gedimino kalno papėdėje. Šioje vietoje sodybų žymių rasta jau iš I tūkstantmečio vidurio.

³ Kreivasis, arba Plikasis, kalnas tapatinamas su Trijų Kryžių kalnu (šiauriniame Vilnelės krante, priešais dabartinį Gedimino kalną). Didelė medinė Kreivoji pilis minima kryžiuočių kronikoje, 1390 m. Vilniaus puolimo aprašyme. Tuomet ji buvo sudeginta ir daugiau nebeatstatyta.

⁴ Iš Gedimino valdymo metų jokie Vilniaus viršininkų vardai nėra žinomi. Vilniaus vaivadų pareigybė buvo įvesta tik 1413 m., ir pirmuoju Vilniaus vaivada buvo ne Goštautas, o Albertas Manvydas, kuris pirma (1396–1412) buvo Vilniaus seniūnu. Pirmuoju Goštautų giminės atstovu tarp Vilniaus viršininkų buvo Andrius Goštautas, Vilniaus seniūnas 1387 m.

Mikalojus Husovianas

Mikalojus Husovianas (Nicolaus Hussovianus, apie 1475–1485 – po 1553) – vienas pirmųjų LDK poetų, Viduramžių ir Renesanso sankirtos kūrėjas, lotyniškose eilėse išaukštinęs krikščioniškosios tradicijos vertybes ir ankstyvojo Renesanso idealus. Husoviano kilmė nežinoma, jis galėjo būti gimęs tuometinės LDK arba Lenkijos teritorijoje, nekilmingoje šeimoje. Vienas iš Husoviano globėjų buvo žymus LDK ir Lenkijos Renesanso diplomatas ir Katalikų bažnyčios veikėjas, karaliaus Žygimanto Senojo pasiuntinys popiežiaus dvare Erazmas Vitelijus, kuris palaikė artimus ryšius su žymiais Italijos humanistais. Vitelijui remiant, 1518–1522 m. Husovianas gyveno ir lavinosi Italijoje, lankėsi popiežiaus dvare. Renesanso tėvynės meno ir literatūros pažinimas sužadino Husoviano kūrybines galias, ir Romoje jis pradėjo rašyti pirmąją ir žymiausią savo poemą – *Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę* (*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*). Kūrinys turėjo būti dedikuotas popiežiui Leonui X, kuriam Husovianas norėjo papasakoti apie Lietuvą – „šiaurės kraštą“, kuris, nors ir buvo pati tolimiausia europinė popiežiui pavaldžios Katalikų bažnyčios dalis, XVI a. pradžioje dar buvo labai menkai pažįstamas pačiam popiežiui ir visai Europai. Ši reprezentacinė Husoviano poemos misija bandyta sutvirtinti ir iki galo nepavykusia akcija – bandymu iš Lietuvos į Italiją atgabenti ir stumbro, kaip žymiausio to meto LDK girių gyvūno, iškamšą. Romoje kilusio maro metu mirus popiežiui ir Husoviano globėjui Vitelijui, poemos autorius grįžo į gimtinę ir 1523 m. poemą išspausdino Krokuvoje. Knygos dedikacijoje buvo įrašyta, kad poema skirta karalienei Bonai Sforcai. Gyvendamas Krokuvoje, 1524–1525 m. Husovianas parašė ir išspausdino dar du stambesnius kūrinius – 1524 m. Žygimanto Senojo kariuomenės pergalę prieš turkus apdainuojančią poemėlę *Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį* bei hagiografinę poemą *Apie šventojo Hiacinto gyvenimą ir darbus*. Pastarasis kūrinys labiausiai atskleidė griežtas antireformacines Husoviano nuostatas, senųjų religinių tradicijų („senolių papročių“) idealizavimą.

Husovianas, kilęs iš paprastų žmonių ir patyręs Katalikų bažnyčios hierarchų globą, ištikimai stojo į Europoje prasidėjusios reformacijos priešininkų gretas. Tačiau šalia konservatyvių Viduramžių idealų gynimo nuostatų Husoviano kūryboje atsispindėjo ir renesansinės tendencijos, ryškiausios *Giesmėje apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*. Husovianas sekė kai kuriais Antikos autoriais (Vergilijumi, Ovidijumi), rėmėsi Naujųjų amžių kūrėjais. Pagrindine poemos tema Husovianas pasirinko medžioklę – populiariausią Renesanso aukštuomenės laisvalaikio leidimo būdą. Šis motyvas Husovianui suteikė progą pirmą kartą taip ryškiai poetizuoti Lietuvos peizažą ir miškus, iškelti natūralios gamtos grožį ir jos teikiamą naudą bei „dvejopą palaimą kūnui ir sielai“:

*Jis visose srityse teisingumo švento žiūrėjo,
Kad negalėtų kur nors slėptis apgaulė kokia. [...] Vytautui čia viešpataujant, išnyko gaujos gobšuolių,
Ir už nuopelnus tuos bus jam garbė amžina.*

Kartais žinia maloni nuskaidrinus džiugina protą
 Padeda ji net labiau nei kūnui vaistai geri.
 Jeigu kas nors įsigeis malonumo medžioklėj patirti
 Ir savo kūną norės girios užgrūdint vargu,
 Ar kas didžiuliuos miškuos panorės sveikai laiką praleisti,
 Kad nekamuotų daugiau nuobodulys įkyrus, –
 Tas pasijuokti galės iš medikų, ir išgyvens jis
 Ilgus metus, neprašys jų pagalbos jokios
 Ir negadins vidurių jis vaistais, būdamas sveikas.

Dualistinė pasaulio samprata būdinga visai Husoviano kūrybai – šalia asketizmo idealų joje akivaizdus ir gyvenimo malonumų poetizavimas. *Giesmė apie stumbrą* buvo pirmasis iškilus literatūrinis bandymas Europai pristatyti Lietuvą ne tik kaip lygiavertę krikščioniškosios Europos dalį, kurioje ginami bendri Europos kultūros idealai, bet ir kaip išskirtinį Vakarų kultūros šiaurinį frontą, ginantį Europą nuo kitatikių ir saugantį jos identitetą. Šiam Lietuvos idealui išryškinti Husovianas pasitelkė ne tik turtingos ir klestinčios gamtos bei stiprių jos žmonių, bet ir istorinius Lietuvos motyvus. Vaizduodamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo laikus, Lietuvą pasauliui Husovianas pristatė kaip tvirtos, centralizuotos, patikimos ir gerai valdomos valstybės pavyzdį, sukūrė vieną pirmųjų renesansinių idealaus valdovo portretų.

Siūloma literatūra: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Sigitas Narbutas, Eugenija Ulčinaitė, Tomas Veteikis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

Mikalojus Husovianas

GIESMĖ APIE STUMBRĄ

- 245 Žemė derlinga, naši, nedaug pastangų reikalauja.
 Pjūtį džiaugsmingą visad neša derlingiems laukams.
 Daug čia galvijų būriais po laukus ir miškus pasiskleidę, –
 Ir tai vienur, tai kitur ganos eiklieji žirgai¹.
 Svetimo krašto laivus savųjų vaisių prikrauna,
- 250 Ko tiktai būna svetur, turi ir jie visada.
 Nors ši tauta ir labai turtinga visokių gėrybių,
 Bet ji už viską labiau vertina savo girias.
 Ir ne dėl to jiems miškai žalieji be galo patinka,
 Kad šeimininkams saviems teikia gėrybių gausių.
- 255 Girios jiems duoda kasmet geltonojo vaško daugybę,
 Duoda daugybę dervos, taip reikalingos laivams.
 Gauna ir kailių puikių iš jų žieminiams drabužiams
 Svečias šalies tolimos, jei piniginė pilna.
 Jie į plačiąsias marias rąstus savo upėmis siunčia
- 260 Ir visa tai, kas statyt tinka lenktiesiems laivams.
 Siunčia kraštams lygumų, tiems, kas girių savųjų neturi,
 Kad galėtų jie ten rėst ir statyti namus.
 Medžiai čia auga vešliai, ir niekad mes nesame matę
 Vietoj kurioj nors kitoj tokio didumo, kaip čia.
- 265 Vaismedžių čia negausu, bet ar kas juos vadintų bevaisiais?
 Gausiai jie turi medaus, dūzgesio bičių pilni.
 Nuo įvairiausių gėlių laukai aplinkui pakvėpę, –
 Čia valstiečių būriai pluša juose tarp miškų.
 Kad būtų vietos koriams, aukštai išskobiamas medis, –
- 270 Padedant rankoms žmogaus, ruošiamas šitai medus.
 Paukščių sparnuotųjų daug strėlėmis eiklosiomis jie pašauna,
 Daug ir nuo šuvių trankių krinta iš aukšto dangaus.
 Ten tarp sparnuočių kitų dažniau susitelkę būreliais
 Skraidžioja tetervinai – Plinijus mini juos taip².
- 275 Jie dideli, būna net sunkesni ir už riebiąją žąsį,
 O jų skanioji mėsa traukia mus savo kvapu.
 Koks malonus reginys, kai jie pašauti krinta žemėn!³
 Juos gi nušovęs šaulys gauna dvejetainę naudą:
 Kūną maitina mėsa, ir dvasiai ji peno suteikia,
- 280 Stiprina ji taip abu – vieną ir kitą drauge.

¹ Lietuvoje ir Lenkijoje yra buvę laukinių arklių, apie tai rašė ir Motiejus iš Miechovo (Miechovita).

² Plinijus – romėnų gamtininkas, filosofas, istorikas.

³ Tetervinai suteikia medžiotojams gražių reginių savo judesiais poravimosi metu, o tai kartu būna vienintelė proga juos sumedžioti.

Ar apgaulingus raizgus, ar tinklus labiau mėgsta kas spęsti,
 Darbas toksai nė vienam niekad bevaisis nebus.
 Te sau medžioja visi, – visiems bendra ši taisyklė:
 Laisvė tokia suteikta jiems dėl gėrybių gausių.
 285 Žūsta savaime dėl to sparnuotieji paukščiai ir žvėrys,
 Jeigu per šykščiai su jais elgiasi turintys juos.
 Teko ne kartą matyt, kaip didžiuos ežeruos nyksta žuvys,
 Jei šeimininkas per daug gailisi gaudyti jas;
 O aptvertajam sode dažniau ir medžiai retėja,
 290 Dirvoj godžioj visada žūsta pasėliai greičiau.
 Visa tai savo krašte dažnai mes stebėdamies matom.
 Ar tokia Dievo valia – viską paskleisti žmonėms,
 Ar nuo kerų magiškujų čia viskas žūna ir auga, –
 Kartais ateina tokia man begalvojanč mintis.
 295 Didelė būna čionai žolių ir net žodžių galybė,
 Šiaurėj šaltojoj tiek daug burtų baisiųjų giesmių,
 Jog neatrodo išties, kad Medėja tik pasakoj buvo,
 Aišku visiems kaip diena, jog ji gyveno tikrai⁴,
 Jeigu apžvelgtume šių laikų būrimus įstabiausius, –
 300 Nors krikščionys griežtai juos reikalauja uždraust:
 Jie paprastai tuojau pat kiekvieną meta į ugnį,
 Kad paaiškėtų greičiau kaltinamojo kaltė
 To, kuris burtų veiksmis yra bent kiek užsiėmęs
 Ar, matydamas juos, tuoj nesistengia pranešt.
 305 Jeigu gandai nelemti tiktai apie ką nors pasklinda,
 Nors padaryti darbai glūdi tamsos apgaubti,
 Tą pačiumpa tuojau ir, rankas bei kojas surišę,
 Sviedžia įsupę tolyn į sūkuringas gelmes:
 Jeigu jis skęsta, tuomet paskelbia jį esant nekaltą,
 310 Jei atvirkščiai, – visuomet būna apkaltintas jis.
 Matėm, kaip jie surišti vandens srovėje verpetingoj
 Grūmės, panert geisdami galvas į šaltas bangas,
 O tūkstantinė minia šaukdama stebėjo nuo kranto;
 Baimė be galo kraupi apėmė tąsyk mane.
 315 Nuo baisiosios galvos vanduo tekėdamas traukės,
 Jis man atrodė tada, tarsi nebūtų vanduo⁵.
 Bet teisingesnė ugnis, kuri gali nutraukti tą siaubą
 Ir sutramdyt dažnai tokius gėdingus veiksmus.
 Jeigu kas tuo abejoj, tas galės ir pats įsitikint,

⁴ Interpretuodamas mitą apie Medėją, poetas bando antikinėje literatūroje ieškoti liaudiškų būrimų tradicijos ištakų. Kadangi Kolchidė, iš kur buvo kilusi Medėja, antikinėje literatūroje buvo priskiriama Skitijai, tai leidžia Husovianui šią burtininkę sieti su savo (Šiaurės ir Rytų Europos) regiono istorija.

⁵ Vandeniui ir ugniai krikščionių rašytojai priskirdavo ypatingą apvalymo galią; be to, Viduramžiais buvo pasklidusi nuomonė, jog vanduo, būdamas šventas, traukiasi nuo raganų ir eretikų, nepriima jų į savo glėbį, neleidžia jiems nuskęsti.

- 320 Kad taip yra Lietuvoj ir kad aš tiesą sakau.
 O būrimų, kuriais raganaujančios moterys verčias,
 Vyrai aptingę – ir tie – imas gana neretai,
 To aš nenoriu minėt, užtenka tik viena nurodyt:
 Visa tai mūsų miškams turi menkutės reikšmės.
- 325 Nors ir be galo yra juose įvairių malonumų,
 Bet iš jų girioms didžioms būna mažiausia naudos.
 Jų tik viena puošmena, kad jos turi žvėrių kilmingiausių
 Itin gausingas bandas, tinkamas vyrams šauniems;
 Grūdina jie medžiokle savo dvasią, sugrįžę iš Marso,
- 330 Ir laisvą laiką joje leidžia, didžiai vargdami.
 Šitoks vargas – ir sielai nauda, ir grūdina kūną,
 Lieka jis vis dar stiprus ir po senatvės našta;
 Jis ilgam laikui žmogaus gyvenimą žemėj pratęsia,
 Kaip mums ilga patirtis liudija tai iš tiesų;
- 335 Taip medžioklė neleidžia pasent ir sulaukt žilo plauko,
 Aštrina pojūčius ji, teikia žvalumo šaunaus.
 Kai tik įtempiam stipriau ausis, vos kam sukrebždėjus,
 Mums beklausant tada, puikiai stiprėja klausą;
 O kai skvarbiu žvilgsniu mes žiūrim į tolių platybes,
- 340 Tai tarsi vaistas akims, ugdo regėjimą jis.
 Taip ir medžiotojas tuo bemedžiodamas nuolat naudojas,
 Savo ausies budrumu stiprina jėgą regos.
 Kai medžioklį žvėris išvydęs dar tyliai galvoja
 Ir gudrumu įstabiū svarsto klastingus žingsnius, –
- 345 Tai prigimties dovana žvėrimis netikėtoį nelaimėj, –
 Mums ir suprasti sunku, kaip pasielgt jis galės.
 Tokius tačiau dalykus pažįstančiam girią kartoju,
 Bet nepažįstančiam jos gal patikėti sunku.
 Tai paminėjęs trumpai visa kita palieku įvertint
- 350 Tiems, kieno triūsas uolus leido pažint tai geriau.
 Jie tegu sako verčiau, kad nedaug esu aš parašęs;
 Bet aš rašau, vien kada laikas nevaržo manęs.
 Kai tik sugaudžia dangus nuo lojimo skalikų didžiulio,
 Kokį mums jausmą širdy sukelia šis gaudesys!
- 355 Kaip mus paveikia šauksmai, kai perskrodžia ramiąją tylą,
 Kai ta daugybė garsų kyla ir krinta žemyn!
 Ką mums gali suteikt laukinis maurojimas lokio,
 Perverto ietim, arba sužeisto šerno riksmą?
 Kaip tada virpa žmogus, kai sužeistą stumbrą pamato,
- 360 Kai iš nasrų atvertų sklinda siaubingi garsai,
 Kai įsiutimas smarkus jį pagauna – baugu pažiūrėti –
 Ir kai iš pykčio baisaus varto akis jis aplink!
 Jei šiurpulingu balsu suriaumoja čia sužeistas stumbras,
 Tai aplinkui giria dreba nuo jojo garsų.

- 365 Mėto jis pėdas savas ir šuolius grėsmingus vis keičia,
 Rodos, pabaisa kokia gali pavirsti tuoj pat.
 Kaip tada širdys žmonių išgyvena šitą šėlimą!
 Kaip pralinksmeja, kada jie atsipeikėja vėl!
 Ar mes kilnius dalykus iš tikrųjų prisimenam tąsyk?
- 370 Ar paaiškėja tuomet, ko nesupratom seniau?
 Ar priderėtų svarstyt sunkiąsias tėvynės nelaimes,
 Kad suprastume, kaip reikia ją vėl atstatyt?
 Kartais žinia maloni nuskaidrinus džiugina protą
 Padeda ji net labiau nei kūnui vaistai geri.
- 375 Jeigu kas nors įsigeis malonumo medžioklėj patirti
 Ir savo kūną norės girios užgrūdint vargu,
 Ar kas didžiuliuos miškuos panorės sveikai laiką praleisti,
 Kad nekamuotų daugiau nuobodulys įkyrus, –
 Tas pasijuokti galės iš medikų, ir išgyvens jis
- 380 Ilgus metus, neprašys jujų pagalbos jokios,
 Ir negadins vidurių jis vaistais, būdamas sveikas;
 Juos vartojęs ilgai, tuoj pat nutraukti galės.
 Nieko nėra tiems medžiokliams gaivesnio už šaltąją šiaurę,
 Nes tik medžioklė žvėries visas jų penas tėra.
- 385 Taigi reikėtų dėl to miškus žaliuosius branginti,
 Žvėris, tuos klajūnus, vertint už viską labiau.

[...]

- 655 Jeigu norėčiau kalbėt apie tai, kas labiausiai garsėja,
 Ir apie žvėrį taip pat viską smulkiausiai primint,
 Tai vargu ar kada aš savąją kalbą pabaigčiau,
 Kokio ilgumo tuomet būtų knyga, nežinau.
 Tokią medžioklę, kuri pražūtinga daugeliui vyrų,
 660 Kartais kas nors palaikyt gal ir galėtų paika,
 Jei tarp jos kaltininkų nebūtų toks aukštas valdovas, –
 Vardas šis jo ir dabar vertas didžios pagarbos.
 Šiais išradimais gilus nepalenkiamo Vytauto protas
 Stiprino dvasią karių, savo tėvynės jėgas.
- 665 Lavino jis jaunuolius, šiais žaidimais rengė juos karui,
 Kai jis visos Lietuvos buvo valdovas kadai;
 Kad nereikėtų patirt ko nors netikėto iš priešo,
 Vertė pakęst sunkumus, nors buvo laikas ramus.
 Didis gerbėjas taikos ir ugningas karo žibintas,
 670 O kiek jis kart iš makštų kardą turėjo ištraukt!
 Jo išsigandęs, lankus sulaužytus klojo totorius,
 Tartum koks vergas klusnus galvą nuleidęs žemyn.
 Kas prisiplėšęs namo po pergalės grobį gabeno,
 Gėdos patyrė daugiau dėl savo poelgio šio.
- 675 Nepripažino kitų valdovų, nebent kuriuos skyrė

Pats, ir įsakymų jo klausė visi nuolankiai.
 Tąsyk meilingu balsu valdovu jį vadino maskvėnas,
 Nors galingiausias jėga buvo jisai iš visų.
 Turkas galiūnas tada didžias jam dovanas siuntė
 680 Ir jau beveik jam paklust ruošėsi jis nuolankiai⁶.
 Trys milžinai⁷, prieš kuriuos drebėdavo visas pasaulis,
 Baimės didžios apimti, tąsyk tylėjo visi.
 Bet ne tiktai miškuose toks ugningas narsumas išaugo, –
 Ugdomas buvo visaip ir kitose srityse.
 685 Jam vadovaujant, laukai nuo kareivių tolydžio mirgėjo,
 Matėsi karo vaizdai ir taikinguoju metu.
 Kad išsvermingas karys kuo mikliausiai svaidytų ietis,
 Darbas grūdino jo tąsyk tvirtąsias rankas.
 Dūzgė templės lankų nuo jų nuolatinio tempimo,
 690 Kario rankos taiklios šitokie buvo ženklai:
 Raiteliai lėkė ratu ir, išmetę aukštyn sviedinėlį,
 Savo eiklosiom strėlėm taikliai kapodavo jį;
 Ir į kepurę, padangėn aukšton ją išmetę, jie šaudė;
 Ji, tos daugybės strėlių perverta, krito žemyn.
 695 Gervė, aukštai skisdama, sparnais pakirstais žemėn krinta,
 Bet paukštės kūne nėra net ir žaizdelės jokios.
 Nei betupėdamas medy, nei sparnais kapodamas orą,
 Nei vandens vidury paukštis mirties neišvengs.
 Didelis džiaugsmas įteikt sparnuotąjį paukštį valdovui,
 700 Jeigu pavykdavo jį tik išmoningai nukaut.
 Didelė buvo garbė gyvenimą leist bemedžiojant:
 Girios žvėris bailius vydavos Marso būrys,
 Kai tik iš vietų slaptų per miško tankiausius krūmynus
 Juos išvarydavo greit vyrų galingi šauksmai.
 705 Skrieja baisingas žvėris, kaip plunksnom strėlėm apsmagstytas,
 Kol nuo žaizdos mirtinos griūna, netekęs jėgų.
 Betgi valdovui svarbiau atrodė kitas dalykas, –
 Kad lenktynėm dažnom lavintų žirgus kariai.
 Jeigu prabėgdavo jie šimtą stadijų, leisdavo tąsyk
 710 Jiems po vargų didelių finišo liniją kirst.
 Štai prie jos lekia būriai raitųjų ir prakaitą lieja,
 O keturkojai žirgai šnervėmis šniokščia plačiom.

⁶ Husovianas šiek tiek perdeda Vytauto galią, sakydamas, kad jam lankstėsi ir Maskvos kunigaikštis, ir turkų valdovai. Tačiau toks Vytauto vaizdavimas jau turėjo savo literatūrinę tradiciją, buvo taip pat metraščių skleistos tradicijos tąsa. Panegirika Vytautui buvo sudėtinė LDK metraščių dalis – išlikęs rusėnų kalba parašytas „Didžiojo kunigaikščio Vytauto pagyrimas“. Gali būti, kad vieną iš jo nuorašų skaitė poemos autorius. Ten ir minima, jog „Maskvos didysis kunigaikštis gyveno su juo didelėje meilėje“ ir kad „Turkų sultonas didžiai gerbė ir brangias dovanas dovanavojo šlovingajam valdovui“.

⁷ Manoma, kad kalba eina apie Šventosios Romos imperatorių Zigmantą Liuksemburgietį (1368–1437), Maskvos didįjį kunigaikštį Vasilijų I ir Prancūzijos karalių Karolį VI.

- Vienišas žirgas tokių lenktynių ištvirt negalėtų,
 Bet su savuoju vadu skrieja jų visas būrys.
- 715 Stengias greituoliai žirgai pakelt šį sunkumą ir džiaugias,
 Jei šeiminingą rungčiom savąjį gali jie nešt.
 Ir nuostabiausiu būdu jaunuoliai su savo strėlinėm
 Čia nuo vienu žirgų šoka tuojau ant kitų.
 Bet kad bailiai niekada negalėtų pralenkti narsuolių,
- 720 Tamsiąją naktį dėl to viską reikėjo atlikt.
 Dovanas gaudavo tie, kurie laimėt sugebėjo,
 O nedrąsiems, nevikriems – tik pajuoka, negarbė.
 Teko daug vargo padėt, jeigu kas per giliają upę
 Persikelt bandė tenai, kur pats sraunumas tėkmės,
- 725 Kur sukūringa vilnis pakilusi muša į krantą,
 Kur verpetingu ratu siaučia smarkioji banga.
 Buvo toksai paprotys, kad kiekvienas prie šakių lenktųjų
 Rišdavo savo ginklus, rūbais apvijęs savais.
 Juos, per audringas bangas krūtine prasiverždamas, žirgas
- 730 Nešdavo šitaip visus, visiškai sausutėlius.
 Šoka ristieji žirgai ir būriu tuoj per vandenį plaukia,
 Šnervės bekyšo tiktai, girdis šniokštimas smarkus.
 Laikosi jųjų kaklų jaunuoliai, ranka dešiniąja
 Kimba tvirtai į karčius, vandeniui irias kaire.
- 735 Dovanas pelnė vėliau: pirmiau geresnes, o paskui jau
 Kiek menkesnes, ir toliau – kiek buvo vertas kas nors.
 Taip išmankštintas karys ir be tilto pereina upę:
 Nors čia vanduo ir gilus, kelias su ginklais kartu.
 Nėr to dalyko, kuris būtų kariui narsiam tinkamesnis,
- 740 Kaip ryžtingumas, nes jis viltis ir baimę pranoks.
 Vytautas tokią daugybę karių narsiujų turėjo,
 Jog vargu ar kas nors kitą tokį pasaulį suras.
 Esant jam valdovu, viešpatavo taurus teisingumas,
 Vyrams garbingiems dažnai dovanas skyrė didžias,
- 745 Panieką rodė taip pat didžiūnams už jų ištižimą,
 Nes jisai papročių buvo teisėjas rūstus.
 Jis visose srityse teisingumo švento žiūrėjo,
 Kad negalėtų kur nors slėptis apgaulė kokia.
 Kalbama, jog dar prieš tai, kai bausmės paskirdavo dieną,
- 750 Daugelis jau pasmerktų patys nusprendavo mirt:
 Nedelsdami ant kaklų stiprias jie sau nerdavos kilpas,
 Nes neturėjo vilties, kad panaikintų bausmes⁸49.
 Liudininkus melagius įsakydavo žiauriai kankinti,
 Kad daugiau ateity niekas nedrįstų meluot.

⁸ Apie Vytauto griežtumą, net žiaurumą santykiuose su pavaldiniais rašė ir italų Renesanso istorikai, aprašę Lietuvą, – Enejas Silvijus Pikolominis ir Aleksandras Gvanjinis.

- 755 Priesaikų pats nedorų beklausydamas, veidu rūsčiuoju,
 Jis baugino žvilgsniu, grasė melagiui bausme
 Ir kaltuosius žvėrių gauruotais kailiais apvilkęs,
 Liepdavo tuoj atiduot juos sudraskyti šunims⁹50.
 Niekam nebuvo jis toks rūstus, kaip kuriam nors teisėjui,
- 760 Dovanomis papirktam, jeigu susekdavo jį.
 Sako, jog vienas iš jų sudraskytas į gabalus buvo,
 Kad, tik paėmęs kyšius, bylą išsprendė tuoj pat.
 Mat, tas vargšas tada nepaklausė jo įsako griežto,
 Tad jį kankino kad jis būtų kitiems pavyzdys.
- 765 Vytautui čia viešpataujant, išnyko gaujos gobšuolių,
 Ir už nuopelnus tuos bus jam garbė amžina.
 Daugel jo žygių yra garsiausiais vardais pavadintų,
 Betgi mums dar svarbu darbą ir šį paminėt:
 Jis žemdirbių taikingosios tautos dar lavino žmones, –
- 770 Arklas rūpėjo vien jai ir niekas kitas tada, –
 Liepdavo į stovyklas atvesti supančiotų stumbrų,
 Kad sužeidimų jokių kūne nebūtų visai,
 Siūlo įvykdyti bausmę, už tai dar dovaną žada,
 O susirinkus minia imasi darbo tuojau,
- 775 Šitą įsakymą jo, nepabūgusi nieko, įvykdo,
 Ir grėsmingas žvėris guli prie kojų tuoj pat.
 Prisipažinti turiu, jog vargiai aš tuo patikėčiau,
 Jeigu neverstų tikėt seniai, man perdavę tai.
 Kad abejočiau mažiau, nusakė ir priemones, būdą,
- 780 Ir kaip kalbėjo jie man, įtaisai buvo tokie:
 Stovi dveilė tvora, išsiskleidus, toliau vis siaurėja,
 Tarsi pleištas, kurio priekis aiškiausias yra;
 Jo pačiam vidury išpraustos tvirtosios kartys, –
 Jas ten pušis nukirsta dengia savu žalumu.
- 785 Užmestos šakos aplink čia viską paslėpusios dengia,
 Kad negalėtų pajust pinklių žvėris atsargus.
 Vienas raudonu rūbu mojuoja ir kardu švytruoja,
 Kiršina jį iš toli, degantį baisiai pykčiu.
 Šis tartum viesulas koks įnirtęs tuoj puola į priekį,
- 790 Grežiasi tuokart žmogus, traukiasi ten, kur saugiau,
 Kolei pasiekia spąstus, paruoštus stumbrui iš anksto,
 Ir tuoj įbėga vidun, vejantis žvėriui čia pat.
 Net ir smarki ugnis nepajėgs sulaikyti jau stumbro
 Šoka galvotrūkčiais jis, spraudžias klastingon tvoron.
- 795 Čia per kamputį šone galėjo tik vyras pralįsti;
 Stumbras, suspaustas staiga, grįžti negali atgal.
 Tuoj iš slėptuvių išnyra kiti ir įstrigusį žvėrį

⁹Enėjo Silvijaus Pikolominio aprašyme – atiduodavo sudraskyti meškoms.

- Supa, užmetę virves, sąnarius veržia stiprius.
 Pančiais apraizgo bemat nasrus putojančius stumbro.
- 800 Suriša šikšnom tvirtom, styro virš kūno mazgai.
 Žvėrį, kurio net ginkluoti būriai sulaikyt negalėtų,
 Jeigu užtvėrtų kelius, jis prasiveržtų jėga, –
 Surištą tempia dabar; apnarpliotas virvėmis, eina
 Viduryje tarp žmonių, apimtas baimės didžios.
- 805 Bet buvo laisvė duota – paleistas į lygųjų lauką;
 Jam iš tikrųjų dabar pančių jokių nebaisu.
 Buvo paleistas, kad skitų strėlėm raitieji smaigstyti
 Ir kad galėtų kariai lavinti savo rankas.
 Gaudavo jie dovanų didelių už ietis taikliąsias;
 810 Sako, už narsą kariams skirdavo balnui diržų.
 Kas smeigia ietį taikliau, dovanų tas gauna vertesnių;
 Taip palaipsniui vis aukščiau premijų kilo vertė.
 Kas į šio milžino kūną giliau išmeigdavo ietį,
 Dovaną skirdavo tam didis valdovas patsai.
- 815 Tais laikais iš visų tikrai jisai buvo garsiausias,
 Bet ne dėl to, kad karų žygiai išgarsino jį:
 Jis virš žmonių reikalų aukščiau dangiškuosius iškėlė
 Ir nuolankia širdimi garbino Dievą karštai.
 Pats su savąja tauta įstatymus priėmė Kristaus
- 820 Ir sugriovė senas dar stabmeldžių šventyklas,
 Dievui aukščiausiajam jis šventovių pristatė, tarnus jų,
 Būdamas toks pamaldus, apdovanojo turtu.
 Jis senųjų dievų stabus iš šventovių išmėtė,
 Ir savąsias klaidas pats pripažino tada.
- 825 Tad nuo jo vardo garsaus nenoriai aš pasitraukiu,
 Ir neminėsiu kitų didžio valdovo darbų.

Iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Sigitas Narbutas, Eugenija Ulčinaitė ir Tomas Veteikis

Abraomas Kulvietis

Abraomas Kulvietis (apie 1510–1545) – pirmasis renesansinio humanizmo idealus įgyvendinęs lietuvis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nepriklausomos religinės minties pradininkas, viešas Lietuvos Bažnyčios ydų kritikas, Europos reformacijos įkvėptų evangelizmo (protestantizmo) idėjų skelbėjas Lietuvoje. Išdrįšęs atvirai pasisakyti prieš viduramžišką Bažnyčios, netarnaujančios valstybei ir piliečiams, sistemą, jis tapo pirmuoju iškiliumi lietuvių disidentu, nukentėjusiu dėl pastangų tobulinti visuomenę remiantis visuotiniais krikščioniškosios doros ir lavinimosi idealais. Kulviečio pasaulėžiūra buvo paremta Naujųjų laikų idėjomis, kurios ragino suteikti prioritetą asmenybės laisvei, pažinimui ir rašto kultūros skatinimui visuomenėje. Jį drąsiai galime vadinti ankstyvosiosios LDK protestantų kartos, dėl persekiojimų turėjusios trauktis iš Lietuvos į Prūsiją ir ten pradėjusios lietuviškąją raštiją, įkvėpėju.

Kulvietis gimė Kulvoje (Kauno pavietas, dab. Jonavos raj.), pagal dvaro pavadinimą šeima vadinosi Kulviečiais. Jo tėvas buvo kilęs iš bajorų Ginvilų, todėl Sienos universitete (Italija) apginto Kulviečio doktorato (1540 m.) protokole Kulvietis buvo užfiksuotas ir Ginvilonio pavarde: lietuvis Abraomas Kulvietis Ginvilonis (lot. *Abramus Culvensis Gynvilonis litevanus*). Abraomo tėvai – Petras Jonaitis Ginvilonis ir bajoraitė Elžbieta Jodotaitė (Jadautaitė, Jadotovna) – siekė sūnaus išmokslinimo, todėl Kulvietis yra vienas pirmųjų lietuvių, nuėjusių nuoseklų universitetinių studijų Vakarų Europoje kelią. 1529 m. rugsėjo 14 d. Kulvietis įgijo bakalauro laipsnį Krokuvos universitete, tačiau šiomis studijomis nepasitenkino. 1533 m. balandžio mėnesį Kulvietis buvo įrašytas į Liuveno universiteto Nyderlanduose studentų sąrašus ir tapo pirmuoju lietuviu, kuris studijavo žymiojoje Liuveno universiteto Trijų kalbų kolegijoje (*Collegium Trilingue*). Liuvene jis susipažino su Erazmo Roterdamiečio skelbto krikščioniškojo humanizmo pagrindais, išmoko senąją graikų ir hebrajų kalbas. 1536 m. pavasarį Kulvietis išvyko į Vokietiją, studijavo Leipcigo universitete ir 1537 m. gegužės mėnesį pradėjo mokytis pirmajame Europos liuteroniškajame Vitenbergo universitete. Bendravo su Melanchtonu, studijavo Antikos filosofiją, išmoko vokiečių kalbą ir susipažino su protestantizmo idėjomis. Patirtis Vokietijoje, kurioje reformacijos metais suklestėjo literatūra tautine kalba, paskatino ir Kulviečio – lietuvių raštijos pradininko – inspiracijas: į lietuvių kalbą jis pirmą kartą išvertė Martino Liuterio tekstą – Velykų giesmę „Gott sey gelobet und gebenedeiet“ („Pagarbints būki ir pačėstavotas“), kuri po Kulviečio mirties buvo išspausdinta Mažvydo giesmyno *Giesmės krikščioniškos* antroje dalyje, (Karaliaučius, 1570). Kulvietis netapo liuteronizmo išpažinėju ir ieškojo dar menkai sukrėščionintai Lietuvos visuomenei kuo tinkamesnio religinių reformų varianto. Apie 1538 m. jis nusprendė aplankyti Renesanso tėvynę Italiją, lankėsi Romoje, vėliau išvyko studijuoti į Sienos universitetą, kuris tuo metu garsėjo teisės studijomis. 1540 m. lapkričio 28–29 dienomis Sienos universitete Kulvietis apgynė abiejų (kanonų ir civilinės) teisių mokslų daktaro tezes ir tapo pirmuoju lietuvių abiejų teisių mokslų daktaru. Renesanso Italijoje iki inkvizicijos atkūrimo (1542 m.) aktyviai reikėsi religinį atsinaujinimą ir ištikimybę gyvajam Evangelijos mokymui propagavę mąstytojai. Bažnyčios reformos idėjas generavusi aplinka ir įgytas aukščiausio lygio išsilavinimas

Kulviečio herbas

suformavo Kulviečio apsisprendimą pradėti kovą su religinio ir kultūrinio gyvenimo stagnacija tėvynėje.

1541 m. pradžioje teisių mokslų daktaras Kulvietis grįžo į Lietuvą, pristatė Vilniuje tuo metu rezidavusiai Lenkijos karalienei ir LDK kunigaikštenei italei Bonai Sforcai ir pelnė jos palankumą. 1541 m. pavasarį Kulvietis atidarė pirmą Lietuvoje viduriniojo mokslo tipo mokyklą, kurioje ėmė mo-

kyti klasikinių kalbų ir kitų humanistinių disciplinų. Tokia laisvo intelektualo veikla nepatiko tuometiniams Katalikų bažnyčios hierarchams, kurie nepageidavo, kad švietimo įstaigas kurtų pasauliečiai. Pasinaudodamas tuo, kad Kulvietis atvirai kritikavo tuometinės Bažnyčios ydas, Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis ėmė Kulvietį persekioti ir pasiekė, jog Lietuvos valdovas Žygimantas Senasis 1542 m. paskelbtų prieš jį dekretą. Pagal šį dekretą Kulviečiui buvo iškelta bažnytinio teismo byla. Kulvietis dekrete buvo įvardytas eretiku ir „valstybei pavojingu maištininku“, pasaulietinio teismo pareigūnams nurodyta jį atvesdinti į teismą jėga. Taip pat jis buvo paskelbtas netekęs bet kokių bajorystės ir piliečio teisių. Tai pirmas istorinis Lietuvos nuosprendis prieš niekuo nenusikaltusį asmenį, išdrįsusį viešai reikšti nepriklausomas pažiūras ir Bažnyčios kritiką. Dėl grėsmės būti sudegintam ant laužo Kulvietį perspėjo pati Bona Sforca, todėl vengdamas teismo Kulvietis pabėgo į liuteroniškąją Prūsiją, jos sostinę Karaliaučių, kur jį džiaugsmingai priėmė kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis ir pavedė ten kuriamo universiteto rūpesčius, paskyręs jau įkurtos paruošiamosios mokyklos – partikuliaro – vadovu. 1544 m. atidarius Karaliaučiaus universitetą, Kulvietis tapo vienu svarbiausių jo profesorių ir Graikų kalbos katedros vadovu. Nepaisant gerų sąlygų Prūsijoje, Kulvietis troško tarnauti tėvynai, kurioje ypač trūko renesansinį išsilavinimą turinčių asmenybių ir nebuvo ne tik universiteto, bet ir gimnazijų. Prašydamas leisti grįžti į tėvynę, 1543 m. Kulvietis sukūrė pirmą Lietuvos reformacinį kūrinių, parašytą viešo lotyniško laiško karalienei Bonai Sforcai forma, pavadintą *Confessio fidei* (*Tikėjimo išpažinimas*). Tekste Kulvietis kritiškai įvertino jam iškeltą bylą, teigdamas, jog ji prieštarauja teisingumui, nes kaltintojas ir teisėjas joje yra tas pats subjektas – Bažnyčia. Jos tarnus, siekiančius Kulviečio bausmės, lietuvių reformacijos pradininkas įvardijo

godžiais kūno malonumų vergais, „epikūriečiais“, kurie, priešingai Evangelijos prisakymui būti pasaulio šviesa, vengia pažinimo, tačiau teisia aukščiausią išsilavinimą turintį mokslų daktarą: „Jeigu jie teistų, net ir Kristus negalėtų būti nekaltas...“ Didžiausios kritikos Bažnyčia Kulviečio laiške sulaukė dėl savanaudiško gyvenimo „savo dievo pilvo“ vardan ir valstybės interesų bei piliečių švietimo ignoravimo. Laiške Kulvietis pabrėžė, kad tokia krikščionybė neatitinka Evangelijos mokymo, juo besivadovaujančios žmogaus sąžinės ir yra nenaudinga

Yra daug lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. [...] Skaudu, kad, trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems.

Abraomas Kulvietis, 1543

valstybei. Kaip pagrindinę naują religinę tiesą Kulvietis iškėlė Naujajame Testamente apaštalo Pauliaus skelbtą idėją apie žmogaus išganymą kaip Dievo dovaną, bet ne atlygį už nuopelnus ar darbus, taip išskeldamas laisvo žmogaus idėją.

Bonos Sforcos pastangomis 1545 m. pavasarį Kulviečiui buvo leista grįžti į Lietuvą. Lietuvos reformacijos pradininkas entuziastingai ėmėsi religinių disputų bei kitos šviečiamosios veiklos, tačiau 1545 m. balandį Vilniuje staiga susirgo ir, nuvežtas į gimtąją Kulvą, mirė tų pačių metų birželio 6 dieną. Motina Elžbieta Kulvietienė teigė, jog Abraomas buvo nuuodytas priešininkų. Bažnyčia Kulvietį ir po mirties laikė eretiku ir neleido laidoti kapinėse, todėl jis buvo palaidotas prie namų – ant kalvos Kulvoje. Mirdamas Kulvietis draugų prašė lietuviškai giedoti jo paties išverstas psalmes. Tai pirmoji žinia apie lietuviškus Biblijos vertimus Lietuvoje. Po Kulviečio mirties Karaliaučiuje liko jo 80-ies Europoje įsigytų knygų lotynų, senovės graikų ir hebrajų kalbomis rinkinys. Tai buvo pirmoji privati lietuvių bajoro biblioteka, sukaupta dar neprasidėjus knygų leidybai Lietuvoje.

Kulviečio gyvenimas buvo lietuvių idealistinės nepriklausomo asmens veiklos dėl valstybės ir visuomenės gerovės pavyzdys. Jo idėjos atvėrė kelią išsilavinimo, tiesos, sąžinės ir krikščioniškųjų vertybių sklaidai Lietuvoje ankstyvaisiais Naujaisiais amžiais.

Siūloma literatūra: D. Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 54–173.

Abraomas Kulvietis

TIKĖJIMO IŠPAŽINIMAS,

parašytas Šviesiausiajai
Lenkijos karalienei¹ ir t. t.
Siunčiu sveikinimą,

nuolankiausiai pareikšdamas savo atsidavimą. Šviesiausioji Karaliene ir Maloningiausioji Ponia, nors ankstesniuose laiškuose² užsiminiau Jūsų Šviesiausiajai Didenybei apie savo reikalų būklę, tačiau kasdieninės mano nelaimės verčia mane apie tuos pačius dalykus vėl ir vėl rašyti. Mūsų tėvų laikais, Maloningiausioji Ponia, nebuvo girdėta, kad kas nors nenusikaltęs ir be teismo sprendimo būtų pasmerktas. O mano priešai ne tik mane pasmerkė, bet ir diena iš dienos per pamokslus viešai šmeižia, pajuokia, plūsta ir įžeidinėja. Dėl to ir draugai yra nepalankiai man nusiteikę, o priešai dar drąsiau ir įžūliau puola. Juk bičiuliai tų mokinių, kuriuos Vilniuje mokiau, išskyrus poną Sandomirietį ir kai kuriuos kitus, man labai negražiai atsidėjo. N. už savo sūnaus ir seserėno mokymą bei išlaikymą man nesumokėjo 16 kapų lietuviškų grašių. Jo pavyzdžiu pasekė kiti. Bet man ne taip skaudus piniginis nuostolis, kaip už mano triūsą parodytas nedėkingumas. Prie to prisideda šeimos skriaudos: mano kaimynai, pasinaudoję proga, kad aš nebūnu namie, vienas per kitą, kiek įstengdami, grobsto mano turtą. Tarnai, grasindami pabėgsią, nebenori klausyti mano motinos; lauko darbai uždelsiami, ūkis apleidžiamas³. O labiausiai mane kankina tai, kad brangiausioji motina, ir neseniai ištikusios tėvo mirties⁴, ir skriaudų namuose, ir mano ištrėmimo prislėgta, vos vos besilaiko. Net budelis galėtų atjausti mano sielvartą, vien priešai negali pasisotinti mano nelaimėmis. Jie prikaišioja, kad dėl to taip kenčiu, jog nusikaltau erezija. Jiems taip atsakau. Prikaišioti ir neįstengti įrodyti yra grynas šmeižtas ir akiplėšiškumas. Liudininkas Dievas ir visi teisieji, kad man patikėtus mokinius sąžiningai mokiau Dievo baimės ir drausmės. Tai patvirtins Jūsų Didenybei daugelis mano mokinių, tarp jų ir Pauliaus Naruševičiaus sūnus. O kad įsigytų Jūsų Didenybių pasitikėjimą ir nuteiktų prieš mane, jie klastingai apsimeta tai darą iš uolumo tikėjimo dalykuose. Bet iš tikrųjų ne uolumas, o nelabumas, šventasis pelnas, pilna kišenė, ne Kristus, yra priežastis, kad jie taip įtūžę šelsta prieš mane. Žinoma, epikūrininkai⁵ bijo savo pilvus susiveržti, bijo, sakau, kad jų, – kadangi niekuo nenaudingi valstybei, – nepristatytų prie arklo. Vienu žodžiu, jie bijo, kad apgaulės ir veidmainystės, kuriomis tiek amžių valstybę mulkino, nebūtų į viešumą iškeltos. Iš čia tas jų šventasis uolumas pilvo, jų dievo labui, iš čia tie šauksmai: nukryžiuok!

¹ Bona Sforca (1494–1557), Milano kunigaikštystė, Neapolio valdovų Aragonų dinastijos atstovės Izabelės Aragonietės ir Milano kunigaikščio G. Sforcos duktė. Nuo 1518 m. Lenkijos ir Lietuvos valdovo Žygimanto Senojo žmona, Lenkijos karalienė ir LDK didžioji kunigaikštienė, rezidavusi Lenkijos sostinėje Krokuvėje ir LDK sostinėje Vilniuje. 1556 m. grįžo į Italiją (Barį).

² Šiuo metu nežinomi jokie anksčiau Kulviečio Bonai Sforcai rašyti laišškai.

³ Tokia padėtis buvo susidariusi po 1542 m. paskelbto Žygimanto dekreto prieš eretikus, kuriame pagrindinis kaltinamasis buvo Kulvietis. Pabėgęs nuo bažnytinio teismo Kulvietis dekretu buvo paskelbtas kaip nebetekęs piliečio (bajoro) padėties ir teisių.

⁴ Kulviečio tėvas Petras Kulvietis mirė 1542 m. pavasarį, prieš pat dekreto paskelbimą ir Abraomo pabėgimą į Karaliaučių.

⁵ Senovės Graikijos filosofo Epikūro, mokusio apie buvimo malonumą, pasekėjai.

nukryžiuok! ant laužo! ant laužo! Jis piktžodžiavo Kristui, Švenčiausiajai Mergelei, šventiesiems, nusikalto Didenybės įžeidimu! Jis neigė Katalikų bažnyčią! Taip šūkaloja jie per pamokslus, taip šmeižia sueigose, Jūsų Didenybių akyse juodina. Todėl aš nesistebiu ir nepykstu, jeigu kartais Jūsų Didenybės elgiasi kiek griežčiau, negu esu nusipelnęs. Kristus liepia tikrus Bažnyčios mokytojus pažinti iš vaisių⁶. Tad pažūrėkime, kokie puikūs tie jų vaisiai. Paulius nori⁷, kad Bažnyčios mokytojas būtų apsišarvavęs mokslu, idant galėtų mokyti tikinčiuosius ir atsispirti eretikams; kad būtų ne gobšus, ne atsida- vęs šlykščiam godumui, ne piktadarys, bet toks nepriekaištingas, kad niekas nedrįstų skleisti apie jį melagingų gandų. O dabar matome, kad jie didesni nemokšos už neišprususius vienuolius. Jie netinka net vaikų mokyklai vadovauti, ką jau kalbėti apie tai, kad būtų verti Bažnyčios mokytojo vardo. Ką besakyti apie jų nepasotinamą gobšumą, pui- kybę, garbės troškimą ir daugybę kitų nedorybių, kuriomis yra aptekę. O Kristus juos vadina žemės druska, pasaulio šviesa⁸. Jau kada pati šviesa virsta tamsybe, kuo reikia laikyti žemesniuosius, jei ne visiška tamsa? Kadangi jie taip nenusivokia Šventajame Rašte, yra tokie nedori ir tokie žiaurūs, jog, jeigu jie teistų, net ir Kristus negalėtų būti nekaltas; kadangi jie yra teisėjai savo byloje priešingai teisingiausiam teisės dėsniui, ku- ris sako, kad niekas negali būti teisėju savo byloje⁹, aš kreipiuosi į Jūsų Didenybes ir Dievo vardu prašau, kad Jūsų Didenybės iširtų mano ginčą su priešais. Jeigu man bus leista, ko prašau, tikiuosi, Dievui padedant, aiškiai įrodyti jų suktybes, kuriomis jie Die- vo garbę žemina ir valstybę slopina. Jeigu Jūsų Didenybės mane atiduoda jų jurisdikci- jai, tai aš, kadangi jie, kaip priešingoji pusė, negali būti teisėju savo byloje, apeliuoju į artimiausią visuotinę Bažnyčios susirinkimą¹⁰. Nuolankiai prašau Jūsų Didenybes, kad man tai leistų. Teprisimena Jūsų Didenybės, kad visi valdovai sėdi Dievo soste kaltie- siems bausti, nekaltiesiems ginti. Jeigu Jūsų Didenybės į tai nekreips dėmesio ir priešai gers mano kraują, bijausi, kad Dievas nepasiimtų manęs iš Jūsų rankų. Savo ruožtu, jeigu tai reikalinga Dievo garbei, aš esu pasiruošęs gyvybę atiduoti. Tačiau, kad Jūsų Šviesiausioji Didenybė galėtų spręsti apie mano tikėjimą daugiau iš mano paties rašto negu iš jų šmeižtų, maniau būsiant pravartu pridėti savo tikėjimo išpažinimą. Todėl pirmiausia prisiekiu slėpingąją ir nedaloma Švenčiausiają Trejybę, kad tiesą sakysiu. O jeigu ką prieš sąžinę¹¹ pasakyčiau, tekrinta ant manęs Dievo rūstybė, Jūsų Didenybių apmaudas, tenetenku turto, teišinka mane staigi mirtis¹² ir tegul būsiu amžinai prakeiktas. Visų pirma, tikiu visomis tikėjimo tiesomis, kurios yra Apaštalų tikėjimo

⁶ Mt 7, 20

⁷ Tit 1, 7-9

⁸ Mt 5, 13.14

⁹ *Nemo potest esse iudex in sua causa*, Codex Iustinianus 3, 5.

¹⁰ Artimiausias visuotinis Bažnyčios susirinkimas buvo istorinis Tridento Susirinkimas (1545-1563), kuris prasidėjo kaip tik Kulviečio mirties metais. Sinodas suvaidino lemiamą vaidmenį kovoje su reformacija. Jo organizavimo išvakarėse būta daug scenarijų, svarstytos ir dialogo su protestantais galimybės. Nugalėjus konservatyviajam sparnui, Tridento Susirinkimas įvyko kaip kontrreformacinis manifestas, numatęs kovos su evangelizmu priemones ir būdus. Evangelikų bylos šiame susirinkime nebuvo išspręstos jų naudai.

¹¹ Sąžinė (lot. *conscientia*) – Lietuvos minties istorijoje Kulviečio aktualizuota kategorija, netrukus plačiai tai- kyta ir kitų LDK protestantų raštuose. Reformacijos lyderių perimta visų pirma vadovaujantis Naujojo Testa- mento žodynu, daugiausiai vartota apaštalo Pauliaus.

¹² Priesaikoje minima „staigi mirtis“, pagal ankstyvaisiais Naujaisiais laikais tebegaliojusį klasikinį mirties supratimą, skyrusį „gerąją“ ir „blogąją“ mirtį, buvo laikoma bloga mirtimi. Tuo pačiu metu parašytuose pir- muose lietuviškuose tekstuose staigi mirtis (M. Mažvydo giesmėse vartojamas posakis „nogla smertis“) taip pat laikoma bloga mirtimi.

išpažinime¹³. Taip pat tikiu, kad sakramentai yra įsteigti Evangelijoje ir kad jais Dievo įsakymu visi turi naudotis. Tikiu ir tuo, kad Evangelijos skelbimas, sakramentų teikimas, Bažnyčios raktai pirmiausiai priklauso Dievo tarnams, arba kunigams. Dėl šitų straipsnių su priešais sutinku. Su tolesniais straipsniais nesutinku. Pirmą. Tikiu, kad esame išganomi vien Dievo gailestingumu, dėka Kristaus kančios, dovanai, be jokių mūsų nuopelnų. Reikia daryti gerus darbus, bet nereikia jais pasikliauti, nes jie yra menki ir negryni, kaip Izaijas sako: „suteršti skudurai“¹⁴. O nuodėmių be galo daug. Septynis kartus per dieną parpuola teisusis¹⁵. Kiekvieną dieną šventoji Bažnyčia meldžiasi: atleisk mūsų kaltes. Ribotas dalykas neproporcingas beribiam. Pirmasis tėvas Adomas už vienai vieną nuodėmę negalėjo atsisteisti, nei visi angelai, nei pagaliau visas pasaulis. Kristaus kančia atpirko. Antras straipsnis, dėl kurio mano priešininkai nesutinka su manimi. Aš manau, kad Švenčiausiąją Eucharistijos Sakramentą pasauliečiams reikia teikti dviem pavidalais, kaip Kristus įsteigė ir kaip buvo daroma apaštalų bei senosios Bažnyčios. Sakramento teikimas antruoju pavidalu ne taip jau seniai yra uždraustas. Trečias straipsnis. Aš tvirtinu, kad kunigams, kurie negali susilaikyti, reikia vesti. Jokios vertės neturi jų argumentas, kad santuoka suteršianti šventąjį luomą. Jeigu santuoka yra Dievo įsteigta, ji negali suteršti šventojo luomo. Pranašai, šventieji Tėvai, Cheremonas¹⁶, Spiridonas¹⁷ ir kiti buvo vedę. Tai patvirtina senieji kanonai¹⁸. Ketvirtas straipsnis. Tvirtinu, kad bažnytinis turtas bažnyčių rektorių gėdingai eikvojamas, užrūstinant Dievą ir darant didžiulių nuostolių valstybei. Turtai bažnyčioms tam yra dovanoti, kad visų pirma iš jų santūriai ir taupiai gyventų Bažnyčios tarnai, paskui, kad būtų padedama beturčiams mokiniais, pagaliau, kad, reikalui esant, būtų teikiama pagalba valstybei. Kad iš tikrųjų taip yra, galėčiau akivaizdžiai įrodyti, jeigu būtų leista. Dėl šių keturių straipsnių buvo diskutuota tiek daugelyje ankstesnių Bažnyčios susirinkimų, tiek ir paskutiniajame, dalyvaujant Jo Imperatoriškajai Didenybei ir Imperijos luomams, taip pat popiežiaus legatui, ir buvo prieita prie beveik tokios pat nuomonės¹⁹. Jeigu ir aš tokio garbin-

¹³ Apaštalų tikėjimo išpažinimas (*Symbolum Apostolorum*), IV a. nustatytas dvylikos frazių tekstas „Tikiu Dievą Tėvą“ (Credo). Šią pirmąją krikščionių tikėjimo santrauką kaip pamatinį tikėjimo išpažinimą pripažino ir protestantai.

¹⁴ Iz 64, 5

¹⁵ Pat 24, 16

¹⁶ Cheremonas (III a.), šventasis, Egipto miesto Nilo (Nilopolio) vyskupas, miręs nuo persekiojimų imperatoriaus Decijaus valdymo laikotarpiu (apie 250 m.).

¹⁷ Spiridonas (apie 270–348), Vakarų ir Rytų bažnyčių krikščionių garbinamas šventasis, kilęs iš Kipro. Anot hagiografinės tradicijos, jis buvo pamaldus piemu, vedęs ir turėjęs dukterį.

¹⁸ Ankstyvoji krikščionių Bažnyčia protestantų buvo laikoma teisingos Bažnyčios modeliu, LDK evangelikai save taip pat laikė šios tikrosios Bažnyčios įpėdiniais.

¹⁹ Turimas galvoje bažnytinis Regensburgo (Ratisbonos) susirinkimas, vykęs 1541 m. balandžio–gegužės mėnesiais. Kulvietis turėjo savo bibliotekoje šio susirinkimo nutarimų knygą, sudarytame jo bibliotekos sąrašė įvardytą kaip *Regensburgo nutarimai (Acta Ratisbonensia)*, įsigytą, tikėtina, Italijoje. Regensburgo susirinkimas buvo imperatoriaus Karolio V 1539 m. balandį paskelbtos 15 mėnesių taikos su protestantais dalis. Taikos ir nutrauktų procesų prieš protestantus laikotarpiu buvo pradėti disputai su protestantais, kurie teikė viltį, jog Regensburge katalikams ir reformų šalininkams pavyks susitarti kai kuriais doktrininiiais, ypač nuteisinimo, klausimais. Nuteisinimas iš malonės Regensburge buvo pagrindinė doktrininė tema.

Regensburgo susirinkime dalyvavo pats Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis V (1519–1556), protestantams atstovavo Pilypas Melanchtonas ir kiti. Kaip popiežiaus legatui susirinkime dalyvavo kai kurie italų kardinolai ir vyskupai.

Pagrindinis protestantų ir katalikų pozicijų nesutarimus bandęs derinti asmuo, popiežiaus legatas kardinolas Gasparas Kontarinis (Contarini) faktiškai pripažino tokio mokymo evangelinį pamatą.

go susirinkimo nurodymo laikais, tai negali būti laikoma nusikaltimu. Apie Švenčiausiąją Mergelę Mariją taip galvoju: ji yra nekalčiausioji ir švenčiausioji Mergelė, Dievo motina, kuriai nė viena šventųjų mergelių ar moterų negali prilygti. Mano nuomone, šventuosius reikia gerbti ir jų gyvenimą, papročius šlovinti viešai Bažnyčioje, tačiau maldauti ir garbinti reikia tik vieną Dievą, remiantis žodžiais: „Neturėsi kitų dievų, tik tai mane“²⁰ ir „Savo garbės neperleidžiu kitiems“²¹. Į priešų šauksmus, kad tokiais klausimais diskutuoti nepriklauso mano kompetencijai, atsakau: per krikštą išpažinau, kad esu Dievo tarnas ir jo Bažnyčios narys. O kada gavau daktaro laipsnį, man buvo suteikta teisė aiškinti, diskutuoti, mokyti Šventojo Rašto. Taigi teisėtai elgiuosi, jeigu ginu Viešpaties ir savo Kūrėjo mokslą. Bet apie tai užteks. Jeigu atrodytų, kad rašiau karščiau ir aitriau, negu derėjo, dėl to prašau kaltinti mano skausmą. Kas nešaukia mūsų? Kad Jūsų Šviesiausioji Didenybė aiškiai suprastų, ką galvoju ir ko mokau, maniau būsiant pravartu tai, kaip išpažinimą, parašyti viešai. Meldžiu amžinąjį Tėvą, kad Jūsų Šviesiausiąją Didenybę ilgai sveiką saugotų.

1543 metais.

Yra daug Jūsų Šventosios Didenybės pavaldinių lietuvių, puikiai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet, mano likimo įbauginti, jie apsigyveno Vokietijoje. Kai kuriuos jų priglobė Šviesiausiasis Prūsijos kunigaikštis²², kai kuriuos kiti kunigaikščiai. Šviesiausiasis kunigaikštis, negailėdamas didelių išlaidų, įsteigė pagarsėjusią mokyklą, iš visur prisikvietė mokytų vyrų; profesoriams kasmet išmoka tūkstančius auksinų; daugeliui neturtingų mokinių duoda nemokamą išlaikymą. Jis nori mane paskirti šios mokyklos rektoriumi. Todėl jeigu Jūsų Šviesiausios Didenybės viešpatystėje man nebus vietos, šį skyrimą priimsiu²³. Bet, Maloningiausioji Ponia, skaudu, kaip Dievą myliu, mums visiems, kad, trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems.

Karaliaučiaus Akademijoje
išspausdino Johannas Weinreichas.
Birželio mėnesį
1547 metais.

Iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas (1957)
Peržiūrėjo ir pataisė Eugenija Ulčinaite (2010)
Komentavo Dainora Pociūtė (2011)

²⁰ Iš 20,3

²¹ plg. Iz 42,8; 48,11

²² Albrechtas Brandenburgietis (1490–1568), Brandenburgo markgrafas, nuo 1511 m. Vokiečių ordino magistras, nuo 1525 m. Prūsijos kunigaikštis.

²³ Kulvietis buvo pirmasis Karaliaučiaus gimnazijos (partikuliario, įsteigtas 1542 m.) rektorius ir pirmasis Karaliaučiaus universiteto (įsteigtas 1544 m.) graikistas.

ABRAOMO KULVIEČIO BIBLIOTEKOS KNYGŲ SĄRAŠAS

1. Civilinės teisės teksto 4 tomai.
2. Plinijus. Livijus.
3. Platono veikalai graikiškai.
4. Aristotelio du tomai graikiškai.
5. Homeras su komentarais.
6. Dioskoridas graikiškai ir lotyniškai.
7. Laurentijaus Valos veikalai.
8. Apulėjus su Beroaldo komentarais.
9. Prūsiška knygelė.
10. Aristotelis apie gyvulių istoriją.
11. Dviejų Petro laiškų parafrazė.
12. Urbano graikų k. gramatika.
13. Aristofanas graikiškai.
14. Laktancijus.
15. Heziodas su komentarais.
16. Ptolomėjaus geografijos knygos.
17. Heziodo komentarai.
18. Jonas Husas.
19. Ksenofonto veikalų du tomai.
20. Lukiano vienas tomas.
21. Vadiano istorijos ištrauka.
22. Ciceronas apie senatvę ir Scipijono sapną.
23. Heziodas.
24. Pilypo Melanchtono sintaksė.
25. Muzikos klausimai.
26. Euripido tragedijos.
27. Euripido Rėzas.
28. Ezopas graikiškai ir lotyniškai.
29. Pomerano psalmynas.
30. Teokritas.
31. Hebrajų k. žodynas.
32. Sofoklio tragedijos.
33. Ptolomėjus su žemėlapias.
34. Isokratas. Varonas.
35. Hebrajų k. gramatika.
36. Katonas apie žemdirbystę. Kolumela.
37. P. Melanchtonas apie Danielių.
38. Aristotelio etika lotyniškai.
39. Dionyzijus.
40. Dialektikos klausimai.
41. Erazmas apie valios priklausomybę.
42. Teokritas su komentarais.
43. P. Melanchtono graikų k. gramatika.
44. Miunsterio graikų k. gramatika.
45. P. Melanchtono graikų k. gramatika.
46. Plutarchas apie vaikų auklėjimą.
47. P. Melanchtonas apie kalbą „Pro Milone“.
48. Lenkiška knygelė.
49. Raštas apie Aristotelio gyvenimą ir apie mėsos valgymo uždraudimą.
50. Jeronimo laiškai.
51. Hebrajų k. asmenavimo lentelė.
52. Vala apie Naująjį Testamentą.
53. Valerijus Maksimas.
54. Cicerono paradigmos.
55. Polibijus graikiškai.
56. Lenkijos karalystės statusas.
57. Aristotelio fizika.
58. Klausimai apie sielą.
59. Lotyniškos postilės. Vergilijus.
60. Lentelė hebrajų k. gramatikai.
61. Cingularijaus gramatika.
62. Horacijaus laiškų dvi knygos.
63. P. Melanchtono dialektika.
64. Graikiškas ir hebraiškas psalmynas.
65. Katonas. Glarianas.
66. Alberto Didžiojo fizika.
67. Regensburgo aktai.
68. Nikandras graikiškai.
69. P. Melanchtono dialektika.
70. Pranciškaus Filadelfo laiškai.
71. Avicena. Priscianas.
72. Anatomija. Pagražinimai.
73. Didysis žemėlapis.
74. Heziodas.
75. Graikų gramatikų knyga.
76. Diomedo gramatika.
77. P. Melanchtonas apie sielą.
78. Pastabos Justiniano vadovėliui.

Dainora Pociūtė

MAIŠTININKŲ KATEDROS

(monografijos ištraukos)

Kulviečio mirtis

Tų pačių metų vasarą Karaliaučiuje buvo įkurtas universitetas, kuriame lietuviai buvo paskirta graikų kalbos katedra, sykiu pavedant dėstyti hebrajų kalbą bei komentuoti psalmes.

Kulviečio šeimos ir motinos reikalai ir toliau jam kėlė rūpesčių, be to, kaip rodo ir jo *Confessio fidei*¹, Abraomas nepaliovė galvoti apie nuolatinį gyvenimą Lietuvoje. Vos semestrą padėstęs universitete, 1545 m. sausio 2 d., gavęs Albrechto parašytą rekomendacinį laišką Mikalojui Radvilai Juodajam, kuriame apeliuota į neabejotiną Radvilos galią Lietuvoje, Kulvietis pasiryžo atsisakyti darbho universitete ir visam laikui sugrįžti į Lietuvą. Rekomendacijoje Radvilai Juodajam pažymėta, kad pats Kulvietis Albrechtui ne sykį buvo minėjęs Radvilos Juodojo dorybes ir palankumą Prūsijos kunigaikščiai. Į Radvilą Juodąjį kreiptasi ir dėl Kulvietienės bei jos turto reikalų globos. Su tokia pat po savaitės parašyta rekomendacija Juodajam į Lietuvą grįžo ir Lietuvoje prieš tai persekiotas Jurgis Zablockis. Laiške buvo pabrėžtas Zablockio išsilavinimas ir ypatingas kuklumas, nurodyta, kad jis jau buvo nukentėjęs nuo priešų, todėl prašyta, jog kunigaikštis tikrai parodytų savo globą ir tai, jog Albrechto rekomendacija padėjo. Gali būti, kad Zablockis ir Kulvietis į Lietuvą grįžo panašiu metu arba net kartu. Abu neabejotinai turėjo aktyvios reformacinės veiklos planų ir Vilniuje pradėjo religinius disputus. Po Kulviečio mirties rašytame Kulvietienės laiške Albrechtui buvo minėta, kad Kulvietis grįžęs į Lietuvą iš karto aplankė motiną, tačiau viešėjo pas ją tik tris dienas ir iš karto išskubėjo į Vilnių padėti „vienam magistrui, ten su kitais dvasiniais magistras besiginčijančiam apie evangelikąją teisybę“.

Manytina, kad Kulvietis šįsyk tikėjosi rimtai visam laikui pasilikti ir veikti Vilniuje, ir ši žinia neramino Prūsijos liuteronus. Gegužės 1 d. Prūsijos kunigaikštystės Pamedės vyskupas Paulius Speratas susirūpinęs kreipėsi laiškais į abu žymiausius lietuvių protestantus – Rapolionį ir Kulvietį. Pastarąjį Speratas kvietė sugrįžti atgal į Prūsiją, retoriškai apeliuodamas į tautinius jausmus ir apgailėstaudamas, jog Prūsijoje nėra kam skleisti tarp lietuvių evangelizacijos:

tai, ką esu parašęs daktarui Stanislovui, noriu parašyti ir tavo prakilniai asmenybei, ypač noriu parašyti ir tai, kas pasakyta apie tuos vargšus lietuvius, kurie mūsų Prūsijoje įsikūrę naujas gyvenvietes, klaidžioja tarsi avys be ganytojo, be mokytojo, be Dievo žodžio, negauna sakramentų. Aš jiems kaip įmanydamas norėčiau padėti. Rašau taip pat ir kunigaikščiai, tikėdamas jo maloningumu ir gerumu, kad suteiktų jiems daugiau naudos. Tavo vardas Abraomas. Jei nori pateisinti savo vardo kilmę – būti daugelio tautų tėvu, tai aš tau pasakau, kaip visa tai įmanoma tam tikru mastu padaryti: būtent tėviškų jausmų vedamas turi stengtis kartu su mumis, kad Tavo tautai būtų sėkmingai padedama, kad ji turėtų mokytoją, savo kalba skleidžiantį išganymo žodį.

¹ Tikėjimo išpažinimas. (Lot.)

Deja, gegužės pradžioje Prūsijos dar buvo nepasiekusi žinia apie tai, kad Kulvietis balandį Vilniuje susirgo ir draugų lydimas buvo nugabentas į Kulvą. 1545 m. birželio 6 d., Švč. Trejybės išvakarėse, Kulvietis mirė savo tėvų namuose. Merdėdamas paprašė pusbrolio Mykolo Kulviečio, kad šis „sušaukęs visą šeimą, lietuviškai pagiedotų psalmes, kurių buvo išmokęs savo draugus. Be abejo, giedojimo metu ir pats kartu giedojo, kiek tik leido pražūtingas skausmas“. [...] Kulvietis buvo palaidotas be katalikiškojo Bažnyčios paskutinio patepimo sakramento, išpažindamas savo programinę krikščionio nuteisinimo per Kristų tiesą. Gulėdamas mirties patale Abraomas motinai pasakė

tikrai trokštąs, kad įprastinėje vietoje, tarp kitų krikščionių ir savo protėvių būtų palaidotas, bet kadangi neabejoja, jog priešai, nusiteikę jo atžvilgiu rūsčiai ir negailestingai, to tikrai neleis, liepė, kad būtų palaidotas kalnelyje greta savo namų tardamas: „Sielai, kurią Kristus atpirko, visiškai nesvarbu, kur kūnas dulkėmis pavirsta, tačiau geriau jam ilsėtis švaresnėje ir ramesnėje vietoje iki pat ateinant su šlove amžinajam teisėjui, kuris sužinos jo bylą su priešininkais ir kada nors atkeršys už tą skriaudą.

Elžbieta Kulvietienė iš tiesų negavo leidimo sūnaus palaidoti kapinėse ir šį faktą ji pati interpretavo kaip Bažnyčios bandymą išgąsdinti ir visus kitus evangelikus. Netrukus po laidotuvių birželio 15 d. laiške kunigaikščiui Albrechtui Kulviečio motina pranešė:

neleido mirusiojo palaidoti bažnyčioje, o išmetė į laukus, idant šitaip ir mano skausmą padidintų, ir jam nešlovę paruoštų, ir tiesos mylėtojus įbaugintų [...] Budeliai nepasitenkino tuo, kad siautėjimu degė mano mylimam sūnui gyvam esant, bet ir per pačias laidotuves norėjo pasimėgauti.

Pirmasis lietuvių maištininkas ir po mirties buvo atribotas nuo teisės būti kartu su krikščionimis, taip paliudydamas pirmą mūsų kultūros istorijai svarbų palaidojimą ne kapinėse – reiškiančią, Bažnyčios požiūriu, amžinąją „eretiko“ prapultį. Pradedant Kulviečiu, atskalūnų laidojimas kalvose už miesto Lietuvoje tapo tradicija.

Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 104–107.

Martynas Mažvydas

Martynas Mažvydas (Martynas Mažvydas Vaitkūnas, Martinus Mosvidius, Mossuidius, apie 1510–1563) – lietuviškosios raštijos pradininkas, pirmosios lietuviškos knygos autorius. Mažvydas gimė Vakarų Žemaitijoje (spėjama, Švėkšnos, Žemaičių Naumiesčio ar Gardamo apylinkėse). Buvo nekilmingas arba kilęs iš smulkiųjų bajorų, jo pusbrolis iš motinos pusės Baltramiejus Vilentas po Mažvydo mirties užbaigė kai kuriuos pradėtus Mažvydo rašto darbus ir tęsė lituanistinę veiklą. Pirmosios lietuviškos knygos autoriaus pradinio lavinimosi aplinkybės nežinomos. Tikslėnių duomenų stokojama ir apie Mažvydo dalyvavimą pirmosios Lietuvos pasaulietinės ir evangeliškas idėjas skelbusios kolegijos veikloje. Šią kolegiją 1541 m. pavasarį Vilniuje įsteigė Abraomas Kulvietis. 1546 m. birželio 8 d. Prūsijos kunigaikštis Albrechtas laišku kreipėsi į Mažvydą, vadindamas mokytu (*eruditus*), ir pakvietė atvykti į Karaliaučių. Tai patvirtina, kad Mažvydas jau tada dalyvavo Lietuvoje tuo metu draudžiamame reformacijos judėjime ir laikėsi evangeliškų (protestantiškų) pažiūrų, už kurias buvo numatytos griežtos bausmės. Manytina, jog vieną iš savo laiškų Karaliaučiaus universiteto rektoriui (1548) jis lotyniškai pasirašė *protomartyr* („pirmasis kankinys“) dėl to, kad Vilniuje buvo nukentėjęs dėl reformacinės veiklos. 1546 m. rugpjūtį Mažvydas įstojo į liuteronišką Karaliaučiaus universitetą ir jau 1548 m. balandį jam buvo suteiktas bakalauro laipsnis. 1549 m. Mažvydas gavo paskyrimą kunigauti lietuviškoje Rytų Prūsijos Ragainės parapijoje. Čia pradėjo aktyvią visą likusį gyvenimą trukusią liuteronų kunigo veiklą, vedė buvusio Ragainės kunigo dukterį Benigną Lauterštern, rūpinosi išlaikyti visą mirusio kunigo šeimą. 1554 m. buvo paskirtas Ragainės apskrities arkidiakonu. Mažvydas mirė Ragainėje 1563 m. gegužės 31 dieną. Buvo palaidotas savo bažnyčioje, kurioje kunigavo keturiolika metų.

Dar iki kelionės į Karaliaučių Mažvydas gerai mokėjo lietuvių, lenkų ir lotynų kalbas, gyvendamas Prūsijoje išmoko vokiečių kalbą. Išliko 13 Mažvydo lotynų kalba 1548–1560 m. rašytų laiškų, iš kurių 12 buvo parašyti kunigaujant Ragainėje ir adresuoti Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui. Šiuose laiškuose Mažvydas išsamiai nušvietė tuometinę religinę parapijos situaciją, menką lietuvių religinį išprusimą, aprašė savo pastangas skatinant juos lankyti bažnyčią ir supažindinant su krikščionybės tiesomis. Savo parapijiečių švietimą ir krikščioniškųjų tiesų platinimą, kaimiečių atitraukimą nuo pagoniškais vadinamų jų liaudies kultūros papročių Mažvydas laikė pagrindine savo misija, kurią stropiai vykdė. Kunigo darbą suprato kaip pašaukimą, už kurio įgyvendinimą jautėsi atsakingas Dievui. Biblijoje dažnai minimą dvasios miegą Mažvydas laikė viena didžiausių nuodėmių. „Kadangi didžiulis grasinimas apsnūdusiems ar apsileidusiems sielų ganytojams aiškiai išreikštas pranašo Ezekielio raštuose posakiu „O jo kraujo pareikalaušiu iš tavo rankos“, mano širdį ir protą apima baimė ir skatina mane uoliai atlikti savo pareigas: juk aš pirmiausia Dangaus tėvo – Dievo, o paskui ir tavo šviesiosios aukštybės pašaukimu ir malone esu pastatytas tarp daugelio ganytojų“, – rašė viename iš laiškų kunigaikščiui Albrechtui. Mažvydas kunigaikščiui siūlė nustatyti kaimų ir parapijiečių vizitavimo tvarką, egzaminavimą iš katekizmo tiesų, privalomą Bažnyčios lankymą sekmadieniais, tobulinti pradinį švietimą. Mažvydas priklausė pirmajai Lietuvos evangelikų kartai, kurios viena pagrindinių kultūrinių misijų buvo lietuviškos raštijos kūrimas ir pirmųjų spausdintų knygų lietuvių kalba rengimas. Ši karta buvo įsitikinusi, kad tikėjimas neįmanomas be skaitymo ir tikėjimo tie-

Martyno Mažvydo autografas

sų pažinimo. Lituanistinius darbus dar iki Mažvydo buvo pradėję pirmieji lietuvių religiniai pabėgėliai Prūsijoje – Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis. Gyvendamas Prūsijoje Mažvydas parengė ir išleido pirmas penkias lietuviškas knygas, tačiau nemažą jų tekstų dalį ruošė ir kiti Mažvydo bendradarbiai. Jiems kartu su Mažvydu buvo lemta tapti lietuvių raidyno, rašybos ir visos rašytinės lietuvių kalbos tradicijos kūrėjais.

Pirmoji lietuviška knyga – 1547 m. Karaliaučiuje išspausdintas *Katekizmas* (*Katechizmuso prasti žodžiai*) – išleista anonimiškai, tačiau lietuviškos prakalbos 3–19 eilutėse akrostichu užrašyti Mažvydo vardas ir pavardė. Knygą sudaro lotyniška ir lietuviška prakalbos, trumpas elementorius, katekizmas ir 11 giesmių rinkinėlis. Katekizme ir kituose pirmosios knygos tekstuose skelbiamos bendrosios protestantizmo ir svarbiausios liuteronizmo idėjos: žmogaus nuteisinimo per tikėjimą malonė, būtinas ryšys tarp tikrojo tikėjimo ir Šventojo Rašto pažinimo, du (Krikšto ir Eucharistijos) Sakramentai – pagrindiniai teisingos Bažnyčios požymiai ir kt. *Katekizmas* buvo vadinamojo mažojo katekizmo tipo leidinys, skirtas religiją mažiau išmanantiems žmonėms ir vaikams, tačiau jo eiliuota lietuviška prakalba („Knygelės pačios bylo liutvinykump ir žemaičiump“) turėjo visuotinių užmojų kreipiantis į visą lietuvių tautą ne tik Prūsijoje, bet ir LDK. Prakalboje lietuviškos knygos atsiradimas ir žodžio skelbimas tautine kalba iškeltas kaip išskirtinis istorinis reiškinys ir prilygintas pagrindinei krikščioniškojo mokymo tiesai – išganymui. Mažvydas ryšį tarp spausdinto žodžio ir Dievo pažado išganyti žmoniją pabrėžė ir žodine paralele, išryškinta eiliuotoje prakalboje: žadis– žadėjimas. Katekizme Mažvydas ne sykį kreipėsi į vaikus („bernelius“) ir visų pirma su jais siejo lavinimo perspektyvas.

Katekizmą sudaro originalūs ir verstiniai tekstai. Originalios yra prakalbos, dedikacijos ir kai kurie kiti knygos intarpai. Elementorius rengtas pagal lotynišką G. Sauromano elementorių (1529), katekizmas – derinant du lenkiškų šaltinių vertimus: pirmuosius lenkų liuteronų katekizmus, Karaliaučiuje parengtus J. Seklucjano (1545) ir J. Maleckio (1546). Šiuose nebuvo „Urėdų“ (moralinių pamokymų įvairiems visuomenės luomams) dalies, kurią Mažvydas išvertė iš lotyniškojo J. Vilichijaus katekizmo (1542). Giesmės (tarp jų dvi biblinės psalmės) buvo verstos iš lenkų (1547 m. J. Seklucjano giesmyno), lotynų ir vokiečių kalbų, viena iš jų, spėjama, yra originali. Katekizmas galėjo būti išleistas 200–300 egzempliorių tiražu, šiuo metu pasaulyje žinomi tik du išlikę egzemplioriai, saugomi Vilniaus ir Torunės (Lenkija) universitetų bibliotekose. Antroji Mažvydo parengta knyga *Giesmė šv. Ambraziejaus bei Augustino* (1549) buvo mažas trijų velykinių giesmių su gaidomis rinkinėlis, dedikuotas Ragainės apskrities viršininkui S. Perbantui. 1559 m. Mažvydas išleido pirmąją lietuvišką agendą – krikšto apeigų knygą *Forma krikštymo*, versta iš Prūsijoje patvirtintos vokiškos agendos *Kirchenordnung* (1558). Didžiausias Mažvydo literatūrinis darbas – pirmasis lietuviškas giesmynas *Giesmės krikščioniškos* – buvo išleistas jau po jo mirties. Giesmyną baigė rengti B. Vilentas ir išleido jį dviem atskiromis knygomis: vienoje (1566) buvo sudėtos pirmojo bažnytinio pusmečio giesmės pradedant advento giesmėmis, kitoje (1570) – antrojo pusmečio giedojimui skirti tekstai, pradedant velykinėmis giesmėmis. Iš viso abiejuose giesmynuose buvo pateikta daugiau kaip 100 giesmių ir apie 30 bibliinių psalmių. Tekstai buvo rengti didelio žmonių kolektyvo, kaip vertėjai arba autoriai

giesmyne nurodyti 13 žmonių (tarp jų A. Kulvietis, S. Rapolionis, J. Zablockis, M. Blotnas ir kt.). Giesmės ir psalmės buvo verstos iš lotynų, vokiečių ir lenkų kalbų, nedidelė jų dalis – originalios. Giesmyno tekstai grupuojami bažnytinių metų principu. Klasikinių įvairių laikotarpių Viduramžių himnų vertimai giesmyne derinami su naujosiomis liuteronų (M. Liuterio ir kt.) giesmėmis. Giesmynas vertingas ir kaip lietuvių muzikinės kultūros paminklas. Mažvydas buvo parengęs ir pirmą lietuvišką maldynėlį *Parafrasis, permanytina poteriaus malda*, kuriame aiškino maldą „Tėve mūsų“. Jį 1589 m. paskelbė Jonas Bretkūnas.

Katekizme išspausdinta eiliuota lietuviška prakalba „Broliai, seserys“ laikoma ir pirmuoju lietuvišku eilėraščiu, parašytu sintaksine-intonacine eilėdara. Prakalba sukurta kaip iškilus kreipimasis į lietuvius (brolius, seseris), panaudojant kai kurias tradicines klasikinės retorikos ir kompozicijos priemones: personifikaciją (į lietuvius kreipiasi pati knyga), akrostichą, tiesioginę apibendrinto personažo, iliustruojančio užsispyrusį lietuvių valstietį, kalbą, paties autoriaus kreipimąsi į tautą, kviečiant mesti senuosius stambel-diškus įpročius ir atrasti žodžio ir knygos šviesą.

*Laimingoji tėvyne didžių valdovų, garsinga
Lietuva, Dievo žodžius gryna priimki širdim.*

Martynas Mažvydas, 1547

Siūloma literatūra: *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974; Albinas Jovaišas, *Martynas Mažvydas*, Kaunas: Šviesa, 1997.

Martynas Mažvydas

KATEKIZMAS

DIDŽIAJAI

LIETUVOS KUNIGAİKŠTYSTEI

Laimingoji tėvyne didžių valdovų, garsinga
Lietuva, dievo žodžius gryna priimki širdim,
Kad, kai duosi teisme aukštajam apyskaitą savo,
Neprispaustų tavęs pyktis teisėjo baisaus.

KNYGELĖS

Pačios bylo¹ lietuvinykump ir
žemaičiump².

Broliai, seserys, imkiat mani ir skaitykiat,
5 Ir tatai skaitydami permanykiat.
Mokslo šito³ tėvai jūsų trokšdavo turėti,
Ale to negalėjo nė vienu būdu gauti.
Regėti to norėjo savo akimis,
Taip ir išgirsti savo ausimis.
10 Jau nū⁴, ko tėvai niekada neregėjo,
Nū šitai vis jūsump⁵ atėjo.
Veizdėkiat ir dabokiatėse⁶, žmonės visos,
Šitai eit jūsump žodis dangaus karalystos.
Maloniai ir su džiaugsmu tą žodį priimkiat,
15 O jūsų ūkiūsu šeimyną mokykiat.
Sūnūs, dukterys jūsų tur tatai mokėti,
Visa širdžia tur tą Dievo žodį mylėti.
Jei, broliai, seserys, tus žodžius nepapeiksit⁷,
Dievą Tėvą ir Sūnų sau mylu⁸ padarysit
20 Ir pašlovinti po akimis Dievo būsit.
Visuosu daiktuosu palaimį turėsit.
Šituo mokslu Dievą tikrai pažįsit⁹
Ir dangaus karalystėsp prisiartysit.

¹ bylo „byloja, kalba“.

² lietuvinykump ir žemaičiump „į lietuvius ir žemaičius“.

³ Mokslo šito – Mažvydas mokslu prakalboje ir visuose savo raštuose vadina krikščioniškųjų tiesų pažinimą.

⁴ nū „nūnai, dabar“.

⁵ jūsump „pas jus“.

⁶ veizdėkiat ir dabokiatėse „žiūrėkit ir supraskit“.

⁷ nepapeiksit „neišpeiksit“.

⁸ mylu „mielu, brangiu“.

⁹ pažįsit „pažinsit“.

- Neužtrukiat, broliai, seserys, manęs skaityti,
 Jei pagal valios Dievo norit gyventi.
 Jei kas šventą giesmę nor giedoti,
 Mane po akimis savo tur turėti.
- 5 Dieną ir naktį prieg savęs mani laikykiet
 Ir niekada manęs nuog jūsų neatmeskiet.
 Jei kursai mane nuog savęs atmes,
 Tasai nė vieno pažyto¹⁰ manip¹¹ negaus.
 Aš sakau, jog tasai visada tur kleidėti
- 10 Ir apie sveikatą savo netur nieko žinoti.
 Kursai nenorėtų to mokslo žinoti ir mokėti,
 Tasai amžinosu tamsybėsu tur būti.
 Todrin¹² jūs, žmonės, manęsp prisiartinkiet
 Ir pagal to švento mokslo gyvenkiet.
- 15 Tamsybes senąsias nuog jūsų šalin atvarysit,
 Sūnus, dukteris nuog jų išgelbėsit,
 Jei tą mažą krikščionių mokslą mokėsit
 Ir pagal jo jūs patys save rėdysit.
 Kaukus, žemėpatis ir laukasargus¹³ pameskiet,
- 20 Visas velnuvas, deives apleiskiet.
 Tos deivės negal jums nieko gero duoti,
 Bet tur visus amžinai prapuldinti.
 Sveikatą, visus daiktus nuog to Dievo turit,
 Kurio prisakymus čia manip¹⁴ regit.
- 25 Tasai Dievas dangų, žemę žodžiu vienu sutvėrė,
 Šitu būdu žmones ir visus daiktus padarė.

¹⁰ nė vieno pažyto „jokios naudos“.

¹¹ manip „pas mane“, čia – „iš manęs“.

¹² Todrin „todėl“.

¹³ kaukus, žemėpatis ir laukasargus – lietuvių pagoniškosios tikybos mitologinės ir religinės būtybės.

¹⁴ manip „pas mane“.

Tasai kožnam žmogui vienas gal padėti,
 Sveikatą ir palaimį tasai gal priduoti.
 Tasai Dievs visas žmones nor didžiai mylėti,
 Dangaus karalystę dovanai nor dovanoti.
 5 Aitvars ir deivės to negal padaryti,
 Bet ing peklos ugnį veikiaus gal įstumti.
 Pameskiat tas deives, Dievop didžiop pristokiat¹⁵,
 Šitą mokslą¹⁶ visi linksmai prieimkiat¹⁷.
 Tasai mokslas tur teisiai jus išmokyti,
 10 Kaip Dievą turit pažinti, priegtam ir garbinti.
 Tasai mokslas rodo tikrą kelį Dievo Sūnausp,
 Mūsų išganytojop Jėzausp Christausp¹⁸.
 Šitą Sūnų ir Tėvą tikrai pažįsit¹⁹,
 Jei tą mokslą gerai mokėsit ir permanysit.
 15 Be šito mokslo žmones regit kleidžiančias²⁰
 Ir deivių šimtą (jei tatai nemaž) turinčias.
 Aš žinau ir tatai drėsu²¹ čia sakyti,
 Jog šimte žmonių vieno negalėčia atrasti,
 Kursai vieną žodį Dievo prisakymo mokėtų
 20 Ir poteriaus ben du žodžiu atmintų.
 Jei klausi žmogų, biau²² moki poterį byloti,
 Prisakymus Dievo biau galėtų atminti,
 Vieros krikščionių straipsčius ar gali skaityti,
 Apie dūšios išganyimą biau gali ką žinoti,
 25 Zotagomis²³ tau žmogus tur atsakyti,
 Jog geresniai²⁴ atmen arti, nent poterį byloti.

¹⁵ Dievop didžiop pristokiat „prie didžio Dievo pristokit“, t. y. „eikit, stokit į didžio Dievo pusę“.

¹⁶ mokslą, turimas galvoje *Katekizme* pateikiamas mokymas, pagrindinės krikščioniškosios tiesos.

¹⁷ prieimkiat „priimkit“.

¹⁸ Dievo Sūnausp, Mūsų išganytojop Jėzausp Christausp „pas Dievo Sūnų, Mūsų išganytoją Jėzų Kristų“.

¹⁹ pažįsit „pažinsite“.

²⁰ kleidžiančias „klystančias“.

²¹ drėsu „drįstu“.

²² biau „ar“.

²³ zotagomis „tuojau“.

²⁴ geresniai „geriau“; nent „negu“.

„Dievo prisakymų, bylo²⁵, aš niekada negirdėjau
 Nei straipsčių vieros krikščionių²⁶ skaičiau.
 Bažnyčio[je] nuog dešimties metų nebuvau,
 Tiek tai su burtinyke ant burtos veizdėdavau²⁷.
 5 Be geresni²⁸ su šventa burtinyke gaidį valgyti²⁹,
 Neig bažnyčio[je] šaukimo žėkų³⁰ klausyti.“
 Ach, ponai, klausykiai ir permanykiai,
 Balsus tus jūsų žmonių išgirskiai.
 Tų dūšias³¹ Dievs nuog jūsų norės turėti,
 10 Kurias jums ing rankas devė rėdyti³².
 Ei, viešpatys visoki, ant žmonių susimilkiai,
 Kunigump, žėkump žmones tremkiai³³,
 Kiek nedėlias³⁴ bažnyčion vaikščioti prisakykiai,
 Kunigus, idant mokytų žmones, raginkiai,
 15 Plebonus³⁵, kunigus vienu balsu prašykiai,
 Idant to mokslo neslėptų, didžiai melskiai.
 Jei kunigai tingėtų tą mokslą patys sakyti,
 Jūs galėsit ūkiūsu³⁶ žmones mokinti.
 Bet kunigų yra urėdas³⁷ žmones mokyti,
 20 Bo ant to visi yra apskirti³⁸.
 O jūs, kunigai, pagal jūsų seno urėdo
 Mokykiai žmones, tatai³⁹ visos paklydo.
 Šitai turit trumpą mokslą krikščionystės
 Pagal būdo senosios bažnyčios.
 25 Skaitykiai ir duokiai ing rankas kiek vaiko⁴⁰,
 Kaip žemaičio, taip ir lietuvinyko.

²⁵ bylo „byloja, sako“.

²⁶ straipsčių vieros krikščionių „krikščionių tikybos straipsnių“, t. y. „krikščionių tikybos tiesų, teiginių“.

²⁷ ant burtos veizdėdavau „į burtus žiūrėdavau“, t. y. „burtininkaudavau“.

²⁸ Be geresni „nes geriau“.

²⁹ gaidį valgyti – turimas galvoje apeiginis, maginis valgymas burtininkavimo metu.

³⁰ žėkų „mokinių, bažnyčios giedotojų berniukų“.

³¹ dūšias „sielas“.

³² jums ing rankas devė rėdyti „jums į rankas atidavė“.

³³ Kunigump, žėkump žmones tremkiai „varykit žmones pas kunigus, pas žėkus“, t. y. „raginkit eiti į bažnyčią, mokyti“.

³⁴ Kiek nedėlias „kiekvieną sekmadienį“.

³⁵ Plebonus „klebonus“.

³⁶ ūkiūsu „ūkiuose“.

³⁷ urėdas „pareiga“.

³⁸ Bo ant to yra apskirti „nes tam visi yra paskirti“.

³⁹ tatai „o tai, nes“.

⁴⁰ kiek vaiko „kiekvieno vaiko“.

Raginkiat žmones to trumpo mokslo išmolti,
 Be kurio platesnis mokslas⁴¹ negal stovėti.
 Jei to trumpo mokslo mokyti užtruksit,
 Aveles jūsų amžinai pražudysit.
 5 Todėl, kunigai, ant avelių susimilkiatėse⁴²,
 Astro sūdo ir narso Dievo⁴³ bijokiatėse.
 Be geresni⁴⁴ čia Dievo žodžio žmones mokinti,
 Nent⁴⁵ aštrą sūdą alba narsą Dievo turėti.
 Dėl to rankosn⁴⁶ šitą mokslą trumpą imkiat
 10 Ir aveles jūsų tuo mažu Dievo mokslu penėkiat.
 Priegtam platesnio mokslo kiek dienas laukiat⁴⁷
 Ir ilgai Dievo valio[je] ant svieto⁴⁸ gyvenkiat,
 Dievo žodžio karštai dieną ir naktį ieškokiat,
 O mano darbą už ger priimkiat.

⁴¹ trumpo mokslo... be kurio platesnis mokslas – Mažvydas čia ragina pradėti mokytis iš mažojo, t. y. trumpojo, jo pateikiamo katekizmo, kuris parengia platesniojo, t. y. didžiojo, katekizmo ir gilesnių religinių mokslų studijoms.

⁴² ant avelių susimilkiatėse „pasigailėkite avelių“.

⁴³ astro sūdo „aštraus (t. y. griežto) teismo“; narso Dievo „rūstaus Dievo“.

⁴⁴ Be geresni „nes geriau“.

⁴⁵ nent „negu“.

⁴⁶ rankosn „į rankas“.

⁴⁷ priegtam „be to“; platesnio mokslo kiek dienas laukiat „platesnio mokslo kiekvieną dieną laukit“, Mažvydas čia užsimena apie ketinimą parašyti ir didesnę katekizmą.

⁴⁸ ant svieto „pasaulyje“.

Andrius Volanas

Andrius Volanas (1530–1610) – LDK religinis ir politinis veikėjas, religinių, publicistinių ir politinių kūrinių autorius, vienas žymiausių XVI a. antrosios pusės–XVII a. pradžios LDK protestantų mąstytojų. Gimė Silezijos (dab. Vakarų Lenkija) vokiečių šeimoje, studijavo Frankfurto prie Oderio universitete. Nuo 1547 m. gyveno Lietuvoje, tarnavo kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Rudojo, kuris 1550 m. jį išsiuntė studijoms į Karaliaučiaus universitetą, dvare. Grįžęs tęsė tarnybą Radvilams, o nuo 1568 m. buvo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio sekretorius. Šias pareigas ėjo valdant Žygimantui Augustui, Steponui Batorui ir Zigmantui Vazai. Mirė Bijutiškių (Vilniaus apskr.) dvare.

Volanas sukūrė ir išleido daugiau nei trisdešimt veikalų, paliko rankraštinų kūrinių. Didžioji jo palikimo dalis yra lotyniška, dalis kūrinių parašyti lenkų kalba. Nuo ankstyvos jaunystės Volanas buvo protestantas. Nors jo religinei pasaulėžiūrai nemažą įtaką turėjo liuteronizmas, ypač Pilypo Melanchtono mokymas, tačiau jau nuo 1566 m. savo konfesinę tapatybę Volanas apibrėžė kaip helvetišką, tai yra susietą su Šveicarijos reformatų (kalvinistų) religiniu mokymu, kurio lyderiai buvo Jonas Kalvinas ir Henrikas Bulingeris. Tuo pačiu metu, iš dalies paties Volano pastangomis, išryškėjo ir visos Lietuvos evangelikų (protestantų) Bažnyčios akivaizdus posūkis į šveicariškojo kalvinizmo pusę. XVI a. pabaigoje Volanas buvo pagrindinis Lietuvos Reformatų bažnyčios lyderis, susisteminęs šios Bažnyčios mokymą. Šiam tikslui jis paskyrė daug religinio pobūdžio veikalų. Volanas gyveno ir kūrė smarkiausių religinių kovų ir ginčų laikotarpiu, todėl yra ir vienas žymiausių Lietuvos religinių polemistų. Gindamas reformatų idėjas ir mokymą Volanas kovojo dviem kryptimis. Polemizavo su Katalikų bažnyčios doktrinos atstovais (ypač jėzuitais) ir ginčijosi su LDK reformacijos metu susiformavusiomis radikalių religinių doktrinų, tokių kaip antitrinitorizmas (dieviškosios Trejybės kritika), ar anabaptizmas (vaikų krikšto kritika) lyderiais. Volanas karštai gynė pagrindines protestantų religines tiesas (išganymą per tikėjimą, predestinacinę – Dievo nulemtą – žmogaus būtį), pasisakė prieš religinę hierarchiją, šventųjų ir jų atvaizdų garbinimą. Kalvinizmo mokymas turėjo įtakos Volano kūrybai. Visuose savo kūriniuose jis aukštino žmogaus veiklą ir darbą visuomenės labui. Žmogų Volanas laikė Dievo pašauktu įvykdyti savo misiją. Idealiu tokio gyvenimo pavyzdžiu, nepaisant religinių skirtumų, Volanas laikė Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėlį, politiką ir valstybės veikėją, kurio dorybes vainikavo istorinė kelionė ir mūrinio Nesvyžiaus miesto statyba. Našlaitėliui Volanas parašė jo gyvenimą šlovinančią panegiriką.

Volano kūrinys *Apie politinę arba pilietinę laisvę* (1572) – žymiausias XVI a. antrosios pusės Renesanso Lietuvos socialinės-politinės minties pavyzdys. Penkiolikos dalių traktatas buvo parašytas netrukus po to, kai buvo priimtas Antrasis Lietuvos Statutas (1566), kuris, Volano nuomone, turėjo nemažai trūkumų. Traktate Volanas pateikė ankstyvųjų Naujųjų amžių liberaliosios pasaulėžiūros pagrindus. Visuomenę jis matė ne kaip hierarchinę piramidę, bet kaip iš lygiateisių ir vienodos svarbos luomų sudarytą organizmą,

*Tik įstatymai yra tokia jėga, kuri
minių sulydo į vieną tautos kūną.*

Andrius Volanas, 1572

kurio veiklą reguliuoja visiems bendri įstatymai. Volanas nepripažino dvasininkų luomo ir visuomenės darną grindė trijų luomų – kilmingųjų (karių), miestiečių ir žemdirbių – santykiais. Tik tokia visuomenė, kuri laikosi visiems bendrų įstatymų ir kurioje bausmės už įstatymo pažeidimus yra visiems vienodos, Volano teigimu, gali vadintis pilietine ir laisva. Atskiras individas, įsipareigojęs visuomenei ir ugdantis savo dorybes, yra pagrindinis tokios visuomenės elementas. Vienas liberaliausių Volano minties aspektų buvo teiginys, jog asmens vertė nėra įgimta ir nepriklauso nuo luomo: „šaunumas nei pagal kilmę, nei gamtos duodamas, bet pelnomas ryžtingu darbu“. Nepaisant liberalios visuomenės sampratos, Volanas buvo ypač griežtus moralės reikalavimus jai kėlęs mąstytojas. Todėl kai kuriuos santūrumą, nuosaikumą ir krikščioniškąją moralę pažeidžiančius poelgius (pavyzdžiui, girtuokliavimą, paleistuvavimą) Volanas taip pat siūlė reguliuoti bausmėmis.

Siūloma literatūra: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Andrius Volanas

APIE POLITINĘ ARBA PILIETINĘ LAISVĘ, – KNYGELĖ, KURIAŲ TIKRAI VERTA PERSKAITYTI

Žymiajam ir kilniajam ponui Mikalojui Radvilai, Jurgio sūnui¹, Dubingių ir Biržų kunigaikščiu, Vilniaus vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriui, Mozyrio, Borisovo, Lydos viršininkui, visada labai vertam aukščiausios pagarbos savo ponui ir geradariui

KOKIE TURI BŪTI VALSTYBĖJE ĮSTATYMAI,
KAD PILIEČIAI TURĖTŲ TIKRĄ IR VISIŠKĄ LAISVĘ

Iš viso to, kas ligi šiol buvo pasakyta, lengva pastebėti, kad jokia valstybė negali teisingai didžiulis laisve, jei joje visų piliečių gyvenimas nesutvarkytas pagal įstatymų normą. Ir jei bet kurioje žmonių bendrijoje nebus kokių nors nuostatų, pagal kuriuos griežtai baustų nusikalstančius, neatsiras nė vieno, kuris abejotų, kad tokiu atveju visų arba bent jau silpnesniųjų laukia žiauri vergija. Tiesa, beveik visuose pasaulio kraštuose visą laiką buvo daug ir įvairių tautų, kurios, gyvendamos pagal vienokius ar kitokius įstatymų nuostatus, vis dėlto pelnytai negalėjo savęs vadinti nevergaujantiomis. Tačiau dėl šios neteisybės, matyt, nereikia atsakyti tokio reikšmingo dalyko, koks yra įstatymas, taip pat ir paties žodžio, kad įstatymas dėl bjauraus nemokšų nesugebėjimo juo naudotis nebūtų laikomas vergijos instrumentu; jį protingi senovės žmonės, visi sutartinai, laikė laisvės pagrindu.

Įstatymas, teigia Ciceronas 1 knygoje „Apie įstatymus“², yra svarbiausias proto reikalavimas, įdiegtas žmogaus prigimčiai: jis liepia daryti tai, kas reikia, draudžia tai, ko nereikia. Arba, kaip kitoje vietoje rašo kitokiais žodžiais, bet ta pačia reikšme: įstatymas yra ne kas kita, kaip dievų valia nubrėžtas proto reikalavimas, liepiantis elgtis dorai ir draudžiantis [elgtis] priešingai. Įstatymas yra dievų sumanyta dovana žmonėms, pritar-damas tokiai nuomonei skelbia Demostenas, norėdamas pabrėžti, kad dorumo, teisingumo ir gėrio supratimas yra dievų įbrėžtas į žmonių dvasią; tas įstatymas visose gyvenimo srityse pateikia dorus bei naudingus nurodymus ar nuostatas bendrai žmonių sąjungai apsaugoti. Dėl to ir Aristotelis pageidauja, kad įstatymai derintųsi su įgimtu sveiko proto sprendimu. Jei jie tiek nutolsta nuo įgimtos dorumo taisyklės, kad ardo piliečių sąjungą ir tarp žmonių pasėja bjaurią maišatį bei vergiją, jie pagrįstai neturi būti vadinami įstatymo vardu. Išties, kas pavadins įstatymu, o ne didžiuliui ir begėdiškui nusikaltimu tai, kad kadaise kipriečiai prieš ištekant mergeles atiduodavo viešai ištvirkauti, kad augijai vestuvių naktį visiems leisdavo paleistuvauti su savo žmonėmis? Indai savo tėvus, kai tie nusendavo, žudydavo, o užmušę – surydavo, nes, anot jų, jų kūnai esą garbingiausias karstas. Tačiau toks barbariškas ir žiaurus paprotys prieštarauja žmogaus sveiko proto sprendimui, todėl kvaila, kai jis puošiamas įstatymo vardu. Taigi žmonių bendruomenėje negalima leisti jokių nuostatų, niekas neturi turėti įstatymo reikšmės, jei negalima remtis, vadovaujantis teisingumu ir gėriu, įgimtu sveiko proto reikalavimu. Tarp žmogaus dvasios nuostatų, kurias diktuoja įgimtas sveikas protas, yra ir tikri bei prigimties galia pasireiškiantys dalykai: negalima įžeisti niekieno gėdos jausmo, kėsintis į kieno nors turtą ar gyvybę. Nors šias įgimtas žmogaus dvasios nuostatas kokia nors barbariška ir laukinė tauta, nepaisydama visuotinės nuomonės, galėjo pažeisti ir žmonių papročiais paversti prieštaraujantis gyvenimui nuostatas, tačiau ji negalėjo pasiekti, kad jos

¹ A. Volanas veikalą *Apie politinę arba pilietinę laisvę* dedikavo savo globėjui Vilniaus vaivada, LDK etmonui, LDK kancleriui Mikalojui Radvilui Rudajam (apie 1515–1584).

² A. Volanas čia remiasi Cicerono (106–43 pr. Kr.) veikalu *De legibus* (*Apie įstatymus*).

pelnytų pastovios gyvenimo taisyklės bei įstatymo autoritetą ir pagaliau pati neišnyktų, negalėdama prie jų priprasti. Iš tikrųjų dėl visų prieštaraujančių teisingam žmogaus proto sprendimui įstatymų yra ginčijami tol, kol pagaliau [jie] atšaukiami arba remiantis valdžios žmonių autoritetu, arba jų didžiai kenksmingas veikimas nutraukiamas liaudies sukilimo. Kad tarp žmonių būtų įtvirtinta tikra laisvė ir gyvenimo ramybė, prisidengiant įstatymo vardu nieko neturi būti įnešta į žmonių gyvenimą, ko nepasiūlo pati išmintis ir nenurodo teisingas proto sprendimas. Nepajudinamas ir nepažeidžiamas yra prigimties įstatymas – nė vieno neskriausti, kiekvienam atiduoti kas priklauso ir, kaip sako Cicero, pažaboti visus geismus: tai, kas priklauso mums, – saugoti, o nuo svetimo nukreipti mintis, akis ir rankas. Bet kurioje valstybėje turi būti saugi ir žudikui neprieinama žmogaus gyvybė, turtas [neprieinamas] grobstymui; taigi tik ten išsaugojamas nepaliestas ir sveikas piliečių susivienijimas, o malonus bei gražus laisvės vardas ilgai būna tvarus.

APIE TRIS ŽMONIŲ LUOMUS MŪSŲ TAUTOJE IR AR VISI JIE NAUDOJASI TA PAČIA LAISVE

Iš visų kada nors besididžiavusių garsia laisve tautų mūsų tikrai gaubiamą tokią laisvės šlove, kad neabejotinai išsiskiria iš visų tautų. Iš tikrųjų daugybė žmonių tą faktą savo kalbose sutartinai pateikia ne tik susirinkimuose. Gausūs jų raštai rodo, kokia didžiulė pagarba teikiama mūsų laisvei, skelbiama net, jog ji priklausanči tik mūsų tautai. Tačiau kad per didelė meilė mūsų valstybei nepaskatintų mūsų tuščiai girtis ir kad protingi žmonės į tai atsiliėpdami neapkalintų mūsų siekiant ne to, ko reikia, man atrodo, jog čia reiktų būti bent kiek kuklesniems ir remtis verčiau pašalinių nei mūsų pačių pagyromis. Mat labai dažnai mes neteisingai sprendžiame apie save, o patirtis rodo, kad kitų nuomonės yra daug tikresnės ir teisingesnės. Aš savo ruožtu, besvarstydamas įvairių tautų nuomones ir bevartydamas kai kuriuos jų raštus, niekur nepastebėjau, kad kiti girtų tą mūsų laimę. Man net pasirodė, kad esu skaitęs, jog nemaža žmonių mano priešingai. Kadangi aptariamas dalykas liečia mums įprastą žmonių gyvenimą ir tiesiog vyksta visų akyse, nereikia nei ilgai ir sunkiai svarstyti, nei labai prakaituoti, kad tikrai sužinotume, ką iš tiesų apie tai dera manyti.

Mūsų tauta skirstoma į tris žmonių luomas, todėl ne pro šalį, manau, žvilgterėti, kokiomis sąlygomis gyvena kiekvienas luomas, kad būtų galima spręsti, ar visi lygiai, ar tik vienas kuris turi šlovingąją laisvę.

Taigi yra arba kilmingieji, arba miestiečiai, arba žemdirbiai. Jie turi skirtingus užsiėmimus, gyvena nevienodą gyvenimo būdą, laikosi kitokių įstatymų, ir tai skiria vieną nuo kito. Kilmingieji, neužsiimdami jokiais patarnavimo darbais arba mechaninio pobūdžio verslais, atlieka tik karinę tarnybą ir budi gindami tėvynę nuo priešų puldinėjimų. Miestiečiai tenkina visų gyvenimo poreikius arba užsiiminėdami prekyba ir iš svetur įveždami reikalingų daiktų, arba atsidedami mechaniniams verslams. Pagaliau žemdirbiai atlieka rimtą darbą dirbdami žemę ir ruošdami visiems maistą. Kalbant apie įstatymus, dažnai toje pačioje byloje vienoki įstatymai leisti kilmingiesiems, kitoki miestiečiams, trečioki – žemdirbiams; tai įrodo, jog šiuo atžvilgiu jų visų laisvė pagrįsta skirtingu pamatu. Nemėnesiu labai daugelio nuoskaudų, kurias suteikė liaudžiai kilmingieji užsitraukia lengvesnę baudą, o sunkesne ir žiauresne baudžiama liaudis; jei įžeistų ar kokį nors nemalonumą padarytų kilmingajam, pačios bausmės dėl žmogžudystės būtų sveriamos ne tomis pačiomis svarstyklėmis, nes, kaip gerai žinoma, kiekvienam luomui jos yra skirtingos ir nepanašios; kilmingųjų laisvei labiausiai palankios, o kitų luomų – su tikromis vergijos žymėmis. Juk tik tokioje valstybėje, kur visiems taikoma vienoda teisė, piliečiai gali būti vadinami laisvais. Jeigu vieni turi daugiau teisių už kitus ir nebaudžiami, visai nebijodami įstatymo, visaip gali skriausti žemesnius, tuomet pirmieji, kaip teisingai sakoma, viešpatauja, o antrieji – vergauja. Ne

dėl to tuos dalykus prisimename ir ne to siekiama šiais žodžiais, kad norėtume valstybėje panaikinti visą skirtumą tarp kilmingųjų ir liaudies, bet kad teisinga lygybė, kuri aritmetine proporcija priklauso visiems, nebūtų pažeidžiama kokių nors blogų nuostatų ir vietoj bendrosios laisvės neišsigalėtų oligarchijos, arba mažumos, viešpatavimas. Kilmingiesiems, mūsų įsitikinimu, turėtų priklausyti ir būti neliečiamos tos privilegijos, pagal kurias jie valdovų malone yra atleisti nuo visokių patarnaujamo pobūdžio įpareigojimų ir mokesčių bei kitokių mokėjimų; tačiau kad jie turėtų daugiau teisių bei galios varžyti kitų laisvę, – daugiau negu jie patys norėtų, kad kiti turėtų tą patį jų atžvilgiu, – joks įstatymas ir teisingumas to neleidžia ir atmeta kaip labai netinkamą dalyką. Kadais, piktnaudžiaujant padėtimi, tokia nesaikinga valdžia buvo duota savininkams tik savo vergų atžvilgiu, ir žmonės, užsidegę akla valdymo aistra ir užmiršę bet kokią žmoniškumą, suteikė sau teisę vergus žudyti ar palikti gyvus. Bet tokia įžūli savivalė vėlesniaisiais amžiais buvo pažabota įstatymų varžtais taip, kad savininkui, tiesa, buvo valia bausti nusikaltusį vergą, tačiau net grasinant bausme visai uždrausta atimti gyvybę. Net įstatymuose sužymėta daugelis atvejų, kai vergai gali skųsti ne tik pašalinius, bet ir savo šeimininkus, paduoti juos į teismą, kad taip nevaržoma šeimininkų galia nepavirstų visiška savivale. Tačiau mūsų tauta nepakęstų, jei jos įgeidžiai būtų sutramdyti ne tik tada, kai atimamas turtas. Net nužudymo atveju valstietis neturi jokios teisės savo poną paduoti į teismą. Kodėl gi to negalėtų daryti ponas, kai bet koks žmogus gali kiek nori užmušinėti valstiečius, jei tik turi šiek tiek pinigų apmokėti užmuštojo mirtį³? Tikrai labai gaila, kad mūsų tauta, kuri apskritai yra tikrai kultūringa, pritaria tokiems nešvelniems įstatymams, o jeigu ir nepritaria, tai labai ilgai nuolaidžiavo tai netikusiai žmonių nuostatai bei įstatymui, nors jis ir prieštarauja teisingam sveiko proto reikalavimui. Tai, ko pagal romėnų įstatymus šeimininkas negalėjo daryti savo vergui, pagal mūsų įstatymus leidžiama daryti ne vergams, o savo tautos žmonėms. Turėtų pakakti, jog valstybėje žmonės vienas nuo kito skiriasi luomu, veikla bei pareigomis, kad kiekvienas darytų kas jam priklauso ir nelieštų to, kas neįeina į jo pareigas, ir taip išsilaikytų tas geometrinis, arba paskirstomasis, teisėtumas. Tačiau kuriai nors žmonių grupei suteikti daugiau nei kitiems teisių ar valios ir nesulyginti visų pagal tuos pačius įstatymus – tai, mano nuomone, skirtina greičiau nežmoniškumui ir barbariškam žiaurumui, o ne teisingai, įstatymais pagrįstai santvarkai. Komutatyvinis teisingumas, kurį filosofai vadina aritmetiniu, nepripažįsta jokio skirtumo tarp plebėjo ir kilmingojo, turtingo ir vargšo, visiems stengiasi seikėti po lygiai, o už įvairias nuoskaudas ir nužudymus be jokio asmens skirtumo baudžia ta pačia bausme. Jei žmonėms, kurie buvo pagonys, protas padiktavo tokį įstatymą ir priverstė juos saugoti jį savo valstybėje, mums, krikščionims, turintiems visuose savo raštuose tiek daug teisingų įstatymų, kuriuos įkvėpė Šventoji Dvasia, turėtų būti gėda⁴, kad leidžiamės jų nugalimi kultūringumu ir įstatymų teisingumu. Viešpats Mozės lūpomis kalba savo tautai (Pakartoto Įstatymo knyga, 1 sk.): „Teiskite (sako jis) teisingai, nedarydami skirtumo tarp brolio ir svetimšalio, išklauskite ir mažą, ir didelį, neatsižvelkite į niekieno asmenį.“ Ir išmintingasis karalius Saliamonas sako: „Amžinai bus laimingas tas karaliaus sostas, kuris teisingai teisia vargšus.“ Iš tikrųjų niekas tegul nesitikti, kad valstybėje, kur atleidžiami varžtai galingesniesiems spausti žemesniuosius, ilgai išsilaikys taika ir ramybė. Juk sukilimai, nesutarimai bei karai dažniausiai kyla dėl tokių aplinkybių; taip suardoma piliečių vienybė, sunaikinama santarvė, kuri tik viena geriausiai palaiko amžinus žmonių siekius, ir galų gale dėl to visai žlunga valstybė.

³ A. Volanas čia kalba apie 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto įstatymus ir jame numatomas pinigines baudas už nekilmingo asmens nužudymą.

⁴ 1558 m. atsinaujino Livonijos karas, ir Maskvos kariuomenė užėmė Narvą, Tartu ir kitus Livonijos miestus.

Iš kokių nors tautų ar kraštų tai aiškiausiai galėtų parodyti Livonija, nes ji artimesnė mūsų kaimynė ir geriau žinoma, ypač dėl to, kad jos baisus žlugimas³⁴ duoda mums gerą pavyzdį. Gerai žinoma, todėl nereikėtų apie tai ilgai kalbėti, kaip, su niekuo nesiskaitydami, netrukdomi ir nevaržomi, kilmingieji valdė valstiečius bei kaimiečius. Todėl kai maskvėnų valdovas užpuolė tą kraštą ir plačiai viską niokojo kardu ir ugnimi, kaimiečiai patys ėmė vadovauti priešui, puolančiam kilmingųjų namus, ir greitai prisijungė prie priešų. Kokia nelaimė ištiko tą kraštą, kai daug tūkstančių žmonių buvo išžudyta, kai daugybė kilmingų moterų, kilnių mergelių bei vaikų išvesta į vargingą bei žiaurią nelaisvę, – gerai paaiškina liūdnas ir baisus padėties vaizdas, kurį ir dabar ten galima regėti. Todėl visiems, norintiems ilgai turėti sveiką ir tvirtą valstybę, reikia stengtis, kad visų luomų žmonės būtų sulyginti tam tikra įstatymų proporcija, kad, nors vieni už kitus ir turėtų geresnę padėtį, tačiau niekas nebūtų kito skriaudžiamas dėl kokios nors teisinės nelygybės.

Tą reikalą gerai paaiškina labai protinga Venecijos Respublikos [santvarka]. Nors joje patricijų, arba kilmingųjų, luomas naudojasi kai kuriomis labai didelėmis prerogatyvomis ir, be kilmingųjų, nė vienam žmogui iš liaudies niekad neleidžiama Respublikos valdyti, tačiau tokioje ilgoje tos valstybės istorijoje niekad nekilo liaudies pasipriešinimo ar sukilimo, taip pat nebuvo mėginta daryti perversmo ir neparodyta nė mažiausio įtarimo, kad susilpnėjo pasitikėjimas kilmingaisiais. Tokios būklės priežastis, mano Kontarinis, rašydamas apie Venecijos Respubliką⁵, yra tai, kad Venecijos gyventojai visuomet laikėsi nusistovėjusios senolių tvarkos, kad tos pačios teisės buvo aukščiausiojo ir žemiausiojo luomo [piliečiams] ir niekam nebaustam nebuvo leidžiama skriausti žmogaus net iš žemiausio liaudies sluoksnio. Patricijui įžeisti plebėją, pasinaudosiu Kontarinio žodžiais, visuomet buvo laikoma šventvagyste ir labai dideliu nusikaltimu. Ir jeigu koks nors lengvabūdis kada išdrįsdavo taip padaryti, niekur negalėdavo pasislėpti nuo baismės, net, juo smarkiau būdavo baudžiamas, juo garsingesnis jis būdavo. [Linkėčiau], kad verčiau šią didžiai reikšmingą puikiosios Venecijos valstybės saikingą tvarką sektų mūsų tautos kilmingieji, o ne didžiuotųsi nepaprastai sunkiai spausdama liaudį ir stengdamasi laikyti ją už įstatymo ribų! Juk kaip Venecijos piliečiai išlaiko nepaliestą kilmingumą ir orumą, nors į savo teisės bei įstatymų sąjungą ir priėmė plebėjus, taip ir mūsų kitiems jos neprarastų, ir neatsitiktų nieko, iš ko pastebėtume, kad ji kokių nors atžvilgiu svyruoja. Dabar gi, kai kiekvienas savo laisvę matuoja pagal tai, kiek jis nebaudžiamas gali engti kitus, tasai laisvės vardas šiek tiek neteko savo grožio ir, kaip matome, visur valdo beveik visų nekenčiamoji savi-valė. Ir nėra lengva nustatyti saiką saugant laisvę ten, kur kiekvienas save aukština, kad tik prispaustų kitą; nesaikinga laisvė, kaip teisingai įspėja Livijus⁶, ir kitiems nemaloni, ir tiems patiems, kurie ją turi, paprastai tampa nepavaldi ir pražūtinga. Tuo tarpu saikinga laisvė, priešingai, būna palaiminga ir pavieniams žmonėms, ir valstybėms. Tačiau kadangi laimingos bei išganingos valstybės santvarkos mes galime veikiau pageidauti nei ją sukurti, sprendimą palikime Dievui ir protingų žmonių išmintingumui. Dabar gi trumpai paliesime tai, kokia laisve naudojasi mūsų tautos kilmingieji, taip pat kokiomis prerogatyvomis jie pasikelia virš liaudies. Bet prieš tai darant, mūsų nuomone, būtų naudinga bei reikalinga pirmiausia trumpai aptarti, kas apskritai yra kilmingumas ir kokia jo kilmė.

Iš lotynų kalbos vertė Marcelinas Ročka

⁵ A. Volanas čia cituoja italo Gasparo Kontarinio veikalą *De magistratibus et republica Venetorum libri quinque* (*Penkios knygos apie valdymą ir Venecijos respubliką*, 1544).

⁶ Romėnų istorikas Titas Livijus (59 pr. Kr.–17), žymiausias jo veikalas *Ab urbe condita* (*Nuo miesto įkūrimo*) apie Romos istoriją.

Leonas Sapiega

Leonas Sapiega (1557–1633). Pirmasis Lietuvos Statutas (Teisynas) buvo priimtas Vilniaus seime 1529 m., Žygimanto Senojo valdymo laikotarpiu. Vieni pagrindinių Statuto rengimo iniciatorių buvo Radvilai – LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas bei jo brolis Jonas Radvilas, Radvilo Juodojo tėvas. Statuto tolesnę kodifikaciją kontroliavo LDK kancleris Albertas Goštautas. Statutas buvo išskirtinės politinės reikšmės įvykis LDK istorijoje. Šiuo rašytiniu teisės kodeksu buvo pradėtos tvirtinti humanistinės Naujųjų amžių teisinės valstybės normos Lietuvoje. Statutas laikomas ryškiu Renesanso politinės kultūros įsigalėjimo ženklu Lietuvoje. Vėliau Statutas taisytas ir tobulintas dar du kartus, naujos (antroji ir trečioji) jo redakcijos buvo patvirtintos 1566 ir 1588 m., pastaroji galiojo Lietuvoje iki pat XVIII a. pabaigos. Lietuvos Statutas užtikrino Lietuvos teisinę nepriklausomybę po to, kai buvo sudaryta unija. Jis buvo parašytas rusėnų kalba, tačiau iš karto, raginant karalienei Bonai Sforcai, Albertas Goštautas suorganizavo šio statuto vertimą į lotynų kalbą, dar po kelerių metų buvo parengtas ir jo variantas lenkų kalba.

Šimtmečius galiojusio Trečiojo Lietuvos Statuto redagavimui vadovavo Leonas Sapiega – vienas labiausiai išsilavinusių XVI a. LDK rusėnų kilmės didikų, iškilus Lietuvos politinis veikėjas, humanistinį išsilavinimą įgijęs Leipcigo universitete. Rengiant Statutą, jis buvo LDK vicekancleris, nuo 1589 – LDK kancleris, vėliau – Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas. Sapiegos nurodymu XVI a. pabaigoje buvo perrašytos visos Lietuvos valstybės archyvo – *Lietuvos Metrikos* – knygos.

Nors įprasta Sapiegos rašto kalba buvo lenkų kalba, Trečiojo Lietuvos Statuto pratarmė liudija, kad LDK kancleris skyrė gimtosios ir rašomosios kalbos kategorijas ir Statuto pratarmėje džiaugėsi, kad teisiniai Lietuvos valstybės tekstai rašomi ne svetimai, bet „sava“, (t. y. rusėnų) LDK kalba, kuri buvo viena iš pagrindinių tautinių to meto LDK kalbų. Tautinės kalbos įvertinimas Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, kurioje ypač greitai plintanti lenkų kalbos vartosena XVI a. pabaigoje ėmė stelbti kitas tautines kalbas, buvo svarbus Sapiegos humanistinę pasaulėžiūrą liudijantis pareiškimas. Netrukus iškilų lietuvių kalbos gynimo manifestą – „Prakalbą į malonųjų skaitytoją“ savo *Postilėje* (1599) išspausdino

*Kiekvienos valstybės doram
žmogui nėra nieko brangesnio
už laisvę.*

Leonas Sapiega, 1588

Leonas Sapiega

*Tokia tad yra mūsų laisvė,
kuria prieš kitas krikščioniškas
tautas didžiuojamės, kad
valdovo, kuris pagal savo
valią, o ne pagal mūsų tieses
viešpatautų, neturime.*

Leonas Sapiega, 1588

Mikalojus Dauša. Po Lietuvos ir Lenkijos unijos redaguojamame Statute buvo išsaugotos išskirtinės Lietuvos piliečių teisės užimti Lietuvoje politinius postus bei įgyti turtinę nuosavybę. Sapiega buvo vienas iš pagrindinių 1581 m. pradėjusio veikti LDK Vyriausiojo Tribunolo steigėjų. Jaunystėje buvęs protestantu, vėliau Sapiega grįžo į katalikybę ir pasižymėjo kaip dosnus daugelio bažnyčių fundatorius, mokyklų savo dvaruose steigėjas. Žymiausias Sapiegos funduotas architektūrinis ansamblis – Vilniaus Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia (2005 m. joje įkurtas Bažnytinio paveldo muziejus) ir bernardinių (klarisių) vienuolynas. Vilniaus Šv. Arkangelo Mykolo

bažnyčia – vienas iškiliausių Lietuvos vėlyvojo Renesanso architektūros pavyzdžių – tapo paties didiko šeimos mauzoliežiumi. Iki šių dienų joje išliko išskirtinės reikšmės LKD meno paminklas – antkapinių skulptūrų Sapiagai ir dviem jo žmonoms kompozicija.

Sapiegos pastangomis Trečiajame Lietuvos Statute buvo įtvirtinti religinės tolerancijos principai, draudžiantys persekioti, teisti ir bausti dėl religinių pažiūrų. Sapiega įgyvendino kai kuriuos Andriaus Volano veikale *Apie politinę arba pilietinę laisvę* išsakytus teisinės valstybės tobulinimo principus, pritardamas Volano mintims apie tai, kad tik gerai sutvarkyta teisė užtikrina atskiro piliečio ir visos visuomenės laisvę ir dorą.

Leonas Sapiega

TREČIOJO LIETUVOS STATUTO PRATARMĖ LDK LUOMAMS

VISIEMS LUOMAMS VISOJE LIETUVOS DIDŽIOJOJE
KUNIGAİKŠTYSTĖJE LEONAS SAPIEGA

[...]

Protingi žmonės visais laikais yra pastebėję, kad kiekvienos valstybės doram žmogui nėra nieko brangesnio už laisvę, o nelaisvė jis taip bjaurisi, kad nuo jos ginasi ne tik savo turtais, bet ir aukodamas gyvybę. Dėl to dori žmonės, stodami prieš bet kurį priešą, nesigaili nei savo turto, nei gyvybės, kad tik nepakliūtų į žiaurais priešų jungą ir, netekę laisvės, nebūtų priversti pagal pavergėjo valią ir norą kaip vergai gyventi. Tačiau to irgi būtų maža, jei žmogus, apsisaugojęs nuo išorinio priešų, būtų priverstas kentėti nuo savųjų prispaudėjų. Todėl šie žabokliai, arba žąslai, yra išrasti, kad kiekvienas akiplėša būtų pažabotas, kad jis, bijodamas teisės, nuo bet kokios savivalės susilaikytų, kad negalėtų niekinti ir engti mažesnio ir silpnesnio; užtat teisyne yra sudarytas, kad galingas ir turtingas nesavavaliautų, nes, kaip yra pasakęs Ciceronas, teisės vergais esame dėl to, kad galėtume naudotis laisve. Ir jeigu doram žmogui nėra nieko malonesnio, kaip, sau-

giai savo tėvynėje gyvenant, nesibijoti, kad jo gerą vardą kas nors sutersš arba jo kūną ir sveikatą sužalos, ar jo nuosavybę pažeis, už tai ne kam kitam, o tik teisynui jis turi būti dėkingas, nes, nuo bet kokio pasikėsinimo saugomas teisės, sau ramiai gyvena ir jokios savivalės, šmeižto ar skriaudos nepatiria. Tad visų teisynų pasaulyje paskirtis ir prigimtis yra ir turi būti tokia, kad niekieno geras vardas, sveikata ir turtas būtų nepaliečiami ir kad niekas jokio nuostolio nepatirtų. Tokia tad ir yra mūsų laisvė, kuria mes tarp kitų krikščioniškų tautų didžiuojamės, kad valdovo, kuris pagal savo valią, o ne pagal mūsų teises viešpatautų, neturime ir kad ramiu gyvenimu bei savo turtu, kaip ir savo geru vardu, laisvai naudojames. Ir jei kas nors mus šiuose trijuose dalykuose kuriuo nors būdu nuskriausti išgeistų ir pagal savo nuožiūrą, o ne pagal mūsų teisyną, siektų virš mūsų iškilti, tasai ne mūsų valdovas, o mūsų teisės ir laisvės laužytojas būtų, mes gi jo vergais turėtumėme tapti. Ir už tai nuolankiai turime dėkoti Viešpačiui Dievui, kad, jų mylistoms karaliams bei didiesiems kunigaikščiams, mūsų valdovams, viešpataujant, šitokią valdžią ir laisvę savo rankose turime, o patys nustatydami ir kurdami savo teises visur, kiek tai įmanoma, savo laisvę saugome, nes ne tik kaimynas ir eilinis mūsų tėvynės pilietis, bet ir pats valdovas, mūsų ponas, jokios kitos valdžios mums negali turėti, kaip tik tą, kurią jam leidžia teisė. Todėl, turėdamas savo rankose tokią gėrybę, kurios už jokių pinigų negalima nupirkti, kiekvienas doras žmogus privalo gerai ją pažinti, o pažindamas – pats save ir savo įgeidžius valdyti bei pagal rašytinį teisyną elgtis ir nieko neskriausti, o jeigu pats kieno nors būtų skriaudžiamas, turi žinoti, kur dėl savo skriaudos užtarimo ir pagalbos ieškoti. Panašiai kaip vienas Romos senatorius kad nubaudė kitą už tai, kad tas nežinojo savo tėvynės teisyno, taip turėtų būti smerkiamas kiekvienas pilietis, kuris, girdamasis savo laisve, savųjų teisių, kuriomis tą savo laisvę turi apsaugotą, nenorėtų pažinti ir suprasti. Ir jeigu kiekvienai tautai gėda savo teisių nežinoti, tai juo labiau mums, kurie ne kuria nors svetima, o sava kalba turime sudarytą teisyną ir todėl kiekvienu metu galime žinoti, ko mums bet kuriai skriaudai atremti reikia. Ligi šiol buvo dar ir tas nemažas sunkumas, kad ne kiekvienas galėjo turėti Statutą dėl sunkaus ir ilgo perrašinėjimo, tačiau ir šiame reikale ateidamas pagalbon kiekvienam piliečiui bei tarnaudamas valstybės gerovei, ryžausi, negailėdamas lėšų nei triūso, šį veikalą išspausdinti, kad šitai kiekvienam būtų užtikrintas patogesnis ir lengvesnis kelias teisei pažinti. Dabar, kai jau kiekvienas, jei tik panorės, galės Statutą savo rankose turėti, prašau: teikitės, Gerbiamieji, šį veikalą maloniai iš manęs priimti, o turėdami savo laisves, užtikrintas teisyno, žiūrėkite, kad rinktumėt į teismus bei tribunolus ne tik gerus, nuodugnai mūsų teisę išmanančius, bet ir dievobaimingus bei dorovingus žmones, kurie ne savanaudiškai ir artimojo skriaudai, ne savo gobšumui patenkinti ir dovanoms gauti teisę klastotų, o tiesiu keliu eidami, šventosios teisybės ir tiesos sargyboje stovėtų ir tą laisvę, kuria visi džiaugiamės, mums nepaliestą išsaugotų. Su tuo jūsų malonei ir broliškai meilei atsiduoju.

Jonas Radvanas

Jonas Radvanas (apie XVI a. vidurį–po 1592) – LDK Renesanso poetas, herojinio lotyniško epo *Radviliada* autorius. Apie Radvano gyvenimą neišliko beveik jokių istorinių žinių, rekonstruotos tik kai kurios jo biografijos detalės, daugiausiai remiantis Radvano kūriniams, kurie visi parašyti lotynų kalba. Kadangi pirmą žinomą savo eilėraščių pasirašė Vilniečiu, – *Joannes Radvanovius Vilnensis* (Vilnietis Jonas Radvanovijus), – manytina, kad buvo kilęs iš Vilniaus arba Vilniaus krašto. Šis eilėraščių (epigrama) buvo parašytas 1584 m. mirus Vilniaus vaivada Mikalojui Radvilui Rudajam ir tais pačiais metais Vilniuje išspausdintas kartu su Andriaus Volano *Laidotuvių kalba, pasakyta pagerbiant šviesiausių didikų Mikalojų Radvilą, Dubingių ir Biržų kunigaikštį*. Abu kūrinius sieja turinio ir juose iškeltų svarbių Radvilo Rudojo biografijos faktų panašumas. Radvilo Rudojo, kaip iškilaus tėvynės gynėjo portretas, buvo įamžintas ne tik *Radviliadoje*, bet ir kituose LDK Renesanso kūriniuose. Kadangi kunigaikštis Radvilas Rudasis po savo pusbrolio Radvilo Juodojo buvo svarbiausias Lietuvos reformacijos lyderis ir mecenatas, o Andrius Volanas – žymiausias XVI a. LDK protestantų (evangelikų reformatų) mąstytojas ir teologas, neabejotina, kad jau nuo jaunystės su jais susijęs Radvanas taip pat buvo protestantas. Visoje jo kūryboje yra nemažai reformacijos bei protestantizmo idėjų atspindžių ir Katalikų bažnyčios kritikos. Nežinoma, kur jis mokėsi, bet labai gerai mokėjo lotynų kalbą ir buvo nuodugniai susipažinęs su klasikine romėnų literatūra, galėjo mokėti ir senąją graikų kalbą. Be poemos *Radviliada*, šiandien dar žinoma 18 Radvano eilėraščių, išspausdintų įvairiuose XVI a. Lietuvos evangelikų reformatų (vadinamųjų kalvinistų) knygoose. Radvanas turėjo gana aktyviai dalyvauti Vilniaus protestantų kultūrinėje veikloje, nes kaip priešininkas minimas vienoje iš 1590 m. išleistų jėzuitų satyrų, kurioje pašiepiamai aprašomos neva Radvano ginamos protestantų teologijos tezės. XVI a. antrojoje pusėje, kuomet gyveno Radvanas, vyko patys aštriausi ginčai tarp katalikų ir protestantų ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje. Šis Renesanso laikotarpis dėl to vadinamas religinės polemikos epocha.

Radviliada (visas lietuviškas pavadinimas – *Radviliada, arba Keturios knygos apie gyvenimą ir garsiausius žygius amžino atminimo šviesiausiojo kunigaikščio Mikalojaus Radvilo, Jurgio sūnaus, Dubingių ir Biržų kunigaikščio, Vilniaus vaivados ir t. t., prakilnaus pono Jono Abramavičiaus, Varnėnų pono, liepimu bei valia parašytos lietuvio Jono Radvano*) – žymiausia XVI a. lotyniškoji poema. Sykiu su dešimčia palydimųjų paties Radvano eilėraščių poema buvo išspausdinta atskira knyga Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje, 1592 metais. Pasirodžius šiai knygai, daugiau žinių apie Radvaną nebuvo.

Poemos pavadinimas ir knygos prakalba rodo, kad ją rašyti paskatino vienas ištikimiausių Radvilo Rudojo patikėtinių, įvairiais postais apdovanotas Lydos seniūnas Jonas Abramavičius. Pats Radvanas kukliai teigė, kad jo poemą mokyti žmonės galėtų pavadinti „Adonio sodais“ – tai buvo aluzija į išplitusį paprotį garbinti antikinėje mitologijoje vaizduojamą jauną mirusį gamtos dievą Adonį, statant vazes su greit nuvystančiomis gėlėmis, taip parodant gyvenimo trapumą. Ši Radvano užuomina nurodė, kad nė vienas kūrėjas negali būti tikras dėl savo kūrybos amžinumo. Nepaisant to, Radvanas jautė didelę atsakomybę už pavestą darbą ir reikalavimą įamžinti XVI a. LDK istoriją ir Radvilo Rudojo

žygius. Poemos turinys ir siužetas buvo susiję su XVI a. LDK politinėmis realijomis ir Livonijos karo istorija. 1557 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas pasirašė LDK sutartį su Livonijos ordinu – taip tikėjosi įveikti galimą Maskvos kunigaikštystės agresiją. Ši sutartis paskatino didįjį Maskvos kunigaikštį Ivaną Rūstųjį 1558 m. pradėti Livonijos karą, trukusį dvidešimt penkerius metus. LDK kariuomenės etmono Radvilo Rudojo vadovaujama LDK kariuomenė į karą įsijungė 1561 m. Maskvos kariuomenė per šį karą atėmė iš lietuvių nuo Viduramžių jiems priklausiusį svarbų miestą Polocką ir net grasino užimti LDK sostinę Vilnių. 1564 m. sausio 26 dienos vakare Polocko apylinkėse, Ivansko kaime prie Ulos upės, Radvilos vadovaujama lietuvių kariuomenė (apie 4 tūkstančiai vyrų) užpuolė nakvynei besiruošiančią didelę (apie 25 tūkstančius karių, vadovaujamų Piotro Šuisčio) Maskvos kariuomenę ir ją nugalėjo. Tai buvo viena didžiausių XVI a. lietuvių pergalių, kuri sutrukdė Maskvai užimti Vilnių ir skverbtis tolyn į LDK teritoriją. 1577 m. Ivano Rūsčiojo kariuomenė stipriai nusiaubė Livoniją (dabartinę Latvijos teritoriją), o 1578 m. Radvilas Rudasis, tapęs LDK didžiuoju etmonu, pergalingai užbaigė kovas prieš Maskvos kariuomenę ir taip nulėmė Livonijos karo pabaigą. Šie Livonijos karo įvykiai, supinti su jo herojaus Radvilo Rudojo gyvenimo detalėmis ir herojišku vadovavimu lemtingiems LDK kariuomenės mūšiams tapo *Radviliados* siužeto pagrindu. Tačiau poemos tikslas buvo ne tik detaliai aprašyti mūšius, bet ir įprasminti Radvilo – tėvynės didvyrio, idealaus herojaus – biografiją, pašlovinti XVI a. LDK valstybės politinius veiksmus ir išryškinti jų vaidmenį visoje Lietuvos valstybės istorijoje. *Radviliadoje* gausu LDK istorijos detalių, užuominų apie lietuvių tautos kilmę iš romėnų. Štai Radvilo turimas nepaprastas skydas, kuriuo prisidengęs joja į lemiamą Ulos mūšį, tampa Lietuvos istorine emblema. Jame išskalti svarbiausi Lietuvos proistorės ir istorijos įvykiai: italų atvykimas į Lietuvą, karalius Mindaugas, kunigaikščiai Erdvilas, Skirmantas, Vytenis ir Gediminas, Vilniaus įkūrimas, Gedimino, Algirdo ir Vytauto kovos su kryžiuočiais, Oršos mūšis. Poema atspindi Renesanso žmogui būdingą istorinę savimone, tačiau *Radviliadoje* ryškus ne nostalgiškas praeities apdainavimas, bet praeities ir savojo laiko istorinių įvykių dermė. Radvanas iškėlė ir tuo metu valdžiusio karaliaus Stepono Batoro vaidmenį. Šis valdovas Lietuvos Kunigaikštystei sugrąžino Livonijos karo pradžioje prarastas žemes. Batoras poemoje įvertintas kaip „Lietuvai ir jos žmonėms dovanojęs aukso epochą“.

Herojinė epinė Radvano poema Renesanso poetikos stiliumi mėgdžiojo iškiliausias tokio žanro antikinės poemos, visų pirma Vergilijaus *Eneidą*, ir siekė išaukštinti žmogaus veiklą istorijoje bei jo įgyvendintų tikslų prasmę. Kaip ir antikinė *Eneida*, *Radviliada* parašyta klasikiniu hegzametru. Radvilas, kaip ir Enėjas, vykdo likimo jam skirtą misiją. Enėjui Italijoje lemta įkurti miestą, išgarsėsiantį ir valdysiantį pasaulį, Radvilui – apginti lietuvių tautą ir valstybę. *Eneida* ir joje pateiktas pasakojimas apie Enėją mirusiųjų pasaulyje neabejotinai paveikė ir svarbų *Radviliados* vidinės kulminacijos akcentą: Radvilo susidūrimą su kunigaikščio Vytauto šmėkla trečiojoje poemos dalyje. Čia pateiktas Vytauto monologas uždegė Radvilo vadovaujamą kariuomenę. Nors Radvilas Rudasis, skirtingai nuo mitinio Enėjo, yra realus istorinis žmogus, Radvilo Rudojo palyginimas su Enėjumi Radvanui leidžia kūrybiškai plėtoti LDK ir romėnų paraleles bei panaudoti visuomenėje jau nuo XVI a. pradžios įsitvirtinusį lietuvių kilmės iš romėnų mitą ir legendą apie lietuvių protėvio Palemono atsikraustymą į Lietuvą („Ar yra toks žmogus, kurs nežino / šiandien

*Tik, Visagali, prašau:
pagailėjęs lietuvių, galingai
Lietuvai dar dovanok ir
skeptrą, ir garbę, ir šlovę!*

Jonas Radvanas, 1592

Libono tremties, Palemono didvyriškų žygių?“). Šis mitas ir visa Lietuvos senovė plačiai vaizduojami renesansinėje LDK istorijoje – Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582), kuri buvo vienas iš pagrindinių Radvano istorinių žinių šaltinių, padariusių jo savimonei didelę įtaką. Radvanas buvo skaitęs ir anksčiau parašytas LDK herojines poetas, pavyzdžiui, Andriaus Rimšos *Dešimtmetį pasakojimą* apie Kristupo Radvilo Perkūno žygius (1585).

Mūšis prie Ulos upės neabejotinai paskatino upių ir vandenų įvaizdžių ir jais įprasmintų poetinių reiškinių gausą visoje *Radviliadoje*. Lietuvos upių tinklas Radvanui tapo vienu iš pagrindinių LDK kraštovaizdžio poetizavimo būdų. Įspūdinga yra poemos pabaiga: mirštantį Radvilą gedulo giesmėmis aprauda ir nuo ašarų išsilieja „šventosios“ Vilniaus upės Vilija ir Vilnelė (Vilnia). Lietuvos valstybę Radvanas taip pat piešia kaip didelę, į dviejų jūrų (Baltijos ir Juodosios) krantus besiremiančią teritoriją: „juk nuo Baltijos iki Juodosios / valdo lietuviai žemes, o šlove Olimpą pasiekia“. (I, 38–39).

Radviliados pasakojimo pradžia ir pabaiga taip pat įrėmintą vandenų poetikos. Šiam įrėminimui naudojamosi populiariu renesansiniu įvaizdžiu „gyvenimas – jūra, kuria žmogaus laivas plaukia į ramybės uostą (krantą)“. Jūros stichija Renesanso poetikoje simbolizavo likimo nepastovumą, žmogui iškylančias dideles, sunkiai įveikiamas kliūtis, reikalaujančias herojiškumo ir atsidavimo tikslui ar net gyvybės. Radvilas poemos pabaigoje iškyla kaip herojus, nugalėjęs likimo žabangus, savo žygiais įsiamžinęs ir, svarbiausia, – savo tautai leidęs laimingai pasiekti uostą:

*Štai ir ramybė laukta: prie krantų vanduo tik liūliuoja,
mes priartėjam visai prie tvirtos žemyno pakrantės,
ir nenauja eldija, atviruos vandenys nukamuota,
uostan įplaukia linksmai apkaišytu kaip pridera priekiū.*

Siūloma literatūra: Jonas Radvanas, *Raštai*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Jonas Radvanas

RADVILIADA,

ARBA GIESMĖ APIE GYVENIMĄ IR GARSIAUSIUS ŽYGIUS AMŽINO
ATMINIMO ŠVIESIAUSIOJO KUNIGAİKŠČIO MIKALOJAUS RADVILOS,
JURGIO SŪNAUS, DUBINGIŲ IR BIRŽŲ KUNIGAİKŠČIO, VILNIAUS
VAIVADOS, LDK KARIUOMENĖS NARSIAUSIO ETMONO IR T. T.

PIRMA DALIS

Dangiškom temom rašą kūriniuos pavaizduoja mėnulį,
saulės slinkimą dangum ir padangių erdves, vandenynus
ir kitados ištisai negyvenamos žemės gimimą.
Jie užsimoja plačiai, bet poetams stiprybės vis teikia
5 atpildas saldžia garbe ir alyvų vainiko siekimas...
Deukaliono marias – atminimą nelemtojo amžiaus –
dainiai kiti teminės, apdainuos per aukštąsias padanges
ėjusį karą ir tuos, kas laimėjo kovas prieš gigantus.
Trecias visus stebuklus ilgaamžio pasaulio tegarbsto:
10 negandas Kadmo šeimos ir nelaimę atnešusį karą,
baisis Pelopo namais nelabaisiais ir vaišėm Tiesto,
Semiramidės pilis apdainuoja ir įvykius Trojoj.
Galvas tuščias paprastai težavėdami, žinomi daugiur,
šie padavimai visi nusipelnė tik kedro – ne lyros.
15 Vis dėlto mano giesmėms neprikiš žodlaužystės joks amžius!..
Radvila! Patį dabar apdainuosiu, atmintinus darbus
tavo, Senoli, ir tau šią pierišką auką aukosiu.
Nors apie tavo žygius po Europą ir barbarų kraštą
garsas skersai išilgai iš trilypio rago pasklido,
20 ryšiوسي savo giesmėn vis viena, Didysis, sudėti
tavo garbingus vardus ir karus, ir šlovę nemarią.
Man dėmesinga pabūk, Kaliope, ir tujen, Erata,
ir apsakyk, kaip narsa lig žvaigždynų iškėlė ši didį
vadą lietuvį, kai jis ar taika, ar karu, taip sėkmingu,
25 gynė tėvynės žemes, ir pasakok, koks pragaištingas
viesulas siautė laukuos prie Ulos bei Ivansko dirvonuos.
Deivės! Priminkite man, kaip Livonijos garbę pakando
jo patarimai geri ir kaip Skitiją tramdė herojus!
Na o, mergelės, tada jūs ženklais palankiais palydėkit

19 eilutė – Dzeusas, supykęs ant žmonių, sukėlė tvaną, bet pagailėjo dorą Deukaliono bei jo žmonos Piros, tad jie abu išsigelbėjo. Deukalionas ir Pira graikų mitologijoje laikomi graikų protėviais.

20 eilutė – Kadmas – finikiečių karaliaus sūnus, Dzeuso pagrobto Europos tėvas. Pasakojama, kad jis įkūręs Tėbus ir įvedęs raidžių raštą.

21 eilutė – Pelopas – Tantalo sūnus, kurio mėsa tėvas patiekė valgyti dievams. Dievai prikėlė Pelopą, o Tantalą nubaudė. Tiestas – Olimpijos karaliaus sūnus, kurį jo brolis Atrėjas pavaišino jo paties vaikų mėsa. Semiramidė – legendinė Asirijos karalienė.

22 eilutė – Kaliopė – epinės poezijos ir mokslų mūza, jos sesuo Erata – elegijos mūza.

- 30 kūrinį šį, nes jis tau, įžymioji Lietuva, gimsta!
 Ginklais galinga yra ir šlove išgarsėjusi žemė
 čia, plačiuose laukuose, per kuriuos Lietuva nusidriekus –
 motina derlių skalsių ir gentis, įgudus kariauti.
 Sako, kad ją kitados nukariavo Italijos sūnūs –
- 35 vyrai karingom širdim. (Ar yra toks žmogus, kurs nežino
 šiandien Libono tremties, Palemono didvyriškų žygių?)
 Virtine ilga iš jos atsiranda ainybė lietuvių –
 šita valdovų gentis; juk nuo Baltijos iki Juodosios
 valdo lietuviai žemes, o šlove ir Olimpą pasiekia.
- 40 Ginklais patenkintiems, jiems išmintinga gamta pašykštėjo
 klonių Kampanijos, kur Cerera, įstatymų motė,
 varžos gausa su Bakchu, nepaskyrė Panchajos Tempėjų
 nei Alkinojo miškų, nei derlingojo Pesto rožynų,
 nedavė persų laukų ar upokšnių, turtingų metalo.
- 45 Derlių, kokį šventi dovanoja Gargarai, skyrė
 jiems užtatai ir žemes, kur per amžius lengva išmisti.
 Tyras kaip stiklas upes vainikuoja ta žemės grožybė –
 girių aukštų karūna; jos viršūnėmis šičia žvaigždynus
 remia, o medžių šaknim ligi Stikso vėlių nusileidžia.
- 50 Šičia atranda namus sau elniai, briedis ir stumbras
 (šitas galiūnas yra sulaikyti, ką nutveria, pratęs
 savo šiurkščiu liežuviu ir aukštai į orą išmesti),
 šičia ir lūšis dėmėm išmargintu apdaru glaudžias,
 randa namus ten žvitri stirnelė ir didelis tauras.
- 55 Kam man upes ir vandens didumu prilygstančius marioms
 ežerus girti? Žuvis? Čia netrūksta didžuvių irgi.
 Kam apdainuoti žilus jugerus baltuojančio lino?
 Argi išvardinčiau tai, kas palaimintoms čia dovanota
 girioms? – Gūdūs miškai čia turtus neapsakomus slepia.
- 60 Čia ažuolynai pilni bitučių skysto nektaro:
 medžiais tyriausias medus putodamas bėga, valstiečiai
 gauna korių dovanai, čia rasoja ir patys kamienai,
 ir ant vaivados skobnių kvėpėdamos sklidinios taurės.
 Kiekgi čia upių, kurias vis skirtingi šaltiniai pagirdo?
- 65 Štai Boristenis sravus: prasiveržę pro kaukarus, duslūs
 vandenys jo su triukšmu neapsakomu krinta į plačią
 jūrą ir sūrias bangas vilnimis atmiešia saldžiausiom.

36 eilutė – Anot LDK Renesanso istoriko M. Strijkovskio, romėnus į Lietuvą atvedęs Publijus Libonas, Pompėjaus laivyno karo vadas. Kitas legendinis lietuvių protėvis Palemonas daug kur tapatinamas su Libonu.

41 eilutė – Kampanija – pietų Italijos regionas, jo centras Neapolis; Cerera – derlingumo deivė.

42 eilutė – Bakchas – vynuogių, vyndarystės dievas.

43 eilutė – Alkinojas – fajakų karalius, gyvenęs amžinai žaliuojančių sodų saloje, Odisejui padovanojęs laivą.

45 eilutė – Gargarai – miestas ir kalnai Mažojoje Azijoje (Anatolijoje), pavadinimas kilęs nuo Dzeuso sūnaus Gargaro.

65 eilutė – Boristenis – graikiškas Dniepro upės pavadinimas.

Štai Dauguva, aukštupy upeliu į kelionę išbėgus,
 Polocko žemėm veržliais sūkuriais sūkuriuodama skuba,
 70 kol pagaliau taip plati į Venedų marias įsilieja.
 Tik ne mažesnė už ją ta lietuvių skaidriausioji upė –
 Vilija, tekanti ten, kur kadai iglionams priklausė
 žemės ir našūs laukai; pasiėmusi seserį Vilnią,
 Vilija leidžias žemyn į brolelio Nemuno glėbį,
 75 Nemuno – to, už kurį gražesnės mes neturime upės!
 Daugelis deivių, kurios ažuolynuos ir upės gyvena,
 geidė jo meilės, tačiau jos sulaukė vien tik gražuolė –
 upė Šventoji, kuri – skaistesnė už gintarą – srūva
 per Žemaitijos laukus ir į Nemuną įteka našų.
 80 Šitos štai žemės vaikai – lietuviai, ryžtingi sūduviai,
 jotvingiai – žmonės, mirties nebija, poloviečiai klajokliai,
 prūsų sena giminė, narsiaširdžių krūtinių alanai,
 vieno kilimo su jais gepidai ir kitos dar tautos.
 Čia Erdvilo lopšys ir gimtinė narsuolio Traidenio,
 85 Skirmanto, ginklais stipraus, ir narsaus kunigaikščio Mingailos,
 Romanto, Mindaugo, kurs ant galvos užsidėjo vainiką
 Romos, Vytenio kilnaus ir atšventusio pergalių daugel
 tėvo visos Lietuvos Gedimino, kuriam vadovaujant
 mūrai iškilo aukšti tirštai apgyvendinto Vilniaus.
 90 Čia pamatysi abu Gedimino vaikus narsiaširdžius –
 Algirdą su Kęstučiu; ši Jogailą pagimdžiusi žemė
 davė sarmatų kraštams karalius, valdovus dovanujo
 hunui galingam, taip pat ir bohemams iš Čeko šeimynos.
 Šitiek šlovingų vadų čia gimė!.. Ir vienas jų buvo
 95 mūsų giesmės Radvila Didysis, kuriam Mikalojaus
 vardą ir lemtį tėvų pranašingas numanymas davė.
 [...]

70 eilutė – Venedų jūra – vienas iš senųjų Baltijos jūros pavadinimų.
 72 eilutė – Iglionus mini graikų geografas Klaudijus Ptolemajus (apie 90–168) Sarmatijos europinės dalies ap-
 rašyme. Renesanso epochoje leistoje Ptolemajaus *Geografijoje* teigiama, esą iglionai gyvena Neries ir Nemuno
 tarpupyje.
 84 eilutė – Erdvilas – Žemaičių kunigaikštis, Tautvilo sūnus, su juo siejamas Naugarduko atstatymas po toto-
 rių antplūdžio 1212 m., lietuvių pergalės prieš totorius ir Kijevo Rusios nukariavimo pradžia; Traidenis – Lie-
 tuvos didysis kunigaikštis, gynęs Lietuvą nuo kryžiuočių.
 85 eilutė – Mingaila – Erdvilo sūnus, Naugarduko kunigaikštis, pirmą kartą užėmęs Polocką. Mingailos sūnus
 Naugarduko kunigaikštis Skirmantas pirmasis užėmė Pinską ir Turovą.
 86 eilutė – Romantas – Traidenio tėvas; Mindaugas – Lietuvos karalius.
 87, 88 eilutės – Vytenis, Gediminas – Lietuvos didieji kunigaikščiai.
 91 eilutė – Algirdas, Kęstutis – Lietuvos didieji kunigaikščiai, Algirdo sūnus Jogaila – Lietuvos didysis kuni-
 gaikštis, Lenkijos karalius.

A N T R A D A L I S

[...]

Matė kilnus Radvila, kad karai šiurpulingi iš naujo
 kyla ir semia laukus baisulys bei ugnis, ir didžiulį
 800 skausmą, tėvynės žiauraus pralaimėjimo sukrėstas, jautė.
 Dieną ir naktį širdy įvairiausių sumanymus svarstė,
 nė nesudėjo akių per kankinamus rūpesčius tąsyk.
 Renkas didikai keli pasitarti, ko verkiant valstybei
 reikia, ir štai ką tada karžygys Radvila jiems pasako:
 805 „Niekas nemato geriau, iš kur didžiausias pavojus
 kyla, už jus, ką ginklu nuožmus kunigaikštis užpuolė.
 Baisų karą reikės su žiauria gentimi mums kariauti:
 ji nesistengia gyvent sutartim, tikėjimu, teise –
 vien tik jėga ir žmonių krauju! Tad savęs pagailėkit,
 810 Maskvai tėvynės mielos ir mirčiai vaikų neišduokit,
 stokit visos didelės Lietuvos Didenybę apginti;
 šito su ašarom šiom vardan nelaimingos tėvynės
 jūsų maldauju – skubiau atremkit didžiulę nelaimę!“
 Jį palaikė visi, ir tada paaiškėjo, ką gali
 815 iškalba: eina pas jį karuose išbandytas jaunimas,
 renkasi Marso tarnai, nors geri, tik labai jau negausūs,
 bet susiremti kovoj ir kautis ginklu pasiryžę –
 pats Lietuvos dabyns ir geriausi kareiviai!.. Prabyla
 garsūs trimitai, jauni susiglaudžia gretoje ir tik prašo
 820 mūšio žiauraus, nes kančia susigrumti skatina vyrus.
 Ruošia ginklus ir tėvų atidėtą ginkluotę sutaiso.
 Ima, va, šis į rankas ir giriasi lanko grožybe,
 šveičia skydus kai kurie ir senas rūdis nuo geležčių
 svidina, rūpinas, kaip pasipuošti gauruotais sultonais
 825 šalumus, galanda bude strėlių lengvasvorių akuotus
 ir iš sifonų vidaus pradvokusį natrį ištraukia.
 Jie padarytus gražiai ir žėrinčius tarsi elektras
 blizgina šarvus ir, jei kur sulaužyta randa, pataiso.
 Žirgus mankština kiti, kad šuoliuodami vėją sukeltų,
 830 bėgtų, išrietę kaklus, o iš šnervių kibirkštys lėktų,
 pratina juos prie ragų ir kanopomis ritmą išmušti;
 šoka skubiai ant žirgų ir, ištroškę kautynių, nubaudžia
 juos už gaišimą, nes daug pasiruošti laiko nelieka:
 girdis duslus gaudesys, ir kapoti trimitų kvietimai
 835 skamba, ir pats padėties rimtumas juos šaukia į kovą.
 Veikiai prie vado aukštos palapinės kareiviai atvyksta –
 vyrų pulkai, o žirgų šnarpštimas, net kibirkštys žyra.

Tirštos rikiuotės pilnos ryžtingumo kariuomenės žengia –
daugel žirgų ir būriai kavalerijos, tviskančios auksu.
840 Šitokiais žodžiais žvaliai narsuoliai į Radvilą kreipias:
„Didis lietuvių šalies karvedy! Tavo laimė neleidžia
mums nusivilti: esi apsauga veiksminga saviesiems.
Liepk, ir mes seksim tave pas Luciferą ir pas Aurorą,
eisim pas Žemės vaikus, kur nėra teisingumo nė Dievo;
845 liepk, ir užgriūsim karu Mauritanijos marių užlietą
Afrikos žemę arba iš dvikalbių dakų atimsim
prarastas vėliavas; vesk, kur patinka, – visur mes lydėsime
tą, kam Karinė Sėkmė aplinkui galvą lakioja!
Niekas geriau už tave neišmano Marso gudrybių.
850 Neš dar iš šičia tave Šlovė nepailstančiom plunksnom,
lauro šakelė šventa dovanos dar tau amžiną garbę.
Karą nedelsdamas skelbk ir mumis pasirengusiais kliaukis:
veda troškimas visus Narsumo keliu akmenuotu
žengti į garbę tiesiog per priešų ginklus ir per ugnį!“
[...]

TREČIA DALIS

[...]
Tarp ariergardo karių Radvila pasirenka vietą:
karo veiksmams jis iš čia vadovauja, ir savo ramybę
80 drumsčia mintim įvairiom, nors paties kovų patyrimas
padeda, remia klotis palanki ir patsai Visagalis.
Žirgas trakėnų veislės kunigaikštį ant nugaros neša,
priešinas žąslams karštai ir aukso brizgilą kramto.
Joja, o Karo Sėkmė didžiulė aplinkui lakioja!
85 Karvedžio šalmas – galvos puošmena – žaižaravo ir ryškiai
saulės skaisčiuos spinduliuos atsigrėžęs į dangų žioravo.
Puošnų jo skydą ilga praeities nutikimų grandinė
auksino, jį puošdama marginiais geltono metalo.
Šitam skyde Lietuvos praeitis ir garbingos senolių
90 pergalės mena laikus, kai į Platelių krantą smelėtą
sykį Libono laivai atkeliavo per Baltijos jūrą,
laiminant Dievui žemes, ligi tol nežinotas, priplaukė;
mena Libono vargus ir ant žemės, ir jūroj, kol kojos
atvedė jį prie krantų, pasišiaušusių giriom aukštosiom.
95 Mena, kaip kėlės krantan iš Italijos vyrų rinktinė,
elnius, taurus ir žiaurius stumbrus ant žemės ji vertė,
kaip puikiose žiotyse žydravilnės Dubysos pastatė
Naująją Romą kariai – tą senosios viltingą paguodą.
Vienas po kito štai čia atsiranda garbingi karaliai,
100 garsūs valdovų protu ir kautynių trimitais įžymūs.

Dvylika smailių skaisčių ant galvos lietuvių karalius
 Mindaugas nustelbė juos, nes tik vienas nešiojo vainiką
 Lacijaus; dviem strėlėmis į totorių valdovo liepimą
 duoklę mokėti narsus karžygys Erdivilas atsakė.

105 Veikiai atėjo eilė sužalotiems totorių žygūnams:
 žiaurų atsakymą ši Balaklajus, totorių valdovas,
 gavo iš Skirmanto, tad pasikėlė kautynėms kariaunos
 ir Kaidanovo raistai nuo kraujo pralieto paplūdo.
 Aršūs Vytenio kariai, pralaimėję Lešekui mūšį,

110 pergalę švęs ir išklos kitose kautynėse lenkus;
 grobio teks kiekvienam, kas lietuvių kariuomenėj kovės, –
 net ir kareiviui žaliam, – po dvidešimt lenkų belaisvių.
 Giesmės ir šokiai skambės ir pagerbs nugalėtojai Leda,
 žmonės džiaugsmingais „valio!“ nepaliaujamai pergalę sveikins.

115 Kalno viršūnė aure suskambėjo nuo vilko staugimo:
 šarvu tvaskios geležies apdarytą, ši žvėrį sukūrė
 rankios sumanios, kurios panašumo į vilką suteikti
 geidė pamėnui gyvam, o šisai kad užstaugė – lyg staugtų
 šimtas vilkų jo pilve! „Čia miestas iškils pagarsėjęs“, –

120 taria žynys Lizdeika, ir lemtingi žodžiai pagimdo
 Vilnių – globėją tautų, ir kadaise stovėjusios lūšnos,
 kėlusios juoką kitiems, į didingą sostinę virsta:
 miestams didžiausiems dabar ji prilygsta dėl galios lietuvių.
 Štai Gedimino duktė Aldona – lietuvaitė gražiausia –

125 žengia į tavo namus, Kazimierai; pulkas jaunosios:
 seniai, garsūs protu, ir tvirčiausi lietuvių kareiviai,
 stumbro didžiulėm rusvais šeriais pasišiaušusiom odom,
 Polocko lokių skrandom užsidengę pečius, atlydėjo
 kraitį – lenkaičių būrius, į nelaisvę patekusius, dartinės

130 laisvus; šie tankiu pulku, neskustom galvom po kepurėm
 žengė laimingi drauge, ir grandinės nespaudė jiems rankų.
 Santuoka ši dvi tautas, vienodom valdysimas teisėm,
 bendro likimo plieniu sukabina nuo šiol kuo tvirčiausiai.
 Amžiną taiką, kurios visa širdimi taip norėjo

135 Dievas, vedybos atneš į lietuvių ir lenkų valstybę.
 Teremia nūn Lietuva ir šlovė nemari jos karalių,
 vardas didžių Lietuvos kunigaikščių per amžius teaidi,
 garbę tereiškia bendrai tam pačiam valdovui dvi tautos,
 mušasi mūšiuos bendrai, ir šlovė jų dangaus tepasiekia!

140 Štai Gedimino kariai ugnimi ir kardu naikina
 Brandenburgo laukus, net padangė aptemsta nuo dūmų.
 Štai jis ir prūsus aršius, ir totorių ordas sutramdo,
 išbruka jas, nuožmioje kovoje nugalėjęs, už Dono.
 Tuoj Lietuvos lygumom paleista žiauriaširdžių kryžiuočių

- 145 vėtra šuorais keliaus: tai magistras Dusmeris veda
prūsų galybę ir du karalius: Bohemijos – Joną,
Liudviką – vengrų. Kartu su karaliais į Lietuvą traukė
danai, moravai, galvom auksaplaukėm britanai ir galai.
Tai lietuvius visomis jėgomis Germanija puola,
- 150 Reinas triragis kartu su kitais prieš Lietuvą eina!
Nors ir negali ginklu ar gudrybe palaužti kryžievių
Algirdas su Kęstučiu, bet įveikia alkiu: jie palieka
plačią dykynę tenai, kur kryžiuočiai keliavo, o patys
prūsų žemes ir pilis Livonijoje dūmais paleidžia.
- 155 Tartum širšės pikti į namus parkeliavo kryžiuočiai
ir apraudojo savų, čia patyrusių kruviną pirtį,
žūtį. Beprotis! Tave ši nelaimė ištiko, magistre.
Kitąkart leido atgal Maskvos kunigaikščio žygūną
Algirdas, davęs namo liepsnojantį deglą parnešti.
- 160 Paskui žygūną pernakt prie Maskvos atsiradęs, Maskvietį
privertė klauptis ir dar jį pamokė: „Kas rytą ginkluojas?
Liaukis grasinti!“ – Ir čia į tvirtovę įsmeigė ietį.
Veikiai Jogaila drauge su laisvės augintiniais lenkais
ir su lietuvių pulkais prieš kryžiuočių kariuomenę stoja.
- 165 Iečių liūtis ir strėlių pilaga germanus paskandina;
veikiai kryžiuočių kariai kas iš mūsų pabėga, kas galą
gauna kautynių lauke nuo galingos rankos sarmatų.
Griunvaldas plūsta kraujais, ir magistrą mirtis čia ištinka:
Griunvaldo smėly jisai atidavė Viešpačiui sielą.
- 170 Štai Tamerlano pulkus nesuskaitomus Vytautas puola:
stoti prieš šlovę drąsos niekada kunigaikštis netrūko.
Štai ilgaeiliai stalai nepabaigiamo pokylio lūžta
Lucko pily, kur drauge imperatorius, trys nematytai
orūs karaliai, Maskvos kunigaikštis, abudu magistrai,
- 175 šiaip kunigaikščių kitų su palydais gausiais susirinko.
Vytautą sveikina šis suėjimas, erdvė sutartinėm
aidi, negali puikiais reginiais pasisotinti akys,
žemė nuo kraujo skaistaus sumedžiotų žvėrių raudonuoja,
ir iš daugybės kraštų svečiašalį kas žingsnis sutiksi.
- 180 Šičia Apvaizdos ranka pamokino karingąją Olgą,
kaip ji paimti galės su trejetu žvirblių tvirtovę,
ir Sviatoslavą – kaip jam išguldyti achajų kariauną.
Tik va, gyvybės patsai nuo lietuvio Kureto neteko:
galvą nukirtęs, iš jos pasidirbdino taurę prabangią
185 priešas, įrašęs: „Gavai, ieškodamas svetimo, galą“.
Štai pagalių ir šakų lig viršaus Zavichostą primetę,
gaidį lietuvių kariai ant tvirtovės raudoną užtupdo.
Štai užsitvenkus Maskvos kunigaikščio kareivių lavonais

srūva vos vos Krapivna: didikus ir vadus surakintus
 190 vedas namo su triumfu nugalėtojai mūsų prie Oršos.
 Tarsi Aušrinė danguj prieš tą valandą ryto, kai saulės
 rato ugninio šviesa akiratį ryškiai nušviečia,
 puošia viršūnes kalnų spinduliais tarsi krokai geltonais,
 žemės visus plyšelius padabina spindėjimu savo, –
 195 tokiu šlovingu skydu Radvila prisidengia per mūsų.

[...]

Vaistais nuo rūpesčių jau ir tave, kunigaikšti, gaivino
 miegas saldus, ir nakties ramybei leidai apimti
 po debesuotu dangum – tuo visatos dangalu – kūną,
 nors ir trimitų garsai vis nutraukdavo miegą negilų,
 250 kai pasirodė sapne iš Elisijo sodų nužengus
 tau Kęstutaičio vėlė – bekūnio Vytauto šmėkla.
 Buvo jis toks kaip tada, kai po pergalės Griunvaldo mūsų
 grobio paėmęs gražaus iš kryžiuočių į Lietuvą grįžo.
 Tokiu žodžiu nelauktai į Radvilą kreipias pamėnas:
 255 „Mano tautiečių dalia negarbinga Elisijo soduos
 sukrėtė, o Lietuvos nelaimės mane sugraudino.
 Šitai numanėm anksčiau... Bet kad vėjais žygiai nueitų?!
 To nežinojau, kada bėdomis už bėdas atmokėjau:
 lėmė jos mano žmonėms neaprėpiamą amžiną valdžią.
 260 Aš Lietuvos pražūties, jos griuvėsių akivaizdoj šituo
 guodžiausi, laukiau, kad štai, karaliaus dar, keičiantis metams,
 mano tauta visuose kraštuose nuo Baltijos jūros
 ligi Juodosios krantų ir toliausių Volgos pakrančių,
 jai priklausys amžinai didžiulė valdžia ir valstybė
 265 ir lig žvaigždynų aukštų ji lietuvių dar vardą išaukštins.
 Na, o dabar ne šlovės senovinės aidas atėjo
 ligi manęs pas vėles, o žinia, kad jau priešas užpuola
 mano valstybę dažnai ir kad ainis, įkurdintas mano
 prie Mitridato kalvos ir Juodosios jūros pakrantės,
 270 įveiktas klauso Maskvos, per silpnos Lietuvoj jodinėti.
 Argi dėl to kažkada mes žaizdas kariaudami kentėm,
 argi dėl to piliečius grobiu, o tėvynę savosiom
 pergalėm gražinom mes, nelaimingi jūsų senoliai?
 Ak, neprilygstantys mums ištižusio kraujo vaikaičiai!
 275 Tik jau visai ne dėl to užsimoja Narimanto tvirtas
 raitelis kardu, kad jūs, menkesni, nenorėtumėt karo!
 Ar atidėjo kada už tuščius grasinimus kerštą
 Algirdas? Ar ši tauta su jumis nekariavo tiek metų,

argi nesuruošė jums tiek pirčių kruviniausių be keršto?
 280 Ne, ne tokia vyrija kaimynų valstybes ir priešus
 triuškino, o garsumu lig aukščiausių žvaigždynų iškilo!
 Narsios krūtinės, o ne kazematai, kuorai ir sienos –
 toji galybė, kuria mes išgriovėm stipriausias tvirtoves.
 Kitąkart dėl kelerių marškinių ir kirvių užpuoliau
 285 Maskvą baisingu karu, nes manęs niekada nesutrukde
 karą pradėti jokia begėdė žavi Tinginystė.
 Šlykščiai lietuvių miestus užvaldo ir juos apgyvena
 priešai, tik jau nei šlovė nebeuždega jūsų, nei gėda.
 Tujai, viltie Lietuvos, atsidavusi mūsų valstybės
 290 saule, kuri ir bėdas, ir pašlijusius reikalus greitai
 vėl pataisai ir kuri visomis jėgomis pragaištingo
 amžiaus paveikslą mainai! Tu saviškiams padėk ir iškirsdink
 mūsų bailius maskviečius, nes tik vienas gali nugalėti –
 taip aš galvoju ir to, jei neapvilia nuojauta, laukiu.
 295 Saulė rytoj pamatys laukuose maskviškių lavonus.
 O, kaip man kaulams tada bus saldu ir lengva ilsėtis,
 kai prie manosios garbės ir šlovingos jūsų senolių
 dvasios ir pergalių dar prisidės ir jūsų narsumas!
 Štai kas svarbu: nugalėk! Ir tada nepažįstantis kapo
 300 gandas tave po mirties per ilgus šimtmečius garsins.
 Ženk, kur žindyvė Drąsa tau rodo, ir vykdyk, ką dirbti
 liepia ji garbei tėvų ir lietuvių istorijos labui!“
 Šitokiais žodžiais karan kunigaikštį Vytautas kėlė.
 Karvedžiui gilūs miegai išsilaksto, jis kelias ir ankstų
 305 rytmetį tokia malda į žvaigždėtą dangų prabyla:
 „Tujai, kuris įsakai padangėmis metai po metų
 leistis dienos ir nakties šviesuliams ir, pareikšdamas savo
 valią galvos mojimui, spinduliuojančius ženklus paleidi,
 gentį vienišių valdai ir rikiuoji žmogiškus darbus
 310 ir Okeano gelmes, ir nurimusią amžiams buveinę,
 būk, Palaimingas, saviems palankus, išklausk mano viešą
 maldą, tačiau ne todėl, kad to esam verti, o kad myli
 mus!.. Palaikyk ir suteik spindulingo Olimpo pagalbą,
 mano karius ir mane panorėk nuo pavojų apginti!“

269 eilutė – Čia turbūt turimas galvoje Kerčės kyšulys Kryme.

275, 276 eilutė – Narimantas – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino sūnus, turėjęs savo herbe „raitelį su kardu“, tai yra Vytį.

285 eilutė – Vytautas čia primena 1406 m. įvykius, kuriuos aprašo M. Strijkovskis: maskviškiai pasienyje užpuolę lietuvius ir atėmę du kirvius ir tris sermėgas. Keršydamas už savųjų skriaudą Vytautas pradėjo karą prieš Maskvos valdovą.

K E T V I R T A D A L I S

[...]

Nei viesulų ir audrų valdovės šaltosios žiemos,
 100 negandos kelio sunkaus, nei kokia dangaus nemalonė
 jo nesulaikė tada, į karą vedančio žmones,
 puolančio tvirtas pilis ar kariuomenę visą iš karto,
 nors jau į Marso kovas jam leistos ir trukdė senatvė,
 nuopelnais jo įžymiais ir amžiaus grožiu padabinta.
 105 Jukgi vis vien valanda neatmainoma žmogų užgriūna,
 prislenka tykiai prie jo senatvė, kurią netikėtai
 pats pamatai – net anksčiau, nei galvotum, kad gali ateiti.
 Visgi devynis kartus laimingesnis tasai, ką senatvė
 randa ne pasmerktą už negarbingą sėdėjimą vietoj,
 110 bet ir įžymų darbais padarytais, ir karšatim orų.
 Nors ir gyvenimas tau užtikrina karšatį tokią,
 visgi likimas kur kas didingesnę tau lemia senatvę.
 Ak, tik į karą nestok, nekariauk, narsingiausias senoli!
 Juk užsiversti tokios didžiulės karų sunkenybės
 115 sau ant pečių nestiprių Lietuva ir Batoras neprašė.
 „Radvila, to, ką davei ir tėvynei, ir savo karaliui, –
 žmonės kalbėjo, – gana, nes laimėjimų tau vadovaujant
 pelnėme tiek, kad vargu ar begalim visus suskaičiuoti!
 Vyre, savęs pagailėk, užteks jau vargų begalinių!“
 120 Žodžiai draugų Radvilos neįtikina: meilė tėvynei
 laimi. „Apsaugok mane, didingo Olimpo karaliau, –
 taria, – nuo šito! Na, ne! Neveikia sidabrinų blakstienų
 man neužspaus – tarp karių, legionams žmonių neprarandant,
 krisiu verčiau kaip karys ar mirtis išvaduos iš šio kūno,
 125 rūpesčiuos dėl Lietuvos mane paskendusį radus!
 Koks aš būčiau smagus ir kokią ramybę turėčiau,
 mirdamas taip!.. Tad prašau nesirūpinti jūsų manaisiais
 turtais: ar ašen, kuris netausoju savęs, jų gailėsiu?
 Argi prašysiu kely į viršūnes sau lėšų kelionei?
 130 Kalbinkit, vyrai, kitus dėl geltono metalo, o mūsų
 siekis – iškelti aukščiau tėvynės gerovę ir garbę.
 Jos man atstoja turtus, o garbė, už perlą skaistesnė,
 draudžia viena praeity didingoj apmirus man snausti.
 Šarvus, draugai, ant pečių, kad nuo metų ir virpančių, vilkit
 135 ir į ratus neštuvus – paskutiniąją dovaną – dėkit!“
 Taigi į Marso kelius Radvila lietuvius vėl skraidina,

115 eilutė – Steponas Batoras (1533–1586), Lietuvos ir Lenkijos valdovas.

119 eilutė – Ir kituose LDK kūriniuose yra liudijimų apie tai, kad karalius Steponas Batoras, turėdamas galvoje senyvą Radvilo Rudojo amžių, atkalbinėjo kunigaikštį pradėti žygi į Maskvos žemes.

žengiantį prieš maskviškius karalių Steponą lydi
 ten, kur Pskovo pilis, trimis pilimis išsidėsčius,
 vienas nuo antro atstu pastatytus bokštus iškėlus,
 140 mūro ir kieto akmens gardiniais apsisaugojus stūkso.
 Imenio ežeras ją bangomis patyliukais skalauja.

[...]

230 Nei jis už auksą kada svetimiems karaliams tėvyne
 pardavė, nei jis stipraus šeimnininko tėvynei ant sprando
 geidė užkarti, jėgos ar kokių dovanų nugulėtas.
 Pulti neprivertė jo nei minios lengvabūdės mainumas,
 nei – Visagali! – pilna ir apgaulių, ir ydų Taryba,
 235 nei iš tėvynės tasai žaltys – savanaudis Troškimas
 paveržė jį ar baisia liga sugadino Tuštybė –
 kapas gilus, kuriame karalystės, įstatymai žūna.
 Kuo man žavėtis labiau jo mylinčioj sieloj: teisybe
 ar palaiminga taika? Niekada į krūtinę tėvynei
 240 kardu netaikė, šalims maloningos ramybės netrikdė,
 niekad bruzdėti greitų piliečių po vėliavom savo
 nešaukė ir nuo šalies išmintim ir palaimintais žygiais
 staugiančią audrą, kurią prieš mūsų valstybę Ajolas
 kėlė toli nuo čionai, nukreipdavo šitas herojus.
 245 Nekentė jis nedoros pilietinio karo tarnybos,
 nekentė nė ištiestų tarpusavio karui jos rankų,
 laikės šventos sutarties ir bauginančio priesaikos žodžio
 jis – nemarus šviesulys ir puošmuo lietuvių valstybėj,
 toks kaip pasaulio garbė Aušrinė, kai, tamsiąją naktį
 250 gimus, ryškiais spinduliais rasotas miglas paausuoja;
 progumuos tarp debesų sužėri žvaigždės aureolė,
 apšviestus kalnus šviesos vytinės plaka ir skverbias
 ligi visų pašalių, kol galiausiai apšviečia pasaulį...
 Nei jis už grašį kada įstatymus kalė, nei plėšė.
 255 Radvilą rūpestis dėl tėvynės švenčiausias vis varė
 savo liepimais ir taip ypatingą jo dvasią išugdė;
 būti geru iš vidaus, o ne išore tokiu atrodyt
 troško labiau Radvila, atsidavęs karaliui, bet priešas
 tiems, kas norėtų veikiau sukilti nei stoti į karą.
 260 Didis kare, o namuos visada nuosaikus ir galvotas!
 Protą išlavino jam patirtis įvairiausiom pratybom;
 nors ir išmanė menkliau įstatymus – tiek, kiek žinoti
 turi Senato narys, – Sumanumas, visad galingesnis
 nei pajėgi dešinė, ir šiam atsidavus raiškioji

265 Iškalba pašvęstą jiems jo krūtinėje rinkos šventovę.
 Kerinčios dvasią kalbos saldumu tarp žmonių išgarsėjęs,
 jis, išrinktąja žmonėms gėle vadintas ir rimdęs
 širdis šneka, – jis gerai ne sykį patarti mokėjo.
 Mat po laiminga žvaigžde į pasaulį atėjusiam protą
 270 ir palaimingus kalbos gražumus Išmintis dovanavo.
 Valdė minias kalbomis ir atskirdavo gėrį nuo blogio,
 tildyti ėmęs žodžiu Senato posėdį aukštą.
 Kai jis sarmatų seime atverdavo žavinčią burną,
 balsas ir raiški kalba išduodavo kalbant ne žmogų –
 275 šičia jis dėstė mintis, prilygdamas Pilo senoliui.
 Ir spindulingų kalbų saldumu, ir svariais argumentais
 jis vadovavo širdims prieštaraujančio nuolat Senato;
 vis dėlto darbo dienų jisai netrumpino žodžiais,
 ne priešingauti tuščiai, o naudingai kalbėti papratęs.

[...]

Tu už dorybes buvai, kunigaikšti Radvila, vertas
 ilgo gyvenimo, bet... Neišvengiamas laikas išplėšia
 visa geriausia žmonėms, ir ilgiau labdarybėmis grįsti
 365 kelio, kuriuo tuėjai, ankstyva nebeleido senatvė.
 Leidžia likimas rūstus ilgėliau gyventi net gyviam:
 elniams, paukščiams, žvėrimis... Ir tiktai vienintelė žemėj
 vargšė žmonių giminė šią gyvenimo skriaudą patyrė.
 O, koks traputis žmogaus gyvenimas! Griežtas likimas!..
 370 Negi traputis žmogaus gyvenimas? Negi paveikti
 mums graudžiomis raudomis neįmanoma griežto likimo?..
 Griežtas likimas, deja! Ir gyvenimas – trumpas, traputis!..
 Sprendžiamas metas nūnai: nuo mirties neapgynė didinga
 tavo dorybė, kurią mums reikės pripažinti per amžius,
 375 nė pamaldumas, kuris tau beširdės mirties nežadėjo.
 Parkos prikišo rankas, o mirtis, pykdama, kad nuo liaudies
 kraujo strėlių smaigaliai jai nuo seno vis niekais nueina,
 taikliai paleido tiesiog į Radvilą nešančią mirtį
 strėlę – tą ginklą, kurio nei jokie žmonių pasiekimai,
 380 kraujas dievų, nei šventi karaliai kadaise išvengė.
 Merkė tuomet Radvila, išbalęs kaip mirštanti gulbė,
 baltas blakstienas, kurias jau gyvybės šiltis paliko,
 ir jo nuilsus galva nusviro nuo marmuro kaklo.
 Ką bepridėčiau apie žavėjusias šitaip Senatą
 385 lūpas? Jos buvo mirties būsimos išblukintos irgi.
 Baimės akim sklidinom į dangų pažvelgęs, senelis
 kreipės į Dievą dangaus viešpatystėj ir dangui žvaigždėtam

376 eilutė – Parkos – likimo deivės.

meldės dar ilga malda už tėvynę ir savo karalių:
 „Tėve vienmečio Sūnaus, kuris ir aukštiesiems žvaigždynam
 390 valdžią turi, ir esi vienatinis Žemės valdovas!
 Būk maloningas – Tave netuščiau juk mylim ir gerbiam! –
 šitąją sielą priimk ir išlaisvink nuo šitojo vargo,
 garbę nepaprastą skirk ir suteik man išganymą amžiams:
 jeigu ne Tu, tai ar kas tarp dievų ir žmonių jį suteiktų?
 395 Pagyvenau ir kelius, kuriuos Tu man skyrei, išmyniau;
 gyniau tėvynę, baudžiau, atmokėdamas nuostolius, priešą,
 tad palieku ir žmonių vargus, ir rūpesčius noriai.
 Tik, Visagali, prašau: pagailėjęs lietuvių, galingai
 Lietuvai dar dovanok ir skeptrą, ir garbę, ir šlovę!“
 400 Ištarė tai, ir dvasia Mikalojaus kūną apleido.
 Varge!.. O tu, Lietuvos garsenybe! Tave pasiėmus
 mirčiai, aptemsta danguj mums saulė, ir tuoj viešpatauti
 nuožmios apgaulės, maištai ir piliečių nesantarvės ima,
 artimos tautos, iškart suteršusios sutartį, grumias
 405 tarpu savęs, nebėra įstatymų, valdo beprotis
 Vaidas ir ginklais draustais nedorėlis Marsas vėl siaučia,
 taiko tėvynei kardais į krūtinę piliečiai ir amžių
 ruošiasi (tai bent laikai!) pražudyti savo šėlimais.
 Metė sarmatų žemes paskutinė – Santarvės – deivė
 410 ir nugalėta Dora, Tikėjimas, buvęs Skaistumas;
 vietoje jų iš svetur atsikraustė tikros pabaisos:
 Pinklės ir Klastos drauge su Smurtu apgaulingu ir Vyliais, –
 lyg susitarę visi, štai taip čia Erinija valdo.
 Aiškiai parodė tuomet užeisiantį gedulą upės:
 415 Vilijos drumsto vandens sūkuriai ir dugnu akmenėtu
 virvanti Vilnia balsi kaimynystėje stūksančius kalnus,
 upių krantus ir girias ant kalvų apipylė dejonėm.
 Radvilai gulint mirties patale, nuo ašarų šitos
 šventosios upės plačiai išsiliejo, apverkdamos Vilnių,
 420 ir neregėtom raudom net skardėjo liūdno pakrantės.
 Vilija, girių medžius risdama putotais verpetais,
 kalnus plikus ir namus pakrantėmis sėmė ir griovė,
 ir vargani statiniai nuo šėlstančio srauto pakraupo.
 Tuo pat metu verkdama nesulaikomai gedinti Vilnia
 425 iš akmenėtos vagos sielvartingom dejonėm plyšojo,
 garbanas sau raudama, inkšdama be galo, be krašto:
 Radvila, tau atminams ir tavosios mirties gedulingai
 aukai tekėjo iš jos akelių ašaros upėm!
 Žmonės byloja, kad ji to kalno, kur stovi aukštasis
 430 Bekešų kapo akmuo, papėdėje graudžiai raudojus
 šitiek dienų pagrečiui, kad, kol savo negyjančią žaizdą

ašarom laistė, vandens vagoje beveik nebelikę.
Dar ir dabar ta vieta, kur seklioji Vilnelė į Nerį
įteka, saugo ano senovinio gedulo ženklus.

[...]

O vandenyno, dangaus, žmonių ir žemės Kūrėjau!
Tujai valdai ir žemes, ir sunkiuosius žvaigždynus rikiuoji,
535 garsina vartai dangaus ir Olimpas liudija garbę
amžiną Tavo, kuriam karalystėmis rūpintis tenka:
būk palaimingas dabar ir paskui, pastatytai kolonai
griūti ant žemės neleisk ir kartu padaryk, Geradari,
kad nuo nelaimių visų apsaugotų Kristupas, šitam
540 turtui – žemei tėvų – ir galingai tautai padėtu!..
Rodos? Ar traukias tikrai nuo naktingos padangės šios miglos?
Negi jau žemė arti? Būk sveika, mylimiausioji žeme!
Jau tarp hiantų salų begaliniais sąsiauriais plaukiam,
aonų jūros bangas tiek laiko irklais vagoję.
545 Štai ir ramybė laukta: prie krantų vanduo tik liūliuoja,
mes priartėjam visai prie tvirtos žemyno pakrantės,
ir nenauja eldija, atvirus vandenys nukamuota,
uostan įplaukia linksmi apkaišytu kaip pridera priekiu.

R A D V I L I A D O S P A B A I G A

Iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas

430 – Bekešai – vengrų didikai karvedžiai, Stepono Batoro valdymo laikotarpiu gyvenę ir tarnavę Lietuvoje. Kasparas Bekešas, miręs 1579 m., buvo antitrinitorius (doktrinos, kritikavusios krikščioniškąją Trejybės sampratą išpažinėjas). Krikščioniškosios bažnyčios jį laikė eretiku, todėl Kasparas Bekešas buvo palaidotas ne kapinėse, bet ant vienos iš Vilniaus kalvų prie Vilnelės, netoli Gedimino ir Trijų Kryžių kalnų. 1581 m. Pskovo kovose žuvęs jo brolis Gabrielius Bekešas buvo palaidotas šalia savo brolio. Kalnas, ant kurio karalius įsakė pastatyti kolonos pavidalo antkapį, iki šiol vadinamas Bekešo kalnu. Antkapis ant šio Vilniaus kalno stovėjo iki XIX a.

Mikalojus Daukša

Mikalojus Daukša (apie 1532–1613) – lietuviškos katalikiškos literatūros pradininkas, pirmųjų LDK lietuviškųjų knygų autorius. Gimė bajorų šeimoje Babėnuose, netoli Kėdainių, kurie tuomet priklausė Žemaitijos seniūnijai. Daukšos gimimo ir brendimo metu Lietuvoje dar nebuvo kolegijų ar universiteto. Mokslo siekę LDK bajorai iš pradžių lavindavosi privačiai dvaruose, vėliau studijuodavo užsienyje. Be gimtosios lietuvių, Daukša puikiai mokėjo lenkų, rusėnų ir lotynų kalbas, turėjo humanistinį ir teologinį išsilavinimą, tad jis neabejotinai kažkur studijavo, tačiau iki šiol apie Daukšos studijas kokiame nors universitete nėra rasta jokių patvirtinančių dokumentų. Gali būti, kad jis mokėsi kuriame nors iš artimiausių lietuviams universitetų – Krokuvos (Jogailos atnaujintas 1400) arba net liuteroniškame Karaliaučiaus (įkurtas 1544). Daukša augo ir gyveno reformacijos klestėjimo metais, tačiau visa savo veikla jis gynė ne protestantizmo, bet katalikybės, Katalikų bažnyčios atnaujinimo idealus. Vis dėlto Daukšos raštai liudija jį gerai išmanius reformacijos metais suformuotas protestantiškas doktrinas. XVI a. viduryje reformacijos idėjomis buvo susižavėję daug bajorų, dalis jų vėliau grįžo į katalikybę. Jaunystėje protestantizmo pusėje buvo net būsimieji Daukšos mecenatai vykupai – Jurgis Petkūnas-Petkevičius, studijavęs Vitenbergo universitete, bei vienas iš žymiausių XVI a. Lietuvos Katalikų bažnyčios veikėjų vyskupas Melchioras Giedraitis, studijavęs protestantiškame Tiubingeno universitete.

1579 m. popiežiaus Grigaliaus XIII įgaliotas pasiuntinys Tarkvinijus Pekulas vizitavo Žemaičių vyskupiją (jos bažnyčias) ir tikrino, kaip joje įgyvendinamos svarbaus katalikybės istorijoje Tridento Susirinkimo (1545–1563) numatytos religinio gyvenimo reformos. Savo vizitacijos duomenis jis kruopščiai suregistravo ir aprašė ataskaitoje, kuri iki šių dienų išliko kaip pirmas svarbus XVI a. dokumentas, plačiai nušviečiantis Lietuvos Katalikų bažnyčios padėtį. Šiame dokumente randame ir pirmąsias svarbias žinias apie Daukšą, kuris Pekulo vizitacijos metu buvo Žemaičių vyskupijos kanauninkas bei Krakių klebonas. Pekulo apklausiamas Daukša paliudijo, kad kunigauti į Krakių (dab. Kėdainių raj.) parapiją atvyko 1570 m. Krakių klebonu Daukša dirbo iki 1592 m., vėliau gavo Betygalos parapijos klebono vietą, tačiau Betygaloje nerezidavo, ten laikė savo vikarą (pavaduotoją). Nuo 1572 m. iki mirties Daukša buvo ir Žemaičių vyskupijos kanauninkas, artimas vyskupo padėjėjas, taip pat Žemaičių vyskupijos oficiolas (bažnytinio teismo teisėjas). Daukša buvo vienas iš retų Žemaitijos kunigų, kurie turėjo knygų. Tarp jų buvo ir tokie žymių Europos Renesanso autorių veikalai kaip Pilypo Melanchtono *Graikų kalbos gramatika* bei Erazmo Roterdamiečio religinė knyga. Šie veikalai liudijo apie plačius Daukšos

Nicolaus Daukša Canon
 & Administrator Episcopi
 Samogitien.

Mikolaj Dauk
 za Canonik zuse
 z Krakow bisk.
 samogitien.

Du Mikalojaus Daukšos autografai ir herbas

*Kalba yra bendras meilės ryšys,
vienybės motina, pilietiškumo
tėvas, valstybės sargas.
Sunaikink ją – sunaikinsi
santaiką, vienybę, gerovę.*

Mikalojus Daukša, 1599

kultūrinius interesus, bet vizitatorius, atsižvelgdamas į tai, kad jų autoriai, kaip reformacijos šalininkai, buvo įtraukti į garsųjį XVI a. pradėtą leisti *Uždraustųjų knygų sąrašą* (lot. *Index librorum prohibitorum*), Daukšai nurodė atsisakyti tokių skaitinių. Mirus globėjui ir mecenatui vyskupui Giedraičiui, Daukša administravo visą Žemaičių vyskupiją, kol buvo išrinktas naujas vyskupas M. Pacas. Daukša mirė ir buvo palaidotas Varniuose, kur parengė ir savo knygas.

Žemaičių vyskupija XVI a. antroje pusėje neprilygo Vilniaus vyskupijai, kurios centre (sykiu ir valstybės sotinėje) Vilniuje 1579 m. buvo įsteigtas universitetas (Vilniaus jėzuitų akademija), pradėjo veikti įvairios spaustuvių, klestėjo dvarų kultūra. Nepaisant to, Žemaičių vyskupijos centras Varniai (dar vadinami Medininkais) taip pat ėmė formuotis kaip kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo židinys. Daukša artimai bendravo su dviem Žemaičių vyskupystės vyskupais – Jurgiu Petkūnu-Petkevičium ir Melchioru Giedraičiu. Abu jie buvo renesansinį išsilavinimą gavusios asmenybės, vertinusios literatūrą ir menus. Vyskupystės kapitulos (dvasininkų tarybos) nariais (vadinamaisiais kanauninkais) buvo renkami ne tik iškilieji kunigai, bet ir dvasiniuose bei kultūros reikaluose galintys pasitarnauti pasauliečiai. Daukšos laikais Varniuose apie dešimt metų gyveno ir kanauninko pareigas ėję garsiausias XVI a. Lietuvos istorikas, pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos autorius Motiejus Strijkovskis, kurį į Varnius 1578 m. pakvietė Giedraitis. Varniuose Strijkovskis parašė savo garsiąją *Kroniką*, išspausdintą Karaliaučiuje 1582 m. Bendraudamas su Daukša, lenkų kilmės LDK piliečiu tapęs Strijkovskis galėjo išmokti ir lietuvių kalbą, nes *Kronikoje* jis minėjo ne vieną lietuvių liaudies posakį, legendą, dainas. Strijkovskį ir Daukšą vienijo XVI a. humanistams būdingas siekis aprašyti lietuvių tautos kilmę ir nurodyti svarbiausius tautinio identiteto aspektus. Kurį laiką Žemaitijos vyskupijoje dirbo ispanų kilmės LDK poetas ir teisininkas Petras Roizijus. Vyskupijos valdžia rūpinosi Žemaitijos kunigų rengimu: siuntė jaunuolius studijuoti į Vilnių ir kaupė lėšas pirmai Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijai. XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje Žemaitijoje katalikybei vis sparčiau įsitvirtinant, pradėjo kurtis ir pirmieji vienuolynai (Bernardinų Kretingoje). Tačiau visą šį kultūrinį Žemaitijos atgimimą vainikavo dvi pirmosios Daukšos parengtos lietuviškos katalikiškos knygos. Jos tapo visos lietuviškos LDK literatūros pradininkėmis ir tautinės literatūros tąsos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įkvėpėjomis.

Nors Daukša pats nebuvo jėzuitas, abi savo knygas parengė pagal jėzuitiškuosius šaltinius. Tai suprantama, nes jėzuitai XVI a. pabaigoje tapo pagrindine Europos ir Lietuvos katalikiškosios kultūros jėga. Jie vykdė Tridento Susirinkimo nutarimus, rengė knygas, sakė pamokslus tautinėmis kalbomis, steigė mokyklas. Abi Daukšos knygos – *Katekizmas* ir *Postilė* – buvo parengtos ir Vilniaus akademijos spaustuvei pateiktos tais pačiais 1595 metais, bet *Katekizmui* buvo lemta dienos šviesą išvysti anksčiau. 1595 m. išspausdintas Daukšos *Katekizmas* tapo ir pirmąja išlikusia lietuviška LDK knyga. Ši pirma lietuviška katalikiška knyga buvo parengta pagal lenkišką ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos katekizmą. Joje buvo išspausdintos ir dvi pirmos katalikiškos lietuviškos giesmės. 1599 m. Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuviėje buvo išleista ir Daukšos *Postilė* – didelės apimties (dau-

giau nei 600 puslapių) pamokslų rinkinys, interpretuojantis ir komentuojantis Naujojojo Testamento Evangelijas. *Postilė* buvo laisvas lenkiškos jėzuito Jokūbo Vujeko postilės vertimas, pasižymintis turtinga, raiškia lietuvių kalba ir rodantis ypatingus Daukšos – lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjo – sugebėjimus. Versdamas ir plėtodamas pamokslus Daukša turėjo tik kai kuriuos pirmuosius lietuviškųjų tekstų ir knygų pavyzdžius, leistus Prūsijoje. Daukšai teko sukurti lietuviškos religinės katalikiškos leksikos pagrindus, tarp visų senųjų raštų jo kalba išsiskiria sinonimų gausa, antikinės retorikos taisyklių taikymu, ypatinga pamokslų ritmika, abstrakčių sąvokų bei gyvosios kalbos derme. *Postilės* turinys labai polemiškas, pamoksluose karštai kritikuojamos protestantų doktrinos ir ginami Katalikų bažnyčios papročiai bei tradicijos. Daukšos teigimu, jo pamokslų tikslas buvo „apginti tiesą prieš naujųjų laikų nemokėlius“.

Postilėje buvo įdėtos dvi paties Daukšos parašytos prakalbos – lotyniškoji prakalba, skirta Daukšos mecenatui ir, autoriaus teigimu, *Postilės* įkvėpėjui vyskupui Giedraičiui bei lenkiškoji „Prakalba į malonųjų skaitytoją“. Lenkų kalba Daukša kreipėsi į savo tautiečius, kurie dar nebuvo susidūrę su rašytinės lietuvių kalbos tradicija ir savo kasdieniame gyvenime vartojo kitas kalbas. „Prakalba į malonųjų skaitytoją“ tapo išskirtinės istorinės reikšmės lietuvių tekstu. Jame pirmą kartą LDK literatūros istorijoje buvo apibrėžta tautos samprata. Tauta – tai bendruomenė, kurią vienija teritorija, papročiai ir ta pati kalba. Šia teorija buvo pagrįsta lietuvių kalbos vartosenos ir jos rašytinės tradicijos įgyvendinimo būtinybė. Lietuvoje, kurioje per XVI a. jau buvo įsigalėjusios trys pagrindinės – rusėnų, lotynų ir lenkų – rašytinės kalbos tradicijos, tad buvo nelengva pagrįsti lietuvių kalbos vartojimo būtinybę. Lotyniškosios lietuvių tautos ir kalbos kilmės šalininkai rėmė LDK lotynizacijos tradiciją, slaviskosios teorijos rėmėjai laikė lietuvių tautą ir kalbą slavų pasaulio dalimi. Renesanso Lietuvoje dar tik kristalizuojantis baltų kalbų sampratų, Daukša buvo pirmasis, kuris lietuvių kalbos teisę pagrindė labai paprastai – remdamasis humanistine prigimties teorija. Ji nurodė, jog kalba yra įgimta, suteikta sutvėrėjo ir dėl to yra dieviškosios pasaulio ir visuomenės tvarkos ženklas: „Pati prigimtis visus to moko, ir kiekvienas beveik iš motinos krūtinės įgauna polinkį į savąją kalbą – ją vartoti, išlaikyti ir propaguoti.“ Žmogus, kuris paniekina tokia prigimtinę dievišką sąrangą, anot Daukšos, „keičia prigimtį“ ir griaua pasaulio tvarką. LDK visuomenėje Daukša įžiūrėjo tokį „prigimties keitimo“ ir chaoso pavojų ir raiškiai jį palygino su amžina gyvojo pasaulio tvarka: „Ar ne keista būtų gyvuliams, jei varna panorėtų giedoti kaip lakštingala, o lakštingala krankti kaip varna; arba ožys riaumoti kaip liūtas, o liūtas bliauti kaip ožys?“ Kalbą Daukša paskelbė pilietiškumo, santaikos, meilės ir valstybės išlikimo pamatu, pagrindiniu „tautos kūno“ ženklu. Jis teigė, kad lietuviai, norėdami išlaikyti savo valstybę, lietuvių kalbą turi vartoti kaip pagrindinę valstybės kalbą, ja kurti įstatymus, rašyti knygas, mokyti mokyklose. Daugiakalbystės aplinkoje matydamas grėsmę tautos identitetui, Daukša pirmasis suprato, kad kalba yra itin svarbi tautos ir valstybės išlikimui.

Mikalojus Daukša

PRAKALBA Į MALONŪJŲ SKAITYTOJĄ

Man, norinčiam, gerbiamas ir mielas Skaitytojau, ką nors gera savo tėvų šaliai padaryti ar kuo nors jai pagelbėti, atiteko ir mano luomui priderantis, ir mūsų garsiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje paplitusiai Katalikų Bažnyčiai ne tik puikus ir didžiai malonus, bet ir labai reikalingas darbas: jau seniai kunigo Vujeko¹, mokyto teologo jėzuito, parašytus ir surinktus ir visiems katalikams didelę paslaugą teikiančius, į čekų ir vokiečių kalbas išverstus pamokslus į savąją, mūsų, lietuvių, kalbą išversti ir visiems skaitymui pateikti.

Tikiuosi tuo savo darbu ir patarnavimu ne tik lietuvių Bažnyčiai, bet ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams iš dalies įtiksiąs, kai kuriems duosias progos pagalvoti ir pasvarstyti didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis gimtąja kalba ir ją skleisti. Nors, tiesą sakant, retas kuris iš mūsų, ypač prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos ir negali skaityti lenkiškai rašytų pamokslų, tačiau, mano manymu, daugiausia yra tokių, kurie lenkų kalbos nesupranta arba menkai ją temoka. Žinau, kaip visos tautos vertina, myli ir brangina veikalus, gimtąja kalba rašytus (todėl, manau, visos tautos ir suskato versti knygas iš kitų kalbų į savas), tiktai mūsų lietuvių tauta, besimokydama lenkų kalbos ir ją vartodama, taip yra paniekinusi, apleidusi, kone išsižadėjusi savo kalbos, jog kiekvienas tai aiškiai mato, bet už tai vargu ar kas ją pagirs.

Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta, tokia prasta ir niekinga, kad neturėtų šių trijų savų ir tarsi įgimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos? Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visados rūpinosi ją išlaikyti, turtinti, tobulinti ir gražinti. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tą kalbą paprastai visi rašo įstatymus, ją leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, ją aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais Bažnyčioje, tarnyboje, namie. Pati prigimtis visus to moko ir kiekvienas beveik iš motinos krūties įgauna potraukį į savąją kalbą – ją mielai vartoti, išlaikyti ir propaguoti.

Tai akivaizdžiai matome ne tiktai žmonių, bet ir neišmintingų padarų gyvenime. Kas per keistenybės būtų tarp gyvulių, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala – krankti kaip varnas, ožys – staugti kaip liūtas, o liūtas – bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumai sukeltų tarp jų tokį sąmyšį, tai galime suprasti, koks sumišimas ir netvarka kyla, kai žmogus, dėl kitos tautos kalbos savo gimtąją visiškai paniekinęs, taip pamėgsta svetimąją (pamiršdamas savąją, kuria Dievas ir gamta liepia kalbėti), lyg pats būtų ne to krašto ir kalbos.

Ne žemės derlumai, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją – sunaikinsi san-

¹ Jokūbas Vujekas (1541–1597) – lenkų jėzuitų teologas ir rašytojas, Biblijos vertėjas į lenkų kalbą. Dirbo įvairiose Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų kolegijose, 1578–1579 m. buvo Vilniaus kolegijos rektorius. Daukšos *Postilė* – tai Vujeko mažosios postilės vertimas.

taiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę. Kas išsklaidė ir išvaikė tuos, kurie buvo pastatę bokštą² iki pat debesų, norėdami išgarsinti savo vardą? Kalbų nesantaika. Kas daugiausia pradėjo kovas, maištus ir sukilimus pasaulyje? Kalbų skirtingumas. Visos nesantaikos tarp tautų, visi šmeižtai, vienos tautos niekinimas kitos, visa tai kilo iš kalbų skirtingumo, kaip iš visokio sąmyšio šaknų.

Juk iš prigimties kiekvienas labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savo kalbos. Antra vertus, kuo gi išsilaikė iki šiol ta didžioji Persijos karalystė, senovinė monarchija? Tikrai savo kalbos santaika. Kuo gi kitose tautose garsėjo ana Romos valstybė? Dėl ko jų žygdarbiai net tolimiausius žemės kraštus pasiekė? Vien tik išlaikymu gimtosios kalbos, kuriai praturtinti ir skleisti ne tikrai įstatymus leido, bet ir įvairius filosofijos mokslus dėstė ir savo dievų garbę aprašė. Graikų kalbą draudė vartoti įstatymuose ir senate. Kuo išsilaikė Arabų šalis, Graikų valstybės ir kiti tolimi kraštai? Vien tikrai savo gimtosios kalbos išlaikymu. Nekalbu apie Italų žemę, kuri taip rūpinasi išlaikyti ir skleisti savo kalbą, jog nėra jokių, net sunkiausio turinio knygų, kurių jos žmonės nebūtų išvertę į savo kalbą. Neliesiu, nes visi tai žinome, mūsų kaimyninės Lenkijos, kurioje kaip žydi ir turtėja kalba – kas nežino? Kas nėra girdėjęs?

Visa tai sakau ne tam, kad peikčiau kitų kalbų mokėjimą ir vartojimą (tai visados visų žmonių buvo ir tebėra vertinama ir giriama), ypač lenkų kalbos, kuri, mūsų Didžiajai Kunigaikštystei mielai susijungus su garsinga Lenkijos valstybe, virto lyg ir gimtąja. Aš tikrai smerkiu mūsų gimtosios lietuvių kalbos apleidimą, kone išsižadėjimą ir bodėjimąsi ja. Duok Dieve, kad mes laiku apsidairytume ir iš to praradimo kada nors prisikeltume. Argi nematome, kiek daug mūsų Didžiojoje Kunigaikštystėje žūsta dėl tikybos ir sielos išganymo dalykų nežinojimo; kiek daug atsilikusių ir paskendusiu sunkiuose pagoniškuose prietaruose ir šiandien tebegyvena. Argi negirdime, kiek daug jų miršta, piktai ir nekrikščioniškai gyvenę, ir į amžiną prapultį eina. Tai žala, atsirandanti dėl tėvų kalbos apleidimo, dėl gimtosios kalbos paniekimo. Kaip paprasti žmonės supras, kas gera ir išganinga, jeigu tas, kuris turi juos mokyti, jų kalbos arba nemoka, arba ją bjaurisi; kaip jie klausys ir tikės, sako šv. Paulius, jeigu neturi skelbėjo³; ką jie darys, jeigu nesupranta mokytojo. Pasigailėkime mūsų pačių kraujo, kuris džiūsta dėl barbariškos ganytojiško darbo padėties. Pasigailėkime mūsų pačių kūno dalių (nes mes sudarome vieną kūną ne vien Kristuje, bet ir Tėvynėje). Neleiskime, kad mūsų pačių dalis taip niekingai pražūtų. Neniekindime sielų, apšlakstytų brangių Kristaus krauju, idant rūstusis Dievas tame didžiajame Tribunole nepateiktų mums didžiulės sąskaitos, idant tasai, kuris, gyvybę atėmęs kūnui, turi galią nutremti sielą į amžinąjį pasmerkimą⁴, nepareikalautų iš mūsų atpildo už mūsų brolių kraują. Bijokime to drebėdami ir neniekinkime savo tautos kalbos – ypač tie, kurie žmonių sieloms tarnaujame, nes dėl jos nepaisymo ir apleidimo mes

² Turimas galvoje Biblijos pasakojimas apie Babelio bokštą, aiškinantis skirtingų kalbų atsiradimą pasaulyje. Esą pasaulio pradžioje žmonės kalbėjo viena kalba. Jie sumanė pastatyti Babelio miestą, o jame – dangų siekiantį bokštą. Dėl puikybės žmonės buvo nubausti Dievo, kuris nusprendė sumaišyti jų kalbą. Ėmę kalbėti skirtingomis kalbomis, jie pakriko po pasaulį.

³ Aliuzija į Naujojo Testamento *Pauliaus laiško romiečiams* dešimtame skyriuje (Rom 10, 14) išsakytą mintį: „Kaipgi žmonės šauksis to, kurio neįtikėjo?! Kaipgi jie įtikės tą, apie kurį negirdėjo?! Kaip išgirs be skelbėjo?!“

⁴ Aliuzija į Naujojo Testamento *Evangeliją pagal Matą* (Mt 10, 28): „Nebijokite jų, kurie žudo kūną, bet negali užmušti sielos. Verčiau bijokite to, kuris gali pražudyti ir sielą, ir kūną pragare.“

su visa gentimi atsiduriame pavojuje. Štai kas, štai kas iš tiesų didžia dalimi pažadino ir paskatino mane išversti tas knygas į mūsų tėvų kalbą; štai kas tą iš tiesų nelengvą darbą pasaldino, padarė jį dėkingą ir malonų.

Tad priimkite, žmonių sielų Ganytojai, tą menką savo brolio paslaugą. Priimki, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tą mano darbėlį, mažą, bet atsiradusį iš didelės meilės Tau. Klausyki ir mūsų tauta, mokyto vyro, pagarsėjusio savo tuo turtingo išganingo mokslo veikalu ir Lenkijoje, ir kitose šalyse, bylojančio į Tave jau ne lenkų, o tavo pačios kalba. Ir čia išgirsi gryną ir nesuklastotą Tavojo Jėzaus mokslą. Pasisemsi iš čia sukaupotos Šventųjų Tėvų ir mokytų vyrų senovinės išminties bei tikrojo katalikų tikėjimo. Čia rasi tiesos apgynimą nuo naujų pseudomokslų. Skaitykite visi su meile, o ypač jūs, kurių rūpesčiui patikėtos tikinčiųjų sielos. Iš čia semsitės sveiko mokslo, teisingo visuotinio tikėjimo mokymo, kurį jiems perteikinsite. Ir čia išmoksitė, kaip suprasti ir aiškinti Šventąjį Raštą bei įveikti jo neaiškumus. Iš čia kaip iš strėlinės galėsite traukti aštrias strėles, kuriomis perversite ir beveik sunaikinsite ir eretikų žabangas, ir klaidingų mokslų apgales, ir naujus piktžodžiavimus. Čia rasite vaistų įvairiausioms dvasiškoms ligoms ir žaizdoms gydyti. Čia sužinosite net savo ir savo Avelių privalomas pareigas. Kai kada tas mano veikalas galės padėti ir užsiėmusiems ganytojams, kurie dažnai sugaišta gerokai laiko, ieškodami pamokslui medžiagos ir žodžių. Ši knyga palengvina ir viena, ir kita. Nes ir medžiagos įvairumas, ir žodžių gausumas lengvai praturtins stropų skaitytoją. Padės taip pat ir katalikams ūkininkams, kurie kartais arba kokių nors sunkumų supančioti, arba dėl didelio bažnyčių atstumo (nors kiekviena katalikų šventė turėtų tuos sunkumus lengvinti) negali atvykti į pamokslą. Tai galės išlyginti, skaitydami tuos pamokslus namie, sėdamiesi iš jų, kaip pridera, dvasinės stiprybės bei krikščioniškos saldybės ir naudos.

Pagalčiau, kad ir negautum kitos paramos ir naudos iš tų knygų, išverstų į lietuvių kalbą, gana man bus, jog šiuo, nors ir mažu savo darbėliu, – kaip manau ir geidžiu, – duosiu pradžią ir paskatinsiu mūsų mylėti gimtąją kalbą, jos laikytis ir ją ugdyti. Juk tatai mums ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams, kaip sakytą, labai turėtų rūpėti. Likis su Dievu, mielas Skaitytojau, ir gauk iš šių taip reikalingų knygų malonumo ir naudos.

Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis

Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis (1549–1616) – įtakingiausias ir LDK Naujųjų amžių kultūrai labiausiai nusipelnęs lietuvių didikų – kunigaikščių Radvilų – giminės atstovas. Pirmasis žymus lietuvių keliautojas ir vienas didžiausių LDK Renesanso kultūros, mokslo ir meno mecenatų. Našlaitėlis (lenk. *Sierotka*) – prigijusi šio didiko pravardė, nes pagal įsigalėjusią tradiciją šios gausios giminės vyrams dažnai buvo suteikiamas Mikalojaus (reiškiančio „pergalinga tauta“) vardas, todėl įgytos pravardės tapdavo antraisiais jų vardais. Našlaitėlio motina buvo Elžbieta Šidlovecka Radvilienė (ištekėjusi vos penkiolikos metų), tėvas – iškili Lietuvos Renesanso ir reformacijos figūra Mikalojus Radvilas Juodasis. Našlaitėlis – vyriausias jų vaikas, turėjęs dar keturis brolius ir keturias seseris. Radvilai turėjo daug valdų ne tik Lietuvos sostinėje Vilniuje, bet ir įvairiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos vietovėse, bet vaikystę Našlaitėlis daugiausia praleido vienoje iš gražiausių Radvilų rezidencijų – Lukiškėse, kurios tuo metu buvo Vilniaus užmiestis.

Našlaitėlis gimė didelių Lietuvos kultūrinių permainų – reformacijos įsigalėjimo, viešų religinių disputų, pirmųjų spausdintų knygų tautinėmis kalbomis atsiradimo – laiku. Šias naujoves valstybėje labai skatino jo iškilus, nepaprastai aktyvus ir talentingas tėvas. Netrukus po Našlaitėlio atėjimo į pasaulį Radvilas Juodasis, artimiausias Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto draugas, gavo aukščiausias šalyje – LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados – pareigas. Įgijęs išskirtinę politinę galią, jis nusprendė pereiti į reformacijos pusę ir sukurti nuo Romos nepriklausomą Lietuvos Evangelikų bažnyčią. Tad Našlaitėlis augo ir brendo protestantiškoje aplinkoje: nuo 1553 metų Radvilų dvaruose Lukiškėse ir Brastoje imtos laikyti evangeliškos pamaldos, o pirmojoje Radvilo Juodojo įkurtoje Lietuvos spaustuvėje Brastoje imtos leisti protestantiškos knygos (katekizmai, pamokslai, giesmynai ir kt.), kuriomis naudojosi ir mažasis Mikalojus, turėjęs tėvo dvare savo mokytojus, kurie mokė lenkų, lotynų kalbų bei krikščioniškojo (evangelikų) tikėjimo pagrindų. Našlaitėlis gana anksti neteko savo jaunos, 1562 m. mirusios mamos, kuri dalyvaujant karaliui Žygimantui Augustui buvo palaidota pirmojoje Vilniuje Radvilo Juodojo įkurtoje protestantų koplyčioje Didžiojoje gatvėje. Pats neturėjęs galimybės nuosekliau studijuoti tėvas Radvilas Juodasis užsibrėžė savo sūnus išlavinti užsienio universitetuose, todėl Našlaitėlis yra pirmasis šios didikų giminės atstovas, išėjęs universitetinių studijų kelią. 1563 m. Našlaitėlis su mokytojų ir bajorų palyda tėvo buvo išsiųstas studijuoti į tuo metu išgarsėjusią Vokietijos Strasburgo (dab. Strasbūras, Prancūzija)

Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis

*Jūsų Didenybe, esi lietuvis –
ne lenkas. Linkėk, Jūsų
Didenybe, savo tautai, kad ji
būtų žinoma. [...] Teikis, Jūsų
Didenybe, kur tik gali, savo
tautą aukštinti.*

Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis
broliui Jurgui, 1577

protestantų gimnaziją (nuo 1566 m. akademiją), kuriai vadovavo žymus humanistas Johanas Šturmas. Ten tobulino lotynų kalbą, išmoko vokiškai. Našlaitėlis tėvo buvo auklėjamas ypač patriotiška dvasia, todėl ir užsienyje jam buvo įsakyta atstovauti Lietuvai ir lietuvių aristokratijai. Našlaitėlis buvo pageidaujamas asmuo žymiausiuose dvaruose, taip pat ir imperatoriaus dvare Augsburgėje, o tėvas jam siūsdavo dovanoms tinkamas knygas ir medalius, kuriuose būdavo reprezentuojama Lietuva ir jos valstybinė simbolika. 1564 m. sūnui jis persiuntė ir savo pusbrolio Mikalojaus Radvilo Rudojo laišką, informuojantį apie svarbią Rudojo vadovaujamos LDK armijos pergalę prie Ulos

upės, vėliau apdainuotą Jono Radvano *Radviliadoje*. Laišką Juodasis liepė išversti į vokiečių ir lotynų kalbas ir platinti žinią apie šios politinės lietuvių pergalės reikšmę. Vokietijoje Našlaitėlis tėvo pavedimu pirko ir siuntė knygas asmeninei Radvilų bibliotekai. Dėl maro 1564 m. rudenį iš Strasburgo Našlaitėlis pasitraukė į Tiubingę, kur lankė Tiubingeno universitetą ir bendravo su savo tėvo bičiuliu, žymiu į protestantizmą perėjusiu italų humanistu Pjeru Pauliumi Vergerijumi, buvusiu ir vykdžiusiu aktyvią kultūrinę veiklą Lietuvoje bei Prūsijoje. Studijos Vokietijoje Našlaitėliui suteikė matematikos, geografijos, medicinos ir teologijos žinių, be lotynų ir vokiečių kalbų, jis išmoko ir populiarią Renesanso Europoje italų kalbą. Nors jokių raštų lietuvių kalba nepaliko (daugiausia rašė lotynų ir lenkų kalbomis), yra istorinių liudijimų, jog Našlaitėlis mokėjo ir lietuviškai.

1565 m. gegužės 28 d. mirė Našlaitėlio tėvas Radvilas Juodasis, prieš mirtį įsakęs sūnui tęsti studijas. Tad po tėvo mirties Tiubingene Našlaitėlis liko dar metams. 1566 m. rudenį jis leidosi į lemtingą kelionę Italijon, aplankė Romą, Milaną, Veneciją, Paduvą. Šios kelionės metu patyrė religinį atsivertimą ir tėvo išauklėtas protestantu perėjo į katalikų tikėjimą. Našlaitėlio atsivertimas buvo istorinis. Jis simboliškai liudijo vis ryškėjančio XVI a. antrosios pusės Lietuvos kultūros proceso pradžių: LDK didikų ir bajorijos rekatalikizaciją – posūkį į kontrreformacinės katalikiškosios kultūros pusę ir dalies protestantų grįžimą į katalikybę. Našlaitėliui atsivertus ir plati Radvilų giminė suskilo į dvi šakas: Rudojo linija liko protestantais, Juodojo palikuonys grįžo į katalikybę. 1567 m. grįžęs į Lietuvą Našlaitėlis ilgainiui į katalikybę atvertė ir savo jaunesnius brolius. Visa šios Radvilų atšakos šeima pasišventė katalikiškosios kultūros stiprinimui, o vienas iš Našlaitėlio brolių – Jurgis Radvilas – Našlaitėlio pastangomis tapo Vilniaus vyskupu ir net pirmuoju lietuvių kilmės kardinolu.

Lietuvoje Našlaitėlis pradėjo aktyvią veiklą, siekdamas sustabdyti reformaciją ir įtvirtinti katalikiškosios kultūros pergalę. Jis dėjo pastangas nutraukti pirmųjų dviejų Lietuvos protestantiškųjų spaustuvių veiklą Radvilų valdose Brastoje ir Nesvyžiuje (dab. Baltarusijoje). 1569 m. į Lietuvą atvykus jėzuitams, jis tapo pagrindiniu jų kultūrinės bei religinės veiklos rėmėju ir mecenatu, dovanojusiu naujai įkurta Vilniaus jėzuitų kolegijai spaustuve, kuri iki tol veikė kaip Radvilo Juodojo įkurta protestantiškoji Lietuvos Brastos spaustuve. Politinėje veikloje Našlaitėlis tęsė Radvilo Juodojo politinės ir tautinės nepriklausomybės strategiją: pabrėžtinai deklaravo savo ir visos Radvilų giminės lietuvišku-

mą, neigiamai vertino 1569 m. pasirašytą Liublino uniją, kuriai anuliuoti vėliau dėjo daug pastangų. Našlaitėlis liko ištikimas savo tėvo draugui karaliui Žygimantui Augustui, kartu su karaliumi buvo ir 1572 m. liepą jam mirštant. Nuo 1569 m. kaip LDK dvaro maršalka Našlaitėlis aktyviai dalyvavo valstybės politinėje veikloje, o po Žygimanto Augusto mirties buvo vienas pagrindinių prancūzo Henriko Valua išrinkimo Lenkijos ir Lietuvos karaliumi organizatorių. 1573 m. vyko į Paryžių tuo klausimu tartis su Prancūzijos karaliumi Karoliu IX bei elektu Henriku Valua, kuris 1574 m vasarį buvo karūnuotas, tačiau išbuvo karaliumi tik keletą mėnesių.

Tais pačiais metais Našlaitėlis pajuto kažkokios sunkios ligos simptomus ir kuriam laikui atitrūko nuo aktyvesnės politinės veiklos. 1575 m., tikėdamasis išgyjimo, davė įžadus aplankyti Viešpaties kapą Jeruzalėje. Piligrimines keliones į šventąsias vietas reformuota potridentinė katalikybė skatino kaip vieną iškiliausių tikėjimo įrodymų, turinčių ne vien tikėjimo sutvirtinimo, kelio į išganymą, bet ir stebuklingo veikimo galią, tad giliai tikintis Našlaitėlis pasiryžo būti pirmuoju lietuvių piligrimu. 1578 m. Našlaitėlis apie savo įžadus informavo popiežių Grigalių XIII ir gavo iš jo privilegiją aplankyti Jeruzalę. Į daugiau nei metus trukusią kelionę su palyda jis leidosi laivu iš Venecijos 1583 m. balandį. Aplankė Kretą, Kiprą ir pro Damaską birželio mėnesį pasiekė Jeruzalę, kurioje dvi savaites lankė ir tyrinėjo įvairias biblines vietas. Aplankė Kristaus kapą, birželio 29 d. Našlaitėlis ir jo palydovai buvo įšventinti į Viešpaties karsto ordino riterius (lot. *Sancti Sepulchri Eques*). Šis ordinas buvo įsteigtas Viduramžių kryžiaus karų metu ir rūpinosi katalikybės sutvirtinimu islamo valdomose istorinėse krikščionių vietose. Nuo to laiko Našlaitėlis ant krūtinės nešiojo priklausomybę šiam ordinui liudijantį simbolį (raudoną kryžių su keturiais mažais kryželiais kampuose), su kuriuo prašėsi būti ir palaidotas, o Jeruzalės pranciškonams iš savo pajamų įsteigė dosnią kasmetinę fondaciją. Po kelionės į Tripolį ir kitas Artimųjų Rytų vietas Našlaitėlis leidosi į Egiptą, lankėsi Kaire, buvo pirmasis lietuvis, matęs ir aprašęs Egipto piramides ir senąją Egipto kultūrą. Daug dėmesio Našlaitėlis skyrė ir tuometinės islamiškosios visuomenės religijai ir papročiams, todėl yra ir vienas iš pirmųjų kultūrų tyrinėtojų. Visą savo kelionę Našlaitėlis plačiai aprašė dienoraštinio tipo memuaruose. Našlaitėliui grįžus į Lietuvą jo rankraštiniai atsiminimai tapo tokie populiarūs, kad buvo imti perrašinėti. Jėzuitų paskatintas Našlaitėlis pagal memuarus nusprendė išleisti knygą pavadinimu *Kelionė į Jeruzalę*. Jos pirmas lotyniškas leidimas su jėzuito Tomo Treterio prakalba pasirodė 1601 m. Braunsberge (Prūsija) ir atnešė Našlaitėliui pasaulinę šlovę. Netrukus veikalo leidimas buvo dar keletą kartų pakartotas vokiečių, lenkų ir lotynų kalbomis, o 1787 ir 1879 m. Peterburge išleistas vertimas į rusų kalbą. Veikalas padarė didelę įtaką Lenkijos ir Lietuvos kelionių literatūros tradicijai ir yra vienas žymiausių kelionių literatūros pavyzdžių visoje Rytų Europos tradicijoje. Iki pat XX a. jis buvo žinių apie Jeruzalę ir Egiptą šaltinis, juo žavėjosi Lietuvos romantizmo klasikai J. Slovackis ir A. Mickevičius. Išskirtiniu veikalas tapo dėl savo originalumo, atsisakymo kartoti žinomus ar ankstesnių keliautojų užrašytus faktus, taip tapdamas unikaliu geografinių, architektūrinių, archeologinių, antropologinių ir kultūros istorijos žinių šaltiniu. Našlaitėlis buvo pirmasis lietuvis, ėmęs rinkti senosios Egipto kultūros radinius. Į Lietuvą jis bandė pargabenti ir dvi Egipte įsigytas mumijas, norėdamas pademonstruoti senosios Egipto civilizacijos medicinos ir balzamavimo, aktualaus to meto diduomenei, pasiekimus. Veikale aprašytą

paslaptinę mumijų gabenimo istoriją iki šiol skaitome kaip paties autoriaus užfiksuotą skirtingų kultūrų ir patirčių mįslę. Papasakojęs apie tai, kaip dėl laive paslėptų mumijų kunigui naktimis ėmė vaidintis, o laivą ėmė skandinti audra, Našlaitėlis skaitytojui paliko pačiam spręsti apie tikrovę. Veikale religinė XVI a. žmogaus patirtis unikaliai derėjo su renesansinio toškimo pažinti atradimais. Pats Našlaitėlis kelionę į Jeruzalę laikė savo tikrosios dvasinės permainos, religinės ir pasaulėžiūrinės brandos liudininke. Po kelionės grįžęs į Lietuvą, jis nusprendė dar labiau atsidėti dvasiniams ir kultūriniais reikalams ir atsisakė karaliaus Stepono Batoro siūlomų valstybėje vieno svarbiausių – Vilniaus vaivados – pareigų. 1584 m. jis vedė kalvinistę Elžbietą Eufemiją Višniovecką, kuri po vedybų perėjo į vyro religijos pusę. Su ja susilaukė devynių vaikų (išgyveno ne visi). Turėdamas kitų interesų, politinės veiklos Našlaitėlis nelaikė savo prioritetu, tačiau kaip žymiam savo giminės atstovui jam teko eiti aukštas ir atsakingas Trakų, o nuo 1604 m. galiausiai ir Vilniaus vaivados pareigas. Vis dėlto labiausiai Našlaitėlis atsidėjo potridentinės Katalikų bažnyčios reformos idealų įgyvendinimui. Įvairiose LDK vietose jis fundavo daug bažnyčių, špitolių, dosniai šelpė karitatyvines draugijas, steigė fondus našlaičiams ir nukentėjusiesiems kare, rūpinosi karo belaisvių išpirkimu, rėmė Viešpaties Karsto, Maltos riterių ordinus ir įvairias vienuolijas. Pagrindinė jo idealų realizavimo vieta tapo paveldėta rezidencija Nesvyžiuje, kurio pavertimui iškiliumūrinium miestu jis skyrė didelę viso savo gyvenimo dalį. Iki tol buvęs medinis nežymus miestelis Našlaitėlio pastangomis tapo vienu gražiausių LDK miestų ir svarbiu katalikų kultūros centru. 1586 m. Nesvyžiui išrūpinęs magdeburgo teises ir tais pačiais metais pasikvietęs į savo dvarą žymų italų architektą Džiovanį Mariją Bernadonį, Našlaitėlis pradėjo mūrinio Nesvyžiaus statybą. Vienu puošniausių miesto pastatų tapo jėzuitų Dievo kūno bažnyčia, kurioje jau 1593 m. laikytos pirmosios mišios. 1601 m. konsekruota bažnyčia laikoma pirmuoju baroko architektūros šedevru visoje LDK ir Lenkijos teritorijoje, jos vidaus interjerą puošė dar keletas Našlaitėlio samdytų italų architektūros ir tapybos meistrų. Nesvyžiuje fundavo ir pastatė iškilų jėzuitų kolegiją, – antrąją LDK teritorijoje kolegiją po Vilniaus, – pradėjusią veikti 1586 m. (vėliau Našlaitėlis žymiai prisidėjo ir prie Kražių kolegijos steigimo), fundavo ir pastatė du mūrinius vienuolynus: 1590 m. benediktinių vienuolyną – pirmąjį katalikišką moterų vienuolyną Lietuvoje, o 1598 m. pradėjo greitai baigtą bernardinų vienuolyno statybą. Miestas buvo sutvirtintas didinga itališko pavyzdžio fortifikacine siena. Pačiu iškiliausiu miesto akcentu tapo 1582 m. miesto pusiasalyje Našlaitėlio pradėta statyti pilis – viena puošniausių ir didžiausių XVI a. Lietuvos didikų rezidencijų. Kaip bastioną Našlaitėlis sutvirtino ir netoliese esančią jam priklausiusią Myriaus pilį – gražiausią vėlyvosios gotikos pavyzdį LDK teritorijoje. Nesvyžiaus pilis tapo tikru mokslo ir meno židiniu: Našlaitėlis nuolat pildė tėvo Juodojo pradėtą kaupti biblioteką, kuri tapo viena didžiausių ir turtingiausių XVI–XVII a. bibliotekų Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje. Biblioteka Radvilų palikuonių buvo pildoma ir po kunigaikščio mirties – XVIII a. viduryje joje buvo apie 20 000 knygų (1772 m. jos atsidūrė Peterburge). Našlaitėlis buvo aistringas vaizduojamojo meno gerbėjas ir kolekcininkas, Nesvyžiaus pilyje sukaupęs nepaprastai vertingą meno kūrinių, pradedant Antika, baigiant Naujaisiais amžiais, kolekciją (pats Našlaitėlis ypač mėgo savo laikrodžių rinkinį). Iškiliausia Nesvyžiaus pilies meno kolekcija buvo Našlaitėlio pradėta kaupti portretų galerija, kurią sudarė pačių Radvilų bei įvairių kitų didikų bei monarchų portretai. Šiandieną ji taip pat yra Peterburgo Ermitažo muziejaus dalis. Nesvyžiaus dvare nuolatos gyveno šimtai dvariškių (tarp jų ypač daug

italų), ten lankėsi žymūs to meto muzikai, filosofai, literatai, gydytojai, kartografs. Našlaitėliui, kaip meno mecenatui, buvo dedikuota daugybė veikalų visoje Europoje.

Paskutinis didelis istorinės reikšmės darbas Našlaitėlio buvo pradėtas apie 1595 m., kuomet pasamdęs žymų to meto geometrijos ir geografijos specialistą, kartografą Tomą Makovskį, jis pradėjo LDK teritorijos matavimo darbus ir pirmojo Lietuvos žemėlapių rengimą. 1603 m. pasirodė iki šių dienų neišlikęs pirmasis Našlaitėlio žemėlapių leidimas. Žemėlapis buvo pardavinėjamas ne tik Lietuvoje ir Lenkijoje, bet ir Vokietijoje. Našlaitėlio užsakymu Makovskis parengė ir kitą – pasaulio – žemėlapių, kuriame buvo pavaizduota Lietuva, tačiau ir šio žemėlapių pėdsakų šiuo metu nėra. Iki mūsų dienų pasaulyje (Upsalos universiteto bibliotekoje Švedijoje) yra išlikęs vienintelis 1613 m. Našlaitėlio žemėlapis, atspausdintas Nyderlanduose, Amsterdame, pagal Makovskio išraižytas vario plokštes. Tai pirmas šiuo metu žinomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis, pagal kurį vėliau Lietuva buvo vaizduojama pasaulio atlasuose. Našlaitėlio tikslas buvo pavaizduoti nepriklausomos LDK didybę, todėl žemėlapyje buvo vaizduojama Lietuvos teritorija iki Liubino unijos, kairiajame žemėlapių kampe nupiešiant Lietuvos herbą. 107X82 cm dydžio žemėlapis buvo labai detalus – jame pavaizduota 1020 LDK vietovių: miestų, miestelių ir kaimų (tai sudarė apie 70 procentų realiai egzistavusių LDK vietovių), tiksliai nubraižytas hidrografinis (upių ir vandenių) tinklas, nužymėtos vaivadijų, pavietų ir vyskupijų teritorijos. Našlaitėlio žemėlapis reprezentavo Lietuvą visą likusį LDK gyvavimo laikotarpį, nes iki pat XVIII a. pabaigos nebuvo išleista kito detalesnio Lietuvos žemėlapių. Norėdamas paneigti Vakaruose Viduramžiais ir Naujaisiais amžiais išplitusią nuomonę apie Lietuvą kaip „pelkių ir miškų“ krašą, Našlaitėlis siekė pasauliui parodyti tai, kam ir pats paskyrė didelę savo gyvenimo dalį – modernią ir urbanizuotą Lietuvą. Žemėlapis buvo papildytas ir istoriniais tekstais: apie pirmąją Lietuvos sostinę Kernavę ir du svarbiausius XVI a. lietuvių mūšius – Oršos (1514) ir Ulos (1564). Žemėlapių aiškinamojoje dalyje buvo pateikta bendra Lietuvos ir lietuvių tautos charakteristika, nurodant, kad Lietuvos valstybė turi patogius ir visais metų laikais išvažiuojamus kelius, prekiauja javais, kailiais ir kitais produktais ir „nors aukso, sidabro ir vario kasyklų neturi, tačiau šių dalykų visuomet užteko ir užtenka“. Sostinė Vilnius buvo aprašyta kaip didelis mūrinis miestas su dviem pilimis: „viena stovi vadinamame Tauro kalne [tai istorinis Gedimino kalno pavadinimas], dar pagonybės laikais statyta, tačiau dėl senumo jau apgriuvusi, kita stovi slėnyje, kur Vilnia įteka į Viliją ir kur brangiai buvo pastatyta šv. Stanislovo garbei vyskupystės bažnyčia. Be to, mieste yra daug kainavusių Romos tikėjimo ir rusų apeigų bažnyčių, veikia Jėzaus draugijos akademija, pražydusi įvairiais mokslais“. Lietuviai buvo aprašyti kaip civilizuota, draugiška, puošniai besirengianti, kariaujanti tik užpulta, gerbianti svetimtaučių papročius ir „besidžiaugianti daugeliu laisvių“ tauta.

Našlaitėlis mirė 1616 m. vasario 28 d. savo Nesvyžiaus pilyje ir buvo kukliai palaidotas Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje, kurią pats pastatė, šalia žmonos, kūną apdengus piligrimo apsiaustu, kurį vilkėjo keliaudamas į Šventąją žemę. Bažnyčioje iki mūsų dienų išliko Našlaitėlio antkapinis paminklas, vaizduojantis pirmąjį lietuvių keliautoją šiais piligrimo rūbais klūpantį maldoje. Toks atgailaujancio pamaldaus žmogaus paveikslas buvo būdingas visai tolesnei Lietuvos Baroko meno ir literatūros tradicijai.

Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis

KELIONĖ Į JERUZALĘ

TREČIASIS LAIŠKAS

Liepos trisdešimtą dieną, paruošęs ir įdavęs tau laišką, dvidešimt trečią valandą išvykau iš Tripolio valtimi. Plaukiau toliau nuo miesto stovinčių prekinių laivų link pasiimti kai kuriuos kelionei į Egiptą būtinus daiktus. Ten nuvykus pakilo tokia vėtra, kad valtis negalėjo priplaukti prie dzermos, todėl buvau priverstas ten nakvoti.

Šiaurės vėjui aprimus, pasiėmęs reikiamus daiktus, atplaukiau prie dzermos, į kurią įsėdome pradėjus švisti. Laive radau daug žmonių, neturėjusių teisės sėsti į jį, nes tą dzermą buvau tiksliai sau nusisamdęs. Dėl vėjų pavojaus laivas negalėjo būti perkrautas, todėl laivo kapitonas arabas juos išvarė. Dienai visai auštant, greičiau paleidęs, jis išvedė dzermą į atvirą jūrą. Tuo metu iš šono pakilo smarkesnis šiaurės vakarų vėjas, itališkai vadinamas *Ponente Maestro*. Kitaip negalėdami leidomės plaukti į Kipro pusę. Praėjus šešioms valandoms, jau nebematėme jokios sausumos.

Iš Tripolio pasiėmiau etiopą vertėją, vardu Fajetanas, ir pasisamdžiau sargybinių. Laive buvome apie keturiasdešimt žmonių. Ta diena mums pasitaikė ypač sunki ir dėl vėjo, ir dėl laivo lynų, kurie buvo susukti iš datulių medžio žievės; aptaškyti jūros vandeniui, jie nepakenčiamai dvokė. Dėl to tą ir rytojaus dieną kiekvienas iš mūsų turėjome prie nosies laikyti acte pamirkytą skarelę, net ir miegodami. Tas vėjas siautėjo visą naktį ir dar kitos dienos rytą.

[...]

Rugpjūčio aštuntą dieną tikėjomės apie vidudienį pamatysią Egiptą, bet atstumas iki žemyno buvo per didelis. Po dviejų valandų pakilo smarkesnis, mums patogus vėjas, todėl apie devynioliktą valandą iš tolo pamatėme žemę. Net jūros vanduo atrodė drumzlinas nuo Nilo ištakų. Tą Egipto krantus drėkinančią upę šv. Raštas vadina drumzlinąja. Apie dvidešimt antrą valandą įplaukėme į Nilo žiotis, į kraštinę iš rytų pusės jo ištakos vagą.

Kairėje jūros ir upės pusėje buvo garsioji keturkampė Damjetos tvirtovė, puikiai sustiprinta aukštais keturkampių akmenų bokštais ir sienomis. Anksčiau joje būdavo dviejų šimtų karių įgula. Tada dėl karo su persais vos dvidešimt apsauginių turetėjo.

Įplaukdamas į Nilą, jūroje, dešinėje pusėje, matėme keletą nelabai didelių laivų. Didesni čia ir negali priplaukti, nes nėra uosto, tik laikina priplauka: čia iškrautą laivą dėl saugumo įtraukia į upę. Prie pat miesto stovėjo trys laivai karamuzanai, t. y. mažesnieji, dėl to teisingai taip pavadinti.

Plaukdamas Nilu, krantuose matėme daugybę gandrų. Tuo metu, t. y. rugpjūčio mėnesį, jie ten suskrenda iš mūsų kraštų. Tada Nilas patvinsta, o atslūgdamas visur laukuose suneštame dumble palieka daugybę šliužų, kuriais jie maitinasi. Pakrantėse taip pat labai daug ilgakojų žalių ir rausvų ančių, tokių kaip Haifoje vyskupas buvo man padovanojęs. Kairėje matyti daugybė daržų. Bus gausus derlius, ypač ryžių. Juos čia daugiausiai sėja krantuose upės, kuri daugeliu vagų išsilieja į jūrą.

Tvirtovė stovi už vienos mylios nuo miesto. Ketvirtadalį tos mylios nukeliavę, upėje matėme keturis jūros arklius (*hipopotamus*). Išvaizda, kailiu ir dydžiu jie labai primena

mūsų taurus, tik be ragų. Jie daro labai didelius nuostolius ryžių pasėliams, dėl to apie daržus yra gilūs perkasai. Mat tų gyvulių kojos trumpos, tad jie ant pylimo negali užlip-
ti. Darže radę žmogų, kandžiodami lengvai pribaičia.

Iššovėme į juos iš keleto ilgųjų šaudyklių (bombardų), bet nežinia, ar kokį nušovėme, nes gyvuliai dideli, tvirti, tik iš kokios didesnės patrankos iššovus, tegalėtų būti užmušti. Kai kurie tuos jūrų arklius norėtų pavadinti odontotironais, nes jie dantimis kandžiojasi. Graikai juos vadina amfibijomis, nes tai gyvūnai, pusiau vandeny, pusiau sausumoje gyvenantys. Cedrenas rašo tą gyvulį esant tokio dydžio, kad dramblių galėtų praryti. Nelabai tikėtina. Vieno ypatingu didumu stebėjosi su mumis dzermoje plaukę vietiniai gyventojai, tačiau nė tas nebuvo didesnis už dramblių, tik ilgio buvo kaip dramblys. Esant Kaire, buvo atnešta netoli nuo ten užmušto vieno jūrų arklio galva – didžiulė ir baisi pažiūrėti. Prazioti jo nasrai buvo pusantrios uolekties pločio. Iš jų kyšojo taip pat įsidėmėtino didumo dantys.

Dvidešimt trečią valandą atvykome į Damjetą, kadaise vadintą Peluzijumi, o kitų – Heliopoliu, taip pat vadintą Peluzijaus Vartais (*Ostium Pelusianum*). Tai pirmasis Egipto miestas, gražiai išsidėstęs Nilo krante, apie pusės mylios ilgio.

Esant vėlyvai valandai, sustojome ten, kur mokamas mokestis. Jį priima žydai. Tuo-
jau prie mūsų pribėgo muitininkas; manydamas, kad esame pirkliai, tą naktį pernakvojo
kartu su mumis dzermoje. Kad būtų saugiau, mes patys nudavėme esą pirkliai, nes
šiems, mokantiems turkų imperatoriui didelį mokesį, Egipte paprastai saugiau esą.

Rugpjūčio devintos dienos rytą iškratė mūsų nešulius; nesant juose prekių, pasakėme
jas turį Kaire, kur vykstame. Taip paleisti išlipome į sausumą ir nuėjome pas Venecijos
vicekonsulą. Jis buvo graikas Tomas Kandiota. Visą dieną sugaišome apžiūrinėdami
miestą, bet jokių vertų pamatyti senienų nepasitaikė. Tada pasisamdėme mažesnę dzer-
mą vykti į Kairą. Pavakariais susinešėme į ją savo daiktus ir ten pernakvojome. Kad
būtų saugiau, plaukdami Nilu, pasiėmėme su savim du sargybinius.

Rugpjūčio dešimtą dieną, saulei gerai pakilus, leidomės plaukti prieš srovę. Kadan-
gi apie tą laiką paprastai pučia šiaurės vakarų vėjas Kauras, italų vadinamas Maestro,
o Nilas teka iš pietų, tai, išskleidę bures, sėkmingai plaukėme. Tiktai upės posūkyje
užnešė ant sekumos, tad upeiviai kurį laiką tempė laivą virvėmis. Prieš pusiaudieni
praplaukėme turtingą ir dideli Serbino miestą. Nakčiai atvykome į vieną mažą miestelį.
Saulė jau krypo žemyn, todėl ten ilsėjomės.

Atidžiau išžiūrėję, pamatėme įrengimus, panašius į krosnis, kuriuose dirbtinai pe-
rina viščiukus. Tai apvalios, iš šiaudų supintos, iš visų pusių moliu aplipdytos būdelės.
Viršuje mažas, apvalus langelis, kad tiesioginiai saulės spinduliai nepakenkta viduje
sudėtiems kiaušiniams. Jie greitai išvirtų, nes vidudienį žemė nuo saulės taip įkaista,
kad kažin ar kas apsiavęs vieną „Tėve mūsų“ sukalbėjimo laiką iškėstų ant jos stovėda-
mas. O vietos gyventojai vaikščioja basi. Nuo pat vaikystės papratę, todėl jų padai nuo
karščio taip sukepę ir sukietėję, kad, kaip patyrėme, plaktuko smūgį ne daugiau pajunta
kaip arkliai kalant pasagas. Tos būdelės iš pietų pusės turi dureles, iš šiaurės – skylę.
Pro ją naktį tas „krosnis“ šildo galvijų mėšlu, kad kiaušiniams nepakenktų šaltis. Dieną
saulė per molį teikia saikingą šilumą tai „krosniai“. Jos grindiny kiaušiniai sudėti taip,
kad nesusiliestų. Taip be didelio rūpesčio, be perekšlių vištų viščiukai greičiau išsiperi.
Visuose miesteliuose ir kaimuose prie ūkininkų namų yra pristatyta tokių būdelių. Kai
kurioj tokios didelės, kad jose lengvai telpa trys tūkstančiai kiaušinių.

Užsiminus apie Egipto klimatą, jau iš to galima lengvai suprasti, koks čia karštis, kad, išplaukę iš Damjetos, kai gerai įsižiūrėjome į smėlynus, mums rodėsi, jog visur matome karštą, verdantį vandenį; smėlis taip spindėjo, kad akys jo bijojo ir raibo kaip nuo krosnyje degamos stiklo masės. Mat daugiau kaip per dešimtį mylių nuo jūros ir visame Egipte tarp daržų ir kaimų, ir pačiuose laukuose žemė yra smiltinga. Ją tokią labai mėgsta datulių palmės. Iš pradžių pamanėme, kad kokie ežerai dega, nes nuo saulės įkaitęs smėlis yra lengvas, tarsi ištirpęs. Vėjui papūtus, iš tolo žiūrint, taip raibuliuoja, kad atrodo, degančio vandens bangos kyla.

Taigi prie minėtojo miestelio, kaip Damjetoje pats laivo kapitonas mus buvo įspėjęs, visą naktį turėjome budėti, nes egiptiečiai ne tik sausumoje vagiliauja, bet, būdami labai geri narai, pasislėpę po vandeniu, priplaukia prie atvykstančių dzerių, ką nors pagriebę, nusitempia į vandenį ir taip nusineša. Neretai atsitinka, kad pačiumpa dzerioje ant suolo gulintį žmogų, įtraukia jį į vandenį, pagrobia rūbus, kartu ir gyvybę. Kai būna plėšikų būrys, jie seka dzermas ir miegančius keleivius išžudo. Taip atsitiko kiek anksčiau, prieš mums atvykstant. Šitaip žuvo keturi prancūzų pirkliai pakeliui iš Kairo į Aleksandriją. Taigi, kad mums ko nors panašaus neatsitiktų, visą naktį budėjome ir, paruošę šaudykles, žiūrėjome į upę. Tą pat rūpestingai darė ir pats laivo kapitonas.

Po vidunakčio pajudėjome iš vietos. Apie vidudienį praplaukėme Talchos miestelį. Jis išsikūręs tarp įvairiai išvedžiotų perkasų; jame gyvena vieni plėšikai ir vagys. Naktimis plėšikauja visoje upėje ir kur tik įmano.

Pirkliams nuolat šen ten keliaujant, tokioje žmonių daugybėje, kokia visame Egipte knibžda, sunku būna pavojaus išvengti. Visų Nilo šakų krantuose iš abiejų pusių matyti žmonių minios, jaučių, buivolų, karvių, avių, ožkų bandos. Dėl to praeiviai dažnai patenka į pinkles.

Tą pačią dieną matėme apie šimtą žvejų. Pasinėrę drumstame vandenyje, jie gaudė žuvį. Kai kurie ištraukdavo po tris: dvi laikydavo rankose, trečią – burnoje. Žuvys buvo uolekties ilgio. Vienos buvo panašios į mūsų menkes, kitos gal į lašišas arba esokas. Buvo ir kažkokių didelių baltų žuvų.

Nilo žuvys riebios ir labai skanios, bet nelabai sveika jas valgyti, nes Nilo dugne dumblas, ne akmenys. Tačiau jo vanduo sveikas, nes atiteka iš toli, iš Mėnulio kalnų, iš kurių išteka. Taigi, kol pasiekia jūrą, teka tris šimtus septyniasdešimt dvi mylias, be to, per abejus tropikus, kur dėl didelio karščio dumblas tampa nekenksmingas. Vanduo, tiesa, kaip jau sakytą, drumstas, bet inde per porą valandų nusistoja. Per naktį pastovėjęs, pasidaro tyras kaip krištolas ir labai skanus gerti.

Kadangi jau daugelis rašytojų aprašė Nilo prigimtį ir ypatumus, skaitytojui siūlau juos pasiskaityti, o aš tikrai prabėgomis paminėsiu tą, ką pats mačiau.

Žvejai, norėdami įkvėpti oro, galvų neiškiša iš vandens, tik burnas. Tikra tai, kad jie visą dieną gali išbūti vandenyje ir į paviršių išplaukę kvėpuoja neiškišdami galvų. Kai pamatėme juos po vandeniu plaukiančius, laivo kapitonas liepė iš šaudyklių iššauti, kad, paplaukę po apačia, neapverstų dzermos.

Pavakariais dešinėje pusėje palikome dailų, tolokai pailgai išsidėsčiusi Abuzyro miestą. Naktį išmetę inkarus, stovėjome viduryje upės, nes prie kranto priartėti buvo nelabai saugu. Juo labiau kad matėme narus prie mūsų plaukiant, bet jie, pamatę, kad nemiegame, nieko nebandė daryti.

Rugpjūčio dvyliktą visą dieną laimingai plaukėme. Saulei nusileidus, plėšikai, priplaukę su valtimi, mus užpuolė: paleido ietį, ta nukrito šalia sargybinio. Bet kai keletą kartų iš

šaudyklių iššovėme, jie paspruko. Kitą naktį bandė mus pulti narai, bet, pamatę mus ilgais šautuvais ginkluotus, budinčius, labai bijodami šautuvų, atsisakė savo užmojo.

Pučiant palankiam vėjui, *rugpjūčio tryliktą* dieną pamatėme Kairo piramides, kurios, nors ir už miesto yra, tačiau dėl savo aukštumo ir dėl to, kad stovi kalnuose, pirmiau pasirodo kaip pats miestas. Pamatėme ir pačią pilį kalne. Jau iš atšakų buvome įplaukę į patį Nilą. Jis toks platus, koks būtų dvigubas Dunojus prie Austrijos miesto Linco. Apie keturias mylias prieš Kairą Nilas jau teka viena vaga, paskui pasidalija į dvi šakas, padaro tą garsųjį trikampį. Už penkių mylių žemiau nuo to vadinamojo Deltos trikampio viena šaka dalijasi į keturias atšakas, kita – į tris. Tomis vagomis teka į jūrą.

Pagaliau dvidešimt trečią valandą atvykome į Bulhachą, kuris yra aštuonios dešimtys mylių nuo Damjetos. Čia iš dzermos jau išlipama į sausumą, nes tas miestas yra prie pat Kairo. Verta nors trumpai užsiminti, koks jis turtingas.

Ne tiktai turkai, bet ir patys čia gyvenantys europiečiai pirkliai tvirtina, kad į tą uostą kasdien per dvidešimt keturias valandas iš visur sueina daugiau kaip dešimt tūkstančių žmonių: vieni išlipa iš laivų, kiti įlipa. Ir kad kasdien praplaukia po tris tūkstančius dzermų, kurių dauguma būna šešių šimtų statinių talpos. Ir iš aukščiau esančio Senojo Kairo (apie jį paskui) atplaukia daugiausiai tokių laivų, kurie iš Saito kraštų, iš labai turtingų Kunigo (*presbyter*) Jono žemės sričių veža kviečius, šuniagalvius (*cynocephalos*), papūgas, kitokius paukščius ir žvėris, taip pat įvairias prekes. Iš berberų kraštų vežamus parduoti negrus pirmiau atgabena į Rozetę, iš ten – Nilu į Kairą, o vėliau parduoda prie Bulhacho. Vėlokai į Bulhachą atvykę, nakvojome dzermoje ir vos per pusvalandį matėme daugiau kaip dešimt laivų atplaukiant ir išplaukiant.

Rugpjūčio keturioliktos dienos rytą su dviem saviškiais išlipau iš laivo į sausumą (kol rasime kur apsistoti, kitiems liečiau pasilikti dzermoje), ir tuojau du turkai puolė mus kiekvieną surišti. Uoliai apčiupinėjo, ar neturime paslėpę kokių prekių užanty ar kur kitur. Pamanė, kad esame pirkliai prancūzai, kurie, kaip patys turkai sakė, dažnai juos apgauna. Sužinoję, kad tokių daiktų neturime, paleido laisvai eiti.

Tuo tarpu mums tarpusavy lenkiškai kalbantis, muitinės viršininkas žydas, kuris buvo įsakęs turkams mus suimti, supratęs mūsų tarmę, turkams paėjus toliau, priėjo prie mūsų, pasisakė pats esąs mūsų tautietis, kilęs iš Rusijos miesto Chelmo. Prašė atleisti, kad su mumis nelabai civilizuotai pasisveikino. Nuolankiai pasiūlė mums savo paslaugas ir, kol tik buvome Kaire, mandagiai mus aplankydamas.

Paskui, susėdę ant asilų, tarp sodų jojome į miestą pas Venecijos konsulą Georgijų Emą. Jam pasakėme, kad iš tolimų kraštų esame atvykę, prašėme padėti išsinuomoti užėigą. Buvo mums labai draugiškas, ir šv. Mišias kartu su juo išklausėme, bet pats, būdamas ne per seniausiai atvykęs, dar ne visai gerai pažinodamas vietos aplinkybes, patarė mums kreiptis į Prancūzijos konsulą Paulių Marianą, taip pat venecijietį. Šis jau buvo daugiau kaip dvidešimt metų šiame mieste išgyvenęs, labai gerai viską žinojo, mokėjo turkų ir arabų kalbas. Jo namuose taip pat radome du tėvus jėzuitus: Joną Krikštytoją Elianą, kuris, kaip anksčiau užsiminėme, buvo Damasko maronitams ir Libano kalnų patriarchui atvežęs popiežiaus Grigaliaus XIII siunčiamus apeiginius rūbus, taip pat Pranciškų Sasą, kuris tuo metu, kai išplaukėme iš Venecijos, to paties popiežiaus Grigaliaus pasiūstas, rengėsi plaukti į Aleksandriją. Buvo ir trys šv. Pranciškaus vienuolijos vienuoliai, nes šio konsulo namuose yra katalikų koplytelė.

Taigi minėtasis Marianas mums leido apsistoti kituose savo namuose, priešais Venecijos konsulatą. Pasišaukę iš dzermos kitus mūsų šiekus, ten ir susikraustėme. Paskiau

ėmėme apžiūrinėti miestą. Koks jis turtingas, kiek daug gyventojų, tegalėtų pasakyti tas, kuris pats savo akimis pamatė. Mano nuomone, jis triskart didesnis už Prancūzijos Paryžių, tiktai ne taip dailiai suplanuotas, ir namai ne tokie gražūs, nes tiktai Kairo Naujamiestis apjuostas siena, o Senamiestis ir Bulhachas be sienų. Naujamiestyje yra iš senovės išlikusių daug labai brangiai kainavusių rūmų. Etiopų pirkliai naujuosius pastatus taip pat statosi ne pigesnius ir ne mažiau dailius. Matėme vieną tokią įžymybę, nors dar ne visai baigtą statyti, bet jau, kaip šnekėjo, kainavusią tris šimtus tūkstančių dukatų. To namo savininkas vaikščiojo vienais medvilniniais marškiniais, kojas tik sandalais apsiaęs, su gobtuvu ant galvos. Šitaip rengiasi ir kiti turtingieji etiopų pirkliai.

Turkai Egipte tiktai tarnautojai arba kareiviai. Egipto gyventojai arba žemę dirba, arba namų ūkiu verčiasi. Arabai gyvena iš plėšikavimo, o etiopai, kaip ir kita miesto liaudis, beveik visi pirkliai.

Daugiau kaip dvidešimt metų šiame mieste išgyvenę europiečiai italų ir prancūzų pirkliai tvirtino, – mes juk suskaičiuoti negalėjome, – kad Naujamiestyje yra trisdešimt tūkstančių privačių namų. Pridėjus priemiesčius, Senamiestį, Bulhachą ir daugybę mažesnių namelių, susidarys du šimtai tūkstančių. Gatvių esą šešiolika tūkstančių. Šventovių arba dailesnių mečečių su bokštais yra šeši tūkstančiai aštuoni šimtai, neskaitant tų mažųjų be bokštų, kartais ir be stogų; tų taip pat nemažai. Tiktai viename priemiestyje pilies papėdėje, esančiame į rytų pusę, yra tūkstantis du šimtai mečečių. Kitame priemiestyje, į pietus, – septyni šimtai. Iš jų dauguma yra tokių, kurias žymieji tos šalies žmonės pasistatę savo kūnams palaidoti. Tačiau primena, kad žymiosios, ypatingesnės šventovės esančios kadaise pastatytos krikščionių, kol ta karalystė dar nebuvo patekusi į bedievių saracėnų rankas.

Tas pirklys, kurio tokius brangius rūmus apžiūrėjome, per vertėją mums papasakojo apie savo gyvenimo būdą. Turįs dvylika baltųjų žmonių ir aštuoniolika etiopių. Kiekvieną laiką atskirame kambaryje ir nuo jų raktus su savimi nešiojasis, nes jei jos galėtų susitikti, tai viena kitą pasmaugtų. Maistą joms paduoda per langą. Pas kurią įeinąs, rūpestingai uždarąs duris, kad kitos neįeitų, nes jos, be abejo, jį užmuštų ir pačios išsižudytų. Iš to aiškiai galima suprasti, koks vargingas šių pagonių gyvenimas. Dievas už nuodėmes juos taip apakino, kad patys savųjų ne mažiau bijosi kaip laukinių žvėrių. Mums pasakius, kad šitaip jis gyvenąs visada dideliame pavojuje, atsakė, jog taip ir esą. Dėl to jas griežtai saugąs. Bet jeigu panorėtų, galėtų visas išžudyti, nes jos esančios jo nuosavybė, tai yra už paties pinigų pirktos, o kiekvienas su savo pirktu daiktu galįs elgtis kaip tinkamas. Daug yra baisių ir bjaurių dalykų, kaip tąja pirktą nuosavybę naudojamosi, bet, gailintis pamaldžių ausų, verčiau tai nutylėti.

Dar ir tas nuostabu ir paminėtina, kaip jie nepasitiki savo giminaičiais. Šiam minėtajam pirkliui kartu su mumis vaikščiojant, rodant savo rūmus, jo vergas etiopas pranešė, kad atvyko vyriausiasis jo sūnus. Jis kartu su mumis išėjo į galeriją ir kalbėjosi su žemai kieme stovinčiu sūnumi. Pasisakė niekada sūnaus pas save neįsileidžiaš, paprastai taip su juo kalbąsis. Paklausėme, kodėl taip darąs. Atsakė, jog nepasitikįs juo, – galįs nužudyti. Ir sūnus su juo taip elgiąsis. Ir su kitu sūnumi lygiai taip kalbąsis, nes abu turį savo žmonas ir vaikus, todėl nepasitikįs jais. Trečiasis, jauniausiasis, sūnus galėdavo pas tėvą įeiti, bet negyveno tuose pat namuose.

Tasai vyriausiasis sūnus, kuris buvo pas jį atėjęs, kokių trisdešimties metų amžiaus. Etiopai visur labai atidžiai vieni kitų saugosi, nors ir artimiausia giminystė juos sietų.

Todėl daugiausiai kalbasi gatvėse, retai kada vieni kitus išleidžia į namus, nebent tiktai pasistatę griežtą sargybą.

Tas pirklys savo namuose turėjo tiktai tris vergus, kurie tenai naktį miegodavo. Ir tuos, pats eidamas miegoti, kambaryje užrakinavo: bijojo, kad jo neužmuštų. Rytą ateidavo trys amatininkai, kurie statė jam rūmus.

Visą Egiptą valdo paša. Man ten esant, paša buvo Ibrahimas. Turkų imperatorius jį buvo paskyręs trejiems metams, kad surinktų kraitį dukteriai, kurią buvo už jo išleidęs. Galėjo plėsti kiek įmanydamas, o ne tik jo pareigybei priklausančius mokesčius. Iš paprastų ūkio pajamų privalėjo jį labai gerai išlaikyti. Tada jis turėjo tūkstantį raitelių ir tūkstantį pėstininkų. Dažnai pasirodydavo mieste: labai iškilmingai žygiuodavo gatvėmis su didžiule palyda. Savo žinioje turėjo tris šimtus čiaušų (tarnautojų valdininkų) įvairiems reikalams tvarkyti. Turėjo dvidešimt keturis sangiachus kraštui valdyti, nes visas kraštas suskirstytas į dvidešimt keturias apygardas.

Dėl plėšikaujančių arabų naktį ir dieną aplink miestą budi sargyba. Man ten esant, jie keturiskart buvo pasirodę prie pat miesto vartų. Daug turkų nužudę, pasitraukė patys nenukentėję. Mieste buvo kilęs didelis išgąstis. Todėl anksčiau tiems arabų puolimams atmušti nuolat būdavo laikomi šeši tūkstančiai raitelių ir tiek pat pėstininkų. Bet, prasidėjus karui prieš persus, buvo paimti trys tūkstančiai raitelių ir trys tūkstančiai pėstininkų. Raiteliai turi tris kapitonus. Vienas – tūkstančio ietininkų vadas, kitas – tiekos pat čerkesų. Sako, jog tai esą palikuonys Egipto gyventojų krikščionių, dabar visi virtę mahometonais. Trečiasis yra tūkstančio lengvai ginkluotų turkų pulko vadas. Lygiai taip sutvarkytos ir pėstininkų eilės, kurias sudaro janyčarai.

Kas penktadienį po keletą šimtų turkų eina į lauką prie Nilo ir ten atlieka karines pratybas, mėtydami vieni į kitus trumpesnes nendres. Taip netvarkingai, sumišai tą daro, kad tose pratybose visada vienas kitas iš pačių kareivių arba žiūrovų žūva. Pavarę arklius, taip paleidžia pavadžius, kad paskui jau sulaikyti nebepajėgia. Taip susidūrę paskui žiauriai užsimuša.

Čia labai daug žydų, iš jų ima pagalvės mokesťį. Man ten esant, kalbėjo, kad, priskaičiavus moteris ir vaikus, jų būtų apie vienas milijonas šeši šimtai tūkstančių. Tą patvirtino ir tas pats muitinės viršininkas žydas. Paprastai kalbama, kad Asano pašos laikais jų buvę septyni milijonai. Mat jis norėjęs žinoti tikrąjį gyventojų skaičių. Bet dėl nuolatinių pasikeitimų tikrą skaičių nustatyti vargiai galėjo.

Tokioj žmonių daugybėj vos trečdalis geras regėjimas. Visų visur nesveikos akys dėl valgyimo vaisių, kuriais paprasti žmonės maitinasi užsigerdami vandeniu. Be to, tame krašte toks karštis, kad jie visada nešioja gana sunkų galvos gobtuvą. Dėl to nuo prakaito gauna akių uždegimą. Jis paūmėja dėl gatvių dulkių, nes gatvės neišgrįstos akmenimis.

Aštuoni tūkstančiai kupranugarių, kiekvienas iš abiejų pusių su dviem odiniais maišais ant kupros (maišas mūsų paprastos statinės talpos), nuo durų prie durų nešioja Nilo vandenį. Nešiotojai pardavinėja tą vandenį ir pašai moka savo pajamų mokesťį. Kas atlieka, išlaisto gatvėse, kad dulkės nusėstų. Yra daug kitokių kupranugarių. Jų manoma esant aštuonis tūkstančius. Tai vietininkų, pašos tarnautojų čiaušų, sangiachų ir pirklių kupranugariai. Nuo tų nemoka jokio mokesčio. Taip pat yra pėstieji nešiotojai. Jie vandenį nešioja užsivertę ant nugarų stirnų odos maišelius, ir taip pat jį pardavinėja. Ir iš jų pašalima tam tikrą pajamų mokesťį. Šitų esą apie trisdešimt tūkstančių.

Stebina ir miesto didumą rodo tai, kad patvinęs Nilas, keturiais ar penkiais kanalais tekėdamas per miestą, gausiai pripildo visus šulinius, tačiau vis tiek nė kiek nesumažėja

nei kupranugarių, nei žmonių vandens nešiotojų. Sako, kad dėl to kiek sumažėjęs pašos mokestis, bet tas nuostolis tesąs vos pusė ar trečdalis viso mokesčio.

Viešų valgyklų yra apie dvidešimt tūkstančių. Tiktai turtingieji ir laimingesnieji namie verdasi valgyti, o liaudis maitinasi valgyklose. Jose labai daug mėsos, ypač avienos. Taip pat begalė ančių ir viščiukų, bet daugiausiai parduoda ryžių ir aliejuje keptų tešlainių.

Maisto prekių labai daug: skaniai kvepianti jautiena, begalė avienos, viščiukų, ančių, kurie, kaip anksčiau minėta, „krosnyse“ dirbtinai išperinami. Vyno Egipte nėra: mat jo lygumoje dėl Nilo potvynių vynmedžių sodinti negalima, o kalvų ar kalnų nėra. Tiktai vieną kažkokio krikščionio vynuogyną mačiau vykdamas į Natarėją (apie ją bus vėliau). Todėl krikščionys daugiausiai geria Kretos vyną. Europiečiai konsulai pasirūpina atsivežti vyno iš Italijos.

Kai kurie pasakoja tokį dalyką, rodantį gyventojų gausumą: siaučiant marui, per parą išmirdavę po dvidešimt tūkstančių žmonių. Venecijos pirklys Jonas Leonardas, jau dvidešimt penktus metus čia gyvenęs, pasakojo, jog dvi savaites siautėjęs toks baisus maras, kad kiekvieną dieną sunaikindavęs dar daugiau žmonių negu čia pasakyta. Tas tikėtina, nes turkai paprastai nesisaugo nuo maro. Jie tvirtina, kad tai neišvengiamai turi įvykti, reikią pasiduoti Dievo bausmei, kokia kam skirta. Jie juokiasi iš krikščionių, kad tie, tarsi priešindamiesi Dievo valiai, bėga, stengiasi išvengti maro, bet dažniausiai vel-tui. Mirusiuosius iš namų išneša ne kojomis pirmyn kaip krikščionis, bet galvą atgręžę.

Dar tą reikia pažymėti, kad Egipte maras siautėja kas septyneri metai. Daugiausiai jis trunka trejus metus. Pirmaisiais metais po truputį prasideda tuo metu, kai saulė įeina į Svarstyklių ženklą. Smarkiausias maras būna gruodžio, sausio, vasario ir kovo mėnesiais; per karščius sumažėja. Kitais metais, saulei į Liūto ženklą įėjus, kai karščiai sustiprėja, tuojau maras liaujasi. Netgi taip, kad jeigu kas, jau turėdamas maro skaudulį, išgyveno iki saulei įeinant į tą dangaus ženklą, visai išvengia pavojaus. Tas dalykas kelia nuostabą. Apie tą laiką mūsų pirkliai grįžta iš ten, kur buvo pasitraukę, ir vėl laiko namus atvirus.

Taigi pas mus šalčiai sulaiko marą, o pas juos – karščiai. Du mėnesius gyvena saugūs. Paskui, kai tik saulė įeina į Svarstyklių ženklą, maras vėl pamažu prasideda ir tęsiasi, kaip anksčiau sakyta, lig saulė įeina į Liūto ženklą, bet jau ne taip smarkiai siaučia. Trečiaisiais metais vėl ta pati tvarka, tiktai maro žiaurumas vis silpsta. Po to, jei iš niekur nebus užneštas užkratas, kitus ketverius metus niekas neserga, nes turi imunitetą. Kartais būna ir ilgesnė pertrauka, bet dažniausiai nelaimė grįžta kas septyneri metai. Čia dar galima matyti ir pagarbinti ypatingą Dievo gerumą, kad krikščionis paprastai baudžia daug lengvesnėmis rykštėmis nei pagonis.

[...]

Rugpjūčio aštuonioliktos dienos ankstų rytą, valandą prieš švintant, atvykome į Senamies-tį, kuris, einant vis tarp sodų, yra už ketvirčio mylios nuo Naujamiesčio. Po poros va-landų, saulei patekėjus, persikėlėme per Nilą ir, paėję penktadalį mylios, atsidūrėme prie piramidžių. Apie jas autoriai daug yra parašę. Aš trumpai pažymėsiu, ką pats savo akimis mačiau.

Visi vienodai liudija, kad čia kadaise buvo šventuosiuose ir pasaulietiniuose raštuose išgarsėjęs Memfio miestas. Dabar nė jokių jo pėdsakų nebėr, išskyrus kažkokiais menkas griuvenas pietų pusėje. Visa uždengę gryni smėlynai. Tik septyniolika piramidžių lig

šiol matyti išlikusios kaip buvusios. Iš jų dvi didesnės ir trečioji – ištvirtėlės Rodopės. Jos formą ir architektūrą aprašo Plinijus 36 knygoje, 12 skyriuje. Ypač daili, tačiau vos šešiasdešimties ar septyniasdešimties uolekčių aukščio.

Šios trys piramidės, visai gerai išlikusios, priklauso prie pasaulio stebuklų. Abi didesnios stulbinančio, neįtikėtino didumo. Sako, kad aukštesnioji iš jų yra trijų šimtų uolekčių ilgio, tiek pat aukščio ir pločio. Viduje ir iš lauko pusės yra labai platūs, sumaniai padaryti laiptai. Jais užlipa iki pat viršūnės. Yra keli kambariai: du iš jų didesni, vienas ant kito pastatyti. Juose buvo Egipto karalių karstai. Apatiniame dar ir šiandien stovi didelis karstas, kuriame buvo paguldytas kažkoks kūnas. Palieku daugiau apie tuos dalykus rašiusiems istorikams spręsti, kokie karaliai, kokio dydžio lėšomis ir kaip: ar remdamiesi mokslu, ar Egipto vergijoje buvusių žydų rankomis tas piramidės pastatė, – kaip beveik visi autoriai rašo, – ir ar tie patys žydai iškasė ir tuos kanalus, kuriais nuleidžia Nilo vandenį, bei supylė pylimus, nes visai aišku, kad jie ne gamtos, bet žmogaus rankų darbas.

Lieka tik stebėtis matant, kad minėtosios piramidės pastatytos ant aukšto granito uolos kalno. Bet, kiek galima suvokti iš akmenų rūšių, jos ne iš tos pačios uolos akmenų pastatytos. Nelengva suprasti, iš kur ir kokiais būdais galėjo būti ten sugabenta šitokia daugybė akmenų, nes net ir patvinęs Nilas teka už trijų ketvirčių mylios nuo to pastato. Nė to negalima suvokti, kaip tie akmenys, kurių kiekvienas trijų uolekčių ilgio ir pločio, o storio daugiau kaip pusantros uolekties, remiantis kokiu mokslu ir kokiu darbu, galėjo būti užtraukti į tokį aukštą kalną ir padėti pačioje viršūnėje. Pati didžiausioji piramidė iš taip dailiai nutašytų keturkampių akmenų, kažkaip ypatingai pastatyta kaip natūralus kalnas. Ji keturkampė, iš apačios pamažu kyla į viršų, tačiau tie keturkampiai akmenys taip nuostabiai nelygia eile sudėti, kad visas pastatas panašus į gamtos suformuotą kalną. Užlipti, kadangi akmenys tokie stori, sunku, varginga, bet saugu. Nors žengiau visai prideramu žingsniu, piramidės viršūnę per pusantros valandos tepasiekiau. Tenai yra keturkampė plokštuma, kiekviename šone dešimties uolekčių ilgio.

Nuo šios didžiosios piramidės einant prie gretimoms, dešinėje pusėje, uoloje, yra dailiai iškalti būstai. Jų viršutinė dalis padaryta tarsi lentų dangą, kuri pas mus laikosi ant įstrižai sudurtų rąstų, tik tie rąstai tenai atrodo ne keturkampiai, bet pusapvaliai. Panašiai iškaltos ir sienos.

Kai kurie tvirtina, kad čia buvę Egipto karalių ar Egipto šventikų kambariai, nes, kaip toliau pasakyta, ir tos piramidės laikomos šeimų ar apylinkės gyventojų apsisaugojimo vieta (receptaculum).

Antroji piramidė, kiek mažesnė už pirmąją, stovi nuo šios per dvigubo strėlės lėkimo atstumą. Į vidų įėjimo visai nėra. Mano, kad jis užslėptas. Iš lauko pusės galima į ją lipti iki pusės, nes akmenys taip pat sudėti kaip ir pirmosios, tiktai kiek mažesni ir lygesni. Nuo vidurio akmenys taip sulyginti, kad toliau aukštyn kopti nebeįmanoma. Tai, atrodo, daugiausiai dėl to ir padaryta. Trečiojoje tos piramidės dalyje, lig pat viršūnės, akmenys tartum nerūpestingai ir netvarkingai sukrauti kaip ir apatinėje dalyje. Tad jei netrukdytų ta lygi keleto dešimčių uolekčių aukščio akmenų eilė, būtų galima lengvai užkopti į jos viršūnę kaip ir į pirmosios.

Prie antrosios šono iš miesto pusės yra trečioji piramidė tos Rodopės, kurią jau minėjome. Ji visa pastatyta iš nudailintų akmenų, tad užlipti visai negalima. Nuo jos per trigubą lanko šūvį, dar labiau į miesto pusę, yra septynių uolekčių aukščio tos ištvirtėlės galva su kaklu ir pečiais, nuostabaus pavidalo, iš granito akmens iškalta.

Kai kas mano, kad iš anos didžiosios piramidės, į kurią buvome įėję, per požeminių uoloje iškaltą urvą, – tokį matėme akmenimis užverstą, – esąs slaptas siauras kelias prie tos galvos. Metus burta, iš ten, pro tos galvos burną, patikliai pagonių liaudžiai būdavę skelbiami orakulo sprendimai. Aplinkui galvą yra padėta keletas akmenų. Ant jų būdavę dedamos aukos. Dabar negalima suprasti, kas buvo.

Kaire iš tokių, kurie tvirtino matę, girdėjau, bet pats nemačiau, kad į pietus, kur, sako, buvęs Memfio miesto pakraštys, esančios dvi statulos, arba kolosai, dvidešimties uolekčių aukščio. Abu labai gražiai iš granito akmens iškalti. Vienas esąs kažkokio faraono, kitas galbūt jo žmonos. Abu parvirte, bet tebesą sveiki. Mūsų piramidės esančios už penkių mylių nuo tų kolosų. Iš to galima suprasti, kokio dydžio buvęs tas miestas. Tai, beje, matyti ir iš griuvėsių, nes pačios piramidės tęsiasi daugiau kaip keturias mylias, o nuo tų kolosų ligi piramidžių penkios mylios. Taigi, jeigu šioje Nilo pusėje buvo toks miesto didumas, ir pats Kairas, kaip dabar yra, iš kitos Nilo pusės buvo prisijungęs, – nes nuo didžiųjų, arčiau miesto esančių, piramidžių lig Naujojo Kairo tiktai pusantros didelės mylios, – tai to Memfio miesto plotis buvęs keletas mylių aplinkui, o per vidurį tekėjęs Nilas.

[...]

Rugsėjo vienuoliktą dieną anksti rytą sėdė ant asilų, – juos iš Kairo buvome atsisiųsdinę, – gerą mylią nujojome prie pietų pusėje esančių piramidžių, šalia kurių yra daug uolose iškaltų požeminių urvų. Kadaisė tai buvo gyvenvietės arba įvairių šeimų kapai. Dabar jie smėlio užpilti. Nukasę smėlį, į tas kriptas leidžiasi virvėmis. Tai ir mes šalia vienos aukštesnės piramidės tokiu būdu nusileidome į dešimties ar daugiau uolekčių gylio skylę.

Tenai radome labai daug kitų uolose išilgai iškaltų urvų. Juose buvo palaidoti daugelio žmonių lavonai. Juos ima vadinamosioms mumijoms padaryti. Tvirtinama, kad šie kūnai buvę balzamo ar kokiais įvairių žolių tepalais apsaugoti nuo gedimo. Kokie tie tepalai buvo, teištiria medikai. Pasirodo, kad iš tikrųjų buvę kažkas labai nepaprasta ir nuostabu: per tris tūkstančius metų tie kūnai, be mažiausio kurio nors sąnario suirimo, visai nesugedę išsilaikė iki šios dienos.

Aš ten nusileidau su arabais, kurie paprastai juos pardavinėja, tai radau tų kūnų labai daug. Visi čia esantys lavonai paprastai būna anatomiškai išimtais viduriais. Į vidų įdėti ir aplinkui sustatyti stabai. Tie stabai būna moliniai mėlynos spalvos arba su violetiniu atspalviu, vieno piršto didumo, kiti dar mažesni. Jų forma kaip mažų suvystytų kūdikių; būna išrašinėti egiptiečių hieroglifais.

Ir stabai, ir kūnai susupti į drobulės. Tos nuo senumo taip sunykusios, kad primena sugedusį popierių, pajuodusį ir trapų. Atskiri sąnariai atskirai apsukti audeklu. Karstai arba akmeniniai, arba mediniai. Juose matyti kilmingesniųjų kūnai. Kitų, paprastų žmonių, be tvarkos guli žemėje išmėtyti. Karstai pritaikyti prie kūno formos ir prie pridėtų stabų.

Yra tenai ir didesnių stabų, kiti iki vienos uolekties aukščio. Jie iškalti iš akmens arba iš medžio išdrožti, labai įvairūs: vieni žmonių, kiti – paukščių, vieni roplių, kiti, kaip pas mus vaizduojama, velnių pavidalo. Tokiais stabais apstatyti palaidotųjų kūnai. Karstuose rasti kūnai ties veidu turėjo spalvomis arba auksu išpieštas kaukes. Jose buvo matyti ten palaidotųjų veidų bruožai, turbūt tokie, kokie buvo būdingi jiems gyviems esant. Audekluose, į kuriuos buvo įsupti kūnai, visur matyti juostos ar pakraščiai, mažais spalvotais stikliniais karoliukais išsiūti. Tarsi brangakmeniais, – jų trūksta, – nusagstytos

juostos. Jomis perjuostos išsiuvinėtosios drobulės. Vyrų kūnai visai nesiskiria nuo moterų kūnų. Vadinasi, vyrai neaugino barzdų. Jų tiktai kūnai didesni, kitokia veido kaukė ir galvos papuošalas. Tose kiaurymėse yra tiek daug kūnų, kad jei kas norėtų juos visus apžiūrėti, turėtų ropomis šliaužioti. Bet nedaugelis pajėgia pakęsti tą klaikumą.

Iš tokių kūnų, kaip jau minėjome, daro mumijas. Jos kvėpalų ir riebalų tepalo taip primirkusios, kad blizga kaip sudžiūvusi derva; ypač smegenys, raumenys, riebesni pečiai. Mažiau mėsingos dalys – krūtinė, rankos ir kojos – išstempiamos kaip styga ir tepalais nemirkomos. Lavonų kvapas kriptose nėra toks stiprus, kad negalėtum pakęsti, jį pastiprina kvėpalai. Kiek įmanoma užuosti, j šiuos tepalus turėjo būti dėta daug miros, nes kiaurymės visur atsidavė tuo kvapu. Tų kūnų kaulai labai balti. Tokios sudėties kvėpalai nuostabiai išsaugojo jų baltumą. Tada iš tų arabų už porą cekchinų pirkau du – vyro ir moters – kūnus, rastus tenai karstuose. Toliau bus rašyta, kas su jais atsitiko vėliau, kai plaukėme iš Aleksandrijos.

Tiek tenorėjau čia pasakyti apie mumijas, ką pats matydamas visai tikrai sužinojau. Ypač dėl to, kad girdėjau daugelį tuos dalykus kitaip pasakojant. Tvirtina, jog mumijas daro iš tų kūnų, kurie tuose kraštuose būna smėlio užnešti. Grynos pasakos, nes mumija ne atsitiktinai pasidaro, tik iš kūnų, nuo neatmenamų laikų tepalų mišiniu išteptų, kaip jau sakytą, susiformuoja. Taip pat pasakos, kad smėlis ką nors mirtinai užpiltų, nebent kas nors tyčia atsigultų, kad jį užpiltų. Tas galėtų ir mūsų krašto smiltingose žemėse įvykti.

Teisybė, per tuos smėlynus, pas mus vadinamus smėlio jūra, esant stipriam vėjui, keliauti negalima, būtinai reikia sustoti, kol nurims vėjas. Bet smėlynuose stovinčiųjų nė vieno smėliu neužneša, nebent kam nors atsitiktinai tenai tenka numirti ir nebūna palaidotas, o taip neretai pasitaiko. Tokiu atveju tas kūnas nuo saulės smėlyje taip iškepa, kad pasidaro juodesnis už anglį. Tačiau mumija iš jo nepasidaro, ir panaudoti netinka.

Vykstantys per tuos smėlynus pučiant vėjui todėl turi palaukti, kad lakus smėlis kalvomis užpila kelius ir padaro juos nepereinamus, kad sukelia akims kenkiančias dulkes, taip pat užneša visokius kelio ženklus, kurių keliautojai turi laikytis, nes reikia keletą dienų keliauti nematant nei jokio medžio, nei uolos. Be to, ir kupranugariai, nepakęsdami skaudinančių dulkių, visai susitraukia. Dėl to pagrįstai, kaip sakytą, keliautojai turi stovėti, kol vėjas nurims, tačiau nė vieno gyvo smėlis neužpila.

Kai mes su venecijiečiu Jonu Emu, vedami arabų, leidomės į tas kiaurymes, buvome įspėti, kad su savimi jei ne durtuvus, tai bent peilius pasiimtume, mat dažnai būna, kad krikščionis tenai nužudo. Taigi visokiam atvejui turėjome pasiimti, kuo galėtume apsiginti. Taip pat sakė, kad ne visi kartu tenai leistumės, o keletą mūsų su šaudyklėmis paliktume sargyboje. Mat ne kartą atsitikę taip, kad užėję egiptiečiai arba plėšikai arabai nusileidusius į urvus užversdavo žemėmis ir nusinešdavo viršuje paliktus daiktus, nes dėl dulkių ir sugedusio uždarytų urvų oro bei tvankumo žemyn lipti tegalima su vienais marškiniais ir dar koku prastesnio audeklo rūbu.

Mums artinantis prie minėtųjų kriptų, pasirodė kažkoks raitas arabas. Sargybiniai ir mūsų arabai nutarė, kad tai žvalgas. Pamatęs mus šautuvais apsiginklavusius, pasitraukė atgal. Todėl, leisdamasis į požemius, prie urvo angos palikau savo palydovus šaulius su dviem sargybiniais; trečiasis buvo pasilikęs prie valtės, kad tos nepagriebtų.

Iš urvo ištraukti, prie valtės grįžome per griuvėsius, kurių šiek tiek yra likę senovinio Memfio miesto vietoje. To, kaip sakėme, tokio didelio miesto beveik jokių kitų pėdsakų nėra, tik piramidės.

[...]

Aleksandrijoje parduoda daug visokių žvėrių. Ir aš nusipirkau keletą ir parsivežiau į Europą du leopardus, dvi faraono žiurkes. Į jas panašių daug buvau matęs privačiuose namuose Aleksandrijoje ir daug laukuose, ypač Sirijoje. Parsivežiau katina, gaminantį kvapnųjį žibetą (*Zibetum*). Dar būdamas Tripolyje, liepia Apamėjoje nupirkti porą šuniagalvių beždžionių, patiną ir patelę. Buvo rausvos, nuo kitų skyrėsi kailiu. Patelė, pamačiusi moteriškę ar berniuką, tuojau siekdavo kąsti, didesnių vyrų neliesdavo. Turėjau keliolika įvairių rūšių mažų beždžionėlių (*Simiolos*). Daugumą užpylė vanduo, kai prie Karpato salos mus mėtė audra. Turėjau dailių papūgų. Buvau išsivežęs tris ožiaragius, iš kurių du padvėsė jūroje. Tų gyvūnų neįtikėtina greitais kojomis: nuostabiai lengvai bėgioja po stačiausias uolas; nors kojos labai plonos, bet taip laksto, kad nustebina žiūrinčiuosius.

Apie Aleksandriją yra daug paukščių penimių rūšies (*altilium genus*); panašūs į mūsų žvyres, baltuosius tetervinus. Jie nepaskrenda, bet taip greitai bėga, kad šunys jokių būdu jų nepaveja, nebent tie patenka į paspęstą tinklą. Nelesa kitokio maisto kaip tik žvyrą. Paukštis labai riebus ir gero skonio, bet šviežią valgyti labai pavojinga, nes kelis kartus jo mėsos pavalgę miršta. Priežastis esanti tokia, kad tie paukščiai minta žvyru, ir kas nesaijingai privalgo jų mėsos, suserga vandenlige (*hydropisim*) ir taip pagreitina savo mirtį.

Taigi nupešus plunksnas, pirmiausiai juos pasūdo, per naktį palaiko, paskui iškepa ir pamerkia į actą. Jame išmirkę, pasidaro labai skanūs ir sveiki valgyti. Taip paruošia ir kitus mažus paukščius, panašius į tuos, kuriuos mes vadiname *Cize*. Jie skraido ir yra riebus. Jų ir Kipre daug, ir tuos panašiai acte mirko. Keliavusieji po Derlingąją Arabiją, pasakoja, kad ir ten esą tokių žvyrų. Kiti mano, kad tokie paukščiai žydams į tyrus buvę dangaus atsiųsti. Šv. Raštas juos vadina putpelėmis (*cothurnices*).

Sinajaus teritorijoje, apie Horebio kalną, auga mana kaip Kalabrijoje, tik ne tokia balta, truputį rausva. Mačiau tokią Kaire. Ji net vidurius valo. Kai kurie tvirtina, kad tokia buvusi ši dangaus duota žydams. Tačiau nei vieno nei kito dalyko negalima patikrinti.

Tuose smėlynų tyruose, į Raudonosios jūros pusę, yra labai daug stručių. Arabai, juos pamatę, iš tolo ratu apsupa, suvaro į vieną vietą, puola ir užmuša. Bet kadangi arabai nevalgo mėsos, negali lengvai parduoti ir plunksnų (daugybę jų pirkliai kitur parduoda), todėl retai rengia tokias medžiokles, nes iš jų turi mažai naudos, o arklius labai nuvaro. Mat stručiai, kol pakyla aukštyn, irdamiesi sparnais, daug greičiau bėga nei mūsų didieji elniai, kuriuos vadiname *Dropy*.

Kaire, žiūrėdami arklių lenktynes, kurias, kaip jau anksčiau apie tai sakėme, kas savaitę ketvirtadieniais po pietų rengia pratyboms, matėme nuogą etiopą ant kupranugario (*dromedarus*). Ta kupranugarių rūšis labai eikli: risčia taip greitai bėga, kad arklys net greitai šuoliuodamas negali jo pavyti.

Tas etiopas, kaip sako, pašto keliu (*per postas*) buvo atvykęs iš Mekos. Pašto gabenimas patvarkytas taip, kad per penkiolika dienų iš Mekos atvyksta į Kairą. Vienas kurjeris, užsėdęs ant kupranugario, joja penkias dienas, paskui kitas, užsėdęs ant kito kupranugario, joja kitas penkias dienas, pagaliau trečias trečiu gyvuliu atjoja į Kairą. Tokia pat kelionės tvarka grįžtant iš Kairo į Meką. Kurjeris, prieš išjodamas į kelią, tiek prisivalgo, kad užtektų penkioms dienoms. Su savim neima jokio maisto, tik šiek tiek datulių.

Tuose smėlynų ir akmenų tyruose gali penkias dienas keliauti ir nerasti ne tik duonos, bet ir vandens. Ir kupranugaris gali išbūti iki šeštos dienos negėręs. Jo maistas –

kvietiniai kukuliai, bet jų taip pat kurjeris negali daug paimti, dėl to maitina labai taupiai. Vandens nepasiima nė sau, bet jei jo ir turėtų, kupranugariui neduotų. Kiti, – aš nedrįščiau, – tvirtina, kad inde laikomą vandenį gyvulys užuostų, kiltų troškulys ir, trokšdamas gerti, negalėtų išverti nustatytų penkių dienų kelionės. Ilsisi jis labai menkai, nes per dvidešimt keturias valandas kurjeris sustoja tik tris kartus gamtos reikalais. Kupranugaris eidamas išsituština. Kai reikia nulipti, raitelis lazdele suduoda per kojas, tada kupranugaris, atsiguldamas ant žemės, leidžia patogiai nulipti. Truputį pailsėjęs, tęsia kelionę.

Arabijos dykumos gyventojai niekada nevalgo nei duonos, nei mėsos, maitinasi tik datulėmis ir labai sveiku ožkų pienu. Tas juos palaiko. Yra sveiki, labai gražaus kūno sudėjimo. Arklius šeria saulėje išdžiovinta ožkų mėsa, supjaustyta mažais gabaliukais, Tai ir maistingas pašaras, ir patogus tyruose nešiotis, supylus į odinį maišelį ir pririšus prie arklio. Tokio pašaro riešukučių vienam arkliui visiškai užtenka dvidešimt keturioms valandoms. Tokia mėsa nesukelia arkliui troškulio taip trūkstant vandens, teikia stiprybės ir greitumo. Gyventojai arklius iš mažens augina taip: kumelę žįsti teduoda devynias dienas, paskui girdo kupranugarių pienu, kad nuo kumelės pieno neišaugtų silpni. Taip išlaiko gražų sudėjimą, o gerdami kupranugarių pienu, įgauna jų tvirtumo. Jis dar nuostabiai malšina troškulį, nes vanduo tuose kraštuose aukso vertas.

Kai Kairo ir Aleksandrijos gyventojams pasakojome, kad mes, europiečiai, visur esame pertekę vandens, tai jie sakė, kad mus, visada gausiai turinčius šviežio, gėlo vandens, esą, galima laikyti nemirtingais. Kaire pasiūlius jiems duonos, – jie vadina ją chop-su, – atsisakė valgyti, įvyniojo į audeklą, sakdami parnešią namiškiams parodyti, ką mes valgome. Sakė, jeigu ir jie valgytų duoną, tai greitai mirtų.

[...]

Spalio penkioliktą dieną, apie dvidešimt antrą valandą, kilo tokia baisi audra, kad tuos kartu plaukusius keturis laivus vėtros išmetė kur kurį. Ypač baisiai blaškė mūsų saitiją, nes buvo mažesnė už kitus, kol apie vidunaktį mums sužibo šv. Germano žiburėlis. Tą naktį mes jį matėme šešis kartus. Taip pagaliau audra nutilo.

Rytojaus dieną, *spalio šešioliktąją*, jau pavakariais, vėl pakilo labai smarkus vėjas. Visą naktį buvo labai didelis pavojus. O *septynioliktą dieną*, prieš pat dvidešimt antrą valandą, mus supurtė toks audros sukūrys, kad jau buvome visai netekę vilties išsigelbėti. Mat dvi priešingos pietų ir šiaurės vėtros, – itališkai *Garbino* ir *Graeco*, – viena po kitos baisiai stipriais gūsiais su lietumi, priešpriešiais pūsdamos, taip suko laivą ratu ir spaudė žemyn, kad pakilusios bangos siekė viršutinę stiebo dalį. Išmesdami akmenis, lengvinome laivą, kiek buvo galima, nes prekių jokių neturėjome. Bet dėl sukūrio smarkumo nepadėjo mums nė tas, nes bangos taip smarkiai šoko į laivą, kad atrodė jau tuojau mus paskandins.

Nors naktis buvo visai tamsi, griaudžiant perkūnijai ir baisiai blyksčiojant žaibams, jūrininkai pamatė salą su dviem viršuje kyšančiomis uolomis. Pamatė, kad esame nunešti į Archipelagą, prie dviejų, viena nuo kitos netoli esančių negyvenamų salų, paprastai vadinamų Divonijomis. Nieko daugiau negalėdami padaryti, kadangi saitija buvo maža, nuleidę bures norėjo bent įplukdyti laivą į jų tarpą, kad, esant tarp dviejų salų, ne taip vėtroms trankant, nors kiek nuo tokios baisios audros apsisaugotų.

Priplaukus arčiau, kažkaip ypatingai Dievui patvarkius, žaibams blyksčiojant, stiebo viršūnėje esąs jūrininkas pamatė, kad tenai ne dvi salos, bet viena. Kyšojo dvi uolos, at-

rodančios kaip dvi salos, į kurių tarpą buvo nutarta įplaukti. Taigi nuleido visas bures, palikdami tik vieną, vadinamąją trinchietą, kad galėtų praplaukti pro tą salą. Bet audra jau beveik skandino saitija. Nuo vėtros smūgių jau žiojėjo plyšiai. Reikėjo be perstojo semti iš apačios vandenį. Laivo kapitonas, visai netekęs vilties, viešai mums pasakė, kad jau visai nebegalima išsigelbėti, kad ten laivas suduš ir mes žūsime. Tą liūdną žinią išgirdę, kiekvienas susirūpinome savo siela. Dievui save pavedę, laukėme paskutinės valandos.

Tuomet, jau po pusiaunakčio, vėl pamatėme šv. Germano žiburėlį. Tuojau šiaurys šiek tiek nurimo, ir, pietų vėjui stipriau saitija nešant, praplaukėme pro tą salą. Septynis kartus mums pasirodė šv. Germanas, ir kiekvieną kartą vėjas vis silpo ir silpo. Taip ėmė aušti. Prašvitus pamatėme, kad sala, į kurią buvome nukreipę savo bures, vadinamoji Kaso (*Casso*) sala, visai negyvenama, baisi savo stačiomis uolomis. Jei būtume ją pasiekę, būtų buvęs didelis pavojus užplaukti ant povandeninių uolų ir akmenų, kurių naktį nebūtume galėję nei pamatyti, nei dėl didelių bangų išvengti. Žaibams blyksčiojant, buvo matyti tik labai aukštų uolų viršūnės.

Aštuonioliktą dieną pamatėme Rodo salą. Tą visą dieną ir dalį nakties mėtė smarkus vėjas. Šv. Germanui pasirodžius, jis tuojau nurimo, ir likusią nakties dalį buvo visai ramu. Kitą visą dieną praleidome klaidžiodami tarp Rodo ir Karpato (itališkai *Scarpanto*) salų. Poetai pasakoja, kad toje saloje buvo gimusi ir užaugusi Paladė.

[...]

Jei kam pasirodys, kad aš čia negalimus dalykus pasakojau apie šv. Germano šviesulį, tai kiekvienas, kas plaukiodamas buvo patekęs į audrų pavojų, tą patvirtins. Nes nėra nė vieno, kuris, patekęs į didžiausią užkilusių audrų pavojų, nebūtų jo matęs. Aš nepagalvojęs negalėčiau tvirtinti, ar šv. Germanas, kaip daugelis tiki, pasirodo į beviltišką pavojų patekusiems, ar, kaip kiti mano, dėl gamtos priežasčių to žiburėlio spinduliai sušvinta. Visiškai tikra, kad šis šviesulys plaukiojant pasirodo, nes ne aš vienas, bet ir visi su manimi laive buvę patvirtino, tiek kartų jį matę, kiek kartų anksčiau parašiau aš pats jį matęs. Pasirodo kaip šviečianti žvaigždė arba deglas, tai silpniau, tai stipriau sužibėdamas. Kartais jo spindėjimas visai šviesus, balzganas kaip žvaigždės. Sustoja arba ties stiebo viduriu, arba kitur, bet visada aukštesnėje vietoje. Jei kas norėtų paliesti, tuojau pakyla aukštyn ir nubėga. Dažniausiai apsistoja pačioje stiebo viršūnėje ir laikosi ant kryžiaus, paprastai ten pritvirtinto. Toje vietoje pabūna tiek laiko, kiek reikia sukalbėti „Tėve mūsų“, kartais pusę ketvirčio valandos, kartais šviečia ir visą ketvirtį. Tai didelei audrai siaučiant, išbuvo pusę valandos, degdamas kaip užžiebta žvakė. Jam pasirodžius, tikrai neabejotina, kad vėjas gerokai susilpnėdavo, ir kuo dažniau jis nušvisdavo, tuo mažiau ir mažiau viesulas siautėdavo. Dėl to, jam pasirodžius, žmonės atgauna viltį išsigelbėti, pasijunta apsaugoti nuo žūties. Tą gali patvirtinti daugelis pavyzdžių. Tą pat. tvirtino ir jūrininkai: daugeliui laivų daug kartų tokios pat audros ištiktiems esant, kai ši žvaigždė pasirodydavo, tie išsigelbėdavo, kuriems nepasirodydavo, žūdavo audroje. Tie patys pasakojo, kad, pasirodžius dviem žiburiams greta, – tas būna labai re-tai, – laivas būtinai žūsta. Sako, jog tuo atveju, kai pasirodo du, esąs demono, arba pabaisos, ženklas, nes tie niekada nepasirodą vientisi, vis dvilypu pavidalu. Neminėsiu to, ką stambeldžių autoriai yra rašę apie Kastorą ir Poliukšą. Ką čia parašiau, esu sužinojęs iš patikimo pasakojimo tų, kurie patys išgyveno tokius laivų sudužimus.

Manau, neverta čia praleisti ir to, ką jūrininkai tvirtino patys plaukiodami patyrę: jei į laivą būna įnešta mumija, tą laivą būtinai arba didelė audra išstiks, arba jis suduš. Todėl tie, kurie krauna laivus, labai atkalbinėja imti su savimi mumijas. To dalyko tokią pateikia priežastį: mumijos yra stabmeldžių lavonai, juose būna, kaip anksčiau sakyta, įdėta stabų. Taigi neabejotina, kad tie lavonai, kaip ir jų sielos, yra demonų žinioje ir galyje. Tie demonai niekada nuo jų nepasitraukia, net iš vietos į vietą mumijas perkeltant.

Kaire, nusileidęs į požeminį urvą, kur tokie lavonai sudėti, kaip jau minėjau, nusipirkęs du nesudulėjusius vyro ir moters kūnus, taip įsuptus, kaip jie ten buvo palaidoti, pasiemiau su savimi. Kad lengviau būtų gabenti, patvarkiau kiekvieną į tris dalis perskyrus, sudėti į džiovintos medžio žievės dėžes. Taigi turėjau šešias tokias mumijų pridėtas dėžes. Septintoje buvo sudėti moliniai stabai, kurie paprastai būna priderinti prie jų kūnų.

Iš jūrininkų sužinojęs, kaip pavojinga jas gabenti, tariausi su pažįstamais pirkliais, ką jie patartų daryti, ar tiesa, ką jūrininkai sakė. Daugelis tvirtino, kad iš tikrųjų taip esą. Kiti tą gąsdinimą laikė pasakomis, sakydami, jog patys daug kartų jūromis gabenę mumijas į Italiją ir dėl to jokio pavojaus nepatyrę. Tų įtikinimų nuramintas, nutariau tuos kūnus vežtis su savim. Norėjau Europoje parodyti, kaip palaidotus randa. Juo labiau kad anksčiau niekada nebuvau girdėjęs, ką nors iš mūsų kraštus sveiką mumiją atvežus. Todėl, nieko laivo kapitonui nesakydamas, liepiau kartu su kitais daiktais į laivą įnešti ir tas septynias dėžes su mumijomis. Bet nedaug tetrūko, kad čia pat būčiau patyręs didelių keblumų. Mat turkai, kurie Aleksandrijoje atėjo patikrinti mano daiktų ir paimti už juos mokesį, buvo su savimi atsivedę žydą, savo vertėją ir raštininką. Šis krikščionims kartais būdavo prielankus, mat, atsidėjęs peržiūrėdamas krikščionių prekes, turėjo nemažai naudos, nes dažnai gaudavo kyšių. Pamatęs dėžėse mumijas, tuojau liepė uždaryti ir virvėmis surišti, o vynu vaišiniams turkams pranešė, kad dėžėse esančios sraigčių kriauklės, kurių paprastai prisirenka jūros krante. Turkai patikėjo jo žodžiais ir dėl to, kad buvo jų tarnautojas, ir dėl to, kad nesiskubino iškelti kojos iš kambario, kur gėrė vyną.

Tą faktą, kad turkai draudžia išvežti mumijas, taip aiškina. Patys būdami labai prietaringi, tiki, jog krikščionys tuos pagonių lavonus panaudoja magijai. Taigi bijo, kad kokiais užkalbinėjimais nepadarytų ir jų valdoms kokios lengvai neatitaisomos žalos. To uoliai saugosi. Todėl sveiką mumiją labai sunku parduoti pirkliams: jie tokias prekes paprastai išveža slapta ir nedidelėmis dalimis. Todėl tam žydui gerai atsilyginau, nes jeigu jisai turkams būtų pranešęs apie mumijas, mums būtų kilęs nemažas pavojus, ir būtų reikėję labai didelės sumos išsipirkti.

Ištikus pirmajai audrai, niekas iš mūsų neatsiminė mumijų. Tame pat laive kartu su manimi buvo lenkas kunigas Simonas Albimontanas. Jis turėjo karaliaus Stepono išduotą pasą, buvo aplankęs Viešpaties Karstą. Pirmiau, grįždamas iš Jeruzalės, jį buvau matęs Tripolyje, paskui, vėl vykdamas į Egiptą, buvau sutikęs Kipre, Tada jis vyko į Jeruzalę. Paskui šeštadienį, apie dvidešimtą valandą, atvyko į Aleksandriją. O aš rytojaus dieną, apie penkioliktą valandą, sėdau į laivą. Taigi jisai, neturėdamas pinigų, svetimame krašte nežinodamas ką daryti, prašė pagalbos. Noriai pasiūliau, ką galėjau. Bet pastebėjęs, kad greitai jam bus visai blogai, nes, aplankęs šv. Karstą, Egipte neturės ką veikti, jo prašomas nuvežti į krikščionių kraštus, mielai sutikau, nes mačiau, kad tai doras vyras ir pamaldus kunigas, be to, iš mano krašto, tai negalima buvo nepadėti. Apie tas mumijas jis visai nieko nežinojo, nes mano daiktai buvo sunėsti į laivą trys dienos

prieš jam atvykstant į Aleksandriją. Tuo tarpu pats buvau mieste, laukdamas patogaus vėjo ir galimybės išplaukti.

Taigi pirmajai audrai mus užklupus, tas kunigas, kalbėdamas trumpąsias maldas (horas canonicas), skundėsi, kad jam trukdą du vaiduokliai: kad ir kokioj laivo vietoj atsiotų, visur jie einą kartu. Tatai išgirdę iš pradžių stebėjomės, o paskui (kaip paprastai žmonės bendroje nelaimėje, kai vienam atsitiktinai kas pasidaro, kiti greičiau pasijuokia negu atjaučia), audrai nutilus, juokais nuleidome, manydami, kad iš baimės pasivaideino, ką paprastai plaukiantiems jūromis dažniausiai prikiša. Bet, ištikus antrajai audrai, jis vėl ėmė labai nekantriai skųstis tais vaiduokliais: matęs vyrą ir juodą moterį apsirengusius tokiais rūbais, kokių nė mano tarnai nebuvę matę, išskyrus tiktai du mačiusius anų mumijų aprangą, tačiau jie negalėjo kunigui to papasakoti. Tada jau ėmėme rimčiau stebėtis. Visai buvo tikra, kad nė vienas tarnas apie tuos lavonus nieko nesužinojo, išskyrus tuos du, kurie, be abejo, niekam, ypač svetimšaliui, tos paslapties nepapasakojo. Bet nė tada mumijos mums neatėjo į galvą. Pagaliau kunigas atbėgo pas mane visai sumišęs, išbalęs, drebėdamas ir pasisakė, kad, jam meldžiantis, tie vaiduokliai baisiai jį kamuoją, tiesiog draską. Tada jau man atėjo į galvą, kad jis kenčia tikriausiai dėl tų mumijų. Taigi pasiunčiau pas laivo kapitoną, kad lieptų mums atidaryti apatinę laivo dalį, tačiau priežastį nutylėjau. Norėjau tas dėžes su mumijomis slapta išmesti į jūrą. Bet kapitonas atsakė negalįs to padaryti dėl didelių bangų: jos taip daužė į saitiją, kad visus permerkė. Palaukime truputį, tuojau visi žūsią: nesą ko žemyn lipti, greitai pačioje gelmėje atsidursime. Matėme patys, koks būtų pavojus, jei laivą atidarytų. Antra vertus, kunigas aimanavo, kad jį vaiduokliai kankina, tiesiog nežinojome, ka daryti.

Kada pradėjo rodytis šv. Germano žiburys ir priešingas vėjas ėmė silpti, švintant liepiaui atidaryti laivą. Nors kaip anksčiau rašiau, tam žiburiui pasirodžius, laivui jau paprastai negrėsdavo pavojus, tačiau vaiduokliams vis tiek varginant kunigą, liepiaui tas septynias dėžes išmesti į jūrą. Tą padarius tuojau prie manęs pribėgo laivo kapitonas, klausdamas, ką mes išmėtėme, ar ne mumijas? Prisipažinau. Jisai labai išbalso, bet paskui susivaldydamas atsigavo ir garantavo, kad daugiau audra mūsų nebeištiksianti. Teisingai įspėjo. Nors prie Karpato salos ir buvo pakilusi, bet jau ne tokia smarki. Dar kartą pasirodžius šv. Germano žiburėliui, tuojau nurimo.

Paskui laivo kapitonas man sakė, kad tuo metu, kai pasiunčiau pas jį laivą atidaryti, jeigu ir būčiau pasakęs, kad dėl mumijų, vis tiek nebūtų atidaręs dėl užliejančių bangų mūšos ir dėl to, kad jau manęs tikrai mus žūsiant ir žiūrėjęs tiktai, kada panirsime. Klausė ir kunigas, ką mes išmėtėme į jūrą. Kai jam pasakiau, dar labiau persigando. Kaip dvasininkas puolė mane barti: kaip aš nebijojęs vežiotis pagonių kūnų, kurie jį taip iškankinę. Ta ir buvusi vaiduoklių rodymosi priežastis.

Aš mielai priėmiau gerojo kunigo pabarimą, tačiau, kad neįtartų mane ką negera sumanius, šito poelgio priežastį taip paaiškinau: būtinai prireikus, medicina dažnai panaudoja mumijas, kad galėtų padėti ligoniams, tam ir aš norėjęs jas parvežti. Nė bažnyčia niekam nedraudžianti vežti mumijas į krikščionių kraštus.

Mums atvykus į Kretą, jisai klausė, kokia teologų nuomonė dėl mumijų. Tie paaiškino, kad krikščionims nesą uždrausta jas įsivežti. Taip pagaliau jau buvau išteisintas, kaltės nebebuvo. Ir iš to paaiškėjo, kad jis apie tuos kūnus nieko nebuvo pagalvojęs. Jeigu jis būtų apie juos ką žinojęs, tai ir pavojaus bijodamas, ir kunigo pareigų verčiamas tikrai būtų man ką sakęs, ypač kad jau tikrai manėme žūsią, ir pats jau buvo pradėjęs, mums pritariant, skaityti maldas, kalbamas mirties akivaizdoje.

Ne dėl to aš čia tuos dalykus prisiminiau, lyg norėčiau įrodyti, kad iš tikrųjų dėl mūsų, kaip daugelis mano, laivai sudūžta, bet tik kad papasakočiau, jog tą kartą mums plaukiant tas taip įvyko.

Kunigas iš tikrųjų buvo labai pamaldus ir pavyzdingo gyvenimo. Jis kartu su manimi plaukė iki Korkyros. Paskui, kai nuvykęs į Italiją aš išlipau Tarante, jisai su mano tarnu ir mano daiktais karo laivu nuplaukė į Veneciją ir ten laukė manęs atvykstant. Norėdamas įvykdyti savo įžadus, buvo ketinęs tęsti kelionę į Kompostelą, iš ten į Romą, paskui jau grįžti į Lenkiją. Kur tiktai su manimi pasiekdavo krikščionių kraštus, kasdien labai pamaldžiai, su ašaromis akyse laikė šv. Mišias. Namie mažiausius, vaikams įprastus patarnavimus taip rūpestingai atlikdavo, kad mums reikėdavo jį raginti nesiimti pačių menkiausių virtuvės darbų: neplauti indų ir puodų, nešluoti. Visus stebino toks pamaldus kunigo nusižeminimas.

Dar dera čia įrašyti, kokia tą kunigą aplankiusi vizija. Po tos didžiosios audros, kai prie Karpato salos mus mėtė ir kai vieną kartą pasirodė šv. Germanas, tuojau pasisakė man, kaip arčiausiai esančiam, paskui kitiems, kad meldamasis, atrodo, matęs mūsų saitiją sudraskytą į gabalus, o mus plaukiojančius jūroje, skęstančius. Tada šv. Mergelė Marija savo skraiste mus pridengusi, surinkusi laivo dalis, sudėjusi į vieną ir tarusi: „Štai kokį pavojų patyrėte“... Tada, tarsi iš kokio sapno pabudęs, pašoko. Tą aiškiai matėme. Staiga atsistojęs apsidairė, ar laivas ir mes sveiki, nes vizijoje jau buvo manęs, kad mus užpylė bangos.

Tuos dalykus panorėjau tarp kitko čia užrašyti, nes pats savo akimis tai mačiau ir daug ką pats išgyvenau. Visai tikra, kad jei audra, kaip anksčiau užsiminėme, dar būtų užsitęsusi porą valandų, saitiją jokia būdu nebūtų galėjusi atlaikyti jos smarkavimo. Tą visai aiškiai pamatėme, kai prie minėtosios Karpato salos ištisas dvidešimt keturias valandas reikėjo laivą taisyti, tepti jį derva. Jis jau taip smarkiai buvo bangų sudaužytas, kad jūrininkai pasikeisdami, nuolatos turėjo semti iš jo vandenį.

[...]

Ši trečiąją laišką sumaniau tau iš čia parašyti, nes bijau, kad dėl audrų man teks čia Kretoje ilgiau užtrukti negu aš norėčiau ir negu man būtų patogų. Bet paskubėsiu į Kandiją ir, kas toliau bus, nepraleisiu nedavęs tau žinios. Rašyta Sitijoje 1583 m. spalio mėnesio 25 dieną.

Imelda Vedrickaitė

PILIGRIMAS. KELIAUJANTIS RITERIS. KELIAUTOJO PROVAIZDIS RADVILO NAŠLAITĖLIO KELIONĖJE Į JERUZALĘ

Pirmieji lietuvių itinerarijai

Pirmieji lietuvių kelionių dienoraščiai atsirado XVI a. pabaigop. Itinerarijus į šventas vietas (lot. *itinerarium* – kelionės aprašymas, kelionių vadovas) tuomet rašė broliai Radvilos – Jurgis ir Mikalojus Kristupas.

Pirmasis lietuvių kelionės aprašymas yra lotyniškas Jurgio Radvilos kelionės į Romą dienoraštis – *Kelionė į Italiją. 1575 metų dienoraštis* (paskelbtas tik 1935)¹. Brevėje, kuria Popiežius Grigalius XIII skyrė Jurgį Radvilą Vilniaus vyskupo padėjėju su įpėdinystės teise, Popiežius reikalavo, kad jaunuolis patobulintų filosofijos ir teologijos žinias². Tuo tikslu Jurgis Radvila išvyko į Romą. Mūsų dienas pasiekė tik jo kelionės iki Paduvos užrašų dalis. Menkos literatūrinės vertės tekstas yra statistinė *Grand Tour* atliekančio aristokrato atas-kaita. Tačiau ji iškalbingai liudija keliavimo ir politinės įtakos sąryšį, kurio sklaidą matome ir Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę dienoraščiuose-laiškuose. 1582–1584 m., keliaudamas po Palestiną, Siriją, Egiptą, Kretą ir Kiprą, Radvila Našlaitėlis rašė dienoraštį³. Po kelionės apdoroti rankraščiai, rašyti greičiausiai 1590–1591 m., LDK ir Lenkijos dvaruose pasklido nuorašais. Painus Radvilos Našlaitėlio teksto *Kelionė į Jeruzalę* likimas. Kadangi pats rankraštis neišliko, tiksliai nežinome, kokia kalba jis buvo rašomas. Lietuvių literatūrologės yra linkusios manyti jį buvus lotynišką (Jūratė Kiaupienė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė)⁴.

To meto skaitytojų poreikius formavo Kristupo Kolumbo atradimai, Naujojo Pasaulio sukeltas visuotinis europiečių smalsumas (pirmoji Kolumbo kelionė į „Indiją“ įvyko 1492). Atsivėrusi tolimų kraštų egzotika, kitokio pasaulio paslaptis kaitino skaitytojų vaizduotę. Stebuklingumo, egzotikos žavesys įsispaudė ir to meto itinerarijų „privalomose“ temose: šalies istorijoje, žmonių mąstysenoje, religijoje, tikėjimuose, papročiuose. Kitokumo keliauninkas ieškojo amatuose, virtuvėje, soduose, moters visuomeniniuose vaidmenyse. Susižavėjimas egzotika veikė ir paties Našlaitėlio „regos filtrą“. Jo pasakojime nuostaba

¹ Žr. Eugenija Ulčinaitė, „Kardinolas Jurgis Radvila: dvasininkas, politikas, literatas“, in: Jurgis Radvila, *Kelionė į Italiją. 1575 metų dienoraštis*, vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2001, p. 23; Eugenija Ulčinaitė, „Dienoraščiai, kelionių aprašymai, memuarai“, in: Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 281–288.

² Paulius Jatulis, „Kardinolo Jurgio Radvilos pirmoji kelionė Italijon (1575)“, *Aidai*, 1961, Nr. 4, p. 159.

³ Apie Radvilos Našlaitėlio veiklą, charakterį, tikėjimą, jo gyvenimo raidą ir pasirinkimus išsamų žinių pateikė Tomasz Kempa, savo monografijoje itin gausiai rėmęsis Radvilų laiškais. Iš jos sėmiausi Našlaitėlio biografinių žinių ir jo kelionių knygos kontekstų. Žr.: Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616)*. *Wojewoda Wileński*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000.

⁴ Lotyniškosios versijos vertėja į lietuvių kalbą Ona Matusėvičiūtė tekste pastebėjo detale, leidusią jai daryti prielaidą, kad rankraščio originalas buvęs lotyniškas. Tačiau tai nebūtinai įrodo lotynišką teksto kilmę. Vertėjas Treteris interpretavo rankraštį ir greičiausiai kai ką komentavo bei papildė Našlaitėlio tekste savo paties nuožiūra. Tikėtina, kad jo pastangomis knygoje atsirado ir pasakojimo paralelės su Biblija bei kitų keliautojų itinerarijais. Tekstologų ateities darbams lieka palyginti lotyniškojo laiško forma publikuoto ir lenkiško dienoraščio nuorašus. Kai kuriuos jų publikavo lenkų tyrinėtojai Janas Czubekas (1925) ir Leszekas Kukulskis (1962). Istorikas Tomasz Kempa Vavelyje, Sanguškų archyve, saugomą rankraštį (datuojamą apie 1590) laiko pilniausiu ir ankstyviausiu išlikusiu bei paties autoriaus taisytu. Žr.: Tomasz Kempa, *op. cit.*, p. 126.

dėl *kitokumo* intensyvėja iki ekstazės, nors pasiektas kelionės tikslas, susitapatinimas su Kristaus mirties vieta, ekstazės nesužadino⁵.

Našlaitėlio rankraščių populiarumas paskatino išleisti dienoraštį knyga. Jėzuitų patartas, jis rankaštį patikėjo išversti į lotynų kalbą leidėjui Tomui Treteriui, Varmijos kustodui, kardinolo Stanislovo Hozijaus sekretoriui. Šis Našlaitėlio dienoraščiui suteikė tuomet populiarią laiškų formą. Vertėjas manė ją būsiant įtaigesnę, labiau tinkančią potridentinės bažnyčios antireformacinei propagandai. Įžangoje Treteris pabrėžė „eretikų aklumą ir beprotybę“, jų „skelbiamą karą piligrimų kelionėms į Šventąją žemę“⁶. Našlaitėlio *Kelionė į Jeruzalę* turėjo būti karingas akibrokštas reformatų nuostatai, kad Dievo pasaulis yra vienodai šventas visur. Šis tekstas turėjo priminti religijos centro reikšmę, jo spinduliuojamą galią, pasiekiančią ir periferijoje plytinčius bedieviškus kraštus. Tokiu būdu *kitokumas*, kuriuo ypač imta domėtis po Kolumbo geografinių atradimų, įsikomponavo krikščionių įsivaizduojamoje pasaulio hierarchijoje. Jūratė Kiaupienė lietuviško *Hierosolymitana peregrinatio* leidimo įvade, sekdamą lenkų tyrinėtojų išvadomis, nurodo ir kitą, ne mažiau pragmatišką, politinę, šio leidinio populiarumo prielaidą. Tai 1594–1596 m. Europos krikščioniškųjų valstybių pasirengimas žygiui prieš Osmanų imperiją: „Prie to prisidėti, matyt, turėjo ir M. K. Radvilos Našlaitėlio kelionės užrašai. Neatsitiktinai vienas pirmųjų piligrimo žodinių pasakojimų klausytojų buvo Lenkijos ir Lietuvos valdovas Steponas Batoras.“⁷

Tačiau *Kelionė į Jeruzalę* vaidmuo pranoko taikomuosius leidėjų lūkesčius. Išleistas lotyniškai, lenkiškai, vokiškai, rusiškai, fragmentai – prancūziškai, dienoraštis išpopuliarėjo net tarp reformatų (dažnai vadinamas pirmuoju lietuvių bestseleriu). Tokio populiarumo nesulaukė jokie kiti aukštuomenės keliautojų užrašai. Aristokratų ir diplomatų gyvenimo atodangas aptinkame ir kituose to meto kelionių aprašymuose: karalaičio Vladislavo Vazos kelionė į Vakarų Europos šalis 1624–1625 m.⁸ ir Elijo Pilgrimovijaus dienoraštis *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą 1600–1601*. Tačiau Pilgrimovijaus užrašai neprilygsta Našlaitėlio laiškamis meniškumu, o prašmatnus polilogas net keturių pasakotojų, išaukštintusių karalaičio kelionę (fragmentai rašyti eilėmis), dėl pagarbos karališkam asmeniui fiksavęs netgi „tuščias“ įvykių dienas, nesukuria tokio intymaus humaniško žvilgsnio iliuzijos, kuri vyrauja Našlaitėlio pasakojime. Iki pat XIX a. lenkų ir lietuvių skaitytojams bei keliautojams Našlaitėlio kelionės užrašai buvo pagrindinis žinių šaltinis apie Artimųjų Rytų šalis. Beje, LDK ir Lenkijoje jo šlovė ilgam tapo kliūtimi rasti kitiems kelionių į Šventąją Žemę aprašymams⁹.

⁵ „Filtro“ apibūdinimą XVI–XVII amžių keliautojų dienoraščiams, būtent miesto aprašams, kuriuose ryškėja ne betarpiškas, o literatūrinės tradicijos suformuotas „žvilgsnis“, taiko Hanna Dziechcińska, žr. Hanna Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa: IBL, 1991.

⁶ „Varmijos Kustodas Tomas Treteris linki sveikatos krikščioniui skaitytojui“, in: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 28.

⁷ Jūratė Kiaupienė, „Įvadas“, in: *ibid.*, p. 20.

⁸ Adamas Przyboś parengė šios kelionės dienoraščių rinkinį, į kurį įtraukė: Stepono Paco, Albrechto Stanislovo Radvilos, Jano Hagenawo ir Samuelio Twardowskio kelionės dienoraščius, žr. *Podróż królowicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1977.

⁹ Tomasz Kempa, *op. cit.*, p. 126.

Peregrinacio ad loca sacra

Piligriminės kelionės krikščioniškame pasaulyje išplito po šventosios Elenos apsilankymo Jeruzalėje (apie 326 m. e. m.), ten karalienė ieškojo Kristaus kapo. Susapnavusi kryžių kalno vietą, kurioje Kristus buvo nukryžiuotas, Elena po Veneros šventyklos pamatais rado tris kryžius, tarp jų tą, ant kurio, kaip tikėjo, buvo nukryžiuotas Kristus. Elenos palieptas, po kryžiais sveikatos meldęs luošys pasveiko. Ši stebuklingo pasveikimo istorija tapo vienu iš šaltinių krikščioniškų piligriminių kelionių provaizdžiui. 333 m. buvo parašytas pirmasis lotyniškas kelionių vadovas – *Bordo itinerarijas (Itinerarium Burdigalense)* – sausas kelionės iš tuometinės Burdigalijos į Jeruzalę aprašas, nurodantis vietas ir atstumus¹⁰. Net iki XII a. terminas *peregrinatio* reiškė tiek ypatingai asketišką gyvenseną, tiek ir šventų vietų lankymą. Prie Kristaus kapo keliauta su mintimi sekti Kristumi (*imitatio Christi*). Šios laisvanoriškos kelionės tradicija, įsivyravusi maždaug nuo IV a., ilgainiui tapo viena iš sunkiausių atgailos formų, o apie XI a. kelionė į Šventąją Žemę imta suvokti kaip paskutinė gyvenimo kelionė, susijusi su mirties Šventojoje Žemėje troškimu ir artėjančios paruzijos viltimi¹¹. Terminas piligrimas kilo iš lotyniško *peregrinus*, romėnų teisėje reiškusio asmenį, laisvanoriškai išvykusį į tremtį, kad išvengtų mirties bausmės. Šis žodis reiškė ir svetimšalį, neturintį piliečio teisių. Šiuo žodžiu reiškiamą „niekieno“ erdvė. Piligrimas išvyksta į socialumo dykrą ir „prisikelia“ perkeistas, „atgimsta“ dieviškas, „apsivalo“ nuo ligi tol jį varžiusių socialinių vaidmenų ir fizinės ligos. Kūno tikėjimą ir dvasios virsmą dubliavo išoriniai viduramžių piligrimo atributai: jo abitas buvo itin panašus į vienuolišką, o nešiojama kriauklė simbolizavo prisikėlimą. Prisikėlimo virsmas piligriminėje kelionėje atitiko perėjimą iš *profanum* į *sacrum* zoną ir sugrįžimą atgal. Sugrįžti į „namus“ reiškė užbaigti „perėjimo ritualą“ (Arnoldas van Gennepas)¹². Ilgainiui piligrimui tapo itin svarbu įtvirtinti savo pasikeitusį statusą, įgyti šlovę dėl sėkmingos piligriminės kelionės, pasidalinti Dievo palaiminimu su gentimi – užbaigti perėjimą. Leidėjas Treteris apie Našlaitėlio sugrįžimą rašė kaip apie vertingą tarpininkavimą, esą jo veikalas leido skaitytojui be pastangų priartėti prie Jeruzalės ir tapti piligrimystės vaisių dalininku. Jis ne tik šlovino grįžusį piligrimą ir riterį, bet ir masino smalsų skaitytoją jam nepasiekiamą kelionės egzotiką ir „dangaus alkią“ pasotinimu, galbūt ir išrinktųjų luomo slapto gyvenimo atodanga: „Knygoj šitoj pasotint galėsi kelionių troškimą, Šventąjį alkį dangaus ji numaldys kiekvienam.“¹³

Net iki XIX a. vienintelė gausi ir laisva valia keliaujanti žmonių grupė buvo piligrimai¹⁴. Žečpospolitoje šios kelionės taip išplito, kad Stanisławas Staszicas kelionių į Krokuvą, Vengriją, Vokietiją, Prancūziją ir Italiją dienoraščiuose (1789–1805) piligrimines keliones

¹⁰ Pagal: E. И. Малето, *Антология хождений русских путешественников в XII–XV века*, Москва: Наука, 2005, p. 3; *Do Ziemi Świątej, Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świątej (IV–VIII w.)*, Kraków: Wydawnictwo WAM, Księża Jezuiści, 1996, p. 68–72.

¹¹ Aleksandra Witkowska, *Peregrinatio religiosa w średniowiecznej Europie*, in: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa: Instytut Historii Polskiej AN, 1995.

¹² Trinarę perėjimo ritualų struktūrą analizavo antropologas Arnoldas van Gennepas studijoje *Perėjimo apeigos* (orig: *Les rites de Passage*). Keliautojas atsiskiria/išsiskiria iš artimosios aplinkos (separacija), įvyksta jo marginalizacija (limen) ir galų gale jis iš naujo įsijungia į paliktą poziciją (reagregacija). Van Gennepas pabrėžė sąryšį tarp asmens statuso pasikeitimo ir jo persikėlimo erdvėje.

¹³ „Religinis pasveikinimas Šviesiausiajam Kunigaikščiui Mikalojui Kristupui Radvilai“, vertė E. Ulčinaitė, in: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 31.

¹⁴ Krzysztof Podembski, *Socjologia podróży*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004, p. 14.

jau laikė tinginių ir apsimetėlių užsiėmimu. Išaukštinęs žmogaus proto galias, asmeninio orumo ir gailėstingumo dorybes despotų valdomose visuomenėse, jis savo amžininkų Europoje stebėjo pasibjaurėtino fanatizmo ir švaraus religingumo samplaiką¹⁵. Bet lietuvių itinerarijų ištakose piligrimystė dar buvo aukštinama. Dviejų Tautų Respublikos klestėjimo laikais rašytuose laiškuose iš kelionės į Jeruzalę ir Egiptą autorius suderino tikinčiojo ir valdovo, piligrimo ir bajoro, mistiko ir enciklopedijos žmogaus laikysenas.

Piligrimystė Našlaitėliui buvo ir padėkos už kūno ir sielos sveikatą išraiška, ir diplomatinės misijos priedanga. Bet svarbiausia – ji pelnė jam dievišką pasaulietinės valdžios palaiminimą¹⁶. Kelionę į pasaulio centrą, jo ašį Jeruzalę ar jos atitikmenį Romą Našlaitėlis suprato kaip prielaidą įtvirtinti pasaulietinę valdžią¹⁷. Šis kelionės ritualas suteikė galios „nematomajam valdovo kūnui“ (Ernstas Hartwigas Kantorowiczus), jo politinės galios „kūnui“. Taip jis prisitaikė prie pasaulio sąrangos principo, pagal kurį valdovas įsikuria visatos centre. Kaip pastebėjo Cliffordas Geertzas straipsnyje „Centrai, karaliai ir charizma“, visiškai demistifikuotas pasaulis būtų ir visiškai depolitizuotas¹⁸. Ar valdovo kelionė būtų iškilminga procesija, ar pavojinga klajonė dykumoje, ji įtvirtina charizmą. Aristokratas keliautojas ne tik pasineria į piligriminės kelionės išbandymus ir juos aprašo. Drauge jis leidžiasi ir į „šlovės kūno“ nuotyki, išviešina nematomą galios kūną. Jis sukuria savo charizmos legendą. Pagal Geertzo hipotezę, galima trejopa valdovo charizmos išraiška, kurią jis iliustravo kaip: *alegorinę* (pavyzdžiu pasitelkė Anglijos karalienės Elžbietos teatralizuotas eisenas tarp moralines vertes ir nuodėmes alegorizavusių nebylių scenų), *statišką* susitapatinimo su pasaulio centru pagal visatos sandaros principą, ir nuolatos *judrią*, imituojančią „visur esančio valdovo akį“. Našlaitėlis judėjo visatos centro link. Jis ieškojo asmeninio ryšio su Dievu ir Biblijos tekstais pasinaudojo kaip kelionės vadovu. Pats keliavimo veiksmas tapo galios ieškojimo išraiška. Biblijos citatos, įsiterpiančios tarp keliavimo veiksmo ir kelionės tikslo, dokumentinio pasakojimo mimetinę pastangą pakeitė alegorija.

Našlaitėlis sukūrė piligrimo, keliaujančio riterio, karvedžio-valdovo ir diplomato vaizdinį, giminingą XX a. kelionių aprašymų keliaujančiam subjektui. Juos jungia tas pats susirūpinimas galios tverme, kurią laiduoja tiek kūno apsivalymas, tiek atnaujintas požiūris į socialines normas. Taip kūno sveikata siejasi su socialumo sveikata – žinoti ir mokėti valdyti viešą valstybės gyvenimą. Susitapatinęs su Dievu, keliautojas tampa palaimintu valdovu. *Kelionės į Jeruzalę* leidėjas Varmijos kanauninkas Tomas Treteris „Religiniame pasveikinime Šviesiausiajam Kunigaikščiui Mikalojui Kristupui Radvilai“ riterio šlovę apibūdino kaip Dievo vadovaujamo asmens šlovę danguje ir ant žemės, dangaus palaimintą veiklą „tėvynės namuos“. Treteris „Pasveikinime“ jungė biblinius ir antikinius motyvus. Kristaus ir jo kario pašlovinimui jis pasitelkė dangišką ir žemišką plotmes siejantį Prometėjo ugnies įvaizdį

¹⁵ *Dziennik podróży Stanisława Staszycza 1789–1805*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1931, p. 175.

¹⁶ Krikščionybė, būdama antipolitinė religija, keitė santykį su valdžios instancija. Apie ankstyvosios krikščionybės apolitiškumą ir palaipsnį susitaikymą su pasaulietinės valdžios institucijomis rašė Bryanas Terneris: pauliniškoji teologija įvedė požiūrį, jog pasaulietinė valdžia kyla iš dieviškosios galios ir tuo būdu įgyja aukščiausios galios; viduramžių visuomenė įsivedė du visiškai priešingus požiūrius į klausimą, kas legitimuoja galią: arba galia nužengia iš Dievo, arba galia kyla iš visuomenės. – Bryan S. Turner, *Religion and Social Theory*, London: Sage Publications, 1997, p. 178–179.

¹⁷ Žr. Ernst H. Kantorowicz, *Dwa Ciąla króla: Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, Warszawa: PWN, 2007.

¹⁸ Clifford Geertz, „Centers, Kings, Charizma“, in: *Culture and Its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*, ed. by J. Ben-David, T. N. Clark, Chicago, London: University of Chicago, 1977, p. 168.

Kristaus karys tu esi: kokia didi tai šlovė!
 Kristų ir kryžių nuo priešų apgink kaip riteriui dera,
 Sielą ir darbus tavus kryžiaus ženklai težmės.
 Dukart gimusį vadą atmink, kuris šitoje vietoj,
 Mirdamas už tave kentė skausmingas žaizdas.
 Ašaros tryško, kuriom tu šventąjį kapą aplaistei,
 Ir maldomis savomis uždegei liepsną širdy.
 Liepsną tą iš dangaus gavai, pamaldusis ateivi,
 Tad ji tėvynės namuos te pamaldumą uždegs.¹⁹

Pragmatišką Našlaitėlio piligrimystės tikslą, be abejo, padiktavo priklausymas karvedžio luomui. Kario pašaukimą, jo veiklos efektyvumą turi patvirtinti prisikėlusio Kristaus („dukart gimusio vado“) palaiminimas. Šitaip antrąkart gimsta ir karvedys piligrimas. Jo naujasis vaidmuo – įkūnyti svajojamą utopiją (Prometėjo liepsna). Piligrimas keliavo po šventraščio vietas, jo kelionės ritmas sinchronizavosi su mitiniais įvykiais ir sustiprino tiek tikėjimo, tiek ir socialinę galią. Našlaitėlis planavo kelionę iš Venecijos į Jeruzalę taip, kad prie Kristaus kapo atsirasų per Velykų šventes²⁰. Jis sinchronizavo savo kelionės ritmą, jos kulminaciją prie Kristaus karsto, su Kristaus prisikėlimo švente. Istorinis įvykio epicentras turėjo sutapti su mito kartote. Šios kelionės ritmą Našlaitėlis sinchronizavo su liturgijos pasikartojimu, kuris, kaip tikima, sustiprina maldos poveikį.

Pasiekti *communitas*

Visų laikų žinomų religijų piligriminių kelionių tikslas bendras – gauti atsakymus į egzistencinius klausimus, išlaikyti asmens ir bendruomenės sveikatą, sustiprinti ryšį su bendruomene, iš kurios iškeliuojama²¹. Šį magišką prisilietimą prie religinio lauko centro piligrimystės tyrėjas antropologas Victoras Turneris studijoje *Visuomenės žaidimai, laukai ir metaforos: Visuomenės simbolinė veikla* vadina liminaline – ribine, virsmo, patirtimi. Ji išveda visuomenės narį už socialinės struktūros ribų, leidžia jam asmeniškai priartėti prie *communitas* idėjos. Tai yra ikistruktūrinis socialumo šaltinis, pirminė žmonių vienybė, kurios dar nesuskaidė socialiniai vaidmenys (autorius *communitas* konceptą lygino su Platono *anamneze* – ir viena, ir kita, pasak jo, nepakenčia struktūros sąstingio). Būtent iš *communitas* asmuo semiasi naujų bendruomenės formavimo sumanymų, tai bendras ir neišsemiamas žmonijos vaizduotės lobynas. Našlaitėlio pasakojime *communitas* reiškiasi kaip Prometėjo ugnis, tarnaujanti tėviškės gerovei. Ji keliautojui, ar bent jau leidėjui Treterui, sukelia pasigėrėjimą atliktais nesavanaudiškais darbais: „Tavo vadovaujamas, regiu aš pergalės savo triumfą: Kyla bažnyčios, namai vargšams, mokyklos vaikams.“²²

Turneris pastebėjo visų religijų piligrimystei universalią piligrimo situaciją, kuri sušvelnina, nors ir nepanaikina struktūrinių padalijimų. Pasak jo, piligrimystė išvaduoja keliautoją nuo neišvengiamų kasdienių apribojimų, susijusių su statusu ir vaidmenimis, apibrė-

¹⁹ „Religinis pasveikinimas Šviesiausiajam Kunigaikščiui Mikalojui Kristupui Radvilai“, p. 30.

²⁰ *Ibid.*, p. 39.

²¹ Jonas Nekrašius, „Ekskursas į piligrimystę, arba maldininkų kelionių magija“, in: *Kelionių antropologija*, p. 111–134.

²² „Religinis pasveikinimas Šviesiausiajam Kunigaikščiui Mikalojui Kristupui Radvilai“, p. 31.

žia jį kaip integralią žmogišką būtybę, apdovanotą gebėjimu laisvai rinktis, o religinės ortodoksijos ribose parodo gyvą žmonių brolybės modelį. Ji taip pat perkelia žmogų iš vieno laiko tipo į kitą. Jis išeina iš istorinio ir visuomeninio-struktūrinio laiko kombinacijos ir atgaivina laiko sekvencijas, kurias padiktuoja dievų, šventųjų, guru, pranašų ir kankinių įsikūnijimai. Užsiangažavęs sekinančiai ir pavojingai kelionei, žmogus atsiduoda kur kas įtaigesniam simbolinės sferos poveikiui, nei tai vyksta kalendoriškai struktūruotos religijos liturgijoje, kurioje dominuoja vizualiniai ir akustiniai simboliai. Čia piligrimas ne tik žiūri, bet ir dalyvauja: „Piligrimas pats tampa totaliu simboliu, o iš esmės, – totalumo simboliu.“²³

Šis antropologo pastebėjimas apie piligrimo dalyvavimą perėjimo rituale ir jo akivaizdos svarbą turi sąsają su Renesanso meistro Leonardo da Vinci mintimis apie piligrimystę prie šventų atvaizdų. Galimybė susisiekti su dievybe per šventą paveikslą jam prasideda dėl akistatos. Kūno buvimą priešais šventą paveikslą, kelionę iki jo, Da Vinci suprato kaip abipusę dievybės ir piligrimo pastangą suartėti. Jis rašė apie piligriminės kelionės sunkumus:

Bet jeigu į tokias keliones nuolat leidžiamasi, kas gi stumia juos į jas be reikalo? Žinoma, tu pripažinsi, jog tai atvaizdas; šito negali padaryti visi raštai, jie neįstengtų tokios dievybės akivaizdžiai ir deramai pavaizduoti. Todėl atrodo, kad pati dievybė mėgsta tokią paveikslą ir myli tą, kuris jį myli ir garbina, ir yra labiau patenkinta, kai lenkiamasi tokiam, o ne kitokiam jos atvaizdui, ir todėl, į tokią vietą susirenkančiųjų nuomone, parodo malonę ir suteikia išganyką.²⁴

Našlaitėlio pasakojime „akis“ ir „žodis“ veikia kaip partneriai. Biblijos tekstas, šventųjų gyvenimų aprašymai čia pirmauja, bet neužgožia veiklaus stebėtojo žvilgsnio. Vakarų krikščioniškajame pasaulyje piligriminės kelionės prie stebuklingų paveikslų tik XV a. tapo statistiškai gausesnėmis už keliones, susijusias su šventomis relikvijomis²⁵. Našlaitėliui Biblijos žodžio pirmenybė netrukdyt kolekcionuoti suvenyrinių patirties pėdsakų: jis ruošė tėvynainiams tiek relikvijų rinkinius, tiek egzotiškų daiktų ir gyvūnų, netgi egiptiečių mumijų, kolekcijas. Keliautojas taip įsijautė į fizinį artumą biblinėms vietoms, į savo anstesniųjų žinių apie Šventąją Žemę tikrinimą, kad „patikrino“ netgi patį Dievą, kalbėjusį apie savo šalį. Jis gėrėsi gerovės ir pertekliaus ženklais: „Nors visai negalima abejoti, ir tas aiškiai matyti, kad visi dieviškieji pažadai yra tvirti ir tikri, tačiau tas dar aiškiau matyti šioje žemėje, labai derlingoje ir visokių turtų pertekusioje, kurią Dievas buvo pažadėjęs duoti Izraelio tautai.“²⁶

Kelionėje į Jeruzalę užsimezga lietuvių kelionių literatūros ir utopinių horizontų ryšys. Lietuviškasis Gralis pasirodo kaip asmeniškasis susirūpinimas savos bendruomenės gerove ir tobulinimusi jam pasiekti – padaryti taip, kad *pieno ir medaus upės tekėtų*. Našlaitėliui šis Gralis yra Kristaus artuma, garantuojanti riterio valdžios tvermę. Kone be išimties visose tų laikų kelionėse jis atsiranda kaip būtinas, numanomas kontekstas. Jis gali reikšti

²³ Victor Turner, *Gry społeczne, pola i metafory: Symboliczne działanie w społeczeństwie* (originalo pavadinimas: *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*), p. 174.

²⁴ Leonardas Da Vinčis, „Traktatas apie tapybą“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1984, p. 90.

²⁵ Aleksandra Witkowska, *op. cit.*, p. 14.

²⁶ *Ibid.*

ir kaip demonstratyvus mito atmetimas, tačiau netgi tokia negatyvia forma tebedalyvauja kiekvienoje kelionės apybraižoje kaip jos prasmės kūrimo dalis.

Dievop einąs piligrimas miršta senajam socialumui, nes ieško geresnio pasaulio ištaukų. Todėl Našlaitėliui aukščiausiojo karaliaus šviesoje nublanksta ir žemiškųjų valdovų – karaliaus ir popiežiaus – valia, kurios jis nepaisė kaip vienintelio aukščiausiojo karaliaus vasalo valios²⁷. Steponas Batoras bandė atkalbėti Našlaitėlį nuo kelionės Jeruzalėn, Popiežius siūlė ją pakeisti lengvesne – į Romą. Tačiau paties Našlaitėlio jokie kelionės pakaitalai negalėjo patenkinti. Jis ilgėjosi herojiško veiksmo, šlovės, kuri paneigtų mirtį. Kelionė į šventas vietas jam reiškė ritualinį vienuolio ir dievybės, mokinio ir mokytojo susitikimą kelyje į Naująją Jeruzalę, Naująją karalystę, tėvynės klestėjimą. Našlaitėliui buvo svarbu įsismelkti į šventą vietą, kad būtų atleistos nuodėmės, įsteigta naujo gyvenimo pradžia: „Kiekvienas sukalbėjome Viešpaties maldą ir Angelo pasveikinimą, sielose priimdami visuotinius atlaidus, kuriuos popiežius suteikia pirmąkart matantiems šį miestą [Jeruzalę].“²⁸

Našlaitėlis manė, kad jis asmeniškai įžeistų Dievą ir užsitrauktų žmonių kalbas bei nektų autoriteto, jei sulaužytų duotą įžadą keliauti. Sutvarkęs namų reikalus ir parašęs testamentą, nes tarėsi nebegrįšias tėvynėn, jis vyko į Gardiną atsisveikinti su karaliumi Steponu Batoru, kuris prašė atsisakyti kelionės ar verčiau vykti į Romą. Popiežius Grigalius XIII, palaiminęs Našlaitėlio pasiryžimą kelionei ir nusiuntęs jam raštus, apsaugančius piligrimą bei garantuojančius jam krikščionių svetur pagalbą, taip pat netiesiogiai užsiminė apie tai, kad neprieštarautų, jei Našlaitėlis apsiribotų kelione į Romą. Tačiau pasiryžėlis atkakliai laikėsi aukščiausiam valdovui duoto įžado.

Kelionės pradžią atskyręs nuo istorinių apnašų, Našlaitėlis siekė sąlyčio su legendiniu mokytoju, skelbusiu „aš esu kelias“, tačiau tolesnį kelionės aprašymą tuoj pat ir vėl ima istoriškai dokumentuoti. Legendą jis verčia realia patirtimi, susitikimo su dievybe mitą sudabartina ir suasmenina. Pasirengimo išvykti ceremonialas (kelionės užrašuose pateikti rekomendaciniai raštai) Našlaitėlio tekstą apipynė socialinių vaidmenų gijomis. Taip keliautojas pasiruošė laisvai pasirinktam tapatybės kismui. Pasiruošimus kelionei dokumentuojantys tekstai atrodo neproporcingai didelė knygos dalis, jei lygintume ją su pačiais kelionių laiškais. Čia randame Našlaitėlio kelionėje pasižymėtus šventovių planus (leidėjas jų nepridėjo, tačiau keliautojas kai kuriuos aprašė itin detaliai), riterio iniciacijos apeigų raštus (dukart Našlaitėliui pažadėto ceremonijos aprašo Treteris vis dėlto neįtraukė į tekstą), Popiežiaus bules ir, kaip dabar pavadintume, rekomendacinius Popiežiaus laiškus, Našlaitėlį jau baigiantis kelionei pasiekusį turkų imperatoriaus Sultano Amurato rekomendacinį globos raštą (keliautojas kruopščiai užsirašė ir kai kurių antkapių įrašus, tarp jų – karalienės Bonos Sforcos miesto, Astumo, vartuose iškaltą panegiriką Sarmatijos karalienei). Tekstas įsišaknija istorijos akimirkoje rašančiojo patirties sertifikatais. Įvykius patvirtinantys dokumentai pačiam įvykiui suteikia išskirtinės vertės ir „apdraudžia“ keliautoją, susiduriantį su nežinomybe. Socialinių vaidmenų magiškas ratas simboliškai apsaugo nesocialų piligrimą ir jo paliekamo pasaulio tvermę. Jų keliautojui reikia, kad išsilaikytų ant pasaulio pakraščio, ant jo paties įsivaizdavimo apie pasaulį ribos. Baime, kurią

²⁷ *Ibid.*, p. 38.

²⁸ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 70–71.

sužadina atsiversianti nežinomybė, įveikti gali tik atmintis, keliautojo tapatybės ženklai (minėti dokumentiniai pasakojimo inkluzai juos fiksuoja). Perėjimo rituale jie išlaiko galimybę užbaigti perėjimą. Juk įsiminti (dokumentuoti) verta tik ypatingus įvykius, tokius, kurie neturėjo įvykti, arba tokius, kurie atrodė mažai tikėtini (Jurijus Lotmanas). Būtent su šiuo rašytinės atminties principu Lotmanas siejo literatūros dokumentiškumo kilmę: „Tam pačiam dėsniui paklūsta ir grožinė literatūra. Atsiranda asmeninė korespondencija, memuarai ir dienoraščiai, kurie irgi fiksuoja ‚atvejus‘ ir ‚įvykius‘.“²⁹ Lotmanas daro prielaidą, kad pati istorija yra vienas šalutinių raštijos atsiradimo rezultatų. Minėti Našlaitėlio dokumentai atitinka dvasių tų kelionių vadovų, kurie XIV–XV a. pabrėžtinai įrodinėjo kelionės autentiškumą – tekstai buvo papildomi žemėlapiais, jų autoriai ėmė pabrėžtinai tvirtinti, kad visa išvydo savo pačių akimis³⁰. Šie autentiški kelionių pasakojimai prilygo atsivežtoms relikvijoms, nes „prisiliesti“ prie jų reiškė ir susitapatinti su nepasiekiamo pasaulio keliautoju, su „realiu“ egzotikos stebuklingumu. Intriga dar labiau masina dėl Našlaitėlio luominės priklausomybės „kerinčiai išrinktųjų bendruomenei“ (Erichas Auerbachas). Šią Viešpaties patikėtinių broliją vienijo skaitytoją žavėjusios bendros moralinės nuostatos – drąsa, garbė, vasalo ir draugo ištikimybė, pagarba, reiškiamą netgi priešui, taurūs papročiai. Našlaitėlis, piligriminėje kelionėje išlaikęs socialinių vaidmenų įgaliojimus, išvyksta kaip karaliaus ir popiežiaus vasalas, aristokratas, karvedys, kuriam patikėti kai kurie slapti Romos bažnyčios ketinimai. Grigaliaus XIII laiške Našlaitėliui aptinkame užuominą apie slaptą diplomatinę jo kelionės misiją:

Taigi mes, norėdami suteikti ypatingas malones ir parodyti Tau savo prielankumą, patenkiname šitą Tavo prašymą, kad galėtum laisvai ir prideramai asmeniškai aplankyti Viešpaties karstą ir kitas minėtąsias Šventosios Žemės vietas už jūrų, šiuo raštu suteikdami visiškai laisvą galimybę ir leidimą, tik su sąlyga, kad pagonims neperduotum draudžiamų dalykų.³¹

Taigi Našlaitėlis ritualinį artėjimą dievop ir savo legendinę kilmę verčia asmenišku, realistiškai pateikiamu, dokumentuotu tekstu.

Ir piligrimas, ir keliaujantis riteris. Veiksmas kaip alegorija

Našlaitėlio *Kelionėje į Jeruzalę* susipina dvejopas keliauninko vaidmuo. Jis yra ir sociumų užmirštantis piligrimas, ir kartu atstovauja aristokratams, Respublikai ir Popiežiui įsipareigoja išlaikyti jam patikėtas paslaptis. Jis priklauso krikščionių pasaulio išrinktųjų bendruomenei, kuri tarpusavyje remia visus Romos popiežiaus vasalus. Našlaitėlio kelionės laiškuose susipynę piligrimo ir riterio vaidmenys siejo katalikų stebuklingumo troškimą, Dievo veikimo akivaizdą, su protestantiškuoju racionalumu ir „asmeniniu“ *aš-tu* santykiu. Šis balansavimas tarp *sacrum* ir *profanum* sferų suteikė Našlaitėliui laisvę tikrinti socialinių vaidmenų sinchroniją su jų šaltiniu – *communitas*. Vidinę laisvę, nebevaržomą socialinių vaidmenų jis suvokia kaip mistikas – tai asmenišką bendravimą su Dievu. Jo

²⁹ Jurijus Lotmanas, *op. cit.*, p. 109.

³⁰ Donald R. Howard, *Writers and Pilgrims, Medieval Pilgrimage, Narratives and Their Posterity*, Berkley-Los Angeles-London: University of California Press, 1980, p. 26.

³¹ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 42.

savivoką taikliausiai išreiškia Angelo Sileziečio žodžiai: „Dievas yra manyje, o aš jame“, kuriais Darius Kuolys įvaizdino žmogaus ir Dievo persismelkimą, baroko asmenybę laikydamas Dievo likimo dalininke³². Kita vertus, būtent priklausomybė išrinktųjų luomui pasitarnavo saugesnei, sėkmingesnei kelionei ir leido priimti šventimus į Kristaus riterius (ne visi kartu su Našlaitėliu apeigose dalyvavę piligrimai buvo pagerbti šiuo vardu). Tačiau, nors ir priklausydamas išrinktųjų luomui, Našlaitėlis prigimtinę aristokrato teisę į šį luomą privalėjo išbandyti mirtinai pavojinga kelione. Šį veiksmažodį keliautojas įgyvendina kaip alegoriją. Jis kūnu ir tikėjimu Biblijos žodžiu susitapatina su keliaujančiu Kristumi, kad pasiroštų į jį „į jo tabernakulį“.

Alegorijos sąvoką taikau, sekdamas Paulio Ricoeuro alegorijos sampratą, kurią jis, savo ruožtu, perėmė iš Henri de Lubaco veikalo apie keturias Švento Rašto prasmes (istorinę, alegorinę, moralinę ir anagoginę). Ricoeuras alegoriją susiejo su moraline Rašto prasme:

Alegorijos funkcija – raidės senume parodyti Evangelijos naujumą. Bet šis naujumas išnyksta, jei jis nėra kasdienis naujumas, jei jis nėra naujas *hic et nunc*. Būtent tokia yra moralinės prasmės funkcija: ji neieško Rašte moralės pamokų, nemoralizuoja istorijos, o siekia padaryti taip, kad žmogaus vidus atitiktų Kristaus įvykį. Jai rūpi interiorizuoti, aktualizuoti, kaip sakė šventasis Bernardas, dvasinę prasmę, parodyti, kad ji skleidžiasi *hodie usque ad nos*, „šiandien tarp mūsų“. Toji tikroji moralinės prasmės vieta yra po alegorijos. Šį alegorinės prasmės ir mūsų egzistencijos atitikimą gerai išreiškia veidrodžio metafora. Mūsų egzistencija dešifruojama remiantis panašumu į Kristų.³³

Kelionėje Našlaitėlis vadovavosi keliaujančio žydų karaliaus Kristaus kelionių aprašu. Biblija jam diktavo laiką ir vietą, jos tekstas jam tarnavo kelrodžiu į susitapatinimą su valdovo provaizdžiu. Našlaitėlis itin gausiai citavo Bibliją bei minėjo krikščionių šventųjų gyvenimų faktus. Tenka pastebėti, kad greičiausiai leidėjas Treteris, apdorojęs *Kelionės* teksto nuorašus, papildė juos nuorodomis į Bibliją bei kitų keliautojų itinerarijus (galbūt jo pasaulėvokai priklauso ir dažnos vertinamosios pastabos, tokios kaip: „Pasibaisėtinas paprotys, nevertas krikščionių tikėjimo vardo.“)³⁴. Deja, neturime tekstologinės šių apybraižų analizės, todėl Biblijos tekstų inkluzus tenka laikyti paties Našlaitėlio pastangomis ieškoti vietos ir legendos sąsajų, Knygos ir pasaulio tapatumo. Taigi ir Našlaitėlio pasirinkta moralinių verčių trajektorija kol kas laikytina asmenine autoriaus įžvalga. Jis savarankiškai tikrino savo tikėjimo ir geografinio krikščionių pasaulio ribas. Detaliai vaizdavo krikščionių bendruomenę, tarpusavio paramos gestus, priėmimo ritualus (vaišes, nakvynes, jo teikiamas dovanas šeiminkams). Juos priešpriešino musulmonų „priėmimo-atstūmimo“ ritualams (piligrimai europiečiai Šventojoje Žemėje turėjo sumokėti duoklę už leidimą į jį jiems svarbias šventąsias vietas, o kai kurios jų katalikams apskritai buvo uždraustos lankyti). Našlaitėlio keliautojas stebėjo krikščionių ir kitatikių kultūrų skirtumus

³² Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas, Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 144.

³³ Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika: Interpretacijų konfliktas*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 138–139.

³⁴ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 207.

kaip šalikeles, tarp kurių rinkosi asmeniškai tikrinamų dorybių kelią. Ne priešiškas kario atsakas į visuotiną musulmonų priešišumą, o diplomato tolerancija ir smalsumas, noras įsismelkti į kitą kultūrą ir ją suprasti, drauge ir patikrinti tikimas vertes, vedė šį keliautoją prie Kristaus kapo. Našlaitėlis bandė bent iš tolo žvilgtelėti į jam musulmonų uždraustas lankyti šventoves, rūmus, tvirtoves („Tada jos vartai buvo atviri, tai mes žvairakiuodami, – nes tiesiai žiūrėti būtų buvę pavojinga, – pastebėjome, kad kiemas nelabai didelis, kaip ir pati pilis.“³⁵). Jo keliauta per nematomą „fronto“ liniją, neužgesusią Kryžiaus žygių atmintį. Šventojoje Žemėje katalikai laikyti itin pavojingais priešais (turkai tikėjo netgi krikščionių žvilgsnio pragaištingumu). Tačiau iš jų vis dėlto buvo galima pasipelnyti („Šiaip jau arabus, šiuos alkanus plėšikus, nesunku nuraminti dovanomis.“³⁶). Našlaitėlis mini ir kelias žaismingas, vietinį įstatymą komiškai sulaužančias susitikimo su musulmonais situacijas. Jis savaip žavisi iškilmingai vyną geriančiu musulmonu, kurio gestikuliacija primena maldą; šiam nusigėrus, gailėstingai jį slepia nuo gentainių³⁷. Tačiau nevengia ir pasišaipyti iš musulmonų garbės kodekso pompastikos: kad nereikėtų mokėti didelio įėjimo mokesčio, Našlaitėlio virėjas, kurį prižiūrėtojai palaikė kunigu, iškilmingai prisiekė, kad jis yra kunigas, tardamas „nesu kunigas“ – lenkiškai... Tačiau apie patį musulmonų kilnumą ir priesaikos šventumą Našlaitėlis rašo pagarbiai ir pakiliai³⁸. Taigi musulmonų pasaulis keliautojui neatrodė vien negatyvus. Jis pastebėjo ne tik egzotiškus ir europiečiui nepriimtinius musulmonų pasaulio papročius (karingą panieką krikščionims; atvirą kitatikių piligrimų plėšimą; pirklių melą; narkomanus, vadinamus masliokais; palaidą vietinių krikščionių sektų gyvenimą; kūno žalojimą už pinigus), bet ir kitatikių kultūros pozityviasias puses (istorinio paveldo apsaugą; pagarbą visoms šventoms vietoms, tarp jų ir su Kristaus bei Marijos kultu susijusioms; dorovinį gailėstingumą; egiptiečių ūkininkavimo išmonę). Savo ruožtu, katalikų pasaulyje, Italijoje, Našlaitėlis patyrė Popiežiaus pareigūnų savivalę, pažeidusią visuotinį Popiežiaus vasalų solidarumo kodeksą (Italijoje organizuotų galvažudžių apiplėštas, Popiežiaus vietininko prašęs pagalbos, netgi parodęs Popiežiaus laiškus, Našlaitėlis ir jo palyda pagalbos nesulaukė). Kaire Našlaitėlis išpirko keletą vergų italų (ten už vergų išlaisvinimą krikščionys buvo baudžiami mirties bausme), susitikęs Venecijos pirklių diskutuoja vergijos tema, per ją apibūdindamas pats save: „Vienas daugelį metų Kaire išgyvenęs pirklys tvirtino, kad iš tų išpirktųjų vergų nieko gero nebūna. [...] Jisai pateikė moralines, bet ne katalikų priežastis. Sakė: kam Dievas leido būti nelaisvėje ir vergovėje, tas lengviau susilaukys nuo nuodėmių. Bet tokios priežastys neįtikina, nes Išganytojas Kristus kitaip sakė apie vergų išlaisvinimą.“³⁹

Šioje alegorinėje kelionėje tarp tikrovės scenelių, iliustruojančių moralės gaires, LDK karvedys Radvila Našlaitėlis ne tik rinkosi asmeninį kelią, bet ir ruošėsi tapti Kristaus riteriu, Išganytojo Kapo kavalieriumi. Šios iniciacijos svarba aiškėja jo mirties perspektyvoje: ispanišką karvedžio rūbą jis pakeitė piligrimo abitu, kuriuo aprengtas, laikantis testamento, buvo palaidotas. Valdovui mirti persirengus abitu, *sub cuculla*, vėlyvaisiais vidu-

³⁵ *Ibid.*, p. 97.

³⁶ *Ibid.*, p. 65.

³⁷ *Ibid.*, p. 106.

³⁸ *Ibid.*, p. 106.

³⁹ *Ibid.*, p. 192.

ramžiais tapo įprasta sureikšmintos mirties praktika⁴⁰. Barokinė gyvenimo meno figūra „gyvenimo kelią“ pateikė kaip piligriminės kelionės alegoriją, galbūt netgi kaip asmens ir Dievo susitikimą, kaip atsakymą pretenzijos būti pačiam sau šeimininku. Juoba kad Našlaitėlio testamentas⁴¹ rodo jį asmeniškai kartojus Kristaus laikyseną. Pačiu keliavimo veiksmu jis įsitraukė į „hermeneutinį ratą“ – „tam, kad suprastum, turi tikėti, tam, kad tikėtum – turi suprasti“⁴². Galime tarti – tam, kad keliautum, turi tikėti, tam, kad tikėtum, turi keliauti. Suprasti ir keliauti Našlaitėliui tapo sinonimais. Perfrazuojant Ricoeurą, nuplėšdamas mitologinius Biblijos teksto apvalkalus, atsidūręs Kristaus lankytose vietose, Radvila Našlaitėlis atskleidė ir, svarbiausia, priėmė pirminę Biblijos prasmę – jos kreipinį (*kerigmą*). Biografinį, istorinį laiką keliautojas susiejo su Kristaus ir istoriniu, ir legendiniu laiku. Ši sąsaja virto interpretacijos atstumu. Našlaitėlis pritaikė save tikėjimo tekstui, lygiai taip, kaip Kristus pritaikė savo kelionę Senojo Testamento pranašystėms. Kelionės metu, vis labiau sutapdamas su Kristumi, piligrimas pats tapo ženkliskas, virto nuoroda į šventraščio pažadą, istoriška įsikūnijimo alegorija. Savo ruožtu piligrimo rūbais aprengtas riterio kūnas ir jo laidotuvių askezė istorinį laiką įpynė į mito kartotę. Tai tolimas Pranciškaus Asyžiečio teatralizuotų pamokslų aidas. Kūno *kerigma*⁴³. Keliautojas įveikia interpretacijos atstumą – tampa gyvu mito vaizdiniu. Mito įvaizdinimą, atkariavimą iš anapusbės, Ricoeuras siejo su vaizduotės galia:

Mitas – ne tiek žmogaus galios projekcija į įsivaizduojamą anapusinį pasaulį, kiek su objektyvavimo ir įpasaulinimo pagalba atliekamas žmogaus pradžios ir pabaigos sučiuopimas. Vaizdinio plotmėje mitas yra projekcija todėl, kad jis yra visų pirma anapusbės redukavimas į šiapusybę. Vaizduotės atliekama projekcija tėra tik anapusbės įpasaulinimo šiapus priemonė ir etapas.⁴⁴

Našlaitėlio keliautojo kreipinys *Kelionėje į Jeruzalę* skamba Dovydo psalmių citatomis: „Įėjome į Jo tabernakulį, pagarbinome toje vietoje, kur Jo kojos stovėjo.“ (131 psalmė); „Aš čia tik svečias, aš tik praeivis, kaip visi mano senoliai.“ (38 psalmė)

⁴⁰ Rūta Guzevičiūtė tyrė Našlaitėlio reprezentacinių kostiumų kaitą ir jo dėvėseną apibendrino kaip dviejų šimtmečių sandūros kostiumo eklektiką, nulemtą sentimentalios prieraišumo asmeniškai sėkmingam laikotarpiui (kelionei į Jeruzalę taip pat). Ji rašė apie Našlaitėlio kostiumuose dominavusį veržlaus kario įvaizdį ir kosmopolitinę tendenciją – Našlaitėlio ispaniško kostiumo madą, išsiskyrusią vietinio sarmatizmo ir žaidimo „liaudiškumu“ kontekste. Guzevičiūtė rašė apie Išganytojo Kapo kavalieriaus ženklą vėlesniame Našlaitėlio portrete (lygino portretus: Džovani Batista Fontana, Dominikas Kustas, *Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis/Nežinomas dailininkas, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis*, XVII a. vid. kopija). Riteriškajam kelionės kontekstui svarbus dar vienas tyrinėtojos pastebėjimas: „Kaip ispaniškosios aristokratinės-riteriškos ideologijos atspindys šiame paradigmame portrete puikuoju gausiai dekoruoti riterio pusšarviai, XVI a. pabaigoje, atsiradus šaunamajam ginklui, praradę savo funkcinę paskirtį, tačiau ypač sureikšminti simboliškai prasme.“ – Rūta Guzevičiūtė, *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 217.

⁴¹ Apie Našlaitėlio požiūrį į laidotuves ir askezę užsiminė Liudas Jovaiša, Kotryna Korzeniewska, „Piligrimystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai 2001, p. 474; Mindaugas Paknys, „Mirtis“, in: *ibid.*, p. 373.

⁴² Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 144.

⁴³ Apie viršgamtines karaliaus kūno savybes žr. Artūras Tereškinas, *Kūno žymės: Seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 44–59.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 147.

Kur nuginti „kūno asilėlį“?

Pirmajame laiške apie slaptas kelionės paskatas įsivaizduojamam patikėtiniui giminaičiui Našlaitėlis rašė vyksiąs ieškoti kūno ir sielos sveikatos. Nes silpna sveikata – tai tėviškas Dievo rūpestis. Taip jis siunčia ženklą, „kad bent dėl tos priežasties mirtingasis klusniau pagalvotų, į kokį tikslą šis kūno asilas, kurį jis taip maitina ir myli, pagaliau privalo eiti“⁴⁵. Karvedys pasitarkė asilo, o ne žirgo, taikos, o ne herojinę, ne karo alegoriją savo kūniškumui, savo išgyvenamai akimirkai apibrėžti. Jis pats sau ganytojas, kuris renkasi, kur link ginti savąjį kūną. Našlaitėlis savo kūno asilą gena dievop: piligriminėje kelionėje jį „pritaiko“ legendai. Išgijimo stebuklas Našlaitėliui įmanomas tik fiziškai ir dvasiškai susitapatinus su Dievu, perleidus Jam atsakomybės našta, nuolankiai „įėjus į jo tabernakulį“ (lot. „pastogė, palapinė“). Susitapatinęs su dievybe sergantis Našlaitėlis įvykdė sutartį su ja – įžengė į Jeruzalę ir Kristaus kapą bei perleido atsakomybės našta Dievui⁴⁶.

Kaip piligrimas išgyvena įėjimo, susitapatinimo apeigas? Įšventinimas į Kristaus riterius kelionės pasakojime turėtų būti jos kulminacija. Kaip tik šis epizodas tiesiogiai pasakoja apie piligriminės kelionės tikslą – Našlaitėlis tampa dukart gimusiu karvedžiu, Kristaus palaimintu valstybės kūrėju, jo pasiuntiniu žemėje. Vis dėlto pasakojimo emocinė įtampa kulminaciją pasiekia tik vėlesniuose kelionės po Egiptą epizoduose, beje, kaip pastebėjo Jūratė Kiaupienė, apimančiuose ir gerokai ilgesnes laiko sekvencijas⁴⁷ (audra atviroje jūroje, slapta gabenamų mumijų prakeiksmas ir mergelės Marijos pasirodymas išsigelbėjimo epizode). Našlaitėlis apie svarbiausiąjį kelionės įvykį pasakoja santūriai. Ir tik pasikeitusį Našlaitėlio rangą įrodantys raštai leidžia suvokti įvykio svarbą. Jie kaip deimanto apsodas įkomponuoja pagrindinę pakėlimo į Kristaus riterius sceną. Tai pergamente surašytas šv. Karsto riterio diplomas ir Šventosios Žemės vietų generalinio prokuratoriaus diplomas bei Našlaitėlio dovanų aprašas. Jais buvo apsikeista tarsi diplomatinėmis sutartimis. Dieviškos šlovės „autentiškumą“ Našlaitėlis skaitytojui įrodo ir apsaugo dokumentais lygiai kaip anksčiau karaliaus ir popiežiaus duotus įgaliojimus piligrimui. Jis taip pat sumini ritualo dalyvių ir liudininkų vardus bei pavardes. Tačiau patį ritualą Našlaitėlis pasakoja taupiai:

Po vidunakčio sugiedojo rytines maldas. Prie šv. Karsto atlaikė ansktyvąsias mišias. Kitas Mišias – sumą – tėvas vikaras atgiedojo Kalvarijos kalne prie katalikų altoriaus, toje vietoje, kur Kristų prikėlė prie Kryžiaus. Ten priėmusius šv. Sakramentą, mus nuvedė prie šv. Karsto. Jo viduje priėmėme pagal senovinį krikščionių paprotį suteikiamą šv. Karsto riterio vardą ir ženklus.⁴⁸

Kaip matyti iš pateikiamų dokumentų, šis įšventinimo į riterius aktas reiškė kilmingų ir dosnių svečių pagerbimą, juo buvo pripažinti piligrimų nuopelnai – pamaldumas ir „ypatingas atsidavimas bei uolumas, platinant krikščionybę“⁴⁹. Tikėtinos stebuklingumo

⁴⁵ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 34.

⁴⁶ Su atsakomybės našta sietinas Radvilos Našlaitėlio atsivertimas į katalikybę.

⁴⁷ Jūratė Kiaupienė, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁸ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 85–86.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 87.

auros autorius čia tiesiog nesistengia kurti. Jis pabrėžtinai asketiškas, dokumentiškas, konkretus. Tačiau piligriminės-riterinės kelionės kulminaciją supa kiti mikropasakojimai, kuriuose ryškėja sutankintas stebuklingumo tinklas, dengiantis vardijamas vietas.

Stebuklai. Vietos spindesys Biblijos raidėje ir ritualo atmintyje

Piligriminės kelionės kulminaciją, įšventinimą į Kristaus kapo riterius, Našlaitėlio pasakojime supa krikščioniškojo pasaulio stebuklai. Stebuklingi šaltiniai, tvenkiniai, medžiai, miškeliai ir urvai, kalnai, uolos ir akmenys su Kristaus pėdsakais – visa tai Našlaitėlis vardija ir enciklopediškai konkretizuoja kaip liudininkas ir gamtininkas. Keliautojas nuolatos stengiasi aprašyti stebuklingumą kaip gamtos reiškinį. Stebuklas jį stebina netgi mažiau už egzotiškus reiškinius: neregėtus gyvūnus (chameleono ir hipopotamo aprašai, stručių medžioklė), Indijos pirkliaus, savo veidus inkrustavusius brangiaisiais akmenimis, Egipto mumijų tatuiruotes, piramidžių luitų dydį, sutiktų kinikų viešą gašlumą, prašmatnias Egipto kurtizanes, Kairo vandens šventę, Germano ugnis skęstančiame laive. Stebuklingumą Našlaitėlis įrašė, iš šiuolaikinės perspektyvos žvelgiant, kaip prietarus. Jis konstatuoja, objektyvuoja, tyrinėja, bando paaiškinti ar įrodyti. Daugumai jo regimų stebulingų objektų būdinga neišsemiamą materialią tvermę. Jie nesunaikinami ir nesunaudojami. Stebuklingos vietos teikia prieglobstį ir saugo gyvybę. Šventųjų neyrantys palaikai, galima numanyti, irgi semiasi tvermės iš antgamtinių šaltinių. Amžinybė maitina ir su Lietuva susijusius stebuklus: Italijoje, Astumoje, Našlaitėlis stebėjo Bonos Sforcos neyrantį kūną: „Jis guli katedros bažnyčios zakristijoje, juodo šilko aksomu apdengtame karste, dar nepalaidotas. Iki šiol nesuiręs, tik viršutinė lūpa kiek išgedusi.“⁵⁰ Štai Našlaitėlis svarsto, ar galima suklastoti, kalteliu atnaujinti, nuolatos piligrimų bučiuojamus ir liečiamus Kristaus delnų ir pėdų pėdsakus, įsispaudusius akmenyje prie tiltelio per Cedroną, kur Kristus suklupo. Po ilgo svarstymo ir gretinimo su kitais žinomais dirbtiniais pėdsakais piligrimas daro išvadą: „aiškiai matyti, kad čia ne rankos darbas, bet stebuklas.“⁵¹ Pasikalbėjimo akmuo, ant kurio sėdėjo Kristus ir kalbėjosi su Marija apie Lozorius mirtį, stulbina Našlaitėlį, nes jis irgi stebuklingai išsilaiko nepakitęs, nors piligrimai kaskart atsiskelia ženklų jo dalį. Stebuklinga yra žemė iš urvo, kuriame nuo Erodo siautėjimo slėpėsi Mergelė Marija su kūdikiu, įberta į gėrimą ji vėl suteikia pieno žindyvėms, jei jos jo netekusios⁵²; žemė, kurią Judas įsigijo už išdavystės sidabrinus, per parą sugeria lavono mėšą⁵³.

Piligrimą stebina ne tik neišsemiamą stebuklingų objektų fizinę tvermę, bet ir jų gebėjimas sutaikyti religinių skirtumų supriešintus žmones. Stebuklingu Našlaitėlis laikė ir tai, kad musulmonai dažnai gerbia ir garbina krikščionims šventas vietas. Turakai garbina Slibino šaltinį, kuriame Marija sėmė vandenį⁵⁴, figos medį, perskilusį perpus ir drevėje priglaudusį Mariją su kūdikiu, kaip jie pasakojo: „jame buvo apsistojusį Dievo Dvasia, – taip jį vadina Kristų, – su savo Motina.“⁵⁵

⁵⁰ *Ibid.*, p. 225.

⁵¹ *Ibid.*, p. 84.

⁵² *Ibid.*, p. 101.

⁵³ *Ibid.*, p. 85.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 85.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 168.

Stebuklo vietoje Našlaitėlis susiduria su kažkuo, kas pranoksta jo pasakojime nuolatos pabrėžiamą religinių konfesijų ribą. Jis užčiuopia bendrą žmonių dievobaimingumą (turbūt garbina Betliejų, Alyvų kalną ir t. t.). Stebuklingumas sklinda iš bendros, religijų kovos dar nesuskaidytos atminties. Greičiausiai šis visuotinai išpažįstamas vietos šventumas kilo iš pagoniškos ikirašytinės patirties, iš kolektyvinės atminties tradicijos. Tai ji simboliškai vertes priskirdavo ritualinėms vietoms. Galbūt dėl jos peizažo elementai Našlaitėlio keliautojui atsiveria ir kaip vientiso pasaulio-teksto dalis, ir kaip piligrimo atliekamo ritualo „mnemoniniai-sakraliniai simboliai“⁵⁶. Jie primena apie visoms religijoms svarbiausią dievybės garbinimo įstatymą. Našlaitėlis šiuos simbolinius peizažus tekste fiksuoja kaip ritualinio keliavimo atskaitas. Tiesa, jis yra linkęs žiūrėti į Dievo ar Gamtos sukurtą pasaulį kaip į Tekstą, stengiasi jį perskaityti kaip Dievo pranešimą, t. y. žvelgti iš rašytinės-istorinės atminties pozicijos. Tačiau Gamtoje jis ieško ne tik dėsnių, bet ir pranašiško ženklo, o tai jau mito, ritualo stichija (perfrazuojau Jurijų Lotmaną)⁵⁷. Pranašingi ženklai ir tikėjimas šventose vietose gaunami atlaisiais yra nukreipti į ateitį. Šios projekcijos Našlaitėlis negali patikrinti, todėl ji atrodo kaip prietaras.

Su ikirašytine kultūra Našlaitėlio kelionę sieja ir pati jos prigimtis – piligrimystė. Keliaujant ieškoma sakralių vietų, per kurias iš vienkartinio, unikalios įvykio persikeliamas į universalų ritualinio pakartojimo veiksmą. Pasaulį Našlaitėlis regi kaip Biblijos išsklotinę, pro kurią švyti ritualinė vietos simbolika, primenanti mito sceneriją. Štai kalnų virtinę Našlaitėlis aprašo ir kaip estetinį mito įpavidalinimą:

Birželio dvidešimt trečios dienos rytą atvykome prie Taboro kalno. Juozapas Flavijus, jį aprašydamas „Judėjos senybių“ ketvirtosios knygos antroje dalyje, „Judėjos karo“ penktosios knygos pirmoje dalyje, vadina Itabarijumi, arba Itabiriku. Kalnas labai aukštas, apvalus ir toks gražus, kad panašesnis į meno kūrinį negu į gamtos padarą. Apatinė dalis apjuosta pelenų spalvos uolų ratu, žalių krūmų eilės tą ratą kerta nuo apačios iki pat viršaus, atrodo kaip apvali uola, apipinta žalių lapų vainiku. Kalno viršūnėje yra nedidelė bažnyčia tarp dviejų koplyčių, šv. Elenos pastatyta toje vietoje, kur Kristus buvo pakeitęs savo pavidalą.

Radvilos Našlaitėlio peizažų atmintyje (*mnemonikoje*) glūdi romantinių ir neoromantiškių lietuvių kelionių literatūros simbolių ištakos. Toks žvelgimas dievop per kalnų peizažą yra ypač būdingas Antano Vaičiulaičio ir Antano Vienuolio kelionių apybraižoms. Tačiau šie autoriai pasitenkina labiau užuomina į legendą, o Radvila Našlaitėlis nepatikliai tyrinėja peizažą ir jo elementus ir kaip gamtos reiškinius, ir kaip legendos pretekstą. Gamtos dalis Našlaitėliui tampa nuoroda į Kristaus kančios paslaptį ir netgi prielaida tikrinti šventraščio tiesosaką (pavyzdžiui, jis aprašo Sinajuje augančios manos gydomąsias savybes bei legendą, tačiau daro išvadą, kad „nei vieno, nei kito dalyko negalima patikrinti“)⁵⁸. Pasaulis jam yra vientisas, nesuskaidytas į „aukštesnės“ ir „žemesnės“ kilmės reiškinius, jį visą persmelkęs Dievo esimas. Dievo ženklų skaitymas yra bendras epochos keliauto-

⁵⁶ Jurijus Lotmanas, *op. cit.*, p. 111.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 115.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 193.

jams pasaulio šventumo pojūtis: šventus įrašus gamtoje skaitė daugelis keliautojų. Kaip viduramžių piligriminių kelionių tekstų tyrinėjime pabrėžė Donaldas R. Howardas, skirtumas tarp fakto ir fikcijos tuomet nebuvo esminis: pati kelionė, pasak jo, yra vaizduotės padarinys, nes keliautojas mato tai, ką jis nori matyti, todėl viduramžių piligrimai Šventoje Žemėje, be abejonės, regėjo krucifiksą banano skiltelėje... kaip ir šiuolaikinis žmogus⁵⁹. Našlaitėlis, žinodamas stebuklo ar egzotiško reiškinių istoriją, stebuklingumą stengiasi patikrinti patirtimi. Jis dalijasi su skaitytoju atradimo nuostaba ir tą egzotišką reiškinį įkomponuoja į pažintą pasaulį. Štai piligrimas stebisi Rojaus pažinimo medžio vaisiumi mauza (bananu). Jame, kaip ir kiti rašantys keliautojai, įžvelgia sureikšminamą kryžiaus formos gyslelę. Pats save tramdydamas, kad ši kelionės detalė nesusilauktų tekste per daug dėmesio, Našlaitėlis banano komentarui skyrė gana ilgą ir detalią aprašą. Išvardijęs mauzos fizines ir skonio savybes (vaisius yra sotas, panašus į „mūsų agurką“, skonis ir kvapas primenąs kriaušę), jis pereina prie banano legendos – kodėl mauza laikytina pirmosios nuodėmės vaisiumi. Našlaitėlis užsimena apie Biblijos vertimo sunkumus, interpretacinį atstumą, išryškėjančią tik betarpiškai pažįstant objektą:

Šių kraštų krikščionių nuomone, Adomas ir Ieva rojuje valgė šituos vaisius. Tą stengiasi pagrįsti tam tikromis priežastimis: pirma, kad obuolių čia nėra ir kad šv. Jeronimas, versdamas Bibliją, negalėdamas žodžio *mauza* lotyniškai perteikti, parašęs „medžio vaisius“. Tačiau nepanašu, kad šv. Jeronimas, kuris, diktuojamas šv. Dvasios, sėkmingai išvertė šv. Įstatymo knygas, gerai mokėdamas kalbas, nebūtų galėjęs to išreikšti. Antras įrodymas: mauzos vaisių supjauščius skrituliukais, pasirodo „T“ raidės, būtent, kryžiaus, formos gyslelė. Tai esąs ženklas, kad protėvių pirmasis nusikaltimas turėjęs būti nuplautas Nukryžiuoto Kristaus mirtimi. Bet ir mūsų agurkuose galima kažką panašaus įžiūrėti. Trečia priežastis, kad šiuos vaisius ne medis brandina, bet krūmas, kurio stiebas maždaug kumščio storumo, tačiau kabančių vaisių jisai nepajėgia nulaikyti: tie, kaip minėta, guli ant žemės, tad pirmieji tėvai lengvai galėję nusiskinti. Ketvirtoji priežastis, kad šios mauzos lapai yra vienos uolekties pločio ir dviejų uolekčių ilgio; taigi, supratus savo nuodėmę, iš jų lengvai buvo galima pasidaryti prijuostes. Šv. Rašte sakoma, kad tos prijuostės buvo iš figos lapų. Taigi patys tegul sprendžia, kiek tikras tas jų aiškinimas. Priduria dar ir kitas, menkesnes priežastis.⁶⁰

Ženklas, daiktas ir jo legenda Našlaitėliui yra būtinais susiję. Jo pasaulis vientisas ir aiškus, o tikėjimą grindžia žinojimas. Dievas stebuklą į pasaulį įrašė kaip paslaptį, kurią tereikia išversti. Tačiau ne visą Našlaitėlio regimą peizažą dengė Biblijos tekstas. Nors ir tapdamas pagrindiniu Našlaitėlio kelionės vadovu ir įtvirtindamas rašytinės atminties domeną *Kelionėje į Jeruzalę*, jis anaipol neužtemdė savarankiškos, smalsios, atsargios ir įžvalgios keliautojo patirties. Našlaitėlio ir Biblijos tekstų sąsąuka yra orientuota į praeitį, Kristaus ir šventųjų gyvenimus. Tai piligrimo kelionės žemėlapis. Tačiau *Kelionėje į Jeruzalę* yra ir ateities „būrimo“, stebuklingo sėkmės spėjimo momentas. Į ateitį Našlaitėlį nukreipia pati alegorinė riterio būseną, kuri savaime reiškia buvimą kryžkelėje, būtinybę rinktis. Kryžkelėje riteriui svarbu tinkamai nuspėti ateitį. Regima aplinka, vieta jam tampa

⁵⁹ Donald R. Howard, op. cit., p. 10.

⁶⁰ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 63.

ateities pranašyste, kuri leidžia ryžtingai veikti. Našlaitėlio intuicija ir gebėjimas nuspėti ateitį aiškiausiai išmėginama pereinant iš pagonių į krikščionių pasaulį, sugrįžtant iš kelionės. Kelionėje iš Egipto (*Išėjimo knygos* „vietoje“), kaip vėliau ir Italijoje, siaubiamoje plėšikų, keliautojas patyrė mirties išmėginimą. Iš Egipto laivu Našlaitėlis gabeno dvi mumijas, kurios, kaip vėliau „paaiškėjo“, kerštavo už pasikėsinimą jas išvežti už „tėvynės“ ribų ir sukėlė pražūtingą audrą. Su šypsena galime tvirtinti, kad romantiniai egiptologų pasakojimai apie mumijų prakeiksmą turi ir lietuviškos legendos prieskonį. Būtent audros ir stebuklingo išsigelbėjimo nuo kerštaujančių mumijų epizodas Našlaitėlio kelionės užrašuose pasižymi didžiausia emocija ir siautulinga barokine fantazija. Išsigelbėjimo stebuklą keliautojas pasakoja tiek kaip patiriamą, tiek ir kaip paslėptą nuo jo stebėtojų. Jis pasitelkia bendrakeleivio lenkų vienuolio regėjimą, kurio metu laivą ir jo keleivius išgelbėjo Mergelė Marija⁶¹. Du reginio planai – audros ir vienuolio ekstazės – yra maksimaliai intensyvūs, dramatiški dėl išgyvenamo mirties siaubo, gamtos siautulio ir grėsmės prarasti pomirtinį gyvenimą (būti mumijų pagrobtiems, sunaikintiems krikščionių amžinybei). Per audrą įsiveržianti anapusių ir suvokimas, kad be Marijos prieglobsčio gyvybė yra trapi ir bejėgė gamtos stichijoje, įkurdina keliautoją magijos prieangyje. Į keliautojo žinojimu grįstą pasaulėjautą įsiveržė mirties siautuly, piligrimas susitiko su nežinomybe, prieš kurią jautėsi bejėgis, nors ir stengėsi racionaliai paaiškinti likimo savivalės priežastis. Anksčiau pasišaipęs iš prietaringo turkų burtininkavimo, juos saugojusio nuo piktos krikščionių akies, dabar Našlaitėlis pats „įsitikino“ pavojumi, kuris kyla, prisilietus prie *kito* tikėjimo. Nepaisant kilnių mokslo tikslų parodyti Europai gydančias mumijas, Našlaitėlis jautėsi kaltas dėl „prisilietimo“ prie pagonybės. Religinės ekstazės, siaubo dėl mirties artumo pasigedome įšventinimo į riterius rituale, ankštoje ir saugioje Kristaus kapo scenerijoje. Čia tai su kaupu išsiliejo beribiame audros fone. Prasiveržė, bet ir pasislėpė už *kito* patiriamo regėjimo.

Kurtuazinės literatūros ir herojinio epo atšvaitai

Radvilos Našlaitėlio riterystės titulai, jo išrinktumo, įšventinimo statusas, žinoma, dar ne prielaida ieškoti jo kūrinyje viduramžių kurtuazinės literatūros pėdsakų. Tačiau kai kurie šio daugialypio teksto bruožai skatina pažvelgti į jį būtent kaip į riteriškojo etoso įkvėptą kūrinį. Tai patvirtina pati pavojinga piligriminė kelionė ir riterio etinių nuostatų joje laikymasis. Kurtuazinio romano tematinė dominantė – kovoti ir mylėti – reiškėsi kaip nuotykis ir damos garbinimas. Antroji jos dalis, damos garbinimas, buvo veikiau subjektyvumo, asmeninio absoliutaus idealo figūrinė išraiška⁶². Ir nors Našlaitėlio kelionės laiškuose šio damos kulto pėdsakų išvis nėra (greičiausiai šią figūrą čia pakeitė garbinamo valdovo figūra), – jų dvasia yra persismelkusi kurtuazija. Pirma, pavojinga kelionė yra riterinio nuotykio atitikmuo. Antra, – tekste neįkyriai, tačiau tikslingai fiksuojamos etinės riterio nuostatos, dėmesį sutelkiančios į herojaus subjektyvumą. Piligrimo-riterio kelio kontūrus kaip tik ir sudaro vidinė projekcija į stebimo išorinio pasaulio reiškinių ir ją grindžiantį etinį principą. Našlaitėlis prisistato kaip pagarbus,

⁶¹ *Ibid.*, p. 205.

⁶² Apie kurtuazinės literatūros vaizduotą riterių gyvenimą, derinusį tarpusavyje nederančias vertes, ir dviprasmiškos damos kultą: Maria Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa: PWN, 1986, p. 77–88.

tolerantiškas *kitokumui* karžygy-diplomatas. Jis kilnus, nes yra katalikiško gyvenimo normų paisantis aristokratas, dosnus silpnųjų ir nuskriaustųjų globėjas, gausiomis aukomis remiantis kovojančią su kitatikiais Katalikų bažnyčią bei jos forpostus. Našlaitėlis pavaizdavo save kaip „žmogiškųjų idealybės vaizdinių“ (Erichas Auerbachas) žinovą, nepasitenkinantį „prigimtaine teise“ į šiuos vaizdinius ir siekiantį juos patvirtinti asmeniiniu gyvenimu. Kaip rašė Auerbachas apie riteriškąjį galantiškumą studijoje *Kurtuazinis riteris leidžiasi į žygį*:

Asmeninės kurtuazinės dorybės nėra prigimties dovanotos, nuo gimimo turimos; gimimas aukštame luome dar nereiškia, kad tos dorybės garantuotos, kad jos savaime pamažu vystysis pagal tam tikrus gyvenimo reikalavimus; ne, be gimimo, joms įskiepyti dar reikia gauti tam tikrą auklėjimą, reikia nuolat savo noru ir be paliovos bandyti save – ir tik tokie išmėginimai padės išsaugoti tai, kas įgyta.⁶³

Likimo netikėtumai išbando labiau Našlaitėlio intuiciją, o ne protą, jo prigimtį, o ne išsilavinimą. Jis tarsi antrina prigimties diktuojamam teisingo kelio, nuotykiu, pasirinkimui, kurį aprašė Auerbachas (šis kalba apie riterio intuityviai surastą kelią į dešinę kaip teisingos krypties kelią)⁶⁴. Pavyzdžiui, Našlaitėlis stebisi ypatinga Dievo malone, kad kelionės maršrutą pasirinko tinkamai ir išvengė mirtino pavojaus. Jis keliskart mini, jog niekuo nepaaiškinami ir dažniausiai kitų valią, pavyzdžiui, karaliaus, ignoravę pasirinkimai buvo sėkmingi – pasinaudota saugiai tikslą pasiekusiais laivais ir maršrutais, o ne siūlytais ir vėliau patyrusiais katastrofas. Taigi Našlaitėlis remiasi prigimtimi, intuicija, pasitikėjimu Dievo valia, kai susiduria su išbandymais. Nuotykių *Kelionėje* negausu (mumijų kerštas laive, italų plėšikų ir musulmonų išpuoliai), be to, savitiksles rizikos lietuvių riteris apskritai vengia, o tai lyg ir prieštarautų kurtuazinės literatūros išaukštintai kovos aistrai. Apdairiai numatydamas pavojų, Našlaitėlis saugo savo diplomatinės misijos paslaptį ir bendrakeleivių gyvybę. Jis nesiveržia į didvyriškumą bet kokia kaina, nerizikuoja vien tam, kad kaip riteris nuotykyje patvirtintų savo galią. Vis dėlto keliaujantis piligrimas-riteris nepamiršta gailėstingumo net ir tuomet, kai kilnus elgesys gali sukelti pavojų. Jis išperka vergus, apsaugo pernelyg pamaldžią gentainę nuo tikėtinios mirties. Tiesa, Našlaitėlis neparodo jokios tolerancijos kone beprotiškai lenkės pilgrimės Dorotėjos Sekežinskos egzaltacijai ir norui mirti Šventojoje Žemėje (šlovę pripažįsta tik šv. Elenos piligrimystei). Jis „užgesina“ nepageidaujamo skandalo židinį, apšaukdamas musulmonų niekinamą ir mušamą katalikę beprotybe, kad galėtų ją prievarta išvežti iš Jeruzalės. Gailėstingumas čia siejasi su smulkiais politiniais sumetimais – pašalinti nepageidaujamą menkavertę moteriškę iš „rimto“, politiniais ritualais įteisinto vyriško žaidimo lauko („Dėl triukšmo, kurį ji sukeldavo šiose šventose vietose, popiežius Grigalius XIII, grasindamas ekskomunika, uždraudė moterims vykti į Jeruzalę.“)⁶⁵. Panašų gailėstingumo ir užuojautos mišinį, sergstintį krikščionis nuo atsivertimo į musulmonų tikėjimą, Našlaitėlis įlieja į konvertito triumfo-paniekinimo sceną⁶⁶.

⁶³ Erich Auerbach, *Mimezisis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 142.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 143.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 80.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 133.

Našlaitėlio pasakojimą ir riterių romanus, be jau minėtos subjektyvios žvelgimo prizmės ir nuotykių, jungia statikos figūra, herojų susaistanti su vieta. Tai *Kelionės karalius* ir kurtuazinės literatūros pavydžioji žmona, uždaranti riterį rūmuose, iš kurių jis veržiasi į riterių turnyrus, kovų nuotykius ir širdies damos adoraciją. Tiesa, *Kelionėje į Jeruzalę* susipynusios valstybingumo ir religingumo temos, kelionės heroikos patosas nustelbė bet kokį galimą eroso pradą. Vidujybės akcentą jos perkėlė nuo moters, *sacrum* prieangio, prie Kristaus, Naujojo pasaulio valdovo, emblemos. Ne pavydžios žmonos ir adoruojamos damos dvarai, o suvereno ir aukščiausiojo karaliaus sostai Našlaitėlio keliautojui tapo kelionės atskaita. Kone visose sustojimo vietose Našlaitėlis su palyda meldžiasi, ieško susitapatinimo su Kristaus bažnyčia salelių.

Iš pirmo žvilgsnio Našlaitėlio teksto kompoziciją organizuoja tik keliavimo chronotopo padiktotas pasakojimo ritmas. Padieniui jis pasižymi kelionės vietas, tiksliai geografiškai apibūdinamas. Atstumus dažnai matuoja kaip karys – „strėlės lėkimo atstumu“, o laiko tarpus kaip maldininkas – maldos „Tėve mūsų“ trukme, kas greičiausiai buvo bendra vėlyvųjų viduramžių frazeologija. Našlaitėlis sumini vietos žmonių tikėjimo išpažinimą, kai kuriuos būdinguosius papročius, ypač tuos, kurių nežinojimas ateities keliauninkams gali turėti skaudžių pasekmių, istorinius ir mitologinius įvykius, kuriais garsėja vieta ir kuriuos dažniausiai pateikia vietos gyventojai. Savarankiški mikropasakojimai primena pasakojimo rožinį. Dėl gausių nuorodų į Bibliją, į pirmąpradį laiką ir įvyki, šie mikropasakojimai tik prišlyja prie kurtuazinio romano pasakiškų vietovių, prie legendinio nuotykių scenarijos⁶⁷. Laikas ir vieta Našlaitėlio aprašyme yra itin tikslūs. Jie nėra iš tolo neprimena pasakiškų vietų, kuriose be aiškaus tikslingo kelio klajoja riteris, – miško ir dykros. Našlaitėlio pasakojime vyrauja racionalus žemėlapių orientavimas, pastanga ateities piligrimams palengvinti kelionę, sukurti kuo tikslesnį vadovą po Šventąją Žemę⁶⁸. Kurtuaziniam pasakiškumui toks konkretus istorinių realiųjų ir tikslų geografinių nuorodų pasaulis yra visiškai svetimas. Tačiau pasakiškumo ir „realybės“ vaizdavimo kryptis galime vertinti kaip to paties literatūrinio žaismo variantus. Jie skirtingai taiko į tuos pačius etinių normų abstraktus, žmogaus artėjimą dievop. Kelionės dienoraščiai su realistine iliuzija žaidžia kaip kurtuazinis romanas su pasakiškumo atmosfera. Šioje renesansinio realizmo erdvėje veikia netikėtumas, dažnai susipynęs su egzotika (laivą paskandinti grasinusios kerštujančios mumijos), nenumatomi likimo sūkuriai, staiga įtraukiantys keliauninką į išbandymų lauką (plėšikai), į dvikovą su likimo klastomis. O tai jau kurtuazinio pasakojimo bruožas.

Iš pažiūros chaotiška, nuotykinė riteriškojo toposo raiška išties yra nuosekli pasaulio tvarkos paieška. Našlaitėliui ši pasaulio tvarka – kartografinė. Jos idėją atspindi labirinto mozaika, dažnai dėliota ant gotikos katedrų grindų. Jų principas tas pats – nukreipti vieninteliu keliu į tikslą (Dangų arba Jeruzalę) arba suklaidinti, kad piligrimas pasijustų klystantis ir nuolatos išbandomas. Apie labirintą, arba „Dedalo namus“, Howardas rašė kaip apie piligriminių kelionių pakaitalą, išpopuliarėjusį nuo XVII a.: viduramžių katedrose šiuo labirintu keliais buvo keliaujama į centrą, vadintą *ciel*, arba Jeruzale. Tai *vienakrypčiai raizginiai*, kurių kilpose, nors ir negali judėti „aklai“, vis dėlto neturi ir pasirinki-

⁶⁷ *Ibid.*, p. 144–145.

⁶⁸ Donaldas R. Howardas mini viduramžių itinerarijus, prie kurių buvo pridėti žemėlapiai ir piligrimų giesmių tekstai, *op. cit.*, p. 21.

mo, kaip judėti. Buvo ir *daugiakrypčių labirintų*, kuriuose kiekvienas klaidžiodavo ir taip pasijusdavo išbandomas. Juose atsispindi moderni gyvenimo kaip piligrimystės idėja, kuri numato empiriškumą ir pastangą įgyti malonę⁶⁹. Našlaitėlio keliauninkas kryžkelėje intuityviai renkasi teisingą kelią. Jo pirmeiviškos pastangos yra skirtos palengvinti judėjimą ainiams, nurodyti teisingą orientaciją dievop. Nuolatos atnaujinama riterio kompetencija (Našlaitėlio geradarystės) įrodo, kad jis yra vertas išmanyti pasaulio tvarką ir iš dalies jį valdyti. Ši pasakas ar mitus apie persikėlimą į kitą pasaulį menanti pasakojimo tradicija (herojus persikelia į kalne, vandenyse ar sapne įsikūrusią anapusinę karalystę ir iš jos grįžta) sietina su išbandymų faze. Intuityvus kelionės trajektorijos ieškojimas, vietų ir bibliinių tekstų kaita, atvirumas nuotykiui yra ir Našlaitėlio keliautojo stichija. Nors keliautojo judesys įsikomponuoja į aiškią pasaulio hierarchijos struktūrą, nors jis atlieka istorinę politinę užduotį, kaip ir herojinio epo žmogus, vis dėlto Našlaitėlio piligrimas-riteris yra asmenišką, jis nepasirodo „kaip didingi modeliai išskirtinės asmenybės“, kuriuose „asmeninio gyvenimo, žmogaus, tikrovės“ dar nėra⁷⁰. Auerbachas kurtuazinį romaną priešino herojiniam epui. Pirmasis jam yra suabsoliutinta savitikslių feodalinės etikos raiška, o antrasis – politiniams tikslams, praktinei tikrovei tarnaujanti riterių išpažįstama kario etika⁷¹. Lietuvių raštijoje pastarosios patosas persunkė Jono Radvano *Radviliadą*, iš dalies Saliomono Risinsko *Trumpą pasakojimą apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*. Kaip šios knygos įvade rašė Sigitas Narbutas, mirties tema kaip Ariadnės siūlas veda per herojų gyvenimus, išryškindama jų dorybes – taurumą visuomeninėje ir politinėje veikloje, pasiaukojimą Tėvynei, aštrų protą, teisingumą, santūrumą, įžvalgumą⁷². *Radviliadoje* galime stebėti deindividualizuotą didvyrio paveikslą (Mikalojaus Radvilos Rudojo), kurį autorius įkomponavo į pasaulio sąrangos centrą, o herojaus verčių branduolį sutapatino su jo dievobaimingumu ir patriotizmu⁷³. Ir Radvano riteris, ir Našlaitėlio keliautojas laikosi Radvano suformuluotos maksimos: „Miegot ant šlovės svetimos – negarbinga.“⁷⁴ Jie abu susitapatina su pasaulio centro, galios figūra (*Radviliadoje* tai – „gimtinė dangaus karalystė“, „didvyrių turtas – danguj“⁷⁵ ir Viešpaties veidas; *Kelionėje į Jeruzalę* – Kristaus kapas). Tačiau Našlaitėlio keliautojas, priešingai herojinio epo didvyriui, keliauja kaip paveldėtą šlovę slepiantis asmuo. Jis persikėlė į musulmonišką pasaulį, slėpdamas savo, kaip valstybės vyro, tapatybę. Nors kartais nevengė parodyti ir asmenines tauriąsias etines nuostatas, siejusias jį su riterių brolija (dosnumą, pagarbą kitokios kultūros žmonėms, rūpinimąsi silpnaisiais). Našlaitėlis piligrimo kostiumu užmaskavo LDK karvedžio šarvus, tapo „nuoga“ akimi, ieškančia savasties, Kristaus pėdsakų, svetimoje ir priešiškoje žemėje. Šis užsimaskavusio keliaujančio valdovo įvaizdis į pirmą planą iškėlė Našlaitėlio keliautojo subjektyvumą, jo individualius bruožus, ko neaptinkame *Radviliadoje*. Našlai-

⁶⁹ *Ibid.*, p. 8.

⁷⁰ Erich Auerbach, *op. cit.*, p. 129.

⁷¹ *Ibid.*, p. 141–142.

⁷² Sigitas Narbutas, „Žmogiškumo sklaida Saliomono Risinsko raštuose“, in: *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 44–45.

⁷³ Sigitas Narbutas, „Didysis Lietuvos dainius“, in: Jonas Radvanas, *Radviliada*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 39.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 29.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 25–27.

tėlio riterio užmojų ar garbėtrošką patenkintų vien tik akistata, kūniškas susitapatinimas su šventąja vieta ir Kristaus kapu: „Net jeigu ir numirti tektų, man nebūtų sunku, kai Dievas bus leidęs mano mirtingojo kūno akimis pamatyti šventąsias mūsų atpirkimo vietas ir pasijusti įvykdžius savo pasižadėjimą.“⁷⁶

Praganytas Vyčio žirgas

Kelionės į Jeruzalę tekstas mums pasirodo ne tik kaip pramoginis dailiojo žanro kūrinys (laiškai iš kelionės), bet ir kaip įrankis formuoti politinės galios lauką, valdovo charizmą. Skaitome „tikrovę“ keičiantį ir, šia prasme, magišką tekstą. Piligriminė kelionė broliams Radviloms buvo lygiai svarbi, kaip ir jų socialinė galia. Tai vienas tų konteksto suvokimo slenksčių, kurį būtina peržengti, norint rekonstruoti *Kelionės į Jeruzalę* prasmę, matyt, akivaizdžią pačiam autoriui ir jo amžininkams, tačiau kiek užtemdytą šiuolaikiniam skaitytojui. Jau prieš kelionę Našlaitėlis LDK užėmė svarbius valstybės valdymo postus. Steponas Batoras jam patikėdavo ir kai kurias diplomatinės misijas, apie kurias užuominų randame ir kelionės laiškuose. Į kelionę Jeruzalėn Radvila Našlaitėlis vyko kaip Lietuvos didysis maršalka. Po kelionės Batoras jam pasiūlė Vilniaus vaivados – tuomet aukščiausią LDK valdininko rangą. Tačiau Našlaitėlis šios vietos atsisakė, teisindamasis prasta sveikata. Jis ėmėsi rūpintis tėvonijos gerove, ją civilizuoti ir taip toliau skleisti Radvilų politinę įtaką taikiomis priemonėmis. Jis ėmė tobulinti vietą, iš kurios buvo kilęs. Pasiekęs savo pasaulio ribas ir „susitapatinęs“ su Dievu (susitaikęs su savimi?), grįžo sudievinėti savo ištakų vietas. Naujosios Jeruzalės idėją perkėlė į Nesvyžių. Taip mezgėsi netiesioginė paralelė tarp Radvilų visuomeninės veiklos ir kelionių. Ji susiejo dvi tuomet valdovui būtinas galias – viešąją valdovo ir „nematomąją“ dvasinę. Ypač ryškiai šios galios išsiskleidė Našlaitėlio biografijoje: karo vadas, tapęs Kristaus karsto riteriu Jeruzalėje, į tėvynę grįžo kaip švietėjas. Jis svajonoje steigti jėzuitų mokyklą Nesvyžiuje, dovanojo Brastos spaustuve Vilniuje steigiamam universitetui, savo tėvonijoje statė rūmus, kuriuose įsteigė teatrą, tapo literatų ir menininkų mecenatu. Jausdamasis pasaulio piliečiu, Radvila Našlaitėlis siekė priartinti Lietuvą Europai: leido Lietuvos ir pasaulio žemėlapius (1603 m. leisti Nesvyžiuje arba Gdanske, 1613-aisiais – Amsterdame)⁷⁷. Taip Našlaitėlio biografijoje susipynė mirtingo kūno kelionė ir jo „nematomo kūno“ matoma šlovė⁷⁸. *Kelionė į Jeruzalę* pašlovino krikščionių pasaulio valdovą ir šia šlove nušvietė paties piligrimo gyvenimą. Knygos leidėjo aiškintas ypatingu pamaldumu, Našlaitėlio poreikis gauti betarpišką „palaiminimą“ valdyti, savotišką neoficialų įšventinimą į karalių luomą, primena Radvilų vienvaldystės aistras LDK. Šis Našlaitėlio aistringas riterio kvalifikacijos siekis tiesiogiai sietinas su Radvilų europietiškojo tapatumo ieškojimais ir jų politine laikysena. Liublino uniją Radvilos vertino negatyviai iki pat XVI a. pabaigos: ji jiems reiškė Lietuvos nepriklausomybės praradimą. Svajonė tapti savarankiškos valstybės išsilavinusiais, europietiškais

⁷⁶ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 38.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 207–216.

⁷⁸ Skarulių šv. Onos bažnyčioje Našlaitėlio bendrakeleivis Kauno maršalka Andrius Skarulskis šį šlovingą epizodą įamžino Jeruzalės kryžiumi. – Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija (1009–1795)*, p. 345; Našlaitėlio kelionei eilių skyrė Adamas Mickiewiczius, Juliuszas Słowackis, Leonardas Gutauskas.

valdovais skatino Radvilas studijuoti Europos universitetuose⁷⁹. Jų giminės vyrai vyko į kultūrinius centrus mokytis riteriškumo, gerai išmokti įtakingiausių šalių kalbų, susipažinti su naujaisiais technologiniais pasiekimais. Istorikė Raimonda Ragauskienė pastebėjo, kad Radvilos, Lietuvos kūrimo architektai, nors ir vartodami europietiškus produktus, XVI a. dar nebuvo europiečiai, jie kūrė kiek bizantišką europietiško variantą. Istorikė apibendrina, kad, nors geografiškai Lietuva ir priklausė Europai, Radvilų sąmonėje ji, netgi atsiradus bendrai Abiejų Tautų Respublikai, buvo tarp Europos ir Rusijos. Išgyvendami nepilnavertiškumo kompleksą dėl istorinės tradicijos, ekonominio atsilikimo, universitetinio išsilavinimo stokos, jie „jautėsi įpareigoti įrodinėti, kad yra neblogesni už kitus, nėra barbarai, maskvėnai, bet labiau panašūs į vakariečius“⁸⁰. Geografinis europietiško suvokimas tuomet nesutapo su kultūriniu, paremtu Graikijos civilizacijos (lotyniškumo), laisvės ir krikščionybės atsparomis. Kad ir geriausios nuomonės apie Europą, Našlaitėlis, savo ruožtu, išlaikė kritišką santykį su jo lankytų šalių papročiais. Nepaisant tuometinio (ir šiandienos?) prancūzų tapatinimosi su europietiško etalonu, jis pajuokė Prancūziją, mėgo Italiją, palankiai vertino Ispanijos monarchus, tačiau kritikavo Anglijos karalienę Elžbietą II, taip pat kritišką liko ir Vokietijai, nors ir suvokė jos įtaką Europai⁸¹. Našlaitėlio kritiškumas mums svarbus kaip tapatumo pasirinkimo pozicija. Betarpiškai pažinęs šių šalių kultūrinę realiją, jis rinkosi tam tikrą tapatumo konfigūraciją. Mylėjęs tėvynę, negatyviai vertinęs tokią unijos su Lenkija formą, kokia buvo priimta Lubline 1569 m., laiškuose jis išlaikė ir kritišką santykį su Lietuva (Kempa citavo Našlaitėlio laišką: „kraj nasz jako podlejszy we wszystkim nad insze kraje“)⁸². Pati Našlaitėlio laikysena, santūri ir ori, kitam neprimetanti egocentrinio tapatinimosi su etiniu etalonu, *Kelionėje į Jeruzalę* išsiskleidžia jau ne kaip riteriško etoso apraiška, o kaip šiuolaikiškai suprasto europietiško savybės⁸³. Kelionė prie Kristaus kapo, matyt, buvo šio tapatumo konstravimo dalis. Galbūt jį paskatino panašūs motyvai, kurie lėmė ir lietuvių romėniškos kilmės teorijos kūrimą. Lietuva galėjo tapti nepriklausoma, nes atrado kilnią mito pradžią, o Radvila Našlaitėlis galėjo tapti jos valdovu, nes prisilietė prie visų Europos karalių legitimavimo šaltinio – Kristaus kapo... Taigi jis tapo palaimintuoju Kristaus įpėdiniu, bent jau „dvasinio karaliaus kūno“ prasme, kaip ir kiti Europos šalių valdovai. Europą vienijusi humanizmo dvasia, įsitikinimas, kad žmogus gali tapti pats sau Dievu, nustelbusi net ir religinius protestantų ir katalikų vaidus, matyt, kurstė ir Nesvyžiaus Radvila pasijusti pirmiausia savo žemės, tėvonijos (drauge ir valstybės?) kūrėjais. Radvila Našlaitėlis, grįžęs iš Jeruzalės, ne tik pasinėrė į tėvonijos „perkūrimo“ darbus, ne tik žemėlapiams pristatė Lietuvą (ir savo giminę) Europai ir formavo jos įvaizdį europiečio sąmonėje. Jis užrašė valdovo charizmos legendą, be kita ko, bylojančią, kaip susigrąžinti praganytą Vyčio žirgą.

⁷⁹ Apie Radvilų edukacines keliones: Jūratė Kiaupienė, „Ar galima rasti Europietiško identiteto pėdsakų XVI a. Lietuvoje?“, in: *Europos idėja Lietuvoje: Istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 52–54.

⁸⁰ Raimonda Ragauskienė, „XVI a. Radvilų požiūris į Lietuvos vietą Europoje“, in: *Europos idėja Lietuvoje: Istorija ir dabartis*, p. 71. Istorikė straipsnyje pateikė kai kurių prancūzų istorikų formuotą nuomonę apie lietuvių bajorų papročius, išvaizdos ir viešosios laikysenos barbariškumą.

⁸¹ Tomasz Kempa, *op. cit.*, p. 244–245.

⁸² *Ibid.*, p. 242

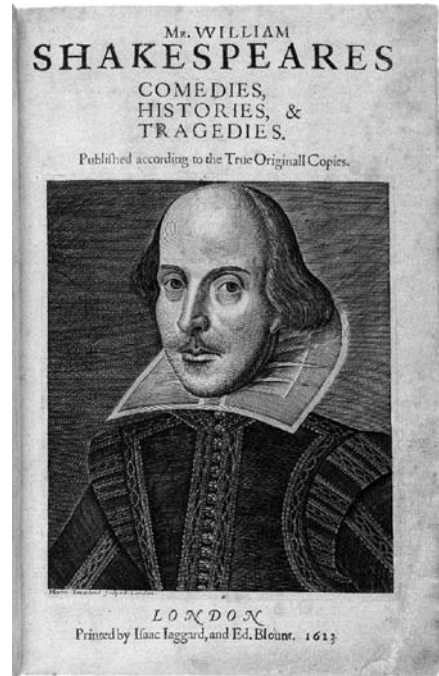
⁸³ Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*

Viljamas Šekspyras

Viljamas Šekspyras (William Shakespeare, 1564–1616) – anglų poetas ir dramaturgas, vienas žymiausių pasaulio rašytojų. Gimė Stratforde prie Eivono (Vorikšyro grafystė, Anglija), mirė gimtajame mieste, pasak legendos, per savo gimtadienį. Šekspyras gyveno Anglijos politinio ir ekonominio pakilimo laikotarpiu, karalienės Elžbietos I, Jokūbo I laikais. Tai buvo didelių visuomeninių pokyčių, politinių konfliktų metas, Renesanso epochos pabaiga, Baroko pradžia.

Žinių apie Šekspyro gyvenimą išliko labai mažai, mokslininkai iki šiol nesutaria, ar Stratforde prie Eivono gimęs Šekspyras yra Šekspyro vardui priskiriamų 38 pjesių, 154 sonetų, 2 poemų ir eilėraščių autorius. Spėjama, kad lotynų kalbos, istorijos, retorikos jis mokėsi Stratfordo gramatikos mokykloje. 1582 m., būdamas aštuoniolikos metų, vedė Aną Hatavėj, su kuria susilaukė 3 vaikų. Manoma, kad Šekspyras buvo priimtas į „Karalienės žmonių“ teatro trupę, kuriai 1587 m. gastroliuojant Stratforde, buvo užmuštas vienas aktorius, todėl skubiai reikėjo naujo žmogaus. Apie 1587 m. Šekspyras atvyko į Londoną, pradėjo vaidinti aktorius Ričardo Biorbedžo trupėje, rašyti scenai. 1594 m. kartu su kolegomis aktoriais subūrė naują trupę „Lordo Šambeliono žmonės“, vėliau pavadintą „Karaliaus žmonės“, kurią išpopuliarino jo dramoms. 1599 m. trupė pastatė teatrą „Globe“, kuriame spektaklį galėjo žiūrėti net 3000 žiūrovų. Šekspyras buvo šio teatro dalininkas ir greitai praturtėjo, pinigus apdairiai investavo: Stratforde šeimai nupirko didžiulį namą, žemės sklypų. Apie Šekspyrą kaip aktorių žinoma nedaug. XVIII a. pradžioje redaktorius ir biografas Nikolas Rouvas teigė: „Nieko daugiau apie tokią jo veiklą negalėjau išgirsti, tik tai, kad jo vaidybos viršūnė buvo šmėkla jo paties *Hamlete*.“ Apie 1612 m. grįžo į Stratfordą ir paskutinius gyvenimo metus praleido su šeima.

Ankstyvuojau laikotarpiu (1590–1594) parašytose istorinėse kronikose *Henrikas VI*, *Ričardas II*, *Ričardas III* Šekspyras seka Viduramžių dramoms tradicija, atpažįstama romėnų tragiko Senekos, komedijų rašytojo Plauto, amžininkų Tomo Kydo, Kristoferio Marlou įtaka. Marlou drama *Tamerlanas* (1587), ypač joje atskleistas valdžios troškimo garbinimas, Šekspyrui padarė didžiulį įspūdį. Jis perėmė Marlou idėją sukurti istorinį epą, kuriame į sceną būtų išvesta ne egzotiškų Rytų kraštų, kaip *Tamerlane*, o pačios Anglijos praeitis. Šekspyro dramatinės istorinės kronikos atspindi Renesansui būdingą istorinio pasakojimo atsiradimą. Šekspyras, daugiausia remdamasis savo amžininko Rafaelio Holinšedo darbais, atskleidžia Anglijos karalių ir XIV–XV a. politinių konfliktų istorijas. Ankstyvosiose

Pirmasis V. Šekspyro dramų leidimas, Londonas 1623

Hamletas neturi lyties. Shakespear'as parašė pojūčių pjesę. Tai, ką jaučia Hamletas, gali jausti ir mergina. Šaltis yra šaltis, skausmas yra skausmas, keršto jausmas yra keršto jausmas. Lytis čia niekuo dėta. Tai ir yra viena iš „Hamleto“ universalumo priežasčių.

Eimuntas Nekrošius

komedijose *Užsispyrėlės sutramdynas, Du veroniečiai, Tuščios meilės pastangos, Vasarvidžio nakties sapnas, Klaidų komedija* sekama romėnų, ypač Plauto komedijomis. Pasak Stiveno Grinblato, „kai jaunas Londono dramaturgas dairėsi siužeto komedijai, jis tiesiog paėmė [Plauto] Dvynius, pridėjo antrą dvynių porą chaosui padvigubinti ir parašė *Klaidų komediją*“. Antruoju laikotarpiu (1595–1599), prasidedančiame nuo tragedijos *Romeo ir Džuljeta*, sukurtos komedijos (*Venecijos pirklys, Dvyliktoji naktis, Daug triukšmo dėl nieko, Vindzoro šmaikštuolės, Kaip jums patinka*) ir istorinės dramos (*Henrikas IV, Henrikas V, Julijus Cezaris*). Trečiuoju laikotarpiu (1600–1608) sukurtos didžiosios tragedijos atskleidžia naują Šekspyro kūrybos bruožą – į sceną

perkeltą žmogaus vidinio pasaulio vaizdavimą, vidinio veiksmo dramatiškumą, kuris atsiranda suvokus, kad gyvenimo pilnatvė yra nepasiekiamo pasaulyje, kur paminamos pagrindinės moralinės vertybės (*Hamletas, Otelas, Karalius Lyras, Makbetas, Antonijus ir Kleopatra* ir kt.) Ketvirtajame laikotarpyje (1609–1611) parašytos romantinės dramos ir tragikomedijos *Žiemos pasaka, Audra*, kuriose įtamos, magijos ir fantastikos kupini įvykiai vainikuojami laiminga atomazga.

Šekspyro kūryboje sutinkame trijų epochų – Viduramžių, Renesanso, Baroko – idėjų atspindžių. XVI a. antrojoje pusėje keliaujančių teatrų repertuaruose dominavo moralitė žanro pjesės – nuo Viduramžių populiarūs pasaulietiški pamokslai, turintys parodyti siaubingus nederamo elgesio padarinius. Iš moralitė tradicijos Šekspyras perėmė liaudiškos išminties ir autoritetų nepaisančio humoro derinį. Rimtumo ir komiško dermė yra išskirtinis šekspyriškosios tragedijos bruožas (pvz., komiška *Romeo ir Džuljetos* pradžia, duobkasių scena *Hamlete*). Iš alegorinių moralitė figūrų Šekspyro kūryboje atpažįstama Yda – destruktivi, griauananti jėga (Ričardas III, Falstafas, Jagas, karalius Klaudijus ir kt.). Moralitė laikoma Šekspyro kūrybos pagrindu, kuris yra paremtas dviem esminiais lūkesčiais: kad žiūrима pjesė palies tai, kas esmiškai svarbu žmogaus likimui, ir kad ji pasieks ne tik išsilavinusią publiką, bet ir didžiulę paprastų žmonių minią. Šekspyro paauuglystės laikais dar buvo vaidinamos Viduramžius menančios *Corpus Christi* misterijos, kuriose buvo rodomas žmogijos likimas nuo Sukūrimo iki Atpirkimo. Jos formavo įsitikinimą, kad scenoje įmanoma pavaizduoti visus dangiškus ir žemiškus dalykus. Svarbiu Šekspyro kūrybos šaltiniu laikomos liaudies šventės, išsaugojusios ikirikščioniškosios kultūros relikty, Viduramžių karnavalų dvasią (gegužės pirmoji – Robino Hudo diena, Kalėdiniai mimų vaidinimai ir kt.).

Šekspyras, kaip Renesanso žmogus, suvokė Antikos svarbą Naujųjų amžių istorijai. Pagal Antikos siužetus parašytos tragedijos *Julijus Cezaris, Antonijus ir Kleopatra, Periklis, Koriolanas, Timonas Atėnietis*. Antikos temų apstu tragedijose (pvz., *Hamlete* deklamuojamas monologas apie Priamo nužudymą ir Hekubės skausmą, gausu antikinės mitologijos vaizdinių). Renesanso žmogaus gaivališkas optimizmas, asmens ir gyvenimo vertės iškėlimas, meilės ir draugystės temos vyrauja komedijose. Komedijos baigiasi laimingai – vedybomis arba susitaikymu, jose gausu žaismingumo, tautosakinės fantastikos, bufonados, lyrizmo, ryškių komiškų charakterių. Dramose, sukurtose iki 1600 m. – iki didžiųjų trage-

dijų laikotarpio – Šekspyras atskleidė, kaip gundo kerštas, kokie patologiškai ambicingi ir fatališkai neatsakingi būna monarchai, kokia kraugeriška namiškių nesantai-ka ir kokie lemtingi politinės žmogžudystės padariniai. Šiose dramose yra jaučiamas tvirtas Renesanso idėjų pagrindas, atskleidžiami ryškūs gėrio ir blogio bruožai, vaizduojamas aiškus herojų tikslas. Epochų lūžio pasaulėjautą atspindi Šekspyro tragedijose *Hamletas*, *Otelas*, *Karalius Lyras*, *Makbetas* atskleidžiamas žmogaus ir pasaulio prieštaravimas, herojų išgyvenama vidinė drama. Pavyzdžiui, *Hamletas* suvokia, kad renesansinis pasaulio ir žmogaus suvokimas jau yra komplikuojamas naujų, todėl dar miglotai jaučiamų, aiškiai nesuformuluotų problemų. Nuostabioji žemė atrodo „tik nederlingas iškyšulys“, oras – „dvokiančių garų migla“, o renesansinio žmogaus didybė – „dulkių kvintesensija“: „Ir kas per kūrinyš žmogus! Koksai kilnus jo protas! Kokios bekras-tės jo galimybės! Koks nuostabiai raiškus savo judesiu ir forma! Koks panašus į angelą savo veiksmais! Koks panašus į Dievą savo protu! Pasaulio grožis! Gyvūnijos viršūnė! Bet kas man toji dulkių kvintesensija?“

1593–1594 m., kai dėl maro teatras buvo uždarytas, Šekspyras parašė dvi labai išpopuliarėjusias poetas *Venera ir Adonis* (1593), *Lukrecijos išniekinimas* (1594), 1609 m. išleisti 154 Šekspyro *Sonetai*. Šekspyro laikais dramoms buvo didelis teatro turtas, todėl neskubėta jų spausdinti. Šekspyru iš esant gyvam pasirodė įvairūs, taip pat ir piratiniai dramų, leidimai. Po Šekspyro mirties, norėdami užkirsti kelią falsifikacijoms, ilgamečiai Šekspyro draugai ir partneriai Džonas Hemingsas ir Henris Kondelas parengė ir 1623 m. išleido pirmąjį 36 dramų rinkinį *Pono Viljamo Šekspyro komedijos, kronikos ir tragedijos. Spausdinta iš tikslų pirminių tekstų*. Manoma, kad leidinys parengtas pagal rankraštį, kuris buvo naudojamas teatro reikmėms. Kadangi Šekspyro rankraščiai neišliko, šis leidinys laikomas tikroju Šekspyro dramų tekstu.

Lietuvos teatro ištakos siekia Šekspyro laikus. Nuo 1570 metų, kai Vilniuje buvo įkurta jėzuitų kolegija, vėliau – universitetas, iki XVIII amžiaus pabaigos mokyklinis jėzuitų teatras ugdė teatro kultūrą. Pagrindiniai mokyklinių dramų sceniniai motyvai ir siužetai buvo imami iš Antikos, Viduramžių literatūros, XVI–XVII a. Europos dramaturgų – Šekspyro, Kalderono, Rasino, Moljero dramų. Taip Lietuvos mokyklinėje scenoje (Vilniuje, Kražiuose, Pašiaušėje) įsivertino vadinamieji „klajojantys siužetai“, buvo susipažįstama su literatūros naujienomis.

Vienas talentingiausių jėzuitų mokyklinio teatro dramaturgų – Grigalius Knapijus, gimęs tais pačiais metais kaip ir Šekspyras, sukūrė dramą *Filopatris* (lot. *Philopater*), kuri buvo pastatyta Vilniuje (1596) ir Poznanėje (1600). Drama yra priskiriama moralinių dramų grupei. „Komiškai tragiška drama“ vaizduoja karaliaus sūnų apsisprendimo dramą. Du karaliaus Timolajaus sūnūs *Filopatris* („tėvą mylintis“) ir *Telegonas* („siekiantis tikslo“) privalo įvykdyti priešmirtinį tėvo prašymą: kad gautų valdžią, jie turi perverti strėle mirusio tėvo širdį. Valdžios troškimas – viena svarbiausių Renesanso dramų temų. Abu

Žinai, kokia man sunkiausia Shakespeare'o mįslė? Tėvas savo vaiką, našlaitį, padaro ligoniu. Traumuoja. Siunčia vaiką į mirtį. Koks tėvas gali to norėti? Tėvas stumia sūnų į nusikaltimą. Man tai sunkiausias klausimas pjesėje. Ir dar. Kaip gali ateiti miręs žmogus? Hamletas turi būti ypatingos psichinės būsenos, kad Šmėkla pasirodytų.

Eimuntas Nekrošius

broliai ilgai svyruoja, ieško motyvų „už“ ir „prieš“, jiems pataria Storgė (meilė) ir Filarchija (valdžios troškimas), kol galiausiai apsisprendžia. Telegonas paleidžia strėlę, o Filopatris atsisako tai daryti. Perskaičius testamentą paaiškėja, kad valdžia skiriama tam sūnui, kuris nedrįs išniekinti tėvo palaikų. Karaliumi tampa Filopatris, o Telegonas, išgirdęs nuosprendį, išgyvena dramatišką jausmų ir emocijų audrą. *Filopatris* yra tipiška moralitė, siužetas paimtas iš Viduramžiais populiarių pasakojimų rinkinio *Romėnų žygiai*. Tačiau kaip ir dauguma Renesanso dramaturgų, Knapijus rėmėsi Senekos dramaturgija (deklamatiškas teksto pobūdis, retoriškumas, likimo neišvengiamumo ir žmogaus stiprybės jo akivaizdoje priešprieša), sukūrė dramatišką, šekspyrišką herojaus Telegono paveikslą. Telegonas yra tragiškas personažas, žmogiškai gyvas ir individualizuotas. Jis pats priima sprendimą šauti į tėvą, motyvuodamas tai nauda tėvynei, ir pats save nubaudžia, suvokęs kaltę. Tai renesansiška asmenybė. Telegonas yra artimas Šekspyro personažams, kurie bet kokia kaina siekia valdžios. Jis sako: „Gyventi be valdžios? Už mirtį tai blogiau!“

Šekspyro kūrybos įtaka pastebima įvairių epochų rašytojų, ypač dramaturgų, kūryboje. Šekspyriškasis dramatismas atpažįstamas lietuvių dramaturgijos klasikų (Vincio Krėvės, Balio Sruogos) kūrinuose. Dramų herojumi yra tapęs ir pats Šekspyras, ir jo sukurti veikėjai (Kostas Ostrauskas).

Siūloma literatūra: Stephen Greenblatt, *Vilas ir pasaulio valia: Kaip Šekspyras tapo Šekspyru*, iš anglų kalbos vertė Jūratė Levina, Vilnius: Mintis, 2007; *Lietuvos jėzuitų teatras: XVI–XVIII amžiaus dramų rinktinė*, parengė, iš lotynų ir lenkų kalbų išvertė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Viljamas Šekspyras

SONETAI

1.
Geidaujame, kad vaismedis kerotų
Ir leistų atžalas, ir viskas klotųs dailiai, –
Tegu sau krinta žiedlapiai nuo rožių,
Bet ūgliai jas atsimeina su meile:

O tu, patsai save išžiūrėjęs,
Gražumui savo viską atiduodi,
Didžiausią turtą leisdamas ant vėjo,
Pats sau esi ir priešas neraliuotas.

Tu žemės papuošalas vienadienis;
Pavasaris, kurį skelbi, neilgas,
Esi pradėtas, nieko nepradėjęs,
Gobšuolis, išlaidautojas niekingas.

Gailėkis sau, tačiau iš gelmenų
Išleisk daug ūglių, atvažų liaunų.

5.
Kaip išmintingas meistras patyliukais
Stebuklą šventę mums surengia Laikas,
Čia pat neliauja savo ratą sukęs,
Kur mes į koją niekaip nepataikom.

Net nematai, o vasara panyra
Dienų ir valandų tėkmėj į gruodį;
Belapiai medžiai, syvai jų apmirę,
Apmirus žemė po baltom paklodėm.

Išliko vien tik rožių aromatas,
Lakus belaisvis į stiklus įkliuęs,
Kai speigas mus ir šalčmirystė krato,
Jis primena, kas vasarojant buvę.

Mes matome, kas žiedui atsitiko,
Tačiau skaisti substancija išliko.

1.
From fairest creatures we desire increase,
That thereby beauty's rose might never die,
But as the riper should by time decease,
His tender heir might bear his memory:

But thou contracted to thine own bright eyes,
Feed'st thy light's flame with self-substantial fuel,
Making a famine where abundance lies,
Thy self thy foe, to thy sweet self too cruel:

Thou that art now the world's fresh ornament,
And only herald to the gaudy spring,
Within thine own bud buriest thy content,
And tender churl mak'st waste in niggarding:

Pity the world, or else this glutton be,
To eat the world's due, by the grave and thee.

5.
Those hours that with gentle work did frame
The lovely gaze where every eye doth dwell
Will play the tyrants to the very same,
And that unfair which fairly doth excel:

For never-resting time leads summer on
To hideous winter and confounds him there,
Sap checked with frost and lusty leaves quite gone,
Beauty o'er-snowed and bareness every where:

Then were not summer's distillation left
A liquid prisoner pent in walls of glass,
Beauty's effect with beauty were bereft,
Nor it nor no remembrance what it was.

But flowers distilled though they with winter meet,
Leese but their show, their substance still lives sweet.

24.

Mana akis tave išgraviravo, –
Širdy aš tavo atvaizdą nešioju,
Dabar esu gyvieji rėmai tavo!
Perspektyva visi menai puikuojas;

Tai apie meistrą spręsk iš meistriškumo, –
Žiūrėdamas šiuos rėmuos į portretą.
Ogi dirbtuvė, kur plūšeta buvo
Akių stiklais ir meile kalinėta.

Mudviejų akys taip yra susiję:
Savom tave matau aš savo sieloj,
O saulė iš padangių karalijos
Tavom – apžiūrinėja mano sienas.

Deja, deja, savom akim pro langą
Širdies tavos matyti neįstengiu.

65.

Granitas, varis, žemė, o ir jūra
Neatlaikys, kai bus Mirtis atėjus, –
Tai kaipgi Laikas grožio nesugurins,
Jei grožis toks trapus yra kaip gėlės?

Kaip gali Laiko lėksmą atlaikyti
Dvelkimas liepos, jeigu kietą uolą
Įsiutę bangos baigia sudaužyti?
Ir juodvario, ir marmuro koloną...

O karčios mintys! Kaip galėčiau rasti
Tavajam grožiui prieglobą nuo Laiko?
Ir kaip švytuoklę sustabdyti – rankom?
Lai judesį ir stingulį sutaiko!

Nėra vilties nė lašo. Tavo vaizdas
Išlieka ten, kur šviečia juodos raidės.

24.

Mine eye hath played the painter and hath stelled,
Thy beauty's form in table of my heart,
My body is the frame wherein 'tis held,
And perspective it is best painter's art.

For through the painter must you see his skill,
To find where your true image pictured lies,
Which in my bosom's shop is hanging still,
That hath his windows glazed with thine eyes:

Now see what good turns eyes for eyes have done,
Mine eyes have drawn thy shape, and thine for me
Are windows to my breast, where-through the sun
Delights to peep, to gaze therein on thee;

Yet eyes this cunning want to grace their art,
They draw but what they see, know not the heart.

65.

Since brass, nor stone, nor earth, nor boundless sea,
But sad mortality o'ersways their power,
How with this rage shall beauty hold a plea,
Whose action is no stronger than a flower?

O how shall summer's honey breath hold out,
Against the wrackful siege of batt'ring days,
When rocks impregnable are not so stout,
Nor gates of steel so strong but time decays?

O fearful meditation, where alack,
Shall Time's best jewel from Time's chest lie hid?
Or what strong hand can hold his swift foot back,
Or who his spoil of beauty can forbid?

O none, unless this miracle have might,
That in black ink my love may still shine bright.

116.

Aš sandraugai dviejų širdžių nedrįsčiau
Pakišti kojos. Kaip, sakyk, įstengtų
Sudrumsti meilės šviesą išdavystė?
Nežino meilė užtvarų, nei slenksčių!

O ne! Ji amžinasis švyturys,
Kur per didžiausią audrą kelią rodo.
Jinai – žvaigždė ir šviesulas, kuris
Jūreiviui naktį suvokimą duoda.

Ji ne lėlė, kurią Laikai atėję
Kaip rožės spalvą veiduose išblukins,
Ir nuo užgriūvančių audrų bei vėjų
Ji nenublykšta kaip raudonis lūpų.

O jeigu aš netiesą čia kalbėjau,
Tai nerašiau, ir niekas nemylėjo!

132.

Man mielos tavo akys, ir sakau:
„Jūs apleistajam teikiate paguodą
Ir gedulą jūs pasirinkot juodą
Nuo to, kai savo draugo netekau.“

Tu patikėk, saulėtekis ne taip
Senyvą veidą rytmečio gaivina,
Ir ta žvaigždė, kuri dangun išeis, –
Akis, nužvelgianti mus vakarinė,

Ne tokia spinduliuota ir šviesi,
Kaip žvilgsnis nuskaidrėjęs, lyg sudievu...
O, jeigu gedulingam debesį
Ir savo širdį būtumei sudėjęs!

Sakyčiau aš, kad tikras grožis – juodas,
Naktis mums daug ryškesnę šviesą duoda.

116.

Let me not to the marriage of true minds
Admit impediments, love is not love
Which alters when it alteration finds,
Or bends with the remover to remove.

O no, it is an ever-fixed mark
That looks on tempests and is never shaken;
It is the star to every wand'ring bark,
Whose worth's unknown, although his height be taken.

Love's not Time's fool, though rosy lips and cheeks
Within his bending sickle's compass come,
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom:

If this be error and upon me proved,
I never writ, nor no man ever loved.

132.

Thine eyes I love, and they as pitying me,
Knowing thy heart torment me with disdain,
Have put on black, and loving mourners be,
Looking with pretty ruth upon my pain.

And truly not the morning sun of heaven
Better becomes the grey cheeks of the east,
Nor that full star that ushers in the even
Doth half that glory to the sober west

As those two mourning eyes become thy face:
O let it then as well beseem thy heart
To mourn for me since mourning doth thee grace,
And suit thy pity like in every part.

Then will I swear beauty herself is black,
And all they foul that thy complexion lack.

154.

Meilės dievaitis po medžiu prisnūdo,
 Nusviedęs deglą degantį į šalį,
 Ir pagalvoję, kad apgrobt jį gali,
 Nimfos iš girių dunksančių išsprūdo.

Viena dievaitė prie ugnies prislinko,
 Kuri mergelėms tiek kančių suteikęs,
 Griebė tą karštą įnagi, naudingą, –
 Drybsok, dievaiti, mūsų bėdos baigias!

Vandenys sraunūs nuo deglo karštėja, –
 Daugelį ligų pasigydė žmonės.
 Ir aš į maudyklę buvau šią atėjęs,
 Tam, kad išvengčiau jausmo nemalonės.

Meilė išildo vandenį, bet tie vandens
 Neatvėsina meilės, bandyk sau nebandęs!

154.

The little Love-god lying once asleep,
 Laid by his side his heart-inflaming brand,
 Whilst many nymphs that vowed chaste life to keep,
 Came tripping by, but in her maiden hand,

The fairest votary took up that fire,
 Which many legions of true hearts had warmed,
 And so the general of hot desire,
 Was sleeping by a virgin hand disarmed.

This brand she quenched in a cool well by,
 Which from Love's fire took heat perpetual,
 Growing a bath and healthful remedy,
 For men discased, but I my mistress' thrall,

Came there for cure and this by that I prove,
 Love's fire heats water, water cools not love.

Viljamas Šekspyras

HAMLETAS, DANIJOS PRINCAS

T r a g e d i j a

DRAMATIS PERSONAE

KLAUDIJUS, Danijos karalius

HAMLETAS, mirusiojo karaliaus sūnus ir dabartinio sūnėnas

FORTINBRAS, Norvegijos princas

POLONIJUS, karaliaus šambelionas

HORATIO, Hamleto draugas

LAERTAS, Polonijaus sūnus

VOLTIMANDAS,

KORNELIJUS,

ROZENKRANCAS,

GILDENSTERNAS,

OSRIKAS,

Bajoras,

Kunigas

MARCELAS,

BERNARDO,

FRANCISKO, kareivis

REINALDO, Polonijaus tarnas

Aktoriai

Du kaimiečiai, duobkasiai

Kapitonas

Anglų pasiuntiniai

GERTRŪDA, Danijos karalienė, Hamleto motina

OFELIJA, Polonijaus duktė

Didikai, damos, karininkai, kareiviai, jūrininkai, pasiuntiniai, tarnai ir palydovai

Hamleto tėvo dvasia

Veiksmas vyksta *Elsinore*¹

I VEIKSMAS

I S C E N A

Elsinoras. Aikštelė priešais pilį.

FRANCISKO stovi poste. Įeina BERNARDO

BERNARDO. Kas ten?

FRANCISKO. Ne! Stok ir pasirodyk man, kas tu!

BERNARDO. Tegyvuoja karalius!

FRANCISKO. Bernardo?

¹ Elsinoras – vietovė, kuri atitinka dabartinį Helsingjoro miestą Danijoje.

BERNARDO. Jis.

FRANCISKO. Atėjote kaip tik pačiu laiku.

BERNARDO. Jau po vidurnakčio. Eik gult, Francisko.

FRANCISKO. Dėkoju jums, kad pakeitėt. Nuo šalčio

Apkarto man širdis.

BERNARDO. O kas sargyboj –
Ramu?

FRANCISKO. Net ir pelė nesujudėjo.

BERNARDO. Gerai. Labanakt! Jei sutiktum

Marcelą ir Horatio, šio posto

Kitus sargybinius, paragink juos.

FRANCISKO. Manau, kad juos girdžiu. – Ei, stot! Kas ten?

Įeina HORATIO ir MARCELAS

HORATIO. Draugai šio krašto.

MARCELAS. Ir vasalai Dano.

FRANCISKO. Labanaktis.

MARCELAS. Sudie, šaunus kary!

Kas pakeitė tave?

FRANCISKO. Bernardo. Jums taip pat

Linkiu labos nakties!

Išeina

MARCELAS. Bernardo!

BERNARDO. Ei,

Ar ten Horatio?

HORATIO. Tik jo dalis!

BERNARDO. Sveiki, Horatio! Sveiki, Marcelai!

MARCELAS. Na kaip? Ar jis ir šiąnakt pasirodė?

BERNARDO. Ne, nieko nemačiau.

MARCELAS. Horatio štai sako, jog tas siaubas –

Vien tik fantazija, ir vis nenori

Tikėti tuo, ką mes jau du kartu

Regėjome. Tad pakviečiau aš jį

Budėti šiąnakt su mumis. Jei šmėkla

Ir vėl ateitų, te patsai pamato,

Teįtiki ir tekalba su ja.

HORATIO. Na! Na! Bet neateis!

BERNARDO. Trumpam prisėskit

Ir leiskit mums dar kartą pulti jūsų

Galingą ausų tvirtovę tuo,

Ką mes jau dvi naktis regėjom.

HORATIO. Sėskim,

Ir te Bernardo pasakoja mums.

BERNARDO. Tad vakarnakt,

Kai ta žvaigždė – į vakarus nuo poliaus –

Sugrįžo šviesti į tą pačią sritį,
Kur spindi ji dabar, aš su Marcelu,
Pilyje varpui mušant pirmą...

Įeina Dvasia

MARCELAS. Palauk! Tyliau! Štai jis ir vėl ateina!

BERNARDO. Ir povyza – kaip mirusio karaliaus.

MARCELAS. Tu mokytas, Horatio, – kalbėk!

BERNARDO. Horatio, žiūrėk! Argi ne panašus?

HORATIO. Labai. Ir nuostabu, ir šiurpas krečia!

BERNARDO. Norėtu, kad prakalbintumėm.

MARCELAS. Klausk!

HORATIO. Kas tu, kursai šią valandą nakties,
Pagrobęs dailų ir karingą stotą
Palaidotos Jo Daniškos Didybės,
Mums rodais? Dėl dangaus, meldžiu, prabilk!

MARCELAS. Įsižeidė.

BERNARDO. Žiūrėkite, – išeina!

HORATIO. Sustok! Prabilk! Meldžiu tave, prabilk!

Dvasia išeina

MARCELAS. Išėjo; neatsako.

BERNARDO. Na ką, Horatio? Atrodote išblyškęs
Ir drebate! Juk tai šis tas daugiau
Negu fantazija, ar ne?

HORATIO. Kaip Dievas mato, niekad netikėčiau,
Jei pats nebūčiau savo akimis
To matęs.

MARCELAS. Ar nepriminė karaliaus?

HORATIO. Taip, kaip tu pats save.
Net šarvus jis dėvėjo tuos pačius
Kaip mūsųos su puikiuoju Norvegu,
Rūstus kaip kitados nuožmioj kovoj
Ant ledo blokšdamas rogėtus lenkus.
Kaip keista.

MARCELAS. Jau dukart šiuo gūdžiu metu jisai
Pro mūsų postą kariškai praėjo.

HORATIO. Kaip tat tiksliai išaiškint – nežinau,
Bet aš manyčiau, jog tai pranašauja
Kažkokį sąmyšį šiame krašte.

MARCELAS. Na, sėskim, ir sakykit man, jei žinot,
Kodėl dabar sargyba ta budri
Kankina per naktis šio krašto žmones?
Kam liejamos kasdien patrankos, kam
Iš svetimų šalių ginklus gabena?
Kam spaudžia taip statytojus laivų,

Jog jie net ir sekmadienių nemato?
 Kas bus, kad taip skuboj ir prakaite
 Naktis dienos pagalbininke virto?
 Kas man galėtų pasakyti?

HORATIO.

Aš.

Bent kalba taip. Kaip žinote, velionį
 Karalių, kurs mums ką tik pasirodė,
 Norvegų Fortinbras pavydulingos
 Puikybės kvaituly iššaukti drįso
 Į kovą. Štai tada narsa žymus
 Šioj žemės pusėj Hamletas kilnūsias
 Nudėjo Fortinbrą, ir tuo būdu šisai,
 Prarasdamas gyvybę, pagal teisę
 Bei sutartis, laiduotas papročiais
 Ir antspaudais, laimėtoju prarado
 Lig tol valdytąsias žemes, iš anksto
 Paskirtas nugalėtoju, kaip lygiai,
 Laimėjus Fortinbrui, ir mūsų krašto
 Tolygus plotas būtų tekęs jam, –
 Tuo pat būdu, kaip Hamletui dabar.
 Tad Fortinbro sūnus, nors nepatyręs,
 Bet karštas ir didžiai narsus jaunuolis,
 Norvegijos pasienyje surinkęs –
 Už pinigų ir valgi – nežinia kam
 Būrius padaužų bei klajūnų, kelia
 Mums nerimą. Ir kam gi visa tai, –
 Taip bent šio krašto akimis atrodo, –
 Jei ne jėga iš mūsų atsiimti
 Minėtąsias žemes, kurias jo tėvas
 Prarado? Ir tai, aš manau, yra
 Prasmė sargybų ir to sujudimo
 Bei nutrūktgalviškos skubos krašte.

BERNARDO. Ir man taip rodosi; dėl to ir šmėkla,

Praeinanti ginkluota pro sargybą,
 Taip panaši į mirusį karalių,
 Kuris sukėlė tuos visus karus.

HORATIO. Tai krislas dvasios akyje. Juk Romoj

Aukščiausios jos garbės ir garso metais,
 Prieš Julijaus galingojo žuvimą,²
 Taip pat kapai stovėjo apleisti;
 Būriai šiurpių lavonų drobulėtų
 Klajojo cypčiodami po gatves;
 Erdvėj – kometos; kruvina rasa;

² Prieš Julijaus galingo žuvimą... – Horacijus kalba apie Julijų Cezarį (100–44 m. pr. Kr.), kurį nužudė Romoje sąmokslininkai, vadovaujami Bruto ir Kasijaus.

Sprogimai saulėj, ir drėgna žvaigždė,
 Kuri Neptūno karalystę valdo,
 Nusilpus temo, tartum Teismo dieną.
 Dabar tolygiais negando ženklais,
 Kuriuos nežinomas likimas siunčia
 Lyg priešzaismį artėjančios grėsmės,
 Dangus ir žemė, veikdami kartu,
 Štai perspėja šį kraštą ir jo žmones.

Dvasia ir vėl pasirodo

Tyliau! Ir vėl ateina – ten! Užstosiu
 Jam kelią, nors ir žūčiau. – Stok, vaiduokli!

Išskečia rankas

Jei tu turi kokios nors balso galios, –
 Prabilk!
 Jei tau kokiais gerais darbais galėčiau
 Palengvinti, o sau laimėt malonių, –
 Sakyk!
 Jei tu žinai savos šalies likimą,
 Kurio dar būtų galima išvengti, –
 Kalbėk!
 Jei tu kadaise prisiplėštą lobį
 Dar gyvas užkasei į žemę, – sako,
 Dėl to jūs, dvasios, grįžtat po mirties, –

Gaidys pragysta

Sustok ir pasakyk! – Stabdyk, Marcelai!
 MARCELAS. Ar smogt jam savo alebarda, ką?
 HORATIO. Smok, jeigu nesustos!
 BERNARDO. Jis ten!
 HORATIO. Jau ten!

Dvasia išėina

MARCELAS. Išėjo!
 Be reikalo gi mes tokiam didingam
 Vaiduokliui bandėm rodyt savo jėgą:
 Kaip oras nesužeidžiamas jisai,
 Ir mūsų smūgiai – tik nevykęs pokštas.
 BERNARDO. Prabilęs būtų, tik gaidys pragydo.
 HORATIO. Tada jis krūptelėjo – lyg kaltasis,
 Išgirdęs baisų jam kvietimą. Sako,
 Gaidys, tas rytmečio trimitas, savo
 Aštriu ir skardžiai spiegiančiu balsu
 Pažadinaš šviesos dievus; jo giesmę
 Išgirdę, visos klaidžiojančios dvasios –
 Ugnį ir vandenį, dangų ir žemę –

Sugrįžtančios namo. Kad tai tiesa –
Ką tik matytas reginys parodė.

MARCELAS. Pragyodus gaidžiui, jis išnyko. Sako,
Jog priartėjus toms dienoms, kuomet
Mes Išganytojo gimimą švenčiam,
Tas ryto paukštis giedas lig aušros.
Tada nebekenksmingos tampa naktys;
Išnykstą dvasios; nebereikią vengti
Nei raganų, nei fėjų, nei planetų –
Tiek daug palaimos tuo šventu metu!

HORATIO. Girdėjau; iš dalies net ir tikiu.
Bet štai aušra ten su rusvu apsiaustu, –
Ateina iš rytų kalvos rasa!
Tad metas baigt sargybą. Aš manau,
Mes Hamletui turėtumėm pranešti,
Ką šiandakt matėme. Nes ta dvasia,
Mums nebylė, prisiekiu, jam prašnektų!
Tad ar sutinkate pranešti jam,
Kaip pareiga ir meilė reikalauja?

MARCELAS. Tai taip ir padarykim. Aš žinau,
Kur širyt jį lengviausiai galim rasti.

Visi išeina.

I I S C E N A

Valstybinių priėmimų salė pilyje. Trimitai.

*Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, HAMLETAS, POLONIJUS, LAERTAS,
VOLTIMANDAS, KORNELIJUS, didikai ir palydovai*

KARALIUS. Nors Mūsų mielo brolio atmintis
Dar vis tebėr jauna ir mums tebepritiktų
Gedėti širdyse ir visą kraštą
Paversti skausmo suraukta kakta,
Štai prigimtis jau ima lenktis protui,
Ir Mes, liūdėdami jo išmintingai,
Prisiminėm save. Todėl, kaip matot,
Mes paėmėm sau žmoną – kitkart svainę
Ir šios karių šalies valdovo našlę
Bei dabartinę Mūsų karalienę –
Vis dar tiktai su parblokštu džiaugsmu,
Viena skaidria, kita drėgna akim,
Vestuvių ráudoj, šermenų linksmybėj,
Gėlos ir laimės lygiai sverdami.
Neniekinom nė jūsų išminties,
Kurios šiam reikale Mums teikėt. Ačiū!
Toliau, kaip žinot, Fortinbras jaunasis,

Menkai tevertindamas Mus pačius, –
 O gal manydamas, kad, Mūsų brolio
 Mirties nelaimės skaudžiai ištikta,
 Sugniužusi bus ir pati valstybė, –
 Padrąsintas savųjų pranašumo
 Sapnų, vis nesiliauja Mus kankinęs
 Laiškais su reikalavimu gražinti
 Velionio tėvo prarastas žemes,
 Kurios visai teisėtai atiteko
 Narsiajam Mūsų broliui. Tiek tebūna
 Dėl jo. O šičia dar šis tas, kas liečia
 Šį sambūvį ir Mus pačius. Štai čia
 Parašėm jaunojo Fortinbro dėdei
 (Kurs, lovoje gulėdamas, paliegęs,
 Vargu ką žino apie šio planus),
 Kad jį sudraustų, nes karius juk renka
 Iš jo pavaldinių. Tad šiuo ir siunčiam
 Mes jus, Kornelijau ir Voltimandai,
 Nunešt linkėjimus senam Norvegui,
 Neįgaliodami plačiau derėtis,
 Negu šie smulkūs nuostatai jums leidžia.
 Keliaukite sveiki! Tegu skubumas
 Patvirtina uolumą jūsų Mums!

KORNELIJUS ir VOLTIMANDAS. Dabar ir visados jums
 klusnūs, Pone!

KARALIUS. Mes tuo neabejojame. Sudie! –

KORNELIJUS ir VOLTIMANDAS išeina

Dabar, Laertai, kas girdėt pas jus?
 Minėjot prašymą. Na, kas tai būtų?
 Protingą žodį Danas visuomet
 Išklauso. Ar yra tokia malonė,
 Kurios dosnumas mano nepralenktų?
 Galva nėra giminingesnė širdžiai,
 Ranka nėra reikalingesnė burnai
 Kaip Danų sostas tavo tėvui. Na,
 Tai ko norėtum iš manęs?

LAERTAS. Leidimo

Į Prancūziją, o rūstus Valdove,
 Iš kur aš savo noru sugrįžau
 Išreikšti paklusnumo jums karūną
 Užsidedant. Dabar, prisipažistu,
 Ten visos mano mintys. Tad lenkiuos,
 Prašydamas išleisti ir atleisti.

KARALIUS. O tėvas ar išleis? – Polonijau, kaip jūs?

POLONIJUS. Tik atkakliu maldavimu jisai

Išgavo mano lėtą sutikimą
Ir aš uždėjau antspaudą. Todėl
Prašyčiau teiktis leisti jam išvykti.

KARALIUS. Štai tavo valanda! Naudok, Laertai,
Ją savo džiaugsmui taip, kaip tau patiks. –
Na, mielas giminaiti ir sūnau...

HAMLETAS *į šalį*. Daugiau nei giminė, tik jau ne mielas!

KARALIUS. Tai vis dar debesys jums virš galvos?

HAMLETAS. Ne, priešingai: man saulės čia per daug!

KARALIENĖ. O Hamletai, mesk tas nakties spalvas
Ir draugiškiau į Daną pažiūrėk!
Nebeieškoki taip akis nuleidęs
Velionio tėvo dulkėse – visiems taip,
Visi, kas gyvas, miršta, gamtoje
Sustoję pakeliui į amžinybę.

HAMLETAS. Visiems taip, Ponia, iš tiesų.

KARALIENĖ. Jei taip,
Kodėl atrodo tau kažkas kitaip?

HAMLETAS. Atrodo? Ne, aš nežinau „atrodo“:

Yra taip! Ir ne vien tamsus apsiaustas,
Ne iškilmingas apdaro juodumas,
Ne atdūšiai krūtinės prislėgtos,
Ne akyse plačiai ištvinus upė,
Ne sielvartingai iškraipytas veidas
Ar kitos skausmo formos – ne, ne jos
Mane parodo. Tai tiktai „atrodo“;
Tiek galima ir suvaidint. Bet tai,
Ką aš jaučiu, yra many – tikrai,
O visa kita – gedulingi apdarai.

KARALIUS. Taip, Hamletai, tikrai labai gražu

Ir girtina gedėti savo tėvo.
Bet turite žinot, kad ir jisai taip pat
Neteko savo tėvo, o anas gi – savo.
Sūnus tam tikrą laiką iš tiesų
Privalo gedulą nešioti. Betgi
Taip užsispyrus ir be galo tęsti –
Šventvagiška, nevyriška. Tatai
Išduoda valią, nepalankią dangui,
Netvirtą širdį bei nekantrią dvasią
Ir neišlavintą prastuolio protą.
Nes tai, kas neišvengiama ir aišku –
Kaip pojūčiams kasdieniška tikrovė, –
Kam imt su priešgynišku irzlumu
Į širdį? Juk tatai įžeidžia dangų,
Velionį tėvą, prigimtį bei protą,

Kuriam tėvų mirtis – kasdienis žodis:
 Jisai – nuo pačio pirmojo lig to,
 Kuris tik vakar mirė, – šaukia mums:
 „Taip turi būti!“ Meskite, prašau,
 Betikslį sielvartą ir Mus pačius
 Laikykit tėvu: te pasaulis žino,
 Kad sostui artimiausias esat jūs!
 O to, ką aš jaučiu jums, kilnumu
 Vien tik geriausias tėvas tegalėtų
 Prilygti man. Tačiau tas jūsų noras
 Į Wittenbergą³ grįžti mokslų tęsti
 Griežčiausiai priešinasi Mūsų valiai.
 Tad Mes maldaujame jus pasilikti
 Čia, Mūsų žvilgsnio prieglobsty, pirmuoju
 Dvare, mielu sūnėnu ir sūnum.

KARALIENĖ. Neleisk, kad mano maldos eitų veltui:

Į Wittenbergą nebegrįžk, prašau!

HAMLETAS. Klausysiu jūsų nuolankiausiai, Ponia!

KARALIUS. Kaip mylinčiai ir dailiai atsakyta!

Gyvenk čia, Danijoje, kaip Mes. – Gertrūda,
 Toks laisvas ir švelnus jo sutikimas
 Man šypsosi širdy! O tam atšvęsti
 Tegu šiandieną didžiosios patrankos
 Byloja debesims, Mums taurę keliant
 Ir tuštinant ją, iš dangaus teaidi
 Atsimušantis žemės griausmas! Einam!

Trimitai. Visi, išskyrus HAMLETĄ, išeina

HAMLETAS. O kad tasai per kietas mano kūnas

Sutirptų ir išnyktų kaip rasa!
 Ir jeigu Viešpats būtų neuždraudęs
 Savižudybės! Dieve, mano Dieve!
 Koksai beprasmis, tuščias ir šleikštus
 Atrodo šis pasaulis ir jo monai.
 Šlykštus! Šlykštus! Tarsi apleistas sodas,
 Kur vien tik piktžolės augina sėklas.
 Ir taip dabar reikėjo atsitikti!
 Du mėnesiai – ne, dar nė tiek! – kaip mirė;
 Ir koks puikus karalius: šis prieš jį –

³ Wittenbergas (Vitenbergas) – Vokietijos miestas, kuriame Martynas Liuteris paskelbė savo tezes, tapusias reformacijos pradžių ženklu. Šekspyro laikas Vitenbergas asocijavosi su kritiškėmis ir maištingomis humanistinėmis mintimis.

Tiktai satyras⁴ prieš Hiperioną⁵!
 Ir mano motiną mylėjo taip,
 Jog vėjui pūsterėt šiurkščiau veidan
 Nebūtų leidęs. O dangau ir žeme!
 Ar prisimint? Ji kybojo prie jo
 Taip, lyg nuo soties alkis tedidėtų.
 Vos mėnuo – bet geriau neprisimint!
 Silpnybe, tavo vardas – moteris! –
 Vos mėnuo – korpės dar nesunešiotos,
 Kuriom ji mano tėvo kūną sekė
 Tarsi Niobė⁶ verkdamą, – ir ji
 (O Dieve! Net žvėris, kurs neprotauja,
 Ir tas ilgiau gedėtų!) ištekėjo
 Už dėdės, kurs į tėvą panašus
 Tik tiek, kiek aš į Herkulį! Vos mėnuo –
 Niekingų ašarų aitri druska
 Jos užverktas akis dar tebegraužia –
 Ir ištekėjo. O skuba gėdinga! –
 Taip pulti kraują žagiančiojon lovon!
 Ne, nieko gero juk iš to nebus.
 Tad plyšk, širdie, bet aš turiu tylėti!

Įeina HORATIO, MARCELAS ir BERNARDO

HORATIO. Sveiki, Šviesybe!

HAMLETAS. O! Labai džiaugiuos...

Horatio! Arba aš pats – ne aš!

HORATIO. Tas pats – žemiausias jūsų tarnas, Prince!

HAMLETAS. Joks tarnas – draugas! Taip, kaip ir aš jums.

Kodėl iš Wittenbergo grįžot, ką? –

Marcelas?

MARCELAS. Šviesusis Prince!

HAMLETAS. Džiaugiuosi jus sutikęs!

Pamato BERNARDO

Labas, Pone! –

Bet iš tiesų, kas jus iš ten parvijo?

HORATIO. Klajūniški nusiteikimai, Prince.

HAMLETAS. Iš jūsų priešo lūpų nenorėčiau

Išgirsti to! Nejaugi mano ausys

Bus priverstos tikėti tuo, ką sakot

Pats prieš save? Žinau – jūs ne klajūnas.

⁴ Satyras – senovės graikų mitologijoje girių ir kalnų dvasia, vaizduojamas ožio kojomis, ragais, uodega, mėgstantis gašlumą ir besaikį gėrimą.

⁵ Hiperionas – mitinis senovės graikų didvyris, titanas, kurio vaikai – Helias (saulė), Selena (mėnulio deivė), Eos (aušra).

⁶ Niobė – antikinės mitologijos herojė, ją dievai nubaudė pražudydami vaikus. Iš skausmo ji suakmenėjusi, tačiau iš akių ir toliau riedėjusios ašaros.

Tad ko jūs Elsinore? Na, reikės
Išmokyti jus gerti, kol išvyksit!

HORATIO. Į jūsų tėvo šermenis grįžau.

HAMLETAS. Prašau tiktai nesišaipyt, kolega!

Ar ne į motinos sutuoktuves?

HORATIO. Iš tikro, jos įvyko tuoj po to.

HAMLETAS. Taupumas! Šermenų kepsniais vaišino

Svečius per vestuves. Geriau jau būčiau

Pikčiausią priešą danguje sutikęs

Negu sulaukęs tos dienos! – Tėvas!

Man rodos, lyg matyčiau savo tėvą.

HORATIO. Kur, Prince?

HAMLETAS. Savo dvasios akyse.

HORATIO. Mačiau jį kitkart. Koks puikus karalius!

HAMLETAS. Tai buvo vyras, apskritai paėmus;

Neberegėsiu tokio aš daugiau!

HORATIO. Man rodos, aš jį vakarnakt mačiau.

HAMLETAS. Ką matėt?

HORATIO. Karalių, jūsų tėvą.

HAMLETAS. Mano tėvą?

HORATIO. Trumpam sudrauskit savo nustebimą

Ir paklauskite įtempta ausim,

Ką aš papasakosiu, o šie ponai

Paliudys jums.

HAMLETAS. Dėl Dievo, tik greičiau.

HORATIO. Gerai. Sargyboj dvi naktis šiems ponams,

Marcelui ir Bernardo, budint poste,

Kraupiam vidurnakty štai kas nutinka:

Vaiduoklis, panašus į jūsų tėvą,

Iki dantų ginkluotas, pasirodo

Ir iškilmingai praslenka pro juos;

Taip triskart tik per jo ramento ilgį

Pro siaubo iškreiptas akis praeina,

O jie tik stovi priešais jį, iš baimės

Beveik drebučiais virtę ir bežadžiai.

Po to lyg kokią paslaptį šiurpiausią

Jie visa tai papasakoja man,

Ir trečią naktį aš budžiu su jais.

Tuo pat metu, toj vietoj ir tokia,

Patvirtindama jų žodžius, ateina

Dvasia. Aš pažinau karalių. Rankos

Nebūna panašesnės!

HAMLETAS. Kur tai buvo?

MARCELAS. Pilies aikštelėj, kur mes budim, Prince.

HAMLETAS. Ar kalbinote jį?

HORATIO. Taip, aš bandžiau,
 Bet neatsakė, ir tik kartą, rodos,
 Pakėlė galvą, sujudėjo – taip,
 Lyg ruošūsi prabilti. Bet kaip tik
 Tuomet pragydo rytmečio gaidys,
 Ir jis paskubomis pradėjo trauktis,
 Išnykdamas mums iš akių.

HAMLETAS. Kaip keista!

HORATIO. Bet tai tiesa, kaip gyvą matot, Prince!
 Ir mes galvojom, – mūsų pareiga
 Tatai pranešti jums.

HAMLETAS. Taip, taip. Bet man tai neramu dėl to.
 Ar budit šiąnakt?

MARCELAS ir BERNARDO. Taip, šviesusis Prince.

HAMLETAS. Ginkluotas, sakot?

MARCELAS ir BERNARDO. Ginkluotas, Prince.

HAMLETAS. Iki dantų?

MARCELAS ir BERNARDO. Tikrai iki dantų!

HAMLETAS. Tad veido nesimatė, ką?

HORATIO. O, taip,
 Nes antveidis jo buvo nenuleistas.

HAMLETAS. O kaip atrodė? Ar piktai?

HORATIO. Manau, greičiau liūdnei negu piktai.

HAMLETAS. Išblyškęs ar raudonas?

HORATIO. Išblyškęs.

HAMLETAS. Ir žiūrėjo jis į jus?

HORATIO. Be atvangos.

HAMLETAS. Kad būčiau buvęs ten!

HORATIO. Apstulbęs būtumėt ir jūs.

HAMLETAS. Galbūt. Bet ar ilgai jis pasiliko?

HORATIO. Kol suskaičiuotut neskubėdamas lig šimto.

MARCELAS ir BERNARDO. Ilgiau, ilgiau.

HORATIO. Bet ne tada.

HAMLETAS. Barzda pražilus, ne?

HORATIO. Juoda ir taip, kaip gyvo, sidabru
 Pabirusi.

HAMLETAS. Ir aš budėsiu šiąnakt!
 Gal vėl pasivaidens.

HORATIO. Tikriausiai, Prince!

HAMLETAS. Jei kilnų tėvo stotą pasiėmus
 Dvasia ir vėl ateis, – prakalbinsiu aš ją,
 Nors pragaro nasrai nutilti lieptų!
 Todėl prašau, – jei niekas dar nežino, –
 Laikykit paslaptį šių ir toliau.
 Ir kas beatsitiktų šiąnakt – viską

Priimkit protu, bet ne liežuviu.
 Už meilę atsilyginsiu. Sudie.
 Prieš dvyliką ir vėl pasimatysim
 Aikšteleį.

VISI TRYŠ. Mūsų pagarba jums, Prince!

HAMLETAS. Ne! Meilė! Kaip ir mano jums. Sudie!

Visi, išskyrus HAMLETĄ, išeina

Ginkluota tėvo šmėkla! Čia kažkas
 Įtartina. Kad būtų jau naktis!
 Kantrybės, siela! Nes darbai pikti
 Iškil, nors ir po žemėm užkasti!

Išeina.

III SCENA

Kambarys Polonijaus rūmuose.

Įeina LAERTAS ir OFELIJA

LAERTAS. Kelionės reikmens jau laive. Sudie!

Ofelija, jei vėjas palankus
 Ir laivas progą teiks, tu tik nesnausk
 Ir atsiliepk.

OFELIJA. Ne jau tu abejoji?

LAERTAS. Dėl Hamleto, tai tu jo palankumą

Laikyk tik kraujo žaidimu, tik forma,
 Ankstyva žibuokle gamtos jaunystėj,
 Miela, bet žydinčia tik taip trumpai:
 Tiktai vienos trumpos minutės kvapas,
 Tik tiek!

OFELIJA. Tik tiek?

LAERTAS. Tikėk man, ne daugiau.

Nes augančioj gamtoj ne vien tik kūnas
 Ir raumenys didėja: su šventove
 Išauga ir vidus kartu – dvasia
 Ir protas. Gal dabar jisai ir myli,
 Gal norai jo tebėr nesutepti
 Klastos purvu. Bet tu turi bijoti,
 Nes luome jo valia ne jam priklauso,
 Ir jis – tiktai kilnaus gimimo vergas.
 Negali jis kaip žmonės paprasti
 Pats rinktis kąsnio, nes kaip tik nuo to
 Pareina krašto gėris ir saugumas.
 Dėl to jis pasirinkdamas privalo
 Klausyti vien tiktai to kūno balso,
 Kurio galva – jis pats. Ir jei sakytų tau,
 Kad myli, patikėk tik tiek, kiek tai –

Jo aukštą padėtį ir luomą žinant –
 Galėtų tapti kūnu, taigi tiek,
 Kiek tai su Danijos valia sutampa.
 Atmink tik, kiek pakenktų tavo garbei,
 Jei kartais, patikėjus jo giesmėms,
 Prarastum širdį ir skaistybės lobį
 Jo nesuvaldomiems geismams atvertum!
 Venk to, Ofelija, mieloji sese,
 Laikydamos atokiai nuo jausmų,
 Toli nuo geismo iečių bei pavojų.
 Per išlaidi jau ta, nors ir kukliausia,
 Kur savo grožį mėnesiui atskleidžia.
 Pati dorybė neišvengia šmeižto.
 Vikšrai gležnus pavasario vaikus
 Pakanda, šiems dar pumpuruos tebesant,
 O rytą tyroje rasoj jaunystės
 Labiausiai gresia pragaištingas dvelksmas.
 Tad baimę savo sargu pasirink
 Ir netikėk jaunystei! Atsimink!

OFELIJA. Aš tavo pamokos žodžius laikysiu
 Širdies sargyboje. Bet, mielas broli,
 Nebūk kaip tūlas pastorius, kurs rodo
 Į dangų statų, erškėčiuotą taką,
 O pats – ištvirkęs palaidūnas – eina
 Linksmybių rožėmis klotais keliais,
 Užmiršęs tai, ką sakė.

LAERTAS. Nebijok!

Įeina POLONIJUS

Bet man jau laikas. Štai ir tėvas. Dukart
 Palaimintam – malonė dviguba:
 Ir vėl man šypsos laimė atsiveikint!

POLONIJUS. Dar čia? Į laivą! Gėdinkis, Laertai!
 Jau vėjas sėdi burei ant pečių,
 Ir laukia ten tavęs. Štai – laiminu. Klausyk
 Ir taisykles šias įsirežk giliai:
 Neduok mintims liežuvio ir neveršk
 Veiksmis, jeigu tiktai jos nesaikingos.
 Būk paprastas, bet ir nebūk storžievis.
 Draugus, jei jau esi gerai išbandęs,
 Priveržk prie sielos plieniniu lanku;
 Tačiau nezulink rankos su kiekvienu
 Vos išperėtu beūdru. Venk kiek galint
 Kivirčų, bet patekęs elkis taip,
 Kad priešas kitąkart tavęs bijotų.
 Duok ausį kiekvienam, ne žodį. Klauskis

Visų, bet spęski visuomet patsai.
 Nešiok gražiai, jei tau kišenė leidžia:
 Neperdedant, puošniai, bet ne margai.
 Nes rūbas juk dažnai atskleidžia žmogų;
 Todėl Prancūzuose aukštasis luomas
 Išsiskiria ir skoniu, ir saiku.
 Pats nesiskolink ir kitam neduok,
 Kitaip – prarasi pinigų ir draugą;
 Į skolą ūkio ašmenys atšimpa.
 Svarbiausia gi – būk ištikimas sau;
 Iš to, kaip po nakties diena, jau seka:
 Būk ištikimas ir kitiems. Lik sveikas!
 Tepadedu palaiminimas mano!

LAERTAS. Nužemintai sakau sudie jums, Pone!

POLONIJUS. Pats laikas! Eik, tarnai tavęs jau laukia.

LAERTAS. Sudie, Ofelija! Atmink gerai,

Ką tau sakiau!

OFELIJA. Užrakinau giliai

Atmintyje, o raktą tu laikysi.

LAERTAS. Sudie!

Išeina

POLONIJUS. Ofelija, ką gi jį tau sakė?

OFELIJA. Tai lietė princą Hamletą, jums leidžiant.

POLONIJUS. Kaip tik pataikė!

Girdėjau – pastaru metu jį
 Daug laiko skyręs tau, o tu pati
 Jam leidusi visai laisvai lankytis.
 Jei taip yra, kaip man tatau paduoda, –
 Nemoki, perspėdamas tau sakau,
 Kaip mano dukteriai pritiktų, elgtis.
 Tai kas gi iš tiesų yra tarp jūsų?
 Sakyk, tik visą tiesą man, prašau.

OFELIJA. Paskutiniu metu jį daug kartų

Man siūlė savo meilę.

POLONIJUS. Ką? Meilę? Fui! Kalbi lyg mergiščia,

Nepersijota pro pavojų toki.

Ar tu pati tiki jo pasiūlom?

OFELIJA. Aš nežinau nė ką ir begalvoti.

POLONIJUS. Galvok, jog tebesi visai dar vaikas,

Nes tu už tikrą pinigą imi

Jo pasiūlas. Pati bent nesisiūlyk!

Kitaip – te dusulys negriebia žodžio –

Pasiūlymai tie pasibaigs kvailai!

OFELIJA. Jis savo meilę reiškė visuomet

Garbinga forma...

POLONIJUS. Tu vadini tai forma? Eik jau, eik!
 OFELIJA. Paremdamas žodžius beveik visom
 Šventų švenčiausiom priesaikom dangaus.
 POLONIJUS. Žabangai slánkom! Aš ir pats žinau:
 Kai kraujas dega, siela nesigaili
 Liežuviui priesaikų. Iš tos liepsnos –
 Daugiau šviesos nei šilimos, dukrele,
 Ir gęsta ji kartu su pažadais.
 Dėl to tu neturi laikyti jos
 Tikra ugnim. Ir jau nuo šios dienos
 Tegu jisai rečiau tave bemato.
 Pasibrangink: neprasidėk su juo
 Tuoj pat, lyg įsakyta. Kai dėl princo, –
 Žinok, kad jis dar jaunas ir kad jo
 Pavadis leidžia daug laisviau judėti
 Negu tavasis. Visa tai suglaudžiant:
 Jo priesaikom nepasikliauk, nes jos –
 Tik sąvadautojos; jų rūbų spalvos –
 Apgaulė: nešvarius geismus jos slepia
 Tarytum šventos ir pamaldžios kekšės,
 Kad tik lengviau sugundytų. Todėl
 Nuo šiol, trumpai ir aiškiai tau sakau,
 Kad man laisvalaikio nebešvaistytum
 Kalbom su princu Hamletu. Žiūrėk,
 Kad būtų, kaip sakau! Gali sau eiti.
 OFELIJA. Klausysiu jūsų valios, Pone.

Abu išeina.

I V S C E N A

Aikštelė priešais pilį.

Įeina HAMLETAS, HORATIO ir MARCELAS

HAMLETAS. Taip šalta, jog net griebia už ausų.
 HORATIO. Tikrai šią naktį kandžiai šaltas oras.
 HAMLETAS. Kiek laiko?
 HORATIO. Rodos, dvylikta tuojau.
 MARCELAS. Jau išmušė.
 HORATIO. Tikrai? Neišgirdau. Tad jau artėja laikas,
 Kuomet dvasia, kaip įprasta, ateina.

Pasigirsta trimitai ir patrankos šūviai

Bet ką tatai turėtų reikšti?

HAMLETAS. Karalius šiąnakt budi ir puotauja,
 Apsvaigęs šokio sukury, ir jam
 Išlenkus taurę reinvynio lig dugno,
 Sudunda būgnai, sugaudžia trimitai

Šio tosto garbei.

HORATIO. Ar tai paprotys?

HAMLETAS. Deja, kad taip.

Bet aš, nors čia ir gimęs, ir užaugęs,
Manau, jog laužyt jį daugiau garbės
Nei gerbti. Tas puotavimas besaikis
Suniekina mus prieš kitas tautas
Rytuos ir Vakaruos. Jie mus vadina
Girtuokliais, šitaip kiaulišku žodžiu
Suteršdami mums vardą, ir iš mūsų
Didingų žygdarbių šlovės bei garso
Jie iščiulpia ir smegenis, ir sultis.
Dažnai taip ir pavieniam žmogui būna:
Vien dėl kokios nors ydos įgimtos
(Nors tai nėra jo kaltė, nes juk niekas
Negali savo gymio pasirinkti)
Arba per daug išaugus kokiai aistrai,
Kuri dažnai pralaužia proto sienas,
Ar tik dėl įpročio, kursai iškreipia
Jo elgseną, – tiktai dėl to, kad jis
Nelemtu ydos ženklų pažymėtas,
Ir nesvarbu, ar tai žvaigždė likimo,
Ar prigimties drabužis – jo dorybės
Galėtų būti tyros kaip malonė
Ir gausios, kiek tik pakelia žmogus –
Jį vertins pagal ydą. Pikto lašas
Suniokoja kilnios dorybės vertę,
Palikdamas tik gėdą.

Ieina Dvasia

HORATIO. Jau ateina!

HAMLETAS. O angelai dangaus, globokit mus!

Kas tu bebūtum – ar gera dvasia,
Ar piktas kipšas, ką tu beatneštum –
Dangaus dvelksmus ar pragaro liepsnas,
Pikti ar kilnūs būtų tavo siekiai, –
Tu toks prakalbinamas ateini!
O Hamletai, karaliau, Dane, tėve,
Kreipiuosi į tave! O atsakyk!
Neleisk man nežinios tamsoj uždusti!
Kodėl gi tavo kaulai pašvęstieji
Suplėšė įkapes? Kodėl gi karstas,
Kur mes tave regėjom paguldytą,
Pravėrė marmuro sunkaus nasrus
Tave išspjauti? Ką turėtų reikšti,
Kad tu, numirėlis, ir vėl šarvuotas

Lankai mėnulio žvilgsnį ir naktis
 Šiurpu užlieji, mus, gamtos kvailius,
 Priversdamas siaube drebėti, mąstant
 Tai, ko nesuvokia mūsų sielos?
 Sakyk, kodėl? Ir ką gi mums daryti?

Dvasia moja HAMLETUI

HORATIO. Jis moja jums, kad eitumėt kartu,
 Tarsi norėdamas ką pasakyti
 Tik jums.

MARCELAS. Žiūrėkite, kaip jis grakščiai
 Jus kviečia ten – į nuošalesnę vietą.
 Bet neikite su juo!

HORATIO. Jokiu būdu!

HAMLETAS. Nenori atsakyti. Tad aš eisiu.

HORATIO. Tik neikite, prašau!

HAMLETAS. Ir ko bijoti?

Gyvybė man segtuko neverta;
 O sielai, nemirtingai kaip ir jis,
 Ką gi galėtų pikta padaryti?
 Ir vėl štai moja kviesdamas. Aš eisiu.

HORATIO. Bet jeigu nuvilios jus į bangas
 Arba į gūdžiąją uolos viršūnę,
 Pakibusią toli viršum gelmės,
 Ir ten, į klaikų siaubą pasivertęs,
 Palauš jums dvasią ir išves iš proto?
 Prašau jus, pagalvokit apie tai.
 Tiktai vieta, be priežasties kitokios,
 Jau kelia nykų šiurpą kiekvienam,
 Kuris, tiek sieksnių žvelgdamas į gelmę,
 Ją girdi šniokščiant apačioj.

HAMLETAS. Dar moja.

– Aš seksiu. Eik!

MARCELAS. Jūs neisit, Prince!

HAMLETAS. Tik šalin rankas!

HORATIO. Ramiau. Bet neikite.

HAMLETAS. Likimas šaukia,

Kiekvieną menką kūno dalelytę
 Paversdamas Nemėjos liūto⁷ nervu.

Dvasia moja

Dar kviečia. Ponai, leiskite mane!
 Kiekvieną, kurs trukdys, dvasia paversiu!
 Sakau – šalin! – Eime, aš seksiu.

⁷ Nemėjos liūtas – nepaprastai plėšrus liūtas, siautėjęs Nemėjos slėnyje. Jį įveikė Heraklis, kuris vėliau vaikščiojo apsigaubęs jo kailiu.

Dvasia ir HAMLETAS išeina

HORATIO. Vis dar tebèr fantazijos valdžioj.

MARCELAS. Pasekime; nereiktų jo klausyti.

HORATIO. Gerai. Žiūrèkim, kas iš to išeis.

MARCELAS. Kažkas pašvinę Danijos valstybėj.

HORATIO. Dangus jai vadovaus.

MARCELAS. Tad sekim jį.

Abu išeina.

V S C E N A

Kita aikštelės pusė.

Įeina Dvasia ir HAMLETAS

HAMLETAS. Kur tu vedi? Kalbèk! Toliau nebeisiu.

DVASIA. Klausyk manęs.

HAMLETAS. Gerai.

DVASIA. Tuoju bus laikas,

Kuomet ir vèl reikės man atsiduoti
Sieros liepsnoms.

HAMLETAS. Deja, o vargše dvasia!

DVASIA. Nesigailèk, tiktai rimtai klausyk,

Ką aš atversiu tau.

HAMLETAS. Mielai klausau. Kalbèk!

DVASIA. Ir keršysi mielai, tatai išgirdęs.

HAMLETAS. Ką?

DVASIA. Aš – tavo tèvo šmèkla, pasmerkta

Tam tikrą laiką naktimis klajoti,
O dieną degti liepsnose, kol mano
Gyvatos nuodėmes sunkias ugnis
Sudegins ir nuplaus. Bet aš tau negaliu
Išduoti paslapties kančių buveinės:
Nuo vieno menko žodžio apie tai
Apmirtų siela ir sustingtų kraujas;
Išsoktų akys iš duobių kaip žvaigždės;
Suveltos garbanos tau išsitiestų
Ir atsistotų ant galvos plaukai
Tarsi įtūžusio ežiuko durtytys.
Bet tokis amžinybės atskleidimas –
Ne žmogiškajai ausiai. O klausyk!
Jei kada nors mylėjai savo tėvą...

HAMLETAS. O Dieve!

DVASIA. Atkeršyki už baisią žmogžudystę!

HAMLETAS. Žmogžudystę?

DVASIA. Jos visos baisios, žmogžudystės, ši

Tačiau pati baisiausia ir šlykščiausia.

HAMLETAS. Greičiau sakyk, kad aš sparnais lakiaisiais –
Kaip meilė ir svajonės – pulčiau
Atkeršyti.

DVASIA. Matau – pajėgsi. Būtum
Bejausmis kaip ta piktžolė nutukus,
Tingiai trūnijanti ant Letos⁸ kranto,
Jei nesukiltum. Hamletai, klausyk!
Štai sakoma, kad man tuomet sode
Bemiegančiam įkandusi gyvatė –
Taip šlykščiai mulkinamos danų ausys
Melu. Bet tu žinok, kilnus jaunuoli, –
Angis, kuri įkando tavo tėvui,
Šiandieną dėvi mano karūna.

HAMLETAS. O pranašiška mano siela! Dėdė?

DVASIA. Taip, tas kraujožaga, žvėris ištvirkęs
Klastingom dovanom ir sąmojų kerais –
O dovanų ir sąmojų pagunda! –
Palaužė savo nešvariems geismams
Doriausios, rodos, karalienės valią.
O Hamletai, koks nuopuolis! Mane,
Kurs savo meilės jausmo tyrumu
Kartu su priesaikom jungtuvių ėjo,
Iškeisti į nenaudėlį, kuris
Net ir gamtos dovanomis negali
Prilygti man!
Dorybės kad ir dieviška pagunda
Nesuvilios, kaip lygiai ir gašlumas,
Nors su šviesiausiu angelu sutuok,
Greit persisotins dangiškąja lova
Ir puls prie šiukšlių!
Tyliau! Man rodos, kad tai ryto dvelksmas.
Todėl – trumpai. Bemiegant man sode,
Kaip aš buvau kas popietę įpratęs,
Vogčiom prisėlino tavasis dėdė
Su juodmedžio nelemto syvų skysčiu
Ir atsargiai įlašino į ausį
Raupsinio skiedinio, kurio veikimas
Yra pikčiausias mūsų kraujo priešas:
Jisai kaip gyvsidabris ima skrieti
Gamtos takais bei praėjimais kūne
Ir lyg rūgštis, įlašinta į pieną,
Staiga sukrešina sveikiausią kraują.
Tokia lemtis ištiko ir mane:
Kaip Lozorių pradėjo berti votys,

⁸ Leta – antikos mitologijoje upė, kurios vandenys teikdavę mirusiųjų vėlėms užsimiršimą.

Padengdamos švelniausią mano kūną
 Bjauria šašų pluta.
 Ir atėmė taip brolio rankos miegant
 Gyvybę, karalienę ir karūną,
 Ir nuodėmių žydėjime pačiam,
 Be atgailos, visai nepasiruošęs,
 Negavęs paskutinio patepimo
 Ir slegiamas gausių netobulybių,
 Turėjau stoti aš į Dievo teismą.
 O kaip siaubinga! Kaip šiurpu! Jei tu
 Dar neišsigimei, tai nepakęsk,
 Kad Danijos karališkoji lova
 Kraujožagos šlykščiausios guoliu taptų!
 Tačiau, kaip visa tai tu beatliktum,
 Nesusitepk minčių patsai ir sielai
 Neleisk prieš savo motiną sukilti:
 Palik ją dangui ir širdies dygliams –
 Te jie krūtine bado! Na, lik sveikas.
 Jau švitulys aušros artumą skelbia
 Ir ima blykšti jo silpna ugnis.
 Sudie! Sudie! Sudie! Atmink mane!

HAMLETAS. O jūs, dangaus pulkai! O žeme! Dar ko –
 Gal pragaro paties – man šauktis? Tik laikykis,
 Širdie! Ir raumenys, dar nepasenkit,
 Kad būčiau tvirtas! Atsimint tave?
 Taip, vargše šmėkla, – tol, kol atmintis
 Šiam rutuly gyvens! Tave atminti.
 O taip! Aš savo atminties lentoj
 Ištrinsiu viską: išmintį iš knygų,
 Vaizdus ir įspūdžius iš praeities,
 Kuriuos jaunystė kitados įrašė,
 Ir vien tik tavo įsakas nuo šiol
 Gyvens manoj smegenyno knygoj –
 Be priemaišų! Prisiekiu dangumi!
 O moterie pragaištingiausia!
 O besišypsantis prakeiktas niekše!
 Ei, lenteles! Juk reik užsirašyti,
 Kad galima šypsotis ir šypsotis,
 Ir būti niekšu! Danijoje bent taip.

Rašo

Tai šitaip, dède! Bet dabar – prie šūkio.
 Jis bus: „Sudie, sudie! Atmink mane!“
 Prisieکتa.

HORATIO ir MARCELAS *už scenos*. Prince!

Įeina HORATIO ir MARCELAS

MARCELAS. Hamletai!
 HORATIO. Dangus
 Te jį globoja!
 HAMLETAS. Amen!
 MARCELAS. Ei-lio-li-o! Prince!
 HAMLETAS. Ei-lio-li-o! Eik šen, paukšteli!
 MARCELAS. Na kaip, šviesusis Prince?
 HORATIO. Kaip ten buvo?
 HAMLETAS. O, viskas puikiai!
 HORATIO. Pasakykit, kaip?
 HAMLETAS. Ne, jūs išduosit.
 HORATIO. Ne, aš dangum prisiekiu!
 MARCELAS. Ir ne aš!
 HAMLETAS. Argi žmogus galėtų pagalvoti?..
 Bet neišduosite?
 HORATIO ir MARCELAS. Dėl Dievo, ne!
 HAMLETAS. Visam krašte nerastum tokio niekšo,
 Kuris... nebūtų dar ir sukčius.
 HORATIO. Nereiktų šmėklai keltis iš kapų
 To mums pranešti, Prince.
 HAMLETAS. Jūs teisus.
 Dabar, manau, turėtumėm nedelsdami,
 Rankas paspaudę, skirstytis kas sau:
 Jūs – ten, kur reikalai ir norai kviečia
 (Jų niekadoms netrūksta), o aš pats,
 Kadangi nieko kita nebelieka,
 Turėsiu eiti melstis.
 HORATIO. Tai tik paklaidę žodžiai, mielas Prince.
 HAMLETAS. Gailiuos įžeidęs jus. Visa širdim. Tikrai.
 HORATIO. Nėra čia įžeidimo, Prince.
 HAMLETAS. O taip, Horatio! Ir dar gilus,
 Šventuoju Patriku⁹ prisiekiu! Toji
 Dvasia – tikrai kilni. Tačiau smalsumą
 Patirti, kas tarp mūsų atsitiko,
 Valdykit, kiek tik galite. Tad prašau
 Jus kaip draugus, karius ir bendramokslius
 Mažytės paslaugos.
 HORATIO. Mielai, tiktai kokios?
 HAMLETAS. Ką šiąnakt matėt, niekad neišduoti.
 HORATIO ir MARCELAS. O Prince, niekuomet!
 HAMLETAS. Prisiekit!
 HORATIO. Žodis,

⁹ Šventasis Patrikas – Airijos globėjas, išvadavęs Airiją iš žaliųjų ir gyvųjų. Priesaikoje šv. Patrikas Hamletui asocijuojasi su tėvo skirta sunkia, tačiau kilnia pareiga.

Kad niekuomet!

MARCELAS. Ir mano žodis, Prince!

HAMLETAS. Prisiekit mano kardui¹⁰.

HORATIO ir MARCELAS. Jau prisiekėm.

HAMLETAS. Bet mano kardui.

DVASIA *iš po scenos*. Prisiekit!

HAMLETAS. Ir tu sakai taip? Ar tu čia, bičiuli?

Juk girdite, ką jis ten rūsy šneka, –
Prisiekite!

HORATIO. Kokiais gi žodžiais, Prince?

HAMLETAS. Ką šiąnakt matėt, niekad neišduoti
Prisiekit mano kardui.

DVASIA *iš po scenos*. Prisiekit!

HAMLETAS. *Hic et ubique?*¹¹ Tad pakeiskim vietą.

Ateikit šičia, Ponai, ir dar kartą
Uždėkite rankas ant mano kardo:
Neprasiatarti niekad, ką girdėjot,
Prisiekit mano kardui.

DVASIA *iš po scenos*. Prisiekite jo kardui!

HAMLETAS. Taip, senas kurmi! Bet ir greit rausies!

Tikrai šaunus knyslys! – Darsyk kitur, draugai!

HORATIO. O diena ir naktie, kaip viskas keista!

HAMLETAS. Taip viską ir sutik. Daugiau dalykų,

Horatio, dangus ir žemė slepia,
Nei jūsų filosofija aprėpia¹².

Bet tęskim.

Čia kaip prieš tai te jums Apvaizda gelbsti,
Prisiekit, – kaip keistai aš besielgčiau
(Man gali kartais tekti suvaidinti
Keistuolį), kad, mane išvydę tokį,
Jūs niekad – nei sunerdami rankas,
Štai taip, nei purtydami galvą – šitaip,
Nei posakiais reikšmingai neaiškiais,
Kaip: „Taip, mes žinom“, „Jei norėtumėm tiktai“,
„Jei leistų mums“, „Yra juk žinančių, kurie“,
Pabrėžiančiais, jog žinot, neišduosit.
Tepadeda dangaus malonė jums!

DVASIA *iš po scenos*. Prisiekit!

HAMLETAS. Nurimki, sutrikdyta dvasia!

Prisiekia

¹⁰ Prisiekit mano kardui – priesaika, duota uždėjus rankas ant kardo, buvo laikoma svarbia ir dėl to, kad rankena yra panaši į kryžių.

¹¹ *Hic et ubique?* – Čia ir visur (lot.). Hamletas kalba apie šmėklą, kurios balsas girdimas vis kitoje vietoje.

¹² Daugiau dalykų, / Horatio, dangus ir žemė slepia, / Nei jūsų filosofija aprėpia. – Hamletas abejoja, ar mokslai, kuriais jie su Horacijumi tikėjo studijuodami Vitenberge, gali atsakyti į visus gyvenimo klausimus.

Ponai,
 Aš atsiduodu jums su savo meile.
 O kuo toks varganas žmogus kaip aš
 Galėtų savo meilę ir draugystę
 Išreikšti, Dievui padedant, netrūks.
 Eime; tiktai prašau – pirštus prie lūpų!
 Išniro laikas¹³. Prakeiksmas būties,
 Kad jį sujungti skirta man lemties!
 O, ne! Eime visi kartu!

Išeina.

II VEIKSMAS

I S C E N A

Kambarys Polonijaus rūmuose.

Ieina POLONIJUS ir REINALDO

POLONIJUS. Šiuos pinigus ir laiškus jam įteiksi.

REINALDO. Gerai, šviesiausias Pone.

POLONIJUS. Protingai padarytumei, Reinaldo,

Jei prieš lankydamas jį pasiklaustum,

Kaip elgiasi.

REINALDO. Aš irgi taip maniau.

POLONIJUS. Gerai, labai gerai! Žiūrėk – pirmiausia

Išklausinėk apie danus Paryžiuoj:

Ir kas, ir kaip, iš ko ir kur gyvena,

Su kuo draugauja, kiek ir kam išleidžia.

Ir jeigu taip užuolankom patirtum,

Kad jie pažįsta mano sūnų, stenkis

Arčiau negu tik klausimais prieiti.

Vaizduok, lyg jį pažintum tik iš tolo:

„Žinau jo tėvą ir draugus; jį patį –

Tiktai šiek tiek.“ Ar supranti, Reinaldo?

REINALDO. Labai gerai, šviesiausias Pone.

POLONIJUS. „Šiek tiek“, toliau pridėdamas: „menkai,

Ir jei tai jis, tai toks padauža, kad...“ –

Ir čia gali jau išgalvoti pats,

Ką nori, vengdamas vien tiktai to,

Kas jį pažeminti galėtų. Šiaipgi

Kokie išdykėliški paslydimai –

Visiems gerai pažįstami jaunystės

Ir laisvės bendrai – tinka.

REINALDO.

Kaip lošimas?

¹³ Išniro laikas. Prakeiksmas būties, / Kad jį sujungti skirta man lemties! – Alegorinė laiko figūra buvo vaizduojama žmogaus arba skeleto pavidalu. Hamletas savojo meto laiką apibūdina kaip nesveiką, suluošintą, – išnirusiais sąnariais, kuriuos atstatyti į vietą lemta jam, Hamletui.

POLONIJUS. Girtavimas, keiksmas, peštynės, špagos

Ir kekšės – šitiek tai tikrai gali.

REINALDO. Bet tai jį žemintų, šviesiausias Pone!

POLONIJUS. O ne! Juk visa tai gali atmiešti.

Todėl teneatrodo, kad jisai

Iš nesivaldymo taip daro. Ne!

Patiek jo ydas taip gudriai ir švelniai,

Kad jos atrodytų tik laisvės dėmės,

Ugningos dvasios protrūkių žaibai

Ir neaprimusio dar kraujo siausmas,

Kuris ištinka mus visus.

REINALDO. Bet, Pone...

POLONIJUS. Kam visa tai?

REINALDO. Tikrai, šviesiausias Pone,

Norėčiau sužinoti.

POLONIJUS. Ogi štai kam –

Ir aš manau, tai nebloga klausa.

Primetęs jam šias nežymias dėmes,

Tarytum jos tebtų darbo dulkės,

Įsidėmėk:

Jei tavo pokalbyje tiriamasis

Bus matęs tik užsimintą jaunuolį

Nusidedant taip, kaip sakei, būk tikras,

Jis prisijungs prie tavo žodžių šitaip:

„Bičiuli“, „Mielas Pone“, „Gerbiamasis“,

Priklausomai nuo frazės, padėties,

Žmogaus ir krašto...

REINALDO. Taip, šviesiausias Pone.

POLONIJUS. Ir štai tada jisai, štai taip... tada... – Ką aš
čia buvau besakęs? Prisiekiu mišiomis, aš gi norėjau
kažką pasakyti! Kur aš sustojau?

REINALDO. Ties „tavo žodžių šitaip“, ties „Bičiuli“.

POLONIJUS. Ties „tavo žodžių šitaip“? O, tikrai!

Ir baigs jis taip: „Tą poną aš pažįstu.

Mačiau jį vakar, o gal kitą dieną,

Ten ir su tuo; tikrai, jis lošė, girtuokliavo

Ir pešėsi prie teniso.“ Arba:

„Mačiau – jis ėjo į linksmus namus“,

Atseit, bordelį, na ir taip toliau.

Dabar matai,

Kaip neteisybės jaukas privileija

Teisybės karpį. Taip ir mes, gudriai

Naudodami užuolankas bei vingius,

Surandam kryptį. Taigi pagal šiuos

Nurodymus bei pamokas ištirsi

Ir mano sūnų. Viską supratai?

REINALDO. Taip, viską.

POLONIJUS. Tad sudie! Keliuk sau sveikas!

REINALDO. Šviesiausias Pone!

POLONIJUS. Paslapčiomis jo elgesį stebėk!

REINALDO. Stebėsiu, Pone.

POLONIJUS. Ir netrukdyk jam muzikos!

REINALDO. Gerai!

POLONIJUS. Sudie!

REINALDO išeina. Įeina OFELIJA

Ofelija! Na, kas gi tau?

OFELIJA. O mano Pone, kaip išsigandau!

POLONIJUS. Sakyk, dėl Dievo, ko?

OFELIJA. Man besiuvant kambaryje, staiga

Įeina princas Hamletas: liemenė
Neužsegta, vienplaukis, lig kulnų
Nusmukę kojines – be raiščių; pats gi –
Išbalęs kaip jo marškiniai, o keliai –
Kad virpa! Jis atrodė toks suvargęs –
Tarsi iš pragaro paties išleistas
Papasakoti apie jo siaubus.

POLONIJUS. Iš meilės tau pamišo!

OFELIJA. Nežinau,

Bet aš tikrai bijau.

POLONIJUS. Ką jis tau sakė?

OFELIJA. Jis paėmė stipriai mane už riešo;

Tada, per rankos ilgį atsitraukęs,
Pridėjo kitą prie kaktos ir taip
Įsistebeilijo į mano veidą –
Lyg piešdamas, ir laikė gan ilgai.
Po to lengvai pakratė mano ranką
Ir, linktelėjęs galva tris kartus,
Jis atsiduso taip giliai ir skaudžiai,
Jog, rodės, kūnas nebeišlaikys
Ir nusibaigs čia pat. Po to jisai
Mane paleido ir, atgal per petį
Atsukęs galvą, žengė į duris.
Ir taip išėjo be akių pagalbos,
Įsmeigęs šviesų žvilgsnį į mane.

POLONIJUS. Eime kartu. Aš noriu pas karalių.

Juk tai tikriausias meilės pamišimas,
Kurs maišto priepuoly ją pačią žudo
Ir veda prie beviltiškų veiksmy
Kaip lygiai bet kuri kita aistra,
Ištinkanti mus šiam pasauly. Gaila. –

Ar žodžiais nebuvai jam per šiurkšti?

OFELIJA. Ne, aš tiktai, kaip jūs man buvot liepę,

Nepriėmiau laišku, uždrausdama

Lankyti.

POLONIJUS. Tai ir išvedė iš proto!

O gaila, kad aš jo prieš tai daugiau

Nevertinau. Maniau – dar pražudys,

Taip žaisdamas. Nelemtas įtarumas!

Atrodo, jog būdinga mums, seniems,

Besvarstant viską, per toli nueiti,

Kaip lygiai jaunesniems už mus dažnai

Pritrūksta apdairumo. Pas karalių!

Ta meilė nusiūpta daugiau žalos

Atneštų jam nei atskleista gėlos.

Einam.

Abu išeina.

I I S C E N A

Kambarys pilyje.

Trimitai. Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, ROZENKRANČAS, GILDENSTERNAS ir palydovai

KARALIUS. Sveiki atvykę, mielas Rozenkrančai

Ir Gildensternai! Jus iškvieš skubiai

Ne vien tik noras pamatyti vertė,

Bet reikalas. Manau, kad jau girdėjot,

Kaip Hamletas pakito. Taip sakau,

Nes jis nei išore, nei vidumi

Jau nebe tas, kas buvo. O kas kita,

Išskyrus tėvo mirtį, būtų jam

Sudrumstę šitaip nuovoką ir protą –

Mįslė man. Tad prašau aš jus abu,

Kurie su juo nuo pat vaikystės augot,

Taip artimus jaunyste ir būdu,

Sutikti pasilikti nors trumpam

Dvare ir čia, su juo kartu bendraujant,

Įtraukt į pramogas ir, progai pasitaikius,

Suuost, ar kas nežinoma dar mums

Jo neslegia, prieš ką, aikštėn iškilus,

Galėtumėm dar priemonių surasti.

KARALIENĖ. Malonūs Ponai; daug jis apie jus

Kalbėjo, ir esu tikra, jog niekur

Nėra kitų tokių dviejų žmonių,

Kuriuos jisai taip mėgtų. Jeigu jūs

Kilniai sutiktut savo buvimu

Paremti ir sutvirtinti mūsų viltis,

Atsidėkotumėm mes jums už tai
Karališkai.

ROZENKRANCAS. Šviesiausios Didenybės,
Turėdamos visavaldystės teisę,
Įsakymais galėtų reikšti norus,
Ne prašymu.

GILDENSTERNAS. Abu mes nuolankiausiai
Klusnumą savo ir atsidavimą
Tarnauti jums laisvai po kojų klojam,
Tik įsakykit.

KARALIUS. Ačiū, Rozenkrancai,
Ir jums, mielasis Gildensternai! Ačiū!

KARALIENĖ. Dėkoju, Gildensternai! Ačiū jums,
Mielasis Rozenkrancai! Ir prašau
Tuoju pas mano sūnų. – Te kas nors
Pas Hamletą palydi šiuos ponus.

GILDENSTERNAS. Duok Dieve, kad tik jam draugystė mūsų
Atneštų džiaugsmo ir naudos!

KARALIENĖ. Taip. Amen!

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS su kai kuriais palydovais išeina. Įeina POLONIJUS

POLONIJUS. Šviesiausias Viešpatie, pasiuntiniai
Laimingai iš Norvegijos sugrįžo!

KARALIUS. Tu vis buvai gerų naujienų tėvas.

POLONIJUS. Ar aš, Šviesybe? Būkite tikri,
Jog mano paklusnumas, kaip ir siela,
Tik Dievui ir karaliui. Štai, man rodos, –
Jei smegenys dar nenustojo galios
Suuosti reikalus taip, kaip seniau, –
Kad ir dabar pavyko sužinoti,
Kodėl iš tikro Hamletas pamišo.

KARALIUS. Sakyk greičiau, – nebegaliu išverti!

POLONIJUS. Pirmiausia – pasiuntinius; mano žinios
Tebus desertui šios didžios puotos.

KARALIUS. Pasveikinki juos pats ir vesk čionai.

POLONIJUS išeina

Miela Gertrūda, štai jis sako radęs
Šaltinį jūsų Hamleto ligos.

KARALIENĖ. Vargu tai bus kas kita negu tėvo
Mirtis ir staigios mudviejų vedybos.

KARALIUS. Ištirsime vėliau.

Grįžta POLONIJUS su KORNELIJUM ir VOLTIMANDU

Sveiki, draugai!

Kas gero iš Norvegų, Voltimandai?

VOLTIMANDAS. Linkėjimai ir sveikinimai jums.

Išklausęs mus, jis uždraudė sūnėnui
 Karius verbuoti (ligi tol jis manė,
 Kad tai prieš Lenkiją; tik iš arčiau
 Pažvelgęs jis suprato, jog tatai
 Prieš Jūsų Didenybę) ir, nuliūdęs,
 Kad šitaip piktnaudojamas jo amžius,
 Liga ir negalė, tuojau pat liepė
 Suimti Fortinbrą, kuris iš karto
 Pakluso ir, priėmęs papeikimą,
 Pasižadėjo savo dėdei niekad
 Nekelt prieš Jūsų Didenybę ginklo.
 Nudžiugintas to, senasai Norvegas
 Paskyrė jam tris tūkstančius algos
 Kartu su teise surinktus karius
 Kampanijai prieš lenkus panaudoti.
 Tad šiuo, kaip pamatysite, jis prašo

Paduoda raštą

Jus teiktis Fortinbro karius praleisti
 Per jūsų valdomas žemes tam žygiui,
 Prijungdamas garantijas, kurios
 Štai čia išdėstytos.

KARALIUS. Tai Mums patinka;
 Kai tik surasim laiko patogaus,
 Skaitysim ir apsvarstę atsakysim.
 Tuo tarpu ačiū jums už puikų darbą.
 Nusnūskit, o nakčia kartu puotausim.
 Sveiki sugrižę!

KORNELIJUS ir VOLTIMANDAS išeina

POLONIJUS. Baigėsi gerai. –
 Valdove ir Madame, mums čia svarstyti,
 Kas ta didybė ir kas pareiga,
 Kodėl diena – diena, naktis – naktis,
 O laikas – laikas, reikštų vien tiktai
 Eikvoti veltui dieną, naktį, laiką.
 Glaustumas – proto siela. Daugžodystė –
 Jo kūnas bei puošnus paviršius. Taigi –
 Glaustai. Kilnus sūnus pamišo. Taip.
 Nes tikras pamišimas juk ir reiškia
 Būti pamišusiam, ir nieko kito!
 Tai tiek.

KARALIENĖ. Ne taip puošniai, bet esmingiau!

POLONIJUS. Prisiekiu, Ponia, jokio čia puošnumo!
 Tiesa, kad jis pamišo, ir tiesa,
 Kad gaila, bet ir gaila, kad tiesa.

Šauni figūra! Bet gana to meno!
 Sutikim – jis pamišo. Mums telieka
 Surasti priežastį šios pasekmės,
 Arba, tikriau pasakius, nesėkmės,
 Nes toji nesėkminga pasekmė
 Juk turi priežastį, – štai kas palieka.
 Įsidėmėkit:
 Turiu aš dukterį (kol ji dar mano),
 Kuri, iš pareigos bei paklusnumo,
 Man įteikė tatai. Klausykit, spręskit.

(Skaito laišką) Dangiškajai mano sielos dievaitei, grožingiausiajai Ofelijai –

Pigus ir nevykęs išsireiškimas; „grožingiausiajai“ –
 nevykęs išsireiškimas. Bet paklausykite toliau. Štai:

Prie jos puikios baltos krūtinės šie – etc.

KARALIENĖ. Ar tai iš Hamleto?

POLONIJUS. Kantrybės, Ponia! Perskaitysiu viską.

*(Skaito) Abejok žvaigždėm ir saule,
 Netikėk šviesa dienos.*

*Abejok tiesos apgaule, –
 Mano meile – niekad.*

*Ofelija brangiausioji, nesiseka man eiliuoti; nemoku meno
 savo atodūsius eilėmis išreikšti. Bet patikėk, o nuostabioji,
 kad mano meilė be ribų, be krašto. Sudie!*

*Tavo amžinai, brangioji mergaite,
 Kol toji mašina priklauso jam –
 Hamletas.*

Vien iš klusnumo ji tatai parodė;
 Be to, ir visą meilinimosi jo eigą,
 Taip sakant, vietą, laiką, būdą – viską
 Man atskleidė.

KARALIUS. Bet kaip jinai sutiko
 Jo meilę?

POLONIJUS. Kuo jūs laikote mane?

KARALIUS. Doru ir ištikimu žmogumi.

POLONIJUS. Norėčiau būti toks. Ką pagalvotut,

Jei aš, pajutęs meilės liepsną kylant
 (O pajutau, turiu prisipažinti,
 Anksčiau, nei ji pasakė) taip, ką jūs
 Ir Jos brangi Didybė pagalvotut,
 Jei aš, pamerkęs širdžiai akimi,
 Vaidinęs būčiau pultą arba knygą
 Ir, kurčias nebylys, tik abejingai

Stebėjęs. Ne! Aš tuoj pradėjau veikti
 Ir savo jaunai damai pasakiau:
 „Jis – princas, tad ne tavo žvaigždei skirtas;
 Užbaik šį reikalą.“ Po to liečiau
 Užsirakint, neimti dovanų,
 Neįsileist pasiuntinių. Ir, jai
 Paklausius mano patarimų, princas,
 Atstumtas, – trumpinant šią giesmę, – puolė
 Į liūdesį ir pasninką; po to –
 Į nemigą ir neryžtumą, kol
 Iš lėto pasinėrė beprotybėn,
 Kur šėlsta ir dabar ir dėl kurios
 Mes gedime.

KARALIUS. Jūs manot, kad dėl to?

KARALIENĖ. Galėtų būt ir taip.

POLONIJUS. Argi kada, norėčiau sužinoti,
 Man įsakmiai pabrėžus „taip yra“,
 Kitaip kas atsitiko?

KARALIUS. Rodos, ne.

POLONIJUS *rodydamas į savo galvą ir pečius*. Nuimkit šią
 nuo tų, jei bus kitaip.
 Jei aplinkybės leis, surasiu tiesą,
 Nors ji ir žemės gelmėse slypėtų.
 Matysite.

KARALIUS. Tai ką toliau bandysim?

POLONIJUS. Kaip žinot, kartais valandas jisai
 Galerijoje pravaikšto.

KARALIENĖ. Taip, tikrai.

POLONIJUS. Tokiu metu aš dukterį paleisiu,
 O mes štai čia, už kilimo užlindę,
 Stebėsime. Jeigu jis nemyli jos
 Ir ne dėl jos galvos neteko, –
 Man ne valstybės reikalus tvarkyti,
 Bet ūkį ir jo vežikus!

KARALIUS. Bandykim.

Įeina HAMLETAS, skaitydamas knygą

KARALIENĖ. Štai ten ateina vargšas su knyga.

POLONIJUS. Prašyčiau jus abudu pasitraukti.
 Dabar aš jį prakalbinsiu. Atleiskit!

KARALIUS, KARALIENĖ ir palydovai išeina

Kaip laikosi gerasis mūsų Princas?

HAMLETAS. Ačiū Dievui, gerai.

POLONIJUS. Ar jūs mane pažįstate?

HAMLETAS. Puikiausiai. Jūs esate žuvininkas.

POLONIJUS. Ne, Prince.

HAMLETAS. Tad aš norėčiau, kad būtumėte bent toks doras žmogus.

POLONIJUS. Doras, Prince?

HAMLETAS. Taip, Pone, nes doras žmogus šiais laikais pasitaiko tik vienas iš dešimties tūkstančių.

POLONIJUS. Tikriausia tiesa, Prince.

HAMLETAS. Nes jeigu saulė, tasai dvėseną bučiuojantis dievas, veisia kirminus pastipusio šuns lavone... – Ar turite dukterį?

POLONIJUS. Turiu, Prince.

HAMLETAS. Neleiskite jai vaikščioti saulėje. Pradėjimas yra palaima, bet ne toks, koks jūsų dukteriai galėtų atsitikti. Budėkite, bičiuli!

POLONIJUS. Ką jūs norite tuo pasakyti? *Į šalį.* Vis dar mano dukters įsikibęs. Iš pradžių manęs nė nepažino, sakydamas, jog aš esąs žuvininkas. Toli nuejo, tikrai toli. Jaunystėje, tiesą sakant, ir aš iškenčiau daug negandų dėl meilės – beveik tiek, kiek jis. Reikia vėl jį kalbinti. – Ką čia skaitote, Prince?

HAMLETAS. Žodžius, žodžius, žodžius.

POLONIJUS. Kas ten vyksta, Prince?

HAMLETAS. Tarp ko?

POLONIJUS. Aš norėjau pasakyti: kas rašoma toje knygoje?

HAMLETAS. Šmeižtai, Pone! Čia toks satyriškai nusi-teikęs niešas tvirtina, jog seniai turį žilas barzdas, raukšlėtus veidus, tiršta derva bei slyvmedžio sakais varvančias akis ir, neskaitant visiškai silpnų pakinklių, jiems dar labai trūksta proto. Nors aš, Pone, tuo tvirtų tvirčiausiai tikiu, bet vis dėlto manau, kad apie tai rašyti – negarbinga. Ir jūs, Pone, būtumėte toks pats senas, kaip ir aš, jei mokėtumėte kaip vėžys atbulas vaikščioti.

POLONIJUS *į šalį.* Nors tai beprotybė, bet esama joje nuoseklumo. – Ar norėtumėte pasitraukti iš oro, Prince?

HAMLETAS. Į savo kapą.

POLONIJUS. Iš tiesų, ten nėra oro. *Į šalį.* Kokie prasmingi kartais jo atsakymai! Tokia laimė dažnai pasitaiko beprotybei; sveikas protas mažiau tuo pasižymi. Dabar aš jį paliksiu ir tuoj pat ieškosiu priemonių jo susitikimui su mano dukterim. – Taurusis Prince, norėčiau su jumis nuolankiausiai atsisveikinti.

HAMLETAS. Jokio kito daikto negalėtumėte iš manęs paimiti, su kuriuo lengviau man būtų skirtis, Pone, – nebent tik su gyvybe, nebent tik su gyvybe.

POLONIJUS. Likite sveiki, Prince.

HAMLETAS. Tie nuobodūs seni kvailiai!

Įeina ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

POLONIJUS. Jūs ieškot princą Hamletą; štai jis.

POLONIJUS išeina

GILDENSTERNAS. Garbingas Prince!

ROZENKRANCAS. Mano brangus Prince!

HAMLETAS. O! Puikūs ir mieli draugai! Kaip einas, Gildensternai? Rozenkrancas! Kaip laikotės abu, mieli vaikinai?

ROZENKRANCAS. Kaip kuklūs žemės šios vaikai.

GILDENSTERNAS. Laimingi,

Kad ne per daug laimingi: mes dar nesam Fortūnos kepuraitės smaigalys.

HAMLETAS. Bet ir ne jos batuko puspadis.

ROZENKRANCAS. Nei tas, nei tas.

HAMLETAS. Tad jūs gyvenate kur nors prie juosmens, o gal net pačiam jos malonių vidury?

GILDENSTERNAS. Teisybė, mūsų santykiai su ja – intymūs.

HAMLETAS. Slapčiausiose Fortūnos vietose? Tikriausiai, nes ji gi – kekšė! Kas naujo?

ROZENKRANCAS. Nieko, Prince, nebent tik tai, kad pasaulis tapo garbingesnis.

HAMLETAS. Tuomet pasaulio pabaiga čia pat! Bet jūsų naujiena netikra. Leiskite smulkiau pasiteirauti. Kuo gi jūs, mieli draugai, nusikaltote Fortūnai, kad jinais siunčia jus į šį kalėjimą?

GILDENSTERNAS. Į kalėjimą, Prince?

HAMLETAS. Danija yra kalėjimas.

ROZENKRANCAS. Tad ir visas pasaulis – kalėjimas.

HAMLETAS. Ir dar koks erdvus! – su daugybe rūšių, vienučių ir bokštų; Danija gi – pats blogiausias.

ROZENKRANCAS. Mes taip negalvojame, Prince.

HAMLETAS. Tai jums ir ne kalėjimas; nes nieko nėra gera ar bloga apskritai: mūsų galvojimas tatau apsprendžia. Man čia kalėjimas.

ROZENKRANCAS. Jūsų garbėtroška pavertė Daniją kalėjimu. Čionai per ankšta jūsų dvasiai.

HAMLETAS. O Dieve! Ir riešuto kevale uždarytas jausčiausi begalinių erdvių karalius, jei ne tie baisūs sapnai.

GILDENSTERNAS. Tie sapnai ir yra garbėtroška; nes juk pati garbėtroškos esmė tėra tik sapno šešėlis.

HAMLETAS. Sapnas yra tik šešėlis.

ROZENKRANCAS. Teisybė; ir aš garbėtrošką laikau to-
kia lengva, bekūne savybe, jog ji iš tiesų yra tik šešėlio
šešėlis.

HAMLETAS. Tuomet mūsų elgetos yra kūnai, o mūsų
valdovai ir išsitempę herojai tėra tų elgetų šešėliai. Gal
eisim pas dvariškius, nes aš iš tikro negaliu protauti.

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS. Abu mes pasiruo-
šę jums tarnauti.

HAMLETAS. To tai nereikės. Aš jūsų nė nelyginu su ki-
tais savo tarnais. Ir atvirai, kaip doram žmogui tinka,
pasakysiu, jog esu tiesiog pasibaisėtinaai aptarnauja-
mas. O dabar, pasikliaudamas sena draugyste, klau-
siu: ką jūs veikiate Elsinore?

ROZENKRANCAS. Mes čia tik jūsų aplankyti; jokio kito
tikslu.

HAMLETAS. Toks elgeta kaip aš, net ir padėka netur-
tingas; bet ačiū jums. Tik mano padėka, mieli bičiuliai,
nė pusės skatiko neverta. Ar jūsų kas nors nepakvie-
tė? Ar jūs čia laisvai ir savo noru lankotės? Na, tiktai
neveidmainiaukit su manim ir atsakykit!

GILDENSTERNAS. Ką mes turėtumėm atsakyti, Prince?

HAMLETAS. Ką norit, tik į klausimą. Jus iškvietė; aš jū-
sų žvilgsniuose matau tarytum prisipažinimą, kurio
jūsų kuklumas nepajėgia nuslėpti. Aš žinau: mūsų ge-
rasis karalius ir karalienė iškvietė čia jus.

ROZENKRANCAS. Kuriam tikslui, Prince?

HAMLETAS. Jūs man turėtumėte tatau pasakyti. Ir aš,
remdamasis mūsų bičiulystės teise, bendra jaunyste ir
niekad nenutrūkusios mūsų meilės išpareigojimais,
vardan to, ką geresnis už mane kalbėtojas surastų dar
brangesnio jums paveikti, maldauju atvirai ir tiesiai
pasakykit, ar jus kas iškvietė, ar ne?

ROZENKRANCAS *į šalį Gildensternui*. Ką jūs sakysit?

HAMLETAS *į šalį*. Ne, dabar aš jūsų nebepaleisiu iš akių.

Jei jūs mane mylit, tai ir neslėpkit!

GILDENSTERNAS. Mus iškvietė, Prince.

HAMLETAS. O aš jums pasakysiu kodėl, užbėgdamas
už akių jūsų prisipažinimui, – taip, kad jūsų karaliui ir
karalienei pažadėtas diskretumas nepraras nė plunks-
nos. Pastaruoju metu – tik nežinau kodėl – aš netekau
linksmumo, apleidau įprastinius užsiėmimus, o mano
nuotaikos taip pablogėjo, jog žemė, tas nuostabasis
rūmas, man atrodo tik nederlingas iškyšulys; tas nuo-
stabasis skėtis, oras, – žiūrėkite! – ta kybanti viršum

galvos dangaus mėlynė – didingas stogas, nusagstytas aukso šviesuliais, – kodėl jie man atrodo tik dvokiančių garų migla? Ir kas per kūrinys žmogus! Koksai kilnus jo protas! Kokios bekraštės jo galimybės! Koks nuostabiai raiškus savo judesiu ir forma! Koks panašus į angelą savo veiksmais! Koks panašus į Dievą protu! Pasaulio grožis! Gyvūnijos viršūnė! Bet kas man toji dulkių kvintesencija¹⁴? Žmonės manęs nedžiugina, net moterys, nors jūsų šypsena, atrodo, kitką sako.

ROZENKRANCAS. Nieko panašaus nebuvo mano mintyse, Prince.

HAMLETAS. Tai ko jūs nusijuokėte, kai aš pasakiau „žmonės manęs nedžiugina“?

ROZENKRANCAS. Nes pagalvojau: jei žmonės jūsų nedžiugina, tai koks gavėniškas priėmimas laukia aktorių, kuriuos mes pralenkėme kelyje ir kurie atvyksta pasiūlyti jums savo patarnavimų.

HAMLETAS. Tas, kurs vaidina karalių, bus mielai sutiktas, ir Jo Didybė gaus savo duoklę; nuotykiaujančiam riteriui teks panaudoti kardą ir skydą; išimylėjėlis dūsaus ne veltui; melancholikas galės ramiai užbaigti savo rolę; juokdarys prajukins linksmplaučius, ir dama galės laisvai išsiliėti, kad neapšlubtų jos baltosios eilės. Kas tai per aktoriai?

ROZENKRANCAS. Tie patys, kuriais jūs visuomet taip džiaugdavotės: tragikai iš miesto.

HAMLETAS. Kodėl jie keliauja¹⁵? Pastovi vieta jiems būtų naudingesnė tiek garbės, tiek pelno požiūriu.

ROZENKRANCAS. Aš manau, kad tai yra neseniai įvestų naujovių padarinys.

HAMLETAS. Ar ir dabar jie taip pat gerbiami kaip anuomet, kai aš tebebuvo mieste? Ar tiek pat žiūrovų?

ROZENKRANCAS. Dabar jau ne.

HAMLETAS. Kaip tai atsitiko? Argi jie pradėjo rūdyti?

ROZENKRANCAS. Ne, jie nuolat stengiasi ir neatsilieka.

Bet yra ten tokia vaikų šutvė, tikras ereliukų lizdas, savo besaikiais plyšojimais sukeliantis plojimų audras; dabar jie madoj; ir tokį jau triukšmą kelia prieš paprastus, kaip jie vadina, teatrus, jog net ir rapyras nešio-

¹⁴ Dulkių kvintesencija – Viduramžiais manyta, kad yra keturi žemiški pradai – vanduo, žemė, ugnis, oras, tačiau kiekvienas daiktas dar turi tik jam būdingą „penktąją esenciją“ – kvintesenciją, kuri sudaro jo esmę. Vėliau liko perkeltinė prasmė: kvintesencija – daikto ar reiškinio esmė. Hamletas taip apibūdina žmogaus esmę, kuri supriešinama su Renesanso epochos žmogaus išaukštinimu: „Ir kas per kūrinys žmogus! Koksai kilnus jo protas! [...] Koks panašus į Dievą savo protu! Pasaulio grožis!“

¹⁵ Kodėl jie keliauja? – kalbama apie Šekspyro laikų teatro aktualiją. Su Šekspyro trupe, vaidinusia „Gaublio“ (angl. *The Globe*) teatre, konkuravo kitame teatre vaidinusi berniukų trupė.

jantieji frantai, bijodami šių žąsiaplunksnių, retai be-
išdrįsta juose pasirodyti.

HAMLETAS. Ką, tai jie vaikai? Kas juos išlaiko? Kas
jiems atlygina už darbą? Ar tik jie nesakys vėliau, patys
tapę „paprastais“ aktoriais (greičiausiai taip ir bus, jei
nepasitaikys kas nors geresnio), kad rašytojai privertė
šūkaloti prieš savo pačių paveldėjimą?

ROZENKRANCAS. Tikrai, abiejose pusėse buvo daug
triukšmaujama; žmonės vienų prieš kitus siundymo
nelaiko nuodėme. Vienu metu niekas nebenorėjo mo-
kėti pinigų už veikalą, kurio dialoge nebuvo medžia-
gos autoriaus peštynėms su aktoriais.

HAMLETAS. Ar tai įmanoma?

ROZENKRANCAS. O, tam buvo nemaža smegenų iš-
eikvota.

HAMLETAS. Ir laimėjo vaikiščiai?

ROZENKRANCAS. Taip, Prince; dar ir Herkulį su jo
našta priedo¹⁶.

HAMLETAS. Nieko čia nuostabaus. Štai mano dėdei
tapus Danijos karalium, visi tie, kurie, tėvui gyvam
tebesant, šaipėsi iš jo, dabar už mažytį jo portretėlį
dvidešimt, keturiasdešimt, penkiasdešimt ir net šimtą
dukatų moka. Prisiekiu Viešpaties krauju, čia jau yra
kažkas antgamtiška, jei tik filosofija pajęgtų tai at-
skleisti.

Trimitai už scenos

GILDENSTERNAS. Štai ir aktoriai.

HAMLETAS. Malonu jus pasveikinti Elsinore, Ponai!
Duokit šen rankas! Sutikimas reikalauja apeigų ir
formos. Tad leiskit man tatai atlikti taip, kad aktorių
priėmimas (kuris, sakau jums, turėtų būti tikrai šaunus)
neatrodytų pakilesnis negu jūsų. Sveiki atvykę! Bet
mano dėdė-tėvas ir motina-teta suklydo.

GILDENSTERNAS. Dėl ko gi, mielas Prince?

HAMLETAS. Pamišęs aš esu tik šiauriui ir šiaurės vaka-
riui pučiant. Vakariui papūtus, aš dar atskiriu sakalą
nuo gervės.

Grįžta POLONIJUS

POLONIJUS. Būkit pasveikinti, Ponai!

HAMLETAS. Klausykit, Gildensternai! Ir jūs! – prie
kiekvienos ausies klausytojas! Tas didelis kūdikis
dar neišsirito iš vystyklų.

¹⁶ Herkulį su jo našta priedo. – „Gaublio“ teatro ženklas buvo Herkulis, laikantis ant pečių dangaus skliautą.

ROZENKRANCAS. Manau, kad jis tenai jau antrą kartą,
nes, sakoma, senatvė esanti antroji kūdikystė.

HAMLETAS. Pranašauju, kad jis ateina man pranešti
apie aktorių atvykimą, įsidėmėkite! – Tiesą sakote,
Pone, – pirmadienio rytą; tikrai taip buvo.

POLONIJUS. Turiu jums naujieną, Prince.

HAMLETAS. O aš turiu naujieną jums: kai Roscijus¹⁷ bu-
vo aktoriumi Romoje...

POLONIJUS. Aktoriai atvyko, Prince.

HAMLETAS. Bzz, bzz!

POLONIJUS. Prisiekiu savo garbe...

HAMLETAS. Kad aktoriai atėjo asilais...

POLONIJUS. Geriausi pasaulyje aktoriai – tragedijai,
komedijai, istorijai, pastoralei; istoriškai pastoralei,
tragiškai istorijai, tragikomistoriškai pastoralei; vie-
ningam veiksmui ir palaidai poezijai. Seneka¹⁸ jiems ne
per sunkus, o Plautas¹⁹ ne per lengvas. Ištikimybė teks-
tui ir nukrypimais jie yra vieninteliai.

HAMLETAS. O Jefta, Izraelio teisėjas, kokį tu turėjai
lobį!²⁰

POLONIJUS. Kokį lobį jisai turėjo, Prince?

HAMLETAS. Ogi –

*Tą vieną dukterį gražuolę,
Kurią labai mylėjo.*

POLONIJUS *į šalį*. Vis dar apie mano dukterį.

HAMLETAS. Ar ne tiesa, senasis Jefta?

POLONIJUS. Jei jau jūs mane vadinate Jefta, Prince, tai
ir aš turiu dukterį, kurią labai myliu.

HAMLETAS. Ne, seka dar ne tai.

POLONIJUS. Tai kas gi, Prince?

HAMLETAS. Ogi –

*Tada štai ėmė – taip Dievas lėmė –
toliau – jūs žinote:*

Ir atsitiko, kaip manyta.

Pirmoji šios pamaldžios dainelės strofa jums daugiau
pasakytų, bet štai, žiūrėkite, ateina jos sutrumpinimai!

Įeina keturi ar penki aktoriai

¹⁷ Roscijus – garsus Romos aktorius, gyvenęs I a. pr. Kr.

¹⁸ Liucijus Anėjus Seneka (apie 4 m. pr. Kr. – 65 m.) – romėnų politikas, filosofas, rašytojas, dramaturgas.

¹⁹ Titas Makcijus Plautas (apie 250 m. – 184 m. pr. Kr.) – romėnų komedijų autorius. Pagal Plauto komediją *Dvyniai* Šekspyras sukūrė *Klaidų komediją*. Plautas ir Seneka buvo gerai žinomi iš mokyklų programos, Polonijus demonstruoja mokyklinę (t. y. ne universitetinę, kaip Vitenberge studijuojantis Hamletas) erudiciją ir apie juos kalba kaip apie tobulumo viršūnę.

²⁰ O Jefta, Izraelio teisėjas, kokį tu turėjai lobį! – Biblinis Izraelio teisėjas Jeftė paaukojo vienintelę savo dukterį dėl pergalės kare. Hamletas vėl nori įgelti Polonijui, kuris į savo intrigas įvėlė vienintelę dukterį Ofeliją.

HAMLETAS. Sveiki atvykę, Gerbiamieji! Sveikinu visus! – Džiaugiuos matydamas tave gerai gyvuojant! – Sveiki, bičiuliai! – O senas mano drauge! Kaip tu apžėlei nuo to laiko, kai aš tave paskutinį kartą mačiau! Gal atvykai čia, Danijon, manęs savo barzda paerzinti? – Ką? Tai čia jaunoji dama ir meilužė²¹? Prisiekiu Panele Švenčiausia, Jūsų Moterybė nuo paskutinio mūsų susitikimo per visą bato užkulnį priartėjo prie dangaus. Prašykite Dievą, kad jūsų balsas nepasirodytų įtrūkęs kaip tas iš apyvartos išėjęs auksinis. – Sveikinu visus! Dabar, kaip tie prancūzų sakaliniškai, pulsime, ką tik užtiksim. Tuoj pat duokit monologą! Leiskit paragauti jūsų meno. Na, aistringą monologą!

PIRMASIS AKTORIUS. Kokį monologą?

HAMLETAS. Girdėjau kartą tave sakant monologą, kuris niekuomet nebuvo atliktas scenoje, o jei ir buvo, tai ne daugiau kaip vieną sykį, nes vaidinimas, atsimenu, nepatiko miniai: tai buvo tarsi kaviaras prastuoliams²². Bet iš tiesų – bent aš taip priėmiau ir kiti, kurių sprendimai šioje srityje viršija manusius – tai buvo puikus veikalas²³, sceningai suvoktas ir sumaniai, nors ir kukliai parašytas. Atsimenu, kažkas kalbėjo, jog eilėms trūkstą prieskonių, išryškinančių medžiagos sultingumą, o sakiniui to, kas leistų autorių apkaltinti nenatūralumu, bet jo metodą vadino garbingu ir sveiku, toli gražu labiau pasižyminčiu grožiu negu prašmatnumu. Jame labiausiai man patiko vienas monologas. Tai buvo Enėjo pasakojimas Didonei²⁴. Ir ypač man patiko toji vieta, kur jis kalba apie Priamo²⁵ nužudymą. Jeigu jūsai išliko gyvas jūsų atmintyje, pradėkite šia eilute:

Žiaurusis Pyras – lyg Hirkanos tigras...

Ne, ne taip; bet prasideda Pyru:

Žiaurusis Pyras – jo grėsmingi ginklai,

Juodi kaip kėsiai, priminė tą naktį,

²¹ Tai čia jaunoji dama ir meilužė? – Šekspyro laikų teatre moteris vaidindavo berniukai ir jaunuoliai. Hamletas kreipiasi į moterų vaidmenų atlikėją, primindamas, kad dėl amžiaus jis greit negalės vaidinti šių vaidmenų, nes mutacijos metu pradės lūžinėti balsas (kad jūsų balsas nepasirodytų įtrūkęs...).

²² ... tarsi kaviaras prastuoliams. – Ikrai buvo retas ir brangus delikatesas, įperkamas nedaugeliui. Hamletas nori pasakyti, kad minima pjesė galėjo būti deramai įvertinta tik subtilaus skonio žmonių.

²³ ...tai buvo puikus veikalas... – Šekspyras turi galvoje Kristoferio Marlou tragediją *Didonė, Kartaginos karalienė*, parašytą sekant Vergilijaus *Eneida*. Monologas atliepia Hamleto nuotaiką – Piras, Achilo sūnus, keršija trojiečiams už savo tėvą.

²⁴ ... Enėjo pasakojimas Didonei... – Kai graikai nugalėjo trojiečius, Enėjas išsigelbėjo, po ilgų klajonių atsidūrė Kartaginoje. Jos karalienė Didonei pasakoja apie Trojos žlugimą.

²⁵ Priamas – Trojos karalius.

*Kuomet lindėjo nelemtam arkly²⁶ –
Išsitepė siaubingai juodą veidą
Dar šiurpesne heraldika. Raudonas,
Aptekęs kraupiai puošiančiu tėvų
Ir motinų, sūnų ir dukterų
Krauju, sukepusiu nuo gatvių gaisro,
Kurs prakeiksmo šviesa nuplieskia
Šlykščias žudynes, nuo ugnies ir pykčio
Įkaitęs, krešulių kalnais aplipęs,
Karbunkulo²⁷ akim, lyg nelabasis,
Nūnai kilnaus Priamo ieško.
Taip; tęskite jūs.*

POLONIJUS. Dievaž, Prince, puikiai padeklamuota:
nuosaikiai ir su gera intonacija.

PIRMASIS AKTORIUS. *Randa*

*Ji graikams smogiantį. Bet veltui: senas
Jo kardas krinta, rankai neklusnus,
Ir taip palieka. Nors kova nelygi,
Įtūžęs Pyras užsimojęs kerta,
Ir vien nuo kardo švilpesio kraupaus
Priamas krinta. Net Trojā bejausmė
Tarsi pajunta smūgi: liepsnose
Paskendę kuorai su baisiu trenksmu,
Apkurtindami Pyrą, griūva. Žvelk tik!
Jo kardas, kritęs ant baltos galvos
Kilniam Priamui, lyg ore pakibo;
Pats Pyras, tartum atvaizdas tirono,
Tik stovi abejingas savo tikslui
Ir laukia.
Bet taip dažnai nutinka ir prieš audrą:
Sustoja debesys; danguj nė garso;
Aprimsta vėjas, mirtinoj tyloj
Paskęsta žemė – ir staiga griaustinis
Suplėšo orą! Taip ir Pyro kerštas
Nubudęs siunčia jį į darbą. Niekad
Kiklopo kūjis netrenkė taip žiauriai
Į Marso šarvus, kaltus amžinybei,²⁸
Kaip jo kraujais aptekęs kardas kerta
Senam Priamui.*

²⁶ ... Kuomet lindėjo nelemtam arkly... – Negalėdami įveikti Trojos, graikai pasitraukė, palikę didžiulį medinį arklį – auką dievams. Trojiečiai arklį išigabeno į miestą, o naktį iš arklio vidaus išlindo pasislėpę graikų kariai, atidarė miesto vartus savo kariuomenei, ir Troja buvo paimta.

²⁷ Karbunkulai – ryškiai raudoni brangakmeniai.

²⁸ ... Kiklopo kūjis netrenkė taip žiauriai / Į Marso šarvus, kaltus amžinybei... – Vienaakiai milžinai kiklopai graikų mituose vaizduojami kaip galingi kalviai, jie padėdavo Hefaistui kalti žaibus Dzeusui ir šarvus dievams bei didvyriams.

*Šalin, Fortūna! Kekše tu! Dievai,
Atimkite jai galią ir išlaužkit
Jos rato stipinus ir nuo dangaus
Kalvos tik vieną stebulę pariskit
Į pragaro gelmes!*

POLONIJUS. Šis gabalas per ilgas.

HAMLETAS. Jam teks kartu su jūsų barzda keliauti pas kirpėją. – Deklamuok toliau, prašau. Jam reikia dainuškos arba nešvankios istorijos; kitaip jis užmiega. Tęsk toliau ir eik prie Hekubės²⁹.

PIRMASIS AKTORIUS. *Kas matė muturiuotą karalienę...*

HAMLETAS. „Muturiuotą karalienę“?

POLONIJUS. Gerai! „Muturiuotą karalienę“ – gerai.

PIRMASIS AKTORIUS. *Bėgiojant basą, ašarų aklą*

*Srove grasinančią liepsnomis? Jos galvą,
Dėvėjusią karūną, skurdžiai gobia
Skara; suknelės vietoje, aplink
Liesas jos strėnas – marška, sugriebta
Siaube, – kas matė ją, nuodingu
Žodžiu pasmerks Fortūnos išdavystę.
Ir jei dievai regėję būtų ją,
Kuomet su pagieža žiaurusis Pyras
Jos vyro kūno sąnarius kapojo,
Jos klyksmas degančias dangaus akis
Pravirkdęs būtų ir patiems dievams
(Jei žemiški skausmai nors kiek jiems rūpi)
Sukrėtęs širdis.*

POLONIJUS. Žiūrėkite, kaip pasikeitė jo veidas! Ir akys pilnos ašarų. Užteks, prašau!

HAMLETAS. Gerai. Likutį man padeklamuosi netrukus. – Garbingas Pone, gal malonėsite pažiūrėti, kad šiuos aktorius tinkamai priimtų? Tik man tegu gerai elgiasi su jais, girdite? Nes jie yra laiko atspindys ir trumpas jo metraštis. Tad geriau po mirties susilaukti prastos epitafijos negu blogų jų atsiliepimų gyvam tebesant.

POLONIJUS. Su kiekvienu bus elgiamasi pagal jo nuopelnus.

HAMLETAS. O Motina Švenčiausia! Žmogau, elkis geriau! Su kiekvienu elgiantis pagal nuopelnus, kas gi išvengtų botago? Elkitės su jais pagal savo paties nuopelnus ir vertę. Juo mažiau jie bus to verti, juo daugiau nusipelnysite jūs pats. Išveskite juos.

POLONIJUS. Ponai, prašau!

²⁹ Hekubė – Trojos karaliaus Priamo žmona.

HAMLETAS. Eikit su juo, draugai. Vaidinimas bus tik rytoj.

POLONIJUS ir aktoriai, išskyrus pirmąjį, išeina

Klausyk, senas mano Bičiuli, ar galėsit suvaidinti Gonzago nužudymą?

PIRMASIS AKTORIUS. Taip, Prince.

HAMLETAS. Gerai, tad ryt vakare. Aš manau, reikalui esant, galėtumėt išmokti mano paties parašytą kokio tuzino, o gal šešiolikos eilučių monologą ir jį įterpti į vaidinimą, ką?

PIRMASIS AKTORIUS. Taip, Prince.

HAMLETAS. Puiku. Sekite tą poną ir žiūrėkite, kad man per daug iš jo nesišaipytumėt!

Pirmasis aktorius išeina

Mieli bičiuliai, aš jus atleidžiu iki vakaro.

Malonu jus matyti Elsinore!

ROZENKRANCAS. Malonus Prince.

HAMLETAS. Taip, Dievas su jumis!

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS išeina

Ir štai aš vienas.

O koks aš niekšas ir žemiausias vergas!

Ar ne klaiku, kad aktorius tasai,

Tik išmonėj, tiktai aistros sapne,

Pajungt vaizduotės žaismui sielą gali?

Jos veikiamas, žiūrėk, pabalo veidas,

Ištryško ašara, patsai pakriko,

Palūžo balsas – viskas taip pakluso

Vaizduotės formoms. Ir visai dėl nieko!

Tik dėl Hekubės!

Kas jam Hekubė? Ir kas jis Hekubei,

Kad verktų jos? Ką jis darytų, jeigu

Turėtų ženklą ir motyvą aistrai, –

Kaip aš? Jis ašarom užlietų sceną;

Jo pyktis plėšytų ausis žiūrovams;

Kaltus iš proto vestų; nekaltus

Išgąsdintų; kvailiai apstulbtų; akys

Ir ausys pojūčių jėgos netektų.

Bet aš,

Atbukęs ir nusigyvenęs niekšas,

Smilkstu kaip tas svajotojas Jonelis,

Netardamas nė žodžio už karalių,

Kuriam taip šlykščiai atėmė gyvybę

Ir turtą! Argi aš – bailys? Ir kas gi

Mane vadina sukčium, skaldo galvą,

Nurovęs barzdą sviedžia į akis,
 Už nosies tampo, mano melą grūda
 Atgal per gerklę į plaučius? Kas drįstų?
 Kas?
 Deja, ir tai priimčiau! Juk man trūksta
 Tulžies kaip tam balandžiui, taip, tulžies
 Apkartint skriaudą, nes kitaip seniai
 To vergo dvėseną pesliai padangių
 Nutukę būtų. Apgaulingas niekše!
 O kruvinas, gašlus, beširdis niekše!
 O keršte!
 Ir koks aš asilas! Ar tai narsu,
 Kad aš, sūnus karaliaus nužudyto,
 Dangaus ir pragaro paskirtas kerštui,
 Štai lieju širdį žodžiais tartum kekšė
 Ir plūstuosi visai kaip paleistuvė
 Arba virėja!
 Šlykštu! Sukruskit, smegenys! Girdėjau,
 Kad sceninės gudrybės kartais šitaip
 Paveikią nusikaltusiųjų sielas,
 Jog šie piktadarystės išpažįstą.
 Tad žmogžudystė, nors ir be liežuvio,
 Pati prabilo. Šie aktoriai turės
 Paruošti ką nors panašaus į tėvo
 Nužudymą ir suvaidinti dėdei,
 O aš stebėsiu jo akis. Ištersiu
 Ligi pačių gelmių! Ir jeigu krūptels, –
 Žinosiu, ką daryti! Ta dvasia
 Galbūt ir velnias, nes jisai juk moka
 Apgauti savo forma. Taip. O gal
 Tik mano liūdesį ir neryžtumą
 (Jis tiek daug gali su tokiais kaip aš)
 Naudoja pražūčiai? Daugiau man reiktų
 Įrodymų. Šia pjese pasikliausiu
 Ir ja karaliaus sąžinę sugausiu!

Išeina.

III VEIKSMAS

I S C E N A

Kambarys pilyje.

*Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, POLONIJUS, OFELIJA, ROZENKRANCAS
ir GILDENSTERNAS*

KARALIUS. Ir jūs negalite užuolankom išgauti,
Kodėl jisai taip pasimetęs siaučia
Ir savąją dienų ramybę drumsčia
Aršiu ir pavojingu šėlimu?

ROZENKRANCAS. Jis neslepia, kad jaučiasi pakrikęs,
Bet neišduoda priežasties, ir tiek.

GILDENSTERNAS. Ir nesileidžia tiriamas. Pabandžius
Ką nors iš jo išgauti apie tai,
Tuoj pat gudriai nuo mūsų prisidengia
Pamišimu.

KARALIENĖ. Kaip jis sutiko jus?

ROZENKRANCAS. Oriai ir mandagiai.

GILDENSTERNAS. Bet visgi prisiversdamas gerokai.

ROZENKRANCAS. Mažai ko klausė, bet atsakinėjo
Mums kuo laisviausiai.

KARALIENĖ. O ar kvietėt jį
Kur nors į pramogas?

ROZENKRANCAS. Madame, nutiko taip, jog pakeliui
Mes pralenkėme aktorių būrelį.
Pasakėm jam, ir jis, tatai išgirdęs,
Atrodo, pragiedrėjo. Jie dabar
Yra kažkur dvare ir, kaip man rodos,
Dar šianakt jam vaidins.

POLONIJUS. Tikrai; jis prašė,
Kad aš pakviesčiau Jūsų Didenybes
Išgirsti juos ir pamatyti.

KARALIUS. Širdingai ačiū! Aš džiaugiuos išgirdęs,
Kad jam tai įdomu.
Malonūs Ponai, skatinkit ir kelkit
Jo ūpą šiems džiaugsmams!

ROZENKRANCAS. Gerai, Valdove.

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS išeina

KARALIUS. Miela Gertrūda, eikite ir jūs.
Mes pakvietėme Hamletą slapčia,
Kad jis čionai, tarytum netikėtai,
Ofeliją sutiktų.
Jos tėvas ir aš pats, šnipai teisėti,
Sustosim taip, kad, jo neregimi,
Matytumėm, kas bus, ir pagal tai,

Kaip ją sutikęs elgsis, mes teisingai
Galėtumėm suvokti ir nuspręsti,
Ar iš tikrųjų vien tiktai iš meilės
Jisai taip kenčia.

KARALIENĖ. Aš tuoj pat einu;
O jums, Ofelija, tik palinkėčiau,
Kad jūsų grožis, ne kas kita, būtų
Jo siausmo priežastis. Dorybės jūsų
Ir vėl jį sugrąžins į tiesų kelią
Abiejų garbei.

OFELIJA. Kad taip būtų, Ponia!

KARALIENĖ išeina

POLONIJUS. Tu vaikščiok čia, Ofelija. O mes,
Šviesybe, šičia stokime. *Ofelijai*. Skaityk
Šią knygą, kad jinais pabrėžtų tavo
Vienatvę. Mes dažnai taip nusikalstam;
Seniai įrodyta, jog patį velnią
Gali apsimestu pamaldumu
Savy apcukrinti.

KARALIUS. Kiek daug tiesos!
Į šalį. Jo žodžiai šie tartum botagai čaižo
Man sąžinę. Dažytas kekšės skruostas
Ne toks šlykštus po dirbtine danga
Kaip mano nuodėmė po melo žodžiais.
Kokia sunki našta!

POLONIJUS. Girdžiu – ateina. Traukimės, Šviesybe.

KARALIUS su POLONIJUM išeina. Įeina HAMLETAS

HAMLETAS. Būt ar nebūt – štai klausimas. Ir kas gi
Yra kilniau: ar dvasioje iškęsti
Strėles ir sviedmenis nuožmaus likimo,
Ar griebtis ginklo prieš marias nelaimių
Ir baigti jas kovoj? Numirt – užmigt,
Ir viskas. Šitaip pagaliau nutraukti
Širdies skausmus ir begalybes smūgių,
Kuriuos paveldi kūnas, – štai ko mums
Uoliausiai reiktų siekti! Numirt – užmigt;
Miegot, galbūt sapnuot: tai čia kliūtis!
Nes kas sapnuosis amžinai užmigus
Ir nusimetus žemiškus varžtus?
Tai mus ir stabdo; ir tiktai dėl to
Nelaimės mūsų taip ilgai gyvena.
Nes kas gi kęstų rūsčią laiko rykštę,
Puikuolio panieką, engėjo smurtą,
Pamintą teisę, meilės atstumtos

Kančias, valdžios skriaudas ir neteisybes,
 Kuriom apmokamas kantrus teisisis,
 Jei tik galėtų visa tai lengvai
 Užbaigti durklu? Kas gi prakaituotų
 Po gniuždančia gyvenimo našta?
 Bet baimė to, kas mūsų laukia mirus, –
 Neatrastos šalies, kurią pasiekęs
 Negrįžta joks keleivis, žlugdo valią
 Ir verčia esamąjį blogį vilkti
 Neieškant naujo, nepatirto mums.
 Taip sąmonė paverčia mus bailiais
 Ir įgimtąją ryžtingumo spalvą
 Suluošina išblyškusi mintis,
 O užmojai lakaus momento puikūs,
 Neryžtumu iš kelio iškreipti,
 Praranda veiksmo vardą. Bet tyliau!
 Ofelija! – O Nimfa, prisimink
 Ir mano nuodėmes maldoj!

OFELIJA. Gerai.

Kaip jums lig šiolei sekės, Prince?

HAMLETAS. Dėkoju nuolankiausiai; puikiai, puikiai.

OFELIJA. Čionai, mielasie Prince, atminimai,
 Kuriuos aš jums jau taip seniai norėjau
 Gražinti. Imkite, štai jie!

HAMLETAS. O ne!

Aš niekad nedaviau to jums.

OFELIJA. O Prince! Puikiai žinote, jog davėt; –
 Ir šiuos žodžius, taip švelniai parašytus;
 Bet jiems netekus kvapo ir nuvytus, –
 Prašau! Iš rankos neištikimos
 Nereikia kilniai dvasiai dovanos.
 Štai čia, prašau.

HAMLETAS. Oho! Ar jūs dora?

OFELIJA. Prince!

HAMLETAS. Ar jūs graži?

OFELIJA. Ką jūs norite tuo pasakyti, Prince?

HAMLETAS. Gi tai, kad jeigu jūs esate graži ir dora, tai
 jūsų dorybė neturėtų bendrauti su jūsų grožiu.

OFELIJA. Argi dorybė galėtų su kuo nors geriau ben-
 drauti negu su grožiu?

HAMLETAS. Taip, iš tiesų; greičiau grožis dorybę są-
 vadautoja pavers, negu dorybė grožį savo atvaizdu.

Kadaisė tatau buvo paradoksas, bet mūsų laikai įrodė,
 jog tai tiesa. Kitados aš jus mylėjau.

OFELIJA. Taip buvote mane įtikinęs, Prince.

HAMLETAS. Reikėjo netikėti; nes, kaip beskiepytum
dorybę mūsų sename kelme, įgimtas piktybės raugas
vis tiek pasilieka. Aš jūsų nemylėjau.

OFELIJA. Tad juo labiau buvau aš apvilta.

HAMLETAS. Geriau tu stok į vienuolyną; kam tau veisti
nusišėjęlius? Štai aš pats esu pakenčiamai doras, bet
vis tiek galėčiau kaltinti save tokiais dalykais, jog moti-
na geriau manęs negimdžius būtų: esu be galo išdidus,
kerštingas ir garbėtroška; galvoje turiu daugiau nusi-
kaltimų negu minčių jiems išreikšti, vaizduotės jiems
apipavidalinti ir laiko jiems įvykdyti. Ko gi tokiems
kaip aš dar šliaužioti tarp žemės ir dangaus? Visi mes
esame beviltiški niekšai; netikėk nė vienu iš mūsų.
Keliauk savais keliais į vienuolyną! Kur jūsų tėvas?

OFELIJA. Namie, šviesusis Prince.

HAMLETAS. Tegu jį uždaro namuose, kad ten, ne kur
kitur, vaidintų kvailį. Sudie!

OFELIJA. Padėk jam, o skaidrus dangau!

HAMLETAS. Jei ištekėsi, duosiu kraičio tokį prakeikimą:
būk skaisti kaip ledas, tyra kaip sniegas – ir vis tiek
neišvengsi šmeižtų! Eik į vienuolyną! Eik, sudie! Jei
būtinai tekėti nori, eik už kvailio, nes išmintingi vyrai
žino, kokias pabaisas jūs iš jų padarot. Į vienuolyną, ir
skubiai! Sudie!

OFELIJA. Pagydykite jį, o dangiškosios jėgos!

HAMLETAS. Gana prisiklausiau ir apie jūsų dažymąsi.
Dievas jums davė vieną veidą, o jūs pasidarote sau
kitą. Jūs šokinėjate ir žaidžiate, švepluojate ir pra-
vardžiuojate Dievo kūrinius, savo tuštybę nežinojimu
pridengdama. Eikit sau, aš pasitraukiu. Tatai mane
išvarė iš proto. Sakau jums – baigta su vedybom. Tie,
kurie jau vedę, – visi, išskyrus vieną, gyvens; kiti –
paliks kaip buvę. Eik į vienuolyną, eik!

Išeina

OFELIJA. Sugniužo štai kilni dvasia! Išminčiaus

Liežuvis, kario kardas ir dvariškio
Akis, valstybės rožė ir viltis,
Dorybių veidrodis ir pavyzdys
Visiems, dabar – žemai, žemai! Ir aš,
Skurdžiausia damų tarpe, kitados
Jo meilės pažadų medum maitinta,
Regiu: valdingas protas tartum švelnūs
Varpai suskambo nedarniai ir šiurkščiai.
Nelygstama svajonių sužalotos
Jaunystės vizija! Kodėl, dangau,

Išvysti teko, ką dabar matau?

Grižta KARALIUS ir POLONIJUS

KARALIUS. Ne, tai ne meilė! Ir ne to jis siekia.

Ką jis kalbėjo, nors ir trūko formos,
Nebuvo kliedesys. Jis savo dvasioj
Kažkokį sielvartą apglėbęs liūdi
Ir šitaip gali išperėti mums
Pavojų. Bet kad taip neatsitiktų,
Aš jau nusprendžiau būtent taip: jisai
Turės tuoj pat į Angliją keliauti
Išgauti Mums nesumokėtos duoklės.
Kelionė jūra, vis nauji kraštai
Ir kintanti dalykų įvairybė
Galbūt išguis jam iš širdies tatai,
Kas užima jo protą ir neleidžia
Atgaut pusiausvyros. Ką jūs galvojat?

POLONIJUS. Tatai padės. Bet aš dar vis tikiu,

Kad tas jo sielvartas bus prasidėjęs
Iš meilės atstumtos. – Na ką, Ofelija,
Girdėjome, ką Hamletas tau sakė! –
Darykit, kaip patiks. Bet po spektaklio
Tegu jo motina viena pati
Pabando skausmo priežastį išgauti.
Tebūna atvira; kai jie kalbėsis,
Jums leidžiant, aš pridėsiu savo ausį.
Jei nieko neišeis, tuomet išsiųskit
Į Angliją ar uždarykit ten,
Kur jums patiks.

KARALIUS. Gerai, reikės sudrausti,
Nes ir didiesiems nedera taip siausti.

I I S C E N A

Prieangis pilyje.

Įeina HAMLETAS su dviem ar trim aktoriais

HAMLETAS. Sakykite monologą taip, kaip aš jums pasakiau: lengvai paleisdami jį nuo liežuvio. Jei visa gerkle plyšosite, kaip daugelis iš jūsų daro, tuomet mano eiles miesto šauklis tedeklamuoja! Nėkapokite per daug ir oro rankomis – šitaip, bet viską naudokit švelniai, su saiku, nes ir pačiam sraute, audroj, sakyčiau, net aistrų sukuryje turėtumėte išlaikyti santūrumą, suteikiantį švelnaus lankstumo. O! Skausmas gniaužia mano sielą klausantis, kaip tūlas perukuotas žaliūkas savo aistrą plėšo į skutus, ir taip, jog net apdujusioms grimzlėms,

kurios nieko kita, išskyrus miglotas pantomimas ir triukšmą, nesupranta, ausys plyšta. Aš tokį vyruką bo- tagu nučaižyti liepčiau už tai, kad jis pralenkia Terma- gantą. Jis erodiškesnis už patį Eroda!³⁰ Venkit to, prašau!

PIRMASIS AKTORIUS. Būkite tikri, šviesusis Prince.

HAMLETAS. Nebūkite tačiau nė per daug jaukūs; tegu jūsų pačių nuojauta būna matas ir vadovas: veiksmą derinkite prie žodžio, žodį – prie veiksmo ir, svarbiausia, žiūrėkite, kad neperžengtumėte prigimčiai esmingo nuosaikumo ribos, nesgi visa, kas perdėta, yra priešinga vaidinimo paskirčiai bei tikslui, kurs buvo pradžioje ir dabar tebėr – tarytum veidroді lai- kyti priešais gamtą: dorybei parodyti tikruosius jos bruožus, ydai – jos atvaizdą, amžiui ir laiko įsikūnijimui – jų atspindžius bei formas. Tad visa tai, kas per- dėta ar nepasakyta, nors ir prajukintų neišmanėlius, suprantančiam apmaudą tesukels; ir tik vieno iš šių pastarųjų nuomonė turėtų jums daugiau reikšti negu viso teatro pirmųjų. Bet yra aktorių (aš mačiau juos vaidinant ir girdėjau, kaip tūli, juos vertindami, kėlė į padanges), kurie, nevarojant nešvankių išsireiškimų, nemokėjo nei krikščioniškai, nei pagoniškai, nei žmo- niškai laikytis ant kojų, nei pagaliau kalbėti, tik žargs- tėsi ir bliovė taip, jog aš ėmiau galvoti, kad koks nors gamtos padienis bus sukūręs žmogų, ir blogai sukū- ręs, nes taip šlykščiai jie pamėgdžiojo žmoniją.

PIRMASIS AKTORIUS. Tikiuosi, kad pas mus tatai gero- kai pakeista.

HAMLETAS. Pakeiskite visai! Ir tiems, kurie vaidina juokdarius, neleiskite kalbėti daugiau negu jiems nu- rodyta, nes tarp jų yra tokių, kurie patys juokiasi, kad prajukintų kvailų žiūrovų saują, kai tuo tarpu visą dėmesį reikėtų telkti kokiam nors veiksmui būtinam momentui. Tai yra niekšiška ir kartu tai liudija labiau- siai apgailėtiną garbėtrošką kvailio, kuris taip daro. Eikit pasiruošti.

Aktoriai išeina.

Įeina POLONIJUS, ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

Na kaip, garbingas Pone? Ar karalius norės šio veikalo pasiklaudyti?

³⁰ ... jis pralenkia Termagantą. Jis erodiškesnis už patį Eroda! – populiarūs anglų viduramžių dramos veikėjai, kurie savo žiaurumą ir piktą būdą reikšdavo griausmingu balsu ir elgesiu. Hamletui šie personažai yra primityvios vaidybos pavyzdžiai. Termagantas viduramžiais buvo laikomas vienu iš saracėnų (Kryžiaus karuose taip buvo vadinami visi nekrikščionys) dievų. Erodas – romėnų remiamas Judėjos karalius (I a. pr. Kr.), kuris įsakė išžudyti Beatlejaus vaikus, įtaręs, kad tarp jų gali būti Kristus.

POLONIJUS. Ir karalienė; tuojau pat.
HAMLETAS. Paprašykite aktorius, kad paskubėtų.

POLONIJUS išeina

Gal judu padėtumėt jam raginti?

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS. Gerai, šviesusis Prince!

Abu išeina

HAMLETAS. Horatio!

Įeina HORATIO

HORATIO. Aš čia. Ką įsakysit, Prince?

HAMLETAS. Horatio, tu toks tiesus žmogus,
Kokio lig šiol neteko man sutikti.

HORATIO. O, Prince!

HAMLETAS. Nemanyk, kad pataikauju;
Nes ko gi vilčiausi iš to, kurs minta
Ir dengiasi tik dvasios giedrumu?
Kam pataikauti vargšams? Saldžliežuviai
Telaižo kvailą prabangą ir keliai
Telinksta ten, kur pataikūnas gali
Tikėtis pelno! Bet ar tu girdi?
Ir mano siela, vos patyrus galią
Ir laisvę rinktis bei atskirti žmones,
Išrinko sau tave, nes tu buvai
Tasai, kurs kenčia taip, lyg niekur nieko,
Kurs už smūgius ir dovanas lemties
Dėkoja lygiai. Ir laimingas tas,
Kurio sprendimai su krauju taip puikiai
Sumišę: jis netaps klusnia fleitą
Fortūnos pirštuos! Duokit man tą žmogų,
Nepavergtą aistrų: aš jį nešiosiu
Širdy – širdies širdy – kaip kad tave
Nešioju. Bet užteks jau to! Šįvakar
Vaidins karaliui pjese, kurioje
Viena scena labai primins, kaip mirė
Velionis mano tėvas – tu žinai.
Tad aš prašau tavęs, šiai scenai einant,
Stebėk, iš sielos gilumos stebėk
Karalių! Jei jo kaltė paslėpta
Vienos kalbos metu neišsidoūtų,
Mes būtumėm regėję piktą dvasią,
O mano vaidiniai iš tikro būtų
Juodi kaip ta Vulkano kalvė³¹. Sek
Kiekvieną judesį. Aš pats stebėsiu

³¹ ... kaip ta Vulkano kalvė. – Vulkanas senovės romėnų mitologijoje buvo ugnies ir kalvystės dievas.

Jo veidą. O po to abu aptarsim,
Ką matėme.

HORATIO. Gerai. Bet jeigu kartais
Vaidinant jis, išvengęs mano žvilgsnio,
Ką nors nukniauktų, apmokėčiau aš!

HAMLETAS. Jau renkasi; turiu vaidinti kvailį.
Surask kur nors sau vietą.

Daniškas maršas. Trimitai. Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, POLONIJUS, OFELIJA, ROZENKRANCAS, GILDENSTERNAS, didikai, palydovai ir sargybiniai su fakelais

KARALIUS. Kaip laikosi Mūsų sūnėnas Hamletas?

HAMLETAS. Dievaž puikiai! Chameleono maistu, valgydamas pažadais iškimštą orą³². Kaplūnų šitaip nepalesinsi!

KARALIUS. Su tokiu atsakymu aš neturiu ko veikti. Tai ne mano žodžiai.

HAMLETAS. Ir nebe mano! *Polonijui*. Jūs, gerbiamasis
Pone, rodos, kitkart vaidinote universitete?

POLONIJUS. Taip, Prince; ir buvau laikomas geru aktorium.

HAMLETAS. Ką jūs vaidinote?

POLONIJUS. Julijų Cezarij; buvau nužudytas Kapitolyje³³; Brutus mane nužudė.

HAMLETAS. Juk tai buvo brutalu iš jo pusės nužudyti tokią kapitalinį veršį. Ar aktoriai jau pasiruošę?

ROZENKRANCAS. Taip, Prince. Laukia tik jūsų žodžio.

KARALIENĖ. Eikš, mielas Hamletai, ir sėskis šalia manęs.

HAMLETAS. Ne, geroji motin; tasai metalas labiau traukia.

POLONIJUS *Karaliui*. Oho! Ar girdėjote?

HAMLETAS. Ar galiu atsigulti jūsų sterblėje, Ponia?

Atsigula prie Ofelijos kojų

OFELIJA. Ne, Prince.

HAMLETAS. Aš maniau: padėti galvą jums ant kelių.

OFELIJA. Taip, Prince.

HAMLETAS. Jūs manot, aš galvojau ką nors nešvankaus?

OFELIJA. Aš nieko nemanau, Prince.

HAMLETAS. Daili mintis – gulėti tarp mergaitės kojų.

OFELIJA. Ką sakot, Prince?

HAMLETAS. Nieko.

OFELIJA. Jūs linksmas, Prince.

HAMLETAS. Ar aš?

³² Chameleono maistu, valgydamas pažadais iškimštą orą. – Matyt, dėl to, kad chameleonas liežuviu labai greitai pagauna vabzdį, buvo manoma, kad jis minta tik oru.

³³ ... buvau nužudytas Kapitolyje... – Kapitolis – viena iš septynių Romos kalvų, kur buvo Jupiterio šventykla. Iš tikrųjų Cezaris buvo nužudytas ne Kapitolyje. Šis netikslumas yra ir Šekspyro tragedijoje *Julijus Cezaris*.

OFELIJA. Jūs, Prince.

HAMLETAS. O Dieve! Jūsų vienintelis juokdarys! Ką gi kita žmogus veiktų, jei nesilinksmintų? Tik pažiūrėkite, kaip linksmi mano motina nusiteikusi, nors dar nė dvi valandos nepraėjo nuo tėvo mirties.

OFELIJA. Ne, jau dukart po du mėnesius, Prince.

HAMLETAS. Taip seniai? Tuomet tegu velnias gedulą nešioja, o aš sabalo kailiais dėvėsiu. O dangau! Miręs prieš du mėnesius ir dar neužmirštas! Tad yra vilties, jog didelio žmogaus atminimas galėtų net pusmetį išverti. Bet tada, o Panele Švenčiausia! jis turėtų sttydinti bažnyčias, nes kitaip ir jam tektų užmarštis, kaip tam arkliukui, kurio epitafija yra šitokia:
„Oi-oi! Oi-oi! Arkliukas užmirštas,
oi-oi!“³⁴

Obojų muzika. Scenoje pasirodo Pantomima.

Įeina KARALIUS ir KARALIENĖ, be galo meilūs vienas kitam. KARALIENĖ apkabina jį, jis ją. Jinai atsiklaupia ir mostais įtikinėja jį. Šis pakelia ją ir palenkia galvą jai ant peties. Po to atsigula gėlių lysvėje. Jinai, matydama jį užmigus, išeina. Tuojau pat įeina kažkoks vyrukas, nuima nuo KARALIAUS galvos karūną, pabučiuoja, ilieja jam nuodų į ausį ir išeina. Grįžta KARALIENĖ. Randa KARALIŲ nebegyvą ir aistringai grąžo rankas. Vėl įeina NUNUODYTOJAS su dviem ar trim NEBYLIAIS ir neva rauda su ja.

Mirusiojo kūną išneša, NUNUODYTOJAS peršasi KARALIENEI, stengdamasis ją paveikti dovanomis. Ji lyg ir priešinasi, nesutinka, bet galų gale priima jo meilę. Visi išeina

OFELIJA. Ką tai reiškia, Prince?

HAMLETAS. O! Tai sėlinantis malhecho³⁵; jis reiškia negandą.

OFELIJA. Atrodo, kad tai reiškia veikalo turinį.

Įeina Prologas³⁶

HAMLETAS. Sužinosime iš to vyruko. Aktoriai nemoka laikyti paslapčių: jie viską išpasakoja.

OFELIJA. Ar jis mums pasakys, ką toji pantomima reiškia?

HAMLETAS. Taip, kaip ir kiekviena kita pantomima, kurią tik jam parodysite: nesigėdinkite jam parodyti, o jis nesigėdins jums pasakyti, ką tai reiškia.

OFELIJA. Jūs esate išdykęs! Jūs esate išdykęs. Dabar žiūrėsiu vaidinimo.

³⁴ Arkliukas užmirštas, / oi-oi! – Tradicinėse liaudies šventėse – gegužinėse – buvo šokamas „Morris Dance“. Penki vyrai vaidavo karius, o berniukas – arklį. Reformacijos metu gegužinės pradėtos drausti, Šekspyro laikais buvo beveik išnykusios. Apie tai, matyt, kalbama Hamleto cituojamoje baladėje.

³⁵ Malhecho (isp.) tariamas „malečo“.

³⁶ Prologas – aktorius, kuris pradeda vaidinimą, atlieka Prologo vaidmenį.

PROLOGAS. *Atlaidūs būkit – nevertiems –*

Tragedijai ir mums patiems;

Kantrybės linkime visiems!

HAMLETAS. *Ar tai prologas, ar žiedo įrašas?*

OFELIJA. *Trumpas, Prince.*

HAMLETAS. *Kaip moters meilė.*

Įeina du aktoriai: Karalius ir Karalienė

AKTORIUS KARALIUS. *Jau trisdešimtą kartą Febo ratai³⁷*

Apskriejo žemę taip, kaip ir kas metai,

O mėnuo, spindintis šviesa ne savo,

Ją dvylika tiek sykių apkeliavo

Po to, kai širdis ir rankas mums štai

Surišo meile Hymenas tvirtai.

AKTORIUS KARALIENĖ. *Te saulė ir mėnulis sau keliauja*

Ir mūsų meilei šviesti nepaliauja!

Bet vargas man! Jūs sergate ir jau

Nebesate toks linksmas kaip seniau,

Tad aš bijau. Bet mano baimė jums čia

Tarsi nelaimė ūpo tenedrumščia,

Nes moteryje baimė ir aistra –

Stoka ar perteklium – visad greta.

Patyrėt mano meilę, tad savaimė

Gerai jums žinoma ir mano baimė.

Kur meilė didelė, deja, tenai

Kartu ir baimė klesti amžinai.

AKTORIUS KARALIUS. *Tikrai, man skirtis su jumis jau tenka,*

Ir greitai, nes jaučiu, kaip jėgos senka.

Paliksit čia, kur miela ir šviesu,

Ir gerbiama, ir mylima visų.

Sau kitą vyrą...

AKTORIUS KARALIENĖ. *O, prašau nutilti!*

Kas gali taip išduoti ir apvilti?

Tik ta, kuri – o prigimtie menka! –

Nužudė pirmąjį sava ranka.

HAMLETAS *į šalį. Metėlės³⁸! Metėlės!*

AKTORIUS KARALIENĖ. *Ne meilė antrą kartą ištekėti*

Sugundo, bet nauda. Prašau tikėti,

Jog, kito lovoj glaudžiama, iššyk

Užmuščiau mirusįjį antrąsyk.

³⁷ Jau trisdešimtą kartą Febo ratai... – Šekspyras svetimą pjesę iš savo teksto išskiria rimavimu (originale artistai kalba rimuotais dviieiliais) ir mitologinių puošmenų gausa (trumpame fragmente minimi saulės dievas Febas, jūrų dievas Neptūnas, santuokos dievas Himenėjas).

³⁸ Metėlės – Hamletas kalba apie karaliaus ir karalienės jauseną, posakis turi ir potekstę, nurodančią į nuodėmingą karalienės Gertrūdės elgesį. Buvo manoma, kad metėlės auga ten, kur prašliauzė žaltys, Rojuje sugundęs Adomą ir Ievą.

AKTORIUS KARALIUS. *Tikiu, ką tu sakai. Bet kaip dažnai
 Sulaužomi tvirčiausi pažadai.
 Pasiryžimai atminty nuskęsta;
 Staiga užsidega, bet greit užgęsta.
 Kaip jaunas vaisius: laikosi tvirtai;
 Prinokęs krinta žemėn, kaip matai.
 Taip leidžia mūsų užmojai vylingi
 Užmiršt, ką patys esam sau skolingi.
 Aistringam ryžtui trūksta ištvėrmės:
 Išblėsus aistrai, dingsta be žymės.
 Ir džiaugsmas, ir gėla, praradę saiką,
 Abu suniokoja save prieš laiką.
 Kur laimė, ten ir skausmas: kaip lengvai
 Pravirksta džiaugsmas, šypsosi skausmai.
 Pasaulį niekas amžinai netrunka;
 Net meilė, laimei pasikeitus, blunka,
 Nes klausimas – ir kas jį atsakys? –
 Kuri iš jų kurios pavaldinys.
 Didžiūnas krisdamas draugų netenka;
 Iškilus vargšui, priešas tiesia ranką.
 Kur laimė, ten ir meilė, o draugų
 Netrūksta tam, kuriam nereikia jų.
 Bet šundraugiu bėdoj kas pasikliauja,
 Tas įsigyja sau tik priešą naują.
 Tvarkingai baigti grįžkim prie pradžios:
 Lemtis ir mūsų norai visados
 Taip skiriasi, jog nesutampa niekad
 Ir taip neišsipildę pasilieka.
 Sakai, už kito netekėsi tu:
 Tas ryžtas mirs su manimi kartu!*

AKTORIUS KARALIENĖ. *Te žemė maisto, o dangus šviesos
 Neteikia; tenelanko niekados
 Nei poilsis su viltimi, nei džiaugsmas, –
 Tik kalinio vienatvės skausmas;
 Te liūdesys ir sielvartas nuožmus
 Sužlugdo lūkesčius ir siekimus;
 Te čia ir ten aš amžinai kentėsiu,
 Jeigu už antro vyro ištekėsiu!*

HAMLETAS. *Bet jeigu jinai sulaužys savo žodį?*

AKTORIUS KARALIUS. *Didinga priesaika. Tu eik, mieloji.
 Dvasia pavargo; gal ta nuobodžioji
 Diena ištirps miege.*

AKTORIUS KARALIENĖ. *Užmik ramus;
 (Užmiega)*

Te santaika ir meilė lydi mus!

(Išeina)

HAMLETAS. Kaip jums patinka ši pjesė, Ponia?

KARALIENĖ. Toji dama, man rodos, per daug įtikinėja.

HAMLETAS. O! Bet ji savo žodį išlaikys.

KARALIUS. Girdėjot pjesės turinį? Ar nėra ten kokio
įžeidimo?

HAMLETAS. Ne, ne! Jie tik juokauja. Nuodija taip pat
tik juokais. Jokio įžeidimo, nė mažiausio!

KARALIUS. Kaip tas veikalas vadinasi?

HAMLETAS. *Pelėkautai*. Bet kaip? Tropiškai. Jame
vaizduojama žmogžudystė Vienoje. Kunigaikštis va-
dinasi Gonzago; jo žmona – Baptista. Tuoju pamaty-
sit. Tai niekšingas kūrinys, bet kas mums? Jūsų Di-
dybės ir mūsų visų, kurių sielos švarios, tatai neliečia.
Te kuinas muistosi, jeigu jam trina; mūsų pečiai ne-
pamušti.

Ieina LUCIJANAS

Tai Lucijanas, karaliaus sūnėnas.

OFELIJA. Jūs gerai pavaduojate chorą, Prince.

HAMLETAS. Aš galėčiau paaiškinti ir tai, kas vyksta
tarp jūsų ir jūsų mylimojo, jei tik matyčiau, kaip tos
lėlės šokinėja.

OFELIJA. Jūs esate aštrus, Prince, tikrai aštrus.

HAMLETAS. Jums tektų gerokai padūsauti, kol mano
ašmenys atšiptų.

OFELIJA. Dar geriau; bet ir blogiau.

HAMLETAS. Taip, kaip už vyro einant. – Žudike, pra-
dėk! Gana tų nelemtų grimasų, maras griebtų! Pra-
dėk! Kranksėdamas į kerštą šaukia varnas.

LUCIJANAS. *Ranka klusni, tikslai juodi ir tvaikas*

Nuodų. Nemato niekas, tad pats laikas.

O mišiny žolių prakeiktas,

Hekatės burtais tris kartus užkeiktas,³⁹

Te tavo pražūtingoji jėga

Užgrobta jo gyvenimą staiga.

(*Įpila nuodų į ausį*)

HAMLETAS. Jis jį nunuodija sode, norėdamas pavel-
dėti jo sostą. Jo vardas – Gonzago. Tai tikra istorija,
parašyta rinktine italų kalba. Tuoju pamatysite, kaip
žudikas laimi Ganzago žmonos meilę.

OFELIJA. Karalius keliasi.

³⁹ Hekatės burtais tris kartus užkeiktas... – Senovės graikų mitologijoje Hekatė iš pradžių buvo tapatinama su mėnulio deive Febe ir žvėrių valdove Artemide, vėliau tapo burtų, smėklų ir dvasių valdove. Viduramžiais taip pat siejama su magija ir burtais.

HAMLETAS. Ką? Tuščio šūvio išsigando?
 KARALIENĖ. Kas jums yra, Pone?
 POLONIJUS. Nutraukti vaidinimą!
 KARALIUS. Duokit šviesos! Greičiau iš čia!
 VISI. Šviesos! Šviesos! Šviesos!

Visi, išskyrus HAMLETĄ ir HORATIO, išeina

HAMLETAS. *Kai sužeistoji stirna liūdi,
 Težaidžia sau sveika.
 Kai vienas miega, kitas budi –
 Tokia lemties tvarka!*

Argi tatai ir visa giria plunksnų su Provanso rožėmis
 prie imantriai rantuotų batų, – kitoms pasisekimo ga-
 limybėms turkiškai pasibaigus, – neparūpintų man
 vietos aktorių gaujoje, ką⁴⁰?

HORATIO. Iš pusės pelno.

HAMLETAS. Iš viso!

*Buvo Jupiteris kadaise
 Šitos šalies galva.
 Dabar, o Damonai⁴¹, šia teise
 Naudojasi... povas.*

HORATIO. Galėjote surimuoti.

HAMLETAS. O mielas Horatio! Tūkstantį svarų statau
 už dvasios žodį! Ar pastebėjai?

HORATIO. Puikiausiai, Prince.

HAMLETAS. Kai buvo kalbama apie nunuodijimą?

HORATIO. Aš jį atidžiausiai sekiau.

HAMLETAS. Na, duokit muzikos! Ei, fleitos!

*Nes jei karaliui pjesė neįtiko,
 Dievaž, jinai jam nepatiko.
 Ei, muzikos!*

Įeina ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

GILDENSTERNAS. Malonus Prince, teikitės leisti man
 tarti porą žodžių jums.

HAMLETAS. Kad ir visą istoriją, Pone.

GILDENSTERNAS. Karalius, Prince...

HAMLETAS. Taip, Pone, kas gi jam yra?

GILDENSTERNAS. Savo kambariuose ir nuostabiai blo-
 gai nusiteikęs.

HAMLETAS. Nuo gėrimo, ką?

GILDENSTERNAS. Ne, Prince, greičiau nuo tulžies.

⁴⁰ ... neparūpintų man vietos aktorių gaujoje, ką? – Hamletas ironizuoja kalbėdamas apie savo aktorinius gabumus, tačiau tragedijoje Danijos princas yra puikus teatro žinovas ir net dramaturgas, parašęs tekstą *Pelėkautų* vaidinimui.

⁴¹ Damonas – Antikos legendoje Damonas ir Pitijas buvo neišskiriami draugai. Hamletas užsimena apie panašią savo ir Horatio draugystę.

PIAMLETAS. Jūsų išmintis pasirodytų daug turtingesnė, jeigu apie tai praneštumėte jo gydytojui, nes mano gydymas jį dar giliau tulžyje panardintų.

GILDENSTERNAS. Malonus Prince, valdykite šiek tiek savo kalbą ir nenukrypkite taip žiauriai nuo mano reikalo.

HAMLETAS. Esu ramus, Pone; kalbėkit.

GILDENSTERNAS. Karalienė, jūsų motina, didžiai prislėgta dvasia, siuntė mane pas jus.

HAMLETAS. Malonu jus matyti.

GILDENSTERNAS. Ne, mielas Prince, tasai mandagumas šičia visai ne vietoje. Jeigu jūs teiksitės aiškiai atsakyti, aš įvykdysiu jūsų motinos įsakymą; jei ne, – mano reikalas baigsis atsiprašymu ir grįžimu atgal.

HAMLETAS. Pone, aš negaliu.

GILDENSTERNAS. Ko, Prince?

HAMLETAS. Jums aiškiai atsakyti, nes mano protas serga. Bet tokiam atsakymui, kokį aš galiu duoti, laukiu tik jūsų, mielas Pone, arba, kaip jūs sakote, mano motinos įsakymo. Todėl užteks apie tai; eikim prie reikalo. Jūs sakote, kad mano motina...

ROZENKRANCAS. Štai ką jinai sako: jūsų elgesys ją apstulbinęs ir nustebinęs.

HAMLETAS. Koksai nepaprastas tasai sūnus, kurs gali savo motiną nustebinti! Bet sakykite, ar kartais nelipa kas nors ant kulnų šiam mano motinos nustebimui?

ROZENKRANCAS. Ji nori su jumis prieš guldama savo kambaryje pasikalbėti.

HAMLETAS. Mes jos paklausysim, nors ji ir dešimt kartų būtų mūsų motina. Ar turite dar kokių reikalų į mane?

ROZENKRANCAS. Prince, kitados jūs mane mylėjot.

HAMLETAS. Ir dabar tebemyliu, prisiekiu šiais vagišiais ir plėšikais.

ROZENKRANCAS. Mielas Prince, pasakykite savo ligos priežastį. Neatverdama draugams sielvartų, jūs užtrenkiate duris savo paties laisvei.

HAMLETAS. Man trūksta galimybės kilti.

ROZENKRANCAS. Kaip tai gali būti, kuomet jūs turite paties karaliaus žodį, jog paveldėsite Danijos sostą?

HAMLETAS. Taip, Pone, bet „kol žolė želia...“ – priežodis šiek tiek apipelijęs.

Grįžta aktoriai su fleitomis

O fleitos! Parodyk man vieną. *Gildensternui*. Tarp mūsų kalbant, ko jūs vis zujate aplink, tarsi norėdamas suuosti mano kvapą ir į spąstus įvaryti?

GILDENSTERNAS. O Prince! Mano atsidavimui per daug įsidrąšinus, meilė nebemoka mandagiai elgtis.

HAMLETAS. Aš to gerai nesuprantu. – Ar nenorėtumėte pagroti šiuo vamzdžiu?

GILDENSTERNAS. Kad aš nemoku, Prince.

HAMLETAS. Prašau.

GILDENSTERNAS. Patikėkite manim – nemoku.

HAMLETAS. Aš jus maldauju.

GILDENSTERNAS. Nemoku nė paimti, Prince.

HAMLETAS. Tai yra taip pat lengva, kaip ir meluoti.

Spaudykite pirštais ir nykščiu šias skylutes, pūskite per burną, ir jinai prabils iškalbingiausia muzika.

Žiūrėkite, štai čia vožtuvėliai.

GILDENSTERNAS. Bet aš nemokėčiau išgauti nė vienos darnesnės gaidos. Visai nemoku.

HAMLETAS. Tad žiūrėkite, koku niekingu daiktu jūs mane laikote! Jūs norėtumėte groti manimi; jūs tariatės žiną mano vožtuvėlius; jūs norėtumėte mano paslapties širdį išrauti ir išbandyti mane nuo žemiausių iki aukščiausių gaidų. Daug muzikos yra čionai; tasai mažytis instrumentas turi puikų balsą, ir vis dėlto jūs nepajėgiate priversti jo prabilti. Tegriebia nelabasis! Nejaugi jūs manote, kad manimi groti lengviau negu šiuo vamzdžiu? Vadinkite mane koku tik norite instrumentu, bet groti vis tiek negalėsite.

Grižta POLONIJUS

Telaimina jus Dievas, Pone!

POLONIJUS. Prince, karalienė norėtų pasikalbėti su juomis; tuoj pat.

HAMLETAS. Ar jūs matote ten tą debesį, kuris atrodo beveik kaip kupranugaris?

POLONIJUS. Prisiekiu mišiomis, tikrai kaip kupranugaris!

HAMLETAS. Man rodos, kaip žebenkštis.

POLONIJUS. Susikūprinęs tarsi žebenkštis.

HAMLETAS. Arba kaip banginis.

POLONIJUS. Labai panašus į banginį.

HAMLETAS. Tad aš einu pas motiną, tuoj pat. – Jie mulkina mane iki pasiutimo! – Tuoj pat ateisiu.

POLONIJUS. Taip ir pasakysiu.

HAMLETAS. Lengva pasakyti „tuoju pat“. – Palikite mane, draugai.

Visi, išskyrus HAMLETĄ, išeina

Štai šią užburtą valandą nakties

Kapams atvirus, pragaras patsai
 Alsuoja žemėn pragaištį. Dabar
 Juk aš galėčiau gerti karštą kraują,
 Atlikti tai, nuo ko šviesi diena
 Drebėtų, vos tiktai išvydus. Taigi –
 Pas motiną! Tik būk tvirta, širdie,
 Ir sielos Nerono neleisk krūtinėn:
 Kad būčiau tik žiaurus, bet neiškrypęs;
 Te žodžiai durklais smeigs, ne rankos,
 Te siela ir liežuvis vaidmainiaus
 Ir mano ranką nuo veiksmų sudraus!

Išeina.

I I I S C E N A

Kambarys pilyje.

Ieina KARALIUS, ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

KARALIUS. Nemėgstu jo. Taip pat saugumui Mūsų
 Jo siautėjimas gresia. Pasiruoškit;
 Raštus kelionei gausite tuojau,
 Ir jam reikės išvykti su jumis
 Į Angliją. Mums padėtis neleidžia
 Pakęsti nuolat augančios jo šėlsmo
 Grėsmės šalia savęs.

GILDENSTERNAS. Mes būsim pasiruošę.

Juk tai šventa ir religinga baimė:
 Globoti aibes tų, kurie gyvena
 Ir minta Jūsų Didenybės esimu!

ROZENKRANCAS. Jau net ir atskiras žmogus privalo,
 Sukaupęs dvasios pajėgas visas,
 Pavojų vengti, – tuo labiau tasai,
 Kurio gerove tiek gyvybių laikos.
 Mirtis valdovo tartum praraja
 Nutraukia visa, kas arti, į gelmę.
 Jis – lyg didžiulis ratas, kurs, įkeltas
 Aukščiausiojon kalnų viršūnėn, laiko
 Galingais savo stipiniais daugybę
 Pritvirtintų mažų daiktų, kurie,
 Šiam griūvant, krinta su baisiu trenksmu,
 Dalindamies jo likimu kiekvienas.
 Karalius net neatsidūsta vienas.

KARALIUS. Tad ruoškitės į šią kelionę skubią:

Tik šitaip mes supančiosime siaubą,
 Kurs vis dar vaikščioja laisvai.

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS. Skubėsim.

Abu išeina. Įeina POLONIJUS

POLONIJUS. Dabar pas motiną jis eina, Pone.

Už kilimo užėjęs paklausysiu,
Kas bus. Laiduoju, kad jinai sudraus.
Tad, kaip jūs sakėte, ir išmintingai,
Gerai bus, jeigu dar kas nors išgirs,
Be motinos, kuri iš prigimties
Jau šališka. Dabar – sudie, Šviesybe.
Prieš gulant jums užsuksiu dar pranešti,
Kas naujo.

KARALIUS. Ačiū jums, mielas Pone.

POLONIJUS išeina

O, kaltė mano šlykščiai dvokia dangui
Ir slegia pats pirmasis prakeikimas:
Užmušti brolių! Melstis negaliu,
Nors ir valia, ir noras lygiai traukia.
Tvirčiausius siekius parbloškia jinai,
Ir aš tarytum prieš du darbu stoviu
Ir nežinau, kurį pirmiau pradėti.
Kažin, jei toji prakeikta ranka
Nuo brolio kraujo dukart padidėtų,
Ar nepakaktų danguje lietaus
Nuplauti ją baltai – kaip sniegas? Kam gi
Tuomet malonė, jeigu ne apginti
Nuo pikto? Ar malda neturi dvigubos
Jėgos – neleisti kristi ir išmelsti
Malonę puolus? Nusidėjau, o dabar
Aukštyn pažvelgsiu. Betgi kaip man melstis?
„Atleisk tą šlykščią žmogžudystę“? Ne,
Ne taip: juk aš tebeturiu dar viską,
Dėl ko tai padariau, – karūną, garbę
Ir moterį. Ar gali būti kam
Atleista kaltės pelną pasilaikant?
Tik šiam pasauly nuodėmės ranka
Auksuota taip dažnai nušluoja teisę
Ir pikto pinigais nupirkti gali
Įstatymą. Bet taip nėra aukštai;
Tenai kiekvienas veiksmas pasirodo
Toks, koks yra; ten mums patiems reikės
Kaltės, prieš jas akis į akį stovint,
Paliudyti. Ir kas tada? Kas lieka?
Bandyti atgailą? Ko ji negali?
Bet kas iš to, jei negali gailėtis?
O juoda kaip mirtis širdie! O siela,

Įklimpusi ir spurdanti dervoj,
 Ir vis gilyn! Pagalbos, angelai!
 Atkablūs keliai, lenkitės! Plienine
 Širdie, tu būk minkšta kaip vaiko gyslos!
 Gal viskas bus gerai.

Pasitraukia ir klaupiasi.

Įeina HAMLETAS

HAMLETAS. Galėčiau juk aš jį dabar, kai meldžias;

Gerai – dabar! Bet jis nueis į dangų.
 Ir tai bus kerštas? O kažin? Štai niekšas
 Nužudo mano tėvą ir už tai
 Aš, jo vienintelis sūnus, tą niekšą
 Siunčiu į dangų!
 Tai būtų užmokestis jam, ne kerštas!
 Jis mano tėvą žiauriai puolė sotų,
 Pačiam kalčių žydėjimo gegužy.
 Kokios tos kaltės – žino tik dangus,
 Bet, mintyse apsvarsčius, viskas rodo,
 Jog sunkios. Tad argi tai būtų kerštas
 Jam smogti atgailos metu, kuomet
 Jo siela pasiruošus į anapus?
 Ne!

Atgal tad, karde! Lauk šturpesnės progos!
 Jam smok, kai girtas miega, kai įsiutęs,
 Kraujožagos linksmybių lovoj, lošiant,
 Kai plūstasi, – tokiam veiksme, kuris
 Išganymui neruošia, – taip, kad kulnys
 Į dangų trenktų, kad jos siela būtų
 Juoda kaip pragaras, kur jis nueis!
 Manęs jau laukia motina. Bet tai
 Prailgins tau kančių dienas tiktai!

Išeina

KARALIUS *keldamasis*. Tik žodis skrenda, ne mintis žmogaus;
 Bedvasis žodis nepasieks dangaus.

Išeina.

I V S C E N A

Karalienės kambarys.

Įeina KARALIENĖ ir POLONIJUS

POLONIJUS. Jis tuoj ateis. Sudrauskite griežtai:

Kad jis su pokštais eina per toli,
 Kad jūs turėjot nuo didžios rūstybės
 Jį dengti. Aš pabūsiu čia. Kalbėkit
 Jam įsakmiai ir aiškiai.

HAMLETAS *už scenos*. Motin! Motin! Motin!

KARALIENĖ. O, būkit tikras

Ir nebijokit! Eikit – jau ateina.

POLONIJUS pasislepia už kilimo. Įeina HAMLETAS

HAMLETAS. Na, motin, kas yra?

KARALIENĖ. Tu savo tėvą įžeidei, sūnau!

HAMLETAS. Jūs mano tėvą įžeidėte, motin!

KARALIENĖ. Man atsakai palaidu liežuviu!

HAMLETAS. Jūs klausiate nedoru liežuviu!

KARALIENĖ. Na, ką tu čia dabar, sūnau?

HAMLETAS. O ką?

KARALIENĖ. Tu užmiršai, kas aš!

HAMLETAS. O Kryžiau! Ne!

Jūs – karalienė, dieverio žmona.

Ir mano motina (kad taip nebūtų!).

KARALIENĖ. Jei taip, tai pakalbėsi su kitais!

HAMLETAS. Na, na! Tik sėskit! Nepabėgsit tol,

Kol mano veidrodyje neišvysit,

Kas jūsų viduje – giliausiai!

KARALIENĖ. Ko nori? Negi tu mane žudysi?

Oi, gelbėkite!

POLONIJUS *už kilimo*. Gelbėkite, oi!

HAMLETAS išsitraukdamas kalaviją. O čia kas?

Žiurkė! Lažinuos – jai galas!

Duria per kilimą

POLONIJUS už kilimo. Mane nužudė! Oi!

Krinta ir miršta

KARALIENĖ. Aiman! Ką padarei?

HAMLETAS. Aš nežinau.

Ar tai karalius?

KARALIENĖ. O, koksai staigus

Ir kruvinas tai darbas!

HAMLETAS. Taip, beveik

Toks blogas, kaip karalių nužudyti

Ir brolio jo žmona pasidaryti!

KARALIENĖ. Karalių nužudyti?

HAMLETAS. Taip sakiau.

Praskleidžia kilimą ir pamato POLONIJŲ

Sudie, landus ir smulkus juokdary!

Maniau, kad tavo ponas! Toks likimas!

Matai, kad persistengti pavojinga. –

Negniaužykite šitaip rankų. Sėskit

Ir leiskite man širdį jums sugniaužti,

Jei dar minkšta, jei dar neapsitraukė
Nelemto įpročio metalo kiautu,
Neįžengiama jausmui tapdama.

KARALIENĖ. Už ką mane tu savo liežuviu
Plaki be gailesčio?

HAMLETAS. Už tokį veiksma,
Kurs sutepa skaistaus kuklumo grožį;
Kurs plūsta dorą apsimetėle; nuplėšęs
Nekaltai meilei rožę nuo kaktos,
Įspaudžia gėdos žymę ir kuriam
Vedybų įžadai tolygūs kreivai
Lošiko priesaikai. Už tokį veiksma,
Kuris išplėšia iš jungtusių sielą
Ir šventąjį tikėjimą paverčia
Tuščių kalbų rapsodija. Štai kaista
Dangaus veidai; tvirta pasaulio masė,
Niūri, lyg artinantis Teismo dienai,
Juo šlykštisi.

KARALIENĖ. Aiman! Koks gi tas veiksmas,
Kuris taip griaudėja, dar nepasakius?

HAMLETAS. Pažvelkite tiktai į šiuos paveikslus,
Į tuos štai atvaizdus abiejų brolių!
Kiek gracijos šio išraiškoj! Kakta –
Jupiterio; plaukai – Hiperiono;
Kaip Marso žvilgsnis įsakmiai grasus
Ir vos ant dangų liečiančios kalvos
Lengvai nutūpusio Merkuro poza:
Ir derinys, ir forma – tartum jį
Kiekvienas dievas antspaudu savuoju
Patvirtinęs pasaulio žiniai būtų,
Jog tai žmogus! Jis buvo jūsų vyras!
O čia, žiūrėkite, štai dabartinis –
Kūlėta varpa, savo sveiką brolių
Užkrėtusi nuodais. Kur jūsų akys?
Ir kaip galėjot tą kalnų ganyklą
Pakeisti šiuo raistu? Kur jūsų akys?
Ir nesakykit: meilė! Jūsų metuos,
Praėjus kūno pjūčiai, kraujas klauso
Sprendimų. Ir koksai sprendimas vestų
Nuo to prie šito? Ir tatai jūs jaučiat,
Nes jaudinatės, tik jutimas jūsų
Apmiręs. Net beprotis nesuklystų,
Nes jausmo niekados dar beprotybė
Nebuvo taip pajungus, kad neliktų
Šiek tiek sprendimo galios. Ir koks velnias

Apgavo jus beinančią gūžynių?
 Bejausmės akys, jausmas neregys,
 Berankės, aklos ausys, – vien uoslė
 Arba liguista pojūčio dalelė
 Neapsigautų taip!
 O gėda, rauski! Pragare maištingas,
 Jei tu matronos kauluose nerimsti,
 Jaunystėje dora tebūna vaškas,
 Ištirpstas jos ugnį! Argi tad gėda,
 Jei geiduliai sukilę mus užpuola,
 Kai šaltis dega aistromis ir protas
 Nusilenkia geismams?

KARALIENĖ. O Hamletai, nutilk!

Tu atgręžei akis į mano sielą:
 Aš ten matau juodas, galias dėmes,
 Kurių nebenuplauti.

HAMLETAS. Ir gyventi
 Sušvinkus prakaitu taukuotos lovos,
 Gašlybėj šuntant ir paleistuvaujant
 Šlykščiausiam migy.

KARALIENĖ. Nekalbėk daugiau!
 Tie žodžiai man ausis lyg durklai bado.
 Gana, sūnau!

HAMLETAS. Tas niekšas! Žmogžudys!
 Tas vergas, dvidešimtį kart menkesnis
 Už pirmą vyrą; tas karalių gėda;
 Tasai valstybės ir valdžios vagis,
 Kurs iš lentynos nukniaukė karūną
 Ir – į kišenę!

KARALIENĖ. Jau užteks! Gana!

HAMLETAS. Brizgų ir lopinių karalius... –

Įeina DVASIA

Špurnais pridenkite, dangaus sargai,
 Ir ginkite! – Ko jums, kilnūsiai vaizde?

KARALIENĖ. Deja, jisai pamišęs!

HAMLETAS. Ar tik ne barti nerangaus sūnaus,
 Kurs švaisto laiką ir aistras, apleidęs
 Tai, ką įsakėt rūsčiai jam, atėjot?
 Sakykit!

DVASIA. Taip, aš atėjau paaštrint
 Bebaigiančio atšipti tavo ryžto.
 Žiūrėk, kaip siaubas slegia ją. Įženk
 Tarp jos ir tarp kovojančios jos sielos!
 Silpnų vaizduotė juk tokia stipri.
 Kalbėk jai, Hamletai.

HAMLETAS. Na, kaip jums, Ponia?

KARALIENĖ. Deja, kaip tau, sūnau,
 Kad taip akis į tuštumą įsmeigęs
 Kalbi su neapčiuopiama erdve?
 Paklaikę dvasios žiūri iš akių,
 Ir tarsi miegantys kariai, išgirdę
 Pavojaus ženklą, lygiai sušukuoti
 Plaukai pašokę atsistojo. Mielas
 Sūnau, aplaistyki vėsia kantrybe
 Maištavimo liepsnas! Kur tu žiūri?

HAMLETAS. Į jį! Pažvelk, kaip jis išbalęs žiūri!
 Net akmenį jo vaizdas ir byla
 Sujaudintų. – Nežvelk taip į mane
 Užjausdamas, kad neprarasčiau ryžto,
 O mano užmojis – tikros spalvos:
 Kad ašaros nepavaduotų kraujo!

KARALIENĖ. Su kuo gi tu kalbi?

HAMLETAS. Nematot nieko jūs?

KARALIENĖ. Ne, nieko; bet ir viską, kas yra.

HAMLETAS. Ir negirdėjote?

KARALIENĖ. Ne, vien tik mus pačius.

HAMLETAS. Štai ten! Antai jis sėlina laukan!
 Toksai, koks gyvas buvo, mano tėvas!
 Kaip tik dabar jis eina pro duris!

DVASIA išeina

KARALIENĖ. Tai padaras tavųjų smegenų.
 Tokių vaizdų kūryboj beprotybė
 Tikrai įgudus.

HAMLETAS. Beprotybė?
 Štai mano pulsas kaip ir jūsų plaka
 Saikingai ir sveikai. Ne beprotybė,
 Ką jums sakiau. Patikrinkit, prašau,
 Ir vėl aš pakartosiu. Beprotybė
 Suklystų. Tepalu pataikūnystės
 Neuoskit sielos, motin, – lyg ne jūsų
 Pikti darbai, bet mano beprotybė
 Kalbėtų. Tai tiktai padengtų opą:
 Puvimas plėstųsi nematomas viduj.
 Prisipažinkit dangui, atgailokit
 Ir venkit nusidėti ateity;
 Netręškite piktžolių, kuomet ir taip jos
 Veša. Ir atleiskit man dorybę,
 Nes šiais riebių ištižėlių laikais
 Ji turi melsti ydos atleidimo,
 Po kojomis parpuolusi maldauti,

Kad leistų gera padaryti jai!

KARALIENĖ. Tu mano širdį perplėsei pusiau.

HAMLETAS. Tad meskite šalin blogesnę pusę;

Gyvenkite tyriau su geresne.

Labanakt! Bet tik neikit dėdės lovon;

Vaidinkite dorybę, jei jos trūksta.

Tas pats pabaisa įprotis, praryjęs

Kaltumo jausmą, ir geriems darbams

Kaip angelas gražiai pritaiko rūbą,

Kurs tinka. Tad susilaikykite šiąnakt,

O kitą kartą bus jau daug lengviau;

Po to gi – dar lengviau, nes įpratimas

Beveik pakeičia prigimties žymes:

Stebėtina jėga suvaldo velnią

Arba išvaro. Tad sakau dar kartą

Labanakt! Jei palaiminimo trokštate,

Prašysiu jo ir sau. – Kai dėl to pono, –

Gailiuosi. Bet dangus, matyt, norėjo

Mane nubausti juo, o jį – manim,

Kad būčiau šitaip rykštė jam ir tarnas.

Imu jį su savim ir atsakysiu

Už mirtį jo. Ir vėl sakau labanakt!

Iš meilės jums esu toksai grubus:

Tai tik pradžia – blogiau dar bus!

Dar žodis, motin.

KARALIENĖ. Ką gi man daryti?

HAMLETAS. O, tik ne tai, ko aš prašau! Tegu

Ir vėl tasai išpurtėlis karalius

Sugundo lovon, gnybteli į skruostą,

Vadindamas jus savo peliuke;

Ir taip už porą bučinių šlykščiausių,

Už palietimą pirštais nelemtais

Jums kaklo pasistenkite išduoti,

Kad aš pamišėlį tik vaidinu.

Tesužinos iš jūsų, nes kuri

Graži ir išmintinga karalienė

Pajėgtų neišduoti viso šito

Tam katinui, šikšnosparniui ir šliužui?

Nes kas gi laiko paslaptis? Užlipkit

Ant stogo – taip, kaip ta garsi beždžionė,⁴²

Atvožkite pintinę ir išleiskit

Paukščius; po to išbandymui pati

Įliskite ir sprandą nususukit!

⁴² ... kaip ta garsi beždžionė... – minima garsi, tačiau neišlikusi pasakėčia apie beždžionę, kuri pakliuvo į bedą.

KARALIENĖ. Būk tikras: jeigu žodžiams reikia kvapo,
O šiam – gyvybės, – aš jos neturiu
Išduoti, ką tu man sakei.

HAMLETAS. Turiu į Angliją išvykti, žinot?

KARALIENĖ. Buvau užmiršusi! Taip jau nuspręsta.

HAMLETAS. Laiškai jau paruošti, ir du kolegos,
Patikimi, tarytum dvi nuodingos
Gyvatės, juos įteiks ir ruoš kelius
Niekšystėms prieš mane. Tegu. Gražu bus,
Kai juos pačius su savo sprogmenim
Paleisiu į erdves! Bet vargas man,
Jei aš, per kokį metrą įsikasęs
Giliau, jų nepasiųsčiau į mėnulį!
Kaip nuostabu, kuomet viena klasta
Susiduria kaktomis su kita! –
Dabar su juo dorotis tenka.
Ištempšime tuos vėdarus laukan. –
Labanakt, motin! – Gerbiamas tarėjas,
Žiūrėk, toks rimtas, toks jau nekalbus,
O gyvas buvo kvailas ir plepus.
Na, mielas Pone, baigsim su jumis. –
Labanakt, motin!

HAMLETAS, vilkdamas POLONIJŲ, išeina.

IV VEIKSMAS

I S C E N A

Kambarys pilyje.

Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

KARALIUS. Tie gilūs atdūšiai ne be prasmės:

Jie ką nors reiškia. Tad pritiktų Mums
Suprasti juos. O kur sūnus?

KARALIENĖ. Palikite trumpam čionai mus vienus.

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS išeina

O, Pone, ką šią naktį aš mačiau!

KARALIUS. Gertrūda, ką? Kaip Hamletas?

KARALIENĖ. Įsiutęs šėlsta kaip banga ir vėjas,

Bandydami jėgas. Taip jis, išgirdęs
Kažką už kilimo, ištraukė špagą,
Suriko „žiurkė“, durdamas akilai,
Ir nusmeigė garbingą senį.

KARALIUS. O,

Baisus tai darbas! Juk ir Mums taip pat
Nutikę būtų ten. Jo laisvė gresia
Visiems: ir jums, ir Mums, ir kiekvienam.

Bet kaip pateisinsime tą jo veiksma?
 Tikriausiai kaltins Mus, kurių budrumas
 Turėjo griežtumu visu sudrausti
 Pamišusį jaunuolį. Tik iš meilės
 Mes nenorėjome suprast, kas tinka, –
 Kaip tas, kurs, ėdamas piktos ligos,
 Iš baimės išsiduoti ją maitina
 Gyvybės syvais. Kur jisai nuėjo?

KARALIENĖ. Lavoną nutempė. Štai net ir čia

Jo beprotybė tartum aukso gysla
 Prasčiausioj rūdoj spindi nekalta:
 Dabar jisai aprauda savo žygį!

KARALIUS. Eime, Gertrūd, iš čia!

Dar saulei nė kalnyno nenušvietus,
 Jie bus laive. O šią piktadarystę
 Mums teks, orumą ir gudrybę jungiant,
 Pridengti ir atleisti. – Gildensternai!

Grižta ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

Draugai, pakvieskit dar ką nors pagalbon:
 Pamišęs princas Hamletas nužudė
 Polonijų ir nutempė kažkur.
 Suraskit jį; kalbėkit švelniai; kūną
 Nuneškite į koplyčią. Tik skubiai!

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS išeina

Eime, Gertrūda, pas išmintingiausius
 Draugus pranešti jiems, kas atsitiko
 Ir ką darysim. Tad greičiau iš čia!
 Krūtineį plėšo siaubas ir kančia.

Abu išeina.

I I S C E N A

Kitas kambarys pilyje.

Įeina HAMLETAS

HAMLETAS. Saugiai patalpintas!

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS *už scenos*. Hamletai!

Prince Hamletai!

HAMLETAS. Tyliau! Kas čia per triukšmas, ei?

Kas šaukia Hamletą? O, tai jie!

Įeina ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS

ROZENKRANCAS. Ką jūs padarėt su lavonu, Prince?

HAMLETAS. Su dulkėm – giminėm jo – sumaišiau.

ROZENKRANCAS. Sakykit, kur padėjote, kad mes

Galėtumėm nunešti į koplyčią.

HAMLETAS. Netikėkite tuo.

ROZENKRANCAS. Kuo?

HAMLETAS. Kad aš laikyčiau jūsų paslaptį, ne savo.

Tarp kitko, ką galėtų atsakyti karaliaus sūnus kempinei?

ROZENKRANCAS. Tai jūs mane laikot kempine, Prince?

HAMLETAS. Taip, Pone, kempine, geriančia karaliaus palankumą, dovanas ir valdžią. Bet geriausias tokių pareigūnų patarnavimas karaliui būna paskutinis. Jis, kaip ta beždžionė, laiko juos burnos kamputyje: įsideda pirmus, bet nuryja paskutinius. Prireikus jam to, ką jūs sugėrėte, tik spūsteri, ir jūs, kempine, vėl sausa!

ROZENKRANCAS. Aš jūsų nesuprantu, Prince.

HAMLETAS. Labai džiaugiuos: gudri kalba užmiega kvailio ausyje.

ROZENKRANCAS. Jūs turite pasakyti, Prince, kur yra kūnas, ir eiti su mumis pas karalių.

HAMLETAS. Kūnas yra su karalium, tik karalius ne su kūnu. Karalius yra daiktas...

GILDENSTERNAS. Daiktas, Prince?

HAMLETAS. Iš nieko. Veskite mane pas jį. Lape, slėpkis, o visi – iš paskos!⁴³

Visi išėina.

III SCENA

Kitas kambarys pilyje.

Įeina KARALIUS su palydovais

KARALIUS. Liepiau atvesti jį ir suieškoti Lavoną. Kaip iš tikro pavojinga, Kad jis dar laisvas. Mes, deja, negalim Jo baust visa įstatymų jėga: Paika minia, kuri akim tesprendžia, Nepaiso kaltės ir tik bausmę mato, Jį myli. Kad išvengtumėm trinties, Staigus jo išsiuntimas teatrodo Iš anksto paruoštas. Beviltės ligos Pagydomos tiktai bevilčiais vaistais, Arba visai ne.

Įeina ROZENKRANCAS

Na, kas atsitiko?

ROZENKRANCAS. Negalime išgaut iš jo, Šviesybe,

⁴³ Lape, slėpkis, o visi – iš paskos! – Manoma, kad šie žodžiai yra iš vaikiško gaudynių žaidimo. Hamletas kursto Rozenkrancą ir Gildensterną jį vyti.

Kur paslėpė lavoną.

KARALIUS. Bet kur jis?

ROZENKRANCAS. Už durų saugomas Šviesybės laukia.

KARALIUS. Atveskite jį čia.

ROZENKRANCAS. Ei, Gildensternai! Veskite čia Prinčą!

Įeina HAMLETAS ir GILDENSTERNAS su palydovais

KARALIUS. Na, Hamletai, sakyk, kur Polonijus?

HAMLETAS. Vakarieniauja.

KARALIUS. Vakarieniauja? Kur?

HAMLETAS. Ne ten, kur jis valgo, bet kur jis pats yra valgomas. Politikuojančių kirminų susirinkimas jame posėdžiauja⁴⁴. Valgio reikaluose kirminas yra vienintelis jūsų imperatorius. Mes penime visokius sutvėrimus, kad jie mus penėtų, bet patys tunkame kirmiams. Riebus karalius ir liesas elgeta – du patiekalai tam pačiam stalui. Tokis yra galas!

KARALIUS. Deja, deja!

HAMLETAS. Žmogus gali žvejoti kirminu, kuris maitinasi karaliaus mėsa, ir valgyti žuvį, nusipenėjusią tuo kirminu.

KARALIUS. Ką tu nori tuo pasakyti?

HAMLETAS. Nieko; tiktai parodyti, kaip gali tekti karaliui keliauti elgetos viduriais.

KARALIUS. Kur Polonijus?

HAMLETAS. Danguj; nusiųskite ką nors pasižiūrėti. Jeigu pasiuntinys jo ten nerastų, ieškokite kitur jūs pats. Bet tikrai, jei per šį mėnesį nebūsit radę, užuosit lipdamas prieangio laiptais.

KARALIUS *kai kuriems palydovams*. Nueikite ten paieškoti.

HAMLETAS. Palauks, kol ateisit.

Palydovai išeina

KARALIUS. Tas veiksmas, Hamletai, – ir vien tik tavo Saugumui (Mes juo rūpinamės tiek, Kiek ir apgailim tavo kalbę) – verčia Galvotrūkčiais išsiųst tave. Tad ruoškis, Nes vėjas palankus; draugai ir laivas Į Angliją keliauti pasirengę.

HAMLETAS. Į Angliją?

KARALIUS. Taip, Hamletai.

⁴⁴ Politikuojančių kirminų susirinkimas jame posėdžiauja. – Ironiškai kalbėdamas apie paslėptą nužudytą Polonijų, Hamletas publikai kelė ir politinių asociacijų. Angliškai *worm* (kirminas) ir Worms (Vormsas, miestas) tariami vienodai. Vormse 1521 m. įvyko bažnyčios ir politikų susirinkimas, kuriame buvo pasmerktas Liuteris ir jo skelbiamos reformacijos šalininkai. Hamletas – Vitenbergo universiteto studentas, tad jo lūpose toks pašmaikštavimas yra natūralus.

HAMLETAS. Gerai.
 KARALIUS. O taip, jei tik žinotum Mūsų tikslą.
 HAMLETAS. Aš regiu kerubiną, kuris jį mato. Na, tai į
 Angliją! Sudie, brangioji motin!
 KARALIUS. Tavo mylintis tėvas, Hamletai.
 HAMLETAS. Mano motina! Tėvas ir motina – vyras ir
 žmona. Vyras ir žmona – vienas kūnas, taigi – mano
 motina! Na, tai į Angliją!

Išeina

KARALIUS. Įkandin sekite; ir tuoj pat į laivą.
 Kad jo jau šiandakt šičia nebebūtų!
 Greičiau! Ir visa jau užantspauduota,
 Kas liečia reikalą. Prašau skubėti.

ROZENKRANCAS ir GILDENSTERNAS išeina

Ir tujen, Angle, jeigu mano meilė
 Tau rūpi, – o prie to turėtų skatint
 Jėga, – kol randas tebėra raudonas
 Žaizdos, kurią paliko Dano kardas,
 Kol dar tebegebi, nors ir iš baimės,
 Manau, nebūsi abejingas Mūsų
 Valdingam norui – laiškuose – tuoju
 Nudėti Hamletą. Prašau, išpildyk!
 Jis mano kraujuje kaip karštis siaučia, –
 Pagydyk! Kol jo neištiks mirtis,
 Tol jokio džiaugsmo nepatirs širdis!

Išeina.

I V S C E N A

Lyguma Danijoje.

Įeina FORTINBRAS, Kapitonas ir kareiviai žygio tvarka

FORTINBRAS. Pasveikink, kapitone, nuo manęs
 Karalių Danijos. Kartu primink
 Ir pažadą jo leisti pražygiuoti
 Per jo žemes. Kur susitikt – žinai.
 Ir jeigu Jo Didybė panorėtų
 Matyti mus, pranešk, jog mes mielai
 Atvyktumėm pas jį.

KAPITONAS. Klausau, Šviesybe.

FORTINBRAS. Žygiuoki pamažu pirmyn.

Visi, išskyrus Kapitoną, išeina. Įeina HAMLETAS, ROZENKRANCAS, GILDENSTERNAS ir kiti

HAMLETAS. Kieno tos jėgos?

KAPITONAS. Norvego, Pone.

HAMLETAS. Kokia jų paskirtis?

KAPITONAS. Tam tikras Lenkų žemės plotas.

HAMLETAS. O kas joms vadovauja?

KAPITONAS. Norvego senojo sūnėnas, Pone.

HAMLETAS. Ar jos prieš visą Lenkiją žygiuoja,
Ar tik prieš pasienio žemes?

KAPITONAS. Teisingai ir be jokių priedų kalbant,

Tai tik visai mažytis žemės lopas:

Tik vardas, ir visai jokios naudos.

Aš už penkis dukatus nesiimčiau

Jos dirbti – už penkis! Daugiau už ją

Nei Lenkui, nei Norvegui nieks neduotų.

HAMLETAS. Jei taip, tai Lenkas jos negins.

KAPITONAS. Jo įgula jau ten.

HAMLETAS. Du tūkstančiai karių ir dešimtkart tiek

Dukatų neišspręs šio menko ginčo.

Tai turto ir taikos votis, kuri

Pratrūksta viduje, ir nieks nežino,

Kuo numirė žmogus. Dėkoju, Pone!

KAPITONAS. Te Dievas saugo jus!

Išeina

ROZENKRANCAS. Gal eisim, Prince?

HAMLETAS. Jūs eikite pirmi; aš prisivysiu.

Visi, išskyrus HAMLETĄ, išeina

Taip viskas kalba prieš tingumą mano

Ir siundo kerštui. Kas gi tad žmogus,

Jei jo gyvenimo aukščiausias gėris –

Tik édalas ir miegas? Gyvulys!

Tik tiek! Tasai, kurs suteikė mums galią

Įžvelgti ateitin ir praeitin,

Tą dieviškąjį protą, – davė juos ne tam,

Kad supelytų. Taip ir nežinau –

Ar gyvuliška užmarštis, ar noras

Ištirti veiksmo pasėkas smulkiausias

(Mintis, kurioj juk trys ketvirčiai baimės

Ir vienas išminties) gyventi verčia

Tik žodžiais, jog atkeršyti turiu,

Nors man netrūksta pagrindo ar noro,

Nei priemonių atlikt, nei pavyzdžių.

Antai, žiūrėk, ta armija: jos vadas,

Švelnus ir lieknas princas; jo dvasia,

Kilnios dievų garbėtroškos pritvinkus,

Su panieka lemties nežinomybei

Mirties pavojun stato visa, kas

Trapu, praeinama, – tik dėl beverčio

Kiaušinio lukšto! Būti dideliam –
 Nereiškia be prasmės ir tikslo siausti,
 Bet narsiai kautis, savo garbę ginant,
 Kad ir dėl šiaudo! Bet ką aš darau,
 Nors mano tėvas žiauriai nužudytas
 Ir motina išniekinta; nors kraujas
 Ir protas kelia maištą? Aš tik snaudžiu,
 Kai, mano gėdai, tūkstančiai karių
 Į mirtį eina vien tik dėl garbės,
 Dėl įgeidžio; ir atsiguls į duobę
 Taip, kaip į lovą, ir kovos dėl sklypo,
 Kuriam nei mūšiui nepakanka vietos,
 Nei žuvusių kapams. Tad jau nuo šiandien
 Gyvensiu vien tik kruvinu kerštu,
 O jeigu ne, tai viską užmirštu!

Išeina.

V S C E N A

Kambarys pilyje.

Įeina KARALIENĖ, HORATIO ir Bajoras

KARALIENĖ. Su ja kalbėtis aš nenoriu.

BAJORAS. Ji spiriasi; pakrikusi visai;

Reikėtų ją užjausti.

KARALIENĖ. Ko jai reikia?

BAJORAS. Ji nuolat kalba apie savo tėvą:

Pažįstanti klastas pasaulio šio!

Ir dūsauja, ir mušasi krūtinėn,

Dėl šiaudo susierzinus pašoka.

Jos žodžiai – be aiškios prasmės, tačiau

Ir taip jinau klausytoją priverčia

Atkreipti dėmesį, ir mintyse

Jis stengiasi suvokti prasmę. Kartais

Jos mirksny, geste blyksteli mintis,

Nors ir neaiški, bet labai liūdna.

HORATIO. Tikrai, reikėtų pakalbėt su ja;

Pikta valia pradės įtarinėti.

KARALIENĖ. Tegu įeina.

Bajoras išeina

Į šalį. Liguistai sielai varžtuos nuodėmės

Kiekvienas žaislas kupinas grėsmės:

Ji, kaltę slėpdama, tol nenurimsta,

Kol iškastoj kitiems duobėj nugrimzta!

Grįžta Bajoras su OFELIJA

OFELIJA. Kur yra gražioji Danijos Didybė?

KARALIENĖ. Na ką, Ofelija?

OFELIJA (*dainuoja*). *Kaip atskirsiu tavo meilę
Vieną iš minios?
Iš tos kriauklės prie kepurės,
Kurpių ir lazdos.*

KARALIENĖ. Ką gi reiškia ta daina, mieloji?

OFELIJA. Jūs sakote? Ne, prašau įsidėmėti.
(*Dainuoja*) *Ponia, mirė jis ir niekad
Nepareis namo.
Prie galvos – žalia velėna,
Po kojom – akmuo.*

U-a!

KARALIENĖ. Ne! Bet Ofelija...

OFELIJA. Prašau įsidėmėti.

(*Dainuoja*) *Marskiniai – balti kaip sniegas
Įeina KARALIUS*

KARALIENĖ. Deja, tik pažiūrėkit, Pone!

OFELIJA (*dainuoja*). *Su gėlėm dailiom.
Neverkė prie kapo niekas
Ašarom gailiom.*

KARALIUS. Kaip laikotės, gražioji dama?

OFELIJA. Gerai, tepadedą jums Dievas. Sako, pelėda
buvusi kepėjo duktė.⁴⁵ Viešpatie, mes žinome, kas esam,
bet nežinome, kuo galim tapti. Tebūna Dievas jūsų
svečias!

KARALIUS. Ji vis galvoja apie savo tėvą.

OFELIJA. Prašau, nė žodžio apie tai. Bet jei jus klaustų,
šitaip atsakykit:

(*Dainuoja*) *Rytoj, per Šventą Valentiną,
Kai tik išauš diena,
Aš, tavo nuotaka, prie lango
Stovėsiu laukdama.*

*Vos tik nubudo, tuoj sujudo
Bernelis mano tas:
Vidun įleido, bet paleido
Išmindžiojės rūtas.*

KARALIUS. Miela Ofelija!

OFELIJA. Tikrai, be jokių priesaikų, užbaigsim šitaip:

(*Dainuoja*) *O Jėzus ir Pana Švenčiausia!
Bernai tie nelemti,*

⁴⁵ Sako, pelėda buvusi kepėjo duktė. – Pasakojimas apie kepėjo dukterį, kuri išbarė motiną, kam toji davė Kristui duonos, ir todėl pavirto pelėda.

*Jei tik pripuola, tai ir puola –
Jie visuomet kalti.*

*Kol nevoliojai, tol viliojai
Vedybom, šelmi tu!*

O jis atsako:

*Jei tebebūtum dar su rūtom, –
Dabar – jau per vėlu.*

KARALIUS. Ar seniai ji tokia?

OFELIJA. Tikiuosi, kad viskas bus gerai. Turime būti kantrūs. Bet aš galiu vien tik verkti, pagalvojus, jog paguldys ji šaltoje žemėje. Mano brolis sužinos apie tai; tad ačiū už gerą patarimą. – Ei, mano karietą! – Labanakt, Ponios! Labanakt, mielos Ponios! Labanakt! Labanakt!

Išeina

KARALIUS. Pasekit ją ir saugokit, prašau!

HORATIO išeina

Tai sielvarto gilaus nuodai: jie trykšta
Iš tėvo gedulo, Getrūda! Bėdos
Nelanko kaip šnipai pavieniui, –
Pulkais! Pradžioj – jos tėvas, o po to –
Sūnus jūsiškis, elgesiu šiurkščiu
Užsitarnavęs tremtį; štai dabar
Jau net ir dėl Polonijaus mirties
Girdai nešvarūs užkrėtė žmonių
Mintis ir šnabždesius: juk buvo paika
Jį taip slaptai ir paskubom užkasti;
Ofelija – netekusi savęs
Ir proto, o be jo mes – gyvuliai,
Pamėklės; ir galop grėsmė didžiausia –
Iš Prancūzijos grįžęs čia slaptai
Jos brolis, pasimetęs ir apstulbęs.
Pikti liežuviai teršia jam ausis
Gandų maru apie jo tėvo mirtį;
Pritrūkę medžiagos kalboms, jie šmeižia
Ir Mus. Ne kartą, o miela Gertrūda,
Tarytum mirtį sėjantis pabūklas,
Pataiko jie ir man!

Už scenos triukšmas

KARALIENĖ. Koks triukšmas čia dabar?

Ieina kitas Bajoras

KARALIUS. Šveicarai! Ei! Tesaugo jie duris!
Na, kas ten daros?

BAJORAS. Gelbėkitės, Pone!
Nė okeanas, išsiveržęs per kraštus,
Greičiau neryja lygumų pakrantės,
Kaip maištui vadovaujantis Laertas
Niokoja jūsų dvariškius. Minia
Jį viešpačiu vadina, lyg pasaulis
Teprasadėtų tik dabar. Paneigę
Senovės papročius visus, jie šaukia:
„Mes renkame karaliumi Laertą!“,
Patvirtindami šiuos žodžius riksmu,
Kepurėmis ir rankų plojimu:
„Laertą mums! Laertas bus karalius!“

KARALIENĖ. Kaip džiūgauja, nors pėdsakai klaidingi!
Ne ta kryptim, klastingi danų šunes!

Už scenos triukšmas

KARALIUS. Duris išlaužė.

Įeina ginkluotas LAERTAS; danai iš paskos

LAERTAS. Kur tas karalius? – Likite lauke.

DANAI. Ne, eikime ir mes.

LAERTAS. Prašau, palikit!

DANAI. Gerai, tegu.

Pasitraukia už durų

LAERTAS. Dėkoju, Ponai, jums!
Tik saugokit duris! – Gražink man tėvą,
Karaliau nešvankus!

KARALIENĖ. Nurimk, Laertai.

LAERTAS. Ramus, nors ir tik vienas kraujo lašas
Man šauktų: išgama! ir tėvą plūstų
Raguočium; motinos skaisčioj kaktoj
Įspaustų kekšės žymę.

KARALIUS. Bet, Laertai,
Kodėl tavasis maištas toks besaikis? –
Tegu, Gertrūda. Nebijok dėl Mūsų:
Karalių saugo tokis dieviškumas,
Jog išdavystė, vos išvydus, meta
Savuosius siekimus. – Sakyk, Laertai,
Kas taip įkaitino? – Gertrūda, leisk jam. –
Kalbėk, žmogau!

LAERTAS. Kur tėvas?

KARALIUS. Mireš.

KARALIENĖ. Bet ne nuo jo rankos.

KARALIUS. Teklausia, kiek tik nori.

LAERTAS. Tad kaip jis mirė? Nieks nebeapmulkins!

Klusnumo priesaikas visas tegriebia
Juodžiausias nelabasis! Tepraryja
Išganymą ir sąžinę bedugnė!
Ir kas man pragaras! Ir šis, ir kitas
Pasaulis man – niekai. Kas bus – tas bus, –
Atkeršysiu už tėvą!

KARALIUS. Kas neleis?

LAERTAS. O, nieks pasauly, jei tik aš norėsiu!

Ir mano priemonės, nors ir negausios,
Toli pasieks.

KARALIUS. Laertai mano mielas,

Tu nori sužinoti tiesą, bet
Ar kerštas verčia ir draugus, ir priešus,
Laimėtojus ir pralaimėtojus – visus
Ant tos pačios statyti kortos?

LAERTAS. Tik priešus.

KARALIUS. Norit sužinot, kas jie?

LAERTAS. Aš jo draugus tarytum pelikanas

Gyvybę paaukodamas maitinčiau
Širdies krauju⁴⁶.

KARALIUS. Dabar tai tu kalbi

Kaip mylintis sūnus ir kaip bajoras.
Žinok: nekaltas aš dėl jo mirties
Ir man tikrai skaudus jo netekimas.
Taip, kaip dienos šviesa akims, tuojau
Bus viskas aišku tau.

DANAI už scenos. Įleiskit ją.

LAERTAS. Kas ten per triukšmas, ei?

Grįžta OFELIJA

O karšti, išdžiovink man smegenis!
Ir ašaros, septyneriopai sūrios,
Išėskit man akis! Nuo keršto svorio
Svarstyklės lūš! O rože gegužės!
Ofelija brangi, miela mergaitė!
Dangau, argi jaunos mergaitės protas
Toks pat mirtingas kaip gyvybė senio?
Ir nuostabi ta meilės prigimtis:
Netekus mylimo, ji atiduoda
Brangiausią savo dalį jam.

OFELIJA (*dainuoja*). *Nepridengtą jį nešė į kapus –
Ei tuto lylio lioj.*

⁴⁶ ... tarytum pelikanas / Gyvybę paaukodamas maitinčiau / Širdies krauju. – Buvo manoma, kad pelikanas jaunikius maitina savo paties krauju ir mėsa, draskydamas sau krūtine.

*I duobą krito ašarų lietus –
Lik sveikas, mano balandėli!*

LAERTAS. Tu ir protinga, keršto šaukdama,
Manęs taip nepaveiktum!

OFELIJA (*dainuoja*). *Dainuokite jūs – tenai, o tenai,
Ir šaukite jį – o tenai.*

Bet kaip tas priedainis tinka! Apgavikas ūkvedys pavogė šeimininko dukterį.

LAERTAS. Tie svaičiojimai daug ką sako.

OFELIJA. Štai rozmarinas – atminimams. Neužmiršk manęs, prašau, o mylimasis. O čia štai našlaitėlės: jos – svajonėms.

LAERTAS. Net beprotybei atminimai su svajonėm tinka!

OFELIJA. Čionai jums pankuolė ir sinavadas; čia jums rūta; o šitos man. Mes jas galėtumėm vadinti palaimintom sekmadienio žolelėm. O! Savo rūtas jūs kitaip turėtumėt nešioti. Čia dar saulutė. Aš jums norėjau dovanoti žibuoklių, bet visos jos nuvyto, tėvui mirus. Sako, jis gerai pabaigęs...

(*Dainuoja*) *Nes Robinas man visas džiaugsmas.*

LAERTAS. Ji viską – sielvartą, aistras, mintis,
Net pragarą – vilionėmis paverčia!

OFELIJA (*dainuoja*). *Ir niekad nebegrįš?
Ir niekad nebegrįš?
Ne, jau amžinai –
Eik ir tu tenai –
Jis niekad nebegrįš.*

*Barzda – balta kaip sniegas,
Linų spalvos galva.
Jo nebėr ir nebus,
Neraudok. Tegu bus
Ši žemė jam lengva.*

Būk gailestingas, Dieve, jam ir kitoms krikščionių sieloms. Tebūna Jisai su jumis!

Išeina

LAERTAS. Ar tu matai, o Dieve!

KARALIUS. Laertai, leisk su tavimi dalintis

Skausmu; neleisti būtų neteisinga.
Eik ir sukviesk draugus išmintingiausius, –
Te jie išklauso mus ir tenusprendžia.
Jei ras, kad aš, tiesiog ar netiesiog,
Pridėjau ranką – viskas: karūna,
Gyvybė ir valstybė – viskas tavo,

lyko svoriui išsakyti. Šie malonūs vyrukai parodys tau kelią pas mane. Rozenkrancas ir Gildensternas tebėra pakeliui į Angliją. Apie juos turiu tau daug ką pasakyti. Lik sveikas! Tasai, kurį žinai tavuoju esant, Hamletas.

Eime, įteiksime karaliui laiškus,
Tik greitai, kad galėtumėt nuvesti
Pas tą, kurs atsiuntė čia jus.

Išeina.

V I I S C E N A

Kitas kambarys pilyje.

Įeina KARALIUS ir LAERTAS

KARALIUS. Dabar štai tavo sąžinė turėtų
Mane išteisint ir laikyt širdy
Kaip draugą, nes girdėjai, kad tasai,
Kuris nužudė kilnų tavo tėvą,
Norėjo ir mane.

LAERTAS. Atrodo, taip;
Tačiau kodėl nepersekojot jūs
Tokių tikrai sunkių nusikaltimų,
Kuomet saugumas, išmintis ir kitkas
Turėjo skatint.

KARALIUS. Dėl dviejų dalykų.
Gal jums jie ir atrodys per menki,
Bet man abu jie svarbūs. Karalienė,
Jo motina, gyvena vien jo žvilgsniais,
O man – gerai tai ar blogai – vis tiek –
Jinai taip artima dvasia ir kūnu,
Jog aš, kaip ta žvaigždė, tik jos traukos
Rate sukuos. Kita gi priežastis, kodėl
Nepasiduodu viešumos sprendimui, –
Žmonių atsidavimas jam: minia,
Visas jo ydas meilėje panėrus,
Kaip medį akmeniu versmė, ir pančius
Paverstų puošmena. O mano strėlės,
Per lengvos atsispirti tokiam vėjui,
Atgal sugrižtų, taikinio nesiekę,
Į mano lanką.

LAERTAS. Ir taip aš tėvo netekau. Sesuo
Iš proto išvesta: ji tobulybe –
Jei girtina, ko jau nebėr, – stovėjo
Viršūnėj amžiaus, tarsi klausdama,
Kas jai prilygs? Atkeršysiu už ją!

KARALIUS. Nedrumsk dėl to sau miego. Negalvok,
 Jog Mes iš tokio molio nukrėsti,
 Kad leistumėm tampyti už barzdos,
 Laikydami tai pramoga. Netrukus
 Ši tą išgirsi. Taip, Mes tavo tėvą
 Mylėjome, bet ir save. Tikiuosi...

Įeina Pasiuntinys su laiškais

Yra kas naujo?

PASIUNTINYS. Hamleto laišakai.

Štai jums, o čia štai kitas – karalienei.

KARALIUS. Iš Hamleto? Kas atnešė juos čia?

PASIUNTINYS. Jūreiviai, Pone; aš jų nemačiau;

Gavau iš Klaudijaus, o jis – iš to,

Kurs atnešė.

KARALIUS. Pasiklausyk, Laertai. –

Paliki mus.

Pasiuntinys išeina

*Galingiausioji Aukštybe! Teikitės žinoti, jog esu išmestas
 nuogas Jūsų karalystėje. Rytoj prašysiu leidimo atsistoti
 Jūsų Karališkoje Akivaizdoje, kad, maldaudamas atleidimo,
 galėčiau apsakyti savo staigaus ir keisto sugrįžimo prie-
 žastis.*

Hamletas.

Bet ką tai reikštų? Kur visi kiti?

Ar grįžo? Gal čia tik kokia klasta?

LAERTAS. Pažįstat raštą?

KARALIUS. Taip, tai jo. Štai „nuogas“,

O prieraše, štai čia, jis sako „vienas“.

Ką man patarsit?

LAERTAS. Ir man neaišku. Bet tegu jis grįžta!

Atsigavins paliegusi širdis,

Nes aš galėsiu sviesti jam į veidą:

„Tai taip tu padarei!“

KARALIUS. Jei taip, Laertai, –

Bet kaip kitaip ir begalėtų būti? –

Aš vadovausiu jums.

LAERTAS. Gerai, Valdove,

Jei tik nevadovausite į taiką.

KARALIUS. Į taiką jumyse. Kuomet sugrįš,

Jei nežadės vėl leistis į kelionę,

Aš jį – ir tai jau mano suplanuota –

Gudriai įtrauksiu į tam tikrą veiksmą,

Kurio eigoj jis neišvengs lemties,

Bet taip, jog nė menkiausias kaltės vėjas

Nepūstels: net jo motina laikys
Tatai nelaime.

LAERTAS. Atsiduosiu jums,
Ir tuo mieliau, jei teiksitės mane
Naudoti įrankiu.

KARALIUS. Tatai Mums tinka.
Dar jums kelionėse tebesant, čia
Daug buvo kalbama, ir tai jam girdint,
Koks jūs puikus vienoj srity, ir tas
Jame sukėlė daug daugiau pavydo
Nei visa kita, nors – aš taip manau –
Tai menkniekis.

LAERTAS. Kokia gi ta sritis?

KARALIUS. Tik kaspinas jaunam prie skrybėlės,
Tačiau naudingas; nes šviesus ir lengvas
Drabužis tinka ne mažiau jaunesiems
Kaip orūs sabalo apsiaustai seniems,
Pabrėžiantys sveikatą bei rimtumą.
Taip gal prieš porą mėnesių čia lankės
Normandijos bajoras. Prancūzus
Žinau, nes kariavau su jais: ant žirgo
Tikrai jie puikūs; bet šisai narsuolis –
Tai magas, iš tiesų: su savo žirgu
Jis darė tiesiai stebuklus, lyg būtų
Su juo suaugęs savo prigimtim.
Jisai prašoko visa, ką galėčiau
Išrasti mintyse.

LAERTAS. Normanas, sakot?

KARALIUS. Normanas.

LAERTAS. Dievaž, juk tai Lamondas!

KARALIUS. Taip, tas pats!

LAERTAS. Aš jį gerai pažįstu, – tikras perlas

Ir pažiba visos tautos.

KARALIUS. Tai jis ir pasakojo apie jus,
Iškeldamas nepaprastą gabumą
Fechtuotei, ypatingai rapyrą.
„Tai būtų reginys, – kalbėjo jis, –
Jei jam kas nors pajėgtų atsisipirti!“,
Prisiekdamas, jog nieks iš jo tautos
Neturiš nei tokios akies, nei rankos,
Kad jam priligtų. Na, ir štai dėl to
Taip Hamletą užnuodijo pavydas,
Jog jis gyveno vien tik troškimu,
Kad grįžtumėt su juo pasifechtuoti.
Dabar iš to...

LAERTAS. Ir kas iš to, Valdove?
 KARALIUS. Laertai, ar brangus jums buvo tėvas?
 O gal jūs, kaip tas gedulo paveikslas,
 Tik veidas be širdies.

LAERTAS. Kodėl jūs klausiat?
 KARALIUS. Ne, ne dėl to, kad aš tikrai manyčiau,
 Jog jūs stokojojot meilės savo tėvui,
 Bet kad jinai, kaip laiko kūriny, s,
 Laike praranda kibirkštis ir liepsną.
 Net meilės liepsnoje yra dagtis,
 Kuri gesina ją, ir jokis gėris
 Nelieka amžinai toks pat; nes gėris,
 Pasiekęs pilnį, miršta nuo gausos.
 Norėdami ką veikti, *turim* veikti
 Tada, kai *norim*, nes tas *norim* kinta,
 Išvirsdamas delsimais ir silpnybėm,
 Gausiom kaip įvykiai, balsai ir rankos,
 O *turim* tampa atsidūsimu,
 Kuris kartu palengvina ir kenkia.
 Bet prie žaizdos! Rytoj jis grįš. Tad kuo jūs
 Įrodysit, kad ne vien žodžiais esat
 Sūnus?

LAERTAS. Bažnyčioj perpjausiu jam gerklę!
 KARALIUS. Nėra šventovių žmogžudžiui, kaip kerštui
 Nėra ribų. Ir tai tiesa. Bet jums
 Geriausia būtų pasilikti namie.
 Parvykęs Hamletas tuoj sužinos
 Jus grįžus. Mes ką nors nusiūsim
 Pas jį prancūzų teikiamo jums garso
 Išskelti, nulakavus dvigubai.
 Po to suvesim jus ir padarysim
 Lažybas. Būdamas kilnios širdies,
 Neįtarus ir lengvapėdis, aišku,
 Netikrins špagų, tad bus nesunku
 Paimti aštrią ir smūgiu klastingu
 Atkeršyti už tėvą.

LAERTAS. Taip ir bus;
 Šiam tikslui aš išstepsiu savo kardą
 Nuodingu tepalu, kurį pirkau
 Iš vieno valkatos. Jis toks galingas,
 Jog tik suvilgyk asmenis jame,
 Ir nieks: nei trauklapiai reti, nei žolės,
 Kurios tik turi gydomos jėgos,
 Negelbės įdrėkstam. Aš juo išstepsiu
 Rapyros smaigalį ir, jei paliesiu,

Mirtis ištiks.

KARALIUS. Galvokime toliau;
 Pasverkim, kiek mums priemonės ir laikas
 Yra palankūs. Jei nepasisektų
 Ar išsiduotumėm nevikrumu,
 Geriau nevykdyti. Todėl šį planą
 Turėtų remti kitas, kurs, šiam žlugus,
 Laikytų viską. Leiskit pagalvoti!
 Mes iškilmingai statome už jus...
 Taip! Jau turiu!
 Kai būsit jau įkaitę ir ištroškę,
 Jūs kirsite kaip galima stipriau,
 Kad jis prašytų gerti. Aš paruošiu
 Jam taure, iš kurios (jei jis kaip nors
 Išvengtų jūsų smūgio) jam pakaks
 Tik siurbtelėti. – Ei, kas ten per triukšmas?

Įeina KARALIENĖ

Na kas, mieloji karaliene?

KARALIENĖ. Kaip greit nelaimė vejasi nelaimę!

Jūsų sesuo nuskendo, o Laertai!

LAERTAS. Nuskendo? Kur?

KARALIENĖ. Yra palinkęs virš upokšnio gluosnis,

Srovėj atspindintis blyškius lapus.
 Atėjusi ten su keistais vainikais
 Iš dilgėlių, saulučių ir vėdrynų,
 Iš orchidėjų – tų, kurias grubus
 Piemuo vadina daug šiurkščiau, kurioms
 Mergaitės skaisčios ir nekaltos duoda
 Numirėlio pirštelių vardą, – siekė
 Ant svyrančios šakelės užkabinti
 Gėlių pynes ir, stiebui pavydžiam
 Nulūžus, krito su žolių trofėjais
 Į verkiantį upokšnį. Jos suknelė
 Tarsi undinę laikė virš vandens,
 O ji, nė nesuvokdama, kas laukia,
 Lyg savo elemente pasijutus,
 Dainavo nuotrupas senų dainų.
 Bet neilgai, tik kol sušlapę rūbai
 Nutraukė vargšę iš skaidrios dainos
 Į mirtį dumbliną.

LAERTAS. Tai ji nuskendo?

KARALIENĖ. Nuskendo.

LAERTAS. Per daug turi vandens, Ofelija!

Neliesiu ašarų. Deja, gamta
 Tebesilaiko įpročių, nors gėda

Kažką sakytų. Bet išverkus jas,
Išeis ir moteris iš mano dvasios.
Sudie, Valdove! Mano žodžių liepsną
Kvailystė užgesino.

Išeina

KARALIUS. Greitai einam.
Tiek buvo vargo, kol nusiramino!
Bijau, kad vėl iš naujo nepradėtų.
Tad sekim jį, Gertrūda.

Išeina.

V VEIKSMAS

I S C E N A

Kapinės.

Ieina du kaimiečiai su kastuvais etc.

PIRMASIS KAIMIETIS. Ar gali būti krikščioniškai laido-
jama ta, kuri savo noru išganymo ieško?

ANTRASIS KAIMIETIS. Sakau, kad gali; todėl greičiau
kask jai duobę. Tardytojas ištyrė jos bylą ir leido krikš-
čioniškai laidoti.

PIRMASIS KAIMIETIS. Kaip tai gali būti? Ji gi ne savo
gyvybę gindama nusiskandino.

ANTRASIS KAIMIETIS. Taip jau yra.

PIRMASIS KAIMIETIS. Tatai turėjo atsitikti *se offendendo*⁴⁷;
kitaip negali būti. Viskas glūdi štai šičia: jei aš sąmo-
ningai nusiskandinu, tatai parodo veiksmą. O veiks-
mas turi tris šakas: veikimą, darymą ir atlikimą; ergo⁴⁸,
jinai nusiskandino sąmoningai.

ANTRASIS KAIMIETIS. Betgi klausyk, bičiuli Kastuvėne...

PIRMASIS KAIMIETIS. Pala! Žiūrėk: čionai – vanduo; o
čia – žmogus; gerai. Jei žmogus eina prie šio vandens
ir nusiskandina, tai reiškia, nori jis ar nenori, eina –
įsidėmėk. Bet jeigu vanduo ateina pas jį ir nuskandina,
tuomet jau ne jis pats nusiskandino. Ergo, tasai, kurs
nėra kaltas dėl savo mirties, gyvenimo netrumpina.

ANTRASIS KAIMIETIS. Bet ar tai įstatymas?

PIRMASIS KAIMIETIS. Kaipgi; teismo tardytojo įstatymas.

ANTRASIS KAIMIETIS. Nori išgirsti tiesą? Jei nebūtų ba-
joriškos kilmės, niekas jos krikščioniškai nelaidotų.

PIRMASIS KAIMIETIS. Taip, tu pasakei. Ir tuo labiau gaila,
kad šiame pasaulyje didieji turi daugiau ūpo kartis ar-

⁴⁷ ... *se offendendo* (lot.) – save puolant; duobkasys pasako vietoj įprastos teismo formulės *se defendendo* (ginantis).

⁴⁸ *Ergo* (lot.) tad, taigi.

ba skandintis negu paprasti krikščionys. Na, duok šen mano kastuvą! Nėra senesnių bajorų už duobkasius, sodininkus ir grioviakasius. Jie tęsia Adomo profesiją.

ANTRASIS KAIMIETIS. Argi jis buvo bajoras?

PIRMASIS KAIMIETIS. Jis buvo pirmas žmogus su herbu.

ANTRASIS KAIMIETIS. Kadgi jis jokio herbo neturėjo.

PIRMASIS KAIMIETIS. Ką? Ar tu pagonis? Kaip tu Šventą Raštą supranti? Šventam Rašte pasakyta: Adomas kasė. Kaip jis būtų galėjęs kasti be herbo? Aš tau duosiu dar vieną klausimą. Ir jei kaip reikiant neatsakysi, tuomet prisipažink pats, jog...

ANTRASIS KAIMIETIS. Klausk.

PIRMASIS KAIMIETIS. Kas stato tvirčiau už mūrininką, laivų statytoją ir dailidę?

ANTRASIS KAIMIETIS. Kartuvių statytojas; jo pastatas pergyvena tūkstantį įnamių!

PIRMASIS KAIMIETIS. Tavo sąmojis man patinka, tikrai. Kartuvės gerai daro. Bet kaip gerai daro? Jos gerai daro tiems, kurie blogai daro. O tu blogai darai, sakydamas, jog kartuvės tvirčiau pastatytos negu bažnyčia. Ergo, kartuvės tau gera padarytų. Bet prie klausimo. Na!

ANTRASIS KAIMIETIS. Kas stato tvirčiau už mūrininką, laivų statytoją ir dailidę?

PIRMASIS KAIMIETIS. Taip; atsakyk ir išsikinkyk.

ANTRASIS KAIMIETIS. Dabar galiu atsakyti, po šimts!

PIRMASIS KAIMIETIS. Na!

ANTRASIS KAIMIETIS. Prisiekiu mišiomis, nebežinau.

Scenos gilumoje pasirodo HAMLETAS ir HORATIO

PIRMASIS KAIMIETIS. Nebelaužyk sau galvos dėl to; kvailo asilo rimbu nepagreitinsi. Bet jeigu kas tavęs netrukus to paties klaustų, atsakyk, kad duobkasys. Jo statyti namai laiko iki pasaulio pabaigos. O dabar nubėk pas Joganą⁴⁹ ir atnešk man puskvortę karčiosios.

(Antrasis kaimietis išeina. Pirmasis kasa ir dainuoja)

*Kai jaunas būdamas mylėjau,
Man buvo taip puiku,
Jog vien tik džiaugtis tenorėjau
Prabėgančiu laiku.*

HAMLETAS. Argi tas vyrukas nejaučia savo amato, kad jis ir duobę kasdamas dainuoja?

HORATIO. Įprotis išgujo nejaukumą.

HAMLETAS. Taip jau yra; mažai dirbanti ranka visuomet jautresnė.

PIRMASIS KAIMIETIS *(dainuoja)*. *Bet amžius kaip vagis prislinkęs*

⁴⁹ ... nubėk pas Joganą... – Manoma, kad Šekspyras mini netoli „Gaublio“ teatro buvusią smuklę.

*Užklupo taip staiga,
Ir šitaip nelauktai atėjo
Kelionės pabaiga.
(Išmeta kaukolę)*

HAMLETAS. Toji kaukolė turėjo kitados liežuvį ir galėjo dainuoti. Kaip tas niekšas trenkia ją į žemę – lyg tai būtų žandikaulis Kaino⁵⁰, kuris įvykdė pirmąją žmogžudystę. Galėjo tai būti galva kokio nors politikieriaus, kuris dabar turi štai tam asilui nusilenkti, – tokio, kurs patį Dievą būtų apsukęs, ar ne?

HORATIO. Galėjo taip būti, Prince.

HAMLETAS. Arba dvariškio, kuris galėjo sakyti: „Labas rytas, malonus Prince! Kaip jums einasi, gerasis Prince?“ O gal tai buvo ponas Toks-ir-toks, kurs gyrė pono Tokio-ir-tokio arklių, manydamas jį sau išprašyti, ar ne?

HORATIO. Taip, Prince.

HAMLETAS. Taip, taip! O dabar – Jo Šviesybės Kirmino malonėje, be apatinio žandikaulio, duobkasio perskelta makaulė. Gražus pasikeitimas! Kad būtų įmanoma pamatyti, kaip tatai įvyksta! Argi tik tiek teatsiėjo tų kaulių išauginimas, kad jais dabar būtų žaidžiama rutulių vietoje? Manosius gelia, apie tai pagalvojus.

PIRMASIS KAIMIETIS (*dainuoja*). *Kastuvas ir kaplys kaplelis,*

*Drobiniai marskiniai.
Ir kapas molyje brolelis
Laukia manęs seniai.*

(Išmeta kitą kaukolę)

HAMLETAS. Štai dar viena! Ir kodėl ji negalėjo būti kokio nors teisininko? Kur dabar sukti jo iškalbos vingiai ir įmantrios plonybės, jo bylos, nuosavybės ir apgaulingos išmonės? Kodėl jis dabar turi kęsti to grubaus niekšo purvino kastuvo smūgius per makaulę, nė nemanydamas kelti jam bylos už įžeidimą veiksmu? Hm! Savo laiku tasai vyrukas galėjo būti stambus žemės supirkinėtojas su visokiais aktais, įkeitimais, užstatais, dvigubomis garantijomis ir išieškojimo teisėmis! Ar tai visų jo bylų galas ir išieškojimo teisių atgavimas – galų gale tegauti saują smulkios žemės savo puikiai smegeninei pripildyti? Ar galėtų dabar garantuoti jo žirantai, tegu ir dvigubi, daugiau žemės negu per dviejų sutarčių ilgį ir plotį? Net nuosavybės dokumentai – ir tie vargu tilptų šioje dėžutėje; o pačiam savininkui ar nereikia

⁵⁰ ... žandikaulis Kaino... – Pirmosios žmogžudystės nužudymo įrankis. Buvo pasakojama, kad biblinis Kainas savo brolių Abelį užmušė asilo žandikauliu.

daugiau vietos, a?

HORATIO. Nė per jotą, Prince.

HAMLETAS. Ar ne iš avies kailio daro pergamentą?

HORATIO. Taip, Prince. Bet ir iš veršio.

HAMLETAS. Avys ir veršiai visi tie, kurie šitaip mano
apsidrausti. Noriu su šiuo vyruku pasikalbėti. – Kie-
no tas kapas, ei?

PIRMASIS KAIMIETIS. Mano, Pone.

*(Dainuoja) Ir kapas molyje brolelis
Laukia manęs seniai.*

HAMLETAS. Tikrai, jis yra tavo, nes tu jame guli.

PIRMASIS KAIMIETIS. Jūs negulite jame, todėl jisai ne
jūsų. Kai dėl manęs, tai, nors dar neguliu jame, vis
tiek jis yra mano.

HAMLETAS. Tu meluoji jame, kad esi jame ir kad jis yra
tavo. Jis yra mirusiems, ne gyviems; štai kodėl tu
meluoji.

PIRMASIS KAIMIETIS. Tai gyvas melas, Pone; nuo manęs
jis grįš pas jus.

HAMLETAS. Kokiam gi vyrui tu kasi šią duobę?

PIRMASIS KAIMIETIS. Jokiam, Pone.

HAMLETAS. Kokiai tad moteriai?

PIRMASIS KAIMIETIS. Irgi jokiai.

HAMLETAS. Tai ką gi čia laidos?

PIRMASIS KAIMIETIS. Tą, kuri buvo moteris, Pone; bet
dabar, Dieve duok jai dangų, ji yra mirusi.

HAMLETAS. Bet koks tikslus tas niekšas! Su juo reikėtų
kalbėtis pagal kompasą, kad nepasipjautumėm savo
paties dviprasmybėmis. Dievaž, Horatio, jau bus treje-
tas metų, kai aš pastebiu štai ką: laikai tiek išpruso, jog
greitai kaimiečio kojos pirštas sieks dvariškio užkulnį,
erzindamas šio nuospaudas. – Ar seniai duobkasiauji?

PIRMASIS KAIMIETIS. Iš visų metų dienų aš pradėjau
kaip tik tą dieną, kuomet paskutinis mūsų karalius nu-
galejo Fortinbrą.

HAMLETAS. Prieš kiek laiko tai buvo?

PIRMASIS KAIMIETIS. Nežinot? Kiekvienas kvailys ga-
lėtų pasakyti. Tai buvo tą pačią dieną, kuomet jau-
nasis Hamletas – tas, kur dabar pamišęs ir išsiūstas į
Angliją, – gimė.

HAMLETAS. Taip? Bet kodėl jį išsiuntė į Angliją?

PIRMASIS KAIMIETIS. Todėl, kad pamišo. Ten turės at-
gauti protą. O jei neatgaus – tiek čia tos bėdos!

HAMLETAS. Kodėl?

PIRMASIS KAIMIETIS. Niekas nė nepastebės: visi ten

ties pat pamišę, kiek ir jis.

HAMLETAS. Kaip jis pamišo?

PIRMASIS KAIMIETIS. Sakoma, labai keistai.

HAMLETAS. Kaip tai keistai?

PIRMASIS KAIMIETIS. Gi ėmė ir išėjo iš proto.

HAMLETAS. Kodėl jis pamišo?

PIRMASIS KAIMIETIS. Todėl, kad čia Danija. Aš čia jau trisdešimt metų⁵¹, jaunas ir vėliau suaugęs, duobkasiauju.

HAMLETAS. Kiek laiko žmogus išguli žemėje nesupuvęs?

PIRMASIS KAIMIETIS. Jeigu prieš mirtį nesugenda, kaip dažnas pašvinkęs šių laikų numirėlis, kurį vos spėji užkasti, jis jums išters kokį aštuonetą ar devynetą metų; odminys išlaikys devynerius metus.

HAMLETAS. Kodėl ilgiau negu kiti?

PIRMASIS KAIMIETIS. Todėl, pone, kad tas amatas taip gerai išdirba jo paties odą, jog ši ilgokai nepraleidžia vandens; o vanduo, taip sakant, yra baisiausias to kekšiasūnio lavono pūdytojas. Štai čia kaukolė. Ji išgulėjo žemėje dvidešimt trejus metus.

HAMLETAS. Kieno ji buvo?

PIRMASIS KAIMIETIS. Pablūdusio kekšės vaiko buvo ji.

Kieno jūs manote ji buvo?

HAMLETAS. Nežinau.

PIRMASIS KAIMIETIS. Tegu jį maras griebia, tą nevidoną pasiutėlį! Jis man kartą reinvynio bonką ant galvos išliejo. Ta kaukolė, Gerbiamasis, buvo Joriko, karaliaus juokdario.

HAMLETAS. Šita?

PIRMASIS KAIMIETIS. Kaip tik šita.

HAMLETAS. Parodyk.

Paima kaukolę

Deja, vargšas Jorikas! Aš jį pažinojau, Horatio! Neišseimiamo sąmojo ir nuostabios fantazijos vyras! Jis tūkstantį kartų mane ant savo kupros nešiojo. O dabar – kokį šiurpą mano vaizduotėje kelia! Net šleikštu daros gerklėje. Čia buvo tos lūpos, kurias aš nežinau kiek sykių bučiavau. Kur tavo pokštai, sąmojai ir dainos, tos žaibiškos išdaigos, sukeldavę triukšmingą juoką už stalų? Nebėr! Net savo paties grimasai pašiepti! Nebeturi žiaunų? Nueik dabar į kilniosios Damos kambarį ir pasakyk jai, kad, nors ir storiausiai nusidažytų, – vis tiek kada nors bus kaip tu. Ir prajukink ją šitaip! Horatio, prašau, pasakyk man vieną dalyką.

⁵¹ Aš čia jau trisdešimt metų... – Duobkasio žodžiai suteikia informacijos, kad Hamletui yra trisdešimt metų.

HORATIO. Kas gi tai būtų, Prince?

HAMLETAS. Ar tu manai, kad ir Aleksandras žemėje
šitaip atrodė?

HORATIO. Lygiai taip.

HAMLETAS. Ir taip dvokė? Fui!

Padedą kaukolę ant žemės

HORATIO. Lygiai taip, Prince.

HAMLETAS. Štai koks žemas paskyrimas mums tenka,
Horatio! Kodėl mes savo vaizduotėje negalėtumėm
pasekti Aleksandro dulkių tol, kol patirtumėm, kad
jomis statinės skylė užkimšta?

HORATIO. Šitaip į viską žiūrėti reikštų per didelį smal-
sumą.

HAMLETAS. Visai ne! Tatai galima atlikti pakankamai
kukliai, vien tik panašumu į tiesą tesivadovaujant.
Kad ir taip: Aleksandras mirė; Aleksandras buvo palai-
dotas; Aleksandras pavirto į dulkes; dulkės yra žemė;
iš žemės yra daromas molis; ir kodėl tuo moliu (kuriuo
jis pavirto) nebūtų galima užkimšti alaus statinės?

*Valdingas Cezaris, žeme pavirtęs,
Neleis, kad vėjas skverbtųsi įnirtęs.
Te molis, gąsdinęs kadais visus,
Užlopo sieną prieš žiemos nasrus!
Tyliau! Eik šen! Žiūrėk, štai ten ateina*

*Įeina laidotuvių procesija: kunigai, OFELIJOS karstas, LAERTAS, KARALIUS, KARALIENĖ, jų
palydovai etc.*

Karalius, karalienė ir dvariškiai.
Bet ką jie lydi taip be apeigų?
Tai ženklas, jog patsai save velionis
Ištiko nevilties ranka. Kilmingas.
Pasekime, kas bus.

Abu pasitraukia į šalį

LAERTAS. Kur kitos apeigos?

HAMLETAS. Juk tai Laertas,

Didžiai kilnus jaunuolis, – pažiūrėk!

LAERTAS. Kur kitos apeigos?

KUNIGAS. Mes laidotuves išplėtėme tiek,
Kiek tik galėjom. Jos mirtis – neaiški;
Tad jei ne įsakai, atėję iš aukščiau,
Nešventintam kape jinai gulėtų
Lig Teismo; vietoje šventų maldų
Jai kristų vien tik akmenys ir šukės.
Dabar – mergautiniai vainikai, gėlės
Ir lydintis namo, į šventą žemę,

Skambėjimas varpų.

LAERTAS. Ir nieko jau daugiau?

KUNIGAS. Tikrai jau nieko.

Giedoti *Requiem* – taip, kaip ir tiems,
Kurie ramiai numiršta – reikštų
Išniekint apeigas.

LAERTAS. Guldyk ją žemėn;
Te iš gražaus ir be dėmės jos kūno
Žibuoklės auga! Bet žinok, šventike:
Ji angelu tarnaus prie Dievo sosto,
Tau kaukiant pragare.

HAMLETAS. Ofelija?

KARALIENĖ *barstydamą gėles*. Gėlelei – gėlės. Tai sudie!

Maniau, kad būsi Hamleto žmona;
Vestuvių guolį puošiu tau, ne kapą,
Gėlėm, miela mergaite,

LAERTAS. O, tekrinta
Nelaimė dešimt kartų triguba
Ant nelemtos galvos tam, kurs niekšingai
Jos puikų protą atėmė. Nekaskit,
Kol aš dar kartą neapkabinau!

Išoka į duobę

Dabar užkaskit mirusią ir gyvą,
Ir kaskit tol, kol čia supiltas kalnas
Iškils virš Peliono ir Olimpo⁵²
Žydros galvos!

HAMLETAS *išeidamas į priekį*. Kas tas, kurio gėla
Taip išpūsta, kurs šaukiasi iš skausmo
Keliaujančių žvaigždžių, jog šios sustoję
Baimingai klausosi? Aš – danų princas.
Aš – Hamletas.

Išoka į duobę

LAERTAS. Tegriebia tave velnias!
HAMLETAS *risdamasis su Laertu*. Blogai meldies.

Prašau, nuimk pirštus man nuo gerklės!
Nes aš, nebūdamas staigus ar karštas,
Turiu savy šį tą ir pavojinga,
Todėl tu saugokis. Šalin rankas!

KARALIUS. Išskirt juos!

KARALIENĖ. Hamletai!

VISI. Garbingi Ponai!

HORATIO. Nurimkit, mielas Prince.

⁵² Iškilis virš Peliono ir Olimpo... – Pelionas – kalnas Graikijoje, kuris su vėliau minima Osa ir aukščiausiu kalnu Olimpu sudaro kalnų grandinę krašto šiaurės rytuose.

Palydovai juos išskiria. Visi išlipa iš duobės

HAMLETAS. Dėl to aš kausiuosi su juo – ir tol,
Kol dar pajėgsiu judinti blakstienas!

KARALIENĖ. Dėl ko, sūnau?

HAMLETAS. Aš ją mylėjau. Tūkstančiai jos brolių
Man neprilygtų meile niekuomet. –
Ką tu norėtum padaryt dėl jos?

KARALIUS. Laertai, jis pamišęs!

KARALIENĖ. Palikit jį, dėl Dievo meilės!

HAMLETAS. Sakyk, po šimts velnių! Raudoti? Kautis?

Suėsti krokodilą? Gerti acto?

Gavėti? Persiplėšt? Ir aš galiu.

Ar tik verkšlenti? Šokimu į duobę

Mane pažemint? Pasilaidok gyvas

Su ja – ir aš tą patį padarysiu!

Tu ką tik čia pliauškei apie kalnynus.

Te mus užverčia akrų milijonais,

Kad, mūsų kapui degančias erdves

Pasiekus, Osa būtų šalia jo –

Tik karpa! Tai gi, ką tik tu bepliaukštum,

Ir aš galiu tiek pat.

KARALIENĖ. Tai beprotybė;

Ir priepuolis dar kurį laiką tęsis.

Po to, kantrus tarytum balandėlė,

Auksinei jos porelei išsiritus,

Sėdės jis liūdnas ir tylus.

HAMLETAS. Bet, Pone,

Kodėl jūs šitaip su manim? Aš jus

Mylėjau visados. Tačiau tiek to.

Te Herkulis darys sau, ką norės,

Bet katės kniauks ir šunes netylės.

Išeina

KARALIUS. Pasekit jį, prašau, Horatio.

HORATIO išeina

Laertui. Kantrybę semkit mūsų vakarykštėj

Kalboj, ir viskas greitai išsispręs. –

O jūs, Gertrūda, liepkit saugot sūnų. –

Šiam kapui gyvo antkapio juk reikia.

Ramybės valanda išmuš tuojuo,

Bet iki tol teks veikti atsargiau.

Išeina.

I I S C E N A

Salė pilyje.

Įeina HAMLETAS ir HORATIO

HAMLETAS. Tai tiek dėl to. Dabar prie kitko eikim.

Ar jūs atsimenate, kaip ten buvo?

HORATIO. Taip, mielas Prince.

HAMLETAS. Krūtinėj mano siautėjo kova,

Atnešus nemiga, ir jau atrodė

Blogiau kaip laivo maištininkui pančiuos.

Staiga – šlovė staigumui! (atsitinka,

Jog neapsvarstymas, planams iširus,

Mums padeda; tai liudija dievybę,

Kurios apvaizda mūsų siekimus,

Vos apmestus, įvykdo).

HORATIO. Taip, tikriausiai!

HAMLETAS. Išėjęs iš kajutės,

Jūreivio apsiautalu ant pečių,

Aklai graibydamasis tamsoje,

Radau juos! Apieškojęs kišenes,

Skubiai grįžau atgal ir čia drąsiausiai,

Užmiršdamas iš baimės padorumą,

Nuplėšiau antspaudus karaliaus laiško:

Tai buvo – o karališka niekšystė! –

įsakymas jo, paremtas riebiai

Motyvais įvairiausiai, tarp kurių

Net Danijos ir Anglijos saugumas

(Žiūrėkit, koks pabaisa!), vos jį gavus,

Nukirst man galvą, neeikvojant laiko

Nė kirviui pagalšti.

HORATIO. O, nejaugi?

HAMLETAS. Štai laiškas; perskaitysi jį vėliau.

Ar pasakoti, ką veikia po to?

HORATIO. O taip, labai prašau.

HAMLETAS. Ir taip patekę į niekšybių tinklą,

Nelaukdami prologo, mano smegens

Tuojau pradėjo veikti. Greitai sėdau

Ir naują laišką parašiau, gražiai,

Nors kitkart, kaip visi valstybės vyrai,

Maniau, – rašyti dailiai – negarbinga

Ir dėjau pastangas užmiršt. Dabar –

Man tai atstojo tarną. Ar norėtum

Išgirsti, ką aš parašiau?

HORATIO. Taip, Prince.

HAMLETAS. Rimčiausią prašymą karaliaus, kad –

Jei Anglas – ištikimas jam vasalas,

Jei nori, kad tarp jų žydėtų meilė
 Kaip palmė, o taika kviečių vainiką
 Nešiotų, juos draugyste rišdama,
 Ir daugelį kitų reikšmingų „Jei“ –
 Įteikusiems šį laišką, vos paskaičius,
 Tuoj pat ir be kalbų nukirstų galvas,
 Neleidžiant jiems net ir išpažinties
 Atlikt.

HORATIO. Bet kaipgi jį užantspaudavot?

HAMLETAS. Dangus ir čia man buvo palankus.

Turėjau pinigineį tėvo ženklą,
 Naudotą danų antspaudui. Sulenkęs
 Tą laišką kaip aną, pasirašiau,
 Pridėjau antspaudą, padėjau vieton –
 Ir taip neatpažino. Kitą dieną
 Įvyko jūros mūšis. Kas po to –
 Žinai.

HORATIO. Po to jau sekė Rozenkranco

Ir Gildensterno pražūtis.

HAMLETAS. Žmogau!

Bet kaip jie mėgavosi savo darbu!
 Tad mano sąžinė rami: jie patys
 Pasiruošė sau galą landumui.
 Juk pavojinga menkesniesiems kištis
 Ten, kur susiduria įkaitę ietys
 Galiūnų kovoje.

HORATIO. Na ir karalius! Ką?

HAMLETAS. Tad ar ne mano pareiga dabar

Atkeršyt jam? Nužudęs mano tėvą
 Ir mano motiną kekše pavertęs,
 Pakišęs koją mano išrinkimui,
 Jis metė meškerę ir man pačiam.
 Bet kaip sukta! Ar būtų nuodėmė
 Pasmaugt jį šia ranka? Ar pasmerkimas
 Negrėstų man, jei ir toliau aš leisčiau
 Tam vėžiui plėstis?

HORATIO. Iš Anglijos tuojau pasieks jį žinios,

Kaip susiklostė reikalas tenai.

HAMLETAS. Bet tarpas dar priklauso man. Būties

Mums vos ištarti „vienas“ tepakanka.
 Ir aš, Horatio, labai gailiuosi,
 Kad su Laertu taip nesivaldžiau,
 Nes mano byloje juk atsispindi
 Ir jo lemtis. Prašysiu atleidimo.
 Mane jo sielvarto nesantūrumas
 Įsiutino.

HORATIO. Tyliau! Kas ten ateina?

Įeina jaunasis OSRIKAS

OSRIKAS. Sveiki sugrįžę Danijon, Šviesybe!

HAMLETAS. Dėkoju jums žemai. – Tą mašalą pažįsti?

HORATIO. Ne, mielas Prince.

HAMLETAS. Tad tavo siela gausiau malonėmis apdovano-
vanota; nes vien jau jį pažinti būtų nuodėmė. Jis tu-
ri daug ir derlingos žemės: leisk tik galvijui kitus
galvijus valdyti, ir jo ėdžios stovės prie karaliaus stalo.
Tai tikras kuosiukas, bet, kaip sakiau, turtingas didelių
purvyno plotų.

OSRIKAS. Malonus Prince, jeigu Jūsų Šviesybė būtų
nusiteikusi išklaudyti, tai aš turėčiau jai perduoti vie-
ną Jo Didybės reikalą.

HAMLETAS. Aš jį priimsiu su visu dvasios stropumu.
Kepurę naudokite tikrajai jos paskirčiai. Ji priklauso
galvai.

OSRIKAS. Ačiū, Jūsų Šviesybe, bet kad labai karšta.

HAMLETAS. O ne, patikėkite manim, labai šalta, ir vė-
jas pučia iš šiaurės.

OSRIKAS. Tikrai šaltoka, Prince.

HAMLETAS. Bet vis dėlto aš manau, kad labai karšta ir
tvanku, arba mano temperamentas...

OSRIKAS. Labai, Jūsų Šviesybe; taip tvanku, tarytum
būtų... Nemoku nė pasakyti, kaip. Bet Prince, Jo Di-
dybė liepė jums apreikšti, kad jis stambiai susila-
žino, statydamas už jus. Tai ir yra reikalas, kurį...

HAMLETAS. Meldžiu prisiminti...

Ragina užsidėti kepurę

OSRIKAS. Ne, mielas Prince, taip man patogiau, tikrai.

Neseniai, Prince, į dvarą parvyko Laertas, tikėkite ma-
nim, bajoras be priekaišto, kupinas puikiausių išskir-
tinybių, labai malonus draugijoje bei žymus savo iš-
vaizda. Iš tiesų, su įsijautimu apie jį kalbant, tai tikras
dailaus elgesio kompasas ir kalendorius, nes jūs jame
rasite visa tai, kuo kiekvienas bajoras norėtų išsiskirti.

HAMLETAS. Pone, jo apibūdinimas jūsų lūpose nieko ne-
praranda, tik aš manau, kad šitaip jį beinventorizuojant
galėtų susipainioti atminties aritmetika, o mes patys
tik blaškytumėmės į šalis, negalėdami prisivyti greitai
plaukiančiojo dorybių laivo⁵³. Tačiau, teisingai ir pelnytai
girdamas, prisipažįstu, kad jo sielą vertinu aš taip la-

⁵³ ... negalėdami prisivyti greitai plaukiančiojo dorybių laivo... – Hamletas pamėgdžioja manieringą Osriko kalbėseną, kuri Šekspyro laikais buvo madinga tarp dvariškių.

bai ir jo dvasios ypatumus laikau tokiomis išskirtinėmis retenybėmis, jog manau, į jį panašų būtų galima rasti nebent tik jo paties veidrodyje, ir kiekvienas, kurs bandytų juo sekti, tebūtų jo šešelis, nieko daugiau.

OSRIKAS. Jūsų Šviesybė kalba apie jį neklystamiausiai.

HAMLETAS. Bet kam gi visa tai? Kam mes vyniojame tą poną į savo nevalyvą kvapą?

OSRIKAS. Prince?

HORATIO. Argi negalima kokia kita kalba susikalbėti?

Jūs taip ir padarysite, Pone, tikrai.

HAMLETAS. Ką reiškia to bajoro paminėjimas?

OSRIKAS. Laerto?

HORATIO. Jo piniginė jau dabar tuščia, visi auksiniai žodžiai iššvaistyti.

HAMLETAS. To paties, Pone.

OSRIKAS. Aš žinau, kad jums nėra nežinoma...

HAMLETAS. Norėčiau, kad jums tatau būtų žinoma,

Pone; bet jei ir būtų žinoma, deja, kokia gi man iš to nauda? Na, Pone.

OSRIKAS. Jums nėra nežinoma, koks jis puikus...

HAMLETAS. Nedrįstu to pripažinti, bijodamas, kad tai nereikštų, jog aš pats jam puikumui prilygstu; gerai pažinti kitą – reiškia pažinti save patį.

OSRIKAS. Aš turėjau galvoje ginklo valdymą. Pagal visų jam teikiamą prestižą, niekas šioje srityje jam neprilygsta.

HAMLETAS. Koks gi tas jo ginklas?

OSRIKAS. Rapyra ir durklas.

HAMLETAS. Vadinasi, dvejetas ginklų; na, gerai.

OSRIKAS. Karalius, Prince, susilažino su juo iš šešių Berberijos žirgų, prieš kuriuos Laertas, kaip girdėjau, stato šešias prancūziškas rapyras ir durklus su visais jų priklausiniais – kaip diržai, pakabos ir kita. Trys iš tų važiuoklių, duodu žodį, labai malonios akiai ir puikiai derinasi su rankenomis – dailios ir vaizdingai sumanytos važiuoklės.

HAMLETAS. Ką jūs vadinate važiuoklėmis?

HORATIO. Taip ir maniau, kad prieš pabaigą jums dar teks paraštiniais komentarais pasistiprinti.

OSRIKAS. Važiuoklės, Prince, yra pakabos.

HAMLETAS. Jūsų išsireiškimas būtų artimesnis dalyko esmei, jeigu mes patrankas prie šalies nešiotumėmės; kol kas tebūna tik pakabos. Bet toliau: šeši Berberijos žirgai prieš šešis prancūziškus kalavijus su jų priklausiniais ir trys vaizdingai sumanytos važiuoklės:

prancūziška prieš daniška! Dėl ko visa tai, kaip jūs sakote, statoma?

OSRIKAS. Karalius, Prince, susilažino, kad iš dvylikos smūgių Laertas jūsų neviršys daugiau negu trimis pataikymais, vadinasi, jis stato dvylika prieš devynis. Ir tatai būtų tuojau pat išbandyta, jei tik Jūsų Šviesybė teiktųsi sutikti.

HAMLETAS. Bet jei aš atsakyčiau: ne?

OSRIKAS. Aš turėjau galvoje jūsų asmenišką dalyvavimą dvikovoje.

HAMLETAS. Aš vaikščiosiu čia, šioje salėje, Pone. Jo Didybės malonumui, tai mano kasdieninio poilsio laikas. Jeigu Laertas sutinka ir karalius tebesilaiko savo užmojo, teatneša rapyras, ir aš jam laimėsiu lažybas. Jei ne – laimėsiu gėdos sau ir smūgių priedo.

OSRIKAS. Ar taip ir pranešti?

HAMLETAS. Ta pačia prasme, pagražinant, kaip jums patiks.

OSRIKAS. Priimkite mano atsidavimą Jūsų Šviesybei!

HAMLETAS. Ir mano jums!

OSRIKAS išėina

Gerai, kad pats prisistato; vargu kieno kito liežuvis tatai padarytų.

HORATIO. Pabėgo pempiūkštis dar su kiaušinio lukštu ant galvos.

HAMLETAS. Jis ir motinos krūčiai taip lankstėsi, prieš žįsdamas. Ne tik jis, bet ir daugelis tos pačios veislės kitų, kuriuos netikęs mūsų amžius taip be saiko mėgsta, vien tik laiko toną bei išviršinio mandagumo formas, nelyginant kokias putas, įsisavinę, su jų pagalba net ir pro geriausiai išvėtytų rinktinių asmenybių nuomonės prasmunka; bet užtenka tik pūsterėti – išbandymui – ir burbulas trūksta!

Įeina Didikas

DIDIKAS. Kilnūs Prince, Jo Didybės siųstas jūsų pasveikinti jaunasis Osrikas grįžęs praneša, kad jūs laukiate salėje. Man pavesta sužinoti, ar jums dar tebe teiktų malonumo kautis su Laertu dabar, ar kada nors vėliau?

HAMLETAS. Aš laikausi savo pasiryžimų; jie sutampa su karaliaus įgeidžiais. Jeigu jam tinka, aš esu pasiruošęs: dabar ar bet kada, kuomet tik būsiu toks tvirtas, kaip dabar.

DIDIKAS. Karalius, karalienė ir visi kiti jau pakeliui.

HAMLETAS. Kaip tik laiku.

DIDIKAS. Karalienė pageidautų, kad prieš rungtynes būtų mėtamalonas su Laertu.

HAMLETAS. Geras patarimas.

Didikas išeina

HORATIO. Jūs pralaimėsite šias lažybas, Prince.

HAMLETAS. Nemanau; nuo jo išvykimo į Prancūziją visą laiką treniravausi. Aš laimėsiu šias nelygias lažybas. Bet tu negali įsivaizduoti, kas dedasi čionai, širdy; bet tiek to.

HORATIO. Ne, mielas Prince...

HAMLETAS. Tai tik kvailystė, nujautimas kažkoks, kurs moterį galbūt ir jaudintų.

HORATIO. Jei jūsų dvasiai kas nors nepatinka, paklauskite jos. Aš užbėgsiu ateinantiems už akių pranešti, kad jūs blogai jaučiatės.

HAMLETAS. Nė kiek; aš niekinu nujautimą; žvirblis nenukrenta be Apvaizdos rankos. Jei teks dabar – nereiks vėliau; ir jeigu ne vėliau, vadinasi, dabar; jei ne dabar, – vis tiek reikės vėliau. Būti pasiruošus yra viskas. Kadangi jokiai žmogui iš tikrųjų nepriklauso tai, ką jis palieka, tai kodėl jam nepalikti anksčiau? Tebūna!

Įeina KARALIUS, KARALIENĖ, LAERTAS, OSRIKAS, didikai ir kiti palydovai su rapyromis ir pirštinėmis; įneša stalą su vyno ąsočiais

KARALIUS. Eikš, Hamletai, priimk šią ranką! Štai!

Paduoda Hamleto ranką Laertui

HAMLETAS. Atleiskit, Pone, – nuskriaudžiau aš jus!

Atleiskit, kaip tikram bajorui tinka!

Visi čia žino, –

Be abejo, ir jums girdėti teko, –

Koks piktas šėlsmas nubaudė mane.

Tad visa, kuo jums prigimtį bei garbę

Taip šiurkščiai įžeidžiau, aš jums sakau,

Tebuvo beprotybė. Bet tuomet

Ar Hamletas jus nuskriaudė? Ne, niekad!

Jei Hamletas, nebūdamas savim,

Laertą nuskriaudė, argi jis kaltas?

Ne. Hamletas tatau griežtai paneigia!

Bet kas tada? Jo šėlsmas! Jeigu taip,

Tuomet ir Hamletas tarp nuskriaustųjų,

Ir beprotybė jo yra jo priešas.

Tad prieš visus

Prašau kilniose savo mintyse

Sutikti, kad be jokio pikto noro,

Paleisdamas per stogą strėlę,

Pataikiau broliui.

LAERTAS. Mano prigimtis,
Kurios motyvai vertė siekti keršto,
Patenkinta. Bet kiek tai liečia garbę,
Paliksiu taikai abejingas tol,
Kol koks nors senas ir garbingas meistras
Žodžiu bei pavyzdžiu pasiūlys būdą
Apginti mano vardą. Bet dabar
Aš jūsų meilę priimu kaip meilę
Ir neįžeisiu jos.

HAMLETAS. Tad aš mielai
Einu į brolišką lažybų kovą. –
Ei! Duokit rapyras!

LAERTAS. Ir vieną man!

HAMLETAS. Aš pats tebusiu fonas jums, ir mano
Neįgudimo tamsoje jūsiškis menas
Žvaigžde sužibs.

LAERTAS. Jūs šaipotės, Šviesybe!

HAMLETAS. O, ne! Prisiekiu šia ranka.

KARALIUS. Osrik, rapyras! Bet ar jūs žinot
Apie lažybas, Hamletai?

HAMLETAS. Puikiausiai!

Jūs statote šį kartą už silpnesnį.

KARALIUS. Aš nebijau: abu mačiau, tad mums
Išlyginti jo pranašumą teko.

LAERTAS. Paduokit kitą; toji per sunki.

HAMLETAS. Šita man tiks. Ar visos lygiai ilgos?

OSRIKAS. O, taip, šviesusis Prince!

Pasiruošia fechtuotis

KARALIUS. Atneškite vyną! Hamletui pataikius

Laertui pirmą arba antrą kartą,
Arba atrėmus tretįjį puolimą,
Tegu sugriaudėja visi pabūklai:
Tuomet už Hamletą karalius gers,
Taurėn įmetęs tokį perlą, kokio
Nebenešiojo Danijos karūnoj
Valdovai mūsų keturi. Taures!
Tegu tad būgnas praneša trimitui,
Trimitas – kariui, salvės – dangui,
Dangus gi – žemei, jog karalius geria
Į Hamleto sveikatą! Na, pradėkit!
O jūs, teisėjai, sekite budriai!

HAMLETAS. Na, Pone!

LAERTAS. Prince!

HAMLETAS. Vienas!

LAERTAS. Ne!
 HAMLETAS. Teisėjau!
 OSRIKAS. Pataikymas akivaizdus.
 LAERTAS. Dar kartą!
 KARALIUS. Sustokit! Vyno! Šitas perlas – tau;
 Ir – į sveikatą.

Trimitai; patrankų šūviai už scenos

Taurę jam!
 HAMLETAS. Po šito rato; pastatykit čia.
 Na!

Fechtuojami

Štai ir vėl pataikiau! Ką jūs sakot?
 LAERTAS. Pataikymas; prisipažįstu.
 KARALIUS. Sūnus laimės.
 KARALIENĖ. Užduso, nes nutukęs⁵⁴.
 Štai skepeta, nubrauk skruostus, sūnau.

Už tavo laimę geria karalienė.
 HAMLETAS. Dėkoju, Ponia, jums!
 KARALIUS. Negerk, Gertrūda!
 KARALIENĖ. Prašau atleisti, Pone, bet aš gersiu.
 KARALIUS *į šalį*. Taurė užnuodyta; jau per vėlu.
 HAMLETAS. Aš nedrįstu dar gerti, bet tuojau.
 KARALIENĖ. Eikš čia – nušluostysiu tau veidą.
 LAERTAS. Dabar pataikysiu.
 KARALIUS. Aš nemanau.
 LAERTAS *į šalį*. Ir tai beveik prieš sąžinę darau.
 HAMLETAS. Na, tretįkart, Laertai! Jūs tik žaidžiat!
 Prašyčiau smeigt visa jėga. Bijau,
 Kad jūs su manimi tik nerimtai.
 LAERTAS. Jūs sakot? Na!

Fechtuojami

OSRIKAS. Abipus nieko.
 LAERTAS. Štai jums dabar!

LAERTAS sužeidžia HAMLETĄ. Po to, kovos įkarštyje pasikeitus rapyromis, HAMLETAS sužeidžia LAERTĄ

KARALIUS. Išskirti! Jau įsiuto!
 HAMLETAS. Dar kartą.

KARALIENĖ susmunka

OSRIKAS. Ei, žiūrėkit – karalienė!
 HORATIO. Abudu kruvini. Kaip sekas, Prince?
 OSRIKAS. Kaip sekas jums, Laertai?

⁵⁴ Užduso, nes nutukęs... – karalienės žodžiais Šekspyras suteikia informacijos apie Hamleto išvaizdą, kuri yra nebūdinga teatrinėms tragedijos interpretacijoms.

LAERTAS. Kaip slankai mano kilpose. Aš mirštu,
Savosios išdavystės nužudytas.

HAMLETAS. Kaip motina?

KARALIUS. Apalpo nuo tiek kraujo.

KARALIENĖ. Ne! Ne! Tas gėrimas, brangus sūnau!

Tas gėrimas! Nunuodijo mane!

Miršta

HAMLETAS. Niekšystė! Užrakinkite duris!

Išdavimas! Išaiškint jį!

LAERTAS krinta

LAERTAS. Jis čia! Tu žuvęs, Hamletai. Joks vaistas

Nebepadės. Gyventi tau neliko

Nė pusvalandžio. Įrankį klastos

Tu pats laikai – užnuodytą ir smailą.

Klasta atsigręžė į mane patį:

Aš jau nebesikelsiu niekadoms!

Ir tavo motina – nuodų auka.

Daugiau nebegaliu. Karalius kaltas.

HAMLETAS. Sakai – užnuodytas?

Į darbą tad, nuodai!

Nuduria KARALIŲ

VISI. Išdavystė! Išdavystė!

KARALIUS. Pagalbos! Aš tik sužeistas, draugai!

HAMLETAS. Še tau, kraujožaga, še, žmogžudy,

Išgerk šią taurę! Tavo perlas čia?

Sek motiną!

KARALIUS miršta

LAERTAS. Teisingai; juk jis pats

Sutaisė šiuos nuodus. Tad pasikeiskim

Atleidimu, kilnūs Prince: mano

Ir tėvo mirtys tenekrinta tau,

O tavo – man!

HAMLETAS. Te tau dangus atleis. Seku tave. –

Horatio, aš mirštu. – Tai sudie,

O vargše karaliene. – Aš ir jums,

Statistai ir svečiai, kurie išblyškę

Štai drebate siaube, dabar galėčiau

Papasakoti viską, bet mirtis –

Rūstus seržantas – skuba, tad tiek to. –

Horatio, aš mirštu. Tu – dar gyvas;

Atskleisk teisingai mano bylą tiems,

Kurie nežino.

HORATIO. To tai jau nelaukit:

Esu daugiau romėnas negu danas;

Dar liko gèralo ir man.

HAMLETAS. Būk vyras!
 Duok man šią taurę – aš išgersiu ją.
 Brangus Horatio, jei neatskleistum,
 Koks sužeistas paliktų mano vardas!
 Ir jei kada mane širdy nešiojai,
 Atsižadėk palaimos dar momentui,
 Skausmingai atsikvėpk rūsčioj buity
 Ir pasakok visiems.

Toluj pasigirsta maršas; šūviai už scenos

Kieno tie šūviai?

OSRIKAS. Tai Fortinbras, sumušęs lenkus, grįžo
 Ir siunčia šias karingas salves anglų
 Pasiuntiniams.

HAMLETAS. Horatio, aš mirštu!
 Nuodai jau triumfuoja mano dvasioj;
 Žinių iš Anglijos išgirst neteks.
 Bet pranašauju – Fortinbrą išrinks;
 Jam skirtas mano – mirštančiojo – balsas.
 Papasakok jam, kaip, kas ir kodėl
 Įvyko ir... po to tylą.

Miršta

HORATIO. Štai plyšo
 Kilni širdis! Labanakt, mielas Prince!
 Teužliūliuoja angelai tave!

Maršas už scenos

Kodėl tie būgnai vis artėja?

Įeina FORTINBRAS ir Anglų pasiuntiniai su būgnais, vėliavomis ir palydovais

FORTINBRAS. O kur tas reginys?

HORATIO. Ko jūs norėtut?

Jei siaubo ir kančių, tai čia sustokit.

FORTINBRAS. Tie kūnai skelbia mums žudynių šurpą.

O išdidi Mirtie! Ir kokiai puotai
 Ruošiesi savo amžinajam būste,
 Jei vienas kraugeriškas tavo smūgis
 Tiek princų parbloškė?

PIRMASIS PASIUNTINYS. Kraupus tas vaizdas!

Ir mes su reikalais pasivėlavom:
 Ausis, turėjus išklaudyti mus –
 Kad viskas atlikta, kad Rozenkrancas
 Ir Gildensternas mirė taip, kaip liepta –
 Nebejautri. Kas padėkos?

HORATIO. Ne jis,

Tikrai, jei ir galėtų, nes ne jo
 Įsakymu jie buvo nužudyti.
 Tad jūs – vieni iš Lenkijos karų,
 Kiti iš Anglijos patekę netikėtai
 Į šį skerdynių siaubą, įsakykit
 Tuos kūnus paguldyt ant pakylės,
 Aukštai, kad būtų matomi visiems,
 Ir leiskit man – nežinantiems – pasekti,
 Kaip viskas dėjosi: apie gašlumą,
 Iškrypimus ir kraują; žmogžudystes,
 Neapgalvotus nuosprendžius, klastas;
 Kaip tūlas, ruošdamas kitiems žabangus,
 Įkliuvo pats. Aš visa tai teisingai
 Jums perduosiu.

FORTINBRAS. Skubėkime išgirsti,
 Aukščiausią bajoriją susikvietę.
 Aš savo laimę sutinku liūdnei;
 Bet mano teisės į šį kraštą senos,
 Ir jas pareikšti kviečia padėtis.

HORATIO. Man teks kalbėti dar ir apie tai –
 Jo lūpomis, kas ir kitus patrauks.
 Atlikim tai, kol žmonės dar įkaitę,
 Kad sąmokslų jokių bei sumišimų
 Daugiau nekiltų.

FORTINBRAS. Keturi vadai
 Te jų, kaip kari, neša į estradą,
 Nes jis prirėkęs būtų pasirodęs
 Tikrai karališkai. Pro šalį einant,
 Te karo apeigos ir žygio maršai
 Jo garbę skelbia!
 Išneškit kūnus. Kraujas ir kančia
 Pritinka kovose, bet tik ne čia!
 Kareiviams liepkit šauti.

Gedulingas maršas.

Visi išeina, nešdamiesi kūnus.

Po to pasigirsta patrankų salvė.

Barokas

BAROKAS – viena prieštaringiausių kultūros epochų, gyvavusi Europoje ir Lotynų Amerikoje tarp Renesanso ir Apšvietos – nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. vidurio. Tai epocha, palikusi senojoje Lietuvos kultūroje ryškiausių ženklų. Vardą jai davė netaisyklingų formų perlas, portugališkai vadintas *barroco*. Taigi baroko vardu mėginta nusakyti tai, kas keista, nejprasta, netaisyklinga, įmantru. Ilgą laiką tie keisti kultūros reiškiniai tapatinti su Renesanso nuosmukiu. Tik XIX amžiaus pabaigoje meno tyrinėtojai atrado Baroką kaip savarankišką ir savitą kultūros epochą. XX amžiuje ši epocha imta išsamiai tyrinėti kaip šiuolaikiniam žmogui dvasiškai artima, postmodernizmui gimininga kultūra.

Jau 1584–1593 m. Nesvyžiuje Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis pastatydino pirmąją Lietuvos barokinę bažnyčią: kryžiaus formos, su didingu kupolu ir puošniu fasadu. Jos statytojai sekė ką tik Romoje iškilusios naujo stiliaus Jėzaus (it. *Il Gesu*) bažnyčios pavyzdžiu. 1604 m. greta Vilniaus rotušės Lietuvos diduomenė padėjo pamatinį akmenį antram įspūdingam Baroko statiniui – Lietuvos globėjo Šv. Kazimiero šventovei. XVI a. pabaigoje Vilniaus universiteto dėstytojų ir studentų poezija, jų vaidinamos dramos, pirmojo rektoriaus Petro Skargos sakomi pamokslai jau pasižymėjo Baroko pasaulėjauta ir stiliumi. Taigi Lietuva pirmąkart įžengė į naują kultūros epochą nevēluodama – drauge su kitais Europos kraštais.

Baroko kultūra iškilo kaip antitezė, kaip priešprieša Renesansui, jo aiškumui, racionalumui, apibrėžtumui, harmonijai. Renesanso žmogus tikėjo savo galiomis pažinti pasaulį, suvaldyti Fortūną, kurti visuomenės gyvenimą. „Stipraus kario šaunumui nieko nėra sunkaus ir nepasiekiamo“, – teigė renesansinės Lietuvos istorijos autorius Motiejus Strijkovskis. Žmogus pajėgus savarankiškai aiškintis Bibliją ir steigti naujas krikščioniškas bažnyčias, paties parašytais įstatymais tobulinti visuomenės papročius. Būdamas visatos centre, jis gali skverbtis į žvaigždes ir į tolimus žemynus. Tačiau staiga renesansinė pažinimo ir kūrybos drąsa atvėrė beribį ir baugų pasaulį. Mikalojus Kopernikas parodė, kad žemė nėra visatos centras. Kristupas Kolumbas paliudijo, kad pats žemės pasaulis yra kupinas neįmintų paslapčių. Beabimiai religiniai ieškojimai ir viltingi visuomenės tobulinimo projektai netikėtai susidūrė su Baltramiejaus nakties skerdynėmis Paryžiuje (1572 m.) ir ilgais brolių žudiškais krikščionių karais. Tikrovė pradėjo sprūsti iš žmogaus rankų, iš jo valios. Išdidus antropocentris pasaulėvaizdis ėmė byrėti. Renesansinis optimizmas išseko. Jį keitė dramatiškas supratimas, kad pasaulis yra prieštaringas ir iki galo nepažinus, kad žmogus grėsmingoje visatos begalybėje – trapus, ribotas ir silpnas. „Mūsų buvimas yra tik liūdna, iš įvairių žmogaus dejonių išsiliejanti melodija“, – tvirtino keturiolikmetis Jonušas Radvilas, būsimas didysis LDK etmonas. „Mes visi, absoliučiai visi esame neteisūs. / Nė vieno nėra tobulo. / Visi klaidžiojame ir, metams slenkant, / Vis bėgame gilyn į klaidžių pasaulio girią“, – rašė Lietuvos poetas, Radvilų dvariškis Zbignevas Morštinas. Žmogus nuolat priverstas jausti, „kaip jis pasimetęs šiame kurčiame visatos kampe“, jo „natūrali būseną“ – nežinojimas, prieš jį – „nebūties begalybė“, jis pats – „tik nendrė, silpniausias gamtos kūrinys, bet jis – mąstanti nendrė“, – taip žmogaus būklę nusakė Baroko filosofas, prancūzų matematikas ir fizikas Blezas Paskalis. Ir pridūrė: „Visa mūsų vertė slypi gebėjime mąstyti. [...] Tesutinku su tais, kurie kentėdami ieško savęs.“

Baroko ištakos siejamos su Jėzaus Draugija (lot. *Societas Jesu, SJ*), 1540 m. įsteigtu vienuolių jėzuitų ordinu, ir katalikišku kontrreformacijos judėjimu. 1545–1563 m. Italijoje,

*O mes, kurie skrajūne
mintim dangų pasiekiam,
Deja, šešėlį ir sapną po
savęs tepaliksim.*

Danielius Naborovskis

Tridento mieste, vykęs visuotinis Tridento Susirinkimas aptarė Katalikų bažnyčios atsinaujinimo ir kovos su reforma-cija programą. Grumiantis dėl žmonių sielų, ypač pradėta rūpintis katalikišku švietimu ir liaudies pamaldumu. Pasak Jėzuitų ordino įkūrėjo šv. Ignaco Lojolos, skleidžiant katalikybę, labai svarbu paveikti žmonių emocijas, sujaudinti ne tik jų protus, bet ir širdis. Sužadinti jausmus, nustebinti, priblokšti turėjo jėzuitų remiamas naujojo stiliaus menas. Kartu jėzuitų kultūra kėlė visuomenei naują – pamaldaus, nusižeminusio, atgailaujančio – herojaus idealą. Jį atitiko Dievui ištikimo „Kristaus kario“ (lot. *miles Christi*), Dievui ir tėvynei įsipareigojusio „kovojančio žmogaus“ (lot. *homo militans*) vaizdinys. Puošnų, didingą naująjį kultūros stilių netrukus perėmė Europos valdovų ir didikų rūmai, jis išplito ne tik katalikiškuose, bet ir protestantiškuose kraštuose, apėmė visus menus ir kultūros sritis: architektūrą, daile, literatūrą, muziką, teatrą, filosofiją, stipriai paveikė viešąjį gyvenimą. Baroko epocha mėgino jungti skirtingas meno sritis. Šio laikotarpio literatūroje išplitęs emblemos žanras suliejo poeziją ir vaizduojamąjį meną. Sujungus į visumą muziką, vaidybą, literatūrą, daile, šokį, atsirado opera.

Baroko menas stengėsi aprėpti ir išreikšti atsivėrusią prieštarinę ir beribę tikrovę, dramatišką žmogaus prigimtį. Tam buvo pasitelktas atitinkamas barokinis stilius – alegoriškas, simboliškas, metaforiškas, pagrįstas kontrastais, netikėtais palyginimais, paradok-sais, antitezėmis, priešybių derinimu. Ryškiausi Baroko meno bruožai – teatrališkumas, dramatismas, dinamizmas, retoriškumas, tapybiškumas, įmantrumas, didingumas. Barokas jungė aukštąjį ir žemąjį stilius, nevengė natūralizmo, vulgaraus ir drastiško kalbėjimo. Vyraujantys Baroko kūrybos motyvai – žmogaus gyvenimo trapumas, laikinumas, mirties visagalybė, atgaila, Dievo ieškojimas ir dialogas su Dievu. Renesansui būdingą nuostatą „stverk, skink šiandieną“ (lot. *carpe diem*) pakeitė raginimas – „atmink, kad mirsi“ (lot. *memento mori*). Mirties apmąstymai laikyti pagrindiniu išminties šaltiniu. Epochos kūryboje buvo dažni gyvenimo kaip teatro, gyvenimo kaip sapno vaizdiniai. Virš Viljamo Šekspyro teatro durų buvęs užrašas „*Totus mundus agit histrionem*“ („Visas pasaulis vaidina“) nusakė barokinį gyvenimo supratimą. Temų, motyvų, idėjų ir vaizdinių Baroko kūryba daugiausia sėmėsi iš Biblijos ir Antikos literatūros. Tačiau antikiniai tekstai, kitaip negu Renesanso laikais, dabar buvo suvokiami ir aiškinami alegoriškai, simboliškai. Juose stengtasi įžvelgti krikščionybės tiesas paremiančią išmintį. Populiarūs tapo stovišką gyvenimo būdą aukštinę, oriai ir ramiai žmogaus likimą ir mirtį apmąstę romėnų filosofo Senekos darbai. Baroko epochoje plėtoti įvairūs literatūros žanrai, bet labiausiai išstobulintos tragedija, komedija, smulkiosios poezijos formos – sonetas, odė, elegija, emblema.

Barokas paliko Europos kultūrai genialių kūrinių: brandžiausias anglų poeto Viljamo Šekspyro dramas bei anglų metafizinę poeziją, ispanų rašytojo Migelio de Servanteso romaną „Don Kichotas“ (I d. 1605, II d. 1615), ispanų dramaturgų Lope de Vegos ir Pedro Kalderono dramas, flamando Peterio Pauliaus Rubenso ir olando Rembranto tapybą, vokiečių mistikų poeziją, Johano Sebastiano Bacho muziką.

Lietuvą jėzuitų kultūra pasiekė anksti ir ilgam laikui nulėmė visuomenės dvasinį gyvenimą. Jau 1569 m., Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus pakviesti jėzuitai įsikūrė

Lietuvos sostinėje. Po metų jie čia atidarė kolegiją, 1579 m. – universitetą. Į Vilnių Jėzaus Draugijos vadovai žiūrėjo kaip į tolimiausią katalikybės tvirtovę, iš kurios veikdami tikėjosi Kristui ir Romai laimėti ne tik stačiatikišką Maskvą, liuteronišką Livoniją bei Švediją, bet ir Kiniją, Japoniją. Vilniaus akademija, kurioje ėmė dėstyti ispanų, anglų, vokiečių, lenkų intelektualai, kaip ir vėliau kituose šalies miestuose įsteigtos jėzuitų kolegijos, greitai įsiliejo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimą, prisitaikė prie jos tradicijų ir poreikių. Universiteto dėstytojai ir studentai savo kūrybą skyrė Lietuvos Respublikai (lot. *Respublica Lituana*), jos iškiloms asmenybėms, reikšmingiausiems krašto įvykiams, tautos istorinei praeičiai. Jie vaizdavo lietuvių kovas su švedais, maskvėnais, turkais. Aukštino Lietuvos herojų pamaldumą, jų krikščioniškas dorybes, ištikimybę Dievui ir tėvynei. Taip universiteto profesorius Laurencijus Bojeris poemoje *Karolomachija*, išleistoje 1606 m., šlovino lietuvių karo vadą Joną Karolį Chodkevičių, Salaspilio mūšyje 1605 m. įveikusį daug kartų didesnę švedų kariuomenę. Pasak poemos, pamaldžiam Lietuvos karvedžiui už krikščioniškas dorybes pergalę dovanojęs Dievas. Anksti Vilniaus jėzuitų kūryboje nuskaamba žmogaus būties tragizmo, neįveikiamos mirties galios motyvai. Vilniaus universiteto studentas Kristupas Kernaviškis, mirus studijų draugui Mikalojui, 1596 m. rašė:

[...]

*Pasakyk, meldžiu, užgesęs ir jau dvokiantis
Mikalojau, kurs vos prieš dešimt dienų žydėjai,
kur grožis?
Kur kūno grožis, spalva, žvalumas, gyvumas,
kur dabar tavoji išmintis,
darbai, draugai, tėvynė?
Nepajėgi atsakyti,
vien tylą kalbi:
kiekvienas žmogus – pelai ir tuštybė.*

Baroko literatūra Lietuvoje kurta lotynų, lietuvių, lenkų, rusėnų kalbomis. Ji rašyta ne tik jėzuitų mokyklose, bet ir didikų rūmuose. Daug Baroko kūrinių nebuvo išleista – liko tik rankraščiai. Rankraštinė buvo iškilų Lietuvos poetų Danieliaus Naborovskio, Zbignevo Morštino, Samuelio Pšipkovkio, Stanislovo Samuelio Šemetos poezija. Iš rankraščių vėlesnius amžius pasiekė įspūdingi Baroko žmonių dienoraščiai ir atsiminimai. Lietuvos autorių kūryboje išryškėja prieštaringa amžiaus asmenybė: pamaldi, nusizėmusi ir kupina didybės, savo vertės pajautimo. Lietuvos didikas per religines šventes parklupęs mazgodavo elgetoms kojas, o rūmuose ginčydavosi su valdovu. Baroko žmogus sielojosi dėl žemiškos egzistencijos trapumo ir kartu mėgino patirti gyvenimą kaip nepakartojamą nuotykį. Mirties akivaizdoje jis brangino ir aukštino žmonių bičiulystę ir meilę, stengėsi būti ištikimas pats sau. XVII a. pirmojoje pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dar buvo išlikusi Renesanso laikais puoselėta tolerancijos, skirtingo tikėjimo žmonių bendradarbiavimo tradicija. Lietuvių religinė tolerancija stebino į Vilnių atvykusius užsieniečius. Vilniaus akademija priimdavo studijuoti ne vien katalikus, bet ir kitų tikybų jaunuolius. Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rūmuose svečiuodavosi ir savo kūrybą skaitydavo

*Savęs aš pilnas. Ko man
daugiau norėt?
Savy slepiuosi ir atsiskyrusios
Stebiu savosios sielos sceną...*

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, 1625

ne tik katalikų poetai, bet ir kalvinistas D. Naborovskis. Lietuvos didikų dvaruose prieglobstį rasdavo katalikiškoje Europoje persekiojami intelektualai, neigę Kristaus dieviškumą. Seimuose sąžinės laisvę karštai gynė kalvinistai Radvilai. LDK kancleris, katalikas, Leonas Sapiega uolius kunigus įspėjo: „Mūsų tėvynėje visiškai negalioja sentencija „priversk įžengti“, nes „pats Dievas nenori turėti prievarta suvartų vergų ir jų nepriima.“ Gana tolerantiška, atvira aplinka prisidėjo prie Baroko kultūros suklestėjimo krašte. Lietuvoje išsilavinę ir kūrę menininkai bei mokslininkai poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, iškalbos vadovėlių autorius Žygimantas Liauksminas, karo inžinierius Kazimieras Semenavičius, istorikas Albertas Vijūkas-Kojalavičius, filosofas ir poetas Samuelis Pšipkovskis bei kiti savo darbais išgarsėjo pasaulyje, veikė Vakarų Europos kūrybinę mintį. M. K. Sarbievijaus Lietuvoje išplėtota Baroko literatūros teorija turėjo įtakos epochos meno suvokimui ir kituose kraštuose. Jo lyrika studijuota Vakarų universitetuose kaip tobula lotyniškos poezijos pavyzdys. Oksfordo universitete vietoj romėnų poeto Horacijaus buvo duodamas skaityti M. K. Sarbievijus. Lietuvos autoriaus kūrybą imitavo garsūs vokiečių, anglų, olandų poetai. Jo lyrikos knygą iliustravo P. P. Rubensas. Žemaičio Ž. Liauksmino 1648 m. išleistas iškalbos vadovėlis *Oratorinė praktika* net 14 kartų buvo perspausdintas Vakarų Europos šalyse. Lietuvio K. Semenavičiaus *Artilerijos menas*, lotyniškai paskelbtas 1650 m. Amsterdame, buvo išverstas į prancūzų, vokiečių, anglų, olandų kalbas. Lietuvos istorikas A. Vijūkas-Kojalavičius susirašinėjo su garsiausiais Vakarų istorikais ir teikė jiems žinių apie Maskvos valstybės bei Stačiatikių bažnyčios praeitį. Religinę toleranciją gynęs arijono S. Pšipkovskio traktatas *Samprotavimai apie Bažnyčios taiką ir santarvę*, išspausdintas 1628 m. Amsterdame, 1653 m. buvo išleistas Londone angliškai ir turėjo įtakos garsaus anglų Apšvietos filosofo Džono Loko idėjoms.

Barokas tęsė Lietuvoje Renesanso pradėtus darbus: pagarbiai, su visomis Leono Sapiegos pratarmėmis XVII amžiuje buvo perspausdinamas Trečiasis Lietuvos Statutas – kaip tautos laisvių ir teisių skydas. A. Vijūkas-Kojalavičius, tęsdamas Motiejaus Strijkovskio, Jono Radvano istorinį pasakojimą, lotyniškai parašė vaizdingą *Lietuvos istoriją* (I d. 1650, II d. 1669), iš kurios žinių apie tėvynės praeitį krašto jaunimas sėmėsi net du amžius. Apšvietos laikų intelektualas, LDK pakancleris Jokimas Chreptavičius A. Kojalavičiaus istoriją mokėjo atmintinai. M. Strijkovskio ir A. Kojalavičiaus veikalais rėmėsi Lietuvos jėzuitų mokyklose rašytos ir vaidintos istorinės dramos, kurių personažais buvo legendinis lietuvių ir prūsų karalius Vaidevutis, Algirdas, Vytautas bei kiti didieji kunigaikščiai. Garbindami praeitį lietuviai ėmė savo šalį vadinti Palemono karalyste arba Palemonija. Šis vardas Baroko raštijoje tapo Lietuvos sinonimu.

XVII amžiuje stengtasi įgyvendinti Mikalojaus Daukšos išdėstytą lietuvių kalbos stiprinimo viešajame gyvenime programą. Jėzuitas Konstantinas Sirvydas apie 1620 m. išleido pirmąjį lietuvių kalbos žodyną, parašė pirmąjį originalų katalikišką prozos kūrinių lietuvių kalba – *Punktus sakymų* (I d. 1629, II d. 1644). Jėzuitai taip pat rengė ir leido lietuviškus giesmynus, Evangelijas. Nuo jų stengėsi neatsilikti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštys-

tės evangelikai reformatai, vadinamieji kalvinistai, ir Prūsų Lietuvos liuteronai. Didžiojo etmono Jonušo Radvilo Kėdainiuose įsteigtoje spaustuvėje 1653 m. buvo išleista *Knyga nobažnystės krikščioniškos*, apėmusi evangelikų reformatų pamokslus, giesmes ir maldas. Dalį šios knygos įspūdingų barokinių giesmių sukūrė Kėdainių miesto burmistras Steponas Jaugelis-Telega. Baroko laikų lietuvių kultūros darbininkams buvo būdingas Kristaus karių atkaklumas. Kalvinistas Samuelis Boguslovas Chilinskis, studijuodamas teologiją Olandijos Franekerio ir Anglijos Oksfordo universitetuose, išvertė į gimtąją lietuvių kalbą visą Bibliją. Londone anglų ir lotynų kalbomis jis išleido dvi reklamines knygeles, kuriose aiškino anglams ir kitiems galimiems rėmėjams lietuviškos Biblijos išleidimo svarbą. Teigė, kad lietuvių kalba yra vartojama ne tik visose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse – iki pat Maskvos pasienio, bet ir kaimyninėje Livonijoje bei Prūsijoje. Užsitikrinęs paties Anglijos karaliaus Karolio II ir garsių anglų mokslininkų, tarp jų – šiuolaikinės chemijos pradininko Roberto Boilio, paramą, S. B. Chilinskis rinko aukas Anglijos bažnyčiose ir už jas spausdino Londone lietuvišką Bibliją. Deja, dėl nesutarimų su Lietuvos kalvinistais ir ankstyvos mirties darbo nebaigė.

Prūsų Lietuvoje lietuvių kultūrai daugiausia nuveikė Danielius Kleinas, rašęs lietuviškas giesmes ir maldas. 1653 m. jis išleido pirmąją lietuvių kalbos gramatiką, o 1666 m. – barokiško stiliaus liuteronų giesmyną. Baroko laikų Prūsijoje, kaip ir LDK, domėtasi krašto praeitimi: nemaža dėmesio skirta senųjų šalies tautų – prūsų bei lietuvių istorijai, papročiams, religijai. XVII a. pabaigoje Teodoras Lepneris vokiškai parašė knygą *Prūsų lietuvis*, Matas Pretorijus – milžinišką veikalą *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*.

Ryškus kontrastai buvo būdingi ne tik Lietuvos Baroko kūrybai, bet ir tikrovei. XVII a. pirmojoje pusėje krašto intelektualai šlovino Vilnių kaip puošnų ir klestintį Europos miestą. Prabangoje skendėjo valdovo ir didikų rūmai. Sostinė ir kraštas puošėsi didingomis bažnyčiomis. Vilniuje veikė ne tik mokyklinis jėzuitų teatras, bet ir profesionalus teatras Žemutinėje pilyje. Čia 1636 m. buvo pastatyta pirmoji Lietuvos opera – „Elenos pagrobimas“. Valdovas Vladislovas Vaza išlaikė Vilniuje orkestrą, apie 30 operos dainininkų, 20 baletų šokėjų ir 10 aktorių. Tuo metu barokinėmis iškilėmis LDK sostinė išlydėdavo ir sutikdavo pergales kovose su švedais ir maskvėnais skynusius karo vadus. Amžiaus viduryje padėtis iš esmės pasikeitė. 1655 m. Vilnių užėmė ir nusiaubė Maskvos kariuomenė, švedai įžengė į Žemaitiją. Pirmąkart visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo okupuota. Per 1654–1661 m. karą, jį lydėjusias žmonių žudynes ir trėmimus, badą ir marą Lietuva prarado beveik pusę gyventojų. XVIII a. pradžioje, Šiaurės karo metu, per kraštą vėl žygiavo švedų ir rusų kariuomenės. 1708–1711 m. maras pražudė trečdalį Lietuvos gyventojų, dar daugiau – beveik pusę žmonių – tais metais išmirė lietuviškose Kunigaikštystės žemėse. Mirtys ir kančios tapo ryškiausiais Lietuvos tikrovės ženklais. Nelaimės keitė visuomenę: ji darėsi labiau uždara, mažiau pakanti kitaip tikintiems ir mąstantiems žmonėms. Dėl tėvynės nesėkmių apkaltinti Katalikų bažnyčių apleidę piliečiai. 1658 m. Abiejų Tautų Respublikos seimas įpareigojo visus arijonus arba pereiti į katalikų tikėjimą, arba pardavus turtą išvykti iš šalies. Imtos varžyti nekatalikų politinės teisės: jiems užkirstas kelias į aukštesnes valstybės pareigas. Daugėjo Lietuvoje ir raganų laužų. Savo jėgomis nusivylusi visuomenė vis karščiau kreipėsi į Dievą. Būtent karo ir maro nuniokotoje Lietuvoje kilo į dangų puošniausių barokinių bažnyčių bokštai: Vilniuje pastatyta Šv. Petro ir

Pauliaus šventovė, prie Kauno – Pažaislio Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir vienuolynas. XVIII a. viduryje Vilnius sukūrė savitą Baroko architektūros mokyklą. Pagrindinis jos meistras buvo vokiečių kilmės, liuteronų tikėjimo architektas Jonas Kristupas Glaubicas. Dviejų ypatingai aukštų ir grakščių bokštų bažnyčios tapo neatskiriama Lietuvos kraštovaizdžio dalimi. Barokas paveikė medinę liaudies skulptūrą – lietuvišką rūpintojėlį, kryžių, koplytstulpį, nulėmė net lyrinių liaudies dainų poetiką. Jis ilgam apibrėžė lietuviško religingumo formas. Baroko laikais parengtos giesmės, maldos, pamaldžių skaitinių knygos buvo perleidžiamos ir XIX amžiaus viduryje.

Baroko literatūra ugdė stovišką Lietuvos žmogaus laikyseną – padėjo jam nepalūžti, išverti sunkius likimo smūgius. Net į mirtį Lietuvos rašytojai kvietė žvelgti su lengva ironija. Lenkiškai rašęs poetas Juozapas Baka šmaikštavo:

*Mirtis – bobulė,
Krieno sesulė
Ašaras spaudžia,
Kai priglaudžia.*

Mykolas Olševskis 1753 m. paskelbtoje ir daugybės leidimų sulaukusioje lietuviškoje knygoje *Broma atverta ing viečnastj* (dabartine kalba būtų *Vartai atverti į amžinybę*) pasakojo:

Klausė kas kupčiaus [pirklio]: „Kokiu smerčiu tėvas tavo numirė?“ Atsakė: „Nuskendo ant marios.“ „O tavo tėvo tėvas kur numirė?“ Atsakė: „Taipogi ant marios nuskendo.“ Klausė toliaus: „Ar ir tu kupčiausi [prekiausi], per marę drįsi važiuoti su savo tavoru [prekėmis]?“ Atsakė: „Toku kupčiamu bovijuos [užsiimu].“ Dabar vėl klausės anasai kupčius: „O tavo tėvas kur mirė?“ Atsakė: „Ant lovos, taipogi ir tėvo tėvas.“ Tarė kupčius toliaus: „O tu kaip drįsti ant smertelnos lovos gulti, ant kurios tiek numirė žmoniy, ar nebijais numirti?“

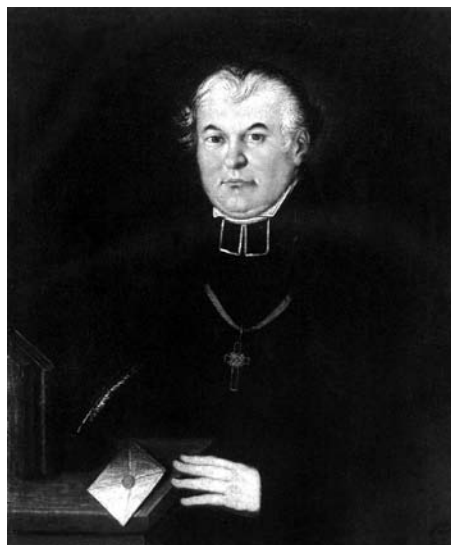
Baroko Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, nebuvo vienos žmogaus sampratos pasaulio akivaizdoje: būta įvairių, prieštaringų jos variantų. Nusivylimas žmogaus pažinimo galioimis derėjo su aistringais moksliniai ieškojimais, abejingumas žemiškiems reikalams – su kilniais įsipareigojimais draugams, visuomenei, tėvynei. Renesanso idėjos šioje keistoje epochoje taip pat gyvavo: su jomis ginčytasi, bet jų neatsisakyta. Taigi Baroką galime įsivaiduoti kaip įmantrų, sudėtingų konstrukcijų tiltą, jungusį Renesanso ir Apšvietos epochas. Barokui būdingas paradoksas: XVIII amžiaus Lietuvoje būtent jėzuitai tapo naujų Apšvietos idėjų perėmėjais ir skleidėjais.

Siūloma literatūra: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Vaga, 1957; *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993; *Albertas Vijūkas-Kojelavičius, Lietuvos istorija*, Vilnius: Vaga, 1988; Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos baroko literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005; Anne-Laure Angoulvent, *Baroko dvasia*, vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Konstantinas Sirvydas

Konstantinas Sirvydas (apie 1580–1631) – teologas, filosofas, rašytojas, kalbininkas, pamokslininkas, pirmojo lietuvių kalbos žodyno ir pirmosios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išleistos originalios lietuviškos knygos autorius. Gimė bajorų šeimoje Sirvydų kaime, greta Anykščių. 1598 m. Vilniuje įstojo į Jėzuitų ordiną. Studijavo Rygos, Tartu, Nesvyžiaus, Pultusko jėzuitų kolegijose ir Vilniaus universitete. Tapo šio universiteto profesoriumi, dėstė teologiją, Šventąjį Raštą. Nuo 1610 m. sakė lietuviškus pamokslus Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje, taip pat lenkiškai pamokslavo Šv. Kazimiero bažnyčioje ir katedroje. Tarp amžininkų garsėjo kaip puikus teologas: kai sekmadieniais ir per šventes viešai aiškindavęs Šventąjį Raštą, jo pasiklausyti susirinkdavusi sausakimša Šv. Kazimiero bažnyčia.

K. Sirvydas tęsė Mikalojaus Daukšos ir Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio darbus, stengėsi įgyvendinti jų skelbtą lietuvių kalbos stiprinimo ir gaivinimo viešajame gyvenime programą. Kad tėvų šneka taptų plačiai, visose gyvenimo srityse vartojama rašto kalba, ją reikėjo sisteminti, norminti, tobulinti. Būtent tai daryti ir ėmėsi K. Sirvydas. Jis parengė ir apie 1620 m. išleido pirmąjį lietuvių kalbos žodyną, kuris greičiausiai vadinosi *Lenkiškų, lotyniškų ir lietuviškų žodžių aruodu*. Greta lietuviškų žodžių „aruode“ buvo pateikti ir jų lenkiški bei lotyniški atitikmenys. Vienintelis išlikęs ir Maskvoje saugomas šio leidinio egzempliorius yra defektuotas – be pradžios ir pabaigos. Iš esmės perdirbęs ir papildęs, 1631 m. K. Sirvydas žodyną išleido antrą kartą. Dabar jo darbas vadinosi *Trijų kalbų žodynu* (lot. *Dictionarium trium linguarum*). Leidinio poreikio visuomenėje būta didelio: po autoriaus mirties šis žodynas buvo perspausdintas 1642, 1677 ir 1713 m. XVI–II amžiuje juo rėmėsi Prūsų Lietuvos lietuviškų raštų rengėjai, XIX amžiuje – Didžiosios Lietuvos švietėjai ir romantikai. Jėzuitų istorikai yra minėję K. Sirvydo 1630 m. parašytą pirmąją lietuvių kalbos gramatiką – *Lietuvių kalbos raktą* (lot. *Clavis linguae Lituanae*). Deja, nėra išlikęs nei šis veikalas, nei daugiau žinių apie jį. Taigi K. Sirvydas lietuvių kalbai siekė padėti mokslinius, akademinus pamatus, o žodžiams suteikti labiau apibrėžtas reikšmes. Jis ne tik iš gyvosios bei raštų kalbos rinko, bet ir kūrė lietuviškąjį žodyną, darė jį tinkamą įvardyti sudėtingam XVII amžiaus žmogaus pasauliui, to laiko visuomenės gyvenimui. Dalis K. Sirvydo sukurtų naujadarų vartojami ir šiandien: taisyklė, spaustuvė, pratarmė, medvilnė, pardavėjas. Kiti neprigijo: protomeilė (filosofija), vaikavedys (pedagogas), ženkladarė (fantazija), paniūrstė (melancholija). Tarp 10 000 lietuviškų žodžių

Pažink gi žmogau, kas esi savo siela – koks didis ir koks brangus.

Konstantinas Sirvydas, 1629

*Kuo didesnis esi, tuo su visais
nuolankiau elkis.*

Konstantinas Sirvydas, 1629

pateikta nemaža reikšmingų politinio, visuomeninio ir dvasinio gyvenimo sąvokų. Taigi lietuvių kalba pristatyta ne tik kaip valstiečių žemdirbių, bet ir kaip galima intelektualinio bei politinio gyvenimo kalba. Seimą K. Sirvydas siūlė vadinti sueiga, vietinį bajorų seimelį – susiejimu, pilietį – gyventoju, tėvynę – tė-

vykščia, tautą – gimine. Jis skyrė valstybės ir respublikos sąvokas: valstybė, pasak jo, vadintina „viešpatyste“, o respublika – „bendryste, visiškyste, visatine“ (bendruomene, visuomene). Politikai esą skirtingi: prastą politiką, pseudopolitiką reikėtų vadinti „piktu politiku“, o gerą politiką – „geru ažuveizdėtoju visotimu“ (geru viešų reikalų tvarkytoju). Žodyne išskirtas ir visuomeniškai aktyvus asmuo: tai – „visotimis žmogus“. Dvasinį gyvenimą K. Sirvydas nusakė lietuviškais žodžiais: gėrybė (gerumas, dorybė), palaima, laimybė, laimė, kančia, sielavartas (sielvartas), buitis (būtis), būkla (būtis), sančius (būtis), nebuitis (nebūtis), dvasia, dvasas (siela), gailė (gailėstis), gailybė (pyktis), garbingystė, gėrius (džiaugsmas), laisvė, meilė, meilėlė, meilybė, padūksis (viltis), pajauta, sąžinia, šventybė ir kt.

Kad lietuviškai įmanoma dėstyti sudėtingiausias filosofines ir teologines mintis, išsakyti prieštarinę Baroko žmogaus sielos tikrovę, K. Sirvydas stengėsi įrodyti parengdamas *Punktus sakymų Dievo žodžio* – pamokslų santraukų, „punktų“, rinkinį – postilę. Pirmoji rinkinio knyga išėjo Vilniuje 1629 m., antroji – 1644 m. Veikalas buvo dedikuotas Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui – K. Sirvydo lietuviškų darbų rėmėjui. Pratarmėse autorius nurodė, kad iš jo postilės lietuviškai prastai mokantys Vilniaus vyskupystės kunigai galėsiantys tėvų kalbos išmokti. Būtent tam greta lietuviškų pamokslų jis pridėdąs ir lenkiškus vertimus.

K. Sirvydo postilė nebuvo įprastas Evangelijas aiškinančių pamokslų rinkinys. Joje nukrypstama į gana individualius filosofinius ir religinius svarstymus. *Punktų sakymų* savitumą pabrėžė pats teologas. Pratarmėje jis aiškino, kad norėjęs pateikti medžiagos aukštesnei religinei meditacijai, „naudingiems apmąstymams“, „pamaldiems pašnekesiams“. Pastebėjo, kad jo darbe „yra tokių dalykų, kurie paprastiems klausytojams netinka, o tik mokytiems“. Iš tiesų, *Punktuose sakymų* K. Sirvydas, pasitelkęs barokinę metaforą, alegoriją, kontrastų kalbą, mėgino aptarti žmogaus egzistenciją, apibrėžti žmogaus esmę. „Tu kas esi?“ – tokiu klausimu ne kartą kreipiamasi į knygos skaitytoją. Pasak pamokslininko, žmogus – ir didinga, ir menka būtybė. Kiekvienas, pažvelgęs į savo sielą, galįs matyti, koks esąs „didis ir brangus“. Žmogus – tai „mažasis svietas“, mažasis pasaulis, į kurį Dievas sudėjęs visą didįjį pasaulį ir padaręs jį nuostabesnę nei žemė. Žmogaus siela apdovanota meile, viltimi ir kitomis dvasinėmis dovanomis, ji geba siekti pažinimo ir kurti – plėtoti „visokius mokslus ir dailes (menus)“. Žmogui Dievas davęs ir „liuosą norą“ – laisvą valią. Taigi žmogiška būtybė pati renkasi savo likimą, pati yra savo gyvenimo šeimininkė. Žmogus – tai „sutvertas Dievas“, – apibendrina K. Sirvydas. Kita vertus, būdamas laisvas, žmogus yra atsakingas už blogį pasaulyje. Mat blogis kylantis iš jo paties – jo netramdomų aistrų, puikybės, „piktų pageidimų“. Žmogus panašus į marias. Tai audringa ir bekrasė būtybė, kurios širdis neįstengia pasitenkinti jokiais matomo pasaulio dalykais. Išmintingas žmogus privalęs pažinti ir savo menkumą. Kaip kiekvienas „sutvertas

daiktas“ jis esąs laikinas, mirtingas, silpnas, pagrįstai Biblijoje vadinamas dulke, pelenais, tuštybe. Pats galingiausias, turtingiausias asmuo, savo būties trapumą pamatęs, niekada nedrįs niekinti silpnosios ir mažesnės: mat supras, kad visi žmonės lygūs. Kadangi yra silpnosios sielos ir silpno kūno, žmogiškai būtybei reikia paramos, „ramsčio“. Ar žmogus gali gyvenime patikimai pasiremti turtu, valdžia, visuomenine padėtimi? Ne, sako K. Sirvydas. Mat tie ramsčiai esą silpnosni už patį žmogų. Iš tiesų žmogus atsiremti galės tik į Dievą. Tik dievybė, būdama beribė, pajėgi pasotinti begalinį žmogaus sielos alkį. Tačiau ir Dievo ieškojimas nėra lengvas – Viešpats apleidžiantis net šventuosius. Taigi esame pasmerkti gyventi nežinomybėje, neaiškioje, prieštaringoje tikrovėje. Tokia mūsų būtis – dramatiška ir tragiška. Kančia – neišvengiama gyvenimo dalis. Tai suvokdamas, žmogus turįs garbingai kovoti iki galo – nuolat rūpintis savo siela ir visuomene. Kiekvieno pareiga – kasdien dorai dirbti, „kariauti“ su asmeniniu ir pasaulio blogiu. Lietuvių teologas skatino gyvenimą suvokti kaip nuolatinę kovą ir kėlė krašto visuomenei kovojančio žmogaus idealą, būdingą Baroko epochai. Asmens didybę, pasak K. Sirvydo, lemia jo gebėjimas nugyventi gyvenimą dorai, sąžiningai, nepaklūstant primestoms aplinkybėms. Nesvarbu, kur pakliūtų žmogus, jis visur privalęs elgtis kaip bažnyčioje, visada savo buvimo vietą galįs paversti Dievo namais. Pats asmuo kuria savo gyvenimo prasmę – įprasmina jam Dievo skirtą laiką. Jei „ilgai gyvendamas nieko gera nedarė“, net šimto metų sulaukęs senis pagrįstai bus vadinamas vaiku.

Pats K. Sirvydas gyveno taip, kaip kitus mokė. Garsėjo nepaprastu darbštumu. Bičiuliams nerimaujant, kad tiek daug dirbdamas galįs pakenkti sveikatai, atsakydavęs, jog ir „gyvenąs tam, kad visomis jėgomis dirbtų Dievo garbei“. *Punktus sakymų* rašė jau sunkiai sirgdamas. Mirė greičiausiai džišvos pakirstas. Prieš mirtį artimiesiems pasakojo, jog sapno regėjime Jėzuitų ordino įkūrėjas šv. Ignacas kvietęs jį dangun į savo draugiją.

Siūloma literatūra: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum*, parengė Kazimieras Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979; *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė Kazimieras Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997; Eugenija Ulčnaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Konstantinas Sirvydas

PUNKTAI SAKYMŲ DIEVO ŽODŽIO

MARIOS ŽENKLINA MUMS ŽMONIŲ GYVENIMĄ ŽEMĖJE

1. Marios yra karčios, – toks yra ir žmonių gyvenimas: labai kartus ir pilnas vargų.
2. Nenurimsta marios, dažnai siaučia, – taip ir žmonės nerimsta, kovoja, nuolat kariauja, didelius karus sukelia.
3. Vėjai marias maišo ir blaško, – taip ir blogos aistros žmones vaidija, pykdo ir baisias kovas tarp jų sukelia.
4. Mariose viena didelė žuvis mažesnę praryja, – taip ir šio pasaulio galingieji paprastus ir vargšus žmones naikina, kramto, praryja.
5. Marių gelmėse slypi didelės uolos arba dideli akmenys, ant kurių užplaukę, laivai sudūžta, suyra, pražūna, – taip ir tarp žmonių daug yra spąstų ir žabangų, kuriuos vieni kitiems spendžia, vienas kitą apgauna ir pražudo.
6. Juokiasi ir žaidžia mariose didžiulė žuvis, banginiu vadinama, – taip šio pasaulio mariose žaidžia Vėlinas [Velnias], juokiasi iš žmonių, įvairiais būdais juos apgaudamas ir prarydamas.
7. Marios kasdien išsilieja per kraštus ir vėl sugrįžta arba parbėga į savo vietą, – taip ir visi šio pasaulio daiktai ateina ir vėl nueina, tik pasirodo ir greitai išnyksta, gimsta ir miršta, padaromi ir sugenda.
8. Visos upės įteka į marias, tačiau marios nepatvinsta arba nepakyla, – taip ir žmogaus širdis negali pasisotinti sukurtais dalykais, – nors visus nurytų, kąsnis būtų per mažas, negalėtų juo pasisotinti.
9. Rūkais arba migla užsikloja marios, – taip ir žmonių pasaulis rūkų ir miglos pilnas, dėl širdies ūkanų nemato to, ką turėtų matyti.
10. Sako Šventasis Raštas, kad Dievas suvystė marias vystyklais kaip vaiką, – visada žmonių pasaulis yra tarsi vaikas, kuris nieko nesuvokia, – reikia jį suvystyti arba surišti, kad nesiaustų.
11. Turi marios savo ribą arba žvirgždėtą krantą, prie kurio pribėgusios nutyla ir ten jų bangos sudūžta, – taip pasaulis arba žmonės turi savo pabaigą, prie kurios priartėję pameta savo puikybę, pamina savo širdies išdidumą, baigia siausti. Tas krantas yra žvirgždas, žemė, kapai, karstas, į kurį patekę nutyla ir baigia daryti viską, ką darė.

ŽMOGUS - DIEVO PAVEIKSLAS

Ką laimėtų žmogus, jei visą pasaulį įgytų, o sielą prarastų? Arba į ką žmogus gali išmai-nyti savo sielą? Pažink gi žmogau, kas esi savo siela – koks didis ir koks brangus.

Kas tu esi? Kuo žmogus Dievą, kaip jo vaizdas, žymi ir rodo?

1. Tai, kad žmogaus siela yra dvasingos prigimties, rodo, kad Dievas, kuris ją sukūrė, yra kūno neturinti Dvasia. [...]
2. Tai, kad siela yra nemirtinga, rodo, kad jos kūrėjas Dievas yra nemirtingas.
3. Turi mūsų siela savyje be galo erdvią išmonę, į kurią gali sutilpti visokios žinios ir nesuskaičiuojami mokslai. Ta sielos išmanymo erdvybė rodo, kad Dievas turi beribę išmintį ir begalinių žinių. [...]
4. Taip pat siela turi gilų ir platų, bedugnį ir bekraštį geismą, – jis gali apimti viską, kas gera, tačiau to geismo nė vienas sukurtas daiktas negali pasotinti – tiktai pats nesukurtas ir neišmatuojamas Dievo gerumas. Ta sielos geismo bedugnė giluma ir tie neprikraunami užančiai rodo Dievą turintį savyje visa, kas gera – visas linksmybes ir amžinus džiaugsmus, kurie pasotina jo švenčiausią geismą.
5. Laisva valia, kuri slypi žmonių sielose, rodo Dievą esantį laisvą ir darantį danguje ir žemėje tai, ką nori, ir kaip jam patinka. [...]
6. Iš savo prigimties mūsų siela nesustodama kruta ir ką nors nuolat veikia. Tuo rodo, kad Dievas nuo pasaulio sukūrimo pradžios veikia ir veikti nesustoja.
7. Žmogaus siela, neatverta ir į dalis nesuraikyta, yra visa ir sveika visame [žmogaus] kūne ir kiekvienoje jo dalyje. Ji pripildo savimi visus [kūno] sąnarius, o vietas neužima. Tuo rodo, kad Dievas yra neatvertas ir nedalomos prigimties, tačiau visas pasaulis ir visi kūriniai yra jo pilni. Jis visas sveikas, visur esantis, niekur neužvertas, nei uždarytas.
8. Siela yra išmintinga ir turi savyje visą išmonę, pažįsta visų būdų aukštesnius pojūčius – regėjimo, girdėjimo, uoslės, ir kartu daug numano, ko nei akis regėti, nei ausis girdėti, nei pojūčiai žinoti negali. Tuo rodo, kad Dievas yra visa išmonė ir turi savyje visų būdų, visų žmonių ir angelų išmanymą ir žinojimą. Jis tiek daug ir be galo išmano, kiek nei angelų, nei žmonių išmonė apimti negali.
9. Siela, savo kūne gyvendama, saugo jį gyvą ir sveiką, o kada iš jo išeina, tas tuoj pat ima gesti, pūti ir į dulkes subyra. [...] Tuo rodo, kad Dievas savo galia visada saugo žmonių pasaulį jo būtyje: pasaulis tuoj pat numirtų ir vėl į nebūtį sugrižtų, jei Dievas savo sergstinčią ranką nuo jo atitrauktų.
10. Siela yra neregima kūno akims. Tuo rodo ir Dievą esantį kūno akims neregimą. Jo juk nė vienas neregėjo ir regėti negali.

APIE ŽMOGAUS LAISVĘ

Ar reikėjo Dievui samdyti darbininką vynuogynui prižiūrėti? Atrodo, kad galėjo visus žmones išvaryti dirbti į savo vynuogyną, su jais nesitardamas dėl grašio arba dėl algos už darbą. [...] Vadina mus šventasis raštas Dievo sūnumis – juk poteries kalbėdami sakome: „Tėve mūsų“. Sūnūs ima savo tėvo turtą ne už kokius nors darbus, bet todėl, jog yra sūnūs. Jeigu jie sūnūs, tada yra ir paveldėtojai arba tėvainiai. Ir dėl šios priežasties atrodo, jog Dievui nereikia mūsų samdyti darbui tam, kad pelnytume grašį, tai yra tėvoniją, nes Dievas yra mūsų Tėvas. Bet šventame rašte yra ir kitų priežasčių, iš kurių matyti, kad buvo reikalinga pasamdyti darbininką ir sutarti arba suderėti darbui už grašį arba algą. [Reikėjo samdyti] todėl, jog Dievas sukūrė žmogų su laisva valia, idant šis galėtų pasirinkti tai, kas jam patinka. Tad davęs laisvę jam pasirinkti tai, ką nori, ir taip, kaip jam atrodo, neverčia žmogaus ir neprievartauja, kad pasirinktų viena, o ne kita. O tokios laisvės kiti kūriniai neturi – tiktai pats žmogus ir angelas iš prigimties turi laisvę arba laisvą valią visiems savo darbams, kuriuos daro laisvai rinkdamasis ir kaip žmogus daro. Nenori tad Dievas įžeisti jo laisvės – perduoda jam veikti laisvai: taip, kaip jam atrodo ir kaip pasirinko. Todėl ir dangaus karalystę siūlo Dievas žmogui kaip grašį – jei susitars su juo ir suderės dėl darbo, žada jam duoti karalystę kaip grašį už darbą, dėl kurio laisvai susitarė.

APIE VYRESNYBĘ ARBA VALDŽIĄ

Senas ir labai išsienėjęs yra tasai žmonių būdas rinkti kitus į kokią nors vyresnybę: nežiūrėti į tai, ko pirmiausiai ir labiausiai reikia valdžiai, kad ji galėtų kitus žmones valdyti, bet žvelgti į kitus dalykus, kurie yra ne taip labai reikalingi tam, kuris kitus valdo. Ir todėl labiausiai [žmonės] žiūri, ar tasai, kurį nori išsirinkti vyresniuoju arba valdytoju, yra aukštos giminės, ar augalotas, ar turtingas, ar senos šeimos ir iš garsių namų kilęs. Bet aukšta giminė, turtas, drabužiai nedaug padeda gerai kitus valdyti, jei nėra vyresnybei reikalingų gėrybių [dorybių] – išminties, proto, teisybės jausmo ir kitų tokių. Kas iš drabužių valdžiai: ne drabužių, bet galvos išmintingos jai reikia!

*

Visas didysis pasaulis yra stebuklingas, bet mažasis pasaulis, tai yra žmogus, į kurį Dievas sudėjo arba sukrovė didįjį pasaulį ir padarė jį didžiojo pasaulio rinkiniu – sambariomis, yra daug stebuklingesnis.

*

Kitos motinos gimdo sūnus ir dukteris tokio luomo arba padėties, kokio yra pačios. Vargšė ir ubagė – gimdo ubagą ir vargšą vaiką, baudžiauninkė – baudžiauninką, bajorė – bajoraitį, kunigaikštė – kunigaikštį, karalienė – karaliūną. Bet bažnyčia visus gimdo aukštos kilmės, gimdo Dievo sūnus, gimdo dangaus karalystės karaliūnus, kunigaikščius, gimdo šventus ir labai gražius.

*

Yra ko stebėtis – kodėl patys kilmingiausi ir aukštuose sostuose sėdintys žmonės tiesos nemyli. [...] Dvi tikrovės turi tiesa – žiba ir bara. [...] Toks dabar žmonių pasaulis – geidžia tiktai žibančios, o ne barančios tiesos.

*

Turtingas ir vargšas susitiko kelyje – abiejų kūrėjas yra Viešpats. Todėl susitiko vargšas žmogus ir daug turtų turintis, kad vargšas ir plikas žmogus padėtų daug turinčiam jo našta nunešti ir nugabenti į Dievo karalystę.

*

Reikia nukreipti akis į vargšus ir našlaičius, į kiekvieną, kuris nieko neturi, reikia pažinti jų nelaimes, neturtą, nepriteklius, skurdą, badą ir visokius kitus vargus, kaip darydavo šventieji.

*

Čia duodamas pamokymas šio pasaulio didžiūnams, kad klaustų savo valdinių, ar jiems yra prasikalte? Ar juos skriaudžia? Tegū su jais teisiasi teismuos, tegū leidžia jiems prieš save ir savo akivaizdoje bylas kelti. [...] Bet nėra jau pasaulyje tokių viešpačių [ponų], kurie noriai leistų savo valdiniams su jais teistis. [...] Čia, pas mus, labai dažnai ne teisybė, bet galybė viršų turi, o valdiniui ir prieigos prie viešpaties nėra.

*

Kokie yra vyresnieji, tokie būna ir jų valdiniai arba tie, kuriuos anie valdo ir kuriems viešpatauja.

*

Didžiūnai dėl savo puotų, gėrimų ir pilvo ap sunkimo, kiti – dėl brangių ir prabangių drabužių, kuriais rengiasi, dažnai apleidžia gerus darbus. [...] Net atėję į bažnyčią, arba patys savimi stebisi ir į drabužius dairiasi, rūpinasi, kad jų nesulamdytų arba nesuteptų, arba vėl, po vakarykštės puotos neišsimiegoję, žiovauja, o savo širdies Dievop pakylėti ir jam kaip pridera melstis negali.

*

Nusivilk drabužius, ir neteksi savo išdidaus mąstymo, kada išvysi, jog esi žmogus, lygus pačiam mažiausiam, kurį paniekinai. Povas, regėdamas savo gražias plunksnas, pučiasi, bet, kada išvysta savo bjaurias kojas, nuleidžia savo ratą ir išleidžia verksmingą balsą. Taip ir turtingas žmogus, žiūrėdamas į tai, kas aplink jį žiba, gali pasipūsti ir labai gerai apie save manyti, bet, kai šalin visa tai nustūmęs, pagalvoja, iš kur jis atsirado ir kur eina, turi nusizeminti ir pripažinti, jog tiesa yra tai, ką Šventas Dovydas sakė: iš tiesų, tuštybė yra kiekvienas žmogus.

*

Turėk tu gražią ir švarią širdį, ir Dievui patiksi, nepaisant kuo būsi apsirengęs. Ne į tavo drabužius, bet į širdį žvelgia Dievas.

*

Kuo didesnis esi, tuo nuolankiau su visais elkis.

MARIOS ŽENKLINA MUMUS ŽMONIŲ GYVENIMĄ ANT ŽEMĖS

1. Marios yra karčios, – taip pagyvenimas žmonių labai kartus yra ir pilnas vargų.
2. Nenurimsta marios, tankiai siaučia, – taip žmonės nerimsta, mušasi, kaujasi visada, kariones didžias daro.
3. Vėjai marias maišo ir blaško, – taip žmonės pikti jų pageidimai vaidija ir rūstina, ir baisius maištus tarp jų daro.
4. Mariose viena žuvis didelę mažesnę praryja, – taip žmonės didžiūnai svieto lėtus ir pavargusius išgaišina, kramto, praryja.
5. Mariose yra po vandenimis paslėptos uolos arba akmenys didi, ant kurių užpuolę eldijos susikulia, suyra, susidaužo, – taip tarp žmonių daug yra smuklių ir žabangų, kuriais vieni kitus įkliudo ir paspendžia, apgauna ir taip juos pražudo.
6. Juokiasi ir žaidžia mariose didelė žuvis, vadinasi cetus, drako, – taip žaislus sau daro velinas ant marių to svieto, juokias iš žmonių, tūlais būdais juos privildamas ir prarydamas.
7. Marios kas dieną pereit kraštus ir vėl sugrįžta, arba išsilieja ir vėl iš kraštų sugrįžta, arba atsilieja savo vieton, – taip visi daiktai to svieto ateit ir vėl pareit, pasirodo ir tuojau išgaišta, gema ir miršta, darosi ir gadinasi.
8. Visos upės įteka mariosna, o tačiau marios nepatvinsta, arba nesikelia, – taip širdis žmonių neturi soties iš sutvėrimų, – norint visus nurytų, mažas tai kąsnis, negal juo pasisotint.
9. Rūkais arba dūmais apsidengia marios, – taip svietas rūksta, dūmų pilnas, neregį, ką turėtų regėti, dėl ūkanos širdies.
10. Sako raštas, jog dievas marias vystyklais kaip vaiką suvystė, – visada svietas yra vaiku, kuris nenuvokia, – reikia jį suvystyt arba surišti, idant nesiaustų.
11. Turi marios savo rubežių, arba kraštą, iš žvirgždų, tump atėję nutyla, ir tenai susikulia jų vilnios, – taip svietas arba žmonės turi savo galą, kuriop atėję pameta savo puiką, pagriauja savo širdies aukštybę, paliauja siausti. Tasai kraštas yra žvirgždai, žemė, kapai, grabas, kurian įpuolę nutyla ir liaujas viso, ką darė.

Neadaptuotas K. Sirvydo tekstas iš *Lietuvių literatūros chrestomatijos*, 1957

Motiejus Kazimieras Sarbievijus

Motiejus Kazimieras Sarbievijus (lot. Mathias Casimirus Sarbievius, lenk. Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640) – vienas žymiausių lotyniškai rašiusių XVII a. Europos poetų, Lietuvos jėzuitų auklėtinis, Vilniaus universiteto profesorius. Pasaulyje vadinamas „Krikščionių Horacijumi“, „Sarmatų Horacijumi“, tiesiog Kazimieru, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – „Lietuvos Horacijumi“. Gimė mozūrų bajorų šeimoje Sarbievo kaime, Lenkijoje. Nuo jaunystės gyvenimą susiejo su Lietuva: būdamas septyniolikos metų 1612 m. įstojo į jėzuitų naujokyną Vilniuje prie Šv. Ignato bažnyčios. Trejus metus studijavo filosofiją Braunsbergo kolegijoje Varmėje. 1617–1620 m. dėstė poetiką Kražių ir Polocko kolegijose. 1620 m. pradėjo teologijos studijas Vilniaus universitete. 1622–1625 m. jas tęsė *Collegium Romanum* – garsiojoje jėzuitų kolegijoje Romoje. Čia taip pat domėjosi Romos istorija, archeologija, literatūra, rinko medžiagą knygai apie senuosius romėnų dievus. Viešai skaitė savo poeziją ir poetikos paskaitas, kuriose dėstė Lietuvoje sukurtą literatūrinę teoriją apie aštrų ir šmaikštų stilių. Popiežius Urbonas VIII įvertino M. Sarbievijaus poeziją ir paskyrė jį į bažnytinių himnų reformatorių grupę. Pasakojama, kad Lietuvos poetas, kaip anksčiau Dantė ir Petrarka, paties popiežiaus buvo vainikuotas laurų vainiku. Grįžęs į Lietuvą M. Sarbievijus mokė poetikos ir retorikos Nesvyžiuje bei Polocke. Nuo 1627 m. dėstė Vilniaus universitete – retoriką, filosofiją, teologiją. Ėjo rektoriaus patarėjo pareigas, vadovavo Teologijos ir Filosofijos fakultetams. 1635 m. buvo paskirtas Šv. Jono bažnyčios pamokslininku. Tais pačiais metais tapo Respublikos valdovo Vladislavo Vazos rūmų pamokslininku ir nuodėmklausiui – kartu su karaliumi gyveno Krokuvoje, Varšuvoje, Vilniuje. Mirė Varšuvoje: sakydamas pamokslą krito ištiktas širdies smūgio.

Poeto kelią M. Sarbievijus pradėjo nuo panegirinių kūrinių, skirtų Lietuvos didikams. Gyvendamas Romoje sudarė pirmąjį poezijos rinkinį *Trys lyrinių eilėraščių knygos* (lot. *Lycorum libri tres*), išleistą 1625 m. Kelne, Vokietijoje. Papildytas rinkinys 1628 m. išėjo Vilniuje, vėliau Antverpene ir kituose Europos miestuose. 1632 metų leidimui antraštinį puslapį nupiešė garsus flamandų dailininkas Peteris Paulius Rubensas. XVII–XVIII amžiais M. Sarbievijaus poezijos rinktinė įvairiose Europos leidyklose išleista apie 60 kartų. Jo eilėraščiai buvo išversti į anglų, prancūzų, italų, vokiečių, lenkų, čekų, lietuvių kalbas. Lietuvių poetas Dionizas Poška XIX amžiuje buvo įsitikinęs, kad Kražiuose M. Sarbievijus rašęs lietuviškas eiles ir palikęs jų rankraščius.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, nežinomas dailininkas, XVII a.

*Tas turtingas vien, kas neturi nieko,
Kas turtus savus sutalpina saujoj...*

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, 1625

*Tai, ką matom aplink, ar iš tiesų yra,
Ar apgaulė akių tikrai?
Ar matyto seniai sapno gražaus tąsa?*

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, 1625

Pagrindiniai šio stiliaus bruožai – metaforiškas, mįslingas kalbėjimas ir konceptų vartojimas. Konceptai – tai kūrinio konstravimo principai, pagrįsti analogijomis ir kontrastais. Konceptą M. Sarbievijus nusakė kaip aštrų stilių ir pateikė tokį jo apibrėžimą: „Aštrus stilius yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną“. Kaip pavyzdį nurodė posakį: „taiki nesantaika arba netaiki santaika.“ Konceptas vienu metu užčiuopia ir atskleidžia tiek reiškinių ar įvykių visuotinumą, bendrumą, tiek ir to reiškinių ar įvykių nepakartojamumą, unikalumą, išskirtinumą. Tokiu apibrėžimu Lietuvos jėzuitų poetui pavyko tiksliai apibūdinti ne tik savo meto naujovišką poeziją, literatūrą, bet ir pačią Baroko dvasią. „Taiki nesantaika arba netaiki santaika“ (lot. *Concors discordia vel discors concordia*) tapo Baroko epochos ženklu, kuriuo buvo galima nusakyti to amžiaus kūrybą, mąstymą ir gyvenimo būdą. M. Sarbievijaus sukurtą naujojo meno stiliaus apibrėžimą perėmė ir plėtojo garsiausi XVII amžiaus Europos teoretikai. Kitoje knygoje *Apie tobulą poeziją, arba Vergilijus ir Homeras* M. Sarbievijus pateikė barokinę, alegorinę romėnų poeto Vergilijaus *Eneidos* interpretaciją: Enėjas esąs ne tik antikinis herojus, bet bendras, universalus išminties ir aukščiausio gėrio ieškančio žmogaus vaizdinys, Enėjo palikta deganti Troja – tai jaunystės malonumų ugnis, po gyvenimo kelionių pasiekta Italija – tikroji išmintis.

Metaforos, konceptai, alegorijos būdingos ir M. Sarbievijaus poezijai. Daugeliu atvejų jis rėmėsi antikinės Romos poeto Horacijaus kūryba – jos motyvus ir įvaizdžius jungė su Biblijos vaizdiniais bei Baroko epochos žmogaus išgyvenimais. Antika, Biblija ir XVII amžiaus Lietuvos bei Europos tikrovė buvo svarbiausi M. Sarbievijaus poezijos šaltiniai. Pasaulis jo kūryboje vaizduojamas kaip teatro scena, žmogaus gyvenimas – kaip aktorius vaidyba. Net sielos išgyvenimai primena spektaklį. Gyvenimo dramoje žmogui svarbu neprarasti savęs, likti „šeimininku pačiam sau“, būti „maža karalyste“. M. Sarbievijus išpažįsta stoišką filosofiją: žmogus privalo grumtis su savo aistromis ir ydomis, siekti dorybės (lot. *virtus*) ir sielos ramybės. Tik dorybė ir jos skatinami geri darbai gali išaukštinti ir pratęsti trumpą žemiškąjį gyvenimą. Tik rami siela gali patirti Dievo artumą. M. Sarbievijaus eilėraštis atveria naujas, netikėtas erdves: jame pasaulis gali būti apžvelgiamas iš paukščio skrydžio ar nuo sparnuoto žirgo Pegaso nugaros, papildomas sapno, vizijų, regėjimų tikrovėmis. Poetas jaučia turįs galių kurti savus pasaulius. Teigdama trapios būties grožį, žmogaus sielos ryšį su anapusybe, su Dievu, M. Sarbievijaus poezija tarsi įveikia mirtį. „Krikščioniškasis Horacijus“ yra parašęs stiprių mistinių, religinės meilės eilėraščių, pagrįstų asmenine žmogaus ir Dievo jungties patirtimi. Jo tekstai turėjo įtakos XVII amžiaus Europoje suklestėjusiai metafizinei ir mistinei poezijai.

M. Sarbievijus savo kūryboje iškyla ne vien kaip egzistencinę bei metafizinę dramą išgyvenantis Baroko žmogus, bet ir kaip Lietuvos, Abiejų Tautų Respublikos bei krikščioniškosios Europos pilietis. Jis tęsė ir plėtojo mitinį pasakojimą apie lietuvių kilmę iš romė-

Geriau suprasti M. Sarbievijaus kūrybą padeda jo literatūros teorijos knygos. Knygoje *Apie aštrų ir šmaikštų stilių* (lot. *De acuto et arguto*), kurią rašyti pradėjo dar Kražiuose, konsultuodamasis su garsiausiais Europos mokslininkais tęsė Romoje, o pabaigė grįžęs į Lietuvą, M. Sarbievijus aptarė naują – Baroko – poezijos stilių.

nų: lietuvius eilėraščiuose pabrėžtinai vadino „senaisiais kviritais“ (Romos gyventojais), Lietuvą – „Didžiojo Palemono karalyste“, „Palemono valdomis“, Vilniaus Gedimino pilį lygino su Romos Kapitolijumi. Pasak M. Sarbievijaus, tautų valdovė „Karalienė Laisvė“ (lot. *Regina Libertas*) labiausiai yra pamėgusi lietuvių ir lenkų žemes, lietuvis su lenku esą „šlovingo Marso giminė“. Kartu lietuviškam ir lenkiškam patriotizmui jėzuitų poetas suteikė gerokai visuotinesnį europinį, krikščioniškąjį matmenį. Didįjį kunigaikštį Vytautą jis aukštino kaip Europos civilizacijos gynėją nuo „grėsmingos Azijos“. Odėse skelbė Europos krikščioniškų tautų vienybės idėją, piktinosi broližudiškais europiečių karais, ragino Europos valdovus susijungti ir susigrąžinti turkų užimtą Graikiją bei buvusią Rytų imperiją. Taigi politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre M. Sarbievijus vaidino nuoseklus europiečio, Dievo pasaulio likimu besirūpinančio krikščionio vaidmenį: savo gyvenimu ir kūryba liudijo, kaip išlikti garbingam ir darniam prieštarigame ir nedarniame Baroko pasaulyje.

Siūloma literatūra: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai. Poezijos rinktinė*, parengė Eugenija Ulčinaitė, vertė Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Živilė Nedzinskaitė, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus

LYRIKA

EPIGRAMOS

17. *Sugrižk, Sulamita* (Gg 6, 12)
Sugrižk, Mylimasis (Gg 2, 17)

Bėgu, – tu, Jėzau, vejies; sugrižki, – girdžiu tave šaukiant
 Ir pasukti atgal savąjį kelią skubu.
 Bėgi, man vejantis, pats; sugrižki, – girdi mane šaukiant
 Ir, o drauge, skubi kelią pasukt link manęs.
 Bėgu, tau sekant, o tu – sekant man: nuostabioji klajonė!
 Tas laimingas, kuris bėgdamas meilei paklus!
 Tavo klajonė padės man rasti tave, kad nedingtum;
 Mano klajonė tave, Kristau, atves prie manęs.

Revertere, Sulamitis [Cant. 6, 12]

Revertere, Dilecte [Cant. 2, 17]

Insequeris, fugio: clamasque, revertere, Iesu:
 Et reduces ad te flecto repente vias.
 Insequor, ipse fugis: clamoque, revertere, Iesu:
 Et faciles ad me flectis, Amice, vias.
 Assequeris, fugio: fugis, assequor: o bonus error!
 Obsequii felix o in amore fuga!
 Ad te, ne fugias, tua me fuga, Christe, reducet:
 Dux tibi ne fugiam, vel meus error erit.

30. MEILĖS IR JĖZAUS MEDŽIOKLĖ

Meile, pakilki, paleisk strėles, pasiruošusias skristi:
 Dieve, tu man taikiny; Dieve, aš tau taikiny.
 Kristau, tu širdį atverk strėlėms, kurios gali sukruvint,
 Kad mano ietims grobiu sužeistu taptumei tu.
 Kristau, atversiu strėlėms, kurios gali sukruvinti širdį,
 Kad tavo ietims grobiu sužeistu tapčiau ir aš.
 Kristau, patinka tau būt medžiojamam, man gi – medžioti;
 Kaip tau patinka medžiot, man – būt pagautai saldu.

VENATIO AMORIS ET IESU

Surge, volaturas, Amor, ejaculare sagittas:
 Es mihi meta, Deus; sum tibi meta, Deus.
 Corda cruentandis pateant tua, Christe, sagittis,
 Ut fias iaculis saucia praeda meis.
 Corda cruentandis pateant mea, Christe, sagittis,
 Ut fiam iaculis saucia praeda tuis.
 Quam tibi, Christe, capi, venari tam mihi dulce:
 Quam tibi venari, tam mihi dulce capi.

31. DIEVIŠKOSIOS MEILĖS STRĖLĖ

Sužeidei mano širdį (Gg 4, 9)

Aš – strėlė, ištraukta iš žvaigždėm nusagstytų strėlinių,
 Ta, kurią svaido dievams Meilės šventosios ranka.
 Savojo taikinio aš, žaizdos neturinčio, ieškau,
 Nes manoji ranka nieko nemoka sužeist.
 Kas patikės, kad strėlė galėtų kliudyti nesužeidus?
 Kristus pasakė: gali mano žaizdoj pailsėt.
 Skubinu, taikinį aš mėginu be žaizdos užkliudyti:
 Jau negalėčiau sužeist: sykį jau buvo žaizda.

SAGITTA DIVINI AMORIS

Vulnerasti Cor meum [Cant. 4, 9]

Illa ego sidereis deprompta sagitta pharetris,
 Quam pius ad Superos eiacularur Amor,
 Quaero meam, sed quaero meo sine vulnere metam;
 Nam mea non didicit vulnera ferre manus.
 Quis credat, potuisse dari sine vulnere metam?
 Hic requiesce meo vulnere, Christus ait.
 Accelero metamque premo sine vulnere: sed iam
 Ne possem vulnus figere, vulnus erat.

34. *Meilė stipri kaip mirtis (Gg 8, 6)*

Meilė kartu su Mirtim dėl dvigubo kaunas triumfo:
 Valdo saidoką Mirtis, atgręžtas Meilėn įsiai.
 Sako Mirtis: taikliom strėlėm aš nugaliu kūnus;
 Meilė atsako: o aš nugaliu širdis liepsnom.
 Sako Mirtis: mane didesnė pergalė lydi.
 Meilė atsako: mane lydi didesnė šlovė.
 Ginklų gal griebtūsi, jei lygiomis nelaikytų jų Dievas:
 Nugali Dievą abi, nugali Dievas abi.

Fortis esi ut mors dilectio [Cant. 8, 6]

Mors et Amor gemini pugnans de laude triumphi:
 Mors pharetra, pharetra conspiciendus Amor.
 Mors ait: Expugno certis ego corpora telis:
 Expugno flammis pectora, dixit Amor.
 Maior, ait, mihi, Mors, victoria cedit Amore:
 At mihi maior, ait, gloria cedit, Amor.
 Tentarent et tela, pares nisi diceret esse
 Victor utroque Deus, victus utroque Deus.

IV, 12. ODĖ JANUI LIBINIJUI¹
Teisina savo vienišumą

Ko aš slepiuosi, klausi, Libinijau,
 Menkoj trobelėj, delsdamas ją palikt,
 Kai man visi, duris atvėrę,
 Kviečia užėti į savo rūmus?

Savęs aš pilnas. Ko man daugiau norėt?
 Savy slepiuosi ir atsiskyrusios
 Stebiu savosios sielos sceną,
 Apžvelgiu tuščią būties teatrą.

Mane tik viena jaudina: kaip aš pats
 Atliksiu savo vaidmenį dramoj šioj,
 Ar bus patenkinta Dievybė,
 Ar pasitiks jį karštais plojimais.

Lemtis kiekvieną veiksmā juk vertina:
 Ji vieną giria, kitą – apkaltina.
 Tad jei mane gerai įvertins,
 Būsiu laimingas, nors nieks nemato.

Šlovės triukšmingos aš nekenčiu kelių
 Išmintų: Gandas iškelia kartais ją
 Su vėjais palankiais aukštybėn,
 Bet pasiviję pavydo strėlės

Ar pavyduolių tūžmo pilni balsai
 Sparnus netvirtus ir neužgrūdintus
 Jai pakerta, į nuogą žemę
 Krinta jinai ir skausmingai trenkias

Į kietą uolą. Tad lai paslėps mane
 Mana dorybė. Populiari šlovė,
 Iš lūpų skrisdama į lūpas,
 Te nesilanko po mano stogu.

Dorybė vengia, net jei verta yra,
 Šlovingo garso. Kuo nuo žmonių toliau,
 Tuo mus rečiau pasieks pavydas:
 Mėgsta mat jis su draugais ateiti.

¹ Parašyta 1628–1631 metais, skirta nežinomam asmeniui.

IV, 14. ODĖ KRISPUI LEVINIJUI²*Paklaustas, kodėl keliaudamas dainuoja, atsako*

Kai manų pečių ryšuliai nespaudžia,
 Kai grįžtu namo į kraštus gimtuosius
 Ir, laimingas tuo, ką turiu, dainuoju
 Linksmą dainelę, –

Tu liūdnai tyli: įkvėpimą tavo
 Blaško rūpestis, sunkiai slegia auksas
 Ir draugai, kurie nusiųs netrukus,
 Linkę išduoti.

Tas turtingas vien, kas neturi nieko,
 Kas turtus savus sutalpina saujoj:
 Su savimi tasai tai, ką turi, neša,
 Kur tik beeina.

Ko man gali trūkt, jei netrokštu nieko?
 Man patinka vien žavūs Pindo³ slėniai.
 O šventa giria! O laimingas sodžiau!
 Linksmos Kamėnos⁴!

Kur tik beeinu, kur nuklysta kelias,
 Su manim ir jūs, Delfų⁵ kalvos, einat;
 Jūs pavargusį vėsoma gaivinant,
 Teikia pavėsį.

Jeigu grandines man uždėtų gotas,
 Jei savu vergu padarytų skitas,
 Liks dvasia laisva, ir nekels man baimės
 Baisūs karaliai.

² Krispas Levinijus – Sarbievijaus draugas, lydėjęs jį grįžtantį iš Romos 1625 m. rudenį.

³ Pindas – kalnai Tesalijoje, mūzų būstinė.

⁴ Kamėnos (lot.) arba mūzos (gr.) – Jupiterio ir Mnėmosinės dukters, įvairių menų ir mokslų globėjos.

⁵ Delfai – miestas Graikijoje, Parnaso kalno papėdėje, garsėjęs Apolono orakulu ir šventykla.

II, 7. ODĖ PUBLIJUI MEMIJUI⁶

Gal žmonių našta daug lengvesnė būtų,
 Jeigu kilt ir krist to paties pakaktų
 Laiko, bet staiga dideli dalykai
 Virsta griuvėsiais.

Niekas amžinai neturėjo laimės,
 Miestų ir žmonių neramus likimas.
 Valanda viena karalystes griauna,
 Augustias amžius.

Per toli, deja, laiko ribą skyrė,
 Kas valdoms sugriaut reiks dienos pasakė:
 Mirksnio tereikės, kad tautas nušluotų
 Smūgis lemtingas.

Publijau, dievams įkyrėt nereikia,
 Skūstis jiems dėl to, kad namuos kaimynų
 Girdis per dažnai gedulingos giesmės,
 Mirčiai atėjus.

Valanda, kuri davė tau gyvybę,
 Davė tau sykiu galimybę mirti.
 Tik darbais žmogus atminty išlieka,
 Amžius gyvena.

⁶ Parašyta 1625 metų rudenį, skirta nežinomam asmeniui.

I, 4. ODĖ KRISPUI LEVINIJUI⁷*Kad nepasitikėtų per daug jaunystė*

Krispai, nuolatos atsimink, kol gyvas:
 Greitai pasibaigs maloni jaunystė.
 Godūs ją nuneš vis nauji mėnuliai –
 Laikas nestovi.

Nors tavus rūbus brangenybės puošia,
 Diržas su sagtim iš gryniausio aukso,
 O pečius dailus iš tiriečių vilnos
 Gaubia apsiaustas.

Bet įsižiūrėk: bailiai virpa plunksnos
 Šalmo viršuje, jis lengvai nukrinta.
 Ir žibąs nūnai – tik bandyk nutraukti –
 Auksas pabąla.

Dešine dosnia valanda ką davė,
 Vėl kita pagrobs apgaulia kairiaja,
 Lyg mama, kuri nekaltom vilionėm
 Vaiką apgauna.

Kintanti sėkmė, nepastovios lemtys
 Savo valdžioje laiko vargšą žmogų,
 Prie skirtos ribos, lyg srautinga upė,
 Skuba mūs metai.

Adrijoj ramioj daug lėčiau praplaukia
 Laivas, sumerkų pastūmėtas irklų,
 Kai bures glebias nelauktai įtempia
 Vėjo dvelkimas.

Valandoms visoms šio pasaulio Viešpats
 Uždeda sparnus per visatą skristi,
 Slepias jos lizde, kol ateina laikas.
 Ateičiai bręsta.

⁷ Krispas Levinijus – Sarbievijaus draugas, lydėjęs jį grįžtantį iš Romos 1625 m. rudenį.

IV, 35. ODĖ PAULIUI KOZLOVIJUI⁸

Jau šiltu dvelkimu vėjai pavasario
 Grįžę glosto laukus ir arimus naujus,
 Vėl pražydusios gėlės
 Puošia pievas žiedais margais.

Plukdo Vilija vėl derlianešius laivus
 Pro sodybas, laukus praplaukdama tyloj,
 Nors be perstojo klega
 Pauščiai ant gretimų kalvų.

Ten piemu netoli ant pakylos žalios
 Nendrine dūdele švilpauja daineles
 Ir upeivis štai ilsis,
 Burių nešamas pakeltų.

Duok Paladės darbams, Pauliau, atokvėpį
 Ir rytoj, kai pakils saulė viršum kalnų,
 Auksiniu savo veidu
 Kai tik žemę jinai nušvies, –

Mes į kalną žalių Lukiškių kopsime,
 Kur aukšti ąžuolai ošia ir dengia jį,
 Įsiklausę, kaip gurga
 Vandenyms plaukdami prošal.

Čia, sustoję pačioj kalno viršūnėje,
 Visą Vilnių apžvelgt mudu galėsime,
 Kaip apsupus jį laiko
 Vilija savame glėby.

Čia matysim gerai spindinčius iš toli
 Kupolus, šventyklas, dvi iškilias pilis,
 Didžiojo Palemono
 Karalystę turėtąją.

Kaip atgyja lengvai tautos taikos metu!
 Dar treji po karų metai nesibaigė,
 O senieji kviritai
 Turi tris šventyklas naujas.

⁸ Parašyta apie 1631 metus. Paulius Kozlovijus – Sarbievijaus studijų draugas.

Čia galėsime stebėt, kaip ant aukštų kalvų
 Gedimino pilis lyg Kapitolijus
 Stūkso ir į padangę
 Bokštais remiasi išdidžiais.

Žmogui reik atgaivos: net ir menki darbai
 Virsta tuoj dideliais, jei pailsėt gali.
 Žvelk iš čia, kaip banguoja
 Kalvos savo žaliais gūbriais.

Topolį, neseniai buvusį po sniegu,
 Gūšiais nepastoviais glosto Etezijai
 Ir nekliudomai plaukia
 Upė, ledą pralaužusi.

Lauką, rožėm rausvom šiandien pražydusį,
 Vakar sniego danga laikė apklojus dar,
 Paukščiai garsiai sučiulbo,
 Ištylėję žiemos dienas.

Tad nedelsdamas vyk rūpesčius tuos šalin
 Ir atokvėpiui skirk dieną, kurią šviesus
 Žada Vakarais; Horos
 Ją baltaisiais žirgais atveš.

I, 7. ODĖ TELEFUI LIKUI⁹

Skundžiasi likimo ir sėkmės nepastovumu

Apgaulinga žmogaus lemtis,
 Žaidžia, Telefai, ji žaidžia mumis, deja.
 Viskas laikina žemėj šioj,
 Ką materija čia sukuria nerangi.
 Lemia įnoris. Tuoj nukris
 Tai, kas kyla, bet vėl kils ir nukris atgal.
 Šitai išleikia kamuolys,
 Sviestas rankos lengvos, pasišokėdamas:
 Čia jis siekia dangaus skliautus,
 Čia į žemę skaudžiais smūgiais atsimuša.
 Veja vakaras vakarą,
 Kartais būna blogiau, kartais ir vėl geriau.
 Lokia metai lyg debesys,
 Su Favonais eikliais tolsta dešimtmečiai.

⁹ Parašyta 1623–1625 metais, skirta nežinomam asmeniui.

Amžiai pralekia viesulu,
 Ir akimirka ši, lyg užburta dainos,
 Tuoj žaibų vežimu nuskries.
 Ak, kaip Notus greitus ragina valanda!
 Lyros muzika maloni
 Nei švilpynė gaudi nesugrąžins atgal.
 Nors vadinama nuostabia,
 Ši daina pagyrų linkusi negirdėt.
 Jai beskambant, lemties ranka
 Grobia miestus, tautas ir varganoj tėkmėj
 Nugramzdina ji karalius:
 Puošnūs skeptrai, šlovė, buvusi jų galia
 Virsta greit pelenų krūva.
 Aukso rūmus ir jų stulbinančias menes
 Su visais žmonėmis kartu
 Ji palaidos ūmai, bokštus sugriovusi.
 O virš griuvenų tų baisių,
 Virš kapų, didžiūnus žemės priglaudusių,
 Skries lemtis triumfuodama
 Ir žvaigždžių orbitas ji nusineš kartu
 Sūkury nesuvaldomam.
 Kol diena po dienos bėga gyvenimas,
 Tol mums, Telefai, lemta klyst.
 Žaidžia ratas lemties, žaidžia mumis, deja.
 Gal mes klystam, o gal tikrai
 Toks gražus atspindys supančių mus daiktų?
 Likai, jeigu žinai, sakyk:
 Tai, ką matom aplink, ar iš tiesų yra,
 Ar apgaulė akių tiktai?
 Ar matyto seniai sapno gražaus tąsa?

Iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinitė ir Ona Daukšienė

Živilė Nedzinskaitė

MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS POEZIJOS BAROKIŠKUMAS

E del poeta il fin la meraviglia (poeto tikslas yra nustebinti) – žymiausio XVII a. italų poeto Giambattistos Marino žodžiais galėtume įvardyti tai, kas buvo Baroko epochos emocinė šerdis – nuostaba (*meraviglia*). Ji pasireiškė netikėčiausiomis formomis ir neįprasčiausiais pavidalais. Kaip tas netaisyklingos formos perlas¹, Barokas turėjo daugybę kintančių ir besimainančių atspalvių, darniai jungė kontrastingus dalykus: egoistinę aroganciją ir vergišką nusižeminimą, besaikę prabangą ir purviną skurdą, karališką rafinuotumą ir valstietišką šiurkštumą. XVII a. astronomai, matematikai ir filosofai vargo stengdamiesi žmogaus protu aprėpti ir įvardyti staiga prieš juos atsivėrusią begalybę, o menininkai fiksavo akimirkos žavesį, detalės grožį, bandė atkartoti judesio dinamiką. Gyvenimą ir tikrovę pamažu imta suvokti kaip iliuziją, regimybę, teatrą. Netikrumą ir baimę kėlė žinojimas, kad pasaulis nėra nei pastovus, nei harmoningas, kad neįmanoma perprasti jo dėsnių. Kaip tik tokios mintys kreipė žmogaus žvilgsnį aukštyn, o vieninteliu amžinu dalyku ir dvasine atrama nuolat kintančiame pasaulyje tapo pasitikėjimas Dievu. Tai Jis, visatos orkestro dirigentas ir pasaulio teatro režisierius, suteikė žmogui ir protą, leidžiantį priešintis fatališkam pasaulio blogiui bei aistroms, ir jausmus, skatinančius siekti grožio bei harmonijos.

Ypatingas dėmesys Baroko epochoje buvo skiriamas menams: literatūrai, muzikai, dailei. Tik garsui, žodžiui ar vaizdui suteikta forma galėjo suvaldyti kraštutines šios epochos priešybes, kurti iš jų nuostabą keliančią dermę. Kita vertus, nors disciplinuota proto vaizduotė iš supančių reiškinių chaoso ir dėliojo mozaikinį pasaulio paveikslą, jo giliausia esmė tebeliko paslaptį ir neatskleista.

Baroko literatūra užgimė ir susiformavo Italijoje bei Ispanijoje² (žymiausi šio laikotarpio poetai Giambattista Marino, Luis de Gongora). Naujos epochos literatūra pasižymėjo keletu specifinių bruožų: meninių išraiškos priemonių dinamiškumu ir ekspresyvumu, vidine logika, vaizdų kontrastingumu ir netikėtu jų derinimu, žodiniu puošnumu, kūrinio ir formos sudėtingumu, taip pat visiškai nauju stiliumi, vėliau pavadintu manieristiniu ar barokiniu³.

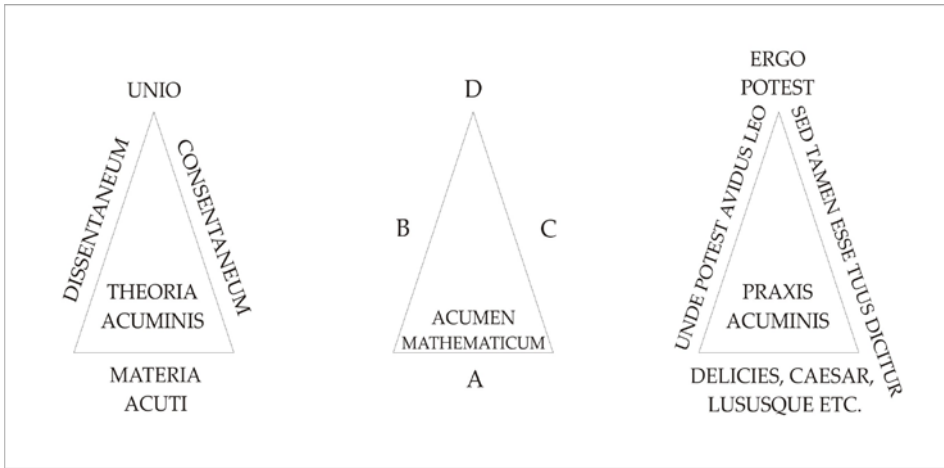
Motiejus Kazimieras Sarbievijus taip pat rašė apie naujai atsiradusį stilių ir buvo bene pirmasis Europoje pateikęs aptakią ir imlią ne tik barokinio stiliaus, bet ir pačią Baroko epochos dvasią atitinkančią formuluotę. Tuo metu neišspausdintame veikalė *Apie aštrų ir šmaikštų stilių* (*De acuto et arguto*) jis teigė, kad „aštrus stilius yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kitaip tariant, kaip yra posakyje *taiki nesantaika arba netaiki santaika*“⁴. Aštraus stiliaus teoriją Sarbievijus vaizdžiai iliustravo lygiašonio trikampio figūra:

¹ Vyrauja nuomonė, kad epochos pavadinimas kilęs iš portugališko netaisyklingos formos perlo pavadinimo perola barroca.

² René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven: Yale University Press, 1963, p. 93–94.

³ Tyrinėtojų šie terminai dažnai vartojami kaip sinonimai, nors manierizmas labiau skirtas apibrėžti ankstyvojo baroko stadiją, barokinis – vidurinę, o barokizmas žymi vėlyvojo Baroko bruožus.

⁴ Mathias Casimirus Sarbievijus, *Poetica: Praecepta poetica, De perfecta poesi = Poetika: Apie tobulą poeziją, parengė, papildė, pratarė parašė ir rodykles sudarė Ona Daukšienė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 8.

Jis aiškino, kad kaip tokiame trikampyje esančios dvi priešingos kraštinės, prie pagrindo nutolusios viena nuo kitos, o viršūnėje susijungiančios, taip ir kalbos aštrumą sudaręs dviejų priešingų, bet turinčių bendrą pagrindą, minčių suliejimas viename posakyje, o abu aštraus stiliaus komponentai – darna ir nedarna – turį būti lygiaverčiai. Tad aštraus stiliaus esmę, Sarbievijaus manymu, sudaręs sugebėjimas įžvelgti tame pačiame reiškinyje ir tai, kas yra universalu, ir tai, kas neatitinka įprastų normų ir būdinga tik tam vienam reiškiniui. Lygiašonio trikampio schemą Sarbievijus iliustravo paskutinėmis žymaus Antikos poeto Marcialio epigramos eilutėmis:

Matėme mes žaidimus ir linksmus kvailiojimus liūtų,
 Cezari. Betgi stebėt štai arenoj gali,
 Kai dantimis švelniais keliskart pagautas zuikelis
 Sprunka linksmai, o po to šoka vėl liūto gerklėn.
 Argi pagaili aukos, ją pagavęs, liūtas žiaurusis
 Sako, tas liūtas yra tavo. Ir gali todėl!⁵

Epigramoje pasakojama apie alkaną liūtą, kuris išleistas į areną nesudraskė savo aukos. Taigi matematinio trikampio pagrindas A yra aštraus stiliaus medžiaga (*materia acuti*). Viena trikampio kraštinė B išreiškia nedarną (*dissentaneum*) – alkanas liūtas pasigaili aukos. Kita kraštinė C reiškia darną (*consentaneum*) – liūtas yra gailestingo imperatoriaus žvėris. Abi trikampio kraštinės B ir C susiduria taške D, kuris jungia nedarnią ir darnią mintį (*unio*) – gailestingo imperatoriaus liūtas ir pats yra gailestingas, todėl nesudrasko kiškio. Taip kūrinyje pasiekama nedarnos ir darnos vienovė.

Sarbievijaus poezijoje gausu tik Baroko literatūrai būdingų įvaizdžių ir temų. Viena iš jų – nepastovi lemtis. Šiai temai daug dėmesio skyrė Renesanso humanistai, ypač populiari ji tapo Baroko epochoje. Fortūna – tai kitimo, atsitiktinumo, permainingų aplinkybių

⁵ Dėl aiškumo pateikiamas visos Marcialio epigramos lietuviškas Aleksandros Teresės Veličkienės vertimas.

metafora. Ne vienoje Sarbievijaus odėje Fortūna apibūdinama epitetais *skraji* (*volucris*), *veržli* (*rapida*), *apgaulinga* (*mendax*). Ji yra ir didžioji Iliuzionistė⁶, nes permainingi ir netikėti likimo posūčiai verčia žmogų prarasti realybės jausmą. Fatališkumo ir gyvenimo nerealumo tema ypač ryški Sarbievijaus amžininko, gyvenusio kitoje Europos pusėje, ispanų dramaturgo Pedro Calderóno de la Barkos (Pedro Calderón de la Barca, 1600–1681), baigusio jėzuitų kolegiją, kūryboje. Jo dramose *Gyvenimas yra sapnas* (1635), *Didysis pasaulio teatras* (1635–1645) plėtojama likimo idėja, kuri pasireiškia žemiškos būties menkumo, iliuziškumo suvokimu. Dramaturgas vaizduoja aistras bei instinktus, kuriuos pažadina likimo permainingumo suvokimas, o nuslopinti ir sutramdyti juos gali tik protas, valia ir tikėjimas. Apskritai gyvenimo kaip sapno, teatro, vaidinimo apibrėžimai yra itin dažnos Baroko literatūros ir pasaulėvokos sąvokos. Fortūna – ant rato ar jo viduryje stovinti moteris – buvo dažnai vaizduojama ir Renesanso dailės kūriniuose. Taip vaizdžiai buvo įkūnijama mintis apie nuolatinę kaitą – žmogui neleista žinoti, kada jis atsiders Fortūnos rato viršuje, o kada – apačioje. Tačiau kartu jam paliekama viltis, mat Fortūnos ratas nuolatos juda, vadinasi, nė viena būseną – laimė ar skausmas – netruks amžinai.

Likimo tema skirtingais aspektais atskleista dvejose Sarbievijaus odėse. Eilėraštis Au-relijui Likui, kuris turi paantraštę „Kad per daug nesiskųstų nepalankiu likimu“ (*Lyric*. I, 2), be jokios įžangos pradedamas tiesiog nuo pagrindinės temos dėstymo, t. y. nuo stoikų filosofijos esmę atskleidžiančių ir Horacijaus „aukso vidurio“ idėją atliepiančių patarimų, kaip protingai ir ramiai gyventi:

Liaukis, Likai, tuščiai raudot,
 Vyk iš savo širdies liūdesį kuo toliau,
 Juodus rūpesčius nuo kaktos
 Brauk ir linksmas aukštyn galvą pakėlęs žvelk.
 Nors giedra ne kasdien diena,
 Ir likimas dažnai iškrečia pokštą mums,
 Bet audringa nūnai banga
 Ryt nurims ir su ja vėjai vakariai žais.
 Saulė, šiandien liūdna, blausi,
 Vėl rytoj nusijuoks, spindulius žerdama.
 Taip ir žmogų nuo pat mažens
 Lydi pakaitomis ašaros ir juokai,
 Gilų sielbartą štai, žiūrėk,
 Keičia džiaugsmas, o jį vėl liūdesys pakeis.
 Toks likimas ir jo valia.
 (Vertė Eugenija Ulčinaitė)

Poeto teigimu, nors gyvenimas yra nenusipėjamas, jame vis dėlto vyrauja pusiausvyra. Odės adresatui jis pataria neverkti ir nesisieloti, jei užklumpa nelaimės, nes rytojas diena gali atnešti ir gerų permainų. Visus likimo pokštus dera pasitikti išdidžiai iškelta galva. Po pirmose keturiose eilutėse išsakytų tiesioginių patarimų poetas nuosekliai pereina

⁶ Elwira Buszewicz, Sarmacki Horacy i jego liryka, Kraków: Księgarnia akademicka, 2006, p. 182.

prie pagrindinę mintį iliustruojančių palyginimų su gamtos reiškiniiais, kurie dar labiau ją sustiprina ir pagrindžia: saulė šviečia ne kiekvieną dieną, o audras jūroje keičia ramybė.

Kita Sarbievijaus odė likimo tema skirta Telefui Likui (*Lyric. I, 7*), kuris skundžiasi likimo ir sėkmės nepastovumu:

Apgaulinga žmogaus lemtis,
 Žaidžia, Telefai, ji žaidžia mumis, deja.
 Viskas laikina žemėj šioj,
 Ką materija čia sukuria nerangi.
 Lemia įnoris. Tuoj nukris
 Tai, kas kyla, bet vėl kils ir nukris atgal.
 Šitaip išleikia kamuolys,
 Sviestas rankos lengvos, pasišokėdamas:
 Čia jis siekia dangaus skliautus,
 Čia i žemę skaudžiais smugiais atsimuša.
 Veja vakaras vakarą,
 Kartais būna blogiau, kartais ir vėl geriau.
 (Vertė Eugenija Ulčinaitė)

Pagrindinė odės mintis – nieko nėra amžina (*aeternum nihil est*). Poetas teigia, kad visi materialūs dalykai yra laikini. Nepastebimai greitai pralekia dienos, metai, amžiai. Keičiasi tautos, griūna miestai, miršta karaliai, o žmogus tėra tik žaisliukas įnoringos Fortūnos rankose. Odės pabaigoje išsakomos dvejonės žmogų supančio pasaulio realumu:

Kol diena po dienos bėga gyvenimas,
 Tol mums, Telefai, lemta klyst.
 Žaidžia ratas lemties, žaidžia mumis, deja.
 [...]

Likai, jeigu žinai, sakyk:
 Tai, ką matom aplink, ar iš tiesų yra,
 Ar apgaulė akių tiktai?
 Ar matyto seniai sapno gražaus tąsa?
 (Vertė Eugenija Ulčinaitė)

Įdomu, kad ir Calderóno dramoje *Gyvenimas yra sapnas* lygiai tokią pačią abejonę gyvenimo tikrumu monologe išsako karalaitis Sigizmundas:

Pasaulis šitaip sutvarkytas,
 Kad mes sapnuojam, jog gyvenam
 Valdovas susapnuoja sostą [...]

Sapnuoja turčius, kad turtingas [...]

Sapnuoja vargeta, kad vagsta [...]

Aplink visur, kur pažiūrėjus,

Visi, kas gyvas, vien sapnuoja,
 Nors apie tai nė negalvoja.
 [...]
 Juk kas gyvenimas? Šešėlis
 Iliuzija, apgaulė, šmėkla.
 [...]
 Gyvenimas – sapnai spalvoti,
 Užmigus mums jie išsapnuoti.⁷

Ypač barokiškos yra Sarbievijaus epigramos, kurios XVII a. labai išpopuliarėjo, buvo imtos laikyti visų mažųjų literatūros formų pagrindu, traktuotos kaip žanras, reikalaujantis iš kūrėjo paties aukščiausio poetinio meistriškumo, talento brandos ir išmonės. vienoje iš jų plėtojama mirties, kaip nematomos, bet visur esančios žmogaus palydovės, tema:

Saltantes nuper Mors viderat atra Lupercos,
 Et se festivis miscuit ipsa choris:
 Ebria perque domos saltabat perque plateas,
 Morborum longo praeveniente choro.
 Hic uni juvenis dum forte resistere vellet,
 Ebria non meritum messuit ense caput.
 Tollite de lautis, juvenes, convivia mensis;
 Quis scit, an ex vestris non bibat illa scyphis?
 (Epigr. 119)

[Kartą matė juoda Mirtis šokancius luperkus, / ir pati įsimaišė į šventines eisenas. / Ir šoko girta, blaškydamasi po namus ir gatves, / lydima gausybės ligų. / Štai vieno jaunuolio, kai [jis] norėjo drąsiai pasipriešinti, / girta galvą nenusipelnusių dalgiu nurėžė. / Nuimkite nuo gausių stalų, jaunuoliai, vaišes, / kas žino, ar anoji negeria iš jūsų taurių?]⁸

Epigramos pasakojimas pradedamas pagoniškos Luperkalijų šventės, kuri senovės Romoje buvo skirta Fauno garbei, aprašymu. Šventės kulminacija tapdavo ritualinis luperkų kolegijos narių bėgimas aplink Palatino kalvą. Tuomet luperkai diržais, išsipjautais iš paaukoto ožio odos, mušdavo moteris, kurios tikėjo, kad tokie smūgiai laiminantys santuoką ir užtikrinantys vaisingumą. Tad pirmose kūrinio eilutėse pasitelkiant analogiją su Luperkalijomis kuriama nerūpestinga karnavalinė atmosfera ir siautulingos pagoniškos šventės, kurios metu gatvėse ir aikštėse linksminamasi, valgoma, geriama ir šokama, vaizdas. Jis ir sudaro foną toliau epigramoje vaizduojamiems įvykiams. Pagrindinė veikėja yra girta (*ebria*) ir juoda Mirtis (*atra Mors*). Epigramoje pabrėžiama, kad Mirties pasirodymą ir tolesnius jos veiksmus tarsi išprovokuoja miesto švente, kurios metu Mirtis nepastebėta kartu su savo palydovėmis ligomis (*morborum choro*) bei visais šventės

⁷ Cituojama iš: Pedro Calderón de la Barca, Gyvenimas – tai sapnas. Dramų rinkinys, vertė Aurelijus Katkevičius, Aleksys Churginas, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 98–99.

⁸ Čia ir toliau pažodinis epigramos vertimas straipsnio autorės.

dalyviais linksminasi ir keliauja iš vieno kiemo į kitą. Sarbievijus aprašo dailėje ypač dažnai vaizduotą Mirties šoki (*dance macabre*) – skeletą su dalgiu, primenantį, jog visi neišvengiamai pasmerkti mirti. Šventes metu personifikuota girta Mirtis dalgiu nukerta galvą jaunuoliui, nesitikėjusiam tokios gyvenimo pabaigos. Autorius tarsi teigia, kad nelaimingo jaunuolio vietoje galėjo atsidurti bet kuris iš šventes dalyvių. Ypač įdomios paskutinės epigramos eilutės, kurias galima perskaityti kaip perspėjimą kiekvienam, nepaisančiam saiko. Mat jei Mirtis paragauja žmogaus maisto ar gėrimo, ji tarsi pasižymi ir išsirenka auką, kurią pasiima su savimi. Todėl autorius ragina nudengti stalus ir paslėpti šventes vaišes. Neatsitiktinai paskutinėje eilutėje minima taurė, kurią galima traktuoti kaip rūstybės taurės, įkūnijančios Dievo bausmę ir teismą, simbolį bei priešpriešą išganymo taurei. Epigramos finalas išreiškia Baroko epochos vaizduojamajame mene bei literatūroje ypač populiarių atsitiktinumo ir mirties motyvą, kuris dažnai nuskambėdavo kaip perspėjimas, kad visų laukia vienas ir tas pats likimas – atmink, kad mirsi (*memento mori*).

Kita Sarbievijaus epigrama atspindi taip mėgtą Baroko epochoje žaidimą žodžiais ir simboliais. Tai kūrinys apie Lietuvos etmono Karolio Chodkevičiaus (1560–1621) herbe esančią raidę W, kurią apvertus arba žiūrint iš viršaus ar dangaus gaunama dvyliktoji lotyniškos abėcėlės raidė M:

Magnus Alexander, Magnus Pompeius habetur:

Magnus hebebaris, Carole, Magnus Otho.

Scilicet hos magnos magni fecere triumphi:

Te major magnum, Carole, palma facit.

Perlege stemma tuum: Vincis te, vincis et hostem

Hic quae terra legi non putat, astra legunt.

Si dubitas, hoc ipse Deo da stemma legendum:

De coelo magnum Maximus ipse leget.

(*Epigr.* 72)

[Aleksandras laikomas Didžiuoju, Didžiuoju ir Pompėjus: / Didžiuoju, Karoli, buvai laikomas, Didžiuoju [ir tu], Otone. / Aišku, juos didžius padarė dideli triumfai. / Tave didesnė šlove, Karoli, padarė Didžiuoju. / Perskaityk savo herbą: Nugali save, nugali ir priešą; / čia, ko žemė nemoka perskaityti, perskaito žvaigždės. / Jei abejoji, pats Dievui duok perskaityti šį herbą: / Iš dangaus pats Didžiausias perskaitys, kad esi didis.]

Šios epigramos pasakojimas susijęs su „vaizdo apvertimu“⁹, t. y. su Chodkevičiaus herbe esančios W raidės transformacija į M. Raidė M interpretuojama kaip didybės (*Magnitudo*) simbolis, epigramoje jis pateikiamas pasitelkiant iš M raidės prasidedančių žodžių laipsniavimą: *magnus* (didelis), *major* (didesnis), *maximus* (didžiausias). Garsiausi senovės karvedžiai Aleksandras, Pompėjus, Karolis, Otonas pilnė šlove (*magni*) neeilinėmis pergalemis (*magni triumphi*). Aleksandras Makedonietis (356–323 m. pr. Kr.), dvidešimties paveldėjęs tėvo sostą, nukariavo Persiją, didžiausią tuomet buvusią šalį, ir išgarsėjo

⁹ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 172. Autorė pastebi, kad 5-oje Sarbievijaus epigramos eilutėje pasikartojantys veiksmazodžiai *vincis vincis* taip pat yra ne kas kita, o Chodkevičiaus herbe esančios raidės W, kurią sudaro dvi V, išskaidymas.

pergalėmis prie Graniko upės (334 m. pr. Kr.), prie Iso (333 m. pr. Kr.), nugalėjo Persijos karalių Darėją prie Gaugamelų (331 m. pr. Kr.). Gnėjus Pompėjus (106–48 m. pr. Kr.), vienas žymusių Romos karvedžių, 25 metų jau buvo pasiekęs ne vieną svarbią pergalę Sicilijoje, Afrikoje ir Rytuose. Otonas I (936–973 m.) 962 m. vainikuotas imperatoriumi atkūrė Šv. Romos imperiją. Jis norėjo, kad imperija apimtų visą krikščionišką pasaulį. Karolis (747–814 m.), frankų karalius, buvo Karolingų dinastijos pradininkas ir nukariavęs saksus, Bavariją, pavergęs Langobardų karalystes Italijoje, tapo Vakarų imperatoriumi. Su šiais karvedžiais lyginamas ir Jonas Karolis Chodkevičius, kuris labiausiai pasižymėjo karuose su švedais atimdamas iš jų Treidenės ir Siguldos pilsis (1601 m.). Už šios nuopelnus 1605 m. jis buvo paskirtas didžiuoju Lietuvos etmonu. Tais pačiais metais rugsėjo 27 d. įvyko žymiausias jo vadovaujamas mūšis su švedais ties Kircholmu (Salaspiliu), šalia Rygos, kuriame 14 000 švedų kariuomenė per 4 valandas pralaimėjo 4000 lietuvių kariuomenei. Šis laimėjimas išgarsino Chodkevičių ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Vakarų Europoje. Svarbu prisiminti, kad būtent šis žymus karvedys 1614 m. įsteigė jėzuitų kolegiją Kražiuose.

Tad epigramoje kalbama apie tai, kad Chodkevičius, iškovojęs ne vieną pergalę, pelno dar didesnę šlovę (*major palma*), todėl taip pat yra (*magnus*). Jei šitas faktas dar nesuprantamas žemės gyventojams, siūloma iš aukštai pažvelgti į Chodkevičiaus vardą ir pamatyti jame apverstą raidę W, kuri tampa M bei simbolizuoja karvedžio šlovę (*magnus*). Epigrama pabaigiama akuminiu, kurį taip pat sudaro prasidedantys M raide žodžiai: pats *Maximus* (Didžiausias), t. y. Dievas, už vado nuopelnus, prilygstančius garsių senovės karvedžių pergalėms, paskelbs Chodkevičių *magnum* (dideliu).

Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad Sarbievijaus poezijoje atsispindėjo svarbiausi Baroko poezijos ypatumai: ir temos bei įvaizdžiai (mirties, nepastovaus likimo), ir stilistika (žaidimas žodžiais, skirtingom jų reikšmėm, poetinė išmonė). Iš jų šiaures Horacijus kūrė poetinį pasaulį, kuriuo žavėjosi visa Europa.

Danielius Naborovskis

Danielius Naborovskis (lenk. Daniel Naborowski, 1573–1640) – poetas, medikas, teisininkas, diplomatas. Gimė lenkų bajorų kalvinistų šeimoje. Įgijo gerą išsilavinimą Vokietijos, Šveicarijos, Prancūzijos ir Italijos universitetuose. Būdamas septyniolikos, Vitenberge studijavo antikinę literatūrą ir filosofiją, vėliau Bazelje – mediciną, Orleane ir Strasbūre – teisę, Paduvoje mokėsi mechanikos pas patį Galilėją Galilėjų. Užsienyje susipažino su Mikalojaus Radvilo Rudojo vaikaičiu, Kristupo Radvilo Perkūno sūnumi Jonušu Radvilu ir tapo jo prancūzų kalbos mokytoju. 1602 m. grįžęs iš užsienio apsigyveno Lietuvoje ir ėmė tarnauti Radvilams – buvo jų sekretorius, diplomatas, siunčiamas į Angliją, Prancūziją, Veneciją ir kitus Europos kraštus, vaikų mokytojas, gydytojas, rūmų poetas. Teikdamas politinius patarimus savo mecenatams, nevengė Fransua Rablė būdingo humoro. Viename laiške siūlė nuo politinių rūpesčių pavargusiems Radvilams įkurti šalyje „girtuoklių valstybę“, kurios piliečiams rūpėtų tik vienas klausimas: „Ką šiandien gersime?“ Būdamas kalvinistas, gerai sutarė su katalikais: svečiuodavosi Verkiuose, Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rūmuose, „mūzų buveinėje“, čia greičiausiai susitikdavo su vyskupo globotu katalikų poetu Motiejumi Kazimieru Sarbievijumi, kurio poeziją vertė į lenkų kalbą. Galėjo bendrauti ir su kitu Vilniaus vyskupo remtu rašytoju Konstantinu Sirvydu. Vedęs įgijo Kernavės dvarelį, kuriame mėgo užsisklęsti nuo viešojo gyvenimo reikalų. Tapęs teisėju, gyveno Vilniuje. Čia ir mirė. Palaidotas Kernavėje.

Buvo vienas talentingiausių lenkiškai rašiusių XVII amžiaus poetų. Žaisdamas žodžiais, alegorijomis ir metaforomis. išreiškė Baroko žmogaus pasaulėjautą. Jo kūrybą persmelkę pasaulio nepastovumo, gyvenimo laikinumo bei trapumo motyvai. Meilė, žmonių ryšiai iškeliami kaip brangintina greitai prabėgančio gyvenimo vertybė.

*Visa būtis šioj žemėj –
tik sekundės kelios...*

Danielius Naborovskis

Siūloma literatūra: Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Danielius Naborovskis

GYVENIMO TRUMPUMAS

Minutė po minutės, šitaip eina laikas.
Tėvus turėjai, štai jau gimė tavo vaikas.
Jei šiandien dar esi čia, jau rytoj nebūsi –
Numiręs šalto kapo duobėje supūsi.
Gyvenimas žmogaus – tai vėjas, blyksnis, dūmas
Dukart nebūna saulės vis toks pat šviesumas.
Vis sukasi ir sukasi laiko greitas ratas,
Nei pagailėti nieko, nei palaukt nepratęs.
Kol tu mąstei sustojęs, baigės tavo kelias:
Visa būtis šioj žemėj – tik sekundės kelios.
Vienam galbūt lopšys jau mirčiai guolį kloja,
Kitam tik gimus kapas motiną atstoja.

APIE TĄ PATĮ

Diena vis veja dieną ir tenai palieka.
Iš kur atgal sugrįžti nebegali niekas.
Tik nuostolius vien neša valandos ir dienos
Šitam, kuris išeina su diena kiekviena.
Būtis maitina mūsų valandas greitąsias.
Ką jos pagrobia syki, to nebesurasi.
Užmigus reikia naktį amžiną miegoti.
Todėl ir tu, žmogeli, privalai žinoti:
Dukart gyvena, kas dar gyvas rengias mirti.
Ir du kartus numiršta, kas mirties negirdi.

ONAI

Pagrobia viską laikas – šimtmečius ir dieną,
Palaidoja valstybę žemėj šioj ne vieną.
Per laiką gęsta protas, išmintis aptemsta,
Žavumas, grožis vysta ir sėkmė nublanksta.
Per laiką pievų gėlės grožio bebetenka,
Lapus geltonus medžių žemė tyliai renka.
Per laiką priešiškamai liaujasi kovoje,
Gėla ir neramumas širdį graužt nustoja.
Diena pakeičia naktį, o netrukus seka
Nauja diena, jai laikas tiesia savo taką.
Tik aš tave per amžius, Ona mylimiausia,
Kaip ligi šiol mylėti niekad nepaliausiu.

MEILĖ VISKĄ SULYGINA

Visam pasauly meilei – titulai nesvarbūs,
Nerūpi jai nei turtai, nei kilmė, nei vardas,
Už nieką laiko kilmę, pinigus ir kraitį:
Karalius myli vargšę, vargšas – karalaite.

Daniel Naborowski

KRÓTKOŚĆ ŻYWOTA

Godzina za godziną niepojęcie chodzi:
 Był przodek, byłeś ty sam, potomek się rodzi.
 Krótka rozprawa: jutro – coś dziś jest, nie będziesz,
 A żeś był, nieboszczyka imienia nabędziesz;
 Dźwięk, cień, dym, wiatr, błysk, głos, punkt, żywot ludzki słynie.
 Słońce więcej nie wschodzi to, które raz minie,
 Kołem niehamowanym lotny czas uchodzi,
 Z którego spadł niejeden, co na starość godzi.
 Wtenczas, kiedy ty myślisz, jużes był, nieboże;
 Między śmiercią, rodzeniem byt nasz ledwie może
 Nazwan być czwartą częścią mgnienia; wielom była
 Kolebka grobem, wielom matka ich mogiła.

NA TOŻ

Dzień jeden drugi goni i potem zostawa
 Tam, skąd wiek wszytkokrotny odwrotu nie dawa.
 Żaden dzień i godzina bez szkody nie bywa
 Człowieku, który ze dniem zarówno upływa.
 Karmia byt nasz godziny, która leci snadnie;
 Więcej się ten nie wraca, kto z rejestru spadnie;
 Już w nocy wiekuistej sen przyjdzie spać twardy.
 Na to masz zawsze pomnieć, o człowiecze hardy:
 Dwakroć żyje, kto żyjąc umrzeć się gotuje;
 Umiera dwakroć, kto się śmiertelnym nie czuje.

DO ANNY

Z czasem wszystko przemija, z czasem bieżą lata,
 Z czasem państw koniec idzie, z czasem tego świata.
 Za czasem stawa dowcip i rozum niszczeje,
 Z czasem gładkość, uroda, udatność wiotszeje.
 Z czasem kwitnące łąki krasy ostradają,
 Z czasem drewa zielone z liścia opadają.
 Z czasem burdy ustają, z czasem krwawe boje,
 Z czasem żal i serdeczne z czasem niepokoje.
 Z czasem noc dniowi, dzień zaś nocy ustępuje,
 Czasowi zgoła wszystko na świecie hołduje.
 Szczyra miłość ku tobie, Anno, me kochanie,
 Wszytkim czasom na despekt nigdy nie ustanie.

MIŁOŚCI WSZYTKO RÓWNO

Nie dba miłość na świecie o wysokie stany,
 O wielkie majątności, o ród zawołany.
 Fraszka u niej posagi z wyprawą gotową
 I król sielankę lubi, sielanin królową.

Samuelis Pšipkovskis

Samuelis Pšipkovskis (lenk. Samuel Przytkowski, apie 1592–1670) – poetas, filosofas, religinis mąstytojas, publicistas. Kilęs iš išsilavinusios lenkų bajorų šeimos. Priklausė arijonų religinei bendruomenei, kuri neigė Jėzaus Kristaus dieviškumą ir krikščionybės išpažįstamą Švenčiausiosios Trejybės dogmą. Studijavo Vokietijoje ir Nyderlanduose – Altdorfo ir Leideno universitetuose, keliavo po Angliją ir Prancūziją. Nuo 1621 m. savo gyvenimą susiejo su Lietuva: stojo tarnauti LDK lauko etmonui Kristupui Radvilui, tapo jo sekretoriumi. Vėliau tarnavo Kristupo sūnui, LDK didžiajam etmonui Jonušui Radvilui bei šio pusbroliui, LDK žirgininkui Boguslovui Radvilui. Calvinistai Radvilai globojo katalikiškose Vakarų Europos šalyse persekiotus arijonus.

S. Pšipkovskis gyveno Biržuose ir iš Radvilų gautame Dailidžių dvarelyje greta Balstogės. LDK arijonų bendruomenės įpareigotas rašė Abiejų Tautų Respublikos arijonų istoriją. 1628 m. Amsterdame išleido knygą *Samprotavimai apie Bažnyčios taiką ir santarvę* (lot. *Dissertatio de pace et concordia Ecclesiae*). Europoje vykstant religinėms kovoms, tęsiantis Trisdešimties metų karui, S. Pšipkovskis gynė religinės tolerancijos idėją. Jis teigė, kad būtina atskirti valstybės ir Bažnyčios valdžias: Bažnyčios pareiga – rūpintis žmonių išganymu, tačiau ji neturinti teisės imtis prievartos. Negalima bausti ir persekioti kitaip tikinčių ir mąstančių žmonių, nes jų persekiojimas kenkia valstybei. Pasaulietinė valdžia turėtų tramdyti religinius fanatikus, kurie kursto visuomenėje nesantaiką. Šis S. Pšipkovskio veikalas sulaukė didelio atgarsio Nyderlanduose ir Anglijoje, prisidėjo prie tolerancijos idėjų sklaidos Europoje. 1653 m. angliškai perleistas Londone, jis turėjo įtakos žinomo anglų filosofo Džono Loko darbams. 1689 m. išleistame *Laiške apie toleranciją* D. Loka plėtojo S. Pšipkovskio ir kitų Abiejų Tautų Respublikos arijonų išsakytas mintis.

Kaip ir jo globėjas Kristupas Radvilas, S. Pšipkovskis viešajame Lietuvos ir Lenkijos gyvenime gynė tolerantiškos, piliečių minties ir tikėjimo laisvę gerbiančios valstybės idealą. 1632 m. Abiejų Tautų Respublikos seimui išrinkus karaliumi Vladislovą Vazą, arijonų poetas kreipėsi į naująjį valdovą eilėmis, iškeldamas sąžinės laisvės ir tolerancijos svarbą valstybės gerovei. 1655 m. pirmąkart Lietuvą okupavus Maskvai ir Švedijai, S. Pšipkovskis liko ištikimas savo globėjui Jonušui Radvilui, sudariusiam Lietuvos sąjungą su Švedija ir taip nutraukusiam uniją su Lenkija. Tais metais išleistoje knygoje *Jonušo Radvilo išteisinimas* (lot. *Apologia pro Janussio Radvilo*) jis aukštino LDK didžiojo etmono ištikimybę tėvynei, atmetė jam išsakytus kaltinimus dėl valstybės išdavystės.

1658 m. Respublikos seimas priėmė įstatymą, kuriuo įpareigojo šalies arijonus arba atsisakyti savo tikėjimo, arba parduoti turtą ir palikti valstybę. S. Pšipkovskis buvo tarp tų kelių tūkstančių Lietuvos ir Lenkijos arijonų, kurie liko ištikimi savo tikėjimui ir išvyko iš tėvynės. Jis gyveno Boguslovo Radvilo dvaruose Prūsijoje, ten iki mirties vadovavo Prūsijos arijonų bendruomenei. Parašė *Boguslovo Radvilo biografiją*, kurioje šlovino Radvilų

*Žvaigždės juk esam ir mes,
ir mus apgaubia šešėliai.
Kai užgęsta staiga proto
trapioji šviesa.*

Samuelis Pšipkovskis

giminės nuopelnus Lietuvos valstybei, pačius Radvilus kildino iš pagonių žynio Lizdeikos. S. Pšipkovskis buvo vienas garsiausių arijonų poetų. Lotyniškai rašė religinę, filosofinę ir politinę poeziją. Jo kūrybai būdingi žmogaus gyvenimo trapumo, nesustabdomos laiko tėkmės išgyvenimai, amžino gėrio ir grožio ilgesys.

Siūloma literatūra: Ingė Lukšaitė, *Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1980; Eugenija Ulčinė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Samuelis Pšipkovskis

RUDENS EKVINOKCIJAI

Šaukia jau, Fėbai¹, tave į šiltuosius pietus Ožiaragis.
 Takas tavasis – dangaus skliauto pačiam vidury.
 Jau dienas ir naktis lygiomis padalijo Svarstyklės.
 Nuo Ērigonės² drovios rankų nusvirusios štai.
 Ar beišvysi vėl mus tokius pat kaip palikdamas, Fėbai.
 Grįžęs atgal jau kitų metų naujuoju keliu.
 Kai pasauliui jaunystę, o žemdirbiui pjūtį atneši
 Ir pilkuosius medžius lapais papuoši kupliais.
 Bėki, skaisčius šviesuly. Juk ir mes trumpai tik tebėgam.
 Žemės vaikai ir dalis aukštojo tavo dangaus.
 Žvaigždės juk esam ir mes, ir mus apgaubia šešėliai.
 Kai užgęsta staiga proto trapioji šviesa.
 Tad išvyski dar mus sugrįžęs, kol šviečiam lyg žvaigždės.
 Būdami tik blyškus saulės skaisčios atspindys.

Iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinė

¹ Fėbas, Foibas – graikų dievo Apolono pravardė. Apolonas buvo įsivaizduojamas kaip šviesusis dangaus dievas.

² Ērigonė – graikų mitologijoje atėniečio Ikaro duktė, Dzeuso paversta Mergelės žvaigždynu.

Mykolas Kazimieras Pacas

Mykolas Kazimieras Pacas (apie 1624–1682) – karys ir politikas, LDK didysis etmonas, Vilniaus vaivada, viena iškiliausių Lietuvos Baroko asmenybių. Pacų giminės pradininkas greičiausiai buvo lietuvių bajoras Kymantas. Žinoma, kad Pacas Daukšaitis Kymantaitis tikrai gyveno XV amžiuje, didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio laikais. XVII a. viduryje Pacai tapo galingiausia Lietuvos gimine, suėmusia į savo rankas visas svarbiausias Didžiosios Kunigaikštystės pareigybes.

Mykolas Kazimieras Pacas buvo Trakų vaivados Petro Paco ir Elžbietos Šemetaitės sūnus. Mokėsi pas jėzuitus – Vilniaus universitete ir Braunsbergo kolegijoje Varmėje. Jį globojo, jo ugdymu ir likimu rūpinosi Mikalojaus Kristupo Radvilo Našlaitėlio sūnus, LDK didysis kancleris Albrechtas Stanislovas Radvilas. Nuo jaunystės M. Pacas susiejo gyvenimą su Lietuvos kariuomene: jau 1648 m. kovojo su sukilusiais kazokais, vėliau – su kraštą okupavusiais maskvėnais ir švedais. Sunkiausia Lietuvai laikotarpiu liko ištikimas tėvynei. Per karą su Maskva, kovos draugų paliktas, rašė iš karinės stovyklos tuometiniam didžiajam etmonui Pauliui Sapiegai: „Kas bus Tėvynei, kai visi ją apleisime. Aš vienas neužversiu priešui kelio nei savo vienintele galva, nei savo lavonu, nei savo krauju, net jei tai Viešpačiui Dievui patiktų.“ Dėl narsos ir karinių gebėjimų sparčiai kilo karjeros laiptais: tapo pulkininku žemaičių divizijoje, vėliau pačių karių išsirinktu divizijos vadu, dar vėliau – Lietuvos lauko etmonu ir didžiuoju etmonu. Rūpinosi LDK kariuomene: kūrė jos artileriją, parengė ir priėmė jos teisyną. Savo lėšomis sutvirtino Vilniaus pilį. Niekada nesutiko, kad lietuvių kariuomenei mūšiuose vadovautų Lenkijos etmonai. 1673 m. kartu su Lenkijos kariais dalyvavo pergalingame Chotino mūšyje su turkais. Lietuvių kariuomenė kovėsi narsiai – pirmoji įsiveržė į turkų stovyklą. Tačiau iš karto po mūšio etmonas lietuvius išsivedė namo. Šiandien ano meto LDK kovas su turkais primena Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje išlikę trofėjiniai karo būgnai.

Bendruose Abiejų Tautų Respublikos seimuose M. Pacas su savo giminaičiais karštai gynė Lietuvos interesus, ne kartą grasino nutraukti Lietuvos ir Lenkijos uniją, jei šių interesų nebus paisoma. Pasiekė, kad kas trečias Respubli-

Mykolo Kazimiero Paco portretas, nežinomas dailininkas

*Ruošdamasis stoti prieš
baisųjį Dievo teismą,
kviečiuosi liudininkais
savo Tėvynę, kuri mane
savo delnuose išmaitino,
bei narsiuosius Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštystės
Riterius.*

Mykolas Kazimieras Pacas, 1675

Napaisydamas savo silpnos sveikatos, savo krūtine ir krauju gyniau savo mieląją Tėvynę kartu su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riteriais, ėjau į visus pavojus, negailėdamas nei savo kraujo, nei turtų.

Mykolas Kazimieras Pacas, 1675

nusižeminimas, rūpestis bendrais valstybės reikalais ir įsitikinimas, kad jie priklauso nuo Dievo valios ir malonės. Buvo nepaprastai ambicingas. Jaunystėje dėl merginos kovėsi dvikovoje su būsimu Respublikos valdovu Jonu Sobieskiu ir jį sunkiai sužeidė. Būdamas kariuomenės dalinio vadu, LDK didįjį etmoną Paulių Sapiegą priimdavo gulėdamas lovoje. Nuolat ginčijosi su karaliumi Jonu Sobieskiu ir viešumoje kandžiai iš jo šaipėsi. Nepaisant įgytų pareigybių ir galios, M. Pacas gyveno nepaprastai asketiškai ir pamaldžiai. Nuolat marino ir kankino savąjį kūną. Pasak amžininkų, visada nešiojo „aštrią geležinę grandinėlą, kuria buvo savo kūną susiveržęs“. Sekdamas šv. Kazimieru, stengėsi laikytis skaistybės įžadų. Iki mirties liko nevedęs. Testamente reikalavo, kad jo laidotuvės būtų itin kuklios, jį lydėtų tik vienuoliai ir elgetos. Paliko pastatydinęs prašmatnius rūmus Vilniaus Didžiojoje gatvėje bei didingą barokinę Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią Antakalnyje. Lietuvai išsivadavus iš maskvėnų ir švedų okupacijos, ši bažnyčia iškilo kaip padėka Dievui ir būsimos jo globos tėvynei prašymas. Vykdamas M. Paco valią, jo palaikai buvo palaidoti po visų mindomu Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios slenksčiu. LDK didžiojo etmono kapo vietą žymėjo lenta su vieninteliu įrašu: „*Hic iacet peccator*“ – „Čia guli nusidėjėlis“.

kos seimas vyktų Lietuvoje – Gardine. Vykde savarankišką Lietuvos užsienio politiką: palaikė asmeninius ryšius su Maskvos ir Vienos rūmais, be valdovo žinios tardavosi su Maskvos caru.

Stengėsi gyventi kaip Kristaus karys – *miles Christi* (lot.), pabrėždamas savo ištikimybę Dievui ir tėvynei. Jo asmenybei būdingos Baroko žmogaus priešybės: stiprus savo vertės pojūtis ir

Mykolas Kazimieras Pacas

TESTAMENTAS

Mykolo Kazimiero Paco, Vilniaus vaivados, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono, testamentas, rašytas Vilniuje 1675 metų liepos 4 dieną.

Vardan Dievo, Šventoje Trejybėje vieno. Amen. Žmogaus amžius, būdamas trumpu laiku apribotas, negali būti pastovus ir daugel metų tęstis, mat kasdien gali kas nors atsitikti, nes šio pasaulio gyventojai ne tik privalo mirti, bet jiems ir ilgai gyventi neleistą; net ir tuomet, jei maloningas dangus teiktųsi mums duoti ilgesnį gyvenimą, vis tiek žmogus nėra taip lepinamas, kad jį arba šventos fortūnos kilnumas, arba valdžia, arba aukšto luomo teisės galėtų nuo mirties apsaugoti: mirčiai visi lygiai turime nusilenkti.

Būdamas žmogus krikščionis, aš visada pagalvodavau apie tą paskutinę valandą – ir kare būdavo daug atvejų, kai iš arti tekdavo matyti mirtį žvelgiant į gausybę nukautų priešų lavonų, ir tuomet visada medituodavau, kad žmogaus gyvenimas tėra tik trumpa valanda, neišvengiamai pasibaigianti mirtimi, į kurią visi vienodai greitai skubame. Todėl iš anksto, kol dar, ačiū Dievui, esu sveiko proto, valios, atminties ir minčių bei galiu veikti, išdėstau raštu (nes atminčiai visų žmogaus reikalų bei sprendimų apimti negalint, jie ilgiau išlieka popieriuje) paskutiniąją savo valią, visų pirma pareikšdamas prieš Viešpatį Dievą, kad, kaip esu gimęs ir išauklėtas tikrajame Šventajame Romos Katalikų Tikėjime, taip jame ir noriu savo gyvenimą baigti, ir jame mirštu. O turėdamas savo nuodėmingą, tačiau brangiausiu Jėzaus Krauju atpirktą sielą į Jo šventąsias rankas atiduoti, tvirtai ir neklysdamas pasitikiu begaliniu Jo gerumu ir gailėstingumu, kad, neidamas su manimi, nusidėjėliu, bylinėtis į griežtą ir baisų teismą, teiksis greitai brangiausiu savo Krauju nuplauti mano kaltes. Dėl to nusižeminęs maldauju pagalbos Švenčiausiosios Mergelės Marijos, Dievo Motinos, kurios globą daug kartų gyvendamas ir mirdamas patyriau, taip pat maldauju savo Šventųjų Globėjų Mykolo ir Petro, kad, atėjus paskutinei mano atsiskyrimo valandėlei, užtartų mane Dievo akivaizdoje.

Ruošdamasis stoti prieš baisųjį savo Dievo teismą, kuriame visos paslaptys bus viešai atvertos, kviečiuosi liudininkais savo Tėvynę, kuri mane savo delnuose išmaitino ir gausiomis malonėmis penėjo, bei narsiuosius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riterius ir visus tuos, kuriems buvo rašyti svarbūs raštai, sakyti žodžiai bei mano sprendimai geriau žinomi – visus šaukiu paliudyti, kaip aš kilau kiekvienam Riteriui pagal profesiją privalomais laiptais ir savo Dorybe pasiekiau tą lygį, į kurį Viešpats Dievas ir mielų mano Valdovų Karalių malonė norėjo mane pakelti, kaip visus savo darbus, jėgas ir pastangas kreipiau į vieną bendrojo gėrio, valstybės gerovės tikslą, nepaisydamas savo silpnos sveikatos, savo krūtine ir krauju gyniau savo mieląją Tėvynę kartu su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riteriais, ėjau į visus pavojus negailėdamas nei savo kraujo, nei turtų, kad tik būtų atmuštas priešas ir grąžinta seniai laukiama taika. Nuo pat karo su kazokais pradžios tiek karo stovykloje, tiek Marso lauke būdamas, per visus tuos metus nepraleisdamas nė vienos progos ar reikalo gintis, niekada nepanaudojau savo veiksmų piktam, net ir tada, kai tūli žmonės iš tarėjų, paėmę mane į rankas, savo rašiniiais ir įžeidžiais laiškais užvertė visus laikraščius ir vos ne visą Europą, stengdamiesi mane pražudyti tarp savo neapykantos Scilės ir Charibdės. Tačiau gerasis Viešpats Dievas neleis tyčiotis iš nekalto ir būsimasis laikas, kaip smalsus istorijos įvykių ir permainingos Tėvynės tyrėjas, parodys nesuteptą mano Dorybę ir nepažeistą ištikimybę. O dabar tik pareiškiu būsimiems amžiams, kad dėl pavyduolių niekšybės teko man tuos

nemalonumus iškęsti. Jei Dievas leis man ilgiau pagyventi, įrodysiu jiems, kad nepalaužė nekaltos mano sielos. O dabar, laikydamas tai Dievo valia – neišvengiamu bei mums nesuvokiamu Jo leidimu atkentėti už mano nuodėmes, – iš krikščionio širdies atleidžiu visus man skirtus įžeidimus ir pats savo ruožtu, jei ką nors kaip žmogus viena ar kita proga įžeidžiau, prašau man atleisti vardan Kristaus žaizdų.

Taip pat dėkoju narsiesiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riteriams, kurie tiek metų žygiuodami kartu man padėjo: iš pradžių – kaip žygių draugui, vėliau – kaip leitenantui, kuopų vadui, pulkininkui, dar vėliau – man vadovaujant kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko karo vadui, pagaliau – kaip visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės vyriausiajam vadui. Visus juos meiliai prie savo krūtinės glausdamas, bučiuoju sveikųjų galvas, suluošintųjų žaizdas, o už kartu nuveiktus darbus, karo vargus, už ištikimybę Valdovui ir Tėvynei, riteriškai atsiveikindamas, dėkoju šiais žodžiais: „Kovokite už aukurus ir židinius.“ Dėl tų Riterių ir dėl visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės, kuri buvo man vyriškų žygių ir riteriškos narsos atrama, kuri kartu su manimi kentė žiemos šalčius, dėl jų visų prašau savo mielojo Valdovo Jo Malonybės Karaliaus ir visos Respublikos, kad Jo Malonybė Karalius tėviškai maloningai atsižvelgtų ypač į tuos, kurie, taip seniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje tarnaudami, praradę sveikatą, išėikvoję turtus, po skydu pasenę, duonos trupinio užsitarnauti negali, kuriems jau sunku laukti ilgai uždelsto atlyginimo. Dėl jų visų, kaip anksčiau Jo Malonybės pirmtakų Karalių prašydavau, taip dabartinio laimingai viešpataujančio Karaliaus maldauju, kad ištikimus ir gera linkinčius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riterius malonėtų dosni Karaliaus ranka Valdovo duonos trupiniais pasotinti.

Atsisveikinęs su mieląja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomene, einu prie savo kūno palaidojimo. Kai jau mane Viešpats Dievas greitai nuspręs iš šio pasaulio paimti, jei Vilniuje, tai vėliausiai trečią dieną, jei stovykloje ar kelyje, tai į Vilnių kuo greičiau atgabenus, neduodant žinoti niekam iš mano brolių ir draugų, kad tik iš mano paprašytų testamentą vykdytojų vienas ar du būtų, reikia mano kūną mano paties išmūrytame rūsyje, šventoriuje, prie pat bažnyčios durų, palaidoti. Visi, kurie žvelgia giliau į palaimintąją amžinybę, yra įsitikinę, kad visos išlaidos ir laidotuvių puošnumai, kuriems nemaža lėšų išmėtoma, niekuo nepadeda nuodėmingos sielos išganymui. Todėl dėl visko, kas šventa, maldauju gerbiamųjų testamentą vykdytojų [...] ir įpareigoju jų sąžines (nes juos į baisų Dievo teismą pašauks, jei kitaip vykdys šią paskutinę mano valią), tegu nei patys jokių lėšų mano laidotuvėms nenaudoja, nei aš nieko nepalieku. O jei kas iš mano brolių ar artimųjų ypatingo jausmo man vedami norėtų tai daryti, neleisti, nes visos išlaidos turi būti skirtos mano sielai gelbėti, vienuoliams ir išmaldai aukoti. Mano kūną Jų Malonybės tegu įdeda į paprastą juodą karstą su kryžiumi, jokia medžiaga, juo labiau šilkinė, neapmušus, atveža į Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią Vilniuje, be jokios procesijos ar patarnavimų, be jokios prabangos ar iškilmių, ir paguldo ant grindinio be jokio katafalko, tik tegu uždega šešias dideles ryškiai degančias žvakes, kurios turi per visas šventas Mišias degti. [Laidoti] taip pat be jokių pamokslų, kalbų ir oracijų, nededant etmono buožės ant karsto, nešaudant ir be jokių įrašų, vėliavų ar herbų, be mane reprezentuojančių atvaizdų, nei laidotuvių metu, nei po to, ir apskritai – be jokios ištaigos, prie kurios pasaulis tokiais atvejais yra pratęs. Labai labai prašau gerbiamųjų testamentą vykdytojų, kad taip mane palaidotų be to viso puošnumo, be blizgesio dėl kurio tokiomis progomis žmonės paprastai daug stengiasi. Į šermenis tepakviečia tik kunigus, namiškius ir vargšus, juos tepavaišina. [...]

Vanda Zaborskaitė

TEATRAS SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE (XVI–XVIII a.)

Vilniaus universitetas 200 metų buvo skaisčiai spinduliuojantis teatro židinys, atstovaujantis scenos meno formai, gavusiai teatro istorijoje „mokyklinio teatro“ vardą. Šis teatras – Renesanso kūdikis. XVI a. Italijoje, bet ir kituose Europos kraštuose paplito mokyklų organizuojami spektakliai, kuriuose mokiniai vaidino Senekos, Terencijaus ir Plauto, be to, nelotyniškas humanistų pjeses. Tačiau itin platų užmojų ir savitą pobūdį šie vaidinimai įgavo jėzuitų vadovaujamos kolegijose, tapo reikšmingu viso teatrinio gyvenimo komponentu. Pjesių autoriai čia dažniausiai būdavo poetikos arba retorikos profesoriai, o vaidindavo mokiniai. Šio teatro kalba – lotynų, kartais su vietinių kalbų intarpais. Šis teatras mėgo masines scenas, puošnias dekoracijas ir šiaip įvairius scenos efektus. Vaidinimų vieta dažniausiai būdavo kolegijos aula, kiemas, bet ir didikų rūmai, bažnyčios, miesto aikštės ir gatvės, o vėliau ir specialiai vaidinimams skirtos salės. Žiūrovai – pradedant karaliais ir magnatais, baigiant marga miestelėnų minia. Šis teatras savo gyvavimo rytmečiu siejosi su renesanso stilistika, saulėlydy – su klasicizmu, bet jo vidurdienis – baroko epocha su kraštutinybių poetika, žiaurumo ir šventumo įtampomis, su fantazijos žaisme ir ryškiu teatrališkumu.

Vilniuje, kaip rašyta, pirmas mokyklinis vaidinimas įvyko 1570 m. rudenį, kai buvo pralinkę vos metai nuo kolegijos įsteigimo. Spektaklis įvyko kolegijos kieme, maloniai nustebę ir nudžiugę žiūrovai pamatė italo S. Tuci'o lotynišką komediją „Heraklis“.

Ir ėmė suktilis teatrinio gyvenimo ratas. Spektakliai vykdavo mokyklos programos nustatytu laiku – mokslo metų pradžioje ir pabaigoje, taip pat – per Užgavėnes. Bet į šitas ribas beveik niekad nesutilpta. Spektakliais dar būdavo pagerbiami ir aukšti svečiai, apsilankę Akademijoje, ir žymūs valstybinio gyvenimo įvykiai – taikos sutartys, pergalingi mūšiai, svarbios sukaktys, valdovų vestuvės ir karūnacijos. O kur dar įvairiomis progomis rengiamos iškilmingos eisenos, kuriose žengdavo mitologinėmis ir alegorinėmis figūromis persirengę dalyviai, kurioms buvo statomi triumfo vartai ir į dangų kildavo fejerverkai! Akademijos studentų ir profesorių teatrinė išmonė užliedavo Vilniaus gatves ir aikštes.

Mokyklinių dramų pastatymai būdavo puošnūs ir įspūdingi: juose dalyvaudavo įvairios alegorinės figūros (Garbė, Pamaldumas, Karas, Taika...), marguliuodavo įvairių tautų ir regionų apdarai (ne tik žemaičių, lietuvių, mozūrų, bet ir kinų, japonų, afrikiečių...), stebindavo šviesos efektai (fejerverkai, laužai), skambėdavo muzika ir dainos, tratėjo būgnai ar patrankų šūviai. Sudėtinga scenos technika leido vaizduoti herojų vizijas ir sapnus, scenos erdve praskriejančias gerąsias dvasias, pragarmėn prasmengančius niekšus, banguota jūra plaukiančius laivus ar iš kruvino upės srauto išnyrančias sirenas, laikančias iškeltą brangakmeniais išdabintą kryžių. Visa tai vaizdai iš vilniškių spektaklių.

Mokyklinio teatro repertuaras buvo įvairialypis daugeliu požiūrių. Dalis jo – internacionali: kai kurių žymių mokyklinių autorių dramoms buvo statomos Romoje ir Paryžiuje, Vienoje ir Vilniuje. Buvo daug klajojančių siužetų, kuriuos kiekviena mokyklinė scena varijuodavo, prisitaikydama savo poreikiams. Bet Vilniaus mokyklinei scenai kūrė ir daug vietinės kilmės žmonių arba tokių, kurie mokymusi, darbu, mokslu ir kūrybine veikla,

pažiūromis ir emocijomis buvo įaugę į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą arba bent su ja kaip nors susiję. Vienas iš tokių jau XVI a. buvo G. Knapijus, vėliau žymus lenkų leksikografas, bet jaunystėje mokėsis Vilniuje, čia pradėjęs ir pedagoginę veiklą. Čia buvo parašytos ir pastatytos jo dramos, kaip antai „Philopater“, viena iš nedaugelio XVI a. mokyklinių dramų, kurios visas rankraštinis tekstas yra pasiekęs mūsų dienas. Tai tipinga renesansinė pjesė: kondensuota dramatinė akcija, plėtojama penkiuose veiksmuose, tarp kurių pasirodo choras, atliekantis moralinio komentatoriaus vaidmenį, o poetinė kalba primena Senekos stilių.

Daugumą mokyklinių dramų tekstų sunaikino karai, gaisrai ir kitokios istorinės negandos, nes šių dramų būdavo tik po vieną kitą ranka rašytą egzempliorių. Jas pradėta gausiau spausdinti XVIII a. viduryje. Apie ankstesniąsias sprendžiama iš teatrinų programų-konpektų, kurių Vilniaus universiteto spaustuvė yra išleidusi daug ir kurių nemažas pluoštas saugomas Universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Iš jų tad ir susidarome vaizdą apie būdingiausią – barokinę – mokyklinę dramą. Literatūrinio teksto vaidmuo čia, matyt, antraeilis: jo paskirtis buvo sudaryti pagrindą įspūdingam, puošniam teatriniam reginiui. Pjesė dažniausias buvo trijų veiksmų, kuriuose buvo rezgama paini fabula su persirengimais, atpažinimais, lemtingomis klaidomis ir pranašystėmis, o tarp veiksmų – chorai su alegorinėmis figūromis, šokiais, muzika ir pantomima, taip pat komiškos ir buitinio turinio intermedijos. Jei dar prodėsime puošnų ir efektingą „scenos aparatą“, galėsime įsivaizduoti, kokie spalvingi, kaleidoskopiški buvo šie mokykliniai vaidinimai. Vilniuje susidarė stiprus autorių ir statytojų branduolys, turėjęs tiesioginių ryšių su panašiais teatrais Romoje ir Vienoje. M. Sarbievijus buvo vienas žymiausių šio teatro teoretikų Europoje.

XVI a. dramoje buvo gausu bibliinių motyvų, o vėliau įsigalėjo hagiografiniai ir martirologiniai. Drauge su jais į Vilniaus mokyklinę sceną ateina tolimų kraštų egzotika – kinijos, Japonijos, netgi Angolos, su atitinkamais kostiumais ir rekvizitu. Tačiau didžiausias lyginamasis svoris tenka istorinėms temoms. Graikiškoji ir romėniškoji antika, Bizantija, daugelis Vakarų Europos kraštų čia atstovaujami įmantriais siužetais. Bet mums įdomiausia su Lietuvos istorija susijusios dramos. Vaidevutis ir Vaišvilkas, Algirdas ir Skirgaila, Kęstutis, Vytautas ir Jogaila, Kazimieras Jogailaitis ir Aleksandras, Steponas Batoras ir Zigmantas Vaza – štai istorinių asmenų figūros, pasirodžiusios Vilniaus universiteto scenoje. Akademija ne kartą iškilmingai pagerbė savo fundatorių Steponą Batorą, buvusį auklėtinį Joną Katkevičių, didįjį karvedį, sumušusį švedus prie Salaspilio, nugalėjęs turkus prie Chotino. Vaidinimu buvo pagerbtas ir Rusijos caras Petras I, 1705 m. apsilankęs Akademijoje. Ir istorinės dramos, ir tos pjesės, kuriomis reaguota į svarbius politinio gyvenimo įvykius, ugdė ne tik pasididžiavimą savo tėvyne ir valstybe: istoriniais siužetais dažnai buvo aukštinamas teisingumas ir teisė, mokslas ir menas, švietimas ir dora, pagarba tėvams ir dėkingumas mokytojams. Visos šios humanistinės vertybės derinosi su religiniais motyvais, kurie dominavo jėzuitų teatre.

Vilniaus senojo universiteto scena gyvavo be pertrūkio du šimtmečius. Vaidinimų ir kitų teatrinų renginių tuo metu suregistruota 263. Per tą laiką teatras išgyveno pakilimų ir nuosmukių metus, jis veikė ir palankiomis, ir labai sunkiomis sąlygomis, kai aplinkui siautėjo karai, gaisrai ir marai. Jame čia skaidriai švietė, čia temo ir blėso jaunystės polėkiai ir meno meilė.

Teatras paliovė egzistavęs 1773 m., kai buvo uždarytas jėzuitų ordinas ir švietimą į savo rankas paėmė pasaulietinė Edukacinė komisija. Ji pasuko mokslą nauja, laiko reikalavimus atitinkančia linkme. Didaktiniai, moralizuojantys ir panegiriniai vaidinimai kirtosi su modernios mokyklos dvasia, atrodė lyg juokingas anachronizmas. Be to, vis labiau skleidėsi miesto teatrinis gyvenimas, įtraukdamas ir studentiją. Mėgėjų vaidinimai tapo nebe mokyklinės programos, o privataus gyvenimo dalyku. Bet liko vietos ir specifiniam studentiškam teatriniam gyvenimui. Iš filomatų atsiminimų žinome, kad jie, pavyzdžiui, turėjo satyrinį lėlių teatrą, kuris drąsiai ir šmaikščiai reaguodavo į įvairias akademinio gyvenimo aktualijas. Komiškos profesorių figūros čia vaidino anaipso ne paskutinį vaidmenį, o sąmojingi kupletai komentavo pajuokos vertus jų poegius ar įpročius.

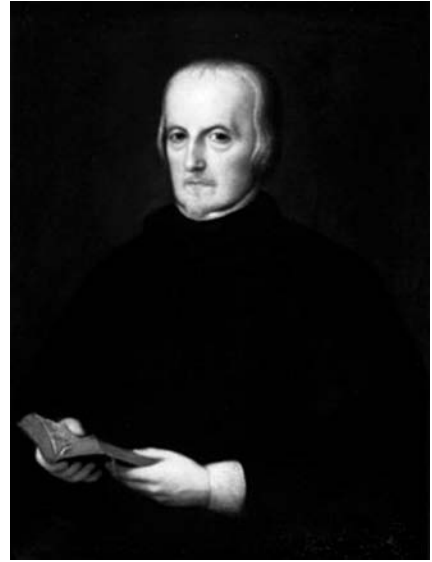
Visa pasibaigė, kai caro valdžia, nuslopinusi 1831 metų sukilimą, uždarė universitetą kaip maištingos minties židinį. Reikėjo laukti beveik šimtą metų, kol senoji Alma Mater vėl atvėrė duris. Tada atgijo ir teatro mūzos, iš kurių saugomo šaltinio dabartis gali pilnomis rieškutėmis semtis kūrybinio polėkio, teatrinės išmonės, žanrinio formų bei stilių įvairybės.

Pedras Kalderonas de la Barka

Pedras Kalderonas de la Barka (Pedro Calderón de la Barca, 1600–1681) – didysis Europos Baroko dramaturgas gimė Ispanijoje, kuri XVI–XVII a. buvo viena galingiausių Europos valstybių. Tai buvo valstybės klestėjimo laikai, vadinami Ispanijos Aukso amžiumi. Tačiau Kalderono gyvenamuoju metu Ispanijoje kilo aštrūs nacionaliniai ir socialiniai konfliktai: sukilo nuo Ispanijos norinti atsiskirti Katalonija, bruzdėjo ir nuskurdę valstiečiai.

Kalderonas, kilęs iš senos kilmingos šeimos, išsilavinimą įgijo Madrido jėzuitų kolegijoje, kurios mokymo programoje daug dėmesio buvo skiriama teatrui. Vėliau Salamankos universitete studijavo teologiją, filosofiją, scholastiką, teisę. Po garsaus pirmtako, kuris ispanų teatrui suteikė didžiulę meninę reikšmę, dramaturgo Lope de Vegos mirties, 1635 m. Kalderonas tapo karaliaus rūmų teatro direktoriumi, rašė pasaulietines bei religines pjeses. Kalderonas buvo ne tik dramaturgas, bet ir karys, dvasininkas. Jis dalyvavo kare Prancūzijoje, slopino sukilimą Katalonijoje. 1651 m. tapo pranciškonų vienuoliu, vėliau – karaliaus Pilypo IV garbės kapelionu, buvo paskirtas šv. Petro jėzuitų brolijos vyriausiuoju. Kalderono gebėjimas gyvenime sieti skirtingas veiklas atsispindi ir gausiame dramaturgijos palikime. Išliko apie 200 įvairių žanrų draminių kūrinų: apsiausto ir špagos komedijų, garbės bei keršto dramų, religinių pjesių, filosofinių dramų.

Kalderono dramose atskiriamas idėjos, alegorių, metaforų pasaulis ir realybė. Iš šios skirties kyla svarbiausieji dramos personažų vidiniai ir išoriniai konfliktai. Gyvenimas vaizduojamas kaip iliuzija, žaidimas, vaidinimas, sapnas. Ankstyvojoje kūryboje, ypač komedijose, žaidimo sąlygas kuria sąmojingi ir išmoningi žmonės (*Dama vaiduoklė*, 1628). Filosofinėje dramoje *Gyvenimas – tai sapnas* karaliaus mėginimas pasitelkus mokslą išvengti likimo, gyvenimą kurti remiantis savo valia sulaukia dramatiškų padarinių, o religinėse alegorinėse dramose gyvenimas vaizduojamas kaip teatras, kuriame svarbiausias kūrėjas ir režisierius yra Dievas (*Didysis pasaulio teatras*, 1634). Kūrėjas savo valia paskirsto žmonėms vaidmenis (Karaliaus, Varguolio, Turtuolio, Artojo, Gražuolės, Vienuolės), tačiau vaidinant žmonėms suteikiama laisva valia pasirinkti, kaip veikti. Žmonės vaizduojami kaip svarbiausių visuomenės sluoksnių ir moralinių tipų ženklai. Ženkliškumas būdingas ir scenovaizdžiui. Pasaulis Kūrėjo valia rengia žmogaus būties vaidinimą – sukuria šviesų kupiną sceną, dekoracijas, kurios žymi žmogaus gimimą (lopšys) ir mirtį (kapas), išdalina vaidmenį atskleidžiančius drabužius ar ženklus (Karaliui – purpurinį apsiaustą ir karūną, Turtuoliui – brangenybes, Artojui – kauptuką ir pan.). Žmogaus gyvenimas suvokiamas kaip trumpas spektaklis, kelionė nuo lopšio į kapą. Pasibaigus vaidinimui, visi spektaklio

veikėjai tampa lygūs, juos pagal atliktą vaidmenį Kūrėjas apdovanoja palaima (Varguolį, Vienuolę), skiria atgailą skaistykoje (Karaliui, Artojui, Gražuolei) ar pasmerkia amžinoms kančioms pragare (Turtuolį).

Kalderono komedijos pasižymi puikia intriga, žaismingumu, sąmojingumu, išradingų moterų (damų ir jų tarnaičių) paveikslais ir griežtų ispaniškųjų šeimos papročių kritika. Garbės ir keršto dramose svarbiausias įvykių stimulus yra ispaniškasis garbės kodeksas, kuris asmens garbę iškelia kaip didžiausią žmogaus gyvenimo vertybę. „Gyvenimas be garbės nėra gyvenimas“, – sakoma dramoje *Gyvenimas – tai sapnas*, ginant garbę pateisinamos visos priemonės. Perdėta garbė pradėta vadinti kalderoniškąja garbe (isp. *El honor calderiana*). Bekompromisės ispanų kovos dėl garbės XVII a. dramaturgam tapo dramatiškų istorijų pavyzdžiu. Įkvėptas ispanų teatro šlovės, prancūzas Pjeras Kornelis pagal ispanų epą sukūrė dramą *Sidas* (1636), kuri išgarsino dramaturgą visoje Europoje.

Baroko epochos dramaturgijos esmę geriausiai išreiškia Kalderono filosofinė drama *Gyvenimas – tai sapnas* (1635). Dramoje Kalderonas atskleidžia prieštarą, paradoksalią Baroko pasaulėjautą. Dramos siužetas primena antikinį karaliaus Oidipo mitą: karalius sužino, kad gimęs sūnus atneš jam didelių nelaimių, dėl to, siekdamas išvengti likimo, uždaro tik gimusių sūnų atšiauriame kalnų kalėjime. Filosofinės dramos įvykių metaforiškumą, žmogaus sąmoningumo pabudimą, kuris suteikia galimybę nugalėti savo aistras, Kalderonas atskleidžia nukeldamas dramos veiksmą į egzotišką šalį – Lenkiją.

Baroko požiūrį į žmogaus galimybes Kalderonas parodo vaizduodamas karaliaus pasitikėjimą, o vėliau – abejones mokslo galia. Tėvas nusprendžia miegantį Sigismundą atgabenti į rūmus ir jam suteikti karaliaus galią. Tačiau šis, naudodamasis ja, pasirodo kaip itin žiaurus žmogus. Taip dramoje pradeda aiškėti žmogaus proto, intelekto galių iliuziškumas ir moralinė žmogaus didybė. Vėl pargabentas į kalėjimą, Sigismundas ima suvokti, kad žmogaus galia, šlovė, vargai yra tarsi sapnas, po kurio ištinka neišvengiamas pabudimas, kai žmogus skaudžiausiai suvokia savo padarytas klaidas ir gauna už jas pelnytą atlygį. Aforizmas „Gyvenimas – tai sapnas“, randamas Senajame Testamente, Viduramžių mistikų veikaluose, Kalderono iškeliamas kaip esminė žmogaus būties metafora. Sigismundas, suvokęs, jog ir sapnuose reikia elgtis atsargiai ir atsakingai, kad kitą kartą nubustum geresnėje vietoje nei kalnų kalėjimas, sutinka tapti Lenkijos valdovu ir vadovauti varguolių ir plėšikų kariuomenei, kuri sukilo sužinojusi, kad karalius šaliai valdyti paskyrė Moskovijos kunigaikštį Astolfą.

*Baroko teatre su visais jo
kontrastais, jausmų egzaltacija,
sparčia dinamika išorinis
veiksmas nėra svarbus, svarbu
tai, kas vyksta žmogaus viduje.
Tai yra būsenu dramaturgija.
Ir tai vis dėlto panašu į operą,
nes operoje yra arijos, duetai,
trio, chorai, rečitatyvai – kuriais
nusakomos būsenos, jų virsmai.
Čia lygiai tas pat – monologai.
Veiksmas nutrūksta, ir staiga –
kelių puslapių monologas,
tarkim, Rosauros. Atsakas į jį –
Sigizmundo monologas, irgi kelių
puslapių. Calderonas sustabdo
veiksmą ir tarsi eksponuoja tai,
kas dedasi personažo viduje.*

Gintaras Varnas

Labai keista „Gyvenimo – tai sapno“ pabaiga. Joje yra didžioji mįslė. Hamleto mįslė ir po to stojanti tylą yra nulis, palyginus ją su Calderono mįsle, kur trečiajame veiksmo viskas lyg apvirsta aukštyn kojom. Čia Sigizmundas tampa valdovu, geru valdovu. Ir pjesė baigiasi lyg niekuo. Nors keista, iš visų pjesės herojų miršta vienintelis Klarinas – juokdarys. Taip nebūna. Šiaip jau miršta herojai. O Sigizmundas tarytum tampa geru valdovu ir kalba apie amžinybę. Čia du variantai: arba jis iš tikrųjų tampa geru valdovu, arba „geru“ valdovu karjeristu, visa tai, ką jis skelbė, tėra tušti žodžiai, žodžiai, žodžiai.

Gintaras Varnas

Gyvenimo ir sapno priešybės dramoje atskleidžia simetriška kompozicija, vaizduojanti dvi siužetines linijas (princo Sigizmundo ir Rosauros), dramatismo ir komiško gretinimas (princo Sigizmundo dramatiški monologai, Rosauros tarno juokdario Klarino komiškos replikos bei samprotavimai, Moskovijos kunigaikščio Astolfo manieringas kalbėjimas). Kalderono sukurti veikėjai yra labai žmogiški, jų dvasinės būsenos monologuose atskleidžiamos tiksliai ir įtikinamai, tačiau kartu jie yra ir tam tikrų idėjų simboliai.

Kalderono alegorinės pjesės atspindėjo XVII a. jėzuitų teatrui būdingą poetiką, kuri yra artima ir Lietuvos mokykliniam jėzuitų teatrui. Kalderono filosofines dramas ypač vertino Gėtė, vadinęs jį „didžiausiu draminiu poetu“. XX a. modernistinė drama remiasi Kalderonui būdinga barokiškąją paradokso poetika. Lietuvoje Kalderono dramaturgiją XX a. pabaigoje pristatė režisierius Gintaras Varnas, savo kūrybos pagrindą laikantis barokiškąją teatro estetiką. Jis Vilniaus universiteto observatorijoje pastatė alegorinę Kalderono dramą *Didysis pasaulio teatras* (1997), Nacionaliniame dramos teatre – filosofinę dramą *Gyvenimas – tai sapnas* (2000).

Pedras Calderonas de la Barka

GYVENIMAS – TAI SAPNAS

VEIKĖJAI

BAZILIJAS, *Lenkijos karalius*

SIGIZMUNDAS, *princas*

ASTOLFAS, *Moskovijos kunigaikštis*

KLOTALDAS, *senis*

KLARINAS, *tarnas juokdarys*

ESTRELJA, *infantė*

ROSAURA, *dama*

KAREIVIAI

SARGYBINIAI

MUZIKANTAI

PALYDA

PIRMAS VEIKSMAS

Kalno viršūnėje pasirodo apsirengusi kelioniniais vyro drabužiais Rosaura, leidžiasi žemyn, tardama pirmuosius sakinius

ROSAURA. Ištikimasai hipogrife,
 Kuris su vėjais lenktyniauji,
 Kurs tarsi spindulys išblyškęs,
 Lyg paukštis vienišas iš saujos
 Ištrūkt pakilęs, lyg lydys
 Gelmėn paniręs, lyg pašėlęs
 Ir besiblaškantis žvėris
 Tu kelio nerandi, todėli
 Krenti nuo šių uolų nuogų,
 Paslydęs krūpčioji ir ieškai,
 Kur įsispirit. Ir man baugu.
 Tad pasilik. Mane jau kviečia
 Likimas nusileist žemyn,
 Ir nėr iš ko man pasirinkti,
 Tiktai nusivylimo pinklės
 Lydės mane tolyn, tolyn,
 Klaidžiu taku, kalnų pašlaitėm,
 Jau saulė merkias, takas raitos.
 Tu nesvetingai sutinki,
 O Lenkija, klajoklį vargšą –
 Vos jis atvyksta, palinki
 Jam skausmo ir kančios ne lašą,
 O visą jūrą, bet išties,
 Kur pagailos jis rast galės?

Iš tos pačios pusės leidžiasi KLARINAS

KLARINAS. Mes esam dviese, nepamirški,
 Tuomet, kai skundies, paminėk,
 Tėvynę savo juk palikti
 Abu pakilom, tad tikėk,
 Kad verta už abu užtarti,
 Jei iškentėjom šitiek vargo,
 Ne ką geriau ir aš jaučiuosi,
 Norėčiau būti suskaičiuotas.

ROSAURA. Nenoriu už tave dejuoti,
 Klarinai, nes tu pats gali
 Savo nelaimės apraudoti
 Ir pasiguost su savimi.
 O mėgsti tu, matyt, vaitoti,
 Ir net, kaip toks išminčius sakė,
 Galėtum sau vargų surasti,
 Kad tik galėtum pasiguosti.

KLARINAS. Išminčius buvo tas greičiausiai
 Tiesiog girtuoklis prasigėręs.
 Jam antausį reikėtų skelti –
 Galėtų džiaugtis jį ištvėręs.
 Bet ką dabar darysim, ponია,
 Paklydę šioj kalnų dykynėj.
 Kai saulės spindulių malonė
 Apleidžia mus, pradingsta tyliai.

ROSAURA. Aš nežinau, ar neapgauna
 Manęs pavargęs mano žvilgis,
 Bet blausioje šviesoje išdygęs
 Ten pastatas į dangų šauna.

KLARINAS. Dažnai mes matome tatai,
 Ką norime labai matyti.

ROSAURA. Bet pažiūrėk – tenai, antai
 Tarp tų uolų visai mažytis.
 Jis saulėn niekad nežiūrės,
 Ir taip prastai jis pastatytas,
 Kad uolą primena išties,
 Tarsi akmuo, bedugnėn kritęs.

KLARINAS. Prieikime arčiau, o ponია,
 Geriau juk matos iš tikrųjų,
 Koks kūrinys architektūros,
 Kai žmonės priima maloniai.

ROSAURA. Štai durys – panašiau į gerklę,
 Kuri pagimdo tamsią naktį.
 Žiūrėk, jos truputį pravertos
 Ir bando mus vidun pašaukti.

Už scenos girdisi grandinių žvangesys

KLARINAS. Ką aš girdžiu, dangau! Kas daros!

ROSAURA. Iš baimės aš degu, drebu sušalus.

KLARINAS. Atrodo, tarsi ten grandinės skamba,

Ar tik nebus žudikams skirtas kampas?

SIGIZMUNDAS. *Už scenos*

Kiek vargšas aš galiu kentėti!

ROSAURA. Kiek liūdesio balse girdėti.

Jaučiu siaubingą čia nelaimę.

KLARINAS. O man tai kelia baimę

ROSAURA. Klarinai!

KLARINAS. Ponia?

ROSAURA. Tęskime kelionę.

Toliau nuo bokšto eikime, kur eję.

KLARINAS. Aš jau negaliu

Toliau keliauti, šičia atskubėjęs.

ROSAURA. Bet kas gi tai – menka švieselė žėri,

Ji skleidžia kuklią šilumą ir šviesą,

Ji merdi, bunda, alpėja ir vėlei

Sužibusi juoda paverčia tamsią vėsą.

Aš jos atspindžiuose galiu regėti –

Nors iš toli – tamsybių kapą,

Kur lyg lavonas įmestas kalėti

Žmogus, kuris beveik lavonu tapo.

Jo visą kūną dengia kailiai,

Rankas grandinės sunkios kausto.

Tai ten giliai švieselė spingsi skurdžiai.

Pabūkime dar čia, paklausom,

Kuo šis nelaimėlis čia skundžiasi.

Pasirodo SIGIZMUNDAS, apsigobęs kailiais, sukaustytas grandinėmis, nešasi švieselę

SIGIZMUNDAS. Vien vargas ir nelaimės – mano kelias.

Dangau, aš noriu pagaliau suprast,

Kas man paskyrė tokią baisią dalią,

Kad nuo gimimo tai turiu aš kęst?

Bet jei gimiau, gerai aš suprantu –

Savaime buvo tai nusikaltimas.

Ir abejot bausme neketinu –

Vertas bausmės žmogaus gimimas.

Bet vis dėlto žinoti aš norėčiau,

Norėtusi suprast galų gale,

Kuo dar galėjau nusidėti,

Kad baudžia taip mane tavo galia?

Juk ir kiti kadaise gimę buvo,

Bet jei ir jų toksai nusikaltimas,

Kodėl malones žeria jiems likimas,

O mano visos viltys žuvo?

Štai paukštis gimsta – lyg puošni strėlė,
 Tarytum šventė, žėrinti svajonė,
 Lyg būtų jis plunksnuotoji gėlė,
 tarsi sparnuota puokštė, lyg vilionė.
 Jis perkerta begalines erdves,
 Užmiršta greitai savo lizdą šiltą.
 O aš krūtinėj gniaužiu tik galias,
 Nes laisvę man pažinti užginta?
 Štai iš tankmės žvėris laukinis žvelgia,
 Jo kūną margos dėmės dengia,
 Panašios į žvaigždes dangaus
 (Tai kūrinys tapytojo kilnaus).
 Štai jis ryžtingas ir žiaurus,
 Žmogus išmokė jį žiaurumo,
 Savuosius tikrina takus
 Ir ieško grobio, tik ne iš godumo.
 Bet aš turiu žabot instinktus,
 Nes laisvę man pažinti užginta?
 Štai nekvėpuojanti žuvis
 Iš tiršto dumblo tyliai gimsta.
 Ir va – jau niekas nepavys,
 Ji skrydy virš bangų sustingsta,
 Matuodama didybę šaltą
 Ir erdvę begalinės terpės.
 Bet man, valia nors leistų viltis,
 Pažinti laisvę vėl užginta?
 O štai upelis – lyg žaltys
 Jis tarp žiedų sau ieško kelio,
 Sidabro gijomis išpins
 Kiekvieną paupio žiedelį.
 Ir jo linksma giesmelė skamba,
 Kaip padėka už tai, kad leidžia
 Surasti gėlės erdvę kampą,
 O gėlės jam dėkoja – skleidžias.
 O man, nors gyvastis ir tvinksta,
 Pažinti laisvę bus užginta?
 Tokia ugnis krūtinėj kaista,
 Kad lyg ugnikalnis aš aistrą
 Norėčiau iš krūtinės plėšti
 Ir gabalais aplinkui tėkšti.
 Nes kas galėjo sugalvoti,
 Kur teisingumas, teisė, protas,
 Atimti iš žmogaus, kas duota
 Net akmeniui ar žuviai,
 Žvėriui, paukščiui, upei.

ROSAURA. Man gaila jo ir man kartu baisu,
Kai skundžias šitaip jis balsu.

SIGIZMUNDAS. Kas klausėsi manęs slapčia?
Ar tai Klotaldas?

KLARINAS. Į šalį
Sakyk: aš čia.

ROSAURA. O ne, tik pakeleivis liūdnas,
Kuriam skaudu girdėti tavo skundą.
Kančia man buvo jo klausyti.

SIGIZMUNDAS. Užtai dabar turėsi mirti.
Tu nežinai, kodėl aš šičia raudu,
Bet jau matai, kad silpnas aš, man skauda.
Tiktai dėl to, kad išdrįsai klausytis,
Tave turėsiu rankom sudraskyti.

KLARINAS. O aš tai kurčias visiškai ir negalėjau
Tavęs klausytis.

ROSAURA. Jei esi Kūrėjo
Tu atvaizdas, užteks man paprašyti
Prie tavo kojų, ir nuskriausti neišdrįsi.

SIGIZMUNDAS. Pritemdo tavo balsas mano aistrą,
Kai tu šalia, mane sustabdo keistas
Dvelkimas pagarbos. Kas būsi tu?
Aš šičia uždarytas ne viską suprantu.
Nes man lopšys ir kapas buvo
Lediniai skliautai šito aukšto rūmo.
Nuo pat gimimo savo tepažįstu
(Jei tai gimimas) šitą štai dykynę,
Kur bėgo mano ir vaikystė, ir jaunystė,
Kur ir dabar esu, nors gyvas, miręs.
Netenka nieko man matyti. Gal išskyrus
Tik vieną seną, tvirtą vyrą –
Jis žino manąjį likimą
Ir kantriai vargšą vis mokina,
Ką praneša ženklai dangaus ir žemės,
Mane čia sergsti šitas senis.
O tu iš karto nustembi
Mane pabaisa vadini –
Taip, aš žmogus pabaisų tarpe,
Žvėris aš, žmogumi patapęs;
Baigiu urve nusikamuoti,
O mandagumo mane mokė
Tiktai laukiniai žvėrys žiaurūs
Ir paukščiai, kur padangėj siaudžia,
Iš jų pažint save norėjau.
Tu vienas mano aistrą sugebėjai

Sutramdyti. Ir patikėjai.
 Matyt tave – paguoda man akims,
 Girdėti balsą – atgaiva ausims.
 Žvelgiu aš į tave ir džiaugias
 Širdis, mano džiaugsmas auga,
 Žiūrėti į tave norėčiau
 Lig mirties. Gal ir tada žiūrėčiau.
 Kamuoja žvilgsnį šitoks troškulys,
 Kad gerčiau sielvartą užmiršęs.
 Kaip tas, kurs geria, kiek tik tilps,
 Nors žino – gerti reiškia mirti,
 Aš noriu savo sielą nuraminti –
 Matydamas tave išnykt galėčiau.
 Tiktai aršesnis nei mirtis žiaurioji
 Yra šis sielvartas ir skausmas, ir aistra,
 Todėl sau pratariau: gana, gana,
 Ir savo įsiūtį sutramdyti valioju.
 Gyvybę dovanoti vargetai pritinka,
 O tai tas pats, kaip mirt pasmerkt mirtingą.

ROSAURA. Man nuostabu tave matyti,
 Ir keista man tave girdėti,
 Aš nežinau, ką pasakyti –
 Ar ko paklausti, ar tylėti.
 Tačiau atrodo, kad dangus
 Čionai mane bus palydėjęs –
 Paguodos trokštantis žmogus
 Neliauja niekada tikėjęs.
 Jei tik paguoda būti gali
 Vargai didesnio dar bedalio.
 Prisimenu aš sasmę vieną
 Apie išminčių, tokį skurdžių,
 Kad teko jam kiekvieną dieną
 Žolelių pievoj rinkti grūdus.
 Ar dar yra – jis sau kalbėjo –
 Toksai nuskurėlis, varguolis?
 Bet atsigręžęs pastebėjo,
 Kad kitas renka šiukšles uoliai.
 Aš visą laiką sau kartoju:
 Ar gali būti dar bent vienas,
 Kam laimė taip nusišypsojo?
 Atsakymą matau šiandieną.
 Štai šičia aš regiu, kad pančiai,
 Kuriuos velku, nėra sunkiausi.
 Tu pasiimki mano kančią,
 Gal mano skausmas – tavo džiaugsmas?

Esu...

KLOTALDAS. *Už scenos*

Turėjot saugoti takus.
Bet jūs užmigot, gal pabūgot.
Kaip čia prasmuko šitie du,
Į slaptąjį kalnų kalėjimą?..

ROSAURA. Štai dar viena bėda užklupo.

SIGIZMUNDAS. Tai mano sargas, tai Klotaldas.

Nelaimės mano nesibaigia.

KLOTALDAS. *Už scenos*

Pakluskite, skubėkite mikliai,
Užpulkit, jie negali gintis.
Suimkit, o jei priešinsis – žudykit.

VISI. *Už scenos*

Tai išdavystė.

KLARINAS. Gerbiamieji!

Jei kartą leidot čia prasmukti,
Tai leiskite dabar patarti:
Suimti mus kur kas lengviau.

Įeina KLOTALDAS su pistoletu, jį lydi kareiviai, jų veidai uždengti

KLOTALDAS. Skubiai visi paslėpkit veidus,

Slaptumas čia labai svarbus,
Labai svarbu, kad svetimieji
Nepamatytų, kas mes esam.

KLARINAS. Gal kaukių šventė prasidėjo?

KLOTALDAS. O jūs, kurie nejučiomis

Prasiskverbėt į slaptą vietą
Ir šitaip pažeidėt dekretą
Karaliaus, skelbiantį, kad čia
Negali nė dvasia įžengti,
Ką jau kalbėti apie kūnus.
Ginklus skubiai man atiduokit,
Kitaip iššaus šis pistoletas,
Ir jo sunkus švininis nuodas
Į jūsų kūnus prasiskverbs
Ir jus pasiūs mirties glėbin.

SIGIZMUNDAS. Prieš puldamas svečius, tirone,

Prieš trypdamas ateivių garbę,
Stebėk, kaip aš nusižudysiu,
Šiom pasismaugdamas grandinėm.
Jomis į gabalus draskysiu
Aš savo kūną, mato Dievas,
Aš persiplėšiu rankom gerklę,
Ir uolos virs krauju anksčiau,
Nei tu prieš juos pakelsi ranką,

Nei tu nuskriausti juos suspėsi.

KLOTALDAS. Žinai puikiausiai, Sigizmundai,

Kad tavo kaltės tokios baisios,

Jog dar prieš gimdamas mirei.

Juk tu žinai, kad nėra būdų

Kitaip sutramdyt tavo pyktį,

Ir įsiūtį bent apmarinti

Kaip tik įmetus į šį urvą.

Tad kam tas teatras?

Kareiviams

Jūs duris

Šio ankšto urvo uždarykit,

Kad liktų amžiams jis jame.

Uždaro duris

SIGIZMUNDAS. *Už scenos*

Dangau didingas, kaip gerai,

Kad atėmei kadais man laisvę.

Dabar pakilčiau kaip gigantas,

Sutraiškyčiau uolas ir kalnus,

Sulydyčiau į stiklą saulėj,

Ant pamato didingo, kieto,

Aš pastatyčiau jaspio bokštą.

KLOTALDAS. Gal kad tu to nepadarytum,

Kenti šiandien čia uždarytas.

ROSAURA. Mačiau, kad paikas išdidumas

Tave suerzina, todėl ašai

Krentu prie tavo kojų menkas

Ir nuolankiai prašau: atleisk.

Surask užuojautos bent lašą,

Tu būtum iš tikrųjų griežtas,

Jei neatleistum nuolankiajam,

Kaip neatleidai išdidžiam.

KLARINAS. Beje, tiesa, jei tau netinka

Nei nuolankus, nei išdidus –

Tie personažai, kur jau amžius

Daugybė dramų vis sukiojas.

Gal aš – toks tikras aukso vidury,

Neišdidus, bet ir kuklumo nekankintas.

Gal jeigu aš gražiai prašyčiau,

Tu imtum ir paleistum mus?

KLOTALDAS. Ei!

KAREIVIAI. Pone?

KLOTALDAS. Šiedviem.

Ginklus atimkite, akis

Užriškite ir palydėkit,
Kad kelio nematytų.

ROSAURA. Aš savo špagą tau vienam
Galiu tiktai įteikti,
Nes pats vyriausias čia esi,
O man tikrai negalima
Prastam kareiviui perduot ją.

KLARINAS. Maniškė ne tokia puiki,
Aš ją galiu kareiviui duoti.

ROSAURA. Ir jei jau mirti lemta man,
Tuomet turiu aš pasakyti,
Tikėdama tavuoju kilnumu,
Kad slypi šičia paslaptis.
Dėl to žmogaus, kurs kitados
Segėjo ją, prašau išsaugot
Šį taurų ginklą – juk ir aš
Net nežinau, ką ginklas slepia,
Tačiau žinau, kad žerinti špaga
Yra kartu didžiulė paslaptis.
Aš pasiklioviau vien tik šiuo ginklu,
Kai atvykau į Lenkiją atkeršyt
Už skriaudą.

KLOTALDAS. *Į šalį*
O dangau,
Kas tai? Koks sielvartas
Užgriuvo, kaip baugu,
Kaip neramu, koks siaubas –
Iš ko tu ją gavai?

ROSAURA. Iš moters.

KLOTALDAS. Kuo buvo ji vardu?

ROSAURA. Tylėsiu.

Lai lieka vardas paslaptis.

KLOTALDAS. Kaip tu atspėjai, gal žinai,
Kad ši špaga – tai paslaptis?

ROSAURA. Ją duodama man tarė ji: keliauk
Į Lenkiją ir pasistenk,
Kaip nors gudriai taip sutvarkyti,
Kad šitą špagą pamatyti
Didikai ir bajorai tos šalies.
Žinau, kad bus tarp jų tasai,
Kuris tave globos ir gins.
Bet vardo jo tau neišduosiu,
Nes miręs gali būti jis.

KLOTALDAS. *Į šalį*
Apsaugok, o dangau, ką išgirdau.

Man net nelengva susivokti,
 Ar tai, ką aš dabar matau,
 Yra akių apgaulė ar tiesa.
 Juk tai tikrai špaga, kurią aš pats
 Anuomet palikau gražuolei Violantei,
 Kaip ženklą tam, kuris vėliau ateis –
 Nors metų daug prabėgtų –
 Ir kad galėčiau jį priimti
 Kaip mylintis ir supratingas tėvas.
 Bet ką dabar daryt turiu,
 Kai viskas tapo taip painu?
 Tikėjos jis, kad tai – gyvybės laidas,
 O tapo ginklas priešastim mirties,
 Nes suimtas jisai ir privalės
 Vis viena mirti. Tai baisu,
 Likimas lyg žiaurus žudikas,
 Prisėlino, alsuodamas mirtim.
 Sūnus manasis prieš mane.
 Aš tai matau, ir dar daugiau –
 Man apie tai širdis byloja.
 Kai jį matau, man suplazda širdis,
 Ji veržiasi išstrūkti iš krūtinės,
 Ji stengias užtvaras sugriaut,
 Kaip tas pavargėlis, kuris
 Palėpėj uždarytas vos užgirdęs,
 Kad triukšmas gatvėj kilo,
 Prie lango puola, taip ir ji
 Nesusivokdama, kas daros
 Ir kas nutiko, tiktai garsą girdi –
 Ji žvelgia ilgesingai pro akis,
 Nes akys juk langai širdies,
 Ir ašaros juose dažnai suspindi.
 Ką man daryti? Dieve, pagailėk.
 Ką man daryt? Nuvesti pas karalių –
 Vadinasi, iš karto jį pasmerkt.
 Tačiau paslėpt aš na niekaip negaliu,
 Juk ištikimas likti privalau.
 Tad, viena vertus, meilė mane kviečia,
 O kita vertus – paklūstu karaliui.
 Bet ko aš abejonėms atsiduodu?
 Ištikimybė Viešpačiui svarbiau
 Negu gyvybė, net negu garbė.
 Ištikimybė turi nugalėt,
 O šis jaunuolis mirti privalės.
 Kiek supratau iš to, ką sakė man,

Atvykėlis atkako čia atkeršyt,
 Nes nuplėšta kadaisė jo garbė.
 Jei jis garbės neturi, tai, vadinas,
 Negali mano būti jis sūnus,
 Ir kraujo mano gyslose neturi.
 Bet jeigu jis pakliuvo į nelaimę,
 Kuri kiekvieną gali greit užklupti?
 Garbė yra toksai trapus dalykas,
 Ji skeldėja, padarius neatsargų žingsnį,
 Nuo vėjo dvelksmo trupa ji.
 Tai ką tuomet daryti gali tas,
 Kuris už skriaudą negalėdamas atleisti
 Pavojų kupinu keliu žygiuoja,
 Kad rastų savo įžeidėją?
 Jis mano vaikas, kraujas mano jis,
 Nes ryžto iš tikrųjų jam užtenka,
 Aš, abejonių nukamuotas, pagaliau
 Nuspręsiu, rodos, šitaip pasielgti –
 Aš eisiu pas karalių, pasakysiu,
 Kad mano tai sūnus, kad nusikalto.
 Gal jei paliudysiu aš taip ištikimybę,
 Tada jis pasijus įpareigotas.
 Ir jeigu liktų mano vaikas gyvas,
 Aš jam tikrai atkeršyti padėsiu
 Už įžeidimą. Jei karalius
 Būtų nepalenkiamas ir jį
 Nubaustų mirtimi, tuomet lai miršta
 Net nežinodamas, kad aš esu jo tėvas.
 Žygiuokime kartu, jūs svetimšaliai,
 Ir nebijokite, užklupo ir mane
 Nelaimė, aš taip pat kenčiu,
 Aš lygiai nežinau, kas būt geriau –
 Gyvent ar mirtį pasirinkti.

Visi išeina

[...]

Skamba muzika, įeina senasis karalius BAZILIJAS ir palyda

ESTRELJA. Išminčius Talis...

ASTOLFAS. Dieviškasis Euklidas...

ESTRELJA. Va tarp žvaigždžių...

ASTOLFAS. Ženkloi palydi...

ESTRELJA. Todėl valdai...

ASTOLFAS. Tu viešpatauji...

ESTRELJA. Savais keliais...
 ASTOLFAS. Eini iš naujo...
 ESTRELJA. Tu pakartoji...
 ASTOLFAS. Įvertini, žymi...
 ESTRELJA. Leisk, kad kukliai...
 ASTOLFAS. Karštam glėby...
 ESTRELJA. Aš apsigysiu kaip gebenė...
 ASTOLFAS. O aš prie tavo kojų – žemėj.
 BAZILIJAS. Man duokite rankas, vaikaičiai,
 Ir likimu vėl pasikliaukit.
 Jums teko šičia atkelti.
 Kvietimas mano buvo aiškus,
 Į jį atsiliepėt su meile
 Ir pasiliksit man mieli.
 Turiu kai ką jums išpažinti,
 Numesti kraupų, sunkų svorį,
 Tik vieno aš todėl prašau –
 Tylos, išgirsite tuojau
 Nuostabią, negirdėtą sakmę.
 Bajorai Lenkijos, žiūrėkit,
 Pažįstat mylimus vaikaičius,
 Jiems pagarbos aš reikalauju.
 Vasalai mano ir draugai,
 Jau žinote, kad aš pasauly
 Garsėju kaip žmogus mokslingas,
 Gyvenimą paskyriau mokslui,
 Nes laiką žiaurųjį įveikia,
 Pašlovintas menų didingų,
 Tasai, kurs tobulina protą.
 Todėl didžiuoju mane šaukia.
 Jūs puikiai žinote, kad mokslas,
 Kurį labiausiai aš gerbiu –
 Tai matematika kilnioji.
 Jai visą laiką skyriau aš,
 Dėl jos garbės atsisakiau
 Ir daugel pareigų apleidau –
 Kad tik galėčiau dar išmokti.
 Kai aš žvelgiu į lenteles,
 Jose matau, kas mums nutiks,
 Ką žada būsimieji amžiai.
 Ir laiką įveikiu tuomet,
 Todėl galiu jums tai sakyti.
 Regėjau sferoje skaidrioje,
 Stiklinio šilko patale,
 Kurį rausvai nudažo saulė,

Kur blausią šviesą mėnuo žeria,
Orbitoj deimanto skaidrumo
Ir kristoliniame gaubly,
Taškais žvaigždelių nužymėtam,
Kur klaidžioja žvaigždynų žvėrys,
Aš didį meną, kilnų mokslą.
Ten – mano metai, mano knygos,
Ten deimantiniam audiny,
Safyro lakštuose žydruose
Auksinės linijos dėliojas
Į pranašingąsias raides,
Kuriuos likimą mūsų skelbia –
Gal laimę, o gal ir kančias:
Aš greitai jas skaityt išmokau,
Galiu nekliudomas stebėt
Menkiausią slinkti, greitą bėgsimą,
Kelius ir kryptis aš regiu.
Žinau, kad taip dangus man liepė –
Rašyti pastabas jo darbo,
Likimo painų komentarą,
Skaičiuoti ateities lapus.
O kadgi būtų dangaus pykčio
Būtis mana auka pirmoji,
Norėčiau, kad mane nubastų.
Paguoda nelaimingo – durklas,
Nes jei jau leista tau žinoti,
Tai tarsi miręs tu esi.
Kalbu aš jums, tačiau žinau,
Kad daugiau saktė sakytų,
Aš tuoj pratęsiu ir todėl
Ir vėl tylos labai prašau.
Žmona manoji, Klorilėnė,
Pagimdė nelaimingą vaiką.
Jam gimstant danguje ir žemėj
Stebuklą rodėsi be skaičiaus.
Dar kol baikštusis spindulys
Iš nebūties jo neviliojo,
Iš iščių nešaukė – juk mirt
Yra visai tas pats kaip gimti, –
Jo motina daugybę kartų
Nakties sapnuose ir vaizdiniuose
Regėjo, kaip jos iščias drasko
Ir žiauriai vidurius suplėšo
Įgijęs žmogaus kūną monstras,
Paplūdus guli ji krauju.

Jis ją nužudo, ir tuomet
 Angis-žmogus išvysta šviesą.
 Diena atėjo jo gimimo,
 Ir išsipildė pranašystės,
 Nes, patikėkit, niekuomet
 Nepameluoja žiaurios žvaigždės.
 Jo buvo šitoks horoskopas,
 Kad Saulė, trykšdama krauju,
 Į kovą stojo prieš Mėnulį.
 Jų įniršis užtemdė dangų,
 O mūsų laukas buvo žemė.
 Danguis du šviesuliai galingi
 Sukibo rankomis ir žėrė
 Vienas į kitą spinduliais.
 Baisus, didžiulis užtemimas
 Po to tamsoj skandino žemę,
 Baisiau gal buvo tik tuomet,
 Kai saulė verkė mirus Kristui.
 Taip buvo, tamsoje nakties
 Gaisrai aršiausi visa siaubė,
 Pasaulis degdamas pamanė,
 Kad jau atėjo pabaiga:
 Dangus pradingo, griuvo rūmai,
 Ir debesys uolom pravirko,
 O upės plukdė kraują jūron.
 Atrodė saulė lyg pamišus,
 Atrodė, klieđi ji ir rauda –
 Tuomet ir gimė Sigizmundas,
 Pranešdamas, ko reikia laukti.
 Gimdyvę gimdamas nužudė
 Ir tuo žiauriu būdu pasakė:
 Esu žmogus, nes štai dėkoju
 Už visą gėrį vien krauju.
 Buvau paniręs savo moksluos,
 Ir jie padėjo man suprasti,
 Kad Sigizmundas, matyt, būtų
 Smarkaus charakterio žmogus,
 Žiaurus, negailestingas princas,
 Nedoras ir aršus valdovas.
 Tad aišku, jeigu jis valdytų,
 Tiktai sukiršintų, supjautų,
 Ir išdavystė suklestėtų,
 Ir ydos būtų pagarboj.
 Jo įniršis turėjo vesti
 Nuo beprotybės į nusikaltimą,

Kad pagaliau mane išvystų
 Bejėgį, varganą ir menką
 Parkritusį prie jojo kojų
 (Man gėda apie tai galvoti).
 Turėjo sostą jo papuošti
 Žilų plaukų manųjų sruogos.
 Sunku nelaime netikėti,
 Ir dar tokia, kurią regėjai
 Slapčiausiuos raštuos įrašytą,
 Kurią atskleidžia tavo mokslas.
 Aš patikėjau savo likimu,
 Tuo likimu, kuris išpranašavo
 Man neišvengiamą žlugimą,
 Pavojų skelbė visos pranašystės.
 Todėl nusprendžiau uždaryti
 Aš saugiai žvėrį, kuris gimė,
 Norėdamas taip išsiaiškint,
 Ar gali pergudraut išminčius
 Žvaigždžių žadėtąjį likimą.
 Tad paskelbiau, kad mano vaikas
 Negyvas gimė, įsakiau
 Aš bokštą slaptą pastatyti
 Kalnuos tarp skardžių ir uolų,
 Toli tenai, kur vos ne vos
 Šviesa sau taką susiranda.
 Apsaugoti turėjo kelią
 Aukšti ir rūstūs obeliskai.
 Aš paskelbiau, kad lauks mirtis
 Kiekvieno, kurs tenai įžengtų,
 Iš baimės krūpčioti turėjo
 Kiekvienas, matęs tą ediktą.
 Įstatymai griežti taip skelbė
 Dėl priežasties, kurią minėjau.
 Ten Sigismundas uždarytas,
 Nelaimėlis, nykus belaisvis,
 Ir tik Klotaldas ten jį lanko,
 Su juo jis kalbasi, prižiūri.
 Klotaldas jį tenai ir mokė,
 Žmonių įstatymus parodė,
 Išmokė Dievui atsiduoti,
 Jis vienas visa tai žinojo.
 Svarbu tris dalykus paaiškint:
 Pirmiausia - Lenkiją gerbiu
 Ir noriu ją aš išvaduoti
 Nuo prievolės kančias kentėti,

Tarnauti viešpačiui tironui.
 Nebūtų geras tas valdovas,
 Kuris galėtų karalystę
 Tokiam pavojuje palikti.
 Dalykas antras, daug ką lėmęs –
 Jei savo vaikui aš atimsiu
 Tą teisę, kurią gimdams gavo,
 Kuri jam Dievo dovanota,
 Tai būsiu pats aš ne krikščionis.
 Nėra įstatymo pasauly,
 Kad privalai tironu tapti,
 Jei nori tu išvengt tirono.
 Juk jeigu mano vaikas taptų
 Tironu, kad nenusikalstų,
 Turėčiau nusikalst aš pats.
 Ir pagaliau, dalykas trečias.
 O jeigu tai tiktai klaida –
 Lengvai ir greitai patikėti
 Viskuo, ką pasakojau šičia.
 Net jeigu polinkiai bjauriausi
 Jam lieptų nuodėmėm maitintis,
 Gal neįstengtų jo įveikti
 Likimo pikto žiaurios pinklės
 Ir polinkio aistra karščiausia.
 Planetų žaismas apgaulingas
 Ir laisvą valią tiktai lenkia,
 Bet jos nesugeba palaužti.
 Blaškydamasis tarp mįslių,
 Svarstydamas kelius ir būdus,
 Tariuos sprendimą aš suradęs,
 Jis jus visus rytoj nustebins.
 Rytoj aš jį čionai pakviesiu.
 Jis nežinos esąs valdovas,
 Kad jis sūnus man – nesakysiu.
 Įžengti leisiu Sigizmundui
 Į mano menę, mano sostą,
 Užims jis savo tikrą vietą,
 Valdys jus, jums įsakinės,
 O jūs visi paklusit princui
 Ir vykdysit paliepinus.
 Taip aš atlikti pamėginsiu
 Dalykus tris, kurie padės
 Įmint mįsles, kurias minėjau.
 Jei pasirodytų, kad princas
 Teisingas, doras, išmintingas,

O man žvaigždynai pamelavo,
 Nors tiek ženklų pažėrę buvo,
 Tuomet iškart valdovu taptų,
 Nors jis užaugęs tarp uolų,
 O žvėrys buvo jo kaimynai.
 Tačiau jei kartais pamatyčiau,
 Kad jis žiaurus, aršus, išpuikęs,
 Ir savo būdo nesutramdęs
 Bjauriausioms ydoms atsiduoda
 Tada aš pareigą įvykdęs,
 Karaliumi galėčiau likti
 Ir pasielgt su juo turėčiau
 Taip, kaip ir pridera karaliui –
 Gražint atgal į tamsų urvą,
 Kad teisingumas nugalėtų.
 Ir pagaliau, jei pasirodys,
 Kad princas toks, kaip lėmė žvaigždės,
 Mylėdamas jus, mano ponai,
 Karalių rasiu jums vertesnę
 Laikyti karalystės skeptrą.
 Štai regit mano du vaikaičius:
 Aš ketinu juos čia sujungti,
 Ir ryšiais santuokos susieti
 Bei šiai jaunai žavingai šeimai
 Savąją šalį atiduoti.
 Taip įsakau aš kaip karalius.
 Kaip tėvas aš prašau pagalbos,
 Ir kaip išminčius aš skelbiu
 Senolių išmintį prakilnią.
 Yra Seneka kartą taręs:
 Valstybės savo tikrai vergas
 Privalo būt karalius tikras.
 Todėl kaip vergas aš maldauju.

ASTOLFAS. Man dera šičia žodį tarti,

Nes, man atrodo, iš tikrųjų
 Esu aš suinteresuotas.
 Visų vardu todėl sakau –
 Lai pasirodo Sigizmundas,
 Jis turi sostą paveldėti.

VISI. Mums pristatyki mūsų prinčą –
 Tegul karalium mūsų būna.

BAZILIJAS. Už tai, kad jūs mane supratot,
 Aš jums dėkoju nuoširdžiai.

VISI. Prašau dabar jus palydėti
 Į skirtus kambarius vaikaičius.

Rytoj jums prinčą pristatysiu.
Tegul Bazilijas gyvuoja.

*Išeina visi, palydėdami ESTRELJĄ ir ASTOLFĄ. Karalius lieka vienas. Įeina KLOTALDAS su ROSAURA ir
KLARINU*

KLOTALDAS. Galiu kalbėti?

BAZILIJAS. Ak, Klotaldai,
Man malonu tave matyti.

KLOTALDAS. Prie tavo kojų kukliai kritęs
Įgaudavau jėgų kadaise.
Tačiau dabar, o mielas pone,
Likimas nepasigailėjo,
Ir kristi prie karaliaus kojų
Kančia tikra, o ne palaima.

BAZILIJAS. Kas nutiko?

KLOTALDAS. Mano pone,
Mane bėda baisi užklupo,
Nors tai tikrai galėjo būti
Didžiausia laimė iš visų.

BAZILIJAS. Tęski.

KLOTALDAS. Šis gražus jaunuolis,
Dėl įžūlumo ar neapdairumo
Į bokštą įžengė, o pone.
Ten jis pamatė prinčą uždarytą,
Taigi...

BAZILIJAS. Klotaldai, tu nesisieloki.

Jei būtų tai anksčiau nutikę,
Prisipažįstu, kad įnirščiau.
Bet paslaptis jau atskleista,
Ir nesvarbu, kad jis ją žino.
Tad susitikime vėliau, nes aš
Dar daug ką tau turiu išaiškinti,
O tu turi daug ką nuveikti,
Nes tu turėsi būt, skelbiu,
Didžiausių įvykių veikėjas,
Tokių pasaulis dar nematė.
O šiuodu, kad nepamanytum,
Jog bausiu tavo aplaidumą –
Šiuos kalinius liepiu paleisti.

Išeina

KLOTALDAS. Gyvenk per amžius, o valdove,
Dangus vėl laimę dovanojo.

Į šalį

Galiu paleisti šiuos keleivius,
Kad mano jis sūnus, tylėsiu.

O svetimšaliai piligrimai,
Nuo šiol jūs esate laisvi.

ROSAURA. Aš nuolankiausiai tau dėkoju,
Tūkstantį kartų tau lenkiuosi.

KLARINAS. Aš nematau, už ką dėkoti,
Juk mus per klaidą greitai čiupo,
Per klaidą gal dabar paleidžia.

ROSAURA. Tu man gyvenimą davei,
Aš gyvas iš tavos malonės,
Todėl nuo šiolei amžinai
Aš tavo vergas.

KLOTALDAS. Tai nėra
Gyvenimas, kurį dabar gavai.
Nes jeigu tu kilnios gimties,
Kol įžeistas – negyveni.
Tu atvykai į šiuos kraštus
Atkeršyti už įžeidimą,
Juk šitaip man sakei, ar ne?
Todėl tu negali sakyt: esu,
Nes gyvas be garbės – negyvas.

Į šalį

Gal šitaip aš jį pastūmėsiu.

ROSAURA. Prisipažįstu, aš lyg miręs,
Nors gražinai tu man gyvybę.
Bet aš pakilsiu ir kerštu
Vėl nuvalysiu savo garbę,
Pavojų begales įveikęs,
Ir man gyvenimas atrodys
Tikroji tavo dovana.

KLOTALDAS. Paimk šią žėrinčią geležtę,
Kurią prie juostos tu segėjai,
Žinau, kad kraujy panardinsi
Ją savo priešo – štai tuomet
Bus atpirkta garbė tavoji.
Juk plienas, kuris buvo mano
(Dabar aš pratariau tai garsiai,
Dabar aš tau prisipažįstu),
Mokės atkeršyt už tave.

ROSAURA. Tavo palaimintas skubu
Iš naujo špagą prisijuosti.
Aš ja prisiekiu baisiai keršyt,
Nors mano prakeiktasis priešas
Labai galingas.

KLOTALDAS. Ar tikrai?

ROSAURA. Taip, netgi tau aš nesakysiu,

Kas jis, nors kad kilnus esi, tikiu.
Bet aš bijau, kad gali virsti
Pykčiu tavasis palankumas.
Man neramu.

KLOTALDAS. Daugiau galėtum
Sau padėti man pasakęs.
Žinodamas aš negalėčiau
Net ir netyčia jam pagelbėt.

Į šalį

O kad žinočiau, kas jis toks.

ROSAURA. Kad negalvotum, jog menkai
Aš tavo kilnų žodį vertinu,
Žinok, kad mano priešas bus
Patsai Astolfas, kunigaikštis
Moskovijos.

KLOTALDAS. *Į šalį*

Sunku pakelti
Man žinią šią. Nes tai blogiau,
Nei vaizdavausi ir tikėjas.
Tačiau mes išsiaiškinsim dabar –
Jei gimęs tu Moskovijoje esi,
Tai tavo tikras Viešpatis ir ponas
Tavęs įžeisti niekaip negalėjo.
Todėl greičiau sugrįžki į tėvynę,
Pamiršk tą kvailą mintį apie kerštą,
Tave vis genančią.

ROSAURA. Žinau,
Kad jis valdovas mano. Vis dėlto
Jis įžeidė mane.

KLOTALDAS. Tai netiesa.
Net jeigu būtų smogęs tau,
Įžeist vis vien valdovas negalėjo.

ROSAURA. Mana skriauda didesnė negu ši.

KLOTALDAS. Tai pasakyk, nes man sunku
Skriaudos didumą šios įsivaizduoti.

ROSAURA. Aš pasakyčiau, bet nesugebėsiu.

Taip pagarbiai aš į tave žvelgiu,
Krūtinėj mano dega pagarba tau,
Jausmai man surakina burną,
Ir niekaip neįstengiu pasakyti,
Kad šitas štai drabužis – paslaptis,
Kad aš esu ne tas, kas aš atrodau.
Štai pasakiau, dabar jau pats tu spręsk –
Jei aš ne tas, kaip išorėj atrodau,
Ir jeigu čia Astolfas atkeliavo

Estreljai pirštis, kaip galėjo
Ižleist mane. Per daug jau pasakiau.

ROSAURA ir KLARINAS išeina

KLOTALDAS. Klausyk – sustok, palauk.

Koksai užkeiktas labirintas
Čia skleidžiasi. Aš negaliu
Surasti niekur proto siūlo.
Garbė manoji nuplėšta,
Skriaudikas tas didžiai galingas,
Aš – tarnas tik, ji – moteriškė.
Tegul dangus parodo kelią,
Aš nežinau, ar menkas protas
Galės šioj painiavos bedugnėj
Surasti tikrą tiesų kelią.
Prašykime dangaus pagalbos.

ANTRAS VEIKSMAS

[...]

Dainuodami įeina muzikantai. Tarnai padeda SIGIZMUNDUI rengtis, jis žingsniuoja tarsi sapnuodamas

SIGIZMUNDAS. Ką aš matau? Dangau, pasigailėk.

Ką aš regiu? Dangau, pasigailėk.
Baisu man čia dairytis ir žavėtis,
Aš negaliu tuo, ką matau, tikėti.
Štai rūmuose didinguose esu,
Šilkai, brokantai mano kelią kloja,
Tarnų aplink mane dabar gausu,
Jie išpuošti, drabužiai žemę šluoja.
Aš pabudau iš miego ir matau –
Ilsiuosi tarp šilkų ploniausių,
Aplink mane žmonių tiek daug,
Jie pasilenkę mano kojas prausia.
Sakydamas – sapnuoju, aš meluočiau,
Esu pabudęs, galvą atiduočiau.
Gal aš nesu jau Sigizmundas?
Dangau, padėk suprasti viską,
Nulemk likimą mano liūdną,
Kas man bemiegančiam nutiko?
Kas darosi manai vaizduotei?
Kas visa tai man čia atskleidžia?
Tegul bus taip likimo duota,
Tegul tiesa mane sužeidžia,

Tegul tie žmonės man tarnauja,
Aš pasitiksiu būti naują.

I TARNAS. *Į šalį kitiems dviem*

Koks susikaupęs jis, koks rimtas.

II TARNAS. O jeigu taip kitam nutiktų,

Ar liūdesys neaplankytų?

KLARINAS. Manęs tai ne.

II TARNAS. Užkalbinkite prinčą.

I TARNAS. *Sigizmundui*

Ar įsakysite jau muzikuoti?

SIGIZMUNDAS. Ne, nenoriu, kad dainuotų.

II TARNAS. Esi toks liūdnas, susikaupęs,

Norėtume, kad atsigautum.

SIGIZMUNDAS. Netinka netikra linksmybė,

Nereikia dainomis lydėti.

Karo garsus, karių eitynes

Patinka man labiau girdėti.

KLOTALDAS. Jūsų aukštybe, didis pone,

Prie kojų leiskite suklupti,

Pirmasis iš visų aš noriu

Tarnauti tau ir tau paklusti.

SIGIZMUNDAS. *Į šalį*

Juk tai Klotaldas, tas žmogus,

Kuris mane ilgai kamavo.

Dabar toksai man pagarbus.

Kas vyksta čia, kas daros?

KLOTALDAS. Aš suprantu, kad tu sumišęs,

Tau keista visa tai matyti,

Svarstai, gal būsi tu pamišęs,

Gal protas tavo pasiklydo?

Iš abejonių išvaduoti

Tave tikriausiai pravartu,

Atėjo metas sužinoti,

Kad princas Lenkijos – tai tu.

Buvai įkalintas už grotų,

Nes paskelbė žiaurus dangus,

Kad tik įžengus tau į sostą

Nelaimės šalį šią užplūs,

Šimtus nelaimių pažadėjo,

Planetos žemei, jeigu tu

Į sostą tėvo būtum ejęs.

Todėl laikytas tu atstu.

Tačiau karalius vis tikėjos,

Kad nugalėt žvaigždes galėsi,

Nes jas ne kartą nugalėjo

Tasai, kurs žino savo tiesą.
 Į rūmus atnešė tave
 Iš bokšto, kuriame kalėjai,
 Kol giliame juodam sapne
 Be sąmonės buvai, kliedėjai.
 Tuoį čia karalius pasirodys.
 Jis tau praneš dar daug dalykų,
 Ištaręs savo svarų žodį.

SIGIZMUNDAS. Bet, negarbingas išdavike,
 Ką dar turiu aš sužinoti?
 Juk jau žinau, kas aš esu,
 Dabar mokėsiu jau parodyt
 Aš savo galią iš tiesų.
 Bet tu – kaip tu galėjai būti
 Toks menkas, kad nuslėpt tikėjais
 Nuo kalinio jo tikrą būklę.
 Tu protui, teisei nusidėjai.

KLOTALDAS. Ak, aš bedalis.

SIGIZMUNDAS. Tu išdavikas.
 Pataikavai piktam karaliui,
 Su manimi buvai netikęs.
 Dabar esi tu mano valioj,
 Todėl atėjo laikas skelbti,
 Kad pagaliau nuo mano rankos
 Tu mirsi.

II TARNAS. Pone...

SIGIZMUNDAS. Patylėk.
 Užteks kalbų, jau baigta viskas
 Regiu, kad Dievas man padės,
 Jei man bandysite trukdyti,
 Pro langą jus išmest reikės.

II TARNAS. Klotaldai, bėk.

KLOTALDAS. Nenusidėk.
 Tave užvaldė tik puikybė,
 Sapne lig šiol tu pasilieki.

II TARNAS. Žinokite...

SIGIZMUNDAS. Visi išeikit.

II TARNAS. Jis vien karaliaus valią vykdė.

SIGIZMUNDAS. Jeigu karalius teisę mindo,
 Paklusti jam – menka dorybė.
 Juk aš buvau jo princas tikras.

II TARNAS. Kur gėris slypi, kur blogybė,
 Nereikia aiškintis tarnams.

SIGIZMUNDAS. Drįsti tu prieštarauti man,
 Gal tau jau bloga pasidarė.

KLARINAS. Tikrai netikusiai jūs darot,
Ir princas čia visai teisuus.

II TARNAS. Kas leido pastabas man duoti?

KLARINAS. Aš pats leidėjas sau esu.

SIGIZMUNDAS. O kas gi tu toksai, šmaikštuoli?

KLARINAS. Esu smalsiausias iš smalsiausių,
Ir dar – aš tikras lengvabūdis,
Visam pasaulyje didžiausias.

SIGIZMUNDAS. Kol kas tu mano naują būtį
Nuskaidrinti tesugebėjai.

KLARINAS. Esu aš didis patikėjas
Visiems pasaulio sigizmundams.

Įeina ASTOLFAS

ASTOLFAS. Tebus pašlovinta diena,
Kai mums, o prince, pasirodai.
Štai teka saulė dar viena
Ir džiaugsmą žemei atiduoda.
Užliejo kalnus, miestus, klonius
Varsos karališkos raudonis,
Kai pasirodei tarsi saulė
Iš už paties aukščiausio kalno.
Dabar tiktai kilnūs lauras
Tau kaktą vainikavo taurią,
Tegul jis ir nuvys vėlai.

SIGIZMUNDAS. Tesaugoja tave dievai.

ASTOLFAS. Aš suprantu, tu nepažįsti
Manęs, todėl gali ir klysti,
Kai negerbi manęs, o pone,
Astolfas aš, Moskovijos valdovas.
Aš tavo pusbrolis tikrasis.
Mes lygūs. Lygesnių nerasi.

SIGIZMUNDAS. Aš palinkėjau Viešpaties globos,
Vadinas, pagarbos lyg ir užteks.
Bet tu daugiau norėtum pagarbos,
Tu skundiesi ir aiškini, kas toks esąs.
Kai kitą kartą vėl tave matysiu,
Kad neglobotų Dievas, pasakysiu.

II TARNAS. *Astolfui*

Kilnybe, aš maldauju, prisiminkit,
Kad jis išaugo tarp uolų siaubingų
Ir jau kitaip bendrauti negalėtų.
Pone, Astolfas tik norėtų...

SIGIZMUNDAS. Jis atsibodo, vos pradėjo
Kalbėti šitaip pasinešęs.
Ir skrybėlę dar užsidėjo.

II TARNAS. Juk jis didikas.

SIGIZMUNDAS. Aš didesnis.

II TARNAS. Tačiau juk tarp dviejų didikų

Didesnė pagarba pritiktų.

SIGIZMUNDAS. Kas bando man kažką įteigti?

Įeina ESTRELJA

ESTRELJA. Jūsų aukštybe, leisk pasveikint

Tave šitoj didingoj menėj,

Kuri jus priima nuolankiai.

Tegul tau ilgą amžių lemia

Tiesos ir teisingumo rankos.

Gyvenk ilgai, lai tavo laikas

Per daugel amžių nesibaigia.

SIGIZMUNDAS. *Klarinui*

Sakyk man, kas šita gražuolė,

Kas šita moteris lyg deivė,

Kuriai po kojom dangūs puola,

Kuriai po kojų žaros mainos?

Sakyk man, koks tatai stebuklas,

Maniau, kad to negali būti.

KLARINAS. Estrelja – pusseserė tai tavoji.

SIGIZMUNDAS. Niekingsasai, tu man meluoji,

Geriau sakytum, kad tai saulė.

Estreljai

Jei tai nėra kokia apgaulė,

Tuomet džiaugiuos tave pamatęs.

Štai pagaliau matau aš grožį,

Kuris patsai švytėti gali,

Ir jo šiandieną neužgožia

Net šviesuliai plačios padangės.

Aš sveikinimą dovanuju

Skaisčiausiai žvaigždei, kuri kyla

Spindėdama pro ryto tylą

Ir pačią saulę ji užstoja.

Leisk pabučiuoti tavo ranką,

Kurioj aušra vėsos suranda.

ESTRELJA. Jūs, pone, toks galantiškas.

ASTOLFAS. *Į šalį*

Jei jis paims jos ranką, aš

Būsiu žuvęs.

II TARNAS. *Į šalį*

Man atrodo,

Kad neramiai Astolfas jaučias.

Sigizmundui

Jūsų Aukštybe, reiktų liautis,
Astolfas šičia, mato viską.

SIGIZMUNDAS. Ar nesakiau, kad nesikištum.

II TARNAS. Aš tik sakau, kaip elgtis dera.

SIGIZMUNDAS. O man nuo šito bloga daros.

Aš noriu elgtis taip kaip noriu.

II TARNAS. Bet aš prisimenu dar, pone,

Kaip sakėte, kad reik klausytis

Tiktai įstatymo galybės.

SIGIZMUNDAS. Ir dar – esu ne kartą sakęs,

Kad aš pro langą tą išmesiu,

Kurs sugebės man taip įgristi.

II TARNAS. Taip man negalit padaryti,

Nes prievartą naudot užginta.

SIGIZMUNDAS. Nejaugi. Reikia pamėginti.

Stveria jį ir išsineša, visi išeina paskui. Greitai grįžta

ESTRELJA. Skubėkite jam sutrukdyti.

SIGIZMUNDAS. Į jūrą krito iš balkono.

Jei kristi moka – menkas ponas.

ASTOLFAS. Turėtumei save valdyti,

Aistras reikėtų nuraminti,

Nes ne žvėris yra žmogus,

O rūmai skirias nuo kalnų.

SIGIZMUNDAS. Kiek įžūlios paikos kalbos.

Ar auklėti mane pradėsi?

Gali netekti taip galvos –

Kur skrybėlę tuomet padėsi?

ASTOLFAS išeina. Įeina karalius

BAZILIJAS. Kas čia nutiko?

SIGIZMUNDAS. Nieko, pone.

Tik vieną, kurs man atsibodo,

Aš švystelėjau pro balkoną.

KLARINAS. *Sigizmundui*

Turėk galvoj – jisai valdovas.

BAZILIJAS. Įstengei žmogų nužudyti,

Vos pasirodyt rūmuos spėjai.

SIGIZMUNDAS. Jis bandė aiškint, kad nedrįsiu.

Aš pabandžiau – ir nugalėjau.

BAZILIJAS. Skaudu šiandieną man regėti,

Kad toks tavasis sugrįžimas.

Maniau, kad būsi tu įveikęs

Siaubingą prakeiksmą žvaigždynų.

Tačiau matau, kad vien tik siuto

Aistra tave visur telydi.

Vos atvykai iškart kaip liūtas
 Tu sudraskei žmogaus gyvybę.
 Norėčiau aš tave apglėbti,
 Ištiesti tau rankas savąsias,
 Bet nežinau, kaip patikėti,
 Ir ar mirties taip nesurasiu.
 Ar kas galėtų nebijoti,
 Pamatęs kruviną geležtę?
 Nejau ranka lengva numotų
 Į kraujo dėmę miesto aikštėj?
 Argi širdis nesuvirpėtų
 Išvydus žmogžudystės vietą?
 Aš ketinau tave priglausti
 Prie savo mylinčios širdies,
 Bet negaliu dabar išties,
 Nes tavo rankos moka bausti.

SIGIZMUNDAS. Apsieisiu ir be tavo glėbio,

Juk ligi šiol aš taip ir augau.
 Ar tu esi tas mano tėvas,
 Kuris nuo pat gimimo baudė?
 Ar tu buvai žiaurus likimas,
 Kuris man vien tik skausmą lėmė?
 Mane kaip žvėrį užauginęs
 Dabar kalbi man apie gėrį?
 Vos gimus man mirties linkėjai,
 Tad nenustebk dabar, senoli,
 Kad aš tavęs išsižadėjau.
 Į glėbį tavo pult nenoriu.

BAZILIJAS. Dangaus, matyt, prašyt turėjau,

Kad tau nebūtų leides gimti.
 Tuomet nebūčiau aš girdėjęs
 To, ką dabar turiu išgirsti.

SIGIZMUNDAS. Jei man nebūtų buvę lemta gimti,

Dabar tikrai aš nedejuočiau.
 Bet jei teikeis gyvybę duoti,
 Kaip išdrįsai vėl ją atimti?
 Kilnu suteikti, aš manau,
 Gyvybę, sielą dovanoti.
 Bet menkas žygis yra duoti,
 Kad vėl atimtum pagaliau.

BAZILIJAS. Gerai, matau, tu man dėkoji,

Kad iš varguolio princu stojai.

SIGIZMUNDAS. Ar aš už tai turiu dėkoti,

Tirone, vergvaldy, skriaudėjau?
 Esi jau senas ir bejėgis.

Ką mirdamas gali man duoti?
 Ar tai, ką skyrė man lemtis?
 Esi man tėvas ir karalius,
 Tad viską aš esu jau gavęs –
 Taip liepė mano prigimtis.
 Dabar esi susenęs, vienas,
 Ir noriu paprašyt, kad tu
 Prabiltum apie tuos laikus,
 Kai sūnui tu buvai atėmęs
 Gyvybę, laisvę negarbingai.
 Man kažkodėl dabar atrodo,
 Kad aš tau nieko neskolingas.
 Tai tu skolingas man, valdove.

BAZILIJAS. Esi tu įžūlus laukinis –
 Tai pildos pažadas žvaigždžių.
 Dabar aš veltui jas šaukiu,
 Toli pradingusių žydrynėj.
 Žinai dabar, kas tu toksai,
 Ir vis dėlto grūmoji dangui,
 Tau vien tik galios neužtenka,
 Pakilsi veikiai per aukštai.
 Klausyk gerai, ką tau skelbiu –
 Turėtum tu romesnis būt,
 Nes gal tu tik regi sapnus,
 Nors ir tiki esąs budrus.

Išaina

SIGIZMUNDAS. Aš, sako jis, regiu sapnus.
 Bet aš pabudęs, juk matau,
 Liečiu ir suvokiu, žinau,
 Kas aš buvau ir kas esu.
 Dabar jis gailisi, tačiau
 Jau negaliu aš jo užjaust.
 Aš sužinojau savo kilmę,
 Jis negalės, nors kaip norėtų,
 Atimti teisę prigimtinę
 Karūną, sostą paveldėti.
 Anksčiau mane jisai regėjo
 Kalėjimo ankštoj vienutėj.
 Bet visa tai dabar praėjo,
 Žinau, turiu valdovu būti.
 Ir dar žinau, kad aš esu
 Pusiau žvėris, pusiau žmogus.

Išaina moters drabužius vilkinti ROSAURA

ROSAURA. Į šalį

Estrelją čia aš palydėjau,
 Astolfą tik bijau sutikti.
 Klotaldas juk patsai norėjo,
 Kad mano paslaptis išliktų.
 Jis sako – taip atgausiu garbę,
 O aš tikiu žodžiu Klotaldo,
 Tik jam aš privalau dėkoti,
 Kad ėmėsi mane globoti.

KLARINAS. *Sigismundui*

Iš to, ką šičia tu regėjai,
 Kas tavo žvilgsnį pakerėjo?

SIGISMUNDAS. Aš viską jau sapnuos regėjau,

Ir nieks manęs nesužavėjo.
 Bet jei žavėtis kuo turėčiau,
 Tai grožį moters paminėčiau.
 Esu aš skaitęs, kad Kūrėjas
 Sutvėrė vyrą kaip pasaulį.
 Paskui tikrai jį turėjo
 Sukurti moterį kaip saulę.
 Tik su žvaigždėm gali palygint
 Tu moters žavesį, žmogau,
 Kai jos dangaus skliautu pakyla.
 O ypač šios, kurią matau.

ROSAURA. *I šali*

Tai princas. Metas pasitraukti.

SIGISMUNDAS. Sustoki, moterie, palauki.

Pakilus saulė skuba dingti?
 Prašvitus nusileidžia vėlei?
 Ar vakaru paversi rytą?
 Ar taps šviesa tamsiu šešėliu?
 Tu lyg daina dienos šviesi.
 Bet ką matau? Kas tu esi?

ROSAURA. Matau, tačiau kankina abejonės.

SIGISMUNDAS. Aš šitą veidą jau regėjau, ponia.

ROSAURA. Aš šią prakilnią, taurią sielą

Andai mačiau belongėj celėj.

SIGISMUNDAS. Aš atradau, dėl ko gyventi,

O moterie, gal šitaip lemta,
 Kad būtum ir viltis, ir tikslas.
 Tavęs dar nebuvo sutikęs,
 Bet dievinau. Ir atiduoda
 Likimas man tave, o protas
 Šnabžda – jau tave mačiau.
 Kas tu esi, sakyk greičiau?

ROSAURA. *I šali*

Kas aš esu – neišsiduosiu.
 Dama Estreljos aš kilniosios.
 SIGIZMUNDAS. Ką tu sakai? Sakyk, kad saulė,
 Kuri žvaigždėms švytėti leidžia,
 Kur šilumą ir šviesą sklendžia
 Ir mūsų džiugint nepaliauja.
 Aš aromatų karalijoje,
 Tenai, kur rožės ir lelijos,
 Regėjau rožę karalieneį,
 Ji valdė visą platą slėnį.
 Tarp akmenų mačiau brangiausių,
 Šaltoj tamsos ir ledo menėį,
 Aš deimantą visų skaisčiausią –
 Kitų jisai likimą lemia.
 Dangaus erdviam žydrajam rūme,
 Tenai, kur šviesios žvaigždės sklendžia
 Regėjau žėrintį skaistumą
 Ir kaip liepsnos vainikas sklendžia.
 Tai saulė – spindulių valdovė,
 Planetoms ji gyvybę duoda.
 Bet jeigu saulė, jeigu rožė,
 Ir deimantas, kurs skaisčiai spindi,
 Kitur pasauly viešpatauja,
 Ko tavo dangiškasis grožis,
 Kuriam sunku taip atsispirti,
 Kitai, daug menkesnei, tarnauja?

Įeina KLOTALDAS, lieka pasislėpęs už užuolaidos

KLOTALDAS. Į šalį

Aš noriu Sigizmundą sustabdyt.

Aš jį sukūriau. Ką tenka man matyt?

ROSAURA. Gerbiu aš tavo palankumą,

Todėl tylu tau, pone, atsakysiu.

Kai protas renkas nebylumą,

Geriausiai kalba tas, kurs tyli.

SIGIZMUNDAS. Tu neišeik, pabūk, palauki.

Kodėl skubi mane apleisti

Paniekindama karštą jausmą.

ROSAURA. Prašau jus, pone, man atleisti.

SIGIZMUNDAS. Jei tu dabar štai taip išeisi,

Vadinas, ne prašai, o reikalauji.

ROSAURA. Išeisiu, nors man ir neleisi.

SIGIZMUNDAS. Kodėl dabar man priešgyniauji,

Žiūrėk, kantrybę aš prarasiu

Ir iš žmogaus žvėrim vėl tapsiu.

ROSAURA. Tačiau net jeigu juo ir tapsi,

Jei įniršio banga užplūdus
Pakeis tau širdį, tavo būdą –
Aš ir tuomet tave vis gerbsiu.

SIGIZMUNDAS. Bet aš geidžiu tave regėti,

Tavim grožėtis šiandien noriu.

Aš mėgstu kliūtis nugalėti,

Štai išmečiau iš šio balkono

Įžulų ir įkyrų žmogų –

Jis sakė, taip daryt nedora.

Turiu įveikti aš šį kartą

Tą menką kliūtį – tavo garbę.

KLOTALDAS. Į šalį

Kaip bjauriai įvykiai pakrypo,

Ką man daryt, kai princo geismas,

Laukinės nežabotos aistros

Grasina garbę man sutrypti.

ROSAURA. O juk teisybė pasakyta,

Kad tu esi žiaurus tironas,

Kad tavo kelias – išdavystės,

Mirtis ir kraujas, ir lavonai.

Bet ar gali kitoks tu būti,

Tu – ne žmogus, tiktai bjaurus,

Žiaurus, išpuikęs, pasipūtęs,

Žvėris, išaugęs tarp žvėrių.

SIGIZMUNDAS. Kol man tu šitaip nekalbėjai,

Galėjau aš tavim žavėtis,

Ir nuolankus tau būt galėjau.

Bet jei pradėjai taip čiulbėti –

Užteks, duris greit uždarykit

Ir vienus mus čionai palikit.

KLARINAS išeina

ROSAURA. Aš žuvusi. Prašau...

SIGIZMUNDAS. O aš tironas.

Ir man nesvarbūs tavo norai.

KLOTALDAS. Į šalį

O koks baisus likimo smūgis –

Aš sustabdysiu jį. Lai žudo.

Įeina

Pone, paklausk, sustoki!

SIGIZMUNDAS. Tu antrąkart jau išsišoki.

Sukriošęs pusgalvi, kvaily,

Tu rūstį užsitraukt gali.

Sakyk, kaip čia atsiradai?

KLOTALDAS. Čia kvietė jūdvių balsai.

Leisk man tau šit ką pasakyti:
Valdykis, jei esi valdovas,
Ir jei tikrai ruošies valdyti,
Nes gal dabar tiktai sapnuoji.

SIGIZMUNDAS. Tu mano pyktį provokuoji,
Kai giesmę šią ir vėl kartoji.
Tave nužudęs sužinosiu –
Tai sapnas buvo ar tikrovė.

Sigizmundas traukia špagą, Klotaldas puldamas ant kelių jį sulaiko

KLOTALDAS. Galbūt aš dar apgint galėsiu

Gyvybę savąją nuo priešo.

SIGIZMUNDAS. Paleiski greitai mano ranką.

KLOTALDAS. Tegul greičiau čionai atkanka

Tie, kur įstengs tave įveikti.

Tavęs tikrai aš nepaleisiu.

ROSAURA. O dangau!

SIGIZMUNDAS. Paleisk, sakau,

Kvaily, paleisk, beproti, priešė.

Kovoja su Klotaldu

Paleisk, sakau, kitaip tave nudėsiu.

ROSAURA. Klotaldą žudo – gelbėkit, padėkit!

Išbėga

Įeina ASTOLFAS, KLOTALDAS krenta prie jo kojų. ASTOLFAS atsiduria tarp besigrumiančių

ASTOLFAS. Bet kas gi čia, garbusis pone?

Ar dera kraujyje senolio

Mirkyti šitą kilnų ginklą?

Jūs špagą į makštis gražinkit.

SIGIZMUNDAS. Tiktai tuomet, kai ją nuspalvins

Šio seno sukto niekšo kraujas.

ASTOLFAS. Aš stosis jo gyvybę ginti,

Ir tavo įniršį raminti.

SIGIZMUNDAS. Ir tau aš bausmę skirsiu – mirti,

tau įžūlumą taip priminsiu.

ASTOLFAS. Ginu aš savąją gyvybę –

Tai neįžeis jo didenybės.

ASTOLFAS išsitraukia špagą, jie kaunasi. Įeina karalius BAZILIJAS ir ESTRELJA

KLOTALDAS. Valdove, jo prašau nebausti.

BAZILIJAS. Kodėl švytruoja šičia ginklas?

ESTRELJA. Astolfas kaunasi, o siaube.

BAZILIJAS. Bet kas, sakykit, atsitiko?

ASTOLFAS. Jei atėjai, valdove, nieko.

Abu slepia špagas į makštis

SIGIZMUNDAS. Daug, pone, nors ir atėjai.

Aš senį šį bandžiau nudėti.

BAZILIJAS. Nejau tu niekad nejutai

Žilai senatvei pagarbos?

KLOTALDAS. Neteikite tam tiek svarbos.

SIGIZMUNDAS. Be reikalo tu, tėve, trokšti,

Kad gerbčiau aš senatvę žilą,

Dar gali mano sostą puošti

Tavoji sruoga sidabrinė –

Juk aš dar neatsiteisėjau

Už tai, kad taip ilgai kalėjau.

Išėina

BAZILIJAS. Nespėsi net apsidairyti,

O grįši tu globon Morfėjo.

Tuomet ir vėlei tu manysi,

Kad sapnavai tai, ką regėjai.

Karalius ir KLOTALDAS išėina, pasilieka ESTRELJA ir ASTOLFAS

ASTOLFAS. Ak, kaip retai likimas sumeluoja,

Kai mums nelaimės pranašauja.

Neklysta žvaigždės, skelbdamos nelaimę,

Bet neskuba jos džiaugsmo pranašauti.

Taip, lengva būt geru astrologu –

Tereikia tik nelaimės pranašauti

Ir niekada netektų abejoti,

Kad visos pranašystės išsipildys.

Likimo skirto niekaip neišvengsi.

Ir aš, ir Sigizmundas – pavyzdžiai,

Tačiau, Estrelja, mudviejų keliai

Įkūnija visai skirtingą lemtį.

Jam lemta būt žvėrim,

Visur nelaimės, mirtį sėti,

Mes matome, kad skirta taip,

Kad viskas vyksta, kaip turėtų vykti.

Lemtis manoji visiškai kitokia,

Man kelią kloja saulės spinduliai,

Tamsioj kertėj pasislepia šešėliai,

Dangus, atrodo, saujoj man sutilps.

Skirti man nuotyčiai ir pergalės,

Šlovė, gerovė, dėmesys visų.

Štai lemtys dvi – geroji ir bloga,

O iš tikrųjų tai viena dalia,

Ji kartais pavilioja nejučia

Ir nubaudžia iškart negailestingai.

ESTRELJA. Esu tikra, kad tavo komplimentai –

Gryna tiesa, jų malonu klausyti.

Bet jie skirti tikriausiai kitai damai,
 Kurios portretą ant krūtinės tau mačiau
 Tuomet, kai susitikom pirmą kartą.
 Ji tik viena tų komplimentų nusipelno,
 Tegul jai tenka tavo palankumas,
 Ir pasirūpink, kad jį tau grąžintų.
 Netinka meilės reikaluos tuščiai plepėti,
 Kilniai netinka damai pažadėti
 Jausmus, kurie skirti ne jai.

Įeina Rosaura, lieka pasislėpusi

ROSAURA. *Į šalį*

Atrodo, dėkui Dievui, pagaliau
 Nelaimių mano pabaiga artėja.
 Kada žmogus likimą savo mato,
 Daugiau dėl nieko gali nesibaimint.

ASTOLFAS. Aš pažadu, kad nuo krūtinės dings

Portretas, kad širdy valdytų
 Tik tavo grožio nuostabus paveikslas.
 Kur šviečia žvaigždės, slepiasi šešėliai,
 Kur spindi saulė, nematyt žvaigždžių.
 Tuoju atnešiu.

Į šalį

Atleiski man, Rosaura.
 Jei mes ko nors nematome, tuomet
 Nejaučiame, kada įžeidžiam.

Jis išeina. Įeina ROSAURA

ROSAURA. *Į šalį*

Aš nieko negirdėjau, nes slėpiaus.

ESTRELJA. Astrėja!

ROSAURA. Mano ponija!

ESTRELJA. Man malonu, kad šičia atėjai.

Aš paslaptį tik tau vienai atskleisiu.

ROSAURA. Man garbė paklusti, ponija, tau.

ESTRELJA. Nedaug dar laiko aš tave pažįstu,

Tačiau tavim pasitikiu tikrai.
 Žinau, galiu Astrėja pasikliauti,
 Todėl dabar drįstu tau patikėti
 Tai, ką pati net nuo savęs slėpiau.

ROSAURA. Esu aš tavo vergė nuolanki.

ESTRELJA. Klausykis tad manosios paslapties.

Žinai turbūt, kad pusbrolis Astolfas
 Atvyko pirštis man, jei to likimas nori.
 Piršlybomis galėtume iškart
 Be galo daug nelaimių atitolint.

Tačiau nuliūdau pusbrolių išvydus,
 Nes ant krūtinės jo aš pastebėjau
 Portretą damos, jį slėpė uoliai.
 Aš mandagiai paklausiau jo, kas tai.
 Ir jis kaip tikras riteris išėjo
 Atnešti man nešiotąjį portretą.
 Bet man atrodo kiek nepatogu,
 Jei atiduoti jį Astolfas man turėtų.
 Tad liki čia, Astrėja, jis sugrįš,
 Tuomet jam pasakysi, kad portretą
 Tau atiduotų. Aš dabar išeisiu.
 Esi graži, kukli ir santūri,
 Suprast turi, ką reiškia meilė.

Išėina

ROSAURA. Ak, jeigu būčiau aš žinojusi anksčiau.

Padėk, dangau! Kur gauti patarimą?
 Kas sugebėtų man paaiškinti, ką daryt
 Dabar, kai šitaip pakliuvau į pinkles?
 Nejau įmanoma surasti būtų
 Pasaulį žmogų šitaip nukamuotą,
 Kuriam dangus žiaurus nepagailejo
 Baisių nelaimių ir sunkių vargų,
 O ką dabar galėčiau aš daryti,
 Kai neįmanoma išsaugoti atrodo
 Krislą proto, kai nėra sprendimų,
 Negali niekas nei padėti, nei paguosti?
 Seniai nelaimės mano prasidėjo,
 Seniai žengiu vargų baisių keliu,
 Kuriam likimas liūdesio nešykšti –
 Nelaimės nuolat veja viena kitą,
 Viena bemat sudygsta iš kitos,
 Lyg feniksai ugningi jos atgimsta,
 Jos tęsiasi virtinėm begalinėm,
 Iš to, kad miršta, ima sau gyvybės,
 Ir amžinai atvertas vargo kapas,
 Vis pelenais karštais apibarstytas.
 Nelaimės bailios, sakė kitados
 Išminčius vienas, anuomet pamatęs,
 Kad jos po vieną niekad nekeliauja.
 O man atrodo, jos yra narsuolės,
 Nes visą laik tiktai pirmyn žygiuoja,
 Nesigręžioja niekad atgalios.
 Jei ką nelaimės baisios nuolat lydi,
 Tas gali drąsiai žvelgti ateitin –
 Ramus jis gali būti, nes tikrai

Nelaimės jo jau niekad nepaliks.
 Štai, tarkim, aš su jom nuo kūdikystės,
 Lydėjo jos jaunystėje mane,
 Aš moterim tapau – jos vėlei šičia,
 Ir taip, matyt, bus ligi pat mirties –
 Jos nepavargdamos žygiuos su manimi.
 O varge. Ką dabar daryt,
 Kaip elgtis sumaišty šitoj?
 Jei išsiduočiau, kas esu, Klotaldas,
 Kuriam turiu dėkoti už gyvybę,
 Už rūpestį ir globą, šitą garbę,
 Bus įžeistas kartu su manimi.
 O kaip galiu nuslėpti, kas esu,
 Kai tik Astolfas pamatys mane,
 Apgauti jo tikrai nesugebėsiu.
 Net jei meluoti pamėgintų mano
 Kalba ir balsas, akys ir liežuvis –
 Iškart išduos jam viską mano siela.
 Tad ką daryt? Bet ko čia aš spėlioju,
 Ką daryt? Vis vien juk suprantu,
 Kad nors ir kiek aš būčiau išvalgi,
 Svarstyčiau ir mąstyčiau, ką daryti,
 Vis vien aš pasielgsiu taip, kaip lieps
 Man mano skausmas. Jo valdyti
 Nė vienas dar žmogus nesugebėjo.
 Todėl vis abejoja mano protas,
 Ir blaškosi, nerimsta mano siela.
 Tačiau žinau, išaiškins viską skausmas
 Ir neviltis tikrai suras sprendimą
 Ir išsisklaidys miglos abejonių,
 Tačiau kol taip nutiks – padėk, dangau.

Įeina ASTOLFAS, jo rankose portretas

ASTOLFAS. Štai čia portretas, ponija. Dieve, ką matau!

ROSAURA. Kas atsitiko, ko nusistebejojot?

ASTOLFAS. Tave matau, Rosaura, ir girdžiu.

ROSAURA. Rosaura? Jūs apsirikote turbūt,

Mane palaikėte kita, nes aš

Esu Astrėja ir nenusipelno

Mano kuklus asmuo tiek dėmesio,

Kiek skirti jūs man teikėtės kilniai.

ASTOLFAS. Užteks, Rosaura, mudviem veidmainiauti,

Širdies apmulkint niekam nepavyko.

Gal akys patikėtų – tu Astrėja,

Bet sako man širdis – matau Rosaurą.

ROSAURA. Nesuprantu, ką kalbate jūs, pone,

Todėl nesugebėsiu atsakyti.
 Galiu tik pasakyti, kad Estrelja,
 Veneros vardas jai labiau pritiktų,
 Įsakė šičia jūsų man sulaukti,
 Pridurdama, kad aš turiu paimti
 Portretą, kurį atnešate jūs.
 Pasitiki Estrelja manimi,
 Ji tikisi, kad visa tai atliksiu.
 Jos valiai negaliu aš nepaklusti,
 Nes jai turiu tarnaut ištikimai
 Ir vykdyt tai, ką man jinai paliepia.

ASTOLFAS. Tu stengiesi, Rosaura, apsimest,
 Bet menas veidmainiaut tau nepaklūsta,
 Savęs pačios apmulkint negali.
 Tu įsakyk akims, kad jų byla
 Labiau su balso muzika derėtų.
 Nes rėžia akį ir užgauna klausą,
 Kai nedera orkestro instrumentai –
 Neverta stengtis derinti ir jungti
 Tos netiesos, kurią bandai sakyti,
 Ir tos teisybės, slypinčios širdy.

ROSAURA. Aš jau sakiau, kad laukiu tik portreto.

ASTOLFAS. Tu nori tėt apgaulę iki galo.
 Tuomet aš pasistengsiu tau padėti.
 Tu perduoki infantei, o Astrėja,
 Kad noriai pageidavimą jos vykdau –
 Ji prašė atiduoti jai portretą,
 Neverta man atrodo jai nusiųsti
 Tik menką kopiją. Siunčiu originalą.
 Jį nesunku Estreljai bus nunešti,
 Juk visuomet turi jį su savim,
 Kadangi ir pati save turi.

ROSAURA. Jei imasi žmogus atlikti darbą,
 Jis nori padaryt jį kuo geriau,
 Kad skūstis juo nedrįstų niekas.
 Ir jeigu kartais ką ne taip nuveiktų,
 Kitaip darytų, negu buvo lieptas,
 Tuomet daugiau juo niekas netikėtų.
 Estrelja pasiuntė mane portreto,
 Ir nors, sakai, turiu originalą,
 Kurs vertas daug daugiau, aš negaliu
 Savo valdovės valios neįvykdyt.
 Tad duokite greičiau man tą portretą,
 Be jo aš niekur eiti negaliu.

ASTOLFAS. O jeigu aš tau jo neatiduosiu,

Kaip ketini Estreljai jį nunešti?

ROSAURA. Aš jį atimsiu. Atiduok greičiau.

ASTOLFAS. Ir nesistenki.

ROSAURA. Jo nepamatys

Jau niekada jokia kita dama.

ASTOLFAS. Esi baisi.

ROSAURA. O tu, Astolfai – niekšas.

ASTOLFAS. Pakaks, Rosaura mano.

ROSAURA. Aš tavo? Tu bjaurus melagi.

Abu įsikibę laiko portretą. Įeina ESTRELJA

ESTRELJA. Astrėja? Kas gi čia? Astolfai?

ASTOLFAS. Štai ir Estrelja.

ROSAURA. Į šalį

Duok jį man.

Turiu pačiupti šį portretą. Greitai.

Estreljai

Aš jums tuojau paaiškinsiu, o ponია,

Kas vyksta čia, kas čia nutiko.

ASTOLFAS. *Rosaurai*

Ką tu darai? Tuoju pat liaukis.

ROSAURA. Jūs man įsakėte, kad čia palaukčiau

Astolfo, ir kai jis ateis, iš jo paimčiau

Portretą, kurį jums atnešt žadėjo.

Aš čia likau viena, įsisvajojau,

Ir mintys lengvos vijos viena kitą,

Galvojau apie daugelį dalykų.

Kadangi jūs minėjote portretą,

Staiga prisiminiau, kad savąjį turiu,

Aš jį nešiojau ši čia, rankovėj.

Tuomet panorau darkart pažiūrėti

Į jį. Juk žinote gerai, kad vienumoj

Žmogus palikęs pramogauja įvairiai.

Iš mano rankų ant grindų nukrito

Portretas šis. Astolfas čia atėjo,

Kaip buvo jums žadėjęs, ir tuomet

Pakėlęs nuo grindų portretą laikė

Įsikibęs. Jam šitaip nesinori

Jums atiduot, kas buvo pažadėta,

Tad mano jis portretą nori pasiimti.

Aš niekaip negaliu jį išprašyti,

Nors maldavau, reikalavau, verkiau.

Tuomet aš, ponია, praradau kantrybę

Ir iš jo rankų jį atimt norėjau.

Jis rankoj laiko manąjį portretą,

Tik pažiūrėkite, Estrelja, atidžiai,
Sakykite, ar aš čia pavaizduota.

ESTRELJA. *Ima portretą iš ASTOLFO rankos*

Astolfai, duokite portretą!

ASTOLFAS. Ponia...

ESTRELJA. Dėl panašumo niekas nesiginčys.

ROSAURA. Argi jis ne mano?

ESTRELJA. Kas suabejotų?

ROSAURA. Dabar tegul jums atiduoda kitą.

ESTRELJA. O tu paimki savąjį ir eiki.

ROSAURA. *Į šalį*

Aš atgavau portretą savo pagaliau,
Tebūna tai dabar, kas turi būti.

Išeina

ESTRELJA. Dabar man atiduokite portretą,

Kurio prašiau; nors ir nenoriu
Matyti jūsų, nekalbėsiu su jumis,
Tačiau taip pat nenoriu, kad jis liktų
Jūsų valioj vien todėl, kad negalvojus
Prašiau jį atiduoti.

ASTOLFAS. *Į šalį*

Ar pavyks
Man išsisukt iš šių klastingų spąstų?

Estreljai

Aš noriu nuoširdžiai, gražioji ponia,
Tarnauti jums, paklusti nuolankiai,
Tačiau aš negaliu portreto atiduoti,
Kurio paprašėte, kadangi...

ESTRELJA. Jūs,

Pone, esate niekingas ir šiurkštus,
Iš jūsų nieko aš nenoriu imti,
Nes jeigu ką paimčiau, jūs tuomet
Vis prisimintumėt, kad paprašiau.

Išeina

ASTOLFAS. Sustokite, palaukit, paklauskite...

Tegul tave, Rosaura, saugo Dievas.
Kodėl, iš kur, kokiais klaidžiais keliais
Į Lenkiją tave likimas atviliojo,
Kad čia tu pražudytum mus abu.

Išeina

*Ant grindų miega SIGIZMUNDAS, kaip ir pradžioje sukaustytas grandinėmis, kailiais apsigobęs. Įeina
KLOTALDAS, du tarnai ir KLARINAS*

KLOTALDAS. Šitam ankštam urve jį vėl palikit,
Čia baigtis turi jo puikybė -

Kur prasidėjo.

TARNAS. Kaip anksčiau

Jį vėl turiu grandinėm surakinti.

KLARINAS. Vos atsibusi, Sigizmundai, o regėsi,

Kad viską praradai ir viskas dingio,

Garbė tavoji buvo apgaulinga,

Gyvenimo šešėlis ir mirties pavėsis.

KLOTALDAS. O tam, kurs mėgsta pakalbėti,

Surast turėsime patogią vietą.

Lai vienas uždarytas jis klejoja,

Su savimi ramiai sau diskutuoja.

Tarnams

Skubiai Klariną sulaikykite

Ir šioje celėj uždarykite.

KLARINAS. Kodėl mane?

KLOTALDAS. Nes saugot reikia

Gerai uždarius tą, kurs žino

Ir gali paslaptis atskleisti.

Mes uždarysime Klariną.

KLARINAS. Nejau rengiausi tėvą nužudyti?

Tikrai tu taip nepasakysi.

Nejau tai aš išmokiau skristi

Pro langą bambantį vyriškį?

Aš gal sapnuoju? Kuriam galui,

Sakykite, mane uždaro?

KLOTALDAS. Šauki tu garsiai lyg trimitas.

KLARINAS. Tikėkit – aš ne tas, aš kitas.

Galiu tylėti aš išmokti

Ir tarsi senos dumplės švokšti.

Jį išveda. Pasilieka vienas KLOTALDAS. Įeina karalius BAZILIJAS, apsigobęs apsiaustu

BAZILIJAS. Klotaldai?

KLOTALDAS. Mano pone?

Jūs pats atvykote į bokštą?

BAZILIJAS. Smalsumas vijo į kelionę.

Aš pats žinoti viską trokštu,

Kas atsitiko Sigizmundui

Suprast smalsumas mane gundo.

KLOTALDAS. Pažvelkite – štai ten jis guli,

Kentėt ir vėl vargšelis turi.

BAZILIJAS. Ak, mano vaike, mano varge,

Žvaigždžių prakeiksmo palydėtas,

Pažadinkite jį atsargiai,

Jis opijaus jau nugalėtas.

KLOTALDAS. Jis neramus, sapne klejoja.

BAZILIJAS. Ką mes išgirsim? Eikime prie jojo.

Sigismundas kalba pro miegus

SIGISMUNDAS. Tas princas būna tiktai doras,

Kuris sukyla prieš tironą.

Klotaldas greit negyvas kris,

Ir tėvui bus skirta mirtis.

KLOTALDAS. Mane jis nori nužudyti.

BAZILIJAS. Ir man jis žada žiaurią mirtį.

KLOTALDAS. Jis graso man atimt gyvybę.

BAZILIJAS. Jis rengiasi mane sutrypti.

Sigismundas ir toliau kalba pro miegus

SIGISMUNDAS. Tegul pasaulio aikštės mato,

Kad skirta man valdyti šalį.

Pats pasiimsiu savo dalį,

Pakilęs keršysiu iš karto,

Ranka manoji nedrebės,

Ir savo tėvą nugalės

Įniršęs princas iš tiesų...

Pabunda

Bet vargas man. Kur aš esu?

BAZILIJAS. *Klotaldui*

Nereikia, kad mane matytų.

Žinai, ką dera tau daryti,

O aš klausysiuosi čionai.

Pasišalina

SIGISMUNDAS. Kas atsitiko? O dievai.

Esu sukaustytas vienutėj

Ar vėl grįžau į seną būtį?

Aš savo bokšte – kaip kape.

Ar buvo viskas tik sapne?

KLOTALDAS. *Į šalį*

Dabar turėčiau aš įeiti

Ir šydą paslapties praskleisti.

Sigismundui

Jau busti, mano drauge, metas.

SIGISMUNDAS. Taip, iš tikrųjų, reikia keltis.

KLOTALDAS. O juk dabar tu išmiegojai

Veik visą dieną – ar žinai?

Aš apie arą tau bylojau,

Didingą jo padangių skrydį,

Paskui užsnūdai kaip negyvas.

Ar tu nėkart nepabudai?

SIGISMUNDAS. Aš ir dabar nepabudau,

Tikrai, Klotaldai, suprantu,
 Kad sapną vis tebematau,
 Nors man kitaip sakytum tu.
 Ir buvo tikra, tau sakau,
 Tai, ką sapnuodamas regėjau.
 Vadinas, tai, ką čia matau,
 Yra tik sapnas, tiktai vėjai.
 Matyt, aš gyvas, kai sapnuoju,
 Pabudęs aš gyvent nustoju.

KLOTALDAS. Man apsakyk, ką sapnavai.

SIGIZMUNDAS. Gal iš tikrųjų sapnas tai.

Tačiau manau, kad iš tikrųjų
 Nutiko tai, ką aš regėjau.
 Aš pabudau – tuomet gulėjau
 Pataluose šilkų brangiųjų,
 Kuris atrodė toks spalvingas –
 Lyg iš gyvų gėlių nupintas
 Pavasario lengvųjų rankų.
 O man į kojas žmonės lenkės.
 Princu mane visi vadino,
 Man patarnavo ir vaišino,
 Didžiūnai uoliai pataikavo,
 Aplinkui šoko ir dainavo.
 O tu, Klotaldai, pasakei,
 Koksai likimas man bus skirtas
 Ir kad atėjo tie laikai,
 Kad jau esu šalies šios princas.

KLOTALDAS. Turėjai tad apdovanoti?

SIGIZMUNDAS. Na, ne. Tave kaip išdaviką

Norėjau aš labai supykęs
 Bent porą kart tikrai nudobti.

KLOTALDAS. Ar man buvai toksai žiaurus?

SIGIZMUNDAS. Buvau valdovas aš visų

Ir keršyti visiems norėjau,
 Tik vieną moterį mylėjau.
 Manau, kad buvo tai tikrovė –
 Širdis mylėti nesiliovė.

Karalius išeina

KLOTALDAS. Į šalį

Karalius neramus išėjo,
 Išklausęs princo šiuos žodžius.

Sigizmundui

Tu pameni, juk mes kalbėjom
 Apie erelio išdidžius

Padangių žygius. Tau užmigus
 Sapnai aplankė apie galią.
 Bet ir sapnuojantis juk gali
 Pagerbti tą, kurs jį augino.
 Juk atlygis vis vien suranda
 Net už sapnuotą gerą darbą.

Išeina

SIGIZMUNDAS. Tikra tiesa, tad nuraminkim

Pabaisą tą laukinę plėšrią.
 Juk gal mes esame užmigę
 Ir gal sapne tik matom tiesą.
 Pasaulis šitaip sutvarkytas,
 Kad mes sapnuojam, jog gyvenam,
 Kol vienąkart ateina rytas,
 Kuris mums pabudimą lemia.
 Valdovas susapnuoja sostą
 Ir pats save apgaudinėja,
 Kai valdiniais nurodinėja
 Didingais ir valdingais mostais.
 Visa garbė, kuri jam tenka,
 Pavirsta plėnim vėjo rankoj,
 Štai prislenka niūri lemtis,
 Ir jį pažadina mirtis.
 Ar kas norėtų būt karalium,
 Jeigu mirties atmintų galią?
 Sapnuoja turčius, kad turtingas,
 Turtai jį verčia būt baimingu.
 Sapnuoja vargeta, kad vargsta,
 Kad šąla, skursta, rauda, alksta.
 Sapnuoja tas, kuriam jau sekas,
 Ir tas, kuris to dar tik siekia.
 Sapnuoja ir auka, ir įžeidėjas.
 Aplink visur, kur pažiūrėjus,
 Visi, kas gyvas, vien sapnuoja,
 Nors apie tai nė negalvoja.
 Ir aš sapnuoju, kad mane
 Uždarę laiko šiam urve.
 Prieš tai aš kitką sapnavau –
 Valdovu Lenkijos buvau.
 Juk kas – gyvenimas? Šešėlis,
 Iliuzija, apgaulė, šmėkla.
 Sapne net iš didžiausio gėrio
 Tik trupiniai menki palieka.
 Gyvenimas – sapnai spalvoti,
 Užmigus mums jie išsapnuoti.

TREČIAS VEIKSMAS

[...]

I KAREIVIS. Didysis prince Sigizmundai,
 Nulinksta vėliavos prie tavo kojų,
 Mes tikime tavim ir šiandien skelbiam –
 Mes norime, kad būtum mums valdovas.
 Bazilijas, karalius, tavo tėvas,
 Bijoję kitados, kad žvaigždės lėmė
 Jam būti tavo, prince, nugalėtam.
 Todėl įkalino tave, kalėjime uždarė –
 Ir sostą, tau priklausantį, jis nori
 Astolfui atiduoti, Moskovijos
 Valdovui. Štai dėl to karalius
 Dvariškius sukvietė visus, o liaudis,
 Pažinusi karalių tikrąjį, nenori,
 Kad svetimšalis ją dabar valdytų,
 Kad įsikurtų tavo soste svetimasis.
 Paniekinę likimo pirštą žmonės,
 Ištroškę laisvės lyg gaivaus šaltinio,
 Tavęs įkalinto visur ieškojo,
 Tave iš urvo troško išvaduoti,
 Kad tu paliktum savo niūrią celą,
 Kad atsiimtum skeptrą ir karūną
 Iš per ilgai mus valdžiusio tirono.
 Išeiiki, prince, už šio bokšto sienų
 Tavęs gausi kariuomenė jau laukia,
 Joje yra plėšikų ir varguolių,
 Jie šaukia: „Laisvės mes visi ištroškom“,
 Tavęs jie laukia, tu girdi tą šauksmą.

Už scenos girdisi balsai: „Tegyvuoja Sigizmundas, tegyvuoja!“

SIGIZMUNDAS. Dangau, kas vyksta čia, kas man nutiko,
 Tu nori vėl, kad aš sapnuočiau šlovę,
 Kurią užmuš negailestingas laikas?
 Tu, Dieve, nori, kad ir vėl matyčiau
 Šešėlių apgobtą ir šmėklų užžavėtą
 Didybės spindesį, garbės vilionę,
 Kurią ryt išblaškys laukinis vėjas?
 Nejau tu nori, kad ir vėl aš liesčiau
 Šešėlių šydą, eičiau į pavojų,
 Kurio žmogaus galia įveikti neįstengia,
 Nors nuolat stengiasi pakilti ir įveikti?
 Bet taip negali būti, taip nebus,
 Aš nepaklusu vėl savam likimui.
 Juk spėjau per tą laiką sužinoti,

Kad šis gyvenimas yra tik sapnas.
 Tad dinkite, šešėliai, pasitraukit,
 Tiktai jausmai apmirę jus bemato
 Kaip kūnus ir balsus, o juk iš tikro
 Neturite nei kūnų, nei balsų.
 Nereikia man didybės apgaulingos,
 Nenoriu ir šlovės, kurios nevertas,
 Nereikia man iliuzijų, apgaulės,
 Kuri net nuo švelniausio vėjo dvelksmo
 Ištirpsta, tarsi rūkas išsisklaido –
 Taip, kaip migdolas, žydintis vėlai,
 Pažadina rausvuosius savo žiedus,
 Nelyg nerūpestingas paauglys,
 Štai vėjui vos padvelkus jie užgęsta,
 Nudžiūsta, byra žemėn, krinta
 Rausvi jų vaiskūs drabužėliai,
 Pradingsta jų skaistumas ir spalva.
 Aš jus pažįstu, jus gerai pažįstu,
 Žinau gerai, kad visa tai, kas vyksta,
 Yra lyg sapnas, mano jau regėtas.
 Apgaut manęs jau nebegali niekas,
 Žinau gerai, gyvenimas – tai sapnas.

II KAREIVIS. Jei tu manai, kad mes tiktai apgaulė,
 Pakilk greičiau į šitą aukštą kalną,
 Atmerk akis, dairykis ir matyki –
 Štai žmonės, jie tavęs išeinant laukia,
 Jie nori tau vienam tiktai paklusti.

SIGIZMUNDAS. Aš vienąkart jau visa tai regėjau.
 Taip aiškiai kaip dabar kad tai regiu,
 Ir nors mačiau tuomet aš viską skaidriai,
 Žinau, tai buvo sapno vien žaismė.

II KAREIVIS. Dangus mus perspėja, kad laukia žygiai
 Didingi, pone, štai todėl, matyt,
 Jūs ateitį tuomet sapne regėjot
 Ir buvot perspėtas, kad šitaip bus.

SIGIZMUNDAS. Neklysti tu, tai buvo pranašystė,
 Sakykim, jog tikiu, kad tai tiesa.
 Gyvenimas atrodo šitoks trumpas,
 Sapnuokime tad, siela, susapnuokim
 Iš naujo viską. Betgi turime sapnuot
 Be galo atsargiai ir išmoningai,
 Kad kitąkart mums tektų atsibusti
 Kitu, daug kartų geresniu metu.
 Mes pasistenkim būti išmintingi,
 Ir niekada neteks mums nusivilti,
 Juk gali iš nelaimės juoktis tas,

Kuris išklaušė gero patarimo.
 Apdairūs būkim, numatykim viską,
 Žinokime, kad valdžią gaunam
 Tik laikinai, tik skolinamės ją,
 Tad drąsiai galim ją susigražinti.
 Kariai, už viską jums dabar dėkoju,
 Jūs buvot man ištikimi ir tikit,
 Kad išvaduoti jus visus galėsiu
 Iš priespaudos, iš svetimų vergijos.
 Tad griebkite ginklus, tuojau regėsit,
 Kaip jus, kariai, j nuožmią kovą vesiu.
 Aš ketinu sukilt prieš savo tėvą,
 Ginklu susigražint, kas man priklauso,
 Dangus padės man šitai padaryti –
 Prie savo kojų tėvą aš regėsiu.

Į šalį

Jei tik anksčiau neteks man atsibusti.
 Bet išmintingas nekalba žmogus
 Apie kol kas nepadarytus darbus.
 VISI. Tegul gyvuoja Sigizmundas, tegyvuoja.

Įeina KLOTALDAS

KLOTALDAS. Kas daros čia, koks triukšmas, o dangau?
 SIGIZMUNDAS. Klotaldai?
 KLOTALDAS. Pone?

Į šalį

Rodos, man
 Teks šiuokart princo įniršį pakelti.
 KLARINAS. *Į šalį*
 Ko gero, nulėks Klotaldas nuo uolos.
 KLOTALDAS. Krentu, valdove, aš prie tavo kojų,
 Žinau, kad teks numirti man dabar.
 SIGIZMUNDAS. Pakilk, pakilk, senoli, nuo grindų,
 Nes tu esi žvaigždė, mane tu veski,
 Kad aš tikrai žinočiau, kur einu.
 Juk suprantu – mane tu auginai,
 Tad tau esu skolingas amžinai,
 Klotaldai, ranką duok.
 KLOTALDAS. Ką tu sakai?
 SIGIZMUNDAS. Juk aš sapnuoju, ir todėl aš noriu
 Sapne daryti gera, nes pritinka
 Daryti gera, netgi sapnuose.
 KLOTALDAS. Bet jei dabar tu ketini daryti gera,
 Jei ryžtas tavo tikras, tai tikiu,
 Kad tu neįsižeisi, jeigu aš
 Tą patį ką ir tu šiandien darysiu.

Prieš savo tėvą tu ruošies kariauti?
Šiam žygy negaliu aš tau padėti,
Aš negaliu sukilti prieš valdovą.
Regi dabar mane prie savo kojų,
Tad paskubėk mane užmušti.

SIGIZMUNDAS. Niekše.

Tu nedėkingas išdavike. Bet, dangau,

Į šalį

Padėk man nuraminti savo aistrą,
Juk aš net nežinau, ar nesapnuoju –
Klotaldai, tavo kilnumu
Galiu tiktai žavėtis, pavydėti.
Keliauk, senoli, tu tarnaut karaliui.
Gal teks mums susitikt kovos lauke –
O jūs, kareiviai, čiupkite ginklus.

KLOTALDAS. Tau nusilenkdamas žemai dėkoju.

Išeina

SIGIZMUNDAS. Fortūna šaukia: „Prince, eik valdyti.“

Nežadinkit manęs, jei aš sapnuoju.
O jei tikrovė tai, neužmigdykit,
Bet nesvarbu – tiesa tai bus ar sapnas,
Žinau tik viena: aš darysiu gera.
Jei tai tikrovė – kad taip pasiliktų,
Jei sapnas, kad neliktume vieni,
Kada lemtis pažadins, lieps mums keltis.

Išeina. Skamba ginklai

Ieina karalius BAZILIJAS ir ASTOLFAS

BAZILIJAS. Astolfai, ar pajėgs kas sulaikyti

Laukinį žirgą, lekiantį pirmyn?
Ir upės srovę aukštupin varyti,
Kada į jūrą skuba ji srauni?
Kas gali sunkų luitą sustabdyti,
Kada jis į bedugnę lekia gilia?
Bet visa tai dar lengva padaryti,
Atrodo, matant liaudį kylant.
Kad minios telkias, skelbia gandas toliuos,
O aidas kalnuose jį pakartoja.
Vieni Astolfo, o kiti tik princo nori,
Ir teisingumas būt svarbus nustoja.
Ir tampa siaubas grynas čia svarbesnis –
Teatre tame kartojas vienas veiksmas.

ASTOLFAS. Valdove, nevalia mums džiaugtis,

Plojimai aidūs turi greit nutilti.
Iš tavo rankų Lenkiją aš gausiu
Ir karalystę šią tikiuos valdyti.

Kol kas ji atsisako man paklusti,
Turiu nusipelnyti šios garbės.
Man metas jau į nuožmią kovą pulti.
Atveskit žirgą, reikia man skubėt.

Išėina

BAZILIJAS. Nuo neišvengiamo pabėgti nepavyksta,
Ir pildosi blogiausios pranašystės,
Jei tai lemtis, nuo jos jau nepabėgsi,
Ir jeigu vengsi, tik arčiau pakviesi.
Tokia tvarka. Taip reikia. Tai baisu.
Kai bėgi nuo lemties, baisus finalas,
Aš saugojaus, tačiau dabar man galas.
Aš viską pats sugrioviau iš tiesų.

Įeina Estrelja

ESTRELJA. Tik tu gali, valdove, sustabdyti
Minias, kurios visur į gatvę plūsta,
Tu privalai dabar tai padaryti,
Kol dar yra viltis, kad jos paklus tau.
Kitaip regėsi – viskas kraujy skęsta,
Ir tvinsta iš visur raudonos bangos,
Nelaimėse nugrimzdęs tavo kraštas,
Jau Lenkijoj košmarai baisūs tvenkias.
Taip, žvelk, pražūna tavo karalystė,
Taip viską siaubia įniršis nuožmusis.
Matyti tai sunku man pasiryžti –
Štai saulė merdi, alpsta vėjo gūsis.
Akmuo kiekvienas antkapiu pavirsta,
Ir kiekviena gėlė – nelyg paminklas,
Kiekvienas namas kapas man atrodo,
Karys kiekvienas jau seniai lavonas.

Įeina KLOTALDAS

KLOTALDAS. Aš pas karalių. Taip džiaugiuos atvykęs.

BAZILIJAS. Sakyk, kas Sigizmundui atsitiko?

KLOTALDAS. Sukilo žmonės – monstras šimtarankis

Iš bokšto princą savąjį ištraukė,
O jis tuomet matydamas, kad sostas
Jam vėl teisėtai gali atitekti,
Į kovą minią paskubėjo telkti
Karališkai didingais savo mostais.

BAZILIJAS. Man žirgą duokite, nes privalau

Aš nugalėti sūnų nedėkingą.
Jei mokslas klydo, teprabyla ginklas.
Karūną reiks apginti pagaliau.

Išėina

ESTRELJA. O aš su tavimi į kovą stosiu
 Ir būsiu lyg Belona, karo deivė.
 Jai mūšyje prilygti aš tikiuosi –
 Matysi, kad galiu aš būt kareivis.

Išaina, skamba ginklai. Įeina ROSAURA, sulaiko KLOTALDĄ

ROSAURA. Tave į kovą tavo ryžtas šaukia,
 Nerimsta tau karšta širdis krūtinėj,
 Ir išsilgęs mūsų laukas laukia
 Tavęs – tai mūsų paskutinis.
 Tu juk žinai, kad šičia atvykau
 Varge, paklydusi, nuliūdus.
 Tik tavyje paguodos aš radau,
 Apsaugojo mane tavo kilnumas.
 Tuomet man įsakei, kad apsirengčiau
 Aš moterim ir rūmuose gyvenčiau,
 Tenai turėjau skausmą slėpdama
 Astolfo saugotis ir būti tik dama.
 Bet jis pamatė vis dėlto mane,
 Man tąkart dar pavyko išsisukti,
 Tačiau aš negaliu toliau taip būti –
 Estrelją šiandakt jis matys sode.
 Nuo jo turiu paslėpusi aš raktą
 Ir to turėtų mums visai pakakti –
 Maldauju, tamsoje tenai nueiki,
 Ir tai, ką reikia baigti, šiandakt baiki.
 Tenai atkeršysi, ir tau padės dangus,
 Už mano garbę, mano baisią skriaudą –
 Bajorui nedera pamiršti, kad jam skauda,
 Tad paskubėk, šis metas palankus.

KLOTALDAS. Taip, tai tiesa, aš su tavim, Rosaura,
 Vos pamačiau, ėmiau tave globoti,
 Matydamas, kaip nuskriausta tu raudi,
 Norėjau tau aš viską atiduoti.
 Norėjau, kad tu moterim atvirstum,
 Nes jei Astolfas kartais pamatytu,
 Kad jam mintis nekiltų, jog tuomet
 Bausmės už savo poelgius jisai išvengs.
 Tuomet gerai aš apgalvojau,
 Kaip reiks Astolfui spąstus spęsti,
 Kad būtų nubaustas nusikaltimas jojo,
 Kilnus negali įžeidimų kęsti.
 Kad teks jį nužudyti, aš žinojau,
 Tai kas – ne mano jis valdovas.
 Aš šitaip sau vienatvėje klejojau,
 Tikėdamas pakviesti jį į kovą.
 Jau ketinau Astolfą nužudyti,

Bet pasirodė tuosyk Sigizmundas,
 Ir būtų buvęs mano galas liūdnas,
 Jeigu ne tavo įžeidėjo ryžtas –
 Mane jisai iš nebūties vadavo,
 Sutikdamas žiauresnio pono rūstį.
 Aš jam dėkingas už gyvybę savo,
 Tad kaip galiu kerštingas būti.
 Taip aš blaškau, kelio nesuradęs –
 Tau gyvastį, sakai, ašai daviau,
 Iš jo aš pats esu gyvybę gavęs,
 Tad keršyt jam nebegaliu daugiau.
 Aš nežinau, ką man dabar galvoti,
 Ką gelbėti ir kam padėti reikia,
 Tave apsaugojęs, dabar turiu globoti,
 O jis gyvybę man suteikia.
 Aš negaliu nuspręsti, ką daryti,
 Mano širdis nesugeba matyti.
 Nes aš veikiu, tačiau galiu ir jausti,
 O kai jaučiu, ranka nekyla bausti.

ROSAURA. Dabar jau aš paaiškint privalau,
 Kaip tau, bajore, elgtis dera –
 Juk menka mums atrodo gaut,
 O duoti mums atrodo gera.
 Jei tu tikrai šią tiesą supranti,
 Jam neturėtum būt dėkingas,
 Tu būtumei išties niekingas,
 Jei imtum tai, ką duoda tau kiti.
 Jis sugebėjo viską taip pakeisti,
 Kad tau dabar derėtų įsižeisti,
 Gal man davei tik tai, ką jis tau davė,
 Tačiau esu globotinė aš tavo,
 Todėl tu privalai mane apginti –
 Suteikti garbingiau nei pasiimti.

KLOTALDAS. Kilnus yra tasai, kurs atiduoda,
 Bet imantis privalo būt dėkingas –
 Mokėjau tau suteikti aš paguodą,
 Bet už gyvybę tebesu skolingas.
 Aš noriu ir dosnus būt, ir dėkoti,
 Garbinga gauti juk tiek pat kiek duoti.

ROSAURA. Iš tavo rankų aš gavau gyvybę,
 Ir tu patsai tuomet man pasakei,
 Kad ne gyvenimas yra tatai,
 Jeigu jame skriauda vis slypi.
 Matai, iš tavo rankų negavau
 Aš nieko. Taigi negaliu
 Dabar dėkinga būti tau –

Nors ir atrodo, kad dėkot turiu.
 Tu nori būt dosnus, sakei,
 Tad man gyvybę pagaliau suteik.
 Tu privalai atkeršyt už mane,
 Tuomet tik būsiu vėlei aš gyva.

KLOTALDAS. Įtikinai mane, aš viską padarysiu –
 Tave aš vienuolyne išlaikysiu.
 Juk tai galbūt geriausia išeitis,
 Atpirks skriaudas šventa nauja viltis.
 Tiek daug nelaimių aš aplink matau,
 Netrokštu, kad jų būtų dar daugiau.
 Priimtinas sprendimas šis atrodo,
 Tave apsaugau, skolą atiduodu.
 Tu pasirink šį kelią, mato Dievas,
 Daugiau nepadarytų tavo tėvas.

ROSAURA. Jei tėvas būtum, dar galbūt kentėčiau.
 Bet tu nesi.

KLOTALDAS. Ką tu daryt ruošiesi?

ROSAURA. Astolfą nužudysiu.

KLOTALDAS. Esi bedalė – neišdrįsi.

ROSAURA. Drįsiu.

KLOTALDAS. Kas įkvepia tave?

ROSAURA. Garbė.

KLOTALDAS. Astolfas tau yra...

ROSAURA. Garbė svarbiau vis tiek.

KLOTALDAS. Karalius tavo ir Estreljos vyras.

ROSAURA. Jis juo nebus, kol mano kerštas gyvas.

KLOTALDAS. Tai beprotybė.

ROSAURA. Aš pati žinau.

KLOTALDAS. Įveiki ją.

ROSAURA. Ne kartą mėginau.

KLOTALDAS. Bet tu prarasi...

ROSAURA. Tai žinau taip pat.

KLOTALDAS. Gyvenimą ir garbę.

ROSAURA. Na tai kas?

KLOTALDAS. Ko nori tu?

ROSAURA. Mirties.

KLOTALDAS. Tai beprotybė...

ROSAURA. Man vis tiek.

KLOTALDAS. Tai pamišimas.

ROSAURA. Man jau nesvarbu.

KLOTALDAS. Tai kliedenisys.

ROSAURA. Atkeršyti turiu.

KLOTALDAS. Tu aistrą savo nuramink išties,

Užgniaužki pyktį.

ROSAURA. Ne.

KLOTALDAS. Kas tau padės?

ROSAURA. Viena aš visa tai nuveiksiu.

KLOTALDAS. Nėra kitokio vaisto?

ROSAURA. Nėra vaistų.

KLOTALDAS. Tu pagalvok, dar pasistenk nurimti.

ROSAURA. Nedaug yra kelių, jei nori mirti.

Išeina

KLOTALDAS. Palauki, dukra, jei rengiesi mirti,
Mane kartu turėsi pasiimti.

Išeina

Skamba būgnai, įžygiuoja kareiviai, KLARINAS ir SIGIZMUNDAS, apsigobęs žvėrių kailiais

SIGIZMUNDAS. Triumfas Romos žygdarbiams prilygsta,

Ji džiaugtūsi, regėdama, kas vyksta –

Žvėris kariuomenę didžiulę štai rikiuoja,

Pasaulį visą jis sumindo kojom.

Bet skrydį sulaikykite, sustokim,

Ir spindesiui šlovės nepasiduokim.

Kas bus po to, kai nugalejęs būsiu,

Ar kristi vėl turėsiu, kai pabusiu?

Aš lig žvaigždžių siekiu, skaudu bus kristi,

Mažiau jei trokščiau, gal iškęčiau viską.

Gaudžia trimitas

KLARINAS. Toli matau aš žirgą, o jisai

(Atleiski man, kad pasakoju tai)

Taip primena žemėlapį spalvingą,

Jo kūnas – žemė, siela jo ugninga,

Jį putos tarsi jūros bangą puošia

Ir šnervės pučia orą, ošia.

Taip kūnas, putos, siela, kvapas

Savy sujungia keturis elementus.

Obuolmušis štai skrieja linkui mūs –

Juo moteris čionai dabar atkako.

SIGIZMUNDAS. Nuo jos šviesos man akys jau apako.

KLARINAS. Matau, Rosaura atkeliavo čia.

Išeina

SIGIZMUNDAS. Dangus ją man ir vėl gražina.

Ieina ROSAURA, apsigobusi apsiaustu, su špaga ir durklu

ROSAURA. Kilnūs Sigizmundai, tu matai,

Kaip sklaidosi aplink šešėliai,

Ir pasirodo švytinti gėlėm antai –

ta planeta įrieda į aušrinės glėbį.

Aukštai pakyla virš kalnų ir jūrų

Ir karūnuota kelia savo galvą.

Ji žeria šviesą. Spindulingom burėm

Šviesieji spinduliai apšviečia kalvą.

Tu šitaip štai pasauliui pasirodai,
 Skaisčioji saule Lenkijos visos.
 Tikiu aš, moters nelaimingos,
 Parpuolusios prie tavo kojų, pagailėsi.
 Negali vyras juk kilnus atstumti
 Pakliuvusios nelaimėn moteriškės.
 Tau tris kartus mane matyti teko,
 Ir tris kartus manęs nepažinai,
 Nes vis kitaip kas kartą aš atrodžiau.
 Pirmiausia tu manei, kad aš esu
 Jaunuolis, kai ankštam urve
 Mes susitikome ir vienas kitą guodėm.
 Tu antrąkart kaip moterį matei mane,
 Kada šlovė tau kelią nušvietė,
 Kai sapnavai, klejojai, šėlai.
 Dabar tu trečiąkart mane regi –
 Aš moteris, ginkluota tarsi vyras.
 Prašyti noriu tavo užtarimo,
 Todėl apie save tau viską pasakysiu.
 Mane pagimdė moteris kilni
 Moskovijos dvare kadais.
 Ji buvo iš tikrųjų nelaiminga,
 Tačiau turėjo būt labai graži.
 Ji vieną kartą krito į akis
 Išdidėliui, kurio aš nepažįstu.
 Bet apie kilmę aukštą jo byloja
 Man mano kraujas. Juo tikėjo
 Manoji motina, lyg būtų dievas,
 Lietus auksinis, gulbinas ar jautis,
 Danąją suviliojęs, Ledą ir Europą.
 Kol kas nedaug dar tau tepasakiau,
 Istorijas senąsias prisiminiu –
 Kaip reta buvo motina graži
 Ir nelaiminga buvo kaip ir visos.
 Ji patikėjo išdaviko pažadais
 Ir šiandien dar viena vargus apverkia.
 O jis nelyg Enejas, lyg herojus,
 Prieš dingdamas paliko savo špagą,
 Jos ašmenis apnuoginsiu vėliau.
 Jis suviliojo ją ir iškeliavo –
 O santuoka, esi nusikaltimas.
 Į ją gimiau aš panaši visai,
 Tiesiog portretas motinos savos,
 Gal grožiu ne, bet likimu tikrai.
 Paveldėjau aš savo motinos nelaimes,
 Ėjau tokiu pačiu keliu kaip ji.
 Galiu išduoti vardą to žmogaus,

Kuris man garbę nuplėšė –
 Astolfas tai, bet tariant vardą,
 Širdis krauju man apsilieja.
 Astolfas buvo nedėkingas tiek –
 Kai meilė baigias, dingsta atminimai, –
 Kad štai dabar į Lenkiją atvyko,
 Tikėdamasis vest Estrelją.
 Galėjo būti ji sutaikanti žvaigždė,
 Bet lemta buvo jai kitus išskirti.
 Likau aš įžeista ir išjuokta,
 Pamišusi, liūdna, sutrikus,
 Paklydusi skausmų Babilone.
 Lyg nebylė slėpiau aš savo skausmą,
 Kol vieną kartą motina mane
 Prakalbino vienumoje, iškart
 Tuomet aš jai visus jausmus išliejau.
 Nesidrovėjau nieko jai sakyti –
 Taip nusidėjėlis, suradęs pašnekovą
 Padaro savo bendrininku jį,
 Iškart lengviau kentėti pasidarą.
 Ir motina, išgirdus mano skundą,
 Paguost norėjo sielvartu savu –
 Teisėjas, kuris buvo nusikaltęs,
 Kaltes kitiems dažnai lengviau atleidžia –
 O mano motinai tuomet atrodė,
 Kad bus geriausia, jei aš sekčiau jį,
 Priversčiau garbės skolą apmokėti.
 Bet patogiau keliauti tapus vyru –
 Aš persirengus, špagą prisijuosus
 Kelionėn leidaus. Jau dabar galiu
 Atskleisti šio ginklo paslaptį.
 Man motina lydėdama pasakė:
 Pasitikėk šių ašmenų ženklais,
 Į Lenkiją keliauk ir pasistenki,
 Kad pamatyti ją kilniausi žmonės,
 Tarp jų tikrai tas vienas atsiras,
 Kuris tave paguos, tave globos.
 Į Lenkiją atkeliavau galiausiai,
 Ir žirgas pasibaidė kalnuose,
 Tuomet prie tavo urvo nusileidau,
 Ir ten mane išvydęs nustebai.
 Turėjau mirti, bet išgelbėjo Klotaldas,
 Karalius man gyvybę dovanėjo.
 Klotaldas, sužinojęs, kas esu,
 Mane įtikino, kad apsirengčiau
 Pritinkantį drabužį ir tarnaučiau
 Estreljai, o kartu kad pasistengčiau

Jos ryšį su Astolfu suardyti.
 Tuomet ir vėl tu sutikai mane
 Sumišusią, atrodžiau tau matyta.
 Klotaldas, įsitikinęs, kad dera
 Astolfui ir Estreljai susituokti,
 Pamišęs garbę, pataria jis man,
 Kad keršto aš visai atsisakyčiau.
 Matydama, kad tu, narsusis prince,
 Į kovą nuožmią šiandien pakilai
 Išgriauti šio kalėjimo sienas,
 Matydama, kad, Sigizmundai,
 Esi nelyg žvėris ir kaip uola,
 Prieš tėvą pakilai ir prieš tėvynę.
 Padėti tau, o prince, atskubėjau,
 Suderinusi puošmenas ir šarvą,
 Sujungdama su šaltu plienu šilką.
 Pirmyn į kovą, turime abu
 Šią santuoką skubiausiai suardyti,
 Negali vesti tas, kurs buvo mano vyru,
 O tau taip pat du sostai svetimi,
 Jei bus kartu, galės rimtai pakenkti.
 Kaip moteris prašau apginti garbę,
 O kaip karys padėti noriu tau.
 Ir jei manim kaip moterim žavėtums,
 Apginti garbę savąją mokėsiu,
 Kovodama viena dėl savo meilės
 Aš sugebėsiu būt tvirta, kartu švelni.

SIGIZMUNDAS. *Į šalį*

Dangau, nejau aš vis sapnuoju?
 Kas daros atminčiai manai?
 Negali būti, kad sapne sutilptų
 Tiek daug dalykų įvairiausių.
 Padėk man, Dieve, visa tai suprasti,
 Pagelbėk negalvoti apie nieką.
 Už ką nusipelniau tokios baismės?
 Jei sapnavau anksčiau, kad aš valdovas,
 Iš kur ji žino, ką aš sapnavau?
 Vadinasi, tikrovė buvo tai, ne sapnas.
 O jeigu tai tiesa, tai vėl nesuprantu,
 Kuo nuo tikrovės skirias mano sapnas.
 Šlovė karalių panaši išties
 Į sapną, tiesą laikome melu
 Ir patikim klaidinančia apgaule.
 Ir melo, ir tiesos atskirt neįmanu,
 Ir nežinai, ar tikra, ką lieti,
 Ir kopija tokia begal tiksli,

Kad nežinai – gal tai originalas?
 Didybė dingsta tarp pilkų šešėlių,
 Mokėkim tad akimirkos laikytis,
 Galbūt jinai – vienintelė tikrovė,
 Kuri skirta mums, kai nebesapnuojam.
 Rosaura mano valioj atsidūrė,
 Jos grožis lyg pagundos apžavai,
 Tad gal naudotis dera tokia proga.
 Sugriauna meilė užtvaras, kurias
 Garbė pastato – štai jinai prie kojų.
 Tai sapnas, tad sapnuokime, ką norim,
 Vis vien pabudus viskas subyrės.
 Bet jeigu sapnas tai, tuomet – tuštybė.
 O dėl tuštybės nederą prarast garbės.
 O jeigu buvo tai visai ne sapnas?
 Didingus žygius piešia atmintis,
 Bet viską greit sugriaus nusivylimas,
 Ir vėjo dvelksmas plėnis išblaškys.
 Galvokim apie tai, kas nesibaigia,
 Nes amžinybėje šlovė tikroji laukia.
 Rosaura įžeista atėjo pas mane,
 Tad garbę jai turiu aš sugražinti,
 O sau turiu gražinti aš karūną.

Kariams

Tad prie ginklų, į mūšį stosim šiandien,
 Nespės šviesa auksinė dingti bangose.
 ROSAURA. Jau, Sigizmundai, išėini? Nerūpi
 Tau mano skausmas nė trupučio.
 Nejau manęs tu taip ir neužstosi,
 Nejau net nepažvelgsi į mane?
 SIGIZMUNDAS. Rosaura, būna gailestis žiaurus,
 Todėl su tavimi aš nekalbėsiu,
 Tegul nutyla žodžiai, o darbai
 Tegul dabar prabyla iškalbingi.
 Aš stengsiuos nežiūrėti į tave,
 Nes grožis užgožia įsakymą garbės.
 ROSAURA. Ką tu sakai? Kaip man suprasti tai?
 Tiek paslapčių painioj tavo kalboj.

Įeina KLARINAS

KLARINAS. Ar, ponია, aš galiu tave matyti?
 ROSAURA. Klarinai, kurgi tu buvai?
 KLARINAS. Buvau tamsiam aš bokšte uždarytas,
 Aplošti mirtį vis bandžiau tenai.
 Ir jos eilė kortas buvo dalyti.
 Ji išmetė figūrą ir maniau,

Kad pralošiau aš savąją gyvybę,
Bet švietalą tuomet staiga radau.

ROSAURA. Kodėl?

KLARINAS. Aš paslaptį žinau,
Kas tu esi. Klotaldas pagaliau...

Dunda būgnai

Iš kur tas garsas? Kas gi tai?

ROSAURA. Aš nežinau. Klarinai, ką matai?

KLARINAS. Štai iš karališkos įtvirtintos pilies

Kariai žygiuoja Sigizmundą nugalėt.

ROSAURA. Manęs nėra greta, aš čia esu.

Koksai žiaurus pasaulis ir baisus.

Išeina. Už scenos girdėti šūksniai

VIENI. Karalius amžinai tegul gyvuoja!

KITI. Už savo laisvę mūsųje kovojam!

KLARINAS. Tegul gyvuoja laisvė ir karalius,

Lai jie abu gyvena amžinai.

O man jau metas paėjēt į šalį,

Man nepatinka kruvini karai.

Aš tyliai gal geriau pradingsiu,

Ir nuošaliam kamputy atsisėdęs

Nerono vaidmenį vaidinsiu –

Jam niekas iš tikrųjų nerūpėjo.

Kodėl gi aš turiu kažko kankintis,

Ten pasislėpsiu, kur gerai matyti.

Saugu čia, nieks manęs neras.

Ir mirčiai aš atkišiu dvi spygas.

Slepiasi

Dunda būgnai, girdisi ginklų, žvangesys, įeina karalius BAZILIJAS, KLOTALDAS IR ASTOLFAS. Jie bėga

BAZILIJAS. Karalius žlugęs, nugalėtas tėvas.

KLOTALDAS. Kariuomenė pakrikusi, ji bėga.

ASTOLFAS. Taip, išdavikai, rodos, nugalėjo.

BAZILIJAS. Tokiam kare teisus yra laimėjęs,

O išdavikais tampa nugalėti.

Žiaurus sūnus, klastingasis tironas,

Dabar bus šios šalies valdovas.

Tad bėkime, Klotaldai, bėkim.

Už scenos girdisi šūvis, KLARINAS krenta sužeistas

KLARINAS. Padėk man, Dieve.

ASTOLFAS. Kas nutiko?

Žiūrėkit – nelaimingas štai karys,

Prie mūsų kojų lyg negyvas krito,

Krauju pasruvęs visas jis.

KLARINAS. Aš vargšas nelaimingas tenorėjau,

Pabėgti nuo mirties, bet ją radau.

Mirtis visas slaptavietes apėjus
 Surado tą, kurioj slėpiaus.
 Nuo jos pabėgti niekam nepavyksta,
 O tas, kurs bėga, pirmas ją sutinka.
 Skubėkit tad atgal į mūsų lauką,
 Tenai, kur kraujas liejas, ginklai žvanga,
 Matyt, saugiau nei slėptis kalnuose.
 Likimo neišvengsi – tai tiesa.
 Mirties išvengti stengtis – jūsų valioj,
 Bet valandą mirties tik Viešpats lemia.

Dingsta už scenos

BAZILIJAS. Žinokime, kad mirsim. Tai – iš Dievo.

Kokie akli mes buvome anksčiau.
 Štai šis lavonas moko ir byloja,
 Jo žaizdos šaukia kruvina kalba,
 Kad viliasi tuščiai žmogus apgauti lemtį.
 Aš stengiausi apsaugoti tėvynę
 Ir pats nuskandinau ją kraujo jūroj.

KLOTALDAS. Likimas, pone, žino, tai tiesa,

Kiekvieną taką tarp aukštų uolų,
 Tačiau krikščionims nederą sakyti,
 Kad nuosprendis likimo galutinis.
 Likimą sugebės įveikti išmintingas,
 Kentėti teks, bet jį įveikti stenkis.

ASTOLFAS. Klotaldas, pone, kalba kaip išminčius,

O manyje prabyla karštas kraujas,
 Štai žirgas, greitas tarsi vėjo dvelksmas,
 Skubėk, o aš juos šičia sulaikysiu.

BAZILIJAS. Jei Dievas lėmė mirtį pasitikti,

Ją pasitiksiu atvirom akim.

Skamba ginklai. Įeina SIGIZMUNDAS ir jo KARIAI

KARIAI. Karalius slapstos čia kažkur, kalnuos.

SIGIZMUNDAS. Suraskit jį. Kiekvieną apžiūrėkit

Medį, patikrinkit kiekvieną krūmą.

KLOTALDAS. Skubėkit, pone.

BAZILIJAS. Kur dabar skubėt?

ASTOLFAS. Ko tikitės?

BAZILIJAS. Astolfai, pasitrauki.

KLOTALDAS. Ką darote?

BAZILIJAS. Klotaldai, trokštu

Baigti.

Sigizmundui

Jei tu manęs ieškojai,

Klaupiasi

Esu prie tavo kojų, Sigizmundai,
 Lai sidabrinės garbanos papuošia
 Papėdę tavo sosto, prince.
 Sumindyki mane ir sunaikink,
 Sutryпки mano garbę, nužudyk,
 Atkeršyk man, įkalink, uždaryki.
 Aš šitaip stengiaus bėgti nuo likimo,
 Bet metas jam atėjo pasiduot.

SIGIZMUNDAS. Jūs matėt daugel, Lenkijos didikai,

Dabar klausykite, kalba jūsų princas.
 Dangaus lemtis žydrajame skliaute
 Raidėm auksinėm esti paskelbta –
 Dangus mums nemeluoja, neapgauna,
 Meluoja tas, kurs jį apgauti bando,
 Žvaigždynų raštą blogiui panaudoja.
 Apgauti bandė lemtį mano tėvas
 Ir pavertė mane tikru žvėrim.
 Jei aš – kilmingas – būčiau gimęs silpnas,
 Užtekę būt vien auklėjimo tokio,
 Kad tapčiau žvėrimi, pamiršęs kilmę.
 Jei žmogui pasakytų – šis žvėris
 Atėjus metui nužudys tave,
 Nejau tuomet skubėtų jį pažadint?
 Jei tartų kas – šita špaga,
 Kurią dabar turi tu prie juosmens,
 Mirties tavosios taps priežastimi,
 Tu ją vargu ar iš makštų ištrauktum.
 Jei pranašautų – mirsi vandeny
 Ir tavo kapas bus banga sidabro,
 Kažin ar plauktų tas žmogus į jūrą,
 Kur vėjas griauna kristolo uolas.
 O mano tėvui būtent taip nutiko –
 Kaip tam, kuris pažadina pabaisą,
 Ir išsitraukia mirtinąją špagą,
 Ir jūron plaukia, nors ir mirs joje.
 Miegojo mano įniršio žvėris,
 Ir šėlsmo plienas makštyje ilsėjos,
 Nešėlo ir aistrų gūsingi vėjai.
 Likimo neapgausi netiesa,
 Jinai tik dar labiau pakursto liepsną.
 Ir jeigu kas sukyla prieš likimą,
 Turėtų būti ypač apdairus,
 Jis saugosi nelaimei neatėjus,
 Iš anksto bėdą stengias numatyt.
 Bet tik tuomet gali įveikti lemtį,
 Kai Dievas leidžia žmogui ją įveikti.

Tegul pamokys mus šis pavyzdys,
 Ši siaubą visada mes prisiminkim.
 Likimas šitaip lėmė, kad matyčiau
 Prie savo kojų kritusį karalių,
 Toks buvo skelbtas nuosprendis dangaus,
 Ir mano tėvas jo įveikti negalėjo.
 Ar aš, kurio nepuošia žilas plaukas,
 Galėsiu jį įveikt?

Karaliui

Pakilk, karaliau,
 Ištieski savo ranką, nes dangus
 Jau tau parodė, kad siaubingai klydai,
 Kai nuosprendį tikėjaisi pakeist.
 Aš savo galvą prieš tave lenkiu,
 Sprendimo laukiu aš prie tavo kojų.

BAZILIJAS. Sūnau, elgiesi tu kilniai išties,
 Aš antrąkart tampa tavuoju tėvu,
 Tu tikras princas, tau visa šlovė
 Priklauso. Sigizmundai, nugalėjai.
 Telydi visuomet šlovė tave.

VISI. Tegul gyvuoja princas, tegyvuoja!
 SIGIZMUNDAS. Tikiuos, kad laukia pergalės manęs,
 Pati iš jų didžiausia – nugalėt save.
 Tegul Astolfas ranką duos Rosaurai.
 Jis žino, kad pridera skolas gražint.

ASTOLFAS. Tiesa, aš jai esu skolingas,
 Bet ji kilmės nežino savo.
 Man būtų negarbinga iš tiesų
 Su moterim bekilme susituokti.

KLOTALDAS. Sustok, Astolfai, nebetark nė žodžio.
 Kilme Rosaura tau nenusileidžia,
 Aš ginsiu garbę jos špaga –
 Dukra ji mano, turi to pakakti.

ATOLFAS. Ką tu?

KLOTALDAS. Atskleisti nenorėjau,
 Aš paslapties, kol jos nepamatysiu
 Garbingai ištekėjusios už vyro.
 Istorija ilga, bet mano ji dukra.

ASTOLFAS. Jei taip, aš išlaikysiu žodį.

SIGIZMUNDAS. Estreljos nepalikime liūdėti.
 Prarado ji garbingą, garsų prinčą.
 Bet aš patsai už vyro ją išleisiu,
 Jaunikis neturėtų būt prastesnis –
 Aš prie visų prašau Estreljos rankos.

ESTRELJA. Ir man galiausiai laimė šypsos.

SIGIZMUNDAS. Klotaldas mano tėvui visada

Ištikimai tarnavo. Jam dėkoju.

Gali prašyt, Klotaldai, ko tik nori.

I KAREIVIS. Apdovanoji tuos, kurie ne tau tarnavo,

Už tai, kad aš tave iš bokšto vadavau,

Tu man turėtum dosniai atsilygint.

SIGIZMUNDAS. Taip ir bus. Keliauk į bokštą.

Iš jo nebeįsėsi niekada,

Sargai tave ten užrakintą saugos,

Nereikia karalystei išdavikų.

BAZILIJAS. Sprendimai tavo stebina visus.

ASTOLFAS. Visai kitoks atrodo šiandien princas.

ROSAURA. Valdovas išmintingas ir teisingas.

SIGIZMUNDAS. Kam stebitės? Kodėl jūs nerimaujat?

Mane gyventi mokė sapnas,

Ir aš dar ir dabar bijau pabusti,

Ir vėl save urve ankštam regėti.

Kad taip nebūtų – aš ramiai sapnuosiu

Nes sužinojau tiesą pagaliau –

Žmogaus visi darbai tėra tik sapnas,

Ir taip kaip sapnas jie pradingsta,

Todėl aš noriu visą išnaudot

Tą laiką, kurs sapne man skirtas.

Atleisti meldžiam, jeigu kur suklydom,

Kilnus žmogus tikrai atleisti moka.

Iš ispanų kalbos vertė Aurelijus Katkevičius

Apšvieta

APŠVIETA – po baroko sekusi kultūros epocha, išaukštinusi savarankišką žmogaus protą, tikėjusi jo galia šviesti ir tobulinti pasaulį. Lietuviškai dar vadinama Švietimu, angliškai – *Enlightenment*, prancūziškai – *Lumières*, vokiškai – *Aufklärung*. Prasidėjo XVII a. pabaigoje Anglijoje, per XVIII a. apėmė visą Europą ir Šiaurės Ameriką, kai kuriose šalyse tęsėsi iki XIX a. pradžios. Apšvieta iš esmės nulėmė modernios visuomenės susikūrimą, jos pasaulio ir gyvenimo supratimą. Kaip Apšvietos praktinis projektas XVIII a. pabaigoje iškilo Jungtinės Amerikos Valstijos. Apšvieta subrandino Prancūzijos revoliuciją. Apšvietos idėjomis buvo pagrįsta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gelbėjimo programa. Jomis rėmėsi lietuvių bendruomenės Prūsų Lietuvoje išsaugojimo siekiai.

XVIII šimtmetį įprasta vadinti filosofų amžiumi, nes šiuo metu didžiausią įtaką visuomenėje turėjo nepriklausomi intelektualai. Vienas jų – Prūsijos filosofas Imanuelis Kantas – taip nusakė savo epochos esmę: „Švietimas yra žmogaus išvadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio pats žmogus kaltas. Nesavarankiškumas yra nesugebėjimas naudotis savo protu kitų nevadovaujamam.“ Apšvietos filosofai ne tik skelbė, bet ir savo elgesiu liudijo asmens savarankiškumą. Teigė, kad kiekvienas atsako už savo mąstymą ir likimą. Kiekvienas turi tapti savo laimės kalviu. Todėl žmogui nedera aklai paklusti autoritetams ir tradicijai. Apšvietos filosofai buvo įsitikinę, kad iš prigimties žmonės yra laisvi ir lygūs: visi gamtos apdovanoti protu, kuriuo turi išmokti savarankiškai naudotis. Būtent mokslas, švietimas yra skirti tam, kad išlavintų žmonių protus, išvadotų žmones iš prietarų tamsos, fanatizmo, priklausomybės, vergijos ir skurdo. Vadovautasi anglų filosofo Frensiso Beikono žodžiais: „žinojimas yra jėga“. Dauguma švietėjų buvo įtikėję pažangos idėja. Jie teigė, kad remdamiesi mokslu, vis naujais jo atradimais, žmonės gali tobulėti ir kurti vis tobulesnę visuomenę, vis šviesesnę ateitį. Išimtį sudarė iš Ženevos kilęs, prancūziškai rašęs filosofas Žanas Žakas Ruso. Jis neigė civilizacijos pažangą ir kvietė visuomenę grįžti „atgal į gamtą“ – prie natūralaus gyvenimo būdo. Sužavėti gamtos mokslų laimėjimų, atrastų universalių fizikos dėsnių, švietėjai manė, kad ir visuomenės gyvenimą galima racionaliai išaiškinti ir konstruoti. Viskas, kas atrodė miglota, nesuprantama, protu nepaaiškinama, dažniausiai buvo vertinama neigiamai. Dalis Vakarų filosofų siekė „protingo tikėjimo“ – be stebuklų ir prietarų. Jie buvo deistai: teigė, kad Dievas tėra gamtos dėsnių šaltinis ir tiesiogiai į žmonių gyvenimą nesikiša. Kiti švietėjai laikėsi ateistinių pažiūrų: neigė Dievo buvimą, o Bažnyčią vertino kaip pažangos kliūtį. Visi Apšvietos filosofai pasisakė prieš Bažnyčios ir valdžios pastangas riboti nuomonių raišką: gynė toleranciją, minties ir sąžinės laisvę. Jie buvo įsitikinę, kad filosofija turi tarnauti visuomenei: teikti jai praktinių patarimų dorovės, politikos, ūkio ir kitais gyvenimo klausimais. Švietėjai konsultavo galingiausius pasaulio monarchus ir politikus, aiškino jiems, kaip reikėtų pertvarkyti valstybes ir visuomenes. Garsiausi epochos filosofai: Denisas Didro, Volteras, Ž. Ž. Ruso bei kiti kaip praktinės išminties lobyną parengė didžiąją prancūzų *Enciklopediją, arba Aiškinamąjį mokslų, menų ir amatų žodyną*. Per 1751–1780 metus buvo išleisti 35 *Enciklopedijos* tomai. Filosofai savo idėjas skleidė salonuose, klubuose ir draugi-

*Jokia tauta negali būti laiminga,
jei joje tėvynės meilė yra
išblėsusi. [...] Tėvynę mylėdami,
save mylite, o ne prarandate;
ją atstumdami ir ištikimybės
nesilaikydami, save išduodate.*

Jonas Nepomukas Kosakauskis,
Vilniaus vyskupo padėjėjas, 1789

jose. Mokslo žinioms populiarinti, visuomenei šviesti buvo pasitelkta spauda: kalendoriai, laikraščiai, įvairios praktinių patarimų knygelės, vadovėliai.

Prigimtinės žmonių laisvės ir lygybės, liaudies suverenumo, valdžios kilmės iš visuomeninės sutarties idėjos, kurias skleidė švietėjai, įgijo stiprią politinę galią. Jomis rėmėsi už savo pilietines teises kovojęs miestiečių luomas – buržuazija. Šis, trečiasis, luomas reikalavo visų gyventojų lygybės prieš įstatymą, žodžio, susirinkimų, spaudos laisvės, teisės kartu su kitais luomais valdyti valstybę. Apšvietos idėjomis taip pat vadovavosi nepriklausomybės siekusios tautos. Dalis švietėjų ekonomistų, vadintų fiziokratais, pabrėžė ypatingą žemdirbių vaidmenį visuomenėje. Jie laikė valstiečius svarbiausiais bendros gerovės kūrėjais ir ragino rūpintis liaudies švietimu bei teisėmis. Skirtingi Apšvietos filosofai socialinių reformų viltis siejo su skirtingomis politinėmis santvarkomis. Volteras, D. Didro buvo įsitikinę, kad žmonių gyvenimą gali pagerinti apšvietę monarchai. Jie žavėjosi Prūsijos karaliumi Frydrichu II ir Rusijos imperatore Kotryna II, rėmė jų politiką. Volteras kurį laiką gyveno Prūsijos karaliaus rūmuose. D. Didro vyko į Peterburgą „šviesti“ Kotrynos II ir iki gyvenimo pabaigos buvo jos finansiškai remiamas. Volteras patarė Lietuvos ir Lenkijos valdovui Stanislovui Augustui Poniatovskiui įvesti krašte „apšviestąjį absoliutizmą“. Lietuvių ir lenkų bajorus jis kvietė susitaikyti su „pažangiu“ Rusijos šeimininkavimu jų tėvynėje. Frydricho II sumanymą padalyti Lietuvos ir Lenkijos valstybę Volteras sveikino kaip „geniaus“ mintį. Ž. Ž. Ruso buvo tvirtas respublikonas: bjaurėjosi monarchais ir pasaulio tautų ateitį siejo su laisvomis respublikomis. Senąsias graikų respublikas – Atėnus ir Spartą – kėlė kaip sektingą pavyzdį savo laikams. Jis ragino lietuvius ir lenkus ne tik ginti savo politines laisves, priešintis Rusijos įtakai, bet ir esminėmis reformomis padaryti savo Respubliką nenugalimą. Būtent Ž. Ž. Ruso buvo laikomas Prancūzijos revoliucijos (1789–1794) ir Prancūzijos Respublikos tėvu.

Apšvieta Lietuvoje atgaivino visuomenės pasitikėjimą savo jėgomis, subrandino naują tautos, kaip lygiateisių žmonių bendruomenės, sampratą, paskatino pertvarkyti valstybę ir kovoti dėl jos nepriklausomybės. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pavieniai raginiškai pasikliauti savo protu, imtis visuomeninių ir politinių reformų pasigirdo jau XVIII a. pradžioje karo, bado ir maro nusiaubtame krašte. LDK pakancleris Stanislovas Antanas Ščiuka 1709 m. išleistoje knygoje *Lenkijos užtemimas* skelbė, kad nuo švietimo priklauso valstybės ateitis. Jo įsitikinimu, laisva Respublika įveiks krizę – „užtemimą“, jei už jos likimą atsakingi bajorai bus nuolatos lavinami, jei sugebės savarankiškai mąstyti. Tam reikia valstybės lėšomis „kas savaitę veltui siuntinėti bajorijai krašto ir užsienio naujienas“, o visose šalies mokyklose „mokyti jaunimą politinės geografijos ir istorijos“. Tokių balsų tarp Lietuvos didikų, kurie buvo susipažinę su to meto anglų ir prancūzų gyvenimu, pasigirdo ir daugiau. Palaipsniui imta į juos įsiklausyti. 1730 m. Vilniaus universitete pradėta dėstyti prancūzų – Apšvietos pasaulio – kalba, netrukus sustiprintas teisės ir matematinės mokymas. 1739 m. visose Lietuvos jėzuitų mokyklose įvestas atskiras istorijos dėstymas, po metų – ir geografijos. Būtent šiuo metu švietimas Lietuvoje vis aiškiau pradėtas suprasti kaip visuomenės ir valstybės gelbėjimo būdas. Lietuviai vėl prisiminė Romos oratorių Ciceroną, raginusį lavinti žmogų tam, kad jis mokėtų tarnauti savo bendruomenei – Respublikai. Taip pat buvo išgirstas anglų Apšvietos filosofas Džonas Lokas, teigęs, kad auklėjimo paskirtis – ugdyti ne mokslininką, bet protingą žmogų, brandų pilietį, ku-

ris mokėtų kurti tėvynės ateitį. Tuo laiku Vilniaus universiteto išleistos pratybų knygos kvietė jaunimą kritiškai vertinti krašto ydas, skatino svarstyti, kaip reikėtų tobulinti valstybę. Jėzuitų mokyklose atsirado naujas mokymosi būdas: studentai vaidindavo bajorų seimelius, kuriuose kėlė ir aptarinėjo svarbiausias šalies problemas, reformų projektus. Siekdami rengti išsilavinusį šalies elitą, 1740 m. jėzuitai Vilniuje atidarė mokyklą, skirtą didikų vaikams. 1751 m. ji buvo pavadinta Kilmingųjų kolegija (lot. *Collegium Nobilium*). Jos tikslas – skatinti Lietuvos jaunimo „poreikį atnaujinti Tėvynę“. Tuo pačiu metu pilietiniu visuomenės ugdymu Lietuvoje rūpinosi ir vienuoliai pijorai. Žymus istorikas ir teisininkas Motiejus Dogelis, grumdamasis su vienvaldystės švietime siekusiais jėzuitais, atnaujino Vilniuje buvusią pijorų mokyklą ir pavertė ją Kilmingųjų kolegija. Radvilai, sekdami garsios Drezdeno akademijos pavyzdžiu, 1747 m. Nesvyžiuje įsteigė pirmąją Lietuvoje aukštąją karo mokyklą – Riterių Akademiją. Joje jaunuoliai, be karo mokslų, buvo mokomi matematikos, humanitarinių dalykų, prancūzų ir vokiečių kalbų.

Pasirodę pirmieji Lietuvos periodiniai leidiniai taip pat buvo Apšvietos ženklas. Nuo 1735 m. Vilniaus universitetas ėmė spausdinti profesoriaus Jono Pašakauskio lenkiškai rengtus *Politinius kalendorius*, kurie visuomenei pateikdavo nemažai Lietuvos ir pasaulio istorijos, politikos, astronomijos, kitų gamtos mokslų žinių. Šiuose kalendoriuose, kuriuos universitetas leido iki valstybės žlugimo, visą laiką skelbtas legendinių ir istorinių Lietuvos didikų kunigaikščių sąrašas – nuo Litalano, Vaidevučio, Palemono iki Žygimanto Augusto. 1760 m. pradėjo eiti pirmasis LDK laikraštis – *Lietuvos pasiuntinys* (lenk. *Kurier Litewski*) ir jo priedai *Literatūros žinios* bei *Užsienio žinios*. Laikraščius redagavo Vilniaus universiteto profesorius Pranciškus Paprockis, spausdino universiteto spaustuvė. Juose, be Lietuvos bei užsienio politinių, visuomeninių žinių, skelbtos ir pasaulio mokslo naujienos. Laikraščiai naudoti studentų pratybose. LDK kancleris Mykolas Čartoriskis dėkojo šalies jėzuitams už šį „visuomenės naudai“ daromą darbą. Tuo metu, greičiausiai nuo 1759 m., universiteto spaustuvė pradėjo leisti lietuvių kalbos vadovėlį – *Mokslų skaitymo rašto*. Elementorius buvo skirtas „taip didiems, kaip ir mažiems, ir mažiausiems, idant išmanydami visokį raštą galėtų visokiu druku drukavotas [visaip spausdintas] knygas pigiai [lengvai] skaityti“. Maždaug kas porą metų perleidžiamo lietuviško vadovėlio tiražas vis augo. Vėliau per metus jo būdavo parduodama po vieną, po du, beveik po tris tūkstančius egzempliorių. 1760 m. universitetas išleido P. Paprockio parengtą šalies geografijos ir istorijos vadovėlį *Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su jos tautos istorija*, kurį vėliau ne kartą perspausdino. Čia lenkiškai buvo pateikta A. Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* santrauka. Taigi XVIII a. viduryje jėzuitai, pijorai ir kai kurių didikų dvarai jau buvo praskynę Apšvietai kelią į Lietuvą. Be to, Lietuvos provincijos jėzuitai 1752 m. įsteigė Kilmingųjų kolegiją Varšuvoje ir perkėlė į ją profesoriauti geriausius lietuvių humanitarus: geografą Karolį Virvičių, poetą ir dramaturgą Pranciškų Bohomolecą, poetą ir istoriką Adomą Naruševičių, tapusį „lenkų klasicizmo tėvu“, parašiusį pirmąją mokslinę *Lenkų tautos istoriją*, bei kitus. Lietuvoje liko stipriausi matematikai ir fizikai: Tomas Žebrauskas ir Martynas Počobutas, sukūrę Vilniaus universitete vieną geriausių astronomijos observatorių Europoje.

Didelį postūmį Apšvietai suteikė 1764 m. Abiejų Tautų Respublikos valdovu tapęs Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jis gimė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Volčine (dab. Baltarusijoje). Lietuvių vadintas Jogailaičiu, nes jo motina Čartoriskaitė – Gedimi-

*Jei negalite išvengti, kad
[Rusija] jūsų neprarytų,
nesileiskite suvirškinami.*

Žanas Žakas Ruso lietuviams ir
lenkams, 1772

no palikuonė. Buvo puikiai išsilavinęs, nemaža laiko praleidęs Paryžiaus ir Londono salonuose. Vienas pirmųjų vertė Viljamą Šekspyrą į lenkų kalbą. Savo draugės Rusijos imperatorės Kotrynos II iškeltas į sostą siekė apšviestųjų monarchijų pavyzdžiu sustiprinti karaliaus valdžią ir reformuoti Respubliką. Susidūrė su dalies didikų ir bajorų pasipriešinimu: šie stoję ginti savo valstybės nuo Rusijos savivalės ir karaliaus vienvaldystės. Tiek viena, tiek kita pusė Lietuvos ir Lenkijos ateitį siejo su švietimu ir stengėsi pasiremti Europos Apšvietos filosofais. Vienas prieš karalių ir Rusiją sukilusių Respublikos bajorų vadų lietuvis Ignas Bogušas aiškino, kad svarbiausia valstybei yra politinis ir moralinis bajorų ugdymas. Nesuprasdami politikos, net karščiausi tėvynės mylėtojai ją pražudys. Stokodami moralės, piliečiai neišsaugos laisvės. Bajorijos pasiuntinys Paryžiuje, LDK virtuvininkas Mykolas Vielhorskis įkalbėjo Ž. Ž. Ruso sukurti *Svarstymus apie Lenkijos valdžią ir apie jos reformų projektą*. 1772 m. parašytoje knygoje Apšvietos filosofas išdėstė lietuviams ir lenkams, kaip remdamiesi švietimu jie turėtų išgelbėti savo Respublikos laisvę. Ž. Ž. Ruso visų pirma siūlė bajorams pasirūpinti žemaisiais visuomenės luomais – padaryti valstiečius ir miestiečius lygiateisiais piliečiais, tautos nariais ir taip paversti juos stipria Respublikos jėga. Pasak filosofo, patys lietuvių ir lenkų bajorai nebus laimingi ir laisvi tol, kol „savo brolius [valstiečius ir miestiečius] laikys sukaustytus grandinėmis“. Liaudžiai būtina suteikti ne tik asmenines, bet ir politines laisves – leisti su bajorais valdyti valstybę. Tačiau prieš išlaisvindami paprastus žmones, bajorai privalo juos išlavinti – „padaryti juos vertus laisvės ir pajėgius ją ištvirti“. Mat laisvė yra labai sunki našta: jos įstatymai „rūstesni už tironų jungą“. Tautą, kuri stokoja moralės ir išsimokslinimo, laisvė gali sutraiškyti kaip nuo kalno riedantis vežimas. Todėl švietimas, pasak Ž. Ž. Ruso, turi tapti visiems prieinamas. Jo paskirtis – visų gyventojų „sieloms suteikti tautinę formą ir paversti jas patriotėmis“. Pačią savo Respubliką lietuviai ir lenkai privalo susitvarkyti taip, kad joje žmogus būtų vertinamas ne pagal turtą ir kilmę, o pagal gabumus, padorumą ir nuopelnus visuomenei. Kiekvienas doras pilietis valstybėje „turi matyti prieš save laisvą kelią viskam pasiekti“. Šiuos Ž. Ž. Ruso patarimus žemaičių bajoras Mauricijus Karpis išvertė į lenkų kalbą. Kai kurie Lietuvos didikai tokiomis tiesomis mėgino vadovautis ir anksčiau. LDK raštininkas kunigas Paulius Ksaveras Brastauskis 1769 m. savo dvare Merkinėje (dab. Šalčininkų rajone) suteikė žemdirbiams laisvę ir įsteigė Paulavos Respubliką, kurioje tvarkėsi patys valstiečiai.

1772 m. kaimynų įvykdytas pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas sukrėtė visuomenę ir sutelkė aplink valdovą krašto politines jėgas. 1773 m. Romos popiežiui panaikinus jėzuitų ordiną, lietuviai su lenkais tais pačiais metais įsteigė Tautos edukacinę komisiją – vieną pirmųjų švietimo ministerijų pasaulyje – ir perdavė jai jėzuitų turėtas mokyklas bei turtą. Lietuvos ir Lenkijos valstybė įgijo tokią Apšvietos priemonę, kurios dauguma kraštų neturėjo. Vilniaus vyskupo Ignato Masalskio vadovauta Komisija paskelbė: „Jaunimo lavinimas ir švietimas yra vienintelė valstybių ilgalaikės laimės sąlyga.“ Garsiausias to meto Lietuvos pamokslininkas Mykolas Karpavičius teigė: „Suprato išmintingas monarchas, mokslų mylėtojas ir gaivintojas, kad vienintelė likusi tautos laimės viltis – tai krašto jaunimas, jų protų ir širdžių švietimas mokslais vardan laimės. Tuo tikslu sudarė amžiną

Edukacinę komisiją ir pirmasis parodė pavyzdį Europoje, kaip viešą tautinę jaunimo edukaciją paversti bendru visos šalies interesu ir rūpesčiu.“ Komisijai keltas siekis – „pasitarkus viešąjį švietimą sukurti tautą.“ Taigi – sukurti „apšviestą“, protingą, tvarkingą, laimingą bendruomenę, kuri būtų sudaryta iš savarankiškų, veiklių, pareigingų, tėvynę mylinčių ir tautos gerovei dirbančių žmonių. Per gana trumpą laiką Vilniaus universitetas buvo pertvarkytas į Lietuvos vyriausiąją mokyklą, kuriai pavesta rūpintis visomis vidurinėmis LDK mokyklomis. Įsteigta daug pradinių mokyklų kaimo vaikams: vien Vilniaus vyskupijoje jų buvo daugiau kaip 300. Kurtos amatų mokyklos valstiečiams. Susirūpinta mokytojų pasauliečių rengimu. Dideliais tiražais leisti seni ir nauji vadovėliai. Edukacinės komisijos veikla sutapo su Apšvietos literatūros ir menų Lietuvoje išsiskleidimu. Krašto literatūra įgijo aiškia misiją – įsijungti į didingą visuomenės pilietinio švietimo, tautos kūrimo projektą. Kad galėtų šią misiją atlikti, Lietuvos literatūra perėmė Apšvietai būdingą turinį ir formą.

Apšvietos menas rinkosi kitas nei barokas raiškos priemones. Atsisakyta įmantrumo, mįslingumo, puošnumo. Vėl atsigręžta į harmoningas antikos meno formas. Pasirinkta tiesi linija, darna, aiškumas, paprastumas. Europoje ėmė vyruoti klasicizmo stilius, baroko laikais gyvavęs tik Prancūzijoje. Iš Antikos Apšvieta sėmėsi ne tik formos pavyzdžių, bet ir sektinų pilietinių dorybių bei idealų. Apšvietos literatūros paskirtis – auklėti žmones, suteikti jiems gyvenimo išminties ir praktinių patarimų bei taip pagerinti jų elgesį. Taigi stengtasi kalbėti suprantamai, paprastai, įdomiai ir patraukliai. Nuotykių ir papročių apysakose bei romanuose, komedijose ir tragedijose, odėse ir poemose filosofai kėlė aktualias visuomenės problemas, kritikavo ydas, atvirai dėstė savo etinius ir politinius idealus. Tapo populiari satyra – kandus, pašaipus papročių ir gyvenimo negerovių vaizdavimo būdas. Ryškiausi Apšvietos literatūros bruožai – didaktizmas, racionalumas, publicistiškumas, schematiškumas. Jos meniniai vaizdai, personažai dažniausiai nėra savarankiški, o tik iliustruoja filosofines, politines, etines tiesas. Literatūros kūrinių veikėjai – nesudėtingi, statiški, buitiski, priklausomi nuo visuomeninės aplinkos. Autoriai juos suskirsto į teigiamus ir neigiamus. Teigiami personažai perteikia kilnias idėjas ir sektiną gyvenimo pavyzdį, neigiami įkūnija smerktinas ydas. Amžiaus literatūra atrado ir palankiai vaizdavo trečiojo luomo vyrus bei moteris. Tokio pobūdžio kūrinius rašė populiariausi Apšvietos rašytojai: *Robinzono Kruzo* (1719) autorius Danielis Defo, *Guliverio kelionių* (1726) autorius Džonatanas Sviftas, Volteras, D. Didro. Palaipsniui Apšvietos literatūra darėsi sudėtingesnė ir įvairesnė. Buvo atkreiptas dėmesys į jausmingą žmogaus prigimtį, ne visada protui pavaldų jausmų pasaulį. XVIII a. viduryje atsiradusi sentimentalizmo srovė išskėlė jautrų ir kenčiantį herojų, gilinosi į jo psichologiją, brėžė paralelę tarp žmogaus išgyvenimų ir gamtos. Sentimentalaus laiškų romano forma savo idėjas skleidė Ž. Ž. Ruso, jaunystėje – Johanas Volfgangas Gėtė, 1774 m. išleidęs vieną skaitomiausių amžiaus knygų – *Jaunojo Verterio kančias*. J. V. Gėtės gyvenimo kūrinys *Faustas* apibendrino viso XVIII šimtmečio idėjinius ieškojimus. Atsigręžę į trečiojo luomo gyvenimą, Apšvietos autoriai atrado ir liaudies kūrybą: ėmė ja domėtis, jos motyvus naudoti savo kūrinuose.

Vakarų Europos literatūra plito Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: buvo skaitoma didikų dvaruose, intelektualų bibliotekose, verčiama į paprastiems žmonėms suprantamą lenkų kalbą. Voltero dramos *Zaira* lenkiškas vertimas Vilniuje išspausdintas 1753 metais. Lietuvos sostinėje vėliau lenkiškai išleista Voltero tragedija *Fanatizmas, arba Pranašas Ma-*

hometas buvo dedikuota Vilniaus vyskupui I. Masalskiui. Lietuvos bajorai ir didikai žavėjosi Ž. Ž. Ruso ir jo kūryba. Vadino jį mokytoju, kuris „išmoko būti doru ir geru piliečiu, garbingu ir laimingu žmogumi“. LDK paiždininkis, šalies ūkio reformatorius Antanas Tyzenhauzas viešėdamas Prancūzijoje kvietė Ž. Ž. Ruso apsigyventi natūralioje Lietuvos gamtoje. I. Masalskis bendravo su Paryžiaus fiziokratais ir filosofu D. Didro. Vis dėlto LDK švietėjai ne visas Vakarų filosofų idėjas vertino palankiai. Dauguma smerkė ateizmą, deizmą ir abejingumą religijai. Apšvietos literatūrą Lietuvoje kūrė išsilavinę kunigai: jie pagrindines švietėjų mintis derino su Evangelijų tiesomis, kritiškumą – su pagarba Bažnyčios ir tautos tradicijoms. Jie formavo „apšvietąją katalikybę“ – protingą, nuo prietarų tamsos išvaduoją, žmonių ir tėvynės pažangai tarnaujančią Bažnyčią. Tai lėmė Lietuvos literatūros savitumą.

Apšvietos poezija išsakė naujos visuomenės viziją, rėmė krašto reformas, šlovino Lietuvos reformatorių darbus. Jos iškeltas herojus – „Lietuvos šviesulys“, tėvynę mylintis, visuomenės gerovei dirbantis, teisingumo visiems siekiantis pilietis. Vilniaus pijorai odėmis aukštino Paulavos Respublikos steigėją P. K. Brastauskį, Edukacinės komisijos pirminką kunigaikštį I. Masalskį. Pasak vienos odės, Vilniaus vyskupas gražinęs tautai viltį, kad „Lietuvos Kunigaikštystė iškils mokslų garbe, tvarkinga santarve, išmintinga narsa“:

*Tik neseniai ėmė Kunigaikštis [Masalskis] jaunimu rūpintis,
O jau dorybė, mokslas vėl pas mus parbėga,
Senųjų prietarų juodos gaujos išnyksta.*

Pijorų odės kėlė valdovo Stanislovo Augusto – „karaliaus filosofo“, „karaliaus didvyrio“ – nuopelnus Lietuvai. Jis sugrąžinęs tėvų žemei „aukso laikus“: jo dėka „artojas pradėjo suprasti, kad yra žmogus“, visa tauta tampa šviesesnė, doresnė ir laimesnė, kyla krašto ūkis – „Gardinas fabrikais jau lygus Neapoliu“. Karalius kartu su piliečiais augina „skirtingų skiepių tvarkingą sodą“ – kuria „laisvų gyventojų tautą“. Toje būsimoje išlavin-toje, moralioje ir pilietiškoje tautoje:

*Ūkininkauti mokantį prastuolį gerbs labiau,
Nei tuščią ir veltėdį teologą,
Nei nupenėtą mokslų daktarą,
Kurs mano, kad kažką išmano,
O ištis yra tik pats savęs nesuprantąs plevėsa.*

Apšvietos apysakos taip pat rodė visuomenei teigiamus, sektinus herojus. Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakauskis 1786 m. išleido apysaką *Kunigas klebonas*. Joje teigė, kad klestinti valstybė gali atsirasti iš gražiai sutvarkytų parapijų. O parapijas sutvarkyti turi pažangūs ir veiklūs kunigai. Apysakoje J. K. Kosakauskis ir pavaizdavo idealų kunigą – iš liaudies kilusį visuomenės tarną, parapijiečių tėvą, bičiulį ir mokytoją, kuris sugebėjo Lietuvoje sukurti idealią parapiją. Joje valstiečiai gyvena pagal jiems parašytus humaniškus įstatymus ir naudojami laisvėmis, turi mokyklą, ligoninę, prieglaudą, pramogų ir švenčių namus. Jie verčiasi amatais, prekyba, kas savaitę skaito vis naujus mokslo, ekonomikos straipsnius ir yra laimingi. Ryškiomis spalvomis J. K. Kosakauskis tapė neigiamus kunigų paveikslus.

Vienas, užsiėmęs tik mokslais, visai nesirūpina žmonėmis. Kitas domisi tik pelnu, kurį gauna iš klebonijos ūkio. Trečias – „fanatikas ir tironas“, pamaldus sadistas, kuris savo žmonėms „žemėje įrengė pragarą“. Vėliau sukurtoje apysakoje *Pilietis* J. K. Kosakauskiui rūpėjo parodyti jauno bajoro pilietinės brandos kelią. Apysakas rašė ir Paulavos Respublikos steigėjas P. K. Brastauskis. 1786 m. išleistoje knygoje *Valstietė* jis pirmą kartą sukūrė lietuviško kaimo merginos literatūrinį portretą. Apysakos herojė Rozaliukė yra išsilavinusi ir guvi: pažinusi sostinės gyvenimą, ji grįžta į gimtąjį kaimą ūkininkauti ir auginti šeimos. Lietuvos autorių apysakos buvo plačiai skaitomos, jų ištraukos verstos į užsienio kalbas.

Didžiausią įtaką to meto šalies tikrovei turėjo pamokslo žanras. Apšvietos rašytojai perkūrė tradicinį pamokslą, pritaikė jį visuomenės poreikiams. Dabar pamokslas galėjo tapti švietėjiška filosofine, teisine, ekonomine paskaita, o jei reikėjo – aistringa piliečio kalba, kviečiančia dirbti arba kovoti. Būtent pamoksluose buvo aiškiausiai išdėstyta Apšvietos idėjų ir visuomenės reformų esmė, argumentuota, kodėl jas būtina įgyvendinti. Du garsiausi Lietuvos pamokslininkai Mykolas Pranciškus Karpavičius ir Vilhelmas Kalinskis buvo vyskupo I. Masalskio bendradarbiai, Lietuvos vyriausiosios mokyklos profesoriai. Jų viešai sakyti ir išspausdinti tekstai skelbė fiziokratų idėjas, gynė valstiečių teises, žadino moralinį ir pilietinį bajorijos atgimimą. Tikroji tėvynės meilė turi būti veikli, pagrįsta gerais darbais, tikroji laisvė – „protinga ir tvarkinga“, paklusni įstatymui, – sutartinai aiškino abu švietėjai. V. Kalinskis pamokslus *Apie laisvę*, *Apie valstiečių luomo džiaugsmus*, *Apie mokslų naudą žemdirbiams* sakė Paulavos Respublikos „piliečiams“. Jiems teigė, kad kaimo žmogaus darbas laukuose labiausiai patinka Dievui ir atveria tiesiausią kelią į amžinąjį gyvenimą. Apšvietos pamokslas tapo kovos už tautos ir valstybės išlikimą priemone. Jis ne tik buvo susijęs su svarbiausiais Lietuvos istorijos įvykiais, bet ir pats kūrė istoriją. Vilniaus profesoriai pamokslais gynė 1791-ųjų Gegužės trečiosios Konstituciją ir aiškino jos reikšmę, kvietė į 1794-ųjų sukilimą ir stengėsi įprasminti žuvusiųjų už tėvynės laisvę auką – perduoti jų atminimą būsimoms kartoms.

Reformų ir kovų metais Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė bene pirmą kartą valstybės reikalams pasitelkė valstiečių ir smulkiųjų bajorų išsaugotą protėvių kalbą. Į lietuvių kalbą buvo išversta Gegužės trečiosios Konstitucija ir kai kurie kiti Ketverių metų seimo priimti įstatymai, lietuviškai buvo išspausdinti Lietuvos Tautos Aukščiausiosios Tarybos 1794 m. paskelbtas Lietuvių tautos sukilimo aktas, Tado Kosciuškos atsisaukimas, M. P. Karpavičiaus pamokslas, pasakytas pagerbiant sukilime žuvusius karius. Tuo metu lietuvių liaudis kūrė karo dainas, kuriomis apdainavo mūšį dėl Vilniaus, aukštino sukilimo vadą T. Kosciušką. Lietuviškas dainas sukilėliams taip pat rašė poetai. Vienoje išlikusioje nežinomo autoriaus dainoje skamba Prancūzijos revoliucinei poezijai būdingi motyvai:

*Jau pakorė Kosakovską [LDK etmoną],
Pakarkim ir Poniatovską [karalių].
Kai iškarsim tuos pagonus [pagonis],
Neturėsime daugiaus ponus.*

*Šlovinga Lenkijos ir Lietuvos
Konstitucija gražino būsimos
didybės viltį – nuo 1791 metų
prasideda reikšmingiausia
Lietuvos epocha.*

Iš anonimino lietuvių bajoro dienoraščio.

*Gana jums didieji būti,
Gana mums nevalioj džiūti.
Jau atėjo šventa diena,
Didžio neliko nė vieno.*

[...]
*Dievą amžiną mylėkim,
Širdij visame turėkim.
Taip maskolius išvarysim,
Žemę savo išgelbysim.*

Su tautos išlikimo rūpesčiais buvo suaugusi ir lietuviškoji protestantiškos Prūsijos raštija. Lietuvių rašto kultūra, kurta šioje valstybėje nuo Renesanso laikų, XVIII a. pirmojoje pusėje įgijo ryškų lietuvių kalbos ir tautos gynimo, pasipriešinimo germanizacijai pobūdį. 1701 m. Karalyste tapusioje Prūsijoje, kuri dabar buvo valdoma iš sostinės Berlyno, išryškėjo dvi skirtingos Apšvietos tendencijos: mokslinis domėjimasis nekilmingų valstybės gyventojų kalba, papročiais ir pastangos sukurti tvarkingą, vieningą vokiškai kalbančių karaliaus valdinių visuomenę. Vieni mokslininkai ir pareigūnai rašė projektus, kaip Prūsijos lietuvius suvokietinti, kiti jiems priešinosi – gynė lietuvių kalbos teises ir patys kūrė lietuviškai. XVIII a. pradžioje Prūsijoje pagyvėjo domėjimasis lietuvių kalba. 1701 m. Karaliaučiuje pagaliau pirmą kartą lietuviškai išleistas visas Naujasis Testamentas – Biblijos dalis. Padaryta tai, kas anksčiau nebuvo pavykę Jonui Bretkūnui, Samueliui Boguslavui Chilinskiui. Šį leidimą parengė LDK evangelikai reformatai, kalvinistai. Jis buvo įteiktas Prūsijos karaliui Frydrichui I per jo vainikavimo iškilmes. 1735 m. jau patys Prūsijos liuteronai išleido visą Bibliją – Senąjį Testamentą ir Naująjį Testamentą. XVIII a. pradžioje pasirodė pirmosios lietuvių kalbai skirtos mokslo knygos. Jose nagrinėtos kalbos ypatybės, raginta rašto kalbos pagrindu imti gyvą liaudies kalbą, mokytis iš tautosakos. Norėdamas parodyti, kokia lietuvių kalba reikia rašyti knygas, kunigas Jonas Šulcas 1706 m. išleido *Ezopo pasakėčias* – pirmąjį grožinės literatūros vertimą. Švietėjų rūpestį lietuviškos kultūros likimu sustiprino Prūsijos lietuvius ištikusi tragedija: per 1709–1711 m. marą išmirė beveik pusė šios valstybės lietuviškų žemių gyventojų (apie 150 tūkstančių). Į likusius tuščius ūkius valdžia pradėjo kelti kolonistus iš Šveicarijos, Zalcburgo ir kitų Europos vietų. Šiuo metu lietuviškas kultūros darbas tapo ir kova už Prūsijos lietuvių tautinės bendruomenės egzistenciją. Nuo 1718 m. Karaliaučiaus universitete ėmė veikti Lietuvių kalbos seminarai, kuriame būsiami kunigai mokėsi lietuviškai. Buvo rengiami nauji lietuvių kalbos žodynai, gramatikos, giesmynai, tobulinamas Biblijos vertimas, rašomi moksliniai tyrinėjimai, pradėta rinkti ir skelbti lietuvių tautosaka. Gindamas gimtosios kalbos teises, įrodinėdamas jos vertę, kunigas Pilypas Ruigys 1747 m. vokiškai išleido *Lietuvių kalbos tyrinėjimą* ir jame pateikė lietuviškų patarlių, mįslių, vaizdingų posakių bei tris lietuvių liaudies dainas su vokiškais vertimais. Šios dainos sužavėjo vokiečių filosofą Gotholdą Efraimą Lesingą, kuris dvi dainas perspausdino savo knygoje. P. Ruigio publikuotą dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ kartu su kitomis septyniomis lietuvių liaudies dainomis rinkinyje *Tautų dainos* (1778–1779) paskelbė vokiečių filosofas Johanas Gotfrydas Herderis, buvęs I. Kanto mokinys ir J. V. Gėtės bičiulis. Šią dainą, jos beveik nepakeitęs, J. V. Gėtė įtraukė į savo dramą *Žvejė*, parašytą 1781–1782 m.

Taip lietuvių baudžiauninkų kūryba įsiveržė į Europos elitinę literatūrą. Prieštaringa Prūsijos Apšvieta subrandino Kristijoną Donelaitį – lietuvių literatūros klasiką, lietuviško tautinio epo autorių.

Apšvietos idėjos suartino Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir Prūsų Lietuvą. Tiek viename, tiek kitame krašte rašytojai gynė savo bendruomenes, kovojo už jų išlikimą. Dalis Didžiosios Kunigaikštystės švietėjų atsigręžė į lietuvių kalbą: pamažu senoji krašto kalba

pradėjo skintis kelią į valstybės gyvenimą. Prūsų Lietuvos rašto žmonės prisiminė bendrą lietuvių istorinę praeitį. Kristijonas Gotlybas Milkus, stengdamasis prūsų lietuviams įkvėpti tautinės savigarbos, XVIII a. pabaigoje lietuviškai parašė istorinę poemą „Pilkainis“. Joje vaizdavo baltų kovas su kryžiuočiais, minėjo pergalingą Žalgirio mūšį. Iš senųjų Lietuvos pergalių semtis stiprybės LDK sukilėlius kvietė M. P. Karpavičius. Apšvieta tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Prūsijoje rėmėsi herojine, pilietine Antikos tradicija. Vilniaus švietėjai, kaip Renesanso autoriai, ragino mokytis pilietiškumo iš Cicerono. Karaliaučiaus universiteto auklėtinis K. Donelaitis atidžiai studijavo Homero ir Vergilijaus herojinius epus. Vėl, kaip XVI amžiuje, tapo sureikšmintas senųjų graikų ir romėnų mokymas apie dorybę (gr. *areté*, lot. *virtus*) – žmogaus garbingumą, narsumą, šaunumą, pareigingumą. Su senųjų lietuvių dorybės atgaivinimu valstybės ateitį siejo LDK rašytojai. Lietuvininkų „viežlybumo“ – dorybingumo – išsaugojimą svarbiausia tautos išlikimo sąlyga laikė K. Donelaitis. Iš pagarbos Antikai ir tautos harmoningos ateities siekio iškilo du didžiausi lietuviškos Apšvietos kūriniai – K. Donelaičio *Metai Tolminkiemyje* ir Lauryno Gucevičiaus Katedra Vilniuje. LDK ir Prūsų Lietuvos švietėjus siejo ir ištikimybė savo bendruomenėms. Iškiliausi Didžiosios Kunigaikštystės kultūros žmonės – L. Gucevičius, Vilniaus universiteto rektorius M. Počobutas, M. P. Karpavičius bei kiti profesoriai ginti tautos nepriklausomybės ėjo į 1794 m. sukilimą. XVIII šimtmetyje iškelti žmonių lygybės, asmens orumo, žemųjų luomų politinių teisių idealai buvo aplaistyti lietuvių sukilėlių krauju. Jie išliko visuomenėje gyvi ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei žlugus. Carų valdžioje būdami lietuviai neužmiršo nei savo Statuto, nei istorijos, nei tautos turėtos politinės laisvės.

Mokslo ir žmonijos pažangos, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių, visuomenės suve-
renumo bei kitos Apšvietos idėjos padėjo atsirasti dabartiniam pasauliui. Jomis iš esmės remiasi šiuolaikinė visuomenė. Kita vertus, Apšvietos pasaulėvaizdis yra susijęs su didžiausiais XX amžiaus istoriniais sukrėtimais. Perdėtas švietėjų pasiklivimas mokslu, tikėjimas jo galia pertvarkyti pasaulį, visuomenės kaip valdomo mechanizmo įsivaizdavimas skatino rizikingus socialinius eksperimentus. Tokie eksperimentai virto komunizmo ir nacizmo sukeltomis žmonijos tragedijomis. Kai kurie Apšvietos filosofai tokį pavojų numatė. I. Kanto perspėjimas, kad žmogaus niekada negalima paversti priemone, visada bus svarbus.

*Broliai artojai! Jau kiekvienas
įsitikino, kad jūs esate
vertingiausias lobis ir pagalba,
reikalinga mūsų mylimai Tėvynei
išgelbėti.*

Tadas Jurevičius, Gardino mokyklos rektorius, 1794

Siūloma literatūra: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius, Vaga, 1957; Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Irena Kanišauskaitė, Saulius Žukas, *Švietimo epochos literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Ulrich im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Kristijonas Donelaitis

Vytautas Jurkūnas, 1955

Kristijonas Donelaitis (1714. I. 1–1780. II. 18) – vienas savičiausių XVIII amžiaus Europos poetų, lietuvių literatūros klasikas, sukūręs Prūsijos lietuvių bendruomenės – lietuvininkų tautos – epą, liuteronų kunigas, Tolminkiemio (dabar Čistyje Prudy) klebonas.

Gimė būsimas poetas Lazdynėlių kaime, greta Gumbinės (dabartinio Gusevo), Prūsų Lietuvoje. Buvo kilęs iš lietuviškos laisvųjų valstiečių šeimos. Tėvas Kristupas, matyt, buvo nagingas: spėjama, kad galėjęs verstis kalvio amatu. Mat jo sūnūs buvo geri meistrai: vyriausiasis Pričkus, arba Frydrichas, tapo visoje Prūsijoje garsiu Karaliaučiaus auksakaliu, muzikos bei fizikos instrumentų dirbėju, Mykolas – juvelyru, Adomas – kalviu, pats Kristijonas amžininkų buvo vadintas „kiekvienam žinomą“ meistrą, „labai didžiu mechaniku“. Penktasis sūnus Jonas ir trys seserys ūkininkavo. Šeimos pavardė greičiausiai kilusi iš biblinio Danieliaus vardo. Kristijonas Donelaitis

savo darbus pasirašinėjo lotyniška pavardės forma – *Donalitiūs*, taip išsakydamas pagarbą Antikos tradicijai. Į Karaliaučiaus universitetą poetas buvo įrašytas suvokietinta pavarde – *Donaleitis*. Tačiau universiteto Teologijos fakulteto studentų sąrašuose išlikusi ir lietuviškai užrašyta pavardė – *Donelaitis*.

Būdamas vos šešerių, Kristijonas neteko tėvo. Vaikystės ir jaunystės metais gyveno skurdžiai. Yra žinomas brolio dukters liudijimas: poetas senatvėje „pats pasakojo, kad mokydamasis jis labai sunkiai vertėsi ir net kartą, bado išsekintas, bejėgis susmuko žemėn“. Apie 1731 m. K. Donelaitis pradėjo lankyti Karaliaučiaus Katedros vidurinę mokyklą – Kneiphofą, arba Knipavos, centrinės miesto dalies, lotyniškąją kolegiją. Čia greta religijos buvo mokoma iškalbos ir antikinės literatūros, be lotynų, mokyta graikų, hebrajų, prancūzų kalbų. 1736 m. baigęs mokyklą, K. Donelaitis tais pačiais metais įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kuriame iki 1740 m. studijavo teologiją. Mokėsi stropiai: vėlesniuose užrašuose pats mini, kad studijų metais „įtemptai dirbęs“. Universitete jį supo ta pati mokslinė ir kultūrinė aplinka, kuri brandino filosofą Imanuelį Kantą. Teologijos fakultetui ir Lietuvių kalbos seminarui vadovavo I. Kanto mokytojas, švietimo reformatorius profesorius Francas Albertas Šulcas. Senąsias ir naująsias kalbas dėstė profesorius Jonas Jokūbas Kvantas, rūpinęsis lietuviškos Biblijos ir kitų lietuviškų knygų rengimu, gana gerai mokėjęs lietuvių kalbą, vadintas „lietuvių dvasiniu tėvu“. Tarp Karaliaučiaus teologų liuteronų tuo metu plito pietizmo sąjūdis (lot. *pietas* – pamaldumas). Pietistai stengėsi stiprinti asmeninį žmogaus pamaldumą, jo jausminį ryšį su Dievu. Pamaldas,

Gerų lietuvių mūsų laikais reta.

Kristijonas Donelaitis, 1777

vadintas „surinkimais“, jie rengė žmonių namuose. Pietizmo išpažinėjai pasisakė prieš religijos formalizavimą ir pasaulietines pramogas, skatino žmones gyventi kukliai, saikingai, darbščiai, pasitenkinti tuo, kas Dievo duota. Pietizmas mokslo metais bus paveikęs ir K. Donelaitį. Universitete jis tęsė antikinės literatūros, retorikos, graikų, hebrajų ir prancūzų kalbų studijas. Lankė karališkąjį Lietuvių kalbos seminarą, mokėsi muzikos – giedoti ir groti. Kaip I. Kantas bei kiti Apšvietos intelektualai, domėjosi mechanika, kitais gamtos mokslais, filosofija. Vėliau rašyti vokiški ir lietuviški K. Donelaičio tekstai rodo, kad jis gerai išmanė Antikos filosofų ir rašytojų kūrybą, Vergilijaus *Eneidą* lotyniškai galėjo cituoti iš atminties. Taigi Karaliaučiaus universitete būsimas būrų švietėjas įgijo gana visapusišką, Apšvietos žmogui būdingą išsilavinimą.

*Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo...*

Kristijonas Donelaitis, 1775

Baigęs studijas, K. Donelaitis buvo paskirtas kantoriumi – choro vadovu, vargonininku ir giedojimo mokytoju – į Stalupėnų pradžios mokyklą. Stalupėnuose (dabar Nesterovas), greta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos, gyveno ir dirbo 1740–1743 metais. Tapo mokyklos vedėju – rektoriumi. Kaip liudija jo senatvėje rašyti autobiografiniai užrašai, savo mokinius mylėjo, nenorėjo jų palikti. 1743 m. buvo paskirtas Tolminkiemio bažnyčios klebonu. Juo išbuvo iki mirties. Tolminkiemio parapiją be klebonijos žemės tuo metu sudarė du karališkieji dvarai ir du jų skyriai – palivarkai, du laisvųjų valstiečių kaimai ir trisdešimt trys baudžiauninkų kaimai. Po maro ir krašto kolonizavimo tik apie pusę parapijos gyventojų buvo lietuviai – maždaug pusantro tūkstančio iš trijų tūkstančių. Parapijai priklausė penkios kaimo mokyklos. K. Donelaitis savo užrašuose yra pažymėjęs net miško keliukus, kuriais kaimo vaikams į šias mokyklas teko eiti. Antraisiais klebonavimo metais poetas vedė buvusio Stalupėnų mokyklos rektoriaus našlę Oną Reginą Olefant. Vaikų nesusilaukė ir tuo, sakė, džiaugęsis, nes gausesnės šeimos nebūtų turėjęs iš ko išlaikyti. Klebono pareigas atliko stropiai: rūpinosi žmonių sielomis ir jų apšvieta. Sekmadeniais ir per šventes bažnyčioje sakydavo vokiškus ir lietuviškus pamokslus: pastaruosius, kaip pastebėjo vizitorius, – „su labai dideliu meistriškumu“. K. Donelaičiui teko prižiūrėti kaimo mokyklas, rūpintis statybomis. Jam klebonaujant, Tolminkiemyje iškilo nauja mūrinė bažnyčia, nauja mokykla, buvo rekonstruota klebonija. Iš savo lėšų K. Donelaitis pastatė klebonų našlių namus. Laisvalaikiu užsiėmė mechanikos ir optikos darbais: šlifavo optinius stiklus, darė mikroskopus, termometrus, barometrus, pats pasigamino kelis pianinus ir neseniai išrastą fortepiloną. Mėgo sodininkystę – turėjo užsiauginęs rinktinių vaismedžių sodą, kuriame plušėjo ir senatvėje, siekdamas „palikti ką nors ainiams“. K. Donelaitis buvo jautrus, tiesos ieškantis ir už ją kovojantis žmogus. Bažnytinėse knygose įrašytame vokiškame eilėraštyje pats sau skyrė tokius moralinius priesakus:

*Kiekvienam daryti gera
Savo darbu ir žodžiu,
Visad elgtis taip, kaip dera,
Ir teisingas būt geidžiu.
Nekerštauti niekada,*

Gyvo padaro gailėti,
Dievą, žmones jo mylėti –
Mano priedermė šventa.

(vertė Aleksys Churginas)

Tolminkiemio klebonas vertino draugystę – savo klebonijoje priimdavo kaimynus, skambindavo jiems pasidirbtais instrumentais, dainuodavo paties sukurtas dainas, skaitydavo lietuviškas eiles. Vieną tokią Tolminkiemyje vykusią bičiulių puotą K. Donelaitis mini laiške savo draugui, jaunam mokslininkui Jonui Gotfrydui Jordanui. Pasak laiško, suvažiavę kaimynai prie vaišių stalo kalbėjęsi tokiomis filosofinėmis temomis: apie įvairius didvyrių pasaulio dalykus, apie Biblijos herojų Dovydo ir Jonatano draugystę, apie pirmųjų žemės žmonių ūkininkavimą, apie laimę, nelaimę ir rūpesčius, apie viltį. Po šio filosofinio pokalbio šeimininkas skaitęs svečiams Metų ištraukas. K. Donelaičio užrašuose esama tokio įrašo: „Aš iš prigimties buvau gyvo temperamento ir mokėjau dainuoti bei skambinti savo fortepijonu ir pianinu, bet skambindamas bei dainuodamas buvau moralus ir prisitaikydavau prie svečių, kad juos užimčiau“. Savo bičiulių buvo branginamas ir mylimas. Vienas jų po poeto mirties nekrologe apibūdino Tolminkiemio kleboną kaip „sąžiningą žmogų“ ir „ištikimą draugą“, su kuriuo gyvenę tarsį Dovydas ir Jonatanas.

K. Donelaitis, išsilavinęs Apšvietos žmogus, sąmoningai pasirinko lietuviybės – tarnavimo lietuvių tautai ir lietuvių kultūrai – kelią. Toji tauta Prūsijoje buvo socialiai bene labiausiai pažeminta nelaisvųjų žemdirbių bendruomenė. Skirtingai negu į kraštą suvažiavę kolonistai, dauguma lietuvių valstiečių privalėjo eiti baudžiąvą. Prūsijos vokiečiai ir atvykėliai neretai į juos žvelgė su pašaipu ir panieka – kaip į kitokius, mažiau išprususius, kitaip kalbančius, kitaip dėvinčius ir avinčius. K. Donelaitis stoji greta tų kunigų, kurie ėmėsi ginti lietuvių bendruomenės teises, skatinti lietuvių žemdirbio savigarbą ir orumą. Tokios kai kurių Prūsų Lietuvos kunigų nuostatos išryškėjo jau XVIII amžiaus pradžioje. Pirmajam Prūsijos karaliui Frydrichui I 1701 m. per vainikavimo iškilmes įteiktą lietuvišką Naująjį Testamentą lydėjo Frydricho Zigmanto Šusterio lietuviška pratarmė. Joje lietuvių kunigas aukštino lietuvių kalbą ir teigė, kad ji esanti panašiausia į senąją graikų kalbą: „lietuviškas liežuvis sutinka didžiausiai su greikišku liežuviu“. Lietuvių kalbą tyrinėjęs ir lietuvių tautosaką skelbęs Valtarkiemio klebonas Pilypas Ruigys 1747 m. išleisto *Lietuvių–vokiečių kalbų žodyno* pratarinėje smerkė siūlymus germanizuoti lietuvius, aiškino, kad tokie projektai atitinka ne Dievo tvarką, bet senąją Kryžiuočių ordino politiką. Biblijos vertėjas ir lietuviškų giesmių kūrėjas Papelkių klebonas Adomas

Frydrichas Šimelpenigis šlovino lietuvių eiliuotoje 1755 m. išleistos lietuviškos Biblijos pratarinėje. Pasak jo, Dievas myli vargšų lietuvininkų sielas taip pat, „kaip karalių didelių“. Todėl nėra teisūs vokiečiai, peikiantys „mielą mūsų Lietuvą“:

*Tu prancūziškas žiopyly su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiaus susibastėt Lietuvą vargint,
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekint?*

Kristijonas Donelaitis, 1775

Rods tūlasis vokietis,
 Didiai pasipūtėsis,
 Pastatydamas zūbus [lūpas],
 Niekina lietuvninkus,
 Tar': „Kas yr' lietuvninkas?
 Argi Dievs ir jo bojqs [paisqs]:“
 Todėl jie taip neverti,
 Vos per kiaulę laikomi.

Nėra abejonės, kad kunigui K. Donelaičiui buvo gerai žinomi šie lietuviškieji leidiniai bei jų autorių patriotinės nuostatos. Su savo kaimynu Valtarkiemio klebonu P. Ruigiu Tolminkiemio klebonas tikrai bendravo, yra pas jį lankęsis. K. Donelaičio bibliotekoje būta įrištos knygos su P. Ruigio žodynu, lietuvių kalbos gramatika ir *Lietuvių kalbos tyrinėjimu*, kuriame skelbtos ir lietuvių liaudies dainos. Šią knygą greičiausiai poetui bus dovanojęs pats autorius. K. Donelaitis taip pat nevengė pabrėžti savo lietuviškojo patriotizmo. Bičiuliui J. G. Jordanui, tuo metu dirbusiam toliau nuo lietuviškų žemių, rašytame laiške ragino jį būti ištikimam lietuvybei – „neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte; taip pat jokio paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti“. Ir pastebėjo: „Gerų lietuvių mūsų laikais reta“. Būsiamam Tolminkiemio klebonui skirtuose užrašuose poetas kvietė: „Mano įpėdini! Tegul tavo sūnūs, jeigu jų turėsi ir norėsi paskirti teologijai, laiku išmoksta gerai lietuviškai“. Taigi K. Donelaitis sau, draugams ir būsimiems Prūsų Lietuvos kunigams kėlė moralinį imperatyvą – išlikti sąmoningais, gimtajai kultūrai dirbančiais „gerais lietuviais“. Būtent iš tokio imperatyvo kilo jo paties lietuviškoji kūryba.

Literatūrinį K. Donelaičio palikimą sudaro: šešios lietuviškos pasakėčios – „Lapės ir gandro čėsnis“, „Rudikis jomarkininkas“, „Šuo Didgalvis“, „Pasaka apie šūdvalalį“, „Vilks provininkas“, „Aužuols gyrypelnys“; du ankstyvieji Metų fragmentai, kuriuos autorius yra pavadinęs „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą“ ir „Tęsinui“; poema *Metai*; trys vokiški eilėraščiai – „Tamsybių Dievas“, „Kiekvienam daryti gera“ ir „O greit slenką laikai“. Žinoma, kad Tolminkiemio klebonas yra kūręs religines giesmes bei dainas – pastarosioms pats rašęs ne tik žodžius, bet ir muziką. Deja, nei giesmių, nei dainų nėra išlikę. K. Donelaitis yra lietuviškai perpasakojęs ir 1769 m. išleidęs vokišką knygelę apie žemės reformos naudą, kurioje jau citavo *Metus*, taip pat išsakė tokį švietėjišką paraginimą valstiečiams: „Ak, bent Proto imkitės! Ir bandykit, o ne vis abejokit“. Svarbūs poeto asmenybei pažinti yra: du mūsų dienas pasiekę bičiuliui J. G. Jordanui rašyti laišakai – vienas vokiškas, kitas lietuviškas; įpėdiniui palikti užrašai – *Žinios*; įrašai bažnyčios krikšto metrikų knygoose, jo bylos su Tolminkiemio dvaro valdytoju medžiaga. Manoma, kad lietuviškas pasakėčias K. Donelaitis parašė dar jaunystėje. Didįjį darbą – *Metus*, kaip Johanas Volfgangas Gėtė *Faustą*, kūrė visą gyvenimą. Šis lietuvių literatūros

*O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo,
 Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo,
 Kad tikt viežlybai kaip reik, atliekt savo darbus
 Ir labiaus, kad jis širdingai bijosi Dievo.*

*Iš menkų daiktų daug syk dyvai pasidaro,
O iš mėšlo smirdinčio žegnonė pareina.*

Kristijonas Donelaitis, 1775

kūrinys iki šiol gaubiamas neįmintų paslapčių. Spėjama, kad šiandien turimą poemos tekstą K. Donelaitis greičiausiai bus parašęs per dešimtmetį – nuo 1765 iki 1775 metų. Mūsų dienomis atlikta rankraščio mokslinė ekspertizė atskleidė, kad Metus poetas ilgai redagavo ir taisė: greičiausiai pats rengė juos spaudai. Apie šį jo kūrinį žinojo amžininkai – ne tik kaimynai kunigai, bet ir Karaliaučiaus mokslininkai. Pasak vieno jų – Karaliaučiaus archyvaro Georgo Pisanskio, K. Donelaitis metų laikams skirtu „hegzometro eilėraščiu [...] pelnęs didelį lietuvių kalbos ir poezijos žinovų pritarimą“. Vis dėlto pačiam poetui savo gyvenimo darbo išleisti nepavyko, ir tik atsitiktinumą grandinė lėmė, kad visi *Metai* pasiekė mūsų dienas. K. Donelaičiui mirus, bevaikė našlė perdavė vyro rankraščius jau minėtam šeimos bičiuliui J. G. Jordanui, kuris tuo metu buvo gretimo Valtarkiemo klebonas. Kitos kaimyninės parapijos – Gerviškėnų – klebonas Jonas Frydrichas Holfeltas, susižavėjęs K. Donelaičio kūryba, pasidarė jo pasakėčių ir *Metų* nuorašus. Būtent šie nuorašai vėliau leido atkurti poemos visumą. Mat Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Gediminas Rėza, ketinęs išleisti K. Donelaičio kūrybą, iš J. G. Jordano spėjo gauti tik dviejų *Metų* dalių – „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ – autografus. Kitos dvi poeto ranka rašytos dalys – „Rudenio gėrybės“ ir „Žiemos rūpesčiai“ – žuvo per 1812 m. karą. Išlikusius originalus ir nuorašus L. G. Rėza sudėjo į vieną kūrinį, pavadino jį *Metais*, išvertė į vokiečių kalbą ir 1818 m. Karaliaučiuje kartu su vertimu išspausdino.

Pirmasis *Metų* leidimas buvo dedikuotas žinomam vokiečių mokslininkui, Berlyno universiteto kūrėjui, Vilhelmui Humboltui. K. Donelaičio rankraščiai iš L. G. Rėzos archyvo vėliau pateko į Karaliaučiaus slaptąjį archyvą. Išsyk po Antrojo pasaulinio karo, 1945-aisiais, netoli Karaliaučiaus buvusioje Laukstyčio pilyje šiuos rankraščius pavyko atrasti Lietuvos mokslininkams. Šiandien K. Donelaičio ranka rašyti tekstai – „Tęsiniai“ pavadintas poemos fragmentas, „Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“ bei du laišakai J. G. Jordanui – saugomi Vilniuje, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Lieka mįslė, kodėl *Metai*, nepaisant „žinovų pritarimo“, nebuvo išspausdinti. K. Donelaičiui gyvam esant, kodėl to nepadarė su Karaliaučiaus mokslininkais bendravęs jo bičiulis J. G. Jordanas. Iš dalies šią mįslę padeda įminti L. G. Rėzos paskelbta kūrinio redakcija: joje praleisti ne tik šiurkštesni žodžiai, bet ir visos prieš vokiečių ponus nukreiptos eilutės. Taigi galime spėti, kad *Metai* savo laiku buvo per daug maištingas kūrinys: atvirai išsakytos socialinės ir politinės autoriaus nuostatos galėjo tapti pagrindine kliūtimi epui paskelbti. Matyt, nei tiesaus būdo K. Donelaitis, nei artimai jį pažinojęs „geras lietuvis“ J. G. Jordanas nesutiko svarbių kūrinio eilučių išbraukti. Tai ryžosi padaryti tik poeto asmeniškai nepažinęs L. G. Rėza. Iš tiesų *Metai* – politinio pobūdžio kūrinys, turintis aiškiai išdėstytą tautinio ir kultūrinio pasipriešinimo programą. Jis vaizduoja Vyžlaukio valsčiaus lietuvininkų bendruomenę, kovojančią dėl savo garbės, papročių, kalbos, tapatybės, taigi – dėl išlikimo. Kaip pastebėjo K. Donelaičio kūrybos tyrinėtojas profesorius Albinas Jovaišas, pats Vyžlaukio pavadinimas yra provokuojantis. Tokiu valsčiaus pavadinimu poetas metė iššūkį pačiam Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I, kuris 1724 m. įsaku buvo uždraudęs savo

karalystėje avėti vyžas. Su vyžomis neleista eiti į bažnyčią, dvarą ir baudžiavą, o jeigu kas su vyžomis ateitų į miestą, tas „per budelį [...] tur ant subinės plaktas būti“. Tuo metu K. Donelaitis iškėlė vyžas kaip tautiškumo, lietuvių ištikimybės protėviams ženklą. Tolminkiemio klebonas, kaip ir Mikalojus Dauša, laikė tautiškumą prigimties dalyku ir glaudžiai siejo jį su žmogaus morale, su Dievo duota pasaulio tvarka. Pasak K. Donelaičio,

išsižadėdamas savo papročių, kalbos, religijos, lietuvis netenka dorovės ir griaua gamtos tvarką. Kad išliktų savimi, jis visų pirma privalęs būti doras, „viežlybas“ – sąžiningai ir teisingai gyventi. Būtent dorybė, „viežlybumas“ lietuvius priartinęs prie Dievo. *Metų* pasakotojas ir herojai „nesidyvija“, nesistebi, kai nedorai elgiasi kitataučiai: aiškina, kad „jiems toks prigimė būdas“. Tačiau karštai piktinasi, kai „randasi smirdas [netikęs žmogus], kurs lietuviškai kalbėdamas pradeda branyt [apgaučinyti]“. Taigi K. Donelaitis suteikė lietuvybei dorovinį turinį, susiejo ją su krikščioniška etika ir teigė socialiai pažemintų lietuvių valstiečių moralinį pranašumą prieš vokiečių ponus ir atvykusius kolonistus. Taip stengiasi pažadinti nelaisvų žmonių tautinę savigarbą ir žmogiškąjį orumą, paskatinti juos vertinti ir saugoti paveldėtą savo bendruomenės gyvenimo būdą. Regis, tautos orumui ginti poetas sąmoningai pasirinko antikvinę kūrinių formą, antikvinę eilėdarą. Pasak profesoriaus A. Jovaišo, „tautinis kodas slypi ir K. Donelaičio hegzametre“. Homeras ir Vergilijus hegzametre išaukštino graikų ir romėnų didvyrius, Tolminkiemio klebonas – vyžotus lietuvininkus. Poeto Sigito Gedos pastebėjimu, lietuvių baudžiauninkai, mėždami mėšlą, šnekučiuojasi tartum Olimpo dievai. Vartodamas hegzametą, K. Donelaitis siekė pagrįsti lietuvių kalbos vertę, parodyti jos prigimtinį panašumą į senąsias graikų ir lotynų kalbas. Iš tiesų lietuvių kalba, kaip senosios graikų ir lotynų kalbos, turi išsaugojusi ilguosius ir trumpuosius balsius bei skiemenis. Šia lietuvių kalbos savybe remdamasis, Tolminkiemio poetas, tarsi gabus kalbos mechanikas, sukūrė savitą – metrotoninį – hegzametą: jis buvo pagrįstas ne tik senuoju, antikiniu ilgų ir trumpų skiemenų kaitos principu, bet ir Naujaisiais laikais atrastu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitaliojimu.

Metai – sudėtingas ir mįslingas kūrinys. Jis turi ne vieną prasminį sluoksnį, gali būti įvairiais raktais rakinamas, įvairiais būdais perskaitomas, suvokiamas ir interpretuojamas. Tad nėra keista, kad literatūros tyrinėtojai iki šiol skirtingai šį tekstą aiškina, ginčijasi dėl jo žanro ir jame išsakytų idėjų. Visų pirma *Metus* galime skaityti kaip religinę, metafizinę poemą, kurioje pasaulis vaizduojamas kaip Dievo sodas. Pabrėžiamas žmogui duotos tikrovės šventumas, sakralumas. K. Donelaičio kūrinys išaukština Viešpatį ir jo į žemę leistus žmones, gyvūnus, augalus. Jis teigia, kad pasaulis, nepaisant jo gyventojams tenkančių vargų bei rūpesčių, yra geras, ir kviečia žmogų tokiu pasauliu džiaugtis, pasitikėti jo tvarka, kartu su visa kūrinija dėkoti už jį Dievui. „Pasaulis jam [žmogui] būt rojumi paskirtas“, – teigė K. Donelaitis vokiškai rašytame filosofiniame eilėraštyje „O greit slenką laikai“. Būtent tokia pasaulio samprata išplėtojama *Metuose*. Poema pradama ir baigiama Kūrėjo pagarginimu, nusilenkimu jo visagalybei:

Dėl turinio ir gražios išraiškos kūrinys nusipelno pagyrimo ir turi sužadinti ypatingą mūsų susidomėjimą, nes yra patikimas lietuvių tautos papročių paveikslas.

Adomas Mickevičius apie *Metus*, 1823

*Bet be tavęs, tu dangiškasis mūsų tėtuti,
Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada.
Ką mums mačys priprovos, ką mūsų trūseliai?
[...]
Vislab bus niekai, ką veiksime argi pradėsime,
Kad žegnojanti rankelė tavo negelbės.
Tu mus išlaikei per visą prašokusį metą,
Tu dar ir toliau mus išlaikyti galėsi.*

K. Donelaičio tapomas žmonių ir Dievo sugyvenimo paveikslas savo skaidrumu primena kito liuteronų kunigo Jono Bretkūno vaizduotą pasaulį. XVI amžiuje išleistoje *Postilėje* jis ragino: „laikykimės po sparnu Pono Dievo kaip antai vištyčiai laikosi po sparnu vištos“. Skirtingai negu laisvą žmogaus valią aukštinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašytojai katalikai, Prūsų Lietuvoje kūrę liuteronai kvietė lietuvius pasitikėti Dievo valia ir susitaikyti su jo duota pasaulio tvarka. K. Donelaitis siūlė būrams stebėti laimingus, Kūrėją giesmėmis šlovinančius paukščius ir mokyti iš jų pasitenkinti duotu gyvenimu: „Tu niekings žmogau! Mokinkis čia pasikakint [...]. Į paukščius žiūrėk!“.

Metus įmanoma perskaityti kaip Apšvietos laikų didaktinę poemą, kuri moko žmones teisingai gyventi, sėkmingai ūkininkauti, kurios teigiami ir neigiami veikėjai įkūnija sektingas dorybes ir vengtinas ydas. Savo forma kūrinys primena ilgą eiliuotą pamokslą, pasakėčių pynę. Jame išsakoma Apšvietai būdinga prigimtinės žmonių lygybės idėja, ginama žemdirbio žmogiškoji vertė, aukštinamas jo darbas kaip visuomenės gerovės šaltinis:

*Ak! Kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad bėdžius toks su šūdais jiems nepadėtų.*

Metuose galime matyti ir ginčą su Apšvietos idėjomis. Čia nerasime šviesių gyvenimo pažangos ir mokslo galios vaizdų. Vyrauja senas mitinis atsikartojančio gyvenimo kaip besisukančio rato vaizdinys. Teigiama, kad Dievo pasaulis yra darnus ir pastovus. Tad žmogaus priedermė – ne jį pertvarkyti, bet prie jo darnos pritapti, su juo susigyventi.

Galima Metuose įžvelgti Barokui būdingų bruožų: esama tekste ir hiperbolizuotų, ir šokiruojančių natūralistinių tikrovės vaizdų, taip pat – subtilių bibliinių palyginimų, kuriais išsakoma žmogaus gyvenimo trapumo ir laikinumo patirtis. Kai kurie tyrinėtojai sieja sodrius K. Donelaičio gamtos aprašymus, jo vaizduojamą žmogaus ir gamtos vienvėgę su romantiniu pasaulio išgyvenimu bei yra linkę Tolminkiemio poetą, kaip ir Žaną Žaką Ruso, vadinti romantizmo pranašu. Savitą Metų perskaitymo būdą siūlė Sigita Geda, teigęs: „Šis kūrinys nėra literatūra. Tai misionieriaus ataskaita Viešpačiui. Toli gražu ne mokiniams, ne studentams, ne poetams. [...] Slaptas

*Dumplės yr naudingas daikts į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekada nederėjo.*

Kristijonas Donelaitis, 1775

raportas. Detektyvas...“ Atrandama Metuose ir realizmui būdingų vaizdų: tikroviškai tapoma kasdienė valstiečių buitį, dėmesys sutelkiamas į socialinį baudžiaminio kaimo ir dvaro konfliktą.

K. Donelaičio kūrybos tyrinėtoja Dalia Dilytė atskleidė stiprias *Metų* sąsajas su antikiniu herojiniu ir didaktiniu epu. Lietuvių poetas rėmėsi Homero *Iliada*, graikų poeto Hesiodo žemdirbišku epu *Darbai ir dienos*, romėnų poeto Vergilijaus poema apie žemės ūkį *Georgikos* bei herojiniu epu *Eneida*. Iš Antikos epo K. Donelaitis perėmė ne tik eilėdarą, bet ir herojų monologus bei dialogus, vaizdingą žodyną, epitetus ir hiperboles, išdidintus, visumą aprėpti siekiančius vaizdus, kai kurias temas ir idėjas. Dialogų gausa liudija, kad lietuvių poetui, kaip ir Homerui, rūpėjo sukurti tarpusavio ryšiais sujungtos bendruomenės paveikslą. *Metuose*, kaip *Iliadoje* ir *Eneidoje*, pasitelkiami išvardijimai, išskaičiavimai, graikiškai vadinami katalogais. K. Donelaitis išvardija pavasarį pabudusius gyvūnus, Vyžlaukio kaimo vyrus ir moteris, jų gyvulius, javus, daržoves, valgius ir darbus. Tokie išskaičiavimai epuose yra atsiradę iš senųjų maginių užkalbėjimų. Įvardijant žmones ir daiktus, jie pakviečiami iš nebūties į gyvenimą, įrikuojami į bendrą pasaulio tvarką. Taip Tolminkiemio poetas katalogais pašaukia būti ir įamžina Prūsijos lietuvių bendruomenės pasaulį, jo visumą. Su Antikos epu K. Donelaičio kūrinį sieja amžinojo grįžimo, atgimimo ir pasikartojančio laiko idėja, žmogaus būtis kaip vargo ir džiaugsmo vienovės suvokimas, žemdirbio triūso išaukštinimas. Lietuvių poetas Vyžlaukio valstiečiams priskiria herojinio epo veikėjams būdingą dorybę (gr. *aretė*, lot. *virtus*) – ypatingą žmogaus taurumą, kilnumą, „viežlybumą“. Pasak D. Dilytės, *Metų* herojai, nors nesikauna mūšio lauke, bet nuolat kovoja su dvaru ir kolonistais už savo papročius, tapatybę, išlikimą: lietuvių bendruomenė, kaip ir Troja, turinti herojiškai išsilaikyti svetimųjų apsuptyje.

Taigi pagrįstai galima teigti, kad K. Donelaitis, remdamasis Antikos herojinių ir didaktinių epų pavyzdžiais, sukūrė savitą lietuvių tautos epą. Jo kūriniai būdingas visuotinumas, įkūnyta kolektyvinė bendruomenės išmintis. *Metai* – tai būrų bendruomenės pokalbis, būrų krivulė, būrų „surinkimas“, kuriame aptariami esminiai gyvenimo dalykai: tautos santykis su Dievu ir jo duota tvarka, požiūris į kitus ir svetimus, bendruomenės prigimtis, būdas, dorybės ir jų išsaugojimo rūpesčiai. Pats *Metų* pasakotojas, kartu su paukščiais ir kitais gyvūnais, yra šios krivulės narys, būrų pašnekėsio dalyvis. Būtent herojų pokalbyje išryškėja kolektyvinis lietuvininkų tautos paveikslas, atsiskleidžia tragiška nykstančios tautos drama.

Ne vienas Vakarų Europos poetas Apšvietos amžiuje gręžėsi į Antiką, ne vienas savo kūryboje vaizdavo *metų* laikus, žemdirbio gyvenimą gamtos aplinkoje. Tačiau niekas nepasakojo apie žemdirbio darbą ir buitį iš paties valstiečio pozicijų, niekas nežvelgė į gamtą valstiečio žvilgsniu. Bene pirmasis Europos literatūroje tai padarė Kristijonas Donelaitis, palikęs mums išties keistą herojinį valstiečių tautos epą.

*Man tinka tas prūsas - poeta garsingas,
Kurs Lietuvą būriškai gyre;
Tai tikras Homeras, nors kartais juokingas;
Jis būrą giliausiai ištyrė.*

Maironis, 1893

Vienok ir XVIII amžius ne visai buvo bergdžias: jame gimė, pargyveno ir rašė mūsų didžiausias poėta, kurio vardu ir darbais lietuviai ir šiandieną gali teisingai ir drąsiai didžiuotis prieš visas apšviestas Europos tautas. Buvo tai Kristijonas Duonelaitis...

Maironis, 1902

Metai UNESCO sprendimu 1977-aisiais buvo įtraukti į Europos literatūros šedevrų biblioteką – greta Homero ir Vergilijaus epų. Jie išversti į vokiečių, latvių, lenkų, anglų, rusų, čekų, japonų, švedų, gruzinų, armėnų, vengrų, baltarusių, ukrainiečių kalbas. Pats K. Donelaitis ir jo kūryba dar laukia naujų tyrinėjimų ir interpretacijų.

Siūloma literatūra: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977; Egzodo Donelaitis. *Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Aidai, 2001; Dalia Dilytė, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005; Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Vincas Kuzmickas, *Kristijonas Donelaitis*, Vilnius: Vaga, 1983; Saulius Žukas, *Donelaičio kūryba*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Kristijonas Donelaitis

METAI

PAVASARIO LINKSMYBĖS

Jau saulelė vėl atkoptama budino svieta*
 Ir žiemos šaltos trūsus pargraudama juokės.
 Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo,
 Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto.
 Tuo laukus orai drungni gaivydami glostė 5
 Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė.
 Krūmai su šilais visais išsibudino keltis,
 O laukų kalnai su kloniais pametė skrandas.
 Vislab, kas rudens bjaurybėj numirė verkdamas,
 Vislab, kas ežere gyvendams peržiemavojo 10
 Ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs,
 Vislab tuo pulkais išlindo vasarą sveikyt.

Žiurkės su šeškais iš šalto pašalio traukės.
 Varnos ir varnai su šarkoms irgi pelėdoms,
 Pelės su vaikais ir kurmiai šilumą gyrė. 15
 Musės ir vabalai, uodai su kaimene blusų
 Mus jau vargyt vėl pulkais visur susirinko
 Ir ponus taip, kaip būrus, įgelt išsižiojo.
 Bet ir bitins jau šeimyną savo pabudyt
 Ir prie darbo siųst bei ką pelnyt n' užsimiršo. 20
 Tuo pulkai jų pro plyšius išlįsti pagavo
 Ir lakstydami su birbynėms žaisti pradėjo;
 O vorai kampuos sėdėdami verpalus audė
 Irgi medžiot tinklus tyloms kopinėdami mezgė.
 Bet ir meškos, ir vilkai šokinėdami džiaugės 25
 Ir suplėšyt ką tyloms į pagirį traukės.

Ale kokie dyvai – nei viens iš didelio pulko
 Verkdamas ar dūsaudams mus lankyti nesugrįžo;
 Ne! ne verkt, bet linksmytis visi susirinko:
 Nės darbai žiemos visur jau buvo sugaišę 30
 Irgi pavasaris ant visų laukų pasirodė.
 Tuo po tam pašaliai visi kribždėti pagavo
 Irgi, bešūkaujant pulkams, ošims pasikėlė.
 Viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams
 Ir linksmi lakstydamas ik debesų kopinėjo; 35
 O kits ant šakų kopinėdams garbino Dievą.
 Bet ir valgių dėl skūpų nei viens nesiskundė.
 Rūbai šio ir to didei jau buvo nudilę;

* Tekstologinės pastabos ir žodynėlis poemos pabaigoje.

O tūls lopytą parlėkdams parnešė kuodą
 Ir pasisotyt ant laukų vos mažumą rado. 40
 O štai ir taipo parvargęs nieks nedejavo,
 Bet visi visur sumišai šokinėdami džiaugės.

Gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas
 Ir gaspadoriškai ant kraiko tarškino snapą.

Taip besidžiaugiant jam štai jau ir jo gaspadinė 45
 Iš šaltos gaspados vėl išlindusi rados

Ir su savo snapu meilingą sveikino draugą.
 Kraiką jie visur didei sudriskusį rado;

Ogi namus naujus, užpernai tikt budavotus,
 Rado ant visų kampų permier pagadytus. 50

Sienas ir čytus ir daug naujintelių sparų
 Vėjai su sparnais nuo kraiko buvo nuplėšę.

Durys su langais ir slenksčiais buvo nupuolę;
 Ogi troba visa visur iškrypusi rodės;

Todėl tuo abu, kaip reik tikriems gaspadoriams, 55
 Vislab vėl taisyti ir provyti sukosi greitai.

Vyrs tuojaus žagarų budavonei parnešė glėbį;
 O gaspadinė jo pūstynės mandagai lopė.

Taip po tam abu, daug dirbę bei trūsinėje,
 Valgį sav sužvejot pas klaną nulėkė greitai 60

Ir, kelias varles bei rupuižes paragavę,
 Dievui iš širdies visos viernai dėkavojo.

Tu žmogau niekings! mokykis čia pasikakyt
 Ir pasisotindams gardžiaus n' užmiršk savo Dievą.

Krūmus ir girias visokios ošino dainos; 65
 O laukus visur bei pievas skambino garsai.

Gegužės ir strazdai sumišai lakstydami žaidė
 Ir Sutvertoją linksmi rykaudami gyre.

Kregždės su lengvais sparnais aukštai pasikėlė
 Irgi bešūtydamos nei kulkos šaudė per orus, 70

O paskui valgius prastus be priprovų valgė
 Ir pasivalgiusios pliuškėjo pasaką savo.

Gervins ik debesių juodų dyvinai kopinėdams
 Ir nei verkdams irgi dejuodams skambino dangų;

Bet tai ne verksmai, kad jis taip skambina šaukdams, 75
 Ne! jis nor pamokyt, kaip Dievo didė galybė

Ir paukštelių balsuos yr didei stebuklinga.
 Žvirbliai su vaikais žodžius girdėdami tokius:

„Rods, – tarė, – mūs giminė taip jau vis šlovina Dievą.“ 80

Bet lakštingala, dar ikšiol kytriai pasislėpus,
 Laukė vis, iki kožnas bus savo dainą pabaigęs.

Todėl ji paskiaus kasmets vis pradeda šūkaut
 Ir nakties čėse, kad sviets jau miegt įsigūžtęs,

Sav viena tamsoj budėdama garbina Dievą,
 O išaušus jau, kad mes iš patalo kopam, 85
 Kartais budina mus ir mūsų linksmina širdis.
 Ak šloving Dieve, kaip dyvins tavo sutaikymams!
 Kad mes rudenyj ar žiemos čėse pasislėpę
 Ir susirietę pas meilingą kakalį krankiam,
 Tai ir tu, paukšteli miels, pas mus nesirodai, 90
 Bet taip jau, kaip mes, tamsoj pasislėpusi lindai
 Ir mažu savo glūpas muses sapnuodama gaudai.
 O štai, kad mes vėl linksmi pavasarį švenčiam
 Ir savo darbus ant laukų jau dirbt pasitaisom,
 Tuo ir tu, savo skambantį nutvėrusi vamzdį, 95
 Su visokiais balsais ir dainavimų garsais
 Ragini mus pasidžiaugt ir mūsų lengvini darbus.
 Ale sakyk, gaidel! dėl ko tu vis pasislėpus
 Ir, kad pradeda temt ar naktyj, paderi šūkaut?
 Kodėl taip didei slapais su pasaka savo? 100
 Juk sviets visas, ar būt būrs, ar pons įsirėmęs,
 Ir vaikai be buksvų, ir krunėdami diedai, –
 Kožnas ir kiekvienas tavo šauną garbina dainą,
 Kad tu mums dyvus linksmų lakštingalų čiauški.
 Tu vargonų bei cimbolų niekini garsą. 105
 Smuikai tav ir kanklys tur su gėda nutilti,
 Kad rykaudama tu savo saldų pakeli balsą
 Ir kinkyt, paplakt, nuvažiuot išbudini Jurgį!
 Kad prieš vakarą tu pasislėpus pradedi juoktis,
 O mes daug prisivargę jau į patalą virstam, 110
 Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė
 Vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkteri šūtką.
 O kad kartais kobotą mes tavo pamatom,
 Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai.
 Tu sermėgų poniškų, puikiai padarytų,
 Ir žiuponiškų turbonų niekini rėdą; 115
 Bet vis nei būrka prastai viešėdama čiauški.
 Ak! ir tarp žmonių daug syk taip jau nusiduoda,
 Kad ant svieto šio mainų tikrai padabojam.
 Diksas, ans žioplys, mieste didei pasipūtęs 120
 Ir su rūbais blizgančiais kasdien išsirėdęs,
 Nei dievaitis koks tarp būrų skiauturę rodo;
 O kad kartais mes jo glūpą girdime kalbą,
 Tai ir būrs tur spjaudyt ir didei nusidyvyt;
 Ypačiai kad apjekėlis toks niekina Dievą 125
 Ir besišypsodams kaip pons glūpumą parodo.
 Ak! kiek sykių Krizas, į vyžas įsinėręs
 Ir savo skrandą būrišką viešėt užsimovęs,

Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška,
Kad širdingai jis savo Dievą pradeda garbint. 130

Tu, paukšteli miels! ne poniškai prisivalgai.
Riebūs mūs lašiniai bei dešros tav nepatinka,
Ir keptų bei virtų valgių mūsų nenori.
Tu neliūbiji pyragų neigi ragaišių
Irgi nevožiji gardžiausio gėrimo ponų; 135

Bet, pasisotinusi prastai, tikt vandenio trokšti.
Tikt n' užmiršk, gaidau! per daug giedodama valgyt.
Imk drąsa, nečėdyk, kas mums birbina galvas.
Valgyk sav sveika, kad nori, vabalą margą!
Valgyk grikvabalius, muses ir dyviną žiogą! 140

Valgyk skruzdėles ir jų negimusią veislę;
Bet ir mūs paminėk į mūsų girę parėjus,
Kad dainuodama dar ilgiaus savo vasarą švėsi
Ir „Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok“ pasakysi.

Tu niekings žmogau! mokykis čia pasikakint, 145
Kad tav kartais tropijas skūpai prisivalgyt.
Į paukščius žiūrėk! Viens prastą kirminą kramto,
O kitsai, stokodams grūdo, gnyba žolelę.

Juk ir jie kasmets, mus atlankyt sukeliavę,
Kūdą vis ir alkstantį pavasarį randa; 150
O vei, todėl tikt nei viens niekados nesiskundžia.
Tav, žmogau! miels Dievs daugių daugiaus dovanojo,
O tu dar nurni, kad, kartais alkaną dieną
Ar skūpus čėsus sulaukęs, šiupinį gramdai?

Taip sumišai besijuokiant, štai užims pasikėlė 155
Ir tuojaus erelis rėkaudams pasirodė.

„Tič, – tarė jis, – pulkai susirinkę, liaukitės ošti
Ir tikrai klausykit, ką mes jums pasakysim.“
Štai tuojaus visi pulkai, girdėdami šauksmą,
Iš visų pašalių susilėkė jam pasirodė: 160

„Štai mes, jūs tarnai! Ką velys jūsų malonė?“ –
„Mes, – atsiliepdams jiems erelis, – norime tardyt,
Kaip jūsų mylista žiemos bėdoj išsilaikėt.
Ar pristokot ko? ar kas tarp jūsų pagaišo?

Rasi ką šeškas ar baisinga pelėda sudraskė, 165
Mažu ką vanags ar kiaunė kopinėdama smaugė,
Mažu ką neprietelius žmogus mums numušė šaudams
Ar kytriai, nei koks klastorius, gyvą pakorė,
O paskui prisiest skauradoj iškepė biedžių.“

Taip ereliui klausiant ir aštriai tyrinėjant, 170
Gandras ant savo lizdo nei koks pons išsisplėtęs
Bei besikloniodams vis ir linksmai šokinėdams:
„Dievs, – tarė, – svietą šį sutverdams ir budavodams,

Daugel tūkstančių gyvų sutvėrimų leido
 Ir kožnam savo valgi bei gyvatą paskyrė; 175
 Juk visur, kur žiūrim tikt, dyvai pasirodo.
 Pulką šį Sutvertojis į vandenį siuntė,
 O anam ant orų plaukt sparnus dovanojo.

Daug gyvų daiktų po medžiais girėse slapos;
 O kiek ant laukų linksmai plezdendami laksto 180
 Ar pas žmones ant kiemų čypsėdami burzda!
 O vei kožną Dievs vis su pasimėgimu sotin.

Kartais tropijas sulaukt ir alkaną dieną,
 Kad visur per daug baisybės darganų teška
 Ar kad dėl žmogaus griekų Dievs vargina svieta. 185
 Neprietelis žmogus daug syk mus gandina šaudams
 Irgi bičiulių bei genčių mums numuša daugel.

Kartais nuo vaikų meilingus atskiria tėvus
 Ar aukštai kopinėdams paukščių pavagia veislę.
 Sykais vargstantiems nei koks geradėjas 190
 Grūdus patvoryj barstydamas ragina valgyt;
 O štai, kad tarp mūsų kas ką lest pasidrąsin,
 Su tinklais glūpiems draugams iškadą padaro
 Ar su provyta pūčka tikt muša, tikt muša.

Ir tarp paukščių rods tūls kytras randasi sukčius, 195
 Kurs gardžiai prisiest slaptoms savo numuša draugą.
 Vanags, ans klastorius, ir pelėda, jo dumčius,
 Ir varnai su varnomis, ir jų draugala šarka
 Daug kasmets, kaip žinom, išgaišina nabagų;
 Bet toksai razbaininks dar tarp mūs nesirado, 200
 Kaip žmogus tūls yr, kad jis smaguraut išsižioja.“

Taip besipasakojant, dyvų dyvai pasidarė.
 Balsas nei nuskęstančio sušuko nešvankiai
 Ir vis „gelbėkit, ak! gelbėkit“ padusėjo.
 Tuo visi pulkai to garso taip nusigando, 205
 Kad ir pats erelis jau kribždėti nedrįso;
 Tikt šikšnosparnis dar viens su pilka pelėda
 Iš bjaurų pašalių pamaži pasidrąsino lįsti
 Ir tikrai tyrinėt, koks strokas ten nusitiko.

Štai viens pons, puikiai rėdyts (tikt gėda sakyti), 210
 Mislyk tikt, aukščiausių ponų viens, prisiėdęs
 Ir visokių rinčvynių svetimų prisikošęs,
 Voliojos ant aslos ir prasikeikdamas rėkė:
 Nės jis velnius ir velniūkščių kaimenę visą,
 Dievą bluznydamas, taip baisiai šaukti pagavo, 215
 Kad visa pekla dėl to nusigandusi rūko
 Irgi bedugniai jos bei pamotos prasivėrė.
 Žinom juk visi, kaip ponai keikdami rėkia;

Bet ir būrai jau nuo jų mokinasi rėkaut.

„Kas tav, biedžiau, kenk?“ – šikšnosparnis tyrinėdamas 220

Irgi nuskūsdams poną tą pasidrąsino klausti.

„Ar gumbu sergi per daugel kabiar ėdęs?

Mažu pečenkos vėl iš pilvo veržiasi laukan?

Juk ir tavo tetėns užpernai taip prisiėdęs

Su savo pusbroliais, kaip tu, pilvuodami sirgo, 225

Ik paskiaus jie perplyšo ir numirė baisiai.“

Štai didpilvis šitas, tą graudenią jausdams,

Dar daugiau išputo ir durnuoti pradėjo:

Nės jis tuo plaukų nuo kiaušės nupešė pluoštus;

O paskui barzdos nu smakro pusę nuplėšė 230

Ir su nagais kumpais savo veidą visą sudraskė.

Bet dar tai negana; jis vis pinigų graibydams

Ir besispardydams su valgiais parmetė stalą;

Taip kad šunys, iš visų pašalių susibėgę,

Poniškus valgius ir brangus viralus ėdė. 235

Bet ir to negana; jis ėmęs didelį peilį

Gerklę su stemple jau perpjaut ištiesė ranką.

Čia šikšnosparnio širdis taipo nusigando,

Kad šikšniniai jo sparnai jau lėkt n'įgalėjo;

Ale pelėdpalaikė, dėl to smertnai nusiminus, 240

Vėl atpenč tuojaus į namą savo sugrįžo

Ir naujienas tas bei tokį dyviną trūsą,

Kad orai pikti, kasnakts dar praneša svietui

Ir dėl to žmogaus tamsoj dūsaudama verkia.

„Ak! – tarė Lauras, rymodams ant stripinio savo, – 245

Vis niekai, kad tūls žioplys su Bleberiu vapa,

Būk pilonys vis linksmai kasdien prisivalgą

Ir miesčionys be vargų mieste šokinėją:

Nės tokie žiopliai, butus pamatydami margus

Ir karietas blizgančias girdėdami trinkant, 250

Mislija, kad kožnas ponas puikiai išsirėdęs

Nei kaip angelas danguj kasdien pasilinksmin.

Ak, gaidau! lietuviški kytri pilosopai

Taip glūpai nezaunija, kad šiupinį šutin

Ar kad jie viešėt naujas vyžas prasimano. 255

Juk tikt viens glūpums, kad Milkus, Kasparo tarnas,

Poniškai pasirodydams kožnam pasitursin

Ir būrus prastus per kiaulių jovalą laiko.

Tu nenaudėli! dėl ko taip iškeli nosį?

Ar jau užmiršai, kaip pernai, piemeniu būdams, 260

Ožkas ir kiaules glūpas pas Bleberį šėrei

Ir su vyžoms kaip glūps vaiks į baudžiąvą traukeis?

Ar nežinai, kaip Pričkus, kad akėt nenorėjai,

Su botagu, kaip šulcui reik, tavo strėngalį drožė?
 Tikt atsimyk, kiek syk tavo tėvs, sopagus siuvinėdams, 265
 Su kurpalium tav per rambią nugarą siekė,
 O moma su ražu supykus mušė per ausį.
 Ogi dabar jau kaip ponatis skiauturę rodai
 Ir grumzdi, kad kartais būrs, pro šalį važiuodams
 Ir tavo kardą su nauju diržu pamatydams, 270
 Ne tuojaus, kad tu liepi, kepurę numauja
 Ir, kaip nori tu, jisai nenor pasikloniot.
 Snargliau! eik pirma mokykis kakalį šildyt
 Ir savo pono suteptus sopagus nušluostyt.
 Juk žinai, kaip jis tave dar per drimelį laiko 275
 Irgi nupliekdams su lazda tavo nugarą skalbia.
 Vei kapė bei tē kaip reik dar košt neprimokai!
 Eik užsimauk vyžas, eik vėl pas Bleberį slūžyt!
 Tikt girdėk, kaip kiaulės jo bei alkanos ožkos
 Graudžiai pro plyšius žiūrėdamos ėdesių rėkia. 280
 Kam išbėgai taip, prastojęs kaimenę kiaulių?
 Ar negavai, ko reik, kasdien iš Bleberio rankų?
 Ar reikėjo tav bensyk išgyt neprivalgius?
 Tikt atsimyk, kaip jis tave nuogą priėmė slūžyt
 Ir kiek utėlių jis tav kasdien nušukavo, 285
 Ik išmokai jo penkias kiaules surokuoti;
 O paskui kiek vargo jis ir ašarų verkė,
 Ik jo daglą puskuilį su penketa kiaulių
 Pro vartus išguit drįsai, kad išginė kerdžius.
 Ogi dabar, žioply, jau gėdies Bleberio namo 290
 Ir jo viežlybą bei vertą niekini vardą?
 Tič tiktai, ponat! mažu vėl teks žingine žengti,
 Ir, kad Dievs koravos, dar verkdams ubagais eisi.“
 „Rods, – tarė Pričkus, – jauns žmogus durnai dūkinėdams
 Nei sidabras gyvs stikle mudriai šokinėja 295
 Ir per daug durnuodams sav iškadą padaro.
 Juk ir mes visi, glūpi dar būdami snargliai,
 Daug visokių niekniekių glūpų prasimanėm.
 Mes vaikai ant ūlyčių krūvoms susibėgę,
 Lošom ir durnus štukus kaip kūdikiai taisėm. 300
 Čia viens pulks, sav žirgus iš lazdų pasidaręs
 Ir glūpai skraidydams, ant purvų šokinėjo;
 O kitsai, botagus sav iš plaušų nususukęs,
 Pauškėjo be kelnių šen ir ten bėginėdams;
 Bet mergaitės, pačios dar privalydamos auklių, 305
 Jau iš lopų margas sav lėles madaravo
 Ir aukuodamos ant alkūnių garbino bostrą.
 Žinom juk, kaip vaikesčiai savo vasarą švenčia.

Poniški vaikai, su būriškais susisėdę,
 Kartais broliškai purvus krapštydami žiopso 310
 Ir taip viens, kaip kits, niekus be razumo plūsta;
 Juk ir ponų vaikesčiai taip jau per subinę gauna,
 Kad jie, kaip kiti vaikai, į patalą meža.

Andai aš su gromata siųsts pas Kasparą bėgau
 Ir pas jo vartus naujus, kepurę nuvožęs, 315
 Laukiau, ik tarnai man ponui lieps pasirodyt.
 Štai žiūriu, viena boba vis lekuodama bėga.

Gryta! tariau, kas kenk, kam bėgi taip išsižiojus? –
 „Ak! – tarė ji kytriai, – ponatis mūs maloningas...“
 Taip ištarusi, ji tuojaus pas upę nušoko 320
 Ir jo pridergtas buksvas su kultuve skalbė.
 Aš besigėdėdams išvydau Krizą bekumpsant.

Vaike, tariau, ką misliji toktai pamatydams?
 Ar ne mūsų žiopliai taip jau šokinėdami daro?
 Būrkos savo lėles glūpas su skrandgaliu rėdo 325

Ir suvystytas į tamsų pašalį kiša;
 Juk žinai, kaip būrai veislę savo kavoja.
 Ale žiuponės savo lėles, margai dabinėtas,
 Ant šilkų perynų vis į patalą guldo.

O vei ir jų lėlės, kad joms kas pasidaro, 330
 Lyg taipo, kaip ir mūsųškės, klykia nešvankiai.
 Bet jau taip visur, kol sviete kūdikiai augo,
 Vargt ir verkt vaikų pirmiausias buvo remestas.
 Dar nei viens ikšiol n' užaugo vis besijuokdams;
 Ir iš lopšio dar nei viens n' iškopo neverkęs. 335

Vei žiūrėkim tikt! jau vėl su padėjimu Dievo
 Vasarą su šiltoms dienelems jaučiame grįžtant.
 Vei! kaip žemė jau savo nuogą nugarą rėdo,
 Ir kaip kožnas daikts atgydams pradeda džiaugtis.

Ant! paukšteliai po dangum, pulkais susilėkė,
 Linksminas ir sumišai visur skraidydami juokias; 340
 O keli tarp jų pautus rokuodami deda.
 Ale palaukit tikt, iki pautai, jūsų padėti,
 Čypsės ir po tam dar jus užaugdami kvaršys
 Ir už procę jums menkai dėkavos išlėkė. 345

Taigi matai, taip paukščiams, taip ir mums pasidaro,
 Irgi be vargo būt negal nei viens šime sviete.

Juk ir mes, dar A, B, C nemokėdami čiauškėt,
 Daug vargų bei strokų tėvams savo padarėm,
 Ik bėginėt išmokom ir ką žaist prasimanėm. 350
 O vei! kaip kiek išminties užaugdami gavom,
 Ir darbeliai su vargeliais jau prasidėjo;
 Štai tuo žirgai su lėlėmis į šūdą pavirto.

Ak išties! kita prova, kad piemenio skrandą
 Jau užsimovęs ožkas ir kiaules varinėji 355
 Ar kad dargana su lytum pluk nugarą prausia.
 Ei paskui, kad jau akėčias reik sekinėti
 Ar kad margis su laukiu nenor rėplinėti,
 Mislyk tikt! koktu dūšelei čia pasidaro.
 Ypačiai kad po tam jau gyvos randasi lėlės 360
 Ir nenaudėlės dėl niekų kvaršina galvas.
 Juk žinai, kaip yr, kad pulks lėlių pasidaro.
 Ak Adom! tu pirms žmogau išdykusio svieta.
 Tu su savo Ieva, sode pavasarį švęsdams
 Ir gėrybes uždraustas slaptoms paražaudams, 365
 Sav ir mums nabagėliams daug padarei vargelių.
 Dievs, tave koliodams ir žemę visą prakeikdams,
 Dėl raspustos tos iš rojaus išmetė laukan
 Ir su rūpesčiais tavo duoną paliepė valgyt.
 Taip po tam tu, biedžiau, su Ieva, savo mote, 370
 Išrėdyts su kailiais per laukus bėginėjai
 Ar tamsoj pasislėpt į krūmus kur nusitraukei.
 Žinom juk ir mes, koktu, kad kaip nusidėję
 Slapomės ar kartais šen ir ten bėginėjam.
 Tav, tėtat garbings! pirmykščios tavo lėlatės 375
 Daug dyvų bei daug neregėtų štukų padarė,
 Ik po tam iš tų lėlių pulkai prasidėjo
 Ir kaip mūsų žiopliai tavo biedną kvaršino galvą.
 Tu su savo Ieva juk dar nebuvo ta bandė,
 Kaip jūsų veislės pulks ant svieta šio prasiplatys 380
 Ir kiek vargo jums įsai padarys užaugdams.
 Ale ką mislijo Ievutė, tavo pačiutė,
 Kaip jos pirmas vaiks užgimęs klykti pagavo
 Ar kaip pirmąsyk ji jam pasturgalį šluostė
 Ir prastai suvystijus į pašalį kišo? 385
 Ale, žėlėk Dieve! kiek džiaugsmo judu sulaukėt,
 Kaip susivaidijęs ant lauko juma sūnelis
 Barės rūstaudams ir brolis numušė brolių?
 Ak Adom! tu, peržengdams prisakymą Dievo,
 Sav ir mums padarei vargus ir didelę bėdą. 390
 Juk ir mes, kaip tu, šime svieta vos pasirodom,
 Štai tuo bėdos iš visų pašalių susibėga
 Ir nuo lopšio mus ik grabo persekinėja.
 Ale ką galim veikt? Pakol šime krutame svieta,
 Turim jau visaip, kaip taiko Dievs, pasikakyt. 395
 Juk ne vis reik vargt, ir tokios randasi dienos,
 Kad, prisivargę daug, širdingai vėl pasidžiaugiam.
 Ant žiemos smarkums su šalčiais vėl pasibaidė,

Ir ilgų nakčių tamsybės jau nusitrumpin,
 Vei, saulelė, tikt žiūrėk! atkoptama greitai, 400
 Brinkina jau laukus ir žolę ragina keltis;
 Vei! ne daugio reiks, tuo vėl kvietkas pasidare
 Uostysim ir garbysim pavasarį marga.

Bet ir jūs, darbai, mus vėl užniksite dovyt,
 Kad turėsim su vargais į baudžiąvą trauktis. 405
 Ak! kiek trūso reiks, ik į skūnes sugabėsime,
 Kas ant aukšto dar ar klėtyj guli be diego;
 Ir kiek dar palūkėt reikės, iki šiupinį virsim.

Nugi dabar, į dievišką žiūrėdami ranką,
 Judykimės pamaži nuolatai nusitvert savo darbus 410
 Ir nepabūkim, kad išgirsim darganas užiant
 Ar kad orai mus daugysk visoki nugandys!
 Skubykimės, eime nugamykim reikalą kožną!
 Orei žagrių reiks, palyčių beigi noragų;
 O akėčioms reiks negelių bei bingusių kuinų. 415
 Žinom juk, ką jaučiai mums rėplodami riekia,
 Kuinai tur, kad liepiam jiems, skraidydami trupyt.“

„Rods, – tarė Slunkius, – vėl bensyk su padėjimu Dievo
 Išmiegot ir sąnarius atgaivyti galėjom.

Ak! kiekysk aš, rūpesčių visų neminėdams, 420
 Ištisas ir užklots krankiau pas kakalį šiltą.

Ak! kad būt ilgiaus žiema pas mus pasilikus,
 Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta.
 Ogi dabar, želėk Dieve! jau vasara randas
 Ir darbų naštas nusitvert vėl ragina rengtis. 425

Ak! man ašaros į akis jau pradeda trauktis;
 O mano motė (žinot juk, koks moterų būdas)
 Vis susiraukus ir rankas gražydama verkia.
 Aš vaitodams vis ir tokią bėdą matydams,
 Ak! močiute, tariu, bensyk ir verkusi liaukis; 430
 Juk dar česo yr, ir mes atliksime darbus.

Žinom juk, kad ratas sens, pamaži besisukdams,
 Tą daugysk apgauna, kur vis ritasi šokdams;
 O kiekysk sutruksta jis permier besisukdams!
 Kuinas taipo jau ramboks, vis žingine žergdams, 435
 Kartais dar toliaus uždėtą nuneša našta,
 Kaip tūls žirgs durnuodams ir piestu šokinėdams;
 O kiek sykių dar iškadą sav pasidaro.

Ant! smalininks, saikėt ir išparduot savo smalą
 Per kiemus pamaži važinėdams, kirkina ratą, 440
 O tiktai nusipelno jis sav pinigą grečną.
 Kas iš to, kad būras tūls, per daug bėginėdams
 Ir permier besirūpydams, savo sunkina širdį!

Tėvs mano Kubas taip glūpai kol gyvs nepadarė,

O ir jo tėvs Stepas taip gyvent nemokino. 445

„Vaikai! – rėkdavo jis, ant demblio girls išsitiesęs
 Ir su žaku prastu kaip prastas būrs užsiklojęs, –
 Vaikai! šiukštu jums naujus niekus pramanyti,
 Taip gyvenkit, kaip mes, tėvai jūsų gyvenom.
 Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus. 450
 Čėdykitės kytriai jauni, dar būdami klapais,
 Kad dar ir senysta ką ras atšokdama kartą.“
 Tuos žodelius savo tėvo aš tikrai nusitvėriau
 Ir, kol gyvs krutėsu, jų kasdien paminėsu.“

Tas durnas kalbas visi girdėdami būrai 455
 Gėdėjos; bet Pričkus jam drąsa pasakydams:

„Eik, – tarė, – šūdvabali! kur šūdvabaliai pasilinksmin.
 Juk tu jau su savo namais, kasmets šūdinėdams,
 Sav ir mums, lietuvninkams, padarei daug gėdos.

Aš, kad man skvieruot pons amtsrots urdelį siuntė, 460
 Tav, žinai, daugsyk taipo per nugarą drožiau,
 Kad iš skrandos tavo senos sklypai pasidarė.
 O kiekisyk tave vakmistras kone visą nulupo
 Ir tu raišėdams vos vos į baudžiąvą traukeis.

Neprieteliau! tu, lėbaudams ir vis smaguraudams, 465
 Lauką su tvoroms ir namą visą suėdei;
 O dar ir savo vaikesčius pagadyt nesigėdi?

Bet, jūs viežlybi kaimynai, jūs gaspadoriai
 Su grečnomis gaspadinėms, mums nereik nusigėdėt,

Kad mes, būriškus jau vėl nusitverdami darbus, 470
 Mėšlus rausim ir laukus įdirbdami vargsim;
 Juk ir pirmas sviets, šventybę savo prapuldęs,
 Su darbais ir rūpesčiais savo pleškino puodą:

Nės be trūso Dievs mus išmaityt nežadėjo,
 O tingėdami vis ir snausdami sviete netinkam. 475
 Kad skilvys išalkęs nor gardžiai pasilinksmyt,
 Tai pirma tur visas kūns viernai pasipurtyt.

Taigi nutverkim jau kiekviens savo jautį
 Ir išrėdę jį kaip reik klausyt pamokykim:

Nės, ką žiemą jis yra stalde sudūmojęs, 480
 Tur visiems pasakyt, kad vėl jau vasara grįžta.
 Tu žioply Merčuk! dėl ko juokies išsišiepęs?

Ar tai juoks, kad būrai tur į baudžiąvą rengtis?
 Tu dar nebandei, koku, kad stengiasi margis

Ar nusiminęs žalis tikt vos vos rėplinėja. 485
 Tikt bandyk, koku, kad amtmons pradeda rėkaut
 Ir nesvietiškai prasikeikdams iltinį griežia.

Tu nenaudėli Puky! taip jau susimislyk,
 Kad tave Lauras arti nusiųs ant Kasparo rečių.

Tu kasmets juk nei razbaininks vargini jaučius 490

Ir nei koks lupiks galvijį kankini biedną.
 Tikt baisu žiūrėt, kad kerdžius išgena bandą
 Ir tavo jaučiai pro vartus vaitodami žergia:
 Nės čia biedžius viens vos vieną paneša ragą,
 O kits ten uodegos netekęs vos rėplinėja. 495
 Andai vakmistras, pas mus skvieruot atsibastęs,
 Klausė koliodams, kas biedžiams tiems nusitiko.
 „Ak! – tarė Paikžentis, – Pukys juos taip pagadino.“
 Ak! tu neprieteliau, ką dirbi, ben susipraskie,
 Ar tu jau visai padūkai taipo begyvendams? 500
 Misyk tikt, koktu tav būtų, kad tavo margis,
 Prie galvos tave tverdams, žagrę vilkti priverstų;
 O paskui, tave visą jau smertnai nustekenęs,
 Su šiaudų kūliu kaip jautį šerti pagautų
 Ir mėsininkui sprandą tavo nusukt nugabentų. 505
 Misyk tikt, koktu tav būtų, kad pasikinkęs
 Nei koks jautis vilkt turėtumbei savo žagrę.
 Taigi, žmogau, dėkavok už tai kasdien savo Dievui,
 Kad tavo laukis su dvyliu tav padeda dirbti
 Ir kad kuinai tav akėdami žengt nesistengia. 510
 Tverk pri ragų, kišk į kulboką tinginį žalį,
 Bausk jį, kad klausyt nenorės ir tav pasipriešys.
 Tur klausyt, juk tam jisai tavo pašarą kramtė
 Ir ištroškęs iš tavo prūdo vandenį gėrė.
 Tikt saugokis, kad ne pats, be reikalo mušdams,
 Su glūpais savo jaučiais į galvijį pavirsi. 515
 Juk žinai, kaip biedžius toks už pašarą menką
 Tav, kad jam grumzdi, pasilenkęs užžagrį velka;
 Taip kad jam daugsyk seilėdams jo liežuvėlis
 Iš karštų nasrų nei blėkas kaba nuo zūbų. 520
 Jautis, kaip girdi, sav vargdams pašarą pelno;
 O ir tą daugsyk, kad skūpas randasi čėsas,
 Su maldelėms ir kone verkdams vos išsiprašo.
 Ak mano gaidūs! juk ir mums taip jau pasidaro,
 Kad mes, po darbų naštomis didei prisivargę, 525
 Kartais dėl vargų vos sausą truputį kramtom
 Ir iš klano su savo jaučiais vandenį surbiam,
 Kur vabalai ir varlės su pasimėgimu maudos.
 Ale nebok, gaidau! neverk permier nusimydams;
 Juk viens miers, kaipo savo blogą sotini skilvį, 530
 Kad tikt Dievs sveikatą mielą tav dovanoja.
 Taigi nurykim jau prastoką savo kąsnelį,
 Ik ruduo po tam mums duos riebiaus pasivalgyt.
 Ant žiūrėk tiktai! veršukai jau šokinėja;
 O erylčiai su paršukais žįsdami spardos. 535

Vištos ant laktų jau daug iškarkino pautų;
 Tikt palūkėk, margi vištyčiai tuo pasirodys:
 Nės šlekutė su baltžande jau pasičypsins,
 Ogi žąsyčiai iš kiaušinių veržiasi laukan.
 Vei! kaip žąsins savo sulaukęs sveikina veislę 540
 Ir besikloniodams vaikus krūvon varinėja.
 Ba! mėsos visokios ir šulnų smagurėlių
 Virt ir kept gardžiai jau daug visur pasidaro.
 Nugi dabar, kaimynai, gentys ir gaspadoriai!
 Rūpykitės akylai, kad užardami lauką, 545
 Daug visokio sav išbertumbit vasarojo.
 Juk negali maitytis vis vienais riebumynais;
 Ir dailių riekelių reik, kad spirgini spirgus.
 Todėl tur kiekviens, šventes pavasario švėsdams,
 Kas ant čielo meto reik, taipo pasirūpyt, 550
 Kad kožna diena, nusikandus savo dalyką,
 Dar ir sekančiai n' užmirštų reikalą skalsyt.“
 „Rods, – tarė Blėkius, – ką mes pernai sav nusipelnėm
 Ir zopostui savo namams kampe pakavojom,
 Su žiema jau baigias ir visur išsituštin. 555
 Vei! kaip skūnės, kur mūsų lobiai buvo sukrauti,
 Nei pūstynės stov ir maisto viso neteko;
 O aruodų krūvos jau taipo pasibaidė,
 Kad kisielių virt ir skanų šiupinį pleškyt
 Nieks nesiliko, kaip tiktai skūpa mažumėlė. 560
 Ant pašaliai visi, kur ropės irgi repukai
 Su kitais viralais zopostui buvo padėti,
 Taip išsituštino jau, kad mes, kasydami galvas,
 Vos jau žinom, ką nusivirt ir kuom pasisotyt.
 Ak! jūs kumpiai, jūs dešrelės su lašinėliais, 565
 Mes kone verkiam jau, kasdien paminėdami jūsų.“
 „Tič! – tarė Pričkus jam, lietuviškai pasakydams, –
 Eik, žioply! tu juk kasmets dėl ėdesių skundies.
 Kas tav kalts? Kam vis, sulaukęs rudenį riebę,
 Taip nesvietiškai sugramdai savo zopostą, 570
 Kad prieš Mertyną tikt vos paršuks pasiliekti?
 Čėdyk, neprieteliau, kol riebę šutini puoda,
 Tai tav kūdą nereiks prisikaist, kad vasara grįžta.
 Taigi nutverk iš naujo vėl dėl ėdesių darbus
 Ir pelnykis ką sukriai dėl rudenio rudo. 575
 Dirvai duok, kas reik, kad jos palūkanų nori;
 Juk neprivalo ji tav duot, negavusi nieko.
 Usnys, dilgėlės ir brantai su sanevadais
 Auga, kaip žinai, be jokios mūsų pagalbos;
 Ale grūdelis gers nesiranda, kad nepasėji. 580

Tu tikt vis mėsos kasdien prisiėst išsižioji,
 O burokų bei lapienės niekini garbę.
 Todėl tu kasmets, supliurpęs visą zopostą,
 Blogs ir pusgyvis velkies į baudžiąvą mielą.
 Eik, žiopoly! eik sėt kiekvieną sėjamą daiktą. 585
 Sėk miežius, pupas, grikus su didele sauja;
 Ir avižų n' užmiršk, kad sėdams išberi grūdus:
 Nės kisieliaus tu, o kuinai pašaro laukia.
 Žirnių sav pasisėk zopostui didelį plotą,
 Juk žinai, kaip skanūs jie, kad šiupinį valgai. 590
 Ai! kaip daug jie mums per metą skalsina duonos.
 Ir kanapėms duok ben kokį sklypgalį lauko;
 Gėdėkis šykštuot! ir tokio reikalo reikia.
 Ar ne gerai, kad pats sav grečną nuveji virvę,
 O pinigėlių delmone kytriai pakavoji? 595
 Sėk linų, kiek Gryta norės; minau nesivaidyk!
 Juk žinai, kaip vis daugiau nor moterų būdas,
 Kad jos pradeda verpt ir jau prisiverpusios audžia.“
 Ale nepeik, minau! permier tą moterų provą!
 Ar ne smagu klausyt, kad viežlybos gospadinės 600
 Žiemą su mergoms vindus savo sukdamos ūžia?
 Ar ne gražu žiūrėt, kad Gryta, jau prisiverpus,
 Skirsto verpalus aust ir audus baltina drobės?
 O paskui, kas namui reik, rokuodama režia,
 Taip kad ir dailiems auteliams gals pasilikyt. 605
 Ak! kad visos moters taip kytriai padarytų,
 Misyk tikt, ar būtų tiek nuogų nabagėlių?
 Ak išties! mūsų būrai, nei rėdyti ponačiai,
 Dar su dumčiais vokiškais susisėst užsigeistų.
 Ir prancūzai juos toliaus išpeikt negalėtų. 610
 „Rods, – tarė Pričkus, – vis tiesa, kas čia pasakyta.
 Aš kaip šulcas per kiemus ilgai jodinėdams,
 Daug įsitėmijau, kaip daro mūs gospadinės,
 Kad žiemos čėse ką verpt krūvoms susisėda.
 Juk radau gana tokių, kurios nesigėdi, 615
 Kad joms kartais merdėdams vos sukasi vindas.
 Nės, kad verpt reik, jos taip daugel pasakų vapa,
 Kad jau ir ranka kuodelį pešt užsimiršta
 Ir besijuokiant koja vindą sukt pasiliauja.
 Taip šūtkas betaisant štai žiema pasibaigia; 620
 Ogi pavasaris, atžengdams su vasara miela,
 Atliktų žiemos darbų visur pasigenda.
 Pimė rengias aust, o Jekė mest pasisiūlo.
 O ką mes ar aus, kad verpt ir lenkt nenorėjo?
 Taipgi namai visi paskiaus nuogi pasidaro, 625

Kad su buksvoms lopytoms vyrs vos užsidengia,
O vaikai ant ūlyčių nuogi bėginėja.“

Moters, jūs nenaudėlės! tai jums parašyta.
Bet jūs prietelkos, jūs viežlybos gaspadinės!
Jūs neprivalot dėl tokių kalbų nusigėdėt. 630
Tos tesigėdi tikt, kurios tingėt nesigėdi.
Jums garbė, kad vindas jūsų, sukriai besisukdams,
Pakulų bei linų kuodelį nupeša greitai;
Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarškia; 635
Jums garbė, kad audeklėliai, jūsų nuausti,
Ant margų lankų kaip sniegs pavasario blizga.

Ale nevenkit dar daugiau kaip reik pasipurtyt.
Ant daržų pašaliai darbėlių lūkuria jūsų.
Taigi padėkit jau vindėlių visą klapatą, 640
Ir stakles, iki vėl reikės, į pašalį kiškite!
Ogi nagan spatelius greitus bei lopetas imkit!
Vei! kaip kurmiai, šen ir ten vartydami žemę,
Jūs daržovę sėt į daržą ragina bėgti.
Rods tiesa! visaip reik pilvai reikalą provyt. 645
Jam negana, kad tikt iš viršaus jį dabinėjam;
Bet ir iš vidaus jis nor kasdien pasilinksmyt.
Todėl jums pilvai nuogi didei pasiklonios,
Kad jūsų mylista juos vėl apdengt nepatingot
Ir trinyčius naujus, buksvas bei marškinius audėt. 650
Bet daugių daugiau jie garbys jūsų malonę,
Kad jie, su nauju rėdu česnyj susisėdę,
Lašinius ir dešras su jūsų viralu valgys.

Nugi dabar, ką tikt įmanot, sėkite sėklas!
Sėkite kopūstus, morkus su didele sauja; 655
Ropių, pastarnokų, sviklų beigi repukų;
Taip ir šalkių su gardžiais kartupelių valgiais
Sėt ir įvaisyt, pridabot ir kuopt nepamirškite!
Taip besipurtydamos linksmi pavasarį baikit,
Ik jau prie kitų darbų jums vasara šūkters. 660

Gana.

VASAROS DARBAI

„Sveiks, svieteli margs! šventes pavasario šventės;
Sveiks ir tu, žmogau! sulaukęs vasarą mielą;
Sveiks kvietkelėmis pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs;
Sveiks, Dieve duok! sulauk dar daug pavasario švenčių
Irgi, sulaukęs jas, vis sveiks ir drūts pasilinksmyk. 5
Taip Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
Ir lietuviškai kalbėdams baudžiąvą seka.

Tam Dieve duok! sulaukt kasmets pavasarį sveiką,
Ogi, pabaigus tą, po tam ir vasarą linksmą.“
Taip prieš Sekmines būrus į baudžiąvą kviesdams 10
Ir, kas reik atlikt, pamokydams sveikino Pričkus.

Rods sveiks kūns, kurs vis šokinėdams nutveria darbus,
Yr didžiausi bei brangiausi dovana Dievo.
Tas žmogus, kurs daug trūsinėjęs bei prisivargęs
Savo prastus valgius vis su pasimėgimu valgo, 15

O prisivalgęs ir viernai dėkavojęs Dievui
Linksmas, sveiks ir drūts miegot į patalą kopa, –
Tas apgauna tą, kurs vis kasdien išsirėdęs,
Ale dūsaudams ir vis sirgdams nutveria šaukštą! 20

Kas iš to, kad tūls Mikols, išputusį pilvą
Svietui rodydams ir nei pūslė pasipūsdams,
Kaip koks smirdas dėl šelmystų sviete nerimsta,
Bet su Koinu kasdien dangaus išsigąsta!

Kas iš to, kad Diksas nuogs pas kupiną skrynę
Klūpodams ir vis vaitodams garbina skarbus! 25
O nei grašio sav, kad reik, išimti nedrįsta,
Bet nei bloznas vis nedarytą viralą srebia
Ir skarots bei pusnuogis kasdien pasirodo.

Mes lietuvninkai vyžoti, mes nabagėliai
Ponams ir tarnams jų rods prilygti negalim; 30
Bet ir poniškas ligas kentėt neprivalom.

Ak! kaip daug mieste bei dvaruose prisistena,
Kad mus atlankyti pamaži vėl vasara rengias.
Čia viens, rėkaudams durnai, su podagra pjaujas;
O kits ten, kitaip dūsaudams, daktaro šaukia. 35

Ai! dėl ko ponus taip skaudžiai kankina ligos?
Kodėl jų taip daug pirm česo Giltinė suka?
Todėl, kad jie būriškus išjuokdami darbus
Su griekais kasdien ir vis tingėdami penis. 40

O štai mes, mieste per nieką laikomi būrai,
Pasukų kiek ar išrūgų skystų prisisurbę,
Vis tekini, kaip klapams reik, atliekame darbus.
O kad kartais kokį dar lašinių šmotelį

Ar dešros lietuviškos ben kiek paragaujam,
 Tai dar juo dailiaus uždėts mums sekasi darbas. 45

„Rods, – tarė Lauras, ant kumpos lazdos pasirėmęs, –
 Dievui būk garbė! sveiki pavasarį baigiam
 Ir visi drūti pargrįžtant vasarą matom.
 Vei! kaip vėl aukštyn saulelė kopti paliovė
 Ir, aukščiaus savo žerintį nuritusi ratą, 50
 Ant dangaus išgaidryto sėdėdama žaidžia.
 Vei! kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą,
 Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytyt
 Ir grožybes jų puikias su pašaru maišo.
 Ak! kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, 55
 Kad nei boba jau didei sukrošusi kumpso.
 O kiek jų darže žmogaus ranka nusiskynė
 Ir, grožybėms jų margoms trumpai pasidžiaugus,
 Jaugi suvytusias ir nederingas išmetė laukan.

Bet taip ir paukšteliams mūs linksmiems pasidarė. 60
 Ką gegužė pakukavo, ką lakštingala suokė
 Ir ką vieversiai poroms lakstydami žaidė, –
 Tai jau baigias vis ar jau visai pasiliovė.
 Daug gyvų daiktų, kurie lizde prasidėjo,
 Tėvą su moma prastoję penisi patys 65
 Ir dainas savo tėvų atkartodami čypsi.
 Taip trumpam čėse nei naujas sviets pasidarė.

Tokius aš dyvus kaip sens žmogus pamatydam
 Irgi dūsaudams iš širdies, tuo šūkteriu graudžiai:
 Ak! tarius, kaip visai niekings mūsų veikalas amžio. 70
 Mes silpni daiktai, kaip šventis mums praneša Dovyds,
 Nei žolelės ant laukų dar augdami žydin.
 Kožnas viens žmogus užgimdams pumpurui lygus,
 Iš kurio žiedelis jo pirmiaus išsilukštin,
 Ik po tam jis, peržydėjęs ir nusirėdęs, 75
 Užaugin vaisius ir amžį savo pabaigia.
 Taip, iš viso taip, ir mums biedniems pasidaro.

Mes (taip pons, kaip būs), lopšyj verkšlendami biedžiai,
 Amžio būsiančio tikt blogą pumpurą rodom. 80
 O paskui, kad čėsas jau žydėti pareina,
 Štai viens kaip ponatis poniškai šokinėdam,
 O kits būriškai kaip būrvaikis bėginėdam,
 Jaunas savo dienas glūpai gaišydami lošta.
 Bet štai! kad ūsai pirmi jau pradeda želti,
 Ir kad darbus jau sunkokus reikia nutverti, 85
 Ai! kur dingsta glūps ir vaikiškas šokinėjims.
 O kiekisyk, linksmai šokinėjant ir besispardant,
 Giltinė su rauplėms piktoms atšokusi smaugia

Ar su karštligė dar tikt macką pasuka biedžių.
 Bet ir klapams, ir mergoms ji gatavą dalgį 90
 Aštrina vis ir, jauno jų n'atbodama veido,
 Kirsteria taip akilai, kad kasos irgi kepurės
 Su grožybėmis visoms į nieką pavirsta.
 Taigi matai, kaip žmogiškas trumpintelis amžis
 Žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms.“ 95

Taip besipasakojant, štai vakmistras pasirodė
 Ir besispardydams taip baisiai keikti pagavo,
 Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo.
 „Kad perkūns, kad velnias!“ Ai žmogau, pasimislyk!
 Kam dūksti taip, kam keiki taip išsižojęs? 100
 Ar tave patį jau šėtons padūkino visą?
 Neprieteliau! kam plėšais taip, kas tav pasidarė?
 Bet jis dar labiau ir taip durnuoti pradėjo,
 Kad visoki paukščiai po dangum nusigando.
 Syveida kytra nulenkus uodegą bėgo; 105
 O sturluks, ausis iškėlęs irgi drebėdams,
 Į arčiausius krūmus vos nusikakino slėptis.
 Bet ir rupuižės, ir varlės taip nusigando,
 Kad jos umaru su vaikais į vandenį šoko.
 Žiurkės po kraiku su pelėms irgi pelėdoms 110
 Dėl tokių baisybių jau apalpti pradėjo;
 O daug žvirblių pusgyvių nuo stogo nupuolė.
 Taip, ar girdit, taip tas neprietelius prasikeikė.
 „Ak! – tarė Selmas, – jau per daug yr sviete bedievių,
 Ant kurių liežuvio vis velniai šokinėja. 115
 Tūls apjekėlis, sulaukęs rytmetį mielą,
 Poterių jau nemokėdams ar skaityt nenorėdams,
 Su perkūnais ir velniais iš patalo kopa.
 O paskui jis, taip savo namą visą prakeikęs,
 Su visais velniais šeimyną ragina dirbti. 120
 Bet ir valgant jis paskui, taip jau savo stalą
 Su tokioms žegnonėms pekliškoms įžegnojęs,
 Duoną nutveria riekt, po tam ir viralą srebja.
 Taip jis su velniais išaušant imasi darbus;
 Taip ir temstant jau kirmyt į patalą žergia. 125

Kad pilvots koks ponpalaikis taipo prasikeikia,
 Tai jau ne dyvai, nes velniui jis pasidavęs,
 Poterių gėdis ir dangaus paminėdams juokias;
 Ir, kaip mūsų glūpi galvijai stipt užsigeidęs,
 Kiaulėms ant garbės vis kiauliškai šūdinėja. 130
 Bet kad būrpalaikis koksai, vos pasukas ėsdams
 Ir kaip nulupts pusgyvis vargu rėplinėdams,
 Su velniais kasdien savo darbą nutveria kožną,

Tai baisybė, kad jau ir plaukai pasišiaušia;
O tiktai, kaip žinom, taip kasdien pasidaro.“ 135

Selmui taip besidvyjant, štai girgžteria durys,
Ir šaltyšius Pričkus tuo visiems pasirodė.
„Štai, – tarė jis, tuojaus skaitydams gromatą pono, –
Štai poryt mūsų pons mus bėgti į baudžiąvą siunčia
Ir iš staldų jo išgramdyt mėžinį liepia. 140

Todėl jau vežimus kaip reik taisykite kožnas
Ir su šakėms bei kabliais atbėkite greitai.
Žinot juk visi, kas mėžiant puolasi būrams,
Ir kiekviens numanai savo murgą jau primatuotą.
Aš, kad Dievs laikys, tarp jūsų mudriai makaluodams, 145
Ne tiktai, kad mėšit, jus viernai pridabosu,
Bet ir iš širdies, kad gramdyt reiks, pamokysu.“

Taip ištaręs, jis kūliais pro duris iššoko
Ir, ant kumelio ketvergio tuojaus užsimetęs,
Skubinos ir kitiems kaimynams urdelį rodyt. 150

O kaip jau diena pasakyta buvo prašvitus,
Štai baudžiauninkai visi pulkais susirinko.
Viens savo kablių, o kitsai naujintelę šakę
Nešdams ir besiskubindams tikt bėga, tikt bėga.

Albas, šūdleteres naujas tyčioms pasidaręs, 155
O Merčuks, ratelius taip jau naujus užsimovęs,
Su kitais baudžiauninkais į baudžiąvą tarškė;
O bernai visi, naujas vyžas nusipynę

Ir autus naujus iš drobės sav pasidarę,
Vis tekini, kits kitą neigi pranokdami šoko. 160
Tai išties dyvai, nės taip nedarydavo būrai.
Sako juk visur, kad būrs į baudžiąvą slenka
Ir kad kartais su piktu jį reikia pajudyt,
Kad, kaip puolas jam, jis žengt ir dirbt užsigeistų.

Ale ką mačija? čia mums nereik nusidyvyt. 165
Amtsrots valsčiaus to, kursai tą baudžiąvą valdė,
Toks širdings buvo pons, kad kožnas, jo paminėdams,
Dar vis verkia: nės jisai jau numirė pernai.
Ak! išties ir vertis, kad jo kasdien paminėtų
Ir kad jo vaikų vaikai paminėdami verktų. 170

Tai buvo pons! ak tokį vos vėl rasime sviete!
Mislyk tikt, gaidau! kaip jis mylėdavo žmones;
Ir dėl ko jį vėl visi mylėdavo būrai.
Daug yr ponpalaikių, kurie, pamatydami būrą,
Spjau do nei ant šuns ir jį per drimelį laiko; 175
Lygiai kad žmogutis toks neverts pažiūrėti.
Ale nabašninks amtsrots taip nedarydavo būrui;
Bet visur aštriai kaip tėvs užstodavo biedžių.

Keikesčių niekad os iš jo burnos nesulaukėm;
 Ir kad kuočės jis būrus išgirdavo keikiant, 180
 Tai tuo tėviškai jis juos mokėdavo koliai.
 Jis nesakydavo „tu“, bet vis pasakydavo „jūsų“;
 Ir iškoliodams jis vis ištardavo „jūsų“:
 Nės tikt vokiškai jisai mokėdavo koliai.
 O kad kartais šį ar tą reikėdavo garbyt, 185
 Tai jis tam lietuviškai padarydavo garbę.

Ale dabok, broilau! aš tav daugiau pasakysu.
 Tu su manim žinai, kaip būrą baudžiava baudžia,
 Ir kaip biedzius toks, kasdien kantriai pasilenkęs,
 Po baisioms vargų našioms vos gal atsivėsti. 190
 Ak, kas gal visokias mūsų bėdas surokuoti!
 Vasara, juk žinai, kasmet tikt vos pasirodo,
 Štai kiekviens žioplys jau būrą pradeda stumdyt.
 Kaspars, ant galvos iškėlęs skiauturę riebią,
 Kaip gaidys vištas guinodams, gandina žmones; 195
 Ale jo tarnas Diksas dar baises pasipurtin,
 Kad jis, kardpalaikį nei pons pri šalies prikabinęs,
 Tarp baudžiauninkų mudraudams rėkti pagauna:
 Nės jis vis kytrius už poną nor padaryti
 Ir aukščiaus už jį, tikt mislyk, veržiasi sėstis. 200
 Ar tai švankus darbs, ar reik taip Viešpatį niekyt?
 O kad bloznas toks savo ponui taip išsišiepia,
 Ar dyvai, kad būrą jis jau visą suėda?

Juk žinai, broilau, koku, kad svilina saulė
 Ir kad, prakaitui srovėms per nugarą teškant, 205
 Jau ir blogs skilvys dėl pietų pradeda skūstis;
 Rods ir jam perlenkio reik kasdien pasitiepīt.
 Ale kuomi gal biednas būs savo vėdarą linksmyt,
 Kad jam plutos tikt ir kėžas vos pasiliko.
 Taip vargingai jis, savo sausą truputį kramtęs 210
 Ir ištroškęs, jau malkelio gert užsigėidžia.
 O ką gers, kad skinkio jam nei viens nepasiūlo?
 Taip jis iš bėdos, pas klaną kokį nušokęs,
 Ištisas ir didei dūsaudams vandenį laka,
 Kur vabalai visoki su varlėms šokinėja; 215
 O štai Diksas su lazda dar muša nabagą.

Ak, pon amtsrot, ak! dėl ko mums numirei pernai?
 Ak, su tavim jau ir linksmybės mūsų prapuolė!
 Ak tėtuti! tavęs kasdien kiekviens paminėdams
 Ir dūsaudams, taip nesvietiškai nusiverkia, 220
 Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo;
 O kiti dėl to, veik proto viso netekę,
 Baudžiavą, kaip jiems reik, atlikt jau nedera biedžiai.

Rods ir tu, baudžiauninkus į baudžiąvą guidams,
 Ne tingėt, bet dirbt liepei, kaip puolasi būrams: 225
 Nėsa karališkas provas ir visą rabatą
 Kožnas tur, kaip tarnui reik, viernai pasisavyt.
 Ale nesvietiškai būrus įžeist negalėjai.
 Ak! kiekisyk tu verkdams mūsų bėdas pažiūrėjai;
 Ir, kad Dikšas mus per daug užnikdavo dovyt, 230
 Tu kaip tėvs meilings užstot mokėdavai žmones.
 Ypačiai kad javelius nuvalyt prisiartino čėsas,
 Ir laukų darbai mus į laukus suvadino,
 Štai tavo rūpesčiu tuojaus išbusdavo kožnas;
 Taip kad kartais per naktis miegot negalėjai 235
 Ir daugisyk sapnuodams mūsų bėdų paminėjai.
 Taip besirūpindams visokio gėrimo grečno,
 Puspypvės ir skinkio daug liepei padaryti;
 Ir, kad mes apalpę bei vaitodami dirbom,
 Tuo tavo tarnas mus gaivyt atveždavo bačką. 240
 Ak pon amtsrot miels! dėl ko mums numirei pernai?
 „Stui, – tarė Pričkus, – jau ben sykį paliaukite zaunyt
 Ir ben gėdėkitės tokio netikusio būdo.
 Kas jau bus iš jūs, kad vis raudodami kauksit;
 O paskui akli bei proto viso netekę 245
 Nei vaikus augyt, nei darbus dirbt negalėsit.
 Rods tiesa, pons amtsrots mūsų nabašninkėlis,
 Sveiks dar irgi pačioj drūtumoj nuoglai pasidėdams,
 Ašarų mums per daug ir raudą didę padarė.
 Juk ir aš kelias naktis miegot negalėjau 250
 Ir daug ašarų rietančių nei košte pakošiau.
 Ei kiekisyk! deivių baukštyts iš patalo šokau,
 Kad man jos tamsoj su ragais margais pasirodė
 Irgi praryt mano dūšią vis į patalą siekė;
 Todėl iš bėdos nusipirkęs didelę pūčką 255
 Irgi paprovijęs ją po galvų pasidėjau.
 Štai! po tam mane jau daugiau negandino deivės,
 Ir aš naktyj rėkaut ir durnuot pasilioviau.
 Jau dyvus varlių bei pelių irgi pelėdų
 Su naujienoms žiurkių bei nuplikusių žvirblių 260
 Ir kas dar daugiau tokių dyvų pasidarė –
 Vislab ant laktos, kur vištos tupi, padėje,
 Skubykimės pirmiaus iš staldų mėžinį kraustyt,
 O paskui, kas dar daugiau tokių dovanėlių
 Ten ar čia bus sudrėbta, viernai pavalykim. 265
 Kam juokies, žioply! girdėdams mandagų žodį?
 Ar nežinai, kad būs nor grečną grūdą sulaukti,
 Tai pirm to jisai tur grečną šūdą pakrėsti?

Puodui juk kasdien, kad kokį viralą verdi,
Druskos ne tiktai, bet dar ir uždaro reikia. 270

Kam nesisūdęs ir n' užsidaręs nesrebi sruba;
O tu dar juokies, kad klapai mėžinį rauso
Ir pardovytoms dirvelėms uždara taisy?
Taigi nutverk rykus, kurie tam yr padaryti,
O mėžk greitai ir linksmai pakvipusį skarba! 275
Iš menkų daiktų daugysk dyvai pasidaro;
O iš mėšlo smirdinčio žegnonė pareina.

Tūls nusvilęs ponpalaikis rods juokiasi būrams
Ir besišypsodams jų darbus niekina bloznas,
Lygiai kad toksai be būrų gal įsiremti 280
Irgi be mėšlo jų pyragais gal pasivalgyt.

Ak! kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad biedžius toks su šūdais jiems nepadėtų.
Taigi nebokite, klapai! kad, išmėždami šūdus,
Kartais dėl visokių kvapų turite čiaudyt 285
Ir kad jūs stalde daugysk klampodami stenat.

Rods darbelio jūsų ponačių lepusi nosis
Baidos ir vis poniškai užkumpusi juokias;
Ale dabok tiktai, kaip veikia ji nusilenktų,
Kad barščius nedarytus ir prisvilusią gručę 290
Taip, kaip biedžiai mes, kasdien į vėdarą kištų
Ir su mumis drauge prisivargt į baudžiovą suktųs.“

Prickau! ką kalbi? ar ponams taip pasakysi?
Ar nežinai, kad būrs, iš tolo poną pamatęs,
Tur kepurę nuvožt ir poniškai pasikloniot? 295
O tu dar drįsti jiems taip durnai pasitursyt?
Ar nebijais, kad jie dėl to tav sprandą nusuktų
Argi nutvėrę prie plaukų stalde pakabytų?
Sviete rods visur randi netikusį žioplį.

Jis nekyšo tikt vis po surukusia skranda; 300
Bet ir po šilkais daugysk jis juokiasi glūpas.
Taigi nedyvykis, kad kartais drimelį puikų
Zaunijant girdi. Jis taip glūpai nedarytų,
Kad jo tėvs jį būt mūsų darbus dirbt pamokinęs.

Jaugi gana šiamsyk stalde pas mėžinį šūtyt; 305
Dar ir pievoms reiks, ir dirvoms ką pasakyti.
Vaikai, skubykitės, ant vakars jau prisiartin;
O rytoj reikės pamaži dalgius pasiprovyt.
Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela šaukia
Ir, kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia? 310

Ak ir čėsas bus; Joninių didelę šventę,
Kaip kiekviens žinai, poryt viešėdami švęsim;
O n' ilgai po to laukų trūsus nusitversim.

„Ak! – tarė Krizas, – rods dar daug mums reiks pasipurtyt,
 Ik visur savo būriškus atliksime darbus. 315
 Ale, žėlėk Dieve, kaip gal vargings gaspadorius
 Iš bėdos išsirit, kad jam šeimyna neklauso.
 Aš, girdėk, brolau! šią kiaušę žilą sulaukęs
 Irgi nemaž ant svieto šiaip ir taip prisibandęs,
 Daug dyvų ir daug naujienų tav pasakysu. 320
 Tėvs mano Krizas numirdams mane mažą paliko;
 O našlė moma maitytis ubagais ėjo;
 Todėl iš bėdos man, vargstančiam nabagėliui,
 Slūžyt ir kiaules varinėt pas Bleberį teko.
 Taip aš, valandą viernai jo kaimenę ganęs 325
 Ir dėl smarvių bei bjaurybių daug prisivargęs,
 Jau po tam akėt ir žagrę sekt panorėjau.
 Nės aš jau kaip glūpas vaiks daug razumo rodžiau,
 O kaip pusbernis ne vieną žilį pranokau;
 Todėl padarynes visokias vos pažiūrėjau, 330
 Štai jau, mislyk tikt, jas taip išdrožti mokėjau,
 Kad tūls bernas sens dėl to didei nusigando
 Ir besigėdėdams saugojos man pasirodyt.
 Rods negražu žiliems bernams ir didelė gėda,
 Kad juos koks bernuks glūpoks apgėdina dirbdams; 335
 O štai dar algos tokie daug dolerių tyko
 Ir vis pasėlio daugiaus išveržt nesigėdi.
 Ak! kur dingo Prūsuose barzdota gadynė,
 Kaip slūžauninks dar už menką pinigą klausė.
 Aš, dar vaikpalaikiu glūpu pas Bleberį būdams, 340
 Daugsyk dyvijaus, kad koks turtings gaspadorius,
 Su bernais kasmets suderėdams, dolerį siūlė;
 O bernai dar gyrės, kad koksai geradėjas
 Kartais iš tikros širdies šeštoką pridėjo;
 O kad kelnes jiems ir dvi vyži pažadėjo, 345
 Štai jie dar už garbę tą didei dėkavojo.
 Bet kaip sviets po tam didžiuotis jau prasimanė
 Ir lietuvninkai su vokiečiais susimaišė,
 Štai ir viežlybums tuojaus į nieką pavirto;
 Taip kad klapai vyžų, viežlybai padarytų, 350
 O mergaitės krosytų marginių nekenčia.
 Klapai kaip ponaciai su puikiais sopagačiais,
 O nenaudėlės mergaitės su kedelačiais,
 Lyg kaip jumprovos pasirodyt jau nesigėdi.
 Taip lietuvninkai savo viežlybumą pražaidė. 355
 Bet ir mūs valgius, lietuviškai padarytus,
 Tūls išdykėlis nenauds išpeikt nesibijo.
 Tėvai mūs kytri, kisielių virdami skanų

Ir su pienu jį šeimynai duodami valgyt,
Didelį savo namams visiems padarydavo džiaugsmą. 360

O kad šiupinį kartais jiems išvirdavo tirštą
Ir lašinių kokių šmotelį duodavo priedams,
Ak! kaip girdavo sotinti bernai gaspadorių.
Ogi dabar kasdien kiekviens, mėsos išsižiodams
Ir daugysk kaip šuo išplėšdams, vargina būrą. 365

Tikt girdėk, brolau! kaip man biednam pasidarė.

Aš, kone penkiasdešimts metų ši savo namą
Viežlybai valdydams ir niekad nepateikdams,
Ponams taip, kaip būrams, vis įtikti mokėjau;
Tikt šeimynai ant garbės padaryt negalėjau. 370

Man šykštums klasta, kad šutinu didelį puodą;
O kad reik padalyt, šmotus vis kyšteriu riebius.
Todėl vos dyvai, kad kartais mezliavą mielą
Užmokėt n'įmanau ir amtmons išbara visą
Ar nesvietiškai supykęs muša per ausį; 375
O štai man daugysk dėl čyžės taip pasidarė.

Bet ak! kaipgi galiu mokėt, kas reik, savo ponams,

Kad nelaba šeimyna jau mane visą suėdė?
Ak! man biedžiui jau beveik reiks ubagais eiti.
Karvių bei avių, bei jaučių didelį pulką, 380
O ir kiaulių bei ožkų taip daug mėsinėjau,
Kad jau vos žinojau, kur skūras pakabyti.
Tikt užvakar dar priešdyt pamušiau bulių,
Nuo kurio ik dienai šiai (tikt gėda sakyti)
Vosgi ragai su kaulais ir skūra pasiliko. 385

O štai, vemdami dar, veršienos jau prasimanė
Ir didei mane gvoltija, kad aš paskutinį
Ir vienturtį veršį jiems mėsinėt pažadėčiau.

Bet ir dėl algos taip jau kasmets pasidaro.

Kartais vaikpalaikis buksvas vos moka nešioti 390
Ir daugysk nesigėdėdams (meldžiu, nepadyvyk)
Kaip bjaurėstis koks kasnakts į patalą meža
Ir kiaules penkias kaip reik negal paganyti;
O štai ir toksai utėlius dolerių tyko,
Kad jį kartais šūtydams samdyti pradėsi. 395

O ir tarp bernų taip jau tūls valkata randas,
Kurs akėčias ir kas žagrei reik nepažįsta
Ir pri ragų kumpų nutvert margiuką nedrįsta.
O kad mūdraudams koks bulius pradeda baubti,
Tuo taipo nusigąsta, kad jo padreba kiškos; 400
O štai toks žioplys, daugysk didei pasipūtęs
Ir savo darbus bei nešvankų madarą girdams,
Raukos dar, kad jam algos, kiek nor, nežadėjai.

Tikt bandyk ir siūlyk jam, kepurę nuėmęs,
 Siūlyk jam dosnai ant meto dolerių dešimt, 405
 O paskui girdėk, kaip bloznas toks įsirėmęs
 Dar ir pasėlio brangaus išveržt nesigėdės.

Bet, kad dirbt ką reik, visur dyvai pasidaro.
 Vagys vos mėsos grečnos gardžiai prisiedė
 Ir saldžių kostuvių vos dosnai prisigėrė, 410

Štai jau vieną ten, o kitą ten pamatysi
 Knūpsčius už tvoros ar po pašiūre betimsant.
 Kartais neprieteliai taipo pasislėpti numano,
 Kad visur ieškodams juos atrast negalėsi.
 Šauk tikt, kiek įmanai, ir trūbyk didelį garsą: 415

Ans, Jokūb, Ensky! kur bastotės prisiedė?
 Štai jau vakars bus, o nieko dar nepradėjot.
 Ant jau visas sviets kaip skruzdėlyn susirinko,
 Ir kiekviens atlikt, kas reik, tikt bėga, tikt bėga;
 O jūs, neprieteliai, vis tikt kirmyt pasileidot? 420

Kas jau bus iš mūs, kad taip gyvent nesiliausim?
 Ale nelauk, kad jie kampe, girdėdami balsą,
 Tuo kaip reikia pašoks ar veik atsilieps gaspadoriui.
 Ak! nemislyk taip! kampe dar juokiasi smirdai;
 Ar, kad jiems vertai grumzdi, vis keikdami baras. 425

O dar to negana; bet jau ir mušt pasikėso.
 Juk žinai, brolau! kaip pernai valkata Slunkius,
 Jomarke brangvyno stuopą visą nurijęs,
 Man iš papykio kone visą nupešė kiaušę.

O paskui razbaininks tas, beržinį nutvėręs, 430
 Su kitais draugais pasiritę nugarą skalbė,
 Taip kad man kelias nedėlias sirgti reikėjo.
 Tai margi daiktai! kad jau plaukai pasišiaušia.“

Krizui taip besiskundžiant, štai pulkai susibėgo,
 Ir visur rėksmai „šok, kirsk, grėbk, krauk“ pasidarė. 435
 Tuo laukai kaip skruzdėlyn kribždėti pagavo,
 Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.
 Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėgęs,
 Kardus ir šobles į margas nunešė pievas.

Štai tuojaus visur išsišiepusi Giltinė smaugė 440
 Ir visoms lankelėms raudą didę padarė,
 Nės dar daug žiedų tikt vos žydėti pradėjo
 Ir daugums jų vos savo blogą pumpurą rodė.

Daugel dar visur nei būrų kūdikiai žaidė,
 O kiti jau su žiloms barzdoms svyrinėjo. 445
 Giltinė su dalgiu, nei seną gremždama barzdą,
 Būrams tuo visiems visur ištuštino pievas;
 Tikt Plaučūno vieno dar nekrutino sklypą.

Tas nenaudėlis Plaučūns, pas Kasparą pernai
 Talkoje pavitots, taip baisiai buvo pririjęs, 450
 Kad jis naktyj, ant tamsų laukų klydinėdams,
 Budę naują su dalgiu šukėtu prapuldė
 Irgi namon išaušus jau vos vos parsibastė.
 Taip jisai paskui, per dieną visą miegodams,
 Pamestų rykų lauke ieškot neminėjo, 455
 Ik po meto vėl šienaut jau putpela šaukė.
 Štai Plaučūns savo dalgio bei budės pasigedo
 Ir vaitodams vis ir šen, ir ten bėginėjo;
 Ik paskiaus, iš papykio beržinį pagavęs,
 Pačią su glūpais vaikais kone numušė smirdas. 460

Taip po tam jisai, nesvietiškai prisidūkęs
 Ir vienausį kuinpalaikį prastai pažebojęs,
 Į Karaliaučių dalgį pirkt tiesiog nukeliavo.
 O vei ten, dyvų visokių daug pamatydams
 Ir žioplanėdams vis bei būriškai šokinėdams, 465
 Budę su nauju dalgiu nusipirkt užsimiršo;
 Bet ir kuinpalaikį taip jau pas Miką pragėręs,
 Pėsčias po dviejų nedėlių vos parsibastė
 Ir savo pievą pridergtą (tikl gėda sakyti)
 Šnypšdams ir rėplinėdams vis su pjautuvu kirto; 470
 Bet kaimynai jo rugius jau buvo suvalę,
 Ir keli kviečių plyckus pasikepę valgė.

Man dėl to besidvyvijant, štai Kasparo tarnas,
 Iš rugių kiaules guinodams, man pasirodė.
 „Kas tai? – klausiau jį, – kieno ta dvylika paršų?“ 475
 „Tič! – tarė jis, – nerėkauk taip, tai Kasparo kiaulės;
 O rugiai Plaučūno, kurs ant! pjautuvą plaka.
 Juk žinai, kaip jis kasmets blogai rėplinėdams
 Ir nei šūdvalis kribždėdams šūde gyvena.“

Ak! kad jau gaspadorius pats vos gyvs pasijudin 480
 Ir nei utėlė kraujų prisisurbusi slenka,
 Ką jau bernas veiks, kad jam jis lieps pasipurtyt?

„Ak, – tarė Paikžentis, mokyto Bleberio bernas, –
 Mans gaidau! nemislyk, kad tikl mūsų ponaičiai
 Ant česnių su jumprovoms durnai šokinėja 485
 Ir aklai prisisurbę būrams gėdą padaro;
 Juk ir būrų daug jau jiems priligt nesigėdi;
 Dingojas, kad vis garbė, ką garbina ponai,
 Ir kad vis kytrums, ką jie pliuškėdami plūsta.
 Daug yr ponpalaikių, kurie kasdien įsirėmę 490
 Kabiar ir varles visokias svetimas ėda;
 O prisiėdę jau bei rinčvynio prisikošę,
 Tuo su kortoms ir klastoms kits kitą nugauna.

Bet ir būrai jau nuo jų mokinasi branyt
Ir besišypsojas, kad Krizas Krizą prigauna.“ 495

„Eik, nezaunyk taip“, aš, jam drąsa pasakydams,
Dyvijaus jo kalbai, tuo nu jo nusigręžęs.
Sako rods mieste, kad būrai menk išsimano
Ir kad jų darbai bei būriškos budavonės
Tikt bjauru kalbėt esą bei gėda žiūrėti; 500
Bet, kas taip šveplen, tas būrą dar nepažįsta.
Vierykit tikt man, kad tūls vyžas užsimovęs,
Su protu daug syk apgauna didelį poną;
Tikt nedrįsta biedžius vis kaip reik pasakyti.

Taip bedūmojant man, štai vėl nūkims pasidarė. 505

Rodės man išties, kad jaučių kaimenė bliovė,
O štai vaikpalaikiai Plaučūno parnešė plonį.
Žinot juk, kaip mūsų lietuvninkai prisirėkia,
Kad jie po Jokūbinių, jau rugius nukapoję,
„Plonį nešam!“ būriškai šokinėdami suokia. 510

Taip ir vaikpalaikiai Plaučūno savo tėtačiui
Garbę su šiaudų kūliu padarydami rėkė;
Nės grūdelius lauke jau vėjai buvo nudaužę,
Taip kad tikt šiaudai į mėšlą mest pasiliko;
O štai dar raspustą jie padaryt prasimanė. 515

Merčus su Lauru mergas į vandenį vilko;
O Pakulienė su Lauriene tuo pasitiešyt
Vyrus ir vaikus su pilna milžtuve plovė.
Taip besidarkant jiems ir kiauliškai besimaudant,
Barnys su nesvietiškais vaidais pasikėlė. 520

Lauras, jau per daug mirkyts, tuo piną pagavo;
O Laurienė su Pakuliene lopetas ėmės.
Taip besikėsant jau, tuojaus Plaučūns pasirodė
Ir, grečnus lašinių šmotus kožnam padalydams,
Papykius durnus ir vaidą visą nutildė. 525

O po tam savo namą jau viernai čestavojęs
Ir kaimynus iš visų kampų suvadinęs,
Taip nesvietiškai ir kiauliškai prisirijo,
Kad jau su visais svečiais po suolu nupuolė.

„Ak! – tarė Selmas, – jau toktu su mūsų gadyne, 530

Kaip jau šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo.
Rods ir tarp lietuvninkų tūls randasi kiaulė,
Kurs, lietuviškai kalbėdams, šveisterį peikia;
O tiktai ir pats kaip tikras šveisteris elgias.
Kaip pirm to lietuvninkai dar buvo pagonai 535

Ir savo dievaičius iš strampų sav pasidarė
Ir po medžiais ant virvių pasikorę gyrė,
Tai jie rods dar taip, kaip mes, nepažydami Dievą,

Daug nešvankų ir durnų daiktų prasimanė.
 Ogi dabar jau mes, krikščionims būdami prūsai, 540
 Mes lietuvninkai taip baisiai ryt nesigėdim,
 Kad ir vokiečiai glupoki tur nusidyvyt.“

Selmui taip besiraukant, štai pakamorė suriko:
 „Vaikai! kam vis vėpsot taip? ant dargana rodos,
 Ir stulpai saulelės ant debesių prasiplatin. 545

Ką mums rūp Plaučūns – tesižino jis supelėdams.
 Bėkim skubykimės greitį suvalyt vasaroją.
 Ant! jau baltuoja laukai, ir vasara baigias,
 O vasarojas mus dalgius vėl ragina provyt.
 Pupos pernokusios, o žirniai jau susiraukia, 550
 Ir iš ankščių jų byrėt jau pradeda vaisius.

Ar ne grieks, žmogau! kad Dievo tos dovanėlės,
 Dėl kurių besidovydamas taip daug trūsinėjai,
 Argi ne grieks, kad jos ant lauko tur išsigvildyt?
 O kas bus iš mūsų, kad, neturėdami žirnių, 555

Žiemą su vaikais užsigeisim šiupinio valgyt?
 Avižas ir miežius taip jau kone sulesė paukščiai;
 O kas liko dar, jau kiaulės sav pasisavin.
 Taigi dabar glūpai kisielių visą pražaidėm,
 O kruštinių bei kruopelių vos paragausim. 560

Ar ne gerai mokinau nuolatai suvalyt vasaroją;
 Bet jūs nei užkurtę man klausyt nenorėjot.
 Taipgi dabar kisieliaus jau ir šiupinio gloda.
 O ką veiksime, kad mums reiks į baudžiovą trauktis
 Ar žiemos čėse su pradais akselį provyt? 565

Patys į laukus tuščias kašeles nusinešim;
 O galvijams vargstantiems, neturėdami pradų,
 Iš bėdos pietums nedarytą pašarą duosim.

O jūs moters, ar ir jūs taip jau pasileidot?
 Kam linų raut ir kaip reik iškaršt nesirengiat? 570

Ar ne gėda jums, kad vokiečių gaspadinės
 Iškarštus linus į lauką jau nugabena
 Ir, besidyvydamos didei, jūsų tinginį peikia?
 Moters! jūs lietuvninkės, ar jau nesigėdit,

Ar nesigėdit, kad jums vokiškos moteriškės 575
 Su dailiais darbais ant lauko gėdą padaro?

O kas bus, kad čėsas verpt ir aust prisiartys,
 O lineliai jūs ant lauko bus pasilikę?

Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
 Kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė 580
 Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo.

O štai dar negana, kad vokiškai dabinėjas,

Bet jau ir prancūziškai kalbėt prasimanė.
 Taipgi bezaunydamos ir darbo savo pamiršta.

O jūs vyrai! kam gi nenaudėlių moteriškių 585
 Ir išdykėlių mergų raspustą nedraudžiat?
 Ar jau norit vokiečiams nuogi pasirodyt
 Ir kaip drimeliai ant šlovnų česnių nusigėdėt?
 Jūs apjekėliai! ar jau visai nesuprantat,
 Kokią sav ir mums visiems padarysite gėdą, 590
 Kad su buksvoms lopytoms į baudžiovą žergsit
 Ir mišion sudriskę bei skaroti nukaksit?
 Ak! ben gėdėkitės tas gėdas sav pasiprovyt
 Irgi pačias kaip reik linų raut guikite greitai.
 Ant dar liko kiek, kur kiaulės knist nenukako. 595
 Mažu kas autams ar mazgotėms dar pasiliko;
 Ale padurkams jau ir kelnėms gloda zoposto.
 Vei ir grybų jau, žėlėk Dieve! neragausim:
 Juk, anot ano, juos vokiečių gaspadinės
 Su ketvirčiais vis džiovyt į kakalį šauja. 600
 Plempių, rudmėsių, storkočių bei baravykų,
 Jautakių ir baltikių, grūzdų irgi bobausių
 Bėgdamos į gires jos sav taip daug prisirovė,
 Kad jau kelios jų su grybais į Karaliaučių
 Kupčiams išparduot ir ką nusipirkt nukeliavo; 605
 O kas liko dar, zopostui sav pakavojo.
 Taigi dabar tikt šungrybiai dar mums pasiliko.
 O ką gi veiksime, kad barščius ar šiupinį skanų
 Virt užsigesime, ogi pagardyt juos negalėsime?
 Žinot juk, kaip grybas, kad jį moki paprovyt, 610
 Viralus ir avižų kruopas užgardina šauniai.

Bet ir su riešutais saldžiais taip jau pasidarė.
 Vokietės tokių daiktų bačkas prisirinko,
 Ir jau kelios jų parduot žakus prisipylė.
 O štai mūsų nenaudėlės dar nei riešutyti,
 Ir nei vieną, nei mackiurniką riešutyti 615
 Žiemai perkąst ir kramtyt dar nenusiskynė.
 Vyrai rods tokių gėrybių menk užsigeidžia.
 Jiems tabakėlis, kad ir visą butą prismirdin,
 Tikt gardesnis, kaip visi riešutai gardžiausi. 620
 Boboms mūsų bedantėms jie taip jau nepritinka;
 Ne, gaidau! nesiūlyk joms, kas joms nepareitis.
 Dantys juk, anot ano, sukrošusių metų
 Riešutį perkąst ir kramtyt jau nedera boboms.
 Ale nereik dėl to dar tą niekutį paniekyt. 625
 Mergos visos ir visi jauninteli klapai
 Tas gėrybes juk kramtydami garbina skaudžiai.

Žiemą, kad vakarais Katryna snausdama verpia,
 Paukšterėdams riešutys tuojaus išbudina visą;
 O kad Jekė su Pime daug plūst nesiliauja, 630
 Tuo riešutų krūva, kad jos į gomurį kiša,
 Jų glūpas šnektas ir zauną visą nutildo.
 Ogi dabar kas bus, kad mūsų moterų gaujos
 Su mergoms ką verpt susisės pas kakalį šiltą,
 O riešutų nebus, ir dantys grieždami šypters 635
 Taip pamatysim tu, kaip vindai mūsų žiuponių,
 Pakulų bei linų grįžtes pešinėdami, stapters.
 Taip žiema pasibaigs, o mes nuogi pasiliksim.“
 „Stui, – tarė, kaimynkas viernai užstodama, Jekė, –
 Moters! ar jau mes visai pasiduosime gėdai? 640
 Kas tai per nūkims? Dėl ko taip rėkiate, vyrai?
 Ar visai dūšeles jau norit mūsų nudovyt?
 Kas jums rūp linai bei brauktos pakulų grįžtės?
 Rūpykitės tikt už laukus, už pašarą žiemai!
 Ant ateina jau Mikielės didelė šventė 645
 Ir su jąja podraug bjaurybės rudenio šlapios;
 O vei dar nevalyts ant lauko stov vasarojas,
 Irgi kanapės vėjų parblokštos svyrinėja.“
 Taip besipriešijant, štai! vakmistras pasirodė
 Ir su juom Šlapjurgis bei Pakulūns pakamorė. 650
 Tuos baisingus tris svečius pamatydami būrai
 Taip nusigando, kad tuo vaidytis užsimiršo;
 Bet pons vakmistras, tuojaus beržinį nutvėręs
 Ir bais rėkaudams, taipo kalbėti pradėjo:
 „Jūs baudžiauninkai! girdėkit, ką pasakysu; 655
 O jūs moters su mergoms, laikykite burnas.
 Mes, kaip užveizdai ir ponai jūsų statyti,
 Vasarai ir laukų darbams visiems besibaigiant,
 Jus graudent ir tėviškai pamokyt užsimanėm.
 Dievs visgalšis, kurs svietą visą sutvėrė 660
 Ir mums žmogiškus ūmus bei razumą davė,
 Tas širdingas tėvs ir mūsų miels geradėjas,
 Rūpindams už mus, mus vėl dosnei pamylėjo,
 Ir mums duonos daug, o bandai pašaro davė.
 Žinot juk visi, koks blogas buvo zopostas, 665
 Kaip saulelė vėl pas mus atgrįžti pradėjo
 Ir mes būriškai laukus įdirbt susibėgom.
 Dešros ir lašiniai su kumpiais irgi su sūriais
 Baigės jau, o mes prastus išvirdami kąsnius
 Uždaro dairėmės, visur mėsos pasigedę; 670
 Bet kisielius ans gardus su šiupiniu mielu
 Buvo jau visai ant stalų mūs pasibaigę.

O štai! kaip jau vėl po šalčių šilumą jautėm
 Ir gaivinančią mums Dievs vėl vasarą davė,
 Tuo ir riebus valgiai vėl pamaži prasidėjo, 675
 O mes tuo gardžiai ką virt ir kept prasimanėm,
 Ik po tam pašaliai visi pilnoki pastojo
 Ir mes vėl šmotus grečnus išvirdami valgėm.
 Taipgi dabar, vasarėlei mielai jau besibaigiant,
 Kožnas viens bliūdus ir puodus pradeda tarškyt, 680
 Kad po tiek vargų ben kartą vėl pasidžiaugtų
 Ir taip daug pardovytas dūšeles gaivytų...

Ale, žmogau, žmogau! saugokis to neminėti,
 Kurs tav ant laukų bėginėjant ir trūsinėjant
 Su savo dangiškais sargais kribždėti padėjo. 685
 Vei! ką žemė tav viernai augydama davė
 Ir ką sodai bei daržai žydėdami rodė,
 Vislab jau, kaip pats žinai, kampe pakavojai
 Ir iščėrausi, kad Dievs laikys, žiemavodams.
 Argi dabar tav nereikės aukštyn pažiūrėti 690
 Ir kasdien daug syk tą šlovyt irgi pagarbyt,
 Kurs taip daugel vėl iš naujo tav dovanojo?
 Tai, kaimynai! tai vyriausi reikmenė jūsų;
 O po tam kas ponams reiks atlikt maloningiems
 Ir kas šiuilėms ir bažnyčioms puolasi kyštert; 695
 Ar kas man reikės mokėt, kad aš jodinėdams
 Ir skvieruodams kartais jus lankyti pradėsu.
 Žinot juk, koktu, kad vakmistrai pasirodo
 Ir būrus glūpus nešvankiai keikdami bara.
 Taigi dabokitės ir mašnas čėsu prisikraukit, 700
 Kad kožnam, kas reiks, į čėso reikalą tikrą
 Čiuptert irgi nutvert tuojaus su sauja galėsit.

Taip mus atsiųsdams pons amtsrots mūs maloningas
 Mums jūsų mylistą ši kartą paliepė sveikyt,
 Meldsdams nuoširdžiai visus čėsu pasirūpyt, 705
 Kad man jus skvieruot ir kartais pliekt nereikėtų:
 Nės didei biednų širdis jo gailisi būrų.
 Taigi dabar pasakiau, kas man pasakyti reikėjo.
 O jūsų mylistai, kad švėsit rudenį riebu,
 Daug linksmybių velydams, pasiliecavoju. 710
 Tikt n' užmirškite irgi manęs ir mano namelių,
 Kad pulkais susikviesit į čėsnis pasilinksmyt.
 Jaugi gana šiamsyk, jau mielą vasarą baikim
 Ir prieš rudenį, kas mums reiks, nugamyt n' užsimirškim.“

Gana.

RUDENIO GĖRYBĖS

Ant saulelė vėl nu mūs atstodama ritas
 Irgi palikusi mus greita vakarop nusileidžia.
 Vei kasdien daugiaus ji mums savo spindulį slepia;
 O šešėliai vis ilgyn kasdien išsitiesia.
 Vėjai su sparnais pamaži jau pradeda mūdraut 5
 Ir šilumos atstankas išbaidydami šlamščia.
 Todėl ir orų drungnums atvėsti pagavo
 Irgi senystę jau graudena kailinius imtis.
 Bobą su diedu blogu pas kakalį siunčia,
 O kitus atšilt į stubą ragina lįsti 10
 Ir valgius drungnus bei šiltą viralą valgyt.
 Žemė su visais pašaliais įmurusi verkia,
 Kad mūsų ratai jos išplautą nugarą drasko.
 Kur pirm du kuinu lengvai mums pavežė našta,
 Jaugi dabar keturiais arkliais pavažiuoti nepigu. 15
 Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
 Irgi žemes bjaurias išplėsdams teškina šmotais.
 Vei laukų sklypai visur skendėdami maudos,
 O lytus žmonėms teškėdams nugarą skalbia.
 Vyžos su blogais sopagais vandenį surbia 20
 Ir bjaurius purvus kaip tašlą mydami minko.
 Ak, kur dingot, giedros jūs gi pavasario dienos,
 Kaip mes, pirmąsyk stubos atverdami langus,
 Šildantį šiltos saulelės spindulį jautėm?
 Lyg kaip sapnas koks, kurį miegodami matom, 25
 Ogi pabudę jo po tam trumpai paminėjam,
 Lygiai taip prašoko mums su vasara džiaugsmas.
 Ogi dabar purvynai, kad juos krutina vyžos,
 Nei kisielius ant ugnies pleškėdami teška.
 Visslab, kas pas mus lakstydamas vasarą šventė 30
 Ar plezdendams ant laukų linksmai šokinėjo,
 Visslab, kas linguodams ik debesų pasikėlė
 Ir, pasidžiaugęs taip, grūdelius su vabalu valgė,
 Visslab jau prastojo mus ir nulėkė slėptis.
 Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi, 35
 Irgi grožybės jų nei kapas sens pasirodo.
 Krūmus ir gires linksmas jau Giltinė suka,
 Ir grožybes jų gaišin draskydama vėtra.
 Šakos, ant kurių po lapais užgimė veislė
 Ir lizdelyj nei lopšyj čypsėdama verkė 40
 Ar apžėlusi jau po tam lakstydamas juokės
 Ir savo peną be momos skraidydamas gaudė,
 Tos vietelės jau visur taipo nusirėdė,

Kad jos nei žagarai sausi siūbuodami barška.
 Ten, kur meškina ant kelmų bites kopinėjo, 45
 O meška vaikus glūpus murmedama žindė;
 Ten, kur briedžiai draskančių vilkų nusigando,
 O vilkai savo veislę kaupt ir plėšt pamokino;
 Ten, kur vanags su vaikais daug sulesė vištų,
 Ir varnai pulkais žąsčius pavogė mūsų, – 50
 Ten, žiūrėkit, ten džiaugsmas taip pasidėjo,
 Kad tikt varnos dar bjaurybę rudenio garbin,
 O paukšteliai su dainoms ankštai pasislėpė
 Irgi be rūpesčių šaltai sapnuodami miegti.
 Ak, daržų grožybės jūs su savo žolelėms, 55
 Jūs kvietkelės jaunos, jūs gi pavasario šlovė,
 Ak, kur dingo jūs puikums su savo kvapeliais!
 Vei ką sodai mums margai žydėdami rodė,
 O ką vasara mums po tam augydama siulė,
 Tas visas gėrybes jau kampe pakavojam 60
 Irgi su puodais ar skauradoms virdami valgom.
 O jūs žąsys, jūs niekus pliuškėdamos antys,
 Eikit, maudykitės, pakol dar atviros upės.
 Jūs gaidžiai su vištoms ir kas mėžinį krapštot,
 Bėkit, skubykite ben kartą dar pasilinksmint. 65
 Ale nedingokit, kad mes dėl alaso mielo
 Ar dėl jūsų dainų šventų jus šeriamo tvartuos;
 Ne, mes dėl mėsos tiktai jūsų giriame balsą.
 Tikt dyvai žiūrėt, kaip moters dilina stungius,
 Ir baisu klausyt, kad bobos tarškina puodus. 70
 Gryta su Pime kamuoto titnago ieško,
 O Selmykė sav iš autų purvelį svilin.
 Bet Katrynė su Berge skauradą siūruoja
 Ir, kad daug ugnies ben veik po katilu degtų,
 Su pilvotais zūbais vis į kaminą pučia. 75
 Jekė su Maguže džiovytą pagalį skaldo,
 O Enskys sausos malkelės atneša glėbį.
 Ale Dočys nenaudėlis, pas kakalį šiltą
 Snausdams ir zūbus laižydams, edesio tyko;
 Nės Astė pietums nupenėtą šutina gaidį 80
 Ir kelis kviečių plyckus į kakalį šauja.
 Dočiui taip besilaižant ir didei besidžiaugiant,
 Štai kvieslys puikiai rėdyts ir raitis pasirodė
 Ir visus svodbon ateit pas Krizą paprašė.
 Svočių kožnas viens, tuojaus kepurę nuvoždams 85
 Ir už garbę tą didei kaip reik dėkavodams,
 Krizą pagarbyt ir svodbon ateit pažadėjo.
 O vei vos ašma diena po tam pasirodė,

Štai visi kaimynai svodbiškai pasirėdė.
 Steps su Merčum, kurpes sav naujas nusipirkę, 90
 O Jons su Lauru, dailias vyžas nusipynę,
 Rėdės ir svodbon nukeliaut kuinus pažebojo.
 Ypačiai iš visų Enskys savo šimelį prausė
 Ir, balnodams jį, prie šonų prisegė kilpas.
 Taip išrėdęs jau žirgelio nugarą visą, 95
 Tuo savo kulšes su nauju diržu surakino
 Ir ant blauzdų svodbiškus sopagus užsimovė.
 Moterų pusė kapos sūnelius palydėt pasisiūlė;
 Nės ir jas kvieslys į česnį buvo pakvietęs;
 Todėl jos taip jau, kaip reik viešnėms, išsirėdė. 100
 Ale ne vokiškai, kaip kelios jau prasimanė,
 Ne, lietuviškai kožna tarp jų susiglamžė.
 Juk žinai, kaip mūs lietuvninkės dabinėjas,
 Kad viešėt ar į česnis nukeliaut užsigeidžia.
 Kykas su nometu bei ploštė moterų rėdai, 105
 Bet vainikas su kasoms mergų dabinėjims.
 Bobos, šiukštu jums margų vainikų norėti,
 O jūs mergos, vėl, minau, n' užsigeiskite kykų!
 Taip, kaip girdit, didis pulks visai išsirėdęs
 Irgi nešvankiai klykaudams pas Krizą nukako. 110
 Krizas tuo pasikloniodams pasveikino kožną
 Ir, į savo namelį viežlybai suvadinęs,
 Tuo pavitot visus brangvyno atnešė plėčką
 Ir svotus linksmus meilingai ragino surbti.
 Ale moma marčios visokių sunešė plyckų 115
 Ir savo sukviestus svetelius taipo pamylėjo,
 Kad keli jau būriškas šūtkas prasimanė
 Ir viens valgydams pas stalą šūdą pasakė.
 Taip pirmones svodbiškas linksmi beragaujant,
 Štai tuo svodbiškas bliovims visur pasikėlė, 120
 Taip kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė.
 O vei vėl tuojaus tas pats kvieslys pasirodė
 Irgi beklykaudams kumelės nugarą daužė.
 Tu nenaudėli, kam spardai kumelio šonus?
 Ar negana, kad jį vos gyvą baudžiava lupu? 125
 O tu su pentiniais jam dar daugsini vargą?
 Jok pamaži, žioply, nemušk be reikalo kuina! Juk girdi, rytoj reikės į girę važiuoti,
 O poryt mažu reiks parvežyt didelį pilvą.
 Taip jam, kaip girdėjot, būriškai besispardant, 130
 Štai tuo pro vartus rėdytą parvežė porą,
 Ant kurios švents vyskupas pas dievstalį šventą
 Vinčiavodams kaip reik žegnonę buvo padėjęs.

Gentys ir kaimynai, jau visi susibėgę
 Ir jaunikį su marčia pasveikinę dailiai, 135
 Tuo gardžiai pavitot į Krizo suvedė namą.
 Krizas irgi močiutė jo, surukusi boba,
 Gėrėjos didei dukters sulaukusi svodbą.
 Nės Ilzbutė, jų dukčiutė, buvo paskiausi
 Ir prieg tam už šulco į Taukius nutekėjo. 140
 Todėl tėvai jos, sukviėtę giminę visą,
 Tytveik daug dėl to kaštavos irgi steliavos.
 Karvių tris berždzias, o jaučių du mėsinėjo;
 Bet kiek kiaulių bei avių, mėsininks nerokavo;
 Ale žąsų bei vištų vos viena pasiliko. 145
 Tas mėsas visokias, šiaip ir taip sukapotas,
 Krizo kukorius taip smarkiai pleškino svodbai,
 Kad ant ūlyčių visur užims pasikėlė,
 Ir kaimyns Pauluks dėl to didei nusigando.
 Taip išvirtus jau valgius iš katilo semdams, 150
 O pečenkas su kabliais iš kakalio traukdams,
 Petras kukorius, kaip girdit, buvo sutaisęs
 Irgi svečiams išalkusiems vis ragino siūlyt.
 Tušė, staltieses tuojaus atnešusi plonas,
 Svodbiškai kaip reik išrėdė didelį stalą. 155
 O po tam kviesliai greiti daug sunešė valgių:
 Jautienos riebios, kiaulienos irgi žąsienos,
 Plaučių bei kepenų, bei daugel šutyty blėkų.
 Svotams taip po tam Tėvemūs šventai pasiskaičius
 Ir krikščioniškai pas stalą jau susisėdus, 160
 Krizas savo svečius meilingai ragino valgyt
 Ir, kaip dūšiai reik, pasisotyt ir pasilinksmyt.
 Štai tuojaus Enskys, ištraukęs didelį peilį,
 Virtas ir keptas mėsas padalyt pasisiūlė.
 Bet, kaip ponai daro, tranšieruot nemokėdams, 165
 Tuo su nagais kaip būrs lašinių šmotus nusitvėrė
 Ir skvarbydams ant torielių sumetė stukiais;
 Nės prisirijęs jau nenumanė mandagiai elgtis.
 Ale svečių keli brangvynų pluk prisisurbę,
 Tokius taip grečnus šmotus pamatyt negalėjo; 170
 O kiti, taip jau girti, neturėdami peilių
 Ir su rankomis apgniauzę, lašinius ėdė,
 Taip kad jų taukai per barzdą jau nulašėjo.
 Nės jie mislijo, kad būrs, pas Krizą sėdėdams,
 Klontotis ir poniškai pasielgt neprivalo. 175
 Taipgi bevalgant jau ir būriškai besidžiaugiant,
 Krizas šūkterėjo; štai tuo tarnai pasirodė
 Ir alaus macnaus su drogais atnešė bačką;

O kviesliai, su kragais svodbiškais susibėgę,
 Pyvo sudrumsto malkus tikt košia, tikt košia. 180
 Nės tirštoks alus, perdėm per gomurį plaukdams,
 Ir tiršti malkai veikiaus prisotina skilvį.

Štai visi svoteliai, su pasimėgimu valgę
 Ir tirštų malkelių jau dosnai prisisurbę,
 Poterių, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo 185
 Ir kaip kiaulės almono (tikt gėda sakyti)
 Kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė.
 Stepas nuo riebių kumelių daug pamelavo,
 O Enskys savo poniškus išgarbino jaučius,
 Ar kitaip glūpas šūtkas taisydami juokės. 190
 Luras su pirštu dambrelį skambino pūsdams,
 O Jokūbs, strūnas įtempdams, čirškino smuiką.
 Ale Dočys, per daug prisiedęs bei prisisurbęs,
 Nei koks žakas lenkiškas po suolu nupuolė,
 Taip kad kožnas viens dėl to didei nusigando 195
 Ir vos pusgyvį su drogais išnešė laukan.

Bet ir moters svodbiškai pasidžiaugt n' užsimiršo,
 Ale labai kytriai; nės greitos moterų klastos
 Kartais ir kytriausį klapą moka prigauti.
 Barbė su Pime, Laurienė bei Pakulienė 200
 Valgydamos brangvyno nė pažiūrėt nenorėjo
 Irgi padyvijo didei, kad miela Krizienė
 Ir mergoms tokio nešvankaus gėrimo siulė.
 O štai, mislyk tikt, brolau, kas čia pasidarė.
 Tos klastorkos tuo po tam kampe susilindo 205
 Ir pakavotą sav brangvyno didelę plėčką
 Su keliais malkais slaptoms ištuštino visą.
 O paskui niekus visokius plūsti pradėjo
 Ir kitoms viernoms kaimynkoms gėdą padarė.
 Barbė su Pime dainavo pašukų dainą, 210
 O Laurienė su Pakulienė garbino gaidį.
 Bet gaspadinės viežlybos skyriu susisėdo
 Ir kas namui reik kaimyniškai pavapėjo.
 Dakė savo žąsis ir Jekė dideles antis
 Garbydamos dyvų visokių daug sumelavo. 215
 Juk žinai, kaip daug pliuškėt gal moterų būdas,
 Kad jos ant česnių dėl namo reikmenių vapa.

Taip besipasakojant, štai špielmonai susibėgo
 Ir savo būriškus ant šokio skambino žaislus.
 Plyckius cimbolus, o Kubas čirškino smuiką, 220
 Bet Žnairiuks zūbus ištempęs birbino vamzdį.
 Štai tuojaus Enskys, mergas krūvon suvadinęs,
 Su puikiais kaimynų klapais ragino šokti.

Klišis su bjauriais sopagais Pimę nutvėrė,
 O Kairiuks aps' avęs kurpes Tušę pagriebė 225
 Ir lietuviškai ant aslos šokdami spardės.
 Bet kiti, su vyžomis tyčioms išsirėdę
 Ar basi, rūbus nusivilkę, štuką padarė.

Juk žinai, kaip linksmas būs per daug prisisurbęs
 Kartais ant česnių durnas šūtkas prasimano. 230

Bet girdėkit dar toliaus, kas čia pasidarė.

Du kaimynu nekviestu svodbon atsibastė,
 Viens jų Slunkium, o kitsai Pelėda vadinams.
 Krizas koliojo nuopertą porą matydams,
 Ale bobutė jo, dėl to didei nusigandus, 235
 Tuo gumbu vaitot ir skaudžiai sirgti pradėjo.
 Rods negražu, kad kas į česnį veržiasi lįsti.

Kur tik sukviesti bičiuliai gal čestavotis.
 Stui, nešvankėli, nelįsk, kur lįsti netinka,
 Lauk, ik Krizas tav per paslą šauks pasirodyt 240
 Ir kaip viežlybą kaimyną lieps pasilinksmyt.

Todėl viežlybi svoteliai taip nusigando,
 Kad jie neigi tabako jau rūkyt negalėjo,
 Bet dėl išgąsties iš rankų išmetė pypkius.
 Špielmonai taip jau dėl tokio didelio stroko 245
 Su žaislais savo skambančiais po suolu nulindo;

O visi, kurie linksmai šokinėdami rėkė,
 Stapterėjo tuojaus ir baisiai bliauti paliovė.
 Dainos nu gaidžių, nu vištų irgi žąsyčių,
 Kalbos nu vilkų, nu meškų irgi nu jaučių 250
 Dėl baisybės tos tuojaus į nieką pavirto;

Irgi svečiai visi, tyloms kasydami galvas,
 Kas tam strokui reik, nei šiaip, nei taip n' išsimanė,
 Ik Enskys, iš papykio beržinį pagriebęs,
 Slunkiaus irgi Pelėdos šonus skalbti pradėjo 255
 Ir po tam, plaukų nusitvėręs, išmetė laukan.

Ale nedyvykitės, kalbas girdėdami tokias.

Juk ir ponai, poniškai daugsyk prisiriję,
 Būriškus štukius, kaip mes, pramanydami juokias.
 Būrų rods daugums tarp mūsų nemandagiai elgias, 260
 Ypačiai ant česnių linksmų tūls randasi naras,
 Kurs daug zaunydamas krikštynoms gėdą padaro.

Ale nedingokim, kad kožnas pons įsirėmęs
 Vis šventus ir viežlybus tikt ištaria daiktus.
 Ak, šlapjurgis ir tarp jų, per daug prisikošęs, 265
 Būriškas šūtkas išplopt taip jau nesigėdi.

„Ak, – tarė Pričkus, – aš, tiek metų šulcu bebūdams,
 Dvariškus būdus ir ponų visą rabatą

Pluk įsitėjimiau, girdėdams irgi žiūrėdams.
 Andai tropijos, kad aš su gromata pono 270
 Pas vyriausį dumčių raitis nukeliauti turėjau,
 Pas kurį puikių šlapjurgių daug susibastė.
 Aš, kaip tarnui reik, savo prastą mučę nuvožęs
 Ir paikiai pasikloniojęs, tuo gromatą rodžiau
 Irgi, padavęs ją, tyčioms į atdarą kuknę 275
 Įlindau pažiūrėt, kokius ten šutina kąšnius.
 Nėsa, papratęs jau tarp ponų skiauturę rodyt,
 Nei koks draugas jų, nebijaus nei šiočio, nei tokio.
 Čia trys kukoriai duži man tuo pasirodė;
 Viens nešvankėlis mėsinėjo vanagą juodą, 280
 O kitsai, su nagais draskydams ištisia zuikį,
 Kirmėlių gyvų lizdus iš vėdaro krapštė;
 Ale trečiasis du bjauriu ryku nusitvėręs,
 Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų;
 Nės tas rupuižes mūsų ponai garbino skaudžiai. 285

Taipgi bežiūrint man jau dūšiai pikta pastojų,
 Ir aš, pro duris iššokęs, vemti pradėjau.
 Taip nesvietiškai nusivėmęs, vėl pasirodžiau,
 Bet tyčioms nesakiau, dėl ko man taip pasidarė.
 Žinot juk, kaip ponpalaikiai tuo juokiasi būrui; 290
 O mažu jie dar man čia būtų mušę per ausį.
 Todėl tykojau tyloms, už durų nulindęs,
 Kad pamatyčiau ben, kaip ponai mūs čestavojas.
 Kukoriai valgius naujus jau buvo sutaisę,
 Taip kad visas dvars dėl jų smirdėti pradėjo. 295
 Štai tuo poniški tarnai visi susibėgo
 Ir jau vislab, kas ant stalo reik, sunešioję,
 Virtus ir keptus valgius tuojaus sugabeno.
 Aš, rankas savo būriškas kaip reik susiėmęs,
 Poniškų bei nobažnų vis poterių laukiu. 300
 Štai žiūriu, kiekviens tarp jų jau rengiasi sėstis
 Ir, visai dangaus užmiršęs, imasi šaukštą
 Irgi bezaunydams valgius į gomurį kiša.

Aš dar tokias bjaurybės kol gyvs neregėjęs,
 Taip nusidyvijau, kad jau kone rėkti pradėjau. 305
 Tikt susimislijęs, kad man čia nedera rėkaut,
 Vis pamaži šnibždėdams ir kytriai pasislėpdams,
 Taip iškoliojau, kad šunys kaukti suniko:
 Jūs išputėliai pilvoti, jūs gi bedieviai,
 Ar jau gėda jums šventai rankas susiimti 310
 Ir aukštyn pažiūrėt, kad riebius imate kąšnius?
 Mes suskretę būrai, mes vyžoti nabagai,
 Šen ir ten vis stumdyti bei daug prisivargę,

Tankiai vos plutas sausas į vėdarą kišam
 Ir tikt su blogu skinkiu gaiviname širdis, 315
 O tikt ir už tai kasdien dėkavojame Dievui.
 O jūs neprieteliai, valgius vis rydami riebius
 Ir vis rinčvynius į pilvą košdami storą,
 Dievo bei dangaus visai paminėti paliovėt.
 Ar nesibijotės užspringt, kad kabiar ēdat, 320
 Ar kad jūsų namus Perkūns į plentą supleškys?
 Taip trumpai padūmojęs sav ir atrašą gavęs.
 Tuo kone dvilinks ir nesvietiškai nusigandęs
 Pro duris iššokau irgi namo parjojau.“
 „Ak, – tarė Selmas, – rods nešvankios mūsų gadynės 325
 Ant visų šelmystų jau visai pasileido.
 Pons ir tarnas jo peklon tikt bėga, tikt bėga.
 Ans, įsirėmęs vis ir poniškai pasipūtęs,
 Vardo dieviško jau gėdėjas paminėti,
 O šisai, kad jam įtikty, niekina Dievą. 330
 Pons apjekėlis, velniop šuoliais besisukdams,
 Ir tarnus sav išrinktus apjekti mokina.
 Dievs ir žodis jo, bažnyčių mūsų grožybės,
 Giesmės nobažnos taip jau, kaip poteriai mūsų,
 Neprieteliams tokiems nei smarvė mėžinio smirdi. 335
 Lumper irgi kamėdigės apjekino poną,
 O tarnai jo be drausmės kekšaudami juokias.
 Ak, kur dingo viežlybums jau mūsų gadynių!“
 Taip besipasakojant ir svodbę visą bebaigiant,
 Štai tuojaus vyžots atbėgęs Bleberio tarnas: 340
 „Ak, – tarė, – linksminkitės, jau vėl česnis pasidaro.
 Tikt girdėkit, kaip Bendiksas žąsiną pjauja
 Ir kaip Paikžentis pasiritęs aviną smaugia.
 Vauškus savo namams vienragį bulių stekena,
 O Mikols darže taip smarkiai svilina kuilį, 345
 Kad per mylę dūmai, nei debesiai pasikėlę,
 Saulę su žvaigždėms ir šaltą mėnesį tamsin.
 Taigi dabar dešrų visokių bus prisivalgyt,
 Nės lašinių bei kumpių jau rūkyt pakabytų
 Žiemai pas būrus daugybė didelė kaba; 350
 O dar vis daugiau mėsos į kaminą kemša.
 Taigi dabar, česnis lietuviškai pasidarę
 Ir vargus visus užmiršę, vėl atsigausim.“
 Ale nemislykit, tokią girdėdami kalbą, 355
 Kad ant apjuoko ji mums yra pramanyta;
 Juk permier mes biedžiai ant laukų prisivargom
 Ir greitai, kaip būrams reik, į baudžiąvą bėgom
 Mėšlą vežt, užkrėst, užart, grūdelius barstyti,

Šieną kirst, sugrėbt ir po kraiku pakavoti
 Ir visas gėrybes į skūnes suvalyti. 360
 Ak, kas tai darbai, kurius atlikt trūsinėjom!
 Lytus mums daug syk taip dirbant nugarą prausė
 Ir tūls tvankas įžarstytas daug kepino kiaušę.
 Mes besidovydami daug syk kruopas nedarytas
 Ir plutas menkas blogai kramtydami valgėm. 365
 Tankiai mes tvanke prastai maišydami skinkį
 Ir vandens malkus iš klano semdami gėrėm.
 Prakaito taip daug nu veido mums nulašėjo,
 Kad per nosį teškančios vis ritosi srovės.
 Ak, mes biedžiai, ak, visur didei prisivargom! 370
 Nugi dabar, naštas vargų visas nusikratę,
 Jau pasilinksmykim bensyk česnyj susikvietę.
 Tam juk Dievs dosnus gėrybes mums dovanoja,
 Kad nusimūciję bei, kaip mums reik, trūsinėję,
 Vėl atsigautumbim, gardžiai kramtydami kąšnius. 375
 Darbo reik, nės taip kožnam Dievs paliepė valgyt,
 Valgio reik, kad dirbančius syla nepamestų.
 Taigi nečėdykim mušt, pjaut ir skerst savo valgi.
 Vaike, numušk drąsa jautuką sav nupenėjęs;
 Pjauk avių kelias, nečėdyk aviną luiną; 380
 Kišk žąsis, pyles, vištas į didelį puodą;
 Skersk daglus paršus, pasiskersk nutukusią kiaulę;
 Valgyk sveiks dešras, iš kruopo sav pasidaręs.
 Imk raumens stukius, sukapojęs kimšk smageninę;
 O kad dar negana, nusitvėręs didelę žarną, 385
 Kimšk drąsa plaučius, n'atbok, kad plyšdama driksters,
 Ir kepenų n' užmiršk, kad storą pridrebi dešrą;
 Nės tokie daiktai tav gal didei susigadyt.
 Juk žinai, koks kūds daug syk pavasario čėsas.
 Ar ne gerai, kad dar per mėšlus spirgini spirgus 390
 Ir kad per rugius į mielą baudžiovą bėgdams
 Argi namėj ką veiksams sav išsišutini kumpį?
 „Rods, – tarė Lauras, – su miera vis reik pasipurtyt.
 Proto reik, kad ką rudens čėse mėsinėji,
 O kad čėrauji, vėl reik su razumu čėraut. 395
 Ar tai prots, kad kas, sulaukęs rudenį riebę,
 Vis besijuokdams ir dainuodams lašinius ėda
 Ir prisiryt aklai kasdien į karčemą lenda?
 Juk girdėjot jau, kaip ans Dočys, šokinėdams
 Ir kasdien girtuodams bei durnai smaguraudams, 400
 Iš bėdos paskiaus kaip smirdas ubagui teko.
 Vaike, privalgydams ir gerdams mandagiai elkis.
 Mets tur daug dienu, ik visas jis pasibaigia,

O kožna diena daug kąsnių nor pasisotyt.
 Pusryčiai kasdien ir pietūs, ir vakarienė 405
 Skilvį permaldyt ir ramdyt pašaro stena;
 O dar irgi paludieniai daug syk išsišiepę,
 Kad darbai laukų prasiplatina, lūkuria šmotų.

Taigi ne vis kasdien nei svodbą didelę keldams
 Ir nei kokias krikštynas padarydamas čėrauk! 410
 Ne kasdien vis su smalstumais vėdarą linksmyk
 Irgi ne vis durnai ir taip sav uždarą pūstyk,
 Kad paskiaus valgius tav reiks išpliuurpt nedarytus.

Pastarnoks su morkais, ropės irgi repukai,
 Barščiai su burokais bei rauginta lapienė, 415
 Žirniai, kad su pupoms juos iššutini puode,
 Ir šiupinys gardus, taip jau ir mandagi gručė
 Su kisieliu, kad juos sav išpleškini virdams,

Ar po tam visaip virti kartupelių valgiai
 Ir kelmučiai, kad juos sav su uždaru verdi, – 420
 Vislab bus gardu ir tav didei susigadys,
 Kad kasdien kaip reik bandysi mandagiai čėraut
 Irgi bečėraudams kitų dienų paminėsi.

Ale nepyk, gaidau, kad žodį dar pasakysu!
 Tarp lietuvninkų daug syk tūls randasi smirdas, 425
 Kurs, lietuviškai kalbėdams ir šokinėdams,
 Lyg kaip tikras vokietis mums gėdą padaro.
 Daug tarp mūs yra, kurie, durnai prisiriję,
 Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin,

Ir kaip vokiečiai kasdien į karčemą bėga. 430
 Todėl tūls žioplys, supliurpęs visą zopostą,
 Kartais pusnuogis ant apjuoko rėplinėja.
 Jūs pustelninkai, ar tam Dievs savo gėrybes
 Mums kasdien ir taip dosnai dovanoja,

Kad mes jas tikt vis kaip kiaulės ėsdami rytum? 435
 Pilvą rods kasdien protingai reikia palinksmyt.
 Bet ir, kas ant pilvo reik, vis turime rūpyt.“

„Tai jau vis tiesa, – švepluodams ištarė Bužas, –
 Žinom juk visi, kaip mes nuoginteli gemam,
 Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai, 440
 Ciesorius taip jau, kaip jo skaroti padonai;
 Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glūpas,
 Ir taip viens, kaip kits, iš papo moterų surbia.

Pons šilkuos, o būrs šiauduos verkšlen pasislėpęs,
 Ik abu po to protingai pradeda mislyt. 445
 Būruai taip, kaip ir ponačiui, kad susiderkia,
 Reik su marškonio sklypu pasturgalį šluostyt
 Ir jo vystyklus bjaurius su vandeniu plauti.

Ak, nepadyvyk man dėl tokio dyvino žodžio;
Juk žinai, kad vis tiesa, ką čia suvapėjom. 450

Taip kiekviens žmogus vargingai pradeda žioptert,
Kad jis iš tamsos į svieto ritasi šviesą
Ir po tam lopšįj sapnuodams šaukia pagalbos;
Viens taip jau, kaip kits, užgimdams užgema blogas.
Kad ponaciūs į garbingą patalą deda, 455

O būrus prastus į tamsų pašalį kiša
Ar suvystytus ant menko padeda demblio,
Kiek jie, mislyk tikt, sav patys atneša lobių?
Ponų dar nei viens su kardu negimė sviete,
O tarp būrų vėl nei viens sav n'atnešė žagrę 460
Ar akėčioms padarynes ar negelį grėbliui.

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto vandens plaukia;
Bet nabagėlis burs, skylėtą mučę nuvožęs,
Dėl jo žaibo lėts pas šaltą kakalį dreba 465
Ar iš tolo kloniojas didei pasilenkęs.

Bet jau taip kožnam Dievs vietą mandagiai taikė,
Kad viens kaip baisus kunigaikštis skiauturę rodo,
O kits per purvus klampodams mėžinį rauso.

Rods yr daug žioplių, kurie nabagėlių būrą 470
Iš nelabos širdies per paiką drimelį laiko,
O štai patys juk daugysyk kaip drimeliai elgias.

Kas tokiems išdykėliams gardžiai pasivalgyt
Ir prisisurbt saldžiai pelnytų reikalą kožną,
Kas dirvas užartų, sėtų bei nuvalytų, 475
Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų?

Žinom juk, kaip kožnas pons su savo namiškiais,
Rudenyj duonos ir gardžių pyragų netekęs,
Būru iš bėdos į ranką pinigą bruka 480
Irgi beglostydams jį maldo, kad susimiltų.
O štai tuo paskui, kaip didis pons įsirėmęs
Irgi nesvietiškai darkydams, vargina biedžių
Ar besišypsodams jo prastą niekina namą.“

„Rods, – tarė Pričkus, – taip ir man daugysyk pasidarė, 485
Kad aš šaltyšiaudams šen ir ten jodinėjau.
Amtmons keikė taip, kad man plaukai pasišiaušė,
O tarp būrų daug mane jau kone visą prakeikė.

Pons iškoliiodams kasdien mane tinginiu šaukė
Ir, kad urdelį n'įstaisiau, tuo mušė per ausį, 490
Kad snargliai perdėm iš nosies šokti pagavo.
Rods tai kiauliškas maniers ir didelė gėda,
Ypačiai kad dėl to baudžiauninks pradeda juoktis,

O paskui šaltyšiaus jau visai nesibijo
 Ir jį spjaudydams per paiką kumelį laiko. 495
 Kad mane pons kampe tamsiam ir visą nupeštų,
 Ale po tam šviesoj kožnam vėl visą pagirtų,
 Tai ben dūšiai taip skaudu nei sunku nebūtų.
 Ogi dabar taip gėdiškai visur pasirodau,
 Kad ir vaikpalaikiai jau man išsišiept pasidrąsin. 500
 Andai tropijos, kad aš, į baudžiąvą jodams,
 Kaip šaltyšiui reik, įdrožiau tinginį Slunkių.
 Bet jisai, tuojaus mane pešt ir mušt pasikėšęs,
 „Eik, – tarė, – snargliu! kas tav rūp? štai gausi per ausį!
 Ar jau užmiršai, kaip pons tavo nugarą skalbė?“ 505
 Aš, dėl žodžio to bjauraus didei nusigandęs,
 Jau kur galvą savo nukišt visai nežinojau,
 Bet kiti baudžiauninkai dainuodami juokės.
 Tai atlikom jau, visur niekai pasidarė.
 Lygiai kaip antai šašuots pavasario sniegas, 510
 Kad jis pradeda tirpt, žiemos jau nedera keliui,
 Lyg taip su garbėms visoms ir man pasidarė.
 Ba, kaip jauns buvau (kur dingot, mano dieneles!),
 Ai, kaip jauns buvau, visi mane girdavo klapai.
 Ar būt pons ar būrs, ar berns ar slūginė kerdžiaus, 515
 Ir vaikai be buksvų ir dar žįsdami papą,
 Vislab ir visur, kaip girdit, liaupsino Pričkų.
 Ogi dabar žilam visi jau juokiasi bloznu;
 Pons taipo, kaip būrs, šaltyšių niekina seną.
 Aš daugsyk, pažebodams sav nuplikusį kuiną 520
 Ir karčius žilus ant sprando jo pamatydamas,
 Su dūsavimais išvystu savo senystę.
 O kad rudenyj per purvus į baudžiąvą joju,
 O mano kuinpalaikis klampodams žengt nenujiegia,
 Aš jo taip gailiuos, kad kartais ašarų srovės, 525
 Ypačiai kad iškoliots jodau, varva nu zūbų.
 Taip aš, mislyk tikt, gailiuosi pasenusio kuino;
 Nės jis trylika metų, man šuoliais jodinėjant,
 Po balnu mane viežlybai į baudžiąvą vilko.
 Ogi manęs, žėlėk Dieve, nuplikusio tarno, 530
 Jau visai nei šis, nei tas susimilt nesupranta.“
 „Ak, – tarė jam Enskys, ištraukęs didelį peilį, –
 Mans brolau širdings, kam spardais taip susiraukęs?
 Juk ir man taip jau kaip tav visai pasidarė.
 Štai briedkriaunis šis, ant šalto preikalo kaltas, 535
 Rodos, tikt žiūrėk, jau nei išdilusi delčia
 Ar kaip baisiai koks nukumpęs vanago snapas.
 Kad aš tai pamatau, tuojaus man Giltinė rodos,

Kaip ją molioriaus ranka moliavodama rašo
 Ir su jos dalgiu kumpu nugandina svieta. 540
 Ak brolau, šio stungio, šio nudilusio stungio
 Aš taipo gailiuos, kad kartais verkt nesiliauju.
 Nės jis trylika metų, man dešras mėsinėjant
 Ir lašinių šmotus ant svodbų mandagiai pjaustant,
 Kaip ugnis baisi per mėšą šokdavo kietą 545
 Ir kaip koks smarkus bindokas skeldavo kaulus,
 Kaip man Jons, Mikols ir Lauras liudymą duoda.
 Bet negana dar bus; aš tav daugiau pasakysu.
 Kad aš – tikt girdėk, brolau, kaip man pasidarė
 Ir kaip būrams dar kasmets daugsyk pasidaro, 550
 Kad jie sav karnų vyžas nusipyt užsigeidžia
 Ar ką šaudyt ir gardžiai pasikept prasimano.
 Aš taip jau, kaip klaps, daugsyk, mudriai šokinėdams,
 Medžių vogt tamsoj į šilo pašalį traukiaus.
 Rods tiesa, mane varts daugsyk užklupo bedirbant 555
 Ir, nesvietišškai kaip vagį visą nupliekęs,
 Tuo nei koks baisus razbaininks atėmė kirvį,
 Bet dar kuinpalaiķį man jis niekados nenukinkė.
 Nės aš ne taipo vogiau, kaip tūls balamūtas,
 Kurs žiemos čėse, sav ką pasikirst užsigeidęs, 560
 Vis tikt aužuolus, klevus ir drūtmedį vagia,
 O paskui, parduot į miestą kur nusibastęs,
 Tuo girtuodams ir šokinėdams prageria pelną.
 Kad man kartais vogt ar ką išplėšt pasitaikė,
 Rods ir aš nesigėdėjau ištiest savo ranką, 565
 Ale ne sav vogiau, bet vis maloningiems ponams.
 Juk žinai, kaip mums kasmets reik mezliavą mielą
 Amtmonams mokėt, kad jie jau urdelį siunčia
 Ar per vakmistrus skvieruot ir mušt nesiliauja.
 Ak širdings brolau, didei meldžiu, nepadyvyk 570
 Ir nesakyk liesininkui, kad Obrys, mano bernas,
 Medžių vogt ar ką pasikirst kas rudenį rengias.
 Aš didei džiaugiuos, tą trūsą jo pamatydams;
 Ir, kad žiemą jis ką vogt kuinus pasikinko,
 Tuo jam dvi dešri kepti pasteliavęs duodu; 575
 Ir, kad jis vartų n'išpantyts parveža medį,
 Iš tikros širdies dar trečią pridedu dešrą
 Ar, kad jau dešrų netekau, du dideliu sūriu.
 Taipgi po tam, krūvelę viežlybai susivogę,
 Į arčiausį miestą tuo parduot nukeliaujam 580
 Ir, grašelius grečnus iš medžių sav nusipelnę,
 Čyžę užmokėt kasmets kytriai pakavojam.
 Taipgi, matai, ir medžių vogt reik razumo grečno.

Todėl ne dyvai, kad tūls glūpoks nabagėlis
 Su tabaku draustu ar vogt į girę važiuodams 585
 Gėdišką vargus ar stroką sav pasidaro.
 Bet ir toks dramblys tarp būrų tūls išsiranda,
 Kurs, savo lašinius ir zopostą visą suėdęs
 Ir už pyvą skinkį vos ar vandenį šliurpdams,
 Iš bėdos nei žydas jau priviliot pasipratin. 590
 Tam kieme, brolau, kur aš savo šutinu puodą,
 Du tikru šelmiu pagrata su manim gyvena.
 Vieną jų baudžiauninkai Pelėda vadina,
 O kitam per pravardį jie praminė Slunkium.
 Juk žinai, kaip būrai veik naujieną pramano, 595
 Ypačiai, kad ant svodbų, jau durnai prisiriję,
 Būriškai bei kiauliškai tuo pradeda šūtyt.
 Dar vos metai, kaip aš tam kieme budavojaus;
 Todėl kaip naujoks kaimynų visą rabatą
 Ir jų klastą bei šelmystę dar nepažįstu. 600
 Ale Pelėdos ir kaimynų peikiamo Slunkiaus
 Aš jau taip baisėjuos, kad man padreba kiškos.
 Tikt girdėk, aš tokius tav dyvus pasakysu,
 Kad plaukai tav ant žilos galvos pasišiaušys.
 Trobos smirdų tų, kad jas kas nor įsitėmyt, 605
 Nei pūstynės iš visų pašalių pasirodo.
 Kad aukštyn žiūri, pamatai sudriskusį kraiką,
 Ant kurio sklypus nuplėštus klestina vėjai,
 Kad viens čia, kits ten nuo stogo ritasi lopas.
 Sparai po kraiku su čytais kliba supuvē,
 O viduj visur po stogu latgaliai kaba, 610
 Su plaušais ar karklais be negelių sukabyti.
 Bet apačioj, kad jų butus bjaurius pažiūrėsi,
 Tuo juos kaip staldus ar kiaultvarčius pamatysi;
 Nės, kur tikt žiūri, visur mėžinys pasirodo. 615
 Juk jie ir kiaules stuboj laikyt nesigėdi,
 Ir, kad jiems padyviji, dar barasi smarkiai.
 Andai tropijos, kad aš, Pelėdą sutikęs,
 Jam dėl kiauliškos bjaurybės ką pasakyti
 Ir jį kaip kaimyns viernai bandžiau pamokyti. 620
 Kiaulė, – tariau, – ką dirbi? ar visai nesigėdi?
 Juk tu jau kaip šūdvabalis mėžinyj pasirodai;
 Ar girdi, kaip šūdvabalis jau šūde pasmirdai.
 Aš, užvakar tavo namus blogus pravažiuodams,
 Kad įsitėmyčiau tikrai, tyčioms pažiūrėjau. 625
 Taipgi bežiopsant man, arklys mano žvengti pradėjo,
 Ir tuojaus tavo sparų viens nu stogo nupuolė,
 O langų vienam perdėm skylė pasidarė.

Štai tuojaus (girdėk tikrai, ką tav pasakysu)
 Tuo trys kiaulės daglos su daglais savo paršais, 630
 Lyg kad skerdė kas, stuboj sužvigo nešvankiai
 Ir pro langus ir plyšius kūliais išsiritu.

Tokius aš dyvus kol gyvs niekad nesulaukęs,
 Taip nusidyvijau, kad man plaukai pasišiaušė.
 O tu neprieteliau skarots, su valkata Slunkium 635
 Jau visai nesigėdita tarp žmonių pasirodyt?

Judu netinkat kiaulpalaikes kelias varinėti,
 O dar kaip gaspadoriai su kitais gaspadoriais
 Vis aukščiaus česnyj tarp svotų lendate sėstis
 Ir tikt vis gardžiai smaguraut ir maukt išsižiojat. 640

Ak, kad vyriausybė jau ant mūs susimiltų
 Ir abu ben veik iš kiemo mūsų paguitų!
 Juk jau mes visi smirdėt dėl juma pradėjom!
 Taip aš jam pasakiau, bet jis, beržinį nutvėręs,

Tuo kaip koks razbaininks man per nugarą siekė 645
 Ir, kad Selmas man ūmai nebūt pasitaikęs,
 Rasi mane tuojaus ant vietos būtų numušęs.

Taigi matai, gaidau, kaip kartais vaidis pasidaro,
 Kad nenaudėli koki bandai pamokyti
 Ir pamokydams jį kaip reik pasidrasini koliai.“ 650

Taip besipasakojant ir svodbą visą bebaigiant,
 Žemė su visais daiktais virpėti pagavo.

Tuo svečiai visi, dėl to didei nusigandę,
 Iš svetlyčios būriškos kūliais išsiritu,
 Taip kad jų keli sveikas akeles išsibadė, 655
 O kiti rankas ar kojas buvo palūžę.

O štai vis dėl niekniekių taipo nusitiko;
 Nės Dočys su šešiais kūlikais, kuldami žirnius,
 Taip nesvietiškai virkščias su spragilu daužė,
 Kad ir pelės po šiaudais kribždėti nedrįso, 660

O svečių daugums sav negandas pasidarė.
 Ale nedyvikitės, kalbas girdėdami tokias;
 Juk Dočys kasmets, sulaukęs rudenį riebu
 Ir iškuldams savo javus, išgandina svieta.

Ak, kiek butų jis taip dūkdams jau pagadino, 665
 Ak, kiek girių bei kalnų jis parmetė pernai!
 Tikt baisu klausyt, kad Lauras, Bleberio dėdė,
 Savo bėdas ir išgąščius mums pranešė kartais.

Juk vos kiaulstaldis, vos klėtis jam pasiliko,
 Irgi namai jo nei pūstynė jau pasirodo. 670

Tas nešvankus darbs, kuri Dočys prasimanė,
 Daug nesandorų bei vaidų svieta padarė.
 Ak, kiek viežlybų kaimynų, butą palikę,

Rudenyj ant laukų šaltų klydinėdami slapos
 Ar, savo klumokus pasidarę, ubagais eina. 675
 Tokius išgąščius baises vierni gaspadoriai
 Tankiai provninkams aukšties Karaliaučiuje skundė;
 Ale provos vertos kaip reik niekadės nesulaukė.
 Žinom juk, žėlėk Dieve, kaip mūsų gadyne
 Ašaras išverktas po kojų mydama šypsos. 680
 Ale nežinot dar, dėl ko Dočys nepateikia
 Ir dėl ko jis taip kasmets su spragilu daužia.
 Sako daug žmonių, kurie jo šiupinį valgė,
 Kad jisai dėl to savo kreivą vargina skūnė,
 Kad ben veik girtuot ir lėbaut ką pagamytų, 685
 Nės jis, po Mikielės tuo klojimą bemušdams,
 Laižos vis ir gurkščiodams į karčemą žiūri.
 Taip po tam, su pačia kelias eiles nustekenęs,
 Vėtyt skubinas ir, krepšus grūdų prisibėręs,
 Tuo pasilinksmyt ir prisikošt į karčemą bėga. 690
 Bet moteriškė jo, linų grįžtes nusinešus
 Ir slaptoms pardavus, vis paragaudama surbia.
 O dar to negana, bet ir vaikus nusivedus
 Ir į tėvo prieglobstį pasodinusi maukia.
 Pernai tropijos, kad Kaspars, Bleberio tarnas, 695
 Atlankyt Plaučūną su Dočiu nukeliavo;
 Bet ir Krizas su Lauru ten jau nuvažiavo.
 Nės Plaučūns juos ant krikštynų buvo pakvietęs
 Ir visus kaimyniškai primylėt pažadėjęs.
 Štai tuo bažmas sukviestų svečių susirinko, 700
 Bet ir nekviestų kaimynų daug susibėgo.
 Kaspars kloniojos, dosningą Krizą pamatęs;
 Ale Dočys, nei dumčius koks pilvots įsirėmęs
 Irgi nešvankiai rėkaudams, česnyj pasirodė.
 Nės jisai jau vėl, prieš Mertyną smaguraudams, 705
 Laižės vis ir gurkščiodams prisiest išsižiojo.
 Tuo Plaučūns daug spirgytų bei šutytyt valgių
 Irgi ragaišių per tarnus atnešdino kūmams;
 O svečiai visi, margoms eilėms susisėdę,
 Lašinius ir jukas Plaučūno girdami valgė. 710
 Taipgi bevalgant ir kaimyniškai besidžiaugiant,
 Lauras su Dočiu pamaži nurnėti pagavo
 Ir dėl kiaulstaldžių pargrautų ir pagadytų
 Bartis irgi nešvankiai kolistis užsimanė.
 Stui, nešvankėli, ar prots česnyj susipriešyt 715
 Irgi bevalgant kiaulstaldžių bjaurių paminėti?
 Ale dabokit dar toliaus, kas čia pasidarė
 Ir ką Krizas, sens žmogus, mums pranešė pernai.

Pyvo tris bačkas Plaučūns, brangiai nusipirkęs,
Į svetlyčią per tarnus įnešdino greitai. 720

Bet Enskys, jo klapčius, daug paliavotų kragų,
O moliavotų stuopų dar daugiaus sugabeno.
Štai svečiai tuojaus, išmaukę didelę bačką,
Būriškas ir kiauliškas šnektas prasimanė.
Žinot juk, kaip glūpas būrs, permier prisirijęs, 725
Zaunyt ir durnus niekus išplopt nesigėdi.

Bet kiti jau vėl dėl kiaulstaldžių pagadytų
Ir dėl kiaulių numuštų bylinėti pradėjo.
Štai tuojaus iš žodžių, kiauliškai pasakytų,
Pekliškas razbajus ir nūkims pasikėlė. 730

Rods, kad būrs čestavots jau proto viso netenka,
Štai tuojaus jau ir padorumo viso netenka.
Juk ir pats Plaučūns, kur česnį buvo pakėlęs,
Taip nešvankiai su macnum pyvu susipyko,
Kad šviesoj krapinėdams jau šviesos nepažino. 735

Ar dyvai, kad svotai jo, dosnai primylėti,
Kūmų viežlybų kalbas kalbėt nenumanė?
O dar to negana; klausykit, kas pasidarė.

Kubas su Lauru, garbingo Kasparo žentu,
Ir Mikolas, ant kiemų statyts pakamorė, 740
Su kitais draugais ant Dočio umaru šoko.
Štai tuojaus visi, kaip kudlas koks susivėlęs,
Raičiojos ant aslos ir taipo mėsinėjos,
Kad viens nosies, kits ausių girdėt nepalaikė.

Ypačiai Dočį taip nesvietiškai pagadino, 745
Kad jį jo vaikai lovyj vos parnešė gyvą.

Pimė, jo pati, dėl to didei nusigandus,
Pusgyvį vyrutį vis globodama verkė
Ir jo kiaušę permuštą mazgodama šluostė.
Tuo kaimynkos iš visų pašalių susibėgo 750
Ir visokių liekarstvų macnių sugabeno.

Gryta daug žolių šlovingų bei debesylų,
O Selmykė su Berge tepalų padarytų
Dočį vėl gaivyt ir gydyt atnešė greitai.

Tas žoles smarkias čerpėj maišydama Jekė
Gailių dar ir lenkiško daguto pridėjo. 755
Tuo stuba dėl to visa smirdėti pagavo,
O Dočys jau vėl pamaži kribždėti pradėjo.

Pimė, jo moteriškė, su kitoms moteriškėms
Džiaugė ir Dočuką su gatavais tepalėliais 760
Mostyt tuo ir jo žaizdas aptvert susirinko;
Bet Pakulienė jį žadėt pas patalą stojos.
Štai Dočys tuojaus, tepalų smarkumą suuodęs

Ir žynavimo bobiško baisumą pajutęs,
 Su sykiu nei koks Perkūns iš patalo šoko 765
 Ir, iš papykio nusitvėręs didelį strampą,
 Bobas su visokiais bobiškais tepalėliais
 Iš stubos prismirdytos tuo išmušė laukan.

O paskui stubos rykų daugumą sudaužęs
 Ir čerpes su liekarstvoms pro duris išmėtęs, 770
 Tuo vaikus, kurie jo stervą buvo suvalę,
 Dūkdams vis ir rėkaudams kone numušė smirdas.

„Ak, – tarė Selmas, – bengi paliauk su pasaka savo!
 Jau per daug dyvų, jau ausys mūsų praskudo.
 Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės, 775
 Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo
 Ir nei kurpių, nei sopagų dar nepažino,
 Bet vyžas, kaip būrams reik, nešiodami gyrės.

Tai dar viežlybų kaimynų beigi bičiulių
 Gėdėtis ir juos išpeikt nei viens neprivalė. 780
 Ogi dabar, žėlėk Dieve, tikt gėda žiūrėti,
 Kad lietuvininkai kaip vokiečiai sopaguoti
 Ar su korpėms rudenį ant česnių pasirodo.

Klumpės, kaip mes vokiškai kalbėdami sakom,
 Rods taip jau lietuvininkams nešiot nepritinka; 785
 Nės ir jas mūsų tėvų tėvai girt nenorėjo;
 Ale sopagų, jau prancūziškai sudabytų,
 Ir puikokų kurpių gėdėjos paminėti,
 Ik prancūzai jau po tam pas mus susibastė
 Ir prancūziškas manieras mus pamokino. 790

Tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šiulių,
 Rods nei pybelių, nei katgismų dar nepažino.
 Jie tikt iš galvos šventus mokinosi mokslus,
 O štai tikt daugiau garbėj laikydavo Dievą
 Ir šventoms dienoms bažnyčion bėgdavo greitai. 795

Ogi dabar, žėlėk Dieve, tikt gėda žiūrėti,
 Kad lietuvininkai, prancūziškai pasirėdę,
 Į bažnyčią vos išgirst ką kyšteria galvas,
 O paskui tuo žaist ir šokt į karčemą bėga.
 Taip po tam keli tarp jų, akiai prisimaukę, 800

Būriškai bei kiauliškai tuo pradeda zaunyt
 Ir, bažnyčioj išgirstų neminėdami žodžių,
 Būriškas sūtikas glūpai taisydami juokias.
 Bet kiti, vaidus dėl niekniekių prasimanę
 Ir girti kits kitą prie galvos nusitvėrę, 805

Nei razbaininkai ant aslos vemdami tąsos,
 Kad vemalai visur per visą karčemą teška.
 Tai bjaurybė, kad plaukai pasišiausia begirdint.

Bet dar to negana. Taipo girtuodami tėvai
 Ir vaikus glūpus su savim į karčemą velka, 810
 Kad ir juos tuojaus iš mažo surbt pamokytų;
 O paskui, vaikams bepamatant, pešasi tėvai,
 Kad plaukų visur išplėštų sukasi pluoštai.
 Ak jūs neprieteliai, jūs išpjudyti bedieviai!
 Ar nesibijotės, kad jus pekla prasivėrus, 815
 Taip šventas dienas atšvenčiant, tuo pražudytų?
 O nesigėdite tarp krikščionių dar pasirodyt?
 Kad kunigai vaikus į šiuilę ragina siųsti
 Ir kad šulmistrams reik kokį pinigą kyštert, 820
 Ak, tokių visur glūpų nurnėjimų randas;
 O paskui, kad amtmonams jau reik pasipurtyt
 Ir jie vakmistrams išpantyt urdelį siunčia,
 Štai tuo iš visų pašalių barzdoti bepročiai,
 Lyg kad jau dangus pargrius, tikt rėkia, tikt rėkia;
 Ir po tam su šulmistras, biednais nabagėliais, 825
 Kad jie savo dalyko nor, dar barasi smirdai
 Ir besibardami daug glūpų daiktų sumeluoja.
 Paikius, glūps žmogus, vargu Tėvemūsų mokėdams,
 Ir jo pusbrolis, nei tiek skaityt negalėdams,
 Šulmistrus ir šiuiles dar išpeikt pasidrąsin. 830
 Tikt dyvai klausyt, kad juodu pradeda zaunyt.
 Ans, savo vaikinius kaip drimelius užaugydams
 Ir juos lepydams bei valią visą beduodams,
 Vaidijas su šulmistras ir barasi keikdams,
 Kad jiems kartais iš bėdos per subinę drožia; 835
 O šisai, iš viso jau velniop besisukdams
 Ir vaikus glūpus į šiuilę siųst nenorėdams,
 Peklai ant garbės juos užaugyt pažadėjo.
 Paikius ant lytaus, ant giedros barasi Vauškus.
 Viens taria per šviesu, kitam negana šviesybės; 840
 Šiuilė šiam negera, o ans pamokinimą peikia.
 Šulmistras keliems per jauns ir nieką nemoka,
 O kitiems tas pats per sens ir blogs pasirodo.
 Jis giedodams šiam per daug nemandagiai rėkia,
 O kitam tas pats kaip reikia rėkti nemoka. 845
 Viens taria per drąsus, o kits jį lėtą vadina.
 Taip kunigams, taip šulmistras visur pasidaro,
 Kad šventoms dienoms nenaudėliai, susibastę
 Ir nesvietiškai glūpas akis užsipylę,
 Nuo kunigų bei nu darbų jų pradeda zaunyt. 850
 Bet ir viežlybų krikščionių dar nepristokom,
 Dar yr tarp lietuvninkų viernų gaspadorių,
 Ir dar tėvų yr, kurie, mylėdami Dievą,

Patys ne tiktai šventai ir mandagiai elgias,
Bet ir savo namus kaip reik pridabodami valdo. 855

Taip ant svieta jau, kaip mums švents praneša raštas,
Vis pulkelis miels viernųjų buvo mažesnis,
Kaip ans durnas pulks nelabųjų irgi bedievių.
Bet dar ir toliaus taip bus, kad sviets pasidūkins
Ir apjeks, visai velniop režtu besisukdams. 860

Sako juk visi šventųjų prarakų žodžiai,
Ir pons Kristus pats bei jo mokytinių raštai,
Kad prieš svieta pabaigą bus toks sumišimas,
Kad baisybės pekliškos visur išsiplatys
Ir tarp ponų taip, kaip tarp glūpintelių būrų, 865
Tikt klastas ir šelmystes išvysime kyšant.

Matom juk kasdien, kaip jau visur karaliaudams
Velnius vis baisiaus piktųjų suvelia kudlą.
Ak broleliai, ak, išbuskim irgi pajuskim,
Kaip visur išsižioję peklos plyšta bedugniai 870
Ir kaip pekliškas razbaininks mūsų gadyne
Su savo mokslais velniškais sudūkina visą.

Vogt, klastuot, išplėst ir su gvoltu pasisavyt,
Šelmystes pramanyt, kekšaut bei Dievą paniekyt
Ir, kas dar daugiau yr pramonių, pramanyti, – 875
Tai visa viera baisingos mūsų godynės.
Ak, katrul jau čėsas mūsų nelabs nusibastė!

Mes lietuvninkai, pirm to nepažydami svieta,
Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot 880
Ir kad vokiečiai tikt vogt ir keikt nesigėdi.

O štai tarp lietuvninkų taip jau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis
Lietuvai ir lietuvninkams mums gėdą padaro.
Ak lietuvninkai, širdingi mano broleliai! 885
Ben nesilygykim akliems šio svieta bedieviams
Ir n'atbokim, kad į mus žiūrėdami bloznai
Šypsos ir glūpus štukius pramanydami juokias.

Taigi dabar aš jus, kaip viernas klaps pamokydamas,
Nei prancūziškai, nei vokiškai nepagyriau; 890
Bet tikt būriškai, kaip draugas jūsų pažįstams,
Jums tiesiog pasakiau, kaip man pasakyt pasitaikė.

Ant jau Mertyno nulydėjom didelę šventę,
O Adpentai su Kalėdoms jau prisiartin.
Vei kaip iš vakarų tamsių rūstaudami vėjai 895
Vėl jau į žiemius bei rytus pradeda trauktis
Ir žiemos šalčius pas mus į Lietuvą varo.
Ak, jau skubykimės ben veik stubas pasišildyt

Ir gaspadoriškai stoves galvijų paprovyt,
 Kad, minau, nieks, nei paršuks turėts nesušaltų. 900
 Juk kiekviens galvijąs, kad jau randasi gruodas,
 Mūsų rūpesčiams vierniems pasiliečovodams
 Ir į saujas mūsų žiūrėdams, pašaro laukia.
 Duokim, bet vis su protu padalydami duokim;
 Nės ateisiančios žiemos ilgumo nežinom 905
 Ir, kiek prieš šventas Velykas liks, nenumanom.
 Ar ne gerai, kad, jau vargingai peržiemavoję,
 Grečną zopostėlį mums dar pasilikusį matom?
 Nugi dabar jau skirkimės ir vapėti paliaukim!
 O Dieve duok mums, kad, šventes visas nulydėję 910
 Irgi sulaukę naujmetį bei šventai pasidžiaugę,
 Vėl susikviestumbim kaimyniškai pasisveikyt.“

ŽIEMOS RŪPESČIAI

Ant žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįžta,
 Ir šiaurys pasišiaušęs vėl mus atleikia gandyt.
 Vei kaip ant ežerų visur langai pasidaro,
 Lygiai kaip antai stiklorius įdeda stiklą.
 Taipgi namai žuvių, kur varlės vasarą šventė, 5
 Dėl barnių žiemos nei su šarvais užsidengia
 Ir tamsoj miegot kiekvieną gyvuolį siunčia.
 Ant laukus žiemys jau taip nugandino bardams,
 Kad ir balos, ir klampynės pradeda rauktis,
 Ir purvynai jų teškėt ir šliurpt pasiliauja. 10
 Kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai,
 Nei koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinka,
 Taip kad garsas jo toli galvoj atsiliepia.
 Taipgi dabar jau vėl sviets sveikyt pradeda žiemą.
 Ak, jau ben ir reik; Kalėdų didelė šventė 15
 Artinas, ir Atpentai nor poryt pasibaigti.
 Rudenis, ans dramblys, per daug nemandagiai drėbdams
 Ir besivoliodams purvuos, mus vargino skaudžiai.
 Kožnas į klumpes ir į vyžas įsinerdams
 Koliojo jo darbus ir jo madarą skystą. 20
 Bet ir ponai, su šulnais skraidydami žirgais
 Ir su poniškais kasdien viešėdami rėdais,
 Beteškant purvams, nešvankų rudenį peikė.
 Todėl į žiemius visi žiūrėdami žmonės
 Ir sausos žiemos didei gi belaukdami skundės. 25
 Taip visiems bedējuojant, štai pažars pasidarė,
 Ir tuo žiemiškai visur plezgendami vėjai

Darganas į pietus, kur gandrais miegti, nubaidė.
 Iš debesių žiema po tam iškišusi galvą
 Nei pikčiurna kokia su šūdais rudenio barės 30
 Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus,
 Ik ji jau po tam, rudens iškuopusi šūdus,
 Ant visų baisių klampynių kelią padarė
 Ir su rogėmis vėl skraidyt ir čiuožt pamokino.
 Taipgi dabar, kur mes pirm to pavasarį linksma 35
 Šventėm ir žoleles jo margas sav nusiskynėm,
 O paskui džiaugsmus šiltus su vasara baigėm,
 Ten pusnynai su baltais kalnais pasidarė,
 Ir žiema sav žiemiškas kvietkas nusipynė.
 Tikt dyvai žiūrėt, kaipo barzdoti pušynai 40
 Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo
 Ir nei puderuoti pončiai stov įsirėmę.
 Bet kiti nuogi žagarai, tarp jų pasilenkę,
 Būriškai po stogais jų stovėdami dreba
 Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjai. 45
 Bet ir kerplėšos, ir jų kelmai nusigąsta,
 Kad smarkus žiemys savo dumplės pradeda judyt
 Ir besijodams nei su sietais dulkina sniegą.
 Taipgi dabar visi pasislėpę gyvuoliai girių,
 Vėtroms vėl berūstaujant ir sumišai besipjaujant, 50
 Čia viens urvoj sav šiltai, kaip gal, įsigūžtęs,
 O kitsai tenai ant virbo tupi besnausdams.
 Taip, paukšteliai mieli, jums, taip mums pasidarė,
 Ir taip jus, kaip mus, baugin braškėdami šalčiai.
 Jus žiemos smarkums į šaltą girę nubaidė, 55
 O mus jis besipurtydams į stubą suvarė
 Ir pasišildyt nusiuntė pas kakalį mielą.
 Jūsų namai šalti, kur jūs miegodami krankiat,
 Jus negal užstot, kad jus išgandina šalčiai.
 Mes, kad mus žiemys per daug užkibina grumzdams, 60
 Tuo kytriai pasislėpt į šiltą pašalį lendam
 Ir tykam kampe, žiemos n'atbodami keršto,
 Sav tikrai sušilt karštoka viralą srebiam.
 Ak jūs vargdienėliai, jūs nuogi nabagėliai,
 Ar būt šilts, ar šalts, ar kits koks dyvinas oras, 65
 Rūbais vis vienais ir tais pačiais užsidengiat.
 Mes, kad saulė mums per daugel nugarą kaitin,
 Tuo trinyčius ar kobotus vėsius užsimaujam;
 O kad jau per daug žiemys mus pradeda dovyt,
 Štai tuojaus vilnoną sav ir kailinius imam 70
 Ar tikrai sušilt į šiltą patalą kopam.
 Taip bedūmojant man, vilkai gaujoms susibėgo

Ir, kaip pratę yr, tamsoj tralalaudami staugė.
 Ak jūs neprieteliai, ar jau mėsos pasigendat?
 Ar jau vėl skilvyj jums pastninkai pasidarė? 75
 Eikš, šiaury baisus, išklėstyk nugarą bloznu!
 Bausk, prispausk su šalčiais juos, kad gloda jų būtų!
 Juk baisu žiūrėt, kaip jie kas vasarą mielą
 Nei mėsininkai per laukus bėginėdami smaugia.
 O kad jie pagiryj užpuola kaimenę linksmą, 80
 Tai nesirūpin, ar liesa, ar tukusi kiaulė,
 Irgi negailis, kad kokį kuiliuką suėda;
 Bet ir kuilį didelį jie parplėšt nesibijo.
 Taip tie neprieteliai, kiaulienos jau prisiėdę,
 Dar nesisotin, bet ir jautienos užsigeidę 85
 Taip berždžias, kaip ir veršingas pamuša karves.
 O ir tai negana; jie vis daugiau išsižioję
 Jau ir jaučių šešergių parplėšt nesibijo.
 Ai, kiek margių, kiek dvylių jie sviete suėda!
 Žalį su laukiu kytru bei bingusį keršį 90
 Kartais, į laukus nusibastę, pradeda gandyt.
 Bet ir juodo jie daug syk n'atbodami buliaus,
 Plėšyt ir mėsos prisiest į kaimenę šoka.
 Kerdžiaus ir piemenų, kad juos uliuodami baido,
 Kartais taip n'atboj, kad vos į pagirį traukias 95
 Ir nusinešę ką tuojaus tikt ėda, tikt ėda.
 Ak žiemy, žiemy, susimilk, padaryk mums provą!
 Juk ne daugio reik, štai jau galvijų neteksim,
 O po tam dar mus pačius su gimine mūsų,
 Moteres ir vaikus vilkai mėsinėt pasidrąsys. 100
 O jūs jėgėrės mokyti, jūs liesininkai,
 Kam nešaudot, ką valdonai paliepė šaudyt?
 Argi nežinot, kad nei viens malonings karalius
 Juos užmušt ir išgaišyt žmonėms nepavydi?
 Ar dykai jis jums kulkas bei paraką davė? 105
 O dėl ko vartus kytrus pas girę pastatė
 Ir linksmi gyvent jiems ūbą primušė lauko?
 Ei kiek syk į šilą vogt nuvažiuodami būrai
 Su kašele dovanot slaptoms jiems atneša kumpį
 Ir aklai prisisurbt su stuopoms pripila gerklę! 110
 Bet tai vis klasta; nės varts taipo prisisurbęs
 Jau po tam ir prisiegos atmyt užsimiršta,
 O taip jam bekapanojant klastuodami vagys
 Liepas uždraustas, pušis ir drūtmedį vagia
 Ar, nusišovę su griekais, sav parveža briedį 115
 Irgi namėj slapta mėsinėdami juokiasi šelmiai.
 „Rods, – tarė Pričkus, su tabaku būrus pavitodams

Ir, kaip būdas jo, žnairioms į Kubą žiūrėdams, –
Rods jūsų mylista jau patys tiek išsيمانot,
Kad klastuot ir vogt vierniems nepridera klapams. 120

Aš, šaltyšius, aš, mokyto Bleberio žentas,
Daug klastų tarp jūs numaniau, į baudžiąvą jodams.
Štai ben vieną tikt žodelį jums pasakysu.
Tūls tarp jūs, mano sėbrai, vos į baudžiąvą slenka
Ir atsivilkęs, kad reik suktis, vos rėplinėja. 125

Viens, stovėdams ir vis šen ir ten žioplanėdams,
Pasakas ir niekus visokius užneša draugui,
O kitsai tikt vis į pypkį kemša tabaką
Ar uždegt ugnies į pintį skilia vėpsodams;
O vėl kits ką vogt slaptoms į pašalį traukias 130
Ir, kašeles kitų draugų kytriai sumedžiojęs,
Kaip koks šuo smarkus pakavotus trupučius ėda
Ir kitiems baudžiauninkams tikt gėdą padaro.

Kad koks lenkiškas ar žydiškas balamūtas
Taip nesvietiškai klastuot ir vogt užsimano 135
Ar kad vokietis koks, vokiškai pameluodams,
Taip ponus, kaip ir būrus, apgaut pasidrąšin,
Tai nesidyviju, nės jiems toks prigimė būdas.
Ale ką mislijat, kad toks tūls randasi smirdas,
Kurs lietuviškai kalbėdams pradeda branyt 140
Ir visai n'atboj, kad Krizas Krizą prigauna?

Ak dyvai, kad jau dėl mūs vierni liesininkai
Su viernais vartais visur dūsaudami skundžias.
Juk baisu klausyt, kad, ant česnių susibėgę
Ir brangvyno būriškai prisiriję, būrai 145
Kits kitam klastas ir šelmystes pasižįsta
Ir iš savo griekų sunkių šūtka pasidaro.
Viens apbranijęs liesininką giriasi šelmis,
O kitsai vartus priviliojęs juokiasi smirdas.
Šis, akis užsipylęs ir dūkiu svyrinėdams, 150
O ansai, iš viso jau po suolu nupuolęs
Ir kone merdėdams, dar būrų giria vagystę.

Ak tu šventis Dieve, kokią gi gadynę sulaukėm!
Ak kokios tamsybės jau apjekino svieta!
Pons ir tarnas jo peklon tikt bėga, tikt bėga. 155
Dievą viens nieku laikydams juokiasi šelmis,
O kitsai, kad jam įtiktų, niekina Dievą.
Tūls, kruopas nedarytas ir vos pasukas ėsdams,
Po vargų našta kasdien vaitoja pakumpęs;
O dar ir toksai utėlius juokiasi Dievui! 160
Skundžias neprietelius, kad ponai vargina svieta
Ir kad būrams jie paskutinį lašina kraują;

O tačiaus linksmai nusipešt į karčemą bėga,
 Taip kad panedėlyj dar krapšto kruviną snukį.“

„Ak, – tarė jam Enskys, pas kūmą Krizą sėdėdams, – 165
 Pričkau, tu per daug jau mūs išniekini būdą;
 O dėl ko tu taip lietuvninką nabagėlį
 Išdarkai, jo šelmystes visas pasakydams?
 Ar nedabojai, kad visi taip elgiasi būrai?
 Švėds, maskolius, lenks ir žyds kitaip nepadaro, 170
 O ir vokietis, prancūzui „vui“ pasakydams,
 Taip kaip tikras koks prancūzas moka prigauti.
 Juk ir tu, gaidau, šaltyšium dar nepastojęs,
 Su kitais draugais linksmai mokėdavai elgtis.
 Ei kiekisyk, su mumis tamsoj į girę nučiuožęs, 175
 Padarynėms, kaip mes, visokius vogdavai uosius!
 Ale beje tu vis kytriai prisivogti mokėjai;
 Todėl ir vartai tave dar niekad os nenutvėrė.
 O štai mus nabagus glūpus (tik gėda sakyti)
 Jau tiekisyk ir taip aštriai liesininks koravojo, 180
 Kad, manding, klastuot ir vogt jau reiks pasiliauti.“

„Rods, – tarė Selmas, – nei vienam klastuot nepareitis,
 O lietuvninkams dar juo daugiaus nepritinka.
 Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
 Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų, 185
 Iš visų kampų šio svieta jau susibėgo.
 Ne tik vokiečiai visoki mus pažiūrėti,
 Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko;
 Taip kad ir lietuviškai kalbėdami valgo
 Ir jau rūbais mūs, kaip mes, vilkėti pagavo; 190
 Tikt margų marginių dar nešioti nedrįsta.

Taigi pameskim jau tokį netikusį būdą,
 O viernai visur ir viežlybai pasielkim,
 Taip jau ir svetimi mus būrai girt nesigėdės.
 Juk mums Dievs aštriai, kaip žinom, zokaną duodams, 195
 Draudęs yr klastas visas ir visą vagystę
 Ir nei šiaip, nei taip prigaut mums nedavė valią.
 Kad Dočys ar Jons Mikolui pavagia stungi,
 Ar kad Jekė, ką neviežlybai panorėjus,
 Su klasta slaptoms Katrynos atima ražą, 200
 Tai jau didis grieks; ne, taip užsigeisti netinka.
 Ei kas tai per grieks, kad kartais didelį rąstą
 Šis ar tas, ar ans pasikirtęs pradeda skaldyt
 Ar kad aužuolus šulnus durnai sukapojęs
 Duoną kept ar ką džiovyt į kakalį kiša! 205
 Ar nebūt ir keras koks tam reikalui tikras,
 Ar kūlelis, iš žagarų sausų padarytas?“

„Jaugi gana, kaimynai! – Pričkus šaukti pagavo, –
 Kas krivulei reik, išmanomai pasisakēm,
 Bet, kas žiemai dar reikės, trumpai pasakykim. 210
 Žinot, kad ugnis, kurią mes skildami darom,
 Daug naudos ir daug iškadų gal padaryti.
 Kad, pasikūręs ją, kuklius ar šiupinį verdi
 Ar kad, kepdams ką gardžiai, pas kaminą sėdi,
 Tai tav iš drūtų minkšti pasidaro kąsniai. 215
 Ei koktu dūšelei, kad didei prisivargęs,
 Susnigts argi sulyts pas šiltą kakalį traukies
 Ir mylėdams jį pamaži jau pradedi snausti.
 Ar ne gerai, kad Dievs ugnelę mums dovanojo?
 Bet ir malkos reik, kad nori stubą pašildyt 220
 Ar kad kokį sav prisikaitęs šutini puodą.
 Misyk tikt, kas būt iš mūs, kad virt užsigeidę,
 Kas mums reik, nei šio, nei to nerastume sviete.
 Tai jau kiauliškus reikėtų jovalus esti.
 Ogi ką veiktumbim, kad kuočės, peršalę smarkiai, 225
 Užkagalės šiltos nerastumbim pasislėpti,
 Bet nei žvėrys ant laukų bėginėdami vargtum?
 Taigi nevenk, žmogau, kassyk, kad viralą verdi
 Ar kad šildytis kytriai pas kakalį timsai,
 Tam dėkavot, kurs ugnį tav ir šilumą davė. 230
 Ale nepykit, kad aš jums, kaip puolasi šulcui,
 Dargi daugiau, kas reik, trumpu žodžiu pasakysu.
 Tas ugnies skaistums, kursai mums žibina stubą
 Ir, kad verdam ką, valgius iššutina puode
 Ar žiemos čėse, kad reik, mums kakalį šildo, 235
 Ta liepsna, klausykit tikt, kad mes nedabojam,
 Daug, ak, daug iškadų gal ūmai padaryti,
 Taip kad jos smarkums, tamsoj pasikėlęs,
 Ne tiktai mūsų būriškas sudegina šėtras,
 Bet ir poniškus butus supleškina greitai. 240
 Juk girdėjot, kaip dusyk puikiam Karaliaučiu
 Dėl raspustos ir sunkių griekų pasidarė.
 Argi nematėte jau daug tokių nabagėlių,
 Ubagais einančių, kurius sušutino liepsnos?
 Tūs iš jų sav pats, be proto kakalį kurdams, 245
 O kits, taukus spirgydams, susvilino namą.
 O kiek sykių glūps ir nuopertas savovalninks,
 Pypkį sav užsidegęs, tarp šiaudų nusibasto
 Ir, žėlėk Dieve, taipo supleškina kiemą,
 Kad iš viso tikt vos gals tvoros pasiliekti. 250
 Taip paskui toks neprietelius, iškadą padaręs,
 Ir nei koks baisus razbaininks sviete nerimdams,

Jau pasislėpt ir šen, ir ten tikt bėga, tikt bėga.
Taigi dabar bylinėk su juom, taip ubagu tapęs.

Argi netyrėte, kaip mūsų mylimą Krizą 255
Pernai neprietelius Dočys susvilino visą?

Tas širdings žmogus, kaimynu mūsų bebūdams,
Kožną vis lietuviškai mylėdavo sėbrą.
Ypačiai ir labiaus šeimyną jis savo mielą,
Kaip save patį čėdydams, mylėt nepatingo. 260

Darbą nei vienam jisai n'uzdėdavo sunkų,
O prisidirbus kiekvienam, kaip reik gaspadoriui,
Vis gardžiai keptus ir virtus duodavo kąsnius.
Tikt dyvai klausyt, kad Lauras, mūs pakamorė,
Krizo kelnores ir kuknę pradeda garbyt. 265

To žmogaus namelius Dočys, kaip jau paminėjau,
Pypkį sav užsidegęs ir kirmyt nusibastęs,
Naktį prieš gaidžius taipo supleškino pernai,
Kad iš namo jo vos kuolas viens pasiliko.

Ak mano kaimynučiai, ak širdingi broleliai! 270
Aš dėl Dievo jus meldžiu, n'uzmirškite Krizo;
Ir kad jums jisai pasiklonios, ubagais eidams,
Ben nepadyvykit jam, jo pamatydami skrandą,
Ir kad jis Tėvemūs skaitys, nebarkite biedžių.

Nės kas naktį jam, žėlėk Dieve, pasidarė, 275
Tai mums per pietus kasdien dar gal nusiduoti,
Kad mes, kaip tūls vokietis, prastodami Dievą,
Šelmystes padaryt, klastuot ir vogt nesiliausim.

Taigi mokykis, miels žmogau, čėsu pasirūpyt,
Kaip žiemavojant tav reikės kasdien pasielgtis. 280
Šalant be šiltos stubos išbūt negalėsi,
O šaltos kuršolės srėbt ir surbt nenorėsi.

Todėl tankiai tav reikės ugnies prasiskilti
Ir ašuočių ant ugniavietės pastatyti.
Tikt, minau, saugokis, kad sav kakalį kurdams 285
Ir pasikepdams ką bei skanų viralą virdams,

Nei save patį, nei kitus draugus nepažeisi.
Juk girdėjai, kaip Dočys, ansai savavalninks,
Krizui negandas, vargus ir gėdą padarė.

Todėl nemiršėk kasdien į kaminą žvilgtert 290
Ir kytriai krapštyt, kad suodžių kas pasidarė.
O stuboj nevalia sukraut ant kakalio skiedras.
Šiukštu čia džiovyt ar džiaut ben pagalį vieną.

Žinot juk visi, kokį mes urdelį turim 295
Ir kaip vyriausybė tą ketina pakarti,
Kurs kaip kietsprandis šaltyšiaus žodį paniekins.
Bet ir tai negerai, kad kartais ko pasigedęs

Naktyj į tamsius kampus su žiburiu kopi
Ar ant vaikpalaikių, kaip tėvui reik, nedaboji.“

Prickui taip šaltyšišškai būrus bemokinant, 300

Štai ant ūlyčios toksai pasidarė šūvis,
Kad ir žemė su visais daiktais padrebėjo,
O stuboj langai, naujai taisyti, sudrisko.

Kožnas šūvį tą girdėdams taip nusigando,
Kad apgaišę tuo keli po suolu nupuolė; 305

Bet kiti tarp jų, daugiaus turėdami proto,
Iš stubos Plaučūno tuo kūliais išsiriti
Irgi bekapanojant ant kiemo Duraką rado.
Nės Dočys varnienos est permier užsigeidęs,
Biedžiui tam glūpam loduotą puloką davė, 310

Liepdams, kad jam tuo nušautų dvylika varnų.
Duraks, paikas vaiks, gaspadoriaus savo paklusęs,
Varnų mušt tuojaus kiek reik su puloku bėgo.

Štai, ant kraiko jis išvydęs didelę varną,
Šovė taip durnai, kad šaudams uždegė skūnę 315

Ir kaimynų tuo visas supleškino trobas;
Bet ir Duraką puloks perplyšdams pagadino.

Tokiai negandai, žėlėk Dieve, nusitikus,
Tuo pons amtsrots su tarnais visais pasirodė 320

Ir tyrinėdams klausė, kaip ugnis pasikėlus.
Štai kiekviens, širdingai verkdamas irgi dūsaudams,
Dočio neprieteliaus ir varnų jo paminėjo.

Amtsrots su tarnais, kalbas girdėdami tokias,
Dyvijos didei ir Dočį bardami spjaudė. 325

Bet dar to negana. Raspustą reik koravodyt.
Todėl su lenciūgais jį drūtai surakino
Ir surakytą taip ant rogių nuvežė sūdyt.

Po penkių dienų daugums susirinko sūdžių
Ir daugybę liudininkų tuojaus suvadino. 330

Štai tuo Milkus ir Enskys su Bleberio žentu,
Lauras ir Laurienė, Jekė su Pakuliene
Liudyt ir ant Dočio skūst anksti nukeliavo.

Taipgi dabar visiems jau viežlybai susirinkus,
Dočį provninkai atveddyt urdelį davė.

Jis didei dūsaudams provninkams pasirodė. 335

Ponai klausė jį, kaip sūdžioms reik tyrinėti,
Kad jie provą nor kožnam vertai padaryti;
O ir liudininkai visi, provon suvadyti,
Liudijo taip vertai, kad ponai liudymą gyrė.

Bet Dočys, girdėkit tikt, rankas įsirėmęs, 340

Provninkams visiems nei gero nedavė žodžio.
„Kas jums rūp, – tarė jis, – jūs provninkai maloningi,

Kad, varnienos kartais aš išsikept užsigeidęs,
 Varnų ben porelę sav pietums nusišauju?
 Ar nepavelijo gaišyt jas mūsų karalius? 345
 Tarp lietuvninkų daug yr išdykusių būrų
 Ir bernų daug yr, kurie tą niekina valgį;
 O man vis viens miers, kad tikt mėsos prisivalgau.
 O jūs biedžiui man kąsnelį tokį pavydit?
 Ar negana, kad aš jums varnų nunešu kojas 350
 Ir, kaip būrui reik, sugavęs dvylika žvirblių,
 Galvas nusuktas kasmets jums duot nesistengiu?
 Taigi ben irgi manęs ben kartą jau susimilkit,
 Kad aš iš bėdos, gaivydams savo dūšėlę,
 Varnų ben kelias išsikept kasmets nusišaudau. 355
 Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
 Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas.“
 Pričkus su kitais šaltyšiais, Bleberio sėbrais,
 Dvyjios didei, dyvus girdėdami tokius.
 „Ak, – tarė viens tarp jų, – toktu su mūsų gadyne, 360
 Kad savovalninkai, drausmės n’atbodami ponų,
 Sav ir artymui biednam iškadą padaro.
 Ar negana pons amtsrots mus, kaip tėvs pamokydamas,
 Draudęs yr su pūčkoms ant padvarių šaudyt?
 O kiek syk kunigai, mišias laikydami, barė, 365
 Kad mes ponams, kaip mums reik, klausyt nenorėjom.
 Taigi dabar žiūrėkit tikt, kas mums pasidarė!
 Ak Dočy, Dočy, tu mūs klausyt nenorėjai,
 Kad tave mes visi viernai graudendami barėm!
 Rods, žėlėk Dieve, mūs viešpatys maloningi 370
 Būrą, vis pinigų daugiau norėdami, lupa.
 Kad Dočys porelę varnų kept nusišauja
 Ar čerpėj nešvankią jų sav šutina mėsą,
 Rods negražu girdėt ir būrui didelė gėda.
 Ale ką veiks žmogus stokodams ir badu mirdams? 375
 Dėl bėdos juk kartais daug dyvų nusiduoda.
 Tikt permier negerai, kad kuočės glūps savavalninks
 Šaudydams durnai kitiems supleškino namą.“
 Taip visiems besiskundžiant vakmistras atsibastė
 Ir šaltyšiams į Karaliaučių paliepė rengtis. 380
 Tuo pilvots Kurpiūns, vyriausias jų pakamorė,
 Vakmistrui pasikloniodams kepurę nuvožė
 Ir, kas tarnui reik, atlikt viernai pažadėjo.
 Taip po tam jisai, suvadinęs dvylika šulcų,
 Urdelį davė po penkių dienų pasirodyt. 385
 Tuo jie visą Vyžlaukio sujudino valsčių,
 Taip kad iš visų pašalių susirinkę būrai

Nei koks skruzdėlyns visur kribždėti pagavo.
Rods taip reikia padonams ponams savo paslūžyt
Ir atlikt viernai, kad juos jų spaudžia malonė. 390

„Ak, – tarė Lauras, viežlybus žodžius pasakydams, –
Ak, katrul jau čėsas mūsų nelabs nusibastė!
Kožnas juk žioplys, vargdienių nugarą lupdams,
Savo malonę dar iškelt ir girt nesigėdi.
Kaspars (juk visi pažįstat Kasparą smarkų), 395
Tas nevidons baisus, vis poniškai pasipūtęs,
Nei erškėtis koks nabagėlį gandina būrą;
O jo dumčius Daugkalba, toks jau balamūtas,
Rėkaudams vis nei gaidys savo skiauturę rodo.
Ak, kaip maž tokių, kurie, valdydami svietą, 400
Gailis savo žmonių kaip reik ir atmena Dievo.“

„Tu, – tarė Pričkus jam, – saugokis Kasparą kibyt
Ir tylėk, kad dumčius jo tav muša per ausį.
Dumplės yr naudingas daikts į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekadods nederėjo 405
Ir debesių greitų žingsnius stabdyt negalėjo.
O ar gal ereliui žvirblis glūps prisilygyt,
Ar bloga varlė prieš liūtą didelį stengtis?
Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt
Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų.“ 410

Tuos žodžius visiems gi begirdint ištare Pričkus
Ir, į kailinius išverstus tuojaus įsinėręs,
Amtsroto javelius iškultus į Karaliaučių
Su kitais viernais šaltyšiais nuvežė greitai.
Bet ir vakmistrui pons amtsroto buvo paliepęs, 415
Kad ir jis su Pričkum ant pinigų padabotų.
Nės to amtsroto šykštumas buvo be soties,
Ir kad kartais jis vargdieniui duodavo grašį,
Tai tuo tris naktis dėl to miegot negalėjo;
O, išaušus jau, taip daugel ašarų verkė, 420
Kad jo slūginės ir bernai visi nusigando.
Tarnas jo Šlapjurgis su merga Susukate
Sako, kad jisai dėl to taip ubago baidos,
Kad jam naktįj apmauduot ir verkt nereikėtų;
Nės jam šilings duots sapne kaip grieks pasirodo 425
Ir tamsoj vis ik išauštant gandina biedžių.
Bet dumčiuks jo, kurs kasdien jam patalą kloja
Ir kasnakt, kad kožnas jau sav miegt įsigūžtęs,
Skarbus sergėt tur, penkias liktis užsidegęs,
Sako, kad jo pons daugsyk didei nusigandęs 430
Irgi drebėdams prieš gaidžius iš patalo šoka.
Nės prieš gaidgystę vis jam bilduks pasirodo

Ir jo skrynę su skarbais į kaminą velka.
 Todėl jis kasryts, kad jau vėl užteka saulė,
 Klūpodams kaip tikras nars pas atdarą skrynę, 435
 Už išlaikymą skarbų Tėvemūs pasiskaito.
 Todėl irgi dabar šaltyšiams į Karaliaučių
 Dergiant su karališkais grūdais nukelivus,
 Verkė jis kasdien ir naktįj rimt negalėjo.
 Kartais keikė taip, kad jo vaikai nusigando, 440
 O vėl kartais iš knygelių poterius imdams
 Irgi dūsaudams pas knygas aukštyn pažiūrėjo.
 Taipgi bevargstant jam ir gėdiškai bedejuojant,
 Štai viens jo tarnų pargrįžęs jam pasirodė
 Ir pasikloniodams, kaip tarnui reik pasikloniot, 445
 Jam kupčelninko Mikolo gromatą davė.
 Amtsrotui laiškus atplėšiant irgi beskaitant,
 Štai ir Pričkus jau parčiuožęs iš Karaliaučiaus,
 Ale dūsaudams ir liguostas jam pasirodė;
 Nės jau žilas buvo žmogus ir sirgdavo tankiai. 450
 Amtsrots, tris žakus naujų skarbų pamatydams,
 Vėl atsigavo ir sunkiai dūsauti paliovė.
 Bet kaip jo tarnai, kiek yr, surokuoti pagavo,
 Štai kokia nečėstis! Šilingo pasigedo.
 Amtsrots dėl iškados tos taipo nusigando, 455
 Kad per visą naktį vėl miegot negalėjo,
 O, išaušus jau, taipo sumušdino Pričkų,
 Kad vos tris dienas sulaukęs numirė biedžius.
 Bet ir vakmistrui taip smarkiai mušė per ausį,
 Kad ir jis penkias dienas ant patalo sirgo; 460
 O būrus visus, kurie jo pardavė grūdus,
 Liepė todėl pliekt, kad jie pasivėlinę buvo
 Ir tiek rūpesčių sunkių jam buvo padarę.
 Tai, broleliai, tai visa šio svieta malonė!
 Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą! 465
 Juk jau, kas tikt nor, tas būrišką nabagėlį
 Stumdo šen ir ten nei kokį šunį nevertą.
 „Tič, – tarė Selmas, – ne per daug dėl to nusimykim!
 Juk be Dievo svieta nieks negal nusiduoti.
 Ponai žemės šios negal be jo ponavoti, 470
 O mes būrai vėl be jo negalime vargti.
 Kožnas tur, kaip Dievs jam skyręs yr, pasikakyt.
 Tas, kurs užgimdams aukštai kaip pons atsisėdo,
 Mislyt tur, kad jį tenai miels Dievs pasodino;
 O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo, 475
 Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo,
 Kad tikt viežlybai kaip reik atliekt savo darbus

Ir labiaus, kad jis širdingai bijosi Dievo.

Tu savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
 Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą, 480
 Ar tu ne taip jau kaip biedžius toks prasidėjai,
 Ir moma taip tav, kaip jam, pasturgalį šluostė?

Kas tav liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
 Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?

Dievs ant sosto prakilnaus tav paliepė sėstis 485
 Ir piktus koravot bei baust tav įdavė šoble;
 Bet teisiuosius kirst ir durt tav nedavė valią.

Taigi dabokis, aštrų kardą savo pakeldams,
 Kad n'įžeistumbei tav klausantį nabagėlį.

Ale matau, kad tu, tyčioms akis užsimerkęs, 490
 Vieryt jau bijais, kad Dievs visur tave mato
 Ir kad kartą jis atdengs tavo visą raspustą.

Tiç tikt, ik sūdžia šio svieto tav pasirodys
 Ir ponus taip, kaip ir mus, sūdop suvadinęs,
 Algą kiekvienam, kaip pelnęs yr, sudavadys. 495

O jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai!

Jūs baudžiauninkai, bernai ir kaimenių kerdžiai,
 Ir kas dar daugiaus yr stenančių nabagėlių,
 Ramdykit ben ašaras irgi paliaukite verkę!
 Žinom juk visi, kas pernai mums pasidarė, 500

Kaip, žėlėk Dieve, pons amtsrots mūsų nabašninks
 Numirdams nuoglai mums raudą didę padarė.

Ak, pon amtsrot, ak, dėl ko mums numirei pernai?
 Žinot juk, kaip mes, per daug raudodami biedžiai,
 Ak, žėlėk Dieve, baisingą sukata gavom, 505

O daugums, užkimęs jau, kalbėt negalėjo.
 Ogi dabar, kad vėl iš naujo verkt nesiliausim

Ir ilgiaus nesvietiškai vaitodami kauksim,
 Tur mūs akys iškirmyt ir kūns nusidovyt.

O kas bus paskui, kad jau gyvent nederėsim 510
 Irgi karaliui, kas mums reik, atlikt negalėsime?

Ūkius mums atims ir nešt lieps ubagų krepšą.
 Taigi nešūtykim, kad ponai skiauturę rodo

Ir velnių vardus kasdien rokuodami keikia.
 Dievs kiekvieną kartą ras, kaip yr pažadėjęs, 515

Ir kožnam atlygys, kaip jis yr nusipelnęs.

Jaugi gana šiamsyk vaitojus irgi dejavus!

Skirkimės irgi namo, tiesiog vandruot n'uzsimirškim.

Tikt girdėkit, kaip ant mūs jau barasi moters,
 O vaikai ant ūlyčių bėginėdami klykia. 520

Jaučiai su arkliais ir karvės pašaro stena;

O paršingos kiaulės bei išalkusios avys

Su kitais daiktais į mus žiūrėdami verkia.

Jau pargrįžtam jus gaivyt; ben meldžiami laukit;

Gausit, kas jums reik, ir šiandien dar prisiėsit.

525

Žinom juk, kaip reik bandelę mylimą sotyt

Ir kiek sykių ją per dieną reikia pagirdyt.“

„Rods, – tarė Lauras, – rods taip reik gyvent gaspadoriams,

Kad jie nor gyvent kytriai ir pilnavot ūkius.

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko,

530

O prancūzpalaikiai į jį žiūrėdami šypsos.

Šypsos rods, o tik mūsų šauną garbina duoną

Ir dešras rūkytas su pasimėgimu valgo.

O štai, jau lašinių lietuviškų prisiėdę

Ir mūs alų su gvoltu jau visą sugėrę,

535

Viežlybus lietuvninkus išpeikt nesigėdi.

Tu prancūziškas žioply su šveisteriu storu

Ir kas dar daugiau susibastėt Lietuvą vargyt,

Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekyt?

Ar negalėjot ten pasilikti, kur jus nuperėjo

540

Ir varles bei rupuižes jus ėst pamokino?“

„Ai, – tarė Selmas, – tu per daug pasakai prancūzams.

Juk žinai, kiekviens žioplys tur savo davadą.

Mes lietuvninkai barščius ir šiupinį skanų

Su lašiniais gardžiais išvirtus girdami valgom;

545

Ir šulnų dešrų, lietuviškai padarytų,

Dar, kad turim tikt, nei šiaip, nei taip nenugrisom;

Ne, nenugrisom dar, bet vis daugiau užsigeidžiam!

Kad prancūzpalaikis, riebių varlių prisiėdęs,

O lietuvninks, žirnių bei lašinių prisivalgęs,

550

Kaip krikščionims reik, dosningo n'atmena Dievo,

Tai taip viens, kaip kits neverts, kad plutą nukąstų.

Žalis su dvyliu, su margiu irgi su palšiu

Yna, kad nor ėst, šiaudų pamatydami kūlį;

O kad iš tikros širdies jiems primeti pluoštą,

555

Tuo su liežuviu jį krimst į gomurį traukia

Ir savo šiaudus vis į mus žiūrėdami braškin.

Ak kad jie lietuviškai kalbėti galėtų,

Dar už dovaną tą stalde didei dėkavotų.

Vasarą rods kita, kad pievų žydi žolelės

560

Ir kad kožnas daikts, lauke savo pašarą krimsdams,

Su pasimėgimu valgo ir linksmi šokinėja.

Bet kad rudenis ir žiema jau pradeda rūstaut

Ir visi daiktai, baisybių tų nusigandę,

Slepias ir pasislėpę graužia savo zopostą,

565

Tai jau ne miera ką skirstyt ar pasisavyt,

Bet užger reik pr'imt, kaip duoda Dievs padalydams.

Žinom juk ir jau daug syk ištirdami matėm,
 Kaip gyvi daiktai, kad šaltis jau pasipurtin,
 Slapos ir pilvus skūpai maitydami kramto. 570
 Varlės su žuvimis, vėžiai su savo vėžyčiais
 Ir kas dar daugiau po ledu gyvendami snaudžia
 Ar kas giriose sumišai bėginėdami vargsta,
 Visslab rods žiemos čėse savo pašarą randa;
 Nės dosningas Dievs kiekvieną žino pasotyt; 575
 Ale su pilnoms saujoms mus vis šert nežadėjo.
 Taigi nereik tuojaus nusimyt, kad mūsų zopostas
 Ant laukų menks rodos ar pasimažina greitai.
 Juk ne pirmas mets, kaip mes gyvendami vargstam,
 Irgi ne pirmas sykis jau, kaip šiupinį verdam. 580
 Daug išleidom jau skūpų pavasario čėsu,
 O kiek vasarų bei visokių rudenių matėm!
 Klauskit tik senuosius, jūs glūpieji bebarzdžiai,
 Ir girdėkit, ką jie jums pasakys prisivargę.
 Jūs, vaikai glūpi, dar svieta šį nepažįstat, 585
 Bet nei žindyti paršukai vis šokinėjat.
 Dar ir jums ateis vargingos jūsų dieneles,
 Kad pamaži, léles ir žirgus savo pametę,
 Iš bėdos pelnytis ką nusitversite darbus.
 Mes, surukę diedai, mes gi, kuproti nabagai, 590
 Mes taip jau, kaip jūs, ant ūlyčių šokinėjom
 Ir taip jau, kaip jūs, savo jauną vasarą šventėm.
 Ar tikėjomės, sulaukę rudenį kumpą,
 Taip ūmai nusidovyt irgi pablogt taip greitai?
 Ak, kaip veikiai žmogiškos nudyla dieneles! 595
 Kožnas viens žmogus, taip pons, kaip burs, prasidėdams
 Ir vargingai užgimdams tikt pumpurą rodo,
 Ik po tam tikrai, kaip dūšiai reik, prisižindęs
 Auga be rūpesčių, kasdien iš pumpuro kopdams.
 Ale su viena diena žiedelis dar nesirodo, 600
 Bet reik daug dienų, ik pumpurs jo prasilukština
 Ir savo paslėptą grožybę visą parodo.
 O vei silpnas daikts vos vos žydėti pradėjo,
 Štai jau ir vargai tuojaus jį pradeda stumdyt.
 Žinom juk visi, kaip mums biedniems pasidarė, 605
 Kaip mes, vaikesčiais glūpais dar būdami, žaidėm.
 Ak, kur dingot, ak, jūs jaunos mūsų dieneles!
 Rudenis ir žiema grožybes jūsų sudarkė,
 O mums, diedams, jau vainiką žilą nupynė.
 Vei, broleliai, seną vėl nulydėjom metą 610
 Ir visokius jo vargus taip jau nulydėjom.
 Ką mums naujas mets ir vėl atkoldama saulė,

Kad mus sviete Dievs laikys, toliaus sudavadys,
Dar ikšiol nenumanom ir žinoti negalim.

Ant laukai šalti, kurių mes nugarą minkštą 615
Vasarą režem ir grūdelius bėginėdami barstėm,
Dar su ledais ir su pusnynais miegt užsikloję
Irgi nerodo, ką mums Dievs dosnings pažadėjęs
Ir surokavęs yr, kaip mes dar sviete nebuvom.
Bet pamatysim, kad jau vėl su padėjimu Dievo 620
Vasara rodysis, ir mes vėl šilumą jausim.
Čėso reik, to čėso tikt kantriai palūkėkim
Ir, ik dirvos vėl ką duos, palūkėt nepailskim.

O tu miels Dieve, tu dangiškas geradėji!
Tu pirm amžių, kaip mes dar dūmot negalėjom, 625
Jau išmislijai, kaip kartą mes prasidėsime
Ir ko mums reikės, kad šviesą šią pamatysim.
Tu mums sąnarius ir ūmus visus dovanojai
Ir sudavadijai kiekvieną reikalą mūsų.
Tu dienas verksmų bei džiaugsmų mūsų paskyrei 630
Irgi nulėmei jau kožnam ilgumą dienelių.
Štai vėl čėσαι senojo pasibaigusio meto
Ir visokios priespaudos su tavo pagalba
Jau nusidovijo, biedžius mus raudinę tankiai.

Ak niekingi jūs džiaugsmai šiltos vasarėlės! 635
Jūs žolelės blizgančios su savo grožybėms!
O ir jūs paukšteliai su saldžiais alasėliais!
Ar kas dar daugiaus pas mus savo vasarą šventėt,
Jūs neprivalėt rūpytis, pas mus atsilanķę,
Kaip maitysitės ar kur sėtras savo sutversit, 640
Ir nei art, nei sėt, nei ką suvalyt neprivalėt;
Nės jums Dievs taip dovytis ir dirbt nepaskyrė,
Bet be rūpesčių jus išlaikyt pažadėjo.

Mes griešni siratos, mes biedni nabagėliai
Rods valnybės jūsiškos pasidžiaugti negalim. 645
Išgi mažų dienų mus skaudžios vargina bėdos
Ir iki mirštant mūčyt mūsų dūšias nesiliauja.
Taip, kaip žinom, ir jau vėl pasibaigusį metą
Tuo po Velykų, maisto dėl, trūsinėti pradėjom
Ir daug prakaito per visą vasarą mielą 650
Dirbdami nu karštų veidelių mūsų nušluostėm,
Ik zopostėliui ką susirinkom ir pakavojom.

Taipgi dabar, jau rudenį su svodboms nulydėję
Ir kaimyniškai bei viežlybai pasidžiaugę,
Rūpykimės zopostą dar pasilikusį čėdyt 655
Ir kad ką gardžiai pasikepsim ar išsivirsim,
Vis rytojaus ir kitų dienų paminėkim.

Nėsa dar ilgs pažygys, iki vėl vasarėlę sulauksim
 Ir šviežius valgius į puodus kraudami virsim.

Nugi dabar vėl skirkimės ir su padėjimu Dievo 660
 Skubykimės savo padarynes pamaži pasiprovyt;
 Nės saulelė vėl pusnynus pradeda gandyt
 Ir jau vieversiai linksmai lakstydami čypsi.
 Vei, vasarėlė jau pamaži prisiartina miela
 Ir, kas mūsų zopostams reiks, vėl žada parūpyt. 665

Bet be tavęs, tu dangiškasis mūsų tėtuti,
 Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada.
 Ką mums mačys priprovos, ką mūsų trūseliai?
 Ar kad, sėtuves ir naujus noragus nusipirkę,
 Art išsitrauksim ir grūdelius kaip reik pasisėsime? 670
 Visslab bus niekai, ką veiksime argi pradėsime,
 Kad žegnojanti rankelė tavo negelbės.
 Tu mus išlaikei per visą prašokusį metą,
 Tu dar ir toliau mus išlaikyti galėsi.
 Ką mums vasara duos, mes rods numanyti negalim, 675
 Bet tu jau žinai, kiek mums reikės, surokavęs.
 Mes glūpi daiktai n'išmanom tavo davadą;
 Ir tavo mislys neigi bedugniai mums pasirodo,
 Kad mes kartais per giliai pasidrašinę žiūrim.
 Taigi, tėtuti, toliau už kožną reikalą mūsų 680
 Rūpyk tėviškai, kad vėl jau vasara rasis
 Ir mes vėlei ant laukų trūsinėdami vargsim.“

TEKSTOLOGINĖS PASTABOS

Chrestomatijoje pateikiama nauja Kristijono Donelaičio *Metų* redakcija. Naujoji redakcija parengta pagal 1977 m. leidimą, redaguotą Kazimiero Ulvydo (Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, red. kom. Kostas Korsakas (pirm.) ir kt., Vilnius, 1977). Naujai redaguojant *Metų* tekste buvo atlikti tokie pakeitimai: 1) ištaisytos buvusios korektūros klaidos; 2) atstatytos didžiosios raidės žodžiuose *Adpentai / Atpentai, Dievas, Giltinė, Perkūnas, Sutvertojis, Viešpats*; 3) sudabartinta žodžių su *j* rašyba: *bjaurus, pjauti, pjudyti, spjauti* ir kt.; 4) atstatyti buvę žodžių praleidimai ir panaikinti prirašymai. Rašyba ir skryba paliekama kaip ir 1977 m. leidime, taip pat atsižvelgiama į dabartines normas. Pagal naujausius tekstologinius *Metų* leidimų tyrimus ir redagavimo rekomendacijas, atliktas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (Daiva Krištopaitienė, „Kristijono Donelaičio raštų rengimo ir redagavimo principai: ankstesnieji ir 1977 bei 1994 metų leidimai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2005, t. 7, p. 287–302; Idem, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, Vilnius, 2007; Idem, „Kristijono Donelaičio raštų rengimo principai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, kn. 28, p. 63–90), šioje knygoje skelbiamame Donelaičio tekste, palyginti su 1977 m. leidimu, buvo atlikti tokie pakeitimai ir redakciniai taisymai: 1) fonetika: atstatytos Donelaičio autografose vartotos trumposios pusdalyvio formos, kietosios priebalsės, veiksmažodžių su priesaga *in, en* formos su ilgiosiomis [i], [e]; 2) morfologija: atstatytos autografo originalios kaitybines ir darybines formos *dosnai, kulšės, mylė, procė, stonės* ir kt., originalios žodžių formos, jų įvairuojantys variantai, autografo įvardžių *sav, tav* formos, būsimąjo laiko atematinės formos su galūne *-su*, kieta priesaga *-ukas*; 3) sintaksė: atstatyti vietomis sukeisti žodžiai; 4) leksika: atstatyti autografo prielinksnių *nu, pri* variantai. Redaguojant ir rengiant tekstą, siekta jį išlaikyti kuo autentiškesnį, su visomis archajiškomis ir tarminėmis ypatybėmis. Naująją poemos redakcija siekiama artėti prie kanoninio, autentiškiausio Donelaičio teksto. Tekstą parengė ir redagavo Mikas Vaicekuskas.

ŽODYNĖLIS

<i>Adpeñtai, Atpėñtai</i> (sl.) – Adventas (4 prieškalėdinės savaitės)	<i>Ánsas</i> – tikrinis vyro vardas, iš vok. <i>Hans (Jonas)</i>	<i>atkópti</i> – vėl kilti aukštyn (apie saulę)
<i>ákselis</i> (germ. ²) – kapoti šiaudai gyvuliams šerti, kapoja, piaustinys	<i>añt</i> – priel.; antai, štai	<i>atpeñč</i> (trm.) – atgal
<i>álasas</i> (sl.) – balsas, klegesys	<i>apbrānyti</i> (sl.) – apgauti, apmulkinti; apiplėšti	<i>átrašas</i> – atrašymas, atsakymas raštu
<i>Álbas</i> – tikrinis vyro vardas (iš Albertas?)	<i>apgaĩšti</i> – apalpti	<i>atsidvėĩsti</i> – atsikvėpti, atsidusti; atsigauti
<i>alė</i> (sl.) – bet	<i>apgáuti</i> – apsukti, suklaidinti; pralenkti, prašokti	<i>atstánka</i> (sl.) – liekana, likutis
<i>álmonas</i> (germ.) – dvariškis, pieno nuomininkas, pienininkas	<i>apjėkėlis</i> (trm. ³) – apakėlis	<i>attesėti</i> – atlikti, išpildyti
<i>ámtonas</i> (germ.) – valdininkas, karališkojo domeno (dvaro) valdytojas	<i>apjėkinti</i> (trm.) – apakinti	<i>aukúoti</i> – supti, liūliuoti, linguoti ant rankų (<i>aukūnių</i> – alkūnių)
<i>ámstrotas</i> (germ.) – tituluotas valsčiaus centrinio dvaro valdytojas; valdžios tarėjas	<i>āpjuoakas</i> – išjuokimas, pajuokimas, pašaipa	<i>áuster</i> (germ.) – austrė
	<i>apmaudúoti</i> – rūpintis, graužtis	<i>ážuolas</i> (trm.) – ažuolas
	<i>Ástė</i> – tikrinis moters vardas (iš <i>Estera</i>)	<i>bā</i> – va, ak, taip, tikrai, beje
	<i>ąsuóčius</i> – ąsotas (asuotas) puodas	<i>baĩs</i> – baisiai, labai
	<i>āšmas</i> – aštuntas	<i>balamútas</i> (sl.) – kvailys, nenaudėlis, apgavikas
	<i>atbóti</i> (sl.) – kreipti dėmesį, paisyti	<i>baltikis</i> – toks grybas

¹ slavizmas² germanizmas³ tarmybė⁴ hibridas

- baltžanėdė* – vištos vardas
(baltas žandais višta)
- baū* – ar
- bāžmas* – daugybė, būrys
- bebūksvis* (hibr.⁴) – bekelnis
- bēkērē* (germ.) – kepėjas
- Bendikšas* – tikrinis vyro vardas (iš *Benediktas*)
- Beřgė* – tikrinis moters vardas (iš *Brigita*)
- beržinis* – beržo lazda, pagalys
- bevēikiai* – veikiai, greitai, tuojau
- bežliėpyčia* (sl.) – nenaudėlis, niekam tikęs, niekalas
- bjaurėstis* – bjaurybė
- biėdžius* – vargšas
- bildūkas* – vaiduoklis, aitvaras
- bindōkas* (germ.) – sklūtas (storapentis kirvis rąstams tašyti)
- biņges* (<bingti) – gerai nušertas, įsiganęs (arklys ar jautis)
- Blėberis* – vyro pravardė, pagal blėberis (germ.) – plepys, niektauza
- blėkas* (sl.) – žarnos gabalėlis, *blėkai* – valgis iš supiaustytų žarnų, žarnokai
- Blėkius* – vyro pravardė – „mėgstantis blėkus“
- blōžnas* (sl.) – nenaudėlis, neišmanėlis, iškvėšėlis
- blūznyi* (sl.) – keikti, piktžodžiauti
- bobaūsis* – toks grybas
- bōstras* (sl.) – vaikapalaikas, nenaudėlis vaikas
- brangvōjnas* (germ.) – degtinė
- brānyi* (sl.) – išdykauti, sukčiauti, apgaudinėti
- brāntas* (germ.) – vijoklis dirvinis
- budavōnė* (sl.) – trobesys, pastatas; statyba
- budavōti* (sl.) – statyti
- budė* – galąstuvai
- būksvos* (germ.) – kelnės
- būras* (germ.) – valstietis, sodietis
- būrka* (germ.) – valstietė, sodietė
- ciēsorius* (sl.) – imperatorius
- cimbōlai* – styginis mušamasis muzikos instrumentas
- čėdyti* (sl.) – taupyti, tausoti
- čėrauti* (germ.) – valgyti ir gerti; eikvoti
- čerpė* (sl.) – molinis puodas; šukė
- čėšas* (sl.) – laikas, metas
- čėsnis* (sl.) – vaišės, pokylis
- čėstavōjimas* (sl.) – vaišinimas
- čėstavōti* (sl.) – vaišinti
- čėkuoti* (sl.) – ženklinti, žymėti
- čėlėlas* (sl.) – visas, iššitas
- čiepėlis* (hibr.) – įskiepytas medelis
- čyťas* (sl.) – trikampis plotas virš trobos galinės sienos, paprastai užkaltas lentomis
- čyžė* (sl.) – feodalinis žemės mokestis (činšas)
- dabōti* (sl.) – stebėti, prižiūrėti; rūpintis, stengtis; saugotis
- dāglas* – deglas, margas (apie kiaulę)
- dagūtas* (trm.) – degutas, beržo derva, ratų tepalas
- dambrelis* (hibr.) – pasagos formos pučiamasis muzikos instrumentas
- darkyti* – gadinti, niekinti, plūsti; darkytis – siausti
- Daugkalbā* – pravardė (daugiakalbis, plepys)
- dāugsinti* – dauginti, didinti
- davōdas* (sl.) – tvarka, būdas, maniera
- davādijimas* (hibr.) – sutvarkymas
- davadniai* (sl.) – tvarkingai
- debesylas* (sl.) – tarpažolė
- dėivė* – šmėkla, vaiduoklis
- delmōnas* (sl.) – kišenė
- demblys* – iš šiaudų ar liepos lunkų nupintas patiesalas
- dėstis* – esam. iš *dėtis* – dedasi
- dėvstalis* – altorius
- Didgalvis* – šuns vardas
- Didvỹžis* – pravardė
- Dikšas* – tikrinis vyro vardas (iš *Benediktas*? – plg. *Bendikšas*)
- dingėti* – rodytis, atrodyti; nujausti; *manding* – atrodo
- dingoti* – manyti, galvoti, tarti
- dỹpas* (sl.) – keistybė, stebuklas, stebėtinai dalykas
- dỹvinas* (sl.) – nuostabus, nepaprastas, keistas
- dỹvytis* (sl.) – stebėtis
- dōleris* (germ.) – muštinis pinigai, taleris
- dōvyti* (sl.) – kankinti, kamuoti
- draūgala* (trm.) – draugė (dažniau paniekinančia reikšme)
- drausmė* – draudimas
- drimelis* (germ.) – liurbis, paikius
- dřogai* (germ.) – neštuvai
- dūkis* – dūkimai, šėlimai
- duščius* (sl.) – patarėjas, aukštas valdininkas, prievaizdas
- Dūrakas* – tikrinis vyro vardas, iš *durak* (sl.) – kvailys
- dūšiā* (sl.) – dvasia, vėlė; širdis, jausmai
- dūžas* (sl.) – storas
- doỹlis* – dvyklas (juodagalvis – pagal L. Rėžą) jautis
- ėdelmonas* (germ.) – bajoras, didžiūnas, aukštos kilmės žmogus
- Enskỹs* – tikrinis vyro vardas, iš vok. *Hānschen* (*Jonelis*)
- ėdesis* – pašaras; valgis, maistas
- gadỹnė* (sl.) – laikas, metas, laiko tarpas
- gaidai* – mielasai, brolyti, širdelė
- gaidėl* – mieloji; jungtinai su *gaidau*
- gaidūs* – mielieji (žr. *gaidau*)
- gaĩlis* – pelkių augalas
- gaišinti* – naikinti
- gālgės* (germ.) – kartuvės
- gaĩdinti* – gąsdinti, bauginti
- gaspadā* (sl.) – butas, buveinė; ūkis
- gaspadinė* (sl.) – ūkio šėimininkė

gaspadōrius (sl.) – ūkio šeimininkas
gaspadorŭstē (hibr.) – ūkis; šeimininkavimas
gentis – giminė; giminaitis
gėdiškās – negarbingas, begėdiškās
gyvatā – gyvenama vieta
globōti – apkabinti, apglėbti
glōda (sl.?) – stoka, nebėr, trūksta, galas, prapultis
glūpas (sl.) – kvailas, paikas
glūpiñtelis (hibr.) – visai kvailas
glūpōkas (hibr.) – apykvailis
glūpūmas (hibr.) – kvailumas, paikumas
grābē (germ.) – griovys
grāšis (sl.) – skatikas (4 pfenigai); smulkus pinigas
grėčnas (sl.) – geras, tinkamas, šaunus
griėkas (sl.) – nuodėmė
grikvabalis (hibr.) – karkvabalis
Grŭta – tikrinis moters vardas, iš *Margarita* (*Greta*)
grŭžtė – išbruktų ir išsukuotų linų ar pakulų pynė
grōmata (sl.) – laiškas; raštas, dokumentas
grūčė (sl.) – kruštienė, kruštiniai
gruñzti – grasinti
gruodinis – lapkričio mėnuo
grūzdas – toks grybas
guiniōti – gainioti, vejoti
guñbas – vidurių skausmai, diegliai
gūrksčiōti – ryti seiles (godžiai ko nors geidžiant)
gvōltas (sl.) – smurtas, prievarta
gvōltyti (sl.) – prievartauti, jėga versti
idrōžti – užduoti, apmušti
ikrėsti – įtrėšti
lŭzbė – tikrinis moters vardas (iš *Elzbieta*)
imanŭti – galėti, įstengti, pajėgti
imūrkti – įmirkti

ŭna – mykia (apie galvijus)
įplėšti – įkąsti
įsigūžti – šiltai, patogiai įsitaisyti, lindėti
įsinėrti – į ką nors įsiauti ar įsivilkti
įsitėmyti – įsižiūrėti, įsidėti į galvą
iščėrauti (germ.) – suvalgyti, sunaudoti, išekvoti
išdarkŭti – apšmeižti, iškeikti, išplūsti
išgaūdrinti – padaryti giedrą
išgaišinti – išnaikinti
išguldŭti (sl.) – išdėstyti, išaiškinti
iškadā (sl.) – žala, nuostolis
iškādininkas (hibr.) – žalos, nuostolio darytojas
iškařšti – nušukuoti linų galveles
iškirmŭti – akims nuo didelio verksmo išpūti, išvarvėti
išklėstyti (hibr.) – išplakti, išlupti
iškōpti – išvalyti, iškuopti
išmislŭti (sl.) – sugalvoti, sumanyti.
išpāntyti (germ.) – turtą paimti užstatant, aprašyti
išpjudyti – atstumti, paniekti; *išpjudytas* – paniekos vertas, atstumtinas žmogus
išpliōpti – išplepėti, ištauzyti
išpūstyti (sl.) – išnaikinti
išrokuōti (hibr.) – apskaičiuoti
išrūimoti – išvalyti (griovius)
išsigvūldyti – išsilukštenti
išsimanŭti – suprasti, išmanyti
įvaisinti – auginti, įveisti
įžarstŭti – įkurstyti, įkaitinti
įautakis – toks grybas
jėgėrė (germ.) – medžiotojas
Jėkė – tikrinis moters vardas (iš *Jokimė*)
jukā (sl.) – kraujo sriuba
jūmprova (germ.) – panelė
kābiar (germ.) – ikrai (kaviasas)
kačėiğ – nors
kačėrga (sl.) – (žarijų) žarstiklis

katgismas (sl.) – katekizmas
Kairiūkas – pravardė (pagal kairys, kairiarankis)
kakalŭs (germ.) – krosnis
kamėdigė (germ.) – komedija; vaidinimas
kapā (sl.) – 60 vienetų
kapė (germ.) – kava
Karaliāūcius – dab. Kaliningradas
karbācius (sl.) – bizūnas (odos botagas su pintu botkočiu)
karnā – liepos, gluosnio, karklo apatinė žievė, lunkas
kartūpelė (germ.) – bulvė
kašėlė (sl.) – pintinė
kaštūotis, kaštodytis (= *kaštūodytis*) (sl.) – daryti išlaidas
katruŭ – į kur, į kurią pusę.
kavōti (sl.) – slėpti; laikyti, saugoti
kedelātis (hibr.) – iš *kedelŭs* (germ.) – sijonas (pirktinės medžiagos)
keikstis – keiksmas
kelmūtis – toks grybas
kėlnorė (germ.) – rūsys
kėras – kelmas su visomis šaknimis
keřdzius – senas piemuo; piemenų vyresnysis
kėrplėša – miško išvarta su visomis šaknimis
kėrsis – keršas (margagalvis, juodo ir balto plauko – pagal L. Rėzą) jautis
ketvīrtis – biralų saikas
kėžas (germ.) – sūris
kiaūlštaldis (hibr.) – kiaulių tvartas, kaulidė
kiāušė – galvos kiaušas
kiėmas – žemės plotas tarp vienos sodybos pastatų; sodyba, ūkis; kaimas, sodžius; kaimo gyventojai
kŭjkas (sl.) – moterų galvos apdangalas, gaubtuvas
kirmŭti – ilgai (tingint) miegoti
kisiėlius (sl.) – skysta košė iš raugintų avižinių miltų
kiškā – kinka, koja nuo liemens iki pėdos

- kỳtras* (sl.) – gudrus, suktas, klastingas
klāpas (sl.) – vaikas, berniokas; bernas
klapatà (sl.) – rūpestis, vargas
klāpčius (sl.) – pasiuntinys, tarnas
klastorkà (hibr.) – apgavikė
klēstinti – blaškyti, judinti, šiurenti
Klišis – pravadė (pagal *klišas* – kreivakojis, raišas)
klojimas – vienam kartui kultū ant grendymo suklotas javų kiekis
klōniotis (sl.) – nusizėminus lenktis; lankstyti, siūbuoti
klumōkas (sl.) – maišelis, ryšulys, elgetos krepšys
klūmpė (germ.) – medinė ištisai ar odinė su medžio padu avalynė
kōbotas (sl.) – viršutinis berankovis moterų drabužis; liemenė
Kóinas – Kainas (Biblijos personažas)
koktū – nejauku, nesmagu, bjauru; kaip, kaip yra
kopinėti – laiptoti; bites kopinėti – imti medų (iš avilio, drevės)
kópti – lipti, kilti
kōpti – mėžti tvartą
koravōdinti (hibr.) – nubausdinti
koravōti, korōti (sl.) – bausti
koštūvės – šviežias, tik sukoštas alus
kōžnas (sl.) – kiekvienas
kōžnasvoiens (hibr.) – visi, kiekvienas
krāgas (germ.) – ąsotis; geriamasis indas
kraikas – kraigas, stogo viršus, šelmuo
krāpelis (germ.) – riebaluose virtas pyragaitis
krapinėti – vaikščioti apgraimomis, svirduliuojant
kražūkas (hibr.) – puodukas (iš *kragas*)
- kriovùlė* (sl.) – valstiečių susirinkimas; kumpa lazda – seniūno valdžios ženklas
Krīzas – tikrinis vyro vardas (iš *Kristijonas*)
krōmas (sl.) – smulkios prekės; smulkių prekių krautuvėlė; keliaujančio prekijo prekių nešulys
krōmininkas (hibr.) – smulkus prekybininkas
krōsyti (sl.) – dažyti
krumėti – kosėti, krenkšti
kruštīniai – grūstiniai (stambios miežių kruopos)
Kūbas – tikrinis vyro vardas (iš Jokūbas)
kūcius (germ.) – lazda, pagalys, vėzdas, kuoka, brūklys
kūdas (sl.) – liesas, prastas
kūdlas (sl.) – plaukų kuokštas; susivėlė, ilgi plaukai
kuīnas – menkas, nuvarytas arklys
kūkarka (sl.) – virėja
kuklīs – (miltų) kukulis
kūknė (sl.) – virtuvė
kūkorius (sl.) – virėjas
kulbōkas (sl.) – jungo dalis, į kurią įtveriamas jaučio sprandas
kūmas (sl.) – krikštatevis; bičiulis
kumpsōti – riogsoti, tūnoti sukumpusiam
kuōčės (hibr.) – iš *kuo čėsu* – kartais; kada nors
kuōpti (trm.) – kaupti, prižiūrėti, valyti; mėžti
kupčēlninkas (hibr.) – prekiautojas, pirklys
kūpčius (sl.) – pirklys
kūpelis (germ.) – aptverta ganykla
Kurpiūnas – pravadė (prasme „su korpėmis, pasiturintis“)
kursōlė (germ.) – šaltibarščiai
kūsinti (sl.) – kurstyti, siundyti
- lābas* – geras; doras, taurus
laktà – kartelė, ant kurios vištos tupi
- lapiēnė* (trm.) – rauginti kopūstai; kopūstlapių sriuba
lātgalis (hibr.) – lotos galas; lota – kartis skersai gegnių, kuria pritvirtinama stogo danga
laūkis – laukas (su balta dėme ar dryže išilgai kaktos) jautis
lēgerė (germ.) – indas gėrimui, statinaitė
lekūoti – greitai, uždusęs kvėpuoti
lenciūgas (sl.) – grandinė; pančiai
liáuapsinti – garbinti, šlovinti
liēkarstoa (sl.) – vaistas
liepinė – iš liepos medžio padarytas indas (statinaitė)
liesiniūkas (sl.) – eigulys, miškininkas
ligūostas (trm.) – liguistas
liktis (germ.) – žvakė
liūbyti (sl.) – mėgti
Lījzė – tikrinis moters vardas (iš Luiza)
lodūoti (germ.) – užtaisyti šautuvą
lōšti – išdykauti, dūkti, šėlti, žaisti
luīnas – baužas, beragis (apie aviną)
lūkurti – laukti, lūkuriuoti
lūmper – ispaniškas žaidimas kortomis
- māckas* (sl.) – mažas
mackiūrnikas (sl.) – labai mažas, mažytis
macnūs (sl.) – smarkus, stiprus
māčyti (sl.) – padėti
mādaras – purvas; terlionė
madarūoti – niekus dirbti, terliotis
Magūžė – tikrinis moters vardas (iš *Magdė, Magdalena*)
makalūoti – maišyti, sukiniėti, bėginėti
maldyti – melsti, prašyti
malkas – gurkšnis, maukas
mañdagus – padorus; tinkamas, geras (ir apie daiktus)

manding – atrodo („man dingojasi“)
maniera (sl.) – elgesys, laikysena
manieras (germ.) – maniera
marginė – margas kaimo moterų sijonas
márškonis – lininis audeklas
māstas – strypas ilgiiu matuoti (paprastai 1 m ilgio)
mašnà (sl.) – maišelis
 pinigams, piniginė
Merčius, Merčiukas – tikrinis vyro vardas (iš *Martynas*)
mėtas – metai (12 mėnesių); amžius
mėzliava – mokestis, duoklė
mierà (sl.) – saikas, saikingumas
mėžinys – mėšlas, mėšlo krūva; mėšlynas
mýlista (sl.) – su *jūsų*: jūsų sveikata, jūsų malonė
mýlė (sl.) – mylia, kelio ilgio matas (7 varstai)
mináu – liepiamoji nuos. nuo *mináuti* (*minavoti*) – žiūrėk; atmink
miršėti – pamiršti
mislis (sl.) – mintis
mìšlyti (sl.) – (pa)manyti, (pa)galvoti
mišià (sl.) – pamaldos; pamokslas (evangelikų)
mōčeka (sl.) – pamotė
moliavóti (sl.) – piešti, teplioti
mōliorius (sl.) – tapytojas, dažytojas
momà (trm.) – mama, motina
mōstyti (sl.) – tepalais tepti
mótė (trm.) – žmona, vaiku motina
mūčė (germ.) – kepurė
mūčyti (sl.) – kankinti
mudráuti – didžiuotis, pūstis
mūdrauti – gyvai judėti, būti smagiam, linksmam
mudriai – gyvai, judriai, smagiai
mūrgas (germ.) – margas (žemės matas, lygus maždaug 0,25 ha)

nabāgas (sl.) – vargšas, nelaimingas, pasigailėtinasis
nabāšninkas (sl.) – velionis
namėj – namie
nāras (germ.) – kvailys
nařsas – pyktis, įniršis, siautulys
naūjmetis – Naujieji metai
naujōkas – naujas gyventojas, naujakurys
nečėstis (sl.) – nelaimė
nederingas – netinkamas, nenaudingas
nėganda – nelaimė, vargas, rūpestis
negelys (germ.) – akėčvirbalis; grėbliadantis; medinė vėnis
nenáudas – nenaudėlis
nepakājus (sl.) – neramumas, nesantaika
nepareitis – nedera, netinka
nesà – nes
nesviėtiřkas (hibr.) – nežmoniřkas, baisus
neřvānkėlis – bjaurus, nepadorus, grasus žmogus
neřvānkus – bjaurus, grasus, šlykštus
nevidōnas – nenaudėlis, bjaurybė
neviėžlybai (sl.) – negarbingai, netinkamai
nūkimas – garsios kalbos, triukřmas
nōbažnas (sl.) – dievotas, pamaldus
nomėtas – nuometas, ilgas šalikas
nudarýti – viralą taukais pagerinti, uždaryti
nudōvyti (sl.) – užkamuoti, nukankinti
nugaminti – atlikti, nudirbti
nugáuati – apgauti, apsukti
nugrįsti – nuprasti, mesti
nukākti – nuvykti, nukeliauti
nuoglaĩ (sl.) – staiga, netikėtai
nuolataĩ – nuosekliai, eilės tvarka; laiku
nuōpertas (sl.) – akiplėšiřkas, įžūlus, nelabas

nusidōvyti (sl.) – nusistebėti, nustepti
nusidōvyti (sl.) – nusikankinti, sunykti, pražūti
nusidūoti – atsitikti, įvykti
nusikākinti – nubėgti
nusimūčyti (sl.) – nusikankinti, nusikamuoti
nusitikti – įvykti, atsitikti
nustekėnti – nukankinti, nuvarginti, viską iščiulpti; iškulti

Obrýs – tikrinis vyro vardas (iš *Abraomas*?)

orė – arimas (veiksmas)
ōřinti – daryti, kad ořtų
ořkātė (trm.) – ořkaitė

padabóti (sl.) – pasekti, pažiūrėti, pasaugoti
pādarynė – padargas, įrankis; rakandai

paderėti – gražiai mokėti, sugebėti

padīvyti (sl.) – stebėtis, nustepti; gėdyti

padōnas (sl.) – valdinyš, pavaldinyš

padūkinti – pasiutinti
padurřkas – moterų marřkinių

apatinė dalis; pridurřkas
padusėti – dejuojant sušukti, aičioti

padvārija (sl.) – kimas
pagārbinti – pagerbti

pagáuati – pradėti, imti; sučiupti

pagūiti – išvaryti, nuvyti
Paikias – pravardė (pagal

paikas)

Paikžentis – pravardė („paikas žentas“ ar „Paikiaus žentas“)

painà – painiava

pakamōrė (sl.) – dvaro žemesnysis prievaizdas, ryšininkas tarp dvaro ir kaimo

Pakulūnas – pravardė (iš *pakulos*?)

pākulos – linų ar kanapių nuošukos

paliavóti (sl.) – glazūruoti,
padengti glazūra
palýčia (sl.) – medinis
arba geležinis velėnos
verstuvos prie žagrės
palùdieniai (sl.) – pavakariai
palúkanos – procentai; derlius
pámota (trm.) – pamatas,
pagrindas
pānedélis (sl.) – pirmadienis
pāpykis – pyktis, siutas
papróvyti (sl.) – pataisyti,
užtaisyti (šautuvą),
paruošti
pardóvyti (sl.) – nualinti,
nukamuoti
pareítis – sangr. esam. 1. 3
asm. forma nuo pareiti –
tinka, dera
parikti – apsirikti (kalboje)
pasidėti – numirti, pražūti
pasikākinti – pasitenkinti
pasiklōnioti (sl.) – su pagarba
nusilenkti
pasiliecavóti (sl.) – atsiduoti
kieno nors globai, pasitikėti
pasimėgimas – patikimas,
malonumas
pasipróvyti (sl.) – pasiruošti,
pasidaryti
pasipūrtyti – sukrusti, stropiai
dirbti
pasistrānyti (sl.) – lazda
atsirėmus stovėti
pasitišyti (sl.) – pasistiprinti,
atsigaiivinti; atsiteisti
pasituřsinti – nusilenkti;
atstatyti užpakalį
pāslas (sl.) – pasiuntinys
pastarnōkas – tokia daržovė
(bot. Pastinaca sativa)
pasiteliúoti (germ.) – parūpinti,
parengti
pāstninkas (sl.) – pasninkas;
alkis
pastóti – tapti, pasidaryti
pāsukos – skystimas, liekantis
sumušus sviestą
pařalýs – pakraštys; palėpė,
pakampė; kraštas, šalis,
pusė
pateikti – dykinėti, tingėti, rimti
patėkti – išsilaikyti

paútas (trm.) – kiaušinis
pavitóti (sl.) – pavaišinti
pažāras – žara, rausvi
pragiedruoliai; pašvaistė
pažýčyti (sl.) – paskolinti
pažygyřs – laiko tarpas
pečénka (sl.) – kepsnys
perčėsù (hibr.) – per anksti,
nelaiku
perynā (sl.) – patalai; pagalvis
perleñkis – priklausanti, skirta
dalis („kas kam nulenkta“)
permiēr (hibr.) – per daug, be
saiko
pýbelės (germ.) – elementorius
pieskýnis (hibr.) – smėlynas
piěskos (sl.) – smėlis
pýlė (trm.) – antis
pīlnavoti (sl.) – prižiūrėti,
išlaikyti
piliónis – miestietis („pilies
gyventojas“)
Pimė – tikrinis moters vardas
(iš *Efemija?*)
pinas – žiogrelių tvoros
pinutis, statinis
pirmónės – pirmieji patiekalai
pývas (sl.) – pirktinis alus
plauřsas, plauřšāi – pluoštas,
skaidulos
plėcius (germ.) – sklypas
plėčkā (sl.) – butelis
plempė – toks grybas
plýckas (sl.) – paplotis,
sklindis, blynas
Plýckius – pravardė (pagal
plyckas)
plōnis – pabaigtuvių vainikas
plōštė (sl.) – skraistė, skara
plūk (prieiv., germ.) – gausiai,
kaip reikiant
plūktžolė – gyvulių suminta
žolė
podagrā (sl.) – sausgėla, kojų
liga
podraūg – kartu
po galvū – galvūgalyje
po tām – po to, paskui
prādain – uždaras, pašaro
pagerinimas
prāmonė – išmonė, darbas,
kūrinys
pranókti – pralenkti, viršyti

prārakas (sl.) – pranašas
praskūsti – pavargti, įskausti
prastóti – palikti, pamesti,
atsisakyti, netekti
prāvardis – pravardė
preikalas – priekalas
Prīčkus – tikrinis vyro vardas
(iš *Frydrichas*)
pridabóti (sl.) – prižiūrėti,
pasaugoti
prieg tām – be to
prietelka (hibr.) – bičiulė, draugė
priprova (sl.) – uždaras;
padargas
prisiega (sl.) – priesaika
prisimaūkti – pasigerti,
prisilakti
pristókti – pritrūkti, pasigesti
pritėkti – užtekti; prieti
prociā, prōcė (sl.) – triušas,
darbas
provā (sl.) – byla, teismas,
teisybė; reikalas, dalykas
próvyti (sl.) – ruošti, rengti;
užtaisyti (šaunamąjį ginklą)
prōvininkas (hibr.) –
bylininkas; teisėjas
pūčkā (sl.) – šautuvas
Pukýs – pravardė (?), pagal
pūkys – pūgžlys
pūlokas (sl.) – pistoletas;
šautuvas (mažas)
pūltis – priderėti, pritikti, reikėti
puřvelis (germ.) – dagtis,
pintis ugniai įskelti
pūspyvė (hibr.) – silpnas alus
pūstas (sl.) – tuščias
pūstėlninkas (hibr.) – eikvotojas,
rijikas, girtuoklis
pūstýnė (sl.) – dykuma, tyrai;
griuvėsiai
pūřtyti (sl.) – eikvoti, leisti
vėjais, gadinti
putpela – putpelė, fazanų
šeimos paukštis
rabatā (sl.) – darbas, veikla
rāišėti – šlubuoti
raspustā (sl.) – išdaiga,
išdykumas, pasileidimas;
nusizengimas
raspūstininkas (sl.) – išdykėlis,
pasileidėlis

raūdinti – virkdinti
razbáininkas (hibr.) – galvažudys, plėšikas
razbájus (sl.) – muštinės, peštinės
rázumas (sl.) – protas, išmanymas
rāžas – nudilusi šluota
rėdas (sl.) – drabužis, apdaras, papuošalas
rėdyti (sl.) – puošti, rengti
reikmenė – pareiga, reikalas, reikmė
remėstas (sl.) – amatas, užsiėmimas
repūkas – griežtis, sėtinys (bot. Brassica napus)
rėtis (trm.) – neartas žemės sklypas; dirvonas
rėžtū – kūlvirsčia, galvotrūkišiais
riešutū lazda – lazdynas
rikis – tvoros statinys
rjėkas – indas; įrankis, padargas
riņčius (hibr.) – rinčvynis
riņčovynis (germ.) – Reino krašto vynas
rodà (sl.) – patarimas
rokúoti (sl.) – skaičiuoti, įskaityti, priskirti
rokūndas (sl.) – sąskaita; atpildas, atsiskaitymas
rūdŷnė – pelkė
rūdmėsė – toks grybas
rūpuižė – rupūžė; austrė
saneoādas – sinavadas, toks augalas
sėbras (sl.) – bičiulis
Sėlmas – tikrinis vyro vardas (iš *Saliamonas*?)
Selmjėkė – tikrinis mot. vardas („Selmo dukte“)
sermėgà (sl.) – namie austo milo apsiaustas
sylà (sl.) – jėga
siratà (sl.) – našlaitis
sjėveida – lapė
skárbas (sl.) – lobis, turtas
skarótas – suplyšęs, apdriskęs
skauradà (sl.) – keptuvė
skefšvagė – išmestinė (baigiamoji vaga)

skiņkis – gira
skyrriū – atskirai, skyrium
skránda – seni neaptraukti kailiniai
skrándgalis – seno (skrandos) kailio gabalas
skubriaĩ – skubiai, greitai
skūnė (germ.) – daržinė, pašiūrė
skūpas (sl.) – menkas, prastas
skūrà (sl.) – oda, kailis
skvierúoti (germ.) – išreikalauti, išieškoti, priversti
slūgīnė (sl.) – tarnaitė, samdinė
Sluņkius – pravardė (pagal *sluņkius* – tinginys, slinkis)
slūžáuninkas (sl.) – samdinys
slūžbà (sl.) – tarnyba, pareigos, darbas
slūžyti (sl.) – tarnauti
smaliniņkas (sl.) – dervos ratams tepti (deguto) prekybininkas, degutininkas
smalštumas – skanumynas, skanėstas
smertnaĩ (sl.) – mirtinai
smiřdas (sl.) – negeras, netikęs žmogus; nevidonas
sopāgas (sl.) – aulinis batas
spāras (germ.) – gegnė, stogo atspara
spatėlis (hibr.) – deminutyvas iš *spatas* (germ.) – kastuvėlis
stalđas (germ.) – tvartas
stavnjčias (sl.) – pastovus, tvirtas
stekėnti – pjauti, skersti (gyvulį); kamuoti
steliúoti (germ.) – (pa)ruošti; užsakyti, kviesti
stėrva (sl.) – dvėsenà, maita; bjaurybė
stōnia (sl.) – tvartas
storkōtis – baravyko sinonimas
straņpas – lazda, pagalys
stripinis (trm.) – lazda
strōkas (sl.) – negandas, išgastis, baimė
strūnà (sl.) – styga
stubbà (germ.) – pirka

stūi (sl.) – stok, nutilk
stūkis (germ.) – gabalas; plotas; vienetas
stuņgis – prastas, nudilęs peilis
stúopa, stúopas (germ.) – skysčio matas (0,1 kibiro); tokio dydžio indas
sturlūkas – kiškis
subinė – užpakalis
sudavādyti (sl.) – paskirti, suteikti; sutvarkyti
sūdas (sl.) – teismas, teismo nuosprendis
sūdyti (sl.) – teisti, daryti nuosprendį
sūdžia (sl.) – teisėjas
sugaĩšti – išnykti, prazūti
sūkata (sl.) – džiova
sukriaĩ – greitai, vikriai, apskriai
sukrōšti – nusenti, persenti
sūltekis – balandžio mėnuo
sumišaĩ – mišriai, vienas pro kitą
surokúoti (sl.) – suskaičiuoti, suskaiityti
usigādyti (sl.) – derėti, būti reikalingam
susimliti – pasigailėti
susimĩlyti (sl.) – susimąstyti; atsiminti
susipriėšyti – susikivirčyti, susivaidyti
Susukātė – moters pravardė (pagal sukti – iškreipti, meluoti)
suteškėti – sunykti, „išskysti“
svetlyčia (sl.) – seklyčia, gerasis kaimo trobos galas
svėrė – pūdymų žolė
sviėtas (sl.) – pasaulis; žmonės
sviėklas (sl.) – raudonasis burokas
svodbà (sl.) – vestuvės
svōdbininkas (hibr.) – vestuvininkas
svōtas (sl.) – vestuvių svečias, dalyvis
šálkis (germ.) – baltasis gūžinis kopūstas
šaltjėsius (sl.) – seniūnas

šeimyna – samdiniai; bitės darbininkės

šėlmis (germ.) – išdykėlis, padauža, nenaudėlis; sukčius

šelmystė (hibr.) – klasta, suktybė, niekšiškumas

šeštōkas – šešių grašių pinigai

šėtra (sl.) – palapinė; lūšnelė

šilingas – vokiečių smulkus piniginis vienetas (1/3 grašio)

šimelis (germ.) – balsvas (šyvas) arklis

šiuilė (germ.) – mokykla

šiuškštū – joku būdu, nevalia

šūpinjys – žirniėnė; žirnių košė

šūruoti (germ.) – šveisti

šlapjūrgis – girtuoklis;

Šlapjūrgis – pravardė

šlėktas (germ.) – blogas, prastas

šlėgà (germ.) – medinis kūjis

šlėkūtė – marga, raiba višta

šlōvonas (sl.) – garbingas, šlovingas

šoblė (sl.) – kardas

špielmanas (germ.) – muzikantas

štūkas, štūkis (germ.) –

pokštas, išdaiga

šūbà (sl.) – prabangūs kailiniai

šūdleterės (germ.) – mėšlui

vežti iš išilginių lentų sukaltos kripės (gardys)

šūkė (trm.) – apdužęs molinis indas

šūkas (germ.) – seniūnas

šūlmistras (germ.) – mokytojas

šūlnas – puikus, šaunus

šūtyti (sl.) – juokauti, juokus krėsti

šūtkà (sl.) – juokai, pokštas

švānkus – padorus, garbingas

šveīsteris (germ.) – šveicaras

tavōras (sl.) – prekė

tē (germ.) – arbata

tētātis (trm.) – tėvelis

tetėnas – tetos vyras

tič – tylėk

tiekajaū – taip pat

timsóti – išsitiesus gulėti, tinginiauti

tjytveik – labai

tōčes (= *tuōčės*) – tuomet

toktai – tatau, tai

toktū – taip yra; negerai

toriēlius (sl.) – lėkštė

transieruoti (germ.) – pjaustyti

trēpai (germ.) – laiptai

trinjčiai – vasarinis valstietiškas

naminio audeklo (drobės)

apsiaustas

trōpytis (sl.) – pasitaikyti,

atsitikti

tuō – tuoj, tuojau

turbōnas – rytiečių turbanas;

galvos apdangalas

Tūšė – tikrinis moters vardas (iš *Darata*?)

ūbas (germ.) – žemės ploto matas (7,5 ha)

ūlyčia (sl.) – kaimo gatvė

uliuoti – alioti, gąsdinančiai rėkauti

ūmaru – staigiai, smarkiai

ūmas (sl.) – pojūtis, nuovoka, jausmas

ūrdelis – įsakymas, potvarkis

ūroa – urvas, ola žemėje

ūršti – urgzti

ūždaras – maisto pagerinimas,

užkulas, užtrinalas

ūžgér – už gera, mielai

ūžkakalė (hibr.) – užkrosnis

ūžmatis – atmatuotas plotas

ūžspėti – rasti, užtikti, sutikti

ūžžagris – ariamoji (ne kinko-moji) žagrės dalis, arklas

vaīkesčias – vaikiščias, vaikas; paauglys

vaīkinis – vaikas, jaunuolis

vaisūmas – derlingumas

vākmistras (germ.) – policijos valdininkas, policininkas

valdōnas – valdovas

valnjbė (hibr.) – laisvė

vandrūoti (germ.) – keliauti

vařtas (germ.) – miško sargas, eigulys

Vauškus – pravardė (pagal

vaukšti – tinginiauti)

veī – va, štai

vėlyti (sl.) – linkėti; liepti, įsakyti

viēdras (sl.) – kibiras

viensmiērs (hibr.) – vis tiek

vierà (sl.) – tikėjimas

viēryti (sl.) – tikėti

viērnas (sl.) – ištikimas, doras, sąžiningas

viēšpats – ponas

viēžlybas (sl.) – mandagus,

garbingas, padorus, taurus

viēžlybumas (hibr.) – garbumas, taurumas, dorumas

viñčiovoti (sl.) – tuokti

viñdas, vindėlis (germ.) –

verpimo ratelis

vjyskupas (sl.) –

evangelikų liuteronų superintendantas

vislab – visa, viskas

vitōti, vitōtis (sl.) – gerti,

užgerti

vōžyti (sl.) – branginti,

vertinti, gerbti

vūi – iškraipytas prancūzų

oui – taip

zaunà – tauškalai, plepalai

zaūnyti – niekus taukšti,

tauzyti

zōkanas (sl.) – įsakymas

zopōstas (sl.) – atsarga

zūbai (sl.) – lūpos, burna

žadėti – duoti pažadą, ketinti;

burti, užkalbėti

žākas (germ.) – maišas

žālis – tamsiai rausvas jautis

žarđis – aptverta ganykla

žegnōnė (sl.) – palaiminimas

žėlėk (sl.) – pasigailėk

žjčyti (sl.) – skolinti

žyniāvimas – būrimas,

kerėjimas

žūpōnas, žūpōnė (sl.) – ponas, ponia

žnairiōms – žvairomis, šnairiai

Žnairiūkas – pravardė (pagal

žnairas)

Mykolas Pranciškus Karpavičius

*Kraštui nenaudingas
žmogus niekada
nepasieks dangaus ir
amžinosios laimės.*

Mykolas Pranciškus Karpavičius

Mykolas Pranciškus Karpavičius (1744–1803) – žymiausias Apšvietos pamokslininkas Lietuvoje ir Abiejų Tautų Respublikoje, valstybės ir visuomenės reformų rėmėjas, Vilniaus universiteto profesorius, Lietuvos Tautos Aukščiausiosios Tarybos narys. Amžininkų vadintas „pamokslininkų kunigaikščiu“, „žmogaus teisių apaštalu“. Kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, iš Lietuvos Brastos vaivadijos, kaip ir Tadas Kosciuška. Jo protėviai – nuo XV amžiaus žinomi lietuvių bajorai. Mokėsi Brastos jėzuitų kolegijoje. 1761 m. Varšuvoje tapo Misionierių ordino vienuoliu, čia studijavo kunigų seminarijoje. Jau jaunystėje, dar būdamas klierikas, pasižymėjo nepaprasta iškalba. Sulaukęs 23 metų buvo įšventintas į kunigus ir paskirtas Varšuvos kunigų seminarijos profesoriumi. Vėliau dirbo dėstytoju Krokuvoje. 1772 m. grįžęs į Lietuvą buvo Vilniaus kunigų seminarijos profesorius. Tapo švietimo reformatoriaus, Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio bendradarbiu, vienu iš jo kultūrinės programos įgyvendintojų. 1774 m., susipykęs su Misionierių ordino vadovais, metė vienuolystę. Tais pačiais metais Vilniaus vyskupas jį paskyrė Prienų, o vėliau ir Gražiškių klebonu ir taip suteikė išgyvenimo šaltinį.

Tuo laiku M. Karpavičius ėmė garsėti savo religiniais ir pilietiniais pamokslais: juos iškilmingomis progomis buvo kviečiamas sakyti Vilniuje, Gardine, Varšuvoje – sostinių visuomenei, studijuojančiam jaunimui, bajorijai. Apie dvidešimt metų jis sakė pamokslus įtakingiausiems LDK visuomenės žmonėms – į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą, šalies Aukščiausiąjį Teismą, išrinktiems ir suvažiuusiems bajorams. Pamokslą M. Karpavičius pavertė vienu svarbiausių Apšvietos laikų Lietuvos literatūros žanrų. Pilietinis pamokslas, pamokslinė kalba tapo galingu Apšvietos įrankiu, kurio paskirtis – perteikti žmonėms pagrindines gyvenimo tiesas, naujojo amžiaus idėjas bei idealus, ugdyti ir kurti laisvą visuomenę, laisvą tautą. Lietuvoje pamokslas atspindėjo ir stengėsi paveikti pagrindinius XVIII amžiaus krašto istorinius įvykius. Šalies pamokslininkų kalbos buvo spausdinamos dideliais, kartais net tris tūkstančius egzempliorių siekiančiais tiražais, atpasakojamos ir aptariamoms to meto Lietuvos laikraščiu.

Anot M. Karpavičiaus pamokslų, neteisingas buvo ankstesnių laikų įsitikinimas, kad dėl savo sielos, dėl jos amžinojo gyvenimo reikia išsižadėti tėvynės ir žmonių. Tikras krikščionis privalęs būti doras pilietis, uolus savo šalies patriotas. Mat žmogus yra sukurtas visuomenei. Jo gyvenimas bus prasmingas, o jis pats – kilnus ir garbingas tik tada, kai tarnaus bendrajam gėriui, tėvynei ir žmonėms. Būtent taip gyventi žmogų įpareigoja tiek jo prigimtis ir protas, tiek Dievas. „Kraštui nenaudingas žmogus niekada nepasieks dangaus ir amžinosios laimės“, – skelbė M. Karpavičius. Tačiau tamsi, neišprususi visuomenė dažnai negirdi proto balso, yra valdoma egoistinių geismų ir aistrų: ji laužo įstatymus, laisvę tapatina su savivale, siekia ne tarnauti tėvynei, bet gauti iš jos kuo daugiau

asmeninės naudos. „Tautos laisvė be švietimo – tai pavojingas kalavijas, kuris perskros pačios tėvynės vidurius“, – teigė lietuvių pamokslininkas. Kad pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo pažeminti lietuviai ir lenkai atgimtų, kad išgelbėtų savo valstybę, jie visų pirma privalo šviestis. Lietuvos ateitį M. Karpavičius siejo su visuotiniu tautos švietimu, su pilietiškai išugdyta jaunąja karta. Tik išlavinti piliečiai sugebės sąžiningai atlikti pareigas visuomenei. Tik apšviesti protai mokės laikytis įstatymų ir išsaugoti laisvę. Mat „protinga laisvė yra pagrįsta įstatymu“. Jokiaje tautoje negali būti „protingos respublikinės laisvės be piliečių doros ir papročių taurumo“. „Kas gi yra tikroji laisvė?“, – klausė M. Karpavičius lietuvių. Ir pats atsakė: „Tai yra laisvas naudojimas savo gyvenimu, talentais ir nuosavybe dėl visuomenės, kurioje gyvenimi, laimės.“

Ypatingą dėmesį „žmogaus teisių apaštalas“ ragino skirti piliečių „apšviestajam patriotizmui“ ugdyti. Pasak pamokslininko, „tėvynės meilė yra ir religinė, ir politinė, ir iš pačios prigimties esmės kylanti dorybė“. Būtent nuo šios dorybės labiausiai priklausančios tėvynės likimas: kai sunyksta meilė tėvynei, laisvos valstybės ir laisvos tautos žlunga. Patriotizmą M. Karpavičius siejo ne su akla aistra, bet su apsišvietusių žmonių kilnumu ir garbe. Jo teigimu, „piliečių meilės tėvynei pagrindas“ yra „tautos dora“. Tamsioje, nesąžiningoje, korumpuotoje visuomenėje patriotizmas tiesiog numiršta: „Kai dėl paperkamų sielų godumo nauda pranoksta garbę, šlovę ir dorą, nuvysta tėvynės meilė.“ Kita vertus, piliečių patriotizmas priklauso ir nuo tėvynės įsipareigojimų piliečiams. Pasak M. Karpavičiaus, „malonu savo gyvenimą skirti tėvynei, kai matau ją ištis ginančią ir mano laisvę, nepriklausomybę bei gyvenimą“. Patriotizmo ir tikrojo pilietiškumo jaunimas turįs mokytis skaitydamas tėvynės istoriją, pažindamas tautos „laisvės ir šlovės pradininkų“ Algirdo, Vytauto bei kitų garbingų protėvių darbus.

1776 m. įvairiose Vilniaus bažnyčiose, vyskupo I. Masalskio pakviestas, M. Karpavičius perskaitė dešimt programinių pamokslių, kuriuose ragino iš esmės pertvarkyti Lietuvos gyvenimą – paversti šalies valstiečius „tėvynės piliečiais“, garbingais tautos nariais. Jo įsitikinimu, artojai, žemdirbiai yra būtent ta politinė jėga, kuri gali sustiprinti daug žemių ir žmonių praradusią tėvynę. Tačiau šią tautoje slypinčią jėgą būtina prikelti ir išlaisvinti. Reikia panaikinti dabartinę artojų vergiją, apšviesti ir išlavinti jų protus, išmokyti amatų, „grąžinti jiems pilietinio gyvenimo teises“, suteikti laisvę bei nuosavybę ir taip „padaryti juos karštai tėvynę bei kraštą mylinčiais žmonėmis“. Pasak M. Karpavičiaus, laisvoje, krikščioniškoje ir civilizuojuoje šalyje neturi būti nelaisvų žmonių. Bet kokia nelaisvė prieštarauja gamtos dėsniams, Dievo valiai ir išmintingai politikai. Mat prieš gamtą ir Dievą visi žmonės yra lygūs. Visi turi teisę į laisvę ir užsidirbtą nuosavybę. Ypatinga bajorų ir kunigų pareiga – būti savo valstiečių mokytojais: žadinti jų pilietiškumą, ugdyti tvirtą charakterį ir moralę, padėti tapti tėvynei naudingais žmonėmis. Šios reformistinės idėjos sukėlė tikrą audrą to meto Lietuvos visuomenėje. Dominikonų vienuoliai M. Karpavičių apšaukė „eretiko Voltero ir bažnyčios kenkėjo Žano Žako Ruso pasekėju“. Kuriam laikui net buvo sustabdyti jo, kaip kunigo, įgaliojimai. Tačiau netrukus Lietuvos pamokslininkas paties karaliaus buvo išteisintas ir vėliau už nuopelnus tėvynei ne kartą apdovanotas.

1783–1794 m. M. Karpavičius dėstė teologiją ir Šventąjį Raštą Vilniaus universitete, tuo metu vadintame Lietuvos vyriausiąja mokykla. Evangelijas aiškino iš Apšvietos žmogaus pozicijų. Tarp „apšviestojo proto“ ir tikėjimo nematė priešpriešos. Ir prigimtis, ir tėvynė, ir Dievas kelia žmogui tuos pačius moralinius reikalavimus: „Kristaus religija yra lai-

*Tautos laisvė be
švietimo – tai pavojingas
kalavijas, kuris perskros
pačios tėvynės vidurius.*

Mykolas Pranciškus Karpavičius

mingai susijusi su pilietiškumu.“ Jo teologijos paskaitos anuo laiku universitete buvo pačios populiariausios: jų klausytis suėidavo ne tik studentai, bet ir sostinės visuomenė. Su džiaugsmu M. Karpavičius sutiko 1791 m. seimo priimtą Gegužės trečiosios Konstituciją, tapo jos gynėju ir aiškintoju. Gardine, Vilniuje ir Prienuose sakytuose pamoksluose teigė, kad Konstitucija atvėrė lietuvių ir lenkų tautoms naują – laimės – epochą. Kitaip nei prancūzai, Respublikos gyventojai sugebėjo taikiai, be kraujo praliejimo įvykdyti revoliuciją – „iškelti sutripytas žmonių teises“, „panaikinti didikų savivalę“, „aristokratų oligarchiją“, miestiečių ir valstiečių engimą, įtvirtinti „visos tautos laisvę ir nepriklausomybę“. Šis įstatymas visiems luomams, visiems žmonėms „grąžino jų mylimą tėvynę“ ir padarė Respublikos piliečius „laisviausiais žmonėmis pasaulyje“. Lietuvių ir lenkų Konstitucija suteikusi jiems „garbę ir autoritetą visos Europos akivaizdoje“, nustebinusi „išties visą apšviestąjį pasaulį“. „Visos apšviestiosios Europos nuomone“, tai „pats geriausias įstatymas iš visų įstatymų, kuriuos tik turi tautos.“

Karaliui Stanislovui Augustui 1792 m. liepą išdavus Konstituciją, M. Karpavičius kartu su kitais Vilniaus universiteto profesoriais ir studentais liko už ją kovoti. Per karą su Rusija, kaip nemažai kitų lietuvių, aukojo asmenines lėšas Lietuvos kariuomenei. 1794 m. buvo vienas iš sukilimo Lietuvoje organizatorių. Tapęs Lietuvos Tautos Aukščiausiosios Tarybos nariu, siekė įgyvendinti tuos Apšvietos idealus, kuriuos anksčiau gynė savo pamoksluose. Taryba išleido Lietuvių Tautos Sukilimo Aktą, kuriame aiškino, kad Lietuvos sukilimo tikslas – ne tik nepriklausomybės, kaip skelbė Lenkijos sukilėliai, bet ir žmonių „lygybės atgavimas“. Lietuvišku atsišaukimu Taryba kreipėsi ne tik į bajorus, miestiečius, bet ir į „brolius artojus“. Ragino nepaisyti luomų skirtumų ir ginti tėvynės laisvę visiems kartu: „Žmonės esma visi lygūs, bo visi ant tos pačios žemės gyvenam.“ M. Karpavičius buvo vienas pagrindinių Lietuvos sukilimo ideologų. To meto pamokslais jis siekė atskleisti kovos už laisvę prasmę, įkvėpti Lietuvos žmones aukotis dėl tėvynės. 1794 m. gegužės 20 d. Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje sakytame pamoksle, kuris buvo išspausdintas ir lietuviškai, M. Karpavičius pagerbė mūšyje už Lietuvos sostinę žuvusius karius. Sekdamas Atėnų vadu Perikliu, Romos senatoriumi Ciceronu, Apšvietos pamokslininkas teigė, kad lietuviai, kaip senovės graikai ir romėnai, esą „piliečiai kariai“: jie prasmingai aukoja gyvybes už savo, artimųjų ir tautos laisvę. O priešai, „tirono kariai“, tėra „besielės mašinos“, „ginkluoti plėšikai“, „laisvės budeliai“, nesuprantantys laisvės vertės, nesuvokiantys, už ką guldo savo galvas. Lietuvių karas su Maskva esąs išskirtinis, nes pirmą kartą istorijoje dėl savo laisvės kaunasi ne tik kilmingieji, bet visa tauta: „Nuo pat mūsų istorijos pradžios dar niekuomet nebuvo tokio karo, kaip dabar, ir niekuomet anksčiau nekovojo tautos dėl tokio brangaus dalyko, kaip dabar jos ir mes esame priversti kovoti! Visagalis Dievas pažadino mūsų tautiečio ir piliečio Tado Kosciuškos neprilygstamo kovingumo dvasią! Tai mūsų kraujas! Tai mūsų kaulas! Tas nepaprastas vyras, sukurtas savo tėvynės atgimimui, vienu šūkiu gelbėti tėvynę pažadino visą tautą. [...] Ar rastume bent vieną kitą tautą, kur milijonas žmonių nepabūgtų mirties, kad kitas milijonas išsaugotų laisvę ir nepriklausomybę? Kur tautos gelbėjimo įkarštyje nebebūtų

skirtumo nei tarp turtingo ir vargšo, nei tarp pono ir valstiečio, nei tarp kunigo ir samdomo kareivio, nei tarp silpnosios lyties ir narsių vyrų [...], kur visi eina nugalėti arba mirti gindamiesi?“ Tas pačias idėjas M. Karpavičius kėlė ir vėliau, sakydamas kalbą Vilniaus lygumose išrikiuotai liaudies kariuomenei. Joje lietuviams priminė pergalingas Gedimino, Algirdo, Vytauto kovas su Maskva bei kryžiuočiais ir ragino sukilėlius garbingai tęsti protėvių laisvės kovą. Taigi savo pamokslais jis tiesiogiai kūrė Lietuvos istoriją.

Sukilimui pralaimėjus, vengdamas Rusijos keršto, M. Karpavičius pasitraukė į Prūsijos užgrobtas Respublikos žemes. 1797 m. buvo paskirtas pirmuoju naujos Vygrių vyskupystės vyskupu. Mirė nuo kraujo išsiliejimo į smegenis Beržininkuose (lenk. *Berżniki*), netoli Seinų. Palaidotas Vygrių kamaldulių vienuolyno bažnyčioje (dab. Lenkijoje).

M. Karpavičius – viena iškiliausių Lietuvos Apšvietos asmenybių. Kunigas švietėjas, sujungęs maištingas savo amžiaus idėjas, žmonių lygybės ir laisvės idealus, tikėjimą žmogaus proto galia su Evangelijų tiesomis. Kunigas revoliucionierius, siekęs krikščionybės ir Apšvietos idealus įgyvendinti žemėje. Kunigas pilietis, kūręs patriotišką, savo kraštui įsipareigojusią, laisvę branginančią Lietuvos katalikų bendruomenę.

Siūloma literatūra: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, parengė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Kristina Mačiulytė, „Kad Tėvynė gyvuotų...“: *XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Mykolas Pranciškus Karpavičius

PAMOKSLAI

APIE DIEVUI IR TĖVYNEI NAUDINGO JAUNIMO AUKLĖJIMĄ
PAMOKSLAS, SAKYTAS VARŠUVOS PIJORŲ KILMINGŪJŲ
KOLEGIJOS KOPLYČIOJE TEN BESILAVINANTIEMS
JAUNUOLIAMS 1775 METAIS

*Cum esset JESUS annorum duodecem... proficiebat sapientiâ
et gratiâ apud DEUM et homines. Lucae 2do.*

*Kai Jėzus buvo dvylikos metų... augo išmintimi ir malone
Dievo ir žmonių akyse. Iš šv. Luko evangelijos 2 skyriaus¹.*

Kaip tik tokiaame amžiuje įgyjama išminties apie būdus pelnyti Dievo ir žmonių palankumą ir kaip tik tokia esmingiausia žmogiškos prigimties priedermė – jau pirmaisiais savo gyvenimo metais išmokti griežtas Dievui malonaus ir pasauliui naudingo gyvenimo taisykles. O abiejų dalykų tobulą pavyzdį mums parodo šiandien skaitomos Evangelijos ištrauka apie dvylikametį Jėzų: *cum esset JESUS annorum 12. proficiebat sapientia, et gratia apud DEUM et homines*. Iš tiesų žmonių bendrijoje nėra nė vieno luomo, kuris nerastų sau sektino elgsenos pavyzdžio Kristaus gyvenime ir mokyme; juolab tau, kilniausias tautos jaunime, suburtam čia lavintis, negalima įsivaizduoti puikesnio saviugdos pavyzdžio už Evangelijoje parodytą Dievo Sūnaus elgesį. Pirmasis žingsnis protingo gyvenimo link yra potraukis prie Dievo ir religija; Kristus yra jums to pavyzdys: *ascendentibus illis Jerosolimam remansit illic puer JESUS*². Antras žingsnis siekiant išminties yra jos ieškojimas tarp protingųjų, uoliai klausinėjant ir nuolankiai klausant; Kristus tai jums teikia kaip sektingą dalyką: *invenerunt in medio doctorum audientem eos et interrogantem illos*³. Tolesnis žingsnis tobulinantis privalomuose moksluose yra dėkingas savo protėvių atminimas ir savo tėvų šlovės bei doros išlaikymas; Kristus šiuo požiūriu yra jums nuostabus pavyzdys: *in his quae Patris mei sunt, oportet me esse*⁴. Pagaliau paskutinis ir svarbiausias edukacijos principas yra geranoriškas nuolankumas valdantiesiems ir dėkingas bei norus paklusnumas mokytojams; Dievo Sūnus jums šią priedermę palengvina, paklusdamas savo tėvams: *venit Nazareth, et erat subditus illis*⁵. Ir kadangi kaip tik dėl tokios elgsenos Kristus augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms, tokie pat turėtų būti ir jūsų edukacijos vaisiai: kad jūsų mokslai, jūsų sugebėjimai ir jūsų išmintis dėl krikščioniško pamaldumo darytų jus malonius Dievui, o dėl pilietinių dorybių – naudingus tėvynei; *proficiebat sapientâ et gratiâ apud DEUM et homines*.

Todėl šią dieną, specialiai skirtą jūsų, garbingieji jaunuoliai, pamaldumui, kai pats Kristus, mūsų religijos galva ir įkūrėjas, savo gyvenimu rodo jums pavyzdį, kaip elgtis įgyjant tokį išsilavinimą, kaip jūsų, leiskite man keletu žodžių priminti jūsų dabartinės

¹ Kai Jėzui sukako dvylika metų [...] augo išmintimi, metais ir malone Dievo ir žmonių akyse (Naujasis Testamentas, Lk 2, 42. 52).

² [...] jie nuvyko į Jeruzalę. [...] vaikas Jėzus pasiliko Jeruzalėje [...] (Lk2, 42–43).

³ [...] rado jį šventykloje, sėdintį tarp mokytojų, besiklausantį jų ir juos beklausinėjantį (Lk 2, 46).

⁴ [...] man reikia būti savo Tėvo reikaluose (Lk 2, 49).

⁵ [...] grįžo į Nazaretą. Jis buvo jiems klusnus (Lk 2, 51).

padėties priedermes, – kaip turėtų jums praversti tos puikios jūsų jaunystės dienos, idant taptumėt vyrais, maloniais Dievui ir žmonėms, naudingais tėvynei ir sau.

Jeigu dabar kalbėčiau vien vaikams, nepažįstantiems proto galios; jeigu kalbėčiau vaikams, turintiems likti nežinomiems prastuolių minioje; jeigu kalbėčiau vaikams, kuriems likimas teskyrė gimti baudžiauninkais ir visą gyvenimą dirbti nežymius darbus, tenkinant būtiniausius poreikius; jeigu kalbėčiau vaikams, neturintiems vilties pasiekti aukštų valstybinių pareigų, postų ir titulų, arba turintiems atsiduoti atsiskyrėliškam gyvenimui ir asmeniškai, niekieno neįvertinamai dorybei; pagaliau jei kalbėčiau jums anais laikais, kai visa tai pas mus džiaugsmingai klestėjo – ir tikėjimas, ir dora, ir laisvė, ir laimė, ir tautos šlovė, ir valdovo autoritetas, ir ištikimybė monarchams, ir valdžia, ir teisingumas, ir gėrybių gausa, ir šalies saugumas, ir taika, – nebūčiau tuomet taip įpareigotas sutelkti visą savo proto ir religinių įsitikinimų galią, kad parodyčiau, kaip svarbu kilmingai jaunomenei išmokti naudotis jai teikiama edukacija. Tačiau šiandien turiu kalbėti jums, besididžiuojantiems tikrojo dalykų pažinimo šviesa, jums, žinantiems savo aukštą kilmę, jums, augantiems tokiu tėvynei sunkiu ir nelaimių kupinu metu, jums, kurie turėsite atėjus laikui prisidėti prie įstatymų leidėjų ir valstybės valdytojų, jums, žvelgiantiems į baisų visokeriopo pakrikimo antplūdį ir visuotinį sugedimą, pagaliau jums, vienintelei vilčiai, kad kada nors jūsų pastangomis tauta bus laiminga. Ak, iš tiesų, apsiimdamas jums kalbėti pervertinau savo jėgas, tačiau ne proto tiesų ir religijos galią, kurios man pakanka, kad jūsų puikuose protuose ir pagedimo nepaliestose širdyse sėkmingai įdiegčiau reikiamus įsitikinimus. Taip tad yra, kilniausiasis jaunime: kai jūsų protas, kurį mokslu apšviečiate, ir jūsų tikėjimas, kurį dorybėmis savo širdyse įtvirtinate, jums aiškiai nurodo, kokios yra jūsų priedermės Dievui ir tėvynei, monarchui ir įstatymams, savo giminei ir jos garbei, bendrapiliečiams ir sau, pagaliau kokie dėkingi turite būti už tas aplinkybes, kuriomis lavinatės, – jei visa tai norite aiškiai suvokti ir iki galo perprasti, privalote pripažinti, jog šitaip turite išnaudoti savo edukacijai skirtą laiką. Visų pirma, kad religingumu, be kurio iš tiesų negalima būti naudingam tėvynei, patiktumėt Dievui, – ir tai yra pirma pamokslo dalis. Antra, kad dorybėmis, be kurių negalima patikti Dievui, būtumėt naudingi žmonėms, – ir tai yra antras teiginys. Nebūsime malonūs Dievui, nebūdami naudingi žmonėms, ir nebūsime iš tiesų naudingi žmonėms, nepatikdami Dievui. Štai kodėl Dievo Sūnus yra jums pavyzdys, parodantis, kokia svarbiausia jūsų edukacijos pareiga; apie tai ir bus šiandieninė mano trumpa kalba jums.

O Dievo Sūnau, kuris nepagailėjai viso savęs vardan žmonių giminės išganymo, suteik malonę šioms jaunutėms širdims, kad pajęgtų laikytis senųjų tiesų [ir] kad padedant Mergelei Marijai kiekvienas [sulauktų] patvirtinimo, jog augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms: *proficiebat sapientiâ et gratiâ apud DEUM et homines*.

PIRMA DALIS

Neabejotina, kad perbėgę mintimis viso pasaulio permainas ir būdus, kaip griuvo valstybės ir monarchijos, tikrai nerastume tokio amžiaus, kokiam mes dabar gyvename, nei tokių pasaulio valdymo mechanizmų, kokiais šiandien naudojamesi, nei normų tokios politikos, kokia šiandien vadovaujasi tautos, nei tokio drausmės pašlijimo visose srityse, kokį regime. Ir vis dėlto aštuonioliktam amžiui teko garbė vadintis apšviestuoju. Tiesa, kad matom daug netvarkos, bet kada gi buvo pasiekta tvarka, pirmiau nepatyrus netvarkos? Tiesa, kad matom didelį papročių sugedimą, bet kada gi geriausiai būdavo suvokiamas poreikis ir randami būdai tuos papročius taisyti, jei ne pažinus nelemtus

sugedimo vaisius? Pagaliau tiesa, kad matom smarkiai nusilpusį pamaldumą bei ištikimybę įstatymų ir religijos drausmei, bet argi ne tuomet geriausiai atsiskleidžia tikrosios dorybės, kai yra priverstos kovoti su vis stiprėjančiom savo priešingybėm? Tokios yra pasaulį valdančios Apvaizdos paslaptys, kad iš vienu nuopuolio randasi kitų laimė; iš vienu klaidų ir paklydimų sukaupiamos kitų žinios ir išmintis; iš vienu pakrikimo, savivalės ir pačios nedorybės gimsta kitų garbingumas, drausmė ir nepriekaištinga dorybė; ir tai jums, garbingieji jaunuoliai, teikia paguodą, o jūs tautai – laimingą viltį, kad šio amžiaus apšvieta, įveikdama jo sugedimą, nepaisydama visokių jus sugadinti besikėsiančių pagundų, gaunamo išsilavinimo padedama, patrauks jūsų geras širdis įgyvendinti tą geidžiamiausią tiesą, – kad patiktumėt Dievui religingumu, be kurio negalite būti naudingi tėvynei. Kuo būtent? Ogi protu, nušviestu išmanymo apie Dievą, tikėjimą ir žmonių bendrabūvio dėsniais, širdimi, išugdyta pamaldumo, teisingumo ir žmoniškumo dvasia, taip pat maloniais, padoriais ir dorybingais papročiais; o kai šitaip jau bus parengti ir protas, ir širdis, ir papročiai, – ak, kokius malonius Dievui ir naudingus tėvynei padarys jus jūsų edukacija! Skirkime visam tam truputį daugiau dėmesio.

I. Iš tiesų svarbu turėti jaunystėje žmogaus vertais mokslais apšviestą protą, bet nepalyginamai svarbiau patikimu proto autoritetu sutvirtinti religijos žinias. Tai yra svarbiausias jaunystės pranašumas ir pirmosios vaisingos pamaldumo sėklos; šviesa tikėjimo, kurį priėmėte dar savo kūdikystės dienomis, yra ypatinga Dievo dovana jums, tad padaryti savo protą pavaldų tai aukščiausiai šviesybei yra privaloma jūsų duoklė Dievui. Tikėjimo mokslas – tai jūsų pirmoji abėcėlė, kuriai turi atsidėti jauni protai, šio mokslo aukštumos yra pirmasis jūsų išmėginimas, greitas jo perpratimas – jūsų auka dangui! „Be to vertingo mokslo visi kiti sugebėjimai tėra tuštybė ir nuostolis, – sako šventas Paulius, – *existima omnia detrimentum esse, propter scientiam JESU Christi Domini Nostrī*!“ Tas mokslas turi būti jums užvis svarbiausias ir mieliausias, nes pirmiau esat krikščionys, nei užimat kokią padėtį, tarnybą ir pareigas. „Pats tas mokslas yra amžinasis gyvenimas, kelias ir tiesa, – sako šventas Jonas, – *haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum DEUM verum, et quem misisti JESUM Christum*““. Būkite didūs užimamom pareigom, autoritetingumu ir kilnumu, tačiau be religijos mokslo ir jos pagrindo nei jūs iš žmonių, nei žmonės iš jūsų nesulauks laimės. *Magni hi sunt passus, sed extra viam*⁸, – sako šventas Augustinas. Būkite didžiai mokyti ir išmintingi, nepaprastai geros širdies ir paslaugūs, sukaupę didelius turtus ir garbingi, tačiau be religijos mokymo ir jos pagrindo tuščia bus jūmyse amžinos laimės viltis, – *magni hi sunt passus, sed extra viam*. Galbūt maištingas jūsų protas puls tirti dieviškus slėpinius, sukils aikštinga nuovoka ir ims gvildinti praamžių ištermes, mesis paviršutiniškas lengvabūdiškumas paskui blyškų atšvaitą, draikydamas Dievo šventovėje slypinčias paslaptis, – didūs tai dalykai, tačiau negeri jums! *Magna haec sunt, sed non bona*⁹. Su pasimėgavimu knaisiojamas po dieviškojo apreiškimo tiesas, postringaujama apie nuostatus, galiojusius dar prieš laikų pradžią, tyrinėjamos Aukščiausiojo kūrybos priežastys. Didūs tai iš tiesų dalykai, tačiau negeri jums, – *magna haec sunt, sed non bona*. Netinkamas tas kelias protą apšviesti, netinkamas jūsų amžius spręsti apie tikėjimo sunkumus ir netinkamas jūsų padėties žmonėms būdas tyrinėti tiesą, kuria reikia tiesiog

⁶ Aš iš tikrųjų visa laikau nuostoliu, palyginti su Kristaus Jėzaus, mano Viešpaties, pažinimo didybe (Fil 3, 8). Šio sakinio pradžia pamoksle kiek kitokia: „Laikyk, kad visa kas yra nuostolis, palyginti su mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus pažinimu“.

⁷ O amžinasis gyvenimas – / tai pažinti tave, / vienintelį tikrąjį Dievą, / ir tavo siųstąjį Jėzų – Mesiją (Jn 17, 3).

⁸ Dideli yra šie žingsniai, tačiau pro šalį.

⁹ Didinga tai yra, tačiau negėra.

tikėti, – *magna haec sunt, sed non bona*. Pripažinti Dievo autoritetą, gerbti jo ištarmių paslaptis, su meile vykdyti jo įsakymus, žinoti, kaip griežtai privalomi jo paliepimai, patirti žmonių bendrijai teikiamo jo mokymo saldybę – štai kas puikiausiai nušvies jūsų protus ir padarys Dievui malonias jūsų širdis.

II. Dėl amžiaus apšvietos nyksta šiandien tas paklydimas, kai buvo galvojama, kad dorybė tėra galima aklinau užmūrytose tvirtovėse; kai buvo manoma, kad pamaldumas esti tik po tam tikro sukirpimo, spalvos ir rūšies drabužiu; kai buvo tikima, kad dėl amžinosios laimės būtina išsižadėti tėvynės, krašto ir visų žmonių; kai buvo mokoma, kad tik išoriniu griežtumu akis badantis asmuo turi teisę į Dievo ir dangaus malonę. Jūs, kilniausieji jaunuoliai, savo asmeniniu pavyzdžiu turite įtikinti aklo asketizmo klaidingumu ir įrodyti religijos triumfą, kai krikščioniškos edukacijos galia šiose pamaldžiose mokyklose Dievui parengę širdis, atėjus metui pasirodysite pasauliui kaip tikri krikščionys, nepriekaištingi teisėjai, teisingiausi pareigūnai, geriausi įstatymų leidejai, ištikimiausi valdovo pavaldiniai, naudingiausi piliečiai ir dorybingiausi žmonės. Sugėdinsite libertinizmą, rodydami pagarbą švenčiausioms religijos apeigoms, sugėdinsite paperkamą teisingumą, uoliai rūpindamiesi, kad būtų priimami sąžiningi ir įtarimo nekeltantys teismo sprendimai, sugėdinsite žiaurumą ir stačiokiškumą, maloniai ir žmoniškai elgdamiesi tiek su savaisiais, tiek su svetimaisiais, sugėdinsite įžulumą ir laukinį, maištingą priešiškimą aukščiausios šalies valdžios įstatymams, ramiai jiems pakludami ir mielai elgdamiesi pagal nustatytą tvarką. Štai jums vaizdinys pagal religijos normas išauklėtos širdies, štai pavyzdys, kokios turi tapti jūsų širdys, štai toks turi būti jūsų edukacijos rezultatas: apšviestas protas, parengta širdis ir išugdyti dailūs papročiai.

III. Kartais mokytiesiems išsakomas tikrai nemalonus priekaištas, kad išaugus sugebėjimams ir mokytumui, sumenksta dori, taurūs ir nepriekaištingi papročiai: *postquam docti prodierunt, boni desunt*¹⁰. Tačiau neabejotina tiesa yra tai, kad šio papeikimo gali sulaukti tik tie mokslai, kurie iškyla ant doros ir moralės griuvėsių, kurių tikslas yra tuštybė, o pagrindas – paviršutiniškumas. Pradėjusieji savo šalyje mokymą ir švietimą visada sulaukdavo panašių priekaištų, tačiau, kai laikui bėgant paskleista šviesa pripildydavo kurią nors šalį apšvietos, jų, gyventojų, širdys netrukus palinkdavo prie dorybingų ir taurių papročių. Prastai valdomos aistros geba didžiausias proto puošmenas panaudoti bjauriausiems pasaulio padariniams ir gėdingiausiems poelgiams, tačiau iš pagrindų apsišvietęs protas visuomet yra pajėgus net audringiausius geismus palenkti savo bei visuotinei laimei. Katono¹¹ proto šviesumas jo dorybingumui buvo ne kliūtis, bet pagalba ir pagrindas. Sokrato teisingumas augo kartu su jo proto šviesa. Bet kas man tie pagonys, – šv. Ambraziejus¹² buvo Bažnyčios šviesulys dėl savo išminties, o pavyzdys tikintiesiems dėl savo papročių; Jeronimas¹³, Augustinas¹⁴, Chrizostomas¹⁵ yra didūs dėl savo mokytumo, o šventi – dėl gyvenimo būdo. Sully¹⁶, Bosė¹⁷,

¹⁰ Kai tampa mokyti, nustoja buvę geri. Seneka, *Epistulae* 95, 13.

¹¹ Katonas, Markas Porcijus (234–149 pr. Kr.), senovės romėnų politikas ir rašytojas.

¹² Ambraziejus (apie 340–397), šventasis, Milano vyskupas, teologas, poetas.

¹³ Jeronimas (apie 340–420), šventasis, Biblijos vertėjas į lotynų kalbą.

¹⁴ Augustinas (354–430), įtakingiausias krikščionių teologas, filosofas.

¹⁵ Chrizostomas, arba Jonas Auksaburnis (apie 350–407), Rytų Bažnyčios Tėvas, daug prisidėjo prie religinio mokymo reformavimo.

¹⁶ Maksimilianas de Betiunas, kunigaikštis de Siuli (1559–1641), Prancūzijos politikas, Henriko IV finansų ministras. Pertvarkė finansų sistemą, pagerino žemės ūkį ir pramonę.

¹⁷ Žakas Banignas Bosė (1627–1704), žymus prancūzų teologas, pamokslininkas ir Bažnyčios politikas.

Fenelonas¹⁸ Prancūziją apšvietė protu, o tautą džiugino dorybėmis. Zamoiskis¹⁹, Zaluskis²⁰, Konarskis²¹ pašaliečius stebino didžiu mokytumu, o savo kraštiečius ugdė taurių papročių pavyzdžiu. Todėl jūsų, kilnieji jaunuoliai, apšviestumas, kurio čia taip gausiai iš tyrų šaltinių semiatės, turi padėti jums siekti taurių ir nepriekaištingų papročių, kuriuos religija pagrįs, mokslas sutvirtins, o pagirtinas noras prilygti savo dorybingiems protėviams padarys amžinus ir nekintamus. Pažino Europos tautos jūsų protėvių ir giminės pradininkų dorų papročių šlove, matė amžinos atminties knygoje tuos vardus, kuriais jūs didžiuojatės. Jumyse jos, tautos, išvelgs anuos lenkų vyrus, kurių giminės tęsėjai jūs esate, – *et qui viderant eum, dicent ubi est?*²² Klausinės, kas liko iš anų žymiausių šlove ir aukštomis pareigomis giminių, kurių kraujas teka jumyse: *et dicent ubi est?* Kur tų giminių dora, kadaise buvusi paveldima iš kartos į kartą? Kur nesavanaudiškas visuotinės gerovės siekis, įgimtas toms šeimoms? Kur tų niekada neišnykusių giminių vyrų narsa? *Et dicent ubi est?* Kur nuoširdumas, tas senųjų lenkų bruožas, kur pareigingumas ir nepriekaištingas sąžiningumas, tokie būdingi tai tikratikių tautai, kur teisingumas, ištikimybė karaliams ir paklusnumas įstatymams, tas vienintelis lenkų tėvynės pasididžiaviamis? *Et dicent ubi est?* Tu, kilniausiasis jaunime, turi atsakyti į šiuos klausimus, tie papročiai turi būti tavo gaunamos edukacijos rezultatas, o apšvietęs protas, tinkamai parengta širdis ir dorybingas gyvenimo būdas, darydami jus malonius Dievui, padarys naudingus tėvynei; mat lygiai taip pat negalima patikti Dievui, nesant naudingiems žmonėms, kaip negalima būti iš tiesų naudingiems žmonėms, jei Dievas nėra jums visiškai patenkintas. Taigi dar kartą: toks turi būti jūsų edukacijos rezultatas; o toliau jau antras trumpas komentaras. Prašau jam dar šiek tiek kantrybės.

A N T R A D A L I S

Dora, sujungta su protu, ir protas, doros palaikomas, – jei tos dvi ypatybės yra būdingos vienam ir tam pačiam asmeniui, tuomet užtikrina būsimą jo laimę ir teikia tikrą pranašumą. Protas retai pataiso prastos edukacijos trūkumus, o štai edukacija paprastai taiso proto klaidas ir nusižengimus. Tačiau ir protas, ir dora, ir iš jų abiejų kylanti edukacija tik tuomet nusipelno tikrojo pagyrimo, kai visų savo užmojų tikslu laiko naudingumą kitiems. Jaunimo edukacija išmintingiausių įstatymų leidejų yra pripažinta visuotinės krašto laimės šaltiniu. Solonas ir Likurgas laikė ją vieninteliu gerovės ir tvarkos pagrindu, nors ir kokie geri įstatymai būtų leidžiami. Tebūna puikiausi ir tobuliausi nurodymai visų tarnybų, luomų ir turtinės padėties žmonėms – viskas veltui, jei edukacija pirmiau neparengs asmenybių, kurios sugebėtų tuos įstatymus vykdyti. Visa tai, drauge paėmus, parodo svarbiausią besilavinančiųjų pareigą, – kaip kiekvienas jų turi stengtis tapti naudingas kitiems. Tai yra bendra visų pareiga, tačiau jūs, kilniausieji jaunuoliai, besilavinantys šiuo ypač nepalankiu metu, kūnu ir dvasia turite ruoštis pasiaukoti vardan

¹⁸ Francua Solinjakas de la Motas Fenelonas (1651–1715), žymus teologas, pamokslininkas, pedagoginių raštų autorius.

¹⁹ Zamoyskis, Andrius (1716–1792), Lenkijos kancleris (1764–1767). Iš pradžių palaikė seną Lietuvos ir Lenkijos valstybės santvarką, bet vėliau prisidėjo prie reformų projektų.

²⁰ Zaluskis, Juozapas Andrius (1702–1774), Lenkijos Bažnyčios ir valstybės veikėjas. Garsėjo didžiule biblioteka, kurią buvo paskyręs viešam naudojimui. Jo brolis Andrius Stanislovas Zaluskis (1695–1758) buvo Lenkijos kancleris (1735–1745), rūpinosi mokslu ir švietimu.

²¹ Konarskis, Stanislovas (1700–1773), žymus lenkų pedagogas, publicistas, pijorų mokyklų reformatorius.

²² Ir kas buvo matęs jį, sakys – kur yra? Plg. Job 20, 7: Tie, kurie jį pažinojo, klaus: „Kur jis dabar?“

visuomenės naudos tėvynės gerovei, atsižvelgdami į tai, kas esate, ir į tas aplinkybes, kuriomis gyvenate. Jums pakaks vien šių dviejų pastabų, jas gerai apmąstykite.

I. Juk tai jūs esate svarbiausių tautos žmonių sūnūs, juk tai jūs esate palikuonys tų, kurie pradėjo garsinti lenkų vardą! Juk tai jūs esate didžiųjų vardų, rangų ir turtų paveldėtojai, juk tai jūs esate tėvynei didžiai nusipelnusių šeimų ir giminių išlikusi kibirkštėlė!.. Bet kas visa tai tėra be doros, garbingumo ir gerų papročių, jei ne niekingas ir pasibjaurėtinas niekšiškas, šleikštesnis už paskučiausio valkatos votis? Toks apibūdinimas, regis, jums nemalonus, bet aš tuoju pat kreipiuosi tiesiai į jūsų protus – argi jis neteisingas? Juk tai jums lemta atnešti savo tėvams šlovę arba ją suniekinti. Juk tai jums lemta užbaigti jų darbus: arba galutinai palaidoti tėvynę, arba padėti jai kaip nors pakilti iš griuvėsių. Seni ir pražilę vyrai savo pareigas užleis jums, jaunučiams, kitaip lavintiems negu jie. Paliks pasaulio teatrą, giriami ar peikiami už savo elgesį, jūs užimsite jų vietas, kad išlaikytumėt jų šlovę ar tęstumėt jų klaidas. Paliks jums postus, pareigas ir rangus, jų našta ir pastangos taps jūsų rūpesčiu, jūsų sąžinės ir garbės reikalu. Ir kaip jūs dabar prisimenat protėvius pagal jų darbus bei sugebėjimą tvarkytis, taip ir jums reikia atminti, kad patys savo ruožtu sulauksit būsimų kartų neapykantos ar dėkingumo. O jūsų edukacija dabar bus tiedviem dalykam vienintelis paskatinimas ir dvasia. Štai tokia jūsų naudingumo tėvynei pareiga, atsižvelgiant į jūsų asmenybes; juk neįmanoma įsivaizduoti, kad būta kokių kitų, svarbesnių tėvynės nuopuolio ir tautos nelaimės priežasčių, išskyrus netinkamai panaudotą, nors ir geriausią, edukaciją tų, kurie turėjo imtis pareigų, krašto reikalų ir poreikių?

Grįžkime mintimis pažiūrėti, kaip, pavyzdžiui, maždaug prieš trisdešimt metų savo edukacija pasinaudojo tie asmenys, kurie dabar kuo puikiausiai prisidėjo prie tėvynės pražūties ir tautos smukdymo. Nežinomi jiems buvo jokie kiti jausmai, tik savivalė vietoj išmintingos laisvės, tik pramušgalviškumas ir plėšikavimas vietoj narsumo ir drąsos, tik troškimas įgyvendinti išūlius sumanymus vietoj įstatymų ir teisingumo, tik sau nemielų asmenų persekiojimas vietoj sąžiningų teismo sprendimų, tik panieka valdovui ir jo ignoravimas vietoj rūpinimosi tėvynės teisėmis ir laisvėmis. Ir kas gi, o Dieve, turėjo išeiti iš tokios edukacijos, jei ne tai, į ką mes su skausmu žvelgėme ir dėl ko gretimos tautos, lig soties iš mūsų prisijuokusios ir išsityčiojusios, pačios pagaliau pradeda gailėti ir užjausti.

O jaunučiai nelaimingos ir apiplėštos motinos sūnūs! Vien jūs teikiate viltį, kad atėjus laikui, uoliai remdami mylimo tėvynės tėvo pastangas ir darbus, nušluostysite tautos ašaras ir pripildysite monarcho širdį tobuliausios paguodos! O puiki jaunoji apleisto ir sutrempto vynuogyno atžala! Vien tik viltis sulaukti tavo saldžių vaisių saugo nuo sielvarto širdis, tebepuoselejančias pilietiškumo ir laimingos laisvės jausmus! Taigi atminkite, pritaikydami kiekvienas sau, kad tai yra asmeniškasis ir svarbiausias jūsų interesas: savo išsilavinimu naudotis taip, kad neštumėt laimę kitiems, išlikdami dorybingi ir nepaliaujamai stengdamiesi patikti Dievui; juolab atsižvelgiant į tas aplinkybes, kuriomis gyvename. O, kaip jautrios dorybei širdys stengsis sutelkti visas jėgas, kad taptų tėvynės vertais piliečiais, remdamosi dora, be kurios ir pačiam Dievui patikti negalima!

II. Kokias pasaulio permainas jums tenka regėti tikėjimo Dievu ir religijos požiūriu? Kokie pasikeitimai Bažnyčios svarbos, valdžios ir jos tarnų atžvilgiu? Kaip keičiasi požiūris į smukusią drausmę, taip pat į nuomonių bei požiūrių laisvę? Juo labiau reikia apsvarstyti aplinkybes, susiklosčiusias dėl sumaišties šalyje, dėl tėvynės sunkumų, išdraskymo ir negalėjimo išsigelbėti, dėl nusilpusių valdymo ir valdžios mechanizmų,

kaimynų gudrumo ir veikslių mūsų atžvilgiu, dėl visos tautos silpnumo ir kokiais būdais buvome į tai įstumti. O, ką gi kenčia širdis jauno piliečio, kuris jau turi bent tiek proto, kad žino, kas yra gera, o kas bloga, bei supranta, kad tai jo tėvynė nyksta ir kad jam visą gyvenimą teks būti jos nelaimingu piliečiu! Patyrė kraštas nelaimę, kokios dar per amžius neregėjo, apgalvojo mylimas tėvynės tėvas vienintelį būdą, kaip sustiprinti žlungančią tautą – atgaivinti krašte viešąją edukaciją. Tokiam didžiam sumanymui įgyvendinti atrinko iškiliausius tautos žmones, pats apsiėmė būti šio darbo vadovu ir galva, labiausiai išsilavinusius krašto vyrus pasikvietė sau į pagalbą, pradėjo su jais sėkmingai žadinti tautos atgimimo viltį. Darbuojasi tie apmirusių laisvių gaivintojai, puoselėdami jas ir siekdami laimės. Jūs, kilniausieji jaunuoliai, turite būti pirmuoju jų pradėto darbo ir pastangų vaisiumi. Štai kokios yra tos aplinkybės, kuriomis besilavinantis kilmingas jaunimas išpuoselėta širdimi turi jausti ir apšviestu protu suvokti, jog kuo stropiausiai atlikdami savo pareigas turi taip išnaudoti edukacijai skirtą laiką, kad ir Dievui patiktų religingumu, be kurio negalėtų būti iš tiesų naudingi žmonėms, ir žmonėms būtų naudingi dorybėmis, be kurių Dievui patikti yra neįmanoma.

O, kaip ilgai dar turėčiau jums apie tai kalbėti, bet ką Kristus sakė apaštalams jų mokyimo pradžioje, tą ir aš tau, kilnioji jaunuomene, turiu teisingai galų gale pasakyti: *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*²³. Turėčiau kalbėti jums apie pilietiškumą, kuriam rengiatės, apie valdymą ir politiką, kurioje dalyvausite, apie krašto nuopuolio, kurį apverkiate, priežastis, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Turėčiau kalbėti jums apie pagarbos tikėjimui, kurį jūs turėsit sustiprinti, nusilpimą, apie visuotinį padorumo, kurį jūs turėsit išsaugoti, smukimą, apie pasaulį užplūdusius papiktinimus, kuriuos jūs turėsit sutramdyti, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Dar primygtiniau turėčiau kalbėti jums, idant būtų įrežtas jūsų širdyse nuoširdus noras patikti Dievui ir būti naudingiems žmonėms, bet jūsų amžius dar per silpnas, kad būtumėt iš karto apsunkinti tokia gausybe tiesų, jūsų protas mėgaujasi tokiam amžiui tinkamomis pramogomis, jūsų širdys dar pernelyg mažos, kad sutalpintų teisėtų troškimų gerumą ir jūsų kilmės vertus ketinimus. Pagaliau jūsų edukacija, atiduota į tautoje mokytumu ir dorybėmis pagarsėjusių, viso krašto viešajai tarnystei atsidavusių, didžiadvasių, kilnios širdies piliečių rankas, – visa tai jau sulaiko mane nuo tolesnio minčių plėtojimo, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Tačiau tas tiesas, kurios, kaip man pasirodė, jums tinkamiausios, kurias jūs iš karto protu visiškai perprantate, kurių galią širdimi stipriausiai pajuntate, priimkit, kilniausieji jaunuoliai, taip, kaip jos yra vertos, ir atminkit, kad nėra gamtoje ir religijoje svarbesnės priedermės protu besivadovaujančiai jaunuomenei, – vien taip panaudoti suteiktą edukaciją, kad ir Dievui būtumėt malonūs religingumu, ir žmonėms naudingi dorybėmis. Tokių pavyzdžių rodo jums Dievas, tam jus įpareigoja pati sąžinė bei savojo proto įsitikinimai. O, kad apie kiekvieną jūsų išties būtų galima pasakyti: augo išmintimi ir malone tėvynės tarnystei, monarcho džiaugsmui, giminės pagalbai, tikėjimo išsaugojimui, laimės pagausinimui, taikos įamžinimui; kitaip tariant, ak, kokia laiminga būtų tėvynė su jumis ir jūs šlovingi tėvynėje, jeigu apie kiekvieną jūsų nedvejojant būtų galima pasakyti, kad augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms: *proficiebat sapientiâ et gratiâ apud DEUM et homines!* Amen, suteik tai, o didis Dieve! Amen.

²³ Dar daugelį jums turėčiau kalbėti, / bet dabar jūs negalite pakelti (Jn 16, 12).

Mykolas Pranciškus Karpavičius

PILIEČIO PAMOKSLINĖ KALBA, SAKYTA BIRŽELIO 25 D. LYGUMOSE PRIE VILNIAUS, VADINAMOSE JUOZAPATO SLĖNIU, 1794 M. ŠVENTINANT GINKLUS IR VĒLIAVĄ, KAI VILNIAUS VAIVADIJOS ŠAUKTINĖ LIAUDIES KARIUOMENĖ JAU ĖJO Į KARĄ

Appropinquante jam praelio, stabit sacerdos ante aciem, et sic loquetur ad populum: Audi Israel, vos hodie contra inimicos vestros pugnam committitis; nolite metuere, nolite cedere, nec formidetis eos, quia Dominus Deus vester in medio vestri est, ut eruat vos de periculo. Deuteronom: 20.

Kai jau prisiartins karas, atsistos kunigas prieš kariuomenę ir taip kalbės tautai: klausyk, Izraeli, šiandien jūs išeinate kautis su savo priešais, nenuogąstaukite, nesitraukite ir nebijokite, nes Viešpats, jūsų Dievas yra tarp jūsų, kad jus išgelbėtų iš pavojaus. Iš knygų, vadinamų Šv. Deuteronomijumi, 20 skyriaus.²⁴

Piliečiai! Krikščionys!

Kur ginamasi nuo užpuolikų, kur gelbėjamosi nuo pančių ir nelaisvės, kur kovojama su užgrobėjais, žodlaužomis ir kankintojais už laisvę, šalies saugumą, nepriklausomybę, ten teisingas reikalas, ten šventas interesas, ten širdis ir narsumas privalo būti bebaimiai, ten pagaliau yra pats Dievas, keršytojas už nekaltuosius ir tautų teisėjas.

Taigi kaip tik toks yra karas, į kurį einate atsidavę, garbingi piliečiai, Vilniaus vaivadijos gyventojai, šventindami ginklus ir prašydami Dangaus palaiminimo.

Kieno gi sielos nepersmelktų šis reginys, dangaus akivaizdoje kuo patraukliausias, žemės akivaizdoje nepriekaištingas, piliečių akivaizdoje – pripildantis širdis džiaugsmo ašarų, kai laisvi, kilnūs ir nepriklausomi, niekam niekuo nenusikalte žmonės su džiaugsmu eina lieti savo kraują už tėvynę ir ginti bei užstoti nuo baisaus priešo keršto savo brolius? Kieno gi širdies nesužadintų šis reginys, kai piliečiai, palikę namus, turtus ir šeimas, aukoja gyvenimą už savo tautos laisvę ir saugumą, kai tėvai palieka namuose mažus vaikelius, jau nebesitikėdami jų pamatyti, vyrai palieka mylimas sutuoktines ir, kad apsaugotų jas nuo negailestingo kalavijo kirčių, patys su džiaugsmu stato savo gyvybę į likimo pavojus, sūnūs ir puikūs jaunuoliai sugraudinta širdimi atsisveikina su savo gimdytojais, savo artimaisiais, savo giminėmis, net su savo viltimis ir skuba ginti savo namų, savo teisių, savo laisvių, savo šlovės, garbės ir nepriklausomybės. Štai eina visa vaivadija uždengti krūtinėmis savo mylimiausią tėvynę, savo altorius, savo miestus, savo sostinę, savo brolius, bičiulius, tautiečius! Stoja prieš Dievą, visų tautų Tėvą, pareikšdami, kad juos, niekuo neprasikaltusius, užpuolikai plėšia, degina ir naikina. Stoja prieš visos Europos ir pasaulio teismą, pareikšdami, kad juos, niekuo neprasikaltusius, užgrobė žiaurūs laukiniai žudikai, o jų nekaltas kraujas šaukiasi Dievo ir pasaulio keršto tiems, kurie trokšta jį pralieti. Eina Šauktinė liaudies kariuomenė, pražilę seniai, orūs vyrai, garbingi pareigūnai, puikūs jaunuoliai, laisvi ir nepriklausomi žmonės, neša savo kalavijus pašventinti į bažnyčią, įrodydami, kad ne pyktis ir nuožmus noras plėšikauti, bet

²⁴ Prieš prasidedant mūšiu, kunigas išeis į priekį ir pasakys kareiviams kalbą. Jiems sakys: „Klausykis, Izraeli! Šiandien jūs einate į mūšį su savo priešais. [...] Jų nebijokite, nuo jų nedrebėkite ir nepasiduokite klaukui, nes pats Viešpats, jūsų Dievas, žygiuoja su jumis į mūšį kovoti už jus prieš jūsų priešus ir duoti jums pergalės“ (Išt 20, 2–4).

būtinybė gelbėtis nuo plėšimo skatina ir verčia juos griebtis ginklo. Neša savo vėliavas ir garbės ženklus palaiminti kunigams, įrodydami, jog nori, kad pats Dievas ir Jo teisingumas būtų jų nekaltumo liudytojai bei tautai, kraštui ir jų tėvynei padarytų nuoskaudų ir skriaudų keršytojai. Šaukiasi į Dangų galybių Dievo pagalbos, pasitikėdami savo kovos teisingumu ir šventumu. Koks tai reginys, persmelkiantis jautrias širdis! Koks stiprus jausmas kyta dorybingoje širdyje piliečio, žvelgiančio į tuos žmones, į tuos garbingus piliečius: kaip mielai, kaip noriai, kaip džiaugsmingai, su koku pasididžiavimu jie aukoja savo kraują, savo gyvybę, savo turtus, pagaliau savo viltis už tėvynės išgelbėjimą, už savo brolius ir visą savo tautą! O Dieve! Argi nepažvelgsi gailestingai į šią nekaltą tautą? O Dieve! Argi nepažvelgsi maloningai į vargą, į pražūtį, į praliėtą kraują, į tiek milijonų žmonių sužlugdytus gyvenimus, į tiek sudegintų miestų ir kaimų, į tiek nužudytų žemdirbių, kaimiečių, silpnų moterų ir nekaltų vaikų? O Dieve! Argi nenukreipsi savo teisingų nuosprendžių keršto į sulaužytas sutartis, apšmeižtą nekaltumą, klastingus lupikavimus, baisų nekalto krašto, laisvų žmonių, išduotos ir prislėgtos tautos nusiaubimą? Pakelkit senosios laisvės vėliavą, nuo amžių kovingi ir šlovingi Vilniaus vaivadijos gyventojai, ir kai šiandien jau stojat į karą, aš, jūsų pakviestas, kupinas bažnytinės ir religinės dvasios, stoju prieš jūsų kariuomenę, – *appropinquante jam praelio stabit sacerdos ante aciem*, – ir drąsiai Šv. Rašto žodžiais sakau tai, ką Dievas liepė kunigams kalbėti savo tautai prieš karą. Klausykit, dorybingi ir ištikimi žmonės! Nebijokite priešų, nesitraukite ir nenuoğastaukite. Dievas yra su jumis, visagalė ranka gina nekaltuosius! Dievo nuosprendžių kalavijas pats išspręs mūsų kovą su žiauriu priešu ir gelbės jus nelaimėje. Dievas yra su mumis, nes mūsų pusėje šventas kovos teisingumas, o tai yra namų, šeimų, žmonių, vaikų, šv. altorių, turtų, laisvės, nepriklausomybės ir visos tėvynės apsauga bei išsigelbėjimas, – *sacerdos sic loquetur ad populum: nolite metuere, quia Dominus Deus vester est in medio vestri, ut eruat vos de periculo*. Ir kas gi viso pasaulio akivaizdoje gali būti šventesnio, brangesnio ir teisingesnio už šią kovą? O ištis stebuklingai suliepsnojusi tėvynės meile! Dorybingi piliečiai! Kas gi reikalauja šiandien iš jūsų tokios aukos, kad taip noriai statytumėt į akivaizdų pavojų savo kraują, gyvybę ir turtus? Kieno gi įsakymas verčia jus apleisti namus, vaikus, sutuoktines, draugus ir visa, kas tik ramiuose namuose gali būti mieliausio? O laisve! Laisve, saldžiausias ir brangiausias pasaulio turte!

Kokia tvirta dorybingose širdyse yra tavo meilė! Tėvynės meilė, laisvos ir nepriklausomos, įstatymais besivadovaujančios tautos meilė! O Dieve, kuris žmonių padermei esi pirmasis ir vienintelis laisvės ir meilės šaltinis, autorius ir mokytojas! Kokį malonų reginį mums dovanoji šiandien, kai vėl liepsnoja ta švenčiausia pasaulyje ugnis! Kokią saldybę mums dovanoji šiandien, kai žvelgdami į šiuos garbinguosius piliečius galime išvysti tarsi atgimusią dorybingąją senovę! Einat į karą, dorybingi piliečiai, pradėdami malda Dievui, šaukdami Jo pagalbos, o kas gi gali būti mielesnio ir tikresnio tautai bei labiau deramo ištis kilniam narsumui ir dorai? Pradedat nuo religinių apeigų, pašventindami savo ginklus ir vėliavas, o ką gi išganingesnio ir puikesnio galima sumanyti tokiam šventam, tokiam tauriam, tokiam nekaltam reikalui kaip mūsų? Žengiat, kilniausieji vaivadijos gyventojai, didžiai dorybingų ir religingų senųjų lenkų pėdomis, pradėdami karą švenčiausia Mišių auka, prašydami Švenčiausiosios Mergelės Marijos, šventųjų tėvynės globėjų Kazimiero, Stanislovo ir visų Viešpaties šventųjų užtarimo! Jūs – pirmoji lietuvių tautos vaivadija, ir neatsitiktinai pirmoji, rodanti tokį drąsų ir gražų tėvynės meilės, narsumo ir tikro katalikiško dievobaimingumo pavyzdį. Malonu skaityti Lietuvos istorijoje, kad kovoje su vokiečiais kryžiuočiais prie Žalgirio

Jogailai vadovaujant vilniečiai pirmieji su Smolensko, Žemaitijos ir Trakų pulkais stojo į jau bepralaimimą mūšį ir užtikrino bei pelnė šlovingiausią pergalę tėvynei; šiandien teikiate tautai tokią pat viltį, garbingi vaivadijos gyventojai, kad pasižymėdami tokia narsa, atsidavimu, tokiu šventu tėvynės meilės įkarščiu ir su Dievo palaiminimu, kurio taip pavyzdingai ir pamaldžiai prašote, nudžiuginsite tautą iš protėvių paveldėta dora, pasitikdami mirtį, pelnydami pomirtinę šlovę ar brangią pergalę.

Tau dėkinga visuomenė už tokį nepriekaištingą vadovavimą, garbingasis pilietis, generole Tada Korsakai²⁵, neapvili vaivadijos, siekdamas visus išgelbėti, noriai aukoji savo darbą kartu su savo gyvybe ir krauju. Neapvili šlovės savo kovingų protėvių Korsakų, kuriems tautos kronikos ir istorijos atiduoda deramą pagarbą, net ir mūsų laikams neleisdamos pamiršti jų narsos, atsidavimo ir tėvynės meilės. Dabar eini susiremti su tuo pačiu priešu maskvėnu, kuris tavo giminės riterius, keliasdešimt Korsakų, susirinkusių gelbėti tėvynę Polocke 1564 metais²⁶, nepaisydamas duoto žodžio, paėmė į sunkią nelaisvę. Dabar, narsiai tau vadovaujant, nuo tėvynės sienų turi būti atremtas tas pats priešas, kurį, rizikuodamas savo gyvybe ir aukodamas turtus, nuo Dysnos drąsiai vijo ir triuškino Mstislavlio vaivada Korsakas²⁷ 1638 metais. Su tuo priešu kovodami garbingame mūšyje Maskvos valdose, prie Polocko, tavo bendrapavardžiai protėviai iki šių dienų savo pergale išgarsino Korsakų lauką.

Kadaise čia, Vilniuje, Chodkevičius²⁸ pasiėmė į mūšį Vilniaus vyskupo Benedikto Vainos pašventintą vėliavą ir sugrižo laimingai su pergale pas savo tautiečius. Ši epocha nūnai mums taps atmintina istorijoje, nes tu, dorybingas pilietis, imi į karą pašventintą vėliavą iš dorybingo patrioto, dignitoriaus, prelado, vyskupijos administratoriaus²⁹, taip pat palikuonio tų protėvių, iš kurių kilęs Aleksandras Palubinskis³⁰, Naugarduko vaivada, penkerius metus gynęs Livoniją nuo maskolių. Prie Cėsių ir Marienburgo visiškai sumušė Maskvą, atėmė Izburgą ir paėmė į nelaisvę jų vadą Ivaną Mieskierskį. Pagaliau pats, jau septyniasdešimtmetis, klasta buvo sučiuptas gindamas Valmierą, nelaisvėje baigė gyvenimą. O kad palikuonys rastų istorijoje ne ką menkesnius jūsų, kilnieji vaivadijos gyventojai, laimėjimus, priėmus tą pašventintą vėliavą, kokius randame ten skaitydami apie garsųjį Chodkevičių! Tad šiandien, kai einate kariauti su priešu, taip maloniai pasirodydami tėvynei, kaip niekada dera į jus kreiptis Dievo vardu: klausykit, kilnieji vyrai! Klausykit, dorybingi riteriai, šiandien einate į karą su savo priešais, nenuogąstaukite, nesitraukite ir nebijokite jų, nes jūsų Dievas yra tarp jūsų, Jis išves jus iš pavojaus, Jis suteiks jums stiprybės, Dievas jus uždengs savo visagalybės skydu, Jis bus jums pagalba ir

²⁵ Korsakas, Tadas (1741–1794), Vilniaus žemės teisėjas, Ketverių metų seimo deputatas, 1794 m. sukilimo dalyvis, generolas majoras. Surinkęs keliasdešimties valstiečių būrį, dalyvavo susirėmimuose dėl Vilniaus. Vėliau pasitraukė į Lenkiją, žuvo gindamas Varšuvos priemiestį Praga 1794 XI 4.

²⁶ Mūšiai dėl Polocko vyko 1563 m. pradžioje. Vasario mėnesį kapituliuavus pilies gynėjams, dauguma Korsakų giminės atstovų pateko į Maskvos nelaisvę.

²⁷ Korsakas, Juozapas Glembockis (m. 1643), Mstislavlio seniūnas ir vaivada. 1633 m. kovojant dėl Smolensko, savo lėšomis surinko kariuomenę ir gynė Dysnos pilį.

²⁸ Chodkevičius, Jonas Karolis (1560–1621), LDK valstybės ir karinis veikėjas. 1600–1605 m. ėjo Lietuvos lauko etmono, 1605–1621 m. – didžiojo etmono pareigas. Vadovavo LDK kariuomenei Livonijos karo metu. Čia pamokslininkas primena Chodkevičiaus pergalę prie Kircholmo (Salaspilio) 1605 m.

²⁹ Palubinskis, Jurgis Antanas (1735–1801), didysis Lietuvos sekretorius (1782–1793). 1794 m. vysk. I. Masalskiui išvykus į Varšuvą, Vilniaus vyskupijos reikalai buvo pavesti Generalinei administracijai, kuriai vadovavo J. A. Palubinskis.

³⁰ Palubinskis, Aleksandras (m. 1607 ar 1608), Naugarduko kaštelionas. Pasižymėjo kariniais žygiais Livonijoje.

apsauga, Jis – jūsų tvirtovė ir saugumas, nes Jis teisingas teisėjas, keršytojas už skriaudą jūsų nekaltumui ir jūsų teisingos kovos gynėjas. Buvo tokie laikai, dar nė keturi šimtai metų nepraėjo, kai Lietuva viešpatavo visoje Rusijoje, kai diktavo įstatymus Maskvos kunigaikščiams ir carams, kai tas pačias pilis ir bokštus, kuriuos čia, Vilniuje, matome, Gedimino, Algirdo ir Vytauto paimti Maskvos belaisviai savo rankomis statė, o dabar štai tos tautos belaisviai priversti ardyti ir paversti griuvėsiais tai, ko nepajėgė padaryti laikas ir senumas. Koks nepaprastas atsimainymas žmonių reikaluose! Tai vis to paties Dievo ir visagalės Jo dešinės veikimas! Dievas su mumis, garbingieji piliečiai.

Nes kuo gi mes nusikaltom tam žiauriam priešui, kuris užgrobė ir apribojo mūsų valdžią, kuris atėmė mūsų seną ir [iš protėvių] paveldėtą kraštą, kuris ėmė į nelaisvę iš jų pačių namų šios tautos laisvus senatorius, patarėjus ir dorybingiausius piliečius? Kuo gi mes nusikaltom tiems piktiems kaimynams, kurie mūsų nepriklausomybę, mūsų laisves, mūsų savarankiškumą stengėsi palenkti savo tironijai klastingomis kalbomis, išdavikiškais ryšiais, pagaliau baisiomis apgaulėmis? Kuo gi mes jiems nusikaltom, kad dabar, kai vargana tauta pakilo iš išdavystės letargo, jie ugnimi ir kalaviju naikina nekaltus, viską plėšia, degina, atiminėja, niokoja ir lieja nekaltą kraują? Kuo gi, dėl Dievo, mes nusikaltom tam priešui, kuris grūmoja šiam miestui, kad jame akmenis ant akmenis nepaliks? Kuris negailestingai graso, kad niekam gyvybės nedovanos, niekam neatleis, kuris mus įžūliai gąsdina, kad Vilniaus gyventojų kraujas tekės latakais nuo jų žiaurais kalavijais ir tironiškų ginklų! Klausykite, dorieji žmonės! Klausyk, nuskriausta tauta! Klausykite, karingi ir narsūs piliečiai! Dievas su mumis! Teisingumas mūsų pusėje! Nekaltai pralietas kraujas nugalės tironus dėl jūsų narsumo ir drąsos, nekaltos žmonių ašaros ir aimanos su raudomis visoje tautoje turi sugėdyti žmonių kankintojus ir nepasotinamus plėšikautojus, argi pačios šio miesto sienos ir griuvėsiai nesišaukia Dievo ir viso pasaulio keršto tiems tironams, kurie nuo seno nepaliaujamai stengiasi mus pražudyti ir išnaikinti? Pažvelkite į šios sostinės pastatų griuvėsius! Pažvelkite į ištuštėjusius nuo neatmenamų laikų statinius, apleistus priemiesčius su įgriuvusiais namais, kur likę tik graudūs pėdsakai buvusios šio miesto platybės ir žmonių gausos! Kieno gi negailestinga ranka paliko tokio nuožmumo pėdsakus? Tai žiaurus, nesuvaldomas, kraujo ištroškęs ir klastingas maskolius viską sugriovė ir suniokojo. Paimkite savo tautos, šio miesto, šios šlovingosios sostinės kronikas ir istorijas, ten pamatysite, kad maskvėnas, įniršęs ant mūsų tautos, visais laikais stengėsi mus pražudyti ir negailestingai pralieti kraują. Baisu skaityti istorijoje, kaip žiauriai Maskva čia siautėjo ugnimi ir kalaviju 1660 metais. Kraupu prisiminti Danilą Misiackojų, Maskvos vaivadą, kuris čia, Vilniuje, įsakė žiauriai nukankinti iki trisdešimties tūkstančių žmonių! Puldavo jis iš pilies miestą, įsakydavo plakti ir kaip gyvulius skersti tūkstančiais suvartytas moteris ir vaikus, vienus kirviais sukapti į gabalus, kitus bardišiais perpus perkirsti, dar kitus, užsodinęs ant kuolo, marino kankindamas keletą dienų; sūnus įsakydavo sukapti ir perkirsti motinų akivaizdoje, žmonas baisiai kankindamas žudė vyrų akyse, nėščias moteris skrozdavo gyvas, o iš iščių išplėštą vaisių sudaužydavo į motinų ir tėvų galvas! O, Dieve! Kaip sudreba pati prigimtis, vos prisiminus tą žiaurumą ir laukinį nuožmumą! Taip elgėsi negailestingas maskolius šioje sostinėje, Vilniuje, ir gal būtų visus jo gyventojus išnaikinęs, pavertęs šį nelaimingą miestą nykia dykyne, jei Dievo gailestingumas nebūtų pasiuntęs į pagalbą Vilniui keršytojo už nekaltai pralietą kraują, didžiojo Lietuvos etmono Mykolo Paco, kuris užrėmęs pilyje žiaurų tironą, po keleto mėnesių apsupties jį paėmė į nelaisvę ir čia, Vilniaus turgaus aikštėje, Danila Misiackojus, maskvėnų vaivada vadintas, keršto ašmenimis buvo nukirsdintas. Štai jūsų

kovos teisingumo įrodymai, garbingieji piliečiai! Šis miestas, anksčiau savo statiniais per mylių mylias nusidriekęs, šis miestas, kadaise galėjęs išvesti į karą ir mūšį šimtą tūkstančių žmonių, šis puikus, garsėjantis prekyba, galingas miestas regejo surakintus rusų carus, totorių chanus ir buvo mūsų šlovingiausiųjų Jogailaičių sostinė bei gimtasis lizdas. Pažvelkite, į kokią padėtį nūnai įstūmė ši miestą negailestingas priešas! O, garbingieji Vilniaus vaivadijos gyventojai! Koks vertingas tautos akyse yra dabartinis jūsų poelgis, kai pakeldami savo vėliavą ir ginklus aukojate kraują savo sostinei ginti! O, Vilniaus miesto piliečiai! Kokia atvira širdimi, kokia sujaudinta dvasia turite dabar žvelgti su džiaugsmo ašaromis akyse į tą brangiausią auką, kurią visa vaivadija taip kilniai skiria visuotiniam išsigelbėjimui! Koks malonus jums vaizdas tų patriotų susitelkimų, tų ginkluotų piliečių būrių, tų tautos karinių pajėgų šioje pačioje vietoje, kur neseniai žiaurus maskolius buvo išskleidęs savo gėdingas despotizmo ir tironijos vėliavas, prisidengęs apgaulingu bičiuliškos kariuomenės vardu, kurį jam bjaurūs tėvynės išdavikai, pagrįstai nubausti kartuvėmis, tautos ir pasaulio akivaizdoje stengėsi suteikti. Eikite kartu, piliečiai, Dievo akivaizdoje, bendrų ketinimų, jėgos ir galios vienijami, o Dievo gailestingumas tepalaiko viltį, kad savo vaikams paliksime laisvą ir nepriklausomą tėvynę, kad ši garsi sostinė bus užstota riterių ir laisvų žmonių krūtinėmis bei gyvybėmis ir kad žiaurus priešas nepasidžiaugs galimybe ir toliau nuožmiai trypti šią laisvą ir narsią tautą. Nuo pat mūsų tautos pradžios dar niekuomet nebuvo tokio karo, kaip dabar, ir niekuomet anksčiau nekovojo tautos dėl tokio brangaus dalyko, kaip dabar jos ir mes esame priversti kovoti! Visagalis Dievas pažadino mūsų tautiečio ir piliečio Tado Kosciuškos neprilygstamo kovingumo dvasią! Tai mūsų kraujas! Tai mūsų šalis! Tai kaulas iš mūsų kaulų! Tas nepaprastas vyras, sukurtas savo tėvynės atgimimui, vienu šūkiu gelbėti tėvynę pažadino visą tautą, kad ši pripažintų, kokie nežmoniški jai uždėti pančiai, vėliau paakino išvysti niekšiškiausias išdavystes ir klastas, kuriomis ją apgaulinėja tironai, jos priešai, pagaliau paskatino nusimesti bjaurų nelaisvės jungą, kurį ant laisvų žmonių sprandų tėvynės išdavikai prievarta, dar baisesnė už priešų nuožumą, taip negailestingai uždėti nusprendė. Ir kas gi eina mūsų kovos priešakyje? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi yra mūsų sąjungininkai ir tikriausi draugai? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi yra mūsų atrama, apsauga, paguoda, jėga ir išsigelbėjimas? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi mums parūpina reikalingų lėšų, ginklų, amunicijos, apkabų ir talentingų karo vadų bei viršininkų? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora, pastūmėta kraštutinės nevilties. Tuose trijuose šaltiniuose rasime viską, kas šioje kovoje gali būti reikalinga tautos šlovei, tėvynės laimei, piliečių laisvei.

Juk yra ir kitų, mūsų atžvilgiu palankiai nusiteikusių tautų, vienodai kaip ir mes mąstančių ir turinčių tuos pačius priešus, bet ar rastume bent vieną tokią, kur milijonas žmonių nepabūgtų mirties, kad kitas milijonas išsaugotų laisves ir nepriklausomybę? Kur tautos gelbėjimo įkarštyje nebebūtų skirtumo nei tarp turtingo ir vargšo, nei tarp pono ir valstiečio, nei tarp kunigo ir samdomo kareivio, nei tarp silpnosios lyties ir narsių vyrų, nei tarp senių ir vos truputį jėgos teturinčių vaikų, kur visi eina nugalėti ar mirti gindamiesi? Ten pakanka pasakyti, kad su mumis Dievas, Kosciūška ir nuskriaustos tautos dora.

Čia eina visa tauta, tad šalin, išdavikai ir klastingi politikai, nedrumskit proto dorybingiems piliečiams, nežinantiesiems, kas yra jakobinizmas, kurį mums primeta priešas, čia eina visi žmonės, žinantys laisvės kainą! Šalin, abejingieji ir bejausmiai, kurie savo naudą ir gerbūvį vertinate labiau nei laisvę ir tėvynę, pražūkit su savo turtais, jei gailite jų tautos išgelbėjimui! Čia eina tauta, nusprendusi gyventi laisva arba žūti. Todėl šalin, apsimetėliai

patriotai, išmintingieji kompromisų ieškotojai, klastingai besižvalgantys į abi puses! Šalin, patyrę panikuotojai, visur skleidžiantys baimę ir abejingumą! Šalin, susidvejinusios širdies baidyklės! Šalin, ant dviejų kėdžių norintys sėdėti apsukruoliai! Čia vadovauja nuoširdumas, dora, laisvės meilė ir neatšaukiamas pasiryžimas. Čia eina visi piliečiai, nepaisant kilmės, luomo, turtų, visuomeninės padėties, tikėjimo ir profesijos. Todėl šalin, pasipūtę egoistai, besirūpinantys vien savimi, savo namais ir savo reputacija! Čia eina į karą žmonės, ištikimi Dievui, ištikimi tėvynei, ištikimi įstatymams, ištikimi savo karaliams, ištikimi savo tėvų šventajai religijai. Tad šalin, ištvirkę libertinai, šalin madingi filosofai be tikėjimo, šalin, piktžodžiautojai prieš Aukščiausiąją Dievišką Esybę! Nes dorybinga tauta pasitiki savo Dievu, šaukiasi Dievo pagalbos, būdama narsi ir nekalta vien Dievo valiai paveda ir atiduoda tėvynės ir tautos likimą ir nepažįsta nežaboto jakobinizmo, kurį mums despotai ir tironai šmeižikiškai primeta. O gal panorės kas nors mus įbauginti priešojų gausa? Mes atsakysime Šv. Rašto žodžiais, kad jų ranka – žmogaus, kuri greitai kris, o mūsų ranka – Dievo, kurios niekas negali įveikti, kad Dievui lengva mažu būriu įveikti dideles pajėgas, nes laimi ne skaičiumi ir daugybė, bet iš Dangaus siūsta galia ir jėga³¹, ir kad Dievas neapgauna tų, kurie vien juo pasitiki. Tebūna mūsų širdys tokios tyros prieš Dievą, kokia nepriekaištinga mūsų kova viso pasaulio akivaizdoje.

Tiesa, pripažinkim, piliečiai, kad negalime atvirai pasididžiuoti esą verti Dievo malonės! Negalime sakyti, kad nenusipelnėm baisių Dievo bausmių dėl jaunuomenės ištvirkimo, senųjų godumo, vyrų puikybės ir išdidumo, moterų begėdiškumo, riterių ištižimo, pareigūnų neteisingumo, išdavystės ir apgaulės įvairiuose reikaluose, ponų bedieviškumo, prastuomenės dykinėjimo ir girtuokliavimo, libertinų piktžodžiavimo, visų luomų pasileidimo. Bet, o Dieve! Argi Tavo gailėstingumas ne didesnis už mūsų nuodėmes ir neteisumus? O nuostabūs Dievo sprendimai! Argi Maskvos žiaurumai, mūsų priešų plėšikavimai, išdavystės, prievartavimai, begėdystės, tironiškumas ir bausis bedieviškumas nėra verti Tavo keršto ir bausmės? Tu, o gerasis Tėve, jau nubaudei mus ta baisia rykšte, jų, priešų, nuožmumą panaudojai mums pataisyti ir nubausti, taigi dabar Tavo vaikai nusižeminę, Tavo ištikimieji žmonės siekia atgailos ir pasitaisymo. Argi nesulaužysi, o maloningiausias Tėve, tos rykštės, kuria mus iki šiol plakei? Tos rykštės, kuria mūsų puikybę ir nusižengimus iki šiol teisingai baudei? Nejau nemesi savo keršto ugnin to savo rūstybės įnagio, kai Tavo žmonės, mūsų tauta, atgailauja, verkia ir nuoširdžiai trokšdama pataisyti papročius glaudžiasi prie Tavęs bei pasitikėdama Tavo galia eina ginti savo tėvynės, laisvės, nepriklausomybės ir Tavo dieviškųjų altorių. Štai taip, piliečiai krikščionys! Būkime santaikoje su Dievu ir Jo tikėjimo įstatymais, tada Dievas bus su mumis ir sunaikins mūsų priešus. Kupinas tos dvasios prisiartinai nūnai prie Viešpaties altoriaus, dorybingasis Pilietis Generole, visai piliečių visuomenei iš didžiausio susijaudinimo liejant džiaugsmo ašaras, paėmė iš kunigo rankų pašventintą ginklą ir šią vėliavą, kuri jums turi padėti siekti pergalės, gelbstint mieląją tėvynę. Telydi jus galybių Dievas! Siunčiame Dievui už jus savo atodūsius, kad Jis pats būtų jūsų vadas ir vedlys, siunčiame už jus savo ašaras ir raudas, matydami jus noriai aukojančius savo kraują ir gyvybę už mus, už savo tautą ir tėvynę. Paimkit tuos kalavijus ir ginklus, pašventintus kerštui už tautos skriaudas, kerštui už nekaltai praliėtą kraują, kerštui už sudegintus miestus ir kaimelius, pažeistas prigimtines ir tautų teises, sutryptą bažnyčių ir Dievo altorių šventumą. Eikit, mylimos tėvynės mieliausieji sūnūs! Eikit,

³¹ Plg., 1 Mak 3, 18–19.

garbingiausieji piliečiai, savo gyvybe užstojantys mūsų gyvybes! Eikit, mylimiausieji broliai! Dievas jus laimina, Bažnyčia už jus meldžiasi, kunigai ir visa dvasininkija verkdami kelia už jus rankas į Dievą, kad dangiškoji visagalybė teiktųsi jus gelbėti ir saugoti, visi žmonės, seniai, moterys ir nekalti vaikai su ašaromis žegnoja jus ir palydi. Patikėkit savo likimą Dievo valiai ir savo kovos teisingumui, būkit narsūs ir ryžtingi, kaukitės ir stokit dvikovon su savo priešu už tėvynę, už vaikelius, už žmonas, už namus ir už Dievo altorius, prisiminkit savo protėvių šlovę, prisiminkit tautos įstatymą, kad kas iš mūsų lauko gėdingai pabėga, praranda šlovę, garbę, turtą ir nėra vertas gyventi. Prisiminkit vargšų valstiečių ašaras ir raudas, kad žygiuodami niekam nepadarytumėte nė mažiausios skriaudos. Prisiminkit Dievą, savo širdžių ir veikslių teisėją! Prisiminkit dorybingų širdžių balsą, kad geriau žūti kare nei matyti žudomus savo vaikus, savo brolius, savo sutuoktines, dukras ir niekinamus altorius bei savo tautą. Taip dievobaimingas Makabiejus baigė kalbą, išvykdamas į mūsų už savo tautą ir savo Bažnyčią. Taip kunigas Skarga³² kalbėjo čia, Vilniuje, jūsų protėviams, išlydėdamas juos su Žygimantu III³³ į Livonijos karą. Nūnai jūs eidami į karą, leiskite man tuos pačius žodžius į jūsų širdis pamaldžia dvasia amžiams įrėžti: „Imkit pašventintus ginklus, po laisvės ir šlovės vėliava pasirodykit esą kilnios ir laisvos bei mylimos tėvynės narsūs sūnūs! Narsiai kovokit prieš tautas, susivienijusias ir sudariusias sąmokslą mūsų, mūsų namų ir altorių, mūsų nepriklausomybės ir laisvių pražūčiai. Atminkit, kad geriau ir šlovingiau mirti garbingai nei žvelgti į savo mylimos tėvynės pražūtį ir savo tautos gėdingą nelaisvę bei savo tikėjimo ir Dievo altorių išniekinimą. *Accingimini et estote filii potentes, ut pugnetis adversus nationes has, quae convenerunt disperdere nos, et sancta nostra. Quoniam melius est nos mori in bello, quam videre mala gentis nostrae et sanctorum*“³⁴. Amen.

Iš lenkų kalbos vertė Kristina Mačiulytė

³² Petras Skarga (1536–1612), pirmasis Vilniaus universiteto rektorius, garsus pamokslininkas.

³³ Žygimantas Vaza (1566–1632, valdė nuo 1588) – Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius.

³⁴ Pasiruoškite mūsų ir būkite drąsūs! Būkite pasiruošę [...] kovoti su šiais pagonimis, susibūrusiais sunaikinti mus ir mūsų šventovę. Verčiau mums mirti kovojant, negu matyti žūtį savo tautos ir savo šventovės! (1 Mak 3, 58).

Tadas Kosciūška

Tadas Kosciūška, nežinomas dailininkas

Kas gi esu, jei ne lietuvis, jūsų tautietis, jūsų pačių išsirinktas?

Kam gi, jeigu ne jums, turiu rodyti dėkingumą, ką turiu ginti, jeigu ne jus ir save patį?

Tadas Kosciūška, 1790

Tadas Kosciūška (1746–1817) – karo vadas ir politikas, kovojęs už amerikiečių, lietuvių, lenkų tautų laisvę, siekęs pasaulyje įgyvendinti Apšvietos keltus žmonių laisvės ir lygybės idealus. Amerikos ir Abiejų Tautų Respublikos kariuomenių generolas, revoliucinės Prancūzijos garbės pilietis, 1794 m. ėjęs Lenkijos ir Lietuvos valstybės vadovo – Aukščiausiojo Viršininco – pareigas. Tuo metu lietuviškai vadintas „Aukščiausiaja Galva“ ir „Visų viršiausiuoju“. Jo vardas XVIII–XIX amžių sandūroje buvo tapęs kovų už laisvę simboliu.

Gimė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Lietuvos Brastos vaivadijoje, Polesėje, Merečovščiznos kaime (dab. Baltarusijoje), Lietuvos kariuomenės pulkininko Liudviko Tado Kosciūškos ir Teklės Ratomskytės šeimoje. Kosciūškos – sena Lietuvos bajorų giminė. Jos protėviui Konstantinui, vadintam mažybinium Kosciūškos vardu, didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis XVI a. pradžioje už tarnybą dovanavo Sechnovičių dvarą Naugarduko vaivadijoje, kurį vėliau paveldėjo ir Tadas Kosciūška. Būsimasis karo vadas mokėsi vietinėje pijorų mokykloje. Tėvui mirus, dėl lėšų stokos mokyklą metė ir studijavo privačiai. 1765 m. didikų Čartoriskių remiamas įstojo į tuo metu karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio įsteigtą Varšuvos Riterių mokyklą, kurioje buvo ugdomas Lenkijos ir Lietuvos elitas. Čia, be karo mokslų, dėstyta istorija, teisė, ekonomika, matematika, lotynų, prancūzų ir vokiečių kalbos. Ga-

vęs valdovo stipendiją, 1769–1774 m. tęsė studijas Prancūzijoje. Paryžiuje mokėsi ne tik karinės architektūros, artilerijos, karo taktikos, bet ir piešimo bei tapybos. Tapo neblogu dailininku. Prancūzijoje domėjosi audringu visuomeniniu ir intelektualiniu gyvenimu, susipažino su Apšvietos filosofų idėjomis. Jo pasaulėžiūrą ir įsitikinimus stipriai paveikė prigimtinių žmonių lygybę ir laisvos visuomenės idealus skleidę Žano Žako Ruso darbai. Grįžęs į Respubliką, netrukus dėl nelaimingos meilės vėl turėjo tėvynę palikti. Mat įsimylėjo savo globėjo Juozapo Sosnovskio, Smolensko vaivados ir LDK lauko etmono, dukterį Liudviką. Kai tėvas nesutiko dukters išleisti už neturtingo bajoro, nesėkmingai mėgino ją pagrobti. Bijodamas etmono keršto, 1775 m. pabėgo į Prancūziją. Iš jos jau kitais metais kaip savanoris išvyko kovoti už Amerikos nepriklausomybę. Tapęs Amerikos kariuomenės pulkininku inžinieriumi, kovėsi iki amerikiečių karo su Anglija pabaigos: projektavo ir statė įtvirtinimus, dalyvavo mūšiuose, vadovavo pėstininkų batalionui, pasižymėjo sumanumu ir narsa,

buvo sužeistas. Už karinius nuopelnus gavo brigados generolo laipsnį, sulaukė ypatingos Kongreso padėkos, žemės valdos ir finansinio atlygio. Buvo priimtas į tuo metu sukurtą Cincinatų draugiją. Šią draugiją sudarė žymiausi Amerikos laisvės kovų vadai, apsisprendę sekti legendinio Romos gynėjo Cincinato pavyzdžiu ir savo gyvenimus aukoti tėvynei.

1784 m. T. Kosciuška iš Amerikos grįžo į Lietuvą ir apsigyveno iš protėvių paveldėtame kukliame Sechnovičių dvare. Mėgino ūkininkauti, savo valstiečiams vyrams perpus sumažino baudžiatviesos prievolės, o moteris nuo šių prievolių išvis atleido. Prasidėjus Respublikos reformoms, T. Kosciuška stengėsi prie jų prisidėti. Savo bičiuliui ir kaimynui, Lietuvos bajorijos pasiuntiniui į Ketverių metų seimą Mykolui Zaleskiui rašytuose laiškuose jis ragino greičiau taisyti visuomenės papročius: grumtis su žmonių fanatizmu, vergiškumu, naikinti valstiečių išnaudojimą ir juos pilietiškai ugdyti. „Dieve mano! kaip maža tikrų piliečių! [...] Baudžiauninkas – tai žodis, kuris apšviestose tautose privalo būti prakeiktas“, – teigė T. Kosciuška. Pats parengė Respublikos ginkluotųjų pajėgų atnaujinimo projektą, kuriuo siūlė iš bajorų, miestiečių ir valstiečių sukurti vieningą krašto miliciją.

1788 m. seimui nusprendus padidinti Lietuvos ir Lenkijos kariuomenes, lietuvių pasiuntiniai iškėlė Amerikos kovų didvyrio kandidatūrą į Respublikos generolus. Pats T. Kosciuška veržėsi vadovauti Lietuvos daliniams, bet seimo buvo paskirtas į Lenkijos Karalystės kariuomenę. Iš jos Naugarduko vaivada, generolui Juozapui Nesiolovskiui 1790 m. rašė: „Maldauju dėl visko, kas Jums gyvenime mieliausia, dėl žmonos ir vaikučių, kad panorėtum, Jūsų Malonybe geradari, ištraukti mane iš tokios nemalonios vietos. [...] Panorėkite mane susigrąžinti į Lietuvą, nebent išsižadate manęs ir laikote mane netinkamu jums tarnauti? Kas gi esu, jei ne lietuvis, jūsų tautietis, jūsų pačių išsirinktas? Kam gi, jeigu ne jums, turiu rodyti dėkingumą, ką turiu ginti, jeigu ne jus ir save patį? Jei tai jūsų nesuminkštins ir neiškelsite mano reikalo Seime, kad galėčiau grįžti, aš pats turbūt, Dievas mato, pasidarysiu sau ką nors bloga, nes pyktis mane ima dėl to, kad būdamas iš Lietuvos tarnauju [Lenkijos] Karalystei, kai jūs trijų generolų neturite. Kada prievarta jus pažemins, gal tik tuomet atsikvošėsite ir imsite savimi rūpintis.“ Šie žodžiai pasirodė pranašiški. 1792 m. Rusijai užpuolus Abiejų Tautų Respubliką paaiškėjo, kad karaliaus paskirtas Lietuvos kariuomenės vadas generolas Liudvikas Virtembergietis yra tėvynės išdavikas, tarnavęs Prūsijai ir Rusijai. O T. Kosciuška, vadovaudamas vienai iš trijų Lenkijos divizijų, narsiai gynė rytines Respublikos sienas. Už pasiektas pergalės buvo dukart valdovo apdovanotas. Sužinojęs, kad karalius Stanislovas Augustas nusileido Rusijos reikalavimams ir kapituliavo, siūlė Respublikos politikams bei karo vadams pagrobti neryžtingą karalių ir toliau tęsti karą su maskvėnais. Tokiam projektui pritarimo nesulaukęs, atmetęs asmeninį karaliaus prašymą likti tarnauti kariuomenėje, išvyko iš šalies. Dalyvavo lietuvių ir lenkų emigrantų politinėje veikloje Leipcige. 1793 m. važiavo į Prancūziją ieškoti paramos rengiamam Respublikos sukilimui: aiškino revoliucinei prancūzų valdžiai, kad ir lenkai su lietuviais ketina iš esmės pertvarkyti savo visuomenę, tačiau Paryžiaus pažado padėti būsimiems sukilėliams negavo.

Kunigaikščių Čartoriskų ir emigracijos politikų iškeltas vadovauti Lenkijos ir Lietuvos sukilimui, T. Kosciuška 1794 m. kovo 24 d. Krokuvos turgaus aikštėje susirinkusiems žmonėms – kaip valstybės šeimininkams – perskaitė sukilimo aktą ir prisiekė iki galo kovoti už Respublikos nepriklausomybę. Sukilimo metu jam buvo suteikti valstybės

*Dieve mano! kaip maža tikrų
piliečių! [...] Baudžiauninkas –
tai žodis, kuris apšviestose
tautose privalo būti prakeiktas*

Tadas Kosciūška, 1790

Aukščiausiojo Viršininko, diktatoriaus, įgaliojimai. Sukilusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudarė savo valdžią – Lietuvos Tautos Aukščiausiąją Tarybą. Bijodamas Respublikos jėgų susiskaidymo, T. Kosciūška privertė Lietuvą pripažinti jo viršenybę. Lietuvos valdžia skelbė ne tik savo, bet ir T. Kosciūškos atsišaukimus dviem kalbom – lietuviškai ir lenkiškai. Vilniaus sukilimo vadai tautiečiams aiškino, kad T. Kosciūška – tai paties Die-

vo Lietuvai ir jos laisvei siųstas lietuvis. Būdamas Gardine Valstybės Viršininkas atskiru, lietuviškąjį patriotizmą žadinančiu laišku kreipėsi į Lietuvos karius – „lietuvių riterius“: „Lietuva! Mano kraštiečiai ir gentainiai! Gimiau jūsų žemėje, nuoširdžia meile mano tėvynei atsišaukia manyje ypatingas palankumas tiems, tarp kurių pradėjau gyvenimą. [...] Šlovinga savo karingumu ir pilietiškumu Lietuva, ilgai buvusi nelaiminga dėl savo sūnų išdavysčių, pažadu tau stoti tarp jūsų.“ Karo stovykloje prie Polaneco, Lenkijoje, T. Kosciūška išleido aktą, kuriuo visiems Respublikos valstiečiams suteikė laisvę. Taip buvo padėtas teisinis pagrindas kurtis nebe luominei, bet šiuolaikinei laisvų ir lygiateisių žmonių visuomenei. T. Kosciūška tapo tokios visuomenės simboliu. Daug lietuvių valstiečių, Lietuvos totorių ir žydų ėjo į sukilimą su T. Kosciūškos vardu lūpose. Valstybės Viršininkas buvo apdainuotas lietuvių liaudies dainose. Čia jis minimas kaip žmonių gelbėtojas nuo rusų, kaip „karalius“, kaip liaudies mylimas „Kačiuškėlis“, kurio pralaimėjimą apraudojusi visa tauta – „giminėlė“.

Tiek Rusija, tiek Prūsija siuntė prieš sukilėlius gausias kariuomenes. 1794 m. spalio 10 d. mūšyje prie Macejovicės, netoli Varšuvos, kuriame kovėsi ir lietuviai, T. Kosciūška buvo sunkiai sužeistas ir rusų paimtas į nelaisvę. Po metų buvo sunaikinta Abiejų Tautų Respublika. Kalinamas Peterburge, Petropavlovsko tvirtovėje, T. Kosciūška susirgo depresija, mėgino nusižudyti badaudamas. 1796 m. pabaigoje mirus Rusijos imperatorei Kotrynai II, jos sūnus imperatorius Pavelas, išgavęs iš T. Kosciūškos valdinio priesaiką, suteikė jam laisvę. 1797 m. kaip didvyris T. Kosciūška buvo sutiktas Amerikoje. Nemažą dalį lėšų, kurias jam už karinius nuopelnus buvo dovanojusi amerikiečių valdžia, testamentu paskyrė juodaodžiams iš vergijos išlaisvinti bei jiems išmokslinti. 1798 m. atvyko į Paryžių. Čia parašė laišką imperatoriui Pavelui, atsisakydamas valdinio priesaikos ir suteiktos finansinės paramos. Tiek Prancūzijos imperatorius Napoleonas, tiek naujasis Rusijos imperatorius Aleksandras siekė T. Kosciūšką padaryti savo sąjungininku. Buvęs Lenkijos ir Lietuvos valstybės Viršininkas abiem valdovams kėlė tas pačias sąlygas: atkurti Abiejų Tautų Respubliką su senosiomis jos sienomis – nuo Dauguvos iki Dniepro bei įvesti joje parlamentinę santvarką. Imperatoriui Aleksandrui jis rašė: „Gimiau lietuviu ir jau mažai man lieka gyvenimo metų, o vis dėlto ateities šydas dar slepia mano gimtosios žemės ir daugelio mano tėvynės kraštų paskirtį.“ Nei Aleksandras, nei Napoleonas atstatyti vieningos Lietuvos ir Lenkijos valstybės nesutiko. Prancūzijos imperatorius buvusį sukilimo vadą dėl tokių reikalavimų pavadino kvailiu.

T. Kosciūškai rūpėjo laisvės likimas pasaulyje. Kai jo bičiulis Tomas Džefersonas tapo Amerikos prezidentu, senasis laisvės karys siuntė iš Prancūzijos ir Šveicarijos politinius

patarimus, kaip ilgiems laikams išsaugoti demokratiją Amerikoje. Pasak T. Kosciuškos, svarbiausias amerikiečių prezidento uždavinys – deramai išlavinti visuomenę, kad ji pajėgtų gyventi laisvėje. Amerikos Respublika gali greitai žlugti, jei nebus jaunimui suteiktas laisviems žmonėms būtinas pilietinis išsilavinimas. Mat demokratija remiasi piliečių dorybėmis ir tvirtu tautos charakteriu. Jei jų stinga, nelieka visuomenėje nei teisingumo, nei jėgų atsispirti korupcijai. „Tegu niekas daugiau neabejoja, kad respublikonizmas [demokratinė santvarka] privalo būti neatskiriama su garbingumu, kilnumu ir skrupulingu teisingumu ir kad žmogų labiau dera gerbti už jo dorybes ir žinias, nei dėl jo turty. [...] Myliu jus, esate vienintelė viso žmoniškumo viltis, ir norėčiau, kad būtumėte pavyzdžiu būsimiems amžiams“, – rašė Amerikos prezidentui T. Kosciūška, turėdamas viltį, kad už Atlanto išsaugota laisvė kada nors padės prisikelti laisvai lietuvių ir lenkų Respublikai. T. Džefersonas gerbė savo bičiulį lietuvį ir yra jį apibūdinęs tokiais žodžiais: „Tai tyriausias laisvės sūnus, kurį man kada nors teko pažinti, – laisvės visiems, o ne tik saujelei turtingųjų.“ Deja, pažadėjęs T. Kosciūškai įvykdyti jo testamentą – išpirkti iš vergijos ir išlavinti juodaodžius, T. Džefersonas savo pažadą sulaužė: lietuvių prašymas jam pasirodė per daug drąsus ir pavojingas. Paskutinius gyvenimo metus T. Kosciūška praleido Šveicarijoje, Soluro miestelyje. Prieš mirtį suteikė laisvę ir žemės nuosavybę Lietuvoje gyvenusiems savo valstiečiams. Tačiau ir ši jo testamentinė valia liko neįvykdyta – tam pasipriešino Rusijos valdžia.

T. Kosciuškos mirtis 1817 m. rudenį buvo paminėta gedulingomis iškilmėmis visoje Lietuvoje. Visų luomų katalikai, reformatai, totoriai, žydai susirinko į savo šventyklas ir atidavė pagarbą „liaudies tėvui“, „žmoniškumo draugui“, „laisvės bei Respublikos gynėjui“, kuris neleidęs lietuviams „be garbės pražūti“. Lietuvos bajorų vardu Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje per iškilmes kalbėjo Mykolas Riomeris: „Broliai! Lietuviai! Stovime prie kapo, sukurto mūsų nemirtingajam Tadi Kosciūškai atminti. Tikra meilė – kitas amžių nesunaikinamas paminklas – yra vienintelė jam skiriama mūsų pagarpa, kuri brolių sielose niekada nesiliaus gyvavusi. Juk kai panorės tėvai ir motinos savo vaikus prie dorybių paraginti ar mokytojai savo mokiniams tėvynės meilę įkvėpti, ar vadai karių rikiuotes mūšiu paskatinti, kur dar, jei ne Tado Kosciuškos darbuose ir gyvenime, jie atras tautiečiams nuostabiausią pavyzdį? Paliko jis mūsų tautai garbę ir pasididžiavimą. Lietuvoje gimęs bajoras kovojo už tėvų žemės laisvę ir vientisumą. Būdamas [Amerikos prezidento] Vašingtono ginklo draugas išmoko, kaip būti laisvės ir prigimtinių žmogaus teisių gynėju. [...] Nemirtingoji [Kosciuškos] dvasia, [...] priimk maloniai iš Tėvynės gėlių nupintą paprastą lietuvišką vainiką ir pridėk jį prie laurų, kuriais visas pasaulis puošia garbingus Tavo smilkinius! Išsėkis amžinai tautiečių širdyse!“ Ukmergės bažnyčioje miestiečių ir žemdirbių vardu į velionį T. Kosciūšką kreipėsi buvęs miesto burmistras Martynas Mackevičius: „Tavo atminimas niekada neišnyks. Milijonai žmonių jį perduos savo palikuonims, o būsimos kartos bus laiminamos tavo vardu.“ 1819 m. T. Kosciuškos palaikai buvo parvežti iš Šveicarijos ir iškilmingai perlaidoti Krokuvoje, Vavelio katedroje, greta valdovų karstų.

*Tai tyriausias laisvės sūnus,
kurį man kada nors teko
pažinti, – laisvės visiems, o
ne tik saujelei turtingųjų.*

Tomas Džefersonas, JAV prezidentas, apie
Tadą Kosciūšką

Laisvės ir lygybės simboliu T. Kosciuškos vardas buvo tapęs ne tik Lietuvoje, Lenkijoje, bet ir pasaulyje. Anglų poetas romantikas Džordžas Baironas 1823 m. eilėraštyje „Bronzos amžius“ rašė: „Kosciuška – tai garsas, perveriantis tirono ausį“. Prancūzų rašytojas Žiulis Vernas 1869 m. sukurtame ir visame pasaulyje garsiam fantastiniame romane *20 000 mylių po vandeniu* mini, kad T. Kosciuškos – „didžio istorijos vyro, paaukojusio gyvenimą aukštiesiems žmonijos idealams“ – portretas puošė paslaptingojo laisvės kovotojo kapitono Nemo kajutę. Kosciuškos vardu pavadintas aukščiausias Australijos kalnas (angl. *Mount Kosciuszko*). Jo atminimas įamžintas Jungtinėse Amerikos Valstijose: greta Aliaskos yra Kosciuškos sala (angl. *Kosciusko Island*), Indianos valstijoje – Kosciuškos grafystė (angl. *Kosciusko County*), Misisipės valstijoje – Kosciuškos miestelis (angl. *Kosciusko*).

Immanuelis Kantas

Immanuelis Kantas (vok. Immanuel Kant, 1724–1804) – Prūsijos filosofas, apibendrinęs Apšvietos minties pasiekimus, viena svarbiausių moderniosios filosofijos asmenybių. Jis iškėlė žmogaus autonomijos, savarankiškumo idėją: teigė, kad pats žmogus, remdamasis savo protu, kuria moralės įstatymus.

Būsimasis filosofas gimė ir augo Karaliaučiuje (dab. Kaliningrade), gausioje amatininko, balniaus, Jono Jurgio Kanto šeimoje. Buvo ketvirtas iš vienuolikos vaikų. Tėvas į Karaliaučių atsikėlė iš Klaipėdos. Žinoma, kad Klaipėdoje gyvenęs I. Kanto prosenelis vokiškai nemokėjo. Vieni tyrinėtojai jį kildina iš baltų – kuršių arba lietuvių, kiti – iš škotų imigrantų. Motinos Onos Reginos Reuter tėvas, taip pat balnų meistras, buvo Prūsijon atvykęs iš Vokietijos, iš Bavarijos. I. Kanto tėvas ir motina – religingi liuteronai – nuo mažens skiepijo savo vaikams pareigingumą, darbštumą, savarankiškumą, savigarbą. 1732 m. Immanuelis pradėjo mokytis miesto gimnazijoje – Frydricho kolegijoje, kurioje ypatingas dėmesys buvo skiriamas antikinėms kalboms ir literatūrai. Būdamas šešiolikos, 1740 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Studijavo matematiką, fiziką, logiką, metafiziką, etiką, teisę. Susižavėjo anglų fiziko Izaoko Niutono darbais. 1746 m. tėvui mirus, dėl lėšų stygiaus buvo priverstas studijas nutraukti ir imtis privačių pamokų įvairiose Prūsijos vietovėse. 1746–1750 m. mokytojavo Jučiuose (dab. Vesiolovka), netoli Gumbinės, kur turėjo galimybę pažinti lietuvių valstiečių gyvenimą. 1755 m. grįžo į Karaliaučių, baigė studijas ir tapo privačiu, etato neturinčiu, universiteto docentu. Dėstė daugybę dalykų: logiką, fiziką, matematiką, mechaniką, etiką, metafiziką, antropologiją, geografiją, pedagogiką, teisę. Garsiais filosofais virtę jo mokiniai pripažino, kad I. Kanto paskaitos stipriai paveikė jų mąstymą. 1766 m. pagaliau gavo pirmąjį nuolatinį darbą – tapo Karaliaučiaus Pilies bibliotekos bibliotekininku. 1770 m. Karaliaučiaus univesitetas pasiūlė jam logikos ir metafizikos profesoriaus pareigas. Jas ėjo iki senatvės – iki 1796 m. Ne kartą prašytas profesoriauti kituose, gerokai aukštesnio lygio Vokietijos universitetuose, išvažiuoti iš gimtojo miesto nesutiko. 1786 ir 1788 m. buvo universiteto rektorius. Iškiliausias savo meto filosofas pasižymėjo kuklumu ir paprastumu. Turėjo gerą humoro jausmą. Mėgo bičiulių draugiją, kurią nuolat kviesdavosi prie pietų stalo. Puikiai lošė biliardą. Pats neišvažiuodavo iš namų, bet nuolat skaitė kelionių aprašymus ir juos perpasakodavo draugams. Būdamas silpnos sveikatos, rūpinosi savo kūnu kaip priežiūros reikalaujančiu mechanizmu: visą gyvenimą griežtai laikėsi disciplinos. Su aušra keldavosi, dešimtą vakaro guldavosi. Kasdien tuo pačiu metu eidavo pasivaikščioti: miestelėnai, pamatę jį gatvėje, pasitikslingavo laikrodžius. Pergyveno visus savo draugus: mirė Karaliaučiuje sulaukęs aštuoniasdešimties.

Immanuelis Kantas

*Turėk drąsos pats naudotis
savo protu!*

Immanuelis Kantas, 1784

Jaunystėje I. Kantas domėjosi gamtos mokslais, ypač astronomija. Sukūrė Saulės sistemos kilmės iš pradinio ūko hipotezę. Brandos amžiaus sulaukęs, užsibrėžė sukurti teoriją, kuri parodytų žmogaus vietą pasaulyje. Jo filosofinių svarstymų programą sudarė keturi esminiai klausimai: a) ką aš galiu žinoti? b) ką aš turiu daryti? c) ko

aš galiu tikėtis? d) kas yra žmogus? Stengdamasis atsakyti į šiuos klausimus, I. Kantas ėmėsi tirti žmogaus proto galias ir sukūrė savitą pažinimo teoriją, vėliau – etiką, religinę filosofiją ir antropologiją. Kaip nemaža dalis Apšvietos mąstytojų, jis buvo įsitikinęs, kad tikra filosofija privalo būti kritinė ir tarnauti visuomenei. Pasak I. Kanto, filosofija turinti „pasaulinę pilietinę reikšmę“. Jos paskirtis – prisidėti prie „žmonijos teisių atkūrimo“, išplėtoti žmogaus proto galias. Didysis I. Kanto veikalas *Grynojo proto kritika*, pasirodęs 1781 m., iškėlė žmogaus protą kaip žmogiškojo pasaulio autorių. Mat jame prieinama prie išvados, kad žmogus iš esmės gyvena savo proto susikurtame pasaulyje. Žmogaus žinojimas kyla ne iš pasaulio daiktų, bet iš pačių pažinimo veiksmų. Koks yra pasaulis ir jo daiktai „patys savaime“, žmogus visiškai nieko negalys pasakyti. Pažinimas visada yra susijęs su žmogaus gebėjimais ir jo patirtimi. Tik žmogaus protas, jo veikla nepažinuis „daiktus savaime“ stengiasi paversti jam pažiniais „reiškiniais“, „daiktais mums“.

Žmogaus autonomijos, jo savarankiškumo idėją I. Kantas išplėtojo etikai skirtame darbe *Praktinio proto kritika*, 1788 m. Jame teigė, kad moralė – paties žmogaus kūrinys. Ne kas nors iš šalies, bet pats žmogaus protas nustato doro elgesio taisykles, moralės dėsnius. Jų žinojimas ir laikymasis nulemia žmogaus dorinę vertę. Gyvendamas tarp žmonių, asmuo turėtų apsibrėžti tokias savo moralės taisykles, kurios galėtų tikti ir kitiems. Visada ir visiems tinkančias taisykles I. Kantas vadino kategoriniu imperatyvu. Būtent kategorinis imperatyvas liepia žmogui elgtis taip, kad jo elgesio taisyklė galėtų tapti visų elgesio taisykle. Šis imperatyvas taip pat reikalauja „elgtis taip, kad žmogus niekada nebūtų tik priemonė, bet visada būtų tikslas“. Taigi žmogus privalęs gerbti save ir kiekvieną kitą žmogų kaip protingą ir savarankišką būtybę. *Praktinio proto kritikos* pabaigoje I. Kantas rašė: „Du dalykai, kuo dažniau ir ilgiau apie juos mąstau, man kelia vis didesnę nuostabą ir pagarbą – žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje.“

I. Kantas savo pažiūras dėstė ne tik sudėtinguose filosofiniuose veikaluose, bet ir publicistiniuose tekstuose. 1784 m. paskelbtame straipsnyje „Atsakymas į klausimą Kas yra Švietimas“ jis glaustai nusakė Apšvietos esmę. Tai – žmogaus išsivadavimas iš nesavarankiškumo, drąsa „naudotis savo protu kitų nevadovaujamam“. Į XVIII amžiaus visuomenę I. Kantas kreipėsi Antikos poeto Horacijaus žodžiais: „*Sapere aude!*“ – išdrįsk būti protingas, vadovaukis protu. Kartu filosofas pripažino, kad tai sunkus ir daug pastangų reikalaujantis įpareigojimas. Jokia revoliucija negali įvykdyti tikros mąstymo reformos – išlaisvinti žmonių protų iš prietarų. Kad žmonės pajėgtų gyventi išties savarankiškai, reikia ilgai truncančio visuomenės lavinimo. Visuomenė galės lavintis ir tobulėti tik tuomet, kai kiekvienam žmogui bus užtikrinta laisvė viešai reikšti savo mintis visais gyvenimo klausimais – dėl religijos, įstatymų leidybos, valdžios ydų. Laisvai mąstydami žmonės išmoks ir laisvai veikti.

Senatvėje I. Kantas gręžėsi į istorijos filosofiją ir svarstė pasaulio politinės ateities klausimus. 1795 m. paskelbtame traktate „Į amžinąją taiką“ jis išdėstė pasaulinės tau-

tų sąjungos idėją, kuria remiasi ir dabarties politikai. Pasak I. Kanto, politikos negalima atskirti nuo moralės. Amžina taika įmanoma tik tada, jei tautos ir valstybės, kaip žmonės, pripažins ir gerbs viena kitos savarankiškumą, susitars dėl bendrų sugyvenimo taisyklių. Vienas svarbiausių tautų sąjungos principų – valstybių suverenitetas. Jei šio principo nebus paisoma, tautų federacija gali virsti viena didele despotiška valstybe, kurioje žmonės nebeturės laisvės. „Jokia savarankiška valstybė (nesvarbu, didelė ar maža) neturi būti įgyta kitos valstybės. [...] Valstybė yra žmonių visuomenė ir niekas kitas, išskyrus ją pačią, neturi teisės jai įsakinėti ir jos valdyti. [...] Jokia valstybė neturi jėga kištis į kitos valstybės santvarką ir valdymą“, – teigė I. Kantas tuo metu, kai Prūsija, Rusija ir Austrija dalinosi Lietuvos ir Lenkijos Respubliką. Būtina amžinos taikos sąlyga, pasak jo, yra ir politinė tautų laisvė, respublikinė valstybių santvarka. Taiki pasaulio tautų sąjunga bus ilgalaikė tik tuomet, jei ją sudarys ne despotijos, tironijos ar monarchijos, bet laisvų ir lygių piliečių respublikos.

I. Kantas nebuvo abejingas lietuvių kalbai ir Prūsijos lietuvių likimui. Lietuvių rašytojo bei kalbinininko Kristijono Gotlybo Milkaus parengtam ir 1800 m. Karaliaučiuje išleistam *Lietuvių–vokiečių kalbų žodyniui* jis parašė vokišką pratarinę – *Draugo prierasą*. Jame tvirtino, kad lietuvių kalbą būtina išsaugoti Prūsų Lietuvos mokyklose ir bažnyčiose. Viena vertus, kalba yra svarbiausia lietuvių „charakterio formavimo ir išlaikymo priemonė“. O prūsų lietuvis, pasak I. Kanto, pasižymi savitu ir kilniu charakteriu – jam būdingi tokie bruožai kaip savo vertės jautimas, drąsa, ištikimybė. Kita vertus, senos lietuvių tautos kalba labai svarbi mokslui, nes ji daug galinti pasakyti apie pasaulio tautų praeitį.

Vienas pirmųjų I. Kanto filosofijos kritikų ir aiškintojų buvo Lietuvoje, netoli Gardino, gimęs ir augęs žydų kilmės filosofas Saliamonas Maimonas. Jis vadino save „pusiau lenku, pusiau lietuviu“, „Maimonu iš Lietuvos“, nuvykęs gyventi į Berlyną išgarsėjo Apšviotos Europoje filosofiniais darbais ir nepaprastai įdomia intelektualine „Autobiografija“. Savarankiškai išstudijavęs *Grynojo proto kritiką*, S. Maimonas parašė ir pačiam autoriui nusiuntė kritinę knygos analizę. 1789 m. sulaukė tokio I. Kanto atsakymo: „Nė vienas iš mano kritikų taip gerai nesuprato manęs ir mano raštų esmės, kaip ponas Maimonas, nes nedaugeliui duotas tokio pobūdžio tyrinėjimams reikalingas aštrus protas“.

Du dalykai, kuo dažniau ir ilgiau apie juos mąstau, man kelia vis didesnę nuostabą ir pagarbą – žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje.

Immanuelis Kantas, 1788

Siūloma literatūra: Immanuel Kant, *Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius ir Gediminas Žukas, sudarė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Aidai, 1996; Arsenijus Gulyga, *Kantas*, Vilnius: Vytury, 1989; Bronius Genzelis, *Esė apie mąstytojus*, Vilnius: Mintis, 1986.

Imanuelis Kantas

ATSAKYMAS Į KLAUSIMĄ „KAS YRA ŠVIETIMAS“

Švietimas yra žmogaus išvadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio žmogus pats kaltas. Nesavarankiškumas yra nesugebėjimas naudotis savo protu kitų nevadovaujama. O žmogus pats kaltas dėl to, jei nesavarankiškumo priežastis yra ne proto stoka, bet stoka pasiryžimo bei drąsos naudotis savo protu kitų nevadovaujama. Sapere aude¹! Turėk drąsos pats naudotis savo protu! Toks yra švietimo šūkis.

Tingumas ir bailumas – štai priežastys, dėl kurių tokia didelė dalis žmonių vis dėlto mielai visą gyvenimą lieka nesavarankiški, nors gamta juos jau seniai išlaisvino nuo kitų vadovavimo (*naturaliter majorenes*²); štai kodėl kitiems taip nesunku pasidaryti jų globėjais. Juk taip patogiu būti nesavarankiškam. Jeigu aš turiu knygą, kuri man pavaduoja protą, sielos ganytoją, kuris man atstoja sąžinę, daktarą, kuris man paskiria dietą ir t. t., tai man pačiam nėra reikalo vargti. Man nereikia galvoti, jei galiu paprasčiausiai užmokėti; kiti už mane imsio to nemalonaus darbo. O kad šita pati didžiausia žmonių dalis (į kurią įeina ir visa dailioji lytis) laikytų žingsnį į savarankiškumą ne tik sunkiu, bet ir labai pavojingu, – tuo jau pasirūpina anie globėjai, kurie maloningai prisiėmė aukščiausiąją jų priežiūrą. Iš pradžių padarę savo naminius gyvulius kvailus ir rūpestingai sergėdami, kad tik tie romūs padarai neišdrįstų nė žingsnio žengti už vaikštynės, kurioje yra uždaryti, globėjai paskui parodo jiems pavojus, kurie gresia pamėginus vieniems eiti į priekį. O juk tie pavojai nėra tokie jau dideli, ir žmonės, kelis kartus pargriuvę, galų gale išminktų vaikščioti; tačiau tokie pavyzdžiai sukelia nepasitikėjimą savimi ir visus atbaido nuo tolesnių mėginimų.

Taigi paskiram žmogui sunku išsivaduoti iš nesavarankiškumo, beveik tapusio jo prigimtimi. Jis net pamėgo tą nesavarankiškumą ir iš pradžių tikrai nesugeba naudotis savo protu, nes jam niekad nebuvo leista tatoi išmėginti. Visokie nuostatai ir taisyklės, šitie mechaniški jo prigimties dovanų protingo panaudojimo, arba, tikriau pasakius, išnaudojimo, įrankiai, yra nuolatinio nesavarankiškumo pančiai. Jei kas juos ir nusimes-tų, vis tiek tik labai nedrąsiai šoktų net per siauriausią griovį, nes yra nepripratęs taip laisvai judėti. Todėl maža tėra žmonių, kuriems pasisekė patiems išugdyti savo dvasią, išsivaduoti iš nesavarankiškumo ir vis dėlto drąsiai žengti į priekį.

Bet labiau įmanoma, kad pati save apšviestų visuomenė; tatoi yra net beveik neišven-giama, jeigu tik jai duodama laisvė. Mat tada net ir tarp paskirtųjų minios globėjų visuomet atsiras keletas savarankiškai galvojančių žmonių, kurie, patys nusimetę nesavarankiškumo jungą, ims skleisti aplink save protingo savo vertės pajautimo ir kiekvieno žmogaus pašaukimo savarankiškai mąstyti dvasią. Ir štai kas čia ypatinga: žmonės, kuriems jie ki-tados tą jungą užkrovė, sukurstyti globėjų, kurie patys visai nesugeba šviestis, juos pačius verčia ir toliau vilkti tą jungą; štai kaip pavojinga skiepyti prietarus, nes jie galų gale atsi-grėžia prieš tuos, kurie patys juos sukūrė ar buvo jų kūrėjų pirmtakai. Todėl visuomenė gali būti apšviesta tik palengva. Revoliucija galbūt ir gali panaikinti asmeninį despotizmą ir pelno ar valdžios besivaikančiųjų spaudą, tačiau ji niekuomet neįvykdys tikros mąs-tysenos reformos; nauji prietarai, kaip ir senieji, bus vadelės nemąstančiai miniai.

O tokiam švietimui nieko daugiau nereikia, tiktai *laisvės*, ir būtent pačios nekenksmin-giausios iš visų esamų laisvių: *laisvės viešai naudotis savo protu visose srityse*. Tačiau aš iš visų pusių tik ir girdžiu: „Nefilosofuokit!“ Karininkas sako: „Nefilosofuokit, bet vykdykit

¹ *Sapere aude* (lot.) – drįsk būti protingas (Horacijus).

² *naturaliter majorenes* (lot.) – natūralioji pilnametystė.

įsakymus!“ Finansų patarėjas: „Nefilosofuokit, bet mokėkit!“ Dvasininkas: „Nefilosofuokit, bet tikėkit!“ (Tik vienintelis valdovas³ pasaulyje sako: „*Filosofuokit* kiek norit ir apie ką norit, *bet klausykit!*“) Čia visur mes susiduriame su laisvės apribojimu. Tačiau koks laisvės apribojimas yra žalingas švietimui? O koks jam ne tik nekenkia, bet net jį skatina? – Atsakau: turi būti duota visiška laisvė *viešai* naudotis savo protu, ir tik tuo atveju žmonių švietimas gali būti įmanomas; tačiau *privatus naudojimasis* savo protu dažnai gali būti net labai apribotas, ir tuo švietimo pažangai nebus smarkiai pakenkta. Viešu aš laikau tokį naudojimąsi savo protu, kai kas nors *kaip mokslininkas* naudojasi juo prieš visą *skaitančių* publiką. O privačiu naudojimu aš vadinu tokį, kai žmogus gali naudotis savo protu užimdamas kokį nors jam patikėtą *pilietinį postą* ar eidamas kokią tarnybą. Kai kurie dalykai, daromi visos bendruomenės labui, reikalauja tam tikro mechanizmo, kuris dalį bendruomenės narių priverstų būti tiktai pasyvius, kad šitaip, sukūrus dirbtinę santarvę, valdžia galėtų nukreipti jų veiklą visuotiniam tikslui pasiekti ar bent jau neleisti jiems tą tikslą žlugdyti. Šiuo atveju, žinoma, neleidžiama filosofuoti; reikia paklusti. Bet kai toji mašinos dalis sykiu ima laikyti save visos bendruomenės ar net visos žmonijos nariu, taigi kai kas nors kaip mokslininkas kreipiasi raštais į publiką tiesiogine prasme, tai jis, žinoma, gali filosofuoti, ir nuo to nenukentės dalykai, kuriems jis iš dalies paskirtas tarnauti kaip pasyvus narys. Pavyzdžiui, būtų labai žalinga, jei karininkas, gavęs kokį paliepiamą iš savo vyresnybės, pradėtų garsiai samprotauti, ar tas įsakymas tikslingas bei naudingas; jis turi paklusti. Tačiau jam vis dėlto negalima drausti kaip mokslininkui daryti pastabas apie karinėje tarnyboje pasitaikančias klaidas ir pateikti tas pastabas apsvarstyti savo publikai. Pilietis negali atsisakyti mokėti jam uždėtus mokesčius, net įžūlus piktinimasis tokiomis duoklėmis, kai jis turi jas mokėti, gali būti baudžiamas kaip skandalas (galintis sukelti visuotinį priešinimąsi). Tačiau tas pats žmogus nenusikalsta piliečio pareigoms, jei jis kaip mokslininkas viešai pareiškia savo mintis dėl tokių mokesčių nederamumo ar neteisingumo. Lygiai taip pat dvasininkas privalo besimokantiems katekizmo ir savo parapijiečiams viską aiškinti taip, kaip reikalauja simbolis bažnyčios, kuriai jis tarnauja, nes tik su ta sąlyga jis buvo priimtas į tarnybą.

Tačiau kaip mokslininkas jis turi visišką laisvę ir net pareigą paskelbti publikai savo gerai apmąstytas ir nepiktavališkas mintis apie to simbolio ydingumą bei savo pasiūlymus, kaip geriau sutvarkyti religinius ir bažnytinius dalykus. Čia taip pat nėra nieko, kas galėtų ap sunkinti jo sąžinę. Juk tai, ko jis moko, atlikdamas savo tarnybą kaip bažnyčios įgaliotinis, dvasininkas skelbia kaip dalykus, kurių atžvilgiu jis neturi laisvos valios mokyti taip, kaip jam patinka, ir kuriuos privalo skelbti pagal duotą instrukciją ir vardu kitos instancijos, kuriai atstovauti jis paskirtas. Jis sakys: „Mūsų bažnyčia moko to ir to; ji remiasi štai šitais argumentais.“ Taigi šitaip jis savo parapijai teikia visokeriopą praktinę naudą teiginiais, kurių teisingumu pats nėra visiškai įsitikinęs, bet kuriuos vis dėlto gali įsipareigoti skelbti, nes juk nėra visai neįmanoma, kad juose slypėtų tiesa, šiaip ar taip, juose bent jau tikrai nėra nieko, kas prieštarautų jo paties vidinei religijai. Juk jei dvasininkas manytų, kad tuose teiginiuose yra tokių dalykų, tai negalėtų sąžiningai eiti savo tarnybos ir turėtų jos atsisakyti. Vadinasi, paskirtasis mokytojas prieš parapijiečius savo protu naudojasi tik *privačiai*; mat parapija, kad ir kokia didelė ji būtų, vis dėlto yra tik namų bendruomenė, ir, atsižvelgiant į tai, jis, kaip kunigas, nėra ir negali būti laisvas, nes atlieka kitos instancijos pavedimą. Tuo tarpu kaip mokslininkas, kalbantis raštais tikrajai publikai, būtent – pasauliui, taigi *viešai naudodamasis* savo protu, dvasininkas

³ Kalbama apie Prūsijos karalių Frydrichą II (1740–1786).

turi neribotą laisvę naudotis savo protu ir kalbėti savo paties vardu. Juk tai, kad liaudies globėjai (dvasiniuose dalykuose) patys irgi būtų nesavarankiški, yra nesąmonė, kuri gali baigtis tik nesąmonės įamžinimu.

Bet ar kokia nors dvasininkų bendrija, pavyzdžiui, bažnyčios susirinkimas ar kokia garbinga klasė (kaip ji pati save vadina Olandijoje), neturi teisės priesaika išipareigoti laikytis kokio nors nekintamo simbolio ir šitaip įgyti aukščiausios globos teisę – globoti kiekvieną savo narį, o per juos – ir visą liaudį, ir net įamžinti tą globos teisę? Atsakau: tai visiškai neįmanoma. Tokia sutartis, sudaroma visiems laikams siekiant sustabdyti bet kokią tolesnę žmonių giminės švietimąsi, būtų visiškai negaliojanti, net jeigu ją patvirtintų aukščiausioji valdžia, reichstagai bei iškilmingiausios taikos sutartys. Vienas amžius neturi teisės susimokyti ir susitarti pastatyti kitą amžių į tokią padėtį, kad šis negalėtų plėsti, valyti nuo klaidų savo (visų pirma tokio svarbaus) pažinimo ir apskritai žengti į priekį švietimosi srityje. Tai būtų nusikalstamas žmogaus prigimčiai, kurios pirmutinė paskirtis ir yra žengti pirmyn; tad, vadinasi, palikuonys turi visišką teisę atmesti tuos nutarimus kaip neteisėtai priimtus ir nusikalstamus. Patikrinti viską, kas gali būti duodama liaudžiai kaip įstatymas, turime tokiu klausimu: „Ar galėtų liaudis pati sau susikurti tokį įstatymą?“ Toks kriterijus turbūt būtų įmanomas nustatytą trumpą laiką, tarsi laukiant geresnio, kad būtų išsaugota tam tikra tvarka; tačiau kartu kiekvienam piliečiui, visų pirma dvasininkui, turi būti paliekama laisvė kaip mokslininkui viešai, t. y. raštais, reikšti savo nuomonę apie esamos padėties trūkumus, nors įvestoji tvarka vis dar galiotų – tol, kol visų tų dalykų būklės supratimas viešai taip paplistų ir išgalėtų, kad būtų galima, suvienijus balsus (tegu ir ne iškart visus), pateikti sostui pasiūlymą, kaip apsaugoti tas bendruomenes, kurios, tarkim, nusprendusios, kad geriau viską supranta, susijungė į kitokią religinę bendriją, bet netrukdyti tiems, kurie nori laikytis senosios tvarkos. Tačiau visiškai nevalia susitarti dėl kokios nors vienos nekintamos, niekieno viešai nediskuotinos religinės normos net ir vienam žmogaus amžiui ir tuo tarsi sunaikinti tam tikrą žmonijos žengimo į tobulėjimą tarpsnį, padaryti jį nevaisingą, o palikuonims net ir nuostolingą. Tiesa, žmogus pats sau vienas gali – ir tai tik kurį laiką – atidėti švietimąsi toje srityje, kurią jis privalo išmanyti; tačiau visiškai atsisakyti švietimosi pačiam, o juo labiau atsakyti jį palikuonims, reikštų pažeisti ir sutrypti šventas žmonijos teises. O to, ko neturi teisės dėl savęs nuspręsti pati liaudis, dar labiau negali įsakyti liaudžiai monarchas; juk jo, kaip įstatymų leidėjo, autoritetas paremtas tuo, kad savo valia jis suvienija visos liaudies valią. Jeigu tik jis rūpinasi, kad visi tikri ar tariami patobulinimai nepažeistų viešosios tvarkos, tai gali ramiausiai leisti valdiniam savo sielos išganymui labai daryti tai, ką jie mano esant reikalingą, – tai visai ne jo reikalas; bet užtat jis turi žiūrėti, kad vieni kitiems prievarta netrukdytų iš visų jėgų dirbti siekiant suprasti tą išganymą ir prisidėti prie jo. Net ir pačiam Jo Didenybei kenkia, jei jis kišasi į tuos dalykus, savo valdžia kontroliuojamas raštus, kuriais jo valdiniai mėgina išreikšti savo įsitikinimus, – tiek tuo atveju, kai jis tai daro remdamasis savo paties aukščiausiu išmanymu, nusipelnędamas priekaišto: „*Caesar non est supra grammaticos*“⁴, tiek dar labiau tada, kai taip pažemina savo aukščiausią valdžią, kad savo šalyje ima remti kelių tirionų dvasinę despotiją kitų valdinių atžvilgiu.

Taigi jeigu mane kas paklaustų: „Ar mes dabar jau gyvename *apsišvietusiame amžiuje*?“ – aš atsakyčiau: „Ne, bet užtat mes gyvename *švietimo* amžiuje.“ Kad žmones, apskritai imant, dabartinėmis aplinkybėmis jau pajęgtų, kitų nevadovaujami, tvirtai ir gerai naudotis savo pačių protu religijos dalykuose ar kad bent būtų galima raginti juos

⁴ *caesar non est supra grammaticos* (lot.) – valdovas nėra aukščiau už mokytus vyrus.

tai daryti, – iki to mums dar daug trūksta. Tačiau jau matome aiškių ženklų, kad jiems vis dėlto atsivėrė ši sritis, kad jie gali laisvai imtis to darbo ir kad sumažėjo kliūčių visuotiniam švietimuisi arba išsivadavimui iš nesavarankiškumo, atsiradusio dėl pačių žmonių kaltės. Šiuo požiūriu mūsų amžius yra švietimo amžius, arba *Frydricho* šimtmetis.

Valdovas, kuris nemano būsiant negarbinga pasakyti, kad jis laiko savo *pareiga* nieko nenurodinėti žmonėms religijos dalykuose ir palikti jiems visišką laisvę šioje srityje, kuris net atsisako pasipūteliško žodžio *tolerancija*, pats yra apsišvietęs ir vertas, kad dėkingas pasaulis ir ateinančios kartos šlovintų jį kaip karalių, kuris pirmasis, bent jau valdžios atžvilgiu, išvadavo žmonių giminę iš nesavarankiškumo ir kiekvienam suteikė laisvę naudotis savo protu visuose dalykuose, susijusiuose su jo sąžine. Jam valdant, didžiai gerbiami dvasininkai, nepažeisdami savo tarnybinių pareigų, gali kaip mokslininkai laisvai ir viešai pateikti pasauliui svarstyti savo nuomonę bei sprendimus, kai kuriais atžvilgiais nukrypstančius nuo priimto simbolio; dar labiau tai gali daryti visi kiti, kurių nesaisto jokios tarnybinės pareigos. Ši laisvės dvasia plinta ir kitur, net jeigu jai tenka grumtis su išorinėmis kliūtimis, kurias stato pati savęs nesuprantanti valdžia. Juk pastaroji dabar jau turi pavyzdį, kad ir davus laisvę nėra nė menkiausio pagrindo baimintis dėl viešosios rimties ir visuomenės vieningumo. Žmonės patys savaimė palengva atsikrato neišprusimo, jeigu tik tyčia negudraujama siekiant išlaikyti juos neišprususius.

Aš pirmiausia nusakiau švietimą, kuris yra žmonių išvadavimas iš nesavarankiškumo, atsiradusio dėl jų pačių kaltės, *religijos srityje*; mat meno ir mokslo srityse mūsų valdovai nesistengia vaidinti savo valdinių globėjų, be to, anas nesavarankiškumas yra ir pats kenksmingiausias iš visų, ir labiausiai žeminantis. Bet valstybės galvos, suteikusios šitą laisvę, mintis eina dar toliau, jis supranta, kad nėra jokio pavojaus ir *įstatymų leidybos* srityje leisti valdiniais *viešai* naudotis savo protu ir viešai skelbti pasauliui savo mintis apie geresnį jos sutvarkymą, net atvirai kritikuoti esamus įstatymus; mes turime puikų tokio supratimo pavyzdį, ir šiuo atžvilgiu dar nė vienas monarchas nepažengė toliau už tą, kurį mes garbiname.

Tačiau, kita vertus, tiktai tas, kas, pats būdamas apsišvietęs, nesibijo šešėlių, o kartu turi ir didžiai drausmingą gausią armiją, padedančią jam užtikrinti viešąją rimtį, gali pasakyti tai, ko neišdrįs pasakyti respublika: „*Filosofuokit kiek norit ir apie ką norit; bet klausykite!*“ Taip mums čia atsiveria keista, nelaukta žmogiškų dalykų tėkmė; juk ir apskritai tie dalykai, kai žvelgiame į juos iš arti, yra paradoksalūs. Didėlesnė pilietinė laisvė atrodo palanki liaudies *dvasios* laisvei ir vis dėlto sukuria pastarajai neįveikiamų kliūčių; o kiek mažesnė pilietinė laisvė atveria liaudies dvasiai erdvę, kurioje ši gali išplėtoti visas savo galimybes. O kai prigimtis po šituo kietu lukštu išskleidžia branduolį, kuriuo ji kuo švelniausiai rūpinasi – būtent polinkį ir pašaukimą laisvai *mąstyti*, – tai pastarasis savo ruožtu palengva ima veikti liaudies galvoseną (dėl to liaudis vis labiau sugeba *laisvai veikti*), o galų gale net principus *valdžios*, kuri pamato, kad jai pačiai naudinga su žmogumi, kuris dabar jau yra *daugiau nei mašina*, elgtis taip, kaip reikalauja jo orumas⁵.

Karaliaučius (Prūsija), 1784 m. rugsėjo 30 d.

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gaillius

⁵ Buschingo „Savaitės žinių“ rugsėjo 13 d. numeryje šiandien, to paties mėn. 30 d., aš perskaičiau „Berlyno mėnesinio žurnalo“ šio mėnesio numerio anotaciją, kurioje minimas pono Mendelssohno atsakymas į tą patį klausimą. Man jis dar nepateko į rankas; priešingu atveju būčiau susilaukęs nuo čia pateikiamų samprotavimų, kurie dabar galbūt pasitarnaus tiktai tam, kad parodytų, kokią minčių vienybę gali sukurti atsitiktinumas [Antonas Frydrichas Biušingas (1724–1793) – Getingeno universiteto profesorius, geografas, savaitraščio leidėjas; Mozė Mendelsonas (1729–1786) – vokiečių filosofas].

Immanuelis Kantas

DRAUGO PRIERAŠAS*

Iš anksčiau duoto lietuvių aprašymo¹ matyti, kad prūsų lietuvis tikrai nusipelno, idant būtų išlaikytas jo charakterio savitumas, o kadangi kalba yra svarbiausia charakterio formavimo ir išlaikymo priemonė, tai – ir jos grynumas tiek mokykloje, tiek bažnyčioje.

Aš dar prie to pridedu, kad jis, būdamas mažiau linkęs pataikauti negu jo kaimyninės tautos, su savo vyresniaisiais yra pratęs kalbėti kaip su lygiais, nuoširdžiai ir atvirai; anie to nepriima už bloga ir nesididžiuodami paspaudžia ranką, nes, be kita ko, jie žino, kad jis mielai padarys viską, ką laikys reikalinga. Jo išdidumas yra visai kas kita negu vienos kaimyninės tautos žmonių pasipūtimas, kai tarp jų yra kas nors kilmingesnis, nes tai greičiau savo vertės jautimas, reiškiantis drąsą ir laiduojantis jų ištikimybę.

Bet ir nepaisant naudos, kurią gali valstybei duoti tautos su tokiu charakteriu parama, nereikia menkinti viso to, ką gali duoti mokslams, ypač senajai tautų kilnojimosi istorijai, ta labai senos, dabar mažame plote suspaustos ir tartum izoliuotos tautos dar gryna kalba, ir todėl išsaugoti jos savitumą jau savaime yra labai svarbu. Dėl to Biušingas² labai apgailestavo, kad anksti mirė eruditas Halės profesorius Tunmanas³, kuris, visa tai tyrinėdamas, per daug įtemptai dirbo ir išsekino savo jėgas.

Apskritai, jei ir ne iš kiekvienos kalbos galima būtų tiek daug tikėtis, tai vis dėlto kiekvienos tautelės švietimui kokiame nors krašte, pavyzdžiui, Prūsų Lenkijoje⁴, svarbu mokykloje ir bažnyčioje mokyti gryniausią (lenkų) kalbą, nors ja ir tebutų labama tik už šio krašto ribų, ir pasiekti, kad tokia gryna kalba ilgainiui taptų plačiai vartojama, nes ji labiau atitiktų tautos savitumą, ir pačios tautos supratimas pasidarytų aiškesnis.

Iš vokiečių kalbos vertė Kristina Rickevičiūtė

* I. Kanto pratarinė paskelbta Kristijono Gotlybo Milkaus (1733–1807) „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyne“, (Karaliaučius, 1800).

¹ K. G. Milkaus žodyne prieš I. Kanto pratarinę buvo įdėtos vokiečių filosofo, Berlyno universiteto profesoriaus Danielio Jenišo (1762–1804) ir Gumbinės karo reikalų patarėjo C. F. Heilsbergo (XVIII a. II pusė) pratarinės, kuriose lietuviai buvo aprašyti kaip svetingi, bičiuliški, kilnūs, narsūs, ypatingai prie savo kalbos ir tėvų žemės prisirišę žmonės.

² Antonas Frydrichas Biušingas (Büsching 1724–1793) – vokiečių geografas, parašęs knygą *Lenkijos Karalystės ir LDK geografinė* (1768), išleidęs Lenkijos ir Lietuvos žemėlapi (1770).

³ Johanas Erichas Tunmanas (Thunmann; 1736–1778) – švedų kilmės vokiečių mokslininkas, istorikas, Halės universiteto profesorius, parašęs *Kai kurių Šiaurės tautų senovės istoriją* (1772), taip pat *Rytinių Europos tautų istoriją* (1774).

⁴ Čia turimos galvoje tos Prūsų žemės, kuriose gyveno lenkai.

Johanas Volfgangas Gėtė

Johanas Volfgangas Gėtė (Johann Wolfgang Goethe, 1749–1832) – viena iškiliausių Apšvietos epochos asmenybių, vokiečių poetas, prozininkas, dramaturgas, filosofas, mokslininkas, diplomatas. Gimė Frakfurte prie Maino protestantų miestėlėnų (biurgerių) šeimoje. Paauglystėje išmoko anglų, prancūzų, italų, lotynų, graikų kalbas. Tėvai turėjo turtingą biblioteką, tad jaunasis Gėtė labai daug skaitė – tiek senųjų, tiek naujųjų laikų garsius kūrinius. Jo požiūrį į namų bibliotekos reikšmę atskleidžia garsusis posakis: „Nešk geras knygas į namus, nes jų jėga lemtingai veikia vaikus ir vaikų vaikus.“ Anksti susižavėjo teatro menu – lankė teatrą ir vaidino mėgėjiškuose spektakliuose. Paklusęs tėvo norui, nuo 16 metų studijavo teisę Leipcigo (1765–1768) ir Strasbūro (1770–1771) universitetuose, kur daugiau dėmesio skyrė su studijomis nesusijusiems dalykams: klausė literatūros kursų, lankė Dailės akademiją, kur tobulino piešimo įgūdžius. Leipcige išgyveno pirmąją meilę, kurios įkvėptas sukūrė pirmuosius eilėraščius. Meilė Gėtės gyvenime tapo svarbiu kūrybinio įkvėpimo šaltiniu. Audringas studentiškas gyvenimas pakenkė Gėtės sveikatai. Nutraukęs studijas, pusantrų metų gydėsi tėvų namuose, tuo metu susidomėjo alchemija, ezoterika, simbolinėmis senovinių ženklų reikšmėmis.

Strasbūre susipažino su J. G. Herderiu, kuris jį sudomino „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio idėjomis, Biblija, Homeru, Šekspyru, liaudies kūryba. Ten pat sukūrė pirmuosius *Fausto* eskizus, eilėraščių (gamtos ir meilės lyrikos ciklą *Zenzenheimo dainos*), kurie yra laikomi geriausiai iš visos „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio lyrikos. Eilėraščiuose atsiskleidžia Gėtės kūrybai būdingi bruožai ir motyvai: optimistinė pasaulėjauta („Susitikimas ir išsiskyrimas“, „Gegužės daina“), liaudies kūrybos, kaip įkvėpimo šaltinio, pripažinimas (eilėraštyje „Erškėtrožė“ interpretuojama J. G. Herderio liaudies dainų rinkinyje *Tautų dainos* (1779) išspausdinta daina „Erškėtrožė“). Filosofinėje lyrikoje Gėtė aukština genijaus kūrybą, kuria paralelę tarp galingos upės ir audringojo genijaus, vaizdžiai parodo, kad genijaus asmenybės stiprybė atsiranda dėl giminingų individų paramos, – susijungus „broliškiems šaltiniams“, mažas kalnų upelis tampa galinga upe, kuri teka amžinojo vandenyno glėbin („Mahometo giesmė“). Interpretuodamas antikinį mitą, odėje „Prometėjas“ Gėtė išaukština aktyvų, kūrybingą žmogų.

1772 m. vasarą, baigęs teisės studijas, Gėtė išvyko į Veclarą įgyti teisininko patirties. Čia įsimylėjo draugo Kestnerio sužadėtinę Šarlotę Buf. Ši meilės istorija paskatino sukurti

Johanas Volfgangas Gėtė

tikrais gyvenimo faktais paremtą romaną *Jaunojo Verterio kančios* (1774). Romane Gėtė atskleidžia vidinę Verterio dramą: kuria gamtos ir žmogaus jausmų paralelę, aprašo kiekvieną Verterio sielos virpesį, gilinimąsi į save, mąstymą, iškelia meilės galią ir jos apgaulingumą: „Kas mūsų širdžiai pasaulis be meilės! Kas magiškoji lempa be šviesos. Vos tik įstatai vidun lemputę, ir ant tavo baltos sienos nušvinta spalvingi paveikslėliai. Ir jeigu tai tėra tik laikinas mirazas, vis tiek mes laimingi, kai stovime prieš ją kaip vaikai ir žavimės stebuklingais vaizdais.“ Verteriui, kaip ir Šekspyro Hamletui, būdingas vidinio gyvenimo intensyvumas ir išorinių veiksmų pasyvumas. Vienintelis jo aktyvumo proveržis – savižudybė romano pabaigoje. Pirmasis romanas pavertė Gėtę žįmybe, Verteris tapo kultine figūra. Verterio stilių, elgesį ir net savižudybę mėgdžiojo jauni žmonės, dėl to romanas buvo uždraustas kai kuriose Europos šalyse. Jausmingos prigimties žmonės, apdovanoti gabumais, bet neturintys tvirtų moralės principų yra pagrindiniai dramų *Klavigas* (1774) ir *Stela* (1775) herojai. Asmeninio gyvenimo ir kūrybos sąsajos, būdingos daugumai Gėtės kūrinių, apibendrinamos dramos *Torkvato Taso* pagrindinio herojaus – poeto Taso – pasakytais žodžiais: „Jeigu kiti žmonės, užgriuvus kančiai, nutyla, man Dievas suteikė dovaną išsakyti savo kančią.“ Jausmų pasaulio dinamika būdinga ir Fausto charakteriui – jo gyvenimo istorija pulsuoja nuolatine pasitenkinimo ir nusivylimo kaita.

Paveiktas Šekspyro istorinių kronikų, Gėtė sukuria dramas, paremtas Vokietijos istorijos įvykiais: pirmąją istorinę vokiečių dramą *Gecas fon Berlichingenas* (1773), kurioje išaukštinamas audringasis herojus – valstiečių sukilimo vadas Gecas, dramą *Egmontas* (1775–1885), kurios herojus kovoja ir miršta už laisvę. Dramos parašytos proza (atsisakant klasicistinio eiliuotos kalbos reikalavimo), sekant šekspyriškąja tradicija, kuriamas platus istorinis laikotarpis (atsisakoma klasicistinio laiko ir vietos vienumo reikalavimo), vaizduojami įvairių visuomenės sluoksnių atstovai, kuriami sudėtingi ir prieštaringi personažų likimai.

1775 m. lapkričio mėnesį Gėtė atvyko į Veimarą ir tapo aštuoniolikmečio hercogo Karlo Augusto patarėju ir draugu. 1782 m. hercogas išrūpino iš biurgerių kilusiam rašytojui aristokrato titulą. Veimare Gėtė entuziastingai ėmėsi politinės veiklos, tikėdamasis radikalai pakeisti visuomeninę situaciją Saksonijos-Veimaro grafystėje. Reformavo miškininkystės, kelių tiesimo, švietimo sritis. Per politinės veiklos dešimtmetį Gėtė nutolo nuo aktyvios kūrybos, parašė tik lyrinių ir proginių eilėraščių. To meto dvasinę jo būseną puikiai atskleidžia eilėraštis „Kelionė po Harcą žiemą“: 28 metų poetas jaučiasi dievų numylėtinis, dėkoja likimui už suteiktą laimės malonę. Tačiau sulaukus 36-ųjų, rašytojo dvasioje brendo krizė, jis troško išsivaduoti iš nuolatinio nerimo, užsimiršti. 1786 m. Gėtė, neįspėjęs hercogo, išvyko į Italiją.

Apsigyveno Romoje, studijavo Antikos ir Renesanso meną, grįžo prie neįgyvendintų kūrybinių sumanymų: baigė *Egmontą*, rašė *Ifigeniją Tauridėje*, *Torkvatą Tasą*, pradėjo elegijų ciklą. Italijoje susiformavo naujos Gėtės estetinės pažiūros. Jas atskleidžia ciklas *Romos elegijos* (1788–1790), parašytas antikos kūrinių eilėdara – hegzametru, su gausiais mitologiniais motyvais. 1788 m. grįžo į Veimarą. Hercogas atleido Gėtę nuo administracinių pareigų, paliko tik ministro titulą ir pavedė rūpintis Veimaro teatru. Pasikeitė ir asmeninis rašytojo gyvenimas. Veimaro parke į Gėtę, kaip į ministrą, dėl brolio kreipėsi

23 metų Kristina Vulpius (Christiane Vulpius). Paprasta, mažai išsilavinusi mergina, daranti dirbtines gėles, tapo Gėtės gyvenimo drauge, sūnaus Augusto motina, o po 16 metų – žmona.

XVIII a. paskutinysis dešimtmetis buvo intensyvios kūrybinės bei mokslinės veiklos metas. Gėtė sukūrė auklėjamąjį romaną *Vilhelmo Meisterio mokymosi metai* (1796), kuriame atskleidė XVIII a. vokiečių teatro pasaulį, Šileriui paskatinus baigė pirmąją *Fausto* dalį (1808). Gėtė pasirodė kaip tikras Apšvietos epochos žmogus, siekiantis ugdyti įvairiapusišką asmenybę. Samprotavimai įvairiomis žmogaus būties temomis, ypač būdingi Gėtės romanams, tapo sparnuotais posakiais, sentencijomis. Romano veikėjo Vilhelmo žodžiais atskleidžiamas įsitikinimas, kad bet kokia biurgeriška profesija stabdo asmenybės tobulėjimą, nes reikalauja tik vieno sugebėjimo, vienos specializacijos. Tokia asmenybė bus vienpusiška ir neharmoninga. Gėtė buvo įsitikinęs, kad menas ir mokslas padeda ugdyti asmenybę, tačiau žmogus turi užsiimti aktyvia veikla. Ši idėja tapo antrosios *Fausto* dalies pagrindu.

XIX a. pradžioje pasirodė programinis Gėtės straipsnis „Vinkelmanas“ (1805). Jame aiškino savo požiūrį į romantizmą, kuris buvo jam tolimas ir svetimas (išskyrus teigiamą požiūrį į Baironą, kuris įkvėpė antroje *Fausto* dalyje sukurtą Fausto ir gražiosios Elenos sūnaus Hiperiono paveikslą). Tuo metu Gėtė rašė autobiografinį kūrinį *Poezija ir tikrovė. Iš mano gyvenimo* (1811–1814), meilės įkvėptas sukūrė poezijos knygą *Vakarų-rytų divanas* (1819), romaną *Vilhelmo Meisterio klajonių metai* (1829), baigė *Faustą* – viso savo gyvenimo kūrinių, pradėtą rašyti apie 1770 m. *Faustas* – vienas reikšmingiausių pasaulio klasikos kūrinių, kuriame atspindima turtinga Europos civilizacijos patirtis: antikos (mitologiniai veikėjai-kaukės, klasikinė Valpurgijos naktis, Fausto ir Elenos meilės istorija), Biblijos („Prologas Danguje“ – Jobo knygos interpretacija), viduramžių (Fausto istorijos šaltinis, raganos virtuvės, Valpurgijos nakties vaizdiniai), Renesanso, Apšvietos (Faustas, sutelkiantis savyje Renesanso ir Apšvietos asmenybės bruožus, yra ne pasmerkiamas ir nuteisiamas pragaro kančioms, o išteisinamas ir išaukštinamas), romantizmo (žmogaus veržlumas ir fantazijos suteikiama laisvė Hiperiono paveiksle) vaizdiniai ir idėjos.

Fausto istorija siejama su konkrečiu asmeniu, gyvenusiu Vokietijoje XVI a. pirmojoje pusėje. Neeilinė, skandalinga viduramžių tyrinėtojo ir šarlatano asmenybė kėlė amžininkų susidomėjimą, vėliau jo gyvenimo istorija, bauginanti ir magiškai patraukli, apipinta legendomis, įkvėpė įvairių tautų rašytojus, kompozitorius, dailininkus. Daugiabriau- nis, prieštaringas šio herojaus charakteris leidžia į žmogaus ir pasaulio esmės klausimą žvelgti filosofiniu, moraliniu, etiniu, istoriniu, teologiniu ir kitais požiūriais. Pirmasis veikalas, perteikęs daktaro Fausto istoriją, buvo 1587 m. Frankfurte prie Maino išleista *Daktaro Johano Fausto, garsiojo burtininko ir juodojo mago, istorija*. Viduramžiškas Fausto asmenybės klotas išryškėja atgailai skirtuose pasakojimuose. Renesanso poveikį at-

*Faustas nėra išskirtinis
personažas. [...] Jis kaip ir
daugelis mūsų. Gėtei pavyko
apibendrintai išreikšti visų
laikų žmonių norus. Jo
veikalas – tobulas žmogaus
prigimties pažinimas.
Kiekvienas mūsų, šiek tiek
pagyvenęs šioje žemėje,
susiduria su panašiomis
problemomis kaip Faustas.*

Eimuntas Nekrošius

Mefistofelį prišaukia Fausto mintys. Dažnai prisišaukiai, ką galvoji. Jei mintys šviesios, pritrauki šviesą, jei tamsios, – užgriūva tamsa. Faustas pritraukia Mefistofelį, ne atvirkščiai. Tai Fausto problemos. Tam tikru požiūriu Mefistofelis jau yra Fauste.

Eimuntas Nekrošius

skleidžia troškimas įveikti fizinius ir moralinius draudimus, noras pakilti virš žmogiškųjų galimybių, aprėpti visatą. XVII a. pradžioje anglų dramaturgas Kristoferis Marlou, Šekspyro amžininkas, sukūrė dramą *Tragiškoji daktaro Fausto istorija* (1604). Marlou drama išpopuliarino Fausto istoriją pasaulio literatūroje. Su keliaujančių aktorių trupe *Tragiškoji daktaro Fausto istorija* pasiekė Vokietiją, XVII–XVIII a. Fausto siužetą pamėgo lėlių teatro kūrėjai. Vaikystėje matytas lėlių teatro spektaklis padarė didelį įspūdį Gėtėi. Autobiografijoje *Poezija ir tiesa* jis rašo, kad istorija apie Faustą ilgai skambėjo jo sieloje lyg daugiabalsis aidas. Daktaro Fausto istoriją perpasakojo daugelis rašytojų, ji buvo pildoma naujais motyvais, – velnias pasirodo šuns pavidalu, Faustas įsimyli gražią, bet neturtingą merginą, – kuriuos panaudojo Gėtė. Fausto istorija ypač išpopuliarėjo, kai pasirodė pirmoji Gėtės tragedijos dalis.

Viduramžiais Faustas vaizduotas kaip nusidėjęs, kuris sulaukia pelnyto pasmerkimo. XVI a. išleistoje Fausto istorijoje pažinimo troškimas ir dvasinis maksimalizmas dar neatsiejamas nuo šarlatano, burtininko, lėbautojo. Gėtės sukurtoje interpretacijoje Fausto pažinimo siekis yra tapęs pagrindiniu personažo tikslu, išauga į vidinę dramą. XVIII a. Fausto istorijos interpretacijoje atsiranda svarbus lūžis. Apšvietos epochoje Faustas vaizduojamas kaip siekiantis proto aštrumo, įvairiapusių žinių, gilios erudicijos, fizinio ir dvasinio pasaulio pažinimo. Fausto charakteriui būdinga dvilypė prigimtis, siejanti gėrio ir blogio pradus, kurią išteisina nenurimstanti dvasia, amžinas nepasitenkinimas, naujų tikslų siekis. XX a. Fausto asmenybė interpretuojama ir vertinama iškeliant neigiamus charakterio bruožus: egoizmą, autoritarizmą, humaniškumo stoką.

Lietuvių kultūroje Gėtės vardas pirmiausia tapo svarbus dėl lietuvių liaudies dainų vertės iškėlimo. Panašiai Gėtės publikacijomis, vertimais, recenzijomis buvo išpopuliarinta serbų, čekų, suomių, italų liaudies poezija. Gėtės autoritetas buvo pasitelkiamas ginant lietuvių kultūros bei literatūros nacionalinį savarankiškumą. Gėtė muzikinėje dramoje *Žvejė*, pastatytoje 1782 m. Ilmo upės pakrantėje (spektaklyje vaidino ir pats autorius), įdėjo lietuvių liaudies dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“, paimtą iš Herderio rinkinio *Tautų balsai* (1779). 1821 m. Veimare Gėtė kalbėjo apie lietuvių liaudies dainas Karaliaučiaus universiteto profesorius A. Hagenui ir „parecıtavo vieną“, o 1827 m. klausėsi savo rūmuose atliekamos dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“, ir „pats Gėtė buvo didžiai patenkintas“. 1828 m. Gėtė išspausdino L. Rėzos rinkinio *Dainos* recenziją, pakartodamas savo mokytojo J. G. Herderio mintį: „Į šias dainas reikia žiūrėti kaip į betarpiškai išėjusias iš liaudies, kuri gamtai, taigi ir poezijai, yra daug artimesnė, nekaip išlavintasis pasaulis.“ Pirmieji Gėtės eilėraščių vertimai į lietuvių kalbą atsirado tik XIX a. pabaigoje. *Faustas*, mėgintas versti daugelio vertėjų (L. Švedo, Vydūno, V. Mykolaičio-Putino ir kt.), pirmą kartą pasirodė 1934 m. (vertė A. Valaitis), svarbiu įvykiu tapo antrasis vertimas – 1960 m. *Faustą* išvertė A. Churginas, trečią kartą 2003 m. *Faustą* išvertė Antanas A. Jonynas. Lie-

tuvių literatūroje ryškiausių pėdsaką paliko Gėtės lyrika (Maironio, V. Mykolaičio-Putino poezijoje). Tragediją *Faustas*, kuri laikoma vienu sudėtingiausių iššūkių teatrui ir dažnai vadinama drama skaitymui, teatre pastatė režisierius Eimuntas Nekrošius. Fausto vaidmenį sukūrė aktorius Vladas Bagdonas.

Siūloma literatūra: Johanas Volfgangas Gėtė, *Faustas*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Tyto alba, 1999–2003; *Daktaro Johano Fausto, garsiojo burtininko ir juodojo mago, istorija*, iš vokiečių kalbos vertė L. Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Richard Friedenthal, *Getė*, iš vokiečių kalbos vertė Eugenija Vengrienė ir Jonas Kilius, Vilnius: Vaga, 1977; Johann Peter Eckermann, *Pokalbiai su Goethe paskutiniais jo gyvenimo metais*, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Aidai, 1999; Mara Zālīte, *Margarita*, 2 dalių kamerinė pjesė J. W. Goethe's „Fausto“ motyvais, iš latvių kalbos vertė Silvestras Gaižiūnas, Vilnius: Vaga, 2005; Vytautas Kubilius, „*Faustas* keliauja į Lietuvą“, *Pergalė*, 1980, Nr. 3. p. 133–154; Silvestras Gaižiūnas, *Baltų Faustas ir Europos literatūra*, Kaunas: Aušra, 2002; Donatas Sauka, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius: Tyto alba, 1998.

Johanas Wolfgangas Gėtė

FAUSTAS

P A S K Y R I M A S

Jūs vėl artėjat, besimainantys šešėliai,
 Mane ne sykį lankę praeity.
 Ar vėl bandysiu numalšinti jūsų šėlą,
 O gal dar likę įkarščio širdy?
 Iš ūkanų miglotų prisikėlę
 Jūs braunatės ir trokštate valdyt.
 Na ką gi – jausdama aistros dvelkimą,
 Ir man širdy jaunystė plakti ima.

Linksmų dienų vaizdai pažyra,
 Mieli šešėliai, užmiršti seniai,
 Nelyg iš primirštos saktės išnyra
 Pirmosios meilės ir draugystės slėpiniai,
 Širdy suspurda visa, ką patyriau,
 Kas, rodės, jau pranyko amžinai,
 Ir atminty draugų veidai sušvyti
 Svaigiausiuos klystkeliuos po žemę išblaškyti.

Tie, kas posmus pirmuosius mano skaitė,
 Naujų eilių, deja, neišklausys,
 Puikus bičiulių ratas išsisklaidė,
 Nuščiuvo pritarimo gaudesys;
 Žvelgiu į nepažįstamus man veidus, –
 Bet tik baugina pagarbus jų dėmesys.
 Tie, kurie džiaugėsi mano posmais iš tikrųjų –
 Kas kur išsklido, jei dar vaikšto tarp gyvųjų.

Vėl traukia pasinert į dvasios rimtį
 Seniai nebeatirtas ilgesys,
 Plevenančius dainos garsuos suspindi
 Švelnus Eolo arfos skambesys,
 Baimingas šiurpulys nusmelkia širdį,
 Sušildo grubią sielą liūdesys;
 To, ką turiu – tik atspindžiai belikę,
 O kas išnyko – tampa realybe.

[...]

PROLOGAS DANGUJE

*DIEVAS, Jo dangiškoji kariauna.**Vėliau – MEFISTOFELIS**Trys ARKANGELAI*

RAPOLAS. Visatos choro begalybėj
 Per amžius saulė gaus ir gaus,
 Nubrėžtame kely ją lydi
 Griausmingi sąskambiai dangaus.
 Įgauna angelai beribių
 Jėgų, gėrėdamiesi ja;
 Šlovingų tvarinių didybė
 Vis ta pati ir vis nauja.

GABRIELIUS. Net nebejaučia savo greičio,
 Kai sukas žemė skriedama,
 Dienų žėrėjimą pakeičia
 Naktų grėsminga gūduma;
 Uolų granitas aiži, gūra
 Putotam jūros ošime,
 Ir sukas akmenys ir jūra
 Kartu su skriejančia žeme.

MYKOLAS. Viena per kitą audros pliekia
 Ir maišo jūrą su krantais,
 Apraizgo visa, ką pasiekia
 Tūžmingais negandų tinklais.

Grėsmingai niokodami kerta
 Žaibai trenksmu iš debesų, –
 Bet nesiliaujam, Dieve, garbint
 Tavų užmanymų šviesių.

VISI TRYŠ. Tai angelams jėgų beribių
 Per amžius teikia danguje,
 O Tavo tvarinių didybė
 Vis ta pati ir vis nauja.

MEFISTOFELIS. Štai, Dieve, aš ir vėl esu greta,
 Klausk ko geidi, ir pabandysiu atsakyti.
 Juk šiaip jau savo palankumo niekada
 Neskyrei man mažiau nei visai svitai.
 Nepyk, bet prakilniai kaip šitos dvasios
 Giedoti liaupsių taip ir neišmokau,
 Juoba iš mano lūpų tokios frazės
 Tau, jei mokėtum juoktis – keltų juoką.
 Nedaug nutuokiu apie sandarą visatos,
 Tačiau žmogaus vargai man aiškiai matos:
 Mažasis žemės viešpats liko vertas

Tik tiek, kiek buvo vertas vos sutvertas.
 Manau, kur kas lengviau tam vargšui klotųs,
 Jei jam nebūtum kibirkštis šventos įžeręs,
 Mat savo protą jis temoka panaudoti,
 Kad elgtųs žvėriškiau, nei elgias žvėrys.
 Nepykit, bet kai pažiūriu į žmogų,
 Galiu palyginti jį nebent su žioгу –
 Tik strapalioja nenustygdamas po žolę
 Ir savo seną giesmę traukia uoliai.
 Kad bent akimirakai nurimtų žolėje
 Ir liautųs nosį kaišiojęs! Deja!

DIEVAS. Jau viską pasakei, ką sugalvojai?
 Tu amžinai tik skundies ir dejuoji.
 Nejaugi žemėj nieko gero nematai?

MEFISTOFELIS. Deja, ten viskas nuolatos ne taip.
 Prisižiūrėjęs tų žmonių kančios,
 Aš nejučia ir pats blogai jaučiuos.

DIEVAS. Pažįsti Faustą?

MEFISTOFELIS. Daktarą?

DIEVAS. Jisai
 Tarnauja man.

MEFISTOFELIS. Savotiška tarnystė!
 Jis manos dangiška mana pramisti,
 Vis metasi į tolimas bekraštes,
 Aistros apsėstas, regis, tuoj pasius;
 Nurimtų tik dangaus žvaigždes nuraškęs
 Ir žemės įgeidžius patenkinęs visus,
 Ir nors nerimstantis jo protas blaškos,
 Bet niekad pasotintas nebus.

DIEVAS. Jis, aišku, klaidžioja, bet ieško kelio,
 Ir jeigu pasikliaus manim – klejonės baigsis;
 Juk sodininkas iš pačių pirmų lapelių
 Jau atpažįsta, koks bus medžio vaisius.

MEFISTOFELIS. Kertu, kad šitą naivų sutvėrimą
 Galiu nuvest klaidžiausiu takeliu,
 Tik duokite man savo sutikimą.

DIEVAS. Aš nieko tau uždrausti negaliu,
 Kol jis dar gyvas. Ir kol jis dar ieško,
 Tol renkasi iš daugelio kelių.

MEFISTOFELIS. Esu dėkingas jums, juk mato Viešpats,
 Kad tarp negyvėlių jaučiuos nejaukiai –
 Mane labiau rausvi skruosteliai traukia.
 Kažkaip nemiela prie lavono prisiliest,
 Man, kaip tai katei, reik gyvos pelės.

DIEVAS. Gerai jau, imkis jo, kai panorėsi.

Atplėšk jį nuo gaivių šaltinių,
 Tempk pragarmėn ir, jeigu sugebėsi,
 Gėrėkis, jį palikęs tankumynuos.
 Tačiau jaučiu – tau teks gėdingai pripažinti,
 Kad žmogų net ir klystkeliuos tamsiuos
 Ne taip jau paprasta ir lengva paklaidinti.

MEFISTOFELIS. Na ką gi, tuoj išvysim, kas teisus.

Tokių lažybų aš pralošt nepratęs.
 Tiesiog matau, kaip jau keroja medis,
 O aš triumfuodamas raškau vaisius.
 Jis džiaugsis, dulkes man laižydamas nuo batų,
 Kaip mano prosenelė žvilganti gyvatė.

DIEVAS. O štai tada galėsi ir ateiti,

Ir aš mielai atversiu tau duris.
 Iš dvasių, nusiteikusių tik neigti,
 Mane mažiausiai trikdė šelmis juokdarys.
 Žmogaus ryžtu neverta pasikliauti –
 Jis linkęs mėgautis ramybe pataluos,
 Todėl džiaugiuosi, kad veržies pasitarnauti
 Ir jį kaip kipšas spausi prie veiklos.

O jums, dangaus vaikai tikrieji,
 Derėtų šlovint tvarinius Kūrėjo!

Kas amžiais tvyro, vyksta ir gyvena,
 Apgaubkit savo meile ir dvasia,
 O tai, kas dar tik efemeriškai plevena,
 Išsaugokit neblėstančiose mintyse.

MEFISTOFELIS. Tie pokalbiai su senuku išties malonūs,

Su juo sutart ir pasitart pavyksta švelniai.
 Tikrai smagu, kai toks garbingas ponas
 Taip žmogiškai pasišneka su velniu.

TRAGEDIJOS PIRMA DALIS

N A K T I S

Ankštas kambarys su aukštais gotiškais skliautais.

FAUSTAS, pilnas nerimo, sėdi savo krėsele prie pulto

FAUSTAS. Tataigi! Svarūs mokslo vaisiai –
 Ir filosofijos vingrybes gliaudau,
 Ir medicinos moksluose, ir teisėj,
 Deja, net teologijoje susigaudau;
 Tiek sukauptiau savy, tačiau
 Likau kvailys kaip ir anksčiau.
 Esu magistras, daktaro traktatą
 Sukurpęs, jau veik dešimt metų
 Vedžiodamas už nosies studentus
 Bet kaip juos mokau ko paklius,
 Ir pats matau, kad nieko mums žinot neskirta!
 Vien ši mintis sugniaužia širdį.
 Žinau, protu man niekad neprilygo
 Tie daktarai, magistrai, advokatai ir šventikai,
 Atsižadėjau abejonių, skrupulų visų,
 Ir man nei pragaro, nei velnio nebaisu, –
 Bet kas iš to, jei džiaugsmo nerandu,
 Kam apsimest, kad viską suprantu,
 Kam apsimesti tuo, kurs moka
 Atverst ir geresniu paversti žmogų?
 Gyvenimas nevertas šuns buities,
 Net jei šlovės vainiką kas išties
 Arba pasiūlys pinigų ir turtų!
 Todėl aš ir imuosi burtų,
 Šaukiuosi dvasios paspirties,
 Kad man atvertų paslaptis būties,
 Kad, veltui nesidėdamas esąs
 Išminčius, dėstantis neaiškias sau tiesas,
 Patirčiau, kaip man tampa pažinus
 Daiktų vidinis sąryšis painus,
 Pasaulio pagrindus ir priežastis išvysčiau,
 O ne tuščiai žodynus knisčiau.

Juk visa tai – kankynė tik.
 O pilnatie, dar vienąsyk
 Pasižiūrėk, kaip lig gaidžių
 Aš čia, tarp popierių, budžiu;
 Nužvelk, bičiuli nebylus,
 Užgrioztus knygomis stalus!
 O, kad galėčiau pasileist

Kalnais, mėnulio nušviestais,
 Su dvasiom siausti tarp uolėtų grotų,
 Klajot po miglą pievų ūkanotų
 Ir nusiplaut rasa nuo kūno
 Tą glitų tvaiką mokytumo!

O varge! Aš dar vis šitoj skylėj?
 Siauruos nuspalvintuos languos
 Užlūžę saulės spinduliai
 Net nepasiekia šios landos.
 Tarp dulkių, knygų išminties bedantės,
 Tarp pergamentų, kuriuos ėda trandys,
 Kur lig viršaus, po akmeniniais skliautais,
 Aprūkę stirtos rankraščių sukrautos,
 Retortos, tigliai, buteliukai,
 Dar protėvių liesti daiktai,
 Seniai nereikalingi ūkiui, –
 Štai koks pasaulis tavo, štai!

Ir tu dar klausi, ko širdis
 Iš baimės gūžias nejučia?
 Ko gniuždo aistrą neviltsi,
 Ko stingdo polėkius kančia?
 Užuoat gėrėjęsis svaigia
 Gyvybe Dievo tvarinių,
 Trūniji plėkstančiam tvaikė
 Tarp tų skeletų dulkinų.

Bėk! Ir neatsigręžk atgal!
 Nejaugi kelio neparodys
 Ši paslapčių pilna knyga,
 Kur glūdi Nostradamo žodis?
 Klausyk, ką šnabžda tau gamta,
 Ką tau žvaigždynų raštai skelbia,
 Ir atsivėrus visata
 Padės išgirsti dvasių kalbą.
 Tuščiai viliesi vien protu
 Tuos ženklus magiškus aprėpti.
 Jau dvasių šnaresį juntų.
 Ar girdite? Meldžiu jus, atsiliepkit!

Atsiverčia knygą ir išvysta makrokosmo ženklą

Kokia palaima šitas piešinys
 Užlieja mano sąmonę iš karto!
 Jaučiu, kaip jauno įkarščio vilnis

Nerimastingai sieloje užverda.
 Kuris dievų sukūrė ženklą šį,
 Kad jis sutramdo įniršį ir šėlą,
 Kad išsisklaidžius tamsai sieloj
 Aš su aistra, kurios nenoriu numalšint,
 Stebiu, kaip traukiasi gamtos jėgų šešėliai
 Gal aš ir pats jau vienas iš dievų?
 Prieš mano žvilgsnį veriasi ir spindi
 Esmė gamtos pavidalų gyvų;
 Imu suvokti mokytojo mintį:
 „Į dvasių sodus vartai atlapoti,
 Tiktai pažadink protą ir jausmus,
 Ankstyvo ryto spinduliais rasotais
 Atsigaiivink ir leiski jiems pabust.“

Įdėmiai tyrinėja ženklą

Kaip sklandžiai susipynus visuma,
 Kokia tvarkinga sąveikų darna!
 Erdvių būtybės, nepaliaudamos dalintis
 Tarpusavy šviesos auksiniais indais,
 Tarp žemės ir dangaus gelmių nebyliai
 Plevendamos tai leidžiasi, tai kyla,
 Ir harmoningai visuma visatos spindi!

Koks reginys! Tačiau tik reginys, deja!
 Kada suvoksiu aš, kas glūdi gamtoje?
 Kur užrakinti gyvasties šaltiniai,
 Maitinę dangų su žeme kartu?
 Nejau nelemta prisiliest prie tų krūtų,
 Kurios numaldo troškulį ir atgaivina?

Nusivylęs varto knygą ir išvysta žemės dvasios ženklą

Šis ženklas daug labiau patinka man!
 Jaučiu, kaip vis naujų jėgų įgaunu
 Ir svaigt imu tarsi nuo vyno jauno –
 Tu, žemės dvasia, man atrodai artima.
 Stiprėja ryžtas prieš pasaulį kilti
 Ir nešti žemei neveltį ir viltį,
 Ir, jeigu lemta laivo pražūtį patirti,
 Be baimės atlaikyti vėjų kirtį.
 Jau niaukstosi dangus –
 Mėnulio nematyt –
 Štai lempa gęsta!
 Štai dūmai! – Spinduliai raudoni
 Man apie galvą sukas. – Šiurpas,
 Padvelkęs iš viršaus žemyn,

Tuojau sugriebs!
 O dvasia! Trokštu ir jaučiu – tai tu sklendi...
 Ateik! Ateik!
 Kaip blaškosi širdis!
 Kaip drasko širdį
 Jausmai, kurių neteko dar patirti!
 Jaučiu, kaip tau visa esybe atsiduodu.
 Ateik! Ateik – nors tai gyvybę man kainuotų!

*Paima knygą ir paslaptinai ištaria dvasios ženklų burtažodį.
 Plykstelė rausva liepsna, ir iššjos pasirodo DVASIA*

DVASIA. Šaukei mane?

FAUSTAS. nusigręždamas

Koks reginys kraupus!

DVASIA. Į mano sferų erdvę broveis godžiai,
 Maldaudamas, kad aš susiviliočiau,
 Ir štai...

FAUSTAS. O siaube! Kaip norėčiau aš pabust!

DVASIA. Visad meldei išvysti mano veidą,
 Išgirsti balsą ir pažvelgti į akis.
 Štai aš ir čia! Tai ko dabar drebi?
 Nejau stiprybė antžmogį apleido?
 Kur dingo polėkių aistra gaivi?
 Kur tas, visatą tveriantis savy,
 Ją puoselėjęs kaip relikvijas šventąsias

Ir taręsis prilygstantis mums, dvasioms?
 Kur dingo Faustas, kurio balso aš klausiaus,
 Kuris ieškojo pašnekovo, sau lygaus?
 Nejau tai tu, nuo vieno mano kvapo
 Visa esybe virpantis kaip lapas?
 Kaip kirminas, kuriuo bet kas pasišlykštės?

FAUSTAS. Manai, kad pasitraukt turiu? Tu klysti!

Taip, Faustas aš, ir tau prilygstu!

DVASIA. Būties sūkury,

Verpetuos buities,
 Aš kylu ir leidžiuos,
 Tai šen, tai čia,
 Be laiko, be skaičiaus,
 Mirtis ir pradžia,
 Amžinos jūros
 Dienos ir naktys,
 Gyvenimo siūlus
 Audžiančios staklės;
 Ir laiko staklėms be perstojo užiant
 Aš audžiu Dievui gyvą drabužį.

FAUSTAS. Veiklos dvasia, pajėgianti išvysti
 Erdves pasaulio, tu tokia man artima!
 DVASIA. Tik tam prilygsti, kas tavy įvyksta,
 Tačiau ne man.

Išnyksta

FAUSTAS. *sukrėstas*

Ne tau?
 Tai kam?
 Aš, pagal Dievo atvaizdą sutvertas,
 Tavęs nevertas?
 kažkas beldžia
 O nelaboji! Atpažįstu asistentą!
 Ir kas gražiausiomis akimirkom jį atveja?
 Kodėl, kai jau grimzti vaizdų pilnatvėje,
 Koks nors sudžiūvęs knislius lenda?

*Įeina VAGNERIS su chalatų ir naktine kepuraitė, rankoje laikydamas lempą.
 Faustas nepatenkintas atsigręžia*

VAGNERIS. Atleiskite, jūs skaitėt monologą

Iš graikiškos tragedijos? Beje,
 Ir man vertėtų šito meno pasimokyt,
 Prakusk retorikoj – ir seks minia.
 Girdėjau, kad dabar, jei tik neklystu,
 Net kunigai mokinas iš artistų.

FAUSTAS. Taip, kai komediantas pats šventikas –
 O šiais laikais tai įprastas dalykas.

VAGNERIS. Kai ištisai namuos, prie knygų tūnai,
 Tiktai šventadieniais gali šį tą išvyst,
 Ir tai nebent per linzes, iš atstumo –
 Labai sunku palenkt žmonių mintis.

FAUSTAS. Be jausmo visos pastangos bevaisės –
 Jeigu neplaukia žodžiai iš širdies,
 Kad ir į kokią gražbylystę leisis,
 Parapija klausys, bet negirdės.
 Ką ir kalbėt, tuštybės nepaslėpsi –
 Surinkęs atliekas nuo svetimų stalų
 Bandyk nebandęs pūsti liepsną
 Iš pūpsančios krūvelės pelenų.
 Nebent vaikams galėtų to pakakti
 Ar prietrankoms, nors nesvarbu ir tiems.
 Bet kaip priversi širdį plakti,
 Jei pats kalbon neįdedi širdies?

VAGNERIS. Bet daug kur gali iškalba padėt.

Čia man, jaučiu, dar reiktų padirbėt.

FAUSTAS. Kalbėkit sąžiningai, ką išmanot;

Tik kvailiui rodos, kad visur jis išimtis.
 Nereikia jokio ypatingo meno –
 Pati savaime atsiskleidžia išmintis.
 Kada turi ką rimta pasakyti,
 Neimsi žodžio maigyt ir vartyti.
 Tos visos kalbos, kur patosas įstabus
 Su kiekviena fraze vis įmantrėja,
 Nuobodžios, tarsi rudenio lapus
 Vejojantis nykus kaukimas vėjo.

VAGNERIS. Žinau, kad menas amžinas, tačiau
 Koks trumpas kelias skirtas žmogui!
 Štai darbą stengiesi atlikti kuo kruopščiau,
 Tačiau širdy ir sąmonėj baugoka.
 Visokiom priemonėm kapstais į priekį,
 Kad prie pirmų šaltinių prisiirtum,
 Ir šiaip ne taip pusiaukelę pasiekęs
 Matai, kad jau atėjo laikas mirti.

FAUSTAS. Tie pergamentai! Argi jie šventa versmė,
 Kad amžiams troškulį galėtų numalšinti?
 Ar gali atgaivinti sielą mintys,
 Netrykštancios iš jos pačios gelmės?

VAGNERIS. Atleiskite, bet kaip yra puiku
 Nugrimzt į dvasią praeities laikų,
 Išvysti, ko išminčiai andai siekė
 Ir kaip toli mes pažengėm į priekį.

FAUSTAS. Kurgi jau ne! Pačias žvaigždes sugriebiam!
 Nuo praeities laikų, brangus kolega,
 Ne mums nuplėšti antspaudus septynis;
 Tai, ką laikų dvasia jūs laikot esant,
 Tereiškia tik pačių rašeivų dvasią,
 Kur tie laikai kaip nytys susipynę.
 Ir ko tik ten prinarpliota nėra!
 Nulūši sprandą, pažiūrėt sumanęs,
 Kažkokia sendaikčiais užgriozta kamara
 Arba iš viso gatvės balaganas
 Su jam pritaikytomis frazėm nemirtingom,
 Kurios tiktai lėlių burnom ir tinka.

VAGNERIS. Tačiau žmogus! Visatos begalybė!
 Juk paslaptis šitas pažinti reikia!

FAUSTAS. Pažinti! Na ir kas šiam žody slypi?
 Ar žino kas, koksai tikrasis vardas vaiko?
 Reti išminčiai, kur kažką pažino
 Ir naiviai tuo pasidalyti ryžos,

Jausmus ir pažiūras išsakę kvailai miniai,
 Nuo seno mirdavo ant laužo ar ant kryžiaus.

Bet jau, sakyčiau, metas gult, vėlu.

Šiam vakarui pakanka, drauge mano.

VAGNERIS. O man atrodo, kad pernakt galiu

Sėdėt, tokias galias mintis gvildenant.

Į mokslus kibus su aistra, sunku sustoti:

Nors daug žinau, bet viską norisi žinoti.

Išeina

FAUSTAS. *vienas*

Užsispyrimo tas keistuolis nepristinga.

Į šlamšto krūvą godžiai įsiraus

Ir knisas, bene ras ką nors gudraus,

O randa kokį slieką – ir laimingas!

Ir šis žmogelis turi teisę prasižiot,

Kai dvasių atspindžiai aplinkui riba?

Tiek to, šį kartą reikia tik dėkot

Tam varganiausiam iš visų būtybių,

Jisai išgelbėjo nuo proto sumaišties

Ir leido kiek nuo abejonių atsipūsti.

To milžino akivaizdoj išties

Turėjau tikras gnomas pasijusti.

Aš, gyvas Dievo atvaizdas, kuris

Jau manės amžinas tiesas palietęs

Ir savo žemišką drabužį žemėn sviedęs,

Savim dangaus skaistybėje besigėris, –

Kaip aš galėjau taip puikybėn pasikelt!

Maniaus turįs net cherubinams valios

Ir sau atrodžiau vos ne visagalis,

Gamtos arterijomis sruvo mano galios,

Ir tik griausmingas žodis parbloškė atgal.

Nevertas aš su tavimi lygiuotis!

Jėgų pakako tik tave atsivilioti,

O sulaikyti – per menka jėga.

Laiminga nuopuolio minutė,

Didybės ir kančios pilna,

Į neišvaizdžią žemės būtį

Tu žiauriai gražinai mane.

O viltys, polėkiai, užsimojimai platūs,

Turiu juos tramdyt ar paklust? Kas atsakys?

Deja, ir mūsų aistros, ir mes patys

Dažniausiai esame kliūtis.

Tauriausi potyriai, širdy vos prasivėrė,
 Išsklinda rūpesčių pritvinkusiam ore;
 Kai prasimanom šiokio tokio gėrio,
 Aukštesnis gėris rodos chimera.
 O polėkiai, suteikiantys gyvenimui vertės,
 Atgrumba nuo kasdienės sumaišties.

Vaizduotės skrydžiuos kartais mintimis
 Pakylame lig amžinybės plotų,
 Bet greitai susitraukia kambarys
 Nuo kasdienybės rūpesčių vienodų.
 Ir net nepastebim, kaip įpročio angis
 Širdies kertėj giliai susirangys
 Ir tau nei džiaugtis, nei svajot neleis;
 Vis rodysis pavidalais naujais:
 Tai žmoną, tai vaikus primins, tai ūkį,
 Baisu ir gaisro, ir nuodų,
 Imi drebėt dėl dar tik būsiančių bėdų
 Ir net dėl to, ko apskritai negali būti.

Ne Dievas aš, ir nėr ko įsijausti;
 Aš kirminas, kuriam tik dulkes rausti,
 Jomis kvėpuoju ir jomis mintu,
 Kol žūsiu po paklydėlio padu.

Argi ne dulkės visa, ką liečiu,
 Suspaustas tarp šitų aukštų lentynų,
 Tas visas turtas, ėdamas trandžių,
 Tevertas būti pavadintas sąvartynu.
 Ir čia sulaukt atsakymų tikiuos?
 Ką sužinosiu iš gausybės knygų –
 Kad žmonės žemėje kentėjo visados,
 O laimė – retas prabangos dalykas?
 Ko, kaukole, šiepies? Bandai paguost,
 Kad ir tavy kadaise mintys lydės,
 Ieškojai džiaugsmo ir kentei varguos,
 O siekdama tiesos niekingai klydai?
 Bepiga jums šaipytis nuolatos,
 Bedvasiai prietaisai ir instrumentai,
 Turėjot būti mano raktai, bet gamtos
 Spynos man atrakint jums nelemta.
 Pro tuos vartus nei išilaužt, nei prisibelst,
 Gamta nenori savo paslapčių atverti,
 Ir kol pati ji gaubto nepakels,
 Tol nepadės nei dantračiai, nei svertai.

Tie prietaisai, neliečiami seniai,
 Nebent gal tėvo kažkada naudoti,
 Tie smulkiai prirašyti ritiniai,
 Trūnijantys ir nuodegom pajuodę!
 Geriau praūžęs būčiau juos draugų būry,
 Negu dabar jie slėgtų mano protą!
 Ką iš tėvų paveldėjęs turi,
 Jau vien juos gerbdamas turėtum panaudoti.
 Beprasmiš turtas lyg našta bjauri;
 Naudokis tuo, ką mirksnis duoda!

Tačiau kodėl tarytum koks magnetas
 Šita retorta mano žvilgsnį traukia?
 Kodėl žiūrėdamas į ją jaučiuos lyg jaukiai
 Mėnulio pilnaties palaukėje užlietas?

Būk sveikas, vienišas taurusis inde,
 Su pagarba tiesiuos tave paimti!
 Tu proto genijaus viršūnė tobula,
 Svaigiuosius syvus augalų sutraukus,
 Apdovanota mirtina galia,
 Suteik dabar malonę savo draugui!
 Žvelgiu – ir mano skausmas palengvėja,
 Imu tave – ir jaudulys menkėja,
 Ir sielos potvynį atslūgstant pajuntu.
 Nušvinta jūros vandenys patvinę
 Ir kviečia per tą gelmę veidrodinę
 Į naują dieną, link naujų krantų.

Atskrieja į mane ugnies vežimas,
 Ir aš jau pasirengęs, jau galiu
 Į eterį panirti ir begalinėm
 Erdvėm pakilti link pasaulių tobulų.
 Dievų aukštybės, sklidinios palaimos,
 Tu vertas jų, nors ką tik kirminu rangeis?
 O taip! Jau žemės saulė nusileidus,
 Ir savo veido jai atgręžti nebegeisk!
 Išdrisk atplėšt vartus ir ženklą į rūmus,
 Kurių vien vaizdas keltų šiurpulį bet kam,
 Ir pats įrodyk, kad žmogaus orumas
 Nepuls keliaklupsčiaut dievam,
 Nesuvirpės prieš prarajos nasrus,
 Kuriuos fantazijose susitvėrėm savo kančiai,
 Ir į pražiotą ryklę žengs narsus,
 Nors plaikstosi liepsnos ugniniai karčiai;

Atstumk dvejones ir bailias mintis,
Nors ir žinai, kad gresia Nebūtis.

Štai ji, tauriausio krištolo taurė!
Ilgai dulkėjai savo futliare,
Tiek metų net nepaliečiau tavęs.
Menu, kaip pokyliuos spindėjai išdidžiai,
Ir kaip keliaujant tau iš rankų į rankas,
Užkaisdavo garbingieji svečiai.
Derėdavo pašlovint eilėmis
Briaunų paviršiuos blykčiojančią ugnį
Ir tik tada išgerti ligi dugno.
Ko tik nebūdavo jaunystės naktimis!
Dabar tavęs kaimynui neištiesiu
Ir apie grožį gražbyliauti nepradėsiu;
Nuo šio nektaro staigiai svaigt imi.
Štai rusvas skystis teka briaunomis;
Aš jį sukūriau, aš jį ir renkuos,
Ir paskutinę taurę pilna širdimi
Keliu už aušrą, brėkštančią rytuos!

Priglaudžia taurę prie lūpų

Pasigirsta varpų gausmas ir choro giedojimas

ANGELŲ CHORAS. Kristus prisikėlė!

Džiaukitės, mirtingieji,
Rūpesčiai vargingieji,
Amžiams prigimtingieji
Taip ilgai jus gėlė!

FAUSTAS. Šitie garsai, suskambę įstabiai,

Atplėšt nuo lūpų taurę man mėgina.
Gal skelbia sunkiai gaudžiantys varpai
Velykų šventės rytą pirmutinį?
O ta giesmė, paguodžianti giliai,
Ne ta pati, kurią giedojo angelai,
Tąnakt, kai skelbė naują žinią?

MOTERŲ CHORAS. Kvapiais aliejaus

Ištrynėm kūną,
Nuo pašaliečių
Pridengėm gūniom;
Įsupom uoliai
Jį į skaras,
Bet jis prapuolė!
Kristaus nėra.

ANGELŲ CHORAS. Kristus prisikėlė!

Stebuklas svaiginantis,
Kūną atgaivinantis,

Nuodėmę naikinantis,
Džiaukitės, mylėję!

FAUSTAS. Kodėl dangaus balsai šventom giesmėm
Suvirpino šituos skliautus dulkėtus?
Jūs neškit žinią pamaldiem ir nuolankiem,
O čia tikėjimui per maža vietos;
Stebuklas – tikinčiojo kūdikis brangiausias.
Aš nebesugebu pakilti lig erdvės,
Kuri mums skelbia gerąją naujieną,
Nors ir dabar, Velykų pirmą dieną,
Varpų gaudimas atitraukia nuo taurės –
Toks savas ir brangus nuo mažumės,
Kada šventadienių rimty jiems ėmus gaust
Pajusdavau, kaip nusileidęs iš dangaus
Paliečia mano kaktą bučinys,
Ir tyrai maldai atsiverdavo širdis.
Jaunystės ilgesio vaidingo pastūmėtas
Pabėgdavau į pievas, į miškus,
Ir džiaugsmo ašaros drėkindavo vokus,
Jutau, kaip skleidžiasi pasaulis neregėtas;
Jaunatviški, valiūkiški žaidimai,
Velykų išmonės, aistringi žvilgsniai –
Tai jie, senų dienų prisiminimai
Mane sulaikė nuo lemtingo žingsnio.
Aš sugrąžintas žemės buičiai! Giesmės šventos,
Dėkoju jums, kad sugrįžtu gyventi.

MOKINIŲ CHORAS. Kristus palaidotas
Kėlės iš kapo,
Gyvas palaimintas
Viešpaties tapo;
Spindi aukštybėje
Šalia Kūrėjo;
Ak! Mes palikome
Žemės kentėjime.
Vėl pamatyti jį
Ilgimės graudūs,
Savo ganytojo
Laimę apraudam.

ANGELŲ CHORAS. Kėlėsi Kristus
Iš iščių dūlėjimo;
Pančiai sudrisko
Nuožmaus kalėjimo!
Meile ir darbu
Skyrę jam garbę,
Broliškai vargę,

Gėrę ir valgę,
 Malonėn žvelgę,
 Žinią jo skelbę,
 Kurios nestelbia
 Negandų gūsiai –
 Kristus tarp jūsų,
 Kristus greta!

PRIE MIESTO VARTŲ

[...]

Žmonės renkasi ratu apie jį [Faustą]

SENAS VALSTIETIS. Iš tikro gera vėl matyt

Jus tokią dieną tarp žmonių.
 Kassyk prisimename jus
 Nuo maro nelemtų dienų.
 Manau, kiekvienas man pritaras:
 Vien jūsų tėvo išminties
 Ir jo išmanymo dėka
 Tada išvengėme mirties.
 Jūs buvot jaunas dar visai,
 Tačiau turbūt nėra trobos,
 Kurios nespėjot aplankyti,
 Nepasišovėt paglobot.
 O juk galėjot ligą nusitverti,
 Bet kas kitam padės, tą Dievas sergi.

VISI. Lai jums stiprios sveikatos Dievas siųs,
 Kad dar ilgai globotumėte mus!

FAUSTAS. Verčiau jau Tam, kuris aukštybėse, dėkokim,
 Jisai mus artimą mylėti moko.

Nueina su Vagneriu toliau

VAGNERIS. Net įdomu, kaip jaučiasi žmogus,
 Kada tik šūksniai supa jį pagarbūs!
 Didžiulė laimė pamatyti, kad tavo darbas
 Pelnytai susilaukia pagarbos.
 Visiems jūs esate toksai svarbus –
 Vaikus tėvai parodyti jūsų vedas,
 Išsklinda į šalis šokėjų ratas;
 Vos pasirodot – tuoj eilėm apguls,
 Tuoj pat viršun kepurės skrenda,
 Nedaug tetrūksta – ir ant žemės puls
 Tarytum prieš Švenčiausią Sakramentą.

FAUSTAS. Dar palypėkim porą žingsnių link uolos,
 Nuo ten atsiveria gražesnis vaizdas akiai.

Čia mėgdavau pabūti kitados
 Nuo pasninko ir nuo maldų išsekęs.
 Gražiau rankas, vaitojau ir kenčiau,
 Šventai tikėjau ir visa esybe
 Aš Viešpaties aukštybėse meldžiau,
 Kad pagaliau atšauktų maro neteisybę.
 Žmonių plojimai man kaip antausiai dabar!
 Kad tu mokėtum išskaityt širdy,
 Kaip skaudžiai slegia nuoširdi jų pagarba,
 Kurios mes esam nė iš tolo neverti!
 Taip, tėvas buvo padorus, tačiau
 Kuklus tyrėjas, įnirtingai siekęs
 Savaip suvokti gamtą iš arčiau
 Ir sąžiningai užsiiminėjęs niekais,
 Iš tų, kurie draugijoje pašvęstųjų
 Juodojoje virtuvėj naktimis
 Pagal galybes įvairiausių receptūrų
 Priešybes jungė į vienybes slaptomis.
 „Raudoną liūtą“, šaunųjį jaunuolį,
 Bandydavo sutuokt su „lelija“,
 Įkaitinę liepsnoj, į kitą guolį
 Juos vesdavo, kur tirpdė rūgštyje,
 Kol atsirasdavo retortoje „princesė“,
 Įvairiaspalvės masės lydinys,
 Kuriuo ir gydėm. O ligoniai geso,
 Ar jis padėjo kam – kas pasakys?
 Ir su ta pragaro substancija baisia
 Po kaimus slėniuose ir kalnuose
 Mes siautėjom baisiau negu liga.
 Aš pats šimtams tą vaistą girdžiau,
 Jie nykdavo... Geriau jau nepatirčiau,
 Kas toji reiškiamą žudikui pagarba.

VAGNERIS. Be reikalo jus ta mintis kankina!

Manyčiau, kad kaip tik yra žavu,
 Jei mokslą, kurį gaunam iš tėvų,
 Pritaikom ir jo naudą išmėginam.
 Jeigu jaunuolis savo tėvą gerbia,
 Jis būtinai jo patirtim pasinaudos;
 O remdamasis vyresniųjų darbu,
 Jaunimas tobulėja nuolatos.

FAUSTAS. Palaimintas esi, kol dar manai,
 Kad mūsų paklydimai trumpalaikiai!
 Visad mums reikia to, ko nežinai,
 O ką žinai, to niekad neprireikia.
 Bet ką čia savo nykiomis kalbom

Gražiausias vakaro akimirkas gadinti!
 Verčiau pažvelk, kokiom ryškiom spalvom
 Saulėlydžio žaroj pirkelės spindi.
 Mums saulė leidžiasi, bet už kalnų
 Kitiems kraštams ji švies kaip švietus.
 Deja deja, neduota man sparnų,
 Kad paskui ją galėčiau skrieti,
 Gėrėtis slėniais, po dienos darbų
 Nuščiuvusiais, švelnia kalvų ramybe;
 Linksmi upokšniai žaidžia sidabru
 Ir vakarinėj saulėj auksu riba.
 Ar gali sulaikyti laisvą skrydį
 Grėsmingos prarajos tarpekliuose kalnų?
 Antai jau jūros įlankos matyti,
 O aš vis skrieju, nešamas sparnų.
 Šviesos dievaitė jau į gelmę nyra,
 Bet tai suteikia man naujų jėgų;
 Skubu nugrimzt į spindesį jos tyrą,
 Viršuj – dangus, žemai – mūša bangų.
 Palikęs naktį, dieną vyčiaus!
 Graži svajonė! Pasvajot šaunu,
 Deja, mes esam gimę be sparnų
 Galingam amžinybės skrydžiui.
 Bet ko nėra aistra aplankius
 Pakilt aukštyn ir priekin skrist,
 Kada pavasario padangėj
 Smagiai čirena vyturys,
 Kai virš pušų aštrių blakstienų
 Erelis sklendžia išdidus,
 Arba kai gervės giedrą dieną
 Virš palių ima sukt ratus?

VAGNERIS. Ir man užaina kartais nuotaikos neaiškios,

Bet noru skristi jos nepasireiškia.
 Manęs nei miškas traukia, nei laukai,
 Nepavydėjau niekam skrydžio meno,
 Prie dvasios lobių traukia sielą mano –
 Skrendi, kai knygą rankoje laikai!
 Trumpa atrodo net žiemos naktis –
 Kol perskaitai, kol kruopščiai apgalvoji;
 O jei dar retą pergamentą rast pavyks –
 Atrodo, pats dangus po tavo kojom.

FAUSTAS. Esi apsėstas tik vienos aistros,

Ir Dieve duok kitų tau nepatirti!
 Many dvi sielos grumias nuolatos! –
 Viena kitos norėtų atsiskirti;
 Viena, pilna troškimų ir geismų,

Už žemiškos, šiurkščios būties kabinas;
 Antroji kyla lig pačių esmių
 Ir nyra į giliausius vandenynus.
 Ak, dvasios, gyvos oro dvelkimu,
 Jei čia dabar plevenat paslaptinai,
 Tai pasirodykit iš aukso sutemų
 Ir į nežinomus pasaulius nuskraidinkit!
 O, kad kas duotų stebuklingąjį apsiaustą!
 Juo apsigaubęs į toliausią šalį
 Galėčiau skriet ir žemės apačioj nejausti –
 Ne, jo nekeisčiau net į mantijas karalių.

VAGNERIS. Neverta šauktis dvasių padermės,
 Kuri niauriuos patamsiuos spiečias
 Ir rengia tūkstančius grėsmių žmonėms –
 Aš jų net suminėt nesugebėčiau.
 Tai jos iš šiaurės su lediniais gūsiams lekia,
 Lekuoja kaulus stingdančiu šalčiu,
 Tai iš rytų, nuo išdžiovintų stepių
 Atskrieję graužia kaip skėriai plaučius,
 Tai iš pietų bevaisių tyrų
 Žarijomis pažyra ant galvos,
 O vakarinės, pažadėję gairių tyrą,
 Paplūsta liūtėmis be paliovos.
 Mielai jų klausom, nes meluoja jos mielai,
 Jų lūpos meiliai kužda gudrią klastą,
 Jos tiktai dedas gėrio angelais,
 O pačios sutemose rezga spąstus.
 Bet gal jau eikim? Vakaro drėgmė
 Nuo pievų kyla, darosi vėsu.
 Taip gera, kai įsitaisai namie.
 Bet ką jūs ten pamatėte tamsoj?
 Kodėl sustojote ir žiūrit sunerimęs?

FAUSTAS. Matai tą juodą šunį, bėgantį arimais?

VAGNERIS. Seniai matau. Ir kas čia tokio? Šuo, ir tiek.

FAUSTAS. Ką jis tau primena? Geriau išžiūrėk.

VAGNERIS. Nebent tik pudelį, kuris, kaip šuniui dera,

Mėgina šeimininko pėdsakus užuost.

FAUSTAS. Ar tu nepastebi, kad besigniauziančią spiralę

Jis suka, vis artėdamas į mus?

Ir jei neklystu, blyksniai kibirkštis

Jam iš paskos ant tako švysčioja keistai.

VAGNERIS. Kad tai tik juodas pudelis, išties.

Tie blyksniai – optinė apgaulė, ne kitaip.

FAUSTAS. Tarsi bandydamas užmegzti ryšį

Jis, rodos, neria paslaptinę kilpą.

VAGNERIS. Jis pasimetęs ir sutrikęs, tik liežuvis kyšo,
Matyt, tikrai neranda šeimininko.

FAUSTAS. Vis mažina ratus! Jis jau prie mūsų, anava!

VAGNERIS. Na matot – ne vaiduoklis, tik šuva.

Šiek tiek paurgs, kaip įprasta šunims,

Pavizgins uodega ir atsigulęs tuoj nurims.

FAUSTAS. Nagi, priek! Nesibijok, priek!

VAGNERIS. Tie pudeliai – žaismingi padarai.

Sustosi – jis pakreipęs galvą lauks,

Linksmi pribėgs, vos jį kas nors pašauks;

Pamesi kokį daiktą – puls surasti,

Ir išdidžiai išgriebs iš upės lazda.

FAUSTAS. Matyt, aš klydau. Iš tikrųjų panašu,

Kad tai ne šmėkla, o dresuotas šuo.

VAGNERIS. Su mokytu šunim kiek pabendraut

Ir mokslininkui retsykais nekenktų;

Ne veltui kartais mėgstam pajuokaut,

Kad jie geriausi mokiniai studentų.

Įeina pro miesto vartus

FAUSTO DARBO KAMBARYS

FAUSTAS. *įeidamas su pudeliu*

Laukus ir pievas gaubianti naktis

Į svaigų miego glėbį gundo,

O man nušvinta palengva širdis

Ir taurūs sielos polėkiai atbunda.

Nebegirdžiu aistrų laukinio juoko;

Rimtis ateina, o drauge su ja

Šviesi viltis ir meilė žmogui,

Ir Dievo meilė skleidžias manyje.

Pudeli, nusiramink! Ko šlaistais iš kampo į kampa?

Kuo tau tas slenkstis užkliuvo, ir pats nežinai.

Lįsk ten už židinio ir atsigulk susirangęs,

Savo geriausią pagalvę padėjau tenai.

Šauniai palinksmink mus, kol sugrįžom į miestą,

Tiek šokinėjai ant tos pakriūtės stačios.

Laikas nurimti, drauguži, ramiai atsisėsti

Ir susivokt, kad esi ne lauke, o svečiuos.

Kai šioj vargingoj mūsų celėj

Rusena jaukiai žiburys,

Atrodo, kad nušvinta siela,

Ne vien tik ankštas kambarys.
Tada ir vėl prabyla protas,
Vėl skleidžias pumpuras vilties;
Ištroškęs pultum prie versmės purslotos,
Prie trykštančio šaltinio gyvasties.

Pudeli, liaukis! Kada įkvėpimo minutę
Sieloje ima aidėti tylūs, bet aiškūs balsai,
Tavo urzgimas, šunie, nepritinka visai.
Esame pratę prie to, kad minia pasipūtus
Šaipos iš gėrio, kuriam nėra pasiruošus,
Niurzgia, kai žiūri į tai, ko nemato – į grožį,
Vaipos prieš tai, ko dar nepajėgia suprast;
Negi, šunie, ir jūsų pasauly tas pats?

Deja, atrodo, veltui stengiuos,
Vėl slegia neveiklos kančia.
Versmė atslūgusi nusenka,
Jausmai tušti, mintis bergždžia.
Žinau iš šimteriopo patyrimo,
Ko griebtis, kai užaina vangulys,
Žmogus jautiesi nieko negalįs.
Mes ilgimės Švenčiausio Apreiškimo,
Ir savo dvasios pajėga menka
Mes siekiame patirti mintį,
Kuri ryškiausiai ir gražiausiai spindi
Naujajame Testamente.
Vėl Šventą Raštą atsiverst geidžiu,
Ir pasitelkęs sąžinę ir valią
Bandau garbingąjį originalą
Prakalbint vokišku žodžiu.

Atsiverčia knygą ir imasi darbo

„Iš pradžių buvo Žodis.“ – Ir jau čia
Mintis užkliūva. Kas yra pradžia?
Ne, žodžio taip išaukštint aš nedrįščiau,
Kad būtent juo pasaulio esmę grįščiau.
Jeigu teisingai sufleruoja man Dvasia,
Tai „Iš pradžių buvo Mintis“. Beveik tiesa.
Dar pagalvok – nors panašu į tiesą,
Bet užrašyti visada suspėsi.
Argi mintis – visko pradžia ir pabaiga?
Turėtų būti: „Iš pradžių buvo Jėga“.
Tačiau užrašęs frazę pamatai,
Kaip viduje sudilgsi – dar ne tai!

Kokį vertimą dar Dvasia pateiks man?
Ir užrašau tvirtai: „Iš pradžių buvo Veiksmas“.

Jei norim šituo kambariu dalytis,
Tai teks tau, pudeli, valdytis
Ir lojus liautis,
Nes jei taip norisi triukšmauti,
Drauge ilgai mes neišbūsim,
Vienam iš mūsų
Teks dingt iš šito rūsio.
Man nesmagu varžyti svečio teises,
Bet durys atviros, tau kelias laisvas.
Kas čia dabar? Kas dedasi? Neaišku,
Ką tai reiškia?
Ar man vaidenasi, ar tai tiesa?
Tas pudelis didėja akyse
Ir augdamas artėja prie manęs!
Į ką išvirto tas pavidalas šunies!
Jį parsivesdamas namo buvau narsus.
Kaip begemotas tuoj pražios narsus,
Liepsnų liežuviai veržias iš akių!
Ak, atpažįstu! Matėme tokių,
Pragaro išpera! Tuoju būsi tu
Sutramdytas Saliamono raktu.

DVASIOS. *priemenėje*

Spąstuose vienas mūsųškių,
Likime čia, nesikiškim!
Pragaro lūšis sena
Neišsikapsto viena.
Būkim atsargios, atidžios,
Slenksčio, šiukštu, neužmint!
Skraidžiokim tyliai aplink,
Rasim plyšelių mažyčių.
Stenkimės visos padėti
Vargšui išsikepurnėti!
Daugel naudinga ir gera
Jis mūsų labai padarė.

FAUSTAS. Kai apsiginti nuo pabaisos reikia,
Mes ją įveikiame keturgubai užkeikę:

Salamandra, žėruok,
Undine, rangykis,
Silfai, sklaidykis,
Koboldai, pasidarbuok!

Kam pažinti nelemta
 Šitų elementų,
 Kurios jų savybės
 Suteikia galybės,
 Be reikalo lenda
 Į reikalus dvasių –
 Vis tiek nesupranta
 Ir nesupras jų.

Liepsnose sugruzdėk,
 Salamandra!
 Šniokšdama išsiliek,
 Undine!
 Išsisklaidyk tarp žvaigždynų,
 Silfai!
 Sutvarkyk, kas namuos sutilpo,
 Inkubai! Inkubai!
 Padaryk galą šiai sumaiščiai skubiai.

Nė vieno iš keturių
 Žvėryje neįžiūriu.
 Drybso ramus, tik šaipos niauriau;
 Niekas, kas kenktų jam, nepadariau.
 Bet tuoj supurtys
 Stipresnis burtas!
 Matau, kad vaikas
 Iš pragaro atsidinginęs?
 Tai žvelk į ženklą,
 Kurio taip vengia
 Raguoti jūsų pulkai!

Aha, jau šiaušiasi šiurkštūs plaukai!

Ištvirkus būtybė!
 Gali įskaityti
 Ženklą nepasiekiamo,
 Nesutverto niekieno,
 Žodžiais neaprepiamo,
 Pervertojo ietimi?

Už židinio kampan nulindo
 Ir kaip dramblys neliauja tinti,
 Tuoj bus jo pilnas kambarys.
 Kaip dūmų kamuolys pletojas,
 Greit palubėm išsisklaidys!

Nurink ir gulk prie mano kojos!
 Matai, kad su manim juokai menki,
 Kad besipriešindamas man pats sau kenki.
 Nesiprašyk
 Šviesos, nutvieskiančios trissyk!
 Nesiprašyk,
 Kad griebčiausi baisiausio iš baisiausių!

MEFISTOFELIS. *besisklaidant dūmams išeina iš už židinio apsilvilkęs klajojančio studento drabužiais*

Kas atsitiko? Nuolankiai pasitarnausiu.

FAUSTAS. Klajojantis studentas? Pokštas vykęs!

Tai šit kas slėpėsi po kailiu tuo?

MEFISTOFELIS. Tebus pasveikintas garbingas vyras!

Jūs privertėt gerai paprakaituot.

FAUSTAS. Kuo tu vardu?

MEFISTOFELIS. Maniau, tai nesvarbu

Tam, kuris domisi ne pavadinimais, o dėsniais,
 Ir rūpinas ne laikinu rūbu,
 O bando įsigilinti į esmę.

FAUSTAS. Bet tamstų aplinkoj pats vardas

Gerai nusako esmę kartais.

O ten, kur puikiai žino būdą jūsų,

Jus laiko pražudytoju, apgaviku, valdovu mūsų.

Tai kas esi?

MEFISTOFELIS. Dalis jėgos, kuri

Tik blogio siekia, tačiau jos darbai geri.

FAUSTAS. Man paprasčiau paaiškint reiktų.

MEFISTOFELIS. Esu dvasia, kuri įpratus neigti.

Ir ne be pagrindo. Nes visa, kas sutverta,
 Tikrai pasigailėjimo neverta.

Tad nieko tokio, jeigu nieko ir neliks.

Taigi tikroji mano prigimtis –

Mirtis, griovimai, nuodėmės visokios,

Vienu žodžiu pasakius – blogis.

FAUSTAS. Matau – tu visas, o sakais „dalis“ esąs.

MEFISTOFELIS. Tai, ką sakau, yra kukli tiesa.

Pilnam puikybės žmogui visada

Atrodo, kad jisai – jau visata.

O aš – dalis tamsos, dalis dalies,

Kuri kadaise buvo visa ir pagimdė šviesą,

Išdidžią šviesą, kuri motinos nakties

Nepaisydama įžūliai jos vieton gviešias,

Bet tai tik tuščias, nieko vertas siekis,

Nes ji pati be kūno – niekis,

Ji kūno vergė, ji priklausoma nuo jo,

O kūnas pagyrūniškai ja puošias;

Ji laikina, ir man telieka pasvajot,
Kaip dings kartu su kūnais ir jos grožis.

FAUSTAS. Dabar matau, kokiais darbais verties!

Ir visumos nesugebėdamas aprėpti
Bandai smulkiom kiauylstėm atsigriebti?

MEFISTOFELIS. Bet pasiekimai net ir čia menkos vertės.

Kad ir kokių sumanymų griebiuos,
Tačiau pasaulis, tas nevėkšla negrabus,
Įsivaizduoja esantis kažkas prieš Nieką,
Išsprūsta ir toksai kaip buvęs lieka, –
Žemės drebėjimus ir potvynius siunčiau,
Siaučiau gaisrais ir liūtimis, tačiau
Kada prakeiktą padermę žmonių ir gyvių
Nuniokoju jau, rodos, baisiai,
Sunaikinu jų begalinę begalybę –
Jie vėl iš naujo dauginas ir veisias.
Sausra, drėgmė, kaitra ar šaltis –
Jie mezga pumpurus ir gemalus brandina
Ir žemėj, ir ore, ir vandenyne –
Juk tai tegali įtūžį sukelti.

Jei ne naikinanti liepsnos galia,
Kas likčiau aš išvis galų gale?

FAUSTAS. Vadinas, prieš gyvybės ryžtą,

Kur viską sutveria aplink,
Bandai šetono kumščiu švysčiot
Ir juo klastingai grasini?
Verčiau jau imtumeis ko kito,
Tamsybių sumaišties sūnau!

MEFISTOFELIS. Ir tai galėsime apsvarstyti,

Bet dar suspėsime, manau.
Gal jau galėčiau šiuosyk dingti?

FAUSTAS. Nejaugi tau dar reikia atsiklaust?

Džiaugiuosi proga su tavim susipažinti.
Ateik, kada į galvą šaus.
Matai, kur langas, ir žinai, kur durys,
O ten, jei rūpi – kamino anga.

MEFISTOFELIS. Šiek tiek keblokoj padėty aš atsidūręs.

Prisipažinsiu, kad yra kliūtis menka –
Ant slenksčio tokį ženklą pažinau...

FAUSTAS. Pentagrama tau žengti kliudo!

Tai pasakyk man, pragaro sūnau,
Kokiu būdu galėjai čia pakliūti?
Kaip toks patyręs sukčius susimovė?

MEFISTOFELIS. Įsižiūrėkit! Ten klaidelė įsibrovė:

Tame kampe, kuris į išorę yra,

Paliko properšėlė atvira.

FAUSTAS. Tik pamanyk! Netyčia liko tarpas!

Išeina, velnias kalinys dabar bus?

Ir iš klaidos gali sulaukt naudos!

MEFISTOFELIS. Šuo nepamatė ženkle, kai išoko,

O velnio padėtis kitokia –

Jo peržengt aš nedrįsiu niekad.

FAUSTAS. Kodėl pro langą nepabandžius? Jūs gi miklūs.

MEFISTOFELIS. Velniai ir šmėklos laikosi taisyklės:

Jei įsmukai, nebeieškok kitos landos.

Ten – rinkis, čia – pasirinkimo nebėra.

FAUSTAS. Taigi įstatymai galioja pragare?

Tai man patinka, reiks turėti omeny,

Jei sutartį bandysim sudaryti.

MEFISTOFELIS. Laikytis žodžio – ir velniams dorybė.

Gali ramiausiai pasikliauti manimi.

Dar apie tai pasišnekėsime tikriausiai,

Kai laikas tokiam pokalbiui ateis.

Tačiau dabar prašyčiau nuolankiausiai

Mane šį sykį vis dėlto paleist.

FAUSTAS. Na, dar bent keletą akimirkų pabūki,

Gali juk man atskleist ką nors svarbaus.

MEFISTOFELIS. Dabar leisk eit! Aš pasirodysiu netrukus,

O jau tada ko panorėjęs klausk.

FAUSTAS. Tavęs nesirengiau nei gaudyt, nei vaikyt,

Pats sugebėjai spąstuose įkliūti.

Jeigu nutvėrei velnią, tai laikyk,

Nes antro karto gali ir nebūti!

MEFISTOFELIS. Na ką gi, liksiu, nes matau, kad tu

Vis tiek manęs geruoju nepaleisi.

Tačiau su sąlyga, kad tuo metu

Pasigrožėsi mano meno vaisiais.

FAUSTAS. Mielai! Aš pasirengęs pažiūrėt,

Tik pasistenk labai nepakyrėt!

MEFISTOFELIS. Per valandėlę, mano drauge,

Suspėsi tu patirti daug ką,

Ko nepatyrei per metus.

Ir melodingas dvasių balsas,

Ir reginiai, kuriuos sukels jis,

Nebus vien apžavai tušti.

Ore padvelks kvapai gaiviausi,

Burnoj nektaro skonį jausi

Ir jaudins tai, ką tu lieti.

Tad nėr ko trypčiot. Dvasios laukia,

Ir negaišuokim, mano drauge.

DVASIOS. Griūkite, skliautai,
 Slepiantys dangų,
 Dengiantys vaizdą!
 Eterį skaistų
 Noriu įkvėpt!
 Ak, prasiskleiskit,
 Debesys vangūs,
 Leiskite skaisčiai
 Spindinčiai žvaigždei
 Baikščiai žibėt!
 Dangiško grožio
 Sklidinos ošia
 Sklendžiančios dvasios,
 Lengvos kaip vilnys;
 Mintys nedrąsios
 Ilgesio pildos;
 Apdarą jaukų
 Vasara traukia,
 Žemę apgaubia
 Skraiste lapijos
 Ir apsvijus
 Gyvasties gijom
 Mylinčius džiaugtis
 Draugiškai šaukia!
 Skaisčios lelijos
 Ežeru plaukia.
 Vynuogių kekė
 Džiugina akį,
 Aukso šaltiniais
 Liejasi vynas,
 Lyg per uolynus
 Srūdamas kloniais
 Plūstų į slėnį,
 Ežero vonią,
 Ir ją apsėmęs
 Girdytų šlaitą.
 Paukščiai apkvaitę
 Įsauly taškos,
 Spurda ir blaškos,
 Linkui salelių
 Kyla ir skrenda,
 O jas bangelės
 Plukdo nuo kranto;
 Aidi po klonius
 Chorai malonūs,

Miško aikštelėj
 Sukas rateliai,
 Gamtos vilionėm
 Džiaugias, kas gali,
 Krykščia sujudę,
 Laisvę pajutę:
 Kopti į kalnus
 Pustosi delnus,
 Vandeniui keltis
 Šoka į valtis,
 Regis, net skrenda!
 Geismas gyventi,
 Geismas pakilti,
 Stieptis į viltį
 Ligi žvaigždžių!

MEFISTOFELIS. Jis miega! Sveikinu, padykėliai mažieji!

Jūsų koncertas tobulai padėjo,
 Jisai užsnūdo nuo giesmių saldžių,
 Ne tau kol kas klastaut su velniu, vyre!
 Dabar tu pats sapnų tinkluos, paniręs
 Į tamsius vandenius iliuzijų klaidžių.
 O man belieka imtis ženklų – kiek patyriau,
 Grauzikai greit susidoroja su slenksčiu.

Ilgai netruksiu žiurkę įkalbėti –
 Antai, viena jau atskuba padėti.

Valdovas žiurkių ir pelių,
 Varlių ir musių, blakių, utėlių
 Įsako tau: lišk iš skylės,
 Grauzk kuo skubiausiai slenkstį šitą,
 Kur bus aliejaus užtaškyta! –
 O štai ir išpera pelės!
 Na, imkis darbo! Šičia pakrapštyk,
 Man kliudęs kampas styro pakrašty.
 Dar porąsyk... Esi tiesiog puiki!
 Labanakt, Faustai, ir saldžių sapnų! Iki!

FAUSTAS. *pabudamas*

Kaip ne laiku užsnūdęs aš buvau.
 Tiek sklandė dvasių – ir neliko nieko.
 Kol aš sapnuos su velniu bendravau,
 Atrodo, kad ir pudelis pabėgo.

FAUSTO DARBO KAMBARYS

FAUSTAS. MEFISTOFELIS

FAUSTAS. Kas čia? Prašau! Kam vėl manęs ten reikia?

MEFISTOFELIS. Tai aš.

MEFISTOFELIS. Pakviesk dar trečiąsyk.

FAUSTAS. Sakau, įeik.

MEFISTOFELIS. Štai taip. Tikiuosi, kad esi

Su manimi pasikalbėti nusiteikęs!

O taip besišnekant, žiūrėk, ir veikiai

Prasisklaidys tave apnikęs ilgesys.

Pasižiūrėk, kaip aš išsidabinęs:

Apsiaustas iš standžiausio šilko gryno,

Raudonas švarkas aukso apdarais,

Už skrybėlės – raštuota plunksna gaidžio,

Špaga prie šono, nušveista gerai!

Išsidabink ir tu kaip siela geidžia,

Įkvėpk gyvenimo pilnatvės pagaliau –

Kiek galima iš knygų duoneliaut?

FAUSTAS. Kaip besipuoščiau, nepajėgsiu atitrūkt

Nuo nykumos, kuri man širdį ėda.

Esu per senas, kad kvailioti terūpėtu,

Bet dar ne senis, kad gyvenčiau be aistrų.

Ko iš pasaulio dar galiu tikėtis? –

Susivaidyk! Tu privalai atsižadėti! –

Nuo mažumės tos amžinos dainos

Klausykis, kol visai išūš ausis,

Nepasitaiko nė mielos dienos,

Kai tau kas nors to neprimins, nepasakys.

Baisėdamasis pabundu rytais

Ir vos ne verkdamas galvoju apie dieną,

Žinodamas, kad ji ir vėl ateis,

Tačiau nei vieno noro neišpildys, anei vieno,

Kad ji kiekvieną nuojautą palaimos

Pagieža ir pavydu sunaikins,

Kiekvieną gyvą judesį palaidos

Ir nusiviepdama purve sumins.

Naktis ateina, ir su nerimu guluos,

Ir ne lengviau, o tik sunkiau man daros;

Sapnai atsiveja ir smaugia pataluos,

Blaškaus išpiltas prakaito košmaruos.

O Tas, kurį gali visa esybe jaust,

Tik mano sieloje ir sąmonėje veikia;

Deja, jis neištrūksta iš vidaus

Ir galios jokiai veiksmui nesuteikia;

Man nepakeliama našta būtis,

Gyvent man per sunku, geidžiu mirties.

MEFISTOFELIS. Bet laukiama viešnia mirties nelaiko nieks.

FAUSTAS. Palaimintas, kas laurais vainikuotas

Ją pasitinka mūšio sukury,
Kuris ją randa įkarštyje puotos
Arba svaigiam mergaitės bučiny!
Išvydęs dvasią ir suvokęs jos jėgas,
Jų apžavėtas – jau galėjau būti miręs.

MEFISTOFELIS. Bet, jeigu neapsirinku, tąnakt kažkas

Kaip tik ir neišgėrė eleksyro.

FAUSTAS. Tu dar ir šnipas? Niekad nemaniau.

MEFISTOFELIS. Žinau ne viską, bet kai ką žinau.

FAUSTAS. Nors, sielos sumaišty išgirdus

Pažįstamus varpų garsus,
Mažų dienų jausmai pakirdo
Ir ryžtas tapo per baisus,
Prakeikiu melą nežabotą
Su meilikaujančia klasta,
Kurie kerais apraizgę protą
Uždaro sielvarto karste!
Tebūna prakeikta puikybė,
Kuria dabinas dvasios skurdas,
Tos akinančios regimybės,
Tik pojūčiam apgaut sukurtos!
Tebus prakeikta, kas iliuzijomis klota,
Tuščios šlovės niekingu siekimu;
Prakeikiu pasitenkinimą godų,
Gerovę ūkio, šilumą namų;
Tarnavimą Mamonai, aukso veršiui,
Tą beatodairišką aistrą praturtėt
Ir jausti neribotą turto valdžią!
Prakeikiu vyno svaigulį taurėj!
Prakeikiu meilę, trokštančią pakilti,
Pasiect ekstazėje aukščiausią tobulybę!
Tikėjimą prakeikiu! Ir prakeikiu viltį,
Tačiau visų pirmiausia – tai kantrybę!

DVASIŲ CHORAS. neregimas

O varge!
Jau aižėja,
Griūva, jau žus
Nuo smūgių galingų
Pasaulis gražus!
Tai pusdievis jį sunaikino!
Mes imam
Ir liekanas nešam į niekur,

Apverkti belieka
 Jų grožį.
 Tu, žemėj stipriausias,
 Ar tu pasiruošęs?
 Iš naujo
 Jį vėl atstatyk,
 Šį kartą puikesnį – jau savo širdy!
 Pradėk, ar girdi,
 Gyvenimą naują,
 Ir dainos širdies
 Tave telydės
 Jame viešpataujant!

MEFISTOFELIS. Mano mažieji,
 Linksmybių mėgėjai.
 Nepaisant jų amžiaus,
 Tos pastabos brandžios.
 Kilk priekin, į viršų,
 Vienatvę pamiršęs,
 Neleisk smegenims ir kaulams kalkėti –
 Tave į pasaulį jie kvietė.
 Gal pagaliau kančiom svaigintis liaukis,
 Blaškytis tarsi vanago naguos –
 Nors tau dažnai ir neprilygsta daug kas,
 Bet tarp žmonių ir tu – toks pat žmogus.
 Matau, be reikalo jau baimintis imi,
 Mes nesimurdysim tarp padugnių visų.
 Galbūt didžiausias tarp didžiausių ir nesu,
 Bet nesuklysi, pasikliovęs manimi.
 Aš nuolat būsiu po ranka, o mano draugėj
 Tu jausiesi užtikrintai ir saugiai,
 Aš būsiu tarnas ir ginklanešys,
 Ir neprailgs tau kelias šis.

FAUSTAS. O kokio atlygio tikėtis drįsti?

MEFISTOFELIS. Kam spręsti, jei gali nuspręsti ryt.

FAUSTAS. O ne! Žinau, kad velnias egoistas,
 Ir jeigu imasi kam gera padaryt,
 Sau sugebės naudoti iš to išknisti.
 Sakyk išsyk, ir nebekvaršinsim galvos,
 Nes lauk paskui iš tokio tarno painiavos.

MEFISTOFELIS. Aš čia tarناusiu tau ištikimai
 Ir tavo norus vykdysiu be išimčių,
 Tačiau kai susitiksime tenai,
 Turėsi atsilygint tuo pačiu.

FAUSTAS. Menkai terūpi man, kas bus tenai –
 Lai iš pasaulio lieka pelenai

Arba nauji pasauliai atsiranda.
 Aš čia esu; ir mano laimė, ir kančia
 Su manimi gyvena čia,
 O kai ateis mirtis bergždžia,
 Tebūna taip, kaip būti lemta,
 Todėl visai nerūpi išsiaiškint,
 Ko ten tikėtis – meilės ar kančios,
 Ar apskritai kas nors ką nors ten reiškia,
 Ar skiriamas ten viršus nuo apačios.

MEFISTOFELIS. Smagu girdėti žmogų šitaip manant,
 Juoba kad laukia nuotykis smagus.
 Žiūrėk ir džiaukis išmonėmis mano,
 Tuojau patirsi, ko nematė joks žmogus.

FAUSTAS. Ir ką gi man pasiūlyt velnias žada?
 Ar tu ir į tave panašūs kada nors supratot,
 Ko siekia ir kur veržias mūsų protas?
 Didžiuojies valgiais, kurie nieko nepasotins,
 Raudonu auksu, kuris nuolat pro pirštus
 Iš rankų sprūsta lyg sidabras gyvas,
 Sėkmės neatnešančiom kortom ir lošimais,
 Gražuolėm, kurios glaudžias prie šalies
 Ir tuo metu šnairuoja į kaimyną,
 Šlovės akimirkom, kurios tuoj pat išblės
 Kaip meteoras amžinybės vandenyne.
 Tais vaisiais, kur vos paliesti supus,
 Ir medžiais, kraunančiais ir metančiais lapus!

MEFISTOFELIS. Tokiais užsakymais nesutrikdysi anei kiek,
 Nors šitoks turtas irgi ne pro šalį.
 Bet su laiku, gerasis drauge, patikėk,
 Dar klius ir gardesnių kąsnelių.

FAUSTAS. Jeigu kada nurimęs krisiu patalan,
 Tegu tuoj pat ateina galas man!
 Išvydęs, kad netrokštu nieko siekti,
 Kad aš patenkintas ir pats sau patinku,
 Galėsi piktdžiugiškai nusišiepti –
 Aš pasiduodu ir savęs nebetenku.
 Duok ranką!

MEFISTOFELIS. Sukirsta!

FAUSTAS. Puiku!

Jei mano lūpos kada nors išstartų:
 „Sustok, akimirka žavi!“ –
 Gali sukaustyt grandine iš karto,
 Ir ką tik nori, tą daryt su manimi.
 Lai aidi gausmas gedulo varpų,
 Rodyklės nukrenta ir laikrodžiai sustoja!
 Nuo šiol tu laisvas, aš tampu vergu

Ir laikas man daugiau nebegalioja.

MEFISTOFELIS. Dar pagalvok. Aš nepamiršiu nieko.

FAUSTAS. Jei pasakyta – nebesigailėkim.

Neverta sau po laiko priekaištaut.

Kada nustoji augt – vergauti lieka.

Koks skirtumas – kam nors kitam ar tau.

MEFISTOFELIS. Jau šiandien pat kviečiu į puotą rūmuos –

Norėčiau daktarui suteikt žavių minučių.

Tik iš pradžių – kad nebeliktų neaiškumų –

Vertėtų brūkštelt keletą eilučių.

FAUSTAS. Tau reikia dar ir parašo, pedante?

Tik tiek tevertini tu vyro žodį?

Manai, kad gali priesaika pasenti

Ir liautis nepatvirtinta galioti?

Nejau manai, kad popierinė skiautė

Galėtų suvaldyt pasaulio srautą?

Aš tai vadinčiau kliedesiu gailiu –

Ar nuo klastos koks popierius apsaugo?

Tik suvokimas to, kas privalu,

Suteikia ryžto netekčiai ir aukai.

Vien pergamentais pasikliauti negali,

Tai šmėkla, netgi žvilgsnio neverta.

Juk žodis miršta plunksnos smaugaly,

Tiktai puikybę reiškia vaškas ir oda.

Koks parašas nebūtų tau per menka?

Ant vario, marmuro ar pergamento? –

Tava valia, ką nori, pasirinki.

Skaptu rašyti, grifeliu, tušu?

MEFISTOFELIS. Kam reikia iškilmingų parašų?

Be reikalo draskais taip įnirtingai.

Bet kokia skiaute pasitenkinti galiu.

Pasirašyk man kraujo šlakeliu.

FAUSTAS. Kaip nori – aš galiu pabūt kvailiu,

Jei tau šita kvailystė reikalinga.

MEFISTOFELIS. Matai, bet kraujas – truputį kas kita.

FAUSTAS. Neabejok, aš nepažeisiu sutarties.

Kaip tik prie to, kas čia pasirašyta,

Visom jėgom ir trokštu priartėt.

Kvailai puikybėn kėliausi tada;

Esu kaip tu, ir tuo belieka pasiguost.

Buvau teisingai vertas dvasios pašaipos,

Ne man suvokti, kas yra gamta.

Kokios niekingai menkos mūsų tiesos!

Ilgai dar knygų prisiliet bjaurėsiuos.

Tad leisk panirti į aistros

Kančias, išlaisvink kūniškumą,
 Kuris bet kokiam malonumui,
 Bet kokiam geismui atsiduos!
 Geidžiu ištrūkt į šėlsmą laiko,
 Į įvykių verpetą klaikų!
 Patirt palaimą, aitrų skausmą,
 Pasisekimo ir kartėlio jausmą,
 Te viskas mainos, bet kartu su manimi;
 Tik nuolat veikdamas jautiesi žmogumi.

MEFISTOFELIS. Tikslus ir mastą juk renkiesi pats.

Jei pakeliui paklius gardesnis kąsnis,
 Nesivaržykit, griebkit kur didesnis,
 Tam turit laisvą valią ir rankas.
 Tik sugebėkit tuo pasinaudoti!

FAUSTAS. Ne, ne linksmybių reikia mano sielai.

Aš noriu svaiguliui skausmingam atsiduoti,
 Kančios palaimai ir saldžiam kartėliui.
 Išgijusi nuo godulio žinių,
 Širdis nuo skausmo nebenori atsitverti,
 Ir tai, kas skirta padermei žmonių,
 Pati patirti trokšta ir įvertinti,
 Pasiiekt viršūnę ir į dugną nusileist,
 Aprėpt kančias ir džiaugsmą, visą būtį,
 Ir susiliejęsi su jais ir virtus jais
 Kartu su jais galų gale ir žūti.

MEFISTOFELIS. O, patikėkit tuo, kuris jums sako,

Per tūkstantmečius paragavęs daug ko,
 Kad joks žmogus nuo vygės iki grabo
 Nespės suvirškint šito seno raugo!
 Tą visą visumą visatos
 Aprėpia tik Aukščiausiojo akis,
 Jai amžinoj šviesybėj matos,
 Ko mums išvysti nepavyks,
 Mums sutemose sukas ratas,
 Kur po nakties diena ir vėl naktis.

FAUSTAS. Bet aš to noriu!

MEFISTOFELIS. Ką gi, vilkis,

Tačiau būties akimirka trumpa,
 O kelias ją pažinti – ilgas.
 Tikiuos, pravers ir parama menka.
 Bandyk įsivaizduot esąs poetas
 Ir, pasitelkęs jo fantazijas taurias,
 Atradęs savo smegeninėj vietas,
 Sukrauk į ją vertybes įvairias:
 Narsumą liūto ir jo galią,

Ir elnio grakstųjį eiklumą,
 Suderink švedo atkaklumą
 Su temperamentu italo.
 Jei rasi būdą sutalpinti į vieną kūną
 Taurumą kilnų ir niekingą klastingumą,
 Gebėsi jam jaunos aistros įpilti
 Ir dar priversi jį ką nors pamilti, –
 Aš su tokiu ir pats susipažinčiau
 Ir jį Mikrokosmu vadinčiau.

FAUSTAS. O jeigu ne, jei pasirodys, kad visi
 Troškimai siekti šios karūnos
 Neišsipildo ir niekingai griūna?

MEFISTOFELIS. Ką padarysi, tu tik tas, kas tu esi.
 Gali sau vaikščiot ant koturnų ar kojūku,
 Į milijonus garbanų sušukt peruką,
 Tačiau paliksi tas, kas tu esi.

FAUSTAS. Taigi iš mano pastangų naudos jokios,
 Tik veltui taip veržiaus prie lobių,
 Kuriuos išminčių bibliotekos globė,
 Neįgijau iš jų naujos jėgos.
 Nepriartėjo begalybė nė per plauką,
 Ir pats nė truputėlio neišaugau.

MEFISTOFELIS. Nenusiminkit, ne jūs vienas šitaip mąstot,
 Kitiems atrodo irgi būtent taip.
 Kol kas gyvenimas ne toks jau prastas,
 Tik elkimės protingai ir tvirtai.
 Trauk jį! Juk turite rankas ir kojas,
 Galva ir užpakalis savo vietoj;
 Argi ne mano visa, kuo naudojuos,
 Ir kas man tai uždraust galėtų?
 Susimokėdamas už šešetą žirgų,
 Galiu naudotis tuo, už ką sumoku:
 Įsitaisau pasostėj ir lekiu
 Ne dviem, o pora tuzinų kanopų.
 Todėl žvaliau! Apmąstymus šalin,
 Ir skriekime pasaulio sumaištin!
 Gana filosofuoti! Tie scholastai
 Lyg apsėsti galvijai: nuganytoji
 Dykynėj trypia, nepajėgdami suprasti,
 Kad šalimais žaliausios pievos plyti.

FAUSTAS. Ir kas dabar?

MEFISTOFELIS. Greičiau iš čia!
 Šita niūri kankinimų vieta
 Skirta svaigintis nuobodžio kančia,
 Tačiau jaunystės aiškiai neverta.

Gana! Palik kaimynui skylę šitą,
Iš tuščio samstymo nebus naudos.
Geriausio, ką galėtum pasakyti,
Vis tiek studentams neatskleisi niekados.
Antai, jau vienas trypčioja prie lango.

FAUSTAS. Dabar į jį net pažiūrėti negaliu.

MEFISTOFELIS. Vaikinas šitaip sąžiningai stengės.

Jo lūkesčių apvilti nevalia.
Nešk čia apsiaustą ir paduok peruką,
Apgaulė turi būti tobula.

Persirengia

Atrodo, sąmojo man niekada netrūko.
Ketvirčio valandos užteks šiam darbui;
O tu kelionei pasiruošk tuo tarpu.

Faustas išeina

MEFISTOFELIS. *ilgais Fausto drabužiais*

Paniekink mokslo išmintį ir protą,
Tą retą galią, žmogui duotą.
Kaip apgaulingai prašviesėja akyse,
Kada apakina saldi kerų dvasia!
Šiaip ar anaip, jau mano tu esi –
Likimas jam nepagailėjo ryžto,
Ir tas jo nežabotas ilgesys
Į priekį veržtis ir atgal neatsigrįžti
Neišsitenka žemės bruzdesy.
Nublokšiu jį į bjaurastį buities
Ir nugramzdinsiu į tuščiausią banalybę,
Jis kepurnotis ir spurdėt turės,
Kada prieš nepasotinamą jo esybę
Be paliovos ribės ir gėrimai, ir valgiai,
Ir veltui mels jisai atokvėpio minutės;
Ir net jei būtų nepardavęs sielos velniui,
Vis tiek jam būtų lemta žūti!

Įeina STUDENTAS

STUDENTAS. Aš čia esu dar neseniai

Ir noriu kreiptis nuolankiai,
Nes apie jūsų mokslo darbus
Atsiliepimai tik pagarbūs.

MEFISTOFELIS. Man jūsų kreipiniai malonūs,

Bet mes visi – tokie pat žmonės.
Gal kiek jau apsidairėt šen bei ten?

STUDENTAS. Norėčiau, kad padėtumėte man.

Pas jus mane pasiryžimas gena,
Jauna širdis ir netuščia kišenė;

Nors motina ir nepalaikė mano ryžto,
Tačiau tuščiom nesinorėtų grįžti.

MEFISTOFELIS. Na ką gi, apsireiškėte laiku.

STUDENTAS. Teisybę sakant, man čia nejauku.

Vien tiktai mūrai, net pro langus salių
Nepamatysi nei žolyno, nei medelio,
O auditorijoje susiradus suolą,
Galvoj tyla, tamsa, kad net mintis prapuola.

MEFISTOFELIS. Visiem taip būna, bet visi pripranta.

Antai ir kūdikiai prie motinos krūties
Išsyk nepuola, kol galų gale atranda,
Kaip malonu tai ir naudinga jiems patiems.
Taip ir prigludusiam prie išminties krūtų –
Kas dieną vis labiau gardu.

STUDENTAS. Iš džiaugsmo noris pulti jums ant kaklo,
Tiktai patarkit, kaip man čia patekti.

MEFISTOFELIS. Pirmiausia išsiaiškinti reikėtų,
Kurį jūs norit pasirinkti fakultetą.

STUDENTAS. Domiuos viskuo, be to, manau, svarbu,
Kad išsilavinimas būtų be spragų.
Danguj ir žemėj viskas sudėtinga,
Taigi man rūpi visos mokslų sritys.

MEFISTOFELIS. Matau, kad kelią renkatės teisingą,
Bet nevertėtų pernelyg blaškytis.

STUDENTAS. Aš visas čia ir kūnu, ir dvasia;

Tačiau trupučio laisvės irgi reikia,
Juk nelaikytumėte nuodėme baisia,
Jei per šventes smagiau praleisčiau laiką.

MEFISTOFELIS. Labai svarbu negaišti laiko, ir jeigu

Laikais tvarkos – susidraugauji su laiku.

Patarsiu, mielas drauge, iš esmės –

Gera darai, jei logikos imies:

Valingai išdresuosi protą tu,

Suversi lyg ispanišku batu –

Kai protas apgalvotai išmankštintas,

Tiesiausiai kelią gali rinktis mintys,

Neklaidžioja skersai ir išilgai,

Kol smegeninėje susipina bet kaip.

Išmoksi neeikvodamas jėgų

Elementus išskaidyt ir suderint,

Kad nereikėtų minčiai pastangų,

Kaip jų nereikia valgant arba geriant.

Juk smegenys, tas fabrikas minčių,

Yra lyg manufaktūra audėjo,

Kur vienas judesys, šimtus nyčių

Sujudinęs, šaudyklei vikriai skriejant
 Į smulkų tinklą sumezga tas nytis
 Ir audinys išeina vienalytis.
 O filosofo pasiklausęs
 Suprasti imsi kuo puikiausiai,
 Kaip tai ir kita, jei taip skirta,
 Virto į trečia ir ketvirta,
 O jei nebuvo to ir kito,
 Nei trečia, nei ketvirta nepakito.
 Studentams velniškai patinka šis dalykas,
 Nors retas jų audėju tapti tikis.
 Kai bandom gyvą reiškinį paaiškinti,
 Beaiškindami dvasią sunaikinam,
 Atrodo, aišku, ką detalės reiškia,
 Deja! – išnyksta sąryšis vidinis.
 Tai chemijoje *encheiresin naturae*^{1*}
 Turėtų reikšt. Niekai, kai pasižiūrim.

STUDENTAS. Aš paskui jūsų mintį nebespėju.

MEFISTOFELIS. Vėliau ją pasivysit išgudrėjęs,

Kada, išmokęs viską redukuoti,
 Galėsit deramai klasifikuoti.

STUDENTAS. O čia tai jau visai imu apglušti,

Galvoj tarsi malūno girnos užtų.

MEFISTOFELIS. Kol imsitės dalyko konkretesnio,

Į metafiziką derėtų mestis,
 Kuri mus moko giliamintiškai aprėpti
 Tai, ko negalima protu pasiekti,
 O tai, kas jau visai nebepasiekama atrodis,
 Vis tiek įrodys vietoj pavartotas žodis.
 Svarbiausia per šiuos pusę metų
 Drausmės laikytis – lai visi pamato:
 Penkis kartus kas dieną prieš skambutį
 Jūs auditorijoje sėdite ir budite.
 Iš anksto knygą perskaitęs, po žodį
 Privalote ją išanalizuoti,
 Kad pamatytumėt, kai baigsis paskaita,
 Jog neišgirdot nieko, ko nėra tekste;
 Bet lyg girdėdami diktuojant Šventą Dvasią,
 Užsirašykite būtinai kiekvieną frazę.

STUDENTAS. Man du sykius kartot nereikia šito!

Dėl to negali būti net kalbos:
 Jei kas ant balto juodu parašyta,
 Neišgaruos, kaip išgaruoja iš galvos.

MEFISTOFELIS. Tai esat fakultetą pasirinkęs?

^{1*} gamtos veikimo būdą (*gr., lot.*).

STUDENTAS. Į teisės mokslus nelabai aš linkęs.

MEFISTOFELIS. Dėl to aš anei kiek neužsigaunu,

Žinau, ką žmonės mano apie juos.

Įstatymai ir kodeksai vis kraunas,

Jų greitai kaip kokių raupsų bijos.

Jie tempias iš kartos į kartą

Ir per pasaulį sklinda pamažu;

Jie teisingumo priešingybe tampa kartais,

O juos vis taiko, ir visiems gražu.

O apie prigimtinę mūsų teisę

Kas kalba? Niekas, ir čia nieko nepakeisi.

STUDENTAS. Paklausius jūsų, mintys ima pintis.

Mielai klausyčiaus jūsų nuolatos.

Jau lyg ir noris teologijos mokintis...

MEFISTOFELIS. Norėčiau, kad nepadarytumėt klaidos.

Į šitą sritį pavojinga leistis,

Jinai retai kada teisingą kelią rodo:

Čia slypi daug klastingo nuodo,

Kurį labai sunku atskirt nuo vaistų.

Ir čia geriausia – tik profesorių girdėti

Ir garbinti vien jo autoritetą.

O apskritai – svarbiausia žodžio rūbas,

Nes pagal jį neklaidingumo rūmuos

Išminčių priima ir pasitinka.

STUDENTAS. Bet žodis sąvoką kažkokią atitinka.

MEFISTOFELIS. Tai jau! Dėl to mažiausiai verta būgštaut,

Nes būtent ten, kur sąvokos pritrūksta,

Kaip sykis žodis tampa reikalingas.

Iš žodžio kyla įvairiausios ginčų temos,

Juo grindžiami traktatai ir sistemos,

Juo remias ir tikėjimas, ir teisė.

Juk žodyje nė jotos nepakeisi!

STUDENTAS. Atleiskite, jau klausinėjau tiek dalykų,

Tačiau dar pora abejonių liko.

Kadangi daug išmanote ir žinot,

Gal užsimintumėt ir apie mediciną.

Aš suprantu, kad per trejus metus

Sunku aprėpti tokį platų lauką,

Tačiau pakanka kartais bakstelėt pirštu,

Kad pats toliau atrastum daug ką.

MEFISTOFELIS. *sau*

Tiesiog džiovina gerklę sausas tonas;

Geriau jaučiuosi, būdamas šėtonas.

Garsiai

Suprasti medicinos esmę nesunku:

Jos ėmėsis net ir žvaigždes išstudijuos,
 Kad baigęs mokslus pasileistų be takų,
 Kaip Dievas duos.
 Kokia prasmė kapstyti foliantuos?
 Protingas mokos to, kam jis gabus.
 Pasinaudokit tinkamais momentais,
 Ir būsit gerbiamas žmogus.
 Jūs esat jaunas ir nuaugęs tiesiai,
 Netruksta įžūlumo patiklaus,
 Ir jeigu pats savim pasitikėsit,
 Kiti taip pat pasitikės ir pasikliaus.

O ypač lavinkitės moteris vilioti,
 Jos nuolat skundžias alpuliais ir virpuliais,

Jas vienu požiūriu pakanka pagloboti,
 Ir viską jos atleis ir nusileis.
 Svarbiausia susikurti gerą vardą,
 Esą pranokstate išmanymu kitus,
 Ir gausit, net nespėjęs prasitarti,
 Ko kitas siekia ištisis metus.
 Dar vos pačiupinėjote pulsiuką,
 O ji aistringą žvilgsnį šonan suka,
 Ir drąsiai galite apžiūrinėti,
 Kokiais raišteliais suveržtas korsetas.

STUDENTAS. Čia jau kas kita. Regis, mano viltys pildos.

MEFISTOFELIS. Teorijos, brangusis drauge, pilkos,
 Užtat gyvenimo auksinis medis žalias.

STUDENTAS. Tai, ką girdžiu, man tikrą džiaugsmą kelia.

Tikiuosi, kad galiu vilties turėti
 Dar sykį jūsų išmintim pasigėrėti.

MEFISTOFELIS. Kiek sugebėsiu – jūsų paslaugom.

STUDENTAS. Norėčiau jūsų paprašyt kai ko:

Gal atminimui į albumą šitą
 Kelis žodžius man galit įrašyti?

MEFISTOFELIS. Labai mielai.

Parašo ir gražina albumą studentui

STUDENTAS. *skaito*

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum.^{2*}

Pagarbiai užverčia albumą ir lankstydamasis atsisveikina

MEFISTOFELIS. Klausyk, ką sakė mano prosenė gyvatė. Kai suprasi,

To dieviškojo panašumo vienąsyk iš tikro išsigąsi!

Įeina Faustas

^{2*} Būsute kaip Dievas, pažinsite gerį ir blogį (lot.).

FAUSTAS. Tai kur dabar?

MEFISTOFELIS. Kur tik užsimanysi.

Pasaulį mažąjį, paskui ir didįjį išvysi,
Ir kol už dyką mano kursus eisi,
Maloniai ir naudingai laiką leisi!

FAUSTAS. Bet tu pažvelk į mano barzdą, į manieras:

Kaip aš atrodysiu į viešumą išnėręs?
Nei elgtis moku, nei bendrauti ir panašiai,
Ne, aš bijau, kad nieko neišeis;
Jaučiuosi menkas ir kažkoks nevykęs,
Ten aš tikrai atrodysiu sutrikęs.

MEFISTOFELIS. Drąsiau – ir seksis, jeigu būsi atkaklus;

Pasitikėk savim – ir visa tau paklus.

FAUSTAS. O kaip mes pajudėsime iš šios vietos?

Aš nematau arklių, vežikų nei karietos.

MEFISTOFELIS. Vos šį apsiaustą aš paimsiu ir išskleisiu,

Jisai nuneš mus ten, kur užsigeisim.
Palik apačioje bevertę mantą,
Seni daiktai tiktai trukdys naujai gyventi.
Aš jau pasiruošiau šiek tiek ugnies,
Kuri mus į padangę tuoj išsvies.
Būk sveikas, nes nuo šiol jau kitą
Pasirinkai gyvenimo orbitą.

[...]

G A T V Ė

FAUSTAS. Pro šalį eina MARGARITA

FAUSTAS. Gal aš galėčiau dailiajai panelei

Pasiūlyt ranką palydėt bent dalį kelio?

MARGARITA. Nei aš panelė, nei dailiausia iš dailių,

O rasti kelią ir viena galiu.

Ištrūksta Faustui iš rankų ir nueina

FAUSTAS. Koks grožis šito kūdikio, dangau,

Vienoj esybėj jo negali būt daugiau!

Tokia skaistybe dvelkia, ir sykiu

Koksai padykėliškas žvilgesys akių.

O kaip užmiršt jos skruostų duobutes,

Jos lūpų liniją, jos judesį kiekvieną!

Kaip ji koketiškai primerkė akutes,

Kaip kilstelėjo nuostabias blakstienas,

Ir kaip mokėjo taikliai atsikirst –

Ne, tokio grožio neįmanoma pamiršt!

Pasirodo MEFISTOFELIS

Mergytė turi bŭti mano, ir prašyčiau
Tuo pasirŭpinti.

MEFISTOFELIS. Kuri?

FAUSTAS. Ji kà tik buvo šičia.

MEFISTOFELIS. Ak, ta? Ji grįžta iš bažnyčios,

Kur gavo dvasiško tėvelio išrišimą.

Aš prie klausyklos nugirdau netyčia –

Ji dar visai nekaltas vaikas,

Ji nuodėmės net nepažino,

Todėl ir mano galios jos neveikia.

FAUSTAS. Bet ji beveik penkioliktus jau baigia!

MEFISTOFELIS. Tu panašus į seną paleistuvį;

Vos pumpurėlį besiskleidžiantį išvys –

Garbės ir padorumo kaip nebuve,

Visas gudrybes pasitelks, bet nuraškys;

Derėtų kartais ir susilaikyt, beje.

FAUSTAS. Kalbi, lyg būtum pats ne prieš – deja,

Matai, kad nebe tavo nosiai.

Sakau trumpai, nors suprantu, kad tau sunku:

Arba dar šiąnakt aš su ja susitinku,

Arba nutraukiam sutartį ir aš skiriuosi.

MEFISTOFELIS. Galvok, užuot iš karto ėmęs svaičioti

Juk reikia bent poros savaitių,

Kad aplinkybes nuodugniai iššniukštintum.

FAUSTAS. Užtektų man ir nepilnos dienos,

Jeigu nelaukčiau velnio paramos,

O tu pradingtum, susiradęs ramią vietą.

MEFISTOFELIS. Dabar jau šnekate kaip koks prancūzas;

Neužsigaukite, bet leiskite paklaust:

Kà tikitės patirti malonaus,

Jei taip užgriūsit – ir panelė jūsų?

Smagu įdėjus bent kruopelę meno:

Laiškeliai meilūs, pasimatymai slapti,

Susitikimai parke pilnaty,

Kaip moko tūkstančiai kvailų romanų.

FAUSTAS. Man apetito žadint nebereikia.

MEFISTOFELIS. Tiek to, jei jau rimtai, tai šito vaiko

Tau suvedžiot taip greitai neišeis,

Nors tu dar šiąnakt būt su ja ruošeis.

Staigus puolimas čia naudos neduos,

Teks imtis ir gudrybės, ir klastos.

FAUSTAS. Aš trokštu savo angelo, kà nors daryk!

Aš noriu atsidurt jos kambary!

Duok kokį daiktą jos – skarelę, raištį

Ar bent segtuką! Man sunku čia gaišti!

MEFISTOFELIS. Jei taip jau nori patikėti, kad jaučiu
Tą visą gelmę nerimo kančių,
Tai paskubėkim, ir nelaukę vėlumos
Netrukus atsirasim jos namuos.

FAUSTAS. Aš ją išvysiu? Apkabinsiu?

MEFISTOFELIS. Jos nebus,
Ji pas kaimynę bus išbėgusi svečiuotis;
Vienatvėj dar padirginsi jausmus,
Jos aplinka pasigrožėsi iki soties
Ir pasvajosi apie laukiančius džiaugsmus.

FAUSTAS. Jau einam?

MEFISTOFELIS. Palūkėk, dar per anksti.

FAUSTAS. Tik neužmiršk jai dovanėlės sulakstyti.

Nueina

MEFISTOFELIS. Išsyk ir dovanos? Sumanymas neprastas!
Po žemėmis visokio turto tiršta;
Užkasti užkasa, o išsikast – pamiršta.
Belioka vargšui velniui išsikasti.

Išeina

V A K A R A S

Mažas tvarkingas kambarėlis

MARGARITA. *pindama ir surišdama kasas*

Man taip smalsu, taip sužinoti knieti,
Kas ten mane norėjo palydėti?
Taip mandagiai priėjo prie manęs;
Iš karto matos, kad kilmingos giminės,
Tą iš manierų, iš laikysenos suprasi –
Juk ne kiekvienas elgtųsi taip drąsiai.

Išeina.

MEFISTOFELIS ir FAUSTAS

MEFISTOFELIS. Na, eikš vidun, tiktai tyliau truputį.

FAUSTAS. *kiek patylėjęs*

Išeik, aš noriu vienas čia pabūti.

MEFISTOFELIS. Retai kur pamatysi taip švaru kaip čia.

FAUSTAS. *Žvalgydamasis aplink*

Tai tu, saldžioji prieblanda, slapčia
Tą šventenybę saugai apkabinus?
Kaip širdį degina aistrų saldi kančia,
Ir tik vilties rasa ją apmalšina!
Kaip viskas dvelkia čia ramybe ir tvarka,
Tyla pritvinkus pamaldžiausio nuolankumo;

Kokia pilnatvė slypi šiam varge
Ir kiek šioj celėj tvyro dvasingumo!

Krenta į odinį krėslą prie lovos

Leisk pasėdėt, šeimos senasis soste;
Kadaisė prosenius savam glėby laikei,
Kai jie įkrisdavo čia atsipūst ir pasiguosti,
Ir juos ratu apspisdavo vaikai.
Gal čia mieliausia, šviesdama putliais skruosteliais,
Kalėdų dovanas atradusi po eglute,
Susidrovėjus išbučiuodavo rankas seneliui.
Tauri pilnatvė sklando šiam bute!
Kaip artima čia mano sielai ir jauku!
Ta staltiesė, išlyginta ant stalo,
Asla, tvarkingai pabarstyta smėliuku!
Taip viskas miela ir kasdieniška be galo.
Ak, dieviškos turėtų būti tos rankutės,
Pavertę rojum šitą varganą kamputį!
O čia!

Kilsteli lovos užtiesalą

Palaimos šiurpas perbėga per širdį;
Atrodo, taip stovėčiau visada,
Žiūrėdamas į guolį, kur gamta
Tą angelą vienatinį pagimdė!
Čia augo kūdikis! Nevikriai ropštės
Ir tėvus džiugino šypsniu žaviu;
Tai čia šventi audėjo pirštai kruopščiai
Išaudė skaistų atvaizdą dievų!

O tu? Kas atvedė tave į šiuos namus?
Ko toks sutrikęs tu ir neramus?
Ko tau čia reikia? Ko taip širdį kausto?
Nebegaliu tavęs pažinti, vargšas Faustai!
Gal ši ramybės ir taikos atmosfera
Sutramdė tavo polėkius ir geismą?
Gal mūsų nuotaikų kaita tėra
Tik įnoringas vėjo žaismas?

Jei šią akimirką ji pasirodytų staiga,
Kas tavo nuodėmę išpirkt galėtų?
Visa puikybė taptų apgailėtinais menka,
Ant kelių pultum, kaisdamas iš gėdos.

MEFISTOFELIS. Vikriau judėk! Jinai jau sukasi kieme.

FAUSTAS. Aš niekad nebegrišiu čia. Eime!

MEFISTOFELIS. Buvau tau paieškot dailios skrynelės;

Pusėtinai sunki, kad ją kur galas.
 Įkišiu aš ją vis dėlto į spintą,
 Dėl to, manau, blogiau tikrai nebus;
 Įsivaizduoju, kaip jina nušvinta
 Aptikus ten sugrūstus daikčiukus.
 Vaikai yra vaikai, jiems kad tik gaut.

FAUSTAS. Nebežinau, ar verta.

MEFISTOFELIS. Še tai tau!

Gal ją panorai pasilikti sau?
 Tada patarčiau jūsų gašlenybei
 Nebetrikdyti mano kasdienybės.
 Aš čia tampausi ir jo įgeidžių klausau!
 Nesitikėjau tokio godulio patirti!
 Sukuosi visas, varginu rankas –

Padedą skrynelę į spintą ir užrakina dureles

Greičiau iš čia! Jos žingsniai girdis! –
 Bandau palenkti jauną širdį
 Jo valiai ir jausmams, o jam tai kas?
 Tik kėpso sau – ir argi pasakysi ką? –
 Lyg žengt į auditoriją norėtų,
 O ten jo apsireiškančio ilgėtus
 Kokia nors Fizika su Metafizika!
 Greičiau iš čia!

Abu išeina. Įeina MARGARITA su lempa

MARGARITA. Čia taip tvanku ir trūksta oro!

Atidaro langą

Lauke atvėso, dvelkia gaivumą.
 Keistai jaučiuosi, nežinau, ko noriu,
 Galėtų grįžt greičiau namo mama.
 Ir visas kūnas virpa drebuly,
 Kažko pasidariau kvailai baili.

Nusirenginėdama pradeda dainuoti

Gyveno karalius šiaurėj,
 Kuriam širdies dama
 Paliko aukso taurę
 Prieš pat numirdama.

Jis per kiekvieną puotą
 Tegerdavo iš jos,
 Ir imdavo raudoti
 Netekęs mylimos.

Turtus jis išdalino
 Sūnėnam ir žentam,

Tiktai taurė auksinė
Nekliuvo nė vienam.

Jisai pily kuoruotoj
Uolėtame šlaite
Iškėlė šaunią puotą
Su riterių svita.

Tada išgėrė niauriai
Paskutinius lašus
Ir sviedė šventą taurę
Į vandenį aršius.

Žiūrėjo, kaip ji tola,
Kaip neša ją banga,
Ir mirė, ir nuo tolei
Negėrė niekada.

Norėdama pakabinti suknelę, atidaro spintą ir išvysta skrynelę

Kaip ši dėžutė atsirado mano spintoj?
Gerai prisimenu, kad palikau ją užrakintą.
Smalsu, kas ten viduj? Jinai atrodo stebuklingai!
Gal kam paskolino mamytė pinigų,
Ir tą skrynutę jai kaip užstatą paliko?
Antai, čia ir raktelis žiba;
Tik žvilgtelsiu, tiesiog nekantrumu degu.

O kas gi čia? Dangau švenčiausias! Anava,
Tokių dalykų kaip gyva nesu regėjęs!
Papuosalai! Tokiais net ir kilni dama
Bet ką didžiausiam baliuj būtų apžavėjęs.
Kaip tiktų man ši grandinė? Jeigu taip pasižiūrėjęs?
Žinočiau, kam priklauso šios grožybės!

Išsidabina papuošalais ir atsistoja prieš veidrodį

Ak, jeigu taip bent auskarėlius pasilikus!
Kaip tinka! Aš tokia žavi su jais.
Kas iš to grožio, iš visos jaunystės?
Aš nesakau, ir grožis neblogai, bet visgi
Nedaug naudos, jei apsirengus skudurais.
Nebent pusiau su gailesčiu kas nors pagirt sumano.
Tik aukso klauso,
Ir tiktai nuo aukso
Priklauto viskas.
Ak, vargeli mano.

[...]

S O D A S

MARGARITA už parankės su FAUSTU;

MARTA su MEFISTOFELIU vaikščioja po sodą

MARGARITA. Jaučiu, kad ponas tik iš gailesčio manim

Taip domitės ir atidžiai išklausot.

Kelionėse jūs nuolat su žmonėm,

Todėl išgirstate dalykų įvairiausių;

Juk žmogui, kuris tiek pasaulio matė,

Tikriausiai nuobodu klausyt tą patį.

FAUSTAS. Man vienas tavo žvilgsnis, vienas žodis

Daugiau pasako, nei visi pasaulio protai.

Bučiuoja Margaritai ranką

MARGARITA. Ak, ką jūs, nebučiuokit mano rankų!

Jos tokios šiurkščios ir sugrubusios, žiūrėkit.

Namuos visokius darbus dirbti tenka.

Mama be darbo nė minutei nepalieka.

Nueina tolyn

MARTA. Taip ir keliaujat, pone, visą laiką?

MEFISTOFELIS. Toks amatas, anądien – ten, o šiandien – čia!

Vos spėjai apsiprast – išvykti reikia,

O skirtis kartais nemaža kančia.

MARTA. Jaunystėj rodos: ko daugiau bereikia,

Gali visur kaip vėjas įsiveržti;

Bet būk gudrus, kad pergudrautum laiką:

Kai pamatai, jog viengungiu teks karšti,

Tai nelinksmi tokia mintis nuteikia.

MEFISTOFELIS. Į ateitį pažvelgus iš tiesų baugu.

MARTA. Tad verta, pone, susirūpinti laiku.

Nueina tolyn

MARGARITA. Tikrai, ko nematai, to ir nebus!

Tiesiog jūs esat mandagus žmogus.

Bet turit juk draugų, kiek suprantu,

Jums artimų, kurie protu jums lygūs.

FAUSTAS. Brangioji! Tai, ką mes vadiname protu,

Dažnai tėra tik gražbylystė ir tuštybė.

MARGARITA. Neįau?

FAUSTAS. Tebus palaimintas naivumas,

Negalintis suvokti, ko jis vertas!

Juk nekaltybė, nuolankus romumas –

Tai talentas, dosnios gamtos sutvertas.

MARGARITA. Tik vieną mirksnį į mane pasižiūrėkit,

O aš jau jūsų nepamiršiu niekad.

FAUSTAS. Namuos dažniausiai vienai būti tenka?

MARGARITA. Taip, nors ūkelį turim menką,
 Bet rūpesčių prie jo pakanka.
 Tarnaitės mes nelaikom; šluoju, verdu,
 Mezgu ir siūnu, dirbu nuo pat ryto,
 Mama tokia reikli; kiekvieną kartą
 Žiūrėk, kad viskas būtų padaryta.
 Nepasakysi, kad be galo skurdom,
 Veikiau gyvename geriau negu kiti:
 Po tėčio liko šiokio tokio turto –
 Namukas, sodas miesto pakrašty.
 Dabar palygint ramios dienos man atėjo –
 Broliukas armijoje,
 Sesutė, vargšė, mirus.
 Kiek daug su ja aš rūpesčių turėjau,
 Tačiau galiu tik džiaugtis, juos patyrus.
 Koks mielas buvo kūdikėlis mažas!

FAUSTAS. Kaip tikras angelas, jei buvote panašios.

MARGARITA. Tėvelis jos nespėjo pamatyti.

Pasiligojusi po gimdymo mamytė
 Labai iš lėto atsigavo, po truputį,
 Teko globoti ją ir sesės aukle būti.
 Turėjau iš galvos išmest net mintį,
 Kad ją mama galės pati maitinti;
 Auginti seserį reikėjo vienai,
 Ją girdžiau vandeniui praskiedus pienu,
 Ant mano rankų, užsūpuota jaukiai,
 Ji žaidė, krykštavo ir augo.

FAUSTAS. Įsivaizduoju, kaip tai nuostabu.

MARGARITA. Bet kartais, būdavo, iš nuovargio drebu.

Sesutės lopšį nakčiai ant grindų
 Pasistatau prie lovos, vos pravirks mažytė –
 Ir aš iš karto pabundu;
 Tai ją pagirdyt reikia, tai šalia pasiguldyti,
 Tai, jei nerimsta, ją iš lovos išsikėlei
 Ir supk ant rankų kiaurą naktį kambarėly,
 O rytą laukia neskalbti jos drabužėliai;
 Paskui į turgų, su ruoša kuities,
 Ir taip diena dienon viena sukies.
 Bet kaip skaniai tada suvalgai duonos riekę
 Ir net nepajunti, kaip griūni miego.

Nueina tolyn

MARTA. Oi kaip nelengva vargšei moteriškei

Sutramdyt užkietėjusį viengungį.

MEFISTOFELIS. Manau, kad panaši į jus nesunkiai

Jį sugebėtų pažaboti ir surišti.

MARTA. O jeigu taip neslapukaudama paklausiu:

Ką nors širdy juk turite tikriausiai?

MEFISTOFELIS. Pasaulio auksas ir sidabras neatstos

Jaukių namų ir meilės šilumos.

MARTA. Man regis, būtent jos kaip tik ir stinga.

MEFISTOFELIS. Kur nuvykti, visur gražiuoju pasitinka.

MARTA. Ne, aš apie rimtus jausmus kalbu.

MEFISTOFELIS. Su moterim negali būt juokų.

MARTA. Jūs nesuprantate manęs!

MEFISTOFELIS. Labai graudu,

Tačiau kad jūs meili – tiek suprantu.

Nueina tolyn

FAUSTAS. Tai tu mane, mieloji, pažinai,

Vos tiktai mes įėjome čionai?

MARGARITA. Argi nematėte, kaip nuraudau iš karto?

FAUSTAS. Tikiuos, kad neįsiseidei giliai,

Kai užsipuoliau gatvėj įžūliai,

Tave užklupęs prie bažnyčios vartų?

MARGARITA. Aš sutrikau, aš taip esu nepratus,

Mane gerai pažįsta čia visi.

Dar pamaniau, gal mano elgesy

Ką nors negero ar nepadoraus pamatėt?

Gal aš atrodžiau kaip kokia mergiotė,

Kurią gali viens du ir suvilioti?

Bet ką čia slėpti! Nežinau kodėl, bet pajutau –

Tas vyras gali man visai patikti.

Kaip ten bebūtų, ant savęs labiau pykau,

Kad negaliu ant jūsų smarkiai pykti.

FAUSTAS. Mieloji...

MARGARITA. Ak, nereikia...

Nusiskina ramunę ir vieną po kito skabo lapelius

FAUSTAS. Kas čia bus? Gal puokštės?

MARGARITA. Tai tik žaidimas...

FAUSTAS. Koks?

MARGARITA. Jūs imsit juoktis.

Pešioja lapelius ir šnabžda

FAUSTAS. Ką ten šnabždi?

MARGARITA. *pusbalsiu*

Nemyli... Myli... Ne...

FAUSTAS. Būtybe dangiška!

MARGARITA. *šnabžda toliau*

Nemyli... Myli...

Nemyli...

Nuplėsdama paskutinį lapelį, džiaugsmingai

Myli!

FAUSTAS. Myli! Štai žinia,
Kurią dievai žiedų kalba tau tyli!
Tave jis myli! Supranti? Tave jis myli!

Suima ją už abiejų rankų

MARGARITA. Aš visa drebu!

FAUSTAS. O ne virpėk! Te mano akys
Ir rankos prisiliesdamos pasako,
Ko jokie žodžiai niekada neapsakys:
Aš noriu visas atsiduot ir jaust palaimą,
Per amžius, amžiams, amžinai!
Taip, amžinai tai turi tęstis, amžinai, be galo,
Be galo, nes tenai – tik neviltis!

Margarita suspaudžia jam rankas, paskui išsilaisvina iš jų ir nubėga. Faustas kurį laiką stovi sutrikęs, po to nuseka jai iš paskos

MARTA. artėdama iš gilumos

Jau temsta.

MEFISTOFELIS. Taip, mums irgi eiti reikia.

MARTA. Prašyčiau ilgėliau dar pasibūt,
Bet čia kaip kaime, pats suprantate turbūt,
Atrodo, niekas nieko ir neveikia,
Todėl, nerasdami užsiėmimo,
Tik žiūri, kas gi dedas pas kaimyną.
Paskui, suprantat, apkalbos be galo.
O kurgi tuodu?

MEFISTOFELIS. Jie nuskrido link namelio.

MARTA. Matau, mergaitei jis į akį krito.

MEFISTOFELIS. Jinai taip pat. Taip jau pasauly surėdyta.

[...]

O L A M I Š K E

FAUSTAS. *vienas*

Kilnioji dvasia, tu davei, davei man viską,
Ko aš prašiau. Tu iš tiesų ne veltui
Akis į akį pasirodei iš liepsnos.
Tu atskleidei gamtos didingą grožį
Ir suteikei man galią juo gėrėtis.
Ne vien kaip svečias ja džiaugiuosi abejingas –
Tu leidai man į jos gelmes pažvelgti
Nelyg į širdį artimiausio draugo.
Tu man gyvų būtybių įvairovę
Parodydama, mokai mano brolius

Pažinti vėjui, vandeny, brūzgynuos girių.
 O kai audra miške braškėdama suūžia
 Ir šimtametės pušys virsdamos kitų šakas
 Ir išlaktius kamienus traiškydamos laužo,
 Ir dulsius pokštelejimai kalvom nugriaudi,
 Tu paslepi mane saugioj oloj ir leidi
 Pažvelgti man į savo vidų ir išvysti
 Stebuklų paslaptinę gelmę.
 Man prieš akis iškyla tyras mėnuo,
 Ir jo švelnioj šviesoj išplaukia
 Pirmykštės praeities būtybių šmėklos,
 Sutramdančios minčių aistringą tėkmę.

O! Kaip tada jaučiu, kad tobulybės
 Nelemta man pasiekt. Suteikdamas malonę,
 Kuri padaro į dievus mus panašius,
 Tu mums sykiu ir palydovą skyrei,

Kurio negalim išsilenkti – menką ir niekingą,
 Kuris mus žemina prieš mus pačius,
 Niekais paversdamas mums tavo duotą turtą.
 Jisai įžiebia mumyse laukinę aistrą
 Paskui kiekvieną grožio apraišką vaikytis.
 Taip ir blaškais tarp geismo siekti malonumo
 Ir malonumo vis iš naujo tenkint geismą.

įeina MEFISTOFELIS

MEFISTOFELIS. Tik pažiūrėk, kaip atsiskyrėlis vienuolis
 Vienatvėj mėgaujasi po egle šlapia!

Padykinėti kartais galima prapuolus,
 Bet kiek gali trūnyt vienam kampe?

FAUSTAS. Galėtum susirast kokios veiklos,
 Užuo mane sekiojęs visą laiką.

MEFISTOFELIS. Aš tik juokauju, nēr ko rietis nuolatos,
 Nėpyk, jei vėl kažkuo tau neįtaikau.

Netekus tokio atšiauraus atžagareivos
 Nebūtų, po teisybei, ko gailėtis:
 Tai to jam reikia, tai jau kito taikos,
 Tai dar kažko pareikalauti teikias –
 Pats velnias nebežino, kur jam dėtis.

FAUSTAS. Teisingai supratai. Aš nemanau,
 Kad privalau už įkyrumą tau dėkoti.

MEFISTOFELIS. O žemės varganas sūnau!
 Ką be manęs nuveiktų tavo protas?
 Jau kuris laikas, regis, neslegia liga,
 Įsivaizdavimų ir tariamybių kliedesys?

Ir ar ne mano pastangų dėka
Tave dar supa šitas žemės gaudesys?
Ko čia prie urvo tarp šlaitų uolėtų
Įsitaisi ir tūnai kaip pelėda?
Ko čia kaip rupūžė tarp akmenų trinės
Ir drėgnu kerpių oru maitinies?
Nesugalvoji, kaip geriau praleisti laiką!
Sunku išgairint kabineto tvaiką.

FAUSTAS. Jeigu žinotum, kokią jėgą svaigią
Šitie atokūs užkampiai man teikia,
Jei bent nujaust galėtum, tai turėtum
Būt šimteriopu velniu, kad nepavydėtum.

MEFISTOFELIS. Tiesiog antgamtiška palaima!
Nakties rasoj po kalnus laipiot,
Aplėbus žemės ir padangių pievas,
Įsivaizduoti, kad esi veik Dievas,
Besigėręs šešių dienų darbais,
Ir tų darbų grožybėj išsiskleist,
Visai užmiršus, kad esi tik žemės vaikas,
Kol pagaliau, dar svaigdamas dausom,
Krenti su savo nuojautom visom –

niekinama mina

Geriau net nesakysiu, kur tai baigias.

FAUSTAS. Bjaurybe, tfu!

MEFISTOFELIS. Žinau, kad nesmagu,
Tai jūsų teisė mandagiai sakyti „tfu“.
Labiausiai drovią ausį žeidžia
Tai, ko drovioji siela geidžia.
Kiek nori apsimetinėk ir veidmainiauk,
Dėl to aš nesijaudinu per daug;
Vis tiek ateina laikas liautis;
Neverta taip nusivaryti,
Kad atsibustum vieną rytą
Siaubo ir įniršio pagautas.
Tačiau gana! Mieloji tavo Greta
Neranda vietos, jai trošku ir neramu,
Vien tavimi įsimylėjus kliedi,
Ir jei dar kuo gyva – tai laukimu.
Tu kaip upokšnis tirpstant sniegui
Nesuvaldei geismų sraujos,
Dabar aistra tavy atlėgo,
Tačiau užliejo širdį jos.
Užuot tūnojęs girioj susigūžęs
Ir palaimingai slėpęs savo kailį,
Turėtum lėkt pas naiviają draugužę
Ir jai atlyginti už aklą meilę.

Tu pabandyk įsivaizduot, kaip ji prie lango
 Skaičiuoja debesis, praplaukiančius pro šalį,
 Kurie taip pat lėtai kaip laikas slenka,
 Ir dienąnakt ramybės rast negali,
 Tik tyliai dūsauja: „Jei būčiau aš paukštelė!“
 Tai liūdi, tai nušvinta paliūdėjus,
 Tai vėl, išsiraudojus iki soties,
 Nurimus bando sau nusišypsoti, –
 Ir visą laiką įsimylėjus.

FAUSTAS. Žaltys! Žaltys!

MEFISTOFELIS. *sau*

Užkibo! Tuoj pasiraityt!

FAUSTAS. Nutilk, prakeiktas! Dink man iš akių!

Ir kad daugiau nė žodžio apie ją!
 Ar nematai, kad man ir taip sunku,
 Todėl nežadink pamišimo manyje!

MEFISTOFELIS. O jai atrodo, kad pabėgai, metęs viską,

Ir taip galvodama ji veik neklysta.

FAUSTAS. Kur aš bebūčiau, aš su ja tebūnu,

Ir kiek betolčiau, ji tiktai artėja.
 Aš jos pavydžiu netgi Kristaus kūnui,
 Kurį jos lūpos švelniai palytėja.

MEFISTOFELIS. O taip! Net aš suvirpu prisiminęs

Anuodu elniu, besiganančiu rožynuos.

FAUSTAS. Dink, sąvadautojau!

MEFISTOFELIS. Man tavo pyktis juoką

Tesukelia: mergaitę ir berniuką
 Sutvėręs Dievas visko pats pamokė
 Ir net sukurti sąlygas netruko.
 Gana blaškytis! Laikas eiti,
 Juk į mielosios kamaraitę,
 O ne į pražūtį skubi.

FAUSTAS. Ak, nepajėgsiu taip apsvaigti jos glėby,

Taip užsimiršti prie švelnios krūtinės,
 Kad nebejausčiau, koks jos laukia prakeikimas.
 Kas aš? Klajūnas be namų, gyva grėsmė,
 Kuri tik nerimą ir kančią sėja,
 Krioklys, kuris ką tik nugriebti spėja,
 Į uolą bloškia ir nusviedžia pragarmėn.
 O čia mergaitė – patikli, bejėgė
 Mažoj trobelėj šlaituose kalnų,
 Pilna naivių ketinimų švelnių,
 Kurie jos mažą pasaulėlį teaprėpia.
 O aš, matai, turiu išskleist savas galias,
 Ir nėr tos galios, kuri prakeiksmą nutildys!
 Aš privalau išjudinti uolas,

Paverst jas šipuliais, sumalt į smiltis!
 Bet to dar maža – jos ramybė ir taika
 Privalo virsti pragaro auka!
 Nebegaliu ilgiau bijodamas kankintis!
 Kam lemta būti, teįvyksta kuo greičiau!
 Geidžiu ją kuo tvirčiau apsikabinti
 Ir atsidurt su ja bedugnėje pačioj.

MEFISTOFELIS. O kad jau užsidegs, kad užsipliesks!

Keliauk, kvaily, ir ją paguosk!
 Kada galvelė nesumoja išeities,
 Visur vaidenas siaubas pabaigos.
 Be ryžto nėra ko sėkmės tikėtis,
 Nors pats atrodai neblogai velnių priėdęs.
 Niekas labiau nežeidžia mano skonio,
 Kaip velnias, apniktas neryžtingumo ir dvejonių.

M A R G A R I T O S K A M B A R Ė L I S

MARGARITA. *viena prie ratelio*

Vien nerimas juodas,
 Slogus kaip naktis,
 Ir niekur paguodos
 Nemato širdis.

Be jo mano sielai
 Tamsu kaip kapuos,
 Ir viskas nemiela,
 Ir nieks nepaguos.

Dvejonės krūtinėj
 Sukyla giliai,
 Ir rodos, kad skyla
 Širdis šipuliais.

Vien nerimas juodas,
 Slogus kaip naktis,
 Ir niekur paguodos
 Nemato širdis.

Prie lango per dieną
 Vis laukiu brangaus,
 O gatvėj jo vieno
 Išėjus žvalgaus.

Ilgiuosi jo žingsnių,
Jo stoto kilnaus,
Jo veriančio žvilgsnio
Ir šypsno švelnaus.

Kaip glausčiausi godžiai
Prie mielo delnų,
Apsvaigus nuo žodžių,
Karštų bučinių!

Vien nerimas juodas,
Slogus kaip naktis,
Ir niekur paguodos
Nemato širdis.

Kaip veržias krūtine
Į glėbį brangaus!
Geidžiu apkabinus
Jį švelniai priglaust,

Bučiuoti ir džiaugtis,
Kiek trokšta širdis,
Nors prakeiksmas lauktų
Ir lauktų mirtis!

M A R T O S S O D A S

MARGARITA. FAUSTAS

MARGARITA. Pasižadėk man, Heinrichai.

FAUSTAS. Aš pažadu bet ką tau.

MARGARITA. Neišdrįstu paklausti, ką tau Dievas reiškia.

Esi tu geras ir švelnus kaip reta,

Bet tavo santykiai su juo tikrai neaiškūs.

FAUSTAS. Nurimk, mieloji, patikėki mano žodžiais,

Už tuos, kur myliu, net gyvybę atiduočiau

Ir stočiau už jausmus ir už bažnyčią draugo!

MARGARITA. Bet to per maža, reikia ir tikėt!

FAUSTAS. Nejaugi?

MARGARITA. Ak, jei bent kartą būtum nuolankesnis man tu!

Nejau tu negerbi net ir švenčiausių sakramentų?

FAUSTAS. Aš juos gerbiu.

MARGARITA. Bet abejingai jais bodies.

Tu nelankai mišių, seniai buvai išpažinties.

Ar Dievą tu tiki?

FAUSTAS. O kas galėtų atsakyti žmogui,

Kad Dievą tiki?

Paklausk kiekvieno kunigo ar teologo,
Ir dažno jo atsakymas ne sykį
Atrodys lyg patyčios.

MARGARITA. Tai, vadinas, ne?

FAUSTAS. Švelni būtybe, išklausyk mane!

Kas gali jį protu patirt,
Kad drįstų tvirtint:
„Aš tikiu!“
Kieno esybė
Iš puikybės
Ištarti drįs: „Aš netikiu į jį“.
Ar jis, tvėrėjas,
Pagrindas būties,
Nesutveria ir nepagrindžia
Manęs, tavęs, savęs paties?
Ar skliautai dangiški negaubia mūsų?
Argi ne žemę jaučiame po kojų?
Argi virš mūsų draugiškai nespindi
Žvaigždynų amžina šviesa?
Argi ne tau aš į akis žvelgiu,
Ir visa persmelkia
Jausmus ir protą,
Ir visa, ko akivaizdžiai nematom,
Pajuntam glūdint paslapy visatos?
Išmok didybę jos širdim priimti,
Patirk būties pilnatvę sieloj,
Ir štai tada galėsi pavadinti
Kaip nori – meile, laime ar Dievu!
Aš nerandu tam vardo, aš jaučiu.
O žodis – tiktai kevalas minčių,
Jis tarsi kylantys nuo žemės dūmai,
Aptemdantys padangės mėlynumą.

MARGARITA. Tai skamba ir prasmingai, ir gražiai;

Ir mūsų kunigas pasako panašiai,
Tik žodžiais gal šiek tiek kitais.

FAUSTAS. Bet argi gali žodžiai ką pakeist?

Vienodais patyrimais gyvos širdys,
Jausmai tie patys – žodžiai gali skirtis,
Kodėl gi man nepasakyt savaip?

MARGARITA. Tavęs paklausius – gal ir taip,

Bet neapleidžia abejonės,
Ar tu tikrai esi krikščionis.

FAUSTAS. Vaikuti!

MARGARITA. Man sakyti nesmagu,

Bet nepasitikiu aš tuo draugu.

FAUSTAS. Kodėl?

MARGARITA. Nesuprantu, kas sieja jus?

Visa širdim jaučiu, koks jis bjaurus;
Man dar gyvenime neteko susitikti
Žmogaus, kuris taip imtų nepatikti,
Net nemaniau, kad taip iš viso būna.

FAUSTAS. Mažyle, jis ne toks baisus siaubūnas.

MARGARITA. Vos jį pamačius, daros neramu.
Nors šiaip aš nesišalinu žmonių,
Bet lygiai, kaip džiaugiuos tave išvydus,
Taip lygiai nutirpstu, kai ponas šitas
Įeina; jis kaip maras man baisus.
Duok Dieve, jeigu šįsyk tu teisus!

FAUSTAS. Kiekvienas turi savo įpročių ir ydų.

MARGARITA. Geriau jų mano akys nematyti!
Vos tik jisai įeina pro duris,
Su tokia panieka išsyk apsidairys,
Toks visą laiką pasipūtęs lieka,
Tarsi visus laikytų mus per nieką;
Jam tarsi užrašyta ant kaktos,
Kad jis nėra mylėjęs niekados.
Man taip jauku, kai prie tavęs glaudžiuos,
Tada tokia laisva jaučiuos,
Bet jis įeina – ir sustingsta mintys.

FAUSTAS. Ak, argi verta nuojautų baugintis!

MARGARITA. Man jis šlykštus; kai iš kažkokių pašalių
Išlindęs mus užklumpa tyliai,
Kartais net dingteli, kad aš tavęs nemyliu;
Aš jo akivaizdoj net melstis negaliu;
Tiesiog negera darosi širdy.
Nejaugi nieko panašaus tu neįjunti?

FAUSTAS. Tai reiktų įgimtu priešiškimu laikyt.

MARGARITA. Bet man jau laikas.

FAUSTAS. O nejaugi niekados
Ramiai tau prie krūtinės nepriglusiu,
Širdies širdim ir sielos siela nepajusiu?

MARGARITA. Ak, jei viena miegočiau aš namuos,
Mielai palikčiau praviras duris,
Tačiau greta – mamytės kambarys,
Ir jeigu ji užtiktų naktį mus,
Jinai mane išsyk užmuštų vietoj!

FAUSTAS. Tau, angele, neturi tai rūpėti!

Štai buteliukas! Tiktai tris lašus
Jai vakare su arbata sugirdyk,
Ir ji pernakt miegos ir nepabus.

MARGARITA. Aš tavo prašymams nemoku atsispirti.

Tikiuos, kad čia nėra jokių pavojų?

FAUSTAS. Argi aš siūlyčiau nuodus, brangioji?

MARGARITA. Geriausias mano, kai tave matau,
Net nežinau, ką padaryt sutikčiau tau.
Jau šitiek daug tau paaukojau aš,
Kad nebeliko ką daugiau aukot bemaž.

Išėina

įėina MEFISTOFELIS

MEFISTOFELIS. Tai ką, avelė dingo?

FAUSTAS. Vėl klauseis?

MEFISTOFELIS. Nėra ko skųstis, ausys dar neblogos.

Atrodo, daktaras vėl katekizmo mokės?
Na ką gi, pažiūrėsim, kas išeis.
Suprantama, mergaitėms menkas juokas:
Svarbu žinot, ar dievobaimingas jaunikis,
Nes tik iš tokio paklusnumo tikis.

FAUSTAS. Argi tau, išgama, suprasti,
Kad ta būtybė, sklidina ištikimybės,
Pilna tikėjimo ir nuoširdžios vilties,
Švenčiausią kančią pasirengus kęsti
Ir begaline savo meile tikis
Išgelbėt mylimą nuo pražūties.

MEFISTOFELIS. Jos pamoka tikrai buvo šauni!

Vaikinas duodasi vedžiojamas už nosies.

FAUSTAS. Nutilk, liepsnos ir mėšlo mišinį!

MEFISTOFELIS. O štai fizionomikoje jos nesuvedžiosi,
Nesąmoningai suvokė, kas aš,
Ir prisikapstė iki tokių subtilybių,
Kad, atpažinus mano genijų, bemaž
Suprato, jog po kauke velnias slypi.
Vadinas, šiąnakt?

FAUSTAS. Tu čia niekuo dėtas! Nyk!

MEFISTOFELIS. Turiu ir aš kuo pasidžiaugti, nesakyk!

[...]

K A T E D R A

Mišios, skamba vargonai ir giedojimas.

GRETCHEN žmonių minioje, už jos – PIKTOJI DVASIA

PIKTOJI DVASIA. Ar taip tu jausdavaisi, Gretchen,

Kai nekalta
Galėdavai stovėti prieš altorių
Ir iš nušiurusios maldaknygės
Maldas šnabždėti,
Kai tau galvelėj vaikiški žaidimai

Su meile Dievui pynėsi perpus!
 O Gretchen!
 Ką tu sau galvoji?
 Kokia kančia tau širdį slegia?
 Meldi pas Dievą amžinos ramybės
 Motušės sielai, dėl tavos kaltės
 Per amžius pasmerktai kentėti?
 Kieno krauju
 Tavasis slenkstis aptaškytas?
 Ir argi niekas tau po širdimi
 Dar nesuvirpa baugiai,
 Ar niekas, pilnas nuojautų, nekrūpčioja tavy?

GRETCHEN. O varge! Varge!

Vis tos pačios mintys,
 Kurių atsikratyti negali,
 Be paliovos tos pačios!

CHORAS. Dies irae, dies illa
 Solvet saeculum in favilla.^{3*}

Vargonų garsai

PIKTOJI DVASIA. Dievo rūstybė ateina!

Gaudžia trimitai!
 Verias kapai!
 Ir tavo siela
 Iš pelenų
 Amžinai kančiai
 Į viršų
 Pakyla!

GRETCHEN. Ak, kur man dėtis?

Rodos, vargonai
 Užėmė kvapą,
 Rodosi, giesmės
 Žemėn gramzdina!

CHORAS. Judex ergo cum sedebit,

Quidquid latet adparebit,
 Nil in hultum remanebit.^{4**}

GRETCHEN. Kaip čia trošku!

Tie piliastrai
 Ir skliautai
 Taip slegia!

³Rūsčią dieną amžiai lemia,
 pelenai palaidos žemę.
 (Lot., vert. tekstas iš Romos katalikų Apeigyno II.)

⁴Soste sėdintis teisėjas,
 Nedorybėms paaiškėjęs,
 Baus, atradęs nusidėjus.
 (Lot., vert. tekstas iš Romos katalikų Apeigyno II.)

Leiskit! Oro!

PIKTOJI DVASIA. Neištrūksi! Nuodėmė ir gėda

Iš paskos lydės.

Šviesos tau? Oro?

Niekas nepadės!

CHORAS. Quid se miser tune dieturus?

Quem patronum rogaturus?

Cum vix justus sit securus.^{5**}

PIKTOJI DVASIA. Palaimintieji savo veidus

Nuo tavęs nugrėžia,

Ir rankos tau ištiest

Nedrišta teisūs.

Vargas tau!

CHORAS. Quid sum miser tune dieturus?

GRETCHEN. Kaimyne! Savo flakonėlį! –

Krenta be sąmonės

[...]

K A L Ė J I M A S

FAUSTAS. *su ryšuliu raktų ir lempa priešais geležines duris*

Koks šiurpas mano širdį varsto niūriai,

Lyg visos žemės kančios būtų išsilieję.

Jinai čia pat, už tų siaubingų mūrų,

Ji, nekalta! Prieš ką ji nusidėjo!

Pirmyn! Ko tu svyrudamas delsi?

Pati mintis pažvelgt į ją baisi?

Mirtis nelaukdama prie jos artėja!

Užčiuopia spyną. Iš vidaus girdisi dainuojant

BALSAS VIDUJE. Mano motina kekšė

Nužudė mane,

Davė tėvui niekšui

Suėsti mane,

Kaulelius seselė

Aukštame kalnely

Giliai pakavojo;

Virtau paukšteliu ir aukštai be kelių

Padangėj lakioj!

⁵ Ką aš, vargšas, jam sakysiu?

Užtarimo ką prašysiu,

Kai save kalnu išvysiu?

(Lot., vert. tekstas iš Romos katalikų Apeigyno II.)

FAUSTAS. *atrankindamas duris*

Ji net nejaučia, kad aš ją girdžiu
Pro šitą kraupų žvangesį grandžių.

Įeina į kambarą

MARGARITA. *gūždamasi ant gulto*

O varge! Tai mirtis ateina! Jie jau čia!

FAUSTAS. *tyliai*

Nurimk! Aš noriu tau išgelbėti gyvybę.

MARGARITA. *puldama prieš jį*

Jei tu žmogus, palengvink man kančias!

FAUSTAS. Tyliau! Tu tik prižadinsi sargybą!

Bando nutraukti grandines ir ją išlaisvinti

MARGARITA. *ant kelių*

Kieno valia tu ateini? Nesuprantu,
Už ką bausmė man krito.
Dar tik vidurnaktis, o tu
Jau čia. Palauk bent ryto,
Juk bausmę tik ryte įvykdyt skirta.

Atsistoja

Aš dar tokia jauna! Tokia jauna.
O jau turiu numirti.
Graži buvau – už tai ir baus mane.
Turėjau draugą – draugo nebeliko.
Nuplėšė žiedlapius ir sutrypė vainiką.
Ar aš nusipelniau žiaurumo tiek?
Nejaugi bergždžios mano raudos ir malda?
Ką aš tau blogo padariau? Pasigailėk!
Juk mes net nesimatėm niekada!

FAUSTAS. O, kas padėtų man išverti jos raudas!

MARGARITA. Aš pasiruošus iš paskos tau sekti,

Tik leisk dar kūdikį pažindyti, prašau.
Man leido pasidžiaugti juo per naktį,
O rytą pagrobė, ir kad man būtų dar skaudžiau,
Visiems jau skelbia, kad tai aš jį nužudžiau,
Ir žmonės apie tai piktus
Dabar dainuoja kupletus,
Bet taip tik pasakoje buvo kažkada,
Ir kuo čia aš esu dėta?

FAUSTAS. *suklupdamas prieš ją*

Aš, mylimoji, čia, prie tavo kojų,
Tave išgelbėsiu nuo gresiančių pavojų.

MARGARITA. *puldama ant kelių greta jo*

Suklupkim abu ir melskim Švenčiausią!
Žvelk! Tenai siaučia

Rūsčiai išėle
 Pragaro vėlės!
 Dvasia piktoji,
 Įnirtusi kraupiai,
 Staugia, kvatoja!

FAUSTAS. *garsiai*

Gretchen! Gretchen!

MARGARITA. *sukludama*

Tai balsas mano draugo!

Ji pašoka. Grandinės nukrenta

Kur jis? Aš jį girdėjau šaukiant.
 Aš išvaduota! Nieks nesukliudys!
 Prie jo peties priglusiu jaukiai,
 Pažvelgsiu tiesiai į akis!
 Jis kviečia Gretchen! Jis ant slenksčio laukia,
 Nors bilda pragaras ir liepsnos kaukia,
 Pro pašaipius balsus šėtono
 Girdžiu jo švelnų, meilų toną.

FAUSTAS. Tai aš!

MARGARITA. Tai tu! Dar pakartok – tu čia!

Apkabindama jį

Tai jis! Kas man dabar kančia!
 Kalėjimo grandinės nebebaisios!
 Tai tu! Tu atėjai manęs išlaisvint!
 Aš jau laisva! –
 Aš vėl regiu gatvelę tykią,
 Kur mudu susitikom pirmą sykį,
 Aš vėl matau tą sodą,
 Kur man ir Martai pasirodei.

FAUSTAS. *nekantraudamas*

Eime greičiau!

MARGARITA. Ak, dar palauki,

Jauku tenai, kur mylimasis laukia.

Glaudžiasi prie jo

FAUSTAS. Greičiau!

Jei nusileisiu tau, tai
 Mums teks labai apgailestauti.

MARGARITA. Tu negali net pabučiuot manęs, brangus?

Juk laiko teprabėgo tiek mažai,
 O tu jau bučinio saldumą pamiršai?
 Man prisiliesti prie tavęs baugu...
 O juk anksčiau – tik vienas žvilgsnis, vienas žodis –
 Ir, rodės, prasiverdavo dangus,
 Užimdavo man kvapą pabučiuotai...

Bučiuok mane!
Arba bučiuosiu aš!

Apkabina jį

O varge! Kokios tavo lūpos
Šaltos!
Kur meilė tavo
Išgaravo?
Kas čia kaltas?

Nusigręžia nuo jo

FAUSTAS. Greičiau, mieloji, paskubam ištrūkt,
O ten jau laukia tūkstančiai aistrų.
Sek iš paskos! Tik to prašau, gerai?

MARGARITA. *atsisukdama į jį*

Nejau čia tu? Argi čia tu tikrai?

FAUSTAS. Tai aš! Eime!

MARGARITA. Ir tu mane vaduoji iš grandinių,

Tu vėl mane glaudi apsikabinęs?
Tu nesišalini manęs – ar tai ne keista? –
Nejaugi nejauti, ką tu rengies išlaisvint?

FAUSTAS. Nakties tamsa jau sklaidosi. Greičiau!

MARGARITA. Aš savo mamą pražudžiau.

Aš savo kūdikį nuskandinau.
Argi ne man jis buvo gimęs ir ne tau?
Ir tau. – Tu čia. Tu čia tikrai esi?
Paduok man ranką. Tai ne klaidės?
Kokia miela ranka. Bet ji sudrėkus.
Greičiau nuplauk ją!
Jaučiu ant tavo rankų kraują.
O Dieve! Ką tu padarei, žiūrėki!
Atgal į makštį kardą!
Tau kalbu.

FAUSTAS. Kas jau praėjo – judinti neverta.

Tu pražudysi mus abu.

MARGARITA. O ne, tu privalai nemirti,

Aš noriu darbą tau paskirti:
Vos tiktai rytas prasiskleis,
Tu pasirūpinsi kapais;
Mamai – geriausioji vieta,
O broliui – visiškai greta,
Man – atokiau, kiek nuošaly,
Tačiau nuo jų ne per toli;
Dukrelę man prie dešinės
Krūties padėk – kas dar galės
Gulėt greta ir švelniai glaustis, –
Ak, koks saldus tai buvo jausmas

Prispaust brangiausią prie šalies! –
 Bet to daugiau patirt nelemta.
 Kažkas tavęs man liepia vengti,
 Baugu tavęs net prisiliest,
 Tačiau tai tu, ir žvilgsnis kaip tada šviesus.

FAUSTAS. Eime, mieloji, taip, tai aš esu.

MARGARITA. O kur?

FAUSTAS. Į laisvę.

MARGARITA. Ten – kapai,

Ten – dvelkiantys mirties kvapai
 Virš amžinos ramybės guolio.
 Ten – ir toliau nė žingsnio. Kurgi tu?
 Tu nueini? Ar aš galiu kartu?

FAUSTAS. Visi keliai laisvi, tik reikia panorėti.

MARGARITA. Kelių nebėr. Ko lieka man tikėtis?

Kur aš pabėgsiu? Jie visur seks įkandin.
 Kaip menka būti elgeta, kuris
 Tik sąžinę nešvarią teturįs
 Pasauly bastosi ir slapstos nuo žmogaus
 Ir laukia, kol jį pagaliau sugaus!

FAUSTAS. Tada lieku aš su tavim.

MARGARITA. Greičiau! Skubėti reikia!

Išgelbėk vargšą savo vaiką!
 Aukštyn palei upokšnij,
 Takeliu,
 Per mišką tiesiai,
 Ten lieptelis,
 Kairėn, ten aptvaras,
 Štai tvenkinys.
 Griebk jį greičiau,
 Dar kapanojas jis!
 Dar laikosi kažkiek!
 Griebk jį! Griebk jį!

FAUSTAS. Atsitokėk!

Tik vienas žingsnis – ir laisva.

MARGARITA. O dar toliau – ten, ties kalva,

Ten sėdi ant akmens mama,
 Net kūną varsto šiurpuliai!
 Ten sėdi ant akmens mama,
 Nulenkus galvą nebyliai,
 Ji nepamoja, nepakviečia, ji užminga,
 Ji amžiams miega, mūsų užmigdyta,
 Kad mūsų džiaugsmui niekad netrukdytų.
 Kur jie dabar, anie laikai laimingi?

FAUSTAS. Jeigu geruoju negaliu išmelsti,

Turėsiu prievarta tave ištraukt.

MARGARITA. Neliesk manęs! Nedrįsk jėga priversti!

Šalin rankas, aš tuoj pradėsiu šaukt!

Lig šiol buvau tau nuolanki per daug.

FAUSTAS. Diena jau aušta. Mylimoji!

MARGARITA. Diena! O taip! Mirties diena čia pat!

Vestuvėms ji turėjo būt skirta!

Neprasitark, kad pas mane tu jau buvai.

Nebėr vainiko.

Viskas jau įvyko.

Ir nors ne šokyje,

Bet mes dar susitiksime būtinai.

Minia skardena, jos riksmas garsėja,

Aikštė ir gatvės apie ją

Pilna žmonių, gaudimas minioje,

Varpai paskelbia nuosprendį teisėjų.

Suveržia man rankas ir staugiant miniai

Mane prie ešafoto tempia.

Ir kardo ašmenys plieniniai

Sužvilga budeliui pakėlus ranką.

Kapų tyla virš žemės tvyro!

FAUSTAS. Geriau negimęs būčiau niekadosi!

MEFISTOFELIS. *pasirodęs tarpdury*

Greičiau! Abudu neišvengsite bėdos!

Kiek galit žaist, mėgindami kantrybę,

Mano žirgai jau pakinkyti trypia.

Diena visai prašvitus.

MARGARITA. Kas ten išniro iš po žemių? Šitas?

Tai jis! Jis! Gink iš čia jį veikiai!

Ko jam šitoj šventykloj reikia?

Manęs!

FAUSTAS. Tu privalai gyventi! Tu gyvensi!

MARGARITA. Tai Dievo teismas! Tegu jis ir teisia.

MEFISTOFELIS. *Faustui*

Ateik! Arba paliksiu jus abu.

MARGARITA. Aš tavo, Tėve! Gailestingas būk!

O, angelai! Šventa minia

Apsupkit ir apginkite mane!

Heinrichai! Man tavęs baisu!

MEFISTOFELIS. Ji pasmerkta!

BALSAS. *Iš aukštybių*

Išgelbėta!

MEFISTOFELIS. *Faustui*

Greičiau! Aš čia esu!

Dingsta su Faustu

BALSAS. *iš apačios, tylantis*

Heinrichai! Heinrichai!

TRAGEDIJOS ANTRA DALIS

PENKTAS VEIKSMAS

R Ū M A I

[...]

MEFISTOFELIS. *Faustui*

Niaurus dairais, rūsti kakta –
 Ir ko? Juk laimė pasiekta.
 Baigei didingą darbą tu,
 Sutaikėi jūrą su krantu;
 Tau reikia vien tik įsigeist,
 Laivai bet kur bures išskleis;
 Iš čia, nuo rūmų šių bet ką
 Gali pasiekt sava ranka.
 Čia savo planą numatei,
 Baraką pirmą pastatei;
 Griovys pirmasis nedrąsus
 Dabar irkluotojų gausus.
 Veikla tavosios išminties
 Viskam čia suteikė vertės.
 Nuo čia...

FAUSTAS. Vėl tas prakeiktas čia!

Iš jo ir smelkias ta kančia.
 Tau, apsukruoliui, savo bėdą
 Vis tiek atversiu vienąkart;
 Nors net prisipažinti gėda,
 Bet negaliu ilgiau ištvirt!
 Tie seniai laikos užsispyrę,
 O aš kentėdamas tveriu;
 Keli medeliai, kur ten styro,
 Užstoja viską, ką turiu.
 Iš ten gerai aplinkui matos,
 Todėl, pakylą pasistatęs,
 Galėčiau nuolatos žvalgytis,
 Kaip plečias mano triūsas didis,
 Norėčiau kada nors išvysti,
 Ką sugeba žmogaus meistrystė,
 Žmogaus dvasia, veiklus jo protas,
 Tautos gerovei pažabotas.
 Žmogus vis kenčia nuo stokos,
 Kurios joks turtas neatstos.
 Tas liepų kvapas su varpais

Bažnyčia dvelkia ir kapais.
 Žmogau, ne viską tu gali –
 Atrodo, lyg kažkas smėly
 Tame išrašė man pirštu.
 Varpelis aidi, aš nirštu.

MEFISTOFELIS. Žmogaus ramybę, sutinku,
 Apkartint pykčiu nesunku.
 Kas tai paneigs? Jautrias ausis
 Net režia šitoks gaudesys.
 Kai tas prakeiktas din-dan-din
 Kasvakar seka įkandin
 Ir lydi nuolatos taku
 Nuo pat krikštynų lig kapų,
 Tai ir būtis kaip sapnas man –
 Nuo vieno din lig kito dan.

FAUSTAS. Užsispyrimas jų baisus
 Man kliudo čia nuo pat pradžios,
 Greit, neištvėręs šios kančios,
 Nebežiūrėsiu, kas teisus.

MEFISTOFELIS. Kas tau galėtų tai uždrausti?
 Seniai galėjai juos iškraustyti.

FAUSTAS. Tad ir iškeldinkit tuoj pat juos! –
 Ūkelį seniams, kaip žinai,
 Aš nužiūrėjau jau seniai.

MEFISTOFELIS. Taip perkelsim į naują vietą –
 Nesusivoks apsižiūrėti;
 Nespėję prievartos pajust,
 Gražioj vietelėj atsibus.

Šaižiai sušvilpia.

Įeina Trejetas.

MEFISTOFELIS. Įvykdykit, kas įsakyta!
 O ryt jums šventė numatyta.

TREJETAS. Jisai prastai sutiko mus,
 Žiūrėsim, koks tas balius bus.

MEFISTOFELIS

AD SPECTATORES

Nutiks ir čia taip, jūsų žiniai,
 Kaip su Naboto vynuogynais. (1KAR 21)

Išeina.

[...]

V I D U R N A K T I S

Įeina keturios ŽILOS MOTERYS.

PIRMOJI. Stoka mano vardas.

ANTROJI. O mano – Skola.

TREČIOJI. Esu Graužatis aš.

KETVIRTOJI. O aš – Nedalia.

TRYS PIRMOSIOS. Ant durų spyna pakabinta prieš mus;

Nelengva prasmukt į turtuolio namus.

STOKA. Aš virsiu šešėliu.

SKOLA. Aš dingsiu išvis.

NEDALIA. Išlepėlio veidas manęs neišvys.

GRAUŽATIS. Negalit – nereikia, įsmuksiu viena,

Juk Graužačiai rakto skylutės gana.

Graužatis dingsta.

STOKA. Na, žilosios sesės, eime atgalios.

SKOLA. Ir ką tu darytum viena be Skolos.

NEDALIA. Kur judvi abi – ir mane pamatys.

VISOS TRYS. Štai debesys kaupias, jau žvaigždės prapuolė!

Antai pažiūrėkit! Iš tolo, iš tolo

Artėja sesulė, artėja - - - - Mirtis.

FAUSTAS. *rūmuose*

Nueina trys, nors keturias mačiau;

Minties gerai nesuvokiau, tačiau

Nugirsti spėjau: žvaigždės, graužatis,

Ir niūrų rimą pabaigoj – mirtis.

Balsai, pilni vaiduokliškos nykos.

Tos šmėklos vis dar seka iš paskos.

Kad taip į šali visą magiją nubloškus,

Kad dingtų skradžiai užkeikimai troškūs,

Kad oriai prieš gamtos jėgas visas

Galėčiau pasijust žmogus esąs.

Juk toks aš ir buvau, kol mirksni gūdų

Pasaulį ir save prakeikt panūdau.

Aure, kiek šmėklų blaškosi aplink,

Tik ir žiūrėk, ant kokios neužmink.

Net jeigu dieną dar pakanka išminties.

Sapnais apraizgo verpalai nakties;

Grįžti smagus pražydyusia lanka,

O kėkštas rėkia; ką jis rėkia? Ne kažką.

Visur vien prietarai, lyg viską iš viršaus

Kažkas nulems, įspės, išpranašaus.

Dėl visko ir bangu, ir įtaru.

Kas girgždina duris? Neįžiūriu.

Išgąstingai

Yra ten kas?

GRAUŽATIS. Taip, jei tiki balsu.

FAUSTAS. Ir kas gi tu esi?

GRAUŽATIS. kažkas esu.

FAUSTAS. Pranyk!

GRAUŽATIS. Aš savo vietoj, šiaip ar taip.

FAUSTAS. *iš pradžių įniršęs, paskui susitvardęs, sau*

Bent sykį be burtazodžių apsieik.

GRAUŽATIS. Jei ausis manęs negirdi,

Teks pabelst tiesiog į širdį;

Vis kita ir ta pati,

Sėju nerimą širdy.

Sausumoj ir vandenynuos

Nesiliauju aš bauginus,

Ir maldauta, ir keikta –

Aš neieškoma greta.

Nejau nesi patyręs graužaties?

FAUSTAS. Man kelyje nebuvo nė kliūties.

Užteko įgeidžio – ir rasdavos auka,

Į nesėkmės numodavau ranka

Ir nesigilindavau į kitų jausmus.

Aš tik geidžiau ir tenkinau geismus,

Ir troškau vėl, taip nežabojama vaga

Gyvenimas ir pralėkė; kadais audringas,

Jis tik dabar ir apdairus, ir išmintingas.

Nedaug šioj žemėj man beliko paslapčių,

Anapus krypta dėmesys minčių:

Kvailys, kas į padanges žvilgsnį gręžia

Ir stengias tvirt sau į save panašų!

Stovėk ant žemės ir aplink apsižiūrėk;

Darbščiam pasaulis kalba tiek ir tiek.

Ką tu toj amžinybėje pametęs?

Naudokis tuo, ką čia esi suradęs.

Taip ir gyvenk; kiek šioj žemėj duota,

Užuot vaiduokliais audrinęs vaizduotę,

Pačioj kelionėj glūdi laimė ir kančia,

Ir nemanyk, kad ta akimirka jau čia.

GRAUŽATIS. Kas paklius į mano pančius,

Tam pasaulis – vienos kančios,

Ryto vakaro nelaukia,

Visą laiką apsiniaukęs,

Viskas klostos kuo puikiausiai,

Tačiau sieloj apsiблаusę,

Ir todėl jo visas lobis

Tarpsta be naudos beglobis.
 Alksta prie nukrauto stalo,
 Niekas įtikt jam nebegali,
 Priedermę ar malonumą
 Vis į kitą dieną stumia
 Ir per amžių neramus
 Graužiasi dėl to, kas bus.

FAUSTAS. Nurimk! Ne ten pataikei, nors galų gale
 Vargu ar rasi, kas nesąmonių klausytų.
 Keliauk šalin! Šita litanija kvaila
 Net ir išminčių greit iš proto išvartytų.

GRAUŽATIS. Ar jis traukiasi, ar grįžta?

Šiaip ar taip, išblėso ryžtas;
 Vidury lygiausio kelio
 Susipinti kojos gali.
 Vis labiau jisai sutrikęs,
 Net akivaizdžiais dalykais
 Abejoja, kvapą gauda,
 Kam jis beatneštų naudą?
 Leisgyvis, bet dar kabinas,
 Mintys painiojas ir pinas.
 Taip nevaldomas ir ritas,
 Siekia vieno, griebias kito,
 Nei paleistas, nei pakartas,
 Dairos pro vokus pramerktus,
 Ir – visur ne savo vietoj –
 Noksta pragarui iš lėto.

FAUSTAS. Nelemtos šmėklos! Tai jų priedermė, matyt,
 Apniaukti žmogiškajai giminei jos būtį;
 Kiekvieną dieną įmanytų išdaryt
 Į gniuždančią ir šlykščią suirutę.
 Duok valią demonams, ir jau po jų padu,
 Sunku nuo jų apsvaigus bus pabusti;
 Bet tavo valdžiai, kad ir kiek galinga tu,
 Aš, Graužatie, nesiruošiu paklusti.

GRAUŽATIS. Taigi patirk, ko ta valdžia verta!
 Prieš nusigrėždama turiu tave nubausti.
 Žmogus šioj žemėj aklas visada,
 Tapk neregium ir tu prieš mirtį, Fauste!

Pūsteli jam į akis.

FAUSTAS. *apakęs*

Naktis juodžiausia ant akių užkrito,
 Tačiau liepsnos viduj juk niekas neužpūs;
 Kas sumanyta, turi būti padaryta;
 Dar Dievo Žodis tebeaidi įsakmus.

Nuo gultų, samdiniai! Petys į petį!
 Įvykdysim ryžtingai, ką numatę.
 Už dalbų, čiupkit kastuvus ir karučius!
 Ir pagal planą! Pelkės pačios neišdžius.
 Už griežtą drausmę ir atkaklų triūsą
 Visi apdovanoti gausiai būsim.
 Tada, kai siekiama tikslų kilnių,
 Pakanka vieno proto tūkstančiui delnų.

DIDELIS KIEMAS PRIEŠ AIS RŪMUS

Fakelai.

MEFISTOFELIS. *kaip darbų prižiūrėtojas, priekyje*

Čionai, čionai! Vikriau, drąsiau!
 Smagiau, lemūrai niūrūs,
 Iš kaulų, saugyslių pusiau
 Sulopytos natūros!

LEMŪRAI. *choru*

Tuoj pat mums darbo duot gali,
 Tačiau kažkas lyg sakė,
 Kad žemės sklypai dideli
 Šiuose kraštuos mums tekę.
 Atsitempėm smailų kuolų,
 Grandinių pamatuoti,
 O ką mums veikt čia, po galų,
 Pamišom – tad parodyk.

MEFISTOFELIS. *Čia išmonės tereiks menkai,*

Ir matas savas rasis:
 Ilgiausias gulsis išilgai,
 Kiti aplink jį kasit.
 Kaip dar tėvai tėvams: gailies,
 Bet pailga duobė gilės.
 Iš rūmų – į ankštus namus,
 Ir tu galų gale ilsies ramus.

LEMŪRAI. *kasa, pašaipiai vaipydamiesi*

Kol jaunas – kupinas jėgų,
 Ir viskas puikiai klojos;
 Kur tik užgroja, ten lekiu,
 Kilnojos pačios kojos.
 Tačiau senatvė nelauktai
 Kupron lazda užtvojo,
 Prie karsto suklupau ir štai
 Jo dangtis prasižiojo!

FAUSTAS. *išeina iš rūmų, graibydamsis durų staktos*

Kaip gera kauptukus girdėti!

Minia darbais mane palaiko,
 Ir žemę su savim sutaiko;
 Banga nedrįs tolyn judėti,
 Kai jūrą pylimas apjuos.

MEFISTOFELIS. *į šoną*

Dar nežinia, ką gero duos
 Tas visas molų, dambų menas.
 Bijau, kad jūros velnias senas,
 Neptūnas, laukia jau puotos.
 Kaip ten bebūtų, greit bus baigta; –
 Stichijos nekantrauja veikti,
 Ir viskas skradžiai nuputos.

FAUSTAS. Ei, prievaizde!

MEFISTOFELIS. Aš čia!

FAUSTAS. Žiūrėk,

Į darbą įkinkyk visas jėgas,
 Nei rimbo, nei pyrago negailėk,
 Mokėk, viliok, ir bausk, jei kas!
 Kiek iškasta tranšėjos, išmatuok
 Ir apie tai kasdien man žinią duok.

MEFISTOFELIS. *pusbalsiu*

Mane kita žinia pasiekt suspėjo,
 Kad kasamas čia kapas, ne tranšėja.

FAUSTAS. Pelkynai, besidriekiantys šlaituos,

Naikina, kas sukurta mūsų;
 Jeigu pavyktų man nusaustint juos,
 Šlovingai vainikuočiau visą triūsą.
 Čia milijonams ainių būtų lemta
 Gal ir ne saugiai, bet laisvai gyventi.
 Laukai, ganyklos, pievos – darbštūs žmonės
 Vis patogiau gyvens naujuosiuos kloniuos,
 O nuo bangų juos saugos dambos tvirtos,
 Narsių, ryžtingų protėvių supiltos.
 Čia, viduje, bus tikras rojaus kraštas,
 O ten tegu sau jūra šniokščia, taškos,
 Ir net jeigu bandys pralaužti angą,
 Bendrų jėgų jai sulaikyt pakanka.
 Su šia mintim pradėtas buvo žygis,
 Tikroji išmintis laikų naujų:
 Tik tas tevertas laisvės ir gyvybės,
 Kuris kas dieną grumiasi dėl jų.
 Taip tarp pavojų, nuolat triūsiant uoliai,
 Čia augs vaikai, gyvens tėvai ir sens senoliai.
 Dėl tikslo šio vertėjo susikauti,
 Stot laisvame krašte su laisva liaudim.

Tada akimirksniui galėčiau tarti:
Sustoki, tu toksai puikus!
Juk mano pėdsakai, įgavę žemėj vertę,
Per amžius laikui nepaklus.
Nujausdamas palaimą tos dienos,
Aš jau dabar tuo mirksniu svaiginuos.

FAUSTAS. *krenta aukštelininkas, LEMŪRAI jį sugriebia ir guldo ant žemės.*

MEFISTOFELIS. Jis nepasotinamas, jam vis nepakanka,

Visur jį vien šešėliai klaidūs lydi;
Net paskutinį mirksnį – tuščią, menką –
Vis tiek mėgino, vargšas, sulaikyti.
Jisai, man priešgyniavęs nuolatos,
Dabar smėly susmukęs, laikui pavaldus.
Sustojo laikrodis! –

CHORAS. Sustojo! Kaip naktis.

Rodyklė krenta.

MEFISTOFELIS. Krenta. Viskas, štai lemtis.

CHORAS. Ir viskas baigta.

MEFISTOFELIS. Baigta! Kvailas žodis.

Juk tikrovėj
Baigtis ir niekis – tobula vienovė?
Ir kas ta amžina kūrinija?
Sukurti tai, kas dings nebūtyje?
„Tai baigta!“ – kas tuo pasakyta?
Tai kaip nebūta, niekas nepakito,
O jei ir būtų būta, tai nekeičia dėsnių.
Tad amžinoji tuštuma man artimesnė.

G U L D Y M A S I K A R S T A

LEMŪRAS. *solo*

Kas niekam tikusius namus
Smėly kastuvais rausė?

LEMŪRAI. *choras*

Svety kanapiniu rūbu,
Tau siūlome geriausiai.

LEMŪRAS. *solo*

Kodėl taip tuščia kambary?
Kur stalas, kėdės, indai?

LEMŪRAI. *choras*

Tai, ką paskolinta turi,
Prisieina sugrąžinti.

MEFISTOFELIS. Vos tik iš kūno spės dvasia išskrieti,

Pakišiu sutartį, krauju rašytą; –
Deja, dabar tiek būdų pramanyta,

Kad net ir velnias lieka kvailio vietoj.
 Senam kely kaipmat prigaus,
 O ir nauji kaskart vingrėja;
 Seniau be vargo pats tvarkiaus,
 Dabar prireikia padėjėjų.
 Visur niekingą nuosmukį jaučiu!
 Nei teisės, nei senųjų papročių,
 Visai nebėr kuo velniui pasikliauti.
 Sulig paskutiniu kvapu vėlė
 Anksčiau išnirdavo nelyg pelė –
 Ir jau laikai tvirtai naguos pagautą.
 Dabar ji delsia, kiek įstengs, tiek bus
 Šlykščiam lavone, yrančiuos jo rūmuos,
 Kol stichijos, kurios ten grumias,
 Gėdingai pagaliau jos neišgrūs.
 O man vis tenka pasiplūkti:
 Kada, kur, kaip ji teiksis sprukti?
 Sena mirtis, ir ta pavargo,
 Laukt pailsti, kol susitvarko.
 Jau, rodos, tą į karstą dėtum, –
 Bet kur tau, ima vėl bruzdėti.

keistai mostaguodamas, tarsi komanduodamas rikiuotei, atlieka buriančius judesius

Gyviau, vikriau, kol prakaitas pasrus,
 Ponaičiai tiesiaragiai, kreivaragiai!
 Ar velnio išperą man ragint?
 Greičiau atvilkit pragaro nasrus.
 Nors, aišku, pagal titulą ir rangą
 Tų pragaro gerklių yra galybės,
 Tačiau galop visi ten pat patenka,
 Tad nesileisime į subtilybes.

Grėsmingi pragaro nasrai prasižioja kairėje.

Štai iltys stirks; pragarmės pražiotos,
 Ugnim pasruvęs varva gomurys,
 Tarytum miestas gelmėje liepsnotų,
 Įženk – ir amžinai tave praris.
 Kabinas nusidėjėliai už sienų,
 Purslai ugniniai tykšta pro dantis,
 Be gailėsčio sutraiško vargšus hiena,
 Atimdama paskutines viltis.
 Visuos kampuos pabaisų aibės lindi,
 Kur dingt, kur pasislėpt neišmanai;
 Žiūrėk, kaip pasmerktieji įbauginti,
 Deja, tai ne apgaulė, ne sapnai.

STORIESIEMS VELNIAMS trumpais, tiesiais ragais

Ei, jūs, pilvoti niekšai rausvažandžiai,
 Riebiai žvilgą nuo rūkstančios sieros!
 Kaip trinkos netašytos, drūtasprandžiai!
 Tykokit, ar tiktai nesužėruos
 Sparnuota Psichė fosforu, sieliūkštė –
 Išplėškit ją iš kirmino bjauraus;
 Uždėsiu savo antspaudą, ir pūkškit
 Su ja verpetan pragaro niūraus.
 Stebėkit apatinę kūno dalį,
 Pilvūzai, nenuleiskite akių;
 Ar tik ne ten jos mėgstama vietelė,
 Tikslių žinių neturime jokių.
 Gal bamboj slėptis sumanys,
 Pro ją ir spruks, turėkit omeny.

PERKARUSIEMS VELNIAMS ilgais, lenktais ragais

Jūs, paikdariai, išstybę ir išdvėse,
 Graibykit orą, kiek kuris galės!
 Rankas atkišę ir nagus ištiesę
 Nepražiopsokit sprunkančios bėglės.
 Senieji rūmai genijui ankšti,
 Jis trokšta kuo greičiau pakilt aukštytyn.

Prakilni šviesa iš viršaus, dešinėje.

DANGIŠKOJI KARIAUNA

Dangaus siųstieji,
 Pulkai skautieji,
 Tuoj čia nusileis:
 Žemės trūnėsiams,
 Nuodėmingiesiems,
 Teikiantys viltį
 Naujai pakilti
 Draugišką šviesą
 Tyliai paskleis.

MEFISTOFELIS. Bjauri šviesa, o tie nedarnūs tonai

Tik erzindami plerpia pratisai;
 Pradžiugintų nebent veidmainių skonį
 Nei vaikiški, nei mergiški balsai.
 Juk sunaikinti žmogiškąją lytį
 Mes patys geidėm prakeiksmu, o čia
 Net gėdingiausia, ką gebėjom sumanyti,
 Sutampa su mintim jų pamaldžia.
 Antai ir jie, šventėivos vinklūs!
 Ne vieną sielą spėję nuviliot,
 Pasinaudodami mūsų šiais ginklais;
 Velniai, tiktai gebą užsimaskuot.

Pralošę užsitrauksim amžiams gėdą;
Budėkite, kad jie nepriartėtų!

ANGELŲ CHORAS. *barstydami rožes*

Liepsną nustelbiančios,
Balzamu dvelkiančios,
Rožės svaiginančios,
Dvasią gaivinančios,
Sklandančios, skraidančios,
Pumpurus skleidžiančios
Kvapo svaigaus.
Purpuras, žalumos
Viską apgaubs;
Miegančiam žadamas
Rojus dangaus.

MEFISTOFELIS. *šėtonams*

Tirtėti pragare – nauja mada?
Lai barsto sau, ko brukatės į šalį?
Juk žinot, vabalai, kur jums vieta!
Nejaugi jie pusnim šitų roželių
Užversti karštus velnius gali;
Tik dvėstelkit – ištirps tuoj pat.
Na, pūskit, pūskite! – Pakanka, baikit!
Neatsilaiko jos prieš jūsų tvaiką.
Gana! Užčiaupkit šnerves ir nasrus,
Taip pūsdami sukelsite gaisrus!
Išties be saiko mėgstat pasismaginti
Žiūrėkit, ten jau skrunda, runda, dega!
Nuodingos ryškios liepsnos taip ir plieskias,
Visi greton, neleiskite joms plėstis!
Išblėso kipšų ryžtas nežabotas,
Vos svetimą žėravimą užuodus!

ANGELŲ CHORAS

O palaimingosios,
Gėlės liepsningosios,
Džiaugsmą dalinančios,
Meile svaiginančios
Širdį žmogaus.
Žodį teisybės
Iš amžinybės
Skleidžia sužibęs
Pulkas dangaus.

MEFISTOFELIS. O prakeikimas! Mulčiai! Gėda!

Kudašių neša susirietę,
Pabrukę uodegas, išbalę,
Strimgalviais virsta pragaran.
Sėkmės! Pirtis jums ne pro šalį!

Matau, vienam teks likti man. –

gindamasis nuo plevenančių rožių

Pranyk, žaltvyksle! Netikra šviesa

Šlykščiais drebučiais težta delnuose.

Ko čia sukies? Tik vargas, kol nugramdai,

Prisvyla kaip pikta smala prie sprando.

ANGELŲ CHORAS

Visko, kas atima

Dvasios ramybę,

Visko, kas svetima,

Atsisakykim.

Prieš galybę jėgų

Mums prireiks pastangų,

Meilė tik mylinčius

Lydi dangun.

MEFISTOFELIS. Net pleška viskas stichija baisia

Galvoj, širdy, kepenyse!

Aršiau nei pragaras liepsnoja.

Tai štai kodėl taip aimanuoja

Įsimylėjęliai, kai persuktais kaklais

Brangiausias seka žvilgsniais atkakliais!

Ir aš toks pat! Kur mano žvilgsnis gviešias?

Esu juk nesutaikomas jų priešas!

Juk, būdavo, tuo reginiu bjauriuos.

Gal svetima kiaurai per odą smelkias?

Tiesiog žaviuosi tais berniūkščiais, vos pažvelgęs;

Kas man neleidžia vėl iškeikti juos? –

Juk jeigu taip apkvailinamas duosies,

Liks kaltint tik save, kvaily.

Žiūriu į juos, nekenčiamuosius,

Tikrai jie man atrodo per mieli!

Man maga, gražuoliukai, sužinoti,

Ar tik Liuciferis ir jums ne giminė?

Išties, aš jus norėčiau išbučiuoti –

Taip žavite ir gundote mane.

Jaučiuosi taip natūraliai, taip jaukiai,

Lyg būčiau matęs jus anksčiau nesyk

Mane tarytum katiną jūs traukiat,

Sulig kiekvienu žvilgsniu puikesni.

Prieikite, nors žvilgsnio aš viliuos!

ANGELAI. Mes čia, kodėl tu traukies atgalios?

Mes jau artėjam, luktelk, kur skubi.

Angelai pasklinda, užimdami visą erdvę.

MEFISTOFELIS. *nustumtas į prosceniumą*

Mus keikiat kaip nelemtą dvasią,
 O patys juk raganiai esat,
 Suvedžioją lytis abi.
 Kas per prakeiktas apsėdimas!
 Ar tik ne meilės šėlas tai?
 Kai visą kūną liepsnos ima,
 Kad sprandas dega, lyg ir nematai.
 Gana plevent viršuj, dailumams kūno
 Nekenktų bent truputis žemiškumo;
 Rimtis jums dera, kas be ko, tačiau
 Bentsyk nusišypsotumėt verčiau;
 Tai būtų man palaima amžina.
 Įsimylėjus, kiek žinau, net būtina
 Kampučiuos lūpų šypsena kuklutė.
 Tu, ilgakoji, man labiausiai patinki,
 Tik ilgaskvernio išraiška nyki
 Kiek geismingesnė juk galėtų būti!
 Ir deramo nuogumo kiek per maža,
 Nors marškinius šiek tiek prasegtum švelniai –
 Nususuka – tačiau ir nusigręžę –
 Net pernelyg patrauklūs šitie šelmiai!

ANGELŲ CHORAS

Meilės skaistybėj
 Liepsnos apsvaigę!
 Save prakeikę
 Gyja teisybėj;
 Džiugiai iš blogio
 Išsivaduo kim,
 Vienyje visko
 Laimė sutvisko.

MEFISTOFELIS. *susizgribęs*

Kas gi čia man! – lyg Jobas, vienos votys
 Ant viso kūno, net pats sau gūdus,
 Tačiau sykiu triumfuoju išdidus,
 Dar neišpuvęs giminės vidus;
 Išsaugotas taurusis velnio protas,
 Ta meilės šmėkla limpa tik prie odos;
 Sugruzdą pelenais tos liepsnos klaikios,
 Ir aš, kaip dera, jus visus sykiu prakeikiu!

ANGELŲ CHORAS

Šventos žarijos!
 Tas, kam jos žėri,
 Jaučiasi gėrį
 Laimės įgijęs.
 Kilkim aukščiausiai,
 Lai dausose

Oru tyriausiu
Džiaugias dvasia!

Jie kyla, sykiu nusinešdami nemirtingą Fausto esybę

MEFISTOFELIS. *dairydamasis aplink*

Bet kas čia?.. Vienas saugau duobę,
O geltonsnapių armija gausi
Pranyko, išsiboginus ir grobį;
Tai štai ko naršė jie šitam rūsy!
Toks turtas! Juk niekšybė nematyta:
Kilniausią sielą, velniui užstatytą,
Jie nušvilpė ir dingo debesy.
Kas mano nuostolius atlygins?
Ir kam aš pasiskųst galiu?
To ir nusipelniau, žioplys nevykęs,
Senatvėj likęs visišku kvailiu.
Į tokį paiką turgų veltis!
Tiek sąnaudų, baisu! – ir tiek naudos;
Kam būtų šovę, kad dervuotas velnias
Niekingam geismui taip aistringai atsiduos.
Ir jei jau velnias – suktas, išbandytas –
Naiviausiam žygiui pasiryžta,
Tokios kvailybės užvaldyto
Net ir negaila, kad prakištų.

K A L N Ū T A R P E K L I A I , M I Š K A S , L A U K A S
D Y K R A

ŠVENTIEJI ANACHORETAI išsibarstę kalno šlaituose ir įsitaisę viršum bedugnių.

CHORAS ir AIDAS

Ošia tankmė tiršta,
Svyra uolų našta,
Gumbais šaknų kietais
Ropščias ūgliai šlaitais.
Tykšta bangon banga,
Dunkso olos anga.
Liūtų būrys romus
Vaikšto aplinkui mus,
Gerbia palaimintas
Meilės vietas šventas.

PATER ECSTATICUS. *plevendamas aukštyn ir žemyn*

Liepsnos neblėstančios
Meilės ugnies skaisčios,
Dėkit širdies žaizdre
Dieviškąja aistra,

Perverkit strėlėmis,
 Persmelkit ietimis,
 Traiškykit kuokomis,
 Pliekskit žaibuodamos!
 Žus visa laikina,
 Liks, kas sutaikina,
 Lai amžinai spindės
 Meilė šviesa žvaigždės.

PATER PROFUNDUS. *Gelmių sferoje*

Uolų tarpekliai man po kojų
 Didingai veriasi, greta
 Šimtai upokšnių žaižaruoja
 Ir virsta šniokščiančia puta,
 Pakludami instinkto valiai
 Kamienai tiesiasi tvirtai,
 Juos gaubia meilė visagalė,
 Kuri sukūrė visa tai.

Tegu aplink pašėlę švokščia
 Ir girios, ir uola tvirta,
 Lai apačion putoja, šniokščia
 Srautai, į prarajas krintą
 Ir skubantys drėkinti klonį;
 Žaibai sublyksi, ir audra
 Išsklaido tvaiką nemalonų,
 Nuodingai tvyrantį ore;
 Jie meilės pranašai, jie skelbia
 Kūrybos amžinas galias.
 Uždekit mano sielos gelmę,
 Kur speigas, dvasią man geliąs,
 Slopius jausmus sukaustęs lamdo
 Nelaisvėj kūniškos erdvės.
 O Viešpatie! Mintis sutramdyk
 Ir širdį trokštančią nušviesk.

PATER SERAPHICUS. *Vidurinėje sferoje*

Koks ten ryto debesėlis
 Išsidraikęs virš pušų?
 Regis, į jaunučių sielų
 Lengvą pulką panašu.

PALAIMINTŲJŲ KŪDIKIŲ CHORAS

Kas mes esam, kur mes skriejam,
 Pasakyki, tėve, mums.
 Mūsų žvilgsniai laimingieji
 Niekados nesusidrums.

PATER SERAPHICUS

Gimę saulei nusileidus,
 Prarasti išsyk tėvam,
 Vos tik sielai prasiskleidus,
 Atitekot angelam.
 Mylinčią pajutę širdį,
 Skriskite artyn, kviečiu;
 Jūs nespėjote patirti,
 Laimėi, žemiškų kančių.
 Skriekit į akis manąsias
 Ir pažvelkit pro vyzdžius,
 Teišvysta jūsų dvasios
 Šiuos kraštovaizdžius skaisčius.

įsileidžia juos savin

Regit – medžiai gniaužia uolą,
 Krioklio perrėžtą pusiau,
 Ir vanduo nuo skardžio puola,
 Kelią trumpindamas sau.

PALAIMINTIEJI KŪDIKIAI. *iš vidaus*

Vaizdas reginio puikaus to
 Prakilnus, bet per niūrus,
 Šiurpulys ir baimė kausto;
 Leisk atgal, gerasis, mus.

PATER SERAPHICUS

Kilkit į dangaus aukštybes,
 Aukit nuolatos dvasia,
 Lai ji ryžto ir stiprybės
 Pildos Dievo akyse.
 Juk tikrasis dvasių maistas
 Apipintas spinduliais
 Amžinosios meilės vaizdas,
 Kur palaimoj atsiskleis.

PALAIMINTŪJŲ KŪDIKIŲ CHORAS. *sukdamas apie aukščiausių viršūnę*

Rankas ištiesim
 Vienas kitam ratu,
 Lai kyla giesmės,
 Pilnos jausmų šventų;
 Dieviškai tiesai
 Dvasioj pakluse,
 Greitai regėsime
 Šlovintą mūsų.

ANGELAI. *plevendami aukščiausioj atmosferoj, nešdami nemirtingąjį FAUSTO esybę*

Išgelbėtos taurios sielos
 Piktybė nepaglemžė,

>Kas siekė, stengės nuolatos,
 Bus išganytas amžiams. <
 Jei jam ir meilė nemari
 Aukštybių pažadėta,
 Džiaugsmingam angelų būry
 Jis ras garbingą vietą.

JAUNESNIEJI ANGELAI

Skaisčios rožės, kur byrėjo
 Atgailautojoms iš rankų,
 Nugalėti mums padėjo,
 Atkovoti lobį brangų,
 Kilnią užduotį atlikti.
 Kepurnėjos dvasios pikto,
 Spruko kipšai nusimineę.
 Vietoj pragaro kankynės
 Meilės sopulius pažino;
 Pats šėtonas pagrindinis
 Prieš kančias neatsilaikė.
 Džiūgaukime juos įveikę!

TOBULESNIEJI ANGELAI

Nemielas teko nešulys
 Likučiai marūs,
 Net jeigu asbestu pavirs,
 Jie liks nešvarūs.
 Dvasia sava galia
 Pradus susaisto,
 Ne angelų valia
 Kaip nors pakeisti
 Dvilypės prigimties
 Vienovę tvirtą,
 Tik meilė sugėbės
 Juodu išskirti.

JAUNESNIEJI ANGELAI

Viršum uolų stačių
 Lyg rūko masės
 Sukas ratu plačiu
 Kylančios dvasios.
 Sklaidos migla lėtai
 Palaimintųjų tai
 Kūdikių minios,
 Jau nebesiejamos
 Žemės saitų,
 Skraido, gaivinas
 Giedru žydėjimu
 Sferų aukštų.
 Lai dvasią naująją

Malonėj saugoja
Džiaugsmas skliautų.

PALAIMINTIEJI KŪDIKIAI.

Džiugiai sutinkam jį
Priimt tarp mūsų, tas
Kokonas tinkamas
Angelų užstatas,
Plaikstos jį dengusių
Pūkų likučiai,
Jis pasirengęs jau
Dangiškai būčiai.

DOKTOR MARIANUS. *aukščiausioje, tyriausioje celėj*

Akis čia reginiai
Ir dvasią peni,
Štai moterys švelniai
Aukštyn plevena,
Supdamos lydi čia
Amžinai šlovei
Žvaigždynais švytinčią
Dangaus valdovę.
susižavėjęs
Karaliene tu būties,
Nesiliauji šviesti!
Leisk prie tavo paslapties
Šydo prisiliesti.
Neatstumk švelnia rimtim
Plakančios krūtinės,
Besigėrinčios tavim
Spindesy mėlynės.

Ryžtui įkvepianti mus,
Teikianti mums viltį,
Tu liepsnojančius geismus
Beregint nutildai.
Dieviškos kilmės verta
Motina Mergele,
Karaliene, mums skirta,
Laimink mūsų kelią.
Lengvai apgaubę
Lyg debesėlis,
Priešais ją klaupia
Atgailai vėlės,
Ir prie jos kojų,
Baigę klajones,
Meldžia malonės.
Tu, skaisčiausia Motina,

Gailestį parodai,
Žemėj suvedžiotoji
Ras tavy paguodą.

Ak, girdėjus daug esi
Jų bejėgių skundų:
Kaip pati sutraukysi
Grandines pagundų?
Kaip slidžiam vingriam kely
Nepaslyst pakalnėn,
Jeigu šypsena meili
Pavilioja švelniai?

Priešais atplevena MATER GLORIOSA

ATGAILAUTOJŲ CHORAS

Amžinos valdos
Tik tau priklauso,
Išgirk mūs malda,
Nelygstamiausia,
Gailestingiausia!

MAGNA PECCATRIX (LK7, 36)

Vardan meilės, kai aš kojas
Tavo sūnui, nusidėjus,
Ašarų balzamu ploviau,
Besišaipant fariziejams;

Vardan indo, kuris gausiai
Kvepiančiais aliejais srūna,
Vardan garbanų, švelniausiai
Šluosčiusių jo šventą kūną –

MULIER SAMARITANA (JN 4)

Vardan šulinio, kur andai
Abraomas bandą girdė,
Vardan kibiro, kur šventos
Lūpos palietė suskirdę;
Vardan tyrojo šaltinio,
Kuris čia įgavęs pradžių
Amžiais gydo ir gaivina
Šių pasaulių erdvę plačią

MARIA AEGIPTIACA (ACTA SANCTORUM)

Vardan švento kapo vietos,
Kur gulėta Atpirkėjo,
Vardan rankos, kur palietus
Prie tų vartų suturėjo;
Vardan atgailos dykynėj
Keturiasdešimtį metų,

Vardan žodžių paskutinių,
Kur smėly įbrėžtus radot

TRISE. Tu pačios nuodėmingiausios

Nusidėjėlės nevengi,
Ir jos atgailą išklausius
Pakylėji į padanges,
Lai ir šitą sielą tyrą
Tavo gailestis pagydo,
Kur tik syki, nepatyrus,
Užsimiršusi suklydo.

UNA POENITENTIUM. *kadaise vadinta Gretchen.*

šliedamasi prie jų

O nušvieski,
Spindulingiausioji,
Gailestingiausioji,
Brangiausių mano veidu skaisčiu.
Andai mylėtą
Ir apgailėtą
Vėl aš jaučiu.

PALAIMINTIEJI KŪDIKIAI. *artinasi sukdamiesi ratu*

Stotu pranoksta jis
Kiekvieną mūsų.
Tačiau ne veltui vis
Garbingai triūsiam.
Gyvų žmonių būties
Pažint nespėjom,
Todėl jo patirties
Neleisim vėjais.

VIENA IŠ ATGAILAUTOJŲ, *kadaise vadinta Gretchen*

Apsuptyje kilniųjų dvasių,
Tarp šių būtybių tobulų
Jis dar vargu ar jaučias drąsiai
Ir lygus svitai angelų.
Štai! Žemės pančiai nebesaisto,
Seni apvalkalai nukris,
Ir gaubiamas tik oro skraistės
Jaunystėn grįžęs žengia jis.
Leisk jį globot ir palydėti,
Jį akina skaisti gaiva.

MATER GLORIOSA

Aukštesnės sferos laukia, lėkim!
Jis seks, nujausdamas tave.

DOCTOR MARIANUS. *sukniubęs mehdamasis*

Kelkite akis aukštyn,
Sielos nuodėmingos,

Palaimingoje lemtų
Džiūgaukit dėkingos.
Lai visa prasmė darbų
Bus skirta tau vienai;
Motina, Mergele, Tu
Mūsų Karaliene!

CHORUS MYSTICUS

Tai, ką laikas paniekina
Tiktai alegorija;
Visa, kas nepasiekiamo,
Čia virs istorija;
Tai, kas neaprašoma,
Čia tampa darnu;
Moteriškumas amžinas
Mums suteikia sparnus.

F I N I S

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas

XIX a. literatūra.

Romantizmas.

Realizmas

XIX a. literatūra. Romantizmas. Realizmas

XIX amžius – modernizacijos¹, pramoninės revoliucijos, imperijų klestėjimo, modernių tautų formavosi, visuomeninių judėjimų amžius – Lietuvoje prasidėjo politine Abiejų Tautų Respublikos griūtimi. Per trečiąjį Respublikos padalijimą 1795 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija buvo aneksuota Rusijos imperijos. Lietuvos visuomenė tai patyrė kaip didelį sukrėtimą, taikliai apibūdintą LDK poeto Juozapo Moreliovskio (1777–1845) lenkų kalba tais metais parašytose „Raudose“: „Lenkas šiandien jau be lenkiškumo, lietuvis – be lietuviškumo“. Vėliau tokią jauseną su karčiu žemaitišku humoru išsakė XIX a. pr. lietuvių poetas, istorikas ir kalbininkas mėgėjas Dionizas Poška (1764–1830): „Norint lenkiškai šokinėti moku, / Bet jau dabarčion ir kazoką² šoku“.

Per visą XIX – carinės prievartos – amžių Lietuvos visuomenė ieškojo būdų, kaip, praradus valstybę, išlikti tauta. Abiejų Tautų Respublika, anot Česlovo Milošo, išnyko iš žemėlapių, bet neišnyko iš jos piliečių atminties. Keliskart siekta prarastą valstybę atkurti pasipriešinimo ir išsivadavimo kovose. Jos supurtydavo Lietuvos ir Lenkijos visuomenę kas du tris dešimtmečius, kaskart, kai tik užaugdavo nauja karta, pajėgi atlikti tėvynės gynimo pareigą, perduodamą tėvų ir senelių nuo Tado Kosciuškos sukilimo 1794-aisiais. Buvę Respublikos piliečiai XIX a. pradžioje valstybingumo atkūrimo viltis siejo su Prancūzijos imperatoriumi Napoleonu, dalyvavo nesėkmingame Prancūzijos–Rusijos kare 1812 m. kaip Napoleono kariai. Atkurti buvusią Respubliką siekta Lietuvos ir Lenkijos sukilimuose prieš Rusijos imperiją 1830–1831 ir 1863 m. Nelaisvame krašte literatūra tapo svarbi patriotinių, rezistencinių ir revoliucinių nuostatų reiškėja bei skleidėja. Žymus lenkų Romantizmo poetas, VU absolventas Julius Slovackis (1809–1849) užaugęs Vilniuje, 1830–1831 m. sukilimo metu sukurtoje „Lietuvių legionų giesmėje“ perteikė šios kovos entuziazmą: „Lietuva gyva! Lietuva gyva! / Saulė jai šlove suspindo, / Tiek širdžių Lietuvai plaka, / Tiek širdžių jau plakti nustojo. / [...] Mes už jas keršijom kardu, / Ir laisva mintim, ir laisva daina. / Sudreba priešai, – / Rūsti ta daina, / Tas žemaičių rago garsas.“

Lietuvių poetas, 1863 m. kovų dalyvis Andrius Vištelis-Lietuvis sukilėlių dainoje „Maršas Lietuvos“ raiškiai išsakė per kelias kartas perduodamą patriotinį ryžtą ir buvusios Respublikos tautų solidarumą išsivadavimo kovoje:

Gana, broliai, mums miegoti
Ant kapų motinos!
Nėr ko ilgai nei dūmoti,
Nosis pakabinus –

Marš, marš, vajaaninkai [kovotojai],
Į svotbą [vestuves] kruviną,
Marš, Lietuvos mūčelninkai [kankiniai],
Prikelti motiną!

¹ Kultūros istorijoje – tai laikotarpis, kai Europos visuomenėse susiformuoja racionalus, savarankiškas asmuo, imama vertinti ir pripažinti jo poreikius, siekiama visiems žmonėms lygių teisių, nyksta luomų skirtumai ir visuotiniai religiniai įsitikinimai.

² Kazokas – rusų liaudies šokis.

[...]

Kaip suvienysim karūnas
Lietuvos su Lenkų,
Užuš strielbos [šautuvai] kaip Perkūnas
Iš mūs smarkių rankų.

Marš, marš, lietuvninkai,
Marš, lenkai, žemaitai,
Marš ir gudų vajauninkai,
Visi drauge, greitai!

[...]

Būsime kaip pratėviai mūsų
Visam sviete slauni [pasauly garsūs],
Tiktai būkim, prašau jūsų,
Drąsūs ir vajauni [karingi].

Marš, marš jų takeliais
Ir kaip jie be baimės,
Bėgs tironai visais keliais,
Ir išnyks nelaimės.

Išlikti tauta be valstybės šiame amžiuje siekta ir kitu būdu – Rusijos imperijoje išlaikant iš Lietuvos ir Lenkijos valstybės paveldėtą kultūrinį savitumą. Kelis šimtmečius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai bajorai, kilę iš lietuvių, gudų, lenkų etninių bendrijų, suvokė save esant lietuvius valstybine prasme. Tradiciškai jų lietuviškoji tautybė sutapo su pilietybe, su Lietuvos valstybės steigimo, kūrimo, gynimo istorija, taigi jie save laikė *pilietine* Lietuvos tauta. Šią tautą jungė Lietuvos Statuto įtvirtintos teisės, laisvės ir pareigos, o Lietuvos istorija įvairiakalbiams piliečiams suteikė bendros kilmės (iš Palemono ir jo bendražygių), bendros praeities pasakojimą, atkleidžiantį vienijančias vertybes ir idėjas. Dėl to dar XIX a. viduryje lietuvis apibūdinamas kaip tas, kuris „myli laisvę ir laikosi Statuto“. Tad lietuvių pilietinės tautos tapatybę pagrindė du svarbiausi tekstai lotynų ir lenkų kalbomis – Lietuvos Statutas ir Lietuvos istorija (XVI–XVII a. parašyta Motiejaus Strijkovskio ir Alberto Vijūko-Kojalavičiaus).

Žlugus valstybei, buvimas lietuviu valstybine, pilietine prasme neišnyko, bet prarado atramą. Lietuvos visuomenė tautinį atskirumą Rusijos imperijoje siekė įtvirtinti, rūpindamasi savo kultūros tradicijų palaikymu ir plėtojimu. Nebevienijama bendros valstybės, per XIX a. buvusi Lietuvos Kunigaikštystės bendrija ėmė skaidytis į skirtingas modernias lietuvių, lenkų, baltarusių tautas. Veikiant Romantizmo idėjoms, tautinė tapatybė vis labiau buvo siejama su etnine kilme ir gimtąja kalba. Tačiau iki pat amžiaus pabaigos išliko daugiau ar mažiau gyvybingas iš istorinės Lietuvos paveldėtas bendrumas, kurį labiausiai išreiškė domėjimasis Lietuvos istorija, prisirišimas prie savo krašto, prie savitos, ypač bajorų, buvusių Lietuvos piliečių, kultūros, papročių, per kelis šimtmečius šiame luome įsitvirtinusios savitos Lietuvos lenkų kalbos.

Didelis vaidmuo išreiškiant ir įtvirtinant lietuvių kultūrinį atskirumą – ir tradiciniu istorinio pilietiškumo, ir modernaus etninio tapatumo požiūriu – teko grožinei literatūrai. XIX a. Lietuvoje ji buvo kuriama keliomis kalbomis – lenkų, lietuvių, gudų. Iki pat amžiaus pabaigos lietuviškoji literatūra plėtojosi neatsiejamai nuo lenkiškosios Lietuvos literatūros, be to, – dvikalbystės aplinkoje. Lietuvių rašytojai ir skaitytojai lenkiškąją Lietuvos literatūrą suvokė kaip bendros LDK kultūros tradicijos tęsinį, laikė ją sava, parašyta kita, bet ne svetima, jų pačių mokėta ir vartota lenkų kalba. Juk iki pat Maironio visi XIX a. lietuvių rašytojai buvo dvikalbiai, ilgainiui ir trikalbiai, be gimtosios, mokėję lenkų – vieną svarbių Lietuvos kultūros kalbų – bei rusų – valstybinę Rusijos imperijos kalbą. Lietuviškąją ir lenkiškąją Lietuvos literatūrą jungė pilietinės LDK tradicijos, Lietuvos–Lenkijos bendra istorinė praeitis. Lietuvių tautinio atskirumo siekis, savarankiškos literatūros tradicijos kontūrai galutinai išryškėjo amžiaus pabaigoje, prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui. Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos, Maironio ir kitų tautinio atgimimo veikėjų darbai bei kūryba padėjo pagrindus modernios lietuvių tautos ir nepriklausomos tautinės valstybės formavimuisi.

Vilniaus universiteto epocha (1803–1832). Apšvietos ir Romantizmo sankirtos

Apšvietos epochoje Lietuvos ir Lenkijos Respublikos piliečiai suvokė, koks svarbus yra švietimo ir mokslo vaidmuo, ugdant jaunuomenės pilietiškumą, puoselėjant tautos kūrybines galias. 1773 m. Tautos edukacinės komisijos iškeltas uždavinys – „pasitelkus viešąjį švietimą sukurti tautą“ – tapo ypač aktualus XIX a. politinės nelaisvės sąlygomis. Sunaikinus valstybę, kultūros tradicijų tęstinumas buvo išlaikytas švietimo ir mokslo srityje. Jos centru XIX a. pradžioje tapo Vilniaus universitetas. 1803 m. caro Aleksandro I įsaku jis buvo pertvarkytas į Vilniaus imperatoriškąjį universitetą, laikantis Edukacinės komisijos pradėtos reformos principų. Universitetas kuravo Vilniaus švietimo apygardos mokyklų tinklą, jo įtaka apėmė visą buvusios Respublikos teritoriją, prijungtą prie Rusijos imperijos – Lietuvą, Gudiją, Ukrainą.

Vilniaus universiteto vadovybė siekė, kad mokslas ir studijos būtų tarptautinio lygio, atitiktų krašto visuomenės kultūrinius, ekonominius poreikius. Šiuos ambicingus tikslus padėjo įgyvendinti Vilniaus švietimo apygardos globėjas 1803–1824 m. Adomas Jurgis Čartoriskis (1770–1861) – Lietuvos didikas, artimas caro Aleksandro I bičiulis, kurį laiką ėjęs Rusijos imperijos užsienio reikalų ministro pareigas. Jo iniciatyva Lietuvos aukštojoje mokykloje buvo diegiama Europos mokslo žinių pažanga, skatinama plėsti krašto kultūrą. Universitetas sutraukė nemažai žymių mokslininkų iš buvusios Respublikos ir Europos akademinio elito ir XIX a. pradžioje tapo ne tik seniausia, bet ir didžiausia aukštąja mokykla visoje Rusijos imperijoje. Universitete „palaimintu dėl mokslų laiku“, kaip rašė vienas jo studentų žemaitis Simonas Stanevičius, dėstė žymus klasikinės filologijos profesorius Gotfrydas Ernestas Grodekas (1762–1825), Europoje žinomas austrų medikas Juozapas Frankas (1771–1842), iškilus lenkų matematikas, astronomas, filosofas Jonas Sniadeckis (1756–1830), jo brolis chemikas, gydytojas Andrius Sniadeckis (1768–1838), populiarus lenkų istorikas Jokimas Lelevelis (1786–1861).

Draugijų veikla

Vilniaus universitetas XIX a. pradžioje skleidė Apšvietos idėjas Lietuvoje, skatino įsipareigojimo viešai veiklai, visuomenės gėriui nuostatas. Pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais Lietuvoje, ypač Vilniuje, vyko intensyvus draugijų gyvenimas. Dalyvavimas jose, asmeninė atsakomybė už visuomenės gerovę buvo laikoma svarbia patriotine veikla carų valdžios metais. Draugijose aktyviai dalyvavo Vilniaus akademinė bendruomenė, profesinė krašto inteligentija, šviesesni bajorai. Apšvietos amžiuje išsiplėtė visoje Europoje ir Rusijoje suklestėjusios masonų draugijos tinklas. Masonai, arba laisvieji mūrininkai, – tarptautinis judėjimas, kurio nariai siekė dvasinio asmens tobulėjimo, skirtingų religijų, tautybių, pažiūrų žmonių brolybės bei solidarumo. Masonai jungėsi į daugiau ar mažiau slaptas grupes – ložes. Iki 1822 m., kai caras Aleksandras I Rusijoje uždraudė masonų draugijas, Lietuvoje buvo kelios dešimtys ložių, kurios vienijo apie 700 narių. Įtakinga Lietuvos masonų ložė, veikusi Vilniuje – „Uolusis lietuvis“, kuriai vadovavo Mykolas Riomeris (būsimojo XX a. VDU rektorius, taip pat masono, prosenelis). Masonai aktyviai užsiėmė labdaringa veikla, teikė paramą neturtingiems studentams, siūsdavo gabius jaunuolius studijuoti į užsienį. Kadangi masonų ložėms priklausė daugelis VU profesorių, šios draugijos nariai rūpinosi ir mokslo idėjų praktiniu diegimu visuomenės gyvenime, laikydami Apšvietos epochai būdingos nuostatos sieti mokslą ir praktiką. Ypač tuo pasižymėjo moderniai reformuota ložė „Uolusis lietuvis“, kurioje atsisakyta slaptų ritualų. Užtuot jų paisyti, buvo svarstomi visuomenės praktinio, ekonominio gyvenimo tobulinimo klausimai (pvz., pigesnė popieriaus gamyba, nauji audinių pluošto apdirbimo būdai, naujos maisto gamybos technologijos). Šios ložės nariai susisiekė su Vokietijos gelumbės fabrikantais, derėjosi dėl galimybės jiems atvykti į Lietuvą, rūpinosi išvalyti Neris vagą nuo laivybai trukdančių akmenų ir t. t. Reikšminga, kad Lietuvos masonai prabilo apie baudžiamos panaikinimo būtinybę.

Masonams, Apšvietos idėjų šalininkams, rūpėjo keisti visuomenės papročius – pralaužti krašto piliečių, ypač tradicinių bajorų kultūrinį uždaramą, luominius prietarus. Siekdami veikti viešąją nuomonę, Vilniaus masonai ir liberalioji inteligentija 1817 m. Vilniuje įkūrė ironiškai pavadintą „Nenaudėlių“ draugiją, kuri kandžiai kritikavo visuomenę. „Nenaudėliams“ priklausė nemažai VU narių (bibliotekos darbuotojas, didelę įtaką akademinėje bendruomenėje turėjęs K. Kontrimas, medicinos profesorius J. Šimkevičius, poetikos ir retorikos profesorius L. Borovskis, chemijos profesorius A. Sniadeckis ir kt.). Draugija iki jos uždarymo 1822 m. leido didžiulio populiarumo sulaukusį satyrinį laikraštį *Gatvės žinios*. Čia „Nenaudėliai“, prisidengę pseudonimais iš lietuvių mitologijos, aštriose satyrose pliekė tokias bajorų ydas, kaip nežmoniškas valstiečių išnaudojimas, kūno bausmių taikymas (garsus siužetas apie naują „išradimą“ – mašiną valstiečiams plakti), išlaidavimas, tamsumas (siužetas apie vieno piliečio biblioteką, kurioje mėgstamiausia šeimininko lektūra – „paryžietiško įrišimo“ daugiatomė enciklopedija, sudaryta iš tuščių puslapių), prietarumas, lengvatikystė (kritikuotas gydymasis pas anuomet išgarsėjusį liaudies žiniuonį Antosėlį), kyšininkavimas, galiausiai bajorijoje įsišaknijusi girtuoklystė.

Gatvės žinių satyrinę kritiką galima suvokti kaip amžiaus pabaigos Vinco Kudirkos lietuviškų satyrų laikraštyje *Varpas* analogą. 1818 m. publikuotas vieno iš „Nenaudėlių“,

masono, gydytojo Jokūbo Šimkevičiaus (1775–1818) *Veikalas apie girtuoklystę* skleidė idėjas, vėliau išplėtotas vyskupo Motiejaus Valančiaus 1858 m. suorganizuotame Blaivybės sąjūdyje. Literatūros istorijos požiūriu „Nenaudėlių“ satyra buvo originalus vėlyvosios Apšvietos reiškinytis Lietuvoje. Skaitytojams ilgam įsiminė populiarius Šimkevičiaus sukurtas satyrinis personažas – bajoras ant ližės, kuris nematomas keliauja po kraštą ir slapta stebi kraštiečių papročius, o paskui apie juos kuria satyrines kronikas. Kitas ryškus *Gatvės žinių* personažas – A. Sniadeckio satyrų „dykūnas filosofas“, keliaujantis po Vilniaus gatves, stebintis miesto gyvenimą. Tai pirmasis Lietuvos literatūroje miesto vaikštinėtojas, klajūnas (pranc. *flâneur*), – personažas, kurį prancūzų modernistas poeto Šarlis Bodleras (1821–1867) nuo XIX a. vidurio išpopuliarino moderniojoje miestiškoje Europos kultūroje.

Kultūrinė-tautinė savivoka

Lietuvos visuomenei priėmus epochos iššūkį išlikti tauta be valstybės, išsiskyrė jos kultūrinės orientacijos – t. y. supratimas, kokia tauta turi tapti valstybinį „lietuviškumą“ praradę lietuviai. Tai aiškiai matyti ir „Nenaudėlių“ veikloje. Dalis jų (iš Žemaitijos kilęs J. Šimkevičius, savo pažiūromis jam artimas lietuviškų šaknų turėjęs K. Kontrimas) rėmėsi vietine Lietuvos kultūros tradicija. Dėl to Kazimiero Kontrimo iniciatyva „Nenaudėlių“ draugijos nariai turėjo pasirinkti slapyvardį iš lietuvių mitologijos ir įsipareigoti moksliskai ištirti pasirinktą dievybę, taip padėti pamatus lietuvių mitotyrai. Lietuvių mitologija neabejotinai turėjo sutvirtinti lietuviškosios tapatybės, reiškiamos skirtingomis kalbomis, pagrindus. Tokį vaidmenį lietuvių mitologijos medžiaga atliko vėliau, plačiai panaudota Lietuvos lenkiškoje Romantizmo literatūroje. Pažymėtina, kad K. Kontrimas buvo ir Lietuvių kalbos katedros steigimo VU iniciatorius (1822 m. parengto projekto nepriėmė VU vadovybė). O kita dalis inteligentijos, kaip, pavyzdžiui, iš Lenkijos atvykęs chemijos profesorius A. Sniadeckis, istorikas Mykolas Balinskis, kilęs nuo Gudijos, – orientavosi į kosmopolitinius Apšvietos idealus ir save siejo su bendra unijinės valstybės lenkų kultūra, galinčia integruoti ir lietuvių, ir gudų bendrijas į lenkų tautą. Taigi Lietuvos bajorų nuostatos buvo skirtingos. Dalis jų XIX a. pradžioje suvokė save kaip lenkiškos kultūros lietuvius, turinčius bendrų politinių siekių su Lenkija. Dalis – jau kaip lenkus. Dar kita dalis ėmė vis labiau įsisąmoninti savo etninės lietuviškos kilmės ir lietuvių kalbos reikšmę (tokie buvo žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjai). Vis dėlto iki pat amžiaus pabaigos buvo jaučiamas kultūrinis skirtumas tarp lenkiškai kalbančių Lietuvos ir Lenkijos gyventojų. Jis apaugo stereotipais, „lietuvių“ ir „kroniažų“ (buv. Lenkijos karalystės gyventojų) savybės tapo populiariu literatūriniu motyvu. Šis motyvas pasirodo, pavyzdžiui, ir 1922 m. Šatrijos Raganos apysakoje *Sename dvare*, kuri vaizduoja XIX a. pab. Žemaitijos bajorų gyvenimą. Dvarininkas Liudvikas taip svarsto šnekėdamasis su klebonu: „Ir kaip keista: taip, rodos, esame sulenkėję, o koks pobūdžio skirtumas lig šiol užsiliko. Susieisi su kroniažu – ir tuojau jauti, kad jis tau taip svetimas, kaip koks vokiečių ar prancūzas“.

Vilniaus inteligentijos ir universiteto profesūros požiūriai išreiškė ir platesnės krašto visuomenės nuostatas, veikė Universiteto studentus, skatino ir lietuviškąją kultūrinę

veiklą (P. K. Bogušo ir J. Lelevelio darbai³). Lituanistiniai „Nenaudėlių“ interesai atitiko pirmuoju amžiaus dešimtmečiu suaktyvėjusią Žemaitijos bajorų šviesuomenės veiklą, kuri davė pradžią vadinamajam žemaičių kultūriniam sąjūdžiui. Jo dalyvius siejo susidomėjimas Lietuvos istorijos klausimais, lietuvių raštijos būkle bei literatūros istorija, rūpinimasis lietuvių bendrinės kalbos kūrimo galimybėmis. Reikšminga žemaičių kultūrinio sąjūdžio figūra – žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis (1754–1838), XVI a. Mikalojaus Daukšos mecenato Merkelio Giedraičio giminės palikuonis. Tęsdamas protėvio tradiciją, Giedraitis rūpinosi kunigų švietimu, parapinių lietuviškų mokyklų steigimu, lietuviškąja religine raštija. Jo iniciatyva buvo parengtas ir pirmąkart Lietuvos katalikams 1816 m. išleistas lietuviškas Naujojo Testamento vertimas. Į šio leidinio rengimą buvo įtraukti ir pasauliečiai bajorai, gerai mokėję lietuvių kalbą. Žymiausias J. A. Giedraičio aplinkos žmogus, savotiškas Žemaičių kultūrinio sąjūdžio ideologas – Dionizas Poška (1764–1830). Tipiškas LDK pilietis, išgyvenęs valstybės žlugimą, D. Poška buvo įsitikinęs, kad žmogaus kultūriniai interesai, jo kūrybiškumas, gebėjimas pasirūpinti viešaisiais tautos reikalais turi moralinę vertę – skatina žmonių solidarumą, neleidžia piliečiams nelaisvėje degraduoti, iš baimės rūpinantis tik asmenine gerove ir išlikimu. Savo programinėje odėje 1810 m. rašė: „Nes kur draugėj giminės [tautos] meta šalin baimę, / Tokie yra aukštesniais už pačią nelaimę“.

D. Poška suvokė ir išsakė aktualius lietuvių kultūros plėtojimo uždavinius, galinčius palaikyti ir įtvirtinti lietuvių tautinį solidarumą. Labiausiai Lietuvos visuomenei, D. Poškos manymu, reikalinga mokslinė Lietuvos istorija, kuri padėtų įtvirtinti lietuvių tautinę savimonę, išlaikytų ryšį su buvusios valstybės, LDK, tradicija. Viešajai veiklai reikalinga ir sunorminta bendrinė lietuvių rašto kalba. Todėl D. Poška ėmėsi rašyti lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyną, leidosi į savarankiškus kraštotyrinius, archeologinius tyrimus, galinčius pasitarnauti būsimai Lietuvos istorijai. Siekė šia idėja sudominti VU studentus ir dėstytojus, susirašinėjo su J. Leleveliu, VU rusų literatūros dėstytoju Jonu Loboika. Poškai atrodė ypač svarbu, kad lietuviai – kol sulauksią išsamios mokslinės istorijos – turėtų populiarią eiliuotą Lietuvos istoriją. Iš šio sumanymo greičiausiai atsirado viena žinomiausių XIX a. dainų, žemaičių poeto Silvestro Valiūno, D. Poškos bičiulio, sukurta „Birutė“, atskleidžianti Lietuvos valdovų šeimos istoriją – Kęstučio ir Birutės susitikimą, Vytauto gimimą, aprašytą dar Lietuvos metraščiuose.

Visame krašte išgarsėjo 1811 m. D. Poškos dvare Bardžiuose-Bijotuose (Raseinių apylinkėje) įkurtas pirmasis Lietuvoje senienų muziejus. Jis tapo vienu XIX a. pr. Lietuvos kultūros simbolių. Muziejus buvo įrengtas originaliai: didžiulio nunykusio ažuolo, vadinto Baubliu, kamieno viduje. Baublyje D. Poška laikė savo bibliotekėlę, archeologinius radinius, rankraštinę kūrybos knygą (lietuvių ir lenkų k.) „Bitelė Baublyje“, čia buvo tarsi

³ Pranciškus Ksaveras Bogušas (1746–1820) – Vilniaus universiteto auklėtinis, jėzuitas, politikas, pedagogas, mokyklų vizitatorius, ir Vilniaus universiteto garbės bei Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys. 1808 m. Varšuvoje lenkų kalba išleido studiją *Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią*. Šis traktatas tapo programiniu veikalu, skatinusiu lietuvių istorijos, kalbos, literatūros tyrimus, lietuvių bendrinės kalbos kūrimo bangą. Traktatas tapo ideologine žemaičių kultūrinio sąjūdžio atrama. Jame pirmąkart išryškėjo poreikis tirti lietuvių tautos kilmę neatsiejamai nuo lietuvių kalbos.

Tais pat metais Vilniuje istorikas, Vilniaus universiteto absolventas Jokimas Lelevelis išleido nedidelę studiją *Žvilgsnis į lietuvių tautų senovę ir jų ryšius su heruliais*, kurioje taip pat svarstė lietuvių etnogenezės klausimą, lietuvių kalbą laikė svarbiu istorinių tyrimų šaltiniu, ragino lietuvius ją „prikelti iš griuvėsių“.

jo darbo kabinetėlis. Ažuolas Baublys jo savininkui ir lankytojams simbolizavo Lietuvos istorinį likimą: išdygęs Mindaugo karalystės laikais, jis „matė“ visą lietuvių tautos valstybingumo istoriją ir nunyko žlugus Lietuvos ir Lenkijos Respublikai. Iš ažuolo kamieno pastatytas muziejus vaizdžiai liudijo paskutinės LDK piliečių kartos pastangas atgaivinti žlugusios valstybės tradiciją, perduoti ją ateičiai. Neatsitiktinai po pusės amžiaus Romos katalikų dvasinėje akademijoje Peterburge poetas Antanas Baranauskas vadovavo neoficialiai studentų lietuvių patriotinei organizacijai, pasivadinusiai „Baublio respublika“. Baublį, kaip Lietuvos kraštovaizdžio, jo įkūnijamos Lietuvos istorijos simbolį paminėjo Adomas Mickevičius žymiojoje poemoje *Ponas Tadas*: „Ar gyvas dar Baublys, kurio lie-mens drūtumas / Senatvėj taip išpurto, kaip erdviausias rūmas? / Ten dvylika žmonių prie stalo sėst galėjo...“

Akademinės jaunuomenės veikla

Optimistinį tikėjimą, kad aktyvia visuomenine veikla ir moksline, menine kūryba galima pasipriešinti carų valdžios „nelaimei“, perėmė krašto jaunuomenė – jau nelaisvėje gimusi, tačiau Edukacinės komisijos patriotine dvasia reformuotas mokyklas baigusi ir į Vilniaus universitetą suvažiavusi studentija. 1817 m. studentai, kilę iš istorinės Lietuvos smulkiosios bajorijos – Adomas Mickevičius (1798–1855), Tomas Zanas (1796–1855), Juozapas Ježovskis (1798–1855), Pranciškus Malevskis (1800–1870), Anupras Petraškevičius (1793–1863), – įsteigė Filomatų, „mokslo mylėtojų“, draugiją. Draugijos vertybinės nuostatos nusako jų šūkis – „Mokslas, tėvynė, dorybė“. Tai buvo masonijai artima slapta draugija, kuri, skatindama narių savišvietą, intelektualinį tobulėjimą, brandino ir politinį pasipriešinimą Rusijos imperijos valdžiai. Filomatai savo slaptą draugiją bei žemesniuosius, atvirus jos padalinius (Spindulingųjų, Filaretų draugijas) kūrė kaip Lietuvos visuomenės elito ugdymo būdą, rengėsi svarbiems krašto kultūrinio, ekonominio, politinio gyvenimo uždaviniams. Filomatų posėdžiai, Filaretų ir Spindulingųjų tradicinės gegužinės Vilniaus apylinkėse buvo ne tik smagus studentiško gyvenimo epizodas, bet ir reikšmingos kūrybinės dirbtuvės, kuriose brendo ne vienas literatūrinis ir intelektualinis talentas. 1823 m. imperijos valdžiai pradėjus persekioti slaptąsias Lietuvos jaunimo organizacijas, buvo suimta daugiau nei šimtas VU studentų, dvi dešimtys nuteista tremtimi iš Lietuvos. Apie filomatų kūrybinį pajėgumą ir Vilniaus universiteto išugdytus aukštus intelektualinius užmojus byloja jos narių biografijos, deja, tiesiogiai nebesusijusios su Lietuva. Adomas Mickevičius tapo vienu žymiausių Europos Romantizmo poetu, Juozapas Kovalevskis (1801–1878) – Kazanės universiteto profesoriumi, žymiu orientalistu-mongolistu, Ignas Domeika (1802–1889) – žymiu Čilės geologu, Čilės universiteto Santjage rektoriumi (jo vardu pavadintas vienas šio krašto kalnagūbris ir miestas). Daugelis tos kartos jaunuolių, universiteto studentų išėjo į 1830–1831 m. sukilimą.

Apie 1820–1823 m. šalia kitų studentiškų draugijų Vilniaus universitete būrėsi ir aktyviai veikė studentai, kilę iš Žemaitijos – jaunoji karta, tęsusi žemaičių kultūrinio sąjūdžio veiklą. 1823 m. filologas ir poetas Simonas Stanevičius (1799–1848) odėje „Šlovė žemaičių“ entuziastingai džiaugėsi matęs „Vilnių, šaunų miestą“, senąjį universitetą, „nuo žemaičių beapsėstą“, studentus, apimtus pasididžiavimo tautos šlove, kuri skatino bajoriškas pilietines ambicijas išlikti tauta „pražuvime“, nepasiduoti nelaisvei:

Šlovė visus sujudino
 Gera tėviškei daryti,
 Ir ką amžiai pagadino,
 Čėsas [metas] yra sutaisyti.

Daugel metų sviets [pasaulis] rokavo,
 Mūsų žemė kaip pražuvo,
 Kaip užmiršo kalbą savo
 Ir užmiršo, kuomi buvo.

Tarp žermaičių vis atgijo
 Garbė tėvų ir liežuvis,
 Meilė tarp jų išsiliejo,
 Prasadžiugo ir lietuvis.

[...]

Žemaičių jaunimas ėmėsi įgyvendinti ir tęsti tai, apie ką galvojo, ką buvo ketinę nuveikti vyresnės kartos žemaičiai šviesuoliai. 1822 m. Simonas Daukantas (1793–1864), baigdamas teisės magistrantūros studijas, parašė pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*. S. Stanevičius studijavo ir ėmėsi perleisti lietuvių raštijos veikalus, kurie turėjo paremti lietuvių bendrinės kalbos kūrybą. 1823 m. jis parengė ir išleido M. Daukšos *Postilės* ištraukas su žymiąja „Prakalba į malonųjį skaitytoją“, primenančia lietuvių kalbos puoselėjimo ir viešojo vartojimo poreikį. 1829 m. publikavo anoniminės XVIII a. lotyniškos lietuvių kalbos gramatikos naują peržiūrėtą leidimą *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos*. Kajetonas Nezabitauskis (1800–1876) 1824 m. parengė pirmą iliustruotą lietuvišką elementorių *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*. Leidinio pabaigoje įdėjo pirmąją lietuviškos raštijos bibliografiją (knygų sąrašą), patarlių ir priežodžių rinkinėlį.

S. Stanevičius pirmasis Lietuvos skaitytojams pristatė poetą Kristijoną Donelaitį. 1829 m. Vilniuje išleistame rinkinyje *Šešios pasakos* jis paskelbė Mažosios Lietuvos dainiaus pasakėčias kartu su savosiomis. S. Stanevičiaus pasakėčios yra skirtingos stilistikos, bet nenusileidžia lietuvių grožinės kūrybos pradininkui estetinė kokybe. Šio rinkinio „Prakalboje“, pasirašytoje galbūt paties S. Stanevičiaus J. J. V. Lietuvosio slapyvardžiu, K. Donelaitis ir jo kūryba profesionaliai įtraukiama į tuometinę lietuvių literatūros tradiciją. Šis tekstas laikytinas pirmuoju lietuvišku literatūros kritikos straipsniu. Jaunąją žemaičių inteligentų kartą jau sudomino ir lietuvių liaudies kūryba – 1829 m. Vilniuje S. Stanevičiaus išleistos *Dainos žemaičių* buvo apskritai pirmoji liaudies dainų publikacija atskira knyga visoje buvusios Lietuvos ir Lenkijos valstybės teritorijoje.

Žemaičiai studentai lietuviškumo nebesiejo vien su pilietiškuumu. Istorijos, lingvistikos (bendrinės kalbos kūrimo), grožinės literatūros, tautosakos publikavimo darbais jie siekė sustiprinti atskiros lietuviškos tautinės kultūros pamatus. Gavę išsilavinimą vienoje geriausių Europos aukštųjų mokyklų, gabūs, ambicingi jaunuoliai savo lituanistinėje veikloje siekė kokybės, profesionalumo, orientavosi į bendrą Europos kultūros lygį. S. Daukantas savo istorijos pratarmėje klausė: „Taigi, kad mokslas ir gudrybė [išmintis] giminės [tau-

tos] yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų laiptą šviesybės [apšvietos, civilizacijos], ant kurio išsikėlė kitos giminės?“

Ši kūrybinga Vilniaus universiteto studentų karta buvo išblaškyta posukiliminių represijų. Net ir tie, kurie nežuvo kovoje, nebuvo nuteisti, pasmerkti tremčiai ar mirčiai, neemigravo, – šiaip ar taip prarado platesnės kūrybinės veiklos galimybes Lietuvoje. 1832 m. caro valdžiai uždarius Vilniaus universitetą, kaip „lietuviškos laisvamanybės lizdą“, panaikinus lenkiškąją Vilniaus spaudą, ėmus griežčiau cenzūruoti leidinius ir varžyti viešąjį draugijų gyvenimą, buvo sunaikinta visa Vilniaus – XIX a. pradžios Lietuvos kultūros centro – energija.

Klasicizmas ir Romantizmas

Apšvietos epochai ištikima Vilniaus universiteto aplinka stiprino klasicizmo stiliaus įtaką architektūrai, dailei, literatūrai. Klasicizmas XVIII a. pabaigos Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje dar prieš valstybės žlugimą buvo oficialiai propaguojamas meno stilius: karalius Stanislovas Augustas 1770–1777 m. savo rūmuose Varšuvoje rengdavo vadinamuosius „ketvirtadienio pietus“, į kuriuos sukviesdavo žymiausias valstybės literatus, menininkus. Čia būdavo aptariamoms ir literatūros naujovėms, estetikos klausimams. Klasicizmo stiliaus ilgą laiką Lietuvoje bei Lenkijoje lėmė ir tai, kad žlugus valstybei jis gyvavo kaip vertinga ir toliau puoselėtina tautinės kultūros tradicija. Antikos meno autoritetą, klasicizmo estetikos nuostatas Lietuvoje skleidė Vilniaus universiteto Piešimo ir tapybos katedros vadovai Pranciškus Smuglevičius (1745–1807), vėliau Jonas Rustemas (1762–1835). Literatūrinio klasicizmo pagrindus padėjo įtvirtinti poetikos bei iškalbos dėstytojai Pilypas Nerijus Golianskis (1753–1824), Euzebijus Slovackis (1773–1814). Uolus klasicizmo šalininkas, o vėliau ir gynėjas polemikoje su romantikais buvo profesorius ir VU rektorius (1807–1815) Jonas Sniadeckis. XIX a. pradžioje pats Vilnius įgijo ryškių klasicistinių bruožų. Architektas Laurynas Gucevičius šiuo stiliumi perstatydino pagrindinius miesto pastatus – rotušę (1799) ir katedrą (1801).

Klasicizmo stiliaus ypatybėmis – teksto racionalia struktūra, antikiniais motyvais, pakilia retorine kalbėsena, bendruomeninių temų dominavimu – pasižymi XIX a. pr. žemaičių poetinė kūryba (D. Poškos, S. Stanevičiaus tekstai). Žymiausias Lietuvos ir Lenkijos Romantizmo poetas A. Mickevičius debiutavo Vilniaus spaudoje 1818 m. klasicistinės poetikos eilėraščiu „Miesto žiema“, o studijuodamas Vilniaus universitete kūrė švietėjiškų satyrinių Voltero poemų perdirbinius.

Šalia vyraujančių Apšvietos idėjų ir klasicizmo stiliaus visuomenėje plito epochos naujovės – susidomėjimas žmogaus psichologija, ypač iracionalia psichikos sfera. Išpopuliarėjo vokiečių gydytojo Franco Mesmerio (1735–1815) vadinamojo „vitalinio magnetizmo“ teorija, teigianti esant energijos apytaką tarp gyvų būtybių ir jų aplinkos, tapo madingi hipnozės seansai. Susidomėjimą žmogaus iracionalumu ar protu nepaaiškinamais reiškiniais palaikė ir populiarėjanti gotikinė (siaubo) proza. Pirmajame amžiaus dešimtmetyje Vilniuje grafienė Ona Radvilaitė-Mostovska (apie 1762–prieš 1833) leido lenkiškus gotikinių apysakų rinkinius. 1814 m. Vilniuje Antanas Strazdas publikavo poezijos rinkinį *Giesmės svietiškos ir šventos*, jame novatoriškai pasinaudojo lietuvių tautosaka ir gyvosios kalbos ištekliais, kuriuose meninės kalbos atnaujinimo galimybių ieškojo romantikai. Universiteto studentus pasiekė naujauja XVIII a. pab.–XIX a. pr.

Europos Romantizmo literatūra. Buvo skaitomi ir aptariami vokiečių bei anglų Romantizmo autoriai, visų pirma Frydrichas Šileris (1759–1805) ir Džordžas Gordonas Baironas (1788–1824). Tokioje kultūriškai, intelektualiai ir socialiai dinamiškoje aplinkoje susiformavo aktyvi jaunoji studentų karta (tarp jų A. Mickevičius, S. Daukantas), įgyvendinusi kūrybinės Romantizmo idėjas.

Romantizmas – meno ir filosofijos kryptis, Europoje ir Šiaurės Amerikoje paplitusi XVIII a. pab.–XIX a. Tai įtakingas reiškinys, turėjęs ilgalaikį poveikį ne tik meno tradicijai, bet ir kultūrai, visuomenės gyvenimui. Jis siejamas su Vakarų civilizacijos žmogaus mentaliteto kaita, lėmusia modernizmo ir postmodernizmo epochų pobūdį. Kai kuriose šalyse, ir Lietuvoje, Romantizmas toks pat reikšmingas kaip ir ankstesnės kultūros epochos – Renesansas, Barokas, Apšvieta.

Pavadinimas susijęs su Viduramžių riterine literatūra, parašyta romanų kalbomis, bei šios epochos lyrinės ar herojinės dainos žanru – romansu. Romantizmo menas ir filosofija susiformavo kaip reakcija į Apšvietos amžiaus racionalizmą bei gamtamokslinę pasaulėžiūrą, klasicizmo meno elitinį ir aristokratinį pobūdį, estetinių normų, universalių dėsnių reikšmę kūryboje. Romantizmo menininkai nuo Antikos nusigręžė į Viduramžius – religingumo, tikėjimo stebuklais, mistinių išgyvenimų ir pirminio, nesuvaržyto emocingumo epochą. Epochą, kurioje matytos ir originalių tautinių kultūrų, nesekančių „svetimais pavyzdžiais“, ištakos.

Europos šalyse Romantizmas formavosi vis kitoniškomis aplinkybėmis ir įgijo savitą pobūdį. Vokietijoje Romantizmui impulsų teikė preromantinis „Audros ir veržimosi“ sąjūdis XVIII a. 7–8 dešimtmečiais, skelbęs asmens individualybės išlaisvinimo būtinybę (J. V. Gėtė, F. Šileris). Vokietijoje Romantizmo idėjos buvo nuosekliausiai apmąstytos filosofijos, literatūros teorijos bei kritikos veikaluose (F. Šileris, F. V. J. Šelingas, J. G. Fichtė, A. V. ir F. Šlėgeliai ir kt.). Anglų Romantizmo literatūroje iškyla istoriniai škotų prozininko Valterio Skoto (1771–1832) romanai, kurie paskatino žavėtis viduramžiais; prometėjiškas revoliucingo individo charakteris, kurį Baironas įkūnijo savo gyvenime ir kūryboje, subjektyvūs gamtos patyrimo apmąstymai Viljamo Vordsvorto (1770–1850) poezijoje. Rusijoje Romantizmo literatūra pasirodė XIX a. pradžioje; jai būdinga laisvės idėjų raiška, maištinga dvasia. Aleksandro Puškino (1799–1837) poezijos revoliucingumas, individualizmas, kalbinė meistrystė iškėlė jį į rusų nacionalinio poeto rangą.

Romantizmo pradžia Lietuvoje ir Lenkijoje laikoma A. Mickevičiaus *Poezijos I* tomo publikacija 1822 m. Vilniuje. Autorius čia paskelbė nemažą įvadinį straipsnį „Apie romantinę poeziją“, kuriuo reagavo į Vilniaus ir Varšuvos spaudoje prieš kelerius metus įsižiebusią diskusiją dėl klasicizmo ir Romantizmo estetinių principų. Romantinio meno priešininkai (pvz., Jonas Sniadeckis) šią naują suvokė kaip meno nuopuolį, chaoso grėsmę visuomenei. Klasicizmo estetikos šalininkus – solidžius socialinio ir kultūrinio elito atstovus – erzino revoliucinga ir maištinga romantinio meno dvasia, tokia patraukli jaunimui, daugiausia kilusiam iš visuomenės apačių. Romantinis sąjūdis tapo modernizmo literatūros avangardinių judėjimų pirmtaku. Neatsitiktinai maištinga A. Mickevičiaus „Odės jaunystei“ energija po šimto metų rado atgarsį pirmojo lietuvių poezijos avangardisto, „Keturių vėjų“ sąjūdžio iniciatoriaus, Mickevičiaus poezijos vertėjo Kazio Binkio programiniame eilėraštyje „Agitacinio pobūdžio eilėraštis su priemaiša piršlybų“ (1923).

A. Mickevičiui, kaip būdinga romantikams, meno kaita, jo naujoves atrodė natūralus istorinis reiškinys. Jo požiūriu, romantinis menas ne tik nekelia grėsmės visuomenės tvarakai, bet yra atviresnis nei klasicizmas – jis artimas ir prieinamas ne tik elitiniam skaitytojui, tinkamiau išreiškia ne tik vieno luomo, bet visos tautos pasaulėjautą, visos žmonijos bendrystės siekius. Klasicizmo sekėjai laikėsi Apšvietos kosmopolitizmui būdingos nuostatos, kad tai, kas gražu, yra gražu visiems ir visais laikais; Romantizmo šalininkai atkreipė dėmesį į tai, kad menas keičiasi, o kiekviena tauta praturtina jį savitais bruožais.

Viena pagrindinių Romantizmo idėjų, išsakytų filosofijos bei meno kūriniuose, yra nauja žmogaus samprata. Apšvietos epochos žmogaus idealas – racionalus, laisvas, atsakingas individas – buvo paremtas įsitikinimu, kad prietarų atsikratęs, mąstantis žmogus gali būti pats sau ir kitiems aiškus, neprieštaringas. XVIII a. pabaigoje ima ryškėti supratimas, kad vidinis žmogaus gyvenimas yra tarsi nepažini gelmė – ji turi pačiam asmeniui ir kitiems sunkiai suprantamą, vien protu neprieinamą lygmenį. Didelės reikšmės šiai asmens sampratai formotis turėjo prancūzų filosofo Žano Žako Ruso (1712–1778) filosofinė ir literatūrinė kūryba, ypač jo idėjos apie natūralią žmogaus prigimtį, „vidinę gamtą“ ir ją iškreipiančią civilizaciją.

Ši žmogaus „vidinės gelmės“, jo psichologinio pasaulio idėja buvo susieta su kūrybos poreikiu: kas mes esame, sužinome tik bandydami tai išreikšti kalba, vaizdu, garsu, pasitelkę ne tik mąstymo, bet ir jausmų bei vaizduotės galias. Žmogaus gelmė atsiveria pirmiausia per jausmus, tad suprasti save ir kitus reiškia suprasti savo jausmus, persiimti kito išgyvenimais, susisaistyti emociniais saitais. Dar daugiau, išreikšdami save ne tik sužinome, kas esame, bet ir *tampame* tikraisiais savimi. Kuriasi lyrikos kalba kaip vidinė, „širdies“ kalba, tinkama subjektyviam išgyvenimui išsakyti. Romantizmo epochoje menininkas, ypač poetas, išaukštinamas dėl ypatingo gebėjimo išreikšti savo vidinį gyvenimą. Jis padeda ir kitiems atverti savąsias „vidines gelmes“. Tai romantinio genijaus kulto pagrindas.

Kiekvieno individo vidinės gelmės išraiška yra nepakartojama ir originali. Originalumo idėja buvo dar viena epochinės reikšmės naujovė, ypač paveikusi meninės kūrybos pobūdį. Iki Romantizmo epochos originali išraiška nebuvo pagrindinis menininko kūrybos reikalavimas. Menininkui kur kas svarbiau, nei išreikšti kūrinyje savo individualybę, buvo „sekti gamtą“ (imituoti tikrovę), taip pat tęsti tradiciją, teikti malonumą, pamokyti. Originalumo reikalavimas literatūroje sureikšmino kūrybinę vaizduotę – nepakartojamai asmens tikrovei, jo būsenoms išsakyti nėra iš anksto duoto būdo, jis turi būti atrastas paties kūrėjo. Tad Romantizmo epochoje ėmė nykti tradicinis žanrų kanonas ir klasicistinė stilių hierarchija. Nuo Romantizmo laikų iki pat šių dienų didelė asmens vertė tebėra kūrybiškumas, gebėjimas originaliai reikštis.

Savo individualumą ir atskirumą įsisąmoninęs asmuo patenka ir į vienišumo, susvetimėjimo su aplinka būsenas. Romantizmo literatūra sukūrė ištisą galeriją naujų charakterių. Vienas tokių – kitų nesuprasto, iš bendruomenės iškritusio, atsako savo jausmams nerandančio vienišo žmogaus paveikslas. Ryškiausiai jis buvo pavaizduotas J. V. Gėtės romane *Jaunojo Verterio kančios* (1774). „Verteriškąjį“ herojų dramoje *Vėlinės* sukūrė A. Mickevičius.

Romantinis individualizmas pratrūko ir kaip revoliucinis maištas, noras atmesti paveldėtas, sustabarėjusias visuomenės gyvenimo formas, ir skatino ieškoti naujų bendruomeninių ryšių, visų pirma – tautinių. Nuo bendruomenės atsiskyrusiam individui reikėjo iš naujo apsibrėžti santykį su kitais, atrasti naujus, *nehierarchinius* ryšius su bendruomene,

padedančius įveikti vienišumą. Tad romantinės literatūros herojus – ir normų laužytojas (kaip Dž. Bairono Kainas), ir savin pasinėręs individualistas (kaip A. Mickevičiaus *Vėlinių Gustavas*), ir kovotojas už savo bei kitų laisvę (kaip to paties autoriaus poetinės apysakos *Konradas Valenrodas* herojus ar poemos *Ponas Tadas* Jackus Soplica).

Tauta romantinėje literatūroje suvokiama kaip organizmas, susiformavęs per ilgus amžius, susigyvenęs su savo vieta, gamtiniu kraštovaizdžiu. Ji tarsi asmuo pasižymi savitu charakteriu, turi savo dvasią, istorinį likimą, skatina išsiskleisti atskirų savo narių individualybes. Romantikams tautos dvasia – tai bendruomenę siejantys papročiai, savitas pasaulio patirties suvokimo būdas. Tautos dvasią išreiškia ir palaiko tautos kalba, kūryba. Romantizmo epochai būdingas įsitikinimas, kad kiekviena tauta turi savitą istorijos kelią, ir jai negali būti primesti svetimi saviraiškos būdai, papročiai, politinio gyvenimo formos. Tai buvo vienas pagrindinių nacionalizmo pasaulėžiūros ir ideologijos⁴ impulsų.

Romantinės tautiško idėjos skatino literatūroje remtis etnine kultūra, liaudies kūryba, gyvąja kalba (Romantizmo epochoje galutinai nunyko literatūrinė kūryba lotynų kalba). Tautos ir asmens savitumo ryšys su vieta lėmė didžiulę gamtos vaizdavimo reikšmę Romantizmo literatūroje. Gamtinis kraštovaizdis tapo organišką pasaulio visumos dalimi (pvz., A. Mickevičiaus cikle „Baladės ir romansai“), asmens vidinio pasaulio metafora (A. Mickevičiaus „Krymo sonetai“), anapusbės, sakralumo raiškos vieta (A. Barausko *Anykščių šilėlis*). Gamtos vaizdavimas Romantizmo literatūroje dažnai siejamas su religiniu pasaulėvaizdžiu. Gamtoje – vidinėje ir išorinėje – reiškiasi jos Kūrėjo „ranka“, amžinieji kosmoso (pasaulio tvarkos) dėsniai, paslaptinga, nematoma, anapusinė pasaulio sfera.

Krašto kultūros gynimo epocha (1832–1863). Tolesnė Romantizmo raida

XIX a. pradžioje klestint Vilniaus universitetui Lietuva (buvusios LDK teritorija) Rusijos imperijoje pasižymėjo kultūrine autonomija. Tokiomis sąlygomis krašto visuomenė, ypač jaunoji karta, buvo apimta kultūros plėtojimo, naujovių kūrimo entuziazmo. Po nuslopinto sukilimo valdžia sustiprino rusinimo politiką. Lietuvos žmonės buvo priversti užimti gynybinę poziciją – išsaugoti tai, kas likę, nuo sunaikinimo, pagal galimybes atkurti, kas sunaikinta. Lietuva prarado ne tik kultūros veiklą telkusias institucijas (universitetą, spaudą, kuri lėtai ir tik iš dalies atsikūrė, laisvo draugijų gyvenimo galimybes), bet neteko ir daug žmonių – pagrindinio kūrybinio potencialo. Minėta, kad dar prieš sukilimą iš Lietuvos buvo išstremta nemaža aktyvaus akademinio jaunimo, o be sukilimo žūčių ir represijų, Lietuvą ir Lenkiją dar ištiko precedento neturėjusi emigracija, istorijoje pavadinta didžiąja.

Kultūrinis gyvenimas atsigavo 6-ajame dešimtmetyje, valdant carui Aleksandrui II. 1855 m. Vilniuje buvo įkurta mokslinė humanitarinė draugija – Archeologijos komisija, 1857 m. – Senienų muziejus. Šios institucijos sutelkė krašto intelektualinį elitą. Komisijai priklausė profesionalūs istorikai ir mėgėjai (tarp jų ir M. Valančius, 1848 m. išleidęs istorinį veikalą *Žemaičių vyskupystė* lietuvių kalba), taip pat rašytojai, dailininkai, gydytojai, žymesni visuomenės veikėjai bei turtingi dvarininkai, rėmę Komisijos veiklą. Svarbus jos narių tikslas – rinkti ir kaupti Lietuvos istorijos šaltinius, muziejinius eksponatus, dailės rinkinius. Komisija muziejine ir moksline veikla orientavosi pirmiausia į LDK politinę tradi-

⁴ Nacionalizmas – viena įtakingiausių XIX a. susiformavusių ideologijų, kuri teigia žmonijos pasidalijimą į pamatines grupes – tautas, siekia sujungti tautinę bendriją į valstybę.

ciją, jos unijinius ryšius su Lenkijos karalyste. Komisijos ir muziejaus pagrindu (deja, veltui) tikėtasi atkurti Vilniaus universitetą, atgauti kultūrinę krašto autonomiją.

Susidomėjimas Lietuvos kraštotyra ir istorija. „Kraštietiškas“ Romantizmas Lietuvos kultūriniame gyvenime, įtemptoje politinėje atmosferoje, veikiamoje Romantizmo idėjų, atsirado naujas reiškinys – susidomėjimas kraštotyra, pradėjo formuotis vietinis turizmas. Išpopuliarėjo literatūriniai, publicistiniai kelionių po kraštą aprašymai bei vadinamieji „statistiniai“, moksliniai, Lietuvos regionų aprašai. Tokie tekstai turėjo ir kultūros saugojimo, ir svarbią sklaidos, populiarinimo misiją. Jų autoriai – keliautojai po kraštą, renkantis tautos savitumo liudijimus: pasakojantys apie kultūros paminklus, nykstančius, dar išlikusius praeities pėdsakus, kraštovaizdžio ypatingumą, etnografinius regionų bruožus. Susidomėjimą kraštotyra skatino ir tai, kad, veikiant techninėms naujovėms, amžiaus viduryje ėmė keistis tradicinis Lietuvos peizažas. Per Lietuvą buvo tiesiama 1861–1862 m. Peterburgą su Varšuva sujungusi geležinkelio linija (geležinkelis ir traukinys lietuvių literatūroje pirmą kartą paminėti A. Baranausko *Kelionėje Petaburkan*).

Kelionių aprašymai ir kraštotyros, etnografijos studijos skatino įsisąmoninti asmens ryšį su gimtąja vieta, jos praeitimi, į tautinę kultūrą demokratiškai įtraukė ir etnines regiono tradicijas (lietuvių bei gudų). Iškiliausio šio žanro autoriai – žemaitis, dramatiško likimo Vilniaus dvasinės akademijos absolventas Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846; *Žemaitijos prisiminimai*, 1842; *Lietuva*, 1846), vienas žymiausių amžiaus vidurio Lietuvos Romantizmo poetų Liudvikas Kondratavičius-Vladislovas Sirokomlė (1823–1862; *Iškylos po andainykštes mano apylinkes*, 1853; *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, 1857–1860). Dėmesio sulaukė ne tik Lietuvos provincijos, bet ir sostinė: Lietuvos istorikas, leidėjas, visuomenės veikėjas Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886) 1856 m. išleido pirmąjį turistinį vadovą po Vilnių – *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*.

Kraštotyryninkų dėmesį patraukė Lietuvos upės – natūralios geografinės ir kultūrinės krašto „arterijos“. Kelionės upėmis, jų pakrantėmis leido tirti romantikus dominusį gamtinio kraštovaizdžio ryšį su tautos istorija bei kultūra, ieškoti „tautos dvasios“. Archeologas, etnografas, istorikas Konstantinas Tiškevičius (1806–1868) 1857 m. atliko ekspediciją laivu Neris upe nuo jos ištakų iki santakos su Nemunu, tyrė upės vagą, jos pakrantes geografiniu, archeologiniu, etnografiniu požiūriu, rinko tautosaką. Tyrimus apibendrinanti knyga *Neris ir jos krantai* buvo išleista 1871 m. Autorius čia raiškiai nusakė kraštotyryninių studijų prasmę: „Kiekviename pavyzdingame ūkyje turi būti išsamiai suinventorinti visi aliai vieno to ūkio daiktai, jei norime, kad jis būtų tvarkingas. Štai tas didelis ūkis, kurį Tėvyne vadiname. Panašiai kaip anas, kad būtų išsamus ir tvarkingas, net verktinai reikia turėti visus surinktus ir aprašytus jo daiktus.“ Autorius pabrėžia šalia kitų aprašytinų dalykų mokslinėje kelionėje ieškojęs „tautos padavimų arba bendruomenės dainelių, to jos ženkle, kuriuo visuomet taip galingai išsiskleidžia tikrasis tautos būdas.“

Dėmesį tautos būdui, „šalies veidui“, anot L. A. Jucevičiaus, stiprino ir XIX a. vidurio romantinė literatūra. Ji pasižymi išplėtotą Lietuvos kraštovaizdžio poetika, kelionių aprašymų motyvais. Asmens ir tautos charakterį, istorinį likimą literatūra susiejo su vieta, savitu peizažu, atminties paminklais (Paryžiuje 1834 m. išleista A. Mickevičiaus poema *Ponas Tadas*, 1858–1859 m. parašytos A. Baranausko poemos *Anykščių šilėlis*, *Kelionė Petaburkan*).

Susidomėjimas kraštotyra neatsiejamas nuo gausių Lietuvos istorijos tyrimų. To meto skaitytojų istorinę vaizduotę ir savimoneį žadino svarbus romantinės historiografijos veikalas – Teodoro Narbuto (1784–1864) devynių tomų *Lietuvių tautos istorija* (1835–1841), ypač jos pirmoji knyga, skirta lietuvių mitologijai. Lietuvos istorija skatino lietuvius suvokti savo etninį savitumą ir istorinį savarankiškumą, teikė temų, siužetų literatūrai. Netrukus pasirodė ir pirmoji lietuvių kultūros istorija lietuvių kalba – Simono Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (1845), kurį atidžiai skaitė lietuvių Romantizmo poetas Antanas Baranauskas (1835–1902) ir rėmėsi juo, savo poetiniuose kūriniuose apmąstydamas lietuvių istorinį likimą.

Romantiniai lietuvių mitologijos tyrimai tapo puikia medžiaga literatūrai. Ja pasinaudojo lenkų rašytojas, VU auklėtinis, aktyvus Lietuvos kultūrinio gyvenimo dalyvis, pasižymėjęs lituanistiniais interesais, Juozapas Ignotas Kraševskis (1812–1887). 1840–1845 m. Vilniuje jis išleido poetinę trilogiją Lietuvos istorijos tema *Anafielas*. Ypač populiaru buvo pirmoji jos dalis *Vitolio rauda* – bandymas sukurti lietuvių mitologinį herojinį epą. Panašiu metu pagal išlikusius mitus, surinktą tautosaką buvo sukurti ir kaimyninių šiaurės tautų epai: 1835 m. Elijo Lionroto suomių *Kalevala*, 1857–1861 m. Frydricho Reinholdo Kroicvaldo estų *Kalevo sūnus* ar 1888 m. Andrėjaus Pumpuro latvių *Lačplēsis*. J. I. Kraševskio poemoje gana abstrakčiai vaizduojama lietuvių liaudis ir jos herojus Vitolis, jie nepasižymi etnografiniu savitumu. Dėl to su kūrinyje perteikiamais idealais galėjo tapatintis skirtingos etninės kilmės ir kultūrinių nuostatų Lietuvos patriotai. *Vitolio rauda* buvo meniškai apipavidalinta dailininko Vincento Smakausko grafikos darbais, o dainoms bei raudoms muziką sukūrė iš istorinės Lietuvos kilęs lenkų kompozitorius, 1840–1858 m. gyvenęs ir kūręs Vilniuje, Stanislovas Moniuška (1819–1872). Tautinio atgimimo pradžioje, 1881–1882 m., poetas Andrius Vištelis-Lietuvis į lietuvių kalbą išvertė ir publikavo šį J. I. Kraševskio kūrinių, kaip lietuvių tautinę tapatybę palaikantį tekstą. Pirmajame laikraščio *Aušra* numeryje *Vitolio rauda* buvo pristatyta kaip lietuvių tautai ypač reikšminga knyga, prilygstanti Homero ir Vergilijaus herojiniais epams.

Herojinės Lietuvos praeities vaizdinius po Adomo Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* (1828) skaitytojų sąmonėje padėjo įtvirtinti V. Sirokomlės poema *Margiris* (1854), vėlesnis J. I. Kraševskio istorinis romanas *Kunigas* (t. y. *Kunigaikštis*, 1882). Šie kūriniai lietuvių literatūroje iškėlė Pilėnų gynimo siužetą kaip gynybinio patriotizmo simbolį. Dėl dėmesio krašto istorijai, etninėms tradicijoms, liaudies kūrybai, kultūriniam kraštovaizdžiui XIX a. vidurio literatūra istorijoje dar vadinama „kraštietiškuoju“ Romantizmu.

Vyskupo Motiejaus Valančiaus epocha

XIX a. viduryje Lietuvoje pasikeitė kartos – nebeliko žmonių, gyvenusių savo valstybėje – tų, kuriems Respublika buvo dalis jų gyvosios atminties (kaip, pvz., D. Poškai, J. A. Giedraičiui). Rusijos imperijos valdžiai po sukilimo uždarius Universitetą ir galutinai panaikinus Lietuvos Statuto galiojimą (1840), buvusios valstybės tradicijos tęstinumą įtvirtino Vakarų krikščionybė, visų pirma Katalikų Bažnyčia. Tad buvimas lietuviu ar lenku vis labiau siejamas ne tik su gimtuoju kraštu, bet ir su priklausomybe Vakarų krikščionybei – nevalstybinei religijai. Tikybos ir tautiškumo jungtis XIX a. viduryje lietuviams leido aiškiausiai įsisaugoti savo tautinį atskirumą Rusijos imperijoje. Romantinėje literatūroje istorinį tautos likimą imta sieti su religinėmis reikšmėmis. A. Mickevičiaus, iš dalies A. Baranausko kūriniuose lietuvių ir lenkų tautų patiriama istorinė neteisybė, skriauda su-

vokiama krikščioniškai – kaip dvasinis išbandymas kančia, teikiantis atgimimo viltį. Tautos būtis istorijoje nusakoma bibliniais nuopuolio, atpirkimo, išganymo motyvais. Todėl tautos laisvė viešajame to meto gyvenime siejama ne tik su piliečių, bet ir su Dievo valia. Štai 1861 m. Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjus patriotinėms demonstracijoms su valstybės atkūrimo šūkais, bažnyčiose buvo giedamos populiarios religinės, patriotinės giesmės lenkų ir lietuvių kalbomis. Giesmių, patriotinių dainų giedojimas 1863 m. sukilimo išvakarėse tapo įspūdinga politinės demonstracijos forma, sakytume, pirmąją „dainuojančia revoliucija“ Lietuvoje.

Bendra religija buvo ir reikšminga jungtis tarp skirtingų luomų (aristokratų, bajorų, miestiečių ir valstiečių), kalbančių skirtingomis kalbomis, o gyvenimo būdo ir buities, savivokos, išsilavinimo požiūriu gyvenančių tarsi skirtinguose pasauliuose. Socialinis klausimas – koku pagrindu, koku būdu „liaudis tampa tauta“ – buvo vienas „karščiausių“ to meto klausimų, aktualių Lietuvoje baudžiamos panaikinimo išvakarėse. Dėl to XIX a. vidurio laikotarpis Lietuvoje vadinamas ir „Motiejaus Valančiaus epocha“. Iš žemaičių valstiečių kilęs Valančius (1801–1875) – Vilniaus dvasinės akademijos, vėliau perkeltas į Peterburgą, dėstytojas (1840–1845), Varnių kunigų seminarijos rektorius (1845–1850), Žemaičių vyskupas (nuo 1850), įžvalgus politikas ir visuomeninkas, daug nuveikė ne tik Katalikų Bažnyčiai, bet ir platesniam Lietuvos kultūros, visuomenės gyvenimui.

M. Valančius išugdė tautiškai aktyvių katalikų kunigų kartą (A. Baranauskas, K. Kairys). Aplink M. Valančių Varniuose telkėsi lietuvių šviesuoliai ir jų kultūrinės iniciatyvos: du kartus M. Valančius, lietuviškų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis, didaktinės prozos autorius, publicistas, švietėjas Mikalojus Akelaitis nesėkmingai bandė gauti valdžios leidimą lietuviškam laikraščiui. L. Ivinskio nuo 1846 m. leidžiami lietuviški kalendoriai amžiaus viduryje liko vienintelė – nors netobula, bet svarbi – viešosios komunikacijos lietuvių kalba priemonė. Kalendoriai 1851 m. įgijo literatūrinį priedą – čia buvo daugiausia skelbiama didaktinė literatūra, tačiau išspausdintas ir A. Baranausko *Anykščių šilelis*. Vilniuje leidžiamus kalendorius rūpinosi platinti M. Valančius per Varnių kunigų seminariją, Varniuose įsteigtą knygyną.

Švietėjiška veikla tarp Lietuvos valstiečių – svarbi vyskupo M. Valančiaus ganytojiškos programos dalis, kuria jis esmingai prisidėjo prie modernios lietuvių tautos kūrimosi XIX a. viduryje ir pabaigoje. Ypač reikšmingas buvo daugiausia Lietuvos valstiečiams 1858–1864 m. suorganizuotas Blaivybės sąjūdis. Steigti religines brolijas kovai su girtavimu dar 1818 m. savo *Veikale apie girtuoklystę* siūlė VU medicinos profesorius Jokūbas Šimkevičius. Vyskupas suvokė, kad valstiečių blaivėjimas neatsiejamas nuo jų tapsmo piliečiais, visuomenės nariais bei tautos istorijos dalyviais, artėjant baudžiamos panaikinimui. M. Valančius ganytojiškuose laiškuose valstiečiams blaivų gyvenimą siejo su tautine savigarpa – blaivios, šviesios tautos tėvynė tapo „vėlei garsi ir garbinga tarpu giminių žmonių“. Tai buvo nauji, neįprasti jausmai tradicinės kaimo bendruomenės žmonėms, taip formuota tautinė jų savivoka. Vyskupo autoritetas ir vyskupijos kunigų aktyvumas sąjūdyje buvo toks didelis, kad po poros metų Rusijos imperijos finansų ministras susirūpino dėl sunykusių mokesčių iš alkoholio pardavimo Lietuvoje, nes daugiau nei pusė gyventojų (kai kuriose vietovėse – ir didžioji dauguma) nustojo gerti degtinę. Nepaisant valdžios suvaržymų, blaivybės sąjūdis truko iki pat 1864 metų, kada brolijos buvo visai uždraustos.

XIX a. vidurio Lietuvoje, kaip ir, pavyzdžiui, Airijoje, kova su girtuoklyste, paskatinta ir remiama Katalikų Bažnyčios, turėjo ir politinio pasipriešinimo imperinei valdžiai ats-

palvį. Blaivybės brolijos stiprino tautinės valstiečių opozicijos dvasią, skatino be atodaros laikytis katalikybės, nepereiti į stačiatikybę. Tai buvo ypač aktualu, žinant tragiską unitų⁵ likimą po 1831 m. sukilimo. Rusijos valdžia šią savitą, vien buvusios Respublikos teritorijoje veikusią konfesiją 1839 m. pradėjo naikinti; unitai prievarta įjungti į stačiatikių cerkvę. Tačiau moralinis, konfesinis ir tautinis valstiečių sąmoningumas negalėjo būti stiprinamas be raštingumo, platesnio kultūrinio ugdymo. Nepavykus gauti valdžios leidimo lietuviškam laikraščiui įsteigti, XIX a. viduryje Žemaičių vyskupo švietėjiškų idėjų paveikti lietuvių kunigai ėmėsi rašyti didaktinę literatūrą, skirtą liaudžiai (J. S. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*, 1840–1864; P. Gomaliausio *Aplankymas seniuko*, 1853; A. Baranausko poema *Dievo rykštė ir malonė*, parašyta 1859, ir pan.). Po sukilimo, siekdamas spaudos draudimo sąlygomis išlaikyti skaitytojų valstiečių ratą bei jį plėsti, plunksnos ėmėsi ir pats vyskupas (didaktinės prozos rinkiniai *Vaikų knygelė*, *Paaugusių žmonių knygelė*, apysaka *Palangos Juzė*, parašyti 1864–1869). Didaktinė literatūra turi religinio pamokslo, publicistikos ir grožinės kūrybos bruožų. Ji teikė skaitytojams ir religinių, dorovinių pamokymų, ir praktinių patarimų, bendrųjų žinių (pvz., iš geografijos, istorijos, medicinos, higienos). Jos skaitymas buvo ir pramoga (plg. liaudiško humoro stilistika parašytą M. Valančiaus didaktinę apysaką *Palangos Juzė*). Blaivybės sąjūdžio pažadintas lietuvių valstiečių religinis, tautinis sąmoningumas pastūmėjo juos įsitraukti į lietuvių tautinio atgimimo judėjimą, ypač dalyvauti knygnešystėje.

Menas ir religija romantinėje literatūroje

XIX a. viduryje ypač išryškėjo religiniai romantinio pasaulėvaizdžio bruožai. Tai lėmė bendras epochos reiškinys Europoje – religijos atgimimas. Jis iškilo kaip atsakas į paspartėjusius sekuliarizacijos procesus, techninę ir pramoninę revoliuciją, religinio ir mokslinio pasaulėvaizdžio atsiskyrimą. Romantizmo epochoje apskritai buvo paplitusi nuostata, kad menas, labiausiai poezija, yra būdas pasiekti tai, kas pasaulyje nematoma ir paslaptinga, kas neprieinama eksperimentiniam moksliniam protui. Tad Romantizmo menininkas, poetas, buvo laikomas pasaulio paslapties, gamtos kaip nenutrūkstamos gyvybės grandinės tarpininku. Menas užėmė dalį religijos sferos, ypač gilėjant atotrūkiui tarp religinio ir mokslinio pasaulėvaizdžio. Įsidėmėtina, kad 1859 m. A. Baranauskas pabaigė rašyti savo poemą *Anykščių šilėlis*, kurioje gamta, žmogaus kultūra ir anapusbė vaizduojami tarsi vienas gyvas organizmas. Gamta čia yra žmogaus namai ir kosmosas – vieta, kurioje reiškiasi pasaulio šventumo paslaptis, pasaulio Kūrėjo valia. Tais pačiais metais Didžiojoje Britanijoje pasirodė gamtos mokslininko Čarlzo Darvino (1809–1882) veikalas *Apie rūšių kilmę*, kuriame buvo išdėstyti gamtinių rūšių evoliucijos teorijos pagrindai, iškelta natūralios atrankos idėja („labiausiai prisitaikiusių išlikimas“). Darvino koncepcija pasiūlė pasaulio be Kūrėjo, kūrinio be autoriaus idėją, prieštaraujančią tradiciniam religiniam pasaulėvaizdžiui. Anot Milošo, tapęs anoniminiu rūšies atstovu, kilusiu ne iš Adomo, o iš beždžionės, asmuo prarado išskirtinę vietą pasaulyje. Žmonės pasijuto esą statistiniai vienetai, „aklos gamtos lyg ir nebuvo veikalai“, kaip rašė Maironis priešmirtingame eilėraštyje „Vakaro mintys“ (1932). Tradicinio religinio pasaulėvaizdžio pagrindus siekė išsaugoti ir moderniajai epochai perduoti Romantizmo literatūra, tad XIX a.

⁵ Unitų bažnyčia susikūrė XVI a., Abiejų Tautų Respublikos stačiatikiams sudarius uniją su Katalikų Bažnyčia. Unitai pripažino katalikų popiežiaus valdžią ir katalikų religijos dogmas, tačiau išlaikė Rytų Bažnyčios apeigas ir bažnytinę slavų kalbą.

žmonės pirmieji platesniu mastu išgyveno skilimą bei įtampą tarp religinio ir mokslinio pasaulėvaizdžio.

Spaudos draudimo ir lietuvių tautinio atgimimo epocha (1864–1905).

Romantizmas ir realizmas

Pralaimėjus 1863 m. sukilimą Lietuvoje, pasikeitė valdžios politika „Šiaurės vakarų krašte“: prasidėjo atviras visuotinis krašto gyventojų rusinimas. Valdžiai nutarus sunaikinti savarankišką lietuvių visuomeninį, kultūrinį gyvenimą, susilpninti tradiciškai nusistovėjusį Lietuvos ir Lenkijos kultūrinį bei politinį ryšį, imtasi iš viešumos išstumti lenkų ir lietuvių kalbą, o 1864 m. lietuviškiems raštams uždrausta naudoti nuo raštijos pradžios priimtą lotyniškąją abėcėlę, kuri esą yra lietuvių „genties“ saitas su lenkų kultūra. Lietuviškiems raštams buvo pritaikytas rusiškasis kirilicos raidynas, vadintas „graždanka“. Krašte buvo uždraustas pradinis švietimas „vietinėmis kalbomis“, taigi ir lietuvių, suvaržyta Katalikų Bažnyčios veikla, uždrausta vietinės kilmės asmenims (iš esmės visiems katalikams) užimti valstybinės tarnybos vietas ir kt. Tad iš tiesų, kaip rašo istorikas Saulius Sužiedėlis, kovojuama buvo „dėl tautos, ne dėl raidės“.

Knygnešystė

Spaudos draudimo Lietuvos visuomenė nepriėmė. Nors valdžios iniciatyva po 1864 m. „graždanka“ buvo išspausdinta visų pirma liaudžiai skirtų maldynų, elementorių, kalendorių, tačiau netrukus, nuo 1867-ųjų Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus iniciatyva buvo suorganizuotas nelegalus lietuviškų raštų spausdinimo Prūsijoje (Tilžėje), gabavimo į Lietuvą ir slapto platinimo tinklas. Ilgainiui draudžiamą spaudą gabenti ir platinti ėmė vis daugiau žmonių, ne tik dvasininkų, bet ir pasauliečių, lietuvių inteligentų (kaip, pvz., aktyvus lietuvių atgimimo sąjūdžio veikėjas Povilas Višinskis, šviesūs Anykščių krašto Griežionėlių dvarininkai Stanislovas ir rašytoja Liudvika Didžiuliai, lietuvių kultūros mecenatai ir aktyvūs veikėjai broliai Vileišiai Vilniuje). Amžiaus pabaigoje ėmė kurtis ir pasaulietinės nelegalių leidinių platinimo draugijos – „Sietynas“ Užnemunėje, „Atgaja“ šiaurės rytų Lietuvoje, „Dvylika apaštalu“ Vilniuje. Susikūrė pasaulyje analogų neturintis reiškinys – knygnešystės fenomenas. Spaudos draudimas buvo lemiamas lietuvių tautos solidarumo, jos kultūrinių ir socialinių galimybių išbandymas. Knygnešystė tapo svarbia lietuvių tautinio atgimimo „institucija“ – organizuota nelegalia veikla. Ji iškyla kaip ryškus XIX a. lietuvių kultūrinės rezistencijos simbolis.

Svarbu, kad knygnešystė įtraukė skirtingos socialinės padėties žmones. Pavojiinga, dažniausiai nepelninga, drąsos ir apskrumo reikalaujančia knygnešio „profesija“ dažniausiai užsiimdavo valstiečiai, miestiečiai, aktyvios buvo moterys. Viena knygnešių specializacija – slapta pergabenti stambesnius spaudos krovinius per Prūsijos–Rusijos sieną ir nuvežti į saugojimo vietas. Jomis tapdavo klebonijos, šviesesnių bajorų dvarai, sąmoningesnių valstiečių sodybos. Iš jų knygas mažesniais kiekiais paimdavo ir toliau paskleisdavo knygnešiai platintojai. Išradingi knygnešiai knygas gabendavo vežimais su dvigubu dugnu, įdėję į karstą su „numirėliu“, pasisodinę vežiman „ligonį“, „pamišėlį“, siųsdavo Lietuvoje traukinio bagažu kaip „staliaus įrankius“, „obuolius“ ir pan. Rašytoja Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana atsiminimuose yra rašiusi, kaip jaunystėje su bičiule platino nelegalius lietuviškus laikraščius, slėpdamos juos po drabužiais: iš lieknų panelių pavirsdavusios į apkūnias tetules. Tačiau Lietuvos visuomenė nesitenkino vien nelegalia

veikla – valdžios politika buvo kritikuojama ir spaudoje, pasitelkiami moksliniai argumentai (rusiškas raidynas neatitinka lietuvių kalbos fonetikos), buvo siunčiami skundai carui, kuriuos, be kita ko, pasirašydavo ir iki kelių dešimčių valstiečių. Knygnešių pasiaukojimas ir patriotinis heroizmas tapo ir literatūros kūrinių tema: knygnešių portretai sukurti anksčiau žemaitės apsakyme „Atžala“, Lietuvos lenkų prozininkės Marijos Rodzevičiūtės (1863–1944) apysakoje *Pilkosios dulkės* (1889; išversta V. Kudirkos); vienas gražiausių – Šatrijos Raganos apysakoje *Sename dvare* (dievdirbys Levanarda).

Lietuviškos spaudos pradžia

Knygnešystė parodė besiformuojančios modernios lietuvių tautos atsparumą rusinimui. Paskutiniaisiais dviem amžiaus dešimtmečiais, didžiausios kultūrinės ir pilietinės priespaudos metais, lietuvių tautos išlikimą, jos kultūrinę bei politinę perspektyvą lėmė jaunoji aktyvių lietuvių inteligentų, pasauliečių ir dvasininkų, karta. Jonas Basanavičius (1851–1927), Vincas Kudirka (1858–1899), Povilas Višinskis (1875–1906), Jonas Šliūpas (1861–1944), Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932), Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) – tai karta, išugdyta Lietuvos Romantizmo literatūros ir istorijos. Tai Adomo Mickevičiaus, Juozapo Ignoto Kraševskio, Vladislavo Sirokomlės, Antano Baranausko, Simono Daukanto, Teodoro Narbuto skaitytojai, kilę iš lietuvių valstietijos. Rusijos ir Lenkijos aukštųjų mokyklų auklėtiniai, užsidegę Vidurio Europos „tautų pavasario“ – čekų, vengrų, pietų slavų nacionalinių judėjimų – entuziazmu, persiėmę idėja, jog kiekviena tauta turi teisę savarankiškai kurti savo kultūrinę ir politinę būtį. Ši karta savo darbais suformavo lietuvių tautiškumo, susieto su lietuvių kalba, etnine kultūra, istorine praeitimi, suvokimą. Ji iškėlė ir padėjo įgyvendinti lietuvių kultūrinę, vėliau – ir politinę autonomiją bei savarankiškumą. Lietuvių tautinę bendriją sutelkė šios kartos leidžiami pirmieji nelegalūs lietuviški laikraščiai, juose skelbiama publicistika, grožinė literatūra. Su sava spauda, užtikrinančia viešąją komunikaciją, lietuvių tauta galėjo tapti visaverte modernia visuomene.

Pirmasis lietuviškas laikraštis *Aušra*, 1883 m. inicijuotas J. Basanavičiaus, ėjo trejus metus. 1889–1905 m. buvo leidžiamas į liberaliąją inteligentiją orientuotas *Varpas* (faktinis redaktorius – V. Kudirka) bei valstiečiams skirtas *Ūkininkas*. 1890–1896 m. pasirodė konservatyviosios katalikų inteligentijos laikraštis *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, jį pakeitė modernesnės katalikiškos šviesuomenės leidžiamas *Tėvynės sargas* (1896–1904), kurio pagrindinis redaktorius buvo rašytojas J. Tumas-Vaižgantas. Nelegali spauda skatino telktis lietuvių visuomenei, nors ir išryškino jos skirtingas ideologines nuostatas. Romantinės pakraipos *Aušra* skatino domėtis Lietuvos istorija, raštijos tradicija, „tautiniu charakteriu“. *Varpas* buvo artimesnis pozityvizmui, kėlė uždavinį rūpintis ir dvasine, ir materialiąja tautos būtimi, brėžti konkretaus darbo tautos labai perspektyvas ir kultūriniam, ir ūkiniam, visuomeniniam gyvenimui. *Tėvynės sargas* buvo katalikiškas laikraštis, siekęs derinti religinį tikėjimą ir tautiškumą, pratęsti XIX a. vidurio „Motiejaus Valančiaus epochos“ tradiciją: „Ne katalikybė dėl Tėvynės, o patriotizmas iš Dievo meilės“. Lietuviškos spaudos sutelkti bendradarbiai vėliau tapo ir lietuvių politinių partijų kūrėjais.

Didelę reikšmę spauda turėjo ir lietuvių literatūrai – sutelkė lietuvių rašytojus, dažnai išsibarsčiusius po visą imperiją ar užsienį, skatino burtis skaitytojų bendruomenei. Šioje spaudoje debiutavo ir skelbėsi svarbesni amžiaus pabaigos rašytojai: žymiausia XIX–XX a. sandūros literatūros asmenybė – Maironis – debiutavo *Aušroje* 1885 m., paskelbė eilėraščių *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, *Tėvynės sarge*. *Varpas*, visų pirma jo rubrika „Tėvynės

varpai“ tapo liberalo, visuomenės bei literatūros kritiko, „Tautiškos giesmės“ autoriaus V. Kudirkos tribūna. Lietuviškoje spaudoje debiutavo ir skelbėsi visa proza rašančių moterų bajorių plejada – Julija Žymantienė-Žemaitė (1845–1921), Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877–1930), Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943), seserys Ivanauskaitės – Sofija Pšibiliauskienė (1867–1926) ir Marija Lastauskienė (1872–1957), – pasirašinėjusios Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Šios kartos rašytojų kūryba padėjo pagrindus XX a. lietuvių literatūros tradicijai. Lietuviška spauda paskatino kurtis dabartinę bendrinę lietuvių kalbą vakarų aukštaičių tarmės pagrindu. Ją norminant, konsultuojant lietuvių rašytojus, daug nuveikė lietuvių tautinio atgimimo dalyvis, profesionalus kalbininkas Jonas Jablonskis (1860–1930), 1901 m. išleidęs *Lietuviškos kalbos gramatiką*.

Lietuvių spaudos sutelktas tautinis atgimimas skatino visuomenę ieškoti naujų kultūrinės veiklos formų. Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje Lietuvoje susiformavo mėgėjiško teatro sąjūdis. Pradėti slapta, nelegaliai rengti vadinamieji lietuviškieji vakarai su vaidinimais, gyvaisiais paveikslais. Juose dalyvaudavo provincijos šviesuomenė, valstietija. Pirmasis viešas lietuviškas spektaklis pagal Juozo Vilkutaičio-Keturakio pjesę *Amerika pirtyje* P. Višinskio, G. Petkevičaitės-Bitės ir kitų lietuvių šviesuolių pastangomis buvo pastatytas ir suvaidintas 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje (miestelis tuo metu priklausė Kuršo gubernijai, kur lietuvių viešo kultūrinio gyvenimo draudimai negaliojo). Lietuviškieji vakarai – tai pramoga, telkusi kultūrinę bendruomenę, su jais siejamos lietuvių teatro ištakos, jie skatino dramaturgijos raidą. Lietuvių mėgėjiškam teatrui pjeses rašė Žemaitė ir Bitė – atskirai bei kartu, slapyvardžiu Dvi moteri; J. Tumas-Vaižgantas, pirmosios lietuvių tragedijos *Pilėnų kunigaikštis* autorius Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis.

Lietuvių literatūros raida

Estetiniu požiūriu XIX a. pabaigos lietuvių literatūra nebuvo vienybė. Besiformuojanti atskira lietuvių literatūros tradicija tęsė Romantizmo gyvavimą iki pat XX a. pradžios. XIX a. pabaigoje lietuvių tautinio atgimimo rašytojai siekė „sulietuvinti“ – išsiversti ir perimti Lietuvos lenkiškosios romantinės literatūros paveldą. Ši literatūra buvo suvokiama kaip svarbi lietuvių tautinės tapatybės atrama. V. Kudirka išvertė dalį A. Mickevičiaus dramos *Vėlinės*, J. Slovackio dramą *Mindaugis*, A. Vištelis-Lietuvis – J. I. Kraševskio poemą *Vitolio rauda*, Simonas Norkus – V. Sirokomlės poemą *Margiris*. Be romantinio individualizmo, asmens subjektyvumo raiškos lietuvių kalba negalėjo formuotis modernioji literatūra. Šį slenkstį XIX a. pabaigoje peržengė Maironis su savo *Pavasario balsais*. 1895 m. Tilžėje išleistas poezijos rinkinys, pildytas ir taisytas dar trijuose leidimuose iki 1920 m., tapo lietuvių tautinio atgimimo ir kalbinės, kultūrinės brandos simboliu. Maironio poezijoje buvo sukurtas visas spektras subjektyvios asmens saviraiškos galimybių, lietuvių kalba tapo visaverte meninės kūrybos priemone. Maironio poezija savitai apibendrina per XIX a. besiformavusią lietuvių tautinę tapatybę. Paveikia meno kalba Maironis įtvirtino istorinės atminties, Lietuvos teritorijos simbolius, lietuvių jį neatskiriama susiejo su lietuvių kalba. Populiaraus romantinės prozos žanro kūrinys – Vinco Pietario istorinis romanas *Algimantas* – pasirodė 1904 m., spaudos draudimo panaikinimo išvakarėse; tai pirmasis romanas, parašytas lietuvių kalba.

XIX a. viduryje daugelyje Vakarų pasaulio šalių, o Lietuvoje – XIX a. pabaigoje į literatūrinio gyvenimo avangardą iškilo proza, visų pirma romanas, susiformavo realizmo (nuo lot. *realis* – tikras, daiktiškas) kryptis (O. de Balzakas, Stendalis, G. Floberas,

G. de Mopasanas, Č. Dikensas, L. Tolstojus, F. Dostojevskis). Realizmo literatūra siekia perteikti tikrovišką pasaulio vaizdą, paremtą moksliniam pažinimui būdingu empiriniu stebėjimu, faktų detalizavimu, grupavimu, apibendrinimu. Ji pasižymi stambiu panoraminio visuomenės gyvenimo vaizdavimu. Realizmo kryptis formavosi veikiant pozityvizmo filosofijai, kuri XIX a. viduryje naujai išskėlė empirinio mokslinio pažinimo svarbą, praktinės veiklos vertę⁶.

Lietuvoje pozityvizmo įtaka reiškėsi ne tiek filosofinėmis diskusijomis, kiek praktinės veiklos programomis. Aktualiausia tapo „darbo prie visuomenės pagrindų“ idėja. Ji apėmė tokius lietuvių visuomenės, išgyvenančios politinę ir kultūrinę priespaudą, poreikius, kaip nelegalus lietuviškas pradinis mokymas, racionalaus ūkininkavimo propagavimas, visuomenės teisinio, ekonominio sąmoningumo ugdymas. Pozityvistinę programą Lietuvoje skelbė laikraštis *Varpas* bei jo faktinis redaktorius V. Kudirka. Pozityvistinė liaudies švietimo idėja įsišaknijo Lietuvos bajoriškosios filantropijos tradicijoje – ją siekė įgyvendinti XIX a. pabaigos bajorės rašytojos, pavyzdžiui, būsimoji pedagogė, filantropė M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, moksleivių šalpos draugijos „Žiburėlis“ viena steigėjų (1894) G. Petkevičaitė-Bitė.

Moterų prozininkų Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos kūrybos publikacijos laikraštyje *Varpas* – lietuvių realistinės prozos pradžia. Ankstyvojoje lietuvių realistinėje prozoje reiškėsi demokratinės realizmo stiliaus tendencijos: keliamos socialinės nelygybės, skriaudos temos, vaizduojamas žemųjų visuomenės sluoksnių gyvenimas, išsakoma visuomenės kritika.

Lietuvoje XIX amžius baigėsi 1904 m., panaikinus spaudos draudimą, o naujos lietuvių politinės, visuomeninės, kultūrinės istorijos epochos pradžią žymėjo 1905 m. Didysis Vilniaus Seimas, kuriame buvo iškeltas Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas. Ėmė ryškėti XX a. savarankiškos tautinės valstybės perspektyva.

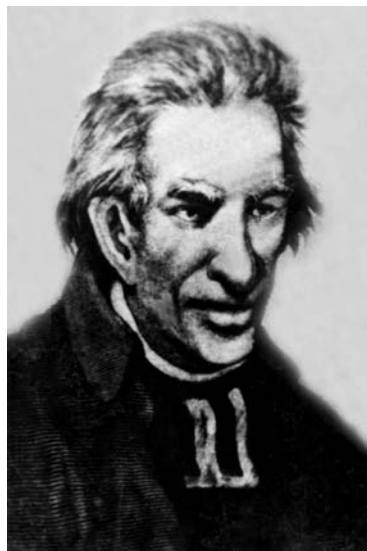
Siūloma literatūra: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius* red. Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990; Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993; Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Petro ofsetas, 1997; Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998; Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

⁶ Plačiau apie realizmo literatūros estetiką žr. XX a. pradžios literatūros įvade.

Antanas Strazdas

Antanas Strazdas (1760–1833) – lietuvių poetas, pirmojo spausdinto lietuviškų eilėraščių rinkinio autorius, katalikų kunigas.

Gimė Astravo kaime (dabar Rokiškio raj.), valstiečių šeimoje. Greičiausiai lydėdamas kokį nors dvarininkų vaiką išėjo pradinius ir vidurinius mokslus jėzuitų kolegijose Lietuvoje. Apie 1782–1785 m. mokėsi Vilniaus universitete, studijavo humanitarines ir teologines disciplinas, tarp jų poetiką bei retoriką, lotynų ir graikų kalbas, susipažino su antikos literatūra. Apie 1787–1789 m. mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. Įšventintas kunigu iki XIX a. pradžios darbavosi Rytų Lietuvos parapijose. Autobiografiniame eilėraštyje „Ei, Dieve Dievulaitis“, Strazdas savo kunigavimą poetiškai nusakė kaip tikrą misionierišką apaštalavimą iš pasaulimo:

Devyniasdešimtuos metuos –
Kaip esmi iš tos vietos, –
Lietuvon iš Žemaičių
Ėjau su didžiu kraičiu:

Su didžiausiu rozumėliu [protu],
Su jauniausiu viekeliu [amžiumi],
Su šviesiausiom akelėm,
Su greičiausiom kojelėm.

Ne vieną kartą išalkti,
Ne vienąkart nušalti,
Ne vienas buvo kartas,
Sunkiai esmu nubartas.

Ėjau aš po bažnyčias,
Lietuvos kazalnyčias [sakyklas],
Kaip bitelė siausdamas,
Ant pakūtą [į atgailą] vesdamas.

Kaip paukštelis čilbėjau,
Apie Dievą kalbėjau
Kaip tikras apaštalas.
Tai mano giesmės galas.

Matyt, dėl prigimto maištingo temperamento ir savaip suprasto kunigo pašaukimo Strazdas nuo 1801 m. atsisakė Kupiškio vikaro pareigų ar jas prarado ir tapo bažnytinei vyresnybei mažai pavaldžiu misionieriškos gyvensenos kunigu. Keliaudamas po Kupiškio, Obelių parapijas savarankiškai teikdavo bažnytinius patarnavimus – dažniausiai valstiečiams; talkindavo kunigams. Tada parašė ir 1814 m. Vilniuje išleido poezijos rinkinį „Giesmės svietiškos ir šventos“ (11 eilėraščių, tarp jų – dvi bažnytinės giesmės), pasirašė jį su lenkinta savo pavardės forma: *Giesmies swietiszkas ir szwintas, sudietas par kuniga Untana Drazdawska*.

Tų pačių metų pavasarį žengė kunigui visiškai neįprastą žingsnį – išsinuomojo nuosalią sodybą Šimonių girios proskynoje, čia gyveno kaip laisvas žemdirbys, rašė antrąjį poezijos rinkinį. Netrukus Strazdas buvo apskūstas dėl kunigui netinkamos gyvensenos, jį nuo 1816 m. kontroliavo ir persekiojo Vilniaus vyskupijos vyresnybė. Neklusnus kunigas rašydavo vyresnybei pasiaiškinius ironišku, kandžiu stiliumi, kartais – demonstruodamas išsilavinimą, cituodamas Bibliją lotynų kalba. Vieną tokį išsamų pasiaiškinimą Strazdas parašė 1819 m. Jame išdėstė, kodėl pasirinkęs tokį gyvenimo būdą, kuris netelpa į jokias pasaulietines ar bažnytines normas. Anot Strazdo, tokiu gyvenimu jis siekiąs bibliinio idealo – gyventi neturte iš savo „veido prakaitu“ uždirbtos duonos, neimti mokesčio už dvasinius patarnavimus, ieškoti gyvenimo išminties ir tiesos – taip pat rašant poeziją.

Panašias mintis poetas buvo išsakęs ir eilėraštyje „Gegužėlė“. Čia žmogaus dialogas su paukščiu – lyg pokalbis su savo natūraliaja prigimtimi. Gegužėlė – tarsi vidinis balsas, bylojantis, jog žmogus turi gyventi pagal prigimtinę laisvę. Ši laisvė Strazdo eilėraštyje nusakoma Naujojo Testamento parafraze – „Gyvenkit kaip mes, paukšteliai“¹. Eilėraštyje „gamtos balsas“ žmoguje yra ir Dievo duotos prigimties balsas, kuris sielojasi, jog rūpesčiai dėl „duonos ir druskos“ daro žmones nelaisvus, iškreipia tarpusavio santykius, juose nebelieka „malonės“ (XIX a. šis žodis turėjo ir „meilės“ prasmę). Tokiu būdu Strazdas, neprasilenkdamas su krikščioniškojo religingumu, perteikė epochos idėją – žmogaus prigimtinės laisvės, kurią iškreipia civilizacija, sampratą, išsakytą garsaus XVIII a. prancūzų filosofo Žano Žako Ruso (1712–1778) veikaluose. Strazdas pats siekė gyventi pagal tokį idealą, suvokė jį kaip grįžimą prie krikščionybės ištakų.

Minėtame pasiaiškinyje vyskupijos vyresnybei Strazdas nurodė, kad literatūros skaitymas – tai būdas įgyvendinti savo prigimtinę laisvę – ieškoti tiesos, išminties, prasmės, meilės, neturėti „ant savęs pono“:

Ji [literatūra] parodo pasaulio menkumą ir tiesos kelią, ji pasaldina kartybes, kurias patiriu šioje ašarų pakalnėje, ji sustiprina manyje viltį sulaukti atpildo už tas skriaudas ir persekiojimus, kuriuos tenka iškęsti man [...]. Literatūra išmokė mylėti artimuosius, apšvietė paskendusius tamsybėse, tai jos nuopelnas, jei išverčiau į lietuvių kalbą Belarmino katekizmą, išleidau giesmes ir šventus himnus.

Anot XIX a. literatūros istoriko Juozo Girdzijausko, šiame pasiaiškinyje atsiskleidžia pagrindinės Strazdo egzistencinės nuostatos: „Jam rūpėjo ne išorė, o esmė, ne forma-

¹ Plg. Mt, 6, 25–26: „Todėl aš sakau jums: per daug nesirūpinkite savo gyvybe, ką valgysite, nei savo kūnu, kuo vilkėsite. Argi gyvybė ne daugiau už maistą ir kūnas už drabužį? Išžiūrėkite į padangių sparnuočius: nei jie sėja, nei jpauna, nei į kluonus krauna, o jūsų dangiškas Tėvas juos maitina. Argi jūs ne daug vertesni už juos?“

lumai, postai, privilegijos, patenkinta buitį, o gilioji krikščioniškojo gyvenimo tiesa.“ Iš išlikusių dokumentų, skundų ir legendų matyti, kad reiškėsi ir kita maištingojo Strazdo charakterio ir nepriklausomo būdo pusė – įsiveldavo į konfliktus, muštynes, laisvai traktavo kunigų celibato įžadus.

Antrasis Strazdo rinkinys buvo uždraustas spausdinti, dėl to Strazdas 1824–1828 m. rašytiniais skundais ir protestais kovojo su Vilniaus cenzūros komitetu. Archyviniai duomenys rodo, kad rinkinys sulaikytas jį neigiamai įvertinus lietuviškai nemokančiam ar menkai mokančiam cenzoriui, kuris Strazdo poeziją perskaitė iš nežinomo vertėjo atlikto prasto vertimo į lenkų kalbą. Rinkinys neišliko, tik du eilėraščiai, galėję jam priklausyti (lenkiškas „Giesmė Rygos miestui pagerbti“ ir minėtasis autobiografinis „Ei, Dieve Dievulaitis“ lietuvių kalba). Yra žinoma, kad šiame rinkinyje buvęs eilėraštis „Giesmė apie 1812 metų revoliuciją“, kurį cenzorius atmetė kaip „neatitinkantį vyriausybės dvasios“. Galima spėti, kad šia giesme Strazdas galėjo skelbti politiškai nepriimtinas idėjas, su Napoleono vardu siejamas lietuvių ir lenkų išsilaisvinimo iš carų valdžios viltis, taip raiškiai vėliau įamžintas Adomo Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas* (1834).

Dokumentuose, rašytuose dėl šio rinkinio, Strazdas išdėstė ir tautinius savo poetinės kūrybos motyvus, kurie jį suartina su XIX a. pradžios žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjais. Rašte Vilniaus cenzūros komitetui savo poeziją jis susiejo su sena „lietuvių ir žemaičių tauta“, kurios atminčiai jis sudėjęs „lietuviškai moralines giesmes ir lenkų kalba pastoralines arijas“. Peikė cenzūros komiteto narius, kad šie „nemoka gimtosios kalbos“, negali tinkamai perskaityti jo eilių. Strazdas savo kūrybą lietuvių ir lenkų kalbomis suvokė kaip lietuvių tautinės raštijos dalį, save laikė „lietuvių literatūros nariu“, rašytoju. Kunigaudamas Rytų Lietuvoje jautėsi atskirtas nuo lietuvių kultūrinio gyvenimo, kuris tuo metu telkėsi Vilniuje ir Žemaitijoje. Žemaitijos ilgėjosi kaip „tėviškės“:

Šauksiuosi ant Giedraitį,
Tėvą visų žemaitį,
Šauksiuosi ing tėviškę,
Palikęs žvėris miške.
(„Ei, Dieve Dievulaitis“)

Dėl nuolatinių nesutarimų su apylinkių bajorija, dėl aukštesniąją dvasininkiją šokiruojančio laisvo gyvenimo būdo Strazdas 1828–1829 m. „dvasinei atgailai“ priverstinai buvo uždarytas į Pažaislio vienuolyną (savotišką kalėjimą nusižengusiems dvasininkams). Jo menką turtą Kamajuose nurodyta parduoti. Į vienuolyną buvo uždarytas metams; jiems praėjus, nesulaukęs, kada bus paleistas, Strazdas iš kalėjimo pabėgo. Veltui bandė iš vyskupijos vyresnybės atgauti lėšas už parduotą turtą. Paskutiniuosius metus gyveno skurdžiai, glausdamasis daugiausia Kupiškio, Obelių parapijų klebonijose, vienuolyno-
se. Mirė 1833 m. Kamajuose (dab. Rokiškio raj.), ten ir palaidotas.

Pakeitęs luomą (iš baudžiauninkų valstiečių tapęs dvasininku, prilygstančiu bajorams), Strazdas savo kūryba veikė kaip tarpininkas tarp skirtingų kalbinių, kultūrinių tradicijų. Tad pagrįstai savo rinkinio pradžioje autorius įrašė lotynišką epigrafą *Ecce nova sunt omnia* – „Štai visa yra nauja“, perfrazavęs šv. Pauliaus antrojo laiško korintiečiams frazę „Kas buvo sena – praėjo, štai atsirado nauja“. Epigrafas liudija, kad Strazdas suvokė, jog jo poezija

ankstesnės lietuvių literatūros tradicijos atžvilgiu yra tarsi Naujasis Testamentas, keičiantis Senąjį. Ypač naujoviškai buvo pasinaudota poetiniais tautosakos ištekliais.

„Neklasikinių“ tautų mitologija, folkloru ir Europos literatūroje imta domėtis XVIII a., ypač 7-ajame dešimtmetyje publikavus didelio populiarumo sulaukusią senovės škotų bardo Osiano kūrybą. Šiuo metu „Osiano giesmės“ laikomos neautentišku kūrinio – stilizacija ar visiška škotų poeto Džeimso Makfersono (1736–1796) klastote. Tačiau ši publikacija skatino ieškoti naujų kūrybos šaltinių, kreipė prie romantinės pasaulėjautos horizontų. Vis labiau įsitikinta, kad meno atrama gali būti ne tik antikos literatūra ir mitologija, bet ir tautinės žodinės kūrybos tradicijos. Kaip žinome, XVIII a. imta domėtis ir lietuviškuoju folkloru, o XIX a. pradžioje atsirado bandymų juo remtis poetinėje kūryboje. Liudvikas Rėza (1776–1840), filosofijos daktaras, Karaliaučiaus universiteto teologijos dėstytojas, būsimo profesoriaus, kilęs iš Neringos lietuvių žvejų kaimelio, 1809 m. vokiečių kalba išleido poezijos rinkinį *Prutena*, kuriame stilizavo lietuvių liaudies dainas, laisvai jomis sekė. Strazdas pirmasis pasinaudojo tautosaka lietuviškoje poezijoje.

Didžiojoje Lietuvoje Strazdas pirmasis lietuvių poeziją išvedė iš siauros bažnytinės literatūros (religinių giesmių) sferos į platesnį pasaulietinį kontekstą. Strazdas tapo literatūros novatoriumi ir dėl įgimto talento (išliko liudijimų, kad mokėjęs stebėtinai lengvai eiliuoti, spontaniškai sudėti dainą), ir dėl kilmės – kilęs iš valstiečių, jis puikiai pažino lietuvių tautosaką, lietuvių religinių giesmių tradiciją. Ne mažiau svarbus buvo ir Strazdo išsilavinimas – Vilniaus universitete jis skaitė naujausią lenkišką klasicistinę ir sentimentalistinę poeziją, studijavo antikinę literatūrą. Remdamasis visais šiais šaltiniais sukūrė unikalų lietuvių poezijos stilių. Gyvosios kalbos intonacijas, liaudies dainos skambumą ir motyvus suderino su tikslia silabine eilėdara, atskirais įvaizdžiais, žanrais, būdingais rašytinei poezijai. Simboliška, kad eilėraštyje „Strazdas“ paukštis kalbinamas liaudies dainos citata – „Ei tu, tu, tu strazdelis...“, o jo „leidžiamas balsas per tamsias girias“ liejasi į duetą su džiugiai lotyniškai čiurlenančiu upeliu: „Verpetas vivat [tegyvuoja] šaukia“.

Eilėraštyje „Strazdas“ (kaip ir visoje Strazdo poezijoje) krikščioniškasis religinis pasaulėvaizdis glaudžiai susijęs su liaudies gamtine pasaulėjauta. Dėl to literatūros istorijoje Strazdas buvo gretinamas su šv. Pranciškumi Asyžiečiu. Strazdo eilėraštyje, kaip ir šv. Pranciškaus „Saulės giesmėje“, „Aukščiausio ranka“ reiškiasi per jos sukurtą, žmonėms duotą gamtą, – jos vitališkumą, naudingumą, grožį, žmonėms teikiamą džiaugsmą. Gamtos vaizdas čia turi ir lietuvių mitinės pasaulėjautos atšvaitų. Bundanti gyvybė veikia kaip visus įtraukiantis gaivalas, verpetas, praplėšiantis sustingusį, apmirusį žemės luobą. Tad gyvybė neatsiejama nuo mirties, pasaulyje gyvuoja šių dviejų pradmenų kova, susiduria gyvybės ir mirties ašmenys: saulė „pakerpa“ „aštrų sniegą“. Neatsitiktinai Sigintas Geda rašė, kad suartėjęs su Strazdu savo atmintyje prikėlė „reliktną lietuviškų mitologinių vaizdinių sluoksnį“, susijusį su kosminiu dėsniu: „Gyvybės, darnos pasaulis negali nesusidurti su savo priešprieša, būtis su nebūtim“.

Panaši reikšmė perteikiama ir eilėraštyje „Selianka [t. y. idilė] aušra“. Lyrinį siužetą sudaro subjekto regimas saulėtekis. Tekančios saulės įspūdis yra taip persmelktas džiaugsmo, pasigėrėjimo, meilės emocijų, tarsi būtų stebimas iš tamsos naujai užgimstantis šviesos kosmosas su jos viršūnėmis, padangėmis ir pažemėmis, palangėmis. Ši nuostaba paaiškina paskutiniąsias eilutes: „Pražuvo, / Pikti čėsai [laikai] pražuvo, / Vis jau kitaip,

neg buvo.“ Saulės patekėjimas, jo teikiamas džiaugsmas liudija kosminę tvarką, sutvirtina tikėjimą ir viltį dėl pasaulio gėrio, „piktų čėsų“ laikinumo. „Selianka aušra“ yra ir pirmasis lietuvių lyrinis eilėraštis, kuriame siekiama perteikti *dabar* patiriamą išgyvenimą: prieš stebinčiojo akis patekančios saulės įspūdį.

Daugelis Strazdo eilių sukurtos kaip dainos – turi refrenus, kartojamas eilutes. Tad Strazdo poezija XIX a. labiausiai sklido dainuotiniu būdu, rašytinės literatūros ir folkloro paribyje. Išlikęs pluoštas nepatvirtintos autorystės Strazdui priskiriamų dainų – jos vadinamos savita „Strazdo mokykla“. Viena Strazdo religinių giesmių „Giesmė prieš Mišią“ („Pulkim ant kelių“) nuo XIX a. II p. iki šiol tradiciškai giedama Lietuvos katalikų bažnyčiose sekmadieniais. Būtent šią giesmę Maironis eilėraštyje „Lietuva brangi“ įrašė į poetinį Lietuvos peizažą.

Mykolas Riomeris XIX a. lietuvių tautinį atgimimą nušviečiančioje studijoje *Lietuva* (1905) pažymėjo didelį Strazdo poezijos populiarumą, jos derėjimą prie „žmonių veiklos pobūdžio ar prie tam tikrų aplinkybių“, ir apibendrino: „...tai buvo didelis visaapimantis talentas; kun. Strazdelio asmenyje tarsi sukaupti visi lietuvių liaudies pradai ir jam duota galimybė išdainuoti skausmą, rūpesčius, linksmumą ir visą žmogiškų jausmų bei religinių nuotaikų gamą“.

XX a. modernizmo poetams Strazdas tapo „bohemičio“, avangardisto – neprisitaikėlio, naujovių ieškotojo ir atradėjo – prototipu. 1935 m. Jonas Aistis rašė: „Iš tiesų margas paukštelis buvo tasai Antanas Strazdelis, baudžiauninkų sūnus ir užtarėjas, ir pirmas poetas – bohemiėtis.“ Avangardinės lietuvių poezijos atnaujinimo energijos iš Strazdo sėmėsi ir Sigitas Geda. Debiutinį rinkinį *Pėdos* (1966) pradedančiame eilėraštyje „Lietuvos atsiradimas“ jis parafrazavo Strazdo „Selianką aušrą“; yra parašęs poemą *Strazdas* (1967), kurioje išplėtojo poetinę žmogaus-paukščio, paukščio-poeto mitologiją, sukūrė mitinę Lietuvos istorijos interpretaciją.

Intriguojančią, maištingą Strazdo asmenybę ne kartą siekta atkurti meno kūriniuose – literatūroje, teatre, dailėje, muzikoje. Poeto portretą dar 1877 m. nutapė Lietuvos dailininkas Edvardas Matas Riomeris. Tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje Strazdo biografijos motyvais Juozas Petrulis parašė pjesę *Prieš srovę* (1936; spektaklį Kauno Valstybės teatre pastatė rež. Borisas Dauguvietis), Kazys Plačenis – romaną *Pulkim ant kelių* (1936). Kauno dramos teatre režisierius Jonas Jurašas 1970 m. pastatė Juozo Glinskio dramą *Grasos namai* (išleista 1971). Bronius Kutavičius sukūrė operą *Strazdas–žalias paukštis* (1981) pagal S. Gedos poemą *Strazdas*.

Siūloma literatūra: Antanas Strazdas, *Giesmė apie sirtas*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1974; Antanas Strazdas, *Giesmė apie sirtas*, parengė Juozas Tumelis, Vilnius: Vaga, 1991; Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, 117–131.

Antanas Strazdas

STRAZDAS

Ei tu tu tu, strazdelis,
Tujei mandrus¹ paukštelis,
Kur tu tupėjai lazdynų krūme.

Ar lazdyną ūginai²,
Riešutėlę brandinai,
Ar kalnuose uogas sirpinai?

Nei lazdyno ūginau,
Riešutėlę brandinau,
Nei kalnuose uogas sirpinau.

Kur aš tiktai nukanku,
Reiškiu aukščiausio ranką,
Kurs lapeliais medžius aprėdė³.

Reiškiu, giedu, linksminu,
Smūtną⁴ žmogų raminu,
Tiešydamas⁵ gražioms giesmelėms.

Skrisdamas viršum medžių,
Pačioj viršūnėj sėdžiu,
Leidžiu balsą par tamsias girias.

Sparniukėliais klėsdamas⁶,
Brudną⁷ žiemą bardamas,
Pranašauju pavasarėlį.

Jau saulelė kaitresnė,
Ir pievelė linksmesnė,
Ir berželis sprogti pradėjo.

¹ linksmas, gyvas, judrus

² auginai

³ aprenė, papuošė

⁴ liūdną

⁵ ramindamas, guosdamas

⁶ plasnodamas, plazdendamas

⁷ nešvarią, purviną

Upelė linksmai plaukia,
Verpetas vivat⁸ šaukia,
Ir sulelė beržo prateko⁹.

Žiedai iš žemės pinas,
Pilnas paukščių karklynas,
Siaudžia¹⁰, griaudžia lizdus pindami.

Pučia saldus vėjelis,
Krenta lengvas lietelis,
Visa žemė linksmai pradžiugo.

Artojėliai jūs mano,
Kodėl piemuo negano,
Kodėl nevaro žalion girelėn.

Ten karvelės pasganys,
Naują darbą prasmanys,
Gėriukėliai¹¹ linksmai pasišoks.

Piemenėliai aveles,
Triūbuodami triūbeles¹²,
Škin¹³, kur eista¹⁴, žalamargėlės.

Ei, tu tu tu, strazdelis,
Čiulbėk, mielas paukštėlis,
Paklausysma gražių giesmelių.

Niekam škados¹⁵ nedarau,
Miškan jaučių nevarau,
Nei mažiausio grūdo gadinu.

⁸ vivat (lot.) – tegyvuoja

⁹ pradėjo tekėti, pamažu sunktis

¹⁰ čiulba, gieda

¹¹ ėriukai, avių jaunikliai

¹² dūduodami dūdelėmis

¹³ škin – taip sakoma varant ėriukus

¹⁴ eisite

¹⁵ nuostolio, žalos

Viršum medžių sėdėdams,
 Aplink save grūdėdams¹⁶,
 Siaudžiu¹⁷, griaudžiu, svieta¹⁸ linksminu.

Jau saulelė pastirpo¹⁹,
 Aštrų²⁰ sniegą pakirpo,
 Ir kalneliai žaliuot pradėjo.

Paversmėliai²¹ prakiuro,
 Džiaugias visa natūra²²,
 Visi lieknai²³ rožėm pražydo.

Štai sparneliais suklojau,
 Klausyk, mielas artojau,
 Klausyk, taisyk striprią žagrelę.

Sujunk žalamargėlius,
 Versk, ark aukštus kalnelius,
 Kur, šio, vagą, žalamargėliai.

O išaręs tuojau spėk,
 Kviečius, miežius, žirnius sėk,
 Ir linelių neužmiršk.

O kad kluonuos²⁴ sukrausi,
 Šimtą patiekų²⁵ gausi,
 Čia tau linksmybės, čia tau ir džiaugsmi.

Papenėsi vaikelius,
 Pakviesi kaimynėlius,
 Linksmindamas Dievą garbinsi.

¹⁶ čerškėdamas, traškėdamas

¹⁷ čiulbu, giedu

¹⁸ pasaulį, žemę

¹⁹ pakilo

²⁰ šaltą, žvarbų

²¹ šaltiniai, versmės

²² gamta

²³ lankos, daubos

²⁴ kluonas - trobesys javams krauti

²⁵ paguodos, džiaugsmo

SELIANKA²⁶ AUŠRA

Pasvydo²⁷, pasvydo!
 Aušra žvaizdė²⁸ pasvydo, pasvydo.
 Ir gaidelis pragydo, pragydo.

Vieversys, vieversys,
 Vieversėlis siausdamas,
 Šoka vėją plakdamas, plakdamas

Padangėm.
 Siaudžia²⁹, graudžia, padangėm,
 Vištos karkia palangėm.

Jautelis,
 Jaučias, laukan eidamas,
 Kasa žemę baubdamas.

Gėreliai³⁰ su ožkeliais,
 Kazokėlį³¹ šokdami,
 Štukeles³² rodydami.

Kas gi ten?
 Kas gi tenai už miško
 Žiba, tvaska, ištiško?

Saulelė,
 Saulelė ten tekėjo,
 Aukso žiedais mirgėjo.

Sujudo, sušneko!
 Juda šneka paukšteliai,
 Žydi rožėms lieknėliai³³.

²⁶ idilė

²⁷ nušvito

²⁸ žvaigždė

²⁹ čiulba, gieda

³⁰ ėriukai

³¹ kazokas – labai gyvas, linksmas šokis

³² pokštus, išdaigas krėsdami

³³ lankos, daubos

Raselė!
Krenta perlų raselė,
Linksma žalia pievelė.

Gegužė,
Gegužėlė kukuoja,
Ir karvelis brukuoja³⁴.

Kiškelis
Lekia lygiom pievelėm,
Kerpa gudriom auselėm.

Pražuvo!
Pikti čėsai³⁵ pražuvo,
Vis jau kitaip, neg buvo.

³⁴ burkuoja

³⁵ laikai, metas

Juozas Girdzijauskas

ANTANAS STRAZDAS

I

Antanas Strazdas eilėraščių rinkinį *Giesmės svietiškos ir šventos* išleido 1814 m. Tai buvo pirmas originaliosios lietuvių poezijos rinkinys. Strazdui tada buvo 54-eri metai. Antrąjį rinkinį jis įteikė cenzūrai dar po dešimtmečio, turėdamas 64-erius metus. Taigi Strazdo poezija yra jau nebejauno žmogaus kūryba. O tokioje kūryboje paprastai būna daugiau išminties.

Strazdo poezijos išmintį brandino jo ilgas, vingiuotas, konfliktiškas gyvenimo kelias. Tame kelyje Strazdas be paliovos ieškojo tiesos ir teisingumo, nuolatos kovojo dėl teisės būti pačiu savimi. Gniuždančioje aplinkoje jis stengėsi išsaugoti žmogaus orumą, švarią sąžinę, kūrybos dovaną. Tos pastangos jam labai daug kainavo. Įgimtas talentas, šviesos troškulus jį atplėšė nuo gimtosios baudžiauninko aplinkos, atvedė net į aukštąją mokyklą, į kunigų luomą, į privilegijuotų žmonių pasaulį. Buvo visos sąlygos asimiliuotis, pritaipyti ir patenkintam gyventi. Bet jis pasirinko kitokį kelią – kryptį prieš srovę. Besiirdamas prieš srovę, Strazdas dažnai pavargdavo, bet nepalūžo. Jis išsiugdė valingą, stiprų charakterį, užsigrūdino, subrandino savo pasaulėžiūrą, kūrybines galias.

Gyveno Strazdas pagal principą: veiksmui lygus atoveiksmis. Teisingumo jis reikalavo ne tik sau. Reikalavo teisingumo savo tautai, visuomenei. Norėjo, kad teisingi būtų jo luomo žmonės – kunigai. TIESA ir TEISINGUMAS buvo Antano Strazdo gyvenimo kelrodė žvaigždė.

Kad Strazdas iš tikrųjų toks buvo, kalba daug įvairių dokumentų. Toks poetas iškyla žmonių pasakojimuose, anekdotuose. Toks jis pasirodo oficialiuose raštuose, pasiaiškinimuose. Toks jis pagaliau atsiskleidžia savo kūriniuose.

II

Antanas Strazdas keliavo per gyvenimą su liaudies daina. Tačiau, pats įgydamas vis daugiau patirties, pasisemdamas daugiau išminties, jis kartu brandino ir savąją dainą. Strazdo daina – dar liaudies daina ir jau nebe vien liaudies daina. Tai iš liaudiškos dirvos, liaudiškos pasaulėjautos išdygęs naujas, iki tol nematytas augalas.

Jau nuo XVIII a. pabaigos, išplitus Romantizmo idėjoms, buvo giliai įsisąmoninta, kad profesinės kultūros pagrindą turi sudaryti liaudies kultūra. Tik tokia kultūra bus tautos kultūra ir atras savo vietą pasaulyje. Strazdas jokių teorijų nedeklaravo, bet tą tiesą suvokė intuityviai. Jo eilėraščiai yra pirmas žingsnis iš tautosakinės poezijos į individualiąją, originalią. Jo *Giesmės svietiškos ir šventos* pradedamos epigrafu: *Ecce nova sunt omnia* (Čia viskas yra nauja). Po ketverių metų buvo išleisti Kristijono Donelaičio *Metai*. Tik nuo tada (1814–1818 m.) ima jau nenutrūkstamai skleistis savas, lietuviškas, poezijos menas.

Strazdas ilgą laiką buvo populiariausias Lietuvos poetas. Strazdo giesmės svietiškas giedojo visa – ypač Rytų – Lietuva. O jo „Giesmė prieš mišią“ (Pulkim ant kelių) iki šiol tebegaudžia Lietuvos bažnyčiose. Taip atsitiko dėl to, kad Strazdas atspėjo tikro liaudies poeto paslaptį. Strazdas surado subtilią ribą tarp sena ir nauja. Sena todėl, kad būtų visų suprantamas, o nauja todėl, kad praturtintų žmones dvasiškai – naujomis idėjomis, min-

timis, naujais išgyvenimais. Strazdas tapo apskritai liaudies poeto pavyzdys. Jis visiems parodė, visus pamokė, ką galima padaryti su liaudies daina. Skaitydami Strazdo eilėraštį (pvz., „Giesmę apie siratas“ arba „Strazdą“), mes nė kiek nepajuntame, kad kai kurie posmai tiesiog paimti iš liaudies dainos. Jie susilydo su eilėraščio visuma.

Strazdo eilėraštis – tarsi įskiepyta laukinė obelis. Kaip iš tokios obels išauga sukultūrintas vaismedis, taip iš liaudies dainos, įskiepytos nauja poetine idėja, sukuriamas originalus eilėraštis. Tai ypatingas kūrybinis procesas. Taigi Strazdas – talentingas sodininkas: jis mokėjo skiepyti laukines obelis – liaudies dainas, paversti jas profesinės kultūros tvartiniais.

Po to kiekvienas poetiškos sielos kūrybingas žmogus galėjo sekti Strazdo pėdomis. Todėl neatsitiktinai XIX a. buvo prikurta daug strazdiškų eilėraščių, kurių autoriai nežinomi. Ilgainiui daugelis tų anoniminių eilėraščių buvo priskirti Antanui Strazdui, tarsi poeto dydis priklausytų nuo jo knygos storumo. Poetui užtenka parašyti vieną kitą eilėraštį, kad liktų amžinai gyvas žmonių atmintyje. Šiandien turime išlikusių tik 13 autentiškų Strazdo eilėraščių – ir to visai užtenka, kad pajustume jo poezijos dvasią, suprastume jo pasaulėvaizdį. O anoniminiai strazdiškieji nė kiek nenustoja savo vertės dėl to, kad neišaiškinti jų autoriai.

Strazdas sukūrė savo poetinę mokyklą. Jis turėjo ne tik epigonų, bet ir talentingų savo tradicijos tęsėjų. Strazdo mokykla buvo gyva iki XIX a. pabaigos, kada iškilo Maironis, sukūręs savo poetinę mokyklą. Paskui tos dvi mokyklos susilydė ir įsiliejo į moderniosios poezijos kryptis. Keturvėjininkai, pvz., laikė Strazdelį savo dvasios tėvu – tikru menininku gyvenime ir dainose. Vėliau Strazdo asmenybę ir kūrybą ypač suaktualino kai kurie mūsų rašytojai, aktoriai – ypač Juozas Glinskis savo drama *Grasos namai*, Sigitas Geda savo poema *Strazdas*, Algirdas Latėnas savo deklamacijomis.

III

Antano Strazdo gyvenimas pilnas dramatiškų istorijų. Plačiai išaiškintas (daugiausia Vytauto Vanago dėka) jo bylinėjimasis (tiesiog dėl žmogiškosios savigarbos) su dvarininkais I. Petraševskiu ir M. Harasimovičiumi, jo persekiojimas dėl eilėraščio „Pagrabas Palšio“, jo kova su Cenzūros komitetu dėl antrojo eilėraščių rinkinio. Strazdas visados ieškojo TEISYBĖS. Viename skunde rašė: „Esu visada įsitikinęs, jog papročiai, įstatymai ir jų šventumas visuomenėje gerbiami tiek, kiek jų gerbimą ir neliečiamumą saugo vyresnybė.“ Tačiau įstatymas paprastai būdavo ne teisiuoju, bet galingesniojo pusėje. Todėl Strazdas, kada jo neapgindavo įstatymas, apsigindavo arba atkeršydavo pats (šautuvo šūviu, lazda ar prakeikimo pamokslu).

Tarp gausių dokumentų ypač svarbus yra 1819 metų Strazdo pasiaiškinimas Vilniaus konsistorijai. Jame pro oficialų kanceliarišką toną prasiveržia pagieža, sarkazmas poeto tardytojų adresu. Pasiaiškinyje Strazdas atskleidė savo dorovinius principus, glaustai išdėstė savo požiūrį į literatūrą – į poezijos vaidmenį jo paties gyvenime. Todėl verta tą pasiaiškinimą plačiau pakomentuoti.

Strazdo elgsena paremta Šventojo Rašto tiesomis. Strazdas daro viską, ką turi daryti visi uolūs kunigai. Skirtumas tiktai toks, kad Strazdas viską daro veltui, nes šventa Evangelija sako: „Dovanai gavote, dovanai ir duokite!“ Strazdas gyvenęs iš savo rankų darbo

ir galys kartu su šventuoju Paulium pasakyti: „Aš negeidžiu niekieno sidabro ir aukso, kaip jūs patys žinote, kadangi tam, kas man buvo reikalinga, tarnavo šitos rankos.“ Jis niekada nesiekęs jokių privilegijų, visada buvęs toli nuo visokių pinigų, kurių ir neturįs, taigi Bažnyčios duonos nevalgęs. Būdamas Adomo sūnus, vykdąs jam duotą įsakymą: „Iš savo veido prakaito valgysi duoną.“ Todėl sau peno ieškąs žemės gelmėse – išsinuomotoje dykynėje. Jis pildąs pareigas pagal pašaukimą, tik nežinąs, ar tie jo darbai įrašyti gyvenimo knygoje. Į klausimą, ką gera ar bloga padarė, Strazdas atsako: „Sunkius klausimus užduodi, Šviesioji Konsistorija, išspręsti – ką gera ar bloga kunigas Drazdauskas padarė. Sunki yra ši kalba. Linkėčiau, kad tas dalykas paliktų Aukščiausiam Teisėjui, kuris svarstys tiek prelatų, tiek paprastų kunigų reikalus.“

Strazdas šiame pasiaiškinyje pasirodo kaip TEISINGUMO APAŠTALAS, ne tik tai skelbęs, bet ir šventai vykdęs Dievo žodį žemėje. Jam rūpėjo ne išorė, o esmė, ne formalumai, postai, privilegijos, patenkinta butis, o gilioji krikščioniškojo gyvenimo tiesa.

Kaip turi žmonės gyventi, kaip jie privalo bendrauti, skelbia ir Strazdo „Gegužėlė“. Gegužėlės giesmėje matome du supriešintus pasaulius – gamtos pasaulį ir žmonių pasaulį. Gamtos pasaulyje – visuotinis gėris: laisvė, visa ko perteklius, klestėjimas. Žmonių pasaulyje – blogis (piktas apsiėjimas): nuolatiniai vaidai, barniai, tarpusavis priešiškumas. Dėl to liūdna gegužėlės giesmė: jai gaila nelaimingų žmonių. O jie nelaimingi dėl savo pačių kaltės – dėl to, kad nutolo nuo gamtos, nuo savo prigimties. Visa gera išeina iš Dievo rankos ir sugenda žmonių rankose. Todėl, kad žmogus praregėtų, jam reikia atsigręžti į gamtą. Žmonės, mokykimės gyventi iš gamtos! – tokia pagrindinė šio eilėraščio mintis.

IV

Iš minėtojo pasiaiškinyje matyti, kad Antanas Strazdas labiausiai vertino žmogaus išmintį. Tik išmintis leidžia žmogui pažinti tiesą ir būti teisingam. Branginti išmintį Strazdą išmokė Šventasis Raštas, kuriame sakoma: „Kas rado išmintį, rado turtą.“ O išminties šaltinis yra knygos, literatūra. Todėl Strazdas pasiaiškinyje rašo:

Gerbiu tą brangų turtą, o žinodamas, kad jį galima įsigyti tikrai skaitant knygas, nuo minėtų [kaip kunigo] užsiėmimų atliekamą laiką paskiriu literatūrai. Ji parodo pasaulio menkumą ir tiesos kelią, ji pasaldina kartybes, kurių patiriu šioje ašarų pakalnėje, ji sustiprina manyje viltį sulaukti atpildo už [...] skriaudas ir persekiojimus [...]. Literatūra išmokė mylėti artimuosius, apšvietė paskendusius tamsybėse, tai jos nuopelnas, jei išverčiau į lietuvių kalbą [...] Katekizmą, išleidau giesmes ir šventus himnus.

Glaustai ir daug pasakytą! Literatūra parodo pasaulio menkumą ir tiesos kelią; ji pasaldina kartybes ir sustiprina viltį; ji skelbia artimo meilę, šviečia ir lavina, ugdo žmogaus kūrybingumą. Šitaip aprėpiama literatūros funkcijų sistema. Vienu žvilgsniu perskrodžiama visa literatūros esmė. O tas patosas, kai kalbama apie literatūrą, rodo, kad Strazdui literatūra buvo ne pramoga, o esmingiausia jo veiklos sritis, pagrindinis jo humanistinių tikslų realizavimo kelias.

Kaip Strazdas suprato poeto paskirtį, rodo jo eilėraštis „Strazdas“. Tai pirmas lietuviškas eilėraštis apie poeto misiją, jo pašaukimą. Paukščio (strazdo giesmininko), dainos

įvaizdžio (strazdelio), žmogaus (Antano Strazdo) ir poeto (žmonių dainiaus) vaizdiniai čia susilydę į vieningą simbolį.

Strazdas, kur tik atsiduria, reiškia „Aukščiausio ranką“. Taigi poetas visur vykdo Dievo valią žemėje. Poetas yra išskirtinis žmogus, Dangaus pasiuntinys, jam žinomi Viešpaties keliai.

Aukščiausiasis lapeliais medžius aprėdė. Taigi Dievas sukūrė gamtą, kurios gyvas amžinas grožis yra poeto įkvėpimo šaltinis. Gamta yra Dievo regimoji apraiška.

Strazdas reiškia, gieda, linksmina, smūtną žmogų ramina, tiešydamas gražiomis giesmelėmis. Poetas reiškia dieviškąją tiesą, ramina ir guodžia nuliūdusį, atkreipdamas jo akis į grožį, kartu įprasmindamas jo kančią, vargą ir suteikdamas jam džiaugsmą.

Strazdas skrenda viršum medžių, tupi pačioj viršūnėj, leidžia balsą per tamsias girias. Tai poeto pozicija, jo žiūros taškas – jis pakyla į tokias dvasios aukštumas, iš kurių viskas gerai matyti: keliai ir klystekliai, takai ir šuntakiai. Tik taip aukštai pakilęs, poetas gali orientuotis gyvenimo brūzgynuose – matyti pasaulio menkumą ir tiesos kelią. Jo balsas, skelbiantis tiesą, praskaidrina tamsą, ir girios atgyja – jose sušvinta VILTIS, – kadangi strazdas, sparniukėliais klėsdamas, brudną žiemą bardamas, pranašauja pavasarėlį. Poeto siela visados atgręžta į šviesą, į saulę, į pavasarį – į gyvybę ir gyvenimą, į laisvę ir teisingumą.

Eilėraštyje „Strazdas“ tautosakiškais posmais išreikšta tai, kas pasakyta apie literatūrą minėtame pasiaiškinyje.

V

Antanas Strazdas – ir poetas, ir kunigas. Tačiau jokios dilemos čia nėra. Ir poezija, ir kunigystė rėmėsi tais pačiais – krikščioniškojo humanizmo – principais. Poeto misija sutapo su kunigo misija – viena kitą papildė ir pagilino. Todėl Strazdas – vientisa asmenybė. Visa savo veikla ir kūryba Strazdas norėjo atgaivinti pirmąją krikščioniškąją tiesą, įgyvendinti neiškreiptą krikščioniškąjį teisingumą. Jo nuoseklumas ir atkaklumas kovoje už savo TIESĄ buvo jo dramatiško gyvenimo priežastis, lėmė jo asmenybės unikalumą. Todėl Strazdas kunigas yra toks pat originalus, kaip ir Strazdas poetas.

VI

Pirmasis Antano Strazdo eilėraščių rinkinys buvo atiminėjamas iš žmonių ir deginamas; matyt, todėl tėra išlikę vos pora jo egzempliorių. Vėliau, nuo 1824 m., Strazdas net ketverius metus atkakliausiai kovojo su cenzūra dėl antrojo savo eilėraščių rinkinio. Cenzoriai visai menkino jo kūrinis, šmeižė autorių. Strazdas neturįs meninio skonio, maišąs šventas giesmes su pasaulietinėmis; jo eilėraščiuose esą pilna kalbos ir minties nesąmonių; apskritai jo visas rinkinys esąs kvailas. Tačiau Strazdas, užuot rezignavęs, ėmė pulti pačius cenzorius: kam jie piktnaudžiauja valdžia, kam savavaliauja, vilkina, tyčiojasi, kam nemoka gimtosios kalbos, kurią puikiai turėtų mokėti. Strazdas dėl savo rinkinio net tris kartus keliavo į Vilnių. Dėl netinkamo elgesio Strazdas reikalavo nubausti cenzorių. Tačiau cenzoriaus niekas nenubaudė, o Strazdo rinkinys buvo pražudytas.

Bylinėdamasis dėl rinkinio, viename skunde (rašytame 1827 m. rugpjūčio 15 d.) Strazdas atskleidė savo TAUTINES pažiūras. Čia jis kalba apie labai seną lietuvių ir žemaičių

tautą, kuri buvo žinoma 2500 metų prieš Kristaus gimimą. Visi tos tautos valdovai per visus amžius kalbėję gimtąja lietuvių kalba. Lietuviškai jie mokę ir tikėjimo dalykų. Dėl to Strazdas, „norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių žemaičių kalbą, kad ir netobulu savo darbu, sudėjęs lietuviškai moralines giesmes“.

Po tokių prisipažinimų Strazdo kūryba įgauna dar vieną dimensiją – ji įprasminama istorinėje perspektyvoje. Ji susisieja su istoriškai mąsčiusių to meto autorių – Ksavero Bogušo, Dionizo Poškos, Simono Daukanto idėjomis.

Taigi Strazdas buvo ne šiaip sau talentingas gamtos gaivalas. Jis buvo ne vien socialinio teisingumo apaštalas. Jis kartu buvo ir tautiškai susipratęs poetas.

VII

Antano Strazdo tautinė sąmonė subrendo, atrodo, Žemaičiuose. Kilęs iš Aukštaitijos, Strazdas dvasiškus mokslus (dar XVIII a. priešpaskutiniame dešimtmetyje) ėjo Varnių kunigų seminarijoje. Čia jis suartėjo su Giedraičiais – lietuvių kultūros mecenatais. Vėliau Gasparui Giedraičiui jis dedikavo pirmąjį savo eilėraščių rinkinį. Vyskupui Juozapui Giedraičiui buvo paskyręs antrąjį (neišėjusį) rinkinį. Taigi Varniuose, matyt, subrendo Strazdo kultūriniai interesai, o kartu ir jo tautinė orientacija. Baigęs seminariją, Strazdas visą laiką dirbo Aukštaitijoje, bet jo simpatijos žemaičiams niekad neišblėso. Gyvenimo saulėlydyje jis siunčia raštus Vilniaus vyskupui Andriejui Klungevičiui. Viename rašte vadina save lietuvių literatūros nariu. Kitame rašte prašo leidimo vykti į Žemaičius. Žemaičių vyskupas jam dažnai primenąs, kodėl kunigas Drazdauskas negrįžtąs namo, ar jam nepakyrėjo tokios ilgos misijos svetimoje diecezijoje tarp mažiau pažįstamų žmonių. Ar ne geriau esą dirbti namie ir gausinti žemaitišką literatūrą, negu trinti svetimas pakampes be mažiausio atpildo. Strazdo moralines giesmes žemaičių kalba vyskupas turįs jau seniai, o dabar gavęs du egzempliorius Roberto Belarmino katekizmo, kurį Strazdas išvertė į žemaičių kalbą. Tarp kitų dainelių Žemaičių vyskupas labiausiai mėgstąs Strazdo eilėrašį „Ei, Dieve Dievilaitis“. Trečiame rašte Strazdas vėl maldauja: „Jūsų Ganytojo Malonybės nieko daugiau neprašiau, tiktai patvirtinti, kad buvau šioje diecezijoje, ir nors keliais vilksiuosi elgetaudamas į savo dieceziją, į Žemaičius“.

Taigi Strazdas, aukštaitis, tačiau dvasiškai subrendęs žemaičių aplinkoje, buvo kiek vėlesnio Žemaičių kultūrinio sąjūdžio pirmtakas.

VIII

Graudžiai nuteikia paskutiniai Antano Strazdo gyvenimo metai. Jau 68-erių metų senelis, jis buvo uždarytas į Pažaislio vienuolyną, iš kurio po metų pabėgo. Grįžęs į Kamajus, rado išvaržytą savo turtą. Tuomet važiavo į Vilnių pas vyskupą ieškoti teisybės ir užtarimo, bet buvo tik skaudžiai išbartas. Grįžęs iš Vilniaus, jau sunkiai sirgdamas, vėl klajojo, glaudėsi klebonijose, Skapiškio dominikonų vienuolyne. Paskui vėl važiavo į Vilnių pas vyskupą šauktis pagalbos, bet ir vėl buvo išbartas ir suspenduotas. Sugrįžęs jau neilgai begyveno – 1833 m. balandžio 23 d. mirė Kamajuose. Po paskutiniu ju raštu Vilniaus vyskupui pasirašė kunigas Antanas Drazdauskas – invalidas.

Taigi Antanas Strazdas, baudžiauninko kampininko sūnus, per gyvenimą ėjęs kaip išdidus sirata, baigė jį kaip invalidas. Siratos situacijoje tuo metu buvo atsidūrusi ir mūsų

tauta. Ji irgi buvo paversta Rusijos imperijos kampininke. Ji irgi buvo sirata. Todėl jai buvo didelė paguoda klausytis Išdidžiojo Siratos giesmių apie siratas.

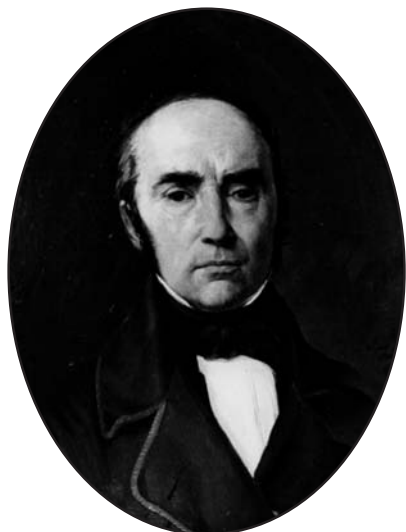
IX

Antano Strazdo kūryboje aukščiausioji jėga yra Dievas. Kita būties sfera – tai Dievo sukurta Gamta. Organiška gamtos dalis yra žmogus. Gamta žmoguje reiškiasi per jo prigimtį, kuri linkusi į gėrį, grožį, teisingumą. Tas gerąsias žmogaus prigimties savybes žaloja ir žlugdo blogai sutvarkyta visuomenė. Todėl, norint žmoniškai teisingai gyventi, reikia atsigręžti į gamtą, mokytis iš gamtos, paklusti prigimties balsui. Gamta yra žmogaus veiklos arena, jo darbo laukas, jo turtų skrynia, jo spontaniško džiaugsmo šaltinis.

Tokiu pasaulio įsivaizdavimu, tokiu žmogaus, gamtos ir Dievo ryšio suvokimu Antanas Strazdas yra Švietimo epochos žmogus. Jo poezija susijusi su fiziokratinėmis ir rusoistinėmis tos epochos idėjomis.

Strazdo eilėraščiai žadino ano laiko žmonėms prasmingas aliuzijas, guodė ir džiugino jų dvasią, stiprino jų viltį; po brudnos žiemos pranašavo pavasarėlį, po tamsios nakties – AUŠRĄ!

Simonas Daukantas

Simonas Daukantas (1793–1864) – lietuvių istorikas, pirmosios Lietuvos istorijos, parašytos lietuviškai, autorius.

Gimė 1793 m. Žemaitijoje, Kalvių kaime (dab. Skuodo raj.), buvo vyriausias vaikas pasiturinčioje valstiečių Daukantų šeimoje, turėjusioje dar penkias dukteris ir vieną sūnų. Tėvas Jurgis Daukantas aplinkiniuose Sapiegų miškuose dirbo eiguliu. Abu tėvai dalyvavo Tado Kosciuškos sukilime. Po motinos mirties sūnus jos antkapyje Lenkimų bažnyčios šventoriuje įrašė:

Čia ilsis Dievuje užsnūdusi Kotrinė Odinaitė, pirma Stanislavienė Jaušienė, paskui Jurgienė Daukantienė, kuri gyveno sumišimuose svieta, regėjo ir kentėjo didžius vargus, rūpesnius savo amžiuje, metuose 1795 buvo garsiamė mūšyje po Liepoja lygiai su vyru ir trimis dieveriais [vyro broliais].

Taigi valstiečių Daukantų šeima neliko XVIII a. pabaigos Respublikos istorinių įvykių nuošalyje, ji buvo patriotiška.

Simonas Daukantas gimimo metrikose įrašytas bajoru, tad galėjo siekti mokslo. Remiamas pažįstamo kunigo, mokėsi Kretingos pradinėje, Žemaičių Kalvarijos apskritinėje mokyklose, Vilniaus gimnazijoje, Vilniaus universitete. Nuo pat pradinės mokyklos iki universiteto tarp bendramokslų išsiskyrė gabumais ir pažangumu. Daukantas VU studijavo 1816–1822 m. – klestėjimo laikotarpiu, klausėsi žymiausių to meto mokslininkų paskaitų. Daukantas, pirmiausiai įstojęs į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą, tapo Adomo Mickevičiaus bendrakursiu, jo pavardė yra filomatų sudarytame sąrašė, į kurį įtraukti gabūs studentai, galimi kandidatai į filomatus ar jų žemesniašias draugijas, tačiau nėra žinių, kad būtų joms priklausęs. Daukantas, vėliau perėjęs į teisės studijas, pasinėrė į VU žemaičių studentų gyvenimą, dalijosi su jais patriotiniu nusiteikimu, mąstė apie darbą lietuviškos kultūros labui. 1823 m. parašytoje Simono Stanevičiaus odėje „Šlovė žemaičių“ džiaugiamasi Vilniaus universitetu, „nuo žemaičių beapsėstu“, jų sutarimu, tarp jų atgijusia „garbe tėvų ir liežuviu“, t. y. jų susidomėjimu tautos praeitimi, jos istorija ir kalba. Kaip tik tuo metu, 1822-aisiais, Simonas Daukantas jau buvo parašęs pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*.

Ruošdamasis magistro laipsnio egzaminams, Daukantas išsirūpino bajorystės dokumentus. 1821–1822 m. sėkmingai išlaikė teisės magistro egzaminus ir apgynė traktatą lotynų kalba. Tačiau netrukus prasidėjo VU slaptųjų studentų organizacijų sekimo, teismų procesas, todėl Daukantas magistro diplomą gavo tik 1825 m. pavasarį.

Baigęs universitetą, Daukantas 1826–1850 m. buvo valdininkas Rygoje ir Peterburge. Tarnybos sostinėje siekė norėdamas prieiti prie Lietuvos metrikos – XIV–XVIII a. LDK valstybės kanceliarijos archyvo, svarbaus Lietuvos istorijos šaltinio. Šalia tiesioginio darbo Dau-

kantas ėmėsi plačios lituanistinės veiklos. Rygoje ir Peterburge jis sukūrė savo svarbiausius istorijos veikalus. Apie 1837-uosius baigė rašyti „Istoriją žemaitišką“, daugiau nei po dešimtmečio, 1850-aisiais, ją perdirbo, pavadino „Pasakojimais apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. Peterburge Daukantas parašė ir pirmąją lietuvių kultūros istoriją *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Tai vienintelė paties Daukanto publikuota istorijos knyga, Jokūbo Laukio slapyvardžiu išspausdinta Peterburge 1845 m. Istoriniuose veikaluose Daukantas tęsė Lietuvos istorijos pasakojimą – rėmėsi LDK istoriografija, ypač Alberto Vijūko-Kojalavičiaus darbai, naujais vokiečių, rusų istorikų veikalais.

Tuo pat metu Daukantas rinko ir publikavo tautosaką (*Dainės žemaičių*, 1846), leido ūkinį patarimų knygeles Lietuvos valstiečiams. Platesniam lietuvių kalbos vartojimui mokyklose parašė ir išleido lietuvišką lotynų kalbos vadovėlį (1837), lotynų kalbos skaitinius su nemažu lotynų–lietuvių kalbų žodynu (1838), lietuvišką elementorių (1842). Rašė lenkų–lietuvių kalbų žodyną (liko trys rankraštiniai tomai), lotynų–lietuvių kalbų žodyną. Jaunimo skaitiniams iš lotynų kalbos išvertė ir 1846 m. išspausdino romėnų literatūros kūrinių – Fedro pasakėčias, Kornelijaus Nepoto didžiųjų karvedžių biografijas – pilietiskumą ugdančius tekstus.

Dėl pašlijusios sveikatos anksčiau išėjęs į pensiją, Daukantas tikėjosi atsidėti lituanistiniam darbams, mokslinei kūrybai. 1850–1855 m. gyveno Varniuose pas Žemaičių vyskupą Motiejų Valančių, 1855–1859 m. kartu su literatu Mikalojumi Akelaičiu – gydytojo Petro Smuglevičiaus nuomojamame Svirlaukio dvare pietryčių Latvijoje netoli Bauskės. Paskui grįžo į Žemaitiją, glaudėsi pas gimines, bičiulius. Paskutiniaisiais gyvenimo metais pasiligojęs apsistojo pas Papilės kleboną Ignotą Vaišvilą. Mirė 1864 m. pabaigoje, palaidotas Papilėje.

Mokslinės ir kultūrinės veiklos pobūdis

Anot istoriko Vytauto Merkio, Daukantas „po architekto Lauryno Stuokos-Gucevičiaus bus bene pirmas lietuvių valstietis, pasiekęs tokį aukštą mokslą“. Be gimtosios, mokėjo lotynų, lenkų, rusų, latvių, vokiečių, prancūzų kalbas, turėjo turtingą mokslinę biblioteką. Daukanto asmenybė ir darbai – tarsi tiltas tarp XIX a. bajorų ir valstiečių, tarp LDK lietuvių kultūros ir tautinio atgimimo kartos lietuviybės, tarp Apšvietos ir Romantizmo.

Savo istoriniuose darbuose Daukantas siekė suderinti ir pagrįsti iki šiol mums aktuales skirtingas buvimo lietuviu būdus. Būsimoms kartoms jis perteikė pilietinio lietuvių tautiškumo vertybes – tėvynės gynimo pareigą, rūpinimąsi viešaisiais valstybės reikalais, stiprų ryšį su LDK istorija. Tačiau Daukantas pirmasis taip aiškiai ėmė sieti lietuviškumą su etnine kilme ir gimtąja kalba. Be to, jo istorijoje lietuvių tauta suvokiama jau demokratiškai, ne luomiškai. Tautos praeitis priklauso ne tik vienam socialiniam sluoksniui – aukštuomenei, valdovams. Daukanto darbuose istorinę praeitį įgijo ir Lietuvos valstiečiai – liaudis tapo tauta. Taigi lietuvių istorikas padėjo pagrindus moderniajai lietuvybei formuotis. Neatsitiktinai Daukanto istorija patriotine dvasia uždegė Joną Basanavičių, Joną Šliūpą, Joną Mačiulį-Maironį. Ją išpopuliarino ir publikavo XIX a. pabaigos tautinio atgimimo veikėjai – pirmoji stipri iš valstiečių kilusių inteligentų karta, pakreipusi lietuvių kultūrą savarankiškai, modernia linkme.

Skirtingų lietuvių tautos sampratų kaitą liudija ir Daukanto istorijoje vartoti etnonimai (tautovardžiai). Pilietinio tautiškumo savivoką, dar gyvą XIX a. pradžioje, atspindi pirmo-

sios Daukanto Lietuvos istorijos pavadinimas – *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*. Lietuviai ir žemaičiai – LDK pilietinės gentys, Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštysčių gyventojai, sudarę pilietinę lietuvių tautą. Vėliau, XIX a. viduryje, Daukantas sukūrė ir pirmasis *Būdo* antraštėje pavartojo terminą aukštaičiams, nusakyti. Vadino juos „kalnėnais“, taigi jau rašė apie lietuvių tautą, sudarytą iš aukštaičių ir žemaičių – regioninių, etnografinių bendrijų.

Daukanto darbai yra atsiradę iš didelio kultūrinio optimizmo ir kūrybinių ambicijų, būdingų XIX a. pradžios VU studentų – žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyvių ir filomatų – kartai. Žvelgiant plačiau, jo darbai persmelkti „Polėkio amžiaus“ atmosferos – pojūčio, apėmusio Europą po Prancūzijos revoliucijos, kad žmonija stovi ant esminių permainų slenksčio. Tokioje atmosferoje žmonės gebėdavo „dirbti ateičiai“, įsipareigoti idėjoms, kurios atrodė neturinčios realaus pagrindo dabarties žmonių gyvenime, bet buvo tikima, kad jas perims ir galutinai įgyvendins ateinančios kartos. Tokie idėjos žmonės amžininkams neretai atrodė keistuoliai, užsidegėliai. Taip galime suprasti ir Daukantą, atkakliai norėjusį viešumoje vartoti ir įtvirtinti lietuvių kalbą, o lietuvišką kultūrą iškelti į „tą laiptą šviesybės [apšvietos, civilizacijos], ant kurio išsikėlė kitos giminės“ (*Darbai*).

Daukantas kultūrinį lietuvių savarankiškumą suvokė kaip būtiną atsvarą prarastai politinei nepriklausomybei. Šią mintį, apskritai būdingą įvairiakalbei buvusios ATR visuomenei, Daukantas išsakė *Darbų* pratarmėje dar 1822 m.: pelnyti garbę, t. y. išlikti istorijoje, nepasiduoti „prapulčiai begalinio laiko“ tautos gali ne tik karine, politine galia, bet „mokslu ir gudrybe“ [išmintimi, sumanumu]. Panašios nuostatos buvo artimos ir Daukanto bendramoksliams filomatams, kurie orientavosi į lenkiškąją LDK ir Respublikos kultūros tradiciją, o žemaičiai – į lietuviškąją. Filomatas Tomas Zanas panašiu metu rašė: „Jeigu kardu negalime, plunksna garsėkim!“ (t. y. raštais, kūryba). Šią nuostatą XIX a. pabaigoje perėmęs Maironis, kvietė lietuvius „šarvuotis mokslu atkakliu“ („Užtrauksme naują giesmę“).

Nesant bendrinės lietuvių kalbos, kiekvienas, ėmėsis rašyti lietuviškai, turėjo pirma susikurti savąjį rašomosios kalbos variantą. Apie Daukanto kalbinį apsisprendimą taip rašė Motiejus Valančius, asmeniškai pažinojęs istoriką:

Nuo pat mažens ligi senatvės p. Daukantas ypatingai karštai linko prie žemaitiškos kalbos. [...] Buvo didžiausias neprietelius [nedraugas] tų, kurie galėdami žemaitiškai rašyti, nerašė. [...] Visą savo amžių paskyrė žemaičių kalbai kelti ir kuopti ją nuo makaronizmy. Tam tikslui pradėjo rašyti rinktine kalba, senovine, šiandien Žemaičiuose nebevartojama, dėl to skaitytojams labai neskania. Autoriaus garbės nemaž nebuvo godus; todėl maž ne visus savo raštus išleido svetimais vardais, arba pseudonimais. (Pastabos pačiam sau)

Daukantui Lietuvos istorija rūpėjo ne tik kaip mokslinių tyrimų dalykas, bet ypač – kaip lietuvių tapatybės formavimo būdas, galimybė veikti skaitytojų savivoką, istorinę vaizduotę, prisidėti prie tautinės kultūros kūrimo. Jam buvo svarbu, kad Lietuvos istorija būtų ir tiksli, paremta archyviniais bei moksliniais tyrimais, ir plačiai pažįstama, pasakojama, emociškai paveiki. Dėl to istorijos veikalus rašė retoriniu, grožinei literatūrai artimu stiliumi. Jis novatoriškai įžvelgė moterų, kaip jaunosios kartos auklėtojų, vaidmenį, joms paskyrė savo pirmąją istoriją. Neatsitiktinai lietuvių rašytoja ir pedagogė Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, šalia kitų šaltinių remdamasi ir Daukanto tekstais, parašė ir 1905 m. išleido

istorinės beletristikos knygelę vaikams *Lietuvos senovės septyni paveikslai*. Sušiuolaikinta kalba ir vaikams pritaikytu pasakojimu ji perteikė svarbiausius Lietuvos praeities simbolišnius vaizdinius, įvykius, asmenybes.

Daukanto moralinei laikysenai būdingi tokie bruožai kaip atkaklumas, nuoseklus tikslo siekimas, net ir nepalankiomis aplinkybėmis, saikingas, netgi asketiškas, tačiau kiek įmanoma aktyvus gyvenimas, užpildomas darbu. Tai nuostatos, artimos iš Antikos kilusiai stoicizmo etikai, suaktualintai Apšvietos epochoje. Stoikui aukščiausias gėris yra dora, suvokiama kaip gyvenimas pagal proto reikalavimus, laimės ir laisvės sąlyga – gebėjimas save valdyti, išlaikyti dvasinę pusiausvyrą, nepasiduoti nelaimėms. Tokias būdo savybes savo istorijos veikaluose Daukantas teigė turėjus senovės lietuvius: „...jų kraštas, oras, ir erti [erdvūs] namai ne vien nelepino, bet kuo didžiau skudrino [skatino] ir stiprino tenai brūzti [triūsti] taip, jog vargu vargą remdami namuose, dirvose ir giriose, ne vien netižo, bet į geišį [geležį] supentėjo“ (*Būdas*). Anot Daukanto, lietuviai pasižymį būdo tvirtumu ir stoiška išmintimi: kantriai pakelia vargus ir nepriteklius, nepraranda vilties, net ir sunkiausiomis aplinkybėmis nenusimena, nebijo ateities, nelaimėi ištikus nesikremta, o sulaukę sėkmės nesididžiuoja. Į šį moralinį idealą savo gyvenimu orientavosi ir pats Daukantas. Jis čia apčiuopė ir išreiškė bendresnę lietuviškojo mentaliteto formą. Stoicizmo priešingybės – prabangaus, socialiai parazitiško ir egoistiško gyvenimo grėsmė pilietiškumui bei valstybės likimui buvo aptarta dar XVI a. Renesanso Lietuvos intelektualų, tokių kaip Mykolas Lietuvis (juo Daukantas rėmėsi ir *Būde*). Česlovas Milošas XX a. viduryje savo esė knygoje *Gimtoji Europa* liudijo, kad dar prieš kelis dešimtmečius lenkiškai kalbantys Lietuvos bajorai savo lietuviškumą suvokė kaip tam tikrą *charakterį*, skiriantį nuo Lenkijos lenkų, o tam charakteriui būdinga „užsispyrimas ir ištvermė“. Stoicistinius gyvensenos ir būdo bruožus pats Milošas kildino iš to šaltinio, kurį XIX a. viduryje siekė apibrėžti Daukantas.

Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių

Kaip rodo šio veikalo pavadinimas, istorijos objektas yra tautos charakteris, jo savitumas. Aptariamas tipiško praeities lietuvių gyvenimo būdas, aplinka, senovės tikyba, valstybės santvarka, karybos tradicija, ekonominė būklė.

Būde Daukantas įgyvendino Romantizmo epochos nuostatą, kad tautos istorijos šaltiniai yra ne tik rašytiniai dokumentai, bet ir žodinė tradicija, leidžianti pasiekti archajiškiausius praeities sluoksnius. Daukantas *Būde* novatoriškai pasinaudojo lietuviškais tautosakiniais tekstais (patarlėmis, priežodžiais, dainomis, pasakomis), lietuvių kalbos semantika bei etimologija (žodžių kilmės aiškinimu) kaip istoriniu šaltiniu. Užtat Daukantas su bendradarbiais rinko ir publikavo lietuvių tautosaką.

Būde kultūros savitumą Daukantas susiejo su tautos gyvenama vieta, kraštovaizdžio ypatybėmis, klimato sąlygomis – knygos pradžioje aprašomas miškingas Lietuvos kraštovaizdis, į kurį atsikėlė pirmieji jo gyventojai. Šiuo požiūriu autoriui artima vokiečių filosofo Johano Gotfrydo Herderio idėja, jog universali žmogiškoji prigimtis yra įgyvendinama žemėje daugybe būdų. Pagrindinis gamtos dėsnis žmogui – išpildyti savo žmoniškumą, remiantis protu, ir „šiam dėsniui realizuoti gamta pasirinko tokią plačią erdvę, kiek tik jai leido žmonių giminės apgyventos vietos; žmogų ji suformavo tokį įvairų, kiek tatai žmonių giminei mūsų žemėje buvo įmanoma“. Kultūrų įvairovė remiasi žmogaus prigimtiniu

reikalavimu susisaistyti su vieta, „įsišaknyti“.

Būde žmogaus kultūra – savitas pasaulio supratimo ir gyvenimo jame būdas – kuriasi iš gamtos duotybių ir žmogaus poreikių sąveikos. Žmogus keičia kraštovaizdį, tačiau kraštovaizdis formuoja žmogų: Daukanto senovės lietuviai yra supanašėję su savo aplinka ir kūnu, ir dvasinėmis savybėmis. Daukantas senovės girias vaizduoja kaip gamtos stichiją, kurią žmogus suvaldo laipsniškai, girioje žmonės apsigyvena vienkiemiuose, jie turi daug erdvės ir laisvės. Tad miškas iškyla tarsi pirminės, prigimtinės žmogaus laisvės simbolis (šią nuostatą vėliau savo poezijoje išplėtojo Baranauskas, perėmė Maironis). Laisvė, Daukanto požiūriu, yra svarbi lietuvių charakterio savybė, akivaizdi iš laikysenos, kalbos ir „kiekvieno žingsnio“.

Laikydamasis Apšvietos liberalistinių nuostatų, valdžią Daukantas kildino iš visuomenės sutarties. Jo požiūriu, ikirikščioniškoje Lietuvoje, nors „kūrėjų kūrėjas [krivių krivaitis] taip viešpatavo ūkėj [valstybėj], o didysis kunigaikštis ją rėdė [valdė], [...] nei vienas, nei antras nieko negalėjo užsiimti ir nuveikti be svieto [liaudies, žmonių] žinios, nesgi turėjo kelti sueimą [seimą, sueigą] ir tenai jautotis [klausti] ir teirautis apie didžiuosius ūkės reikalus visuotinai su svietu“. Tai yra teisinga, pabrėžia Daukantas, „nesgi kas neša našta, tas turi žinoti, dėl ko ją neša“. Senoji „demokratija“, įvesta dar legendinio prūsų valdovo Vaidevučio, Daukanto veikaluose tarsi kontrastas dabarties socialinei santvarkai (baudžiavai – „vergijai“) ir lietuvių politinei būklei. Praėjus dešimčiai metų po publikacijos, dėl antibaudžiavinių nuostatų *Būdas* imperijos cenzūros buvo uždraustas platinti ir perspausdinti. Galimas dalykas, kad ir dėl to Daukantas 1855 m. turėjo palikti Varnius, lietuvių kultūros centrą Kauno gubernijoje, ir išsikelti į nuošalesnę vietą Latvijoje.

Daukantas *Būde* pabrėžia lietuvių tautos karingumą, riteriškąją tradiciją. Čia jis pirmasis raštuose panaudojo žodį „vytis“ riterio, senovės kario reikšme, taigi į viešąją vartoseną įdiegė ir Lietuvos herbo pavadinimą. Valstybės nuopuolį ir galutinį žlugimą XVIII a. Daukantas siejo ne tik su kaimyninių valstybių agresija, bet išskėlė ir pačių lietuvių atsakomybę. Viena šio nuopuolio priežasčių – per didelis valstybės ekonominis uždumas ir nesavarankiškumas, neįžvalgi užsienio politika XVI a. Taip pat – savo moralinio charakterio, stoikiškųjų būdo savybių (išvermės, atkaklumo, pajėgumo pozityviai veikti) praradimas, „išlepus“ diduomenei. *Būde* perteiktas pirminės lietuvių tautos laisvės vaizdas turėjo skatinti tautinio savarankiškumo idėjas amžininkų mąstysenoje. Būtent taip šį Daukanto veikalą perskaitė Antanas Baranauskas ir jo Lietuvos istorijos poetinę santrauką pateikė eilėraštyje „Dainu dainelė“, susiejo su aktualiomis savo meto socialinės laisvės idėjomis.

Daukanto veikale vertinant istorijos reiškinius neretai pasinaudojama besiformuojančiai nacionalizmo pasaulėžiūrai¹ būdinga savo–svetimo priešprieša. Daukantas, aukštindamas senovės lietuvius kitų tautų sąskaita, dažniausiai siekia sukurti atsvarą ligtolinėje historiografijoje įsigalėjusiam negatyviam ar menkinančiam požiūriui į nekrikščioniškos tautos kultūrą, jos civilizacines galimybes. Vis dėlto Daukantas negaili kritikos ir patiems lietuviams, ypač vėlesnių amžių bajorams ir diduomenei, kuriems teko didžiausios galios valstybėje, taigi ir atsakomybė už jos gerovę. Anot Vytauto Merkio, praeities lietuvių tau-

¹ Nacionalizmas – viena įtakingiausių XIX a. susiformavusių ideologijų, teigianti žmonijos pasidalijimą į pamatines grupes – tautas, siekianti sujungti tautinę bendriją į valstybę.

tos „aukštėjimas“ nėra savitiksliis, tai būdas dabarties lietuviams nurodyti siektiną idealą ateičiai: „Idealios senosios lietuvių visuomenės modelis Daukantui tėra argumentas, kad lietuvių tauta gali būti laisva, turėti neluominę demokratinę santvarką ir lygias teises su kaimyninėmis pripažintomis tautomis.“

Daukantas, istorijoje iškėlęs laisvės vertybę kaip bendruomeninę gėrybę, tęsė LDK istorijos pasakojimą, o šio pasakojimo vienas tikslų – lietuvių tautinės savivertės pojūčio bei tikėjimo tautos ateitimi skatinimas.

Siūloma literatūra: Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, 1–2 t.; Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, sudarė Kostas Aleksynas, Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983–1984, 1–2 t.; Simonas Daukantas, *Vertimai ir sekimai*, sudarė Vytautas Merkys, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1985; Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, Vytautas Merkys, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, 1–2 t.; Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 98–124.

Simonas Daukantas

BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ

PRATARMĖ

[...]

Jei tiktai pažvelgsim į pačią Lietuvos tautą, kalnėnų¹ ir žemaičių, aiškiai tenai matysim, jog ta tauta ne vien praėjusiuose amžiuose, bet jau gilioj senovėj yra perkentėjusi didžiai didelius savo ūkės ermyderius², nesgi turi sau ypatingą³ kalbą, būtinai įvairią⁴ nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permąnyti ir visa apreikšti; nuo tokios jos kalbos gali kožnas⁵ aiškiai numanyti, jog angis⁶ yra turėjusi savo ypatingą tikyba, rėdą, vyresnybę ir diduomenę, beje: savo viešpačius, rykius⁷ ir kunigaikščius, kurie viena kalba su svietu yra kalbėję; pati tauta plačiai gyvenusi ir didžias pažines⁸ yra turėjusi su tolimais kraštais, kurių pirmieji vardai, nuo lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, pramanyti⁹, lig šiai dienai užsiturėjo¹⁰. Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbantys jau svetima kalba, svetimą rėdą¹¹, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it¹² giria žiemos laiku savo žagarus rodanti, tarp kurių tiktai viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžalioja, kaipo ženklas viso to buvusio. Nesgi senovės raštai skelbia, jog lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, giminės yra buvusi lopšiu Indų žemė; kaipogi mūsų amžiuje rasti tenai jos kunigų raštai rodo mus su indijonimis brolių vaikais prasenovėj buvusius, nesgi tų raštų kalba nė su viena šios dienos žinomųjų kalbų nėra taip didžiai sutinkanti, kaip su kalnėnų ir žemaičių kalba¹³. Tas yra dar stebuklingesniu, jog tą prasenovę mūsų kalbos ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūkstančius metų iki šiai dienai, nes¹⁴ mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose, kurios šiandien dar, išleisdamos savo vaiką į svietį ir įduodamos jam laimės ženklą, sako: „Mirk, vaikelai, ar doru žmogum būk ir namų savo neužmiršk“, – tos, sakau, užlaikė mūsų senovės kalbą, kuria mes šiandien, jų vaikai, galim didžiutis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški, kaip mūsųji. Nes kokie ermyderiai ūkės ar žemės yra atvarę Lietuvos

¹ aukštaičių

² sumišimus, permąnytas

³ atskirą

⁴ visiškai skirtingą

⁵ kiekvienas

⁶ kitąkart, kadaise

⁷ valdovus, karalius

⁸ pažintis

⁹ sugalvoti, praminti

¹⁰ išsilaukė

¹¹ tvarką

¹² tarsi, lyg

¹³ Bohlen, Historische und litterarische Abhandlungen, Erste Sammlung, Königsberg, 1730, S. 113. (*Aut. past.*)

¹⁴ bet

tautą iš tolimų rytų į šios dienos kraštą ir kuriuo keliu, to nieksai¹⁵ šiandien dar nežino; tas tiktai yra žinomu, jog seniai, pirm gimimo Kristaus, yra jau randama gyvenanti Uksinės jūros¹⁶ pašaliuose, indais, arba indijonais, vadinama, nuo kur ilgainiui išgrūsta nuo nuožmių tautų, liuosybę savo taupydamą, įsitraukė į girias ir versmes to krašto, kuriame šiandien lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, gyvena, kurių aš čia užsiėmiau¹⁷ būdą, dabą¹⁸, tikyba, ūkės rėdą¹⁹, karybą, prekybą ir mantą²⁰, arba pinigus, trumpai išrašyti²¹ pagal tą, kaip senovės raštininkai išrašę paliko ir ką dar pačios patarlės, kalboj tebesančios, tvirtina, dėl to vien, idant ilgainiui nepragaištų tie brangūs bočių prabočių palikai, kurie tarp mūsų dar iki šiai dienai užsitvėrė²², minėdamas užvis didžiau ant to, jog šventi vyrai ir svieta išminčiai liepia sekti įpėdin savo bočių prabočių būdą ir aplamiai²³ jo nekleisti²⁴. Nes jog ne pats tą pramaniau, ką čia apie tą būdą išrašiau²⁵, tai ir vietą parodžiau, kurioje išrašytą radau, ir patarlę, kalboje tebesančią, tvirtindamas senovės raštą, pridūriau; bet jei išgalių²⁶ visų išreikšti neišgalėjau, tad taikus skaitytojas dovanos man, o išmintingas žinovas ko reikiant paskui pridurs.

[I SKYRIUS] BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ
[...]

Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo; nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje angis girios traksojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos²⁷ burgėjo, jau ežerai tyvuliavo. Neišžengiami pušynai, eglėnai, beržynai, ąžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vienų viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė²⁸, o jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami²⁹ smiltimis, jau nudumiami nuo amžių amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį³⁰ dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydames, pavandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė³¹; visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankritos³² gulėjo ant kita kitos suraizgytos; pražilę ąžuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai puvo, ant kits kito nuo karšaties išvirtę, žemę krėsda-

¹⁵ niekas

¹⁶ Juodosios jūros

¹⁷ pasiryžau

¹⁸ papročius

¹⁹ valstybės tvarką, santvarką

²⁰ pinigus

²¹ aprašyti

²² išsilaiškė, išliko

²³ apskritai

²⁴ neprarasti

²⁵ parašiau

²⁶ smulkmenų, žinių

²⁷ klampynės, liūnai

²⁸ tevalė

²⁹ apnešami

³⁰ senatvę

³¹ siautė, gaubė

³² išvirtusių medžių krūvos

mi³³ augantiems ant savęs sūnams ir dukterims, keliais klėbiais jau neapkabinamoms. Lazdynai, alksnynai, blendynai³⁴ ir kiti žarynai³⁵, it apyniai ant tvorų, taip ir šie ant jų kamienų ir stuobrių augdami ramstės ir kalstės. Žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias drūktas drūktesnes sankritas, jau nuo karšaties, jau nuo vėtrų, kaip sakiau, raizgiai sudribusias, tarp kurių apatiniosios puvo, į žemę smegdamos, o viršuojes³⁶ trešo, kita kitą sluoguodamos³⁷; ir taip keleivis keliaudamas ropojo pirma ant pavirtusios pušies, o nuo tos ant jos gulinčio beržo ar ąžuolo. Dar metuose 1564–6, abelnajai³⁸ pamierkai³⁹ esant, daugioje vietoje kamarninkai⁴⁰ pačiuose Žemaičiuose paliko girias nemieruotas⁴¹ dėl to vien, jog žmogus tenai įlįsti ir su kirviu nieko padaryti neišgalėjo. Žolės tenai nebuvo, tiktai atvašos ir atželos⁴², viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys⁴³, savo barzdodomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinkšnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitos skaidė, idant į vieną nesuaugtų. Trumpai sakant, vienur kuplūs pušynai it nendrynai, kitur tankūs eglynai it kanapynai niūksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ąžuolynų, apušrotų⁴⁴ joriavo⁴⁵, it vilnys į padebesius mušdamos. Keleivis keliaudamas vilkų ar meškų suletentu⁴⁶ taku keliavo, nesgi vieškelio tenai nebuvo; perskyrą⁴⁷ tarp dienos ir nakties tiktai tenumanė nuo bičių gaudesio, šovose⁴⁸ siuvančių ar po medžių žiedus užiančių; dieną saulės, o naktį žvaigždės ir delčios per lapus neregėjo, nesgi visur tenai amžina naktis viešpatavo; lapui iškritus ar žiemą keleiviai nuo žvaigždžių kelią tesekė⁴⁹, nesgi paklydusiam upeliai ir žvaigždės vadovu tebuvo. Jau pragyvenus tenai, nuo gaidžio ar šunies balso namus savo tegalėjo atsekti. Darganomus dergiant, lytums čežant, tenai nenučiuši⁵⁰, negut nuo medžių rasos jei sudrėksi; todėl neišžengiamos balos ir versmės, nuo saulės spindulio neužgaunamos, nuo amžių bur-

³³ tręšdami

³⁴ blindynai

³⁵ brūzgynai

³⁶ viršutinės

³⁷ slėgdamos, spausdamos

³⁸ visuotinei

³⁹ žemės matavimui

⁴⁰ matininkai

⁴¹ nematuotas

⁴² atžalos, atvašos

⁴³ skaičiuoją

⁴⁴ epušynų, drebulynų

⁴⁵ žaliavo

⁴⁶ sumintu

⁴⁷ skirtumą

⁴⁸ drevėse

⁴⁹ Wizerunki, w Wilnie, tom. 22, fol. 70: (nullus) accessus vel recessus patet, eo quod universa Lithuania paludibus impedita sit ac sylvis horrida; hyeme autem paludibus et stagnis alta glacie concretis, niveque superfusa, pervia sunt, non trita et usitata sed quae syderum asus suppeditaverit itinera. (*Aut. past.*)

[...visiškai neįmanoma įvažiuoti ar grįžti todėl, kad visoje Lietuvoje trukdo pelkės ir baisūs miškai; tačiau žiemą, pelkėms ir ežerams pasidengus storu ledu ir jį apsnigus, galima keliauti ne tik lygiais bei pravažinėtais keliais, bet ir orientuojantis pagal žvaigždes (*lot.*).]

⁵⁰ nenušlapsi, nesumirksi

gėjo⁵¹, kurios, ir visų didžiausioms giedroms spiginant, niekadoms neišdžiūvo⁵². Žiemos tenai nebuvo, nesgi sniegas negalėjo įsnigti ir, jei kur pūgos ir pusnys kame ne kame nuo medžių įkratė, tas pats tenai ilgainiui gaišo. Žmogus su gyvuliu niekaip negalėjo įeiti⁵³, nesgi, kaip sakiau, nė kokio kelio nebuvo; todėl žiemos laiku šunis užkinę važinėjos upeliais, nuo ko tuo senu įpratimu šiandien dar ankštą kelelį per girią šunkeliu vadina: kaipogi jų šunys it kumeliai dar kudloti ir kelią namo sekė, ir nuo žvėrių patį keliaujantį gyniojo. Todėl visų pirmieji gyventojai paupiuose tegalėjo įsikurti jau dėl kelio, jau dėl mitalo, nesgi, stokojant žvėrių ir paukščių, žuvimis galėjo misti, o kelio nesant, upe ar upeliu namus savo pasekti.

[...]

Taip perveizėjus⁵⁴ noris paviršiui kraštą ir namus senovės lietuvių, dabar reikia žvilgterėti ant jų būdo ir dabos. Jau nuo to, ką iki šiol pasakojau, regima yra, jog jų kraštas, oras ir erti⁵⁵ namai ne vien nelepino, bet kuo didžiau skudrino⁵⁶ ir stiprino tenai brūzti⁵⁷ taip, jog, vargu vargą remdami namuose, dirvose ir giriose, ne vien netižo, bet į geiši⁵⁸ supentėjo. Nesgi nei žiaurus oras, nei nuožmūs žvėrys nenugrėsė jų įsikurti traškanciose giriose, nei gi jiems tenai kruvini vargai įkyrėjo; kaipogi šiandien dar, drąsinant rūpesningą⁵⁹ žmogų, yra sakoma: „Kur dingsi, gyvas į žemę neįlįsi, reikia ant svieto vargti, kol gyvam.“

Visi buvo augumo vidutinio, ne taip smulkaus, kaip rimto, ir pety vyrai žaliūkai, suvisu sutikę⁶⁰, nesgi šiandien dar yra tariama: „Žinia, vyras, koks paritus, toks pastačius“ arba: „Ilgas tėvas⁶¹ mergininkas, trumpas drūktas darbininkas.“⁶² Nesgi kaip girioje medžius žemus ir stambius regėjo nuo vėtrų ir audrų nepaveikiamus, tai tarė, jog ir žmonės ne taip aukšti ir smuklūs⁶³, kaip stambūs ir resni⁶⁴ žaliūkai yra galintys prieš vargus ir nelaimės stengti⁶⁵. Visi buvo ne taip dideli, kaip augaloti, stovylos⁶⁶ stačios⁶⁷ ir gašios⁶⁸, augumo skaištaus, kalbos drąsios ir sukrios⁶⁹, akys žydrai rainos, kūno didžiai balto, veido daugiau pailguotino, nekaip apvalaus, kurio įlinkmės daugiau aiškios⁷⁰,

⁵¹ Helmoldus, Chron. Slav., c. 18, fol. 36: ...praeterea inaccessi paludibus. (*Aut. past.*)

[...be to, dėl pelkių neprieinami (*lot.*).]

⁵² Martinus Gallus, pag. 91: Terra illa (Lithuania) lacubus et paludibus est adeo communita, quod non est vel castellis vel civitatibus sic munita. (*Aut. past.*)

[...toji žemė (Lietuva) taip ežerų ir pelkių apsaugota, kad nei pilys, nei miestai jos taip neįtvirtintų (*lot.*).]

⁵³ A. v. Kotzebue. Preussens ältere Geschichte, II. B., 29. K., S. 207. (*Aut. past.*)

⁵⁴ peržvelgus

⁵⁵ erdvūs

⁵⁶ judino, ragino

⁵⁷ triūsti, darbuotis

⁵⁸ plieną

⁵⁹ susirūpinusį, susikrįmtusį

⁶⁰ viskam tikę, geri

⁶¹ laibas, plonas

⁶² Teod. Lepner, VI, S. 49, 51. (*Aut. past.*)

⁶³ liekni

⁶⁴ tvirto sudėjimo, stambūs, petingi, kresni

⁶⁵ atsispirti vargams ir nelaimėms

⁶⁶ figūros, stoto

⁶⁷ tiesios

⁶⁸ gražios, puikios

⁶⁹ sumanios

⁷⁰ gražios

neįsmegusios rodės; jaunuomenė lig 40 metų skutos, idant paskui tanki barzda, vėpūtiniais⁷¹ susisukusi, ant žandų niūksotų⁷²; plaukai tamsūs, už ausų sukasti, kurių kasos, į užpakalį nudribusios, vėjų sklaidomos it arklių karčiai plaikstės⁷³. Ant galvų sklatai⁷⁴ it dirvoje vagos taukšojo⁷⁵, uostai⁷⁶ it kuškiai iš panosės kyšojo, nuo kurių geriant ar valgant it nuo pėdų varvėjo⁷⁷. Povyzyos⁷⁸ drąsios ir malonios, ant kožno veido narsybė ir kantrybė žydėjo, o malonė⁷⁹ artimo kiekvieno širdy klestėjo; stovyla, kalba ir kožnas žingsnis reiškė visus liuosus⁸⁰ esančius, ir deja tam, kas neteisingai ranka kurį tarp jų palytėjo ar žodžiu užgavo, tas ant vietos žegterėjo⁸¹, nesgi kelio nedoram nelenkė; kaipogi šiandien tariama yra: „Kaip smogsiu, tai žegterėsi“. [...] Visi pakenčiantys šaltį ir alkį išturintys, dargana ir speigu niekina, nesgi sakoma tebėra: „Kenčiantysis pakenčia“; kalboj ir elgimesi pervis tiesą saugojantys ir mylintys, kaipogi tariama yra: „Melagis pasaulį pereis, bet nebgrįš“ arba: „Melagiui paskui ir tiesą sakant niekas nebtiki.“ Savo ketėjimuose⁸² ir veikimuose ryžęsi ant ko norint, nesipesnojo⁸³, nesivangstė, bet atlikdavo ir dirbo nuveiktinai, todėl kiekviename darbe ir atlikime klotis buvo, nesgi visi sau dirbo, elgimesi godą⁸⁴, o ryžimesi atidė⁸⁵ rodė, nesgi nė vienas nenorėjo begėdžiu būti, ką pradėjo, tą ir nubengė⁸⁶, kožnas savo nuopelnu ir uždarbe kakinios, svetimo negeidė, minėdami ne saulės amžių gyvensiantys; veltui savo turtų nekleidė⁸⁷, dovanų nedrepino⁸⁸, atminimą, ne vežimą, darė, kiekvienas su rytu gyveno, aukso ir sidabro negeidė⁸⁹, nesgi niekam rinkliavų nemokėjo; ūkės dūmoj⁹⁰ ir jos reikaluose tarp visų kliautis⁹¹ ir vienybė buvo, kožnas šelpė reikalaujantį ir gelbėjo gaištantį, viešės⁹² jų buvo

⁷¹ verpetais

⁷² Pellibus et laxis arcent male frigora braccis,
Oraque sunt longis horrida tecta comis.

In paucis remanent Graecae vestigia linguae
Haec quoque iam Getico barbara facta sono
Ovidius, *Tristia*, I. V, XII (*Aut. past.*)

[Kailiais ir plačiais kailiniais apsiautę nuo šalčio, / Baisūs jų veidai, plaukais ilgiausiais apaugę; / Pėdsakus graikų kalbos šen ten gali dar išgirsti, / Bet ir šie nuo getų garsų pasidarė laukiniai (*lot.*).]

⁷³ Helmoldus, lib. II, cap. 18, p. 36: Homines hi cerulei, facie rubea et criniti. (*Aut. past.*)

[Šie žmonės vaško spalvos, rudi ir apžėlę ilgais plaukais (*lot.*).]

⁷⁴ plaukų skyrimai

⁷⁵ driekės, plytėjo

⁷⁶ ūsai

⁷⁷ Lepner, VI, S. 49. (*Aut. past.*)

⁷⁸ išvaizdos

⁷⁹ meilė

⁸⁰ laisvus

⁸¹ žnektelėjo

⁸² ketinimuose, sprendimuose

⁸³ nesičiupinėjo, nesikrapštė

⁸⁴ garbingumą

⁸⁵ atsidėjimą, dėmesį

⁸⁶ pabaigė

⁸⁷ neeikvojo

⁸⁸ nedalijo, nedrabstė

⁸⁹ Helmoldus, I. II, c. 18, p. 36: ... aurum et argentum pro minimo ducunt (*Aut. past.*)

[...auksą ir sidabrą nieku laiko (*lot.*).]

⁹⁰ pasitarime

⁹¹ pasitikėjimas, sutarimas

⁹² vaišės

meilės ženklų, ne žmonystės⁹³, išieigoj⁹⁴ buvo padorumas, o žmonystoj⁹⁵ viežlybumas⁹⁶; skolos ir paklanų⁹⁷ nežinojo, nesgi visi viso pertekę buvo ir svetimų pramonių⁹⁸ negeidė; pačių apdaras visiems padoriu buvo, drabužy ir valgy nesilepino ir, jei kas ant to slygo⁹⁹, tą ištižiu vadino; varguose kantrybę ir stangybę¹⁰⁰, o dūmoje¹⁰¹ išmintį rodė: vilty neguro¹⁰², paskutinėj¹⁰³ nenusiminė, o žadėtojo nenusigando, nelaimėj neišipylė¹⁰⁴, laimėje nesididžiavo; dėl to karėj narsybė, ūkėj dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo, noris jų namų durys ant medžio kaškų¹⁰⁵ girgždėjo, nesgi šiandien dar sako: „Iš baimės mirusiam bezdalai skambina.“ Ką širdy turėjo, tą ir žodžiu reiškė; ne kiltis, ne turtai, bet išmintis ir dorybė, nuo visų priritra, kiekvieną į vyresnybę kėlė¹⁰⁶, nesgi visi lygūs buvo; ir taip, kas narsesnis karėj, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos¹⁰⁷ suole sėdėjo, tardami: „Teisiam ir Dievas padeda“. Atlikimas darbo ar reikalo jų džiaugsmu buvo, o pailsis po vargų linksmybe, nesgi veja paklote, dangus apklote, o alkūnė ar akmuo pagalve buvo¹⁰⁸, kruviną prakaitą nubraukus, girioj vargus, keliavus, kariavus ar sunkų darbą po žiauriu oru nubengus, visų didžiausiu buvo džiaugsmu prie šventos ugnies pasišildyti ir tuo save ant didesnių vargų pastiprinti.

[...]

Valgė visi vasarą ant žemės pablaka ar išsitiesę, kaip šiandien dar tebdaro šienuodamies, ant plikos vejės, dembliais¹⁰⁹ ar meškenomis pasikloję, sriuobalą¹¹⁰ srėbė, su duona pasikąsdami, iš muldų¹¹¹ ar raugtinių¹¹² ir kitų kodžių¹¹³. Paprastai sriuobalu buvo lai-

⁹³ Albertus Crantzius, *Wandalia*, I. II., c. 20, p. 37: ...caeteris moribus et hospitalitate nulla gens honestior aut benignior potuit inueniri (*Aut. past.*)

...kitais papročiais ir vaišingumu nerasi jokios tautos, garbingesnės ir malonesnės už ją (*lot.*).

⁹⁴ pramogoje

⁹⁵ svečiavimesi

⁹⁶ kilnumas, taurumas

⁹⁷ palūkanų

⁹⁸ prasimanymų, išmonių

⁹⁹ linko, geidė

¹⁰⁰ tvirtumą, išsvermę

¹⁰¹ mąstyme

¹⁰² neprarado vilties

¹⁰³ didelėj bėdoj, varge arba mirties akivaizdoje

¹⁰⁴ neiširūpino, nesikrimto

¹⁰⁵ medinių durų vyrių, bėgūnų

¹⁰⁶ Michailonis *Lituani fragmen*. VII, pag. 29. (*Aut. past.*)

¹⁰⁷ teismo

¹⁰⁸ Wizerunki, Wilno, 1840, tom. 22, s. 62: ...et scamnum aut saxum aliquod, pulvili loco, deligunt: haec stramentorum usum ignorant, defatigata... Raštininkas, savom akim regėjęs, sako toliau, s. 68: Nullus in hac urbe (Vilniuje) lectorum usus. Imo, moliter cubare, vitio datur, dar toliau sako, s. 67: multum est, si ditiores utantur scamno, ursina tantum pelle contacto. (*Aut. past.*)

[...ir pavargę suolą arba akmenį pasideda vietoje pagalvės, jie nežino, kas yra šiaudų paklotė... visame šiame mieste (Vilniuje) niekas neturi lovų. Minkštai miegoti net yda laiko... Jau daug, jei turtingesnieji, gulėdami ant suolo, pasikloja lokio kailį (*lot.*).]

¹⁰⁹ iš plaušų pintais patiesalais

¹¹⁰ viralą, skystą valgį

¹¹¹ medinių indų

¹¹² lauknešų, lauknešėlių

¹¹³ Wizerunki, tom 22, s. 68: ...illi pane utuntur tetro, allio et victu admodum vili.

[...jie valgo bjaurią duoną, česnakus, ir kitas jų maistas gana prastas (*lot.*).]

ki¹¹⁴ ar skoba¹¹⁵ putra¹¹⁶; jei tam kartui ją virė, tad buvo vanduo, su miltais suvirintas, ir truputį pienu saldžiu pražilinta; juo daugiau tenai miltų ir pieno buvo, juo skanesne vadinos, ką patarlė, šiandien minavojama, dar stigavoja: „Duok, Dievali, – sako, – pievoj karklyną, putroj kankolą¹¹⁷“; lygia dalia į skystą putrą sakoma tebėra: „Et, – sako, – pliurškalas, kruopas kruopą gaudo“. Šiandien aprūkusi lietuvė savo name, sušyžusius¹¹⁸ vaikus tildydama, putrele džiugina. Jei į vandenį, su miltais suvirintą, įpylė pradarui rūgšto pieno, tuo kartu vadinos skoba putra, kuri supilta kubile rūgo; pavalgius kitų valgių, kožnas jos po samtį antsrėbė¹¹⁹ dėl pasistiprinimo. Tankiai, į kelią iškeliaudamas, miltų rankovę įkaiščiui¹²⁰ sau prisipylė; ir taip, pakelėj ašvienį¹²¹ ilsindamas, įplakęs miltų į šaltą vandenį ir žalios putros pasrėbęs, keliavo toliau. Čia ne vienas rasi lepnis¹²², skaitydamas apie tokį jų valgį, švypterės¹²³, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė¹²⁴ nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandin¹²⁵ visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukru¹²⁶ sulpančiu ir skaninius¹²⁷ laižančiu, nesgi visados godos¹²⁸ vyras velijęs noris šaknelėmis misti, jeib¹²⁹ tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame urve smirdėti.

¹¹⁴ prėska – nesūri, nerūgšti

¹¹⁵ rūgšti

¹¹⁶ sriuba

¹¹⁷ kukulį

¹¹⁸ suirzusius, supykusius

¹¹⁹ užsrėbė

¹²⁰ kelionės valgiui, vakarčiui

¹²¹ arklį

¹²² išlepėlis

¹²³ šyptelės

¹²⁴ pajėgė

¹²⁵ gąsdinti

¹²⁶ cukrus

¹²⁷ skanėstus, gardumynus

¹²⁸ garbingas

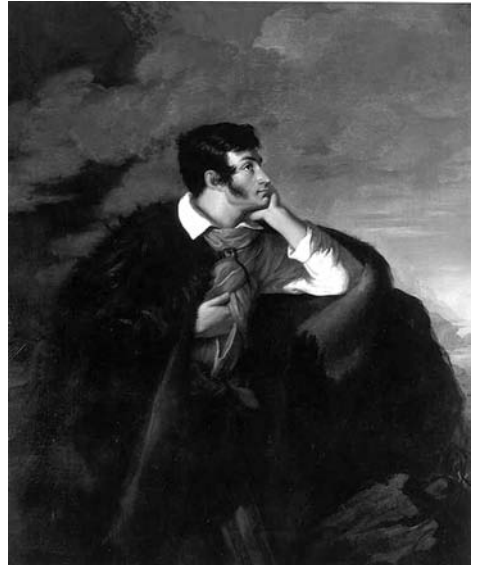
¹²⁹ kad, idant

Adomas Mickevičius

Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz, 1798–1855) – iškiliausias XIX amžiaus Lietuvos poetas, lenkų literatūros klasikas, reikšminga Europos Romantizmo figūra.

Vaikystė. Mokykliniai metai

Gimė 1798 m. per Kūčias, Naugarduke (dab. vakarų Baltarusija, Gardino sritis), smulkiųjų bajorų šeimoje, antrasis iš penkių Mickevičių sūnų. Pakrikštytas buvo Adomo Bernardo vardu, tačiau antrojo vardo niekada pats nevartojo; studijų metais pasirašinėjo laiškus bičiuliams Adomo Napoleono, „Napoleono iš Naugarduko“ vardu – tapatindamasis su Prancūzijos karvedžiu, į kurį Lietuvos ir Lenkijos visuomenė buvo sudėjusi Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo viltis. Pro Naugarduką į Rusiją žygiavo ir nugalėta atgal sugrįžo Napoleono armija, kurioje kovėsi buvusios Respublikos piliečiai. Būsimajam poetui ji padarė didelį įspūdį. „Napoleonmečio“ realijomis vėliau parėmė savo žymiausio kūrinio – poemos *Ponas Tadas* – siužetą.

Tėvai Mikalojus ir Barbora Mickevičiai buvo neturtingi bajorai. Vaikų atmintyje išliko šviesus jų paveikslas: vyriausiasis sūnus Pranciškus po daugelio metų atsiminimuose rašė, kad tėvai garsėję „savo dorybėmis, darnia šeima, meile artimui, gailėsčiu neturtin-giesiems... o labiausiai tikru prisirišimu prie numylėtos Lietuvos žemelės – mielos ir bran-gios mūsų tėvynės“.

Tėvas Mikalojus Mickevičius, Naugarduko advokatas, buvęs Tado Kosciuškos sukili-mo dalyvis, namuose palaikė Vyriausiojo vado kultą, patriotinę dvasią. Rašė eiles, mėgo deklamuoti, turėjo gerą atmintį. Adomas, pradėjęs eiliuoti apie dvyliktus savo metus, tė-vui išdrįsęs parodyti vos kelis eilėraščius. Tėvas mirė anksti –1812-aisiais, kai Adomui ėjo keturiolikti – likus mėnesiui iki Napoleono įsiveržimo į Rusiją. Motiną atsiminė visuomet su didele meile; į poemos *Ponas Tadas* invokaciją įpinta asmeninė legenda apie ją, vaikys-tėje išgelbėjusią jam gyvybę, įgyja apibendrintą nuolat lydinčios globos ir saugos prasmę. 1820 m. rudenį motinai mirus, vilniškiai bičiuliai ilgai slėpė šią žinią nuo Kaune mokytoja-vusio Adomo, baimindamiesi jo nevirties.

Nuo vaikystės turėjęs gyvą vaizduotę: poetas atsimena, kad jam buvo sunku moky-tis rašyti, nes ant lentelės brėžiamos raidės dingdavosi kaip „sutraiškyti vorai“, kurie visada kėlė pasibjaurėjimą. Save įveikti padėjęs motinos persergėjimas, kad turtingieji gali nesimokyti rašyti, nes už juos sekretorius „mojuos plunksna“, o neturtingieji turi patys mokėti savimi pasirūpinti. Iš tiesų du Mickevičių sūnūs – Adomas ir jaunesnysis Aleksandras – gavo išsilavinimą universitete, gyveno „iš plunksnos“. Aleksandras Micke-

vičius (1801–1871), baigęs teisės studijas Vilniuje, dėstė romėnų, lietuvių ir lenkų teisę žymiajame Kremeneco licėjuje Ukrainoje; po sukilimo caro valdžiai jį uždarius, dirbo teisės profesoriumi šiame krašte – Kijevo, vėliau Charkovo universitetuose.

1807–1815 m. Adomas Mickevičius mokėsi Naugarduko apskritinėje mokykloje, vadovaujamoje vienuolių dominikonų. Pagal švietimo reformą, pradėtą dar Respublikos laikais, mokykla buvo kasmet vizituojama Vilniaus universiteto profesorių, čia buvo gyva patriotinė atmosfera. Veikė savotiška moksleivių savivalda, draugiškas teismas, kuriame, sprendžiant įvairius bendramokslių ginčus, vadovautasi LDK statutu. Adomas yra buvęs išrinktas šio teismo pirmininku.

Mokykla turėjo mėgėjišką teatrą, kuriame dalyvavo ir būsimasis poetas. Pasakojama, kad statant spektaklį pagal žymaus lenkų klasicisto Aloyzo Felinskio (1771–1820) tragediją *Barbora Radvilaitė*, nedidelio ūgio, smulkaus sudėjimo Adomui teko Barbaros rolė. Vienoje scenoje Adomas tyčia užmynęs ant rankos prieš jį klūpančiam bendramoksliui, vaidinusiame Žygimantą Augustą, ir nusileidus uždangai aktoriai taip apsikūlę, kad turėję vėl nusigrimuoti kitai spektaklio daliai...

Berniukai, mokydamiesi lotynų kalbos ir Antikos literatūros, svajodavę aplankyti Romą, – taip pat, kaip po šimtmečio jų bendraamžiai svajos apie Paryžių. Bet Romą, anot Mickevičiaus, „iš Naugarduko pasiekti buvę sunkiau nei mėnulį“. Vis dėlto, kaip pažymi poeto biografai, įspūdinga, kad kuklios kilmės Lietuvos provincialas niekada neišgyveno jokios graužaties dėl savo šaknų. Priešingai, vaikystės kraštą, čia praleistus metus laikė neįkainojama savo patirtimi, likimo dovana, tapusia dosnia kūrybos versme. Imlios sąmonės nuo vaikystės sugerta žmonių, skirtingų kalbų, kultūrų įvairovė, girdėtas gudų, lenkų, lietuvių folkloras (valstiečių ir bajorų) vėliau maitino poeto vaizduotę ir grįžo į tekstus.

Pagal mokyklos baigimo pažymėjimą, Adomas buvo vidutinės sveikatos, „besaikio uolumo“, puikiai įvertintas už istoriją, labai gerai – už logikos, fizikos, gamtos istorijos dalykus, gerai – už elgesį ir literatūrą.

Vilniaus universitete. Poetinis debiutas

1815 m. Mickevičius įstojo į tuo metu klestėjusią aukštąją mokyklą – Vilniaus universitetą, – iš pradžių į Fizikos ir matematikos fakultetą, vėliau perėjo į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą. Universitete susitiko bičiulių ir bendraminčių – vaikinių, daugiausia kilusių, kaip ir jis pats, iš istorinės Lietuvos smulkiųjų bajorų šeimų. Šios kartos jaunuoliai sudarė pirmąsias XIX a. profesinės inteligentijos gretas. Artimiausiam draugų būreliui priklausė Tomas Zanas (1796–1855), Jonas Čečiotas (1796–1847), Juozapas Ježovskis (1798–1855), Pranciškus Malevskis (1799–1870), Anupras Petraškevičius (1794–1863). 1817 m. rudenį šie studentai įkūrė Filomatų, „mokslo bičiulių“ draugiją. Iš pradžių draugijos užsibrėžti tikslai buvo bendra savišvieta, pagalba vieni kitiems studijuojant, dalijimąsis idėjomis. Tai buvo ir savotiškos kūrybinės dirbtuvės: per draugijos susirinkimus trys jos poetai – Mickevičius, Zanas ir Čečiotas – skaitydavo eiles. Vykdavo ir savotiški poetų turnyrai, varžytasi kuriant „jambus“ – humoristinius eilėraščius iš studentiško bičiulių gyvenimo. Filomatai skaitė Apšvietos autorius, jais žavėjosi ir sekė savo kūryboje. Ypač populiarūs buvo Voltero (1694–1778) kandūs, satyriniai, laisvamaniški tekstai. Mickevičius filomatų susirinkimuose skaitė šio Apšvietos autoriaus poemų perdirbinius „Mieško, Naugarduko

kunigaikštis“ ir „Ponia Anelė“, poemos „Orleano mergelė“ vertimo fragmentus. 1818 m. debiutavo Vilniaus spaudoje meistrišku klasicistinės stilstikos eilėraščiu „Miesto žiema“. Tačiau į filomatų akiratį pateko ir Romantizmo judėjimą skirtingose šalyse įžiebę autoriai – Žanas Žakas Ruso, Johanas Volfgangas Gėtė, Frydrichas Šileris, Džordžas Baironas. Ryškėjančią naują Mickevičiaus kūrybos linkmę žymėjo 1819 m. žiemą Vilniaus spaudoje paskelbta stilizuota sakmė „Živilė“, išspausdinta anonimiškai, kaip senų kronikų ištrauka. Jos siužetą vėliau Mickevičius perkūrė poemoje *Gražina*, o šį pasakojimą apie „garbingą karienę“ pastebėjo ir į savo pirmąją Lietuvos istoriją 1822 m. įtraukė buvęs Mickevičiaus bendrakursis Simonas Daukantas.

Ilgainiui ėmė ryškėti patriotiniai filomatų veiklos tikslai, masoniški draugijos bruožai: siekis slapta veikti studentų nuotakas, įsitikinimus, sukurti moralinio pasipriešinimo Rusijos okupacijai aplinką – „slaptą dorybės valdžią paskleisti pasauly“¹. Pradėjo kurtis žemesnės Filomatų draugijos, apimančios vis daugiau studentų – Bičiulių draugija, Spindulingieji, Filaretai. Patys filomatai pirmą kartą savišvietos grupelę vis labiau ėmė suvokti kaip „draugų respubliką“, kurios tikslas yra ugdyti būsimąjį krašto kultūrinį, intelektualinį elitą, skatinti bendraamžių pilietinį sąmoningumą ir solidarumą, kreipti juos prie „bendrojo gėrio savo tėvynėj“ siekių, vis labiau įgyjančių politinę – Respublikos atkūrimo – prasmę. 1819 m. Mickevičiaus sukurtam tekstui pritaikę masoniškos dainos melodiją filomatai giedojo savoj himną:

Ei, džiaugsmu jau akys tviska,
Vainikai kaktas dabina,
Broliai čia visi, saviškiai
Draugiškai apsikabina!

Meskim prieš slenkstį išrovę
Prabangą, klastą, puikybę,
Nes čia amžina šventovė
Tėvynės, mokslo, dorybės.

Vertė Kornelijus Platelis

1819 m. baigęs studijas, Mickevičius buvo paskirtas mokytoju į Kauno apskritinę mokyklą. Vedė lotynų literatūros, lenkų retorikos, istorijos ir teisės pamokas, uoliai joms ruošdavosi. Po smagaus, turiningo gyvenimo Vilniuje čia prislėgė darbo rutina. Nors mėgo išskylas po miesto apylinkes, susirado naujų pažįstamų, vis dėlto ilgėjosi bičiulių, jautėsi vienišas. „Broliams filomatams“ pirmaisiais darbo metais rašė: „Bet koks aš čia būnu nuobodžiaujantis, piktas – žodžiu, nelaimingas, šito jūs niekada sėdėdami Vilniuje nesuprasite.“ Tačiau ilgainiui pajuto, kad vienatvė „žadina vaizduotę“. Voltero „Orleano mergelės“ vertimas, pradėta rašyti (neišlikusi) klasicistinė drama „Demostenas“, daktinė poema „Bulvė“ taip ir liko nebaigti – Mickevičius ėmė kurti balades, romansus, „mieliausiojo Šilerio“ sekimus...

Lemtinga buvusi 1820 m. vasara – atidirbęs pirmuosius metus mokykloje, poetas leido atostogas Naugarduke ir jo apylinkėse, Ščiorsuose, turtingoje grafių Chreptavičių

¹ Eilutė iš A. Mickevičiaus eilėraščio „Jau nuo giedro dangaus sutemos traukias niūrios...“ (1818), jame išsakyta filomatų veiklos programa.

bibliotekoje, kur rinko medžiagą istorinei poemai *Gražina*. Per Zaną susipažino su Tuhanovičių ir Plužinų dvarininkais, Vereščiakų šeima, su savo bendraamže Marija Vereščiak, artimųjų ir bičiulių vadinta Marile. Bičiumams apie tą vasarą Adomas entuziastingai rašė: „Važinėjimas, medžiojimas, žiūrėjimas į gražuoles, klausymasis, grojimas, veikimas, netgi kalbėjimas apie [slaptaženklis, žymintis masonus] su teterviniais [t. y. masonais], kalkuliavimas, leipimas juokais, visą naktį revoliucinės dainos gausiame būryje [...] – štai trumpas atostogų vaizdas.“

Tuhanovičiuose Mickevičius galutinai apsisprendė dėl savo literatūrinės kūrybos pobūdžio – atsiremti į tradicinę liaudies pasaulėjautą, į jos kosminę, mitinę vaizduotę, įžvelgti joje išmintingą pasaulio pažinimo patirtį, ne vien – švietėjišku požiūriu – liaudies prietarus. Apsisprendimo momentą vėliau poetas taip prisiminė:

*Kartą išklausiusi labai įdomios žvejo pasakos, Marija, atsigręžusi į mane šūktelėjo:
– Štai poezija! Parašyk ką nors tokio!
Tie žodžiai giliai įsmigo man į širdį, ir nuo tada pasirinkau savo poezijos kryptį.*

Įsisiūbavę jausmai Marilei Vereščiak, netrukus po pažinties su poetu ištekėjusiai už grafo Lauryno Putkamerio, paliko pėdsaką Mickevičiaus kūryboje, tapo romantine neišsipildžiusios meilės legenda. Ji jau porą šimtmečių traukia Mickevičiaus biografų, kūrybos tyrėjų, skaitytojų dėmesį, yra sulaukusi daugybės aprašymų – ir mokslinių, ir literatūrinių. Poezijos autobiografiškumas – būdingas romantinės literatūros bruožas: kūrinio subjektas, vaizduojamas kaip artimas autoriui, iškyla ne vien kaip fantazijos padarinys, bet kaip konkretaus asmens išraiška.

1822 m. pavasarį Vilniuje Universiteto spaustuvininkas Juozapas Zavadskis išleido pirmąją Adomo Mickevičiaus knygą – rinkinio *Poezija (Poezje)* I tomą. Pagrindinė jo dalis – ciklas „Baladės ir romansai“ – laikomas Romantizmo epochos pradžia Lenkijos ir Lietuvos literatūrose. Leidėjas iš pradžių buvo skeptiškas jaunuolio ambicijoms publikuoti savo kūrybą, nes „Vilniuje poezija nerašoma, tik Varšuvoje“. Taip būta klasicizmo epochoje – literatūrinis Vilnius tuomet garsėjo aštria ir šmaikščia laikraščio *Gatvės žinios* satyrine proza. Netrukus paaiškėjo, kad Mickevičiaus *Poezija* – visiškai naujas reiškinys, paneigęs šį „dėsnį“: pirmasis 500 egzempliorių tiražas buvo veikiai išpirktas; išspausdintas antrasis, 1500 egzemplioriai – tai liudijo tiems laikams didelį leidinio populiarumą. Anot Mickevičiaus atsiminimų, labiausiai jis buvo skaitomas „paprastų“ skaitytojų, o klasicistiniuose salonuose jo poezija piktintasi, juoktasi iš jos (ypač skaitytojus trikdė *Vėlinės*).

Mickevičius žymiajame cikle perkūrė viduramžių žanrines formas – epinę-draminę baladę ir lyrinį romansą. Baladė buvo patraukli romantikams dėl savo formos laisvumo, stebuklinio prado, liaudiškos poetikos panaudojimo galimybių (balades yra rašę F. Šileris, J. V. Gėtė, A. Puškinas, Maironis). Pagrindinė poetinio ciklo tema – nematomos, paslaptingos, grėsmingos pasaulio pusės apraiškos. Žmogus pasirodo daugeriopais, slaptais ryšiais susisaistęs su anapusybe, su kosminėmis (pasaulio tvarką palaikančiomis) gamtos galiomis. Gamta ir žmogus iškyla kaip vieno gyvybingo organizmo dalys. Čia ir valingi, ir spontaniški žmogaus veiksmai sulaukia netikėto aukštesnių jėgų atsako – ar kaip moralinio atpildo, ar dovanos, ar susidūrimo su būties paslaptimis. Tekstai įvairios poetikos ir stilistikos – žmogaus susidūrimas su antgamtinėmis galiomis vienur pasirodo kaip sukrečiantis įvykis, patyrus „baisią ir nuostabią paslaptį“ („Svitezis“, „Lelijos“), kitur – kaip

jautriai pasakojama kasdienė istorija („Kanklininkas“, „Tėvulis grįžta“), dar kitur – kaip komiškas spektaklis („Patinka“, „Ponia Tvardovska“). Nauja buvo ir tai, kad susidūrimai su antgamtinė paslaptimi baladėse įkomponuoti į atpažįstamą, geografiškai konkrečių istorinės Lietuvos peizažą, susieti su Lietuvos istorinėmis, kultūrinėmis detalėmis (pvz., „Svitezis“).

Programinis ciklo eilėraštis „Romantika“ sukomponuotas kaip nedidelis dramatis vaizdelis, kuriame svarstomas pasaulio pažinimo klausimas. Kelių veikėjų dialogais atskleidžiama Romantizmo epochai būdinga skirtingų pasaulėvaizdžių sandūra. Vienas jų – racionalistinis, švietėjiškas, pagrįstas moksliniu pažinimu, protu, dėsniais ir normomis. Kitas pasaulėvaizdis – romantinis, paremtas empatija² ir vaizduote, jausmu ir tikėjimu, atviras anapusbės nuojautoms, religiniam patyrimui. Kaip alternatyva technologizuotam mokslininko žvilgsniui („stikliui“), iškeliami kita pasaulio pažinimo galimybė – tiesioginis „širdies žvilgsnis“ (emocinis susitapatinimas, intuityvi įžvalga, vaizduotė). Mokslininko teorinis mąstymas skirtas pasauliui tirti iš šalies, iš atstumo, o „širdies žvilgsnis“ padeda įsitraukti į tarpasmeninius ryšius su žmonėmis, juos suprasti ir su jais gyventi. Toks santykis atveria „gyvajų tiesą“ – tokią, kuri skatina suvokti žmogaus gyvenimo prasmę, žmogiškų ryšių paslaptį, patirti pasaulio šventumą.

Mickevičius suvokė mokslinio ir religinio pasaulėvaizdžio atsiskyrimą kaip lemtingą epochos lūžį, kreipiantį Vakarų civilizaciją nauja, technologijų plėtotės linkme. Suvokė, kad tai iš esmės pakeis žmonių gyvenimą ateinančiais amžiais. Yra liudijimų, kad Mickevičius po kelerių metų Rusijoje buvo pradėjęs prancūziškai rašyti fantastinį romaną „Ateities istorija“, kurio veiksmas vyksta 2000 metais. Autorius sumanęs „pavaizduoti numatomus materialistinio egoizmo ir egoistinio racionalizmo padarinius“, beje, pragaištingiausius vyrams, o moterims, pagal sumanymą, dar tebėra „civilizacijos viltis“ (panašus motyvas pasigirsta ir „Romantikoje“, iš dalies – poetinėje apysakoje *Gražina*). Esama užuominų apie romaną, kad Mickevičius stebėtinai numatė išradimus – kaip žmogaus kūno, juslių pratęsimus, – kuriais mes naudojames šiandien: aviaciją, kosminius satelitus, radiją ir garso aparatūrą, netgi kažką panašaus į internetą ar televiziją.

Dėl cenzūros į rinkinį nepateko 1820 m. parašyta „Odė jaunystei“, kurią Mickevičius perskaitė viename filomatų susirinkime. Eilėraštyje su patosu aukštinama revoliucinė jaunystės energija – kūrybinė galia. Skelbiama ateinanti nauja laisvės epocha, apimanti visą žmoniją ir pasaulį (panašiai kaip Šilerio odėje „Džiaugsmui“). Kaip būdinga ankstyvojo Romantizmo literatūrai, emociškai išsakomas kūrybinis polėkis idealo link, įsipareigojimo jam vertė ir grožis, nors pats idealas – „dvasios pasaulis“ – lieka mįslingas, pridengtas bibline vaizdinija. Naujoji epocha – kūrybingo, todėl laisvo žmogaus epocha. Ši idėja aktuali ir XX a. modernizmo kultūroje.

Po metų, 1823-iaisiais, *Poezijos II* tome Mickevičius paskelbė dramos *Vėlinės II* ir *IV* dalis bei poetinę apysaką *Gražina*. Apysakoje sukurtas Viduramžių Lietuvos moters karžygė, Naugarduko kunigaikštienės paveikslas. Vienas svarbiausių jo bruožų – Gražina veikia vadovaudamasi moraline intuicija, ne racionali išskaičiavimu, kitaip nei jos vyras kunigaikštis Liutauras. *Gražina* lenkų ir lietuvių kultūroms davė naują, poeto sukurtą moters vardą lietuviška šaknimi, įkvėpė moterims herojišką idealą, kuris, kaip būdinga Romantizmo epochai, buvo suprastas ir įgyvendintas tiesiogiai. Lietuvių grafitė Emilija Pliaterytė,

² Empatija – gebėjimas įsijaušti į kito emocinę būseną, suprasti kito patiriamus išgyvenimus.

dalyvavusi 1831 m. sukilime, neabejotinai buvo įkvėpta Mickevičiaus literatūrinio vaizdinio. Pliaterytės, moters karžygės legendą pats Mickevičius įtvirtino, po sukilimo parašęs jai skirtą eilėraštį „Pulkininko mirtis“, baigiamą tokiomis eilutėmis: „...tai buvo mergina, / Tai lietuvė, mergina karžygė, / Sukilėlių vadė – Emilija Pliater!“ . Dar po dešimtmečio Emiliją Pliaterytę minėjo kaip naujos, „moterų išsilaisvinimo epochos“ pirmąją ženklą.

Pagrindinė dramos *Vėlinės* tema – gyvųjų ir mirusiųjų, regimojo ir neregimojo pasaulių, žmogaus išorinės ir vidinės dvasinės egzistencijos santykiai. II dalyje imituojamos archajiškos Vėlinių apeigos. Daugiau nei po dešimties metų rašydamas pratarbę prancūziškajam dramos vertimui Paryžiuje, poetas taip paaiškino *Vėlinių* etnografines realijas: „Iš pradžių veiksmas vyksta Lietuvos gilumoje, kaimo koplyčioje, o poetiškasis šios scenos pasaulis sukurtas remiantis liaudies vaizdiniais, kurie atsiradę iš pagoniškųjų tradicijų liekanų, perpintų krikščioniškojo tikėjimo elementais“. „Pagarbą protėviams, pagarbą mirusiesiems“ Mickevičius yra nusakęs kaip ypatingą lietuvių pasaulėjautos bruožą. Anot poeto, „Vėlinių šventė – tai garsiausia lietuvių šventė“.

Dramos II dalyje burtininko iškviestos vėlės liudija „gyvąsias tiesas“, susijusias su pagrindiniais žmogaus egzistencijos klausimais – kančios ir kaltės, žmogiškų ryšių ir gyvenimo vertės. Savitai parafrazuojami Evangelijos, Antikos mitologijos motyvai. IV dalyje sukurtas pirmasis Lietuvos literatūroje romantinio individo paveikslas, artimas Gėtės romano *Jaunojo Verterio kančios* veikėjui. Tai individualistas, pasinėręs į savo jausmų pasaulį, skausmingai išgyvenantis atotrūkį tarp aukštų sielos polėkių ir tikrovės, neišsprendžiamą žmogaus likimo, kančios paslaptį. Herojus meilės jausmą patiria kaip dramatišką lemtį – dar anapus, iki sielos įsikūnijimo žemėje jam skirtą likimą. Pagal tokią romantinę sampratą, žmogaus gyvenime, jo likime reiškiasi ne tik fiziniai, bet dvasiniai pasaulio dėsniai. Jie dramatiškai susikerta su socialinėmis normomis (Gustavas įsimylėjo aukštesnės padėties merginą, kuri jį atstūmė dėl luominio prestižo ir turinio išskaičiavimo). Tokiu susikirtimu socialinių normų pasaulis parodomas kaip sąlygiškas, ribotas – čia glūdėjo ir romantinio „meilės polėkio“ revoliucinė galia. Kita vertus, vedybos iš meilės tapo įtakinga amžiaus papročius keičiančia idėja, ir ilgai emocijų ryšio, emocijų suderinamumo reikalavimas pakeitė tradicinį socialinį turtinį sandorį kaip pagrindinį santuokos motyvą.

Vėlinėmis Mickevičius siekė sukurti naują dramos formą, pasižyminčią realistinės ir simbolistinės poetikos jungtimis, fragmentiškumu. Tokia forma leidžia apčiuopti tai, ko žmogaus pasaulyje neįmanoma išsakyti tiesiogiai. Mickevičius, ne kartą iš pagrindų abejojęs savo kūrybos prasmingumu, *Vėlinės* laikė geriausiu, bent „labiausiai vertu skaityti“ savo kūriniumi.

Tremtis į Rusiją

1823 m. gegužės 3 d. vienas Vilniaus gimnazijos mokinys klasėje ant lentos užrašė šūkį, šlovinantį Abiejų Tautų Respublikos konstituciją. Tai tapo dingstimi Rusijos valdžiai Lietuvoje kelti jaunimo slaptųjų organizacijų išaiškinimo ir teismo procesą. Prasidėjo tardymai ir areštai. Rudenį buvo suimti filomatai, tarp jų ir Adomas Mickevičius, uždaryti į kalėjimą paverstą Vilniaus bazilijonų vienuolyną. Poetas čia išbuvo pusmetį. Suimta moksleivių iš Kėdainių, Kražių mokyklų. Šių įvykių patirtimi Mickevičius vėliau pasirėmė kurdamas *Vėlinių* III dalies siužetą. Nuosprendis poetui palyginti su kitais buvo gana švelnus – tremtis į Rusiją. Per šį procesą buvo išblaškyta aktyvi, kūrybinga istorinės Lietuvos jaunuomenės karta. Dalis jos, kaip rašė buvęs filomatas Ignas Domeika (1802–1889), vėliau tapęs žymiu

Čilės geologu ir Santjago universiteto rektoriumi, „susirinko vėl, bet jau ne studentų gegužinėje ar posėdyje, bet su kardu tautos sukilime“.

Mickevičius iš Lietuvos išvyko 1824 m. spalio 25 d. – kaip pasirodys, visam laikui. Iš pradžių nukeliavo į imperijos sostinę, kartu su Malevskiu ir Ježovskiū gavo paskyrimą į Odesos licėjų. Neradęs tarnybos Odesoje pragyveno keletą mėnesių, aplankė Krymą. Su šia kelione, egzotiško krašto, jo kultūros patirtimi, keliautojo, piligrimo nuotaikomis susijęs Mickevičiaus ciklas „Krymo sonetai“, paskelbtas 1826 m. Maskvoje publikuotame rinkinyje *Sonetai*.

Ciklas pradedamas sonetu „Akermano stepės“, įvedančiu į naują gamtos vaizdavimą. Tai Romantizmo epochoje susiformavusi peizažo kaip subjekto vidinių būsenų atitiktis poetika (būdinga, pvz., anglų romantikams, ypač V. Vordsvortui). Jutimiškai konkretūs, tikroviški vaizdiniai kuriami taupiomis, bet taikliomis detalėmis. Kartu jie atveria tiesiogiai neišsakomą potekstę, egzistencinius eilėraščio motyvus: gyvenimas kaip kelionė ar klaidžiojimas, tikrų orientyrų, suvaldančių kelionės atsitiktinumą, ieškojimas, dvasinio centro (namų, tėvynės) ilgesys ir atmintis, gyvenimo ribos ir už jos plytinčios nežinomybės pojūtis, tos ribos peržengimo būtinybė, atsigręžimas atgal prieš lemtingą žingsnį. Griežta klasikine soneto forma atskleidžiamas išorinio ir vidinio, žmogaus sąmonės peizažo susipynimas – nauja Mickevičiaus poetinės meistrystės išraiška.

Nuo 1825 m. pabaigos Mickevičius apsistojo Maskvoje, formaliai tapo Maskvos generalgubernatoriaus kanceliarijos tarnautoju, tačiau tų pareigų nesiėmė, siekė gyventi iš literatūrinių honorarų. Čia įsitraukė į rusų aristokratinio, kūrybinio elito gyvenimą, tapo laukiamas svečias žymiausiuose Maskvos salonuose. Kaip vėliau rašė vienas jo „draugų rusų“, Mickevičius buvo vertinamas dėl „puikaus išsilavinimo ir stebinančio įvairių tautų literatūros išmanymo“, bendravimo charizmos. Ypač išgarsėjo kaip neprilygstamas improvizatorius (kuriantis eiles lenkų kalba ar prozą – prancūzų kalba spontaniškai, pagal duotą temą, lydimą muzikinio akompanimento). Susipažino ir bendravo su poetu Aleksandru Puškinu. Mickevičiaus kūryba tuo metu pradėta versti į rusų ir vokiečių kalbas; poeto šlovė ėmė skliti Europoje.

Tremtyje išryškėjo naujos Mickevičiaus kūrybos tendencijos – siekis literatūrine kūryba tiesiogiai veikti skaitytojų politines nuotaikas. 1828 m. Peterburge Mickevičius išleido poemą *Konradas Valenrodas* – su epigrafu iš italų filosofo Nikolo Makiavelio (1469–1527) politinio traktato *Valdovas* (1523): „Nes turite žinoti, kad yra du kovos būdai... reikia būti lape ir liūtu“. Poemoje pasinaudota istorinės kaukės poetika – jos siužetas paremtas Viduramžių Lietuvos kovų su kryžiuočiais realijomis, o iš tiesų keliama aktuali, į dabartį nukreipta slaptai ruošiamo maišto prieš politinę priespaudą idėja. Ją poetas traktavo romantinio mesianizmo dvasia kaip teisingą kovą ne tik prieš imperijos agresiją, bet ir metafizinį blogį, kurį galima įveikti ir neteisėtais būdais. Amžininkai šioje poemoje įžvelgė sukilimo prieš Rusijos imperiją moralinę motyvaciją: anot vieno 1830–1831 m. sukilimo dalyvių, „žodis tapo kūnu, o *Valenrodas* – Belvederiu³“.

Emigracijoje

Gana netikėtai gavęs užsienio pasą Mickevičius 1829 m. vasarą galėjo palikti Rusiją. Laivu pasiekė Vokietiją, Berlyne klausėsi filosofo Georgo Vilhelmo Frydricho Hėgelio paskaitų,

³ Belvederis – Rusijos imperijos caro vietininko rezidencija Varšuvoje, kurios puolimu prasidėjo sukilimas.

laiškuose apie jas atsiliepė be entuziazmo, ironizuodamas filosofijos disciplinos akademinį uždaramą. Buvo Prahėje, susipažino su čekų mokslininkais ir rašytojais. Veimare aplankė Šilerio kapą, susitiko su Gête – buvo širdingai jo priimtas; Bonoje – su Augustu Šlėgeliu. Toliau keliavo į Šveicariją, Italiją. Romoje, nuo vaikystės svajotame aplankyti mieste, apsisotojo ilgiau, tyrinėjo senovės paminklus – antikinės ir krikščioniškosios kultūros pėdsakus. Prieš Romos muziejus ir galerijas nublanko anksčiau matyti dailės rinkiniai. „Palengva atsiveria mano julsės menams, kuriuos pradėtu vertinti ir pažinti“; „Roma – vienintelis miestas užsienyje, kuriame galėčiau apsigyventi visam laikui, nes vien jis pats, be žmonių daugybę metų gali teikti peno pramogai ir mokslams“, – rašė bičiuliams iš Romos 1830 metais. Aplankė Neapolį, Siciliją, didelį įspūdį padarė Pompėja. Ketino leistis kelionėn į Rytus, tačiau sulaikė Romoje įsižiėbę jausmai lenkų grafaitei Henrietai Evai Ankvič.

Poeto likimą nauja vaga pakreipė 1830 m. lapkritį prasidėjęs sukilimas Lenkijoje, vėliau Lietuvoje. Sukilime dalyvavo ir vyriausiasis Mickevičiaus brolis Pranciškus. Pats ketino prie kovotojų prisijungti, tačiau kažkodėl delsė, galiausiai su padirbtu pasu iškeliavo į Lenkiją. Ten praleido kelis mėnesius, bet sukilimui akivaizdžiai pralaimint kovos lauko taip ir nepasiekė. Dėl to buvo dalies amžininkų smerkiamas. Yra liudijimų, kad tada galvojo apie savižudybę. Šis metas laikomas nauju Mickevičiaus biografijos etapu, kuriame jis prisirišė tautinio poeto vaidmeniui – savo kūryba palaikyti istorijoje nukentėjusios lenkų tautos dvasią, savo raštais tarnauti tautai, atverti jai naują, moralinę-religinę misiją Europoje – „skleisti patriotizmo evangeliją“.

1832 m. atvyko į Drezdeną ir per trumpą laiką sukūrė *Vėlinių* III dalį, kurioje siekiama įprasminti žmogaus ir tautos istorijoje patiriamą kančią – kaip atpirkimą, dalyvausiant Dievo numatyta žmonijos išganymo plane. Konkretus istorinis-politinis siužeto lygmuo glaudžiai susipynęs su religiniu-metafiziniu: vaizduojama, kaip Rusijos valdžios vykdytose Vilniaus studentų represijose dalyvauja kosminės gėrio ir blogio jėgos. Tais pačiais metais apsisotojo Paryžiuje, parašė ir išleido *Lenkų tautos ir piligrimystės knygas* – evangeliniu stiliumi sukurtą „patriotinį katekizmą“, skirtą Lenkijos ir Lietuvos emigrantams, užplūdusiems Europą. Knygose keliamas buvusios Lenkijos–Lietuvos Respublikos pavyzdys kaip galimas būsimos Europos tautų konfederacijos provaizdis. Šio laikotarpio lyrikoje vis labiau ryškėjo religinės temos, vėl iškilusi proto ir tikėjimo dilema, puikybės ir nuolankumo etinė įtampa, ezoterinės minties atgarsiai. Įsitraukė į prancūzų ir vokiečių mistinę filosofiją, studijavo Liudviko Kludijaus de Sen-Marteno (1743–1803), Jakobo Biomės (1575–1624) veikalus. 1833 m. ėmėsi poemos *Ponas Tadas*, kurią pabaigė beveik per vienerius metus (išėjo 1834 m. Paryžiuje).

Ponas Tadas – poema, tapusi lenkų tautiniu epu, turėjusi didelį poveikį lietuvių Romantizmo literatūrinei vaizduotei ir XIX a. lietuvių tautinei savimonei. Jos veiksmas vyksta 1812 m. Napoleono karo su Rusija išvakarėse buvusios LDK teritorijoje, šiaurės Gudijoje – turtingo bajoro dvare. Poema meniškai įamžino Respublikos ir konkrečiai – LDK bajoriškosios kultūros realijas, papročius, daiktus, žmonių tipus, jų gyvenimo būdą, pasaulėjautą, kalbą. Šis pasaulis vaizduojamas kaip gyvybingas, jaukus, palankus ir pakankamas žmogui, nors nėra uždaras nuo istorinių epochos įvykių, jis atsidūręs ant esminių permąstymų slenksčio. Senojo pasaulio keitimasis į naują – viena iš pagrindinių poemos temų. Šis pokytis paveikia ir bendruomenę (bajorų kova nuo privataus kivirčo iki išsivaduosios kovos), ir asmenį, jo atskirą gyvenimą (pagrindinio veikėjo Jackaus Soplicos istorija nuo puikybės kupino šaunaus šlėktos iki konspiratoriaus, siekiančio išpirkti kaltę

dėl padaryto nusikaltimo). Poema yra ir vienas pirmųjų „prarasto laiko ieškojimo“ temos kūrinių – praeities, paliktos tėvynės pasaulis, jo patirtis sugrįžta atmintyje ir vaizduotėje, meninė išraiška jam teikia tvarumo.

Poema pasižymi didžiule stilistikos įvairove – imituojamas, parodijuojamas klasikinis herojinis epas, didaktinės, aprašomosios poemos formos. Kitais bruožais – tokiais kaip suasmenintas pasakotojas, meilės istorijos intriga, spalvingi charakteriai, humoro stilistika – priartėja prie eiliuoto romano žanro (plg. A. Puškino *Eugenijų Oneginą*, 1833).

Po didžiulio kūrybinio pakilimo rašant *Vėlinių* III dalį ir *Poną Tadą* poetas patyrė kūrybinį atoslūgį. Daug kas iš ankstesnės kūrybos pasirodė menka: „Man regis, jau niekada plunksnos nesiimsiu niekam. Tik tas kūrinys ko nors vertas, kurį skaitydamas žmogus gali pasitaisyti ar išminties pasimokyti“, – sakė 1834 m. laiške bičiuliui, ką tik pabaigęs *Poną Tadą*. Tuo laikotarpiu parašė vieną paskutinių didesnių savo kūrinių – ciklą „Nuomonės ir pastabos“ (1834–1835), kuriame glaustu aforistiniu stiliumi perteikiamos studijuotų mistinių filosofų įkvėptos mintys. Vis didesnę reikšmę teikė ne žodžiui, o veiksmui. Kadais Romoje žavėjęsis meno šedevrais, dabar į juos žvelgė su nuostaba, nebe taip sureikšmindamas kaip anksčiau: „Gražus tai daiktas, bet Kosciūška sukūrė gražesnią“, – taip 1848 m. įvertino garsiąsias XV a. Florencijos baptisterijos bronzines duris, Mikelandželo pavadintas „Rojaus vartais“.

1834 m. Mickevičius vedė Celiną Šimanovską, dar Maskvoje pažintos Europos muzikinio pasaulio įžymybės – lenkų pianistės Marijos Šimanovskos – dukterį. Su ja sulaukė šešių vaikų (dviejų dukterų – Marijos ir Elenos – bei keturių sūnų – Vladislavo, Aleksandro, Jono, Juozapo). Šeimyninį gyvenimą apsunkino po poros metų prasidėjusi žmonos psichinė liga. Siekdamas užsitikrinti nuolatines šeimos pajamas ir stabilesnį gyvenimą, 1839–1840 m. Mickevičius dėstė romėnų literatūrą Lozanos universitete Šveicarijoje. Čia parašė keletą nedidelių eilėraščių, kurie literatūros istorijoje vadinami Lozanos lyrika – tai iš esmės paskutiniai Mickevičiaus poetiniai kūriniai, šedevrai, savotiškas atsisveikinimas su poezija („Virš didžiųjų, skaidrių vandėnų“, „Pasruvo ašaros“, „Suverpti meilę“ ir kt.).

Paskutiniųjų metų mokslinė, visuomeninė, politinė veikla

1840 m. Mickevičius atsisakė dėstytojo vietos Lozanoje ir išvyko į Paryžių, kur tapo neseniai *Collège de France* įkurtos slavų literatūros katedros profesoriumi, dėstė slavų literatūros kursą. Įsidėmėtina, kad ketindamas įsitraukti į prancūzų akademinį gyvenimą nesiekė „natūralizuotis“ – priimti Prancūzijos pilietybę, kaip mini 1841 m. laiške broliui Pranciškui: „Gal tapsiu profesoriumi be natūralizacijos, nes man lyg ir gaila liautis buvus valstybine prasme lietuviu ir nemiela pavirsti prancūzu.“ Taigi Mickevičius ir emigracijoje jautėsi priklausantis Lietuvos piliečių bendruomenei, Lietuvos tautai. Jam, kaip vėliau Mykolui Riomeriui, Česlovui Milošui, buvo būdinga dvilypė tautinė tapatybė – jis laikė save ir lietuviu, ir lenku. Atskira paskaita aptarė lietuvių mitologiją, daug dėmesio skyrė lietuvių senosios tikybos religinei vaizduotei, jos ryšiui su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politika ir kultūra.

Tada Mickevičius susipažino ir su Andriumi Tovianskiu, iš Lietuvos atvykusiu dvarininku, kuris 1841 m. Paryžiuje sutelkė religinę sektą, pavadintą „Dievo reikalas“. Mickevičius kartu su nemaža Lenkijos ir Lietuvos emigrantų dalimi tapo toviaizmo šalininku. Šis religinis sambūris atliepė dalyvių poreikį savarankiškai kurti religinį gyvenimą, puoselė-

ti savo tikėjimą, nesusaisant jo su bažnyčia. Ypač svarbu atrodė religiniais įsitikinimais nuosekliai grįsti visuomeninę ir politinę veiklą. Dėl sektos mokymo propagavimo ir Prancūzijos valdžiai nepriimtinių politinių pažiūrų skelbimo 1844 m. Mickevičius buvo atleistas iš slavų literatūros profesoriaus pareigų. 1847 m. nutraukė ryšius su „Dievo reikalu“, dalyvavo politiniuose „Tautų pavasario“ įvykiuose Italijoje, Paryžiaus lenkų emigracijos politinėje ir visuomeninėje veikloje. 1852 m. gavo tarnybą Arsenalo bibliotekoje, karčiai juokavo, kad ten esąs palaidotas tarp mirusiųjų. Susitikdavo su bičiuliais iš Lietuvos, mėgdavo su jais vakaroti, taip pat – dainuoti lenkiškas ir lietuviškas dainas. Iš to laiko Mickevičiaus duktė Marija išsaugojo poeto ranka ant lapelio brūkštelėtus trijų lietuvių liaudies dainų fragmentus. Juos Mickevičius užrašė vieno tokio vakaro metu, norėdamas pataisyti netiksliai sudainuotą lietuvišką dainą. Lenkų ir lietuvių kalbininkai, ištyrę šį autografa, padarė išvadą, kad Mickevičius lietuviškai greičiausiai nemokėjo, bet lietuvių kalba jam nebuvo svetima.

1855 m. mirus žmonai ir netrukus prasidėjus Krymo karui – Rusijos ir Turkijos konfliktui – Mickevičius išvyko į Konstantinopolį (dab. Stambulas) organizuoti Lenkų legiono kovos prieš Rusijos imperiją. Tų pačių metų lapkričio pabaigoje mirė, greičiausiai užsikrėtęs cholera. Buvo palaidotas Paryžiuje, 1890 m. jo palaikai perkelti į Krokuvą, Vavelio katedros kriptą šalia Lenkijos ir Lietuvos valdovų kapų.

A. Mickevičiaus kūryba paliko gilų pėdsaką lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. Ji sutelkė ir formavo XIX a. skirtingomis kalbomis kalbančių Lietuvos žmonių – lietuvių, lenkų, gudų – lietuviškąjį patriotizmą, susiejo jį su Lietuvos istorine atmintimi ir su vieta, gimtine. XIX a. viduryje ir II pusėje (kai kuriais atvejais – ir daug vėliau, XX a.) „tėvynė Lietuva“ buvo suvokiama remiantis Mickevičiaus literatūros kūriniais. Mickevičiaus kūryba veikė A. Baranauską, S. Daukantą, Maironį, Šatrijos Raganą, ir tas poveikis buvo tuo esmingesnis, kad visus juos siejo bendra LDK kultūros tradicija. Mickevičiaus kūryba, ypač poema *Ponas Tadas* sukūrė įtaigų Lietuvos mitą, skirtingai veikusį Lietuvos ir Lenkijos kultūrose.

Poema *Konradas Valenrodas* XIX a. pabaigoje buvo skaitoma kaip lietuvių tautinio atgimimo „vadovėlis“ (ypač dalis „Vaidilos sakmė“, išversta Vinco Kudirkos). Kita poemos dalis – „Daina“ („Vilija, mūsų upelių matutė...“) nuo XIX a. vidurio tapo labiausiai verčiamu Mickevičiaus tekstu, išreiškusiu tuo metu besiformuojančiai moderniajai lietuvių tautai aktualią savo-svetimo priešpriešą. O šiame tekste pasirodantis Lietuvos upių santakos motyvas, kraštovaizdžio ir istorijos sąsaja savo kilme siekia LDK Renesanso literatūrą, herojinį LDK epą – J. Radvano *Radviliadą*. 1948 m. visą poemą į lietuvių kalbą išvertė Vincas Mykolaitis-Putinas – pokario kontekste ji tapo lietuvių patriotizmą ir slaptą kovą su priešu skatinančiu tekstu. XX–XXI a. Mickevičiaus kūrybą į lietuvių kalbą dar vertė Kazys Binkis, Eduardas Mieželaitis, Alfonsas Maldonis, Vladas Šimkus, Justinas Marcinkevičius, Sigitas Geda, Judita Vaičiūnaitė, Vytautas P. Bložė, Kornelijus Platelis ir kt.

1984 m. Vilniuje, skvere prie Šv. Onos bažnyčios Mickevičiui buvo pastatytas paminklas (skulpt. Gediminas Jokūbonis). Šis paminklas tapo lietuvių kovos už laisvę simboliu: 1987 m. rugpjūčio 23 d. prie jo įvyko mitingas, kuriame pirmąkart viešai sovietinėje Lietuvoje pasmerktas Molotovo–Ribentropo paktas, jo slaptieji dokumentai. Šis mitingas buvo pirmoji politinė lietuvių demonstracija, pažymėjusi Lietuvos Atgimimo – išsilaisvinimo iš Sovietų Sąjungos – pradžia.

1990 m. Lietuvos valstybiniame akademiniam teatre režisierius Jonas Vaitkus pasta-

tė dramą *Vėlinės*, spektaklyje dramos siužetą jis susiejo su XX a. tragiška Lietuvos istorine patirtimi, kuri Atgimimo metais iškilo į viešumą ir buvo priklausčiusi visuomenės dėmesį (okupacija, tremtys, rezistencija).

Po poros dešimtmečių Mickevičiaus vėlyvosios biografijos motyvais Marius Ivaškevičius parašė satyrinę parodijų dramą *Mistras*, pastatytą 2010 m. Vilniaus mažajame teatre.

Vilniuje, Bernardinų gatvėje, name, kuriame 1822 m. gyveno poetas, dabar yra jo muziejus.

Siūloma literatūra: Adomas Mickevičius, *Poezijos rinktinė*, parengė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1998; Adomas Mickevičius, *Konradas Valenrodas*, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Adomas Mickevičius, *Vėlinės*, vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1998; Adomas Mickevičius, *Ponas Tadas*, vertė Vincas Mykolaitis-Putinas ir Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1998; Adomas Mickevičius, *Laiškai, esė, proza*, parengė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998; Algis Kalėda, *Adomas Mickevičius*, Kaunas: Šviesa, 1985; Jacek Łukasiewicz, *Adomas Mickevičius*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

Adomas Mickevičius

AKERMANO STEPĖS

Aš įplaukiau į erdvę sauso okeano.
Vežimas tartum laivė žalumynuos narsto;
Tarp ošiančių bangų, kur žiedus srautais žarsto,
Iriuosį pro salas raudonojo bužano¹.

Tamsa tirštėja, niekur kelio nė kurhano.
Žvelgiu į dangų, ieškau žvaigždžių, mūs vedėjų;
Ten šviesiame ūke Aušrinė suspindėjo?
Tai blizga Dnestras, švinta ugnys Akermano.²

Palaukim!.. Kaip tylu... Girdėt, kaip gervės traukia.
Nė sakalo akis jų ten nežiūrėtų.
Girdžiu, kaip žiogas smilgoj supasi iš lėto,

Kaip krūtine slidžia žaltys per žolę braukia.
Įsiklausau tyloj... Išgirst ausis galėtų
Balsus iš Lietuvos. Važiuokim, nieks nešaukia.

Vertė Vincas Mykolaitis-Putinas

AKERMANO STEPĖS

Aš įplaukiau į erdvę sauso okeano,
žolėn vežimas nyra ir kaip laivė nardo;
tarp šlamančių lankų ir tarp gėlių be vardo
apiplaukiu karolines salas burjano.

Migla jau krenta, niekur kelio nei kurgano,
dairaus žvaigždžių danguj, kurios kelius atvertų;
ten debesys žioruoja? ten Aušrinė vartos?
tai blyksi Dniepras, žiebias lempa Akermano.

Stokim! – kokia tylą! – gervės, girdžiu, danginas,
kurių net sakalo akis neprisitrauktų;
girdžiu drugelį supantis žolynuos,

¹ Ukrainoje ir Poberežėje bužanais vadina didžiulius žolynų guotus, kurie vasarą savo žiedais maloniai pajvairina lygumas. (Aut. past.) Poberežė – senas žemių tarp Dnestro ir Bugo pavadinimas.

² Kalbama apie jūrų švyturio šviesą.

arba žaltys slidžiu pilvu per žolę braukia,
 tokioj tyloj! – veltui ausis išgirst mėgina
 balsus iš Lietuvos. – Važiukim, nieks nešaukia!

Vertė Sigitas Geda

ODĖ JAUNYSTEI

Be dvasios, be širdies – tai griaučių minios!
 O, duok, jaunyste, man sparnus!
 Virš žemės negyvos, lig pat žydrynės,
 Pakilsiu rojun, į kraštus,
 Kur įkvėpimas kuria stebuklus,
 Kur puošia jis žiedais naujovę, –
 Tenai viltis – jo palydovė.

Lai tie, kuriuos jau slegia metai,
 Kur žemėn linksta kaktomis,
 Matuos pasaulį akimis,
 Kurios aplink siaurai temato.

Pakilk, jaunyste, virš slėnių,
 Kur tiek pelėsių jau priviso,
 Pakilk, ir saulėtu žvilgsniu
 Tu perverki žmoniją visą!

Žemyn pažvelki – plotai ten aptemę,
 Juos dengia rutina ir tingūs vandenai:
 Tai žemė!
 Pažvelki – plynėj negyvoj tenai
 Iškilo šliužas kažin koks kriauklėtas:
 Jūreivis, vairas, laivas – viskas jis.
 Ir puola gyvius mažesnius nepastebėtas,
 Tai pasiners, tai vėl išlįs –
 Ir nenuskėsdamas taip nardo po vilnis.
 Staiga sudužo jis, akmens vos prisilietęs.
 Nieks nežinos gyvenimo nei jo žūties:
 Savimyla tai be širdies!

Gyvenimo nektaras tau saldus,
 Kai jį dalaisi su kitais, jaunyste!
 Ir širdys dangišku džiaugsmu pražysta,
 Kada jas jungia saitas nuostabus.

Išvien visi, draugai jaunieji!
 Visų bendroji laimė – mūs tikslai.
 Vienybėj įkvėptoj jėga stiprėja,
 Išvien visi, draugai jaunieji!..
 Laimingas kritęs kovoje tasai,
 Kuris kitiems padėjo kelią tiesiant
 Į rūmus ateities, į garbę šviesią.
 Išvien visi, draugai jaunieji!..
 Nors kelias ir uolėtas, ir slidus
 Ir ydos, smurtas trukdo mums žygiuoti, –
 Bet smurtui smurtas atkirtis tebus,
 Prieš ydas jaunumėj išmokime kovoti!

Kas, būdamas vaiku, kapos hidras,
 Tas jaunas smaugs kentaurus,
 Iš pragaro išplėš aukas
 Ir parsineš iš rojaus laurus³.
 Žvelk ten, kur nepasieks akis,
 Laužk tai, ko nepajėgs ir protas:
 Jaunyste, aras tu sparnuotas,
 Ir nieks tavęs nesulaikys!

Petys petin! Mes žemės rutulį apjuosim
 Gyvąją rankų grandinę!
 Vienais troškimais, mintimis liepsnosim –
 Ir vieno židinio ugnia!..
 Pasistūmėk pirmyn, planeta!
 Naujus parinkom tau kelius.
 Nusviedus kiautą nudėvėtą,
 Metus vėl prisimink žalius.

Kaip ten, kur stichijos grumėjo,
 Kur siautėjo chaoso gaivalai,
 Vos dievo „Tebūnie!“ tik nuskambėjo,
 Daiktų pasaulis kėlėsi tvirtai;
 Ir užia vėjai, supas vandenynai,
 Nušvinta žvaigždės aukštoje mėlynėj, –

Taip ir žmoniją dengia dar tamsa,
 Ir stichijos tarpusavy kovoja.
 Štai meilė ugnimi liepsnoja,

³ Minimi graikų didvyrio Heraklio žygdarbiai. Jis nukapojo daugiagalviam slibinui – hidrai – galvas (tiesa, ne vaikystėje, o vėliau). Kovojo su kentaurais – mitologinėmis būtybėmis, pusiau žmonėmis, pusiau arkliais. Išdavavo požemio karalystėje įkalintą Tesėją, Atėnų herojų. Vėliau Dzeusas nusinešė Heraklį į dangų ir apdovanojo nemirtingumu.

Ir iš nakties pakils šviesi dvasia:
 Ją savo iščiose pradės jaunystė,
 Sutvirtins saitais amžina draugystė.

Ir dūžta jau danga ledinė,
 Ir prietarai tamsieji sutrupės.
 Sveika būk, laisvės tu aušrine!
 Išganymo greit saulė patekės.

[1820]

Vertė Eugenijus Matuzevičius

ROMANTIKA

Methinks, I see... where?

In my mind's eyes.

Shakespeare⁴

Regis, matau, o kur?

Akyse savo sielos.

Šekspyras

Klausyk, mergaite!
 – Ji nesiklauso –
 Čia miestelis dieną skaisčiau!
 Šalia tavęs nėra gyvos dvasios!
 Ko aplinkui grabaliojies?
 Ką kvieti ir kam čia moji?
 – Ji nesiklauso. –

Tai kaip uola sustingus
 Nesidairo aplinkui,
 Tai šauda akim be saiko,
 Tai pradeda ašaroti;
 Tarsi ką čiumpa, tarsi ką laiko;
 Pravirksta, ima kvatotis.

„Ar jau naktis? – Tu čia, Joneli!
 Ak! Ir numiręs myli!
 Eikš, pamažu, nėra žodelio
 Pamotei, slinkis čion tyliai!

Tegu sau girdi, tavęs nebėr jau!
 Ir palaidoti spėjom!
 Tu jau numiręs? Ak! Aš bijausi!

⁴ Epigrafas iš dramos *Hamletas*, tėvo šmėklos pasirodymo scenos.

Ko čia bijausi – savo Jonelio?
Ak, tavo tai akys, skruostai švelniausi!
Balti marškinėliai!

Baltas lyg drobė ir tū pats,
Šaltas, rankelės šaltokos!
Čia dėk, man į skreitą duok jas,
Apglėbki, suglauskim lūpas!

Tartum jaučiu tavo kapą vėsu!
Miręs! Jau metai vėlei!
Veskis mane, šalia gulėsim,
Gyvent nemiela.

Bloga minioj prasčiokų,
Aš verkiu, o jie juokias,
Ką kalbu, nesuvokia,
Ką regiu, nenutuokia.

Gal dieną... O gal sapne ateiki?
Ne, ne... laikau savo mielą.
Kur tu, kur dingsti, Joneli?
Dar ne laikas, dar ne laikas!

Dievuli! lange suspindo,
Aušra, pragydo gaidelis.
Kur tu? Palauk, Joneli!
Aš nelaiminga.“

Taip ji bernelį savo myluoja,
Vežasi jį, šaukia, krinta;
Skausmo riksmą išgirdus apstoja
Žmonių sugužėjęs tuntas.

„Poterius kalbam! – šaukia suėję, –
Jo vėlę jaučiam čia būsiant.
Jonas aplankė savo Karusę, –
Kol gyvas, jis ją mylėjo!“

O aš girdžiu tai, ir aš tikiu ja
Raudodamas poteriauju.
„Klausyk, mergele!“ – riksmus nustelbęs
Senis byloti suskato:
„Akys ir akiniai mano skelbia:
Nieko aplink čia nematom.“

Dvasios tos gimsta už smuklės stalo,
 Ten kala šnipštus kvailiausius.
 Ši mergina nesąmonės mala,
 O žmonės proto neklauso.“

„Mergaitė jaučia, – kukliai atsakau jam, –
 O žmonės šie giliai tiki;
 Tikėjimas, jausmas sako daugiau man
 Nei akys mokslinčiaus ar stiklas.

Negyvos jo tiesos nerūpi liaudžiai,
 Smulkmenas jis teįstengia patirti⁵;
 Stebuklą, gyvųjų tiesų nejaučia!
 Širdį turėk, žvelk į širdį.“

[1821]

Vertė Kornelijus Platelis

⁵ Originale – mokslininkas „mato pasaulius dulkėje, kiekvienoje žvaigždės kibirkštėlėje“. Užuomina į mokslinius tyrimus, atliekamus su mikroskopu, teleskopu, skaidančius tiriamą objektą į dalis.

Adomas Mickevičius

VĒLINĒS

Poema

VĒLINĒS. Tai – pavadinimas iškilmingų apeigų, kurias ir šiandien paprasti žmonės atlieka daugelyje Lietuvos, Prūsijos ir Kuršo apskričių¹ vėlių arba iš viso mirusių protėvių atminimui. Šios apeigos savo šaknimis siekia pagonystės laikus ir vadinosi kadaise „ožio švente“², kuriai vadovavo *Koźlarz*³, *Huslar*, *Guślarz*, kartu žynys ir poetas (*geślarz*)⁴.

Mūsų laikais, kai apsišvietę dvasininkai ir valdžia stengiasi išgyvendinti šitą paprotį, susijusį su prietaringomis apeigomis ir smerktinomis pagonystės liekanomis, žmonės švenčia Vėlines slaptai koplyčiose arba tuščiuose namuose netoli kapinių. Ten paprastai paliekama įvairiausių valgymų, gėrimų, vaisių ir iššaukiamos mirusiųjų vėlės. Įsidėmėtina, kad paprotį vaišinti mirusiųosius, atrodo, turėjo visi stabmeldžiai – senojoje Graikijoje Homero laikais, Skandinavijoje, Rytuose ir iki šiol tebeturi Naujojo pasaulio salose⁵. Mūsų Vėlinės turi tą ypatybę, kad čia pagoniškos apeigos yra sumišę su krikščioniškosios religijos vaizdiniais, juoba kad ir ši šventė beveik sutampa su tų apeigų laiku. Žmonės tiki, kad valgiais, gėrimais ir giesmėmis palengvina vėlėms skaistyklus kančias.

Toks dievobaimingas šventės tikslas, nuošali vieta, nakties metas, fantastiškos apeigos kadaise smarkiai veikė mano vaizduotę; klausiausi pasakų, sakmių ir dainų apie numirėlius, grįžtančius su prašymais arba išpėjimais, ir visuose baisuose prasimanymuose galima buvo įžiūrėti neabejotinus moralinius tikslus ir tikrą, liaudišku būdu vaizdingai išreikštą mokslą.

Ši poema parašyta panašia forma, o apeiginės giesmės, užkeikimai ir inkantacijos⁶ daugiausia yra tikri, kai kurie net pažodžiui paimti iš liaudies poezijos.

¹ ...*Lietuvos, Prūsijos ir Kuršo apskričių*... – Lietuva – buv. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių ir baltarusių gyvenamos žemės. Kuršas – buv. Kuršo hercogystės žemės, t. y. vakarinė Latvija tarp Baltijos jūros ir Dauguvos. Prūsija – buv. Rytprūsiai. Vėlinių apeigos Lietuvoje ir Baltarusijoje XIX a. pradžioje išsaugojo nemaža senovinių elementų – jų metu be kita ko buvo ruošiamos vaišės vėlėms kapinėse arba namie.

² ...*vadinosi kadaise „ožio švente“*... – Poetas remiasi Simonu Grunau, apie 1510–1530 rašytos „Prūsų kronikos“ autoriumi, kuris sakosi Prūsijoje dalyvavęs „ožio puotoje“.

³ ...*Koźlarz*... – Čia – ožio šventės žynys, plg. lenkų *koza*, *koziol* (ožka, ožys).

⁴ ...*Huslar*, *Guślarz*... (*geślarz*). – Vienašakniai slaviški žodžiai, sietini su guslėmis (plg. rusų гусли), styginiu instrumentu, senovėje paplitusiu daugelyje slavų šalių. Toliau *guślarz* verčiamas žodžiu *burtininkas*.

⁵ ...*Naujojo pasaulio salose*. – Kalbama apie Karibų jūros salas: Haitį, Kubą ir t.t.

⁶ *inkantacijos* – burtažodžiai, čia – vėlių užkeikimai (lot. *incantatio*).

II DALIS

BURTININKAS – PIRMAS SENIS CHORE – KAIMIEČIŲ CHORAS – KOPLYČIA, VAKARAS

*There are more things in Heaven and Earth,
Than are dreamt of in your philosophy.*

Shakespeare

*Yra stebuklų žemėj ir danguj,
Kurių net nesapnavo jūsų protas.⁷*

Šekspyras

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia
Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Uždarykite duris
Ir prie karsto pasilenkit.
Imkite ir bet kuris
Langus marškomis uždenkit,
Kad nešviestų mums nakčia
Aiški mėnesio delčia.
Tiktai greitai, tiktai veikiai!

SENIS Jau padarėme, kas reikia.

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia
Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Skaistyklos vėlelės!
Ar toli jūs, ar šalia,
Ar dervos gal katilė,
Ar šaltam dugne upelės,
Ar gal medžio šakoje
Ne viena iš jūsų rauda,
Kai ugnis apninka ją,
Kai ne medžiui – vėlei skauda⁸, –
Visos lėkite būriu,
Susirinkit į koplyčią!
Visko šiandien jums turiau,
Vėlines atšvėsime šičia!
Išmalda jums paruošta –
Valgiai ir malda karšta.

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia
Naktį tamsią, naktį rūsčią?

⁷ [Moto]. – Hamleto žodžiai iš to paties pavadinimo Šekspyro tragedijos I veiksmo 5 scenos. Pažodžiui: „Danguje ir žemėje yra kur kas daugiau daiktų, nei mano jūsų filosofija“.

⁸ ...raudą, / Kai ugnis apninka ją, / Kai ne medžiui – vėlei skauda... – Čia ir aukščiau – ikikrikščioniški ir krikščioniški pomirtinio vėlių gyvenimo vaizdiniai. Viena vertus, vėlės po mirties gyvena šiame pasaulyje, viename iš keturių pagrindinių gaivalų – ore, vandenyje, ugnyje ar žemėje, joms, kaip ir gyviesiems, reikia valgyti bei gerti. Antra vertus, minima čia skaistykla vargu ar pirmykštėms baltų ir slavų religijoms žinomas vaizdinys.

BURTININKAS Duokit pakulų greičiau,
 Uždegu jų vieną saują.
 Pūskit kibirkštis aukščiau,
 Kur tamsybė viešpatauja.
 Šitaip, šitaip, dar ir dar –
 Tegu sudega dabar.

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia
 Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Lengvos dvasios, jus kviečiu,
 Jus, kurios čionai tarp mūsų
 Nuo darbų ir nuo kančių,
 Ir nuo ašarų uždusot, –
 Sudegėte jūs čionai
 Tarsi pakulos nūnai.
 Tas, kurios ilgai klajojo
 Nepatekdamos į rojų,
 Mes lengvąja ugnimi
 Šaukiame užkeikdami.

CHORAS Pasakykite atėję,
 Gal ištroškę, išbadėję?

BURTININKAS Ak, pažvelkite tiktai,
 Kas ten tokią šviesą skleidžia?
 Tai, lekiodami aukštai,
 Du maži vaikeliai žaidžia.
 Kaip lapelis su lapeliu
 Sukas, lekia, kai vėjas juos pučia,
 Kaip balandis su balandėliu,
 Taip skrajodami žaidžia vaikučiai.

BURTININKAS IR SENIS Kaip lapelis su lapeliu
 Sukas, lekia, kai vėjas juos pučia,
 Kaip balandis su balandėliu,
 Taip skrajodami žaidžia vaikučiai.

ANGELĖLIS (*vienai kaimietei*)
 Mes atskridom iš dausų,
 Šičia aš, mamyte, Juzis!
 Aš tikrai tas pats esu,
 Čia sesutė mano Ruzė.
 Rojui jums geriau su ja⁹
 Kaip mamytės glėbyje.
 Žiū, kaip šviečia mums veideliai,
 Spindim apdaru skaisčiu,
 Ir plevena už pečių
 Kaip drugelių du sparneliai.

⁹ *Rojui jums geriau su ja...* – Čia rojus – ne biblinis Edenas, bet vieta, kur po mirties gyvena sunkių nuodėmių neslegiamos vėlės.

Rojuj mums visko gana,
Kasdien vis kitokie žaidimai:
Kur einame – ten kas diena
Gelelės žydėti ima.

Nors gėlėm sėti takai,
Rūpestis mums širdis gelia.
Tavo, motina, vaikai
Nesuras į dangų kelio!

CHORAS Nors gėlėm sėti takai,
Rūpestis jiems širdis gelia.
Tavo, motina, vaikai
Nesuras į dangų kelio!

BURTININKAS Ko gi reikia tau, vėlele,
Kad dangun atrastum kelią?
Gal karštų maldų prašai?
Gal padės tau skanumynai,
Duona, vaisiai, saldumynai,
Pieno bent keli lašai?
Ko gi reikia tau, vėlele,
Kad dangun atrastum kelią?

ANGELĖLIS Ne, nereikia mums maldų,
Nieko, nieko mums nestinga.
Žemėj buvo per saldu,
Ir todėl mes nelaimingi.
Žemėj gyvenau, tačiau
Jos kartybių nemačiau.
Vis malonės, vis glamonės,
Viskas tik skanu – gardu,
Skraidėm pievoj tarp žiedų
Tartum paukščiai, o ne žmonės.
Skindavau aš jai gėles,
Ji – rėdydavo lėles.
Ir atskridom šiandien mudu
Ne į patiektas vaišes,
Ne į užpirktas mišias –
Duokit du garstyčios grūdu:
Mums tie du maži grūdai
Bus didžiausi atlaidai.

Nes atminkit – taip Viešpats paskyrė,
Ir todėl pagal valią dangaus,
Kas šios žemės vargų nepatyrė,
Tas saldybių dangaus neragaus.

CHORAS Nes atminkim – taip Viešpats paskyrė,

Ir todėl pagal valią dangaus,
Kas šios žemės vargų nepatyrė,
Tas saldžių dangaus neragaus.

BURTININKAS Angelėli, vėlele!

Imkite štai pagaliau
Sau garstyčių po grūdėlį
Ir keliaukite toliau.
Kas, patekęs šiton žemėn,
Mūsų valiai priešgyniaus, –
Vardan Tėvo ir Sūnaus,
Ir Šventosios Dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

CHORAS Kas, patekęs šiton žemėn,

Mūsų valiai priešgyniaus, –
Vardan Tėvo ir Sūnaus,
Ir Šventosios Dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

(Šmėkla pranyksta)

BURTININKAS Jau vidurnaktis atslinko,

Tai užsklęskite sklęščius.
Imkite skalų smalingų
Ir degtinės ąsočius.
Kai apvaizda duos mums žinią,
Teužsidega degtinė.
Tik greičiau jūs iš tiesų.

SENIS Jau.

BURTININKAS Aš pradedu būrimą.

SENIS Spraga, verda, gesti ima.

Jau tamsu.

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia

Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Jūs – išvarge, iškankintos,

Jums dar rytas neprašvito.
Nuodėmėm jūs prirakintos
Ašarų pakalnėj šitoj.
Nors ir truko žemės pančiai
Po mirties dalgiu kiekvienai,
Betgi kenčia kūno kančią
Sielos jūsų po šiai dienai.¹⁰
Juodą pragaro bedugnę

¹⁰ *Ašarų pakalnėj šitoj. / ...kenčia kūno kančią / Sielos jūsų...* – Manoma, kad čia rado atgarsį senieji liaudies religiniai vaizdiniai: mirus žmogui, lieka žemėje atgailauti pusiau materialio jo vėlė, žmogaus šešėlis.

Ir kančių baisiųjų ugnį
 Apgesinti gali žmonės,
 Vardan viešpaties malonės
 Ugnį šią uždegdami,
 Jus užkeikiam ugnimi,
 Kenčiančių koplyčioj laukiam.
 Mes jus šaukiame, mes jus šaukiame!

CHORAS Pasakykite atėję,
 Gal ištroškę, išbadėję?

BALSAS (*už lango*)

Varnos, pelėdos atskrieję,
 Leiskit koplyčion mane!
 Leiskit, ereliai plėšrieji,
 Žengti bent žingsnį žeme.

BURTININKAS Pažiūrėkit! Štai dvasia

Užu lango šmėseliuoja!
 Tamsoje jinai boluoja
 Tartum kaulai kapuose.
 Dūmais ir žaibais dvėsuoja,
 Plėšrūs paukščiai puola ją,
 Lyg žarijos žaižaruoja
 Akys šmėklos kaktoje.
 Kaip sudžiūvę ėgliai svyla,
 Spragsi nuo ugnies karštos,
 Taip spragsėdamos pakyla
 Kibirkštys nuo jos kaktos.

BURTININKAS IR SENIS Kaip sudžiūvę ėgliai svyla,

Spragsi nuo ugnies karštos,
 Taip spragsėdamos pakyla
 Kibirkštys nuo jos kaktos.

ŠMĖKLA (*už lango*)

Nepažįstat, kas esu?
 Aš apylinkę valdžiau šią,
 Gerbiamas buvau visų,
 Dvarą saugojau didžiausią,
 Jūsų ponas aš! Baisu –
 Metų trejetas praslinko,
 Kai žemelėje guliu,
 Bet bastausi aš aplinkui
 Ir nurimti negaliu.
 Baudžia Viešpaties rūstybė,
 Gena pragaro piktybė.
 Kančios didelės išties.
 Juodame nakties pasauly
 Aš einu ieškot nakties.

Taip bastausi be vilties,
 Bėgdamas tolyn nuo saulės.
 Alkanas visad jauties, –
 Pamaitinkite klajūną!
 Paukščiai lesa mano kūną!¹¹
 Kas apgins ranka gera?
 Kančiai galo vis nėra!

CHORAS Paukščiai lesa tavo kūną!
 Kas apgins ranka gera?
 Kančiai galo vis nėra!

BURTININKAS Ko gi reikia tavo vėlei,
 Kad nurimtų valandėlei?
 Gal dangaus džiaugsmų prašai?
 Gal sumažins kančią baisią
 Duonos kąsnis, uogos, vaisiai,
 Pieno bent keli lašai?
 Ko gi reikia tavo vėlei,
 Kad nurimtų valandėlei?

ŠMĖKLA Ne, dangaus nereikia vėlei –
 Neverta dangaus jinai.
 Ne, nereikia rojaus vartų!
 Pragare jai šimtą kartų
 Bus lengviau negu čionai.
 Šimtąkart geriau, žinia,
 Juodo pragaro dugne,
 Nei su dvasiomis lakstyti¹²
 Po pasaulio šio žemes,
 Savo praeitį matyti
 Ir piktų darbų žymes.
 Saulė leidžiasi už bokštų,
 Už beržynų, už plačių,
 Aš vandens lašelio trokštu,
 Alkį amžiną kenčiu.
 Plėšrūs paukščiai! Ko jūs nuolat
 Mano vargšę vėlę puolat?
 Ak, sunki lemtis, deja,
 Tol bastytis tamsoje,
 Kolei jūsų geros širdys
 Pamaitins mane, pagirdys.

Ak, kaip aš ištroškęs gert,
 Bent gurkšnelio sau maldauju!

¹¹ *Paukščiai lesa mano kūną.* – Paukščiai – tai pono mirti pasmerktų ar nukankintų baudžiauninkų vėlės.

¹² *...su dvasiomis lakstyti...* – T.y. su dvarponio įsakymu nužudytų baudžiauninkų vėlėmis; jos pasmerktos, nes baudžiauninkai mirė be išpažinties.

Kad galėtumėt pabert
Man kviečių bent menką saują!

CHORAS Ak, kaip jis ištroškęs gert,
Bent gurkšnelio sau maldauja!
Kad galėtumėm pabert
Jam kviečių bent menką saują!

NAKTIES PAUKŠČIŲ CHORAS

Veltui maisto sau maldauji,
Veltui, pone, elgetauji:
Mes, pelėdos ir varnai,
Tau ištikimai tarnavom,
Mus badu numarintai,
Mes sulesim maistą tavo.
Mes, pavirtę vanagais,
Išmaldą atimsim šitą,
Mes išplėšime nagais
Ją prarytą, sukramtytą.
Ei pelėdos ir kovai,
Mes neliksime skolingi!
Piktas, pone, mums buvai,
Tai ir mes negailestingi!
Plėškim maistą gabalais,
Kai pabaigsime tą maistą,
Plėškim kūną gabalais,
Kaulus vilkime į raistą.

VARNAS Tai nenori mirt badu!

Užmiršai jau tu, atrodo,
Kaip kadais iš tavo sodo
Obuolius nuskyčiau du?
Mat burnoj jau dienos kelios
Neturėjau nė kąsnelio.
Bet – nelaimė su manim:
Sodininkas tartum žvėrį,
Užpjudydamas šunim,
Prie tvoros mane nutvėrė –
Peršokti nesuskatau –
Ir nuteist atvarė tau.
O už ką? Už vaisių porą!
Tai aukščiausio dovana.
Žemėj jų visiems gana
Taip kaip vandens, kaip oro.
Bet prie stulpo įsakei
Išrengtą mane pririšti
Ir be gailesčio plakei, –
Moki, pone, kailį dyžti.

Po plakimo to antai
Kaulai nuo odos atšokę –
Taip kaip varpose grūdai!
Ne, gailėtis tu nemoki!

PAUKŠČIŲ CHORAS Piktas, pone, mums buvai,

Ei pelėdos ir kovai, –
Mes nebūsime tau kitoki!
Plėškim maistą gabalais,
Kai pabaigsime tą maistą,
Plėškim kūną gabalais,
Kaulus vilkime į raistą!

PELĖDA TAI nenori mirt badu!

O ar pameni, kaip kartą
Per kūčias žiemos metu
Su vaiku prie tavo vartų
Ašarom gaudžiom verkiau.
Pone, pagailėk! – šaukiau. –
Motina trobelėj serga,
Vyras mirė nelauktai,
Dukrą paėmei už mergą,
Vaikas mažas – pats matai.
Duok mums duonos kąsnį bent,
Nes nėra iš ko gyvent!

Visko pertekęs, turtingas,
Tu duris mums uždarei,
Puotavai toliau laimingas,
Sargui pašnibždom tarei:
„Ko jie staugia čia atėję?
Po velnių tu ją išvyk!“
O haidukai¹³ prakeiktieji
Ir telaukė to kaip tik.
Už plaukų mane išvilkę,
Pametė sniege kaip vilkę!
Su mažu vaiku, viena,
Sušalau aš alkana.
Ne, gailėtis tu nemoki!

PAUKŠČIŲ CHORAS Piktas, pone, mums buvai,

Ei pelėdos ir kovai, –
Mes nebūsime tau kitoki!
Plėškim maistą gabalais,
Kai pabaigsime tą maistą,

¹³ *Haidukai* (vengr. *hajdúk* – kareivis) Lietuvos ir Lenkijos valstybėje (nuo Stepono Batoro laikų) vadinta samdytus pėstininkus, vėliau – didikų asmens sargybą, paprastai vilkinčią vengrų drabužiais.

Plėškim kūną gabalais,
Kaulus vilkime į raistą!

ŠMĖKLA Nėr paguodos, vienos bėdos!

Ką bedėtumei delnan,
Ryja varnos ir pelėdos.
Vėlinės ne man, ne man!

Nežinosiu džiaugsmų valandos.

Tu teisingai baudi, visagali!
Kas nebuvo žmogum niekados,
Tam žmogus ir padėti negali.

CHORAS Nežinosi džiaugsmų valandos.

Tu teisingai baudi, visagali!
Kas nebuvo žmogum niekados,
Tam žmogus ir padėti negali.

BURTININKAS Jeigu nieko tau nereik,

Pasitrauk nuo mūsų, eik!
Kas, patekęs šiton žemėn,
Mūsų valiai priešgyniaus,
Vardan Tėvo ir Sūnaus,
Ir Šventosios Dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

CHORAS Kas, patekęs šiton žemėn,

Mūsų valiai priešgyniaus,
Vardan Tėvo ir Sūnaus,
Ir Šventosios Dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

(Šmėkla pradingsta)

BURTININKAS Duokite dabar greičiau

Šventintų žolių vainiką!
Uždegiau – ir nebeliko –
Kilkit, dūmai, kuo aukščiau!

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia

Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS O dabar ateikit, vėlės,

Kur gyvenote drauge
Su žmonėm tamsoj, varge
Ant žemelės motinėlės.
Bet, gyvendamos dorai,
Buvote ne mūsų būdo,
Kaip žolių tų stagarai –
Nei tau žiedo, nei tau grūdo.
Nepalies jų gyvulys

Ir žmogus nesuvalys,
Tik paliks vainikų pynės
Džiūt ant sienos. Taip tatai
Nepasiekiamai aukštai
Vysta mergiškos krūtinės.

Kam keliai dar tolimi
Ligi rojaus malonumų,
Tą ugnim ir baltu dūmu
Šaukiame užkeikdami.

CHORAS Pasakykite atėję,
Gal ištroškę, išbadėję?
BURTININKAS Matote už lango vėlę?

Kas tu – angelas esi?
Ar gal dievo motinėle?
Ne vaivorykštė šviesi,
Nusitiesusi padange, –
Tai jinai koplyčion žengia.
Vėjas žaidžia plaukuose,
Ligi žemei rūbas baltas,
Šypsosi, bet akyse
Žiba ašaros nekaltos.

BURTININKAS IR SENIS Vėjas žaidžia plaukuose,
Ligi žemei rūbas baltas,
Šypsosi, bet akyse
Žiba ašaros nekaltos.

BURTININKAS ir MERGINA

BURTININKAS Ant galvos jai vainikėlis

Žydi iš laukų gėlių.
Vejasi ji avinėlių,
Žaisdama su drugeliu.
Šaukia ji: bas bas, mažyti,
Bet negali pasivyti
Avinėlio mergina.
Ir drugelį – lengvą, švelnų,
Rodos, jau uždengia delnu –
Tas ištrūksta, ir gana.

MERGINA Ant galvos man vainikėlis

Žydi iš laukų gėlių.
Ir vejuosi avinėlių,
Žaisdama su drugeliu.
Šaukdama: bas bas, mažyti,
Nevalioju pasivyti
Avinėlio aš jauna.

Ir drugelį – lengvą, švelnų,
 Rodos, uždengiu jau delnu –
 Tas ištrūksta, ir gana.

MERGINA Čia kadais graži piemenė,
 Vainikėlį pindama,
 Avinėlių bandą ganė
 Ir dainavo sau linksma.
 Lia lia lia lia.

Olius už balandžių porą
 Pabučiuotų ją karštai,
 Bet iš tokio Oliaus noro
 Ji pasijuokė tiktai.
 Lia lia lia lia.

Juzis davė jai kasnyką,
 Priedo širdį siūlė jai,

Bet Zoselė tik supyko
 Ir dainavo išdidžiai.
 Lia lia lia lia.¹⁴

Aš Zosė esu, gyvenau šitam kaime.
 Bet žydėjau neilgai –
 Gražuolė buvau, nenorėjau tekėti,
 Ir štai jauna aš miriau netikėtai,
 Napatyrus, kas vargai,
 Nesupratus, kas ta laimė.
 Nors pasaulį gyvenau,
 Jo, deja, nepažinau.
 Ne po žemę skraidė mintys,
 Lengvą vėją bandė gintis,
 Žaisdavau aš tarp gėlių
 Ne su jaunu berneliu –
 Su mažu avinėliu.
 Aš dainų klausytis mėgau
 Ir, išginusi avis,
 Piemenų draugėn vis bėgau,
 Girdavo mane jie vis.
 Nemylėjau jų nė vieno.
 Nežinau net, ko geidžiu, –
 Degina ugnis kas dieną,

¹⁴ Čia kadais graži piemenė, / ...Lia lia lia lia. – Tai J. V. Gėtės eilėraščio „Nepasiekiamoji“ („Die Spröde“, 1796) laisvas vertimas.

Nors kiek noriu, tiek žaidžiu,
 Nors skraidau visur su vėju,
 Neturiu akimirkų liūdnu
 Ir darau ką panorėjus,
 Vainikus vaivorykščių pinu.
 Ir drugelį, ir balandį
 Iš rasų sukurti bandė
 Mano rankos, bet viena
 Aš vis tiek esu liūdna.
 Šlamesio klausaus kiekvieno,
 Bet esu viena kas dieną!
 Man ir liūdna, ir baisu,
 Kad mane tarytum pūką
 Vėjas neša, mėto, suka.
 Nežinau, iš kur esu.
 Vos kur nors aš priartėju –
 Vėl skrendu atgal su vėju,
 Taip ant viesulo bangos
 Aš blaškaus be atvangos:
 Nei į dangų man pakilti,
 Nei paliest šios žemės smiltį.

CHORAS Taip ant viesulo bangos
 Blaškosi be atvangos:
 Nei į dangų jai pakilti,
 Nei paliest šios žemės smiltį.

BURTININKAS Ko gi reikia tau, vėlele,
 Kad dangun atrastum kelią?
 Gal karštų maldų prašai?
 Gal padės tau skanumynai,
 Duona, vaisiai, saldumynai,
 Pieno bent keli lašai?
 Ko gi reikia tau, vėlele,
 Kad dangun atrastum kelią?

MERGINA Visko, visko man gana!
 Paprašyčiau tik vaikiną –
 Te mane jis apkabina
 Ir ant žemės pasodina,
 Kad pažaisčiau aš jauna.

Atsiminkit todėl ir klausykit,
 Nes tokia jau aukščiausio valia:
 Kas nepalietė žemės nė syki,
 Tam į dangų įeit nevalia.

CHORAS Atsiminkim todėl ir klausykim,
 Nes tokia jau aukščiausio valia:

Kas nepalietė žemės nė syki,
Tam į dangų įeit nevalia.

BURTININKAS (*keliems kaimiečiams*)

Veltui veжатės šešėli,
Veltui rauda mergina –
Vėjas ją aukštai iškėlė.
Mergužei, neverk! Gana.
Akys mano, protas mano
Tavo ateitį numano:
Tau reikės dvejus metus
Vienai žaisti ir skraidyti,
Kolei dangiškus vartus
Tau bus leista pamatyti.
Jau kelionė neilga.
Su dievu! Keliauk sveika.
O kuris, atėjęs žemėn,
Mūsų valiai priešgyniaus, –
Vardan tėvo ir sūnaus,
Ir šventosios dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

CHORAS O kuris, atėjęs žemėn,
Mūsų valiai priešgyniaus, –
Vardan tėvo ir sūnaus,
Ir šventosios dvasios, amen.
Kryžiaus ženklą atsimink!
Maisto neėmei – pradink!

(*Mergina pranyksta*)

BURTININKAS O dabar ateikit šičia,
Visos vėlės, jau būriu!
Išbarstysiu po koplyčią
Visa, ką tiktai turiu:
Štai jums lėšiai ir aguonos,
Trupinėliai juodos duonos.

CHORAS Jūs ištroškę, išbadėję, –
Viską imkite atėję.

BURTININKAS Jau uždegt žvakės gali
Ir atvert duris į lauką.
Baigėm šitą baisią auką,
Gieda jau gaidžiai toli...
Prisiminsime senovę,
Stok...

CHORAS Kas ten?

BURTININKAS Vėl šmėkla stovi!

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia

Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS (*vienai kaimietei*)

Tu, su juoda skarele,
 Atsistok, dėl dievo baimės!
 Sėst ant karsto nevalia –
 Neišvengsime nelaimės.
 Krinta grindys vis giliau.
 Štai vaiduoklis atsikėlęs
 Atsistojo pagaliau
 Netoliese piemenėlės.
 Baltas veidas – net baugu –
 Tarsi apneštas sniegu.
 Tyli, nieko neatsako,
 Tik įsmigę klaikios akys
 Piemenaitėi į akis –
 Kas tą žvilgsnį atlaikys?
 Žvelkit į jo širdį, broliai!
 Lyg raudoni kaspiniai¹⁵
 Ar koraliniai karoliai
 Puoštų ją. Kraujuos jinai!
 Kas čia dedasi nūnai?
 Štai į širdį sau parodė.
 Kad išstartų jis bent žodį!

CHORAS Kas čia dedasi nūnai?

Štai į širdį sau parodė.
 Kad išstartų jis bent žodį!

BURTININKAS Ko tau reik, jauna dvasia,

Kad patektumei į rojų?
 Gal padės malda artojų?
 Duonos turim krepšiuose,
 Pieno kaušas tau prie kojų.
 Ko gi reikia, aš kartoju,
 Kad patektumei į rojų?

(*Šmėkla tyli*)

CHORAS Kas gi bus čia, kas gi bus čia

Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Ko sustojai čia prie tako?

Tyli, nieko neatsako!

CHORAS Tyli, nieko neatsako!

BURTININKAS Jeigu nieko tau nereik, –

Su dievu, toliau sau eik.
 Kas, patekęs šiton žemėn,

¹⁵ *Lyg raudoni kaspiniai...* – Vaizdas paaiškėja IV dalyje – tai savižudybės žymė.

Mūsų valiai priešgyniaus, –
 Vardan tėvo ir sūnaus,
 Ir šventosios dvasios, amen.
 Kryžiaus ženklą atsimink!
 Maisto neėmei – pradink!

(Šmėkla stovi)

CHORAS Kas, atėjęs šiton žemèn,
 Mūsų valiai priešgyniaus, –
 Vardan Tėvo ir Sūnaus,
 Ir Šventosios Dvasios, amen.
 Kryžiaus ženklą atsimink!
 Maisto neėmei – pradink!

BURTININKAS Pasitrauki mums nuo tako!

Tyli. Nieko neatsako!¹⁶

CHORAS Tyli. Nieko neatsako!

BURTININKAS Pasitrauk, pikta dvasia,
 Mūsų apeigas paliki!
 Lįsk pro plyšį grindyse,
 Kur buvai, ten ir pranyki¹⁷,
 Nes prakeiksiu amžinai.

(Po pauzės)

Eik miškan¹⁸ sau ir tenai
 Žūk, pražūki, kur žinai!

(Šmėkla stovi)

Pasitrauki mums nuo tako!
 Tyli. Nieko neatsako!

CHORAS Tyli. Nieko neatsako!

BURTININKAS Jeigu žodžiai nenuvijo, –
 Kas ten stovit prie dubens, –
 Duokit šventinto vandens...
 Jis gi ir vandens nebijo!
 Tebestovi – net kraupu –
 Atsibastęs iš kažkur čia,
 Šaltas, nebylus ir kurčias,
 Kaip akmuo vidur kapų.

¹⁶ *Tyli. Nieko neatsako.* – Šmėklos tylėjimą vėliau poetas bandė paaiškinti III dalies IX scenoje: per Vėlines būdavo galima išsukti ne tik mirusiųjų vėles, bet ir gyvųjų sielas, kurios skirdavosi nuo mirusiųjų tuo, jog netardavo gyviesiems nė žodžio. Tačiau IV dalyje Gustavas, miręs „žemei šitai“, kalba. Matyt, II ir IV dalių šmėklos esmę poetas sąmoningai stengėsi užmaskuoti.

¹⁷ *Kur buvai, ten ir pranyki...* – Frazė paimta iš egzorcizmo – religinių apeigų piktosioms dvasioms išvaryti.

¹⁸ *Eik miškan...* – Piktos dvasios varomos ten, kur jos negali pakenkti žmogui.

CHORAS Tebestovi – net kraupu –
 Atsibastęs iš kažkur čia,
 Šaltas, nebylus ir kurčias,
 Kaip akmuo vidur kapų.

Kas gi bus čia, kas gi bus čia
 Naktį tamsią, naktį rūsčią?

BURTININKAS Atsakyki, piemenėle,
 Gal jo vardą tu žinai?
 Gal tu jo gedi nūnai?
 Gal pažįsti šitą vėlę?
 Tavo giminė visa
 Dar gyva – ar ne tiesa?
 Pasakyk, ar gyvas vyras?
 Ko tyli, lyg būtum mirus?
 Ko juokiesi? Ko šypsai?
 Ką tau primena jisai?

CHORAS Ko juokiesi? Ko šypsai?
 Ką tau primena jisai?

BURTININKAS Duokit stulą¹⁹ ir grabnyčią –
 Gal nuvys vaiduoklį tą
 Kryžius ir šviesa šventa...
 Nesitraukia jis lyg tyčia.
 Veskite tad po ranka
 Piemenaitę iš koplyčios.
 Ko atgal žiūri keistai?
 Ką gi tu jame matai?

CHORAS Ko atgal žiūri keistai?
 Ką gi tu jame matai?

BURTININKAS Šmėkla pajuda antai,
 Iš paskos jai seka rūsčiai...
 Kas gi bus čia, kas gi bus čia?

CHORAS Iš paskos jai seka rūsčiai...
 Kas gi bus čia, kas gi bus čia?

¹⁹ *stula* – dalis liturginės katalikų kunigo aprangos: ant kaklo kabinama juosta su išsiuvinėtais kryžiais.

IV DALIS

KUNIGO KAMBARYS – STALAS PADENGTA, TIK PO VAKARIENEI – KUNIGAS – ATSISKYRĖLIS –
 VAIKAI – DVI ŽVAKĖS ANT STALO – LEMPELĖ PRIE ŠVENČIAUSIOS PANELĖS MARIJOS
 PAVEIKSLO – ANT SIENOS LAIKRODIS, MUŠANTIS VALANDAS

Ich hob alle mürbe Leichenschleier auf, die in Särgen lagen – ich entfernte den erhabenen Trost der Ergebung, bloss um mir immer fort zu sagen: „Ach, so war es ja nicht! – Tausend Freuden sind auf ewig nachgeworfen in Gräfte und [du] stehst allein hier und überrechnest sie!“ Dürftiger!

Dürftiger! Schlage nicht das ganze zerrissene Buch der Vergangenheit auf!.. Bist du noch nicht traurig genug?

Jean Paul²⁰

KUNIGAS Vaikai, kelkitės nuo stalo!

Net už duoną – ir už ją
 Padėkot žmogus privalo
 Dievui tėvui danguje.
 Šiandien mūs bažnyčia švenčia
 Melsdamasi už vėles²¹,
 Tas, kurios skaistykloj kenčia.
 Tai ir mes maldas kelias
 Už vėles aukokim dangui.

(Atverčia knygą)

Skaitom čia!

VAIKAI (skaito)

„Anuo metu...“²²

KUNIGAS Kas ten beldžiasi po langu?

(Įeina keistai apsirengęs Atsiskyrelis)

VAIKAI Jėzau!

KUNIGAS Klaupk, žmogau, ir tu!

(Sumišęs)

Kas esi, toksai vėlyvas?

²⁰ [Moto]. – „Aš pakėliau visas sudūlėjusias drobules, kuriomis karstuose dangstomi palaikai, aš išsižadėjau paguodos, kurią teikia taurus nuolankumas, vien tam, kad galėčiau nuolatos kartoti: „Ak, taip juk nėra buvę! Tūkstančiai džiaugsmų amžių amžiams sumesta į kapų duobes, o tu stovi čia vienui vienas ir juos skaičiuoji!“ Besoti! Besoti! Neatversk iki galo sudriskusios knygos!.. Ar tau dar neužtenka sielvarto?“

Citata iš vokiečių rašytojo Žano Polio (tikroji pavardė – Žanas Polis Frydrichas Richteris, 1763–1825) knygos „Biografinės pramogos po vienos milžinės kiaušu. Pasakojimas apie vėles“ („Biographische Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin. Eine Geistergeschichte“).

²¹ ...mūs bažnyčia švenčia / Melsdamasi už vėles... – T. y. švenčia Vėlines. Poetas čia lyg prieštarauja II dalies pratarnei („...apsišvietę dvasininkai ir valdžia stengiasi išgyvendinti šį paprotį... žmonės švenčia Vėlines slaptai koplyčiose arba tuščiuose namuose, netoli kapinių“). Nors II dalyje ir remiamasi baltarusių nacionalinėmis vėlių pagerbimo tradicijomis, tačiau apskritai šios apeigos „Vėlinėse“ – A. Mickevičiaus poetinė konstrukcija.

²² „Anuo metu...“ – Šiais žodžiais praddami kurie ne kurie Evangelijos skyriai.

VAIKAI Tai lavonas! Tai negyvas!

Vardan Dievo!.. Dink, pranyk!

KUNIGAS Kas tu, broli? Atsakyk.

ATSISKYRĖLIS (*lėtai ir liūdnai*)

Lavonas aš esu!.. Teisingai pasakyta.

VAIKAI Lavonas... Ak! Pranyki, mums baisu!

ATSISKYRĖLIS Aš miręs... Ne! Miriau tik žemei šitai!

Suprantat? Atsiskyrėlis esu.

KUNIGAS Tad ko gi taip vėlai bastaisi?

Kuo tu vardu? Kur naktį eisi?

Kai pažiūriu į tamstą iš arti,

Tai akys, rodos, prisiminti ima.

Sakyk, brolau, iš kur esi kilimo?

ATSISKYRĖLIS O taip! Buvau... čionai aš! Praeity!

Taip, prieš trejus metus... prieš savo mirtį!

Bet kam tau vardas ir kilmė? Antai,

Kada varpai prabyla nelauktai,

Teiraujas žmonės: kas galėjo mirti?

(*Pamėgdžiodamas varpininką*)

„O kam tau vardas? Pasimelsk tiktai“.

Tu nori mano praeitį iširti?

Ir kam tau reikia? Pasimelsk tiktai.

O vardą...

(*Žiūri į laikrodį*)

Dar anksti... Einu, kur neša kojos.

Pats nežinau, iš kur – iš pragaro ar rojaus.

Einu atgal į šalį tą²³ nūnai.

Parodyki man kelią, jei žinai!

KUNIGAS (*maloniai, šypsodamasis*)

Mirties keliu nė vieno nenorėčiau vesti.

(*Draugiškai*)

Mes taisome tik tuos, kurie paklydę esti.

ATSISKYRĖLIS (*su širdgėla*)

Kiti paklysta savo nuosavam name.

Ar karas, ar taika pasaulyje šiame,

Ar pavergtą tautą, ar mylimas kur miršta –

Tu sėdi su vaikais²⁴, nepakeli nė piršto.

O aš blaškaus tamsoj, man prieglobsčio nėra!

Ar tu girdi, kokia audra –

Koksai lietus už lango pila!

²³ Einu... į šalį tą... – T. y. į mirusiųjų šalį, šitai jį, matyt, suprato Kunigas, prabilęs apie „mirties kelią“.

²⁴ Tu sėdi su vaikais... – Su savo vaikais. II dalyje vaizduojamas ne katalikų, bet unitų dvasininkas. Kaip stačiatikių popai, taip ir unitų parochai (t. y. klebonai) turėjo teisę vesti.

(Apsidairo)

Aš laiminu mažų, jaukių namelių tylą!

(Dainuoja)

Ką aplenkia meilė, tas tikrai laimingas,
Nekankins to naktys, dienos ilgesingos.²⁵
Jo tyliame name!

(Dainuoja)

Nusileisk bent kartą tyčia
Tu iš rūmų į trobelę, –
Rasi čia kvapnių gėlelių,
Jautrią širdį rasi šičia.

Čia paukšteliai maistą renka,
Iš kalnų upeliai ūžia, –
Tiems, kur mylisi, užtenka
Atsiskyrėlio bakūžės.²⁶

KUNIGAS Jei taip patinka mano namas, židinys,

Tai sėsk ir šildykis; jau užkurta ugnis,
įmesiu malkų dar – eik, pailsėk kaip dera.

ATSISKYRĖLIS Dėkoju, kunige, už patarimą gerą!

(Dainuoja rodydamas į krūtinę)

Kas čia dega, ar žinai,
Ir per šaltį, ir per lietų –
Amžinai!
Joks vanduo jos neužlietų,
Ji liepsnoja amžinai,
Ir ledai ištirps čionai,
Kur širdis ugnim kaitroja.
Dega man jinai!
Čia akmuo sutirps iš karto,
Ir karščiau čia šimtą kartų

(rodydamas į židinį)

Nei tenai!
Ir ledai ištirps čionai,
Kur širdis ugnim kaitroja.
Dega man jinai!

KUNIGAS *(į šalį)*

Be reikalo kalbu – nemato ir negirdi.

(Atsiskyrėliui)

²⁵ *Ką aplenkia meilė... /...dienos ilgesingos.* – Kaip nurodo autorius, posmas iš tikrųjų žinomas kai kuriose lenkų liaudies dainose.

²⁶ *...Atsiskyrėlio bakūžės.* – Tai F. Šilerio eilėraščio „Jaunuolis prie upelio“ („Der Jüngling am Bache“) aštuonios baigiamosios eilutės.

Vienok, keleivi, permirkai kiaurai,
Tikriausiai peršalai, tai susišilk gerai.
Neklausiu, kas esi – matau, pavargę kojos.

ATSISKYRĖLIS Kas aš?.. Dar per anksti... Sakyti negaliu.²⁷

Pats nežinau, iš kur – iš pragaro ar rojaus.
Skubu į ten atgal, ir tuo pačiu keliu.
Tik perspėti tavęs užbėgau į pirkele.

KUNIGAS (*į šalį*)

Su juo, matyti, bus susikalbėt sunku.²⁸

ATSISKYRĖLIS Parodyk... Juk gerai žinai į mirtį kelią?

KUNIGAS Na ką gi, tebūnie! Padėti sutinku.

Dar tau ligi mirties, o gerbiamas bičiuli,
Labai toli, – visi nueisim ten laiku...

ATSISKYRĖLIS (*sumišęs ir nuliūdęs, pats sau*)

Kaip greit aš nuėjau šį nuotolį didžiulį!

KUNIGAS Dėl to ir pavargai, ir susirgai turbūt,

Atnešiu valgio tau, pabūki prie vaikų čia.

ATSISKYRĖLIS (*pamišėliškai*)

Ar eisime po to?

KUNIGAS (*šypsodamasis*)

Reikės dviejų terbų

Duonelei įsidėt.

ATSISKYRĖLIS (*išsiblaškęs, nerūpestingai*)

Gerai.

KUNIGAS O jūs, vaikučiai,

Pakol sugrįšiu nešinas maistu,

Su gerbiamu svečiu pažaiskite kartu.

(*Išeina*)

VAIKAS (*apžiūrinėdamas*)

Turbūt nuo tamstos žmonės kaip nuo baubo bėga

Kodėl tu taip keistai dabintis sumanei?

Iš gabalų kelių sudurstyta sermėga,

Puiki liemenė ir suplyšę marškiniai!

O ant galvos žolių ir lapų daug prikibo.

(*Pastebi peilį. Atsiskyrėlis jį slepia*)

Kas tenai taip dailiai žiba?

Kas ten blizga? Nuostabu!

Cha cha cha cha!

Pavadinkim jį baubu!

Cha cha cha cha!

²⁷ Dar per anksti... Sakyti negaliu. – T. y. dar toli vidurnaktis.

²⁸ Su juo, matyti, bus susikalbėt sunku. – Čia ir toliau Kunigo mąstysenoje ryškus polinkis į racionalizmą, jis atstovauja tiems, kurie „Romantikoje“ tvirtina, jog „Dvasios tos gimsta už smuklės stalo, / Ten kala šnipštus kvailiausius“.

ATSISKYRĖLIS (*atgydamas ir vėl prisimindamas*)

Vaikučiai, iš manęs nesišaipykit, ne!
 Aš pažinojau vieną moterį kadaise –
 Su lapais ant galvos, suplyšusia suknia,
 Pavargusią kaip aš ir nelaimingą baisiai!
 O kai keliu ji slinko su lazda,
 Tai žmonės iš paskos vis ėjo,
 Ją badė pirštais, apkalbėjo
 Ir pašaipom toli lydėjo:
 Tik vienąkart nusijuokiau tada!
 Ir ką žmogus žinai – galbūt už tai taip skaudžiai
 Mane dangus dabar teisingai baudžia!
 Buvau tada aš laimės glėbyje,
 O šiandien štai – aš panašus į ją!

(*Dainuoja*)

Ką aplenkia meilė, tas tikrai laimingas,
 Nekankins to naktys, dienos ilgesingos.

(*Kunigas grįžta su vynu ir lėkšte*)

ATSISKYRĖLIS (*apsimesdamas linksmas*)

Ar tau patinka, kunige, liūdna daina?

KUNIGAS Prisiklausiau aš jų gyvenime gana!

Po liūdesio reik džiaugsmą prisiminti.

ATSISKYRĖLIS (*dainuoja*)

Atsiskirt sunku su ja,

Susitikt nelengva ją!

Dainelė paprasta, bet slepia gilią mintį!

KUNIGAS NA, apie tai vėliau, dabar kviečiu užkąst.

ATSISKYRĖLIS TU knygoj geresnių randi dainų kur kas!

(*Šypsodamasis ima knygą iš spintos*)

Ar tu gali suprast ir Eloizos jausmą?²⁹

Pažįsti Verterį, jo ašaras ir skausmą?³⁰

(*Dainuoja*)

O tos kančios! Kiek jų iškentėjau!

Tik mirtis mus išvaduos nuo jų.

Jei ką nors nuskriausti aš suspėjau,

Tai nuplausiu skriaudą tą krauju.³¹

(*Išsitraukia peilį*)

²⁹ ...suprast ir Eloizos jausmą. – Kalbama apie Ž. Ž. Ruso (1712–1778) anuo metu labai populiarus romano „Julija, arba naujoji Eloiza“ („Julie ou la Nouvelle Héloïse“, 1761) pagrindinę heroję.

³⁰ Pažįsti Verterį, jo ašaras ir skausmą. – Verteris – J. V. Gėtės romano „Jaunojo Verterio kančios“ („Die Leiden des jungen Werthers“, 1774) pagrindinis herojus, XIX a. pradžioje tapęs nelaimingos meilės simboliu.

³¹ Tai nuplausiu skriaudą tą krauju. – Nors autorius nurodė, kad eilėraštis „Iš Gėtės“, iš tikrųjų tai ne J. V. Gėtės, bet trečiaeilio vokiečių poeto K. E. Raicenštaino (Reitzenstein) eilėraščio „Lota prie Verterio kapo“ („Lotte bei Werthers Grabe“) vertimas. Eilėraštis anuo metu Vokietijoje išpopuliarėjo kaip daina.

KUNIGAS (*sulaikydamas*)

Žmogau, ką tu darai?.. Ar bepročiu virtai?
Mesk peilį, tau sakau! Greičiau, dėl dievo baimės!
Krikščionis juk esi?³² Bedieviška tatai!
Ar Evangeliją žinai?

ATSISKYRĖLIS O tu – žinai nelaimę?

(*Slepia peilį*)

Reik viską padaryt laiku, o ne vogčia.

(*Žiūri į laikrodį*)

Dar tik devynios, ir trys žvakės dega čia!³³

(*Dainuoja*)

O tos kančios! Kiek jų iškentėjau!
Tik mirtis mus išvaduos nuo jų.
Jei ką nors nuskriausti aš suspėjau,
Tai nuplausiu skriaudą tą krauju.

Ir kodėl tu vaidenies kas dieną,
Ir kodėl tavęs neužmirštu?
Iš visų išsirinkau tik vieną,
Bet kitam atitekai ir tu.
Tu Gėtę jo kalba gimtąja paskaitai, –
O jei dar balsas jos arba fortepionas!
Bet kur! Tau nevalia galvoti apie tai,
Tau rupi tik dangus ir tiek, kiek liepia stonas.

(*Varto knygą*)

Vienok ir tu knygas šias kartais pasklaidai?..
Kokie čia slepiasi tarp lapų tų nuodai!

(*Suspaudžia knygą*)

Jaunystės mano kančios ir svajonės!
Tai jūs užlaužėte į viršų man sparnus,
Kad jau nebegaliu sugrįžt žemyn pas žmones:
Aukštų padangių aš – ne žemumų – sūnus!

Sapnus ir svajones, ir miražus aš mėgau,
Bodėjaus tvariniais kasdieniškos gamtos,
Aš nuo įgrisusios buities kažkur vis bėgau³⁴,

³² *Krikščionis juk esi.* – Krikščioniškoji etika prilygina savižudybę žmogžudystei.

³³ *...trys žvakės dega čia.* – Inscenizacinėje nuorodoje teksto pradžioje kalbama apie dvi žvakes ir lempelę prie Marijos paveikslu, vadinasi, kambaryje dega trys šviesuliai. Jie ges kas valandą, padalydami Gustavo išpažintį į tris skirtingos įtampos atkarpas.

³⁴ *Aš nuo įgrisusios buities kažkur vis bėgau...* – Bodėjimasis gyvenimu, bėgimas nuo kasdienybės – būdingas XVIII a. pabaigos bei XIX a. pradžios jaunuomenės pasaulėjautos momentas, madinga epochos liga. Ją vadino įvairiai – Anglijoje splinu (*spleen - apmaudas*), Vokietijoje – veltšmercu (*Weltschmerz* – pasaulio sielvartas), pagaliau verterizmu (pagal J. V. Gėtės romano herojų). Gustavo splino ištakos veikia literatūrinės, vargu ar jas galėjo nulemti ano meto Lietuvos istorinė tikrovė. Antra vertus, bėgimas „nuo įgrisusios buities“ charakterizuoja ir patį Gustavą, ir jo meilę.

Ieškojau meilės, ak! nežemiškos, šventos,
 Kokios dar nieks lig šiol pasauly nepažino –
 Ji atplaukė tiktai vaizduotės bangoje,
 Aistros alsavimas padidino man ją,
 O geiduliai savom gėlėm ją padabino.
 Bet kai to idealo niekur neradau,
 Iš dabarties į aukso amžių³⁵ nuskrirdau.
 Klajojau danguje, sukurtame poeto,
 Vijaus be paliovos, čia greitai, čia iš lėto.
 Ir, veltui tiek šalių aplakstęs tolimų,
 Pavargęs malonumų upėj grimzt imu.
 Grimztu ir vis dairaus, tarytum ko ieškočiau!
 Ir pagaliau ją pamačiau!
 Aš priėjau prie jos arčiau,
 Taip, suradau aš ją... kad amžinai nustočiau!

KUNIGAS Aš užjaučiu tave nelaimėje, brolau!

Gal dar yra vilties? Padėti privalau...

Ar jau seniai sergi, keleivi nelaimingas?

ATSISKYRĖLIS Sergu?

KUNIGAS Ar jau seniai tu raudi jai pradingus?

ATSISKYRĖLIS Ar jau seniai? Deja, sakyti negaliu, –

Kas kitas pasakys. Turiu aš gerą draugą,

Praėjome kartu su juo tiek daug kelių!

(Apsidairo)

Ak, kaip jauku čionai! Nuo vėjų sienos saugo.

O ten, lauke, – audra, lietus, perkūnija!

Sušalęs tarsi šuo prie slenksčio draugas guli!

Kadangi mes abu pavargom kelyje,

Tai, kunige, pakviesk į vidų ir bičiulį.

KUNIGAS Aš durų niekadoms žmonėms neuždariau.

ATSISKYRĖLIS Palauk, palauk, brolau, atvesiu pats geriau.

(Išėina)

VAIKAI Cha cha cha cha! Matyt, jis nenutuokia!

Vis laksto ir nenukalba gerai.

Kokie keisti jo apdarai!

KUNIGAS Verks tas, vaikai, kuris jo ašaras išjuokia!

Pavargęs tai žmogus, ligonis jis, vaikai!

VAIKAI Ligonis? O atrodo taip sveikai!

KUNIGAS Jo išorė sveika, tačiau širdis žaizdota.

ATSISKYRĖLIS *(tempdamas eglės šaką)*

Eik šen, brolau, eik šen!..

KUNIGAS *(Vaikams)* Sumaišė viešpats protą.

³⁵ ...į aukso amžių... – T. y. į legendinę laimės epochą.

ATSISKYRĖLIS (*eglės šakai*)

Eik šen, brolau, bijai tu kunigo, ar ką?

VAIKAI AK, tik žiūrėk, ką jis įnešt į vidų bando!

Taryt plėšikas koks – su didžiule šaka.

ATSISKYRĖLIS (*Kunigui, rodydamas šaką*)

Bičiulį toks kaip aš tiktai miške suranda!

Gal tau keista jo išvaizda?

KUNIGAS Kieno?

ATSISKYRĖLIS BIČIULIO mano.

KUNIGAS Pagalio ano?

ATSISKYRĖLIS Tokie draugai kaip jis tiktai miške išlikę.

Pasveikink!

(*Pakelia šaką*)

VAIKAI Ką darai? Ei, ką darai, plėšike!

Tėvelio neužmušk, šalin eik, mums baisu!..

ATSISKYRĖLIS Jūs tiesą sakote, plėšikas aš esu!

Bet toks, kursai save užmušt patamsy tyko!

KUNIGAS Kam eglė ta, brolau? Ji tau labai patiko?

ATSISKYRĖLIS Sakai, kad eglė čia? Ak, mokyta galva!

Pasižiūrėk geriau, čia kiparisas, va!

Jis primena man ją, jis žino mano ligą.

(*Ima knygas*)

Paimk ir paskaityk senųjų amžių knygą.

Du augalus šventus turėjo graikai. Štai –

Jei mylimas koks nors mylėjo pats karštai,

Tai mirtom galvą sau dabino³⁶ paprastai.

(*Po pauzės*)

O ši, jos rankom nulaužta, šaka³⁷

Vis primena man paskutinį „lik sveika!“

Pasiėmiau aš ją, tą šaką, į draugus –

Bejausmė, dar geriau nei su jausmais žmogus.

Ji ašaras manas ir liūdesį suprato.

Ji – vienas draugas man iš didelio jų rato

Ir paslaptis visas širdy manoj mato.

Jei nori sužinot, kiek iškenčiau skriaudų,

Tai draugo pasiklausk – paliksiu vienu du.

(*Šakai*)

Papasakok tu jam, kaip aš seniai jos raudu.

Tai buvo taip seniai, o man ir šiandien skauda!

³⁶ ...mirtom galvą sau dabino... – Išstisus metus žaliuojanti mirta senovės Graikijoje buvo siejama su meilės kultu ir meilės deive Afrodite. Lenkijoje mirta – nekaltumo simbolis, nuotakos mirtų vainikais puošdavusios galvas (kaip Lietuvoje – rūtų).

³⁷ ...jos rankom nulaužta, šaka... – Kalbama apie kipariso šaką; Italijoje ir kitur pietuose – gedulą simbolizuojantis medis, mėgstamas sodinti kapinėse.

Šakelę šią, menu, man ištiesė jinai,
 O buvo ji maža – mažesnė kaip nūnai;
 Pasodinau tada smėly šakelę šitą
 Ir laisčiau ašarom³⁸ kas vakarą, kas rytą.
 Žiūrėk, kokia šaka išaugo išlaki,
 Kokia aukšta, kokia puiki!
 Kai skausmas pagaliau man leis ramiai užmigti,
 Ji kaip šešėlis koks stovės gale galvos,
 Uždengus nuo manęs ir dangų, ir jo pyktį³⁹.

(Švelniai šypsodamasis)

Ak, buvo jos plaukai taip pat tokios spalvos,
 Kaip ši liekna šakelė!
 Jei nori – pažiūrėk!

(Ieško ant krūtinės)

Atrišiu tą mazgelį.

(Su dar didesnėm pastangom)

Tai mylimos plaukai⁴⁰ ... nedaug čia jų, deja...
 Bet vos mazgelį tą pridėjau prie krūtinės,
 Tarytum ašutai⁴¹, jis, visą apipynęs,
 Pragraužė kūną man... ir skęsta manyje!..
 Ir skęsta, skęsta... Štai jau širdį mano smaugia!
 Už nuodėmes sunkias kenčiu aš, mano drauge!

KUNIGAS Nusiramink, sakau, beliko tik viltis,
 Kad tuos baisius skausmus mirtis nutildys,
 Už nuodėmes visas, kurias esi papildęs,
 Tau viešpats aname pasauly atskaitys!

ATSISKYRĖLIS Už nuodėmes? Kokias? O, leiskite paklausti,

Ar meilė nekalta taip baisiai reikia bausti?⁴²

Ar kito dievo ji, ta meilė, sutverta?

Dvi sielas grandine tvirta

Visiems laikams aukščiausias surakino!

Dar daug anksčiau, nei šviesą jos pažino,

Anksčiau, nei kūnai buvo sutverti,

Jau jungė mus ryšiai⁴³ tie nekalti!

Dabar, kai iš žmonių tiek pikto susilaukiau,

³⁸ Pasodinau... / Ir laisčiau ašarom... – Motyvas žinomas tautosakoje: lenkų liaudies legendoje plėšikas Madėjus ašaromis tol laistė savo vėzdą, kol iš jo išaugo obelis.

³⁹ ...ir dangų, ir jo pyktį. – Aliuzija į Atsiskyrelio savižudišką mirtį.

⁴⁰ Tai mylimos plaukai... – Dažna sentimentalizmo epochoje mylimosios dovana mylimajam.

⁴¹ Tarytum ašutai... – Originale – ašutinė, marškiniai iš storo, šiurkštaus ašutais atausto audinio. Tokius marškinius senovėje atgailautojai ir atsiskyreliai vilkėdavo ant pliko kūno.

⁴² Ar meilė nekalta taip baisiai reikia bausti. – Papročių revoliucija XVIII–XIX a. sąvartoje iškėlė jausmo teises. Tikra ir gili meilė ištekejusiai moteriai, ano meto požiūriu, niekad negalinti būti nusikalstama.

⁴³ Anksčiau, nei kūnai buvo sutverti, / Jau jungė mus ryšiai... – Gustavas dėsto romantinę meilės sampratą: Dievo lėmimu dvi sielos, dar neturinčios žemiškojo įsikūnijimo, surišamos amžiams.

Įsitempiu, tačiau grandinės nenutraukiau!
 Nelemtos kliūtys, skiriančios jausmus.
 Nors mudu niekados arčiau nesusitiksime,
 Bet viename rate klajoti pasiliksime:
 Vienam žaizdre lieta grandinė riša mus.

KUNIGAS Kas surišta dangaus, neatriša to žmonės!⁴⁴

Gal baigsis liūdesys iš viešpaties malonės.

ATSISKYRĖLIS Kam veltui ramini? Nebent tik po mirties

Vėl susijungsime mes, suradus sielai sielą,
 Nes čia abu netekome vilties,
 Nes čia aš amžinai praradęs savo mielą!

(Po pauzės)

Atsiskyrimą tą kaip šiandien aš menu.
 Ruduo... ir vėsoma... ir vakaras vėlyvas.
 Prieš išvažiuodamas per sodą aš einu,
 Paskendęs mintyse, nei miręs, anei gyvas!
 Bijojau, kad švelni širdis neišlaikys,
 Kai paskutinįkart pažvelgs ji į akis.
 Tad klaidžiojau sode, kur vedė akys, kojos.
 Kokia puiki naktis! Prisimenu aš ją:
 Prieš valandas kelias, lietučiui nukrapnojus,
 Žolė ir medžiai maudės rasoje.
 O lygumas tylas kaip sniegas dengė rūkas,
 Ir debesis rūstus artėjo iš rytų,
 Išblyškusi delčia jau yrėsi skliautu,
 Ir žvaigždės virš galvos išiziebė netrukus.
 Aušrinė jau seniai spindėjo danguje, –
 Ir nuo tada kasdien aš sveikinuos su ja!
 Apsidairiau aplink... Ir kraujas subangavo.
 Išvydau ją ties altana!
 Tarp medžių tamsoje suknelė jos baltavo,
 Sustingo vietoje kaip kapo kolona,
 Paskui pribėgo it lengvutis ryto vėjas,
 Nuleidusi akis... O aš priėjęs
 Jos baltą veidą pamačiau.
 Paskui pasilenkiau arčiau, –
 Mačiau, kaip ašaros nukrito.
 „Aš išvykstu, – tariau, – iš ryto!“ –
 „Lik sveikas! – tyloje vos pasiekė ausis. –
 Užmirški!..“ Ar galiu – užmiršt nelengva būna!
 Šešėliui įsakyk užmiršt sekioji kūną –
 Mieloji, tu manai, kad jis tavęs klausys!..

⁴⁴ *Kas surišta dangaus, neatriša to žmonės.* – Naują Gustavo meilės sampratą Kunigas bando suderinti su Evangelija: „Ką [...] Dievas sujungė, žmogus teneperskiria“ (Mt 19, 6).

Bepigu pasakyt:
Užmirški!

(Dainuoja)

Neraudoki taip liūdnai,
Išsiskirti mums telieka.
Atsiminsiu...

(nutraukia dainą)

amžinai,

(linguoja galvą)

(dainuoja)

Bet nebūsiu tavo niekad!

Tik atsimint?.. Rytoj, rytoj aš išvykstu!
Imu jos rankeles ir prie širdies dedu.

(Dainuoja)

Iš visų mergelių ji gražiausia⁴⁵,
Jos veideliai skaisčiai dyvini
Tarsi saulės, kai ji nusiprausia
Žydrame upelio vandeny.

Bučinys – tai dangiškas nektaras!
Lyg ugnis, naikinanti, baisi,
Lyg dvi stygos užgautos gitaros,
Susijungę džiaugsmo skambesys.

Dega lūpos, liečia veidą brangų,
Susilieja sielos dvi staiga...
Ir sumaišo pragarą ir dangų
Įsiūbuota mudviejų banga!
O kunige, meldžiu, suprask ir išklausyki!
Tu lūpų mylimos nebučiavai nė sykį!⁴⁶
Ir nors visi mylės ir nusidės vogčia,
Bet tavo siela liks gamtos šauksmams kurčia.
Buvau, o mylima, prie rojaus vartų,
Kai bučiavau tave į lūpas pirmą kartą!

(Dainuoja)

Bučinys – tai dangiškas nektaras!
Lyg ugnis, naikinanti, baisi,
Lyg dvi stygos užgautos gitaros,
Susijungę džiaugsmo skambesys.

⁴⁵ Iš visų mergelių ji gražiausia... – F. Šilerio eilėraščio „Amalija“ vertimas.

⁴⁶ Tu lūpų mylimos nebučiavai... – Neaiški eilutė, nes ja kreipiamasi ne į katalikų kunigą, bet į unitų parochą.

(Griebia Vaiką ir nori pabučiuoti; Vaikas ištrūksta)

KUNIGAS Ko tu bijai žmogaus? Jis nieko tau nedaro.

ATSISKYRĖLIS Juk nelaimingo, ak, mes lenkiamės kaip maro,

Kaip nuo baidyklės traukiamės šalin!

Ak, taip ir ji, nubėgdama tolyn,

„Lik sveikas!“ – tarė ir pražuvo

Kaip žaibas – buvo ar nebuvo?

(Vaikams)

Kodėl jinai pradingo kaip svaja?

Gal aš per drąsiai pažvelgiau į ją,

Gal įžeidžiau žodžiu?

Ak, sukasi galva!..

(Prisimindamas)

Nors praeitį, nors seną,

Bet mano atmintis ir šiandien puikiai mena.

Atsimenu gerai: kokia trumpa šneka!

(Liūdnai)

Tik tris žodžius jai pasakiau iš viso!

„Rytoj“ ir „Lik sveika!“ –

„Laimingo kelio!“ Ir, šakelę kipariso

Įspraudusi, pasakė man jinai:

„Tai visa, kas paliko mums

(rodo į žemę)

nūnai!

Laimingo kelio!“ – Tarė ir pražuvo,

Kaip žaibas – buvo ar nebuvo?

KUNIGAS Vaikine, atjaučiu – žinau, kaip skauda tau!

Bet daugelį kur kas baisėnis skausmas varsto,

Ne vieną ir aš pats jau apverčiau prie karsto.

Ir už tėvus kasdien litaniją skaitau,

Du vaikelius mažus į dangų palydėjau,

Ir draugės netekau aš džiaugsmo bei vargų –

Žmonos, kurią karštai mylėjau!..

Ką Dievas davė, tą pasiima tegu!

Ir viskas tebūnie pagal jo šventą valią!

ATSISKYRĖLIS *(garsiai)* Žmona?

KUNIGAS Ak, praeitis ir vėl man širdį gelia!

ATSISKYRĖLIS Kur tikėjau, žmonių beverciančius girdėjau!

Bet aš nekaltas, nes tavosios neregėjau!

(Susigriebia)

Tu netekai žmonos – paguosiu aš tuojau:

Dar prieš numirdama ji buvo mirus jau!

KUNIGAS Kaip tai?

ATSISKYRĖLIS (*garsiai*)

Jei mergina jau žmona kartą tapo,
 Tai reiškia – ji gyva išsikasė sau kapą!
 Atsisakys jinai ir draugių, ir tėvų,
 Išsižadės, visų – gyvų ir negyvų,
 Ant slenksčio svetimo nutolus nuo savų.

KUNIGAS Nors tavo žodžiai tie ir ašaros tos tyros,

Bet ta, kurios verki, atrodo, dar nemirus?

ATSISKYRĖLIS (*ironiškai*)

Vadinas, Dievui aš dėkoti privalau?
 Sakai, gyva? Bet kur? Parodyk man tą šalį!
 Jei netiki, galiu prisiekti tau, brolau:
 Ji numirė ir prisikelt negali!..

(*Po pauzės, lėtai*)

Įvairių yra mirčių.
 Paprasčiausia jų nuvaro
 Į kapus kiekvieną parą
 Daugel vyrų ir marčių.
 Ši mirtis į duobę gilia
 Nutempė ir ją, Marilę.
 Mirė ji, o aš kenčiu.

(*Dainuoja*)

Ten, tarp žaliųjų lankų⁴⁷,
 Kur Nemunas teka lanku,
 Koks tenai dunkso kalnelis?
 Aplinkui jį krūmai, pušelės
 Juosia žaliu vainiku...

(*Nustoja dainavęs*)

Ak, baisu, kada, deja,
 Grožiui vos tepražydėjus,
 Vos šiai žemei užtekėjus,
 Atsisveikint reik su ja!
 Štai ji guli apraudota,
 Lyg aušra blausi, miglota!
 Liūdi jos visi ilgai:
 Liūdi kunigas, kaimynai,
 O už juos labiau – šeimyna,
 O už ją labiau – draugai,
 Už draugus labiau – motulė,
 O labiausiai – mielas jos.
 Štai jinai užgesus guli,
 Bet gyvenimo gijos
 Dar iš rankų nepaleido.

⁴⁷ Ten, tarp žaliųjų lankų... – A. Mickevičiaus romano „Marilės kalnelis“ pradžia.

Ant išbalusio jos veido
 Blėsta vakaro šviesa;
 Mėlsta lūpos – ji visa
 Tarsi žiedlapis jurgino,
 Nurašytas iš gėlyno.
 Galvą pakelia jinai,
 Apsidairo dar aplinkui,
 O paskui – galva nulinko,
 Veidas – tartum pelenai.
 Plaka jos širdis iš lėto,
 Blėsta rankų šiluma.
 Jau užgeso... Tyluma.
 Nebėra akių saulėtų...
 Ar matai tu žiedą šį?
 Atminimas sielvartingas!
 Į akis jos
 Spindulingas
 Jo akelė panaši.
 Bet širdy ugnis nekibirksčiuoja,
 Lyg puvėšiai blykčioja nakties laiku⁴⁸
 Ar vandens lašeliai ant šakų,
 Kai sušalę vėjui spinduliuoja.
 Galvą pakelia jinai,
 Apsidairo dar aplinkui,
 O paskui – galva nulinko,
 Veidas – tartum pelenai.
 Plaka jos širdis iš lėto,
 Blėsta rankų šiluma.
 Jau užgeso... Tyluma.
 Nebėra akių saulėtų!

VAIKAS Ji mirė! Dieve, kaip baisu
 Ir liūdna buvo man klausyti!
 Ar tai pažįstama? O gal jauna sesytė?
 Tebūna danguje jai linksma ir šviesu,
 Mes melsimės karštai už ją kiekvieną dieną.

ATSIŠKYRĖLIS Aš apsakiau jums mirtį vieną.
 Tačiau yra mirtis kita,
 Kuri baisiau, žiauriau kankina:
 Labai skausminga ir lėta,
 Užpuolusi ji du iš karto skina, –
 Tik mano viltis ji pakirto mirtinai,
 O jos nedegina net atminimai skaudūs.
 Ašarėles kelias išspaudus,
 Gyvena, vaikšto vėl jinai,

⁴⁸ *Lyg puvėšiai blykčioja nakties laiku...* – Kurių ne kurių medžių puvėšiai naktį fosforizuoja.

Po to jausmai jos surūdija,
 Jinai pavirsta granitu.
 Ak, mus abu užpuolusi kartu,
 Mirtis nukirto mano vilties giją,
 O jos žaizdelė kaip matai užgijo!
 Vėl vaikšto ji gyva, sveika.
 Vaikai, aš nesakysiu, kur ir ką
 Ištiko ši mirtis! Tačiau baisu be galo,
 Kada numirėlis, o vaikščioti privalo.

(Vaikai nubėga)

Tačiau ji numirė!.. Aš vienas sau verkiu,
 O žmonės tuoj aplink apspito
 Ir veržiasi per vienas kitą,
 Kai kas vadina melagiu,
 Kiti tiesiog į ausį šaukia:
 „Jinai gyva, bet kito laukia!“

(Kunigui)

Netikėki, nors būry
 Pritarimo ir nerasi.
 Pasiklausk širdies – suprasi:
 Jau Marilės neturi⁴⁹!

(Po pauzės)

Be to, yra trečia mirtis:
 Ji amžina, kaip Raštas sako⁵⁰.
 O, vargas žmogui tam, kuris
 Į jos baisius nagus pateko!
 Tai man po nuodėmių našta
 Turbūt mirtis ši paskirta!⁵¹

KUNIGAS Tos tavo nuodėmės dangaus baismės nevertos,
 Pasauliui ir pats sau daugiau nusikaltai.
 Ne juoktis ir raudot žmogus yra sutvertas,
 Bet artimui tarnaut, mylėti jį šventai.
 Nors išmėgindamas dangus tave ir baustų,
 Atminki, kas esi, ir nepamesk vilties.
 Ši didelė mintis tegu aistras sukausto,
 Nėsa dangaus tarnai tarnauja lig mirties.
 Iš tingulio anksti į karstą virsta kitas⁵²⁰
 Ir miega, kol pašauks jį viešpaties trimitas.

⁴⁹ *Jau Marilės neturi.* – „Marilės kalnelio“ refrenas.

⁵⁰ *...amžina, kaip Raštas sako.* – T. y. Šventasis Raštas, Biblija. Amžina mirtis – amžinas pasmerkimas.

⁵¹ *...man... / Turbūt mirtis ši paskirta.* – Klaidžiojanti vėlė negali žinoti, koks likimas jos laukia.

⁵² *...anksti į karstą virsta...* – T. y. nusižudo. Krikščioniškosios religinės sistemos savižudybę laiko mirštamąja nuodėme.

ATSISKYRĖLIS (*nustebęs*)

Tai burtai, kunige! Iš tikro nuostabu!

(*Į šalį*)

Arba stebukladaris mano geradėjas,
Ar klausėsi slapta užlindęs mūs kalbų.

(*Kunigui*)

Juk aš tokius žodžius esu iš jos girdėjęs!
Lyg kad iš lūpų jos kalba ši paimta,
Tik vakaras ne tas ir valanda ne ta.

(*Ironiškai*)

Ir kam reikėjo tų pamokslų iškilmingų!
Klausiausi žodžių jos gražių, skambių, didingų:
„Tėvynė ir šlovė, ir mokslas, ir draugai!”⁵³
Jau žodžių tų širdis nesiveja nurimus,
Ir aš galiu miegot ilgai.
Uždegdavo kadais mane skambusis rimas,
Prikeldavo anksti šlovės pasiilgimas.

(*Dainuoja*)

Jaunyste, kilk be atvangos⁵⁴
Aukštyn, aukštyn kaip saulė!
Ir nuo pradžios lig pabaigos
Apžvelki šį pasaulį!
Ji šiuos didžius žodžius išblaškė praeity!
Iš visko liko tik lengvi šešėliai,
Mažyčiai krislo trupinėliai,
Kuriuos alsuodama įtraukia ji pati,
Kuriuos maži drugeliai myli, –
O ji ant dulkių tų statyt norėjo pilį!
Pavertus uodu, ji man uždeda, jaučiu,
Pasaulį kaip kokiam Atlantui ant pečių⁵⁵.
Bet veltui! Kibirkštis viena tik žmoguje,
Tik vieną kartą ji jaunystėj suliepsnoja.
Minerva⁵⁶ kartais pūsteli į ją,
Ir tarp tamsių tautų garsus išminčius stoja, –
Ir nuo tada žvaigždė Platono⁵⁷ degs šviesi,
Ir dar ilgai ją seks visi.
Jei karo laužuose ši kibirkštis sužviltų,
Tai karžygys narsus garsėdamas pakiltų,

⁵³ „Tėvynė ir šlovė, ir mokslas, ir draugai”. – Filomatų programinio šūkio „Tėvynė, mokslas ir dorybė” parafrazė.

⁵⁴ *Jaunyste, kilk be atvangos...* – Ketureilis iš A. Mickevičiaus „Odės jaunystei”.

⁵⁵ *...Atlantui ant pečių.* – Graikų mituose Atlasas – titanas, kuris ant savo pečių laiko dangaus skliautą.

⁵⁶ *Minerva* – Romėnų išminties deivė, mokslo globėja.

⁵⁷ *...žvaigždė Platono...* – Čia – išminties, filosofijos žvaigždė. Platonas (428–347 m. pr. Kr.) – žymus antikos laikų graikų filosofas.

Kurs vestų per kaltes ir per dorybes mus,
Kurs siektų purpuro⁵⁸ ir spindinčios karūnos,
Žvilgsniu pajęgtų sostus griaut senus.

(Po pauzės, lėtai)

Dažnai ši kibirkštis žmogaus širdy pratūno,
Užgęsta sau viena ar blankią šviesą barsto
Kaip lempa prie romėno karsto⁵⁹.

KUNIGAS Vaikine, aš jaučiu, koks nelaimingas tu!

Iš širdgėlos didžios, matau ir suprantu,
Kad nusikaltėliu dar netapai, vaikine,
Kad ta, kuri grožiu lig šiol tave kankina,
Ne vien tiktai grožiu nepaprasta yra –
Jos dangiški jausmai, ir jos mintis tyra.
Tai seki ją vertai, išpildyk josios norą.
Plėšiką meilė jos priverstų grįžt į dorą,
O tu, nors doras, bet susitepei rankas!
Nors kliūtys jus abu ir skiria dar kol kas,
Nukris tiršta migla, ir žvaigždės dvi savaime
Sueis ir susijungs, degs amžinąja laime,
Grandinės dings su šia žeme kartu.
O ten, virš žemės, vėl sutiksi mielą tu,
Ir viešpats jums atleis jės geidulį didžiulį.

ATSISKYRĖLIS Tu viską jau žinai? Iš kur, sakyk, bičiuli?

(Pamėgdžiodamas Kunigo balsą)

Kaip skautūs jos veidai, taip siela jos tyra!
Grandinės trūks, kurios sukaustę jus yra!

Tu viską jau žinai, tu mūs kalbas girdėjai,
Ir slepiamą širdy nūnai
Tu mūsų paslaptį žinai,
Kurios nežino net draugai ir geradėjai, –
Prisiekėme tylėt uždėdami rankas
Ant kipariso ir krūtinės.
Prisiekėme tylėt ir tylime kol kas.

Nors vieną kartą aš... tik šiaip sau, prisiminięs,
Panūdau aprašyt klusniuouju teptuku
Žavumą visą jos ir spalvą jos plaukų
Ir šitaip jos grožiu bičiuliams pasigirti.
Bet nepasiekė jų, kas jaudina man širdį, –
Jie juokias iš jausmų ir jų kalbos negirdi:

⁵⁸ ...siekty purpuro... – T. y. siektų valdžios. Purpuro spalvos drabužius vilkėdavo valdovai.

⁵⁹ ...lempa prie romėno karsto. – Šviesa buvo visuomet laikoma gyvybės simboliu. Senovės Romoje prie palaikų rūsiuose statydavo degančias lempas, šį paprotį perėmė ir krikščionybė.

Kai sieloje tamsu – išvelgt ką nors sunku!
 Jie žemišku mastu matuoja grožį brangu
 Ir astronomiškai apžiūrinėja dangų⁶⁰.
 Kitaip gi žiūri nei akli draugai
 Įsimylėjęliai, poetai, kunigai.

Ak, dievinau ją taip, kad atvaizdo negyvo
 Aš lūpom niekuomet neišdrįsau paliest.
 Ir jei kambaryje kas vakarą vėlyvą
 Mėnulis švietė dar ar lempa prie šalies,
 Tai aš, pakol šviesu, gulėjau apsirengęs
 Ir rengtis nediršau akių jai nepridengęs.
 O tuo metu... Ironija liūdna!
 Kai atvaizdą vienam parodyt pasitaikė,
 Prikandęs lūpas, šis vos juoką besulaikė
 Ir tarė žiovaudamas: „Štai sau mergina!“ –
 „Tu vaikas dar esi!“ – pridūrė kitas...
 Ak, štai tau ir draugai! O čia dar senis šitas⁶¹ –
 Tikriausiai jis ir bus išdavęs mus!

(Vis labiau jaudindamasis)

Kalbėjo jis vaikams, prekyvietėje miniai,
 Atėjęs kažkuris į viešpaties namus
 Ir kunigui dorai bus viską išpažinęs...

(Pamišėliškai)

Klastingai tardai gal išpažintim šventa?
 KUNIGAS Ir kam čia kalbos tos, išpažintis, klausta?
 Nors tavo liūdesys tikrai painus be galo,
 Bet tas, kurio širdis jausmams dar neatšalo,
 Išnarplioti pajėgs net paslaptį – ir tą!
 ATSISKYRĖLIS Teisybė! Bet žmogus, matyt, taip surėdytas,
 Kad tai, kas skauda jam širdy dienos metu,
 Nakčia į galvą pereina, ir kitas
 Iš miegančio išgirs dalykų daug slaptų.
 Seniai seniai... ir man taip sykį pasidarė.
 Kai, pirmą kartą susitikęs ją,
 Laimingas užmigau su meile širdyje,
 Tai kitą dieną man mama iš ryto tarė:
 „Kas tau yra, kad vėl prie dievo atvirtai?
 Litaniją kalbi⁶², nakčia meldies karštai

⁶⁰ ...*astronomiškai apžiūrinėja dangų*. – Parafrazuojama „Romantikos“ mintis: „Tikėjimas, jausmas sako daugiau man / Nei akys mokslinčiaus ar stiklas.“

⁶¹ ...*dar senis šitas*... – Turbūt panašus veikėjas kaip senis „Romantikoje“.

⁶² *Litaniją kalbi*... – Gustavas minėjo savo mylimosios Marijos vardą, motina savaip išaiškino sūnaus žodžius – kaip maldą švč. Mergelei Marijai.

Ir dūksaudamas vis mini Marijos vardą".
 Ėmiau duris rakint prieš naktį nuo to karto.
 Dabar toks atsargus aš būti negaliu.
 Namų nebeturiu: kur stoviu – ten guliu.
 O per miegus kalbu... tarytum bangos mintys!
 Išblaško jas audra, pūga,
 Tai vėl, žiūrėk, nurims staiga,
 Ir ims vaizdai keisčiausi pintis,
 O susipynę jau antai
 Ir vėl sudužo nelauktai.
 Tik vieno vaizdo aš per amžius nepamiršiu:
 Jei žemėn kur žiūriu, matau ir jį smėly, –
 Lyg pilnatis ramiam vandens paviršiuj,
 Nors spindi prieš akis, pasiekt jo – negali.
 Jei aš dangun žvelgiu aukštyn akis pakėlęs,
 Tai ir su tuo žvilgsniu kartu
 Atplaukia angelo šešėlis
 Padangių mėlynu skliautu,
 Sparnus išskleidęs kaip erelis,

(žiūrėdamas aukštyn)

Kurs lyg sustingsta danguje aukštai
 Ir, iš tenai užpuldamas žvėrelį,
 Akių strėlėm jį užmuša prieš tai.
 Ir sklendžia jis, lyg būtų susipynęs
 Nematomam tinkle – ramiai, lėnai,
 Lyg būtų už sparnų prikaltas prie žydrinės, –
 Taip lygiai virš manęs skrajoja ir jinai!

(Dainuoja)

Ir saulėtą šviesią dieną,
 Ir juodos nakties metu
 Aš vaikausi ją tik vieną –
 Mes drauge, bet ne kartu!

Ir štai kada man ją sutikti pasitaiko,
 Kai vienišas laukais arba mišku einu, –
 Tylėti sau liepiu – liežuvis neišlaiko,
 Žodelį jai tariu, vardu pavadinu.
 Yra piktų žmonių. Ir atviros jų ausys
 Širyt manęs taip pat akiplėšiškai klausės.
 Atsimenu... aušrojo danguje,
 Prieš valandas kelias lietutis nukrapnojo,
 O lygumas tylias kaip sniegas rūkas klojo,
 Žolė ir medžiai maudės rasoje,
 Jau žvaigždės po nakties mėlynėj ėmė skęsti,

Tiktai aušros žvaigždė dar nežadėjo gesti –
 Aš ir dabar kasdien regiu ją virš galvos.
 Ten, prie altanos,

(susigriebia)

cha!.. nubėgau nuo kalvos...
 Bet ką aš čia kalbu! Romantiškos svajonės
 Apsuko galvą man, be abejonės!

(Po pauzės, prisimena)

Tai buvo jau vėliau. Ankstyvas, šaltas rytas.
 Aš krūman įlindau, paniekintas, sulytas.
 Padangę vėjas gairino žvarbus...

(Švelniai šypsodamasis)

Tas niekdarys, matyt, mane nuklausęs bus...
 Tik nežinau, ar jis vien aimanas girdėjo,
 O gal ir vardą nejučia,
 Nes krūmas tas labai arti stovėjo.

KUNIGAS Koks vargšas tu! Kokia kančia!

Ką tu kalbi? Kas tamstos klausė?

ATSISKYRĖLIS *(rimtai)*

Gi vabalėlis, šliauždamas pro ausį, –
 Tai švento Jono vabalėlis⁶³,
 Toksai mažytis žiburėlis.

Jisai tarytumei žmogus
 Prišliaužęs šitaip prakalbėjo
 (Matyti, nuramint norėjo):
 „Ei tu, žmogau, užmiršk vargus!
 Kam liūdesys bereikalingas –
 Aukščiausią rūstinti gana!
 Kas kaltas, kad graži ji mergina,
 O pats esi labai jausmingas.
 Pasižiūrėk, kaip aš spindžiu
 Apšviesdamas pakrūmę pliką.
 Ta šviesele džiaugiasi iš pradžių,
 Dabar matau, kad ji prišauks plėšiką.

Juk mano brolių nemažai
 Surijo jau pikti driežai!
 Prakeiksiu papuošalą blausų,
 Nes mirtį man prišauks jisai, –
 Tegu užgęsta jis visai!
 Bet ką daryt, kad jis manęs neklauso,
 Ir, kolei gyvas, ta ugnis many liepsnos”.

(Po pauzės, rodydamas į širdį)

⁶³ ...švento Jono vabalėlis... – Jonvabalis.

Taip, kolei gyvas, ta ugnis many liepsnos!

VAIKAI Tai stebuklas iš tiesų!

Ar klauseis jo žodžių, tėti?

(Patraukęs pečiaus, Kunigas išeina)

Argi gali prakalbėti

Vabalai žmogaus balsu?

ATSISKYRĖLIS Kodėl gi ne? Antai stale durelės –

Tu pasilenk arčiau prie jų:

Ar negirdi, kaip kenčianti vėlelė

Maldauja poterių trejų?

VAIKAS Tik tak, tik tak – dievaži!

Krebžda kažin koks krebždukas,

Lyg mažytis laikrodukas.

Kas ten krebžda pamaži?

ATSISKYRĖLIS Tai mažas kirminas, krebždukas,

Baisus lupikas, plėšęs su krauju!⁶⁴

(Kinivarpai)

Ko trokšti, vėle?

(Pakeitęs balsą)

„Poterių trejų”.

O juk ir aš seniau šykštuolį pažinau ši –

Nors buvo neprieinamas visai

Ir aukse skendėjo jisai.

Duris kuolu užrėmęs – neišlauši,

Nepaisė aimanų gaudžių už durų šių –

Nė vieno nenudžiugino jis duona ar grašiu.

Per visą amžių juk dvasia niekinga jojo

Kartu su pinigais čia, stalčiuje, tūnojo.

Galbūt už tai ir po mirties,

Pakolei bausmę atkentės,

Čia, savo stalčiuje, trūnija

Jisai jau kelerius metus.

Jei malonėsi, tris kartus

Sumesk už jį „Sveika Marija”.

(Ieina Kunigas su stikline vandens)

ATSISKYRĖLIS *(vis labiau jaudindamasis)*

Ar piktą dvasią čia girdėjęs tu esi?

KUNIGAS O Viešpatie! Ir ko tu klaus!

(Apsidairo)

⁶⁴ *Baisus lupikas, plėšęs su krauju.* – Gustavas čia remiasi metempsichoze, sielų klajonių teorija, būdinga kai kurioms religijoms (ypač indų) ir filosofinėms sistemoms. Pagal šią teoriją po mirties siela įsikūnijanti kitame gyvame organizme.

Čia nieko nėra, naktis tamsi.

ATSISKYRĖLIS Tu tik pakreipk kaip reikia ausį.

(Vaikui)

Eik šen, vaikeli, eikš arčiau!

Ar tu girdėjai?

VAIKAS Taip, girdėjau.

ATSISKYRĖLIS O tu kaip, mielas geradėjau?

KUNIGAS VAIKAI, miegoti eikite greičiau!

Aplink tylu – niekų nepasakokit man tų.

ATSISKYRĖLIS *(šypsodamasis, Vaikams)*

Gamtos garsų, deja, senimas nesupranta!

KUNIGAS Imk vandens, brolau, ir kaktą nusiplauk –

Galbūt jis nuramins išvijęs lauk

Blogas mintis ir kalbą tą nerimtą.

ATSISKYRĖLIS *(IMA vandens ir prausiasi, tuo tarpu laikrodis pradeda mušti valandas; po keleto dūžių Atsiskyrėlis nejučiom išlieja vandenį ir nejudėdamas žiūri rimtai ir niūriai)*

O šit jau išmušė dešimtą.

(Gieda gaidys)

Pirmi gaidžiai jau gieda štai,

Prabėgs kaip valanda gyvenimas iš tyko.

(Viena žvakė ant stalo gęsta)

Užgeso žvakė nelauktai –

Dvi valandos, dvi valandos dar liko.

(Ima drebėti)

Kaip šalta man!

Vėlinės

(Tuo tarpu Kunigas nustebęs žiūri į žvakę)

Pro plyšį pučia šaltas vėjas:

Kaip šalta čia!

(Eina prie krosnies)

Kur aš esu?

KUNIGAS Gi pas mane užėjęs.

ATSISKYRĖLIS *(atsipeikėdamas)*

Nuąšdinau turbūt užklydęs nelauktai –

Nežinomas ir apsirengęs taip keistai?

Ką išgirdai, kitiems nepasakok, maldauju!

Keleivis aš esu ir iš toli keliauju.

(Apsidairo ir atsipeikėja)

Jaunystėje mane, užpuolęs kelyje,

Apgrobė, apvogė

(nusijuokęs)

piktadarys sparnuotas⁶⁵.

Drabužių neturiu, rengiuos kuo dievo duotas.

(Nubraukia lapus ir pasitaiso drabužį; gailiai)

Ak, visko netekau, beturtis aš, deja,

Dengiuos kaip drabužiu nekaltumu vaikino!

KUNIGAS *(kuris ilgai žiūrėjo į žvakę, Atsiskyrėliui)*

Dėl dievo, tik nurimk!

(Vaikams)

Kas žvakę užgesino?

ATSISKYRĖLIS Tu nori stebuklus išaiškinti protu...

Gamta kaip ir žmogus, ir paslaptis ji saugo

Ne vien tik nuo minios ar nuo liežuvio draugo,

(karštai)

Bet ir nuo kunigų, išminčių ir kitų!

KUNIGAS *(ima už rankos)*

Tai tu, sūnau!

ATSISKYRĖLIS *(sujaudintas ir nustebeš)*

Sūnau! Kaip žaibas balsas tavo

Iš tamsumos juodos man protą išvadavo!

(Išžiūri)

Taip, jau žinau, kur aš, kieno namuos esu.

Čia, mano tėve, tu, o čia – mana tėvynė!

Išaugo jau vaikai – kaip greitai, net baisu!

Į plaukus laikas tau baltų gijų įpynė!

KUNIGAS *(susijaudinęs ima žvakę, išžiūri)*

Kaip? Pažinai? Tai jis!.. Negali būti, ne!

ATSISKYRĖLIS Aš – Gustavas.

KUNIGAS Tai jis!

(Apkabina)

Tai jis, didysis dieve!

Mokintinis! Sūnus!

GUSTAVAS *(apkabina, žiūrėdamas į laikrodį)*

Apsikabinkim, tėve!

Nes tolimi keliai jau greit pašauks mane!

Kelionė ta pati tavęs taipogi laukia,

Apsikabinkim tad, šį sykį amžinai!

KUNIGAS Sakyk, kur tiek dienų kely pragaišinai?

Kur tu buvai lig šiol, jaunasai mano drauge?

Prapuolei tu tada tarytum vandeny,

Nė žodžio nerašei, kur, kaip begyveni?

O metų nemažai!.. Kas tau yra, drauguži?

⁶⁵ ...piktadarys sparnuotas. – T. y. meilės dievaitis Amūras, kurį ir senovėje, ir naujaisiais amžiais vaizduodavo sparnuotą.

Mokyklą mano tu kadais protu puošei.
 Ir iš tavęs tiek daug tikėjaisi ašai.
 Kodėl apsilvkai netikusį drabužį?

GUSTAVAS (*piktai*)

O jeigu, seni, aš prikaišiot imčiau tau
 Ir tavo mokslus keikt, kuriuos jau supratau?
 Tu užmušei mane, tu nužudei, kartoju,
 Išmokęs perskaiyt iš knygų ir širdžių!
 Tu žemę pavertei į pragarą

(*liūdnai nusijuokęs*)

ir rojų!

(*Garsiai ir niekinamai*)

O ji yra tik žemė!

KUNIGAS Ką girdžiu?

Aš saugojau tave, kad plaukas nenukristų,
 Kaip sūnų aš tave mylėjau!

GUSTAVAS Ir todėl

Atleidžiu tau!

KUNIGAS Meldžiau tik vieno Jėzų Kristų,

Kad leistų man išvyst tave dar gyvą vėl!

GUSTAVAS (*apkabindamas*)

Apsikabinam dar,

(*žiūri į žvakę*)

kol dega ši žvakelė.

Aukščiausiasis, matyt, išklausė tų maldų.

Vėlu,

(*žiūri į laikrodį*)

o ilgas juk atgal kiekvienas kelias!

KUNIGAS Nors įdomu tavęs klausyti ir graudu, –

Tau reikia pailsėt, be to, jau ir vėloka.

Rytoj...

GUSTAVAS Dėkoju, bet nakvoti negaliu,

Nes neturiu, deja, kišenėjų grašgalių.

KUNIGAS Kaip tai?

GUSTAVAS Tie prakeikti, kur niekad neužmoka!

Už viską reik mokėt: ar nuoširdžiu triūsu,

Arba geru jausmu, ar ašara – kas gali,

Nes viešpats ir už ją atlygins iš dausų.

Bet aš nūnai einu per atminimų šalį,

Kur kiekviena vieta vis ima savo dalį, –

Nebliko tad jausmų ir ašarų, matau,

Nenoriu pasilikti skolingas, tėve, tau.

(*Po pauzės*)

Aš aplankiau namus velionės motinėlės
 Ir vos bepažinau plačius vartus atkėlęs!
 Griuvėsiai, tuštuma, apirusi tvora!
 Pūstynė, grindinio ties durim nebėra,
 Kieme žolė vešli ir kiečiai susipykę,
 Gūdi tylą aplink, lyg naktį kapinyne!
 O, kitados ne taip pro tuos vartus plačius
 Sugriždavau, trumpam išvykęs į svečius.
 Linkėjimais gerais iš tolo pasitinka
 Dar užmiesty tarnai paslaugūs šeiminingą,
 Prie vartų seserys, broliukai laukia mūs,
 Jie šaukia „Gustavai!“, sustabdo vežimus
 Ir, gavę dovanų pyrago, pasitraukia.
 O tarpdury mama jau su žegnone laukia,
 Moksladraugių būrys sutinka su džiaugsmu...
 Dabar tenai naktis, visur tylu, ramu.
 Girdėt, kaip amsi šuo, kažkas po kiemą sukas, –
 Ak, tai mūsų šuo, ištikimasis Krukas!
 Mylėdavo tave suaugę ir vaikai,
 Dabar tu iš tarnų tik vienas palikai!
 Nors alkanas esi, bet saugai likęs šičia
 Be užraktų vartus, be šeiminingų gryčių.
 Štai unkšdamas mane pasveikina jisai,
 Pašoka, krinta ir... nusibaigė visai!..
 Matau – languos šviesa: kas ten tokie atėję?
 Su lempa ir kirviu išvydau piktadėją
 Beardant likučius tos praeities šventos!
 Atplėšė jis grindis kaip tik iš vietos tos,
 Kur kitados, menu, mamos stovėjo gultas.
 Apstulbo ir vagis, staiga žmogaus užpultas.
 Aš ant grindų krentu ir vaikiškai verkiu,
 Regiu – lyg eina kas ir ramstosi kriukiu.
 Ir rytmečio šviesoje išvydau moterėlę,
 Sakytumei tikrai ano pasaulio vėlę.
 Pamaniusi, kad aš vaiduoklis koks esu,
 Žegnotis ėmė ji, drebėt ir šaukt balsu.
 „Nesibijok, – sakau. – O kas esi, mieloji,
 Ir ko tuščiam name anksti rytais klajoji?“ –
 „Aš elgeta esu, – atsiliepė jinai, –
 Kadaisė gyvenau prieg ponų aš čionai.
 Geri jie buvo man, tegu ramybėj guli!
 Tik laimės pristigai jiems ir vaikams, dievuli:
 Užgeso jau visi, supus tušti namai,
 Ponaičio negirdėt – gal mirė kur ūmai“.
 Griebiausi už širdies, neklausinėju nieko...

Ar viskas dingsta taip?

KUNIGAS Dvasia ir Dievas lieka!

O žemėje praeis ir laimė, ir kančia.

GUSTAVAS Kiek atminimų vėl radau atėjęs čia,
 Kur žaista su draugais, kur smėlis pilstinėta!
 Štai miškas, kur lizdai paukštelių žiūrinėta,
 Lanka, kur žaidėme kiškelių su vaikais, –
 Upelis maudykle mums buvo tais laikais.
 Aš mėgdavau dažnai miškely pasėdėti,
 Homerą aplankyti⁶⁶, su Tasu pakalbėti⁶⁷
 Ar Jono pergalę prie Vienos⁶⁸ pakartot.
 Mokintinius šaukiu, liepiu rikiuotėn stot –
 Ant priešo vėliavų kaip kraujas mėnuo žiba,
 Ten veržias vokiečių kariuomenės⁶⁹ būriai.
 Aš kardą iškeliu, pasišaukiu sargybą
 Ir puolu, iš paskos – mūs Lenkijos kariai.
 Užverda mūsų, dar lig šiol neapdainuotas,
 Pabyra kaip kruša jų galvos turbanuotos,
 Ir janičarai šit jau bėga sumušti;
 Kas krito nuo žirgų, tie smėlin suminti.
 Prie pylimo galop karšta kova nurimo.
 O ten atėjo ji pasižiūrėt žaidimo, –
 Po priešo vėliava vos tik išvydau ją,
 Tuoju mirė Gotfridas⁷⁰ ir Jonas manyje.
 Ir nuo tada ji valdove manąja virto,
 Ir mintys, ir jausmai jai vienai buvo skirta!
 Lanka pilna tik jos, kur žaisdavom anksčiau:
 Čia pirmą sykį ją, jos veidą pamačiau,
 Čia pirmas žodis jos man buvo pasakytas,
 Antai ant tos kalvos Ruso drauge skaitytas,
 Ten pavėsinę jai supyniau iš šakų,
 Jai uogas ir gėles nešiau iš tų miškų,
 O čia, su meškere šalimais atsistojus,
 Ji džiaugėsi ešerį ar karpį sužvejojus, –
 Dabar...

(*Verkia*)

⁶⁶ *Homerą aplankyti...* – T. y. skaityti.

⁶⁷ *...su Tasu pakalbėti...* – *Italų poeto Torkvato Taso* (1544–1595) poemoje „Išvaduojami Jeruzalė“ pavaizduota kryžininkų kovos su mahometonais. Poemos vertimas į lenkų kalbą buvo itin populiarus iki XIX a. pr. Lenkijoje ir Lietuvoje.

⁶⁸ *...Jono pergalę prie Vienos...* – *Abiejų Tautų Respublikos karaliaus* Jono III Sobieskio pergalė prieš turkus prie Vienos 1683 m.

⁶⁹ *...vokiečių kariuomenės...* – T. y. Habsburgų valdomų kraštų (Austrijos ir kt.) kariuomenė, lenkų sąjungininkė, Vienos mūšio metu.

⁷⁰ *Gotfridas* – „Išvaduosios Jeruzalės“ pagrindinis herojus, krikščionių kariuomenės vadas, vėliau – Jeruzalės karalystės karalius.

KUNIGAS Verk, bet skausmai prisiminimų tų
 Sugrauzia mus pačius, tikrovės nepakeitę.
 GUSTAVAS Dabar po metų tiek aš vėlei sugrįžtu, –
 Kaip liūdna per vietas, per laimingiausias eiti!
 Tu akmenį paimk kiekiausia iš kietų
 Ir po pasaulį vis nešiokis jį kartu,
 O kai sugrįši vėl po gimto namo stogu,
 Tik paieškok gerai, surasi tokį žmogų,
 Kurs vaikas žaidė juo kampely nuošaliam,
 Tą akmenį karste padėk po galva jam.
 Jei nepravirks akmuo, kai su žmogum liks dviese,
 Tai, kunige, gali mest pragaran jį tiesiai!

KUNIGAS O, ašara tokia visai nėra sūri,
 Jei laimės buvusios nektaro turi ji:
 Suras ji žmonėse užuojautos, jautrumo⁷¹,
 Tik niekšo ašaroj yra nuodų aitrumo.

GUSTAVAS Dabar klausyk toliau... Ėjau sode taku
 Su vakaro vėsa, tuo pat rudens laiku,
 Tie patys debesys aukštai dangum skubėjo,
 Tas pats mėnulis ir gaivi rasa spindėjo,
 Lyg sniegas ūkana nusidriekė keistai,
 O žvaigždės skendėjo mėlynėje aukštai.
 Viršum savęs aš vėl regėjau žvaigždę vieną,
 Kurią mačiau tada, kurią regiu kas dieną, –
 Vietelė ta pati ir ta pati kančia.
 Ir viskas kaip seniau – tik josios trūksta čia!
 Pavėnę priėjau, kažkas lyg sušlamėjo.
 Tai ji?... Ne. Tai lapus vėjelis palytėjo.
 Pavėnė! Ji – lopšys ir karstas laimės tos,
 Čia pažinau ją, čia jos netekau, šventos!
 Gal vakar ji čionai dar laikė ranką savo,
 Gal oru tuo pačiu dar vakar ji alsavo!
 Bet veltui aš dairaus aplinkui ir klausau,
 Tik virš manęs, regiu, vorelis kybo sau,
 Ploniausiu siūleliu praskyręs lapų nišą –
 Prie žemės mus abu plonyčiai saitai riša!
 Ant suolo pamačiau aš bukietą gėlių,
 Sudžiūvusias žoles, lapelį tarp žolių –
 Tai pusė to paties pažįstamo lapelio,

(išsitraukia lapelį)

Kurs mena „lik sveika“ ir jos „laimingo kelio!“
 Pasveikinau aš jį – juk mes seni draugai,

⁷¹ ...užuojautos, jautrumo... – Užuojauta žmonėms, jautrumas – dvasinės vertybės, išaukštintos Ž. Ž. Ruso ir visų sentimentalizmo epochos rašytojų. Kunigas čia operuoja XVIII a. pabaigos sąvokomis.

Ir klausinėjau jo nekantriai ir ilgai:
 Ką veikia ji rytais? O ar anksti ji kelia?
 Ir kokią skambina pianinu dainelę?
 Kuriam tvenkinyje maitina ji žuvis?
 Kuriam kambaryje ji mėgsta triūstis vis?
 Ar atmena mane ir iš kuklumo rausta?
 Ar tuo metu širdis netyčia nesuskausta?..
 Bet ką girdžiu! Tai už smalsumą ši kančia!

(Piktai suduoda sau į kaktą)

Tai moteris!..

(Dainuoja)

Prisi...

(Nebaigęs, Vaikams)

Ar mokat dainą šią⁷²?

(Dainuoja)

Prisimena kas dieną
 Jinai mane tik vieną.

VAIKŲ CHORAS Tave ji myli vieną –

Prisimena kas dieną.

GUSTAVAS Paskui jau kas savaitė

Prisimena mergaitė.

VAIKŲ CHORAS Kokia gera mergaitė,

Jei myli kas savaitė!

GUSTAVAS Po to kas mėnuo sykį

Prisimena jaunikį.

VAIKŲ CHORAS Prisimena jaunikį

Per mėnesį bent sykį!

GUSTAVAS Lapus jau medžiai meta

Lyg svajones tuščias:

Prisimena kas metai

Maždaug apie kūčias.

VAIKŲ CHORAS Prisimena kas metai –

Tokių mergaičių reta!

GUSTAVAS Taip

(rodydamas lapelį)

atsisakė ji net atminimo šio!

Manęs jai atminty negalima nešiot!..

Iš sodo išėjau, slinkau, kur nešė kojos,

Ir pamačiau save prie rūmų apsisojus.

Ten tūkstančiai šviesų⁷³, sidabro spindesys,

⁷² ...*dainą šią*. – Tai lenkų liaudies daina, žinoma Mazovijoje ir Liublino apylinkėse, galimas daiktas, šiek tiek poeto parafrazuota.

⁷³ ...*tūkstančiai šviesų*... – Iškilmių proga dvaro rūmuose degdavo galybė žvakių.

Girdėt tarnų šauksmai, karietų bildesys.
 Prie rūmų tad slenku, glaudžiuos arčiau prie sienos,
 Žiūriu vidun, stalai jau padengti kaip vienas,
 Ir muzika girdėt. Aš praskleidžiu šakas
 Ir stengiuos pamatyt – čia švenčiama kažkas!
 Štai tostas! Ir už ką?.. Man akys raibuliuoja...
 O balsas kažkieno sušuko: „Tegyvuoja!“
 Pagavo šūkį tą visi, taures laiką,
 Ir aš patylomis pridūriau: lik sveika!
 Paskui vėl kunigas (o atmintie abuoja!),
 Pasakęs vardą jo⁷⁴, sušuko: „Tegyvuoja!“

(Ismeigia žvilgsnį, kaip tada, į duris)

Kažkas dėkoja jam, juokauja su svečiais.
 Turbūt tai ji... Maniau ne šitaip ją atrasiąs!
 Į lango rėmus aš atsirėmiau pečiais,
 Norėjau juos išverst... ir parkritau be dvasios...

(Po pauzės)

Aš dvasią atgavau... tik proto netekau!
 KUNIGAS Vargšelis! Pats kančių ieškojai tų, sakau.
 GUSTAVAS Lyg kad lavonas koks, matyt, ilgai gulėjau
 Ir ašaras karčias į juodą žemę liejau.
 Tai meilė ir kančia dar grūmėsi piktai!
 Nubudęs pamačiau, kad rausta jau rytai.
 Minutę laukiau dar. Tylu, tamsu aplinkui.
 Ak, ta minutė! Ji kaip amžinybė slinko!
 Turbūt kita tokia dangaus teisme tebus.

(Po pauzės, iš lėto)

Aš angelo mirties iš rojus išvarytas!⁷⁵
 KUNIGAS Suerzina žaizdas lytėjimas grubus.
 Nors ir seniai, tačiau protingai pasakyta,
 Kad kas įvyko, to pakeisti nevalia –
 Tokia, matyt, yra aukščiausiojo valia.
 GUSTAVAS *(liūdnai)* O ne! Viena lemtis man paskirta su ja,
 Viena žvaigždė mums gimstant švietė danguje⁷⁶.
 Mes lygūs, nors abu tokie skirtingi, rodos,
 Panašūs iš veidų, ir amžius mūs vienodas,
 Nešiojom panašias mintis mes ir jausmus,
 Ir ta pačia ugnim liepsnojo širdys mūs.
 O saitais būsimais jau buvo mūs rytojai
 Aukščiausio surišti,

⁷⁴ ...vardą jo... – Tai buvo vestuvių puota.

⁷⁵ Aš angelo mirties iš rojus išvarytas. – Šitokia metafora poetas kalba apie Gustavo savižudybę.

⁷⁶ Viena žvaigždė mums gimstant švietė... – Abudu buvo gimę „po ta pačia žvaigžde“, vadinasi, vienmečiai, plg. žemiau: „ir amžius mūs vienodas“.

(su didžiausiu liūdesiu)

o tu juos sukapojai!

(Garsiai, piktai)

O moterie! Menka lyg pūkas tu esi!
 Nors angelai pavydi tavo grožio,
 Bet siela, ak, kokia baisi!..
 Ir auksas tau akis užgožia!⁷⁷
 Esi garbės taurė, graži, vienok tuščia!
 Tad viskas, ką lieti, tegu pavirsta auksu⁷⁸, –
 Kiek lūpom ir širdim pasieksi paslapčia,
 Bučiuok ir glamonėk tą šaltą auksą!
 Jei priklausytų viskas nuo žmogaus,
 Tai ir merginą nuostabiausia,
 Kokios dar neparodė mums aukščiausias,
 Gražesnę net už angelus dangaus
 Ir už visų poetų įkvėpimą,
 Net už tave... aš atiduočiau ją
 Už vieną tavo pažvelgimą!
 Net jeigu kraitis jos, beje,
 Būt visas auksas Tacho upės⁷⁹,
 Jei tektų pasirinkt: dangus ar tu,
 Aš nusilenkčiau tau parklupęs!
 Nerastų manyje jausmų karštų,
 Jei net už auksą, grožį nematytą
 Lašelio meilės paprašytų
 Ir bent dalelės gyvasties jinai,
 Kurią aš visą tau paskyręs dovanai!
 Jei metų vienerių maldautų
 Ar pusmečio, arba dienos,
 Ar bent akimirkos vienos –
 Ne, meilės iš manęs nė tiek jinai negautų.

(Rūsčiai)

O tu ramia širdim pro šalį nueini
 Ištarus mano pražuvimo žodį,
 Uždegusi tokias ugnis many,
 Kurių jau neiškęstų nieks, atrodė,
 Kurios lyg pragaras tarp mūsų vis liepsnos.
 Aš niekada ramybės neturėsiu, –

⁷⁷ ...auksas tau akis užgožia. – Gustavo mylimoji ištekejo už turtingo ir kilmingo vyro.

⁷⁸ ...viskas, ką lieti, tegu pavirsta auksu... – Šitaip, pasak graikų mitologijos, dievai nubaudė karalių Midą už godumą.

⁷⁹ ...auksas Tacho upės... – Tachas – upė Pirėnų pusiasalyje, įtekanti į Atlanto vandenyną. Senovėje jos vagoje buvo randama aukso smilčių.

Tu nužudei mane. Dangus nedovanos
Tau, suvedžiotoj! Ir aš atsimokėsiu, –
Drebėkit, išdavikai, ateinu!

(Išsitraukia durklą ir piktai ironizuoja)

Nešu jums, šviesūs ponai, dovanų!
Prisunksiu vyno jums vestuvėms užu dyką...
Cha, išsigimėlę žmonelę parsives!
Suveršiu mirtinai ant kaklo tau vainiką!
Nublokšti pragaran tavęs, kaip pats savęs,
Einu!

(Sustoja ir susimąsto)

O ne!.. Kad ją užmuštumei, mažiausia
Reik būt kažkuo daugiau nei tarp velnių vyriausiu!
Šalin tą gelžgalį!

(Slepia)

Tegu ją atmintis

(Kunigas išeina)

Ir sąžinė lyg peiliais žeidžia!
Nueisiu, bet beginklis, nes širdis
Pasižiūrėt į ją dar geidžia.
Ir eisiu auksu žėrinčia sale,
Kur už stalų vestuvininkai ūžia!
Nueisiu ten suplėšytais drabužiais
Ir atsistosis užstalėj šalia...
O užstalė visa nustebusi pakyla
Ir geria už mane, ir man į taurę pila,
Ir prašo sėst: aš stoviu kaip uola,
Į jų žodžius aš atsakau tyla.
Vilioja šokiui moterys rinktinės –
Aš kairėje lapelį šį laikau,
O dešinę prispaudęs prie krūtinės,
Nė žodžio nesakau!
Prieina ji, lyg angelas nekaltas:
„Brangus svety, atleisk, gal sužinot galiu,
Kas tu esi, iš kur?“ Aš atkakliai tyliau.
Tik perveria kiaurai ją mano žvilgsnis šaltas,
Gyvatiški nuodai man laša iš akių,
Liepsnojantį many aš pragarą šaukiu
Ir paverčiu žvilgsniu. Tegu ugnis ją puola,
Tegu apakina, sustingdo ją į uolą!
Kaip dūmas skverbsiuos į akis giliai,
Į jos švarias mintis aš suodžiais įsivelsiu
Ir subjaurosiu jas. Miegot neleisiu jai,

Naktim iš miego kelsiu.

(Lėtai, švelniai)

O ji tokia švelni, tokia jautri,
 Kaip ant žolės pavasarinis pūkas, –
 Tiktai užkris rasa skaidri,
 Vėjelis palytės – ir jis jau krenta, sukas.
 Kiekvieno mano judesio bijos,
 Net žodžio išsigąs, per garsiai pasakyto,
 Nuo mano liūdesio užges linksmumas jos:
 Pažįstame gerai mes širdis vienas kito
 Ir skaitome kits kito mintyse.
 Grandinės jungė mus ir tikros, ir patvarios,
 O mūsų širdys, atviros ir švarios,
 Kaip veidrodžiuose matės mūsų veiduose.
 Jei mano akyse kokie jausmai švytėjo,
 Tai jie, kaip saulės spinduliai,
 Per širdį perėję giliai,
 Jos akyse čia pat atsispindėjo.
 Ak, kaip mylėjau ją! Nejaugi tad nūnai
 Aš užsidėsiu pasmerktojo kaukę?
 Kodėl? Pavydas mane traukia!
 O kokias nuodėmes papildžiusi jinai?
 Dviprasmišku žodžiu mane gal suvedžiojo?
 Ar gal viliokiškai nusišypojo?
 Gal man melavo skaistūs jos veidai?
 O kur jos priesaika, kokie jos pažadai?
 Galbūt sapne ji man vylingai tarė: eisiu?
 Ne, ne! Aš pats mitau tuo miražu keistu,
 Pats paruošiau nuodus ir pats nuo jų kvaistu!
 Nebeturiu j ją anei mažiausių teisių.
 Kas aš esu prieš ją? Ir ką jai pažadėjau?
 Gal šlove – kur jinai? Gal rangų įvairių?
 Ničnieko! Ak, vien meilę teturiu!
 Todėl aš įžūlia drąsa nenusidėjau
 Ir neprašiau, kad tu pamiltumei mane.
 Prašiau, kad į mane pasižiūrėtum
 Ir kad pabūti man galėtum
 Bent gimine, bent broliui sesele, –
 Anksčiausias regi, būt užtekę šito.
 Aš pasakyt galėčiau: ją mačiau
 Ir pamatysiu ryt iš ryto.
 Kad būčiau visados su ja, kaip ir anksčiau,
 Kad pirmas ją pasveikinčiau prie stalo –
 Laimingas būčiau!

(Po pauzės)

Ak, nėra svajonėms galo.
Bet pavydžių akių tu saugoma griežtai!
Nieks neregės tavęs, nenubaustas už tai.
Lieps atsisveikinti, pamesti...
Numirt...

(Liūdnai)

Deja, žmonių ir akmeninių esti.
Juk atsiskyrėliui sunku numirti –
Pasauly vienas jis, o ir su tuo reik skirtis!
Bičiuliška ranka akių jam neužmerkia!
Prie pašarvoto nieks neverkia,
Ir nepalydi nieks ligi duobės jo karsto,
Ir nēr kas užpila jį žemele,
Ir niekieno širdies graudi rauda nevarsto!
O, kad per sapną bent tu būtumei šalia,
Kad mano skausmo atminimui būtum
Bent dieną, bent šiek tiek nuliūdusi, tyli,
Kad juodą kaspinę prie suknios prisisiūtum!..
Pažvelgtumei slapta... ir ašara gaili...
Ir pagalvotumei: jis taip mane mylėjo!

(Su nuožmia ironija)

Sustok, niurzgėt ir žliumbt it vaikui tau gana!
Kaip laimės kūdikiui, net ašara viena
Netinka! Ak, dangus man visko pavydėjo,
Bet nepajėgs atimt svajonės pastaros!
Kas gyvas elgetaut, prašyti nemokėjo,
Tas miręs neprašys nė ašaros tyros!

(Ryžtingai)

Valia tava – daryk, ką rasi reikalinga,
Užmiršk!.. Aš užmiršau!

(Sumišęs)

Juk užmiršau, tiesa?

(Susimąstęs)

Jos veidas... nyksta vis... Šit jau visai pradingo!
Užliejo amžinybės jį tamsa,
Aš gėdinuos ankstesnio pamišimo...

(Pauzė)

Ak, dūsauju, bet ko?.. Dėl jos atsidusau,
Neatnešė mirtis užsimiršimo.
Aš ją matau... Juk čia, o, čia ji stovi sau,
Mane apverkdama... O ne, ji neužmiršta!

(Liūdnai)

Verk, mylimoji, verk, nes Gustavas jau miršta!

(Ryžtingai)

Na, Gustavai, drąsiau, ko tu drebėt imi?

(Pakelia durklą)

(Liūdnai)

Mieloji, nebijok, jis pats nebijo nieko!

Jis nieko neima su savimi!

Taip, viską! viską! tau palieka –

Gyvenimą, pasaulį, – pats, deja,

(įmiršęs)

Net ašaros menkos už tai neužsiprašęs!

(Kunigui, kuris įeina su tarnais)

Klausyk, jei [tu]... kada... galbūt sutiksi ją...

(Kaskart vis smarkiau)

Merginą... moterį tą gražią,

Ir jei paklaus jinai,

Ar ne iš liūdesio miriau, tu atsakyki,

Jog linksmas ir smagus miriau aš. Būtinai.

Jog josios neprisiminiau nė sykį,

Jog kortom lošdavau, jog gerdavau ir jog

Šokt eidavau, vos muzika užgroja...

Jog kartą šokdamas...

(trenkia koja į grindis)

išsisukau sau koją.

Dėl to ir numiriau...

(Nusiduria)

KUNIGAS Bent dievo tu bijok!

(Griebia už rankos, Gustavas stovi. Laikrodys pradeda mušti valandas)

GUSTAVAS *(galynėdamasis su mirtimi, žiūri į laikrodį)*

Grandinės žvanga jau⁸⁰... Ir muša vienuolikę!

KUNIGAS O Gustavai!

(Gieda antri gaidžiai)

GUSTAVAS Tai antras ženklas jau!

Prabėgs kaip valanda gyvenimas tuojau!⁸¹

⁸⁰ *Grandinės žvanga jau.* – Kai kurių sieninių laikrodžių mechanizmai ir po šiai dienai varomi svorelių, pakabintų ant ilgokų grandinėlių. Senovėje, mušant valandas, svoreliai trakšėdami leisdavosi žemyn.

⁸¹ *Prabėgs kaip valanda gyvenimas tuojau.* – Ant senovės laikrodžių dažnai būdavo išrašyta visokių maksimų ir sentencijų, dažniausiai apie laiko nepastovumą ir neišvengiamą mirtį. Gustavas čia parafrazuoja lotynišką sentenciją „*Hora perit, mors aderit*“ (Valanda praeina, mirtis ateina).

(Laikrodis baigia mušti, antra žvakė užgęsta)

Užgeso ir antra! Taip, sieloj užsilikę,
Užges visi skausmai!..

(Ištraukia durklą ir slepia)

KUNIGAS O Dieve! Gelbėkit! Čionai, visi, čionai!

Ak, baigiasi visai... Jau nesulauks nė ryto!
Jis krito kaip auka...

GUSTAVAS *(šaltai nusijuokęs)*

Bet juk dar neparkrito!

KUNIGAS *(griebia jį už rankos)*

Nusikaltimą šį jam, Dieve, dovanok!

GUSTAVAS Nusikaltimas toks kasdien nenumatyta,

Todėl nusiramink, tačiau žinok:
Įvyko – pasmerktas – o skausmo sceną šitą
Aš pakartojau vien pamokymui tiktai.

KUNIGAS KAS tai?

GUSTAVAS Išdaiga, apgavystė, burtai.

KUNIGAS Ak, dreba kojos man, o ir širdis kažkur tai.

Vardan visų šventų! Ką reiškia visa tai?

GUSTAVAS *(žiūrėdamas į laikrodį)*

Praėjo valandos dvi, meilės, nuliūdimo,
Dabar jau valanda atėjo išpėjimo.

KUNIGAS *(nori jį pasodinti)*

Sėsk, atsigulk, meldžiu, aš nieko nematau,
Leisk apžiūrėt žaizdas...

GUSTAVAS Aš duodu žodį tau:

Tegu sau makštyse šis durklas surūdija⁸².
O žaizdos? Jų nėra, o jei yra – tai gyja.

KUNIGAS Nesuprantu, kaip dievą kad myliu...

GUSTAVAS Tai apgavystė ar gal padūkimo vaisiai...

Yra mat ginklas toks, tiktai brangus jis baisiai,
Ir sielą galima pasiekt tokiu peiliu,
O kūno nesužeist, nes peilis tas užburtas.
Aš du kartus esu tokiu peiliu nudurtas...

(Po pertraukos, juokdamasis)

Gyvam toks ginklas – tai moters akių byla.

(Niūriai)

O mirusiam, deja, – kančia ir atgaila!

KUNIGAS Šaukiuosi Dievo aš ir jo visų šventųjų!

Ko stovi čia dabar, dairaisi taip keistai?

⁸² Tegu sau makštyse šis durklas surūdija. – Vadinasi, durklas daugiau nebus vartojamas, savižudybės scena nepasikartos, Gustavo šmėkla, kasmet grįžtanti į žemę iš naujo perkentėti, ką iškentėjo, jau atliko savo priederę.

Lyg valkiumi akis aptraukė – kas gi tai?
 Net prisiliest baisu prie rankų tų šaltųjų.
 Ką reiškia visa tai?

GUSTAVAS O apie tai vėliau.

Žinai, ko atėjau aš į pasaulį šitą?
 Kada pro šias duris į vidų įėjau,
 Tai tavo su vaikais šventa malda skaityta,
 Kurią jūs už vėles aukojate sykiu.

KUNIGAS (*ima kryžių*)

Tiesa, užbaigsim tuoj...

(*Kviečia Vaikus*)

GUSTAVAS Prisipažink bent sykį –

Į pragarą tiki?

KUNIGAS Į viską aš tikiu.

Kaip liepia Kristus mums ir kaip krikščionys tiki,
 Kaip mūsų motina bažnyčia moko mus.

GUSTAVAS Ir taip, kaip kitados tikėjo bočiai, broliai?

Ak, reikia gerbt šventus, gražius atminimus –
 Kam vėlines draudi⁸³, dar švenčiamas lig šiolei?

KUNIGAS Tai senas paprotys pagonišku laikų.

Bažnyčia liepia man ir valią taipgi duoda
 Naikinti prietarus, skleist šviesą ir paguodą.

GUSTAVAS (*rodydamas į žemę*)

Maldaujame tave visi, kuriems sunku:
 Gražink mums vėlines. Prie visagalio kojų,
 Kur sveriamas visų gyvenimas yra,
 Sunkesnė keliskart ten ašara tyra,
 Kuria tarnai tave numirus apraudojo
 Nei melaginga, nors išspausdinta rauda,
 Juodai dengti arkliai, samdyta palyda.
 Jei geras ponas bus ir žmonės, jo netekę,
 Jam žvakę pastatys ir prisimins sykiu,
 Tai amžių tamsoje skaisčiau liepsnos ta žvakė
 Nei tūkstančiai šviesų, veidmainiškai ryškių.
 Ir jei atneš medaus ir pieno ašotelį⁸⁴
 Ar miltų saujele jie kapą pabarstys,
 Tai papenės geriau, o, daug geriau jie vėlę
 Nei giminės dvare, puotavę tris naktis.

KUNIGAS Gana! Juk vėlinės, tos sueigos naktinės

Bažnyčioj, dykvietėj ar kokiame rūsy,
 Tos pilnos burtų apeigos laukinės,

⁸³ *Kam Vėlines draudi...* – Iki XVIII a. pabaigos ir katalikų, ir unitų dvasininkai nedraudė Vėlinių, atvirkščiai, patys kunigai dalyvaudavo mirusiųjų pagerbimo išskilmėse. Vėliau Šviečiamajo laikotarpio idėjų įtakoje į Vėlines imta žiūrėti kaip į prietarus, pradėta su šiomis apeigomis kovoti.

⁸⁴ *...medaus ir pieno ašotelį...* – Medus ir pienas – ritualiniai valgiai, paliekami ant mirusiųjų kapų per Vėlines.

Įrodo mums tiktai, kad liaudis dar tamsi.
Tenai istorijos bei pasakos sukurtos
Apie nakties dvasias, vaidinuoklius ir burtus.

GUSTAVAS Tai galgi dvasių nēr

(ironiškai)

pasulyje visai?
Gal egzistuoja kaip skeletas koks jisai,
Kurį slaptingosios spyruoklės sukinėja?
Ar gal yra kaip laikrodīs koksai⁸⁵,
Kurį didžiuliai svarsčiai varinėja?

(Nusijuokęs)

Kas pakabino juos – nežinote – tikiu:
Suprast spyruoklę gal jums proto ir pakaktų,
Tačiau nematote nei rankos, anei raktų!
Jei žemiška danga nukristų nuo akių,
Ne vieną gyvastį išvystumei aplinkui,
Pasaulį sukančią... Kur? Amžinybės linkui.

(įeinantiems Vaikams)

Vaikai, eikškit prie stalelio.

(Staleliui)

Ko, vėle, tu norėtumei iš jų?

BALSAS IŠ STALELIO Prašyčiau poterių trejų.

KUNIGAS *(nustebintas)* Bėk, altaristą⁸⁶ šauk... Tegu iš miego kelia,

Nes žodis tapo kūnu⁸⁷!.. Iš tiesų...

GUSTAVAS O tėve, juk tave apniko abejonės!

Stipresnis kryžius už visus šventus ir žmones, –

Kas bijo dievo, tam ničnieko nebaisu.

KUNIGAS Vaiduokli, šmėkla, ak, sakyk, ko reikalinga...

GUSTAVAS Aš? Nieko man nereik – juk prašančių tiek daug!

(Gaudo prie žvakės drugelį)

Tai tu, drugy, čia? Na, palauk!

(Kunigui, rodydamas drugelį)

Ta knypava vabzdžių taipogi nelaiminga:

Jie nekentė šviesos, gesino, draudė ją⁸⁸,

⁸⁵ ...*kaip laikrodīs koksai...* – Šiuo įvaidzdiu XVIII a. naudojosi kai kurie filosofai, teigė, jog Dievas sukūrė pasaulį kaip laikrodininkas laikrodį: padarė, paleido ir daugiau į jo reikalus nesikiša; po sukūrimo pasaulis pavaldus ne dieviškajai jėgai, bet fizikos dėsniams, jame nėra ir negali būti jokių stebuklingų reiškinių. Romantinei Gustavo pasaulėjautai šitoks pasaulio aiškinimas nepriimtinas.

⁸⁶ *altarista* – parapijos išlaikomas senas kunigas.

⁸⁷ ...*žodis tapo kūnu.* – Evangelijos (Jn 1, 14) žodžiai, apibūdinantys Kristaus gimimo paslaptį.

⁸⁸ *Jie nekentė šviesos, gesino, draudė ją...* – Kalbama apie carinius cenzorius, galimas daiktas, apie Andrių Benediktą Klungevičių, tuo metu Vilniaus universiteto teologijos profesorių ir cenzorių, ketinusį neleisti spausdinti baladžių, nes jos, girdi, prieštaraujančios bažnyčios mokymui.

Užtat po teismo ir prasmegs jie tamsoje.
 Tuo tarpu sielos jų, kentėdamos be galo,
 Nekęsdamos šviesos, į šviesą skrist privalo.
 Tamsiųjų dvasių tai bausmė ir atgaila!
 Žiū, tas drugys gražus – čia baltas, čia raudonas
 Tai kunigaikštis ar turtingas ponas,
 Plačiais sparnais tarytumei pala
 Miestus ir pavietus užgožęs.
 Antrasis – juodas, dideliu pilvu, –
 Jis buvo knygų cenzorium kvailu,
 Ir meno gėlės, jų spalvingas grožis
 Pajuosdavo nuo rankų jo juodų,
 Į saldumynus jis pripildavo nuodų;
 Į pačią žemės gilumą nugrūdo
 Vos užsimezgsų gležnutį mokslo grūdą
 Arba prakando jį dantim bjauriu...
 O šitie mašalai, kur sukas apie žvakę,
 Yra gauja rašeivų įvairių.
 Ką ponas jiems nurodė, kur įsakė,
 Ten lėkdavo visu būriu,
 Tartum skėriai per javo lauką šliaužė
 Ir gležną želmenį, ir brandžią varpą graužė.
 Nors mirę jie galbūt ir neseniai,
 Bet neverti vienos „Sveika Marijos“, –
 Yra žmonių, kurie daug vertesni jos.
 Tarp jų – tavi bičiuliai, mokiniai,
 Kurių vaizduotę tu pažadinai skridimui,
 Kuriuos tu įpūtei kankinančiam degimui.
 Kokias kančias jie iškentė galias,
 Iš amžinybės aš apreiškiau tau atėjęs:
 Gyvenimo skausmus per tris valandėles
 Aš iškentėjau vėl, kad tik tave išpėjus.
 Jiems tebūnie skirta malda, šventa giesmė,
 O aš nūnai vienais atsiminimais sotus.
 Jau pats gyvenimas pakankama bausmė.
 Aš nubaustas esu, o gal apdovanotas?
 Nes jei ant žemės tu jau rojuje buvai,
 Jei antrą pusę ten radai savos esybės,
 Jei pakilai viršum gyvenimo tuštybės,
 Jei mylimo širdy kaip lašas pražuvai,
 Jo mintimis mąstei, jo oru alsavai,
 Tai tapsi po mirties šešėlis tos būtybės,
 Sekiosi iš paskos, netekęs pats savęs,
 Kur mylimasis ves.
 Jei, gyvas būdamas, aukščiausiam tarnavai,

Dangaus džiaugsmis kartu su juo dalinsies,
 O jei šėtonui artimas buvai,
 Tai pragare kartu su juo kankinsies.
 Bet, laimė, vergas angelo esu,
 Mums ateity abiem bus linksma ir šviesu.
 Tuo tarpu iš paskos tam angelui sekioju,
 Tai danguje būnu, tai pragare vaitoju.
 Kai prisiminusi ji atsidus giliai,
 Aš prisiartinsiu, kedensiu plaukus jai,
 Sumišiu su kvapu ir užvaldysiu ją,
 Ir būsiu danguje!
 Tačiau kada!.. Užjauš, kurie yra mylėję
 Ir tas baisias kančias pavydo iškentėję!
 Dar daug reikės klajoti man, deja,
 Pakol ją viešpats pasišauks į rojų, –
 Tada šešėlis mano paskui ją
 Vogčiom atšliauš prie visagalio kojų⁸⁹.

(Laikrodis pradeda mušti valandas)

(Dainuoja)

Tai nuolankūs būkit maldoje,
 Nėsa Dievas šitaip žmogų bando:
 Kas dar gyvas buvo danguje,
 Tas negreitai jį numiręs randa.

(Laikrodis baigia mušti, gieda gaidžiai, lempelė prie paveikslo gęsta. Gustavas išnyksta)

CHORAS Tai nuolankūs būkim maldoje,
 Nėsa Dievas šitaip žmogų bando:
 Kas dar gyvas buvo danguje,
 Tas negreitai jį numiręs randa.

Iš lenkų kalbos vertė Justinas Marcinkevičius

⁸⁹ ...šešėlis... / ...atšliauš prie Visagalio kojų. – Iš to galima daryti prielaidą, kad nors Gustavas ir savižudys, jo siela nepasmerkta amžinoms kančioms.

PONAS TADAS

arba

PASKUTINIS ANTPUOLIS LIETUVOJE

Bajorų nuotyčiai iš 1811 ir 1812 metų dvylikoje eiliuotų knygų

Pirma knyga

NAMŲ ŪKIS

Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą!¹
 Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato,
 Kas jau tavęs neteko. Nūn tave vaizduoju
 Aš, ilgesy grožiu sujaudintas tavuoju.

Šventoji motina, Čenstakavos gynėja,
 Tavim ir Aušros Vartai Vilniuje garsėja.²
 Tu Naugarduko žmones su pilim globoji,
 Išgydė ir mane šventa globa tavoji:
 Kai sergantį mane motutė tau aukojo,
 Apmirę akys vėl gyvybe suliepsnojo,
 Ir tuoj galėjau aš prie tavo slenksčio stoti,
 Kad gražinai sveikatą, dievui padėkoti, –
 Taip tu ir mus gražinsi į tėvynę mielą.
 Dabar tu neški mano ilgesingą sielą
 Į tas kalvas miškingas, į lankas žaliąsias,
 Kur Nemunas plačiai banguoja mėlynasis;
 Į tuos laukus derlingus, pasėliais spalvotus,
 Paausintų kviečių, balkšvų rugelių plotus,
 Kur gintarinės svėrės, kaip pusnis griučiai,
 Kur rausta dobilai ir padirvio žvangučiai,
 O viskas apsupta ežia kaip juosta lygia,
 Joje laukinių kriausių šen ir ten pridygę.

Vidur tokių laukų kadaise, prie upelio,
 Beržiniam gojuje, stovėjo ant kalnelio
 Bajoro senas dvaras. Trobesiai mediniai
 Su mūro pamatais baltavo žalumyne
 Šakotų topolių, kur atokiau šlamėjo
 Ir saugojo namus nuo rudeninių vėjų.
 Pats rūmas ne per didis, bet kuplus, švarutis,
 Didžiulė daržinė ir susigūžę kūtės,
 Prie daržinės stūksojo trys nemažos stirtos,

¹ Originalė: „Tėvyne Lietuva, esi kaip sveikata tu.“

² Minimos švč. Mergelės Marijos žymios kulto vietos Lenkijoje, Lietuvoje, Gudijoje.

Derlingų dirvų pertekliui sukrauti skirtos.
Matyti iš gubų, kur eilėmis stovėjo
Ir tartum žvaigždės tankiai ražienoj mirgėjo,
Matyti ir iš skaičiaus dirbančių artojų,
Kur juodus pūdymus iš anksto jau vagojo,
Iš sėjai paruošto lyg daržas lysių baro,
Kad esama čia gero, išteklingo dvaro.
Ir vartai taip vaišingai stovi atkilnoti,
Lyg tarsi kviestų jus viešnagei čia sustoti.

Iš lenkų kalbos vertė Vincas Mykolaitis-Putinas

Adomas Mickevičius

XV PASKAITA

[PASKAITA APIE LIETUVIŲ TAUTĄ]

IŠ PASKAITŲ COLLÈGE DE FRANCE¹

VI. ISTORINIAI IR LITERATŪRINIAI TYRINĖJIMAI

(Lietuvių mitologija. Žvilgsnis į lietuvių istoriją. – Ši tauta yra indų tautos atšaka. – Jos įtakos Šiaurėje. – Dabartinio jos neveiklumo priežastis).

1843 m. kovo 24 d.

Ponai!

Slavų mitologijos analizę baigsime svarstymais, paremtais lietuvių mitologija; tuo keliu prieš mus ėjo visi mūsų laikų etnografai ir mitologai, kurie ilgainiui ėmė tyrinėti slavų mitologiją. Tikrai ištyrinėję lietuvių senovę ir tradicijas, jie gali aprėpti slavų religijų visumą. Todėl mažiausiai Europoje pažįstama gentis ir mažiausiai raštų turinti kalba, vis dėlto tapo raktu sprendžiant šitiek daug problemų.

Jums pažįstama lietuvių tautos istorija. Nublokšta į Baltijos pakrantes ne vienu atžvilgiu primena Bretaniją. Įsprausta tarp jūros ir upių – Vyslos, Nemuno ir Dauguvos, atskirta girių, miškų ir ežerų grandine nuo suomių ir slavų genčių, ji visą laiką išliko svetima šių kaimynų atžvilgiu; ilgus šimtmečius nežinoma, paskum ūmai slavų kraštų užkariautoja ir įstatymdavė, tai Lenkijos sąjungininkė, tai vėl daugelio rusų kunigaikštysčių valdovė, ji saugo savo tradicijas bei kalbą ir, kaip regis, visai neprisimena apie savo santykius su Rusija ir Lenkija. Šiandien jau pripažinta, jog lietuvių kalba yra seniausia iš kalbų, kuriomis kalbama Europos žemyne. Bopas, Klaprotas ir Bolenas² savo tyrinėjimuose neginčijamai tą tiesą nustatė. Barono Ecksteino manymų tai yra seniausia po sanskrito kalba, mažiausiai paveikta pokyčių. Tačiau ji turi labai nedaug rašto paminklų, todėl lietuvių tradicijos aiškinamos, remiantis slavų kalba. Tarp lietuvių sutinkame pirmąją mąstymą, visokių tradicijų dvasią, o norint ją suvokti pasitelkiame slavų kalbą; tokį metodą naudoja jau mūsų cituoti ir aptarti mokslininkai, Hanuschas ir retsykiškas Dankovskis.

Taip neregima, nepažini dievybė, visuotinė indų dvasia Brahma, o lietuvių – Praamžimas pasireiškia ir rodosi savo emanacija kaip Dievai, kas lietuviškai reiškia dievybes ir ką mums būtų sunku suprasti, jeigu neturėtume slaviško žodžio *dziej*, *dziać*, tai yra *veikti*. Dankovskis graikų žodį *Zeus* (jį graikai ištaria kaip *Dzejs*) aiškina žodžiu *dziej*, kurio šaknis yra lenkiškuose žodžiuose *dobrodziej*, *kołodziej*. *Theos* (Θεός). *Zeus*; *Dziej* – tai

¹ Paskaitų kursą „Slavų literatūra“ A. Mickevičius Paryžiaus Prancūzijos koledže (*Collège de France*) pradėjo skaityti 1840 m. gruodžio 22 d., o užbaigė 1844 m. gegužės 28 d. Per paskaitas jis siekė aprėpti daugelio slavų tautų (visų pirma lenkų, rusų, čekų, serbų) literatūrų istoriją, analizavo atskirus reiškinius, išskilesnių autorių kūrybą, nutiesė nemažą gretinamųjų paralelių, parodė šių tautų savitumo prielaidas, aptarė svarbesnius jų istorijos tarpsnius, pateikė žinių apie mitologiją ir senąją religiją. Nesyk, esant progai, A. Mickevičius pateikdavo pavyzdžių ir iš Lietuvos praeities, kultūros, politinio gyvenimo. Įvairiems lietuvių tautos istorijos, kultūros, mitologijos klausimams, lietuvių santykiams su slavais buvo skirta visa XV trečio kurso paskaita, įėjusi į III kursą ir perskaityta 1843 03 24.

² F. Bopas (1791–1867) – vokiečių kalbininkas, gretinamosios lingvistikos kūrėjas; H. J. Klaprotas (1783–1835) – vokiečių orientalistas, P. Bolenas (1796–1840) – sanskrito žinovas, lyginęs sanskritą ir lietuvių kalbą.

dievybė, tapusi veikiančia ir apsireiškiančia pasaulyje esybe. Kaip manau, tai yra geriausias paaiškinimas šių žodžių, kurių reikšmė jau daug svarstyta.

Regimos įvairių pakopų dievybės slavų kalboje turi vardus ir pavadinimus, paaiškinančius jų veiklą ir privalumus; tačiau tik lietuviai išsaugojo jų istoriją, giminystės saitus, jų žygius ir veikalus. Niekur religiniai vaizdiniai nesusiklostė į tokią plačią ir tokią pilną visumą. Dokumentuose, paliktuose senųjų autorių vakariečių, kurie apie šias gentis rašė, taip pat – gyvose tradicijose aptikta brahmanų mokslo pėdsakų: apie žmogaus sielos prigimtį, apie sielos pomirtinį būvį, apie tinkamiausius būdus išgelbėti sielą; toliau – karingos genties, vandens ir ugnies garbintojų *zend* tradicijos: apie dviejų gaivalų, ugnies ir vandens, kovą, apie pareigas, kurias turi vykdyti saulės sūnūs, grumdamiesi su tamsos gimdytiniais, taip pat – įvairios apeigos, būdingos kaip tik šiai karingai religijai; galų gale buvo atskleistos apeigos bei ceremonijos, skirtos pašventinti (sakralizuoti) kasdieną buitį – tai primena ir paaiškina mums graikų ir romėnų religijas; taigi šioje mitologijoje atrandame indų brahmanizmą, graikų ir romėnų tradicijas, visus prietarus ir visas apeigas, būdingas seniesiems Europos stabmeldžių tikėjimams.

Besidomintiems smulkesne analize siūlome specialiuosius veikalus. Ribosimės atkreipdami atidą į kai kuriuos tikėjimus, būdingus lietuviams, pavyzdžiui, į tikėjimą, pagal kurį sielai pripažįstama amžinoji būtis.

Pasak senosios lietuvių religijos, siela mirus žmogui gali įgyti įvairių pavidalų: ar žvėrių, gyvūnų, ar augalų, kartais žmonių, tai priklauso nuo jos moralinės vertės; tačiau tobuliausiai išsivysčiusi siela keliauja Paukščių taku į dangų, o tų išrinktųjų sielų būtovė yra tarp žvaigždžių, į šiaurę nuo Paukščių tako. Kai žmogus užgema, visada akiratyje pasirodo nauja žvaigždė; ten parkos užmezga jo gyvenimo giją. Kada artėja mirties akimirksnis, valdanti lemtį parka liepia nutraukti darbą; tada verpiančioji parka stabteli, o trečioji – nukerpa giją. (Atkreipiu dėmesį, jog graikų parkų vardai yra grynai slaviški.) Vaikų ir žmonių, kuriems skirta gyventi trumpai, žvaigždės yra labai smulkutės ir danguje jos išsilaiko vos keletą metų. Vaikų ir žūstančių staigia mirtimi žmonių žvaigždės vadinamos krintančiomis žvaigždėmis, tuo tarpu dievų ir didvyrių žvaigždės yra pastovios, jos nuolat su jais. Štai tokie ypatumai, kurių nerasi kitose mitologijose; dėl to ir pasakoju apie juos. Pagarba protėviams, pagarba mirusiesiems yra bendra lietuviams kaip ir kitoms senosioms tautoms, tačiau niekur kitur neišliko taip giliai įsišaknijusi ir tokia tyra, tik šioje gentyje.

Dar keliais žodžiais prisiminkime istorines šios tautos tradicijas.

Iš pradžių, tai keista, ji tiki, jog nėra čionykštė, negimė šioje žemėje, kur gyvena, jog yra Lietuvoje svetima ir yra kilusi iš kažkokios nežinomos žemės, plytinčios kažkur rytuose. Padavime sakoma, kad po tvano, kada keletas žmonių stebuklingai išsigelbėjo, seniausieji iš jų apsigyveno Lietuvoje. Stebuklas, nuo kurio prasideda ši gentis, yra toks pats kaip Deukaliono ir Pyrros stebuklas: šokinėdami per pramotės kaulus, tai yra per uolas, pagimdė naują gentį, kuri prisiėmė lietuvių vardą. Jie mano esantys seniausia pasaulio tauta; todėl kitos tautos, jų jaunesnieji broliai, neapkenčia jų, persekioja juos ir engia. Šis padavimas yra išlikęs pasakojimuose ir kronikose. Lietuvos istorija prasideda nuo dviejų mitinių vardų: Brutenio ir Vaidevučio. Brutenis, didis žynys, pirmasis skelbia mokymą apie religijos paslaptis, dievų kilmę ir gamtos slėpinius; Vaidevutis buria tautą, ją valdo ir sukuria savotišką karalystę. Abu šie valdovai, ilgus amžius valdę, įžengė į laužą ir mirė savanoriška

mirtimi. Iš Brutenio kilę arkižyniai, aukščiausieji iš žynių, kuriuos viduramžių kronikininkai vadino lietuvių popiežiais, tuo tarpu iš Vaidevučio karo vadai. Vieni ir kiti turėjo paprotį savanoriškai atimti sau gyvastį, kas irgi primena indų papročius: tai yra brahmanų tradicija. Vadai iš Vaidevučio kartos nešiojosi ginklus, gynė tautą ir nuolatos kovojo.

Tradicijos nebuvo apie liaudį. Viduramžių istorijoje randame liudijimų, jog šioje genetyje iš tiesų egzistavo kastos. Taigi buvo žynių kasta, kuri, slenkant amžiams, sukūrė hierarchinę sistemą, vadinamą kriviai, kuriems vadovavo *Krivė-Krivaitis*. Nuo brahminų jie skyrėsi tuo, kad anieji būrėsi į kastą tikrąja šio žodžio prasme, o lietuviai žynį ir arkižynį rinkdavo.

Kita kasta, karingoji, vadinosi Viti (Vyčiai), arba Vikingai. Šio pavadinimo kilmė nėra aiški. Žodis *Viti* turbūt atkeliavęs iš Skandinavijos, tačiau skandinavai jį irgi laiko svetimu. *Viti* greičiausiai buvo labai sena riterių kasta. Jų yra ir tarp skandinavų, ir tarp lietuvių; beje, ryšiai tarp skandinavų ir lietuvių buvo ypač glaudūs, o prūsiškieji lietuviai galop netgi buvo užkariauti skandinavų, ir jų riterių kasta susidėjo vien tik iš skandinavų.

Ši tauta (lietuvių) gyveno per amžius, svetimųjų nepažinta, kada apie 1150 metus buvo pašaukta veikti. Gerai nežinome, kodėl ji taip staigiai prabudo ir tapo veikli; kaip tariama, iš savo sodybų ji buvo pajudinta antpuolių iš Vakarų, kryžiuočių riterių, arba gal vėliau, paakinta totorių antpuolių pavyzdžio; vis dėlto visuose šios tautos poelgiuose akivaizdu, jog veikti ją skatina religijos pradmuo.

Nesyk pasisakėme prieš pažiūras tų mokslininkų, kurie visus barbarų antpuolius aiškino gobšumu, noru praturtėti. Kvinetas teisingai pažymi, kad neįmanoma persų žygio prieš graikus, garsiojo Kserkso žygio prieš Peloponeso ir Atėnų tautas paaiškinti, jeigu neatsižvelgsime į religinius jo akstinius; tai juk buvo tam tikra prasme kryžiaus žygis, kurį Ormuzudo išpažinėjai vykdė prieš tautas, kurias jie laikė stabmeldiškomis. Panašiai kaip totoriai, toji tauta, didžiai grobikiška, per savo žygius negalvojo praturtėti. Totoriai atjodavo iš Azijos gelmių, jau nugalėję turtingas ir civilizutas tautas; ne dėl grobio jie leisdavosi į Šiaurės girių ir pelkių glūdumas. Atjodavo grobti, naikinti, laikė save dangaus pasiuntiniais, turinčiais nubausti kaltuosius. Sunkiau apčiuopti lietuvių vadų mintį; neabejotina, jog karo belaisvius jie liepdavo sudeginti ant laužo arba prigrindyti, aukodami juos ugnies ir vandens dievybėms. Kaip atrodo, karingosios kastos religiniai vaizdiniai viduramžiais turėjo subręsti, duoti vaisių, ir toji kasta ūmai užsiliepsnojo troškimu išplėsti savus tikėjimus, ar bent – atremti sau priešingas tautas. Tokiu pat būdu paaiškinsime tą milžinišką galią, kuri šiuos žmones gaivino. Jie turėjo nedidelius būrius-draugoves, iš pradžių susidedančius iš keleto tūkstančių lietuvių, o vėliau papildytus slavų liaudies ir kai kurių totorių ordų. Su šiais būriais jie nukariaudavo miestus, rusų respublikas (kuni-gaikštystes), puldinėjo Lenkiją ir totorius, nevengė skverbtis į Azijos stepes. Ringoldas, kelių sričių valdovas, kuriam pakluso daugių daugiausia du šimtai tūkstančių gyventojų, užkariauja jau milžiniškus plotus, o jo įpėdiniai Vytenis ir Gediminas valdo jau visą Šiaurę; orientuodamiesi pagal dangaus šviesulius, keliauja per bekraštes stepes, nusidriekusias tarp Baltijos ir Juodosios jūrų. Trisysk sustoja prie Maskvos mūrų, prasiskverbia pro totorių ordas, ieško perėjos per Perekopą, siaubia Krymo miestus ir, aplenkdami Maskvą, grįžta Lietuvon. Jų ainiai, iki pat Jogailaičių, ėjo protėvių takais ir rodė tą patį, nuotykių trokštantį ir savimi pasitikintį charakterį.

Tarp lenkų didžiavyrių nerandame nė vieno nusikaltimo pavyzdžio, žudynių šeimoje, tuo tarpu lietuvių kunigaikščių istorija, atvirkščiai, yra viena išdavysčių ir žudymų tąsa. Tai žiaurūs ir negailestingi žmonės, nejaučią prieraišumo žemei kaip lenkų kunigaikščiai, žmonės, nežinantys tėvynės. Panašūs į vakariečių normanų valdovus, jie visur, kur tik apsistoja, jaučiasi kaip namie; kur tik įbes vėliavą, ten pradeda dinastiją ir istoriją. Užuo primetę savo tautybę, patys noriai priima rusų ar lenkų tautybę, tačiau visur diegia savo galybės ir karingumo vaizdinius.

Tokia karingosios lietuvių kastos istorija. Ši šalis, pasakyčiau, tokia maža žemėlapyje, yra begal svarbi istorijoje. Karingoji lietuvių kasta savo kunigaikščius įkurdino visoje Šiaurėje: Polocke, Novgorode, Tverėje, Tuloje, Kijeve, Volynėje. Pagaliau ji davė dinastiją Lenkijai. Rusijoje šios karių kastos kunigaikščiai, netrukus nuengti Riurikačių, įsteigė politinę partiją. Valdant Ivanui Rūsčiam jį išnyko drauge su Glinskiu.

Kita vertus, Jogailaičiai aiškiai apibrėžė savo geidžiamos politikos ribas; lenkų idėjoms jie suteikė naują užmojų. Vien tik jie sugebėjo naujoviškos Lenkijos būtį statyti ant naujų pamatų. Tačiau lietuvių tauta iš savo grobio nepraturtėjo, visai nesustiprino savo galybės, o ir toliau užima tą pačią erdvę. Prūsijoje lietuvių tauta pasitraukia iš arenos, šiandien iš jos beliko vos 400 ar 500 tūkstančių žmonių; gentis, įsiterpusi slavų valdose, susidedanti iš latvių, lietuvių ir kuršių, turi daugių daugiausia du milijonus gyventojų.

Jos buitį, namų gyvenimas labai panašūs į slavų. Tačiau yra tam tikrų skirtumų lyginant abiejų tautų išorės bruožus. Lietuvis yra žemesnis už slavą, jo kakta ne tokia aukšta, akys mažesnės ir ne tokios gyvos, veido išraiška švelnesnė, labiau susitelkusi; pagal išvaizdą lietuvis labiau išbalęs, o galvos forma labai primena indus.

Namų apeigos, papročiai yra bendri ir lietuviams, ir slavams, bet lietuviai juos visus išsaugojo nepažeistus. Niekur kitur kaip šiose tautose nėra taip dievinamas svetingumas. Ir vieni, ir kiti lygiai taip pat myli gamtą, tačiau slavai žavisi veikiau išorinėmis jos apraiškomis. Tuo tarpu lietuviai giliau ir jautriau išgyvena gamtos gyvastingumą. Narbutas pastebi, jog šiai tautai būdinga ypač gerbti gėles. Kiekvienoms religinėms apeigoms, kiekvienai šeimos šventei skirtos gėlės. Yra padavimų ir dainų, kur atsispindi gėlių kilmė bei jų reikšmė.

Be to, dera pažymėti vieną išskirtinę ypatybę, už kurią lietuviai nusipelno ypatingos pagarbos. Milžiniškuose jų liaudies dainų rinkiniuose nerasi nė vienos ne tik kad vulgarios, bet net nepadorios ar pernelyg laisvos. Ši kalba nepažįsta netgi storžieviškų arba šlykščių posakių. Turinti kažką iš pakilios, sakralinės žynių kalbos, ši kalba atmeta tuos posakius, o juos atstoja atitinkami slavų žodžiai, kurių niekada nevartoja padori lietuvių šeima.

Apibendrinę visa tai, ką pasakėme, galime išsiaiškinti šios tautos kilmę ir jos vaidmenį.

Kai kurie etnografai mano, kaip jau sakiau, jog visos europiečių gentys kilusios iš Indijos; jog karių gentį tolimoje praeityje atstūmė žynių gentis, kuri, norėdama įdiegti atskirą religinį kultą, apleido šalį ir davė pradžią negausiai, bet šlovingai genčiai – azams. Tųjų azy, arba arijų, dalis liko Rytuose ir valdė to pasaulio kraštus, priėmusi medų, persų, lezgų vardus. Antroji dalis perėjo Vidurio Europą ir ten įsikūrė, pasivadinsi lechais bei čekais. Tolimoje Šiaurėje kita šios karingosios genties atšaka žinoma Odino sūnų ir vikingų vardais. Iš jų kilo indogermanų giminės didžiūnai, kilmingieji.

Be to, tie patys etnografai randa daug pėdsakų, liudijančių apie indų kastų – šudrų ir net parijų – klajones. Labai gausi čigonų bendruomenė turi daug bendrų bruožų su indų parijais.

O kada prisiminsime, jog religinės Indostano tradicijos tiksliai atliepia lietuvių liaudies tradicijas, kai pastebėsime stublinančius saitus tarp abiejų kalbų, taip pat egzistuojančias panašias kastas – puikiai organizuotą, išplėtotą lietuvių žynių hierarchiją ir riterių vitingų kastą, tada galėsime priėti prie išvados, jog lietuviai yra išimtis Šiaurės istorijoje ir jog lietuviai – tai indų kolonija su visa savo sankloda. Iš istorijos pažįstame daug tokių kolonijų. Brahmanai apsistojo prie Nilo ir pradėjo Egipčio žynių kastą. Ir graikai, kaip manoma, turėjo atskirų kastų – arba žynių, arba karių, arba liaudies – kolonijas; tuo tarpu lietuviai turi jau ne kokią nors vieną kastą, bet visą indų atskalą su savo žyniais, kariais ir liaudimi.

Šitokiu būdu sudaryta ši bendruomenė, turinti visas sudedamąsias organizmo dalis, geriau nei kokia kita atsispyrė visokiems antpuoliams. Tad dėl to lig šiolei ji išsaugo savas tradicijas, nepaliovė šnekėti sava kalba, kuri pačių Indijos tautų buvo pamiršta ir sutinkama tik tai jų šventose knygose. Taip pat ji išlaikė savuosius bendruomeninio ir šeimyninio gyvenimo papročius.

Kadangi sanskrite galima aptikti kone visų Europos kalbų pradmenų, aišku, jog lietuvių kalba turėjo giminiuotis su įvairiomis Europos kalbomis. Ilgą laiką manyta, kad ji buvo germanų ir slavų žodžių samplaika; pagaliau vis dėlto atpažinta, jog tai pirminis gaivalas, nieko bendra neturintis nei su suomių, nei su slavų, nei su germanų kalbomis. Bet greičiausiai lietuvių kalba turi nemaža panašumų su senąja gotų kalba, kurią karingoji gotų kasta buvo atsinešusi iš Rytų. Ji turi tam tikrų panašumų su slavų kalba, ir – kaip seniausia – tinkama aiškinti filologines slavų problemas. Lietuvių tauta, kaip sakiau, turi raktą aiškinti visų slavų problemas. Ji neturi tautinio išskirtinumo pojūčio, neturi savo valstybingumo, tokių jausmų netgi nepuoselėja; jos kalboje neegzistuoja tautos ir tėvynės samprata. Beveik nieko nežino apie kitų tautų būtį. Rusus vadina gudais, o tas vardas kilęs turbūt iš gotų, tuo tarpu lenkus – lenkais, ir tas vardas mums atrodo kaip atsineštas iš Azijos; man atrodo, kad indai taip vadina Ceilono gyventojus. Bet vis dėlto ši tauta jau dusyk savo vidiniu gyvenimu šviesiai sublizgėjo istorijoje. Šiaurėje įskiepijo judėjimą, nusitęsęs iki Ivano Rūsčiojo, o Lenkijoje – iki pat paskutiniojo Jogailaičio mirties.

Ši tauta ir per pastarąjį lenkų–rusų karą yra aktyvi ir kyla į kovą prieš Rusiją, į ištis tautinę, žūtbūtinę kovą. Ji sukilo, net neparaginta savo ponų – lenkų.

Kas gi buvo bendra tarp lietuvių ir lenkų, kurių nei istorijos nei kalbos nepažįsta? Kodėl gi lietuvių tauta sukilo prieš rusus? Štai vienas iš klausimų, rėpiančių didžiąją slavų problemą. Nežinome, kodėl lietuvių dainose lenkas visuomet yra kilnus ir narsus riteris, ir kodėl lietuviai visada atstumia gudų įtakas. Reikia giliau įnikti į tautos tradicijas, kad pažintume jos draugiškumo ir nedraugiškumo akstinus; vis dėlto aišku, jog ši tauta yra susijusi su Lenkija vidiniais ryšiais, kažkokia didele paslaptimi, kurios istorija nesugebėjo lig šiolei paaiškinti; tuo tarpu išoriškai – tik katalikų religijos saitais. Ji liko, turėjo likti katalikų tauta; kaipgi šie žmonės galėtų priimti protestantizmą ir paniekinti pagarbą didžiosioms dvasioms, tai yra pagarbą šventiesiems? Tie žmonės, kurie niekada nepaliovė kviesti savo protėvių vėles į prakilnas apeigas? Kaipgi ši tauta galėtų išsižadėti savo tikėjimo tiesiogine neregimojo pasaulio įtaka, kurią kiekvieną akimirką jaučia? Šis tikėjimas

yra taip paplitęs, jog paskutinis kronikininkas Narbutas, pasakodamas, pavyzdžiui, apie svitezietes ir undines, retsykais pasakojimą nutraukia, tardamas, jog nenorįs kartoti visiems žinomų dalykų. Jam atrodo, jog šios sakmės – sakytum, primenančios *Tūkstantį ir vieną naktį* – turi būti gerai žinomos kiekvienam lietuviui, kaip, pavyzdžiui, Prancūzijoje yra žinomi aktualūs politiniai įvykiai. Vėlinių šventė – tai garsiausia lietuvių šventė. Visos tos aplinkybės mums įrodo, kodėl ši tauta galinti jausti prierašumą tik tokiai religijai, kuri neatmeta nė vieno iš didžiųjų klausimų, dominančių visą žmoniją.

Nėra abejonių, prie Gango religiniai vaizdiniai buvo gausiau išplėtoti. Ten susikūrė brahmanizmas; riterių kasta tapo gerokai patvaresnė, o liaudis turėjo paklusti įstatymams. Tarp slavų ši religija išliko gryna, niekada nepatyrė – kaip sakiau – filosofų spekuliacijų nei poetų pramanų iškreipiančio poveikio. Visą religiją slavai perkėlė į privatų gyvenimą, į namų gyvenimą, kaimo gyvenimą; lietuviai ją pernešė taip pat ir į politinį gyvenimą.

Slavai, regis, aukštesniųjų kastų niekada neturėjo. Ši tauta, nesyk apie tai kalbėjau, negalėjo sukurti politinės bendruomenės; tai buvo atskirų, dalinių sambūrių samplaika. Lietuviai, atvirkščiai, – žynių, karių bei liaudies kastas suliejo vienovėn ir sukūrė labai rišlią visuomeninę politinę organizaciją, prisodrintą gilaus ir išplėtoto religinio gyvenimo.

Kas pažįsta slavų istoriją, supras priežastį, kodėl lietuvių tauta buvo veikli tik retsykais, taip pat priežastį, kodėl visuma šios tautos vėl turėjo grimzti į visišką neveiklumą.

Nesvarstydami šičia visuomeninių bei politinių klausimų, pasakysime tik tiek, jog toji tauta niekada negalėjo aktyviai kištis į karus, krauju užliejusius slavų žemes. Kurį laiką ji veikė, kad į Rusios ir Lenkijos sostus pasodintų dvi savo kunigaikščių giminės dinastijas. Tačiau kai tik šios dvi dinastijos nutautėjo, lietuvių tauta į juos ėmė žiūrėti kaip į svetimus.

Vėliau ji buvo veikli tik tam, kad parodytų savo palankumą lenkų tautai. Tačiau kaipgi galima reikalauti iš šios tautos pastangų ginant monarchijos, respublikos, vienokios ar kitokios valdymo formos idėją? Lietuvių kalba netgi neturi šių žodžių. Tad ši tauta yra viena iš tų, kurios gyvuoja laukdamas.

Antanas Baranauskas

Antanas Baranauskas (1835–1902) – XIX a. vidurio lietuvių Romantizmo poetas, katalikų dvasininkas, Seinų vyskupas, kalbininkas, matematikas, Biblijos vertėjas.

Gimė 1835 m. Anykščiuose, valstybinių valstiečių šeimoje. Tėvas, šviesus ir raštingas žmogus, stengėsi savo sūnus lavinti. Pirmiausia Antaną, trečiąjį iš Baranauskų vaikų, kuris nuo mažumės garsėjo išdaigomis, pokštais ir dainomis, buvo, anot biografų, „piemeniškos bendruomenės lyderis“, bet sunkiai dorodavosi su žemės ūkio darbais. 1845–1848 m. žiemomis Antanas Baranauskas lankė Anykščių valstybinę pradinę mokyklą, kur mokslas vyko rusų kalba. Mokykloje buvo pastebėti matematiniai Baranausko gabumai ir gera atmintis. Vienas mokytojas tėvui pasakęs, kad tokių gabumų vaiko laukia arba didelė ateitis, arba katorga – t. y. jis neišsilaikysiąs vidutinio, įprasto gyvenimo rėmuose. Tėvas, Anykščių valsčiaus raštinės tarnautojas, nukreipė sūnų į raštininko profesiją.

1851 m. šešiolikametis Baranauskas, neseniai pradėjęs eiliuoti (daugiausia lenkų kalba) ir tai „pamėgęs“, atvyko mokytis į dvi metus Rumšiškų raštininkų mokyklą. Čia buvo rengiami Rusijos imperijos valstybinių įstaigų tarnautojai, galintys tvarkyti įvairius dokumentus. Rumšiškėse Baranauskas mokėsi sąskaitybos, skaičiavimo skaitytuvais, oficialių raštų ir laišku rašymo, kaligrafijos. Mokykla nusivylė, jos aplinka ir mokymo turinys neatitiko talentingo jaunuolio lūkesčių ir poreikių. Metus, praleistus Rumšiškėse, Baranauskas laikė sugaištu laiku, neiškia būkle „tarp dangaus ir žemės“. Jautėsi pakliuvęs į gyvenimo aklavietę. Tokios savijautos apimtas, baigdamas mokyklą, 1853 m. ėmė rašyti dienoraštį lenkų kalba, rašė visus trejus metus iki 1856-ųjų, raštininkaudamas smulkiose valstybinės administracijos įstaigose Žemaitijoje – Vainute, Raseiniuose, Sedoje, Skuode.

Ankstyvoji kūryba

Dienoraščio įrašai liudija, kad aštuoniolikametis jaunuolis nesileido užvaldomas nepasitenkinimo savo padėtimi, bet valingai siekė kaupti savo gyvenimą norima linkme – ugdytis pastovų charakterį, skirti laiko savišvietai, o svarbiausia – eiliuoti. Ne viskas vienodai pavykdavo, tačiau poezijos neužmetė, rašė daugiausiai proginius eilėraščius lenkų kalba. Savo kūryba stebino raštininkų, mažų miestelių „aukštuomenės“ publiką. Nors ir skausmingai jautė žemos kilmės nulemtą išsilavinimo trūkumą, gal ir negimtosios kalbos sunkumą kūrybai, laikė save poetu. Dienoraštyje taip rašė:

Ir pasilikau poetu nemokša; poetu, nes giliausia esmė ir kažkoks nesuprantamas jausmas nepaliamajam liepsnoja kaip koks gaisras, tasai pasaulis rodosi laimės šventovė, o iš tikrųjų, atmetus bet kokią Visagalio Dievo įtaką ir slėpingus Sutvėrėjo planus bei

kūrinius, tiktai dulkių sauja. Nemokša, nes jokiū būdu, jokiū posakiū ir priemone nesugebu išaiškinti savo jausmo, nesurandu tokių žodžių, palyginimų, kuriuose būtų tiek jėgos sielos būsenai išreikšti. (1853 m. gegužės 4 d.)

Šis poetinio talento pojūtis – taip anksti pabudęs – kontrastas ir atsvara dienoraštyje aprašyti nykiai mažų miestelių raštininių aplinkai, kur teko dirbti jaunam Baranauskui, slepiančiai darbo rutinai, kurią pertraukia dažni lėbavimai, neretai – ir konfliktiški santykiai su bendradarbiais ar kitais miestelėnais. Iš tokios aklavietės, į kurią patekęs suvokė dar bebaigdamas raštininkų mokyklą, Baranauskui padėjo ištrūkti lemtingas atsitiktinumas. 1855 m., raštininkaudamas Sedoje, susipažino su tuo metu jau pagarsėjusia žemaičių poete Karolina Praniauskaite (1828–1859), rašiusia lenkų kalba. Jaunuoliai apsikeitė eiluo-tais laiškais. Įspūdį, kurį padarė Praniauskaitės eilėraštis „Jaunajam poetui“, Baranauskas vėliau taip nusakė dienoraštyje:

Paprasta eilėraščio intonacija išsakytų krikščioniškų minčių taurumas, gilus tikėjimo, vilties ir meilės žodžiai tose eilėse galingai prabilo į mane, o mielas žodis „Broliai, [suskambėjęs] pirmą kartą išvažiavus nuo Tėvų, [...] plačiai nuaidėjo, jei taip galima sakyti, tuščiose sielos erdvėse. (1856 m. pabaiga)

Susitikimas su kūrybinga asmenybe iš aukštesnės socialinės aplinkos, patirtas jos pri pažinimas, asmeninė ir kūrybinė bendrystė – visa tai užpildė dienoraštyje minimą, skaudžiai dvidešimtmečio išgyventą vidinę tuštumą. Iš šviesios, pilietiškos žemaičių bajorų šeimos kilusi Praniauskaitė skatino ir palaikė Baranausko kūrybines ambicijas. Raštininką, lig tol skaičiusį atsitiktines, daugiausiai praėjusios epochos – lenkų Apšvietos, sentimentalizmo – knygas, Praniauskaitė nuosekliai supažindino su to meto literatūros naujovėmis – Lietuvos lenkų Romantizmo literatūra (A. Mickevičiaus, V. Sirokomlės poezija). Baranauskui atsivėrė platesni kultūriniai horizontai. Galiausiai, remiamas Praniauskų šeimos, 1856 m. Baranauskas įstojo į Varnių kunigų seminariją. Dienoraštyje tai apibūdino kaip „karščiausio, nuo vaikystės puoselėto troškimo“ išsipildymą.

Motiejaus Valančiaus vadovaujama seminarija rengė naują kunigų kartą – turinčią įgyti ne tik teologinį išsilavinimą, bet ir platesnį kultūrinį akiratį, angažuotis lituanistinei veiklai, prisiimti visuomeninius įsipareigojimus. Studijuodamas seminarijoje Baranauskas apsisprendė rašyti lietuvių kalba, čia sutvirtėjo jo tautinė savimonė, išryškėjo patriotinės nuostatos. Tai atsispindi 1857 m. lenkiškai parašytame rašinyje „Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą“. Čia Baranauskas išdėstė savo pažiūras į Lietuvos valstybės, tautos, jos kultūros ir kalbos istoriją, glaustai nubrėžė lietuvių kalbos tobulinimo programą – bendrinės kalbos, kaip tautinės kultūros pagrindo, kūrimą. Turėjo bendraminčių – proginiams, programiniams eilėraščiais keitėsi su bendramoksliais bičiuliais, patriotais – Klemensu Kairiu, Pranciškumi Viksva. Savo lituanistiniu nusiteikimu užkrėtė ir poetę Praniauskaitę. Greičiausiai Baranausko paskatinta, ji išbandė plunksną lietuvišku poetiniu tekstu: talentingai į lietuvių kalbą išvertė Juozapo Ignoto Kraševskio poemos *Vitolio rauda* fragmentą apie Eglę, žalčio žmoną, ir pavadinimu „Žalčio motė“ 1859 m. paskelbė Lauryno Ivinskio kalendoriuje.

Antraisiais studijų metais Baranauskas parašė eilėraštį „Dainu dainelė“, vieną populiariausių XIX a. patriotinių dainų. Joje akivaizdus Daukanto lietuvių kultūros istorijos *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (1845) poveikis. Eilėraštyje nubrėžiama Lietuvos istorijos

pasakojimo linija nuo priešistorės iki dabarties. Tai dramatiškas ir permainingas laisvės įgyvendinimo ciklas nuo pirmąkart laisvos tautos, vėliau įsigalėjusios vidinės, paskui išorinės vergijos iki laisvės atgavimo vilties. Eilėraščio kalbantysis prisiima romantinio pranašo, „vaidilos“ kaukę. Jis pasakoja istoriją kaip žodinę tradiciją, kuri perteikia išmintį, duoda gyvenimo pamokymą, o ne skelbia nuo gyvenimo atitrauktą mokslinę tiesą. Baranauskas, remdamasis Daukantu, lietuvių tautos istorinę patirtį įprasmino kaip laisvės siekį. Taip jis tęsė LDK istorinį pasakojimą ir teigė esminę Vakarų civilizacijos vertybę, o laisvės idėjai suteikė romantinių akcentų: ji nusakoma ne tik pilietinėmis, bet ir religinėmis kategorijomis, kaip dvasinę laisvę atveriantis tiesos pažinimas, Dievo malonės apraiška žmogaus pasaulyje. Eilėraščio pabaigoje skelbiamas tautos vedlio, „kelio vedėjo“, pasirodymas: jį augina galingos gamtos jėgos, jis yra to gyvybingumo reiškėjas. Taigi eilėraštyje tauta kuriasi iš istorinės patirties (žmogaus ir Dievo veikimo laike) bei vietos – gamtinio kraštovaizdžio gyvybinės energijos. Taip perkuriama Daukanto *Būde* išsakyta vokiečių filosofo Johano Gotfrydo Herderio (1744–1803) idėja apie glaudų gamtinio kraštovaizdžio ir tautos charakterio ryšį. Šią idėją Baranauskas vėliau išplėtojo ir *Anykščių šilelyje*. Eilėraštyje skleidžiasi pakili epochos permainų, „naujo pasaulio“ artėjimo nuojauta, būdinga revoliucingai Romantizmo poezijai.

„Dainu dainelė“ (kitu pavadinimu ir kiek patrupinta) buvo paskelbta pirmajame laikraščio *Aušra* numeryje 1883 m. – kaip programinis kūrinys, iškart po redaktoriaus Jono Basanavičiaus „Priekalbos“. Kadangi ir pati publikacija laikraštyje pasirodė, ir tekste pakeitimų atsirado be autoriaus žinios, Baranauskas viešai lenkiškoje Peterburgo spaudoje pareiškė nepasitenkinimą. Baranauskas žiūrėjo santūriai į lietuvių tautinį atgimimą – kreipiantį lietuvius atskira linkme nuo daugiakultūrio LDK paveldo, kuris jam buvo savas, nuo konfesinių tautiškumo pagrindų (glaudžios sąsajos tarp lietuvybės ir katalikybės). Dėl to aušrininkų kartos žmonių – ir pasauliečių, ir dvasininkų – buvo gana griežtai kritikuojamas, laikomas „nutautėjusiu“. Istorikas Egidijus Aleksandravičius teigia, kad Seinų vyskupo tautinė ir politinė Lietuvos ateities vizija, kitaip nei aušrininkų, buvo susijusi su daugiatautės ir daugiakultūrės LDK modeliu, pagrįstu šimtamete istorija. Tad Baranauskas jaunesniosios tautinio atgimimo veikėjų kartos buvo vertinamas kaip laike įstrigęs konservatorius, tačiau iš laiko perspektyvos jis atrodo artimesnis vėlesniam Vilniaus kraštiečių sambūriui, kuris XX a. I pusėje siekė palaikyti LDK daugiakultūriškumo tradicijas kaip atsvarą moderniems nacionalizmams (žr. skyrelį apie M. Riomerį). Baranausko nuostatoms artima kraštiečių pažiūra, kad būtina sukurti ateitį nesunaikinant praeities, kad lygiateisis skirtingų etninių bendrijų sugyvenimas Lietuvoje yra galimas.

Pagrindiniai kūriniai

Svarbiausius savo grožinius kūrinius Baranauskas sukūrė per trumpą laiką – 1858–1859 m., t. y. būdamas 23-eriu, 24-erių metų.

Ruošdamasis tęsti studijas Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje, 1858 m. vasarą Anykščiuose parašė pirmąją savo žymiausio kūrinio – poemos *Anykščių šilėlis* dalį. Po metų grįžęs atostogų – antrąją. Poema (su cenzūros išbraukymais) buvo išspausdinta Lauryno Ivinskio 1860 ir 1861 m. kalendoriuose *Metų skaitlius ūkiniškas*.

Anykščių šilėlis, ypač pirmoji jo dalis, yra susijusi su aprašomosios poemos tradicija. Tai žanras, skirtas vietovės (Apšvietos klasicizmo literatūroje – dažniausiai parko ar istoriš-

kai reikšmingos vietos¹) aprašui, per kurį atsiskleidžia bendresnių temų refleksija – dažni žmogaus sukurto pasaulio ir natūralios aplinkos ryšių, istorinio laiko kaitos apmąstymai. Romantizmo poetai šį žanrą pritaikė natūraliam peizažui vaizduoti. Baranausko poemoje kraštovaizdžio aprašymu keliami svarbi romantinės literatūros tema, būdinga, pavyzdžiui, ir A. Mickevičiaus poemai *Ponas Tadas*. Tai poetinio žodžio, veikiančio kartu su žmogaus vaizduote ir atmintimi, galia susigrąžinti prarastą, sunykusią tikrovę, įveikti pasaulio destrukciją. Romantikams poetinis žodis – tai tiesiogiai tikrovę veikiantis, kuriantis žodis; tas, kuris gali „tapti kūnu“. Todėl pirmojoje poemos dalyje subjekto vaizduotės, atminties ir poetinio žodžio galia atkuriamas sunykusio šilelio vaizdas, susigrąžinamas laike pradingęs jo grožis. Vis dėlto baigiamosiose poemos eilutėse išsakomas pesimistinis požiūris į poetinio žodžio (giesmės) galią atsverti pasaulį naikinančią blogio jėgą.

Ši tema – poetinio žodžio galia įveikti „visa ryjančio laiko nasrus“ – glaudžiai susijusi su kitu Romantizmo epochos žmogui svarbiu klausimu: ką reiškia patirti grožį, kokia tos patirties prasmė žmogaus gyvenime? Poemoje atskleidžiama, kad grožio patirtis yra pasaulio tvarumo pagrindas. Grožis – kūno jausmams patiriamas pasaulio išgyvenimas, kuris giliai įsišpaudžia į sąmonę, nes jis neatsiejamas ir nuo šventumo, gyvybės paslapties patyrimo. Tai, kas žemėje gražu, anot Baranausko poemos, yra apstu, gyvybinga ir sakralu. Toks pasaulio grožis tarsi persikelia į asmens vidinį pasaulį ir ten išlieka: „Paskum ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja; / Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja.“ Antrojoje poemos dalyje atskleidžiama, kad grožio patirtis veikia kaip gyvybinės energijos perviršis, kuris sklinda iš gamtos į kultūrą, o paskui sugrįžta atgal į gamtinį kraštovaizdį. Iš gamtos grožio patirties sukuriamos dainos, vėliau pagal jas lietuviai atsodina sunykusį šilėlį. Taigi *Anykščių šilelyje* gamta ir kultūra yra vienas organizmas, saistomas gyvybinės energijos. Baranauskas poemoje sukūrė pirminės darnos tarp žmogaus ir gamtos vaizdą, perteikė romantiniam menui būdingą pasaulio kaip gyvo organizmo sampratą.

Organiškas žmogaus ir natūralios aplinkos santykis poemoje atskleidžiamas kaip svarbi lietuvių kultūros savybė, tautinio charakterio dalis. Žmogus ir jo aplinka čia susieta abipusio palankumo, lygiavertiškumo ryšių. Gamtinis kraštovaizdis *Anykščių šilelyje* nėra žmogaus gyvenimo fonas ar medžiaga, jis yra to gyvenimo dalininkas, partneris ir kaimynas. Šilėlis į žmones reaguoja ne mažiau nei jie į jį: „Nes ir miškas lietuvi, kaip tiktai galėjęs, / Taip visados raminęs, visados mylėjęs.“ Kultūra kuriama ne atsiskiriant žmogui nuo gamtos ir ją įvaldant (kas įprasta vakarietiškojai kultūros sampratai), o su ja natūraliai sugyvenant. Štai su medžiais kaip su asmenimis vaikystėje susipažįstama, kartu santarvėje augama ir pasenstama (ta pati mintis išsakyta ir A. Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas*). Lietuviams miškas yra ir įkūnytas istorijos pasakojimas – primenąs ikirikščiūniškąją epochą, senąjį folklorą (pasaka „Eglė žalčių karalienė“), palaikąs mitinę vaizduotę (miško palyginimas su kvėpuojančiu žvėrimi, upės ir gyvatės sugretinimas, miško įsmeninimas antrojoje poemos dalyje). Lietuvos kraštovaizdžio, ypač „miško mistikos“ (anot V. Mykolaičio-Putino) vaizdavimu Baranauskas tęsė Lietuvos Romantizmo literatūros tradiciją (A. Mickevičiaus *Ponas Tadas*, S. Daukanto *Būdas*), „perdavė“ ją Maironiui.

Baranauskas poemoje atskleidė tokias žmogaus santykio su aplinka nuostatas, ku-

¹ Plg. lenkų Apšvietos klasicizmo poeto Stanislovo Trembeckio poemą *Sofiuvka* (1806), tos pačios epochos anglų poeto Aleksandro Poupou – *Vindzoro miškas* (1713).

rios vėliau tapo modernių ekologinių judėjimų pagrindais, siekiant atsverti destruktivius poveikio gamtai padarinius technologizuotoje Vakarų civilizacijoje. „Ekologinė“ Baranausko poemos mintis – tai kritiškas požiūris į instrumentišką, išnaudojantį, vienakryptį vartotojišką santykį su gamta ir jos ištekliais.

Pabaigęs pirmąją *Anykščių šilelio* dalį, Baranauskas išvažiavo tęsti aukštųjų teologijos studijų į Peterburgą. Čia parašė kelionės laiškų poemą *Kelionė Petaburkan* (1858–1859). Poemoje kelionė iš gimtinės į imperijos sostinę – tarytum ir tremtis, ji persmelkta laukiamo išbandymo nuojautų, istorinio LDK likimo apmąstymų, pasipriešinimo okupacijai nuotaikų, patriotinio ryžto. Poema plito nuorašais, atskiros jos dalys buvo dainuojamos.

Populiaria XIX a. patriotine giesme (anot J. Tumo-Vaižganto – „lietuviškąja marseliete“, revoliucine daina) tapo V poemos dalis „Nu, Lietuva, nu, Dauguva“. Čia išsakomas moralinio lietuvių pasipriešinimo ryžtas: politinei, kultūrinei priespaudai ir agresijai priešinamas dvasinis lietuvių atsparumas, sutvirtinamas Dievo malonės. Tai Lenkijos ir Lietuvos Romantizmui būdinga tautinio mesianizmo nuostata: politinė krašto istorija traktuojama kaip Dievo numatyto žmonijos išganymo plano dalis. Panašiai kaip Mickevičiaus dramos *Vėlinės* III dalyje konkretūs istoriniai įvykiai ir realijos vaizduojamos į religinės pasaulio istorijos (nuopuolio, atpirkimo, Paskutinio teismo) fone. Todėl ir lietuvių tautiškumas glaudžiai susaistomas su Vakarų krikščionybe – katalikybe. Tautinis pavergtųjų priešiškus pavergėjams įgyja konfesinio priešiškumo (nepalankaus stačiatikybės, Rusijos valstybinės religijos, vertinimo) atspalvį².

Atvykęs į Peterburgą 1859 m. Baranauskas parašė ir poleminę poemą *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* – poetinį dialogą apie lietuvių tautos ateitį moderniojoje epochoje. Jame pabrėžiama universalių dvasinių, su žmogaus vidiniu pasauliu susijusių vertybių (visų pirma meilės) svarba, jos interpretuojamos ir psichologiškai, ir teologiškai. Tai atsvara ideologijų sąlygiškumui, gilėjančiai perskyrai tarp mokslinio ir religinio pasaulėvaizdžio. Anot Vinco Mykolaičio-Putino, „Baranauskas pažiūrėjo į tas problemas *sub specie aeternitatis* [iš amžinybės perspektyvos – lot.] kaip dvasiškis, mistikas ir filosofas, ieškąs visų pradžių pradžios.“

Tais pat metais per atostogas gimtinėje kartu su antrąja *Anykščių šilelio* dalimi Baranauskas parašė stambiausią kūrinį – didaktinę poemą *Dievo rykštė ir malonė* blaivybės įvedimo Lietuvoje tema. 1863 m. Miunchene, studijuodamas užsienyje, prasidėjus sukilimui Lietuvoje, Baranauskas sukūrė paskutinį savo grožinį tekstą – eilėrašį „Neramumas“.

Baranauskas yra parašęs religinių giesmių (pirmąsias sukūrė dar studijuodamas Varnuose). Jo atnaujinta Velykų giesmė „Linksma diena mums prašvito“ iki šiol giedama Lietuvos katalikų bažnyčiose kaip Velykų liturgijos dalis. Turėjo muzikinių gabumų, komponavo melodijas savo tekstams (pasaulietiniams ir religiniams), užrašinėjo liaudies dai-

² Norint suvokti konfesinį priešiškus, būtina prisiminti platesnį poemos ir istorinio laiko kontekstą. Poemoje Baranauskas daug vietos skiria unitų likimui buvusios LDK kraštuose. Unitų bažnyčia susikūrė XVI a., Abiejų Tautų Respublikos stačiatikiams sudarius uniją su Katalikų Bažnyčia. Unitai pripažino katalikų popiežiaus valdžią ir katalikų religijos dogmas, tačiau išlaikė Rytų Bažnyčios apeigas ir bažnytinę slavų kalbą. XIX a. po pirmojo sukilimo, nuo 1839 m. buv. LDK unitai priverstinai įjungiami į Rusijos Stačiatikių Cerkvę. Baranauskas unitų likimą suvokė kaip kylančios grėsmės Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje ženklą. Poemos kalbėtojas nuogaustauja, kad Lietuvoje „perkūnas nutrinks, ką Guduos tegriaudė“, t. y. po Unitų Bažnyčios sunaikinimo gali ateiti katalikų eilė. Iš tiesų Rusijos imperijoje kitatikų teisės buvo ypač varžomos po 1863 m. sukilimo. Taip pat plg. 1893 m. Kražių skerdynių istoriją.

nų melodijas. Baranausko giesmių (visų pirma *Anykščių šilelio*, *Kelionės Petaburkan* dalių, „Dainu dainelė“) giedojimo tradicija Anykščiuose moterų buvo perduodama iš kartos į kartą iki šių dienų.

Lingvistiniai ir matematiniai darbai. Seinų vyskupija

1866 m. Baranauskas pradėjo dirbti Kaune, po sukilimo iš Varnių atkeltoje kunigų seminarijoje. Dėstė teologiją, homiletiką („šventosios iškalbos“ – pamokslų sakymo lietuvių kalba discipliną) ir lietuvių kalbą. Baranauskas pasižymėjęs veikiau mokslininko nei pedagogo temperamentu. Anot Vaižganto, buvęs „neramaus proto“, nuo studijų metų „visados susirūpinęs, vis ką nors dirbąs, skaitąs ir rašąs“. Tad ir dėstomi kursai Baranauską įtraukė ne tiek į jaunuomenės auklėjimą, kiek į lingvistinius tyrimus. Lietuvių kalbos paskaitoms naudojosi savo paties 1870 m. išversta vokiečių kalbininko Augusto Šleicherio *Lietuvių kalbos gramatika* (1856). Matydamas jos trūkumus, parašė savąją – *Mokslas lietuviškos kalbos*, paremtą platesniais lietuvių tarmių tyrimais. Sukūrė nemažai lingvistinių terminų, kai kurie vartojami iki šiol (būdvardis, balsis, dvibalsis, skaitvardis, sakinytis, tarmė...). Ėmėsi kurti lietuvių bendrinę rašomąją kalbą, padėjo pagrindus lietuvių dialektologijai (mokslui, tiriančiam tarmes). Kalbotyros klausimus svarstė su žymiais savo meto kalbininkais, baltistais – Augustu Šleicheriu, Frydrichu Kuršaičiu, Jonu Boduenu de Kurtenė (1845–1829). Susirašinėjo su vokiečių filologu Hugo Vėberiu, kartu su juo sudarė leidinį *Rytų lietuvių tekstai* (*Ostlitauische Texte*, Weimar, 1882), kuriame paskelbė autorizuotą poemos *Anykščių šilelis* tekstą dviem variantais – aukštaičių anykštėnų tarme ir perrašytą bendrine kalba. Tarminis poemos tekstas atskleidžia autentišką šnekamosios lietuvių kalbos poetinį grožį, kurio žavesys priblėsta perrašant ir skaitant jo kūrinis bendrine kalba.

Nuo 1885 m. pradėjęs kilti bažnytinėje hierarchijoje Baranauskas baigė pedagoginį darbą Kunigų seminarijoje. Įsitraukė į savarankiškas matematikos studijas, kurias traktavo kaip dvasines pratybas, „proto ištaisymą“, naudingą kitose sferose: „Skaičių aibės yra laipsniai, pakeliantys protą prie begalybės supratimo“. 1897 m. Varšuvoje savo lėšomis lenkų kalba paskelbė studiją *Apie transcendentalinę progresiją, taip pat apie žmogaus proto skalę ir jėgas*, kurioje matematinis klausimas siejo su teologiniais ir filosofiniais argumentais. Gyvendamas Kaune mėgo elitinę dvasininkų ir pasauliečių draugiją, viešumoje pasižymėjo aristokratinėmis manieromis, diplomatine, politine nuovoka, plačiais kultūriniais akiračiais. Tačiau asmeniniam religiniam Baranausko gyvenimui veikiau būdinga kontempliacija ir askezė. Garsėjo ir kaip įspūdingas pamokslininkas:

*Atsisodavo čia pat prie suolų, nesisėsdamas į katedrą. Į galingus savo plaučius patraukdavo daug daug oro ir taip smarkiai, kad net švilpdavo, ir berdavo nealsuodamas ilgiausius periodus per ištisą minutę ar pusantrus; man rodėsi, bent per penkias. Paskui vėl prisitraukdavo oro ir vėl pildavo ilgiausias tiradas. Kalbėdavo lenkiškai, nėkadus lietuviškai; dar nebuvo tai įjėgę į papratimą. Iškalbus buvo; kalba liejosi audringomis vilnimis kaip upė. (Vaižgantas, *Lietuvių literatūros paskaitos*, 1924)*

1897 m. buvo paskirtas Seinų vyskupu. Ganytojiškoje veikloje siekė lietuvių ir lenkų tautinio (visų pirma kalbinio) lygiateisiškumo. Tvirtai gynė katalikų tikinčiųjų teises, prie-

šinosi imperijos valdžios kontrolei religiniame, bažnytiniame gyvenime, didžiavosi, kad nėra gavęs jokio imperijos valdžios apdovanojimo. Kai Rusijos vyriausybė nusprendė siųsti savo atstovus į kunigų seminarijas, kad šie kontroliuotų, kaip klierikai mokosi rusų kalbos, istorijos ir geografijos, Seinų vyskupas, anot vieno rusų valdininko, atsakęs taip, kaip „niekad su mumis nekalbės popiežius“.

Tikėdamasis greito lietuvių spaudos lotyniškaisiais rašmenimis panaikinimo, 1901 m. ėmėsi versti Bibliją iš lotynų ir lenkų kalbų (Lietuvos katalikai neturėjo į lietuvių kalbą išversto viso Senojo Testamento). Kiek daugiau nei po metų, 1902-ųjų rudenį, darbą nutraukė vyskupo mirtis. Palaidotas Seinų katedroje.

Baranausko kūryba, ypač lietuvių tautinės kultūros traktuotė (tautinio charakterio sąsaja su vieta, lietuvių kalbos reikšmė) padarė didelį poveikį Maironiui. Maironis Baranauskui dedikavo pirmąją rankraštinę poemą *Lietuva*. 1923 m. Kaune, universitete, skaitytoje „Paskaitoje apie vysk. Ant. Baranauską“ apibrėžė pirmtako reikšmę moderniajai lietuvių literatūrai bei kultūrai: „...be jo gal ir mūsų nebūtų buvę“.

Lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje Baranauskas dažnai buvo vertinamas kaip „besiblašantis“ žmogus, didelius gabumus iššvaistęs įvairiose srityse ir nė vieno iš savo darbų galutinai neįgyvendinęs. Iš tiesų Baranauską tinkama būtų vertinti kaip vieną pasuktinių „organiškųjų“, moderniose specializacijose neišsitenkančių visuminių talentų, kokių būta Europos klasikinėje kultūroje – kaip Leonardas da Vinčis, Kristijonas Donelaitis ar Johanas Volfgangas Gėtė.

Siūloma literatūra: Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1994; Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Regina Mikšytė, „Antanas Baranauskas“, in: Antanas Baranauskas, *Rinktinė: Poezija, giesmės, dienoraštis, laišškai*, Vilnius: Baltos lankos, 1994; Egidijus Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2003, p. 51–94.

Antanas Baranauskas

ANYKŠČIŲ ŠILELIS

Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę!
 Kas jūsų grožei senobinei tiki?
 Kur toj puikybė jūsų pasidėjo?
 Kur ramus jūsų užimas nuo vėjo,
 5 Kai balto miško lapeliai šlamėjo
 Ir senos pušys siūravo, braškėjo?
 Kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės,
 Katrų čilbančių teip ramu klausytis?
 Kur jūsų žvėrys, gyvuliai, žvėreliai?
 10 Kur žvėrų olos, laužai ir urveliai?
 Visa prapuola; tik ant lauko pliko
 Kelios pušelės apykraivės liko!..
 Skujom, šakelėm ir šiškom nuklotą
 Kepina saulė nenaudingą plotą,
 15 In kurį žiūrint teip neramu regis:
 Lyg tartum rūmas suiręs, nudegęs,
 Lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė.
 Lyg kokio raisto apsvilus kimsynė!..

Miškan, būdavo, eini – tai net akį veria;
 20 Vat teip linksmina dūšią, ažu širdies tveria,
 Kad net, širdžiai apsalus, ne kartą dūmojai:
 Ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?!
 Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna!
 Kur tik uostai, vis miela: giria nosį trina!

- 5 *balto miško lapeliai šlamėjo* – Baltasai miškas, arba baltmiškis, – miškas, kuriame auga baltažieviai lapuočiai medžiai (beržai, alksniai, uosiai, liepos, drebulės ir kt.)
- 8 *čilbančių* – čiułbančių. Onomatopėjiškos kilmės žodis 10 žvėrų olos, laužai – „Laužas, -o – krūva medžių palūžusių, šakų, žabų, ablagu suversta. Gilumoje miško žvėrys turi savo guolius po laužais“. (A. B.)
- 13 *Skujom, šakelėm ir šiškom nuklotą* – „Skuja, -os – pušų ir eglių adata, teipaja cedrų ir kitų Šiška, šiškos – pušų ir eglių vaisius“ (A. B.); kankorėžis
- 17 *pūstynė* – (sl.) tyrlaukis
- 18 *Lyg kokio raisto apsvilus kimsynė* – „Kimsynė, kimsynės ir kimsynas, kimsyno – vieta pilna kimsų, v. kimšota. Kimsas, -o – cespės gramineus in palude ex aqua prominens, virgultum. *Raistai* po Lietuvos miškus būdavo rekežiais medžiais arba krūmais apžėlę. Miškus apylinkėje iškirtus, balos po raistus išdžiūvo, samanomis apžėlė, rekežiai gi medeliai (berželiai, pušelės ir kt.) pasiliko. Miškui degant ir raistai apsvyla: medeliai ir krūmai nudega, po jiems kimšai (kelmų vieta) pasilieka, ir samanos nusvyla, teip kad tada nemielia, regis, ir pažiūrėti“. (A. B.)
- 19 *tai net akį veria* – „Veriu, vėriau, verti, claudere aperire: *duris verk* – uždaryk, jeigu ataviros, atadaryk, jeigu uždarytos; *poterius verti* – Glaskorallen auffädeln, iš to *virtinė, -ės* – baronkų virtinė, auf eine Schnur aufgezogene Beigelreihe. *Akis pravėrė* – pražiuro. *Teip gražu žiūrėti, net akį veria*, adeo visu pulchrum est ut oculus non possit cohiberi. Akį *veria* 3. p. praes. impersonal wie širdį *sopa*, nugarą *niežti*, etc.“ (A. B.)
- 23 *žalia, liekna, gryna* – „Visi daiktai šilelyje (medžiai, krūmai, žolės, samanos ir kt.) žaliuoja, visi daiktai gryni ir gražūs. Liekni, t. y. aukšti, lygūs, nuolaidūs“. (A. B.)

- 25 Kur tik klausai, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia!
 Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia!
 Minkštučiukai samanų patalai ištiesti
 Galvą in save traukia ir liula užliesti.
 Uogienojai kaip rūtos kelmais kelmais želia,
- 30 Juodas, raudonas uogas išsirpusias kelia.
 Ant žalio, rausvo, balkšvo dugnio taškai grybų
 Terp medžių marguliuoja iš savų sodybų.
 Voverušų leikelės kur ne kur pro plyšį
 Iš po samanų marškos sarmatlyvai kyši.
- 35 Čia paliepių torielkos po mišką išklotos,
 Čia kiauliabudės pūpsa lyg pievos kimšotos,
 Čia po eglėm šeimynom sudygę ruduokės,
 Čia pušyne iš gruodo išauga žaliuokės,
 Čia rausvos, melsvos, pilkos ūmėdės sutūpę, –
- 40 Linksmutės, gražiai auga, niekas joms nerūpi.
 Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako
 Tartum kupkeliai kniūpsti, kaip Mickev'čius sako.
 Čia nemunės iš kelmo, lepšiai terp alksnyno,
 Čia šalpjoni terp stuobrių dygsta iš skiedryno.
- 45 Čia musmirės raupuotos, veršakiai gleivėti,
 Čia grybai ir šungrybiai vardais nežymėti.
 Anei jų žmonės renka, anei žvėrys graužia,
 Jėg bėgdami par mišką galvijai išlaužia,
- 26 *Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia – ramu – aukštaičių tarmėse tebevertojamas žodis gera, malonu, jauku, gražu reikšme. Pvz.: Ramu, kai vaikas rėkia. Nerami vieta – krūmai, balos. Ramus kelias, kad medžių būva. Ramu, Hillari, Jucundi – Wesolo v. Ramey. (Žodininkas, 1848. D. Sutkiewiczze) Griaūsti – jaudinti, nerimti, mausti – „griaudžiuos, -džiaus, griaustis, poeniet me, griaudžia, griaudė, griausti, impers. širdį man griauđžia – animo totus affectus sum“.* (A. B.)
- 31 *dugnio* – Vietoje literatūrinės kalbos žodžio *dugnas* rytų aukštaičių tarmėse vartojamas *-ia* kamienis *dugnys, dugnio, dugnį*. Plg. „Argi galima vienu mėnesiu visas mūsų tarmės iš dugnio iširti“. (A. B.)
- 33 *Voverušų leikelės – leikelė (sl.)* – piltuvėlis. „*Voveruška, voveruškos* – grybo vardas. Šeimynomis dygsta po samanoms gelsvos rausvos voveruškos, reta didesnė aikštėn išeina, visos gi randasi, samanas nuo žemės atkėlus“. (A. B.)
- 35 *Čia paliepių torielkos – torielka (sl.)* – lėkštė.
- 38 *iš gruodo išauga žaliuokės – „žaliuokė* – suvisu tokie grybai, kaip ir ruduokė, ir teipąja šeimynomis dygsta; tiktai ruduokės vasarą, žaliuokės gi rudenį iš gruodo, ir ne rudos, nei rausvos, bet gelsvos ir žalsvos“. (A. B.)
Gruodas – sušalusi žemė (ne šalna, bet gruodas)
- 41–42 *Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako / Tartum kupkeliai kniūpsti, kaip Mickev'čius sako – kupkeliai* – taurelės. Baranausko žodžiais, palyginimas kilęs iš Adomo Mickevičiaus poemos *Ponas Tadas* („kožlak, jak przewrócone kubka dno wypukle“, eilutė 279). „Lietuvnykas Adomas Mickevičius, lenkų giesminykas, gražiai aprašė mūsų miškų grybus giesmėje *Pan Tadeusz*“. (A. B.) Minėtame *Pono Tado* grybų epizode pasinaudota lietuvių liaudies daina apie grybų karą (plg. LTR, Nr. 468 (62), 480 (89), 344 (621, 634), 270 (1247), 688 (21), 329 (219) ir t.t.), jos įvaizdžio „baravyko – grybų pulkaunyko“ citata („Panienki za wysmukłym gonią borowikiem, którego piesń nazywa grzybów pulkownikiem“, eilutės 264–265)
Miekev'čius ir 58 *kropkos* – sutrauktos žodžių *Mickevičius* ir *kurapkos* formos pastoviam skiemenų skaičiui silabinėje eilutėje išlaikyti
- 43 *nemunės iš kelmo* – kelmučiai, kelmūtės (*Armillariella mellea* Karst.)
- 48 *jėg* – nebent

Arba patys savaimi suglebę supūsta, –
 50 Iš jų trąšos želmenim aplinkom išplūsta.
 Ė iš visų viršesnis auga baravykas,
 Valig dainuškos žodžių – „grybų pulkaunykas“:
 Platus, storas, paspūtes, lyg tartum užklotas
 Ant kieto, drūto koto bliūdas palivotas.
 55 Greit auga, ilgai esti giminių visokių:
 Paažuolių, raudonikių ir kitų kitokių.

Žali egliai kaip kvietkai po dirvonus kerį;
 Terpu jų kiškiai guli, kropkos vaikus peri.
 Krūmai, žole barzdoti, kraštais mišką riečia,
 60 Ir linijos parėjos skersai mišką šviečia.
 Alksniai, lepšių sodyba, palaukėm sužėlę,
 Šakom kekes riešučių lazdynai iškėlę
 Atokaitoj brendina. Ė karklai po slėnį
 Terp liulančių paversmių pamėgo pavėnę.
 65 Putinai krauju varva, serbentai po Šlavę
 Ir paliūnėm kur ne kur prieglaudą sau gavę.
 Baltasai miškas kalnais, kaip tik padaboji:
 Čia berželiai kaip meldai Pašlavį apstoję,
 Čia visais lapais dreba epušės nusgandę;
 70 Kožnoj klaiką nekantrios žalktyčios atrandi.
 Čia ažuolai ir uosiai prie eglėm sustojo,
 Lyg tartum čia žalktienė patį apraudojo,

- 50 *Iš jų trąšos želmenim aplinkom išplūsta* – „Grybai supuvę duoda žemei trąšas, kurios eikštėn verčias želmenims (t. y. žolėmis, krūmais, uogienojais, samanomis i. k.)“. (A. B.)
- 53 *paspūtes* – pasipūtęs. Rytų aukštaičių tarmėms būdinga tarp žodžio šaknies ir priešdėlio esanti sutrumpėjusi sangrąžos dalelytė *-s (-si)*. Plg. toliau: *nesmato, nusgandę* (69), *sustarę* (117), *intskandus* (139), *suspynusias* (198), *suspynę* (275), *pasgailęs* (295), *pasleidę* (308), *pasilgę* (311)
- 54 *bliūdas palivotas* – glazūruotas molinis puodas
- 60 *parėjos* – kiaurai, perdėm. Plg. sakinį iš Baranausko rankraščio *Istorija šv. iškalbos*: „Išpasakoma būdavo visai: [...] o kartais parėjos svariai ir grasiai, kartais visur juokai ir štukos, kartais svetimųjų poetų dainos žodžiai, kartais savo paties sudėjimo...“
- 62 *riešučių* – riešutų; *riešutys* rytų aukštaičių tarmėse plačiai vartojama *-i* kamienė forma
- 65 *po Šlavę* – „Šlavė, teip vadinamas yra slaitas“. (A. B.) slavės upelis išteka iš Storių lankų ir įteka į Šventąją ties Jurzdiku. Minimas Anykščių šielio 1817, 1834 metų inventoriuose aprašuose
- 66 *paliūnėm* – „Paliūnės – slėniai sausi, artie liūnų. Liūnai – duobės, vasarą neišdžiūsta, senobinėje upės tėkmėje“. (A. B.)
- 68 *Pašlavys* – „Slėnis ir upelis netoli nuo slavės“. (A. B.)
- 70 *žalktyčios* – Vietoje žaltys, žalčio nemaža rytų aukštaičių dalis vartoja formą *žalktys*. Apie Anykščius, Dusetas dažnos formos žalktyčia „žalčio dukra“, žalktienė „žalčio pati“. Kazimiero Būgos nuomone, šių formų priebalsis *k* yra ne įspraustinis, o senovinis, siekiantis šiame krašte gyvenusių vienos iš baltų genčių – sėlių laikus, plg. pietrytinių latvių *zalktis, smilkis, smilkte*

- Kai pieno putos vietoj kraujo puta plūdo.
Ir su vaikais iš savo motiniško sūdo
- 75 Medžian gailysta virto – pati egle tapo.
Jaunučiukus aptaisė vaikus rūbais lapo.
Ieva, gluosna ir blendis, grūšia, obelėlė;
Savo seserį skundžia liekna sedulėlė.
Vinkšnos, šaltekšniai, liepai ir nesuskaityti
- 80 Kitokių medžių skyriai terp jų išsklaistyti.
Juos tiktai miške augę žmonės tepažįsta.
Daktarai ir žiniuonys, ką po miškus klysta;
Jų lapais, jų žievelem arba šaknia kieta
Nuo ligų ir padarų gydžia visą svieta.
- 85 Ė mum, prastiem žmonelėm, tik žiūrėt patogu,
- 73 *pieno puta, kraujo puta* – pasakos apie Eglę, žalčią karalienę, slaptažodžiai. „Senobės lietuviai, vieros nežinodami, visus medžius sakydavo, kad iš žmonių išaugę arba persimainę. Atamenu gražią pasaką apie mergą, ažu žalkčio ežeran nutekėjusią, kuriai su dviem sūnais ir viena duktere in tėvus pargrįžus pasiūliotų, jos broliai iš dukterės išgavę žodį, kaip jų sesuo žalktį šaukia. Iššaukę žalktį ir su dalgem sukapoje. Jų sesuo dasižinojus ir iš gailystos egle tapus; sūnai vienas ažuolan, kitas uosin, dukte epušėn nuo dievų perversti. Kraševskis šitą pasaką žodis žodin indėjo gražion giesmėn apie Lietuvą *Vytulio rauda*, o Karolina Praniauskaičia žemaitiškai išguldė ir kalendoriun indėjo 1859 m.“ (A. B.)
Baranauskas 1880 10 19 laiške Veberiai įrašė ilgesnį pasakos tekstą. Slaptažodis kaip iššaukti žalktį skambėjo taip:
papūsk, vėjeli, papūsk,
išeik, vyreli, išeik, išeik,
jei gyvas esi, pieno putom, pieno putom,
o jei numiręs, kraujo vilniom, kraujo vilniom
(LM, t. I, p. 456)
- 75 *medžian* – einamasis vidaus vietininkas rytų aukštaičių tarmėse
- 75 *gailysta* – iš skausmo, iš sielvarto. Pirmojoje publikacijoje – *gailėsčiu*. Konstantino Sirvydo žodyne *gaylista / gaile* aiškinamos sąvokos *žal / žalowanie (l.)*, *poenitentia, dolor (lot.)*
- 78 *Savo seserį skundžia liekna sedulėlė* – „Buvę dvi seseri. Atjoję piršliai. Abi graži, abi tekėti akvati. Jaunikis negalėjęs išsirinkti, atsidavęs ant motinos. Motina išsiuntusi uogų rinktų, kad kurioj pirma aukšlelį pririnksiat, toj tekėsiant. Jaunesnėja pririnkus. Vyresnėja pavydėdama ją ažuomus, po velėna pakišus. Toj vietoj sedulė išdygus. Vyresnėja, niekam nesisakydama, ką padarė, ištekėjus. Turėjus sūnų muzikantą. Atsitikę kartą važiuot veselijai keliu pro aną sedulėlę. Muzikantui smičius palūžęs. Nesą ko daryt. Tai ir pasilaužęs aną sedulėlę, susilenkęs smičių. Bet kaip ėmęs skripuot – dyvai! – skripka žmogaus balsu ir reiškiams žodžiais ėmus verkt ir rentaut visą aną istoriją. Tai mat tenai ne sedulėlės būta, bet anos jaunės užmuštosios seserės. Ir teip visa tiesa eikštėn išėjus
Šitą pasaką Aleksandra Chodzko giesmėj lenkiškoj aprašė: „Jedzie, jedzie pan przez litewski łąn“ ... ir t.t. Tiktai daug dalykų sugadinais, tarp kitų ir tai, kad ne sedulė, bet avietė išaugus. Teip daugumas mūsų senas pasakas ir giesmes gadina, kaip sau nori“. (A. B.)
- 77–79 *gluosna, liepai* – skirtingų šaknų ir kamienų žodžiai
- 82 *žiniuonys* – burtininkai, kunigai, pranašavę, sprendę ginčus, gydę
- 84 *Nuo ligų ir padarų* – „*Padarais* vadinamas nuodnykų (piktųjų burtinykų) iškadijimai, padarytos ligos, maleficia“ (A. B.); burtai, kerai
- 84 *gydžia* – kai kurių antrinių veiksmažodžių esamasis laikas rytų aukštaičiams yra *-ia* kamieno (vietoje literatūrinės kalbos *-o*, rečiau *-i, -a* kamienų): *neskaudžia, lydžia, rodžia, mokia...*
- 85 *Ė mum prastiem žmonelėm* – *žmonelės* – varguoliai; archajinis, dar Martyno Mažvydo giesmyne sutinkamas deminutyvas
- 85 *tik žiūrėt patogu* – *patogus* – panašus (Mikalojus Daukša), mandagus (Danielius Kleinas), dailus (Vincas Kudirka); liaudies kalboje, tautosakoje (ypač Rytų Lietuvoje) – rinktinis, geras, gražus, tinkamas, palankus, dailus, malonus

- Kai juos dengia Apveizda žalių lapų stogu;
 Kai kožna burbuolytė išsprogsta, suskyla,
 Kai žiedų varške šakos obelių pražyla,
 Kai pervasar žalioja tamsaus šilo šone.
- 90 Kai rudenio lapeliai geltoni, raudoni
 Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia
 Ir kai pliki stabarai pavasario laukia.
 È pušelės! pušelės tos nesurokuotos!
 Tankios, aukštos ir lieknos, viršūnės kvietkuotos,
- 95 Ir vasarą, ir žiemą kaip rūtos žalioja,
 Liemuo liemenį plaka, kaip mendrės siūruoja.
 Už pusvarsčio nesmato – toksai tankumynas!
 Nors nei laužais, nei šiekštom nežugriuvęs, grynas;
 Nei šakelės nudžiūvę, nežupyne vietos,
- 100 Pušys aukštos ir lygios, tartum nugenėtos.
- È kvėpimas, jau ką gi! Čia sakais pušelių,
 Čia vėjelis dvelkteli su kvapu žiedelių:
 Jauti pievos dobilą, baltą ir raudoną,
 Jauti ramunes, čėbrus – žoleles dirvonų;
- 105 Jauti iš juodo kapčiaus skruzdėlyno kvapą,
 Ir iš medžių, iš skujų, iš šišku, iš lapų
 Vis kitoki kvėpalai: kaip vėjelis dvelksi,
 Kožno karto kitokiu kvapu užsivelgsi.
 Čia samanoms su brukniom šileliu užpluko;
- 110 Čia medžio žiedų kvapas – lyg sodas pratrūko.
 Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris:
 Savo kvapus po laukus kaip berte pabėręs,
 Laukais, pievom atgauna. – Viduj pušynėlių
 Jauti sau gražiai kvapą dirvų ir pievelių.
- 115 Ir teip visa suminša, vėjeliu praskysta,
 Kad nei nosis šių kvapų visų nepažįsta;
 Tik tartum giria, pieva ir laukas sustarę,
 Iš brangiausių kvėpalų mišinį padarę,
- 91 *Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia* – „Marčiupis – ravas ir upelis bėgdavo par vidurį šilelio. Teip vadinamas, kad kitados netoli nuo tos vietos marti, važiuodama šliūban, prieš motiną nusidėjęs ir nepersiprašius, dievaičių buvus pakorota, kad pati su jaunuoju ir svotais akmenim pavirtę. Teberodžia po šiai dienai anykštėnai didelius tuos akmenis šaliakelėj gulint“. (A. B.)
- 96 *Liemuo liemenį plaka, kaip mendrės siūruoja* – „Šitą aprašymą pušelių užgirdau pirmąkart iš savo tėtelio metuose 1858. Šitie žodžiai teip pasirodė gražūs, kad parūpo juos giesmėn indėti. Iš to rūpesčio ir prasikalė diegas *Anykščių šilelio*“. (A. B.)
mendrė – nendrė, lendrė.
- 98, 99 *nežugriuvęs, nežupyne* – nežugriuvęs, nežupyne. Rytų aukštaičių vartojama priešdėlinio veiksmazodžio forma
- 108 *Kožno karto* – retas laiko kilmininkas rytų aukštaičių tarmėse; plg. *kitokart*
- 111 *Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris* – Lauryno Ivinskio *Kalendoriuje*: *Tartum miškas dvesuoja nelyginant žvėris*. Žodžio *dvesuoti* nebėra nei tarminiam, nei literatūriniam 1882 metų tekstuose
- 115 *suminša* – sumišta. Plg. *gensa* – gęsta

Dievui ant garbės rūko teip ramiai, teip meiliai,
 120 Lyg kad skripkuoja, juokias, gieda, verkia gailiai,
 Ė tie balsai visoki teip krūvon susiaudžia,
 Kad jų skyrium nežymu, – ė tik širdį griaudžia.

Ai siaudžia gražiai miškas, netil kvėpia gardžiai,
 Siaudžia, ūžia ir skamba linksmai, dailiai, skardžiai.

125 Vidunaktyj teip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
 Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
 Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
 Kaip žvaigždėlės plevena, gaili rasa krinta.
 Dėl to ir širdyj visos pajautos nutilsta,

130 Ramum tykumu malda dūšia dangun kilsta.
 Ė kai jau diena brėkstant rytai šviesa tvinksta,
 Rasos pilnos žolynų žemyn galvos linksta.
 Tada šilas nubunda, visa yra tylą.
 Prasideda pamažu šventa dienos byla.

135 Kas ten šlama? – Ė vėju papūstas lapelis,
 Ėgi gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis.
 Kas ten treška? – Ė vilkas: dieną mat ažuodžia,
 Iš naktinės medžionės par pakrūmes skuodžia.

Ėgi lapė int olą, žasioką intskandus,
 140 Ėgi barsiukas bėga, išlindęs iš landos;
 Ėgi linksmutė stirna par pušyną striuoksi;
 Ėgi pušin iš pušies voverytė liuoksi;
 Ėgi mat širmuonėlis ir kiaunė juodoja,
 Ir visoki žvėreliai po mišką ulioja.

145 Kas ten taukši? – Ė stuobrį kapoja genelis.
 Kas mekena? – Ėgi mat perkūno oželis.
 Kas ten šnibžda? – Ė šnypščia iš kelmo piktoja,
 Ėgi srove teškena upelė Šventoja.

Kas ten kalbas? – Ė žąsų paupėj gadena;
 150 Ėgi mat lizde starkus pamiškėj klegena;
 Ėgi antys „pry! pry! pry!“ priskridę int liūną;

121 *krūvon susiaudžia* – sangražinė veiksmažodžio *siausti*, *siaudė* forma (susigaūdžia)

123 *ne til* – (lenk.) ne tik

129 *pajautos* – jausmai, pajautimai

130 *ramum tykumu* – ramiu tykumu. Ramumi (senoji u kamienių būdvardžių galūnė); plg. rytų aukštaičių posakį: *saldum medum*

135 *vėju papūstas* – vėjo papūstas; įnagininko linksnis atsiradęs, matyt, remiantis lenkų kalba

148 *upelė Šventoja* – „Upė teka nuo Antaliepčio, pro Dusetas, Užpalius, Anykščius, Kavarską, Vydiškius, Aukmergį ir netoli nuo Luokės kalno Neries upėn (Vilijon) inteka. Anykščių šilelis traukėsi pačia paupe. Pasakoja kai kas, Jagiela lietuvinykus Šventojoje krikštijęs, ir nuo to pašventimo Šventosios vardą gavusi. Kiti sako, kunigas, važiuodamas in ligonį su švenčiausiu sakramentu, prigėręs. Bet regimas daiktas, jog ir pagonijoje Šventąja vadinosi. Kad būtų kiteip vadinta buvusi, tai ir anas vardas būtų užsilaikęs“. (A. B.)

Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų:
 „Ką, ką, ką jums atnešti? Ką jūs kalbat niekus?
 Ką, ką, ką, ką? ar grūdus? ar musias? ar sliekus?“
 155 Ėgi mat gegutėlė dairos ir kėtojas:
 Čia kukuodama verkia, čia juokias kvatojas.
 Skamba tik, skamba miškas: čia volungė Ievą
 Trotina: „leva, leva! neganyk po pievą!“
 Čia paupėj „ri-u! ri-u! ri-u!“ tilvikas sušuko,
 160 Čia vėl balsų visokių – lyg trūkte pratrūko.
 Vis kitoki balseliai, vis kitokios bylos;
 Dagiliai, pečialandos, strazdeliai, čižylos,
 Kėkštai, šarkos ir kitos vis saviškai gieda:
 Toj juokias, toj vaitoja, ė toj niekus klieda.
 165 Ė už visus viršesnis lakštingalės balsas:
 Pilnas, skardus, griaudingas ir, teip sakyt, skalsus:
 Skamba, užia par krūmus ir vis kiteip mainos,
 Ir vis dūšion įsmenga – lyg Lietuvos dainos.
 Tie visoki balseliai teip krūvon suplaukia,
 170 Tartum kožnas lapelis čilba, kliauga, šaukia,
 Ir sutartinę taiso, ir teip gražiai dera:
 Siaudžia tik, tartum siaudžia – rentavimo nėra.
 Anei tų balsų ausis skyrium nepažįsta,
 Lyg kad ant žalios pievos žolynai pražysta,
 175 Ir visoki žiedeliai teip terp savęs pinas, –
 Kad iš tolo tik regis gražus margumynas.

1858 m. Anykščiuose

Ai būdavo, būdavo iš mūsų šilelio
 Didžiausio patogumo, gražaus ramumėlio!
 Ė tas visas ramumas po lietuvių dūšias,
 180 Lyg lygumoj vėjelis po žoleles trašias,
 Plaukydamas lingavo, tamsiom vilniom tvino, –
 Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino.
 Ė tik junta dažniausiai, kad širdis neskaudžia,
 Ė tik pilna pajautų labai ramiai griaudžia:
 185 Ir lyg ramos žemčiūgais gausiai atgaivinta,

152–154 *Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų: / „Ką, ką, ką jums atnešti? Ką jūs kalbat niekus? / Ką, ką, ką, ką?“* – Tarniniame tekste onomatopėja *Kū, kū, kū?* paaiškina semantinę kukučio vardo reikšmę

157–158 *čia volungė Ievą trotina* – „Volungės giesmę piemenys pasmėgdydami tauškia: „leva, leva! Neganyk po pievą! Pasakysiu tįjūnui, Duos tau šimtą bizūnų“. (A. B.)

171–172 *Ir sutartinę taiso, ir teip gražiai dera: / Siaudžia tik, tartum siaudžia – rentavimo nėra – Sutartinėmis „vadinasi giesmės, dainuškos, moterų giedamos trijose ar keturiuose. Pirmojo giesmę veda, kitos seka. Vedėja surentavusi ryliuodama permuša rentavimą antrosios, antroja trečiosios, trečioja gi antrą punktą vedėjos“.* (A. B.) „Rentauti – „recitare textum cantus. Canendo proferne verba que sensum vel narrationem cantus exprimunt“. (A. B.)

185 *žemčiūgais* – (sl.) perlais

Ir lyg rasa par veidą ašarėlės krinta.
 Paskum ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja;
 Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja.
 Lyg tarytum ramumas teip dūšion įslinko,
 190 Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko.
 Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas,
 Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas.
 Dabar visa prapuolę... tik ant lauko pliko
 Kelios kraivos, nuskurdę pušelytės liko...

195 Jei ant šio išsvilusio po kalnus lydimo
 Teip daug širdyj išželia ramaus atminimo:
 Tartum kelmai supuvę atgyja, žaliuoja,
 Suspynusias viršūnes vėjas plevėsuoja;
 Tartum pliki, išdegę dirvonai šiškuoti
 200 Pasipučia samanom, nuo grybų taškuoti;
 Tartum iš terpu puičių tokie kvapai kilo,
 Lyg giria pratrūksta ar pučia iš šilo;
 Tartum visa sušlamo, sučilbo, supyško,
 Lyg dienai brėkstant viduj paniurusio miško;
 205 Jei ant šių plikų plotų, kai mislis ažlyja,
 Paminklais ažvaisytas šilelis atgyja, –
 Tai kokio bebūdavo iš seno šilelio
 Meilingo atminimo, gražaus ramumėlio,
 Kai šie plotai apžėlę, apgriūti, aptemę
 210 Matydavo kelmuotą apylinkėj žemę;
 Kai stuobriai, sieksniais drūti, amžiais įretėję,
 Valig kalbos senelių, parėjos kyšėję,
 Iš kurių žymu buvę, kad girių čia snausta,
 Tankus iš viršaus stogas viršūnėm suausta,
 215 Ir netil pulkais meškos ir šernai perėta,
 Bet tankumos terp raistų ir žėbriai turėta!

È kur dabar šilelis, buvę miškai šventi,
 Kažin kodėl senobėj visiškai išskinti.
 Maž ir vierą įvedęs Jagiela išskynė,
 220 Kad jau nebetarnautų dievaičiams tėvynė.
 Paskum po šias pakalnes ant seno stuobryno
 Buvę pušys suaugę nuo metų šimtyrio:
 Tankios, aukštos, lygutės, geltonos kaip žvakės;

192 iš to giesmės imas – giesmė – XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje tebevertojamas poetinio kūrinio terminas.

Plg. Antano Strazdo *Giesmies swietiszkas ir szwintas* (Vilnius, 1814)

201 *Tartum iš terpu puičių tokie kvapai kilo* – *puirys*, -io – supuvęs rąstas

211 *amžiais įretėję* – sukietėję, sutvirtėję

216 *žėbriai* – (sl.) stumbrai

Viršūnės esą ūžė ir liemenys plakės.

- 225 Dar atmeną seneliai po šituos smėlynus
 Senobių palikimo gražius ažuolynus.
 Liekni augę kaip mendrės, žaliavę kaip rūtos,
 Šaknys, liemenys, šakos ir viršūnės drūtos,
 švęsti Lietuvos medžiai nejautę nuogalio:
 230 Rausvasai žiemos lapas sulaukdavęs žalio.
 Žili buvę kaip seniai, samanom apaugę,
 Stipri buvę ir stambūs kaip vyrai suaugę,
 Ė viežlyvi ir gražūs kaip mūsų jaunimas.
 Paskui ilgai šiurpsojęs stuobriuotas lydimas.

- 235 Nuo Puntuko lig Šlavei ažuolų daugybę
 Laikę žmonės lyg kokią didžią šventenybę.
 Gyvendami vienybėj, dievaičiams intikę,
 Kurie daugal paminklų po miškus palikę.
 Nešęs velnias akmenį, didumo kaip gryčios,
 240 Ir sudaužyt norėjęs Anykščių bažnyčios
 Arba ažuverst upės; bet kaip tik išvydęs
 Ažuolyną pašvęstą ir gaidys pragydęs,
 Tuoj iš nagų paleidęs ir smėlin įmušęs:
 Net žemė sudrebėjus, senos griuvę pušys.
 245 Paskum ant jo lietuviai dovanas kūrenę,
 Kad juos dievai apsaugo ir dengia, ir peni.
 Ir šiuos čėsuos, nors žemė arklais nugaląsta,
 Daug Puntuke ažuolo kelmų tebestovė,
 Ė dar dujen prie keliui dabar tebestovi;
 250 Viršūnės dar žaliuoja, nors jau šakos džiovi.
 Šėnavoja juos žmonės, nei ratais netranko:
 Tūlas, ligos suspaustas, iš įžodžio lanko.

Po lygumas ir slėnius traukęsis liepynas,
 Kai kur gojais apžėlęs, kai kur viškai grynas.

- 255 Boluodavęs pervasar gelsvu žiedų pienu,

226 *Senobių palikimo* – Tarminiame tekste – *paskuilakas senobiu*; bendrinės kalbos tekste – *senobių palikimo*

229 *Švęsti Lietuvos medžiai nejautę nuogalio* – *nuogalio* – nuogumo, plg. *nuogala, nuogulas, nuogalija, nuogalyta* – „neturėjimas rūbo, nuogystė“

235 *Nuo Puntuko lig Šlavei ažuolų daugybę* – „Pantukas vadinasi upelis. Ties tuo upeliu yra akmuo grytelės didumo. Balinskis, knygoje *Starożytna Polska* aprašydamas Anykščius, kalba: ant to akmenio buvęs pagonų kunigas Pantukis už didelį nusidėjimą gyvas sudegintas. Žmonės gi kalba, tą akmenį velnias iš ažu marių atnešęs, norėdamas Anykščių bažnyčios sudaužyti. Bet, baigiant nešti, dar ažu mylios nuo Anykščių, gaidys pragydęs, ir tuoj velnias akmenį iš nagų paleidęs. Ant to akmenio yra keturi gilūs ruožai, musėt, randai aukų kraujui nutekėti: žmonės sako, tai esą velnio nagais įmygta“. (A. B.)

240–241 *sudaužyt norėjęs Anykščių bažnyčios / Arba ažuverst upės* – archajinis siekinio kilmininkas

249 *Ė dar dujen prie keliui dabar tebestovi* – „Jau nebėra ir tų dviejų, sudeginti ir iškirsti atliko 1869 metuose“. (A. B.)

254 *viškai* – sutrauktinė forma iš *visiškai*

Ūždavęs bičių spiečiais, dvelkęs medum vienu;
 Ir visiems žmonėms meilus ir patogus buvęs,
 Ir laimėtinas visas kaip tikras lietuvis.
 Žiedais bites penėjęs, saldų medų daręs.
 260 Ligas visas lietuvių su prakaitu varęs,
 Ronas su brazdais gydęs, vočių traukęs ugnį;
 Iš liemenio dėl staunių ir lentas, ir dugnį,
 Iš karnų davęs vyžas dėl mūsų autuvo,
 Ir nei šakelės esą dykai nepražuvo:
 265 Dirbę karbijas, lankus arba tvėrę tvoras,
 Nuo šaknies lig viršūnei buvęs visas doras.
 Kai kur skroblynai buvę, bet skroblius išnyko,
 Tik skroblinės torielkos dar kur ne kur liko.
 Kai kur buvę visokių gan navatnų medžių:
 270 Ir su žiedais skujuotų, lapuotų bežiedžių;
 Tropnais vardais žiniuonys tuos medžius vadinę,
 Visus auklėję žmonės, ne visus pažinę.

Tai toks miškas traukęsis par Lietuvos žemę;
 Visi plotai žaliavę pavėnę aptemę;
 275 Visos buvę viršūnės vienybėn suspynę,
 Kaip lietuvių širdys int vieną tėvynę.
 È lietuviai su medžiais vis zgadoj gyvenę,
 Jaunystėj pasižinę ir draugėj pasenę.
 Lietuvnykas po urvus sausus laužus kūręs.
 280 Ne lentinės, iš šakų buvę pintos durys.
 Ir nei vieno liemenio lietuviai nekirtę,
 Jėg tik stuobriai papuvę savaimi išvirtę.
 Nes ir miškas lietuvių, kaip tiktai galėjęs,
 Teip visados raminęs, visados mylėjęs:
 285 Žvėrim, paukščiais ir vaisiais dengęs ir penėjęs,
 Ir neprietelių mušti griūdamas padėjęs;
 Sunkioj dienoj duodavęs slaptus nuo baisybių,
 Liūdnojo dienoj paveikslą visokių ramybių,
 Linksmoj dienoj daugumą visokių gražybių,
 290 Kožnam mete dėl kožno – visokių gerybių.

258 *Ir laimėtinas visas kaip tikras lietuvis – laimėtinas – gausus, laimetus, vaisingas. Plg. laimėti – naudotis, pelnytis, gauti: „Niekados tad neišpuola laimėti svetimu turtu“.* (A. B.)

262 *stauria* – (sl.) kubilas, statinė

265 *karbija* – (sl.) pintinė, vytelinė

266 *Nuo šaknies lig viršūnei buvęs visas doras* – doras – tinkamas, sveikas, geras, teisingas

271 *Tropnas* – (lenk.) taiklus, tikslus

272 *Visus auklėję* – auginę.

286 *Ir neprietelių mušti griūdamas padėjęs – neprietelių* – priešų; archajinis siekinio kilmininkas. 1882 m. leidime tarminio teksto p. 18 Baranauskas pažymėjo „gen. plur. (dgsk. klm.)“

287 *slaptas* – slėpynė, slapta vieta.

Sunkios dienos atėję, žmonės badu mirę,
 Samanas duonon kepe, žievės sriubon virę.
 Teip žmoneles, iš bado žievėm papenėtus,
 Kad užtiksiant pavietris! – ir labai pakrėtus.
 295 Miškas žmonių pasgailęs, rasa apsiverkęs,
 Aukštas savo viršūnes debesin įmerkęs
 Ir sušukęs: „Broliukai, ginkitės nuo bado!
 Palaiminta toj ranka, ką kirvį išrado!”
 Su ašarom pirmieji truputį praskynę,
 300 Vaitodami jų vaikai teip gynę tėvynę;
 Dūsaudami anūkai tuos miškus aikvoję,
 Proanūkiai vežimais miestelin vežioję;
 Po keturias dešimtis vežimų pardavę,
 Džiaugdavęsi, ant dienos po muštinį gavę.
 305 Medžiai mat iš daugybės visiškai atpigę.
 Ir teip ilgai aikvoję, – net kolei pristigę;
 Ė tai vis dėl arielkos daugiausia išleidę:
 Visi buvę kaip žydų šeimyna pasleidę.

Tai mat mūsų tėveliai miškų neberadę
 310 Ir terp savęs kaip broliai visi susižadę –
 Ažleist dirvas šileliui. Mat miško pasilgę,
 Dažnai savo blakstienas ašarom suvilgę,
 Žiūrėdami in kelmus. Mat lietuvių dūšios,
 Senais miškais penėtos, viduj miško trašios;
 315 Plikuos plotuos, be miško, lyg tartum apkursta,
 Tartum džiūsta nuo saulės ir palengvėl skursta.
 Nors jau dabar lietuvis plikuos plotuos gimsta,
 Giesmėj mišką užgirdęs, be jo neberimsta.
 Senų miškai mylėta, tūlon giesmėn dėta:
 320 Mūsų tėvelių visos tos giesmės mokėta.
 Tai mat, miško pasilgę, auklėjo šilelį:
 Kasdien apvaikštinėjo kožną pakraštėlį
 Ir, priugdę kaip meldo gražiausio pušyno,
 Jaunas širdis ir dūšias vaikelių ramino.
 325 Ir saugojo kas diena kaip didžiausio labo:
 Ne til medžio, – nelaužė nei mažiausio žabo.

291 *badu mirę* – badmečiai Lietuvoje minimi jau nuo XIII–XIV a., dažniausiai lydėdavo karo, nederliaus, maro metus. XIX amžiuje pasitaikė 1842, 1847–1848, 1867–1868 metais

294 *užtiksiant pavietris ir labai pakrėtus* – *pavietris* – maras. Istoriniai šaltiniai mini Lietuvoje siautusias 1362–1365, 1408, 1419–1420, 1425–1427, 1440, 1451–1452, 1464, 1473 metų ir kitas maro epidemijas. Maras su raupais ir dezinterija 1708–1711 m. sunaikino du trečdalius Žemaitijos gyventojų. XVIII amžiuje maro epidemijos liovėsi

325 *Ir saugojo kas diena kaip didžiausio labo* – *didžiausio labo* – archajinis siekinio kilmininkas. Plg. 240 ir 241 eilutes. *Labas* – nauda

Džiaugės Anykščiai, džiaugės, in šilą žiūrėjo,
Svetimuos miškuos malkų pirkų važinėjo.

Atvažiavo kučmeistras, šilą apžiūrėjo,
330 Ravus ant kelių kasė, liesvinčius padėjo,
Ir paganią ažgynė, ir grybaut ažgynė;
Slapta pardavinėjo ir par naktis skynė;
Vyresnybei melavo; ė žmonėms, kai verkė,
Nasrus kamšė kulokais, kraujo klanan merkė,
335 Ir kas metai Anykščius miško kuoptų varė;
Išpūstėjęs iščinto, zasiokus padarė...

Ir liko šitie kalnai pliki ir kelmuoti
Aplaistyti ašarom, giesme apdainuoti.
Ir giesmė nepabaigta: kai širdis susopo,
340 Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo.
Mat toj pati galybė, ką miškus sugraužė,
Širdį, dūšių apgriuvo... ir giesmę nulaužė.

1859 m. Anykščiuose

327 *Džiaugės Anykščiai, džiaugės, in šilą žiūrėjo* – Šventosios ir nedidelio Šlavės upelio juosiamas Anykščių šilelis 1806 m. matavimų duomenimis apėmė 4 valakų plotą. Minimas 1806, 1817, 1834 m. inventoriuose (ABLK, p. 356). Dėl atimto miško 1853 m. Baranauskas ragino namiškius ir visą apylinkę rašyti skundą Valstybinių turtų rūmams

329 *kučmeistras* – vyresnysis miškų prievaizdas apskrityje, girininkas. „Kučmeistras. Förster. Nuo 1845 metų Anykščių šilelį nuo žmonių atėmė ant skarbo ir potam dalimis kas metai davė karališkiems žmonėms iškirsti. Kučmeistras negalėdavo niekam medžių pardavinėti, bet paslapčiomis pardavinėdavo. Anykščių vaitą Samulį Ignatą, apskundusi vyresnybėms už tatai, kučmeistras Ozerskis (Ozerskij) teip labai priplakė 1846 metuose, kad šis keletą mėnesių sunkiai sirgo“. (A. B.)

330 *liesvinčius* – (lenk.) eigulys

331 *pagania* – ganiava

336 *Išpūstėjęs iščinto, zasiokus padarė – iščinto* (lenk.) – visiškai; *zasiukai* (rus.) – kirtimai (lenk.) eigulys

Antanas Baranauskas

KELIONĖ PETABURKAN

5 G I E S M Ė

- Nu, Lietuva, nu, Dauguva, pasilikit sveikos!
Tegul sveiki šioj šalelėj visi žmonės laikos!
- 175 Tu, Lietuva – tu mieliausia mano motinė!
Tu, Dauguva – tu plačiausia Lietuvos upelė!
Plati, tyki, lyg senobėj skardi šalis mūsų
Po šiuos plotus viešpatavo ant giminės rusų¹.
Šiandiej rusai po maskoliais maskoliškai rėdos,
180 Lietuvos gi tikrus vaikus didžios spaudžia bėdos.
Anei rašto, anei druko² mum turėt neduoda:
Tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda!
Kad tu, gude³, nesulauktum! Ne teip, kaip tu nori,
Bus, kaip Dievas duos, ne tavo priesakiai nedori!
- 185 Silpna, trumpa savo valdžia Dievo prov⁴ą laužai,
Mygi, spaudi mūsų šalį, mūsų žmones gniaužai!
Nori savo valdžios peiliu mum širdis supjaustyt,
Nori savo ledu šaltu krūtines apkaustyt!
Neintveiksi, sūnau šiauros: mūsų širdys tvirtos, –
190 Seniai buvo išmėgintos, seniai keptos, virtos!
Jau kryžiokai kalavijum mum krūtinėn kirto,
Ir nors Prūsus sau atskėlė, Lietuva nevirto!
Mūsų brolius iškapoję ant kruvino kapo
Prūsų žeme pasdalijo ir liuteriais⁵ tapo.
- 195 Neinveiksi, mum ant širdies trupės tavo peiliai,
Sutirps ledai ant krūtinės, tu pats tekis eiliai⁶!
Mūsų širdys atsigavo šventu Dievo krauju,
Mūsų rumbai surietėjo⁷ Dievo macia⁸ nauja.
Viduj vilnių jau pasiekėm mes Bažnyčios dugnį;
200 Dvasia Šventa mum krūtinėj kursto šventą ugnį.
Draugėn šventais pajautimais pinamėms lyg gijom,
Tikim, mylim ir viliamės, del to taū nebijom.
Apkrauk mokestim didžiausiom, dvasia nenupulsmā;

¹ gudų

² spaudos

³ Kreipiamasi į Rusijos imperijos valdžią

⁴ įstatymą, tvarką

⁵ liuteronais

⁶ ateis tavo eilė

⁷ randai suaugo, sukietėjo

⁸ galybė, jėga

Nors Cibirijon⁹ nubruk mum – ir te neprapulsma!
 205 Ir visur nepamesma mes vieros¹⁰ šventos Rymo,
 Ir visur su mum bus Dievas – Tėvas Sutvėrimo.
 Ir be rašto, ir be druko Dievas loską¹¹ duoda,
 Ir nors šiaura mokslais šviečia, Liet' va – tamsi, juoda,
 Pasbaigs giminių adyna¹², sutrupės pasaulė,
 210 Svieta šviesa bus aptemus, ė tamsa – kaip saulė;
 Nupuls kalnai, ė slėneliai išsikels aukštybėn, –
 Visos galybės eis dulkėn, silpnumas – galybėn!
 Drebėk ir tu, sūnau šiauros, krūvon susitraukęs, –
 Pats krisdamas pražuviman, mūsų neintraukęs!
 215 Mes esam Bažnyčios uolj¹³, tu – krušnioj skeveldoj¹⁴, –
 Mes eldijoj Petro plaukiam¹⁵, tu – grekonų geldoj¹⁶.
 Neviliok mum, mes nesėsma iš šio švento laivo!
 Nebaidyk mum, Dievo žodžiais šturmai¹⁷ nusiblaivo!
 Teip važiuodamas dūmojau¹⁸, insisėdęs ratuos;
 220 Plentas trenkia, ratai terška ir kalmogai¹⁹ kratos.
 Ne teip skamba akmenėliai, padkavom²⁰ daužyti,
 Kaip vaitoja mūsų broliai, šiauron nuvaryti;
 Ne teip staugia platus plentas, gniaužtas diližonais²¹,
 Kaip vaitoja mūsų žemė po svetimais ponais;
 225 Ne teip puola drėgnas rūkas, kai dienele švinta,
 Kaip gausingai mūsų brolių ašarėlės krinta.
 Mielas Dieve, tarnam Tavo duok šventą kantrybę,
 Ė po kančiai ant šio svieta duok dangaus linksmybę.

⁹ į Sibirą

¹⁰ tikėjimo

¹¹ malonę

¹² žmonijos laikas

¹³ T. y. Romos Katalikų Bažnyčioje. Biblinė metafora, susijusi su Kristaus žodžiais, pasakytais apaštalui Petriui, kurį katalikai laiko pirmuoju popiežiumi: „Tu esi Petras – Uola; ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią, ir pragaro vartai jos nenugalės.“ (Mt 16, 18).

¹⁴ trapioje skeveldroje, nuoskiloje

¹⁵ Šv. Petro valtyje, t. y. Katalikų Bažnyčioje

¹⁶ Kalbama apie Stačiatikybę

¹⁷ audros

¹⁸ maščiau, galvojau

¹⁹ senovinis vežimas

²⁰ pasagom

²¹ Diližanai – dideli drobe dengti vežimai keleiviams

DAINU DAINELĖ

- Dainu¹ dainelę, savo giesmelę,
 Apie klapatus², vargelius
 Lietuvos krašto, ne teip iš rašto,
 Dainu senųjų žodelius.
- 5 Kalnai ant kalnų, è ant tų kalnų
 Kalnai ir maži kalneliai.
 Tenai Lietuva par amžius buvo,
 Kaip sako mūsų seneliai.
 Ten miškai snaudė, ten meškas gaudė
- 10 Kasdien lietuviai iš seno.
 Ūžė, braškėjo medžiai nuo vėjo
 Ten, kur lietuviai gyveno.
 Ant smėliakalnių, ant piliakalnių
 Ažuolai švęsti kerėjo,
- 15 Ir tie dievaičiai, kokiuos žemaičiai,
 Kokiuos lietuviai turėjo.
 Tol už Dauguvos kraštas Lietuvos
 Smolensko žemę apriečia,
 Už Dunojėlio, kur be šašėlio
- 20 Saulelė žmogų apšviečia.
 Kijovos³ rusai, latviai ir prūsai,
 Gudai ir pikti tatoriai,
 Lietuvą pažinę, vainiką pynę,
 Lietuvą dabinę padoriai.
- 25 Ir labai buvo plati Lietuva,
 Daug ana žemių ingijo.
 Žmonės laisvingi buvo turtingi,
 Niekur nebuvo vergija⁴.
 Vieni didžiūnai buvo galiūnai,
- 30 Ant vyresnybės išrinkti,
 È kiti saldžios klausė jų valdžios,
 Visi mažiukais vadinti.
 Amžiai sukako, kaip seni sako,
 Ir kiteip virto Lietuva:
- 35 Augo didžiūnai, augo galiūnai,
 Žmonės vergijon pakliuvo.
 Svietas⁵ suspaustas, prakaitu plaustas,
 Prapult ant amžių ketino.

¹ dainuoju² rūpesčius³ Kijevo⁴ baudžiava⁵ žmonės, liaudis

- Gavo kantrybę, meilę, stiprybę,
 40 Kaip vierą⁶ šventą pažino.
 Ažuolai griuvo, dievaičiai žuvo,
 Krito ne viena žinyčia⁷,
 Po jais užstojo mokslo duotoja
 Lietuvoj Rymo⁸ bažnyčia.
- 45 Upė Šventoja griekus⁹ mazgojo,
 Po krikštui žmonės nekalti;
 Skyrė bažnyčioj vyrus trinyčiai¹⁰,
 Moteris – nuometai balti.
 Nors ponai spaudė, Bažnyčia glaudė
- 50 Lietuvos prastus žmones¹¹
 Po savo sparnu, kaip tikrus tarnus,
 Kaip tikras savo aveles.
 Amžiai sukako, kaip seni sako,
 Lietuvoj viso atsejo:
- 55 Jos nudraskyta ponystė¹² krito
 Ir kraujo daugal pralėjo.
 Miškai išgriuvo, medžiai supuvo,
 Ir nuogi laukai atliko;
 Želimas pievų ir brąsva¹³ javų
- 60 Kasmet nualo, išnyko.
 Žmonės prispausti pradėjo jausti
 Dažnai ir badą, ir marą,
 Dievas gelbėjo ir pažadėjo,
 Kad nebus ponų ir dvarų.
- 65 Štai diena aušta, naktis išlaužta
 Nyksta terp prastų žmonių.
 Bet koks mum žodis tiesą parodys,
 Koks keliavedys ves kelią?
 Ant laiksvės¹⁴ leisti linksmi ir skaisti,
- 70 Ko klausys Lietuvos žmonės?
 Kas mete laimės išmokys baimės
 Ir šventos Dievo malonės?
 Nesibijokim, nebėdavokim¹⁵ –

⁶ tikėjimą (t. y. krikščionybę)

⁷ senosios tikybos šventovė

⁸ Romos

⁹ nuodėmės

¹⁰ baltos drobės drabužiai

¹¹ varguolius, valstiečius baudžiauninkus

¹² valstybė (t. y. Lietuvos–Lenkijos Respublika)

¹³ derlius

¹⁴ Į laisvę

¹⁵ nesiskųskim

Dievas, ko reikia mum, žino:
 75 Kad bus mum sunku, duot savo ranką
 Mum kožnam karte¹⁶ ketino.
 Kalnai ant kalnų, é ant tų kalnų
 Kalnai ir maži kalneliai:
 Ten tėvai mūsų, ten broliai mūsų,
 80 Ten gyven mūsų seneliai.
 Anykščių miestas, kalnais apriestas,
 Pakraščiais Šventos upelės,
 Lanko bažnyčią visų ūlyčių¹⁷
 Kasnedél¹⁸ visi žmonelės.
 85 Giesmėm ir maldom, net klausant saldu,
 Bažnyčios mūrus siaudina¹⁹,
 Giesmėm malonės ir dėkavonės²⁰
 Dievišką širdį griaudina.
 Ūžia šileliai, kriokia upeliai
 90 Ir kalnai staugia terp vėjų;
 Pievos žaliuoja, girios linguoja –
 Auklėja kelio vedėjų.

¹⁶ kiekvieną kartą

¹⁷ gatvių

¹⁸ kas sekmadienį

¹⁹ skambina

²⁰ dėkojimo

Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė Žemaitė

Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė Žemaitė (1845–1921) – prozininkė, dramaturgė, publicistė, visuomenės veikėja.

Gimė 1845 m. smulkiųjų bajorų šeimoje Bukantiškės palivarke¹ (dabar Plungės raj.). Tėvai Antanas ir Julijona Beniuševičiai savo žemės neturėjo, dirbo grafų Plioterių palivarke: tėvas – dvaro prievaizdu, prižiūrėjusiu ūkyje dirbančius baudžiauninkus, motina – šeimininke. Be Julijos, būsimosios rašytojos, šeimoje augo dar trys dukterys.

Kaip matyti iš Žemaitės *Autobiografijos*, nors tėvai buvo neturtingi bajorai, savo vaikus auklėjo, laikydami luominių papročius: tėvas mokė skaityti ir rašyti lenkiškai, draudė kalbėti lietuviškai, bendrauti su baudžiauninkų vaikais. Įgimtas būsimos rašytojos talentas vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje reiškėsi dideliu mergaitės gyvumu, imlumu aplinkai, susidomėjimu kitais, teisingumo pojūčiu, empatijos sugebėjimais (t. y. mokėjimu įsijausti į kito emocijas, įsigyventi į kito situaciją, jausmais ją perprasti). Taip pat – savarankišku, neklusniu mąstymu, pavyzdžiui, abejojo religijos dalykais, kuriais tėvų reikalauta be-

sąlygiškai tikėti.

Buvo imli mokslui, greitai išmokusi skaityti ir rašyti lenkiškai, skaityti lietuviškai ir šiek tiek rusiškai, tik knygų pas tėvus trūkdavę. Vienuolikametę tėvai išleido mokyti į Šėmų dvarą (dabar Telšių raj.) pas dėdienę, kurios vyriausioji duktė, baigusi Vilniuje mergaičių pensoną (privačią vidurinę mokyklą), dirbo namų mokytoja. Dar mokėsi prancūzų kalbos, aritmetikos, geografijos. Kiek pasimokiusi, liko gyventi pas dėdienę, „padėdama ką nors prie namų ūkės“. Iš giminaičių ir Bukantiškės kaimynystės dvarų bibliotekų gaudavo knygų. Tuo metu susiformavo Žemaitės polinkis ir poreikis skaityti; knygų, spaudos trūkumą ypač jautė vėliau, šeimyniniame valstietiškame gyvenime. *Autobiografijoje* mini daugiausia skaičius Juozapo Ignoto Kraševskio² kūrybą. O šitaip prisimena Adomo Mickevičiaus *Vėlinių* III dalį, skaitytą įelektrintoje 1863 m. sukilimo išvakarių atmosferoje:

¹ Palivarkas – atskira dvaro dalis su ūkio trobesiais, dažniausiai arčiau kaimų, kad valstiečiai galėtų lengviau pasiekti dirbamus dvaro laukus. Palivarkuose gyvendavo dvaro ūkį prižiūrintys asmenys.

² Juozapas Ignotas Kraševskis (1812–1887) – poetas, prozininkas, istorikas, publicistas, produktyviausias lenkų rašytojas. Studijavo Vilniaus universitete, 1841–1851 m. buvo svarbaus Vilniaus kultūrinio žurnalo *Athenaeum* redaktorius. Parašė keturtomę Vilniaus miesto istoriją, istorinę-etnografinę Lietuvos kultūros studiją. Buvo ypač populiarus herojinio-mitologinio Lietuvos epo *Anafielas* autorius. Vienas skaitomiausių jo istorinių romanų XIX a. Lietuvoje – *Kunigas* (1882) apie Pilėnų gynimą.

Kitą sykį mačiau, turėjo [tą dramą] iš kažki kur tokios patriotkos. Alpėjo, alpėjo skaitydamos, šmotais [gabalais] rašės į rankraščius; tai buvo prieš lenkmetį, [18]63 [metus], aš dar paršelis [t. y. nesuaugusi] tebebuvo, man nė čiupinėti nedavė, pagavusi skaičiau mėnesienoj [...].

Minimas laikas prieš sukilimą – 1861 m. Lietuvoje ir Lenkijoje prasidėjo bajorų patriotinės demonstracijos su religinių, tautinių giesmių giedojimu, į madą atėjo broliavimas su valstiečiais, pasigirdo Lietuvos ir Lenkijos Respublikos atkūrimo šūkiai. Žemaitė *Autobiografijoje* žvelgia santūriai į „neramiais palikusius ponus“. Vis dėlto prisimena, kad to meto įvykiai patvirtino jos spontanišką, dar vaikystėje išryškėjusį demokratizmą, polinkį nepaisyti luominių ribų, kylantį iš empatijos, teisingumo jausmo. Dabar bajoraitėms buvo galima valstietes merginas atsivesti net į saloną ir prie fortepijono mokyti jų dainų.

Žemaitės kartos bajorams didžiulį poveikį turėjo išgyventas 1863 m. sukilimas. Dėdienės šeima aktyviai rėmė sukilėlius, į nuošalų Šėmų dvarą nuolat užsukdavo kovotojai. Šį laiką Žemaitė atsimena kaip prasmingos tautinės veiklos, gyvenimo su uždegančia idėja metą. Prisimena save, aštuoniolikametę, buvusią svaiginančiame reikšmingų krašto įvykių sūkurėje. Jai yra tekę ir maistą naktį į sukilėlių „abazą“ – stovyklą – vežti, ir galybę marškinių sukilėliams prisūti, ir sužeistuosius slaugyti. Gali būti, kad tuo metu, kaip mini viename vėlesnių laiškų, ėmė svajoti tapti rašytoja, rašė „lenkiškai kažki kokias eilikes ir „Swoje pamiętniki““ („Mano užrašus“ ar „atsiminimus“). Sukilimo patirtis subrandino ir kitos, keleriais metais vyresnės rašytojos, kilusios iš istorinės Lietuvos, populiarios lenkų pozityvizmo prozininkės Elizos Ožeškovos talentą (1841–1910).

Žemaitės *Autobiografijoje* sukilimo įvykiams skirta nemaža dalis, joje atsiskleidžia rašytojos talentas matyti daugiasluksnę tikrovę, – ir pakiliąsias, ir komiškasias, ir juodąsias karo tikrovės puses. Tikrovės daugiasluksniškumas – realizmo literatūros principas. Jam įgyvendinti reikalingas rašytojo sąmoningumas, atvirumas pasaulio įvairovei, kritiškumas. Žemaitė aprašo ne tik bajorus apėmusias patriotines nuotaikas, žmonių solidarumą, altruizmą, luomų brolybės entuziazmą. Iš atminties neišdilo ir tokie įvykiai, kaip naktį į dvarą prisibeldęs sužeistas sukilėlis, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, girtas sukėlė susišaudymą savo būryje ir pabėgo nuo sukilėlių karo lauko teismo. Taip pat „konspiracijos“ saldybė, slapstymasis nuo dvaro šeimynos (tarnų), nors šie viską mato ir kuo puikiausiai supranta. Arba atvirai perpasakota iš motinos giminaičio sukilėlio išgirsta istorija apie kaimo žmonių, valstiečių, labai žiaurų, kerštingą elgesį su žuvusiais ir sužeistais bajorais po vieno susidūrimo su rusų kareivių būriu Žemaitijoje – esą dėl to, kad bajorai sukilimu norj „pančizną“, baudžiąvą, gražinti. Valstiečiai sužeistuosius pribagė, mirusiųjų kūnus išniekino, apiplėšė, išsidalijo žuvusiųjų drabužius, žiedus, laikrodžius, pinigus, ginklus, net nuorūkas. Žemaitės kūrybos tyrėja Viktorija Daujotytė pažymi: „Nepraeis nė šimtas metų – kai kurios detalės pasikartos. *Savųjų kritika* – sunkiausia rašytojo, apskritai kultūros žmogaus pareiga. Žemaitė ją vykdė atkakliai ir nuosekliai.“

Po sukilimo nuskurdus Šėmų dvarui, Julija Beniuševičiūtė gavo tarnybą Gorskių dvare Džiuginėnuose, netoli Telšių. Čia ji tapo dvaro šeimnininko sesers kompanione – padėjėja, palydove. Susipažino su dvaro medžioklės prievaizdu, „laučiuoju“ Laurynu Žymantu. Baudžiauninkas, vaikystėje nuo tėvų atimtas į dvarą, patyręs daug neteisybės ir kančios,

savo gyvenimo nutikimus mokėdavęs vaizdžiai papasakoti su ašaromis ir jas išspausdavęs klausytojams. Apsisprendimą prieš tėvų valią ištekėti už žemesnio luomo vyro rašytoja vėliau aiškino idealistiniais, greičiausiai Romantizmo lektūros ir sukilimo įvykių sukurstytais luomų solidarumo jausmais, altruizmu, įgimta atjauta:

Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kaip galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis dejavo, kad mano tėvai bajorai neleis manęs už muziko [valstiečio baudžiauninko].

Prižadėjau nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir sutinku už jo tekėti vien dėl to, kad mužikas ir likimo skriaudžiamas.

Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.

XVIII a. pab.– XIX a. revoliucinė žmonių lygybės idėja romantinėje literatūroje buvo reikiama meilės, turinčios peržengti luomų ribas, tema (prisiminkime Mickevičiaus Vėlinių IV dalį). Žemaitės biografija atskleidžia, kaip ši epochos idėja veikė žmonių gyvenimus ir sprendimus. Julija Beniuševičiūtė ištekėjo 1865 m., praėjus keleriems metams po baudžios panaikinimo, tačiau luominiai barjerai, susiklostę per šimtmečius žmonių gyvensenoje ir mąstysenoje, negalėjo greitai išnykti. Tokiam sprendimui reikėjo „pasišventimo“ ir nemažo ryžto.

Tiesa, Žemaitės sprendimas nebuvo vien literatūriškas, išskaitytas iš knygų. Būta ir jausmo, aistros, kuriuos įžiebė – kaip Otelas Desdemonai, anot Mildos Danytės – būsimasis vyras pasakojimais iš savo gyvenimo. Be to, *Autobiografijoje* užsimezga netiesioginė paralelė tarp dukters ir jos tėvo vedybinių pasirinkimų, liudijančių paveldėtą stiprų, netgi maištingą charakterį, poreikį savarankiškai ir laisvai apsispręsti. Tėvas kadaise taip pat prieš giminių valią, su dideliu užsispyrimu ir nepaisydamas jokių grasinimų vedė pasirinktą moterį.

Po vestuvių Žymantas nusprendė atsisakyti tarnybos dvaruose ir pradėti savarankiškai ūkininkauti. Prie žemdirbiško gyvenimo būdo nepratusiems dvariškiams (t. y. dvaro gyventojams ir tarnautojams) ūkininkauti sekėsi nelengvai. Neturėdami savo žemės kilnojosi iš vienos vietos į kitą, nuomodami ūkius. Ir šeima buvo gausi – Žymantai susilaukė septynių vaikų. Valstietiškas gyvenimo būdas būsimajai rašytojai buvo nelengvas ne tik buitimi, bet ir platesnių akiračių stoka:

Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni pletkai [paskalos], bobų plepalai, smulkmenos, barniai ar juokai... Čia pat kasdieniniai, naminiai ar kaimyniški prietykiai [atsitikimai] artimi mus tepasiekia. Nei laikraščių, nei tolimesnių visuomenės žinių. Pagaliau nė knygos nė kokios, be maldaknygės, paskaityti. Nuobodu, pakyrų po tas paprastas smulkmenos, po darbus, po vaikus lygu po pakulas painiotis.

Apie 1884 m. su šeima apsigyveno Ušnėnuose (dabar Kelmės raj.). Kaimynų Višinskių sūnus Povilas buvo Šiaulių gimnazijos moksleivis, vėliau – Peterburgo universiteto studentas, aktyvus lietuvių tautinio atgimimo dalyvis. Pradėjusi iš jo skolintis knygas, gavo paskaityti ir nelegalios lietuviškos spaudos. Lietuviškuose laikraščiuose skelbiama grožinė proza paskatino rašytoją išbandyti ir savo plunksną, įgyvendinti dar jaunystėje kilusią svajonę tap-

ti rašytoja. Daug reiškė ir Povilo Višinskio skatinimas:

Sykį su Povilu skaitėme „Varpą“. Jame radau apysakaite, užvardintą „Vaišnorienė“, rašiusi [Gabrielė Petkevičaitė] Bitė. Apysakėlė man labai patiko. [...]

– Didelė čia kupeta, – sakau. – Juk ir aš mokėčiau taip parašyti!

– No, pamėgink, – šokosi Povilas, – parašyk! Bitė gerai nemoka lietuviškai, o parašė. Kodėl negali tamsta parašyti? Pamėgink. – [...] prisikabinęs prie manęs nebeatleido, kol tik nepamėginau.

Žemaitė debiutavo 1894 m. apsakymu „Rudens vakaras“. Jis buvo išspausdintas *Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje 1895 metams*. Pradėjo bendradarbiauti lietuviškoje spaudoje, susipažino su jaunosios kartos studentais „litvomanais“, kitomis rašytojomis bajorėmis – Bite, Šatrijos Ragana. Žemaitėi atsivėrė platesni kultūriniai, visuomeniniai akiračiai, kurių taip ilgėjosi. Lietuvių tautinis atgimimas – kaip kadaise sukilimo įvykiai – įtraukė veiklią, buityje neišeikvotą „dioniziškos ugnies“, anot Donato Saukos, kupiną moterį į prasmingą visuomeninį gyvenimą. Entuziazmu, veiklumu penkiasdešimtmetė Žemaitė nenusileido savo „globėjams“ studentams, pasinėrė į jų siunčiamą skaityti literatūrą, permąstydamą, kritiškai svarstydamą, kartu – aiškiai suvokdama savo talento prigimtį. Intensyviai rašė, nors iš pradžių, neturint „liuso pakajaus“ (laisvo savo kambario), teko rašyti ir naktimis, ir toje pačioje troboje su dirbančia šeima. Per paskutinį XIX a. penkmetį parašė svarbiausią savo kūrybos dalį – apsakymų ciklą *Laimė nutekėjimo* („Marti“, „Petras Kurlmelis“, „Topylis“, „Sučiuptas velnias“, „Neturėjo geros motynos“, „Sutkai“). Šie ir kiti apsakymai buvo išleisti trimis Žemaitės „Paveikslų“ knygomis 1899–1901 m. Sukūrė dramų – daugiausia komedijų, iš jų žymiausia – *Trys mylimos*. Slapyvardžiu „Dvi Moteri“ rašė dramas kartu su G. Petkevičaitė-Bite (pvz., *Litvomanai*, 1905).

Po vyro mirties 1900 m. Žemaitė aktyviai įsitraukė į besikuriančios lietuvių visuomenės gyvenimą. 1907 m. dalyvavo pirmajame Lietuvos moterų suvažiavime Kaune. Tais pat metais atvažiavo į pirmąją lietuvių dailės parodą, parašė apie ją laikraščiu *Vilniaus žinios*. Įžvalgiai aptarė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio tapybos vaizdinių sąsajas su lietuvių mitologine vaizduote. 1914–1915 m. Rusijoje ir JAV rinko aukas nukentėjusiems nuo I pasaulinio karo šelpti. Ir moterų suvažiavime, ir lietuvių viešuosiuose renginiuose Vilniuje, ir JAV miestuose susirinkus lietuvių išėivių publikai, Žemaitė veikė ir garsėjo kaip puikios iškalbos įtaigi oratorė.

Gyvenimo pabaigoje ėmė rašyti *Autobiografiją*, ji liko nebaigta. Mirė 1921 m. Marijampolėje, ten ir palaidota.

Žemaitė – lietuvių kultūros figūra

Anot Viktorijos Daujotytės, „Žemaitė – viena pačių ryškiausių lietuvių kultūros figūrų, vis labiau ženklas, simbolis. XIX ir XX amžių sankryžoje pagal prigimties unikalumą, proto imlumą, pagal dvasinių aspiracijų stiprumą ir gyvybingumą ji stovi greta genialaus kalbininko Kazimiero Būgos ir genialaus dailininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio“.

Žemaitės kūrybos kelias atveria gaivalingą talento jėgą, gebėjusią prasiveržti pro gyvenimo aplinkybes, nesuteikusias jai išsilavinimo, skatinančios ir ugdančios literatūrinės terpės. Tačiau mezalianso (socialiniu požiūriu nelygios santuokos) keliu įėjusi į valstietiškąją lietuvių kultūrą, Žemaitė įgijo unikalią galimybę pažvelgti į ją ir iš šalies, ir iš vidaus. Imlia

sąmone iš arti pažino lietuvių valstiečių gyvenseną, savivoką, pasaulėjautą. Kartu, kaip matyti iš amžininkų atsiminimų, buvo toje aplinkoje kitoniška, su ja nesutapo. Skyrėsi ir apranga (buvo daugiau į bajorę panaši), ir energija (raita iš lauko arklius parjodavo), ir gyvumu (nors ištekėjusi, labai mėgo linksintis, nepraleisdavo kaimo vakaronių, buvo gera šokėja). Taip pat – anksčiau minėta valstietėms moterims nebūdinga skaitymo aistra. Tad Žemaitė savo proza pasirodo tarsi antropologė (kultūros tyrėja) – stebinti lietuvių valstiečių kultūrinę bendrį, vienu metu būdama ir jos viduje, ir išorėje.

Kad tai galėtų padaryti, daug reikė įgimtas kalbos jausmas, neatsiejamas nuo pastabumo, gebėjimo giliau suvokti pasaulį. Intuityviai jautė kalbos stilių – darną, kalbos sukibimą su tikrove, leidžiančią pasakyti, kas yra. Netaisyklingą, sujauktą kalbėjimą, žemaičių bajorų vartojamą lenkų–lietuvių kalbų žargoną apsakyme „Atžala“ nusakė kaip kalbą „sulaužytais kaulais“. Taigi kalbą jautė kaip antrąjį kūną – sveiką ar žalojamą.

Žemaitės apsakymų pagrindinė tema – kaimo žmonių šeimos gyvenimas, jos dėmesio centre atsiduria moteris. Vaizduodama lietuvių valstiečius Žemaitė literatūroje atvėrė naują, nepažįstamą pasaulį. Iki pat XIX a. II pusės realizmo prozos žemesniųjų socialinių sluoksnių žmonių – ypač moterų – gyvenimas Vakarų literatūroje į teksto „sceną“ galėjo būti iškeltas nebent komedijoje ar satyroje. Tai nebuvo rimto meninio žvilgsnio objektas, dažnai apskritai likdavo „už kadro“. Žemaitės prozoje pasirodo nauji literatūros herojai, jie traktuojami su visu egzistenciniu rimtumu kaip visaverčiai žmonės. Apsakymuose atsiskleidžia bendražmogiškų situacijų spektras – laimės siekimo, pasirinkimo, apsisprendimo, susitaikymo, pasipriešinimo, kaltės, klaidos ir pan.

Žemaitė savo prozoje įsismelkia į pačią valstietiškosios pasaulėjautos šerdį. Ji ne aprašinėja „svetimu žvilgsniu“ kaimo tipus iš išorės, bet raiškiai „iš vidaus“ perteikia jų santykius, patirtį, savitą pasaulio supratimo būdą (ypač – kosminę pasaulėjautą, pasaulio sąryšingumo pojūtį). Kaip teigia anglų literatūros tyrėja Milda Danytė, Europos grožinėje ir dokumentinėje (atsiminimų, autobiografijų ir pan.) literatūroje mažai tėra žinių ir pasakojimų apie Europos kaimo moteris. „Beraštės ar tiesiog neturinčios nei laiko, nei skatinamos parašyti apie savo gyvenimą kaimo moteris istorijos knygoje liko be balso. Kaimo tema buvo populiari XIX a. literatūroje, bet beveik visi rašė apie kaimą buvo kilę iš vidurinėsios klasės, taigi valstiečių gyvenimą stebėjo tik iš šalies. Žemaitės, kaip tikros valstiečių gyvenimo dalyvės, raštus jau vien dėl šios priežasties reikėtų išversti į kitas kalbas.“

Iš tiesų, kaimo moteris (nemaža dalimi ir vyrai) XIX a. ne rašė apie savo gyvenimą, o pasakojosi. Gyvenimo pasakojimas – pirminė patirties perteikimo forma, svarbi žemdirbiškoje kultūroje. Ji tapo Žemaitės literatūrinės kūrybos medžiaga ir būdu: dažnas jos apsakymas turi paantraštę „tikras atsitikimas“, – papasakota istorija. Žemaitės proza lietuvių kultūrai išsaugojo ir istorijoje „be balso“ likusių žmonių patirtį, ir unikalį žodinio pasakojimo tradiciją. Žemaitės herojai savičiausiai charakterizuojami savo kalba; kas jie tokie, labiausiai atsiskleidžia dialoguose.

Žemaitės įsitraukimas į literatūrinį gyvenimą tapo moters išėjimo iš privačios namų erdvės į viešumą simboliu. XIX a. modernėjant visuomenei, keitėsi ir moters padėtis. Moteris vis labiau suvokė lyčių lygybę grindžiamos individualios laisvės ir kartu – didesnės atsakomybės už bendruomenės gerovę poreikį. Šiuos poreikius Europos ir Amerikos šalyse išreiškė feminizmo judėjimas. Žemaitė pati išbandė ir liudijo moters galimybes dalyvauti Lietuvos viešajame gyvenime: pirmajame Lietuvos moterų suvažiavime, visuomeninėje

akcijoje renkant aukas nukentėjusiems nuo karo. Prisiminkime jos viešą kalbėjimą, publicistiką. Gebėjo prisiišti atsakomybę už viešuosius reikalus. Pavyzdžiui, apsigyvenusi Vilniuje, 1913 m. tapo nominalia laikraščio *Lietuvos žinios* redaktore, nepaisė rizikos. Po poros metų dėl politiškai nepriimtinių laikraščio publikacijų kaip redaktorė buvo suimta, dvi savaites išbuvo Lukiškių kalėjime.

Ne mažiau svarbu, kad savo kūrinuose rašytoja atskleidė moters padėtį šeimoje, pagrįstoje tėvo, vyro viršenybe; tai buvo aktualu XIX a. besiformavusiai feminizmo ideologijai. Atskleidė – ir vaizduodama, ir nutylėdama, leisdama tik numanyti – tamsiąsias šeimos gyvenimo puses, pvz., smurtą prieš moteris šeimoje (plg. „Neturėjo geros motynos“). Žemaitės apsakymuose dažniausiai vaizduojamos poros, kurių santykiai nedarnūs, dar pabloginami skurdo, tamsumo ar moralinio nejautrumo, labiausiai pažeidžiantys silpnesniųjų – moterų ir vaikų – gyvenimus. Apsakymą „Sutkai“ parašė, norėdama sukurti atsvarą tokiam šeimos paveikslui, teigdama visaverčių žmogiškųjų ryšių galimybę, nepriklausomą nuo turto, socialinės padėties. Savo kūryboje Žemaitė išskleidžia realizmo stiliaus išryškintą demokratizmą kaip atvirumą kitam, kitoniškam, kitos tautos, socialinės aplinkos žmogui, veikia kaip visuomenės kritikė.

Labiausiai moters išėjimą į viešumą Žemaitė liudija savo rašymu. Nuo XVIII a. Vakarų literatūroje ėmė gausėti moterų rašytojų. Lietuvoje plunksnos ėmėsi pirmiausiai XIX a. aristokratės – grafienės Ona Radvilaitė-Mostovska (apie 1762–prieš 1833), Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė (1790–1878) – istorinės ir gotikinės prozos, memuarų autorės; pirmoji XIX a. Lietuvos moteris poetė – grafitė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (1815–1869), parašiusi ir populiarius memuarus. Vėliau į literatūrą įsitraukė lietuviškai rašančių moterų bajorių plejada (nuo poetės Karolinos Praniauskaitės iki lietuvių psichologinės prozos pradininkės Šatrijos Raganos). Žemaitės kūryba žymi lietuviškos grožinės prozos pradžią.

Nuo 1966 m. Lietuvoje yra teikiama Žemaitės vardo premija už grožinę prozą ar publicistiką kaimo tema. Jos laureatais yra tapę nemaža žymių lietuvių rašytojų; Nepriklausomybės metais – Vanda Juknaitė, Icchokas Meras, Marcelijus Martinaitis ir kt.

Siūloma literatūra: Žemaitė, *Raštai*, parengė Aleksandras Šešelgis, Vilnius: Žara, 1995–2004, 1–4 t.; Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius, 1988, p. 190–194; Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia*, Vilnius: Vaga, 1992; Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001.

Žemaitė

AUTOBIOGRAFIJA

Mano tėvas, Antanas Beniuševyčia, bajoras. Motina, Julijana Scepuraitė, taipgi bajoraitė, kaip visuomet, sakėsi iš aukštos giminės esanti kilusi. Jos tėvas paėjęs iš Vilniaus, kame daug giminės buvę; tarpe tų buvęs vienas kanauninkas; kunigas Sceपुरa. Bet mano motinos tėvas, nežinau koku būdu, atsikraustęs į Žemaičius. Čia labai vargingai gyvenęs, apie vaikų mokslą nė manyti nemanęs: prakutę vaikai eję tarnauti.

Vieną dėdę, motinos brolių Aloizą, pažinau; buvo puodžius (iš molio puodus dirbo), gyveno Mosėdyje, Telšių paviete. Kuomet pas mus atvažiuodavo, visada dovanų gražių puodžiukų ar bliūdžiukų atveždavo.

Mamos sesuo, Karolina Scepuraitė, Liepojoje tarnavo, tenai nutekėjo už kokio ruso – pavardės nežinau, nes mano motina jos išsižadėjo už tai, kad už nekataliko, maskoliaus¹, nutekėjo.

Daugiau motinos giminės nežinau.

Mano motina tarnavusi Mosėdyje pas kunigą altarištą, senelį – jo pavardės nebeatsimenu. Paskui pakliuvusi pas Šateikių grają Plioterį į Bukantiškės² dvarelį (palivarką) už gaspadinę³. Algos ėmė metams dešimtį rublių ir užlaikymą, t. y. ordinariją, o kiek gavo ir ko? – nežinau.

Rašyti mama nemokėjo, tik ant knygos skaitė, bet savo bajorišką kilimą ir lenkišką kalbą labai gerbė. Mus, savo vaikus, dabojo, kad lenkiškai kalbėtumėm: lenkiškas knygas liepė skaityti.

Tėvo giminė buvo platesnė. Jo tėvas vedęs tris kartus, kiekvienos pačios likę po tretjetą vaikų; viso labo devynetas. Mano tėvas ir dvi jo seserys, Ona ir Barbora, trečiosios pačios vaikai, palikę maži našlaičiai, kai tėvai išmirę. Pirmosios pačios vyresnysis sūnus likęs visų mažesniųjų globėjas ir viso turto ir žemės šeimininkas. Didesnieji vaikai kiekvienas galėjęs sau duoną užsidirbti. Vienas brolis įstojęs į dominikonų vienuolyną, bet jaunas miręs, nebeteko jo pažinti. Mūsų tetos, tėvo seserys, nutekėjo. Atvažiuodavo pas mus – viena Matienė, kita Norkienė; pas Telšius gyveno. Brolis tėvo, dėdė Domininkas, irgi pas Telšius gyveno, vedęs.

Vyriausias brolis Stanislovas, mažųjų šeimynos globėjas, tarnavo pas Šateikių grają Plioterį už kamisorių⁴. Betarnaudamas praturtėjo, nusipirko Vinteliškės dvarą Žarėnų parapioj, Telšių paviete. Vedė turtingai – panelę Albertiną Abromavičiūtę. Tėvui mirus, mažuosius vaikus atsiėmęs pas save, mergaites – Oną ir Barborą – padėjo už tarnaites prie savo ponios, o broliuką Antaniuką, mano tėvą, pristatė prie grapo, kur patsai tarnavo kamisorium, už liokajuką⁵.

Grapas buvęs senas, ligotas, niekur nė kojos nekėlęs iš kambario, buvęs nevedęs. Jo buvę keturi liokajai – kiekvienas savo darbą turėjęs dirbti. Vienas, kamerdinerius – rėdęs grają; kitas, kredensorius – valgydinęs grają, tretysis – turėjęs pakajus valyti, o mažasis Antukas turėjęs sargybą sėdėti, žiemą – prieškambariye, o vasarą ant gonkų.

¹ maskvėno, t. y. ruso

² Tai lenkiška forma, Žemaitė šnekėjo ten lenkiškai. Žemaičiai tarė Bukantė.

³ šeimininkę

⁴ prievaizdą

⁵ jaunesnįjį kambarių tarną

Grapas varpelį suskambino, turi pas jį šokti ir paliepiamą išpildyti – ką paduoti ar liokajų kurį pašaukti, ir vėl savo vietoje atsisėsti.

Senis grasas buvęs baisiai turtingas: didžiausius dvarus, plačiausius valsčius valdęs, baudžiauninkų (lažininkų), padonųjų begales turėjęs... Žemės, miškų, girių nė krašto niekas nežinojo...

Iš kitų jo dvarų, palivarkų kamisoriai, kai suveždavę donis, pagalves, žmonių sumokėtas, pinigus į maišus susipylę, ir pylę į krūvą grapo kambaryje ant grindų. Paskui liokajai pylę į bačkeles⁶; neskaitę, bet mieravę pinigus: trigorčė bačkelė, pripilta rublių – žino, kad trys tūkstančiai. Auksinius „imperijolus“, penkrublinius ir dešimtrublinius – taip pat mieravę. Bačkeles užkalę ir krovę į rūsį po palocium⁷. Pilnas rūsysis buvęs eilėmis prikrautas pinigų bačkelių.

Kai senis grasas mirė, visi turtai, dvarai ir valsčiai su padonais liko brolio sūnums, taipgi grasams Plioteriams. Tie buvę keturi broliai, dėdės dvarus ir valsčius į keturias dalis pasidalinę. Vyriausiam Pranciškui teko Šateikiai su palivarkais, tai tas pinigų bačkeles iš rūsio krovę į vežimus ir liepė lažininkams vežti į Rygą; tenai grasas pinigus sukrovė į bankus.

Senis grasas mirdamas paliko savo liokajams palaikų po šimtą rublių ir algą už visus metus užmokėti. Mano tėvas ėmęs algos dešimtį rublių, tai po grapo mirties gavęs šimtą dešimtį rublių, padėjęs į Rygos banką, gavęs palūkų į metus keturis rublius. Už metų jau turėjęs šimtą keturiolika rublių, taip, su procentais ir augo suma.

Tėvas tankiai mums pasakojo apie senio grapo mirtį, kaip jo kūną balzamavo. Per skrodė pilvą, išėmė visus vidurius ir užkasė sode. Pripylė kubilą spirito, į tą įmerkė grapo kūną, įmerkę tris dienas laikė, paskui ištraukė, pakabino po dūmais rūkyti, sako, surūko, sudžiūvo, net barška; paskui išstampė, pilvą susiuvo, išdailino... paskui visą aliejiniais dažais nutepliojo, nudžiovino ir aprėdė, paguldė pakajų, apstatė žvakėmis ir žolynais. Tuomet pagrabą kėlė per tris dienas.

Jaučius, avinus mušė, mėsą virė, duonas kepė, – visiems valgyti ir gerti davė. Per tas dienas lažininkai buvę paleisti nuo darbo, pagrabe giedojo, valgė ir gėrė. Degtinės bosai ant padvarijos⁸ išritinti, kibirai, ašočiai vis prileisti, gėrė, kiek tik kas norėjo, pasiskirdami – degtinės ar alaus, užkandai – mėsos bliūdai⁹ vis pilni, duonos stalai apraikyti: gėrė valgė, kiek tik kas valiojo. Per naktis, sako, visi patvoriai privirtusių žmonių, bobų, be dvasios prisigėrusių, gulėjo. Grapas mirdamas būk liepęs tokį pagrabą iškelti savo padonams: jei kurį kuomet nuskriaudė ar nekaltai nuplakė, tai numiręs norėjo atlyginti – papenėti ir pagirdyti...

Palaidojus grabą, dar po kelių dienų kitas tik iš patvorio ar iš krūmų išsimiegojęs išlindo, o ir negyvai užsigėrusių buvė... Grapo pagrabą ilgai lažininkai minėjo. Tėvo brolis kamisorius paprašęs jaunojo grapo duoti mano tėvui kokią nors tarnystę. Grapas paskyręs urėdo¹⁰ vietą į Bukantiškės¹¹ dvarelį, už penkių varstų¹² nuo Šateikių, Plungės parapijoj.

⁶ statinaites

⁷ rūmais

⁸ kiemo

⁹ dubenys

¹⁰ dvaro ūkio tvarkytojo

¹¹ T. y. Bukantės dvarelį.

¹² varstas – 1,067 km.

Vyresnysis tėvo brolis, tarnavęs kamisorium, buvo nusipirkęs dvarą ir toliau Žarėnų parapijoj nupirko didelį žemės plotą su mišku: reikėjo savo žiūrėti, trobesius statytis, todėl jaunajam grapei atsisakė nuo tarnystės.

Mano tėvas, užėmęs urėdo vietą Bukantiškėj¹³, rado betarnaujančią mano motiną už gaspadinę. Nežinau, kiek laiko patarnavęs, tėvas užsimanė vesti mano motiną. Tai sutikus, padavė užsakus.

Tėvas nuvažiavo pas vyresnįjį brolių, savo globėją, pasigirti vedęs ir į vestuves pakviesti. Sužinojęs brolis apie Antano projektą, kuo žemės neišspardęs: užsispyręs neleisti jam tos mergos vesti, nesą ji neturtėlė ir už Antaną vyresnė. Pagaliau visai neleidžia dar vesti, esąs per jaunas, bloznas¹⁴. Mano tėvas turėjęs 22 metus, o motina 26 ar 27.

Už kiek metų, būdavo, mums, vaikams, pasakos ne tiek tėvas, kiek tėvo sesuo Barbora, tuomet buvusi pas brolių už tarnaitę, – paskui pas mus parėjo. Tankiai mums pasakojo:

– Kai tik Antanas, jūsų tėvas, atjojo, pasisakė jau po užsakų su jūsų mama, brolis taip supyko, paraudo lygu burokas, net akys jam pabalo, sako:

– Jei tu tos mergos nemesi, tai ir iš akių man von!

Antanas, kepurę pasigreibęs, kiuti kiuti per kiemą prie arklio. Brolienė šoko taikinti, atšaukė atgal Antaną – ir geruoju jam įkalbinėti nevesti tokios senos ir pilkos. Žadėjo jam išpiršti jauną, gražią, turtingą bajoraitę, atiduoti tėvo tėviškę, – galėsias gyventi savojoj, gerą pasogą¹⁵ gavęs.

Davė davė pamokslus abudu užsispyrę. Antanas vis tyli... Prišnekeję, prikalę pamokslų ir patarimų, paklausė:

– Ką tu misliji¹⁶, Antan?

– Gerai misliju... – šis atsako.

– Na, o kaip? Sutinki nevesti?

– Kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo.

Tie vėl supykę kolyti, visaip barti, bauginti, kaip jo išsižadėti, iš giminystės išmesti, nieko neduoti, nuo vietos, nuo grapo pavaryti, tėviškę parduoti – turi vyresniojo brolio klausyti... Antanas vis tyli. Pribarę, prigrasinę vėl klausia:

– Ką misliji?

Tas vėl atrėžia:

– Gerai misliju, kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo...

Supykęs brolis liepė Antano arklių užrakinti ir jį patį uždare į kambarėlį: tegul per naktį pagalvos gero brolio patarimo paklausyti.

Rytą parvežė kunigą džekoną¹⁷; tas nuo savęs ėmė Antanui pamokslus sakyti. Džekonas, kun. Senulevyčia, brolis ir brolienė, pasikaitydami kala ir kala per dieną, o tas kaip nebylys tyli. Klausia:

– Ką misliji, sutinki?

Tas vis tą patį atsako:

– Kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo...

¹³ T. y. Bukantėje.

¹⁴ silpnas, menkas

¹⁵ ištekančiai merginai duodama turto dalis (pinigais, gyvuliais)

¹⁶ mąstai

¹⁷ dekaną, vyresnįjį kunigą

Perpykęs brolis liepė rykščių parnešti, pašaukęs du vyrus, liepė divoną¹⁸ patiesti, guldyti plakti. Mat bajoras ant plikos žemės neišpuola plakti...

Čia ruošiasi plakti, o mudvi su Ona, sako Barbora, kad klykiame, verkiame, keliaklūpsčiais puolinėjame po kojų broliui ir džekonui, meldžiame neplakti, paleisti Antaną.

Džekonas pataręs palikti neplaktą dar per naktį – gal apsigalvos, rykštes palikti rytui, o tuo tarpu pasiūsti į Plungę klebonui areštą, kad neduotų bloznui šliūbo be brolio leidimo. Antaną vėl užrakinę, taip pat ir jo arklį.

Sesuo Barbora pavogusi nuo vežėjo arklidės raktą, Antano arklį išvedusi į krūmus, jį patį per langą išlaipinusi. Tas užsisėdęs nakčia ir išjojęs. Teisybė, kai tik sugrįžęs, tuoj į šliūbą nuvažiavę vienu du; paskubėję, kad džekonas neužneštų arešto klebonui.

Nieko brolis nepadaręs Antanui, supykęs išsižadėjo brolystės, dalies nieko nedavė, dargi seserį Barbora nuo savęs išvarė. Paskui ji pas mano tėvus buvo, o pasenusi, Žemaičių Kalvarijoje bedavatkaudama, amžių pabaigė.

Mano tėvai pas grają Plioterį ištarnavo daugiau kaip dvidešimt metų, tėvas – urėdu, motina – gaspadine. Baudžiauninkai (lažininkai) nudirbdavo laukus, o dvarely gyveno tik tėvai, samdyta mergaitė ir piemuo bandai ganyti ir žiemą šertis. Visi keturi iš ordinarijos. Kiek ėmė duonai grūdais – nežinau, bulbių sodinosi lauke, daržuose sėjosi daržovių – kopūstų, batvinių, morkų ir t. t.

Porą arklių tėvas sau laikėsi; algos ėmė 20 rublių, motina 10 rublių į metus. Tėvas laukus, lažininkus prižiūrėjo, motina paukščius: vištas, antis, kalakutus perino, augino, užaugintus į Šateikių dvarą atiduodavo, Bukantiškės dvarelio karves milžo, sviestą suko, sūrius darė... nuo kiekvienos karvės turėjo į dvarą atiduoti po paską¹⁹ sviesto (20 svarų²⁰) ir kapą (60) sūrių. Paukščių nebuvo padėto skaitliaus, bet stengėsi kuo daugiau užauginti: kiekvienos veislės užaugindavome po šimtą ir daugiau.

Vaikų buvome keturios mergaitės, broliuko nebuvo, tik Emilija, Petronėlė, Julija ir Juzefa. Aš vidurinė po Petronėlės, gimusi 1845-tais gegužės 31 dieną. Krikštyta Šateikių bažnytelėj kunigo Golmino.

Mes augdamos iš pat mažo padėjome motinai darbuotis – paukščius ganėme, lesinome, didesnės užaugusios milžome karves, sūrius darėme...

Žiemą tėvas mus mokė skaityti ir rašyti lenkiškai, kalbėti lenkiškai liepė, žemaitiškai draudė. Labiausiai buvome draudžiamos nuo draugavimo su lažininkų vaikais, kurie atnešdavo valgyti: nevalia mums buvo su jais nei susidėti, nei su mužikiukais šnekėti.

Kai mokė mus poterių, prisakymų, turėjome balsu rytą vakarą atsiklaupę kalbėti, o kai aš išmokau, leido jau ir patyliais kalbėti. Žiemą trobos gale visuomet tėvas pakabindavo ant gembės savo kailinius, tai aš po tais palindusi paklūposiu, kol Juzė sukalbės balsu – aš išlįsiu, irgi sukalbėjusi, bet tik patylėjusi. O vasarą, kai varys prie poterių, aš persižegnojusi klupt kieme po klevu ant žolės, paklūpojusi – „sukalbėjau poterius“.

Kuomet mokiaus skaityti – atsimenu: paėmus lementorių, reikėjo persižegnoti ir, atskleidus paskutinį lapą, ten padėtas eiles perskaityti:

¹⁸ kilimą

¹⁹ toks indas sviestui laikyti

²⁰ svaras – apie 400 g.

*Ruszczka, duch święty, dziateczki bić radzi,
Ruszczka bynajmniej zdrowiu niezawadzi,
Ruszczka napędzi rozumu do głowy,
Uczy paciorki, broni od złej mowy ir t. t.²¹*

Tas to himno skaitymas man didžiausias nesmagumas: tankiausiai apsipylusi ašaromis skaičiau. Pasipriešinti neskaityti negalima, nes visuomet rykštė po balkiu pakišta riogsojo, ir su ta būčiau priversta skaityti.

Išmokus ant lementoriaus kaip žirnius berti, įstatė jau į maldaknygę; didžiausias man džiaugsmas, kad tos „ruščkos“²² nebereikės kartoti.

Mano tėvai buvo labai dievobaimingi ir maldingi: dabojo mus nuo papiktinimo, nuo blogų kalbų... Atsimenu – syki, besidračydama su mažąja seseria Juze, sušukau: „Ach ty Judaszu!“²³ Išgirdęs tėvas baisiai mane subarė už tą žodį, ką tik su rykšte negavau, už bausmę paklupdęs mane, liepė tris „Sveika Marija“ sukalbėti. O jau išgirstų paminėjus „dijablą“ ar „čiortą“²⁴, tai nežinau, kas bebūtų.

Žiemą vakaras ir gaidykstėmis²⁵ mama ir mergaitės verpė. Kas rytas ir kas vakaras verpdamos giedojo visokias litanijas, gadzinkas²⁶, karunkas²⁷ ir kitas šventas giesmes.

Į bažnyčią kas nedėdienį ar šventę, kad ir kažin koks oras būtų, visuomet tėvai važiavo ir mus vežėsi; visas sykiu negalėjo, tiek vietos vežime nebuvo, tai vežėsi po dvi pakaitais: vieną nedėdienį tos dvi, kitą antros dvi. Vasarą tankiai ir pėsčios ėjome. Bažnyčioje, žinoma, reikėjo melstis, nesidairyti į šalis, žiūrėti tik į altorių, kunigą ir knygą, – maldas, litanijas skaityti.

Aš bažnyčioje tankiausiai „Ražančių“ skaičiau, nes, perskaičius „tajemnyčias“²⁸ – maldas, reikia kalbėti dešimt sykių „Sveika Marija“, tas bekalbėdama vis šį tą pamatau: tai gražią skepetaitę kam ant galvos, tai gražų sijoną ar vaiką su gražia jupele²⁹. Motina pakumščios:

- Nesižvalgyk, varnų neganyk!
- Rožančių kalbu, – atšaunu.

Septintus metus beeinant privedė pirmą syki išpažinties. Senis kunigas Golminas pas mus tankiai atvažiuodavo, mano tėvų labai mylimas. Jam atvažiavus, motina visuomet kvepiančią kavą virė pavaišinti...

Syki kunigas mane paklausė:

- Kas tave sutvėrė?
- Mama, – atšoviau.

²¹ Šventoji Dvasia liepia rykšte mušti,
Rykštė sveikatai visai nekenkia.
Rykštė įpila proto į galvą,
Moko poterių, atpratina nuo nedorų kalbų.

²² t. y. „rykštės“

²³ Ak tu, Judošiau!

²⁴ „velnias“ lenkų ir rusų k.

²⁵ anksti rytais, gaidžiams giedant

²⁶ „valandas“ tokias maldas

²⁷ tokias giesmes

²⁸ rožinio dalis – paslaptis

²⁹ ilgas drabužis ilgomis rankovėmis, velkamas per galvą

Uždaviau kunigui tokį galvosūkį, ėmė man aiškinti apie dūšią, apie kūną ir dar, ir dar... Man, žinoma, nė botais kunigo pamokos, a nė klausau. Motinos nebuvo viduj, turbūt kavą virė; įėjusi įsikišo į kunigo kalbą, ėmė raminti:

– Ką čia, kunigėli, su ta kvaiše sau galvą sukū – ji prisakymų mokoma; ot, atėjo ant seilės ir pasakė niekus, aiškinti, vargti neapsimoka. – Įpylė kavos, ir kunigas mane užmiršo.

Tas senelis mane pirmą sykį klausė išpažinties zakristijoj. Ką aš jam sakiau ar jis man – nieko nebeatmenu. Tik paskui liepė man pasilenkti, muštis į krūtinę – gailėtis už griekus³⁰...

Zakristija buvo plytomis grįsta; aš pasilenkusi pamačiau po kunigo krėslu plytoje apskritą duobelę. Parvažiavusi namo, pasakojau, kad zakristijoj žemėje yra labai gera duobelė – apskrita, riešutams mušti.

– Kame tu matei ir kaip?

– Ogi, – sakau, – kai pasilenkiau į krūtinę muštis, ir pamačiau po kunigo krėslu – tokia graži, apskrita duobelė, kaip tik riešutui įdėjus permušti...

Visi pradėjo juoktis; tėvo, rodos, nebuvo, nes motina ėmė barti:

– Kas tavo do spaviednė³¹? Kuomet reikia gailėtis už griekus, apverkti, tu apie riešutų mušimą misliji... Griekas taip daryti: į peklą³² nueisi, turi iš to spaviedotis³³...

– Na, iš duobelės spaviedotis, kaip aš ten sakysiu? – nusistebėjau.

Nebeatmenu, kiek turėjau metų, išgirdome, kad vyskupas atvažiuoja į Šateikius. Netrukus atsiuntė grapienė žinią, kad mano motina mus visas atvežtų į dvarą. Taisys mergaičių kompletą vyskupui po kojų žoles barstyti... Neišpasakytas mūsų džiaugsmas, tokia iškilmė!.. Emilka jau didelė, ir negalima visoms išeiti, mažosios trys tikome.

Šateikiuose buvo pelčeris³⁴ (daktaras) Bortkevyčia, prie pat bažnyčios gyveno; jo mergaičių mūsų amžiaus buvo keturios, dar laučojo³⁵ ir kitų palivarkų urėdų mergaitės. Surinko mūsų dvylika. Grapienė mus suskyrė į poras, atsiuntė pas Bortkevyčienę savo siuvėjas tarnaites, apsiuvo mus visas baltomis suknelėmis, žaliais vainikais ant galvos ir įkypai per pečius.

Liepė iš valsčiaus sunešti žolynų – iš lauko priskinti ir iš darželių, pataisė mums po krepšelį ir mokė, kaip reiks barstyti. Turėjom eiti dviem eilėmis po šešias pirm vyskupo ir barstyti žoles jam ant tako. Didesnės poros turėjo eiti pirma, o mažosios prie pat vyskupo. Rengė mus kelias dienas pirma ir kasdien mokė.

Paskutinę dieną, kai vyskupo laukė, nuo pat ryto mus visas suvarė, aprėdė baltais, su visais vainikais, su krepšeliais, ir sėdime.

Išsiuntė raitą paslą ant vieškelio nuo Plungės daboti: kai pamatys vyskupo karietą, kad tuoj parlėktų pranešti. Sėdime, sėdime pas daktarą ant gonkų, jau dvylika skambina, jau maž pavakarė atėjo, mes ir sėdime, gatavai į eiles surikiuotos.

Bažnyčia atdara; davatkos, mergaitės, vaikinai darbuojasi, šluoja, dulkina, vainikus pina, ant vartų ir kryžių kabina. Kunigas vaikščioja – viską tvarko; mes ant gonkų...

Valgyti išalkom, nerimaujam, mažosios net verkšlenti pradėjo. Kažkas grapienei pasakė. Ta liepė atnešti saldaus pieno ir po bandutę pyrago – užkandome. Atėjo maž vaka-

³⁰ nuodėmes

³¹ išpažintis

³² pragarą

³³ išpažinti nuodėmes

³⁴ felčeris

³⁵ vyresnysis medžioklės prievaizdas

ras, saulė jau ant laidos nukrypo, o to vyskupo kaip nėra, taip nėra. Pagaliau sulaukėme pranašo; parlėkęs zovadais, pasakė, kad jau per Kadaičius važiuoja.

Tuoj sujudimas. Sustatė mus į eiles netol šventoriaus, prie vartų ant žemės padėjo priegalvį. Išnešė iš bažnyčios didžiausią kryžių, iš šalies po liktarną³⁶ ir po karūną. Nešėjai visi kamžomis³⁷ apsilkę. Kunigas kapa³⁸ apsiautęs, kantuota kepure, kryžius rankose, tarpvartyje stovi. Jau viskas surikiuota ir žmonių artimųjų sodžių prisirinko; visi stovime kaip ant adatų – tos vyskupo kariatos a nė balso.

Vėl tas raitomis nulėkė žiūrėti; tuoj parlėkęs sako, kad vyskupas Kadaičiuose sustojęs, žmones laimina.

Pagaliam pamatėm atvažiuojant: širdys mums suplakė... Karietoje šeši arkliai pakinkyti pratėgoje³⁹: pirmoji pora ant ilgų šikšnų per keletą sieksnių pirma paleista, ant tų joja raitas vaikas. Toks raitorius⁴⁰ prie kariatos vadinosi forišius.

Bažnyčios varpus visus suskambino. Vežėjas supliauškino botagu, paleido arklius prieš kalną, forišius nespėjo susukti, arkliai tiesiai ant mūsų. Suklikom, nusigandom, sumišo mūsų eilės, karieta sustojo. Vyskupas lipa iš kariatos, mes nespėjame susirikiuoti. Apstojusios vyskupą be tvarkos, vienos priešais, kitos atsilikusios, beriamė, tik beriamė savo žoles. Vienas kunigas sykiu atvažiavo, ir tam beriamė.

Vyskupas nuėjo, ant priegalvio priklaupė, kryžių pabučiavo, atsistojęs, atsisukęs visus peržegnojo. Mūsų kunigas kažką kalbėjo ir nuvedė vyskupą į bažnyčią. Mes prie bažnyčios durų susirikiavom į eiles.

Išėjęs vyskupas pakišo mums ranką pabučiuoti ir peržegnojęs liepė eiti gulti, įsisėdo į karietą ir nuvažiavo į dvarą.

Vakare mus pavalgydino ir suguldė ant žemėj paskleisto šieno kambaryje, liepė miegoti, nes rytoj anksti keltis. Teisybė, rytmetį pridraskė mus iš miego – reikia eiti į palocių atlydėti vyskupą į bažnyčią. Skubiniai mus prausia, rėdo, krepšiukus bruka į rankas – bėgsim. Žiūrim – vyskupas jau šventoriuje. Žmonės apstoję, apklaupę, rankas tik jam bučiuoja. Puolame ir mes su savo žolėmis – a nė iš tolo priėti. Vyskupas įėjo į bažnyčią.

Sako – vyskupas eis į kleboniją.

Mes susirikiavome prie durų – laukiame... Kai tik vyskupas tarpduryje pasirodė, tuoj žmonės ėmė pulti prie jo rankų... Mūsų eiles sumaišė, nustumdė, kuo nesumindžiojo. Patsai vyskupas ir kunigai traukia mus iš minios, liepia nelįsti, sėstis kur patvoryje; bet mes neklausome, nubėgom už vartų ant klebonijos, susirikiavom ir laukiame. Bobos su vaikais, aplenkdamos mus, ėmė klauptis ant tako – laukti vyskupo, bet atėję švaicieriai⁴¹ su barškančiomis lazdomis nuvarinėjo.

Nors sykį mes gavome tvarkingai nulydėti vyskupą į kleboniją. Vyskupas su kunigais suėjo į vidų, mes susisėdome ant gonkų. Netrukus koks kunigas ar klierikas išnešė abrozdelių pluoštą ir padalino mums po vieną, sako: „Vyskupas dovanojo“. Dar valandą sėdime. Beišeinąs vyskupas su kunigais, vėl mums padalino varinių pinigų, kuriai koks pakliuvo: trys kapeikos, dvi ar kapeika.

³⁶ žibintą

³⁷ baltais bažnytiniais drabužiais

³⁸ liturginiu apsiaustu

³⁹ poromis, vienas paskui kitą

⁴⁰ raitelis

⁴¹ šveicoriai – bažnyčios apeigų ar iškilmių tarnautojai

Nulydėjom į šventorių. Liepė mums lauke melstis: svieta daug, bažnyčioje sprūstis, nelįsti į vidų.

Mes, mažosios, džiaugiamės abrozdeliais ir kapeikomis – vyskupo dovanomis, o didesniosios spjaudosi:

– Lygu mes ubagės – kapeika! – sako, – žadėjau mesti po kojų, tik bijojau supykinti.

Tiek ir tegavom vyskupui pabarstyti žoles.

Pietų visi kunigai ir vyskupas nuvažiavo į palocių pas grapus. Grapo karietos juos nuvežiojo. Dar pavakariais daug žmonių ir mes nuėjome į padvarią, pas palocių. Manėme, gal reikės vyskupą išleisti. Bet karieta nuvažiavo prie pat gonkų, ir vyskupas įsisėdęs išvažiavo. Iš karietos dar mus ir visus žmones padvariojį palaimino, peržegnojo, ir – sudiev!

Mes, mergaitės, ilgai ilgai minėjome savo tokią didelę iškilnę – vyskupo priėmimą... Dovanotus abrozdelius atminimui laikėme. Žinoma, mes, mažosios, kvailesnės, o didesnės – spjaudėsi ant visų dovanų.

– Jei negalėjo geresnių suteikti, – sako, – tai tokių ubagiškų nereikėjo nė duoti...

Tuomet sakė, kad vyskupas prikabinęs grapą pastatyti naują bažnyčią. Grapas davęs žodį už dešimties metų pakviesti vyskupą naujos bažnyčios Šateikiuose pašvesti. Susitarę ir išgėrę šampano. Grapas duotąjį žodį pildė ir pradėjo mūryti bažnyčią, tik keikęs vyskupą, ko neatvažiavo dešimtį, nors penkerius metus pirma. Bemūrijant bažnyčią, paleido žmones nuo ponų⁴², nebeliko darbininkų dykai, reikia samdyti – brangiai bažnyčia kainuos. O pirma būtų lažininkai dykai išmūriję. Vis tik grapas išmūrijo Šateikiuose bažnyčią. Bet vyskupas Valančius nebepašventė, nes jį iš Varnių iškėlė į Kauną.

Vyresnioji mano sesuo Emilka buvo tėvo išmokyta skaityti ir po truputį rašyti. Jos niekur neleido mokytis, nes namie buvo reikalinga padėti motinai prie ūkės. Žiemomis verpė, audė, sau ir mažosioms kraitį klojo. Kartais ir piršliai atsilankydavo – kavalieriai piršosi Emilikai, bet vis niekais nuėjo: tai tėvai neleido, tai Emilikai netiko, tai kavalierius nebesugrįžo...

Man didžiausias apmaudas, kad negalima sulaukti Emilkos vestuvių... Taip ir visą amžių nesulaukiau – ji, pagyvenus apie penkiasdešimt metų, bedavatkaudama Varniuose pasimirė pana.

Antrąją mano seserį Petronėlę atidavė mokytis į Šateikius prie dr. Bortkevyčių. Jie savo vaikams mokyti samdė mokytoją; prie tos atidavė ir mūsų Petrusę. Už mokslą nežinau, kiek mokėjo, o valgė dvare iš antrastalių⁴³ stalo. Kai mano motina paprašiusi grapienę priimti mergaitę į mokslą ir valgydinti, grapienę pasakiusi:

– Tegul valgo pas urėdienę... čia ar čia mano duona minta, tegul prasimoko...

Mokytoja buvo vokietė, ir mano sesuo išsimokė vokiško rašto ir kalbos.

Aš, pramokusi iš tėvo, labai mėgau skaityti, bet pas mus nebuvo knygų: tėvas nepirko, turėjo tik senas lenkiškas maldaknyges.

Turėjau ir rusišką lementorių – pažinau raides ir žodžius paskaičiau; turėjau lenkišką dainų knygą. Dar ir žemaitiškų: „Živatas Jėzaus Kristaus“⁴⁴ ir „Sekimas Jėzaus Kristaus Tamošiaus a Kempis“⁴⁵... Tai aš tas visas lenkiškas ir lietuviškas apsvartydama žiemą skaičiau. Taipgi rašyti mokė tėvas ant marmurinės lentelės.

⁴² t. y. iš baudžiatvės, 1861 m.

⁴³ t. y. kas prie to paties stalo valgo kitiems pavalgius

⁴⁴ 1853 m. M. valančiaus išleista knyga – „Jėzaus Kristaus gyvenimas“

⁴⁵ Tomo Kempiečio knygos vertimas, išleistas 1852 m. M. Valančiaus: „Apie sekimą Jėzaus Kristaus“

Vasaromis paukščius ganiau, ir vėl tos pačios knygos man rankose, mažne atminti-
nai išmokau.

Bukantiškėj buvo labai gražios apylinkės: didelis sodas, aplinkui prūdas, pakalnėj
malūnas; laukai, pievos; visur keliukai, topoliais apsodinti...

Vasarą labai dažnai grapiukai, grapikės atvažiuodavo pas mus pasivaikščioti, pa-
lakstyti. Pas juos buvo mokytoja prancūzaitė – su ja ir tarp savęs vaikai vis prancūziškai
šnekėjo. Man įdomu, ir visų klausinėjau: „Kodėl grapiukai taip kalba, kad negalima
suprasti?“

Paaiškina man kažį kas: „Kad ponų tokia mada – šnekėti kitaip, kad muzikai nesu-
prastų; dėl to ir grapas parvežė prancūzaitę vaikams mokyti nesuprantamos kalbos...“

Aš manau: „Jeigu mūsų grapai mokosi prancūziškai, tai tenai dideli ponai turbūt
mokosi žemaitiškai, nes ir prancūzaitė nemoka žemaitiškai nei lenkiškai, – kiti tenai irgi
tos kalbos nesupranta. Na, kai aš užaugsiu, manau, važiuosiu į Prancūziją ir ponų vai-
kus mokysiu žemaitiškai, kad jų žmonės nesuprastų, o sugrįžusi atgal, visus lažininkus
išmokysiu prancūziškai, kad suprastų, ką ponai kalba“.

Lažininkų labai gailėjaus. Daug girdėjau apie visokias jų skriaudas. Pasakojo, jog
plungiškiuose atsiradęs koks mokytas žinovas, daug visur toli buvojęs, daug girdėjęs,
matęs ir žinąs. Tas pradėjęs plungiškius žmones kurstyti, sakyti, kad nemokėtų donio,
neitų lažo, neklausytų ponų... nes tai vis ponai iš savo galvos žmones spaudžia ir mo-
kesčius lupa... O jis nuo paties karaliaus žinąs, kad žmonėms viskas dovanota... nuo visų
priedermių, mokesčių ir lažo esą žmonės per karalių atleisti...

Tuomet Plungės dvarai, girios ir žmonės priklausė grapui Zubovui. Pats ponas čia
negyveno, buvo tik kamisoriai, urėdai, laučėjai... Žmonės prikurstyti ėmė šiaušti, ne-
beklausyti dvarų, nebemokėti mokesčių... Už tą žmonių maištą partraukė kareivius ir
ėmė kaltininkus plakti.

Nežinau, kas ir kaip tuos kareivius partraukė, tik mūsų lažininkai pasakojo, kad
Plungės vaitą⁴⁶ negyvai užplakė, o vaitienei šimtą rykščių įrėžė.

Daug kaltininkų priplakė, net dvaro kiemas buvęs visas kruvinas... Girdėjau pasako-
jant ir verkiau, kam tuos žmones plakė, dėl ko ne tą, kurs pakurstė.

Kitą sykį, vėl atsimenu, parvažiavęs iš kažį kur tėvas nenori nė valgyti, tik dūsauja
nuliūdęs. Paskui pradėjo pasakoti, kad Gintališkės valsčiuje sūdna diena⁴⁷ dedasi...

Gintališkės dvarai priklausė grapui Ledakauskiui, kurs gyveno Vilniuje, o dvare ka-
misoriai, urėdai ėmė be galo žmones spausti, nesvietiškai⁴⁸ lupti. Susitarė žmonės pa-
čiam grapui pasiskusti ir, išrinke iš savo tarpo keturis vyrus, pasiuntė į Vilnių pas grapą
paaiškinti, kaip dvare kamisoriai su žmonėmis elgiasi. Tie ir nuėję pėsti į Vilnių. Grapas
juos priėmė ir, visų skundų išklausęs, pasakė, kad pats atvažiuosias iširti ir sutvarkyti.
Žmonės sugrįžo džiaugdamos. Sužinojo ir dvariškiai, kad grapas atvažiuos, sužinojo ir
dieną, kuomet pribus. Prieš tą dieną sušaukė viso valsčiaus žmones, pasakė, jog grapas
atvažiuoja, reikia jį iškilmingai priimti. Atleido visus nuo darbo ir liepė visiems susi-
rinkti grapo pasitikti, bet pasirėdyti, kas tik kokius turi, brangiausiais rūbais – lygiai
vyras ir moterys, kad grapas savo žmonėmis pasidžiaugtų. Kvailiai muzikai paklausė,
apsirėdė, kas kuo turėjo – geriausiais rūbais: moterys šilkų skepetomis, šilkiniais žiurs-

⁴⁶ baudžiauninkų prižiūrėtoja

⁴⁷ „paskutinis teismas“ – bails nelaimė

⁴⁸ nežmoniškai

tais; vyrai gelumbėmis, dargi sidabro grandinėles užsikabinėjo. Atvažiavo grasas. Visas valsčius – vyrai ir moterys – pasitiko, pasveikino.

Grasas džiaugėsi, visiems padėjo, atleido namo. Paskui ėmė kamisorių klausinėti, kas čia do per skundai, kam jie žmones skriaudžia, lupa.

Kamisoriai teisinasi, sako:

– Kad mes žmones luptumėm, tai nebūtų tokie turtingi... Ponas grasas matei, kokie pasirėdę, kokie brangūs ir gražūs jų rūbai?.. Gyvena po ponu grasu kaip kokie ponai...

Grasas apsisuko savo dvare – neturėjo laiko: nė su muzikais daugiau nesimatė. Išvažiuodamas užvažiavo pas kaimyną grasą Čapskį ir to paprašė peržiūrėti Gintališkėjų visus reikalus ir kamisorių santykius su muzikais.

Kamisoriai, žinoma, pripuolė Čapskį ir visus muzikus padavė už maištininkus, meilgius, o patys išsiteisino.

Čapskis, pasiėmęs iš Telšių kazokų kuopą, nuvažiavo į Gintališkę muzikų skundų ištirti. Kamisoriai pargabeno degtinės bosą kazokams, o ypač pačiam Čapskiui... Kai jau visi prisigėrė, sušaukė žmones tardyti, bet žmonių nė žodžio nepaklausė. Kamisoriai, urėdai rodo tik kaltininkus maištininkus. Kokį tik parodys, tuoj kazokai patiesia ir raižo nagaikomis⁴⁹.

Visų pirma tuos, kur vaikščiojo į Vilnių. Du vietoj užplakę, du dar gyvi, bet, turbūt, ir tie mirs, nes mėsos nuo kaulų atšokinėjo.

Kitus irgi – šioкі tokį Gintališkės muziką nepaleidžia neplakę...

Tėvas pasakoja:

– Sūdna diena dedasi, verksmas, klyksmas! Kazokų nagaikos tik švilpia, žmonių kraujas taškosi, mėsos laksto... moterys alpsta!

Grasas prisigėręs, akis pabalinęs, tik kriokia:

– *Свычйч! Свычйч! mocno свычйч!*⁵⁰

Vėl įpuolęs į vidų, degtinę ryja ir kazokus girdo. Kamisoriai, urėdai tik rankas trina, džiaugiasi:

– Tie nebeis daugiau grasui skūstis...

Žvėrys, tik žvėrys! O tie muzikėliai nuo visų turi nukentėti!..

Tėvas pasakoja, mamai ašaros ėmė rietėti. Aš verkdamas sušukau:

– Kodėl ponas Dievas nebaudžia tokias neteisybes, kodėl perkūnas netrenkia į tą Čapskį, į tuos kamisorius, kazokus?.. Ar jau nemato, nepasigai...

Negavau nė užbaigti, sprukau pro duris, nes tėvas į palubę už rykštės, tardamas:

– Tu paršeli! dar prieš Dievą bliuznysi⁵¹?..

Per kiemą, atsižvelgdama, ar nesigena, nulėkiau į apynoją; įlindusi į tankmę, drebėjau. Nežinau, ar iš baimės rykštės, ar iš piktumo ant Dievo.

Nežinau, kiek metų turėjau, tik poterius jau mokėjau, susirgo mano motina. Buvo kunigas, prieangyje bobos giedojų, buvo daktaras ir daktarienė buvo. Vakare mama pradėjo mirti... sustūmę mus pas lovą, suklypdė, liepė poterius kalbėti, melstis, kad mama pagytų. Mama atsigavusi liepė eiti gulti. Teta Barbora vis mus baugino:

– Kad nesimelsk, mama numirs, papunis⁵² parves močeką⁵³, pamatysit, kaip jus lups...

⁴⁹ rimbas trumpu koti

⁵⁰ Plakti! Plakti! smarkiai plakti!

⁵¹ burnosi

⁵² tėvas

⁵³ pamotė

Aš sau manau ir sakau:

- Didelė kupeta, kad mama numirs, papa parves mums už močeką panelę Domicėlę, bent man pasiūs tokį kepaliausą⁵⁴, kokį pati dėvi... O mūsų mama pati kuskelėmis⁵⁵ gobs-tosi ir mus gobsto...

Bet nesulaukiau nei mamos mirties, nei močekos, nei kepaliaus.

Neturėjau dar dešimties metų, kaip vieną sykį vakare svetimas žmogus atnešė tėvui grometą⁵⁶. Toks nepaprastas atsitikimas mūsų nusistebėjimą sukėlė. Tėvas, perskaitęs grometą, nuliūdęs pasakė:

- Mano brolis Stanislovas, jūsų dėdė, miręs. Čia kvietimas į laidotuves...

Rytą tėvas išvažiavo. Po kelių dienų parvažiavęs pasakojo, kokios iškilmingos buvusios laidotuvės, kiek kunigų, kiek svečių, ponų, žmonių daugybė į kapus lydėjo... Palaidojus kokie iškilmingi pietūs buvę, kaip gėrę, ką valgę, kaip šnekėję... kiti apsigėrę susibarę... Daug daug pripasakojo... Sakė, kad brolienė, mūsų dėdina, žadėjusi kuomet pas mus atvažiuoti, vaikų pasižiūrėti.

Dėdinos esančios penkios dukterys. Vyresnioji labai mokyta, Vilniuje baigusi pensio-ną, mokanti vokiškai, prancūziškai ir partapijonu⁵⁷ skambinti. Dabar mokanti mažesnes savo seseris.

Teta Barbora buvusi pas dėdiną už tarnaitę ir vardus visų vaikų žino, vis mums pasakoja:

- Pirmieji dėdinos buvę du sūnūs, bet abudu maži mirę; paskui penkios dukterys pagrečiui, visos tebeauga: Apolonija, Valerija, Ona, Elena, Liudvika. Apolonija vyriausia, viena akia, - maža išsidūrusi; tą tėvas atidavęs mokyti į Vilnių. „Kaip viena akia, - sako, - gal neištekės, tegul nors mokslą turi... savo seseris galės išmokyti arba svetur mokytojauti: užsidirbs duoną...“ Taip dėdė roka⁵⁸.

Dėdina labai mėgo svečius: su visais aplinkiniais ponais, bajorais svečiavosi, važinė-josi ir pas save sukvietusi vaišino, balius kėlė... Dėdei nelabai teptatiko. Vinteliškė, dėdės dvaras, netol vieškelio, užtai ir svečiai kasdien užvažiuoja. Turėjo dėdė nusipirkęs žemės toliau, pasistatė dvarelį miškuose ir ten gyventi persikraustė. Naują dvarelį pava-dino „Šėmos“, lenkiškai „Pošemy“, nes upelis bėgo per sodą, vadinamas „Šėma“. Ten nuvažiuoti nė kokios pakelės, ir keliai neišbrendami; dėdė manė nuo svečių pasislėpti, bet nepasisėkė: ir tenai tankiai svečiai užplūsta. Netol Šėmų dar kitą palivarką dėdė pasistatė, pavadinęs „Klibės“.

Dėdė buvęs labai turtingas, galėjęs ir daugiau žemės prisipirkti, labiausiai, kol tebetarnavęs prie senojo grapo. Pinigų buvę be skaitliaus. Dėdė vis vežęs į Kauną grapo valsčiaus mokesčius; parsivežęs pinigų maišus, liepęs sunėsti į kambarius. Vaikai, atsi-rišę kokį maišelį, žais, ritinės ant žemės rublius, kol išveš dėdė į Kauną. O ir išvežus, dar vis pakerčiais ant žemės mėčiojosi rubliai...

Taip ir tolygiai vis mums apie dėdę pasakojo teta Barbora.

Aš džiaugiuosi, net į aukštą šokinėju, turinti kažį kur tokią seserį giminaitę, kuri moka taip kaip grapikės kalbėti, kuri mokėsi Vilniuje ir pabaigė pensio-ną... Vis svajoju ir laukiu, kuomet ji pas mus atvažiuos.

⁵⁴ skrybėlė

⁵⁵ skarelėmis

⁵⁶ laišką

⁵⁷ fortepijonu

⁵⁸ manęs, svarstęs

Nesulaukdami dėdinos atvažiuojant, tėvai nutarė pirmi pas ją nuvažiuoti, paskyrė mus dvi vidurines vežtis. Vyresnioji reikalinga namie pasilikti, o mažoji Juzė dar kvaila... Na, ir rengiamės.

Mama iškepė pyragų, pripjovė viščiukų; sūrių, sviesto, duonos pridėjo visą skrynutę, kitą pridėjo drabužių – parėdinių savo ir mūsų. Juk tai nemaža kelionė – šešios mylios ir pusė⁵⁹: ne juokai...

Kelionei apsirengėme prastesniais drabužiais – gali lietus užpulti... Pakinkė tris arklius į didžiąją briką, pavarė iš lažininkų vežėją, išmintingą, ištikimą vyrą Juožą Švelnį naktimis arklius daboti... Gal prisėis porą naktų panakvoti. Mūsų rugius nupjovė, į gubas sustatė: kol išsistovės – parvažiuosim suvežti...

Iš vakaro viską susitaisėm – išsivanojom, galvas išsitrinkome. Rytą tėvas sužadino mus saulei tekant; sukilome greitai, apsitaissėme spėriai, užkandome ir persižegnoję leidomės į kelionę.

Diena karšta, arkliai putoja, tankiai reikia girdyti, pakeliais, pakrūmiais pasiganyti, užkąsti... Apylinkės nepažįstamos; per Plungės miestą išilgai važiuojam – karčemos, krautuvės, paskui dvarai, miškai, sodžiai... Mums įdomu, tėvas žino ir pasako, kokio pono dvaras, kaip vadinasi sodžius, malūnas... nematyti negirdėti vardai. Dairomės, stebimės... Nors taip gaišavome, bet nuvažiavome per pat pietus.

Mano buvo pirma tolimesnė kelionė: turėjau vienuoliktus metus.

Mano motinai pasiprašius, mergaitės nuvedė mus ant aukšto persirėdyti; pasakė, kad esą svečių, pietus valgo. Mes apsitaissėm, nuėjom žemyn.

Pilni pakajai⁶⁰ prisklidę svečių: ponių, ponų, panų ir vaikų. Dėdina tokia gera: nubučiaavo mus, numylavo, su savo mergaitėmis supažindino, liepė pasibučiuoti, susodino mus pietų. Valgiai man labai nepatiko; padėjusi šaukštą, nuėjau šalin.

Poliusia, apsikabinusi mane, aiškina:

– Negražu nuo stalo keltis, kol kiti tebevalgo; nors nenori valgyti, bet reikia sėdėti, kol visi pavalgys...

Mes nesėdime – sakau: – kas pirma pavalgo, pirma nueina.

– Pas mus darysi kitaip: nesikelsi nuo stalo pirmoji...

– Ar Vilniuje taip daro?

– Žinoma, sėdi visos, kol paskutinė pavalgo...

– Na na, – manau sau, – ir čia naujas išmislas...

Paskui svečių vaikai ir namiškės mergaitės mudvi pasigrobė į savo būrį. Lakstėme po sodą, žaidėme: labai buvo linksma, tik mūsų drabužiai kliudė. Kiti vaikai, mergaitės, trumpais, iki kelių sijoniukais, bateliai ploni... o mano batai šikšniniai⁶¹, dideli, išaugtinai pasiūti, sijonas ilgas, po kojų painiojasi, negaliu pavyti vaikų, nė sugaudyti.

Viešėdama pas dėdiną, su mažosiomis mergaitėmis po kertes belandydama, pastebėjau, kad jie turi labai daug knygų.

– Ar jūs visas perskaitote? – paklausiau Anetkos.

– Kas jas skaitys, – atšovė, – mes neturim laiko: reikia lekcijas mokyti, kur Poliusia užduoda... Vasarą vakacijos – irgi nenorim skaityti... taip sau guli.

⁵⁹ arti 50 km.

⁶⁰ kambariai

⁶¹ neraugintos odos, labai kieti

Aš, vieną atskleidusi, ėmiau skaityti, žiūrėti. Ji, ištraukusi man iš nagų, pasišovė paaiškinti. Pamačiau, kad ji vos paslebezuoja⁶² žodį, o aš kaip žirnius beriu. Metė man iš nagų knygą:

– Čia ne mums, – sako, – kartais kas iš svečių paėmęs paskaito: dėl to daug sukrauname pasieniais ant staliukų.

– Čia Kraševskio⁶³, – rodo į krūvas knygų, – čia Adomo Mickevičiaus poezijos... čia Marija Malčevskio⁶⁴...

Nusivedė mane šalin.

– Aha! – manau sau, – tu nemoki gerai skaityti, kad neskaitai per žiemą.

Paviešėję pas dėdiną porą dienų, svečiai nusimažino, ir mes rengėmės ant namų.

Dėdina prižadėjo priimti mane mokytis, kai prasidės mokslas rudenį: duos žinią, kuomet mane atvežti. Važiuojame namo visi patenkinti. Vežėjas pasakoja, kaip gerai jį valgydinę: viešėjęs kaip per Velykas ar kokiame baliuje – mėsos kasdien, dargi ir arbatos saldžios su pyragu gavęs. Arkliams pašaro ir miltų davę, naktį nereikėjo ganyti...

Parvažiavus namo, kitos kalbos mums nėra, kaip tik apie vaises pas dėdiną – apie jos mergaites, apie jų parėdnes⁶⁵, kaip išrodo, kuri gražesnė, ką kuri pasakė... Na ir, mažiausias smulkmenas atsimindama, pasakojau Barborai, džiaugiausi, kaip pas dėdiną gerai!

– Na na, palūkėk, – man sako, – kai reikės mokytis, ir į raudą ištiksi... Ten ne taip, kaip papunis mokė...

Motina pradėjo rūpintis mano rūbais, kokius reikės sutaisyti man į mokslą. Bet dar iki rudens yra laiko – paspės prirengti panašius į dėdinos mergaičių.

Sykį parvažiuojame iš bažnyčios – bestovįs kieme arklys, ratukuose pakinkytas, besąs svetys, pasisakęs tėvo brolio Domininko sūnus Stanislovas. Jaunas, gražus vaikinai. Iš Barboros pasakojimo jau girdėjome apie Domininko Stasį, kurį jo motinos brolis, Šiaulių advokatas Paulauskis, atsiėmęs mažą, leidęs į mokslą... Stasys sakėsi atvažiavęs pas mus pasiūstas dėdinos pasakyti, kad šį rudenį dar manęs nevežtų mokytis: šiemet dar negalinti priimti, nes ir be manęs bus šešios mokinės – Poliusia nevalios daugiau mokytis. Mane paliko kitiems metams: tegul užaugsiu didesnė, geriau mokslą suprasiu...

Kaip dėdina liepia, taip turime daryti...

Šiemet neberūpės jau nė mano rūbai.

Iš pirmos pažinties Stasį visi pamylėjom, neleidžiame išvažiuoti... Jis pasakojasi, kaip jo dėdė Paulauskis norėjęs, kad šis, pabaigęs gimnaziją, pas jį gyventų ir iš jo mokytųs advokatauti. Žadąs savo namus ir visą naudą⁶⁶ jam palikti: esąs nevedęs.

Bet Stasys nenori: užsistatė važiuoti į Maskvos universitetą ir mokytis daktaru. Dėdė supykęs už neklausymą, išvaręs nuo savęs. Dabar esąs pas dėdiną Šėmose. Nuo jos gaus penkiasdešimt rublių mokslui Maskvoje; gal kur nors gaus daugiau pašalpos, o kai išeis į daktarus, visiems sugražins...

Mano tėvas Stasiui į daktarus mokytis – pritarė, bet dėdės neklausyti nepritarė:

– Reikia pamislyti, – sako, – dėdė turtingas, o nevedęs; savi namai mieste, dargi mūro, visa nauda, gal dar ir kapitalo kiek – viso išsižadėti dėl kokio mokslo užmanyto – nepraktiška...

⁶² paskiemenuoja

⁶³ Juozapas Ignatas Kraševskis – XIX a. vidurio ir II p. lenkų Romantizmo rašytojas, istorikas, domėjęsis Lietuvos istorija, kultūra.

⁶⁴ Lenkų Romantizmo poeto Antonio Malčevskio poema „Marija“ (1825).

⁶⁵ puošnius drabužius

⁶⁶ turtą

Stasys tyli, nesiginčija, ir tą vakarą apie jo dėdę kalbos nebebuvo.

Sakėsi iš Šėmų išvažiuavęs labai anksti, o atvažiavo pas mus tik pavakarej: arklys rambus – negalėjęs pavaryti. Buvo nedėldienis. Man parūpo, kame Stasys šiandien bažnyčioje buvo – Žarėnuose ar Plungėje. Bet nediršau klausti. Mums visuomet buvo sakoma, kad šventą dieną nevalia nė kokio darbo dirbti nei į kelionę rengtis, o jei toli į kelią išvažiavus užeitų šventė, tai būtinai reikia kur pakelyje bažnyčioje mišių išklaudyti. O jei to negalima, tai važiuojant rožančių kalbėti... Stasys šventą dieną rengėsi, važiavo ilgai nuo pat ryto... Kame jis mišių klausė? – man vis rūpi.

Viešėjo jis pas mus keletą dienų. Vaikščiojome, lakstėme po pievas, mišką, uogavome, sode ant žemės voliojomės. Aš, jau pradrišusi, paklausiau:

– Stasy! nedėlioje atvažiuodamas bažnyčioje buvai ar važiuodamas rožančių kalbėjai?

– Kvailas tavo klausimas, – ėmė juoktis Stasys, – aš, ratukuose važiuodamas, vos pavariau arklį, o pakinkius į bažnyčią, kaip jis patrauktų?

Susisarmatinau⁶⁷ išjuokta, teisinausi:

– Je! bėda, mus mokė, kad šventą dieną mišių neklausius bažnyčioje – nevalia važiuoti...

– O mat aš be mišių ir be bažnyčios dėlto atvažiavau, – juokėsi, – niekas man nekliudė.

– Užtai turbūt rožančių kalbėjai?

– Taip, kalbėjau rožančių, kraudamas velniais, nepavarydamas arklio, – juokiasi, – mat, mano ražančius geresnis už tavąjį...

Pasibaisėjau iš tokių Stasio juokų: kaip jis nesibijo tos baisiosios peklos, iš velnių juokus vedžioja.

Nepatenkino manęs Stasio juokai, tēmysiu jį toliau.

Sykį riekšutavę parėjom vėlai; pavargę, sušilę, besikarstydami po lazdynus, skubėjome gulti. Bet reikia poterius sukalbėti... Kniostelėjo: kaip Stasys darys? Pro durų plyšį žiūriu, ar kalbės poterius. Kur tau! Nusimetęs drabužius, krito į lovą, net nepersišegnojęs. Aš, patyliukais prislinkusi pas jo lovą, sakau:

– Stasy! tu be poterių užmigsi. Velnias ateis naktį – pagaus.

– Kvaile! tave su poteriais greičiau pagaus. Eik gulti!...

Sugrįžusi pas savo lovą, Stasį pamėgdžiodama, greitai nusimečiau drabužius, kritusi į lovą, tuoj užmigau.

Tokia buvo mano gyvenime pirmoji bedievystės sėkla. Nors man tankiai ateidavo į galvą klausimas: – Kokia tam Dievui nauda, kad žmonės nevalgo mėsos nei pieno? Arba kas nauda Dievui, kad žmonės liežuviais plaka – „Sveika Marija“, „Tėve mūsų“ ir kitokias maldas? Gali Dievui nusibosti vis tą patį iš tiek svieto bažnyčioje girdėti – negali suspėti nė visų prašymų išpildyti. Bet panašiu klausimu nė per pusę lūpų nevalia balsu prasiatarti. „Griekas, nueisi į peklą... reikia spaviedo – iš tokios mislės, o nesiliausi – tuoj rykšte gausi...“ – tuoj tokius grasinimus nuo tėvų ir nuo Barboros išgirsi. O čia Stasys, negana mane išjuokė, dargi ir pats nekalba poterių ir sakėsi niekuomet nepasninkaujās: tuomet jam esąs pasninkas, jei neturįs ko pavalgyti: o gavęs – didįjį penktadienį valgąs mėsą, o per Velykas silkę...

Stasys išvažiavo. Paskui aš drąsiau išsisukinėjau nuo poterių ir pasninke, kur užklupdama mėsos, varškės ar smetonos, pasislėpdama valgiau, nebebijojau velnio pagunama. Tik liko dar baimė:

⁶⁷ susigėdau

– Kaip bus po mirties? Ką pasakys Dievas paskutiniame teisme?

To pabūgusi, kartais vėl poteriavau. O išsisukinėti nuo poterių labai man sekėsi. Vasarą vakare atsiklaupsiu ant minkštos žolelės po klevu kieme; paklūpojusi valandėlę, atsivėdinsiu; nusibodus klūpoti, pasidaužysiu kumščiu į krūtinę, pabučiuosiu kvepiančią žolelę, dar klevo žievę pabučiuosiu, kame aukštai buvo Dievo mūka⁶⁸ prikalta, dar pasivoliuosiu ant rasotos žolelės ir peršokuosiu viena koja per kiemą, – sakysiuos, už visas brostvas⁶⁹ sukalbėjusi poterius.

Per žiemą mokytis man nebėra ko: skaityti lenkiškai ir žemaitiškai gerai moku, jau ir rusiškai neblogai paskaitau ir vokiškas raides⁷⁰ pažįstu; rašyti, skaičiuoti šiek tiek jau moku. O vis tą patį berašant, nė kokios naudos, tik popieriaus daug pripeizoju: „Tai vis pinigai kaštuoja⁷¹“ ... – nutarė tėvas.

Kad dykai laiko neleisčiau, davė man pakulas verpti – storai, kol išmoksiu, prie ratelio priprasiu... Nusibodus verpti, kojines virbalais nėriau ir vasarą, viščiukus nuo varnų gandydama, taipgi nėriau. Man sakė, kad reikia mokėti viską sau pasidaryti... Siūti irgi mokiaus. Motina sakė, kad kiekvienai mergaitei reikia mokėti adatą valdyti, susilopyti ar ką pasitaisyti – nežiūrėti į svetimus nagus... Mat, vienas siuvėjas mirdamas liepęs jam adatą paduoti; paėmęs, bučiavęs ir dėkojęs, jog per adatą einęs į dangų... Mat siuvimas ne tik žemėje reikalingas, bet per adatą galima ir išganymą gauti.

Per žiemą verpiau, siuvau, nėriau; pavasarij vėl prie paukščių – lesinau, ganiau.

Pavasarij atvažiavo pas mus dėdina su trimis mažosiomis dukterimis ir Stasy sykiu. Jau su mėlyna apykakle – studentas. Džiaugėmės, mylėjom, vaišinom, kuo beišgalėjom. Buvo labai karštos dienos – ėjom maudytis į upelį už malūno. Jei malūnas sukasi, tai vanduo per akmenis srauniai bėga. Naktį mes su dėdinos mergaitėmis miegojom daržinėje ant šieno... Labai smagu buvo su mergaitėmis ir Stasiu per dieną lakstyti... O labiausiai džiaugiausi, kad visi lažininkai pamatys, kokią turtingą mes turime dėdiną: net karietoje atvažiavo... Dabar jau dėdina liepė mane atvežti rudeni, kai prasidės mokslas. Pasakė motinai, kokius drabužius man pataisyti – panašiai, kaip jos mergaitės dėvi – trumpus, su kelnaitėmis. Už mano laikymą ir mokslą susirokavo užmokėti 25 rublius į metus. O švenčių – Kalėdų ir Velykų – ir per vasarą tėvas mane parsiveš namo.

Dėdina su mergaitėmis išvažiavo. Stasys pasiliko pas mus dar kelias savaites.

Kiek įdomių ir stebėtinų dalykų pripasakojo mums Stasys iš savo kelionės iš Maskvos namo.

Nuo Maskvos iki Peterburgo esąs jau įtaisytas geležinis kelias, lygus kaip stalas, tiesus kaip styga: patiestos geležys tekiniams⁷² rietėti. Važiuoja be jokio arklio, yra tik geležinis pečius: tą pakuria, padaro garą, tas ir traukia visą eilę sukabintų vežimų. O tie vežimai didesni kaip lažininkų trobos, su lubomis, stogu ir langais. Į tokį vežimą sutelpa daugiau kaip dvidešimt žmonių: suoliukai pataisyti žmonėms sėdėti, o veža stebėtinai greitai.

– Pamislykit, – sako, – iš Maskvos į Peterburgą šimtas mylių, o mes geležies keliu važiavome tik tris dienas... Smagu. Kur apsistoja, į stotį ar į miestą pašauni, nusiperki sau valgyti... duonos, sūrio... Važiovę keli studentai – valgyti gavę, bet miegoti nėra kur, tai

⁶⁸ kančia

⁶⁹ rožinis, škaplieriai

⁷⁰ t. y. gotikinį šriftą

⁷¹ kainuoja

⁷² ratams

naktį palindę po suolu ir ant grindų išsimiegoję... Važiavusios ir panos, bet jos nedrįso po suolu lįsti, sėdomis tik snausti tegalėjusios.

Išsižioję klausėmės apie tokius stebuklus – be arklių rieda vežimas su tiek žmonių?!

– Jei Stasys nemeluoja, – sako Barbora, – tai jau pildosi sūdnos dienos pranašystės... juk ir Antakristus važinėš su geležiniu pečium ir degins žmones. Ot, sulaukėm! Mat jau žmonių griekų prisipildė miera⁷³!

– Gali širdis pykti, galva suktis, taip greitai vežant, – sako mama, – aš niekaip nesėsčiau į tokį vežimą.

O aš manau:

– Kad tik kas mane vežtų?!

Iš Peterburgo plaukęs vandeniui į Rygą – irgi smagu.

– Niekur krašto nematyti, – sako, – vanduo ir vanduo. Tupi ant vandens lygu žąsis, nesijauti – plauki ar vietoje tupi... vėjas tik pasupa, kartais net per daug...

Iš Rygos parvažiuojęs pačta⁷⁴...

– Tokia tolybė kelio, – sako Stasys, – o prie gerų įtaisų tik dvi savaites tetrukau kelionėje, o yra apie du šimtai mylių kelio...

Stasys atsivežė daug knygų, prisidėjo ant staliukų, kitas nešėsi į sodą ir atsėdęs skaitė. Aš seilę rijau ir čiupinėju tas knygas, bet visos tik rusiškos, o aš mažai tegaliu paskaityti ir mažai tesuprantu.

Paskui Stasys susipažino su mūsų kaimynu Endriejauskiu, tas turėjo daug visokių knygų, daugiausia lenkiškų. Stasys parsinešdavo po kelias ir man leido skaityti. Paskui ir be Stasio kitais metais gavau iš Endriejauskiio knygų pasiskaityti.

Prieš Stasiui atvažiuojant buvau susidraugavusi su mano amžiaus mergaite, kuri atnešdavo valgyti lažininkui. Atsimenu kaip šiandien. Bimbalynėje mirė Norvaišienė; mes nuėjom į budynę⁷⁵ pagiedoti. Mačiau, kaip Onikė verkė klykė, ant negyvos motinos kojų užsigulusi. Kas norint atplėš ją, nuves šalin – ji vėl įpuolusi kris motinai ant kojų ir uždykdama verks. Man liepė giedoti iš kantičkų. Kai tik Onikė sukliks, ir mano balso nebėra – ašaros tik rieta, nosį šniurkščioju. Giedoti nebegaliu – taip man gaila Onikės.

Paskui mergos lažininkės pasakojo, kad Norvaišas veda: negali be šeimininkės būti; nors mažas vaikas liko, bet naujai Norvaišienei nebus vargo...

Rokavo mergos:

– Onikė dabos vaiką ir valgyti atneš į lažą, tik, žinoma, reikia Onikę kartais sustramužyti⁷⁶...

Tykojau Onikę pamatyti. Kai atnešė valgyti, tuoj paklausiau, kokia jos naujoji motina, ar smarkesnė už mirusiąją?.. Onikė paklausta nuraudo, ir akys pasruvo ašaromis. Nieko nepasakius, nubėgo. Aš, nuėjusi į sodą viščiukų nuo varnų ganyti, verkiau. Onikės ašaros man akyse stovėjo...

– Kokia ji turi būti nelaiminga? – maniau, – kad paklausta ėmė verkėti. Kaip jai reikia vaiką daboti ir valgyti nešti?.. Kaip ją ta močeka ragana bara, su rykšte plaka... pieno nei sviesto neduoda...

⁷³ saikas

⁷⁴ pašto arkliais

⁷⁵ šermenis

⁷⁶ subarti, suraginti

Apie visokias Onikės skriaudas manydama, verkiau. Kuomet tik pamačiau Onikę atnešus valgyti, tykojau su ja susieiti, pašnekėti ir pasislėpus uogų ar obuolių jai pakišti. Šnekėti ilgiau bijojau, kad mama nepamatytų; nebeklausinėju Onikės apie močeką: žinojau, kad pikta, nedora... Nors niekas man nesakė nei Onikė nesiguodžiojo... bet negali būti gera dėl to, kad močeką ir Onikę skriaudžia.

Užtai aš, Onikę paguosdama, skubina savo vargus pasakojau: kaip, išėjusi iš darželio, užmiršau vartelius užkabinti, kaip paršeliai sulindę jurginus, rūtas iškniso, kaip man Emilka taip skaudžiai sudavė į kuprą, net verkti pradėjau...

Kitą sykį, rugius vežant, nepasergėjau, kaip kalakutai nulėkė pas daržinę: vieną kalakučiuką ir numynė arklys... Mama baisiai barė, ką tik su rykšte negavau už nedabojimą⁷⁷ kalakutų: o tie tokie nedori, taip sunku nudaboti, laksto kaip nelabieji...

Kuomet tik Onikę gavau susieiti, vis panašius vargus pasakojau, kad žinotų, jog ir aš tokia nelaiminga, kaip ir ji. Prie to vis pasislėpdama pakišdavau jai uogų, obuolių ar grūšių⁷⁸. Ji man kartais atnešdavo riešutų kišenėje.

Toliau pasidarėm labai artimos draugės. Nelaimėi, sykį man, bemėtant obuolius per tvorą iš sodo Onikei, nutvėrė mano tėvas. Parsivedęs mane už rankos į vidų kaip vagilę, pasišaukė motiną, liepė patūrėti ir su rykšte skaudžiai mane nuplakė už vagystę.

– Dabar tu obuolius pradėjai vogti, – sako, – paskui pradėsi ir didesnius daiktus vogti, labiausiai, atidavus į svetimas rankas, gali pasileisti vogti.

Nuplakęs liepė rykštę pabučiuoti ir jam į ranką. Man beverkiant, motina irgi pamokslus davė, barė, sakė, kad ne tiek dar reikėjo įrėžti už tokį darbą...

– Tėvas obuolius renka, veža į turgų, parduvoja, vargsta, o tu pasivogusi laidai per tvorą lažininkų vaikams... Su piemenimis susidedi: ar tu turi bent už grašį proto? Žinai, kad griekas: kasdien kalbi „penktas, nevok“... Kitas griekas tėvų neklausyti, turi spaviedotis, pasitaisyti. Sugausiu kitą sykį su piemenimis, su lažininkų vaikais belakstant, tai pati nuraižysiu iki kraujo, kad kitaip neklausai.

Apibarusi išvarė mane prie paukščių.

Aš, atsisėdusi sode, verkiu ir galvoju:

– Visi sako, kad Dievas teisingas ir mielaširdingas; kodėl Dievas mano tėvų nenubaudžia už plakimą manęs taip nekaltai?.. Anokia čia ne vagystė? Supuvusius obuolius per tvorą išmesti? Krūvos obuolių svirne pūva, supuvusius išrenkame, kiaulėms išpilame krepšiais. Ir tie keli, kur išmečiau, būtų supuvę, būtų buvę kiaulėms išmesti, kaip aš Onikei... Dievas mato mano nekaltybę, o nenubaudžia tėvų, netrenkia perkūnas?.. Liepė spaviedotis, na, kaip aš sakysiu tokią ilgą istoriją apie supuvusius obuolius?

[...] Na, išpažintis, tai išpažintis; man tik išeis į gera, manau. Bet kaip čia atkeršyti tėvams už mano skriaudą – plakimą nekaltai. Sako, kad po išpažinties, po Komunijos, žmogus, palikęs be nuodėmės, ko tik nori, gali iš Dievo išmelsti... Kai eisiu išpažinties, galvoju, po Komunijos melsiuos, prašysiu Dievo, kad mano tėvams atkeršytų. Dievas žinos, kaip nubausti, kad manęs daugiau su rykšte neberaižytų...

Rudenop, kai jau laikas mane į mokslą vežti, apsiuvo, aprėdė kaip dėdinos mergaites. Žaliąją skrynelę pridėjo daugiau drabužių, skalbinių, patalynę surišo.

Išvažiuojant teta Barbora, mane apsikabinus, apsiverkė. Nusistebėjau – ko: aš, taip gražiai parėdyta, tik džiaugiuosi – ko čia verkti? Nuvežė mane su visu kraičiu ir paliko.

⁷⁷ nesaugojimą

⁷⁸ kriaušių

Prasidėjo mano mokslas – ne juokais.

Mokykla – kambarys ant aukšto. Aslos viduryje stalas, pasieniais keturios lovos ir du šepukai⁷⁹ knygoms susidėti. Mes šešios mokinės. Mokytoja, vyriausia dėdinos duktė, susodino mus aplink stalą, kiekvienai paskyrė vietą. Ant sienos iškabino popierių su nurodymais visai savaitei – kokią dieną kokios lekcijos⁸⁰, kas prieš pietus, kas po pietų. Kas savaitė viena paskirta dižurna⁸¹ tvarkos prižiūrėti. Prieš pradėdant mokslą, kasdien mes sustojame kiekviena savo vietoje, dižurna perskaito ar atkalba balsu maldą prieš mokslą, persižegnojame, visos susėdame: turime sėdėti kaip bažnyčioje. Visos mokinės pernykščios, aš tik nauja, kvaila: visos iš manęs šaiposi.

Prasideda mano egzaminas: – Ką tu moki?

– Moku skaityti, rašyti lenkiškai, truptų skaityti rusiškai ir nedaug vokiškai...

– Kas tave mokė?

– Lenkiškai ir rusiškai tėvas mokė, o vokiškai Petrusia. Ji pas mokytoją vokietę mokėsi ir man parodė raides ir kaip ištarti.

– Kokias knygas skaitei?

– Maldaknyges, lementorius⁸², „Žyvatą Jėzaus Kristaus“.

– Žemaitiškas! – nusistebėjo mokytoja. – Aha! Dėl to tu taip blogai kalbi lenkiškai, kad su žemaitiška sugadinta... Daugiau man nė į rankas žemaitiškos, atmink! – pagrasi-no mokytoja. – O gramatikos, geografijos, aritmetikos nesimokei?

– Nemoku, niekas nemokė...

– Tai tu nė dešimties nesuskaitai, nė ličbų⁸³ nepažįsti?

Visos pradėjo iš manęs juoktis, man kakta užkaito.

– Dešimtį suskaitau ir ličbas pažįstu, – sakau.

– O prancūzišką kalbą girdėjai, raštą matei?

– Taip, tankiai girdėjau grapikes šnekant prancūziškai ir gazieta mačiau. Grapikių mokytoja man atidavė... popierius didelis, su paveikslais, ir raidės tokios pat...

– Gerai. Kokia lekcija dabar pažymėta? – paklausė dižurnos.

– Aritmetikos, – atsakė ir padėjo kiekvienai marmurinę lentelę rašymui.

Mokytoja ėmė aiškinti, kad vienetai rašomi po vieną iki 9, o dešimtys rašomos jau iš dviejų skaitmenų iki šimto. Šimtai rašomi po tris skaitmenis iki tūkstančio, tūkstančiai jau iš keturių skaitmenų... Aiškino ir liepė gerai įsidėti.

– Ką tu čia man pasakoji? – manau, – aš tą viską moku...

– Ar supratote? – paklausė. – Suprantam, suprantam...

– Dabar kiekviena savo lentelėje parašykite skaičių – „šimtą vieną“ – ir man parodysit.

Visos parašė 1001, o aš parašiau 101. Vėl aiškina, kad čia keturis skaitmenis parašė, tūkstantį vieną, šimtas turi būti tik trys skaitmenys...

– Pernai mokėtės...

Visos rašė, vargo, prakaitavo, mano parašymo mokytoja nerodo, ir nė viena neparašė teisingai...

⁷⁹ spintelės

⁸⁰ pamokos

⁸¹ budinčioji

⁸² elementorius

⁸³ skaičių

– Kaip jums ne sarmata⁸⁴? – barasi mokytoja, – mat Julka pirmą sykį girdi ir suprato, o jūs ne...

Paskui kitos lekcijos: skaitymas, rašymas man nė po kam, už visas geriau mokėjau. Geografiją irgi greit supratau.

Sunkiausia buvo mokyti gramatikos, labiausiai prancūziškos: nieko nesuprasdama, kaip špokas⁸⁵ atmintinai žodžius kaliau.

Kaip jau minėjau, pas dėdiną svečių netruko. Nebuvo tos dienos, kad kas neatvažiuotų. Besimokydamos išgirsim bildesį vežimo, tuoj ir beatlekianti mergaitė:

– Panele! prašom prie svečių... tas ir tas atvažiavo...

Mūsų mokytoja, liepusi mums rašyti ar skaityti, pasitaisiusi plaukus, nueis prie svečių.

Mes jau žinome, kokie svečiai, ar ilgam. Jei svečiai iš toliau, kokios ponios – tuoj metame knygas, taisomės, šukuojamės – žinome, kad reikės su svečiais pasimatyti per arbatą ar vakarienę; o jei svečiai artimi, paprasti, žinome, kad greit išvažiuos, tai sėdime prie knygų, o kiek mokomės – mums žinoti.

Kartais per keletą dienų nebus svečių: taip mums nusibos: lauksim, klausomės, bene atbarška kas.

Tankiai ir dėdina važinėjo į svečius. Visuomet sykiu ir mūsų mokytoja. Užduos mums lekcijas kelioms dienoms, kiek žadės užtrukti išvažiuos. Tuomet mums gadyne⁸⁶: ką norim, tą darom.

O kad namie mokytoja, tai šeštadienį tik pusdienis mokslui. Kai tik dvylikta, tuoj mokytoja perskaitys evangeliją, dar truputį paaiškins, ką reiškia, sukalbam „Aniolas⁸⁷ pasveikino“, einam pietų... Šeštadienio popietį turim laisvą: galim ką nors sau pasitaisyti.

Sekmadieniais į bažnyčių netankiai teisvažiavom; toks mūsų būrys – visos negalim į vežimą sutilpti. Vyresniosios važiuoja, o mažosios sėdim namie; bet reikėjo melstis, rožančių, mišių maldas kalbėti, bet gauname laiko ir kortomis palošti.

Dėdina ir visos dukterys labai buvo maldingos, tvirtai tikėjo, kad visko, ko tik reikia, galima iš Dievo išmelsti. Todėl visokios novenos, karunkos, meditacijos, visokios intencijos buvo pildomos. O gegužės mėnesį kas vakaras maldos iki pusnakčio prie Panelės Švenčiausios paveikslo, tik gegužės mėnesį parėdyto. Jos meldžiasi: viena skaito balsu, o kitos pašnibždomis kartoja arba litaniją atsakinėja – „melskis už mus“. Man didžiausias lažas: tik klūpau ir snaudžiu – laikausi tik nepavirsti... Taip kankinamės kas vakarą per visą gegužės mėnesį kas metai.

Taip mokiausi trejus metus. Vasarą visuomet važiavau namo, ir švenčių – Kalėdų, Velykų, jei kelias būdavo geras, atvažiuodavo manęs parsivežti; kartais ir pas dėdiną šventes praleisdavau.

Mokė mus visokio mandagumo, apsiėjimo, manieros, šokių... Visko mokė į gerą, nuo blogo perspėjo, bet manęs nuo melavimo neatpratino.

Iš pat mažo pati iš savęs labai gudriai mokėjau pameluoti, ką blogo padariusi – išsisinginti, išsisukti... Nors mane motina ar vyresnės seserys tankiai sugaudavo bemeluojant, gėdindavo, sarmatindavo, ir aš prisižadėdavau niekuomet nebemeluoti, tik teisybę sakyti, bet nė justi nepasijusdavau, kaip vėl by ką pamelavusi.

⁸⁴ gėda

⁸⁵ varnėnas

⁸⁶ geras buvimas

⁸⁷ Angelas

Mažesnė už mane sesuo Juzė buvo menka, sargaliota, labai mamos lepinama. Aš jai visokių juokų pridarydavau: jai duotą kokį gardumyną pagavau, prarijau, arba ją pačią apsuksiu, patampysiu; ji pradės verkti, skūstis – išsiginsiu, išsimeluosiu: „Nieko nedariau, nemačiau...“ Taip pat ir mokytis nuvežta: man pameluoti, kaip sakoma, tik padavai. Ką padarius, išsiginti puikiausiai moku... „Nemačiau, nežinau, neėmiau...“

[...]

O dėdiną girdėjau mane teisinant:

– Ko čia norėti? Su muzikiukais užaugusi, draugavusi, bene ko doro galėjo išmolti... dar gerai, kad tik meluoti teismoko, o ne ko blogesnio...

Paskui dėdinės duktė, mūsų mokytoja, ėmė sirginėti, mažai tegali mokyti, o labiausiai reikia su svečiais ir bevažinėjant į svečius sugaišti – nėra laiko kuomet mus mokyti. Dėdina į jos vietą pasamdė mokytoją iš Vilniaus, iš „Vizitkų“⁸⁸ vienuolyno mokyklos, lenkę. Taip pat paėmė svetimas tris mokines, dėdinės mažosios vėl trys – šešios mokinės: taip mokytoja buvo suderėta... Nebeliko mano mokslui vietos. Bet manęs dėdina nuo savęs neišleidžia: liepia skaityti, rašyti, pačiai lavintis. Kartais mokytoja neatsisakys ką paaiškinti, kartais Poliusia, buvusi mūsų mokytoja, laiko turėdama, parodys, ko paklausiu, sykiu padėsiu ką nors prie namų ūkės.

Pamažu palikau sykiu panelė, tarnaitė, šeimnininkė, pasiuntinė, siuvėja. Kur kas norėjo, ten galėjo mane prirokuoti: kame kas sugaišo nuo kokio darbo, ten reikia man stoti; atvažiuavo svečių – man patarnauti, jei nakvinai – lovas pakloti, viską sužiūrėti; kartais pietus išvirti ir sykiu į stalą sėsti. Prireikė ko pirkti – lėk į kaimą ar pas kumečių bobas sviesto, smetonos ar kiaušinių parneši, o čia, žiūrėk, jau kitas koks darbas laukia – obuolius rinkti, džiovinti, bites daboti, uogas virti... Nežinosi, iš kur koks darbas tau išlįs. O pasiūti baltinius, sulopyti visiems – vėl mano darbas... Paskaityti ar parašyti tik laiko gavau vakarais, kai tie prailgėjo... O jei kuomet svečių yra, tai ir vakaras užimtas. Jei jaunuomenės atvažiuoja, reikia ir man sykiu žaisti, šokti... Ne sykį, pabėgusi nuo šokių, nešiau tacą⁸⁹ su uogomis ar konfitūrais⁹⁰ svečiams, mat namiškėms panelėms neišpuola patarnauti – tai mano priedermė, nes kambarinė buvo maža, kokių 14-kos metų: jos pareiga man pavesta pildyti...

Bet man buvo linksma, smagu. Vasarą su jaunimu lakstėme uogauti, grybauti, namie mokėmės šokti, žaisti, o apilsusios kortomis lošėme, kol mane nepašauks prie kokio darbo. Vasarą kartais nuvažiuodavau pas tėvus, bet neilgam: tuoj dėdina beparašanti, kad grįžčiau – esąs svarbus reikalas... Tėvas kinko arklius ir veža.

Vasaromis, viešėdama pas tėvus, tankiai sykiu su Stasiu gaudavau pasiskaityti knygų iš kaimyno Endriejauskio. Netolimais mūsų ir jo dvarelis, taipgi Bukantiške vadinosi. Senas kavalierius, labai mokytas – laikraščius skaitė; ateidamas pas mus, visas naujienas pasakojo... Vos tik atsimenu, kaip Endriejauskis, atėjęs pas mus, pasakojo apie Sevastopolio⁹¹ karą. Kaip ten prancūzai į maskolius bombas mėto, armotomis šaudė, maskolius guldo lygu rugių pėdus. Maskoliai badauja, arklieną valgo... Sykį atėjęs pasakė didelę naujieną: kad caras Mikalojus I mirė⁹². Maskoliai karę pralaimėjo, daug svieto suguldė tenai paliko... Nors čyst⁹³ maža tebebuvo, bet gerai atsimenu...

⁸⁸ Vizitėčių, moterų vienuolijos

⁸⁹ padėklą

⁹⁰ uogienė

⁹¹ t. y. Krymo karą 1853–1856 m.

⁹² t. y. 1855 m.

⁹³ visiškai

Endriejauskis turėjo daug knygų ir man skaityti skolindavo. Visos lenkiškos, daugiausia Kraševskio gaudavau skaityti.

Dar vieną atsitikimą iš mažų dienų atsimenu.

Sykį atvažiavo iš dvaro į mūsų prūdą žvejoti. Daug vyrų buvo paprūdeje. Dideles žuvis traukė, į bačką su vandeniu metė... Mes žiopsojom. Tik vienas vyras pliumpt ir išoko į prūdą. Brisdamas gilyn, šaukia:

– Verčiau nusiskandinsiu, bet į rekrūtus neisiu...

Vyrai sujudo ant kranto, vieni bėga į antrą prūdo pusę, kiti ant pluošto sušoko. O mano mama, atsistojusi pakraštyje, šaukia:

– Mykol, Mykolėli! pasigailėk savo dūšios: nusiskandinsi – į peklą nueisi... Nesiskandink, brisk laukan, nelabasis tave kuso, tavo dūšios tyko – persižegnok! Tu toks jaunas – atitarnausi vaiske, galėsi gyventi...

Ar tas šaukimas pagelbėjo, ar Mykolas susiprato, tik, išbridęs atgal ant krašto, davėsi vyrams surišti. Surištą Mykolą parvedė į mūsų trobą; valgėme visi virtą žuvį... Mykolas sakė:

– Kad būč neturėjęs smertelno grieko, tikrai būč nusiskandinęs...

Buvau girdėjusi kalbant lažininkus, kad „rekrūtus gauda“, „į rekrūtus paduoda“, bet sugautą ir surištą žmogų į rekrūtus paduoti pirmą sykį pamačiau. Užlindusi už krosnies, verkiau verkiau: taip man gaila buvo Mykolo į tuos rekrūtus atiduoti... Ilgas laikas išėjo; aš jau prakutau, jau pas dėdiną mokiaus, kai Mykolas Jonušas parėjo iš kariuomenės. Tuomet nė lažininkų nebeturėjo dvarai. Mykolas vedė gražią mergaitę.

Toliau prasidėjo būti neramesni laikai: atliuosavo žmones nuo ponų. Nors dėdina nedaug teturėjo žmonių, bet ir tie patys ėmė nešintis šalin.

Buvo vežėjas Stasiukas Blaziniauskiukas, kiaulių piemuo Pranukas, iš mažo dvare užaugintas – tas tuojuo tiesiai nuo kiaulių išėjo kažį kur, nė gero žodžio nedavęs. Stasiukas taipgi atsakė nuo vietos, nors jam ir algą siūlė, bet nebenorėjo vergauti, išėjo; kurie žemę valdė, lažą ėjo, tie gyveno vietoje: žemę jiems primieravo. Tokių lažininkų mažai pas dėdiną tebuvo – rodos, tik du broliai Kiaurakiai.

Daugiausia dėdina turėjo mažų trobelių, pristatytų ant dvaro žemės, o tose vis žydėliai gyveno. Ko ten nebuvo – mėsininkų, riezninkų, kromininkų, pirklių; karčemą ir šiūlę⁹⁴ žydėliai turėjo ir žemės po truputį valdė. Dėl to ir žmonėms dėdinos žemės mažai teišdalino.

Paskui pradėjo ponios gedulą nešioti⁹⁵: nė viena nesirėdė kitaip, kaip tik juodai. Šnekėjo ir laikraščiuose rašė apie sumišimus, demonstracijas Varšuvoje, Lenkijoje, kaip maskoliai kokioje procesijoje sulaužė lenkų kryžių ir penkis žmones užmušė, bevaikydami procesiją. Tiems penkiems kritusiems atminti visos ponios gedulą apsilvilko (za piečiu poległych).

Ėmė melstis, po bažnyčias giedoti. Per kokius atlaidus, per sumą, nutils vargonai, ir tuoju ponios, ponai lenkiškai užblius „Boże coś Polskę“⁹⁶... Žmonės šventoriuje pakerciais juokėsi:

– Matai, kaip ponai kaukia, nebetekę žmonių. Nori atgal pančizną⁹⁷ atkauti...

Po teisybės, neramūs ponai paliko. Suvažiavimas ant suvažiavimo, susirinkimai ant susirinkimų... priešų priešais lakstys važiuoti, raiti, kartais ir pėsti susieis į kokį susi-

⁹⁴ žydų maldos namai sinagoga

⁹⁵ 1861 m. kilusi patriotinių manifestacijų su Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo šūkiomis banga.

⁹⁶ „Dieve, kuris Lenkiją...“ – bažnytinė patriotinė giesmė, tapusi 1863 m. sukilimo revoliuciniu himnu.

⁹⁷ baudžiąvą

rinkimą. Rodavosis, tarsis, rašinės, pasiuntinius kits kitam siuntinės; o čia gers, barsis, bučiuosis, giedos, dainuos patriotiškas dainas: „Tuomet ponai ir muzikai visi lygūs būsim...“ arba „Gausit ir žemės gabalus, tiktai muškit tuos vabalus, kurie mumis sunaikino, daug bažnyčių išnaikino“. Visokių tų negirdėtų dainų atsirado.

Pradėjom su samdytomis mergaitėmis dainuoti, draugauti. Įsivesdamos į pakajų prie fortepijono, mokėmės iš jų lietuviškų dainų ir gaidų. Ir čia man geriau sekėsi, nes aš iš mažo daug dainų mokėjau ir gaidas žinojau. Ėjo į madą liuosybė, lygybė...

– Gaila, mano Onikė toli, – maniau sau, – dabar niekas manęs nuo jos negyniotų.

Per žiemą taip maišėsi, lygu mielės kilo, putojo: vis slapta, vis pašnibždomis rokavosi, tarėsi. Kažkokie komitetai susitvėrė iš ponų, kunigų; taipgi ir ponių komitetai. Jau pradėjo balsiau apie karę šnekėti:

– Visi ponai jaunesni, visi ponaičiai eis į miškus, ves muzikų pulkus maskolių mušti... Poniai, panelės, likusios namie, rūpinsis sukilėlių maistu, statys į girias kas duoną, kas mėsą, pieną... kas drabužius, skalbinius...

Viską susitarė taip lengvai padaryti, nes neilgai tereikės laukti klausiuokams⁹⁸ miškuose: tuoj ateis prancūzai, visi kartu paims ir išmuš visus maskolius, išbadys kaip varles, išmes iš Lenkijos ir iš Lietuvos. Tuomet pasidžiaugsim liuosybe ir lygybe...

Visi tie ponų susirinkimai, visi nutarimai vis slapta: jaunuomenės, labiausiai mūsų, mergaičių, nė iš tolo neįsileidžia. Mes tik per penktą dešimtą išgirstame kokį žodį, ir tas taip žingaidu, taip svarbu žinoti: trokštame prisidėti prie tokio didelio, svarbaus darbo – tėvynę nuo maskolių apginti.

Artinasi pavasaris. Vasario mėnuo šiltas, net karštos dienos; paukščiai parlėkė; vabonės – zvembia; varlės – kurkia, kitais metais nė mojus nebūna toks šiltas... Vis tai Dievas duoda kare! Per senovės sukilimus, kaip senieji atmena, šilti pavasariai būdavo... Taip ir šiomet – ankstybas ir šiltas pavasaris: geras ženklas laimėti karę. Dievas padės lenkams, dėl to ir orą duoda patogų... Džiaugiamės ir drebančia širdimi laukiame tos karės pradžios „už tėvynę, už šventą tėvynę“:

*O kai jau pradės, netruks maskolius pergalėti,
Iš mūsų žemės išginti.
Tuomet ponai ir muzikai visi lygūs būsim,
Tuomet kartą paskutinį sykį padainuosim:
Nuo austrijokų, maskolių ir prūsų
Atimsim brangią tėvynę mūsų!*

Tokias ir panašias dainas dainavom sykiu su lauko darbininkėmis. Mokėme jas patriotiškų dainų, bet tos daugiausia lenkiškos, o prastos mergaitės tik lietuviškai tesupranta...

Kaži kur kaži kokie buvo komitetai, kurie užrašinėjo vaikus, pasiryžusius stoti į karę – eiti į miškus. Pradėjo pasakoti – tas užsirašęs, tas ir tas, daug mūsų pažįstamų bajoriukų.

Pas dėdiną tarnavo už berną Juozas (pavardės nebeatsimenu), truputį lenkiškai grabaliojo – „čego počego“. Sakėsi bajoras nuo Tytavėnų⁹⁹. Mergaitės mums pasakė, kad Juozas užsirašęs į „poustanę“¹⁰⁰. Mes jo neklausėm: juk tai paslaptis, bet rūpinamės jį iš-

⁹⁸ taip vadinti 1863 m. sukilėliai

⁹⁹ Títavėnų pagal žem. Tí tuv'iena.

¹⁰⁰ sukilimą

leisti, aprėdyti. Pasiuovome naujus apatinius skalbinius, po dvi atmainas, kojines, dėdina nupirko naujus batus... Laukiame kuomet jis išeis.

Vieną naktį ėmė šunys labai loti, kažkas barškina į duris. Juozas pasisakė išeinąs, norįs atsisveikinti. Šoko telegrama pas mus ant aukšto: mes visos iš lovos stačia galva į pakalnę. Žiūrim – prieš gonkas¹⁰¹ pilnas kiemas vyrų ir keletas arklių. Sakosi atėję Juozo vestis į abazą¹⁰². Mums širdis plaka, rankos kojos dreba, net ašaros akyse stoja iš džiaugsmo, jog pamatėm jau tikrus lenkus patriotus, kovotojus su maskoliais... Juozui atidavėm visas dovanas; jis nubėgo apsirengti, o tuos lenkus neįmanome kaip mylėti, kuo vaišinti. Bet jie nuo mūsų vaišių atsisako: nieko nenori, skubinasi iki aušros pasiekti abazą.

Juozas apsitaisė, kitus drabužius į ryšelį susirišo: beturįs ir šaudyklę¹⁰³ – kažkokį pagali... Atsisveikiname, laiminame, bučiuojame su ašaromis tokius didvyrius, kurie džiuojasi, mandravoja¹⁰⁴:

– Kas tai reiškia mums maskoliai? Išbadysim lygu varles! Kaip čia mes stovim, kiekvienas po penkis maskolius nudėsime... O po dešimtį, tai nė vieno parazito nebeliks...

Išleidome, išlaiminome, – tokį pasišventimą juk reikia branginti. Nebeužmigome iki pat aušros, vis akyse stovėjo mūsų didvyriai, ausyse skambėjo jų pasiryžimai – maskolius išmušti.

Pradėjo žmonės pasakoti: tas tame miške užėjęs lenkų abazą, kitas kitur sutikęs... Pušinės karčemą apstoję lenkai, ką tik rado pas žydą, viską išnešė: arielką, alų, barankas, sūrius, kiaušinius. Kitur buvę užėję į sodžių, – išreikalavę valgyti. Pušinės miško sargą lenkai pakorę, likusi pati su penketu vaikų; buvęs labai geras žmogus, ne tik prasti žmonės jo gailėjosi, bet ir ponios komitetninkės labai gedavo ir lenkų darbais piktinosi.

Taip tai prasidėjo jau „poustanė“.

Sujudo ir policija: įtariamus bajorus, kurių sūnūs kažki kur prapuolė, ėmė areštuoti, kol neparodys, kame sūnūs. Ypač dabojo, kas bažnyčioje gieda.

Telšiuose buvo žandarų apicieris¹⁰⁵ Brandtas. Tas be galo uoliai sekiojo, gaudė sukilėlius, – sekiojo, kas bažnyčioje gieda, įtariamus šnipinėjo.

Sykį per šv. Antano atlaidus Telšiuose per sumą, kaip visuomet, ėmė ponai, ponios giedoti. Tas žandaras, atsistojęs bažnyčioje, ir užrašinėja, kas gieda. Tą dieną švaicieriaus rolę pildęs koks Petrulevičia. Pamatęs žandarą berašant, tuoj priėjęs su lazdos buože jam po nosia į žemę dzinkt: „Klaupkis!“ Tas neklauso, ir vėl dzinkt: „Klaupkis!“ Kai neklauso, už sprando žandarą, pro duris! Pamojo žmonėms iš šventoriaus – parodė išmesti. O svieta buvo daug. Sujudo žmonės, tuoj ėmė plytgaliai, akmenys švilpti pro ausis žandarui... Tas kniustiniu klupiniu vos išspruko iš šventoriaus.

Nespėjo Petrulevičia iš bažnyčios pareiti, tuoj į kibitką¹⁰⁶ ėmetę ir išlakino į Kauną. Visi peržegnojo: manė, kad jau niekas jo nebematys; bet neužilgo laisvas parėjo. Tardant paklaustas:

– Kokią tu teisę turėjai išmesti iš bažnyčios žandarą?

¹⁰¹ priebutį

¹⁰² sukilėlių stovyklą

¹⁰³ šautuvą

¹⁰⁴ puikuojasi

¹⁰⁵ karininkas

¹⁰⁶ vežimas su stogu

- Mano tokia tarnystė, - sakas, - tokia pareiga - žiūrėti bažnyčioje per pakėlimą, kad visi klūpėtų: kas neklauso klauptis, kas jis bebūtų, policija ar kas, turiu mesti laukan.

- Jis pravoslavas, nekatalikas - negali klauptis...

- Tai tegul neina į mūsų bažnyčią, - sakas, - o įėjęs, turi taip daryti, kaip visiems paliepta.

- O kam tu eini švaicierystę? Kaznačiejui¹⁰⁷ tarnauji - turi valdišką vietą, kam užsiimi ne savo darbu?

- Man kunigas per spaviednę uždavė už griekus švaicierystę eiti: turiu pakūtą¹⁰⁸ išpildyti...

Tokiui egzaminu išsimelavęs, išsisukęs parėjo. Pas mus, t. y. pas dėdiną Šėmose, sujūdimas: nebuvo tos nakties, kad kas neprisibaldytų. Po kelis lenkus, kaip mes vadinome, ateis naktį arba raiti atjos su kokiais popieriais, paliepimais iš abazo: tiek ir tiek, ten ir ten duonos pristatyti arba tiek ir tiek marškinių.

Tokiems pasiuntiniams reikia duoti valgyti, o reikia saugotis nuo šeimynos... Dėdina mus sužadins: viena kaisim samovarą¹⁰⁹, kita kiaušinius virsim, mėsą, lašinius čirškinsim, kita paduosim valgyti lenkams. O tie skubiniai kimš į dantis, arbata plikysis... Sykiu mums pasakos savo nuopelnus: kiek maskolių užmušę, išbadę, kaip kur užpuolę jų stovyklas ir čia visiems maskoliams galvas nusukę... Mes stebimės, nieko negirdėję. O jie aiškina, kad tokie dalykai nėra skelbiami, tik patyliais maskoliai lygu blakės naikinami...

Mes tokius didvyrius neįmanome kaip bemylėti...

Rytmetį atneštus popierius reikia pristatyti į vietą. O siuntinėjami buvo vis į komitetą. Komitetas buvo paskirtas iš ponių, kurios rūpinosi maistu, drabužiais: p. Goštautienė Keгуose, p. Gadonienė Vambutuose ir mano dėdina Šėmose. Kitos ponios toliau ir kas - mums nesakė; tos trys čia pat kaimynystėje. Dėdina perskaitys, kas do reikalas. Lieps mums nunešti į Vambutus ar į Kegus. Vienur šeši varstai ir kitur šeši.

Mes, per naktį nemigusios per svečius, turime nešti popierius šešis varstus. Siųsti ką iš šeimynos - neatsargu. Kartais kuri komiteto ponia atvažiavusi pasakys, jog tiek ir tiek reikalauja ten ir ten marškinių...

- Mergaitės, siūkite. Štai ir audeklo atvežiau.

Paduos mums visą ritinį drobės ar kartūno.

- Tik paskubėkit, nes greitai reikalauja, - pasakys.

Mes buvome šešios, bet siuvome tik trys - vyresniosios dvi ir mažoji nesiuvo, o mes trys dienas kriukiui sėdėsime prie siuvinio. Siuvamų mašinių dar nepažinom nei nematėm, tai su adatėlėmis badysim, badysim, ir vis skubiniai. Matydamos, kad laiku nepasiūsime, kiek paliepta, tai, prie žvakės susėdusios aplink staliuką, ir drožiame per kiaurą naktį. Dar gerai, jei lenkai nesugaišino, o jei iš kur užklydo, reikia mums juos valgydinti, samovarą kaisti - ir sugaištis nuo siuvimo.

Nespėsime tą ritinį sukarchyti, susiūti, žiūrėk, jau kitą ritinį komitetininkės bepristatančios. Vėl skraidina skubiniai pasiūti... Kiek mes marškinių prisiuvome - nė aniolai nesuskaitytų, o kiek naktų nė akių nesudėjome - nė velniai nesurokuotų.

Dėdinos duktė, antroji po vyresniosios - Valerka, tekėjo už vyro, Grigorių Ulinskio; - įdomios buvo vestuvės. Mat gedulo ir karės metai, negana - vestuvės be muzikos, be

¹⁰⁷ išdininkui

¹⁰⁸ atgailą

¹⁰⁹ virtuvės vandeniui užvirtinti

šokių, dargi ir veselninkų parėdnės turi būti patriotiškos. Prieš vestuves panos, ponios suvažiuodamos susibėgdamos susikalbėjo visos vienaip apsirengti – lenkiškais kontusiukais¹¹⁰. Kontusai buvo įję į madą – drabužis dvejomis rankovėmis. Vienos rankovės siauros – kaip tik ant rankos, antros – ilgos, plačios, nesusiūtos, tik ant pečių su rankovėmis sykiu prisiūtos; kybojo lygu sparnai, vadinosi viliotai. Tos palaidos rankovės (viliotai) su pamušu juodo šilko arba balto šilko, kaip kam patinka. Viliotai kybojo prie šalių arba, užmesti ant pečių, kybojo ant nugaros.

Visos parėdkininkės¹¹¹ veselėje¹¹² juodais kontusiukais su baltu pamuštais viliotais, ant galvos raguotos keturkampės konfederatkos, irgi juodos su baltais: išrodė lygu šarkos – juodos, su baltais pasparniais.

Vyrų nevienokia mada: su čemarkomis¹¹³, frakais, studentai su mundurais¹¹⁴, kaip kas turėjo.

Dėdinos plati pažintis – dar platesnė giminė: sukviestų svečių į veselę pilnas dvaras, nė pirštui įkišti vietos.

Sekmadienį visa veselė – net keliolika vežimų į bažnyčią sumos. Tuoj po sumos šliūbas; šliūbą davė tam tikslui pakviestas džekonas, kunigas Senulevyčia. Kamendorius kun. Bernevyčia įlipo pamokslo sakyti. Po šliūbo visa veselė eina laukan – ir visi žmonės paskui tų šarkų būrį grūdasi laukan, visa bažnyčia maišosi, niekas nebesiklauso pamokslo. Kamendorius šaukia:

– Jūs prakeiktieji, nenorit Dievo žodžių klausytis, bet grūdatės, traukiate, kur jus velniai veda – stačiai į peklą, – ir taip toliau. Ėmė keikti, grumzdyti.

Veselninkai išeidami girdi kamendoriaus keiksmą, parvažiavę juokiasi. Per pietus brakšt beprisistatęs ir kamendorius. Na brač! kaip paims ponai jį ant dantų! kaip ims švilpti, delnais pleškinti, uria! Tas vos tik spėjo sprukti pro duris, įsisėdęs išdūmė iš šarkų veselės.

Svarbiausi svečiai veselėje buvo dėdinos giminės Citavičiai – du broliai ir dvi sesers: tėvų nebeturėjo. Vienas – vyresnysis Zigmantas, atsitarnavęs kariuomenėje, o mažasis Kazimieras, tebetarnaująs rusų apicieris, su munduru į veselę atvažiavo. Kiti svečiai, labiausiai studentai, labai skersakiavo į tą apicierėlį, visai išjuokė, tėvynės priešu pravardžiuodami. O kiti, senesni ponai, labai Citavičius gerbė: vis jie pirmoje vietoje, tiek broliai, tiek seserys – irgi šarkos, kaip sakoma – visi aplink juos pirštų galais vaikščiojo.

– Pasirodys! pasirodys! – pranašavo.

Citavičiai pirmi išvažiavo iš veselės – visi svečiai ir namiškiai išlydėjo. Pas Dargeliškės kapukus gėrė šampano, laimingam keliui atsisveikino. Kiti svečiai dar sugrįžo į veselę.

Po veselės į porą savaičių sužinojom, jog Citavičiai surinko didelį pulką ir išvedė į miškus. Vyresnysis Zigmantas už pulko vadą, o pagalbininku išėjo mažasis tas apicierėlis... Mes atsigavome: studentams, ypač savo Stasiui, akis badėme:

– Kas didesnis patriotas, jūs, kur namie riogsote, ar tas tėvynės priešas, pametęs maskolių mundurą ir išėjęs į mišką maskolių dovyti?..

¹¹⁰ kontušas – senovinis bajorų drabužis

¹¹¹ pamergė

¹¹² vestuvėse

¹¹³ kilęs iš Vengrijos senovinis bajorų drabužis

¹¹⁴ uniforminiai švarkais

Neilgai tesidžiaugėme: vėl po poros savaičių atėjo žinia – pasiuntinys su laišku. Aprašoma didžiausia nelaimė – Citavičių abazą užpuolė maskoliai Tytavėnų giriose. Visus išblaškė, išmušė, išgaudė. Vyresnįjį Citavičių – patį vadą, durtuvais užbadė; mažasis, išokęs į medį, gyvas palikęs. Kai maskoliai apsidirbė pasitraukė, tuomet mažasis brolio lavoną parvilkęs namo.

Kviečia į laidotuves. Kiek mums ašarų, kiek gailiesio!

– Ot, atsisveikino iš veselės, greta kapukų gėrė šampano, išleido, štai ir tikri kapai! Dargeliškės kapukai – pranašystė buvo... Kas galėjo tikėtis?

Verkiame, garbstome, aimanuojame dienas naktis.

Dėdina su vyriausia dukterim važiavo į laidotuves; sugrįžusi pasakojo, kaip iškilmingai laidojo tą didvyrį: visas buvęs apipiltas baltomis rožėmis, lelijomis, minios svieto lydėjo į kapus. Velionis turėjęs žaizdų be skaitliaus: viename veide buvę septyni durtuvų dūriai matyti.

Vadą palaidojo, jo pulką kiek išmušė, kiek išgainiojo ar į nelaisvę paėmė. Suėmė sykiu ir mažąjį brolių, bet jo nepažino – klausinėjo, tardė, kas jis. O tas nesisakė, bijojo, kad tuoj sušaudys kaip dezertyrą iš kariuomenės... Kiek jį prikankino, kiek primušė, kol sužinojo, kas. Iš to priteriojimo visą mėnesį kankinys be žado išgulėjo. Pagerėjus nuteisė sušaudyti. Bet per didelį rūpestį, per protekcijas, – jų dėdės buvo jenerolai, ministrai, – per jų užtarimus teismas atmainė mirties bausmę dvylika metų katorgos.

Trečiasis, vidurinis jų brolis Citavyčia, taip pat pasprukęs iš kariuomenės, įstojęs į brolio abazą, mušėsi su maskoliais, bet tas pabėgo sveikas, nors namie negalėjo pasirodyti.

[...]

Vieną naktį atsibaldė būrys – ar dešimt lenkų, susitarę išeina į abazą. Užėjo pas dėdiną, nes sykiu beinaš Stasiukas, ilgai tarnavęs pas dėdiną, dargi jos skaskavas¹¹⁵, buvęs atimtas į dvarą, kai stoji liuosybė, jis išėjo. Dabar, išeidamas į abazą, su visais savo draugais užėjo atsiveikinti. Stasiukui reikėjo marškinių, naujų batų... Kame čia gausi nupirkti? Marškinius, apatinius skalbinius davėme, o batams – nors pinigais... Vaišionome visą pulką, visą samovarą arbatos išgėrė, visą pieną, kiek buvo pamilžto, išgėrė; duoną, kiek buvo iškeptos, lašinių bryzą suvalgė. Išleidom, palaiminom, gero pasisekimo palinkėjom.

Po kelių dienų vakare žiūrime, – pas pirtį kažis žiburį braižo. Pirtis buvo už eglyniuko pas upelį.

– Jau ten kas norint nepaprasto yra, – sakome.

Vingį davusios, einame žiūrėti... Ogi mūsų Stasiukas! Apsirišęs galvą, ir ranka sutinusi kaip pagalys.

– Mano jau grobas grobą ryja, – sako, – nuo vakar ryto burnoje kruopos neturėjau... Kai sužeidė, abazas pasitraukė, o aš vienas klaidžioju...

Tokios mums šoros¹¹⁶! Viena lekiame valgyti atnešti, kitos velkame balakoną; anė iš tolo negalima rankovės numauti – kai traukiama, jis šaukia. Atlakino pieno, duonos... Valgyti negali, tik atsigėrė.

Kai visi sugulė, parsivedėm į kambarius. Žirklėmis perkirpome balakono rankovę, o marškiniai vienu krauju, sudžiūvę, sustirę. Galva sveika, tik veidas viena pūslė – nei dantų pajudinti, nei išsižioti – ir pašnekėti sunku... Nuprausėm, apvalėm, dar pagirdėm

¹¹⁵ jai priklausęs baudžiauninkas

¹¹⁶ skuba, rūpestis

arbata, išleidom atgal į pirtį. Dėdina liepė pirtyje ant šiaudų gulėti, – dieną kaip norint daktarą parūpins.

Netoli trobelėj sirgo žydė Maušienė. Dėdina davė arklus, Maušas parvežė iš Telšių daktarą Pšibilskį. Tas nuo ligonės atėjo į dvarą, bevaikščiodami su panomis, aplankė ir pirtį.

Stasiuko veidas nepavojingai sužeistas, tik paraku nuplikytas; akys sveikos, tik bruvys¹¹⁷ nusvilę, o ranka, kai turėjęs ištiesęs – revolveriu taikęs šauti, priešas šovęs, šiam kulka per pirštus įlindusi, o per petį išlindusi; per visą ranką išilgai kulkos takas užmėlynavęs.

Daktaras per visą ranką odą perskėlė, žaizdą išplovė, apraišiojo, – sako, kad tik truputį toliau, tuoj būtų gangrena pripuolusi...

Kiek mums šoros, kiek palakstymo: vandens šilto, skurlių, vatos, vaistų; vieną atnešim, jau kito ko šaukia; o čia reikia skubėti, reikia slapstyti...

Na, jau šiaip taip apžiūrėjo daktaras ligonį, per Maušą žadėjo vaistų parsiuosti... parodė, kaip ranką aprišti, kaip žaizdą nuplauti, kokius vaistus į vandenį pilti, kokiais žaizdą tepti...

Sarginome Stasiuką porą savaičių – kas rytą nešėmės šilto vandens, ranką atmirkėm, skurlius numetėm, vaistais nuplovėm; miltelių daktaras atsiuntė – tais žaizdą išbarstėm, aprišom, kaip daktaras parodė.

Stasiukas apžiūrėtas, pavalgęs, išeidavo toliau į mišką – dieną nesėdėjo pirtyje, parėidavo tik valgyti; jei mes pirma nunešdavom, tai palikdavom, – jis parėjęs pavalgydavo ir vėl išeidavo. Mes indus parsinešdavom, ir vėl reikdavo rūpintis vakarienę nunešti. Daugiausia to darbo teko man.

Jau mūsų Stasiukas buvo geresnis, – ranka ir veidas atsileido. Vieną naktį vėl atėjo keli lenkai – visuomet vienas vyresnis, kiti prasti kareiviai. Pasisakė iš to pulko, kur Stasiukas buvo išėjęs. Mes ėmėm klausinėti, kaip sekasi Stasiukui.

– Blogai, – sako – liko sužeistas, ir nežinom, kame dabar, o sužeistas per savo durumą.

– Kaip? Su maskoliais mušėtės? kame?

– Kur tau, – sako. – Eidami į pulką, visi Stasiuko draugai ir jis pats užėjo į karčemą ir prisigėrė lygu kiaulės. Girti grabaliodami atėjo į mišką. Piketninkai¹¹⁸ pasitikę klausia: „Kas čia?“ Šie atsako: „Svoi“¹¹⁹. – Piketninkai neleidžia į abazą. Tie ėmė maskoliškai keikti... pasidarė triukšmas. Abaze, išgirdę maskolišką kalbą, manė, kad maskoliai užpuolė, nusigandę grobė ginklus, „ant trivogos“ iššovė; tuoj ir tie atėję girtieji ėmė revolveriais šaudyti. Kol suprato, kol pažino, kas atėjo, du iš abazo sužeidė lengvai, o Stasiuką sužeidė sunkiai – akis išplikė...

– Pulkauninkas liepė Stasiuką pakarti už sukėlimą triukšmo, bet tas kažį kur pasislėpė – nepamatėm, kur dingo.

Mes jiems nesakėm, kame Stasiukas. Bet rytmetį ėmėm iš Stasiuko juoktis, pasakoti, kaip prisigėrę sukėlė karę ir patys ko nepasitempė ant šakos.

Stasiukas teisinosi, mikčiojo ir tą pačią dieną iš pirties prapuolė, nė valgyti nebeparėjo.

Paskui sužinojom – esąs pas savo seserį jau sveikas.

¹¹⁷ antakiai

¹¹⁸ Sargybiniai

¹¹⁹ „Savi“

Kitą sužeistą mačiau nepažįstamą. Į Medingėnus, pas dvarponį Šiukštą, lenkai atnešę vieną sužeistą, padėję kambaryje ir palikę. Šiukšta išsigandęs liepęs arklius pakinkyti, išvažiavęs į Telšius duoti žinią vyresnybei, kad atsiimtų sužeistą, o tas be sąmonės guli. Šiukštienė duoda žinią broliui Underavyčiai: taip ir taip, gelbėkit sužeistą, nes maskoliai jį paims ar užmuš. Underavyčia atlėkė raitas pas dėdiną, čia subruzd. Tuoj pakinkė arklius, į vežimą pridėjo šieno... Ulinskis, dėdinos žentas, ir Underavyčia susisėdo. Reikia dar trečio: kai dviese neš sužeistą, reikia arklius padaboti. Kas važiuos?

– Aš, aš! – pasišokau, – važiuosiu, by tik vešitės mane...

Tuoj skepetaitę ant galvos, ir jau vežime. Lekiamė zovadais, kaip arkliai išoka: skuba suspėti pirm maskolių. Sutemo, naktis tamsi. Mažne dvi mylios kelio, o kelias – šunkečiai, duobės, akmenys: vežimas į visas puses šokinėja.

Privažiavome netoli dvaro. Žiburių nėra – visur tyku. Mano ponai skarelėmis apsiraišiojo galvas, veidus, vos tik akys spindi. Nusilaužė trumpus pagaliukus vietoje revolverių, juokiasi:

– Jei maskoliai atėmė sužeistą, tai mes Šiukštą patampysim: vesim karti ar sušaudyti.

Arkliai mūsų atsipūtė; sudrožę po sykį, – palėkėm zovadais prie gonkų. Pametę man vadžias, abudu iššokę iš vežimo, vienas į duris kumščiu muša, kitas į langą barškina, abudu šneka, šaukia, rodos, būtų dešimt žmonių.

– Kas čia? – klausia iš vidaus.

– Darykit duris! Leiskit! o neleisit – uždegsim.

Atidaro duris: Šiukšta išbalęs, rankos dreba, net žvakė naguose laksto.

Mano ponai abudu sykiu atrėmė pagaliukus jam į krūtinę, abudu sykiu suriko:

– Kur dėjai sužeistą lenką?

– Paakakajuj guguli... imkit...

– Pašviesk! – trenkė koja į žemę, – padėk išnešti, o ne – tuoj tave pakarsim...

Šiukšta, šleproką¹²⁰ susiėmęs, pirmas, mano ponai paskui sugarmėjo į pakajus. Tuoj apkibę visi trys beišnešą ligonį. Visas kruvinas, purvinas, apstyres, viena koja peršauta kiaurai, o petyje kulka tebesanti. Paguldė į šieną, galva ant mano kelių. Išvažiavom.

Šiukštai nieko nebesakė: bijojo, kad iš balso nepažintų. Čia vėl baimė maskolius pasitikti. Važiuoti greitai negalima, nes ligonis šaukia. Sakosi gavęs nuo ponios gerti ir valgyti, tik žaizdų niekas neapžiūrėjo. Prašosi nuvežti pas dėdę, gyvenęs netoli Žarėnų miškuose.

Tamsu. Keliai nežinomi, baidomės per kelmus, akmenis, pelkes; arkliai pristojo, ligonis vaitoja. Pradėjo švisti ir saulė patekėjo, kol nusibaldėm į nurodytą vietą. Žmonės seni, pamatę ligonį, ir rankas nuleido. Mano ponai, netardami nė žodžio, įnešė ligonį į vidų, patys tuoj į vežimą, ir išstratėjom. Nei tie seniai, nei ligonis nežinojo, kas, iš kur atvažiavę pasirūpino atimti iš maskolių nagų.

Daugiau nieko nebegirdėjom, kas jis buvo, kaip pasigydė, kur dingo – niekas nesirūpino.

Tik Šiukšta guodėsi, kad atėję maskoliai, neberadę sužeistojo, kuo nesudraskę jo: karti ir šaudyti žadėję. Tas tik teisinosi, kad naktį visas lenkų pulkas atėję ir atsiėmė ligonį.

– Ar daug lenkų atėjo atsiimti ligonio? – tyčia klausia Šiukštos Underavyčia.

¹²⁰ chalata

- Kas juos suskaitys - apstojo visą dvarą, - karštai pasakoja, - mažne duris sulaužė, langus kuo neišdaužė, revolveriais mane surėmė... visas pulkas - važiuoti, raiti, pėsti: kas matys... o naktis...

Tiek tik sužeistų temačiau per visą vasarą. Sveikų lenkų daug teko matyti. Sykį atėjo vakare vienas be ginklų, sako, kad pakluonėje krūmuose yra daugiau. Pušinės miške užpuolę maskoliai jų būrį, šie neturėję vado ir nesimušę, tik išlakstę, išsislapstę. Buvę susirinkę į būrį eiti ieškoti kokio didesnio abazo... Dabar išblaškyti nebežino, kur kiti išlakstė, o visi išalkę, nė duonos kąsnio niekur negavę... bijosi kur užteiti...

Kai šeimyna sugulė, dėdina liepė visiems ateiti pavalgyti.

Susirinko ar šeši; keturi dar nieko apsidarę, o du - nuplyšę, nudriskę; purvini: vieni skurliai ant nugaros. Guodžiasi: seniai jau klaidžioja, susirinkę ar dešimt, neturėję vado, nežinoję, kame rasti didesnį pulką. Kur paprašę valgyti, kame gavę kokį puskepalį duonos, o iš kitur išvarę, nieko nedavę...

Mes valgydinom kuo besugreibdamos, nuskurėliams sugraibėm drabužių, skalbinius davėm naujai pasiūtus... Apie pusiaunaktį išleidom. Žadėjo traukti į Papilės miškus: ten esąs didelis abazas, vedamas Pisarskio... Gal susirinks visi išblaškytieji.

Rytmetį mergaitės juokdamos mums sako:

- Panikės! Atimkit padėlę, kur lenkai už svirno paliko.

- Nei mes matėm lenkų, nei padėlės mums reikia, - atšovėm.

Bet mums rūpi, kas ten už svirno paliko - gal sužeistas ar negyvas lenkas.

Vingį davusios, iš sodo pusės einam žiūrėti. Ogi drabužių, skurlių kruvikė pamesta - juodi, sudėvėti marškiniai. Žiūrim - vienos utėlės! kruta juda krūvomis... Mano draugės žiaugčiodamos išlakstė: aš, pagaliu užkabinusi, nuvilkau ir įmečiau į sodželką - su visais skurliais paskandinau ir gyvį.

Mes nuo šeimynos slapstėmės, rodėsi, jog niekas nežino ir nemato. O šeimyna, mergaitės tik juokiasi ir kiekvieną mūsų žingsnį ir darbą suprato ir matė. Kaip galima nuo namiškio pasislėpti?..

Sykį atvažiavo Gadonienė - rodos, komiteto pirmininkė - didelėje brikoje. Savo vežėją pasiuntė į pačią. Vežime atsivežusi duonos, mėsos, agurkų raugintų... Gavusi žinią, jog Jablonauskio abazas nakvoja Karstenių miške - reikia naktį tenai praverinto pristatyti. Kiek jos vežime buvo, kiek pridėjo dar dėdina duonos, mėsos ir bačkelę pieno, sukrovėm, kas papuolė.

- Kas nuveš?

Gadonienė sako, jog jai pačiai būtinai reikia važiuoti su Jablonauskiu¹²¹ pasimatyti, bet viena nenori. Dėl draugystės važiuoja mūsų mokytoja.

- O kas važnyčios, kas kelią žino?

- Aš, žinoma, aš! Važnyčioti moku ir kelią žinau...

Taip noriu, taip noriu abazą pamatyti. Čia gera proga. Mano ponios rengiasi... Dar cigarų, dar degtukų, žvakę... Vos ne vos išsirengė - važiuojame.

Jaunas mėnuo šviečia, reikia skubėti, kol nenusileis.

Karstenių mišką žinau, bet tas platus; kuriame daikte lenkai nakvotų - nežinome. Važiuojame keliu ant Žarėnų... Jau Karstenių ežeras spindi, jau ir karčema netoli... Tik iš krūmų du ginkluoti užstoja mums kelią.

- Kto tam (kas čia)? - klausia lenkiškai.

¹²¹ Boleslovas Dluskis slapyvardžiu Jablonovskis, vienas 1863 m. sukilimo Žemaitijoje vadų

– *Wolność i jedność* (liuosybė¹²² ir lygybė)! – atsakė ponios.

Tie kepures pakylėjo. Ponios pasisakė praventą atvežusios, reikia į abazą nugabenti.

– Laukėme vakarienės, – sako lenkai, – bet jau vėlu, rodos, nevalgę abaze sugulė...

Sušvilpė vienas, atbėgo trečias, tam liepė nuvesti mus į abazą ir vežimą iškraustyti. Mūsų vadas, paėmęs arklius už snukių, be kelio pavedė per krūmus, pasuko po kairei, paskuipasuko į dešinę; įstatęs į keliuką, pasakė:

– Važiuokite tuo keliuku, čia pat bus ir abazas.

Važiuojame. Miške tamsu, arkliai nenori eiti. Ponios pyksta, kad nemoku važiuoti... Sumoviau arkliams po ypa¹²³, risčia per daubą į pakalniuką, tik dzinkt dzinkt suskambejo, sutarškėjo – ir užkliuvo ratai, a nė iš vietos.

Gadonienė išlipusi ėmė degtukus braižyti, apšvietė, net nustebo: šaudyklių malka po mūsų ratais. Tuoj apstojo mus žmonės:

– Kas čia?.. Iš kur?.. Ko?.. Areštuoti... pakarti...

Mano ponios teisinasi, aiškinasi, sakosi, kas ir ko. Pakilo triukšmas, sukilo daugiau žmonių. Dar vienas vyras atbėgo. Tamsoje nematyti, kaip išrodo, tik, matyti, vyresnis, nes kiti visi į šalis pasitraukė. Tas prišokęs kaip ims mano ponias kolyti:

– Jūs šiokios valkatos, tokios naktibaldos, atsivilkusios dar žiburį braižote; – balsą pritūrėdamas, švarkščia, – negana poilsio žmonėms neduodat, dar maskolius norite užtraukti...

Bjauriausiai žodžiais, su visais „diablais“ maišydamas, kolioja. Per tą triukšmą sakau kitiems:

– Atimkit iš vežimo praventą¹²⁴, ištuštinkit...

Kad gi supuls aplink vežimą lygu varnai – čiup, čiup, čiup!

Apčiupomis kas maišą su mėsa, kas bačkutę pieno, kas duoną, kas pyragą: po kepaluką išgrobstė, iščiupinėjo vežimą, viską išnešė.

Mano ponios mikčioja, teisinasi, o tas supykęs: – Von! von! – tik šaukia.

Liepė arklius atsukti, išvesti į kelią ir išvartyti su sargais.

Atsuko mano arklius, du žmonės iš šalių vedė arklius, dviесе eina greta vežimo, beveizint išvedė pas karčemą į kelią.

– Rušai¹²⁵ – sušuko ir visi prapuolė krūmuose. Mano ponios atsipeikėjo.

– Ar mes viską vežamės atgal? Gaila žygio...

– Kaipgis! – sakau, – nė trupinio neliko vežime – viską išėmė.

– Nepaklausėme, ar tai pats Jablonauskis, toks nemandagus?.. Kaip tik maskolius...

– Kas galėjo tikėtis tokios impertinencijos¹²⁶?

– Parašysim centro komitetui... tegul žinos...

Taip ir panašiai aimanuodamos, kaip musę kandusios, nosį nukabinusios parvažia-vome.

Daugiau niekur neteko abazo pamatyti.

Taip nuo pavasario lakstėme, kas atėjo – šerėm, kas pareikalavo – į mišką nešėm, bet nunešus, kur pasakyta, kelyj praventą atėmė, į abazą neįleido. Skalbinius vis siuvome,

¹²² laisvė

¹²³ kirtį

¹²⁴ maistą

¹²⁵ Judinkis, keliauk

¹²⁶ įžūlumo

komitetininkės ponios audeklus mums pristatė ir pasiūtus atėmė: jos žinojo, kam atiduoti.

O vis prancūzų laukėme.

– Kuomet, kuomet ateis tie mūsų išgelbėtojai?! – dūsavome. – Tada bus jau maskoliams galas!

Vienas mėnuo išėjo, ir kitas, ir trečias, ir penktas – tų prancūzų kaip nėra, taip nėra.

Vieną vakarą po saulės laidos eglyne, už upelio, sušvilpė, toliau eglyne vėl sušvilpė...

– Mūsiškiai! – mirksėjome viena kitai. – Žinomas ženklas – lenkai skelbiasi, šiąnakt ateis...

Pritemo. Po vakarienės šeimyna sugulė, o mes laukiame, svečiams taisomės. Samovarą užkaitėm.

– Kam to samvaro? – klausia mergaitė, eidama gulti.

– Trinksimės galvas, – sakau, – karšto vandens reikia...

Raikome duoną; mėsą, lašinius pjaustom... Kai viskas nuščiuvo, uždegėm žvakę, pastatėm salone ant lango – reiškia, laukiame svečių. Netrukus pabarškino į langą. Atidarome duris – pilnos gonkos vyrų, dar ir kieme kiti... Suejo į vidų penkiolika – mūsų ir akys pabalo... Visai kitokie kaip mūsų paprasti lenkai... Čia visi su forma¹²⁷ – čemarkos pilkos, juodais šemeruotos, aukšti auliniai batai, su botfortais visi, amarantinės¹²⁸ konfederatkos, šikšniniai platus diržai, vis vienokiai apsirėdę... Mandagiai pasiklonioję, prašo namų gospadinės pasišnekėti.

Išėjo dėdina. Kalbasi, prašo sėstis, o mes antrame kambaryje skubiniai ne tik stalą padengėm, bet ir stiklines arbatos pripylėm... Atidarėm duris. Dėdina pamatė, kad jau suruošta vakarienė – paprašė svečius arbatos išgerti.

O kaip jie nusidžiaugė, dėkojo, sakėsi išalkę ir arbatos seniai bemačę. Kiek mums komplimentų prišnekėjo, išgyrė mus, išaukštino, o sykiu valgo, tik valgo. Samovarą tik pildome, anglis pilame, o džiaugiamės, net širdis mums plaka.

Užvalgę keturi atsikėlė, padėjoję mandagiai, išėjo piketininkus pakeisti. Įėjo kiti keturi, vėl pasodinom, sutalpinom prie stalo pavalgyti.

Taip pat ir tie švarūs, taip pat mandagūs. Visi jauni, gražūs, su poniškom manierom... O vienas toks jaunytelis, rankelės mažos, baltos, kaip tik panaitės... Nė vienas nepanašus į mūsų nuskarėlius lenkelius iš miško.

Niekas jų neklausė, iš kur atėję ir kur eina. Buvo paprasta neklausinėti, ypač tokių poniškų net nedrąsu klausti. Matyti, karšti patriotai, o mandrauja apie karę, maskolių sumušimą, nė kokios abejonės neparodo. Tarpe kitko sako:

– Diena po dienos atpuls prancūzai, kad suplieksim maskoliams kailį! Kaulus iškratysim... nebejos mūsų sprandais...

Skubiniai valgo ir teiraujasi: kokie miesteliai arti, kokie sodžiai, dvarai arti, kaip išeiti stačiai į Pušinės girias.

Su dėdina kalbasi, o mums tik komplimentus šaudo – patriotėmis vadina.

Privalgydinom, arbata prigirdėm, dargi obuolių, grūšių kišenės jiems prikišom.

Išėjus svečiams, stebimės:

¹²⁷ uniforma

¹²⁸ avietinės spalvos

- Iš kur čia tokie atsirado? Turbūt, iš Lenkijos gilumos, nes iš kalbos numanyti, kad ne parapijonai...

Dėdina, guldama į lovą, sako:

- Gal prancūzų pasiuntiniai per abazus eina?..

- Tikrai mama įspėjo, – sutikome.

Sugulusios iškelėme didžiausias diskusijas: katras gražesnis iš tų lenkų, katras kuriai patiko.

- Gražiausias tas aukštasis brunetas, kur prie lango sėdėjo – kokios jo akys! rodos, kiaurai tave perduria.

- Ajau, ar ne tas blondinas ilgais plaukais gražesnis: jo akys tokios dangiškos, žavinčios... kokios jo manieros aristokratiškos.

- Gražiausias tas garbangelvis.

- Kur ne gražiausias!.. nosis kreiva, į dešinę nukrypusi!

- O man geriausiai patiko tas, kur už diržo šaukštą užsikišęs... matyti, sidabrinis...

- Kaip sau nori, čia visi buvo grapakai, kunigaikščiukai, ne prasti bajoriukai... O gal prancūziukai?

- Malonu su tokiais draugauti, malonu patarnauti tokiems didvyriams... Tai ne mūsų nuskurėliai...

- Čia tai jau tikrai tėvynei pasišventę... Aš tą brunetą tikrai įsimylėjau, pagatava¹²⁹ buvau sykiu eiti...

- Aha! Dėl to įsimylėjai, kad, statant jam arbatą, tau į ranką pabučiavo...

- O tau ar nepabučiavo garbangelvis?..

- Kažin kur dabar klampoja nabagėliai?!

- Ryt poryt prancūzų pulkai atpyškės... O tai bus...

- Duoniniai miltai, Katrė sakė, baigiasi, reikia, kad mama pasiųstų į malūną! – gali daugiau duonos prireikti...

- Šį vakarą pustrėčio kepalas šeimyninės duonos suvalgė, pusę kumpio, tris sūrius... O sviesto nepadėjom!?

- Kad nebuvo sumušto, iš kur dėsi?

- Kaip negražu, gali padvyvyti – arbata be sviesto: plika mėsa, sūris ir juoda duona... Čia, matyti, šviesesnės akys...

- O tos juodos akys, juodos, gilios!.. čiupra¹³⁰ lygu aksomas... žiedas ant piršto auksinis...

- Turbūt ženotas?..

- Kur tau ženotas, toks jaunas... uosteliai vos tik pilasi...

- O to, kur su šaukštu už diržo, uostai užraityti lygu karaliaus Poniatauskio¹³¹...

- Namie gal liokajai tarnauja, o čia naktimis pėsti baladojasi...

- Pavardžių nė į burną, vis vardais šaukiasi, o tie – Oton, Brunon, Myroslav, Česlav, Zigmunt, Myron. Tas ilgaplaukis – Myron... Tas pats – Myroslav...

- Myroslav toks aukštas, didele nosia...

- Mano brunetas – Zigmuntas...

- Ne, tas mažiukas Zigmuntas... ar negirdėjai, kaip šaukė: Zigmusiu, paskubėk!

¹²⁹ pasiruošusi

¹³⁰ plaukai

¹³¹ Greičiausiai minimas lenkų generolas, Kosciuškos sukilimo, Napoleono karo su Rusija dalyvis Juzefas Poniatovskis, karaliaus Stanislovo Augusto giminaitis.

- Nebent kitas, o brunetą tikrai girdėjau – Zigmuntu šaukia... Kad bent kur nors jį dar pamačius, nors per sapną pabučiavus...

- Tavo brunetas Jurgis...

- Ne, tavo garbangalvis Jurgis, o mano Zigmuntas...

- Oj Zigmusiu, serce moje: tam jest rozkosz, gdzie nas dwoje...¹³²

Besiginčydamos ėmėm deklamuoti, dainuoti...

- Gal prancūziukai buvo?..

- Bet lenkiškai kaip ropę graužia.

- Reikėjo valgyti paprašyti: „Monsieur, je vous prie à table!“¹³³ Būtų savotiškai pradėję krankšėti.

Nepabojau užtraukti:

- Francuzi, myśmy za was krew przeleli, a wy nam tylko łzami odpłacicie¹³⁴.

Mūsų miegas išsiblaškė: balazijom¹³⁵, kol tik prašvito. Reikia keltis, suplauti, sutvarkyti indus, kol sukils mergaitės. Paskui siuviniai laukia.

Atsikėlusį dėdina parašė laiškėlį ir liepia mums į Kegus nunešti.

- Kas nuneš?

Žinoma, Julka.

- Kas antra? Viena nenoriu...

- Liudka.

Liudka mažesnė. Bėgame ir šnekame:

- Kad taip išgirstume prancūzų armotas – trrrrii! trrrrii!.. Ot, būtų džiaugsmo!

Keguose besąs atvažiavęs ponas Hušča iš Paminijo. P. Goštautienė, perskaičiusi dėdinos laiškėlį, padavė svečiui. Abu perskaitę žvilgt žvilgt į vienas antrą.

Ėmė mudvi klausinėti, kaip atrodė naktiniai svečiai, ką kalbėjo, kur išėjo. Mudvi pasakojome nuo širdies apie brunetus, mėlynakius, garbangalvius. Padėjo mums visą rėtį grūšių. Valgom ir pasakojame, kaip užtikrino svečiai, jog ryt poryt atpleškės prancūzai ir visus maskolius sutriuškins. Taip, rodos, karštai kalbame, o ponas Hušča tik šypsosi klausydamos, nemaž nesidžiaugia.

Pasilsėjusios eisim atgal namo. Karšta saulė kepina, o mudvi vis apie prancūzus svaiojame:

- Kai ateis prancūzai, mylėsim, vaišinsim iš paskutiniosios... Juk tai mūsų gelbėtojai, gynėjai nuo maskolių... kad tik pasirodytų! Tokie Girdvainiukai arba Stankiukai nesėdėtų namie, lėkte išlėktų į mišką, dabar negalima prikalbinti... tėvas neleidžia... Juozukas norėtų, nuo tėvo negali iškliūti, o Zenukas – tas piemuo tebėra... O Stasius Komaras – negana pats neina abazą, dargi iš kitų juokiasi: – „miatežniki, šbravčiki“¹³⁶... Na na, klius jam nuo prancūzų... šioкі toкі išvarys... ne kad loska, bet kad reikia!

Mudvi jau arti namų, tik užpakalį vakaruose kaip iš po žemės – turrrrii-u-u!

- Prancūzai!

Tekinos namo... Lekiname pro kluoną stačiai, skubame kuo greičiausiai parnešti svarbią žinią, kad prancūzų armotos jau girdėti. Pasitinkam senį Rumpą iš bravoriuoko.

¹³² O! Zigmeli, širdie mano: ten smagu, kur mes abu.

¹³³ Prašau tamstą prie stalo.

¹³⁴ Mes, prancūzai, už jus kraują liejom, o jūs mums atsilyginsite tiktai ašaromis.

¹³⁵ tauškėm

¹³⁶ „maištininkai, nenaudėliai“

– Na na, panaitės! – sako, – ko taip lakstote: peršilusios galite ligą gauti... Lietus greit neužeis, griautinis dar toli griaua.

Mudvi lygu šaltu vandenių senis perpylė, žiūrėm – juodi debesys lygu mūrai iš vakarų kyla ir žaibai blykčioja, griautinis dunzgia.

Nubraukėm prakaitą, plaukus pasitaisėm, nes, matyti – kieme stovi arkliai, kažki kas atvažiavęs.

Ponia Gadonienė besanti, besiteiraujanti apie mūsų naktinius svečius. Spėliojimas apie juos daug vilties sukėlė...

– Pasiuntiniai per abazus vaikščioja, tai jau ir prancūzai nebetoli... Tuoj tuoj išvysim maskolius, kalėjimus sudraskysim, išleisim, išnešim savuosius...

Kad ne ta viltis, tai nors galvą duok į sieną...

Maskoliai iš pasiutimo šėlsta... Mūsiškiai niekur nebeatsilaiko. Čia Citavyčių abazą sumušė, ginklus atėmė, išblaškė, patį vadą nukankino, subadė... Čia atėjo žinia: po Kallinėnais koki abazą užpuolę maskoliai, daug lenkų vietoje padėjo, kitus išgainiojo; po Papilė vėlėk lenkus maskoliai sumušė. O tų suimtųjų į nelaisvę kasdien, sako, į kalėjimus vežimais – sužeistus veža, sveikus irgi būriais parvaro... Skaudžios žinios, bet bus atmonyta.

Vėl išgirdom, jog areštavo dvarponius: Pilsudskį, Gromčauskį, Vaišvilą ir kunigą Moncevyčių – Telšių kleboną. Visus keturis kibitkoje išlakino kažki kur.

– Še tau, kale, ragaiši! – Žinojom, jog tie visi ponai komitete buvo.

– Kas juos išdavė, kas įskundė? – spėliojame, dūsaujame.

Netrukus vėl sužinojom, kad kokiam miške besimušant suėmė maskoliai kunigą Noreiką. Kol jį gyvą paėmė, sako, jis penkis maskolius vietoj padėjęs. Kunigas Noreika buvo buvęs Žarėnų kamendorius, mūsų pažįstamas, diktas, aukštas kunigas... Mums vėl gailės, ašaros.

Apie dvarponių ir kunigo areštavimą vieną dieną pasakojo šitaip:

Tų ponų komitetas parašęs kokius raštus, pranešimus, raportus į centralinį Varšuvos komitetą. Reikia tuos popierius ten paduoti. Siųsti pačta – neatsargu. Paskyrė delegatų grupą Čapskį nuvežti popierius į Varšuvą. Įdavė jam visus dokumentus su visais parašais. Čapskis važiavo per Vilnių. Vilniaus gubernatorius Nazimovas pakvietė Čapskį pas save pietų ir, apgirdęs grupą, išgavo visus dokumentus. Grapas Čapskis turbūt dar neišsipagiriojęs tebemiegojo po gubernatoriaus pietų, kaip čia visus komitetininkus sučiupę kimšė į kibitkas.

Čapskis, taip apsidirbęs, bijojęs begrįžti namo. Gubernatorius davė jam kareivių sargybą parlydėti. Bet namo į Beržėnus grapas nebegrižo, nuvažiavo į kitą savo dvarą už Telšių. O Beržėnus lenkai kas naktį lankė – norėjo grupą pakarti, bet, nesučiupę paties grapo, plėšė dvarą, kol išvalė taip, kad sienos do lentynos bepaliko.

Dar kita žinia lygu armotos šūvis trenkė:

– Kunigaikštis Oginskis mirė!

Kiek vilties, kiek svajonių buvo padėta ant kunigaikščio. Nuo pat karės pradžios visi tikrai tvirtino, kad Oginskis pasirašęs Varšuvoje, jog su visu savo valsčium, kiek tik turi vyrų – jaunų ir senų, visus apginklavęs, išeis į „poustanę“ tuoj, kai tik prancūzai pasirodys. Buvo priskaityta, kiek sykių ir po kiek vežimų ginklų – šaudyklių, armotų kunigaikštis partraukė iš Prūsų. O nemažai reikia – jo valsčiuje vyrų gal keli tūkstančiai yra... Kai tik prancūzai kyšt! tuoj kunigaikščio kariuomenė į mišką uria!.. Visi tokiomis žiniomis gerėjomės.

Kunigaikštis staiga mirė, visa lenkelių viltis ir džiaugsmas vėjais nuėjo, ir mes nosį nuleidome...

Apie kunigaikščio mirtį visokių dalykų žmonės pasakojo: būk tyčia paskelbę jį mirus ir į jo vietą iškilmingai palaidoję kokį ubagą, o Oginskis pasprukęs į Prūsus – kitaip būtų pakliuvęs, nes vyresnybė sužinojusi jo rengimos prie karės su maskoliais. Dar po dešimties ir daugiau metų šnekėjo žmonės, jog Oginskis gyvas tebėra. Kartas nuo karto, maskolium pasirėdęs, parvažiuojąs jis į dvarą, už kokios savaitės vėl išvažiuojąs.

Kaip ten paskui bebūtų, bet per „poustanę“ Oginskis didelį nusivylimą lenkeliams savo mirčia padarė: tokios didelės pagalbos tikėjosi, čia tas didvyris šmakšt ir nusimirė.

Parcinkulio dieną Telšiuose sušaudė kunigą Noreiką. Žmonių atlaiduose buvo daugybė, kai vežė kunigą už miesto šaudyti. Minios žmonių lydėjo kunigą mirti. Kunigas iš vežimo į žmones šaukė:

– Nenusiminkit, broliai! Tūrėkitės tvirtai!.. Mane sušaudys, sušaudys ir iškars dešimtį, dvidešimtį tokių, bet ateis galas maskoliams, pergals lenkai, išgins tuos budelius, apvalys mūsų žemę...

Mes nebuvome – pasakojo, kurie buvo, matė ir girdėjo.

Kunigą Noreiką sušaudė rugpjūčio 2 dieną, o rugsėjo 8 dieną sušaudė kitą kunigą – Gargasą vėl toje pačioje vietoje – Telšių miesto ganyklose.

Kai kuriuos viešai šaudė ir žmonėms rodė, o kiek slapta kalėjimuose išnovijo, iškorė lenkų sukilėlių, tą niekas nesuskaitė.

Rudenop, kai šalta atsirado, išblaškytieji lenkeliai ėmė grįžti iš miškų, trauktis arčiau namų. Kurs turėjo tėvus ir sveikas parėjo, šiaip taip išsisukinėjo, o kurs sužeistas buvo, nors išgijęs, bet kai tik žaizdos žymė pasirodo, tuoj suėmė į kalėjimus kimšo. Kurie neturėjo tėvų, namų, samdininkai berniukai buvo išėję į abazą, tokių niekas nenorėjo į namus priimti, nes šeimininkui atsakymas už metėzninko¹³⁷ laikymą. Dėdinos Juozas, kurį pavasarį taip iškilmingai išleidome, per vasarą ne sykį vaišino, tuomet gyrėsi: „Do opiciera dvuk nestavalo“ (iki apicieriaus dviejų trūko). Kad būtų dar du maskolius nudėjęs, būtų apicierium likęs. Rudenį parėjo, prašėsi dėdinos atgal priimti už berną... Bet dėdina bijojo, nes visi žinojo, kad buvo išėjęs į abazą. Nors gailėjosi, bet nepriėmė. Verkdamas vargšas išėjo. Kur jis dingo – nebeteko sužinoti.

O kiek tokių buvo? Daugumas, neturėdami kur dingti, tiesiog ėjo patys – pasidavė į vyresnybės rankas! Buvo skelbimai išleisti:

„Kas pasiduos geruoju, prisipažins metežoje¹³⁸ buvęs, tokio nebaus karės teismas...“

O kaip su pasidavėliais valdžia pasielgusi, neteko patirti.

Daugumas parėjusių iš miško pasidavė laisvanoriais į rusų kariuomenę. Stoją už brolius, arba už pinigus parsisamdę už tokius, kuriems išpuolė kareiviavimo metai. Taip pat rado ir po miškus sušalusius negyvų metėzninkėlių lenkelių.

Vienas vaikas, mano motinos giminaitis, išblaškčius klausukus iš miškų, įstojęs į rusų kariuomenę už brolių, pasakojosi: Buvęs abaze, rodos, kokio vado Niemojausko; buvę netol Tverų, o gavę paliepiamą pereiti į Aukštągirę Laukuvos parapijoj. Reikėjo jiems eiti pro ežero galą, pro Paežerės¹³⁹ miestelį. Ėję miškais ir laukais – niekas nekliudo. To abazo buvę apie penkiasdešimt žmonių. Atėję už Paežerio dvaro kluono į pušyniuką, su-

¹³⁷ maištininko, sukilėlio

¹³⁸ maište, sukilime

¹³⁹ Gyvosios kalbos Póžerė.

sisėdę pasilsėti. Keli drąsesni nuėję į dvarą duonos paprašyti. Pamatę, kad maskolių raitų būrys beatjoją vieškeliu nuo Laukuvos... „Mums, – sako, – nei bėgti, nei trauktis – miškas toli jau paliko, o čia aplinkui laukai... sugulėm prikrię prie žemės, gal nepamatę pralėks pro šalį. Kur tau, prakeiktieji tuoj pamatę ėmė šaukti: „Poliaki, svolači, poliaki? Strieliat! Uria!“¹⁴⁰ Mat, pušynėlis išbėginis¹⁴¹, šakos aukštai, kiaurai permatomas, tuoj sukomandavo vyresnysis, ir ėmė mus šaudyti. Mes pašokę atgal pyškinam, bet maskoliai nekrinta, o mūsų žmogus ant žmogaus virsta. Apsupę mus maskoliai ir skerdžia. Matau, sako, nebeliks nė vieno, mečiau kepurę ant šakos, kritau į duobę po egle ir guliu apsidvasinęs... gal į negyvą nešaudys, manau. Ką užmušė, nušovė, ką sužeidė, pakrito, kas begalėjo, spruko, bėgo per laukus, krito į griovius, duobes. Aikštėje nebeliko nė vieno stačio. Pašaudę pašaudę maskoliai, sušukę tris kartus – uria, susisėdę ant arklių, nutraukė sau ant Varnių. Mūsiškiai – vieni negyvi guli tykiai, kiti sužeisti kraujuose voliojasi, dejuoja, vaitoja, Dievo vardą šaukia... Rinkosi apie mus ir žmonės, pirma nedrąsiai, atėjo keli vyrai, paskui daugiau ir daugiau prisirinko, kiti kirviais, pagaliais nešini. Priėjo ir bobų, piemenų... Keikia mus, negyvuosius spardo, sužeistuosius pribaigia, keikdami, koliodami:

– Ponai, lenkai velnių! Bieso bajorai... mat išmuš maskolius, sugražins pančizną žmonėms kailį lupti. Še jums, ponaliai, chamai parodė... Ant chamų tik vargą užtraukėt, tuos visus paršus reikės palaidoti, nesmardinsi miške.

– Gerai dar, kad tuos maskolius velnias atnešė, – džiaugiasi bobos, – būtų reikėję tuos paršus prišerti, jau kaulijo duonos... maskoliai išvadavo – pašerė.

– Ginklus, šautuvus meskit į krūvą, reikės vyresnybei atiduoti...

Drabužius nuo kritusių prisimindami plėšia. Kurs dar kiek kruta, kirviu į galvą ar peiliu po kaklu...

Mano, sako, ir utėlės užšalo... Dabar jau bus man galas, manau, atsigulęs dairaus. Bėgti per lauką – pamatys, tokie įsiutę, užmuš sugavę. Atsidavęs ant vieno, šokau, sako, į eglę; šaka nuo šakos, pamažu užsirioginau aukščiau. Eglišakiai tankūs, gal nepamatys, o aš juos matau... Bobos darbuojasi – drabužius nuo kritusių valksto, kišenės krato, užgrobusios laikrodėlių, džiaugiasi, žiedus nuo pirštų mausto... Besidarbuodamos ėmė bartis, stumdytis:

– Tau jau gana – glėbį drabužių jau nuvilikai namo...

– O tau dar neužtenka – geruosius išsirinkai...

– Kišenės tik kratai, o radusi pinigų, neparodai...

– Papūsk į nosį! O tu ką parodei? Trejas kelnes pasigrobei, o man vieni lopai...

Bardamos bobos glėbius drabužių nusivilko namo. Kritusieji maž nuogi paliko, skudurus tik ant kūno bepaliko... Vyrai rodavo jasi:

– Kas daryti? Policija atlėkusi ras užmuštuosius apiplėštus, bus mums bėdos... Bobos išplepės...

– Iškaskim duobes, suguldysim numirėlius, ir nepamatys... sakysim, tiek nušautų radome, kiti išlakstė.

Susitarę ėmė darbuotis: atsinešė lopetas, atsivarė bobų ir piemenų su lopetomis... kasa, plunkia ant dirvoniuko, raginasi:

– Skubėkim, maskoliai Varniuose pasigirs, tuoj atlėks vyresnybė...

– Kitus ragini, o pats tik pypkę krapštai...

¹⁴⁰ „Lenkai, niekšai, lenkai? Šauk! Valio!“

¹⁴¹ laibų medžių

- Aš manau, kaip čia bus, kai tos dūšios ateis paieškoti savo drabužių: ims bobas smaugti.

- Jų dūšios su kulkomis nulakstė: nepabauginsi...

Per valandą iškasė tris ilgas duobes, į tas ėmė negyvėlius nešti, vilkti juokaudami:

- Duokit plikuosius pirma – skurlinius ant viršaus.

- Čia šit ponaitis toks baltas, minkštas, tam būtinai „pančiznos“ reikėjo.

- Čia bajoras, panie, su uostais; ne sykį muzikui į ausį skėlei... Kirmyk, rup... ir t. t.

Guldė numirėlius eilėmis į duobes: iš šalių užpylė žemes, kitus ant viršaus guldė. Taip priguldė visas tris duobes. Miške ant žemės nieko nebeliko, tik šautuvų laužų krūvikė, nes geresnius vyrų išsirinko. Susitarė eiti vakarienės – saulė jau ant laidos. Naktį turės pastatyti sargybą, kad šunys neimtų numirėlių traukyti... Policija naktį nevažiuos...

Vyrų, bobos išsiskirstė, dar vaikai rankioja nuo žemės popierėlius, cigarus, papirosų galiukus, dėžutes.

Nuščiuvus mūšio laukui, pritemus, lipau iš eglės; rankos, kojos nutirpusios, galva svaigsta; paslinkęs į šalį, atsipūtęs valandėlę, dūmiau atgal didžiojo miško linkui. Taip pabūgau, sako, žmonių, rodos, pikčiausią žvėrį susitikti tiek nebijočiau, kaip žmogų; rodos, visi žmonės virtę į Paežerio¹⁴² žmogžvėrius; rodos, jų kirviai, peiliai ir kybo ant mano galvos...

Sutemo. Pavargau, pasidarė silpna, – atsiminiau, sako, kad nuo vakar ryto burnoj kruopos neturėjau. Nebegaliu paeiti, kojos linksta... burna prikarto, liežuvis sustiro... Pasiėkęs mišką, įlindęs į krūmus, kritau ant žemės... Kad bent vandens lašelį, manau, čia jau teks man numirti... ir gerai... bus galas...

Stojosi akyse mano draugai, sukimšti į duobes...

Kiek energijos, kiek spėkų, svajonių, idealų, kiek prakilnių minčių prazuvo?! Ryžomės despotizmą nuversti, laisvę, lygybę įsteigti... kiek kančių, sopulių sukimšo į duobes... O kiek dar ašarų, juos atmindami, išlies: verks seselės, motinėls, mylimosios... O kas joms pasakys, kas išaiškina, kiek jūs, broleliai, mirdami nukentėjote, kas ir kaip jus į žemę sukišo?!

Skaudu ir graudu pasidarė. Širdis man plyšo, ašaros ėmė rietėti. Verkiau į žolę įsikniaupęs, kaip tėvo nuplaktas... Nusiverkus, rodos, lengviau pasidarė, bet užmigti, sako, negaliu: dar iš baimės drebėti nenustojau... Pradėjo dangus mėlynuoti, žvaigždės gesti. Atsistojau ant kojų kaip ant pagalių. Eisiu, sako, ieškoti upelio ar kokio griovio su vandeniu. Kepurės nėra, – atsiminiau, kaip į mano kepurę ant šakos maskoliai šaudė. Svyruoju po mišką. Vieversėlis ėmė čiurškauti, girdžiu, sako, rodos, netolimais varlės ėmė kranksėti. „Čia turi būti vandens?“ – pamanęs einu į tą pusę ir radau kūdrą ar pelkę vandens. Nusimetęs batus, įbridęs giliau, gėriau, gėriau, košdamas dumblą per dantis. Žiūriu – čia pat supančioti arkliai ėda. Nusigandęs dairaus, turbūt, manau, čia netoli ir žmonės yra. Ogi žiūriu – trys arkliajaniai ant dirvono nosis pastatę miega. Nuodėgulių krūva dar teberūksta, kepurės, balakono išmėtyti. Prislinkęs arčiau, žiūriu – visi jauni vaikėzai; išbudę turbūt manęs neužmuštų.

Pasiskyriau kur geresnę kepurę, užsimoviau, sako, kaip tik man. Pasiskyriau geresnį balakoną, savo juodą švarką padėjau į vietą, milinę apsivilkęs, lindau atgal į mišką. Balakono kišenėj radau lenktinį peilį ir duonos gabalą, taip gardžiai užsikandau, lygu ubagas atlaiduose; dar vandens atsigeręs, lindau į tankmę ir užmigau.

¹⁴² Póžeris.

Toliau dienomis miške miegojau, o naktimis ėjau; nuo žmonių kaimiečių iš tolo lenkiausi; užėjęs miestelį, ėjau pas žydus duonos pirkti – pinigų dar turėjau... Taip vargais negalais dasikasiau iki namų... Rudenį broliui reikėjo į kariuomenę eiti, stojau už brolių, priėmė ir išėjau maskoliui tarnauti...

Pranas man pasakojo Telšių kariškam ligonbuty, kame jis kariuomenės felčeriu tarnavo. Pasakojo savo istoriją iš lenkų karės dūšaudamas, o man ašaros kaip pupos laša.

Kaip pavasari džiaugėmės karės pradžia, taip, atėjus rudeniu, liūdnam verkėme karės pabaigoj.

Karė pasibaigė tik miškuose, giriose. Užėjus šalčiams, mūsų gerbiamieji lenkeliai, susirietę, peralkę, slankioja į visas puses, ieškodami pastogės, kur galvelę priglausti... Nebesvajoja maskolius išmušti, tik stengiasi patys nuo mirties išsigelbėti...

Užtai iš maskolių pusės karė tebepleškėjo.

Ką sušaudė iš karės vadų, ką pakorė, kiek būrių į katorgą išvarė, kiek teismų naujai suimtųjų, kiek kamantinėjimų, tardymų?!

Per visą žiemą komendantai, karės teismai išsijuosę darbuojasi... Mus tik pasiekia kasdien ir kasdien vis naujos žinios: to ir to nebėra, tam ir tam amžinatilsį, tas be žinios prapuolė, tas į maskolių kariuomenę įstojo, tą suėmė, primušė... tas kalėjime numirė...

Mes tik verkiame, dūšaujame: gaila mums mūsų didvyrių, kurie nesulaukė lenkų pergalės, o kad ne šiomet, tai kitą arba už keleto metų tikrai lenkai pergalės maskolius.

Dėdinai kitokie pyragai: mokėk kontribuciją¹⁴³ lenkams į centr. komitetą, užgulė mokesčiai – atiduok. Mokėk maskoliams kontribucijas nuo žemės, mokėk stropas¹⁴⁴ nuo dešimtinės, o neturi – tuoj ištaksavos¹⁴⁵.

Lenkai geruoju reikalauja patriotiškas pareigas pildyti, maskoliai po gvaltu¹⁴⁶ plėšia...

Dėdina verkia, plaukus nuo galvos rauna. Nors žydėliai gelbsti – pinigus skolina, už tai išvedžiojo dveiges treiges karveles... nė melžiamųjų nebeliko. Kumelaites, arkliukus po kits kito išvedžiojo... Kūtės liko tuščios, svirnas skamba, rūšiai, kamaros – kaip iššluoti. Nebėra kuo lenkus maitinti, nebeliko nė sau ko į puodą dėti... Sienos do lentynos liko mano gerosios dėdinėlės.

Negana duonos, putros – nei sėklos nebėra, dargi nė darbininkų nebeliko. Visi, paleisti nuo ponų, į visas puses išlakstė. Ateis pavasaris, negana sėklos nėra, bet ir žemės išarti nebėra kam nei kuomi. Arklius reikės pirkti ir darbininkus samdyti, algas mokėti... nebėra savų žmonių prie darbo pavaryti. Mes dūšaujame dėl žmonių tamsumo, nedėkingumo: tiek metų gyvenę ir užaugę pas dėdę, paskui pas dėdiną taip gerai gyvenę... Dvaro laukai nedidžiausi – nesunkiai visus darbus nudirbę... arba kurie dvare ar nepavalgę, neapdaryti buvę... Kai tik išgirde: „paleisti nuo ponų“, – tuoj ir išlakstę, nei dėkui, nei išgrauž nepasakę... Ot, tamsumas, nedėkingumas! Kad bent maskoliai būtų sumušti! Dabar mūsų didvyriai lenkai, tiek vargę, kariavę, tiek spėkų¹⁴⁷, aukų padėję – kariami, šaudomi, kankinami lygu kokie prasikaltėliai... Senutė „babunia“ vis kabalas iš kortų¹⁴⁸

¹⁴³ rinkliavos karo metu

¹⁴⁴ baudas

¹⁴⁵ parduos išvaržytinių

¹⁴⁶ prievarta

¹⁴⁷ jėgų

¹⁴⁸ būrė kortomis

dėliojo, ir vis išeidavo, kad lenkai pergalės... Mūsų irgi tiek prisimelsta, tiek novenų atpasninkauta, o tų litanių, rožančių be skaitliaus pripoteriauta... Vis tik Dievas turėjo išklaudyti, nors tiems prancūzams dvasią šventą įkvėpti, kad eitų lenkams pagelbėti... Po tiek vilties ir džiaugsmo – rudenio p viskas nusmuko, bet nenumirė.

– Šią vasarą nepasisekė, – ramina mės. – Išau pavasaris, Garibaldi¹⁴⁹ su trenksmu atsibaldys... šoks iš naujo lenkai, duos maskoliams, net dulkės rūks.

Nors viltį maskolius nugalėti gaiviname savyj ir tikriname viens kitą, jog nė pas Dievą nebūtų teisybės, jei lenkams nepadėtų maskolius nugalėti.

Bet kol kas ir valgyti norisi, o čia amžina tuštybė visame dvare. Dėdinos žentas išsikraustė į kitą dėdinos dvarą gyventi; kita duklė išvažiavo pas gimines, o man pasirūpino surasti gerą tarnystę – pas dvarponį Gorskį netol Telšių, Džiuginėnuose. Algos suderėjo trisdešimtį rublių į metus... Samdė mane prižiūrėti ponų Gorskių mažą dukrytę, kurią nusamdyta moteris penėjo; kai nuo jos atskirs mergaitę, tuomet man atiduos auklėti. Tuo tarpu mano priedermė patarnauti pono seseriai – senai panai... Turėjome du kambarius ant antrų lubų: viename mano pana gulėjo, antrą man pavedė.

Darbo man visiškai mažai. Savo panai lovą rytą vakarą pakloti, padėti jai apsirėdyti; dieną siuvinėti ar ką pataisyti, palopyti... Mūsų kambarius mergaitė kasdien iššluoja, išplauna, man tik dulkes nušluostyti. Valgis geras – nuo ponų stalo. Sodas didelis – visokių vaisių, uogų iki valios... Daug man geriau kaip pas dėdiną.

Su savo pana surokuojame¹⁵⁰, sykiu važiuojame į bažnyčią. Atsisakiau nuo vaiko, verčiau pas paną tarnausiu.

Dvariškių buvo daug. Pakajuose du liokajai, prie tų dar mažas liokajukas. Dvi tarnaitės prie ponios – viena prie siuvimo, antra poniai patarnauti. Aš prie panos, o mums patarnauti dar viena prasta mergaitė. Virėjas, gaspadinė, urėdas, laučasis – tie visi antrame rūme (oficinoje) kambarius turėjo. Vežėjai du ir mažas jiems patarnautojas, arkliaganys, dvi mergaitės virėjos, trečia prie paukščių trečiame rūme (palivarke) gyveno.

Lauko darbininkai atskirai – kumetynėse: tie po dvarą nesimaišo, tik laukuose darbuojasi, bet dvariškiams oficialistams yra padėjėjai ir patarnautojai arba, tiesiai, tarnai ar tarnaitės... Pilnas pilnitelys dvaras žmonių pasidaro, net knibžda. Negalima nė permąnyti, kas kokį činą valdo¹⁵¹ ar prie kokio darbo priguli.

Man dvare gerai, linksma ir smagu, darbas lengvas, niekas niekur nesiuntinėja, nedarinėja kaip pas dėdiną: čia siuvinėtis, lopinėtis, pataisyti ką paduoda, nubodus sėdėti galiu išlėkti į sodą palakstyti. Vakara is arba ponams kur išvažiavus, ateidavo pas mus į garderobą (siuvėjų kambarys) urėdas, liokajus, virėjas, laučasis; gersime sykiu arbata, pasikviesim ir gaspadinę. Na, ir visokių juokų, anekdotų pripasakodavo: kartais juokingų – prisijuokiamo, o kartais liūdnu ir skaudžių atsitikimų ar patyrimų pasakojo, net mums ašaros veržėsi.

Ypač laučasis p. Laurynas mokėjo gerai pasakoti apie savo jaunystės dienelių patyrimus. Jis buvo muziko baudžiauninko sūnus ir mažas atimtas nuo tėvų į dvarą, kur jo tėvai buvę prirašyti ir eję lažą. Buvęs atskiras palivarkas, tenai ūkį vedę visokie kamisoriai, urėdai. O didysis dvaras, kur ponai savininkai gyveno, už kelių mylių buvęs. Tikroji ponia buvo našlė, vieną sūnų turėjo. Tas rokavosi visų turtų ir dvarų, ir žmonių paveldė-

¹⁴⁹ Džiuzepė Garibaldi XIX a. italų revoliucionierius

¹⁵⁰ sutariame

¹⁵¹ tarnybą turi

tojas, savininkas, tėvo įpėdinis. O kol jis užaugs, į metus įeis, buvo visų dvarų ir žmonių prižiūrėtoju kamisorium žydas Abromas, ponios pastatytas ar nusamdytas. Ponia buvusi vokietė ar žydė – niekas nežinojo, tik paėjusi iš Prūsų, lietuviškai nemokėjusi.

Pas Lauryno tėvus būrys vaikų buvę – penki sūnūs ir trys mergaitės. Labai skurdžiai gyvenę. Tėvas pasiligojęs, vaikai – maži darbininkai, vos tik galėję išlaikyti samdomą berną dvaro lažui atlikti.

Dvare menko ar mažo darbininko nepriims: turi ar neturi – duok tvirtą, o ne – šalin iš ūkio, paims kitas su tvirtu dvarui darbininku.

Namie jauni vaikai, kiek išgalėjo, kniso žemę, sėjo ir pjovė, kūlė ir malė, bet labai tankiai duonos ir sėklos trūko. Sykį važinėdamas per dvarus, palivarkus, kamisorius ponas Abromas užvažiavęs pas Lauryno tėvus. Pamatęs taip daug vaikų, nusistebėjęs ir pasidžiaugęs, o Lauruką net paglostęs.

Jam išvažiavus, tėvai, ypač motina, labai susirūpinę, kad čia nebus doros, labiausiai, kad ponas žydas paglostė Lauruką – čia kas nors atsitiks nepaprasto, gal kokia nelaimė.

Motinėlės širdis prijautė: po savaitės ar kiek laiko atėjęs desėtninkas pavarė: tuoj vežti Lauruką į dvarą, o neklausys – bus blogai. Motinėlė verkia, tėvas keikia, bet taisosi vežti. (Rašysiu paties Lauryno žodžiais.) Matušė sako:

– Vežkim vyresnįjį Beniuką, tas jau bent dešimtį metų pabaigęs, o Laurukas, tas maželėlis, vos devintus užkliudęs; tokį kūdikį be prieveizos ir utėlės suės...

– O jei nepriims Beniuko, bus antras kelias tą vežti, – sako tėvas. – Vežkimės abudu, katrą išbrokys, parsivešim...

Susitarę veža mus abudu, lygu ėriukus sutupdę į ratus.

Visą kelią matušėlė verkia ir Benis po truputį ašaroja. Nuvažiavome.

Ponia liepė mus pas save pašaukti. Matušė nusivedė mus abudu, sustatė prieš ponią. Atėjo ir ponas Abromas. Pamarmėjęs su ponia, padėjęs ranką ant mano galvos:

– Būsi geras dvariškis, – sako, – klausysi, būsi mylimas, tą palikti dvare, – pasakęs išėjo.

Matušėlė verkdama; ponios kojas apkabinusi, prašo kad leistų namie vaiką prakurenti¹⁵², bent iki 11-12 metų, tuomet didesnę atiduos į dvarą. Ponia iš tolo kratosi:

– Tugu tugu! (toks jos priežodis buvo) Tugu tugu! Ponas Abromas taip liepė, tokio vaiko reikia dvare; pripras prie darbo, o namie pripras tingėti, išdykauti, tugu tugu!

Matušėlė vėl verkdama puolinėja poniai po kojų, kad paimtų vyresnįjį... Mažasis tik aštuonerių metų, nieko dvare neatneš naudos: nemoka nieko dirbti, nieko nepaganys.

– Išmoks dvare, išmoks, tugu tugu! – atšovė ponia, – ponas Abromas kokį paskyrė, tą turi palikti... O neklausysit – bus blogai... – nubėgo į pakajus.

Nuėjome nuo ponios prie vežimo. Matušėlė dar bėgiojo pas gospadinę, pas virėją, prašė, kad mane prižiūrėtų, nors valgyti paduotų. Žadėjo greit, kai galės, atvažiuoti pas mane. Matušė verkdama, o Benis šokinėdamas išvažiavo.

Paliktas, sako, sėdžiu ant pamato pas virtuvės duris. Šunys valkiojasi, vienas man ranką palaižė, kitas – nosį, burną; bijausi šalin varyti, kad neįkąstų. Turėjau duonos, mėsos šmotelį – matušė buvo man į kišenę įkišusi; sulaužiau duoną, sugnaibiau mėsą, pamečiau šunims.

Šunys, mane aplaižę, sugulė aplinkui. Taip ir sėdžiu prieš saulę, snaudžiu.

¹⁵² paauginti

Vakare ėmė rinktis šeimyna vakarienės, pamačiau daug vyrų, mergų, piemenų. Įsivedė mane į vidų, įpylė putros bliūdelį, liepė valgyti. Šeimyna valgydami, ypač vyrai, visai iš manęs juokiasi:

- Velnių dvariškis! Kokį čia tau duos darbą – ronus¹⁵³ pjauti?

- Toks dar mažas rupūziokas, kas do nauda iš tokio?

- Abromo, smarvės, išmislas, lygu nežinai? Bile tik gali žmogui įkasti... Daug vaikų – žydui pavydas: reikia atimti, reikia vaiką varginti.

- Namie užaugtų doras darbininkas, o čia vagis, melagis... be to nebūsi dvariškis.

Aš girdžiu, ką apie mane šneka, bet mažai tesuprantu. Visi išvaikščiojo, ir aš pavalgęs vėl lauke ant pamato atsisėdau, tik snausti nebegaliu – šalta. Mergaitė mane pašaukė:

- Ei, vaike, per naktį čia nesėdėsi, eik į trobą gulti.

Įėjęs žiūriu – pasienyje ant suolo atsigulė kitas vaikas, taip pat ir aš, nusivilkęs bala-koniuką, pasidėjęs po galva, atsiguliu ant pliko suolo po langu. Naktį pasidarė šalta – per langą vėjas pučia, troba atšalo, drebedamas iš miego, slinkau pečiaus ieškoti, bet ir tas jau atšalęs. Lindau į užpečkį – suniurnėjo šunys, susirangiau greta šunies, apsilęs užmigau. Pajutau, kad šunys per mane laipioja; atsibudęs girdžiu, kad po trobą vyrai šneka. Lindau iš užpečkio. Vyrai vėl juokiasi:

- Su gončiais miegodamas, išmoksi zuikius skalyti...

- Prauskis burną, dvare nesiprausęs nevalgysi...

Nusiprausiau... šeimyna susisėdo valgyti. Atsiminiau, kad matušė namie nedavė valgyti, kol nesukalbėsim poterių.

Atsiklaupiau asloje, kalbu poterius; nors nelabai temoku, bet, kiek atsimenu, kalbu. Pamate vyrai vėl juokiasi:

- Melskis, poteriauk, – sako, – Abromėlis išleis tave į kunigus.

Kitas draudžia – nesijuokti iš maldos, nepaikinti vaiko, gerai buvęs mokomas.

Dieną gospadinė pristatė mane žąsų ganyti. Nusivarėm į pūdymus; žąseliai dar maži; liepė man nuo varnų ganyti ir nesuleisti į prūdą. Prūdas aplink dvaro sodą – iš lauko gyvuliai prieina atsigerti, bet per prūdą neperbrenda, o žąsis suleidus į prūdą, tuoj atsidurtų sode. Įpasakojusi gospadinė daboti žąsis nuo prūdo, dar pridūrė:

- Jei suleisi, gausi plakti...

Ganau toliau pasivaręs žąsis prie pelkės, prie vandens. Atsivarė Praniukas kiaules, dviese ganyti nebeilgu; atsivedė šunį, tas pasiundytas už ausų kiaules patampo, žąsis nuo prūdo pabaido. Mudu voliojamės ant dirvono. Pasikaitydami nueiname pietų, atsi-nešame duonos pusvakariui, ir šuniui užtenka...

Viskas gerai, kai giedra, – bet užėjus lyti – nėra kur dingti... Praniuko kiaulės žvieg-damos nulekia namo, ir Praniukas paskui. O mano žąsys aptupia žąselius, mane lyja, už apykaklės varva ir visą sumirko. Varvėdamas pareinu paskui žąsis; žąselius palesina, į kūtę uždaro, o man niekur dingti. Verkiu drebedamas nuo šalčio... Mergaitė pasigailusi liepė nusivilkti, davė sausus ilgus marškinius, mano drabužius išgręžusi padžiaustė. Bijodamas vyrų juoko, lendu į užpečkį prie savo draugų šunelių.

Kol žąseliai maži, be sparnų, šiaip taip dar galima paganyti, bet į vasarą suaugo žą-seliai, o jų didelis būrys, prisklis pilni laukai. Užėjus kaitrai, pelkėse po laukus vanduo išdžiūvo, žąsys negauna kur atsigerti – skverbiasi į prūdą, nebegaliu nutūrėti.

¹⁵³ rąstus

Nusivarysimi su Praniuuku į kitą kraštą lauko; su kiaulėmis bepigu: joms užtenka purvyno pasivolioti, o žąsys, rodos, užuodžia, kame vanduo. Per mūsų galvas pakilusios, ir lekia į prūdą. Žąseliai išsižioję, sparnais pasiplasnodami, pagal žemę lekia paskui senes. Žąselių daugybė: užbėgsiu už akių iš vieno krašto, iš kito krašto jau tolyn nubėgo. Sušilęs, suplukęs, verkdamas lakstau po žąselius, baidau, pagaliu mojuoju, tik pagalys sprukt iš nagų – tiesiai žąseliui į galvą; tas ir raitosi apviręs. O senės žąsys jau prūde. Uždusęs pakritau ant žemės, ir žąseliai subėgo į prūdą. Atsikėlęs žiūriu – mano žąsys jau pasklido po sodą.

Daržininkas šaukia, keikia, žąsis šunimis pjudo. Beatlekianti gaspadinė, tuoj man už čiupros; parsimetusi ant žemės, apraižė vytimi; pamatė besispardant žąselį, supykusi nuplėšė man visus drabužius nuogai, rankas užpakalyj surišo ir prie medžio pririšo:

– Tu, rupūžioke, žinosi, – sako, – kaip žąsis daboti, ne žąselius mušinėti...

Palikusi mane, varinėja išpjudytas į šią pusę žąsis. Apspito mane vapsvos, sparvos ir kiti vabalai; ėmė kramtyti pliką nugarą... Klykiu, kiek tik galvoje balso, uždykdamas klykiu... Kur bus buvęs – žydas botagu nešinas beatlekiąs nuo šašiejaus:

– Gevalt! kas čia taip klykia?..

Radęs mane pririštą pliką, kruviną, net atbulas atšoko.

– Kas tave pririšo? – klausia.

– Gaspadinė, – sakau.

Tuoj perpjovė virvutę, kuri besitampant kruvinai rankas man perpjovė. Pamatęs žydas gaspadinę, išlojojo, iškoliojo, iškeikė, pagrasino ne tik ją, bet ir pačią poniją po sūdu paduoti už tokį darbą. Man liepė ateiti į karčemą, žadėjo pas tėvus nuvežti.

Rytmetį, išginęs žąsis, tuoj pasigyriau Praniuukui, kad žydas prižadėjo pas tėvus mane nuvežti...

– Bėgčiau pas žydą, – sakau, – tik nežinau, kame karčema?

Praniuukas pavedėjo mane šašiejumi¹⁵⁴, parodė karčemos stogą.

– Kai norėsi bėgti, – sako, – lėk tiesiai pro malūną ir šašiejum tiesiai į karčemą – tenai rasi žiląjį žydą.

Vakare parvaręs žąsis, pasiėmęs nuo stalo riekę duonos, dui į karčemą. Pabučiavau žydui į ranką. Žydas liepė man gultis stadaloj ant šieno, kai važiuos, pažadins. Džiaugdamas kritau į šieną. Pajutau tik, kaip žydas mane ėmė žadinti... Arklys jau pakinkytas, susisėdę nudardėjom. Kelyje saulė patekėjo. Atsizinau pas Aunavos tiltą, ties grapo dvaru. Ant pat pusryčio parvažiavome namo. Tėtušiai nusigando, nustebo.

Žydas pasakojo, dėl ko ir kaip mane parvežęs, kaip pliką pririštą, vos gyvą mane radęs... būtinai spiria tetušį, kad paduotų gaspadinę po sūdu... jis būtų liudininkas.

Aš lakstau, sako, po namus su vaikais, džiaugiuosi, viskas taip pat, kaip palikau, tik šieno pilna daržinė ir rugių pilna jauja. Darže morkos užaugusios didžiausios; prirovęs glėbį, įverčiau žydui į ratukus; Benis, prikasęs bulvių krepšį, vėl supylė žydui. Tėvas nuo savęs, mama nuo savęs dėkojo ir pyrago davė žydui. Tėtušiai labai džiaugiasi, kad žydelis pasigailėjo vaiko, parvežė; sykiu ir rūpinasi, kas bus, kai sužinos dvare. Manęs klausinėja, aš viską pasakaju – kaip valgau, kame guliu, kaip žąsų nebegaliu paganyti, nulekia į prūdą. Tetušiai abejoja:

– O gal tyčia atleido, kad žąsų nepagano? Klausosi, kas bus toliau.

¹⁵⁴ plentu

Šukavo mane matušė, galvą trinko; pirtį pakūrė, išvanojo, nes utėlių tiek mano galvoje, tiek marškiniuose, nors saujomis brauk... Po kelių dienų beatjojąs dvaro bernas; radęs mane namie, liepė tučiuojau vežti mane atgal į dvarą, o man sako:

– Na, klius tau plėgų... Praniukas pasakė, būk tu žadėjęs pasiskandinti... išgraibėm visą prūdą, visur ieškojom, o tu mat čia, bėgūne!

Veža vėl matušė verkdama, ir aš žlembiu; nuvažiavome. Tiesiai mus nuvarė prie ponios. Ponia tuoj liepė pašaukti poną Foką, manęs klausia:

– Ko tu bėgai, tugu tugu?

Aš tik verkiu drebėdamas, nė žodžio negaliu ištarti. Matušė puolė poniai po kojų, verkdama ėmė teisinti, guostis: kaip pliką vaiką ant saulės buvo pririšę vabalams ėsti, žydas pasigailėjęs atrišo, paleidęs atvežė namo. Ponia tuoj liepė žydą pašaukti. Tas atbėgęs kaip ėmė poniai žydiškai blerbėti, į mano nugarą ir į savo piršto galą rodyti – kokie vabalai mane ėdę. Turbūt jis ir gaspadinę apskundė, ir tą ponia pašaukė.

Blerbėjo visi, barėsi. Ir ponas Abromas prisistatęs sako:

– Niu, Lauruk! už bėgimą gausi penkiolika į s... Ponas Fokas jau laukia tavęs stainioje...

Suklikau piktu balsu, puoliau prie matušės, net ponia nusigando.

– Nebijok! tugu tugu! už pirmą sykį neplaks... – pasakė.

Su Abromu ėmė blerbėti. Matušė dar ponios prašė, kad atleistų mane namo, bet Abromas liepė palikti.

– Kad būtum neatvežusi, – sakė mamai, – rytoj būtumėt išmesti iš ūkės ir rykštėmis dar pašventinti... Man liepė ponią perprašyti ir prižadėti daugiau nebebėgti.

– O pamėgintum išbėgti, – grasino, – tau ir tėvams po penkiasdešimt plėgų ir iš ūkio von!

Kas gi daryti? Vėl paliko mane utėlėms ėsti.

[...]

Sykį pavarė sodžiaus mergas pakajų šveisti. Viena, beplaudama langus, kažki kaip iškūlusį stiklą. Ponia pamačiusi tuoj sušuko:

– Tugu tugu! pašaukti poną Foką.

Tas prisistatęs tuoj mergą į tvartą ir raižyti, ponia liepusi ar penkiolika įrėžti už stiklą. Merga po plėgų nebegrižta prie darbo; šaukia, ieško kitos ir pamatę – ant kūčių pasikoręs. Šoko vyras, nupjovė virvę – dar gyva; kiek atsigaiivėjo merga, nuvilko į tvartą, kad raižė, kad plakė už korimos, nė balso nebeliko, nė atsikelti, vos tik gyvą nuvežė namo. Rytą ir pasimirė. Tiek tuomet buvo žmogaus gyvastis branginama: mažiau už lango stiklą.

Paskui iškilo kalbos, būk Gendrutės dūšia¹⁵⁵ baldosi po dvarą, būk naktimis į ponios langus barškina, paskui einanti po Foko langais – stiklus braižanti. Vienas matęs, kitas susitikęs, mergos mačiusios, kambarinė girdėjusi langus braižant, kitas matęs pušyne ant Abromo pakajų einant... Visi, labiausiai mergos, piemenys, sutemus bijosi pro duris ir nosį iškišti – bijosi Gendrutės dūšią susitikti.

Tvirtino vyrai, jog žmogaus dūšia, ne laiku iš svieto išvaryta, niekuomet nedovanos savo užmušėjams, nes ji aname sviete neturi vietos tol, kol ateis laikas, kada būtų turėjusi savo mirčia numirti. Ji vis vaikščios, baldysis ant žemės ir keršys savo budeliams. Aš vis laukiau, kada dūšia pasmaugs Foką, Abromą ar ponią, o vakare bijojau ir nosį iškišti pro duris...

¹⁵⁵ siela

Virtuvėje man nėra darbo: virėjo tarnai išlaižo ir nušveičia rendelius¹⁵⁶. Slankioju dienomis šen ten po dvarą; nueinu pas sodininką; jis ir jo pagalbininkas dirba matus¹⁵⁷ iš šiaudų pavasarį inspektams dangstyti. Mėginu ir aš dirbti. Patiko mano darbas, senis giria ir ragina greičiau dirbti, tankiau ateiti. Netrukus taip įpratau, lygiai su visais pastatau matą. Kai truputį atšilo, sodininkas paprašė ponios, kad mane jam duotų. Ponia sutiko: lygu jai ne vis tiek, kur mane padėti. Žąsims ganyti kitą kieno vaiką atėmė nuo tėvų į dvarą.

Dabar mudu su seniu ir darbuojamės po sodą.

Lažininkai sukala inspektams skrynias, priveža mėšlo, pripila žemių – mes tik lyginame, grėbstome, sėjame, laistome, dangstome.

Kai atšilo, pradėjo auklė ponaitį vedžiotis po sodą; jis lenda prie manęs. Man vaikas patinka: gražiai baltai aprėdytas, toks gražus, Mykoliukas vardu. Senis ponas buvęs Mykolas, ir ponaitis tėvo vardu. Tuomet aš jau turėjau dvyliktus metus, o ponaitis – šeštus. Aš, įsisodinęs jį į karutį, pavežiosiu, ar ant kupros, „kromu“¹⁵⁸ panešiosiu, arba bėgsiu ropla, o jis man ant nugaros raitas... Auklė džiaugiasi, kad mudu žaidžiame, sodininkas juokiasi. Paskui vaikas taip priprato, nebenutūri jo pakajuose, o išbėgęs laukan – tuoj pas mane.

Pamatė ponia benešiojant mane ponaitį „kromu“ ant nugaros, užniko bartis:

– Tugu tugu! tu muzikiukas, kaip tu drįsti ponaitį nešioti? Tugu tugu, nevalia!

Bara ir auklę, kam pas mane ponaitį leidžia. Nori nuvesti šalin; tas rėkti, ožiuotis, kritęs ant žemės – spardyti, nebeatskiria nuo manęs. Kiek jį norėjo atpratinti, geruoju ir piktuoju – nieko nepadaro; kai neleidžia pas mane, tuoj kris ant žemės, ims spardyti, klykti. Norėjo mane išvaryti atgal prie žąsų, sodininkas nedavė – poniai aiškino:

– Laurukas man už du darbininkus padirba... o ir ponaitis gali susirgti besiožiuodamas...

Ponia, pabūgusi ponaičio susirgimo, nebegyniojo nuo manęs, tik liepė mergoms mane trinkti ir marškinius tankiai skalbti, kad neapleisčiau ponaitį brudais.

Mes ir žaidžiame per vasarą. Man gerai, už tai myliu ponaitį, tik nelabai tesusikalbame: jis lietuviškai nemoka, o aš lenkiškai; man liepia mokytis kalbėti lenkiškai, o jam neleidžia chamiškai kalbėti. Bet mes vieną žodį taip, kitą kitaip – susirodome, susiprantame. Man lieps ravėti – ir jis po žemes voliosis; laistysiu gėles – ir jis susilaistys, susipurvins. O kai šalta ar lyja, nenutūrės jo pakajų: tol rėks, draskysis, kol pašauks mane žaisti su ponaičiu. Tas man pakiš baltos duonos, pyrago ir mėsos gaunu, ką jis nesuvalgo.

[...]

Auklė ir tas mokytojas turėjo vargo jį daboti ar išbėgus gaudyti. Mane vėl naktimis lygu šunį ėmė siuntinėti pas poną Abromą su rašteliais; nuėjus vėl reikia gerti ir šokti.

Paskui, norėdama ponia nutolinti nuo manęs ponaitį, išvarė mane į malūną už pagalbininką, pasiuntinį. Ponaitis nežino, kur mane dėjo, o toli bėgioti, nebesusieiname.

Bet man čia gerai, nebesiuntinėja niekas naktimis, rečiau bematau Abromą ir Foką – ramu. Pavasarį sužinojo ponaitis, vėl kasdien ištrūkęs atbėga pas mane į malūną – susimiltins, sudulkės, vėl vargas tarnams, neramumas poniai.

Mato ponia – nieko nepadarys, neatskirsi ponaičio, parvarė mane atgal į sodą, ir vėl mes su ponaičiu.

¹⁵⁶ puodus su kotu

¹⁵⁷ uždangalus

¹⁵⁸ kromas – dėžė prekėms, nešiojama ant nugaros

Vieną sykį, belakstydami po sodą, išgirdome tvarte – žmogus gvaltas šaukia.

– Kas čia šaukia? – nustebo ponaitis.

– Turbūt kokį žmogų Fokas plaka, – sakau. – Plaka?! Bėkim pažiūrėti.

Tuoį šoko per tvorą, aš paskui – noriu jį sulaikyti, tas, išsisukęs iš manęs, lygu kulka nurietėjo į tvartą. Bėgu arčiau, girdėti – nagaika švilpia, kirčius skaito. Mano ponaitis, matau, pribėgęs tarpduryj sukliko, klakt ir parvirto.

Aš, vingi davęs, patvoriu atgal į sodą, kritau į agurkus ir ravėju. Prakaitas mane pila, drebu iš išgąščio, bijau – ant manęs kris bėda, nebeišsisuksiu nuo Foko nagaikos. Girdžiu – tvarte kilo alasas, triukšmas; galvą pakėlęs, žiūriu: vežėjas parneša ant rankų ponaitį, Fokas sykiu eina, linguodamas nagaiką, dairydamos vis šaukia:

– Lauruk! Lauruk!

Aš dar didžiau prikritau prie žemės. Girdžiu – prie gonkų auklė, ponia, kambarinė lygu vištos ėmė katėti: – Jėzus Marija! Ponaitėlis nebegyvas! – Kas pasidarė? – Kame? kur prisimušė? – Kas primušė, kas užgavo?

Visos sykiu šaukia.

Fokas aiškina ir Lauruką pa Lauruką mini, bet niekas jo neklauso, ponia tik verkdam šaukia:

– Daktaro! Tugu tugu, daktaro! Kaip arkliai išoka – lėkti į Šiaulius daktaro... Misiutą į lovą, į lovą...

Visos apkibusios įnešė ponaitį į vidų. Fokas keikdamas grįžta. Sodininkas pastojo jam kelią.

– Ko tu čia kabinėjies prie Lauruko? – ėmė kolyti, – jis nuo pat ryto darže ravėja, tu pats kaltas: vaikas, nematęs kotavojant¹⁵⁹ žmonių, gali numirti pamatęs – tu atsakysi.

Fokas spjaudydamos nulėkė, mano širdis atsigavo. Po valandos ėmė po sodą moteriškas balsas šaukti:

– Lauruk! Lauruk! ūūū!

Pašokęs bėgu ant balso.

– Eik į pakajų, – sako kambarinė.

Nutirpau visas, širdis tik plaka, nei rankų, nei kojų nebejaučiu.

– Mirė ponaitis? Aš nekaltas... negalėjau... – teisinuos.

– Neplepėk, tik eikš greičiau...

Įsivedė mane į ponaičio kambarį. Paguldytas lovoje, blaškosi, rėkia:

– Fokas su bizūnu... kraujas... Lauruką užmušė...

Šokinėja iš lovos, vos nutūri auklė su ponia. Man pagailo ponaičio, ėmė ašaros byrėti.

– Cit, neverk, nebijok, – stumia mane prie lovos, rodo, – štai Laurukas, Misiuta! Pas tave, gyvas ir sveikas. Gulėk ramiai, niekas nemušė... žiūrėk.

Pažvelgęs į mane, ponaitis prasijuokė ir sako:

– Sėdėk čia pas mane – neduosiu Fokui plakti...

Nutilo truputį, nusiramino, ir vėl ėmė klejoti, šokinėti:

– Užplakė! užmušė Fokas Lauruką...

Vėl stumia mane prie lovos, rodo:

– Misiuta! Misiuta! pas tave Laurukas. Štai čia!..

¹⁵⁹ plakant, kankinant

Parlakino daktarą. Pasižiūrėjęs liepė tuoj ponaičio galvą ledais apdėti. Paskui, išsivedęs mane laukan, ėmė klausinėti. Drebu, verkiu, nė žodžio negaliu išstarti.

– Nesibijok, tau nieko nebus, – glosto man galvą, – tik pasakyk man visą teisybę, kaip buvo su ponaičiu.

Prasidrąsinęs papasakojau daktarui nuo pat pradžios iki galo visą atsitikimą, nė žodžio nepamelavęs. Daktaras per naktį sėdėjo ir vis ponaičiui prie galvos ledus dėjo. Man liepė neišeiti, aš už lovos galo ant žemės susirietęs snaudžiu. Ponia irgi nuo ponaičio lovos nepasitraukia. Šnekasi su daktaru.

Jau aš suprantu lenkiškai, nes per trejus metus, kiek buvau dvare, vis lenkišką kalbą girdėjau, ir man buvo liepta lenkiškai kalbėti. Nors ne kiekvieną žodį, bet supratau, kaip daktaras poniai sako:

– Ponia liepi žmones kotavoti, sveikatą atimi, per tai ir ponios vaikas įsirgo. Jo jauni, silpni nervai – negali žmogaus kančios pakelti... Gali smegenų uždegimas išsirišti, tada nė šimtas daktarų jo nebegagydis. Arba išgijęs, kitą sykį tokį žiaurumą pamatęs, gali net iš proto išeiti...

Ponia tik šniurkščioja.

– Tugu tugu... nežinojau... tai Fokas... Misiuta! Misiuta! ko tu ten bėgai?.. Nebepamatsi daugiau...

Man ponaičio gaila, bet poniai gerai, gerai! Nebeliepsi: „Tugu tugu! veskit pas poną Foką!“

Ponaitis išgijo, bet išeiti iš pakajų¹⁶⁰ jam neleido: kasdien turėjau pasirodyti, kad gyvas ir sveikas, o ilgai nematęs, tuoj ima šaukti:

– Lauruką užmušė, Fokas su bizūnu užraižė...

Nuo ponaičio ligos viskas pradėjo gerojon pusėn linkti. Visų pirma, pasišaukusi Foką, ponia pagrasino: jeigu jis kuomet be ponios žinios nors vienu pirštu užgautų kokį žmogų, tuoj išvartytų jį nuo tarnystos ir iš dvaro. O jau plakti be ponios žinios – saugok Dieve, nevalia!

Čia Fokui nutrynė ponia ausis, nulaužė galybę...

Visi dvariškiai, šeimyna džiaugiasi, šokinėja.

Žiemą parvežė ponaičiui kitą mokytoją ir paną gubernanką¹⁶¹. Nusamdė liokajų, nes daugiau ponų, daugiau ir tarnų reikia.

Tiek mokytojų privežė ponaičiui – ponia manė, kad jau nusiramins vaikas, nebelakstys pas mane. Bet nė iš tolo. Mokytojams spjaudo, liokajų spardo – neprisileidžia. Kol vienas ar kitas mokytojas laiko prie savęs, tol ponaitis pakajuose, o prašapo kur ar svečių kas atvažiavo, susimaišė, tuoj ištrūkęs ponaitis ir beatlekiąs pas mane į virtuvę.

Svečiai neretai, o tankiausias svetys Kurtavėnų¹⁶² dvaro ponas Tiškevyčia; tas nuolatinis svetys, maž dieną praleisdamas; ir beatvažiuojąs.

Ponas Tiškevyčia labai mylėjo ponaitį: kai tik į pakajų, tuoj ponaitį ant rankų ar ant kelių – bučiuos, myluos, nešios... Per ponaičio ligą irgi ponas Tiškevyčia pas mus sėdėjo, daktarus vežiojo, lakstė... Sakė, kad nuo pat ponios čia parėjimo ponas Tiškevyčia vis prisigulęs čia sėdėjo. Visi juokėsi, kad ponaitis be galo panašus į poną Tiškevyčią:

¹⁶⁰ kambarių

¹⁶¹ guvernantę

¹⁶² Nuo seno Kūrtuvėnai.

juo didesnis augo, tuo panašesnis darėsi – kaip iš akių išluptas Tiškevyčia. Jis įkalbėjo poniai, kad ponaičiui nuraminti reikia Lauruką perkelti į pakajus – vaikas nebelakstys neleidžiamas.

Parvarė mane į pakajus už klapčiuką prie liokajaus. Apdarė švariau, davė avalynę; kol ponaitis atlieka pamoką su kuriuo mokytoju, tai man darbas: grindis, laiptus plauti, liktorius ar liokajaus batus šveisti. Nuo ryto pečius pakurti, priesienius, koridorius iššluoti... Atliks ponaitis nuo lekcijų, man jau darbas pamišo: išbėgęs tuoj vesis į savo kambarį; ten mudu ir darbuosimės visą vakarą. Taip ir stumdė mane: vasarą po sodą, žiemą po pakajus – vis tik ne su šunimis užpečkyje. Tankiai buvau siuntinėjamas į virtuvę, tai į tvartą, pas poną Abromą, pas poną Foką ar pas gaspadinę: vis šioklas tokias dvaro naujienas išgirstu. Kai tik sužinosiu, kad kas nors prasikalto, Fokas skundžia poniai ir taisosi plakti, aš tuoj pas ponaitį.

– Ponaitėli! Jau Fokas žada tą ir tą plakti... Skundžia poniai...

Ponaitis tuoj prie motinos:

– Mama! nevalia Fokui žmonių plakti! Mama! neleisk plakti...

Tol verks, uparosis, rėks ant motinos, kol privers pašaukti Foką ir užginti plakti.

Taip keletą sykių pasisėkė man per ponaitį išgelbėti žmogų nuo plėgų¹⁶³.

[...]

Sykį atvežė žydas mėsos. Aš ėjau per kiemą, žydas lenkiškai šaukia:

– Be nereikia mėsos?

Aš užsimiršęs garsiai sakau: – *Nietrzeba* (nereikia)!

Nepastebėjau, kad ponia, čia pat buvusi, tuoj sušuko:

– Tugu tugu! Jau tu išmokai lenkiškai! Užtai nebebūsi Laurukas, bet lenkiškai Wawrzyniec.

Tuoj sykiu su manim nuėjo į kredensą – liokajui ir tarnaitėms pasakė, kad nebėra muzikiuko Lauruko, bet visi turi vadinti *Wawrzyniec* ir kitaip su juo nebekalbėti, kaip tik lenkiškai, žemaitiško nė žodžio.

Pakajuose ir virtuvėje – visur toks ponios paliepimas buvo apskelbtas. Vienas tik ponaitis nenorėjo klausyti: kai tik mes vienu du, tuoj lietuviškai, nė vardo mano nemainė – jam Laurukas palikau.

[...]

Tuo tarpu reikia ponaitį vežti į Vilnių į kažin kokį institutą mokslo baigti. Ponaitis turėjo dvylika metų, o aš aštuoniolika. Prašo motinos ponaitis, kad mane sykiu vežtų jam už liokajų: kito nieko nenori priimti.

Veža mus abudu į Vilnių. Nusamdė mums butą, visus rakandus įtaisė: kiek atsivežėm iš namų, ko trūko, čia nupirko – įtaisė mums kambarius ir virtuvę.

Ponaitis mokysis institute visą savaitę, ten ir valgys, man tik šeštadienį po pietų reikia ponaitį parsivesti, o pirmadienio rytą atgal nuvesti. Sekmadienį pusrytį, pietus ir vakarienę turiu jam išvirti ar, ko norės, nupirkti ar pataisyti. Žinoma, sykiu ir sau.

O per visą savaitę sau tik vienam turiu išsivirti. Taip mes ir gyvename. Aš turiu laiko, nė kokio darbilio, tik valgyti išsivirti ir pakajus švariai užlaikyti.

Ponaitis duoda man pinigų – kiek tik reikia. Sekmadienį – kada mano ponaitis namie, stengsiuos kuo geriausius pietus pagaminti: ateis jo draugai mokiniai pietų.

¹⁶³ mušimo

Vienas labai puikiai smuiku groja, kitas atsineš gitarą, kitas – fleitą. Grajys, dainuos, kiti šoks, tokį triukšmą sukels, net kaimynai gyventojai ant aukšto ims šaukti, mus tildyti. O kai gražus oras, eisim visi į kalnus už miesto palakstyti arba imsime vežikus pasivažinėti.

Vienu du pasilikę su ponaičiu, šnekėsime, projektuosime, kaip mes gyvensime, į dvarą sugrįžę: Abromą atstatysime, Foką išvarysime, gerą urėdą gaspadorium nusamdysime, o kamisoriaus nereikia, ponaitis pats viską prižiūrės... Man vis žadėjo malūną atiduoti. Taip svajodami, šnekėdami, lėmėm sau tolesnį gyvenimą sutvarkyti.

Sykį nueinu šeštadienį ponaičio parsivesti: laukiu – bešeinąs iš mokyklos išbalęs, atsimainęs, rankelės jam dreba... Nusigandęs klausiu:

– Kas radosi, ponaitėli, kas atsitiko?

– Nieko, – sako, – tik man truputį negerai, silpna, galva sukasi, skauda...

Išėjus į gatvę, šaukiu vežiką.

– Nereikia, nereikia! – kratosi ponaitis, – aš noriu, girdi, prasivaikščioti, tyru oru pakvėpuoti, atsigauti...

Vos vos parsivedžiau namo, tuoj nurėdęs paguldžiau į lovą, nulėkiau pas daktarą Kopickį... Daktarui Kopickiui ponai buvo pavedusi ponaičio sveikatą prižiūrėti. Pas daktarą besėdįs tas ponaitis, kur dėl dvaro provojasi su mūsų ponai. Man per širdį tvykst! rodos, kas durte įdūrė: sakyti, kad ponaitis susirgo, ar pas kitą daktarą bėgti. Kopickis, mane pamatęs, klausia:

– Ko atbėgai, ar kas susirgo?

– Taip, – sakau, – ponaitis kažko neįgali, paguldžiau...

– Gerai gerai, – sako, – bėk namo, aš tuoj ateisiu.

Parbėgau namo, rodos, su skausmų perverta širdimi.

Daktaras Kopickis atėjo vakare, užrašė vaistus, įsakė, kaip duoti ligoniui. Rytą atėjęs apžiūrėjo ligonį, kitas vaistus užrašė. Tris keturis sykius per dieną ateidamas, vis naujus vaistus rašė ir vis į vieną ir tą pačią aptieką liepia vaistus imti.

Mano ponaitis kaskart silpnyn eina: nė arbatos lašelio nebegaliu išsiūlyti. Daktaras rūpinasi, sako:

– Blogai, mūsų ponaičiui skarlatina. Daviau poniai žinią, kad pribūtų.

Mano širdis nerimauja. Prašau daktaro, kad daugiau daktarų sušauktų kaip norint ponaitį gelbėti...

– Nereikia, – sako, – nereikia, tuoj ponai atvažiuos.

Padavė man receptą, liepė tuoj vaistus parnešti. Aš dui į kitą aptieką, prašau greit man vaistus duoti. Aptiekininkas, pažiūrėjęs į receptą, klausia:

– Kas serga, kiek metų turi ligonis?

Pasakiau.

– Kanivolas!¹⁶⁴ – ištarė pro dantis aptiekorius.

Man vis dedasi į širdį... Ponaitis kaskart rodos blogesnis, man širdis sprogs, neįmanau, ką daryti, laukiu ponios.

Pribuvo ir ponai, žiūri – ponaitis vos gyvas: nė motinos nebepažįsta. Tuoj sukvieta dar tris daktarus. Kopickis visų pirma pribuvo. Ponai alpsta, verkia ant vaiko užsigulus, o daktaras nuo visų vaistų buteliukų receptus nusukinėjo, nuplėšė.

¹⁶⁴ arklių gydytojas, veterinaras, čia – šundaktaris

Susirinko dar trys daktarai, žiūri ligonį, egzaminuoja, šnekasi, dar kažį ką užrašo, tuoj imasi už kepurį ir išeina. Pirmuosius išleidau, paskutinis išeina senis daktaras. Tam prieangyje apkabinęs kelius, verkdamas, meldžiu, kad mano ponaitį gelbėtų. Tas, man galvą paglostęs:

– Gaila ir man vaiko, – tarė. – Bet jau per vėlu, nebėra pagalbos... Vaikas užnuodytas... Gaila!

Rodos, su kirviu skėlė man į galvą, net akys aptemo... Ponia pašaukusi liepia bėgti į aptieką su daktarų receptu. Parnešęs vaistus, puolu pas ponaitį – guli kaip negyvas, matyti tik, kad tankiai, tankiai kvėpuoja. Ponia pila jam vaistus nebenuryja, išbėga atgal iš burnelės. Ponia verkdamą šnekina, bučiuoja, vis tiek nebegali prižadinti. Suėjo daugiau ponių, panų, pažįstamų lankyti ligonio; išsivedė ponią į kitą kambarį – ramina, o aš, prisisėdęs pas ponaitį, nė žingsnio neatsitraukiu.

Naktį nusiramino ponia: gal primigo; lankytojos išvaikščiojo, viskas nutilo. Pradėjo švisti, ligonis ėmė krutėti, rankas kilnoti; aš, atsiklaupęs pas lovą, rankelę nusitvėręs, klausiu:

– Bene nori ko?

Siūlau nors vandens lašelį, nors burnelę pavilgyti...

Pakėlęs akis, apsidairė, įsmeigęs į mane akis, vos pratarė:

– Lauruk! ar tu pas mane?..

Prasidžiugau, jam prašnekus. Rankas jam bučiuodamas, sakau:

– Taip, ponaitėli! Aš visuomet ir visur su tavim.

Rodos, nori sėstis; apsikabinęs į glėbį, noriu pasodinti, bet jis, atkritęs atgal ant priegalvio, ranką man paspaudęs, pritraukė mane artyn, patyliais tarė:

– Aš mirštu... vienas laimingas... o jūs visi liksit nelaimingi...

Akelės stulpu stojo, dar, rodos, ištare tylomis:

– Mama...

Nusigandęs šokau, pravėręs duris į kitą kambarį, balsu pašaukiau:

– Ponia! ponaitis prašo!..

Įpuolė ponia, vos tik sykį ponaitis dar kvėptelėjo ir užgeso. Su pirmais saulės spinduliais išlėkė jo dūšėlė!

Kuomet Laurynas pasakojo ponaičio mirties istoriją, niekuomet negalėjo užbaigti neapsiverkęs ir klausytojams neišspaudęs ašarų.

[...]

Rytą atėjo ponios advokatas, kur bylinėjos dėl sukceso; pašaukė mane ponia, duoda popierių ir sako:

– Geras man buvai tarnas, klausei, ponaitį mylėjai... nebetekome ponaičio, tokia Dievo valia! Tai aš jo vardu duodu tau liuosybę, atleidžiu nuo padonystės. Kur nori, gali eiti – nieko nesiklausti, kaip laisvas žmogus. Čia turi paliudijimą, pas advokatą ir notarijoj patvirtintą... Dieve tau padėk! Nebesivešiu tavęs į dvarą.

Nenorėjau savo ausimis tikėti: paskutiniai ponios žodžiai, rodos, akmenį nuo širdies man nurito. Pasikloniojau poniai, padėkavojau ir advokatui, ir abu su ponia apsiverkėm.

Įėjęs į savo kambariuką, išsitraukęs popierių, bučiuoju ir prie širdies spaudžiu, šokinėju. „Štai mano penkiolikos metų uždarbėlis! Nors nė skatiko, bet liuosybė, liuosybė!“

Dėliojuos savo daiktelius, manau: „Išvažiuosiu su jenerolu¹⁶⁵ iš Vilniaus, toli nuo Rasų kapų, gal širdis taip nebeskaudės. Jei ne pas jenerolą – išeisiu kitur: liuosas žmogus... niekas nebesakys „mano žmogus“, tarytum „mano šuva“. Niekas nebegaudys

¹⁶⁵ generolu

pagėgusio muųiko... Nors tokiam jenerolui galiu popierių po nosia pakišti. Vaųiuosiu į platuį srietą liuosas ųmogus...”

[...]

Man bedūmojant, besirengiant, beateinas pasiuntinys iš viešbučio su rašteliu: kviečia mane koks ponas pas save į hotelį ateiti.

– Na, kas čia? – nustebau: – mane ponas kviečia?!

Nueinu į nurodytąjį numerį, paskambinu. Atidarė duris, ųiūriu – tas pats ponas, kur mačiau pas daktarą Kopickį per ponaičio ligą... Man tvykst per širdį mintis:

– Mat Vilniuje teberiogsas, o ponaičio pagrabe, nei namie, nei baųnyčioje, nei kapuose nė nosies neparodė: mat sąųinė neleido.

– Ponas mane ųaukei? – klausiu.

– Taip, – sako, – girdėjau apie tave, kad esas geras tarnas, ištikimas... dabar, palaidojes ponaitį, palikai be vietos...

– Su tuo ne bėda, – sakau, – ųadu stoti pas išsitarnavusį jenerolą, su juo išvaųiuosiu į Rusiją.

– Neturi tiesos¹⁶⁶ taip padaryti, – ųokosi ponas.

– Turiu tiesą: esu liuosas ųmogus, – atšoviau. – Mane ponia paleido – notarialinį paliudijimą išdavė.

– Bet aš tavęs nepaleisiu... aš ponas...

– Nė kokio pono neturiu ant savo galvos ir neklausysiu, – už kepurės, ir einu pro duris.

– Palauk, palauk! nesikarščiuok, – ųokosi ponas, – pasišnekėsim plačiau...

Vėl stoviu, bet mano rankos ir kojos iš piktumo dreba. „Mat kame nebuves ponas! Vėl nori mane pajungti?“

– Sėskis! – tarė ponas, – aš tau išaiškinsiu dalykus.

Ponas atsisėdo, ir aš atsisėdau.

– Jaunas tebesi, dar nesupranti; sakai: „ponia paleido“, – koku būdu? Tu ne jos, bet dvaro ųmogus; kol ponaitis gyveno, tai buvo paveldėtojas, ųemės ir turto, ir ųmonių – tėvo padonųjū. Kol jis nesuaugęs į metus, motina viską valdė, kol būtų užaugęs; dabar sūnaus nebėra, ir motina nė kokia ponia dvarui ir ųmonėms. Pagaliau ir ponia liks paleista iš dvaro, nes nė kokio užrašo neturi. Tas jos tavo paleidimas tik popierius, ir tu, kaip ir pirma, tebesi muųikas.

– Kad ir muųikas, bet tarnauti kur ir kam galiu pasiskirti, – atšoviau. – Gana išvargau atimtas į dvarą penkiolika metų be skatiko algos; nė kariuomenėj carui tiek netarnauija... sudiev!

– Palauk, nesiskubink, – tarė ponas: – aš tau noriu draugiškai patarti. Išvaųiuosi į tolimą ųalį, čia paliks tėvai ir visi genty, draugai... Ten svetimi, nepaųistami. Kokioje bėdoje gali prie saviškių prisišaukti, o toli, tarp svetimų ųmonių, būsi tik pono rankoje... Neųinai jo kaprizų nei nedorumo. Po kelių metų gali tave vėl be grašio išvaryti arba apkaltinęs į rekrūtus paduoti, ar į kalėjimą įkišti. Kas už tave užsisistos, kas išteisins?... Verčiau vaųiuok su manim į mano dvarą...

– Į dvarą?! – nustebęs atkartojau. – Vėl po urėdo nagaika? Ačiū ponui ir sudiev!

– Ne ne! – užginčijo ponas. – Palauk, turėk kantrybės toliau klausytis. Nei kokio urėdo, nei nagaikos. Jūsų dvaras pasirodė praskolintas – už skolas bus pataksuotas, o iki kas atpirks, bus padėtas administratorius.

¹⁶⁶ teisės

- Mat, ponas Abromas prie ko privarė? - perkirtau.

- Bet aš ne apie jūsų dvarą... samdau tave už algą kaipo laisvą žmogų į savo dvarą. Pas mane jokios nagaikos, būsi laisvas, mano globojamas... Pas mane ponų nedaug: aš nevedęs ir mano dvi seserys. Girdėjau, kad gerai šautuvą valdai, į taikinį gerai šaudai.

- Taip, - sakau, - abudu su ponaičiu mokėmės pas apicierius į celių šaudyti ir jau pataikėm...

- Na, tai gerai, padėsiu tave už laučąjį mišką žiūrėti, medžiosim sykiu... Būsi gerai laikomas, algos duosiu trisdešimt rublių į metus... darbo nedaug...

Man stojosi akyse Padubysio pušynai, zuikiai, kuriems spąstus dėliojau, būdamas dvare. Ponas tęsė:

- Patariu tau draugiškai manęs paklausti, nes kitaip gali pasigailėti... Duodu pasimislyti iki rytojaus. Jei padūmojęs priimsi mano pasiūlymą - atėik rytoj nuo ryto, nes vakare važiuosim... O neateisi, žinosiu, kad nesutinki: tuomet būsiu priverstas kitaip pasielgti. Šį sykį sudiev!

Grįždamas namo, atsidūriau Bernardinų sode. Sėdęs ant suoliuko, ėmiau pono žodžius svarstyti. Toks gaudumas širdį suspaudė, ašaros ėmė byrėti... Gaila mano džiaugsmo ir liuosybės: ir vėl vargas, ir vėl ponas ant sprando, ir vėl prieš akis „rekrūtas“. Pono žodžiai - „būsiu priverstas kitaip pasielgti“ man ausyse skambėjo... Verkiu kaip matušės nuplaktas. Beverkiant užėjo mano geras draugas Juozapas.

- Ar nesiliausi žlembęs, - ėmė bartis, - tavo ašaros nebeprikelis mirusio, apie save turi rūpintis; dabar liuosas - gerą darbą gali pasirinkti.

Pradėjau jam pasakoti apie jenerolą ir apie kito pono sumanymą - apie jo priežadus ir grasinimus. Draugas pagalvojęs tarė:

- Ar žinai, brolau? Man to pono pasiūlymas geriau tinka neko pas maskolių tarnystė. Čia bent savo šalyj - tėvai, giminės, paprasta vieta... Netiks čia - išeisi... Nė gero žodžio niekam - esi liuosas... Jei namie tėvams nereikia darbininko, gausi vietą kitame dvare... ne tiek saulės, kiek pro langą... Bepigu! Visur paimsi algą, nors pas muziką: vis ne po botagu ir ne po maskoliaus kumščiu. Po velniais su tuo jenerolu! Tavim dėtas tuoj važiuočiau. Dargi kelionė dykai... nors saviškius pamatyti.

Vakare ir kiti draugai patarė nuo jenerolo šalintis, nes girdėję, kad savo kamerdinierius¹⁶⁷ supykęs tuoj pristato į rekrūtus¹⁶⁸: padaryk ką tokiam velniui!..

Pasišnekėjęs, pasvarstęs per naktį, rytmetį nuėjau pas poną į hotelį, sakau:

- Sutinku priimti tarnystę pas poną.

- Labai gerai ir išmintingai, - sako ponas: - nesigailėsi...

Liepė paieškoti po furininkus žydus, kas važiuoja į Telšius, nusisamdyti sau vietą ir, susiėmus savo daiktus, kada keliaus, važiuoti. O ponas dar važiuos į Varšuvą.

Toliau tęsė ponas:

- Parvažiavęs į Telšius, kelionėje nusiėdėjęs, gali pėsčias parbėgti į dvarą, tik trys varstai... daiktus palik hotelyje pas Maušą, kol paims į dvarą...

Davė man pinigų ir grometą seserims panaitėms pasirodyti, kas parvažiavo.

Tą pačią dieną gavau žydą, kuris važiuoja per Telšius toliau su keturiais pasažirais, aš penktas. Išvažiuosim rytoj. Parėjau susikraustyti daiktus. Mano ponia jau viską iš-

¹⁶⁷ kambarinius tarnus

¹⁶⁸ rekrutas - Rusijos armijos naujokas kareivis

pardavusi, rengiasi išeiti. Atsisveikinom, abudu apsiverkėm. Pasisakiau, kur pristojęs; ponija pagyrė, kad į savo pusę grįžtu...

Mūsų kambariuose pūsta pūstynė: visi baldeliai išnešioti, išvežioti – tuščios kertės. Mano ponaitėlio nė pėdsako nebeliko. Ant žemės sąšlavose dar pamačiau sidabrinį šaukštelį, ponaičio geriamą arbatą. Nusidžiaugiau, nors tiek atminimui radęs; dar tebe-laikau pasidėjęs.

Susikroviau savo turtą į vieną rankinį valiziuką¹⁶⁹, viskas sutilpo, dargi kelių mažmožių – skustuvo, peiliuko, gerų dar batų neberadau, per pagrabą ar taksą, turbūt, kas pagavo.

Valiziuką nunešiau pas žydą, o aš dar turiu laiko iki rytojaus vakaro. Per naktį ir dieną atsisveikinau su visais pažįstamais, dargi ir į Rasų kapus nuėjau su draugais ponaitėlio kapo aplankyti paskutinį sykį.

Taip pasibaigė mano trejų metų gyvenimas Vilniuje: visas mūsų svajones, visus užmanymus ponaičio mirtis kaip kirviu nukirto.

Važiavau žydų furoje¹⁷⁰ su dviem bajoriukais ir dviem žydais pasažirais kas kartas toliau nuo Vilniaus.

Mano nuožiūra – kas pridėjo ranką prie ponaičio mirties – didžiau pasitvirtino, čia parėjus.

Iš pradžios panaitės labai mėgo klausinėti manęs apie ponaitį, labiausiai apie jo mirtį: žingeidavo visas smulkmenas žinoti. Aš, žinoma, kuomet tik užsiminė, noriai ir atvirai pasakojau. Užvedus tokias kalbas su panaitėmis, ponas tuoj pasišalino arba mane kur pasiuntė. O sykį prisiminus tą senį daktarą, kurs pasakė, kad nebėra rodos ponaičiui, nes nuuodytas... ponas, iš kito kambario iššokęs, staigiai sušuko:

– Gal tu buvai girtas, ar tas tavo daktaras senis visai išdurnėjęs?..

Nuo to sykio nustojo panaitės beklausinėjusios manęs apie ponaičio mirtį.

Septintus metus šiam ponui tarnauju... Jaunoji panaitė nutekėjo, ponas vedė; dvejas veseles praleidau, dar ir krikštynų ponų dukters sulaukiau. Ištikimai visur dirbu, stengiuos kiekvienam įtikti ir užganėdinti... O mano visos jaunystės likimas vien tuštuma, širdies tuštuma belieka.

Baudživos panaikinimo sulaukiau, lenkmetį laimingai praleidau...

Paklaustas, kodėl į lenkų abazą neišėjo, pasakojo – kunigo buvęs sulaikytas. Buvęs jau viską susitaisęs ir pasirengęs, dar prieš išeidamas pamanęs išpažinties priėti, pasisa-kęs kunigui rytą išeinąs į abazą... kunigas prisispyręs ėmęs gynioti, liepęs prižadėti neiti į pražūtį, nes kas tik išeis į miškus kariauti, visi pražus... liepęs verčiau namie darbuotis – visai atkalbinėjęs ir saikinęs pasilikti namie.

Paskui sužinojęs, kad tas kunigas išėjęs į abazą pas lenkus maskolių mušti.

Toliau pasakojo:

– Po išpažinties žiūriu, – sako, – mano motina prie šalinio altoriaus bažnyčioje par-kritusi ant žemės kad verkia, pasikukčiodama verkia, net man pagailo; priėjęs artyn, pasilenkęs klausiu:

– Matušėle! ko taip verki, ar nelaimė kokia atsitiko?..

– Laurele! Ar tu dar čia? – šokosi motinėle, – man pasakė, kad tu vakar į lenkus išėjai.

¹⁶⁹ lagaminėlį

¹⁷⁰ vežime

Šluostydama ašaras, džiaugiasi mane pamačiusi. Motinėlė irgi prašo meldžia ir saikina neiti į mišką. Jai vėl, sako, prižadėjau nesijudinti iš vietos. Reiškia, kunigas ir motina sutūrėjo nuo abazo.

Po to jau pradėjo lenkai smukti, maskoliai visur ėmė juos mušti ar suiminėti lenkus: taip ir palikau gyvas.

Taip mūsų ponas Laurynas atsimindamas, atkartodamas mėgo pasakoti savo jaunystės dienų atsitikimus, o mes, labiausiai mergaitės, mėgome klausytis ir prašėme atsiminti ir daugiau papasakoti.

[...]

Taip vis ponas Laurynas atsimindamas pasakojo vargšų baudžiauninkų visokius vargus ir skriaudas, sykiu ir savo skausmus. Tankiausiai nusiskundė, kad jo niekas neužjaučia, niekas nemylėjo ir nemyli. Negana gyvenimas kartus, sunkūs darbai, vergija nuo pat mažystės, dargi ir širdies tuštuma slegia: niekur prisiglausti, niekam pasiskųsti...

Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kaip galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedvybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis dejavo, kad mano tėvai bajorai neleis manęs už muziko.

Prižadėjau nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir sutinku už jo tekėti vien dėl to, kad muzikas ir likimo skriaudžiamas.

Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.

Sužinoję ponai be galo mane gyniojo, atkalbinėjo, sakė:

– Muzikas, neturtėlis, nemokytas, prapulsi tu už jo...

Ponas dargi norėjo jį nuo vietos atstatyti, bet nerado priežasties prisikabinti.

Tuomi dar didžiau mane pririšo prie jo.

Nuvažiavom į Žemaičių Kalvariją į didžiuosius atlaidus. Atvažiavo ir mano tėvai, seserys. Parodžiau savo sužieduotinį. Iš išvaizdos visiems patiko, bet, sužinojus, kad muzikas, motinėlė labai verkė. Savo giminėje neturėjusi nė vieno muziko, dabar pirmasis žentas nori įsiskverbti muzikas. Nenorėjo sutikti leisti manęs tekėti, taip pat prašė mane atsižadėti nuo jo.

Tėvas, priešingai, nemaž nesikratė muzikystės: kad tik geras žmogus, negirtuoklis, prie to papratęs po dvarus tarnauti, užsidirbs duoną savo šeimynai. Tėvas pritarė, o motinėlės prašymo atsižadėti – neklausiau.

Už poros mėnesių susivedėm. 1865 metais rugsėjo 20 dieną. Šliūbas buvo Plungėj, nes tėvai ten, toje parapijoje, gyveno ir veselę mums pakėlė.

Dar per žiemą iki šv. Jurgio patarnavome dvare, o nuo 1866 metų balandžio 23 d. išvažiavom ant savęs.

Per žiemą vis prašiau, kaulijau vyro, kad pasiieškotų tarnystės kitame dvare, bet jis nė iš tolo nenorėjo; dar sykį, man prašant, pamėgino pas Oginskį pasižiūrėti tarnystės prie miško. Nujojo raitas ant savo arklio gražaus geltuko. Apsistojęs miestelyje, Rietave. Karčemoje susiėjęs kokį Oginskio medininką; pasiklausęs, kaip prieiti prie pono ir kame sužinoti apie tarnystę.

– Jei tu, žmogeli, nori prarasti savo geltuką, – sakęs, – tai tu stok čia, nebejodysi kaip ponaitis, o jei nori turėti, neprarasti – tai žegnokis nuo Oginskio dvarų ir pas jį tarnystės...

Taip įbaugintas, nebeieškojęs nieko, užsisėdęs parėjo atgal nieko nepėšęs.

Daugiau nebeieškojo tarnystės, sako:

– Užteko jau man turėti poną ant savo galvos, verčiau arti, akėti – juodą žemelę knisti ir būti ponu ant savo sprando.

Mano tėvas buvo pirkęs du valakus žemės su apgriuvusiais trobesiais; ant tos žemės davė mums lig laikinai ūkininkauti. Mano vyras nuo savo motinos ir brolio (tėvas jau miręs) gavo pradžia dalies gyvulių po plauką ir duonos, kol savo sulauksim.

Čia ir prasideda mano vargeliai, rūpestėliai.

Didžiausia bėda – reikia anksti keltis. Dvare miegojau iki septynių, kartais dar vėliau. Čia vėliausiai reikia ketvirtoj keltis. Širdis dreba, iš lovos išlipus, net karves milždama imu snausti. Nusipirkom žąsų su žaseliais, tie cypia – reikia anksti išleisti. Paršeliai žviegia... Ogi pusrytį kaisti... Dargi pamislyti reikia, ką virti: nei bulbių, nei batvinių, nei kopūstų. Vien tik miltai, kruopos, lašinių truputis ir pienas. Kruopos, košė, putra – visas valgis. Tenka duoną kepti, išminkyti – sunku. Nešk medžius, kurk pečių – nežinau karščio: duona tai sudegusi, tai nedakepusi, vyras raukosi. Virti taip pat: tai be druskos, tai persūdžiusi arba prisvilusi. Pieną subaltinu į kruopas, putrą; rūgusį suvalgome, nė sviesto krisleliui grietinės negaliu sutausoti.

Karvės pieno mažai teduoda: ganyklos prastos, o namie nėra kuo pašerti.

Paršeliai sublogo – nėra grūdų: miltus reikia duonai skūsti. Kiaulėms reikia žoles rinkti patvoriais – dilgėlės rankas ėda; reikia kapoti žoles – rankos pavargsta; vandenį iš šulinio į kalną nešti...

Troba be grindų: šluojant pridulka lygu malūne. Langai apiburbėję, negalima nė nugramdyti. Susidėvi baltiniai, reikia skalbti, velėti...

Darbas darbą veja, nesumanau, už ko pirma griebtis. Norėjom nusamdyti mergaitę – negalima pavasarį gauti: visos nuo Kalėdų pristoję. Gavo tik berniuką prie lauko darbo ir piemeniuką prie gyvulių. Namų darbai, apyvoka – man vienai, nors susiplėšyk. Kas nepadirbta, vakarienė ar pietūs pavėluoti – tuoj išgirsi:

– Mūsų gospadinė aptingusi ar buvo prisnūdusi?..

Per visą pavasarį lakstau liežuvį išleidusi, per dieną su darbais taip pavargstu, net kojų nebepavelku. Še tau mano pasišventimas! Kokia čia kam arba man nauda? Atsakymas – tik ašaros... O ir tas reikia slėpti, nes pamatęs vyras pyksta.

– Ne žlembti be reikalo, tik dirbti, netingėti reikia: daugiau dirbsim – daugiau turėsime...

Dirbti, dirbti, berods, to darbo po namus iki valiai, bet parodyti darbo nėra ko.

Mano tėvai nustojo tarnystės. Senis grapas mirė, stoji ponais sūnūs. Kaip sakoma: kiti medžiai, kiti kirtėjai. Taip ir čia – jaunieji ponai po savam ėmė ūkininkauti: visus senuosius tarnautojus naujais mainyti, ir mano tėvai buvo senųjų eilėje – turėjo užleisti vietą naujam.

Rudenop parsikraustė pas mus – į savo žemę. Anė kur pasidėti: troba viena do kamara ir priešininkė kaip kišenė. Mes buvom keturi, prisidėjo dar keturi žmonės – tėvai ir dvi seserys. Daiktus klėtelėje susikamšę, bet gulėti lovos – nė kur pastatyti. Motinėle sena, pasiligojusi, žiema šalta, į bažnyčią keturi varstai, o nori kas sekmedienių nueiti, dar geriau būtų – kas dieną į bažnytėlę. Taigi paėmė miestelyj porą kambarių, ir mamaitė su dukterimis išėjo tenai per žiemą arti bažnyčios gyventi, nes pas mus dar mažiau vietos beliko – užėmė kertę mano dukrytė, o tokiai reikia geros vietos ir šilimos.

Pavasariį parėjo atgal mamytė ir dukterys, tėvas paėmė pats ūkį vesti savo žemėje. Mes išėjom į platųjį pasaulį.

Rendavojom¹⁷¹ didesnes ir mažesnes ūkes ilgesniems ir trumpesniems metams, o tankiai ir vieniems.

Maž kas pavasariį reikėjo mantą į vežimus susikrovus, ir gyvuliais varini danginomės į naują vietą, tikėdamos atrasti geresnius patogumus, didesnę laimę. Bet niekur miltų kalnų neradom – tos pačios bėdos, tie patys vargų vargeliai... Tai bulbės supuvo, tai rugiai prapuolė ar vasarojus neužderėjo, ar nupjautas sudygo. Tai ganyklos prastos ar pašaro mažai... Koks gyvulys krito ar iš mažųjų koks nunyko... vis trūksta, vis galo su galu negalima suvesti.

Mano vyrui rodosi, jog aš ne gospadinė, per tai nuostoliai. Man matosi, kad vyras nemoka ūkininkauti dėl to negalim pralobti. Bet sykiu paėmus – abu labu tokiu. Nemokame, nepraktiški ir nepapratę prie sunkaus darbo. Kankinamės, vargstame lygu žiurkės po išrūgas. Dėl menko nieko – višta prigėrė, žąselį varna pagavo, paršelis padvėdė – baramės, pykstamės:

– Kas tu do per gospadinė, neveizi nieko, – šaukia vyras ant manęs, – per tave viskas eina niekais.

– Užtai tu geras gospadorius, gali viską prižiūrėti... varnas paganyti...

Prie kiekvieno nuostolio ar nepasisekimo man vis kaltinimai ir ašaros lieka. Prie to dar Dievas toks geras – laimina ir laimina: kas dveji ar pusantrų metų mažiukas ar mažiukė užkrinta. Kiekvienas mano ašaromis sutinkamas.

Tuomet vyras mane ramina:

– Ką padarysi, mamytė! Dievas davė – neišmėsi: bevargdami, besirūpindami ir užauginsim...

Jam bėpigu raminti, o tu kamuokis, dienas naktis cypinkis... kantrybės nebegalima užtekti. Nors mano vyras gražus mėlynakis, šviesiaplaukis, garbangalvis ir mano mylimas, bet kartais taip paėda – nė pasižiūrėti nesinori. Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni tik pletkai¹⁷², bobų plepalai, smulkmenos, barniai ar juokai... Čia pat kasdieniniai, naminiai ar kaimyniški prietykiai artimi mus tepasiekia. Nei laikraščių, nei tolimesnių visuomenės žinių. Pagaliau nė knygos nė kokios, be maldaknygės, paskaityti. Nuobodu, pakyrū po tas paprastas smulkmenos, po darbus, po vaikus lygu po pakulas painiotis. Surišta, surakinta vaikais, kasdien ir kasdien be kokios atmainos darbas, triūsas, tos pačios smulkmenos taip pagriso, rodos, kaip nors nusikračius, pašokus lėktum lėktum, kur akys neštų...

Kol vaikai maži – viena su jais kamuojus; kartais turiu samdytą mergaitę, kartais – neturiu. Jei mažesnę žemę gauname nusinuomoti, nėra ant ko samdyti – stengiamės vieni nusidirbti. O jei didesnę, samdome mergaitę ir berniuką...

Prakutus vaikams, reikia jiems ganyti gyvulius pagal kurio išgales – kiaules, žąsis... Vasarą visi su darbais, nėra laiko nė pamokyti vaikų nors skaityti.

Gelbėjo mane sesuo mano vyriausia, įsikūrusi į davatkas Varniuose. Mano vaikus žiemą ėmė pas save, mokė skaityti, poterių, prisakymų, privedė išpažinties, vasarą vėl atidavė namo. Taip vis žiemomis mokė mano vaikus tikėjimo dalykų, nes manim neišsi-

¹⁷¹ Nuomojom

¹⁷² paskalos

tikėjo ir barėsi, kad aš vien tik skaityti rašyti temokau vaikus, o apie tikybą nesirūpinu.

Mokėme vaikus lenkiškai, nes lietuviškai nė kokių knygelių, be maldaknygių, negalėjo gauti. Manėme, kad mokės lenkiškai, galės ir lietuviškai skaityti.

O dar kitas man galvosūkis dėl vaikų apdarų. Kol maži, užtenka senų skurlių, o prakuto, reikia kur išėiti ar į bažnyčią – žiūrėk, visa ko trūksta: apskarusius vaikus išleisti sarmata – nė vaikas, labiausiai mergelkos, neis apskarę. Naujus nupirkti kiekvienam – nėra iš ko. Naminių išausti, suverpti – nevalioju viena. Taip ir kankinuos, lopaus, nuo didžiųjų išaugtus mažesniems taisau, iš savo senų persiuvinėju vaikams... Vargstu metas po meto, kol mergaitės kiek prakuto, kol galėjo pačios verptis, austis.

Jau ir mano rankas palengvino.

Kitas susikrimtimas man širdį graužia... Mergaitės per vasarą prie darbo ar prie gyvulių, žiemą reikia verpti, austi, o tam mokslui nė valandėlės nelieka. Kiek pas tetą pramoko mažos iš maldaknygės, tiek ir temoka. Jei kuri imasi iš savęs, nors priešokiais, vakarais ar šventadieniais, paėmusi paišėlį ar plunksną, kiek pabraižys. O kita (buvo trys), paraginta mokytis rašyti, pasako:

– Kam man to rašymo, bene raštu duoną pelnysiuos? Paskaitau iš knygos, ir užtenka.

Vyras dukteriai pritaria... o man smūgis į širdį.

Motinėlė mano pasimirė 1874 m., mano vaikai dar maži tebebuvo. Mažesnė už mane sesuo nutekėjo, tėvas paėmė žentą į savo žemę, tas apsiėmė mums dalis išmokėti. Bet ir jam nesisekė ūkis. Vos ne vos per keletą metų atkaišė mano dalį (300), o vyresniosios netekėjusios nesulaukė to išmokesčio.

Tėvelis irgi pasimirė į ketvirtus metus po motinėlės mirties. Švogeriš, negalėdamas seserims dalių išmokėti, atidavė joms pusę žemės, bet daugiau pelkių, durpynių negu ariamos dirvos. Vyresnioji, kaip sakiau, Varniuose davatkavo, o antra išėjo į platesnį svieta: Peterburge tarnavo ir, kaip anais metais, gerai uždirbo.

Užsimanė mano vyresnįjį sūnų Kaziuką, savo į krikštą neštą, išleisti į kunigus. Parvažiavus vaišių, nusamdė Telšiuose butą pas seniukus felčerius, kurie prižadėjo vaiką prižiūrėti: parėjus iš mokyklos, dargi ir namie dar pamokyti. Mokėjo jiems 10 rublių į mėnesį. Mokė dvejus metus. Vaikas vos perėjo pradinę mokyklą. Tuo ir pasibaigė svajotoji kunigystė... Paskui namie tėvui bernavo.

Tėvas iš pat mažumo jo nemylėjo: už menką nieką mušė, raižė. Jei aš užstosiu, tai aš kalta: piktinu vaikus, liepiu tėvo neklausyti. Taip pat ir su užaugusiu despotiškai tėvas elgėsi; tas nenorėjo pasiduoti, ginčijosi, barėsi... Man tik širdį draskė. Atėjus metams į kariuomenę stoti, išdrožė į Ameriką 1891 metais, kaip į vandenį.

Dar iš pradžios keletą laiškų parašė, dar keletą dešimčių parsiauntė skolos, kiek buvo kelionei paskolinta; toliau – nė balso, nė kokios žinios nė po šiai dienai – gyvas kame tebėra ar nebėra gyvo.

Pirma, kaip sakiau, gyvenome, svetimas žemes nuomodami ar iš pusės dirbdami. 1884 m. mano vyro brolis parsikvietė mus pas save gyventi. Jo žemė nemaža, šeimyną, darbininkus reikia samdyti, o jo žmona sena, kokią dvidešimtį metų už vyrą senesnė.

Baudžiamos laikais ta pati ponija, kur mano vyrą buvo atėmusi į dvarą, liepė jo broliui vesti pasenusią mergaitę. Brolis tos mergaitės turtingas, nevedęs mirė. Ūkėje reikia darbininko, reikia tai mergaitei vyro. Ponija pati skiria, kas turi ją vesti ir ant tos žemės ūkininkauti. Žadėjusi ponija net mano vyrą atleisti iš dvaro, jei būtų norėjęs vesti, bet šis,

pamatęs pana, persižegnojęs pabėgęs, tai vyresniajam jo broliui ponevaliui liepusi vesti, o jei neklausys – atiduoti į rekrūtus.

Jaunas vaikinai, vedęs senmergę, gyveno ir laukė jos mirties, kad paskui jauną vestų; belaukdamas ir pats paseno. Nusibodo šeiminkauti, vaikų neturi, pasikvietė mus, sako:

– Jūsų vaikai jau prakutę, berną tik nusisamdysit ir nudirbsit žemę...

Parėjome. Dirbome žemę: arėm, akėjom, sėjom, pjovėm, kūrėm, pievas šienavom. Gatavų visų grūdų ir pašaro atidavėm broliui pusę. Jis kaip gyvenęs gyveno tik be samdytos šeimynos, ir mums duonos užteko; jam su mažesne šeimyna dar ir parduoti iš pusės liko.

Pas brolių išgyvenom šešerius metus. Vieną dukterį išleidom už vyro ten pat į sodžių, sūnus, kaip sakiau, išėjo į Ameriką, ir mūsų šeimyna pasimažino.

Senutė brolienė įsisirgo. Brolis, tikėdamas, kad greitai numirs, atsakė mums vietą. Išėjom į Užvenčio miestelį vėl į ūkį dirbti.

Netrukus pasimirė brolienė. Palaidojęs pačią, brolis ėmė lakstyti per merginas, skirtis vesti, ieškojo jaunos, gražios ir turtingos. Nors jo žemė gera ir nemaža, bet vyras su viršum šešiasdešimt metų – nė viena tokio senio nenori. Pagaliau prieš pat užgavėnes sugrobė ten pat savo kaimynę – jauną mergaitę. Įkalbėta motinos brolių, seserų, nutekėjo. Kaip pati sakė, tekanti ne už senio, bet už jo žemės, turto. Pirm šliūbo išreikalavo užrašyti sau iš jo žemės šešis šimtus rublių, notarijoj užrašus patvirtinti.

Per veselę senis pamatė, kad nusivylęs – visą savo amžių taip troškęs jaunos pačios ir jos meilės, o čia jo jaunamartė nė skersa nežiūri į vyrą: tik šoka, šėlsta su jaunuomene ir visiems atvirai pasakoja, kad vyro nemylėjo ir nemylės, tekėjo tik už jo žemės ir turto.

– Toks senis bene ilgai gyvens, paskui nutekėsiu už jauno; o kad ir atimtų nuo jos žemę, išvartų iš čia, vis tik šešis šimtus užrašų turėtų iš žemės išmokėti, o su tais į geresnę dar vietą galės nutekėti...

Lygiai savaitę po vestuvių senis staiga pasimirė. Vakare buvo sveikas, naktį susirgo. Niekam nedavė žinios, rytmetį tik sužinojo kaimynai, kad jau miręs. Visi vienu balsu įspėjo, kad jaunamartė jį nunuodijo.

Prisikabino policija, neleido laidoti numirėlio. Suvažiavo vyresnybė, daktarai, pjaustė numirėlį, žiūrėjo; visus jo vidurius, sudėję į stiklinius puodus, išsivežė. Jaunamartę suareštavę išvežė. Liko tuščia ūkė, mes tuoj atgal parsikraustėm.

Buvo dar du broliai: vienas gyveno tėvo paliktoje žemėje, antras – buvo vedęs našlę, vėl gyveno puikioje ūkėje. Tie abudu prisikabino prie mirusiojo brolio palaikų. Nėgana atėję pataksavojo visą naudą, dar ir žemės mums nepaliko. Padavę į akrūžną sūdą, samdė advokatus, pylė pinigų ir atplėšė nuo mūsų dvi dalis žemės – paliko mus ant aštuonių dešimtinių, tai yra pasidalino į tris dalis mirusiojo brolio žemę. Visi trys turėjo išmokėti mirusiojo jaunai pačiai 600, užrašytus pirm šliūbo. Pati, pasėdėjusi kalėjime apie pusę metų, parėjo paleista.

Kas aprašys visas smulkmenas tų nesmagumų, kiek širdperšos per tą visą provą reikėjo pakelti. Patyrėme ant savo sprando žmonių godumą, negailestingumą, nemalonę giminės, norinčių išplėsti iš dantų paskutinį duonos kąsnį, būdami iš savęs visa ko pertekę. Mano vyras net įsisirgo iš tų susikrimitimų.

Man gaila mirusiojo senio, taip norėjusio dar pagyventi su jauna pačiuote. Gaila ir jos: per kvailus savo plepalus – „senis neilgai tegyvens, netrukus bus atmaina“; per tokią jos

kalbą ir įspėliojo padarius seniui galą. Padarė taip ar ne, vienas Dievas težino.

Kaip jau anksčiau minėjau, visuomet ilgėjau skaitymo, bet man visur trūko knygų; kame tik galėjau gauti, skolinau skaityti, bet tankiausiai gavau tikėjimiško turinio, kurias mano sesuo gaudavo nuo kunigų ar pirkdavo pati davatkiškas ir man kišdavo visokių: „dangus“ ir „peklas“.

Perėjus pas brolių, susipažinau su kaimynais dvarponiais. Jie paždomavo manim: iš kur aš taip gerai lenkiškai kalbu. Aš pasinaudojau ir gavau lenkiškų knygų pasiskaityti; apie lietuviškus raštus nesirūpinom. Užginti lietuviški, ir gana. Dargi savo vaikus mokiau lenkiškai skaityti ir rašyti.

Mūsų sodžiaus vieno kaimyno vaikas buvo Šiaulių gimnazijoje. Mums čia perėjus, dar pirmoj klasėj tebuvo. Parvežtas vasarą namo ar švenčių, vis su mano vaikais žaisdavo, lakstydavo. Žiūrint į vaikus, mano širdį skausmas raižė:

– Kodėl aš negaliu savo vaiko leisti į gimnaziją?

Išvažiuojant į Šiaulius Poviliukui, vienas šio, kitas to prašo nupirkti – duoda pinigų, ir aš prašau, kad paskolintų kur kokią knygą man pasiskaityti.

Kelis sykius parvežė porą knygų; man perskaičius, vėl nuvežė. Vis lenkiškas tegavo.

Pradėjo eiti gandas, kad Prūsuoje spausdina lietuviškus raštus, bet mūsų pusėje, čia pagautus, kas parneštų, baisiai baudžią maskoliai.

Kunigai per pamokslus pradėjo grasinti žmones nuo užgintų raštų. Negana „griekas“ gabenti ir dalinti ar pardavinėti bedieviškus raštus, o dar didesnis „griekas“ juos skaityti – surašytus bedievių, vokiečių, nekatalikų... Negana dūšią pražudyti tokiais skaitymais, dargi valdžios bausmę galima užsitraukti – kalėjimą ar ištrėmimą į katorgą.

Mane toks žingeidumas ima – kaip nors, kur nors tų raštų nors pamatyti gauti. Bet kur tau, a nė išsižioti...

– Ar nori pati įlįsti, dargi ir kitus įkišti? – pirmas priekaištas. – Na, ir tylėk.

Sykį parvažiavo Poviliukas Kalėdų, tą patį vakarą beatbėgęs pas mus; toks linksmas, šokinėdamas, sako:

– Cioce!¹⁷³ nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? – ištraukęs iš užančio knygelę, rodo. – Žiūrėk, tokios nematei dar...

Pagrobęs jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo – „Aušros“ knygelė¹⁷⁴, visų metų susiūta.

– Žemaitiška?! – nustebus sušukau.

Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti... rankos man dreba...

[1921]

¹⁷³ Teta

¹⁷⁴ surišti laikraščio „Aušra“ numeriai

SUTKAI

Pavasarielis. Visur gražu ramu. Saulelė netoli laidos lėdviau¹ jau bešildo, lengviau bešviečia. Apšvietusi įkypai miškus, tarytum, pasilenkusi pro pakočius, žiūri ji į skleidžiamus lapelius, sprogtančius pumpurėlius ir dygstančias ant žemės žoleles. Pirmutinės balos didžiavosi pranokusios kitas žoleles; apgožė kiminus, paslėpė po savo lapais skujus² ir nubirusius rudenį lapus. Džiaugėsi savo vešlumu, pastiepusios ilgus sprandelius, baltuosius veidelius atgręžusios į saulelę, tarytum dėkojo jai, kad jas pirmąsias užauklėjo. Garbanojosi, baltavo, žaliavo, klestėjo apsiautusios kiekvieną kelmelį, kiekvieną kuisynėlį³. Kur tik miške progumėlė, ten būrelis, kitur būrelis; kur didesnė plotmelė, tarytum drobulių priskleista. Trakose, po krūmus ir žolynus, nedrąsios žibuoklės slapstėsi, lapeliuose įsikniausios, žabarėliais užsiskreibusios, kiūtodamos žolynėly kvėpėjo. Pakraščiais miško, kaip jaunosios per jungtuves, baltais rūbais pasipuošusios klestėjo ievos. Gretimais jaunos eglėlės; jų šakos svyravo, apkibusios raudonais skujų bumbulėliais. Per vidurį miško ištiestas siauras kelelis. Skersai jo ėjo įdubę sušlaužioti takeliai, kuriuose priešų priešais kužėjo darbininkės skuzdelės. Niekas joms nekludavo vaikioti šapelius, nes kelelis jau išdžiūvęs.

Tuo keleliu per mišką eina du žmogeliai: vyriškis aukštas, suraitytais uostais, vienu švarku, baltais autais, nagingėtas, vienoj rankoj ryšelis, antrąja susikibęs su moteriškąja; ta – basa po apsiaustėlio, perkeline skepetėle⁴ apsigobusi, vilnonę skepetą ant liuososios⁵ rankos pasisvėrusi. Matyt, šarpavo⁶ keliauti, nes abudu išraudonavę, apšilę. Kaži ką balsu šnekučiavo; tankiai, į vienas antrą pažvelgę, juokėsi.

Kelias nubėga kairėn. Juodu pasisuko dešinėn taku stačiai ant liepto. Miškas pasibaigė, prasidėjo trakos – skardingi Dubysos atkrančiai.

– Čia, būdavo, žydės žibuoklės, – tarė vyriškis ir, paleidęs ranką, pasisuko į krūmus.

Moteriškoji taku į pakalnę pasileido tekina. Pasišokėdama kaip kurapka, rietėjo pakalniui. Pabėgėjusi porą varsnų⁷, atsidūrė pačiame atkrantėje. Netoli liepto ant kalvelės atsisėdo. Iš ten visai kitoniškos akivaizdos priešais tiesėsi. Skardinga Dubysa, nusi-malšiusi iš pavasario potvynių, nusekusi, visa vagoje, tik mėlynavo. Nors gana srauniai gurgėjo, staidydamos per akmenis, krisdama į gilesnį duburkį, sukosi į verpetą, putojo, šniokštė, pykdama skubėjo, bet nebesiplėtė į pievas – vienoj vagoj talpinosi. Kalnuoti atkrančiai, apaugę krūmais, gražiai mainėsi šviesesniu ir tamsesniu žalumu. Paupiai dauboje, sausai nusekė, taip pat žaliavo, daiktai net geltonmargiai nuo sužydusių purvažolių⁸. Pačiais pavagiais, iš abiejų pusių upės, kaip užbrėžta juodavo apsekę šapai ir šamalai⁹ – rodė, ligi kur buvo užtvinęs pavasarį vanduo. Pievose, paupiais kobrinėjo pavasaringi gyvulėliai, graibinėdami nors retą, ką tik dygstančią žolelę. Žąsų būreliai pėrėsi, nardėsi po vandenį – po ilgo perėjimo džiaugėsi, išsivedusios vaikus į ganyklą.

¹ lengviau, silpniau

² spyglius

³ kupstelių

⁴ skarele

⁵ laisvosios

⁶ skubėjo

⁷ varsna – apie 100 m.

⁸ purienų

⁹ šapų nuotrupos

Žąseliai geltoni, ką tik apsipūkavę, kilsavo ant vilnių Dubysos, nestengdami paplaukti prieš vandenį, pėpdami kabinosi ant krašto. Piemenėliai braidė po vandenį, taškėsi po upę, šokinėjo per akmenis arba vamzdžiavo visokiais balsais, visaip džiaugdamies sulaukę šilumos. Lakštingalų gaujos čiauškėjo, pleškėjo garsiai už kita kitą, tarytum eidamos lenktynių su piemenėlių vamzdeliais. Kur ne kur po krūmus pašmėžavo balta skepetėlė žibuokliaujančių mergikių. Už kalnų, kažki kur, būrelis dainavo.

Moteriškoji, sėdinti atkrantyje, atsismaukė skepetėlę, nusibraukė sušilusią kaktą, visa krūtine atsikvėpė šilto ir kvapaus oro; mėlynomis akimis apvedė didelį rataną ir nustabdė jas ant liepto. Čia atėjo jai į galvą kažki kokie atminimai. Iš užpakalio, įsikibdamas į alksnius, nusileido nuo skardžio vyriškis, nusitvėręs keletą žibuoklių. Atsisėdęs greta, tarė:

– Mat kiek žibuoklių radau!

Neatgręždamas jos akių į žibuokles savo pasigyrimu, vėlek nutvėrė ją už rankos ir, suspaudęs delne pirštus, paklausė:

– Ar nepailsai taip greitai bėgdama, Magdele?

– Ne. Kaip čia gražu pasėdėti!.. Aš niekuomet nepraeinu tos vietos neapsistojusi: jei negaunu atsisėsti, turiu nors apsižvalgyti visada.

Vyriškis rudomis liepsnotomis akimis metė šen ir ten.

– Teisybė, čia gražu, pavaizu¹⁰... O tie paukščiai virte verda... Kažki kas dar dainuoja ir gerai sutaria. Oro tylumas ne lapelis nekruta! Puikus vakaras... Malonu čia sėdėti, labiausiai, jog greta tavęs. Pirmą sykį čia sėdime abudu...

– Tai vis niekis dabartykščiai gražumai, bet aš turiu čia senovės malonų širdžiai įspūdi.

Rudųjų ir mėlynujų akių pažvelgimai susidūrė. Vyriškis, vis žiūrėdamas į truputį rauplėtą veidą Magdelės, tarė:

– Turbūt su koku vaikinu čia susieidavai?

– Mažne¹¹ įspėjai, Juozeli, – tarė Magdelė, glausdama galvą prie pečio. – Viena pati mylimąjį pirmą sykį čia pamačiau...

Ir vėl rudosios akys įsmego į mėlynąsias.

– Kas jis toks buvo, Magdele? Pasakyk, norėčiau žinoti.

– Gerai, kai pasakysiu, ir žinosi. Pernai, prieš Velykas, pačiu paleidimu, Žeberienė panoro kadagių dažyvėms¹² – siuncia mane parnešti. Niekur nėra, kaip tik šiame miške. Atėjau prie liepto iš anos pusės. Dubysos pakraščiais dar ledai, o vanduo taip pakilęs, maž sulig lieptu; o tas be paramčio. Ėmiau ropla ir peršliaužiau į šią pusę. Prisipjoviau naštą; atsinešiau – niekaip nebegaliu atgal pereiti. Nuėjau antai prie anos brastos ir taisausi bristi. Veiziu į pakalnę – beatšvilpaująs vaikas, kirvį pasibraukęs, strykt ant liepto, eina sau kaip keliu. Pamatė mane ir pradėjo šaukti: „Bobutėle, ką čia dirbi? Be nežadi bristi?“ – „Kad per lieptą bijau eiti“, – sakau, eidama arčiau. Žiūriu – nepažįstamas. Kaip pervers mane akimis, net kakta užkaito! „Eikš, aš tave pervesiu“, – sako. Sumišau, nebežinaus, ką sakyti, kaip daryti. Nebedrįstu nė akių pakelti, čiupinėjuosi tik apie naštą. Vaikinas priėjęs užsimetė sau ant kupros mano kadagių, nusitvėrė mane tvirtai už rankos ir pervedė per lieptą. Kaip aš paskui jį ėjau, nebežinaus; tik jutau stipriai suspaustą

¹⁰ vaizdinga

¹¹ Beveik

¹² dažams

savo ranką jo delne. Dar eidamas šneka: „Tai protas! Ir kaip tu čia būtumei perbridusi? Jei bent stačiai į aną pasaulį.“ Pametęs mano kadagius aure prieškalnėj, pats atgal lieptu nugrižo į šią pusę. Aš pasilikau kaip paklaikusi: širdis man tvaksėjo, kakta kaito, akyse regėjau įsmeigtas jo rudas akis. Žvilgtelėjau atsigręžusi, jau jis – šiame atkranty. Tol veizėjau, kol tik per krūmus jo kepurę mačiau. Nuo to sykio nebeišdilo jo paveikslas iš galvos ir iš širdies mano... ligi šiandien tebėra giliai, giliai įsmeğęs... Juozeli, ar atsimeni vilkęs mane per lieptą? – paklausė.

– Kai priminei, rodos, truputį menu, jog tuo perėjimu prie Raubos vieną sykį mergele pervedžiau. Daug buvo tokių atsitikimų, kol paramtį pataisėm: kartą Tytuvėnų davatką, kitą sykį žydą su kromu¹³ pervilkau... O tu man pirmą sykį įstrigai į akį per mėšlavežį dvaro talkoj. Nuo to sykio, teisybė, dieną naktį stovėjo man akyse Žeberių Magdė. O rudenį, kai pagarsino, jog Kužma tave ves, tuomet tai nei ėsti, nei užmigti nebegalėjau, kol tik nuo tavęs neišgavau žodelio.

– Kada tai buvo? Aš pirmiau tave pamilau, Juozeli, tuo pamatymu. Tuomet, kai susitikome čia ant liepto, parėjusi namo, niekaip nebegalėjau pamiršti to vaikino. „Kas žino, iš kur jis buvo, kas jis toksai, kur nuėjo, ar aš besusitiksiu kuomet su juo?..“ – tokie mąstymai neišėjo man dieną naktį iš galvos. Po kelių dienų brakšt ir beeinąs tas patsai prie mano šeimininko pasiskolinti pjūklo: sumišo mano verpalas, ratelis pašėlo, siūlas nutrūko, šniūras¹⁴ nukrito, tekiniukas ėmė priešingai suktis... Čiupinėjuosi, taisausi... o burna kaista kaip liepsna! Vičvienaitį kartelį tepažvelgiau, bet jis to nematė. Kai išėjo, šeimininkė sako: „Padorų vaikiną nusisamdęs Rauba“. – „Anoks ne padorumas, – pridėjo Janikė, – akys tokios rudos!“ Aš tuo tarpu pasilenkiau pakojų pasitaisyti. Po to, kur tik teko jį pasitikti ar sušnekti, be galo nedrįsau – nežinau dėl ko. O jo žodelis kiekvienas smego man į širdį, veidas gulėjo įsismerkęs giliai man akyse...

Tai sakydama, Magdelė apkabino Juozapo galvą ir bučiavo akis.

– Aš dėl tavęs, Magdele, daugiau širdgėlos prityriau, išsipykau, ne sykį pamatęs tave bešėlstant su kuo. Atmenu, dvaro talkoj pirmą sykį įsispytrėjau į tave. Jonas nutraukė tau skepetėlę, tu jam nuleidai kepurę; jis kibo tave risti, tu nepasiduoti. Iš apmaudo aš važiuodamas su valkčiu tyčiomis pataikinau stačiai ant tavo kapstyklės¹⁵ – trakšt ir nulaužiau kotą; tu pašokusi capt nulaužta, žvilgt į mane, tik latatai į mišką! Beveizinti ir beatsinešanti lazdinį kotą; užsimovė šakikę, įkalė su akmeniuku ir vėl kapsto. Kad bent pusę žodžio man būtų pasakiusi: ar tu velne, ar tu kas, kam sulaužei ar įdėk kitą? Aš to temeilijau, o ji nė vampt!.. Toksai įpykis paėmė... – juokėsi abudu.

– Aš numaniau, jog tu mane erzini, – tarė Magdė. – Tyčiomis nieko nesakiau, atmenu aiškiai. Neveikia dar tepradrįsau su tavimi šnekėtis.

– Kaip ten buvo, taip, by tik dabar gerai, Magdele. Duokš antrąją rankelę, dar nepabučiuota tebėra.

– Taip man čia gera... – tarė Magdė, priglaudusi galvą prie Juozo krūtinės. – O saulelė visai jau ant laidos. Eikim, sutems mudu.

¹³ dėže su prekėmis, nešama ant nugaros

¹⁴ virvelė, jungianti ratelio ritę su ratu

¹⁵ šakės dviem nagais mėšlui kapstyti

Slenka laikas, lekia diena po dienos, savaitė po savaitės, metai po metų kaip raiti joja. Nepaspėjo vasara išaušti, žiūrėk – atslenka jau ir ruduo, įkandin žiema; beveizint ir vėl saulelė aukštyn, pavasaris artyn. Linksmybėse ar nuliūdimoose, turtuose ar varguose gyvena žmogus, vis tiek; laikas, nesižvalgydamas nei apsistodamas, lekia ir lekia išmatotu taku. Daug lietaus išlijo, daug giedros iškaitino, daug sniego iškrito ir vėl nutirpo, daug sykių Dubysa užkilo, putojo ir vėl nukritusi vagoj srauniai bėgo; daug sykių viskas jau persimainė nuo užpernykščio pavasario, kada gražiu laiku, gražioje vietoje, pačiame paupyje susisėdę Magdelė su Juozu meilingai kalbėjosi. Šiandien, nors jau daugiau kaip dveji metai pralėkė nuo to laiko ir oras kitoniškas, – nes jau šv. Jonas, jau didžiau vasarop linkui, – vienok pavasarėlis toks pat gražus ir ramus. Pažįstami mums Magdelė su Juozu, – seniai jau apsivedę Sutkai, gyvena trobelėje, turi kelis savo žemės margus¹⁶, Juozapui jo tėvo atiduotus. Tėvas senelis, ne taip senelis, kaip dusulingas, nebegalėjo sunkiai dirbti. Motina, nors tvirtesnė, viena nevaliojo laukelius apdirbti, todėl liepė sūnui Juozapui vedus pareiti gyventi. Visi dirbo, kiek kuris begalėdamas krutejo, ir visi dailiai maitinosi, vienoje trobelėje ir vienoje kamarėlėje talpindamos. Duonelės, putrelės¹⁷ užteko iš savo žemelės. Turėjo karvelę pasimilžti, kumelėlę žemei išarti, paršeli pasiskersti, vištelę, gaidelį, katelę, šunelį; tai – ir visi gyvuliai ir visa nauda. Mažai teturėjo, mažai tereikėjo.

Šį vakarą, kaip sakiau, gražus ir ramus pavakarėlis. Lankos žaliuoja, rugeliai siūbuoja, žiedais apsidraikę, dulka, net miglojasi, gegužės kukuoja, piemenėliai dainuoja, net garsas mušasi į dangų. Kur tik akį užmesi arba ausį atkreipsi, visur širdis džiaugės.

Mūsų Sutkai betgi nesidžiaugė gamtos gražumu; bet visi nuliūde, nusimine, rūpinasi su ašaromis akyse, grobstos, pagalbos ieško. Magdelė, sopulių suspausta, dejuoja troboje; tėvas senelis, lauke užsikvempęs ant tvoros, kosėdamas poteriauja, skubina rožančių barškina ir ašaras sau brauko. Juozapas, išpuolęs iš trobos, rankas laužydamas, šaukia:

– Jėzus Marija! Nebelauksiu nieko, tučtuojau važiuoju daktaro!

Motina, išsiginusi paskui, verkdamas tarė:

– Ką tu, vaikaiti, padarysi su ta viena kumelėle? Nenorės daktaras nė važiuoti, o dar prieš naktį. Dar ir ratukai tebėra mėšlinuoti...

– Reikia pirma nuplauti, – pridėjo senis.

– O ką aš dabar veiksiu? patarkit, tetulėliai! – verkė Juozapas. – Bijau Magdelę numarinti!..

– Pone Jėzau, sergėk nuo mirimo! – sušuko tėvas. – Bėk į sodą¹⁸, be negausi kame arklius?

– Niekai, – tarė motina, – visų arkliai ganykloje, naktis užaina; kadai kadės bus, o čia reikia spėriai. Verčiau lėk į dvarą, apkabink ponios kojas – ji pasigailės, nusiųs arklius. Bėda man, kad aš pati negaliu bėgti: bijau čia prastoti¹⁹. Žinau, kad tuojau išmelsčiau...

– Tu, motin, būk prie ligonio, o tu, Juozai, greitesnis, bėk skubinas, – liepė tėvas. – Neišgąsdink ponios, ir pats netruk!.. Pasiimk kepturę! – užsikosėjęs šaukė Juozui, nes iš paskubos buvo be kepturės bebėgęs.

– Netruk, Juozeli, netruk, – prikalbinėjo motina, grįždama į vidų.

¹⁶ margas – žemės matas, apie 0,5 ha

¹⁷ sriubos

¹⁸ soda – kaimas

¹⁹ palikti, pasitraukti

Bet Juozapas nebegirdėjo, nes jau per pusvarsnį buvo ant dvaro nulėkęs.

Motina, žengdama per slenkstį, jau Magdelei kalbėjo:

- Juozas išbėgo į dvarą... prašys ponios ir parveš daktarą, pagelbės tave, mano pupele.

Ji klostinėjo ligojį. Ta, motinai į ranką pabučiavusi, tarė:

- Ačiū, mamaite, kad patarei daktarą vežti. Gal dar nepriseis mirti...

Viltis spėraus²⁰ sulaukimo pagalbos nuramino Magdele; nutilo, užmerkė akis ir glūdojo kantriai. Tėvas poteriaudamas mąstė:

- Jeigu negautų arklių dvare, reikėtų, nors viena kumele, važiuoti. Juozas, vargšas, laksto kaip sudegęs... pirmas sykis, nesumano, ką bedaryti. Kiek kartų man taip buvo, bet daktaro nė sykio nevežiau: kurs augo – užaugo, kurs mirė – numirė, o motina ir šiandien sveika tebėra... Ir čia, man rodo, apsieitų be daktaro, tik truputį kantrybės reikia. Biedna vaikas! ne tėvas, ne motina – neturi prie ko šauktis: mes ir vyras – visa giminė – tie tėvai, tie globėjai... bent pamatys, jog mylim ir tausojam... nors tiek turės už savo darbus ir vargus...

Taip dūmodamas ir pasikosėdamas, traukė ratukus prie klando nuplauti ir pasitaisyti dėl visa ko. Motina, nuraminusi ligojį, apyvoką ėjo, nes saulelė visai jau leidosi. Pamačiusi tėvą betraukiant ratukus, nubėgusi stūmė bardamos:

- Dvasios neatgauni, o taip sunkiai trauki! Nematei mane pasišaukti?

- Užtenka darbų ir tau.

- Su darbais pusė bėdos, kad tik Dievas duotų visiems sveikatą... Ar aš nesakiau? Ir brendi į vandenį, tai per naktį po to – kvenkš, nė akių nesudės, rytą visiškas ligojis...

- Ką padarysi, matušėle: mūsų vaikai – mūsų vargai...

Vakarinė žara temo, temo – niekaip nesutemo. Dangus žvaigždelėmis jau apsiopylė, drėgna žemė rasa apsigrindė, o žara vis dar tebėra: siaurėjo ir tamsėjo iš vakarų, bet tęsėsi kaip kokia juosta dangaus pakraščiu per visą šiaurę ir rytmečius. Ten plėtėsi, kilo, balo ir šviesėjo; ta pati pavirto jau į aušrinę žarą, kur mėnesio pjautuvėlis spyksojo. Saulėlė tebemiegojo, giliai įsimerkusi baltojoje žaroje. Vėjelis miegojo, kažki kur už miškų tyliai nugulęs. Nekušinamas nė lapelio miškas taip pat miegojo. Bemiegė griežėlė nuščiuvo čerkšti. Į jos vietą pabudo pirmasis vieversėlis: truputį pačiurškavęs, pamaži, rodos, lyg nedrąsiai, pradėjo savo giesmę vinguriuoti. Pajutęs naminis gaidys pašoko, sparnais suplasnojęs, staiga sugiedojo.

Tuo laiku Sutkų kiemelyje stovėjo puikus porinis vežimėlis. Vežikas barzdyla, ilgu apsiaustu, baltomis sagomis, kepure baltais apvadais, sėdėjo tame vežimėlyje ant pasostės; vadžias rankoj nutvėręs, galvą nuleidęs ant krūtinės, skaniai snaudė. Pora širvų žirgų pakinkytų, nors plunkštė ir kojomis kasėsi į žemę, bet stovėjo ant vietos kaip įsmeigti.

Tėvas prieangyje, kertėje, ant trinkelės susirangęs, kiūtodamas girdėjo troboje Magdelės dejavimą, motinos guodžiojimą, Juozapo verkimą, aiškia, raminamą daktaro kalbą.

Saulelė tekėdama spyktelėjo į Sutkų trobos langelį. Toje pat valandoje staiga suvirko kūdikis. Tėvelis atsidūsėjo lengvai, kaip kad būtų sunkiausias akmuo nurietėjęs jam nuo širdies. Juozapas tuo kūdikio balsu visas sudrebėjo, nebežinojo, kas su juo dedasi: ašaros kaip lietus lijo, o kartu širdingai juokės. Skaudus skausmas staiga virto didžiausiu džiaugsmu.

Motina garbstydamą globstė kūdikį, glaudė ant rankų ir kartu ašaras sau braukė. Juozapas, kartu verkdamas ir juokdamas, keliais puolinėjo nuo motinos prie daktaro ir

²⁰ greito

atgal prie motinos, abiem rankas kojas apkabindamas; truputį atsikluinėjęs²¹ iš pirmo įspūdžio, krito ant Magdelės kojų. Ta juokdamos rankas prie jo ištiesė. Užmiršę savo vargus ir skausmus, susiglaudę meilingai, verkė džiaugsmo ašaromis.

* * *

Saulėlė visuomet vienoje pusėje teka, antroje leidžiasi; kasdien vienodai rieta per dangų iš rytmečių į vakarus. Mėnuo taip pat vienodai mainosi: syki vakaruose pasirodo plonutėlis, kaskart storėdamas užauga į apskritą ritinį – tuomet šviečia per naktį, – ir vėl kaskart dyla; sudilęs pasirodo rytmečiuose vėl plonutėliu pjautuvėliu. Šviesus mėnesėlis persimainė jau dešimtimis sykių, o spindinti saulėlė leidosi ir tekėjo tūkstančiais sykių nuo to laiko, kada pirmą syki šiame baltajame pasauly suvirkęs Sutką Jonelis pradžiugino tėvus ir senučius. Nors per tą laiką nemaža ašarų iškrito Sutkams, daug rūpesčių ir skausmų ne syki širdį suspaudė, nors džiaugsmo ir linksmybės valandėlės kaip žaibai kartais tik spyktelėjo, vienok laikas ničnieko neprailgo; treji metai, rodos, kaip viena diena, praslinko. Sutką gyvenime atmainos taip pat visai maža tėra. Senis vienokiai pakosėdamas poteriauja ir ką galėdamas pakrūpštinėja; motina vienokiai gera ir nuolanki; Magdelė vienokiai meili ir darbi; Juozapas vienokiai rūpestingai dirbuojasi apie savo, nors maželėlį, ūkį. Jonelis vienas tik labai atsimainė: tuomet kūdikėlis silpnas, kojelių rankelių nevaldąs, verkiąs, nežinodamas ko – dabar savo kojelėmis bėgioja greitai, pasisako, ko verkiąs, arba juokiasi ir su šuniuku ritasi, dėvi ilgus marškinius ir ant galvos jau kepurę nulaiko.

Šiandien karšta dienele – saulėlė kaip deginte degina. O ten toli, dangaus pakraštyje, juodi mūrai guli, kuriuose griaustinis kartais vos tik girdėtinai, bet rūščiai sududnoja. Sutką šeimyna po kiemelį bruzda, kiekvienas prie savo darbo: Juozapas tašo lentas, skuba dirbuojasi, niekur nesižvalgydamas, net čiurkšliumi prakaitas eina per veidus, o ant pečių marškiniai grėžiami. Pasistatęs šiaip taip naują trobelę, steigiasi ir išgrįsti. Sakė: bus šilčiau žiemą senučiui kojoms, bus geriau ir Joneliui su Sabaliuku vartytis. Senutis ir Jonelis pasišnekėdami renka skiedras ir dėlioja padaržinėje į pastogėlę. Motina naujosios trobelės prieangyje, pavėsyje, plazda prie ratelio ir linų kuodelio. Tekinėlis birbdamas sukasi; ji kas valanda pasilenkdama žiūri į špulę ir glosto kuodelį, o siūlą paseiliodama traukia ir traukia per pirštus.

Magdelė milžtuvėle nešina padirviais parėjo iš alksnyno. Netoli kiemelio nusišnypštė nosį. Jonelis pajutęs pasigrobė kvortelę, bėgo priešais šokinėdamas: „Mamaite, pienelio, pienelio!“ Magdelė, užkėlusį vartus, pametė tuščią milžtuvėlę ir drebančiu balsu tarė:

– Šėmikę nebegyvą radau: pripampusi kaip statinė, kuo nesprogsa...

Jos žodžiai kaip elektra užgavo visus: Juozapui kirvis iškrito iš nagų, motinai siūlas nutrūko, tėvui skiedros pabiro visi nustebę žiūrėjo į Magdelę. Ta, vos ištarusi tuos žodžius, apsiptylė karštomis ašaromis. Tik Jonelis juokdamos barškina su kvortele po tuščią milžtuvėlę.

– O Jėzau Marijelaite! Kokia nelaimė! – sušuko motina, užlaužusi rankas. – Tokia gera karvelė... palikom be pieno lašelio!

– Kad būčiau rytą pats neišvaręs! – pridėjo senutis. – Tokia buvo linksma, sveika... kas galėjo laukti?

²¹ atsigavęs, atsitokėjęs

Juozapui tokia netikėta nelaimė labai sugildė širdį, o Magdelės ašaros kaip peiliu širdį jam pervėrė... Pametęs darbą, puolė prie jos, apsikabinęs bučiuodamas ramino:

- Neverk, širdele, neverk. Davė Dievas nelaimę, duos ir pinigų kitai karvelei įgyti. Juk mes pratę vargą vargti! Pasrėbsim kokią valandą ir juodą putrelę; tik neverk, ne-
graudink ir mano širdies.

- Su didžiaisiais pusė bėdos, visai gali pakentėti, - atsiliepė motina, - bet mūsų mažėlis Jonukėlis kur dings be pienelio? O tai Dievo prastojimas! Nenuėjom nė vienas nuo pat ryto paveizėti karvelės!

- Rinkau paršeliui žoles, - teisinosi Magdelė. - Neturėjau laiko pirmiau prie karvelės nueiti.

- Niekas tavęs dėl to nekaltina. Nieko nebūtų padėjęs tavo nuėjimas.

- Turbūt reik eiti kailį nudirti? - klausė tėvas.

- Dieve saugok, nereikia! - šokosi Juozapas. - Įversiu į duobę, ir tiek, taip staiga krito. Gal kokia nedora arba kimbanti liga? Tamstos sveikata brangesnė kaip tos naginės.

- Neverkit, vaikaičiai, nesirūpinkit, - tarė motina. - Baigiu verpalą, gausiu porą rublelių, nueisiu prie Onelės, prie Petrelio... Gal gausiu pasiskolinti vėl po kelis rublelius, nusipirksim per šv. Petrą karvelę. Neverk, Magdele, Dievui garbė...

- Jau apsiskolinom, matušėle, nuo Onelės ir nuo Petrelio rąstams pirkti. Nebent paršeljį verčiau parduosim, gausim kokią dešimtėlę - atkutęs jau paršiukėlis.

Senutis, sėdėdamas ant rąsto, ranka pasirėmęs, žiūrėjo į nuliūdusį Juozą, ieškantį lopetos, žiūrėjo į verkiančią Magdelę, susirūpinusią motiną ir - mąstė:

- Kokia tų vaikų širdis! Pardavė karvelę, pardavė kumelį, dar apsiskolino... vis tai trobai. Tėtušėliams bus šilčiau... Teisybė, senoji buvo jau supuvusi. Kad būtų palšė tebesanti, nė kokios bėdos - ne paskutinė būtų nusprogusi. Parduos paršeljį. O kokia tos vargšės bus širdelė? Taip šerė, žoles rovē, vargo, meilijo pasiskersti paršeljį... Paliks be mėsos kąsnelio... Auginus vargus kitam reikės atiduoti. Jei dar bent kiek gaus... Berods turiu dar apsigniaužęs tą penkiolika rublelių... Kad taip atiduočiau? Būtų čia dalis pinigų karvei... Ne štuka²² įduoti, o kas beatiduos. Numirus nė mišioms nebus... Teieško nuo svetimo, tuomet rūpinsis ir atiduoti. O jei negaus? Jie jauni, srėbs ir juodą putrą, o man kaip reikės nuryti? Et, diena po dienos galiu numirti... Prasadžiugs, radę skatiko pagrabui, užteks mišioms, grabui ir laidotuvėms... Kruvina bėda be karvelės, tiesa... Tiek buvo gyvų reikalų, iškentėjau nedavęs. Tesiryžtie, neduosiu nė dabar! - pamojo ranka.

Juozapas išėjo karvės užkasti. Magdelė, pasirinkusi skiedrų, nusinešė pietums pravitį. Motina skubinau lenkė špūles ir kas valanda žvalgėsi į kylančius debesis... Jonelis glaudėsi aplink senutį, o jisai vis pasirėmęs mąstė ir mąstė: „Atiduoti paskutinius grašgalius ar ne?“ Pagaliau nutarė: „Kaip bus, taip! Dar lauksiu pietų, pabandyčiau juodus viralus valgyti“.

Saulė stovėjo pačiame dangaus viduryje, kaitino į pat viršugalvį. Miškai papilkavo, lyg dūmais aprūkę, šniokštavo tirštu ir šiltu vėju. Oras radosi troškus, visų žolelių lapai išvytę gulėjo ant žemės. Dangaus pakraštyje kilo kaskart nauji debesy, juodai margi, daiktais baisiai juodi, daiktais kruvinai rausvi, daiktais šviesesni, kitur rudai juodi, taip stori ir gilūs, nepermatomi, tarytum iškilusi jūra, vilnijanti juodų debesų audrą, arba juodai tamsūs žemės kalnai be saulės spindulėlio, be žolės lapelio, be medžio šakelės, be jokio gyvo vabalėlio. Griaustinis, sutrankęs ir sumaišęs visą jų paviršių, dabar nuogus

²² Ne juokas

kalnus stumia pamaži kaskart aukščiau, tarytum ritina per didžiausius ir kiečiausius akmenis. Kitas akmuo pritrėkštas sprogo, net kibirkštys išlėkė, ir vėl rieta grumėdami toliau per dangų – maišosi, kyla aukštyn ir vėl virsta pakalniui, rodos, tučtuojau užgriau žemę, bet vis ant vietos, vis toli, vis saulės prisivengia. Griaustinis gruma, bilda, spardosi, rodos, taip toli, tokį trenksmą daro, net išsigandusi žemė virpa, o saulės niekaip nepabaugina; juo griaustinis debesyse šėlsta, juoba saulelė karščiau kaitina, rodos – atrėmusi savo spinduliais nulaiko audrą atstu nuo savęs.

Juozapas nušilęs, nuvargęs, susikrimtęs, atgajaus²³ ieškodamas ar alkį ramindamas, srėbė juodus batvinius, po keletą šaukštų ant kiekvieno kėsnio duonos, užsikvempęs ant lėkštės, nė akių niekur nepakeldamas, tik kartais rankove braukė varvantį nuo kaktos prakaitą. Magdelė, pasisodinusi ant kelių Jonelių, atlaužusi kėsnelį duonos įdavė jam į rankelę, kitą pati pakando, vėsindama batvinius sriuobė ir Joneliui tą patį šaukštą prikišo; tas pasriuobęs ėmė šalin pliuurkšti iš burnelės ir iš šaukšto; metęs duoną ant žemės, pastūmė šaukštą, o pats nusirito nuo motinos kelių. Magdelė taisėsi pati srėbti, kėsnis duonos atsi-stojo jai gerklėje, o ašara įlašėjo stačiai į lėkštę. Atsikėlusį nuo stalo, išėjo pro duris.

Senutis sriuobstė batvinius, kramtė duonelę, kosėjo, vėl sriuobė, kėsnelį duonos įsi-merkė į lėkštę, vėl kosėjo. Valgė, žlioburiavo kaip ne savo dantimis, o lėkštėje batviniai nėmaž neseko, kiek įsipylė, tiek ir stovėjo. Motina sriuobstydama pirmoji prašneko:

– Griaustinis ūžia ir ūžia be perstojo, bet vis šiaurėje, toli; rodos, mums neklius, išsilis ant vietos. Taip baugūs debesys... Pone Jėzau, sergėk nuo krušos! Jei matysiu – nekyla ant mūsų, bėgsiu tuojau prie Ožkienės, nešiuos verpalą, nešiuos vilnonę skepetą. Zyle pelėda versiuos, o karvelę turime, nors skolintais pinigais, nusipirkti, – ir, pažvelgusi į tėvą, pridėjo: – vienas senas, antras mažas, abudu išmirs badu...

Juozapas, žegnodamos pavalgęs, pažvelgė nuliūdęs į tetušį; išėjęs ieškojo pačios, ta pavėsyje, už trobos kertės atsisėdusi, graudžiai verkė. Juozapas sėdosi greta, apsikabino, priglaudė jos karštą galvą prie sukepusios skausmu savo širdies. Juto, jog reikia raminti, reikia paguosti nuliūdusią mylimąją Magdelę, bet niekaip nesisekė prašnekti; glostė ranka jai per galvą, o ir jam pačiam ašara nurietėjo; atkartoją tik motinos žodžius:

– Neverk, širdele, Dievui garbė!

Stojos dabar akyse Juozapui visos valandos, linksmos ir laimingos, toli jau pralėkusios, kada pirmą kartą pamylėjęs Magdelę: pilna širdimi meilės, pilna galva vilties, dūmojo ir žadėjo apipilti ją meile ir laime, žadėjo visomis išgalėmis storotis, kad jai niekadoms nieko netrūktų. Rūpinosi, rodos, tuo kiek beišgalėdamas ligi šiol; bet dabar nelaimė trenkė kaip griaustinis, sudužo ir sutrupėjo puikios jo viltys ir gražūs užmanymai, palikdami savo vietoje rūpestį ir širdgėlą. Gaila jam seno tetušėlio, kramtančio sausą duonelę, gaila mažo kūdikėlio, verkiančio „pienelio“. Gaila geros matušėlės, paskendusios rūpesčiuose, bet gailės verkiančios pačios buvo visų skaudžiausias.

Glaudė pačią prie savęs, apkabinęs drebančiomis rankomis, o verksmingu balsu ramino ir guodžiojo:

– Neverk, širdele! negildyk man širdies; tavo kožna ašarėlė kaip peiliu mane varsto. Tu verki, rūgoji, o čia mano kaltės nėmaž nėra! gana... bent nusimalšyk!.. negaliu niekur skausmu tvertis, kad tu verki!.. Magdelė nusišluostė skruostus, nušvitusia kakta glaudėd priė vyro šypsodama:

– Juozeli balandėli, kas tave gali kaltinti? Et, taip sau apsiverkiau, be reikalo. Dova-

²³ atsigavavinimo

nok tą kartą, nebematysi nė vienos ašaros daugiau. Kaip dėsimės, taip, viskas bus gerai, nesirūpink, Juozeli!

Taip ramino vienas antrą Juozapai. Tuo tarpu tetušis, eidamas į klėtį, pamojęs motiną prie savęs, tarė:

– Ar žinai ką, motin? Juk aš turiu dar apsigniaužęs keletą rublelių iš senovės... Ar čia reik duoti karvei, ar ką? Kaip tu sakai?

Motina prasidžiugusi sušuko:

– Ko gi belauksi nedavęs, tetulėl!? Jei tik turi, duok tuojau, matai, jog kruvina bėda. Mat koks, ir prieš mane slėpėsi turįs pinigų!

– Kaipgi prieš tave nesislėpsi? Tu jei tik žinai, tuojau tau duok ir duok... Tiek ir težinai, – rūgojo senis, – paskutinius ir viską vaikams sukišti! O kai numirsiu, kas bus su mano laidotuvėmis?

– Nesirūpink, tetulėl, – juokėsi motina, – niekur numirėliai nesivolioja nelaidoti.

– Ar matai, kokia tu! Tai tik į žemę įkišti, ir gana, o kame mišios? Kame pazvanai²⁴ ir...? – užsikosėjo senis. – Tau tik „atiduok ir atiduok“, daugiau niekas nerūpi.

– Taip, taip, gerai, laikyk numirus mišioms, o tuo tarpu srėbk juodą putrą, tai bent greičiau numirsi... Verčiau dabar duok karvei nupirkti, o kai kitą prisiauginę parduos, tau pinigų atiduos, bus – vilkas sotus ir avis sveika.

– Tu, motin, visuomet moki išrokuoti²⁵ – bile tik nuo manęs išvilkti. O ko vaikas ženi-josi pliką mergą? Ko neveizėjo, kad turėtų šį tą. Būtų beturįs skatiko.

– Tetulėl, atsiminei po smerčio trečioj dienoj pe...ti! – juokės motina. – Kelinti metai, kai jau vaikas vedęs, dabar pinigų liepi ieškoti! Su dalia parėjusi būtų mus žodžiais bevarstanti, o ant šios ką išrasi? Turbūt, kad už mus visus daugiau dirba ir visus lenkia... Kame tik, tetulėl, kame tie tavo grašgaliai, duokš veikia! Pradžiuginsi ir vaikų širdelę, nebūk taip kytras²⁶, nevalia. Kam pasisakei turįs, kad nenori duoti?

– Taip visada tu kalbi... žinai gi, be reikalo sakiausi.

Besilygstant seniems, Jonelis apkabino senučio koją ir, vartydamas tuščią kvortelę²⁷, čiauškéjo:

– Senut, seniutėl, usciu pienelio, usciu pienelio!

Senutis pasilenkęs glostė Jonelį, motina dar pridėjo:

– Argi tau negaila to kūdikėlio?! Argi tavo širdis akmuo?..

Ir pradėjo verkti.

– Tė, tė, matušėle, atiduodu, tik neverk, – tarė senis, verdamas skrynelės viršų: – penkiolika turiu, visus atiduodu, žinokitės, pirkit, tik, susimildama nežlembk!

– Juozap, Magdele! – pašaukė motina. – Duok pats verčiau, pasakysim, kad rūpintūsi vaikai atiduoti.

Įbėgo Juozapai nusigandę, manė, kad vėl kokia nelaimė. Tėvas, duodamas du popierius, tarė:

– Vaikai, atiduodu paskutinius grašgalėlius karvei nupirkti, bet veizėkit mane palaidoti dorai.

Magdelė ir Juozapas nudžiugę apkabino tėvams kojas:

²⁴ skambinimas varpais už mirusįjį

²⁵ apskaičiuoti, suderėti

²⁶ šykštus

²⁷ indelį

– Dėkui, tetulėli! – tarė Juozapas, – nelauksime laidotuvių, užauginsime kitą karvelę, parduosime, gražinsime tetulėliui pinigų. Dėkui, dabar nustūmei mums rūpestį. Kol tik mano gyvybė ir sveikata valios, tol stelgsiuosi, kad jums netrūktų nieko. O palaidoti tėvus padoriai – tai mano ir kiekvieno vaiko pareiga.

Saulėlė, iškrypusi iš pietų, lėdviau bekaitino. Debesys šiaurėje kaskart balo ir skystėjo, tarytum virto į permatomą tirštą miglą; vietomis buvo dar šviesesni, sukapati tik išilgai juodais brūkšneliais, rodos, į žemę atsirėmusiais. Žaibai užgeso, griautinis kažin kur už miško nubildėjo. Aukščiau, pačiame skliauste, aiškiai žydravo dangus; tarpe debesų, priešais saulę, žibėjo puiki orarykštė²⁸. Vėjelis skystesnis vėdavo medžių lapais, atgaivino suvytusias žoleles, atvėsino troškų orą.

Matušėlė, apsisiautusi skepeta, skubėjo jau pro vartus. Juozapas ryšį verpalų pamo- vęs ant lazdos, užsivertė sau ant kupros; dar sykį tėveliui sudiev pasakęs, dar sykį Jonelį paglostęs, dar sykį meiliai pažvelgęs į Magdelę, nubėgo paskui matušėlę. Magdelė, linksmi dainuodama, įsėdo į daržą ravėti. Senutis, atsisėdęs ant rąsto, pasakojo Joneliui, jog bobutė su tata parves karvelę ir pamilš pienelio.

* * *

Praslinko dešimtis metų. Sutkę gyvenimo atmainos dabar jau didesnės. Senutis jau keleri metai atsigulė į juodą žemelę ilsėtis amžinai, bet prieš mirtį atsiėmė nuo vaikų savo penkiolika rublių. Tuos pinigų pats išskirstė visus ligi kapeikos, įsakęs, kur ką dėti ir ką padaryti. Vaikai likę ne tik tuos pinigų visus išskirstė, bet mažne antra tiek dar savo pridėjo, palaidojo gražiai – su devintinėmis ir metinėmis; po to dar atminimus kas metai užperka už tėvelio dūšią²⁹. Nors žmoneliai kasmet renkasi po kits kito į tą pačią žemelę, pasaulis dėlto palieka toks pat pilnas, koks buvęs nuo pat senovės. Nors žmoneliai vis mainosi, vieni mirdami, kiti į jų vietą gimdami, augdami, senėdami ir vėl mirdami, bet gamta palieka vis ta pati, su tomis pačiomis, visada vienokiomis oro atmainomis. Šį vakarą taip pat gražus pavakarėlis. Saulėlė slenka ties viršūnėmis, pamaži rieta pakalniui kaip didžiausias raudonas ritinys. Dienovidžio šviesūs jos spinduliai kažin kur užlūžo, į jų vietą užsisiautė perregima kaip šydras balta migla, per kurią kaip per giliausią vandenį plaukė nuoga saulėlė, leisdama visiems į save žiūrėti. Ramus vėjelis virpino epušės lapus ir nešiojo kvapą vystančios žolelės, gulinčios žalioje lankoje, pradalgėse. Dubysa ramiai gurgėjo per žvyryną, tarytum pavargus darbininkė laukia tik vakaro, laukia poilsio valandos. Visur ramu, kartais tik gandrai suklekina arba piemenėlis vamzdelį subirbina. Magdelė netoli savo trobos, lenkėje, už daržo rovē linus. Pas ją žaidė nedidelė mergelė. Pakalnėje, alksnyne, keletas bandos šlemštė pažėlusius jau atolus. Piemenėlis, pūsdamas vamzdį ir pakaitais dainuodamas, artinosi prie dirvos. Mergelė pasišokinėdama bėgo priešais.

– Joneli, Joneli, duok man vamzdį papūsti!

– Tė, Marele, pūsk... taip, taip!.. Gerai birbia?

Marelė pūtė, birbino ir džiaugdamas juokėsi.

– Jau baigi rauti, mamaite? Pati viena pavargai?

Šnekėdamas Jonelis rinko saujas ir statinėjo į gubeles. Motina atsitiesusi, rišdama saują³⁰, tarė:

²⁸ vaivorykštė

²⁹ sielą

³⁰ delnu

- O tu, Joneli, gerai išalkai? negavai pavakarės; mudvi su Marele turėjom čia duonelės; paėmęs užkask, paskui padėsi statinėti. Taip skubu nurauti - laikas jau bėgti namo; Kazelis turbūt jau pakyrėjo bobutelei, o ir tata netrukus susivoks³¹.

Marelė prilakino Joneliui terbelę; tas, atsilaužęs duonos, užsitempė sviesto iš abrinėlio; valgė, o antrąją ranka rinko ir mėtė saujas į krūveles.

- Neatėjai pirma, Joneli... karvės juk negyliavo... būtumei man padėjęs anksčiau nubaigti.

- Mamaite! aš tvorą tvėriau, kur tatos buvo pradėta; skubėjau, nė valgyti nėjau; privariau lig pat volo galo.

- Kaip tu mietus susismeigėi?

- Nusinešiau suolelį ir pasistodamas įmušiau su kūle.

Nubaigusi rauti, motina nusišluostė prakaitą, pažvelgė į saulę. Ėmusi statinėti, šnekėjo:

- Gerai, vaikeli, kad imies darbo, reik steigtis padėti tatulėliui; matai, kaip jis vargsta darbuojasi maitina mus visus; iš jo kruvino prakaito turime duonelės, apdaro ir gyvulėlių kiek reikiant. Turi jau dvyliktus metus, gali jau ir pats išmanyti.

- Mamaite, juk kad tata nenorėtų pats vargti, galėtų mane leisti su dilėmis³² į Kuršėnus. Ar aš nenuvažiuočiau? Tata tuo tarpu pailsėtų, - šnekėjo rimtai kaip senas vaikas. - Bene aš važnyčioti nemoku? Kur į pakalnę - užšok ant vežimo, kur į kalną - nušokęs pastūmėk su pečiu, paniūk - katras netraukia arklys. Ar aš nematau, kaip tata važiuoja? Arklių raižyti nereikia!

Motina žiūrėjo džiaugdamos į Jonelį ir juokėsi.

- Po kelerių metų gal tą ir padarysi, jei Dievas duos sveikatą, bet dabar, vaikeli, negali: ne tam dar tavo amžius, verčiau namuose slaugyk tatą, darbuokis kiek galėdamas; gana to, jog tata matys, kad tu nenori tingėti.

- Žinau aš, mamaite, jog tingėti - nuodėmė, ir bobutė sako, kad dykai valgoma duonelė verkia.

- Žinoma, verkia, vaikeli, tinginio valgoma, - tvirtino motina. - Žiūrėk, tatulėlis kiek prakaito išlaisto, bedirbdamas duonele; ir tu sek jo pėdomis. Dėkui Dievui, pabaigėm, bėkim, Marele, namo. Jei tik rytoj nelis?.. Saulelė plaukia kaip per vandenį.

- Saulelė ir vakar taip pat be jokio spindulėlio leidosi, bet varmų³³ tiek nebuvo, - šnekėjo Jonelis, eidamas kartu. - Šį vakarą kokiais būriais čiulkinį grūda³⁴, žiūrėkit, - aida, aida!.. Visur kaip debesys, o kramtosi kaip pašėlę. Tata sako, jog tai prieš lietų taip jie šėlsta.

- Gali būti ir taip, - pridūrė motina.

- Nėra baimės, kad ir lytų, - tęsė Jonelis: - mūsų rugeliai suvežti, šienelis suvalytas, nebepus niekas ant lauko. Linams, mamaite, juk nieko dar nekenks, kaip babutė sako: „Kas aplaistys, tas ir išdžiovins“.

Arti kiemelio atsigrėžė motina į vieškelį.

- Nematyti dar tetulėlio, - tarė. - Marele, be nepalikai terbelės³⁵?..

- Nepalikau, sit paisinesiau.

³¹ sugriš

³² lentomis

³³ uodai

³⁴ laksto aukštyn žemyn, zuja

³⁵ maišelio

Motina įbėgo į vidų, sukosi apie apyvoką. Jonelis, įsisodinęs Marelę į ratukus, lakino apskui kiemelio; abudu juokėsi, kvakėjo.

Bobutelė – kaip seniai bematyta! Per šmotą jau pasensterėjusi, visai į kuprelę sulinkusi, bet, senu papratimu, darbšti ir greita. Išėjusi surinkti skarų nuo tvoros, ant Jonelio barėsi:

– Ko taip lakstai kaip aitvaras? Vaikui ir sprandą nusuksi! Verčiau suveizėk gyvulius, žąsis – vakaras nebetoli; įnešk virbų ugnelei, paslaugyk mamele, matai, kaip ji sunkiai dirba; toks dičkis gali jau padėti darbuotis, ne dykai lakstyti. Vaikeli, mokykis pelnytis duonele.

Jonelis, sustojęs bėgioti, į seserikę tarė:

– Klausykim bobutelės! Lėkim, Marele, su ratukais į patvorį pavolėje; ten yra kupetinė skiedrų, kur tata mietus tašė; susipylę parvešime ir karves parsivarysime.

– Aš važiuota važiuosiu... Na!.. Tu mano arkliukas.

Jonelis, atsikėlęs vartus, nusilakino Marelę ratukuose. Parvažiuojant Jonelis traukė ratukus, o Marelei liepė stumti. Kai jis atsikusęs pažiūrės, tuomet ji stums, o kai jis trauks, neveizės, tuomet ji užsigulusi ant skiedrų važiuos. Vos paspėjo pro vartus namo, ir tatulėlis parbrazdėjo. Vaikai, metę savo darbą, puolė pasitikti. Jonelis, bučiuodamas į ranką, ėmė tėvui iš nagų botagą ir vadžias; šoko arklių nukinkyti. Marelė, įsikibusi į skverną tėvui, čiauškėjo, pasakojo, kaip važiuota važiavusi skiedrų.

– Tatulėli, už ką rauduką pažabojai! – klausė Jonelis.

– Kam jis be proto lekia!.. negali nuturėti nežaboto.

Jonelis varsluodamas šnekėjosi su rauduku:

– A tu, valiūke! Ko nesiliauni? Užtai gavai geležį pakramtyti ir smūgis dar kliuvo... Žinosi bėgti rimtai... Duokš pavalkus, lenk galvą... trrr, lenk, o taip! – Kumelė, mynioda ma vadžias, graibė veją. – Trrr, tu pelėda! – šaukė ant kumelės. – Ko nestingi?.. Apkaitęs raudelis, nabagas!

Apkabinęs arklio kaklą, prisiglaudęs nuvedė prie tvoros; prikabinęs grįžo kumelės numauti.

Išėjusi Magdelė sušuko:

– Tatulėlis jau susivokęs!

„Tatulėlis“ jau tikrą vardą nešiojo; tai nebe pirmutinis, nuliūdęs ir nusiminęs Juozas, dabar linksmas ir ramus džiaugėsi laime ir pasisekimu, žydėjo sveikata ir tvirtumu. Sveikinosi su savo Magdele, taip pat labai atsimainiusia. Dabar nebe išblyškusi, kliena³⁶ Magdelė, bet su geru paliaukiu, drūta bobelė, baltai raudona, skaisti kaip rožė pūrinė³⁷, matyti, gerą ganiavą turinti. Tatulėlis gyrė savo šeimninę Marelę ir po kišenės graibėsi „zuikio pyrago“, paskui, paėmęs ant rankų čiauškančią mergelikę, bučiuodamas nešėsi per kiemą. Atsikusęs dar tarė:

– Prikabink, Joneli, arklius prie tvoros, teatsiputie, kol mes pavalgysime, tepastovie.

Magdelė sukosi apie vakarienę. Juozapas, pabučiavęs matušėlei į ranką, po to, atsi-klaupęs prie lopšio, šnekino ketvirčio metų Kazelį. Nupraustas baltai, riebus kaip rubuilis vaikas, rodos, pažino jau tėvą, nes šnekinamas krykštavo ir spardėsi. Nubučiavęs jam, tėvas rankeles ir kojeles, sėdosi su savo šeimyna prie vakarienės. Magdelė klausinėjo, kaip sukeliavęs.

³⁶ liekna

³⁷ pilnavidurė

– Mažne prisigavau šį kartą, – tarė Juozapas: – truputį per didelį vežimą prisikroviau, sunkiai traukė; kur į kalną, vis gavau pastūmėti, ir pečiai mažne man paskaudo.

– Kam reik taip godėtis? – barėsi motinėlė. – Besigaluodamas be nenusotusi sveikatos? Ar ne taip ir tėvo nabaštikas, bedirbdamas per daug, įgavo sintį ir nepersenęs gavo po velėna palįsti?!

Skausmo debesėlis perbėgo visiems per kaktą, prisiminus mirusį tėvelį. Tai pastebėjusi, motinėlė tarė:

– Ką padarysi!.. Mes jo nebesulauksime, o jis mūsų visų sulauks ir pasitiks.

Magdelė iš naujo pradėjo kalbą apie uždarbį ir kelionę.

– Pernai vasarą ir per žiemą nors tarpais tevažiavau, – kalbėjo Juozapas, – o žiūrėk iš to uždarbio išsimokėjau visas skolas; gali sakyti, jog trobą ir klėtelę pasistatėm, arklių nusipirkom, dar atskalų paliko... Laikas lig laiko du rublius užvažiuoti tai – ne niekai!

– Jei nežus tie tavo atskalai³⁸, Juozaiti? – tarė motinėlė: – vienam ir kitam įkaišiojai be jokio raštelio...

– Ką padarysi, mamaite, kad jo tokia gailinga širdis, – teisino Magdelė: – Jocas verkia, kad jam kumelę pavogė, kartu ir Juozapas verkia, duodamas jam paskutinius dešimt rublių...

– Kaipgi nesigailėsi! – pertraukė Juozapas. – Pavogė žmogui kumelę pačiame darbytėje, sėjamu laiku, kur kas valanda reikia kumelės; pinigų neturi, nei žmogui plaukti, nei šaukti. Vagį sekiojis pėsčias nespės, o čia arti, akėti vėl gyvai reikia. Ką gi darysi nedavęs paskutinius!?

– Niekas tavęs nepeikia, Juozaiti, už tai, – teisinosi pati: aš tik sakau, jog tu tuomet negelbuotumei žmogaus, jei bent neturėtumei nė grašio.

– Štai Kvečas mokesčiams trūko – daviau kelis rublius, – kalbėjo Juozapas. – Žymantą broliai būtų ištaksavę už iškaštas³⁹, vėlek paskolinau porą dešimtėlių. Vis bėda, vis reikia gelbėti; o dėl niekų dirbti kokius raštus – nepridera su saviškiais. Atiduos žmonės, juk kiekvienas sąžinės turi.

– Kartais labai norėtų atiduoti, o kad nebėr iš kur, – tarė motinėlė. – Ir tavo, vaikeli, kruvinai uždirbta kapeikėlė ne iš upės pasemiamą; reikia pagalvoti, juk ir pats turi vaikų...

– Mamaite, nesibark! – prašėsi Magdelė. – Tesižino, teduodie, nes nėra jam didesnio džiaugsmo, kaip sugelbėti reikale ar ką gera žmogui padaryti. Mat, atsigimęs visai į matušėlę!

Visi širdingai susijuokė. Pertraukė kalbą Jonelis: apsisiautęs ilgu drabužiu, rankoj nusitvėręs pančius, pasisakė jojas arklių ganyti.

– Ak tu, mano kūdiki, – šokosi tėvas, – kur tu vienas josi... gali naktį nusigąsti!

– Ne vienas ganysiu, tatulėli; nujojo Jankaus Domė, Žymanto Antaniukas, josime visi į skynimus, jau susitarėm. Nebijok, tatulėli, susikursime ugnį... Tata miegok ramiai; aš pareisiu bandos išsivaryti, kai išauš.

– O tai mano vyras! – džiaugėsi tėvas. – Imkis kailinius pasikloti, nesigulk ant plikos žemės. Eikim, aš tave ant kumelės užsodinsiu, nepasilik nuo kitų.

– Joneli, įsikišk duonelės, – šaukė bobutelė. – Maželėlis!..

– Tė, Joneli, varškės galą, – kiša motina į kišenę: – pravers tau pusiauryčiams užsikąsti.

³⁸ santaupos

³⁹ išlaidos

– Nesėsk, Joneli, ant rauduko, jok verčiau ant kumelės: tas beprotis kartais baidosi, gali tave išmesti. Šit kailinius paklojau... Op!.. ar turi degtukų?.. tē, negulk arti ugnies, veskis Sabaliuką... Surėžk raudukui!

– Laba naktis! – sušvilpęs Jonelis nujojo.

– Pone Dieve padėk! – peržegnojo tėvas, keldamas kiemelio vartus.

Saulėlė seniai nusileido, pagaliau ir vakarinė žara jau užgeso, juoda prietamsa apsiautė visą žemę. Dangus, be jokio mėlynumo ir be skaistumo, be jokio spindulėlio ir be vienos žvaigždėlės, pilkavo tik ties galva, kaip storais dūmais aprūkęs; pakraščiai jungėsi tamsumoje su miškais ir kalnais; negalėjai atskirti dangaus sienos nuo žemės. Apdengė jau juoda tamsa laukus, pievas, miškus ir pelkes: nei paukštelio, nei žvėrelio, pagaliau nei naminio gyvulėlio niekur nė balso, visi jau saldžiu miegu užmigę ilsėjosi; toli tik spiksojo ugnelė arkliganių ir retkarčiais, kaip iš po žemės, atsiliepė atgarsis tils-tančios jų dainelės, ir vėl visur tylu; vėjelis tik kartais pūkštelėjo, maišydamas drėgną miglą, tarytum skelbdamas netrukus šiltą lietų.

Bobutėlė, Marelė ir Kazelis skaniai jau miegojo, o Juozapas su Magdele sėdėjo dar susiglaudę ant suolo po langais, žiūrėjo abudu į tolybę prieš save, bet jų akys niekur nesirėmė, matė tik savyje mylimųjų paveikslus. Ilgas valandas taip sėdėdami, nors nė žodelio į vienas antrą neištarė, vienok labai daug apipasakojo vienas kitam apie savo laimę.

1897 m.

Donatas Sauka

ŽEMAITĖS STEBUKLAS

Žymantienė tampa rašytoja, kai atsiduoda savo kūrybiniam temperamentui ir – kai susilaukia atbalsio ir pripažinimo. Gražus jos literatūrinis debiutas! Kaip iškart pastebėtas ir įvertintas! Kiek buvo laukiama iš jos, matome iš tiesioginės pagalbos – perrašinėjimo, redagavimo, aptarimo, iš prisiunčiamo knygų ryšulio ar keleto rublių popieriui, žibalui, iš karštų raginimų, linkėjimų, pagyrimų, kurių nešykštėjo P. Višinskis, P. Avižonis, Bitė, S. Matulaitis, A. ir V. Kalniečiai ar koks nors pseudonimiškas „Mylėtojas Lietuvos“. Pačios Žemaitės viešas kūrybos skaitymas Bitės inteligentiškuose namuose kone tiek pat jaudinantis, kaip ir pirmasis lietuviškas vaidinimas Palangoje: „Bitelė prašė paskirti pačią ilgiausią apysaką; ėmiau skaityti „Kotrę“, iš pradžios, žinoma, truputį nedrąsiai, tuojau kas kartas apdringau, prašė visi, kad neskubėčiau, tankiai by katras paklausė paaiškinimo kokio žodžio, po tam visi tylėjo, ir aš užmiršau klausytojus. Skaičiau taip, kaip jutau. Pabaigusi apsižvalgiau, kunigiukas besėdįs akis nuėmęs, p. Leonas – įrėmęs kaktą į abi delnas, alkūnes ant staliuko, dak[taras] Vileišis – atsivertęs į lubas, atsikolęs krasėj ranka ant kaktos. Senoji panytė iš tikrųjų apsipylusi ašaromis, Bitelė įsmeigusi akis į mane. Kaip tik knygą užskleidžiau, atsikėlusi puolė man ant kaklo ir bučiuodama šaukė: „Nelygintis man prie Tavęs, nepasieksiu Tavęs, kaip Tu pažįsti žmones, kaip teisingai rodai, kiek jausmo, kiek poezijos!“ Žinoma, ir visi atkartoję jos žodžius“.

Žemaitė, dar vos kelis kūrinius teparašiusi, priima aukštą rašytojos garbę.

Štai eilutės iš jau cituoto laiško P. Višinskiui: „Kitą sykį mano nuomonėj kožnas autorius be skyriaus stovėjo taip aukštai, kaip katalikystėj aniolai; paėmusi kokią knygą, žiūrėjau į autorių ir visų pirma jam atidaviau širdį garbę, ir šiandien ta pati, dėl to norėčiau kožną pamatyti ir pašnekėti. Vot, vaikelai, per Tave, tikrai per Tave prisilyžijau į jų eilę, ir mane kiti žino, skaito, supranta mano jausmus, o dar ir pagiria; juokai mane ima, o ašaros sukas akyse, kuomi aš Tau užsimokėsiu?“

Taip, Žemaitė eina į literatūrą, kai jos atžvilgiu dar toks gyvas visuotinis pietetas, o atokiame nuo bet kokios kultūros užkampyje jis tiesiog egzaltuotas. Nepaliaudama kartu su Bite tikėti, kad literatūra neša ir tiesą, ir jausmą, ir poeziją, ji taip triumfališkai išgyvena savo graudžiai vėlyvą debiutą. Nors amžius, gyvenimo patirtis daro vėlgį kai kurias pataisas šitame įsitikėjime kūrybinio pašaukimo. Cituotose eilutėse galima išgirsti savotišką, itin Žemaitėi svarbų ir būdingą, pasišovimą į familiarų bendravimą su pripažintais autoriais, kadaise aniolų aukštybėje įsivaizduotais, – tartum kvietimą pasidalinti gyvenimo patirtim, – „[...] pamatyti ir pasišnekėti“. Taigi, atrodo, pripažįstama: svaiginantis knygų vaizduotės pasaulis, o šalia ar anapus jo – paprastos žmogiškos tiesos, kasdienis gyvenimas, kurio našta kiekvienam lemta nešti. Ir dar: galima numanyti, kad kasdienės patirties tiesa, realaus gyvenimo tiesa iškeliamą į pirmą vietą, nebijant jos sugretinti su didžiųjų praeities ir dabarties paminklų turiningumu ir prasingumu. Ar ne tokia yra jos kūrybos, jos galynėjimosi su pilka, šurkščia tikrove prasmė?

Savo literatūrinį likimą Žemaitė pasitinka su žmogišku orumu. Nors ir su šypsena bei grauduliu. Iš konkrečios gyvenimo realybės kylantį savo kūrybos kelią ji bus įsivaizdavusi labiau nepriklausomą ir savarankišką, negu suvokė savo literatūrinę veiklą kiti

rašytojai. Ji nesisielojo dėl objektyviųjų dydžių literatūroje, kurie nedavė ramybės Šatrijos Raganai:

„Niekada manęs neužganėdina mano rašymas, viskas, ką tik parašyčiau, baisiai man netinka – didžiausia kančia man yra skaityti savo raštus. Šimtą sykių žadėjau mest plunksną – ir vis negaliu. Negaliu atsistebėti, dėl ko tie tokie menki mano „veikalai“ tinka žmonėms! Aiškinu, kad „na bezrybi i rak ryba“, kiekvienas pagyrimas mano raštų mažne man ašaras iš akių išspaudžia, skausmo ašaras – kad mes tokie bėdni, taip nieko neturime, jei jau mano tokie veikalai yra už gerus skaitomi“.

Žemaitė savo viduj atsparesnė. Jos orumo ir ambicijų išbandymo nė nejtarsime, kai po ištisų dešimtmečių, prabėgusių nuo jaunystės, atnaujinama tiesioginę pažintį su didžiąja literatūra. Kūrybos mėginimai atgaivina knygos meilę, besąlygišką ir nesavanaudišką. Ne jaunatvišką, romantinę, bet įdėmią ar net priekabią – profesinę. Taip P. Višinskio ir kitų studentų patarimu prasideda literatūriniai mokslai, patvirtinantys rimtus rašytojos siekius. Kokia tai skaitymo aistra – tikras įniršis! kai plūsta knygų tvanas į Ušnėnus, o Žemaitė, rankų nepraskėsdama nuo darbų, jas visas galvoja įveikti. Niekada neaimanuodama, kad nespės ar kad knyga neįkandama, ne jai. Į literatūrą žingsnį žengusi, ji nežada sau jokių nuolaidų dėl, sakykime, objektyvių pasirėngimo spragų.

Štai informacija – laiške P. Višinskiui – apie gautas per vieną tik mėnesį knygų siuntas. 13 gegužės gavusi – „nežinau nuo ko“ – dvi knygas: Ožeškienės apysaką *Bene noti*, P. Chmieliovsio literatūrinę studiją *Mūsų apsakinkai*. O jau 25 gegužės susilaukė iškart dviejų siuntinių, vienas iš J. Jablonskio „be jokios grometos“: išspausdintą Juškos žodyno dalį, H. Biegeleiseno literatūrinę studiją *Ponas Tadas*, M. Zielinskos apysaką *Branka litewska (Belaisvė lietuvė)*, dvi H. Sienkevičiaus apsakaičių knygutės. Antrasis siuntinys – iš Petrapilio, „Nežinau, kas parsiumtė“, – tai B. Pruso apsakymų keturtomis. „Naujitelaičiai, nekarpyti keturi tomiai“, – rašo su pasitenkinimu.

Žemaitės atsiliepiama apie tą tvaną perdėm optimistiškai: „Matai, kiek turiu skaitymų! Nebėr kada nė rašyti!“. Ir kitame laiške taip pat tik pasidžiaugs: „Knygų dėl skaitymų turiu ir turiu, kad tik mokėčiau pasinaudoti. Visą liuosąjį laiką užima man skaitymas, negaliu nė rašyti prisirengti“. Žemaitė „skaitė ir skaitė“ – vaizdas įsirėžęs jaunai mergaitei į atmintį, tiesa, kiek iš vėlesnių metų. Vienoj rankoj – knyga, kita – lopšį linguoja, arba: Žemaitė ravi daržą, Višinskis ant ežios balsu jai knygą skaito, – tokie jos universitetai.

Skaito ne vien prozą ir ne vien klasiką. Pakliūva į rankas dainų rinkinys, žodynas, net „estetinės-literatūrinės“ monografijos, – pastarąsias, žinoma, gal tik perverčia. Tikrai profesinės literatūros studijos. Kartais į atsiųstą knygą, tartum ir pernelyg specialią, numoja ranka – per vėlu, nebe tas laikas, o žiūrėk, vėliau, pasirodo, įsiskaityta, ir net su dideliu pasitenkinimu: taip antai puikiai įvertintas lenkų stilistikos veikalas. Laiškuose retsykiais prasikiša kritiška nuomonė apie garsiąsias lenkų autorės („Ožeškienės peikiam, bet ir M. Konopnickienės nemandresnės“), apie mišinius A. Fredro komedijose (6 68). Pati, savo apsakymus taisydama, susidurdavo su vaizdo kūrimo technika. Jautė tad reikalą pažinti literatūrą iš vidaus, jos priemones pasiaiškinti.

Kaip nenumalšinamas godulys ir gilus įsigyvenimas į knygą Žemaitės skaitymai – gal vienas gražiausių lapų Lietuvos knygos istorijoje.

Ir vis dėlto šitame pašėlusiam atkaklume netrūksta šypsenos, juoko pačiai iš savęs ir graudulio. „...Varnos lakstydamos krankia, džiaugias geru kąsniu, ten tankiai ant ežės atsisedusi Žym[antienė] šnekasi su Šekspyru“. O ir bendravimas su klasika, kai įsižiūrimė, ar nebus per daug plebėjiškas: „Fausto“ Vagnerį išsiaiškina kaip „nuogą kunigą“, Šekspyro Romeo jausmų karštį perlieja į asmeninį Višinskio gyvenimą („Dovanok, vaikel! neimk už prilyginimą į save, su visu nemislįjau Tau prikaltėti, tik Šekspyras įlindo į galvą, ir prirašiau kažį ką“.

Literatūrinės svajonės nebuvo pagrįstos kokia nors sava menine programa. O praraja žiojėjo tarp svajonių ir žemės, į kurią jos turėjo sugrįžti, tarp siekimų ir realybės: rūstaujančio dėl deginamo žibalo ir gresiančios kratos vyro, šnairuojančių kaimynų ir giminių. Didį optimistė pati sau turėjo atsakyti į skaudžias abejones, kurių vieną šmaikščiai pakišo populiariusis A. Vilkonskis savo humoristinių apsakymų knygoje „Ramoti i ramotki“, prisiųstoje S. Matulaičio. „Tas Vilkonskis šneka stačiai apie mane, nors išdavimas jau nebe pirmas ir tas jau nuo 73 metų, vienok pirštu rodo į mane. Rašo o kołowaciznie literackiej, tokias autorės, kaip mane, prilygina prie avies, sukiniu sergančios, o po tam pablūdusios. Sako, autoriai, o labiau motriškos, nemokėdamos ir nesuprasdamos, svajoja, graibo ir paišo, tai yra: „zakałą literatury, bez nich świat spokojnie oddychały“. Prasijuokiau: „Musėt, daktarėlis tyčiomis paskyrė“; po tam nusispjoviau: „Kas šaukia, tešaukie, o mudu, boba, važiuokim“. Ant zlasties paišysiu, rašysiu, kiek beišgalėsiu“.

Supraskime pasipiktinimą: saloninės grafomanijos šešėlis krito ant Žemaitės naktinių budėjimų prie žibalinės lempos. Mintis apie kūrybą, kaip savimylišką maniją, praradus tikrovės pamatą po kojomis, Žemaitėi – gyvenimo praktikei, buvo skaudi, o skaudi. Kadangi priešinga nuomonė, kad jos darbas šio to vertas, grįsta tiktai jos jaunų draugų entuziazmu. Ne itin didelė paguoda lyginant su humoreskų autoriaus gyvenimiška nuovoka apie beribę žmogišką tuštybę.

Abejonių valanda netapo krizės tašku. Sarkazmo nuoskaudą užgniaužusi, Žemaitė paišys ir rašys. Po mėnesio, persiveikusi, kalbės randanti ir A. Vilkonskio knygoje „gražių šmotelių“ ir su autorium jau surokuojanti. Nei kūryboje, nei korespondencijoje neliko nė jokio pėdsako graužiančios literatūrinės refleksijos – be kurios tartum ir neįsivaizduojamas kūrėjo darbas.

Žemaitė rašys! Nedeklaruodama meninių principų, o vėliau ir apskritai vengdama kalbėti apie savo kūrybą. Paišys ir rašys.

Valia ir atkaklumas gelbsti ne vien buitinėse aplinkybėse. Bet talento, genijaus atspirtim valia tampa tuo atveju, kai jo gyslomis teka jaunas, karštas kraujas. Vitališkas Žemaitės gyvybingumas vaizduote neaprėpiamas. Tiktai tokių vidinių energijos išteklių kupina, ji gebėjo tesėti ir eilinės Ušnėnų kaimietės gyvenimo žygį, ir kurti savąjį Kurmelių ir Katrių buities teatrą.

Žemaitės prigimties galios nuspėjamos turbūt jau Žymantienėje.

Atsiminimų žiupsnys, iki šiol mažai dėmesį tepatrukęs, duoda apmatius sodžiaus gyvenimo paveikslui, kurį nejučiomis lyginsime su tolesnės kūrybinės biografijos bruožais. Atsiminimai užrašyti iš A. Ališauskienės, Višinskių ilgametės, kaip atrodo, samdinės, kuri kasdien su Žymantiene matydavosi, šnekėdavosi, kuriai Žymantienė buvusi „labai draugiška“. Iš didelio laiko nuotolio piešiamas Žymantienės atvaizdas – nesąmoningai

ar kiek ir sąmoningai siekiant šito, – iškyla ne tik margas savo kasdienių detalių mozaika, bet kartu ir itin vientisas, sutelktas į vieną pagrindinį klausimą: Žymantienė – tipiška ar netipiška kaimietė? Net ir sėsliai apsigyvenus Ušnėnuose, apsirpatus su kaimynais, būta rimto pagrindo nelaikyti jos eiline kaimiete, nors visus kaimo darbus dirbo ir visą liuobą ėjo. „Žymantienė buvo netinginė ir pajėgi. Sakysim, per rugiapjūtę ji suspėdavo ir rugius rinkti, ir pėdus rišti paskui bet kokį pjovėją“. „Be abejo, ji dirbdavo visus namų ir laukų darbus: melždavo karves, šerdavo kiaules, virdavo valgyti“. Šiek tiek dėmesio vertas nebent patikslinimas: „Vis dėlto reikia teisybę sakyti: kiaules daugiau liuobdavo jos vyras“. Ta užuomina apie pasiskirstymą šeimos pareigomis sietina su Žymantienės šeiminkės valdingumu: „...namuose daugiausia ir kamandydavo“. Neišbluko tokios detalės: „Žymantienė buvo greita ir energinga. Kitos moteriškės iš lauko arklius veste vesdavo, o ji raita parjodavo“.

Bet būta ir ypatingesnių polinkių, vėliau, plėtėjant interesams ir sąmoningiau vertinant savo buitį, savaime išnykusių ir šiandien jau nebeįsikomponuojančių į mūsų stereotipinį rašytojos vaizdinį.

Kaip Žymantas rūkė pypkę, taip ir Žymantienė dūmą užtraukdavusi: „...rūkė papirusus. Pirkdavosi gilzių ir pati juos dirbdavosi. Žinoma, lauke, prie darbo, nerūkydavo“. Žymantienė rengdavosi bent kiek gražiau už kitas kaimietes, „nuo ponų nenorėjo liktis“ (anot kitos pažinusios moters, „Žemaitė iš pažiūros daugiau į bajorę buvo panaši, nes dėvėdavo geresniais drabužiais“. Ir savo vaikus gražiau rengdavo, apaudavo ne klumpėmis ar naginėmis, o batais. O trūkstamam pinigui prasimanyti „Žymantienė bėgiodavo po turgus, jomarkus, veždavo ką nustvėrusi parduoti“.

Tad į kokį iš tiesų jausmą išsikristalizuodavo usnėniškių pažiūros į savo nepėsčią kaimynę? Ar tai pagarba jos pranašumui, ar pašaipa iš nepritapimo, išskirtinumo? Pacituokime ištiesai vieną gabaliuką iš A. Ališauskienės atsiminimų ir pamatysime, koks dažnai neįprastas Ušnėnams atrodė Žymantienės elgesys ir kokį sudėtingą jausmą jis sukeldavo net ne svetimiems, o atvirkščiai – draugiškiems jai žmonėms:

„Gal dėl to ją ponia vadino, kad į vakaruškas ateidavo su kepurike, nors į miestelį vykdavo su kuskike (skarele).

Žmonės ją dar vadindavo bajorė. Jie sakydavo: „Žiūrėk, jau bajorė į turgų išvažiuoja!“

Iš tikro, ji už kai kuriuos kaimynus gražiau važiuodavo. Žemaitė sėdi brikiuke. Arklys įvadelėtas pačios austomis vadelėmis. Kojas apsidengusi savo pačios austa deke.

Žymantienė viskam buvo sugebi. Turėjo siuвамąją mašiną ir pati pasisiūdavusi kai kuriuos drabužius. Taip pat gerai verpė, dailiai audė. Tik tam reikalui laiko neturėjo, nes reikėjo lakstyti po turgus, jomarkus ir vakaruškas“.

Kaip ten bebuvo, vienu atžvilgiu nuomonė susidaryta tvirta ir neabejotinai nepalanki: Žymantienė, dar iš sodžiaus nepasikėlus, stigdavo laiko įprastinei sodietės moters buičiai, užtat netrūkdavo jėgų išieigoms ir pramogoms!

Nenuostabu, kad ji kunkuliuote kunkuliuoja energija, kai pastangos nukreipiamos viena ir prasminga linkme. Rūpestis spausdintis Prūsuoje leidžiamame „Varpe“, kultūrinės ir politinės temos pašnekesiuose su studentais, inteligentais, knygos ir kūrybiniai sumanymai pagausina jėgas, atiduodamas namų žygiams. Žemaitė suspėja visur.

Kokius tempus pasiekia jos gyvenimas, gerai bus matyti kad ir iš vienerių metų atkarpos. Tai 1898-ieji. Kūrybinės biografijos kulminacija.

Nors mergikės jau iš tiesų augusios ir ūgterėjusios, motinai ant pečių dažnai dar tebeguli ūkio ir namų darbai. „Elikė audžia, man visi žygiai“, – rašo viename laiške. Didelis rūpestis – sunki Žymanto liga, paguldžiusi jį nebeatkeliamai, sunkia našta prislėgusi pačią: „O man reikia kantrybės maišas turėti“. Ir po vyro mirties vasarą keliems mėnesiams praėjus, Žemaitė rašys: „Prie savo našlystės dar neprijunkau suvisu“.

Bet tai tie patys metai, kada ji susirašinėja su Povilu Višinskiu (iš tų metų likę jos 29 laišakai), atverdama spiečių sumanymų ir įspūdžių, aiškindamasi ir ginčydamasi dėl savo kūrinio kritikos, pasakodamasi apie perskaitytas knygas. Metai, kada jūdvių bičiulystė duoda svariausius vaisius.

1898-ieji – baigmė to polėkio, prasidėjusio 1896 metų gale, kada, anot K. Umbraso, „sakytum trūkte pratrūko ilgai tūnojusi Žemaitės kūrybinė energija“⁴². Tais metais baigiamas „laimelių“ ciklas, kurį vainikuoja trečioji, galutinė, „Petro Kurmelio“ redakcija (be paskutinio ketvirtojo epizodo). O ant stalo nauji planai – scenos veikalai, parašyta arba rašoma: „Pragerti balakonai“, „Piršlybos“, „Trys mylimos“, kartu su Bite – „Kaip kas išmano, taip save gano“.

Pridurkime dar jau minėtą anksčiau fanatišką skaitymo aistrą. Taip, taip! Tai tos pačios neprailgstančios dienos su J. V. Gėtės „Faustu“ ir Adomo Mickevičiaus poezija, su B. Pruso keturtomiu ir P. Chmieliovskio literatūrinėmis studijomis. O juolab su Šekspyru: „Kada prigavau laiko, tankiai nusitvėriau Šekspyr[o]“.

Ir dar vieno žvalaus potėpio trūksta Žemaitės brūzdos piešiniui. Greito žingsnio! Lengvo išsijudinimo į žygį. Įsivaizduokime buities karuselę, tik atsitiktinį prisėdimą prie svarbiausių kūrybinių darbų, dar knygų pomėgį, dar liaudies dainų užrašinėjimą. Negana to: minėtais 1898-aisiais Žemaitė bent kelis kartus susirengė į netrumpas keliones. Metų pradžioje – į Joniškėlį pas Bitę. Rudenį, vyrą palaidojusi, – pusanatro mėnesio į Rygą, pas pažįstamus Trifonus, ten slaugys namų šeimininkę, lankys teatrą, skaitys. Su dideliu įkarščiu rengtasi kelionei net į Varšuvą, nors galų gale užteko viešnagės pas Bitę. O bene tie žygiai – tik padų pasipustymas?

Apie vieną iš šitų kelionių prisimena P. Avižonio jaunesnioji sesuo E. Avižonytė-Jasiukaitienė, perduodama tikriausiai visos šeimos nusistebėjimą, kai 1898 m. sausio mėnesio rytą viešėjo pas juos Pasvalyje, puskelyje į Joniškėlį, pirmą kartą matoma viešnia:

„Viešniai jau daugiau penkiasdešimties. Tačiau ji ryžosi važiuoti viena žiemos metu apie pusimtį kilometrų arkliais (nuo Ušnėnų iki Šiaulių), paskui į Panevėžį traukiniu, o iš ten vos ne vos sugaudytu samdytu kuinu visą naktį apie 40 kilometrų į Pasvalį“.

Skaitydami giedrus vaikystės prisiminimus, nerandame nė užuominos apie kelionės nuovargį. Kur ten! Net visai priešingas įspūdis: „Mes, vaikai, dar miegojome. Pabundu – regiu gryčioje nematytą moterę. Ji apsilikusi ilgais muštais kailiniais, įsisupusi į šiltą skarą. [...] Motulė tuoj puola kurti didelę aukštaitišką krosnį, nes gryčia šalta, o ir viešniai reikia skubėti pusrytį ruošti. O ši labai linksma, šneki. Tuoj užsimezga tarp viešnios ir motutės gyvas pašnekesys. Bematant susidraugauja. Bet kaip keistai viešnia kalba! Kiek daug negirdėtų žodžių! Net mamutė kai kurių nesupranta. Jai nepatogu, ji prašo pakartoti. Viešnia juokiasi, aiškina savo skambiu balsu. Nepaprastai įdomu klausytis viešnios.

Išsitraukė viešnia medinį indelį, „abrinėlį“, puikiais raštais išpjaustinėtą, pavaišino kastiniu, žemaičių pasididžiavimu, pati (kas gi kitas?) tokį sąmojų paleisdama: „Tikriausiai pats caras valgęs žemaitišką kastinį, užkąsdamas su lupenomis virtom bulvėm“. O paskui su studentu Petru sėdėjo kartu prie jos atsivežto rankraščio; ji pati apsisiautusi kailiniais. Petras taip pat šilčiau apsilvilkęs – nes dūminėj gryčioj, užkūrus krosnij, nuo dūmų ginantįs prireikė duris atidaryti, šalčio įsileisti. Per pusryčius viešnia spėja dar kastinį sumušti, o paskui iki pietų vėl abu su Petru skaito, o po pietų brolis ją jau veža į Joniškėlį.

Iš nuveiktų darbų, kantrybės maišo, įprastinių kelionių, net ir to kastinio mušimo atpažįstame tą pačią gražią moterį Žymantiene, kaip ir iš usnėniškių pasakojimų, – tik labiau organizuotą, veikiančią tikslingai ir greitai. Vieneri metai – nedidelis tarpas, kurio užteko, kad ji prieš mus atsiskleistų neišeikvotų jėgų ir kūrybinių polėkių įspūdingu mastu.

Sielos žvalumas, neįsivaizduojama energija! – turint galvoje realias galimybes, pradinį atskaitos tašką – paskutiniuosius dviem gyvenimo dešimtmečiais. Nors ir nebenašūs kūrybai – anaipol ne kasmet pasirodo po vertingesnę apysakaite, užtat atveria jie naujus viešumos akiračius, į kuriuos Žemaitė išeina kaip publicistė, prakalbininkė, veikėja. O! Daug vidinių resursų reikėjo užsimojimui – peržengti užkampio provincinį mastą, atsiplėšti nuo privačių interesų, įpročių. Įsitraukti į moterų judėjimą, vykti net į Peterburgą, dalyvauti Pirmajame visos Rusijos moterų suvažiavime. Karo metais užsikrauti rūpinimasi pabėgėliais. Nors ir to negana: savo 70-mečio jubiliejų pasitiks pažinusi kalėjimo kamerą kaip „Vilniaus žinių“ atsakingoji redaktorė. Atsidėdama visuomeninei veiklai, Žemaitė rodo ne tik dvasinį ryžtą, bet pakelia ir nemažą fizinę naštą – kaip štai tą vargingą traukimąsi 1915 metų vasarą iš Vilniaus į Petrogradą: iki Minsko arkliais, toliau prekiniais traukiniais, taip iššitas dvi savaites. Bet ir tai tik preliudija į kolumbiškąją gyvenimo pabaigą: penki mėnesiai Petrograde ir iš ten – penkeriems metams už vandenyno į JAV rinkti aukų. Penkeri karštų disputų, prakalbų metai, iš jų – ypač aktyvūs pirmieji – svetimijoje, nepamiltoje žemėje.

Rašytoja. Publicistė. Visuomenininkė. O vis dar netikra ir dėl duonos kasdieninės, ir dėl pastogės. Dar nepalieka rūpestis dėl vaikų, anūkų.

Plačiašakė veikla. Ryškėjanti visuomeninio aktyvumo pozicija, ypač moterų judėjime: Žemaitė šito judėjimo pripažinta ideologė. „P. Žymantienei tik ir kalbėti susirinkimuose“, anot J. Tumo-Vaižganto, pasiklausiusio Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo. Idėjinis užsidegimas suteikia įtemptos minties išraišką ne tik straipsniui, prakalbai, bet ir asmeninei korespondencijai, – kartais visas laiškas karštai politikuojančio turinio (pvz., laiškas sūnui Antanui, rašytas 1914.12.14).

Tokios asmenybės – ideologės ir gyvenimo praktikės – kūrybinę energiją siejame su jos ekstravertine psichika. Aktyvus žmogiškas bendravimas jai yra veiksnys, akumuliuojantis vidaus jėgas. Žemaitės talentas – iš to bendravimo poreikio.

Kūrybinis susitelkimas nevaržo Žemaitės emocinio temperamento. Ryškiausias temperamento bruožas – „fiziologinis gyvenimo džiaugsmas“ (T. Mano žodžiai apie L. Tols-tojų ir J. V. Gėtę).

Pasaujėjauta ir stilius

JUOKAS, ŽEMAIČIŲ PASIVANOJIMAS

Žemaiti kukuti, ko nekukuoji?

Kū kukūsu, kad nuoru jiest.

Žemaiti kukuti, ko nekukuoji?

Kū, velne, kukūs, kad spruogt čiesas.

Šiaulėniškių (Žaidžiūnų k.) sąmojis

Įkyrūs, sunkūs rūpesčiai. Aitri nuoskauda. Rudens dargana. O kas sudaro kitą, tokią pat esminę, rašytojos pasaulėjautos pusę? Polinkis pasijuokti. Kad nusimestum slogų rūpestį, kad atsigostum nuo rutiniško kasdienybės ritmo. Varganas Žemaitės kaimas, reta jame šviesesnių dienų, užtat kaip oro gurkšnio reikia jam skanaus, sveiko juoko. Beveik nežinom kito tokio sužuvusio, suvargusio kaimo mūsų literatūroje ir tikrai nežinome kitur tokiu kasdieniniu įpročiu tapusio poreikio pasijuokti. Iš tiesų juokas čia tas trupinys, kurį prisiduriame prie „duonos kasdieninės“, tai pilkosios buities druska, o ne koks ypatingas juokas – travestinis, karnavalinis. Ome nujaučiame, kad iš tiesų svarbu suvokti, kokią vietą užima to rūpesčių slegiamo žmogaus gyvenime juokas, kokios čia proporcijos tarp rimtumo ir nerimtumo – nes toks nerimtumus neginčijama to žmogaus teisė. Apie tokią teisę ir turi būti visa kalba. Mums duoda tai vilčių, kad per ją atsiskleis žmogaus pasaulėjauta – kaip konkrečios kultūros produktas.

Juokas yra viena iš normalių būsenų Žemaitės kaimiečių viešame suėjime, tarpusavio bendravime. Šiandien mums gana neįprasta, todėl ypač krinta į akis taip dažnai bendrame pokalbyje nusijuokiantis žmogus. Vienas „aiškino“, antras „tarė“, trečias „gyrėsi“ ar „didžiavosi“, kitas „šaukė“, o penktas ar devintas būtinai – „juokėsi“. Iš grynai emocinių būsenų juokas – populiariausia. Dėsninga, įprastinė. Verksmas („žlėmbė“) niekada juokui čia neprilygs, nepalyginti jo mažiau.

Atsipalaidavimas ir smagumas, kurį reiškia juokas, – momentinė reakcija. Čia pasijuokta, čia toliau plaukia jau rami ar, atvirkščiai, irzli, pikta šneka. Kas plykstelį tokią nuskaidrėjimo akimirką? Pažadas, viltis, pralenkianti realias nuojautas? Analogija, kuriai protas nerastų argumentų? Priešgyniavimo smagybė? Juokas juk visada esti nukrypimas nuo normos, taisyklės, tiesios minties vėžės. Net jeigu to juoko tik žiupsnys, tik pajuokavimas, pajvairinantis šneką. Mažytė minties, gyvenimo logikos avantiūra.

Štai varguolis Blusius pasakojasi namie, kaip staiga pinigą pasigavęs. Niekas iš namiškių neįspėja, tokia netikėta jo parduota prekė.

„– Žydams į kelionę susilygai?

[...]

– Sėmenis nekultus pardavei?

[...]

– Nė vienas neįspėjote, – juokė Blusius, – aš pats pasakysiu... klevą pardaviau!..

Troboje čiukšt visi nutilo“.

„Atžaloje“ entuziastingas jaunuolis Bronislovas nusijuokia iš knygų platintojo kalvio skundų, kai staiga prieš juodu išdygsta naujų laikraščio numerių ištroškusi mergaitė.

„– Ar ne mano viršus, Antan? – juokė Bronislovas. – Sakei nė vieno, nė vieno nėra skaitytojo, o tuojau ir parodei... mergelė“.

O senis Vingis pasijuokdamas nutraukia pagrįstą pačios barnį.

„– Taigi taigi, kaipgi! Negirdėjau dar aš tavo kozoniaus, – atšovė sūnelis.

– Gerai vaikas ir sako, – juokės tėvas: – ne prikloodus tauzyk, tik pietus duokš greičiau“.

Parinkom kuo atsitiktiniausius krislus iš skirtingo pobūdžio ir meninio lygio kūriniių. Bendrai Žemaitės prozos puslapių vidinei temperatūrai jie šiaip ar taip ganėtinai charakteringi. Atsitiktinai, neapskaičiuojamomis dozėmis juoko čia apščiai pabarstyta. Smagybė jis nespinduliuoja, o vis dėlto įtvirtina gyvą ir guvų, kartais ir kiek žaismingą žmonių bendravimo būdą – kokį prisimename tik iš ankstesnių laikų, iš Valančiaus, ir kokio, beje, nebeįsivaizduasime jau vėlesnėje mūsų prozoje.

Toks kad ir nejuokinantis juokas visados – įtampos priešingybė. Yra keletas trumpesnių rašytojos kūrinių, kur užuominos apie juoką nerasi nė su žiburiu (nebent prajuokintų žodžio, posakio stilistinis atspalvis, mums gavęs kitą estetinę vertę). „Neturėjo geros motynos“ ar panašūs – perdėm vieno tono, dramatiški, sielvartingi. Bet tai išimtis. (Užtat, beje, Žemaitės palikime esama stačiai „Juokų“ – feljetoninio stiliaus juokavimų eiliniam laikraščio numeriui.)

Juokas svetimas sudėtingai herojaus prigimčiai. Nė vienas jos pranašijų, sunkiai buičiai skirtų asmenybių nesijuokia. Iš ryškesnių herojų juokiasi tiktai Baltaragis, Petronėlė („juokėsi širdyje Petronėlė“). Subtilesnei psychologinei charakteristikai juoko atspalvais nesinaudojama. Tik specialiai paieškoję, rastume, kad kartą Katrė „liūdnam nusišypsojo“. Kad nuošaly taip ir likusi Janikė moka ypatingai šypsotis ir ta šypsena saldumo Petro širdžiai suteikia. Šiaip vis dėlto tokiuose psichologiniuose kūriniuose kaip „Martii“ ir „Petras Kurmelis“ ne tik pagrindiniai herojai nesijuokia, bet jų vidinės įtampos lauke ir kitiems nelabai linksma.

Tad už to įtampos lauko reikia ieškoti gaiviosios juoko versmės. Tai ir suprantama: juk juokas savo pradine ir universaliausia prasme negali būti vienišo likimo, individualios dramos palydovas. Kaip tik atvirkščiai: juo mezgasi kontaktas – jis yra elementas, ardantis žmones skiriančias pertvaras, barjerus.

Žemaitės prozoje tolydžio skaitome scenas, kada juokiasi visi. Štai šitose scenose sąmojo krislo rasis beveik visada. Kartais čia skamba tai pritarimą ir paskatinimą reiškiantis juokas, kartais – daugiau smerkiantis, pašaipus: juoko prasmė priklauso nuo situacijos, nuo konflikto turinio. Svarbu, jog kartkarčiais atrodo tiesiog būtina reikalingos tokios gaivios visuotinės atvangos pauzės.

Etninė žemaičių pasaulėjauta ir stilistika įrėžė gilų pėdsaką Žemaitės prozoje. Žemaitę skaitydami galime ryškiai suvokti, kad žemaičio kitoks grožio jausmas ir kitokia jo išraiška. Bet ar kitoniškumas dailės išgyvenimuose, išstobulintų jausmų srityje gali būti toleruotinas, ar jis iškart nesukelia instinktyvų priešišumą ir pašaipą? Ar abejingai ramiai galime skaityti etnografo jau šiais laikais užfiksuotą vaizdelį, iliustruojantį žemaičių valstietės atsiliepiimą apie pavasario grožybes?

Etnografas aprašo apsilankymą nuošalioje sodyboje ir pasigrožėjimą lakštingalų giedojimu (1969):

„Pasukau į sodybą. Sodelyje ruošiasi sprogti pumpurai. Netoli didžiuliai alksnynai. Kiemelyje susitikau šeimininkę. Džiaugiamės pavasario burtais. Iš krūmų pasigirsta nepaprasti paukščių balsai. Kas tai?

– Ale luo kap kales. Atetumi vieliau, ne ton ešgėrstomi!“.

Mat kaip išreikšta subtili, visuotinė lietuviams (K. Donelaitis, A. Baranauskas) grožio pajauta, kurią kelia lakštingalų čiulbėjimas. Ta žemaitės valstietės replika verta ištiso psichologinio traktato. Kai pasigrožėjimas reiškiamas tokiu pažeminančiu oksimoronu (šuo ar kiaulė kalboje tinka tik viskam, kas blogiausia, apibūdinti), kuo toks pasigrožėjimas, sakykite, nežemaičio ausiai skirsis nuo patyčios? Taigi stačiokiškumas! Stačiokiškumas kaip ir, žinoma, užsispyrimas pašiepiami kaip šito etninio tipo ryškiausi savotiškumai.

Nelipšnus, atšakus žemaičio būdas, kaip žinom, istorinio izoliuotumo ir pasmerktumo (kovų su kryžiuočiais epochoje) sąlygotas, labiau nei bet kurios kitos savybės, įspaudžia tiesioginį pėdsaką kalbinėje išraiškoje. Anekdotų apie žemaitį apskritai gal ir ne daugiau kaip apie dzūką, dar mažiau negu apie suvalką. Užtat kaip užkliūva žemaičio kalba! Ypač artimiausiems kaimynams, žinantiems žodžių reikšmę ir gebantiems įvertinti kalbos stilistiką. Šiaulėniškiui štai (nuo Šiaulėnų tik galiukas iki Ušnėnų!) žemaičių kalba atrodanti „kaip kokių pusbernių“, todėl žemaičių „prie gerų žmonių negali nė leisti!“ Šiaulėniškiui, kaip beje ir tolesnių apylinkių žmogui ne ką kita, tik prastą skonį reiškia žemaičio „ėsti“. Žodis, vienas iš pirmojo būtinumo arsenalo, praverčiantis skirtingose socialinėse sferose, taikomas ir aukštam svečiui, ir įgrisusiam vaikui, ir gyvuliui – visur tas pats „ėsti“. Vartojančių stilistiškai skirtingus „valgyti“, „sprogti“, „žiaumoti“ ir t. t. toks apsiribojimas vienu „ėsti“ dažnoje situacijoje negali nešokiruoti. Kokios ten ir vaišės, kur aukšti svečiai „ėda“!..

Neprošal to negražaus žodžio garbei bus gabaliukas iš šiaulėniškių tautosakos:

„Sako, kartą pas vienus žemaičius atvažiavo į svečius kunigas. Šeimininkė užtiesė stalą ir taiso vaišes. Vaikai apspitę graibo po gabaliuką. Tai moteris ir sakanti: „Pakentėkit, vaikeliai. Kas liks nu kunugėlio, viską jums atiduosiu“. Vaikai nusiramino ir, sulipę ant pečiaus, pro virbus žiūri į svečių. Čia jų širdelės nebeišlaikė ir vienas balsai suriko: „Mama! Tas žaltys jau baig viskun sujiest!“

Aišku, kaip iš šalies turi atrodyti tokia šiurkšti kalba: „Mums, vaikam ir moterim, buvo neapsakyto juoko: kunigas „ėda“. Ir dar jį žalčiu pavadino!“.

Tiek pat progos pasijuokti teikė panašus žodžių prastumas, reiškiant nekasdienes sąvokas liaudies kalbos aukštajame stiliuje – visų pirma štai kad ir giesmėse. Žemaičių giedamos giesmės taip disonuojančios su kaimynų giedojimu, jog pastarieji geidžią nuo anų kuo nuošaliau laikytis:

„O apie žemaičius nėra ko nė kalbėti: mūsiškiai nuo jų vis stengdavosi atsilikti: nė tos giesmės, nė tų žodžių... Kaip ant juokų.

Žemaičiai savo Žemaičių Kalvarijoje, sako, giedoję: „Kriuokit, aniuolai, cypkit, dvasios šventos“.

Kriokia bjaurios bobos ir nedori vaikai. O ne angelai. O cypia tik šunelis. Tai ką galim po viso to galvoti apie žemaičius, jų kalbą?“.

Pridurkime pagaliau iš to paties cituoto šaltinio dar vieną anekdotą, žemaičio šiurkštą kalbėseną siejantį su jausenos ir vaizduotės ypatumais. Tikėjimo šventenybes žemaičio lūpose įgauna bent kiek groteskini atspalvį.

„Senovėj kartą eina du žemaičiai į senąsias Šiaulių kapines. Ant kapinių vartų seniau buvo nutapyta giltinė. Tada vienas žemaitis atsідūsėjo ir sako:

- Mata, brolau, kaip nusikuožlijusi Dyva Muotina.
- O jo draugas gerai įsižiūrėjo į piešinį, suabejoja:
- Kad čia, brolau, ar tik nebus giltinė?
- Beskū tap išsivypusi, kap kalie, – sutiko ir antrasis“.

Numanydami, kiek anekdotams būtina mirtina nuodo dozė, pripažinkime, kad šiaulėniškiai vis dėlto bus įžvelgę ir objektyviai egzistuojančius savotiškumus keistenybes, kuriomis pasižymi jų apibūdintųjų kaimynų kalba ir etninis charakteris. Etnografai, į kaimynų bylą įsiterpę kaip arbitrai, pateiktų įdomių argumentų žemaičio charakteristikai patikslinti. Grubų, schematiškai primityvų medžio skulptūros stilių. Užgavėnių karnavalo su šturpulį keliančiomis kaukėmis pamėgimą. Gal ir S. Riaubos fenomeną, savaip transformavusį liaudiškąjį kaukių groteską. Patarlių išmintį ir sąmojų, pamarginantį žemaičio kalbą kur kas ryškiau, nei bet kurios kitos etninės srities atstovo. O su tuo sąmojo vaizdinguumu neišskiriamai susijusį ir bendrą stilistinį kalbos audinį; neabejotinai ryškesnį polinkį į šiurkščiai ekspresyvių žodyną nei į puikumo, dailumo ar aukštaitiško ramumo išraišką (pasitikrinimo dėlei pasklaidykime Lietuvių kalbos žodyno tomus).

Savaime suprantama, iš papročių ir kalbos, liaudies meno kai kurių tendencijų darytinios tik perdėm sąlyginės išvados apie etninį charakterį. Natūralu tiktai, kad išorinė išraiška, stilistika labiausiai kliudo suprasti kitą, svetimą, ir pripažinti jo tuos pačius žmogiškus jausmus ir polinkius. Cituoto etnografinio aprašo autorė su šypsena perteikia šiaulėniškės pasipiktinimą, kad tie patys žemaičiai – kurių ir giesmė, ir žodžiai „kaip ant juokų“ – giedoti labai mėgsta ir savo giedojimu džiaugiasi („[...] o jie, baigę giedoti Šiluvos bažnyčioj, dar ėmė vienas kitam čia pat dėkot, kad gražiai pagiedoję“). Apie kitas, „teigiamąsias“, žemaičio savybes turėtume kalbėti pasišaukdami talkon L. Jucevičių („Niekur nėra tokių mandagių, tokių vaišingų ir tokių dievobaimingų paprastųjų žmonių, kaip Žemaičiuose“). Prisimindami S. Stanevičiaus *Dainas žemaičių* – liaudies klasikinės lyrikos knygą, žemaičių ilgesingai sentimentalias melodijas.

Mums svarbu čia tik pažymėti, kad aptartoji daugiau išorinė negu vidinė žemaitiško samprata patvirtinama ir Žemaitės prozos puslapiais. Iš jų žemaitis pasirodys nepalyginti šiurkštesnis, stačiokiškesnis nei J. Biliūno, J. Tumo-Vaižganto anykštėnas, J. Baltušio kupiškėnas ar V. Krėvės dzūkas. Ir kalbėti apie tokį Žemaitės vaizdingą šiurkštumą, kraupoką ekspresiją būtina visų pirma kaip apie tam tikrą jos prozos etninį koloritą. Tai, kas jos gentainiams, jai pačiai atrodė natūralu, normalu, kitiems jau bus per stipru, per aštru. O kada Žemaitė sumanydavo paspausti plunksną, ryškindama portretą, sceną, dialogą, tai gaudavo ir drastišką – kaip šiandien atrodo – išraišką.

Vincas Kudirka

Vincas Kudirka (1858–1899) – prozininkas, poetas, publicistas, vertėjas, kritikas. Vienas tautinio sąjūdžio ideologų, formavęs lietuvių visuomenę pagal europietiškojo demokratizmo principus ir įtvirtinęs socialinio kriticizmo tradiciją lietuvių literatūroje.

Baigęs Paežerių pradinę mokyklą, mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Iš tėvo paveldėjęs ambicingą atkaklumą, iš motinos – meninius polinkius (motina mirė sūnui einant dešimtuosius metus), brendo kaip aktyvi, kūrybinga ir valinga asmenybė, turinti aiškių socialinio lyderio bruožų. Veikiamas lenkų klasikinės literatūros (A. Mickevičiaus, J. I. Kraševskio, V. Sirokomlės, I. Krasickio, J. Slovackio, M. Konopnickos) pradėjo rašyti eilėraščius lenkiškai, baigiamosiose gimnazijos klasėse leido satyrinį laikraštėlį *Kłamstwo* (*Melagystė*), perskaitė Henrio Tomo Baklio *Kultūros istoriją* ir Džono Viljamo Draperio *Civilizacijos istoriją*. Tėvo verčiamas, dar nebaigęs gimnazijos 1877 m. įstojo į Seinų kunigų

seminariją, iš kurios 1879 m. pašalintas „dėl pašaukimo stokos“. Seminarijoje toliau gilinosi į lenkų rašytojų bei istorikų (J. Dlugošo, M. Balinskio, T. Narbuto) veikalus, slapta skaitė Artūrą Šopenhauerį, Renė Dekartą, susipažino su Augusto Komto, Herberto Spenserio pozityvizmo idėjomis. Netekęs materialinės tėvų paramos, Kudirka savo jėgomis sidabro medaliu baigė gimnaziją ir 1881 m. įstojo į Varšuvos universiteto Istorijos-filologijos fakultetą, tačiau po metų perėjo studijuoti medicinos, pasirinko šią profesiją, – kad galėtų pasilikti Lietuvoje. Už ryšius su slapta socialdemokratine „Proletariato“ organizacija 1885 m. kalintas ir pašalintas iš universiteto. Padavęs malonės prašymą carui, 1887 m. buvo vėl sugrąžintas į universitetą, kurį baigė 1889 m. Varšuvoje. Čia patyrė stiprų liberaliosios minties, ypač vadinamojo Varšuvos pozityvizmo (iškiliausias jo atstovas buvo A. Svientochovskis, leidęs laikraštį *Prawda*) poveikį.

Pradėjęs eiti *Aušrai*, Kudirka joje paskelbė savo pirmąją lietuvišką publikaciją – eiliuotą vertimą „Kodėl žydai nevalgo kiaulienos“ (1885, Nr. 6) ir atsakė lenkiškosios kultūrinės orientacijos. Kudirkos „atsivertimas“ su *Aušra* rankoje, vėliau aprašytas jo paties (*Varpas*, 1893, Nr. 3), yra tapęs lietuvių tautinio sąmoningumo mitologema. Šiame išpažintiniame pasakojime tautinio lūžio momentas vadinamas „valanda antrojo užgimimo“ – šitaip asmeninė biografija susiejama su visos tautos atgimimu. Žmogiškąjį šio pasakojimo dramatiškumą paryškina didžiųjų Europos mitinių pasakojimų vaizdiniai – Kudirkos viešojo išpažintyje girdėti ir biblinio „sūnaus paklydėlio“ atgaila, ir mitinio Antėjo, semiančio stiprybę iš jį pagimdžiusios motinos žemės, atgautas orumas, ir veikimo ryžtas. Taigi lietuviškojo sąmoningumo liudijimas įgyja universalaus kultūrinio skambesio. Dar juntamas gramatinis šio teksto netobulumas (kulminacinė frazė „pasijutau lietuviui esąs“ taisyklingai turė-

tų skambėti „pasijutau lietuvis esąs“) tik sustiprina jo daugiaprasmią simboliškumą, nes byloja ne tik apie žmogaus tautinės tapatybės, bet ir apie kalbos išlikimo dramą.

1888 m. Kudirka su bendraminčiais įkūrė nelegalią Varšuvos lietuvių studentų draugiją „Lietuva“, kurios įstatai ir programa leidžia laikyti ją pirmosios lietuviškos politinės partijos prototipu. 1889 m. daugiausia Kudirkos, Jono Gaidamavičiaus-Gaidžio ir Juozo Adomaičio-Šerno pastangomis pradėjo eiti žurnalas *Varpas* (nuo 1890 m. dar ir laikraštis *Ūkininkas*), kurio faktiškasis redaktorius (su pertraukomis) Kudirka buvo iki mirties. Sugrįžęs į Lietuvą 1890 m. rudenį dirbo gydytoju Šakiuose, čia susipažino su Valerija Kraševska, tapusia jo artima bičiule bei įkvėpėja (Šakiuose parašyta didžioji publicistikos dalis, išverstas Dž. G. Bairono *Kainas*). Paaštrėjus džiovos požymiams, 1894–1997 m. gydėsi Kryme ir Adrijos pajūryje, vasaromis grįždamas į Lietuvą. 1895 m. vasarą Plokščiuose viešintis Kudirka buvo žandarų suimtas ir kurį laiką kalintas Kalvarijos kalėjime. 1897 m. sugrįžęs iš pietų gydyklos apsigyveno Naumiestyje, kur, pamažu gęstant gyvybei, toliau rašė saviesiems *Tėvynės varpams*, kūrė satyras, daug vertė. Paskutiniai laiškai mirga dalykinėmis nuorodomis ir raginimais baigti pradėtus darbus, tik probėgšmiai užsimenant, jog „neišlipu iš lovos ir gyvenu vienui vienas, neturiu nė šešėlio lietuvių aplink save ir esmi visai atskirtas nuo svieto“. Jo gyvybė užgeso vėlų rudenį, 1899-ųjų lapkričio 16-ąją. 1902 m. ant Kudirkos kapo pastatytas granitinis paminklas, vaizduojantis ažuolą nulaužtu liemeniu, prie kurio pritvirtintoje lentelėje įrašytas „Tautiškos giesmės“ posmas.

Per savo neilgą gyvenimą, iš kurio kūrybai teko tik paskutinytis dešimtmetis, Kudirka paliko ryškius veiklos pėdsakus ir tapo neginčijamu tautinės kultūros herojumi. Jis kūrė strateginį naujosios Lietuvos kultūrinį projektą („Lietuvos“ draugijos įstatai) ir ėmėsi jį veiksmingai įgyvendinti kaip sumanus taktikas. Jo publicistikoje pilietinė aistra dera su analitiniu skvarbumu ir sociologo nuovoka, moralisto susirūpinimą lydi satyrinis dygumas ir sveika intucija. Plati ir aktuali tematika, patrauklios idėjos, lankstus ir taiklus stilius („chroniška baimė paverčia žmones į avis“) leidžia ir šiandien Kudirką vadinti „atviriausiu ir žymiausiu lietuvių publicistu“ (Vaclovas Biržiška). Apskritai jo literatūrinis palikimas yra pamokomas įgimtos kalbinės klausos ir įgytos retorinės kultūros pavyzdys. Be literato dovanos, Kudirka pasižymėjo ir kitais meniniais polinkiais. Jis buvo gabus piešėjas (nupiešė vinjetę *Ūkininkui*), komponavo muziką, rinko ir harmonizavo liaudies dainas (rink. *Kanklės*, 2 sąsiuviniai, 1895–1899).

Anot Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės, „gražiausiai jo talentas žibėjo prozoje“. Kudirka yra satyrinės apsakos žanro kūrėjas, išplėtojęs anekdotinio komizmo tradiciją. Jo satyrose *Viršininkai* (1895), *Lietuvos tilto atsiminimai* (1896), *Cenzūros klausimas* (1897), *Vilkai* (1898) pateikiama spalvinga satyrinių tipų galerija, sukurta laisvai naudojantis geliančios ironijos ir atviro šaržo, grotesko ir farsa, hiperbolės ir kontrasto priemonėmis. Kaip ir publicistikoje, pasakojimui dažnai pasitelkiama feljetonas, anekdotinės digresijos, mažiau rūpinantis kompoziciniu nuoseklumu bei vieningumu (vientisesne fabula pasižymi tik *Cenzūros klausimas*). Satyrų pasakotojas – akylas ir ausylas, savo vertę ir orumą jaučiantis bei ginantis žmogus, reprezentuojantis naująją demokratinę inteligentiją. „Mane ne guvernantės augino“ – išdidžiai meta visiems žiopsantiems ponpalaikiams *Lietuvos tiltas*, įkūnijantis nesugniuždomą tautos atsparumą ir gyvastingumą. Jis prabyla jau ne kaip savivalę smerkiantis ir auką guodžiantis moralistas, bet kaip visos despotizmo siste-

mos demaskuotojas, grąžinantis į civilizacijos rikiuotę iki tol pažemintą tautą ir asmenį. Tvirtindamas, kad „satyros pirštas turi būti atkreiptas į išjuokiamą piktybę, o ne į tą ir tą žmogystą“ ir kad „parašyti satyrą kur kas sunkiau, nekaip susstatyti puikiausią pamokslą“, Kudirka dėjo ir teorinius šio žanro pamatus. Jis žavėjosi Michailu Saltykovu-Ščedrinu ir įtvirtino klasikinę satyros kaip visuomenės kritikos tradiciją (Lukianas, F. Rablė, J. Sviftas, N. Gogolis), tapusią svarbia modernių socialinių mokslų atrama.

Kudirkos poetinis palikimas (rinkinys *Laisvos valandos*, 1899) tėra keliolika eilėraščių (du iš jų – folklorinės parafrazės), tačiau retorinis kryptingumas ir idėjiniai akcentai simbolizuoja visą jo gyvenimo bei darbų prasmę. Daugelis eilėraščių proginiai – „Gražu, gražiau, gražiausia“ skirtas „Lietuvos“ draugijos įkūrimui, „Labora“ parašytas universiteto baigimo proga, „Varpas“ – pirmajam žurnalo numeriui, o „Tautiška giesmė“ – *Varpo* dešimtmečiui pažymėti. Jų progaiškumas kyla iš programiškumo, nuausto iš įsakmių visuomeninio idealizmo epochos liepinių, reikalaujančių užmiršti intymų „aš“ net sonete „Valerijai“ – „Da tu draugijai skolingas“.

Įsakmusi „Varpo“ „Kelkite, kelkite...“ jau yra atlikęs istorinę tautinio, socialinio ir kultūrinio budinimo misiją, tačiau jo politinė bei pilietinė potekstė nenustoja aktualumo ir šiandien. Nes valstybingumą nepakanka atkurti, reikia dar jį įtvirtinti, o tam būtinos kuriamosios moralinės ir kultūrinės išgalės bei pastangos, nebūtinai nešančios greitus vaisius. *Varpo* skelbiamas „liepimas aiškiausias“ – ne tik veiksmo programa, bet ir poetinė žinia, kuri niekada nebūna vienakryptė ar vienapasmė. Pro vario gaudesį prasimuša ir eleginis motyvas – eilėraštyje tris kartus pakartojamas žodis *graudus* (*graudus* balsas, dainą *graudžią*, *graudžiu* balsu savo). Ką gi reiškia tie elegiški įsakmių dūžių obertonai? Gal tai tolima sąšauka su Frydricho Šilerio „Giesmės apie varpą“ moto – *vivos voco, mortuos plango, fulgura frango* (gyvuosius šaukiu, mirusius apraudu, audras nutildau)? Šileris, kaip niekas kitas, gali sujungti Kudirką ir Maironį (1920 m. suskamba jau pavargusio Maironio „Varpai“, „liūdną ir skaudų leiddami gandą“). Prisiminę Vinco Mykolaičio-Putino „Mortuos voco, vivos plango“, Kudirkos varpo gaudime jau aiškiai išgirsime žmogaus ir tautos tragiškąjį aidą. Pagaliau raginime „Kelkite“ galima įžvelgti ir evangelinio skelbimo potekstę, turinčią sąsają su Jono Pauliaus II „Nebijokite“, ištartu 1979 m. atvykus į Lenkiją ir įkvėpusiu žmogiško solidarumo stebuklui visą totalitarizmo pavergtą Europą.

„Tautiškoje giesmėje“, tapusioje valstybės himnu, aktualizuojama istorinė atmintis. Pirmoji eilutė atkartoja Mickevičiaus *Pono Tado* invokaciją „Lietuva, tėvyne mano...“, tik Mickevičiaus asmenišką kreipinį (tėvyne mano) Kudirka paverčia kolektyviniu (tėvyne mūsų), kuris „prisimena“ ir sakralinę ištarą „Tėve mūsų“, turinčią šešių šimtų metų istoriją. Kaip modernaus tautiškumo simboliai iškeliamos universalios vertybės – dora ir vienybė, šviesa ir tiesa. Pastarosios yra atėjusios iš Biblijos, plg.: „Siųsk savo šviesą ir savo tiesą, teveda jos mane“ (Ps 43, 4). Santykis su tėvyne suvokiamas kaip motinos ir jos vaikų ryšys, natūraliai įprasminantis pirmąjį intymumą ir sakralumą. Pažymėtina, kad apie 1990-uosius „Tautišką giesmę“ į lenkų kalbą išvertė Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas. Šį savo poelgį jis laikė svarbia simboliu užduotimi siekdamas, kad atkuriamos Lietuvos valstybės piliečiai lenkai turėtų savo šalies himną gimtąja kalba.

Žanrinė eilėraščių skalė – tarp odės ir pasakėčios, himno ir epigramos – žymi klasicistinės retorikos traukos lauką. Kietas sąvokinis karkasas, aforistinės formuluotės, deklara-

tyvus tonas – tai Kudirkos įteisintos lietuvių politinio eilėraščio atramos. Tezės–antitezės priešprieša grindžiamas eilėraštis „Ne tas yra didis“, laikomas pirmuoju socialinio revoliucingumo pavyzdžiu mūsų literatūroje. Be aiškių užuominų į caro Aleksandro III despotiją, eilėraštis išlaiko ir taurų visuotinumą skambesį. Didis tik tas, „kuris didžius darbus žmonijai aukavo“, o menkas – kuris šoka ant artimo, „kad pats yra žmogum visai užsimiršęs“. Eilėraščio pabaiga skamba ir kaip asmenišką Kudirkos *credo* – drąsaus žmogaus vardo vertas tik tas, kuris kovoja už minties laisvę ir „į akis svietui pasako teisybę“. Drąsa, kylanti iš vidinio žmogaus vertės pojūčio – asmeniškąsios laikysenos dominantė. Poeto eilėraščiuose nėra atsivėrimo transcendencijai, tačiau pabrėžtas jų socialumas yra ir būdas pasipriešinti artėjančiai egzistencinei nebūčiai.

Savo paties iškeltą kultūrinio visavertiškumo idėją Kudirka nuosekliai įgyvendino vertėjo darbuose. Juos Mykolaitis-Putinas yra pavadinęs žygdarbiu. Vertimai sudaro didžiausią jo kūrybinio palikimo dalį. Verčiamų kūrinių pasirinkime atpažįstama ta pati patriotinio visuomeniškumo programa (Šilerio dramos) ir asmeninė drama. Kaino eilutės „Tai, rodos, plyšta nuo minčių galva, / Krūtinę degina liepsna tarytum. / Argi negalima mirties apveikt?“ – šiose lietuviškose intonacijose aiškiai girdima paties Kudirkos egzistencinė tragika. Be savo „mylimiausio“ kūrinio – Bairono *Kaino* (1903), Kudirka išvertė Adomo Asnyko *Keistutį* (1897), Šilerio *Orleano mergelę* (1898) ir *Vilių Telį* (1899), Mickevičiaus *Vėlinių III* dalį ir „Vaidilos apysaką“ iš *Konrado Valenrodo*, Slovackio *Mindaugį*, T. Vrublevskos *Narimantą*, Marijos Rodzevičiūtės apysaką *Rusvos dulkės* (turėtų būti *Pilkos dulkės*), pluoštą Ivano Krylovo pasakėčių, paskirų Mickevičiaus, Konopnickos, Viktoro Gomulickio, Klemenso Šaniavskio-Junošos eilėraščių. Kai kurių vertimų (Krylovo „Vilkas ir lapė“) kalba ir šiandien atrodo pavydėtina gyva ir įtaigi.

Kudirka buvo ryškus kritikas, ištikimas sau būdingam blaiviam reiklumui ir šmaikščiai kandžiam stiliui („Praskydęs patriotizmas, kaip ir praskydusi davatkystė, tik juokus padarė“). Jo recenzijos atspindėjo ir to meto literatūrinės refleksijos nelankstumą – antai prikišdamas Antano Vienažindžio dainoms „tendencijos protavimą“ ir moralizavimą, kritikas „užmiršta“, jog tomis pačiomis pražangomis galėtų būti apkaltintas ir pats. Reikšmingas lietuvių eilėdaros raidos apibendrinimas yra teorinis traktatas *Tiesos eilėms rašyti* (Varpas, 1898, Nr. 1–3), kuriame aptariamos pagrindinės eilėdaros sistemos, suformuluojamas tikslaus rimo principas, aiškinama *licentia poetica* (poetinė laisvė – lot.). Poetinio amato svarba pabrėžiama „Atvirame laiškyje eilėrašiams“ ir recenzijoje „Laukinis kvietkelis“ – rašytojas privalęs „dailinti kalbą, o ne darkyti ją“. Kudirkai priklauso ir pirmasis lietuvių kalbos rašybos vadovėlis *Statrašos ramsčiai* (1890).

Kudirka buvo modernios lietuvių tautos šauklys ir didis kultūros darbininkas. Jo gyvenimas ir kūryba, priklausydami Lietuvos atgimimo istorijai, yra ir amžinosios žmogaus ir tėvynės, žmogaus ir pasaulio dramos liudijimas.

Siūloma literatūra: Vytautas Kavolis, „Žmogaus genezė“, in: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994; „Tegul meilė Lietuvos...“. *Vincui Kudirkai – 150*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Marijus Šidlauskas, „Vincio Kudirkos poezijos socialumas“, *Metai*, 2009, Nr. 10 (spalis).

Vincas Kudirka

VARPAS

Kad rytą saulė spinduliu pirmiausiu
 Apreiškė žemei tekėjimą savo,
 Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu,
 Tarytum jisai žmogaus lūpas gavo:
 Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Tuoj darbininkai visi sukribždėjo
 Lyg gyventojai užgauto skruzdyno
 Ir kasdieniniai darbai prasidėjo
 Žmonių lizduose ir ant lauko gryno.
 Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Varpas da garsiau ir da aiškiau gaudžia,
 O graudus balsas veržiasi per orą.
 Dėl ko nebaigia savo dainą graudžią?
 Tinginius prikelt turi tikrą norą.
 Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

.
 Tai skambink, „Varpe“! tegul gaudims tavo
 Išilgai, skersai eina per Lietuvą!
 Budink ir šauki graudžiu balsu savo,
 O tas šaukimas perniek tenežūva!
 Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Kas darbininkas ir kas dirbti gali,
 Ant tavo balso prie darbo teimas!
 O kur atrasi tinginį miegalį,
 Tegul neliaudams jį budin gaudimas:
 Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

[1889]

LABORA!¹

Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdus
 Ir dirvos ne'pleiski! Tuomet, kada jausi,
 Kaip kūns ima stingti, dvasia jau susnūdus,
 Vėlu juk prie darbo: nesėsi – nepjausi.

Kol dega krūtinėj šventa ugnis toji,
 Kur traukia prie darbo ir duoda tiek vieko²,
 Jog menkas ir silpnas net milžinu stoji,
 O, dirbk, idant neitų ugnis ta ant nieko!

Kol da idealais, broli, besigėrėsi,
 Siek prie idealo, tik doro ir aukšto,
 O skubink! Paskui tu... jų išsižadėsi
 Dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto.

Gyvenimo knygą skaityk laps į lapą,
 Nestodams, kad kartais, į tinginius kliuves,
 Tu nesupelytum ir neitum į kapą
 Be likusio ženkle, kad žmogumi buvęs.

O jeigu apilsi sunkiam darbe savo
 Ir, nykstant spėkoms³ jau, nuliūsi, nerimsi,
 Tai žvilgtelk ant darbo jaunų draugų tavo –
 Vienoj akimirkoj iš naujo atgimsi.

[1890]

TAUTIŠKA GIESMĖ

Lietuva, tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme,
 Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.
 Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės,
 Tegul dirba ant naudos tau ir žmonių gėrybės.

Tegul saulė Lietuvoj tamsumas prašalina
 Ir šviesa, ir tiesa mūs žingsnius telydi.
 Tegul meilė Lietuvos dega mūsų širdyse,
 Vardan tos Lietuvos vienybė težydi.

¹ Lotynų kalba – dirbk.² galių³ jėgoms

[„Varpas“, 1893 m. Nr. 3]

IŠ MANO ATSIMINIMŲ KELETAS ŽODELIŲ, KURIUOS, KAIPO LIUDIJIMĄ PADĖKAVOJIMO, IŠ TIKROS ŠIRDIES MŪSŲ VYRUI J. BASANAČIUI, PIRMAMJAM REDAKTORIUI „AUŠROS“, AUKAUJU

[...] Patekau į M[arijampolės] gimnaziją (Lietuvoj) tame laike, kada jau mokslo institucijose įvesta buvo vieton lenkiškos priverstina maskoliška¹ kalba, bet da įsibėgėjusi lenkų šlėktiška² dvasia negalėjo susilaikyti ir apsiaubdavo kiekvieną lietuvį, patekusį į gimnaziją. Vos spėjau apsilikti mėlyną mandieraitę³ su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokintiniais, pajutau, kad mano dvasioje kasžin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jogei aš moku *lietuviškai*. Tas dalykas galėjo mane išduoti artojaus sūnum esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę⁴ ir moka tik lietuviškai. Dėl to gi stengiausi kalbėti nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau⁵, kad kas iš draugų ar ponų mato. Šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau mat *lenku* ir sykiu *ponu* – tekau lenkiškai dvasiai. Pagedęs buvau, bet aš nekaltas, aš pats to nesupratau, kūdikiu da bebūdamas, o tie, ką suprato, manęs nepersergėjo, nepamokino...

Žiūrėdamas šiandien ant anų, seniai jau pralėkusiųjų valandų, persiliudiju⁶, 1) kaip baisiai vodija⁷ doriškai žmogaus pusei, jeigu jis išsineria per šiokias ar tokias priežastis iš lukšto savo tautystės ir patenka praryjančiai įtekmei svetimos tautos ir 2) kaip galingas tautystės pamatas – prigimtoji kalba...

Paleido ant Velykų. Keletas mokintinių susitarėme pasisamdyti arklius ir keliauti drauge namon. Tarpu mūs buvo Basanavičius, mokintinis iš vyriausios kliasos. Bevažiuojant jis atsiliepia: „Panowie, zašpiewajmy!“⁸ Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinės prisidėti. Tik štai Basanavičius užvedė lietuviškai: *Augin tėvas du sūneliu...* Rodos, kad man kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chłop“⁹, – pamislįjau¹⁰ sau lenkiškai ir nuleidęs nosį tylėjau...

Buvau jau 5 kliasoje. Syki ant lekcijos¹¹ lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas kaip ir kiti – net patys lenkai – tik dėl to, idant turėčiau tiesą¹² ant lietuvių stipendijos universitete) ateina Basanavičius, jau tada studentas Maskvos universiteto. Įjęs pasisveikino su mokintoju ir prakalbėjo į mus *lietuviškai*. Parodė gražumą lietuviškos kalbos ir atkartėjo keletą vietų iš eilių, kur lietuviška kalba tiesiog perima gamtos skambėjimus,

¹ rusų

² bajoriška

³ mundurėlį, uniforminį švarką

⁴ sermėga, rudinė

⁵ pastebėdavau

⁶ įsitikinu

⁷ kenkia

⁸ „Ponai, uždainuokime!“ (*lenk.*)

⁹ „Kaimietis“ (*lenk.*)

¹⁰ pamaniau

¹¹ per pamoką

¹² teisę

paukščių balsus: *leva, leva, neganyk po pievą...* arba *Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok...* Atkartojo ir daugiau vietų, tik visų nepamenu. „Komedyan!“¹³ – pamislį sau lenkiškai ir apkaitęs nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti visai ką kitą...

Pabaigiau gimnaziją su ta mislia¹⁴ ir jausmu, kad lietuviu būti lyg nepritinka, ypač jog tada visi tyčiojosi iš kokių ten *litvomanų* ir drabstydamo į akis su Muraška¹⁵. Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat pripažinimu *pusiau* prie lenkystės tariau atpirksiąs nors pusę tos *kaltės*, kad aš lietuvis. O veidmainingas besiteisinimas pagedusio jauno vaikinio! To paviršutinio teisinimosi prieš kitus ir prieš patį save man išteko, ypač jogei nepasitaikė nė vienos apystovos, kuri būtų privertusi mane dirstelti į tuos dalykus giliau.

Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautystę įstojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai mažai, o ir tie beveik nepasipažinojo vienas su kitu. Žinoma, nuovoka *Lietuvos, lietuvių* vis labyn ir labyn dilo iš mano proto...

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisias *lietuviškas* laikraštis, parodė savo *lietuviškai* rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį. Perskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. „*Bawią się dzieci*“¹⁶, – pamislį sau lenkiškai. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvių, lietuvių, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...

Potam, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 „Aušros“. Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „*Pranašas*“, – pamislį tada apie Basanavičių jau *lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą“ ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: „O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai?“ Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaip lietuvių, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau lietuviu esąs...*

Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas Basanavičiui.

Neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu.

Kasžin, ar mes visada teisingai pasielgiame, kaltindami *en masse*¹⁷ visus lietuvius atskalūnus. Tiems ekslietuviams, kurie lyg gyvatės šnypščia išgirdę apie lietuvių krutėjimą ir apsitaiso patys savo seilėmis iš piktumo, jeigu jiems kas primena lietuvių, paduokime lietuvišką laikraštį, sykį ir antrą, – tada pamatysime, kas kaltas, o kas ne.

¹³ „Juokdarys“ (lenk..)

¹⁴ mintimi

¹⁵ Muraška – sumaskolėjęs lietuvis (pirm sumaskolėjimo jis jau išpažino lenkystę), kurs, prisišliejęs prie Katkovo, lenkams didei įsiprikliavo savo raštais, siundanciais maskolius ant lenkų („Varpo“ redakcijos išnaša).

¹⁶ „Vaikų žaidimas“ (lenk.)

¹⁷ bendrai, išvien (pranc.)

Jonas Mačiulis-Maironis

Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932) – poetas, katalikų dvasininkas, teologijos daktaras, profesorius.

Gimė 1862 m. lapkričio 2 d. turtingoje laisvųjų ūkininkų Onos ir Aleksandro Mačiulių šeimoje Pasandravyje (dab. Raseinių raj.). Pasandravio dvarą už skolas tėvui Mačiuliui keleriems metams buvo perleidusi dvarininkų Astrauskų šeima. Čia vienerių būsimo poetas išgyveno audringus 1863 m. sukilimo laikus, turėjo Pasandravio dvarininkaičių pasiūtą kepuraitę konfederatę – nuo XVIII a. pabaigos Abiejų Tautų Respublikoje buvusią patriotiniu simboliu. Augo su trimis jaunesnėmis seserimis netoliese esančiame tėvų ūkyje – Bernotų vienkiemyje. Nors Maironis niekada nepabrėžė savo žemaitiškumo, stiprų ryšį su vaikystės kraštu liudija toks ryškus Dubysos, gimtinės upės, vaizdinys jo poezijoje.

Praėjus keleriems metams, Sutvirtinimo sakramentą Jonui Mačiuliui teikė Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, po sukilimo kartu su Žemaičių vyskupijos kurija iškeltas iš Varnių į Kauną, arčiau valdžios akių. Vyskupui buvo uždrausta lankyti parapijas, o tikintiesiems – lankytis pas vyskupą, taip siekiant apriboti Valančiaus įtaką tarp lietuvių katalikų. Slapta berniuko kelionė pas vyskupą su tėvu ir aukle „šuntakiais per lieknus“, raistus, gautas Sutvirtinimas ir Stanislovo vardas su pamokymu laikytis savos tikybos, nepaisyti valdžios persekiojimų, – visa tai tapo šeimos istorijos dalimi. Anot Juozo Tumo-Vaižganto, tie šeimos pasakojimai apie sukilimo įvykius ir posukiliminį laikotarpį, „baisių ir neramiųjų laikų tradiciją“, ugdė būsimojo poeto „smarkios opozicijos dvasią“ sudėtingais spaudos draudimo, imperinės „rusų pradų atkūrimo“ politikos laikais Lietuvoje.

Jonas Mačiulis 1874–1883 m. mokėsi Kauno gimnazijoje, pasižymėjo matematiniais gabumais, ėmė domėtis literatūra, pradėjo rašyti eilėraščius lenkų kalba. Baigęs gimnaziją būsimo poetas nepatyrė tokios dažnos to meto valstietiškos kilmės inteligentų dramos – pasirinkimo taip tėvų trokštamo religinio, o pačių norimo pasaulietinio mokslo (plg. V. Kudirkos, J. Basanavičiaus biografijas). Mačiulio tėvas pažadėjęs savo vienintelį sūnų „išleisti į kofą tik jis nori mokslą“. Vaižgantas taikliai komentavo tokią palankią studijoms, laisvai asmenybės brandai situaciją: „Tas vienas teisėtasis tėvo turto paveldėtojas gauna kupinai mokslo, nepasidarydamas jokių skolų, neužsitraukdamas jokių šeimyninių pareigų. Laisvas, laisvas, tik dirbk sau ir žmonijai į sveikatą niekur negaišdamas.“

Jaunasis Mačiulis pasirinko literatūros studijas. 1883 m. įstojo į Kijevo universitetą, kaip uždarytosios Vilniaus romantikų mokyklos – Vilniaus universiteto – įpėdinį. Studijo-

mis, mokslo lygiu nusivylė. Po metų išvažiavo į Kauno kunigų seminariją. Studijuodamas skaitė Adomo Mickevičiaus, Juozapo Ignoto Kraševskio kūrybą, Simono Daukanto, Teodoro Narbuto istorinius veikalus – ši lektūra galutinai suformavo tautinį sąmoningumą. Sudeginęs anksčiau parašytas lenkiškas eiles, ėmė kurti lietuvių kalba, tarp bendramokslinių pagarsėjo kaip poetas. 1885 m. debiutavo *Aušroje*, Zvalionio slapyvardžiu pasirašęs eilėraštį „Lietuvos vargas“. Rašė publicistinius straipsnius į nelegalią lietuvių spaudą (*Aušra*, *Šviesa*). Panašiai kaip kadaise Žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjas Dionizas Poška, pradėjęs poetas Jonas Mačiulis suvokė populiaros Lietuvos istorijos, parašytos priemonai, šiuolaikiška lietuvių kalba, poreikį, jos reikšmę tautinei tapatybei. Per pirmuosius dvejus metus seminarijoje parašė trumpą kompiliacinę Lietuvos istoriją *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (publikuota 1891). Kaip pažymi Maironio tyrėja Vanda Zaborskaitė, tai buvo pirmoji ištisinė, plačiajam skaitytojui skirta Lietuvos istorija lietuvių kalba, susiejusi „visą lietuvių tautos kelią nuo pačių seniausių laikų su dabartimi“. 1888 m., baigdamas seminariją, sukūrė rankraščiu likusią poemėlę *Lietuva*, paremtą poetinės kelionės po Lietuvos kraštą siužetu, dedikavo ją Antanui Baranauskui. Tad pirmaisiais didesniais kūrybiniais darbais būsimasis Maironis, sakytume, apsibrėžė savo poetinio pasaulėvaizdžio atramas – ateičiai atvirą Lietuvos istorinį laiką ir erdvę.

Mačiulis, gabus ir perspektyvus studentas, 1888–1892 m. studijavo Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje, 1891 m. priėmė kunigo šventimus. Akademiją baigė teologijos magistro laipsniu. Čia domėjosi vokiečių Romantizmo poezija (J. V. Gėtės, F. Šilerio kūryba), tapo lietuvių klierikų neformalios tautinės grupelės lyderiu, propagavo lietuvių kalbos vartojimą akademijos viešumoje. Tuo metu parašė nemažai eilėraščių, įėjusių į pirmąjį poezijos rinkinį, pasirinko Maironio slapyvardį, biografų siejamą su poeto gimtinės vietovardžiais – Maironių, Maironiškių kaimų vardais.

Nuo 1892 m. dvejus, anot poeto, laimingiausius savo gyvenimo metus dirbo Kauno kunigų seminarijoje, dėstė dogminę teologiją ir teologijos įvadą žemesniems kursams, buvo studentų mėgstamas kaip garsėjantis poetas. Čia parengė savo pirmąsias knygas – poemą *Tarp skausmų į garbę*, poezijos rinkinį *Pavasario balsai*, operos libretą *Kame išganymas?* (išspausdinti Tilžėje 1895 m.).

1894–1909 m. buvo Peterburgo dvasinės akademijos profesorius, dėstė dogminę ir moralinę teologiją. 1903 m. įgijo teologijos daktaro laipsnį. Buvo vertinamas kaip rimtas teologas. Kilo bažnytinės karjeros laiptais. Tuo pat metu aktyviai dalyvavo lietuvių visuomenės gyvenime (draugijų veikloje, buvo lietuvių spaudos bendradarbis, vienas krikščionių demokratų partijos programos bendraautorius). Publikavo atnaujintą *Pavasario balsų* leidimą (1905), perkūrė pirmąją savo poemą, 1907 m. ją paskelbė *Jaunosios Lietuvos* pavadinimu. Parašė poemą lenkų kalba *Znad Biruty* (*Nuo Birutės kalno*, 1904), skirtą lenkakalbiams bajorams, skelbiančią lietuvių tautinio atgimimo idėjas. 1909 m. publikavo didaktinę-satyrinę poemą *Raseinių Magdė* lietuvių nutautėjimo tema.

1909 m. grįžęs į Kauną Maironis tapo Kauno kunigų seminarijos rektoriumi. Šalia seminarijos nusipirko rūmus, vadinamąjį Siručio namą, XVIII a. pastatytą Vitebsko kašteliono Simono Siručio (vieno iš rašytojo Č. Milošo protėvių). Juos sutvarkęs, gyveno antrame aukšte, o pirmąjį perleido naudotis lietuviškoms draugijoms, kultūros organizacijoms. Čia įsikūrė knygų leidykla „Sakalas“, Katalikų moterų draugija, dailiųjų amatų mokykla,

pirmoji Kaune viešoji lietuviška biblioteka ir skaitykla. Savo namus Maironis padovanojo Kauno kunigų seminarijai, 1930 m. testamentu nemažą pinigų sumą skyrė labdarai.

Kaip prisimena buvę seminarijos auklėtiniai, Maironis „įnešė į seminariją daug gyvumo“, įvedė naują paprotį – „jaustis ir gyventi lietuviu“, tačiau „mokėjo apsieiti su auklėtiniais lenkiškos orientacijos“. 1913 m. išleido trečiąjį papildytą ir atnaujintą *Pavasario balsų* leidimą. Nepriklausomoje Lietuvoje dalyvavo kuriant Lietuvos universitetą (vėliau VDU): nuo 1922 m. vadovavo Teologijos fakulteto steigimo komisijai, tais pat metais trumpai buvo jo dekanu, rūpinosi dėstytojų sutelkimu fakultete. Atsisakęs dekanato pareigų nuo 1922 m. iki mirties dirbo šio fakulteto Moralinės teologijos katedros vedėju, dėstė moralinės teologijos kursą. Be šios disciplinos, Maironis yra dėstęs ir lietuvių literatūros istorijos kursus.

Dalyvavo 1920 m. įkurtoje Lietuvių meno kūrėjų draugijoje, į savo namus kviesdavosi rašytojus, dailininkus, aktorius. 1920 m. publikavo poemą *Mūsų vargai* – XX a. pradžios lietuvių visuomeninio politinio gyvenimo kroniką. Tais pat metais išleido dar vieną atnaujintą *Pavasario balsų* rinkinį. Ėmėsi rašyti istorines dramas (*Kęstučio mirtis*, 1921–1930, *Vytautas pas kryžiuočius*, 1925, *Didysis Vytautas – karalius*, 1930). 1926 m. savo lėšomis pradėjo leisti *Raštų penkiatomį*, apimantį didžiąją kūrybos dalį, daug ką redagavo, taisė.

Amžininkų, artimųjų prisimenamas kaip uždaro būdo, mažakalbis, tačiau mėgstantis kamerinę draugiją, teisingas, taktiškas ir tolerantiškas.

Mirė 1932 m. birželio 28-ąją Kaune, palaidotas Kauno arkikatedros bazilikos kriptoje. Maironio namuose, jo gyventuose kambariuose 1936 m. buvo įkurtas jo muziejus, vėliau tapęs Lietuvių literatūros muziejumi, kuriame kaupiami ir saugomi lietuvių rašytojų rankraščiai, kita archyvinė medžiaga, rengiamos lietuvių literatūrą, rašytojus pristatančios parodos.

Svarbiausia Maironio kūrybinio palikimo dalis – lyrinė poezija. Maironis sukūrė poetinę kalbą žmogaus vidiniam pasauliui (individualiam asmens patyrimui, jausmams, atminčiai, vaizduotei) perteikti. Jo poezijoje išskyla romantinis subjektas – individas, pasižymintis neišreiškiamą dvasios gelme, stipriais išgyvenimais, siekiantis peržengti regimojo, daiktiškojo pasaulio ribas, besiilgintis begalybės („Nuo Birutės kalno“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, „Vasaros naktys“, „Užmigo žemė“, „Pavasaris“, „J. St.“, „Sudieu“). Subjektyvumo raiška atvėrė kelią moderniajai lietuvių poezijai formuotis. Anot V. Zaborskaitės, „asmens vidinis pasaulis, modernaus subjektyvumo sklaida yra svarbiausia jo poezijos tema“. Maironis lyrikos kalba teigė asmens vertę ir reikšmingumą.

Maironio poetinis pasaulėvaizdis pažymėtas Romantizmo epochai būdingu dideliu pasitikėjimu poezijos žodžiu, „pranašiška“ jo galia – t. y. galia tiesiogiai veikti tikrovę. Maironis pirmasis lietuvių literatūroje sukūrė romantinę poeto ir kūrybos mitologiją. Poemos *Nuo Birutės kalno* herojus išsako savo poezijos siekį: „Busk, tarsi Lietuvai, ir bus jį“ (V. Katiliaus vertimas). Poetas – tarytum tarpininkas tarp idėjos ir realybės, tarp praeities ir ateities („Taip niekas tavęs nemylės“). Idealo sferai priklauso ir Tėvynės idėja, kurią žodžiu įkūnija, pasaulyje tarp žmonių apgyvendina poetas („Pažino tave ir pamilo visi“). Tokį pačios Maironio poezijos vaidmenį lietuvių kultūriniam sąmoningumui nusakė poetas, eseistas Tomas Venclova: Maironis „pasiūlė mąstysenos, jausenos, elgsenos modelius, kurie ilgam laikui nulėmė lietuvių, taigi ir Lietuvos būtį“.

Maironio suformuotas modernusis subjektyvumas apima ir asmens bei tautos santykį. Jis iškyla kaip reikšmingas asmens ryšys su kitais žmonėmis, su istoriniu laiku, su prigimta vieta. Tautiškas Maironio poezijoje įtvirtinamas kaip žmogaus unikalumo pagrindas. Asmens nelygstamos vertės suvokimas remiasi nuostata, kad visa, kas susiję su atskiru žmogumi – jo kalba, patirtis, gyvenamas laikas, vieta – nėra atsitiktinis dalykas, o esmingas buvimo žmogumi būdas. Lietuvių tautinė savivoka Maironio poezijoje įgijo šią universalų žmogiškumo prasmę.

Visų pirma Maironio poezija padėjo užmegzti vertybinį, emocinį santykį su tėvyne Lietuva kaip vieta. Lietuvių savimonėje ji įtvirtino poetinę Lietuvos geografiją, kurioje svarbus vaidmuo tenka upėms, jos tampa erdvinę vaizduotę sutelkiančiais simboliais – ypač Nemunas ir Dubysa, taip pat Neris ir Nevėžis. Maironio poezijoje simbolinę vertę įgavo ir istoriniai-kultūriniai Lietuvos teritorijos centrai, tokie kaip Vilnius, Trakai, Kaunas, Birutės kalnas. Poetinė Maironio geografija buvo ypač reikšminga įtvirtinant modernios lietuvių tautos politinę-teritorinę savimonę atkuriamos valstybės ribų suvokimą. Kartu tėvynė Maironio poezijoje yra ir namai, savas, jaukus pasaulis, „kur tiek atminimų atranda širdis“. Tėvynė – mus atsimenantys namai.

Ryškiausiai toks tėvynės vaizdinys sukurtas eilėraštyje „Lietuva brangi“ (1920), kurį galime perskaityti ir kaip A. Mickevičiaus *Pono Tado* invokacijos interpretaciją. Tėvynė čia tartum giesmėmis ir poezija „įgarsintas“ kultūrinis kraštovaizdis, turintis istorinės atminties gelmę. Jo grožis – panašiai kaip Baranausko *Anykščių šilelyje* – sukuria subjektyvų jausminį, vertybinį ryšį su tėvyne, pojūtį to, kas „brangu“, būtiną tautinei savivokai. Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei šis Maironio kūrinys (J. Naujalio sukurta melodija) varžėsi su Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“ dėl valstybinio himno statuso.

Modernusis individas yra istorinis asmuo, savo valia veikiantis besikeičiančiame laike, negrįžtančioje jo tėkmėje. Maironio poezijoje pabrėžiamas asmens veiklumas, aktyvumas, poreikis dalyvauti istorinio laiko permainose, palikti savo laike pėdsaką, žymę. Tai įmanu, turint istorinę perspektyvą, istorinę atmintį, padedančią suprasti savąjį laiką, jį paaiškinti, įgyti orientyrų prasmingai veiklai. Asmuo ir tauta, turintys savo praeitį, gali tikėtis ateities. Maironio poezija besiformuojančiai lietuvių moderniajai tautai sukūrė poetinę istoriją, ryškius istorinės praeities vaizdinius – su Vytauto, Kęstučio, Birutės vardais, herojinių kovų motyvu („Trakų pilis“, „Milžinų kapai“, „Oi neverk, matušėle!“). Poemoje *Tarp skausmų į garbę, Jaunoji Lietuva* išryškėja tėvynės atgimimo per kančią idėja, būdinga XIX a. vidurio romantinei Lietuvos literatūrai. Maironio poezijoje ši atgimimo idėja perteikiama ne tiek akcentuojant kančios reikšmę, kiek optimistinį asmens ryžtą, tikėjimą ateitimi. Tokiu entuziazmu pasižymi populiarios Maironio patriotinės dainos kaip „Užtrauksme naują giesmę“. Savo ateities optimizmu ji artima tokiems Romantizmo kūriniams kaip Mickevičiaus „Odė jaunystei“. Šis optimizmas, tikėjimas tautos perspektyva, ugdė ir lietuvių kaip tautinės bendrijos orumo ir savivertės pojūtį, padedančių atsitiesti po daugiau nei šimtmetį trukusios nelaisvės.

Asmens buvimas laike Maironio poezijoje kelia ir dramatiškus savo atskiro gyvenimo praeinamybės, trapumo begalinėje amžių tėkmėje apmąstymus. Tai moderniajai pasaulėjautai artima tema eilėraščiuose „Išnyksiu kaip dūmas“, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, „Vakaro mintys“. Netobulas, silpnas žmogus, veikiantis visuomenėje, atkreipia į save kritinį žvilgsnį kandžiose Maironio satyrose.

Tautiškumą Maironis įtvirtino kaip jungtį tarp skirtingų socialinių-luominių bendruomenių¹, kaip visuomeninio, pilietinio solidarumo pagrindą tautinėje valstybėje. Maironio poezijoje tauta vaizduojama kaip kolektyvinė individualybė, turinti savo „kūną“ – nuo amžių apgyventą kraštovaizdį, balsą – kalbą ir savo vidinę esybę – „tautos dvasią“, susijusią su istorine patirtimi, atmintimi, vaizduote ir emocijomis. Tautą jungianti tėvynė yra tarsi visų tautiškumo elementų platoniškoji idėja, formuojanti žmogaus dvasią, įkvepianti, uždeganti atskirą asmenį veiklai, teikianti jo būčiai prasmę. Tokį Maironio poezijos poveikį, padedantį atrasti prasmingo gyvenimo orientyrus, patyrė ne vienas pirmųjų Maironio skaitytojų lietuvių tautinio atgimimo metu. Juozas Tumas-Vaižgantas savo dienoraštyje taip aprašė poemos *Tarp skausmų į garbę* (1895) padarytą įspūdį:

[...] *Kas darėsi, nebeatmenu. Paskutinio posmo nebepaskaičiau – balsas užlūžo. Žiūrėk, tyla laukia vėjo... Vėją kelia geravaliai karštaširdžiai, pamindami po kojų asmeninius savo menkus ir nemenkus skausmus. Ar dabartinioji karta padės pūsti tą vėją? [...]*

Krito balzamo lašas ant ištižusios dūšios [sielos]. Stebuklingai aną „išdirbo“, suminkštino; valia lyg tampresnė tapo. Idėjai – kelti vėją, nuvarysiantį miegus ir tylą, atsiliepė jaunoje krūtinėje. Kas buvo pergaltota, kas neaiškiai jausta, staigiai ėmė tenėti, tvirtėti, valiai pritariant, be jokių samprotavimų ir svyravimų.

(„Tarp skausmų į garbę paskaičius (iš dieninio)“)

Maironio poezija pasižymi žanrų įvairove, meninės kalbos kokybe. Šalia išpažintinių, meditacinių, oratorinių eilėraščių, kūrė balades („Čičinskas“, „Jūratė ir Kastytis“, „Šatrijos kalnas“), satyras („Spjauki, drauguži, į viską!“), religines giesmes („Marijos giesmė“). Jis pirmasis vartojo silabotoninę eilėdarą, poezijai teikiančią daugiau intonacinių, skambesio galimybių. Įsidėmėtina, kad Maironis – vieno poezijos rinkinio, atnaujinto, pildyto net tris kartus autorius (*Pavasario balsai*, 1895, 1905, 1913, 1920). Maironis kūrė, formuojantis lietuvių bendrinei kalbai, sekė jos kaitą, taisė savo ankstesnius tekstus pagal įsitvirtinančias normas. Galutinį, šiandien mums pažįstamą pavidalą jo eilėraščiai įgavo 1927 m. pirmajame *Raštų* tome. Maironio poetinės kalbos meistriškumą, žymintį naują epochą lietuvių literatūroje, taip nusakė T. Venclova:

Pakanka jį palyginti su bet kuriuo amžininku, kad išryškėtų kokybinis skirtumas – kaip tarp ledo luoto ir gyvo, tekančio vandens. Šalia bejėgių eilučių, kurias šiandien skaitome tik iš pagarbos tėvams ar istorinio smalsumo, atsiranda tikslūs, amžinai įsimenantys posmai, nenusileidžiantys jokios tautos klasikinei poezijai.

(„Laimėi, Maironis“)

Maironio poetinės kalbos „žygdarbis“, anot T. Venclovos, neišsitenka tik literatūros istorijos rėmuose. Kalbos brandumas liudija tautos dvasinį brandumą, todėl Maironis „parengė Lietuvą nepriklausomybei ne mažiau (gal daugiau) už Basanavičių ir Kudirką.

¹ Maironio laikais luomų ribos tarp aristokratijos, bajorijos ir valstiečių nebuvo visiškai išnykusios, tai ypač akivaizdu Maironio lenkiškoje poemoje *Nuo Birutės kalno*. Poemos pradžioje pasakotojas pateikia visą Lietuvos aukštuomenės tipų galeriją.

Jei tauta pati sau užtikrina pilnavertį dvasinį gyvenimą, ji jau yra nepriklausoma [...]“ . Kalbėdamas apie Maironio poezijos poveikį lietuvių tautiniam sąmoningumui, Vincas Mykolaitis-Putinas yra sakęs, kad Maironis mums – „daugiau nei poetas“, o Sigitas Geda – kad „tik per Baranauską, Maironį būsim galutinai įtikėję savo kūrybinėm galiom, savo, kaip nacijos, pašaukimu tarp tautų“ .

Nuo Maironio prasideda savarankiška lietuvių literatūros tradicijos raida. Poetas modernistas Alfonsas Nyka-Niliūnas Maironio kalbinį pasirinkimą apibūdino kaip herojinį žingsnį, kuriam reikėjo drąsos, rizikos ir aukos: „Pagrindinė Maironio auka buvo tai, kad jis išdrįso savo poeziją rašyti merdėjančia, visų niekinama leisgyvės tautos kalba, [...] né kiek neatsižvelgdamas į galimus pralaimėjimus grynai asmeninėje, t. y. dvasininko karjeros, plotmėje“. Ankstesnioji daugiakalbė Lietuvos literatūra Maironiui buvo artima ir pažįstama, savo poezijoje jis rėmėsi ja ir ją perkūrė, tačiau tolesnę lietuvių kultūrinę, meninę saviraišką siejo vien su lietuvių kalba. Istorijos, atminties svarba, savo krašto-vaizdžio reikšmė asmens tapatybei – tai svarbiausi daugiakalbio Lietuvos Romantizmo, o plačiau – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros – elementai, kuriuos perėmė ir lietuviškai savo kūryboje interpretavo Maironis. Jo ryšį su daugiakalbiu Lietuvos paveldu liudija ir tokia detalė, kad Mickevičiaus „Dainos“ iš poemos *Konradas Valenrodas* vertimą „Vilija (Neris)“ Maironis skelbė visuose *Pavasario balsų* leidimuose šalia savo programinių eilėraščių, tokių kaip „Taip niekas tavęs nemylės“ ar „Poezija“. Taikli Vaižganto mintis, atskleidžianti Maironio poziciją: „Idėjiškai Maironis buvo grynas tautininkas lietuvis, o praktiškai toli gražu ne radikalus tradicijų laužytojas.“

Maironio poezija didelį poveikį darė amžininkų, ne tik poetų, bet ir prozininkų kūrybai, pavyzdžiui, Šatrijos Raganai: jos apysakoje *Viktutė* (1903) yra sukurta Maironio pirmosios poemos *Tarp skausmų į garbę* skaitymo situacija, perteikiamas šios poemos daromas poveikis, įspūdis apysakos herojei.

Maironiškąją tradiciją moderniojoje lietuvių literatūroje tęsė ir transformavo V. Mykolaitis-Putinas. Maironis yra tapęs simboliine lietuvių tautinio atgimimo figūra, XX a. jo poezija ir asmuo ne kartą tapo tautos rezistencijos atrama, vienu disidentiškos laikysenos orientyrų (plg., T. Venclovos ankstyvąjį poetinį kūrinį „Hidalgo“). Maironio ir jo poezijos reikšmę XX a. pabaigos Atgimimo metais savo kūryboje išreiškė Just. Marcinkevičius (ciklas „Pavasario balsai Pasandravų“), S. Geda (ciklas „Maironio mirtis“).

Siūloma literatūra: Maironis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1987–1992, 1–3 t.; Maironis, *Pavasario balsai*, Vilnius: Baltos lankos, 1995; Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987.

Maironis

TAIP NIEKAS TAVĘS NEMYLĖS

Jau niekas tavęs taip giliai nemylės,
Kaip tavo nuliūdęs poeta!
Ar kas ir kančių tiek pakelti galės
Tiktai dėl tavęs, numylėta?

Kiek ašarų jam išriedėjo griaudžių,
Kieksyk kaip žvaigždė sidabrinė
Per kiauras naktis nesumerkė akių,
Kai uždegei jauną krūtinę!

Kas suteikė tau, numylėta-graži!
Tą įstabią, slaptąją galią,
Kuria į dausas jojo dvasią neši;
Vėl dega jam norai atšalę!

Daug žemės puikių ir gražių dukterų
Jo širdį pavergti norėjo:
Dėl dainų-žiedų, dėl eilių įkvėptų
Ir auksą, ir vardą žadėjo.

Tau puikūs pečių neapsupo šilkai,
Tu proto netemdai gražybe, –
O tu tik viena širdies raktą radai
Skaisčia savo skausmo gilybe!

Bet jam tos negaila jaunystės giedros,
Kad skausmo širdis nesuprato;
Nes veidu žydros užtekėjai aušros,
Ir naują pasaulį jis mato.

Tada tai jo gema pirmoji giesmė,
Liūdnesnė už girių ošimą,
Nes švieti jaunam kaip aukštybių žvaigždė
Ir šventą neši įkvėpimą.

Pasklido giesmė po tą šalį toli,
Kur Nemuno vandenys bėga;
Pažino tave ir pamilo visi:
Ir rūmai, ir sodžių sermėga.

Poetams kitiems numylėta ranka
 Iš liaurų vainiką nupynė,
 Tu jį nors atmint ar atminsi kada?
 Tu, jo numylėta tėvyne!

VILNIUS

Prieš aušrą

Antai pažvelki! Tai Vilnius rūmais
 Dunkso tarp kalnų plačiais!
 Naktis jį rūbais tamsiais kaip dūmais
 Dengia! Jis miega giliai!
 Kame tas garsas, kuriuo skambėjai?
 Kame galybė ir pranokėjai?
 Kur tavo, Vilniau, tie spinduliai,
 Kuriuos skleidei
 Lietuvai, mūsų tėvynei?

Negreit su saule išauš dar rytas!
 Miega aplinkui naktis.
 Tik kartais mėnuo, bailiai išvytas,
 Iš debesų tenušvis...
 Norėtum brangią išvysti pilį,
 Kur garsūs amžiai užmigę tyli,
 Kai Vilnius buvo mums kaip akis,
 Kai švietė jis
 Lietuvai, mūsų tėvynei.

Ko taip nuliūdai? Ko ant krūtinės
 Ašara krinta griaudi?
 Gailiesi, amžius didžius atminęs?
 Praeitį brangią liūdi?
 Žiūrėk, rytuose aušra jau teka;
 Pabudę paukščiai pagiriais šneka;
 Laikai juk mainos: slėgė pikti, –
 Nušvis kiti
 Lietuvai, mūsų tėvynei.

TRAKŲ PILIS

Pelėisiais ir kerpe apaugus aukštai
 Trakų štai garbinga pilis!
 Jos aukštus valdovus užmigdė kapai,
 O ji tebestovi dar vis.
 Bet amžiai bėga, ir griūvančios sienos
 Kas dieną nyksta, apleistos ir vienos!..

Kai vėjas pakyla ir drumzdžias vanduo,
 Ir ežeras veržias platyn, –
 Banga gena bangą, ir bokšto akmuo
 Paplautas nuvirsta žemyn.
 Taip griūva sienos, liūdnesnės kas dieną,
 Griaudindamos jautrią širdį ne vieną.

Pilis! Tu tiek amžių praleidai garsiai!
 Ir tiek mums davei milžinų!
 Tu Vytauto didžio galybę matei,
 Kad jojo tarp savo pulkų!
 Kur tavo galia, garsi palikimais?
 Kur ta senovė, brangi atminimais?

Nutilusios sienos, apleistos visų,
 Be sargo, ginklų, be žmogaus!
 Kiek primenat jūs man brangiausių laikų
 Ant vieškelio amžių plataus!
 Laikai brangiausi! Ar mums dar sugrįšite?
 Ar vien minėsrne kaip savo jaunyste?

Kada tik keliu važiauvau pro Trakus,
 Man verkė iš skausmo širdis;
 Gaili ašarėlė beplovė skruostus
 Ir mėlynas temdė akis!
 Ir veltui dvasią raminti norėjau,
 Aplinkui vien tamsią naktį regėjau.

OI NEVERK, MATUŠĖLE!

Oi neverk, matušėle, kad jaunas sūnus
Eis ginti brangiosios tėvynės!
Kad pavirtęs kaip ąžuolas girių puikus
Lauks teismo dienos paskutinės.

Taip nelaužyk sau rankų, kaip beržo šakas
Kad laužo užrūstintas vėjas;
Tau dar liko sūnų; kas tėvynę praras,
Antros neišmels apgailėjęs.

Ten už upių plačių žiba mūsų pulkai:
Jie mylimą Lietuvą gina;
Kam nusviro galva, tam Dangaus angelai
Vainiką iš diemantų pina.

Daugel krito sūnų kaip tų lapų rudens:
Baltveidės oi verks, nes mylėjo!
Bet nei bus, nei tekės Nemune tiek vandens,
Kiek priešų ten kraujo tekėjo.

Vedė Vytautas ten didžiavyrių pulkus
Ir priešų sulaužė puikybę:
Už devynias mares, už tamsiuosius miškus
Išvarė kryžiuočių galybę.

Saulė leidos raudona ant Vilniaus kapų,
Kai duobę kareiviai ten kasė,
Ir paguldė daug brolių greta milžinų,
O Viešpats jų priglaudė dvasią.

O neverk, matušėle, kad jaunas sūnus
Eis ginti brangiausios tėvynės!
Kad pavirtęs kaip ąžuolas girių puikus
Lauks teismo dienos paskutinės!

MILŽINŲ KAPAI

Kur lygūs laukai,
 Snaudžia tamsūs miškai,
 Lietuviai barzdočiai dūmoja;
 Galanda kirvius,
 Kalavijus aštrius
 Ir juodbėrį žirgą balnoja.

Nuo Prūsų šalies
 Kaip sparnai debesies
 Padangėmis raitosi dūmai;
 Tai gaisro ugnis
 Šviečia diena naktis:
 Liepsnoja ir girios, ir rūmai.

Tarp tyrų plačių
 Ne staugimas žvėrių;
 O ne! tai našlaitės lietuvės:
 Ar verkia sūnaus,
 Ar bernužio brangaus,
 Kurs jų nebeginsias pražuves.

Kryžiuočių seniai
 Suvadinti svečiai
 Į vaišes per Lietuvą traukia;
 Ištroškę garbės,
 Kai aušra patekės,
 Išvys, ko visai nebelaukia.

Lietuvių pulkai,
 Kaip apsako žvalgai,
 Ties Kaunu per Nemuną plaukia;
 Po kaimus šauklis
 (Jo po putų arklys)
 Į kovą lietuvninkus šaukia.

Klaidu tarp mišku!
 Vien tik ugnys gaisrų
 Per Lietuvą kelią berodo.
 Užtemęs dangus
 Mėto tankius žaibus;
 Beklaidžiot svečiams nusibodo.

Sutrinko miškai
 Lyg Perkūnas aukštai,
 Ir štai netikėtai lietuviai
 Tarytum ugnis,
 Kad ant stogo užšvis,
 Apraitė kryžiuočius užgriuvę.

O, buvo mūšys!
 Apsiniaukus naktis
 Jį dienai parodyt drovėjos;
 Tik kūnų šimtai,
 Suvartyti keistai,
 Ilgai, dar ilgai ten ilsėjos.

Dabar ten baisu
 Ir nakčia nedrašu!
 Net vyrai aplenkti mėginą:
 Esą tai senų
 Kapai milžinų,
 Ir kartais net pasivaidiną.

NUO BIRUTĖS KALNO

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
 Man krūtinę užliek savo šalta banga
 Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis,
 Taip galingai išreikšt, kaip ir tu, Baltija!

Kaip ilgėjaus tavęs, begaline, plati!
 Ir kaip tavo išgirst paslaptinių balsų
 Aš geidžiau, tu pati vien suprasti gali,
 Nes per amžius plačių nenutildai bangų!

Liūdna man! Gal ir tau? O kodėl – nežinau;
 Vien tik vėtrų prašau, kad užkauktų smarkiau:
 Užmiršimo ramaus ir tarp jų nematau,
 Betgi trokštu sau marių prie šono arčiau.

Trokštu draugo arčiau: juo tikėti galiu;
 Jis kaip audrą nujaus mano sielos skausmus;
 Paslapties neišduos savo veidu tamsiu
 Ir per amžius paliks, kaip ir aš, neramus.

VAKARAS

Ant ežero Keturių Kantonų

Ežero skaisčios bangos liūliavo
 Žaliu smaragdu;
 Laivą be irklo varė, lingavo
 Vėsos dvelkimu.

Saulė už Alpių leidos sutingus;
 Varpai Liucernos
 Dievui aukojo darbus vargingus
 Žmogaus ir gamtos.

Medžių ant saulės kepintas lapas
 Nuspindo rasa;
 Rožių iš kalnų papūtė kvapas
 Skania sveikata.

Audžiau nurimęs aukso svajones
 Aušros bpinduliais;
 Lėkė jos, skrido, pilnos malonės,
 Padangių keliais.

Vedė jas paukščių kelias žvaigždėtas,
 Lydėjo širdis
 Į tolimąsias, į numylėtas
 Tėvelių šalis.

Kiek atminimų-atsitikimų,
 Gyvų kitados,
 Vienas už kito brėško ir švito
 Anapus ribos!

Ten, kur palangėms stiepias sužiurę
 Žemčiūgų žiedai,
 Kur raudonmargę kreipia kepurę
 Jurginų pulkai,

Ten, kur sesutės rūta dabina
 Kasas nuo mažens,
 Kur juodbėrėlį brolis augina
 Balnot ant rudens,

Ten, kur Dubysa mėlyna juosta
 Banguoja plati!..
 Ko, ašarėle, ko tu per skruostą
 Kaip perlas riedi?

Ten tai prabėgo mano brangiausi
 Jaunystės laikai,
 Ir po tiek metų pats savęs klausi:
 Tai vien tik sapnai?

Kiek atminimų-atsitikimų,
 Gyvų kitados,
 Vienas už kito brėško ir švito
 Anapus ribos!

IŠNYKSIU KAIP DŪMAS

Išnyksiu kaip dūmas, neblaškomas vėjo,
 Ir niekas manęs neminės!
 Tiek tūkstančių amžiais gyveno, kentėjo,
 O kas jų bent vardą atspės?

Kaip bangos ant marių, kaip mintys žmogaus,
 Taip mainos pasaulio darbai!
 Kur Sardės? Atėnai? Ar Rymo garsaus
 Kur vyrai ar jų veikalai?

O kas mano kančios? Ar tas įkvėpimas?
 Tie dvasios sumirgę žaibai!..
 Tik kraujas sujudęs, širdies tik plakimas,
 Kuriems nebužilgo – kapai!

Užmirš mano giesmes! Poetai kiti
 Ieškos įkvėpimo brangaus;
 Ir jiems ta žvaigždė švies iš tolo skaisti,
 Bet vėl kaip mane ji apgaus!

Ir kas ta garbė, giesmėmis apdainuota?
 Šešėlis, kurs bėga greta!
 Išnyko žmogus: ir svajota-sapnuota
 Išblyško kaip ryto aušra!

PAVASARIS

Pavasario saulė prašvito meiliai
 Ir juokiasi, širdį vilioja;
 Iškilo į dangų aukštai vėversiai,
 Cyrena, sparneliais plasnoja.

Išaušo! išaušo! Vėjelis laukų
 Bučiuoja, gaivina krūtinę;
 Pabiro, pasklido žiedai ant lankų –
 Vainikų eilė pirmutinė.

Taip giedra ir linksma! Tiek šviečia vilties!
 Vien meilę norėtum dainuoti,
 Apimti pasaulį, priglaust prie širdies,
 Su meile saldžiai pabučiuoti!

VASAROS NAKTYS

Ramios, malonios vasaros naktys;
 Medžio užmigęs nejuda lapas;
 Viskas nutilo, viskas nurimo,
 Vienos tik žvaigždės mirkčioja, dega.

Viskas užmigo, viskas nurimo;
 Žemę apsupo meilės svajonės;
 Neša jos sielą, neša, liūliuoja,
 Ilgesio pilnos ir įkvėpimo.

Vasaros naktys, ramios, malonios,
 Atilsiu liūdną širdį viliojat!
 Tiek tų ant žemės sielvartų, vargo!..
 Jūs tiktai vienos ramios, vienodos.

Ramios, vienodos! Magiška jėga
 Migdote gamtą saldžia svajone!
 Kam gi nemigdot mano troškimų?
 Ko man taip ilgu, ko man taip liūdna?

Noris apimti visą pasaulį;
 Noris mylėti Dievą aukščiausį;
 Noris pasiekti amžiną grožį!..
 Ko gi taip liūdna? Ko gi taip ilgu?

UŽMIGO ŽEMĖ

Užmigo žemė. Tik dangaus
Negęsta akys sidabrinės,
Ir sparnas miego malonaus
Nemigdo tik jaunos krūtinės.

Neužmigdys naktis žvaigždės,
Nenuramins širdis troškimų;
Dvasia ko ieško, kas atspės,
Kai skęsta ji tarp atminimų!

Aušra saulėtekio nušvis,
Ir užsimerks nakties šviesybės;
Neras tik atilsio širdis:
Viltis nežvelgs į jos gilybes!..

MANO GIMTINĖ

Ten, kur Nemunas banguoja
Tarp kalnų, lankų,
Broliai vargdieniai dejuoja
Nuo senų laikų.

Ten močiutė užlingavo
Raudomis mane,
Į krūtinę skausmą savo
Liejo nežinia.

Girios ūžė ten, minėjo
Praeities laikus,
Kai lietuviai netikėjo,
Jog belaisviu bus.

Ten apleistos pilys griūva
Ant kalnų aukštai;
Milžinų ten kaulai pūva,
Verkia jų kapai.

Ten užaugau, iškentėjau
Aš kančias visas
Ir pamėgau, pamylėjau
Vargdienių dūmas.

O tos dūmos vargdieninės
 Griaužia kai kada,
 Tartum rūdys geležinės
 Amžina žaizda.

UOSIS IR ŽMOGUS

Amžiaus ilgus metus
 Augo uosis gražus,
 Ir augo, ir lapais žaliavo;
 Tarp pakalnių plačių,
 Tarp beržų, drebulių
 Viršūnės jis nelenkė savo.

Daužė jį vėsulai, –
 Nedrebėjo jisai,
 Puikiai ir iš aukšto žiūrėjo;
 O kai žvaigždės nušvis
 Per žvainąsias naktis,
 Jautriai apie meilę šlamėjo.

Jam prie šono tada
 Iš šaknų jo greta
 Uoselis žalsvutis išdygo:
 Skleidė uosis šakas,
 Per naktis ir dienas
 Iš džiaugsmo siūravo, nemigo.

Jau nerūpi miškai,
 Taip nežiūri aukštai,
 Vien sūnų prie šono sau glaudžia;
 Baidos šiaurio aštraus,
 Nes jam gaila sūnaus,
 Ir dūmą niūniuoja jau griaudžia.

Dvelkia oras minkštai,
 Auga jaunas aukštai
 Ir skleidžias platyn, ir didžiuojas
 Uosis lenkias žemyn,
 Jėgos eina menkyn,
 Kas kartą mažiau belapuoja.

Štai atėjo žmogus,
 Blizga kirvis aštrus,
 Pakirto ilgmetį užgavęs;
 Jauno uosio pečiai
 Sudrebėjo baisiai,
 Žaliuoja tačiau kaip žaliavęs.

Iš kamieno tiesaus
 Dročiai karstui išpjaus
 Lentų, nes tėvai susenėjo;
 O viršūnę tašys:
 Vygė bus ir lopšys,
 Nes kūdikis klykti pradėjo.

Bėga metai kiti,
 Supa lopšį pati
 Ir pirmgimiui savo dainuoja:
 „Auk, maželi gražus,
 Kaip tas uosis puikus,
 Kurs slėnio atkrantėj svyruoja.“

J. St.

Aš nežinau, graži sesute!
 Ar šluostei ašaras varguos,
 Kada mylėjai vien matutę
 Ir sargą-angelą danguos.

Aš nežinau, ar ko gailėjos
 Ramiai tebmieganti širdis,
 Kada neliūdo, neilgėjos
 Vienuolė tavo paslaptis.

Ar kiaurą naktį lig aušrinės
 Akių sumerkti negavai,
 Kada, prispaudus prie krūtinės,
 Tiktai kryželį bučiavai?

Kai tavo sąžinė jausminga
 Kas dieną vystėsi skaisčiau,
 Ar nebuvai tada laiminga?
 Aš nežinau; atspėt bijau...

Kitų dienų kita saulutė
 Tau sužavėjo akeles,
 Ir užmiršai dabar, sesute,
 Linksmąsias savo daineles.

Žemyn nusviro ant krūtinės
 Galvutė nuo jaunų pečių,
 O mintys sunkios, begalinės
 Iš erdvių slenka paslapčių.

Jų neapveiksi, neužspausi,
 Gyvatos žengdama taku,
 Tik valandoj karčioj paklausi,
 Kodėl, Dievuliau, taip sunku?

Bet nesiskūsi tosios galios,
 Kuri tau širdį surakys;
 Tik veido marmuras išbalęs
 Oi daugel, daugel pasakys!..

Širdis man verkia: tavo sielą
 Suprasti vienas aš galiu;
 Bet skirta eit man, mano miela,
 Kitu gyvenimo keliu.

SUDIEU

Ir vėlei tavo liūdno veido
 Neberegėsiu aš ilgai!
 Likimas vėlei nebeleido,
 Kad slinktų mums išvien vargai.

Ar susitiksime? Dievas žino!..
 Ne vygė supa mus minkšta!
 Ar maž svajonių nuslopino
 Skaudi gyvenimo našta?

Sudieu! Neverk!.. Sunkus likimas
 Nors kaip pamotė persekios,
 Tegul bailus nusiminimas
 Nelenkia tau galvos puikios!

Sudieu! Neverk!.. Lig kol alyvos
 Žydės pavasary baltai
 Ir kolei širdys plaks mums gyvos,
 Manoji plaks vien tau tiktai!..

MERGAITĖ

Pražydo, pasklido žiedai po laukus
 Ir pievas išpynė margai;
 Aš skinsiu, sau pinsiu rausvus vainikus,
 Žydėsiu, kaip žydi laukai.

Banguoja ir mainos tarp kalnų žalių
 Upelis nuo margo dangaus;
 Stebėsiuos, gėrėsiuosi vilnių blaivių
 Ir savo vainiko gražaus.

Sučilbo-pragydo tarp girių saldžiai
 Paukštelių byla įvairi;
 Dainuosiu-ringuosiu po girių skardžiai
 Ir aš, karalienė graži.

Sužvengė, subildo žirgelis toli:
 Bernužis atjoja giria;
 Palėkusi slėpsiuos; žaibu-akimi
 Pažvelgsiu tiktai paslapčia.

MARIJOS GIESMĖ

Marija, Marija,
 Skaisčiausia lelija,
 Tu švieti aukštai ant Dangaus!
 Palengvink vergiją,
 Pagelbėk žmoniją,
 Ją gelbėk nuo priešo baisaus!

Mes, klystantys žmonės,
 Maldaujam malonės;
 Marija, maldų neatmesk!
 Tarp verkiančių marių
 Šių žemiškų karių
 Nupuolančius stiprink ir vesk!

Ir kūno silpnybė,
 Ir žemės puikybė,
 Ir pragaro juoda dvasia
 Į prapultį stumia
 Žmonijos daugumą
 Ir žudo galybe tamsia.

Kaip upės bėgimas
 Taip mus įpratimas
 Kas kartą vis traukia žemiaus;
 Vargai kasdieniniai
 Kaip pančiai gelžiniai
 Mus rišti kada bepaliaus?

Silpni, nusiminę
 Tavęspaskutinę
 Tematome viltį tiktai;
 Tu savo malone
 Šiai žemės karionei
 Palengvinti galią žinai!

Marija, Marija,
 Skaisčiausia lelija,
 Dangaus karaliene šviesi!
 Užstok prieš Aukščiausį
 Tu žmogų menkiausi!
 Taip daugel pas Dievą gali!

SPJAUKI, DRAUGUŽI, Į VISKĄ!

Spjauki, drauguži, į visa, kas žiba!
 Švilpk, iki plikas esi!
 Plunksnos užaugs, gal padaigos jau kyba:
 Būsi kaip mulkiai visi.

Ko ta jaunystė kvaili nesapnuoja!
 Plėšti dirvonus plačius?
 Sėdi ant knygų, rimtai prakaituoja,
 Takus užsimojus naujus!

Lauk, iki išmintį visą suprasi!
 Laiko nedaugei praeis:
 Šiltą pastogę ir lizdą atrasi,
 Žiovaudams girsies svečiais.

Metais iš grašių sermėgio nutukęs,
 Vargšo drovėsies namų:
 Pilvą išpūtęs, cigarą užrūkęs,
 Juoksies iš savo sapnų.

Persų kilimais sau butą išklajęs,
 Sėdęs į kėdę minkštai,
 Vaišes skaitydamas, supdinsi kojas;
 Mintys plezdens neaukštai.

Dieną prastūmęs, kaip Dievas beleido,
 Teisiojo migsi sapnu;
 Gal rūpestys koks ir sės tau ant veido,
 Mažas tačiau kaip ir tu.

Spjauki, drauguži, į visa, kas žiba!
 Švilpk, iki plikas esi!
 Plunksnos paaugs, juk padaigos jau kyba:
 Būsi kaip mulkiaiai visi.

ŠATRIJOS KALNAS

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių
 Jei pro Luokę kada bekeliausi,
 Nepamiršk sustabdyti arklių
 Ir ten kalną užlipti aukščiausį.

Piktos raganos kaip kitados
 Šatrijos nebelanko bent dieną;
 Bet jos aukštį pasiekt be maldos
 Pakeleivį baugina ne vieną.

Atsikovėpęs giliai krūtine,
 Kai nuo kalno pažvelgsi aplinkui,
 Tai tik plunksna rašyt auksine
 Pavesta Lietuvos dailininkui!

Kaip į atlaidus einą būriai,
 Šlama girios aplinkui dievotai;
 Už jų dunkso kiti pagiriai,
 Ir melsvų ežerų tviski plotai.

Štai tenai iš Tyrulių Venta,
Pasisukus kairèn nuo Kuršènu,
Nebemato Dubysos greta
Ir per Kuršą banguoja ant Lènu.

Bet Dubysai Žemaičių kalnai
Meilesni negu muižės¹ raudonos;
Jai svajojas tėvai-milžinai,
Kloja patalą smeltys geltonos.

Kad vidurdieny saulė aukštai
Iš pietų prasijuoks į Žemaičius,
Nuo viršaus Šatrijos išmatai
Nesuskaitomus kryžkelių skaičius.

Už tų kryžkelių, sodžių, laukų,
Kiek akis tik apimti begali,
Užmatai iki Plungės miškų
Vis Žemaičių žaliuojančią šalį.

Štai antai mėlynoj tolumoj
Iš po žemių bekyšas skruzdynas –
Tai Varniai, pasislėpę lomoj!
Pasistiepk!.. ir Telšiai, jų kaimynas!

Bet tuščia bežvalgais Palangos,
Pasistiepęs, kiek galint, ant pirštų!
Neišgirsi nei marių bangos,
Nors bedūkdama liautis užmirštų.

Nesimato nei bonių naujų
Aukšto Šidlavo, Kelmės, Skaudvilių,
Nei Žemygalos medžių trijų,
Nors jie vaizdūs už keleto mylių.

Bet vidurnakty čia neramu:
Tartum dvasios po žemių vaitoja;
Girios krūpčioja slaptingumu,
Trinksi kalnas, lyg raiteliai joja.

Gal tai raganos verkia dievų,
Dėl kurių šventą ugnį kūreno,
Ir nuo kalnų, kalnelių, kalvų
Čia sau renkas iš įpročio seno.

¹Muižė — latviškai dvaras, baronų rūmai.

Gal kryžiuočiai, šaly svetimoj
 Neatradę kapuose ramumo,
 Tebeklaidžioja čia tamsumoj,
 Nusiminę Malburgo tolumo.

Gal Žemaičių šalies milžinai,
 Pasigedę senovės gadynės,
 Laukia šauklio, kad vėl kruvinai
 Stot į kovą ir ginti tėvynės.

Šatrija, tu senute meili,
 Per tiek amžių iš aukšto žiūrėjus!
 Daug, oi daug apsakyti gali
 Apie mūsų didžius pranokėjus.

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių,
 Jei pro Luokę diena bekeliausi,
 Nepamiršk paganyti arklių
 Ir ten kalną užlipti aukščiausį.

VAKARO MINTYS

Į vakarus raudona, didi saulė leidos
 Ir šypsojos tylios ironijos skruostais;
 Žmonių nuvargusius ir prakaituotus veidus
 Lydėjo spinduliais, slaptingais ir keistais.

Ant žemės rutulio protingųjų skruzdynų
 Ir sielvartai, ir amžius – jai tik šypsena,
 Nes šviesūs jos keliai tarp amžinų žvaigždynų,
 Nežinančių, kas toji laiko atmaina.

Jai vis tiek pat, ar vakar dėlei moteriškės
 Graikų ir Trojos žudės narsūs karžygiai,
 Ar šiandien suka ratą margos peteliškės,
 Mokėdamos už trumpą meilę per brangiai.

Ją sveikino per amžius gyvių milijonai!
 Kur jie dabar? Tik trūkę muilo burbulai?
 Ir mes ryto' tebūsime vaizduotės monai,
 Aklos gamtos lyg ir nebuvo veikalai.

Tai vienas jis, nežinomas, nematomas, galingas,
 Prieš amžius laikrodžio užsuko tuos ratus;
 O tu prieš didį jį, marus ir nuodėmingas,
 Nustebęs garbini tik mėlynus skliautus.

JEI KADA PANČIAI NUKRIS

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
 Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
 Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
 Ar jiems besuprantamos bus?

Ką mums žada rytojus?.. Tikėk, jei gali!
 Nes ir kaip begyvent ir kentėt be vilties?
 Rodos, Dievas užmiršo!.. O žmonės mieli,
 Palauk, iki ranką išties!

Tarp vargų-sopulių be rasos ir žvaigždės
 Mūsų mėlynos akys apteko kraujais;
 Kam mirtis jas užmerkė, laimingas ilsės,
 Širdies nebekruvins vargais.

O tačiau mes, be ašarų jungą dienos
 Nešdami, be nakvynės keliaujame sau,
 Ar mums audros užkauks, ar kas kelią užstos,
 Aukščiausiai, tarnaujame Tau.

Nei vaitoti, nei verkti nepratę visai,
 Vien atstatom krūtinę, apkaltą ledu:
 Ne be žado širdies mes kokie milžinai,
 Bet sielą prakalbint sunku!

O, kad oro plačiau kiek pasemt krūtine!
 Kiek ten jausmo gilaus, nepradėtų jėgų!..
 Ar tai viskas užmirs vien svajonių sapne?
 Ar žūsme keliais be darbų?

O, kaip kartais sunku! Ar kas norint supras?
 Bet gana, ne be vardo mus audros išgriaus!
 Užgiedokime, vyrai, sau dainas linksmas!
 Kaip vyrai keliaukim toliaus!

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
 Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
 Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
 Ar jiems besuprantamos bus?

MIŠKAS ŪŽIA

Miškas ūžia, verkia, gaudžia;
 Vėjas žalią medį laužo;
 Nuliūdimas širdį spaudžia,
 Lyg kad replėmis ją gniaužo.

Girios tamsios, jūs galingos,
 Kur išnykote, plačiausios?
 Dienos praeities garsingos,
 Kur pradingote, brangiausios?

Miškas verkia didžiagirių:
 Baisūs kirviai jas išskynė;
 Verkia Lietuva didvyrių:
 Jų neprikelia tėvynė.

Kas mums praeitį gražintų
 Ir jos garsą, ir jos galią?
 Kas tuos kaulus atgaivintų,
 Kur po žemėmis išbalę?

UŽTRAUKSME NAUJĄ GIESMĘ

Užtrauksim naują giesmę, broliai,
 Kurią jaunimas tesupras!
 Ne taip giedosme kaip lig šiolei:
 Kitas mąstysime dūmas.

Drąsiai, aukštai
 Pakils balsai:
 Išauš kita gadynė!
 Užgims darbai,
 Prašvis laikai.
 Pakils jauna tėvynė!

Aušra naujos gadynės teka:
 Nušvis ir saulės spinduliai;
 Juk nujautimas širdžiai šneka
 Taip aiškiai, linksmai ir saldžiai.

Drąsiai, aukštai
 Iškils balsai ir t. t.

Numesk, tėvyne, rūbą seną,
Kurį užvilko svetimi!
Jį meilės kerštas tekūrena
Tėvynės meilės ugnimi!

Į darbą, vyrai! Šalį jauną
Prižadins meilės rytmetys;
Galybė meilės viską griauna:
Žiemos ledus ji sutirpys.

Ranka mus spaudžia geležinė,
Krūtinę apkala ledais:
Uždekim meile sau krūtinę!
Į kovą stokim milžiniais!

Tas ne lietuvis, kurs tėvynę
Bailiai kaip kūdikis apleis;
Kursai pamins, ką bočiai gynė
Per amžius milžinų keliais.

Tas ne lietuvis, kurs jos būdo,
Jos žemės dainų nemylės;
Neverks, kad patys sūnūs žudo
Kas verta meilės ir garbės.

Tas ne lietuvis, kurs dar bijo
Atsižadėt sapnų nakties,
Kurs bėgs nuo žygių, kalavijo,
Kursai didžiais darbais nešvies

Į darbą, broliai, vyrs į vyrą,
Šarvuoti mokslu atkakliu!
Paimsme arklą, knygą, lyrą
Ir eisim Lietuvos keliu!

Drąsiai, aukštai
Iškils balsai:
Išauš kita gadynė!
Užgims darbai,
Nušvis laikai,
Atgims jauna tėvyne.

NEBEUŽTVENKSI UPĖS

Nebeužtvenksi upės bėgimo,
Norint sau eitų ji pamažu;
Nebsulaikysi naujo kilimo,
Nors jį pasveikint tau ir baisu.

Naujos idėjos – darbas ne vaiko:
Užtvenktos mėto audrų žaibus!
Nesustabdysi bėgančio laiko:
Vaikas tik trukdo amžių darbus.

Vyrai lietuviai, auštančią dieną
Mūsų nors sūnūs visgi išvys!
Griaukime amžiais užverstą sieną,
Norint gailėtus jos beprotys!

Amžiais pavergta keliais tėvynė;
Jos atgimimą jaučia dvasia.
Ginkim, ką mūsų proseniai gynė!
Žadinkim brolius meile drąsia!

Ginkime kalbą, žemę, jos būdą!
Stokim į darbą kaip milžinai!
Laimina Dievas sėjamą grūdą,
Laimina vaisių: gema šimtai.

Kas vakarykščio sapno ieškotų,
Tam labą naktį galim užtraukt;
Svetimą rūbą kas dar nešiotų,
Tam nusibostų galo belaukt.

LIETUVA BRANGI

Graži tu, mano brangi tėvyne,
 Šalis, kur miega kapuos didvyriai:
 Graži tu savo dangaus mėlyne!
 Brangi: tiek vargo, kančių prityrei.

Kaip puikūs slėniai sraunos Dubysos,
 Miškais lyg rūta kalnai žaliuoja;
 O po tuos kalnus sesutės visos
 Griaudžiai malonias dainas ringuoja.

Ten susimąstęs tamsus Nevėžis
 Kaip juosta juosia žaliąsias pievas;
 Banguoja, vagą giliai išrėžęs;
 Jo gilią mintį težino Dievas.

Kaip puikūs tavo dvarai, tėvyne,
 Baltai iš sodų žalių bekyšą!
 Tik brangią kalbą tėvų pamynę
 Jie mūsų širdis mažai ką riša.

Kaip linksma sodžiuos, kai vyturėlis
 Jaukiai pragysta, aukštai iškilęs,
 Ar saulė leidžias, ir vakarėlis
 Ramumą neša, saldžiai nutilęs.

Bažnyčios tavo ne tiek gražybe,
 Ne dailės turtais, ne auksu žiba;
 Bet dega meilės, maldos galybe,
 Senųjų amžių gyva tikyba.

Kai ten prieš sumą visi sutarę
 Griaudžiai užtraukia „Pulkim ant kelių“
 Jausmai bedievio vėl atsidarę
 Tikėti mokos nuo tų vaikelių.

Graži tu, mano brangi tėvyne,
 Šalis, kur miega kapuos didvyriai!
 Ne veltui bočiai tave taip gynė,
 Ne veltui dainiai plačiai išgyrė!

KUR BĖGA ŠEŠUPĖ

Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka,
 Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva;
 Čia broliai artojai lietuviškai šneka,
 Čia skamba po kaimus Birutės daina.
 Bėkit, bėkit, mūsų upės, į marias giliausias!
 Ir skambėkit, mūsų dainos, po šalis plačiausias!

Kur rausta žemčiūgai, kur rūtos žaliuoja
 Ir mūsų sesučių dabina kasas,
 Kur sode raiboji gegutė kukuoja,
 Ten mūsų sodybas keleivis atras.
 Kur žemčiūgai, žalios rūtos, kur raiba gegutė,
 Ten tėvynė, ten sodybos, ten sena močiutė.

Ar giedros išaušta pavasario dienos,
 Ar krinta po dalgiu žvangučiai lankos,
 Ar dreba nuo šalčio apleistos rugienos, –
 Mums savo tėvynė graži visados.
 Ar pavasaris išaušta, ar kaitri rugpjūtė,
 Tu gražiausia, maloniausia, Lietuva-matute!

Ar šviečia mums saulė, ar orai aptemę,
 Tu mūsų brangiausia prabočių šalis!
 Čia prakaitu mūsų aplaistyta žemė,
 Čia tiek atminimų atranda širdis!
 Ar laiminga, ar varguose, visados tu miela,
 Atminimais taip turtinga ir brangi kaip siela!

Čia Vytautas didis garsiai viešpatavo,
 Ties Žalgiriu priešus nuveikęs piktus;
 Čia bočiai už laisvę tiek amžių kariavo;
 Čia mūsų tėvynė ir buvo, ir bus.
 Čia kur Vytautas Didysis mus ir Vilnių gynė,
 Bus per amžius, kaip ir buvus, Lietuvos tėvynė!

Apsaugok, Aukščiausias, tą mylimą šalį,
 Kur mūsų sodybos, kur bočių kapai!
 Juk tėviška Tavo malonė daug gali!
 Mes Tavo per amžius suvargę vaikai.
 Neapleisk, Aukščiausias, mūsų ir brangios tėvynės,
 Maloningas ir galingas per visas gadynes!

VILIJA (NERIS)

I š M i c k e v i č i a u s v e r s t a

Vilija, mūsų upelių matutė,
 Dugną tur aukso, o veidą kaip dangų;
 Vandenis semia lietuviškos, sesutė,
 Širdžia ir veidu skaistesnė už bangą.

Puikios, malonios pakalnės ties Kaunu;
 Puošia jos tulpėmis Viliją srauną;
 Myli lietuviškas gražesnis jaunimas,
 Negu kad rožių ir tulpių audimas.

Vilijai Kauno pakalnės per nieką:
 Nemuno ieško ir žiedus palieka.
 Liūdnam lietuviui ašarėlės byra,
 Nes pamylėjo kito krašto vyrą.

Mylimą Nemuną, smarkiai apkabinęs,
 Neša pro kalnus, per laukų platybes;
 Glaudžia su meile prie šaltos krūtinės
 Ir kartu skęsta į marių gilybes.

Tu save lygiai svetimam pašvęsi,
 Brangią tėvučių apleidus šalelę,
 Ir lyg tarp marių užmiršta paskęsi,
 Bet dar liūdnesnė, Lietuvos mergele!

Širdį ir upę sunku suturėti;
 Vilijai bėgti, mergaitei mylėti!..
 Vilija skęsta į Nemuną mielą,
 O bokšte liūdi mergužėlės siela.

Tomas Venclova

LAIMEI, MAIRONIS

Poetai, anot Boriso Pasternako, būna dviejų rūšių: vieni miršta dar gyvi būdami, kiti nemiršta niekad.

Nepriklausomybės epochoje daugeliui atrodė, jog Maironis priklauso pirmajai poetų rūšiai. Gyvenimo gale jis buvo neginčijamas klasikas, bet drauge ir praėjusių laikų relikvija. Pradedantis autorius, apsilankęs anuomet pas Maironį, tirtpe tirtpo iš nedrąsumo: „Prieš mane didžiausias Lietuvos poetas!“ Tačiau savo vizito aprašymą jis vis dėlto pribarstė komiškų detalių (pirmieji Maironio žodžiai buvę: („Jeigu aukų, tai neduodu“). Ir ne kas kitas, o tas pats pradedantis autorius, – vėliau virtęs gana maironišku, – rėžė spaudoje: „Paseno ir Maironis, ir Maironio laikų idėjos“.

Šita nuomonė anaip tol nebuvo išskirtinė. Panašiai tuomet galvojo ir Balys Sruoga, ir dauguma keturvėjininkų, ir Kazys Boruta, tik ne kiekvienas ryždavosi tai viešai pasakyti. Maironis gyveno užsidaręs, patyręs nemažai asmeninių ir politinių nusivylimų, literatūros procese beveik nedalyvavo, ir jo paskutiniai veikalai – su retomis išimtimis – buvo silpnoki. Poezija, tapusi paminkline vertybe, stebė autoriaus asmenį. O Maironis ir šiaip jau nepriklausė prie judriųjų ir aktyvųjų. Jis buvo normos ir etalono žmogus. Dialogas su Maironiu – toks, kaip su Vaižgantu ar netgi Jakštu – atrodė nebeįmanomas: su bronzine statula nebendraujama, ji tegali, tarsi legendose, stingdyti savo prisilietimu. Amžininkai prisimena, jog Maironio mirtis praėjo beveik nepastebėta.

Nuo tos mirties praslinkus vos aštuoneriems metams, suiro beveik visa, kuo Maironis tikėjo, kas buvo jo idealas – netobulai įgyvendintas, kaip ir visi idealai, bet vis dėlto neabejojamas. Galėjai pagalvoti, kad dabar Maironis galutinai nutols nuo mūsų. Ne tik todėl, kad naujieji valdovai stengsis jį nutylėti; pirmiausia todėl, kad naujoji katastrofiška patirtis nebegali būti apimta ir įprasminta maironiškais kategorijomis.

Kaip elgėsi su Maironiu komunistiniai ideologai – atskira, jau ne sykį nagrinėta tema. Kiekvienas žino, kad iš pradžių jie Maironį agresyviai neigė. Zigmąs Angarietis, Bronius Pranskus, Romas Šarmaitis (o per pirmąją okupaciją ir kai kurie inteligentiškesni žmonės, pavyzdžiui, Viktoras Katilius) vadino jį buožijos poetu ir panašiais nieko gero nežadančiais vardais. Tačiau visa tai praeityje. Ilganiui įsivyravo kur kas liberalesnė linija. Mat Maironio vis dėlto neapeisė. Be to, nuo Stalino laikų yra bendra direktyva: kiekvienai tautai reikia turėti savo klasiką, savo nedidelį Puškiną, reiškų pažangias idėjas ir pranašavusį – tegu nevisada sąmoningai – tarybinę aušrą. Ukrainiečiams todėl buvo leistas Ševčenka, gruzinams Rustavelis, latviams Rainis; Lietuvoje „mažojo Puškino“ vietai, kad ir kaip žiūrėsi, geriausiai tiko Maironis. Marksistiniai kritikai – dažnai netgi tie patys – turėjo keisti savo pažiūras: Maironis, žinoma, yra prieštaringas, bet iš esmės., nepaisant ideologinių ribotumų bei sutanos varžtų, gana priimtinas. Beveik kaip Mieželaitis arba Marcinkevičius, nors ir truputį blogesnis. Vis dėlto eilėdara, gamtos vaizdai, antiburžujiškos satyros, kova prieš vokiškąjį imperializmą (pastarasis argumentas, populiarus karo ir pokario metais, dabar yra kiek išblėęs).

Nesunku pajuokti šiuos tragikomiškus maneversus. Nors juose juntama ne tik oficialinė veidmainybė, bet ir padoresniųjų intelektualų taktika, bandant išsaugoti Maironio

palikimą ligi geresnių laikų. Stalino epochoje – ir vėliau, net šiandien – lituanistai priminė Robinzoną, atsidūrusį negyvenamoje saloje: jie stengėsi pasiimti iš sudužusio laivo visa, kas įmanoma, ir bet kokiomis priemonėmis. Nederz už tai jų peikti.

Todėl Maironio likimas pokarinėje Lietuvoje labai kitėjo. Po vulgarių marksistinių tiradų, po negailestingo kupiūravimo ir darkymo, nutylėjimų ir konfiskacijų (netgi 1948 metų Maironio rinkinys rusų kalba buvo konfiskuotas ir pavirto bibliografinė retenybė) atėjo nauja gadynė. Cenzoriai kiek sušvelnėjo ir paprastai nebegnaibo atskirų strofų – iškerpa visą eilėraštį. Daugmaž prieinama „Jaunoji Lietuva“, netgi šis tas iš kitų poemų bei dramų. Ypatingo suliberalėjimo akimirką išleista didžiulė, 520 puslapių Vandos Zaborskaitės studija apie Maironį, kuriai net ir reikli akis nedaug tegalėtų prikišti. Po kelių apgailėtino vegetavirno dešimtmečių atnaujintas muziejus Maironio namuose – nors ta pačia proga paretušuoti memorialiniai kambariai, kad lankytojams nekiltų pagunda prisiminti, jog Maironis vis dėlto buvo kunigas ir nepriklausomybininkas. Jau ir nuosaikiai moderni Gedimino Jokūbonio darbo statula stūkso priešais tą muziejų. Jau ir Virgilijus Noreika įvairiuose pasviečiuose traukia „Lietuva brangi“, glostydamas išėivių širdis.

Turbūt tai geriau už Maironio plėšimą iš atminties. Net galėtum pasakyti, kad Maironis – kaip dauguma lietuvių klasikų – įveikė tarybų valdžią. Tačiau visa tai, be abejonės, turi ir išvirksčiąją pusę. Oficiali pagarba, rodoma klasikui, apramina ir nukreipia norima linkme patriotinius jausmus. Idėjiškai bankrutavusi partija griebiasi kiekvieno šiaudo, ir nepaskutinėje vietoje tautiškumo. Ji geidžia Maironį (M. K. Čiurlionį, Vaižgantą, ryt poryt gal net A. Jakštą ar Šalkauskį) pasisavinti ir prijaukinti. Ir tuo pačiu galutinai palaidoti.

O vis dėlto nedėkingas sovietologo darbas. Nusibosta sekti veržlių priveržimus ir atleidimus. Nusibosta bukaprotės formulės, guminiai žodžiai apie „pažangių ir reakcinių tendencijų“ mišinį (lyg Maironis, kaip ir kiekvienas rimtas rašytojas, nebūtų organiška visuma, kurioje kiekvienas dėmuo yra visų kitų nulemtas ir su visais kitais susijęs). Jau nebe nuobodį, bet šaltą panieką kelia nesibaigiantys cenzūros menuetai: „Jaunąją Lietuvą“ dabar galima praleisti, „Raseinių Magdės“ dar negalima, rytoj gal ir „Jaunąją Lietuvą“ uždrausime, bet gali atsitikti, kad praleisime ką nors iš religinių eilių...

Neslėpsiu, kad ir man pačiam ne prie širdies vienas kitas Maironio posmas ar posakis, kuriame pasigirsta kategoriško – sakytum, net biologinio – nacionalizmo gaida. Lygiai taip pat kiekvienam, pratusiam prie modernesnio mąstymo, kartkartėmis užkliūva ir Pietaris, ir Kudirka. (Ir T. Ševčenka, ir N. Gogolis, ir F. Dostojevskis). Taip pat neginčytina, kad „Mūsų vargai“ ar „Vytautas pas kryžiuočius“ literatūriniu požiūriu nėra labai didelės vertybės. Tačiau yra abėcėliška tiesa: bet koks žymus rašytojas turi būti prieinamas visam, su visomis silpnesnėmis vietomis, pasenusiais, abejotinais ar kam nors nemaloniais teiginiais. Kitaip nesuprantamas ir jis pats, ir jo gyvenamasis metas, ir jo tautos istorinė plėtotė. Ne maži vaikai – patys atskirsime, kas gera, kas bloga! Deja, ko jau ko, o Maironio pilno akademinio leidimo teks laukti ilgokai – ligi tarybinės sistemos žlugimo ar labai esminių jos reformų. Kiek tai užtruks – niekas nežino.

Tačiau ir pešiojimai, ir bandymai prijaukinti, ir amžinai nepilnas, apytikris pristatymas Maironiui nėra nei labai baisūs, nei labai pavojingi. Nes šiandien jau visiškai aišku, jog Maironis priklauso antrajai poetų rūšiai – tiems, kurie gyvena amžinai.

Tiesa, Maironio poetinė kalba netinka naujai istorinei situacijai. Gulago ir susideginimų laikais nebepridera senoji simbolika. Nenatūralu ir tragikomiška šiandien šnekėti apie

vaidilas, bočius milžinus, pančių žvangėjimą, nors vienas kitas dar verčiasi tomis klišėmis. Reikia kažkokios kitos kalbėsenos – aštresnės, niuresnės, ironiškesnės. Taip visada būna literatūroje – senieji rašymo būdai sustabarėja ir subyra į dulkes, kartais net labai greitai; ką jau šnekėti apie mūsų metą! Ir vis dėlto Maironio rašymo būde yra kažkas amžino. Jo kalbėsena, jo simbolika ne tik tobulai tiko jo istorinei situacijai, bet ir išliko mūsų sąmonės podirvyje – kaip norma, nuo kurios atsispiriama, bet kuri visada yra būtina; kaip krantas, nuo kurio išplaukiama į kelionę; kaip etalonas, kuriuo gali ir turi būti matuojami nauji pasiekimai.

Sakome, kad Maironis buvo tipiškas konservatorius – tiek savo buitiniiais įpročiais, tiek socialinėmis bei etinėmis pažiūromis, tiek literatūriniu skoniu. Bet mūsų poezijoje jis radikaliausias iš radikaliausių. Didesnis revoliucionierius už simbolistus, už keturvėjininkus, žemininkus (visiems po Maironio buvo jau žymiai lengviau). Jis sukūrė tobulus poetinio pasakymo būdus ten, kur jų praktiškai nebuvo. Pakanka jį sulyginti su bet kuriuo jo amžininku, kad išryškėtų kokybinis skirtumas – kaip tarp ledo luito ir gyvo, tekančio vandens. Šalia bejėgių eilučių, kurias šiandien skaitome tik iš pagarbos tėvams ir istorinio smalsumo, atsiranda tikslūs, amžinai įsimenantys posmai, nenusileidžiantys jokios tautos klasikinei poezijai. Atsiranda tiesiog iš nieko. Maironio gretinimas su Puškiniu, peršamas šių dienų Lietuvoje, turi tam tikro pagrindo, nes Puškinas panašiai sukūrė normas, etalonus rusų poezijai; tačiau spraga tarp Maironio ir jo tiesioginių pirmtakų dar didesnė, taigi ir jo laimėjimas reliatyviai stambesnis. A. Puškinui išpureną dirvą keli puikūs poetai – Deržavinas, Batiuškovas, Žukovskis; o Maironiui? Prieš jį buvo tik K. Donelaitis (beje, irgi išaugęs neartoje dirvoje), Baranauskas, gal dar Poška ir Strazdas; bet jie priklauso kitoms epochoms, Maironis jų nesekė, tarp jų ir Maironio nėra to tiesioginio ryšio, kuris yra tarp Puškino ir jo mokytoją.

Tiesa, Maironiui padėjo svetimtaučiai. To negalima ginčyti: jis atidžiai skaitė F. Šilerį, Mickevičių, tą patį A. Puškiną (kažin ar jam nebus suteikę impulsų ir Tiutčevas, ir A. K. Tolstojus?). Gal Maironis netgi daugiau pasisavino iš kitataučių poetų, negu modernistai, nors iš pirmo žvilgsnio taip ir neatrodo. Tačiau kitakalbių patirtis negali būti mechaniškai perkelta į savąją tradiciją. Jų įtaka visada yra antraeilė. Pagaliau tuos pačius poetus anuomet skaitė, netgi vertė visi; prilygo jiems tikrai Maironis.

Todėl Maironio eilės atrodo tikras literatūrinis stebuklas, tikras *tour de force*¹. Beveik tuštumoje gimsta dalykai, gyvi ne vien savo laikui, bet ir visiems laikams: „Nuo Birutės kalno“, „Uosis ir žmogus“, „Užmigo žemė“... Jis išreiškia ir formuoja pačią lietuvių kalbos dvasią – taigi atlieka tą darbą, kurį romėnams atliko Horacijus, italams Dante.

Prisimenant Maironio poveikį jo bendralaikiams, dažnai cituojamas sakinytis iš Šatrijos Raganos *Viktutės*: „Pirmą sykį išgirdau tokią gražią lietuvių kalbą, ir pasirodė ji man šimtą sykių gražesnė už lenkišką ir visas kitas“. Gal ne visada pastebime, jog čia atkreiptas dėmesys kaip tik į kalbą (ne į Maironio tautines idėjas, ne į jo etinę programą, ne į religinį jausmą, o į kalbą – į tai, kas yra poezijos esmė). Kaip tik šiuo atžvilgiu Maironis išskėlė lietuvių literatūrą ligi pasaulinių standartų. Jis nesijautė mažas, ir su juo lietuviai jau nebegalėjo jaustis atsilikę, pasmerkti nutausti ir išnykti. Kaip tik todėl Maironis buvo ne tik poetas, bet ir reikšmingas istorijos veiksnys. Jis parengė Lietuvą nepriklausomybei

¹ Žygdarbis (pranc.) — red.

nemažiau (gal daugiau) už Basanavičių ir Kudirką. Jei tauta pati sau garantuoja pilnavertį dvasinį gyvenimą, ji jau yra nepriklausoma: okupacijos tada virsta tik praeinančia istorine nelaime. Visiškai pilnavertis mūsų tautos dvasinis gyvenimas prasideda su Maironiu (nes kalbos brandumas reiškia ir dvasios brandumą). Ir po Maironio tas pilnaverčio dvasinio gyvenimo siūlas jau niekada nebeutrūko. Tiesa, tai ne vien jo, bet ir bendrosios krašto plėtotės nuopelnas; tačiau didele dalimi ir jo.

Dėl to ne kas kitas, o Maironis yra centrinė mūsų literatūros figūra, tasai židinys, į kurį sueina ir kuriame persilaužia visi spinduliai. M. Mažvydas, K. Donelaitis, A. Baranauskas yra dar vieniši. Jie dideli, bet jie dar nesukuria visuotinės kultūrinės normos, „atskaitos sistemos“. Po jų pasirodymo lietuvių kultūra ir vėl ištisus dešimtmečius, netgi šimtmečius vos vegetuodavo, netgi nykdavo. Po Maironio ji nebenyksta ir nebeišnyks.

Maironio eilėmis ir šiandien gali alsuoti; ir šiandien gyvas malonumas skalauti gerklę jų garsais, pasiduoti jų ritmui, sekti jų atbalsį ore. Jų struktūra stebėtinai nepajudinama ir atspari: ne tik nesukeisi vietomis eilučių, neišmesi šio ar kito fragmento (ką palyginti lengva padaryti modernistui), bet netgi poeto pavartoto žodžio dažniausiai nepavaduosi jokių kitu. Pasakyta taip, kaip turėjo būti, ir geriau pasakyti negalima. Šiuo požiūriu gal tik Radauskas mūsų poezijoje prilygsta Maironiui. Maironio meistriškumas toks, jog jis nelyginant Midas įstengia bet ką paversti auksu. „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“ daugeliui atrodo poetiškas – ir tikrai yra poetiškas – savo sinesteziniais vaizdais, savo dinamiškomis, persiliejančiomis viena į kitą metaforomis, savo priebalsių ir dvibalsių harmonija:

Medžių ant saulės kepintas lapas
Nuspindo rasa;
Rožių iš kalnų papūtė kvapas
Skania sveikata.

Audžiau nurimęs aukso svajones
Aušros spinduliais;
Lėkė jos, skrido, pilnos malonės,
Padangių keliais.

Bet lygiai su tokiu pat pavydėtinu laisvumu Maironis kuria poeziją „iš nulio“ – iš pavardžių sąrašo; kaip šiandien pasakytume, iš telefonų knygos. Jo rankose tas sąrašas išseina griežtas lyg formulė, įsimenantis lyg aforizmas, grakštus tarytum muzikinė frazė:

Mantvydaitis juokdarys,
Bartkaus posūnis Kairys,
Ožkabarzdis – jaunikaitis,
Aldadrikas Jonuška,
Žnairas kūtvėla Tiška
Ir naktibalda Valaitis.

Maironis parodė, kaip sklandžiai, skambiai, reljefiškai galima rašyti lietuvių kalba. Su juo mūsų literatūra, sakytum, visam laikui atgavo amą: jis pademonstravo puikią dikciją ten, kur kitiems dar gerokai pynėsi liežuvis. Jis pateikė lietuvių poezijai pirmąjį išbaigtą

ženklų, simbolių, frazeologizmų repertuarą. Galima dar pridurti: jis pasiūlė mąstysenos, jausenos, elgsenos modelius, kurie ilgam laikui nulėmė lietuvių, taigi ir Lietuvos būtį.

Savo mitologiją, istoriją, net geografiją didele dalimi tebeatome pro Maironio prizmę. Kaip ir dera pirmajam tikrai tautiniam poetui, Maironis buvo enciklopediškas, universalus. Donelaitis ir Baranauskas dar ribojasi savuoju kampu, savuoju regionu, nors ir daug pasako. Maironis supoetina, pasisavina, paverčia visų mūsų namais ir palikimu Lietuvą nuo Drūkšės ežero ligi Minijos, nuo Trakų pilies ligi „Žemgygalos medžių trijų“; ir dar pasižvalgo už Lietuvos ribų, leidžia pajusti, jog Lietuva yra Europos dalis. Čia simboliška ir tai, kad jis gimė geografiniame Lietuvos centre, ir tai, kad nemėgdavo pabrėžti savo žemaitiškumo. Lygiai taip pat jis įvaldo, apgyvendina visą mūsų istorinį laiką. Jo poetinis mostas aprėpia pirmykščius archetipus (ligi seniausiojo indoeuropietiško ir ne tik indoeuropietiško įvaizdžio – pasaulio medžio eilėraštyje „Uosis ir žmogus“), vėlesnę labiau rafinuotą mitologiją („Jūratė ir Kastytis“), kunigaikščių epochą („Eina garsas“), unijos laikus („Čičinskas“), stagnaciją carinės Rusijos globoje („Spjauki, drauguži“), tautinį sąjūdį, pirmąjį pasaulinį karą, nepriklausomojo gyvenimo problemas, nusivylimus ir galimybes. Kaip tik Maironio dėka visa tai virto mūsų kolektyvinės sąsąmonės dalimi. Kritikų, berods, jau pastebėta, kad Maironio laiko modelis yra ne tik visa apimantis, bet ir kryptingas. K. Donelaičio laikas – statiškas žemdirbio laikas, kuriame amžinai atsikartoja tie patys ritualai; A. Baranausko laikas – tragiškas žengimas iš aukso amžiaus į bevaisę žemę, „išgriuvusių pūstynę“; ir tik Maironio laikas yra tikrojo istorinio proceso laikas su praeitimi, dabartimi ir ateitimi.

Maironis suteikė mūsų sąmonei universalią dimensiją, įnešė į ją europietiško platumo. Ir nenuostabu, kad jis vos ne pirmasis Lietuvoje suvokė literatūrą kaip reikšmingą nepavarduojamą misiją. Rašytojas pagal Maironį yra charizmatinė esybė, šauklys ir pilietis, pilnutinis ir harmoningas žmogus. Kaip mitinis mediatorius, jis suvienija priešingybes ir išsprendžia prieštaravimus. Turbūt neatsitiktinis dalykas, kad dažniausias *Pavasario balsų* daiktavardis – širdis. Tai ne vien romantiškas štampos. Širdis logiškai ir etimologiškai siejasi su centru, harmonija, pusiausvyra: joje susitinka, per ją persilaužia mikrokosmas ir makrokosmas. Poetas, tapdamas pasaulio širdimi – ar šerdimi – paverčia visą savo egzistenciją mitologema, ženklu būsimajam laikui.

Tokie dalykai, be abejo, nepakartojami. Jiems reikia ypatingai susidėjusių aplinkybių – ir istorinių ir grynai biografinių. Dažnas mūsų literatūroje pretendavo ar pretenduoja būti „antruoju Maironiu“, tačiau tokios pretenzijos yra visai beviltiškos: geriausiu atveju pretendentas lieka savimi, blogiausiu – virsta netikru epigonu. Tiesioginis Maironio poveikis yra labai pavojingas. Jo ženklai lengvai išvirsta banaliomis klišėmis ir štampais, jo patosas – tuščia retorika, jo emocijos – sentimentais, jo harmonija – lėkštumu. Bet panašiai atsitinka kiekvienam tikram klasikui, ir gal tai netgi yra vienas iš didybės požymių.

Andrė Žido (ar Jeanas Toulet), paklaustas, kas yra geriausias prancūzų poetas, atsakė: „Victor Hugo, hélas!“ (Deja, Victoras Hugo). Atsimindami neabejotiną Maironio didybę, o drauge šį sunkų, pavojingą ir reiklų jo šešėlį, galėtume panašiai pasakyti. Geriausias lietuvių poetas yra Maironis. Deja, Maironis. Laimei, Maironis.

Vanda Zaborskaitė

„...PAĖMĘS AUKSO LYRĄ...“

Maironio gimimo 130-osioms sukaktuvėms

Dar taip tarsi ir neseniai minėjome Maironio gimimo 120-metį, bet tai buvo kitame istoriniame laike, kitame pasaulyje.

Tiesą sakant, 120-metis nė nebuvo minimas: Maironis tuomet buvo tautos tyliosios rezistencijos poetas. Jis buvo įsileistas į mokyklą – per daug iškili ir esminė lietuvių poezijai buvo jo kūryba, kad galima būtų buvę ją nutylėti. Bet buvo įsileistas ne visas. Valdžios ideologinės instancijos stropiai žiūrėjo, kad prieš tautos pavergimą, politinę sprespaudą šaukiančios, tautos atgimimą skelbiančios, Lietuvos valstybingumą aukštinančios Maironio poezijos čia nebūtų. Nebuvo mokyklinėse prograose, skaitiniuose ne tik poemų, dramų – nebuvo ir didokos dalies lyrikos. Dėmesį telkta į Maironio gamtinę poeziją. Jos ribose, žinoma, sklaidžiasi puikūs poezijos kūriniai, bet esmė ir pusiausvyra buvo stipriai pažeista. O vis dėlto daugelio mokytojų lituanistų pastangomis, meile ir išradingumu, Maironis Lietuvos mokykloje gyveno kaip Tėvynės grožio, jos laisvės siekių ir aukštų žmogaus dvasios polėkių dainius. Nuo mokytojo pilietinio ir tautinio sąmoningumo anuomet daug priklausė, kaip jis mokiniams pateikdavo Maironį: ar inertiškai kartojo dar stalinmečiu nukaltus stereotipus apie poeto „ribotumą“, „nacionalizmą“, „klerikalizmą“, ar ieškojo platesnių erdvių, į kurias buvo išėjusi lituanistika. Tačiau, čiaip ar taip, mokytojo įnašo esama, kad „Graži tu, mano brangi Tėvyne!“ tapo Lietuvai neoficialiu lietuvių tautos himnu. Mokytojas nesiryžo, o dažnai ir negalėjo pakelti balso prieš valdžios valią, bet vidinis jo nusiteikimas, dvasinė kultūra ir profesinė kompetencija mezgė tarp jo ir mokinių nematomus, bet labai aiškiai juntamus tarpusavio supratimo ir atjautimo ryšius. Vienintelis mokytojas Antanas Vizbaras (muzikos mokytojas) tais metais surengė Ariogaloje viešą Maironio 120-mečio minėjimą, kur gausiai susirinkusiems klausytojams Maironio eiles skaitė aktorius Laimonas Noreika, o dainas Maironio tekstais dainavo vietinis choras, diriguojamas ne tik A. Vizbaro, bet ir šventės svečio Liongino Abariaus. Minėjimo neįsileido tada čia pat esantis rajono centras – Raseiniai.

Po penkerių metų, 1987-aisiais, Lietuva plačiai ir iškilmingai minėjo Poeto 125-metį. Jau buvo jaučiamas Atgimimo artėjimas. Pasvyravusi ir paabejojusi, valdžia vis dėlto leido rengti viešo minėjimo iškilmes. Jos nuvilnijo per Lietuvą, o iškilmingame vakare, kai visa Akademiko dramos teatro salė atsistojusi ėmė giedoti „Lietuva, brangi, mano Tėvyne!“, pirmąkart, neišlaikiusi žmonių spaudimo, atsistėjo ir valdžia. Maironio poezijos žodis jau skambėjo garsiai, aiškiai, išsakydamas tautos pasiryžimą, siekius ir viltis. Jis skelbė istorinio teisingumo pergalę ir neišvengiamą imperijos griūtį:

Bet amžių baisi Nemezidė užslinks!
 Ji eina kaip Dievo rūstybė.
 Galingą pirmiausiai gal sau išsirinks:
 Prieš ją krito Romos galybė.

Maironio dainas, susiėmę už rankų, dainavo šimtatūkstantinės žmonių minios.

O paskui Maironis pasitraukė į šalį – tarsi nebebūtų reikalingas tautai. Apie tėvynę ėmėme kalbėti kitais žodžiais, kitų poetų eilėmis. Tai natūralu, ir neturėtume dėl to jaustis kalti, lyg būtume Maironį pamiršę ar išdavę. Taip tikrai nėra. Yra tik tai, kad dideli poetai gyvena tautoje besikaičiančiais pavadinimais: jie iškyla iš kultūros atminties čia viena, čia kita savo kūrybos puse, vienais ar kitais kūriniiais ar motyvais, o kartais ir visai kuriam laikui panyra užmarštin, kad paskui prabilų žodžiais, lyg šiandien parašytais ar ištartais. Su Maironiu taip jau yra buvę keletą kartų. Taip yra buvę ar būna. Kai žvelgiame į literatūrinį ar politinį, visuomeninį gyvenimą, matome, kaip kinta poeto sąskambis su aštriaisiais dienos poreikiais, laiko pokyčių padiktuotais siekimais. Bet jeigu jis yra savosios literatūros klasikas, t. y. įaugęs į tautos sąmonę kaip turintis tobulumo vertę, kaip savo srities etalonas, tai iš tautos dvasinio akiračio nepranyksta. Gal užėina laikas, kai jis retai teminimas, beveik necituojamas, juo nesidomi nei kritikai, nei literatūros istorikai, bet jį jaučia visi, jo poezijos žodžiais pavadinami įprastiniai, fundamentalūs dalykai – metų laikai, miestai, upės, taip pat vertybinės nuostatos, įsitikinimai, viltys: „Laikai juk mainos: buvo pikti, ateis kiti Lietuvai, mūsų tėvynei!“ , „Paimsme arklą, knygą, lyrą...“ , „O tačiau Lietuva juk atbus gi kada: / Ne veltui ji tiek išskentėjo!“ , „Kaip puikūs slėniai sraunios Duby-sos...“ – ar bereikia dar cituoti ir vardyti? Yra tekstų, kuriuos dar mokykloje išmoksta visi tautos vaikai, jie mums yra gražios kalbos, gilaus jausmo ir taurios minties modeliai.

Tačiau Maironio poezija nėra vienaspalvė. Kai Sigitas Parulskis kalba apie tai, kad Maironis yra „nuvargintas“, jis, matyt, turi mintyje retorinius, politinius, visuomeninius eilėraščius. Jie Maironiui esmingi, juose potencialiai glūdi labai didelė poveikio galia – visi ją esame neseniai patyrę. Bet yra ir kitas Maironis:

Aktis graži, rami, vaizdi,
Toli juokavimus girdi
Ir dainas ilgesio pradėtas!
Malonu vienkart ir griaudu!
Į tolį eitum vienu du...
Naktis graži, dangus žvaigždėtas.

Mėnulis šviečia. Pradalgių
Pakvipo šienas. Už rugių
Griežlė begriežia kanapėta.
Ant kalno snaudžia pušynai,
Lapuos sapnuoja milžinai!..
Naktis graži, rami, žvaigždėta.

Kiek daug tematikos, poetikos, metrikos gijų sklinda iš šio fragmento į visas Maironio poetinio pasaulio šalis ir į dar tolimesnes visos lietuvių poezijos erdves! Nakties motyvas, meilės tema, peizažo sandara, aukštojo stiliaus požymiai ir jo ribos, strofos komponavimas, silabotonikos galimybės – tokiais ir panašiais aspektais poeziją mylintis ir suprantantis mokytojas galėtų pakreipti savo mokinių mintį. Nes iš tikrųjų – Maironio poezija yra tarsi grūdas, kuriame jau glūdi tolesnės poezijos raidos potencialai. Kęstutis

Nastopka atskleidė, kad Maironis yra išbandęs visą lietuvių eilėraščių tipų repertuarą¹. Maironis juk yra tas, kuris ir sukūrė mums lietuvišką eilėraščių, nubrėžė aiškią takoskyrą tarp tautosakos ir literatūros. Net tada, kai jis savo eilėraščių vadina *daina*, šis eilėraščių jau išsiplėšęs iš liaudies dainos poetikos, sandaros, intonacijos. Dažnai jis šaknimis siekia literatūrą gaivinančius podirvio vandenį – folklorą, bet jo veidas visados individualus, paženklintas lengvai atpažįstamos autoriaus asmenybės bruožais.

Maironio gimimo 130-osios sukaktuvės neturėtų kartoti buvusiųjų minėjimų scenarijus. Kiekvienam laikui – savas poeto suvokimas. Galimybės neribotos ir nenusipėjamos. Jis galėtų skleisti kaip žmogaus egzistencijos universaliųjų atžvilgių įvardijimas: Maironio meilės lyrika; vienišumo ir buvimo drauge įtampa jo poetinėse vizijose; džiaugsmo, palaimos ir nusivylimo motyvai jo eilėraščiuose. Galėtų skverbtis į daugybę poetinės raiškos dalykų – Maironio talentas gilus ir stiprus, todėl jo eilėraščiai yra puikus objektas interpretacijoms, kad ir kokiais metodais būtų naudojamosi. O galėtų būti paprasčiausias įsiskaitymas, įsiklausymas į Maironio tekstus – gal į tuos, kurie rečiau minimi, deklamuojami. Gal rastume kiekvienas sau nežinomą Maironį – eilėraščiuose, poemose, dramų monologuose; suvoktume, kad jo grožis ir įtaiga turi mums iš tikrųjų nenykstančią vertę.

1992 09 06

¹ Žr.: Kęstutis Nastopka, *Lietuvių eilėraščių poetika*, V.: Vaga, 1985.

Motiejus Valančius

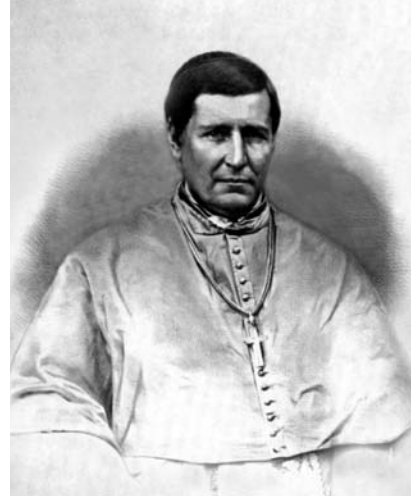
Motiejus Valančius (1801–1875) – įtakingiausia XIX a. vidurio Lietuvos istorijos figūra: Žemaičių vyskupas, pirmųjų demokratiškos lietuvių visuomenės judėjimų – blaivybės sąjūdžio ir knygnešystės – organizatorius, švietėjas, istorikas, politikas, rašytojas, lietuvių prozos formuotojas. Jo veikla esmingai paveikė Lietuvos visuomenės sąmoningumo turinį ir linkmę, dėl to Valančius vadinamas lietuvių tautos patriarchu, XIX a. Vytautu Didžiuoju.

Valančius parengė ir moraliai sutvirtino valstiečių tautą atgimimo sąjūdžiui, padarė ją atsparią imperijos prievartos politikai. Pirmą kartą lietuviškas žodis taip įtaigiai ir svariai formulavo politinę programą. Tolesnis žingsnis jau buvo tik Vinco Kudirkos publicistika, kitomis aplinkybėmis, po trisdešimties metų, skelbusi tokį pat nesutaikomą pasipriešinimą imperijai. Valančius organizavo uždraustų lietuviškų leidinių spausdinimą Prūsijoje, sutelkė pirmąjį knygnešių tinklą, – buvo knygnešystės pradininkas, pirmasis „draudžiamojo laiko“ strategas.

„Tankiai su sėmėga apsilvikiusi vaikščioja tikra išmintis“ – šis aforizmas, paimtas kaip moto *Palangos Juzei*, nusako tai, kas Valančiui ypatingai svarbu – išmintį, protingumą, racionalumą, požiūrio blaivumą. Ryškėja dvi lietuvių kultūros pusės, kurias taip gražiai po daugelio metų nusakys Vaižgantas *Vaduvų krašte*, vaizduodamas Taučių ir Niaurų šeimas: romantinį polėkį, impulsyvumą ir blaivų intelektą, minties discipliną. Ta antroji pusė ir yra Valančius.

Motiejus Valančius gimė 1801 m. vasario 16 (28) d. Nasrėnų kaime, Salantų parapijoje, valstiečių činšininkų šeimoje. Vos prieš šešetą metų buvo žlugusi Abiejų Tautų Respublika, nors vargu ar jo valstietiškoje aplinkoje šitai buvo įsisąmoninta ar bent pastebėta: ir anksčiau svetimos kariuomenės skersai ir išilgai traukė per Lietuvą plėšdamos, degindamos ir niokodamos, ir žemdirbys buvo apsipratęs su savo lemtimi. Jis augino vaikus, arė žemę, kalbėjo savo senovine kalba. Valančius buvo trylikos metų, kai suskambo Strazdelio *Giesmės svietiškos ir šventos*. Tapęs vyskupu, jis reikalau, kad bažnyčiose prieš šv. Mišias visur būtų giedama „Pulkim ant kelių“.

Valančių šeimoje augo penki vaikai, – dvi dukterys ir trys sūnūs. Tėvai visus tris sūnus įstengė leisti į mokslus, nors ne bajorams tai padaryti tuomet buvo beveik neįmanoma. Motiejus mokėsi Žemaičių Kalvarijos dominikonų gimnazijoje (1816–1821), Varnių kunigų seminarijoje (1822–1824), Vilniaus vyriausioje dvasinėje seminarijoje (1824–1828), kuri buvo Universiteto padalinys, tarsi koks jo teologijos fakultetas. Per ryšius su studentais čia pūtė gana stiprūs pasaulietiniai vėjai, kurie veikė seminarijos gyvenimo būdą ir nuotaikas. Buvo ką tik užbaigta filomatų byla, Vilnius dar buvo sukrėstas filomatų areštų ir trėmimų, buvo įvykę tai, kas tapo medžiaga A. Mickevičiaus *Vėlinių* trečiajai daliai, jos antiimperiniam

protestui ir maištingajai Konrado improvizacijai, o jų autorius jau buvo tremiamas į tolimąsias Rusijos imperijos gubernijas. Valančius 1827 m. buvo priskirtas prie nepaklusniausių ir nenuolankiausių auklėtinių, kurie turėjo taisyti ir atgailauti. Ši jauno Valančiaus būdo savybė, Vytauto Kavolio manymu, padeda paaiškinti vėlesnįjį vyskupo priešinimąsi valstybinei valdžiai. Kai 1828 m. birželį Valančius baigė seminariją, Vilniuje vyko gedulingos pamaldos paminėti penkmečiui nuo filomatų bylos pradžios, virtusios visuomenės demonstracija.

1828 m. rudenį jis tampa Mozyriaus apygardos mokyklos kapelionu, dirba čia šešetą metų. Parašo ankstyviausius tekstus – lenkiškus pamokslus, užrašus. Pamokslų adresas – libertiniška¹ bajorija, tik iš tradicijos apsilankanti bažnyčioje. Kiti klausytojai – mokiniai, kurių absoliučią daugumą sudarė bajoraičiai, perėmę tėvų papročius ir ydas. Pamokslininkas mažai tesitiki juos paveikšias („Praėjusiais metais parodytas abejingumas liūdina ir leidžia manyti, kad ir šiandien maža bus naudos iš mano kalbėjimo“). Tik kreipimesi į pirmųjų klasių vaikus pasigirsta jautresnės intonacijos, iš tolo pranašaujančios būsimųjų Vyskupo ganytojiškų laiškų emocinę šilumą („O jūs, brangūs mano paukšteliai, visas mano džiaugsmas ir paguoda! Nors jūs paliudykit mano norus ir pastangas!“). Mozyriuje, atrodo, bus kilusi mintis užrašinėti į sąsiuvinius savo darbus, taip pat kitų autorių patikusias mintis. Su pertrūkiais beveik iki mirties jis rašė tai, ką anuomet buvo įprasta vadinti *silva rerum*: atsiminimus, pastebėjimus, žmonių charakteristikas, girdėtus pasakojimus, ištraukas iš laikraščių, dokumentų nuorašus. Lietuvoje tuo tarpu liepsnojo sukilimas. O Mozyriuje valdžia žiauriausiomis egzekucijomis vertė valstiečius iš unitų į stačiatikybę. Čia jaunam kunigui paaiškėja, ko galima laukti iš Rusijos, čia glūdi, Vandos Zaborskaitės manymu, sąmoningos Valančiaus opozicijos šaknys. Tik atsiradus galimybei, jis grįžta į Žemaičius ir 1834 m. paskiriamas Kražių gimnazijos tikybos mokytoju ir bibliotekininku.

1840 m. Valančius atvyko iš Kražių į Vilnių dėstyti Dvasinėje akademijoje, kuri buvo uždarytojo universiteto likęs fragmentas. Buvo praėję vos metai po slaptos priešvyriausybės organizacijos vadovo Simono Konarskio sušaudymo. 1842 m. Akademija perkeliama į Peterburgą, arčiau valdžios akių. Čia artimai bičiuliaujasi su Simonu Daukantu.

1845 m., grįžęs į Žemaitiją, Valančius tapo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi. Jis rūpinosi, kad klierikai mokėtų ne tik lenkiškai, bet ir lietuviškai, kelia lietuvių kalbos vertę ir autoritetą. Seminarijos rektorius rodė pavyzdį studentams, kieme viešai rašydamas žemaitiškai *Žemaičių vyskupystę* (1848). Istorinis veikalas *Žemaičių vyskupystė* – lig šiol reikšmingas Lietuvos kultūros istorijos šaltinis, parašytas vadovaujantis Apšvietos epochai būdingu objektyvumo siekiu, demonstruoja modernų racionalumą ir tautos savimovės ugdymo intenciją; veikalo kalba tiksli ir aiški, gyva ir vaizdinga.

Apšvietos ir Romantizmo epochų skirtybės matyti lyginant *Žemaičių vyskupystę* ir beveik tuo pat metu pasirodžiusį Daukanto *Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (1845) – Romantizmo istoriografijos veikalą. Patetiškas Daukanto kalbėjimas kuria senosios Lietuvos mitologiją, Valančius blaiviai ir dalykiškai vertina įvykius, asmenis, remdamasis gyvenimiška patirtimi. S. Daukanto tekstas daug artimesnis grožinei literatūrai, o Valančiaus ryšys su literatūra užsimezga tik per stilių – gyvą, aiškų, tikslų, artimą gyvajai šnekamajai kalbai. Amžininkus stebino lietuvių kalbos pasirinkimas moksliniam veikalui. S. Daukanto

¹ Libertinizmas – intelektualinis judėjimas prieš religijos autoritetą, scholastinį mąstymą ir katalikišką feodalinį gyvenimo idealą XVIII a. Prancūzijoje. Libertiniškos pažiūros – laisvamanybė, religinis pasyvumas.

ir Valančiaus veikalai užkliuvo imperinei cenzūrai kaip pavojingi valstybei, buvo uždrausta viešai juos platinti. Dėmesys liaudies kūrybai, tautosakai taip pat atskleidžia Valančiaus švietėjišką racionalumą. S. Daukantas, S. Stanevičius išleidžia liaudies dainų rinkinius, Valančius – *Patarles žemaičių*, tautosakos žanrą, atstovaujantį ne poetiškam, o racionaliam liaudies kūrybos pradui.

Motiejus Valančius 1849 m. popiežiaus Pijaus IX paskirtas ir 1850 m. įšventintas Žemaičių, arba Telšių, vyskupu. Valančius – pirmasis Lietuvos vyskupas, valstiečio vaikas, atsistoja Lietuvos aukščiausiame ir viešiausiame poste. Iš karto jis tampa energingu Bažnyčios gyvenimo veikėju, vėliau – blaivybės sąjūdžio ir knygnešystės įkvėpėju ir organizatoriumi, liaudies švietėju. Varniai tampa lietuvių kultūros centru, kur suplaukia projektai, rankraščiai, iniciatyvos. Valančius pats sukuria daug religinės ir pasaulietinės literatūros.

Lietuviškų mokyklų organizatorius ir blaivybės sąjūdžio pradininkas

Raštingo, šviesaus, moralškai tvirto ir religingo žmogaus ugdymas, jo visuomeninės ir ūkinės iniciatyvos žadinimas buvo svarbiausias kunigo ir vyskupo Valančiaus viso gyvenimo rūpestis (Vytautas Merkys). Vos tapęs vyskupu, Valančius skatino steigti lietuviškas mokyklas: bažnyčioms išsiuntė raštą, reikalaujantį prie kiekvienos parapijos bažnyčios ar filijos įsteigti mokyklą, kurioje būtų mokoma lietuvių kalba. Tikyba mokytį privalėjo pats klebonas arba vikaras, o kitus dalykus – vienas kuris bažnyčios tarnų. Intensyviai darbuodamasis liaudies švietimo srityje, Valančius keitė pastoracijos pobūdį: kvietė ne tiek drausti tikintiesiems daryti bloga, kiek auklėti juos taip, kad patys vengtų blogų poelgių. Tikybinis auklėjimas tapo taip glaudžiai susietas su švietimu, kad valstiečiams ėmė atrodyti, jog mokėjimas skaityti yra tokia pat pareiga kaip katekizmo mokėjimas. Kazys Binkis lakia fraze apibendrina vyskupo Motiejaus Valančiaus tautos ugdymo programą: „Valančius išmokė lietuvius skaityti, ir jie skaityti nebepamiršo.“

Vyskupo Valančiaus 1858 m. sukeltas blaivybės sąjūdis, trukęs šešerius metus², įtraukė kone milijoną žmonių (apie 90 proc. Žemaitijos vyskupijoje gyvenančių katalikų buvo blaivininkai)³. Blaivybės sąjūdis yra laikomas pirmąja taikinga „masių mobilizacija“, kuri suformavo lietuvių socialinius ryšius, būtinus ir 1863 m. sukilimui, ir vėlesniam, jį nuslopinus Valančiaus organizuotam nelegalios literatūros platinimui (Vytautas Kavolis). Blaiviam gyvenimui įsipareigojama duodant kolektyvines priesaikas, didžiuliais tiražais leidžiamos blaivybę propaguojančios brošiūros („Blaivybės gromatos“). Tačiau, kaip teigia V. Kavolis, būta ir moralinės prievartos, bendruomenei bandant įtikinti nepaklūstančius individus. Valančius griežtai perspėdavo nenaudoti prievartos blaivybę skatinant, bet klebonai ar valsčiaus valdžia auklėdavo girtuolius nuo seniausių laikų žinomomis priemonėmis: „Turgaus dieną mušant barabanui girtuokliai vedžiojami po rinką su lenta ant nugaros ir parašu ant jos: už girtybę“, aprašoma, kaip geriantį gaspadorių priverčia bažnyčioje atgailauti, geriantį berną atiduoda į rekrūtus.

² Blaivybės sąjūdžio įtaka buvo jaučiama ir jį uždraudus. Ateistai ir socialistinių pažiūrų veikėjai (pvz., Šliūpas, Kairys) aprašo, kaip jų tėvai visą gyvenimą laikėsi Valančiui duoto įžado vengti alkoholinių gėrimų, toks tėvų elgesys formavo ir vaikų neigiamą požiūrį į alkoholį.

³ Tarp Mažosios Lietuvos gyventojų, priešingai nei tarp Valančiaus vadovaujamų žemaičių, blaivybės sąjūdžio idėjos buvo nepopuliarios. 1869 m. Otto Glagau rašo, kad „blaivybės draugijos niekur nesutiko tokio didelio pasipiktinimo ir niekur nerado tiek mažai sekėjų, kaip lietuvininkų tarpe“ (*Lietuvininkai*, Vilnius, 1970).

Valančiaus veikla po 1863 m. sukilimo: diplomatija, knygnešystė, slaptosios mokyklos

1863 m. sukilimo metu Valančius oficialiai laikėsi nuosaikios pozicijos, tačiau iš tiesų rėmė sukilėlius. 1864 m. prasidėjus posukiliminėms represijoms, Žemaičių vyskupijos centras iš Varnių perkeltas į Kauną, o vyskupas apgyvendintas namų arešto sąlygomis.

Sukilimo metu Valančius tampa įtakinga politine figūra. Nors Imperijos valdžia laikė jį lojaliu – ir paskirdama į Kražius, ir patvirtindama vyskupu, nors jis stengėsi balansuoti tarp legalumo ir kompromisų, vis tiek į jį žiūrėta kaip į svarbiausią maištingų nuostatų skatintoją. 1864 m. vyskupijos centras atkeliamas į Kauną, stengiantis vyskupą izoliuoti nuo glaudesnių santykių su pačia vyskupija. Valančius nuolatos sekamas, persekiojamas, nuo represijų valdžią sulaikydavo tik baimė, kad valstiečiai sukils ginti mylimo Ganytojo. Tačiau, nepaisant valdžios pastangų nušalinti vyskupą nuo visuomenės gyvenimo, jo įtaka vyskupijos žmonėms buvo didžiulė. Kauno laikotarpiu išryškėjo apmąstyta diplomatinė Valančiaus kova su okupacinės valdžios vykdyta rusinimo politika. Vyskupas gelbėjo nuo represijų sukilimo dalyvius kunigus, rėmė ištremtuosius į Sibirą. Aukštą Bažnyčios hierarcho valdžią Valančius veiksmingai naudojo tautinės savimonės ugdymui ir kovai prieš Rusijos pastangas asimiliuoti lietuvių tautą.

1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, Valančius suprato, kad „žmonės staiga tapo lyg beraščiai, nes rusišką raštą, kirilicą, mažai kas tepaskaitė. Visas vyskupo triūsas per savąsias mokyklas šviesti liaudį ėjo niekais“ (V. Merkys). Valančius iškart pasipriešino „graždankai“ (lietuviškų raidžių rašymui rusiškais rašmenimis), reikalavo grąžinti lotyniškuosius rašmenis, ėmėsi slaptojo veikimo metodu: Žemaitijos vyskupas įkūrė pirmąją žinomą nelegalių lietuviškų knygų platinimo – knygnešių – organizaciją, jos pavyzdžiu vėliau atsirado kitų spaudos platinimo centrų. Knygų poreikis Lietuvoje buvo didelis, tad jų tiražas kasmet augo. Vaclovo Biržiškos apskaičiavimu, 1864–1900 m. vien Tilžėje buvo išspausdinta apie 3 milijonus 700 tūkst. lietuviškų knygų. 2004 m. UNESCO knygnešystę įvertino kaip unikalią ir pasaulyje neturinčią atitikmenų.

Valančius skatino neleisti vaikų į rusiškąsias valdžios mokyklas, ragino kurti lietuviškas daraktorių mokyklas. Religinės, politinės publicistikos knygelėse (pvz., *Prajautimas*, 1869) aiškino valdiškas mokyklas esant rusinimo ir stačiatikybės atstovų įrankiais. Mokytojai čia nemoką lietuviškai, užtat „jie šneka su vaikais, lygia dalimi nė žodžio maskoliškai nemokančiais, it žąsys su kiaulėmis“. Tėvai neturį vaikų į tokias mokyklas leisti, verčiau temoka baudas. „Maskoliai neleidžia vaikams skaityti lietuviškų knygų, lotyniškomis raidėmis spausdintų“, o tai didelė nelaimė. Kad valdžios įsakymai būtų vykdomi, prižiūrį žandarai, kurie „visur tykoja, idant kurį žmogų įkąstų“. Per maskolius ir burliokus plintančios „vagystės, užpuolimai ir mušimai“. Valančius primena, – „turite saugotis, kaip didžiausios nelaimės, girtybės, paleistuvystės ir vagystės, nes taip darą pameta tikėjimą; <...> turite būti tvirti tikėjime, pasiruošę kentėti kančias, kaip senovės katalikai. Nors viršinkai už tvirtybę Katalikų tikėjime atimtų gyvenimus, sodintų į kalinę ir plaktų ar kapotų, vis tai turite iškentėti, nes verta to yra dangaus karalystė“.

Šitoks religinis maksimalizmas, kurį nesunkiai galima perkelti į politinę ir patriotinę sferą (mažiau negu po trisdešimtmečio tai darė Maironis, eilėraštyje „Oi neverk, motušėle“ žadėdamas, jog kritusiems už tėvynę „Dangaus angelai“ nupins iš deimantų „vainiką“), yra Valančiaus rezistencinės programos šerdis, jos aistringos įtaigos šaltinis.

Valančius rašytojas

Perkeltas į Kauną Valančius šalia organizacinės veiklos atsideda literatūriniam darbui. Čia parašyti *Gyvenimai šventųjų Dievo*, visa pasaulietinė didaktinė proza, visa jo religinė politinė publicistika (*Apie sielvartus Bažnyčios šventos*, *Perspėjimas apie šventą vierą*, *Prajautimas* ir kt.), slapta platinama knygnešių, mažomis knygelėmis sklido po Lietuvą. Valančius jose išdėsto požiūrį į bažnytinės ir pasaulietinės valdžios santykius, gina Bažnyčios suverenumą, įsakmiai ragina katalikus būti ištikimus katalikybei, – ir taip deda pamatą rezistencijai, kuri truko pusę šimtmečio.

Rašyti skatino pasaulietinės literatūros stoka pramokusiems skaityti kaimo žmonėms. Akivaizdus Valančiaus kūrybinės programos racionalumas. Toji programa pradeda pasakojimų rinkiniu *Vaikų knygelė* (1864), kurioje personažai yra vaikai, jų poelgiai skirstomi į gerus ir blogus, parodomi skaitytojui tų poelgių padariniai, iškeliami doro elgesio vertė. Kitas prozos rinkinys – *Paaugusių žmonių knygelė* (1868) – skirtas vyresnio amžiaus skaitytojams. Rinkinys pateikia spalvingą teigiamų ir neigiamų personažų – statiškų, bet individualizuotų – galeriją. Autorius dialogo formą pasirenka ne idėjoms skelbti, o charakteriui kurti; neigiamų personažų paveikluose efektingai pasitelkiama šaržo technika. Rinkinyje daug buities vaizdų, ekspresyviai formuojamų iš ryškių detalių, atspindinčių žemaitiškąjį koloritą. Įdomi *Paaugusių žmonių knygelės* idėja yra priešo sampratos dvilypumas: greta išorinio priešo (okupacinės valdžios, priešiškos katalikų tikėjimui) išryškinamas vidinio priešo – charakterio ydų – pavojingumas.

Palangos Juzė (parašyta 1869) – didaktinė apysaka, turinti nuotykių literatūros bruožų, sukurta varijuojant tuometinėje lenkų literatūroje populiarų žanrą; jos pagrindinis veikėjas – žmones mokantis keliautojas. Valančiaus kūrinio personažas Juozas Viskanta, aplankęs keliolika Žemaitijos ir Aukštaitijos parapijų, galop grįžęs namo, trylika vakarų pasakoja tėvams ir kaimynams patirtus įspūdžius, nuotykius. Pasakojimo vakarų kompoziciją galėtume sieti su archetipine Šacherezados pasakų situacija. *Palangos Juzės* pasakojimui būdingas frazės taupumas ir sodrumas, taiklūs palyginimai, neretai tautosakiniai, turintys vertinamąjį krūvį, patarlių vartojimas, virtinės ištiktukų, vaizdo erdvumas ir ekspresija. Reikšmingas kūrinio aspektas – literatūrinė Lietuvos geografija. Apysaka yra tarsi XIX a. Lietuvos kultūros enciklopedija: autorius pateikia daug tautosakinės, etnografinės (Užgavėnės, žiemos palydos, vestuvių papročiai) medžiagos. Autoriaus literatūrinio mąstymo principą apibūdintume kaip komedinį (mokyti juokinant): „ateinančios giminės juokdamos skaitys“.

Paskutinis prozos rinkinys *Pasakojimas Antano Tretininko* (1872) – tai vadovėlis „daktoriui“, spaudos draudimo laikų mokytojui. Intriguojamais pasakojimais autorius ne tik aiškina katechezės aspektus, bet ir teikia gamtos žinių bei Lietuvos istorijos pamokų („Vokiečiai pas Varnius“, „Vylis žemaičio“, „Karė Pakuršėj ties miestu Durbė“ ir kt.).

Valančių, kaip absoliutų lietuvių prozos vertės kriterijų, yra išskėlęs Alfonsas Nyka-Ni-liūnas, kuris pasakojimą „Pavargėliai arba ubagai“ iš *Paaugusių žmonių knygelės* apibūdino taip: „Kažin ar yra kas nors visoje mūsų beletristikoje, kas pasakojamojo stiliaus bei kalbos autentiškumu galėtų šiam dalykui prilygti?“

Valančius lietuvių literatūros tradicijoje

Žemaičio ir racionalisto Valančiaus globojamas pirmuosius žingsnius literatūroje žengė anykštėnas Antanas Baranauskas – Rytų Lietuvos dvasios ir tarmės poetas. Į Varnių seminariją jam įstoti padėjo Karolinos Praniauskaitės brolis kunigas Otonas Praniauskas, Valančiaus sekretorius. Jauną gabų klieriką vyskupas pastebėjo tuoj pat ir neišleido iš akių. Pavedė jam parašyti giesmių savo rengiamam giesmynui. Įdėjo į jį „Artojų giesmes šventas“ ir pažymėjo, kad jas parašė klierikas Antanas Baranauskas. *Kelionėje Petaburkan* (1858–1859) skamba pasipriešinimo imperijai motyvai, identiški tiems, kurie skamba Valančiaus poleminiuose raštuose. Atrodo, tarsi A. Baranauskas būtų nujautęs spaudos persekiojimo laikus („Anei rašto, anei druko mums turėt neduoda...“), bet iš tikrųjų šie protesto motyvai atsiradę iš varniškės Valančiaus aplinkos realijų dar ikisukiliminiu laikotarpiu: čia buvo gyvi represijų po 1831-ųjų sukilimo prisiminimai (kaip ir K. Praniauskaitės šeimoje), čia ką tik buvo užgniaužta lietuviško laikraščio idėja: Lauryno Ivinskio *Aitvaro* (1857), paskui Mikalojaus Akelaičio *Pakeleivingas* (1859); tie įvykiai buvo skaudžiai komentuojami lietuvių šviesuomenės. Su Valančiaus blaivybės akcija siejasi stambiausias A. Baranausko kūrinys *Dievo rykštė ir malonė* (1859), taip pat „Giesmė padėkavonės už blaivystę“ (1868). Grįžusį iš studijų Vakarų Europoje į Peterburgą Valančius pasveikino laišku, kuriame rašė: „Bijau tikrai dviejų dalykų: kad nuo darbo pertekliaus neprarastum sveikatos ir kad būdamas užsiėmęs aukštesniais reikalais nepamirštum Lietuvos...“ Dar poetas parašė eilių Valančiaus vardinėms ir pasakė atsiveikinimo kalbą prie jo kapo. Literatūrinį A. Baranausko likimą nemaža dalimi lėmė ir Valančiaus suformuota aplinka, ir tiesioginis jo asmens poveikis.

Kitoks Valančiaus ryšys yra su Maironiu jau vien dėl to, kad šis priklausė gerokai jaunesnei kartai. Bet sąlyčio būta netgi asmeninio. Su didžiuoju vyskupu buvo pažįstamas Aleksandras Mačiulis, būsimo poeto tėvas. Mažąjį Jonuką jis buvo nuvežęs į Kauną, kad vyskupas jam drauge su kitais kaimo vaikais suteiktų Sutvirtinimo sakramentą. Šią „istorinio susitikimo“ sceną vaizduoja Vaižgantas: kaip su kitais vaikais atvestas į vyskupo salę ir pašauktas Jonukas „priebėga drąsiai ir užsigula vyskupui ant kelių. Vyskupui Motiejui tai patinka. Imasi sau jį ant kelių, savo nosine nušluosto jam noselę ir ima šnekinti...“

Valančius savo raštuose skelbė kovotojų už tikėjimą, šventųjų tikėjimo kankinių garbę, o Maironis tą garbę transponavo į tėvynės gynėjų garbę.

Literatūrinė giminytė sieja Valančių ir su neoromantiku Juozu Tumu-Vaižgantu. Tas pats iš gilumos einantis demokratiškumas, veiklus atsivadimas savo kraštui ir jo žmonėms, drąsus savo įsitikinimų ir principų gynimas, o kartu atvirumas ir artumas buities konkretybei, pozityvi, gyvenimą teigianti pasaulėžiūra, meilė sodžiaus žmogui, vaikui, gyvūnui. J. Tumas rūpinosi Valančiaus rašytiniu palikimu, dar klierikas prižiūrėjo Valančiaus giesmių kalbą (drauge su Maironiu), *Tėvynės sarge* skelbė kai ką iš Valančiaus raštų, atskiromis knygomis išleido *Pastabas pačiam sau*, *Maskoliams katalikus persekiojant*, *Blaivybės gromatas*.

Kai kuo artimas ir abiejų meninis mąstymas: tai ir etnografinės medžiagos gausa fiktyviame prozos pasaulyje, ir vaizduosenos ekspresyvumas, ir kai kurie bendri Apšvietos amžiaus tradicijas siekiantys stiliaus ir pasakojimo technikos dalykai (Algimantas Radzevičius).

Valančius yra reikšmingas ekspresyviojo stiliaus rašytojas. Jis tęsia ekspresyvosios literatūros kryptį, kuri, eidama nuo Kristijono Donelaičio per Valančių, peršoka tradicinį realizmą ir tęsiasi per ekspresionistinę prozą – „Keturis vėjus“, Petrą Tarulį, netgi iki *Dievų miško*.

Netikėčiausiai Valančius dalyvauja lyrikos atsinaujinime XX a. viduryje. Vėl A. Nykos-Niliūno liudijimas: prisimindamas Vytautą Mačernį, jis rašo, jog „savo didžiausiu ir tiesioginiu mokytoju Mačernis laikė Valančių. Iš Valančiaus, per Maironį, Putiną ir Faustą Kiršą prasidėjo žygis į Vakarus“. Tuo keliu vaduotasi iš ketvirtojo dešimtmečio neoromantinio pasaulėvaizdžio ir poetikos, ieškota rupaus žodžio. Į Donelaitį ir Valančių rėmėsi Marcelijus Martinaitis, nusigręždamas nuo sovietinės lyrikos poetizmų.

Egzodo rašytojas Jurgis Gliuda dokumentine medžiaga pagrįstu istoriniu romanu *Ganytojas ir vilkai* (1986) atskleidžia ypatingą Valančiaus talentą diplomatiškai laviruoti bendraujant su okupacinės valdžios pareigūnais ir Rusijos caru.

Valančius mirė 1875 m. gegužės 17 (29) d. Kaune, palaidotas Kauno arkikatedros bazilikos kriptoje.

Siūloma literatūra: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, *Vaikų knygelė, Paaugusių žmonių knygelė, Palangos Juzė, Pasakojimas Antano Tretininko, Bičiuliai, Budrys ir jo priepuoliai, Dievobaimingas vaikiukas, Patarlės žemaičių*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2, *Žyvatai šventųjų, Gyvenimai šventųjų Dievo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 3, *Istorija šventa Senojo Įstatymo, Gyvenimas Švenčiausios Marijos Panos, Žyvas Jėzaus Kristaus Viešpaties mūsų, Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Vytautas Merkys, Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo, Vilnius: Mintis, 1999; Vanda Zaborskaitė, „Motiejus Valančius“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sud. Juozas Girzdijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 726–739; Vanda Zaborskaitė, „Tarp modernėjančios visuomenės alternatyvų“, in: *Vanda Zaborskaitė, Tarp istorijos ir dabarties: Literatūra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 12–33.

Jonas Basanavičius

Jonas Basanavičius (1851–1927) – lietuvių visuomenės veikėjas, Nepriklausomybės akto signataras, gydytojas, tautosakininkas, vienas laikraščio *Aušra* (*Auszra*) steigėjų, Lietuvių mokslo draugijos įkūrimo iniciatorius. Lietuvių tautinio atgimimo simbolinė figūra, dažnai vadinamas „tautos patriarchu“.

J. Basanavičius gimė 1851 m. lapkričio 23 d. Ožkabalių kaime Suvalkijoje, pasiturinčių ūkininkų šeimoje. Jis priklausė išsimokslinusių lietuvių valstiečių vaikų „bangai“ (apimančiai kelias kartas), gimusiai XIX a. viduryje ir esmingai prisidėjusiai prie lietuvių tautinio atgimimo kultūrinių ir politinių tikslų įgyvendinimo (Vincas Kudirka, Maironis, Vaižgantas, Petras Vileišis, Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga ir kt.).

Basanavičių pirmiausia mokė tėvai ir daraktorai, paskui jis lankė Lukšių pradžios mokyklą (1863–1866), o 1866–1873 m. mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Ši mokykla iš kitų išsiskyrė tuo, kad joje buvo įvestos ir dvi savaitinės lietuvių kalbos pamokos. Jau gimnazijoje Basanavičius išstudijavo beveik visą anuomet prieinamą istorinę literatūrą apie Lietuvą – Jono Dlugošo, Aleksandro Gvanjinio, Martyno Kromerio kronikas, Juozapo Ignoto Kraševskio raštus ir kt. Jauno gimnazisto kultūrinę savimonę smarkiai veikė lenkų istorinio ir literatūrinio Romantizmo tradicija (A. Mickevičius, J. Slovackis, V. Sirokomlė, H. Senkevičius). Lietuviškoji Basanavičiaus savimonė išsikristalizavo ne iš karto: gimnazijoje ir universitete savo užrašus – dienoraščius, užrašų knygeles – jis dar rašo lenkiškai, pirmąkart atvykęs į Vilnių ant Neries kranto lenkiškai niūniuoja „Wilija naszym strumieni rodzica“ („Vilija, mūsų upelių matutė“). Autobiografijoje užsimena, kad susipratusiu lietuviu jis tapo studijuodamas Maskvos universitete. „Atsversti“ į lietuviybę paskatino bendravimas su kitais ten studijuojančiais lietuviais ir Simono Daukanto traktatas *Būdas senovės lietuvių – kalnėnų ir žemaičių* (1845). Šio istoriko raštai padėjo Basanavičiui įsisąmoninti istorinį ir kalbinį lietuvių tautos savitumą ir atsiriboti nuo „bendrosios tapatybės“ modelio, būdingo LDK istorinei tradicijai (*gente Lituanus, natione Polonus*). XIX a. pabaigoje tai buvo radikali mintis, verčianti perinterpretuoti visą Abiejų Tautų Respublikos praeitį – Lietuvos „aukso amžius“ nukeliamas į pagonybės laikus, o Liublino unija pradėta laikyti nesėkmingu politiniu sprendimu, Lietuvos nusilpimo priežastimi. Basanavičius tautybę suvokė kalbiniu principu – lietuviais save gali laikyti tik tie žmonės, kurių gimtoji kalba – lietuvių. Šiandien mums tai atrodo savaime suprantamas dalykas, bet XIX a. Lietuvoje tokios mintys buvo didelė naujiena ir daug kam atrodė nepriimtinos, ypač bajorijai, kuri didžiavosi lietuviška kilme, bet kalbėjo lenkiškai.

Tėvai norėjo, kad Basanavičius taptų kunigu, ir ragino jį stoti į Seinų kunigų seminariją. Bet jaunąjį gimnazistą labiau viliojo mokslininko ateitis, o ne dvasininko karjera. Dramatiškas XIX a. kartų konfliktas (sutana arba gyvenimas be tėvų paramos) įspaudė ryškų pėdsaką daugelio XIX a. lietuvių šviesuolių likimuose – Basanavičiaus atvejis kiek įdomesnis tuo, kad jam pasisiekė geruoju įkalbėti tėvus, kad leistų studijuoti Maskvoje. Nors tėvas buvo prisiekęs „nė skatiko neduoti“, per kelis vasaros mėnesius konfliktą pavyko užglaistyti. Vėliau Basanavičius savo šeimą įvairiškai rėmė.

Maskvos universitete Basanavičius studijavo 1873–1879 m. Iš pradžių jis įstojo į Istorijos–filologijos fakultetą, bet nuo 1874 m. rudens semestro perėjo studijuoti medicinos. Mediko diplomas jam buvo įteiktas 1879 m. birželio 11 d. Nors pats Basanavičius apie savo medicininę kvalifikaciją buvo kuklios nuomonės, jo būta labai gero gydytojo. Šiandien retokai teprisimename, kad jis publikavo straipsnius prestižiniuose medicinos žurnaluose, o Bulgarijoje 1891 m. išleista jo monografija *Bulgarijos sanitarijos etnografijos medžiaga* sulaukė didelio atgarsio mokslinėje spaudoje. Ši knyga iki šiol laikoma vienu pagrindinių Bulgarijos medicinos istorijos veikalų. Basanavičius visą gyvenimą sėkmingai vertėsi medicinine praktika, jam niekada netrūko pacientų, taigi ir solidžių pajamų – šitai taip pat liudija puikią gydytojo kvalifikaciją.

Baigęs studijas, jis dairėsi darbo. Nuo 1880 m. spalio iki gruodžio bandė verstis gydytojo praktika Maskvoje. Tačiau ten įsitvirtinti jam nepasisiekė – mieste dirbo daug patyrusių daktarų, o pacientai nepatikliai žiūrėjo į jauną absolventą. Basanavičius kreipėsi į savo studijų laikų kolegą bulgarus, ar neatsirastų vakuojanti gydytojo vieta Bulgarijoje. Tuoju gavo atsakymą, kad jam siūloma dirbti Lomo (kitur rašoma Lompalankos, Lom Palankos) miesto ligoninės vyriausiuoju gydytoju. Basanavičius nedvejodamas šį pasiūlymą priėmė. Lome gyveno ir dirbo nuo 1880 m. vasario 7 d. iki 1882 m. gegužės 29 d. – kiek ilgiau nei dvejus metus. Dirbti sekėsi labai gerai – jis sėkmingai gydė ligonius, modernizavo ligoninę, vizitavo sergančius aplinkiniuose kaimuose. Bulgarijos valdžia jam mokėjo puikų atlyginimą – neilgai trukus Basanavičius ne tik grąžino studijų laikais susidariusias skolas, bet ir sukaupė pakankamai santaupų, kad kelerius metus galėtų gyventi vien iš jų.

Medicina garantavo Basanavičiui pragyvenimą, bet savo dvasines jėgas jis skyrė Lietuvos praeities tyrinėjimams ir tautiniam atgimimui. Pirmąją poleminę publikaciją apie Lietuvos istoriją Basanavičius išspausdino dar studijuodamas Maskvos universitete 1875 m. Dirbdamas Bulgarijoje, jau reguliariai rašė istorinio ir patriotinio pobūdžio publicistiką. Intriguojantys Prūsijos lietuvininkų spaudoje (*Naujajame keleivyje, Lietuviškoje ceitungoje* ir kt.) paskelbtų jo straipsnių pavadinimai: „Atsiminkim!“, „Rubežiai ir skaitlius Lietuvos tautos“, „Kam teks tėvynė mūsų“, „Vai, pabuskie, o Lietuva!“.

1882 m. gegužės 29 d. Basanavičius atsisako tarnybos Lomo ligoninėje ir išvyksta į kelionę Dunojumi po Europą. Pagrindinė išvykimo priežastis buvo pasikeitusi politinė situacija Bulgarijoje. Jis lankosi Belgrade, Zagrebe, pusmetį gyvena Vienoje. 1882 m. lapkričio–gruodžio mėn. Basanavičius trumpam buvo sugrįžęs į Lietuvą – bandė išgelbėti savo brolių nuo tarnybos caro kariuomenėje, tačiau nieko nepesęs vėl išvyko į užsienį. Nuo 1882 m. gruodžio 19-os iki 1884 vasario 1 d. Basanavičius gyvena Prahoje, o nuo 1884 m. vasario antros iki balandžio 16 d. – vėl Vienoje.

Šis dvejus metus trukęs klajonių laikotarpis – romantiškiausias ir laimingiausias Basanavičiaus gyvenimo tarpsnis. Basanavičius lankosi istorijos ir archeologijos muziejuose, užmezga daugybę pažinčių su serbų, kroatų, čekų ir kt. tautų atgimimo dalyviais, nuolat susirašinėja su visais žymesniais lietuvių visuomeniniais veikėjais (gausi Basanavičiaus korespondencija iki šiol dar nėra ištyrinėta). Tuo metu galutinai susiformuoja lietuviškoji Basanavičiaus istoriografinė koncepcija: jis buvo tvirtai įsitikinęs, kad lietuviai yra senos trakų tautos palikuonys, paskutiniai didingos jų civilizacijos ainiai. Anot Basanavičiaus, trakų valstybė kadaise klestėjo dabartinės Bulgarijos teritorijoje, ji paklojo pamatus šiuolaikinei Europai, bet neatlaikė vėlesnio barbarų antplūdžio. Tiesioginiai trakų civilizacijos paveldėtojai esantys lietuviai, išlaikę savitą kalbą ir kultūrą tolimoje šiaurėje. Visą gyvenimą Basanavičius nepalaužiamai laikėsi šios romantiškos hipotezės, muziejuose ir archyvuose nepailsdamas ieškojo abiejų tautų giminystės įrodymų, o svarbiausiu savo moksliniu veikalu laikė 1921 m. išleistą studiją *Apie trakų-prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon*.

Dveji kelionių metai buvo Basanavičiui svarbūs ir asmeniniu požiūriu. Prahoje jis 1883 m. susipažino su būsimąja žmona Gabriele Eleonora Mol. Po kelių mėnesių draugystės ir dramatiško laikino išsiskyrimo juodu susituokė 1884 m. balandžio 15 d. Vienoje. Nederėtų šio įvykio laikyti nereikšmingu Basanavičiaus biografijos epizodu. Elė (kaip švelniai vadino savo žmoną) buvo didžioji jo meilė. Esame įpratę įsivaizduoti Basanavičių seną ir žilą, bet Prahos gatvėmis vaikščiojo jaunas elegantiškas vyras, veikiausiai nesiskundęs damų dėmesio stoka ir mokėdavęs žvilgsnį nukreipti ne vien į romantiškus tolius. Apie Elę autobiografijoje jis rašo: „Buvo tai labai daili mergina: vidutinio ūgio, gražios vopios figūros su puikiumi biustu“. Niekur kitur – tik Prahoje, tik Elės draugijoje galime pajusti energingą jo pulso plakimą, ugningą žvilgsnį, jausmų kvaitulį. Viename savo dienoraščio įrašų Elė Basanavičių prisimena taip: „Mano Hanušas buvo neįprastai rimtas ir nekalbus, o aš dėl to labai nerami ir nepatenkinta. Bet staiga atsidūriau jo glėbyje, jis prispaudė mane prie širdies, pabučiavo ir paprašė, kad sakyčiau jam Tu“. Prahoje praleisti metai – laimingiausias Basanavičiaus gyvenimo laikas.

Tačiau Basanavičiams likimo nebuvo lemta gyventi laimingai – neilgai trukus po vedybų Elei pasirodė pirmieji džiovos požymiai. Nepragyvenusi santuokoje nė penkerių metų, ji karščiuodama mirė Basanavičiaus glėbyje 1889 m. vasario 28 d. (senuoju stiliumi – vasario 16-ąją) Lomo mieste. Žmonos mirtis, tarytum tragiška cezūra, dalija Basanavičiaus gyvenimą į dvi dalis. Su jos išėjimu Basanavičius tarėsi visiems laikams praradęs asmeninę laimę. Liko tik nuoširdus įsipareigojimas Lietuvai ir visuomeninio gyvenimo rūpesčiai. Šeimyninės laimės atsisakymas (o pasiūlymų vesti, kaip prisipažįsta autobiografijoje, netrūko) padeda paaiškinti nepaprastai intensyvią vėlesnę Basanavičiaus visuomeninę veiklą ir gausų jo mokslinį bei epistolinį palikimą.

Praha Lietuvos kultūros istorijoje svarbi tuo, kad būtent joje Basanavičius parengė spaudai pirmąjį *Aušros* numerį. Žymiąją prakalbą šiam numeriui, tapusią lietuvių tautinio atgimimo manifestu, Basanavičius parašė 1883 m. sausio 28 d. Ją ir kitus turimus tekstus jis paštu iš Prahos išsiuntė į Ragainę, kurioje žurnalas Jurgio Mikšo pastangomis balandžio mėnesį buvo išspausdintas. Tų pat metų vasarą *Aušra* pradėta slapta platinti Lietuvoje.

Tai, kad Aušra Lietuvai sušvito Prahoje – ne atsitiktinumas. Basanavičius įdėmiai sekė „mažųjų“ tautų kovą už savo teises Austrijos–Vengrijos imperijoje. Čekijoje pavyko įvesti mokymą gimtąja kalba ne tik pradinėse mokyklose bei gimnazijose, bet ir aukštojo mokslo srityje (1862 m. įsteigta Čekijos aukštoji technikos mokykla, o 1882 m. – savarankiškas Prahos čekiškas universitetas). Basanavičius galėjo tiesiogiai stebėti, kaip čekų kalbinė ir kultūrinė emancipacija perauga į politinį judėjimą, kurio paisyti privalo ir centrinė imperijos valdžia Vienoje. Prisiminkime, kad paskutiniai du XIX a. dešimtmečiai Lietuvoje buvo bene slogiausios rusifikacijos laikas – po 1863 m. sukilimo mokyklose mokoma tik rusiškai, uždrausta viešai kalbėti lietuviškai, spausdinti knygas lotyniškais rašmenimis, persekiojama Katalikų Bažnyčia, net blaivybės sąjūdis laikomas nusikalstamu. Nesunku suprasti, kad Basanavičių žavėjo sėkminga čekų kova už gimtosios kalbos teises. Atsivertę pirmojo Aušros numerio prakalbą, regime tiesioginius šio istorinio konteksto atspindžius:

Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir musu kaimynai, ir norime wisomis teisibemis, prigulincziomis wisai žmogystei, lygei su musu kaimynais naudoti. Tarp tokiu teisybiu pirmutine butu ta, kad Lietuwoj Lietuwei mokslą ir apszvietimą lietuwiszkose mokslincyziose gautu.

Vadindami Basanavičiaus parašytą Aušros prakalbą tautinio atgimimo *manifestu*, neužgriebiame pagrindinio šio trumpo teksto bruožo – emocinio įtaigumo. Prakalboje nedaug deklaratyvumo, labai nuosaikiai, neagresyviai formuluojami lietuvių tautos reikalavimai. Basanavičius netgi nepretenduoja į pirmojo lietuvių „žadintojo“ šlovę, šią garbę atiduodamas Mažosios Lietuvos spaudai. Tad kodėl šiai prakalbai – ir Basanavičiaus publicistikai apskritai – tenka tokia svarbi vieta mūsų tautinio atgimimo istorijoje? Basanavičius prabilo reikiamu laiku, kai latentinis, aiškiai dar nesuvokiamas, bet jau keliantis emocijas tautiškumo jausmas lietuvių visuomenėje reikalavo atviro žodžio, įtaigių simbolių ir metaforų. Basanavičius nujautė tautinės tapatybės emocinį pagrindą ir pasiūlė lietuviams tokį pasaulėjautos modelį, kuris iki šiol tebelieka varomąja lietuviybės jėga – tai *didžiavimasis* savo praeitimi, *skausmas* dėl patirtų istorinių skriaudų ir *jausmingas* įsipareigojimas kurti geresnę Lietuvos ateitį. Palyginti trumpoje prakalboje šie dalykai išreiškiami labai įtaigiai:

Jau daug szimtu metu praejo kaip paliowe Lietuws giedruotose padangese spindejus žvaigzdelė, kuri musu tewu tewams szwiete; tamsi, neperregima ūkana apsiaute musu linksmą senoweje žėmę; wisokie wargai ir sunki, o ilga werguwe iszdilde isz atminties musu paminejumus laimingesnio ir newargingo gywenimo, užmirszome, kuomi mes senoweje buwome, ir tikt retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminkla minawota isz praetines musu... Liko dar kalba musu garbinga, apie kurią mes galime drąsiai su mokintu

*Juk ir mes esame tokie pat žmonės
kaip ir mūsų kaimynai ir norime
wisomis teisybėmis [teisėmis],
prigulincziomis [priklausančiomis]
wisai žmogystei [žmonijai], lygiai
su mūsų kaimynais naudotis.
Tarp tokių teisybių pirmutinė
būtų ta, kad Lietuwoj lietuwoiai
mokslą ir apšvietimą lietuwiškose
mokslincyziose [mokyklose] gautų.*

Jonas Basanavičius

wiru isztarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte“⁴. Szeip – viskas pragaiszo, o ir tas musu wienutelis skarbas – kalba, teipogi niksta;

Kelias iš šios tamsos į ateities šviesą veda per vidinį susipratimą – per aiškų savo tapatybės suvokimą ir dėl to atrandamą ryšį su protėviais. Tauta aptariama lietuviams emociškai artimomis šeimos metaforomis: dabartinės Lietuvos sūnūs – garbingų tėvų palikuonys, tik tą savo garbę gerokai primiršę:

Jei kožnas geras ir patogus sunus guodoja savo tewus ir tewu tewus, tai ir mes, Lietuwei szios gadines, turime sekti pavyzdį geru sunu senowes Lietuwos; todelei pirmiu pirmiausei turime pažinti juju senowiszka giwenimą, budą, dabą ir tikibę, juju darbus ir rupecszius; nes ju giwenimą pažinę, pažinsime geriau juos, o juos pažinę ir patis pasižinsime.

Prakalboje raginama imtis patiems keisti niūrią šiandieną – šviestis, atsiminti savo praeitį, skiepyti tautiškumą vaikams – ir tikėtis šviesesnės ateities. Tekstas baigiamas legendinėmis eilutėmis: „Kaip auszrai ausztant nyksta ant žemes nakties tamsybe, o kad taipjau praszwistu ir Lietuwos dwase!“

Autobiografijoje Basanavičius prisipažįsta, kad parašęs šiuos žodžius jis pats graudžiai apsiwerkė, ašaromis sudrėkindamas rankraštį. Šį naują, iki tol lietuviams nežinomą jausmą – gerklę gniaužiančią meilę Lietuvai – skaitytojai kaip tik ir atpažino Basanavičiaus žodžiuose. Emocinis Aušros prakalbos užtaisas sukėlė Lietuvoje savotiško kultūrinio sprogingo poveikį, panašų į religinių atsivertimų bangą – perskaitę Aušrą, žmonės atsiversdavo į lietuvybę. Bene įspūdingiausi – Vinco Kudirkos ir Žemaitės atsiminimuose aprašomi tokie atsivertimai.

Basanavičiaus publicistikai būdinga, kad šlovingoje tautos praeityje ieškoma tokių vertybių ir tokių jausmų, kurių pasigendama ir aistringai trokštama dabartyje. Galėtume tai iliustruoti citata iš straipsnio „Apie senovės Lietuvos pilies“, kuris buvo išspausdintas 1 ir 2 Aušros numeriuose. Basanavičius rašo, kad senovėje lietuviai gausiai steigę tvirtas pilis ir kad niekada netrūkė žmonių joms statyti, o paskui – jose nuo priešų gintis:

[...] nēsa kaip liūsybę sawo tēwiszkēs, sawo tikybę (wierą) ir prigimtą kaļbą apginti nūg Wokiecziu buvo dėl musu proseniu dalykas szwentas, teip ir pilies striunyti (budawoti) ir prie ju įtaisyimo dirbti ējo kiekvienas – senas ir jaunas – su didžiausiu noru, ir isz wiso pawieto (kreizo). Dar ir dabar pasakoja, jog tułosios pilēs woļai rieszkucziomis, arba kepurėmis supilstyti ir suneszioti, arba wēl jog wiena nakczia tułoji pilē supilstyta ir įtaisyta tapus! Ar musu ļaike tenka nors kur Lietuwoj pamatyti tokią tarp žmoniu wienybę, tokią tēwiszkēs meilę (patrijotismą), kaip senowėje?...

Šlovinga praeitis ir tyra kalba sudaro Basanavičiaus propaguotos lietuviškosios tautinės savimonės branduolį. Abu šiuos sandus daugelis lietuvių iki šiol laiko didžiausiomis tautinėmis vertybėmis. Tokia tautinės savimonės forma – tiesioginis Aušros ir aušrininkų indėlis į mūsų kultūros istoriją. Ilgainiui lietuvių valstiečiai išmoko didžiutis savo kilme ir kalba, o mintis apie Lietuvos valstybę laikyti ne beprasmiu svaičiojimu, o realiai įgyvendinamam projektui.

⁴ Kalba – tai mūsų istorija (vok.).

Aušros gimimas – vienas didžiausių Basanavičiaus nuopelnų, tačiau ne jo vieno. Neretai kartojamas teiginys, kad Basanavičius buvo Aušros redaktorius. Reikia patikslinti – Basanavičius spaudai parengė tik pirmąjį žurnalo numerį, o vėliau dėl asmeninių priežasčių ir nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių (vedybos, nauja tarnyba Bulgarijoje, dvi sunkios ligos 1886 m.) nebegalėjo jo leidybos kontroliuoti. Aušrą pakaitom redagavo Jurgis Mikšas, Jonas Šliūpas, Martynas Jankus ir Juozas Andziulaitis-Kalnėnas.

Sukūręs šeimą, Basanavičius iš naujo kreipėsi į savo kolegas Bulgarijoje dėl darbo šioje šalyje. 1884–1885 m. jis buvo paskirtas Elenos miestelio ligoninės gydytoju, o 1885 m. grįžo į Lomo miestą, kuriame dirbo iki 1892 metų. Tai vienas liūdniausių jo gyvenimo etapų: 1886 m. Basanavičius du kartus sunkiai sirgo, 1887 m. jį buvo pasikėsinta (dėl politinių priežasčių) – buvo du kartus peršautas, viena kulka įstrigo arti stuburo, jos niekada nepavyko išoperuoti; 1889 m. mirė jo žmona. Kurdamas šeimą Basanavičius buvo jaunas, energingas vyras, pilnas fizinių ir intelektualinių jėgų. Po penkerių metų, išgyvenęs ligas, pasikėsinimą ir žmonos mirtį, autobiografijoje apie save kalba kaip apie susenusį, ligotą žmogų, „kuone invalidą“ (Basanavičiui tada buvo tik 38 metai).

1891 m. Basanavičiui suteikiama Bulgarijos pilietybė. 1892 m. jis persikraustė į Varnos miestą, kuriame gyveno iki pat sugrįžimo į Lietuvą. Šiame mieste jis iš pradžių buvo paskirtas Varnos valstybinės ligoninės terapijos skyriaus gydytoju, vėliau vertėsi privačia praktika. Basanavičius Varnoje buvo gerai žinomas asmuo, turėjo pažinčių aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, dalyvavo Bulgarijos demokratų partijos veikloje, buvo išrinktas į miesto tarybą, daug nusipelnė Varnos miesto sanitarijos srityje. Varnoje yra Basanavičiaus vardu pavadinta gatvė. Bet, kaip ir anksčiau, didžiąją savo dvasinės energijos dalį jis skyrė lietuviybės reikalams: nuolat publikavo lietuviškoje spaudoje (*Aušroje*, *Varpe*, *Ūkininke*, *Garse*, *Nemuno sarge*, *Vienybėje lietuvininkų*, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, *Tėvynės sarge* ir kt.), rašė mokslinius straipsnius ir knygas (*Lietuviškai-trakiškos studijos*, *Medžiaga lietuviškai mitologijai*), ragino rinkti lietuvių tautosaką ir pats ją gausiai skelbė (išleido rinkinius *Lietuviškos pasakos*, *Ožkabilių dainos*, *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* ir kt.).

Basanavičius kelis kartus bandė gauti oficialų leidimą grįžti į Lietuvą, bet visada sulaukdavo neigiamo Rusijos caro administracijos atsakymo. Padėtis pasikeitė tik 1904 m., kai Rusijoje buvo atšauktas lietuviškos spaudos draudimas. Taigi ir Basanavičiaus veikla nebebuvo laikoma nusikalstama – nors oficialaus leidimo niekada negavo, 1905 m. jis nusprendė grįžti į tėvynę.

Basanavičius apsigyveno Vilniuje ir tuoju pat įsitraukė į audringą tų laikų politinę ir kultūrinę veiklą. Tuo metu jis jau buvo didelis lietuvių visuomeninės autoritetas, kurį pripažino beveik visų pakraipų lietuvių politinės partijos ir visuomeninės grupės. Vienijantis Basanavičiaus balsas ir diplomatinis lankstumas buvo labai reikalingi susiskaldžiusiam lietuvių tautinio atgimimo judėjimui. Iš visos intensyvios jo veiklos (kuriai išsamiau aptarti reikėtų daug vietos) dažniausiai prisimenami du nuopelnai – Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimas 1905 m. ir Lietuvių mokslo draugijos, iš kurios vėliau išaugo Lietuvos mokslų akademi-

*Kaip aušrai auštant nyksta ant
žemės tamsybė, o kad taipjau
prašvistų ir Lietuvos dvasė!*

Jonas Basanavičius

ja, įsteigimas 1907 m. Basanavičius 20 metų buvo šios draugijos pirmininkas ir tęstinio jos leidinio *Lietuvių tauta* redaktorius. Tai pirmasis rimtas mokslinis periodinis lietuvių leidinys. Be to, Basanavičius su Petru Vileišiu ir Povilu Matulioniu Vilniuje įsteigė dviklasę lietuvių mokyklą (1907), atidarė pirmąją lietuvių dailės parodą (1907), gelbėjo nuo pražūties Gedimino pilį, kurią 1912 m. buvo ketinama nugriauti. 1913 m. Basanavičius lankėsi JAV, rinkdamas aukas Lietuvių mokslo ir dailės draugijų namams Vilniuje statyti. 1915 m. Vilniuje kartu su Mykolu Biržiška ir Povilu Gaidelioniu Basanavičius įsteigė pirmąją lietuvišką gimnaziją, vėliau pavadintą Vytauto Didžiojo vardu, ir dirbo joje mokinių gydytoju.

Audringas permainas XX a. pradžios Europoje užvėrė Pirmasis pasaulinis karas. Basanavičiui teko patirti daug materialinių sunkumų, bet kartėlj nuplovė 1918 m. vasario 16 d. paskelbtas Lietuvos nepriklausomybės aktas. Jo signatarai – nuo 1917 m. rudens Vilniuje veikiančios Lietuvos Tarybos nariai – šį dokumentą pasirašė Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti patalpose Didžiojoje gatvėje (dabar – Signatarų namai-muziejus) vasario 16 d., 11 val. Basanavičius perskaitė nepriklausomybės aktą, o Taryba jį patvirtino savo parašais.

1920 m. Želigovskio legionams užėmus Vilnių, Basanavičius liko gyventi okupuotame krašte. Kiek įmanydamas jis stengėsi palaikyti lietuviybę, rūpinosi Lietuvių mokslo draugijos veikla ir materialiniu turtu, kovojo už lietuvių kalbos teises, sielojosi dėl agresyvios lenkinimo politikos. Lenkijos valdžia į Basanavičiaus veiklą žiūrėjo priešišškai (autobiografijoje jis mini kratas, cenzūrą, policijos persekiojimą), tačiau drastiškų baudžiamųjų veiksmų prieš jį vis dėlto nesiėmė. Basanavičius kelis kartus lankėsi nepriklausomoje Lietuvoje (Kaune, Palangoje, Ožkabaluose). Vilniuje iškilmingai buvo paminėtas jo 70 metų jubilėjus, jis buvo išrinktas Lietuvos universiteto garbės daktaru. Šiuo laikotarpiu Basanavičius tampa tikru lietuvių tautinio atgimimo simboliu, lietuviybės sergėtoju ir gynėju okupuotoje sostinėje, jam prigyja „tautos patriarcho“ titulas.

Jonas Basanavičius mirė 1927 m. vasario 16 d. Vilniuje. Jis buvo iškilmingai palaidotas Rasų kapinėse.

Šiandien prisimenant Basanavičių ir mąstant apie jo nuveikus darbus, būtų negerai vadovautis abstrakčiais, patetiškais apibūdinimais – tautos patriarchas, atgimimo tėvas. Svarbu įsisąmoninti konkrečius jo veiklos rezultatus. Savotiškas paradoksas yra tai, kad, jo paties nuomone, didžiausias jo atliktas darbas buvo minėtoji studija *Apie trakų-prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon* (1921). Dar Basanavičiui gyvam esant daugelis jo pateiktų lietuvių ir trakų giminystės įrodymų buvo paneigta, kalbinio ir kultūrinio paralelizmo pavyzdžiai laikomi neįtikinamais, visam samprotavimui prikišamas diletantizmas. Ypač griežtai Basanavičiaus teoriją sukritikavo Kazimieras Būga, tačiau ir kiti mokslininkai nebuvo linkę Basanavičiaus svarstymus trakologijos temomis laikyti rimtais. Iš šiuolaikinio mokslo pozicijų žiūrint, didžioji dauguma Basanavičiaus pateiktų teiginių iš tiesų yra spekuliatyvūs ir nepagrįsti: tyrėjas labai jau nekritiškai visoje Europoje ieško senųjų lietuvių–trakų pėdsakų ir lengvai visur jų „randa“, naiviai etimologizuoja žodžius, neadekvačiai interpretuoja tautosaką (jei lietuviai dainuoja apie Dunojėlį – vadinasi, jie gyveno prie Dunojaus; jeigu seka pasakas apie liūtus – vadinasi, kažkada tuos plėšrūnus yra matę...). Kita vertus, ir šiais laikais skaitytojams daro didelį įspūdį jo surinktos medžiagos gausa ir lyginamųjų studijų mastas. Basanavičius buvo romantikas, bet stengėsi savo teiginius

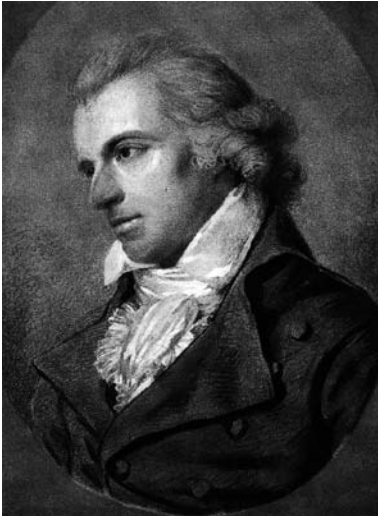
kuo įtikinamiau pagrįsti. Pagaliau šiuolaikinės indoeuropeistikos kontekste vis dėlto galima argumentuotai kalbėti apie lietuvių ir trakų kalbų santykius – nors ir kitaip, nei tai darė Basanavičius. Tad jo didysis traktatas netapo kertiniu Lietuvos istorijos akmeniu (kaip to tikėjosi pats Basanavičius), bet moksliniu požiūriu nėra visai bevertis. Svarbu suvokti, jog Basanavičiaus trakiškųjų studijų esmė – didingos Lietuvos istorijos paieškos. Šiandien jau sunku be šypsenos priimti jo požiūrį, jog esame visos Europos civilizacijos pagrindas (tai ideologinis teiginys, ne mokslinė tiesa), bet kas nors juk turėjo lietuvius išmokyti didžiuliais savimi – kaip tik čia Basanavičiui tenka itin svarbi vieta. Be to, Basanavičiaus indėlis į Lietuvos mokslo istoriją neapsiriboja vien trakologija – per 20 metų, kuriuos jis vadovavo Lietuvių mokslo draugijai, *Lietuvių tautoje* paskelbta daug vertingų mokslinių publikacijų, šioje draugijoje buvo pakloti pamatai Lietuvos aukštajam mokslui plėtotis.

Kitas didžiulis Basanavičiaus nuopelnas – gausūs tautosakos rinkiniai. Greta Liudviko Rėzos, Simono Stanevičiaus ir brolių Juškų Basanavičius yra vienas didžiausių mūsų tautosakininkų. Retai kada prisimename, jog dabar leidžiamos lietuviškos pasakos, kurias visi atsimename iš vaikystės – tai dažniausiai nauji Basanavičiaus rinkinių leidimai. Jo surinkta ir išleista medžiaga iki šiol noriai naudojasi lietuvių etnologijos, mitologijos, įvairių tautosakos žanrų tyrinėtojai.

Politinėje Lietuvos istorijoje Basanavičiaus veikla liks kaip drąsios, tačiau korektiškos politikos pavyzdys. Nebijodamas svajoti apie nepriklausomą Lietuvos valstybę tais laikais, kai tokios mintys atrodė utopiškos, jis drąsiai formulavo kertinius lietuvių tautinio atgimimo judėjimo reikalavimus. O Lietuvos valstybingumui įgaunant realius kontūrus, niekada neįsivėlė į politines rietenas ir buvo Lietuvos visuomenę vienijančiu autoritetu. Šis drąsos ir korektiškumo lydinys – bene tvariausias Basanavičiaus asmenybės bruožas ir vertingiausias jo visuomeninės veiklos paveldas.

Siūloma literatūra: D-ro Jono Basanavičiaus *Autobiografija*, Vilnius: Lietuvių Mokslo Draugija, 1936; (Antras leidimas: Jonas Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 1997); Albinas Visockis, *Jonas Basanavičius*, Kaunas: Šviesa, 1991; Albinas Visockis, *Bulgarija, Basanavičius, Lietuva*, Vilnius: Mokslas, 1992; *Mano tėvynė – prie jo širdies. Gabrielos Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laišakai*, sudarė Vaidas Šeferis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Jonas Basanavičius, *Rinkiniai raštai*, spaudai paruošė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Vaga, 1970; Jonas Basanavičius, *Raštai. Pirma knyga: Straipsniai ir studijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Jonas Basanavičius, *Raštai. Antra knyga: Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Frydrichas Šileris

Frydrichas Šileris (*Friedrich Schiller*, 1759–1805) – vokiečių poetas, dramaturgas, filosofas, pasaulinės literatūros klasikas. Šilerio kūrybos pagrindas – idealistinė filosofija. Rašytojas savo gyvenimu ir įvairių žanrų kūriniuose atskleidžia veržlų idealo – asmens tobulumo, harmoningumo ir vientisumo siekimą. Ryškus idealios asmenybės bruožas – laisva valia, vidienei būtinybei skatinant atliekama pareiga.

Šileris gimė 1759 m. lapkričio 10 d. Marbache prie Nekaro. Tėvas tarnavo pulko felčeriui, karinėje tarnyboje turėjo dirbti ir Frydrichas. Viurtenbergo hercogo Karlo Eugenijaus reikalavimu Šileris 1773–1780 m. studijavo karo mokykloje, kurią hercogas įsteigė netoli Štutgarto. Griežtas režimas, laisvamaniškų idėjų slopinimas sukėlė pasipriešinimą, kurį jaunasis Šileris įprasmino pirmajame draminiame kūrinyje *Plėšikai* (1779–1780). Drama buvo rašoma slapta, į pjesės

premjerą Manheimo teatre autorius atvyko *incognito*. Po antrojo apsilankymo spektaklyje hercogas Šilerį nubaudė, uždraudė rašyti ir spausdinti kūrinius. Hercogo elgesys subrandino sumanymą bėgti iš Viurtenbergo grafystės. 1782 m. Šileris apsigyvena Manheime, vėliau po kelerius metus gyvena Drezdene, Veimare, 1789 m. tampa Jenos universiteto (dab. Jenos Frydricho Šilerio universitetas) istorijos ir filosofijos profesoriumi, 1799 m. sugrįžta į Veimarą, kur praleido paskutinius šešerius gyvenimo metus. Veimare kartu su Gėte leido literatūrinius žurnalus, įkūrė Veimaro teatrą. Mirė 1805 m. Veimare, sulaukęs vos 46-erių.

Šilerio kūryboje idealo siekiama sprendžiant moralinius, politinius, socialinius konfliktus. Rašytoją domina individo santykių su valstybe problema, minties laisvės idėja, nesutarimai tarp skirtingų religinių įsitikinimų atstovų, konfliktas tarp biurgerių ir aristokratų. Ankstyvojoje kūryboje Šilerį įkvėpė „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio idėjos, – pagrindinis herojus yra maištaujantis individualistas, kuris vienas sukyla prieš visuomenės moralinę, socialinę tvarką ir patiria pralaimėjimą: pirmoji drama *Plėšikai*, istorinė drama *Fiesko sąmokslas Genujoje* (1783), miestelėnų tragedija *Klasta ir meilė* (1784). Klasikinėse istorinėse tragedijose Šileris toliau plėtoja Lesingo sukurtą dramos ir istorijos koncepciją, – dramaturgas nėra metraštinkas, praeities asmenybės, įvykiai jį domina kaip galimybė išreikšti svarbias idėjas. Šilerio istorinės tragedijos vadinamos idėjų dramomis, istorinėmis filosofinėmis tragedijomis, kuriose autoriaus mintis reiškia tragiško likimo idealūs personažai. Pereinamojo laikotarpio tragedijoje *Don Karlas* (1785) „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio maištingumą keičia idėjų kova. Šilerio idėjų reiškėjas – markizas Poza, puoselėjantis švietėjišką viltį, tiki monarcho despoto perauklėjimu, reikalauja – „Suteikite minties laisvę!“ Tragedijos herojus supranta, kad jo mintys yra per ankstyvos, apibūdina save

kaip pasaulio ir ateities pilietį, kurio idėjas galbūt supras tik ateities kartos. Senųjų ir naujųjų pažiūrų konfliktas, idėjų kova vaizduojama trilogijoje *Valenštainas* (1798). Valenštainas trilogijos pradžioje skelbia pažangias patriotines idėjas, siekia, kad Vokietija būtų vieninga, piktinosi katalikų bei protestantų religinėmis kovomis. Tačiau kilnūs tikslai pasikeičia dėl garbės troškimo. Antroje trilogijos dalyje herojaus didybė virsta silpnumu, – Valenštainas patiria moralinį žlugimą, jo tikslu tampa absoliuti valdžia. Trilogijos pabaigoje herojus dar kartą pasikeičia, – atgauna prarastąjį didingumą, tampa tauriu žmogumi. Valenštaino pralaimėjimas gali būti suvokiamas kaip žmogaus moralės triumfas. Ideališios tragedijos idėją Šileris įkūnija tragedijose *Marija Stiuart* (1800), *Orlano mergelė* (1801). Moralinio tobulėjimo idėja atskleidžiama moterų paveiksluose, – tai moraliai tobula, harmoninga asmenybė, nebekankinama vidinių prieštaravimų. Paskutinė baigta drama *Vilhelmas Telis* (1804) atskleidžia pavergtos tautos rengimąsi nacionalinio pasipriešinimo kovai. Telis yra naujo tipo herojus, kuris į kovą įsitraukia prieš savo valią, tačiau prisiima moralinę atsakomybę už savo veiksmus. Po *Vilhelmo Telio* pradėtoje dramoje *Demetrijus* vaizduojama kova dėl valdžios Rusijoje, kur tarp Dimitrijaus Apsišaukėlio sąjungininkų sukuriamas ir LDK kanclerio Leono Sapiegos paveikslas.

Šileris plėtojo Imanuelio Kanto filosofijos idėjas, – žmogaus tobulėjimo (*Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*, 1793–1794), grožio ir laisvės idėjas (*Laiškai apie grožį*, 1793). Šileris svarsto, kad tai, kas yra gražu, turi būti taisyklinga, bet atrodyti netaisyklingai, grožis atsiranda tada, kai mes nepastebime taisyklingumo, nes jį užgožia laisvės ir taisyklių nepaisymo įspūdis. Originaliai Šileris mąsto apie grožio ir gėrio santykį, – kad taptų gražus, žmogus turi veikti taip, kaip liepia pareiga, tačiau ne nuslopinęs norus, o laisva valia, paskatintas vidinio būtinumo. Idealumo siekiama ir mąstant apie kūrėjo prigimtį (*Apie naiviają ir sentimentaliją poeziją*, 1796). Šileris teigia, kad kiekvienas žmogus pakartoja žmonijos evoliucijos stadijas, su kuriomis susieja kūrėjų tipus: po vaikiško naivumo ir laimingo paprastumo meto ateina tobulumo siekimo tarpsnis, kuriam būdinga įtampa, susidvejinimas, o pabaigoje patiriama harmoninga būseną, kuri yra galutinis evoliucijos tikslas, idealas. Kūryba, siekianti perteikti gyvenimo tikrovę, dažniausiai vaizduoja pirmuosius du etapus: naivų paprastumą (naivioji kūryba) arba susidvejusios asmenybės sielos kovą (sentimentalioji kūryba). Šileris išskiria ir du rašytojų tipus – naiviųjų poetų tipui priskiria Gėtę, kurio kūriniai apibendrina gyvenimo patirtį, o save laiko sentimentalioju poetu, kurio pagrindinis tikslas yra drąsių idėjų įkūnijimas meno kūrinyje. Šilerio siektas idealas – abiejų pradų harmonija, asmenybės tobulumas ir vientisumas.

Šileris vadovaujasi Kanto teze „Ugdyk save iš savęs paties“, kitaip sakant žmogus turi suvokti savo galimybes, polinkius ir juos atsižvelgdamas sąmoningai kurti savo asmenybę. Estetiniuose veikaluose Šileris aprašo žmogaus idealą, – tai universali, harmoninga asmenybė, kuri patiria gyvenimo džiaugsmą, pagal savo galimybes atlikdama pareigą. Meno, estetinio auklėjimo vaidmenį žmogaus tobulėjimo procese pripažino ir Gėtė, – ši idėja suartino priešingų pažiūrų Veimaro klasikų. Siekdami tikslo estetiškai auklėti vokiečių tautą, abu rašytojai pradeda leisti žurnalą *Valandos* (ėjo 1795–1797). Atsakydamas į klausimą, kaip priartėti prie žmogaus idealo, Šileris pasiūlo meninį auklėjimą, apie tai pa-

Tik per grožį galima pasiekti laisvę

Frydrichas Šileris, 1793–1794

Apmąstymas (refleksija) yra pirmasis liberalaus žmogaus santykis su jį supančia visuomene

Frydrichas Šileris, 1793–1794

rašo veikalą *Laiškai apie estetinį žmogaus auklėjimą*“ (1793–1794). Idealią žmogiškumo reiškimosi terpę Šileris mato Antikos visuomenėje ir aštriai kritikuoja naujųjų laikų valstybę ir kultūrą, kurios didžiausiu tabu tapo *nauda*. Jis neragina grįžti atgal į Antiką, tačiau pasiūlo šiuolaikišką susiskaldžiusios žmogaus asmenybės tobulinimo idėją, – estetinį auklėjimą. Šilerio manymu, estetiškas auklėjimas gali įveikti didžiausią to meto visuomenės ydą „Nauda yra mūsų laiko didysis tabas, kuriam privalo tarnauti visos galios ir kurį garbinti verčiami visi talentai“. Kaip priešprieša naudos poreikiui iškeliamas meno dvasingumas, išlaisvinantis žmogų, – „tik per grožį žengiamo į laisvę“ – teigia Šileris. „Menas privalo palikti tikrovę, privalo dorai ir narsiai pasikylėti viršum poreikio; mat menas yra laisvės sūnus ir pageidauja, kad dėsnius jam diktuotų dvasių būtinybė, o ne stygiaus lemiamos materijos reikmės“ („Antrasis laiškas“). Kita yda, kuri trukdo pasiekti harmoningos asmenybės idealą, anot Šilerio, yra žmonių specializacija tik tam tikrose srityse, – „Atskirų dvasinių gebėjimų begalinis įtempimas gali sukurti nepaprastus žmones, tačiau tik harmoningas visų tų gebėjimų derinimas padaro juos laimingus ir tobulus“ („Šeštasis laiškas“). Estetinė patirtis laikoma aukščiausia žmogaus vertybe, nes tik ji susieja idėjų ir jautimų, juslių pasaulius: „grožis yra laisvo apmąstymo kūrinys, ir mes drauge su juo įžengiame į idėjų pasaulį – tačiau, kaip privalu atkreipti dėmesį, dėl to nepasitraukdami iš juslių pasaulio, kaip kad esti, pažįstant tiesą“. Tik mėgaujantis grožiu arba estetinė vienove „vyksta materijos ir formos susivienijimas ir keitimasis vietomis, tai šitaip kaip tik ir įrodomas abiejų prigimčių *suderinamumas*, begalybės realizavimas baigtinybėje, trumpai tariant, – iškilniausio žmogiškumo galimybė“ („Dvidešimt penktasis laiškas“). Estetinis auklėjimas padeda atsakyti į klausimą, kaip žmogus „skinasi kelią iš kasdienės tikrovės į estetinę, nuo paprastų gyvasties jausmų – prie grožio jausmų“. Estetinė patirtis harmonizuoja dvasią, todėl tik kuriantis žmogus įkūnija asmenybės idealą, – šioji Šilerio įžvalga turėjo didelį poveikį XIX a. literatūrai.

Vieningos žmonijos idealas atskleidžiamas odėje *Džiaugsmui* (1785), kuriai muziką sukūrė Liudvikas van Bethovenas (*Devintosios simfonijos* finalas, 1823). Bethoveno „*Odės džiaugsmui*“ instrumentinė aranžuotė tapo Europos Sąjungos himnu.

Šilerio kūrybą į lietuvių kalbą pradėjo versti Kudirka. 1898 m. *Varpe* išspausdinta *Orleano mergelė*, 1899 m. – *Vilius Telis*. Lietuvių literatūroje ypač stipri yra Šilerio idėjų dramos tradicija, – prasidėjusi XX a. pradžioje nuo Vydūno, per Vincą Krėvę, Balį Sruogą, Vincą Mykolaitį-Putiną, ji pasiekia XX a. antrojoje pusėje sukurtus Juozo Grušo, Justino Marcinkevičius draminius kūrinius.

Siūloma literatūra: Frydrichas Šileris, *Eilėraščiai*; Dramos, sudarė Antanas Gailius; vertė Vytautas P. Bložė, Vilnius: Vaga, 1989; Frydrichas Šileris, *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*: esė, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999; Antanas Andrijauskas, *Frydrichas Šileris ir lietuvių drama*, Vilnius: Vaga, 1990.

Frydrichas Šileris

DŽIAUGSMUI

Džiaugsme, tyras rojaus vaike,
Kibirkštie dievų šviesi,
Į šventovę tavo taikią
Žemėj veržiasi visi.
Nuo stebuklų tavo griūna
Sienos prietarų senų,
Broliais vargšai ir didžiūnai
Tampa po tavu sparnu.

CHORAS

Vienas kitą, milijonai,
Išbučiuokite karštai!
Broliai, turi būt aukštai
Tėvas, kupinas malonių!

Tą, kuriam tikrai pavyko
Draugui būt tikru draugu,
Taurią moterį sutiko, –
Mums priimti bus smagu!
Kas bent vieną sielą gali
Pavadint sava – liks čia!
O kas ne – tam šį ratelį
Teks palikti su kančia.

CHORAS

Priesaiką draugaut kaip maldą
Duokim iš visos širdies!
Ji mus į žvaigždes lydės,
Kur Nežinomasis valdo.

Savo šaltinius atvėrus,
Girdo mus džiaugsmu gamta,
Žengia blogis, žengia gėris
Ten, kur matos jo pėda.
Siuncia meilę ir paguodą,
Ir išbandymus draugams,

Žemės kirmiui geismą duoda, Dievo veidą – angelams.

CHORAS

Kam, parpuolę milijonai,
Ieškot Viešpats paslapčių?
Jis gyvena už žvaigždzių,
Ten ieškokite jo, žmonės.

Džiaugsmas – nemari spyruoklė
 Amžinos gamtos širdy.
 Amžių laikrodžio švytuoklė
 Vien tik džiaugsmui pavaldi.
 Jis iš daigo gimdo žiedą,
 Puošia skliautą spinduliais,
 Jam paklusnios saulės rieda
 Mums nematomais keliais.

CHORAS

Taip kaip saulės jo nestovi,
 Skrieja per dangaus gelmes,
 Broliai, ženkite ir mes
 Taip kaip didvyriai į kovą.

J o šypsny išminčius mato
 Atspindį tiesos tikros.
 Kankinį jis drąsiai veda
 Į viršukalnę doros.
 Jis tikėjimo zenitą
 Gaubia vėliava tauria,
 Pro grabų plyšius matyti –
 Stovi jis dangaus chore.

CHORAS

Dėl pasaulio, milijonai,
 Nebijokite kančių!
 Ten, už tolimų žvaigždžių,
 Laukia Viešpaties malonė.

Visko duot dievai negali,
 Būkim jų nuo šiol verti.
 Patys džiaugsmo siekt privalo
 Alkani ir nuskriausti.
 Tieskim priešui ranką taikią,
 Neapykantos aklos
 Kaip ir keršto mums nereikia
 Ir nereikia atgailos.

CHORAS

Mes visas skolas atleisim!
 Atsigaus vėl žmonija!
 Broliai, Dievas danguje
 Teis, kaip žemėj mes nuteisim

Džiaugsmo sklidini bokalai,
 Svaigūs vyno spinduliai –
 Sušvelnėja kanibalai,

Tampa didvyriais bailiai.
 Broliai, kilkim, tegu dangų
 Vyno putos išrašys,
 Pilnos taurės mūsų rankoj:
 Gėrio dvasiai tostas šis.

CHORAS

Ji išaukštinta nuo seno
 Kaip kilnių darbų asis,
 Gėrio dvasiai tostas šis,
 Ji žvaigždynuose gyvena.

Sunkiai kenčiantiems – stiprybę,
 Švelnią ranką – nuskriaustam,
 Priesaikai – ištikimybę,
 Tiesą – priešam ir draugam,
 Sostams – panieką, nors žiauriai
 Gali keršyti lemtis,
 Tiems, kas nusipelnė – laurai,
 Melo pranašams – mirtis!

CHORAS

Susiglauskim viens prie kito,
 Te prie šios taurės šventos
 Priesaiką kiekvienas duos
 Savo žodį išlaikyti!

Reikia prieš tironą kilti,
 Be dėmės praeit žeme,
 Nebijot mirties ir viltį
 Jaust Aukščiausiojo teisme!
 Mirę lieka nemirtingi!
 Broliai, taurę kelkim mes,
 Išganyti nuodėmingi,
 Pragaras dings be žymės.

CHORAS

Atsisveikint susirinkę,
 Laukiam lemiamos dienos!
 Laukiam nuosprendžio teisingo
 Iš Aukščiausiojo burnos!

1785

Vertė Antanas Gailius

LAIŠKAI

ANTRASIS LAIŠKAS

Tačiau ar man nederėtų galbūt geriau naudotis Jūsų suteikta laisve, nei kreipti Jūsų dėmesį į gražiojo meno areną? Argi nėra bent jau ne šių laikų dalykas dairytis estetinio pasaulio kodekso, kai moralinio pasaulio reikalai žadina kur kas didesnę domesį ir yra kur kas artimesni, o filosofinių tyrinėjimų dvasia laiko aplinkybių raginama gilintis į visų tobuliausią meną – į tikros politinės laisvės kūrimą?

Nenorėčiau gyventi kitame šimtmetyje ir būti kitam šimtmečiui darbavęsis. Žmogus yra toks pat savo laiko pilietis, kaip jis yra valstybės pilietis; ir jeigu laikoma nederamu, netgi neleistinu dalyku išsižadėti papročių ir įpročių, viešpataujančių tuose sluoksniuose, kuriuose gyveni, tai kodėl turėtų būti menkesnė pareiga, renkantis savąją veiklą, suteikti balsą šimtmečio poreikiams ir skoniui?

O tasai balsas regisi anaip tol nepalankus menui, bent jau tam, kuriam vienam bus skirti manieji tyrinėjimai. Įvykių eiga pasuko laiko genijų kryptimi, grasinančia vis labiau atitolinti jį nuo idealo meno. Menas privalo palikti tikrovę, privalo dorai ir narsiai pasikylėti viršum poreikio; mat menas yra laisvės sūnus ir pageidauja, kad dėsnis jam diktuočių dvasių būtinybę, o ne stygiaus lemiamos materijos reikmės. Tačiau dabar viešpatauja poreikis, uždėjęs nusmukusiai žmonijai savo tironišką jungą. *Nauda* yra mūsų laiko didysis stabas, kuriam privalo tarnauti visos galios ir kurį garbinti verčiami visi talentai. Šiose neįautriose svarstyklėse dvasiniai meno nuopelnai neturi svorio ir, nė truputėlio neskatinami, dingsta iš šurmulingos šimtmečio mugės. Net filosofinių tyrinėjimų dvasia atima iš vaizduotės vieną provinciją po kitos, ir meno ribos juo labiau siaurėja, juo labiau savo teritoriją plečia mokslas.

Ir filosofo, ir viešojo gyvenimo žmogaus akys su lūkesčiu išmeigtos į politikos areną, kur dabar, kaip tikima, nagrinėjama didžioji žmonijos lemtis. Argi nėra smerktino abejingumo visuomenės gerovei ženklas nedalyvauti šiame visuotiniame pašnekesyje? Tuo pačiu mastu, kuriuo šis didis teisinis nagrinėjimas dėl savo turinio ir padarinių artimas kiekvienai žmogumi vadinamai būtybei, nagrinėjimo pobūdžiu jis privalo ypatingai dominti kiekvieną savarankišką mąstytoją. Klausimas, į kurį šiaip jau visados buvo atsakoma, vadovaujantis akla stipresniojo teise, dabar, kaip regisi, pateiktas svarstyti priešais grynojo proto teisėjo krėslą, ir asmuo, gebas atsistoti į visumos centrą ir savąjį individą pasikylėti iki rūšies, turi teisę laikyti save tarėju šiame proto teisme, kuriame jis, kaip žmogus ir pasaulio pilietis, drauge yra ir suinteresuotoji pusė, suvokianti savo didesnę ar mažesnę priklausomybę nuo proceso sėkmės. Taigi šiame didžiame teisiniame nagrinėjime sprendžiamas ne vien jo paties reikalas; nuosprendis turi būti priimamas ir vadovaujantis įstatymais, kuriuos jis, kaip protinga dvasia, pats geba ir turi teisę diktuoti.

Kaip viliojama turėtų man būti imtis tyrinėti tokį dalyką su išvalgiu mąstytoju ir liberaliu pasaulio piliečiu, sprendimą paliekant daryti širdžiai, su gražiu entuziazmu pasiryžusiai aukotis žmonijos gerovei! Koks malonus netikėtumas būtų, nepaisant tokio didelio padėties skirtumo ir atstumo, kurį daro būtiną tikrojo pasaulio santykiai, idėjų platuose pasiekti tą patį rezultatą kaip ir Jūsų prietarų nepripažįstanti dvasia! Dėl to, kad atspiriu šiai žaviai pagundai ir grožiui teikiu pirmenybę prieš laisvę, tariuosi galėsiąs ne tik pasiteisinti savo polinkiu, – viliuosi įstengsiąs šią pirmenybę pagrįsti ir

principais. Tikiuosi įtikinsias Jus, kad ši materija kur kas mažiau svetima poreikiui negu epochos skoniui, netgi kad, mėginant patirtyje išspręsti minėtąją politinę problemą, privalu žengti estetikos keliu, nes kaip tik per grožį žengiama į laisvę.

Tačiau šio įrodymo man neįmanoma pateikti, nepriminus Jums principų, kuriais protas apskritai vadovaujasi, kurdamas politikos įstatymus.

ŠEŠTASIS LAIŠKAS

Ar būčiau persistengęs, pateikdamas tokį laikų aprašymą? Nelaukiu šio priekaišto, veikiau laukiu kitokio: kad šitaip būsiu per daug įrodęs. Šis paveikslas, pasakysite Jūs man, tiesa, tinka mūsų laikų žmonėms, tačiau jis juk apskritai tinka visoms tautoms, žengiančioms kultūros keliu, nes visos be išimčių pirma perdėtai protingais postringavimais turi atsitolinti nuo prigimties ir tik paskui, padedamos proto, gali prie jos grįžti.

Tačiau, įdėmiau pažvelgus į mūsų laikų charakterį, mus turėtų nustebinti kontrastas tarp dabartinės ir ankstesniosios, ypač graikiškosios, žmogiškumo formų. Išprusimo ir subtilumo šlovė, kuria mes teisėtai didžiuojamės prieš bet kurią kitą *gryną* prigimtį, neleidžia mums sužibėti prieš graikų prigimtį, kuri gyveno vienybėje su visomis meno grožybėmis ir visu išminties prakilnumu, netapdama jų auka, kaip mūsų. Graikai ne tik verčia mus gėdytis dėl paprastumo, svetimo mūsų laikams, jie drauge yra ir mūsų varžovai, dažnai net pavyzdžiai mums kaip tik tų gerųjų savybių, kurios mums paprastai teikia paguodą, kai mes skundžiamės, kad mūsų dorovė tokia priešinga prigimčiai. Mes regime juos, sykiu kupinus ir formos, ir gausos, sykiu ir filosofuojančius, ir kuriančius, sykiu švelnius ir energingus, įstabiamė savo žmogiškume sujungusius fantazijos jaunystę su proto vyriškumu.

Anuomet, to gražaus dvasinių galių atbudimo metu, jausmų ir dvasios sferos dar nebuvo taip griežtai atskirtos viena nuo kitos, joks nesutarimas dar nebuvo privertęs jų tapti priešiškomis viena kitai ir atsiriboti viena nuo kitos. Poezija dar nesanguliuavo su pokštu, o spekuliacija dar nebuvo susitepusi gudravimais. Iš bėdos jos galėjo susikeisti savo funkcijomis, nes kiekviena jų – tiesa, savaip, – gerbė tiesą. Kad ir kaip aukštai būtų užkopęs protas, jis visada meiliai tempdavo paskui save materiją, ir nors jis skaidydavo labai aiškiai ir griežtai, bet niekada nežalodavo. Tiesa, jis suskaidė žmogaus prigimtį ir padidinęs išbarstė ją po visą nuostabią dievų sferą, tačiau jis neplėšė jos gabalais, o tik skirtingai sumaišydavo jos dalis, ir kiekvienoje atskiroje dievybėje gyvavo visas žmogiškumas. Koks didelis skirtumas, palyginti su mūsų laikais! Ir pas mus padidintas rūšies atvaizdas yra išbarstytas po individus, tačiau tai yra atskiros nuotrupos, o ne įvairūs mišiniai, todėl, norėdami aprėpti rūšies visumą, mes turime pažinti kiekvieną individą. Beveik jauti pagundą tvirtinti, kad mūsų laikais pavienės dvasinės galios ir tikrovėje veikia taip pat pavieniui, kaip jas savo vaizduotėje atskiria psichologas, kad mes matome ne tik pavienius subjektus, bet ir išstisias klases žmonių, kurių tik dalis pradų išsivystė, o kitų pradų tėra tik užuomazgos – kaip skurstančių augalų.

Neneigių tų pranašumų, kuriais šių laikų padermė, kaip visuma, nusvertų ant intelekto svarstyklių net pačią geriausią priešistorinę padermę; tačiau ji turi stoti į kovą, suglaudusi gretas, ir tik visuma gali rungtis su visuma. Kas iš šiuolaikinių žmonių galėtų susirungti vyras prieš vyrą su atėniečiu dėl žmogiškumo?

Iš kur atsirado šitas individo vertės sumažėjimas, išaugus rūšies pranašumui? Kodėl kiekvienas graikas galėjo laikyti save savo laiko reprezentantu ir kodėl niekas šito

nedrįsta šiandien? Todėl, kad graikui jo formas suteikė viską vienijanti gamta, o mūsų laikų žmogui – viską suskaidantis intelektas.

Pati kultūra šitaip sužalojo naująją žmoniją. Kai tik dėl išaugusio patyrimo ir tikslesnio mąstymo pasidarė būtina griežčiau atskirti vieną nuo kito mokslus, o dėl sudėtingesnio valstybės mechanizmo turėjo griežčiau išsiskirti luomai ir užsiėmimai, nutrūko ir vidinis žmogiškosios prigimties ryšys, ir pražūtingos grumtynės padalino pusiau jos harmoningas galias. Intuityvusis ir spekuliatyvusis intelektai, priešišškai nusiteikę vienas kito atžvilgiu, užėmė kiekvienas savo atskirą sritį ir pradėjo pavydžiai ir su nepasitikėjimu sergėti tos srities ribas, o apriboję savo veiklą viena sfera, jie susikūrė sau ir valdovą, kuris neretai nuslopindavo visus kitus pradus. Kai vienoje pusėje hipertrofuota vaizduotė naikina menkus proto daigelius, kitoje pusėje abstrahavimo dvasia gesina ugnį, prie kurios galėtų sušilti širdis ir nuo kurios įsižiebtų fantazija.

Šitą skilimą, kurį žmogaus viduje pradėjo menas ir mokytumai, naujoji valdymo dvasia padarė visišką ir visuotinę. Tiesa, nebuvo ko ir tikėtis, kad paprasta pirmųjų respublikų organizacija pergyventų pirmųjų papročių ir santykių paprastumą; bet užuot pakilusi iki aukštesnio organinio gyvenimo, ji nusmuko iki žemos ir grubios mechanikos. Vietoj anos polipinės graikų valstybių prigimties, kai kiekvienas individas gyveno visai nepriklausomai ir, reikalui esant, galėjo susiliesti su visuma, dabar atsirado išmoningas mechanizmas, kuriame, susijungus daugybei negyvų dalių, atsiranda mechaniškas visumos egzistavimas. Dabar vieni nuo kitų buvo atplėšti valstybė ir bažnyčia, įstatymai ir papročiai; malonumas atsiskyrė nuo darbo, priemonė nuo tikslo, pastangos nuo atlyginimo. Būdamas amžinai prisirišęs tik prie vieno mažučio visumos gabalėlio, žmogus ir pats tampa nuotrupa; nuolat girdėdamas ausyse vien monotonišką savo paties sukamo rato ūžesį, jis niekuomet neišugdo savo esmės harmonijos ir, užuot išryškinęs savo prigimties žmogiškumą, tampa tiktai savo užsiėmimo arba savo mokslo kopija; bet net ir tas skurdus fragmentiškas dalyvavimas, siejantis atskirą narį su visuma, nepriklauso nuo formų, kurias sukuria patys nariai (argi galima patikėti jų laisvei tokį dirbtinį ir trapų mechanizmą?); tas formas skrupulingai griežtai nustato speciali programa, kuri supančioja jų laisvą nuožiūrą. Negyva raidė užima gyvojo intelekto vietą, o drumsta atmintis laikoma patikimesniu valdovu negu genialumas ir jausmai.

Jeigu bendruomenė žmogaus matu laiko jo užimamą postą, jeigu ji vieną iš savo piliečių gerbia tik už mechanišką atmintį, kitą – už pedantišką protą, o trečią – už automatišką tikslumą, jeigu ji vienur, nekreipdama dėmesio į charakterį, žiūri tiktai žinių, o kitur – tvarkos dvasios ir įstatymiško elgesio vardan pakenčia patį didžiausią proto aptemimą, jeigu ji, be to, nori, kad kiekvienas iš tų sugebėjimų būtų toks intensyvus, kiek tik tai įmanoma subjektui paliktoje veiklos sferoje, tai ar verta stebėtis, kad kiti mūsų sielos pradai apleidžiami, siekiant kuo labiau pasirūpinti tuo vieninteliu, kuris atneša garbę ir turtą? Tiesa, mes žinome, kad galių kupinas genijus savo verslo ribų nedaro savo veiklos ribomis; tačiau vidutinis talentas jo daliai tekusiame versle sunaudoja visą skurdžią savo jėgų sumą, ir neprasta turi būti galva, kurios, nekenkiant amatui, dar liktų ir pomėgiams. Be to, dar ir retai būna gera rekomendacija valstybei, kai žmogaus galios viršija jam skiriamas užduotis, arba kai genialaus vyro aukštesnieji dvasiniai poreikiai tampa jo tarnybos varžovu. Valstybė taip pavydžiai stengiasi, kad tarnai būtų vien jos nuosavybė, jog lengviau pasiryš (ir kas pasakys, kad ji neteisi?) savo vyrą dalintis su Venus Eytherea, o ne su Venus Urania.

Taip tad paskiras konkretus gyvenimas pamažu išdildomas, idant savo skurdžią būtį tvirtų abstrakti visuma, ir valstybė amžinai lieka svetima savo piliečiams, nes jausmas jos niekur neaptinka. Priversta klasifikavimu pasidaryti savo piliečių įvairovę lengviau aprėpiamą ir žmones patirti vien iš antrų rankų kaip reprezentantus, valdančioji dalis galų gale juos visiškai pameta iš akių, painiodama juos su paprasta intelekto konstrukcija; o valdomoji dalis tik su šalčiu gali priimti įstatymus, taip menkai jai pačiai skirtus. Pagaliau pasibodėjusi palaiykite ryšį, kurį jai valstybė taip mažai tepalengvina, pozityvioji visuomenė (tokia dalia jau seniai ištikusi daugumą Europos valstybių) išyra ir pereina į moralinę prigimtinę būklę, kurioje viešojo valdžia yra tiktai viena iš daugelio partijų, nekenčiama ir apgaulinėjama to, kuris ją daro reikalingą, ir gerbiama tik to, kuris be jos gali apsieiti.

Ar žmonija, iš vidaus ir iš išorės spaudžiama šios dvejetainės prievartos, būtų galėjusi pasukti kitokia kryptimi, negu iš tikrųjų pasuko? Spekuliatyvoji dvasia, ieškanti neprarandamų turtų idėjų karalijoje, turėjo tapti prašalaite juslių pasaulyje ir per formą pamesti materiją. Verslo dvasia, uždaryta monotoniškame objektų rate, o jame dar labiau suvaržyta formulių, turėjo paleisti iš akių laisvą visumą ir nuskursti drauge su savąja sfera. Pirmąją ėmė pagunda modeliuoti tikrovę pagal tai, ką įmanu mąstyti, ir subjektyvias savo vaizduotės sąlygas pakylėti iki įstatymų, privalančių lemti daiktų būtį, o antroji puolė į kitą kraštutinumą – visą patirtį vertinti, remiantis paskiru patirties fragmentu, ir mėginti taikyti *savojo* verslo taisyklės apskritai ir be išimčių bet kokiam verslui. Vienai buvo lemta tapti tuščio subtilumo, o antrai – pedantiško ribotumo auka, nes pirmoji visumos atžvilgiu buvo per aukštai, o antroji – per žemai. Tačiau neigiami tokios dvasinės krypties padariniai neapsiribojo vien pažinimo ir gaminių sfera; ne mažiau ji paveikė ir jausmus bei veiklą. Juk žinome, kad sielos jautrumo laipsnis priklauso nuo vaizduotės gyvumo, o apimtis – nuo jos turtingumo. Tačiau analitinio gebėjimo persvara neišvengiamai turėjo menkinti fantazijos galią ir ugnį, o ribota objektų sfera – mažinti jos turtingumą. Todėl tas abstraktusis mąstytojas labai dažnai esti šaltos širdies, nes skaido įspūdžius, kurie sielą juk paliečia tik kaip visuma; o verslininkas labai dažnai esti *siauros* širdies, nes jo fantazija, uždaryta monotoniškame amato rate, negali prasiplėsti ir perprasti kito žmogaus vaizduosenos.

Mano dėstyimo eiga reikalavo atskleisti neigiamąją epochos charakterio kryptį ir jos šaltinius, o ne parodyti privalumus, kuriais prigimtis juos kompensuoja. Visiškai sutinku su jumis: individui šis jo esmės suskaldymas yra labai nemalonus, bet be jo rūšis nebūtų galėjusi padaryti pažangos. Graikų žmogiškumas neabejotinai buvo aukščiausia pakopa, ir žmonija negalėjo nei pasilikti joje, nei palypėti aukščiau. Negalėjo pasilikti joje, nes intelektas, remdamasis jau sukauptomis atsargomis, neišvengiamai turėjo būti priverstas atsiskirti nuo jutimų bei stebėjimo ir siekti aiškesnio pažinimo; negalėjo palypėti aukščiau, nes tik tam tikras aiškumo laipsnis gali egzistuoti drauge su tam tikra pilnatve ir šiluma. Graikai buvo pasiekę šį laipsnį, ir, panoręję žengti į aukštesnį išsivystymą, būtų turėję, kaip ir mes, atsisakyti savo esmės totališkumo ir siekti tiesos vienas nuo kito atskirais keliais.

Nebuvo jokių kitų priemonių išvystyti įvairius žmogaus pradus, kaip tik nukreipti juos vieną prieš kitą. Šis jėgų antagonizmas yra didysis kultūros instrumentas, tačiau – tik instrumentas; kol tas antagonizmas egzistuoja, tol mes esame tiktai pakeliui į kultūrą. Vien dėl to, kad atskiros galios žmoguje izoliuojasi viena nuo kitos ir pradeda pre-

tenduoti į vienvaldį viešpatavimą, jos pradeda konfliktuoti su daiktų tiesa, ir visumos jausmą, kuris iki tol tingiai tenkinosi išoriniais reiškiniais, priverčia išsiskverbti į objektų gelmę. Kai grynasis intelektas uzurpuoja autoriteto vietą juslių pasaulyje, o empirinis intelektas verčia jų laikytis patirties diktuojamų sąlygų, abu šie pradai pasiekia didžiausią bendrumą ir visiškai aprėpia savo sferas. Kai vaizduotė savivaliaudama išdrįsta sugriauti visą pasaulio tvarką, ji kartu priverčia protą prasiskverbti iki giliausių pažinimo versmių ir pasitelkti į kovą su ja būtinumo dėsnį.

Vienpusis galių išvystymas individą neišvengiamai veda į suklydimą, tačiau rūši – į tiesą. Vien todėl, kad mes sutelkiame visą savo dvasinę energiją į vieną tašką ir visą savo esmę sukoncentruojame į vieną galią, mes lyg ir suteikiame tai galiai sparnus ir dirbtinai perkeliame ją toli už tų ribų, kurias jai, atrodo, nustatė gamta. Kaip yra visiškai tikra, kad net visi žmogiškieji individai kartu, sutelkę visą savo regėjimo galią, kurią jiems suteikė gamta, niekada nebūtų pajėgę pamatyti Jupiterio palydovo, kurį astronomui padeda surasti teleskopas, taip tikra tai, kad žmogaus mąstymo galia niekada nebūtų priėjusi prie begalybės analizės ar gynojo proto kritikos, jeigu paskirų, tam tikslui atsidėjusių subjektų protas nebūtų atsiskyres, tarsi atsiplėšęs nuo bet kurios medžiagos ir apginklavęs savo į begalybę nukreipto žvilgsnio aukščiausio lygio abstrakcija. Tačiau ar tokia tarsi paskendusi grynajame prote ir grynajame stebėjime dvasia pajėgs atsakyti griežtų logikos grandinių ir išlaisvinti savo poetines galias, ar pajėgs ji teisingai ir tyrai suvokti daiktų individualumą? Čia prigimtis užkerta kelią net ir universaliam genijui, ir tiesa tol gimdys kankinius, kol filosofija savo kilniausiu tikslu turi laikyti kovą su klaidomis.

Nors ir kiek iš to žmogaus galių vystymosi skyrium būtų laimėjusi pasaulio visuma, negalima paneigti, kad individus, kuriuos tai paliečia, slegia šio pasaulinio tikslo praeikimas. Gimnastikos pratimai, tiesa, padeda išvystyti atletišką kūną, bet grožį sukuria tik laisvas ir ritmingas sąnarių žaismas. Lygiai taip pat ir atskirų dvasinių gebėjimų begalinis įtempimas gali sukurti nepaprastus žmones, tačiau tik harmoningas visų tų gebėjimų derinimas padaro juos laimingus ir tobulus. Bet koks gi būtų mūsų santykis su praėjusiais ir ateinančiais amžiais, jeigu žmogaus prigimties vystymuisi būtų reikalinga tokia auka? Juk mes būtume tik žmonijos tarnai, būtume ištisus tūkstantmečius jai vergavę ir patys įspaudę savo sužalotai prigimčiai šitą gėdingą ženklą – vien tam, kad vėlesnės kartos, pasinėrusios į palaimingą tinginystę, galėtų laukti moralinio sveikumo ir laisvai vystyti savo žmogiškumą.

Tačiau ar gali būti, kad žmogus būtų pašauktas dėl kokio nors tikslo užmiršti pats save? Ar gali gamta vardan savo tikslų atimti iš mūsų tobulumą, kurio iš mūsų reikalauja proto tikslai? Vadinasi, klaidinga manyti, kad, norint išvystyti atskiras galias, būtinai reikia paaukoti jų visumą; arba, net jeigu prigimties dėsniai ir labai to reikalautų, tai mūsų galioje turėtų būti šitą meno sugriautą mūsų prigimties visumą atstatyti, pasitelkus aukštesnį meną.

DVIDEŠIMT PENKTASIS LAIŠKAS

Kol žmogus savo pirmojoje fizinėje būklėje tik pasyviai priima į save juslių pasaulį, tik-tai jaučia, – jis dar tebėra ir visiškai susiliejęs su tuo pasauliu, ir kaip tik todėl, kad pats tėra vien pasaulis, pasaulis jam dar neegzistuoja. Tik tuomet, kai žmogus, atsistojęs estetineje padėtyje, iškelia pasaulį už savo ribų arba pasaulį *stebi*, jo asmenybė atsiskiria nuo pasaulio, ir pasaulis jam pasirodo, nes dabar jau žmogus su juo nebėra susiliejęs¹.

Apmąstymas (refleksija) yra pirmasis liberalus žmogaus santykis su jį supančia vieta. Godulys savo objektą tiesiogiai stveria, o apmąstymas savąjį nukelia tolyn ir kaip tik taip paverčia jį savo tikrąja ir neprarandama nuosavybe, kad leidžia jam pabėgti nuo aistros. Prigimties būtinybė, visiškai valdžiusi žmogų gryno jutimo būklėje, jam pradėjęs reflektuoti pasitraukia, jusles apima akimirkos ramybė, net pats amžinai kintąs laikas sustoja, pasklidi sąmonės spinduliai susitelkia daiktan ir laikinumo fone išskyla *forma*, mintinis begalybės atvaizdas. Vos žmogaus viduje išsižiebia šviesa, ir aplink jį jau nebe naktis; vos jo viduje stoja rimtis, atlėgsta ir audra visatoje, ir besigalynėjančios gamtos galios nurimsta, suvaržytos nekintamų ribų. Todėl tad nenuostabu, kad senų senovės poezijos veikalai apie šį didį įvykį žmogaus viduje kalba kaip apie išorinio pasaulio revoliuciją ir mintį, įveikiančią laiko dėsnius, simboliškai perteikia paveikslu *Dzeuso*, užbaigiančio Saturno viešpatiją.

Iš gamtos vergo, kuriuo buvo, kol naudojosi vien juslėmis, žmogus, pradėjęs mąstyti, tampa jos įstatymų leidėju. Gamta, iki tol valdžiusi jį tiktai kaip *galia*, dabar kaip *objektas* stojasi prieš jo vertinantį žvilgsnį. Tai, kas jam yra objektas, jau nebegali būti jo viešpats; mat kad būtų objektas, pirma turi atsидurti jo valdžioje. Kai tik žmogus pradeda duoti ir kol duoda materijai formą, materijos poveikis jo negali paliesti; mat dvasios negali užgauti niekas daugiau, išskyrus tai, kas jai atima laisvę, o savąją laisvę dvasia juk ir įrodo, suteikdama formą beformei būčiai. Baimė įsikūrusi tik ten, kur viešpatauja sunki ir pavidalo neturinti masė ir kur tarp nepatikimų ribų šmėžuoja miglotos apybraižos; žmogus darosi pranašesnis už visas gamtos baisybes, jeigu tik geba suteikti joms formą ir paversti jas savo objektais. Pradėjęs tvirtinti savąjį savarankiškumą prieš gamtą, kaip reiškinį, jis įtvirtina ir savo orumą prieš ją, kaip galią, ir, taurios laisvės įkvėptas, sukyla prieš savo dievus. Dievai nusimeta šmėklų kaukes, kuriomis baugino žmogų kūdikystėje, ir tapę žmogaus vaizdiniais, nustebina jį, iškeldami jam prieš akis jo paties paveikslą. Dieviškoji Rytų kraštų pabaisa, valdanti pasaulį akla plėšraus žvėries galybe, graikų fantazijoje susitraukusi pavirsta bičiulišku žmogaus kontūru, titanų karalija griūva, ir begalinė forma sutramdo begalinę galią.

Tačiau, man vien pradėjęs ieškoti kelio iš materialaus pasaulio ir galimybės pereiti į dvasių pasaulį, laisva manosios vaizduotės tėkmė jau nuvedė į patį dvasių pasaulio vidurį. Grožis, kurio mes ieškome, jau liko mums už nugarų, nes mes, nuo nuogos gyvasties tiesiogiai perėję prie grynojo pavidalo ir grynojo objekto, jį stačiai peršokome. Toks

¹ Dar kartą primenu, kad abu šie periodai iš idėjos, teisybė, turi būti vienas nuo kito skiriami, tačiau patirtyje daugiau ar mažiau esti susimaišę. Be to, nereikia manyti, kad kada nors būta vieno laiko, kai žmogus tvėrė vien šioje fizinėje būklėje, ir kito, kai jis iš tos būklės visai išsivadavo. Vos žmogus *pamato* kokį *objektą*, jis jau nebėra vien fizinėje būklėje, o, matydamas objektą, iš tos fizinės būklės ir neištrūksta, nes juk matyti gali, tik naudodamasis juslėmis. Taigi tie trys momentai, apie kuriuos kalbėjau dvidešimt ketvirtojo laiško pradžioje, yra, apskritai žiūrint, trys skirtingos visos žmonijos ir paskiro žmogaus raidos epochos, tačiau juos galime išskirti ir suvokiant kokį nors objektą, taigi, trumpai tariant, jie yra būtina sąlyga bet kokio pažinimo, kurį mes pasiekiamo, naudodamiesi juslėmis.

šuo­lis nėra būdingas žmogaus prigimčiai, tad mes, norėdami žengti su ja koja kojon, vėlei turėsime grįžti į juslių pasaulį.

Tiesa, grožis yra laisvo apmąstymo kūrinys, ir mes drauge su juo iš­engiame į idėjų pasaulį – tačiau, kaip privalu atkreipti dėmesį, dėl to nepasitraukdami iš juslių pasaulio, kaip kad esti, pažįstant tiesą. Tiesa yra grynas produktas, liekęs atmetus viską, kas ma­terialiu ir atsitiktina, grynas objektas, kuriame nebegali likti jokių subjek­to varžančių užtvarų, grynas saviveikumas be jokių pasyvumo priemaišų. Tiesa, ir iš aukščiausios abstrakcijos esama kelio grįžti į juslių pasaulį; mat mintis sudirgina vidinius jutimus ir loginės bei moralinės vienovės vaizdinys pereina į juslinio atitikimo jausmą. Tačiau, gėrėdamiesi pažintomis tiesomis, mes labai aiškiai skiriame savąjį vaizdinį nuo savųjų ju­timų ir pastaruosius laikome atsitiktinumu, kurio kuo puikiausiai galėtų ir nebūti, nors dėl to pažinimas nesiliautų ir tiesa vis tiek liktų tiesa. Tačiau visai tuščias darbas būtų mėginimas šią sąsają su gebėjimu justai atskirti nuo *grožio* vaizdinio; mat negalime ten­kintis, vieną jų mąstydami kaip kito padarinį, ir turime juos abu drauge laikyti kits kito ir padariniu, ir priežastimi. Mėgaudamiesi pažintomis tiesomis, mes be vargo skiriame perėjimą nuo veiklos prie pasyvumo ir, antrajam stojus, aiškiai pastebime, kad pirmoji jau baigėsi. O mums gėrintis grožiu tokios veiklumo ir pasyvumo sekos neįmanoma iš­velgti, ir refleksija čia taip visiškai susilieja su jausmu, kad mes tariamės tiesiogiai jau­čiau formą. Taigi grožis, tiesa, mums yra *objektas*, nes refleksija yra sąlyga, reikalinga, kad mes jį pajustume; tačiau drauge grožis yra ir *mūsų subjekto būklė*, nes jausmas yra sąlyga, leidžianti mums susikurti jo vaizdinį. Taigi grožis, tiesa, yra forma, nes mes ją apmąstome; tačiau kartu jis yra ir gyvybė, nes mes jį jaučiame. Trumpai tariant, jis yra drauge ir mūsų būklė, ir mūsų darbas.

Ir kaip tik todėl kad grožis yra ir viena, ir kita, jis mums yra kuo įtikimiausias įrody­mas, kad pasyvumas neatmeta aktyvumo, materija – formos, kad apribojimas anaip­tol neatmeta begalybės; taigi, kad dėl būtinos fizinės žmogaus priklausomybės jo moralinė laisvė anaip­tol nėra atmetama. Grožis tatau įrodo, – ir turiu pridurti, kad *tik jis vienas* mums tatau gali įrodyti. Mat gėrintis tiesa arba logine vienove jutimas nebūtinai susi­jungęs su mintimi, jis atsitiktinai seka įkandin minties, todėl tai gali būti tiktai įrody­mas, kad įkandin protingos prigimties gali sekti juslinė ir atvirksčiai, – tačiau tai nėra įrodymas, kad abi jos egzistuoja drauge, kad jos viena kitą veikia, kad jos absoliučiai ir būtinai yra sujungiamos. Veikiau net priešingai – iš tos aplinkybės, kad mąstant at­metamas jausmas, o jaučiant atmetama mintis, būtų galima daryti išvadą, kad šios dvi prigimtys yra *nesuderinamos*, – juk iš tikrųjų analitikai negali pateikti geresnio įrodymo, kad grynasis protas žmonijoje yra įgyvendinamas, išskyrus tą, kad jis būtinai reikalin­gas. Tačiau kadangi mėgaujantis grožiu arba *estetine vienove* iš tikrųjų vyksta materijos ir formos *susivienijimas* ir keitimasis vietomis, tai šitai kaip tik ir įrodomas abiejų prigim­čių *suderinamumas*, begalybės realizavimas baigtinybėje, trumpai tariant, – iškilniausio žmo­giškumo galimybė.

Taigi nebeturime trikti, ieškodami galimybės pereiti iš juslinės priklausomybės į moralinę laisvę, nes grožio pavidalu mums duotas atvejis, rodąs, kad toji laisvė ir toji priklausomybė gali egzistuoti visiškai drauge ir kad žmogus, siekdamas pasireikšti kaip dvasia, nebūtinai turi bėgti nuo materijos. Bet jeigu jis, kaip rodo grožio faktas, jau bendrijoje su juslių pasauliu yra laisvas ir jeigu laisvė yra kažkas absoliutu ir aukš­čiau juslių, kaip būtinai teigia pati jos sąvoka, tai nebegali kilti klausimo, kaip žmo­gui

pavyksta iš ribotos būties pasikylėti iki absoliuto, mąstymu ir valia tapti priešprieša juslių pasauliui, nes tatai jau įvykę grožio atveju. Žodžiu, galima kelti klausimą, ne kaip žmogus nuo grožio pereina prie tiesos, kuri, kaip gebėjimas, grožyje jau slypi, o tik kaip jis skinasi kelią iš kasdienės tikrovės į estetinę, nuo paprastų gyvasties jausmų – prie grožio jausmų.

DVIDEŠIMT ŠEŠTASIS LAIŠKAS

Kadangi estetinis sielos nusiteikimas, kaip aš jau parodžiau ankstesniuose laiškuose, tiktai duoda pradžia laisvei, tai nesunku suprasti, kad jis negali būti kilęs iš laisvės, vadinasi, negali būti moralinės kilmės. Jis turi būti gamtos dovana; vien tik atsitiktinumo malonė gali sutraukti fizinio būvio grandines ir atvesti laukinį prie grožio.

O grožio grūdas negali sudygti nei ten, kur skurdi gamta neleidžia žmogui pajusti jokio malonumo, nei ten, kur pernelyg dosni gamta išvaduoja jį nuo bet kokių asmeninių pastangų – kur bukas juslingumas nejaučia jokių poreikių ir viešpatauja baisus ir niekad nepasotinamas godulys. Jis negali sudygti nei ten, kur žmogus it trogloditas tūno savo oloje, amžinai vienas ir niekad nerasdamas žmoniškumo *šalia savęs*, nei ten, kur jis it klajoklis traukia su didžiule kariuomenės mase, kur jis amžinai yra vienas iš daugelio ir niekad nemato žmoniškumo *savyje*; tik ten gali išsprogti dailus grožio pumpuras, kur žmogus savo trobelėje tyliai kalbasi pats su savimi, o išėjęs į lauką, šnekasi su savo gimine. Ten, kur lengvas vėjelis atveria mūsų jusles pačiam švelniausiam prisilietimui ir energinga šiluma suteikia gyvybę vešliai medžiagai, kur aklos masės viešpatija jau nugalėta negyvuose kūriniuose ir pergalingoji forma sukilnina net pačią žemiausią prigimtį, ten, toje džiugioje aplinkoje, palaimingoje zonoje, kur tik veikla skatina vartojimą ir tik vartojimas skatina veiklą, kur iš paties gyvenimo gimsta švelnioji tvarka, ir iš tvarkos įstatymo gimsta tiktai gyvenimas, ten, kur vaizduotė nuolat bėga nuo realybės ir vis dėlto niekad nenutolsta nuo gamtos paprastumo, ten, tiktai ten pojūčiai ir dvasia, jaučiančioji ir kuriančioji galios, vystysis, sudarydamos tą palaimingą pusiausvyrą, kuri yra grožio siela ir žmogiškumo sąlyga.

O kuo reiškiasi laukinio perėjimas į žmogiškumą? Kad ir kiek mes gilintumės į istoriją, visose tautose ir gentyse, išsivadavusiose iš gyvuliško gyvenimo vergovės, tą fenomeną visada sudaro vienas ir tas pat: mėgavimasis *regimybe*, polinkis į *puošimąsi* ir *žaidimą*.

Didžiausias bukumas ir aukščiausias protas tam tikra prasme yra giminingi, nes abiem rūpi tiktai realūs dalykai ir abu yra visai abejingi, kai susiduria tik su regimybe. Pirmąjį išjudina iš ramybės būvio tiktai kokio nors objekto egzistavimas juslėse, o antrąjį tik jo sukurtų sąvokų pritaikymas patirties faktams gražina į ramybės būvį; žodžiu, kvailumas negali pakilti virš tikrovės, o protas negali sustoti nepasiekęs tiesos. Tad kadangi realumo poreikis ir prisirišimas prie tikrovės tėra tik nepriteklius padarinys, tai abejingumas realybei ir susidomėjimas regimybe yra tikras žmogiškumo ribų išplėtimas ir reikšmingas žingsnis kultūros link. Visų pirma tai liudija išorinę laisvę: juk tol, kol viešpatauja skurdas ir poreikio priespauda, fantazija yra tvirta grandine pririšta prie tikrovės; tik tuomet, kai poreikis yra patenkintas, ji atskleidžia savo neribotas galimybes. Tačiau tai liudija ir tam tikrą vidinę laisvę, nes įgalina mus įžiūrėti jėgą, kuri nepriklausomai nuo kokios nors išorinės priežasties verčia judėti pati save ir turi pakankamai energijos, kad galėtų atremti materijos antpuolį. Daiktų realumas yra jų (pačių daiktų)

kūriny; daiktų regimybė yra žmogaus kūrinys, ir siela, gėrėdamasi regimybe, jaučia malonumą jau ne dėl to, ką ji gauna, bet dėl to, ką ji sukuria.

Turbūt visiems yra savaime suprantama, kad mes čia kalbame tikrai apie estetinę regimybę, kuri skiriasi nuo tikrovės ir tiesos, o ne apie loginę regimybę, kuri yra painiojama su pastarosiomis, – taigi apie regimybę, kuri mums patinka todėl, kad ji yra regimybė, o ne todėl, kad laikome ją kažkuo geresniu. Tik estetinė regimybė yra žaidimas; loginė regimybė yra apgavystė. Estetinės regimybės branginimas niekada negali padaryti žalos tiesai, nes niekada nėra pavojaus, kad šią regimybę bus mėginama pateikti kaip tiesą – o juk tik šitaip tiesai ir galima pakenkti; niekinti šią regimybę – tai niekinti apskritai visus dailiuosius menus, kurių esmę sudaro regimybė. Tačiau kartais būna, kad protas, vaikydamasis realybės, vis dėlto pasidaro nepakantus ir pasmerkia visą gražios regimybės meną, nes jis yra tikrai regimybė; bet protui taip atsitinka tik tuomet, kai jis prisimena kiek anksčiau minėtą giminystę. Apie būtinai reikalingas gražios regimybės ribas man dar bus progos atskirai pašnekėti.

Pati gamta pakelia žmogų nuo realybės prie regimybės, apginklavusi žmogų dviem pojūčiais, kurie tikrai per regimybę veda jį prie tikrovės pažinimo. Regėjime ir klausoje puolančioji materija jau yra nustumta nuo pojūčių, ir objektas, kurį mes savo gyvuliškais pojūčiais betarpiškai liečiame, jau yra nuo mūsų atitolintas. Tai, ką mes *matome* akimi, skiriasi nuo to, ką mes *juntame*, nes protas peršoka per šviesą prie objektų. Lytėjimo joslės objektas yra prievarta, kuriai mes turime paklusti; akies ir ausies objektas yra forma, kurią mes sukuriame. Kol žmogus yra laukinis, malonumą jam teikia tikrai žemesnieji jutimai, kuriems regimybės jutimai tuo metu tikrai tarnauja. Jis arba visai nepakyla iki matymo, arba vien matymas jo nepatenkina. Kai tik jis pradeda jausti akimi, ir regėjimas jam įgyja savarankišką vertę, jis iškart pasidaro estetiškai laisvas, ir jo potraukis žaisti jau yra išsivystęs.

Vos prabyla potraukis žaisti, per kurį žmogus patiria malonumą iš regimybės, tuoj atbunda ir potraukis kurti formas mėgdžiojant, kuris regimybę traktuoja kaip savarankišką dalyką. Kai žmogus pasiekia tokią pakopą, kad sugeba išvelgti skirtumą tarp regimybės ir tikrovės, formos ir kūno, tai jis jau gali atskirti juos vieną nuo kito; juk jis jau ir padarė tai, išvelgdamas jų skirtumą. Taigi gebėjimas kurti formas mėgdžiojant apskritai yra duotas kartu su gebėjimu išvelgti formą; pats formos siekimas yra paremtas kitu pagrindu, apie kurį man čia nėra reikalo kalbėti. Kaip anksti arba kaip vėlai išsivysto estetiškas meno potraukis, priklauso nuo stiprumo tos meilės, kurią žmogus gali parodyti grynai regimybei.

Kadangi visa, kas tikrai egzistuoja, yra kilę iš gamtos, kaip svetimos galios, o visa regimybė – iš žmogaus, kaip įsivaizduojančio subjekto, tai žmogus tikrai pasinaudoja savo absoliučia nuosavybės teise, atskirdamas regimybę nuo esmės ir elgdamasis su ja kaip jam patinka. Jis gali visiškai nevaržomas sujungti tai, ką atskyrė gamta, jeigu tik pajėgia įsivaizduoti tuos dalykus sujungtus, ir gali atskirti tai, ką gamta buvo sujungusi, jeigu tik jo protas geba atskirti tuos dalykus. Nieko daugiau jam čia nėra šventa, išskyrus jo paties valią, jeigu tik jis neperžengia ribos tarp *jo* srities ir daiktų būties, arba gamtos srities.

Šia žmogiška valdovo teise jis naudojasi *regimybės mene*, ir juo griežčiau jis atriboja „mano“ nuo „tavo“, juo kruopščiau atskiria formą nuo esmės ir juo daugiau savarankiškumo suteikia pirmajai, juo labiau jis ne tik praplečia regimybės karalystę, bet ir išsaugo tiesos ribas; juk jis negali apvalyti regimybės nuo tikrovės, kartu neišvaduodamas tikrovės nuo regimybės.

Tačiau šią suvereno teisę jis turi tik *regimybės pasaulyje*, bekūnėje fantazijos karalystėje, ir turi ją tik tol, kol teorijos srityje sąžiningai vengia teigti to pasaulio egzistavimą, o praktikos srityje atsisako mėginimų kurti egzistenciją, pasitelkdamas tą regimybę. Taigi matote, kad rašytojas vienodai peržengia savo ribas, ir priskirdamas savo idealui egzistenciją, ir siekdamas per ją kokią nors egzistenciją sukurti. Mat nei vieno, nei kitos jis negali pasiekti kitaip, kaip tik arba viršydamas savo, kaip rašytojo, teises, savo idealu braudamasis į patirties sritį ir drįsdamas paprasčiausią galimybę skelbti tikrąją būtimi, arba atsisakydamas tos savo teisės, leisdamas patirčiai brautis į idealo sritį ir apribodamas galimybę tikrovės sąlygomis.

Regimybė yra estetiška tik tada, kai ji yra *atvira* (aiškiai atsisakanti bet kokių pretenzijų į realumą), ir tik tada, kai ji yra *savarankiška* (kai jai nereikalinga regimybės parama). Jeigu regimybė yra apgaulinga ir apsimeta esanti realybe arba jeigu ji yra negryna ir negali veikti be realybės pagalbos, ji yra ne kas kita, kaip niekingas materialių tikslų siekimo įrankis, ir negali liudyti dvasios laisvės. Beje, visai nebūtina, kad daiktas, kurio regimybė yra graži, būtų nerealus, jeigu tik mūsų sprendimas apie jį neatsižvelgia į tą realybę: mat jeigu jis atsižvelgia į realybę, tai nustoja buvęs estetiškas sprendimas. Gyva graži moteris mums, tiesa, gali patikti lygiai taip ir net dar labiau, negu toks pat, tačiau tik nupieštas grožis; bet tiek, kiek gyva moteris patinka mums labiau už portretą, ji patinka mums jau ne kaip savarankiška regimybė, ji patinka jau ne vien grynam estetiniam jausmui; pastarajam ir gyva būtybė turi patikti tik kaip pavidas, o tikrovė – tik kaip idėja; tačiau, žinoma, tam, kad pajustum vien grynąją regimybę gyvoje būtybėje, reikia pasiekti nepalyginamai aukštesnę estetinę kultūros laipsnį, negu tam, kad nepasigestum gyvybės, stebėdamas regimybę.

Ten, kur mes paskirame žmoguje ar visoje tautoje pastebėsime atvirą ir savarankišką regimybę, galėsime manyti esant dvasią, skonį ir visas kitas su tuo susijusias geras savybes; pamatysime, kad ten idealas valdo tikrąjį gyvenimą, kad garbė ten švenčia pergale prieš turta, mintis – prieš malonumą, svajonė apie nemirtingumą – prieš egzistenciją. Ten bus bijomasi tiktai viešuomenės balso, ir alyvų vainikas bus labiau gerbiamas už purpuro mantiją. Po nenuoširdžia ir skurdžia regimybė bando slėptis tik bejėgiškumas ir iškrypimas, o paskiri žmonės ir ištisos tautos, kurios „papildo realybę regimybė arba (estetinę) regimybę – realybę“ (tie du dalykai dažnai būna tarpusavyje susiję), kartu įrodo ir savo ydingumą, ir estetinį bejėgiškumą.

Taigi į klausimą: „*Kokiu mastu regimybė gali egzistuoti moralės pasaulyje?*“ – trumpai drūtai galima atsakyti šitaip: „*Tiek, kiek ta regimybė yra estetinė*“, t. y. tokia regimybė, kuri nemėgina atstoti realybės ir kuriai nereikia, kad realybė ją pavaduotų. Estetinė regimybė niekada negali tapti pavojinga moralės tiesoms, o jei yra kitaip, tai nesunku įrodyti, kad regimybė nebuvo estetinė. Tiktai elgesio taisyklių visai neišmanantis žmogus visuotinė norma tapusius mandagumo gestus palaikys, pavyzdžiui, asmeninio palankumo ženklui, o pamatęs, kad apsiriko, ims dejuoti dėl žmonių apsimetinėjimo. Tačiau, antra vertus, tik visai nemokantis padoriai elgtis žmogus, norėdamas atrodyti mandagus, pasitelks į pagalbą apgavystę ir ims pataikauti, kad visiems patiktų. Pirmajam jų dar trūksta supratimo apie savarankišką regimybę, todėl jis gali teikti jai reikšmę tik tuomet, kai ji teisinga; o antrajam trūksta realybės, ir jis mėgina pakeisti ją regimybė.

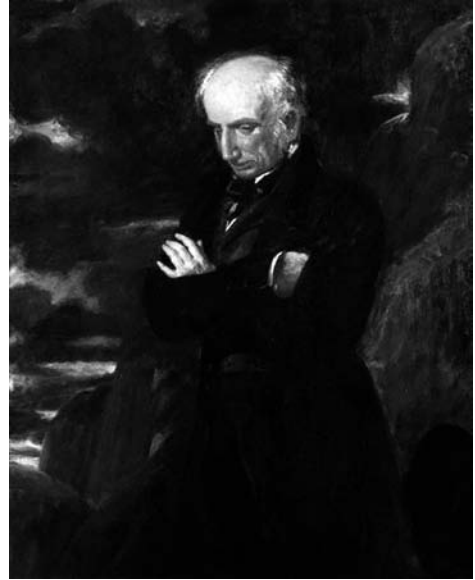
Nėra nieko kasdieniškesnio, kaip girdėti kai kuriuos trivialius mūsų amžiaus kritikų dejuojant, kad pasaulyje nebelikę solidumo, kad esmė gerbiama mažiau už re-

gimybę. Nors aš visai nesu linkęs ginti mūsų amžiaus nuo šio priekaišto, tačiau iš to, kokią plačią sferą apima šių griežtų moralistų kaltinimai, pakankamai aiškiai matyti, kad jie priekaištauja amžiui ne tik dėl apgaulingos, bet ir dėl atviros regimybės; net ir tos išimtytys, kurias jie daro, pavyzdžiui, grožiui, labiau tinka skurdžiajai negu savarankiškai regimybei. Jie puola ne tik apgaulingąjį grimą, kuris mėgina paslėpti tiesą ir taikosi užimti tikrovės vietą; jie piktinasi ir dėl geradarės regimybės, užpildančios tuštumą ir slepiančios skurdą, ir net dėl idealios regimybės, sukilninančios pilką tikrovę. Moralinis apsimetinėjimas pagrįstai užgauna griežtą jų tiesos jausmą; tiktai gaila, kad tokiu apsimetinėjimu jie laiko ir mandagumą. Jiems nepatinka, kad išorinis blizgesys dažnai nustelbia tikruosius nuopelnus; tačiau jie nė kiek ne mažiau piktinasi dėl to, kad ir iš nuopelnų reikalaujama regimybės, kad pageidaujama, jog vidinis turinys būtų malonios formos. Jie pasigenda ankstesniųjų laikų širdingumo, tvirtumo, padorumo, tačiau jiems norėtųsi, kad sugrįžtų ir pirmųjų papročių kampuotumas ir šiurkštumas, senųjų formų griozdiškumas, ankstesnysis gotiškas perteklius. Šitaip samprotaudami, jie tiek dėmesio skiria pačiai medžiagai, kad tai jau nedera žmogui, kuris materialias vertybes turi branginti tik tiek, kiek jos gali įgyti formą ir išplėsti idėjų karalystę. Taigi mūsų šimtmečio skonis gali per daug neimti į galvą tokių balsų, jei tik jis gebės apsiginti prieš aukštesnę instanciją. Griežtas grožio teisėjas gali prikišti mums ne tai, kad mes vertiname estetinę regimybę (tai mes darome dar toli gražu nepakankamai), o tik tai, kad mes dar nesuvokiame grynios regimybės, kad mes dar nepakankamai atskyrėme būtį nuo reiškinių ir visiems laikams nenubrėžėme tarp jų griežtos ribos. Tokio priekaišto mes būsimė verti tol, kol negalėsime mėgautis gyvosios gamtos grožiu, jo negeisdami, ir nemokėsime žavėtis mėgdžiojamojo meno grožiu, neklausinėdami, koks yra jo tikslas; kol nepripažinsime vaizduotės teisės į nuosavą ir absoliučią įstatymleidybę ir savo pagarba jos kūriniais neparodysime, kokia ji vertinga.

Viljamas Vordsvortas

Viljamas Vordsvortas (William Wordsworth, 1770–1850) – žymiausias anglų Romantizmo poetas, vienas jo pradininkų ir teoretikų, pats save vadinęs „Gamtos garbintoju“.

Gimė Koukermoute, vadinamajame Ežerų krašte Anglijoje. 1787–1791 studijavo Kembridžo Šv. Jono koledže. 1791–1792 m. lankėsi Prancūzijoje, aistringai persiėmė Didžiosios prancūzų revoliucijos respublikoniškais idėjomis, bet vėliau skaudžiai nusivylė, sukrėstas Teroro valdymo. 1793 m. išspausdino pirmuosius eilėraščius. Netrukus gavęs palikimą, kartu su metais jaunesne seserimi poete ir memuariste Dorote Vordsvort apsigyveno Somerseto grafystėje, netolimoje anglų poeto Samuelio Teiloro Kolridžo (1772–1834) kaimynystėje. Prasidėjo ilgai trukusi dviejų poetų draugystė ir kūrybinis bendradarbiavimas.

1798 m. jie išleido bendrą poezijos rinkinį *Lyrinės baladės* (*Lyrical Ballads*). Šis poezijos tomelis tapo svarbiu anglų Romantizmo literatūros įvykiu. Anot Kolridžo, savo tekstuose, įėjusiuose į rinkinį, jis ėmėsi kurti romantinio herojaus charakterį (plg. žymiąsias „Eiles apie seną jūreivį“), o Vordsvortas siekė perteikti kasdieniškų dalykų naujumo ir žavesio patyrimą. Anot anglų literatūros tyrėjos Reginos Rudaitytės, *Lyrinės baladės* buvo novatoriškos ir pabrėžtinai paprasta kalba, ir naujais veikėjais (varguolių, atstumtųjų, vaikų ir senolių, jų likimo tema), ypač – gamtos vaizdavimo ir subjekto būsenos sinteze.

Sulaukę knygos sėkmės Vordsvortai vėl apsigyveno gimtajame Ežerų krašte, Grasmere. Viljamas Vordsvortas pradėjo rašyti didelį trijų dalių filosofinį autobiografinį poezijos kūrinį *Atsiskyrėlis* (*The Recluse*). Sumanyto kūrinio niekada nepabaigė, jo dalį, pavadinimu *Išvyka* (*The Excursion*), autorius paskelbė 1814 metais.

1800 m. į antrąjį papildytą *Lyrinių baladžių* leidimą Vordsvortas įdėjo žymiąją „Pratarinę“ – pirmąją anglų romantinės poezijos manifestą. Jame Vordsvortas ragino atsiriboti nuo XVIII a. klasicistinės poezijos, jos dirbtinės dikcijos, poetinių normų. Savo kūrybą apibūdino kaip eksperimentą, kuris parodo, „kaip metrinės formos reikalavimams pritaikius šnekamąją kalbą, kurią realiai vartoja stiprius išgyvenimus patiriantys žmonės, gali būti perteiktas toks malonumas ir toks malonumo kiekis, kuris vertas poeto pastangų“. Autorius pratarmėje nusako savo kūrybos „metodą“: rašydamas eilėraščius jis siekęs parinkti kasdienio gyvenimo įvykius, situacijas ir pagal galimybes aprašyti jas kalba, kurią „iš tiesų vartoja žmonės“. Tuo pat metu norėjęs įvykiams suteikti vaizduotės koloritą, kuris įprastus dalykus nutvieskia nauja nepaprasta šviesa. O labiausiai siekęs, kad tie įvykiai taptų įdomūs, kad per juos įtikinamai atsiskleistų „pirminiai prigimties dėsniai“,

ypač tie, kurie veikia mūsų sąmonėje intensyvaus išgyvenimo metu. Taigi Vordsvortas programiškai siekė priartėti prie gyvosios kalbos, išvengti perdėto literatūriškumo, kad taptų įmanoma išreikšti individualios patirties, vidinių subjekto būsenų niuansus, sąmonės veiklos (atsiminimų, asociacijų, įsivaizdavimo) „dėsnius“. „Gerą poeziją“ Vordsvortas apibūdino kaip spontanišką jausmų proveržį, perkeičiamą refleksijos. Geras poetas, jo teigimu, yra tas, kuris, apdovanotas didesniu jautrumu, išgyvenimo gilumu, „taip pat yra ilgai ir rimtai mąstęs“. Anot Vordsvorto kūrybos tyrėjo Deivido Dženkinso, jo poezijos teorija „paliečia ir poezijos psichologiją ar veikia kalba apie poeziją kaip psichologinių, filosofinių bei estetinių pastangų rezultatą“. Vordsvortas itin aukštai vertino poeziją kaip ypatingą žmogaus intelekto išraišką: „poezija yra visokio žinojimo gyvybė“. Poetiniam buvimo būdai palankesniu laikė gyvenimą kaime, kur galima išlaikyti pojūčių šviežumą ir mąstymo skaidrumą.

1802 m. vedė vaikystės draugę Merę Hačinson, sulaukė penkių vaikų. Sesuo liko gyventi su brolio šeima.

1807 m. išleido naują rinkinį, pavadinimu *Du poezijos tomai* (*Poems in Two Volumes*). Čia jis paskelbė eilėraštį „Narcizai“, vieną žinomiausių savo lyrinių tekstų. Jame iškyla Romantizmui būdinga grožio patirties tema. Pirmiausia pamatytas gėlių grožis nusakomas gyvybės, judrumo metafora („Jie siautė, plaukstės kaip gyvi“), toliau palyginimu žydinčių narcizų juosta gretinama su Paukščių Tako žvaigždėmis – grožis tarsi užkrečia regintįjį gyvumu, sužadina vaizduotę, kuri išplečia regimą vaizdą, aprėpia žemės–dangaus horizontus. Galiausiai grožio išgyvenimas įspaudžia pėdsaką žmogaus sąmonėje: išlieka gyvas atminty – sieloje (originale – narcizai sušvinta „vidinėj aky“). Atgyjantis grožio išgyvenimas įtraukia „širdį“ – žmogaus jausmus – į ekstatišką šokį, džiaugsmingą gyvybės ritmą. Grožio ir gyvybės sąsają, grožio – saito tarp sąmonės ir tikrovės interpretaciją galime matyti kaip paralelę A. Baranausko *Anykščių šilelio* problematikai, „vidinės akies“ metafora – tarsi A. Mickevičiaus „širdies žvilgsnio“ analogija.

1843 m. Vordsvortas tapo Britanijos poetu laureatu (monarcho poetu). Prieš pat mirtį 1849–1850 m. išėjo jo kūrybos šešiatomis. Po mirties 1850 m. poeto žmona paskelbė autobiografinį kūrinį *Preludija* (*The Prelude*), ilgus metus rašytą kaip „Atsiskyrėlio“ įvadas. Jis laikomas Vordsvorto kūrybos viršūne. Vordsvorto poezija abejonės amžiuje bylojo apie transcendencijos patyrimą gamtoje ir teigė žmogaus prigimties gėrį.

Siūloma literatūra: *Iš klasikinės anglų poezijos*, parinko ir vertė Lionginas Pažūsis, Vilnius: Baltos lankos, 1996; *Romantizmas Vakarų literatūroje*, Vilnius: VU leidykla, 2000, p. 121–132.

Viljamas Vordsvortas

NARCIZAI

Apniukęs debesiu klajojau
Kalvom ir kloniais po gimtine,
Staiga kaip įbestas sustojau
Prieš geltonų narcizų minią:

Paežerėj linksmam būry
Jie siautė, plaikstės kaip gyvi.

Žvaigždžių mirgėjimu svaigiu
Nakties danguj ant Paukščių Tako
Jie tvino ežero krantu
Toli toli, kiek akys mato –

Kiek tik gali aprėpt žvilgsniu,
Lingavo tūkstančiai žiedų.

Džiaugsmingu ir grakščiu šoku
Jie ežero vilnis pranoko.

Draugijoje linksmų žiedų
Širdis poeto atitoko.

Stovėjau aš prieš juos bežadis
Lyg būčiau kokį lobį radęs.

Dabar, kai ilgesys apninka
Ar laukiu rytdienos su baime,
Jie vėl man sieloje sušvinta
Lyg mano vienaties palaima.
Širdis, netverdama džiaugsmu,
Vėl ima siaust gėlių ritmu.

Vertė Lionginas Pažūsis

Džordžas Gordonas Baironas

Džordžas Gordonas Baironas (George Gordon Byron, 1788–1824) – žymiausias Romantizmo epochos anglų poetas, simbolinė Romantizmo figūra.

Baironas gimė 1788 m. sausio 22 d. Londone, anglų aristokrato ir škotų dvarininkės šeimoje. Vaikystę praleido Škotijoje, kuri įskiepijo meilę rūsčiam gamtos grožiui, liaudies dainoms ir baladėms. Kembridžo universitete studijavo anglų literatūrą, filosofiją, kalbas. Didelės įtakos Bairono asmenybei turėjo Žano Žako Ruso veikalai, ypač – Ruso skelbiama tautų laisvės idėja. Studijuodamas universitete pradėjo rašyti eilėraščius, išleido pirmąjį rinkinį *Laisvos valandos* (1807). 1809 m. su savo draugu Kemu Hobhausu išvyko į dvejus metus trukusią kelionę, aplankė Portugaliją, Ispaniją, Turkiją, Graikiją, Malta, Albaniją. Keliaudamas sukūrė dvi poemos *Čaild Haraldo klajonės* (1812)

giesmes, kurios Baironą padarė garsenybe, anglų literatūros pažiba.

1811 m. Baironas užėmė paveldėtą vietą lordų rūmuose ir pradėjo aktyviai dalyvauti politiniame šalies gyvenime. Bairono autoritetą dar labiau sustiprino dvi politinės kalbos: pirmojoje jis gynė maištaujančius darbininkus luditus, nepritarė mirties bausmei luditams, antrojoje – gynė airių katalikus ir reikalavo suteikti Airijai nepriklausomybę.

1815 m. Baironas susituokė su Ana Isabela Milbanke. Jiems gimė duktė Augusta Ada, kuri vėliau tapo garsia matematike, sukūrė kompiuterio pirmtaką, yra laikoma pirmąja pasaulyje programuotoja.

1816 m. Baironas visiems laikams palieka Angliją. Išvyksta nusivylęs, kad neįgyvendino savo politinių siekių, patyręs visuomenės panieką dėl skyrybų su žmona bei artimų santykių su savo seserimi. Klajonių metų Bairono kūryba persmelkta iliuzijų žlugimo ir herojiško nusivylimo nuotaikų, beje, apėmusių ir visą Europą, kuri po Prancūzų revoliucijos buvo prislėgta Napoleono karų naštos. Baironas baigė *Čaild Haraldo klajones*, pradėjo rašyti poemą *Don Žuanas*, sukūrė dramatinę poemą *Manfredas* (1817), misteriją *Kainas* (1821). Gyveno Ženevoje, Venecijoje – mieste, pasmerktame nugrimzti į vandenį, Romoje, kur Koliziejus byloja apie buvusią Graikijos ir Romos didybę, virtusią tik melancholiją keliančiais griuvėsiais, aplankė Vaterlo mūšio vietą, kur sąjungininkų armija galutinai sutriuškino Napoleoną. Paskui įsitraukė į kovas, – Italijoje rėmė karbonarus, jiems pralaimėjus, 1823 m. įsijungė į Graikijos kovą prieš turkų Osmanų imperiją dėl nepriklausomybės.

1824-aisiais, sulaukęs 37-erių, Baironas netikėtai mirė. Anglų visuomenė, sujaudinta Bairono mirties, reikalavo, kad vyriausybė padėtų kovojantiems graikams. Didžioji Britanija pasiuntė laivyną, kurio pergale užtikrino Graikijai nepriklausomybę.

Po mirties Baironas buvo ir aukštinamas (lyginamas su Napoleonu, Gête), ir menkinamas, vadinamas „vulgariu poetu“, kuris niekuo nepraturtino anglų poezijos. Savo gyvenimu ir kūryba jis įkūnijo romantinį herojų – laisvą, maištaujantį, vienišą, kenčiantį, patiriantį šlovę ir panieką. Bairono kūryba, gyvenimas ir tragiška mirtis įkvėpė Gėtę antroje *Fausto* dalyje sukurti vaiko Euforiono – Fausto ir Gražiosios Elenos sūnaus – paveikslą. Su Bairono asmenybe siejamas naujas požiūris į menininką kaip nuodėmingą skeptiką, kuris šokiruoja visuomenę ir yra jos atstumiamas, toks požiūris iki šiol tebėra nesvetimas daugeliui menininkų.

Bairono maištingumas atsiskleidžia žinomų siužetų ir motyvų interpretacijose. Lyrinėje-filosofinėje dramoje *Manfredas* pateikiamas faustiškasis žinojimo motyvas; kai kurie kritikai *Manfredą* laiko Gėtės *Fausto* interpretacija. Baironas sukūrė priešybę Gėtės herojui. Manfredas valiai paklūsta dvasios, jis, prislėgtas sielvarto, netrokšta nei valdžios, nei turty, nei meilės, nei tarnauti žmonijai. Faustas siekia pažinimo, Manfredas apimtas begalinio nusivylimo pažinimu. Gėtės Faustas trokšta gyventi ir veikti, Bairono Manfredas – mirties ir užsimiršimo. Mirties tema toliau plėtojama misterijoje *Kainas*. Maištingos interpretacijos taikiniu tampa biblinis pasakojimas apie Kaino nusikaltimą – brolio Abelio nužudymą.

Bairono Kainas – ne nusikaltėlis, kokiu yra laikomas Biblijoje, o pirmasis maištininkas žemėje, išdrįšęs sukilti prieš Visatos kūrėjo despotizmą. Baironas Kainą kuria kaip teigiamą herojų, kuris nenori taikstyti su tėvų ir brolio nuolankumu, negali būti paklusnus tironui, kuriam teikia malonumą žmonių kančios, ant altoriaus aukojamos kruvinos aukos. Baironas kitaip interpretuoja ir Liuciferį, – jis įkūnija laisvės ir galios pradą. Nutrenktas į pragarą už laisvamanybę, nepaklūsta dangiškajam tironui. Dievas ir Liuciferis – du nesutaikomi pradai, dvi tolygios galios. Liuciferis skatina Kaino maištą, atveria jam tai, kas buvo ir kas bus, parodo, kokie pasauliai plyti dangaus platybėse, tačiau reikalauja, kad Kainas nusilenktų jo valiai. Kainas atsisako paklusti ir Dievui, ir Liuciferiui. Tačiau įgijęs geistą žinojimą, tapęs laisvas, Kainas tampa ir pačiu nelaimingiausiu žmogumi. Baironas misterijoje paneigia Apšvietos idėjas, tikėjimą, kad proto ir pažinimo galia gali suteikti žmogui laimę, patobulinti pasaulį. Bairono misterijoje žinojimas pakeičia žmogų, tačiau jį nugramzdina į kančias, jis išgyvena savo menkumą.

Bairono sukurti personažai įkūnijo paties rašytojo vaidintus skeptiško šėtono, visuomenės atstumto poeto maištininko vaidmenis. Su Bairono asmenybe siejamos Romantizmo epochai būdingos nuotaikos ir prieštaravimai. Baironas buvo ir deistas¹, ir laisvamanis, kuris suvokė, kad žmonija kenčia, tačiau Visagalis kūrėjas yra visiškai abejingas savo kūrinių likimui (*Kainas*). Bairono asmenybė tapo kovotojo už tautų laisvę simboliu. Tačiau, kita vertus, poetas labai didžiavosi savo aukšta kilme, demonstruodavo aristokratiškas manieras. Baironas niekino taisykles, sistemą, bet žavėjosi Antika, laikė ją idealia epocha (poetus romantikus yra palyginęs su barbarais, kurie šalia tobulos graikų šventyklos pastatė mečetę), dėl to vadinamas romantinio sąjūdžio „klasiku“. Skaitytojai suvokia Bairono sukurtų herojų ydas, padarytus sunkius nusikaltimus, tačiau pripažįsta, kad jie žadina susižavėjimą, atrodo kilnūs. Bairono kūryba atskleidžia esmines Romantizmo temas: nesutaikomą dviejų pasaulių – idealo ir tikrovės – atotrūkį, nuodėmės ir baudmės

¹ Deizmas – lot. *deismus* (*deus* – Dievas), religijos filosofija, pripažįstanti, kad Dievas yra beasmėnė pirmoji pasaulio priežastis.

siaubą, žmogaus aistringą pažinimo siekimą ir jo teikiamą sielvartą, vadinamą kosminiu pasaulio sielvartu. Stipriausius išgyvenimus Bairono herojams sukelia mirtis – laiko skatinamas irimas, prieš kurį žmogus patiria savo bejėgiškumą, ir maištas – asmenybės maištas prieš nusistovėjusią tvarką bei vertybes.

XIX a. paplito *baironizmo* sąvoka – kaip didelių aistrų, tragiško likimo, nusivylimo įprasminimas. *Baironizmo* populiarumą atspindi ir lietuviška realija: pirmojo lietuvių dramaturgo Aleksandro Fromo-Gužučio dramoje *Baisioji gadynė* (1895), kurioje vaizduojamas 1831 m. sukilimo pralaimėjimas, bajorės kalbėdamosi prasitaria, kad jas kamuoja *baironizmas*. Bairono, kovotojo už tautų laisvę, autoritetas paskatino Vincą Kudirką į lietuvių kalbą išversti ir 1894 m. *Varpe* paskelbti misteriją *Kainas*.

Siūloma literatūra: Džordžas Baironas, *Poezija; Kainas: misterija*, parengė Agnė lešmantaitė; vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Žaltvykslė, 2007; André Morua, *Baironas*, iš prancūzų kalbos vertė Rožė Jankevičiūtė, Vilnius: Margi raštai, 2007.

Džordžas Gordonas Baironas**KAINAS***Misterija*

V E I K Ė J A I

Adomas

Kainas

Abelis

Ieva

Ada

Cilė

Angelas

Liuciferis

PIRMAS VEIKSMAS

S C E N A I

Vietovė netoli rojaus. Saulėtekis. Adomas, Ieva, Kainas, Abelis, Ada ir Cilė atnašauja aukas

ADOMAS Praamži! Visagali! Visaregi!

O, tu, kurs vienu dievišku žodžiu

Iš tamsumos aut vandenų beribių

Paleidai šviesą, – tau šlovė, Jehova!

Šlovė, šlovė tau rytmečio aušroj!

IEVA O, tu, kursai mums dovanojai saulę

Ir pirmą sykį dieną nuo nakties

Atskyrei, kurs bangom nurodei kelią

Ir dangų šį sukūrei! Tau šlovė!

ABELIS Tu, kurs išskaidė! stichijas visas

į žemę, orą, vandenį ir ugnį,

Kurs naktį tamsią nubarstei žvaigždėm,

O šviesiai dienai suteikei šešėlį

Tam, kad žmogus mylėtų šį pasaulį

Ir garbintų kūrėją! Tau šlovė!

ADA Praamži! Tėve viso, kas tik gyva!

O, tu, kurs gėrį mums davei ir grožį,

Idant tave mylėtume, – priimk

Ir mano meilės balsą! Tau šlovė!

CILĖ O, tu, kuris, sutvėręs mus visus

Ir padarą palaiminęs kiekvieną,

Į rojų leidai žalčiui įropot,

Idant iš ten išvytų mano tėvą, –

Mus nuo pagundų sergėk! Tau šlovė!

ADOMAS Ko tyli Kainas, pirmgimis manasis?

KAINAS O ką gi man daryti?

ADOMAS Pasimelsk.

KAINAS Jūs, rodos, meldėtės.

ADOMAS Labai karštai.

KAINAS Ir garsiai: aš girdėjau jus.

ADOMAS Tikiuosi,

Jog mus išgirs ir visagalis.

KAINAS Amen!

ADOMAS Bet ko gi tu tyli, sūnau vyriausias?

KAINAS Kam burną áušinti?

ADOMAS Kalbék aiškiau.

KAINAS Aš neturiu ko melstis.

ADOMAS Tai dėkok.

KAINAS Nėra už ką.

ADOMAS Už tai, kad gyveni.

KAINAS O gal už tai, kad mirsiu?

IEVA Vargas mums!

Užginto medžio vaisiai ima kristi.

ADOMAS Ir mes juos turim rinkti... Dieve! Kam

Pasodinai tu pažinimo medį?

KAINAS Kodėl gi jūs gyvybės medžio vaisių

Paniekinot tada? Jo paragavę,

Galėtumėte dievo nebijot.

ADOMAS Nepiktžodžiauk, sūnau: juk panašiai

Kadais Angis kalbėjo.

Kas iš to?

Ar pažinimo ir gyvybės medis

Neaugo rojuje? Ar pažinimas

Ir gyvastis – nėra didžiausias gėris?

Tad kas gi pikto gali būt jame?

IEVA Sūnau! Visai taip pat ir aš kalbėjau,

Kai, nuodėmėn įpuolusi, rengiaus

Gimdyt tave. Kad tik netektų man

Nelaimę savo – tavyje regėti!

Dangaus malonę atgavau. Bet tu

Už rojaus vartų neįkliūk į spąstus,

Kurie dauso pražudė mūs tėvus.

Tuo, ką mes turim, stenkis pasitenkinti

Jei būtume taip elgęsi pirma, –

Tu jaustumėis, sūnau, laimingas šiandie.

ADOMAS Mes pabaigėm maldas; dabar visi

Sugrįžkim prie darbų, kurie mūs laukia;

Nesunkūs jie yra: jaunoji žemė

Už triūsą mums atlygina dosniai

Ir gausiai visko teikia.

IEVA Mielas Kainai,

Imk pavyzdį iš tėvo, būk kaip jis –
Kantrus ir linksmas.

Adomas ir Ieva išeina

CILĖ Broli, tu neini?

ABELIS Kodėl tu toks niūrus ir apsilblausęs?

Juk šitai nepagelbės tau nė kiek,
O gali tik užrūstinti praamžį.

ADA Nejaugi tu, brangusis mano Kainai,
Ir ant manęs pyksti?

KAINAS Ne, Ada, ne!

Pabūt norėčiau valandėlę vienas.
Ak, Abeli, man taip kažko negera...
Bet tai praeis. Palik mane, brolau.
Jūs, mano sesės, irgi malonėkit
Tuo tarpu pasišalinti iš čia;
Netrukus aš ateisiu: už meilumą
Aš jums neatmokėsiu šiurkštumu.

ADA Bet jeigu tu užgaiši per ilgai,
Atbėgsiu pas tave.

ABELIS Brolau, tegu

Palaima dievo lydi tavo sielą!
Abelis, Cilė ir Ada pasitraukia

KAINAS *vienas*

Ar tai gyvenimas? Tik dirbk ir dirbk!
Tačiau dėl ko gi vargti aš turiu?
Dėl to, kad mano tėvą kitados
Išvijo iš dausų? Ar aš tuo kaltas?
Juk aš anuomet nebuvau net gimęs,
Aš gimti nenorėjau anaipol
Ir keikiu tai, ką man gimimas davė.
Kam jis paklausė moteries ir Žalčio?
Už ką dabar jis pasmerktas kentėt?
Kodėl gi negalėjo mano tėvas
Pasinaudoti tuo medžiu puikiu,
Arti kurio jis rojuje gyveno?
Į viską jie atsako man tą pati:
„Tokia yra aukščiausiojo valia,
O jis juk maloningas.“ Abejoju!
Bent jo maloningumo vaisiai – kartūs,
Ir aš turiu už svetimas kaltes
Juos valgyt per malonę visagalio... –
Ateina kažin kas! Iš pažiūros
Jisai atrodo angelas, tik veidas –
Ne toks švelnus ir spindintis kaip tų
Bekūnių sutvėrimų. Ko drebu aš?

Argi jisai kuo nors yra baisnis
 Už tuos dangaus sargybinius, kurie
 Liepsnojančiais kardais prie rojaus vartų
 Grėsmingai mosikuoja tuo laiku,
 Kai pavakariu vaikštau netoliese,
 Ir tol žiūriu į stebuklingą sodą
 (Priklausantį visai teisėtai man!),
 Kol paslepia tamsa dantytas sienas
 Ir amžinai žaliuojančius medžius?
 Ugningi cherubinių kalavijai
 Manęs neįbaugino, – tad kodėl
 Dabar, šį nepažįstamą pamatęs,
 Staiga iš baimės apmiriau? Jisai
 Už angelus, man regis, galingesnis,
 Ir ne mažiau žavingas negu jie, –
 Nors ir ne toks, koksai kadaise buvo
 Ar šiandien būt galėtų: liūdesys
 Yra aptemdęs dievišką jo žvilgsnį...
 Ne, netiesa! Su sielvartu draugauja
 Mirtingieji tiktai. Jis eina čia.

Pasirodo Liuciferis

LIUCIFERIS Žmogau!

KAINAS Kas tu esi?

LIUCIFERIS Valdovas dvasių.

KAINAS Ir tu teikies bendrauti su žemės dulke?

LIUCIFERIS Aš įskaitau mirtingojo mintis

Ir užjaučiu kiekvieną žmogų.

KAINAS Kaip!

Tau mano mintys žinomos yra?

LIUCIFERIS Taip lygiai, kaip ir mintys tų visų,

Kurie galvoti sugeba: per jas

Byloja jумыse nemirtingumas.

KAINAS Nemirtingumas? Jo mes nepažįstam.

Dėl mano tėvo kvailojo kaltės

Gyvybės medžio mes seniai netekom,

O motina manoji per anksti

Nuskynė pažinimo medžio vaisių,

Kurs mirtį lemia žmogui.

LIUCIFERIS Netikėk –

Gyvensi tu.

Aš gyvenu, tačiau

Vien tam tiktai, kad pagaliau numirčiau

Šiame pasauly nematau aš nieko,

Dėl ko turėčiau neapkęst mirties,

Nors ir jaučiu su gėda savyje

Gyvybės nenumaldomą troškimą,
Tą įgimtą ir gaivalingą geismą,
Kurį užgniaužti trūksta man jėgų;
Patsai save aš niekinu už tai –
Ir vis dėlto gyventi nenustoju...
Verčiau nebūčiau gimęs!

LIUCIFERIS Tu gimei –

Ir amžinai gyvensi. Tavo kūnas
Priklauso žemei ir į žemę grįš,
Bet tu paliksi toks, koksai buvai.

KAINAS Koksai buvau! Tik tiek? Ir ne daugiau?

LIUCIFERIS Tu gal prilygsi mums.

KAINAS O jūs kokie?

LIUCIFERIS Nemirštantys.

KAINAS Laimingi?

LIUCIFERIS Mes galingi.

KAINAS Aš klausiu: jūs laimingi?

LIUCIFERIS Ne. O tu?

KAINAS Kaip aš galiu svajoti apie laimę?

Žvelk į mane!

LIUCIFERIS Niekinga žemės dulke!

Ir tu dediesi nelaimingas?

KAINAS Taip.

O tu kas – su visa galybe savo?

LIUCIFERIS Esu tasai, kurs tavo sutvėrėju

Geidavo būt, – tasai, kuris tave
Nebūtų niekad šitoki sutvėręs.

KAINAS Iš tikro, tu į dievą panašus...

LIUCIFERIS Bet aš – ne dievas; dievo nepasiekęs,

Tetrokštu vieno: likti koks esu.

Jis nugalėjo, – lai sau viešpatauja!

KAINAS Kas jis?

LIUCIFERIS Kūrėjas žemės ir žmonių...

KAINAS Ir dangiškų esybių ir dangaus!

Taip gieda – aš girdėjau – serafinai,
Taip mano tėvas tvirtina.

LIUCIFERIS Jie gieda

Ir šneka vien tatai, kas liepta jiems,

Nes bijo tapti tuo, kas mudu esam:

Tu – tarp žmonių, o aš – tarp dvasių.

KAINAS Kas gi

Mes esam?

LIUCIFERIS Tie, kurie pirmi supratom

Nemirtingumą savąjį; mes tie,

Kurie veidan tirono visagalio

Be baimės žiūrime ir sakom drąsiai,
 Kad jo pikti darbai nėra geri.
 Jis giriasi sukūręs mus. Kažin...
 Aš netikiu tom pasakom. Bet jeigu
 Jisai iš tikro mus yra sukūręs.
 Tai sunaikinti mūsų nevalios:
 Mes esam nemirtingi! Jis tokiomis
 Padarė mus, idant kankint galėtų...
 Na, ką gi, lai kankina sau! Jis didis,
 Bet ta didybė teikia laimės jam
 Tiek pat, turbūt, kiek mums – kova kasdienė.
 Ar gali gėris blogį pagimdyt?
 Ne, niekad. O jisai tedaro bloga.
 Tegu jis dievo soste išdidžiam
 Apverktina puikybe savo džiaugias,
 Tegu iš nuobodumo prasimano
 Naujų pasaulių ir naujų žvaigždžių,
 Bent šiuo būdu palengvindamas sau
 Nepakeliamą našta amžinybės, –
 Vis tiek, vis tiek jis vienišas paliks,
 Nepažabotas, atšiaurus tironas!
 Kodėl jis nesutriuškina savęs?
 Tai būtų iš visų jo dovanų
 Geriausia. Bet tegu jis viešpatauja,
 Nelaimės savo daugindamas nuolat!
 Nors įvairiausių sielvartų šimtai
 Ir mus, ir jus be atvangos kamuoja,
 Bet mes visus pakenčiame vargus,
 Užjausdami vieni kitus širdingai.
 O jis? Nerasdamas didybės laimės,
 Nerasdamas ramybės kančiose,
 Jisai vis kuria, kuria... Gali būt,
 Jam vieną gražią dieną šaus į galvą
 Sau pasidirbti sūnų – panašiai
 Kaip tau yra jisai padirbęs tėvą, –
 Tačiau žinok, jog nieko jam nereikš
 Net savo tikrą sūnų paaukoti.

KAINAS Kalbi apie tatai, kas jau seniai
 Vaidenosi neaiškiai mano protui:
 Aš niekad negalėdavau suderint
 To, ką matau, su tuo, ką aš girdžiu.
 Ir motina, ir tėvas šneka man
 Apie medžius, vaisius ir apie žalčius;
 Kasdien regiu vadinamą jų rojų
 Ir angelus su degančiais kardais,

Sustojusius prie vartų uždraustų;
 Kasdien velku aš sunkų darbo jungą,
 Kankinamas nerimstančios minties;
 Kasdien žiūriu aplinkui ir jaučiu:
 Šiame pasauly dulkė aš, bet viską
 Aprėpia mintys, gemančios many.
 Lig šiol galvojau, kad tik vienas aš
 Turiu kentėti šitaip... Mano tėvas
 Su savo likimu jau susitaikė;
 O motina užmiršti spėjo tai,
 Kas dilgino jai geismą pažinimo
 Ir vardan ko net amžinos bausmės
 Jinai nepabijojo; mano brolis –
 Kuklus piemuo, jis kaimenes sau gano
 Ir pirmgimius bandos aukoja tam,
 Kurio dėka mums duoda vaisių žemė,
 Kai ją aplaistom prakaitu savu;
 Sesuo manoji Cilė, dienai auštant,
 Kartu su paukščiais himnus gieda jam,
 Net ir žmona, net mylima Adà
 Negali mano graužaties suprasti.
 Aš dar kol kas nesutikau žmogaus,
 Kuris mane užjaustų! Juo geriau:
 Su dvasiomis užmegsiu aš draugystę.

LIUCIFERIS Tokios draugystės vertas tu esi:

Kitaip aš nesileisčiau su tavim
 Šiandieną į kalbas. Tau apkerėti
 Pakaktų žalčio...

KAINAS Tai, vadinasi, tu

Anąsyk mano motiną sugundeit?

LIUCIFERIS Jei aš ir gundau kuo, tai vien teisybe.

Juk pažinimo medis iš tiesų
 Daug ką pažinti leido jums. O argi
 Gyvybės medis nevaisingas buvo?
 Ar aš esu uždraudęs kada nors
 Jį liesti? Negi aš subrandinau
 Užgintą vaisių – tam, kad jis viliotų
 Smalsumą sutvėrimų nekaltų?
 Jus būčiau lygius su dievais padaręs, –
 O jis išvarė jus iš rojaus lauk,
 „Idant dievais netaptumėte jūs,
 Gyvybės medžio vaisiaus paragavę.“
 Argi ne taip bylojo jis tada?

KAINAS Tikrai, man šitaip pasakojo tie,
 Kurie pro griausmą jo žodžius girdėjo.

LIUCIFERIS Tai kas gi tąsyk demonas yra?

Ar tas, kurs geidžia jūsų pražūties,
Ar tas, kurs jums norėjo duoti laimę,
Nemirtingumą, išmonę ir galią?

KAINAS Reikėjo jiems nuskint abu vaisius,
Arba neskint visai.

LIUCIFERIS Jau vienas – jūsų;

Belieka antro paragaut.

KAINAS Bet kaip?

LIUCIFERIS Atkaklumu pasieksite jūs viską.

Negali niekas numalšinti proto,
Kurs moka likti ištikimas sau
Ir nori nupelnytai viešpatauti
Pasaulyje.

KAINAS Prisipažink: juk tu

Sugundei mano motiną ir tėvą?

LIUCIFERIS Niekinga žemės dulke! Kam gi man

Juos gundyti? Ir kaip? Kuriuo būdu?

KAINAS Bet, sako, žalčiu buvo pasivertus

Dvasia piktoji.

LIUCIFERIS Kas tai sako? Šitaip

Neparašyta knygoje dangaus.

Net Dievas niekadės nebūtų drįsęs

Taip įžūliai meluoti! Vien žmogus,

Pamatęs, kaip žemai jisai nupuolė,

Iš baimės tegalėjo sumanyt

Ant mūs galvos suversti savo kaltę.

Žaltys iš tikro buvo tik žaltys –

Iš to pat molio kaip ir jūs, tačiau

Gudresnis negu tie, kuriuos sugundyt

Jis ryžosi, nuvokdamas gerai,

Kad laimė jų – trapi, kad pažinimas

Prapuldys ją. Nejaugi tu tiki,

Jog aš galėjau tyčia pasiversti

Sutvėrimu mirtingu?

KAINAS O vienok

Tame sutvėrime slypėjo velnias.

LIUCIFERIS Ne; bet kalba jo dvišako liežuvio

Prizadino šėtoną kituose.

Žaltys – kartoju – buvo tik žaltys:

Tai gali tau patvirtint cherubinai,

Kurie budriai užgintą vaisių saugo.

Praeis daugybė amžių – ir tada,

Kai jūsų ir anūkų jūsų kaulai

Po žemėmis seniai bus sudūlėję,

Gal ateities laikų žmogus sukurs
 Pirmosios jūsų nuodėmės legendą
 Ir man priskirs pavidalą, kurio
 Neapkenčiu aš – lygiai kaip ir viso,
 Kas lenkiasi ir šliaužioja prieš jį,
 Sukūrusį tiek gyvių įvairiausių
 Tam, kad pasaulis garbintų visaip
 Jo niūrų, vienišą nemirtingumą.
 Tačiau mes tiesą žinome – ir turim
 Ją drąsiai skelbt. Adomas ir Ieva,
 Buklaus paklausę šliužo, nusidėjo.
 Bet gundymas – ne mūsų darbas. Ko
 Niekingam rojui pavydėt galėtų
 Erdvių beribių viešpačiai? Beje,
 Kalbu aš apie tai, ko tau žinot
 Neleidžia netgi pažinimo medis.

KAINAS O vis dėlto nerasi tokio daikto,
 Kurio aš savo išvalgiu protū
 Netrokščiau sužinot.

LIUCIFERIS Nejaugi niekas
 Tavęs nebaido?

KAINAS Išbandyk.

LIUCIFERIS Ar mirčiai

Tu drįstum pažiūrėti į akis?

KAINAS Lig šiolei jos neteko mums regėti.

LIUCIFERIS Bet teks, deja, patirti.

KAINAS Mano tėvas

Pabáisa ją vadina paprastai,
 O motina tuoj ima gailiai verkti;
 Akis į dangų Abelis nukreipia;
 Nuleidus galvą, tyliai meldžias Cilė;
 Ada su baime žiūri į mane.

LIUCIFERIS O tu?

KAINAS Kiekvieną sykį, kai tiktai

Girdžiu aš apie mirtį visagalę,
 Kurios pasauly niekas neišvengs, –
 Užplūsta mano širdį keistos mintys
 Ir kaip ugnis ją degina. Ne jau
 Mirties nugrumti aš nesugebėčiau?
 Bežaisdamas, vaikystės dienomis
 Aš grumdavausi tolei su liūtū,
 Kol jis ištrūkdavo iš mano glėbio
 Ir bėgdavo niaurodamas tolyn.

LIUCIFERIS Mirtis – bekūnė ir neregima,
 Bet ji praryja visa, kas tik gyva.

KAINAS Jinai kitiems padaro tiek žalos,

Jog aš maniau, kad tai gyva būtybė.

LIUCIFERIS Naikintojas paaiškina lai tau.

Kas toks?

LIUCIFERIS Naikintojas – arba, jei nori,

Kūrėjas... Kam jis kuria? Vien tik tam.

Kad būtų kas naikint.

KAINAS To nežinojau,

Tačiau, išgirdęs šnekant apie mirtį,

Galvojau panašiai. Nesuprantu,

Kas ji yra, bet man jinai atrodo

Siaubinga... Daugel kartų aš nakčia

Žvilgsniu ieškojau jos nykioj tamsybėj:

Toli, prie rojaus sienų atšiaurių,

Švytravo cherubinų kalavijai,

Aplink didžiuliai šmėsčiojo šešėliai, –

Ir man tada vaidenosi mirtis...

Aš laukiau, pilnas nerimo, aš troškau

Bent pamatyti tą, kurios mes bijom, –

Bet ji man nesirodė vis; ir aš,

Nuo prarastojo rojaus nusigrėžęs,

Pavargusias akis kreipiau į dangų,

Į žibančias mėlynėje žvaigždes.

Nejaugi mirs ir jų didingas grožis?

LIUCIFERIS Galbūt; bet jus ir palikuonis jūsų

Gerokai pergyvens.

KAINAS Labai džiaugiuosi.

Norėčiau aš, kad jų švelni šviesa

Negestų niekad. Kas yra mirtis?

Jaučiu, kad ji baisi; bet kas jinai –

Suvokti ligi galo neįstengiu.

Ji paskirta kaltiems ir nekaltiems

Kaip neišvengiama visų blogybė...

O kuo gi ji bloga?

LIUCIFERIS Tuo, kad išsyk

Paverčia žmogų dulke.

KAINAS Ir tatai

Vadinasi mirtis?

LIUCIFERIS Jos nepažįstu

Ir negaliu tau nieko atsakyti.

KAINAS Atgal sugrįžti žemėn nebylion

Ne taip jau būtų bloga; aš ir sau

Linkėčiau to.

LIUCIFERIS Koksai gėdingas geismas!

Adomo norai buvo kilnesni:

Jisai širdingai troško pažinimo.
 KAINAS Bet ne gyvybės. Argi ne dėl to
 Paniekinu jisai gyvybės medį?
 LIUCIFERIS Jis išvartytas buvo iš dausų.
 KAINAS Kokia žiauri klaida, kad iš pradžios
 Jisai gyvybės vaisiaus nenuskynė!
 Kol nepažino gėrio jis ir blogio,
 Tol buvo jam nežinoma mirtis.
 Deja, aš dar kol kas nesusigaudau,
 Kas ji yra, bet jos bijau savaime,
 Nors ko bijau – nė pats to nežinau.
 LIUCIFERIS O aš, kuris žinau pasauly viską,
 Aš nieko nebijau! Matai, ką reiškia
 Tikrasis pažinimas.
 KAINAS Sutinki
 Būt mokytoju mano?
 LIUCIFERIS Mielu noru,
 Tiktai su viena sąlyga.
 KAINAS Su kokia?
 LIUCIFERIS Pulk prieš mane ant kelių, nusižemink:
 Aš – tavo viešpats.
 KAINAS Savo maldose
 Ne tavo vardą mano tėvas mini.
 LIUCIFERIS JUK aš ne Dievas.
 KAINAS Bet toks pat kaip Dievas.
 LIUCIFERIS Aš nieko bendro neturiu su juo
 Ir nelabai dėl šito gaudinuosi.
 Sutikčiau būt kuo nori – aukštesniu
 Ar žemesniu už jį, – bet tik ne vergu
 Jo sosto. Aš sau vienas viešpatauju,
 Tačiau esu galingas. Daug kas jau
 Tarnauja man; greit garbintojų mano
 Bus dar daugiau. Tad būk pirmųjų tarpe.
 KAINAS Nors Abelis ir skatina mane
 Kartu su juo aukas aukoti dievui,
 Bet aš lig šiol nenulenkiu galvos
 Prieš tą, kuriam vis meldžias tėvas. Kam gi
 Aš lenksiuos tau?
 LIUCIFERIS Nejaugi niekad jam
 Tu nenusilenkei?
 KAINAS Sakau, kad ne!
 Beje, tu juk dediesi visažinis:
 Mane kamantinėt tau nēr prasmės.
 LIUCIFERIS Kas nepanoro dievui nusilenkti,
 Tas tuo pačiu nusilenkė jau man.

KAINAS Aš nevergausiu nė vienam iš jūsų.

LIUCIFERIS Ir vis dėlto esi tu mano tarnas:

Jį niekindamas, aukštini mane.

KAINAS Kaip tai suprast?

LIUCIFERIS Bus laikas – sužinosi.

KAINAS Manos gyvybės paslaptį atskleisk.

LIUCIFERIS Paskui mane žingsniuoki.

KAINAS Negaliu:

Turiu eit dirbti žemę. Aš žadėjau...

LIUCIFERIS Žadėjai – ką?

KAINAS Priskinti vaisių.

LIUCIFERIS Kam?

KAINAS Ant aukuro su broliu juos sudėsime.

LIUCIFERIS O tu man gyreisi, jog niekuomet

Nesi kūrėjui savo nusilenkęs!

KAINAS Tiesa; bet Abelis mane įprašė,

Aš nusileidau... Atnašaus jisai,

Ne aš. Be to, Adà...

LIUCIFERIS Ko nutilai tu?

KAINAS Ji man sesuo; iš motinos vienos

Mes esame tą pačią dieną gimę.

Ji ašarom išplėšė iš manęs

Šį pažadą. O, aš pakeičiau viską

Ir nusilenkčiau, rodosi, bet kam,

Kad tik jos verkiant nematyčiau!

LIUCIFERIS Einam.

KAINAS Gerai.

[...]

ABELIS Kur buvai tu?

KAINAS Aš nežinau.

ABELIS O ką regėjai?

KAINAS Mirtį,

Nemirtingumą ir visagalybę,

Bekraštį tolių, slėpinius erdvių,

Nūdienių ir senų pasaulių aibes...

Nepaprastų žvaigždžių, mėnulių, saulių

Netylantis, griausmingas sūkurys

Taip pritrenkė, apkurtino mane,

Jog aš kol kas jaučiuos visai bejėgis

Su žmogumi kalbėtis. Pasišalink.

ABELIS Tau akys žiba įstabia ugnim,

Tau dega veidas įstabia šviesa,

Ir taip mįslingai skamba tavo balsas...

Ką reiškia visa tat?

KAINAS Tai reiškia... Eik,

Palik mane.

ABELIS Pradžioj mes pasimelsim

Ir viešpačiui sudėsime aukas.

KAINAS Daryk tai vienas, Abeli: tave

Jehova, regis, myli.

ABELIS Aš tikiuosi,

Kad jis vienodai myli mus abu.

KAINAS Tave labiau. Bet aš tau nepavydžiu.

Tu paklusnus ir geras dievo tarnas:

Tad melskis jam, tik be manęs, prašau.

ABELIS Brolau, nebūčiau vertas aš vadintis

Garbingo mūsų tėvo sūnumi,

Jeigu tavęs negerbčiau kaip jaunesnis

Ir jeigu nepasiūlyčiau aš tau

Prie aukuro užimti pirmą vietą.

KAINAS Nesiveržiu pirmauti.

ABELIS Juo liūdniau.

Bet šiandie mano prašymą išpildyk:

Kažkoks nepažabotas kvaitulys

Slapčia yra užvaldęs tavo sielą;

Malda suteiktą tau ramybę.

KAINAS Ne,

Manęs negali niekas nuraminti...

Aš stichijas aprimusias mačiau, –

Bet nejutau ramybės savo sieloj.

Eik, Abeli, manęs neprievartauk,

Ar leisk man pasišalinti pačiam,

Kad netrukdyčiau švento tavo darbo.

ABELIS Mes turim savo priedermę atlikti,

Kartu. Neprieštarauk.

KAINAS Aš nusileidžiu.

Kas reikia man daryti?

ABELIS Pasirink

Sau vieną iš altorių.

KAINAS Kas man jie?

Velėna ir akmuo... Nurodyk pats.

ABELIS Ne, pasirink.

KAINAS Gerai, tiek to.

ABELIS Va šitas?

Jisai aukštesnis, tau jis ir pritinka

Kaip vyresniam. Paruošk dabar aukas.

KAINAS O kurgi tavo?

ABELIS Pažiūrėk, čionai

Riebiausieji pirmagimiai bandos –
Piemens auka širdinga.

KAINAS *Negalėčiau*

Aš kaimenėmis savo pasigirt;
Esu aš žemdirbys – ir atnašausiu
Tiktai vaisius, kuriuos man duoda žemė
Už prakaitą ir triūsą.
Renka vaisius
Štai, pažvelk,
Kokie jie sodrūs, kaip gražiai nunokę.
Kainas ir Abelis puošia aukurus ir įkuria juose ugnį

ABELIS Tu, kaip vyresnis, pirmas privalai

Pašlovinti kūrėją, mielas broli.

KAINAS Ne, tu pradėk, – aš čia naujokas. Melskis;

Aš stengsiuos tau pritart kaip išmanau.

ABELIS *klaupdamas*

O, didis dieve, mūsų sutvėrėjau,
Kuris davei alsavimą gyvybės,
Palaiminai visus mus ir apgynei,
Neleidai žūt už nuodėmes tėvų,
Kuris net savo apmaudą teisingi
Suminkštinau užuojauta romia
Ir toks buvai mums geras ir dosnus,
Jog tavo nepelnytas atlaidumas
Atrodo mums kaip rojaus dovanai
Praamži! Gėrio ir šviesos nešėjau,
Dorybių neišsenkamas šaltini,
Mus saugojęs nuo blogio visokiausio,
Vedęs painiais gyvenimo keliais
Į nepažįstamą, bet kilnų tikslą,
Šventosios tavo valios nužymėtą!
Priimk iš savo tarno nuolankaus,
Iš pirmojo piemens šiame pasauly,
Pirmų bandų pirmagimius pirmuosius,
Priimk šią auką menką ir niekingą
(Niekingą kaip ir viskas prieš tave!),
Kurią kaip ženklą padėkos gilios
Akivaizdoj dangaus tau atnašauju
Ir savo veidą nulenkiu prie žemės,
Pagimdžiusios mane, – šlovė, šlovė tau
Per amžių amžius!

KAINAS *kalba nesiklaupdamas*

Tu, kuris plačiai
Esi galybe savo pagarsėjęs,
Jehova – žemėj, Dievas – danguje,

Kurio visų vardų ir veikalų
 Mirtingam neįmanoma žinoti,
 Įrodyk mums, jog geras tu esi
 Ir patausok piktadarybes savo!
 Jei galime tave palenkt maldom,
 Priimki jas iš mūsų; jeigu aukos
 Yra mielesnės rūščiai tavo dvasiai,-
 Jų irgi neatstumki! Dvi būtybės
 Tau savo dovanas kuklias sudėjo.
 Jei mėgsti kraują, – dešinèn pažvelk,
 Į šį piemens altorių, iš kurio
 Kraujuoti dūmai į padangę kyla
 Nuo deginamų pirmgimių bandos.
 Gal magina tave sultingi vaisiai,
 Kurie, be skausmo ir kančių užgimę,
 Lyg puošmena gyva tavų darbų
 Džiugiai prieš saulę tviska ant velėnos?
 Jei šis nekaltas aukuras labiau
 Patinka tau, pažvelk į jį maloniai,
 Nes tas, kas jį tau šitaip išdabino,
 Yra toksai, kokiam ir dera būt
 Vienam iš tavo sutvėrimų; nieko
 Nenori jis laimėti iš tavęs
 Keliaklupsčiaudamas. Jei jis nedoras, –
 Nutrenk jį: tu esi juk visagalis,
 Ne jam tad galynėtis su tavim!
 O jeigu geras jis, – pasigailėk
 Ar nugalabyk: viskas tavo valioj;
 Tu netgi blogį vadini gėriu,
 Ir aš dažnai nesugebu iš karto
 Susivaikyt, kame tiesa... Bet man
 Netinka būt teisėju visagalio, –
 Aš vykdyti turiu jo liepimus
 Taip, kaip esu juos vykdęs ligi šiolei.

ABELIO altoriuje ugnis įsiplieskia akinančiu liepsnos stulpu ir verpiasi į dangų; tuo pat metu pakilęs viesulas apverčia KAINO AUKURĄ ir išmėto vaisius žemėje

ABELIS *klaupdamas*

O, broli, melskis! Dievas tau grūmoj

KAINAS Ką tu sakai?

ABELIS Jisai tavus vaisius

Išbarstė žemėj.

KAINAS Žemė juos pagimdė,

Tegu tad juos pasiima atgal

Ir dar gausesnį derlių išaugina

Iš jų sėklų. Tu labiau kur kas

Jehovai įtikai: žiūrėk, kaip godžiai
Kraujuotą liepsną sugeria dangus!

ABELIS Ne apie mano atnašą galvok,
O, kolei nevėlu, skubėk sudėti
Naujas aukas.

KAINAS Man aukurų nereikia!
Jų nepakėsiu...

ABELIS *atsistodamas*

Kainai, ką darai?

KAINAS Aš noriu sunaikinti tą nešvankų,
Surūkusį apvaizdos talkininką,
Skelbėją tavo įkyrių maldų,
Sugriauti noriu tavo aš altorių,
Ėryčių nekaltų krauju užlietą.

ABELIS *priešindamasis Kainui*

Ne, to nedrįsk – ir šventvagiškų žodžių
Bent neparemk bedieviškais darbais!
Nejudink mano aukuro, nes jį
Palaimino Jehova nemirtingas,
Šią dovaną priėmęs iš manęs.

KAINAS Palaimino!? Vadinasi, jo palaima –

Tai dūmai nuo išvilusios mėsos,
Garuojantis altorių šviežias kraujas,
Gailus bliovimas vargšų gyvulių,
Netekusių brangių jauniklių savo,
Kurių tiek daug numiršta nelemtai
Nuo dievobaimingojo tavo peilio?
Šalin iš kelio! Lai neriogso čia
Tasai gėdingas kruvinas paminklas!

ABELIS Neliesk altoriaus, Kainai! Atsitrauk!

Tu smurtu nepaglemši jo; bet jeigu
Jisai tau naujai aukai reikalingas,
Tai imkis.

KAINAS Naujai aukai?! Eik šalin,

Kad vietoj tos aukos netektų man...

ABELIS Ką pasakei tu?

KAINAS Leisk ir netrukdyk!

Iš kelio! Tavo Dievas mėgsta kraują, –
Žiūrėk, kad jo negautų jis per daug!

ABELIS O aš vardan jo švento vardo stoju
Tarp Viešpaties altoriaus ir tavęs.

KAINAS Aš tą velėną vėl nublokšiu žemėn,

Iš kur jinai atėjo. Pasišalink,
Jei tau yra brangi tava gyvybė...

ABELIS *priešindamasis*

Ne! Dievas man už gyvastį brangesnis!

KAINAS *griebdamas nuo aukuro nuodėgulį ir smogdamas juo Abeliui į smilkinį*

Tai neškis ją pas dievą, jeigu jis

Gyvybės tavo taip ištroškęs.

ABELIS *krisdamas žemėn*

Kainai!

Ką padarei tu?

KAINAS Broli!

ABELIS Didis dieve!

Priimki savo tarną ir atleisk

Žudikui, nežinojusiam, ką daro.

Paduok man ranką... Ranką duok man, broli,

Ir vargšei Cilei pasakyk...

KAINAS *atsikvošėdamas*

Duot ranką?..

O, ji visa raudona nuo kažko...

Kiek patylėjęs, iš lėto dairosi aplink

Kur stoviu aš? Ar vienas čia esu?

Kur Abelis? Kur Kainas? Jis – tai aš?

Negali būti... Broli, atsibusk!

Ko paslikas guli tu ant žolės?

Ne laikas dar miegot... Ko toks išbalęs?

Kas tau yra? Juk tu buvai ši rytą

Žvalus ir linksmas! Abeli! Klausyk,

Gana juokauti! Mano smūgis buvo

Stiprokas, bet nemirtinas... Ak, kam

Tu spyreis prieš mane?.. Tu tik juokauji,

Tu nori tik pagąsdinti... Aš trenkiau,

Taip, aš trenkiau – ir viskas... Atsipėikėk.

Atsikvošėk! Bent krustelėk!.. Gerai...

Kvėpuoji tu? Kvėpuok! O, dieve, dieve!

ABELIS *vos girdimu balsu*

Kas mini dievą?

KAINAS Tavo užmušėjas.

ABELIS Tegu aukščiausias jam atleidžia! Kainai,

Tu vargšės mano Cilės nepamiršk, –

Dabar jai vienas brolis bepaliko.

Abelis miršta

KAINAS O man?.. Kas liko man? Kur mano brolis?..

Jo akys atsimėrkė! Gyvas jis!

Mirtis yra į miegą panaši,

O miegas žmogui sudeda blakstienas...

Štai ir jo lūpos praviros – turbūt,

Jisai alsuoja? Ne, jis nealsuoja!..

Širdis, širdis! Reik pažiūrėt: ji plaka?

Ne, negirdėti... Gal tai blogas sapnas?
 Galbūt, aš atsidūriau kitame,
 Baisesniame pasauly?.. Viskas mirga
 Ir sukas akyse... Kas čia? Rasa?
 Perbraukia su ranka per kaktą, paskum žiūri į delną
 O, ne, tai kraujas... Mano kraujas... Brolio...
 Tai kraujas mudvieju, kurį praliečiau.
 Tad kam gi man gyvybė, jeigu aš
 Ją atėmiau patsai iš savo kūno?
 Bet aš nepatikėsiu, kad jis miręs!
 Argi tylėjimas yra mirtis?
 Ne, jis pabus dar, – aš prie jo budėsiu.
 Gyvybė mūsų ne tokia trapi,
 Kad taip ūmai sudužtų. Neseniai
 Su manimi jisai kalbėjos. Ką gi
 Dabar man atsakyti?.. Broli! .. Ne!
 Taip šaukiamas, jisai neatsilieps:
 Ar gali brolis kelt prieš brolių ranką?
 Prabilk, prabilk! Bent vieną gerą žodį
 Iš tavo lūpų man išgirsti leisk,
 Kad aš nebebijočiau savo balso!

Leina Cilė

CILĖ Girdėjau duslų klyksmą kažkieno.
 Kas atsitiko? Kainai, ką veiki
 Čionai, prie mano vyro? Jis užsnūdo?
 O, viešpatie, dėl ko jisai taip baisiai
 Išblyškęs ir ką reiškia šitas klanas?
 Ne, tai nėra kraujas! Kaipgi būtų jis
 Galėjęs atsirasti? Ir iš kur?
 Kas pasidarė, Abeli? Girdi?..
 Jis nekvėpuoja, nejuda... Ranka,
 Sustingus ir bejausmė kaip akmuo,
 Iš mano rankų krinta... Ak, kodėl,
 Beširdis Kainai, tu neatskubėjai
 Padėti jam? Kodėl jo neapgynei?
 Tu būtumei atrėmęs krūtine
 Kiekvieną užpuoliką – tu stiprus.
 O, kur tu, tėve? Motina! Sesuo!
 Greičiau, greičiau! Mirtis pasauly siaučia!
 Cilė išbėga, šaukdama saviškius

KAINAS *vienas*

Mirtis... Ir aš, kurs taip jos nekenčiu,
 Jog net mintis mažiausia apie ją
 Man nuodijo gyvenimą, pakolei
 Savom akim jos nebuvau regėjęs, –

Aš, būtent aš, ją pašaukiau čionai
 Ir savo brolių tikrąjį ištumiau
 Į jos ledinį glėbį, tartum ji
 Pati nebūtų Abelio suradus...
 Dabar tik pabudau aš, – mano protą
 Aptemdęs buvo sapnas šiurpulingas;
 Bet jis užmigo amžinu miegu!
 Įeina Adomas, Ieva, Ada ir Cilė
 ADOMAS Aš atėjau į gailų Cilės šauksmą.
 Ką aš regiu? Sūnau! Ar tai tiesa?..
 Kreipdamasis į Ievą
 Štai, žmona, darbas moteries ir žalčio!
 IEVA Nepriekaištauk: angies nuodingi dantys
 Man tebedrasko širdį ligi šiol.
 Sūnau brangiausias! Abeli!.. Jehova!
 Už ką tu man jį atėmei? Ieva
 Tokios bausmės nebuvo nusipelnius!
 ADOMAS Tu, Kainai, čia buvai su juo; sakyk,
 Kas tai padarė? Angelas piktasis,
 Nuo dievo atsimetęs, ar koks norint
 Žvėris laukinis, pabaisa miškų?
 IEVA Lyg žaibas debesingoje padangėj
 Staiga mintis man blykstelėjo... Šitas
 Didžiulis, rūkstantis nuodėgulys –
 Nuo aukuro! Jis kruvinas tarytum...
 ADOMAS Sūnau, ko tu tyli? Gėlos nedidink
 Ir mus, pagautus siaubo, nuramink.
 ADA Bent pasakyk, kad tu nekaltas, Kainai.
 IEVA Jisai žudikas – aš dabar matau!
 Štai stovi, kaltą galvą panarinęs,
 Ir dengiasi atšiaurų savo veidą
 Kraujuotom rankom.
 ADA Liaukis, liaukis, motin...
 Kodėl, o Kainai, tu neišblaškai
 Šių kaltinimų, skausmo pagimdytų?..
 IEVA Išgirsk mane, Jehova! Lig mirties
 Tegul jį smaugia žalčio prakeikimas, –
 Jisai ne mūsų atžala! Tegul
 Jis lieka visad vienišas...
 ADA Palauk!
 Nekeiki, motin, savojo sūnaus,
 Nekeiki mano vyro, mano brolio!
 IEVA Jis atėmė tau brolių, Cilei – vyrą,
 Man sūnų mylimą... Prakeikiu jį!
 Tegul jisai man iš akių pradingsta!

Visus ryšius nutraukiu aš su juo,
Sutrempusiu brolybės ryšį šventą.
Mirtie, kodėl tu aplenkei mane,
Atnešusią tave į šį pasaulį?
Kada mane tu pasiimsi?

ADOMAS Ieva!

Teneišvirsta sielvartas teisingas
Burnojimu prieš viešpatį! Seniai
Sunki dalia išpranašauta mums;
Pakelkime tad negandų smūgius,
Kaip pridera tarnams šventos jo valios.

IEVA *rodydama į Kainą*

Ne, tai ne mūsų viešpaties valia.
Tai šitas – šitas pragaro siaubūnas,
Kurį, deja, pati aš pagimdžiau,
Visur šiame pasauly sėja mirtį.
Tegu prakeikia jį visi gyvieji!
Lai bėga jis paklaikęs dykumon,
Kaip mes iš rojaus bėgom kitą sykį.
Lai bastosi, kol jo paties vaikai
Jį nužudys, kaip brolių jis nužudė!
Lai cherubinais degančiais kardais
Be atvangos jam graso dieną naktį,
Po kojomis lai šnypščia jam gyvatės,
Lai žemės vaisiai virsta pelenais
Jo burnoje, o tarp žaliųjų lapų,
Kur galvą jis pavargusią padės,
Lai knibžda skorpionai! Pro miegus
Tegu jis apie užmuštąjį klieđa,
O atsibudęs bijosi numirt!
Skaidrus vanduo šaltinių lai krauju
Prieš lūpas jo sukepusias patvinsta!
Tegu sukyla stichijos prieš jį!
Tegu jis gyvas merdi, o mirtis,
Kurią jisai atsikvietė pas žmogų,
Jam tebūnie už mirtį siaubingesnė!
Šalin, broliažudy! Nuo šios dienos
Tas žodis reikš tą patį kaip ir Kainas,
Ir milijonai būsimų kartų
Nekęs per amžius savo pranokėjo!
Kur žengsi tu, tenai žolė neaugs,
Net saulė spindulių tau pagailės,
Giria neduos gaivinancio paunksnio,
Pastogės tu nerasi sau ant žemės,
Ramybės – žemėj, dievo – danguje!

Ieva pasišalina

ADOMAS Eik, Kainai: mes drauge gyvent negalim

Keliauk iš čia! Velionį man palik.

Aš vienišas dabar; nuo šiolei niekad

Mes nebesusitiksim daugiau.

ADA Būk, tėve, savo sūnui gailestingas:

Jau motina prakeikė jį ir taip.

ADOMAS Jo sąžinė tegu prakeikia jį.

Aš nesakysiu nieko. Einam, Cile!

CILĖ Aš liksiu prie velionio.

ADOMAS Mes sugrįšim,

Kai pasišalins tas, kurio dėka

Mes nelaimingi tapom. Laikas eit.

CILĖ Leisk pabučiuot jo palaikus blyškius,

Jo lūpas suledėjusias... Širdie!

Adomas ir Cilė verkdami išeina

ADA Girdėjai, Kainai: mes išeiti turim.

Aš jau esu kelionei pasiruošus,

Belioka pasiimt vaikus. Aš nešiu

Enochą, tu – mergaitę. Iškeliausim,

Kol nenusėdo saulė, kad paskiau

Netektų tyruos klaidžioti tamsoj.

Bet tu tyli, nenori savo Adai

Nė žodžio prakalbėti?

KAINAS Atsitrauk.

ADA Jau atsitraukė nuo tavęs visi.

KAINAS O tu dvejoji? Argi nebijai

Gyvent su tuo, kuria tatai padarė?

ADA Bijau tik vieno – skirtis su tavim.

Kad ir labai bodžiuosi broliųzudybe,

Bet. nemanau teisėja tavo būti, –

Lai sprendžia visagalis.

BALSAS Šaukia iš tolo

Kainai! Kainai!

ADA Girdi? kažkas lyg šaukia.

BALSAS Kainai! Kainai!

ADA Tai balsas angelo, jei aš neklystu.

Pasirodo dievo angelas

ANGELAS Kur tavo brolis Abelis?

KAINAS Ar aš

Jo sargas?

ANGELAS Kainai, ką tu padarei?

Į dangų šaukia tavo brolio kraujas,

Kurį praliejo ši nuožmi ranka!

Tave prakeikia žemė, ji sugėrus:

Už savo triūsą atpildo pelnyto
 Iš jos tu nesulauksi – ir pasauly
 Klajosi kaip beglobis tremtinys.
 Jis neįstengs tokios bausmės pakelti.
 Tu jį varai šalin nuo žemės veido, –
 Ir jis nuo dievo veido pasislėps
 Ir kaip benamis valkata bastysis,
 Pakol kas nors, jį, vargšą, susitikęs,
 Nudės.

KAINAS Deja! Kažin ar atsiras
 Dar tuščioje, neapgyventoj žemėj
 Geradarys toksai?

ANGELAS Tu – brolių žudys:
 Kas nuo sūnaus tave apginti gali?

ADA Šviesusis angele, pasigailek!
 Nejaugi tėvo būsimą žudiką
 Krūtinė mano peni sopulinga?

ANGELAS Jisai į tėvą atsigims – tikriausiai!
 Ar savo pienu motina Ieva
 Nėra penėjus to, kurį nūnai
 Regi krauju gėdingai aptaškytą?
 Ar nuostabu, jei brolių žudžio sūnus
 Bus tėvžudys? Bet to neatsitiks,
 Nes mūsų Dievas – tavo, mano Viešpats.
 Įspausti šitą ženklą liepė Kainui,
 Idant nedrįstų niekas jo paliesti.
 Kas į gyvybę jo pasikėsins,
 Tam bus atkeršyta septyneriopai.
 Eik šen!

KAINAS Ką tu daryti ketini?
 ANGELAS Aš antspaudu paženklinysiu tau kaktą:
 Tesaugo jis tave nuo žmogžudžių –
 Tokių, kaip tu.

KAINAS Verčiau mane užmuški!

ANGELAS Ne, tu gyvensi.
 Angelas deda antspaudą ant Kaino kaktos

KAINAS Dega man kakta,
 Bet smegenys – labiau dar šimtą kartų.
 Ar baigtos mano kančios? Jeigu ne, –
 Esu ištvėrti viską pasiryžęs.

ANGELAS Nuo pat mažens tu atkaklus ir kietas
 Kaip žemė ta, kurią, turėsi dirbt;
 O tavo brolis buvo toks romus –
 Tarytum kaimenės, kurias jis ganė.

KAINAS Mat, aš gimiau išsyk po to, kai rojų
 Apleido mano motina ir tėvas,

Tuomet, kai dar nuo žalčio apžavų
 Nebuvo atsikračiusi leva
 Ir prarastų dausų Adomas verkė.
 Aš – toks, koksai esu. Ne savo noru
 Atsiradau pasauly – ir ne pats
 Sutvėriau aš save. O, kad galėčiau
 Numirt – ir tuo būdu prikelti tą,
 Kurs buvo mielas dievui! Tesugrįžta
 Gyvybė jam, o man gyvybės jungas
 Tegul greičiau nukrinta nuo pečių!

ANGELAS Tu žmogžudys – ir pasmerktas kentėt.

Kas padaryta, to nebepakeisi...
 Eik, stumk ištrėmime dienas – ir jų
 Nebedarkyk naujom piktadarybėm!

Angelas išnyksta

ADA Jis dingo. Metas judintis ir mums.

Girdžiu pavėnėj verkiantį Enochą.

KAINAS Ak, jis nežino nė ko verkia... Aš,

Praliejęs kraują, ašarų nelieju,
 Nors netgi rojaus upių neužtektų
 Nuplauti mano sąžinei! Sakyk,
 Sūnus nenusigrįš, mane išvydęs?

ADA Deja! Kad tai žinočiau...

KAINAS *pertraukdamas ją*

Ne, nereikia
 Grasinimų daugiau: įgriso jie.
 Skubėk tad pas vaikus, – aš tuoj ateisiu.

ADA Kaip! Tu paliksi vienas su velioniu?

Eime kartu.

KAINAS Jisai bežadis guli

Kaip amžinas man priekaištas!.. O, tu,
 Kurio nekaltas kraujas saulę šviesią
 Užtemdė man! Kas šiuomet tu esi,
 To nežinau; bet jei į brolio širdį
 Tu įžvelgi, tai dovanosi tam,
 Kam niekad os negali dovanoti
 Nei Dievas, nei jo sąžinė. Sudie!
 Aš tavo palaikų nepalytėsiu.
 Nors motinos vienos mes gėrėm pieną,
 Nors, atmenu, vaikystės dienomis
 Ne vieną sykį kaip meilingas brolis
 Tave aš spaudžiau prie savos krūtinės, –
 Bet jau neberegėsiu aš tavęs
 Ir net nedrįsiu padaryti to,
 Ką tu man padaryti privalėjai:
 Bedvasio tavo kūno nenuleisiu

Į kapą – taip, į pirmutinį kapą,
 Mirtingam žmogui skirtą... Kas, o, kas
 Tau iškasė šią duobę? Žeme! Žeme!
 Priimki liūdną atpildą už visa,
 Ką tu man dovanojai... Dykumon!
 Ada pasilenkia prie Abelio ir jį bučiuoja

ADA Ūmi, ankstyva, nelemta mirtis
 Tave ištiko, broli! Iš visų,
 Kurie aprauda Abelį dabar,
 Tik aš nerodau niekam savo skausmo.
 Manoji pareiga nuo šiol – ne verkti,
 O ašaras nušluostyti kitiem.
 Ir vis dėlto vargu ar kas pajėgtų
 Prilygti mano sielvartui didžiam:
 Ne vien juk dėl tavęs aš kankinuosi,
 Bet ir dėl to, kas užmušė tave...
 Keliaukime! Aš pasirengus, Kainai,
 Likimo tavo našta kantriai nešt.

KAINAS Nuo rojaus mes žygiuosime į rytus:
 Ten tuščia ir nyku, tenai aš trauksiu.

ADA Gerai. Būk mano kelrodžiu nuo šiolei,
 O kelrodžiu tavuoju tebūnie
 Aukščiausias. Pasiimkime vaikus.

KAINAS Beje, vaikų velionis neturėjo.
 Išseko meilės gyvasai šaltinis,
 Kuris galėjo atžalom jaunom
 Papuošt vestuvių guolį ir sujungti
 Maištingą kraują Kaino giminės
 Su savo gentimi švelnia. O, broli!

ADA Tegu sau ilsisi ramiai!

KAINAS O aš?..

Išeina

Vertė Aleksys Churginas

Aleksandras Puškinas

Aleksandras Puškinas (1799–1837) rusų kultūroje yra kultinė figūra, su kuria siejamas nepakartojamas rusų kultūros „aukso amžius“, prasidėjęs 1801 m. ir tragiškai pasibaigęs 1825 m. *Dekabristų sukilimu*. Ši epocha rusų sąmonėje išliko kaip neprilygstamas šviesių vilčių, kilnių poelgių, elegancijos, humoro ir kultūros klestėjimo laikotarpis, kurio efemeriškus bruožus Puškinui pavyko įamžinti savo poezijoje. Jis iki šiol tebelaikomas „nacionaliniu poetu“, davusiu pradžią visai moderniajai rusų literatūrai. Poemomis *Kaukazo belaisvis*, *Bachčisarajaus fontanas*, *Čigonai* Puškinas pradėjo rusų romantinės poemos tradiciją. Jis ne tik sukūrė pirmąjį rusų romaną *Eugenijus Oneginas*, bet ir apskritai rusų romano modelį, kurį perėmė vėlesni rusų romano klasikai – Ivanas Turgenevas, Levas Tolstojus, Fiodoras Dostojevskis ir kiti. Puškino kūriniai istorinėmis temomis – poemos *Poltava* ir *Varinis raitelis*, tragedija *Borisas Godunovas*, romanas *Kapitono duktė* – suformulavo pagrindines Rusijos socialinio gyvenimo ir jo santykio su individualia būtimi problemas – priešpriešą tarp asmens ir valstybės, laisvės ir paklusnumo, laimės ir lemties.

Nuosekliai domėjęsis Europos kultūros istorija, kurios raidą originaliai interpretavo savo draminiėje miniatiūroje *Scena iš Fausto* ir Mažosiose tragedijose *Šykštusis riteris*, *Akmeninis svečias*, *Mocartas ir Saljeris*, *Puota maro metu*, Puškinas išvedė rusų literatūrą į platų Vakarų Europos kultūros kontekstą. Visi šie nuopelnai rusų literatūrai neturėtų nustelbti poeto lyrikos šedevrų, meilės ir draugystės eilėraščių, kurie, kaip ir jo laišakai, iki šiol tebėra sunkiai pasiekiamas tobulo jausmų ir minčių raiškos pavyzdys.

Puškinas gimė Maskvoje. Jo tėvai buvo trečios eilės pusbroliai ir priklausė senai ir garsiai Rusijos istorijoje Puškinų giminei, kurios pradžią pats poetas siejo su atvykėliu iš Prūsijos Ratša, minimu jau XII a. metraščiuose. Iš motinos pusės Puškino prosenelis buvo Abraomas (Ibrahimas) Hanibalas (Ganibalas), Abisinijos kunigaikščio sūnus, vaikystėje kartu su broliu patekęs į turkų sultono nelaisvę. Rusų pasiuntinys Konstantinopolyje išpirko juos iš nelaisvės ir padovanojo carui Petruui Pirmajam. Grįždamas iš mūšio prie Poltavos Petras pakrikštijo Hanibalą Vilniaus Piatnickajos cerkvėje, kuri tebestovi Bokšto ir Didžiosios gatvių sankirtoje. Poeto tėvas buvo išsilavinęs žmogus, rašė eiles, bičiuliausi su Nikolajumi Karamzinu, Vasilijumi Žukovskiu – reikšmingiausiomis to meto rusų literatūros figūromis. Tėvo brolis Levas buvo žinomas poetas, rašęs eiles prancūzų lengvosios poezijos pavyzdžiu. Puškinų namuose buvo sukaupta didelė biblioteka, kurios turtais būsimasis poetas, vaikystėje prancūziškai kalbėjęs geriau nei rusiškai, pradėjo naudotis

labai anksti ir buvo neblogai susipažinęs su tuometine prancūzų literatūra bei klasikų vertimais į prancūzų kalbą. 1811 m. Puškinas įstojo į ką tik atidarytą Carskoje sėlo imperatoriškąjį licėjų, įsikūrusį Rusijos valdovų vasaros rezidencijoje. Puškinas mokslais pernelyg nesidomėjo, išimtį darė tik prancūzų kalbai, fechtavimui ir šokiams. Svarbiausias šešerių metų, praleistų licėjuje, rezultatas buvo pažadintas poeto talentas, kurį skatino čia viešpatavęs kūrybos kultas – beveik visi mokiniai rašė eilėraščius, leido literatūros almanachus, ir Puškinas ne iš karto buvo pripažintas geriausiu tarp jų. Simboline savo poezijos pradžia jis laikė 1815 m. licėjuje viešo egzamino metu perskaitytą eilėrašį „Přisiminimai apie Carskoje Sėlo“, kuriuo susižavėjo egzamine dalyvavęs garsiausias iki Puškino poetas Gavrilas Deržavinas.

Baigęs licėjų 1817 m. ir negalėdamas dėl finansinės padėties pasirinkti karinės tarnybos, Puškinas tapo Užsienio reikalų kolegijos tarnautoju ir pasinėrė į kunkuliuojantį Peterburgo gyvenimą, vėliau aprašytą *Eugenijaus Onegino* pirmajame skyriuje, – lankė teatrą, operą ir poetų draugijas, šoko pokyliuose, linksminosi husarų vakarėliuose ir diskutavo būsimųjų dekabristų susirinkimuose. Neturėdamas aiškios politinės programos, jis palaikė bendrus laisvės ir valstybės pertvarkos siekius, tuo metu gan atvirai reiškiamus visuomenėje. Tačiau Puškino odė „Laisvė“, kurioje šie siekiai buvo išsakyti įtaigia poetine forma, pelnė tarnybinį pervedimą iš Peterburgo į Kišiniovą, – tai buvo poeto ištrėmimas iš sostinės. Tremtis į Pietus (1820–1824) Puškino gyvenime sutapo su Bairono poezijos, jos maištingo Romantizmo atradimu ir perėmimu. Puškinas turėjo visas sąlygas pasijusti anglų poeto sukurto romantinio herojaus padėtyje – buvo tremtinys, atsidūręs stichiškos gamtos ir „laukinių“ tautų krašte: trumpai aplankė Kaukazą ir Krymą, kėlėsi laivu per jūrą, klaidžiojo su čigonų taboru po stepę. Bairono poezijoje Puškinas atrado ir romantinio sielos nuovargio iškamuotą būtybę, kuri atitiko jo paties savijautą atsiseikinant su jaunyste, troškimais ir iliuzijomis. Tokia dvasinė būseną ypač būdinga *Kaukazo belaisvio* ir *Čigonų* pagrindiniams veikėjams. Egzotiško ir didingo kalnų gamtovaizdžio detales kaip vidinio sielos peizažo ženklus Puškinas atrado vėliau, sugrįžęs į Kaukazą 1829 m. Tada parašyti jo eilėraščiai „Kaukazas“, „Griūtis“, „Vienuolynas ant Kazbeko“ šiuo požiūriu yra lygintini su Adomo Mickevičiaus prieš keletą metų sukurtais *Krymo sonetais*. Dviejų poetų keliai susikirto 1827 m. Maskvoje, Puškinui jau grįžus iš tremties. Apie tai rusų poetas rašė eilėraštyje „Jis su mumis gyveno...“, atsiliepdamas į 1831 m. Lenkijos ir Lietuvos sukilimą, kurį, gindamas imperinę ideologiją, smerkė, tačiau Mickevičių apibūdino tikslia poetine formule: „Jis įkvėpimą dievišką turėjo / Ir žvelgė į gyvenimą iš aukšto“ (vert. Edvardas Viskanta). Manoma, kad įžangines poemos *Varinis raitelis* strofas, šlovinančias Peterburgo grožį ir jo įkūrėją Petrą Pirmąjį, Puškinas parašė polemizuodamas su Mickevičiaus *Vėlinių* III dalies fragmentu „Petro Didžiojo paminklas“, kuriame pavaizduotas jis pats kaip Mickevičiaus pašnekovas, „genijus rusų kilnus“, kritikuojantis Petro politiką. Du genialūs vienos epochos poetai, Puškinas ir Mickevičius, politikos srityje, kuri labai stipriai abu traukė, buvo nesutaikomi oponentai.

Romantinės *pietų* poemos atnešė Puškinui pirmojo Rusijos poeto šlovę, tačiau jis pats jau tolo nuo Romantizmo. Supratęs, kad jam nesinori rašyti tik apie save, pagal Bairono sukurtą romantinį kanoną Puškinas 1823 m. pradėjo eilių romaną *Eugenijus Oneginas*,

kurį su pertraukomis rašė septynerius metus ir kurio siužetas bei veiksmo vietos buvo tiesiogiai susiję su paties poeto gyvenimu. Pagrindinis romano veikėjas Oneginas, Peterburgo aukštuomenės dendis ir plevėsa, gauna iš dėdės palikimą ir persikelia gyventi į provinciją. Nuobodžiaudamas kaimo dvaro vienvėje, jis suartėja su ką tik iš Getingeno grįžusiu poetu Vladimiru Lenskiu, o šis supažindina jį su Larinų šeima – seserimis Tatjana ir Olga, kurią myli ir ruošiasi vesti. Vyresnėlė Tatjana įsimyli Oneginą, rašo jam meilės laišką, deja, jis, nusivylęs gyvenimu bejausmis, atsako racionalių pamokslu. Išskiestas Lenskio į dvikovą dėl flirtu su Olga, Oneginas nušauna savo draugą ir yra priverstas išvažiuoti. Po keleto metų jis sutinka ištekėjusią Tatjaną, tapusią iškilia Peterburgo aukštuomenės dama, susižavi ja, rašo meilės laišką, į kurį dabar ji atsako pamokslu apie tai, kad jai šeimos garbė svarbiausia ir, nors tebemylėdama Oneginą, niekada jam nepriklausys. Ši nesudėtinga meilės istorija pasakojama labai plačiame tuometinės Rusijos tikrovės kontekste, įtraukusiam sostinės aukštuomenės gyvenimą, provincijos bajorų kasdienybę, kaimo žmonių pasaulėvaizdį ir epochos intelektualinį klimatą, perteikiamą nuorodomis į herojų skaitomas knygas. Visi šie kūrinio bruožai leidžia jį laikyti romanu, t. y. žanru, kuris, pasakodamas apie atskiros žmogaus gyvenimą, parodo jo ryšius su įvairiomis epochos būties plotmėmis. Tačiau *Eugenijus Oneginas* – eilių romanas, turintis labai stiprų lyrinį (autorinį) pradą bei ryšius su visa poeto kūryba. Paskutiniai *Onegino* skyriai buvo parašyti 1830 metų rudenį kartu su *mažosiomis tragedijomis* ir *Belkino apysakomis* – pirmąja poeto prozos knyga, kuri atvėrė jo kūryboje prozos periodą, tapusį ir paskutiniu jo Puškino kūrybos laikotarpiu. Tada buvo parašytas prozinio lakoniškumo šedevras *Pikų dama* ir istorinis romanas *Kapitono duktė*.

Puškinas mirė 1837 m. sausį, sužeistas dvikovoje, kurioje gynė savo šeimos garbę.

Skaitymui atrinkti Puškino eilėraščiai yra parašyti dar tremties periodu, bet jau ne Pietuose, o motinos šeimos dvare Pskovo gubernijoje Michailovskoje, kur jam buvo liepta apsigyventi, kai 1824 m. atsistatydino iš tarnybos. Po linksmo Odesos gyvenimo jis atsidūrė kaimo gūduoje, visiškoje vienvėje. Tačiau poetą išgelbėjo kūryba – vietoj depresijos jis patyrė įkvėpimą, gyvenimo pilnatvę. Šį laimingą sielos lūžį įamžino eilėraštis „K***“ („Menu akimirką žavingą...“), parašytas meilės laiško forma. Laiškas skirtas Anai Kern – kaimyniniame dvare besisvečiuojančiai jaunai ištekėjusiai damai, su kuria Puškinas susipažino dar Peterburge. Leksikos požiūriu, eilėraštis remiasi romantinėmis klišėmis („akimirka žavinga“, „regėjimas aikštingas“ (šis epitetas Sigito Gedos vertime skamba nejprastai, tačiau tikslus atitikmuo Puškino žodžiui būtų „trumpalaikis“) bei amžininkų atpažinta kito poeto metafora, kurią Geda laisvai išvertė kaip „grožio kerinti dvasia“ (tikslus vertimas būtų – „tyro grožio genijus“). Tačiau į tokį įprastą žodyną poetas įvilko labai svarbų prisipažinimą apie savo „sielos pabudimą“ gyvenimui. Šiek tiek ištęstą meuarinį siužetą apie likimo išbandymus (II – IV strofos) vainikuoja beveik stebuklingas nušvitimas – „sielos pabudimas“, sutapęs su moters tyro grožio regėjimu. Paskutinis eilėraščio originalo žodis yra *meilė*, kuris užbaigia Puškinui labai svarbių sąvokų seką. Taigi gyvenimo pilnatvė, kurią patiria eilėraščio subjektas kaip esminių dalykų (įkvėpimo, tikėjimo, ašarų, meilės) visumą, yra eilėraščio, turinčio paprastą meilės laiško formą, turinys.

1825 m. gruodį įvyko Dekabristų sukilimas, kuris buvo iš karto numalšintas. Penki

sukilimo vadai pakarti, kiti dalyviai arba įkalinti, arba išstremti darbams į Sibiro kasyklas. Sukilime dalyvavo daugelis Puškino draugų. Šį įvykį poetas išgyveno kaip didžiulę asmeninę tragediją. Eilėraštį „Pranašas“ jis pradėjo, sužinojęs apie mirties nuosprendžio dekabristams įvykdymą, tačiau galutiniame eilėraščio variante ryšys su šiuo įvykiu paslėptas. „Pranašas“ – vienas svarbiausių Puškino eilėraščių, aukštu bibliiniu stiliumi formuluojantis poetinio pašaukimo esmę. Pagrindinis eilėraščio įvykis – Dievo *pašaukimas*, – po visiško fizinės žmogaus esaties pakeitimo, tolygaus mirčiai. Eilėraštyje pasiremta pranašo Izaijo knygos 6 skyriumi, kuriame pranašas pasakoja, kaip jį pasišaukė Dievas, kai serafimas žarija nudegino jo nuodėmingas lūpas.

Siūloma literatūra: Aleksandras Puškinas, *Lyrika: eilėraščiai*, sudarė Alvydas Šlepikas, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999; Aleksandras Puškinas, *Poezija; Proza*, sudarė ir paaiškinimus parašė Henrikas Bakanas, Vilnius: Vaga, 1999; Jurij Lotman, *Aleksandras Puškinas: rašytojo biografija*, iš rusų kalbos vertė Birutė Meržvinskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Aleksandras Puškinas

PRANAŠAS

Aš tyrais klaidžiojau liūdnamis,
 Giliai ištroškęs dvasios peno, –
 Ir angelas šešiais sparnais
 Pastojo nykų kelią mano.
 Lengva kaip sapnas jo ranka
 Akis man palietė staiga,
 Ir jos sužiuro, ir sušvito
 Lyg akys aro išbaidyto.
 Jisai man palietė ausis,
 Ir jas pripildė gaudesys:
 Ir išgirdau, kaip dunda dangūs,
 Kaip lekia angelas aukštai,
 Kaip skleidžiasi ievos žiedai,
 Ant marių dugno šliužas rangos...
 Prie mano lūpų nebylių
 Jisai pripuolė – ir iš jų
 Liežuvį išėmė vylingą
 Ir budrų geluonį angies
 Į burną, laukiančią mirties,
 Įspraudė dešinę galinga.
 Gelmėn krūtinės atvertos
 Jis man įbrovė kalaviją
 Ir vietoje širdies karštos
 Įdėjo žėrinčią žariją.
 Be žado žemėn aš kritau
 Ir Dievo balsą išgirdau:
 „Kelk, mano pranaše liepsnotas,
 Žodžiu prabilki ugniniu,
 Per kalnus eik, per marių plotus
 Ir širdis deginki žmonių.

1826

Vertė Aleksys Churginas

SKIRIAMA ***

Menu akimirką žavingą:
 Tu sušvitai man akyse,
 Lyg burtas, nykstąs paslaptینگai,
 Lyg grožio tyrojo dvasia.

Kai neviltis man slėgė sielą,
 Kai graužė nerimas mane,
 Vaidindavos man balsas mielas
 Ir bruožai mylimi sapne.

Bet metai ėjo. Audros šėlo,
 Išblaškė praeities sapnus,
 Ir pamiršau aš balsą mielą
 Ir veido bruožus įstabius.

Ištrėmime jausmai nurimo,
 Ir slinko dienos po dienų
 Be ašarų, be įkvėpimo,
 Be meilės žavinčių sapnų.

Ir štai, kai rodės – viskas dingo,
 Vėl sušvitai man akyse,
 Lyg burtas, nykstąs paslaptینگai,
 Lyg grožio tyrojo dvasia.

Ir vėl širdis liepsnoti ima,
 Ir vėl tu jai sugrąžinai
 Ir ašaras, ir įkvėpimą,
 Ir meilę, pamirštą seniai.

1825
 Vertė Kazys Binkis

*

Jei apvils tave pasaulis,
 Nesirūstink, neliūdėk!
 Liūdna šiandien – pakentėk:
 Lauk ir vėl sugrįžtant saulės.

Šio gyvenimo varguos
 Ateitim gyvena siela.
 Džiaugsmas širdį tau paguos;
 Kas praėjo, bus jai miela.

1825
 Vertė Aleksys Churginas

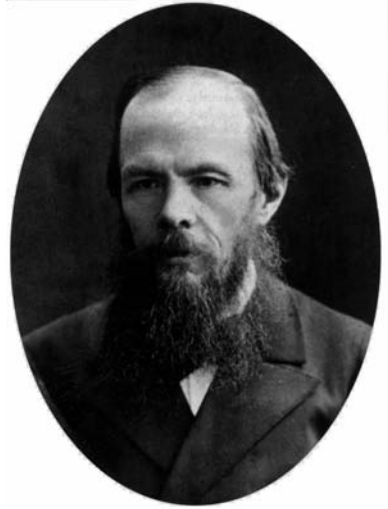
Fiodoras Dostojevskis

Fiodoras Dostojevskis (1821–1881), vienas labiausiai žinomų pasaulio rašytojų, gimė 1821 m. Maskvoje, gydytojo šeimoje. Į gyvenimo pabaigą jis yra užsiminęs apie lietuvišką savo protėvių kilmę, tačiau tai, matyt, susiję su teritorine, o ne etnine priklausomybe: manoma, kad vienas Dostojevskių protėvių XV a. paliko Maskvos kunigaikštystę ir apsigyveno LDK, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Dostojevskio tėvas tik 1828 m. gavo bajoro titulą, be kurio caro Nikolajaus I Rusijoje nebuvo galima nieko pasiekti. Tėvas daug dėmesio skyrė vaikų švietimui, lavinimui, todėl nuo pat vaikystės būsimasis rašytojas domėjosi literatūra, labai daug skaitė. Mėgstamiausias jo autorius buvo Aleksandras Puškinas, kurio mirtį 1837 m. išgyveno taip pat skausmingai, kaip ir tais pačiais metais mirusios motinos netektį.

Dostojevskis mokėsi įvairiuose Maskvos pensionuose, o kai jam sukako 17 metų, išvyko į tuometinę Rusijos sostinę, Peterburgą, tęsti mokslų Inžinierių mokykloje. 1844 m. jis pradėjo literatūrinę veiklą – išvertė į rusų kalbą Honoré de Balzako romaną, o 1845 m. išspausdintas pirmasis Dostojevskio romanas *Vargo žmonės*, sulaukęs pačių geriausių literatūros kritikų įvertinimo dėl nepagražinto, rūstaus Peterburgo varguomenės gyvenimo vaizdavimo, socialinių problemų aktualumo. Tai buvo nauja literatūroje. Amžininkai jauno rašytojo romane įžvelgė Nikolajaus Gogolio, vieno populiariausių rusų rašytojų, įtaką, atsispindėjusią mažo žmogaus asmenybės, jos santykio su tikrove atvaizduose. Deja, kiti ankstyvieji Dostojevskio tekstai, parašyti penktajame dešimtmetyje, tokio pasisekimo jau neturėjo.

Dostojevskis pradėjo lankyti Michailo Petraševskio, propagavusio Rusijoje prancūzų utopinio socializmo idėjas, draugijos susirinkimus. Nors petraševskininkai ir buvo įsitikinę savo veiklos teisėtumu, 1849 m. jie buvo suimti ir caro įsakymu nuteisti mirti. Tarp pasmerktųjų myriop – ir Dostojevskis. Tik prieš pat nuosprendžio vykdymą buvo perskaitytas caro manifestas, skelbiantis caro malonę: mirties bausmė pakeista kalniniu Sibire. 1849 m. pabaigoje Dostojevskis buvo išvežtas į katorgą. Ketverius metus jis kalėjo kartu su kriminaliniais nusikaltėliais. Vėliau šiurpius savo įspūdžius ir išgyvenimus atskleidė *Užrašuose iš mirusiųjų namų* (1861).

Į Peterburgą Dostojevskiui buvo leista grįžti tik 1860 m. Jis pasinėrė į literatūrinę ir žurnalistinę veiklą – norėjo atsigrębti už Sibire praleistą dešimtmetį be literatūros. Pra-

Žmogus yra paslaptis. Ją reikia išpėti, ir jeigu ją narpliosi visą gyvenimą, tai nesakyk, kad veltui praleidai laiką; aš spėju tą paslaptį, nes noriu būti žmogumi.

Fiodoras Dostojevskis

*Be kentėjimo koks gi būtų
malonumas?*

Fiodoras Dostojevskis

*O dėl vieno atgailaujančio
daugiau džiaugsmo danguje,
negu dėl dešimties teisuolių.*

Fiodoras Dostojevskis

sidėjo ir kelionių po Vakarų Europą metas. Važiuodamas į Vakarų Dostojevskis buvo užsukęs ir į Vilnių, apie tai užsimenama jo žmonos dienoraštyje.

Nuo intensyvaus protinio darbo Dostojevskį ištikdavo epilepsijos, diagnozuotos dar kalėjime, priepuoliai. Tačiau rašymas, kūryba buvo ir vienintelis jo pragyvenimo šaltinis. Pamažu keitėsi Dostojevskio pažiūros, įsitikinimai. Dabar jis gyveno mintimis apie Dievą, religiją. Žmogus be Dievo, tikėjimo, rašytojo manymu, praranda gyvenimo prasmę. Nes kas, jei ne Kristus ir jo mokymas, gali paaiškinti taip dažnai, regis, nepelnytą kančią, lydinčią žmogų nuo pat kūdikystės? Kenčiančių vaikų paveikslų itin apstu

paskutiniame Dostojevskio romane *Broliai Karamazovai* (1879–1880). Tai vienas labiausiai skaitomų pasaulyje rusų romanų. Jame į visumą sutelktos anksčiau kūryboje keltos idėjos, meniniai paveikslai, motyvai, siužeto vingiai. Pagrindinio veikėjo lūpomis išsako ma Dostojevskio pasaulėvoką itin tiksliai atskleidžianti mintis: „Jei Dievo nėra, viskas leidžiama“ (rus. *pozvoleno* – turima galvoje, jog leidžiami ir nedori poelgiai). Vienas šio romano skyrių – „Legenda apie Didįjį inkvizitorių“ – daugelio literatūros mokslo specialistų, filosofų buvo laikomas savarankišku kūriniumi, kuriame svarstomi sudėtingiausi žmogaus būties klausimai. Tarp žymiausių šio Dostojevskio teksto interpretatorių reikėtų paminėti ir Antaną Maceiną, kuris parašė studiją *Didysis inkvizitorius*.

Visų penkių svarbiausių, filosofiniais laikomų Dostojevskio romanų – *Nusikaltimas ir bausmė*¹ (1866), *Idiotas*² (1868), *Demonai*³ (1871–1872), *Jaunuolis*⁴ (1875), *Broliai Karamazovai*⁵ – veikėjų gyvenimai atskleidžiami tuometinės Rusijos aktualijų kontekste. Dostojevskii visada rūpėjo žmogaus egzistencijos prieštaravimas, tačiau jo apmąstymas kūryboje glaudžiai susijęs su konkreto gyvenamojo meto buities detalių vaizdavimu. Išorinis pasaulis, visa supanti erdvė ir laikas Dostojevskio kūryboje suprantami kaip paskiro žmogaus sąmonės funkcijos, todėl rašytojas pasaulį savo tekstuose „mato“ daugiausia personažų akimis. Dostojevskio meniniam pasauliui būdingas psychologizmas, dramatismas; filosofiniai ir etiniai Dostojevskio personažų ieškojimai aprėpia pačius įvairiausių šaltinius, pradedant Antika ir Šventuoju Raštu, baigiant dar tik tuo laiku besiformuojančiomis filosofinėmis sistemomis ar tuometinės spaudos aktualijomis. Dostojevskio veika-

¹ Tai romanas apie nuskurdusį Peterburgo studentą Raskolnikovą, kuris, trokšdamas laimės žmonijai ir norėdamas išsiaiškinti, ar pats pajėgtų pasiekti tai, ką jau anksčiau yra pasiekę pasaulio išrinktieji, įvykdo žiaurų nusikaltimą. Jo auka tampa, Raskolnikovo nuomone, niekam nereikalinga senė. Romano herojus, įvykdeš savo kruviną sprendimą, išgyvena didžiulę dvasinę krizę, kurią įveikti jis tegalėtų nuoširdžia atgaila ir grįžimu prie tikėjimo, nes tik Dievas gali lemti žmonių likimus.

² Viename lyriškiausių Dostojevskio romanų pasakojama apie „nuostabų“ žmogų, kunigaikštį Myškina, kuris savo gyvenimo istorija, išoriniais bruožais, mintimis ir darbais kiek primena Jėzų Kristų, atvykusį į XIX a. septintojo dešimtmečio Rusiją. Tragiškoje Myškino istorijoje atsiskleidžia amžinas tikrovės ir krikščioniškojo idealo konfliktas.

³ Vienas sudėtingiausių ir skandalingiausių rašytojo romanų perspėja apie gresiančios revoliucijos pavojus ir tragiškus jos padarinius.

⁴ Vienos šeimos istorija, papasakota jaunuolio lūpomis, atskleidžia poreforminės Rusijos žmonių ieškojimus, lūkesčius, dramas ir nusivylimus, būdingus visai žmonijai.

⁵ Dar vienos šeimos istorija tampa visuotiniu pokalbiu apie amžinas visuomenės gyvenimo problemas, konkretų ir amžiną laiką, gyvenimo prasmę ir Dievo ieškojimus.

luose išsakytų skirtingų, dažnai prieštaringų idėjų, požiūrių, minčių gausa, pasak Michailo Bachtino rusų literatūrologo, vieno svarbiausių Dostojevskio kūrybos, jos poetikos tyrėjų, sukuria daugiabalsę, dialogizuotą romano struktūrą.

Būdamas gyvas, rašytojas negalėjo pasigirti populiarumu tarp rusų skaitytojų. Po mirties Dostojevskis buvo paskelbtas pranašu. (Literatūra Rusijoje visada buvo siejama su tam tikru profetizmu – ateities pranašavimu, spėjimu). XX a. pradžioje apie šio rusų rašytojo gebėjimą numatyti, analizuoti sudėtingiausius žmonijos gyvenimo reiškinius, kelti klausimus, į kuriuos dar niekas nerado atsakymų, prabilo apie jį ir viso pasaulio literatūros analitikai. Beje, ir šiandien skaitytojai jo kūryboje gali rasti daugybę minčių, skatinančių susimąstyti apie tai, kas iš tikrųjų svarbu, tikra, neginčijama, kas domina ir jaudina visus, nepriklausomai nuo savo meto ir gyvenamosios vietos.

*Dostojevskiui svarbu ne tai,
kaip pasauliui atrodo jo herojus,
o tai, kaip jo herojui atrodo
pasaulis ir jis pats atrodo sau*

Michailas Bachtinas

Siūloma literatūra: Fiodoras Dostojevskis, *Nusikaltimas ir bausmė*, Vilnius: Margi raštai, 2010; Fiodoras Dostojevskis, *Broliai Karamazovai*, Vilnius: Margi raštai, 2009; Elena Červinskienė, *Dostojevskis*, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 29–40, p. 132–146, p. 238–245; Michailas Bachtinas, *Dostojevskio poetikos problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Antanas Maceina, *Didysis inkvizitorius*, Vilnius: S. Šalkauskio fondas, Littera, 1990.

Fiodoras Dostojevskis

BROLIAI KARAMAZOVAI

ANTRA DALIS

O gal tau brangūs tik dešimtys tūkstančių kilniųjų ir stipriųjų, o kiti milijonai, gausūs kaip marių smiltys, silpnųjų ir tave mylinčių turi būti vien medžiaga kilniesiems ir stipriesiems? Ne, mums brangūs ir silpnieji. Jie ypatingi, jie maištininkai, bet galų gale jie pasidarys ir klusnūs. Jie stebėsis mumis ir laikys mus dievais už tai, kad mes, atsistoję jų priešakyje, sutikome nešti sunkią laisvės naštą ir juos valdyti, – tokia baisi pradės jiems pagaliau atrodyti jų laisvė! Bet mes pasakysime, kad esame klusnūs tau ir valdome juos tavo vardu. Mes vėl apgausime juos, nes tavęs jau nebeįsileisime. Šita apgaulė teiks mums kančių, nes mes būsimė priversti meluoti. Štai ką reiškė tas pirmasis klausimas tyruose, ir štai ką tu atmetei dėl laisvės, kurią labiausiai branginai. O juk tame klausime glūdėjo didžioji šio pasaulio paslaptis. Sutikęs priimti „duoną“, tu būtum atsakęs į visuotinį ir amžiną tiek atskiro žmogaus, tiek visos žmonijos klausimą: „Kam reikia nusilenkti?“ Žmogus neturi kito tokio nuolatinio ir skausmingo rūpesčio, kaip, tapus laisvam, kuo greičiausiai surasti ką nors, kam galima būtų nusilenkti. Bet žmogus nori nusilenkti tam, kas yra neginčijama, tiek neginčijama, jog visi žmonės sutiktų drauge tam nusilenkti. Juk tie pasigailėtini padarai rūpinasi ne tik surasti tai, kam turėčiau aš ar kas kitas nusilenkti, bet surasti tai, kuo visi įtikėtų ir kam nusilenktų, ir būtinai *visi vienu kartu*. Šis reikalas *drauge* nusilenkti labiausiai ir kankina tiek atskirus žmones, tiek visą žmoniją nuo amžių pradžios. Versdami visus kam nors vienam nusilenkti, jie naikina viens kitą kalaviju. Jie kūrė dievus ir šaukė viens kitam: „Meskite savo dievus ir atekite nusilenkti mūsų šeimoms, o jei ne, tai mirtis ir jums, ir jūsų dievams!“ Ir taip bus iki pasaulio pabaigos, netgi ir tada, kai išnyks pasaulyje dievai: vis tiek klaupsis prieš stabus. Tu žinotai, tu negalėjai nežinoti šios didžiausios žmogiškosios prigimties paslapties, bet tu atmetei šią vienintelę absoliutinę vėliavą, kuri tau buvo pasiūlyta, kad galėtumei priversti visus nusilenkti prieš tave be jokių sąlygų, – žemiškos duonos vėliavą, ir atmetei ją dėl laisvės ir dangiškos duonos. Pažiūrėk, ką tu dar padarei. Ir vėl viską dėl laisvės! Sakau tau, kad žmogus neturi kito tokio skausmingo rūpesčio, kaip kad surasti ką nors, kam galėtų kuo greičiau atiduoti tą laisvės dovaną, su kuria už gimsta ši pasigailėtina būtybė. Bet žmonių laisvę užvaldo tik tas, kas nuramina jų sąžinę. Kartu su duona tau pasiūlyta neabejotina vėliava: duosi duonos, ir žmogus nusilenks, nes nėra kito tokio neabejotino daikto kaip duona, bet jei tuo pat metu dar ir kas nors kitas, be tavęs, užvaldys jo sąžinę, – o, tada jis net atsisakys tavo duonos ir seks paskui tą, kuris sugundė jo sąžinę. Čia buvo tavo tiesa. Juk žmogaus būties paslaptis yra ne pats jo gyvenimas, bet gyvenimo tikslas. Aiškiai nesuvokęs, kam turi gyventi, žmogus nė gyventi nesutiks ir greičiau pats susinaikins, negu pasiliks žemėje, nors aplink jį vien duona tebūtų. Taip jau yra, bet kas gi pasidarė: užuot užvaldęs žmonių laisvę, tu jiems dar ją padidinai! O gal užmiršai, kad ramybė ir netgi mirtis žmogui brangesnė negu laisvė pasirinkti gėrį ar blogį? Niekas taip negundo žmogaus kaip jo sąžinės laisvė, bet nieko nėra ir skausmingesnio. Ir štai, užuot padėjęs tvirtus ir pastovius pamatus žmonių sąžinei nuraminti visiems laikams, tu paėmei visa, kas nepaprasta, mįslinga, neaišku, paėmei visa, kas buvo pagal žmonių jėgas, todėl pasielgei tartum visai jų nemylėdamas, – ir kas gi taip padarė:

tas, kuris atėjo atiduoti už juos savo gyvybės! Užuoat užvaldęs žmonių laisvę, tu padauginai ją ir laisvės kančiomis amžinai apsunkeinai žmonių sielas. Tu norėjai laisvos žmogaus meilės, norėjai, kad jis laisva valia sektų paskui tave, susižavėjęs tavimi, iš meilės tau. Užuoat laikęsis tvirto seno įstatymo, dabar savo laisva širdimi turi spręsti žmogus pats vienas, kas yra gėris ir kas yra blogis, turėdamas prieš akis tiktai tavo paveikslą ir juo pasikliaudamas, – bet nejaugi tu nepagalvojai, kad jis pagaliau paniekins ir netgi paneigs ir tavo paveikslą, ir tavo tiesą, jeigu jį prislėgs tokia baisi našta kaip pasirinkimo laisvė? Jis sušuks pagaliau, kad tiesa ne tavyje, nes argi galima buvo palikti juos labiau nerimstančius ir labiau kenčiančius, kaip kad tu padarei, palikdamas jiems tiek rūpesčių ir neišsprendžiamų klausimų. Taigi tu pats ir paskatinai juos griauti tavo paties karalystę ir nieko daugiau tuo nekaltink. O argi tas buvo tau pasiūlyta? Yra trys jėgos, tik trys vienintelės jėgos pasaulyje, kurios gali amžinai įveikti ir sužavėti šitų mažajėgių maištininkų sąžinę jų pačių laimei, – tos jėgos: stebuklas, paslaptis ir autoritetas. Tu paneigėi ir vieną, ir kitą, ir trečią ir pats davei tam pavyzdį. Kai baisi ir didžiai išmintinga dvasia pastatė tave ant šventyklos viršūnės ir tarė tau: „Jei nori sužinoti, ar tu esi Dievo sūnus, šok žemyn, nes yra pasakyta, kad angelai pagaus ir neš jį, ir jis nenukris ir neužsimuš, ir sužinosi tada, ar tikrai esi dievo sūnus, ir įrodysi tada, koks tavo tikėjimas į savąjį tėvą“, bet tu išklausęs atmetėi pasiūlymą ir nesusigundėi, ir nešokai žemyn. O, žinoma, tu čia pasielgei išdidžiai ir puikiai, pasielgei kaip Dievas, bet žmonės, bet šita silpna ir maištaujanti padermė – argi jie dievai? O, tu tada supratai, kad jei tik būtumei žingsnį žengęs, jei būtumei vos pajudėjęs, prieš pasiryždamas šokti žemyn, tuojau ir būtumei sugundęs viešpatį ir praradęs visą tikėjimą į jį, ir būtumei mirtinai užsimušęs į žemę, kurios išganyti atėjai, ir būtų apsidžiaugusi protingoji dvasia, kuri tave gundė. Bet, kartoju, ar daug yra tokių kaip tu? Ir nejaugi tu iš tikrųjų galėjai nors akimirką pagalvoti, kad ir žmonės įstengs pasipriešinti tokiai pagundai? Argi jau taip sukurta žmonių prigimtis, kad jie galėtų paneigti stebuklą ir tokiais baisiais savo gyvenimo momentais, kada iškyla patys baisiausi, patys svarbiausi klausimai, taip kankinantys jų sielas, pasilikti vien su savo širdimi laisvai jų spręsti? O, tu žinojai, kad tavo didžius darbus išsaugos knygos, kad jų garsas pasieks amžių gelmes ir tolimiausius žemės pakraščius, ir tikėjaisi, kad, sekdamas tavo pavyzdžiu, ir žmogus pasiliks su Dievu, nereikalaudamas stebuklo. Bet tu nežinojai, kad vos tik žmogus atmes stebuklą, tuojau atmes ir dievą, nes žmogus ieško ne tiek dievo, kiek stebuklų. Ir kadangi žmogus nepajėgia likti be stebuklo, tai prisikurs daugybę naujų stebuklų, jau savų, ir nusilenks prieš žiniuonių burtus, prieš bobų kerus, nors būtų pats didžiausias maištininkas, eretikas ir bedievis! Tu nenužengei nuo kryžiaus, kai minia šaukė tau, tyčiodamasi ir juokdamasi iš tavęs: „Nuženkn nuo kryžiaus, ir įtikėsime, kad tai tu.“ Nenužengei dėl to, kad vėlgi nepanorėjai pavergti žmogaus stebuklu ir troškai laisvo tikėjimo, be stebuklų. Troškai laisvos meilės, o ne džiugesio vergų, reginčių tavo galybę, sukretusią juos visam gyvenimui. Bet ir čia tu pervertinai žmones, nes, žinoma, jie yra vergai, nors ir sutverti maištininkais. Apsizvalgyk ir pagalvok: štai jau praėjo penkiolika amžių, taigi pažiūrėk į juos: ką gi tu išaukštinau ligi savęs? Prisiekiu, žmogus sukurtas silpnesnis ir menkesnis, negu tau atrodė! Ar jis gali, ar gali padaryti tai, ką tu padarei? Tiek jį gerbdamas, tu pasielgei taip, lyg nebeužjaustumei jo, nes per daug iš jo pareikalavai, – ir kas gi taip pasielgė: tas, kuris mylėjo jį labiau negu pats save! Būtumei mažiau jį gerbęs – būtumei mažiau iš jo pareikalavęs, o tai būtų labiau panašu į meilę, nes būtų palengvėjusi jo našta. Jis silpnas ir niekingas.

Kas iš to, kad jis dabar visur kelia maištą prieš mūsų valdžią ir didžiuojasi tuo, kad kelia maištą. Tai kūdikio ir mokinuko didystė. Tai maži vaikai, kurie pakėlė klasėje maištą ir išvijo mokytoją. Bet ateis galas ir vaikiščių džiūgavimui, jis brangiai atsiesis jiems. Jie išgriaus šventyklas ir užlies krauju žemę. Betgi tie kvaili vaikai pagaliau supras, kad nors jie ir maištininkai, bet maištininkai mažajėgiai, savo maišto neištvėriantys. Apsipylę kvailomis ašaromis, jie pagaliau pripažins, kad tas, kas sutvėrė tuos maištininkus, be abejonės, norėjo iš jų pasityčioti. Pasakys jis taip iš nevilties, ir jų žodžiai bus burnojimas prieš dievą, ir dėl to jie pasijus dar nelaimingesni, nes žmogiškoji prigimtis nepakenčia tokio burnojimo ir galų gale pati už tai visada jiems ir atkeršija. Taigi nerimas, sumišimas ir nelaimės – štai dabartinė žmonių dalia po to, kai tu tiek iškentėjai dėl jų laisvės! Didysis tavo pranašas alegoriškai pasakoja apie savo regėjimą, kad matęs visus pirmojo prisikėlimo dalyvius ir kad buvę jų po dvylika tūkstančių iš kiekvienos gentkartės. Bet jeigu jų tiek buvo, tai ir jie buvo tartum ne žmonės, o dievai. Jie iškentėjo tavo kryžių, iškentėjo dešimtis metų tyruose, alkani ir nuogi, maitindamiesi skėriais ir šaknimis, – ir, žinoma, tu gali didžiuodamasis parodyti šituos laisvės ir laisvos meilės, laisvos ir didingos aukos vaikus, tavimi pasiklovusius. Bet atsimink, kad jų buvo tikrai keli tūkstančiai, ir tai dievų, o visi kiti? Ir kuo kalti visi kiti silpni žmonės, kad negalėjo iškentėti tiek, kiek stiprieji? Kuo gi kalti silpnadvasiai, kad nepajėgia sutalpinti savyje tokių baisių dovanų? Nejaugi iš tikrųjų tu buvai atėjęs tik pas išrinktuosius ir išrinktiesiems? Bet jeigu taip, tai čia paslaptis, ir mes negalime jos suprasti. O jeigu paslaptis, tai ir mes turėjome teisę skelbti paslaptį ir mokyti juos, kad svarbu ne laisvas jų širdžių sprendimas ir ne meilė, o paslaptis, kuriai jis turi paklusti akiai, netgi prieš savo sąžinę. Taip mes ir padarėme. Mes atitaisėme tavo didžius darbus ir pagrindėme juos *stebuklu*, *paslaptimi* ir *autoritetu*. Ir žmonės apsidžiaugė, kad juos vėl vedame kaip kaimenę ir kad pagaliau nuo jų širdžių nuimta tokia baisi dovana, kuri teikė jiems tiek kančių. Sakyk, ar teisūs mes buvome, kad taip mokėme ir darėme? Nejaugi mes nemylėjome žmonijos, jei taip atlaidžiai pažiūrėjome į jos silpnumą, meilingai palengvinome jos naštą ir leidome jai, iš prigimties mažajėgei, netgi ir nuodėmes daryti, bet tikrai su mūsų žinia? Tai kodėl gi tu dabar atėjai mums trukdyti? Ir ko tu tyli ir taip jausmingai žvelgi į mane savo romiomis akimis? Supyk, aš nenoriu tavo meilės, nes ir pats tavęs nemyliu. Ir ką aš dar turiu slėpti nuo tavęs? Argi aš nežinau, su kuo kalbuosi? Viskas, ką turiu tau pasakyti, yra tau žinoma, matau tai iš tavo akių. Argi aš turiu nutylėti tau mūsų paslaptį? Gal tu nori išgirsti ją būtinai iš mano lūpų, tai klausyk: mes ne su tavimi, o su juo, štai mūsų paslaptis! Mes jau seniai ne su tavimi, o su juo, jau aštuoni šimtmečiai. Lygiai prieš aštuonis šimtus metų mes priėmėme iš jo tai, ką tu pasipiktinęs atmetei, priėmėme tą paskutinę dovaną, kurią jis siūlė tau, parodęs tau visas šios žemės karalystes; mes priėmėme iš jo Romą ir ciesoriaus kalaviją ir apsiskelbėme šio pasaulio valdovais, vieninteliais valdovais, nors ir ligi šiol nespėjome galutinai baigti savo žygio. Bet kas kaltas? O, kol kas dar tik pradžia mūsų žygio, bet jis prasidėjo. Dar ilgai reikės laukti jo baigties, ir dar daug turės iškentėti pasaulis, bet mes savo pasieksime ir tapsime ciesoriais, o tada jau pagalvosime ir apie visos žmonijos laimę. O juk tu jau tada galėjai paimti ciesoriaus kalaviją. Kodėl atmetei šią paskutinę dovaną? Jei nebūtum paniekinęs šio trečiojo galingosios dvasios patarimo, būtum suteikęs žmogui viską, ko siekia jis žemėje, tai yra: prieš ką nusilenkti, kam patikėti sąžinę ir kaip pagaliau susivienyti visiems į bendrą, pastovų ir darnų skruzdėlyną, nes reikalas susivienyti visam pasauliui yra trečioji ir paskutinė žmonių

kančia. Žmonija, ištisai paimta, visada stengėsi sutvarkyti savo gyvenimą būtinai pasauliniu mastu. Daug yra buvę didžiųjų tautų, sukūrusių didžiųjų istoriją, bet juo aukštesnės buvo tos tautos, juo buvo ir nelaimingesnės, nes labiau už kitas juto reikalą sudaryti vieną pasaulinę žmonių sąjungą. Didieji užkariautojai, Timūrai ir Čingischanai, stengdamiesi nukariauti visą pasaulį, praužė viršum jo kaip viesulas, bet ir jie, kad ir nesąmoningai, išreiškė tą patį didį žmonijos poreikį sudaryti vieną pasaulinę bendruomenę. Jei būtum priėmęs pasaulį ir ciesoriaus purpurinę mantiją, būtum įsteigęs vieną pasaulinę karalystę, kurioje viešpatautų visuotinė taika. Juk kas gi kitas turi valdyti žmones, jei ne tie, kurie valdo jų sąžinę ir kieno rankose jų duona? Mes ir paėmėme ciesoriaus kalaviją, o jį paėmę, žinoma, atmetėme tave ir nuėjome paskui *ji*. O, dar praeis ištisi amžiai jų laisvo proto, jų mokslo ir antropofagijos siautėjimo, nes, pradėję be mūsų statyti savo Babelio bokštą, jie baigs antropofagija. Bet tada ir atšliauš pas mus žvėris ir laižys mums kojas ir aptaškys jas kruvinomis savo akių ašaromis. Ir mes atsisisėmėme ant žvėries ir išskelsime taure, o ant jos bus parašyta: „Paslaptis!“ Bet tada, tik tada ateis žmonėms ramybės ir laimės karalystė. Tu didžiuojiesi savo išrinktaisiais, bet tu turi tiktai išrinktuosius, o mes nuraminsime visus. Bet dar to negana: dar daugelis tų išrinktųjų, tų galingųjų, kurie galėtų tapti išrinktaisiais, pagaliau nuvargo tavęs belaukdami ir jau perkėlė ir dar perkels savo širdies karštį ir savo dvasios galias į kitą dirvą ir pagaliau prieš tave patį iškels savo *laisvą* vėliavą. Bet šitą vėliavą tu pats iškėlei. O pas mus visi bus laimingi ir daugiau nei maišto nebekels, nei viens kito nenaikins, kaip visur naikina ligi šiol, kol viešpatauja tavoji laisvė. O, mes juos įtikinsime, kad jie tik tada ir taps laisvi, kai dėl mūsų atsisakys nuo savo laisvės ir mums nusilenks. Ir ką gi, ar mes būsime teisūs, ar sumeluosime? Jie patys įsitikins, kad mes teisūs, nes atsimins, kokią baisią vergiją ir sąmyšį užtraukė jiems tavoji laisvė. Laisvė, laisvas protas ir mokslas nuves juos į tokią painiavą ir pastatys prieš tokius stebuklus ir neatskleidžiamas paslaptis, jog vieni jų, nepaklusnūs ir žiaurūs, sunaikins patys save, kiti, nepaklusnūs, bet mažajėgiai, sunaikins vienas kitą, o tretieji, visi kiti, menkajėgiai ir nelaimingi, atšliauš prie mūsų kojų ir suklyks mums: „Taip, jūs buvote teisūs, jūs vieni žinojote jo paslaptį, ir mes grįžtame prie jūsų, gelbėkite mus nuo mūsų pačių.“ Gaudami iš mūsų duoną, jie, žinoma, aiškiai matys, kad mes jų pačių duoną, jų pačių rankomis uždirbtą, imame iš jų ir jiems patiems dalijame, kad čia nėra jokio stebuklo, matys, kad akmenų mes nepavertėme duona, bet iš tiesų labiau nei pačia duona jie apsidžiaugs tuo, kad gauna ją iš mūsų rankų! Mat labai gerai atmins, kad anksčiau, be mūsų, pati duona, jų pelnyta, jų pačių rankose pavirsdavo akmenimis, o kai jie grįžo prie mūsų, tai patys akmenys jų rankose duona pavirto. Per daug, per daug gerai jie supras, ką reiškia visiškai paklusti! Ir kol žmonės to nesupras, tol jie bus nelaimingi. Pasakyk, kas buvo kalčiausias, kad jie šito ilgai nesuprato? Kas išsklaidė kaimenę ir išblaškė ją nežinomais keliais? Bet kaimenė vėl susirinks ir vėl paklus mums, ir jau galutinai. Tada mes duosime jiems ramią, kuklią laimę, derančią menkajėgiams padarams, kurie tokie ir sutverti. O, mes pagaliau įtikinsime juos, kad išdidumas jiems nepritinka, nes, juos išaukštindamas, tu išmokei juos didžiuotis; įrodysime jiems, kad jie menkajėgiai, kad jie tik pasigailėtini vaikai, bet kad vaikiška laimė yra pati saldžiausia. Jie pasidarys bailūs ir žiūrės į mus, ir glausis išsigandę prie mūsų, kaip paukšteliai kad glaudžiasi prie perekšlės. Jie stebėsis ir baisėsis mumis ir didžiuosis, kad mes esame tokie galingi ir tokie išmintingi, jog įstengėme sutramdyti neramią tūkstančio milijonų kaimenę. Jie, tokie silpnučiai, drebės prieš mus, bijodami mūsų rūščio, jų

protas nusilps, jų akys pasidarys ašaringos kaip vaikų ir moterų, bet vos tik mes mostelėsime ranka, jie vėl džiaugsis ir linksminsis ir dainuos vaikiškas dainas. Taip, mes priversime jus dirbti, bet laisvomis nuo darbo valandomis sukursime jiems gyvenimą kaip vaikų žaidimą, su vaikiškais dainomis, su choru, su nekaltais šokiais. O, mes leisime jiems ir nusidėti, juk jie silpni ir bejėgiai, ir jie mylės mus kaip vaikai už tai, kad leidžiame jiems nusidėti. Pasakysime jiems, kad kiekviena nuodėmė bus atpirkta, jeigu jie nusidės tada, kai mes leisime jiems nusidėti; o leisime jiems nusidėti todėl, kad mylime jus, o bausmę už tas nuodėmes, tiek jau to, prisiimsime sau. Taip, prisiimsime sau, o jie dievins mus kaip geradarius, kurie sutiko už jų nuodėmes atsakyti prieš dievą. Ir jie atskleis mums visas savo paslaptis. Mes leisime arba drausime jiems gyventi su jų žmonomis ir meilužėmis, turėti ar neturėti vaikų, – viskas pareis nuo jų klusnumo, – ir jie linksmi ir džiaugsmingai nusilenks prieš mus. Pačias skausmingiausias savo sąžinės paslaptis – viską, viską jie patikės mums, ir mes viską išspręsime, ir jie su džiaugsmu priims mūsų sprendimą, nes jis išvaduos jus nuo didelio nerimo ir baisių dabartinių kančių, kai jie viską turi laisvai spręsti patys. Ir visi bus laimingi, visi milijonai šių padarų, išskyrus šimtą tūkstančių tų, kurie jus valdys. Ir tik mes, paslapties saugotojai, būsim nelaimingi. Bus tūkstančiai milijonų laimingų kūdikių ir šimtas tūkstančių kankinių, užsitraukusių ant savęs gėrio ir blogio pažinimo prakeiktį. Tyliai numirs jie, tyliai užges tavo vardan ir anapus karsto ras tik mirtį. Bet mes išsaugosime paslaptį ir jų pačių laimei viliosime jus dangišku ir amžinu atpildu. Mat jei ir būtų kas aname pasaulyje, tai jau, žinoma, ne tokiems kaip jie. Pranašystės skelbia, kad tu ateisi ir vėl nugalėsi, ateisi su savo išrinktaisiais, su savo išdidžiaisiais ir galingaisiais, bet mes pasakysime, kad jie išganė tik patys save, o mes išganėme visus. Sako, kad būsianti nuplėšta garbė ištvirkelei, sėdinčiai ant žvėries ir laikančiai savo rankose *paslaptį*, kad vėl pakelsią maištą mažajėgiai, kad sudraskysią purpurinę jos mantiją ir apnuoginsią „šlykštų“ jos kūną. Bet aš pakilsiu tada ir parodysiu tau tūkstančius milijonų laimingų kūdikių, nepažinusių nuodėmės. Ir mes, jų laimės dėlei prisiėmę jų nuodėmes, mes stosime prieš tave ir pasakysime: „Teisk mus, jei gali ir drįsti“. Žinok, kad aš nebijau tavęs. Žinok, kad ir aš buvau tyruose, kad ir aš maitinausi skėriais ir šaknimis, kad ir aš laiminau laisvę, kuria tu palaiminai žmones, ir aš norėjau patekti tarp tavo išrinktųjų, galingųjų ir stipriųjų, troškiau jų „skaičių padidinti“. Bet apsigalvočiau ir nepanorau tarnauti beprotybei. Palikau jus ir prisidėjau prie nesuskaitomos daugybės tų, kurie *ištaisė tavo didžius darbus*. Aš pasitraukiau nuo išdidžiųjų ir grįžau prie romiųjų šitų romiųjų laimei. Tai, ką aš tau sakau, išsipildys, ir mūsų karalystė bus įkurta. Kartoju tau, rytoj tu pamatysi tą klusnią kaimenę, kuri sulig mano rankos mostu puls žerti degančių žarijų į tavo laužą, kuriame sudeginsiu tave už tai, kad atėjai mums trukdyti. Nes jeigu kas iš tikrųjų nusipelnė mūsų laužo, tai tik tu. *Dixi*“.

Ivanas nutilo. Bekalbėdamas įsikarščio ir kalbėjo su entuziazmu; o kai baigė, staiga nusišypsojo.

Alioša visą laiką klausėsi tylėdamas, o į pabaigą ėmė itin jaudintis, daug kartų bandė pertraukti brolio kalbą, bet, matyti, vis laikėsi; ūmai jis prabilo, tartum iš vietos pašoko.

– Bet... tai nesąmonė! – suriko jis paraudęs. – Tavo poema yra Jėzaus pašlovinimas, o ne piktžodžiavimas... kaip tu norėjai. Ir kas patikės tavo mintimis apie laisvę? Argi taip, argi taip reikia ją suprasti! Argi taip ją supranta stačiatikiai... Tai Roma, bet ir Roma ne visa, netiesa, – tai blogiausi katalikybės atstovai, inkvizitoriai, jėzuitai!.. Ir visai neįma-

noma tokia fantastinė asmenybė kaip tavo inkvizitorius. Kas tai per žmonių nuodėmės, kurias jis prisiėmė? Kokie ten paslapties saugotojai, prisiėmę kažkokį prakeikimą dėl žmonių laimės? Kada ir kas juos yra matęs? Mes žinome jėzuitus, apie juos blogi atsiliepimai, bet argi jie tokie, kaip tu vaizduoji? Jie visai ne tokie, visai ne... Jie tėra Romos armija būsima visuotinei šios žemės karalystei, su imperatoriumi, vyriausiuoju Romos kunigu priešakyje... štai jų idealas, tik be jokių paslapčių ir be kilnaus liūdesio... Pats paprasčiausias troškimas valdžios, nešvarių žemiškų gėrybių, pavergimo... nelyginant būsimos baudžios, kur jie taps dvarininkais... štai ir viskas, ko jiems reikia. Jie gal nė dievo netiki. Tavo kenčiantis inkvizitorius – tik fantazija...

– Bet pala, pala, – juokėsi Ivanas, – kaip tu įsikarščiavai. Fantazija, tu sakai, bet tebūnie ir taip! Žinoma, fantazija. Bet vis dėlto leisk paklausti: nejaugi tu iš tikrųjų manai, kad visą šitą pastarųjų amžių katalikų sąjūdį iš tikrųjų sukėlė tik valdžios ir tik nešvarių gėrybių troškimas? Ar tik ne tėvas Pajisijus tave taip moko?

– Ne, ne, priešingai, tėvas Pajisijus kartą kalbėjo netgi kažkaip panašiai kaip ir tu... bet, žinoma, ne taip, visai ne taip, – staiga susigriebė Alioša.

– Tai vis dėlto labai vertinga žinia, nors ir sakai, kad „visai ne taip“. Aš kaip tik ir klaisiu tave, kodėl tavo jėzuitai ir inkvizitoriai susibūrė vien tik dėl bjaurių materialinių gėrybių? Kodėl tarp jų negali atsirasti nė vieno kentėtojo, kurį kankina didelis sielvartas ir kuris myli žmoniją? Štai kas: įsivaizduok, kad atsirado nors vienas tarp visų tų, kur trokšta tik materialinių ir nešvarių gėrybių, – nors vienas toks kaip mano senis inkvizitorius, kuris pats valgė šaknis tyruose ir baisingai marino savo kūną, kad taptų laisvas ir tobulas, bet vis dėlto visą gyvenimą mylėjo žmoniją ir staiga praregėjo ir pamatė, kad nedaug dvasinės palaimos teikia žmogui ištobulinta valia, jei tuo pat metu jis įsitikins, kad milijonai kitų būtybių dievo sutvertos tartum kokioms patyčioms, kad jos niekuomet neįstengs susitvarkyti su savo laisve, kad iš pasigailėtinių maištininkų niekuomet neišaugs milžinai bokštui užbaigti, kad ne tokiems pusgalviams svajojo sukurti savo harmoniją didysis idealistas. Visa tai supratęs, jis grįžo ir prisidėjo... prie protingų žmonių. Nejaugi negalėjo taip atsitikti?

– Prie ko prisidėjo, prie kokių protingų žmonių? – suriko Alioša beveik azartiškai. – Jokio ypatingo proto jie neturi ir jokių ypatingų paslapčių ar sekretų... Jie tik bedieviai, štai ir visa jų paslaptis. Tavo inkvizitorius netiki dievo, štai ir visa jo paslaptis!

– Tebūnie ir taip! Pagaliau tu perpratai. Ir tikrai taip, tikrai čia visa paslaptis, bet argi tai ne kančia, kad ir tokiam žmogui kaip jis, kuris visą gyvenimą pražudė beieškodamas išganymo tyruose ir neišsigydė nuo meilės žmonijai? Baigdamas savo dienas, jis tvirtai įsitikina, kad tik didžiosios baisesios dvasios patarimai galėtų daugiau ar mažiau padėti mažajėgiams maištininkams, „neužbaigtiems bandomiesiems padarams, sutvertiems pajuokai.“ Ir štai, tuo įsitikinęs, jis mato, kad reikia klausyti protingosios dvasios, baisesios naikinimo ir mirties dvasios patarimų, o tam reikia priimti melą ir apgaulę ir jau sąmoningai vesti žmones į naikinimą ir mirtį ir apgaudinėti juos visą kelią, kad jie kaip nors nepastebėtų, kur vedami, kad nors kelionėje tie pasigailėtini apjakiškai jaustųsi laimingi. Ir įsidėmėk, jie apgaudinėjami vardan to, kurio idealu senis aistringai tikėjo visą savo gyvenimą! Argi tai nėra nelaimė? Ir jei nors vienas toks imtų vadovauti visai šitai armijai, kuri „trokšta valdžios tik dėl nešvarių gėrybių“, – tai ne jau negana nors vieno tokio, kad išeitų tragedija? Maža to: pakanka ir vieno tokio, stovinčio priešakyje, kad pagaliau gimtų tikra vadovaujanti visų Romos siekimų idėja su visomis jos armijomis

ir su jėzuitais, aukščiausia tų siekimų idėja. Aš tau atvirai sakau, kad tvirtai tikiu, jog tas vienintelis žmogus vis dėlto nebuvo vienintelis tarp vadovaujančių visam sąjūdžiui. Kas žino, galbūt ir tarp vyriausiųjų Romos kunigų vienas kitas pasitaikė ir toks. Kas žino, galbūt šitas prakeiktas senis, taip atkakliai ir taip savotiškai mylės žmoniją, egzistuoja ir dabar nesuskaitomos daugybės tokių atskirų senių pavidalu, ir egzistuoja visai ne atsitiktinai, bet kaip santarvė, kaip slapta sąjunga, jau seniai įsteigta saugoti paslaptį, saugoti jai nuo vargšų mažajėgių žmonių, kad galima būtų padaryti juos laimingus. Taip tikrai yra, taip ir turi būti. Man atrodo, kad netgi ir masonai turi kažkokią panašią paslaptį, kuria grindžia savo teoriją, ir kad katalikai tik už tai taip ir nekenčia masonų, kad žiūri į juos kaip į savo konkurentus, skaldančius vieningą idėją, kai tuo tarpu turėtų būti viena avidė ir vienas ganytojas... Beje, gindamas savo mintį, aš atrodau kaip auto-rius, negebąs tavęs įtikinti. Užteks apie tai.

– Tu gal pats esi masonas! – staiga išsprūdo Aliošai. – Tu netiki Dievo,– pridūrė jis, bet jau su nepaprasta širdgėla. Jam, be to, pasirodė, kad brolis žiūri į jį su pašaipu. – Kuo gi baigiasi tavo poema? – staiga paklausė jis, nuleidęs akis. – O gal jau baigta?

– Aš norėjau taip ją baigti: kai inkvizitorius nutilo, tai kurį laiką laukė, ką jam pasakys belaisvis. Jo tylėjimas slėgė jį. Jis matė, kad kalinys klausosi jo tyliai ir nuoširdžiai, žvelgdamas jam tiesiai į akis ir, matyt, nenorėdamas prieštarauti. Senis geidautų, kad tas pasakytų jam ką nors, kad ir ką nors skaudaus ir baisaus. Bet tas, nė žodžio netaręs, staiga prieina prie senio ir tyliai bučiuoja jį į bekraujės devynių dešimčių metų lūpas. Štai ir visas atsakymas. Senis krūpteli. Kažkas suvirpa jo lūpų kampučiuose; jis eina prie durų, atidaro jas ir sako jam: „Išeik ir daugiau nebeateik... niekuomet neateik... niekuomet, niekuomet!“ Ir išleidžia jį į „tamsias miesto gatves“. Belaisvis išeina.

– O senis?

– Pabučiavimas degina jam širdį, bet senis pasilieka prie savo idėjos.

– Ir tu drauge su juo, ir tu? – suriko Alioša su širdgėla.

Ivanas susijuokė.

– Bet juk tai nesąmonė, Alioša, juk tai tik paika poema paiko studento, kuris niekada nėra parašęs nė dviejų eilučių. Kodėl tu taip rimtai žiūri į tai? Ar tik nemanai, kad aš dabar tiesiog ir važiuosiu ten, pas jėzuitus, ir prisidėsiu prie tos daugybės žmonių, kurie taiso jo didžius darbus? O viešpatie, kas man rūpi? Juk aš tau sakiau: kad tik aš ligi trisdešimties metų išgyvenčiau, o tada – taure į grindis!

– O lipnūs pumpurėliai, o brangūs kapai, o žydras dangus, o mylima moteris! Kaipgi tu gyvensi, kuo tu juos mylėsi? – šaukė Alioša su širdgėla. – Argi tai įmanoma su tokiu pragaru krūtinėje ir galvoje? Ne, tu tikrai pas juos važiuoji ir prisidėsi prie jų... o jei ne, tai nusižudysi, neištversi!

– Yra tokia jėga, kuri viską ištvėrs! – tarė Ivanas su šalta šypsena.

– Kokia jėga?

– Karamazoviška... karamazoviškos niekšybės jėga.

– Vadinasi, paskėsti paleistuvybėje, pasmaugti, supūdyti sielą, ar taip, ar taip?

– Gal ir taip... bet ligi trisdešimt metų galbūt išvengsiu, o paskui...

– Kaipgi išvengsi? Kuriuo būdu išvengsi? Tai neįmanoma šitaip galvojančiam žmogui.

– Išvengsiu, nes esu Karamazovas.

– Vadinasi, „viskas leista“? Viskas leista, ar ne taip, ar ne taip?

Ivanas susiraukė ir staiga kažkaip keistai išblyško.

– A, tai tu vakarykščio žodelio nusitvėrei, dėl kurio taip išsižeidė Mijusovas... ir kuri, taip naiviai išsišokęs, pakartoję brolis Dmitrijus? – kreivai šyptelėjo jis. – Taip, gal ir tikrai „viskas leista“, jeigu jau kartą taip pasakiau. Neišsižadau. Mitenkos redakcija irgi nebloga.

Alioša tylomis žiūrėjo į jį.

– Aš, broli, prieš išvažiuodamas maniau, kad turiu nors tave vieną visame pasaulyje, – staiga prabilo Ivanas su kažkokiu netikėtu jausmu, – o dabar matau, kad ir tavo širdyje nėra man vietos, mano mielas atsiskyrėli. Formulės „viskas leista“ aš neišsižadėsiu, na, ir ką gi, gal už tai tu manęs išsižadėsi, ar taip, ar taip?

Alioša pakilo, prieš jį ir tylėdamas švelniai pabučiavo į lūpas.

– Literatūrinė vagystė! – suriko Ivanas, staiga pagautas kažkokio entuziazmo. – Tu pavogei tai iš mano poemos! Vis dėlto dėkui. Kilk, Alioša, eisim, laikas ir man, ir tau.

Juodu išėjo, bet sustojo prie traktieriaus priebučio.

– Štai kas, Alioša, – prašneko Ivanas tvirtu balsu, – jei tikrai dar man teks gėrėtis lipniais pumpurėliais, tai aš mylėsiu juos tik tave minėdamas. Pakanka man to, kad tu čia kažkur esi, ir dar nepraeis man noras gyventi. Ar tau pakanka to? Jei nori, priimk tai pagaliau kaip meilės prisipažinimą. O dabar tu dešinėn, aš kairėn – ir užteks, girdi, užteks. Atseit, jei aš rytą neišvažiuočiau (manau, tikrai išvažiuosiu) ir mes vėl kaip nors susitiktume, tai jau visomis šitomis temomis tu daugiau su manimi nė žodžio. Primygtinai prašau. Ir apie brolių Dmitrijų, ypačiai prašau tave, daugiau su manimi niekuomet nepradėk kalbos, – pridūrė jis staiga suirzęs, – viskas išsemta, viskas iškalbėta, ar ne tiesa? O aš tau irgi iš savo pusės štai kokį pasižadėjimą duosiu: kai, baigdamas trečiąją dešimtį metų, panorėsiu „trenkti taurę žemėn“, tai, kad ir kur tu būtum, aš vis tiek dar ateisiu pasikalbėti su tavimi... kad ir iš Amerikos atvažiuosiu, žinok tai. Tyčia atvažiuosiu. Bus tada labai įdomu ir į tave pažiūrėti: kaip tada tu atrodysi? Matai, pasižadėjimas gana iškilmingas. O iš tikrųjų gal septyneriems, gal dešimčiai metų išsiskiriame. Na, dabar eik pas savo *Pater Seraphicus*, juk jis miršta; numirs be tavęs, tai dar, ko gero, ant manęs supyks, kad tave sulaukiau. Lik sveikas, pabučiuok mane dar kartą, va taip, ir eik...

Ivanas staiga pasisuko ir nuėjo savo keliu jau nebeatsigrėždamas. Panašiai vakar išsiskyrė su Alioša ir brolis Dmitrijus, nors vakar buvo visai kitaip. Šita keista mintelė šmėstelėjo kaip žaibas liūdname Aliošos prote, liūdname ir susisielėjusiame šią valandą. Jis truputį palaukė, žiūrėdamas įkandin brolio. Kažkodėl staiga pastebėjo, kad brolis Ivanas eina kažkaip krypuodamas ir kad jo dešinysis petys, kai žiūri iš užpakalio, atrodo žemesnis už kairįjį. Anksčiau jis niekad nebuvo to pastebėjęs. Bet staiga jis irgi pasisuko ir pasileido protekiniais vienuolyno link. Jau smarkiai temo, ir jam buvo beveik baisu: kažkas nauja brendo jo sieloje, bet kas būtent – jis nebūtų galėjęs pasakyti. Kaip ir vakar, vėl pakilo vėjas, ir šimtametės pušys gūdziai suošė aplinkui, kai jis įėjo į skito miškelį. Jis beveik bėgte bėgo. „*Pater Seraphicus* – iš kur jis paėmė šitą vardą – iš kur? – dingtelėjo Aliošai. – Ivanas, vargšas Ivanas, kada gi aš dabar jį pamatysiu... Štai ir skitas, viešpatie! Taip, taip, tai jis, tai *Pater Seraphicus*, jis išgelbės mane... nuo jo ir amžinai!“

Vėliau jis keletą kartų savo gyvenime didžiai stebėjosi ir negalėjo suprasti, kodėl taip ūmai, tik ką išsiskyręs su Ivanu, visai užmiršo brolių Dmitrijų, nors rytą, tik prieš keletą valandų buvo tvirtai nusistatęs jį susirasti, kad ir nebetektų šiandien prieš naktį grįžti į vienuolyną.

Fiodoras Dostojevskis

NUSIKALTIMAS IR BAUSMĖ

I TOMAS

PIRMOJI DALIS

I

Liepos pradžioje, didžiausių karščių metu, vakarop, vienas jaunikaitis išėjo į gatvę iš savo kambarėlio, kurį nuomojosi iš S. gatvelės gyventojų, ir iš lėto, tartum nesiryždamas, nuėjo K. tilto linkui.

Jis laimingai išvengė nesusitikęs savo šeiminkės ant laiptų. Jo kambarėlis buvo po pačiu didelio, penkių aukštų namo stogu ir labiau panėšėjo į spintą, negu į butą. O jo buto šeiminkė, iš kurios jis nuomojosi šią kambarėlį su pietumis ir patarnavimu, gyveno vienu laiptų tarpu žemiau, atskirame bute, ir kiekvieną kartą, išeinant į gatvę, jam būtinai reikėdavo praeiti pro šeiminkės virtuvę, beveik visada ligi gali atlapą į laiptus. Ir kiekvieną kartą jaunikaitį, praeinantį pro šalį, suimdavo kažin koks liguistas ir bailus pojūtis, kurio jis gėdydavosi, dėl kurio raukydavosi. Jis kiaurai buvo prasiskolinęs šeiminkei ir bijodavo su ja susitikti.

Ne taip jau jis buvo bailus ir užuitas, netgi visai priešingai; tik jau kuris laikas jį viskas ūmai suerzindavo, jo jausmai būdavo įtempti, tartum jis hipochondrija sirgėtų. Jis tiek buvo įsigilinęs į save ir nuo visų atsiskyres, jog net su bet kuo bijodavo susitikti, ne tik su šeiminke. Jis buvo slegiamas neturto; bet net toji slėgsena nustojo paskutiniu metu jį kamavusi. Kasdieniniais savo reikalais visiškai nustojo rūpintis ir nenorėjo jais rūpintis. Nė kokios šeiminkės po teisybei jis nebijojo, kad ir ką ji bebūtų kėsinusis jam padaryti. Bet stoviniuoti ant laiptų, klausytis visokių tauškalų apie visus tuos šiokiadienius atsipykusius niekniekius, kurie jam visai ne galvoj, visi tie kabinejimai sumokėti, grasinimai, skundai, ir dar pačiam išsisukinėti, atsiprašinėti, meluoti, – ne, jau verčiau prašliaužti kaip nors laiptais kaip katei ir pranykti, kad niekas nė nepastebėtų.

Vis dėlto ši kartą baimė susitikti su savo kreditore net jį patį nustebino, jau į gatvę išėjus.

„Kokį darbą aš ketinu padaryti ir drauge kokių aš mažmožių bijau! – pamanė jis, keistai šypsodamasis. – Hm... taip... viskas žmogaus rankose, ir viską betgi jis pro nosį praleidžia, vien iš bailumo... tai jau aksioma... Įdomu, ko žmonės labiausiai bijo... Naujo žingsnio, naujo nuosavo žodžio jie labiausiai bijo... O vis dėlto aš per daug plepu. Todėl nieko ir neveikiu, kad plepti. O gal, beje, ir taip: todėl plepu, kad nieko neveikiu. Tai aš per šį paskutinį mėnesį būsiu išmokęs plepėti, begulėdamas per dieną dienas kertėje ir begalvodamas... apie iškasamus lobius. Na, ko aš dabar einu? Argi aš sugebėsiu tai padaryti? Argi tai rimta? Visai nerimta. Taip tik, dėl fantazijos pats save guodžiu; žaislai! O ką gi, tegu sau bus ir žaislai!“

Gatvėje karštumas baisiausias, be to, tvankumas, stumdymasis, visur kalkės, pasta-tai, plytos, dulkės ir ta ypatinga vasarinė smarvė, taip pažįstama kiekvienam peterburgiečiui, neišsigalinčiam nuomotis vasarnamio, – visa tai drauge nemaloniai sukrėtė ir be to pakrikusius jaunikaičio nervus. O nepakenčiama smarvė iš smuklių, kurių šioje

miesto dalyje didelė daugybė ir girti, tolydžio sutinkami, kad ir šiokiadien, baigtinai pildė šlykštų ir liūdną vaizdo koloritą. Giliausio abuojumo jausmas akimirką blikstelėjo leinuose jaunikaičio veido bruožuose. Jis, beje, buvo itin gražus, gražių, tamsių akių, tamsiaplaukis, poaukščio stogo, laibas ir lieknas. Bet greit jis tartum giliai įsimastė, net, tikriau sakant, kaip ir apsvaigo ir ėjo toliau, jau nebematydamas aplinkos, nė nenorėdamas jos matyti. Retkarčiais tik murmėjo kažką sau vienas iš savo įpratimo į monologus, kurių beturiš pats sau dabar prisipažino. Tą pat valandėlę jis ir pats nusivokė, kad jo mintys kartais painiojasi ir kad jis labai silpnas: antra diena, kaip jau jis beveik nieko nevalgęs.

Jis buvo taip prastai apsilkęs, jog kitas, net ir pratęs žmogus, būtų drovėjęsis dieną su tokiais skarmalais į gatvę išeiti. Tiesą pasakius, miesto dalis buvo, tokia, kad apdaru čia sunku buvo ką nustebinti. Sennąja aikštės artumas, tam tikrų įstaigų apstas ir daugiausia cechų ir amato žmonės, susikimšę tose Peterburgo vidurio gatvėse ir gatvelėse, kartais tokiais subjektais pamargindavo bendrąją panoramą, jog keista būtų buvę ir stebėtis, sutikus kokią figūrą. Bet tiek jau buvo susikaupę piktos paniekos jaunikaičio sieloje, jog jis, kad ir be galo buvo opus, kuo mažiausiai gėdijosi gatvėje savo skarmalų. Kas kitą sutikti kai kuriuos pažįstamus arba buvusius draugus, su kuriais apskritai jis nemėgdavo susitikti... O tuo tarpu, kai vienas girtas, kurių kažkodėl ir kažkur vežė dideliais ratais, su didžiuliu sunkiniu arkliu, staiga jam suriko pravažiuodamas: „Ė tu, vokiečių skrybliau!“ ir subliovė visa gerkle, rodydamas į jį ranka, – jaunikaitis staiga stabtelėjo ir nervingai griebėsi už savo skrybėlės. Ta skrybėlė buvo aukšta, apskrita, cimermaniška, bet jau visai sunešiota, nurudavusi, visa skylėta ir dėmėta, be atbrylių ir pačiu biauriuju savo kraštu į šalį nulinkusi. Bet ne gėda, o visiškai kitas jausmas, greičiau panašus į išgąstį, suėmė jį..

– Taip ir žinojau! – murmėjo jis suglumęs. – Taip ir maniau! Tai jau visų bjauriausia! Štai, viena kokia nors tokia kvailybė, koks nors niekingiausias mažmožis visą sumanymą gali niekais nuvaryti! Taip, perdaug žymi skrybėlė... Juokinga, todėl ir žymi... Mano skarmalai būtinai reikalingi kepurės, kad ir seno sklindžio kokio, tik ne šitos baidyklės. Niekas tokiomis nedėvi, per varstą pastebės, įsidėmės... svarbiausia, paskum įsidėmės, štai ir kaltės įrodymas. Čia reikia būti kuo nežymiausiam... Mažmožiai, mažmožiai svarbiausia!.. Šitokie mažmožiai kaip tik ir žudo visada ir viską...

Ėjimo jam buvo nedaug; jis net žinojo, kiek žingsnių nuo jo namų vartų: lygiai septyni šimtai trisdešimt. Kažkaip kartą jis juos suskaitė labai įsisvajojęs. Tuo metu jis ir pats dar netikėdavo tomis savo svajonėmis ir tik erzindavo save? jų nežmonišku, bet patraukliu drąsumu. Ogi dabar, po mėnesio, jis jau kitaip ėmė žiūrėti, ir nors kirkindavo save monologais apie savo paties silpnumą ir neryžtumą, jis betgi „nežmonišką“ svajonę kažkaip net prieš savo valią įprato laikyti jau sumanymu, nors vis dar savimi netikėjo. Jis net dabar ėjo savo sumanymo išmėginti ir sulig kiekvienu žingsniu vis labyn ir labyn jaudinosi.

Nervingai drebėdamas, priėjo prie didžiulių namų, kurių, viena siena ėjo pagal perkasą, o antra į ...ės gatvę. Šie namai buvo suskirstyti mažais butais ir gyvenami įvairių verteivų, – siuvėjų, šaltkalvių, virėjų, įvairių vokiečių, merginų, iš savęs gyvenančių smulkių valdininkėlių ir t. t. Įeiną, išeiną žmonės siute siuvo pro abejus vartus, ir abiejuose namų kiemuose. Čia tarnavo trys ar keturi kiemsargiai. Jaunasis žmogus buvo labai patenkintas, nė vieno iš jų nesutikęs, ir nežymiai įčiaužė stačiai iš pavartės į dešinę,

į laiptus. Laiptai buvo tamsūs ir siauri, „užpakaliniai,“ bet jis visa tat jau pažinojo, buvo ištyręs, ir jam visa šita aplinka tiko: tokiam patamsyje net smalsi akis buvo nepavojinga. „Jeigu šiuo metu aš taip bijau, tai kas gi būtų, jei ir iš tikrųjų kaip nors tektų ligi paties darbo priėti?..“ pamanė jis nevalingai, lipdamas į ketvirtąjį aukštą. Čia jam pastojo kelią nešėjai, paleistieji iš kariuomenės kareiviai, kurie nešė baldus iš vieno buto. Jis jau pirmiau žinojo, kad tame bute gyveno, vienas vokietis su šeima, valdininkas: „vadina-si, šis vokietis dabar išsikrausto ir, vadinasi, ketvirtajame aukšte, šituose laiptuose ir šitoje aikštelėje, kurį laiką liks gyvenamas tiktai vienas senės butas. Tai gerai... dėl visa ko...“ jis vėl pamanė ir paskambino į senės butą. Varpelis silpnai barkštelėjo, tarsi jis iš skardos būtų buvęs padarytas, bet ne iš vario. Panašiuose tokių namų mažuose butuose kuone visur tokie varpeliai. Jis jau buvo pamiršęs šio varpelio skambėjimą, ir dabar šis ypatingas skambėjimas tartum staiga jam kažką priminė ir ryškiai atvaizdavo... Jis taip ir krūptelėjo, perdaug jau pasilpę buvo nervai tuo sykiu. Netrukus prasivėrė siauručiukas durų plyšelis: gyventoja tyrinėjo pro plyšį atėjusįjį su aiškiu nepasitikėjimu, ir tik matėsi jos blizgančios iš patamsio akutės. Bet pamačiusi aikštelėje daug žmonių, ji įsidrąsino ir visai atidarė. Jaunasis žmogus peržengė slenkstį į tamsų prieškambarį, perdarytą sienele, už kurios buvo mažutytė virtuvėlė. Senė prieš jį stovėjo tylėdama ir klausiamai į jį žiūrėjo. Tai buvo smulkutė, sausa senikė, kokių šešių dešimtų metų, su smailiomis ir piktomis akutėmis, su mažute smaila nosimi ir vienplaukė. Jos palši, mažumą pražilę plaukai buvo riebiai sviestu įtepti. Ant jos laibo ir ilgo kaklo, panašaus į vištos koją, buvo užvyniotas kažkoks multino skuduras, o ant jos pečių, kad ir taip karšta buvo, karojo visa nudružusi ir nurudavusi kailinė „kacaveika“. Senukė tolydžio kosėjo ir krenkštė. Turbūt, jaunikaitis kažin kaip ypatingai pažvelgė į ją, kad ir jos akyse staiga vėl blykstelėjo tas pats nepasitikėjimas.

– Raskolnikovas, studentas, buvau pas jus prieš mėnesį, – skubėjo murmėti jaunikaitis pusiau nusilenkdamas, atsiminęs, kad reikia būti meilesniam.

– Atsimenu, širduli, labai gerai atsimenu, kad jūs buvote, – ryškiai prakalbo senukė, visą laiką klausiamomis akimis žiūrėdama į jo veidą.

– Tai va... ir vėl su tokiu pat reikaliuku... – tęsė Raskolnikovas, kiek sumišęs ir stebėdamasis senės nepasitikėjimu.

„O gal ji ir visada tokia, tik aš anuokart nebuvau pastebėjęs,“ pagalvojo jis, nesmagiai jausdamasis.

Senė patylėjo, tartum ką mąstydamą, paskui pasitraukė į šalį ir, rodydama į kambario duris, tarė, praleisdama svečią:

– Įeikite, širduli.

Nedidelis kambarys, į kurį įėjo jaunikaitis, su geltonais apmušalais, jeronimais ir muslininėmis užuolaidomis ant langų, tą valandėlę buvo skaidriai nušviestas besileidžiančios saulės. „Ir tada, gali būti, taip pat saulė švies!..“ tartum iš netyčių šmėkštelėjo Raskolnikovui galvoje, ir jis skubiai permetė akimis visa, kas buvo kambaryje, kad geriau galėtų įsidėmėti ir įsiminti padėtį. Bet kambary nebuvo nieko ypatingo. Baldų, labai senų ir geltono medžio, buvo sofa su milžiniška išriesta medine atkalte, apvalus ovalinės formos stalas priešais sofą, tualetas su veidrodku tarpusienyje, kėdės pasieniais ir keli skatikiniai paveikslai su geltonais rėmeliais, vaizduoją vokietes paneles su paukščiais rankose, – šit ir visi baldai. Kertėje prieš nedidelį paveikslą degė lempelė. Visa buvo labai švaru; ir baldai, ir grindys buvo nutrinti ligi žvilgant, viskas švitėjo. „Lizavetos

darbas,“ – pamanė jaunikaitis. Nė dulkelės nebuvo galima rasti visame bute. „Tai pas senas ir piktas našles būna tokia švarybė“, galvojo toliau sau vienas Raskolnikovas ir smalsiai pažiūrėjo žvairiom į kartūninę kito mažutyčio kambarėlio durų užuolaidą, kur stovėjo senės lova ir komoda, ir kur jis nė kartą nebuvo pažiūrėjęs. Viso buto ir tebuvo šitie du kambariai.

– Ko reikia? – griežtai tarė senė, įeidama į kambarį ir, kaip pirma, stodamasi tiesiai priešais jį, kad žiūrėtų jam stačiai į veidą.

– Užstatą atnešiau, šit. – Ir jis išsiėmė iš kišenės seną, plokščią sidabrinį laikrodėlį. Užpakaliniame jo viršelyje buvo atvaizduotas gaublys. Grandinėlė buvo plieninė.

– Tai kad ir pirmajam užstatui jau laikas suėjo. Jau trys dienos, kaip mėnuo sukako.

– Aš jums palūkanas dar už mėnesį sumokėsiu; pakęskite.

– A, tai čia jau mano gera valia, širduli, ar kęsti, ar jūsų daiktą tuojau pat parduoti.

– Ar daug už laikrodį duotumėte, Alena Ivanovną?

– O kad su niekais vaikštai, širduti, gal, žiū, jis nieko nebevertas. Už žiedelį jums aną kartą du bilietėliu paklojau, o va gi jį ir naują nupirkti pas auksakalį už pusantro rublio gali.

– Jau ketvirtą rublių tai duokite, aš išpirksiu, čia tėvo. Aš greit pinigų gausiu.

– Pusanтро rublio ir palūkanos iš anksto, jei norite.

– Pusanтро rublio! – suriko jaunikaitis.

– Kaip sau žinote. – Ir senė atkišo jam laikrodėlį. Jaunikaitis paėmė jį ir taip supyko, jog buvo jau beišeinąs; bet tuojau pat sugalvojo kitaip, atsiminęs, kad eiti nebėra kur ir kad jis čia dar ir ko kito atėjo.

– Duokite! – pasakė šiurkščiai.

Senė įsikišo ranką į kišenę raktų ir įėjo į kitą kambarį, už užuolaidos. Jaunikaitis, palikęs vienas vidury kambario, smalsiai klausėsi ir samprotavo. Buvo girdėti, kaip ji atrakino komodą.

„Turbūt, viršutinį stalčių, – samprotavo jis. – Raktus ji, vadinasi, dešinėje kišenėje nešiojasi...! Visi viename ryšelyje, ant plieninio žiedo... Ir ten vienas raktas yra už visus didesnis, triskart, su dantytu spurgu, tik jau ne nuo komodos... Vadinasi, yra dar kažin kokia dėžutė ar skrynina... Štai kas įdomu. Skrynių visada tokie raktai... O vis dėlto, kaip tai niekšiška visa...“

Senė grįžo.

– Tai va, širduli: jei per mėnesį po grivinę nuo rublio, tai nuo pusantro rublio pridėrės iš jūsų penkiolika kapeikų, už mėnesį pirmyn. Ogi už du anuos rublius iš jūsų dar pridėra pagal tą patį skaičių pirmyn dvidešimt kapeikų. O iš viso, vadinasi, trisdešimt penkios. Taigi dabar, jums atseina už jūsų laikrodį gauti rublį penkiolika kapeikų. Te, imkite.

– Kaip! tai jau dabar rublis penkiolika kapeikų!

– Taip yra.

Jaunikaitis nebesiginčijo ir paėmė pinigus. Jis žiūrėjo į senę ir nesiskubino išeiti, lyg būtų norėjęs kažką dar pasakyti ar padaryti, bet tartum jis nė pats nežinojo, ką būtent...

– Aš jums, Alena Ivanovna, gali būt, šiomis dienomis dar vieną daiktą atnešiu... sidabrinį... gerą... papirosinę vieną... kai tik iš bičiulio atsiimsiu...

Jis sumišo ir nutilo.

– Na, tai tada ir kalbėsime, širduli.

– Sudiev... O jūs visada namie viena sėdite, seselės nėra? – paklausė jis, kaip begalėdamas palaidžiau, išeidamas į priešinę.

– O kas jums darbo apie ją, širduli?

– Gi nieko ypatingo. Aš taip sau paklausiau. O jūs tuojau. Sudiev, Alena Ivanovna!

Raskolnikovas išėjo visiškai sumišęs. Jo sumišimas vis didėjo ir didėjo. Lipdamas žemyn laiptais, jis keletą kartų net buvo sustojęs, lyg staiga kažko apstulbęs. Ir pagaliau, jau gatvėje, sušuko:

„Vai, Dieve! Kaip visa tat šlykštu. Ir nejaugi, nejaugi aš... ne, tai niekai, nesąmonė! – pridėjo jis griežtai. – Ir nejaugi šitokia baisybė galėjo man į galvą ateiti? Kokiuose purvuose betgi galėtų mano širdis murdytis. Svarbiausia: nešvaru, biauuru, šlykštu, šlykštu... O aš, visą mėnesį...“

Bet jis negalėjo išreikšti nei žodžiais, nei šūksniais savo susijaudinimo. Begalinio pasibaurėjimo jausmas, kuris buvo pradėjęs slėgti ir drumsti jo širdį dar tada, kai jis ėjo pas senę, dabar taip išaugo ir išryškėjo, jog jis nebesižinojo kur dėtis nuo to maudulio. Jis ėjo šaligatviu kaip girtas, nebematydamas praeivių ir stumdydamasis, ir atsipeikėjo jau kitoje gatvėje. Apsidairęs pastebėjo, bestovįs priešais smuklę, į kurią įeinama iš šaligatvio, laiptais žemyn, į pogrindį.

Kaip tik tuo metu išėjo iš smuklės pro duris du girti ir, viekas antrą palaikydami ir plūsdamiesi, kapanojosi į gatvę. Ilgai negalvodamas, Raskolnikovas tuojau nusileido žemyn. Niekad lig tol jis nebuvo vaikščiojęs po smukles, bet dabar jam galva sukosi, ir, be to, baisus troškulys jį kamavo. Jam užėjo noras atsigerti šalto alaus, juo labiau, kad ūmų savo nusilpimą jis aiškino ir tuo, kad buvo alkanas. Jis atsisėdo tamsioje ir nešvarioje kertėje, už glitaus stalelio, paprašė alaus ir godžiai išgėrė pirmąją stiklinę. Bematant visa nulsūgo, ir jo mintys pragiedrėjo. „Visa tatai nesąmonė, – tarė jis, vilties sustiprintas, – ir nebuvo čia ko nerimauti! „Tiesiog fizinis pakrikimas! Vienas koks alaus stiklas, sausainio kąsnis, – ir šit, viena akimirka, tvirtėja protas, giedrėja mintis, stiprėja ketinimai. Tfu, kokia visa tai menkysta!..“

Kad ir su panieka nusispiovēs, jis žiūrėjo jau linksmai, tartum staiga nusikratęs kažkokia baisia našta, ir draugiškai apžvelgė visus ten buvusius. Bet net ir tą minutę jis iš tolo nujautė, jog visas tas jo nusiteikimas į gera buvo taip pat liguistas.

Smuklėje tuo laiku buvo likę nebedaug žmonių.

Be tų dviejų girtų, kuriuos jis patiko ant laiptų, tuoj paskui juos išėjo dar gauja, kokis penketas, su viena merga ir su armonika. Jiems išėjus, buvo tylu ir erdva. Pasiliko vienas įkaušęs, bet nedaug, besėdįs prie alaus, iš pažiūros miestietis; jo draugas, storas, stambus, su žila barzda, apsivilkęs sibirine striuke, labai nusilesęs, besnūduriuojąs ant suolo ir retkarčiais, staiga, tartum pro miegus, sukruntąs pirštais pliaukšėti, išskėtęs rankas, ir šokčioti viršutine korpuso dalimi, nepakildamas, ir kartu sau dainavo kažką beprasmiška, stengdamasis prisiminti žodžius, kaip antai:

Metais žmoną mylavau,

Me-tais žmo-ną my-la-vau...

Arba staiga, nubudęs vėl:

Gatve plačiąja skridau,

Savo pirmąją radau...

Bet niekas prie jo laimės neprisidėjo; nešnekus jo draugas žiūrėjo į visą tą energijos prasiveržimą netgi piktai ir su nepasitikėjimu. Buvo tenai ir dar vienas žmogus, iš pažiūros panašus lyg ir į atsistatydinusi valdininką. Jis sėdėjo skyrium, priešais savo stiklinelę, retkarčiais gurkšnodamas ir žvalgydamasis aplink. Jis buvo irgi tarsi kažkaip susijaudinęs.

[...]

III

Jis nubudo kitą dieną jau vėlai, po neramaus miego, bet miegas nepastiprino jo. Nubudo jis aptulžęs, sugižęs, piktas ir su neapykanta apsižvalgė po savo ląstą. Tai buvo mažutytis narvelis, kokių šešių žingsnių ilgio, ir tiek žemas, jog bent kiek aukštesniam žmogui čia darydavosi klaiku ir vis rodydavosi, jog tuoj tuoj kvakštelėsi galva į lubas. Baldai atitiko patį būstą: buvo trys senos kėdės, nevisai betinkamos, dažytas stalas kertėje, ant kurio gulėjo keletas sąsiuvinų ir knygų; jau vien iš to, kaip jie buvo apdulkę, buvo matyti, kad seniai niekieno ranka jų nebepaliečia; ir, pagaliau, didelė kerėbliška sofa, užimanti kone visą pasienį ir pusę viso kambario pločio, kadaise buvusi aptraukta margu kartūnu, bet dabar apdriskusi ir atstojanti Raskolnikovui lovą. Dažnai jis miegodavo ant jos kaip stovi, nenusivilkęs, be paklodės, užsiklojęs savo senu, palaikiu studentišku apsiaustu ir su vienu mažu priegalvėliu galvūgalyje, po kuriuo susidėjo visus kiek tik tai turėjo skalbinius, švarius ir sunešiotus, kad būtų aukščiau po galva. Priešais sofą stovėjo mažutis stalelis.

Sunku būtų buvę labiau neapsileisti ir besuskresti; bet Raskolnikovui tatai buvo net malonu prie jo dabartinės nuotaikos. Jis griežtai pasitraukė nuo visų, lyg vėžlys į savo kiautą, ir net tarnaitės veidas, kuri privalėjo jam patarnauti ir kartais dirstelėdavo į jo kambarį, keldavo jam tulžį ir konvulsijas. Taip būna kai kuriems monomanams, per daug prie ko nors susikaupusiems. Jo buto šeimininkė jau dvi savaitės buvo nustojusi jam valgi siųsti, o jis dar nepagalvojo ligi šiol nueiti išsiaiškinti su ja, nors ir sėdėjo be pietų. Nastazija, virėja ir vienintelė šeimininkės tarnaitė, iš dalies buvo patenkinta tokia gyventojų nuotaika ir visai liovėsi valyti ir šluoti jo kambarį, taip tik, kokį kartą per savaitę, iš netyčių paimdavo šluotą. Ji ir pabudino jį dabar.

– Kelkis, ko miegi! – suriko ji, – dešimta valanda. Aš tau arbatos atnešiau; ar nori arbatytės? Išalkai gal gi?

Gyventojas prasimerkė, krūptelėjo ir pamatė Nastaziją..

– O arbata bene šeimininkės? – paklausė jis, iš lėto keldamasis nuo sofos. Atrodė kaip ligonis.

– Kur tau šeimininkės!

Ji pastatė priešais jį savo nuosavą įskilusį arbatinuką, su nupilstyta arbata, ir padėjo porą geltono cukraus kashnelių.

– Šit, Nastazija, būk tokia gera, – tarė jis, kišenėje pasirausęs (jis taip ir miegojo apsilvilkęs) ir ištraukęs variokų saujelę, – nueik ir nupirk man bandelę. Ir paimk mėsinę nors truputį dešros, kur pigesnė.

– Bandelę tai tuojau parnešiu, o vietoj dešros gal kopūstų užvalgytum? Kopūstai geri, vakarykščiai. Dar vakar tau palikau, tik tu parėjai vėlai. Geri kopūstai.

Raskolnikovui bevalgant atneštus kopūstus, Nastazija atsisėdo greta jo ant sofos ir ėmė plepėti. Ji buvo sodžiaus boba ir labai plepi.

– Praskovija Pavlovna nori tave policijai skųsti, – pasakė ji.

Jis smarkiai susiraukė.

– Policijai? Ko jai reikia?

– Pinigų nemoki ir iš fateros nesikraustai. Žinoma, ko reikia.

– E, šitokio velnio dar stigo, – murmėjo jis, dantimis grieždamas; – ne, man tatai dabar... visai ne laiku... Kvaila ji, – pasakė jis balsu. – Aš šiandien pas ją užėisiu, pasikalbėsiu.

– Kvailumo tai ji kvaila, tokia pat kaip ir aš, o tu tai jau labai išmintingas, guli, kaip maišas, ir, kas iš tavęs naudos. Anksčiau, sakai, eidavai vaikų mokyti, o dabar kodėl nieko nedirbi?

– Aš dirbu... – nenoroms ir rūščiai pratarė Raskolnikovas.

– Ką dirbi?

– Darbą...

– Kokį darbą?

– Mąstau, – rimtai atsakė jis, patylėjęs.

Nastazija taip ir nuleipo juokais. Ji labai buvo palinkusi juoktis, ir kai ją prajukindavo kas, tai juokdavosi negirdomis, linguodama ir kratydamsi visu kūnu, juokdavosi tol, kol jai pačiai jau šleikštu pasidarydavo.

– O pinigų ar daug primąstei? – vos nevos, pagaliau, ji pratarė.

– Be batų negalima vaikų mokyti. A, nusispjauti.

– O tu į šulinį nespjauk.

– Už vaikus variokais temoka. Ką už kapeikas padarysi? – nenoromis tęsė jis, tartum pats savo mintims atsakinėdamas.

– O tau tuoj iš karto kad visą kapitalą?

Jis keistai pažiūrėjo į ją.

– Taip, visą kapitalą, – griežtai atsakė jis patylėjęs.

– Na, tu pamažu, kad neišgąsdintum; labai jau baisu. Bandelės eiti ar ne?

– Kaip nori.

– Vaje, užmiršus buvau! Tau juk laišką vakar, kai namie nebuvai, atnešė.

– Laišką! Man! Iš ko?

– Iš ko, nežinau. Savo tris kapeikas laiškanešiu atidaviau. Ar gražinsi, ką?

– Tai duok, dėl Dievo meilės, duok! – visas susijaudinęs sušuko Raskolnikovas, – Viešpatie!

Po minutės atnešė laišką.

Taip ir yra: iš motinos, iš R. gubernijos. Jis net nubalo, paimdamas jį. Jau seniai nebe-gaudavo laiškų; bet dabar ir dar kai kas kita staiga suspaudė jam širdį.

– Nastazija, išeik, dėl Dievo; še tau tris kapeikas, tiktai išeik, dėl dievo, greičiau išeik!

Laiškas drebėjo jo rankose. Jis nenorėjo atplėšti prie jos: jis norėjo vienui vienas su šituo laišku palikti. Nastazijai išėjus, ūmai jį pridėjo prie lūpų ir pabučiavo; paskui ilgai dar žiūrėjo į adreso rašyseną, į pažįstamą ir mielą jam, smulkią ir pažulnią rašyseną jo motinos, kuri kadaise jį mokė skaityti ir rašyti. Jis delse; jis dargi kaip ir bijojo kažko. Pagaliau atplėšė: laiškas buvo didelis, storas, dviejų lotų; du dideli laiškieniai popieriaus lapai smulkių smulkiausiai buvo prirašyti.

„Mielasai mano Rodia, – rašė motina, – šit jau du mėnesiai su viršum, kaip su tavim nebesikalbu laiškais, dėl tos priežasties aš pati kentėjau ir net kurių naktį užmigti nega-

lėdavau begalvodama. Bet tu gal nekaltinsi manęs dėl to tylėjimo nenoromis. Tu žinai, kaip aš tave myliu; tave mes vieną teturim, aš ir Dunia, tu mums viskas, visa viltis ir pasitikėjimas mūsų. Kas su manim darėsi, kai sužinojau, kad tu jau keli mėnesiai kaip metęs universitetą, neturėdamas iš ko gyventi, ir kad tavo pamokos ir kiti lėšų šaltiniai išseko! Kuo aš galėjau tau su savo šimtu dvidešimt rublių metinės pensijos padėti? Penkiolika rublių, kuriuos prieš ketvertą mėnesių tau nusiunčiau, aš pasiskolinau, kaip tu ir pats žinai, tos pačios pensijos sąskaiton, iš čionykščio mūsų pirklio Vasilijaus Ivanovičiaus Vachrušino. Jis geras žmogus, kadaise dar tavo tėvo bičiulis buvęs. Bet, atidavusi jam savo teises gauti pensiją, aš turėjau laukti, kol skola bus išmokėta, o tai tik dabar pasibaigė, todėl per visą tą laiką nieko negalėjau tau nusiųsti. Bet dabar, Dievui dėkui, aš, rodos, galiu tau dar nusiųsti, ir apskritai, mes dabar net galim fortūna pasigirti, apie ką ir skubinu tau pranešti. Ir, visų pirma, ar įspėsi tu, mielasai Rodia, kad tavo sesuo šit jau pusanthro mėnesio gyvena su manim, ir mes jau daugiau niekad nebeišsiskirsim. Garbė tau, Viešpatie, pasibaigė jos kankynė, bet apsakysiu tau visa paeiliui, kad tu, sužinotum, kaip viskas buvo ir ką mes nuo tavęs ligi šiol slėpėme. Kada tu man dar prieš porą mėnesių buvai parašęs, jog iš kažko esi girdėjęs, kad Dunia ponų Svidrigailovų namuose daug kenčianti dėl žiaurumo ir buvai prašęs mane tiksliau tai paaiškinti, – ką aš tada tau būčiau galėjusi atrašyti? Jeigu būčiau nurašiusi tau visą teisybę, tai tu tikrai visa būtum metęs ir nors pėsčias, bet būtum pas mus atėjęs, nes aš žinau ir tavo būdą, ir jausmus, ir tu nebūtum davęs savo sesers skausti. Juk aš pati buvau baisiai nusiminusi, bet ką padarysi? Aš ir pati visos teisybės tada nežinojau. O svarbiausias kliuvinys buvo tas, kad Dunečka, stodama pernai metais į jų namus guvernante, paėmė avansu visą šimtą rublių ir sulygo kas mėnuo išlaikyti iš algos, o užtat ir negalima buvo vietos palikti, neatsilyginus skolos. Ogi tą sumą (dabar jau tau galiu viską išaiškinti, brangiausias Rodia) paėmė ji daugiausia tam, kad tau nusiųstų šešiasdešimt rublių, kurių tu tada taip labai reikalingas buvai ir kuriuos tu pernai iš mūsų gavai. Mes tada tave prigavusios buvome, parašėme, jog tai Dunečkos seniau sutauptyti, bet tai netiesa buvo, o dabar aš tau visa teisingai, kaip buvo, pasakau, todėl kad viskas dabar ūmai pasikeitė, Dievo valia, į gerą, ir kad tu žinotum, kaip tave Dunia myli ir kokios ji neapsakomai geros širdies. Iš tikrųjų, ponas Svidrigailovas iš pradžių elgėsi su ja labai šiurkščiai ir visai nemandagiai iš jos šaipydavosi prie stalo... Bet nebenoriu besileisti į visas tas nemielas smulkmenas, kad nejaudinčiau tavęs be reikalo, nesgi jau viskas dabar baigta. Trumpiau, nežiūrint, kad Marta Petrovna, p. Svidrigailovo žmona, ir visi namiškiai labai gerai ir mandagiai elgdavosi, Dunečkai vis dėlto labai sunku buvo, ypačiai kai p. Svidrigailovas, savo senu, dar pulke įgytu papratimu, Bacho įtakoje būdavo. Bet vėliau kas išėjo? Įsivaizduok sau, šitas pusgalvis jau seniai buvo įsigėdęs Dunios, bet vis tą slėpė, dangstydamasis nemandagumu ir panieka jai. Galbūt ir pats gėdydavosi ir baisėdavosi, matydamas save jau tiekos metų ir šeimos tėvą esant, nuo tokių vėjavaikiškų vilčių, o todėl ir pykdavo pats prieš savo valią ant Dunios. O gali būti ir taip, kad jis savo elgesio šiurkštumu ir pajuokomis norėjo tik nuslėpti nuo kitų visą teisybę. Bet, galų gale, neištūrėjo ir išdrįso atvirai kreiptis į Dunią su šlykščiausiais pasiūlymais, žadėdamas jai įvairių dovanų ir, be to dar, mesti viską ir su ja išvažiuoti į kitą dvarą, arba, rasi, ir į užsienius. Gali įsivaizduoti visas jos kančias! Tučtuojau mesti tarnybą ir išeiti ji negalėjo, ne tik dėl skolos, bet dar gailėjosi Martos Petrovnos, kuri tuojau būtų pradėjusi įtarinėti, o dėl to, žinoma, būtų kilę barniai namuose. Juk ir pačiai Dunečkai būtų buvęs didelis skaudalas;

jau nebūtų taip sau pasibaigę. Buvo susidėję čia daug ir kitų įvairių priežasčių, ir Dunia jokių būdu anksčiau, kaip po šešių savaičių negalėjo ištrūkti iš tų siaubingų namų. Be abejo, tu pažįsti Dunią, žinai, kokia ji protinga ir kokio tvirto būdo. Dunečka daug gali iškentėti, ir net kuo blogiausiais atvejais ji gali surasti savyje tiek taurumo, kad nepraras-tų savo stiprybės. Ji net man nieko neparašė dėl viso šito dalyko, o mes dažnai su ja su-sižinodavom. Viskas iškilo aikštėn netikėtai. Marta Petrovna netyčia pasiklausė sode, kaip jos vyras maldauja, kad Dunečka sutiktų, ir viską, supratusi atvirkščiai, visu kuo ją pačią ir apkaltino, manydama, kad ji čia priežastis. Įvyko tarp jų ten pat sode baisiausia scena: Marta Petrovna net sudavė Duniai, nieko nebenorėjo klausyti, o patį visą valandą plyšojo ir pagaliau paliepė tučiuojau Dunią pas mane į miestą išvežti paprastais ūkinin-kų ratais, į kuriuos sumetė visus jos daiktus, skalbinius, drapanas, visa kaip pakliuvo, nesurišta ir nesudėta. O čia dar smarkus lietus pasitaikė, ir Dunia, įskaudinta ir ap-šmeižta, turėjo ištisis septyniolika varstų su kaimiečiu nedengtuose ratuose važiuoti. Pagalvok dabar, ką aš būčiau galėjusi į tavo laišką, prieš porą mėnesių gautą, atrašyti, ir apie ką rašyti? Aš pati be galo nusiminusi buvau; tiesos tau rašyti nediršau, nes tai būtų tave be galo sukiršinę, įskaudinę ir nelaimingą padarę, o ką gi tu būtum galėjęs padary-ti? nebent save pražudyti, o ir Dunečka draudė; o prikimšti laišką kokių niekniekių, kada sieloje tokia gėla, aš negalėjau. Visą mėnesį pas mus po visą miestą vaikščiojo lie-žuviai dėl šitos istorijos, o buvo ir lig tiek priveikę, jog mums net į cerkvę nebebuvo kaip vaikščioti su Dunia dėl niekinančių žvilgsnių ir šnibždų, ir net balsu prie mūsų kalbėda-vo. Gi visi pažįstami ėmė mūsų šalintis, visi nustojo net sveikintis, ir aš tikrai buvau sužinojusi, kad pirklių pardavėjai ir kai kurie raštininkai buvo norėję amžiną gėdą pa-daryti, mūsų namų vartus degutu ištepti, jog net šeimininkai buvo ėmę reikalauti, kad mes tuojau iš buto išsikeltumėm. To viso priežastis buvo Marta Petrovna, kuri spėjo vi-suose namuose Dunią apkaltinti ir apšmeižti. Ji pas mus su visais pasizįsta ir tą mėnesį tolydžio važinėdavo į miestą, ir kadangi ji truputį paplepa ir mėgsta pasakotis apie savo šeimos reikalus, o ypač skūstis savo vyrų visiems ir kiekvienam, nors tai labai negražu, tai visą istoriją ir išnešiojo per trumpą laiką ne tik po miestą, bet ir po apskritį. Aš buvau susirgusi, o Dunečka stipresnė už mane, ir kad tu būtum matęs, kaip ji tai visa iškentėjo ir mane guodė ir ramino! Ji angelas! Bet Dievo malonė mūsų kančias sutrumpino: ponas Svidrigailovas susiprato ir ėmė atgailoti ir, turbūt, Dunios gailėdamas Martai Petrovnai aiškiai ir akivaizdžiai išrodė, jog Dunia nieko nekalta, būtent: laišką, kurį dar prieš tai, nekaip Marta Petrovna juos užtiko sode, ji turėjo parašyti ir įduoti jam, kad išvengtų asmeninių pasikalbėjimų ir slaptų susitikimų, kurių jis reikalavo ir kuris, Duniai išva-žiavus, liko p. Svidrigailovo rankose. Jame laiške ji su didžiausia aistra ir be galo pasi-piktinusi prikašioja jam, kad jis kaip tik savo žmonos atžvilgiu negarbingai elgiasi, nu-rodinėja jam, kad jis tėvas ir šeimos žmogus, ir, pagaliau, koks niekšingas iš jo pusės yra darbas kankinti ir nelaimingą daryti jau be to nelaimingą ir bejėgę mergaitę. Vienu žo-džiu, mylimas Rodia, šitas laiškas toks kilnus ir graudžiai parašytas, jog aš raudojau jį skaitydama ir ligi šiol negaliu jo skaityti be ašarų. Be to dar, daug padėjo Duniai išteisinti tarnai savo parodymais, kurie daug daugiau buvo matę ir žinojo, negu pats p. Svidri-gailovas manė, kaip tai paprastai ir būna. Marta Petrovna visiškai buvo apkvaišinta ir „iš naujo užmušta“, kaip ji pati mums prisipažino, bet užtat visiškai įsitikino Dunios nekaltumu ir tučiuojau kitą rytą, sekmadienį, atvažiavusi stačiai į soborą, klaupėsi ant kelių ir su ašoromis maldavo dievo motiną duoti jai stiprybės pakelti tą naują mėginimą

ir atlikti savo pareigą. Po to, stačiai iš soboro, nė pas ką nebeužvažiuodama, atvažiavo pas mus, visa mums papasakojo, graudžiai verkė ir, didžiai gailėdamos, globstė ir maldavo Duniją, kad jai atleistų. Tą pat rytą, nėgaišdama, tiesiog iš mūsų išėjo lankytis visuose miesto namuose ir visur, kaip begalima palankiausiai Dunečkai šnekėdama, raudodama, atstatinėjo jos nekaltumą ir kėlė jos jausmų ir elgesio taurumą. To dar maža, visiems rodė ir balsu skaitė pačios Dunios ponui Svidrigailovui rašytą laišką, ir net leisdavo šitą laišką nusirašinėti (man rodos, tatai jau ir perdaug). Tuo būdu keletą dienų iš eilės jai teko pas visus mieste lankytis, nes kiti ėmė reikšti nepasitenkinimo, kad kitiems buvo suteikta pirmenybė, ir tuo būdu buvo nustatyta eilė, taip kad kiekvienai namai jau laukdavo iš anksto ir visi žinodavo, kad tą ir tą dieną Marta Petrovna ten ir ten skaitys šitą laišką, ir į kiekvieną skaitymą vėl susirinkdavo net ir tie, kurie laišką jau keletą kartų buvo klausę ir savo namuose, ir pas pažįstamus, pagal eilę. Mano nuomone, čia daug, labai daug buvo perdėta; bet Marta Petrovna tokio jau būdo. Šiaip ar taip, ji pilnai atstatė Dunečkos garbę, o visas to dalyko biaurumas neišdildoma gėdos dėme pažymėjo jos vyrą, kaip vyriausią kaltininką, taip, kad jo net ir gaila; perdaug jau griežtai pasielgta su tuo pusgalviu. Duniją tuojau pradėjo kviešti į kai kuriuos namus vaikų mokyti, bet ji atsisakė. Apskritai, visi ėmė ją ypatingai gerbti. Visa tai daugiausia ir buvo priežastis tam netikėtam įvykiui, dėl kurio dabar kinta, gali sakyti, visas mūsų likimas. Žinok, mylimasai Rodia, kad Duniai pasipiršo jaunikis, ir ji jau sutiko, apie tai kuo greičiausiai skubinu tau pranešti. Nors visa tai įvyko su tavimi nepasitarus, bet tu veikiausiai neturėsi pretenzijų nei į mane, nei į seserį, nes pats pamatysi, iš dalyko turinio, kad laukti ir atidėlioti ligi tu atrašysi nebūtume galėjusios. Pagaliau ir tu pats, savo akimis nematęs, nebūtum galėjęs visko kaip reikiant išspręsti. Įvyko šit kaip. Jis jau rūmų tarėjas, Piotras Petrovičius Lužinas, ir tolimas giminė Martai Petrovnai, kuri prie to reikalo daug prisidėjo. Pradėjo nuo to, kad per ją jis pasisakė norįs su mumis susipažinti, buvo tinkamai priimtas, gėrė kavą, o jau kitą dieną atsiuntė laišką, kuriame labai mandagiai išdėstė savo pasiūlymą ir prašė greit ir įsakmiai atsakyti. Jis – reikalų, darbo žmogus, ir darbui atsidėjęs, ir dabar skuba į Peterburgą, todėl kiekviena minutė jam brangi. Suprantama, iš pradžių mes buvome labai nustebusios, kadangi visa tai įvyko taip ūmai ir netikėtai. Galvojom ir svarstėm visą tą dieną. Žmogus jis patikimas ir savo būvį apsirūpinęs, dvi tarnybas eina ir jau turi savo kapitalą. Teisybė, jis jau keturiasdešimt penkerių metų; bet pakankamai gražus iš pažiūros ir dar gali moterims patikti, o ir apskritai, jis žmogus itin solidus ir padorus, tiktai bent kiek niūrus ir gal poišdidis. Bet, turbūt, tiktai taip atrodo, iš pirmo pamatymo. Taigi išpėju tave, mielasai Rodia, kai pasimatysi su juo Peterburge, kas įvyks labai greit, tai nebūk perdaug karštas ir ūmus, spręsdamas apie jį, kaip kad yra tavo savumas, jei iš pirmo pamatymo tau jis kuo nors nepatiktų. Sakau tat dėl visa ko, nors ir įsitikinusi, kad jis tau gero išpūdžio padarys. Be to dar, jei nori bet kokį žmogų pažinti, visada turi elgtis santūriai ir atsargiai, kad kartais paklaidų nepadarytum arba klaidingos nuomonės neįgytum, – vėliau labai jau sunku visa tai ištaisyti ir išlyginti. O Piotras Petrovičius daugeliu atžvilgių vis dėlto žmogus gerbtinas. Jau pirmą kartą apsilankęs, jis pareiškė mums, kad jis žmogus rimtas, bet daugeliu atžvilgių sutinkąs, kaip jis išsireiškė, su mūsų „naujosios kartos įsitikinimais“ ir esąs visų prietarų priešas. Daug dar jis kalbėjo, todėl kad jis bent kiek pagyrūnas ir labai mėgsta, kad kas jo klausytų, bet juk tai beveik nėra yda. Aš, žinoma, maža ką tesuprantu, bet Dunia man paaiškino, kad jis žmogus, nors ir nedidelio mokslo, bet protingas ir, rodos, geras. Tu juk pažįsti savo

sesers būda, Rodia. Ji mergaitė griežta, išmintinga, kantri ir tauri, nors ir ūmios širdies, tatai aš jau gerai esu pastebėjusi. Žinoma, čia kokios ypatingos meilės iš jos, nei iš jo pusės nėra, bet Dunia, be to, kad ji protinga mergaitė, – kartu be galo prakilni būtybė, kaip angelas, todėl užsidės sau pareigą sukurti laimę vyrui, kuris savo ruožtu imtų rūpintis jos laime, o tuo mes, kol kas, neturim didelių priežasčių abejoti, nors ir, reikia prisipažinti, pogrėičiai visa įvyko. Pridursiu, kad jis žmogus labai visur su apskaičiavimu, ir, žinoma, pats pamatys, kad ir jo paties laimė juo tikresnė bus, juo Dunečka bus su juo laimingesnė. O ten dėl kokių nors būdo nelygumų, kokių senųjų įpročių arba dėl kai kurių net pažiūrų skirtumų (tokie dalykai net labai laimingose porose neišvengiami), tai Dunytė man pati pasakė, kad ji čia savimi pasikliauna: nesą ko čia sielotis, ir ji galinti labai daug iškentėti, kad tik kiti visi santykiai būtų dori ir teisingi. Jis, pavyzdžiui, ir man iš pradžių pasirodė kiek poaštris, bet juk tas gali pasirodyti kaip tik dėl to, kad jis žmogus status, ir tikrai taip. Pavyzdžiui, antrą kartą apsilankęs, jau gavęs sutikimą, bešnekėdamas, jis pasakė, kad jau ir pirmiau, nepažindamas Dunios, jau buvęs nusistatęs vesti mergaitę dorą, bet be kraičio ir būtinai tokią, kuri jau būtų patyrusi didelį vargą; todėl, kaip jis paaiškino, kad vyras neturi būti nieku įpareigotas savo žmonai, o daug geriau, jei žmona savo vyrą laiko savo labdariu. Pridėsiu, kad jis šiek tiek švelniau ir meiliau išsireiškė, negu aš parašiau, todėl kad aš pamiršau tikruosius jo posakius, o atmenu tik tai pačią prasmę, ir be to, pasakė tai visai ne tyčiomis, bet, matyti, prasitarė išleidęs į kalbą, įkaitęs, taip, kad net stengėsi paskui pasitaisyti ir sušvelninti, bet man vis dėlto pasirodė tas truputį šiurkštoka, ir aš sakiau po to Duniai. Dunia net su apmaudu man atsakė, kad „žodžiai tai dar ne darbai“, ir tas, žinoma, teisybė. Prieš ryždamasi, Dunečka nemiegojo visą naktį ir, manydama mane jau miegant, atsikėlė iš lovos ir visą naktį iš vieno galo į kitą pravaikščiojo po kambarį; pagaliau, atsiklaupė ir ilgai karštai prieš paveikslą meldėsi, o rytą pareiškė man, kad ji pasiryžo.

„Aš jau minėjau, kad Piotras Petrovičius vyksta dabar į Peterburgą. Jis ten svarbių reikalų turįs ir norįs Peterburge viešą advokato kontorą įsteigti. Jis seniai jau veda įvairias bylas ir andai laimėjęs vieną tokią svarbią bylą. Į Peterburgą ir dėl to dar jam būtinai reikia, kad ten jis vieną labai reikšmingą bylą turįs senate. Tuo būdu, mylimas Rodia, jis ir tau gali būti labai naudingas, gal visais net reikalais, ir mes su Dunia jau nusprendėm, kad tu net ir nuo šios dienos galėtum užtikrintai pradėti būsimąją karjerą ir savo likimą laikyti jau aiškiai nulemtą. O, kad taip įvyktų! Tai būtų tokis patogumas, jog tektų jį laikyti ne kuo kitu, kaip tiesiogine mums parodyta visagalinčiojo malone.

„Dunia tik ir svajoja apie tai. Mes jau surizikavome pasakyti keletą žodžių ta prasme Piotruvi Petrovičiui. Jis labai atsargiai kalbėjo ir pasakė, kad, žinoma, kadangi jam be sekretoriaus išsiversti negalima, tai, suprantama, verčiau mokėti algą giminei, negu svetimam, kad tik tai sugėbėtų pareigas eiti (lyg jau tu nesugebėtum!), bet čia pat jis ir paabejojo, kad gal tavo darbas universitete nebepaliksiąs tau laiko dirbti jo kontoroje. Šį kartą viskas tuo ir baigėsi, bet Dunia apie nieką kitą, be šito, dabar ir nebegalvoja. Ji dabar jau kelinta diena, tiesiog kažkaip degte dega, net ištisą projektą jau yra paruošusi, kaip ilgainiui tu galėsi tapti Piotro Petrovičiaus draugu ir net dalininku byloms vesti, ypač, kad tu pats teisių fakultete. Aš, Rodia, visiškai su ja sutinku ir prisidedu prie visų jos planų ir vilčių, laikydama juos visai galimus esant; ir nors dabar apie tai Piotras Petrovičius išsilenkiamai kalba, kas lengva paaiškinti (užtat, kad jis tavęs dar nepažįsta), Dunia tvirtai įsitikinusi, kad ji viską pasieks savo gera įtaka būsimajam savo vyrui, ir tuo

ji tiki. Jau, žinoma, mes saugojomės prasitarti Piotru Petrovičiui bent ką nors iš tų savo tolimųjų svajonių, o svarbiausia apie tą, kad tu būsi jo dalininku. Jis žmogus labai rimtas ir tą priimtų gal net labai šaltai, kadangi visa tai jam atrodytų vien tiktai svajonės. Taip pat nei aš, nei Dunia nė pusės žodžio dar nekalbėjom su juo apie savo tvirtą viltį, kad jis padės mums šelpti tave pinigais, kol tu universitete; todėl nekalbėjom, kad tai, visų pirma, ilgainiui savaime įvyks, ir jis, tikriausiai, ilgai neprašomas, pats pasisiūlys (lyg jis Dunečkai tą atsakytų), tuo labiau, kad tu ir pats gali tapti jo dešiniąja ranka kontoroje, ir jis galėtų tau padėti ne išmaldą duodamas, bet tavo uždirbtą algą mokėdamas. Šitaip norėtų sutvarkyti Dunečka, ir aš su ja visiškai sutinku. Antra vertus, todėl nekalbėjom, kad aš ypač norėjau, kai tu dabar su juo susitiksi, kad būtumėt kaip lygus su lygiu. Kada Dunia su didžiausiu entuziazmu jam apie tave kalbėjo, jis atsakė, kad kiekvieną žmogų reikia pirmiausiai pačiam ir gerai pažinti, kad galima būtų apie jį spręsti, ir kad jis palieka pats sau, pasižinęs su tavimi, susidaryti apie tave savo nuomonę. Žinai ką, brangiausias mano Rodia, man atrodo, kad dėl kai kurių sumetimų (tarp ko kita, visai neliečiančių paties Piotro Petrovičiaus, o taip sau, dėl kai kurių mano savų asmeninių, gal net senės bobiškų užgaidų), – man atrodo, kad aš galbūt, geriau padarysiu, jei gyvensiu po jų vestuvių skyrium, kaip dabar kad gyvenu, o ne draugėje su jais. Aš visiškai tikra, kad jis bus toks taurus ir mandagus, jog pats pakvies mane ir pasiūlys man nebesiskirti su dukterimi, ir jei dar nekalbėjo ligi šiol, tai, suprantama, kadangi ir be sakymo taip išeina; bet aš atsisakysiu. Aš gyvendama esu pastebėjusi ne kartą, kad uošvės nelabai kaip žentų mėgiamos, o aš ne tiktai kad nenoriu kam nors kad ir mažiausia našta būti, bet ir pati noriu būti visiškai laisva, kol dar šiekį tokį kąsnelį turiu ir tokius vaikus, kaip tu ir Dunečka. Jei galima bus, tai įsikursiu netoliese nuo jūsų abiejų, todėl kad, Rodia, patį malonųjį dalyką aš palikau laiško pabaigai: taigi žinok, mano mylimasai, kad, gali būti, labai greit mes vėl visi susieisime ir karštai sveikinsimės visi trys, beveik trejus metus nesimatę! Jau tikrai nuspręsta, kad aš ir Dunia keliamės į Peterburgą, kada būtent, nežinau, bet vis tiek labai, labai greitai, gal net po savaitės. Viskas pareis nuo Piotro Petrovičiaus valios, kuris, kai tik apsižiūrės Peterburge, tuojau duos žinią mums. Jis nori, dėl kai kurių sumetimų, kiek galint pagreitinti sutuoktuvių ceremoniją ir net, jei būtų galima, atšokti vestuves šiame mėsiede, o jei nepavyktų dėl laiko trumpumo, tai tuojau po žolinės. Oi, kokia aš laiminga būsiu, kai tave prie savo širdies prispausiu! Dunia visa sujudusi iš džiaugsmo, kad pasimatys su tavimi, ir pasakė kartą juokais, kad jau vien dėl to tekėtų už Piotro Petrovičiaus. Angelas ji! Ji dabar tau nieko laiške neprideda, o liepė tiktai man parašyti, kad jai tiek daug reikėtų su tavimi pasikalbėti, tiek daug, jog dabar jai nė ranka nepaslenka plunksnos paimti, nes keliose eilutėse nieko neparašysi, tik save suerzinsi; liepė tik tave tvirtai apkabinti ir daug, be skaičiaus, pabučiavimų nusiūsti. Kad ir mes gal labai greit susitiksime, bet vis dėlto aš šiomis dienomis tau nusiūsiu pinigų, kiek galėdama daugiau. Dabar, kada visi sužinojo, kad Dunečka išteka už Piotro Petrovičiaus, ir mano kreditas staiga padidėjo, ir aš tikrai žinau, kad Afanasijus Ivanovičius paskolins man dabar pensijos sąskaiton net ligi septyniasdešimt penkių rublių, ir tada aš tau gal bent dvidešimt penkis arba net trisdešimt rublių nusiūsiu. Nusiūščiau ir daugiau, bet bijau, ar ištekčiau kelionės reikalams; kad ir Piotras Petrovičius buvo toks geras, jog apsiėmė pats mūsų kelionės į sostinę išlaidų dalį apmokėti, būtent, pats pasiūlė savo sąskaita mūsų krovinius ir didžiąją skrynią nusiūsdinti (kažkaip ten per pažįstamus), bet vis dėlto reikia turėti galvoje ir atsikėlimą į Peterburgą, kur negalima

rodytis be skatiko, bent pirmąsias dienas. Mes tarp ko kita, jau smulčiausiai su Dunia viską suskaičiavome, ir pasirodė, kad kelionė nekažin kiek kaštuos. Nuo mūsų lig geležinkelio iš viso tiktai devynios dešimtys varstų, ir mes dėl visa ko jau susitarėm su vienu pažįstamu vežiku – valstiečiu, o ten toliau jau su Dunia puikiausiai trečiąja klase nuvažiuosim. Taigi aš tau, rasi, ne dvidešimt penkis, o tikrai trisdešimt rublių rasiu kaip nusiūsti. Bet gana; du lapu pilniausiu prirašiau, ir vietos nebeliko; visa mūsų istorija; bet kiek įvykių susikaupė! O dabar, brangiausiasai mano Rodia, glaudžiu tave prie širdies, ligi greito mūsų pasimatymo, ir laiminu tave savo motinišku palaiminimu. Mylėk Dunia, savo seserį, Rodia, mylėk, kaip ji tave myli, ir žinok, kad ji tave be galo, daugiau negu pati save myli. Ji angelas, o tu, Rodia, tu mūsų viskas – visa mūsų viltis ir visas pasitikėjimas. Kad tik tu būtum laimingas – ir – mes laimingos būsim. Ar meldiesi tu, Rodia, kaip seniau, ir ar betiki į mūsų kūrėjo ir atpirkejo gerumą? Aš savo širdimi bijau, kad tik ir tu nebūtum naujuoju mūsų laikų netikėjimu užsikrėtęs? Jei taip, tai aš už tave meldžiuosi. Atsimink, mylimiausiasai, kaip dar kūdikystėje, kada tavo tėvas tebegyveno, tu čiauškejai savo maldas ant mano kelių, ir kokie mes tada buvome laimingi! Sudiev, arba geriau, ligi pasimatymo! Tvirtai tvirtai spaudžiu tave ir begalę kartų bučiuoju.

„Tavo ligi mirties

Pulcherija Raskolnikova.“

Beveik visą laiką, kol skaitė Raskolnikovas, nuo pat laiško pradžios, jo veidas buvo šlapias nuo ašarų, o pabaigus skaityti, jis buvo išbales, mėšlungio sukraipytas, ir sunki, tulžinga, pikta šypsena, kaip gyvatė, raitėsi jo lūpomis. Jis atsišliejo galva į kietą, nuvalkiotą priegalvį ir mąstė, ilgai mąstė. Smarkiai plakė jo širdis, ir smarkiai audrojo jo mintys. Pagaliau jam paliko trošku ir ankšta toje geltonoje ląstoje, panašioje į spintą arba į skrynį. Žvilgis ir mintis reikalavo erdvės. Jis sugriebė skrybėlę ir išėjo, šį kartą jau nesisaugodamas su kuo nors susitikti ant laiptų: pamiršo apie tai. O eiti pasirinko Vasilijaus salos linkui V. prospektu, tartum skubėdamas tenai su reikalu, bet, kaip jau buvo įpratęs, ėjo nematydamas kelio, šnibždėdamas sau vienas ir net balsu kalbėdamas su savimi, ir tuo labai stebino praeivius. Daug kas palaikė jį girtu.

[...]

V

[...]

Baisų sapną susapnavo Raskolnikovas. Jis sapnavo savo kūdikystę, dienas, praleistas dar savajame miestelyje. Jis kokių septynerių metų ir vaikšto šventadienį, pavakariu, su savo tėvu už miesto. Oras miglotas, diena troški, vietovė visiškai tokia, kokia išliko jo atmintyje; net jo atmintyje ji buvo daug labiau išblankusi, negu dabar pasivaideno sapne. Miestelis stovi atsiskleidęs kaip ant delno, aplinkui nė vieno gluosnio; kur nekur, labai toli, pačiame dangaus pakraštyje juoduoja miškelis. Už keleto žingsnių nuo paskutinio miesto daržo stovi smuklė, didžiulė smuklė, kuri visada jam keldavo kuo nemaloniausią įspūdį ir net baime, kai jis eidavo pro ją, vaikštinėdamas su tėvu. Ten visada būdavo tokia daugybė žmonių, taip bliudavo, kvatodavo, plūsdavosi, taip biauriai ir išparpusiai dainuodavo ir taip dažnai mušdavosi; aplink smuklę visada valkioldavosi tokie girti ir baisūs snukiai... Susitikęs su jais, jis glaudžiai prisispausdavo prie tėvo ir visas drebėdavo. Pro smuklę kelias, laukukelis, visada dulkėtas, ir dulkės visada tokios juodos. Eina jis vingiuodamasis toliau ir už kokių trijų šimtų žingsnių apjuosia iš dešinės

miesto kapus. Kapuose mūro cerkvė, su žaliu kupolu, į kurią jis porą kartų per metus nueidavo su tėvu ir motina į pamaldas, kai būdavo gedulingos pamaldos už jo senelę, seniai jau mirusią, kurios jis niekad nebuvo matęs. Jie taip eidami visada pasiimdavo su savimi kutją¹ baltoje lėkštėje, servetėleje, o kutja būdavo cukrinė, iš ryžių ir džiovintų vynuogių, kryžiškai į ryžius įspaustų. Jis mėgo tą cerkvę ir senobinius jos paveikslus, daugiausia be metalinių draperijų, ir seną šventiką drebančia galva. Greta senelės kapo, ant kurio buvo plyta, buvo mažutis jo jaunesniojo brolio kapelis, mirusio šešių mėnesių, kurio jis taip pat visai nepažinojo ir negalėjo atminti; bet jam buvo sакę, kad jis turėjęs mažą broliuką, ir jis kiekvieną kartą, kai lankydavo kapus, dievobaimingai ir pagarbiai žegnodavosi prie kapelio, lenkdavosi jam ir bučiuodavo jį. Ir šit jis sapnuoja: jie eina su tėvu keliu į kapus ir praeina pro smuklę; jis laikosi įsitvėręs tėvo rankos ir bailiai žvalgo si į smuklę. Ypatingos aplinkybės patraukia jo dėmesį: šįkart čia tartum paūžimas, minia išsipuošusių miestiečių, bobų, jų vyrų ir visokių valkatų. Visi girti, visi dainuoja, o greta smuklės prieangio stovi vežimas, bet keistas vežimas. Tai vienas iš tų didžiųjų vežimų, į kuriuos kinkomi didieji sunkiniai arkliai, ir vežioja jais prekes ir vyno statines. Jis visada mėgdavo žiūrėti į tuos milžinus sunkinius arklius, ilgakarčius, drūtomis kojomis, einančius ramiai, vienodais žingsniais ir vežančius paskui save kokį norint didžiausią kalną, nė kiek neįsitempę, lyg tartum jiems su vežimu net lengviau, nekaip be vežimo. Bet dabar, keistas dalykas, į didžiulį šitokį vežimą pakinkyta mažutė, liesa, sarta sodietiška kumelėlė, viena iš tų, kurios, – jis dažnai matydavo, – iš paskutinių traukia kitąsyk kokį didelį vežimą malkų arba šieno, ypačiai jei vežimas įklimpsta į dumblynę arba į pravežą, ir tada jas taip skaudžiai, taip skaudžiai vis kapoja kaimiečiai botagais, kitąsyk net per pat snukį ir per akis, o jam taip gaila, taip gaila į tai žiūrėti, jog jis vos neverkia, o motutė visada nusivesdavo jį nuo lango. Bet šit staiga triukšmas kyla: iš smuklės išeina šaukdami, dainuodami, su balalaikomis, girti girtutėliai tokie dideli kaimiečiai, su raudonais ir mėlynais marškiniais, rudines ant pečių užsimetę. „Sėskit, visi sėskit! – šaukia vienas, dar jaunas, tokiu drūtu kaklu ir mėsingu, raudonu kaip morka veidu, – visus parvešiu, sėskit!“ Bet tučtuojau ima juoktis ir girdėti šūkaujant:

– Tokia kumelpalaikė, paveš, mat!

– Nagi tu, Mikolka, gal proto netekai, ar ką: šitą kumelėlę į tokį vežimą pasikinkęs!

– O, bra, jo sartoکه tikrai bus jau dvidešimties metų!

– Sėskit, visus parvešiu! – vėl šaukia Mikolka, šokdamas pirmutinis į vežimą, ima vadžias ir stoja pirmagalyje visu savo ilgiu. – Bėruoju neseniai Matviejus išvažiavo, – šaukia jis, vežime būdamas, – o šita kumelkšė, broliukai jūs mano, tiktai man širdį ėda; tuoj, rodos, nudėčiau ją, dykai duoną gadina. Sakau, kad sėskit! Zovada leisiu! Zovada lėks! – ir jis ima į rankas botagą, su pasiskonėjimu rengdamasis plakti sartąją.

– Tai ką gi, sėskit! – kvatoja minioje. – Girdi, zovada lėks!

– Ji zovada, turbūt, jau dešimt metų nėra šokusi.

– Pašoks!

– Negailėkit, vyrai, visi imkit botagus, sukruskit!

– Ei! Duokit jai!

Visi lipa į Mikolkos vežimą, juokdamiesi ir liežuvius laidydami. Sulipo koks šešetas žmonių, ir dar galima sodinti. Imasi su savimi vieną bobą, drūtą ir raudoną. Ji apsilvikiusi: raudonu medvilniniu drabužiu, jos kiklikas su karoliukais, apsiavusi kailio pusba-

¹ Kutja – stačiatikių ritualinis Kalėdų valgis – virtų ryžių ir razinų mišinys.

čiais, riešutus triauškina ir kikena. Aplink minioje visi juokiasi, ir išties, kaip nesijuoksi: šitokia, vos gyva, kumelėlė ir tokį vežimą zovada veš! Du bernai vežime tuojau ima po botagą, Mikolkai padėti. Sušunka „nu!“, kumelėlė tąsosi iš visų jėgų, bet ne tik zovada, o net ir žingine vos vos pagali, tiktai mina kojomis, kriokia ir klumpa nuo trijų botagų, kurių kirčiai pila ją kaip žirniai. Minioje ir vežime dar daugiau juokiasi, bet Mikolka pyksta ir įtūžęs dar smarkiau ima drožti kumelėlei tartum ir išties manydamas, kad ji zovada bėgs.

– Vyrai, leiskite ir man, – šaukia iš minios vienas susimaginęs bernas.

– Sėsk! Visi sėskit! – šaukia Mikolka, – visus paveš. Užkaposiu! – Ir pliekia, pliekia, ir nebesizino pats, kuo bemušti iš pasiutimo.

– Tėveli, tėveli, – šaukia jis tėvui, – tėveli, ką jie daro? Tėveli, vargšę kumelėlę muša!

– Eikim, eikim! – sako tėvas, – pasigėrę, išdykauja, kvailiai; eikim, nežiūrėk! – ir nori nusivesti jį, bet jis ištrūksta iš jo rankų ir, nebesusivokdamas, bėga prie kumelėlės. Bet jau vargšei kumelėlei blogai. Ji dūsta, stoja, vėl trūkčioja, bemaž griūdama.

– Plak negyvai! – šaukia Mikolka, – jau vistiek vienas galas. Užkaposiu!

– Galtu kryžiaus neturi, ar ką, velniau tu! – šaukia vienas senis iš minios.

– Kas matęs, kad toks arkliukas šitokį vežimą pavežtų, – prideda antras.

– Pasmaugsi! – šaukia trečias.

– Nelįsk! Mano turtas! Ką noriu, tą ir darau. Sėskit dar! Visi sėskit! Noriu, kad ji būtinai zovada lėktų!..

Staiga vienukart praplyšta juoku minia ir užrėkia visa: kumelėlė nebeatlaikė padažnintų kirčių ir ėmė spardyti. Net senis neištūrėjo ir nusijuokė. Ir išties: vos gyva kumelėlė, o dar spardosi!

Du bernai iš minios pasveria dar po botagą ir bėga prie kumelėlės lupti iš šonų. Kiekvienas bėga iš savo pusės.

– Per snukį, per akis jai duokit, per akis! – šaukia Mikolka.

– Dainą, vyrai! – kažkas vežime šaukia, ir visi vežime užtraukia. Suskamba triukšminga daina, barška būgnelis, priedainiuose švilpimas. Bobšė triuškina riešutus ir kikena.

...Jis bėga greta kumelėlės, jis užbėga priešais, jis mato, kaip ją kapoja per akis, per pačias akis! Jis verkia. Jo širdis nebeištūri, ašaros srūva. Vienas iš mušančių pataiko jam per veidą; jis nejunta; jis gražo sau rankas, šaukia. Puola prie žilojo senio žila barzda, kuris linguoja galvą ir visa tatai smerkia. Viena boba ima jį už rankos ir nori nuvesti, bet jis ištrūksta ir vėl bėga prie kumelėlės. Ta jau visai baigiasi, bet dar kartą ima spardyti.

– O kad tave šimts velnių! – rėkauja įniršęs Mikolka. Jis numeta botagą, pasilenkia ir iš vežimo dugno išsitraukia ilgą ir drūtą ieną, abiem rankom paima ją už galo ir sunkiai keldamas užsimoja prieš sartiną.

– Sutrupins! – šaukia aplinkui.

– Užmuš!

– Mano turtas! – šaukia Mikolka ir iš viso užmojo leidžia ieną. Pasigirsta sunkus smūgis.

– Drožkit jai, drožkit! Ko nustojoj! – šaukia balsai iš minios.

O Mikolka užsimojo antrą kartą, ir antras smūgis iš viso užmojo kerta į nelaimingos kumelės nugarą. Ji pritupia visu paskuigaliu, bet pašoka ir trūkčioja, trūkčioja iš paskutiniųjų į visas puses, kad tik išvežtų; bet iš visų pusių suima ją šešiais botagais, o iena vėl kyla ir krinta trečią kartą, paskui ketvirtą, nuosaikiai, atsivedėdama. Mikolka siunta, kad negali vienu smūgiu užmušti.

– Gali! – šaukia aplink.

– Dabar būtinais kris, bra, čia jai ir galas! – šaukia iš minios vienas mėgėjas.

– Kirviu jai, na! Vienu kartu pabaigti, – šaukia trečias.

– Ė, kad tu suburbėtum! Pasitraukit! – įsiutęs plyšoja Mikolka, meta ieną, vėl pasilenkia į vežimą ir išsitraukia geležinę dalbą. – Saugokis! – šaukia jis ir kiek tiktai pagali; įsismaginęs drožia savo vargšei kumelėlei. Kirtis padriokšėjo; kumelėlė pasverdėjo, pritūpė, buvo norėjusi trūktelti, bet vėl su dalba visu smarkumu drožia jai į nugarą, ir ji griūva žemėn, tartum visas keturias kojas vienu kartu jai būtų pakirtę.

– Pribaigti! – šaukia Mikolka ir šoka kaip apdujęs iš ratų. Keletas bernų; taip pat raudonų ir girtų, griebia kas pakliuvo – botagus, lazdas, ienas – ir bėga prie besibaigiančios kumelėlės. Mikolka stojasi iš šono ir be jokio reikalo ima dalba mušti per nugarą. Kumelė ištiesia galvą, sunkiai atsidūsta ir stimpa.

– Nugalabijo! – šaukia minioje.

– O kodėl zovada nelėkė!

– Mano turtas! – šaukia Mikolka, su dalba rankoje ir krauju pasruvosiomis akimis. Jis stovi tartum gailėdamas, kad nebėra jau kas bemušti.

– Na, ir išties, bra, tavo esama nekrikšto! – šaukia iš minios jau daug balsų.

Bet vargšas vaikelis jau nebesusivokia. Jis šaukdamas prasigrūda pro minią prie sartosios, apkabina jos negyvą, sukruvintą snukį ir bučiuoja ją, bučiuoja ją į akis, į lūpas... Po to staiga pašoka ir įniršęs puola kumštelius sugniaužęs Mikolka. Tą akimirką tėvas, jau ilgai jį vaikęs, pagauna jį pagaliau ir išneša iš minios.

– Eikim! Eikim! – sako jam, – namo eikim!

– Tėveli! Už ką jie... vargšę kumelėlę... užmušė! – kūkčioja jis, bet jam kvapą gniaužia, ir žodžiai šūksniais veržiasi iš jo suspaustos krūtinės.

– Pasigėrę dūksta, ne mūsų reikalas, eikim! – sako tėvas. Jis apkabina tėvą rankomis, bet krūtinę jam spaudžia, spaudžia. Jis nori atsikvėpti, surikti, ir nubunda.

Nubudo visas išmuštas prakaito, su šlapiais nuo prakaito plaukais, uždusęs, ir pakilo siaubo apimtas.

„Garbė Dievui, čia tiktai sapnas! – tarė, sėsdamas po medžiu ir giliai atsikvėpdamas. – Bet kas čia yra? Bene karštingė tiktai mane norėtų suimti: toks nežmoniškas, sapnas!“

Jo visas kūnas buvo kaip sudaužytas; nyku ir tamsu sieloje. Jis pasidėjo alkūnes ant kelių ir abiem rankom pasirėmė galvą.

[...]

TREČIOJI DALIS

I V

Tą pačią minutę durys tyliai prasivėrė ir bailiai žvalgydamasi įėjo į kambarį viena mergaitė. Visi smalsiai ir stebėdamiesi sužiuro į ją. Raskolnikovas iš karto nepažino jos. Tai buvo Sofija Semionovna Marmeladova. Vakar matė jis ją pirmą kartą, bet tokią minutę, tokiose aplinkybėse ir su tokiu apdaru, jog jo atmintyje liko visai kitokio asmens vaizdas. Dabar tatau buvo kukliai ir net skurdžiai apsilikusi mergaitė, labai dar jauna, beveik panaši į mergytę, kuklių ir padorių manierų, ryškaus, bet tartum šiek tiek užuito veido. Ji vilkėjo labai prasta kasdienine suknele, dėvėjo seną, išėjusią iš mados, skrybėlaitę; tiktai rankose buvo, kaip ir vakar, skėtis. Pamačiusi netikėtai pilną kambarį

žmonių, ji ne tai kad susigėdo, o visiškai sumišo, išsigando, kaip mažas vaikas, ir buvo benorinti jau trauktis atgal.

– Ak... čia jūs?... – be galo nustebęs pasakė Raskolnikovas ir staiga pats susigėdo.

Jam tuoj atėjo į galvą, kad motina ir sesuo jau apgraibom žino iš Lužino laiško apie vieną „žinomojo“ elgesio merginą. Ką tik jis protestavo prieš Lužino šmeižtą ir pasisakė pirmą kartą tą merginą matęs, o čia šit staiga ji pati ateina. Atsiminė taip pat, kad nė kiek neprotestavo dėl žodžių „žinomojo elgesio“. Visa tai neryškiai ir akimirka pralėkė per jo galvą. Tačiau, akyliau pažvelgęs, jis ūmai pamatė, kad ši niekinamoji būtybė jau tiek suniekinta, jog jam staiga pasidarė jos gaila. O kai ji išsigandusi buvo bemėginanti pabėgti, – jame kažkas tartum apsvirtė.

– Aš jūsų visiškai nelaukiau, – sukruoto jis, sulaikydamas ją žvilgiu. – Prašau sėstis, padarykit man malonę. Jūs, tikriausiai, nuo Katerinos Ivanovnos. Atsiprašau, ne ten, o šit čia prašau sėstis...

Įeinant Soniai, Razumichinas, kuris sėdėjo ant vienos iš trijų Raskolnikovo kėdžių, prie pat durų, atsistojo, norėdamas leisti jai praeiti. Iš pradžios Raskolnikovas buvo berodąs jai sėstis į sofos kampą, kur sėdėjo Zosimovas, bet atsiminęs, kad ši sofa – perdaug jau familiari vieta ir naudojama patalu, paskubėjo jai nurodyti į Razumichino kėdę.

– O tu sėskis čia, – pasakė Raskolnikovas, sodydamas jį į kampą, kur buvo sėdėjęs Zosimovas.

Sonia atsisėdo, bemaž drebėdama iš baimės, ir bailiai pažvelgė į abi ponias. Buvo matyti, kad ji nė pati nesuprato, koku būdu ji galėjo atsisėsti šalia jų. Sumetusi visa tai, ji tiek persigando, jog staiga vėl atsistojo ir, visiškai sumišusi, kreipėsi į Raskolnikovą.

– Aš... aš... užėjau minutėlę, atleiskite, kad jus sutrukdžiau, – ėmė kalbėti painiodamasi. – Aš nuo Katerinos Ivanovnos, o ji neturėjo ko pasiūsti... O Katerina Ivanovna liepė labai prašyti jus, kad būtumėt rytoj rytą... pamaldose... mišiose... Mitrofanijaus kapuose, o paskui pas mus... pas ją... užkąsti... Jai garbę padaryti... Ji liepė prašyti.

Sonia užsikirto ir nutilo.

– Pasistengsiu būtinai... būtinai... – atsakė Raskolnikovas, taip pat atsistojęs ir taip pat painiodamasis ir nebaigdamas sakyti... – Prašau sėstis, būkite tokia maloni, – staiga jis pasakė; – man reikia su jumis pasikalbėti. – Atsiprašau, – jūs gal skubate, – prašau suteikti man porą minučių...

Ir jis pastūmė jai kėdę. Sonia vėl atsisėdo ir vėl bailiai, sumišusi, pažvelgė į abi ponias ir staiga panarino akis.

Išblyškęs Raskolnikovo veidas įsidegė; jį visą tartum įdiligino; akys ėmė žaižaruoti.

– Mamyte, – tarė jis tvirtai ir įsakmiai, – tai Sonia Semionovna Marmeladova, to paties nelaimingojo pono Marmeladovo duktė, kurį vakar mano akyse sumindė arkliai ir apie kurį aš jums jau pasakojau...

Pulcherija Aleksandrovna pažvelgė į Sonią ir truputėlį prisimerkė. Kad ir labai buvo sumišusi dėl įsakmaus ir atžaraus Rodios žvilgio, ji niekaip negalėjo atsisakyti nuo šito malonumo. Dunečka rimtai, stipriai įrėmė akis stačiai į vargšės mergaitės veidą ir stebėdamasi ėmė ją žiūrinėti. Sonia, išgirdusi supažindinama, vėl buvo bepakelianti akis, bet dar daugiau negu prieš tai sumišo.

– Aš buvau norėjęs jus klausti, – skubiai kreipėsi į ją Raskolnikovas, – kaip jūs ten šiandie susitvarkėte? Ar netrukdė kas jums?... pavyzdžiui, iš policijos.

– Ne, viskas praėjo... Juk jau perdaug aišku, dėl ko mirė; niekas netrukdė; tik šit gyventojai pyksta.

– Dėl ko?

– Kad kūnas ilgai laikomas... juk dabar karšta, tuoj justai... užtat šie vakarinių pamaldų ir kapų koplytėlė nunešė, ligi rytoj. Katerina Ivanovna iš pradžių nenorėjo, bet dabar ir ji pati mato, kad negalima...

– Tai šie?

– Ji prašo jus padaryti mums garbę ir ateiti į pamaldas bažnyčioje rytoj, o po to jau pas ją ateiti į šermenis.

– Ji šermenis kelia?

– Taigi, užkandą; ji liepė labai jums padėkoti, kad jūs vakar padėjote mums... be jūsų mes visiškai nebūtume turėjusios kuo palaidoti. – Jos lūpos ir smakras staiga ėmė šokinėti, bet ji susitvarkė ir susilaikė, vėl kuo greičiau panarinusi akis.

Raskolnikovas besikalbėdamas labai akylai į ją žiūrėjo. Tatai buvo blogutis, visiškai blogutis ir išblyškęs veidelis, gerokai netaisyklingas, kažin koks smailas, su smaila mažute nosim ir smakru. Jos net negalima buvo gražia pavadinti, bet užtai žydrios jos akys buvo tokios skaisčios, ir kai jos pagyvėdavo, tokiu gerumu ir širdingumu nušvisdavo jos veidas, jog nejučiomis traukte į ją traukdavo. Jos veido ir visos jos figūros buvo dar vienas labai būdingai bruožas: nors jai jau buvo aštuoniolika metų, ji atrodė beveik dar mergytė, daug jaunesnė pagal savo metus, visai beveik kūdikis, ir tas kartais net juokingai pasireiškėdavo kai kuriais judesiais.

– Nejaugi Katerina Ivanovna sugebėjo išsiversti tokiomis mažomis lėšomis ir dar net užkandą ketina?.. – paklausė Raskolnikovas, priverstinai tęsdamas kalbą.

– Karstas juk paprasčiausias bus... ir viskas bus paprastai, tai nebrangu... mes neseniai su Katerina Ivanovna viską apskaičiavome, tai lieka dar ir šermenims... o Katerinai Ivanovnai labai norėtusi, kad taip būtų. Juk negalima gi... jos paguoda... jau ji tokia, juk jūs žinote...

– Suprantu, suprantu... Žinoma... Jūs mano kambarėlį apžiūrėte? Šit mamytė irgi sako, kad jis labai į karštą panašus.

– Jūs mums viską vakar atidavėte! – ištarė staiga užuot atsakiusi Sonečka, kažkaip stipriai ir skubiai šnibždėdama, staiga vėl labai nuleidusi akis. Jos lūpos ir smakras vėl ėmė šokinėti. Jau ji seniai buvo nustebusi Raskolnikovo gyvenimo skurdumu, ir dabar tie žodžiai jai staiga ištrūko savaime. Po to visi nutilo. Dunečkos akys kažkaip pragiedrėjo, o Pulcherija Aleksandrovna net meiliai pasižiūrėjo į Sonią.

– Rodia, – tarė ji stodamasi, – mes, žinoma, kartu pietausim. Einam, Dunečka... O tu, Rodia, ieseitum, pasivaikščioutum, paskui pasilsėtum sau, pagulėtum, o po to ir laikas būtų eiti... Mes tave privarginome, aš bijau...

– Taip, taip, ateisiu, – atsakė jis stodamas ir sukručius... – Man, beje, reikalų yra...

– Tai nejaugi jūs ir pietausite atskirai? – sušuko Razumichinas, su nusistebėjimu į Raskolnikovą žiūrėdamas, – kas gi čia dabar?

– Taip, taip, ateisiu, būtinai, būtinai... O tu pasilik valandėlę. Juk jis dabar jums nereikalingai mamyte? o gal aš jį atimu iš jūsų?

– Oi ne, ne! O jūs, Dmitrijau Prokofijičiau, būkite toks geras, ateikite pietauti!

– Prašom ateiti, – paprašė Dunia.

Razumichinas atsisveikino ir visas nušvito. Vieną akimirką visi kažkaip keistai sumišo.

– Sudiev, Rodia, tai yra ligi pasimatymo; nemėgstu sakyti „sudiev“. Sudiev, Nastazija... ak, ir vėl „sudiev“ pasakiau!..

Pulcherija Aleksandrovna buvo benorinti ir su Sonia atsisveikinti, bet kažkaip nepavyko, ir sukrotusi išėjo iš kambario.

Bet Avdotija Romanovna tartum būtų laukusi savo eilės ir, praeidama paskui motiną pro Sonią, mandagiai, pagarbiai ir kaip pridera nusilenkė. Sonečka susigėdo ir kažin kaip paskuboms ir išsigandusi jai nusilenkė ir net kažkoks tartum liguistas pojūtis pasirodė jos veide, lyg Avdotijos Romanovnos mandagumas ir pagarba jai kokį sunkumą bei kančias būtų uždėjęs.

- Dunia, sudiev gi! – sušuko Raskolnikovas jau priesieny, – duokš ranką!

- Juk aš buvau padavusi jau, pamiršai? – atsakė Dunia, meiliai ir droviai į jį kreipdamasi.

- Tai kas, dar duok!

Ir jis stipriai suspaudė jos pirštelius. Dunečka nusišypsojo jam, nuraudo visa, greit ištraukė savo ranką ir nuėjo įkandin motinos, taip pat kažin kodėl visa laiminga.

- Na, šit ir puiku! – pasakė jis Soniai, sugrįždamas į kambarį ir gražiai pasižiūrėdamas į ją, – amžiną atilsį duok, Viešpatie, mirusiems, o gyviems dar gyventi! Taip? ar taip? juk taip?

Sonia net nustebusi žiūrėjo į jo ūmai nušvitusį veidą; jis keletą mirksnių tylom ir akylai į ją žiūrėjo; visas velionies tėvo pasakojimas apie ją tą minutę staiga pralėkė jo atmintyje...

- Viešpatie, Dunečka! – tučtuojau ėmė kalbėti Pulcherija Aleksandrovna, kai išėjo į gatvę, – vagi, dabar tartum pati džiaugiuosi, kad išėjome; lengviau kažkaip. Na, ar aš galvojau vakar vagone, kad net dėl to džiaugiuosi!

- Vėl sakau jums, mamyte, kad jis dar labai nesveikas. Argi jūs nematote? Galbūt kentėdamas dėl mūsų ir pakrikdė sveikatą. Reikia nuolaidėsnei būti, ir daug, daug kas galima bus atleisti.

- O tu šit ir neparodei nuolaidumo! – karštai ir uoliai tučtuojau nutraukė Pulcherija Aleksandrovna. – Žinai, Dunia, aš žiūrėjau į jus abu, tu gyvas jo paveikslas, ir ne tiek veidu, kiek siela: abu jūs melancholikai, abu niūrūs ir ūmūs, abu išdidūs ir abu kilniaširdžiai... Juk negalimas daiktas, kad jis egoistas būtų, Dunečka? Ką?.. Bet kai pamanau, kas pas mus vakare bus šiandie, tai man širdis ir nustoja plakti!

- Nebūgštau, mamyte, įvyks tai, kas turi įvykti.

- Dunečka! Na pagalvok tiktai, kokia dabar mūsų padėtis! O kaip, jei Piotras Petrovičius atsisako? neatsargiai prasitarė vargšė Pulcherija Aleksandrovna.

- Tad ko jis būtų vertas po to! – aštriai ir niekinamai atsakė Dunečka.

- Čia mes gerai padarėme, kad dabar išėjome, – paskuboms nutraukė Pulcherija Aleksandrovna, – jis kažin kur su reikalais skubėjo; tegu prasivaikšto, nors oru paalsuos... baisiai pas jį tvanku... bet kur čia tuo grynu oru paalsuosi? Čia ir gatvėse, lyg kambariuose be langelių. Viešpatie, kas per miestas!.. Palauk, pasisaukok, sumindžios, neša kažką! Juk čia fortepijoną pranešė, išties... kaip stumdosi... Šitos merginos aš irgi labai bijau...

- Kurios merginos, mamyte?

- Nagi šitos, Sofijos Semionovnos, kuri ką tik buvo...

- Kodėl?

- Mano toks nujautimas, Dunečka. Ar patikėsi, ar ne, šit ligi tik ji įėjo, aš tą pat minutę ir pamaniau, kad va šičia ir tūno pats svarbumas...

- Visiškai niekas netūno! - su apmaudu suriko Dunia. - Oi, kokia jūs su visais tais savo nujautimais, mamytė! Jis tik nuo vakar dienos su ja pažįstamas, o dabar nė nepažino, kai įėjo.

- Na, ir pamatysi!.. Nepatinka ji man, štai pamatysi, pamatysi! ir taip aš išsigandau; kad žiūri ji į mane, kad žiūri, o akys tokios, aš vos ant kėdės nusėdėjau, atsimeni, kai jis pradėjo rekomenduoti? Labai man keista: Piotras Petrovičius šitaip apie ją rašo, o jis ją mums rekomenduoja, ir dar tau! Vadinasi, jam brangi!

- Maža ką rašo! Apie mus irgi kalbėjo ir net rašė, ar jau pamiršai? O aš tikra, kad ji... puiki mergaitė ir kad visa tai - burbulas!

- Duok jai Dieve!

- O Piotras Petrovičius niekingas šmeižikas, - staiga atkirto Dunia.

- Pulcherija Aleksandrovna net pritūpė. Kalba nutrūko.

- Štai kas, štai kokį reikalą turiu į tave... - tarė Raskolnikovas, vesdamasis Razumichiną prie lango.

- Tad aš pasakysiu Katerinai Ivanovnai, kad jūs ateisite... skubiai pasakė Sonia, atsi-sveikindama ir norėdama išeiti.

- Tuoju, Sofija Semionovna, mudu paslapčių neturime, jūs nekliudote mums... Aš norėčiau dar porą žodžių jums pasakyti... Štai kas, - kreipėsi jis staiga, nebaigęs, tartum nutraukęs, į Razumichiną. - Tu juk pažįsti šitą... Kaip jis!.. Porfirijų Petrovičių?

- Na, žinoma! Giminė. O kas yra? - pridėjo jis, staiga susidomėjęs.

- Juk jis dabar šitą bylą... na, antai, dėl to nužudymo... kur jūs vakar kalbėjot... veda?

- Taip... na? - Razumichinas staiga išpūtė akis.

- Jis užstatytojus tardė, o mano taip pat ten užstatų yra, taip sau niekniekiai, bet vis dėlto sesers žiedelis, kurį ji man, išvažiuojant čia, atminimui dovanavo, ir tėvo sidabrinis laikrodėlis. Viskas penkių šešių rublių teverta, bet man brangu, atminimas. Tai kaip man dabar padaryti? Aš nenoriu, kad tie daiktai žūtų, ypač laikrodėlis. Aš drebėjau neseniai, kad motina nepaklaustų pažiūrėti, kai ėmė apie Dunečkos laikrodėlį kalbėti. Vienintelis daiktas, kas išliko po tėvo. Ji susirgs, jei jis dings! Moterys! Na, tai kaip padaryti, pamokyk! Žinau, kad reikėtų nuovadoje pareikšti. O gal geriau pačiam Porfirijui, ką? Kaip tu manai? Reikalas greičiau būtų atliktas. Pamatysi, dar ligi pietų mamytė paklaus!

- Tik jau ne į nuovadą, o būtinai Porfirijui! - kažin kaip be galo susijaudinęs sušuko Razumichinas. - Vai, kaip man linksma! Ko čia dar laukti, tučtuojau einame, pora žingsnių, tikrai rasim jį namie!

- Gerai sakai... einam...

- O jis labai, labai, labai, labai bus patenkintas su tavimi susipažinti! Aš daug jam apie tave esu kalbėjęs, įvairiais atvejais... Ir vakar kalbėjau. Einam!.. Tai tu pažinojai senę? Na mat!.. - Pui-ki-a-au-siai viskas susidėjo!.. Ak, taip... Sofija Ivanovna...

- Sofija Semionovna, - pataisė Raskolnikovas. - Sofija Semionovna, čia mano bičiulis, Razumichinas, ir jis geras žmogus.

- Jei jums dabar reikia eiti... - buvo bepradedanti Sonia, nė nepažvelgusi į Razumichiną ir dar daugiau dėl to susigėdusi.

- Ir einam! - nusprendė Raskolnikovas, - aš pas jus užeisiu šiandie pat, Sofija Semionovna, tik pasakykite man, kur jūs gyvenate?

Jam ne tai, kad nesisėkė kalba, o šiaip, lyg jis skubėjo ir vengė jos žvilgių. Sonia pasakė savo adresą ir tuo pat metu nuraudo. Visi drauge išėjo.

– Ar nerakinsi? – paklausė Razumichinas, eidamas laiptais paskui juos.

– Aš niekad nerakinu!.. Nagi mat, jau antri metai vis rengiuosi spyną nusipirkti, – be atidžios pridėjo jis. – Juk laimingi tie žmonės, kuriems nėra ko rakinti? – kreipėsi jis juokdamasis į Sonią.

Išėję į gatvę, sustojo pavartėje.

– Jums į dešinę, Sofija Semionovna? Tiesa: kaip jūs mane suradote? – paklausė jis, lyg norėdamas jai pasakyti visai ką kita. Jis vis norėjo žiūrėti į jos romias, giedras akis ir kažin kaip vis nevyko...

– Juk jūs vakar Polečkai adresą pasakėte.

– Polia? Ak, taip... Polečka! Tokia... mažytė... tai jūsų sesuo? Tai aš jai buvau adresą davęs?

– Argi pamiršot?

– Ne... atmenu...

– O aš apie jus dar iš velionies tėvelio tada girdėjau... Tik tada aš jūsų pavardės dar nežinojau, ir jis pats nežinojo... O dabar atėjau... ir kai vakar sužinojau jūsų pavardę... tai ir paklausiau šiandie: ar čia kur ponas Raskolnikovas gyvena? Nė nežinojau, kad jūs iš kitų gyventojų nuomojate... Sudiev... Aš Katerinai Ivanovnai...

Ji baisiai apsidžiaugė, kad pagaliau išėjo;ėjo panarinusi akis; skubėdama, kad tik kaip nors greičiau dingtų jiems iš akių, kad tik nueitų kaip nors greičiau tą dvidešimtį žingsnių ligi posūkio dešinėn į gatvę ir, pagaliau, pasiliktų viena, ir ten, eidama, skubėdama, nė į ką nežiūrėdama, nieko nepastebėdama, mąstyty, atsimintų, samprotautų dėl kiekvieno pasakyto žodžio, dėl kiekvienos aplinkybės. Niekad, niekad šitokių pojūčių ji nebuvo dar patyrusi. Ištinis naujas pasaulis nenuvokiant ir nesučiupiant įėjo į jos sielą. Ji staiga atsiminė, kad Raskolnikovas pats norėjo pas ją šiandie užėiti, gal dar iš ryto, gal tuojau!

– Tik jau ne šiandie, kaip sau norite, tik ne šiandie! – murmėjo sau viena su apgedusia širdžia, lyg ką maldaudama, kaip kūdikis išsigandusi. – Viešpatie! Pas mane... į šitą kambarį... jis pamatys... o, Viešpatie!

Ir jau ji, aišku, negalėjo tą minutę pastebėti vieno jai nepažįstamo pono, kuris uoliai sekė paskui ją ir lydėjo ją, mindamas į pėdas. Jis lydėjo ją nuo pat, kai ji išėjo pro vartus. Tuo laiku, kai jie visi trys, Razumichinas, Raskolnikovas ir ji, buvo sustoję ant šaligatvio dar sušnekti poros žodžių, šis praeivis, lenkdamasis su jais, lyg krūptelėjo, netikėtai kraštu ausies išgirdęs Sonios žodžius: „ir paklausiau: kur čia ponas Raskolnikovas gyvena?“ Jis greit ir atidžiai apžiūrėjo visus tris, ypačiai Raskolnikovą, į kurį kreipėsi Sonia; po to pasižiūrėjo į namą ir įsidėmėjo jį. Visa tai buvo padaryta akimirka, nė nestabtelėjus, ir praeivis, kaip nieku nedėtas, nuėjo sau tolyn, sumažinęs žingsnius ir tartum lūkuriuodamas. Jis lūkuriavo Sonios; jis matė, kad jie atsisveikino ir kad Sonia bematant eis kur nors namo.

„Tad kurgi namo? Kažin kur matytas šis veidas, – mąstė jis, atsimindamas Sonios veidą... – reikia sužinoti.“

Paėjęs ligi kampo, jis perėjo į antrą gatvės pusę, atsigręžė ir pamatė, kad Sonia jau eina paskui jį, tuo pat keliu, nieko nepastebėdama. Priėjusi kampą ir ji kaip tik pasuko į tą pačią gatvę. Jis ėmė sekti, nenuleisdamas nuo jos akių iš kitos pusės šaligatvio; paėjęs kokius penkiasdešimt žingsnių, jis vėl perėjo į tą pačią pusę, kuriaėjo Sonia, pavijo ją ir sekė, atsilikęs per kokius penkis žingsnius.

Tai buvo žmogus kokių penkių dešimtų metų, kiek aukštesnio negu vidutinio ūgio, tvirtas, plačių ir stačių pečių, todėl jis atrodė šiek tiek sukumpęs. Buvo puošniai ir ištaigingai apsvilkęs ir išrodė šaunus ponas. Rankoje jis turėjo gražią lazdelę, kuria jis stukseno sulig kiekvienu žingsniu į šaligatvį, o rankos buvo apmautos naujomis pirštinėmis. Platus, išnašiu skruostų jo veidas buvo gan malonus, ir veido spalva buvo skaisti, peterburginė. Jo plaukai, dar labai tankūs, buvo šviesiai geltoni ir kur nekur truputėlį tepražilę, o plati, tanki barzda, kaip kastuvas nukabus, buvo dar šviesesnė už galvos plaukus. Jo akys buvo žydros ir žiūrėjo šaltai, įdėmiai ir mąsliai; lūpos skaisčiai raudonos. Apskritai tai buvo labai puikiai savo metus išgyvenęs žmogus ir atrodė daug jaunesnis pagal savo amžių.

Kai Sonia išėjo į perkasą, jie liko dviese šaligatvyje. Stebėdamas ją, jis suskubo perprasti, kad ji susimąsčiusi ir išsiblaškiusi. Priėjusi savo namus, Sonia pasuko į vartus, o jis paskui ją ir šiek tiek tartum nustebo. Įėjusi į kiemą, ji pasuko dešininę, į kampą, kur buvo laiptai į jos butą. „Žio!“ murmtelėjo nepažįstamasai ponas ir ėmė paskui ją kopti laiptais. Čia tiktai Sonia pastebėjo jį. Ji užlipo į trečiąją aukštą, pasuko į galeriją ir paskambino į 9 numerį, kur ant durų kreida buvo parašyta: Kapernaumovas, siuvėjas. „Žio!“ vėl pakartojo nepažįstamasai, nusteбęs keistu sutapimu, ir paskambino greta į 8 numerį. Abejos durys buvo per šešis žingsnius nuo vienos antrų.

– Jūs pas Kapernaumovą gyvenate! – pasakė jis, žiūrėdamas į Sonią ir juokdamasis. – Jis man vakar liemenę persiuvo. O aš čia, greta jūsų, pas madam Reslich, Gertrūdą Karlovną. Na, atsitik tu man šitaip!

Sonia atidžiai pasižiūrėjo į jį.

– Kaimynai, – tęsė jis kažin kaip ypatingai. Aš, mat, iš viso tik trečia diena mieste. Na, kol kas iki pasimatymo.

Sonia neatsakė; durys atsidarė, ir ji prasmuko į savo būstą. Jai kažin kodėl pasidarė gėda ir ji tartum susidrovėjo...

* * *

Razumichinas, eidamas pas Porfirijų, buvo ypatingai susijaudinęs.

– Čia, brolau, puiku, – pakartojo keletą sykių, – ir aš džiaugiuosi! Aš džiaugiuosi.

„Kuo gi tu džiaugiesi?“ galvojo sau vienas Raskolnikovas.

– Aš juk nė nežinojau, kad tu irgi senei užstatydavai, ir... ir... ar seniai tai buvo? tai yra, ar seniai buvai pas ją?

„Šit koks jis naivus kvailys!“

– Kada?.. – sustojo atsimindamas Raskolnikovas, – na taip, rodos, per trejetą dienų prieš jos mirtį. Tiesą pasakius, juk aš dabar ne išpirkti daiktų einu, – kažin kaip paskubomis ir labai susirūpinęs daiktais pasakė; – juk aš ir vėl iš viso tik vieną rublį beturiu... vis dėl to vakarykščio prakeikto klejojimo!..

Apie klejojimą jis labai įtaigiai pasakė.

– Na taip, taip, taip, – paskubomis ir nežinia dėl ko palaikė Razumichinas, – tai šit kodėl tave tada... pakirto iš dalies... o žinai, tu ir kliedėdamas vis žiedelius, grandinėles... kažkokias minėjai!.. Na taip, taip... Tai aišku, viskas dabar aišku!

„Aure! Nagi tai išisaknijo juose šita mintis!“ Juk šis žmogus dėl manęs duotūsi kryžiuojamas, o vis dėlto nudžiugo, kad paaiškėjo, kodėl aš kliedėdamas žiedelius minėjau! Šit kaip jų visų tvirtai tikima...“

– Ar tik rasime mes jį? – paklausė jis balsu.

– Rasime, rasime, – skubėjo Razumichinas. – Jis puikus, brole, vyrukas, pamatysi. Kerėbla bent kiek, tai yra jis ir prie žmonių pritinka, bet aš kita prasme sakau kerėbla. Gudrus berniokas, gudrus ir net labai nekvailas, tik kažin kokia savotiška jo minčių santvarka... Nieku nepasitikti, skeptikas, cinikas... apgaudinėti mėgsta, tai yra neapgaudinėti, o mulkinti... Na, ir materialinis senasai metodas... O dalyką išmano, išmano... Jis vieną bylą pernai metais tokią dėl nužudymo išaiškino, kurios beveik visi galai buvo dingę! Labai, labai norėtų su tavim pasižinti!

– Kodėl jau taip labai?

– Tai yra ne tai, kad... matai, pastaruoju laiku, va, kai tu susirgai, man dažnai ir daug tekdavo apie tave kalbėti... Na, jis klausydavo... ir kai sužinojo, kad tu teisių fakultete ir baigti mokslo negali, dėl aplinkybių, tai pasakė: kaip gaila! Aš ir padariau išvadą... tai yra, visa tai kartu, ne vien tas, vakar Zametovas... Matai, Rodia, aš tau vakar kažką tauščiau, girtas būdamas, kai namo ėjom... tai aš, brole, bijau, kad tu neperdėtum, matai...

– Ką taip? Kad mane pamišėliu laiko? O galbūt ir teisybė.

Jis labai įtemptai susijuokė.

– Taip, taip... tai yra tfu, ne!.. Na, taip visa, ką aš kalbėjau... (ir apie kitką taip pat) visa tai įkaušusio plepalai.

– Ko čia dar tu atspirašinėji! Kaip man visa tai įgriso! – suriko Raskolnikovas su perdėtu nekantrumu.

Jis, tiesą pasakius, šiek tiek vaidino.

– Žinau, žinau, suprantu. Būk tikras, kad suprantu. Gėda ir kalbėti net...

– Kad gėda, tai ir nekalbėk!

Abu nutilo. Razumichinas buvo daugiau negu nudžiugęs, o Raskolnikovas pasibjaurėtinai tatau juto. Nedavė jam ramumo ir tai, ką Razumichinas tik dabar apie Porfirijų buvo pasakęs.

„Anam irgi reikės Lozorius giesmę giedoti, – mąstė jis visas nubalęs, o širdis tik plakėsi, – ir natūraliau giedoti. Natūraliausia būtų visai negiedoti. Priverstinai nieko negiedoti! Ne, priverstinai būtų vėl nubenatūralu... Taigi, kaip čia apsivers... pažiūrėsime... tuojau... kažin, gerai ar negerai, kad aš einu? Drugelis pats į šviesą skrenda. Širdis muša, šit kas negerai!..“

– Šitame pilkajame name, – pasakė Razumichinas.

„Visų svarbiausia, ar žino Porfirijus, ar ne, kad aš vakar šitos raganos bute buvau... ir apie kraują klausinėju? Vieną akimirką reikia tai sužinoti, iš pirmo žingsnio; ką tik įėjusiu, iš veido reikės patirti; nes k-i-taip... kad ir žūsiu, bet sužinosiu!“

– Tu žinai ką? – staiga kreipėsi jis į Razumichiną, sukčiškai šypsodamasis, – aš, brolyti, šandie pastebėjau, kad tu iš pat ryto nepaprastai susijaudinęs esi? Tiesa?

– Kaip susijaudinęs? Aš visiškai, nė kiek nesusijaudinęs, – gnybtelėjo Razumichinui.

– Ne, brole, išties žymu. Tu andai ant kėdės taip sėdėjai, kaip niekada nesėdi, kažin kaip ant paties kraštelio, ir mėšlungis vis tave tąsė. Pašokdavai, vis nei iš šio, nei iš to. Čia supyksti, o čia vėl snukis kaip saldžiausias saldainis kažin kodėl darosi. Nurausdavai net; ypač, kai tave kvietė pietauti, tu baisiai išraudai.

– Aš nieko; meluoj!.. Apie ką tu čia?

– Na ką tu čia, lyg mokinys, išsisukinėji! Tfu, kad tu surūgtum, nagi jis vėl nuraudo!

– Koks tu kiaulė, vis dėlto!

– Bet ko tu čia konfūzijiesi? Romeo! Palaukš, aš šiandie, kai kur apie tai papasakosiu, cha-cha-cha! Tai mamytę prijuokinsiu... ir dar kai ką...

– Klausyk, klausyk, klausyk, juk tai rimtai, juk tai... Kas gi tai po to, velniai žino! – visiškai sumišo Razumichinas, siaubo pagautas. – Ką tu joms papasakosi? Aš, brolau... Fu, koks tu kiaulė!

– Na stačiai, kaip pavasario rožė! Ir kaip tau tas pritinka, kad tu žinotum; Romeo dviejų aršinių ir dešimties verškų! Kaip tu išsiprausęs šiandie, net nagai išvalyti, ką? Kada taip būdavo? Nagi, dievaži, tu pasitėpęs dar! Pasilenk!

– Kiaule!!!

Raskolnikovas taip pasileido juoktis, jog, rodos, nė susilaikyti nebegalėjo; taip su juokais ir įžengė į Porfirijaus Petrovičiaus butą. To ir reikėjo Raskolnikovui: kambariuose galėjo girdėti, kaip jie įėjo juokdamiesi ir vis dar tebekvatoja prieškambaryje.

– Kad man nė žodžio tenai, nes aš... suknežinsiu tave! – sušnibždėjo įsiutęs Razumichinas, pagriebdamas Raskolnikovą už peties.

V

Tasai jauėjo į kambarį. Jis įėjo taip atrodydamas, lyg būtų iš visų jėgų tvardęsis, kad kaip nors nepratrūktų juokais. Paskui jį, su pikčiausia ir visiškai sumurkšlinta fizionomija, raudonas, kaip bijūnas, dybčiodamas, nedrąsus, įėjo susigėdęs Razumichinas. Jo veidas ir visa figūra iš tikrųjų šią minutę buvo juokinga ir pateisino Raskolnikovo juoką. Raskolnikovas, nesusipažindintas dar, nusilenkė viduryje kambario stovinčiam ir klausiamai į juos žiūrinčiam šeimnininkui, ištiesė ir paspaudė jo ranką, vis dar su matoma didele pastanga sutvardyti savo linksmumą ir nors porą žodžių pasakyti, rekomenduotis. Bet vos tik jis įstengė truputėlį surimtėti ir kažką murmtelėti, – staiga lyg nejučiomis žvilgtelėjo į Razumichiną ir tuoj nebeištūrėjo: tramdomas juokas pratrūko, ir juo smarkiau, juo stipriau ligi tol jis buvo laikomas. Nepaprastas įsiutimas, kuriuo pasitiko tą „nuoširdų“ juoką Razumichinas, šią visą sceną darė kuo nuoširdžiausiai linksmą ir, svarbiausia, natūralią. Razumichinas, kaip tyčia, dar pats prisidėjo:

– Fu, tu, po velniais! – subaubė jis, mostelėjo ranka ir kaip tik trenkė ja į mažutį apvalią stalėlį, ant kurio stovėjo nugerta arbatos stiklinė. Viskas sužvangėjo ir nulakstė.

– O kam kėdes laužyti, ponai, juk valdžiai nuostolis! – linksmi sušuko Porfirijus Petrovičius.

Scena atrodė šitaip: Raskolnikovas baigė juoktis, pamiršęs savo ranką šeimnininko rankoje, bet, žinodamas saiką, laukė momento greičiau ir gražiau baigti. Razumichinas, visiškai susigėdęs dėl pargriuvusio stalelio ir sudužusios stiklinės, – niūriai pažiūrėjo į šukes, nusispiovė ir staigiai nususuko į langą, kur sustojo, atgręžęs nugarą į publiką, baisiausiai susiraukęs, žiūrėdamas pro langą ir nieko nematydamas: Porfirijus Petrovičius juokėsi ir norėjo juoktis, bet buvo matyti, kad jis laukia paaiškinimų. Kertėje ant kėdės sėdėjo Zametovas, atsistojęs įeinant svečiams ir bestovįs laukdamas pražiojės burną šypsojis, bet suglumęs ir tartum net su nepasitikėjimu žiūrėdamas į visą sceną, o į Raskolnikovą dargi kažkaip sumišęs. Netikėtas su Zametovu susitikimas labai nemaloniai atsiliepė Raskolnikovui.

„Tą dar reikia apgalvoti!“ pamąstė jis.

– Atsiprašau, meldžiamieji, – pradėjo jis dirbtinai susigėdęs, – Raskolnikovas...

– Ką tamsta, labai malonu, ir taip maloniai jūs suėjote... Tai ką, jis nė pasisveikinti nebeneri? – linkterėjo Porfirijus Petrovičius į Razumichiną.

– Dievaži, nežinau, ko jis ant manęs užsiuto. Aš jam tik pasakiau eidamas, kad jis panašus į Romeo, ir... ir įrodžiau, ir, rodos, daugiau nieko nebuvo.

– Kiaulė, – atsiliepė neatsigręždamas Razumichinas.

– Vadinasi, labai rimtų priežasčių turėjo, kad dėl vieno tik žodelio taip supyko, – susijuokė Porfirijus.

– Eik tu! tardytojau!.. Na, teima jus visus velniai! – atkirto Razumichinas ir staiga, pats ėmęs juoktis, palinksmėjusiu veidu, kaip niekur nieko, priėjo prie Porfirijaus Petrovičiaus.

– Baigta! visi kvailiai; prie reikalo: štai bičiulis, Rodijonas Romanovičius Raskolnikovas, visų pirma, jis daug girdėjo apie tave ir įsigeidė pasižinti, o antra, mažą reikalėlį į tave turi. Žio! Zametovas! Kaipgi tu čia? Argi jūs pažįstami? Seniai susidraugavot?

„O čia kas dar?“ nerimaudamas pamąstė Raskolnikovas.

Zametovas tartum sumišo, bet nelabai.

– Vakar pas tave patį susipažinome, – nė kiek nesivaržydamas pasakė jis.

– Vadinasi, Dievas gelbėjo nuo nuostolių: praeitą savaitę jis mane baisiai prašė, kad jį kokiū nors būdu supažindinčiau su tavimi, Porfirijau, o čia, pasirodo, judu ir be manęs susiuostėte... Kur tavo tabakas?

Porfirijus Petrovičius buvo, kaip namie įprasta: apsivilkęs naktiniu apsiaustu, labai švariais skalbiniais ir avėjo sunešiotomis šliurėmis. Tai buvo žmogus trisdešimt penkerių metų, žemesnis negu vidutinio ūgio, pilnas ir net su pilveliu, nusiskutęs, be ūsų ir be žandenų, su trumpai nukirptais plaukais ant didelės apvalios galvos, kurios pakaušis kažin kaip ypatingai buvo iškilas ir apvalus. Putnus, apvalus ir truputį plotas jo veidas buvo ligotas, tamsiai geltonos spalvos, bet itin žvalus ir net pašaipus. Jis būtų buvęs ir meilus, jei nebūtų gadinęs akių pažūrėjimas, su kažin kokia skysta vandenine blizgėse-na, o akys pridengtos beveik baltomis, mirksinčiomis, tartum kam merkiant, blakstienomis. Šis akių pažūrėjimas kažin kaip keistai netiko prie visos jo figūros, savo pobūdžiu net bent kiek bobiškos, ir teikė jai kažko daug rimtesnio, negu pirmą kartą pažvelgus galima buvo tikėtis.

Porfirijus Petrovičius, ligi tik patyrė, kad svečias turi į jį „reikaliuką“, tučiuojau paprašė jį sėstis ant sofos, pats atsisėdo kitame gale ir įbedė akis į svečią, laukdamas tuojau pat išdėstant reikalą, su ta išryškinta ir perdaug jau rimta atidžia, kuri net slegia ir varžo iš pradžių, ypačiai nepažįstamą, ir ypačiai, jei tas, ką jūs dėstote, jūsų pačių manymu toli gražu nėra proporcinga su tokia nepaprastai rimta tau rodoma atidžia. Tačiau Raskolnikovas trumpais ir nuosaikiais žodžiais, aiškiai ir tiksliai išdėstė savo reikalą ir paliko pats savimi tiek patenkintas, jog net suspėjo gerokai apžiūrėti patį Porfirijų. Porfirijus Petrovičius irgi nė karto per visą tą laiką nebuvo nuo jo akių atitraukęs. Razumichinas, susiradęs vietą priešais juos, už to paties stalo, karštai ir nekantriai sekė reikalo dėstymą, tolydžio vedžiodamas akimis čia į vieną, čia į antrą, ir antraip, net kiek jau ir perdaug.

„Kvailys!“ susikeikė sau vienas Raskolnikovas.

– Jums reikia parašyti pareiškimą policijai, – visiškai oficialiai atsakė Porfirijus, – apie tai, kad šit, sužinoję apie tokį ir tokį įvykį, tai yra apie šitą nužudymą, – jūs prašote, savo ruožtu, pranešti tardytojui, kuriam ši byla pavesta, kad tokie ir tokie daiktai priklauso jums ir kad jūs norite juos išpirkti... arba kad... bet jums, tiesą sakant, parašys.

– Tai tas ir yra, kad aš dabar, – kiek galėdamas pasistengė Raskolnikovas labiau susidrovėti, – ne visai prie pinigų... ir net tokio mažmožio neišsigaliu... aš, matote, norėčiau dabar tik pareikšti, kad šitie daiktai mano, o kai turėsiu pinigų...

– Tai vis viena, – atsakė Porfirijus Petrovičius, šaltai žiūrėdamas į jo paaiškinimus dėl finansų; – tiesą pasakius, jūs galite ir tiesiai, jeigu norite, parašyti man, ta pačia prasme, kad šit, sužinojęs apie tą ir tą ir pareikšdamas apie tokius ir tokius mano daiktus, prašau...

– O rašyti paprastame popieriuje? – pasiskubino nutraukti Raskolnikovas, vėl susidomėjęs finansine dalyko puse.

– Aje, pačiame paprasčiausiame! – ir staiga Porfirijus Petrovičius kažin kaip aiškiai pašaipiai pažiūrėjo į jį prisimerkęs ir tartum mirktelėdamas jam. Tiesa, gal tik taip pasirodė Raskolnikovui, nes tatau truko tik vieną akimirką. Bet vis dėlto, kažkas buvo. Raskolnikovas būtų galėjęs prisiekti, kad jis mirktelėjo jam, velniai žino kodėl.

„Žino!“ jam lyg žaibas blykstelėjo.

– Atsiprašau, kad aš dėl tokių niekų jus sutrukdžiau, – tęsė jis, truputį sumišęs, – mano daiktai iš viso penketo rublių teverti, bet jie man ypatingai brangūs, kaip atminimas tų, iš kurių gauti ir, prisipažinsiu, aš, kai sužinojau, labai išsigandau...

– Tai užtat tu vakar taip sukurtai, kai aš prasitariau, kad Porfirijus užstatų davėjęs kvočia! – įterpė Razumichinas su aiškiu tikslu.

Tai jau buvo nebepakenčiama. Raskolnikovas nebeiškentė ir piktai blykstelėjo į jį pykčiu užsidedusiomis savo juodomis akimis. Bet tuoj ir susigriebė.

– Tu, brole, rodos, manimi tyčiojiesi? – kreipėsi į jį labai vykusiai dėdamasis susierzinęs. – Aš sutinku, kad galbūt perdaug jau rūpinuosi tokiu nieku, kaip tau atrodo; tačiau negalima manęs už tai laikyti nei egoistu, nei gobšu, ir, manaip žiūrint, tie du menki daikteliai gali būti visai ne niekniekiai. Jau aš tau pasakojau antai, kad tas sidabrinis laikrodėlis, rasi, skatiko tevertas, yra vienintelis daiktas, išlikęs po tėvo. Gali sau juoktis iš manęs, bet pas mane motina atvažiavo, – staiga jis pasisuko į Porfirijų, – ir jei ji sužino, – jis vėl kuo greičiau atsigręžė į Razumichiną, ypačiai stengdamasis, kad sudrebėtų balsas, – kad šitas laikrodėlis dingio, tai, prisiekiu, ji visiškai nusimintų! Moterys!

– Kad visai ne! Aš visai ne ta prasme! Aš visiškai priešingai! – šaukė susisielojęs Razumichinas.

„Ar gerai tik? Ar natūraliai? Ar neperdėta čia mano? – drebėjo pats vienas galvodamas Raskolnikovas. – Kam pasakiau: „Moterys?“

– Pas jus motina atvažiavo? – kažin kodėl pasiteiravo Porfirijus.

– Taip.

– Kada tai?

– Vakara vakarą.

Porfirijus patylėjo, tartum samprotaudamas.

– Jūsų daiktai nė koku atveju ir negalėjo dingti, – ramiai ir šaltai tęsė jis. – Juk aš jau seniai jūsų šičia laukiau.

Ir kaip niekur nieko, jis rūpestingai statė peleninę Razumichinui, kuris be gailėsčio šiukšlino papiroso pelenais ant kilimo. Raskolnikovas krūptelėjo, bet Porfirijus tartum nė nepasižiūrėjo, vis dar susirūpinęs Razumichino papirosu.

– Ką-ą? Laukei! Argi tu žinojai, kad ir jis ten užstatus buvo palikęs? – suriko Razumichinas.

Porfirijus Petrovičius stačiai kreipėsi į Raskolnikovą:

– Jūsų abu daiktai, žiedas ir laikrodėlis, buvo pas ją į vieną popieriuką suvynioti, o ant popieriuko aiškiai gražiai pieštuku jūsų pavardė užrašyta, lygiai taip pat, kaip mėnesio diena, kurią ji iš tamstos yra juos gavusi...

– Kaip čia jūs toks pastabus?.. – nevykusiai buvo besišypsas Raskolnikovas, ypačiai stengdamasis žiūrėti jam tiesiai į akis: bet negalėjo išverti ir staiga pridėjo: – Aš todėl taip dabar pastebėjau, kad, rasi, labai daug kas buvo ten užstatų palikęs... taigi jums sunku būtų buvę juos visus atminti... O jūs, priešingai, taip aiškiai visus juos atmenate, ir... ir...

„Kvailai! Silpnai! Kam aš tą pridėjau!“

– O kad beveik visi užstatų davėjai dabar jau žinomi, tiktai jūs vienas nemalonėjote ateiti, – atsakė Porfirijus su vos pastebimu pašaipumo atspalviu.

– Aš ne visai sveikas buvau.

– Ir apie tai girdėjau. Aš net girdėjau, kad jūsų sveikata labai dėl kažko buvo suirusi. Jūs ir dabar tartum išblyškęs?

– Nė maž neišblyškęs... priešingai, aš visiškai sveikas! – šiurkščiai ir piktai atkirto Raskolnikovas, staiga pakeitęs toną. Pyktis jame virė, ir jis nebegalėjo jo suvaldyti. „O itūžęs aš tikrai prasitarsiu! – vėl šmesterėjo jo galvoje. – Kam jie mane kankina!..“

– Ne visai sveikas! – įterpė Razumichinas. – Še tau kad lepterėjo! Ligi vakar dienos beveik be sąmonės kliedėjo... Ar tikėsi, Porfirijau, pats vos ant kojų pastovi, o vos tik mes, aš ir Zosimovas, vakar spėjome nusigręžti – apsilviko ir paspruko tylom ir maklinėjo kažin kur kone ligi pusiaunakčio, ir vis tai, aš tau pasakysiu, visiškai kliedėdamas, įsivaizduok tu dabar sau! Nuostabus nutikimas!

– Nejaugi visiškai kliedėdamas? Sakyk tu man! – kažin kaip bobišku mostu Porfirijus palingavo galva.

– Et, plepalai! Netikėkite! Tiesą pasakius, juk jūs ir taip netikit! – perdaug jau iš pykčio pratrūko Raskolnikovui. Bet Porfirijus Petrovičius tartum nenugirdo šitų keistų žodžių.

– Na, kaip tu galėjai išeiti, jei nebūtum kliedėjęs? – staiga įsikarščiovo Razumichinas. – Ko tu išėjai? Kodėl?.. Ir kodėl būtinai slapta? Na, ar turėjai tu tada sveiko proto? Dabar, pavojui praėjus, aš tau stačiai tai pasakau!

– Įkyrėjo jie man be galo vakar, – kreipėsi staiga Raskolnikovas į Porfirijų, įžūliai ir iššaukiamai šypsodamasis. – Tad aš ir pabėgau nuo jų buto nuomotis, kad jie manęs nebesurastų daugiau, ir pinigų krūvą buvau pasiėmęs. Štai, ponas Zametovas matė pinigus. O ką, ponas Zametovai, ar aš protingas vakar buvau, ar kliedėjau, išspręsk ginčą?

Jis, rodos, būtų nutvėręs ir pasmaugęs tą minutę Zametovą. Labai jau nepatiko jam jo žvilgis ir tylėjimas.

– Mano nuomone, jūs kalbėjote protingai ir net gudriai, tiktai buvote be galo jau susierzinęs, – sausiai pareiškė Zametovas.

– O šandie man kalbėjo Nikodemus Fomičius, – įterpė Porfirijus Petrovičius, – kad buvo sutikęs jus vakar jau labai vėlai, vieno, arklių sumindžioto, valdininko bute...

– Na šit kad ir tas valdininkas! – pabrėžė Razumichinas, – na, argi ne beprotis, tu buvai pas valdininką! Paskutinius pinigus našlei laidotuvėms atidavė! Na, buvo tau noro padėti – duok penkiolika, duok dvidešimtį, na, bent tris rublius sau pasilik, o čia visus dvidešimt penkis emė ir išmetė!

– O gal aš kur nors lobį radau, o tu nė nežinai? Užtat aš vakar toks dosnus buvau... Štai ponas Zametovas žino, kad aš lobį radau!.. Atleiskite, meldžiamasis, – su trūkčiojančiomis lūpomis kreipėsi, jis į Porfirijų, – kad mes jus visą pusvalandį tokiais niekais gaišiname. Įgrisome juk, ar ne?

– Ką jūs, priešingai, prie-e-šingail Kad jūs žinotumėt, kaip jūs mane dominate! Įdomu ir žiūrėti, ir klausyti... ir aš, prisipažįstu, be galo patenkintas, kad jūs, pagaliau, malonėjote mane aplankyti...

– Taigi duok nors arbatos! Gerklė išdžiūvo! – suriko Razumichinas.

– Puiki idėja! Rasi, ir kiti prisidės. O gal norėtum... ko nors esmingesnio prieš arbatą?

– Eik tu skradžiais!

Porfirijus Petrovičius išėjo paliepti, kad arbatos atneštų.

Mintys viesulu sukosi Raskolnikovo galvoje. Jis buvo baisiai susierzinęs.

„Svarbiausia, net ir nebešislepia, ir varžytis nenori! Kuria gi tat proga, jei manęs visiškai nepažįsti, tu kalbėjai apie mane su Nikodemu Fomičium? Vadinasi, jau nė slėptis nebenori, jog seka mane kaip šunų gauja! Taip atvirai į snukį spjauna! – drebėjo jis iš pasiučio. – Na, drožkit tiesiai, bet nežaiskit kaip katė su pele. Juk taip nemandagu, Porfirijau Petrovičiau, juk aš, rasi, nė neleisiu šitaip daryti!.. Atsistosiu ir leptersiu visiems į snukį visą tiesą, ir pamatysite, kaip aš jus niekinu!.. – Jis sunkiai atgavo kvapą. – O kas, jei man tiktai taip rodosi? Kas, jei čia mirażas, ir aš visame kame klystu, dėl stokos patyrimo piktauju; biaurus savo vaidmens neišlaikau? Rasi, čia viskas be jokio tikslo? Visi jų žodžiai paprasti, bet juose kažko esama... Visa tai visada galima pasakyti, bet kažkas yra. Kodėl jis taip stačiai pasakė „pas ją“? Kodėl Zametovas pridūrė, kad aš gudriai kalbėjęs? Kodėl jie kalba tokiu tonu? Taigi... tonas... Razumichinas čia irgi sėdėjo, kodėl gi jam niekas nesirodo? Šitam nekaltam pusgalviui niekad niekas nesirodo! Vėl karštligė!.. Ar man merkė pirmai Porfirijus, ar ne? Turbūt, niekai; ko gi jam čia mirksėti? Mano nervus nori įerzinti, ar ką, o gal mane kirkina? Arba viskas mirażas, arba žino!.. Net Zametovas įžūlus... Ar įžūlus gi Zametovas? Zametovas per naktį apsigalvojo. Aš ir nujaučiau, kad jis apsigalvos? Jis čia kaip savas, o tik pirmą kartą atėjęs. Porfirijus jo net svečiu nelaiko, nugara į jį sėdi. Susiuostė! Būtinai dėl manęs susiuostė! Būtinai ligi mums ateinant apie mane kalbėjo!.. Ar žino jie apie butą? Kad bent greičiau jau!.. Kai aš pasakiau, kad vakar buvau išbėgęs buto nuomoti, jis praleido, nepastebėjo... O čia aš puikiai apie butą įterpiau: vėliau pravers... Klidedamas, taip sakant!.. Cha, cha, cha! Jis visą vakarykštį vakarą žino! O apie motinos atvažiavimą nežinojo!.. Tai ragana, net dieną pieštuku užsirašė!.. Meluokite, nepasiduosiu! Juk čia jokie dar faktai, čia tik mirażas! Ne, jūs man faktų duokit! Ir butas ne faktas, o klidedėjimas; aš žinau, ką jiems sakyti... Ar žino apie butą? Neišeisiu nesužinojęs! Ko aš atėjau? O šit, kad aš dabar pykstu, čia gali būti ir faktas! Fu, koks aš irzlus! O gal ir gerai: liguistas vaidmuo... Jis mane čiupinėja. Suklaidinti mėgins. Ko aš šičia atėjau?“

Visa tai, kaip žaibas, blykstelėjo jo galvoje.

Porfirijus Petrovičius kaip mat sugrižo. Jis ūmai kažin kaip pralinksmėjo.

– Man, brolau, nuo tavo vakarykščios galva... – Ir visas aš kažin koks išklibęs, – pradėjo jis, visai kitu tonu, juokdamasis, į Razumichiną.

– O ką, įdomu buvo? Juk aš vakar pačiame įdomiausiame punkte jus palikau? Kas nugalėjo?

– Gi niekas, suprantama. Amžiniais klausimais nukalbėjome, oru pasklandėme.

– Įsivaizduok, Rodia, ko jie vakar susikirto: ar yra nusikaltimas, ar nėra? Sakiau, kad ligi velnių nupaistė!

– Kas čia nuostabaus? Paprastas socialinis klausimas, – išdriškai atsakė Raskolnikovas.

– Klausimas ne taip buvo formuluotas, – pastebėjo Porfirijus.

– Ne visai taip, čia tiesa, – tuojau sutiko Razumichinas, skubėdamas ir karštėdamas kaip paprastai. – Matai, Rodijonai; klausyk ir tark ir savo nuomonę. Aš noriu. Aš iš kailio nėrausi vak, ar su jais ir tavęs vis laukiau; aš ir jiems sakiau, kad tu ateisi... Prasidėjo nuo socialistų pažiūros. Žinoma jų pažiūra; nusikaltimas yra protestas prieš visuomenės santvarkos nenormalumus, – ir viskas, ir daugiau nieko, ir jokių daugiau priežasčių neleidžiama pridėti, – nieko!

– Jau ir nupaistei! – sušuko Porfirijus, Jis regimai darėsi judresnis ir tolydžio juokėsi, žiūrėdamas į Razumichiną, o tuo dar labiau jį kaitino.

– N-nieko daugiau neleidžiama pridėti! – karštai nutraukė Razumichinas, – nepais-tau!.. Aš tau jų brošiūreles parodysiu; viskas jiems todėl, kad „aplinka sudarkė“ – nieko daugiau. Mėgstamoji frazė! O iš čia tiesioginė išvada, jei visuomenę sutvarkytume normaliai, tad vienu kartu ir visi nusikaltimai išnyktų, kadangi nebebūtų prieš ką protestuoti, ir visi viena akimirka taptų teisūs. Prigimtis neimama galvon, prigimtis nei-giama, prigimties nereikia! Jiems ne žmonija, išsivysčiusi istoriniu, gyvuoju keliu ligi galo, savaime pavirs pagaliau normaline visuomene, bet priešingai, socialinė sistema, išėjusi iš kurios nors matematiškos galvos, sbematant sutvarkys visą žmoniją ir viena akimirka padarys ją teisią ir be nuodėmės, ir tai įvyksią anksčiau už bet kokį gyvąjį procesą, be jokio istorinio ir gyvojo kelio! Dėl to jie taip instinktyviai nemėgsta istorijos: „vienos joje šlykštybės ir kvailybės“ esą – ir visa viena tiktai kvailybe išaiškinama! Dėl to jie taip ir nemėgsta gyvojo proceso: nereikia gyvosios sielos! Gyvoji siela gyvenimo pareikalaus, gyvoji siela nepaklausys mechanikos, gyvoji siela įtartina, gyvoji siela atža-gareiviška! O čia kad ir dvėseną kvėptelia, iš kaučuko galima padaryti, – užtat negyva, užtat be valios, užtat vergiška, nesukils! Ir išeina rezultatas, kad viską pasvėrė vien tik-tai plytelių dėliojimu ir falansteros koridorių ir kambarių suskirstymu! Falansterą jau baigta, bet prigimtis jūsų tai falansterai dar neparengta, gyventi nori, gyvatos proceso dar nebaigė, anksti į kapus! Vien su logika dar negalima per prigimtį peršokti! Logika įspėja tris nuotykius, o jų milijonas! Atkirsti visą milijoną ir viską paversti vien komforto klausimu! Pats lengviausias uždavinio sprendimas! Viliojamai aišku, ir galvoti nereikia! Svarbiausia – galvoti nereikia! Visa gyvatos paslaptis į du spaudos lankus telpa!

– Tai, kad pratrūko dundėti! Už rankų reikia laikyti, – juokėsi Porfirijus. – Įsivaizduo-kite, – kreipėsi jis į Raskolnikovą, – nagi lygiai taip pat vakar vakarą, viename kambaryje, šešiais balsais, ir dar iš anksto punšu pagirdė, – galite įsivaizduoti? – Ne, bro-lau, tu meluoji: „Aplinka“ labai daug nusikaltimui reiškia; tatau aš tau įrodysiu.

– Aš ir pats žinau, kad daug, o tu šit ką pasakyk: keturiasdešimties metų vyras išža-gina dešimties metų mergytę, – aplinka, sakysi, jį pastūmėjo tai padaryti?

– O ką, siaurąja prasme imant, rasi, ir taip, aplinka, – su nuostabiu orumu pastebėjo Porfirijus; – nusikaltimas su mergyte labai ir labai gali būti „aplinka“ paaiškintas.

Razumichinas ką tik nepasiūto.

– Na, nori, aš tau įrodysiu, – subaubė jis, – kad tavo blakstienos baltos vien tik todėl, kad Jono Didžiojo varpinė trisdešimt penkių sieksnių aukščio, ir įrodysiu aiškiai, tiks-liai, progresyviai ir net su liberalumo atspalviu? Imuosi! Na, nori lažybų!

- Sutinku! Prašom, paklausysim, kaip jis įrodys!

- Ir vis jis apsimetinėja, šėtonas! - suriko Razumichinas, pašoko ir numojo ranka. - Na, ar beverta su tavim kalbėti! Juk jis visa tai tyčia daro, tu jo dar nepažįsti, Rodijonai! Ir vakar jų pusę laikė, norėdamas tiktai visus pamulkinti. O ką jis vakar kalbėjo, Viešpatie! O kas jų džiaugsmas!.. Juk jis po dvi savaiti tokiu būdu išsilaiko. Pernaimet kažin kuriems galams jis tikino mus, kad einas į vienuolyną: du mėnesiu tvirtai laikėsi savo! Ne-seniai sumanė įrodinėti, kad jau vedąs ir kad viskas esą paruošta situoktuvėms. Naujus rūbus net pasisiūdinęs. Jau mes jį sveikinti buvome pradėję. O čia nė nuotakos, nieko nebuvo - visa mirażas!

- Ir pamelavai! Aš rūbus pasisiūdinau pirma. Dėl tų naujųjų rūbų man ir atėjo mintis jus visus prigauti.

- Iš tikrųjų jūs toks apsimetėlis? - nesivaržydamas paklausė Raskolnikovas.

- O ką jūs manote? Palaukit, aš ir jus apmausiu - cha-cha-cha! Matote, aš jums visą teisybę pasakysiu. Iškilus visiems šitiems klausimams apie nusikaltimus, aplinką, mergaites, man prisiminė dabar, - beje, ir visada mane domina vienas jūsų straipsnelis: Apie nusikaltimą... ar kitaip kaip ten, pamiršau antraštę, nebeatmenu. Prieš du mėnesius turėjau malonumo Periodiniame Žodyje perskaityti.

- Mano straipsnis? Periodiniame Žodyje? - nustebęs paklausė Raskolnikovas; - tiesa, prieš pusę metų, išėjęs iš universiteto, aš buvau parašęs vieną straipsnį dėl vienos knygos, bet tada aš jį nunešiau į Savaitinio Žodžio laikraštį, o ne į Periodinį.

- O pateko į Periodinį.

- Juk Savaitinis Žodis nustojo ejęs, užtat ir neišspausdino...

- Tiesa; bet Savaitinis Žodis, nustodamas eiti, susidėjo su Periodiniu Žodžiu, užtat ir jūsų straipsnelis prieš du mėnesius pasirodė Periodiniame Žodyje. O jūs nė nežinojote?

Raskolnikovas iš tikrųjų nieko nežinojo.

- Meldžiamasis, nagi jūs pinigų dabar galite pareikalauti iš jų už straipsnį! Kokio jūs vis dėlto būdo! Gyvenate taip nusišalinę, jog net nežinote tokių dalykų, kurie tiesiog jus liečia. Tai faktas.

- Bravo, Rodia! Aš irgi nežinojau! - sušuko Razumichinas. - Šiandie pat nubėgsiu į skaityklą ir paprašysiu numerio! Prieš du mėnesius? Kelintos dienos? Vistiek, surasiu! Čia tai dalykas! Nė nesisako!

- O iš kur jūs sužinojote, kad straipsnis mano? Jis tik raide pasirašytas.

- Ogi atsitiktinai, tik šiomis dienomis. Per redaktorių; aš pasižįstu... Labai susidomėjęs buvau.

- Aš, kiek menu, nagrinėjau psichologinę nusikaltėlio būklę, kuri jį lydi per visą nusikaltimą.

- Taip, ir griebtai tvirtinote, kad patį nusikaltimo aktą visada lydi liga. Labai, labai originalu, bet... mane, po teisybei, ne ta jūsų straipsnelio, dalis sudomino, o tam tikra mintis, iškelta straipsnelio gale, bet kurią jūs, deja, keliate tiktai užuominomis, neaiškiai... Vienu žodžiu, jei atsimenate, ten kaip ir užsimenama apie tai, kad esą pasaulyje tokių asmenų, kurie gali... tai yra, ne tai gali, bet turi pilną teisę daryti visokias nedorybes ir nusikaltimus ir kad jų net įstatymai neliečia.

Raskolnikovas susijuokė iš padidinto ir tyčia sumanyto jo minties iškreipimo.

- Kaip? Kas ten? Teisė nusikaltimus daryti? Bet juk ne todėl, kad „aplinka sudarė“? - su kažin koku net lyg išgąščiu pasiteiravo Razumichinas.

– Ne, ne, ne visai todėl, – atsakė Porfirijus. – Visas svarbumas tas, kad jo straipsnyje visi žmonės kažkaip skirstomi į „paprastuosius“ ir „nepaprastuosius“. Paprastieji privalo klusniai gyventi ir neturi teisės įstatymų laužyti, nes jie, mat, paprastieji. O nepaprastieji turi teisę daryti visokius nusikaltimus ir visai įstatymus laužyti, todėl būtent, kad jie nepaprastieji. Rodos, taip jūsų sakoma, jei neklystu?

– Kaipgi čia dabar? Negali šitaip būti! – murmėjo sumišęs Razumichinas.

Raskolnikovas vėl nusišypsojo. Jis kaip mat suprato, kas čia yra ir kur jį nori priremti; jis atminė savo straipsnį. Jis ryžosi priimti iššūkį.

– Ne, ne visai taip mano pasakyta, – pradėjo jis paprastai ir kukliai. – Tiesą pasakius, prisipažįstu, kad jūs beveik teisingai atpasakojote, net, jei norite, ir visiškai teisingai... (Tartum malonu jam buvo sutikti, kad visiškai teisingai). Skirtumas tiktai tas, kad aš visai nereikalauju, idant nepaprastieji žmonės būtinai turėtų ir privalėtų daryti visada visokias nedorybes, kaip jūs sakote. Man net rodosi, kad šitokio straipsnio nė spauda nebūtų praleidusi. Aš paprasčiausiai užsiminiau, kad „nepaprastasai“ žmogus turi teisę... tai yra ne oficialinę teisę, o pats turi teisę leisti savo sąžinei peržengti... per kai kurias kliūtis, ir vien tiktai tuo atveju, jei jo idėjos (kartais, rasi, visai žmonijai išganingos) vykdytas tatai pareikalaus. Jūs malonėje pasakyti, kad mano straipsnis neaiškus; aš pasirengęs jį jums paaiškinti. Aš galbūt nesuklysiu spėdamas, kad jums, rodos, to ir reikia; prašau. Mano nuomone, jei Keplerių ir Niutonų išradimai dėl kurių nors kombinacijų nieku būdu nebūtų buvę žmonijai žinomi kitaip, kaip tiktai aukojant gyvybę vieno, dešimties, šimto ir taip toliau žmonių, kurie būtų kliudę šitiems išradimams arba būtų stoję jiems skersai kelio, – tad Niutonas būtų turėjęs teisę, ir net būtų privalėjęs... pašalinti tuos dešimtį arba šimtą žmonių, idant jo išradimai būtų žinomi visai žmonijai. Bet tatai, tiesą pasakius, dar visai nereikia, kad Niutonas turėtų teisę, skersai ir išilgai, ką sutikęs žudyti, arba kiekvieną dieną vagiliauti prekyvietėje. Toliau, kiek pamenu, savo straipsny dėščiau, kad visi... na, pavyzdžiui, kad ir įstatymų leidėjai bei žmonijos tvarkytojai, pradėdant seniausiais ir einant per Likurgus, Solonus, Mahometus, Napoleonus ir taip toliau, visi ligi vieno buvo nusikaltėliai jau vien todėl, kad, naują įstatymą leisdami, tuo pat griovė senąjį, šventai visuomenės laikomą ir iš tėvų paveldėtą, o jau, savaime aišku, kad jų nesulaikydavo nė kraujas, jei tiktai tas kraujas (kartais visiškai nekaltas ir didvyriškai pralietas už senąjį įstatymą) galėdavo jiems padėti. Įsidėmėtina net, kad dauguma šitų žmonijos labdarių ir tvarkytojų ypačiai buvo didžiausi kraugeriai. Vienu žodžiu, aš darau išvadą, kad ir visi, nebūtinai didieji, bet ir šiek tiek išėiną iš bendrojo lygio žmonės, tai yra šiek tiek pajėgią pasakyti ką nors nauja, būtinai, savo prigimties dėlei, privalo būti nusikaltėliai, – žinoma, palyginti didesni ar mažesni. Kitaip jiems sunku išeiti iš bendrojo lygio, o pasilikti jame jie, žinoma, negali sutikti, vėlgi dėl savo prigimties, o mano nuomone, jie net ir privalėtų nesutikti. Vienu žodžiu, jūs matote, kad ligi šiol čia nieko nėra ypatingai naujo. Tūkstantį kartų tatai buvo spausdinama ir skaitoma. O dėl to mano žmonių skirstymo į paprastuosius ir nepaprastuosius, aš sutinku, truputį savaivališkai pasielgta, bet aš tikslų skaitmenų nė neieškau. Aš tik savo vyriausiąja mintimi tikiu. O ji būtent tokia, kad žmonės, pagal prigimties dėsnius, skirstomi, apskritai, į du skyrius: į žemesnius (paprastuosius), tai yra, taip sakant, į medžiagą, kuri, tinka vien gaminti į save panašiams, – ir į tikruosius žmones, tai yra turinčius gabumą arba talentą tarti savo aplinkoje naują žodį. Poskyrių čia, žinoma, begalės, bet skiriamosios abiejų skyrių žymės gan ryškios: pirmasis skyrius, tai yra medžiaga, bendrai sakant,

žmonės savo prigimtimi konservatyvūs, padorūs, gyvena paklusnybėje ir mėgsta būti paklusnūs. Mano nuomone, jie ir privalo būti paklusnūs. Kadangi jau tam jie paskirti, ir čia visiškai nieko nėra, kas juos žemintų. Antrasis skyrius, visi tie, kurie laužo įstatymus, griovėjai, arba palinkę į tai, pagal išgales. Tų žmonių nusikaltimai, suprantama, reliatyvūs ir labai įvairūs; daugiausia jie reikalauja, visokeriopais savo pareiškimais, geresnės ateities vardu sugriauti dabartį. Bet jeigu jam reikia, dėl savo idėjos, peržengti kad ir per lavoną, per kraują, tad jis savo viduje, pagal sąžinę, gali, mano nuomone, leisti sau peržengti per kraują, – atsižvelgiant žinoma, į idėją ir į jos mastą – tatau įsidėmėkite. Šita tikrai prasme aš ir kalbu savo straipsnyje apie jų teisę nusikaltimus daryti (jūs atsimekite, mes juk pradėjome nuo teisinio klausimo). Tiesą pasakius, labai nerimauti čia nėra ko: masė niekada beveik nepripažįsta jiems šitų teisių, žudo juos ir karia (daugiau ar mažiau) ir taip darydama ji visiškai teisingai elgiasi, atlieka savo konservatyvųjų uždavinį, su tuo, žinoma, skirtumu, kad būsimosios šitos masės kartos stato nužudytuosius ant pjeestalų ir garbina juos (daugiau ar mažiau). Pirmasis skyrius visada – dabarties viešpats, antrasis skyrius ateities viešpats. Pirmieji išlaiko pasaulį ir daugina jį skaičiumi, antrieji varo pasaulį ir veda jį į tikslą. Tiek vieni, tiek antri turi visiškai vienokią teisę gyventi. Vienu žodžiu, man visi lygiai galiojančią teisę turi, ir – *vive la guerre éternelle*, – ligi Naujosios Jeruzalės, žinoma.

– Tad jūs vis dėlto tikite į Naująją Jeruzalę?

– Tikiu, – tvirtai, atsakė Raskolnikovas; sakydamas tai ir per visą ilgąją tiradą, jis žiūrėjo į žemę, išsirinkęs vieną tašką ant kilimo.

– Ir-ir-ir į Dievą tikite? Atleiskite, kad aš toks smalsus.

– Tikiu, – pakartojo Raskolnikovas, pakeldamas akis į Porfirijų.

– Ir-ir į Lozoriusus prisikėlimą tikite?

– Ti-tikiu. Kam tat jums?

– Žodis į žodį tikite?

– Žodis į žodį.

– Sakyk tu man... taip sau pasidomėjau. Atsiprašau. Bet palaukit, – aš vėl prie senjo, – juk ne visada juos žudo; kiti priešingai...

– Triumfuoja gyvi? Taip, kai kurie gyvendami pasiekia savo tikslą, ir tada...

– Patys ima žudyti?

– Jeigu reikia, ir, žinote, net dažniausiai taip. Apskritai, jūsų pastaba sąmojinga.

– Dėkui. Bet štai ką pasakykite: kuo gi atskirti tuos nepaprastuosius nuo paprastųjų? Ar jie gimdami jau kokių žymių turi, ar ką? Aš ta prasme, kad čia reikėtų daugiau tikslumo, taip sakant, daugiau regimo tikrumo: atleiskite mano natūralų praktiko ir gerų norų žmogaus nerimą, bet ar negalima būtų čia kokį drabužį, pavyzdžiui, ypatingą įtaisyti, nešioti ką nors, ženklus kokius, ar ką?.. Nes, sutikite, jei pasidarytų painiava ir vienas katros nors skyriaus imtų ir išivaizduotų, kad jis priklauso kitam skyriui ir pradėtų „visas kliūtis šalinti“, kaip jūs labai gražiai pasakėte, tai juk tada...

– O, tatau labai dažnai atsitinka! Šita jūsų pastaba dar sąmojingesnė už aną.

– Dėkui...

– Nėra už ką; bet įsidėmėkite, kad paklaidų gali padaryti tik pirmojo skyriaus žmonės, tai yra „paprastieji“ (kaip aš, rasi, nelabai, vykusiai juos būsiu pavadinęs). Kad ir prigimtimi savo jie yra linkę visada klausyti, bet dėl tam tikro gamtos žaismo, kuris neaplenkia nė karvės, labai daug kas iš jų mėgsta išivaizduoti esą pažangiausi žmonės,

„griovėjai“, ir kibti į „naująjį žodį“, ir visai iš širdies. O tikrai naujųjų žmonių tuo pat metu jie labai dažnai nepastebi ir net niekina juos; kaip atsilikėlius ir niekingai galvojančius žmones. Tačiau, mano nuomone, čia negali būti didesnio pavojaus, ir jums, išties, neverta būgštauti, nes jie niekada toli nenuėina. Už įsismaginimą, žinoma, jiems kartais galima įkirsti, kad jie atsimintų, kas tokie, bet nedaugiau; čia net vykdytojas nereikalingas: jie patys save išsiplaks, kadangi jie be galo dori: kai kurie net vienas kitam tą paslaugą atliks, o kiti patys save savarankiškai... Visokias dar viešąsias atgailas užsideda – išeina gražiai ir pamokomai, vienu žodžiu, jums nėra ko nerimauti... Tokio jau dėsni esama.

– Na, bent šiuo atžvilgiu jūs mane nors šiek tiek nuraminote; bet, va, štai vėl bėda: sakykite, meldžiamasis, ar daug yra tų žmonių, kurie turi teisę kitus piauti, tų „nepaprastųjų“? Aš, žinoma, pasirengęs esu nusilenkti, bet, sutikite, juk baugu, jei jų labai jau daug būtų, ką?

– Oi, nesirūpinkite ir dėl to, – tuo pačiu tonu tęsė Raskolnikovas. – Apskritai, žmonių su naujomis mintimis, net vos vos sugebančių pasakyti bent ką nauja, nepaprastai maža tegimsta, net nuostabiai maža. Aišku tik viena, kad visų tų žmonių, visų tų rūšių ir poskyrių radimosi tvarka turbūt labai tikrai ir tiksliai yra valdoma kurio nors gamtos dėsni. Tas dėsnis, suprantama, dabar nežinomas, bet aš tikiu, kad jis yra, ir ilgainiui gali tapti žinomu. Didžiulė masė žmonių, medžiaga, tiktai tam ir egzistuoja pasauly, kad galų gale, kažin kokiomis pastangomis, kažin kuriuo slaptingu ligi šiol procesu, kokiam nors giminių ir veislių kryžiuavimuisi padedant, pasitemptų ir pagimdytų, pagaliau, bent vieną iš tūkstančio nors šiek tiek savarankišką žmogų. Dar didesnio savarankiškumo žmogus gimsta galbūt iš dešimties tūkstančių vienas (aš kalbu palyginamai, vaizdžiai). O dar didesnio – iš šimto tūkstančių vienas. Genialūs žmonės iš milijonų, o didieji genijai, žmonijos likimo lėmėjai galbūt tik tūkstančių tūkstančiais milijonų žmonių perėjus per šį pasaulį. Vienu žodžiu, į retortą, kurioje visa tai vyksta, aš nesu žiūrėjęs. Tačiau tam tikras dėsnis būtinai yra ir turi būti; čia negali būti atsitiktinumo.

– Tai ką jūs čia dabar abu juokus krečiate, ar ką? – suriko pagaliau Razumichinas. – Vienas kitam akis dumti susimanėte? Sėdi ir vienas iš antro šaiposi! Tu rimtai, Rodia?

Raskolnikovas tylom pakėlė į jį savo išblykšusį ir beveik liūdną veidą ir nieko neatsakė. Labai keista pasirodė Razumichinui; šalia šito tylaus ir nuliūdusio veido neslepiaamas, priekabus, erzinas ir nemandagus Porfirijaus kandumas.

– Na, brolau, jei išties čia rimtai, tad... Tu, žinoma, teisus, sakydamas, kad tatai nebe-nauja ir panašu į tai, ką mes tūkstantį kartų esame skaitę ir girdėję; bet kas iš tikro originalu visame tame, – ir iš tikro priklauso tau vienam, tai mano siaubui, kad vis dėlto kraujo praliejimą pagal sąžinę leidi ir, atleisk man, su tokiu net fanatizmu... Vadinasi, šita mintis ir yra vyriausioji tavo straipsnyje. Juk šitaip, sąžinės nuožiūra, leisti kraują, tai... mano nuomone, daug baisiau, nekaip oficialiai, pagal įstatymą, leisti pralieti kraują...

– Visiškai teisingai, baisiau, – prisidėjo Porfirijus.

– Ne, jau čia tu ką nors perdėjęs būsi! Čia klaida. Aš perskaitysiu... Tu perdėjai! Tu negalėtum taip galvoti... Perskaitysiu.

– Straipsnyje visko nėra, ten tik užuominos, – pasakė Raskolnikovas.

– Taip, taip, – nenusėdėjo Porfirijus, – man dabar beveik paaiškėjo, kaip jūs teikiatės žiūrėti į nusikaltimą, bet... jau atleiskite man, kad aš toks abuojas (pačiam nesmagu, jau perdaug varginu jus!) – matote: anksčiau labai nuraminote mane dėl klaidingų atvejų,

abiejų skyrių supainiojimo, bet... man vis čia praktiniai įvairūs atvejai vėl neduoda ramumo! Na kaip tada, jei kuris vyras arba jaunikaitis įsivaizduotų sau, kad jis Likurgas arba Mahometas... – būsimasis, žinoma, – na ir ims, vadinasi, šalinti visas kliūtis, kurios jam kelią pastoja... Reikės, vadinasi, ilgas žygis atlikti, o tam pinigai reikalingi... na, ir pradės tam savo žygiui rinkti... žinote?

Zametovas staiga prunkštelėjo iš savo kertės, Raskolnikovas nė nepažiūrėjo į jį.

– Aš turiu sutikti, – ramiai jis atsakė, – kad tokių nuotykių tikrai turi būti. Kvailiukai ir tuščios garbės ieškotojai, ypačiai į tas kilpas pakliūva, o jaunimas ypatingai.

– Na matot. Tad kaipgi?

– Nagi taip, – nusišypsojo Raskolnikovas, – argi aš čia kaltas. Taip būna ir amžinai bus. Šit jis (linkterėjo į Razumichiną) ką tik pasakė, kad aš leidžias kraują lieti. Na tai kas? Juk visuomenė perdaug gerai apdrausta trėmimais, kalėjimais, teismo tardytojais, katorgomis, – tad ko čia dar nerimauti? Ieškokit, vagies!..

– Na, o jei surasime?

– Taip jam ir reikia.

– Jūs vis dėlto logiškai samprotaujate. Na, o kaip jo sąžinė?

– O kas jums darbo su jo sąžine?

– Nagi taip sau, iš humaniškumo.

– Kas ją turi, tekenčia sau, jei nusimano suklydęs. Čia ir bausmė jam, – be katorgos.

– Na, o tikrieji genijai, – susiraukęs paklausė Razumichinas, – štai tie, kuriems leista piauoti, kaipgi tie, ar turi dar, ar jau nebeturi kentėti visai, net ir dėl pralieto kraujo?

– Kam čia žodis turi? Čia nėra nei leidžiama, nei draudžiama. Tegu kenčia, jei gaila aukos... Kentėjimas ir skausmas visada privalomi plačiai sąmonei ir giliai širdžiai. Tikri didieji žmonės, man rodos, turėtų jausti pasaulyje didelį liūdesį, – susimąstęs staiga jis pridėjo, net ne į kalbos toną.

Jis pakėlė akis, susimąstęs pažiūrėjo į visus, nusišypsojo ir pasiėmė kepurę. Jis perdaug buvo ramus, palyginti su tuo, kaip čia atėjo, ir jautė tatai. Visi pakilo.

– Na, barsit nebarsit, pyksit nepyksit, bet aš neiškenčiu, – vėl prabilo Porfirijus Petrovičius, – leiskite dar klausimėlį vieną (jau aš jus perdaug varginu!), vieną tikrai mažutę idėjukę norėčiau pakišti, ir vien tikrai tam, kad nepamirščiau...

– Gerai, sakykite savo idėjelę, – rimtas ir išbalęs stovėjo prieš jį laukdamas Raskolnikovas.

– Juk šit... tiesiog, nežinau, kaip čia geriau pasakyti... idėjukė, mat, labai žaisminga... psichologinė... Juk šit, kai jūs savo straipsnelį tą rašėte, juk negalėjo kitaip būti, che che! kad jūs savęs nelaikytumėte, – na, bent kruopelytę, – irgi „nepaprastu“ ir skelbiančiu naujajį žodį, – jūsiške, taigi, prasme, taigi... Juk taip, taigi?

– Labai gali būti, – su paniekinimu atsakė Raskolnikovas.

Razumichinas krustelėjo.

– O jei taip, tai nejaugi jūs pats ryžtumėtės, – na, tenai dėl kokių nors gyvenimo nepasisekimų, ir sunkumų, o gal norėdamas padėti visai žmonijai geresnės ateities susilaukti, – ryžtumėtės peržengti kliūtis?.. Kad ir, pavyzdžiui, nužudyti ką ir apgrobti?..

Ir jis vėl kažin kaip staiga mirktelėjo, jam kairiaja akimi ir susijuokė tylomis, – kaip tik, kaip anksčiau.

– Kad aš ir padaryčiau ką, tad jau, žinoma, jums nepasisakyčiau, – su iššaukiamu, išdidžiu paniekinimu atsakė Raskolnikovas.

- Na ne, aš čia tik taip sau domiuosi, svarbiausia, norėdamas jūsų straipsnį geriau suprasti, vien tiktai literatūriniu atžvilgiu...

„Tfu, kaip atvirai ir išžiliai!“ bjaurėdamasis pamastė Raskolnikovas.

- Leiskite jums priminti, - sausai jis atsakė, - kad Mahometu ar Napoleonu aš savęs nelaikau... nei kuo nors kitu, panašiu į šituos vyrus, tad, vadinasi, nė negaliu, nebūdamas tokiu žmogumi, patenkinamai jums išaiškinti, kaip aš pasielgčiau.

- Na jau, meldžiamasis, kas gi dabar pas mus Rusijoje nelaiko savęs Napoleonu? - be galo familiariai staiga drožė Porfirijus. Net jo balso priegaidėje šį kartą buvo kažkas jau ypatingai aišku.

- Ar tik ne koks būsimasai Napoleonas ir mūsų Aleną Ivanovną aną savaitę bus kirviu užkukinęs? - staiga iš kertės lepterėjo Zаметovas.

Raskolnikovas tylėjo ir įsispyręs, tvirtai žiūrėjo į Porfirijų. Razumichinas niūriai susiraukė. Jau jis ir pirmai kažką buvo ėmęs išvelgti. Jis piktai apsižvalgė. Praėjo slopios tylos minutė. Raskolnikovas pasisuko išėiti.

- Jūs jau išseinate! - maloniai prabilo Porfirijus, be galo meiliai tiesdamas ranką. - Labai, labai man malonu buvo pasižinti. O dėl to, ko jūs prašėte, tai nė neabejokite, imkite ir stačiai, kaip aš sakiau, parašykite. O dar geriau, jūs patys pas mane užėikite... šiomis dienomis, kaip nors... kad ir rytoj. Aš būsiu ten taip kokią vienuoliktą valandą, tikriausiai. Viską ir padarysim... pasišnekėsime... Gi jūs, kaip vienas iš paskutiniųjų, ten buvusių, gal ką nors ir pasakyti mums galėtumėt... - labai maloniai žiūrėdamas pridėjo.

- Jūs norite mane oficialiai kvosti, su visa apyskaita? - aštriai paklausė Raskolnikovas.

- O kam gi? Kol kas visai to nereikia. Jūs ne taip supratote. Aš, matote, naudojuosi kiekviena proga ir... ir jau su visais užstatų davėjais kalbėjau... kai kuriuos kvočiau... o jūs, kaip paskutinysis... O va dar, ta pačia proga! - sušuko jis, kažin dėl ko ūmai nudžiugęs, - ta pačia proga atsiminiau, ką gi aš čia... - atsigrėžė jis į Razumichiną, - va šit apie tą Mikolajų tu man tada ausis prakalei... na, juk aš ir pats suprantu, pats suprantu, - atsigrėžė į Raskolnikovą, - kad jis vaikas niekuo nedėtas, bet nieko nepadarysi, ir Mitką dar teko pavarginti... Štai kas yra, ir visa esmė čia: eidami tada laiptais... atsiprašau: juk jūs aštuntą valandą buvote tenai?

- Aštuntą, - atsakė Raskolnikovas, ir tuoj pat nemaloniai pajuto, kad galėjo to ir nesakyti.

- Taigi, aštuntą valandą praeidamas laiptais, ar nors jūs nesate pastebėję, antrajame aukšte, atvirame bute, - atsimenate? - dviejų darbininkų, arba nors vieno iš jų. Jie dažė ten, ar nepastebėjote? Tas labai, labai svarbu jiems!..

- Dažytojų? Ne, nemačiau... - iš lėto ir tartum rausdamasis savo atsiminimuose atsakė Raskolnikovas, tą pat akimirką visa savo būtybe įsitempdamas ir tirpte tirpdamas kuo greičiau įspėti, kur čia spąstai, ir kad ko nors nepažiopsotų. - Ne, nemačiau, net ir tokio buto, atviro, tartum nepastebėjau... o šit ketvirtajame aukšte (jis jau puikiai apčiuopė spąstus ir džiūgavo) - tai atsimenu, vienas valdininkas kraustėsi iš buto... priešais Aleną Ivanovną... atsimenu... tą aš aiškiai menu... kareiviai dar sofą kažin kokią nešė ir mane prie sienos prispaudė... o dažytojų ne, neatmenu, kad dažytojai būtų buvę... ir nė kokio atviro buto niekur, rodos, nebuvo. Taip; nebuvo...

- Nagi tu dabar! - staiga suriko Razumichinas, tartum atsipeikėjęs ir susivokęs. - Juk dažytojai tą pačią dieną dirbo, kai senė buvo nužudyta, o jis ten buvo juk trys dienos pirmiau! Ką gi tu čia klausinėji?

– Fu! Supainiojau! – pliaukšterėjo sau į kaktą Porfirijus. – Velniai žino, šita byla man jau visiškai galvą susuko! – kreipėsi jis, tartum atsiprašydamas, į Raskolnikovą; – mums taip labai svarbu sužinoti, be nematė kas jų, aštuntą valandą, tame bute, jog aš šit ir įsi-vaizdavau, kad jūs irgi galėtumėt ką pasakyti... visiškai supainiojau!

– Tad reikia būti atidesniam, – paniuręs tarė Razumichinas.

Paskutiniai žodžiai buvo pasakyti jau prieškambarėje. Porfirijus Petrovičius be galo meiliai palydėjo juos ligi pat durų. Abu išėjo nelinksmi ir susiraukę į gatvę ir keletą žingsnių nekalbėjo nė žodžio. Raskolnikovas giliai atsiduso...

[...]

V I

„Aš tatai turėjau žinoti, – mąstė jis, karčiai šypsodamasis; – ir kaip aš drįsau, pažindamas save, nujausdamas save, imti kirvį ir susikruvinti. Aš privalėjau iš anksto tai žinoti... E! juk aš iš anksto ir žinojau!.. E! juk iš anksto ir žinojau!..“ prašnibždėjo nusiminęs.

Kartais nejudėdamas sustodavo prie kurios nors minties:

„Ne, tie žmonės ne taip padaryti; tikrasai valdovas, kuriam viskas leidžiama, griau-na Tuloną, daro skerdynes Paryžiuje, užmiršta armiją Egipte, žudo pusę milijono žmonių žygyje į Maskvą ir Vilniuje viskuo nusikrato kalambūru, ir jam, tam pačiam, po mirties status stato, – vadinasi, viskas leidžiama. Ne, šitie žmonės ne iš kūno, o iš žalvario, matyt, padaryti!“

Viena netikėta pašalinė mintis staiga mažne prajukdė jį:

„Napoleonas, piramidės, Vaterlo, – ir sulysusi šlykščiausia registratorė, senpalaikė, palūkininkė, su raudona skrynja po lova, – na kaip čia suvirškinti, kad ir Porfirijui Petrovičiui!.. Kur čia jiems suvirškinti!.. estetika neleis: lįs tau, girdi, Napoleonas po lova, pas bobšę. Tfu, bjaurastis!..“

Protarpiais jis pasijusdavo tartum kliedas; jį apimdavo karščiuojamai džiūgaujamoji nuotaika.

„Senpalaikė niekai! – galvojo jis karštai ir siaubiai. – Senė turbūt tikrai paklaida, ne ji čia visų svarbiausia! Senė buvo tikrai liga... aš peržengti kuo greičiau norėjau... aš ne žmogų užmušiau, aš principą užmušiau! Principą tai aš užmušiau, bet peržengti neperžengiau, šioje pusėje palikau... Tik tiek ir tesugebėjau, užmušti! Bet ir to nesugebėjau, kaip pasirodo... Principas? Už ką neseniai kvailutis Razumichinas socialistus barė? Darbštūs žmonės ir verslingi; „visuotinė laime“ rūpinasi... Ne, man gyvenimas vieną kartą duotas, ir niekad jo daugiau nebebus: aš nenoriu laukti „visuotinės laimės“. Aš ir pats noriu gyventi, o jei ne, tai geriau nė negyventi. Ką gi? Aš nenorėjau tikrai praeiti pro alkaną motiną, apgniauzęs kišenėje savo rublį ir laukdamas „visuotinės laimės.“ „Nešu, vadinasi, plytelę visuotinei laimei ir todėl jaučiu širdies ramybę“. Cha-cha! Tad kam gi jūs mane praleidote? Juk aš vieną tikrai kartą tegyvenu, aš juk taip pat noriu... Ech, aš estetiška utėlė, ir daugiau nieko, – staiga pridėjo susijuokęs kaip pamišėlis. – Taip, aš iš tikrųjų utėlė, – tęsė jis, kerštingai prikibęs prie tos minties, knisdamasis joje, žaisdamas ir guosdamasis ja, – ir jau vien todėl, kad, pirma, aš dabar samprotauju apie tai, jog aš utėlė; antra, todėl, kad aš visą mėnesį maloningajai apvaizdai kvaršinau galvą, šaukdamas liudininku, jog aš ryžtuosi tai daryti ne dėl savo kūno ir geidulių, o turėdamas didingą ir malonų tikslą, – cha-cha-cha! Todėl, trečia, kad vykdydamas tą darbą ėmiausi išlaikyti teisingumą, koks tik begalimas, svorį ir saiką, ir aritmetiką: Iš visų utėlių pa-

sirinkau pačią nenaudingiausią ir, ją užmušęs, nusprendžiau iš jos paimti lygiai tiek, kiek man reikia pirmajam žingsniui, ne daugiau ir ne mažiau (o visa kita, vadinėsi, taip ir nueitų į vienuolyną, pagal testamentą – cha-cha!)... Todėl, todėl aš galų gale utėlė, – pridėjo jis, grieždamas dantimis, – todėl, kad aš pats galbūt daug blogesnis ir biauresnis už užmuštąją utėlę ir iš anksto nujaučiau, jog pasakysiu taip pats sau jau po to, kai būsiu užmušęs! Na argi galima šitokį siaubą su kuo nors palyginti! Koks biauromas! Koks niekšiškumas!.. Vai, kaip aš suprantu „pranašą,“ su kardu, ant arklio: liepia Allachas ir klausyk, „drebantysis“ padare! Teisus, teisus „pranašas,“ kai jis pastato kur nors skersai gatvę ger-r-rą bateriją ir duoda garo teisiama jam ar kaltajam, nesuteikimas garbės net pasiaiškinti! Klusnus būk, drebantysis padare ir – negeisk, todėl, kad čia ne tavo reikalas!.. Oi, nieku būdu, nieku būdu neatleisiu senpalaikei!“

Jo plaukai buvo sumirkę prakaitu, drebančios lūpos sukepo, sustingęs žvilgis buvo įbestas į lubas:

„Motina, sesuo, kaip aš mylėjau jas! Kodėl dabar aš jų nebekenčiu? Taigi, aš jų nekenčiu, kūniškai nekenčiu, negaliu šalia savęs kęsti... Andai aš priėjau ir pabučiavau motiną, atmenu... Apkabinti ir manyti, kad jei ji sužinotų, tai... bene pasisakyti jai tada? Iš manęs galima to laukti... Hm! Ji turi būti tokia pat, kaip ir aš, – pridėjo jis, atsidėjęs galvodamas, tartum grumdamsis su siaubiančiu jį klejojimu. – Oi, kaip aš dabar nekenčiu senpalaikei! Rodos antrą kartą užmuščiau, jei atsigautų! Vargšė Lizaveta! Ko ji ten pasipainiojo!.. Keista betgi, kodėl aš apie ją beveik nė negalvojau, tartum nė nebūčiau užmušęs?.. Lizaveta! Sonia! Vargšės, romios, romiomis akimis... Meilios! Kodėl jos neverkia? Kodėl jos nevaitoja?.. Jos viską atiduoda... žiūri romiai ir tyliai... Sonia, Sonia! tyloji Sonia!..“

Jo sąmonė iškriko; keista jam pasirodė, kad jis nebeatsiminė, koku būdu jis galėjo atsidurti gatvėje. Buvo jau vėlus vakaras. Prietėmiai tirštėjo, mėnulio pilnatisėjo vis šviesyn ir šviesyn, tačiau ore kažin kaip be galo buvo tvanku. Žmonės miniomis vaikščiojo gatvėmis; amatininkai ir darbininkai skirstėsi namo, o kiti vaikštinėjo; dvokė kalkėmis, dulkėmis, sudususi vandeniu. Raskolnikovasėjo liūdnas ir susirūpinęs: jis labai gerai atminė, kad išėjo iš namų kažką ketindamas, kad reikėjo kažką padaryti ir pasiskubinti, bet ką, būtent, – jis buvo pamiršęs. Staiga jis stabtelėjo ir pamatė, kad antroje gatvės pusėje, ant šaligatvio, stovi žmogus ir moja jam ranka. Jis nuėjo prie jo per gatvę, bet staiga tasai žmogus apsigrėžė ir nuėjo sau, kaip niekur nieko, nuleidęs galvą, neatsigrėždamas ir nė neparodydamas, kad šaukė jį. „Bet išties, ar dar jis šaukė?“ – pamanė Raskolnikovas, bet vis dėlto ėmė vyti. Per dešimtį žingsnių nebaigęs vyti, jis staiga pažino jį ir – išsigando; tai buvo anas miestelis, su tuo pat apsiaustu apsilvilkęs ir taip pat susikūprinęs. Raskolnikovasėjo iš tolo; jo širdis tukėjo; pasuko į skergatvį, – anas visėjo neatsigrėždamas. „Ar jis žino, kad aš paskui jį einu?“ – galvojo Raskolnikovas. Miestietis dingo vieno didelio namo vartuose. Raskolnikovas greičiau priėjo prie vartų ir ėmė žiūrėti: ar neatsigrėš jis, ar nepašauks jo? Iš tikro, praėjęs visą pavartę ir jau išeidamas į kiemą, anas staiga atsigrėžė ir vėl tartum mostelėjo jam. Raskolnikovas bematant praėjo pavartę, bet kieme miestiečio jau nebebuvo. Vadinas, jis įėjo čia pat pro pirmuosius laiptus. Raskolnikovas puolė paskui jį. Iš tikro, dviem laiptų tarpais aukščiau buvo dar girdėti kažkieno vienodi, neskubūs žingsniai. Keista, laiptai buvo tartum pažįstami! Štai pirmojo aukšto langas; liūdnai ir slėpingai švyksojo pro stiklus mėnulio šviesa; štai ir antrasis aukštas. Žio! Čia gi tas pats butas, kurį darbininkai dažė... Kodėl gi jis nepa-

žino iš karto? Einančio prieky žmogaus žingsniai nutilo: „Vadinasi, jis sustojo arba kur nors pasislėpė.“ Šit ir trečiasis aukštas; ar eiti toliau? ir kaip ten tylu, net šiurpu... Bet jis ėjo. Jo paties žingsnių aidai jį gąsdino ir nerimą kėlė. Dieve, koks tamsumas! Miestietis tikrai čia kur nors pasislėpė kertėje. A! butas ligi gali atviras į laiptus; jis pagalvojo ir ėjo. Priešinėje buvo labai tamsu, ir tylu, nė gyvos dvasios, tartum visa būtų kas išnešęs; tyliai, pirštų galais, jis ėjo į svečių kambarį; visas kambarys buvo gausiai mėnulio nušviestas; čia visa po senovei tebebuvo: kėdės, veidrodis, geltonoji sofa ir paveikslukai su rėmeliais. Didžiulis, apvalus, raudonas vario spalvos mėnuo žiūrėjo stačiai pro langą. „Tai čia užtat taip tylu, kad mėnulis šviečia, – pamanė Raskolnikovas, – tikrai jis dabar mįsles mena.“ Jis stovėjo ir laukė, ilgai laukė, ir juo tylesnis buvo mėnuo, juo smarkiau jo širdis tuksėjo, net skaudu darėsi. Ir vis tyluma. Staiga sausai brakstelėjo, lyg šipulėlį laužiant, ir vėl visa apmirė. Nubudusi musė staiga visu smarkumu susidavė į stiklą ir graudžiai suzirezė. Kaip tik tą pačią minutę, kertėje, tarp mažiosios spintos ir lango, jis įžiūrėjo tartum kabantį ant sienos balakoną. – „Kam čia balakonas? – pamanė jis, – juk jo pirma nebuvo...“ Jis tylomis priėjo ir suprato, kad už balakono kažkas yra pasislėpęs. Atsargiai paėmęs ranka, jis atitraukė balakoną ir pamatė kėdę stovint, o ant kėdės kertelėje sėdi senė, visa susirietusi ir galvą nuleidusi, todėl jokia būdu jis negalėjo jos veido pamatyti, bet tai buvo ji. Jis pastovėjo prie jos: „Bijo,“ pamanė jis, tyliai tyliai išsitraukė iš kilpos kirvį ir žnegterėjo senei į momenį, vieną kartą, kitą. Bet keista: ji nė nekrustelėjo nuo smūgių, tartum medinė. Jis persigando, prisilenkė arčiau ir ėmė žiūrėti į ją; bet ir ji dar žemiau nulenkė galvą. Jis tada prisilenkė ligi pat grindų ir iš apačios pažvelgė į jos veidą, pažvelgė ir sustingo: senė sėdėjo ir juokėsi, – leipo, tik leipo ji tyliu negirdimu juoku, ir kiek galėdama stengėsi, kad jis neišgirstų jos. Staiga jam pasirodė, kad durys iš miegamojo truputį prasivėrė ir kad ten irgi tartum kas juokiasi ir šnibžda. Jis visiškai pasiuto; kiek tiktai gali ėmė mušti senę per galvą, bet, sulig kiekvienu kirvio smūgiu, juokas ir šnibždesys iš miegamojo kambario vis smarkiau ir aiškiau buvo girdėti, o senė tai net visa kratėsi kvatodama. Jis šoko bėgti, bet priešinė jau visa pilna žmonių, durys į laiptus atviros ligi gali, ir aikštelėje, ant laiptų ir ten žemiau – vis žmonės, galva prie galvos, visi žiūri, – bet visi susigūžę ir laukia, tyli!.. Jam širdį suspaudė, kojos nebepajuda, priaugo... Jis norėjo surikti ir – nubudo.

Jis sunkiai atsiduso, – bet keista, sapnas tartum vis dar tebesitęsė: durys jo buvo atdaros ligi gali, o ant slenksčio stovėjo visiškai jam nepažįstamas žmogus ir įsispyręs į jį žiūrėjo.

[...]

II TOMAS

KETVIRTOJI DALIS

I

„Nejaugi čia sapno tęsinys?“ pamanė dar kartą Raskolnikovas. Atsargiai ir nepasitiki-
mai jis žiūrėjo į nelauktą svečią.

- Svidrigailovas? Kokia nesąmonė! negali būti! – jis prašneko pagaliau balsu, nebū-
damas tikras.

Svečias, atrodė, nė kiek nenustebo dėl to sušukimo.

- Dėl dviejų priežasčių pas jus užėjau, pirma, asmeniškai susipažinti panorėjau, ka-
dangi seniai jau esu prisiklausęs labai įdomių ir jums palankių dalykų; o antra, svajoju,
kad gal neatsakysite man padėti viename sumanytame dalyke, tiesiogiai liečiančiame
jūsų sesutės, Avdotijos Romanovnos, interesus. Juk manęs vieno, be rekomendacijos, ji
galbūt nė į savo kiemą dabar neleistų, dėl neteisingo nusistatymo, na, o jūsų padeda-
mas, aš priešingai tikiuosi...

- Blogai tikiesi, – nutraukė Raskolnikovas.

- Jos juk tik vakar atvyko, leiskite paklausti?

Raskolnikovas neatsakė.

- Vakara, aš žinau. Aš juk pats atvykau tik prieš tris dienas. Na, šit ką aš jums dėl
to pasakysiu, Rodijonai Romanovičiaus; teisintis laikau nereikalinga, tačiau leiskite gi ir
man pareikšti: kas gi čia visame tame dalyke, iš tikrųjų taip jau nusikalstama iš mano
pusės, nagi be prietarų, o sveikai galvojant?

Raskolnikovas vis dar tylomis jį tebežiūrinėjo.

- Tas, kad savo namuose persekiojau bejėgę mergaitę ir „užgauliojau ją savo šlykš-
čiais pasiūlymais“, – ar taip? (Pats užbėgu už akių!) Taigi pagalvokite, kad ir aš žmogus,
et *nilhil humanum*... vienu žodžiu, kad ir aš galiu susižavėti ir pamilti (tatai, žinoma, jau
ne be mūsų valios darosi), tada viskas kuo natūraliausiai išaiškinama, čia visas klau-
simas: ar aš išsigimėlis, ar pats auka? Na, o jeigu auka? Juk, siūlydamas savo objektui
bėgti su manim į Ameriką arba į Šveicariją, aš gal kilniausių jausmų turėjau, ir dar ma-
niau abipusinę laimę sukurti! Protas juk aistrai tarnauja; aš, rasi, pats save labiau dar
skandinavau, tik pagalvokite...!

- Tai kad čia visiškai ne tas, – pasibiaurėdamas nutraukė Raskolnikovas, – trumpai
sakant jūs šlykštus, teisus jūs ar neteisus, užtat jūsų ir nenori pažinti, ir veja šalin, na, ir
eikit sau!..

Svidrigailovas staiga nusikvatojo.

- Vis dėlto jūs... vis dėlto jūs taip lengvai nepaimsi! – ištarė jis, juokdamasis kuo
atviriausiai, – aš buvau manęs pagudrauti, bet kur tau, jūs kaip tik ant paties tikriausiojo
punkto atsistojote!

- Tai kad jūs ir šią pat minutę tebegudraujate.

- Na tai kas? Na tai kas? – kartojo Svidrigailovas, juokdamasis atlapa širdžia, – juk
čia *bonne guerre*, kaip sakoma, ir pati nekalčiausioji gudrybė!.. Bet vis dėlto jūs man nu-
traukėte kalbą: šiaip ar kitaip, pabrėžiu vėl: jokių nemalonumų nebūtų buvę, jei ne tasai
atsitikimas sode. Marta Petrovna...

- Gi Martą Petrovną jūs irgi, sako, nunovijote? – šiurkščiai nutraukė Raskolnikovas.

- O jūs ir apie tai girdėjote? Kur čia, tiesą pasakius, negirdėsi... Na, dėl šito jūsų klausimo išties nežinau, ką čia jums sakyti, nors mano paties sąžinė šiuo atžvilgiu ramiai ramiausia. Tik nepamanykite, kad aš būgštaujau ten ko nors tokio: visa tai buvo atlikta kuo puikiausiai ir kuo tiksliausiai: gydytojų apžiūra nustatė apopleksiją, ištikusią dėl maudymosi tuojau po sočių pietų, išgėrus kone butelį vyno, ir nieko kito nustatyti negalėjo... Ne, aš šit ką vienas sau kurį laiką galvojau, ypačiai kelyje, vagone sėdėdamas: ar neprisidėjau aš prie visos tos... nelaimės, kaip nors ją erzindamas moraliai arba šiaip kuo panašiu? Tačiau nusprendžiau, kad ir to nieku būdu negalėjo būti.

Raskolnikovas susijuokė.

- Buvę čia ko jums taip nerimauti!

- O iš ko jūs juokiatės? Jūs pagalvokite: aš sudrožiau iš viso tik du kartu braukčių, net žymių nebuvo likę... Prašom nelaikyti manęs ciniku; aš juk puikiausiai suprantu, kaip tai biau ru iš mano pusės, na, ir taip toliau; bet juk aš taip pat tikrai žinau, kad Martai Petrovnei, ko gera, net ir smagu buvo dėl šito mano, taip sakyti, įsiaistrinimo. Visos kalbos dėl jūsų sesutės išseko ligi paskutinio lašelio. Marta Petrovnaą jau trečią dieną turėjo namie sėdėti; neturėjo su kuo miestelyje pasirodyti, o ir įgriso ji tenai su savo laišku (apie laiško skaitymą girdėjote?). Ir staiga šitie du braukčiai tartum iš dangaus nukrenta!.. Pirmų pirmiausia karietą liepė pakinkyti!.. Aš jau nekalbu apie tai, kad moterims tokių atvejų būna, kada labai, labai malonu būti nuskaustoms, nepaisant viso regimojo pasipiktinimo. Jų visoms būna, tų atvejų, taigi; apskritai, žmogus labai, labai mėgsta būti nuskaustas, ar jūs tą pastebėjote? Bet moterys ypatingai. Net galima pasakyti, kad jos tik tuo ir gyvena.

Vieną tarpą Raskolnikovas buvo bemanąs atsistoti ir išeiti ir tuo baigti pasimatymą. Tačiau tam tikras smalsumas ir net lyg praktinis sumetimas jį sulaukė akimirka.

- Jūs mėgstate muštis? - paklausė jis be atidžios.

- Ne, nelabai, - ramiai atsakė Svidrigailovas. - O su Marta Petrovna beveik nesimušdavome. Mes labai taikiai gyvenome, ir ji manimi visada būdavo patenkinta. Brauktį aš pavartoju per visus mūsų septynerius metus tiktai du kartus (jei neskaitysime dar vieno trečiojo atvejo, labai, tiesa, dviprasmiško): pirmą kartą - dviem mėnesiam praėjus po mūsų sutuoktusių, tučiuojau mums parvažiuvus į sodžių, ir šitas štai paskutinis kartas. O jūs jau manėte, aš toks išsigimėlis, reakcionierius, baudžiatvės šalininkas? che-che... O, beje: ar jūs neatsimenate, Rodijonai Romanovičia, kaip prieš keletą metų, dar anais palaimintais žodžio laisvės laikais, išdėjo pas mus prieš visą visuomenę ir visoje literatūroje vieną bajorą - pamiršau pavardę! - dar šit, vokiečių vagone prilupė, atsimenate? Tada pat, tais pačiais metais, buvo tasai „Begėdiškas. Amžiaus išsišokimas (antai, viešieji „Egipto naktų“ skaitymai, atmenate? Ak, tos juodos akys! O, mano jaunystės auksiniai metai!) Na, tai šit mano nuomonė: poną, prilupusį vokiečių, aš nelabai teatjaučiau, nes ir iš tikrųjų ką čia neatjausti! Tačiau greta to negaliu nepareikšti, kad pasitaiko kartais tokių kurstančių „vokiečių“ jog, man rodos, nėra nė vieno progresisto, kuris visiškai galėtų už save laiduoti. Iš šito punkto niekas tada nepažvelgė į dalyką, o tuo tarpu tik šitas punktas tėra tikrai humaniškas, iš tikro sakau.

Tą pasakęs, Svidrigailovas staiga ėmė juoktis. Raskolnikovui aišku buvo, kad čia kažkam tvirtai pasiryžęs žmogus ir turi slaptą mintį.

- Jūs, turbūt, keletą dienų iš eilės nė su kuo nesate kalbėję? - paklausė jis.

- Beveik taip. Ot ką: veikiausiai, stebitės, kad aš toks lankstus žmogus.

– Ne, man, šit kodėl nuostabu, jūs jau perdaug esate lankstus žmogus.

– Gal todėl, kad jūsų išūlieji klausimai manęs neįžeidžia? – Ar taip, ką? Taigi... ko čia išžižesti? kaip klausinėjote, taip ir atsakinėjau, – pridėjo jis su nuostabiu paprastumu. – Juk aš ypatingai tai nieku nesidomiu, dievaži, – kalbėjo jis kažin kaip susimąstęs. – Ypačiai dabar, nieku neužsiėmęs... Nors, tiesą pasakius, jūs galite manyti, kad aš tyčia gerinuosi, juo labiau, kad turiu reikalą į jūsų sesutę, pats pasisakiau. Tačiau aš jums atvirai pasisakysiu: labai nuobodu! ypačiai tris dienas, taigi, aš net nudžiugau, sužinojęs apie jus... Nesupykite, Rodijonai Romanovičiau, bet jūs man pats kažin kodėl atrodo te baisiai keistas. Kaip sau no rite, o jumyse kažkas vyksta; ir kaip tik dabar, tai yra nebūtinai šią minutę, o apskritai dabar... Na, na, nebekalbėsiu, nebekalbėsiu, nesiraukykite! Aš jau nesu toks meška, kaip jūs manote.

Raskolnikovas niūriai pažiūrėjo į jį.

– Juk net galbūt ir visai ne meška, – pasakė jis. – Mart net rodosi, kad jūs iš labai geros visuomenės, bent jau mokate prirėikus būti padoriu žmogumi.

– Na, juk aš niekeno nuomone jau taip labai nesidomiu, – šaltai ir net kiek išdidžiai atsakė Svidrigailovas, – tad kodėl gi man ir nepabūti niekšu, jei šiuo rūbu mūsų klimato taip patogiu vilkėti ir... ir ypačiai, jei į tai natūralų palinkimą turi, – pridėjo jis, vėl ėmęs juoktis.

– Aš girdėjau betgi, kad jūsų čia daug pažįstamų. Jūs juk tas, kur vadinama „ne be ryšių“. Kam tad, vadinas, jums manęs, jei ne tikslams kokiems nors?

– Čia jūs tiesą pasakėte, kad aš turiu pažįstamų, – gyvai atsiliepė Svidrigailovas, neatsakydamas į svarbiausią punktą – aš jau buvau jų sutikęs; juk trečią dieną šlaistausi; ir aš pats juos atpažįstu, ir jie mane, rodos, atpažįsta. Na, ką gi, apsilikęs kaip reikia ir laikomas ne skurdžiumi; juk mūsų net valstiečių reforma nepalietė; miškai ir užtvinstamos lankos, tai pajamų ir nemažėja; tačiau... neisiu aš tenai; ir pirma pakyrėjo; vaikščioju trečia diena ir niekam nesirodau... O tai miestas! Sakyk, meldžiamasis, kaip jis čia pas mums susikūrė! Tai kanceliaristų ir įvairiausių seminaristų miestas! Išties, aš daug ko seniau nebuvo čia pastebėjęs, prieš aštuonetą metų, kai čia daužiausi... Viena tikta anatomija ir bepasitikiu, dievaži!

– Kokia anatomija?

– O dėl visų tų klubų, Diosotų, puantų šitų jūsų, arba, jei norit, ir dėl progreso šit, na, tas tegul sau jau be mūsų bus, – kalbėjo jis toliau, vėl nepastebėjęs klausimo. – Ir būk tu man šuleriu!

– O jūs buvote ir šuleriu?

– Kaipgi be to? Visa kompanija mūsų buvo, puikiausia, aštuonetos metų atgal; leisdavome laiką; ir vis, žinote, žmonės su manieromis, poetų buvo, kapitalistų buvo. Ir apskritai pas mus, rusų visuomenėje, gražiausių manierų tie, kurie mušti yra gavę, ar jūs tą pastebėjote? Tai juk aš sodžiujė dabar apsileidau. O vis dėlto buvo bepatupdą mane tada į kalėjimą už skolas, graikapalaikis vienas iš Niežino. Štai ir pasisuko Marta Petrovna, pasiderėjo ir išpirko mane už trisdešimt tūkstančių sidabrinių. (Iš viso aš buvau skolingas 70 000.) Susijungėme mes su ja teisėtomis jungtuvėmis, ir išsivežė ji mane tučtuojau pas save į sodžių, kaip kokią brangenybę. Ji juk vyresnė už mane penkeriais metais. Labai mylėjo. Septynerius metus iš sodžiaus nebuvo išvažiavęs. Ir išidėmėkite gi, visą gyvenimą dokumentą prieš mane turėjo, svetimu vardu, dėl tų trijų dešimtų tūkstančių, tai tegu tik aš būčiau sumanęs dėl ko nors pamaištauti, tučtuojau į kilpas! Ir būtų padariusi! Moterims juk visa tai drauge sugyvena.

- O kad ne dokumentas, būtumėt pasipustę padus?

- Nežinau, kaip čia pasakyti. Manęs tas dokumentas gangreit nė nevaržė. Niekur aš nenorėjau, o į užsienius Marta Petrovna ir pati mane porą kartų kvietė, matydama, kad aš nuobodžiauju. Bet ką čia! Po užsienius aš pirmai buvau važinėjęs, ir visada man ten šleikštu būdavo. Nieko taip ypatingo, bet šit saulėtekis liepsnoja, Neapolio įlanka, jūra, žiūri ir kažin kaip liūdna. Visų bjauriausia, kad, iš tikro, kažko liūdi! Ne, tėvynėje geriau: čia bent jau visur ir visada kitus kaltini, o save teisini. Aš dabar, rasi, ekspedicijon į šiaurės ašigalį važiuočiau, nes *j'ai le vin mauvais*², ir gerti man šlykštu, o be vyno daugiau nieko nebelieka. Mėginau. O ką, sako, Bergas sekmadienį Jusupovo sode su didžiuliu orlaiviu išskrisiąs, palydovų už tam tikrą mokestį ieškąs, tiesa?

- Ką gi, skristumėtė?

- Aš? ne... taip tik... - sumurmėjo Svidrigailovas, iš tikrųjų lyg susimąstęs.

„Tai ką jis, gal iš tikrųjų?“ pamanė Raskolnikovas.

- Ne, dokumentas manęs nevaržė, - tęsė toliau Svidrigailovas, - aš tai pats iš sodžiaus nevažiuodavau. Be to, jau bus metai, kaip Marta Petrovna per savo vardines man ir tą dokumentą gražino, ir dar priedo žymią sumą padovanojo. Ji juk turėjo kapitalo. „Matote, kaip aš jums pasitikiu, Arkadijau Ivanovičiau“, tikrai, taip ir pasakė. Jūs netikite, kad taip pasakė? O žinote: juk aš padoriu ūkininku sodžiuje tapau; mane visa apylinkė žinojo. Knygų irgi parsisiųsdindavau. Martai Petrovnai iš pradžių patikdavo, bet vėliau bijodavo, kad aš neišeičiau iš krašto besimokydamas.

- Jūs Martos Petrovnos, atrodo, labai liūdite?

- Aš? Gali būti. Išties, gali būti. O, beje, ar jūs tikite į vaiduoklius?

- Kokius vaiduoklius?

- Paprastus vaiduoklius, kokius gi!

- O jūs tikite?

- Tai jau gal ne, *pour vous plaire*³... Tai yra ne tai, kad ne...

- Vaidenasi, ar kas?

Svidrigailovas kažin kaip keistai pasižiūrėjo į jį.

- Marta Petrovna teikiasi lankyti, - pasakė jis, iškreipęs lūpas kažkokia keista šypsena.

- Kaip tai teikiasi lankyti?

- Nagi jau tris kartus buvo atėjusi. Pirmą kartą ją pamačiau tą pačią laidotuvių dieną, po valandos iš kapų parėjęs. Tai buvo iš vakaro prieš mano išvažiavimą į čia. Antrą kartą prieš tris dienas, kelyje, auštant, Malaja-Višera stotyje; o trečią kartą prieš dvi valandas, bute, kur aš apsistojęs, kambaryje: aš buvau vienas.

- Nesapnavot?

- Nėmaž. Visus tris kartus ne sapne. Ateina, pasikalba kokią minutę ir vėl išeina pro duris. Net tartum girdėti.

- Užtat aš taip ir maniau, kad jums tikrai kas nors šitai darosi! - staiga prakalbo Raskolnikovas ir tą pat akimirką nusistebėjo, kad taip pasakė. Jis buvo labai susijaudinęs.

- Štai ka-aip? Jūs taip pamanėte? - stebėdamasis paklausė Svidrigailovas, - nejaugi? Na, argi aš nesakiau, kad tarp mudviejų yra kažin koks bendras taškas, ką?

- Niekada jūs to nesakėte! - smarkiai ir karštai atsakė Raskolnikovas.

- Nesakiau?

² (pranc.) vynas blogas

³ (pranc.) kad jums patiktų

- Ne!

- Man pasirodė, kad sakiau. Ką tik dabar, kaip įėjau ir pamačiau, kad jūs užsimerkęs gulite ir apsimetate, – tučiuojau ir tariu sau: „Šit čia tas pats ir yra!“

- Ką tai reiškia: tas pats? Apie ką čia jūs? – suriko Raskolnikovas.

- Apie ką? O išties nė nežinau apie ką... – visai atvirai ir kažkaip pats susipainiojęs, murmtelėjo Svidrigailovas.

Kokią minutę patylėjo. Abu žiūrėjo vienas į antrą išvertę akis.

- Visa tat nesąmonė! – su apmaudu sušuko Raskolnikovas. Ką gi ji jums kalba, kai ateina?

- Ar ji? Įsivaizduokite, apie pačius niekiausius niekniekius, ir stebėkis žmogumi: mane juk tas ir pykdo. Pirmą kartą įėjo (aš, žinote, buvau pavargęs; laidotuvių pamaldos, amžiną atilsį, vėl kitos maldos, užkandos, – galų gale kabinete vienas pasilikau, užsirūčiau cigarą, susimąsciau) įėjo pro duris. „O jūs, Arkadijau Ivanovičiaus, sako, per tuos rūpesčius ir pamiršote šiandie valgomajame laikrodį užsukti.“ O laikrodį aš išties per visus septynerius metus kiekvieną savaitę pats užsukdavau, jei pamirštu, tai visada, būdavo, primena. Kitą dieną aš jau važiuoju čia. Įėjau į stotį auštant, – naktį buvau užsnūdęs truputį, kaulus maudžia, akys užmiegotos, – pasiėmiau kavos; žiūriu – Marta Petrovna besisėdanti šalia manęs su kortomis rankose: „Gal jums paburti prieš kelionę?“ O ji meistras burti buvo. Na, ir negaliu sau atleisti, kad nepasibūriau. Pabėgau išsigandęs, o čia, tiesa, tuoj ir skambalas. Sėdžiu šiandie po biauriausių valgyklos pietų, pilvas išpūstas, sėdžiu, rūkau – staiga vėl Marta Petrovna įeina visa išsipuošusi, nauja žalio šilko, suknia, su ilgiausia uodega; „Sveiki, Arkadijau Ivanovičiaus! Kaip jums patinka mano suknia? Aniska taip nepasiūtų.“ (Aniska – mūsų siuvėja sodžiuje, iš buvusių baudžiauninkų, Maskvoje mokėsi – graži mergiūkštė). Stovi, sukiojasi prieš mane. Aš apžiūrėjau suknią, paskui atidžiai pažiūrėjau į jos veidą: „Argi verta jums, Marta Petrovna, dėl tokių niekniekių pas mane vaikščioti, kvaršinti sau galvą“. – „Ak tu Dieve mano, jau nė pakibinti tavęs nebegalima!“ Aš jai sakau, norėdamas paerzinti: „Aš, Marta Petrovna, vesti noriu“. – „Iš jūsų, Arkadijau Ivanovičiaus, galima to laukti; nedidelė jums garbė, kad jūs, nesuspėję žmonos palaidoti, tučiuojau ir vesti išvažiavote. Kad nors gerą būtumėt pasirinkę, o čia dabar, aš juk žinau, – nei jai, nei sau gero, tiktai gerus žmones prijuokinsit.“ Ėmė ir išėjo, ir uodega tartum šlama. Mat, kokia nesąmonė, ką?

- Bet jūs, tiesą pasakius, gal čia viską meluojate? – atsiliėpė Raskolnikovas.

- Aš retai temeluuju, – susimąstęs atsakė Svidrigailovas ir tartum visiškai nepastebėjęs klausimo įžūlumo.

- O anksčiau, prieš tai, jūs niekad vaiduoklių nematydavote?

- N... ne, mačiau, vieną tiktai kartą gyvenime, prieš šešetą metų. Buvo toks Filka pas mane, namų tarnas; vos tik jį palaidojo, aš sušunku užmiršęs: „Filka, pypkę!“ Įėjo, ir tiesiai prie žarduko, kuriame mano pypkės stovėdavo. Aš sėdžiu, galvoju: „Tai jis man atkeršyti“, nes prieš pat jo mirtį mes smarkiai buvom susibarę. „Kaip tu drįsti, sakau jam, su kiaura alkūne pas mane eiti, laukan, nenaudėli!“ Apsisuko, išėjo ir daugiau nebeatėjo. Aš Martai Petrovnai tada nesakiau. Buvau norėjęs gedulingas pamaldas už jį užpirkti, bet gėda pasidarė.

- Nueikite pas gydytoją.

- Tą aš ir be jūsų suprantu, kad nesveikas, nors, išties, nežinau kuo; man rodos, aš tikriausiai sveikesnis už jus penkis kartus. Aš jus ne to klausiu, – ar jūs tikite ar ne, kad vaiduokliai rodosi? Aš juk paklausiu: ar jūs tikite, kad yra vaiduoklių?

- Ne, nieku gyvu nepatikėsiu! - net su kažkokiu pykčiu sušuko Raskolnikovas.

- Juk paprastai taip sako? - murmėjo Svidrigailovas sau, žiūrėdamas į šalį ir truputėlį pakreipęs galvą. - Jie sako: „Tu sergi, taigi tas, kas tau vaidenasi, yra tiktai grynas kliedesys.“ O juk čia nėra griežtos logikos. Aš sutinku, kad vaiduokliai rodosi tiktai sergantiems; bet tas tik tai įrodo, kad vaiduokliai gali rodytis ne kitaip, kaip sergantiems, o ne tai, kad jų pačių nėra.

- Žinoma, nėra! - susierzinęs spyrėsi Raskolnikovas.

- Nėra? jūs taip manote? - tęsė Svidrigailovas, iš lėto į jį žvilgterėjęs. - Na, o kas būtų, jei šitaip samprotautume (nagi, padėkite): „Vaiduokliai - tai, taip sakant, - kitų pasaulių skuteliai ir nuotrupos, jų pradžia. Sveikam žmogui, suprantama, nėra dėl ko juos matyti, nes sveikas žmogus yra kuo daugiausia žemiškas žmogus, taigi, turi gyventi tiktai šiuo gyvenimu, dėl pilnio ir dėl tvarkos. Bet kai tik susirgo, kai tik pairo organizme normalinė žemiškoji tvarka, tuojau ir ima reikštis kito pasaulio galimumas, ir juo labiau sergi, juo daugiau turi santykių su kitu pasauliu, taip kad, kai jau visai numiršta žmogus, tai stačiai ir pereina į kitą pasaulį.“ Aš apie tai seniai samprotauju. Jei būsimoju gyvenimu tikite, tai ir šiuo samprotavimu galima patikėti.

- Aš netikiu būsimoju gyvenimu, - pasakė Raskolnikovas. Svidrigailovas sėdėjo susimąstęs.

- O kas tada, jei ten vieni tik vorai arba kas nors panašaus, - staiga jis pasakė.

„Tai pamišėlis“, - pamanė Raskolnikovas.

- Šit mes visada vaizduojamės amžinybę kaip idėją, kurios negalima suprasti, lyg kažką didelį, didelį! Kodėl gi būtinai didelį? Ir staiga, vietoj viso to, įsivaizduokite sau, bus ten vienas kambarėlis, taip maždaug kaip kaimiška pirtelė, susmilkusi, o visose kėtėse vorai, - šit tau ir visa amžinybė. Man, žinote, kartais maždaug šitaip vaidenasi.

- Ir nejaugi, nejaugi jūs; nieko nesivaizduojate geresnio ir teisingesnio, kaip tik tą! - su liguistu jautrumu sušuko Raskolnikovas.

- Teisingesnio? O iš kur gali žinoti, rasi, čia ir yra teisingumas, ir žinote, aš būtinai tyčia taip padaryčiau! - atsakė Svidrigailovas, nei šiaip, nei taip šypsodamasis.

Kažkoks šiurpas perėmė Raskolnikovą dėl tokio nežmoniško atsakymo. Svidrigailovas pakėlė galvą, įsispyręs pažiūrėjo į jį ir staiga ėmė kvatoti.

- Ne, bet jūs štai ką supraskite, - jis ėmė rėkti, - prieš pusvalandį mes vienas antro nebuvome dar matę, priešai esame, turime neišspręstą reikalą; mes reikalą pamėtėme, ir matai, į kokią literatūrą nuvažiavome! Na, ar ne teisybę sakiau, kad mes vieno lizdo paukščiai?

- Būkite malonūs, - susierzinęs tęsė Raskolnikovas, - leiskite jus paprašyti greičiau aiškintis ir pasisakyti, dėl ko man suteikėte garbę apsilankydami... ir... ir... aš skubu, neturiu laiko, aš noriu išeiti...

- Prašau, prašau. Jūsų sesutė, Avdotija Romanovna, išteka už pono Lužino, Piotro Petrovičiaus?

- Ar negalima kaip nors aplenkti bet kuriuos klausimus apie mano seserį ir neminėti jos vardo. Aš net nesuprantu, kaip jūs drįstate prie manęs ištarti jos vardą, jei tik jūs tikrai Svidrigailovas?

- Tai kad gi aš apie ją atėjau kalbėti, tai kaipgi neminėti?

- Gerai; kalbėkite, tik greičiau!

- Aš įsitikinęs, kad jūs apie tą poną Lužiną, mano giminaitį iš žmonos pusės, jau susidarėte savo nuomonę, jei nors pusvalandį teko jį matyti arba ką nors tikra ir tikslaus

apie jį girdėti. Avdotijai Romanovnai jis ne pora. Mano manymu Avdotija Romanovna šiuo atveju aukojasi labai kilnia širdimi, tik neapsiskaičiavusi, dėl... dėl savo šeimos. Man atrodo, sprendžiant iš to, ką apie jus buvau girdėjęs, kad jūs iš savo pusės būtumėt labai patenkintas, jei šios jungtuvės galėtų iširti, nepakenkdamos interesams. O dabar, pažinęs, jus pats, aš net esu tuo tikras.

– Iš jūsų pusės visa tai labai naivu; atsiprašau, aš norėjau pasakyti: įžūlu, – pasakė Raskolnikovas.

– Tai yra, jūs tuo sakote, kad aš kvaršinu galvą dėl savo kišenės. Nesisielokite, Rodijonai Romanovičiaus, jeigu aš sau naudos ieškodamas rūpinčiausi, tad nebūčiau taip atvirai pradėjęs kalbėti, juk nesu jau toks paskutinis kvailys. Šiuo atžvilgiu atskleisiu jums vieną psichologinę keistybę. Ką tik aš, teisindamas savo meilę Avdotijai Romanovnai, sakiau, kad aš pats buvau auka. Tad žinokite, kad jokios aš dabar meilės nebejaučiu, – j-jokios, net man pačiam dėl to keista, kadangi aš iš tikrųjų kai ką jaučiau...

– Iš dyko buvimo ir pasileidimo, – nutraukė Raskolnikovas.

– Tikrai, aš žmogus pasileidęs ir dykūnas. O jūsų sesutė, beje, turi tiek gerų ypatybių, jog ir aš juk negalėjau atsispirti tam tikram išpūdžiui. Tačiau visa tai viena tiktai nesąmonė, kaip dabar ir pats matau.

– Ar seniai pamatėte?

– Jau seniai pradėjau pastebėti, o galutinai įsitikinau prieš tris dienas, beveik tą pačią minutę, kaip atvažiavau į Peterburgą. Nors, tiesą pasakius, dar Maskvoje vaizdavausi, kad važiuoju kovoti dėl Avdotijos Romanovnos rankos ir rungtis su ponu Lužinu.

– Atsiprašau, kad jus vėl nutrauksiu, būkite geras: ar negalima sutrumpinti ir eiti stačiai prie jūsų apsilankymo tikslo. Aš skubu, man reikia išeiti...

– Su mieliausiu noru. Atvykęs čion ir pasiryžęs dabar pradėti tam tikrą vojažą, aš norėjau visų pirma susitvarkyti kas reikalingiausia. Mano vaikai palikti pas tetą; jie turtingi, o aš pats jiems nereikalingas. Ir koks iš manęs tėvas! Sau aš pasiemiau tik tiek, kiek padovanojo man prieš metus Marta Petrovna. Man pakaks. Atsiprašau, tuojau pereisiu prie paties reikalo. Prieš tą vojažą, kuris, gali būti, ir įvyks, aš noriu ir su ponu Lužinu pabaigti. Ne tai, kad aš jo jau taip nebegalėčiau pakęsti, bet tik dėl jo ir kilo tas mano barnis su Marta Petrovna, kai aš sužinojau, kad ji tas vestuves lipdo. Aš noriu dabar pasimatyti su Avdotija Romanovna, jums čia pat būnant, išaiškinti jai visų pirma, kad iš pono Lužino ne tik nebus jai nė menkiausios naudos, o veikiausiai tikra žala. Paskiau, išmėdęs iš jos atleidimą dėl tų visų neseniai buvusių nemalonumų, aš paprašyčiau leidimo pasiūlyti jai dešimtį tūkstančių rublių ir tuo būdu palengvinti nutraukti ryšius su ponu Lužinu, ryšius, kuriuos, aš esu tikras, ji pati mielai nutrauktų, jei tik būtų galima.

– Taigi iš tikro, iš tikro tamsta pamišėlis! – suriko Raskolnikovas, ne tiek jau įpykintas, kiek nustebęs. – Kaip jūs drįstate šitaip kalbėti!

– Aš taip ir žinojau, kad jūs imsit rėkauti; tačiau, visų pirma, aš nors ir nesu turtingas, bet tie dešimt tūkstančių rublių man atliekami, tai yra visiškai, visiškai man nereikalingi. Nepriims. Avdotija Romanovna, tai aš, ko gero, dar kvailiau juos išleisiu. Tai viena. Antra; mano sąžinė visiškai rami; aš be jokių išskaičiavimų siūlau. Tikėsite ar netikėsite, bet ilgainiui sužinosite ir jūs, ir Avdotija Romanovna. Visa esmė ta, kad aš tikrai padariau bent kiek vargo ir nemalonumų didžiai gerbiamai jūsų sesutei; taigi, jausdamas tikrąją atgailą, iš visos širdies noriu – ne atsipirkti, ne išsimokėti už nemalonumus, o tiesiog padaryti jai ką nors naudinga, remdamasis tuo, kad aš juk negi esu gavęs privilegiją vien tiktai pikta daryti. Jei mano pasiūlyme būtų nors milijoninė dalelė

išskaičiavimo, tai aš nesiūlyčiau taip stačiai; juo labiau nesiūlyčiau dešimties tūkstančių, kadangi prieš penkias savaites siūliau jai daugiau. Be to, aš galbūt labai ir labai greit veisi vieną mergaitę, tuo būdu jau savaime visi įtarimai dėl bet kokių pasikėsinių prieš Avdotija Romanovna turi dingti. Baigdamas dar pridursiu, kad, tekėdama už pono Lužino, Avdotija Romanovna tuos pačius pinigus ima, tik iš kitos pusės... Tik jūs nepykite, Rodijonai Romanovičiaus, svarstykite ramiai ir šaltai.

Sakydamas tai Svidrigailovas buvo pats labai šaltas ir ramus.

– Prašau baigti, – pasakė Raskolnikovas. – Šiaip ar taip, tai nedovanotinai įžūlu.

– Nė kiek. Išeitų, kad žmogus šiame pasaulyje gali daryti vien tiktai pikta, ir priešingai, neturi teisės padaryti nė kruopelytės gero dėl tuščių įprastinių formalybių. Tai nesąmonė. Juk jei aš, pavyzdžiui, numirčiau ir palikčiau tą sumą jūsų sesutei testamentu, nejaugi ir tuokart ji priimti atsisakytų?

– Labai gali būti.

– Na, jau čia tai ne. O ką gi, kad ne, tai ne, tai tegu taip ir bus. Tačiau dešimt tūkstančių – puikus dalykas, prie progos. Kaip bebūtų, vis dėlto paprašysiu, apie ką kalbėjom, pasakyti Avdotijai Romanovnai.

– Ne, nepasakysiu.

– Tuo atveju, Rodijonai Romanovičiaus, aš pats būsiu priverstas stengtis pasimatyti asmeniškai ir, vadinasi, trikdyti ramybę.

– O jei aš pasakysiu, jūs nebenorėsite pats susitikti?

– Nežinau, išties, kaip čia jums pasakyti. Vieną kartą pasimatyti aš labai norėčiau.

– Neturėkite vilties.

– Gaila. Tiesą pasakius, jūs manęs nepažįstate. Šit, rasi, labiau suartėsime.

– Jūs manote, kad mes labiau suartėsime?

– O kodėl ne? – nusišypsojęs pasakė Svidrigailovas, atsistojo ir pasiėmė skrybėlę, – aš juk ne taip jau labai ir norėčiau jus trukdyti ir, eidamas čia, nelabai ko tikėjaisi, nors, tiesą pasakius, jūsų fizionomija dar šiandien rytą mane nustebino...

– Kur jūs mane šiandien rytą matėte? – nerimaudamas paklausė Raskolnikovas.

– Atsitiktinai... Man vis rodosi, kad jumyse yra kažkas kaip ir manyje... Bet nebūgštaukite, aš nesu įkyrus; ir su šulieriais gražiai sugyvenau, ir kunigaikščiui Svirbėjui, mano tolimai giminei ir didžiūnui, neįkyrėjau, ir apie Rafaelio Madoną poniai Prilukovai į albumą sugebėjau parašyti, ir su Marta Petrovna septynerius metus niekur neišvažiuodamas pragyvenau, ir Viazemskio namuose Sennaja aikštėje senovės laikais nakvodavau, ir orlaiviu su Bergu galbūt išskrisiu.

– Na, gerai. Leiskite paklausti, ar jūs greit važiuosite į kelionę?

– Į kokią kelionę?

– Nagi į tą „vojažą“... Juk jūs patys sakėte.

– Į vojažą? Ak, taip... išties, aš jums kalbėjau apie vojažą... Na, čia dar klausimas platus. O, kad jūs žinotumėte, betgi, apie ką klausiate! – pridūrė jis ir staiga balsiai ir trumpai susijuokė. – Aš galbūt vietoje vojažo vesiu žmoną; man merginą perša.

– Čia?

– Taip.

– Kada jūs ir suspėjot?

– Tačiau su Avdotija Romanovna vieną kartą pasimatyti labai norėčiau. Rimtai prašau. Na, iki pasimatymo... ak šit! Juk štai ką būčiau pamiršęs! Pasakykite, Rodijonai Romanovičiaus, savo sesutei, kad jai Martos Petrovnos testamente trys tūkstančiai užrašyti.

Tai gryna teisybė. Marta Petrovna pasirūpino savaitę prieš mirdama, ir prie manęs buvo padaryta. Po dviejų trijų savaičių Avdotija Romanovna galės ir pinigų gauti.

– Jūs tiesą sakote?

– Tiesą. Pasakykite, reiškiau pagarbą. Aš juk visai netoli nuo jūsų apsistojęs.

Išeidamas Svidrigailovas susidūrė duryse su Razumichinu.

[...]

EPILOGAS

II

Jis sirgo jau seniai; bet ne katorginio gyvenimo baisenybės, ne darbai, ne maistas, ne skusta galva, ne suplyšę drabužiai palaužė jį; o! kas jam visos tos kančios ir kankinimai! Priešingai, jis net buvo patenkintas gaudamas dirbti: fiziškai nusikamavęs dirbdamas, jis bent jau laiduodavo sau keletą valandų ramaus miego. Ir ką jam reikė maistas, – tie skysti kopūstai su tarakonais? Seniau, studentas būdamas, jis dažnai nė to neturėdavo. Atparas buvo šiltas ir tinkamai pritaikintas jo gyvenimo būdai. Pančių ir grandinių jis nė justi nejudavo. Ar tai jam gėdytis skustos galvos ir dvispalvės striukės? Bet prieš ką? Prieš Sonią? Sonia bijojo jo, tad argi turėtų dar gėdytis prieš ją?

O ką gi? Jis vis dėlto gėdijosi ir Sonios, kurią kankino užtai savo pilnu paniekos ir šiurkščiu elgesiu. Bet ne skustos galvos ir pančių gėdijosi; jo išdidumas buvo baisiai pažeistas; jis ir susirgo dėl pažeisto išdidumo. O, koks jis būtų buvęs laimingas, jei būtų galėjęs pats save apkaltinti! Jis būtų pakėlęs tada viską, net gėdą ir panieką. Bet jis smarkiai save teisė, ir sužiaurėjusi jo sąžinė nerado jokio ypatingai baisaus nusikaltimo jo praeityje, be vieno gal paprasto apsirikimo, kuris kiekvienam gali pasitaikyti. Jis gėdijosi kaip tik to, kad jis, Raskolnikovas, žuvo taip akiai, beviltiškai, kurčiai ir kvailai, kažkokiu aklo likimo sprendimu, ir dabar turi nusilenkti ir sutikti su kažkokio sprendimo „beprasmybe“, jei nori dar šiek tiek save nuraminti.

Nerimas be tikslo ir be priežasties dabartyje, o ateityje vien tik tolydinis aukojimasis, kuriuo nieko neįgyjama, šit kas jo laukė pasaulyje. Ir kas iš to, kad po aštuonerių metų jis turės tik trisdešimt dvejis metus, ir jis vėl galės iš nauja pradėti gyventi! Kam jam begyventi? Ko laukti ateity? Ko siekti? Gyventi, kad gyventų? Bet jis jau tūkstantį kartų anksčiau dar buvo pasiryžęs atiduoti savo gyvenimą dėl idėjos, dėl vilties, net dėl svajonės. Vieno paties gyvenimo jam visada buvo maža; visada jis troško daugiau. Gali būti, kad vien tik dėl savo troškimų stiprumo jis ir buvo tada save palaikęs žmogumi, kuriam leista daugiau, negu kitiems.

Ir kad bent jam likimas būtų pasiuntęs atgailą – gailiąją atgailą, draskančią širdį, neduodančią atilsio, tokią atgailą, dėl kurios siaubingų kančių vaidenasi kilpa ir sietuva! O, kaip jis būtų ja apsidžiaugęs! Kančios ir ašaros – juk tat irgi gyvenimas. Bet jis nedarė atgailos dėl savo nusikaltimo.

Mažų mažiausia, jis būtų galėjęs bent pykti ant savo kvailumo, kaip jis jau anksčiau pyko ant savo blogų ir kvailiausių veiksmų, kurie atvedė jį į kalėjimą. Bet dabar, jau kalėjime, laisvėje, jis vėl iš naujo apsvarstė, apgalvojo visus savo buvusius poelgius ir visai nerado, kad jau jie būtų tokie šlykštūs ir kvaili, kaip jam atrodė anuo lemiamuojų laiku, pirmiau.

„Na, kuo, kuo, – mąstė jis, – mano mintis buvo kvailesnė už kitų mintis ir teorijas, kurios knibžda ir grūdasi tarpusavy po pasaulį, nuo pat to laiko, kaip šis pasaulis yra? Reikia tik pažiūrėti į dalyką visiškai nepriklausomu, plačiu ir laisvu nuo kasdieninių įtakų

žvilgiu, ir tada, žinoma, mano mintis pasirodys visai ne tokia... keista. Vai, jūs smerkėjai ir penketo sidabrinių kapeikų vertės galvočiai, kodėl jūs sustojat pusiaukelėje!“

„Na, kuo mano pasielgimas jiems atrodo toks šlykštus? – kalbėjo pats vienas, – gal tu, kad jis – piktadarystė? Ką reiškia žodis piktadarystė? Mano sąžinė rami. Žinoma, padarytas kriminalinis nusikaltimas; žinoma, pažeista įstatymo raidė ir pralietas kraujas, na, ir imkit už tą raidę mano galvą... ir ganės! Žinoma, jei šitaip žiūrėsi, daugelis net žmonijos geradarių, kurie nepaveldėjo valdžios, bet patys ją pagrobė, jau turėjo būti mirtimi nubausti, kai pirmuosius dar savo žingsnius darė. Bet tie žmonės atlaikė savo žingsnius, ir todėl jie teisūs, o aš neatlaikiau ir, vadinasi, aš neturėjau teisės leisti sau tokio žingsnio.“

Štai tik tuo vienu jis prisipažindavo kaltas: tik tuo, kad nusikaltimo nepakėlė ir nuėjo prisipažinti.

Jis net kankindavosi dėl minties: kodėl jis tada nenusižudė?

Kodėl tada stovėjo prie upės ir pasirinko verčiau prisipažinti? Nejaugi toks galingas tas noras gyventi ir taip sunku jį nuveikti? Juk nuveikė Svidrigailovas, nors bijojo mirties?

Jis kankindamasis kaišiojo tą klausimą ir negalėjo suprasti, kad jau ir tada, kai stovėjo prie upės galbūt buvo pajutęs savyje ir savo įsitikinimuose gilų melą. Jis nesuprato, kad šitas nujautimas galėjo būti būsimąjo jo gyvenimo persilaužimo, būsimąjo jo prisikėlimo, būsimųjų naujų pažiūrų į gyvenimą pranašystė.

Jis veikiausiai buvo linkęs manyti, kad čia vien tik aklo instinkto trauka, kurią ne jam nuveikti ir per kurią jis vėl gi nepajėgė peržengti (dėl savo silpnumo ir menkumo). Jis žiūrėjo į savo katorgos draugus ir stebėjosi: kaip jie visi irgi mylėjo gyvenimą ir kaip brangino jį! Jam kaip tik pasirodė, kad kalėjime jį dar labiau myli ir vertina, negu laisvėje. Kokių tik kančių ir kankinimų yra iškentėję kai kurie jų, pavyzdžiui, valkatos! Negi jau tiek daug turėtų jiems reikšmės vienas koks nors saulės spindulėlis, tanki giria, kame nors nežinomoj tankumynėj šaltas šaltinėlis, nužiūrėtas dar prieš metų metus, kuri pamatyti taip svajoja valkata, kaip apie pasimatymą su meiluže, sapne jį sapnuoja, žalią žolelę aplinkui jį, giedantį paukštelį krūmuose! Giliau išsižiūrėdamas, jis matė dar labiau neišaiškinamų pavyzdžių.

Kalėjime, jį supančioje aplinkumoje be abejo, jis daug ko nepastebėdavo, ir nenorėdavo visai pastebėti. Jis gyveno kažkaip nuleidęs akis; jam šlykštu ir nepakenčiama buvo žiūrėti. Bet ilgainiui daug kas ėmė jį stebinti, ir jis, kažkaip nenoroms, ėmė pastebėti tai, ko anksčiau nė nepamanydavo. Apskritai, ir gal visų daugiausia jį ėmė stebinti ta baisi, ta nepereinama praraja, kuri buvo tarp jo ir visų šitų žmonių. Rodydavos, lyg jis ir jie būtų kitų tautybių žmonės. Jis ir jie žiūrėdavo vieni į kitus su neapykanta ir nepasitikėjimu. Jis žinojo ir suprato bendrąsias tokio skirtingumo, priežastis; bet niekad anksčiau jis nepamanė, kad tos priežastys iš tikrųjų būtų tokios gilios ir galingos. Kalėjime buvo taip pat tremtinių lenkų, politinių nusikaltėlių. Šitie tiesiog visus tuos žmones laikė tamsuoliais ir chamais ir niekino juos, iš aukšto žiūrėdami; bet Raskolnikovas negalėjo taip žiūrėti: jis aiškiai matė, kad tie tamsuoliai daugeliu atvejų kur kas išmintingesni už tuos pačius lenkus. Buvo čia ir rusų, taip pat perdaug niekinančių šituos žmones, – vienas buvusias karininkas ir du seminaristai; Raskolnikovas aiškiai pastebėdavo, kad ir jie klysta.

Bet jo paties niekas nemėgo ir visi šalindavosi nuo jo. Pagaliau pradėjo net nebekęsti jo, – kodėl? Jis nežinojo to. Niekindavo jį, juokdavosi iš jo, juokdavosi iš jo nusikaltimo net tie, kurie daug daugiau buvo nusikaltę, negu jis.

– Tu ponas! – sakydavo jam. – Argi tau su kirviu vaikščioti; tai visai ne ponų darbas.

Antrą gavėnios savaitę teko jam eiti kartu su savo kazarme atlikti vėlykinę išpažintį. Jis vaikščiojo į cerkvę ir meldėsi kartu su visais. Dėl kurios priežasties, net jis pats nežinojo, – kilo kartą barnis; visi kaip vienas užsipuolė ant jo su pasiutimu:

– Tu bedievis! Tu į Dievą netiki! – šaukė jam. – Užmušti tave reikia.

Jis niekad nebuvo kalbėjęs su jais nei apie Dievą, nei apie tikybą, bet jie norėjo jį užmušti kaip bedievi; jis tylėjo ir nesipriešino jiems. Vienas visiškai įdūkęs katorgininkas buvo bepuolęs ant jo; Raskolnikovas laukė jo visiškai ramiai ir tylėdamas: net jo antakis nepajudėjo, nė vienas jo veido bruoželis nesudrebėjo. Palydovas laiku suspėjo atsistoti tarp jo ir žmogžudžio, – kitaip bematant būtų buvęs pralietas kraujas.

Neišsprendžiamas jam buvo ir dar vienas klausimas: kodėl jie visi taip pamilo Sonią? Ji nesigerindavo jiems; jie labai retai sutikdavo ją, tik kartais į darbus išvaryti, kai ji ateidavo valandėlę, norėdama pasimatyti su juo. O vis dėlto visi jau pažino ją, žinojo ir tą, kad ji paskui jį atvažiavo, žinojo, kaip ji gyvena, kur gyvena. Pinigų ji jiems neduodavo, ypatingų paslaugų nedarydavo. Kartą tiktai, per kalėdas, ji atnešė visam kalėjimui dovanų – pyragų ir riestainių. Bet palengvėle tarp jų ir Sonios užsimezgė tam tikri artimesni santykiai: ji jiems rašydavo jų giminėms laiškus ir pati išsiųsdavo juos paštu. Jų giminės, atvažiavė į miestą, palikdavo, jų nurodymu, pas Sonią jiems atvežtus daiktus ir net pinigus. Jų žmonos ir mylimosios pažino Sonią, lankydavosi pas ją. O kai ji pasirodydavo prie darbų, atėjusi pas Raskolnikovą, arba susitikdavo su partija kalinių, einančių į darbus, – visi nusiimdavo kepures ir visi sveikindavosi: „Geroji tu mūsų, Sofija Semionovna, tu mūsų motinėle, meilioji, rūpestingoji!“ sakydavo tie žiaurūs, suženklinti katorgininkai šitam mažyčiam ir liesučiam padarui. Ji šypsodavosi ir atsakydavo į jų sveikinimus, ir visi jie mylėjo jos šypseną. Jie mylėjo net jos eiseną, atsigręždavo pasižiūrėti jai iš paskos, kaip ji eina, ir girdavo ją; girdavo ją net už tai, kad ji tokia mažutė, pagaliau net nebežinodavo nė už ką begirti. Pas ją net eidavo gydytis.

Jis išgulėjo ligoninėje visą gavėnios pabaigą ir šventes. Jau sveikdamas jis atsimindavo savo sapnus, kada dar jis gulėjo karščiuodamas ir kliedėdamas. Jam sergančiam vaidendavosi, tartum visam pasauliui nulemta būti auka kažin kokios baisios, negirdėtos ir neregėtos maro ligos, einančios į Europą iš Azijos gelmių. Visi turėjo pražūti, be kai kurių išrinktųjų, labai nedaugelio. Atsirado kažkokios naujos trichinos, mikrosopiški gyvūnėliai, kurie skverbdavosi į žmonių kūnus. Bet tie gyvūnėliai buvo dvasios, turinčios protą ir valią. Žmonės, jų užkrėsti, tučtuoju pasiųsdavo ir išprotėdavo. Bet niekad, niekad nelaike savęs žmonės tokiais išmintingais ir neklystančiais tiesoje, kaip šitie užkrėstieji. Niekad nebuvo laikę labiau nesugriaunamų savo sprendinių, savo mokslo išvadų, savo dorovinių įsitikinimų ir pažiūrų. Ištisi kaimai, ištisi miestai ir tautos užsikrėsdavo ir eidavo iš proto. Visi buvo nerimo apsiaubti ir nesuprato vienas kito, kiekvienas matė, kad tik jis vienas žino tiesą, ir kankinosi, žiūrėdamas į kitus, mušėsi į krūtinę, verkė ir laužė sau rankas. Nebeišmanė, ką ir kaip teisti, nebegalėjo susitarti, ką laikyti blogu, ką geru. Nebežinojo, ką kaltinti, ką išteisinti. Kažin kokio beprasmiško pykčio pagauti žmonės žudė vienas kitą. Ištisomis armijomis kilo vienas prieš kitą, bet armijos, bežygiuodamos, staiga pradėdavo pačios save žudyti, eilės iširdavo, kovotojai vienas kitą puldavo, badydavosi ir plaudavosi, kandžiodavo ir valgydavo kits kitą. Miestuose kiauras dienas skambindavo varpais; šaukdavo visus, bet kas ir kam šaukia, niekas to nežinodavo, tik visi didžiai nerimaudavo. Pametė pačius paprastuosius amatus, kadangi kiekvienas siūlydavo savo mintis, savo pataisas, ir negalėjo susitarti; nustojo dirbti

žemę. Kai kur susibėgdavo žmonių krūvos, sutikdavo ką nors veikti, prisiekdavo nepasimesti, – bet tučtuojau imdavo visai ką kita dirbti, negu ką tik patys buvo nutarę, pradėdavo vienas kitą kaltinti, pešdavosi ir plaudavosi. Prasidėjo gaisrai, užėjo badas. Visi ir viskas pradėjo žūti. Maras plito ir slinko vis tolyn ir tolyn. Išsigelbėti visame pasaulyje galėjo tik keletas žmonių, tai buvo skais tieji ir išrinktieji, paskirti pradėti naujai žmonių giminei ir naujam gyvenimui, atnaujinti ir apvalyti žemei, bet niekas ir niekur šitų žmonių nematė, niekas negirdėjo jų žodžio nei balso.

Raskolnikovą kankino tai, kad tas beprasmis kliedesys taip liūdnei ir taip sopamai atsiliepia jo atsiminimuose, kad taip ilgai nepraeina tų karščio vaidinių įspūdis. Jau ėjo antra savaitė po velykų; buvo šiltos, giedrios pavasario dienos; suimtųjų palatoje atidarė langus (su grotomis, o po jais vaikščiojo sargybinis). Sonia per visą jo sirgimo laiką galėjo tik du kartus jį aplankyti palatoje; kiekvieną kartą reikėjo gauti leidimas, o tai buvo sunku. Bet ji dažnai ateidavo į ligoninės kiemą, po langais, ypačiai vakarais, o kartais bent sau, kad tiktai valandėlę galėtų pastovėti kieme ir nors iš tolo pažvelgti į palatos langus. Kartą, vakarop, jau beveik visai pasveikęs Raskolnikovas buvo užmigęs; nubudęs netikėtai priėjo prie lango ir staiga toli, prie ligoninės vartų, pamatė Sonią. Ji stovėjo ir lyg laukė. Kažkas tartum pervėrė tą akimirką jo širdį; jis krūptelėjo ir greičiau nuėjo nuo lango. Kitą dieną Sonia neatėjo, trečią dieną irgi; jis pastebėjo, kad jos laukia su nerimu. Pagaliau ji išrašė. Grįžęs į kalėjimą, jis sužinojo iš kalinių, kad Sofija Semionovna susirgo, guli namie ir niekur neišeina.

Jis buvo labai neramus, siuntinėjo pasiteirauti apie ją. Veikiai jis sužinojo, kad jos liga nepavojinga. Sužinojusi savo ruožtu, kad jis taip jos ilgisi ir rūpinasi, Sonia atsiunti jam laiškėlį, pieštuku rašytą, pranešdama, kad jai daug geriau, kad ji truputį buvo nušalusi ir kad greit, labai greit pati ateis pasimatyti su juo, kur jis dirba. Beskaitant šį laiškėlį, jo širdis smarkiai ir skaudžiai plakėsi. Diena vėl buvo giedra ir šilta. Anksti rytą, kokią šeštą valandą, jis išėjo į darbą, ant upės kranto, kur buvo pastatyta daržinėje krosnis alebastrui degti ir kur grūdavo jį. Nuėjo ten iš viso trys darbininkai. Vienas kalinys su palydovu nuėjo į tvirtovę kažin kokio įrankio; antras ėmė taisyti malkas ir krauti krosnį. Raskolnikovas išėjo iš daržinės į pat krantą, atsisėdo ant sukrautų prie daržinės rąstų ir ėmė žiūrėti į plačią ir dyką upę. Nuo aukšto kranto gražiai buvo matyti plati apylinkė. Iš tolumo kito kranto vos vos buvo girdėti dainuojant. Ten, besimaudančioje saulės spinduliuose beribėje stepėje, vos matomais taškeliais juodavo klajoklių jurtos. Ten buvo laisvė, ir gyveno kiti žmonės, visai nepanašūs į šituos, ten net tarytum pats laikas būtų sustojęs, lyg būtų nepraėję dar Abraomo ir jo bandų amžiai. Raskolnikovas sėdėjo, žiūrėjo įsmigęs, neatitraukdamas akių; jo mintis išvirto svajonėmis, kontempliacija; jis apie nieką nemažė, bet kažin koks ilgesys jaudino jį ir kankino.

Staiga šalia jo atsirado Sonia. Ji priėjo negirdimai ir atsisėdo greta. Buvo dar labai anksti; ryto vėsa tebebuvo dar neatsileidusi. Ji buvo apsivilkusi savo skurdžiu, senu burnosėliu ir žalia skara apsirišusi. Jos veidas dar turėjo ligos žymių, sulysęs, pablyškęs, išsekęs. Ji meiliai ir linksmai nusišypsojo jam, bet, kaip paprastai, baugščiai ištiesė jam savo ranką.

Ji visada ištiesdavo jam savo ranką baugščiai, kartais net visiškai nepaduodavo, tarytum bijodama, kad jis neatstumtų jos. Jis visada tartum su pasibiaurėjimu imdavo jos ranką, visada tarytum su apmaudu sutikdavo ją, kartais atkakliai tylėdavo per visą pasimatymo laiką. Atsitikdavo, kad ji drebdavo dėl jo ir pargrįždavo su didžiausiu sielvartu. Bet dabar jų rankos nepasileido; jis trumpai ir greitai žvilgterėjo į ją, nieko

neištare ir nuleido savo akis į žemę. Juodu buvo vieni, niekas jų nematė. Palydovas tam tarpui nusigręžė.

Kaip tas atsitiko, nė jis pats nežinojo, bet staiga tartum kažkas sugriebė jį ir nubloškė prie jos kojų. Jis verkė ir globstė jos kelius. Pirmą akimirką ji be galo persigando, ir jos veidas apmirė. Ji pašoko iš vietos ir, ėmusi drebėti, žiūrėjo į jį. Bet tučiuojau, tą pat akimirką ji viską suprato. Jos akyse sužibėjo begalinė laimė; ji suprato, ir jai jau nebebuvo abejonių, kad jis myli, be galo myli ją, kad jau atėjo galų gale ta minutė...

Jie norėjo kalbėtis, bet negalėjo. Ašarų buvo pilnos akys. Jie abu buvo išbalę ir sulyšę; bet šituose ligotuose ir išbalusiuose veiduose jau švito naujos ateities aušra, – pilno prisikėlimo naujam gyvenimui aušra. Juos prikėlė meilė, vieno širdis buvo neišsemiamas gyvenimo šaltinis kito širdžiai. Jie nutarė laukti ir kentėti. Jiems dviem buvo likę dar septyneri metai; o kiek ligi to laiko nepakeliamų kančių ir kiek begalinės laimės! Bet jis prisikėlė ir jis tą žinojo, jis juto pilnai visa savo atsinaujinusia būtybe, o ji – juk ji tik ir gyveno jo gyvenimu!

Tos pat dienos vakarą, jau uždarius kazarmes, Raskolnikovas gulėjo ant narų ir mąstė apie ją. Tą dieną jam net pasirodė, tartum visi katorginingai, buvusieji jo priešai, jau žiūrėjo į jį kitaip. Net jis pirmasis kai kuriuos prašnekindavo, ir jam maloniai atsakydavo. Jis atsiminė dabar tai, bet juk taip ir turėjo būti: argi neturi dabar visa pakitėti?

Jis mąstė apie ją. Jis atsiminė, kaip tolydžio kankindavo ją ir draskydavo jai širdį; atsiminė jos išblyškusį, sulysusį veidelį, bet jo beveik ir nekankino dabar tie atsiminimai... jis žinojo, kokia begaline meile išpirko jis dabar visus jos kentėjimus.

Ir kas, pagaliau, tos visos, visos praeties kančios! Viskas, net jo nusikaltimas, net jo nuteisimas ir ištrėmimas, atrodė jam dabar, pirmiesiems jausmams sukilus, kažkokiu išviršiniu, keistu, tarytum ne su juo įvykusiu faktu. Jis, tiesa, negalėjo tą vakarą ilgai ir pastoviai apie ką nors galvoti, susikaupti prie kokių nors minčių; tik jis nieko ir nebūtų išsprendęs dabar sąmoningai; jis tiktai jautė. Dialektikos vieton atėjo gyvenimas, ir sąmonėje turėjo rasti kažkas visiškai kita.

Po jo priegalviu gulėjo Evangelija. Jis paėmė ją mašinaliai. Ta knyga priklausė jai, tai buvo ta pati, iš kurios ji skaitė jam apie Lozoriaus prikėlimą. Katorgos pradžioje jis buvo manęs, kad ji užkankins jį su religija, nuolat kalbės apie evangeliją, brukte bruks jam knygų. Užtat kaip jis didžiai buvo nustebęs, kad ji nė karto nepriminė apie tai, nė karto net nepasiūlė jam Evangelijos. Jis ją pats paprašė jos netrukus prieš susirgdamas, ir ji tylėdama atnešė jam knygą. Ligi šiol jis jos dar nebuvo nė atskleidęs.

Jis neatskleidė jos nė dabar, bet viena mintis dingtelėjo jam: „Argi gali dabar jos įsitikinimai nebūti mano įsitikinimais? Jos jausmai, jos siekimai bent jau...“

Ji irgi visą dieną buvo susijaudinusi, o naktį net vėl susirgo. Bet ji tiek buvo laiminga ir tiek netikėtai laiminga, jog beveik išsigando savo laimės. Septyneri metai, tiktai septyneri metai! Savo laimės pradžioje, kuriomis nekuriomis akimirkomis, abu jie buvo linkę žiūrėti į tuos septynerius metus, lyg į septynetą dienų. Jis net nežinojo to, kad naujasai gyvenimas ne veltui gi jam duodamas, kad reikės jį dar brangiai nusipirkti, užmokėti už jį dideliu būsimuoju žygiu...

Bet nuo čia jau prasideda nauja istorija, laipsniško žmogaus atsinaujinimo istorija, laipsniško jo atgimimo, laipsniško jo iš vieno pasaulio į antrą žengimo, pažinties su nauja, ligi šiol visiškai nežinota tikrove istorija. Tatai galėtų būti tema naujai apysakai, – bet ši mūsų apysaka baigta.

XX a. pradžios

literatūra.

Realizmas.

Neoromantizmas

XX a. pradžios literatūra. Realizmas. Neoromantizmas

1. Istorinis-kultūrinis kontekstas

Vienas reikšmingiausių istorinių įvykių, dėl kurio lietuvių literatūra pačioje XX a. pradžioje ėmė daug sparčiau vystytis, buvo lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas 1904 m. gegužės 7 d. Atsirado galimybė *legaliai* leisti ir platinti lietuviškus periodinius ir kitokius leidinius, knygas. Nors cenzūra ir politinis persekiojimas niekur nedingo, lietuviškoji tapatybė pagaliau įgijo teisę būti reiškiamai atvirai, susikurti savo viešąją erdvę, kur vyktų politinis gyvenimas, kultūrinė veikla, nuolatinės diskusijos, skleistųsi kūryba. Buvo peržengtas lemtingas slenkstis kelyje į modernią pilietinę visuomenę.

Vienas svarbiausių šio lūžio ženklų – pirmasis lietuviškas dienraštis *Vilniaus žinios*, pradėtas leisti 1904 m. gruodžio 10 d. Dienraščio pasirodymą, panašiai kaip Aušros išleidimą XIX a., lydėjo be galo stiprios emocijos. Štai kaip jo sutiktuves *Vilniaus* spaustuvėje aprašė dramaturgas Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis: „Ketvirtai [valandai nakties] pasibaigus, pamatėm *Vilniaus žinių* jau visiškai išspausdintus lapus, smarkiai krintančius ant vienas kito. Tuomet, paėmęs tų pirmųjų lapų saują, padaviau juos Jonui Jablonskiui, idant jis savo ranka išdalytų mums pirmąjį lietuvių dienraštį atminimui. Sugraudintas mokslininkas, paėmęs dienraštį, išdalijo jį tarp mūsų, savo gi lapą rūpestingai sudėjo ir... pabučiavo... paskui, įsidėjęs kišenėn, lyg ką norėjo pratarti, bet gerklė, matyt, ašarų priplūdusi, balso neišdavė. Taip jis ir išėjo namo.“ Greta visų reikšmingų padarinių, dienraščio išleidimas lėmė ir bendrinės lietuvių kalbos, plėtotos žymiojo kalbininko Jablonskio, įsitvirtinimą viešumoje. Ne vienas lietuvių rašytojas ir menininkas XX a. pradžioje dar jautė senąją dvikalbystės problemą: lenkiškai pirmuosius savo kūrinius rašė Vincas Krėvė ir Šatrijos Ragana, vaikystėje lietuviškai mažai temokėjo Ignas Šeinius, su tėvais apsigyvenęs daugiataučiamė Vilniuje. Tačiau jie jau nebegalėjo abejoti, kad lietuvių kalbos vartojimo sfera tapo visavertė, ir lietuviškai kūrybai ėmė teikti aiškią pirmenybę.

Galima sakyti, kad dienraščio *Vilniaus žinios* leidėjas – amžiaus pradžios kontekstą simbolizuojanti asmenybė. Tai pirmasis lietuvių milijonierius ir mecenatas, rašytojas ir švietėjas Petras Vileišis. Pasvalio krašto ūkininkų sūnus, Peterburge įgijęs inžinieriaus profesiją, ėmė dirbti anuomet labai pelningoje tiltų ir geležinkelių statybos srityje. Neturėdamas jokių privilegijų, vien dėl savo sumanumo ir darbštumo sukaupe didelį kapitalą. Jo sėkmės istorija tarsi įkūnijo tikėjamą modernaus lietuvių individo, prasimušusio į elito aukštumas iš valstiečių sodybos, galimybėmis. 1898 m. iš Rusijos grįžęs į Vilnių, savo kapitalą Vileišis skyrė ir lietuvių pramonei, ir kultūrai, ir spaudai kelti. *Vilniaus žinių* redakcija, o vėliau ir kitos lietuvių organizacijos, draugijos veikė puikiuose Vileišio rūmuose Vilniuje, Antakalnyje, – jie buvo pastatyti ir kaip asmeninė rezidencija, ir kaip visokeriopos lietuviškos veiklos židynys. Lietuvių spaudai ir literatūrai leisti buvo naudojamos Vileišio metalo fabriko uždirtbos lėšos. Taigi moderniosios lietuvių kultūros raidą XX a. pradžioje jau skatino ir lietuviškasis kapitalizmas, nebe vien pasiaukojamas šviesuolių – rašytojų, inteligentų, kunigų, daraktorių, knygnešių – darbas.

*Lietuviškos spaudos lotyniškais
rašmenimis draudimo panaikinimas
1904 m. gegužės 7 d. buvo
lemtingas slenkstis kelyje į
modernią pilietinę visuomenę.*

Moderniosios lietuvių kultūros raidą XX a. pradžioje jau skatino ir lietuviškasis kapitalizmas, nebe vien pasiaukojamas šviesuolių – rašytojų, inteligentų, kunigų, daraktorių, knygnešių – darbas.

darbininkija. Jau veikė ir pirmosios lietuvių politinės partijos – socialdemokratai (įkurta 1896) ir demokratai (įkurta 1902), taigi – kairieji ir liberalai, atstovavę demokratinių visuomenės reformų kryptį; nors formaliai neįkurta, telkėsi dešinioji krikščionių demokratų partija. Tarp jų jau virė polemikos. Į politinių partijų veiklą regime ypač įsitraukusius lietuvių rašytojus realistus – Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, Juozą Tumą-Vaižgantą, Joną Biliūną, Povilą Višinskį. Jie kūrė programas, rašė gausią publicistiką, o kartu svarstė sudėtingą literatūros ir politikos santykį. Biliūnas dar būdamas moksleivis slaptuose jaunimo susirinkimuose sakė karštas kalbas, skelbdamas „Tegyvuoja socializmas!“, bet 1904 m. nuo socialdemokratų veiklos nutolo, išgyvenęs koliziją tarp partinės kovos interesų ir savo talento, kuris jį traukė į meno, vaizduotės pasaulį. Su aukštomis idealistinėmis nuostatomis į politiką žengė Julius Janonis, – ir jautrus lyrikas, ir pirmasis lietuvių revoliucinis poetas, galiausiai pasirinkęs tragišką savižudybę.

XX a. pradžioje visoje Rusijos imperijoje ir Lietuvoje subrendo modernus „masių sukilimas“, tačiau caras Nikolajus II jį atsakė brutaliomis represijomis. Kai 1905-ųjų sausį Sankt Peterburge buvo sušaudyta taiki darbininkų demonstracija (Kruvinasis sekmadienis), masiniai protestai išaugo iki visą imperiją sukrėtusios pirmosios 1905 m. revoliucijos. Vilniuje jos kulminacija tapo tūkstantinės demonstracijos sušaudymas Šv. Jurgio (dabar Gedimino) prospekte 1905 m. spalio 16 d. ir aukų laidotuvės, virtusios masinėmis protesto eitynėmis. Į tamsaus miesto gatves (nebeveikė elektros ir dujų stotis) su fakelais išėjo apie 40–50 tūkst. žmonių. Gubernatorius buvo priverstas atitraukti kariuomenę ir policiją, o pats pabėgo iš miesto. Rusijos valdžia keletui mėnesių prarado Vilniaus ir Lietuvos gubernijų kontrolę, dėl visuotinio streiko sustojo fabrikai, užsidarė bankai, apmirė prekyba, nebeveikė geležinkelių eismas, telegrafas, nebegaliojo cenzūra.

Kaip tik tokioje situacijoje 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje buvo sukviestas pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas – Didysis Vilniaus Seimas. Jame dalyvavo apie 2000 atstovų. Tai buvo pirmasis viešas lietuvių politinis forumas, pirmąsyk tokiu mastu buvo svarstomi tolesnio tautos gyvenimo reikalai. Vienas Seimo nutarimų skelbė, kad Lietuva turi reikalauti autonomijos su visuotinai ir demokratiškai išrinktu seimu Vilniuje. Tai buvo svarus žingsnis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo link. Skirtingi lietuvių visuomenės sluoksniai susitelkė aplink aiškų ir tvirtą tikslą, „visos partijos susivienijo, sutirpo į bendrus nutarimus“ (G. Petkevičaitė-Bitė). Seimo išreikšta valia nuvilnijo ir tarp užsienyje pasklidusių lietuvių. „Sveikinu, linkiu viso labo Naujuose metuose. Tegyvuoja Lietuvos autonomija su seimu Vilniuje!“ – taip skambėjo Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos

Raganos 1905 m. gruodį iš Ciuricho išsiųstas sveikintimas bičiuliui.

1905 m. gruodį Maskvoje pralaimėjus ginkluotam sukilimui, prasidėjo carinės valdžios reakcija – masiniai revoliucijos dalyvių areštai, egzekucijos, įkalinimai, tremtys. Tūkstančiams buvo įvykdyta mirties bausmė. Revoliucija palaipsniui užgeso. Skelbusiems anticarinės idėjas teko slapstytis ar bėgti į užsienį. Vis dėlto kai kurie daliniai laimėjimai buvo pasiekti – 1906 m. buvo paskelbta pirmoji Rusijos konstitucija („Pagrindiniai valstybės įstatymai“), surengti pirmieji politiniai rinkimai į Rusijos Dūmą – žemuosius parlamento rūmus. Tačiau caras išlaikė absoliučią valdžią visose srityse, o Dūmos galios buvo labai ribotos. Buvo legalizuotos politinės partijos, visuomenės organizacijos, joms suteikta susirinkimų, spaudos teisė. Tai atvėrė kelią toliau bręsti ir Lietuvos visuomenei, kristalizuotis jos grupėms, pažiūroms, tapatybėms.

Štai 1907 m. rugsėjį Kaune įvyko pirmasis Lietuvos moterų suvažiavimas, kuriame dalyvavo tiek elito atstovės, žinomos rašytojos ir veikėjos, tiek sodietės. Prasidėjęs feministinis judėjimas reikalavo moterų lygiateisiškumo, prabilo apie žeminantį vyrų požiūrį į moteris, smurtą šeimoje ir kitus skaudulius, kurie anksčiau buvo tabu. Žemaitė suvažiavime skaitė pranešimą „Sodžiaus moterų skriaudos“: neturtingų tėvų dukterys jau dešimties metų amžiaus einančios arba vaikų auklėtė, arba gyvulių ganyti ir jomis niekas nesirūpina, „sodietės vergės tėvų, vergės vyrų ir sūnų. [...] Reikėtų būtinai pasirūpinti kokių nors būdu šiek tiek sulyginti teises moterų su vyrais“.

Po spaudos atgavimo ir 1905 m. revoliucijos numalšinimo lietuvių visuomenė perėjo į ramesnį legalios veiklos etapą. Suaktyvėjo ne tik literatūrinis, bet ir apskritai meninis, kultūrinis, visuomeninis lietuvių gyvenimas. Steigėsi įvairios sąjungos, draugijos: švietimo, muzikos, teatro, dailės ir kitokios. Po 1904 m., kada caro valdžia Lietuvoje leido rodyti lietuviškus vaidinimus, labai padaugėjo dramos spektaklių. Tiesa, dauguma jų buvo mėgėjiški, tačiau spektakliai, jų statymas bei parodų, koncertų, lietuviškų vakarų organizavimas kūrė neformalų, laisvą, žaismingą inteligentijos bendravimą. 1906 m. Vilniuje buvo pastatyta pirmoji lietuviška opera *Birutė*. Ją pagal to paties pavadinimo Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio pjesę sukūrė kompozitorius Mikas Petrauskas. 1906 m. pabaigoje organizuota pirmoji lietuvių dailės paroda, kurioje savo darbus eksponavo arti šimto menininkų, tarp jų – talentingiausias tuometinis lietuvių dailininkas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. 1907 m. Vilniuje buvo įsteigta Lietuvių mokslo draugija, vadovaujama Jono Basanavičiaus, o jos veikloje dalyvavo ir kai kurie rašytojai (Žemaitė, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kiti). Anot P. Vileišio, XX a. pradžioje lietuviai sulaukė „linksmo laiko“. Kultūrinė veikla nebeturėjo slėptis pogrindyje, tad jaunų menininkų bei literatų grupelė Vilniuje (P. Rimša, A. Žmuidzinaičius, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, M. K. Čiurlionis, O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, S. Gimbutaitė, M. Putvinskaitė ir kiti) savo neformaliu ir kūrybingu bendravimu jau priminė meno bohemą. Lietuviškus vaidinimus, anot Onos Pleirytės-Pui-

*Geisdami kuo plačiausios žmogui
įgimtos laisvės ir sykiu norėdami,
kad kitos tautos podraug su
jais gyvenančios galėtų tuo
naudotis, lietuviai reikalauja
savo tėvynei plačios autonomijos
su įsteigiamuoju seimu senovės
Lietuvos sostapilėje Vilniuje,
idant apie savo šalies reikalus
galėtų patys tartis.*

Lietuvių memorandumas Rusijos valdžiai, 1905

dienės dienoraščių, lydėdavo menininkų kompanijos „ūžimai“, „vaikiški siautimai“, „laisvi, bet nekalti“ pokštai ir juokas – iki ketvirtos valandos nakties „Šumano kafešantane“... Tik „Čiurlioniui keistas buvo tas mūsų familiar[umas] ir neceremoningumas. Stebėjo iš tolo, kai kada gražiai nusišypsodamas ir tylėdamas“. Lietuvių rašytojai ir dailininkai jau ima žaisti – ir estetiškai kūryboje, ir gyvenime. Vilnius irgi įgyja vis daugiau modernaus miesto bruožų, paryžietiškos dvasios – elektros šviesa nutvieskia pagrindines gatves ir parduotuvių vitrinas, suklesti madingos kavinės (Vilniaus Štraliai), kabaretai, maskaradai, 1907 m. atsidaro pirmieji kinoteatrai.

XX a. pradžios Vilniuje ypatingai išsiskleidė šio miesto daugiakultūriškumas. Caro valdžiai sušvelninus kontrolę, miestas tapo keturių tautų nacionalinio atgimimo židiniu – lenkų, žydų, baltarusių ir lietuvių. Įdomus buvo ir Vilniaus rusų kultūrinis gyvenimas. Nuo XIX a. pabaigos čia ėjo nebe tik oficiozinė, bet ir nepriklausoma rusiška spauda, kuri atspindėjo gana plačius miesto buržuazijos akiračius, skelbė Vakarų Europos literatūros naujienas. Labai intensyviai veikė Vilniaus miesto teatras, kurio trupę sudarė įvairių tautybių menininkai – lenkai, rusai, lietuviai, žydai, vokiečiai, čekai. Didžiausios tautinės grupės mieste, be abejo, buvo lenkai ir žydai, tačiau nė viena jų nesudarė absoliučios tautinės daugumos (ir vienai, ir kitai priklausė maždaug po trečdajį gyventojų). Taigi tuo metu nebuvo vienos aiškiai dominuojančios kultūros, o kartu visoms Vilnius buvo svarbus centras. Žydiškasis Vilnius – tradicinio judaizmo sostinė Rytų Europoje, Lietuvos Jeruzalė, XX a. pradžioje tapo ir žydų modernizmo centru – čia 1908 m. jidiš kalba išėjo pirmasis modernizmo žurnalas *Literariše monatsšriftn* (*Literatūros mėnraščiai*), 1910 m. buvo įkurta Boriso Kleckino leidykla, įgijusi pasaulinę reikšmę kaip žydų literatūros sklaidos ir modernizacijos židynys. Lietuvos žydų tarmė tapo jidiš literatūrinės kalbos pagrindu, o Vilnius iškilo kaip simbolinė jidiš kalbos sostinė. 1906 m. Vilniuje išėjo pirmasis baltarusių tautinio atgimimo laikraštis *Hawa hiba* (*Naša niva – Mūsų dirva*), aplink kurį telkėsi ir atgimimo klasikai, ir pirmieji modernistai. Nuo 1863 m. sukilimo smarkiai persekiota, mieste atgijo lenkų kultūra – po kone pusę amžiaus trukusio draudimo vėl pradėta leisti lenkišką spaudą (1905 m. vėl pradėjo eiti tradicinis dienraštis *Kurier Litewski*), nuo 1906 m. veikė profesionalus nuolatinis lenkų teatras, 1908 m. susibūrė moderni rašytojų ir menininkų grupė *Banda* (*Gauja*). Iškilo nepaprastos kūrybinės asmenybės – simbolistinės krypties dailininkas Ferdinandas Ruščicas, M. K. Čiurlionio profesorius, vadinęs savo mokinį naujojo meno šaukliu; architektas Antanas Vivulskis, didingų architektūros vizijų kūrėjas, Vilniaus Trijų Kryžių autorius; fotografas Janas Bulhakas – Vilniaus grožio fiksuotojas, suvokęs fotografiją kaip šviesos filosofiją; pirmasis lenkų poetas avangardistas Ježis Jankovskis, kūręs žmogaus psichikos ir miesto gatvių chaoso vaizdus. Beje, visiems jiems buvo labai svarbios ir artimos LDK tradicijos, lenkiškoji tapatybė su stipriu patriotiniu jausmu Lietuvai kaip daugiatautei istorinei tėvynei. Didžiosios Lietuvos kaip demokratiškos, tolerantiškos tautų federacijos atkūrimo idėją kėlė savitas Vilniaus politinis sąjūdis – *krajovcai* („kraštiečiai“), kuriems vadovavo žymūs teisininkai Mykolas Riomeris ir Tadas Vrublevskis. Taigi lietuvių kultūra, XX a. pradžioje vėl susitelkusi savo istorinėje sostinėje, buvo originalios, daugiatautės miesto visumos dalis.

Nemažai XX a. pradžios lietuvių literatūros autorių jau galėjo tiesiogiai, autentiškai pažinti ir tai, kas anuomet vyko Europos meno ir mokslo centruose. Daugelis jaunųjų buvo

Paryžiaus, Sankt Peterburgo, Maskvos, Krokuvos, Ciuricho, Leipcigo, Fribūro, kitų žymių universitetų ar meno mokyklų studentai (Vilniaus universitetas, deja, tebebuvo uždarytas). Ne vienam, ypač valstiečių vaikui, kelias į aukštąjį mokslą užsienyje reiškė didelius nepreteklius ir riziką, bandant prasimušti savo jėgomis, be tėvų paramos. Skurdaus, alkano gyvenimo didmiesčiuose palydovė dažnai buvo džiova, pakirtusi rašytoją Joną Biliūną, kritiką Povilą Višinskį, filosofą Ramūną Bytautą. Bandydamas pasiekti savo novatoriškų paveikslų pripažinimą Peterburge, palaužtas skurdo ir dvasinės įtampos 1911 m. mirė pirmasis genialiu pripažintas lietuvių menininkas – Čiurlionis. Tačiau galimybė išsiveržti iš Lietuvai pirmo miesto provincialumo ir įgyti modernius akiračius, pažinti tarptautinį meno pasaulį ir kurti naują lietuvių kultūrą jaunus žmones traukė nenumaldomai.

Kaip tik užsienyje, Krokuvoje (tada šis miestas priklausė Austrijai), senojo Jogailos universiteto spaustuvėje 1907 m. buvo puošniai išleistas pirmasis lietuvių literatūros almanachas *Gabija*, parengtas rašytojo Juozapo Albino Herbačiausko ir studentiško lietuvių jaunimo pastangomis. Reikšminga, kad almanachas buvo dedikuotas Antano Baranausko atminimui, buvo paskelbti jam skirti straipsniai ir eilėraščiai – jaunoji XX a. karta siekė remtis lietuvių Romantizmo tradicija. Kita vertus, almanacho prakalboje Basanavičius kritikavo Baranauską dėl jo prieraišumo unijai su Lenkija, senajai dvikalbei bajoriškai Respublikos tradicijai. Paskelbė ir tokius aštrius žodžius: „didį, rods, dar ne visiškai išsivyniojusį, poetišką talentą užmušė, panaikino amatas – kunigystė.“ Taigi Romantizmo tradicija ir pasitelkiama, ir moderniai pervertinama. Tautiškumas, pasaulietiškas, o kartu individualumas ir meninis talentas – naujasis vertybių derinys. Tai taip pat skamba romantiškai, bet formų ieškoma naujų. Almanache *Gabija* ypač išsiskyrė neįprasti Herbačiausko ir Sofijos Kymantaitės kūriniai – verlibru parašyti eilėraščiai, poetinė proza. Pradėta eksperimentuoti forma – eilėraštis jau nebūtinai yra rimuotas, valdomas metro taisyklių, o toks, kokį diktuoja vidinė būseną ir kalbos muzika. Jis gali būti visiškai „netaisyklingas“. Savo programiniame esė „Genijaus meilė“ Herbačiauskas dėstė neoromantizmo principus ir skelbė būsimą Lietuvos atgimimą, kurį atneš genijus – nepaprasto talento, aukščiausios dvasios, bet drauge – žemę ir tautą mylintis kūrėjas. Tad *Gabija* laikoma pirmąja lietuvių literatūrinio neoromantizmo, jau sugėrusio į save įvairių modernizmo bruožų, manifestacija. Jaunoji lietuvių karta meninę kūrybą ėmė vis labiau suvokti kaip savitą, autonomišką, originalų pasaulį, kurio centre – individualumas, grožis, nuostaba. Lietuvių literatūroje jau gana „skaitymėlių liaudžiai“, laikas kurti aukštąją kultūrą, išlavintą stilių, tobulą formą, suvokti meną kaip sielos šventę, trokšti „ko nors gilesnio negu gili žmogaus psichologija“, – tvirtino Čiurlionienė-Kymantaitė pirmojoje mūsų kritikos studijoje *Lietuvoje* (1910). Po kelerių metų, 1913-aisiais, Vilniuje poeto Liudo Giros išleistas pirmasis lietuvių literatūros ir dailės žurnalas *Vaivorykštė* kėlė tą pačią nuostatą – pereiti prie specifinių estetikos, individualiosios kūrybos interesų.

*Pirm žmogus bijojo būti ir rodyties
kitonišku, nekaip visi, dabar stengias
gyventi savaip ir veikti savaip. Jis
geidžia saužmogis būti. Žmoniškumą
savotišku būdu apreikšti... [...] Ir jis
myli tautą, nes myli save. Tautiškas
jausmas teka iš individualizmo versmių.*

Ramūnas Bytautas, 1912

*Beletristą realistą galima
pavadinti fotografu, bet
jis fotografas, imantis ne
paviršutinius paveikslus,
bet iš pat gilumos; jo atida,
kaip X spinduliai Rentgeno,
peržengdama paviršutinę pluta,
turi atidengti mums viduj
užsislėpusią žmonių dvasią ir
psichologijos apsireiškimus.*

Jonas Billiūnas, 1908

Tačiau tam negalėjo pritarti lietuvių rašytojai realistai. Jų kūrybą toliau buvo persmėkusi gyvenimo pertvarkų, socialinės tikrovės pažinimo ir kritikos dvasia. Jiems atrodė, kad literatūra negali atsiriboti, atsisakyti atjautos paprastam žmogui, jo orumo gynbos, maišto prieš nehumaniškas visuomenės nuostatas. Neoromantikus, modernistus valdė meno, o realistus – tikrovės aistra. Lietuvių realizmo proza toliau tobulėjo, analizuodama vis tirštesnį visuomenės gyvenimą, vis atviriau keliamas socialinės neteisybės ir pažeminimo problemas, o kartu vis labiau skverbdamasi į žmogaus egzistencinę patirtį, jo psichologijos paslaptis, vidines būsenas. Ji pati gilėjo ir darėsi subtilesnė, oponuodama modernistams, skelbusiems vien aukštojo grožio ieškojimus. Tai tas pats, kas atimti kąsnį iš alkano brolio ir iškeisti jį į puikią gėlę, kurią

prisisegtume prie krūtinės, eidami į turtingą pokylį, – taip Petkevičaitė-Bitė ironizavo gynojo meno nuostatas, iškeltas Čiurlionienės-Kymantaitės studijoje *Lietuvoje*. „Juk tokia gėlė, kaip ir kiekviena gėlė, – tai dailė, puikiausia dailė... tačiau brolis – tai brolis, ir dar alkanas... tai... ir tai baisi neteisybė.“ Kas teisinga literatūrai – kurti nuostabią formą ir veikti sielą ar vaizduoti negražų gyvenimą ir keisti visuomenę? O gal tikroviškumą ir grožį, tiršto gyvenimo ir dvasinių būsenų vaizdavimą galima suderinti? Tokios polemikos XX a. pradžioje brandino lietuvių literatūros idėjas, jos skirtingas modernias sroves. O kartu skatino ieškoti jų sintezės – tuo keliu ėjo Vaižgantas, Šatrijos Ragana, Vincas Krėvė.

Taigi XX a. pradžios lietuvių literatūra ir veikiama kitų tautų literatūrų (ypač vokiečių, prancūzų, rusų, lenkų), ir savaime plėtojosi dviem pagrindinėmis kryptimis: *realistine* ir *romantine*. Abiem joms pakankamai tvirtus pamatus dar XIX a. pabaigoje padėjo daugiausia Žemaitės kūryba (pirmajai) ir Maironio kūryba (antrajai). Ilgainiui, pereinant iš XIX į XX a., abi kryptys kito, įvairėjo, įgavo naujų, vis modernesnių bruožų. Tiesa, *realizmas* keitėsi kiek tyliau, ne taip programiškai. Ryškesnių pokyčių patyrė romantinė kryptis: *Romantizmą* XX a. pradžios Lietuvoje pakeitė vadinamasis *naujasis romantizmas*, arba *neoromantizmas*. Jis glaudžiai siejosi su kitomis modernizmo literatūros kryptimis (impresionizmu, simbolizmu, ekspresionizmu), jį kartais linkstama vadinti ir *ankstyvuju modernizmu*.

Kaip ir visą Europą, Lietuvos visuomenę sukrėtė Pirmasis pasaulinis karas, išgyventas lyg moderniosios Europos civilizacijos, tikėjimo progresu ir humaniškomis pertvarkomis krizė. Per visą XIX a. pažangos sukurtą gerovę, „gražiąją epochą“ (pranc. *la belle époque*) palaidojo didžiųjų imperinių valstybių sukelta masinė destruktija ir karo siaubas. 1915 m. vasarą Lietuva tapo besitraukiančios Rusijos kariuomenės ir puolančių vokiečių mūšio lauku. Pakeliui kariuomenės naikino viską, kas buvo sukurta: geležinkelius, tiltus, plantus, fabrikus, degino kaimus, plėšikavo dvaruose, atiminėjo gyvulius, derlių. Iširo ūkis, susiklosčiusios institucijos, kelius ir miestus užplūdo karo pabėgėliai. Iš Lietuvos į Rusijos gilumą pasitraukė apie pusę milijono gyventojų, daugiau nei pusė jų buvo lietuviai. Evakuavosi daugelis įstaigų, tarp jų – ir lietuvių organizacijos, mokyklos (didžiausiu

lietuvių susitelkimo ir veiklos centru Rusijoje tapo Voronežas). Nusiaubtame krašte 1916 m. įsisiautėjo badas, praradęs kone trečdalį gyventojų apmirė Vilnius. Nuo 1915 m. rugsėjo iki pat karo pabaigos visa etninė Lietuva buvo okupuota vokiečių. Jų valdžioje atsidūrusius gyventojus užgriuvo negailestinga kariuomenės priespauda, draudimai, plėšikiški mokesčiai. Suprantama, tokioje situacijoje Lietuvos kultūrinis gyvenimas keletą metų buvo paralyžiuotas.

Tačiau sunkiais karo metais, vokiečiams leidus mokyti vaikus gimtosios kalbos, pradėjo kurtis nauja tautinė Lietuvos švietimo sistema. 1915 m. Vilniuje viena šalia kitos steigėsi tautinės mokyklos – lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazija, žydų Mefice Haskole („Apšvietos nešėjų“) mokykla su dėstomąja jidiš kalba, lenkų Žygimanto Augusto ir Elizos Ožeškienės gimnazijos. Jose jau buvo ugdomas jaunimas Lietuvos ateičiai, savarankiškam gyvenimui, būsimai tikrovei kurti. Karo metais lietuvių gimnazijos pamatinė nuostata skelbė: „stengties kiek galima išdirbti [ugdyti] liuosus [laisvus], atvirus, įsitikėjimu [pasitikėjimu] paremtus santykius.“ Taigi siekta kurti laisvų, atvirų, vienas kitu pasitikinčių žmonių bendriją, pabrėžta būtinybė ugdyti asmens kilnumą. Tokias nuostatas diegė itin žymūs mokytojai – būsimieji Lietuvos prezidentai Antanas Smetona ir Aleksandras Stulginskis, būsimasis vyskupas Mečislovas Reinys, būsimasis universitetų rektorius Mykolas Biržiška, kompozitorius Juozas Naujalis ir kiti. Nenuostabu, kad ne vienas šių per karą įkurtų gimnazijų absolventas vėliau tapo didelėmis asmenybėmis – pavyzdžiui, tarpukariu Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje baigė Lietuvos švietimo strategė profesorė Meilė Lukšienė, o Žygimanto Augusto – poetas Česlovas Milošas, Nobelio premijos laureatas.

Karo nualintoje Rusijoje 1917 m. vasarį prasidėjo buržuazinė revoliucija, nuvertusi monarcho valdžią, o ją spalį sekė bolševikinė revoliucija, pasibaigusi komunistų partijos įsigalėjimu ir jos diktatūra. Tapo akivaizdu, kad senoji imperinė tvarka Europoje sužlugo ir lietuvių tautai būtina kurti naują modernią realybę. Tarp nostalgیشkų vizijų, kurių atsisakyta susvyravus tikėjimui bendra humanistine Europos pažanga, buvo ir daugiatautės, tolerantiškos LDK, „didžiosios Lietuvos“, atkūrimas. Europos imperijų griuvėsiuose kūrėsi tautinės valstybės. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje palankiai susiklostė politinės aplinkybės ir 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos nariai pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Atkūrus ir per kelis metus nepriklausomą kovose su bolševikais, bermontininkais ir Lenkija įtvirtinus nepriklausomą valstybę, lietuvių literatūros, meno, kultūros plėtrai vėrėsi naujos, kitokios perspektyvos.

2. Realizmas XX a. pradžios lietuvių literatūroje

Literatūrinė realizmo kryptis Europoje susiformavo XIX a. viduryje, jos pradininku laikomas prancūzų romanistas Onorė de Balzakas. Kiti žymūs realizmo atstovai: prancūzų rašytojai Gustavas Floberas, Gi de Mopasanas, anglų rašytojas Čarlzas Dikensas, rusų rašytojai Fiodoras Dostojevskis, Levas Tolstojus, Antonas Čechovas.

*Belaisvio širdis, kuri nors akimirką
plakė laisvės troškimu ir pagaliau
pačia laisve, jau nebegalėjo vėl
plakti bailaus kiškio širdies dūžiais.
Lietuviai, vėl ėmėsi kurti savo
istoriją, jau nebegalėjo dar kartą
tapti vergais.*

Mykolas Riomeris, 1907

Pagrindinės realizmo atsiradimo prielaidos yra susijusios su socialinės-visuomeninės sanklodos kaita, pereinant iš feodalizmo į kapitalizmą; su greitu pramonės ir prekybos vystymusi, sparčiai augant miestams; su mokslo suklestėjimu ir moksliniais atradimais; su technikos naujovėmis (pavyzdžiui, pradeda veikti geležinkelis, elektros tinklai, telegrafas, telefonas). Pasaulėžiūrinį realizmo pagrindą sudaro trys svarbiausi dėmenys, trys teorijos: *pozityvizmas* (filosofinė proto ir mokslinės pažangos suabsoliutinimo teorija), *darwinizmas* (gamtamokslinė gyvybės Žemėje evoliucijos teorija) ir *marksizmas* (politinė-ekonominė klasių kovos teorija). Visas jas vienija tai, kad jos, atmetusios romantinį subjektyvumą, tradicinius įsitikinimus ir tikėjimus, remiasi *racionaliu protu, faktais, moksliniais argumentais* ir siekia paveikti ar net pakeisti visuomenę (žmonių mąstymą, socialinę-ekonominę santvarką).

Pats iškiliausias ir nuosekliausias XX a. pradžios lietuvių rašytojas realistas yra Jonas Biliūnas. Be jo, praėjusio amžiaus pradžioje realistinės pakraipos kūrinius rašė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda (šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo seserys Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė ir Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė), Dvi Moterys (Žemaitė ir Petkevičaitė-Bitė), Julijonas Lindė-Dobilas, Antanas Vienuolis (tikr. Žukauskas) ir kiti. Dominavo proza, didžiausio meistriškumo pasiekta apsakymo ir apsakos žanruose.

Lietuvoje realistai savo kūriniuose kėlė ir sprendė *psichologines, moralines* ir *socialines* problemas, dažnai, bet ne visada jas susiedami vieną su kita. Jie rašė labiau ar mažiau remdamiesi pagrindiniais visai realistinei literatūrai būdingais principais. Štai svarbiausi jų: vaizduojamas charakteris yra *išbaigtas, kintantis* ir *dramatiškas*; vaizduojamas charakteris *siejamas su realia istorine-socialine aplinka*; vaizduojamas charakteris yra *tipiškas, apibendrinantis*, veikiantis *tipiškomis aplinkybėmis*, tačiau sykiu ir *individualus, išsiskiriantis*; rašoma laikantis *priežasties ir pasekmės* sekos; kūrinių kalba dažniausiai *paprasta, konkreti, nedaugiareikšmė*, tekstas nėra fragmentuotas, trūkinėjantis – sakiniai ir didesni teksto fragmentai *nuosekliai išplaukia vienas iš kito*.

Biliūno apysaka *Liūdna pasaka* (1907) ir Vienuolio apsakymas *Paskenduolė* (1912–1913) yra bene meniškiausi XX a. pradžios realistinės pakraipos lietuvių literatūros kūriniai. Juose „veikia“ turbūt visi išvardytieji principai. Ir Juozapotos (pagrindinė *Liūdnos pasakos* veikėja), ir Veronikos (pagrindinė *Paskenduolės* veikėja) paveikslai yra atskleisti išsamiai, visapusiškai, jie yra dinamiški, dramatiški, net tragiški: Juozapota, pamačiusi nukryžiuotą savo vyrą sukilėlį, išprotėja, Veronika, neatlaikiusi psichologinio-moralinio aplinkinių spaudimo, nusižudo. Veikiamoji aplinka yra baudžiavinis, pobaužiavinis ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos kaimas, pažymėtas chronologiškai (1863 m. sukilimas, jo malšinimas *Liūdnoje pasakoje*), geografiškai (netoli Kavarsko „Paskenduolėje“) ar kitaip. Veronika – tipiškas vyro suviliotos ir apviltos, paliktos moters paveikslas, Juozapota kiek hiperbolizuotai, bet apibendrina mirties bausmė nuteistų, įkalintų, ištremtų 1863 m. sukilimo dalyvių artimųjų išgyvenimus, jų dalią. Nepaisant apibendrinančių „galių“, abi veikėjos – ryškūs ir įsimenantys, įtinami lietuvių literatūros paveikslai. Abiejų veikėjų elgesio, veiksmų, jausmų, minčių kaita yra motyvuota kokių nors priežasčių, pavyzdžiui, aplinkinių žmonių kalbų, reakcijų (dėmesio vertas Biliūno sakinyss Juozapotai išprotėjus: „Priežastis ir sekmė jos smegenyse nebesirišo“). Vienuolis rašo kiek ilgesniais, „sodresniais“, bet aiškiais, „skaidriais“ sakiniiais, Biliūno apsakos kalba yra

nejmantri, lakoniška, Juozapotos istorija dažnoje vietoje pasakojama „kapota“ konstatuojamąja intonacija (pavyzdžiui: „Juozapota baisiai atsimainė. Tat jau nebebuvo toji graži moteris, kurios akys kaip žvaigždės nuvargusį vyrą nesenai dar ramino. Akys aptemo, veidas pajuodavo. Nei vilties, nei laimės nebeliko. Viena slankiojos po namus kaip šešėlis, be tikslo“).

Lietuvių realistai gana nemažai dėmesio skyrė *socialinei problematikai*. Biliūną žeidė *socialinė-ekonominė nelygybė ir neteisybė*, prieš kurią vienaip ar kitaip, aktyviai ar pasyviai maištauja, pasisako jo kūrybos, ypač ankstyvesnės, personažai (apsakymai „Pirmutinis streikas“, 1903; „Be darbo“, 1903; literatūrinė pasaka „Laimės žiburys“, 1905). Tai susiję su jo įsitraukimu į politinę socialdemokratų veiklą, nuo kurios paskui jis pamažu atsitraukė. *Visuomeninės santvarkos netobulumo, socialinio teisingumo ir kovos dėl šio teisingumo klausimus* savo kūryboje labai intensyviai svarstė kitas kairiosios pakraipos lietuvių autorius, poetas Julius Janonis. „Duonos kąsnio neturiu, / Nors ariu, ariu, ariu“ – rašė jis 1914 m. eilėraštyje „Kumečio daina“, o tais pačiais metais sukurtame eilėraštyje „Iš darbininko katekizmo“ revoliucingai kvietė kovon: „Geruoju negausim mes nieko: / Mes laimę pasieksim per kovą“.

Realistiniuose XX a. pradžios lietuvių literatūros kūriniuose pasitaiko ir įvairių kitų literatūros krypčių ir rašymo būdų apraiškų: *sentimentalizmo* (perdėto jausmingumo), *didaktinės literatūros* (noro ne tik pavaizduoti, bet ir pamokyti), *natūralizmo* (hiperbolizuoto vaizdo grubumo, fiziologiškumo išryškiniimo), *etnografiško aprašinėjimo* (uždarų kaimo bendruomenių buities, papročių tikslaus aprašymo).

Subtilus, lyriškomis, melancholiškomis, dažnai dramatiškomis spalvomis pažymėtas ir nuo pasakotojo, nuo autoriaus asmenybės neatsiejamas *psichologizmas* yra tai, kuo žymiausias praėjusio amžiaus pradžios realistas Biliūnas *labiausiai praturtino ir modernizavo lietuvių literatūrą*. Jo prozos pasakotojas, kaip ir būdinga realistinei literatūrai, yra *visažinis*, bet sykiu *labai artimas autoriui*, dažniausiai *pirmu asmeniu* išsakantis jo mintis, svarbiausia – *užtariantis, užjaučiantis* tuos, kurie yra nuskriausti, nelaimingi. Šis pasakotojas yra *empatiškas* – įsijaučiantis į kito asmens emocinę, psichologinę būseną. Tuo Biliūnas išsiskiria iš bendro realistinės literatūros srauto, kuriame dominuoja *bešališkas* pasakojimas *trečiuoju asmeniu*.

Rašymo būdu lietuvių realistai (Biliūnas, Vienuolis, Petkevičaitė-Bitė, Lindė-Dobilas) yra labiau ar mažiau artimi visiems didiesiems realistams, pavyzdžiui, Mopasanui, Čechovui. Su Mopasanu lietuvių rašytojus realistus labiausiai sieja *veikėjų psichologinė analizė* – panaši į tokią, kokią Mopasanas demonstruoja romane *Pjeras ir Žanas* (1888). Teorinėje šio romano pratarmėje yra teiginys, kuris tinka visai – ir pasaulinei, ir lietuvių – realistinei prozai apibūdinti: „grynos psichologijos šalininkas tegali vien vaizduote įsijausti į kiekvieną savo personažą tose įvairiose situacijose, į kurias pats jį pastato.“ Toks įsijautimas aki-vaizdus Čechovo prozoje, išgarsėjusioje tuo, kad *neišskirtiniais siužetais ir lakoniškomis priemonėmis* gebama pateikti *apibendrintą XIX a. pabaigos visuomenės gyvenimo paveikslą, individualius ir kartu labai tipiškus* tos visuomenės atstovų portretus.

XX a. pradžios psichologinio realizmo tradiciją lietuvių prozoje vėliau kūrybingai tęsė Vincas Mykolaitis-Putinas, Petras Cvirka, Ieva Simonaitytė ir kiti.

*Visa, ką išaudžia dailininko
siela, negali būt matuojama nė
jokia logika, nė jokių kitu, tik
grynai dailės kriteriju.*

Balys Sruoga

3. Neoromantizmas XX a. pradžios lietuvių literatūroje

XIX a. pab.–XX a. pr. Europos literatūroje kilo atsakas prieš perdėtą pozityvistinį racionalumą, prieš natūralizmą, vertusį rašytoją tapti bešališku aprašomų reiškinių tyrinėtoju, panašiu į bejausmį mokslininką analitiką. Tas atsakas reiškėsi *ganėtinai įvairiais* literatūriniais pavidalais, tačiau jie paprastai apibūdinami bendru *neoromantizmo* terminu. Neoromantizmas yra labai *nevienalytė*

literatūros kryptis, *neturinti aiškių ribų*, vienijama tokių pačių bendriausių tendencijų: grįžimo prie XVIII a. pab.–XX a. I pusės *Romantizmo vertybių ir estetikos*, pasinaudojimo *realizmo poetikos atradimais*, suartėjimo, kartais net susiliejimo su *įvairiomis modernizmo kryptimis* (simbolizmu, impresionizmu, jugendo stiliumi, ekspresionizmu ir kt.).

Neoromantizmas glaudžiai susijęs su Frydricho Nyčės (1844–1900) filosofija, iškėlusia *antžmogio idėją*, aiškinusia, kad žmogus yra veikiamas dviejų pradų: šviesaus, sąmoningo, skaidraus, harmoningo (*apoloniško*) ir tamsaus, pasąmoningo, aistringo, gaivalingo, griaunančio (*dionisiško*), kad kultūra, menas daug intensyviau auga iš *dionisiško* prado. Neoromantizmui taip pat labai artima *intuityvistinė* filosofija, skelbusi, kad geriausiai pažinti pasaulį padeda ne intelektas ir protas, bet *intuicija*, kad menininkas yra žmogus, apdovanotas jautresne, subtilesne *intuicija*, kuri visuomet esanti *individuali*, susijusi su konkretaus asmens *išgyvenimais*, su jo *grožio jautimu*.

Pasaulinio pripažinimo sulaukusių neoromantinio pobūdžio kūrinių yra parašę: lenkų kilmės anglų rašytojas Džozefas Konradas, prancūziškai kūręs belgų rašytojas Morisas Meterlinkas, vokiečių rašytojai Gerhartas Hauptmanas, Hermanas Hesė. Neoromantinės lietuvių literatūros radimuisi didžiausią įtaką padarė lenkų literatūrinis meninis judėjimas „Jaunoji Lenkija“ (*Młoda Polska*, 1890–1918), ypač šio judėjimo atstovų Stanislavo Pšybyševskio ir Stanislavo Vypsianskio kūryba.

Lietuvių literatūroje išskiriami du chronologiškai ir kokybiškai besiskiriantys neoromantizmo etapai: XX a. pr. (pirmasis) ir XX a. 3–4-ojo dešimtmečių (antrasis). Čia kalbama *tik apie pirmąjį*.

Pradinius lietuvių neoromantizmo pasaulėžiūros, estetikos principus savo kritikoje ir eseistikoje nužymėjo Juozapas Albinas Herbačiauskas, Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Balys Sruoga. Pirmieji du studijavo Krokuvėje – jų pažiūras paveikuso „Jaunosios Lenkijos“ judėjimo centre, trečiasis buvo Petrogrado ir Maskvos novatoriškos literatūrinės aplinkos augintinis. Visi trys pabrėžė kiekvieno rašytojo, menininko laisvę kurti *individualiai, originaliai*, bet ir būtinybę per meną, literatūrą atverti *kolektyvinę „tautos sielą“* (Sruoga), „Tautos Širdį“ (Herbačiauskas). Čiurlionienė-Kymantaitė 1909 m. metaforiškai rašė, kad menas (suprantama, ir literatūra) yra „širdies klyksmas“, „ilgėjimasis“, „antrasis pasaulis“, „matomojo pasaulio pančių numetimas“.

Žymiausi, didžiausią įtaką lietuvių literatūros raidai padarę XX a. pradžios neoromantinės pakraipos rašytojai: Vaižgantas (tikr. Juozas Tumas), Vincas Krėvė (tikr. Mickevičius), Šatrijos Ragana (tikr. Marija Pečkauskaitė), Ignas Šeinius (tikr. Jurkūnas), Balys Sruoga, Vydūnas (tikr. Vilhelmas Storosta).

Neoromantikų kūrybos centre paprastai atsiduria *žmonių vidiniai išgyvenimai*, kurie kartais prasiveržia gaivalingais, drastiškais, žiauriais veiksmais, kartais – atsargiais, sub-

tiliais poelgiais. Išgyvenimus dažniausiai sukelia arba *meilės jausmas*, arba *valdžios, galios pojūtis*, arba *vertybiniai svarstymai, svajonės, neapibrėžtas ilgesys*. Dažnas neoromantinio žmogaus palydovas yra jo vidinio pasaulio nuotaikas atspindinti ir papildanti *gamta*, niuansuota jos įvairovė, kaita. Įvairiais pavidalais neoromantikai išreiškia ir *tautiškumo, lietuviškumo* pradą: kaip kūrinio temą, kaip turinio elementą, kaip veikėjo charakterį, kaip stiliaus priemonę (pavyzdžiui, literatūriškai stilizuodami tikrus ar menamus lietuvių liaudies padavimus, tikras ar menamas lietuvių liaudies dainas) ar tiesiog kaip bendrą kūrinio atmosferą.

Anot Čiurlionienės-Kymantaitės, nusimesti „matomojo pasaulio pančių“ – realizmui būdingo regimojo pasaulio atspindėjimo – daugumai lietuvių neoromantikų nepavyko. Jie to ir nesiekė, *derindami, sintezuodami realistinį ir neoromantinį vaizdavimo būdus*. Sėkmingiausi, meniškai vertingiausi tokio derinimo pavyzdžiai yra Vaižganto apysaka *Dėdės ir dėdienės* (1920–1921) ir Krėvės apsakymų rinkinys *Šiaudinėj pastogėj* (1921–1922). Vaižgantas jau įvardiniame apsakos skyrelyje išdėsto savo „programą“, kad žodžiai „dėdė“ ir „dėdienė“ jo kūrinyje reiškia ne giminystės ryšį, bet „tipą“, „tam tikrą socialinį vienetą“, ir vaizduoja tris šio „tipo“ asmenis *tipiškomis Lietuvos kaimo sąlygomis*, parodydamas, kaip tos sąlygos, panaikinus baudžiąvą, keičiasi ir keičia veikėjus. Abiejuose kūriniuose daug *detalaus, istoriškai tikslaus aprašinėjimo* – taip aprašomi interjeras, drabužiai, valgiai, darbai, papročiai.

Ir tipizavimas, ir detalus, tikslus aprašinėjimas yra raiškūs *realistinio meno* požymiai. Vis dėlto ir Vaižganto apysakoje, ir Krėvės apsakymuose *dominuoja neoromantinės tendencijos*. Visų pirma dėl to, kad daugumos veikėjų paveikslai yra *romantizuoti, idealizuoti*. Geriausias pavyzdys – *Dėdžių ir dėdienių* veikėjas Mykoliukas. Mykoliukas gyvena lyg visuomenėje, tarp žmonių, intensyviai dirba visokius darbus ir dvare, ir namie, bet sykiu – lyg ir ne tarp žmonių, „šypsosi kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu“, kuriame „negalėjo būti žmonių“ (prisiminkime Čiurlionienės-Kymantaitės minėtą „antrąjį pasaulį“).

Taigi neoromantinė lietuvių literatūra labai glaudžiai susijusi su *realizmo* estetika, tačiau ji sėkmingai integruoja ir esminius kelių *modernizmo krypčių* bruožus. Tarkime, Sruogos eilėraščių rinkinyje *Saulė ir smiltys* (1920) puikiai dera *neoromantinė-simbolistinė pasaulėjauta*, besiremianti beveik pasąmoningu žmogaus paslaptinumo suvokimu, ir *impresionistinė stilistika*, kuri fiksuoja momentinį įspūdį, judesį, akimirkos tvykstelėjimą („Rimk, besiplečianti sielvarta gūdinti! / Tau paslapčių amžinų nesujudinti! / Vėjo bučiuojami, vėjo pagundyti / Supasi, supasi lapai nubudinti...“). *Impresionistinė stilistika*, sukurianti labai *poetiško, lyriško pasakojimo* įspūdį, dominuoja I. Šeinaus romane *Kuprelis* (1913), vaizduojančiame romantišką, bet dramatišką meilės istoriją („Užsimiršom tame pasibučiavime, tarytum išnykom kur. Grįžti nesinorėjo iš to nežinomo, nematomo, bet visam kūne, visoj sieloj juntamo pasaulio. Jis buvo nematomas, bet aiškus kaip vasara,

Garbė tiems, kurie su tokiu atsidavimu mokėjo tarnauti liaudies švietimo idėjai, bet giliai įsitikinusi esu, kad joks visuomenės darbas neišgelbės mūsų nuo ištautėjimo ir pražūties, jeigu nepasirūpinsime pasigaminti savo kultūrą, jeigu nemokėsime rasti savo žodžio, jeigu neieškosime patys savyje gilių gyvasties šaltinių.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, 1910

gilus kaip dangus“). Neoromantinėje Šatrijos Raganos apysakoje *Sename dvare* (1922), ypač „Mamatės užrašuose“ ataidinti *kanoninio (vokiškojo) XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Romantizmo pasaulėvoka* susipina su *simbolizmui charakteringu pasaulio matymu*, kai regimas pasaulis suvokiamas tik kaip „tikrojo“, anapusinio pasaulio simbolis („Viskas čia, žemėje, tik sapnas, o tikrenybė – ne čia“). Kai kuriose Vydūno dramose *simbolinis neoromantizmas* natūraliai susiejamas su *ekspresionizmo dramaturgijos estetika* (veikia bevardžiai tipai, reikšminga vieta skiriama vizijoms, vyrauja patosiškas kalbėjimas, įteisinama fragmentiška kompozicija).

1913 m. Sruoga rašė: „Dailioji tvėryba būna dvejopa: sąmoninga ir nesąmoninga.“ Dažnam lietuvių neoromantikai iš tikrųjų labai rūpėjo išreikšti žmogaus svyravimą tarp dviejų pradų, tų pradų susidūrimą – įtampą tarp žmogaus sąmonės ir pasąmonės, tarp jo *racionalumo ir iracionalumo*. Tokios įtampos draskomi dviejų pirmųjų Krėvės dramų pagrindiniai veikėjai: Šarūnas (*Šarūnas*, 1911) ir kiek mažiau Skirgaila (*Skirgaila*, 1922 m. rusiškas leidimas, 1925 m. lietuviškas leidimas). Abu veikėjai yra šiek tiek *antžmogiški* Nyčės filosofijos prasme, dėl aukštesnio tikslo nesiskaitantys nei su žmonių likimais, nei su jų, kad ir labai artimų, gyvybėmis. Aukščiausias tikslas jiems yra Lietuvos valstybės vienybė, lietuvių tautos gerovė, nors, pavyzdžiui, Skirgaila puikiai supranta, kad lietuvių tauta, stovėdama religinio, vertybinio, ideologinio pasirinkimo kryžkelėje, neišvengiamai tolsta nuo savo ištakų, nuo savo „aukso amžiaus“, kad jos likimas dramatiškas. Skirgaila dėl to išgyvena skaudžią asmeninę dramą.

XX a. pradžios lietuvių neoromantizmas reiškėsi įvairiais prozos, dramos ir poezijos žanrais, atverdamas naujus kelius įvairiapusei žanrinei lietuvių literatūros plėtotei, žanrų modernizacijai. Maža to – jis suteikė postūmį visai praėjusio amžiaus vidurio lietuvių moderniajai literatūrai. Šio postūmio esmę galima nusakyti tokiu Sruogos 1915 m. suformuluotu teiginiu: „Visa, ką išaudžia dailininko siela, negali būt matuojama nė jokia logika, nė jokių kitu, tik grynai dailės kriterijū.“ Kitaip tariant, ir Lietuvoje *estetinis kriterijus tampa svarbiausiu bet kokio meno, bet kokios literatūros vertinimo kriterijumi*.

Siūloma literatūra: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė, I knyga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė, II knyga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996; *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994; *Žodžio laisvė: Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmečiui paminėti*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994.

Juozas Tumas-Vaižgantas

Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) – viena ryškiausių XX a. pirmos pusės asmenybių, tautinio atgimimo, o kartu ir moderniosios kultūros reiškėjas. Vaižgantas tautą suvokė kaip esmingą žmoniškumo formą, kuri auga iš gimtosios žemės, istorijos, atsiskleidžia kalba, kūryba, darniais tarpusavio santykiais. Įvairiašakės Vaižganto veiklos tikslas buvo jungti tautą, kad bendradarbiautų tėvynės labui. Lietuvių kultūros veikėjų gretose Vaižgantas yra „šalia Antano Strazdo, Motiejaus Valančiaus: teisingas, tiesus, dosnus, altruistiškas, nesigviešiantis turtu, nesitaikstantis prie visuomenės konvencijų, tolerantiškas bet kokių pasaulėžiūrų ar politinių įsitikinimų žmonėms, atlaidus žmogiškoms silpnybėms ir reiklus sau, demokratiškas iš esmės – nuo buities iki viešojo gyvenimo“ (Vanda Zaborskaitė). Tumas-Vaižgantas tapo mylimiausiu savo meto žmogumi, pasižymėjo tolerancija ir palankumu, – „man visi geri ir visus myliu, bile tik dirbtų ir tarnautų Lietuvos pažangai“. Svarbiausiu savo ir kitų gyvenimo tikslu laikė tarnystę tautai: „Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas; ne, dar daugiau – jos vergas, dėl jos metų metais nebematęs, kaip skaišti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik kas man liepė eiti, ėjau, neatsiklausdamas, kas jį įgaliojo man liepti: bet tik visuomenės labui. Ėjau dirbau be atodairos, laiku nesumetęs, ar aš tam kvalifikuotas. Liepė būti kunigu, kad galėčiau likti savo krašte, esu, nesiskundžiu ir nusikunigavęs nesijaučiu. Liepė būti žurnalistu, buvau. Liepė būti politikos veikėju, diplomatu, revoliucionierium, tik tik ne anarchistu (buvau pakviestas vieno tilto sprogdinti), buvau. Liepė „profesoriauti“, profesoriau pačioje aukštojoje mokslo įstaigoje. Jei būtų liepę važiuoti į Angliją Karalių, turbūt būč važiuavęs“, – rašė 1932 m. Vaižgantas, atsakydamas į kultūros žurnalo *Naujoji Romuva* rašytojų anketą.

Juozas Tumas Vaižgantas gimė 1869 m. rugsėjo 8 d. Malaišių kaime (Svėdasų vlsč., Anykščių raj.). Mokėsi Kunigiškių pradinėje, Dinabarko (Daugpilio) realinėje mokykloje, 1893 m. baigė Kauno kunigų seminariją, kurioje priklausė slaptai lietuvių draugijai, įsitraukė į draudžiamos lietuviškos spaudos platinimą. 1894–1914 m. kunigavo įvairiose Latvijos ir Lietuvos vietose, – bažnytinė vyresnybė nemėgo impulsyvaus ir aktyvaus patrioto, nuolat kėlė iš vietos į vietą. Įsteigė, redagavo, leido ir platino *Tėvynės sargą* (1896–1902), redagavo *Žinyčių* (1900–1902); juose tautiškumo pagrindu stengtasi jungti įvairių pažiūrų autorius, priešinamasi rusifikacijai ir polonizacijai, rūpinamasi švietimu. 1902 ir 1906 m. pasirodė pirmosios Vaižganto knygelės *Vaideliai, Šis tas* bei *Sceniškieji vaideliai* – trumpi didaktiniai-algoriniai pasakojimai, tęsiantys Valančiaus tradiciją. 1907–1911 m. Vaižgantas gyveno Vilniuje ir aktyviai dalyvavo inžinieriaus Petro Vileišio inicijuotame Vilniaus lietuvinimo sąjūdyje, 1907 m. bendradarbiavo pirmajame lietuviškame dienraštyje *Vilniaus žinios* bei

drauge su Antanu Smetona redagavo *Viltį* (1907–1911). Ieškodamas gabaus jaunimo („deimančių“), skleisdamas tolerancijos dvasią, rašydamas įvairiais klausimais, iškilo kaip vienas įdomiausių ir skaitomiausių publicistų (vėliau pramintas lietuvių visuomenės „barometru“). 1911 m. tapo Laižuvos klebonu ir tais metais išvyko į JAV rinkti lėšų „Saulės“ rūmams (mokytojų seminarijai) Kaune, lankė lietuvių kolonijas, rašė ir grįžęs 1912 m. išleido apybraižų knygą *Ten gera, kur mūsų nėra*. 1914 m. prasidėjus karui pasitraukė į Rygą, redagavo tenyksių lietuvių leidžiamą *Rygos garsą*, 1915 m. rudenį persikėlė į Petrogradą, įsijungė į Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veiklą, atstovavo Rusijos lietuvių seime Tautos pažangos partijai, vis daugiau rašė, nedidelėmis knygelėmis leido dramas ir prozą: 1915 m. – *Scenos vaizdai, Monologai ir dialogai, Karo vaizdai*; 1916 m. – *Alegorijų vaizdai, Lietuvos žodis, Kvailių ašaros, Apie asilus*. Knygelėse ryškėjo Vaižganto interesai, formavosi stilius. 1917 m. išvyko į politinę lietuvių konferenciją Stokholme, čia priimtoje rezoliucijoje akcentuotas Lietuvos nepriklausomybės siekis. Stokholme Vaižgantas padėjo ne vienam plunksnos broliui pasitraukti iš revoliucijos krečiamos Rusijos, pradėjo rašyti epopėją *Pra-giedruliai* (išleista Vilniuje 1918–1920 m. trimis knygomis), plačiausiai išskleisdamas savo mišraus žanro meninių-etnografinių „vaizdų“ panoramą.

Grįžęs į Lietuvą aktyviai prisidėjo prie valstybės atkūrimo. Lenkijai okupavus sostinę, pasitraukė iš Vilniaus į Kauną, įsteigė laikraštį *Nepriklausoma Lietuva*, nuo 1920 m. buvo paskirtas Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčios rektoriumi. Suremontavęs apleistą šventovę, čia dirbo iki gyvenimo pabaigos (iki 1932), tapo mėgstamiausiu ir mylimiausiu Kauno klebonu, nuskriaustųjų, atstumtųjų, nesuprastųjų užtarėju, aktyviu visuomenininku, griežtu suponėjusių valdininkų kritiku, ryškia nepriklausoma asmenybe. Literatūros ir kritikos žurnale *Skaitymai* 1921 m. paskelbė apysaką *Dėdės ir dėdienės*, bendradarbiavo kaip kritikas, – aptarė kone visas pasirodančias knygas, nevengdamas polemikos, gindamas nuo piktų kritikų pradedančiuosius autorius. 1922 m. Vaižgantą pakvietė dirbti Lietuvos universitetas. Jame iki 1929 m. dėstė spaudos draudimo periodo (1864–1904) literatūros istoriją, gyvu ir spalvingu žodžiu sutraukdamas būrius studentų iš įvairių fakultetų. Publikavo keletą knygelių apie rašytojus (Maironį, Antaną Baranauską, Andrių Vištelį-Višteliauską, Antaną Vienažindį, Vincą Kudirką, Lauryną Ivinskį ir kt.), paskelbė daug vertingų atsiminimų. Redagavo leidinį *Mūsų senovė* (1921–1922), 1923 m. Humanitariniame fakultete įkūrė Rašliavos muziejų, padovanojo jam savo biblioteką (per 500 leidinių), leido savo kūrybos raštus. Baigęs dėstytojauti (1929 m. Lietuvos universitetas jam suteikė garbės daktaro vardą) atsidėjo grožinei kūrybai. 1929 m. išėjo apysaka *Išgama* ir romanas *Šeimos vėžiai*, 1930 ir 1932 m. – apsakos *Nebylys* ir *Žemaičių Robinzonas*. Vaižgantas mirė 1933 m. balandžio 29 d., buvo iškilmingai palaidotas Vytauto Didžiojo bažnyčioje. Operatorius Stasys Vainalavičius sukūrė dokumentinį filmą *Kanauninko Juozo Tumo-Vaižganto laidotuvės* (1933). Šalia bažnyčios esančiame Vaižganto bute dabar veikia rašytojo memorialinis muziejus.

Juozas Tumas neatsitiktinai slapyvardžiu pasirinko Vaižganto vardą. Lietuvių mitologijoje Vaižgantas yra žemės dievybė, augalijos atsinaujinimo, gaivališkojo prado reiškėjas. Kartu tai dievybė, tarpininkaujanti tarp Gamtos ir Kultūros (Algirdas Julius Greimas). Toks yra ir Tumas-Vaižgantas, – „žemės ir prigimties jėgų poetas, o kartu dvasinio prado, žmogiškos kūrybos, tautos kultūros aukštintojas“ (V. Zaborskaitė). Užaugęs Aukštaitijos

valstiečių šeimoje, kurioje buvo dešimtas vaikas, mylimas ir lepinamas, ir vėliau jis domėjosi savo šeimos narių likimais, gimtojo kaimo žmonių istorijomis ir pasiryžo jas jamžinti prozos raštuose. Jį traukė ne didinga praeitis, bet esama dabartis, į ją nukreipė savo kunkuliuojančią energiją, trokšdamas išjudinti žmones, kultūrinį gyvenimą, pateikti kuo platesnį socialinės tikrovės paveikslą, parodyti lietuviškų papročių, etnografinės aplinkos grožį, savo krašto žmonių rūpesčius bei viltis, kritikuoti apsileidimą ir kitas ydas. Gyvenimiškoji ir publicisto patirtis, įgimtas pasakotojo talentas subrandino labai savitą Vaižganto stilių – gyvą, temperamentingą, nepaprastai žodingą, iš kurio sklinda didžiulė meilė ir tikėjimas savo krašto ateitimi.

Vaižgantas gyvai reagavo į kultūros idėjas, kurias XX a. pradžioje skelbė Vydūnas ir Vincas Krėvė, Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė ir Juozapas Albinas Herbačiauskas, Balys Sruoga ir Ignas Šeinius. Vaižgantas ieškojo tautos sielos išraiškos, istoriniuose faktuose slypinčių tautos idėjos ženklų, rašė skaitytojui inteligentui. Jis sukūrė poetizuotą ir šaržuotą lietuvių paveikslą, jo kūriniai išsiskiria originaliu pasakojimo būdu ir pasakotojo vaidmeniu. Vaižganto pasakotojas suinteresuotai byloja apie kaimo žmonių gyvenimą, vertina jų poelgius, reiškia savo nuomonę. Jis pastebi ir subtiliausias detales (Severijos klėtelės paveikslas), ir sudeda akcentus, teikiančius prasmę žemdirbio kasdienybei (simbolinis Dzidoriaus Orės paveikslas).

Pragiedruliai („Vaizdai kovos dėl kultūros“), anot Alfonso Nykos-Niliūno, tai „didžiulė kovų dėl kultūros freska, lietuvišku, ypač ano meto, mastu imant, tikras *roman-fleuve* (romanas-epas), veikalas, sujungęs Valančiaus epochą su mūsų laikais ir užpildęs didžiulį tuščią tarpą mūsų literatūros istorijoje“. Vaižgantas aprėpia visą Lietuvą: pirmose dviejose dalyse vaizduojama Žemaitija („Gondingos kraštas“), trečiojoje – Aukštaitija („Vaduvų kraštas“). Veiksma laikas – XIX a. pab.–XX a. pr. (iki 1905 m. karo), intensyviausias atgimimo laikotarpis. Vaižgantas vaizduoja, kaip formuojasi moderni lietuvių tauta, 1918 m. atkursianti nepriklausomą valstybę. „Vaizduose kovos dėl kultūros“ dėmesys sutelkiamas ne į fabulą, o į siekį rasti atsakymą į klausimą, kur slypi tautos gyvybingumas. Skirtingus vaizdus vienija pasakotojas, susirūpinęs lietuvių sąmoningumo ugdymu, dvasiniu tobulėjimu. Kompozicinis laisvumas leidžia Vaižgantui įsiterpti į pasakojimą, publicistiškai pasamprotauti ar lyriškai susimąstyti, daryti didelius etnografinius ekskursus, pateikti plačius kaimo darbų, švenčių, aprangos, būdo savybių aprašymus, nutapyti įspūdingų peizažų, pasekti pasakų, legendų bei padavimų, perteikti kaimo žmonių kalbos, mąstymo manierą, jų psichologiją, parodyti visus suvienijusią kovą su carizmo biurokratija ir perteikti stiprėjančią tautos atgimimo ir augimo viltį. Taip šiame sodriame epe atsiveria krašto vaizdas, atsiskleidžia dvasinis šalies pulsas, gyva baudžiavos atmintis, žmonių šviesėjimas, ekonominis stiprėjimas, politinis brendimas, tautinis sąmonėjimas. Vaižgantas išryškina kaimo kultūros savitumą, svarbiausius nacionalinius lietuvių bruožus: arti-

Vaižganto kūryba užverčia mūsų literatūros istorijos puslapį, kurio ištakos – XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios tautinis atgimimas. Tautos kultūra, jos esmė ir daugiašalė skaida yra Vaižganto kūrybos turinys, o laikotarpio estetika nulemia meninės raiškos pobūdį.

Vanda Zaborskaitė

mumą gamtai, darbštumą, bendruomeniškumą, sumanumą, dorumą, santūrumą. Lietuva parodoma lyg bendru rūpesčiu gyvenanti šeima, o šeimoje savo ruožtu subręsta atskiros žmogaus pilietiškumas. Vaižgantas išaukština sodžiaus kultūrą, suteikia jai tautos kultūros vertę.

Vaižgantas sukūrė du lietuvių tipus – veiklų, atkakliai siekiantį tikslo, ir altruistišką, galintį atsisakyti savo norų ir troškimų, jeigu jie kelia pavojų kitų laimei, saugumui. Vaižgantas poetizuoja sielos patirtis, mažiau vertina praktinę veiklą. Vaižganto gyvenimo filosofiją atskleidžia apysakoje *Dėdės ir dėdienės* pavaizduoti trijų žmonių likimai. Mykoliukas, Severija, Geišė savaip įkūnija lietuviškąjį charakterį, kuriam būdingas „būdo švelnumas ir širdies gerumas“, savitai išgyvenama gamta, grožio pajautimas.

Nebylys – paskutinė reikšminga Vaižganto apysaka – tęsia lietuviškos sielos meninius tyrinėjimus. Nuo didaktiškai iliustratyvių personažų *Pragiedruliuose* Vaižgantas ėjo prie sudėtingesnės individualizacijos *Dėdėse ir dėdienėse*. *Nebylyje* pagrindinio veikėjo Jono paveikslu artėjama prie romantiškos, veržliai savo tikslo siekiančios, jokių ribų nepaisančios asmenybės modelio. Meilės tema yra svarbi visoje Vaižganto stambiojoje prozoje. Personažų paveiksluose rašytojas atskleidžia įvairius meilės pavidalus, – meilė atveria biologinį žmogaus pradą, žmogaus vitališkumą, dvasingumą. *Nebylyje* atskleidžiama aistros galia. Erosas Vaižganto vaizduojamas ir kaip gyvenimą nušviečianti laimė, ir kaip pavojinga, protui ir valiai nepaklūstanti demoniška galia, kuriai žmogus nepajėgia atsispirti. Apysakoje *Dėdės ir dėdienės* Mykoliukas „buvo ne tragedijoms ar skaudžioms dramoms pergyventi, tik melancholijai, liūdesiui reikšti kitiems, tvirtai tvirtai savo viduje užvožus dramine padėtį“. Liūdesio, melancholijos išgyvenimas Vaižganto suvokiamas kaip lietuviško charakterio bruožas, – „tokiam dalykui tinkamas vienu tik lietuvių vidus“. *Nebylyje* Vaižgantas „draminę padėtį“ išlaisvina ir vaizduoja dostojevskišką nusikaltimo ir atgailos temą, pražūtingos meilės tragediją, kuri kelia tragedinius baimės ir užuojautos išgyvenimus.

Vaižganto sukurtame lietuvių charakteryje asmenybės turtingumą ir etinę vertę atskleidžia kasdienis darbas, meilė, tikėjimas. Apysakoje *Dėdės ir dėdienės* pavaizduota Dzidoriaus Orė – gražus ir prasmingas apysakos simbolinis epizodas, kurio reikšmių lauką Vaižgantas praplečia kultūrine paralele – žemdirbiškos kultūros įreikšminimu M. K. Čiurlionio paveiksluose (pvz., *Zodiakas*. Ciklas IV. „Saulė eina Jaučio ženklui“, XII. „Saulė eina Ožiaragio ženklui“, 1906–1907): „Saulė, nardžiusi maudžiusis galuūlyčių rūkuose, pagaliau išsprunka kaip didelis skaisčiai raudonai nudažytas sviedinys, per nevalią panarintas į vandenį. Nusiprunkščiusi, dar visa šlapia, jau šauna savo spindulių strėles palei pačią žemę. [...] Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste plistančioje saulėje, visas apdrėktas jos spinduliais, [...] lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių. Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožragiai. [...] Galvos lyg pačios savaime oru plaukia, pamažu, užsimerkusios“.

Vaižgantas apysakoje sukūrė vieną savičiausių meilės studijų lietuvių literatūroje. Meilė Mykoliukui teikė ypatingo kilnumo, orumo ir šventumo: „akys blizgėjo išmintimi, protu, tokiu vidaus turiniu, kuris kiaurai peršviečia visą kūną – sielos žievę. Jis meldė ir mokėjo melstis taip, kaip meldžiasi tikrieji dvasininkai, [...] Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją“. Malda sutaurina Mykoliuką, dėkojantį Dievui ne tik už pragyventą

dieną, bet už „tą neapsakomą Jo malonę ir bekraštę gerybę, kurios yra iš Jo prityręs, jaunas būdamas, kada mylėjo ir buvo mylimas“.

Greta Mykoliuko, kurio taurus dvasingumas slypi po šiurkščia „kūno žieve“, kuriamas gyvybingos Severiutės portretas. Tradiciniam lietuviškos moters portretui būdingą lyrizmą Vaižgantas praturtina aistros potėpiais, pastūmėja savo personažą į nuopuolio išbandymą ir ieško kelių į moralinį atgimimą. Geišės paveiksle pabrėžiamas kūniškasis pradus, polinkis į praktinę, viešąją veiklą, bet ir būdo švelnumas bei gerumas, traukiantis prie jo vaikus, o jį – prie vaikų. Vaižgantas išplečia literatūroje vaizduojamo personažo charakterio amplitudę, atveria gero būdo žmoguje glūdinčius aukštuosius ir žemuosius prigimties pradus, kuriems atsiskleisti padeda aplinka, aprėpianti pasaulį nuo bažnyčios iki karčemos.

Vaižganto kūryboje nuolatos svarstomas santykis tarp žmogaus ir gamtos, tarp gamtos ir tautos. Žmogaus gyvenimą Vaižgantas vaizduoja gamtoje, žmogus suvokiamas kaip gamtos dalis. Gamtos jausmo intensyvumu ir literatūrinės raiškos įspūdingumu Vaižgantas yra greta Antano Baranausko. Tačiau kultūra žmogų iškelia virš gamtos, – žmogus gamtovaizdyje įžvelgia poetiškumą, savo dvasios paveikslą. Kultūra reiškiasi ir praktinė žmogaus veikla, – kai jis protingai ir atsakingai šeiminkauja gamtoje. Vaižgantas yra ir sukultūrintos gamtos aukštintojas, jo akis stebi, kaip atrodo visa tai, kur „kultūra papildinėja gamtą“. Jis atskleidžia našių dirvų, gerai prižiūrimų gyvulių ir paukščių grožį – žemdirbių kultūra jam atrodo pagrindas aukštesnei tautos kultūrai. O jai reikštis būtina Laisvė ir Tėvynė: „Mylėdamas Lietuvą, myliu Laisvę, kurią tegali man laiduoti nepriklausoma šalis, mano Tėvynė“, – rašė Vaižgantas. Tik nepriklausomoje valstybėje gali skleisti žmogaus proto ir sielos pajėgos: „Ar daug jų, tų dvasios pajėgų? Tikrai to dar niekas nežino. Lietuvis tik nusimano pilnas jų esąs, kaip nusimano savo žemės viduriuose esant visokios gėrybės, metalų, mineralų. Lietuvos dvasia, kaip ir jos prigimtis, ligi šiol visa ko terodė po truputį. Betgi rodė! Seniau iš pasirodymo spręsta ir apie turinį. Nugis niekas nebetiki tiek to ir teesant. Jei Lietuvos siela–mintis jau davė politikų, mokslininkų, žodžio ir plastikos dailininkų, – tai jų gali ir daugiau duoti. Ir tikrai. Šalia šimto jau visuomenei žinomų vardų, antra tiek dygsta jos akyse ir tarpsta, lyg augmens, pavasario saulei pakaitinus ir pašvietus: visi drūtais, stambiais, plačiais lapais, visi tirštai žalios spalvos. Vilties žalum“.

Siūloma literatūra: Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Pradai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1994–2009, t. 1–21; Vanda Zaborskaitė, „Juozas Tumas-Vaižgantas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, antroji knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 71–86; Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, 1995; Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: meninės sintezės problema*, Vilnius: Vaga, 1987; Kostas Ostrauskas, „Vaižgantas“, in: *Kostas Ostrauskas, Čičinskas ir kiti*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 201–245.

Juozas Tumas-Vaižgantas

DĖDĖS IR DĖDIENĖS

Bepiga, kad tai būtų buvę tėvelio ar motutės broliai ir jų žmonos. Apie juos būtų galima prirašyti labai gražių dalykų. Turėti daug dėdžių, žinoma, su dėdienėmis, nemaža garbės ir malonumo. Kokia tau garbė visame kaime, kai į tavo kiemą ima sukti, iš atlydų grįždami, vienas vežimas, antras, trečias... Kai tavo kiemelyje pradeda nebepareiti kalamaškų ir brikelių, gerai apkaustytų, kartais ir su lingėmis. Kai baltai aptiestą tavo stalą apsėda dešimts, dvylika asmenų ir visi tau artimi. O, tokiai dienai tu negaili dviejų pūrų miežių ir apynio spurgo, negaili ir avinioko. Tau džiaugsmas, kad pirkioje užia, ir drauge malonu nusimanyti, kad kur tik pasisuksi, visur pakeliui čia vieną, čia antrą dėdę rasi, drąsiai į jį užvažiuosi, drąsiai kalbėsies, nakvynės ir vaišių lauksi, nes jie bus tavo skolininkai, privalės tave atmylėti.

Ir patiems dėdėms miela savo broliavaikiais pasididžiuoti. Giminės – ką daugiau besakysi!

Bepiga, kad taip būtų buvę!

Man tenka į lietuvių tautos epopėją įvesti kitos rūšies dėdžių ir dėdienių. Liūdna tai bus istorija ir pasakojama toli gražu ne prie „apynio spurgo, miežio grūdelio“. Man teks kalbėti apie tėvo brolių – nevedusį ir apie tėvo brolienę – našlę. Šitokių tipų, manau, visai nebėra Lietuvoje, kitokioms ekonominėms ir socialinėms sąlygoms susidarius, nes dėdės ir dėdienės pavadinimai anuolaik reiškė visai ne giminės ar šeimos santykį, tiksliai tam tikrą socialinį vienetą šeimoje.

Labai senai:

MYKOLIUKAS IR SEVERIUTĖ

Gerokai prieš panaikinant dvarų baudžias.

Saveikių dvaras buvo ne didžiausias Pats-Pamarnecko dvarų. Vis dėlto jo laukų dirbtų suvarydavo iš keleto apylinkės kaimų: Aužbikų, Geišių, Tilindžių ir kitų. Visus juos valdė Geišių Geišė Rapolas, to dvaro tijūnas, paprastai vadinamas prižiurna. Jojo antrininkas buvo Aužbikų Šiukšta Mykolas, perpus už jį jaunesnis. Tijūnas Rapolas, geroką bizūną nusitvėręs, rūščiai ir rimtai vaikčiojo dvare aplink ūkio trobas ir lauke aplink darbininkus. Tvarkė, barės, bizūnu pliaukšėjo ir – nuolat pypkę rūkė. Kur tik jis pasisuko, visur girdėjai:

– Mykoliuk šen, Mykoliuk ten.

Reikia grėbti:

– Mykoliuk, veskis mergas!

Reikia vežti:

– Mykoliuk, vežimų krautų!

Reikia kimšti:

– Mykoliuk, į galą!

Taip per kiaurą dieną, per kiaurus metus, per nemaža metų.

O Mykoliukas – jau visas Mykolas. Jam arti trijų dešimtų. Jis gražiai išaugęs, storas juosmenyje, pečiuitas, daugiau kaip vidutinio ūgio ir pagali. Šieno plakais, grūdų maišais jis žaiste žaidžia, visą vežimą tik vilpš už galo, jei užkliuvo. Uostai šepečiu panosėje, nes karpė nuo burnos, kad nelįstų į šaukštą valgant.

Mykoliukas visur šoka, bėga, nė neviptelėjęs, mažiausiu žodeliu nepaprieštaravęs, nepasiteisinęs, niekam, nė namiegams, nepasiskundęs. Dirbo tylomis, kalbėjo tik kas reikia. Vis dėlto jis nebuvo paniuręs, nuobodžius. Viską taisė mėlynos jo akys, tokios ramios ir lipšnios, jog už vienas jas negalima buvo jo kitaip šaukti kaip malonėjamu žodžiu: Mykoliuk.

Tylus tylus buvo Mykoliukas, o visiems matės, jog jis šneka. Bent nori kažką pasakyti. Lūpos atsičiaupusios ir taip sudarytos, lyg tuoj štai pasakys, ką jis gera yra sugalvojęs ar atminęs. Mykoliukas kažin kuo džiaugės, kažin kam šypsojos.

– Mykoliuk, tekinas, greitutis!

Mykoliukas bėga kaip įdygtas, krauna, mina, braukia, triūsia pluša, – ar maža Pats-Pamarnecko dvaruose darbų lažininkams! Dirba tikrai už du, už tris, niekadose nieko nesišaukdamas padėtų. Net kai tirštai žmonių aplink esti, Mykoliukas dirba vienas, varo vienas savo barą. Tai aiškiai matei, ir nebuvo noro jam padėti. Kam, kad jam taip gera? Nei Mykoliukas žmonių šalinosi, nei į juos dėjos. Patekęs į būrį, jo nepadidino, išsiskyręs iš būrio, jame žymės nepaliko.

Dienos darbus padirbęs, namo savo kaiman žingsniavo pats vienas, tolėliau atsilikęs nuo kitų. Gal jo kaimas nekentė? Kur tau! Visam kaimui, kaip ir dvarui, jis buvo tikras Mykoliukas. Niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kad Mykoliukas bet kada su bet kuriuo būtų nesutikęs, susigykęs ir išsipravardžiavęs.

Vis dėlto jis kiksi vienas. Kiksi ir šypsosi, ir nesuprasi, kuo jis šiandien taip patenkintas, kas jam, ypač šiandien, taip patiko, kas jį paglostė, pagyrė ar dovanų kąsnį kieto sūrio pakišo pagrauzti. Ne, niekas jo nepamalonino nei šiandien, nei bet kada per visą jo amžių, niekas jo darbštumo ir spartumo nepamatė ar tyčia nepasirodė matą, juoba niekas nė gražiu žodžiu neatlygino. Niekas, niekas; nė artimiausieji kaimynai neprakalbino jo:

– O tu gi, Mykoliuk...

Maža to, labai maža. Lietuvis tuo pasakymu nieko nepasako, nieko nepaklausia, nieko nelaukia ir išgirsti, kad prisipažintumei. Vis dėlto tai malonu. Prašnekinama protekciniu balsu ir užjautimu, bet reiškia, jog ir tave štai pasergėjo esant. Taigi tu nebe vienas pasaulyje, nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas.

Dėl to ir šypsosi Mykoliukas visai ne šiam pasauliui. Jis jau užmiršęs, kas šiandien yra buvę, ką jis yra dirbęs, ką, kur ir iš kur vežiojęs, kas yra padėjęs, ūdijęs ar įsakymus davinėjęs, kelis kartus yra jam surikęs tijūnas: „Mykoliuk, tekinas“. Užmiršo, kas buvo, ir, matyti, nesirūpina, ką jis ras namie ir ką vėl veiks, jei tą dieną į dvarą neis.

Mykoliukas šypsosi kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu; kam jis pritaria, kas jam atsiliepia. Viena tebuvo aišku: tame pasaulyje negalėjo būti žmonių, nes žmonių Mykoliukas nebuvo reikalingas. O kad jo žmonės buvo reikalingi, tai visai kas kita, tai jau jų dalykas, jie susidaro savo pasaulius.

Niekur Mykoliukas nėjo, niekur nesikišė, niekuo nesisielėjo. Tėvų jam senai nebėra. Ūkį laiko ir visu kuo sielojas vyresnysis, senai jau vedęs ir vaikais suskubęs apsikrauti brolis. Ir Saveikių dvare, ir visoje jo seniūnijoje, ir namie, ir visame Aužbikų kaime nevadino jo Mykolu, tik Mykoliuku, ir nelaike rimtu darbininku, nors jis nuo pat piemens metų dirbo berno darbus ir pagalėjo. Nei tijūnui Geišei, nei broliui Šiukštai jis nesirodė tinkąs rimtam sunkiajam darbui, tad ir siunčiojo jį ten, kur jis... padirba dvigubai, trigubai. Niekas jo nemuša, niekas nestumdo. Vis dėlto lygiai dvare, lygiai namie tiek ir tegirdi:

– Mykoliuk šen, Mykoliuk ten.

Kai tijūnas nevaro į dvarą, brolis jį varo į savo dirvą, į savo pievą, į savo klojimą. Ligi tik pasirodė pirkioje, tuoj brolienė užkorė jam ant rankų vaiką ar pristatė prie lopšio supti klykiantį. Ir Mykoliukas ėmės tų „darbų“ lygiai meiliai ir švelniai šypsodamos, kaip ir vežimų krauti. Dar labiau. Vaikelį ėmė minkštai, moteriškai, prabildamas gražius maloninamus žodžius, glaudė į save abiem didelėm kaip vėtyklės saujom už pakalio ir už nugarėlės. Jis myli savo brolio vaikus, su jais žaidžia, iš laukų jiems nešioja paukščiukus, kiškiukus, iš miesto riestainius.

Tačiau niekas to nepamato, niekas jam už tai aciū nepasako, niekuo neatlygina, jokio gardėsio jam nepakiša. Bene nuopelno – „dėdės“, seno, bevaikio jaunikio, kurs džiaugias svetima šeima, savo neturėdamas; taigi sau daros malonu, ne kitam. Ar negana „dėdei“, kad ūkininkas brolis sėja jam keliais gorčiais linų pasėlio, iš ko jis gauna keletą auksinų saviems reikalams, tabokui, jei rūko, ar kam kitam. Mykoliukas nerūkė, tai tuos auksinus supenėdavo brolvaikiams riestainiais. Ar negana, kad ūkininkė brolienė kas šeštadienis padeda jam, jei turi prasiskalbus, baltus plovinius ir kas diena ant stalo jo vieton deda šaukštą: vadinasi, turi teisės valgyti? Nei savo lovos, nei šiaip jau jam skiriamos ypatingos vietos gulėti, nei ko pašonėn pasimesti, nei kuo užsikloti jis neturi. Kur liko vietos, vaikams sugulus, ten jam gulti; ką apsidairęs pasergėjo kitų nuliekamą, tai pasikloti, jei troboje teko gulėti. O dažniausiai nakvojo daržinėje šiene ar šiauduose, o kad ne, tai arklidėje – ten šilčiau ir nuo vagies sargyba. Neginčijami Mykoliuko tebuvo „dveji“ – kailiniai su miline, kuriais dvejais vilkėjo, kai buvo šalta, kuriuos dvejus svėrės sau per petį, kai ėjo bent kuriuo metu gulti.

Kasdienis prastas valgis, truputis audimo ir kailių gėdai prisidengti kitam būtų buvę mažoka už tokį trūsą. Mykoliukui užteko. Ak jis tik – Mykoliukas, ne Mykolas, tai ir reikalai jo maži. Jis ir pats sau buvo kažin koks mažas, tikras – Mykoliukas. Tai ir nesišėbėjo, kad visi juo, mažuoju, pasivaduoja.

Taip Mykolas Šiukšta pamažu pamažu virto „dėde“, tuo senovės šeimos žmogum ašvieniui, kurs aria, akėja, viską dirba, dvarą atlieka, namie berną atstoja, tuo būtinuoju ūkio inventorium, be kurio ūkis būtų ne ūkis ir šeimnininkas gautų išėiti elgetautų.

Dėdė – tai ta pati tyli žemė: vaiso nesididžiudama, nesigirdama.

Štai jis pagrižo iš bažnyčios, pavalgė, pažygiavo, pagulėjo, pagaliau pasiėmė savo paties darbo skripkelę. Jis pats susisuko avinžarnių stygoms, pats pasidirbo skrynutę, prisipešiojo arklio ašutų smuikui, nusipirko kanifolijo. Iš viso to negudraus padargo dabar jis moka gauti melodiją, tokią pat negudrią, bet jam pakankamą.

„Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju.“

Eina Mykoliukas per savo atslaimą į pakluonę, takeliu į kalną, leidžias nuo kalno į paraistę grieždamas tą pačią melodiją. Balsas silpnėja, tolyn einant nyksta, lyg Mykoliukas jį pamažu aišytų iš sodžiaus vidurių sau į galulaukę. Sodžius, lyg nepasiduodamas, kad tai iš jo vidaus aišytų, pats, balsų traukiamas, pasirodo voromis po du, po tris. Jauni, paaugusieji ir net seni slenka Mykoliuko taku ten pat į paraistę. Dabar jie patys skripkelės balsus aišo į save iš Mykoliuko, artindamiesi į jį ir vis aiškiau girdėdami: „Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju“.

O Mykoliukas jau besėdįs paantvalnyje patogiausioj jam sėdynėj, ant ežios, kelius ne pastatęs, tik juos paklojęs minkštoje pievoje. Sėdi skersomis lyg našlaitis, neturįs prie ko prisiglausti, nei motutės, nei mergelės, tai prisišliejęs bent dirvos motinėlės. Veidu į

vakarus, kur saulutė pamažu žemyn leidžias, išžiūrėjęs į erdvę, ne tą erdvę, kuri prieš jo akis, tik į tą, kuri jame pačiame. Mykoliukas varo ir varo vis tą pačią melodiją: „Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju; kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju“. Nepertraukdamas, nepagreitindamas, tuo pačiu taktu, visai nesumesdamas, kam jis griežia, kas jo muzika gėrisi, kas naudojasi, kas klauso, kas šoka, kam jo muzika labai tai. Lygiai taip pat, kaip tuo pradėjimu nesiliaudamas čirškia jo gamtos brolis žio-gas, čia pat žolyne drauge prisigaužęs. Abudu į gamtos akordą, ne kam kitam. Dėl to ir nenuobodžiai, kad ir vienodai.

Išėjo Mykoliukas su savo liūdesiu, visame kaime sužadinęs ilgesį, norą eiti toliau toliau, į gamtą griežėjėlę, į gamtą dainuotoją, į gamtą dabitą, kur gražu, kur prakilnu, iš kur – „tol matyt“, destis, kas atitinka lietuvių liūdesį ir ilgesį. Muzika pagauna sielas, užburia jas ir nebepaleidžia jų iš savo srities ne tiek savo dailiškumu, kiek tuo sielai tinkamumu.

Tai vieni toliau, kiti arčiau susisėdo, šnekučiuoja klausydami. Net tie, kurie paskendo raistan neva uogautų ar krembliautų, neina gilyn, iš kur Mykoliuko nebesigirdi, kur viena tyła, tik sukiojasi vis tų pat balsų srityje, lyg ant tam tikro ilgumo balsų virvės priišti.

Toli toli nuo griežėjo ima suktis dvejetai. Daugiausia vienos mergaitės. Lažininkų sūnūs šokti nemoka, jie, rodos, tiek išvarge, ir kojos nebe tam; po tam dar viena už kitos užklius ar pats šokis panašesnis bus į šlubavimą. Šoka ypatingai. Susitveria vienom rankom už pečių, už pažasčių, ne už liemenų, ne už rankų plaštakų, palinksta viena į kitą galvom, plačiai atkiša storus pasturgalius ir sukas, ne kratytinio, tik suktinio. Muzika girdis: „Kai noriu, rimtai dirbu“, o šokikės čiūkš, čiūkš, čiūkš, darydamos labai plačią apačioje ir siaurą viršuje gubą, lyg dvi vantos, surištos ražais ir už jų sukamos. Juo panašesnės į vantas, kad šventadieniui, to laiko mada, mergaitės, o ypač moters, segės bent keleriais apsaгалais¹ tyčia, kad būtų storiiau pasturgalyje ir dėl to laibiau rodytūsi juosmenyje. Nelabai tai buvo reikalinga ir vykę: kaimietės lietuvės kresnos ir storagalės buvo ir be priedų, o tvirto vyriško juosmens nė raišiodamas nesulaibinsi.

Pasisuks vienas dvejetas, pasisuks antras; pasisuks kartu bent trys dvejetai; nebesiu-ka nė vienas, – Mykoliukui vis tasia, čirškia ir čirškia: „Kai noriu, rimtai dirbu“, pats sau, iš viso žmonių būrio išsiskyrėliui. Mykoliukas skenda savo daromuosiuose tonuose.

Na, ir teskendie sau! Kam tai rūpi? Niekas ir neįtūtė. Taip ir reikia, kad muzikan-tas sau griežtų, kaip dėdė sau džiaugtų, kad ir svetimais vaikais. Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo, nė meilės, – kaip gi ir kam gi įvertinsi saulės labą darbą, kad tai ir savaime aišku? Šviečia saulė – gera žmonėms, apsiniaukė – prasčiau žmonėms. Kai gera – džiaugies, kai negera – skursti, – ką gi daugiau bedarysi? Saulės dirbtinai nepasigamins, reikia laukti, kad vėl savaime švystelėtų. Tos pat rūšies buvo ir sodžiaus artistas, dėl kurio buvo bent kiek patogiau gyventi verguvės laiku. Nebūtų jo buvę Aužbikuose, žmonės negi būtų mirę. Ag kitiems kaimams nebuvo tokių Mykoliukų, nei Geišiams, nei Tilindžiams. Juo bjauresnė buvo pilna priverčiamųjų pareigų baudžiauninko butis, juo gražiau puošė artistas vidaus gyvenimą.

Negi vienas gamtai tėra akordas, negi vienaip ir tu jam įtarsi. Negi kas šventadienis ėjo Mykoliukas paraistėn. Šiomet tačiau jis tų šventadienių nelyduoja. Šiomet jis, neva kaip ir pirma, nematydamas minios juo atsekusių kaimiečių, vis dažniau ją glosto savo

¹ andarokais.

akim. Peršliauš palengva per visus ir vėl sau žiūri į erdvę ar į savo muzikos sritį. Ir vėl iš ten žvilgiu nukeliauja į minią. Kaip kada tai nė nebeatitraukia akių. Žiūri ir žiūri vis į tą pačią vietą, tik vargu bau kas būtų atspėjęs, ar jis ką mato. Jis ir pats to nežinojo. Tik tuo laiku jo muzika imdavo skardžiau gausti, nebe tylutėlėmis, nebe tokio liūdesiu ir ilgesiu. Tada ir suktis daugiau dvejetų išeidavo. Mykoliukas vėl šypsos, kaip grįždamas namo, tos dienos darbus padirbęs.

Nesuprantami gamtos dėsniai ir jų pajėgos ėmė darbuotis jo viduje, šildė jį vidaus šilimėle, keitė visą jojo asmenį, ligi tol pasingą darė aktingą ir nebevienodą. Nebuvo kam pasekti ir jam pasakyti, nes jis pats to nenumanė, kodėl jo griežtuvėlis tyliau griežia, kai minioje kurį kartą neranda Severjos Pukštaičios, ir triumfo balsu ima skambėti, kai pasirodo, pavėlavusi ši kartą, nuo kalno leidžiantis mergytė. Tokiuo triumfu ir ūpu, jog ji, vos tik nusileidusi nuo kalno, tuoj imdavo suktis. Ją pagaudavo muzikos ūpas, išpūsdavo jai gražias šnerves ir iliūliuodavo jauną krūtinę. Mykoliukas nenusimanė Severjai griežias; Severja nenusimanė tai jaučianti ir atsiliepianti. Jis ir ji buvo tik gamtos akordas, dar vienas visoje jos harmonijoje.

Gamtoje betgi viskas tikslu. Bet kas turi savo šaltinį, pradžia ar priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą. Mykoliukas ir Severja ėmė vienas antru domėtis, lyg juodu būtų tik dabar viens antrą pažinusių, ne iš pat mažens, lyg tik dabar pasimačiusi, ne per dvidešimtį metų kasdien. Dabar, šią vasarą, darėsi jie viens antram naujas ir įdomus; vienas ir antras ėmė tai pastebėti, ko pirmiau nebuvo pastebėję. Ir stebėjosi: nejaugi tai tas pats Mykoliukas, nejaugi tai ta pati Severiutė?

Dabar Severiutei atėjus paraistėn, nors ji kaip ir pirma laikėsi mergaičių būryje, atokiai nuo Mykoliuko, vis dažniau atsitikdavo praeiti pro griežiką. Gal tai draugė vedė, už rankos susitvėrus, o Severja nepasidavė – ir grįžo tuo pat keliu, vėl pro Mykoliuką. Jei ne praeinant, tai bent grįžtant, vis atsitikdavo ir dirstelet iš šono į griežėjo veidą. Juodi juodi plaukeliai, net blizga iš juodumo, tamsus tamsus veidelis, lyg išblyškęs nusigandus. Graži graži lietuviškai smaili noselė.

– Kad nebūt toks blogas, būt gražus... – dilgtelejo jai vieną kartą ir kažin kur nudulėjo. Blogas – reiškė: neriebus, sublogęs, sumenkęs.

Ir Mykoliukas ėmė matyt Severiutę šenjūo iš tolo ateinant ir daugiau niekur nebežiūrėjo: traukė erdvę į save, rijo ją, kaip traukinys bėgių kelią, ir artino į save mergele. Tačiau jai praeinant, nepažiūrėjo į veidą ir jos akelių negaudė. Jautė ją grįžtant, nors buvo nusigrėžęs, jautė artinantis, kaip jaučiama šilima, einant į krosnį ar žiburį kišant į veidą. Juo arčiau, juo Mykoliukui darėsi geriau, lyg šaltyje artinantis šilumėlės srovei. Severjai praėjus, jau buvo patogiau ją lydėti, įrėmus žvilgį jai į pakaušį, kur drūti bizai, į nugarą, kuri, kaip ir kitų sveikųjų ir riebiųjų lietuvačių, kuprelė buvo, lyg palenkdamą galvą sprandelyje.

Severja Pukštaičia mažiau už kitas buvo panaši į vantą. Ji buvo be palaidinės našutkos, skiriamos, kaip ir ispanių, moteriškumui paslėpti. Tai ji ir be tos priemonės mokėjo padaryti, kietai apsitemdama stikluota liemene, klotinine ir karpyta žemiau juosmens. Toks pat stikluotas apsagaliokas buvo apytrumpis, buvo jį išaugusi, ir tas vienas. Tai aiškiai buvo matyti prieš saulę, kai tamsiai užsibrėždavo žičkinių marškinių ilgumas. Rankų riešuose ilgos marškinių rankovės buvo surišamos kaspinais įsiveržtinai į mėsingą ranką. Tik tai buvo ne raiščio veržimai: tai savaimė buvo įsismaugę, kaip riebaus vaikelio. Ir per visą rankovę jautėi lygų moterišką rankos mėsingumą, ne vyrišką rau-

meningumą. Palinkęs sprandas, kai žiūri iš kupros, pažiūrėjus iš priešakio, buvo tik stiprai įbestas į tvirtą neilgą liemenį.

Bizus visos mergaitės vyniojo aplink galvą, kuri vieną kartą, kuri du, nelygu kurių ilgumas. Ant to gimtojo vainiko segėsi antrą – rūtų vainikėlį. Vienaplaukei rodytis žmonėms buvo neleistina, reikėjo susirišti skarele. Jei šilta, tai vainiku suklostyta, tačiau mečmergės (viešai išžagusios) turėjo pakaušį, kur dedama rūtų vainikėlis, pridengti tos pat skarelės kertele, nebeįvyniojama į skaros vainiką. Moterys ir vasarą išieginę galvos apdarą dirbos iš didelės vilnonės, tik labai plonos skaros – rytiečių čalmą.

Severiotė skyrėsi nuo kitų mergaičių nebent tik dviem dalykais. Ji ėjo, vis akis nuleidus, lyg ieškodama žemėje ko mažo, ir kas žingsnis kinksėjo kaip varliaužas gužas. Priartyręs būtų pasakęs – tai krembliautoja² specialistė. Be to, jos veidelis buvo, nesakysime, gražus, tik toks baltas ir toks švelniai rausvas, jog už tą cerą japonai, sakoma, tikrai būtų dovanoję septynetą kitokių moteriškų trūkumų. Veido, rankų, tad ir toliau turbūt oda buvo tokia lygi, tarytum dirbtinai aptempta, ir taip blizgėjo, lyg lakuota. Derėti tai gal ir nelabai derėjo, bet reiške geležinį kūno padarymą ir jo patvarumą. Rodės, tokia oda nė senatvėje nesiraukšlės.

Visos draugės buvo basos. Tačiau ir kojose čia buvo didelio skirtumo. Kitų matei kojas, šventei tenumazgojamas. Pukštaičios buvo tiek neįpurvintos, jog lengvai išpėjai jas esant rūpestingai mazgojamas ne tik tai vienai dienai. Buvo baltos tuo švelniu baltumu, kuriuo žymisi moteriškas kūnas, parausvinamas sveikatos ir nepagedusio kraujo. Ypač tai aišku buvo, kai besisukant suktinio, žybčiojo pilnos jos blauzdos.

Šitas blauzdas dabar štai visą laiką seka atsidėjęs ir net paraudęs Saveikių dvaro tijųnas, Mykoliuko vyresnysis, Geišė Rapolas, atėjęs paraistėn, kur žmonių būrys. Jis čia nebe pirmą kartą, ir niekam nekeista: tijųnas labai mėgo susirinkimus, nes buvo plepys ir džiaugės, radęs, kas jo klauso.

Geišių sodžius buvo antrapus miškelio už dvejeta trejeta kilometrų. Taigi Rapolas, ligi tik išgirs Mykoliuko skripkelę, ima ir atpėsčiuoja šuntakiais stačiai per girią. Taip buvo pernai, taip ir šiemet. Tik šiemet jis, rodos, bus nė vieno šventadienio neapleidęs (nelydavęs) ir tiesiog tapęs aužbikiečių narys.

Geišę, nors jis buvo darbų prižiūrna ir nešiojos rimbą, gerbė visa Saveikių seniūnija, griežtai visi, kurie tik ėjo to dvaro darbus. Nei jis mušės, nei jis keikės, nei ką piktinu. Protingas beraštis ir nematyto sąžiningumo. Dvaras jį labai senai įspitėjo ir padarė dvigubą baudžiauninką: viena, kad buvo ir be to baudžiauninkas, antra, kad jį padarė dvariškį. Pririšo jį prie dvaro be dienų, paskaitydami, kad taip jis atstos Geišių du darbininku, berną ir mergą. Vis tiek Geišių baigia nykti šeima, bebuvu likę vienu du: jis, visų vyriausis, ir brolis Dovydzūkas, visų jauniausis, mažas, menkas pusbernėlis. Rapolui sunkiai ėjo ūkis. Jis pats matė netesėsiąs, o vesti nebuvo linkęs. Pagaliau, ką tai pridės? Vesi tą „kvailę bobą“ (kitaip jis moterų nevadino), ims perėti tau vaikų, ir tiek iš jos naudos ūkiui per keliolika metų. Tuo laiku pats trilinkai susiriesi iš vargo. Taip tamsiai įsivaizdinęs savo ateitį, Rapolas jau dabar beveik nieko nebedirbo ir alko ant pelienės duonos.

Pagaliau vieną kartą, sėdėdamas gale stalo, šitaip pasikalbėjo su Dovydzūku:

– Tu, kvaily mažasis! Ar tu žinai, kas buvo Gediminas? Ne tavo galvai tai žinoti! Tai buvo Didisai Lietuvos kunigaikštis. Be to, išmintingas. Ag ir didikų esti kvailių, nors ne

² grybautoja.

ties, kiek tu. Tai Gediminas savo ūkį, kunigaikštiją, su visu jos sostu pavedęs valdyti ne vyresniajam sūnui, kurių buvę visas tuzinas, tik jaunesniajam, Jaunučiui vardu. Tu, kvaily, supranti, kam aš, vyresnysis, sakau tai tau, jaunesniajam?

Dovydžiukas, įsinešęs vidun visą našta pakinktų taisyti, piktai atšovė:

– Ajau! Yra man laiko žinoti visi tavo Gadaminai ar Gydominai! Štai, žiūrėk, viskas sutrūkę, visi kinkymai virveliniai, ir tie jau supuvę. Rišu rišu, ir galo nėra. Reiktų šikšni-nių. Žmonės pasakys, kad mudu ir dviese nepavaldova nė to dvejeto arklių. Kad tu, Rapolai, nors kiek paarėtumei, tai mudu valaką išgyventuva ir būtųva sotu. Man taip gera arti ar šiaip jau kas dirbti. Tik aš, matai, dar netesiu, ir mudviem teks badu numirti...

Ir ėmė vipčioti, nes ir dabar buvo alkanas. Rapolas, irgi alkanas, neturėjo ko atsakyti, tai tik pirštais pabūgnijo į stalą. Tarp jo ir broliuko toks buvo skirtumas, kad berniūktis alkdamas dairės, kaip čia savo sumanumu nebealkus, o jis, Rapolas, tik dairės, kad jį kas kitas pašertų pamylėdamas ar kaip kitaip. Pagaliau Rapolas pabaigė savo oraciją:

– Gi tam, kvailiuk, aš sakau, kad mane verčia dvariškiu, atleisdami mūsų dubai visas baudživas. Taigi tau bus pigiau išgyventi. Valdykis tad kaip išmanydamas, o pajusi Dievo valią, vesi kvailę bobą, ir perėk sau sveikas vaikų. Aš tam amatui netikęs ir tau kelio nepastosiu.

Dovydžiukas prapliupo verkti: taip jam pabaiso vienam gyventi ir vargti. Vis dėlto Rapolas tą pačią dieną išėjo iš Geišių į Saveikius, ėmė tįjūnauti, bepareidamas nakvotų, ir tai retai. Dovydui iš jo tiek tebuvo naudos, kad jis iš dvaro parnešdavo jam kokių senų, dar stiprių šikšnų, kurias šikšninininkas keitė naujomis. Ir taip sudarė jam geidžia-muosius šikšninius kinkymus ir apynasrius. Daugiau nieko, lyg savo namams būtų pa-tapęs visiškai svetimas.

Ilgai Dovydžiukas gyveno labai menkai. Net sunku ir bepasakyti, kaip gyveno. Ta-čiau gyveno, nemirė badu, kaip sau lėmė, net vis po truputį gerėjo, sulig įsigalėdamas sveikata.

Rapolas užtiko tikrąjį savo pašaukimą – tįjūnauti. Taigi tįjūnavo tokiuo atsidėjimu, kokio sunku buvo iš jo laukti: nematytu teisingumu ir ištikimybe Pats-Pamarneckui. Ir vis už tai, kad dabar jis buvo sočiai prišeriamas ir gerai apvelkamas be jokio rūpes-čio tais dalykais. Laimingas gyveno tos tik dienos rūpesčiais, kad visi iš jo nuovados būtų laiku atėję į darbus, stovėtų savo vietose, bent ponų akyse. O jiems girdint, ypač smarkiai rėkavo pabariais ir rimbu pliaukšėjo, nors šiaip jau vis tasia jam buvo, kiek lažininkai pripelnys, kokie paskučiausieji bus metų kampanijos vaisiai. Taigi nedūko, nesikeikė, ypač niekas nebūtų pasakęs, kad Rapolas bent ką perliejo savo rimbu, kuriuo nuolat pliaukšėjo ar tik mojavu.

Rapolas, per savo tingėjimą teatlyžęs nuo kaimo darbų, nemaž nebuvo atlyžęs nuo paties kaimo ir kaimiečių, kurie vieni temokėjo jį pagerbti neveidmainiškai. Gerbė jį, mylėjo ir net prieš kitus dvarus didžiavosi turį tokį tįjūną, kurs net „šlekteri“ po truputį. Visas Rapolo sudvariškėjimas reiškėsi tuo, kad į savo kalbą mokėjo ir mėgo įmaišyti keletą nelietuviškų saviškai perkreiptų žodžių, lyg savo kalbos pertarmę. Ypač žymu buvo – daisia, iš: zdaje sį. Nuo to ir patį kaimiečiai ėmė pravardžiuoti: mūsų Daisia. Jei Daisia niekuo negalėjo sodžiui palengvinti, tai bent rūpinosi niekuo jo ir neapsunkinti.

Tippingas ramus kavalierius rodės kaip tik skirtas vienišu pragyventi amželi. Moterų jis ne tik nebuvo papiktinęs, nė nematęs. Mergų darbininkių visai neskyrė nuo bernų darbininkų. Visus vienodai muštravo ir kvailiais vadino; visi jautė tai iš pertarmės, ne iš

pažeminimo ir niekinimo. Doras, švarus, skaistus vyriškis nei ką žemino, nei aukštino, nei dviprasmiaus žodžiais moterų kibino.

Taip jis ir būtų pabaigęs amželį, kad raganos, kurias jis giliai tikėjo, nebūtų jo padariusios; reiškia, sužavėjusios visai nebereikiamu laiku: nesiutęs apželdamas, gavo atsiusti žildamas. Įstrigo jam „kvailė boba“ – Severja Pukštaičia, visai ne iš to būrio, kurs jam tiek metų prieš akis šmišinėjo ir galbūt stengėsi nejučiomis įstrigti. Severja, nors jau buvo visiškai įaugusi merga, žiūrėk, gal jau visų pilnų metų – bet kokiems vekseliams pasirašyti, vis dėlto tėvai neleido jos į dvaro darbus, bevėlydami samdyti jos vieton mergą. Taigi užsimesti senstančiam Rapolui ji nieku būdu nagalėjo.

Tai kaipgi tai atsitiko? Ar jis žino, kada ir kodėl sveikas žmogus ima ir suserga? Kad tai padarai, Rapolas nėmaž neabejojo. Tik vienu jis be galo stebėjosi – kodėl jis visai nenori eit į bet kurį monelninką, kad atburtų, ar į kleboną, kad jam egzorcizmus paskaitytų. Jis neabejotinai sirgo ir kankinosi, betgi nenorėjo iš tos „ligos“ pagyti. Kur tau! Jis to savo padėjimo dabar nebūtų mainęs ant jokio kito. Dar daugiau, visą savo dvarišką buitį atiduotų už tai, kad tik galėtų nusipiršti Pukštaičią.

– Nebeesmi, daisia, bloznas. Nė ištvirkėlis, daisia. Kad man, daisia, būtų kvailės bobos į paodį lindusios, senai jų būčiau šimtą turėjęs. Daisia, man jau arti 50 metų... Ką gi aš beveikčiau su ta plienine merga? Ir kur ją padėčiau? Pas Dovyduš jau ir be to arti pilnio. Dvi kvailės bobos prie vienos krosnies, daisia, paskuigaliais užsibadytų. Mudu su Dovydu gal ir nesimuštava, tik duonos visiems tikrai neužtektų.

Taip įkalbinėjo sau išmintingasis Geišė šimtąjį kartą, išėjęs gultų, vartydamas nuo vieno šono ant kito ir niekaip nerasdamas sau patogaus padėjimo, kad galėtų galų gale užmigti. Akys buvo sausos, net perštėjo. Buvo kiek karščio. Jis visas degė, plastėjo, vis tą pačią mintį mąstydamas, tą patį reginį regėdamas – Aužbikų Pukštaičią. Jautė kitą dėsnį savo kauluose, kurs nepasidavė išminties dėsniumi. Sužavėtas, ką ir besakyti. Čia ji matės arčiau, ir norėjosi, kad būtų visai artie, čia ji buvo toli, ir norėjosi, kad visai išnyktų. Tačiau mergaitė nei artinosi, nei nyko, tik vienodai jį kankino.

Užmiršo Rapolas savo pareigas. Nebeėmė savo bizūno. Ėjo į darbininkus apsiblausęs, nieko nebematė, net tikrųjų šelmybių. Vis galvojo galvojo tą vieną mintį, kur čia Severja dar kartą susitikus? Nejaugi bėgioti pakluonėmis ar aplink jos klėtelę? Tik Geišė, tijūnas, negi bebloznas, daisia. Pats save užjuoktų. Tiesa, galėtų nueiti stačiai į Pukštus. Seniau ir užeidavo. Tai jo buvo nuovada. Čia nieko keista. Tik šitiems monams prasidėjus, Rapolas ėmė bijoti Aužbikų kaimo. Juo norės ten eiti, juo nebeis, net reikalu paraginti į bet kurį dvaro žygį ar ruošą. Seniau, būdavo, nepraleidžia nė vieno kiemo, nepakalbinęs:

– Seni kvaily! Boba kvaile! Ar jau išleidote šeimą?.. Ar jau gavote, daisia, kitiems metams šeimynos?.. Daisia, kvaile, tavo vaikas buvo susirgęs. Ar jau pagijo?

Ir jam mielai atsakinėdavo, negirdomis praleisdami jo kvailiavimus, matydami krikštolinę tijūno širdį. Dabar tijūnas tirpte tirpo prieš savo „kvailius“. Vis jam rodės, ims ir išpės kitą, slaptąją jo intenciją, pažiūrės į jį, patylomis pašieps, ir smek kiaurai! Rapolui rodės, jau visas pasaulis žinąs jo meilės kankinimąsi, kuo jis taip susirūpinęs, ir pasakojąs, sudėdamas visokias pasakėčias apie seną vyrą ir jauną pačią. Jis, trimis dešimtimis metų vyresnis, turi pretenziją pasigauti mergiotę, kuri anūke jam tiktų.

– Tfu, pondieiu mylėk!.. – spjaudės ir ko nemušė savęs per veidą. Ir visas tirpo, kas bus tarp jų, kai jis, neilgai betrukęs, nebetesės eiti vyro pareigų, o jo moteris tebebus pilna jaunų pajėgų. Ar jis nėra matęs, kas tokioje poroje darosi? Bus pilna „draugų ir

bičiulių.“ Ne jo, jo žmonos. Tai dar nieko. Rapolas tirpo nuo kita ko, būtent nuo to pažeminimo, kurio gali susilaukti iš savo draugės jis, nusidėvėjęs vyriškis. Tirpo ir iš baimės, už ką jis kankins jauną moteriškę, atėmęs iš jos teisėtą laisvę pasirinkti sau tinkamą amžiui porą.

Ką čia daugiau beradus sau pakankinti? Geisė tyčia ieškojo priemonių sau pažeminti. Nuo pradžios ligi galo buvo jam aišku, kaip ant delno – tas ryšys negalimas, Pukštaičia už jo netekęs; nei kas dora būtų, kad ir ištekėtų. Ir vis dėlto jos geidė, kaip alkanas duonos.

Sulyso, žandai dar labiau įdubo, reikšdami jo senatvę. Ir tik žindo žindo tą savo liui-kapalaukę. Galbūt galų gale ir visai nusinuodijęs nikociana, kad ne tie šventadieniai ir Mykoliuko atviliojamieji paraistėn aužbikiečiai. Atsigavo Rapolas. Dabar savo pareigas vėl pradėjo eiti kaip reikiant. Ta įkibusi mintis, tas pasiilgimas ar ištroškimas, pavadinkime, kaip sau norite, meile ar kitaip, nors nė per akies mirksnį nenyko, tačiau nebekliudė. Jis maldės, laukdamas šventadienio, kada teisėtai, be baimės galės prisotinti savo akis mylimu asmeniu, atsidžiaugti juo, pabūti netoliese.

Taip praėjo visa eilė tokių šventadienių. Rapolas nė vieno nebuvo praleidęs. Vis dėlto nė per nago juodymę neprisiartinio prie savo tikslo, nė vieno karto negavo progos pasišnekėti su Severja ir patyrinėti jos. Pagaliau arti šv. Jono išsitepė pušnis taukais, praretėjusius plaukus sviestu, jog net vienoje vietoj jam balta liko, susiveržė juosta, perbraukė sau ranka per karpytus uostus ir gaidžio statumu, visas nušvitęs, išėjo į paraistę, pasiryžęs šį vakarą būtinai pasikalbėti, ne apie piršlybas, o, ne! tik taip sau...

Ak, kaip gardžiai jis būtų iš savęs juokęsis, jei būtų pats save iš šalies matęs! Tačiau nematė, ir visi jo gudrūs sumetimai šiam kartui kažin kur buvo išsibarstę. Jokių rimtų, nė juokingų dalykų apie save nebeatminė.

Eina Rapolas, skuba žinomais raisto šuntakiais ir stebisi. Kurių gi monų? Griežtųvėlių pirma buvo gražiai girdėjęs. O dabar jo visai nebegirdi. Sustojo, įsiklausė. Ne, nebegriežia. Mykoliukas, ėmęs griežti, nebesustodavo. Nejaugi būtų kur kitur paėjęję? Ir pagreitino savo žingsnius. Išeidamas iš girelės, tačiau išvydo paprastą, gerai jam žinomą reginį. Visi buvo kaip buvę, tik viena atmaina: Mykoliukas nebegriežė, nes šalia jo sėdėjo Severja, ir abudu tylėjo.

Argi tai galimas daiktas? Rapolas Mykoliuko visai neįtarė. Per gerai žinojo jo namų dalykus ir jau išgalėjusią „dėdės“ rolę. O tačiau tai buvo šiuo kartu senio tijūno rungėjas, nors netyčiomis.

Esti neramių nakčių. Oras elektra pernelyg persisunkia ar ką. Rusai tokias naktis vadiną „vorobjinaja noč (žvirblių naktis)“. Dėl ko, neišmanau. Esti ir dienų tokių, kuriomis žmonės it bitės esti pikti, riejas, vaidijas, net mušasi, nori pirtin eiti ar ypatingai guoslūs tampa.

Visa ta diena buvo ypatingai nervinanti. Kaitra, kokios dar šiemet nebuvo buvę. Ne tik saulė, visas oras buvo geltonas kaip tirpintas vaškas. Žmonės alsavo kaip žąsiukai išsižiodami. Ėmė drabnumas, noras virsti ant šono. Bažnyčioje žmonės šlapo mirko savo prakaitu ir nervinosi. Ir pats kunigas nervingai pasakė pamokslą: visus išpeikė, išbarė, pragarus pažadėjo ir iš ten nebemėgino vaduoti, kaip paprastai darė, paduodamas vilties. Oras sudaro gyviamis nuotaiką, be pagrindo pykina ar linksmina. Buvo jaučiama audra. Oras buvo pilnas elektros, ir ji amalu byrėjo iš oro, nebesilaikydama, blizgėjo žybčiojo be griaustinio, pažemiais pynės. Kad būtų griaude, būtumei nusimanęs esąs karo lauke per artilerijos ataką.

Neramu. Žmonės buvo padidintais norais ir padidintu nepatenkinimu. Nepatenkin-tas sugrįžo iš bažnyčios ir Mykoliukas. Benorėk doros iš kitų. Vaikams šiuo kartu jis neparnešė nieko. Tai ir jie paliko nepatenkinti. Vienas net jį įžeidė, atsisakęs su juo sėstis užstalėn kaip visados. Kitas šnirpštė, lūpeles patempęs, pikta akelėm delbsėdamas. Vaikai, kaip ir didieji, buvo pripratę iš Mykoliuko laukti ne malonės, tik „dėdės“ parei-gų ėjimo, taigi ir vaikams pataikavimo, be ko kita.

Mykoliukas niekam neištarė nė pusės žodelio. Ką valgęs, ką nevalgęs, – rytą virtas viralas jam pasirodė ataušęs ir skanumo nustojęs, – išėjo į apluką ir užsirėmė abiem alkūnėm ant vartų. Išžiūrėjo dvasios akim į savąjį pasaulį, į paprastąją savo erdvę ir išvydo ten nebe tai, ką visados matydavo, kam šypsodavos. Bene pirmą kartą jis išvydo visą esamąjį ir būsimąjį savo gyvenimo pragarą.

Štai jis baigia tris dešimtis. Kiti tos eilės draugai jau savaimingai ūkį laiko, yra vedę, po vieną antrą klykiantį džiaugsmą susilaukę. O jis, Mykoliukas? Ko jis prigyveno? Ir tai, kas dabar ant jo, skalbiniai, „dveji“, ir tie brolio ar brolienės „duoti“ vilkėti: tik varto-ti, ne į savo skrynelę pasidėti ar išsinešti. Jo paties tėra nebent savasis kailis, kuris vargu nulupti, nors ir sakoma dvaras mėginąs bent po du kailiu lupti. Jei dvaras lupa po du, tai reikia pridėti trečias, kurį lupa brolis. Už ką? Kuriomis teisėmis? Vien tomis, kad jis pirmiau vedė, vaikais apsikrovė? Vadinasi, tyčia pasigamino daugiau duonos valgytojų ir pats vienas jos nebepritiesi. Pamėgink dabar jam nebepadėti: visi jo mažiukai išeis elgetomis – ir Kaziukas, ir Laurukas, ir pati mažoji Onutė, kuri dar nieko nekalba, o dėdę jau pažįsta ir išmano, ko iš „dėdės“ reikalauti. Ligi tik jis pirkion, tuoj jam rankelės ištiesia, ruošdamos eiti jam ant rankų, ir šaukia:

– Duod, duod...

Suprask, riestainį ar kokį pigų žaislelį iš pievos.

Vienas brolis nebepavaldys valako, ir dvaras išmes jį kur į trobelę medsargiu ar lau-kabėgiu.

Atminęs „gaspadoriaus“ nupuolimą, Mykoliukas net visas nutirpo. Kaipgi tai gali-ma? Ne, jis, Mykoliukas, neleis, kad taip atsitiktų. Gi atminęs Onutę ir berniukus, net vėl ėmė šypsotis, kaip ir pirma. Visas gyvenimo kartėlis kažin kur dingo. Ne, tikrai ne! Jis negali suardyti broliui gyvenimo, vaikus paleisti iš neturto į tikrąjį badą. Jis turi būti taip, kaip yra, bent kol vaikai paūgės.

Tačiau šis šviesus, pragiedrėjęs tipas vėl ėmė savaime niauktis. Naujas, ligi šiol visai jam svetimas vidaus balsas ėmė gundyti:

– O kol tai pasidarys, tu būsi jau senas ir nebenorėsi savito gyvenimo. Nebenorėsi nei pačios, nei savo griežtuvėlio. Būsi kietas bejausmis. Jei šiandien tavo brolis šeiminkas tave veda, kur tinkamas, kur nori, ir tu laikai, juoba tada laikysi. Tik jau nebebus nei Kaziuko, nei Lauruko, nei Onutės. Onutė išskris kitur vargo vargti ir teparvažiuos ar pėsčia beparbėgs ne pažaisti su dėde, tik pilnų kerčių čia priverkti ir vargo dienelemis prisiskūsti. Kaziukas su Lauruku bus taip pat nepatenkinti; risis tarp savęs, risis su tėvu, pasigers ir da, žiūrėk, savo dėdę apmuš... Dėdė ir tada bus vienas, kaip ir dabar, ir numirs užmirštas, kur arklidėje, tais pačiais amžiniais savo dvejais užsiklojęs tik ligi ke-lių, nušalusiom kojom ar susitraukęs kamuolin... Ne, Mykoliuk, to laukti nėra ko. Reikia vesti ir savo šeima susidaryti.

Bet brolis ir brolienė neišleis naujos poros į tą pačią gūžtą, kur ir be to pilna. O kad ir įsileistų, tai kas doras eis į tokį tirštumą? Nebent paprašius ponas, kad „pavelytų“

vesti. Reiškia, tuoj duotų skyrium valaką valdyti ir dienas eiti. Būtų gera... Tik su kuo tu pavaldysi, kuo įsitaisysi ir pasisamdysi, kad nė kelinių savo neturi? Tokiems plikiams valakų neduodama valdyti! Be to, visoje Saveikių seniūnijoje, rodos, nėra nė vienos dykynės (pustoš), kad imtumei ir apsigyventumei gatavose trobose. Gal kur kitur yra. Pats-Pamarnecko dvarų daug tolimuose kraštuose. Tada tektų išeit iš Aužbikų, iš tos paraistės, nuo to kalno, iš kur taip toli matyti...

Ne, Mykoliuko pajėgos to netesės – išeit iš gimtosios vietos, iš to krašto, kur jau tiek vargo privargta. Ir dabar dar Mykoliukas nežinojo ar nenorėjo prisipažinti, kodėl jam ši gimtoji vietelė tokia brangi, kodėl nuo jos negali atitraukti savo širdies, kodėl ji taip prikepė prie jo, jog skauda, net tik pagalvojus apie nebuvimą čia.

Mykoliukas dar nebuvo sau pasisakęs, jog čia pat jau per ištisus dvidešimtį metų jis žiūri į Pukštų Severiutę. Atmena jos krikštynas. Paskui bėgdavo jos verkiančios pasupti. Paskui nešiojo ją ir žadino. Paskui vedžiojos, piemeniuku būdamas, kai visas būrelis sodžiaus mažiukų prie jo prikibdavo. Paskui drauge vakaravo, jai šokti griežė, kas dieną matė. Galų gale visame pasaulyje juk nėra gražesnės, stipresnės, meilesnės, išmintingesnės, doresnės, tėvam paklusnės...

Biro Mykoliukui visa eilė, be galo, be saiko, pagyrimo priedų, kurie vis dėlto nė iš tolo neatvaizdino jam tikrosios Pukštaičios, viso Severjos gerumo ir tinkamumo. Tarytum dabar tik, šią slopią dieną berymojant jam ant vartų, visa tai palengva prašliaužė pro jo atminties akis. Ir širdį jam taip suskaudo, taip ji ėmė plakti, jog net rankos ėmė drebėti, net ašaros pliūptelėjo iš akių. Mykoliukas įsikukčiojo kaip Kaziukas, susigėdo pats savęs ir nubėgo daržingalin į šiaudus, išsigandęs, kad kas jo nepamatytų verkiant ir neimtų domėtis ir teirautis, kodėl.

Dabar tik Mykoliukas ne tiek suprato, kiek juste pajuto, kaip Severiutė yra jam artima, kokią didelę dalį jo būtybės sudaro, kokia didelė spraga pasidarytų jo gyvenime, jei jos netektų. Ne spraga, būtų neblikę ištiso ilgo straipsnio, tiesiog nebebūtų kas beužstoją, kai šiaurus vėjas pučia, kas užtveria, kad svetimas gyvulys nelįstų... tau į sielą. Taip, dabar Mykoliukui aišku: be Severjos jam gyvenimas ne gyvenimas, ar jis jos neves, ar ji už kito ištekės.

Ir tapo ji susyk brangi brangi, už viską pasaulyje brangesnė. Ak, kad jis dabar turėtų tiek, kiek Pats-Pamarneckas: kokie būtų jam niekai visi tie dvarai, kokiuo nusijuokimu juos pablokštų Severjai po kojų. Te, žinokis, tik būk mano – tu man atstosi visas pasaulio brangenybės.

Aš tau pačią saulę atiduosiu, nes tu man skaistesnė už saulę. Aš tau visas žvaigždes nurašysiu, nes tavo dvi akelės gražesnės ir meiliau mirksi už visą dangaus skliaustą giedrią šaltą žiemos naktį. Tegul sau iškerta visą mielą mūsų raistelij, – liks man tavo plaukeliai...

Dainavo savo širdyje savo meilės dainą Mykoliukas, įsikniaubęs į šiaudus. Visa, visa, kas tik Severiutės buvo, dabar jam kažin kodėl rodės nebe jos, tik jo, tikrojo visa to savininko. Tiek jo, jog bet kieno pasikėsinimas atimti tai būtų sunkiausias nusidėjimas septintajam Dievo įsakymui – nevok, net negeisk. Severja dabar rodės Mykoliukui taip suaugusi su jo būtybe, jog nė tai vienai valandai nebegalima jos beatplėšti. Jis ir ji – tai jau viena; ar juodu žmonės sujungė, ar dar ne, – pati gamta, pats Dievas jau juos sujungė, ir kas bemėgintų išjungti, gautų atkirsti, atpjauti ar kokią kitą skaudžią operaciją padaryti, ir ji veikiausiai pasibaigtų jo, Mykoliuko, mirtimi...

Paskutinis vaizdas buvo toks baisus, jog Mykoliukas šoko iš šiaudų kaip iš verdančio vandens. Ne, jis dabar nebenori mirti, nes jis dabar be galo turtingas, be galo pilnas, kažin ko prielektrintas, nors plyšk ėmęs. Tai buvo begalinis džiaugsmas, kad jis gyvas, jaunas, Mykoliukas, gimęs ir augęs Aužbikuose šalia Severiutės ir iš jos turbūt išmokęs griežti...

Pagavo tad mėgstamąją savo dėžutę ir tokiuo įnirtimu patraukė smuiku: „Kai noriu, rintai dirbu“, jog net margis, paklėtyje pasliukas gulėjęs, kilstelėjo galvą ir išgąsdintas gaidys suriko: „kur, kur, kur...“ Nė kiek netrukus, visas jaunimas išvirto iš trobų ir iš tolo liuoksėdamas ir maitodamasis paskubėjo paskui Mykoliuką.

Bene pirmoji tai išgirdo Severja ir nelaukdama, su kuria čia drauge susitvėrus, viena pasekė. Kažin kodėl kaip tik per šią slopą, namie ir dabar eidama, vis mąstė apie Mykoliuką.

– Kad nebūtų toks menkas, būtų gana gražus... – kartojo nebe pirmą sykį. – O koks geras! Jau tokio kito visoje parapijoje nerasi... Mums jis kaip ir nesvetimas, tik saviškis. Drauge augom... O koks jis nedrąsus... Mes, mergelės, savo tarpe drąsesnės. Jokio palaido žodžio... O kad griežia! Girdi? Visas raistas jam taria. Gaus man pagriežti per vestuves...

Ir atsidūrė pakalnėje, kur savo vietoj ant ežios jau buvo skersom atsisėdęs gamtos žiogas Mykoliukas ir čirškė nepaliaudamas. Daugiau dar nieko nebuvo. Severja, šiuo kartu neturėdama draugių, ėjo stačiai į griežiantįjį. Griežėjas vėl lyg to tik laukė. Traukė griežtuvu ramiai, vyriškai, tvirtai; visos stygos gauste gaudė, visas miškas aidėjo, net žiogai buvo nutilę. Griežė įsižiūrėjęs į ateinančią mergaitę. Tai nebuvo šiuo kartu Aužbikų Pukštaičia, tik jo, artisto, antrininkė, kuri grįžo atgal į savo būstą, į artisto širdį. Nuo pat kalno, ligi tik ją išvydo, Mykoliukas ją imte ėmės į save, artino sau Severja, rydamas erdvę, ir kai priėjo visai artie, nebenuleido savo akių, tik didelėm didelėm, pilnom bekraščio džiaugsmo ir pasigėrėjimo žiūrėjo stačiai jai į akeles. Severjos akys, taip pat plačios plačios, lyg atropino įleidus, kiek suvilgusios, taip pat pasižiūrėjo Mykoliukui į akis pilniausiu pasitikėjimu ir be jokių reikalavimų ar pretenzijų. Taip, kaip ji mokėdavo susižiūrėti su savo motina ir akimis susikalbėti, kai pabaigdavo rietimą austi, kai griausmas sugriausdavo, kai nueidavo gubų statyti: regi, kiek, kaip gražu, kaip baisu, kaip gera?

Abudu sakės: regi, kaip šiandien slopu, drabnu, ir vis dėlto kaip miela malonu gyventi, nors tiek vargo baudžiauninkams žmonėms. Mykoliukas nieko nemąstė, tik žiūrėjo, žiūrėjo į akeles neatsitraukdamas, kaip pirma žiūrėdavo į savo erdvę. Dabar jis bus radęs naują erdvę, kuriai vėl šypsosis, kuria gyvens, dėl kurios nematys dienos vargų ir sunkumų. Severja irgi nieko nesakė, tik atsisėdo grečimai ir ėmė smilgeles, ašarėles smaugyti, į vieną šluotelę dėlioti. Pagaliau tarė:

– Kad aš tau, Mykoliuk, šitą kutą prie kepurės prisegčiau, tai gražiau būtų nekaip Pats-Pamarnecko vežėjui povu plunksna...

Ir nusijuokė. Nusijuokė ir Mykoliukas, sustodamas griežęs; ne balsu, tik kažin kaip savo viduriu. Jo krūtinę, gerklę kažin kas neapsakomai meiliai kuteno ir vertė balsą daryti bul, bul, bul, o krūtinę liūliuoti.

Ir daugiau nebegriežė. Kam begrieš, kad dabar jo krūtinėje, visame jame buvo tokia muzika, kurios jis negi išreikš menku savo griežtuvėliu, dar menkesniu prisimanymu.

Sėdėjo abudu ir nieko daugiau nebekalbėjo. Jiem buvo gera. Taip gera, kaip pilnu žiedu pražydusiems žolynams. Jie tarpsta, kvėpia, lapeliai kečias į šalis, iš sunkumo

lėpsta. Jie gražina pievą, traukia į save bet kurio gyvio akis. Ir nė vienas vabzdys neaplenkia jų nepabučiavęs, ant jų nepasilsėjęs. Tik vienas nedorėlis žmogus tuoj siekia jo – nusirašyti ir pavarčius pavarčius numesti, kad be laiko nuvystų, jau užmirštas.

Ką jiedu galėjo vienas antram pasisakyti? Kad myli viens antrą, kad jiedviem gera draugėje? Juk tai ir be žodžių aišku!

Dar pilniau. Žodžiai arba ne viską tepasako, arba per daug pasako ir atvėsina vidų. Žodžiai – garas, išsišnypščia ir nebekečia vidaus.

Saveikių dvaro prižiurna Daisia visas nušvito, išvydęs, jog Aužbikų kompanijėlės dar nesuskubo atidūlinti paraistėn. Oro slopumas visus darė nerangius. Visi šandie ėjo lyg be tikslo, o Mykoliuko muzikai nutilus, ir visiškai buvo sustoję, kas kur šnekučiuoti, kas kur gėlelių pasiskinti. Paantvalnyje tebuvo ta viena kompanija – Mykoliukas Šiukšta ir Severja Pukštaičia. Tai įgaliojo senį tijūną prie jų prisidėti, kad nebuvo jo eilės vyreniųjų. Lengva širdimi, nemažu ūpu, tampriu žingsniu pasileido iš miškelio parugėn. Akys jam blizgėjo, kaip išvydus senai senai bematytą artimą ar mylimą giminę. Rodės, puls, prispaus prie krūtinės, išbučiuos veidelius tai jaunutei porelei. Ne, ne porelei: Daisia tematė vieną mergaitę, o vaikiną, nors jis sėdėjo čia pat pašonėje, kone prisiglaudęs, nematė. Ag nematome sekėjo, kai skubinamės pasveikinti jo poniją ar poną. Ir šiaip jau Geišė šiuokart nieko daugiau nematė: nei majestotingai liūliuojančių rugelių, nei margos, storai prižėlusios pievos, per kurią jam reikėjo bristi, nei rudo šandie dangaus ir tokio pat rudo tiršto oro. Tematė vieną Severją, nes į ją vieną težiūrėjo savo vidaus, ne kaktos, akimis.

Ir abudu sėdinčiu tuojau pamatė iš raisto išsinėrusį paprastą jų šventavakarių bendrą, dėl kurio jiemsdviejų šiaip jau buvo nei šilta, nei šalta. Pasergėjo ir pagreitintą jo žingsnį, ne tokį šabasinį kaip kitomis poilsio dienomis. Pasergėję žingsniuojant tiesiai į juodu, pajuto šandie kitaip būsiant, nelaukiamą įlįsiant į tą orą, kurį tik ką buvo susidarę patys sau, sau vieniems, kurio pavydu buvo, kad kiti kvėpuotų; įlįs ir sudrums užkerėtą jų meilės sritį.

– Dėdė Geišė ateina... – patikrino tačiau ramiai Severja, nepakeldama akių nuo savo žolių šluotelės, vis dėlto ėmė smarkiau alsuoti.

– Tijūnas ateina, – patvirtino Mykoliukas ir nė nejudamas rankom pasirėmė vejos ir kažin kaip nukėlė save bent per žingsnį nuo Severjos. Kiek pirma jam buvo pasidarę jauku, tiek dabar tapo nebejauku. Kaipgi? Jis, Mykoliukas, bus besėdįs ne tik drauge su savo nuolatiniu prižiurna, dar abipus tos pat mergaitės! Baisiai bus netinkama...

Mykoliukas daugiau kaip kits kas visoje seniūnijoje buvo supratęs su Saveikių tijūnu. Jau keliolika metų jo ausyse skamba vis tie patys dėdės Geišės raginimai: „Mykoliuk, šen, Mykoliuk, ten“. Jau kelioliktieji metai jis nuolat sukaliuojas Geišės akivaizdoje. Vis dėlto ir šandie, kaip ir iš pradžių, juodu tebebuvo lygiai tolimu vienas antram. Mykoliukui Rapolas Geišė tebebuvo, kaip ir buvęs, tijūnas, ūdytojas, Pats-Pamarnecko akis, tiesa, niekad os nepalietęs, tačiau visados galįs jį perlieti savo bizūnu už bet kurį neįtikimą. Geišei jis tebebuvo tas pats vergas, pastumdėlis, vaikiščias, palyginti su juo, prižiurna. Ir kas galėjo susidaryti bendra tarp įsakytojo ir klausytojo, tarp seno ir jauno? Viens rėkavo savo įsakymus, nė nežiūrėdamas, kam; antras atsidėjęs vykdė tai, nė nežiūrėdamas, kokių akių ar uostų yra tas, kurs dvarininko vardu laiko savo rankoje baudžiauninkų valdymo ženklą – bizūną.

Be pagarbos, kurios buvo Geišių Geišė pelnęs savo asmens savitumais, kaipo dvariškis, jis galėjo dar pasigirti tuo, kad visi baudžiauninkai tikrai jo bijo, vadinasi – klauso,

nesipriešina, tuojau daro jo valią. Vadinasi, dvaras buvo aptikęs kaip tik tokį tarną, kurs sugebėjo dvaro santykius su muzikais sudaryti ir palaikyti – baile. Ir Mykoliukas, kaip ir kiti, buvo įbailintas, pavergtos dvasios. Namie jį buvo pavergusi brolio šeima ir padariusi – dėde; dvare jį buvo pavergęs įsakytojas Geišė ir padaręs – tylia mašina darytoja. Taigi net dabar čia pabarėje, nedirbamą dieną, toli nuo dvaro ir jo darbų, kur jį dengia ištisa giria, kur tai valandai baudžiauninkai jaučiasi esą sau žmonės, kur ir Mykoliukas sugebėjo sudaryti sritį ir patapti jos karalaičiu, mylimu ir mylinčiu, – jis lygiai taip pat būtų šokęs, kaip ir dvare, ligi tik būtų išgirdęs: „Mykoliuk, šok ten“. Taigi ir dabar jis visas tiktai klausė, ką jam tijūnas tars ir lieps padaryti.

– Sveika gyva, Severiot! Ko taip viena šiandie, be draugių, daisia? – tarė dėdė Rapolas, draugiškai, neapsakomai prietelingai nusišiepdamas. Ir klastelėjo kiek į šalį, bet kad kalbindamas galėtų žiūrėti jai į veidą.

– Sveikas, dėde, – atsakė Severja ir siekė jo rankos pabučiuoti.

Geišė visas nuraudo. Pagrobė mergaitę už rankos, ištempė ją, kad sėdėdama nepasiektų jo lūpomis, ir ėmė svavalingai kratyti ir truksėti.

– Na, jau, daisia, ir „dėdė“! Juk štai ir Mykoliukas namie, daisia, jau dėdė. O tu jo turbūt nė karto dar nesi tuo vardu pavadinusi. Pabūkime, daisia, nors vieną dieną – broliai.

Rapolui patraukus Severja už rankos, nuo kelių jai nubiro visos smilgelės, ašarėlės ir žvangučiai, iš kurių mėgino sudaryti neva Mykoliukui kutą prie kepurės.

– Severiotė, daisia, nesiliauji knarpius dirbus. Tai krembliauji, daisia, tai uogauji, tai lapauji. Kaipgi, daisia, bepavadinsime tai, ką dabar darai? Vainikauji? Žiūrėk, kaip visa apsidraikei žolelėmis, daisia, kaip vištytė, ruošdamasi perėtų. Ė, ką gi? Metas. Mergaitės veikiai sensta. Kad nesentų, vienas tėra vaistas – ištekėti. Tada vis vienoda esti iki pat 45 ir daugiau metų, kada jau, daisia, tikrai pasensta ir niekas nebegali apsirikti. O gal jau ir ruošiesi už kokio beūσιο?

Kalbėjo Geišė visai nebe taip, kaip kalbėdavo, atėjęs kur nors pavarytų. Kalbėjo kavalierišku ūpu ir taip Severja kepino akimis, taip badė jomis lyg yломis, jog tasai svavalingumo ūpas ir ją pagavo.

– Dėdė brolis šiandie linksmas. Kuo gi džiaugies? Bene pats sumanei kokią „bobą kvailę“ vesti? Ag taip pat būtų pravartu, kad nesentumei, jei tai tikras vaistas nuo senatvės.

– Kva, kva, kva! – nusikvatojo Geišė garsiai ir širdingai, net atsilošdamas, net abiem rankom lyg malūno sparnais aukštyn pamodamas ar paketinęs iš juoko ir didelio džiaugsmo kūliu aukštynelkas pervirsti per savo galvą, kaip daro piemenukai.

Širdingas juokas pagavo ir Severją. Pakrizeno ir ji. Pagavo ir Mykoliuką. Išsišiepė ir jis, tačiau visai ne taip, kaip šiepdavosi savo svajonėms, veikiau taip, kaip neapčiaupia dantų kvailokas sodietis, kada jį kalbina ponas, o jis nedrįsta ir nebežino, kas čia beatsakius. Arba kaip šypsos žmogus smarkiai sugauta galva.

– Klausyk, Sever! Visi pasakoja, kad tu esanti pirmoji šiame miške krembliautoja, pirmoji išrenkanti pačius gardžiuosius kremblius. Nejaugi, daisia, tu nebijai ankstyvais rytais eiti miškan? – toliau kalbino Geišė.

– Tai ko gi čia bijosi? Miškas žinomas, visi šuntakiai išvaikščioti ir nėra tokių tankių, iš kur nebūtų matyti saulės. Ji teka antai iš anapus mūsų galasodės. Eik ten link, ir išeisi nosies tiesumu savon pusėn.

– Bene visados saulė šviečia?

– Didelio čia daikto, jei ir kiton pusėn išrioglintumei: dveitas varstų daugiau prabėgti.

- O jei vilkas, meška - am? - pabaidė Geišė Severja, kaip baido mažus vaikus.

- Ne toks jau čia miškas, kad tiktų vilkams ar net meškoms stoti. Nėra čia jų. O kitoms žvėrelėms gana žąsienos ar vištienos. Kam čia joms - mergienos!

Geišė vėl nusikvatojo iš visos širdies tokiu nervingu širdies balsu, jog net klausytojus suvirpino. Ir Severjai visiškai linksma pasidarė.

- Daisia, klysti, mergele, manydama, jog miške nėra tokių, kuriems tinka - mergiena... Nepaniekintų, daisia, lūšis piktoji įdrėksti, o dar aržesnis už lūšį bernelis jaunasis...

- Bernelių miške aš, tiesą pasakius, dar nesu nė karto susitikus. Tokiuo ankstyvu laiku, kaip aš kad krembliauju, jie, tinginiai, nepaslenka, o gal labiau už mane, mergele, miško bijo. Lūšis pikta, tai teisybė, ji galėtų gerokai žmogų apdraskyti. Tą pat padarytų ir dvigubai mažesnė už ją mūsų katė. Bet reikia, kad jos pasiustų ar ką. Šiaip jau lūšis tokia pat baili, kaip ir kiaunė. Nuo žmogaus slepias, ne kelią jam pastoja.

- Bene tu esi, daisia, lūšį mačiusi? - jau rimtai nustebo Geišė.

- O kaipgi? - gyvai perkirto jį Severja. - Lūšis kelias lygiai su baudžiauninkais, auštant, medžioja lig pusryčių, paskui kiek ilsisi paėdus, o kai saulė gerokai įkaitina jų kinį, išlenda ir ima žaisti. Aš žinau jų kinį šitame raiste, tai tyčia jas paseku nuėjus. Jos taip pat žaidžia kaip voverytės, nors didžiulės. Jų laipumas nepasakomas. Pasileis vyti viena kitą aplink drūtą pušį, ne žemėje, tik sraigiu aukštyn, tai net akys raibsta. Juokai vieni. Andai neiškenčiau ir papliaušėjau delnais. Tai žlebt žlebt abidvi žemėn, bet į mane priešakiais - šypt šypt man, ak tu jejem, kaip baisiai, kaip piktai: maniau - jau šoks ant manęs, o jos dulkt, dulkt į tankį, ir tiek jų bemačiau. Gražūs tai žvėreliai, tik kam jie tokie pikti kitiems, jei tarp savęs taip gražiai žaidžia? Ot, kad jos užsoktų man ant rankų kaip mūsų katytė, tai aš mokėčiau su jomis pažaisti...

Severitė tauškė plepėjo, dėstydamą į kutą išbirusias savo smilgeles, ir nė nepasidomėjo, kokį įspūdį daro savo pasaka.

- Kažin ką plepi! Daisia, lyg būtumei ragana: su miškiniais užsigeidei žaisti, - bailingai pertarė Daisia.

Baimė baime. O pasaka dėl to galutinai pavergė abudu klausytoju. Mykoliukas dabar jau vėl šypsojos, kaip pirma - savo mintims, savo valstybei, kur viešpatauja karaliūnaičia, kaip dabar matyti, miškinė. Geišė ryte rijo mergaitę, kuriai lygiai jauku su nekenksmingais, nekaltais žiogeliais pievoje, Dievo patiestame divone, kaip ir tamsiame miške su laukiniais.

- Iš jūsų matau, kad nei vienas, nei antras nenorėtumėte krembliauti lūšių srityje, - pašiepė klausytojus.

Mykoliukas nieko, sutiko, o Geišė užsigavo ir, padaręs rimtą miną, tarė:

- Ką žinosi...

- Tai derėkime! - erzino jį Severja.

- Susilažinus gal ir pavojinga būtų eit miškan apyaušriais, kada ne tik žvėrys, ir visos dvasios pakirdusios. Vis dėlto, jei būtų geros lažybos, aš sutikčiau.

- Na, tai iš ko? - nesiliovė Severja.

- Iš rankos tos mergelės, kurią aš myliu. Jei ji pasakytų man: „Ateik pačiu vidunakčiu, į patį tamsųjį tankį, pačioje miško glūdumoje, jei nori mane laimėti“, aš eičiau.

- Kam gi taip brangiai? Geriau ateik tamsta piršlėmis į savo mylimąją, ir taip eis.

- Taigi, kad žinočiau, eičiau. Dabar reiks sukčiau patirti...

Ir pataikęs valandą, kada Mykoliukas lyg kažin kur nusigrėžė, šnibžtelėjo Severjai:

- Ateinanti šventadienį, saulei tekant, Girstupio šlaite ar man bus žūti, ar būti. Kas gaili manęs, tegu ateina vaduoti.

- Kaip sakai? - išplėtė akis Severja.

- Tai slapta, kurią tegali patirti - tenai, - pabaigė Daisia ir atsistojo, nes jau artinos į juos bent dvi voros žmonių.

- Mykoliuk, kas tau šandie pasidarė? Ko tu negrieži? Mes jau manėm, jog tu kur išnykai, - ėmė prikaišioti priėję.

Mykolas tik dabar susigriebė senai jau savo griežtuvėlį esąs panuovalyje padėjęs ir visai jį užmiršęs. Tad griebė jį nusigandęs ir pagavo linksmai čyruoti: „Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju“. Dvejetai ėmė suktis. Tik Severja vis tebesėdėjo vietoje, negalėdama atspėti, ką gi tai reiškia dėdės Geišės žodžiai, kokią paslaptį žada jis apreikšti kaip tik toje vietoje, kur lūšys vaikus vadžioja. Suprato tačiau, jog ta paslaptis ją kliudo ir labai intriguoja.

Pakviesta šokti betgi atsijokėjo, šoko stačiai ir ėmė kaip padūkusi suktis: čiūkš - čiūkš - čiūkš.

Mykoliukas, kaip ir pirma, jai griežė. Tik ar be vienam Mykoliukui Severja šoko?

Aužbikų kaimas, išsitiesęs ilga virtine abipus neapsakomai purvinos gatvės, kur vežimai rudenį ir pavasarį kiaurai klimpo, stovėjo nuostabiai gražiame kalne, ne kalne, veikiau skardyje gilaus slėnio, kur želė miškas. Per jo viršūnes buvo matyt antras skardis, dešinėj ežeras. Apylinkė juos vadino keturių bažnyčių vieta, nes tiek jų iš Aužbikų buvo matyti. Tiek jiems iš to ir tebuvo gerumo. Šiaip jau pilkas, surūgęs buvo jų, kaip ir kitų kaimiečių, gyvenimas.

Jei reiktų trumpai apibrėžti anų laikų gyvenimas, pasakytume: minimum ištaigų, bet kokių patogumų. Viskas daryta tik tiek, kiek būtinai reikalinga, be ko jokių būdu neapsieisi, norėdamas išlikti gyvas. Pilkos dūminės mažutytės pirkelės, pilkos mažutės klėtelės, pilki ir kiti trobesiai. Ir viskas mirštamai nuobodžiai, vienodai sustatyta. Tebuvo vienas skirtumas. Kas visą sodybą turėjo iš vienos pusės gatvės, destis platesnę, tas pirkia ir klėteles statė abipus kiemo. Kas sodybą turėjo siauresnę, bet ilgesnę, tas pirkia statė vienoje pusėje gatvės, klėtį - antroje. Ar šiaip ar taip, tos dvi trobos stovėjo, iš pirkios lango turėjo būti matomos klėties durys, matomos diena, matomos ir tamsią naktį. Tam tikslui buvo šviesiai dažomos, kad ir tamsoje baltuotų ir reikštų, ar uždaros, ar vagis bus jas atsidaręs.

Ne tiek dėl kūčių, kiek dėl klėčių ūkininkas ilgų rudens nakčių nemigo. Rietimus pavogus, skaudžiau buvo neg arklius. Arklių galėjai pirkt, audimų kiekvienas taisės sau. Taigi gera šeimnininkė, - o lietuvės visos geros šeimnininkės, - turėjo visa to pasitiekusios ne tik visam savo amžiui, dar ir vaikams kraičiui.

Ūkininkas nepasiklovė užraktu.

Gelžinis jis buvo ir vadinosi spyna, vis dėlto buvo tai tik paprasti gelžiniai skląščiai, atšaunami bet kokia gera vinimi, bet koku raktu.

Menkutė buvo Pukštų, kaip ir kitų, pirkelė. Ji teturėjo du nedideliu ketvirtainiu langu keturiais stiklais: vieną į kiemelį, antrą į gatvę, abudu krikštasuolėje. Tiesa, buvo ir kitudu. Tik jie veikiau reišė vietą, kur turi būti langai iškirsti, neg pačius langus, nes, kad nešaldytų vidaus, buvo užšaunami lentomis iš vidaus. Jie buvo lygiai keturissyk mažesni už tikruosius langus ir vadinosi - prisimerkėliai, vadinasi, kaip nesveika žlibakio akis.

Praktinė jų vertė buvo jokia, ir sunku dabar beatspėti, kam jie buvo iškertami, vienas priešais krosnies kaktą, antras ties lova. Nebent tai rudimentinė senovės liekana.

Asla buvo molinė, plūktinė. Visą žiemą pečeliuje (papečkyje) laikomos vištos, kai imdavo iš bado kelti nebepakenčiamą lermą, buvo paleidžiamos palesti. Jos čia, asloje, rasdavo saujelę papiltų grūdų, patrupintų bulvių, pelienės duonos; čia pat turėjo gauti ir kitos joms reikalingos medžiagos – kalkių kiaušinio kiautui. Taigi lesė molį, darė duobelės, paskui tose duobelėse sugulusios krapštės ir dulkėmis gynės nuo edančių jas vištutėlių. Tik pratęs žmogus neknapsėjo, eidamas tokia asla.

Moters, mazgodamos indus, neturėjo tam tikro didelio indo samplovoms supilt. Jei jų buvo daug, kiekvieną kartą nešė laukan ir pylė pro duris į kiemą. Jei buvo nedaug, pamazgojus dubenėlį ar ką kita, tingėjo durų darinėti, ypač šaltyje, ir šliukšėjo čia pat į aslą; kad palaidos, nebesuplūktos žemės duobutėse nekeltų dulkių, tyčia buvo laistomos. Viduje laikomas spižius vandens atsigerti ar virti nebuvo užvožiamas. Langai aklinau užkalti, nei žiemą, nei vasarą neatidaromi. Tai gali suprasti, kiek viduje buvo šuto, drėgnumo. Nuo jo langai vasarą buvo visi užburbėję bjauriomis zliaukomis, kurios pūdė spielčius; spielčiai nebelaikė stiklo kvartkų, kvartkose plyšiai leido šaltį. Žiemą buvo storu šepečiu užšalę, užmarmėję ir nebeleido šviesos.

Plūktinė krosnis buvo nuo karščio sueižėjusi, pro ją buvo matyti liepsna. Liepsna mušės plakės iš krosnies tiesiai palubėn, pakriautėn, kur buvo prikraunama pliauskių džiūti. Dažnai jos užsidedavo ir reikdavo numesti. O nepastebėjai, tai supleškėjo visa troba, dažnai ir visas kaimas nudegdavo. Tada žmonės statė dar menkesnes trobas.

Severja savo pirkios nedabojo ir jos nemėgo taip, kaip reiktų mėgti gimimo vietelė. Ji buvo vienatinis žmogus, kurs mėgo ištaigą ir dailę. Pirkia visa to jai negalėjo duoti, nei ji pirkiai. Ne vieno žmogaus galia nugalėti visa susidariusi tvarka.

– Kur moters ruošias teliūskuojas, švaros nepalaikysi, – teisinosi vyrai.

– Kur vyrai dirba, tašo ir suka, nevaliosi pašluoti, – teisinosi moters.

Ir visi rimo, sutikdami su ta santvarka, kuri yra, nė nenuvokdami, jog gali būti geresnė jų buityje.

Pagaliau pirkia tebuvo ruošos ir darbo vieta, nelyginant skalbykla ar kuliamašis jaujas. Per kiauras dienas šeima buvo orie. Tėvas su sūnum dirvoje, bernas su merga dvere, močia su dukterimi kamaroje, diendaržyje, darže. Jomdvim buvo darbo, jos sukos po pirkia, po namelį, net viesulą kėlė. Tai kur čia švaros ir dabos besužiūrėsi. Dirbk nuo saulės patekėjimo iki pat nusileidimo ar net sambrėškos. Darbas darbą veja.

Jei dėl švaros moters negalėjo pasiteisinti, tai dėl dabos nenujėgė, jog jos mėgsta dabą. Kur jų vienu buvo kertelė, ten ir dabos buvo, o su ja net ir švaros.

Kai pirkios stalą, suolus, langus ir palanges Severja temazgojo vos keletą kartų per metus, kiemelį šlavė kas šeštadienis, ir jis visados buvo švarus švarus, daug švaresnis, mažiau priškušlintas negu troba. Ką besakyti apie rūbų klėtį, kurią ji viena teglobojo. Prieklėtis, net akmuo pasistoti švietė baltumu, nė žymelės, kad kas būtų jį pasistojęs purvina ar tik dulkėta koja.

– Pas tave taip švaru, jog net nedrąsu stotis, – kalbėjo draugės, atbėgusios pasikie-minėt ir dairydamos; ne ko nauja ieškojo: jos aliai daiktelių čia žinojo, tik kad akis mėgo. Gražiai obliuotos ir sandariai suleistos grindys ir lubos. Sienose, grindyse nė dulkelės; pabalkiais, sąsparose nė vortinklėlio. Sienose, kur neprikabinėta drapanų ir nėra lenty-nų rietimams, penketas grafikos paveikslų: Dievo kančia, palaiminimas tiems namams,

šv. Jurgis vaduoja karaliūnaičią, šv. Brigita ir dar kažin kas. Šv. Jurgio kepurė iš tokių strauso plunksnų, kurios tedygsta artistų vaizduoklėj. Ir tos tēptelėta varsa. Visų spielčiai sveiki ir žiemą vasarą puošiami žolėmis. Švęstų ir nešvęstų žolių bei žolynų buvo pilni pabalkiai. O viduryje gražiai atsišvietė savo geltonumu didelis šiaudų sodelis ir didelė Šv. Dvasia ar karvelis, padarytas iš žąsies kiaušinio. Indauja ir skrynia gana sumaningai išmargintos žaliai geltonomis gėlėmis. Net vienatinės kėdės atkaltis buvo išdrožinėta piešiniais ar paįvairinta kiaurynėmis. Net ir grindys išbarstytos smarkiai, bet gardžiai kvepiančiais sukapotais ajerais. Buvo taip jauku, kaip geros skonies miestietės gulimajame. Nejauku čia būtų buvę tik vyriškiams. Bet jiems čia nebuvo vietos: jie čion nesilankė.

- Ak, sesei, kur tu ir laiko begauni visam kam taip padaryti? – kalbėjo draugės.

- Ir nė bluselės! – pavydėjo visos sukaptos blusų, jog, rodos, piršto nebebuvo kur pridėti, kur nebūtų kaip yla įdurta. O Severjos kakle, tai turbūt ir visame kūne, nebuvo jokios žymės.

- Turbūt ant tokios jau žemės jūsų klėtėlė – ar ajerai baido, – stebėjosi, nežinodamos, jog blusos kiaušinius deda į dulkes ir šiukšles, kurių neišvalius, neišsibodėsi nė blusų.

Gerai vėdinamas trobesys niekuo nepadavė, nei pelėsių, nei moterų kvapu. Vis dėlto čia buvo kažin kokio erzinančio skonį kvapo, dėl kurio ir draugės čia atbėgdavo.

Štai Magdė stovi tarpduryje, kažin ką užantyje rankoje laikydama. Kalbas su Severja ir nedrįsta pasisakyti, ko ji čia atbėgo. Severja ir pati susipranta.

- Duokš jau, duokš riekele. Kurių gi uždėti: ruduokių, grūzdžių, paliepių, paberžių? Nors šiandien penktadienis, tai visą šeimą gavau savo raugintais krembliais papenėti. Tačiau gal dar liko.

Kalbėjo, kilnodama čia vieną, čia antrą puodynėlę, imliodama iš jų akmenis ir švarutėlaičius medinius dangtelius ir ieškodama kremblio draugei uždėti.

- Ak tu, gardumėlis rūgštis! Kaip tu taip ir padarai! Šiandei penktadienis, nėra ko valgyti sausai. Eisiu, sakau, į Severiutę, be neturi kremblelių. Dėkui, dėkui, gardžiai užkandau!

Štai kokiuo kvapu kvepėjo (padavė) Severjos klėtėlė vasarą. O žiemą jautri nosis galėjo pajusti spalgenų ir bruknių kvapelį, jei jo neviršijo mėtų, ramunėlių, čiobrelėlių žiedų kvapas.

Iš gerai viešnelei Severja išsinešdavo šaukštą grietinės ir apdažydavo paliepę ar grūzdį, kol uždės ant riekės menkos duonos. Visa tai buvo taip apetitinga, jog net nosį sukė ir seilę varė. Tikrai sakau, tai toki skanėσαι, kokių tegali patiekti labai išmintinga virėja savo smailižiams.

Rudi, melsvi krembliai buvo tikras pokylis namiškiams ir draugėms pasninko dienomis ir pelnė Severiutei daug meilės ir pagyrimų. O ji visai nenusimanė savo nuopelnų, nesuprato pasakymų „kur tu gauni laiko apsimazgot ar pakrembliaut?“ kad tai buvo daroma tuo pačiu laiku. Ir niekam ji neįkalbėjo, kad pačios pasiraugtų kremblių ir apsigintų nuo blusų.

Pagaliau stambių paplokščių akmenų takas per purviną gatvę gelbėjo kojas nuo susipurvinimo, gelbėjo ir klėtėlę nuo dulkių.

Reta viešnia klėtėlėje buvo ir pati motina. Ji tenkinosi, kumščiu pabeldus į galą, prie kurio viduje stovėjo lova dviem gulėti, ilgais per visą pagalviais ir minkštais patalais, kuriais klojo žiemą vasarą. Nuo mažiausio dunkstelėjimo į sieną iš oro klėtėlė visa vir-

pėjo ir ūkė lyg tuščias puodas. Tai negalėjai nenubust. Apie Severją sakydavo, tereikia paliesti siena, ir ji tuoj ant kojų: tokia esanti budri ir klusni.

Severjai, išeinant į žmones, nebūtų tad buvę ko gailėtis ūkio buties, bet daug ko būtų buvę gailėti – mergos buties. Ji buvo savotiškai laiminga, slauni ir verta nemenko likimo. Tačiau gyvenimas kitaip pasuko savo ratą.

Šį šeštadienį Severja kaip paprastai buvo nuvargus dienos darbais ir miegan krito kaip akmuo į vandenį, nors labai buvo suneraminta rytykščia diena. Rytoj, kaip paprasta, visi, be vieno, turėjo eiti bažnyčion. O ji, kaip paprasta, turėjo prieš tai suskubti pakrembliauti. Vis tai, – kaip paprasta. Nepaprasta buvo, kad per šį krembliavimą ji gausianti patirti Geišės paslaptį, kuri, ji nuvokė, arti palies ir ją pačią. Krito miegan ir tuojau nuplaukė į tokias karalijas, į tokias keistenybes, kokių dar nebuvo patyrusi net per sapną. Net apglušo, ir širdis jai ėmė kūju plakti, blaškytis ir plastėti.

Kažin kas iš kažin kur dvelkė be galo maloniai, kažin kas spraudės be galo baisiai. Viena ir kita liejosi į krūvą ir kalnu virto ant jos, jog net išturėti nebegalima. Plaukė srovės juoko ir srovės ašarų, nuo vienu ir kitų buvo lygiai trošku. Matė tačiau, jog visa to galima išvengti. Tik kaip? Nebent tai težino vienas Geišė, užsakęs paslaptį. Galų gale taip jai pasidarė nejauku, lyg kas ją nuoga būtų stumtelėjęs į žmonių būrį.

Pakirdo Severja visa stangi, taip smarkiai ir bailingai stvarstydamasi visa ko aplinkui, lyg viskas nuo jos būtų kritę ir viskas ūmai reikėjo prilaikyti. Visas duknas sutraukė ant savęs, palikdama nuogas kojas. Šnirpštė nosimi, visa apdrikusi plaukais, kol galų gale praplėšė akis ir, lyg bosc pro svikį, pro vienatinį langiuką gero vyro kumščiu iškišti, pajuto įtrykštančią į vidų rytų aušrą. Langiukas buvo tiesiai į vasaros rytus, lyg tyčia, kad pirmieji dangų ištryškę spinduliai atsidurtų į jį. Pamėgino vėl užsimerkt, juk šiandien ir jai valia ilgėliau parūgti patale. Tačiau ir per užvožtus akių vokus ėmė jaust įsiveržiančią vidun šviesą, jautės jau likusi visai gyva, daugiau nebemigsianti, tai dar kartą griebės šen, griebės ten, lyg ūmai išgąsdinta, ir atsisdėjo kaip plieninė. Savo papratimu metė ant savęs platų, gražų šv. kryžiaus ženklą, šiuo kartu balsu, primygtinai ištardama žegnojimos žodžius. Ir susijuokė; ne iš žegnojimos: tai buvo ištikimiausias ir tikriausias jos apsigynimo ženklas, tik iš savo išgąščio.

Ūmai visas jos kūno stangumas kažin kur dingo. Dabar širdis tevirpėjo smulkiai, lyg kutendama. Per visą perėjo lyg kokia miela vilnelė, nuo pakaušio, sprando ligi pat pakinklių ir blauzdų. Ir pasidarė jai taip linksma, taip linksma, nors rūtelę imk niūniuoti. Rūtelės neužaldavo, tik staigiai kluptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius. Kad ne pašnibždomis, būtų rodęsis, jog tie „poteriai“ lygu žirniai byra ant kietos lentos: gražūs, baltutelaičiai, sveiki, kirmėlių neįkandžioti ir sausi sudžiūvę. Tarė: „Amen“, ir paliko beklūpanti. Nebežinojo, kas dabar bedarą, – taip jai gera buvo šitoje padėtyje, nors ir visai nebesistok, lyg paralyžius būtų ją palengva ėmęs ir saldinęs. Tik gerokai pabuvus, striktelėjo prieklėtin.

Ramybė ryto, tylumas, nors su savo sąžine šnekėkis: niekas nekliudė Dievui tos šnekos iš pačių aukštybių klausyti. Kaimas tebemiegojo pačiu tvirtuoju įmygiu. Žemės knisai žmonės tebesidžiaugė, sulaukę sekmos poilsio dienos, tebeknarkė, tebeilsino darbu sustingintus savo narius. Net gyvuliai liovė savo gramą gromulojė, balsu atriujinėję ir dūsavę, ir jie dabar snaudė. Dėl namų sargų, šunelių, galėjai visas klėtis išplėsti ir išvežti. Visa visa įmigina priešaušris.

Severja pasveikino tas vienas šnekutis švilpikas, išlindęs iš senos kiemelio liepos. Išlindo iš uokso, pasipurte, apsidairė, jog dar per anksti, sušvilpė savo pasveikinimą dienai ir vėl dingo gūžtelėje.

Severitę buvo bepagauņas tuščias pasididžiavimas. Štai visame kaime ji ta viena gyva būtybė. Ims dabar, niekam neįtant, apsiruoš, apsižygiuos, bepalikdama motutei tik valgyt išvirt. Tik tuoj susigriebė maža tegalėsianti padaryti, neprižadindama mergaičių. Be to, paskum dar pasivėluos krembliaut ir nebesuskubs sugrįžti tuo laiku, kada visi pasileidžia miestelio link, nors lig votyvos, atseit dešimtos valandos, jai rodės begalės laiko.

Tai ėmė pati praustis, gražiai, kaip į bažnyčią, kad, iš miško sugrįžus, nebereiktų gaišt, tik papusryčiauti greituoju ir tekinai į kelionę: ar tai juokai – keturi varstai nusi-spirti! Pasileido plaukus, ilgus, tankius, geltonus kaip vašką, išsitraukė iš už balkio šerinių šepetį sakuotu kotu, nusistebėjo, kaip jis gražiai, sumaningai ir tvirtai storais siūlais apipintas, ir ėmė juo šukuotis.

Plaukai – ne nuobraukos, buvo jauna, tai nepiga buvo išpešti. Džiaugės, kad dar nesmunka, ir šukavos, braukinėjo per juos, atsisėdus ant slenksčio, ir visai užsimiršo, ką bedaranti. Jaunos mintys vėl pasileido į tą pačią paslapčių sritį, kur buvo buvusios naktį, kietai įmigus. Įstrigo dabar jai išpėti, ką gi reiškia matytieji sapnai, bent susekti, kaipgi ten viskas buvo, kokia ten istorija buvo jai išsidėsčiusi. Tada būtų lengviau ir štikti, ką gi ji norėjo pasakyti. Ir kankinosi, veltui bandydama sumegzt į vieną protingą eilę visa, kas, kur, kaip.

Pagaliau susigriebė ir šoko pintis bizus. Į galus įsipynė paprastus kasdieninius pilkus raišteliuos, tik susiprato tai šiandie kažin kodėl nederėsiant. Šoko tad į skrynią visai naujų, raudonų. Ir visa kita, ką tik dėjos ant savęs, šiandie rodės jai vis netinkama, vis reikėjo ko kita griebtis ir vis gaišti. Pagaliau pusėje tualetu, pamiršusi pačius reikalingiausius anais laikais apdaro dalykus, prikaistį ir skarelę, vienaplaukė, basakvoja, užtat baltutelaičiais marškiniais ir stikluotu sijonu bei tokia pat striuke, nei klėtelės neužšovusi, pasileido kaip stirna šokinėdama per atšlaimo ir kluonų tvoras. Bėgo pakluonėmis į pakalnę, į girią; ne kiauliarisčiu, tik žengdama, kaip per lenktynes, stengdamasi, anot to, aplenkti savo šešėlį. Taip tebėga tie, kuriems rūpi praeitis užmiršt ar ateičiai užbėgt už akių.

Tą valandą ji tikrai nedaug ką teatminė iš praeities ir nieko nesurojo iš ateities. Jokių aiškių vaizdų ji neturėjo, lyg aną šventadienį nebūtų nieko atsitikę, nebūtų buvę pagiryje nei Mykoliuko, nei Geišės. Bėgo paprastais takais, paprastu atspėjamu laiku pakrembliaut, ir tiek. Ko jūs daugiau norite, ką čia daugiau štinkate? Skubinasi? Kad galėtų laiku sugrįžti... Ko gi daugiau?

Mažutėje saujoje galingais trumpokais pirštais, kaip darbininkės bulbakasės, nešėsi pintinėle. Visas jos stuomuo nedarė jokio ypatingo išpūdžio. Tokių mergelių antai pilna bažnyčia. Visos jos, jei kuri tik ne ligūsta džiovininkė, ne padaryta, reiškia, nesužavėta ir dėl to nepagydomai nykstanti, buvo tokio pat stipro kūno, taip harmoningai išlavinto darbais, kaip neišlavina jokie sportai. Stiprios gamtos stiprūs padarai.

Šmūkstelėjo į girią ne takais, tik stačiai į šlaitą, kur buvo lūšių, bet kur augo ir puikiausių kremblių, tokių krušnių kaip kremzlės, jog net dantyse gurgžda. Taigi prisirinks pačių jauniausių, neperaugusių, dar nekirmijusių, neapglebusių. Te sau vėlyvesniems krembliautojams tokie lieka.

Ir, viską pasaulyje užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo“, kaip Anykščių šilelyje. Nė vieno karto nepakėlė akių, kol išėjo, kur rečiau medžių.

Čia rytų saulė pašvietė tiesiai į lazdynų krūmą, visą jį nudažydama raudonai. Dirstelėjo ten link ir žaliame pasienyje išvydo, jai pasirodė – milžiną, visą liepsnojančią tviskančią. Ir tokia bailė ją perėmė, jog ji sukliko nebe savu balsu ir taip šiurpulingai ėmė klykti, lyg proto netekusi. Plačiai akis išvertusi, veizėjo į vyriškį ir, lyg jo nepažindama, spiego kaip šunų apnikta mažmergė, neturėdama kuo gintis.

– Severiut, ar pablūdai? Gi tai aš, daisia, Geišė, ne koks pojuokas... Sever, atsijokėk, susimildama... Pagaliau žinokis, aš einu šalin... – kalbėjo tįjūnas Daisia, iš pradžių nuo krūmo, paskui prišokęs prie jos, paglostęs ją abiem rankom, per pečius ir vėl atšokdamas atgal nuo nepakenčiamai skaudaus spiegiimo.

– Oi, kas čia? Tai čia tamsta, dėde? O kodėl gi toks... Kam gi toks raudonas ir nemirkčioji... – ėmė pagaliau kalbėti, visa perbalus, visa drebėdama, visa uždususi, akyse tebematyt buvo didžiausias išgastis.

– Daisia, tas pats, tas pats, – pradžiugo Geišė. Vėl prišoko arčiau, priglaudė mergele į sau, prisispaudė jos galvelę, pabučiavo į kaktą, šiurkščiu savo delnu perbraukė jai per skruostą.

Severja nesipriešino, lyg pajėgos netekusi; net užsimerkė. Glūdėjo Geišės glėbyje, leidėsi pasodinama po medžiu. Geišė kažin ką jai šnekėjo ilgai, lipšniai, su ašaromis akyse. Turbūt žadėtąją paslaptį. Glostė jos ranką, petį, kaklą. Pasilenkė jos galvelę, ėmė bučiuoti akis, kaklą, plaukus, kol įkniubo į lūpas ir nebenorėjo beatsitraukti. Maigė kankino krembliautoją, o ta vis nei žodelio, nei pritarimo, nei pasipriešinimo; jokių mostų, jokių raumenų timptelėjimu neatsakė į visus karščiausius Geišės mylavimus, saldžiausius jo žodelius. Plačiai išplėstos ir lyg miglotos jos akys tereiškė, jog jai nelabai tai visa ta malonė. Vyrišką meilę ta gamtos duktė gėrė lygiai taip pat, kaip gėrė ryto rasą ar ausros šilumą; gėrė, kol dar nebuvo nuodėmė, kurios jau tenka bijoti.

Gal to ji ir pabūgo, kad ūmai it balandis spurstelėjo mergaitė iš Geišės rankų, tiek jos ir tematė.

Bėgo Severja namo kaip skraistė, dar greičiau neg iš namų, ir vis dar puse savo sąmonės tegalvojo:

– Argi tatai reišė nesuprantamas mano sapnas? Ar tai ir yra pažadėtoji paslaptis?

Parbėgo namo ir įsikniaubė į priegalvį. Nei pusryčiauti, nei bažnyčion eiti. Ji girdėjo, kai motina vieną kartą pabeldė į sieną, po valandos antrą, ir neatsiliepė. Viskas dabar buvo labai tai jai. Ir tik kai viskas nurimo, kai visi išėjo išvažiavo bažnyčion, pašoko ir pati galvatrukčiais iškurnėjo paskui.

Bažnyčioje, pilnintelėje žmonių, jai buvo piga nugrimzti, kad niekas nepasergėtų, kaip ji priilsusi ir visa nušilus. Gulėjo kniūpsčia ant grindų ne iš maldingumo ar atgailą darydama, tik kad buvo lyg girta ar kuo apipenėta. Severja jautėsi lyg nebe ta pati bėsanči, lyg viskas joje susitraukė, susispaudė ir kažin kas darosi. Nors nieko nebuvo valgiusi, valgyti visai nenorėjo, tik troško gert. Ir nė valandėlę neišnyksta iš jos vaizduotės – vyriškis, ir ne kas kitas, tik Geišė.

– Padaryta... – smilkerėjo jai per galvą, ir visa nutirpo: aiškiai pajuto, jog nuo tų „padarų“ nėra vaisto; ar, tikriau, yra: tai tas pats padarytojas. Geišė užstojo jai visą saulės šviesą, visą pasaulį, visus žmones. Kiek lig šiol buvo laisva nuo visa ko pašalinio gyve-

nime, tiek dabar buvo pilna to vieno: teatminė tą vieną – Geišę, tegalvo apie tą vieną – Geišę, kurs ją glamonėjo, davinėjo pirmąją meilės pamoką.

O gal nebe pirmą? Ag ji myli Mykoliuką. Tik visai kas kita esama mylėti ir būti mylimai. Mykoliukas, jai rodės, jokių pamokų jai nedavinėjo. Kas buvo, tai savaime. Jūdviejų santykiuose meilė tik formavosi, o išsireikšti davė kur kitur. Su Mykoliuku buvo tik dvasių susituokimas, su Geišę – ko kito. Katroji gi meilė tikroji: ar dvasių svyrimas, ar kūnų? Ar kūnai tik panaudoja dvasių krypsnį? Kurgi tad laukiamoji ir žadamoji mailė: dvasių harmonijoje, ar kūnų patenkinime? Kas bendra dvasių srityje tarp mokyto profesoriaus ir jo tarnaitės, kurią jis dideliu pamėgimu veda ir santaikoje sugyvena? Kodėl lietuvis patriotas „myli“ lenkę, aiškiai nusistačiusią prieš jo idealus, prieš visą jo tėvynę? Ir ar tik ne chimera tas tariamasis dvasių sukritimas?

Tai ne Severja galvojo, ji nemokėjo galvoti. Ją tik gyvenimas pamokė, jog gali būti lygiai galingas dvasių sukritimas, kaip ir kūnų.

Tą pačią dieną, lyg tyčia neleisdamas Severjai ar sau ataušti, Geišę Rapolas, Saveikių dvaro tijųnas, piršlėmis atėjo į Aužbikų Pukštus, Saveikių dvaro baudžiauninkus. Atėjo pats vienas, be piršlio, buteliu degtinės kišenėje nešinas, ir išgąsdino visą Pukštų šeimą, visus Aužbikus.

Pukštų samdiniai nustėro.

– Tijųnas! Pats dvaro tijųnas (ar tai juokai?) peršasi!

Užbartiems pastumdėliams rodės, jog nė Pats-Pamarneckas didesnės garbės nebūtų padaręs Pukštams.

Brolis nesakė nieko, tačiau širdyje buvo nemaža pradžiugęs. Jis jau buvo pradėjęs dairytis į klėtėlę, kaip čia jam pačiam joje susisukus lizdelis, ištekinus seselė.

Tėvai iš pradžių nusigando, kaip išgirdę savo nelaimę. Tik degtinė tėvą atvėsino. Jis ir visai nurimo, kai Daisia griežtai pasakė, nieko jam nereikia, nei pinigų, nei galvijų. Žemės negi pirkšias, gyvuliais negi dirbsias jis, dvariškis. Pasiims, girdi, Severja savo skrynią su rūbeliais – ir viskas.

Vienai močiai instinktas sakė: ne! Lietuvos moteries instinktas. Tos moteries, kuri ir į tikrą vietą ėjo, ašaromis paplūdusi. O ką gi besakyti, už tarno, be tam tikro padėjimo. Taigi kaip nukrito Pukštienei širdis, pirmus žodžius Geišei ištarus, taip daugiau ir nebe-pakilo; kaip ėmė mausti ją, taip maudė vis labiau, kad pradėjo lūpos virpėti, ir ji niekaip neprarijo degtinės raselės, kurios buvo siurbtelėjus, kai iš eilės jai padavė stiklelį. Siurbtelėjo, paspringo, apsipylė ašaromis ir, pastačius stiklelį atgal ant stalo, išėjo laukan.

Visi tai išsiaiškino ne kuo kitu, tik neapsakomu gailėsčiu, kad reiks skirtis su ta viena dukterimi. Pagerbė jos skausmą ir sulygo – be jos.

Motinai širdį fiziškai sopėjo, lyg gumbui pakilus. Taigi prispaudė savo paširdį į pietos briauną ir žiobčiojo kalbėjo vis tą vieną:

– Dievuliau... Dievuliau... Dievuliau...

Senis Geišę pro sieną jos dvasios akimis buvo regimas. Antai jis sėdi įdubusiais skruostais... Ir jį jos mergytė gaus bučiuoti? Senis Rapolas tiek teturi, kiek ant savęs, kitką dvaras duoda. O kai nebeduos, tai ubagais eis jos mergytė, mažučiais apsikrovus?..

Driūkėjo per jos galvą baisių baisiausi, juodų juodžiausi paveikslai ir vaizdai, ir vis dėlto nenupiešė jai to tikrojo vaizdo, kaip jos mergytei reiks pergyventi ilgas amžius, kuri jai laiduoja pavydėtina sveikata.

Kai Rapolas su buteliu atėjo, Severjos nebuvo viduje. Ji – „rekolekcijas sėdėjo“ ant skrynios savo klėtelėj. Ji nieko negalvojo. Griaustis ar gailėtis jai dar nebuvo ko, o ateities ji dar nematė. Ir dar viena buvo nuostabu: jos vaizduotė nepiešė jai jokio Geišės paveikslo, kokių jis akių, kokių plaukų, kokių lūpų, nosies, ką taip gerai žinojo apie Mykoliuką. Geišė jai buvo tik gamtos pajėga, pasinaudojusi tik jo rankom jai spaudžioti ir glostyti, lūpomis jai bučiuoti. Geišė buvo tik pasinaudojęs jau tokia valanda, tokiuo laiku, tuo pereiginiu jaunybės laiku.

Severja sėdėjo ant skrynios ir degė, kaip degė ir visą dieną. Lūpelės jai buvo raudonos ir kiek išvirtusios, smilkiniuose tvinkšėjo. Sėdėjo, draikė sau plaukus ir nieko nenorėjo veikti. Nenorėjo nei vidun eiti, nors jautė kažin ką ten nepaprasta. Sėdėjo stabu ištikta.

O viduje Rapolas senai jau neramiai dairės, bet tylėjo. Ir tada tik neva susigriebė, kai gavo visų pritarimą, jei dar ne žodžiais, tai palankumu apsiėjime su juo.

– Eisiu įsivesiu jaunąją, – tarė ir išėjo į klėtelę.

Eina Geišė per gatvę, o po jo kojų žemė linksta. Akys paraudo, liepsnos prieš akis draikos. Jei dabar Severja pasakytų jam: ne, tai... tai jam buvo aiškus galas: nebegyventi. Kaip tai atsitiktų, jis nenumanė, jautė tačiau, jog būtų katastrofa. Nedrįso tad peržengti slenkščio merginos klėtelės, svyravo, kaip svyruojama žengti žingsnis, nuo kurio pride-ra visa ateitis, žūti ar būti. Pasvyravęs pasvyravęs, ne tiek drąsiai, kiek būriškai, akiplė-šiškai žingtelėjo.

Dėbtelėjo Severja akim nuo skrynios ir kadgi suspiegs ko ne taip pat, kaip rytą girioj, ir triskart pakratė rankes, kaip gindamasi nuo ko nemėgiamo. Loštelėjo atgal Geišė, pasirengęs bėgti, kad žmonės nepamanytų ko bloga. Tik Severja riktėlėjus nutilo, ir Ra-polas be nuotokos pulte įpuolė į vidų, uždušęs, paspringdamas. Atsisėdo šalia, apskabi-no, prispaudė, pamielavo, kaip ir rytą. Severja ir vėl nieko: nesipriešina, tik ir į jo pusę nė nedirsteli. Jos akelės vėl apsitraukė migla ir nieko nereiškė, kas viduje darosi.

– Eikiva vidun... – linksmai, jaunikaičiu striktelėjęs, tarė Rapolas ir išsivedė mergele, automatiškai pastatęs ją ant kojų.

Pirkioje Severja namiškiams pasirodė visiškai apglušusi, tai per nevalią suvertė jai stiklelį bjaurios degtinės. Ji nurijo, ko neuždusdama spirito garais, ir visu delnu suktinai nusukė zūbelius, kaip nugriežiama lapai nuo griežčio. Nusišluostė ir taip pat išėjo į namelį, kur buvo prie grūstuvės pastebėjusi alpstančią motiną.

Už durų jau bėgte pribėgo prie motutės, iš tolo išskėstomis rankomis, kaip kitados, kai reikėjo gelbėtis nuo ko nors.

Apsikabino motutės, įkniubo veidu jai į krūtinę. Ir motutė ją apsikabino, kietai kietai prispaudė jos galvelę prie širdelės, tik nebeištarė tų raminamųjų žodelių, kaip kitkart mažai:

– Cit, cit, aš tavęs niekam neduosiu!

Neištarė, ir dukrelei nepasidarė lengva lengva, jauku, nors užmik jos prieglobstyje.

Du instinktu, motinos ir dukters, sukibo; du karkleliu susipynė iš bailės ateinančios audros viesulo, kurs pagaus vieną jų, pasuks pasuks ir nubloškį į kažin kokią nežinomą šalį, į neatspėjamą likimą. Ir svyravo svyravo abidvi be žodžių. Kam žodžių? Žodžiais ateitį pagiedos vestuvių daina...

Sodžiuje gandas netrunka pasiekti patį galą. Jau jis visas užė, tratėjo. Vieni tyčiojos iš nelygios poros, kiti pavydėjo. Išgirdo tai ir Mykoliukas. Jis vienas nieko nepasakė, savo nuomonės nepareiškė. Nenusigando, neparauo, tik susirūpino, kaip susirgus kam my-

limam pavojinga liga. Nebegriežė jis tą šventadienį, nebėjo ten, iš kur tol matyt, ar kur girelė ošia. Nei jis pavydėjo, nei kelią užbėgti norėjo, nes jautė – ne jo pajėgoms išvaduoti Severiutė iš tos nelaimės, nes nebuvo ko kita duoti, kas vadintųsi – laimė. Lygiai skaudėję būtų jam širdį, jei jis būtų pamilęs Pats-Pamarnecko dukterį, ir ji būtų pažadėta grapei Marikoniuui ar kunigaikščiui Radvilai. Ne jam, ne jam – dėdei...

Tas egoizmo pasipriešinimas, tas veržimasis į savo ateitį, kurs buvo anąkart kilstelėjęs ir nuslūgęs, šiuo kaip tik reikiamuoju momentu nebekilo ir nevertė ko nors griebtis. Mykoliukas buvo ne tragedijoms ar skaudžioms dramoms pergyventi, tik melancholijai, liūdesiui reikšti kitiems, tvirtai tvirtai savo viduje užvožus draminę padėtį.

Tokiam dalykui tinkamas nebent vienu tik lietuvių vidus. Jo viduje širdies sopė, sielos nelaimės apauga kaip gumbas; pasidaro dalis jo sielos, padaro jį kitoki, o pašalietis nė spėti neatspėja, jog to iš pradžių nebūta, su tuo neapsigimta, – tai susidaryta. Ko tu rastumei lietuvių širdyje, išskrodęs jų koki šimtuką, sudarytumei kitiems gerą pragariką, o lietuviams tai sudaro – tik liūdesį, iš šalies žiūrint. Širdims išskrost ir patirt, ką atskiras lietuvis kenčia, dar nerasta tokių peiliukų. Viena poezija tai težino, ir ta – tik nujautimu.

Per dvi savaiti senis Geišė tik ieškojo progos nubėgti į Aužbikus ir pasimatyt su Severja. Ją, žinoma, visados rasdavo namie ir eidavo klėtėlėn „pasišnekėt“, o tos šnekos kaip ir nebuvo, tik bučiavo ją be proto, be nuovokos. Rodės, dabar tapo pasiryžęs atsi-
bučiuoti už visą savo sugaištą jaunybę. Jei buvo jam lemta pagyventi dar 20 metų, tai, rodės, kondensavo, tirštino juos į dvejus trejus: atsiimti, kas tavo, ir išnykti. Ko gi daugiau, rodės, bebus vertas gyvenimas?

Ir Severją nuolat laikė neatsijokėjusia, lyg apypenais apvalgydintą. Ji svaigo ir svai-
go. Net jai kažką skaudėti ėmė. Nei poterių bekalbėjo, nei bažnyčioje besimeldė.

Antriems užsakymams išėjus, imta taisyti į vestuves, daryti alaus, pjauti karvė. Severja ėmė motinai atsidėjus padėti, dirbo sušilusi ir vis labiau ėmė atsigosti. Kai po trejeto dienų viskas buvo sumesta ir aptvarkyta, laisva atsisėdo ant savo skrynios, sunėrė rankeles ant kelių ir pati sumetė:

– Už trijų dienų paskutiniai užsakai, ir aš – Rapolienė Geišienė, nebe Pukštaičia; dvariškė, Saveikių kumetė, nebe Aužbikietė. Nenusinešiu šios lovos, kur taip švaru, minkšta ir ramu buvo miegoti... Nei šios klėtėlės, kur niekas po kojų nesipynė... Nebeis-
siu į paraistę... nebegirdėsiu Mykoliuko: „Kai noriu, rimtai dirbu“...

Nuėmė nuėmė visą Severją, dabar tik atminus Mykoliuką. Perėjo šaltis per visą kūną, tik šiuokart ne iš viršaus, iš apačios, nuo kojų, kol nesugniaužė už pažiaunių. Sugniaužė ir nebeleido.

– Mielas berneli, drauge, augintojau, linksmintojau... Aggi aš ketinau tave paprašyti, kad man pagriežtumei per mano vestuves... Kodėl gi tu dabar jau kelintas šventadienis nebegrieži nebeskripkuoji?.. Eisiu pasikviesti.

Nutarė ir... nebėjo.

Numanė tat būsiant pasityčiojimą. Numanė Mykoliuką ją mylint. Tačiau ir tai žinojo, jog tarp jųdvių nieko nebuvo, tai niekas ir netrūksta. Mykoliukas jos nesipiršo, nei mėgino: kurgi jam ir pirštis, kad pirkioje nėra vietos, kurgi dėtų savo žmonelę ir pasipiršęs? Ne, jis ne rungėjas kitų.

– Taip tai taip, – ėmė kalbėti jai sąžinės balsas. – Vis dėlto tu jį išdavei, nes jį mylėjai ir tebemyli. Tebemyli, nesigink! Jis geras. Jis tau yra atidavęs kažin ką geriau neg Geišė. Ir

tu tai tylomis andai priėmėi; ilgai priimineėjai, kaip stebuklingasis paveikslas tikinčiųjų maldas ir pasitikėjimą. Ir darei stebuklus: jį, vargšą, darei laimingą, viską jam atstojai, ko tik jis kitur stigo...

Severja ėmė dairytis progos jam pasiteisinti, tik neišmanė, dėl ko, kuo ji nusidėjusi. Ir perpietėmis, kada pareina valgyt, nuėjo į Šiuokštus. Visi miegojo pokaičio. Pirkioje tebuvo vienas pats Mykoliukas, besėdįs antrame gale stalo, užsikniaubęs ant savo rankų. Miega ar verkia? Sakytumei – miega, nes štai kuris metas nė nekrust, sakytumei – verkia, nes retkarčiais pečiais gąščioja.

Jau trečia savaitė, kai Mykoliukas kai dirba – dirba, kai valgo – valgo, bet ligi tik palieta vienas pats be nieko, kniaubias ant rankų ir taip esti, kol brolis išvaro jį ko dirbti. Kad nepavarytų, gal taip prabūtų visą dieną, visą naktį.

Ak, kaip jam buvo sunku! Ak, kad brolis būtų žinojęs nors mažą dalelę to, kokią dramą pergyvena jų „dėdė“, kokią auką jis daro iš savęs jo gerovei!

Gandas, jog į Pukštus jau atėjo piršliai (jam buvo vis tasia, kas) neužmušė Mykoliuko, tik jį nutirpino kaip perkūno srovė, ir nebežinojai, į kokią čia žemę jis beįkasus, kad ta srovė iš jo išeitų ir vėl padarytų nors tiek laisvą, kiek jis buvo prieš tai laisvas. Tokios „žemės“ nebuvo, ir Mykoliukas pamažu mirė, tos srovės troškinamas.

Mirė, jis tai kuo aiškiausiai jautė. Silpo jam nariai, nebebuvo jokios energijos, nei tos kojos bežingsniavo savaime, nei rankos besitiesė ko paimti. Mirė budėdamas, dar labiau mirė miegodamas. Tada jis visiškai „ėjo iš šio svieta“, kažin kur tol tol, į nekrikštytų vaikų pragarus, kur nėra kančių, bet nebėra ir džiaugsmo, kur tuščia tuščia, kaip jo širdyje.

Nuostabu, kad ir jis iš pradžių nesivaizdavo Severjos ir ne joje koncentravo visa, kas dabar darėsi. Jis buvo iš tolo nuo visa to priežasties ir jos nesitvėrė, kaip, susirgęs karštinėmis, nesitveri mikrobų, kurie tą ligą yra padarę. Įėjo tau į kraują, ten gyvena ir vysta, o tu karščiuoji savaitę, dvi, tris, pagaliau miršti. Ką pridės pykus ant mikrobų, jei jų negalima pašalinti?

Namiškiai dar nebuvo Mykoliuko tokio matę. Tik jie pigiai sau tai išaiškino: tingi arba nesveikas. Ir ūdijo juoba už tinginį, nematydami ligos: kas serga, gula.

Severja kaip šmėkla pasirodė atvirose Šiuokštų duryse: atsisėdo šalia ir lengvai palytėjo Mykoliuką už peties.

– Mykoliuk, Mykoliuk, ar snaudi?

Tylutėliai, paslaptینگai, daugiau pašnibždėjo, pasilenkus prie jo ausies, neg pasakė.

Mykoliukas greičiau pajuto Severjutės lūpas arti jo ausies, neg išgirdo žodžius, ir sunkiai sunkiai atsivėrė savo galvą pabalusiomis it ožio akimis. Atsilošė į sieną, pažino Severją ir visas išbalo kaip drobė. Nė žymelės tos šypsenos, kuri kiškeliu imdavo žaisti jam ant lūpų, ligi tik išvysdavo Severiotę.

Dabar galvos jiems abiem nusviro ant krūtinų. Abudu tylėjo gerą gerą valandą, lyg gedulyje laidodami į šaltą šaltą žemelę tai, kas buvo jiems brangiausia ir skaisčiausia visame visame pasaulyje. Gedėjo ir pagarba lydėjo tai, kas jiems vargingąją buitį per kurią laiką saldino, lengvino, darė pakenčiamą, net džiaugsmingą.

– Mykoliuk, aš išteku... – pagaliau tarė Severja, lyg pirmą kartą pranešdama šią naujieną. Ir pabaigė:

– Už Geišės, į Saveikius...

– Išteki... už Geišės... į Saveikius... – dusliu aidu pakartojo tai Mykoliukas nesavomis, užtirpusiomis lūpomis.

– Mykoliuk... ačiū tau už skripkavimą... ačiū... labai ačiū... Ak, kaip gražiai tu skripuodavai...

Ir ėmė kukčioti. Krūtinėje jai virė lyg bulbių katilėlis.

– Tai dar kartą... paskutinį kartą pagrok man per vestuves...

– Ne... ne... Severiut, atleisk, susimildama... negalėsiu... Tik ne tai, tik ne tai!.. – užsigynė Mykoliukas nepaprastu jam karštumu, net rankomis atsimušdamas.

Žiobt žiobt, dar kartą stvėrės oro ir nebeteko žado. Nebevaldoma galva nusviro.

– Mykoliuk, Mykoliuk, kas tau?.. Ė kolgi tu toks... – nusigando Severja, ir taip jai pagailo savo draugo, jog ėmė jį visa savo moteriška pajėga glamonėti.

Koks jis gražus dabar pusiau apalpęs! Kokia daili skliausčia noselė, koks jis jaunas jaunas, baltas ir, dabar tik pamatė, koks jo veidelis per šias savaites sulysęs! Lyg Dievo munkelė, nuimta nuo kryžiaus: tiek buvo kančios pusiau pravirose jo lūpose.

Ir ėmė jį kaip pablūdusi bučiuot, į save spaust, širdyje atsiprašinėdama už tą jam daromą skausmą. Savo rankele glostė Mykoliuką per veidelį taip švelniai, atsargiai, lyg tai vėjelis būtų jį bučiavęs. Sklaistė jo plaukelius, maukė juos aukštyn nuo prakaitu rasotos kaktos, nebeleisdama, kad vėl uždribtų. Ir vėl bučiavo skruostus, kaktą, lūpas.

Vykino iš Geišės gautas pamokas. Geišei ji meile neatsakydavo į karščiausius jo malonėjimus. Visa, kas buvo susidarę joje per tuos malonėjimus, ji dabar atnešė tam, kam buvo jį Apvaizdos, regėti, skiriama. Ji visą save davė Mykoliukui ir tikrai būtų atsidavusi, kad tik jis būtų priėmęs.

Mykoliukas tačiau švito švito, pasirodė ta pati senovinė šypsena ant jo lūpų, akys sublizgėjo pirmykščia svajone, – jis vėl tapo ne šios žemės gyventojas, tik savo išsvajotosios srities, kurią mes proziškai vadiname – poezija, nes jos esmės nei jaučiam, nei suprantam. Laimingas, jau ką čia besakyti! Jis dar kartą nukilo į tą sritį, ir to jam buvo taip sočiai gana, jog nė justai nepajuto reikalo iš ten nušliaužt į žemybes kažko atsiimti. Ne, jis savo svajonei negalėjo taip atsimokėti kaip Geišė.

Tačiau į Severiutės meilę jis atsiliepė visa savo būtybe. Nieko panašu jis nebuvo prityręs per visą savo amžių. Lyg dangus jam tai valandai būtų prasivėręs ir davęs jam paragauti savo saldžių. Tai buvo jam uždas, jog iš tų dangiškujų sričių į žemės vargus ir kartybes jis nebenužengs. Jis jaučia ir turbūt per visą jau amžių jaus mylimos mergelės delno švelnumą ir skruosto degimą, kuriuo ji glaudės prie jo skruosto. Jautė ir nebeužmirš niekad, kaip ji spaudės į jį savo merginos krūtine, skabinėjos jam už kaklo. Kiekvienas jos pabučiavimas buvo jam dar vienas svajonių rūmo filioras, ir tas rūmas statės dygo, tvirtėjo plėtės. Ir, ak, kaip jis buvo paskui per visą savo amžių laimingas, kad tų rūmų neišmainė ant ko nors pigiau, ko jam būtų trumpesniai laikui beužtekę!

Atsikėlė abudu nuo suolo. Išsitempė Mykoliukas, dabar toks gražus, toks prakilnus, lyg dangaus arkangelas. Iš viso liesučio jo veido tryško įkvėpimas, tik tik nebesimatė kaktose Mozės ragų. Akys švietė nežemiška meile ir dovanojimu visa visa, kas tik žemiška.

– Sudiev, Severiut! Ačiū ačiū tau už viską! Aš tau per vestuves vis dėlto pagrosiu... Paskutinį kartą pagrosiu – tau, kaip per visą amžių tegrojau tau, tiktai tau ir saulei... dar miškui... dar pievai...

Ir paėmęs ją į vyrišką savo glėbį, stiprai stiprai suspaudė, stipriai stipriai pabučiavo į pat lūpas.

Geišė jos taip nėra nė karto pabučiavęs. Nuo Geišės akys temo, nuo šio šviesiau darės. Nuo ano neramu, nuo šio gera gera, taip gera, jog vargu beužmirština.

Severja neverkė, iš Šiuokštų išeidama: Mykoliukas nestabdė išleisdamas; Dievas juos buvo besurenkās į dvejetą, tik gyvenimas išskyrė. Mykoliukas ne rungėjas nei Geiše, nei kam kitam.

Sekmadienį Mykoliukas lydėjo Geišę ir Pukštaičių per miestelį į bažnyčią, paskui atgal į užėigą, nieko nematydamas, nieko negirdėdamas. Jis vykdė savo pažadą – dar kartą, paskutinį kartą per vestuves pagrot ir tesėjo: nesisakė, kiek jam tai kainuoja. Jis grojo Severjai, tai, kuriai grodavo paraistėje, tai, kuri taip brangiai jam užmokėjo už muziką, vieną vienatinį kartą per visą amžių pamylavo, pamylėjo, tai, kurią jis vieną vienatinę per visą amžių mylėjo, tebemyli ir niekadods niekadods nesiliaus mylėjęs.

Parvažiavo namo. Severja, dabar jau marti, užrišo Mykoliukui pačią gražiąją juostą šaliką, žalią žalią, geltonais, raudonais kvietkais kaip Aužbikų pieva. Tai už muziką.

Nė valandėlei jos nepadėdamas nuo kaklo, nors tai buvo vasara, Mykoliukas name-lyje už grūstuvės užsiglaudęs, kad jo šokikai ir svečiai nestumdytų, griežė griežė savąją melodiją: „Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju“. Žmonės mainės, šoko, valgė, ilsėjos, liukas rūkė, žaidė kieme. Jis ir vienas palikęs vis griežė griežė nepaliaudamas. Prašė ir jį valgyti – nėjo, griežė. Lyg norėdamas tą dieną atsiskripuot visam savo amžiui. Griežė ne vestuviniukams – jai griežė. Griežė lig išnaktų. Tad ūmai pasigirdo svečiams skaudus balsas – brrrn, ir suprato, jog skripuotojas savo stygas perdilino. Mykoliuko skripuokelės trūko stygos.

Išvirtę į namelį, svečiai neberado Mykoliuko savo vietoje.

DZIDORIUS ARTOJAS - DĖDĖ MYKOLAS

Galo vasaros rytas. Visa Aužbikų apylinkė tebemiega ar dar nėra išėjusi į laukus. Ir laukų darbų, tiesa, jau pamažėjo. Beliko bulbės. Vėlybieji vasarojai tyčia dar laikomi dirvoje, tik vargu jie beprinoks nebekaitrioje saulėje. Stovi jie nuliūdę, nustoję noro augti ir bręsti kaip vasarą. Stovi ir lyg laukte laukia sau galo, kad bent greičiau kas juos sudorotų nuo lauko, iš kur nieko gera nebelaukiama. Sudorotų piktai, su panieka:

– Et, nevykėliai nebrendėliai! Tik žemę pralaikė užėmę – jokių grūdų, vienas pašaras. Nebent jaujoje dar pamėginus prinokinti...

Lyg žali tebestovį, gražūs, tarpūs augmenėliai patys būtų buvę kalti, kad pavėlavęs ūkininkas nesunaudojo visų karštųjų 90 dienų, reikiamų vasarojai įsispinti. Ką dabar pagelbės jauja! Ko gamtos motinos viduriai neišnešiojo, to jaujoje ar kame kitur dirbtinai nebepapildysi, dirbtine šilima nebeatstosi saulės močiutės.

Pavėlintąjį vasarųjų seka piktžolės. Už ką jas pravardžiuoja piktžolėmis, kad jos tokios pat žolės, kaip ir kitos? Dažnai gal dar naudingesnės, tik žmogus dar nemoka jomis pasinaudoti ir savo papratimu ne save nupeikia, tik tai, ko jis netesi. Dilgės, va, dabar didžiausia negarbė sodelių ar darželių, kur visus patvorius jos vienos apsėjo. O kitur iš jų verpalus verpia. Mes pykstame ant piktžolių, kam jos tokios vislios. Argi tai ne kvaila? Argi vislumas – jeibė? Tai pavyzdys, kaip reikia gyventi, kad išliktumei. Štai piktžolės ir rudenį tebėra žalios. Ar iš tingėjimo? Oo! Pačios sau paliktos, nesumaningo ar neapsukraus žmogaus neglobojamos, reikia suprasti: netrukdomos, jos seniai išvedžiojo po dvejus vaikus ir trečiuosius štai yra pradėjusios. Tai visai kas kita! Jos nēmaž neliūsta, kad nebesuskubs: savo uždavinį yra dvigubai atidirbusios, savo veislės ateitį yra net per gerai aprūpinusios, kad neišnyktų. O kas viršaus tesėta, tai galima kad ir dangaus paukščiams sulesinti.

Tik ir tų paukščių vis mažiau. Jie – šelmiai. Jiems terūpi vaikučiai mūsų krašte išvedžioti. O paskui su tais pačiais vaikučiais dar čia pat, gimtinėje, pasidarbuoti, čia išsišėrus plunksnelių palikti nenori. Jie dumia mums akis gražiomis savo kalbelėmis. Prigiedos, pričirilens – žmogus tuo ir tenkinies. O jie skubinas savuosius išskrisdint į svetimas šalis, nelyginant mūsų šlėktos savo dukteris „na przetarcie się“ ar sūnus „adukacijos“ pabaigti. Sugriš jie, tie paukšteliai, tie bajoriukai, tokie pat savęs mylėtojai, egoistai – vėl savo vaikelių paperėti, Lietuvos duonelės atsivalgyti, savo plunksnes kitiems dovanoję.

Rytas neūkanotas. Tai tik rūkas. Jo dabar vis dažniau randasi, naktimis pradėjus vėsti. Purioji žemelė, pavasar pradarus praželdžius, pagaliau pailsus, prakaituoja, net jai akelės rytais aptemsta, lyg tankiu šydu jos veidelis ima dengtis nuo per šviesaus vasaros metu dangaus, neva nuo per skaisčios saulutės. Dengtis dengias, tik vis dar nenoromis, nes saulė dar galinga, dar netesėsi kaip reikiant nuo jos užsidengti. Šyptelės, rytą pakirdusi, ir ima rūkai skirtis, ir atsišiepia jai pati žemė. Jos prakaitas ima nuo kaktos, nuo veido džiūti, lyg Laumei nubraukiant jį spalvotąja savo juosta.

Šitie paskutiniai gamtos šyptelėjimai kone labiau žmogų įdomina ir erzina neg patys galingieji vasaros spinduliai. Lygu gražios, ketvirtąjį kryželį įpusėjusios moteriškės: ji ūmiau, nors tik tam kartui, susuka galvas.

Retas kas beatmena, kada Aužbikų paraistėje pačiame slėnio skardyje, pačioje patekančioje saulėje pradėjo atsirasti vienas, vis tas pats intapas. Jo niekaip nagalėjai nepamatyti, kad ir lomoje būdamas, nes prieš pamatydamas ilgai ilgai girdėjai iš tolo ateinantį skardų ir, tau rodos, neapsakomos rūstybės balsą, lyg kas griekšėdamas pro surakintus dantis būtų košęs:

– N-o-o-a, dvyli, lauki! Vaga, dvyli, lauki! N-o-o-a, maitos, kad jus vilkai papjautų! Šiū-ū, kerėblos keverzos! Tprū-ū, kad jus devynios kur tuoj – ar nematot, kad bližės žagrė iššoko?! Na, ar beįsijudinsite dabar, tinginiai! Jums kad tik ilgiau stovėt ir uodegomis temojuot... Na, ženkite greičiau, dar apsnūsit ir iš vagos išvirsit, negyvėliai!.. Šiū-ū!

Akompanimentu tam baudimui ir primokymui girdėjai tokią papliaušką, net skardus aidas ritos trukčiodamas per visą girią. Giria kartojo ir visus piktus rykavimus iš užu skardžio. Rodės, lyg visa paraistė pilna balsų, dirvos pilnos artojų, o tearė tas vienas.

Štai jis pats.

Saulė, nardžiusi maudžiusis galuūlyčių rūkuose, pagaliau išsprunka kaip didelis skaisčiai raudonai nudažytas sviedinys, per nevalią panarintas į vandenį. Nusiprunkščiusi, dar visa šlapia, jau šauna savo spindulių strėles palei pačią žemę. Nutiesia nudriekia jomis rugienas ir gaisru uždega lomos raisto viršūnes, kai pati atkalnė tebėra pilkai parūkavusi.

Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste plistančioje saulėje, visas apdriektas jos spinduliais, kaip klojime auksiniais šiaudais, ilginių pėdus treknais trinant laužant, lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių.

Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožragiai. Tau rodos, lyg iš už kalno eitų dvi tuojau puodus krosnyje kilojusios moterys, dabar iškeltomis šakėmis baidydamos tai, kas jas patrameno ir nubėgo į raistą:

– Bū, bū, įdursiva!

Paskui pasirodo didžiulės galvos, viena dvyla kakta, antra lauka. Negailėstingai atlaužti aukšty snukiai varvančiomis iš nasrų seilėmis lyg šaukte šaukės dangaus keršto

už tai, kad artojas jungo galus pririšo jiems prie ragų, ne prie sprando, ir jie ne pečiais turi traukti didelį, sunkų arklą bližę ir versti storas bei plačias įžėlusio dirvono velėnas. Galvos lyg pačios savaime oru plaukia, pamažu, užsimerkusios, reikšdamos begalinę kančią ir priverstinę kantrybę. Plaukia lyg paskutinėmis pastangomis: pasvyruos, pasvyruos, čia pat kris į vagą, ir apklos jas velėna. Tik galvomis atseka stori, aukštyrų kupromis išvirtę sprandai, tiek, tau rodos, galingi, jog, pajungus už jų, jaučiai nubrauktų į lomą visą kriaušų, ir tu imi abejoti, begu tik iš netesėjimo, iš per didelio sunkumo jaučiai vos vos pakruta ir tokią kančią reiškia.

- Tinginiai, apsimetėliai! Aš jums parodysiu! - aiškina tau vis dar už kalno tebesąs rūstybės balsas ir tokia papliauška, jog tau net šaltis nueina per visą kūną lyg tau prie pat ausies būtų kas iššovęs iš pištalieto. Tai artojas perliejo katram per nugarą. Tokį smūgį gavę, jaučiai turėjo šokti kaip įgelti, o tuo tarpu jie nė nekrust; eina, kaip ėję, lyg kojomis taikydami į valkelę ir nedrįsdami, be nebus per gilų, be nenumarmės ligi pat antrojo dangaus, kurs va matyt.

Už jungo, jaučių ir viso pakinkymo pagaliau matyti žmogysta, pasilenkusi žemyn ir dar perkrypusi kairėn. Tvirtai nutvėręs vieną arklo ragą dešine, kaire žemai nuspaudęs antrą ragą, idant velėna juoba virstų į tą pusę. Žmogaus kepurė užmauta ant styrinčio aukštyrų bližės rago, dirželis persvertas per žagrės galą. Palaidi, ant kelinių išleisti, kaip rusų, marškiniai plakasi pakinkliuose ir be sagtelės pakaklėje. Krūtinėje prasikėtę, rodė ją nežmoniškai apaugusią juodais plaukais kaip Ezavo. Tai darė išpūdzio, lyg užantyje tebutų buvusi tuštuma, ne kūnas. Plika lig pakaušio galva saulėje blizga kaip metalinė. Stori uostai kelmais styri nepakarpomi, tik daugiau darbo užduodami nusišniurkščius, kol juos nusausini šiurkščiais kaip karštuvai delnais.

Jaučiams tai pramoga. Ligi tik artojas atims vieną ranką nuo bližės gracingai dviem piršteliais, kaip ienagaliai nosiai paspausti ir energingai patriūbys nosim, jog net per mišką aidas pereina, tuoj jungas sustoja ir kantriai laukia, neva artojui pataikaudamas, ne savo tinginiui, kol jis pabaigs tą painią ir sudėtingą operaciją.

- N-e-e-a, vilko sotie! Užmigote?!

Ūmai supyksta susitvarkęs artojas ir papliauška baisiųjų savo disciplina, tuo kankinimo įrankiu. Jaučiai betgi pamažu išsitempia kaip tramvajaus arklys, iš vietos patraukdamas vagoną su penkiomis dešimtimis važiuolių. Patraukia, ir žagrė lyg pati savaime ima toliau riekti rugieną ir versti plačią bei storą velėną.

Stačia galva nuropojo atkalne lig paantvalnio ir vėl sustojo; čia artojas nebesako nieko. Palikęs botagą skersai žagrės galo, delnu kaip karštuvu braukia vienam šiapus nugarkaulio. Perbrauktų ir anapus, tik nepatogu pajungtam. Vienoje vietoje ranka kažin ko užkliuvo. Tai susidomėjo ir, praskleidęs plaukus, pažiūrėjo, be ne vėlyvasis inkstiras ar koks šašas. Nykščio naga, didumo sulyg geru kaušeliu, nukabino - prilipusį grumstelių. Perbraukė kitam. Čia nieko neužkliuvo. Tai iš viso abudu apmetė akim iš priešakio.

Jaučiai buvo įganyti kaip stumbrai bent po tris birkavus. Jų kailiai žvilgėjo kaip mašastiniai. Šlaunys buvo švarios, nemaž neapskretusios guolio mėšlais, matyt, sausai gulima. Nestigo nė vieno plaukelio, kurie būtų buvę nušutę nuo prikepusio mėšlo ar nuzuzinti, besikasant į tvorą ar sąsparas nuo suskių ir dulkių. Matyti, buvo rūpestingai trenkami.

Pagaliau artojas abiem perbraukia per snukius, išleisdamas neapibrėžto pasigėrėjimo balsą:

- Ė-ė-ė...

Ir nueina paežin didelės, niekieno dar nepaliestos žolės parauti. Po gerą saują supe-
nejęs per abi ranki jungui, vėl nežmoniškai surinka:

– Sukitės, nevalos, liurbiai, kad jus visi vilkai papjautų!

Ir papliaušėja baisiaja disciplina. Gavę po smūgį, jaučiai nė netimptelia. Toks jau
jų rambumas ar kokie monai? O monai labai paprasti. Ant trumpo botkočio ne sukriai
suvytas botagas užnertas, tik užrišta plati minkšta šikšna, juoba tinkama musioms sie-
nose naikinti, ne storaodžiams jaučiams raginti. Sveiki, nesubadyti, nesuraižioti ari-
mųjų pasturgaliai reišė, jog botkočio gale nebūta nė paprastojo, jaučiaus ariant, akstino,
įkaltos vinies.

Dvyliis, laukis ir artojas buvo tad ne kankintojai kits kito, tik labai susimylėjusi sutar-
tinė trijulė; artojas ne skūrlupys, ne įpykėlis pergelta širdimi, kurs savo apmaudą giežia
ant kitų.

Artojas – geras mūsų pažįstamas Šiukštų Mykoliukas, trims dešimtims metų praslin-
kus, savo sodžiuje belikęs paprastu „Šiukštų dėde“, o visoje apylinkėje – Dzidorium Ar-
toju. Nejaugi tai tas pats nebylys pastumdėlis? Nejaugi taip atsimainęs, rėksniu virtęs?
Tas pats, tas pats minkštaširdis Mykoliukas, dabar kapą metų su kaupu ant savo pečių
nešiojās, nemint kodėl ir bent kiek pakitėjęs.

Artimieji ir tolimieji praminė Mykolą savo amato globėjo vardu – Dzidorium, šven-
tojo vardu. Vis dėlto širdingai būtų pasijuokę, jei kas būtų išizodęs, nujau, bene ir patsai
pravardžiuojamasis yra šventas? Kur tau, toks keiksminkas, toks pikčiurna, surumbė-
jęs senas jaunikis storžievis! Žinojo svietas Mykolo amatą, žinojo ir jo rėkavimus ir plū-
dimus, kuriais skambėjo visi laukai ir praretintas dabar raistas. Tiesa, kad tuose taria-
muosiuose plūdimouose nebuvo blogesnio už maitą ir vilko sotį. Bet kiek reiškia vienas
jo „piktumas“, kuriuo tai pasakoma!

Apgižo senas vienišas, nes gyvenimas nevienišo jo nepadare. Gyvenimas tik jį persi-
rito neužkliudymas.

Metai vijo metus. Keitėsi žmonės. Šiukštų namuose, priaugant vaikų, vis daugiau
radosi pastumdėlių, tai Mykoliuko rolė maža pamažu keitės. Jis nebe visų ir nebe visur
buvo siunčiojamas – buvo kas jaunesnis pavaduoja. Tėviršt ir darbininkų Šiukštuose
padaugėjo. Kaziukas, Gabriukas ir kiti, o jų bent aštuonetas, darėsi pusberniai ir pus-
mergės, paskui bernai ir mergos, miško kirtėjai, šieno pjovėjai. Vienos tekejo, kiti užku-
riomis ėjo. Turtų čia daugėjo, čia mažėjo. Tik dėdei nuo visa to nedaug tepalengvėjo.

Pavaduojant jį kituose darbuose, savaime jam krito vienas, kurs ir virto jo specialy-
be – orė.

Baudžiamų laikus Aužbikai jau buvo gerokai užmiršę ir praturtę. Pirkias rukšles
pakeitė erdvesnėmis, dideliais, šviesiais langais. Atsirado daugiau būklų kamarėlių ats-
kiriems žmonėms nakvoti. Daug daug ko pramoko jaunesnioji karta. Pramoko ir orės,
tai ji ir teko dėdei, neva netikesniam kitam darbui dirbti.

Dėdė gavo rudenį suarti ne tik pūdymui, dar ir vasarojui. Visas rugienas ir vasarojie-
nas. Ne taip jau tai spartus darbas.

Tai kaip pradėdavo arti rugiapjūtėje, praversdavo lig pat bulbakasties. Bulbakastis
vėl, vasarojus vėl, lig pat Visų šventės. Pavasarį akėk, vėl ark sėjai, kartok pūdymui,
aparinėk mėšlus, sėk rugius, kviečius ir tuo pat žygiu vėl draskyk rugienas.

Taip ir slinko metų metai, lyg nepertraukiamą, nepaliaujamą, tą vieną darbą dir-
bant. Kokiuo tik nori laiku Aužbikų lauke matei tą vieną jungą jaučių ir artoją. Tarytum

niekas daugiau nė nearė, tik vienas Šiukštų dėdė pureno žemę visam kaimui. Kiti juo nesekę, neišmanydami ar netesėdami.

Brolis mirė. Brolienė mirė. Tačiau šeimos tradicija liko ta pati, ta pati „dėdės“ rolė Mykolui; jis – nuliekamas, vos pakenčiamas žmogus šeimoje, kuriai buvo gana savo reikalų ir rūpesčių.

Brolis, iš baudžios paleistas, ėmė sparčiai gerėti. Atsirado gyvų pinigų, priaugo neblogų gyvulių. Prisipirko žemės, persistatė visas trobas, praplėtė sėdybą. Po ištisą pusę metų buvo bendrai svarstomi visi nauji sumanymai. Tik vieno „dėdės“ niekas nepasiklausė nuomonės. Jam teišmanė liepti, kad tą ar kitą darbą padirbtų, kaip ir pirma, kaip ir seniau, dar baudžios metais. Ir jis dirbo, kaip ir pirma, žodžio netaręs, nepaprieštaravęs. Bejausmis žmogus, ir tiek. Ko čia glušo ir klausies. Būta gi su kuo tartis!

Taip mokėjo Mykolui jo augintiniai brolvaičiai, lygiai kaip ir brolis, nenuvokdami, iš kur jiems turtai ir lengvenybės gyventi.

Tylutis ramutis Mykoliukas buvo ir tada, kai visa šeima jaunu džiaugsmu klykė, kai graudžias ašaras liejo, kai užu stalo suvatkinėjo, pletkavo, kaimynus plūdo, kits kitą prasivardžiavo. Priprato nesikišti. Be balselio žygiavos, savo jautelius šėrės. Visą savo tikrai moteriškai jautrią širdį dabar atidavinėjo savo vargo bendrams jauteliams, kaip seniau – vaikams. Vaikus auklėjo, riestainiais penėjo, žaisleliais žadino, glamonėjo, lepio, užtarinėjo ir vadavo. Ir vis dėlto nepelnė jų širdies. Linksmoje kompanijoje jie pirmieji mokėjo skaudžiai balsu pajuokti savo dėdę.

Tai buvo pigi, medžiagos buvo net per daug; per labai kitoniškas buvo jų dėdė, palyginti su kitais, ir, jiems rodės, pajuokimų nesuprato, tai ir slėptis nebuvo ko. O Mykolas visa girdėjo ir visa giliai jautė. Tik jau toks jo buvo būdas: neprieštarauti, ne gintis, ne pretenzijas kelti, tik vis gilyn į savo kiautą trauktis; juo skaudžiau, juo giliau, ir ten gyventi savo gyvybe.

Niekas dabar jo nesuprato ir nebemėgino suprasti taip, kaip pirmą kartą jo sielą buvo savo meilės instinktu supratusi Severja, ar bent tik atspėjusi. Antros tokios nė negalėjo būti pasaulyje.

Taip Dzidorius Artojas gyveno žmonėms ir su žmonėmis. Pats sau jis visai kitaip gyveno ir vėl dvejopai.

Šiukštų dėdė, laisvas patapęs, taip pat praturto: jis jau turėjo jei ne savo, tai bent jam skiriamą vietelę lovai pasistatyti – „Dėdės klėtelė“ buvo vadinamas tarpusienis. Jis susidarydavo dvi klėtis statant iš keturių sienų, katrą skyrium. Bereikėjo tarpas tarp jų užbraukti dviem sienom, ir turi trečią klėtį. Viena klėtis buvo skiriama rūbams ir moterims, antra grūdams ir bernams, į trečią buvo sunešama visi kinkymai, visos šikšnos ir geležgaliai. Čia tai viena siena dabar neabejojamai priderėjo dėdei, ir jau niekas kitas tame pasienyje nebegalėjo pasistatyti savo lovos ar gulėti dėdės lovoje. Šiukštuose tiek buvo delikatnumo, jog į tą lovą niekas nedrįbo net tada, kada dėdė namie nenakvojo; jis per visą vasarą varydavos savo jautelius per naktį ganyti, idant laikiau galėtų juos pasijungti.

Taigi dėdės klėtelėje – tarpusienyje ar, tikriau, dėdės pasienyje, giliau stovėjo lova labai retai mainoma paklode (ančvilkalas dažniau). Priešais duris stovėjo staliukas, ant staliuko maldaknygės ir dvejetas trejetas religinių senų apdriskusių ir apčiurintų knygelių ir dvi vaškinės žvakės. Sienoje kabėjo nuo patrešusio kryžiaus nukabinta didžiulė Dievo munka (kančia), didžioji dėdės šventenybė, ir iš abiejų pusių, nujau, bene lygios

šiai šventenybės: iš vienos pusės jo paties jaunų dienų darbo skripkelė nutrūkusiomis stygomis, iš antros pusės kitados žalias žalias, dabar gerokai jau nublukęs, bet dar visai sveikas, nepaleistomis akelėmis vilnonis šalikas. Nuo ryšėjimo jis gerokai išsitempė, nebebuvo toks papuręs, šiltas ir gludnus kaip pirma; dabar juoba panėšėjo į juosimąją juostą, ne rišamąjį šaliką, vis dėlto raudonos, geltonos paraštės gėlės tebebuvo veikslios.

Abudu daiktu atminė jam vienatines laimės dienas, ypačiai veiksliai – Severiutės vestuves. Vieno daikto dėdė Mykolas niekad nebevartojo, nė nebečiupinėjo. Tai skripkelės. Kai nutrūko stygos, jam paskutinį kartą begriežiant, kai nusviro jos, taip niekas daugiau jų ir nebesurišo... Per tris dešimtis metų niekas nebeišgirdo linksmo čyravimo: „Kai noriu, rimtai dirbu, – rimtad rimtad“, nors iš pradžių kaip jį prašinėjo jaunimas, pasiilgęs muzikos ir šokių. Antrą daiktą, šaliką, jis ryšėjo tik šventomis dienomis, lygiai žiemą, lygiai vasarą; ne kiekvieną šventadienį, tik per atlaidus ir kai prie šventųjų Sakramentų ėjo.

Nežinia, ar tai padarydavo valandos rimtumas, ar šaliku susirišimas, Šiuokštų dėdė šventadieniais į bažnyčią ėjo ir bažnyčioje laikėsi nė kiek ne mažiau už pačius didžiuosius, pačius turtinguosius ūkininkus. Pasakysime pašnibždomis – net rimčiau ir didesniu savo vertybės jautimu už patį kleboną.

Bažnyčioje dėdė Mykolas – Dzidorius Artojas dvasėjo, nyko jo apatija ir resignacija, jis darėsi status, kai stovėjo, nužemintai pasilenkęs, kai klūpėjo; akys blizgėjo išmintimi, protu, tokiuo vidaus turiniu, kurs kiaurai peršviečia visą kūną – sielos žievę. Jis meldėsi ir mokėjo melstis taip, kaip temoka tikrieji dvasininkai, įpratę vartalioti savo sielą, mintimis gyventi. Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja. Tik ir be to bažnyčioj ir einant, ir pareinant į Dzidorių Artoją kaimynai žiūrėjo kitaip ir, lyg ko nebedrįsdami, kalbino jį. Mykolas atsakinėjo jiems iš didžio, trumpai, mandagiai, kaip gražiai atsakinėja mandagiems neužaugoms, prikibusiems pakeliui.

Parėjęs namo į savo klėtelę, drauge su šaliku nusiimdavo ir į gembę ligi kito karto pakabindavo tą savo antrinę sielą.

Meldėsi dėdė ir namie, tik čia kitaip. Atsiklaups nakties glūdumoje prieš Dievo kančią, pakalbės paprastuosius negudrius savo poterėlius, tars ačiū už praleistą dieną ir ima dėkoti Dievui už tą neapsakomą Jo malonę ir bekraštę gerybę, kurios yra iš Jo prityręs, jaunas būdamas, kada mylėjo ir buvo mylimas. Saldumo pagautas, kniubo ir nebesikėlė; nenorėjo gadinti tos dangiškosios valandos, kada jį mylimoji mergelė glostė ir bučiavo. Jis, kaip gyvas, tebematė ir tebejautė, lyg tai tuojau būtų atsitikę, kiekvieną jos pajudėjimą. Ir buvo tiek laimingas, tiek laimingas, tiek to pilnas, jog ničnieko daugiau ir nebegeidė iš gyvenimo. Žinojo jį nieko geriau nebegalint duoti.

Ir gulė į lovą, laimingas, gražiai šypsodamas, kaip seniau temokėjo šypsotis. Dar nemigęs sapnavo ir užmigęs svajojo vis kažin ką gera ir laiminga, kol išaušta tikrenybės diena ir dienos tikrenybė su svetimais, šaltais, neprietelingais, bent jam nepalankiais žmonėmis ir perkelia jį visai į kitą sritį. Ūmai jam darėsi šalta, nejauku tarp jų. Ėdė kartėlis. Jautėsi apviltas, nors nemokėjo ir nebandė sau pasisakyti, formuluoti, ką gi jam brolis, brolienė, brolvaikai ir kiti turėjo padaryti gera.

Ir skubinos į laukus, į pamiškę, kur nėra žmonių, kur jautėsi vienas pats besas, kur, jam rodėsi, niekas į jį nebežiūri, niekas jo nebeklauso, nors buvo girdimas visiems trims apylinkės kaimams. Čia jis reiškė visą savo įpykimą, visą nepasitenkinimą gyvenimu – savo jauteliams, kurie tačiau niekur niekuo nebuvo jam prasikalę.

Tai ir pats Dzidorius Artojas jautė ir save peikė. Net per išpažintį sakydavos, koks jis esąs negeras, nekantrus, negailestingas. Kunigas jį smarkiai barė, liepė atgailoti. Mykolas atgailojo ir grįžęs vėl buvo šiurkštuolis, nebešventas. Atsiprašinėjo dėdė savo jautelius už daromas jiems skriaudas ir, kiek galėdamas, teikė – ganė, šėrė, trinko, glostė. Ir mylėjo juos, kaip nieką daugiau pasaulyje.

Jaučiai per gerai suprato, jog visi tie baisūs šauksmai ir pliaukšėjimai ne jiems adresuojami. Ne tik nepyko, tiesiog nei žiūrėti jų nežiūrėjo, nei paisyti nepaisė. Dirbo savo darbą kaip tinkami – vienodai, pamažu, jautiškai.

Prisipykęs, prisibaręs ant savo gyvenimo „jaučių“, atkeršijęs jiems už viską pritirta, dėdė grįžo namo vakarieniauti vėl ramutėlis, tylutėlis, bekalbis ar su vienu Dievu bemo-kas kalbėtis; gulė ar jautelius varė į nakties ganyklą.

Abudu jaučiu nė palaidu nebesiskyrė, vis jungu ėjo, kad ir žolėje, lyg ir kąsnį drauge kąsdami. Dzidorius Artojas ilgai tylomis ar ražančių sukdamas stovi tarp jų, kartais vieną, kartais antrą palytėdamas. Jautė, kaip tai jo draugams patinka ir ramina. Paskui čia pat padirvyje susitraukęs snūdo ar savo svajas svajėjo, nes tikro miego jis temiegojo dvejetą valandų, paleidęs jaučius pusryčių ganytis.

Jauteliai nėjo tolyn nė nuo miegančio – taip visi sutiko ir kits kitą mėgo. Pačepsėjus patys stojo į jungą, nevaromi ėjo namo ir iš namų. Jie Dzidorių Artoją vedžiojos, ne Dzidorius Artojas juos varinėjosi.

Nors jaučiai lyg ir nemoka reikšti savo prisirišimo ir meilės, tačiau, manau, laukiniui ar kuriam kitam pavojui dėdei gresiant, būtų taip gynę savo „kankintoją“, kaip gina ir bado puolančius galvijų jaunuomenę: įpykę, raudonomis akimis.

Taip ir šliaužė metų metai Dzidoriui Artojui, tą vieną kartą jį taip sukrėtę, jog daugiau, rodės, nė noro nebeturėjo kratyti, kad neiškratytų pačios gyvybės. Vienodai, be negandų ir be džiaugsmų, nemušamas ir nemaloninamas dėdė varė jau sekumą dešimtį.

LAIMINGOJI DĖDIENĖ RAPOLIENĖS

Mykoliukas laimės nematė. Vis dėlto koks jis buvo laimingas, palyginti su Severiute, kuri laimės ieškojo ir buvo ją radusi! Mykoliuko nelaimė buvo dėl per didelio ramumo; Severiutės – dėl per didelio neramumo tuose namuose, kur jai buvo lemta ilgas amžius pragyventi.

Per kelias dešimtis metų rūpestingas savo bažnytėlės lankytojas, Šiukštų dėdė virtęs Mykoliukas kas šventadienis matydavo Rapoliene Geišiene virtusia Severiutę Pukštai-čią. Nuo pradžios Valandų ligi Mišparų pabaigos ji būdavo bažnyčioje, nelyduodama nė vieno šventadienio. Iš pradžių atbėgdavo iš Saveikių ir į Aužbikus, kol tėveliai tebebuvo gyvi. Tik dėdė Mykolas nė vieno karto jos neprakalbino, jai kelio neužstojo. Matė Severją ir nebematė jos: tai nebebuvo – jo Severiutė, tik visai svetima dabar jam moteriškė, nebe ta plieninė krembliautoja, šokikė, kurią jis ištekino už tįjūno Geišės, tik nėščia boba, paskui su mergyte už rankų, paskui našlė, čia laiminga, čia baisiai nelaiminga, ir vis be jo. Mykoliukui rodės belikusi jam viena svaja.

Dideliuose miestuose yra gatvių, kuriomis visas jo aprūpinimas vaikščioja, lygu kraujas kūno arterijomis gyslomis. Vaziuotieji ir net pėstieji čia kelia tiek triukšmo ir lermo, jog gyventi tose gatvėse beveik negali tie, ką nemiga kankina. Kas tik čia atsiranda, tas, noromis nenoromis, turi dalyvauti miesto užesyje, pats jį didinti gatvėje, sankrovoje ar biure.

Yra betgi tuose pat dideliuose miestuose, pačioje šitų triukšmadarių pašonėje, tokių aikštelių, kur stovi puikūs turtuolių rūmai ar paprastų piliečių mūrai, stovi lyg negyvi, užsidarę, ramūs. Čia buržujų peryklos, jų šeimos gyvenimas. Dienos darbus pradirbę trenksme ir lermė, šeimų karaliai grįžta čion pietauti, vakarieniauti, ilsėtis, kortuoti ar saviškių muzikos klausyti.

Gatvėj atsitikęs negandas tučiuojau pagarsėja, atpasakoja jį gyvais žodžiais, parašo ir raštu. Miesto nuošalėliuose atsitinkančių dramų nė artimieji kaimynai nežino, nebent kokia kūmutė paslaptinai į ausį pašnibžda.

Viename didžiausių Amerikos miestų šalia puikiausio prospekto, kur viešbučiai stovi 20 aukštų, mačiau gatvelę lyg Vilniaus Šnipiškių; sudužusią medinę tramvajaus būdą, kuria niekas nevažinėjo, valkiojo kuinas. Net graudu pasidarė: lyg į Filadelfiją būtų atkilę mūsų Jonavos žydėliai su savo „karetkomis“. Tai tokių esti skirtumų miestuose.

Tokiame nuošalėlyje buvo ir Saveikių dvaras. Iš dviejų šonų tiesės didžiausi vieškeliai, kuriais dieną naktį dundėjo vežimai, lakstė gražūs bajorų dvejetai ar ketvertai ar aukštų rusų valdininkų trejetai, o čia, už dvejeta trejeta kilometrų nuo jų, buvo kapų rintis.

Lygu lygu aplinkui. Nei kalnelio, nei tarpukalnės, nei ežerėlio.

– Juodžemis su riebiu moliu – Aigipto žemės galelis! – džiaugės ir pavydėjo tolimesnės apylinkės bajorai, nes čia pat nei tų bajorų nebuvo, nei tų dvarų. Sodiečiai buvo daugiausia karališkieji, o kurie buvo Pats-Pamarnecko, tai gaudavo bau džiavą eit į tolimus dvarus.

Pats savininkas, turėdamas gražesnių būstinių, čia buvo retas svečias ir tik gražiuoju laiku, tai nė kelelių niekas netaisė. Rudenį ar pavasarį panoręs iš vieškelio į Saveikius užsukti, gaudavai nebent kastuvą į vežimą imtis ir juo kas keletas sieksnių grandyti tekinius: tiek daug ant jų vėlės glitaus ir tiršto purvo.

– Nors žlugtą žluk, tokios žemės išsiviręs: nereiktų nė šar mo, – gėrėjosi ūkininkai.

Tai ir žmonės, kurie priklausė į Saveikius, buvo daug kitokesni neg kiti kaimynai, nuolat svieta matą, lengvai miestelius pasiekią. Saveikiškiai nebuvo suskurdę, buvo gana sotūs, dvarininkas jų pernelyg neišnaudojo. Matėme, koks ten buvo jiems pastatytas prievaizdas. Vis dėto buvo nedrąsūs su kitais, namie per daug patriarchalūs, dvarininkui kaip paprastai neištikimi ir dvilinkliežuviai.

Severja, ateidama į Saveikius, taip suneramino visus dvariškius, kaip pelė bites, įlindus į jų avilį. Ilgai visi užė, ilgai laužės galvas, kuo čia prasimetus ir nuėjus pažiūrėti Rapolienės. Tai nebuvo sunku. Rapolas buvo viso ūkio prižiūrta, tai ir reikalų į jį gana buvo visiems. O kad jo nerasdavo namie, pirkioje, na, tai atsitiktinai...

Rapolienė per gerai jautė, ko čia jų durų klingė tarkš ir tarkš. Ir jai iš pradžių buvo gera. Kuriai gi moteriškai negera, kai ja domisi vyrai, o kad ir moters, tai ką? Tegū kalba, apkalba, pavydi...

– Tegul bus pagarbintas... Tijųno nematyt... Kažin kur jis slapstosi nuo jaunos savo pačiūtės... Ar ne nuobodu vienai?..

Trata nedrąsiai įėjusi kaimynė, ir akys jai blizga smalsumu, kas nauja dabar Rapolo pirkioje. Viską pamatė, skrynią ir pakabintą rankšluostį, net kokiomis gėlėmis išmarginta skrynia.

– Per amžius, per amžius, miela kaimynėle. Rapolo nėra. Žinai, jo visur pilna, tik ne pirkioj. O man kas? Sugriš, kaip išalks. Prašom gi sėstis štai suolan.

Trata ir Rapolienė, tuo tarpu delnu nubraukdama nuo suolo nesamas dulkes ar šiaip ką, ir vikriai ima suktis aplink savo puodynėles.

Viešnia lyg užsukta tarška barška, žodžius krečia, lyg pati savo nedrąsumą užtrenkdama, o tuo tarpu neapsakomu įdomumu seka, ko gi čia Rapolienė taip susirūpinusi, ką gi čia ji taiso. Vaisių jai. Tai aišku. Tik kurių? Ir lig laiku ryja seilę, atspėdama ką nors gardu.

– Prašom viešnią mano rūgštelės paragauti! – pagaliau taria šeimininkė, į stalą nešdama dubenėlį raugintų kremblių, api piltų grietine, apibarstytų svogūnais.

Viešnia ūmai nusigąsta.

– Ką čia, sesele, prasidėsi su vaisėmis! Laiko nėra. Antai vaiką palikau geldoje, katilėlį ant vąšo. Po tam da vaikas pri gers ar troba užsidegs... Būtų man tada nuo vyro! Žinai, koks jis smarkus!..

Ginasi visomis pajėgomis, visomis pasaulio baisybėmis, nė nekrutėdama nuo suolo bėgti.

– Nu jau, tai čia dabar... – įtikinėja šeimininkė beprasmiškais žodžiais, užtat paspausdama kiekvieną ir niuksėdama viešnią į kairį šoną, kad slinktųsi palei suolą į stalą.

Viešnia sunkiai, lyg alavinį, atkeldama pasturgalį nuo suolo, pamažu slenkas, rankom vis dar tebesudėtom ant krūtinės, pabaigdama jau silpnai priešintis:

– Kam čia, kaimynėle, tiek daug turbacijos. Aja! Ar kasdien vaišinsimės susitinkamos?

– Nekokių čia vaisių. Štai pasislėgiau paliepių. Jos nieko, kai išrūgsta. Alegi ir biržių jūsų, biržių! Tikras kremblių rojus! Tikrinių, ruduokių, ūmėdžių, grūdžių, paliepių, voveruškų ir kitų kitokių tokios galybės, nors vežimais vešk, – džiaugias Rapolienė, lauždama duonos iš storos riekės ir kraudama ant jos grietinėtą kremblį. Dar kartą niuktelėjus į pašonę, viešnia pagaliau ištiesia ranką, ir tai tik vieną dešinę, kairę tebelaikydama atsargoje, dešinės alkūnei paremti, kad ji svyruotų. Ir tik patyrusi, kad kremblis, atitikęs gerą valandą, nedabojamas šmūkštelės susigėdęs į pasuolę, palikdamas bevypsančią, dar labiau už kremblį susigėdusią viešnią, ryžtas įsikabinti jo ir antra ranka.

Su viena ranka ir duonos trupiniai nepiga suvaldyti, kad nekristų žemėn ir neatsitiktų tokios paniekos tai Dievo dovanai. Valgytoja tad kaušu laiko savo saują apačioje, laukdama kremblio ar trupinio nukrentant, idant jį ore pagautų ir kaip nepaklusnų piemenį vėl už ausies nuvestų savo vieton. Valgyti, prisispaudus prie stalo, nedrąsu, reikia atokiai laikytis.

– Kaimynėle, gardumėlio! Ė kaipgi tu juos ir pataisai? Tai rūgštelė, tai krušnumas, lyg nevirtas, nesuglebęš. Ir visa ko su saiku – sūrio ir rūgščio... – ūmai pradžiunga valgytoja, užmiršusi visas ceremonijas, ir visu kūnu, ne viena galva, atsivers dama į vaišintoją.

Rapolienė triumfuoja giriama, pigiai įtikusi viešniai, stovi ir šypsosi, ranka parėmusi smakrą.

– Iš dvaro virėjo nesimokiau. Ne tokia jau čia sukta prie monė – krembliai paslėgti po švariu, nesupelėjusiu, sausu slėgtuvu. Tereikia pasaugoti, kad neužgautų palėsis, tai ir bus rūgštelė nepagedusi.

Vis dėlto viešniai rodos jokį pasaulio virėją neatspėdiant, kad taip visa ko būtų su saiku. Taip turėjo stebėtis Odisejas, nežinodamas, iš ko padaromi Olimpo dievų maistas ir gėris, ambrozija ir nektaras.

Rūginti krembliai ir dar su grietine! Kieno širdžių nebuvo jie palenkę Severjai dar Aužbikuose! Lenkė jas ir Saveikiuose. Pridėk prie to jaunamartės jaunumą, gražumą ir nefanaberiškumą, tai suprasi, jog Gešiai iš pirmos dienos tapo pirmaisiais dvaro kumetyne ne tik aukštesniu savo padėjimu, bet ir asmeniniais savumais.

Gera buvo prasidėjęs Severiutei šeimos ir socialinis gyvenimas. Ir buvo patenkinta, tai, rodės, ir laiminga, nors šiaip jau tuodu dalyku dažnai eina skyrium. Gali būti labai patenkinamas ir vis dėlto nelaimingas.

- Jaugi kitos tokios išmanėlės, mano tu paukštyte mylimoji, mano tu voveryte greitoji, kaip tu, nėra pasaulyje, daisia... - pritarė ir Rapolas, kuriam, žinoma, daugiausia tekdavo rūgin tujų. Valgė džiauagės, viena ranka prisitraukdamas prisėdusią prie jo žmonelę, kuri jį maitina ir malonina tikrais dievaičių valgiais.

- Niekaip aš dabar nebesuprantu, daisia, kaip žmonės gali gyventi nevedę. Tiek daug pasaulyje gražių, jaunų ir, daisia, išmintingų mergelių. O visų geriausią, visų gražiausią bene bus išpitrėjęs Geišė Rapolas, Saveikių tijųnas...

Meilinosi vakarais ir gėrėjosi Severiute, ne tik žmona, dar lyg ir savo dukterėle.

Žiūrėjo į ją maldingai, kaip į koki šventąjį paveikslėlį, ir Severjai buvo gera, kad į ją nuolat stebisi stipras, nors ir nebejaunas vyriškis, ir ramu, kad ja sielojasi ir myli labai doras žmogus. Tai dar nė karto jai nebuvo parėję galvon panagrinėti, koks gi tasai, kuris ją taip myli ir taip moka mylėti. Kad būtų pasidomėjusi Severja, būtų mačiusi Rapolą esant, tiesa, vyrą ir iš stuomens ir iš liemens, vis dėlto dideliais veido trūkumais, trūkumais to, kas tokius meilius ir patraukiančius daro jaunikius. Tik Severja tenkinos, jog jos Rapolas yra „žmogus“ ir geras žmogus, tai ko čia bežiūrėsi, ko jis stinga ar ko per daug yra. Argi žiūrима indelio, begu jis ne pienuitas ar net tašlotas, kai norima iš jo atsigt? Aja! Bene numirsi...

Rapolas tiesiog sukvailo iš laimės. Žmona jam dabar rodės nebe moteriška, tik mistinis asmuo; visa mistinga, kas tik jos yra, kas joje darosi ar net ką ji daro. Net tie patys krembliai kažin kaip savaime atsiranda pirkioj ir susidaro puodynėse, nes, tiesa, nei jis, anksti išeidamas, nei kiti nematė Severjos bėgiojant krembliauti ar taisant kremblius raugti. Ir taip pat nesidomėjo visa ką žmonelės susekti. Jam buvo „žmona“, ir gera žmona, tai ir gana. Kam lemta jos patiekiamų kremblių ar meilės paragauti, tas tesidžiaugie akyse, tegirie už akių, tepavydie visa ko.

Tai Rapolas nieko negalvojo, tik juokdamas išeidavo iš pirkios, juokdamas pareidavo, ir lauke būdamas vis šypsojos. Dabar jis buvo dar žmoniškesnis neg pirma kad buvo. Dabar jis nebesišalino nė darbininkių. Gaudė bet kokią progą pakalbėt ir pasigirt savo žmona. Senas ir vis dėlto nenuvokė, jog girti moteriškė moteriškės akivaizdoje tiek yra, kiek ji užgauti; lyg sakyte jai sakytumei: matai, kokių yra pasaulyje! Kodėl gi tu ne tokia?

Ir darbininkės dabar pačios šalinos nuo pralaimėtojo jaunikio, piktai pašiepdamos jį, „kvailą girckų“, ir jo „vištą“ žmoną.

- Būta gi čia ko - merga kaip merga... Tik juokais save verčia nuolat begirdamas... Aiman - kas mano, tai geriausia... Tokių lygių nė būti nebėra. Žinoma, kas davė! - šnypštė pabariais ypač tos, kurios daugiausia kitados trynės tijųno pašonėmis, veltui įsiteikdamos.

Visa tai, žinoma, Geišių laimės nēmaž negadino ir Rapolui netrukdė lepinti savo žmonos. Ak, kaip jis tai mokėjo daryti! Niekam neleido jos nė pirštu pridėti, neleido jokio darbelio dirbti, be menkos namų ruošos, valgyti išvirti, tą vieną dvaro karvelę pasimilžti. Gal taip, tokioje laimėje, būtų visai užmylėjęs pačiuę, gyvą ir darbščią, kad ir jų gyvenimo šviesoje nebūtų atsitikę šešėlių.

Rapolienė krembliauti bėgiojo į Saveikių biržius ne dėl pačių kremblių - virti, džiovinti, rauginti: ji tuo gynėsi nuo pirmojo šešėlio - nuobodumo, kurs vis labiau buvo be-

apimęs ją. Gera gera apdūkusia galva; vis dėlto esti gi ir pagirių dienų, kada prasiblaivi nuo meilės. Tada jai buvo besirodą vis dėlto geriau buvę Aužbikuose.

– Ten tėveliai... Ten gražiau, yra kalnas, iš kur toli matyt... yra raistas...

To vieno Mykoliuko ji neminėjo, lyg visai būtų jį užmiršusi, visai jo nebebūtų buvę. Ag ir buvo pamiršusi. Taip bent jai rodės. Taip rodės ir vis dėlto – neramino. Mykoliuką ji slėpė savo širdyje, savo atminimuose, kaip kokį baisų aitvarą ar kauką, mirtinai bijodama nors truputėlį pravožti slaptą: jautė, jog tai padarius, jis visas, visa savo jaunybę, su visa begaline meile pasirodys ir... ir... Tai jai nejučios sakė patarinėjo, nors ji to neišmanė. Ir Aužbikų pasiilgimo priežastis buvo, nujau, begu tik tas, kad ji kalnuotos gamtos padaras, o čia, Saveikiuose – tokios nuobodžios lygumos.

Esą tokių vočių viduriuose. Imą darytis pūlių, o aplink juos maišelis. Daugėją pūlių, didėjas maišelis išstisus metus. Žmogus imąs nerimti, nemiga kankintis, nežinodamas, kas yra, kol gydytojas užtinkąs tą slapuką neramintoją ir praduriąs jį pro sveiką kūną. Pavojinga tat operacija giliai, nematomoje vietoje. Tik jei pavykstą duriant nesužeisti kitų dalių, ligonis susyk tampa sveikas ir linksmas.

Toks skaudulys, nors labai pamažu, darėsi Severjoje, nors ji nenumanė, dėl ko jai ypač patiko krembliauti tame biržyje, kurs baigiasi puikiu šlaitu į slėnį, už kurio kiaurai per raisto viršūnes buvo matyt Aužbikai; geromis akimis net galėjai išskirti Pukštų ir Šiukštų trobas. Ir biržių gi buvo Saveikiuose! Jie visi trys buvo palaukėmis ir lyg sodinte prisodinti. Balta balta, kaip stearininių Dievo žvakelių pridegiota. Taip ir rodės, kai anksti rytą pirmieji patekančios saulės spinduliai uždega medžių vainikus. Berželiai auge, dideli, liekni, neperaugę, žievė dar nesutrūkusi, iš kiekvieno lupk tošį nors nuo pat šaknų.

Biržiai visai kitaip šnekas neg eglynai ir pušynai. Kitokį ir išpūdį daro. Eglynai klasdingi, jie per tamsūs, nejaukūs ir baisūs. Pušynai labai rimti ir majestotingi, baisu ir čia, tik tiek gera, kad pavojų čia gali išvysti, nėra klastų, pasalu, tai ir gelbėtis galima. Biržiai nei baisūs, nei klastingi, tik šelmiai prigavikai. Šep, šep, šep smulkiais savo lapeliais; rodos, niekur nieko, o žiūrėk – ir būsi atsідūręs kur kitame krašte. Jie vis niekus įkalbinėja, ne aukštyn dvasią kelia, tik – krembliauti vilioja...

Vienas Saveikių biržis baigės šlaitu į Geišės upelį, kurio krante slėnyje Geišių sodžius ir Rapolo Geišės gimtinė. Severjai patiko, kad jų pavardė tariama ir yra visiems žinoma. Betgi ir nemalonu buvo: slėnyje likusieji Geišiai buvo atviri jų priešininkai, nė vienas nebuvo nė vestuvėse, visi tik peikė ir koneveikė Rapolą, kam jis senatvėje tokius niekus bedaro, pirma iškilmingai pasižadėjęs nebevest ir tą „darbą“ pavedęs broliui Dovydui. Dovydas vedė, daug vaikų gavo ir dabar nusigando brolio vestuvių ir jo buities netikrumo: išvarys dvaras, tai kurgi daugiau dėsis, jei ne namo, kur ir be jo pilna gūžta. Tą Dovydų baimę Rapolai žinojo ir tvirčiausiai buvo pasiryžę į Geišius niekadoms nebegrižti.

To neatmenant, Geišės šlaitas buvo gražus ir malonus. Giliai giliai sruveno upelis. Jo slaptinga tėkme galėjai niekieno nepastebimas eiti bent penkis kilometrus. Be beržų tarpukalnėje čia buvo daugybė kitų rūšių lapuočių, beveik visų, kurių tik yra Lietuvoje: vinkšnų, gobų, šalteksnių, putinų, šermukšnių, uosių, ažuolėlių, alksnių, skroblų, epušių, karklų, žilvičių, blindžių. Juos visus Severja pažino ir kiekvienu kitaip džiaugės.

Gražus buvo tas šlaitas. Vis dėlto labiau Severjai patiko tasai, iš kur tol matyt... lig pat Aužbikų, kur daugiausia yra riešutų lazdu, nes visas šlaitas buvo į slėnį prieš pat saulę ir brendino visų daugiausia ir visų didžiausių riešutų. Daugiau čia buvo atakaitoj ir žemuogių, Severiutės iš mažens mėgiamų.

Iš čion ir iš tikro tol buvo matyti, nes slėnys buvo kelių mylių ilgumo. Čia Severja, prisikrembliavus pilną vytelinę, dar ilgai ilgai žiūrėjo į tolį, dziaugės toliu ir kažin ko liūdo ir net grįžti nebesiskubino į tą lygumą, kur ir iš tikrųjų nuobodu.

Pirmučiausia dvaro kiemas buvo toks didelis, kaip geras laukelis. Vos galėjai žmogų pažinti kitame gale. Papratus prie ankštų savo kiemelių, šis nė nesirodė kiemas, tik atviras be tvorų laukas, per kurį net viešas kelias ėjo. Aplinkui išmėtyti dvariškai dideli trobesiai, sukrauti iš akmenų, tašytų iš vieno šono. Tokių trobų, kaip Aigipto piramidų, nepasistatysi samdytomis pajėgomis, tik vergais. Dražūs jie buvo, tie trobesiai, ir tvarkoje laikomi, vis dėlto nejaukūs savo didumu.

O nejaukiausias buvo gyvenamasai namas, taip pat be reikalo didelis, nors vienu aukštu ir medinis. Frontu į šiaurę, jis vis stovėjo ūksmėj ir lyg šalčiu dvelkė pačią vasarą. Užpakalis buvo į saulę, užtat sode, kurs nė savo didumu nebuvo šviesus, nes apsodintas tankiomis eglėmis, arti kurių nė žolė nežėlė. Sodas buvo užleistas, priaugęs, dar aukštais statiniais nuo vagių, piemenaičių aptvertas.

Kieme akį teįvairino kastas didokas tvenkinys negražaus, paukščių suteršto vandens, nebenorinčio atmušti pakraščių žilvičių, kuriais buvo apžėlęs, – žilvičių senų, kreivų, nugenėtomis viršūnėmis. Jie ypač nemalonų darė įspūdį savo barbarišku vaizdu tokia-me kultūringame dvare.

Buvo šiaip jau gražu ir vis dėlto nyku ir svetima. Nebuvo matyti, kad kas čia būtų bet ką padirbęs mylinčia ranka. Savininkas čia nestojo, bastydamasis po užsienius ir savo rūmus; samdytieji prievaizdai tik vagiliauvo, žinodami, kad jiems čia ne amžius gyventi. Baudžiauninkai, žinai, kaip vergai, darbą dirbo per prievartą, tai lyg ne savomis rankomis. Visi čia gyveno tik laikinai, tai nė tos mergelės niekur nepasidarė sau lovelių rūtomis mėtomis, lelijėlėms sodintis.

Šešėlis šešėlių seka. Šis antrasis buvo toks, kurs visa kita uždengia. Laimėje Mykoliukas skaudulys gal būtų sparčiau augęs. Nelaimėje – jis sunyko. Šioji Geišių nelaimė, gėda pasakyti, buvo ta, kurią visi kiti baudžiauninkai laikė didžiausia savo laime: paleidimas iš baudžios.

Jau nuo pat pralaimėto Krymo karo pabaigos visiems buvo pasidarę aišku baudžiovą nebeišliksiant... Gal dėl to ir Saveikių dvaras pakentė tokį tijūną, kurio, jei ir bijojo darbininkai, tai daugiau dėl jo paties asmens, bet ne dėl to, kad jis – tijūnas ir turi teisės bizūną pavartoti. Geišė jo ir nevartojo. Vis dėlto į tą laiką, kada jis vedė, teko ir visiškai jis užkišti palėpėn: baudžiauninkai pabaigė „tvirkti“. Apeis tijūnas kaimus, prirėkaus, prišūkaus, kad nuo pirmadienio tiek ir tiek darbininkų stotų, o ryto metą tesulaukia penkių šešių, ir daryk tu ką bedarąs: nei dirbti su jais, nei paleisti, kad eitų sau velniop.

Mūzikams buvo aišku ir bajorams buvo aišku reiksiant „žmonės paleisti“ ne iš malonės, tik kad taip jau susideda. Nepaleisi, kils revoliucija. Paleisi – vėl nieko gera: „žmonės“ pabaigs „tvirkti“. Jei dabar nebedirba, kai jiems rimbais grasoma ir baudžiama, tai kaipgi jie bedirbs, kai niekas jų nebežiūrės? Miegos per kiauras dienas, gers karčiamėlėse ir vogs viską iš dvaro.

Dvarininkams rodėsi šitoks protavimas rimtas ir logikingas. Jie nebuvo matę dirbančių savo noru, ne varu, dirbančių – sau. Jie visi tan pačian balsan šaukte šaukė – žmonių gerovei, gelbėjo žmones, tačiau visa ko pamate buvo jų pačių, dvarininkų, reikalas. Pro jų lūpas šaukė jų kišenė ir neapsakoma bailė: ką gi mes bedarysime, vergų nebtekę? Ir Šv. Raštas sako: „Griovių kasti nemoku, elgetauti nepadoru“...

Dvaro dvasios prisigėrė ir Rapolas Geišė. Jis, nors gudrus baudžiauninkas ir laisvės žmonėms laukė, tačiau jo paties padėtis, tos baudžiatvės padaras, įtikinėjo jį, jog žmonės „paleidus“, ne jis gaus badu stipti, tik tie „tinginiai žmonės“.

Ir ėmė grįžti Rapolas namo vis labiau paniuręs, vis labiau susimąstęs, nepatenkintas. Nebenorėjo nė į kaimus beiti. Ką gi bepridės? Ir ėmė viskas irti. Ir tie pavėlavę darbininkai nebe jo istorijų ir pasakų klausė, tik patys, kur nususukdami, pašnibždomis tarė ir mitingavo. Darė nebejauku, neberamu, net baisu, vienam likus.

– Daisia, išdvės badu visi, kai nebebus nė vogti ko. Sukirmys, „degutą bedegdami“ – bemiegodami per ilgai...

Daisia kartojo savo žmonai pareidamas tai, ko buvo prisiklausęs dvare. Ir pats jautė, tai neteisybė, tai tuščia baimė dėl žmonių, jis žmonėms pakiša savo paties baimę, ir naudos iš tų kalbų jokios. Et, bet tik pačiam tomis kalbomis užsitrenkus. Jam pačiam ėjo nežinomosios, neaprupintos ateities šmėkla, kuri, rodė, pagriebs ir nusineš kur į pragarus.

Kaip tik tuo laiku Dievas davė jiemdvim dukterikę – sveiką, gražią ir ėdrią rėksnelę – ir kuriam laikui atstūmė visas šmėklas. Dabar, kur buvę, kur nebuvę, vis sėsdavo prie lopšelio, žiūrėdavo į mažutę, kai miegodavo, ir iš kits kito imliodavo ją sau ant rankų, kai pakirsdavo. Net kūdikėlio verksmas rodė jiems saldžiausia muzika ir daugiau gaudino, neg pykino. Ir taip jiem pasidarė ramu, lyg kokios didžios šventenybės susilaukus į savo būstą.

Ag ir buvo tai – šventenybė, kuriai vienai telygi nekaltybė. Kur nekaltas kūdikis, ten juk jokios piktos dvasios neturi galybės. Antai ką pasaka sako: net savo sielą gera valia velniui pardavęs ir jau imamas į pragarą, ligi tik nusitvėrė nekalto kūdikio, velnias gavo, pykčiu raitydamas, atlyžt ir musią kandęs pareit.

Vis dėlto šmėkla atėjo. Laisvė buvo paskelbta. Niekas iš kaimų dvaran nebėjo. Reikėjo darbai kitaip susitvarkyti. Ieškoti žmonių, lygti jie už pinigus, būstą, darbą, malkas, pasėlį. Suirutė truko bent dvejus metus. Geišė vis dar šiaip taip stumdėsi po dvarą, nebe ką bedirbdamas, nebe kam bereikalingas.

Vieną dieną Saveikiuose atsirado vienu blogu arkliu atkramenęs beturtis jaunas šlėktelė, pasiskelbė būsiąs čia to dvarelio nuomininkas, pradėsiąs savotiškai ūkininkauti, pats visa ko žiūrėti, taigi visus senuosius tarnus ir darbininkus paleidžiąs, kurie nesutiksią savo rankom jam darbo dirbti.

Rapolas per visą amžių gangreit nebuvo darbo dirbęs. Ir dabar jam imtis žagrės bei dalgio už menkų menkiausias, tiesiog elgetiškas mitybas buvo ir nepatogu, ir negalima. Vienu matu jis pasijuto toks senas, toks jau paliegęs, jog begalįs tik lazda pasirėmęs eit ir šunis lodyt, pakiemiais elgetaudamas. Akys ir skruostai jam pabaigė dubti. Jis palinko pečiuose. Kojos pynės. Nebesišiepė žmonai, lyg jos ūmai būtų nebetekęs. Vieną kūdikėlį beglostė, ir tai virpančia ranka. Dėl to jam visų labiausiai gėlė širdį.

Neilgai laukus, tas pat šlėktelės arklys privažiavo prie Geišių; du nauju kumečiu³ sukrovė menką jų turtą į vežimą ir, nė duonos kepalo neįdėję už tris dešimtis su viršum metų kuo ištikimiausios tarnybos dvarui, nuritino pakalnio, per tą Rapolienės mėgiąmajį šlaitą į slėnį ir išvežė į Geišių kiemą.

Jėzau, Marija, kas ten pasidarė! Pirmoji išbėgo Dovydienė, visa mėlyna iš pykčio ir baimės. Ir kai paleido savo burną, tai kūliu išvirto iš vidaus Dovydas, visi penketas vaikų ir du samdiniu.

³ dvaro bernu.

- Nereikia nereikia, neleisim neleisim!.. Eikit sau sveiki, iš kur atėję!.. Čia ne elgetoms priglausti namai... Čia mūsų vienu kiekvienas mietas įbestas, kiekvienas tvoros straipsnis užtvertas, kiekviena troba iš naujos medžiagos savo rankomis sutašyta... Kur tu tada buvai, kai aš vienas vargau? Sakei neužeisias kelio, o dabar trise užeinat... Iš kur mes jums duonos pritesėsime, kur mes jus paguldysim, kuo apdengsim, jus, elgetos, plikiai?.. Javai neužauga, duona pelienė, ir tos nėra... Šeimos ir be jūsų dešimts ant to valakėlio... Eikit, eikit, sprokit..

Geišiai sėdėjo kieme ant savo skrynios kaip užmušti, nė vienu žodeliu nepaprieštaudami: jautė, visa tai teisybė, jų čia nė pirštu ne pridėta, ir duonos tikrai maža, ir vietos tikrai nėra. Tik kur buvo dėtis? Taip ligi pat vakaro. Mergytė ėmė verkti valgyt. Įsinorėjo ir jie patys. Pagaliau Rapolas nebeištvėrė. Jis pirmą kartą sukrutėjo, kai Dovydas ėmė per arti į jį šokinėt, ir atkirto:

- Nutilk, kvaily! Aš ir pats, daisia, matau, kaip viskas yra. Aš galiu ir išeit. Tik atmink, kad valakas vis dėlto yra mudviejų, ir aš išėjęs tuoj nuo tavęs pusę skeliuos su visa puse kad ir tavo pasistatytų trobų. Taigi, daisia, leisk mus nors į viralinę ar į aną senąją klėtelę, kurią tu pavertei pelude.

Dovydas nutilo. Jį visą perėmė baimė, kaip reiktų likti ant pusės valako, ypač netekti tų trobų, kurias jis tokiu vargu pats susivežė, susitašė. Tai, nieko nebesakydamas, atidarė senąją klėtelę ir ėmė ten kraustyti, patiekdamas vietos naujakuriams.

Dovydas buvo nesumatus. Jei į Rapolo baidymą skeltis būtų drąsiai atsakęs: prašom, šiam būtų tuoj žadą užkandę. Ką gi Rapolas būtų daręs su ta žeme?

Taip ir liko Rapolai Geišiuose karčios duonos valgyt. O ji buvo karti, oi, karti. Visą naktį Dovydienė klykė, švaistės po pirkią. Įsileidus į klėtelę, dar neleido į trobą. Vis dėlto įėjus į pirkią, neleido prie stalo. Ir prileidus prie stalo duonos laužt, kalbėjo ir kalbėjo apie dykaduonius ir besočius ėdruolius, neskiriant nė mergytės, kuri daugiau net suvalganti už didžiuosius.

KARŠINČIUS - DĖDĖ RAPOLAS

Labai graži pavasario diena, Velykų diena. Per visą naktį žmonės prabudėjo bažnyčioje, pragiedojo giesmes, praklausė ilgojo pamokslo, prasvajojo su dangaus angelais; tebejaučia žibintų mažų skambaliukų tilindžiavimą, tebereipsta akys nuo daugybės šviesų gilioje tamsoje. Namie liko tos vienos senosios išvirtos gardžių ir riebių valgytų, ypač gi belaukiant atšutinti saldaus pieno „žarnoms išvaškuoti“, idant jos, per išstisus septynias savaites gavėnios nejutusios jokių riebalų, dabar ūmai prikrautos mėsų, nepagestų ir neatsisakytų virškinti.

Geišių Rapolas, Dėdė karštinčius, ir jo „sūnus“, atsieit brolio Dovydo paskutinysis vaikas Adomukas, Prikėlime nedalyvavo. Jiedu skaniai šiltai išmiegojo kone lig pat parvažiuojant iš bažnyčios. Adomukas jau patyrė Velykių buvus: iš po jo priegalvėlio keliantis išriedėjo du raudonu kiaušiniu, tokiu, kaip šeštadienį svogūnų lukštais juos motutė virino. Pagriebęs į abidvi rankeli, nė kelinėlėmis neužsimovęs, nubėgo į motutę pasidžiaugti. Motutė labai nustebo, išvydusi tokio gražumo Velykiaus dovaną, pavartė abudu kiaušiniu, papliaukšėjo liežuviu ir tarė:

- Jau gali, vaikeli, atsigavėti; jei Velykius lanko, tai jau po atsikėlimui, ir nemiegai ką bežiūrint atitarkš naktį pašalusiu gruodu.

Atsigavėt Adomukas spyrėsi į savo mylimąjį dėdę. Apsirodė ir jam su Velykiaus dovanomis, nustebino ir jį, kaip ir motutę, neregėtu jų gražumu. Ir kai jau visa to buvo gana, Adomukas vieną kiaušinį įteikė dėdei ir įsakė laikyti, pats pasiryžęs mušti.

- Na, mušk, - tarė paklusnus dėdė, labai žemai pasilenk damas, laikydamas visą kiaušinį tyčia apgniaučęs.

- Leisk, dėde, mušiu! - ėmė skleisti didelę vyrišką saują ma žučiukais vaikiškais savo piršteliais. Dėdė davės, ir kai jau bu vo pakankamai atlenktų pirštų, Adomukas tarkštelėjo savuoju kiaušiniu, nežiūrėdamas, kuria vieta į kurią vietą. Jau jau norėjo vyresniųjų būdu tarti sakramentinį: „Dėdės trūko“, tik išvydo savąjį kiužį ir, it pirštus nudegęs, atačiulpė įdubusį kiautą.

- Nieko nebepridės - pralaimėjai, duokš kiužį! - tarė dėdė siekdamas. Adomuko akyse pasirodė ašara.

- O kuo aš beatsigavėsiu? - tarė.

- Na, tai likiva katras prie savo ir eikiva abudu atsigavėtu, - susitaikino dėdė su Adomuku ir, paėmęs jį už rankiotės, prisi vedė prie stalo.

- Dėk, boba, mums sviesto ant kiaušinių, kad nepaspring tume, daisia.

Dovydienė uždėjo vienam ir antram. Ji šiandie labai gerai buvo nusiteikusi, sulaukus šventų Velykų.

- Dabar valgysiva, ką man Velykias yra padėjęs, - tarė dėdė Rapolas, išsiimdamas du raudonu kiaušiniu iš pečionės.

Lygiai skaniai suvalgė ir antrą dvejetą. Daugiau nebebuvo. Tik ir to buvo tam kartui gana.

- O dabar eisiva kiaušiniautų. Daisia, bobos kvailės jau turi mums paruošusios. Tik reikia geros terbos.

Ir padavė Adomukui mažutytę terbelę, baltai išskalbtą ir su pasaitu. Adomukas nemažu pasididžiavimu pasikabino terbą.

- Na, eikiva! - tarė.

- Palauk! - sustabdė jį dėdė. - Kaipgi tu eisi per kaimą be kelinų? Po tam dar mergos pamatys ir padyvys. Sakys: toks jau didelis Geišių kavalierius, jam jau bene ketvirtai metai, ir vis dar bekelnis! Ne, reikia apsitaisyti, daisia, kaip vien reikiant. Ir kelinėmis apsimauti, ir žiponėliu apsilvilti, kad nebūtų šalta, ir kepurėlė užsidėti, kad saulė nekepintų, ir bačiukais apsiauti. Šokti, tiesa, mes tuo tarpu neisiva: reiks palaukti pavakario, ka da bernai pradės čirpinti savo muzikas; tai bent kad šunes ne įkąstų, - kalbėjo dėdė Rapolas, taisydamas Adomėlį.

- Nueisiva į Gražį. Ten gausiva du kiaušiniu. Aš jau tai žinau, vakar girdėjau. Nueisiva int Uksnį. Ten tegausiva vieną kiaušinį. Ten boba kvailė pikta ir pati mažų neturi, tai nė kiaušiniautų neturi ko siųsti. O davei kiaušinį Dovydienės vaikui, tai, Dovydiene, nebūk kiaulė ir atiduok kiaušinį jos vaikui. Tai bus lygu. O neatidavei, skalna likai.

Taip kalbėjo dėdė karštinčius Rapolas, ruošdamas Adomėlį kiaušiniautų. Dovydienė tai girdi. Jai be galo knita pasakyti ką nors nemalonaus savo dieveriui, tik dėl tokios brangios šventės nutyli. Jai gera, kad jos Adomėlis gaus po kiaušinį, parsineš jų pilną terbelę. Tik už tai reiks ir pačiai atsigerinti, gerai išsiteiravus, kiek kuri kaimynė bus davusi. Tai tik sušnypštė:

- Eikita, eikita, masintojai! Mūsų tas vienas kiaušiniautojas, o Gražienės atbėgs visi trys. Tai jau trys po vieną, ne du, kuriuodu žada Adomėliui.

- Tau, Adomėli, tegul galvos nesopa, kaip ten jūsų močios skaitysis. Tu tik imk. Tik neužmiršk už kiekvieną davinį pa bučiuoti ranką. Bobos piktos. Neduok, Dieve, neįtikti! Tuoj pasakys: Dovydienė savo vaiko nemoko; Dovydienės vaikas storžievis, nemokša, paaugusių nepagerbia. Jam kitą kartą nebereikia nė vieno kiaušinio duoti. - O pabučiuosi, širdį sau palenksi, vėl kiaušinių gausi, ir tavo garbės niekas nemažins. O gera garbė ir šlovė labai pravartu... - kalbėjo dėdė Rapolas, jau papusryčius su pargrįžusiais iš bažnyčios, eidamas į kaimą.

- Še tau lazda. Jok raitas, su panaberija. Berniokas esi, tai kavalierius.

- Dėde, aš eisiu taip kaip tu - pasiramsčiuodamas, - sako Adomėlis.

- Eik pasiramsčiuodamas, jei nori savo dėdę pamėgdžioti, - pritaria dėdė.

Adomukas nusitveria per aukštai ir nebeapasiremia. Tai matydamas, dėdė nubraukia jo saujelę žemiau.

- Matai, koks tu dar kvailas, Adomėli! Lazda už tave dukart didesnė, o tu imies už viršutinio galo. Va, tau rankos ir nebe pakanka.

Adomėlis ima ramsčiuotis, tik lazdos aukščiau rankos daug daugiau, ir ji, kai palenki, visai nusvyra.

- Ne, geriau aš lazda raitas, - sprendžia Adomėlis ir kelia koją. Tik pasverda ir, kad dėdė nebūt jo už apykaklės nutvėręs, būt išviręs.

- Reg reg, koks tavo žirgas neramus ar tu pats girtas. Kai žirgas nenustovi, tai mergoms patinka. Bet kai pats jaunikaitis nepastovi ir žirgan neįsisėda, tai gauna į veidą kojinių pelenų: kam neblaivas atjoji, daisia. Taigi žiūrėk, neužmiršk, girtas pas mergas nejok, nes būsi išjuoktas ir pažemintas. O garbė žmogui reikalinga, daisia. Kad aš, sakysime, nebūč buvęs garbingas, ar aš buč buvęs tijūnas? Tijūnas - pono akis ir ausis. Jei tijūno neklausys taip, kaip paties pono, jis ne tijūnas; ne su rimbu jam pliaukšėti, tik su šakėmis mėšlai mėžti.

Nuėjo abudu į Gražį. Gavo du kiaušiniu. Adomėlis Gražienei pabučiavo dukart į ranką. Nuėjo į Uksnį. Rado tą vieną bobą. Susėdo viduryje suolo ir ėmė šnekėtis apie vištų perinimą, žasiukų apsaugojimą, kad varnos jų nenešiotų. Daug daug patarimų prikalbėjo dėdė Rapolas. Pagaliau tarė:

- Duok, kiaušinė, kiaušinių: ar nesusipranti, ko čion mes atėjova!

Uksnienė davė, o Adomėlis jai nė karto rankos nepabučiavo.

- Čia tu, Adomai, gerai padarei, - tarė dėdė, kai išėjo abudu laukan.

Kiaušiniautojai sugrįžo namo penkiais kiaušiniaus nešini ir tai, girdi, dėl to tik, kad daugiau į delmoną nebetilpo. Kitas kaimynės apkalėdosią rytoj.

Vakare dėdė Rapolas nutaisė Adomėlį ir išsinešė jį su savim gulti.

Tokių draugų kaip dėdė Rapolas ir Adomėlis daugiau gal nė nebuvo. Gulė, kėlė abudu, į kaimą ėjo abudu, valgė abudu. Dėdė už sūnų, sūnus už dėdę būtų galvas padėję. Kas juodu suderino? Žinoma, geros jūdviejų širdys. Be to, Adomėlis dar nemokėjo daug kalbėti, ypač daug suprasti, tai klausė dėdės atsidėjęs, net išsižiojęs ir galvelę atmetęs; be to, dėdė Daisia nemokėjo tylėti, ogi jo maža kas vyresniųjų benorėjo klausyti, tai ir gavo tenkintis tuo vienu klausytoju - Adomėliu.

Lūžus verguvei, lūžo jos tarnas tijūnas Geišė; lūžo visais galais, nelūžo tik vienu liežuviu. Juo tai dėdė darbavosi nepailsdamas. Šimtą kartų atpasakojo namiegams visas savo girdėtąsias pasakas, istorijas, atsitikimus, melus, - būtus ir nebūtus daiktus. Namiegi iš pradžių jo klausė, nes jis žinojo ir pasakyti mokėjo daug įdomybių. Tačiau galų

gale tai pakyrėjo visiems, ypač kad jisai nieko daugiau nedirbo, tik vis šnekejo. Pagaliau ėmė jam nebeleisti šnekėti. Ypač Dovydienė.

Rapolas ničnieko neveikė, bet tai jam pačiam buvo nepasakomai bjauru ir nuobodu. Jis ilgėjos darbo, jei ne darbo, tai bent gyvų krutančių žmonių, jų plepėjimo, juoko. Nuolat ieškojo progos pabūti su žmonėmis ir jų klausyti, jei ne klausyti, tai pačiam malti malti be vieno galo, pipsėti savo liuiką, čirkšėti seilę ir sarkastingai viena puse burnos šypstotis. Miršo namus, miršo valgį ir būtų jų neatminęs, rodės, visą dieną ir antrą dieną, ir visados, bet tik būtų galėjęs šnekėti šnekėti ir taip pats užsitrenkti. Buvo numanu jo sieloje esant kažin kokios neramybės, kurios jis tačiau niekam nepasako ar nemoka pasakyti.

– Vieni plepalai, vieni plepalai, pondievu, mylėk! Kad tu, Rapolai, tiek pridirbtumei, kiek liežuviu primali, mūsų namai būtų turtingiausi visame kaime, – ūdijo jį Dovydienė.

Iš pradžių Rapolas mėgino jai atsikirsti ir viską juokais nudėti. Sakydavo:

– Marč, tu kvaila boba, argi visados perkūnas muša, kai graudžia? Muša jis tik kada ne kada, įžiūrėjęs kokią itin nedorą, uvėrią bobą... Gi dudenti nesiliauja per visą audrą.

Veikiai tačiau suprato, koks jau jis buvo daugiakalbis, vis dėlto Dovydienė užlieja jį tokiu tvanu žodžių, jog jam belieka tik akim vartyt ir vien žiobčiot ir prunkštaut, kaip atsisojus po malūno ratu. Galų gale savo marčiai ėmė jis nieko nebeatsakinėt. Juo ji malė, juo jis tylėjo, ramiai sau pipsėdamas liuiką ar dar ramiau sekdamas pro langą žvirblius, kurie ten kėlė lermą ir pešės. Pagaliau Rapolas ėmė nė nebegirdėti ar bent nebesuprasti Dovydienės riejimo, kaip nebegirdima ar bent širdin neimama malūno dundesio, ratų tarškesio. Dovydienė tačiau nesiliovė jo krimtusi diena dienon štai jau visa dešimtis metų. Ir juo krimto, juo labiau jautės įtūžusi, juo pilnesnė neapykantos. Nenuolenkė jos nė tai, kad jis buvo pamilęs jos maželį, kaip nė vienas tikras tėvas nepamilsta tikrojo savo vaiko... Vis už tat pyko, kam Rapolas nieko neveikia. Neberasdama, prie ko čia iš naujo prikibus, Dovydienė atmindavo senuosius Rapolo žodžius ir juos replikuodavo. Atsakinėjo ir vis labiau siuto, numanydama Rapolą savo širdyje raginant ant jos Perkūną, kad ją vieną kartą įžiūrėtų ir trenktų.

– Tai, kad palygino save su perkūnu! Sakykit jūs man – dievaitis! Dievaitis bent po dangų savo račiukais laksto tarška, o tu, Rapolai, kaip šakės mėšlo: kur numesi, ten tebrasi. Nejaugi tu per visą savo amžių neapajudėsi iš vietos? visą savo amžių prasėdėsi suoloje? Ir vis su ta prakeikta pasmirdėle liuika! Tai rūkymas, tai rūkymas! Gal tau visas liežuvis jau nusilupė nuo kartumo, kad taip jį vėdini mataruoji. Štai man iš tolo kosulys ima, gerklę peršti nuo tavo dūmų, galvą jie man sugauna. Galų gale nebeapgavensime troboje nebeatsikvėpdami. Reiks pašalėn bėgioti pažiobčiotų kaip žuvims. Kodėl gi tėvas pakenčia nerūkės?

– Todėl, kad ir be dūmų tu jam apskai galvą. Jis visai apkvailo nuo tavo tarškėjimo, – kažkuomet išspruko Rapolui, kurs ilgai be žado sėdėjo suoloje, visa nugara atsikolęs sienos ir nejudėdamas kaip bažnyčios pasienyje molio stovyla.

Tėvu Dovydienė vadino savo vyrą. Jį taip pat riejo, kaip ir Rapolą, vis dėlto neapsakomai mylėjo už vaikus ir gerbė už sumanumą. Tai šitie dieverio žodžiai ją įmetė tiesiog į ugnį, ir ji prapliupo:

– Tik tu turėk tokią galvą kaip tėvas. Kieno rankomis stovi šitie rūmai? Klėtys, die-nadaržis, visos trobos? Kieno rankomis visi dirvonai iškiloti? Kieno rankomis kraičiai mergiotėms sukrauti? Jo rankomis, ne tavo, ir kaip tik dėl to, kad aš jam suku galvą. Kad

nesukčiau, kad neraginčiau, nerūpinčiau gulti, kelti, kultti, malti, arti, pjauti, ar būtų taip, kaip yra? Abudu ištisomis dienomis sėdėtumėta suole kaip tešla.

Ir kas dieną veltui varinėjo Rapolą bet ko dirbti.

– Eitumei nors kibirą vandens parneštumei iš šulinio. Ar svirtį pataisytumei. Matai, baigia trukti. Dar ką nors, pro pė džią einant, užmuš savo pasvarais.

Rapolo tylėjimas dar labiau siutino Dovydienę. Tai kažin, ar ji nebūtų savo neapykantos reiškusi dar šiurkštesniu būdu, jei tirštėjančios audros nebūtų skiedusi Rapolienė. Ji nuo pat pradžios pasiėmė rolę griausmų ant savęs sutraukėjos.

– Ajau, reikia čia man jo! Ar aš neparsinešiu vandens? Daug čia dūmų pirkioj iš vienos liukos, nuolat duris varstant. Štai atidarysiu aukštini, ir tie patys pabaigs eiti... – kalbėjo ruoš damos lyg niekur nieko.

– Nors gi šakalių parinktų skiedryne! Žiūrėk, reiks vaka rienė virti, tai ar savo plaukais pakursi pakriautę? Ir pakriautė baigia aizėti. Dar ugnelė išsiverš ir uždegs. Nueitų į apluoką su vyteline molio ir užlipdytų plyšius.

– Ajau, nepasirinksiu aš šakalių! O suaižėjusi ne viena pa kriautė, tik visa krosnis. Senai reikia ji visa perplūkti, tik tai ne vieno Rapolo išgalėjimu.

Dovydienė, gulėdama lovoje, vis ieškojo darbų Rapolui ir nervinosi, kad jo žmona vis tai nudedą į šalį.

– „Ajau, neparsinešiu! Ajau, nepasirinksiu!“ Ajau, niekur nieko! Tu, Rapolien, pa-
taikaudama savo pačiam, pabaigai jį tvirkinti. Nejaugi tau gražu, kai mes visi dirbame vargstame, duonelės ir turtų pelnomės, tik jis vienas nieko? Ir maitink tu jį veltėdį. Karšatis karšatimi, o tinginys tinginiu lieka. Yra gi ir karšincių gerėlesnių. Žmonės jie kaip žmonės. Eina kruta, kad ir paliege, ką galėdami, dirbinėja...

– Marč, tu gi guli štai lovoje per visus pusryčius. Ir gali sau gulėti nors ligi pat pietų, kada reiks stalan sėstis. Ar aš neap sidirbu? Ar aš pirmoji gaidžiagystyje neatsikeliu? Ar aš visiems valgyt neišverdu, raguolių neprikepu, duonos neįminkau, gy vuliams nesutaisau? Bereikia tik išnešti. Yra merga, gerai; nėra jos, ir be jos apsieinu, neprašydama kitų padėjėjų. Tai kam gi čia man vis perši Rapolą padėjėju? Ar mano darbai – vyriškio darbai, ar ką?

– Ak, tu jejem, pasakymas: gali sau gulėti! – Dovydienė net atsisėdo lovoje. – O kas gi būtų, kad aš ligi piet gulėčiau? Kas gi suverptų, suaustų? Kas gi mėsiškus, pieniškus sudavadytų? Žiūrėk, kiek kumpių, palčių ant trobos rūksta, kiek įsnaujų⁴, skilandžių, dešrų! Kamarėlėje sviesto palivonas prisuktas, antras grietinės prilydytas. Ją dar labiau svečiai mėgsta. Padedi sviesto lėkštelę, padedi lydytosios, tai vis pirma siekia grietinės. Tai ar mes bijom svečio? Ar reikia akimis žibinti, kai klebonas užvažiuoja? Tiek ir girdi iš išvažiuojančių, kuriems teko mano patiekalų paragauti: „Viso svieto gaspadinė!“ Tai. O kad ir guliu, tai bene tu žinai, ko aš guliu. Tu žinai, kiek aš kartų gimdžiau. Išgelia, būdavo, visas strėnas, perlaužia nugarą, kol pagimdai. Paskui juos supk, čiulink, naktų nemik, sargink, laidok, raudok, melskis. Štai kur nuėjo visa mano sveikata. Ir aš dirbau, kol galėjau. Ir anksti kėliaus, ir pusryčių viriau, ir mėsas kapojau, ir šakalių skaldžiaus, ir šeimyną dengiau, ir zakucininkus⁵ maitinau ir maldžiau, kad nesimuštų. Gana man tų darbų, gana. Štai kelsiuos, nebijok, lig pietų negulėsiu. Antai laukia ratelis. Pusanthro pūdo linų priškuota. Tu ir dabar visą šeimyną denk, o atsisėsi po rateliu, ir ima pusiau

⁴ = taukinių (taukų bandų)

⁵ egzecucininkus

kaip šunes ėsti. Basai – šalta molinėje asloje, apsiausi – sunku. Ir daryk čia dabar ką nedaręs. Tu viena tedirbi, tu...

Nebesustabdoma srove tekėjo užgautos moteriškės žodžiai. Dovydienė tikrai kėlės, gerbės, ruošės į darbą.

Pabaigai ginčų Dovydienė turėjo vieną geluonį, kurs visados vienodai įsiutindavo marčią Rapolienę. Tai buvo lyg pasiskonėjimas pavalgius, paskutinis, saldusis jai patiekalas. Dovydienė širdyje džiaugės, kad Rapolienei nebėra mažų, ir tas vienas buvęs mirė: vis mažiau burnų, mažiau klyksmo ir paskui dalybų. Vis dėlto neiškenčia, kartkarčiais neprikišus:

– Bepiga tau, kai tu apsiėjai su tuo vienu! Tu ir skaisti, tu ir stipra likai, tu tad ir greitai. Duok man sveikatą, ir aš tiek pat padirbsiu, kiek tu, kiek ir dirbau seniau...

Į tuos žodžius Rapolienė nė nejusdama imdavo nereikalingai trepsėti, žersteklius be reikalo barškinti, puodus švaistyti, grobstyti tuščią orą, lyg jai ūmai pritrūkdavo kuo alsuoti. Pagaliau pliūpterėdavo jai iš akių ašaros, ir ji narsiai įkibdavo į Dovydienę.

– Ką čia tu man vis prikaišioji tą vieną teturėtą vaiką! Ar aš kalta, kad man Dievas daugiau jų nebeduoda? Tu, marč, kentei, tai ir džiaugsmo turi. Vienas jau paaria, kitos žlugtą jau pažlun ga, kitas dar ir visai mažutis. O man kas? Ar mano padėjimas geresnis, kad sveikatos sutaupiau? O kam man tos sveikatos, jei negaliu jos atiduoti tam, kam Dievas skiria? A? Jums mano sveikata tėra reikalinga, ne man pačiai!

Ir pasukė smilium Dovydienei po nosim, tačiau tik iš tolo, nuo krosnies tai rodydama.

– Jums, kad mūsų laukai būtų įdirbti ir nudirbti, kad nepasivėlintume, kad mūsų nepjautų barų nenuganytų, kad nesuvežtų gubų nesulytų, kad šienas nesupūtų... Ir nesulydom, ir nesupūdom, ir nesuganom...

Dovydienė, gavus visą patenkinimą, baigia atvėsti.

– Aš tau nieko ir nesakau. Aš juk tik apie tavąjį niekurneivą.

Ataušta ir Rapolienė ir ginčą baigia kone malda, jei Rapolas tuo laiku esti išėjęs:

– Klausyk, marč! Argi tu nematai, koks jis senas? Liepk man dar daugiau dirbt. Aš už du atidirbsiu pagalėdama, tik tu pasigailėk nebepagaliničio karšinciaus...

Ir šniurkščia nosį, kuri po audros ūmai padreko.

Jauna, darbšti, sparti ir pagalinti Severja ligi tik įžengė į Dovydų namus, tuoj kibo į visokiausią namų ruošą ir liuobą. Iš pradžių, kad jai ir Rapolui nepavydėtų kampo ir maisto, nelaikytų veltėdžiais, paskui kad ir tikrai atidirbtų už du, už save ir už vyrą. Tai šoko bėgo per visą mielą dienele ir veikia patapo gyva namų dvasia, centrinis jų asmuo. Tuoj Dovydienei palengvėjo. Ką palengvėjo – ji ūmai tapo „ponia“. Atkritus nuo jos ruošai, ji tiek ir bežinojo, kiek su vaikais žaisti, juos ūkauti, juos dažnai prausti ir apskalbti.

Rapolienė jautė savo vertybę, jautė nesanti nuliekamas čia žmogus. Dėl savęs ji buvo rami. Jai tegėlė širdį, kad tų jos nuopelnų nepakanka apsaugoti senam vyrui nuo Dovydienės krintimo: nuo priekaištų, barnių ir net koneveikimų.

O pats Rapolas buvo ir visiškai ramus dėl savo ir savo žmonos likimo, jog jūdviejų Dovydai jokiū būdu „neišpošolvonys“ iš gimtojo valako. Rapolas Dovydui nė vieno karto nebepriminė to, kuo jį priveikė nenorintį išileisti; gal apie tai nė pats nebegalvojo. Vis dėlto abudu tikru broliu jautė pusę valako Rapolo rentą esant, iš kurios jis turi teisę pramisti, kad ir nieko nebeveikdamas. Rapolas niekados nepamėgino tuo būtent pateisinti savo neveiklumą, vis dėlto ore kybojo grasa, kad, dviem broliam nesugyvenant

draugėje, galimas pasidalijimas žeme. Valdžia, tiesa, tai draudė daryti per valstybines įstaigas, oficialiai, bet pro pirštus žiūrėjo, tylėjo, kai dalydavosi savaimingai, tam pačiam sodžiui padedant ir tarpininkaujant. Sodžius dėl šventos ramybės dalyboms visa burna pritarė, valdžia įvykusį faktą pripažino ir su juo skaitės.

Broliui Rapolui iš pat pradžių ėmus ničnieko neveikti, Dovydui nieko nebuvo likę daryti, kaip laukti, bene užmirš savo dvariškumą ir pats bene pradės ką dirbti. Tai nė neminėjo Rapolui jo neveiklumo, ypač kad jį daugeriopai atstodavo žmona.

Sodiečiai dėdę Rapolą mėgo, kaip ir pirma, kai jis tebebuvo tįjūnas. Rapolas buvo neapsakomai ramus plepys, į svetimus dalykus kad ir kišos, tai labai išmintingai, neužgaulingai. Niekam nepakyrėjo, nieko nepažemino. Ir tie patys jo kalbos šiurkštumai buvo visai nešiurkštūs. Sodžius tepadyvijo jį už viena, būtent kad jis dvaro buityje – išdyko ir dabar broliui nieko nepadeda.

Žmonių akyse Rapolas buvo tikrai išdykęs – vengė mažiausio darbelio, kaip žydas per šabą, net tokio, kurs nereikalavo pagalėjimo; rodės, gera valia virto karšiniūm, invalidu, neberekalinga sunkenybe visai šeimynai. O teturėdamas apie pusseptintos dešimties metų, galėjo dar būti nepaliegęs. Ar tai maža senių, kurie ir aštuonių dešimtų metų dar sėdo arkliai ir žygiavos aplink namus. Ir kai Rapolas ėjo ar savo pasakas sekė, tai dar nebuvo žymu gyvybę jame besibaigiant, jį virtus pūzru, kurio viena dalis nebesilaiko kitos.

Ir vieni dievai težino, ar jis tikrai buvo jau paliegęs, jei ne kūnu, tai dvasia, ar jam buvo atsirūgęs pirmykštis jo tingėjimas, kurs taip buvo nemalonus Dovydui, dar kai jis tebebuvo Dovydžiukas. Tingėjimas, kuriam dvaro prižiurnos pareigos tik pataikavo. Jas eidamas, Rapolas, tiesą sakant, negi dirbo, tik tuo pat liežuviu malė, davinėdamas begales išmintingų patarimų ir paraginimų, pats jų negi vykino.

Rentininkas, neurastenikas – būtų jį pavadinę sodiečiai, kad būtų išmanę tą moderninę ligą ir kad būtų jiems patiems buvę laiko sirgti net sunkesnėmis ligomis. Rapolas buvo panašus į perlūžusį pagali: perlūžime atsiranda tiek daug šeberkščių iš abiejų galų, jog niekaip jo atgal nebeatstatysi, idant vėl būtų norsgi tiesus, jei nebegali būti tvirtas.

Sako, esą tokių iškrypėlių, kurie biją erdvės ir tuštumo: ko nenusitvėrę, virstą. Rapolas galėjo būti tos pat rūšies iškrypėlis, tik antraip: jam tuštumo reikėjo, kad visados būtų laisvas, nieko nenusitvėręs. Jis net tą pačią lazda, kuri jam, matyt, buvo jau pravartu, mielai kišo Adomėliui, kad jis su ja darbuotų, ramsčiotų ar jotų.

Vis dėlto buvusias tįjūnas, dvariškis Geišė nebuvo svetimas nei savo namams, nei tam pačiam sodžiui. Savo namų jis buvo tikras penatas, kaukas, ar kaip ten pavadinsi gerąją namų dvasią, kuri juos globia ir nuo pikta gina. Jis visa savo širdimi dalyvavo bet kuriame namų rūpestyje. Atsidėjęs svarstė su kitais, kada tas ar kitas darbas yra pradėtinas, kaip jis vyksta ir kada jis pabaigtinas negaišuojant. Jam be galo rūpėjo, kad viskas būtų padaryta laiku ir gerai. Pilnas išminties, ūkio ir gyvenimo žinovas, jis buvo tikras instruktorius ir filosofas. Kiekvieną į darbą einantį jis lydėjo patarimais, net įsakymais ir griežtais reikalavimais. Paskui jo laukė sugrįžtant ir patikrinėjo, ar taip padaryta ir kodėl to nepadaryta tuo paleidimu.

Rapolui nebuvo vis tasia, ar blogai, ar gerai pasibaigs, tai ir teiravos ir domėjosi ne dėl to tik, kad būtų daugiau kalbos, bet kad bijojo bloga ir laukė gera.

Antai pilnas kluonas prikratytas šieno. Jį šlapią sodiečiai susiveža namie džiovinti: paliksi lauke, tai kiti arkliais užleis ir suganys; jei nesuganys, tai bent kuokštą pagaus. O kuria gi teise, kad tai – mano? Ir taip visa to nedaug. Šienelis gražus, panuovalinis, jau

ir pradžiūvęs. Dar kartą paleisk ir drąsiai kraukis į galą: nei beapaplėks, nei beužsidegs. Dėkos gyvulėliai už tokį pašarą ir bus juo riebus. Tik štai – debesis! O jergutėliau – sulis! Pūdyti nesupūdys, vis dėlto gyvuliams bus jis nebe toks, kaip nesulydytas, neatsileidęs. Tai visi galvatrūkčiais puola į kluoną, kas ką pagriebęs: grėblius, šakes. Kas be įnagio, rankom griebia plakus ir meta bent į kupetas: vis ne tiek perlis kupečiavietes, kad ir nesuskubtumei sumesti jų į pastogę. O pirmasis puola Rapolas. Nervinas, pyksta, nekantrauja, rankomis mostaguoja, ragina kibti, nestovėti. Čia jo žmona švaistos, jog net apsagalas, anot to, aukščiau galvos laksto. Čia nėščia Dovydienė, kaip višta kvakšėdama, painiojas šiene kaip nuobraukuose. O jusiai čia pat spirinėdamos, kad norsgi plakelį pakeltų, kad norsgi kartą grėbleliu patrauktų. Tik šaukia šaukia:

– Greičiau, greičiau! Ar nematote, kad jau lašuoja, jau lynuoja, nesuskubsite... Štai tau ir lyja... – taria pagaliau, ūmai nurimdama, pilniausia rezignacija ir eina sau šalin.

Rapolas tad gyveno pilnu ūkio gyvenimu, bet pasyviai, viena dvasia, dvasia į jį ir tereagavo, veiksmu jo nė per nago juodymą nepastūmėdamas ir nesutrukdydamas. Konstatuodamas faktą, jis gyrė jį ar peikė, mėgo ar nemėgo, bet nekeitė ir neįvairino. Ūkis, gyvenimas jam buvo tapęs lygiai toks pat, kaip gamtos gaivalai, dalys metų. Dabar žiema, speigas, labai šalta. Kaip tai nemalonu! Ar ne pats velnias pagiriomis vėsinas! O, kad tave devynios – net nosis mėlynuoja ir pirštai stingsta! Dabar lyja. O, kad tave devynios: ant pat gubų, ant pat išdžiūvusio šieno! Tik ką gi tu čia bepadarysi? Šalta, tai šalta; lyja, tai lyja. Negi bėgsi žiemą oran su puodu žarijų, kad speigas nupultų, arba į lietų su skėčiu dangaus skylių uždengt. Ateis vasara, ir vėl bus gera, nustos liję savaimė, išdžius javai ir šienas. Ir bus gerai. O lis ilgai ir supūdys ar suželdys, tai bus blogai. O ką gi tu čia padarysi? Tokia Dievo valia ir jo aplaidžia.

Sodžiaus dalykai Rapolui nebuvo svetimesni už savo namų dalykus. Be jo neapsieidavo nei žąsų perinimas, nei avių kirpimas, nei linų merkimas. Rapolo buvo apgalvoti žygiai visam sodžiui ir visiems metams. Būdavo patenkintas, kai maža būdavo papėrų, kai linamarkos nepatvindavo rudens vandeniui; ir grauždavos, kai priešingai įvykdavo.

Štai Geišiai su Tilindžiais eina bendrųjų balų pjauti. Dar saulei nepatekėjus, jau visi jie krūvoje ir kelia tokį lermą, lyg tuoj tuoj kibs kits kitam į plaukus, ne į pievos žolę. Kaip kas metai, taip ir šiemet, nėra kam iš galo imti. Daugiausia čia lermuoja Rapolas, net užmiršdamas, jog jo liuika prigeso. Jis atmena, nors niekad ten nebuvęs, daugelio metų dalybas, kaip neteisingai vieni vis laimi, kiti pralaimi, destis vieniems vis kliūva pjauti, kur storiiau prižėlę, ir gauti po ketverias rūčkeles, kai kitiems tenka pjauti vis, kur ploniau prižėlę, ir tegauti po trejas rūčkeles (liesas, gardis).

To buvo pilnas visas Rapolo Geišės gyvenimas. Jis visados buvo rūpestingo veido, kaip Don Kichotas – liūdno veido. Vis ruošės kažin ką veikti. Pavalgęs pusryčių, rūpestingai kimšos liuiką. Buvo numanu, jis štai išrūkys ir, nieko nebetrukęs, eis, kur reikia. Ag rūkė ir ėjo. Tik gavo sugrižti, kur užkliūti ar pro šalį nueiti, kur pirma visai neketino. Į rankas paimti bet kurį darbo įrankį jis taip pat negalėjo, kaip aprietas vandens atsigeriti. Taip ir trypčiojo visą dešimtį metų aplink visus darbus, nė nagų neprikišdamas prie bet kurio.

Nejaugi taip reiškiasi tingėjimas, lietuviškasis nerangumas; daug gera norėti, daug daugiau žinot ir išmanyti ir – nieko neveikt? Iš dalies, taip. Štai stačiai prieš mano akis gautas laiškas, į kurį aš turiu atsakyti. Guli ir nervina mane jau trečias ar ketvirtas mėnuo. Neturiu žodžių sau už tai papeikti. Bijau, kad sutrūks santykiai su adresatu. Ir vis

délto nerašau. Ir nebeparašysiu. Jau tai nebe pirmas kartas. Mūsų ūkininkams jau tiek pat atsieina su stogų, pamatų, krosnių taisymu. Ir daug su kuo. Tik jie – ne rentininkai, tai, nori nenori, turi savo neurasteninių neveiklumą nugalėt ir bent ką dirbti. Pagaliau gal tai ne tų vienų lietuvių liga. Rusai tokie pat esą.

Severja, dėdės karštinčiaus žmona, nebūtų buvusi šitos nuomonės apie savo vyrą. Ji paklausta nebūtų ieškojusi nei jo tautinio tingėjimo bei nerangumo, nei liguistumo. Jai Rapolas buvo ūmai žuves, kaip žuva mirdamas ar kokio raganiaus pavergiamas. Ne jis kaltas, kad toks tapo, tik aukštesnės galybės, kurios jį tokį padarė, – kaltink mirtį ar Laumę.

Rapolas buvo užbūręs jos sielą ir per dvejus trejus metus galingai laikęs ją toje savo įtakoje, jis – galingas gamtos epizodas. Galingas buvo, nors paslaptingas ir baisus, kai bučiavo ją lūšynėje. Tuo vienu išbučiavimu Geišė sutraukė Severjos giminės ryšius su tikrąja motina, sutraukė tikrosios meilės ryšius su Šiukšta ir pasiėmė ją sau, kaip jam skiriamą, kaip gyvenimo kovos grobį ar ką panašu. Nei kūnu, nei dvasia tai galybei nepasipriešinsi. Nebuvo galybės, lygios jo galybei. Ir nusinešė ją į trečią kalną, jei ne į trečiąją karalystę, kaip užburtą karaliūnaičią. Ligonis ar nerangusis to nebūtų padaręs.

Galingi tėvų namai. Jų globa nenugalima. Tik mirtis ir Geišė-gamta galingesni už ją. Jie susisuka kaip audra ir, nieko nesiklausdami, pagrobia iš jų globos išpėtąji.

Geišė perkėlė ją į visai kitą buitį, į dvaro buitį, kur jis vėl buvo galingas, didžius darbus tvarkė kaip koks inžinierius, ir visi jo klausė.

Galingas buvo Geišė, kai davė jai nematyto gražumo vaiką.

Tėvai, mergiškoji laimė, pirmoji meilė – Mykoliukas, lūšynė, dvaras, vaikas, visų pagarba ir pataikavimas... Ar tai ne sapnas, ne nakties svajonė, keista ir net negalima? Tai žemės rojus, iš kurio ūmai juos išmetė, niekuo nenusidėjus, ir paliko jiemsdviejim ilgesys to, kas nebegrįš.

Viskas dingo. Dingo jai ir Rapolas, to rojaus Adomas. Ji rados išmesta į paprastąją žemę, kuri jai vienų usnių beduoda. Tačiau argi Geišė čia kaltas, kad už gamtą, už jį yra dar galingesnių?

Ir niekas nebestengė Severjai išblaškyti galingojo Rapolo vaizdo. Jo nebėr, jį Laumės pagavo ir į savo piliakalnį nusinešė, ten, kur ir kiti Sauliai amžių miegą miega, kol jų galybę vėl pažadins – kitiems tikslams. Rapolo nebėr, bet jis – buvo!

Rapolas – nebevykėlis; Severja – darbštuolė ir greituolė, dviguba veikėja. Vis dėlto jiedu abudu lygiai yra – tik buvę: Severja – nebe Pukštaičia, Rapolas – nebe Tijųnas. Čia bevaikščioja jų antrininkai. Abudu mirė ūmai, lūžo tą valandą, kurią juodu, nė tai dienai neaprupinę, iš dvaro išmetė. Ir užgeso abiejų laimė.

Žibintas, paskutinę žibalo dalį atiduodamas, blyksteria nebuvsia skastybe ir gęsta amžinai. Ir Geišė buvo gamtos žibintas. Jis atidavė gamtai visa, kas jai skirta buvo, ir tapo nebereikalingas. Vis dėlto argi išbrauksi jį iš gyvenimo rejesto? Kas taip yra įsirašęs, to nebeišbrauksi. Nebeišbrauksi – iš Severjos gyvenimo ir širdies.

Rapolas tebebuvo tad reikalingas Severjai, nors ir nebenaudingas. Dūlinėjas beveiksmis senis buvo jai brangi praeities relikvija, trumpos jos laimės, bent patenkinimo, relikvija; tai viena. Antra, kas gi jai be vyro, nors ir karštinčiaus, bebuvo likę tarp žmonių? Jai, iš namų išėjusiai, atriectai riekei, į neprietelingus dieverio namus atėjusiai, visados svetimai? Juo gyvenimas Severją bailino, juo ji stvėrės to pakumpusio senio kaip skenduolis plūduriuojančio lentgalio. Argi ji viena nebūtų žuvusi dvare, likusi be duonos, be pastogės? Argi ji viena nebūtų mirusi per aną baisiąją pusę dienos, kai abudu sėdėjo

ant savo skrynios nuožmių Dovydų kieme? Ji nebūtų išturėjus nė tų sielos kančių, kada jiedu per ilgas ilgas dienas kovojo dėl vietos prie stalo ir kepalo duonos.

Visos tos scenos kaip ją nuėmė visa, kaip sugniaužė jos sielą, kaip įbailino išgąsdino, taip ji ir paliko lyg šunų apniktas katinėlis. Iš išgąščio ji tapo dabartinė dviguba darbininkė, vergė dėdienė, svetimų namų inventorius, kuriai niekas nieko nemoka, bet iš kurios visi visa ko reikalauja. Ji išsikovoja galų gale vietą Dovydų šeimynoje, be „dėdienės“ vargu bebūtų jie apsiėję. Vis dėlto suterorizuota jos siela manė, jog ir dvigubą darbą ji teturi teisės dėti savo vyro titulu. Taigi stojo už jį, aržiai gindama, nepalikdama neatmušus nei mažo, nei didelio smūgio. Ji darėsi lygi Dovydienei mokėjimu rietis, nors širdyje ji buvo ramiausias avinėlis. Ji dabar kaip šalto vandens bijojo palikti viena savo klėtelėje, viena tarp visų žmonių.

Taigi gynė ir vadavo savo vyrelį. Ir būtų jį išvadavusi, kad gyvenimas būtų ėjęs vis ta pačia vaga, kaip iki šiol, nėmaž nesurizgęs. Tik taip neesti. Į jų gyvenimo tinklą įsiterpė maža maža gyvybėlė ir visą jį sukomplicavo. Tai buvo anasai Rapolo draugas Adomukas, su kuriuo matėme jį taip gerai sutariant. Čia mums bus vietoje susekti, kaip dėdė karštinčius savaime, Dovydienės neverčiamas, net jos prieštaraujamas, Rapolas patapo naudingas šeimos narys, patapo vaiko auklis. Tai labai keista. Ag nebuvo jokių priemonių jam priversti, kad ko būtų ėmėsis. Juoba nebūtumei privertęs, kad imtųsi visai nevyriško darbo.

Tėvų jausmo Rapolai buvo prityrę. Gal ir visas jų gyvenimas būtų kitaip susidėjęs, kad ne tie smūgiai, kurie netikėtai ant jų krito ir gyvenimą darė mechaninį, nebe jų sielų gyvenimą, vienų kūnų: pavalgyt ir vegetuot, žole augt. Apvaizda atėmė iš jų dvaro buitį, atėmė tą vieną kūdikį, palikdami tokią tuštumą, tokią bedugnę, kuri vargu bebuvo galima pripildyti. Vis dėlto ji šaukė, kad mėgintų pripildyti. Iš čion radosi linkimas į vaikus.

Žmonės yra patyrę, vaikai kaip šuneliai ar kiti gyvulėliai ome atspėja, kam jie patinka, kas juos mėgia. Gana pasižiūrėt į akis, ir jau į vienus tiesia rankas, kad juos imtų, nuo kitų glaudžias ir rėkia.

Švelniaširdžiai Rapolai Adomukui buvo lygiai tiek pat meilūs, kaip ir tėveliai.

– Tu mano džiaugsmeli, tu mano Benjaminėli! – ūkavo bučiavo jį motutė prausdama, baltais marškinėliais valkstyda ma, skaniaisiais kąsneliais penėdama.

Dėdė Rapolas, visados ramus, lygus, teisingas, nė imti neėmė Adomuko ant rankų, tik jį kalbino, kai pats prisiartino, ir meiliai jam patarnavo vaikiškuose jo reikaluose.

– Tu, Adomai, dar mažas. Ir aš buvau mažas. Tai nieko, nieko...

Ir Adomui buvo gera, kad – nieko...

Rodės, visos priemonės vaiko širdžiai prišti ir prišus palaikyti buvo motinos galioje, o dėdės galioje – nieko, vis dėlto vaikas lipte lipo prie dėdės, vis labiau traukdamos nuo motinos glamonėjimų. Motina tai jautė, ir jai buvo skaudu, net užgaulinga.

– Neliesk mano vaiko, dykiny! Dar tokį pat padarysi... – šurkščiai, nemandagiai tardavo Rapolui Dovydienė, ūmai pagriebdama iš jo vaiką. Vaikas rėkė, protestavo, dar labiau ją įerzindamas.

Pagaliau ir visi namiškiai Adomukui nuolat įkalbinėjo, kad jis jau esąs didelis, neprivalęs šio, neprivalęs to, ypač būti – boba. Taigi vyrai geresni už bobas, nors jie neglamonėja ir nebučiuoja. Ir jam, „jau dideliam“ visa tai ėmė baisiai nebeapatikti, ypač kad jautė, motiną jį nešiojas ir juo vaizduojasi ne iš tos vienos meilės. Senstančiai moteriškei

kūdikis – tai įrodymas jos jaunumo, taigi pasididžiavimas savimi, ne kūdikiu. Tame Dovydienė ėmė ir kaip visados perdėjo, kai Adomukas buvo ar tik nebe treigys.

Pirkioje tebuvo pačiuodu. Adomukas zyzo lovoje, bent kiek negaluodamas; Dovydienė, pridėdama delną prie kaktos, tyrė, ar nekarščiuoja, ir neišmanė, kas čia padarius. Ūmai visa nušvitus, pasispyrė, sudundėjo aukšte ant pirkios, sudunksejo kažkuo tęsiamu, ir lingėje ties lova atsirado didžiulis lentinis lopšys.

– Aš tave, angelėli, aš tave, mano mažutėli, pasupsiu, paliū liuosiu, tai ir bus geriau. Koks tu tebesi kruopelė! Viena sau ja... – kalbėjo Dovydienė, guldysdama Adomuką į lopšį ir ėmusi linguoti.

Iš pradžių Adomukui tai lyg ir patiko. Jis nurimo apsvaigęs. Tik štai pirkion suvirto šeimyna ir prapliupo juoku.

– Ė čiagi dabar kas? Ar mūsų šeimininkei ūmai Dievas davė? A, tai Adomukas? Jauti gi tu, jauti, ė kaipgi tu dabar lopšyje atsiradai? Eu, Adomuk!

Adomukas kaip iš karšto vandens šoko iš lopšio. Galbūt ir užsimušęs, kad motina nebūtų nutvėrusi.

– Liaukitės, niekatauškiai! Vaikas mažas ir ligonis, o jūs kažin ką. Kad duosiu štai pagaliu, tai susičiaupsite!

Ir apsidairė neva to pagalio, tuo tarpu vaikas ko neiškrito stačia galva.

Šlovė tai šlovė motinai, kad lopšys dar tebekabaldžioja pirkioje, vis dėlto pabūgo, kad vėl taip neatsitiktų, ir, vaiką išėmusi, lopšį nugabeno atgal į aukštą. Sugrįžusi rado savo paguodėlę prilipusį prie dėdės Rapolo šlaunies. Visos ligos jam buvo jau išbyrėjusios.

Niekur Adomukui nebebuvo dabar taip gera kaip su dėde. Su juo kiūtėjo ant šiltos krosnies per šaltą žiemą. Vienas savo liuiką žindo, antras šakalėlius drožinėjo ir juos kraustinėjo. Dėdė jam nieko nedavinėjo, nemielavo, nė neglostė. Jokių saldysbių. Šnekino jį taip pat, kaip ir kitus, lygiai, rimtai, apie tikrus, tikrai esamus dalykus, nepamėgdžiodamas vaikiškai, vis dėlto meiliu ir lipšniu balso skambėjimu. Ir tas vyriškas, nesaldusis meilumas vyriškai Adomuko prigimčiai buvo nelyginti malonesnis už visus moterų laižymos. Seselės senai jau buvo tai pastebėjusios ir aptarusios, jog jis juoba mėgstas „razbaininkauti“: botagais, lazdomis švaistytis, akmenimis svaidyti, tvoromis jodyti ir panašiai. Visa to dėdė, kai jo globoje likdavo Adomukas, nedraudė, nebijojo, kad jis nenukristų, neužsimuštų ar kita ko lygiai baisu nepasidarytų. Dėdė visa to nė nematė. Dėl to ir lengva buvo jam neįžeisti vyriškos Adomuko sąmonės.

Be to, mes čia netiksliai ir negriežtai esam išsitarę – dėdė berniukui nieko neduodavęs: dėdė karštinčius duodavo jam to, ko nei motina, nei kas kitas namiegy nemokėjo jam duoti, būtent pasakų ir už pasakas malonesnių rimtų kalbų. Joks kitas jausmas negalėjo susilyginti su tuo patenkinimu ir pasididžiavimu, kai jį „vaiką“, rimtai šnekino – „didelis“, su ta garbe, kurios pritirdavo, kai tas didelis su juo lygiai, niekuo nesidėdamas, šnekėjos. Iš pradžių Adomukas, tiesa, nieko nesuprato, ką dėdė nuolat kalba jam ir ne jam. Tai tik plėtė akeles. Vis dėlto klausė atsidedęs, vis tinkamiau įsikišdamas į jo kalbą, vis labiau tuo įtikdamas savo auklėtojai. Pagaliau ir visiškai ėmė abudu susiprasti kalboj ir tenkinti vienas antrą.

Ir prisirišo vaikas prie šnekaus savo auklio. Ir pamilo jį didesne meile neg pačią motiną, ne viena omine, tik ir sąmone. Visame siaurame Adomuko pasaulyje nebeliko ištikimybės, kuria galima buvo pasikliauti kaip mūru. Tai beklusė ir valią bevykdė – to

vieno dėdės. Dėdės paslapčių nebūtų išdavęs lygiai kantriai, kaip ir anieji kankinamieji Žalčių karalienės vaikai, Ažuolėlis ir Uoselis.

Vasarą abudu dykiniu vazojos po laukelius, po pieveles, po miškelius, neskubėdami, visur po ilgai sustodami: dienos buvo daug. Tai Adomukas gana turėjo laiko susigiminti su visais krūmais, su jų gyviais ir želmenimis.

Adomukas baigė penktus metelius ir buvo gudrus kaip senis. Kur nebus gudrus, augdamas globoje gudriausio visoje seniūnijoje vyro, kurs, be to, taip pat buvo prisirišęs visomis savo mintimis, visa savo tiesiog esme prie savo auklėtinio. Dėdė karštinčius dabar nė manyti nebeišmanė, kaip jam bereiktų gyventi, netekus ir to vieno savo klausytojo. Su juo niekas nebesikalbėjo, nė jo beklusė. Nebebuvo ko kalbėti nė su žmona Severja, su kuria pagaliau sueidavo į klėtėlę tik gulti ir kuo greičiausiai migti.

- Tu, Adomėl, manai, mudu pačiuodu čia girelėje teesava, ir niekas daugiau mudviejų nemato ir negirdi. Mato mudu ir girdi pirmiausia Dievulis, kurio visur pilna, kuriame mes ju dame krutame, o ką žinosi, gal ir šitas uoselis, ir kiti jo broliai medeliai mudviejų klauso, mūsų gražia kalba džiaugias ar mūsų žiaurių ketinimų bijo. Štai tu kažin kam plėšte nuplėšei šalteksnio šakelę. Gal dėl to, kad ant jos pilna juodų įsirpusių uogų. Tik tu jų nevalgysi - negardžios. Sako, nuo jų dantys trupą. Tau jos niekam, o žiūrėk, kokią šalteksniui padarei žaizdą, kiek luobos jam įplėšei! Dabar jis karščiuos ir, visus kitus rūpesčius šaly palikęs, vien begydys savo popą. Jam irgi skauda, kaip ir tau skaudėtų, jei koks galvažudys diržą tau iš nugaros išrėžtų. Atameni anąjį berniuką, kuriam buvo žadėję po diržą rėžti už kiekvieną netinkamą atsakymą?

Adomukas per gerai ataminė visas dėdės pasakas, giliausiai tikėjo, taip ir esą buvę, kaip dėdė pasakoja: dėdė negi meluos, ir žino jis labai daug. Tai dabar net kūnas jam pagaugomis nuėjo, įsivaizdinus tą operaciją. Jau jis savo širdelėje ėmės niekadodos nebe-gadinti medelių be reikalo.

- Dėde, - sako, - aš nusiraščiau štai žemuogelę. Ar ir jai skauda?

- Jai, vaikeli, nebeskauda, jei ji jau įsirpus, raudona. Ji ir taip būtų jau nukritusi žemėn. Ji skirta sėklai pasėti. Toks jos likimas, tai jai ir neskauda. Neskauda ir krembliui⁶, kai ji nurauni. Jo amželis trumpas, valandomis, ne dienomis, juoba ne savaitė mis skaitomas. Nenurausi, jis ir pats tuojau suglebs ir žus, nieko gera nepadaręs. O nurausi, išrūginsi - širdelę kam atgaivinsi...

Ir nejučiomis paskendo senelis savo atminimuose tų laikų, kada jo „Severiotė“ teberaugė kremblius, tebevaisino jį ir kaimynus, tebebuvo už tai visų garbinama. O dabar, Dievulėliau... Ir nuriedėjo seneliui ašaros. Giliai giliai jis atsiduso, palingavo galva ir baigė:

- Nei šermukšniui, nei kriausei, nei obelei neskauda, kai jų prinokusių vaisių pasiraškai. Taip tu tik jų valią darai - grūdelius pasėji. Jos tave skanėsis pavilioja tai padaryti. Bet skauda, kai tu su vaisiais ir šakelę nulauži. Kol medelis pasigydydys, čia, toje nulaužtoje vietoje, jau nebebus vaisiaus.

Dėdė sakė labai įsitikinęs, tai ir mokinį įtikindavo. Abiem pasakos žodžiai buvo tikrenybė, abiem jie buvo gyvenimo kelio rodikliai. Abudu likdavo taip pasikalbėję labai viens antru patenkintu, ir Dovydienės byla buvo pralaimėta. Pasibaigė tuo, jog Adomėlis ir nakvoti persikėlė į dėdžių klėtėlę ir gulė ar vienam, ar antram pašonėn.

Dėdienė buvo jam dar geresnė. Jį guldė, klostė neglamonėdama, vaikiškai nepamėgdžiodama. Be to, nė vieną rytą neužmiršo jam pirmajam pakepti raguoliukų, padažyti

⁶ budei, grybui.

padaže ir pašerti, kad ne taip ilgu būtų laukti pusryčių. Taip ir buvo ta trijulė, lyg atskira šeimynėlė didžiulėje Dovydų šeimoje. Aiman, ir tą palyginti laimę jiems tuojau išdraikė kažin kuri nelaboji dvasia, tyčia pasiryžusi apkartinti visą jų gyvenimą, idant jie pavirstų nebent Dievo rinktiniais daugkenčiais Jobais.

Dovydienė nesiliovė prikaišiojusi, ji turinti maitinti veltėdžius; vis nebuvo dovanojusi tiems, kurie padidino jos šeimyną. Vis dėlto matė, per šį dešimtmetį jos turtai nesumenkėjo, tik žymiai jų padaugėjo. Dovydas prisipirko žemės netoliese, statė ten gyvulius, ėmė gauti daugiau pieno, tik reikėjo daugiau ir darbininkų. Samdėsi jų atsargiai, kad nebūtų per daug burnų, juoba vertė saviškius, kad daugiau dirbtų. Tai pravartu buvo ir pati šeimnininkė. Ji dabar namie tebuvo iki pietų. Drauge su pietumis nyko iš namų iki septintos aštuntos valandos, kada grįždavo vakarienės taisyti. Ilgas buvo tasai dienos tarpas pralaukti kaip senam, taip ir mažam, o nepaliekama buvo jiemdvim nieko. Dėdė, pratęs būti pusbadžiu, nesakė nieko: vaikas zyzo ir skundės norįs valgyti. Davinėjo jam duonos, kuria vaikas nesitenkino, o daugiau nebuvo ko.

Vieną kartą, grįždamu iš lauko, prisivaikščiojusi ir pavargusiu, užėjo į klojimą. Jis stovėjo pačiame gale kluono, buvo visų trobesių didžiausias ir – baisiausias. Ten buvo jaujas, ten dėdavo gavėną, ten daug tuščia, – blogiausias dalykas. Prie jaujo sienos stovėjo du kemsai vėtytojam pasisėst ir spinta ne spinta – ant keturių kojų mūriukas. Tame kilnojamame mūriuke krosnyje kūrendavo šakalėlius kūlėjai, kad jiem šviestų ir vis dėlto šiaudų nepadegtų. Atsiradus kerosinui, tie mūriukai išnyko.

– Pasikurkime, dėde, ugnį, – tarė Adomukas žibančiom akelėm.

– Pasikurkim, – pritarė dėdė. Jis nieko nemokėjo atsakyti savo draugui.

Prisirinko šakalėlių, susikūrė ugnelę, susėdo iš abiejų pusių ant kemsų ir džiaugias lyg vaiduokliai toje gilioje troboje. Šviesa pro tolimąsias praviras duris jų čia nesiekė. Tai jie buvo raudonai nušviesti ugnelės ir tikrai rodėsi kits kitam nepaprasti padarai.

– Kepkim bulbes! – ūmai suplojo katučių Adomukas, at minęs, kaip piemens kepa jas lauke.

– Tai atnešk. Tu greitesnis, – pritarė dėdė. Bet Adomukas atsisakė lipti į duobę kamaroje. Nuėjo dėdė, įsakęs Adomukui palaukti ties klojimo durimis, jei bijos vienas pabūti viduje.

– O, kad būtų dar sviesto! – pasiilgo vaikas.

Dėdei pagailo vaiko, ir jis atrėžė:

– Sviesto būtų, tik ką pasakys močia, kai patirs mus be jos žinios pasikabinus?

– Nepatirs, nepatirs! – gyvai atsakė Adomėlis. – Ji ir pati duotų, kad būtų.

– Žinoma, tau duotų, tik ne man. Man, bra, neduotų, – užsigynė dėdė. Pagailo Adomukui dėdės, ir jis, paėmęs jį už rankos, veste nusivedė į klėtį, kur stovėjo senovinė spinta, užrakinta ir raktas išsinešta. Bent paieškoję jo nerado. Dėdė pagalvojęs paėmė gelžgalį ir juo lengvai atšovė prastą gelžinį skląstį, kurs tik vadinosi spyna. Ten stovėjo didelis palivonas arti pilnio sviesto. Ir net šaukštas įdėtas, kuriuo kabinama. Dėdė padrožė šaukštu palei paviršų ir padavė vaikui.

Ir buvo gi pramoga: tikros keptos bulbelės su „kailinėliais“, paskrudusios po lupena! Gardžiai ir sočiai valgė Adomukas, privertęs ir dėdę teptis. Pavalgė ir dėdė. Abudu buvo patenkinti ir atkartoję tai antrą ir trečią kartą.

Dovydienė buvo taupi šeimnininkė, net godi, ypač sviesto ir lydytos grietinės, viena-tinių dalykų, kurių buvo lengva pasigauti, netikėtam svečiui užsukus. Parduoti nebuvo

ko, ir temokėjo po ketvergę svarui (40 skatikų). Taigi pusė šaukšto sviesto galėjo būti verta skatiko, ne daugiau, o visa padarytoji žala verta grivinos, ne daugiau. Vis dėlto Dovydienė siuste pasiuto, kai patyrė, jos sviesto kažin kam pasikabinus.

Ir ėmė vakarais graužti visiems galvas, kas čia pavirto aitvaru ir jos turtą eikvoja. Aštriais savo žvilgsniais, piktomis akimis Dovydienė varstė pakarčiui kiekvieną namiškį, ilgiausiai sustodama ant karšinčiaus ir Adomuko. Tik nė vienas nemirktelėjo ar kaip nenatūraliai kryptelėjo, iš ko būtų buvę galima įtarti juos ką slepiančią. Nekaltieji srėbė išalkę: tiems nė motais šeimininkės sielvartai ar tik priekabės, kurių jie ir be to pritirdavo. Rapolas, kaip visados, nė negirdėjo marčios užpuolimų. Adomukas, tiesa, dar neišmanė, koks tai sunkus nusidėjimas – „vagystė“, ypač sviesto, vis dėlto atminė, jog jų dviejų, ypač dėdės, motutė nepagirtų, tai taip pat tylėjo nevaikiškais, artistišškai šaltai dirbo savo darbą ar valgė, nejausdamas motinos žvilgsnio, kurs tačiau taip buvo ryškus.

Slapta negalėjo ilgai palikti. Rasta bulbių lupenų klojime, dar karštų pelenų mūrelyje. Visiems rados aišku, namie liekančiųjų buvo kepama bulbės ir valgoma su šeimininkės sviestu. Ir nuostabu, sulig tuo Dovydienė nutilo ir nieko daugiau nebeieškojo.

Gudrusis dėdė, nevagis būdamas, nė nemanė savo pėdų mėčioti. Išėjo aikštėn, tai išėjo. Ag vaiką jis šėrė. Tegu jį papeni, tai nė bulbių nereiks. Vis dėlto ir jis pasmalio, niekuo daugiau senatvėje nebusilenkdamas. Tad likus sviesto nuo svečio, jis jau tepdavos sau duoną net ir tada, kai Adomuko nebuvo namie.

Pasitėpė vieną kartą iš lėkštelės, kurią rado spintoje, pavalgė, ir pasidarė jam labai negera, širdžiai bloga, net visai silpna. Vargo, kol žmonių susirado. Šokta kunigo. Jis atvažiavo pačiu laiku: suteikė Sakramentus ir čia pat užspaudė nabašninkui akeles.

Dėdė karšinčius Geišių Geišė Rapolas, Saveikių dvaro tijųūnas, mirė. Jo pavalgyta žiurkzolių⁷, sutaisytų pelėms nuodyti...

Ligi tik dėdė karšinčius ūmai susirgo, ir jam tokiuo greitumu pačiu geruoju arkliau iškurnėjo kunigo, ant Geišių namų tyliai nusileido šmėkla. Lyg juodas juodas šikšnosparnis plačiai virš viso rūmo iškėtė šikšninius savo sparnus ir nebejudėdamas įsmeigė savo vyzį kiaurai per stogą, per lubas į vidų. Ir visi, kas tik namiškių viduje buvo, ėmė justis, kaip žaliai geltonos, lyg katės tamsoje, akys įsirėmė kiekvienam stačiai į sąžinę. Šaltos, bereikšmės akys, nežinia, baidė ar drąsino, žinia tik, kad durte dūrė kaip iešmais, iš jų, lyg iš tampraus lanko, tryško lyg plieno vylos ir nežinojai, kuo nuo jų beprisidengti. Tai visi jautė.

Rapolo lavonas stingo paliktas. Kunigas įėjo į seklyčią ir bejėgis atsisėdo gale stalo. Vaišinga Dovydienė tuoj suskato jam rengti užkandas. Padėjo geros duonos, pagarsėjusios savo lydytos grietinės, net pusę buteliuko „mieštosios“. Ji paprastu savo greitumu lakiojo į spintą, į podėlį, pro duris, pro lavoną už durų, o šmėkla visa tai matė ir sekė savo žvilgsniu į šviesą ir į patamsį.

Pagaliau, vieną sykį prabėgdama pro lavoną, Dovydienė netikėtai apsikabino jį už kaklo ir ėmė balsu raudoti:

– Dieverėli mano, dievmedeli! Ko gi tu taip urnai mus dabar palieki? Ar tau nepatiko baltoji mūsų duonelė? Ar tau pakyrėjo skaudūs mūsų žodeliai? Ar tavęs nedabojos skaisčioji tavo pa čiotė? Dovanok man, dieverėli, jei kuo nusidėjau! Atleisk man, nabadėlei, jei kuo neįtikau!..

– Jurgi, Prane! Ar pasiuntėt dailidei žinią, kad sukaltų grabą? Bėk patsai, Jurgeli – neturėsime kur padėti aptaisę...

⁷ aršeniko

Ūmai nukrypo Dovydienė nuo lavono į praeinantį berną ir mergą. Jos akyse nebuvo ašarų, kurių galėjai spėti, raudą raudant, nė balse nebuvo jausmo, tebuvo nerimas ir susisielojimas.

Samdiniai, nieko neatsakę, išnyko, nusinešdami šmėklos žvilgsnį.

– Prašom gi kunigėlį pamėginti mano grietinės! Žinia, kol parvažiuosi, iškratys, – ragino kunigą vaišintis. Tik kunigas nė nepajudėjo. Sėdėjo gale stalo, nieko nesakydamas, pergelta širdimi ir kaip tas šikšnosparnis milžinas virš rūmo žiūrėjo plieno žvilgsniu, nieko nematydamas ar daugiau kaip kitas savo sielos akim matydamas. Vienas lūpų kraštelis, bent kiek atatemptas, ir paraukšlintas kairysis paakys tereiškę skaudų išmetinėjimą.

Ak, kaip nejauku buvo Dovydienei sukiotis jo akivaizdoje... Ir ji nervinos, bėgiojo kaip elektrizuojama. Ir ko jis čia besėdi, kad nieko nekanda? Važiuotų sau namo, savo, kas reikia, atlikęs, kaip kitais kartais kad daro... Bet jis vis sėdi kaip nustėtęs ir tebemato, ko kiti nemato. Jam kažin ko trūko. Išgirdęs Dovydienės raudą, krustelėjo, tik ūmai vėl antsikvempė.

Vienas Adomukas nejuto šmėklos, nei suprato, kas ir dėl ko visa tai pasidarė, kam žmonės taip ūmai sujudo kunigo, ko jis čia atvažiavo, kam motutė, visados riejusį ujusi dėdė, dabar jam už kaklo skabinėjasi ir rauda, nors neverkdama. Adomukas, girdėdamas karštus raudos žodžius, nejautė, kad ji būtų ir ašaringa, kad būtų paliesta širdies styga. Tai nesigraudino, tik akeles išvertęs trypčiojo tarp žmonių kaip paklydęs šunelis, tai vienam dirstelėdamas į akis, tai kitam, iš nieko negaudamas atsako.

Pagaliau priėjo ir prie stalo, kur kunigas sėdėjo.

– Mano mažasis, Adomukas, nabašninko didelis draugas.

Rekomendavo Dovydienė, ragindama jį, kad pabučiuotų kunigui ranką. Pabučiavo bejausmiai, dirstelėjo ir jam į akis ir tik dabar pajuto, kaip kažin kas jam verčias verčias iš vidaus. Puolė pro duris, nebesuskubo ir čia pat, užkišęs galvelę už krosnies mūriuko, prapliupo tokio graudingai stabdomu verksmu, jog kunigas net krūptelėjo, ūmai atsipeikėdamas; šokęs iš vietos, nusitvėrė savo apsiaustą nuo gembės. Lūpų kreivumas jam atsitašė, ir jis, išeidamas pro duris, paglostė vaikelį per užkištą už mūriuko galvą.

– Tu vienas, Adomuk, dėdės gaili... Nebėra jo, Adomuk... Jis tau vienam teliepė pasakyti sudiev... – tarė tokio balsu, nuo kurio Adomukas visiškai sutirpo. Kunigas išvažiavo.

Adomukas dar nepilnai išmanė, ką gi tai reiškia – nebėra tavo dėdės, vis dėlto verkė tiekuo ašarų, kurių būtų pakakę jam ištisai dienai. Verkė kukčiojo, jausdamas, kaip kaklo duobelėje jam sustojo lyg didelis didelis akmuo ir troškina. Verkė, kol kažin kas ištraukė jį iš už mūrelio ir įritino į lovele, kur, dar pakukčiojęs valandėlę, užmigo bejėgio miegu, silpnumo nuimtas. Jis nebejuto ar nebereagavo, kaip žmonės pernakt giedojo, budėdami prie nabašninko; nematė, nė kaip jo dėdė rytą anksti išlydėjo pakasti.

Šmėklą pajuto pirmutinė Rapolienė, dar kunigui neatvažiavus, nors Rapolas jai nė vienu žodžiu nepasiskundė, nepaaimanavo, net jai rankos nesugniaužė. Gal manė dar išsisirgsiąs. Pajuto šmėklos akis ir taip jos išsigando, jog taip pat nebeištarė mirštančiam nė vieno raminamojo žodelio, nebeišliejo nė vienos ašarėlės. Ji stingte sustingo. Rodės, nė akys nebemirkčiojo. Lavoną nuprausė taip šaltai, kaip mazgodavo stalą ar suolą. Apvilko įkapėmis, niekam žodelio nesakydama. Lavoną padėjo ant lentos, galvose uždegė jam graudulinę žvakę ir daugiau čia nebepasirodė. Ji užsidarė savo klėtelėje ir beišėjo rytą lydėtų.

Ir niekas nedrįso jos ieškoti ruoštus ir budėtojams valgymo virtų kviesti.

Išlydėjo Rapolą visi važiuoti. Net penki giedotojai įsitaisė į tą vieną vežimą. Pėsčia paskui karstą tęjo viena pati Severja. Ir niekas nedrįso jos pasikviesti, kad sėstųs. Lydėtojai ją suprato ir visa širdimi užjautė.

Prasto, greituoju sukalto, giliai į paprastas vežėčias įstumto karsto nė nesimatė. Jį be ceremonijų apžergęs sėdėjo bernas ir ragino arklį. Visa to Severja nematė. Ji ėjo stati kaip stulpas. Stačia išstovėjo per mišias bažnyčioje, stačia, kol užkasė kapuose, stačią ją ten ir paliko kiti išsiskirstydami.

Iš kapų Rapolienė nebegrižo namo. Dabar tik namiškiai ėmė nerimauti, kur gi ji būtų. Bet kai kažkas paskelbė ją tiesiai nuo kapų išėjus į Troškūnus atlaidų, visi nurimo ir net ją užmiršo.

Per visą savaitę nebuvo Rapolienės namie. Ir kai ji sugrižo, ji buvo nebe ta. Ji nebebuvo sustingus kaip per laidotuves, bet ir nebe taip vikri ir greita kaip pirmiau. Ji, niekam nieko nesakydama, pasiėmė tas pačias namų ruošos funkcijas; dirbo rimtai, netingėdama, kaip paprastai dirbama, bet nebešoko nebebėgo už du tris. Ir visiems pasidarė aišku, čia ir čia jai reikia dabar padėti. Merga nešė malkų, vandens, plovė indus, stalą, Rapolienė gi tik virė, į stalą nešė, viralinės dabojo.

Ir atsimainė Geišiuose visas gyvenimas. Liovėsi nuolatinės barnės. Gal ir buvo Dovydienei noro, tik anoji šmėkla tvarkė ir neleido. Geišių namuose nuo šiol niekas nebeįstare Dėdės karštinčiaus vardo. Lyg jo nė būti nebūtų buvę.

Rapolienė darbą dirbo nebeskubėdama. Ir matės, ji taip tyčia daro. Ji tebuvo 40 metų, dar be trupučio tebebuvo pavydėtinos sveikatos, kuri reiškėsi skaisčių skruostų raudonumu ir puikia šiaip jau oda; buvo tampri, plieninė. Tai tik stebėjais dabar pasidariusiu jos lėtumu.

Šis Rapolienės lėtumas tai buvo vienatinė reakcija Geišiams ir – kerštas. Nebetekus vyro, nebelaikė reikalinga bedirbti už du. Nebenorėjo dirbti nė už vieną, nes Geišiai jai ničnieko nemokėjo, nė sulūžusio skatiko. Dirbo tik už pavalgymą. Net dengės iš buvusio ir vis dar neišsemto savo kraičio.

Tik ji buvo įgudusi savo vieką darbu gaišinti. Juo ji žydėjo sveikata, juo dirbo. Ir nors kaip Dovydienė ją už vyrą krimto, ji vis buvo pilna gyvybės ir gulti ėjo kone patenkinta ta diena.

Dabar ji nebeprivargdavo ir vis dėlto į lovą ėjo pikta, dažnai nė poterių nebekalbėdama. Pikta ir kėlės. Jos būdas regimai gedo. Praėjo vieni, ir antri metai. Ir...

TAS VIENAS NUSIRAMINIMAS

Darbštūs ar tinginiai, spartūs ar atlyžę kaimo žmonės dirba tą patį sunkų žemės kilojamą darbą. Dirba viena is raumenimis, žiūri į tą vieną pilką žemelę, į tą patį ašvienio pasturgalį. Už tai gauna neriebiai ir nebaltai pavalgyti, pilkai neskaisčiai apsidengti. Nors pavalgyti lietuvis mėgsta, kad ir nesidomauja, bet tik ko per metus; nors savo apdarą paskaistint mėgina bent juosta ant kaklo ar raišteliu ant galvos, – visa to nepasilgsta.

Užtat įspūdžių jis tikrai pasilgsta. Padirbės padirbės keletą dienų ir ima neberimti; pradeda lyg tingėti, lyg nuobodžiauti. Vienodumas jam pakyri, kaip ilgokai sėdint ant vienos šlaunies ar ilgokai esant persikreipus į vieną šoną. Atsveria lietuvių tik šventė, kuri jam ne tik atilsis Viešpatyje, bet ir daugeriopas džiaugsmas. Tai švenčių dienomis didžiulės lietuvių bažnyčios pilnos pilkos minios.

Skuba pluša žmonelės iš už pusantrų mylios į bažnyčią. Plaukte plaukia svietelis linksmas, judrus, greitas, visiškai nebe toks lėtas ir aptingęs, kaip namų ruošoje ar laukų darbe. Plaukia nuo pat ankstybojo ryto, daug laikiau, neg to reikia, kad suskubtumėi ant vienių ar net ant abejų mišių.

Vieni atsiskubinę mielai gieda ilgą rožančių; kiti būreliais rinkoje stoviniuota statiuoja be tikslo, o reikalų; kiti ergeliuojasi zuja užėigose, vis naujų pažįstamų ir giminių susilaukdami, tolimesniųjų pasiilgę. Daug džiaugsmo, šnekų, pasibučiavimų.

- Sveikas, sveikas!

- Ką beveiki?

- Ė tetulė gi ar sveika?

Sutartinai siaudžia visi pašaliai, visos kamarėlės.

Ir susidaro tokia jauki atmosfera, kokios niekadose nesti kad ir labai draugingai sugyvenančioje šeimynėlėje. Širdys tirpte tirpsta, nors su bet kuo sukibk į glėbį, susispausk, pasimieluok, pasibučiuok ar svavalingai pamėgink jį parminti. Fraternitė aukščiausio laipsnio, nes grynų širdžių, be jokių pašalinių sumetimų. Bet kuri mergelė gražiąją, pačią naująją savo skarelę dabar duotų savo draugei paryšėti, bet kuris bernelis puskvortę savo draugui pastatytų.

Jauku, drauginga Lietuvos bažnytikaimiuose gražiais šventaryčiais.

Dėdė Mykolas ir šiame ergelyje nedalyvauja. Jis neturi artimų, su kuriais savo džiaugsmais ir sielvartais galėtų dalytis. Jis jau beveik iš eilės išėjęs. Tiesa, kad vienodai pakarpomi vyrų uostai, vienoda visų eigastis, net vienodas vyrų stovėjimas ar sėdėjimas, o moterų gulomis ar sėdomis klūpėjimas jam rodos lyg ir neatsimainęs, lyg jo eilės, prieš kelias dešimtis metų buvę ir teblikę; taigi gal ir dėdės tie patys likę. Tačiau, pigia sumesti, tai jau trečia karta dėdėmis virtusi sulig tų pačių nesimainančių tautos savumų.

Vis dėlto ir dėdė Mykolas geria tą patį jaukumo orą, ir jam taip pat gera, ak, kaip gera! Gera jau tik išėjus iš namų pas Dievą į viešnagę, gera gražioje kelionėje, gera vos tik įėjus į miesčiuoką. O per vis geriausia didelėje medinėje su viškomis aplink visą navą, pilnoje paveikslų ir piešinių bažnyčioje.

Sparčiai žmonės renkasi. Eina, eina pro visas ketverias bažnyčios duris, kaip vanduo plaukia. Klaupias lenkias lig žemei – altoriui, Dievo sostui, sėdas, stoja, limpa į gurguolę ar gyvąją kekę it bitės avilyje. Ir, rodos, kaip tos pat bitės vaško, taip lietuvių minia neišsunktų iš savęs daug daug poterių, balsių balsių giedojimų, kad negautų savo bažnyčioje mūru paliūliuoti, šilti ir prakaituoti.

Tai ir prakaituoja visa minia, tai ir gieda. Ne giesmes, ne dirbtinius liaupsinimo žodžius, tik patys save, savo lygumų ir ramių kalnelių lėtą patisumą, gražią, ramią Lietuvos gamtos harmoniją. „Pulkim ant kelių“, „Tegul bus pagarbintas“, „Šventas, šventas, šventas, „O, Dieve Tėve“ ir daugybė kitų laikui tinkamų – visos lietuviškos, savos, sa-vaip reiškia lietuviuo sielą.

Ir užia gaudžia Dievo namas. Tarška varpeliai, harmoningai džanksi signatūrė, ūkia ir žmogaus balsu tai gieda, tai rauda virpa vargonai, mistiškai, nesuprantamai gieda kunigas, blizga žvakės ir Brolijos ženklai...

Dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame užesyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislą, vieną lašą, kurie sudaro – daug, didžia Dievo majestotui išreikšti. Jam ir visa bažnyčia ne atskiras epizodas, tik tos pat žemės sklypas. Dešinėje – juodas baras, lyg jo paties tik ką suartas pūdymas; tai vie-

naplaukių vyrų galvų. Kairėje – baltas baras, lyg tik ką pražydusių ramunių pieva; tai moterų baltagalvių. O per vidurį – tuščia ežia, kurios nei vieni, nei antri neperžengia. Ir labai būtų keista pamatyti suartame pūdyme – baltuojančią ramunėlę.

Juoda, pilka, balta. Kaip stebėtina viena tarp gamtos ir jos gyvių. Žemdirbius dirva ir pieva taip pat stilizuoja, kaip vikšrelį lapas ir šakelė, kuriuo minta, kur ilsis, kaip drugelį medžio žievė, kur jis nuo priešų slepias. Vikšrelio nebeatskirsi nuo nulūžusios šakelės, drugelio nuo atšokusios žievelės, pilko artojo nuo pilkos žemelės ar aguonažiedžių grėbėjų nuo lankos žiedų. Tas pats Dievas padarytojas. Tebūnie gi garbė ir liaupsinimas išvien gamtos ir gyvių!

Ne taip vyksta dėdienei Severjai.

Ji – seniai dėdienė ir vis dar nėra susidėjusi su tuo būriu kaimo dėdienių, našlių ir senmergėlių, kurioms bažnyčia gyvenimo alfa ir omega, pradžia ir galas.

– Čia mano tėvas, čia mano močia, čia mano meilė ir visa paguoda.

Dėdienė Severja, mirus vyrui, nė bažnyčia nebepatenkinta. Tiesa, kad ji šventą dieną palikta namie būtų jautusis lyg keleivis, išsodintas ne toje stotyje; tai padaryti niekam nė į galvą neparėjo; ji, kaip ir kiti, skuba pluša kuo anksčiausia į Dievo namelį, ir jai čia gera, kur nebuvę gerą. Vis dėlto ji neskęsta maldingumo nirvanoje, tik dairo, lyg kažin ko laukia ir kitų akis gauda. Ak, kaip tai negražu ir nedera, ypač bažnyčioje! Aiman, taip darė. Severja nebesimeldžia, kaip pirma, ramiai, giliai, visa pasinerdama garbėje ar prašyme. Jai kažin ko viduje trūksta, ir tuščia, ir šalta. Ji, vos atėjusi, jau laukia pabaigos.

Ag ir po visam. Svajonėmis išisvajoję, sustingę žmonės kūliu virsta laukan pro tas pat ketverias duris, knapsi per akmeninius spryskus, užmiršdami kepurėmis užsidėti. Vis dar be nuovokos nuėję lig pusei šventoriaus, čia teatsigauna, dedas kepure, blaivai apsidairo, ir visai kinta jų nuotaika.

Kaip pirma į bažnyčią, taip dabar miniomis skuba žingsniuoja į karčemas prieš namo grįžtant išsigerti, pabaigti atgauti nusinuobodžiavusią žemės ūkyje širdelę. Spūstis mūrinėje, jankelinėje, maušinėje, griežtai visur. Ir čia, ir bažnyčioje nereikalaujama jokių patogumų. Juo tirščiau, juo prasčiau, juo drąsiau. Lyg savo laidare su arkliais, kur nereikia jokių ceremonijų.

Ir kas tai begali žinoti, ar priežodin įėjusį karčemų nešvarumą nevalos rytiečiai žydai buvo sudarę, ar pats lietuvių nevalyvumas žydus pritraukęs, kaip mėšlo krūva traukia vabalus. Tiek, kad griežtai visas Lietuvos karčemas valdė vieni patys žydai, ir nė vienas krikščionis negalėjo karčemoje pabūti, nors jas lankė vieni patys krikščionys ir griežtai nė vieno žydo.

Ir vėl lietuvių ausyse ūžia gaudžia ta pati minia. Palei šinkių – ilgą lentinį stalą sustoję eilių eilės. Gyvumas veiduose, net paraudę. Akys blizga, lūpos praviros, nuolat šaukia:

– Žyde, klausyk! Duokš man...

Visi laukimu pasvirę šinkiaus link, kaip rugių baras, smarkiai papūtus audros viesului. Visi laukia pasilgę, nekantrauja. Laukimo kentėtojų minios ir nekantraus ilgesio rankos. Jos visos susyk, kiek begalima ilgiau, išsitiesusios į žydes. Taip tik revoliucijos metu tesiekė kurstytojo dalijamų proklamacijų. Kumščių galai, lyg atakuojančių durtuvai, siekia gėrimų pilstytojas ir įnirtusiai siūlo joms grivinas, auksinus, ketverges ir rublius.

– Klausyk, žyde! Man pusbutelį! man pusbutelį!.. Leduvos, Kmyninės... Alaus du... visus šešius!!!

Žinai paskubos darbą. Žydės šinkuoja ligi alkūnių sušlapusiom rankom. Degtinė, alus laistosi ant šinkiaus ir žemėn; laistosi aslon benešant, laistosi bepilstant į nešvarius, niekad nemazgotus stiklelius. Garuoja begeriant. Rūgštus ir gailus oras minšta su karčiais bakūno dūmais. Jie tirštais kamuoliais liūliuoja lig žemės, ir gurguolės žmonių, susispietusių aplink staliukus, rodos šešėliai pragaruose, plačiai mostaguoją rankomis.

Ir čia visi žmonės palinkę, tik ne į vieną punktą, kur pilsto, bet į kits kitą. Imą po pirmą burnelę – atsilošę sveikinas:

– Sveikas! – Į sveikatą!

Imą po antrą – arčiau viens kito. Imą po trečią – pirma pasibučiuoja ir pasisako, kaip kits kito esą pasiilgę. Imą po daugiau, jau užmiršta savo pasiilgimus, tik ieško, kas čia tolimesnis pašnekinus, ne prieinant, tik iš tolo, didesniu šauksmu. Taigi ir degtinė padaro – fraternitę.

Ir ūžia karčiamos, tarška buteliai ir stikleliai; klykauja žmonės apsiblausę, sunkiai blakstienas bepakeldami; dunda nieko nekaltas stalas, į kurį dideliu kumsčiu tvoja girtas drąsuolis, pasiskelbdamas nieko pasaulyje nebijąs, pačiam urėdinkui galįs skelti į ausį!

Tabako dūmai, spirito garai, žmonių kūnų iškvėpuojamos gesuonies dujos veik visai suteršė deguonį, ir tamsiose kamarėlėse naftos žiburėliai vos bespykso vilko akele. Iš grynojo oro įėjęs žmogus vos kvapą atgauna; pabuvę viduje lėpsta, kad ir mažai gėrę. Ką jau besakyti apie gėrėjus, kurie, nuo pusryčių dyki likę, per 3 valandas bažnyčioje apsilpę, užkandos, visą kvortą išgeriant, tegaudami tokią duonos riekelę, kurios vienam geram kąsniui maža, – jie visi girti, skęsta – alkoholio ir triukšmo pragare, nebežmoniškai rėkaudami.

Nejaugi tai tie patys, kurie taip harmoningai ir švelniai iš visų krūtinių pūtė šventąsias giesmes? Taip, tai tie patys.

Pačiame gale karčiamos didįjį stalą ypač tirštai apgulę vyrai, lyg bitės perekšlės korį. Visi turi bendrą įsispietėjimo punktą, visi jam kalba vienan balsan.

– Geišien, a Geišien! Klausyk, ką aš tau pasakysiu!..

– Geišien, mes visi už tave!..

– Tokia graži moteriškė, tokia stipra... tiesiog geležinė... pusę namų valdai, ir nieko tau neduoda... Ką tau įdeda, bažny čion einant?

– Nei kąsnelio mėsos! Nei kruopelės sviesto! – spiegia mote riškas balsas.

– Tokia graži moteriškė, tokia stipra... tiesiog geležinė... – kartoja girtas balsas, rąkom ieškodamas kaimynės rankų pa bučiuoti...

Apygirtė moteriškė sugraudinta, verkia ir šniurkštauja. Pagaliau jai darosi bloga ne tiek nuo išgerto, kiek nuo tvaiko. Prašos išleisti iš užu stalo, bet visi pašoksta lyg susitarę urmu lydėti, nes visiems pakeliui...

Rapolienė karčemoje? O kuri gi nelaboji ją ten nunešė? Ji ir pati nemokėtų pasakyti, kuri minios srovė pagavo ją pašventoryje bestovint, ir ji, kaip skiedrelė upės vilnyje, nuiliūliavo ten, kur visos tėkmės galas. Minios nuotaika ją atnešė bažnyčion, minios ūpas nunešė ir karčemon. Vienas prakalbino praeidamas, kitas, ir ji buvo jų.

Iki šiol dėdienė Severja beveik nebuvo patyrusi, kokių vyrų esama gerų. Mykoliuko ji nebeskaitė: jis buvo lyg tas angelas, kurį vaikai sapne mato. Iki šiol ji nežinojo, kokių bjaurių esama moterų. Kai ji riejosi su Dovydiene, ne tik namiegi, viso sodžiaus vyrai buvo neutralūs, ar tyčia apsimitę negirdį, kas čia darosi. Toks jau lietuvių būdas: kai du vaidijasi, nors užsimuštinai mušasi, trečias bėga šalin, kad jam iš abiejų nekliūtų arba,

vienam negyvam likus, kad liudytoju nereiktų būti. Pagaliau Severja ir nesidomėjo, kam svietas savo širdyje pritaria, jai ar Dovydienei: jai svietas tebuvo – ji pati ir vyras, dėl kurių būvio reikėjo kovoti. O čia, žiūrėk, jai pritariama, ji užstojama.

Ir Geišienei pasidarė neapsakomai gera. Pirmą kartą jai pasilaidavo tai, ką ji tampriai užrišusi laikė – užuita siela. Lyg garas, katilė suspaustas, ūmai kilsterėjo nepasitikėjimo voką ir švirksėtė garavo į visas puses. Pirmiausia ji prapliupo ašaromis, paskui nedrąsia aimana ne dėl to, kas buvo, tik neva dėl to, kas yra, būtent kad ji, visi žino, kaip dirbanti, o Dovydai jai ničnieko neduoda, nei kąnelio mėsos, nei kruopelės sviesto, išeina net nevalgiusi į bažnyčią; apie paskyrimą karvės milžtis ką ir besakyti. Ji, būdama mergos vietoje, nė tų kelių jos algos rublių negaunanti ir tebesidengianti iš savo kraičio.

Čia jai pasidarė neapsakomai šleikštu: ji į gryną ir skaudžią teisybę pirmą kartą per visą savo amžių įmaišė melo. Vyrui mirus, „nevalgius“ į bažnyčią, destis į ss. Sakramentus, bėjo labai retai, gal tik bent dukart per metus. Bet vienąkart prairus teisybės maišeliui, turėjo ir daugiau byrėti melo ar bent perdėjimų.

Kas gi sodžiuje nežinojo dėdienių buities, jog joms niekas nieko nemoka ir tepalaiko joms gyvybės, kad galėtų kaip ašvienis dirbti. Nereikėjo daug aiškinimų, kad visi didįjį stalą apsėdę vyrai karščiau būtų jai pritarę, neg to iš tikrųjų reikėjo. Taip ir tapo Rapolienė centrine figūra – už karčemos stalo.

Lietuviai karčemninką mėgsta, vis dėlto savo dukters už jo neleidžia, sako priežodis. Mūrinė užte užė, ir, rodės, visiems ten buvo gera, kaip pas dėdę viešnagėje. Vis dėlto visi artimieji didžiajam stalui labai nustebo ir per negražiai pasižvairavo į Rapolienę. Nepraėjo nė dešimts minučių, o jau miestelyje kuždėjo išvažiuojantieji:

– Geišių Rapolienė gerianti už didžiojo stalo...

Pašnibždos pirmąją, žinoma, pasiekė Dovydienę, ir ji, nei gyva, nei mirusi, laukė marčios pareinant. Ji netruko, tik parėjusi nė valgytų nėjo, bet stačiai į savo klėtėlę pogulio gultų, kaip visados darė, kai jai rūbai nugulėdavo pečius.

– Gėrusi... – tarė Dovydienė vyrui visa nusigandusi.

– Girta! Te tau...

Pliaukštelėjo rankom Dovydas, ir taip abudu nusigando, lyg nuodininkui įėjus į jų namus. Rytą nebepadorėjosi nė žvilgtelėti į marčią. Severja taip pat. Visi norėjo išsibarti, savo širdyje pyko, ir vis dėlto gėda užsmaugė jiems gerkles. Argi kalbama balsiai apie slaptąsias jeibes, nors gerai žinoma? Pasikartojo tai antrą ir tretį kartą. Dėdienė nebesislėpė, pogulio nebėjo, tik pavalgisus į sodžių, kur jaunimas ūžia. Sėdėjo lovoje su vyresniosiomis moterimis, balsiai juokės, pritardama bernaičių negražiam šėlimui ir neva juokais pati ėjo šoktų, kai kas įsilinksminęs „tėšė“ ją į šokį. Būtų ir labai šokus, kad būtų mokėjusi naujųjų šokių, tik ji temokėjo suktinio, o jaunesnieji juoba mėgo – kratytinius.

Rapolienė, nebent baigdama senti, siuto, ir visiems Geišių namams pasidarė nebege-
ra, nebejauku, lyg aitvarui įsigyvenus; žinai, jis dažniau išnešioja, kaip prinešioja.

Taip ir buvo.

Prieš vieną šventadienį ėmė ir pražuvo Dovydam vieną vidutinį pinigą. Per visą savo amžių Dovydai neatminė, kad kas būtų jiems pražuvę, ir jie tiesiog išmanyti neišmanė, kad galima būtų kas nors iš namų paslapčiomis imti. Kas vagia, tas plėšia, ne patikėtus daiktus imlioja. Ne, čia ne vagies darbas! Ir abiem kartu smilktelėjo mintis – tai ne kas kitas, kaip tik marti. Ir drauge smilktelėjo, kokiuo sumetimu ji būtų tai padariusi. Juodu lyg krimstelėjo sąžinė.

– Ag mes jai niekados nesame davę nė sulūžusio dvylekio saviems jos reikalams. Kai negėrė, nė nereikėjo. Kai pradėjo...

Ir nusigando. Pradžia – ne galas. Bus ir daugiau „reikalų“... Gailejo pinigų, ką ir besakyti: jis ne kelyje rastas. Ir ėmė Dovydai aimanoti, kas čia bus pagrobęs jų „bumašką“. Aimanėjo, skundėsi kas mielą dienele, tačiau nė nežvilgterėdami į sėdinčią prie stalo marčią. Ir tasai dirbtinis į ją nežiūrėjimas kuo geriausiai ją įtikino šeiminkus aiškiai numanant, nebe įtariant, ji tai būsianti padariusi. Ir taip pat dirbtinai nebekėlė akių nuo savo šaukšto.

Šitas tylėjimas buvo daug sunkesnis už smarkiausių pjovimą. Imtų prikaišioti, išmetinėti, imtumei žmogus teisintis, meluoti, pykti ir bartis. Visgi nors pats tuo užsitrenktumei, kad ir kitų neįtikindamas. Dabar teko pačiam sau vienam būti neveidmainiu teisėju. Ir Dovydai būtų senai vanago nagus užrietę puolę „vagilką“, kad mažiau būtų tikri buvę ją esant. O kai ims ir prisipažins? Kaip tada beišdildysi širdyje panieką ir bailę, jog namuose atsirado nebetikras žmogus? Smala nematai ir tos dešimties: visgi dar nėra tikrumo ir teisės paniekinti tą žmogystę, kurią tiek metų riejo ir pjovė nesigailėdamu, vis dėlto negalėjo jos negerbti už šimteriopus gerus jos savumus. Bepiga buvo rietis, kai jautėi, jog riejamoji turi teisės ir medžiagos atsirieti. Dabar marti sėdi, kaip žemę pardavusi. Matyt, nė kąsnelis jai nebelenda. Žiūrėk, užpulta ims ir nesigins. Ką tada bedarysi?

Ak, tegu ją devynios tą tylą!..

Dešimtinė atsirado toje pat vietoje. Ir kaip niekas nežinojo, kas ją buvo paėmęs, taip niekas nežinojo, ir kas atidėjo. Ir nesiteiravo. Tik dėdienės Severjos nuo to laiko niekas nebematė miestelio karčemoje, nė kaimo linksmynėje: ji ūmai ir jau galutinai pavirto tokia pat dėdiene, kaip Mykoliukas dėde, ūkininko ašvieniu, kantriu, nieko sau nereikalaujančiu, vieną Dievą bepažįstančiu, su Juo beintimaujančiu.

Vanda Zaborskaitė

DIDŽIAUSIAS LIETUVOS MORALINIS AUTORITETAS

Kauno kunigų seminarijoje, minint Vaižganto gimimo 125-ąsias sukaktuves

Kalbėti Kunigų seminarijos rūmuose – didelė atsakomybė ir garbė. Ne tik dėl to, kad tai vienas iš pagrindinių Lietuvoje religinio ugdymo ir švietimo centrų, bet ir dėl to, kad čia yra daugelio žymiausių lietuvių literatūros kūrėjų dvasinis lopšys. Daugelis čia mokėsi ir mokytojavo, daugelis pradėjo savo kūrybinį kelią. Pradėjo jį čia ir Juozas Tumas-Vaižgantas, kurio gimimo 125-ąsias sukaktuves susirinkta paminėti.

Vaižgantas į Lietuvos gyvenimą įdėjo labai daugeliu atžvilgių. Daugiareikšmis, įvairus santykių tinklas jungia jį su šiuose rūmuose gyvenusiais ir veikusiais žmonėmis. Čia kryžiuosį įvairių kartų ir likimų keliai.

Aleksandro Merkelio monografijoje apie Vaižgantą įdėta labai reikšminga nuotrauka, kuri leidžia vienu žvilgsniu apimti bent keletą gyvenimų perspektyvas. Joje matome šios seminarijos profesorius ir klierikus apie 1893 metus. Vidury – vyskupas Antanas Baranauskas. Tos pačios pirmosios eilės pakraštyje – jaunas profesorius Jonas Mačiulis-Maciulevičius, o tarp klierikų – Juozas Tumas. Baranauskas buvo šlovės viršūnėje, bet susikonfliktavęs su tautinio sąjūdžio spauda ir veikėjais. Prof. Maciulevičius, prisidengęs St. Zanavyko slapyvardžiu, jau buvo išaukštinęs Baranauską kaip naujosios lietuvių literatūros pradininką ir atgimstančios Lietuvos dainių, suteikęs jam, kaip vėliau rašė Tumas, savo paties būsimųjų nuopelnų. Kas žinojo, kad tuo metu būsimasis Maironis rašė *Pavasario balsus* ir *Tarp skausmų į garbę* ir klojo moderniosios lietuvių poezijos pagrindus, buvo bepradedęs literatūros epochą, vėliau pavadintą mironine. O Tumas? Jis tebestovėjo savo darbų prieangyje. Ar kas tuomet galėjo nujauti, kad šie trys vyrai tokie skirtingi ir taip nepanašūs vienas į kitą, ateityje bus apgaubti didžiausias lietuvių literatūros šlove, kur amžius ir charakterių skirtumai nublinksta amžinybės akivaizdoje.

Ir dar vienas pagarbos ir meilės ryšys, šiuos tris sujungęs, susiejęs juos su šia seminarija, taip pat su Kauno miestu ir, be abejonės, su visa Lietuvos kultūra. Tai Motiejus Valančius. Visi trys buvo su juo susitikę – kiekvienas savaip.

Prasmingiausiais ryšiais su juo siejosi Antanas Baranauskas. Vyskupas Motiejus mylėjo ir rėmė jį – jauną Varnių klieriką, paskui Peterburgo dvasinės akademijos studentą. A. Baranauskas palydėjo M. Valančių į amžinojo poilsio vietą, pasakė laidotuvių kalbą prie vyskupo kapo duobės.

Mažasis Mačiulius Joniukas, tėvo atvežtas į Kauną, sėdėjo ant vyskupo kelių, jo kalbinamas.

Paskutiniaisiais vyskupo gyvenimo metais tėvai atvežė su būriu kitų kaimo vaikų į Kauną ir Tumų Juozuką Sutvirtinimo sakramento. Jo atmintyje pasiliko viena kita detalė.

„Geras senolis pirmiausia paglostė visus vaikelius, kurie jam ranką bučiavo, paskui pasisveikino su vyresniaisiais, gražiai pagyrė juos už rūpestingumą religijos dalykams ir nepatingėjimą tokią kelionę keliauti. Mane liepė trumpiau kirpti, kad plaukeliai už akių nelįstų ir jų negadintų, ir kantriai apdirmavo, mišias palaikęs.

Minkštą riebią Valančiaus ranką tebejaučiu prie žando ir kaktos; tebejaučiu, lyg tebe tvinkčiotų užgautas skruostas, idant kantriai kentėčiau įžeidimus dėl Kristaus, dėl Jo ti-

kybos. Nors nedrįsdamas tiesiai žiūrėti, jaučiau to gero senelio meilę ir didžiavaus, tapęs keimarininiu vardu: Juozapas Jonas“¹.

Vėliau Vaižgantas tapo savo dvasia bene artimiausias Valančiui, daug yra surinkęs, paskelbęs, komentavęs Valančiaus religinių ir politinių tekstų, atsiminimų apie jį ir tuo pastatęs iki šiol reikšmingiausią paminklą didžiajam Vyskupui.

Su Kauno seminarija Juozą Tumą siejo ir daugybė kitų čia nepaminėtų ryšių – per draugus, mokytojus, bendražygius, bet tai daugiausia jaunystės laikas. Brandūs gyvenimo metai ėjo kitur; į Kauną, bet jau ne į Seminariją pastoviai gyventi jis sugrįžo žymiai vėliau, praleido čia paskutinį savo amžiaus dešimtmetį. Tai buvo nepriklausomos Lietuvos laikai, laikinoji sostinė – garbingas ir skaudus miestas, „miestas, kuriame gyveno ir mirė Tumas“ (J. Aistis). Jis buvo neatskiriama šio miesto, jo dvasinio ir net urbanistinio peizažo dalis. Kauno laikotarpiu pasirodė žymiausi Vaižganto grožiniai kūriniai: *Pragiedruliai, Dėdės ir dėdienės, Nebylys*. Čia dėstė Universitete, skaitė draudžiamojo laikotarpio lietuvių literatūrą. Čia jis – „Vytautinės“ bažnyčios rektorius, mylimiausias Lietuvos pamokslininkas. Čia jis – teatro žmogus, čia – redaktorius, laikraštininkas, žurnalistas. Čia jis – vaikščiojantis su šuneliu Nemuno krantinėje ir basas žingsniuojantis Laisvės alėja. Čia jis – visos Lietuvos visuomenės nuotaikų barometras, didžiausias moralinis autoritetas, Lietuvos legenda. Iš čia jį minios kauniečių palydėjo į amžinojo poilsio vietą. Daugybė pasakojimų, legendų ir anekdotų sklendo apie Vaižgantą jį mylinčioje Lietuvoje. Dar yra žmonių, atsimenančių jį gyvą.

Bet yra ir kitoks Vaižganto Kaunas, kitoks santykis su miestu ir jo žmonėmis. Reikia ir apie jį pasakyti, nors gal šie žodžiai nesiderina su šviesia minėjimo nuotaika. Bet jie būtini, jei nenorime, kad šiandien prisimenamas Vaižgantas atrodytų idiliškas, kad nemanytume, jog šviesa ir viltimi spinduliuojanti jo širdis nepatyrė kartėlio ir skausmo, kad ji nebuvo nepelnytai užgauta, įskaudinta.

Vaižgantas Kaune patyrė didžiausią, kartais tragišką vienvėgę, ypač priešmirtiniais metais. Tai matyti iš jo laiškų, įrašų dienoraštyje, kai kurių paliudijimų. Jis ne kartą jautėsi nereikalingas, užmirštas, „išmestas iš balno“. Motiejus Miškinis cituoja jo žodžius: „Surašėjusi, sumaterialėjusi Lietuva – ne mano tėvų žemė“. J. Aistis savo esė apie Tumą taip matė Kauną: „Gyvenimas susmulkėjo. Sužiaurėjo. Pasidarė šalta ir nesimpatiška. Jūs pasižiūrėkite į mūsų dainų apdainuotus bernelius dobilėlius, į mergeles lelijėles, kas juose paliko. Juos Tumas vadino podlecais ir broliais. Jūs pažiūrėkite, kas juose liko sava ir patraukiama.

Bet tai yra tikra. Gyvenimas žiaurus kaip Džeko Londono vilkas. Mes visi traukiame į Klondaiką. Mes lipam per vienas kitą ir klejojame aukso karštligėj [...]. Gyvenimas eina ir viską šluoja. Pradeda džiūgauti apokaliptiška bestija, veržiasi į viršų „10 centų“ purvas“².

„Didelės iškilmės. Visa sostinė ėjo paskui vėliavas, vainikus, ordinus ir Tumą. Ėjo vyriausybė, įgalioti ministrai, generolai... Ėjo burmistras su miesto tėvais...“³ – Bet: „Mes nežinome, kaip jis gyveno, kas jam maudė, kas skaudėjo. Jis save mums atidavė, o kai

¹ Vaižganto raštai, t. 6, Tilžė, 1923, p. 120–121.

² Cit. iš: Jonas Kossu-Aleksandravičius, *Dievai ir smūtkeliai*, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 27.

³ Ten pat, p. 32.

pasijuto vienas – mes jo nematėme. Mes nenuėjome prie jo agonijos patalo, mes nepaprašėme tėviško palaiminimo. Mes jį palikome vieną su kanarėlėmis“⁴.

„Be Vaižganto mūsų gyvenimas pasidarė tamsesnis, liūdnesnis ir tarsi net blogesnis, nes nėra to, kuris taip jautriai reaguodamas į kiekvieną gėrio pasireiškimą, skleidė apie mus optimizmą, pasitikėjimą ir šviesą“, – rašė V. Mykolaitis-Putinas po Vaižganto mirties.

Netrukus atėjo sovietmečio sutemos. Tada gal ne vienas pagalvojome: kokia laimė, kad jau numirė Vaižgantas, Maironis! Jiems draskė širdį Nepriklausomos Lietuvos negerovės, bet jie nebūtų pakėlę Nepriklausomybės netekimo ir viso kito, kas atsitiko pasakui.

Tais laikais Vaižgantas gyveno mumyse kaip pasiilgimas, kaip troškulys viso to, kas buvo paneigta, atmesta, uždrausta.

Brėkstant antrajam Atgimimui, laukėme išsipildymo. Laukėme, kad sugrįš prarastasis rojus, o su juo ir Vaižganto dvasios realybė. Bet šitaip neįvyko, turbūt ir negalėjo įvykti. Šiandien žiūrime į savo nevienareikšmį gyvenimą ir stengiamės išgirsti, ką apie jį sako Vaižgantas iš skaidrių amžinatvės tolių.

Šiandien norisi aktualizuoti, kas Vaižganto meninių vizijų, jo idėjų ir vertybių pasaulyje labiausiai rezonuoja mūsų pačių troškimams ir siekiams.

Ieškodami Vaižganto pasaulio pagrindinių atramos taškų, pirmiausia išvystame jo begalinį atvirumą būties pilnatvei, gyvenimo sudėtingumui, įvairiapusiškumui, jo paties žodžiais tariant – „šakotumui“, kurį jis matė visur. Gamtoje: Lietuvos peizažo įvairybėje, žydinčios pievos margume. Žmogaus prigimtyje: jo šviesiuose polėkiuose, dvasios skaidrume ir tamsiuose aistrų brūzgynuose. O pirmiausia – visuomenėje.

Šitokios jo pilietinės ir dorovinės nuostatos patvirtinimų apščiai rastume jo raštuose – publicistikoje, smulkiojoje prozoje ir didžiajame epe – *Pragiedruliuose*, kur jis atgimstančios tautos labui sujungia visus visuomenės struktūros komponentus: valsčius ir dvarininkus, katalikus ir protestantus, proletarus ir žydus, laisvamanius ir kunigus.

Bet svarbiausias šio požiūrio patvirtinimas yra paties Vaižganto gyvenimas. Visiems turbūt girdėti dažnai cituoti jo žodžiai: „Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas, ne, dar daugiau – jos vergas, dėl jos metų metais nebematęs, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik kas mas liepė eiti,ėjau, neatsiklausdamas, kas jį įgaliojo man liepti: bet tik visuomenės labui.“ Neužgyveno jis už tokį „vergavimą“ nei namų, nei kapitalo. Jo testamento žodžiai – tai visa jo gyvenimo programa, išsakyta lakoniškai ir paprastai: „Nekilnojamojo turto man nėra, o kilnojamas susidaro iš bibliotekos (apie 200 tomų), nebrangių, bet rinktinių paveikslų galerijos, nebrangių baldų ir visai menkos garderobos, kur vertingi tėra kailiniai [...]. Pinigų man nėra, aš juos, kaip tretininkas, išdalydavau kas mėnuo moksleiviams ir įstaigoms. Likučius, apie vieną tūkstantį, laikau Lietuvos Kredito Banke Laisvės Alėjoje [...]. Kas bus tinkama, visa tai aš skiriu sumanytajan studentų, -čių namui [...]. Lietuvą ir lietuvius mylėjau, bet sentimentus jiems jau iškalbėjau savo raštuose – prašom pasiskaityti, ir bus vis tiek, ar aš tebesu ar nebesu“⁵.

⁴ Ten pat, p. 33.

⁵ Cit. iš: Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, V.: Vaga, 1989, p. 363–365.

Tad sugrįžkime atgal į Vaižganto raštus. Juose glūdi daugybė prasmių, įvairiausių interpretavimo galimybių. Iš jų norisi iškelti vieną, labai vaižgantišką, kurios šiandien be galo trūksta – tai gebėjimas pasijuokti iš savęs: iš savo pretenzijų, silpnybių, herojiškų pozų, apsimetimo, dviveidiškumo. Vaižgantas negailestingas sau, nors tokiam negailestingumui jis turėjo berods kuo mažiausio pagrindo. „Koks aš didvyris“, „Aš, tarnaitė ir kanarėlė“ – gražiausi tokios vidinės laikysenos pavyzdžiai.

Mūsų literatūroje Vaižgantas yra ypatingas tuo, kad jis ne tik kaip kiekvienas didelis rašytojas sujaukina mūsų vaizduotę, teikia didelių prasmingų, džiugių išgyvenimų, bet ir stipriai išprovokuoja sąžinę. Jis labai įtaigiai iškelia dorovinių vertybių matą – ir savo rašytiniais tekstais, ir savo gyvenimo pavyzdžiu. Jis atsiliepia į didįjį mūsų dabarties ilgesį – sąžiningo darbo, pilietinės atsakomybės, nesavanaudiško tarnavimo visuomenei, tautai, valstybei. Į jį visados galės atsiremti tas, kurį užklups pagunda manyti, jog nėra didesnio gėrio, kaip smaguriavimas gyvenimo malonumais, blizgučiais, pramogomis. Vaižgantas bus dvasios brolis ir guodžiantis pavyzdys tiems, kurie dirba sąžiningai, atsidėję, pasiaukodami ir žinodami, kad jiems nebus deramai atlyginta, kad jokio turto jie nesusikraus ir gyvens nelengvai sudurdami galą su galu. Bet jie žinos, kad ir taip galima nugyventi labai gražų gyvenimą, prasmingą ir spinduliuojantį, bent panašų, bent giminingą tam, kuris mums siejasi su Vaižganto, vardu, su jo nenykstanu buvimu lietuvių literatūros atmintyje, mūsų tautos kultūros lobyne.

Petras Vileišis**INŽ. PETRAS VILEIŠIS****AUTOBIOGRAFIJA**

Aš gimiau Kauno rėdyboj, Biržų apskrity, 1851 m. gimnaziją baigiau Šiauliuose. Aną pa-
baigęs pastojau universitetan Petrapily ir universitetą baigiau su matematikos kandidato
laipsniu. Po to dvejus metus praleidęs įstojau Petrapily Kelių susisiekimo inžinierių insti-
tutan, kurį 1880 metais ir baigiau su kelių susisiekimo inžinierio laipsniu.

Baigęs institutą, stojau pagalbininku Serpuchove kelio ruožo viršininko prie Maskvos-
Kursko geležkelio. Išbuvęs ten džugiku vienu metų, perėjau Maskvon – Plentų ir vandens
kelių valdybon, kame tarnavęs vienus perėjau ant išieškojimo geležkelio Vilnius-Rovno.
Pasibaigus išieškojimams ir kelio projekto susatymui, buvau paskirtas distancijos virši-
ninku, kelio su upe Pripetės persikirtime. Čia po mano priežiūra buvo per upę Pripetės
statomas tiltas ir pilami per balas maždaug 20 km ilgio pylimai. Šie darbai tęsėsi laike
trijų metų. Tuos darbus vesdamas buvau pasiūstas Belgijon į Sereno Kokerilo dirbtuves
taisomiems geležinkelio tiltams geležies priėmimui. Iki pavestą užduotį atlikau, Belgijoj
išbuvau 8 mėnesius. Šiuos geležkelio darbus užbaigus ir, judėjimui atsidiarius, ant Vilniaus-
Rovno geležkelio 1885 met. buvau paskirtas darbų vedėju prie statomo tilto per upę Bie-
laja ant geležkelio Samara-Ufa. Minėto tilto ilgis 300 sieksnių, šiems darbams pasibaigus
1890 m. apie 2 metu darbavausi prie statymo geležkelio Ufa-Zlatoust kaipo distancijos
viršininkas. O pasibaigus tiems darbams, stojau tarnystėn ant geležkelio Riazan-Kazan sta-
tymo. Čia man buvo pavesta uždėti kesoninius pamatus ir ant jų išvesti akmenio stiebus
ir atramas geležiniams tiltams per upes: Pronia, Oka Mokša, Sura ir Kazanka. Atlikęs tuos
darbus maždaug laike 2 ½ metų man buvo valdybos geležkelio Ryga-Pleskau pavestas
darbas susatymo projektų dėlei didesniųjų tiltų ant to geležkelio. Pasidarbavęs čia apie
pusę metų, buvau rangovų Rotblato ir Endelmano pakviestas ant statymo tilto per upę
Narev ant plento netoli Varšuvos. Tiltas buvo geležinis ant akmeninių stiebų ir atramų
su kesoniniais pamatais. Užbaigęs tą darbą rangovo Baltzo buvau pakviestas pastatyti
kesoninius akmenio stiebus ir atramas ant upės Šiaurės Donec pagal Luganską. Tas buvo
1898 m. Nuo to laiko kesoninius darbus ant visos eilės tiltų dirbau kaipo rangovas arba
pats nuo savęs, arba drauge su kitais, daugiausia su inžinierium Sviencickiu. Tokiu būdu
tiltai buvo mano statyti ant šių upių: ant Šiaurinio Doneco pagal Lisičanską ir ant upės
Krasnaja, tiltas per Dauguvos upę Vitebske ir upę Drut pagal Žlobiną, tiltas per Dauguvos
upę ties Kreicburgu ir tiltas per upę Mintaujoje. Toliau tiltas per Čiro upę ir per Čeremša-
no upę. Po to kesoniniai tiltai mano buvo statyti dar per upes: Sudžia ir Psel ant Šiaur.
doneckinio geležkelio ir 1915 rn. buvau apsiėmęs statyti kesoninius tiltus per Inguro ir
Rukią-Kares upes dėl Juodmario geležkelio. Šie paskutiniai darbai maždaug 75% buvo teiš-
baigti ir iš revoliucijos priežasties 1918 m. balandžio mėn. buvo sustabdyti.

Tarp didelių kesoninių darbų statymo tarpuose aš atlikau ir kitus geležkelių darbus,
kaip tai: stačiau apie 100 didesnių ir mažesnių tiltų ant geležkelio Maskva-Vindava-Režica-
Sebež ruože, atlikau visus darbus, reikalingus prie statymo geležkelio Poloc-Siedlec ant
Vileikos ruožo 100 viorstų ilgio, pyliau pylimus, kasiau perkasus, stačiau tiltus, budavojau

stotis ir ant linijos reikalingus gyvenimui namus, klojau bėgius ir vežiojau balastą. Tokį pat darbą atlikau ir dėl Šiaur. doneckinio kelio ant Sudžos ruožo 110 viorstų ilgumo.

Apart viršminėtų darbų, dar turiu priminti, jog mano buvo perdirbtas miesto Novgorodo tiltas per Volchovo upę ir apie įsteigimą Vilniuje 1897 m. geležies dirbtuves, kame būdavo išdirbamos geležinių tiltų fermos ir kiti geležies darbai. Toje dirbtuvėje buvo padirbtos ir ant vietos pastatytos fermos dėl Liepojaus-Romny gelžkelio ant upės Snovės ir ant Dniepro pagal Žlobiną. Taip pat ten buvo padirbti ir ant vietos pastatyti geležiniai tiltai dėl kelio Vitebsk–Žlobin, ant ruožo nuo Vitebsko iki Oršai, taipgi tokie tiltai, t. y. geležinėmis fermomis buvo pastatyti ant viso gelžkelio Gardinas-Mosty.

Tuom baigsiu išrokavimą mano kaipo inžiniero darbų.

Teleista bus man čion priminti ir apie kitus mano darbus ir pasielgimus, kurie norint nieko bendro su inžinerija neturi. Tai buvo rudenį 1861 met., kada aš dešimties metų mano tetušio buvau Panevėžin nuvežtas ant studentų kvateros patalpintas ir pirmojon klasėn klasinės gimnazijos priimtas. Tetušiui namo išvažiavus, aš buvau kvateros vyresniojo studento atskiran kambarin pašauktas. Įėjęs radau ten keletą vyresniųjų klasių studentų. Vienas iš jų kitų patariamai man apreiškė, kad aš turiu vadintis *Wileiszko* arba *Wilejszewicz*. Po ilgų prikalbinėjimų, kad aš ant to sutikčiau, o man vis tvirtinant, kad aš turiu vadintis „Vileišis“, kaip ir mano tetušis vadinasi, studentų buvau nupeštas ir per duris išmestas į abelną žemesniųjų klasių studentų kambarį.

Panevėžio gimnazija dėl maišto buvo uždaryta ir todėl mano tetušio aš Šiaulių gimnazijon perkeltas buvau.

Būdamas Petrapily universiteto studentu, aš prigulėjau prie lietuvių studentų kuopelės, studento Česlavo Pańcerzynskio¹ organizuotos. Baigęs universitetą norėjau toliau tobulintis matematikoje, bet reikėjo dėl to Petrapily atsilikti. Turėdamas Somovo, mechanikos profesoriaus protekciją, aš kreipiausi prie švietimo ministerio padėjėjo, prašydamas duoti man mokytojaus kokio nors gimnazijoje vietą. Mano prašymas labai palankiai priimtas buvo, bet kada aikštėn išėjo, jog aš katalikas, tai viršininkas griežtai man pasakė: „Katalikams pas mus vietų nėra“.

Apie tai profesoriui Somovui papasakojus, šis patarė man baigti Kelių inžinierių institutą, ant to ir sutikau, nes ir gimnaziją baigęs su aukso medaliumi aš norėjau iš karto stoti – negalėjau dėlei sunkenybių, katalikams daromųjų. Dabar gi universitetą baigusiam man jau kliūčių nebuvo daroma.

Tai buvo 1875 metuose. Institutan stoti laikas buvo paleistas. Reikėjo laukti sekančių metų. Liuosą laiką turėdamas, su draugais pasitaręs, aš ėmiau išdavinėti laikraštį *Kalvis melagis*. Tai buvo mūsų lietuvių kuopelės organams. To formatas buvo paprasto prašymas rašomo popieriaus didumo, kuris turėjo 4 puslapius. Kiekvienas puslapis į dvi dalis padalintas buvo. Ir jis nebuvo spausdinamas, bet ranka rašomas, tik tokiomis raidėmis, kurios panašios buvo į spautas raides, o ne į ranka rašytas. Kokiais laikotarpiais jis ėjo? Maždaug sykį laike mėnesio. Jis buvo leidžiamas 3–4 egz., kuriuos visus reikėjo ranka rašyti. To laikraščio išėjo ne daugiau 10 numerių.

Laikraštį paminėtu būdu leidžiant, atėjo galvon mintis pamėginti paduoti valdžiai prašymą, idant lietuviškas knygas leistų spausdinti lotynų raidėmis, prie lietuvių kalbos

¹ Česlovas Pancežinskis (1854–1908) – inžinierius, vienas Petrapilio lietuvių studentų draugijos organizatorių, bendradarbiavo *Kalvyje melagyje*.

pritaikintomis, t. y. idant atmainytų įstatymą, draudžiantį taikinti prie lietuviškųjų spausdimų lotynų raides.

Reikėjo tada sutaisyti rankraštį. Tai buvo „Apsakinėjimas apie žemę ir oro atmainas“, kurs mano sustatytas buvo.

Rankraštis mano buvo paduotas prie prašymo, Vyriausios valdybos spaudos dalykuose viršininkui.

Ne tiktai buvo gautas prielankus atsakymas ir knygutė skaitly 2000 egzempl. atspausdinta tapo.

Tas sudarė didžiausį džiaugsmą ir triukšmą. Aš ėmiausi toliau už darbo. Buvo mano sutaisyti rankraščiai knygučių: „Jonas ir Aniutė“, „Jurgonis Steponas“ ir „Pas mus ir kitur“ ir „Šiaulių paroda“.

Rankraščiai tuo pačiu būdu buvo paduoti aukščiau minėtam viršininkui ir vėl buvo bent 3 pirmieji leisti ir atspausdinti 1876–1877 m.

Atspausdintos knygutės buvo platinamos ir Vilniun, Zavadskiui dėl pardavimo pasiūtos.

Rodėsi, kad mūsų spauda po 13–15 metų uždraudimo atgauta!

Kaip pirmiau rankraščiai, taip dabar leisti perspausdinti buvo pristatytos pirmiau atspausstos: „Maldų ir poterių knygos“, bet jau be pasekmės, kaip buv. „Šiaulių paroda“.

Vilniaus generolas gubernatorius mūsų spaudos leidimui pasipriešino ir vėl mus ilga naktis apsėmė.

Bet syki pradėto darbo paleisti nenorėjau ir jo reikalingumą gerai mačiau. Taigi inžinierium tapęs ir dėlei reikalų dažnai Petrapilin atvažiuodamas kartas nuo karto lankydavau pas Vyriausios valdybos spaudos reikaluose viršininką ir mėginau šiaip ir taip mūsų spaudos atgavimo klausimą pajudinti. Viename iš tokių apsilankyme viršininkas, rodos, Goremykinas², kažkaip keistai ant manęs pažvelgęs tarė: „Tamsta darai mums daug nerimasčio ir keblumo. Argi Tamsta nesupranti, kad mes labai pigiu būdu galime nuo tamstos atsikratyti...“ Išėjau nuliūdęs ir susirūpinęs, bet negalėjau mesti pradėto darbo.

O darbas buvo pradėtas ne vien Petrapily, bet ir užsieniuose, kame slaptai siuntinėjau rankraščius ir pinigų ant jų atspausdinimo.

Taip vienoj knygutėj, Tilžėje pas Otto Mauderodę³ 1904 m. atspausdintoje, randu sąrašų knygelių, mano lėšomis išleistų, žinoma, užrubežy, Tilžėj.

Štai tas sąrašas:

1. Naudingi skaitymai ir iš prigimties mokslo su daugeliu paveikslėlių.
2. Iš kur akmenys ant mūsų laukų atsirado (su paveikslėliais).
3. Saulės ir mėnesio aptemimai (su paveikslėliais).
4. Pirmutinė pašalpa ūmai susirgus; taigi gėralai alkoholiniai ir taboka.
5. Kapai didžiųjų kunigaikščių Vilniuje.
6. Garo mašinos ir geležinkeliai (su paveikslėliais).
7. Pamokinimas, kaip nuo pagedimo apsaugoti žmones, pagedusių šunų aprietus.
8. Džiova ir kaip tos ligos apsisaugoti.

² Ivanas Goremykinas (1839–1917) – Rusijos valstybės veikėjas. Nuo 1891 m. teisingumo ministras, 1895–1899 m. vidaus reikalų ministras, konstitucinių reformų priešininkas.

³ Otto von Mauderodė (1852–1909) – spaustuvininkas, savo spaustuvėje Tilžėje spaudos draudimo metais leido lietuviškas knygas ir periodiką.

9. Patarmės moterims, kurios nori būt sveikos.
10. Trumpa šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo anų apsisaugoti.
11. Trys pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių (antra laida).
12. Bulvių vaisinimas.
13. Žaibas ir griaustinis (su 21 paveikslėliu).
14. Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašymo ir spaudos išmoko (su 10 paveiksl.).
15. Kas tai yra dirbama žemė, kaip ji atsirado, kokie yra jos skyriai ir kaip anuos pažinti.
16. Epikteto aforizmai su pridėjimu keleto skyrių iš jo „pruntavimų“.
17. Trumpa geometrija.
18. Ūkiškos draugystės įvairiuose kraštuose.
19. Parinktos lietuviškos dainos pagal Antaną Juškevičių.
20. Kaip apsireiškia gyvenimas žmogaus kūne (su 35 paveikslėliais).
21. Tekinimo amatas (su 47 paveikslėliais).
22. Įrankis dėl pagerinimo ir sutaisymo šosiejinių ir paprastų kelių (su 40 paveikslėlių).
23. Avižų auginimas (su 8 paveikslėliais).
24. Vienas iš mūsų tur apsivesti.
25. Ne kurie amatai (su 43 paveikslėliais).
26. Gyvenimas šv. Kazimiero (su 3 paveikslėliais).
27. Gyvenimo džiaugsmi. Pagal Lebboką P. N. sutaisyta.
28. Ką ir kaip ne kurie amatininkai dirba.
29. Trumpa visuotina istorija. Pirmas dalis. Senovės istorija.
30. Savišelpystė.
31. Sofoklės Antigona (tragedija). Vertė J. S.
32. Pirmas pagalba nelaiminguose atsitikimuose.
33. Kas ir kiek žemės gali pirkti Lietuvoje.
34. Miškų, laukų, sodų, daržų eibės ir bausmės už jas.
35. Džiova ir kova su ja.
36. Dykaviečių apmedžiavimas.
37. Kaip reikia pinti rėčkos, baldai ir kiti pinamieji daiktai (su 37 paveikslėliais).
38. Paprasti rakandai ir išdirbiniai iš šakų (su 74 paveikslėliais).
39. Apie blogąją ligą arba sifilį. Sustatė d-ras A. V
40. Boreika Kodkevičius, garsus Lietuvos etmonas, apysaka.
41. Apysakos (dvi M. Tveno ir viena Bret-Garto).
42. Kam, kada ir kaip reikia atbūti kariuomenė.

Tai, kaip sakiau, knygelių sąrašas, mano išleistų Tilžėj. Maždaug, kaip atsimenu, iš tų knygelių 24 mano paties buvo sutaisytos, o kitos mano lėšomis kitų man pažįstamų ypatų sutaisytos buvo. Tas darbus maždaug prasidėjo nuo 1888 m., kada aš buvau tolimoje Ufoje, iš kur kiek galėdamas *Varpą* šelpiau. Ir tas darbas tęsėsi iki 1904 metų, kada spauda atgauta buvo.

Bet knygutės, mano išduodamos, buvo ne vien Tilžėj, bet ir Amerikoje. Ten, kaip atsimenu, buvo išduoti rankvedžiai geografijos, fizikos. Ten turbūt buvo išduotas aritmetikos rankvedis, Vilniaus ir ten buvusios akademijos arba universiteto aprašymas.

Spaudos atgavimas sunkiai ėjo. Tik Vilniun pribuvus generolui gubernatoriui kunigaikščiui Sviatopolk-Mirskiui⁴ anas palengvėjo. Mano pastangos ir išrodinėjimai kaip vidaus reikalų ministeriui Pleve⁵, taip ir finansų ministeriui Vitte⁶, jog spaudos lietuviams atėmimas daro skriaudą ne tik lietuviams, bet ir nuostolius neša pačiai Rusijai, Sviatopolk-Mirskio paremti buvo ir galų gale spauda mums sugrąžinta buvo.

Taigi 10 d. gruodžio mėn. 1904 m. pasirodė Vilniuje pirmutinis *Vilniaus Žinių* dienraščio numeris, kurio leidėju ir redaktorium aš buvau.

Mano sandarbininkais iš pat pradžios buvo Jonas Jablonskis, Povilas Višinskis, Jonas Kriaučiūnas⁷, o paskiau Kazimieras Puida ir jo žmona⁸, kun. Juozapas Tumas ir kiti.

Dienraštį įsteigiant buvo mano įkurta Vilniuje atsakanti spaustuvė. Toliau, nes spauda buvo leista, tai Vilniun reikėjo pargabenti knygas, mano užrubežy išleistas. Tas buvo atlikta, ir Vilniuje buvo mano įkurtas knygynas – pirmas lietuvių knygynas.

Visi tie užvedimai, turint omeny dar mano geležies dirbtuvę, sutraukė Vilniun nemažą Lietuvos inteligentijos būrelį, Lietuvos atgimimo ūpą pakėlė.

Buvo sušauktas Vilniuje Seimas. Jo sušaukimui ir atlikimui nemažai *Vilniaus Žinios* prisidėjo.

Viskas iš pradžios, rodėsi, ėjo gerai, bet laikui bėgant *Vilniaus Žinių* buhalterija pradėjo išnagrinėti nuostolius, kuriuos *Vilniaus Žinių* leidimas daro. Tuos nuostolius aš dengdavau savo pinigais, bet toliau tas mane į skolas įtraukė ir išleidęs daugiau vieno tūkstančio to dienraščio numerių turėjau ano leidimą sustabdyti.

Kad išbridus iš skolų, turėjau mano geležies dirbtuvę pusveltui parduot. Gerai dar, kad ta dirbtuvė pateko į lietuvių b-vės *Vilija* rankas. Tuo pačiu tikslu buvo išparduota spaustuvė, uždengtas knygynas ir aš vėl turėjau 1908 m. iškeliauti Rusijon uždarbio ieškoti, nes jo man Lietuvoje nebuvo.

Darbai Rusijoje ėjo normaliu būdu. Aš sugebėjau iš skolų išbristi ir, jei ne bolševikai ir lenkai, tai būčiau galėjęs vėl Vilniun grįžti ir suardyta darbą iš naujo pradėti.

Bolševikai buvo priešastim to, kad, ataskaitą su Juodmarinių geležinkeliu darant, aš vietoj pinigų apturėjau popierį, kad geležinkelis man kaltas tokią tai sumą, lenkai gį patį Vilnių užgrobė.

Kaunan aš sugrįžau 1921 m. vasario 17 d. Maždaug su mūsų gyvenimu ir politika susipažinęs pamačiau, kad lenkai užsieny daug melagysčių apie mus skelbia ir savinasi tomis teisėmis, kurios jiems nepriklauso.

⁴ Piotras Sviatopolkas-Mirskis (1857–1914) – rusų valstybininkas, 1902–1904 m. Vilniaus, Gardino ir Kauno generalgubernatorius, palankus spaudos draudimo panaikinimui.

⁵ Viačeslavas Plėvė (1846–1904) – rusų valstybininkas, 1884–1902 m. Rusijos vidaus reikalų viceministras ir senatorius, 1902 m. paskirtas vidaus reikalų ministru.

⁶ Sergejus Vitte (1849–1915) – rusų valstybės veikėjas, 1892–1903 m. finansų ministras, 1905–1906 m. Ministrų tarybos pirmininkas.

⁷ Jonas Kriaučiūnas (1864–1941) – visuomenininkas, spaudos darbuotojas, 1890 m. redagavo ir leido *Šviesa*, 1891–1895 m. Varpo ir Ūkininko redaktorius. 1904–1905 m. dirbo Vilniaus žinių redakcijoje.

⁸ Ona Pleirytė-Puidienė (Vaidilutė, 1882–1936) – rašytoja, aktyvi spaudos bendradarbė, 1905–1906 m. dirbo Vilniaus žinių redakcijoje.

To viso pašalinimui bent iš dalies aš buvau 1921 m. rudenį Paryžiu nuvykęs ir išdaviau ten knygutę *Le Conflict Polono-Lithuanien* („Lietuvių–lenkų ginčas“).

Tarp kitko, toj knygutėj aš sakau, kad jei norima, jog tarp Lietuvos ir Lenkijos sugyvenimas būtų geras ir ramus, tai reikia:

1) Idant Lenkija gražintų Lietuvai visą teritoriją, kurią ana dabar užima ir kuri sulig Liublino unijos sutarties Lietuvai priklauso;

2) Idant Lenkija atlygintų Lietuvai visus tuos nuostolius, kuriuose ana jai yra padariusi, ant jos užgrūdinama ir

3) Idant Tautų Sąjunga prie Lietuvos Klaipėdos (Memelio) apskritį prijungtų.

Tos pačios minties palaikymui ir su tuomi pat antgalviu, tik pažymint aną Nr. 2, pabaijoj 1921 m. buvo išleista antra knygutė.

Netrukus tos abidvi knygutės, į vieną sutalpintos, išeis lietuvių kalba.

BIBLIOGRAFINĖS NUORODOS IR PAAIŠKINIMAI

Publikacijoje po autobiografija yra priedas:

1922 m. vasario mėn. 2 d. inžinierius P. Vileišis buvo paskirtas Susisiekimo M-riu E. Galvanausko kabinete.

1922 m. birželio mėn. 13 d. Resp. Prezidento aktu (Nr. 77) buvo atleistas nuo Susisiekimo M-rio pareigų, jam pačiam prašant.

Nuo 1922 m. spalio 1 d. buvo paskirtas Sus. min-jos Inžinierių Tarybos pirmininku ir tas pareigas ėjo iki pat mirties.

Mirė 1926 m. rugpjūčio mėn. 12 d.

Priedas prie 1902 m. kovo 22 ir gegužės 31 dienos prašymų

Inžinieriaus P. Vileišio

RAŠTAS

lietuviškos raštijos klausimu

Lietuviškų knygų spausdinimas rusiškuoju civiliniu šriftu ištisas keturiasdešimt metų yra opus klausimas.

Šis klausimas iškilo šitaip:

1864 metais Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius grafas M. N. Muravjovas, įtikintas mokslininko slavisto Gilferdingo ir žinomo valstybės veikėjo N. A. Miliutino argumentų, įsakė uždrausti spausdinti lietuviškas knygas lotynišku šriftu ir pakeisti jį rusiškąja civiline abėcėle. Gilferdingas manė, kad fonetiniu požiūriu kirilica kur kas geriau atitiko lietuvių kalbą negu lotyniškas arba, kaip jį neteisingai vadina „lotyniškas-lenkiškas“ šriftas.

Įvedant naują lietuviams šriftą taip pat tikėtasi atskirti lietuvių tautą nuo lenkų įtakos bei pasiekti didžiausią ir greičiausią lietuvių suartėjimą su rusų kalba ir rusų savimone.

Grafo Muravjovo įsakymą patvirtino ir įgyvendino generolas-adjutantas fon Kaufmanas. 1866 metais pasirodė AUKŠČIAUSIASIS įsakymas spausdinti visus valdiškus leidinius lietuvių kalba rusiška abėcėle.

Nuo to laiko iki šių dienų Šiaurės Vakarų krašte maldaknygės, elementoriai ir visos kitos liaudžiai skirtos knygos leidžiamos tik su ta sąlyga, jei jos bus išspausdintos rusiškomis raidėmis.

Keturiasdešimt metų – ilgas laiko tarpas. Šiuo metu atrodo, kad jau galima spręsti apie visokeriopai vėlesniais metais remtos priemonės rezultatus.

Tačiau tie rezultatai pasirodė esą visiškai neigiami. Lietuviška knyga, išspausdinta rusiškuoju civiliniu šriftu, nepaklausė, o daugybė uždraustųjų knygų lotynišku šriftu, nepaisant visų draudimų, prasiskverbė į Šiaurės Vakarų kraštą iš užsienio. Tai faktai, į kuriuos negalima neatsižvelgti.

Reikia pripažinti, kad liūdnei pagarsėjusi nuomonė, jog rusiškas šriftas tinka lietuvių kalbai, yra labai abejotina, nes 1870 metų pradžioje liaudies švietimo ministro grafo D. A. Tolstojaus pasiūlymu Mokslų akademijai buvo leista spausdinti visus mokslinius darbus, skirtus lietuvių kalbai, lotynišku šriftu.

Per visus šiuos keturiasdešimt metų visi gausūs prašymai leisti spausdinti lietuviškas knygas senąją lotyniškąją abėcėlę likdavo be atsako.

O abejonės dėl grafo Muravjovo priemonės gyvybingumo ir naudingumo ėmė skverbtis ir į valdančiąsias sferas. Pavyzdžiui, būdamas Varšuvos generalgubernatoriumi generolas-adjutantas Gurko, aiškindamas, kodėl Suvalkų gubernijoje gyventojai lietuviai nenoriai lanko mokyklas, išsakė prielaidą, kad rusai padarė didelę klaidą versdami lietuvius priimti kirilicą.

Įvesdama rusišką šriftą Vyriausybė anaipol nesikėsino į litvinų katalikų tikėjimą, o tik norėjo apsaugoti juos nuo lenkų įtakos, – iš tikrųjų pasirodė, kad liaudyje įsitvirtino nuomonė, esą rusiškasis civilinis šriftas yra ginklas, atverčiantis į stačiatikybę.

Kitaip sakant, siekimas tokiu būdu kraštą surusinti atvedė prie visiškai priešingų rezultatų.

Pati priemonė buvo negyvybinga jau dėl fonetinių dėsnių, kuriuos Mokslų akademija įvertina neabejotinai kompetentingiau nei vienas Gilferdingas.

O Rusijos priešai užsienyje nesnaudė ir skubėjo pasinaudoti šiuo draudimu. Vokiečių miestuose, esančiuose Rusijos pasienyje, o ypač Tilžėje ir Memelyje, atsirado specialių knygų leidyklų, spausdinančių lietuviškas knygas: maldaknyges, elementorius, laikraščius ir brošiūras apie žemės ūkį bei kitus leidinius. Visos šios knygos ir laikraščiai kaip kontrabanda dideliais kiekiais ėmė skverbtis į Šiaurės Vakarų krašto gubernijas, kur jos labai noriai išperkamos. Be to, kartu su šiomis nekalto turinio knygomis prasiskverbė ir įvairūs antivyriausybinių pobūdžio rašiniai.

Akivaizdu, kad jeigu lietuvis galėtų savo krašte pigiai nusipirkti knygą gimtąja kalba, atspausdintą įprastu jam šriftu, jis neleistų didelių pinigų (nuo 3 iki 5 rublių) užsienietiška maldaknygei ar elementoriui, nerizikuotų, kad iš jo atims tą brangiai pirktą knygą ir kad ji, kaip kartais būna, bus dar brangesnė, nesąžiningo agento perparduota kitam lietuviui.

Atrodytų, kad kai lietuviški leidiniai cenzūruojami valstybės cenzorių, visiškai garantuojama, jog į tas knygas nepraslys nieko neleistina ir kad smerktina bus tik lotyniškas šriftas, lietuvių kalbai labai prigijęs dar nuo XVI amžiaus antros pusės.

Neabejotina, kad lotyniškasis šriftas kaip tik todėl lietuvių kalbai ir prigijo, kad fonetiškai jis jai tinka geriau nei bet kuris kitas.

O per keturis amžius įpratus prie tinkamiausio šrifto, neįmanoma jo pakeisti ne tokiu tinkamu šriftu.

Pereinant prie politinio šio klausimo aspekto, galima neklystant teigti, kad lietuviai nesižavi jokiomis separatistinėmis užmačiomis. Rusų kalba yra ir bus valstybinė bei vyraujanti krašte kalba, tačiau atkaklus nepavykusios 1864 metų priemonės išlaikymas šiuo metu gali tik pakenkti. Trys milijonai gyventojų lietuvių tam, kad patenkintų savo dvasinius poreikius, priversti elgtis neteisėtai ir sugerti tas kenksmingas sroves iš užsienio, kurios jų net ir nepasiektų, jeigu jie galėtų savo krašte rasti jiems reikalingą maldaknygę, elementorių ar vertingą žemės ūkio ar mokslinę knygą.

Iš visko, kas pasakyta, lengva daryti išvadą, kad ši priemonė daro didžiulę ekonominę žalą.

Visi tie pinigai, kurie iki šiol išplaukia į užsienį kaip mokestis už brangiai parduodamas lietuviškas knygas, pasilikitų Rusijoje.

Gyventojų lietuvių, gražinus jiems pažįstamą šriftą, protas lavėtų itin greitai ir tarp valstiečių atsirastų naudingų knygų paklausa. Tuo tarpu šiuo metu gyventojai negali gimtąja kalba susipažinti net su tokiomis naudingomis įstaigomis kaip paskolų bei taupymo draugijos.

Valstiečių savitarpio pagalbos ekonominių bendrijų, visur Imperijos Finansų ministerijos leistų kaip neabejotinai naudingų, lietuvių krašte nėra todėl, kad visiškai nėra lietuviškos spaudos, kuri galėtų geriausiai valstiečius su jomis supažindinti.

Lietuviškų knygų ir laikraščių spausdinimas Rusijoje, be abejonės, pagreintų knygų spausdinimo ir tipografijos raidą, o kartu padidintų ir tam reikalingų medžiagų sunaudojimą.

Dabar laimingai karaliaujančio JO DIDENYBĖS IMPERATORIAUS įžengimas į Sostą atgaivino lietuvių liaudies, pasitikinčios savo pavaldinius mylinčia MONARCHO širdimi, viltis. Tūkstančiai prašymų, pasirašytų šimtais parašų, atgulė Sosto papėdėje su maldavimais grąžinti lietuvių liaudžiai jos rašmenis, leisti jai skaityti maldas gimtąja kalba, gimtuju šriftu, – teisė, kuri nėra atimta nei iš giminingų jai latvių, nei iš mahometonų, nei netgi iš žydų. Periodinėje spaudoje ir mokslo darbuose pasirodė palankių straipsnių ir pačioje Vyriausybės aplinkoje ėmė girdėtis balsų, kalbančių apie visiškai nepasiteisinusią septintojo dešimtmečio priemonę. 1898 metais tuometinis Kauno gubernatorius T. S. Suchodolskis pateikė šiuo klausimu raštą, į kurį buvo atkreiptas dėmesys. Kaip administratorius būdamas gerai susipažinęs su vietos sąlygomis, jis kategoriškai pasisakė prieš galiojantį lietuviško šrifto draudimą, laikydamas šią priemonę esant ne tik betikslę, bet ir tiesiog neatitinkančią bendrų valstybės interesų.

Aukščiau pateikti generolo-adjutanto Gurko, grafo D. A. Tolstojaus ir slaptojo patarėjo Suchodolskio atsiliepimai panaikina bet kokius įtarimus, kad lietuvių prašymas grąžinti jiems ankstesnį šriftą leistų įtarti juos turint kokių nors nepageidautinų siekių.

Parama panaikinat 1864 metų draudimą tris milijonų lietuvių padarytų dėkingus ir labiau atsidavusius bendrajai rusiškajai tėvynei nei visos dirbtinės priemonės.

VILNIAUS ŽINIŲ PRANEŠIMAS

Šių metų gruodžio mėnesį pradės eiti iš Vilniaus pirmasai *lietuvių* politikos, visūmenės ir literatūros *dienraštis Vilniaus Žinios*.

Vilniaus Žinioms patvirtinta tokia programa:

- 1) vyriausybės įstatymai ir paliepimai;
- 2) politikos ir visūmenės gyvenimas (straipsniai, korespondencijos, ištraukos iš laikraščių, telegramos ir iliustracijos);
- 3) įvairios žinios apie žemės išdirbimą, prekybą, pramonės ir t.t.;
- 4) mokslo ir literatūros feljetonai
- ir 5) apskelbimai.

Įvykinant savo programą, *Vilniaus Žinioms* rūpės tautos apšvietimas, gerovė ir laimė. Visa, kuo galėsime šviesti Lietuvos žmones, didinti jų gerovę ir teikti jiems laimingesnį gyvenimą, visa tat ras vietos mūsų dienraštyje. Visa, kas lengvina žmonijai gyvenimą, visi pramintieji takai, kuriais eidamos kitos tautos rados šviesesnės, doresnės, turtingesnės ir laimingesnės, visa tat bus keliami mūsų dienraštyje aikštėn. Dienraščio tikslui rūpinsimės suvartoti visas mokslo ir literatūros šakas, kurios šviečia ir dorina atskirąjį žmogų ir visūmenę.

Bet, norint gydyti kūnas, reikia pažinti jo liga, norint auklėti visa, kas šviesu, dora ir prakilnu, reikia būtina žinoti dar visa, kas gyvenimą bjaurina, kas jo negražina, neskaistina. Taigi *Vilniaus Žiniose*, kiek bus galima ir reikalinga, turės atsispindėti visas tiek tautos, tiek pasaulio gyvenimas, bent visa, kas tame gyvenime yra įdomiausia: dienraštyje turės rasti vietos dar visokie kiti straipsniai ir straipsneliai, žinios ir žinėlės, nurodymai ir pranešimai, žodžiu sakant, visa, kas galės duoti supratimą apie mūsų krašto ir viso pasaulio gyvenimą ir reikalus.

Apsirinkę tokį tikslą savo dienraščiui, skiriame jį ne vienai kuriai mūsų visūmenės daliai: *Vilniaus Žinių*, kaip pirmojo Lietuvos visūmenės dienraščio, redakcija norėtų, kad kiekvienas lietuvis, kuris ieško šviesos ir nori suprasti savo krašto ir pasaulio gyvenimą, galėtų jose matyti visuomet mielą ir laukiamą svetelį. Taigi skiriame savo dienraštį ne vienam kuriam mūsų visūmenės luomui, ne vienai kuriai jos daliai, bet jai visai. Rūpinsimės, kad ir pati dienraščio kalba būtų visiems prieinama ir suprantama.

Skaitytojų nurodymai ir patarimai bus visuomet branginami, redakcijos apsvarstomi ir, kur bus galima, suvartojami dienraščio tikslui.

Vilniuje, parsisųsdinant dienraštį metams, mokės 5 r., pusei metų – 2 r. 50 k., trims mėnesiams – 1 r. 50 k., mėnesiui – 50 k.; kitur (kitose mūsų krašto vietose ir visoje Rusijoje) metams mokės 6 r., pusei metų – 3 r., trims mėnesiams – 1 r. 75 k., mėnesiui – 60 k.; užsieniuose (Prūsų Lietuvoje ir visose kitose Europos vietose ir pasaulio dalyse, kuriose yra „Union postale“) metams – 12 r., pusei metų – 6 r., trims mėnesiams – 3 r. 50 k., mėnesiui 1 r. 20 k.

Atskirieji numeriai Vilniuje ir kitur (visoje Rusijoje) mokės po 3 kap.

Tiems, kurie prieš naujuosius metus užsisakys *Vilniaus Žinias* 1905-ms metams arba pirmajai 1905 m. pusei, gruodžio mėnesio numeriai bus siunčiami dykai. Tiems, kurie užsisakys *Vilniaus Žinių* 10 egzempliorių, kad ir bus siunčiami iš Vilniaus įvairiais adresais, vie-

nuoliktasai egzempliorius 1905-ais metais (ir šių metų gruodžio mėnesį) bus leidžiamas užsakytojo nurodytuoju adresu dykai.

Užsisakant *Vilniaus Žinias* arba kitu reikalu kreipiantis redakcijon, reikia savo adresas dėti visuomet aiškiai: nurodyti paskutinė krasos stotis (iš kurios gaunama korespondencija, laiškai, siuntiniai), gyvenamoji vieta (miestas, miestelis ir, kur reikiant, jų dalis, sodžius, vienasėdija, dvaras), savo vardas ir pavardė.

Užsisakant *Vilniaus Žinias* (siunčiant pinigus, už kuriuos bus gaunamas dienraštis) arba rašant *Vilniaus Žinioms* kitu kokiuo reikalu, ant laiško reikia padėti toksai adresas: *Vilniun*, „*Vilniaus Žinių*“ redakcijai, Antakalnio gatvė 6.

Pasergėjimas. *Vilniaus Žinių* administracijai, prieš pradedant spausdinti dienraštį, reikėtų žinoti, kiek maždaug to dienraščio egzempliorių bus reikalaujama: *Vilniaus Žinių* spaustuvės ir administracijos darbas reikės pritaikinti prie to parsisiųsdintojų skaičiaus, kuris bus žinomas lig laiku (lapkričio ir gruodžio mėn.), ir pirmųjų dienraščio egzempliorių bus spausdinama maždaug tiek, kiek jų bus šiais 1904-ais metais reikalaujama. Todėl jei, pavėlavus užsisakyti dienraštį, pirmųjų numerių nebegalima būtų gauti, *Vilniaus Žinių* administracija neatsako.

Vilniaus Žinių redaktorius ir leidėjas

Petras Vileišis

Vilnius, 1904 m. lapkričio 9 d.

Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana

Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (1877–1930) – rašytoja, pedagogė, labdarė.

Gimė žemaičių bajorų šeimoje, Medingėnų dvare (dab. Plungės raj.), kuris priklausė motinos šeimai – Šiukštoms, žymiai Žemaitijos bajorų giminei. Medingėnų dvaro salone kabojęs rašytojos protėvio, XVII a. Žemaičių žemės teisėjo Petro Šiukštos portretas – šis protėvis yra buvęs Apytalaukio bažnyčios, Kražių kolegijos bursos (bendrabučio), teismo pastato Raseiniuose fondatorius, dalyvavęs Abiejų Tautų Respublikos politiniame gyvenime. Iš savo bajoriškų šaknų būsimoji rašytoja paveldėjo krikščioniškai traktuojamą mecenatystės, labdaros tradiciją, kilnumo vertės supratimą, prasmingos veiklos *bendrajam gėriui* idealą.

Vaikystę praleido Pečkauskų Labūnavoje, jaunystę – tėvų nuomotame Užvenčio dvare Žemaitijoje. Šeimoje augo dar trys jaunesni Pečkauskų vaikai – Sofija, Steponas ir Vincen-

tas. Gimnazijos mokslą būsimoji rašytoja išėjo namuose, su samdomomis namų mokytojomis. Šalia mokymosi ir pagalbos tėvams dvaro buityje jaunos bajoraitės gyvenimą užpildydavo skaitymas, religinis gyvenimas, muzikavimas (buvo itin muzikali, galvojo apie pianistės karjerą, tačiau atmetė šią galimybę kaip nerealią dėl finansinės padėties ir neišvengiamo atotrūkio nuo gimtinės). Mėgo jodinėti (turėjo specialų „amazonės“ kostiumą). Kaip įprasta provincijos bajorams, lankydavosi svečiuose ir rengdavo priėmimus namuose su dvaro pramogomis – muzikavimu, šokiais, gyvaisiais paveikslais ir fejerverkais; ypač mėgo išskylas po Užvenčio apylinkes.

Išlikę jaunystės dienoraščio (rašyto lenkiškai) fragmentai atskleidžia, kad Marija Pečkauskaitė anksti suvokė savo kitoniškumą, išskirtinumą: „Taip, keista esu, nes esu kitokia nei visi, ir duok Dieve, kad kada nors kitaip ir veikčiau!“ – rašė 1894 m. Atrasti būdą kitoniškai savo prigimčiai išreikšti padėjo Šiaulių gimnazistas, vėliau Peterburgo universiteto gamtos mokslų studentas, lietuvių tautinio atgimimo veikėjas Povilas Višinskis, 1891 m. Pečkauskų pakviestas padėti sūnui Steponui pasiruošti į gimnaziją. Veikiai „ponas Povilas“ tapo dažnu, laukiamu svečiu Užventyje, širdingu Marijos bičiuliu, „broleliu vieninteliu“. Tradicinį bajoriškąjį Pečkauskaitės patriotizmą, susijusį su prisirišimu prie gimtojo krašto, katalikiškosios tradicijos, lenkiškosios kultūros ir LDK bei Abiejų Tautų Respublikos istorinės atminties, Višinskis pakreipė modernaus lietuviškumo linkme, skatino kūrybines merginos ambicijas. Būsimoji rašytoja ėmė nuosekliai mokytis lietuvių kalbos, kad galėtų ne tik ja susišnekėti buitinėje aplinkoje kaip ligi tol, bet vartoti visavertiškai ir svarbiausia – rašyti.

Višinskiui 1894 m. rudenį išvažiavus studijuoti į Peterburgą, rašė jam laiškus lietuviškai. Šatrijos Raganos laišakai Višinskiui – vienas įdomiausių lietuvių epistolinės literatūros reiškinių, atskleidžiantis būsimų iškilų lietuvių kultūros asmenybių jaunatvišką bendravimą, kūrybinį bendradarbiavimą, jausmų dramą. Iš laiškų taip pat akivaizdu, kaip lietuvių kalba įsitvirtino privačiame rašte: nuo stringančios, kitakalbiais intarpais išmargintos „babelio kalbos“ (anot rašytojos) iki laisvai tekančio asmenybės raškai paklūstančio teksto.

Laiškuose atsiskleidžia ir besiformuojanti rašytojos savimonė, ryškėja kultūriniai, estetiniai orientyrai. Jau pirmajame laiške paminėta Liudvika Didžiulienė-Žmona, kaip lietuvių rašytojos, rašančios moters pavyzdys, šmėsteli Elizos Ožeškovos naujausi romanai, palikę pėdsaką vėlesnėje Pečkauskaitės kūryboje, išsakomas susižavėjimas ką tik pasirodžiusia Maironio poema *Tarp skausmų į garbę*. Šią poemą skaitančią heroję Šatrijos Ragona sukūrė apysakoje *Viktutė*. Galima sakyti, kad Šatrijos Raganos kūryba – tai prozinis, moteriškas Maironio kūryboje išreikštos krikščioniškosios, romantinės, tautinės pasaulėjautos variantas, kuriame atsispindėjo subtili vidinio pasaulio raiška, begalybės ilgesys, pareigos tautai vertybės. Pečkauskaitė buvo artimas ir Ožeškovos kūryboje propaguojamas nuosaikus feminizmas, moteriškojo pozityvizmo atmaina – liaudies švietimo, filantropinės veiklos provincijoje idėjos. Jomis užsidegusi Marija Pečkauskaitė nusprendė išmokti amato – paremta tetos, 1896 m. mokėsi Varšuvos bitininkystės kursuose, grįžusi Užvenčio dvare įveisė bityną, parašė patarimų knygelę Lietuvos bitininkams (*Bičių knygelė*, 1899). Prie šio amato sugrįžo gyvenimo pabaigoje Židikuose.

Šatrijos Ragona – pasirinkti tokį slapyvardį paskatino Povilas Višinskis – debiutavo 1896 m., laikraštyje *Varpas* su trijų prozių miniatiūrų ciklu „Margi paveikslėliai“. Realizmo literatūrai būdingos socialinės temos (moteris ir vaikai girtuoklio šeimoje, neturtinga dvaro panelė, norinti, bet neturinti galimybių mokytis, „poniškus namus“ saugąs panaktinis) čia persmelktos subjektyvaus, emociingo pasakotojos žvilgsnio, užuojautos, empatijos. Pirmasis kūrinys, atskleidęs originalų rašytojos stilių ir talentą – lyrinė novelė „Kodėl čia tavęs nėra?“, kuriai parinktas epigrafas iš Dantės *Dieviškosios komedijos*: „Nėr didesnės kankynės / Negu džiaugsmų dienas minėt varguos“ (paskelbta *Varpe*, 1898). Individualiu balsu, pirmojo asmens pasakojimu perteikiamas meilės, ilgesio jausmų patyrimas, atminties pulsavimas. Tai buvo vienas pirmųjų lietuvių prozos modernėjimo ženklų – nuo realistinio išorinio žmogaus vaizdavimo žvilgsnis nukrypsta į jo vidinį pasaulį, nuo veiksmo – į būseną.

1898 m. mirus tėvui, Pečkauskų šeima prarado namus; Marija Pečkauskaitė pradėjo dirbti namų mokytoja Žemaitijos dvaruose. Įsitraukė į draudžiamos lietuviškos spaudos platinimą, pateko į žandarų akiratį, sulaukė kratos. 1900 m. mirė vyresnysis, Pečkauskaitė labai artimas ir jos mylėtas brolis Steponas, gimnazistas, – rašytoją brolio mirtis labai sukrėtė. 1902 m. *Varpe* paskelbė novelę „Vasaros naktis“ – elegiškus atsiminimus apie brolių. Tai pirmasis autorės tekstas, kuriame gręžiamasi į praeitį „ieškant prarasto laiko“ (kaip prancūzų rašytojo Marselio Prusto romanuose): „...einu ten, iš kur niekas negrįžta – į pergyventą gyvenimo dalį...“ Vėliau šis pasakojimo būdas buvo išplėtotas meniškiausiame Šatrijos Raganos kūriny *Sename dvare*.

Ilgesniam laikui (1901–1905) Pečkauskaitė apsistojo Pavandenėje, Sakelių dvare, mokė šeiminių dukteris. Su vyresniąja Gabriele susibičiuliavo, patraukė ją į lietuviybę. Rėmė jaunesnįjį brolių Vincentą, baigusį gimnaziją ir išvažiavusį studijuoti agronomijos į Maskvą.

Mokytojaudama parašė dvi ankstyvasias savo apysakas – *Viktutė* ir *Vincas Stonis*. *Viktutė* (publikuota 1903) – dienoraščio formos kūrinys, kurio siužetą sudaro užsimezgantis meilės ryšys tarp dienoraščio autorės, jaunos dvaro panelės Viktorijos, ir į miestelį atvažiavusio gydytojo Antano, sąmoningo lietuvių patrioto. Temos požiūriu *Viktutė* artima Maironio poemai *Tarp skausmų į garbę*. Ir apysakoje, ir poemoje vaizduojami lietuvių tautinio atgimimo kartos žmonės, patriotinės jų nuostatos ir pozityvistiniai „darbo prie visuomenės pagrindų“ siekiai, į kuriuos įsipina asmeniniai intymūs jausmai. Savitas Šatrijos Raganos apysakos motyvas – lenkiškos kultūros bajoraitės apsisprendimas lietuvybei: „...lenkų kalba išlavinta, girdinti nuolat, kad esu lenkė, kas esu iš tikrųjų? Argi galiu pasakyti, ranką prie širdies pridėjus, kad esu lenkė, aš, kurios tėvai ir bočiai Lietuvoje gimę, gyvenę ir mirę, kuri taip myliu Lietuvos žmones, Lietuvos dainas, kalbą, girias ir laukus?“ Šatrijos Ragana su šia apysaka pagarsėjo kaip rašytoja: skaitytojus patraukė subtiliai atskleistas herojų, ypač dienoraščio autorės jaunos merginos vidinis pasaulis, psichologiniu požiūriu įtikinamai pavaizduota jų išgyvenimų istorija, to meto lietuvių visuomeninio, kultūrinio gyvenimo aktualijos (tautinis sąjūdis, lietuviškos literatūros skaitymas, mokymasis lietuvių kalbos ir pan.). Dienoraščio forma ne visuomet išlaiko savo turinį (rašančiosios refleksiją), tačiau ji buvo patogi kuriant apysaką spaudos draudimo sąlygomis. Prirašytą nedidelį dienoraščio lapelį (trumpą skyrelį) autorė iškart galėdavo paslėpti.

Dirbant namų mokytoja išryškėjo prigimtas Pečkauskaitės pedagoginis talentas, palikęs pėdsaką ir literatūroje – Šatrijos Ragana yra ir viena pirmųjų profesionalių lietuvių vaikų rašytojų. Ji aiškiai matė, kad „vaikų literatūra pas mus visai užleista“, ėmėsi šią spragą pildyti. Apysaka *Vincas Stonis* (paskelbta 1906) – pirmasis kūrinys lietuvių literatūroje, skirtas specialiai paaugliams, turintis „auklėjamojo romano“ bruožų. Tai kaimo berniuko brandos istorija, jo išgyvenamas perėjimas į jaunuolio amžių – prisiimant atsakomybę už šeimą (tėvui išvažiavus uždarbiauti į užsienį), patiriant nusižengimą ir kaltę, jį atitaisant, mokantis skaityti ir rašyti, įsisauginant savo tautiškumą. Vaikams buvo skirti ir istorinių pasakojimų pagal Lietuvos istorijos siužetus rinkiniai – *Lietuvos senovės septyni paveikslai* (1905); *Istorijos pasakos* (1907). 1920 m. jie išleisti atskira knyga *Lietuvos senovės istorijos pasakojimai*. Vėlesniu savo kūrybos laikotarpiu Nepriklausomoje Lietuvoje Šatrijos Ragana publikavo meniškiausią vaikų temos apsakymą „Irkos tragedija“ (1924), kuriame pirmoji lietuvių literatūroje kėlė tėvų skyrybų poveikio vaikui problemą (užsienio vaikų literatūroje ši tema taip pat buvo nauja).

Savo pedagoginius polinkius, kūrybinį talentą rašytoja siekė sustiprinti aukštosiomis studijomis: 1905–1907 m. išvažiavo į Šveicariją, Ciuricho ir Fribūro universitetus (juose galėjo mokyti ir moterys). Ruošdamasi kelionei, laiške bičiuliui rašė: „Idealas mano – gyventi tarp savųjų ir Lietuvoje darbuotis. Man rodos, dvejų metų užteks pažinimui literatūros tiek, kad paskui geriau ir protingiau galėčiau rašyti. Apie doktoratą nemisliju [...]. Man rodos, doktoratas nepadės man nė trupučio parašyti apsakos ar kokią ten mokyklėlę sodžiuje įtaisyti“. Šveicarijoje studijavo vokiečių ir prancūzų literatūras, klausėsi sociologijos, filosofijos, estetikos, teologijos ir pedagogikos kursų, dalyvavo lietuvių studentų draugijų veikloje. Ciuricho universiteto dėstytoją, žymų vokiečių pedagogą, filosofą, sociologą Frydrichą Vilhelmą Fersterį (1869–1966) laikė savo mokytoju, domėjosi šio autoriaus krikščioniškosios pedagogikos darbais, rėmėsi jo idėjomis pedagoginėje praktikoje ir raštuose. Lietuvos

visuomenę su Fersterio pedagoginėmis idėjomis Pečkauskaitė supažindino 1912 m. išleistoje knygoje *Jaunuo-
menės auklėjimas*. Pati Pečkauskaitė yra buvusi vadinta „lietuviškuoju Fersteriu“.

Grįžusi iš Šveicarijos, Pečkauskaitė bandė įsikurti Vilniuje, kur vis stiprėjo lietuvių kultūrinis gyvenimas: kartu su seserimi 1908 m. čia įsteigė knygyną. Netrukus gavo pasiūlymą dirbti pirmojoje lietuviškoje mergaičių progimnazijoje (pradinėje mokykloje), kurią Marijampolėje įsteigė katalikiška švietimo ir labdaros draugija Žiburys. Dar prieš studijas buvo mąsčiusi apie vaikų, ypač mergaičių lavinimo poreikį Lietuvoje, suvokė jo svarbą, tad 1909 m., uždariusi knygyną, Pečkauskaitė išvažiavo į Marijampolę. Progimnazijos direktorius buvo poetas ir kunigas Motiejus Gustaitis, o Marija Pečkauskaitė tapo mokyklos ir mergaičių bendrabučio vedėja (rūpinosi mokyklos organizaciniais reikalais), mokė lietuvių kalbos, istorijos ir vedė mergaičių kas savaitę labai lauktas ir mėgtas auklėjimo valandėles. Iš tų mergaičių išlikusių laiškų, vėlesnių atsiminimų matyti, kad mokines ir mokytoją siejo abipusiai pasitikėjimo, pagarbos, meilės ryšiai. Ne viena buvusių Pečkauskaitės mokinių pabrėžė lemiamą mokytojos vaidmenį savo gyvenime – formuojant charakterį, vertybes, gėrio supratimą.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui progimnazija evakuavosi gilyn į Rusijos imperiją. Rašytoja nesitraukė iš Lietuvos: rizikuodama 1915 m. vasarą perėjo frontą ir pasiekė Žemaitiją, Židikų miestelį, kur klebonavo jos jaunystės laikų ir šeimos bičiulis kunigas Kazimieras Bukontas, gyveno rašytojos šeima: klebonijoje šeiminkavo sesuo Sofija su motina (brolis Vincentas buvo miręs prieš penkerius metus). Po kelių mėnesių Židikuose mirė rašytojos motina; ši mirtis – viena iš aplinkybių, žadinusių atmintį, poreikį grįžti tekstu „į pergyventą gyvenimo dalį“.

1916 m. per brolio Vincento vardadienį Šatrijos Ragana pradėjo rašyti apysaką *Sename dvare* (publikuota 1922). Fragmentiškos formos kūrinį Šatrijos Raganos tyrėja Viktorija Daujotytė laiko romanu-esė. *Sename dvare*, kaip būdinga esė, ryškus autobiografinis pradas, subjektyvi žmogaus egzistencijos refleksija (ypač tokiuose fragmentuose kaip „Mamatės užrašai“), improvizacinė, laisva kalba ir kompozicija, nors atskiri epizodai parašyti raiškiu realistiniu stiliumi (vestuvės klebonijoje, tetos ir dėdės viešnagė). Skirtingos stilstikos epizodus vienija bendra atminties perspektyva: pasakotoja prisimena praėjusį laiką ir pasaulį, pasakojimais grįžta į vaikystę, tarp dabartyje jau mirusių artimųjų. Apysaka pradedama lyriniu fragmentu, kuriame jutiminis įspūdis – regimas rožių vaizdas, jų kvapas, prisilietimas – pasakotojai sužadina ryškų, intensyvų motinos prisiminimą, atgręžia atmintį į praeitį – „seną aukso sapną“.

Pasakojimas kuriamas daugiausia iš aštuonmetės mergaitės Irutės perspektyvos, į

„Kaip I. Turgenevas rusų literatūroje, taip Šatrijos Ragana lietuvių literatūroje išsaugojo gėstančio dvaro kultūros vidinį turiningumą ir melancholišką grožį. Įtraukta P. Višinskio į lietuvių nacionalinį judėjimą, ji pozityvistinę švietimo ir praktinio darbo programą sujungė su krikščioniška artimo meile bei tikėjimu žmogaus gerumu, išsiugdydama taurią pasiaukojimo kitam ir pareigos visuomenei etiką, kurios matais vertino pati save ir savo kūrinių herojus“.

Vytautas Kubilius

tekstą įsiterpia jos motinos Marijos, vadinamos „mamate“, dienoraštiniai užrašai. Šia apysaka Šatrijos Ragana pirmąkart lietuvių prozoje taip ryškiai išskleidė ir įtvirtino moteriškajai savimonei reikšmingą moters ir dukters ryšį, jų vidinį tapatumą. Apysaka neturi vientiso siužeto; vaizduojama Žemaitijos bajorų šeima – jautri, subtilios dvasios, aukštesnių aspiracijų (muzikuojanti, besidominti lietuvių tautiniu atgimimu) Marija, jos praktiškas, į dvaro ūkį susitelkęs vyras Liudvikas ir trys jų vaikai. Apysakoje, anot V. Daujotytės, „neįvyksta nieko ypatingo, žmonės gyvena savo gyvenimą, ir tiek“. Kartu „vyksta pats svarbiausias – gyvenimo – veiksmas“, išsiskleidžia skirtingos egzistencinės veikėjų laikysenos (pvz., ryškus kontrastas tarp mamatės Marijos idealizmo, amžinybės ilgėjimosi, prasmės siekimo, dvaro „bobutės“ šviesios krikščioniškojo neturto dvasios, knygnešio Levanardos paprastumo, išminties ir tetos Karusės ar klebono giminaitės Paulinos pragmatizmo, pretenzinguo, tuštybės, apsimitimo, Domeikienės lengvabūdiškumo ir t. t.). Ir mažos mergaitės, ir suaugusios moters sąmonėje atskleidžiamos neoromantinio apsakos pasaulėvaizdžio dominantės – gyvenimo laikinumo patirtis (susidūrimas su mirtimi) ir amžinybės ilgesys, užsimiršimo malonė kaip aukštoji gyvenimo akimirka – pasiekama per meną, muzikavimą; meilės, įveikiančios mirties slenktį, išgyvenimas, nusitrinanti riba tarp sapno ir tikrovės.

Šatrijos Raganos apysaka lietuvių literatūroje savitai tęsia Adomo Mickevičiaus poemos *Ponas Tadas* tradiciją. *Sename dvare* vaizduojama nykstanti tradicinė Žemaitijos bajorų kultūra, savita, per šimtmečius susiklosčiusi dvaro aplinka. Keliaujančio kromininko žydo žemaičio Šmulkos paveikslas – ne mažiau įspūdingas nei *Pono Tado* Jankelio. Charakteringi žemaičių bajorų – lenkiškai kalbančių lietuvių, lenkų kultūros Lietuvos patriotų – paveikslai, tokie kaip Liudvikas, „nemėgstantis koroniažų“, ir ypač žemaičių bajoras, Irutės senelis, „bočelis“. Jis padovanoja anūkei Lietuvos istorijos knygą už padeklamuotą Mickevičiaus *Pono Tado* invocaciją, vaikų prašo padainuoti ir populiarią lenkišką 1830–1831 m. sukilimo dainą, ir Silvestro Valiūno „Birutę“. *Dvare* ir bažnytkaimyje, kur lėtai teka laikas, žmonės neskuba, apstu yra originalių tipų, žmonių-keistuolių; tokie personažai būdingi XIX a. atsiminimais ar žodiniais pasakojimais paremtoje literatūroje, jie pasirodo ir *Sename dvare* (pvz., klebonas ir ponas Narmantas, tas pats bočelis). Tokie herojai, jei ir nepasižymi savita gyvenimo išmintimi, liudija dingusio, prisimenamo pasaulio pilnatvę, įvairovę, turėtą žmogaus laisvę savitai skleisti. Jie leidžia elegišką pasakojimo toną papildyti humoristiniais niuansais.

Židikų miestelyje (dab. Mažeikių raj.) Šatrijos Ragana išgyveno 15 metų. Išleidusi apysaką, nedaug berašė. Ryškesnės paskutinės publikacijos – apsakymas „Mėlynoji mergelė“ (1925); pedagoginių etiudų ciklas mergaitėms skirtame katalikiškame žurnale *Naujoji vaidilutė*. Ėmė negaluoti, prasidėjo ilga, alinanti liga. Ir vis dėlto, Židikuose Šatrijos Ragana, galima sakyti, įgyvendino jaunystės pozityvistinius idealus. Kuriantis Lietuvos valstybei, tolimoje provincijoje ji aktyviai veikė, kad aplink save sukurtų šviesesnį, kultūringesnį, oresnį žmonių gyvenimą. Dar karo metais, tik atsikėlusį į Židikus, klebonijoje įrėngė mokyklą kaimo vaikams; vokiečių okupacinei valdžiai ją uždarius, iki Nepriklausomybės atkūrimo mokė kelis vaikus privačiai, subūrė vaikų draugijėlę, bažnytinį chorą. Nepriklausomybės metais įsitraukė į Šv. Vincento Pauliečio labdarybės draugijos veiklą, pasirūpino, kad Židikuose būtų atidaryta senelių prieglauda, ambulatorija, kurioje kartą per savaitę nemokamai buvo priimami neturtingi ligoniai. Prieglaudai ir ambulatorijai išlaikyti

reikalingas lėšas rašytoja rinkdavo, organizuodama loterijas, koncertus, vakarus su vaidinimais. Rūpinosi Židikių blaivybės draugijos namų statyba – taip miestelyje atsirado salė viešiemis renginiams ir arbatinė. Čia paskaitas skaitydavo, susirinkimuose ar koncertuose dalyvaudavo ir pati rašytoja. Klebonijoje atidarė bibliotekėlę vaikams. Galiausiai globojo vienos neturtingos šeimos berniuką, rėmė jo studijas VDU ir Belgijoje. Už nuopelnus literatūrai ir pedagogikai 1928 m. VDU Teologijos–filosofijos fakultetas Marijai Pečkauskaitėi suteikė garbės daktarės vardą. Mirė 1930 m. liepos 24 d. Židikuose, ten ir palaidota. 1942 m. rašytojos palaikai perkelti į kapą-koplyčią. Židikuose veikia rašytojos muziejus, prie senosios klebonijos, kur ji gyveno, 2006 m. pradėtas formuoti jos vardo parkas.

Siūloma literatūra: Šatrijos Ragana, *Raštai*, Vilnius: Margi raštai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006–2011, 1–5 t.; *Atsiminimai apie Mariją Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą*, sudarė Viktorija Daujotytė ir Brigita Speičytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997; Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga, 1984; Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997; *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas*, sudarė Gediminas Mikėlaitis ir Brigita Speičytė, Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 2008.

Šatrijos Ragana

SENAME DVARE

Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą...

Ir nuskyniau vieną baltą rožę, ir glaudžiu prie žiedo karštą kaktą... Motin mano! ar ne tavo rankos – baltos, meilios, kvapios ir švelnutės – taip mane meilingai glamonėja?

Ar ne tavo tai rankelės brangios?

Ašaroms apsirasojo žiedas...

O pro langą sidabrinės akys žiūri vis. Ir jų kvapo bangos audžia seną seną aukso sapną.

Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas. Ne aukštas, bet ilgas ir platus, su dideliu prieangiu, ant baltų stiebų rymančiu, pilnas meilių kampelių, jaukus ir šiltas, ištikimas visų mūsų džiaugsmų ir liūdesių savo prieglobstin priėmėjas. Prieš jį didelis miegūstas tvenkinys paslaptینگomis gelmėmis, vakarais mėnesio ir žvaigždžių auksinamas, ir įsigiedojęs, įsikvepėjęs, įsisvajojęs sodnas.

Meilingai glaudžia sodnas prie plačios krūtinės tvenkinį ir rūmą – ištikimu savo draugu – ir šnibžda jiedviem kažkokias nepabaigiamas pasakas, kažkokias bylas slėpiningas, ilgas, amžinas godas. O tuodu klauso – tylūs ir susimąstę.

Yra sodne mažas pussalėlis, į tvenkinį įsikišęs, spirėjų žydinčių krūmų uždengtas, visas gėlėmis apibertas. Ant jo kranto auga gluosnis, kurio stuobrys, matyti, kitąsyk nukirstas, išleido tris naujus stuobrelius ir sudarė tarsi fotelį, kuriame labai patogiai galima sėdėti atsilošus. Kana kados radova tą kampelį su mamate. Mamatė išpjovė ant vieno stuobrelio mano raidę ir tarė:

– Dabar čia bus tavo fotelis, Irusia. O kai čia sėdėsi, atmink mamatę, ir vien geros ir gražios mintys teateinie į tavo galvelę.

Šį pavasarį dažnai sėdžiu gluosnio fotelyje, nes ruošiu dovanėlę mamatės vardinėms. Žiemą pramokau išsiuvinėti ir užsigeidžiau pirmąjį savo darbo vaisių jai paaukoti. Už savo pinigus nupirkau reikiamos medžiagos, ir štai, pasislėpus fotelyje, kad mamatė nepamatytų, siuvu staltiesėlę spintelei pas jos lovą. Pasirinkau šią dovaną, ne kitokią, giliai viską apgalvojusi. Vakare, mažiau, kai mamatė paskaičius norės užgesinti žvakę, jos paskutinis žvilgesys puls ant mano staltiesėlės, ir ji užmigs, apie mane mąstydamą... O rytą pirmutinis daiktas, jos žiūrimas, yra laikrodinis ant spintelės... Ir čia vėl turės mane atsiminti.

Viršum mano galvos gieda ir čiulba paukšteliai; toli, antrame tvenkinio krante, kalena gandrai; ties mano kojomis mėlynuoja dangaus ašarėlių giria, stebėdamos savo atvaizdu tvenkinio veidrodyje. Kažkoks saldus, tarsi medaus kvapas kutena man nosį, bet nepaisau nieko ir vis tik siuvu kuo uoliausiai. Taip man saldu, linksma mąstant, kaip nudžiugs mamatė, šį mano darbelį pamačius. Ir didžiudamosi žiūriu į savo veikalą – iš tikrųjų menką ir ydingą, bet mano akyse labai gražų. O paskui atsimenu mamatės norą,

kad, man čia sėdint, tik geros mintys teateitų į galvą, ir maštai, kad juk negali būti minčių, geresnių už tą, kaip patiekti džiaugsmo savo mamatei.

– Irusia!

Krūptelėjau, išgirdusi mamatės balsą. Greit sudėjus darbą, paslėpiau jį už krūmų ir nubėgau.

Įėjus į taką, einantį nuo alėjos, pamačiau antrame jo gale mamatę. Ėjo man priešais, vesdama už rankos mano mažąją broliuką. Neturėjo užsidėjusi skrybėlės, tik su baltu skėteliu dengęs galvą nuo saulės. Jai taip einant, visai saulės spindulių apibertai, šviesus, melsvai pilkas rūbas, apsiaučias jos gražų, laibą stuomenį, buvo panašus į saulės nušviestą debesėlį. Skėtelio paūksmėje juodavo ant galvos storų kasų vainikas, o iš blankaus veido liūdnai ir meiliai žiūrėjo juodos didžiulės akys iš po antakių lyg kregždės sparnai. Mažas Jonelis šalia jos su savo balta eilute, neseniai pakeitusia jupele, ir didele skrybėle atrodė kaip išlindęs iš krūmų pasakos nykštukas.

– Esu, mamate! – sušukau pribėgus ir liemenį jai apkabinus.

O ji, su rankele mano veidą glostydama, paklausė:

– Savo fotelyje sėdėjai, Irusia? O ką ten dirbai?

Per jos lūpas pralėkė lengvutė šypsena, o man dingtelėjo, ar tik ji kažko nenumanė. Nelaukdama mano atsakymo, tarė:

– Eisim pažiūrėti, ar nepažydo jau mūsų rožės.

Nuėjome pirma prie vadinamųjų mano rožių – dviejų senų, aukštų – sulig mamate – kerų, kažin kieno ir kažin kada pasodintų. Buvo juodu pilnu baltuojančių pumpurų, bet žiedo dar neradome nė vieno.

– Tavo seneliai vis daugiau aptingsta, – tarė mamatė. – Einame pas manusius.

Perėję per tiltelį, atsidūrėme kitoje sodno pusėje. Ten, ant aukšto tvenkinio kranto, buvo maža dirvelė, pilna jaunų rožių kerelių, pačios mamatės neseniai padiegtų. Ant visų baltavo gražūs, dideli žiedai švelniais lyg šilkai ir baltais lyg sniegas lapeliais, pačiame viduryje vos paraudusiais. Ir rodės, kad po tuo raudonumu slepiasi rožių siela.

Mamatė ėjo nuo vieno kerelio prie kito, lytėjo rožes savo plonais piršteliais ir pasilenkus traukė jų nuostabų kvapą.

– Žinai, Irute, tas meilus kvapas – tai rožių kalba. Ir ta savo kalba pasakoja jos apie tokias grožybes, kokių niekad nėra mačiusios žmonių akys, apie tokius balsus, kokių niekad nėra girdėjusios žmonių ausys, ir apie tokią laimę, kokios niekad nėra patyrusios žmonių širdys.

O aš pamąščiau, kad vis dėlto žmonės daug laimės patiria. Štai puikios, kvapios rožės, štai brangioji mamatė ir mylimasis brolelis, ten, anapus tvenkinio, graži staltiesėlė, ir netrukus bus mamatės vardinės, ir bus daug svečių, ir kremas, ir taip gražu visur, ir saulė taip puikiai šviečia ir šildo.

– Mamate, – tariu, – o mano širdis yra labai laiminga. Taip visur gražu, taip puikiai žydi tos rožės!

Mamatė jau ne į rožes žiūrėjo, bet kažkur tolybėn, pro tamsias pušis, augančias sodno gale, tarsi ieškodama tų gražybių, kurių nėra regėjusios žmonių akys. Išgirdus mano žodžius, ji lyg prisiversdama atitraukė žvilgesį nuo tų tolybių ir pažiūrėjo į mane, liūdnai šyptelėjo ir tarė:

– Trumpai težydi rožės, Irute!

Ir, papurtinus galvą, tarytum norėdama nusikratyti liūdnas mintis, ėmė skinti rožes ir dėti į puokštę.

– Nunešime bukietą tėveliui, – tarė.

Išrinkus puikiausią rožę, pasistiepusi įsegiau ją mamatei į kasų vainiką ant kaktos ir gėrėjau, kad ant juodų plaukų ji atrodė lyg sidabrinė žvaigždė. Ir ūmai pamačiau, kad tarp mamatės ir baltų rožių yra kažkokio panašumo...

Ir tariau:

– Mamate, rožės į tave panėši.

– Kuo, Irute?

– Tokios jos meilios meilios ir taip liūdnai žiūri, kaip ir tu.

Tėvelis sėdėjo prieangyje, o prieš jį stovėjo du mūsų kaimynų ūkininkų su kepurėmis rankose, guviai besikalbėdami. Tėvelis, pauostęs rožes ir prisisegęs vieną prie savo balto švarko atvarto, tarė mamatei:

– Gerai, kad atėjai, Marina. Pataikiniai kaip tik į teismą. Spūdis su Rimeika besibylinėdami atėjo net pas mane. Padėsi man juodu nuteisti.

Spūdis priėjo prie mamatės ir, bučiuodamas jai ranką, tarė:

– Puoniteli, jo mylestieni, juk tur būti unt svieta teisybi.

– Del buvimo kur nebus. Tik bėda, kad tu nuori, kad ta teisybi vis tava būtų, – atsakė Rimeika, iš eilės mamatės ranką bučiuodamas.

– Jei abudu kalbėsite, tai ponias nieko nesupras, – tarė tėvelis. – Spūdi, tu pirma papasakok viską, kaip buvo.

– Pasakysiu, puoneli, tikrą tijsą, kaip buva. Tasgaties, aš jau numaniau muna biteles žadunt spijsti, jau kelinta dijna vis veizu bejoudoujanti kaip kepuris ont aule. Vis lioubam pasergieti: ar aš, munuoji, ar duktie priejė paveizam. Vo vakar, tasgaties, išejom visi miešlų vežti. Aš ir sakau sava Igniukou: „Igنيuk, – sakau, – tu, vakali, pridabuok biteles, pasistatyk viedrą vundens, pasiimk krapylą, ir kaip tik ims spijsti, pašlakstyk gera – anuos ir susimes čia pat, vo tou tarpu dousi mun žini atbiegis“. Tat vežam mas, tasgaties, tus miešlus, jau pijta nebetuoli, atvežiau vežimą, vertu, čia munuoji su Domici kapsta – tik staigu Domici ir saka: „Papuneli, – saka, – veiziek, bene biteles lek“. Paveiziejau – tikra: atjoudou, atūž spijtlius kaip tik nu mūsų vyšnyna. „Vo Jerguteliau, – saka munuoji, – tat jau mūsų biteles bus išspijtusias! Tat tas Igنيuks, biaurybi, nepridabuoje!“ Kų čia bedarysi, tasgaties? Suturėti – nesuturėsi, aukšta lek, gintis, viskų metus – viel niek kap. Stovam tik ir veizam, kur čia anuos lieks. Tik matom, pasisuka statia unt Rimeike, statia unt tuo kleva, kur įstate inkilą. Aprimau. Na tat, misliju, nier kuo čia skubieti, vis tiek jau žinau, kame anuos yr, pats sava akimis matiau. Vo munuoji ir saka: „Tat ir čiestic tuo Rimeike! Kų tik įkieli inkilą, jau bitis ir įsimeti. Ale tu, Juzeli, – saka, – eik tučtujau pri anuo, paskou nebnories beatidouti“. – „Juk kataliks, juk ne žyds“, – sakau. Tujau, tasgaties, parejuom numij pijtu, einu į suodną – nebesu kepuris. Na, tat jau tikra mūsų bičių būta. Dar įkibau į Ignį: „Ak tu, pijmenc šmuote, – sakau, – kam bitis išlakina!“ – „Je, – saka, – tik biškiuką buvau pabiegis“. Greituoju pavalgiau pijtus, nie puokaičia negulįs, biegu pri Rimeike. „Susiedeli, – sakau, – į tamstas inkilą muna biteles susimeti“. – „Nematiau“, – saka. „Eikiau paveizieti“, – sakau. Nuejuom. Beūziunčes, belakstunčes bitis aplink inkilą. „Na, tat

kap dabar būs, – sakau, – aš nuoru sava biteles atsiimti“ . – „Kur ne! – saka. – Muna inkilas, muna ir bitis. Vo iš kur žiną, kad tava? Juk nesigynia.“ – „Kad ir nesigyniau, – sakau, – ale žinau, tasgaties, pats sava akimis matiau, kad čia nulieki.“ „Vo galų gale, – saka, – ar tava, ar ne tava, mun nerūp, muna inkils, muna ir bitis.“ Ir nedoud. „Tai, – sakau, – eikiau pri puona, lai mudu apsūdija. Kijno čia dabar, tasgaties, teisybi ir kap čia dabar vedum būs. Pats sava akimis matiau, kad muna bitis...

– Gerai, – pertraukė tėvelis, – jau viską pasakei. Dabar tu, Rimeika, ką pakalbėsi?

– Kų aš bekalbėsiu, puoneli, – tarė Rimeika. – Aš tijk tesakau: kijno inkils, tuo ir bitis. Tat jau žinuoms daikts.

– Kad nežinuotume, kijnuo įsimete, tai tebūnij tava, vo dabar, tasgaties, juk aš pats sava akimis matiau, tučtujau atejau paskou.

– Je! lauki būdams pamatią lekunt, vo gal ne tava buva. Vo unt gala, ar tava, ar ne tava – tijk tuo. Tai kam tus inkilus žmonis statytų, kad reiktų atidouti bitis? Mat, aš jau čia stuoruojuos, vargstu, įkelu, lauku, kada čia mun Puondzijvs biteles atspijdsins – Pondzijvs biteles atspijdsina, vo čia dabar saka: atidouk, muna! A kad tu nesulauktumia! Neturu nie vijn kelma, nie liekarstuoms medaus lašele. Munuoji saka: „Įkelk inkilą į klevą, gal būs mūsų čiestic. Veiziek, Spūdis kijk medaus prikuop“. Padirbau inkilą ir apsižadiejau: jeigu Puondzijvs dous biteles, kitą rudenį vaška žvakę šventa Untuona altuoriu nulijisu. Utarnike įkieliau, vo vakar, tat jau petnyčiuo, jau ir besunčes bitis. Pondzijvs jau tikrá stebuklinga priemi muna apžadą – vo tas, mat, saka: atiduok bitis! Sakyk, poniteli, kaip aš galiu atidouti, kad mun pats Puondzijvs davi?

Mamatė šypsodama tarė:

– Juk yra toks paprotys: jei į kieno inkilą susimes spiečius ir atsiras jo savininkas, tai tuodu žmogū turi bičiuliauti. Padarykite taip ir judu.

– Ne, kam aš dabar, tasgaties, dousu anam pusį medaus, kad tat muna bitis! – tarė Spūdis, matyti, labai nepatenkintas mamatės ištara.

– Puoniteli, vo kam aš turu išsižadieti pusis medaus, kad mun švents Untuonc atspijdsina bitis? – pasakė Rimeika įsitarščiaavęs. – Juk unc jau ir tap tur bičių, vo aš ne.

– Kaip sau norite, – tarė vėl mamatė, – aš negaliu kitaip teisti. Turit bičiuliauti, ir gana.

– Vis tijk, unc tuoms biteliems nepasidžiaugs, – atsiliepė Spūdis piktai. – Žinuosu aš, kų daryti!

– Vo aš žinuosu, kaip ginti sava bitis, – atsakė paraudęs Rimeika.

– Nebijuok, žinau aš kelį ir į sūdą. Ne aš būsu, jei sūds neprisūdys tau sugrunžinti mun tų spijtlių.

– Douk po sūda! Matysma, kynuo čia būs teisybi.

Ir abudu emė pūstis kaip tie gaidžiai, besirengdami šokti ant kits kito.

– Vyrai, dėl tokių niekų... – tarė nedrąsiai mamatė.

O tėvelis, jau suerzintas, pasakė smarkiai:

– Kaip tat! Eikite į teismą. Tai bent būsite išmintingi gaspadoriai. Prasibylinėsite dešimtį kartų tiek, kiek kaštuoja tas spiečius. Ak jūs, kvailiai, kvailiai! Už tą jūsų godumą reiktų su judviem pasielgti kaip su vaikais, susipešusiais dėl menko žaislelio: atimti visai, kad nebūtų nei vienam, nei kitam.

– Verčiau lai nebūn nie vijnam, kap kad unc neteisinga muna bitis užgruobtu, – tarė Spūdis.

– Bet tuščia jūs! Tuo savo godumu jau man įkyrėjote, – kalbėjo toliau tėvelis, – ir padarysiu kaip tik priešingai. Tegu Rimeika laikosi tą sugautąjį spiečių – juk neturėjo nė vieno, – o tau, Spūdi, aš duosiu kitą. Šiandien kaip tik ir mano vienas avilys išspietė.

– Bene juokouji puonelis, – tarė Spūdis, krapštydamasis pakaušį.

– Je, juokausiu aš čia dabar su tokiais goduoliais! Eik į sodną, ten pas bityną, ūksmėje, rasi rėtį su spiečium. Imk ir neškis. Ir kad man daugiau nebesibartumėt. Tai toks mano teismas. Ar dabar sutinkate?

Rimeika pirmas šypsodamas priėjo prie tėvelio ir, bučiuodamas ranką, tarė:

– Kur nesutiksi, puoneli! Nenoriejau atidouti bičių ir nedousu. Vo del tų barnių, kuo dabar besibarsi, kad abudu gavuom po spijltių.

O Spūdis atsiliepė:

– Žinuoms, tasgaties. Diekou, puoneli. Vis tijk, kap kad sava biteles būčiau atsiemįs. Lai būn Dijvui unt garbies, lai unc laikuos tas bitis.

Atsisveikinę abudu išėjo. Ir tuoju priėjo mus jų žodžiai:

– Na, Rimeika, – sakė Spūdis, – ne aš būsu, tasgaties, je kitą vasarą nesugausu spijltiaus. Matysma, kokį teisybę tumet beskelbsi.

– Na, tai viel eisma pri puona, kad viel mudu nusūdytų, – atsakė Rimeika.

Mamatė, balsu juokdamos, tarė:

– Esi ideališkas teisėjas, Liudvikai. Be galo man patinka ta tavo sąmojinga ištara. Tik vis dėlto gaila, kad nepavyko priversti judviejų pasielgti teisingai ir sulig tradicija.

– Matai, Marinia, lengviau sugalvoti sąmojingą ištarą, negu priversti chamą prie teisybės.

Paimk Niką, Irute, ir nuneškit bobutei lauktuvių, – pasakė mamatė, duodama pilną visko pridėtą pintinėlę. Pašokau per mastą nuo žemės iš to džiaugsmo.

– Ar galima pasiklausyti pasakų, mamatė?

– Galima, vienos.

– Bet jei trumpa, tai dviejų, – ar taip, mamatė?

– Ką gi darysi su tokiu pasakų maišeliu, – nusijuokė mamatė. – Teesie dviejų.

Eiti pas bobutę – kaip tai miela! Ne tik dėl to, kad ji moka gražių pasakų, bet ir dėl to, kad ten viskas taip keista, taip nematyta, taip kitoniška, negu aplink mane. Rodos man, kad nuėjus ten įžengiu į pasakų šalį. Gyvena bobutė sename mūro name, kuriame kitąsyk buvo bravoras, mažame kambarėlyje su vienu giliai įleistu langu, mažomis, saulės nudažytomis rutelėmis. Kambarėlio sienos laikraščiais išlipytos, asla švariai iššluota, visados žaliais ajerais išbarstyta. Turbūt nuo tų ajerų ir nuo ryšulių žolių, pri-kabinėtų palubėse, visas kambarėlis pilnas kažkokio meilauš, ypatingo kvapo. Tiesiog kvepia pasaka. Įėjus tenai ir tai keistai atmosferai mane apipūtus, rodos man visados, kad jau pasakos neklausau, bet pati „pasaką darau“. Rodos, kad visi daiktai bobutės kambarėlyje kažką mąsto, kažką žino, kas kitiems uždengta; kad kiekvienas jų gyvena savotišku gyvenimu, pilnu slėpinių. Štai pasienyje sena, vargi lova, aukštai patalais išklota ir margai užtiesta, štai ties langu staliukas, o viršum jo būrys paukštelių, judančių vėjui pro langą dvelktelėjus. Paukšteliai gudriai padirbti iš tuščių kiaušinių, turi margo ir auksinio popierio sparnelius ir uodegas ir kabo ant ilgų siūlų. Pačiame viduryje didžiausias žąsies kiaušinis, lyg viso to būrelio motina, aplinkui mažesni, o jų tarpe du

visai mažiūčiū, turbūt balandžio kiaušinėliu. Toliau žalia, didelė skrynja, margomis gėlėmis ir žvaigždėmis išrašyta – gražiausias bobutės salono baldas. Rodės man visados, kad toje skrynioje turi būti puikių puikių daiktų, neregėtų ir negirdėtų, kaip pasakoje. Paklausiau sykį neiškentus, ką bobutė joje slepianti. Bet ji atsakė – tą mažumą šiokių tokių skurliū, kur turėjusi, atidavusi dukterims, o dabar jau beveik visai nieko nebelikę. Ir šypsodama atvožia skrynją, kad pamatyčiau jos visus turtus. Tiesa, skrynja buvo apytuštė, nė vienos mano svajojamos gražybės. Gražiausias visų esamųjų ten daiktų buvo balto muslino kepurė, dailiai pasiūta mamatės bobutei dovanų; uždengta su popieriu, stovėjo ji padėta viename skrynios kampe kartu su žičkine priejuoste ir senovės kikliku – įkapėms. Trobos kerčioje riogsojo didelis žalių koklių pečius, o prie pečiaus visados sėdi bobutė verpdama. Labai švariai apsivilkusi, galvą baltu raiščiu apsimuturusi, aukšta, liesa, sauso veido, stambiais klasiškais brėžiais, atrodo lyg kokia rimta ir žiauri Romos matrona. Bet meili šypsena, rodanti sveikus, baltus kaip jaunos mergelės dantis, minkština tą žiaurumą. Turėdama nesveikas kojas, ji negali dirbti lauko darbų ir verpia net ir vasarą, šiltomis dienomis pasistačius ratelį savo kambarėlio palangėje, tarp rūtų eželių. Pas mus teateina vieną kartą per metus, didžiajame šeštadienyje, ir, atsisėdusi virtuvėje ant žemos kėdelės, tarp pilnų grietinės puodų, suka kastinį. Labai mėgstu žiūrėti, kaip ji, pasistačius puodą tarp kelių, čia suka, čia šildo, čia aušina, čia prideda, čia atima – vis taip rimtai ir oriai, tartum kokias iškilmingas apeigas laikydama. Kadangi kastinį tevalgau kartą per metus, Velykų laiku, ir visados bobutės suktą, tai rodos man, kad tai nėra paprastas valgis, bet kažkoks šventas maistas, kurio tiekti tik viena bobutė teturi galės.

Atidavus lauktuves ir išklausius bobutės dėkojimus, klausiu:

– Kodėl pati niekadod neateini pas mus, bobute?

– Eik, eik, pupeli, kas aš do vijšni puonams! Kuoki nauda iš munis, prastuos buobas? Nie paveizieti, nie pakalbieti. Kad biednas pri turtinga eit, tai ruoduos, kuo prašyti praša. Nenuoru aš lundžiuoti puonams į akis, kad nepamislytų, kad nuoru kuo nuors gauti. Sauguok Dijvi! Ir tap par daug viskuo turu iš jų maluonis, visa kuo esu partekus.

– Ar ne nuobodu taip vienai vis būti? Vis tik sėdi ir sėdi prie to pečiaus, – tarė Nika.

– Te, mažileli! Prasta Dijvui garbie, kame susirenk keles buobas. Daugiau nieka neišgirsi, kaip tik: tas tuoks, tas šiuoks, tas tap padariš, tas šiap padariš. Kam mun tuo reik? Kam aš puoną Dijvą pykinsiu sava ližjuviu umžiaus pabaiguo.

– Tai bobutė kalbėk apie ką kita.

– Bepigu, kad mokiečiaū. Dabar tamsta, pupeli, tuoki maža bebūdama, jau muokas, kningas skaitá, šmuotą gali žinuoti. O mas, prastas buobas, bačkuo užauguses, svieta nemačiuses, ką mas pasakysma? Tik niekus plepam plepiejuses, ir gana. Tad jau aš verčiau vijna pati.

– Bet ar ne liūdna vienai, bobute?

– E, senatvie žmogus jau nebedraugus. Pasenš, ar nuori, ar nenuori, turi vijns būti. Matá dabar, kad ir aš: turiejau tievelius, vyrą, trejetą vaikų užauginau – vuo kame visi? Vaiká kuožnas sava lizdą susikruovi, jau aš anims neberūpu, tieveliai, vyrs seniá akeles užmerki. Dijva valia. Puondzijvs juk nieka bluoga nepadara. Gal ir gera, kad tap vijná reik amžiu bengti: viskų sau žmuogus apmisliji, visą sava gyvenimą atmeni, už kuožną grieką gailis. Vo del liūdnuma – nie biškį neliūdna. Verpu sau, puoterelius kalbu, gijdu gijsmes ir ruožunčių už dūšeles. Ir juk, ruoduos, netrumpá gyvenu, vo kap atmįsiu vis-

kų, tai, ruoduos, visi tij meta – kap vijną dijnele. Ir kur, ruoduos, tas muna gyvenims dinga?

– Ar ir tu, bobute, pirma buvai jauna? – klausia Nika.

Bobutė nusijuokė.

– Buvau, pupeli. Ir ne tik jauna, bet ir maža esu buvusi – šit kap judu dabar. Vuo paskou užaugau aukšta, tvirta. Pirma darbininki buvau visami dvari. Kad lioubam išeiti vedu su vyra nabašninku rugių piauči – tai tik lioub visi ir veizieti. Kap dabar muna Kaziuks kad piauči, kad dvi rišieji tur paskou eiti. Tat jau mat į tievą. Umžiną atilsį, kų lioub paimti, tų padirbti. Užtat ir buvo mylims senuoje puona, kad dabar Kaziuks kad mūsų puonalia mylims.

Bet aš nelabai domėjaus bobutės biografija.

– Bobutėle, pasaką pasakyk! – pertraukiau.

– Vuo ar numij nepasizges, kad užtruksitau?

– Ne, ne! Mamatė leido pasiklausyti – jei ilga pasaka – vienos, jei trumpa – dviejų.

– Ta jau pasakysiu vijną ilgą.

– Bobutėle, tik kad joje būtų baisių baisių baidyklių! Juo baisyti klausyti, juo mieliau.

Atsisėdome ant suoloelio, šalia ratelio, o bobutė, vis verpdama, ėmė pasakoti. Ir pri-gužė pilna trobelė baisyčių baisyčių: ugniaakių aitvarų, kaukų pikčiurnų, ir gudrių kipšų, ir laumių viliūgų, ir mirusių nekrikštytų vaikų, ir dvasių, kenčiančių savo bausmę girgždančiuose medžiuose. Šiurpuliai ėjo man per nugarą. Žinojau, kad vakare ne tik neisiu į tamsų kambarį, bet ir apšviestame sėdėdama bijosiu žvilgterėti pro atdaras į tamsų kambarį duris, kad neišsinertų kartais iš tamsybių kokia tų pasakų baisyklė. Nepaisydama to, godžiai klausiau. Rodės man, kad bobutė pati yra geroji laumė, ir visi tie aitvarai ir kaukai jai tarnauja. Pabaigus jai, paklausiau:

– Ar esi mačiusi aitvarą, bobute?

– Ne, pupeli. Vyra nabašninkas sakies matįs, bet munij neteka.

– Kaip būtų gerai, kad aitvaras tau pinigų prineštų.

– Saugok Dijvi! Kur aš anus diečiau? Juk esu pavalgiusi ir apsidariusi ir turiu šiltą trobelę. Nebent mišeliems užpirkti už dūšeles. Bet mun tap ruoduos, kad kam Pondzjivs nedaug tedoud, nu tuo nedaug ir tereikalaun. Maluonesnes anam tuos vijnas mišeles, kur užperku kasmet, rublelį beverpdama surinkus. Su aitvaru, pupeli, nenuoriek nieku-met susidieti. Tij pininga tiera geri, kur žmuogus savo rūpesčiu ir darbu įsigije.

Naudodamos šviesiomis vasaros dienomis, mamatė pradėjo man siūti antklodėlę. Pasi-lenkusi ant staklelių, piešė ji su kreida žvaigždes ir ratelius, o paskui siuvo rūpestingai, savo baltomis rankelėmis švytuodama. Atsisėdus šalia, skaičiau balsu „Iš jaunos našlaitės atsiminimų“. Priskaičius vietą, kurioje vargšė mergelė aprašo, kaip mirė jos motina, skausmas suspaudė man širdį, o akys pasruvo ašaromis. Metus knygą, prisiglaudžiau prie mamatės verkdama.

Mamatė ramino mane, kad, tiesa, gaila esą tos našlaitės, bet taip verkti nereikia.

Bet aš jau nebe tos našlaitės verčiau. Žaibu šovė man į galvą mintis, kad jei tos našlaitės motina mirė tokia jauna ir palikus mažą dukrelę, tai juk ir mano mamatė gali mirti. Ir ne tik gali, bet ir turi, jei ne dabar, tai kada nors. Juk visi žmonės miršta, juk nuolat girdžiu mirus tai vieną, tai kitą.

- Mamate, kas bus, jei tu taip mirsi, kaip tos našlaitės mama?
 - Iš kur tau tokios mintys, Irusia? Juk matai, kad esu visai sveika.
 - Taip, dabar gal ne, bet vis tiek kada nors mirsi, kai užaugsiu.
 - Žinoma. Kiekvienas žmogus turi mirti. Tai baisu, vaikeli, bet nieko nepadarysi.
 - Bet aš nenoriu, kad mirtumei, mamate, - tariau kukčiodama. - Niekados, nė kai užaugsiu! Aš ir užaugus didelė taip pat juk tavęs gailėsiuos. Aš prašysiu pono Dievo, kad mirčiau pirmiau už tave, ir už tėvelį, ir už Niką, ir už Jonelį.

Tartum po mano kojomis atsivėrė bedugnė, ir aš turiu į ją įkristi, nes kito kelio nėra. Taip, visi miršta. Tėvelio tėvų jau nebėra, mamatės mamos nebėra - ir mano tėvelių nebebus, o aš pasiliksiu. Baisa ir skausmas draskė mano mažą širdelę, iš akių upeliais tekėjo ašaros, šlapindamos mamatės rūbą.

Tada mamatė, pametus savo darbą, pasisodino mane ant kelių ir ėmė raminti. Sakė, kad aš juk jau mokinusis katekizmo ir turinti atsiminti, jog tiktai žmogaus kūnas temiršta, o siela yra nemiri; kad, apleidus tą savo sumenkusį, paliegusį kūną, ji einanti žvaigždėtai keliais pas Dievą. Ir jei ji buvusi gera, tai Dievas vedąs ją į savo rojaus sodnus, kur ji matanti tokių gražybių, kokių niekas žemėje nesąs matęs ir nepamatysiąs, kad ir visą pasaulį iškeliautų, ir girdinti tokią puikią muziką, kokios niekas nesąs girdėjęs šioje žemėje.

- Ar ne gražiau ir už tave groja, ir už poną Jonavičių? - paklausiau liovus verkusi.

- Žinoma, Irute. Kad ir geriausi viso pasaulio artistai susirinę imtų groti įvairiausiai instrumentais, ir tai jų muzika nebūtų tokia puiki, kaip anoji Dievo sodnuose. O sielos vaikščioja, tų stebuklingų melodijų klausydamos, sutinka savo mylimuosius, anksčiau mirusius, ir laukia tų, kurie dar pasiliko žemėje.

- Ar mūsų sielos, mamate, bus tokios pat, kaip mes? Ar mes galėsime pažinti kits kitą?

- Kaipgi mylinčioji siela nepažins mylimos sielos? Pagalios, juk siela ne visada bus atsiskyrus, juk žinai, kad paskui ji vėl susivienys su kūnu.

- Kaip gera, mamate! Sako, kad sielų negalima esą nė palytėti, kad jos lyg dujos blaškančiosi ir nykstančios. O aš noriu, kad būtumei ten visa, tokia pat, kaip dabar, mamate, kad galėčiau prisiglausti ir bučiuoti tas baltas rankeles ir kad į mane žiūrėtų tavo akys ir viskas.

- Bus taip, Irusia.

- Aš manau, mamate, kad ten turi būti ir knygų, daug daug, gražių, raudonų, pilnų puikių paveikslėlių?

- Viso ko yra, ko kas geidžia.

- O ar sielos visados bus drauge Dievo sodnuose? Iš ten jau niekuomet nereiks persiskirti?

- Niekuomet. Taigi matai, kad nereikia taip verkti ir mirties bijoti. Kai ateis ta skaudžioji valanda, žinosi, kad persiskirsime tik trumpai valandėlei.

- Ar tikrai, mamate?

- Tikrai, Irute. Tik reikia būti gerai, kad ponas Dievas į tuos savo sodnus priimtų.

Jau visiškai buvau nurimus. Mano mintys atsitraukė nuo baisių mirties paveikslų ir skrajojo ten, kame taip gražu, kaip niekur žemėje, gražiau negu Šveicarijoje, kur, kaip skaičiau, esą mėlynų ežerų ir baltų kalnų. Tačiau vakare, kai sukalbėjome balsu potėrius, aš patylomis dar pridėjau: „Pone Dieve, duok, kad aš mirčiau pirmiau už mamatę, tėvelį, Niką ir Jonelį“.

„Geriau ten laukti jų, nekaip čia be jų pasilikti“, - nusprendžiau.

Atsigulus į lovėlę, mintis apie mirtį vėl išsinėrė iš kažkokių sielos gelmių. Stebėtina man pasirodė, kad taip nebranginau mamatės, tiek laiko kasdien praleisdama be jos. O kas gal žinoti, ar ilgai dar teks būti kartu. Ir nutariau, kad, kiek galėdama, nuo jos nesiskirsiu.

Ryto metą pradėjau vykdyti savo nutarimą, vaikščiodama paskui mamatę visur kaip uodegėlė: mamatė į virtuvę – ir aš į virtuvę; mamatė į daržą – ir aš paskui. Atėjo ligonių, prašančių pagalbos. Lig šiol ne turėdavau jokios pretenzijos žiūrėti, kaip mamatė gydo, bet šiandien kaip galėjau persiskirti su ja, kad ir valandai? Ir išprašiau, kad leistų man pabūti ten pat.

Pirma įėjo moteriškė, vedina keliolikos metų mergaite su žemai užsmakta ant akių skarele.

– Atvedžiau, poniteli, sava mergikį, – tarė, – gal dousi kuokią ruodą. Pati jau nebnumanau, ką bedaryti su tuoms anuos akims.

Nusmaukė skarelę, ir pasirodė baisios mergaitės akys. Vokai buvo sutinę lyg rutuliai ir paraudonavę, o iš po jų vos težiūrėjo akys, raudonos lyg kraujas.

– Kas jai pasidarė? – klausė mamatė.

– Te, poniteli, vis skundės akimis, pareis vakari numij karvis ganius ir sakys: „Mamuneli, tap mun akys gel“. Biškį buva by parauduses, ir daugiau nieka. Vuo Jasaitieni ir saka: „Tat, – saka, – kirmina; rek, – saka, – anus nutručyti, anij iesti išies akis mergikia, je negydysi. Rek, – saka, – išvirinti tabuokas ir plauti akis, vuo paskou dar pačių tirščių pritverti“. Aš tap ir padariau. Vijną kartą nupluoviau – kad ims gelti, muna mergiki niekur netveras, bliau. Aš pri Jasaitienis. Cioceli, – sakau, – nognia skaušt, bliau muna mergiki. „Tat ir gera, – saka, – tat kirmina tručijas, dar plauk“. Aš dar plauti. Unt naktijs pritvieriau tirščių. Rytmetį veizu – ak tu Dijvuleliau myliausis! Kad užputuses akys, kad paraudonavuses, šit, kap dabar. Muni ir išgunstis paiemie. Kur dabar bedingsu, misliju sau, kur bebiegsu, kad ne pri ponitelis. Gal dousi kuokią ruodą.

Mamatė beklausydama rankas sugrąžė.

– Dėl Dievo meilės, – sušuko, – kam klausai visokių bobų! Juk reikia šiokį tokį savo protą turėti! Dabar mergikė gali akla pasilikti visam amžiui. Kodėl bent nenuplovei? Argi galima taip nešvariai laikyti akis!

Mamatė valė, plovė tas vargšes „sukirmėjusias“ akis.

– Jasaitieni ruokou, kad negal plauti su vundeniu. Saka, liekarstas nemačysią, – tarė moteriškė, mažumą išsigandusi.

Mamatė ėmė aiškinti higienos taisykles.

– Ar matai bent kiek, mažilėle? – paklausė mergaitės, pabaigus plauti.

– Kap par miglą.

– Juk, rodos, esi iš Kerbedlaukės?

– Nuje, puoniteli, iš Kerbedlaukis, Mažeikieni.

– Klausyk, Mažeikiene. Aš mergikės gydyti neapsiimu, aš ne daktaras. Su akimis nėra juokų. Tat ryto vežk dukrelę pas gydytoją. Veizėk, kad ryto nuvežtumei. Aš siųsiu tyčia paklausti. Apakinsi mergikę, ir bus ubagė visam amžiui.

– Dijvi sauguok nuo tuokiuos nelaimis. Tat mat buobų klausyti. Vešu, puoniteli, vešu rytu.

Paskui atėjo kita moteriškė taip pat su mergaite, tik daug mažesne už anąją, gražiu, tik išbalusiu veideliu ir didelėmis mėlynomis akimis. Visas jos pakaušis buvo aptekęs šašais, bjauriais, šlapiais, pūliuotais, net koktu buvo žiūrėti. Reti, gelsvi plaukeliai, iš priešakio mažumą sudailinti, buvo supinti į dvi plonuti kaseli, tikri pelių uodegėli.

– Pirmų pirmiausia, mano mažyte, – tarė mamatė, apžiūrėjus galvą ir glostydama mergaitės veidelį, – reik nukirpti plaukus. Juk vis tiek jų nebeišsukuosi, o nukirpus greičiau pagysi...

Mergaitė, išgirdusi tai, ūmai ištrūko iš glamonėjančių ją mamatės rankų ir, nutvėrus abiem rankom savo pelių uodegėles, įsispraudė į kambario kerčią ir ėmė verkti.

– Aš nenoriu kirpdinti plaukų! – sakė kukčiodama. – Muna kasas! Muna kasas!

– Tylėk, Vuoniki, begėde! – sušuko supykusi motina. – Ir žlemb čia puonia į pat ausis!

Mergaitė aptilo ir, paleidus savo „kasas“, susikišo abi kumštį į akis. Mamatė šypsodama nuėjo pas ją į kerčią ir, vėl glostydama jai veidelį, tarė:

– Klausyk, Onele, na, ko gi čia gailies tokių kasų? Veizėk, kokios plonos, striugos, kaip kokios virvelės. Koks čia gražumas! O kai aš tau nukirpsiu ir galvelę išgydysiu, pamatysi, kokios kasos užaugs. Tokios, kaip mano, veizėk!

Ir mamatė pasilenkė, rodydama savo plaukus.

Onelė atėmė kumštį nuo vienos akies, paskui nuo antros, žvilgterėjo skersomis į mamatę kartą, paskui antrą, pagalios išplėtė akis ir, ištiesus rankelę, su vienu pirštu palytėjo mamatės kasas.

– Ar dabar duosies kerpama? – paklausė mamatė.

– Dousu...

Paėmė mamatė dideles žirkles, ir bematant kasos nukrito ant žemės. Vėl apsiašarojo Onelės mėlynos akys, bet vargšė sėdėjo tylitelaičiai, ir matyti buvo, kad kaip begalėdama stengėsi suvaldyti savo širdies skausmą. Nuolat tik žiūrėjo į mamatės kasas, tartum tame reginyje semdama jėgų savo nelaimei pakelti.

Pagalios galvelė tapo nukirpta, nuplauta ir ištepta, o į Onelės ranką įkišti keli saldainiai.

– Še, graužk, namo grįždama, kad ne taip būtų liūdna, nelaimingąsias kasas atsiminius.

Atėjo kryžiaus dienos, ir vėl, kaip kasmet, einame su mamate į mūsų kalnelį. Auga ant jo keli ažuolai ir riogso trys kryžiai, ir taip gražu žiūrėti nuo jo toli toli į visas puses. Išmiegojusi pokaitį, ima rinktis mūsų šeimyna, kumečiai ir kiti apylinkės gyventojai, kurie negavo nueiti rytą į bažnyčią. Moteriškos eina nešinos ir vedinos tyčia tai iškilmei nupraustais vaikais švariai nušluostytomis noselėmis. Visi apsilvilkę išėiginiais drabužiais, vaikai lygiai tokiais pat, kaip tėvai. Mažos mergelės su ilgais, lig žemės, plačiais sijonėliais, besipainiojančiais joms po kojų, su trumpučiais liemenėliais ir surištais po smakreliu skepečiukais. Berniukai taip pat su ilgomis kelnėmis ir švarkeliais, kiekvienam ant kaklo perkelinis skepečiukas, dailiai sudėtas ir blizgančia saga užsegtas. Rodos, kad tai ne vaikai, bet suaugę juokingi nykštukų žmonės. Tačiau sielos gilumoje mažumą pavydžiu mergelėms, nes kartais trokštu turėti tokį ilgą rūbą, kaip mamatės. Viena ranka įsikibę į motinos sijonus, antros pirštą į burnelę įsikišę, vaikai stingas į mus, plėsd-

mi mėlynas akis, motinoms su mamate besikalbant. Sunkiai lipdama į kalną savo ligos supančiotomis kojomis, ateina ir bobutė su Kazimiero gaspadoriaus vaikais, mylimais mūsų žaidimo draugais, tėvelio pramintais Žvirbliukais dėl jų Žvirblinskių pavardės. Pagaliau atdūlina Domeikienė su vaikais ir su vyru. Vyras neša mažesnį, o ji veda didesnį – pasipuošusi, grakšti, skaisti, linksma. Ji pirmoji visos apylinkės gražuolė. Tik bėda, kad ir pirmoji tinginė. Visi žino, kad ji pusę dienos guli lovoje, o antrą pusę taisos parėdus, bastos iš kerčios į kerčią, ir kad visus darbus dirba vyras ir pasamdyta merga. Dėl to vaikai apleisti ir nudrįskę, troboje netvarka, o ūkis tuščias. Bet Domeikis taip myli savo gražiąją žmonelę, kad jam viskas gera. Dirba kaip du vyru, niekados šaunaus žodelio jai nepasako, tik stengias kaip galėdamas jai įtikti. Jai truputį galvą suskaudus, jis tuojau susirūpinęs bėga pas mamatę vaistų. O kad mamatė juokias tą ligą esant turbūt nuo ilgo gulėjimo, jis, mamatei ranką bučiuodamas, sako:

– Kad, poniteli, ana toki deliklatni!

Tėvelis suerzintas gėdina jį:

– Ar tau ne gėda, Domeiki! Juk visi juokias iš tavęs. Paėmęs diržą, sudrožk porą kartų skersai, pamatysi, visos ligos žaibais išlakstys, ir ta tavo gražioji taip ims dirbti, kaip ir kitos. Ko belauki?

Į tokį patarimą Domeikis nė sakyti nieko nesako, tik kuo greičiausiai eina namo.

Bet man labai tinka Domeikienė, labiausiai dėl savo gražumo, bet dar ir dėl to, kad tokia linksma ir meili. Kaip tik pamatau ją atėjus pas mamatę, bėgu jos pasižiūrėti. Atėidama pas mamatę su įvairiais reikalais, ji stengias nepasipainioti ant tako tėveliui, nes tėvelis niekad nepraleidžia, jos smarkiai neišbaręs. O mamatė taip pat mėgsta žiūrėti į jos gražų veidą, meiliai su ja pasikalba ir švelniai primena motinos ir žmonos priedermes. Bet tie žodžiai atsimuša nuo jos kaip žirniai nuo sienos. Ji net nesijaučia kalta, sakos dirbanti, kiek sveikata leidžianti, ir linksmi sau juokias, kaip visuomet.

Nusiėmęs kepurę, Kazimieras klaupias prieš kryžių, o paskui jį visi. Ir Kazimieras savo stipriu balsu traukia visų šventųjų litaniją.

„Melskis už mus!“ – atsakinėja cypūs moteriški balsai, plonučiai vaikų balseliai ir vyrų balsai, panašūs į širšinių bambėjimą, ir susipynę plaukia banga žemyn į žalius laukus ir margas pievas. Taip malonu, gražu melstis lauke, senų ažuolų ūksmėje! Rodos, čia geriau girdi mus Dievas. Rodos, gėlėtomis pievomis vaikščioja Jėzus vaikelis toks, kaip paveiksle, kurs kabo pas mano lovelę: basas, su baltais marškinėliais, šviesiais garbanotais plaukeliais ir didelėmis išmintingomis akimis, panašiomis į Nikos akis, plačiai išskėtęs rankes, tartum norėdamas priglausti prie širdelės visą pasaulį. Aš žinau: jis nelaužydavo palaužtos lendrės, negesindavo pradėjusios gesti lempelės. Ir jį prikėlė prie kryžiaus. Baisiomis, didelėmis vinimis perdūrė jo meilingas rankes ir eiklias kojules, visados skubėjusias gerai daryti. Štai matau jį prieš save ant didelio, juodo kryžiaus kabantį. Koks baisus kryžius! Juk tiktai su adata įsidurk pirštelį, ir tai kaip baisiai skauda... Skausmas veria man širdį, ir iš akių rieda ašaros. Greit šluostau jas, kad niekas nepamatytų. Paskui atsimenu, ką sakė mamatė, kad kiekvienas negeras darbas esąs vinis, kurią kalame į šventą Viešpaties Jėzaus kūną. Ir, baimės bei skausmo paimta, iš visos sielos prisizadu visados visados būti mandagi.

Ir ūmai ateina man į galvą, kol dar buvau mažesnė, mušdamos į krūtinę poterių pa-baigoje, sakydavau: *Boże, bądź miłościew nademną grzeczną*¹. Gailestingai šypsau iš to savo

¹ Dieve, pasigailėk manęs mandagiosios (lenk.).

vaikiškumo, dabar jau gerai žinodama, kad nors ir tikrai būčiau mandagių mandagiausia, girtis negražu nei žmonėms, nei ponui Dievui.

Po litanijos giedame „Dievas mūsų gelbėtojas“, paskui suplikacijas, o pagalios Kazimieras liepia sukalbėti penkerius poterius į švenčiausias Viešpaties Jėzaus žaizdas. Mums nutilus, iš ažuolų viršūnių atsiliepia kitas choras, o kažkur atkalnyje ima iš visos gerklės rėkti gegužė. To akompanimento lydimi, baigiame maldas ir visi skirstomės, skubėdami į darbą. Tik Domeikienė niekur neskuba ir eina pamažu, plepėdama su mamate, kuri padeda bobutei nusileisti nuo kalno. Visą kelią mamatė eina su bobute, o mes su Žvirbliukais siaučiamo, bėgiojame lig pat namų.

Vis žemiau, vis žemiau leidžia brėkis savo pilką šydą ant pasinėrusios spalvų ir garsų gėryje žemės. Senas rūmas gobias slaptinga skraiste ir ima svajoti, pilnas jazmininių kvapų ir melodijų, sklindančių iš vieno jo kampo. Ten groja mamatė. Atsisėdusi didelės kanapos kertelėje, klausau, žiūrėdama, kaip mamatės rankelės, brėkio pilkume baltais balandėliais švytuodamos, greitai bėginėja po klavišus. Šalia manęs sėdi Nika su savo vežėjo sumeistruota skripkele – paprasta, lėkšta lentele, išpjauta skripkos pavidalu, su užvyniotais ant sukamųjų pagaliukų siūlais stygų vietoje. Ak, tie sukamieji pagaliukai! Visai kaip tikroje skripkoje. Pasikišęs savo skripką po smakreliu, Nika griežia, braukdamas stygas su smičiumi – vytele, lanku sulenkta ir surišta su siūlais. Skripkos balsas panašus į uodo birbimą. Bet dabar jo visai negirdėti. Griežia Nika, stengdamasis pritaikinti prie mamatės muzikos: kai mamatė skambina iš reto – ir jis palengva judina savo pirštelius ant „stygų“ ir retai traukia smičių, o kai iš po mamatės rankų ima byrėti greitai pasažai – ir jo piršteliai skubiai laksto, o smičius šokinėti šokinėja.

Kaip puikiai, kaip puikiai groja mamatė! Pagros ką nors liūdna – ir ašaros nejučiomis ima riedėti iš akių, o širdį taip skauda. Pagros linksmai – ir ima noras šokti ir juoktis. Ir kaip ji myli muziką – ji viską užmiršta begrodama. Juk neseniai, kai tėvelio nebuvo namie ir niekas nepertraukė, mamatė grojo ir grojo be galo. Sutemus užžiebčiau žvakes ant pianino, ir ji pradėjo groti iš natų, kol žvakės pasibaigė, o pro langus ėmė žiūrėti aušra. Nika su savo skripkele snaudė viename kanapos gale, aš antrame. Mamatė išsigandusi pažadino mudu ir nuvedė gulti.

– Kodėl nepasakėte man, vaikeliai, kad taip vėlu? – prikaišiojo ji mudviem, susirūpinusi ir nusiminusi. – Kodėl nenuėjote patys gulti?

– Norėjom, kad ilgiau skambintumei, taip buvo gražu, – atsakiau.

– Norėjom vis dar klausytis, – pridūrė Nika.

Kokia maloni buvo mudviem ta naktis! Dar niekad, rodos, mamatė taip nuoširdžiai mudviejų nebuvo labai nakčiai bučiavusi, taip rūpestingai apklojusi, tokiais meiliais žodeliais kalbinusi.

Bet retai tegali mamatė taip muzika gėrėtis. Dažniausiai kas nors pertraukia, vos jai groti pradėjus. Ar šeimininkė reikalauja dispozicijų, ar kambarinei reikia kažko paklausti, ar, pagalios, ateina tėvelis ir atitraukia mamatę prie kažkokių ūkio klausimų. Tačiau vieną kartą – per mane – mamatė galėjo ilgiau pasėdėti prie pianino. Malonu man, tai atsiminus. Ji grojo, o aš pro langą pamačiau tėvelį skubiai pareinant į namus. Nujaučiau, kad ateis pas mamatę ir pertrauks muziką. Nors labai sunku buvo išdrįsti, nubėgau priešais ir, pabučiavus jam ranką, tariau:

– Tėveli, tegu mamatė dar groja! Ką tik pradėjo. Mamatė taip mėgsta...

Tėvelis pažiūrėjo nustebeęs man į akis, paglostė čiuprelę ir nuėjo į savo kambarį, o mamatė dar valandą skambino, nieko netrukdoma. Paskui neiškenčiau nepasigyriusi, ką padariau.

– Niekados nebedaryk taip, Irusia, niekad, – tarė mamatė. – Jei mane myli, turi man padėti eiti savo priedermes, ne kliudyti.

Berods, sako mamatė, kad ne visados galima esą daryti, kas malonu. Bet aš norėčiau, kad mamatei būtų visados malonu ir gera. Ir skaudu man, jei taip nėra. Žinau, kad skaudu ir jai. Matau, kad tuomet jos veide pirmą valandėlę žybtelia apmauda ir atkarumas. Bet žibtelėjus akimirksniu gęsta, ir visai ramiai ir meiliai, kaip paprastai, užvožus pianiną, ji eina, kur jos reikalaujama.

Jau praskambėjo slėpiningas Schumanno *Warum* ir gašus Mozarto menuetas, ir plaukia dabar po kits kito ilgūs Šopeno noktiurnai. Ak, kokie liūdni yra tie noktiurnai! Ak, kaip liūdnai kvepia jazminai! Lyg vainikas ant kažkieno kapo. Ak, kaip baisu, kad visi mirs!

Pabučiavau aksominę Nikos galvelę ir tylitelaičiai nueėjau pas pianiną, norėdama būti arčiau mamatės. Ji kaip tik, pabaigusi noktiurną, padarė pauzę ir sėdėjo susimąsčiusi.

– Mamate, – tariau, – kodėl visados iš pradžios groji „Warum“?

– Nes siela pilna, pilna klausimų... Klausimų, į kuriuos nėra atsakymo.

– Kokių klausimų, mamate?

– Kodėl žmogaus sielos esmė yra ilgesys? Kodėl žmogus, nutvėręs tai, ką buvo vijesis, apsvylęs sako: ne, tat ne tai! Kodėl žmogaus sieloje žydi gėlės, kurių kvapu niekas nesigėri? Kodėl viso ko galas yra mirtis? Kodėl *na tym świecie śmierć wszystko zmiecie, robak się łęgnie i w bujnym kwiecie*?²

Paskutinysis klausimas užgavo ir mano sielos stygą, ir panorėjau nors į jį duoti mamatei atsakymą.

– Juk sakei pati, mamate, kad mirtis veda mus į laimės šalį.

– Ak taip, Irusia, tiesa...

Mamatės pirštai vėl palytėjo klavišus ir ėmė austi kažkokią liūdną, graudžią melodiją, ir jos taktu mamatė pradėjo pusbalsiu neva dainuoti, neva deklamuoti:

Siela vis nerimsta... Jai ilgu plačiojoje žemėj,

jai dieną ir naktį tikroji vaidinas tėvynė.

Ak, grožio anojo čia atvaizdas menkas, nublankęs,

ak, tonų anųjų čia atbalsis silpnas, netikras.

Taip vandens lašas, nuo gimtinės jūros atskirtas,

ar užia upeliu, ar lytumi verkia, nerimsta,

ir, ilgesio stumiamas, bėgęs tolyn nesiliauja,

skubėdams atgal mėlynojon, beribėn tėvynėn.

Nika, išgirdęs mamatę dainuojant, pametė savo skripkelę ant kanapos ir atėjo pas pianiną. Iš visos tos elegijos jis, matyti, tiek tesuprato, kad mamatė ilgis ir trokšta kažko, ko čia neturi. Ir, nutilus paskutiniems liūdnieams akordams, jis tarė:

– Mamate, kai aš užaugsiu ir uždirbsiu daug pinigų, aš tave nuvešiu toli į užsienį, ir per jūras važiuosime, į Paryžių, į Peterburgą, paklausyti tų orkestrų, kur daug daug muzikantų griežia koku šimtu įvairių instrumentų.

² Šiame pasaulyje mirtis viską nušluoja,
Kirminas tūno ir gėlėj puikiojoj (lenk.)

Mamatė papurtino galvą, tartum nukrėsdama nuo jos kažkokias mintis, ir tarė šypsodama:

- Pasiklausyti tų stebuklingų simfonijų orkestrų ir garsių artistų? Gerai, Nika, važiuosime. Ak, kaip trokšta kartais siela...

- Juk ir mane pasiimsi, Nika? - paklausiau.

- Žinoma. Visi važiuosime.

- Bet ne tik muzikos klausysime, Nika, - kalbėjo mamatė, - apžiūrėsime ir tas puikias galerijas, kuriose yra garsieji paveikslai.

- Ir tą gražiąją Madoną, mamate, ant angelėlių dugno?

- Madoną... būtinai, būtinai... ir Džokondą slaptina šypsena... Taip, norėčiau nors kartą visa tai pamatyti.

- Pamatysi, mamate, kai nuvažiuosime.

- Bet būtinai nukeliausime ir į Šveicariją, Nika. Ten balti kalnai ir mėlyni ežerai. Kalnai, kurie saulei į akis žiūri ir taip aukštai aukštai pakilę nuo žemės klonių...

Į saloną įėjo tėvelis.

- Apie ką taip kalbatės? - paklausė.

- Kaip keliausime po Europą, Nikai užaugus ir pinigų daug uždirbus, - atsakė mamatė.

- Ir tamsta, tėveli, su mumis važiuosi, visi, - tarė Nika.

- Gal aš jau tuomet nė paeiti nebegalėsiu pasenęs, - prasijuokė tėvelis.

- Ne, tėveli! Tuoju aš užaugsiu, tuoju viską išmoksiu, tuoju daug pinigų uždirbsiu ir tuoju važiuosime, - karštai tarė Nika.

- Gerai, gerai, Nika, - pasakė tėvelis, glostydamas jam galvelę, o atsikreipęs į mamatę, pridūrė: - Gražių dalykų sužinojau šiandien apie mūsų virėją, kaip ji... Uršulę. Pasirodo, kad tai esama vagilkos.

- Kaip? Ar sugavai ją? - paklausė neramiai mamatė.

- Pats nesugavau, bet sugavo Kazimieras. Praėjusią naktį išgirdęs šunis labai lojant, atsikėlęs ir išėjęs pažiūrėti. Ir pamatęs einant Uršulę su puodeliu ir ryšeliu. Puodelis buvęs pilnas pieno, o ryšelyje smulkūs mėsos kąsneliai. Aišku, sako, kad nupjaustinėta nuo porcijų. Paklausta Kazimiero, kur taip einanti naktį, pasisakiusi einanti pas motiną, dieną neturėjusi laiko, o pieną ir mėsą gavusi nuo ponios.

- Nedaviau jai jokio pieno nei mėsos. Ji ir neprašė.

- Žinoma, kad meluoja. Matyt, mėsą vagia nuo porcijų, o pieno atsipila iš to, ką gauti sriubai užbalinti. O gal vagia ir milždama.

- Gal būti. Neseniai nuėjo ji milžti karvių, kurios ganėsi žardienoje. Už valandėlės nuėjau ten ir aš. Žiūriu, Uršulė su pilna milžtuve, užuot grįžus tiesiai namo, eina į šali. Taip man pasirodė, kad ji atsipila pieną į indą, paslėptą notrelėse.

- Aišku, kad taip buvo. Ir ką? Galėjai ją sugauti už rankos.

- Ne, niekaip negalėjau... Tai baisu sugauti žmogų už rankos.

- Žinai, Marinia, juk aš taip ir maniau, kad nesugavai. Tačiau tas tavo švelnumas man atrodo keistas. Jei jau tau nerūpi tavo manta, tai turėtų rūpėti tavo tarnų dora. Juk, leisdama vogti, demoralizuoji savo šeimyną. Švelnumas puikus daiktas, bet pirmų pirmausia žmogus privalo gerai eiti savo priedermes, o jei privalo, tai ir gali.

- Ne! Ne viską žmogus gali. Galima tik pasyviai iškęsti viską... viską... bet veikti prieš savo prigimtį kartais niekaip negalima. Pagaliau, gal ji, manau, tą vieną kartelį nori lašelį pieno motinai nunešti.

– Pavogus? Ne, tikrai, Marinia, man rodos, kad ir būtumei ją už rankos sugavus, o ji tau būtų pasakius dėl to atpylusi, kad jai taip parankiau nešti į ledinę, būtumei patikėjus. Gaila, kad visos tos tavo ypatybės yra labai žalingos namų poniai ir šeimininkei.

– Žinau, kad esu bloga šeimninė, – liūdnai tarė mamatė.

– Reiktų tau nors sykį suprasti, kad jie tavo švelnumo neatjaučia ir nebrangina. Ne tik neatjaučia, bet klaidingai aiškina. Nieko nesakai, tai reiškia – nieko nepamatai, nenuvoki, nenumanai, ir galima tave apgaudinėti ir išnaudoti lig valios.

– Labai gali būti. Bet aš juk ne dėl to, kad jie mane brangintų... Aš kitaip negaliu...

Greitais žingsniais po saloną vaikščiodamas, tėvelis smarkiai kalbėjo:

– Ne, tuo būdu nieko neįveiksi. Čia yra pedagogija. O pedagogija negali apsieiti be drausmės, be bausmės. Pedagogija, paremta vienu švelnumu – tai tik idealistų svajonės. Žinoma, pripažįstu, kad atsitinka tokių subtilių vaikų, prie kurių reikia taikinti labai subtilias pedagogijos priemones – imkim kad ir mūsų vaikus. Bet prastas žmogus – tai vaikas be galo nesubtilus, baisus storžievis. Tik tuomet tegalima su juo ką nors padaryti, kai jis bijo, kai žino, kad už prasikaltimą jį nubausicu, o jei prireiks, tai ir išdablysiu paskutiniais žodžiais ir galų gale net per ausį sudrošiu.

– Atleisk, Liudvikai, aš nei dablysiu, nei per ausį drošiu, – tarė mamatė ir norėjo išeiti iš salono. Bet tėvelis sulaikė.

– Palauk, reikia, šiaip ar taip, užbaigti Uršulės klausimą.

– Ką gi su ja darysi? – paklausė mamatė.

– Iš pradžių norėjau tuojau išvartyti. Koktu atsiminus, kad tokia kručis sėdi namuose. Bet dabar manau, gal geriau bus pašalinus blogumą ne tokiu smarkiu būdu. Dabar pats darbymetis, kiekvienas supras, kad atstoją ne dėl kokių niekų, ir niekas jos neims. Ką gi veiks pas motiną įname? Taigi pakeisime: ji teeinie prie darbo, o į jos vietą – Marcelė, kuri juk labai norėjo būti virėja. Eidama į laukus, Uršulė nebeturės jokios progos vogti. Nors, tiesą sakant, reiktų bjaurybę akimirksniu pavartyti, ne gailėtis.

– Kaip gerai sugalvojai, Liudvikai, – tarė mamatė linksmesniu balsu. – Tik užgink Kazimierui pasakoti apie tą sugavimą. Tegu niekas nežino, kodėl toks pakeitimas įvyko.

– Nedėk į juos jausmų, kurių jie neturi. Jų gėda labai giliai pasislėpusi, by kuo neišvilios. Bet, žinoma, pliaukšti nereikia. Tai dabar ateik į mano kabinetą, tuojau pašauksiu ją – ir užbaigsime tą dalyką.

– Ar manęs būtinai ten reikia? – paklausė mamatė nedrąsiai.

– Kas per klausimas! – sušuko tėvelis nekantriai. – Rodos, moterų tarnija – tai tavo skyrius, ir tu privalai ją rūpintis ir valdyti. O antra – pati matei jos įtariamą darbą.

Mamatė, niekojau nebeatsakius, nuėjo paskui tėvelį, o po valandėlės išėjo iš kabineto apsiverkusi Uršulė.

Mamatė myli saulę ir šilumą. Sako, kad mūsų krašte esą tiek rūko ir šalčio, kad reikią džiaugtis kiekvienu saulės ir šilumos spindulėliu. Tad šiltą, saulėtą gegužės dieną einame į daubą.

Žengiame ežė tarp žaliai sidabrinių, neseniai išplaukusių rugių sienų. Jaunučiai, stovi jie kuklūs, tiesūs, rimti, lyg tų Dievo bernaičių pulkai, rengdamies ištikimai dirbti pono paskirtąjį darbą. Tik kai kurie neužaugos, išdykėliai, žiūrėk, ims ir braukterės tau per veidą. Bet taip meiliai, kad, švelniai paėmus juos su pirštais, neiškenti nepriglaudus lūpų prie jų aksominių galvelių... Paskui įeiname į aukštą pievos skardį. Toli, horizonte,

lyg milžiniškas kupstas riogso Šatrija, arčiau – mažesnieji kalnai, kuriuose kitąsyk milžinai sėdėdami kits kitam degdavo pypkes.

– Mamate, kaip gaila, kad mes negyvenome seniau, kol buvo milžinų ir kitokių nepaprastų daiktų. Dabar visi tokie vienodi.

– Tiesa, Irute. Viskas taip paprasta, paprasta... Nebėra milžinų...

Ilgokai nebuvome lanke daubos, todėl dabar, sustoję ant jos kranto, visi vienu balsu sušukome:

– Ak, kaip gražu!

Kitas atskardis, aukštas ir status, visas apaugęs medžiais ir krūmais. Susirinko ten įvairiausi medžiai, kokių tik yra Lietuvoje, ir susimaišę, šakomis susipynę, nuadė skaidrių, jaunų spalvų užtiesalą. Jo žaliame dugne balti beržų stuobriai spindi saulėje lyg marmuro kolonos kažkokios angos, už kurios gyvena paslaptis.

Visai kitoniškas yra šitas atskardis, ant kurio mes stovime. Ant jo įžulnių šonų medžiai nėra taip susispietę į būrį, bet stovi toliau nuo kits kito, gėrėdamies tuo, kas klojas jiems po kojų. O jiems po kojų patiestas gražių gražiausias margaspalvis kilimas: čia smaragdinis konvalijų žalumas su baltuojančiais kur ne kur lyg snaigulės žiedelių varpeliais, žemiau raudoni ir geltoni hiacintų taškai, dar žemiau – laibų irisų auksas. Daubos dugne švelniai ošia mažutis upelis. Kažkame, gilumoje, miegūsta lakštingala retkarčiais sučiurliuos kokį trilių ir vėl tuojau nutils. Viršum gėlių, lyg gyvosios gėlės, skrajoja įvairiaspalviai drugiai. Krūmuose ir medžiuose čirena šimtai paukščių, kurių čia, lygiai kaip ir gėlių, viešpatija. Oras įkvapintas gėlių. Rodos, kad čia kažkokia užburta, laiminga šalis, kurios viešpatė yra geroji žynė, ta pati, kuri šelpia vargšus, pamotės skaudinamus našlaičius ir myli mandagius ir paklusnius vaikus. Ji visų tų paukščių, plaštakių, medžių ir gėlių karalaitė ir liepėja, viskas tik laukia jos mostelėjimo. Gal tas šit paukštelis, jos liepiamas, skrenda jau už devynerių jūrų ir devynių kalnų atnešti aukso obuoliuko nuo gyvybės medžio kokiai nors mirštančiai motinai pagydyti; gal šitam senam ažuolui ji tuojau įsakys atsiverti ir išberti auksinių pinigų krūvą vargšei, basai našlaitei. Ir ji pati turi čia būti kame nors. Gal, pasilenkusi ant upelio, su tokiu štai violetiniu varpeliu semias šaltą, kristalinį vandenį; gal lanko savo karalystę, lengvomis pėdelėmis po gėlių kilimą vaikščiodama, nesumindžiojus nė vieno žiedelio – su mėlynu rūbu ir auksinių plaukų apsiaustu – kaip pasakų knygoje.

Tėvelis sako, kad man esanti gėda pasakomis tikėti, nes aš jau nebesanti tokia maža. Ten, dideliame pasaulyje, gal iš tikro jau nieko nebėra, bet čia, toje stebuklingoje daubos šalyje, tikriausiai tebegyvena pasaka.

– Žinai, Nika, man rodos, kad šitoje dauboje turi gyventi geroji žynė, – tariau tyliai, drovėdamas.

– Ir man rodos, – atsakė jis ir ištarė mano giliai paslėptąją viltį. – O kad mes ją šiandien čia sutiktumėm, Irute?

– Kaip norėčiau! Bet kad tik pasakose ją temato, o gyvų žmonių nė vienas nėra sutikęs, – tariau liūdnai.

– Iš kur žinai, kad nėra? Juk mes nepažįstame visų žmonių. Juk daug žmonių nėra matę nė gyvatės išlendant iš sienos, o klebonas matė, – karštai kalbėjo Nika.

– Tiesa.

– Aš labai norėčiau ją sutikti, bet ir bijočiau... Žinai, dėl to atsitikimo užvakar.

– Dėl kokio?

– O kaip langą iškūliau.

Su tuo langu buvo taip. Užvakar, būdamos su mamate valgomajame kambaryje, išgirdome žvangtelėjimą, ir viena lango rutė išlėkė, su akmeniu iškulta. Kaltininko jokio nebuvo matyti. Netrukus visi susirinko vakarienės, tik Nikos nėra. Nusiuntė jo ieškoti. Anė rado jį sodne, pasislėpusį už medžio, ir liepė tuojau eiti namo. Žiūrime, įeina Nika, labai išsigandęs, ir sako užsimerkęs (turbūt kad „neiškaiškaitumėme“ jo meluojant; mat neseniai buvau jam sakiusi, kad tuojau galima esą suprasti jį meluojant, nes tai esą parašyta jo akyse):

- O ar aš? O ar aš?

- Kas ar tu? - paklausė tėvelis, nieko nežinodamas.

- O ar aš tą langą iškūliau! - atsakė verksmingu balsu Nika.

Ėmėme juoktis, o Nika su ašaromis akyse prisipažino metęs akmeniuką ir netyčia papuolęs į rutę.

- Manai, kad geroji žynė pyktų ant tavęs už tą langą? - paklausiau. - Juk iškūlei netyčia.

- Ne, ne už sukūlimą, bet kad pamelavau, - liūdnai atsakė Nika.

- E, tikriausiai nepyktų, nes juk tuojau prisipažinai.

Taip besikalbėdami, skynėme konvalijas ir nešėme mamatei, kuri, po liepa atsisėdus, dėjo jas į gražius bukietus, traukdama jų nuostabų kvapą, glausdama prie lūpų jų snieginus varpelius ir gėrėdamos jų pasakišku grožiu.

- Rodos man, kad ir mano ausys gėris konvalijomis, - tarė ji. - Rodos, skamba man iš jų kažkokia tyli, be galo subtili melodija.

- Ar jos dainuoja, mamate? - paklausė Jonelis.

O Nika, pasilenkęs prie mamatės kelių, pridėjo auselę prie puokščių ir klausės, pakėlęs aukštyn savo didžiules, pailgas, juodas akis, kurios šalia baltų konvalijų atrodė dar juodesnės.

- Girdžiu, mamate! Tarsi kas griežtų tylitelaičiai ant plonučių stygelių.

- Mano tu brangioji plonute stygele! - tarė mamatė ir pabučiavo tas jo akis, taip pat kažkokias gėles nežemiškas.

- Žinot, vaikeliai: gėlės - tai žemės šypsena iš džiaugsmo, kad ją Dievas sutvėrė ir didiems dalykams paskyrė. Bežiūrint į ją, ima šypsoti ir žmogaus siela. O nuo tos šypsenos, kaip ledas nuo saulės, nyksta viskas, kas sieloje pikta ir bjauru.

- Kai norėsiu negražiai pasielgti, žinau, ką darysiu, - tariau. - Pažiūrėsiu į gėles ir imsiu juoktis, ir piktas noras sutirps. Taip, mamate?

- Tikriausiai, Irute.

- O ką daryti žiemą, kai nėra gėlių? - paklausė Nika.

- Tuomet reikia jas gerai atsiminti, - atsakė mamatė.

Sudėjus bukietus, mamatė nuėjo su mumis vaikščioti po daubą.

Tuojau už konvalijų gyveno būri hiacintų tauta. Žemiau raudonieji - juokingos gėlės, kresnos, žemos, riebios, lyg geros, patenkintos savim šeiminkės, kurių ūkis viso ko pilnas. Aukščiau geltonieji, tautos svajotojai: aukštesni ir laibesni, švelniomis, šviesiai geltonomis galvelėmis ir meiliu kvapu - tartum būtų ne tautiečiai raudonskruosčių šeiminkių. Dar žemiau būriais stovėjo irisai, iškėlę savo keistas auksines galvas.

- Žiūrėkit, - tarė mamatė, - kokios tai keistos gėlės tie irisai! Jie, rodos, veržte veržias aukštyn, kuo toliausiai nuo žemės. Žiūrėkit, kaip jų auksinės akys liūdnai veizi į dangų ilgėdamosi.

Nusileidę į daubos dugną,ėjome išilgai upelio. Iš visų pusių žalių sienų apsupti, buvome dabar pačioje širdyje to ypatingo pasaulėlio, visai atskirto nuo likusiojo pasaulio ir nieko bendro su juo neturinčio. Viešpatauja jame savi įstatai, visai kitoki, negu aname nuobodžiame pasaulyje. Čia viskas galima, kas ten teatsitinka pasakose. Tad ėmėme ieškoti gerosios žynės. Žiūrėjome už medžių, į krūmų tankmę. Kelios varlelės išsoko nusigandusios iš po mūsų kojų, paukšteliai smalsiai žiūrėjo į akiplėšas, neramiai čirendami, voverėlė stebėjos nuo medžio šakos, užrietusį papurusią uodegą ir priglaudusi prie krūtinės savo mitrias kojeles – bet žynės niekur nebuvo.

– Šiandien nėra jos namie. Liepus pakinkyti mėlynsparnius šilvarnius į nupintą iš konvalijų vežimą, ji išvažiavo kur nors. Gal į Šatrijos kalną – į platųjį pasaulį pasižiūrėti, – tarė mamatė.

– O gal yra, tik nenori mums pasirodyti dėl to, kad mes ne vargšai našlaičiai, bet turime tokią gerą mamatę, – pasakė Nika.

Gaila buvo palikti tą gražiąją daubą. Norėjome pabūti dar valandėlę ir dar valandėlę. Bet galų gale reikėjo grįžti namo. Dabarėjome kitu keliu pro antrą daubą – niūrią, klaikią, tokiomis stačiomis sienomis, kad beveik niekadose ten neįspsidavo saulė. Senos, sukrypusios apušės joje teaugo ir ištrešę gluosniai rodė pajuodavusį vidų. Nenuostabu, kad ten buvo vasarnamis velnio, kurs žiemai dangindavos į jaują. Eidami pro šalį, spēliojome, kur čia gali tupėti tos tamsiosios daubos juodasis ponas. Ne kitur, tik tame sename, išdūlėjusiame gluosnyje.

– Kam ieškoti velnio dauboje, vaikai? – tarė šypsodama mamatė. – Dažnai yra jis labai arti jūsų. Žinote, kada...

– Kai ką nors pikto darome... Bet kad nematome jo tada.

– Užtat jaučiame, – tarė mamatė.

Įėję į kelią, pamatėme ateinant priešais tėvelį.

– Grįžkit greičiau namo. Ten kažkas jūsų laukia, – tarė jis.

Įsismalsinę ėmėme spēlioti, kas. Bet vis nevyko. Tik prie pat namų mūsų smalsumas buvo nuramintas: prieangyje sėdėjo Šmulka su savo kromu.

Ir kaip čia atspėsi? Juk dar rudenį Šmulka atėjęs atsiseikino su mumis, sakydamas, kad, kai tik pabaigsias pardavinėti savo kromą, tuojau važiuosias į Londoną pas vaikus. Jie seniai jį kviečią, ten geriau jam būsią, negu čia vienui vienam, kaip tam žvirbliui, vienam pasilikusiam ant stogo. Nuo to sykio per visą žiemą ir pavasarį nematėme Šmulkos ir numanėme jį išvažiavus. Ir štai dabar Šmulka besėdįs prieangyje, greta kromo, pavargęs, šluostydamsis prakaituotą kaktą ir sunkiai alsuodamas, liesas, senas, su ilgu, juodu, pažaliavusiu chalatu kromo pratrinta nugara. Sausas ir blankus jo veidas su žila barzda ir nudribusiais ant skruostų žilais garbanotais peisais yra be galo liūdnas, tartum amžinai nuvargęs. Tokie veidai turėjo būti tų žydu, kurie giedojo: „Pas Babilono upes sėdėjome ir verkėme...“

Šmulka išvaikščioldavo visus tris Žemaitijos apskričius, nuo dvaro lig dvaro, užeidamas pakeliui ir į kaimus, žinojo visų dvarų gyventojus, kas kokio būdo, kas kam giminė, nešiojo pasveikinimus, o kartais ir laiškus. Atėjęs visuomet būdavo pailsęs ir prašydavo lašelio degtinės. Išgėręs mažą taurelę – visados tik vieną – ir užkandęs cukraus kąsneliu, įgydavo jėgų ir energijos ir imdavo dėstyti kromą. Mamatė parėjus tuoj atnešė jam pati ant lėkštelės tų reikiamųjų daiktų. Šmulka atsistojo, užsimovė kepurę, išgėrė degtinę, paskui, nusiėmęs kepurę, ėmė kramtyti cukrų.

- Tegul poniai Pondzijvs užmoka. Šmulka taip ilgai nebuva, o ponia neužmiršta, ko Šmulkai reik.

Klausiamas, iš kur atsiradęs, ar nevažiavęs į Londoną, jis atsakė:

- Aš važiava, aš visą žįjmą išbuva Londone, o pavasarį aš atgal sugrižta.

- Kodėl? Ar vaikai nemylėjo? - stebėjos mamatė.

- Aš pasakysiu. Vaiká labá myleje, gerá davė valgyti, nupirka mun drabužius. Kaip anij ten gyvena, ai vai, ai vai! Kaip tikri pona. Ale aš ten negalėjau būti. Kap tik aš atvažiava į tą Londoną, tuojau mun pasirodė, kad į galvą mun įstatė melnyčią. Tas užimas, tas trenksmas, tas liarms - ai vai! Melnyčia vis sukas ir sukas, aš mislijau, kad muni visą sumals. Aš negalėjau nė naktį mijgoti, nė dijną atsilsėti. Ir dar aš negalėjau būti per tuos dūmus. Fabriks unt fabrika, ir visi rūksta, nieka nematyti, tik vijni dūma. Kap muni émė spausti tij dūma, mun nebuva su kuo alsuoti. Aš nerada niekur vjitas, aš mislijau, kad muni pasmaugs. Aš kentėjau visą žįjmą, o pavasarį aš saka vakams: „Vakelia, - aš saka, - jūs čia sau gerá? gyvenat, jums jokios bėdos nēr, jūs munis nereikalingi - leiskit muni atgal numij, aš vėl su kromeliu vaikščiosiu.“ „Tatele, - sako, - je nenori - nenori, pats sau ten užsidirbi, tat gali grižti. Mas tau biliotą nupirksma.“ Ot, Šmulka ir sugrižta, ir Šmulka vėl vaikščio su kromeliu.

- Ir neskaudu buvo palikti vaikus? Ar neilgu jų dabar? Juk čia neturi nė vieno artimo žmogaus, - tarė mamatė.

- Nu, kap be to bus? Žinoms, ilgu. Ale aš jau paprata: aš žina, kad vakams ten yra gerá, aš anims nieka nepridesu, ar aš ten yr, ar ne; anij mun atraša grometas. Unt gala, aš ponia tap pasakysiu.

Šmulka pasilenkė prie mamatės ir tyliai tarė:

- Seni žmonys nelaba tepritink pri jaunųjų.

- Kap aš čia sugrižta, - pasakojo Šmulka vėl paprastu balsu, - aš tuojau atgija. Melnyčia galvo nebēr, nieks nespaud. Eidams su savo kromeliu, paveizėsu į dangų - mėlyns, gražus; paveizėsu į pijvas - žalias ir margas; niekur dūmų, visur gražu ir linksma.

- Vargšas Šmulkelis, - tarė gailėstingai mamatė, glostydama žydo pažaliavusį chatatą. - Taip džiaugiaus, kad esi su vaikais, o kaip reikia, dabar vėl bastaisi su tuo savo kromu toks vienas.

- Ui, kad poniteli tars žodį, tai kap tik medaus paded unt širdijs.

- Bus ir medaus, - prasijuokė mamatė. - Ar turi stiklinėlę?

Tėvelis erzino Šmulką, kad, būdamas toks žemaičių patriotas, jis privalęs apsikrikštyti. Jis esąs doras žydėlis ir juk negalįs tikėti visomis talmudo kvailystėmis ir laukti dar mesijos.

- Nu, aš lauku. Aš mislija, kad mesija jau būtų atėjęs, tai krikščionys tap neėstų kits kita.

- Visgi ne su tokiu apetitu, kaip žydėliai juos, - nusijuokė tėvelis.

Ir vis erzino imsiąs jį versti. Ir turbūt Šmulka sutiksiąs, jei po kiekvienos pamokos jis pirksiąs pusę kromelio.

- Kam versti? Aš žina, kad ponc ir tap pirks nuo Šmulkos. Ponc yr tikras ponc ir doud uždirbti bėdnam žydeliu.

Taip kalbėdamas, Šmulka dėstė kromelį, kurs nė iš tolo negalėjo lygintis su turtiniais, kvapiais vengrų kromais, pilnais puikių, įvairių daiktų, gražiai sudėstyty ant švairių tektūros lapų. Visas Šmulkos kromelis buvo kelios lėkštos medinės dėžės, sudėtos

ant kita kitos ir ikištos į paprastą juodą maišą. Prekės vis paprastos, kartais tik iš netyčių įsimaišęs koks gražesnis daiktelis. Tą menką kromelį bežiūrėdama, atsiminiau vengrus, ir gailestis suspaudė man širdį.

– Kad turėčiau daug pinigų, – tariau Nikai, – pirkčiau Šmulkai tokį kromą, kaip vengrų.

– O aš arklį, kad nereikėtų jam nešioti, – pasakė Nika.

Tėvelis, kaip visados, pripirko eibę įvairių daiktų. Nika už savo pinigus pasirinko peiliuką popieriu pjaustyti. Ir vakare, niekam nematant, atidavė man jį, sakydamas:

– Kad mane atmintumei, kai žūsiu kare.

O jo didžiulėse juodose akyse žibėjo ašaros, kaip rašos lašeliai ant tamsaus našlelių aksomo.

– Nika, tu nežūsi! Jei tu, tai ir aš, – tariau, ir mano ašaros nukrito ant peiliuko.

– Juk žinai, kad visi riteriai žūva. Taip reikia. Tai gražu.

Aš žinau, kad Nika bus riteris, bet nenoriu, kad žūtų.

Taip liūdna, kai jis, juodas akis pakėlęs, savo gaidžiu balseliu sako tas eiles apie riterio atsisveikinimą.

*Siostra najstarsza wywodzi konika,
Młodsza siodełko orzechowe wkłada,
A ta najmłodsza bramę mu odmyka...³*

Tik gaila, sako Nika, kad jis neturiš trijų seserų. Bet nė kas, aš viena viską padarysianti.

– Bet aš tavęs neleisiu, Nika!

– Ką tu kalbi? Nė viena riterio sesuo taip nedarė! Kaip galima neleisti didžiū darbų dirbti!

– Kas nori būti riteriu, tas jau iš anksto turi prie to rengtis. Mažas tebebūdamas, turi kitus gėlbėti ir pats valdytis, – sako dažnai mamatė.

Ir Nika jau rengias. Neseniai pareina namo su dideliu mėlynu pampiu¹⁷ kaktoje. Paklaustas, kas jį nutiko, atsako trumpai, užsimerkęs:

– Užsigavau į tvorą.

Tą pačią dieną aš su mamate einame į arklidę.

– Vo delto stipria sudruožė ponatis Jonelis. Garbė Dievu, kad nepakliuva į akį, – sako Juozapas, vežėjas.

– Kam? – nusistebėjom abi su mamate.

– Juk pats mačiau. Valiaus ten aplink stainę, vo puonačia tiną patvuory buovijos, pagalius pasiiemį. Tik staiga Jonelis, kažin už ką supykis, kad dous su pagaliu Nikou per galvą. Vo Nikis tik saka: *Janek, co ty robisz!*⁴ Pridiejįs rankelį pri kaktuos, atsiriemįs į tvorą, ir stuov. Vo Jonelis tuojau, pametįs pagalį, kad puls pri anuo, kad ims bučiuoti. Ir būk tu man tuoks kuntrus, kap tas didesnysis puonaitis.

Tekina lekiu pas Niką.

– Nika, tu tikrai tikrai būsi riteris! Žinau apie tą tavo pampį...

– Ką žinai? Aš užsigavau į tvorą, – sako Niką užsimerkęs.

³ Vyriausia sesė žirgelį veda,

Jaunesnė rusvą balnelį deda.

O ta jauniausia atkelia vartus...

Gali būti, kad tai dalis lietuvių liaudies dainos, išverstos į lenkų kalbą.

⁴ Janekai, ką tu darai! (lenk.).

Kitą kartą važinėja Juozapas, arklius aušindamas, o brikoje sėdi Nika ir Juozapas Žvirbliukas. Juozapas, įvažiuojęs į upę, užkliudė už akmens, ir brika apvirto. Gilu ten nebuvo, ir Nika, greitai išsikapanojęs, atsistojo stačias, o mažesnis Juozukas pradėjo škęsti. Bet ne veltui su juo buvo riteris. Pagrobęs draugą, traukė jį prie kranto, kol Juozapas atbėgo gelbėti.

Riteriui reikia riteriškų rūbų, nutarė tėvelis. Ir atvežė Nikai gražią ulono uniformą: tamsiai mėlyną su žydra krūtine ir apikakle, su sidabro sagutėmis ir epoletais. Be to, dar aukštą mėlyną kiverį su dideliu, baltu kuodu, blizgius batus su pentiniais ir kardelij. Pasipuošė Nika ir rimtai vaikščioja po kambarius, pentiniais žvangėdamas ir į visus veidrodžius žiūrėdamas, lyg koks nykštukų šalies karvedys. Vaikščiojo, vaikščiojo ir ūmai pražuvo. Niekas nematė, kur dingo. Padavė pietus – jo nėra. Anė nuėjo ieškoti į šeimyninę – nėra, į arklidę – nėra, pas Žvirbliukus, – ten pasakė, kad buvęs, bet tuojau išėjęs. Jo kailinėliai kabo priemenėje. O lauke speigas.

Ėmėm nerimauti. Laimė, tas nerimastis neilgai tetruko. Atėjo klebono liokajus, sakydamas, kad ponaitis Nikis atėjęs į kleboniją su vienu tuo savo generolišku munduru ir kad kunigėlis atsiuntęs paprašyti Nikio kailiniukų, bijodamas išleisti vaiką be šilto drabužio tokia speige. Ilgai netrukus parėjo Nika drauge su kunigėliu. Riteris nusimanė neišsikusias nuo barsenos, todėl įėjo į kambarį stvainydamasis, kad nė pentinų nebuvo girdėti. Nepaisydamas kunigėlio užtarimo, tėvelis žiauriai jį sudraudė ir paskyrė bausmę – visą rytdieną sėdėti kambariuose, kad tik Dievas esą stipriau nenubaustų ir nelieptų dar ir gulėti. Čia Nikos susirūpinimas akimirksniu pranyko: viena diena pasėdėti ne tokia jau didelė nelaimė, ypač žiemą. Bet kai paskui mamatė nerami liepė jam gerti vaistų, kad nesusirgtų, ir liūdnam paklausė, kodėl jis patiekęs jai tokio nerimo, riteris taip sugrudo, kad sakėsi nesąs vertas būti riteriu. Ir galų gale mamatė dar gavo jį guosti. Norėdama nukreipti jo mintis nuo nusikaltimo, prašė papasakoti, kokio išpūdzio padaręs miestelyje. O išpūdzio būta begalinio: Žvirbliukai negalėję nė žodžio pratarti iš to nusistebėjimo, tik išsižioję žiūrėję; miestelyje visi rodę jį kits kitam, o žydziukai bėgę paskui, šaukdam: *Oto zei! Oto zei!*⁵ Ir pagalios pats klebonas liepęs jam vaikščioti po savo saloną, iš visų pusių žiūrėjęs ir grožėjęsis.

Ne mažiau pagauta dvasia stebėjomės į jį ir mudu su Joneliu. Ir, nepaisant visos jo kaltės ir patiekto nerimo, mintis, kad jis, nebijodamas nei šalčio, nei žydų, pats vienas parėjo per visą miestelį, dar aukščiau kėlė jį mudviejų akyse.

Sapnuoju sapną, riterėli. Jau tu išaugęs iš savo uloniškų rūbų, jau rengiesi žengti pirmą žingsnį pasaulin. Jau laukia ten tavęs, riterėli, darbas ir vargas, nežinomas namie. Ir riteriškai tu rengies į kovą. Ant mažo popierio lapelio didelėmis, kreivomis raidėmis rašai tokį dokumentą:

Kartka wieczna.

*Postępuję do gimnazjum i choć nie wiem co, to nie przyjmę prowostawia. I będę starał się byc pocięchą dla wszystkich, a najwięcej dla papy i mamy*⁶.

Sapnas draikosi toliau. Jau riterėlis pasaulyje, ir mes čia, namie, pasiilgę ir džiaugsmingi laukiame jo parvažiuojant Kalėdoms. Jonelio siela tą linksmą dieną tvinsta tokia

⁵ Tai bent! Tai bent! (jidiš k.)

⁶ Amžinasis lakštelis.

Stoju į gimnaziją ir, nors nežinia kas, nepriimsiu stačiatikybės. Ir stengsiuosi būti visiems paguoda, ypač tėveliui ir mamai (lenk.).

laime, kad jis, nemėgsta rašyti, ima plunksną ir seną, suglemžtą konvertą²¹ ir bando išlieti savo jausmus.

Przyjeżdża Nika, a Janek jest rad i czeka. Siedziat przy biurku w koszuli i pisat te słowa...⁷
O brangiosios, nuo senatvės pageltusios kortelės.

Susėdę paangyje, visi skaitome ką tik atneštus laikraščius. Vienam tik Joneliui jie dar nerūpi. Ir jis, apžiūrėjęs „Przyjacieli Dzieci“⁸ piešinius, nuėjo arti smilčių su savo žagrelė.

– O, klebonas! – sako tėvelis. – Ateina, vos laikraščius perskaitęs. Matyt, bus padaręs kokią nors naują politikos kombinaciją.

Kitame ilgo kiemo gale pasirodė du stuomeniu. Vienas storas, plikas, lyg didelis, platus trikampis, antras laibas lyg juoda lazda.

– Lėkim pasitikti, – sako Nika.

Pametę laikraštį, bėgame pro kits kitą. Skubame taip ne tiek pas kleboną, kiek pas jaunąjį kunigėlį. Mėgstame ir kleboną, nes juokina mus jo lėtumas ir originalus įdomių anekdotų pasakojimas, bet mūsų širdis turi užsikariavęs kunigėlis, ypač nuo to laiko, kaip nupirko mums seniai mūsų trokštamą ožį.

– Ką gi veikia ožys? – klausia kunigėlis.

– Sveikas ir linksmas kaip ridikas, – atsako Nika.

– Dykaduonį auginat, dykaduonį, dykaduonį, – taria klebonas. – Kad augintumėt avių, tai vilnų turėtumėt, o dabar ką?

– Bet jis mums tiekia daug džiaugsmo, – sako Nika.

– Ne džiaugsmo reikia žiūrėti, bet naudos, naudos.

– Bet mes jį taip mylim, – atsiliepiu aš.

– O nereikia mylėti dykaduonių, nereikia, nereikia.

Bet tie doros pamokymai nė kiek nemažina mūsų širdyse ožio meilės. Paėmę kunigėlį už rankų, nuvedėm į arklidę jo aplankyti.

Sugrįžę radome kleboną besėdintį prieangyje ir bedisputuojantį su tėveliu apie politiką.

– *Bismark coś knuje, knuje*⁹, – sakė klebonas palengva savo monotonių, nosiniu balsu. – Ir nepajusime, kaip kada nors vokiečiai ims ir užpuls mus.

– Ir gaus į kailį, – tarė tėvelis.

– Na, na, dar Dievas žino, kas kam duos. Rusija – tai milžinas molinėmis kojomis. Tik kojas pamušti – ir milžinas pavirs, pavirs.

– Kad neturėtumėm tokio kaimyno, kaip vokiečiai, tai galėtumėm tuo džiaugtis. Bet dabar nėra ko, nes patektumėm z *deszczu pod rynnę*¹⁰.

Ir tėvelis ėmė išrodinėti, kad po vokiečiais būtų dar blogiau, nes jie mus bematant suvokietintų. Klebonas manė priešingai, nes vokiečiai vis dėlto esą kultūringesni už rusus mongolus. Paskui ėmė svarstyti, kas būsią, karui ištikus, kas kam padėsias.

⁷ Parvažiuos Nika, o Janekas džiaugiasi ir laukia. Sėdėjo prie rašomojo stalo vienmarškinis ir rašė šiuos žodžius... (lenk.).

⁸ *Vaikų bičiulis* (lenk.).

⁹ Bismarkas kažką spendžia, spendžia (lenk.).

¹⁰ Frazeologizmas „nuo vilko ant meškos“ (lenk.).

– Žinoma, Rusija grius kuomet nors, – sakė tėvelis. – Pasauly nėra nieko amžino. Ir mums gal dar lemta vėl vaidinti rolę Europos valstybių tarpe. Kaip gaila, kad mes nesulauksime, ką, klebonai?

– Nesulauksim, nesulauksim, – atsakė klebonas.

– Bet jau tiktai jokios unijos su lenkais, saugok Dieve! Pirmas tam pasipriešinčiau, kaip kitąsyk Katkevičius. Gana jie mus užkrėtė savo netvarka ir įtraukė drauge į pražūtį. Geriausia mums būtų jungtis su baltarusiais, nes jų ir būdas panašus į lietuvių. O tie koroniažai – kas tai per nesimpatingi žmonės! Tas jų putlumas, tas jų noras visur pirminkauti tiesiog nepakenčiamas. O bliaga?

– Tiesa, tiesa. *Straszne blagiery, straszne blagiery*¹¹.

– Ir kaip keista: taip, rodos, esame sulenkėję, o koks pobūdžio skirtumas lig šiol užsiliko. Susieisi su koroniažu – ir tuojau jauti, kad jis tau taip svetimas, kaip koks vokietis ar prancūzas.

– *A my sobie nie damy w kaszę dmuchać, nie damy, proszę pana*¹², kaip sakydavo tas, žinai, koroniažas, kunigaikščio įgaliotinis.

– Kaipgi! Jie visur turi būti ponai, o mes – jų liokajai, chudopacholki¹³. Kaip jie mus vaizduoja literatūroje? Kiekvienas lietuvis tai *poczciwy dureń*¹⁴. O kaip reikia, jų garsiausieji vyrai – toks Mickevičius, Kosciūška, Kraševskis ir kiti – vis lietuviai ir baltarusiai. O visi tie jų branginamieji Jagėlionai kas tokie? ar lenkai?

Tėvelis užsidegė, nes be galo nemėgo koroniažų. O klebonas, išėmęs tabokinę, pa-uostė tabokos, sučiaudėjo ir nusišluostė nosį su didele, mėlyna, baltais langeliais nosine. Paskui, patogiai kėdėje atsikolęs, varė toliau savo politines kombinacijas. Labai storas ir nutukęs, didelio, apskrito, raudono veido dviem pagurklėm, iš kurio žiūrėjo geros, pilkos akys, atrodė visados patenkintas savim ir visu pasauliu. Apsivilkęs buvo gerokai nudėvėta tabokina sutana, ant krūtinės kybojo palaidavusi laikrodžio virvelė, ant galvos riogsojo šiaudų skrybėlė, apie kurią jis dažnai džiaugdamašis pasakodavo, kad nupirkęs ją už 20 kapeikų ir dėvįs jau 10 metų, o kadangi padėvėsiąs dar kokius penkerius; tai skrybėlė nekaštuojanti jam nė po dvi kapeiki metams.

– Tai kokie gi politikos horoskopai, klebonėli? – paklausė priėjęs kunigėlis.

Klebonas gailestingai į jį pažiūrėjo.

– *Co tam polityka!*¹⁵ Politika tau ne galvoj, ne galvoj.

– Kas gi man galvoj, klebonėli?

– Kaip kuo greičiausiai pinigų išleisti, pinigų išleisti. Ir juk nuolat sakau: *Szanuj grosz! Szanuj grosz!*¹⁶ Niekto nepadarau, ir gana, nieko nepadarau. Na, kaip pasiklosi, taip išmiegosi.

– Ir gerai, kad nėra prisirišęs prie menkos mamonos, – atsiliepė tėvelis. – Kam gi kraus, neturėdamas nei žmonos, nei vaikų.

– Ir aš neturiu nei žmonos, nei vaikų, o veizėk, kiek išlaidų: vieną reik mokyti, kitai kraitį ruošti, trečiai vestuves kelti, vestuves kelti.

– Laisva valia, klebonai, – juokėsi tėvelis. – Galėjai jais visai nesirūpinti.

¹¹ Baisūs niekatauškiai, baisūs niekatauškiai (lenk.).

¹² O mes nesileisime už nosies vedžiojami, nesileisime (lenk.).

¹³ Žemiausi tarnai (lenk.).

¹⁴ Doras kvailys (lenk.).

¹⁵ Ką ten politika! (lenk.).

¹⁶ Taupyk skatiką! Taupyk skatiką! (lenk.).

- Kaip nesirūpinsi, kad našlaičiai, bėdini, kur būtų dingę, kur būtų dingę.

Mums buvo be galo įdomu, ar yra pasaulyje toks daiktas, kuris galėtų sujaudinti kleboną. Vieną rudens vakarą atvažiavo jis pas mus savo gražiausiu arkliu – juoduku. Juozapas nenukinkęs pastatė jį kartu su brikeliu vežiminėje. Klebonui liepus paduoti arklių, ateina Juozapas, labai nusiminęs, ir sako, kad nesą nei arklio, nei brikelio, matyti, kas nors būsiąs pavogęs. Dabar tai jau klebonas tikrai susijaudins, manėme. Bet apsirikome. Nei nekrustelėjęs fotelyje, taip pat iš lėto, kaip visados, jis tarė:

- Pavogė! Tai kaip aš dabar sugrįšiu namo per tokį purvyną?

Užtat mes visi sujudome, gailėdamies gražiojo juoduko. Tėvelis, pasiėmęs žiburį, nuėjo pats į arklidę. O klebonas per visą tą laiką, kuo ramiausiai sėdėdamas fotelyje, stebėjos vagies drąsa. Netrukus parėjo tėvelis, šaukdamas iš tolo:

- Klebonai, yra ir vagis, ir juodukas!

Ir papasakojo, kad, neradęs išvažiuotų vežčių, ėmęs ieškoti vežiminėje ir radęs arklių, įėjusį į peludę. Kaip pirma klebonas neparodė nuliūdimo, taip dabar neparodė džiaugsmo. Tik nusijuokęs tarė:

- Štai tau ir vagis! Štai tau ir vagis.

Tuo tarpu privažiavo brika, ir išlipo iš jos ponas Narmantas.

- Klebonai, ar jau važinėjies su savo velosipedu? – paklausė. – Atvažiavau jo pažiūrėti.

Visi ėmė šypsoti, nes velosipedo istorija buvo labai juokinga. Neseniai tėvelis pirkto Nikai velosipedėlį trimis tekiniais. Klebonui jis labai patiko, ir jis nusprendė, kad ir jam toks vežimas praverstų. Pasivažinėti su velosipedu – toks malonus ir sveikas judesys. Neklausydamas tėvelio, kurs įspėjo, kad nieko iš to nebūsią, tuojau pasidirbdino iš medžio velosipedą ir davė mūsų kalviui apkaustyti. Bet velosipedas išėjo labai sunkus, vos tepasukamas, be to, dar vis virto ant šono. Klebonas liepė jį mesti į kerčią ir nemėgo apie jį kalbėti. Todėl pono Narmanto klausimui nebuvo jokio atsakymo.

Bet ponas Narmantas nesiliovė ir tarė dar sykį:

- Atvažiavau tyčia apžiūrėti velosipedo, klebonai.

- Nepamatysi, nepamatysi, – atsakė dabar klebonas.

- Dėl ko? Ar gražu slėpti taip pavydžiai savo išradimą? Reikia krikščioniškai leisti ir kitiems juo naudotis.

- Nepavyko, nepavyko.

- Aš seniai duodu klebonui gerą patarlę, – tarė tėvelis. – Telpie pridirbti ketvirtą tekinį, kad nevirstų, pakinkyti arklių, ir atsisėdęs tevažiuoja, mindamas kojomis pedalus.

Atėjo mamatė prašyti arbatai, ir, išgirdusi tėvelio žodžius, tarė:

- Užsigauk, klebonai, ir supyk nors kartą, tai tie ponai liausis tamstą erzinę.

- Gerai, gerai. Pyksiu, kai mane išmokysi.

Dėdamas cukraus į arbatą, klebonas pasakė jau kažin kelintą kartą:

- Aš namie geriu be cukraus, o svečiuose su cukrum, su cukrum.

- Dėl Dievo meilės, klebonai! – sušuko ponas Narmantas. – Jei taip ir darai, tai bent nepasakok garsiai. Na, kaip dabar užvažiuosi pas tamstą, kad tapai toks šykštus? Aš nemėgstu arbatos be cukraus.

- Svečiams nesigailiu, nesigailiu, bet pats galiu apsieiti ir be cukraus, ir be cukraus, – atsakė klebonas ir, išėmęs iš burnos kažkokį mažą daiktėlį, padėjo jį ant stalo.

Tai naujiena. Tai matome dar pirmą kartą. Todėl, akis išplėtę, stebimės, kas čia yra.

– Cha, cha, cha! – juokias klebonas, pamatęs mūsų smalsumą. – Tai yra mano dantis, dantis. Matot, išlūžo man priešakinis dantis, sunku man kalbėti, tai išsidrožiau liepos dantį ir įstatau. O valgydamas išimu, nes bijau praryti, bijau praryti.

Politikos klausimai buvo išsemti, pradėjo kalbėti apie ūkį. Tėvelis paklausė poną Narmantą, ar jau pabaigęs sėti.

– Nepabaigė, nepabaigė, – tarė klebonas. – Nėra ko nė klausti.

– Iš kur esi taip informuotas, klebonai? – paklausė ponas Narmantas. – Kodėl negalėjau pabaigti?

– O dėl to, – atsakė klebonas ir, pridėjęs prie lūpų sulenktą vamzdžiu ranką, ėmė dainuoti rečitatyvą, tęsdamas paskutinį kiekvienos eilutės žodį:

*Tru-tu-tu, duonos neturiu-u-u,
Ti-liau, ti-liau, duona tolia-au,
Ti-li, ti-li, duona toli-i-i!*

Paskutinę „i“ ištarė ilgai, plonu, juokingu balsu.

Ponas Narmantas ir klebonas visados erzina kits kitą. Juodu yra seni prieteliai, nuo pat to laiko, kai klebonas čia atvažiavo, jau apie 30 metų. Pasakoja, kad, jauni tebebūdami, juodu su kitais kaimynais dažnai lošdavę kortomis. Bet vieną kartą klebonas pralaimėjęs dvidešimt penkis rublius, ir nuo tos dienos kortų nė į rankas nebeima.

– Niekus kalbi, o net to nežinai, kad dabar nėra medžiojamasis laikas, – atsakė ponas Narmantas. – Be to, man rodos, nekenktų, kad ir pats su manim patrimituotumei. Per mažai judi, o tai nesveika. Vėl sudarytumėm kompaniją, kaip kitąsyk, atsimeni, klebonai?

Klebonas tylėjo, bet ponas Narmantas, to nepaisydamas, klausė toliau:

– Ar atmeni, klebonai, kaip mudu kartą, važiuodami į Šiaulius, sustojom pasiganyti Balnugarėje ir, kaip tyčiomis, Dievas atnešė tuojau ir Bilevičių? Ir, užuot atsilsėję porą valandų, išsėdėjome visą naktį prie žaliojo staliuko?

– Buvo, buvo, – tarė klebonas atkarai, mostelėjęs ranka, tarsi norėdamas kuo greičiausiai nusikratyti jaunystės – kvailystės atsiminimais.

– O ar atmeni, kaip energijai pakelti pilstėmės konjako į arbatą?

– Buvo, buvo, – vėl mostelėjęs ranka, atsakė klebonas.

– O ar atmeni tą gražiąją žydelkėlę, kuri mums tarnavo, kaip meilinaisi jai?

Ūmai klebonas smarkiai sujudo kėdėje ir, mušdamas su kumštīm per stalą, sušuko:

– Łżesz, gałganie! Łżesz, gałganie!¹⁷

Klebonui taip netikėtai išsiveržus, ponas Narmantas nutilo. Tylėjo ir kiti. Rados labai nejauku. Bet tuojau pertraukė tylą pats klebonas, jau visiškai nurimęs:

– Pasaulyje atsitinka nuostabių dalykų, nuostabių dalykų. Kad nebūčiau pats matęs, netikėčiau, netikėčiau.

Jau žinojau, kokie tai dalykai. Klebonas buvo juos pasakojęs jau kažin kiek sykių ir vis tais pačiais žodžiais ir su ta pačia intonacija, tartum kokias atmintinai išmoktas eiles. Bet mudviem su Nika tai baisiai tinka, ypač kad tie dalykai, iš tikro, be galo nepaprasti. Klebonas visados taip daro: kai tik kokia kalba jam netinka, jis pradeda pasakoti ką kita.

– Kokie tat dalykai, klebonai? – paklausė mamatė.

– Seniai tat buvo, dar tebebuvau kamendorium Josvainiuose. Nuvažiavau vieną kartą į svečius pas ponus Burbus. Visi sėdime už stalo, valgydami vakarienę, vakarienę – ponas, ponias, mokytoja, dvi paneli ir aš. Tik ūmai žiūrim – iš vieno kambario kampo

¹⁷ Meluoji, nedorėli! Meluoji, nedorėli! (lenk.).

beišlendanti gyvatė, gyvatė, ir, raitydamos ore, lekia tiesiai ant stalo, tiesiai ant stalo. Iš to išgąščio mes *języka w gębie zapomnieliśmy*¹⁸. Tik visi mašinaliai pasitraukėme kiek nuo stalo, kad gyvatė mums už nosių neužkliūtų, kad neužkliūtų. Pralėkusi per visą kambarį, ji įlindo į kitą kampaną ir pražuvo, ir pražuvo. Dar valandėlę tylėjome kaip nebyliai. Paskui kits kitą klausiam: „Ar matei? – Mačiau. – O tamsta ar matei? – Mačiau“. Visi matė. Visi matė.

– Neužsigauk, klebonai, – tarė tėvelis, – esi skaitęs kame nors tą anekdotą ar saponavęs ir įsivaizdavai pats matęs. Žinau, kad nieko nepramanai, bet čia pats nesijunti pramanęs.

– Neskaičiau, neskaičiau. Ar aš mažas vaikas! Sakau, kad pats esu matęs, esu matęs.

Klebonas yra matęs ne tik tą vieną gyvatę, bet dar ir aitvarą, ir aš laukiu pasakojant ir apie tą antrąjį nuostabų dalyką. Bet visi kelias nuo stalo, ir klebonas tuojau eina namo.

– Jūs dabar imsite darbuotis žaliajame lauke, žaliajame lauke, – sako. – O aš dar laikraščių neperskaičiau kaip reikiant.

Bet ir ponas Narmantas šiandien negalėjo ilgiau pasilikti. Mamatė džiaugėsi negausianti sėdėti prie visto. Tačiau tas džiaugsmas buvo neilgas, nes, ponui Narmantui išvažiavus, tuojau atėjo ponas Kazlauskis, gretimo dvaro urėdas, paprastas visto partneris. Mamatė nekenčia kortų, bet kadangi tėvelis noromis lošia vista, o *z dziadkiem*¹⁹ lošti nemėgsta, tai, nesant ketvirto partnerio, ji sėdas už staliuko. Aš žinau, kad tai pasišventimas, ir net sunkus, nes tėvelis, pats gerai lošdamas, yra labai nekantrus. Daugiausia, žinoma, tenka mamatei, nemaža ir ponui Kaslauskiui.

– *E, fuszer pan jestes!*²⁰ – šaukia tėvelis. – Kaip galima neatutuoti, jei ten renonsas! *Łapcie panų pleść, nie w wista grac!*²¹

Ponas Kazlauskis, įkūnytoji flegma, nė kiek nesusijaudinęs, košia savo lenkiškai baltarusišku žargonu:

– *Nie, pan, ja dobrze gram, pan*²².

Kadangi kunigėlis lošia geriausiai ir tėvelis jo privengia, tai jis kenčia mažiausiai. Nieko nebedamas, jis tik juokias iš visų tų šauksmų.

Kartais, labai retai, tėveliui per daug išišaukus, mamatė, padėjus kortas ant stalo, sako:

– Ar ne per daug erzinius, Liudvikai? Be reikalo nervus gadinies. Geriau nelošti.

Ir eina į savo kambarį.

Lošimas pertrauktas. Ponas Kazlauskis kuo ramiausiai sėdi savo vietoje, traukdamas cigarą. Kunigėlis pašokęs bėgioja po kambarį.

– Kaip galima, pone Liudvikai, kaip galima! Ponia Marija mums pasišvenčia, o tams-ta ją taip kankini. Iš tikro, šventa jos kantrybė.

Tėvelis nieko neatsako, tik, sėdėdamas už staliuko, nervingai maišo kortas. Praėjus kokiam valandos ketvirčiui, eina į mamatės kambarį ir netrukus parsiveda mamatę atgal ir sodina į vietą. Vistas eina toliau. Kunigėlis vėl juokias linksmas, o tėvelis tą vakarą per daug nebešaukia.

¹⁸ Žadą užkandome (lenk.).

¹⁹ Be vieno partnerio (lenk., lošėjų žarg.).

²⁰ Et, tamsta niekam tikęs lošėjas! (lenk.).

²¹ Vyžas tamsta pink, o ne vistą lošk! (lenk.).

²² Ne, tamsta, aš gerai lošiu, tamsta (lenk.).

Jau antra diena, kaip nematome saulės nė spindulėlio. Pilkų, storų debesų skaros atskyrė mus nuo jos. Pasiilgusi žemė skęsta ašarose ir dreba nuo šalčio, jos neglamonėdama. Net paukšteliai nutilo, tik kikiliai gailiai čirškia palangėse. Kažko liūdna. Rodos, niekadados nebeprašvis saulelė, niekadados nebeprasiskleis tas pilkas, nuobodus uždangalas. Bet mamatė džiaugias, sakydama, kad lytaus labai reikėję ir kad po jo viskas imsią vešliau augti ir gražiai žydėti. Tėvelio nėra namie. Dėl lytaus mamatė neėmė mūsų nė į bažnyčią. Apie pusvakarius nuėjo į šeimyninę paskaityti, papasakoti ir sąsiuvinių pasiveizėti. Paskui leido šeimynai pašokti, o mums pažiūrėti. Tuoju atėjo Munkus su skripka ir Zykas su kontrabasu ir, susėdusiu pasienyje, ėmė žvitriai dilinti stygas su smičiais. Šokėjai eina prūsą, ir mudu su Nika, nesitenkindami žiūrėję, einame drauge su jais. Iškelę aukštyn ilgas skalas lyg kalavijus, vaikščiojame, iš pradžio lėtai, iš vieno kambario galo į kitą, o praeidami pro kits kitą, barškiname pagaliu į pagali ir dainuojame:

*Prūsa, prūsa,
Tavo rudi ūsa.*

Paskui muzikantai ima griežti greičiau, o mes, susikibę į poras, sukamės dainuodami:

*Šoka prūsas su prūsiki,
Pasikaisę sijonikį.*

Pabaigę prūsą, šokame blezdingėlę, laikydami su viena ranka skepetėlės galą, kuri čia kyla, čia leidžias – lyg kregždė belakiodama. Paskui šokėjai eina dar kitokius šokius, bet mes su mamate grįžtame jau į savo galą.

Nors dar nėra vėlus vakaras, kambariai jau pasinėję brėkyje. Vėsu ir drėgna. Mamatė liepia man ir Nikai atnešti malkų iš virtuvės ir kuria ugnį židinyje. Matau, kad ji linksmas.

- Mamatė šiandien linksmas, – tariau.
- Linksmas, Irusia.
- O kodėl?

– Todėl, kad mano mokiniai noromis mokos, kad šeimyna dabar linksmas šoka, kad lytus lyja ir kad skaičiau gražią gražią knygą.

Vikrios liepsnelės skabariai šokinėja po sausus pagalius, pagaliai linksmas pyška. Brėkis pasitraukė į kambario kertes, rados šilta ir jauku. Kokia laimė sėdėti pas židinį su mamate, prisiglaudus prie jos brangių kelių! Tegu sau lytus teška už langų, tegu vėjas liūdnei dejuoja – mums čia šilta ir miela kaip kregždelėms lizdelyje, kur neužpučia vėjas ir neužlieja lytus.

- Dabar turi ateiti pasaka, vaikeliai, – sako mamatė.

– O taip, mamate. Aš norėčiau dar išgirsti apie Vengrijos Žvaigždėlę ką nors daugiau, o gal ir tą patį. Aš taip myliu šventąją Elzbietą, – prašau.

Bet Nika oponuoja.

– Ne! Mamatė dar nepabaigė pasakoti, kaip ponas Parsifalis atrado šventąją Gralį. Aš labai noriu žinoti, nes ir aš juk būsiu riteris ir josiu ieškoti šventojo Gralio.

- Vis tik apie riterius ir apie riterius, – sakau liūdnai. – O ką aš? Aš juk mergelė...

– Tu būsi riterio širdies dama, Irusia, – guodžia mane mamatė. – Tu įkvėpsi jam greičiau surasti šventąją Gralį.

- Kad aš pati noriu rasti, mamate, – sakau beveik verkdamą.
- Galėsi rasti ir nebūdama riteriu. Ir šventoji Elzbieta rado šventąjį Gralį.
- Nepasakojai, mamate.
- Papasakosiu, kai užaugsi didesnė. O dabar klausykite toliau apie Parsifalį.

Ir savo melodingu balsu mamatė pradėjo:

- Ir prijogo riteris Parsifalis Monsalvatą. Aukštame aukštame kalne stovėjo Monsalvato rūmai. Visi balto marmuro, balti kaip ką tik nukritęs sniegas, jų penkių bokštų galvos auksinės. Viršum auksagalvių bokštų, mėlyname danguje – milžiniškas septyniaspalvis vaivorykštės lankas...

Kieme sudūzgė.

- Pažiūrėkit, ar ne tėvelis parvažiavo, – tarė mamatė.

Nubėgome pas langą. Bet nuo prieangio važiavo nepažįstamas kočas. Netrukus įėjo į saloną ponas Jonavičius su savo violončele, įdėta į didelę juodą makštį.

- Ar gali būti kas malonesnis už malonų svečių tokioje darganoje? – tarė sveikindamos mamatė. – Kokia geroji žynė įkvėpė tamstai aplankyti mus šiandieną?

- Ilgėjimos saulės...

Mamatė pažiūrėjo į poną Jonavičių lyg nustebusi, bet tuojau pat, nuleidus akis, tarė:

- Kaip gaila, kad Liudviko nėra namie. Ir nesitikiu jo šiandien sugrįžiant dėl tokio oro.

- Važiuojant toliau ir neuždengtoje brikoje, galima permirkinti kiaurai, – pasakė ponas Jonavičius.

Paskui, atsisėdę su Nika savo paprastoje kanapos kertelėje, klausėme muzikos. Pono Jonavičiaus balti, ilgi pirštai greitai bėgiojo po stygas, o violončelė verkė, dejavo ir skundė tartum gyva būtybė. Prieš poną Jonavičių, ant pulpito, buvo padėtos natos, bet jis visai į jas nežiūrėjo. Jo gražios mėlynos akys vis buvo nukreiptos į mamatę. Retkarčiais purtino jis savo tamsius, švelniai garbanotus plaukus ir merkė akis, tartum pailsusias nuo žiūrėjimo. Bet tuojau atsimerkęs vėl žiūrėjo į mamatę.

Su ponu Jonavičiumi nesame dar labai apsipratę, nes neseniai jis teparvažiavo iš kažin kokių užsienių į savo dvarą. Visi sako jį esant labai mokytą ir artistą. Viena mamatė tegali jam čia akompanuoti, todėl jis kartais atvažiuoja pas mus su violončele.

Jis ne tik griežia, bet ir dainuoja. Mamatės prašomas, atsisėda prie pianino ir, pats sau akompanuodamas, padainavo:

Po niebu polunoči angel lieti...²³

Mamatė klausės, įsispelėjusi tolybėn.

I dolgo na svietie tomilas ona

Želanijem žgučim polna.

I zvukov niebies zamienit nie mogli

Jei skučnyje piesni ziemi²⁴.

- *I zvukov niebies zamienit nie mogli jei skučnyje piesni ziemi*, – pakartojo pusbalsiu mamatė.

²³ Nakčia skrido angelas padebesy... (rus. – J. Degutytės vert.)

²⁴ Ir vargo ilgai ji pasauly liūdna,

Vis ilgesio keisto pilna,

Ir skliauto giesmė buvojai laukiama,

O žemės daina svetima (rus. – J. Degutytės vert.).

- Išdainavau tai, kas man visados veržias į lūpas, tamstą pamačius.

- Kodėl?

- Nes ir tamsta pilna karšto troškimo, ir tamstai skamba nesiliaudami dangaus garsai, ir negali jų užvaduoti nuobodžios žemės dainos.

- O taip! Nuobodžios, nuobodžios yra žemės dainos, – tarė mamatė. Bet tuojau pa-raudo, tartum kažko drovėdamos, ir nutilo.

Muzika vis skambėjo man ausyse, neleisdama tuojau užmigti atsigulus. Kaip gera, kad ponas Jonavičius parvažiavo į mūsų kraštą, mažčiau. Mamatė gali bent prisiklausyti gražios muzikos ir pati turi su kuo paskambinti. Aš myliu poną Jonavičių, nes visados trokštu, kad mamatei būtų maloniausia, geriausia, linksmiausia.

Mamatei atėjus peržegnoji mane labai nakčiai, tariau:

- O man iš visų ponų labiausiai patinka ponas Jonavičius. Taip puikiai griežia ir dainuoja, ir toks gražus, ir toks mandagus.

- Bet dabar reikia miegoti, ne apie poną Jonavičių mąstyti, Irusia, – pasakė mamatė, linksmi šypsodama, ir, stipriai pabučiavus mane bei peržegnojus, nuėjo.

Nubudau ir nebegaliu užmigti. Kambarėje šilta ir trošku. Pro langinių mėnulių liejasi sidabrinės šviesos bangos, krisdamos baltais taškais ant grindų. Laikrodžio valgomajame muša dvylika. Žvilgterėjau į mamatės lovą, ir man rodos, kad mamatės joje nėra. Žiūriu atsidėjęs – tikrai tuščia, nepaliesta. Kame mamatė? Tikriausia vaikščioja patvenkinyje: juk tokia graži mėnesiena. Bet kodėl taip ilgai?

Gal ji labai liūdna... o gal net ir ašarų karolėliai rieda perjos mylimus skruostelius, kaip sekmadienį bažnyčioje per suplikacijas... Taip man sopa mamatės ašaros...

Ūmai galvoje švisterėjo man mintis eiti pas ją. Baisu... naktį, per tiek tamsių kambarių, visiems miegant. Bet noras vis auga – ilgas, baimingas: gal kas pikta nutiko mamatę? Gal įkrito į tvenkinį paslydus? Greičiau, greičiau pas ją!

Iššokau iš lovos, apsilvilkau jupele ir basa einu. Bijau neapsakomai, bet stengiuos nurimti. Tat pirmiausia žegnojuos, o paskui mąstau, kad jau po vidurnakčio ir gaidys tikrai bus nugiedojęs, tai ir baidyklių viešpatavimas jau pasibaigęs. Svarbiausia – eiti pamažėliais, nes kai tik imsiu bėgti, – žinau iš prityrimo, – tuojau rodysis, kad kažkas mane veja ir jau jau grobia. Štai valgomasis jau laimingas išėitas. Jau ir salonas, visų kambarių baisiausias. Drebedama žengiu per slenkstį. Šviesu čia, nors skaityk, bet tai dar blogiau, nes toje blandžioje šviesoje kiekvienas daiktas imas kažkokį keistą pavidalą. Rodos, kad tamsesni kampai pilni kažkokių būtybių. Nežvalgaus niekur į šalis, tik žiūriu tiesiai priešakinį grindis, ir vis ima mane toks begalinis noras bėgti. Bet susivaldau. Priemenėje jau ne taip baugu. Nulipus nuo prieangio laiptų, matau šviesų stuomenį, vaikščiojantį patvenkiny, ir tekina bėgu pas jį.

Krūptelėjo mamatė ir tyliai šūkterėjo, man prie jos pribėgus.

- Tai aš, mamate! Taip man ilgu buvo tavęs... maniau, kad kokia nelaimė... Nepyk, mamate! Aš daugiau niekaduos...

- Išgąsdinai mane, Irusia. Ir kaipgi čia pykti ant tavęs, vaikelį brangusis! Bet daugiau taip nedaryk. Vaikai turi naktį miegoti, ne bėgioti.

- Aš maniau, kad esi labai nuliūdus, mamate.

- Nesu nuliūdus. Jaučiu laimę neišreiškiamą, linksmybę nepabaigiamą. Žemė ir dangus – jau viena. Tokią naktį amžinybė savo sparnu paliečia žmogaus sielą. Kaipgi gali būti liūdna tokia naktį! Žiūrėk!

Pažvelgiau į tamsų dangų, žvaigždėmis ir mėnesiu žėrintį, paskui į žemę, pasinėrusią sidabrinėje prieblandoje. Kaip gražu! Tą stebuklingąją naktį viskas yra stebuklas. Kiekvienas daiktas gyvena, mąsto ir jaučia, atidengdamas savo sielą. Senas namas pavirto užburtu rūmu balto marmuro kolonomis, miegūstas tvenkinys – slaptinga, aukso kibirkštimis degančia gelme, tamsios eglaitės – vienuolėmis, kukliomis viešpaties tarnaitėmis. Kaip tylu! Girdžiu, kaip gelės siunčia žvaigždėms savo kvapius atdūsius ir kaip žvaigždės kažką kugžda gelėms. Girdžiu šnabždant sparnus angelų, nusileidžiančių žemėn sidabriniais mėnesio spinduliais. O viršum visų tų stebuklų lakštingalos giesmė – didžiausias stebuklas – nedrumsdama tylos, galinga banga kyla aukštyn, aukštyn, lig pat mėnesio ir žvaigždžių.

– Kaip gražu, mamatė!

– Kaip gaila palikti tuos stebuklus ir eiti į tamsų, troškų kambarį. Skubėkim, Irusia, reikia tau miegoti, ir gali sušalti basa.

– Bet kaip užaugsiu, tai ir aš neisiu anksti gulti tokiomis gražiomis naktimis.

– Gal būsi laimingesnė, Irusia, ir turėsi sielą, kuri svajos drauge su tavim...

Per pietus tėvelis pasisakė eisias į pievas ir kad mes atneštumėm jam tenai pusvakarių.

Kaip čia sulaukti tos pusvakarių valandos? Kas kelias minutes bėgame klausti mamatę, ar tik jau ne laikas, ir pagalios taip įkyrime, kad ji liepia mums paskaityti, tai nepajusime sulaukę.

– Tik ką nors labai juokingo, Irusia. Šiandien juokias saulė, juokias visa žemė, prisidėkime ir mes prie to džiaugsmingo choro.

Ir mamatė parinko iš „Przyjacieł'io“ apysakėlę apie „Gaidį Šalapultą ir kovą Šlykštuolių“. Visas trejetas sulipome į didelį raudoną krėslą: aš į vidurį, broliukai iš šonų. Mamatė pažiūrėjo į mus ir tarė šypsodama:

– Atrodot kaip balti paukšteliai raudoname lizdelyje.

Apysakėlė buvo tokia juokinga, kad vos tepaskaičiau, nuolat besijuokdama, broliukų pritariama. Net ir mamatė ėmė juoktis ne tik lūpomis, bet ir tomis savo visados liūdnomis akimis. Ir tikrai nepajutome, kaip atėjo pusvakarių laikas. Mamatė, norėdama pavaišinti visus darbininkus, pritepė su medum daug duonos riekių, kurias įdavė nešti Anei. Pati paėmė puodelį rūgusio pieno, mes – kitus reikiamus daiktus, ir nuėjome.

Diena buvo karšta, saulėta; valandėlėmis nuo vakarų pusės dvelkė švelnutis vėjelis, maloniai vėsindamas įkaitusį veidą. Skaidriai mėlyname danguje tik kai kur baltavo permatomi, keisti debesiai, lyg kažkokio neregėto milžino paukščio plunksnos. Saldžiai kvėpėjo balti dobilai, krūvų krūvomis pražyde abipusiai keliuko, o viršum jų linksmai zirzėjo bičių spiečiai. Ore, džiaugsmingai krykšdamos, šmaikščiojo kregždės lyg juodos strėlos. Dar aukščiau, kažkur mėlynoje erdvėje, kaip dangaus varpeliai skambėjo vieversiai. Viskas linksminos, džiaugės, krutėjo, gyveno. Plačiose pievose, lyg milžiniškas dryžas kilimas žaliuojančiose ant Ventos kranto, judėjo žmonių būriai. Gaspadorius, sėdėdamas aukštai ant grėbiamosios, traukė pradalgės į ritinius, o paskui ėjo dviejų arklių velkamas stūmėjas, stumdamas ritinius į dideles krūvas, kurias vyrai ir moters krovė į kupstus. Tylios pievos buvo dabar pilnos judėjimo ir garsų. Čarškėjo grėbiamosios dantys, čiuksejo stūmėjas, sklido bernų, arklus raginančių, šūkavimai, skambėjo juokas.

Grėbliai spindėjo saulėje lyg auksiniai, baltavo marškiniai, margavo įvairiaspalviai sijonai. Šieno kvapas buvo toks stiprus, kad net svaigino.

Iš tolo jau pamatėme prie kupstelio baltuojant tėvelio švarką ir tiesiai ten nuėjome.

Įpėdin mums atėjo dvaro mergos su pusvakariais šeimynai. Gaspadorius, jas pamatęs, sustabdė arklį ir nulipo nuo savo aukštos sėdynės. Tuoju ir visi liovėsi dirbė ir ėmė skirstytis. Ordinarininkai susėdo poromis, o bernai, mergos ir keli samdiniai sudarė didesnę būrį. Tas būrys, bevalgydamas rūgusį pieną su gardžiu šutiniu, taip nusiteikė, kad perdėm buvo girdėti jo garsus juokas. Užtat ordinarininkai sėdėjo tyliai. Kai kuriems vaikai atnešė kažko puodeliuose, kiti išsitraukė iš šieno ėdmenis, kuriuos buvo atsinešę, grįždami po pietų.

– Ką aš matau, – tarė mamatė, žiūrėdama į tuos būrelius, – ir Domeikienė yra.

– Matyt, nusibodo begulint, tai ir atėjo, pramogėlės ieškodama, – atsakė tėvelis.

Darbininkams pavalgius ir pradėjus vėl grėbti, nubėgau pažiūrėti Domeikienės, o paskui mane Nika. Ji grėbė niūniuodama.

– A girdit, koki linksma Domeikienė, sausos duonelės pavalgiusi, čysto vundinelio užgėrusi, – sakė viena moteriškė.

– Kad ir sausa, by tik sava, – atsakė Domeikienė šypsodama.

– Kad ir sausą duonelę valga, ale užtat poni, – atsiliepė kita. – Lig pijtų lovelė, o po pijtų ir netoli nuo lovelės tenuėina.

Taip tyčiojos bobos, o Domeikienė nieko nebesakė; grėbė sau toliau niūniuodama, tarsi nieko negirdinti. Bet prisiartino Domeikis ir tarė:

– Vo kas jums darbo? Jūs anos darbo nedirbat. Džiaukitės būdamos pačios tokios darbininkės.

– Kų čia su anoms prasidedi, Domeiki, – pasakė bernas. – Ar nematą, kad pavydelninkės? Pačios norėtų drybsoti par dijnų dijnas, tai ir lo.

– Kad norėtumėm, tai ir drybsotumėm, bene pats mums užgintumia? – tarė viena.

– Na tik, pamėginkitau! Kad vyrs paglaudys, nosaras išlėksi tau pri darbo.

Man buvo malonu, kad bobos gavo, kam tyčiojas iš Domeikienės. Ji tokia gera, nėmaž nepyksta, tik niūniuoja vis šypsodama. Kokia ji graži! Ir skaistus veidelis, visai nenudegintas saulės, ir tiesi noselė, ir akys kaip vosilkos, ilgomis juodomis blakstienomis, ir ploni lyg dvi juodi aksomini virveli antakiai – viskas stebėtina ir gražu. Be skepetėlės ant galvos ji dar gražesnė. Aukso kasos, apsuktos aplink galvą, prisagstytos blizgančių sagų, ant kaklo kybo aukso ir sidabro karoliukai – visa tai taip žiba, tartum kas ant jos bertų kibirkščių saujas.

– Sveika gyva, Domeikiene! – tariau priėjus arčiau.

– Sveiki, paneli ir ponacia, – atsakė ji ir, metus grėblį, pagrobė į glėbį Niką.

Berniukas pasijuto be galo įžeistas.

– Leisk mane! – šaukė, stengdamasis išsiveržti. – Aš jau nebe toks mažas, kad mane ant rankų nešiotų! Leisk!

– Pabučiuok muni, tai leisiu, – juokės Domeikienė.

– Aš nemėgstu bobų bučiuoti! – tarė Nika ir išsprukęs pabėgėjo kelis žingsnius toliau.

Visi ėmė juoktis, o jis pasakė:

– Kad ir boba, bet dėlto labai graži.

– Aš tave pabučiuosiu, Domeikiene! – tariau ir pribėgus pabučiavau tą taip man tinkantį veidą.

Tėvelis, sužinojęs tai, pabarė mane. Sakė, kad tai labai nepadoru ešą bėgioti pas dar-

bininkus bučiuotis, ypač su tokia moterim, kaip Dimeikienė, kuri visus savo tinginyste piktinanti.

- Bet kad ji tokia graži... - atsiliepiu nedrąsiai.

- Tai kas? Tai ne jos nuopelnas - ir kad man daugiau to nebebūtų.

Mamatė tylėjo.

Besivartaliojant mums po šieną, mamatė tarė tėveliui:

- Norėčiau jau eiti. Vaikai gali dar pasilikti su Ane.

- Kodėl taip greit? - paklausė tėvelis suerzintu balsu. - Bene skubi pas kokį ligonį, nespėjusį ateiti prieš pietus? Kas tai gali būti per reikalas toks smarkus?

- Jei tau įdomu, galiu pasakyti. Noriu nueiti pas sergančią Banieneį ir įkalbėti, kad rytoj važiuotų gydytojo. Vargšė gali mirti be jokios pagalbos. Noriu nueiti greičiau, kad Banys nesakytų esant per vėlu ir negalėsiant prisirengt lig rytojaus.

- Didelė nelaimė, vienu chamu mažiau ar daugiau. Jei pati užmokėsi gydytojui, tai gal ir važiuos.

- Banys gali ir pats užmokėti. Bet kaip dažnai reiktų man - ir kaip skaudu, kad negaliu.

- Na, kartais moki rasti šaltinių... Stebiuos tik, kad taip mažai terūpi tau vaikai.

Mamatė paraudo.

- Jei randu šaltinių, kaip sakai, tai tokių, iš kurių semtis turiu teisės.

- Ir vyras turi teisės reikalauti: primo, kad pasitartumei su juo, sekundo, kad pabūtumei drauge valandėlę, užuot rūpinusis per kiauras dienas savo luošiais, ligotais ir kurotais. Juk dar neprisižiūrėjai gerai, kaip puikiai eina darbas su grėbiamąja ir stūmėju.

- Mačiau. Labai puikiai. Pabūčiau dar, kad ne Banieneį. Be to, ilgai taip žiūrėti į dirbančius žmones, pačiai nieko nedarant, man kažko drovu. Tu - kas kita, tu prižiūri darbą. O kam aš?

- O tau maloniau svajoti, kur nors vienai vaikščiojant... Tikrai, ne už ūkininko reikėjo tau ištekėti... O gal geriausiai visai ne.

Ir, palikus mus su Ane, mamatė nuėjo.

Žiūrėkit, kažkas atvažiuoja! - sušukau, veizėdama į kelią pro sodno tvorą.

- Ar žinai, kas? Tai Levanarda! - linksmai šaukia Nika.

- Levanarda! Bėkim priešais!

Ir, išlindę pro žinomą mums spragą, tekini bėgame priešais atvažiuojantį. Koks džiaugsmas! Išskyrus dėdę Kazį, nėra mums meilesnio svečio už Levanardą. Jis pasakoja mums tokias gražias pasakas, taip domis mūsų reikalais, taip moka su mumis kalbėti. Pribėgus mums, Levanarda stabdo savo širvą Sakalėlį, ir visas trejetas rioglinas į jo vežimėlį, sėsdamies šalia jo ir ant skrynelės su šventaisiais. Labai širdingai pasisveikinus, prasideda gyvas pasikalbėjimas. Levanarda sakos važiuojas iš šv. Petro iš Varnių, kur jam pavykę parduoti daug šventųjų, be galo mūsų pasiilgęs, ir Sakalėlis pasiilgęs, nes iš Varnių pats pasisukęs mūsų linkui. O mes jam pasakojame įvairias naujienas: kad gavome mažą šunelį Murzą, kad Sierotka atvedusi gražų kumeliuką, kad Jonelis turįs jau ilgas batus su zuikeliais, kad Juozapas vežėjas sugavęs šešką. Ilgai kalbėtis nėra laiko, nes bematant privažiuojame arklidę, ir čia prasideda arkliaus kinkymo scena, kuri mums visados be galo tinka. Išlipęs iš vežimėlio, Levanarda žegnojas, dėkodamas Dievui laimingai

atkeliavęs, paskui dėkoja arkliui, kad jį atvežė. Bučiuoja jam į aksominės šnerves, glosto kaktą, plakšnoja per sprandą, šluosto, valo, nesiliaudamas jo šnekines.

– Sakalėli muna, prieteli myliausis, dieku sveikas muni atvežis. Par tava eilias kojeles aš siediejau kap kuoks puonc. Tuoli važiuuom, Sakalėli, ale užtat atvažiuuom į Užgirių, pri sava gerų prietelių. Čė vaikelia – myli paukštuželia, čė puoniteli kap ta dungaus žvaigždeli, čė puonelis – narsusis erelis. Unc tau negailias nieką, duod žaliųjų dobilėlių ir auksą avizėlių. Atsilsiesi ir pasisuotinsi.

Sakalėlis klauso, ausis pastatęs, tiesia į savo poną galvą ir taip žiūri, tartum kuo aiškiausiai suprasdamas kiekvieną žodį.

Paskui Levanarda traukia iš kišenės mums lauktuvių: tris dailiai iš medžio išskaptuotus šaukštus, kurių kiekvienas kitaip pagražintas. Tartum kas jam būtų pasakęs, kuo mus labiausiai pradžiugins – valgyti su mediniais šaukštais, kaip šeimyna, tai buvo mūsų svajonė. Ir tuojau pradedame eiti pietų, tais savo šaukšteliais nešini.

Po pietų, visai šeimynai susirinkus dėl šventadienio, Levanarda rodo šventuosius. Nors daug pardavė bekeliaudamas, tačiau yra dar ko žiūrėti. Yra šv. Vincentas su aukštu arnotu, kairiojoje rankoje turi kryžių, o su dešiniąja laiko nusitvėręs už ilgos čiupros velnią. Velnias juodas kaip anglis, susirietęs, matyt, iš tos baimės ir skausmo, baltas akis išvertęs ir iškišęs liežuvį, raudoną lyg kraujas. Yra šv. Jurgis, kurs, ant balto žirgo sėdėdamas, apsvilkęs žaliu, kvaldaliemeniu kikliku ir geltonomis kelnėmis, duria su ilga ietimi baisų, raudoną slibiną. O šalia jo išsigandusi, rankeles sudėjusi, stovi karalaitė su mėlynais rūbais, su aukso vainiku ant galvos. Yra liūdnai rymančių smūtkelių, erškėčiais vainikuotų, ir daug kitų. Žiūrėtojai neapsakomai grožis, ypač šv. Vincentu, o Juozapas vežėjas perkas jį, nes kaip tik neseniai sapne kažkas jam liepęs pastatyti koplyčelę. Vienas bernas yra apsižadėjęs prikalti smūtkelį prie seno ažuolo pakelyje ir renkasi labiausiai tinkamą. Man smūtkeliai tinka, bet į šv. Vincentą bijau žiūrėti, kad sutemus nepamatyčiau to ilgaciuprio kokiame kambario kampe.

Parodęs šventuosius, Levanarda traukias ir knygų: trumpas, drūtas kantičkas, gražiai padarytas maldaknyges ir šiaip knygeles. Ir toms prekėms randas vienas kitas pirkėjas. Mane taip pat ima didelis noras nusipirkti kantičkas, kad galėčiau, atsiskleidus jas, lyg suaugusi mergaitė giedoti giesmes, šeimynos giedamas žiemos vakarais. Ypač tinka man angelo ir velnio pasikalbėjimas, kuriame velnias storu ir žiauriu balsu kreipias į angelą:

*Strielbos, armatos, kulkos, granatos,
Perkūnai, žaibai, smertis, klapatai
Ant tavęs!*

O angelas plonai ir švelniai jam atsako:

*Ne taip yr baisi pekliška mūka,
Kaip yra meili dieviška ranka...*

Bet kantičkos brangiai kaštuoja, ir aš neturiu tiek kapitalo. Tat perkuos „Vaikų knygelę“ ir paskui skaitysiu iš jos broliukams ir Žvirbliukams apie Mikę melagį ir Pruncę paukštvanagį.

Sukrovęs atgal savo prekes, Levanarda ima pasakoti šeimynai. Kalba ir apie šv. istorijos bei šventųjų gyvenimų atsitikimus, ir apie tai, ką yra išskaitęs kitose knygose ir pats

begyvendamas prityręs ir sugalvojęs, – viską taip gražiai, sklandžiai taikindamas prie žmogaus gyvenimo ir nurodydamas, kaip kiekvienas turi gyventi. Lyg vanduo teka į iškalbą, o klausytojai klausos, įbedę akis į jo lūpas, ir šnibžda kits kitam:

– Ne, ir kap unc gal tap nupasakoti, nebūdams kunigu!

Be to, Levanarda gauna ir mums daug pasakoti. Brėkstant sodiname jį valgomajame ant kanapos arba alėjoje ant suolo ir, patys atsisėdę greta, prašome sekti pasakas. Ir Levanarda seka vis naujas, vis kitokias ir niekadoms negali atkartoti seniau papasakotų.

– Kas tave išmokė tiek pasakų? – stebimės.

– Greitasparnis vies munij anų priūži, tumsiasis mišks priešnibždieje, auksą žvaigždesles primirkčioje, – atsako jis.

Rodome Levanardai visą savo ūkį, žaislus, vedame jį į savo namus pas gandro lizdą, sodno gale, kur auga didelės vašoklės. Tai yra vynuogės, kurių mums „ponas gandras“ atvežė lauktuvių iš Afrikos. Levanarda valgo vynuoges, gėris jų skanumu, tartum pats būtų vaikas. Ir tai mums be galo tinka.

Mamatė vaišina Levanarda, bet jis nedaug tevalgo.

– Kam mun rek daug valgyti, kad aš sunki darbą nedirbu, – sako.

Geriausias jam valgis – arbata su pyragu, ir mamatė visuomet jam tiekia to gardumyno. Pagėrus jam arbatą, ateina virėja prašyti jo prie vakarienės, kuriai išvirusi skanios putrelės.

– Dieku, dieku, pupeli, – sako jis juokdamasis, – kap aš dabar valgysiu putrą, kad jau esu prisigieris arbatelis. Juk pati numaną, kad negal unt puona muziką svadinti.

Tėvelis mėgsta kartais paerzinti šį tą. Levanardai atvažiavus, visados jo klausia, kodėl jis nevedas, kad jau seniai esąs laikas, jau jis pražilęs, paskui niekas jo nebenorėsias. Perša jam vieną ir kitą mergelę, girdamas jų grožį ir gerumą. Levanarda juokias, sakydamas, kad visos mergelės esančios jam gražios ir geros ir jis visas mylīs, todėl ir negalīs vienos pasirinkti. O kartą be juokų, rimtai pasakė:

– Žanytijs aš niekumet nežanyšious. Mata, puoneli, vijnam žmogų skirtu tuoks gyvenims, kitam tuoks. Mun ženatvi niera skirta. Iš vijnuos puses veizunt, muna darbs pavuojings, ale būdams vijnc pats, aš tuo pavuojaus nebijau, esu tam pasišventis ir dirbu. Vo kap tik atsiras pati, vaiką, kad tik būs didelis prisirišims, veiziek, tučtūjau aš ir būsu bedrebus dėl sava kaile. Aš tun gera numanau. Bet aš ne tik del tuo. Iš untruos puses veizant, tas muna stuonc ruoduos kap ir aukštesnis. Žinuoms, ir muoterystės stuonc yra švents – juk pats Jiezus Kristus buva vestuviese Galiliejės Kanuo – ale vis, ruoduos, arčiau gyvuolelių. Vo aš, kad ir menks žmuogelis būdams, nemuokyts, vo dėlto, bedruožiniedams sava šventusius, apmisliju anų gyvenimą ir nuoru kap nuors vis arčiau pri anų.

Paviešėjęs dvi dieni, Levanarda važiuoja namo, „pri mamunelės“. Lydime jį lig miško ir nuoširdžiai sveikinamės, prašydami, kad vėl kuo greičiausiai atvažiuotų.

Koks džiaugsmas! Atvažiavome su mamate į Kalnėnus. Nėra pasaulyje vietos, malonesnės už Kalnėnus. Gyvena čia bočelis, dėdė Kazė, pana Zuzana, pana Pranciška, pana Verusia – visi tokie mylimi. Tik gaila, kad bobutės jau seniai nebėra. Labiausiai mylime linksmąjį, gražųjį, gerąjį dėdę. Vadiname jį „saldžiuoju dėdele“, nes niekadoms neatvyksta pas mus, neatvežęs saldinių. Mūsų išmanė, dėdė Kazė yra visokios tobulybės idea-

las. Rūpindamasis, kad mums būtų gera Kalnėnuose, jis visokiais būdais stengias mus linksminti. Alpte alpstame iš to dvasios pagavimo, kai dėdė, pašaukęs savo favoritą vižlą, vardu Karo, į vidurį kambario, taria, pakėles pirštą:

– *Zdecht pies!*²⁵

Karo tiesias ant grindų ir nė nekrustelia. Negyvas, ir gana. O dėdė priėjęs mosuoja su ranka jam prie pat snukio.

– *Przyleciała osa dopsiego nora, bzz...bzz...*²⁶

– *Przyleciała sroka do psiego oka*²⁷, – ir dėdė kutena Karui akį.

Karo atsimerkia nedrąsiai ir tuojau vėl užsimerkia.

– *Przyleciał kruk, w bok stuk, stuk!*²⁸ – barškina dėdė šuniui į šoną.

Atleikia dar varna prie uodegos ir musė prie ausies, Karo vis guli lyg padvėšęs.

– *Przyleciał wilk!*²⁹ – smarkiai šaukia dėdė, ir Karo, ūmai pašokęs, ima baisiai loti.

O dėdei atsisėdus pas pianiną, jis lygiai sėdas šalia ant kilimėlio ir pradeda dainuoti. Labiausiai mėgsta valsą „*Nevozvratnoje vremia*“³⁰. Iškelęs galvą, traukia aukščiau ir žemiau be galo jausmingai. Mamatė bėga iš salono, ausis užkimšus, o mes gėrimės kaip koncerte.

Pana Zuzana lepina mus kaip tikroji bobutė. Po kelis kartus per dieną vadžioja mus į vadinamąją „aptečką“, į malonų kambarėlį, kurs mums atrodo kažkokiu užburtu kampe-liu ir primena tą pasakos trobelę medauninkų sienomis, šokolado stogu ir cukraus langais. Iš daugybės „aptečkos“ stalčelių ir dėžučių semia pana Zuzana lyg iš gausybės rago įvairiausių skanumynų ir taip mus vaišina, kad kartais mamatė atėjusi gauna mus varyti iš užburtosios trobelės, bijodama, kad tas dažnas jos lankymas liūdnei mums nepasibaigtų.

Ateina pana Pranciška vesti mūsų į daržus, kur nuo pavasario lig rudens ji per kiau-ras dienas trypsi tarp ežių. Kitąsyk buvo ji čia šeimininkė, kaip dabar pana Zuzana, bet kaip paseno, pavadė jai prižiūrėti daržus, kad turėtų kokio nors darbo. Rūpestingai ir pavydžiai globoja ji tuos savo daržus. Kas juos kritikuoja, tas ją miltinai užgauna, jau geriau tepeikie ją pačią. Pana Pranciška kad ir sena, bet dar tvirta ir vikri, žema, kresna, panašiu į susiraukusį raudoną obuoliuką veidu, iš kurio linksmi žiūri visados šypsan-čios pilkos akys.

Įdavus mums po pintinėlę, pana Pranciška veda mus pirma į agurkus. Atsargiai prakleidę žiubrius lapus, randame gražių, blizgių, tartum tamsiai žaliu liakieriu nuteptų agurkėlių.

– Gerai žiūrėkit, vaikeliai, – sako pana Pranciška. – Tai gudrūs padarai. Taip moka pasislėpti, kad nepamatysi.

Šalia agurkų šen ir ten gelsvai žali, juokingi, pilvoti arbūzai išriedėjo net į tarpuežį. Negalima pro juos praeiti, meiliai jų nepaglosčius.

– A, tinginiai! Tik kaitintis prieš saulę temoka, – bara arbūzus pana Pranciška.

Paskui einame pas kažkokius nepaprastus cukrinius žirnius, panos Pranciškos tam tyčia mamatei auginamus, ir padedame skinti dideles, storas ankštis. Krapų ir žydin-čių aguonų kvapas kutena mums nosis. Įpėdin panai Pranciškai eina palšas, gauruotas bandšunis Ešerys, taip gerai užauklėtas, kad niekados neįkelia kojos į ežę.

²⁵ Padvėšė šuo! (lenk.).

²⁶ Atskrido vapsva šuniui prie pat nosies (lenk.).

²⁷ Atskrido šarka šuniui prie pat akies (lenk.).

²⁸ Atskrido varnas, į šoną stuk, stuk! (lenk.).

²⁹ Atlėkė vilkas! (lenk.).

³⁰ „Nesugrąžinami laikai“ (rus.).

Antras favoritas, didelis, pilkas katinas, dažniausiai guli purkuodamas ant aukštai, gašiai paklotos panos Pranciškos lovos, jos kambarėlyje. Tas kambarėlis yra labai malonus: saulėtas, švarus, baltomis sienomis; ant langų žydi raudonos balzaminos, auksinės žibutės ir žaliuoja Jeronimai, ant sienų kabo maišeliai su sėklomis; kitos tebedžiūsta pabertos ant stalo. Tarp Pilkšio ir Ešerio viešpatauja broliška meilė, tačiau ji nekliudo pavydėti vienas antram savo ponios meilės. Kaip tik pana Pranciška pradės glamonėti Ešerį, Pilkšis akimirksniu šoka nuo lovos jai ant peties ir tol limenas, kol ir jam teks mylavimų. O kai ji kartais prakalbins ir paglostys katiną, žiūrėk, šuo jau bededęs savo letenas ant jos kelių ar ant pečių ir bekišęs snukį prie jos veido. Tad nebėra jai kitos išeities, kaip abudu favoritu glamonėti kartu.

Tie meilės išrodymai panai Pranciškai be galo tinka, ir ji tuomet juokiasi laiminga. Pana Pranciška visada linksma, o sulaukus mūsų – dar linksmesnė, nes myli mus ne mažiau už Pilkšį ir Ešerį. Ji tuomet tepyksta, kai kas užgauna jos daržus ar kai dėdė nori įvesti kokią būtiną pataisą tuose daržuose. Ji nemėgsta jokių pataisų ir skundžia dėdę mamatei, baisiai pasipiktinus, nes juk „visados taip buvo ir viso ko buvo, o dabar kažin, kaip čia virs“.

Patys bėgiojame pas paną Prancišką po kelis kartus, o, be to, dar vieną kartą einame jos lankyti su mamate. Ji jau laukia mūsų, užkaitus savo mažą samovarėlį, ir tuojau vaišina arbata su konfitūromis⁴¹. Begeriant mums, pasakoja juokingų anekdotų iš praėjusių laikų. Bet mes labiausiai mėgstame klausyti, kaip mamatė buvo maža.

– Palaukit, vaikai, – sako pana Pranciška, – aš jums papasakosiu, kas atsitiko, kai mamatė buvo visiškai mažutė. Bočelis tebebuvo tuomet jaunas, jūsų mamatė neseniai buvo gimusi. Vieną kartą atvažiuoja į Kalnėnus ponas Šemeta ir dar keli kiti ponai. Pamatę, kaip bočelis džiaugias, vaiko sulaukęs, sumanė jie pajuokauti. Bobutė, amžiną atilsį, nesveika būdama, gulėjo tuomet lovoje. Kiti svečiai kalbas su bočeliu salone, o ponas Šemeta tuo tarpu taiso visą štuką. Pareikalavo nuo manęs didelio sėtinio, vystyklų, aš viską pristačiau ir veiziu, kas čia bus. Ištepė tą sėtinį, išdirbo iš tolo panašų į vaiko veidą, paskui suvystė vystyklais kaip vaiką ir papirko auklę, kad, liepus ponui atnešti mažąją panelę, atneštų vaiko vietoj tą sėtinį. Ką jie čia pramanė, mąstau sau, ir, nesitverdama smalsumu, atsistojau pas duris ir žiūriu. Ponas Šemeta, sugrižęs į saloną, pradėjo sakyti norįs pamatyti bočelio dukterį. O bočelis tuojau liepia atnešti kūdikį į saloną. Bematant ateina auklė, vaiku nešina. Ponai apstoję sveikina bočelį, kad turįs tokią gražią dukrelę, o ponas Šemeta, paėmęs vaiką nuo auklės, supa ant rankų.

– Atsargiai, atsargiai, nepamesk! – šaukia išsigandęs bočelis. Sulig tais žodžiais ponas Šemeta tik takšt! ir paleido suvystytą sėtinį ant žemės. Bočelis kad šoks, kad sušuks nesavu balsu: *Jėzus Marija! zabili mi dziecko!*³¹ ir, galvą suspaudęs, vis tebešaukdamas, nubėgo tekinas į savo kambarį ir užsidarė. Mudvi su aukle juokiamės, nesitveriam, o svečiai, taip pat juokais leipdami, nuėjo paskui bočelį. Bet turėjo darbo, kol įtikino, kad tai būta juokų. Bočelis iš pradžios nenorėjo jų nė prisileisti, vis šaukė ir vadino juos galvažudžiais. Tik pamatęs savo akimis sėtinį, tesusiprato.

Ar manot, kad supyko už tokius skaudžius juokus? Nė kiek. Bučiuoti išbučiavo visus svečius iš to džiaugsmo, kad tai netiesa.

Ak, kaip juokiamės, kad bočelis neatskyrė sėtinio nuo mamatės!

– Vargšas, vargšas tėvelis, – gailis mamatė, bet ir ji juokias.

Pana Pranciška dar vis kalba, kol geriamo arbata. Pagaliau taip baigia:

³¹ Jėzus Marija! užmušė man vaiką! (lenk.)

– Be reikalo, be reikalo ištekėjai, Marinėle. Aš visados sakydavau: nebent už kuni-gaikščio eik, o kitaip ne. Būtumei sau namie buvus, tai viskas būtų kitaip. Dabar, tarp mudviejų kalbant, daug ko būtų pasakyti apie mūsų namų ūkį...

– Šiame pasaulyje nėra tobulybės, Franucieczko, – atsako mamatė.

– Kad mamatė nebūtų ištekėjus, tai ir mūsų nebūtų, ir pana Pranciška neturėtų ko vaišinti ir laukti – aha! – atsiliepia Nika.

– Matai, koks tu gudrus, Nika! Tiesa, neturėčiau tokių brangių, mielų svetelių. Ne-turėčiau kam duoti nė dovanėlių, – ir pana Pranciška ima iš komodos ir dalina mums medauninkų širdį, riterį ant arklio ir gaidį, spalvotu liukrumi papuoštus. Kiek tik kartų atvažiuojame į Kalnėnus, ji visados kuo nors mus apdovanoja.

Bet šį kartą ir aš nepasilieku skolinga. Atvežiau panai Pranciškai savo darbo staltiesę, panai Verusiai šiltas rankelkas, o panai Zuzanai pagalvėlį adatoms. Kryželiai eina į visas puses, dygsniai kreivi, akelės nelygios, šen ten juoduoja pirštų atspaudai, tačiau visoms trims atrodo, kad tokių gražių darbelių nėra pasaulyje. Jos nešioja juos skersai išilgai po Kalnėnus, rodydamos visiems, grožėdamosios pačios ir reikalaudamos, kad kiti grožėtus ir stebėtus mano stebuklingu talentu.

Visai nepanaši į pana Prancišką yra pana Verusia. Liesa ir blanki, menkos sveikatos, pusaklė, nors ir daug jaunesnė už paną Prancišką, ji beveik nieko nepajėgia dirbti. Ji tegali nerti, todėl jos sudžiūvusiose rankose amžinai mirga virbalai ir kabo žekė. Jos akių liga palengva žengia pirmyn, ir baisi aklumo šmėkla stovi jau šalia jos. Gal dėl to nabagė visuomet tokia liūdna ir opi. Besisveikindama su mumis, ji verkia iš džiaugsmo, kad mato mus dar kartą; atsisveikindama – iš širdies skausmo, kad gal daugiau nebepa-matys. Ji negali mums pirkinėti dovanėlių, nes nė kiek neturi susikrovus pinigų. Tačiau taip pat niekadosis neišleidžia neapdovanojus. Drebančiomis, išblyškusiomis rankomis ištraukus savo senos komodelės stalčių, ima iš anksto prirengtus, iš savo daiktų pa-rinktus mažmožius ir duoda kiekvienam. Man kažkokias sageles, kaspinus, karolėlius, kartais gražius skiautelius lėlių rūbams, berniukams – paveikslėlius, dėžutes. Jos sena komodelė vis eina tuštyn. Bet nepriimti niekaip negalima, nes tas dalinimas tiekia jai didžiausio džiaugsmo.

Pustamsis, liūdnas panos Verusios kambarys nėra, žinoma, mums malonus, ir mes stengiamės kuo greičiausiai iš ten išsprukti. Šviesi ir linksma panos Pranciškos seklytelė su Pilkšiu ir Ešeriu labiau mus traukia. Užtat mamatė stengias kiek galėdama būti su pana Verusia. Kasdien brėkstant pana Verusia geba kalbėti rožančių. Jei tik nėra sve-čių, mamatė niekadosis nepraleidžia nenuėjus drauge pasimelsti. Tose tyliose pavakario valandose mano tebemaža galvelė ima kartais mąstyti, kokia vargšė yra pana Verusia, kaip baisu jai bus visiškai apakus. Atmintyje kyla jos meilė, jos stengimos patiekti mums džiaugsmo. Graudu man randas. Dėkingumu ir gailesiu tvinksta siela. Bėgu pas paną Zuzaną, prašau jos paskolinti rožančių ir, tylitelaičiai įėjus į panos Verusios kambarėlį, imu drauge melstis. „Teesie tavo valia! Teesie tavo valia! – ašaromis patilžusiu balsu kartoja senelė, ir aš gerai suprantu, kad ji šią valandą mąsto apie savo akis ir aukoja jas Kristui. Bet netikiu, kad gerojo Dievulio valia būtų tokia baisi ir apakintų vargšę senutę. Po kiekvieno poterio iš pat širdies gilumos pridedu: „Dieve, duok, kad pana Verusia ne-apaktų!“ Ateina man į atmintį ir žinomi jau man žodžiai: „Prašykite, ir bus jums duota“, ir tai, kad pana Verusia tokia gera, tai bausti Dievas jos neturi už ką, ir kad ji neturi nei mylimosios mamatės, nei dukrelės, taip mylinčios ją, kaip aš savo mamatę, – argi Dievas atimtų nuo jos dar ir akis? Ne, nepadarys to gerasis Dievulis.

Vienas tik žmogus Kalnėnuose nelepina mūsų ir nesistengia mums įtikti. Tai bočelis. Nėra jis mums piktas, nevaržo mūsų, tik mumis nesirūpina. Rytą bučiuojame jam ranką labai dienai, paskui – dėkodami už pusryčius, paskui už pietus, vakarais – labai nakčiai; retkarčiais liepia jis mums pasakyti eiles, kartais duoda kokią knygelę – ir viskas. To nepaisydami, mylime ir bočelį, labiausiai už tai, kad mus juokina. Tinka mums žiūrėti, kaip jis, pavalgęs pusryčius, su savo turkišku šlafroku, aukštas, apstus, visai nusiskutęs, juodais žilstančiais plaukais, sušukuotais į kuodą, su gilia raukšle tarp antakių, vaikščioja po didelį Kalnėnų saloną, kalbėdamas rytmetinius poterius. Ant kiekvieno lango padėta maldaknygė, ir bočelis meldžias paeiliui iš kiekvienos. Meldžias pusbalsiu, valandomis visai nutildamas, valandomis kai kuriuos žodžius garsiai ištardamas, vis vaikščiodamas, tik retkarčiais klaupias trumpai valandėlei, atsigręžęs į tą pusę, kurioje yra bažnyčia.

Maldos trunka ilgokai; pasibaigus joms, nebetoli ir pietūs. Tuomet bočelis skubiai eina į savo kambarį rėdytis. Mėgsta dėvėti švariai ir gašiai. Dedas baltą apikaklę, kramkolintą krūtinę, velkas ilgu švarku, stotos kuodą. Taip pasipuošęs, su lazda vienoje rankoje ir su didinamuoju stikleliu antroje, eina apžiūrėti ūkio. To žiūrėjimo pradžia ir pabaiga yra arklidė. Bočelis labai mėgsta arklius ir turi gražių. Įėjęs į arklidę, eina pas kiekvieną pravarinę, – bet ne per arti, kad arklys neįspirtų, – žiūri per stiklelį, skaito arklius. Jei visos pravarinės užimtos, patenkintas kalbina vežėją.

– Ar visi arkliai sveiki, Jonai?

– Sveiki, poneli, kaip ridika.

– Tai gerį, gerį, dūšele, šerk, nesigailėk, kad nesulystų.

Bet jei kokia vieta pasirodo tuščia, ypač ta, kur stovi favoritė Bebecha, bočelis suerzintas klausia vežėją:

– Kame Bebecha?

– Į melnyčią išėjo, poneli.

– Į melnyčią, į melnyčią... Vis į tą melnyčią. Nuvarys man geriausią kumelę.

Nors malūnas čia pat, už daržinės, apypiktis eina iš arklidės į sodną, balsu kalbėdamas pats su savim, kaip tas Kazė netaupęs arklių, kas tai esąs per ūkis. Tačiau, kol nueina lig pusės didelio kiemo, blogas ūpas jau pranykęs, veidas giedrijas. Jei veža šieną, tai, pajėjęs daržinės linkui ir sutikęs vežimą, stabdo jį.

– Palauk, dūšele. Reik paveizėti, ar sausas šienas.

Vežimui sustojus, kiša į šieną savo lazdą ir, pasukinėjęs ją, sako:

– Sausas, sausas, geras. Vežkit, dūšele.

Paskui eina į sodną ir vaikščioja, kol liokajus atbėgęs praneša pietus esant ant stalo.

Po pietų bočelis eina į savo miegamąjį pagulėti valandėlę. Tas kambarys greta valgomjo, ir jo durys pravertos, tad mes neiname dar niekur, bet atsisdė klausomės. Tuojau prasidės juokingas dalykas: bočelis ims dainuoti rečitatyvu keletą kokių nors žodžių. Jie visados reiškia tai, kas jam tą dieną įstrigo į širdį. „Ką čia šiandien padainuos?“ – mąstome. Ir tuojau pat girdime:

– *Daniłowicz gałgan, Daniło-o-wicz ga-ał-gan, Daniłowiczuu-ki ga-ał-ga-a-niu-u-ki-i!*³²

Gerai numanau, kodėl bočelis šiandien pasirinko tuos žodžius. Per pietus dėdė Kazė pasakojo, kad vienas mūsų tolimesnis dėdė, Daniłovičius, pardavęs už gerus pinigų arklių nesveikų kojų. Bočelis buvo labai pasipiktinęs, dėl to dabar taip ir dainuoja. Kadangi tie gentys neretai duoda bočeliui progos piktintis, tai ir ta daina dažnai esti kartojama.

³² Daniłovičius nedorėlis, Daniłovičius nedorėlis, Daniłovičiukai nedorėliukai! (lenk.).

O vakar buvo kitokia. Per pusryčius dėdė pastebėjo, kad Jonelis esąs labai panašus į bočelį. Iš karto rodė, kad bočeliui tai visai neįdomu, bet kai paskui žaidėm kieme, bočelis, eidamas „apžiūrėti ūkio“, sustojo ir atsidedęs ėmė žiūrėti į Jonelį per stikliuką.

– Taip, taip, gražus berniukas, gražus. Panašus į mane, panašus. *Ale tusty, oho, ho! Tlusty!*³³ – kalbėjo pats sau.

Ir, atsigulęs po pietų, ėmė dainuoti:

– *Zajac tusty, zda się do kapusty!*³⁴

Snusterėjęs bočelis visą laiką lig vėlyvo vakaro sėdi, įsikasęs į knygas. Bet dažnai jį trukdo. Ateina liokajus ir praneša žmogų atėjus su reikalu. Tuomet bočelis susiraukęs eina į kredensinį kambarį, per visą kelią murmeldamas, kad jam neduodą ramybės, niekad os neleidžia paskaityti, ir įėjęs kuo meiliausiai klausia:

– Ką pasakysi, dūšele?

Vienas nori lentų grabui, kitas rugių sėklai, trečias pritrūko duonelės. Bočelis kantriai klauso jų ilgų kalbų, duoda įsakymą visus patenkinti, o pats grįžta prie knygų.

Knygų bočelis turi visą aibę. Jis labai protingas, viską žino, viską atmena. Ir dar juokingiau, kad jis yra kartu lyg mažas vaikas, dar mažesnis už mane. Manęs niekas negalėtų taip apgauti, kaip jį neseniai apgavo tėvelis. Atvažiavo bočelis pas mus su trejetu arklių. Išvažiuojant tėvelis liepė vieną arklių palikti arklidėje. Sėsdamasis į briką, bočelis pažiūrėjo į arklius ir tarė:

– *Dziwna rzecz!*³⁵ Rodė man, kad atvažiavau su trejetu.

Ir taip nuvažiavo namo, įsitikinęs, kad trečiasis arklis jam buvo pasivaidenęs. Arba kaip pernai buvo su Atamanu. Bevažiuojant dėdei Kazei su gražiausiuoju arkliau Atamanu, arklis apsirgo. Dėdė paliko jį pas veterinarų Telšiuose, o kad bočelis be reikalo nesiirtuotų, liepė į jo vietą arklidėje pastatyti paprastą darbinį arklių tokio pat bėro plauko. Atamanas išbuvo dvi savaiti Telšiuose, per visą tą laiką bočelis kasdien vaikščiojo į arklidę ir nepastebėjo apgaulės.

Bočeliui viską galima įkalbėti. Kad kartais, beviešint jam pas mus, tėvelis nori jį ilgiau užlaikyti, liepus jam arklius kinkyti, sako:

– Šiandien nepatarčiau važiuoti. Bus audra.

– Sakai, bus audra? – klausia bočelis ir neramus eina nuo vieno lango pas kitą, paskui į kiemą žiūrėti į dangų. Ir nors danguje nematyti nė vieno debesėlio, jau bijo ir laukia audros. Paskui šaukia vežėją ir klausia jo nuomonės apie važiavimą.

– Baugu važiuoti, ponali, – sako vežėjas, tėvelio pamokytas. – Bus griaustinis, debesys kilst.

Bočelis pasilieka. Tokia istorija kai kada yra kartojama per kelias dienas paeiliui. Ir juokingiausia tai, kad, audrai neatėjus, bočelis neturi jokios pretenzijos nei prie tėvelio, nei prie vežėjo. Tėvelis aiškina jam, kad audra praėjusi pro šalį, o bočelis visai tuo tenkinas ir rytojaus dieną vėl tiki.

O kaip bočelis pyksta, tai reikia plyšti juokais. Širyt po pusryčių Mykolas, liokajus, betvarkydamas kabinetą, išvertė buteliuką rašalo ir apliejo knyga. Bočeliui buvo tai baisus smūgis, nes kiekviena knyga jam šventenybė.

³³ Bet rubuilis, oho, ho! Rubuilis! (lenk.)

³⁴ Rubuilis zuikis kopūstienei tinka! (lenk.)

³⁵ Keistas dalykas! (lenk.)

- *Čata książka na nic!*³⁶ - sušuko bočelis ir, nuožmiai suraukęs kaktą, vis kartodamas tuos žodžius, bėgte nubėgo į miegamąjį, užsidarė ir, nesiliaudamas greit vaikščiojęs, barė Mykolą kokias dešimtį minučių. Paskui nutilo ir išėjo į valgomąjį jai visiškai ramus.

Čia pirmas sutiktas asmuo buvo kaip tik Mykolas. Nė žodžio jam nepasakęs, bočelis jau buvo beeinąs toliau, bet Mykolas, priėjęs ir bučiuodamas jam ranką, tarė:

- Dovanokit, ponali, juk aš netyčioms.

- Žinau, žinau, dūšele. Kitą kartą būk atsargesnis, - atsakė bočelis ir nuėjo žiūrėti, ar labai nukentėjo knyga. Baigiant valgyti pietus, bočelis liepė man padeklamuoti. Kaip tik neseniai buvau išmokusi įžangą į „*Pan Tadeusz*“³⁷, tat pradėjau: *Litwo, ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowe...*³⁸ ir, nē karto nepaklydusi, pasakiau keliasdešimt eilučių. Bočeliui labai patiko. Pagyręs pasivadino mane į kabinetą ir davė mažą, ketvirtainę, seną, žalsvu apdaru knygutę.

- Štai duodu tau trumpą Lietuvos istoriją. Kaip tik tinka tau. Veizėk, gerbk ją, atvažiavęs pas jus, visados kontroliuosiu, kaip ji atrodo. Mokykis išjos atsidėjusi, aš egzaminuosiu, turėsi be klaidos man atsakinėti. Kiekvienas žmogus turi gerai žinoti savo šalies istoriją.

Pabučiavau bočeliui ranką ir, praskleidus lapelį, pamačiau žodį „Kukuvoitis“. Nusijuokiau.

- Koks juokingas vardas Kukuvoitis! - nusistebėjau.

Bočelis suraukė kaktą.

- Kas čia juokinga? Tik kvailiui viskas juokinga. Išmintingas ir doras žmogus turi kalbėti ir mąstyti apie savo protėvius su didžiausia pagarba. Jei juoksies, aš būsiu priverstas atimti knygelę.

- Aš nesijuoksiu, bočeli... Aš taip tik, iš pradžios... - teisinaus sugėdinta.

Knygelė atrodė man dabar kažkoks šventas daiktas. Su didžiausia pagarba apvyniojus ją su popieriu, įdėjau į mūsų valizą, mąstydama kad, sugrįžus namo, tuojau imsiu mokyti apie tuos savo garsiuosius protėvius.

Bočelis be galo mėgsta saldinius. Bet niekadoms pats nesiperka. Vaišinamas vieną kitą teima, bet kai, esant jam pas mus, mamatė padeda jo kambaryje dėžutę lyg iš netyčių, per vieną dieną beveik ją ištuština. Jis nemėgsta valgyti saldinių ne tik kitiems matant, bet ir pats valgydamas apsimeta nematęs. Iš tikro negalima tvertis nesijuokus, matant, ką bočelis kartais daro. Retkarčiais, kai stalas paruoštas vakarienei, bet nėra dar samovaro ir valgomas tuščias, bočelis pats vienas vaikščioja aplink stalą, sudėjęs užpakalyje rankas ir smailiai žiūrėdamas į stovinčią ant stalo cukrinę. Apėjęs kelis kartus, artinas atbulas prie stalo ir užsimerkęs siekia su ranka į cukrinę. Sučiupęs gabalėlį cukraus, skubina kiša jį į burną ir atsimerkęs vėl vaikščioja, lig sučiulpia. Paskui vėl kartoja tą pačią sceną, kol Mykolas įeina su samovaru.

Atkalbėjus rožančių su Verusia, mamatė eina į saloną, saulėlydžio aukso užpiltą, ir sėdas už pianino. Pirmiems akordams suskambėjus, ateina bočelis ir smenga į didelį fotelį salono kampe; atbėgame mes su dėde ir drauge užimame vietą kanapoje; tylitelaičiai, it šešėlis, slenka pana Verusia ir sėdas ant kėdelės čia pat prie durų, sunėrus blankias rankas ant savo tamsaus rūbo. Mamatė groja aštuntąją Bethoveno sonatą, bočelio

³⁶ Visa knyga niekais! (lenk.).

³⁷ „Poną Tada“ (lenk.).

³⁸ Tėvynė Lietuva, mielesnė ui sveikatą! (lenk. - V. Mykolaičio-Putino vert.). Adomo Mickevičiaus poemos „Ponas Tadas“ pirma eilutė.

mėgstamąją pjesę. Rodos man, kad ne tik mes, bet viskas tame salone klauso tos įstabios muzikos: ir seni, sunkūs baldai, ir didžiulės dygliuotos agavos, ir eilė portretų ant sienų. Kai kurie nyksta jau prieblandoje, kiti, nušviesti paskutiniųjų gęstančių saulėlydžių atspindžių, atrodo gyvi. Štai, kaip linksmai šypso gražusis juodakis, aukštakaktis prabočius, kurs man taip tinka! Kaip puikiai raudonuoja po deimantinėmis sagomis užsegta kuntušas! O ten, pas duris, baisioji prabobutė su žalsvu rūbu linkčioja savo aukštai, keistai nufrizuotą galvą. Aš visados jos bijojau ir dabar išsigandus merkiu akis.

Jau mirė paskutiniai gilūs sonatos akordai, o jų aidai dar tebeverkia dideliame salone. Valandėlę visi tylime. Paskui bočelis sako:

– Dabar padainuokit, vaikai.

Artinamės pas pianiną ir, mamatės bei dėdės padedami, dainuojame:

*Z ponad lasu, z ponad, cmury,
Na dolinę siota
Kraak się spuścić czaronpióry.
Na źer dziatwę woła...³⁹*

Pana Verusia savo kertelėje tyliai dūsauja ir ašaras šluosto. Ta daina užgauna jos širdies žaizdą, primindama jaunikį. Išsivedė ponaičiai jį muštis *za ojczyznę*⁴⁰ – ir jis nebesugrįžo. Tvirtas, jaunas ir mylimas krito miške po pušimi su peršauta krūtine. Bet tai buvo jau taip seniai, ir brangiojo bernelio asmuo paliko jau toks žydras, kad atsiminimas nebedrasko žaizdos, tik kvėpia kažkokios džiaugsmingos resignacijos.

– Neblogai, neblogai, – giria bočelis, – gryni balseliai. Dabar „*Tam na btoniu*“.

*Tam na btoniu blyszyk kwiecie,
Stoi ulan na pikiecie,
A dziewczyna, jak malina,
Niesie koszyk róż⁴¹.*

Tą dainelę pats bočelis mums pritaria, o pabaigus liepia dainuoti „Birutę“.

– Ant marių krašto, Palangos miestely... – traukiame savo plonais balseliais, vėl bočelio pritariami.

Bočelis mėgsta žemaitiškai kalbėti, su tarnais niekadods kitaip nekalba. Turi savo bibliotekoje vyskupo Valančiausko, savo bičiulio, knygų su jo paties parašais, dažnai varto *Žemaičių vyskupystę* ir sako:

– *Starożytny język. Bogaty język*⁴². Kad būčiau jaunesnis, imčiau ją studijuoti nuodugniai, nuo pat sanskrito.

Tuo tarpu salonas vis labiau nerias į tamsą. Portretų vietoje ant baltų sienų juoduoja dideli keturkampiai, ir rodos, kad visi tie prabočiai nuėjo jau gulti. Tik pas pat pianiną

³⁹ Iš už miško, iš padangių
Slėnyje plačiamam,
Juodas varnas nusileido,
Vaikučius lest šaukia... (lenk.).

⁴⁰ Už tėvynę (lenk.).

⁴¹ Žydi gėlės, pieva klostos,
Stovi ten ulonas poste,
O mergelė kaip uogelė
Neša krepšį rožių (lenk.).

⁴² Senoviška kalba. Turtinga kalba (lenk.).

baltas prabobutės anglės stuomuo tartum nori išeiti iš rėmų. Mylių tą gražiąją poniją šviesiais plaukais ir pailgomis, liūdnomis, juodomis akimis – kaip mamatės ir Nikos. Jos grakščios lūpelės kažkuo nepatenkintos – tartum ji apsvylusi, tartum viskas čia jai, kaip ir mamatei, nuobodžios žemės dainos. Rodos, tuojau pravers ji tas lūpeles ir tars, kaip mamatė, tik angliškai: *Ach, na tym świecie śmierć wszystko zmiecie...* Ir vardas jos, kaip mamatės, – Mery. Žiūrėdama į ją, dažnai klausiu: kaip prabobutė Mery galėjo taip padaryti? Atvažiavo pas ją tas puikusias ponas su raudonu kuntušu, deimantais spindis, ir ji, viską palikus, nukeliavo su juo į tolimą, į nežinomą šalį. Gal dėl to paskui jos juodos akys taip nuliūdo, o grakščios lūpelės taip atkaro? Nakčiai užviešpatavus, išeina ji iš savo rėmų, išsiveda mylimąjį brolių, šarvais apkaustytą, kurio portretą pasiėmė, keliaudama į Žemaičius, ir vaikščioja drauge su juo po saloną, jo pasakojimų apie užjurių tėvynę beklausydama, gimtinės kalbos garsais besigėrėdama. Paskui eina į priemenę, kur stovi mahoninė jos kraičio skrynia, ir, atidariusi ją be rakto, ima savo sidabru apdarytą maldaknygę pageltusiais nuo senatvės lapeliais ir grįžta atgal į saloną melstis. Rodos man, kad kada nors pranyks ta knyga iš skrynios. Ir kartais prašau mamatės ją pažiūrėti. Bet, atvožusios sunkių skrynios viršų, visados randame ją savo vietoje.

Mamatė dar kažką groja. Salonas vis eina tamsyn. Man randas nejauku, traukia į šviesų, linksmą kambarį. Kalnėnų salonas man net ir dieną klaikus. Tad labai džiaugiuos, kai Mykolas, pasirodęs tarpduryje, praneša:

– Arbata paduota.

Važiuojame į panelės Paulinos vestuves, į kleboniją. Mamatė bus svočia, aš – pamergė. Net ir Niką pakvietė panelė Paulina į brolius, ir būtinai ulonu pasirėdžiusi. Mamatė ir tėvelis nenorėjo, kad mudu važiuotume, nes vaikams geriausia esą name, bet, panelės Paulinos labai prašomi, sutiko. O mudu patys nežinome, kaip bedžiaugtis. Tik Nika gailavo, kad bažnyčioje nemovima kepurėmis ir jis negalėsias pasipuošti savo puikioju kiveriu su kuodu. Bet tėvelis sako, kad kiverį galima esą labai gražiai laikyti rankoje, ir parodė, koku būdu. Man mamatė liepė apsilikti gražiausia – balta, raudonais aksominiais žirniais – jupele, o pati apsirėdė su savo melsvu šilkinio rūbu, kurs jai taip tinka.

Tėvelis nevažiuoja. Sako: arba vestuvės *comme il faut*⁴³, arba gryną „peizanų“, o tokia draugija, kokia ten būsianti, per daug erzinti nervus.

Vestuvės prasidėjo ne, kaip paprasta mūsų krašte, iš vakaro, bet pačią jungtusių dieną, nes muzikiškų pintuvių vakaro ceremonijų jaunoji nenorėjo. Ir jos, ir jaunojo šeimynos buvo bajorai, tad vestuvės turėjo būti poniškos. Dėl to ir jungtuvės ketino būti ne rytą, kaip pas muzikus, bet vakare.

Atvažiavę radome klebonijos kambarius jau pilnus svečių. Viename salono gale sėdėjo jaunų vyrų būrelis. Tai buvo jaunas su savo palydovais. Visi gašiai apsirėdę, su juodais ilgais švarkais, išskyrus vieną su valdininko uniforma, kurs, kaip paskui pasirodė, buvo pašto viršininkas ir atvažiavo kaip piršlys. Man labiausiai rūpėjo, kuris jų jaunas. Žinoma, gražiausias. Ir, pažiūrėjus į visus, nusprendžiau, kad tai ne kas kitas, tik tas blondinas ilga čiupra, ant kaktos nudribusia, ir su aukso pensnė. Bet kaip pasijutau apsvylusi, kai klebonas, pasodinęs mamatę kanapoje, ėmė rekomenduoti jai tuos ponus! Pasirodė, kad jaunas visų bjauriausias, toks bjaurus, kad niekaip negalėjau suprasti,

⁴³ Kaip reikia (pranc).

kaip panelė Paulina gali imtis tokį vyrą. Neaukštas, kresnas, nemitrus, raudono, tartum nulupto veido, retais rausvais ūseliais ir apskritomis, kaip pelėdos, gelsvomis akimis.

– Rekomenduoju jaunąjį, – sakė juokdamasis klebonas. – Kaip tamsta matai, *nie Apollo i prochu nie wymyśli, nie wymyśli*⁴⁴.

Tokia rekomendacija nėmaž neužgavo jaunojo. Jis irgi linksmi juokės.

– Mamate, kaip aš vesiu tokią baidyklę? – tariu mamatei į ausį, jaunajam atsitolinusi.

Blondinas su pensnė pasirodė esąs jaunojo brolis, vaistininkas. Buvo dar ir antras vaistininkas, ir gelžkelio valdininkas – vis jaunojo broliai ir pusbroliai. Kiekvienas, bučiuodamas mamatei ranką, sakė: *przyjemnie poznać*⁴⁵ ir ėjo atgal į savo kampaną.

Panelės buvo labai pasipuošusios. Turėjo dirbtines gėles plaukuose ir ant krūtinės, ant rankų žiedus ir apyrankes, ausyse auskarus, ant kaklo karolius ir sagas. Viena, iš Rygos atvažiavusi, laikė rankoje vėduoklę.

Jaunosios nebuvo salone, ji dar teberėdės, ir mamatė, būdama svočia, turėjo jai padėti. Dviejų jaunosios seserų vedama, nuėjo ji į jos kambarį, o aš nubėgau paskui. Panelė Paulina su baltu uodegotu rūbu sėdėjo prieš veidrodį, laukdama, kol jai prisegs veliumą.

– Ką, ponitėle, ar labai gražus mano jaunasis? – paklausė ji mamatė.

– Gražumas tai juk dar ne viskas, – atsakė mamatė.

– *Dać pokój!*⁴⁶ Kad jis nė pakalbėti gražiai nemoka. *Jak ten że mówić: ani z głowy, ani z mowy, ani do tańca, ani do rózańca*⁴⁷.

– Tai kodėl eini už jo, Paulinėle?

– Te! Durnas tai durnas, *ale do gospodarki chytry*⁴⁸. Negeria, kortomis nelošia ir turtingas.

– Apie turtingumą ką jau ir besakysi, – atsiliepė sesuo.

– Tokį dvarą tur paėmęs nuo grafo ant rendos, *a szek jeszcze i swoja ma niemata fortuna*⁴⁹. Mudvi nė viena taip neištekėjom, už tokio bagočiaus.

– *Ja to juz najlepiaj moga dla pani powiedziec*, – tarė antroji, – *bo szek z Pawlinką jechalim na oglądowiny*⁵⁰. Šešiasdešimt karvių stovi abarėse, ir kokios karvės! Tešmenys kaip viedrai. Staininiai arkliai, kožnas po du šimtu, *jak stońca jasna*⁵¹. O grūdų svirne, o patalynės, o mėsos – pilni pašaliai visokios naudos. *Że piękne pokoi, wszyscy szpalerami wyklejona*⁵².

Jos dideliame veide atsimušė dvasios pagavimas.

– *Toż to*, – tarė jaunoji, – *dobrze opatrzyli, obszlim wszystkie konty. Tylko, zdaje sia, jedz, pij i panu*⁵³. O ar tamsta manai, kad čia pyragai? *Z ciotko czesami i bardzo popstrykamisia. Wiedomo, ona tu pani. Czesami tak serce podje, że boże ratuj. Mnie już nadojadło*⁵⁴.

⁴⁴ Ne Apolonas ir parako neišgalvos, neišgalvos (lenk.).

⁴⁵ Malonu susipažinti (lenk.).

⁴⁶ Gana jau, gana! (lenk.).

⁴⁷ Kaip sakoma: nei prie pečio, nei prie svečio (lenk.).

⁴⁸ Bet apsukrus ūkininkas (lenk. žarg.).

⁴⁹ O juk ir savo turi nemaža turto (lenk. žarg.).

⁵⁰ Aš tai jau geriausiai galiu poniai pasakyti, nes su Paulinka važiuoju žvanguose (lenk. žarg.).

⁵¹ Kaip iš pieno plaukę (lenk. žarg.).

⁵² O kambarių gražumas, visi apmušalais išklijuoti (lenk. žarg.).

⁵³ Taigi, gerai apžiūrėjome, apėjome visus kampus. Rodos, tiktai valgyk, gerk ir karaliauk (lenk. žarg.).

⁵⁴ Su teta kartais gerokai susikivirčijame. Žinoma, čia ji ponia. Kartais taip širdį užduoda, kad Dieve sergėk. Man jau įgriso (lenk. žarg.).

– Ten tai jau jokios ponios neturėsi ant savo galvos, nei motinos, nei sesers, nei brolio – ničnieko. Pati viena ponია, – tarė pirmoji sesuo.

– Bet juk ne tas vienas jaunikis pasaulyje, – pasakė mamatė. – Sulauktumei tokio, kurs tau patiktų.

– *Stuchać!*⁵⁵ Ką ten sulauksi! Juk daug piršos, o kas iš to? Už mužiko eiti nenoriu; už bajoro, *co już zupełnie zamieszkawszy sia, znowu nie chcem*⁵⁶; imk vėl tokį, kur ne tur žemės – *posag wypuści i rob, co nie robiwszy*⁵⁷.

– Neduok Dieve! – tarė antroji sesuo. – Juk manasis, rods, jau ir gražus, ir mokytas, iš tolo mat nebuvo kaip apžiūrėti viso ko gerai, patiko man, na, ir nuėjau. Ir kas iš to? Savo dalį kaip į vandenį įmečiau, nusigyvenom, dabar tik vargstam, ir gana. Kas man dabar iš to gražumo? Nei su juo skolas išmokėsi, nei pavalgysi.

– *Ale że taki hadki, taki hadki... Jak pomyślisz człowiek, że idziesz za takiego straszyci, to aż serca gniewa sia*⁵⁸, – tarė jaunoji.

– *A ty nie myśli o jego straszności, ale o jego kieszeni*⁵⁹.

– Priprasi, nebijok! *Wierz mną, Pawlinka*⁶⁰. Ir prie gražaus priprasi, ir prie bjauraus priprasi. *Potem wszystko równo – mąż do mąż*⁶¹.

– Ir dar geriau, kad durnius – savo proto neturėdamas, tavęs klausys. *Jak dła niego powiesz, tak robi, bo widno, że bez końca wkochowszy sia*⁶².

– *No, i familja nie byjaka, nie do jakich przastaków wejdą, wszystko uczone ludzi. Rodzony brat – aptekarz, nierodzony – aptekarz, drugi – ksiondz, siostra įvyszedszy za naczelnika stancji*⁶³.

– *Toż to. Pani bendziesz i dość*⁶⁴. O jei kuomet ir teks paverkti, bus su kuo ašaras nusišluostyti. Plikiui tai bėda, o kad turi kišenėj, visi vargai lengvai pakeliami. *Jak są pobrzękaczy, są i posługaczy*⁶⁵.

– Žinai, Paulinėle, – tarė mamatė, – jau visai nebenoriu būti tavo svočia. Gal katra tavo seserų mane užvaduočiau. Nenoriu dalyvauti tokiam sakramento profanavime. Priesieki mylėti ir būti ištikima, o bjauriesi juo ir eini tiktai dėl jo turto.

Panelė Paulina pašoko iš vietos.

– Neduok tu Dieve! Ponitėle, juk padarytumei man gėdą visam amžiui! Nebijok, ponitėle, aš būsiu jam gera pati. Bus ir apsiūtas, ir apskalbtas, ir pavalgęs. Ko jam betruks? Trumpai laikysiu, taip ir reik tokiam. Manęs klausydams nesigailės, – sakė, mamatės rankas bučiuodama.

– Paulinėle, – tarė mamatė, – geriau pasišalinti nuo pat altoriaus, negu prikalti save visam gyvenimui prie nemylimo žmogaus.

Sesers net rankomis suplojo.

⁵⁵ Klausyk! (lenk. žarg.).

⁵⁶ Kuris jau visiškai nusigyvenęs, vėl nenoriu (lenk. žarg.).

⁵⁷ Pasogą išleis, ir ką paskui beveiksi (lenk. žarg.).

⁵⁸ Bet juk toks bjaurus, toks bjaurus... Kai pagalvoji žmogus, kad eini už tokio baidyklės, tai net širdis pyksta (lenk. žarg.).

⁵⁹ O tu negalvok apie jo bjaurumą, bet apie jo kišenę (lenk. žarg.).

⁶⁰ Tikėk manimi, Paulinka (lenk. žarg.).

⁶¹ Paskui vis tiek pat – vyras, ir gana (lenk. žarg.).

⁶² Kaip jam pasakysi, taip darys, nes matyti, kad be galo įsimylėjęs (lenk. žarg.).

⁶³ Na, ir giminė ne bet kokia, ne tarp kokių prasčiojų pakliūsiu, vis mokyti žmonės. Brolis vaistininkas, pusbrolis – vaistininkas, kitas – kunigas, sesuo ištekėjusi už stoties viršininko (lenk. žarg.).

⁶⁴ Taigi. Ponia būsi, ir tiek (lenk. žarg.).

⁶⁵ „Turėsi pinigų, atsiras ir draugų“ (lenk. žarg.).

- Ponitèle, ką tamsta kalbi! Svečiai suvažiavę, pietūs paruošti, *wszystko co przygotowana!*⁶⁶ – Tai būtų *szkandał! Dosić, dosiść! Zrujnować całą weselę!*⁶⁷

- Ne, ponitèle, negriausiu. *Przywykna. A bo pani – pani benda i dość!*⁶⁸

Mamatė jau nieko nebesakė. Dėstė balto veliūmo raukšles, segė batisto gėlių vainiką, bet žiūrėjo kažkur pro šalį, pro viską, kas buvo aplinkui, tartum jos siela būtų nulėkusi per šimtą mylių nuo tų šnekančių moterų ir visų tų vestuvių.

Netrukus panelės Paulinos tualetas buvo pabaigtas. Lengvas jaunosios apdaras ne labai pritiko prie sunkaus panelės Paulinos stuomens ir prie jos raudonskruosčio veido stambiais brėžiais. Su savo paprastais naminiais drabužiais atrodydavo ji daug gražiau nekaip su tuo pretenzingu rūbu blogai sukirpta uodega, kuri lyg šluostukas juokingai vilkos užpakalyje. Nuėjome į saloną, ir aš bei antra pamergė, taip pat maža mergaitė, ėmėme segioti visiems ponams baltas kokardėles su mirtos šakelėmis. Rūtą panelė Paulina išmetė iš vestuvių apeigų, kad nebūtų *jak u prostaków*⁶⁹. Išimtis tebuvo padaryta mažučiam rūtų vainikėliui, kūrį mamatė įsegė jai tarp veliūmo raukšlių ir be kurio ir jungtuvės, rodos, nebūtų buvusios tikros. Mudviem besirengiant segioti, priėjo jaunasis. Jo raudonas veidas buvo tvinte patvinęs begaliniu džiaugsmu ir neapsakomu pasitenkinimu savim.

- *A ci dla mnie przyszpilicie?*⁷⁰ – paklausė.

O prisegus vis žiūrėjo į kokardėlę savo pelėdos akimis, tartum būtų gavęs kokį brangiąją ordiną.

Tuo tarpu subrėško, ir laikas buvo eiti į bažnyčią. Sesers ir tetos užsipuolė ant klebono, kad palaimintų jaunuosius, nes tėvų jaunoji nebeturėjo. Klebonas kratės, sakęs nemėgstas sentimentalių ceremonijų, bet vis dėlto sutiko. Patiesė kilimą, ir jaunieji atsiklaupė prieš kleboną, kurs, peržegnojęs juodu, tarė panelei Paulinai:

- Nebe vaikas esi, nebe vaikas. Seniai pilnametė. Žinai, ką darai. Nieks nevertė, nevertė. Kaip pasiklosi, taip išmiegos.

Per jaunosios veidą, kai ji lenkės prie klebono rankos, pralėkė lyg baimės, lyg skausmo žaibas, ir kelios ašaros nuriedėjo ant baltų pirštinių.

Rūpindamos, kad jos vestuvės būtų poniškos, panelė Paulina pati nustatė visą ceremoniją. Kaip tik neseniai buvo vienos dvarininkės jungtuvės, tai turėjo iš ko imtis pavyzdį. Išėdami iš namų, visi rikiuojas sulig tuo ceremonialu: pirma eina jaunoji su svočia, paskui mudvi, pamergi, paskui jaunasis su piršliu ir kiti – vis poromis. Einame taip per klebonijos kiemą, kvėpiantį rezetomis ir flioksais, ir įeiname į bažnyčią, kuri degte dega žiburiais. Pas krotas stovi aukšti stiebai, apvynioti žalumu ir apkabinėti lempelemėmis. Žiūrėtojų pilna. Visa tai, matyti, labai tinka jaunajai. Ji susirūpinus, kad viskas būtų, kaip liepia ceremonialas, diriguoja ir tvarko. Pati ima po viena ranka ilgaplaukį vaistininką, po antra Niką ir žengia pas altorių. Įpėdin jiems mudvi, pamergi, vedame jaunąjį. Visi kiti taip pat griežtai surikiuoti. Nika kelia aukštai kojas, skambindamas pentiniais ir gražiai laikydamas kiverį, kaip tėvelis mokė. Man baisiai nemalonu, gėda, kad vedu tokį negražų jaunąjį, noriu, kad kuo greičiau pasibaigtų ta eiseną. Pagaliau

⁶⁶ Viskas paruošta! (lenk. žarg.).

⁶⁷ Skandalas! Gana, gana! Išardyti visas vestuves! (lenk. žarg.).

⁶⁸ Priprasiu. Nes juk ponias būsiu, ir to užteks (lenk. žarg.).

⁶⁹ Kaip pas prasčiokus (lenk.).

⁷⁰ Ar ir man prisegsite? (lenk. žarg.).

stojamės prieš altorių, ir kunigėlis gieda „*Veni, Creator*“⁷¹. Žmonės taip grūdas ant krotų, kad jos, rodos, tuojau luš. Panelė Paulina, nusimovus dešiniąją pirštinę, meta ją užpakalin ant pamergių; kiekviena stengias ją sugauti, nes kuri sugaus, ta pirmą ištekės. Per visą laiką jaunasis saldžiai šypso. Jaunoji pabalė, o jos ištiesta ranka dreba. Jaunasis priesaikos žodžius kalba garsiai, pasigėrėdamas, jaunoji murma tyliai, neaiškiai.

Pasibaigus jungtuvėms, vargonininkas sugriežė maršą, ir einame namo, vėl kitaip susigretinę. Šventoriuje kažkoks kavalierius pribėgęs sako:

– *Proszą nie przelonkć sia, bendą szczelać*⁷².

Ir tuojau pat keliolika šuvių perplėšė miegūstą tylą.

Priemyje sutiko mus orkestras – trys žydėliai su skripka, klarnetu ir kontrabasu, o priemenėje laukė jaunųjų teta su duona ir druska.

Beketinant eiti pietauti, atvažiavo ponas Jonavičius. Sveikindamos su juo, mamatė tarė:

– Gerai, kad tamsta nors kartą atvažiavai. Jaunoji taip nekantriai tamstos laukė.

– O laime! Ir jaunasis nesirengia su manim grumtis? Mamatė nusijuokė.

– Turėjau darbo namie ir niekaip negalėjau anksčiau atvykti, o jaunoji kvietė mane taip nuoširdžiai, kad, visai neatvažiavęs, būčiau buvęs nemandagus. Be to, retkarčiais mėgstu pasigrožėti tokiais gimtino žanro vaizdais. Be to... Čia jau neįdomu.

– O gal kaip tik įdomiausia? – tarė mamatė.

– O gal kaip tik įdomiausia... Kas įdomiausia, tai juk dažniausiai slepiama.

Jaunieji atsisėdo gale stalo, papuošto dideliu tortu su jūdvių raidėmis, spalvotu liukrumi išrašytomis, toliau ponios ir panelės. Kita stalo pusė buvo paskirta ponams. Bet ponas Jonavičius protestavo prieš tokią tvarką ir pasirinko vietą tarp panelių. Kadangi ta vieta buvo beveik priešais mus su mamate, tai puikiai galėjome gėrėtis jo vaidinimu. Atsisėdęs už stalo, ponas Jonavičius ūmai ėmė nei manieromis, nei kalba nesiskirti nuo visos draugijos ir taip bajoriškai erzino paneles, kad jos atrodė be galo patenkintos savo kaimynu.

– *Wmieszatasz sia pan do nas, jak pokrzywa miendzy różami i prowadzisz do złości*⁷³, – sakė viena.

– *Ale dlatego pokrzywa daleko wartniejsza za róża*, – atsakė ponas Jonavičius. – *I na lekarstwo dobra, i kurom, żeby nieśli sia, i tkanina można tkac, jak z lnu*⁷⁴.

– *Dosić, dosić!* – juokė panelės. – *Pan jestasz fokusnik, i wieńce j nic*⁷⁵.

Prie stalo tarnavo tyčia tai iškilmei atgabentas liokajus – aukštas, tarsi iš medžio greituoju išdrožtu, lietu, nuskustu veidu, su juodais drabužiais ir baltomis nertinėmis pirštinėmis, vaikščiojo rimtai, čiūžaudamas su batais, ir, paduodamas valgius, prieš kiekvieną asmenį sakė monotoniškai, niūriai balsu: *Za pozwoleniem!*⁷⁶ Kadangi jis kartojo tuos žodžius ir mainydamas lėkštes, ir pilstydamas alų bei vyną, tai rodė, kad po kambary sukinijas kažkoks nuobodus vabzdys zirzeklis. Klebono liokajus Pruncė, visados ne per daug buklus, dabar visiškai apkvaišo, besistebėdamas tokia nepasiekiamą liokajiška savo kolegos tobulyste.

⁷¹ „Ateik, Kūrėjau“ (lot.).

⁷² Prašom neišsigąsti – šausiu (lenk. žarg.).

⁷³ Įsimaišei ponas tarp mūsų kaip dilgėlė tarp rožių ir piktini (len. žarg.).

⁷⁴ O vis dėlto dilgėlė daug vertesnė už rožę. Ir vaistams tinka, ir vištoms, kad būtų dėslios, ir audeklą galima austi, kaip iš linų (lenk. žarg.).

⁷⁵ Gana, gana! [...] Ponas esi išdaigininkas, ir daugiau nieko (lenk. žarg.).

⁷⁶ Jums leidus! (lenk.).

Viena jaunosios pusseserė, atvažiavusi iš Rygos, stengėsi vaišinti svečius aukštu stiliumi.

– *Može pani w życzeniu jeszcze zupy? A pan czy w życzeniu?*⁷⁷

– *Nie, dziękują, jestem nie w życzeniu*⁷⁸, – atsakinėjo nepasiduodami svečiai.

Bet labiausiai juokino mane jaunieji. Jaunasis vis norėjo atsisėsti arčiau žmonos, o ji vis traukė į šalį. Pagalios jos akys žybtelėjo pykčiu, ir ji tarė, nors ir tyliai, bet griežtai:

– *Proszą siedziać jak człowiek, bo wstaną i pójdą sobia*⁷⁹.

Jaunasis akimirksniu pasitraukė į kairę.

– *Nie benda, jeżeli nie chcesz. Nie gniewaj si, Pawlinka...*⁸⁰

Liokajui padavus jaunajai kažkokį valgį ir jai atsisakius paimti, jaunasis, kuo saldžiausiai šypsodamas, prašo:

– *To połóż dla mnie, Pawlinka, ja chcem*⁸¹.

– *Nie, już ja movia, komedija bez pieniendzy! Czy nie małe dziecko, czy nietrzeba nianki!*⁸²

– *Ale jak wasani połozysz, bendzie smarczniej*⁸³.

– *Proszą uspokoić si i pamientać, że nie na chamskiej weseli siedzi*⁸⁴

Bet įstabiausia, kad jaunasis, nepaisydamas visų tų savo žmonos reiškiamų meilių jausmų, vis taip pat laimingai šypso ir valgo kaip trys vyrai.

Klebonas nesisėda už stalo; vaikščioja aplinkui, vaišindamas ir kalbindamas svečius.

– Valgykit, valgykit, nesigailėkit, užteks visiems. Mano bobos daug privirė. Kada privalgysit, jei ne per vestuves? Garbė Dievui, paskutinės, paskutinės!

– Pone načelnikai, – sako priėjęs su buteliu rankoje prie pašto viršininko, – *juk esi ruskij čeloviek, o ruskij čeloviek liubit vipit*⁸⁵.

– Kodėl ne? Išgerti visados galima. *Piej, da dielo rozumiej*⁸⁶.

– Na, tai *vniemli po jedynoj*⁸⁷.

Ir klebonas juokias, šluostydamasis prakaituotą veidą su mėlynu nosiniu.

– Palaukit, tuojau papasakosiu apie tą *vniemli po jedynoj*. Buvau aš tuomet filialistu Paežeryje, o ten pat yra ir cerkvė. Ir buvo tuomet popas, *otiec Akindin, otiec Akindin*. Geras buvo žmogelis, tik viena nelaimė – buteliuką mylėjo, buteliuką mylėjo. O matuška buvo be galo pikta, jis bijojo jos kaip ugnies. Pasigėrus jam visur kliūdavo, ir net barzdą gerokai jam apipešdavo, apipešdavo. Tai jis, nabags, bijojo namie gerti. Kaip tik liuob užeis jam noras, jis tuojau pas mane.

*Nu, otiec, jak k tiebie, znaješ, gorlo pieriepoloskat. Doma to, znaješ, nieudobno...*⁸⁸

*Nu čtoz, otiec Akindin, Bog s vami, poloskaite*⁸⁹. Tik neskalaukit per stipriai, nes, matai, nepaduru klebonijoje gerti kaip karčiamoje.

⁷⁷ Gal ponia dar malonėsite sriubos? O ponas ar malonėsite? (lenk. žarg.).

⁷⁸ Ne, ačiū, nemalonėju (lenk. žarg.).

⁷⁹ Prašom sėdėti kaip žmogus, nes atsikelsiu ir nueisiu (lenk. žarg.).

⁸⁰ Daugiau to nebus, jei nenori. Nepyk, Paulinka... (lenk. žarg.).

⁸¹ Tai įdėk man, Paulina, aš noriu (lenk. žarg.).

⁸² Neįau sakau, komedija be pinigų! Ar tik ne mažas vaikas, ar nereikia auklės! (lenk. žarg.).

⁸³ Bet kai meldžiamoji įdėsi, bus skaniau (lenk. žarg.).

⁸⁴ Prašom nusiraminti ir atsiminti, kad ne chamų vestuvėse sėdi! (lenk. žarg.).

⁸⁵ Esi rusas, o rusas mėgsta išgerti (rus.).

⁸⁶ Gerk, bet galvos nepamesk (rus.).

⁸⁷ Išmeskim po burnelę (rus.).

⁸⁸ Na, tėve, aš pas tave, žinai, gerklės praskalauti. Namie, žinai, nepatogu... (rus.).

⁸⁹ Na, ką gi, tėve Akindinai, Dievas nematė, skalaukite (rus.).

*Vot tiebie kriest, otiec, nie napjus!*⁹⁰ – šaukia popelis, mušdamasis į krūtinę. – *Ja tolko vniemliu po jedyno!*⁹¹.

„Žiūrėk. Kada nors dar jūsų matuška supykus atbėgs, ir man dar klius.“

„*Nie posmiejet!*⁹², – sako. – Kurgi aš eisiu? Namie neleidžia, ar į karčiamą? *San nie pozvoliajet, san svoj uvažaju!*“⁹³

Aš jam niekadoms neduodavau degtinės, jis su savim atsinešdavo. Nueis į kambariuką – toks buvo galinis, kur niekas neužeidavo – ir ten sau *vniemliet, vniemliet*. Aš išeinu šen ten, poterius sukaltu, einu veizėti – o mano otiec jau begulįs išsitiesęs ar lovoje, ar kartais ir ant grindų. Tuomet vedu su Dzidoriuku – tokį turėjau liokajų – guldom naba-gą į lovą. Jau tik ryto metą, išsimiegojęs, jis tegrįždavo namo.

Tas Dzidorius gudrus buvo vaikas, niekadoms neįduodavo tėvo Akindino. Liuob matuška siųs klausti, ar nėra batiuškos.

„Nėra, – sako, – buvo, bet išėjo“.

Svečiai ėmė juoktis kartu su pačiu klebonu, tik nesijuokė ponas viršininkas.

– Da, visaip esti. Ir ne tik batiuškos, – tarė jis. – Girtuokliai dažnai labai geri žmonės.

– Ir tėvas Akindinas buvo geras žmogelis, geras. Tik ta viena yra, ta viena yda, – atsakė klebonas ir, eidamas toliau, ragino kitus svečius.

– Valgykit, ponai farmaceutai, imkit dar, nesididžiuokit. Atsigaukit bent kiek, nes be galo sumenkote, pigulkas besukdami. Dar paskui jokia pana jūsų nenorės, kaip būsite tokie dvasnos. Aš duosiu gerą patarimą, kokią pačią reikia rinktis. *Primo* – kad nebūtų smailia nosimi, *sekundo* – ne liesa, *tercio* – *nie dziobata, nie dziobata*⁹⁴.

– Tai klebonas nedaug tereikalauji, – juokė kavalieriai.

– Mat, tos smailianosės yra labai piktos, labai piktos.

– *To akurat ja taka wziętem sia, jak proboszcz że radzisz!*⁹⁵ – ūmai atsiliepė jaunasis tokiu balsu, tartum išradęs kažką netikėtą ir svarbų.

Tuo tarpu ponas Jonavičius, sugniaužęs tris duonos gumulėlius ir padėjęs ant stalo, paklausė savo žvaliąją kaimynę:

– *Co pana Agata życzysz dla tych gąteczków?*

– *Dla tej: niech chodzi przez cały wieczór oposie mnie. A dla tej: żeby nigdy nie czebało płakać. A dla czejiej: żeby dostaż po koszuli wybiekć na podwórz.*

– *Oposie pany Agaty bendzie chodzić pan aptekarz z okularami.*

– *Nie najgorzej. Ale dla tego nietrafiona...*

– *Płakać nie czeba bendzie dla pana młodego.*

– *To jak raz dobra życzenia na wesela*⁹⁶.

⁹⁰ Persižegnoju, tève, nepasigersiu! (rus.).

⁹¹ Aš tik išmesiu burnelę (rus.).

⁹² Neišdrįs (rus.).

⁹³ Luomas neleidžia, savo luomą gerbiu! (rus.).

⁹⁴ Nerauplėta (lenk.).

⁹⁵ Tai aš kaip tik tokią paėmiau, kokią klebonas patari! (lenk. žarg.).

⁹⁶ Ko panelė Agota linki tiems gumulėliams?

– Tam: tegu visą vakarą vaikščios paskui mane. O tam: kad niekada nereiktų verkti. O trečiam: kad reiktų vienmarškiniam išbėgti į kiemą.

– Paskui panelę Agotą vaikščios akiniuotasis ponas vaistininkas.

– Ne per blogiausiai. Bet vis dėlto nepataikyta...

– Verkti nereikės jaunajam.

– Tai kaip tik geras linkėjimas per vestuves (lenk. žarg.).

– *A po koszuli biekć dostaniesz sama pana Agata.*

– *Oje, jak kiepsko powiedziałam! To już musi ci strach pokazy sta, ci pożar⁹⁷.*

Po pietų prasidėjo šokiai. Kadangi ceremonialas liepė išeiti pirmiems piršliui su svočia, tai ponas pašto viršininkas, užsimovęs baltas pirštines, nusilenkė prieš mamatę ir pradėjo valsą. Mamatė šoko be galo gražiai, o pono viršininko būta taip pat vikraus, tad į tą pirmąjį valsą buvo tikrai miela žiūrėti. Atlikus ceremonialą, mamatė nebešoko, nes esą užtenkamai panelių. Ponas Jonavičius, pašokęs su jauna, atsisėdo šalia mamatės.

– *Uf! Ze cienżka pokrencić! Jak tylko żarny⁹⁸.*

Mamatė vos tesitvėrė juokais.

– Nežinojau, kad tamstos turima dar vieno talento, ir ne bet kokio. Taip tamsta juokinai per visus pietus, kad net tas sunkus jausmas, tų vestuvių sukeltas, kažkur giliai pasislėpė.

– Jei taip, tai esu laimingas, tą talentą turėdamas.

– Kas tamstai atėjo į galvą vaidinti bajorą?

– Gal norėjau išblaškyti tamstos liūdną ūpą, o gal pasinerti su galva gimtiniame žanre. Bet jau gana narstyti. Tai jau per daug “nuobodžios žemės dainos”...

Po saloną sukinėjos kaskart daugiau porų. Ponas Jonavičius, kad ir nenorėdamas, turėjo šokti, dažnai renkamas panelių į figūras. Išėjus šokti visoms trims klebono dukterėčioms iš karto, salono grindys ėmė vaitoti. Liesi ir blankūs vaistininkai prakaitą liejo, sukdami savo lengvakojes šokėjas. Jaunasis, žinoma, norėjo šokti su žmona, bet “Pawlinka” griežtai užsakė, kad nedrįstų jos vesti, nes ji nenorinti apsijuokti; ir jis pats geriau lai nesikeliąs ant juokų ir lai nedarąs jai gėdos, o nemokėdamas šokti, lai sėdįs ramiai, įlindęs į kokią kertę.

Bet jaunojo, matyti, turėta ir savų įsitikinimų, nes, gavęs gerą patartį, jis nepaklausė jos ir, nė kiek nenusiminęs, išvedė šokti kažkokią panelę. Dieve mano! Tai buvo taip juokinga ir lig šiol neregėta, kad mudu su Nika, sėdėdami kampelyje, plyšome juokais. Muzikos visai neklausydamas, be jokio takto šokinėjo jis aukštyn, sunkus kaip neaptašytas rąstas, ir sukos tiktai apie savo ašį, nes pabaigė šokęs daugiausia per žingsnį nuo tos vietos, kurioje pradėjo. Juokingiausia buvo tai, kad jis, matyti, tvirtai tikėjos šokąs nė kiek ne blogiau už kitus, o gal ir geriau. Nelaimingoji šokėja pati nežinojo, ką bedaryti, ir visa paraudo iš gėdos. O jis, paleidęs ją, ėjo vesti kitos. Bet nelemtjam buvo daugiau besotinti mūsų akis savo gracija: ir panos nebeėjo, ir iš kitos pusės atsi-stojo kliūtis. Jaunoji, visa į gaisrus pašokusi, pribėgo prie vaistininkų, reikalaudama, kad tuojau sustabdytų savo brolių. Tuodu teisinis jau namie įsakė jam nešokti, bet ką padarysi, kad neklauso.

– Prašau dabar įsakyti dar kartą, griežtai, o jei nepaklausys, tai aš jam parodysiu! – tarė.

Kokiais žodžiais kalbino vaistininkai savo atkaklųjį brolių, nežinoma, gana to, kad sėkmingai. Jis jau nebešoko. Bastės po kambarį, vis į savo Pavlinką žiūrėdamas, o kartais net drįso priėjęs pasiklausti:

– *A ci można usionść obok?*

⁹⁷ – O vienmarškinei reikės bėgti pačiai panelei Agotai.

– Vaje, kaip blogai išsitariau! Tai turbūt ar šmėkla pasirodys, ar gaisras kils (*lenk. žarg.*).

⁹⁸ Och! Kokia sunki sukti! Kaip gimos (*lenk. larg.*).

– *Ot tobie masz! Ja dla nikogo nie zapsprzeczam siadać*⁹⁹. Bet tasai, laimingas, nespėjo dar atsisėsti, kai ji jau ėjo šokti, o pabaigus sėdos kitame kambario gale. Tuomet jis vėl vaikščiojo aplinkui ir, priėjęs prie vieno kito, klausė:

– *Ci nie prawda, jaka moja żona pienkna? Tylko że trocka złošniczka*¹⁰⁰.

Mažoje kanapėlėje sėdėjo dvi paneli ir aš. Ateina jaunasis ir sako:

– *A ciprzyjmicie mnie do środka?*¹⁰¹

– Nebėra vietos, – atsakė viena panelė.

– *Sciśnimasi i wystarczy. Jeszcze weselej bendzie*¹⁰².

Bijodama, kad jis neimtų vykdyti tų savo žodžių, pašokusi nuo kanapos, nubėgau pas mamatę.

Vyresnieji bajorai kalbėjos apie ūkio rūpesčius. Kad šiemet *poszoru mało, nie bendzi czym żywiołki przekarmic*¹⁰³; kitas skundės, kad *ugor jeszcze nie skartany*¹⁰⁴; kitas pasakojo, kaip jis pasejęs gryniausius rugius, o užaugusios diršės, ir taip dažnai atsitinką, kad rugiai virstą diršėmis. Kitas skundės šeimyna, kad nieko nenorinti dirbti, o daug reikalaujanti, kad *teraz już nie tak, jak bywało że bendzi*¹⁰⁵. Kiti atsisėdo lošti kikso. Jų pačios, tarp kurių sėdėjo mamatė, pasakojo savo moteriškus reikalus.

– *Strasznie jestem potrzebna dobrej tkaczki*¹⁰⁶, – sakė viena. – Noriu ausdinti rankšluosčius. Reik dukteriai kraitį krauti.

– O ar tamstos dukrelė pati neaudžia? – paklausė mamatė.

– *Na což ona bendzie robić taka chłopska robota, że jest i na co innego wyuczona. Bez końca umi różnych pańskich robót. Temburkui sioi toi, kvietkas puikias padirba. Be darbo nesėdi. Że wystroila stancji, aż miło patrzeć*¹⁰⁷. Tinklinės firankos ant langų, palmos ant kumodos, po lempa tokią padę padirbo iš vlučkų – visokios kvietkos ir kanarkos, kaip tik gyvos.

Kitame salono gale gelžkelio valdininkas gyrė panelėms gelžkelininkų gyvenimą.

– *Żyć na stancji, to prosto raj*¹⁰⁸. Viršininkas, padėjėjas, telegrafistai, mašinistai – visų ir nesuskaitysi – draugijos netrūksta, be galo linksma. Kiekvieną šventadienį susirenkam pas ką nors. Tuojau šokiai. Panų – tik rinkis. *Koniecznie, yra ir darbo, ale to robota czysta. O šiokią dieną, kai nusibos rašyti, eini sau į bufetą. Tam dwie interesne panny – pobotczes z nimi. Nori – važiuoji dykai paulioti į Liepoją, nori į Dvinską – tai į Dvinską. Żeby teraz znowu przyszło si żyć na wsi, toby przez tydzień życie nadojadło*¹⁰⁹.

– Tai būtų gera ištekėti *na stancja*, – tarė viena panelė.

⁹⁹ Ar negalėčiau prisėsti šalia?

– Va tai tau! Aš niekam nedraudžiu sėstis (lenk. žarg.).

¹⁰⁰ Ar ne tiesa, kokia mano žmona graži? Tik kad truputį pikčiurnėlė (lenk. žarg.).

¹⁰¹ Ar nepriimtumėte manęs į vidurį? (lenk. žarg.).

¹⁰² Susispausime, ir užteks. Dar linksmiau bus (lenk. žarg.).

¹⁰³ Pašaro maža, nebus kuo gyvulių šerti (lenk. žarg.).

¹⁰⁴ Pūdymas dar nesuartas (lenk. žarg.).

¹⁰⁵ Dabar jau ne taip, kaip kad būdavo (lenk. žarg.).

¹⁰⁶ Baisia man reiktų geros audėjos (lenk. žarg.).

¹⁰⁷ O kam ji turi dirbti tokį muzikišką darbą, jeigu ir ko kito yra išmokusi. Be galo daug moka įvairių poniškų darbų. Su lankeliu šį bei tą [...]. Kad išpuošė seklyčią, miela žiūrėti (lenk. žarg.).

¹⁰⁸ Gyventi prie stoties – tai tiesiog rojus (lenk. žarg.).

¹⁰⁹ Žinoma [...]. Bet tai svarus darbas. [...]. Ten dvi įdomios panelės – paplepi su jomis. [...] Jeigu dabar vėl reikėtų gyventi kaime, tai per savaitę gyvenimas igristų (lenk. žarg.).

– *Ach, zał, że ja już zarenczony*¹¹⁰, – pasakė ponas gelžkelininkas, mesdamas į ją be galo jausmingą žvilgsnį.

– *Zarenczyni – pajenczyni*¹¹¹, – pridūrė kita.

Paskui ponas gelžkelininkas ėmė erzinti paneles, kodėl jos ne su visais einančios šokti. Pamatęs artinantis kleboną, jis tarė:

– *Proborszczu, proszą tu rozsondzić dzieło. Ja, tu panienki przebieram, że niegrzecznie prowadzą siebie z kawalerami*¹¹².

Panelės ėmė teisintis.

– *E, proborszczu, proszą nie słuchać! Wszystko to panienskie fokusy. Proszą dać dobra przeborka i skończone dzieło*¹¹³.

– Ką čia taip šnekatės nieko nedirbdami! – sušuko pribėgęs jaunojo pusbrolis. – Muzika griežia, o jie nešoka. Kada šoksit, jei ne per vestuves?

*Tańcz piwszy, tańcz niepiwszy,
Tańcz dziewczyna pochwyciwszy!*¹¹⁴

– padainavo ir, pagrobęs vieną panelę už rankos, traukė šokti. Bet toji užsigavus tarė:

– *Przepraszam, czy nie bendzi wienksza podufolość jak znajomość*¹¹⁵.

Klebonas be paliovos judėjo: iš valgomojo ėjo į savo miegamąjį, kuriame sėdėjo dalis svečių, iš ten į saloną. Čia žiūrėjo į šokėjus, kalbino vieną kitą ir vėl ėjo kitur, mojuodamas su ranka ir murmėdamas:

– *Chwała Bogu, ostatnia! Chwała Bogu, ostatnia!*¹¹⁶

Tarpušokuose žaidė žaislus, kuriuose dalyvavo mamatė ir mudu. Puodelį, per kurį panos kavalieriams ir kavalieriai panoms stipriai drožė su žiužiu, o susitikę bebėgdami, grobstė kits kitą į glėbį, norėdami, sulaikę priešininką, pirmi pribėgti tuščiąją kėdę. Bet kad ir stipriausiai sudrožtas, niekas nesijuto užgautas, priešingai, juo smarkiau mušė, juo buvo linksmiau.

Paskui teisė fantus. Žinoma, pirmiausia reikėjo prašyti pečių į kūmus.

– *Piec, piec, proszą w kumy!*

– *A kogo pan Bóg dał?*

– *Córka.*

– *A jak imia?*

– *Agata*¹¹⁷.

Ėjo panelė Agota ir vėl kartojo tuos pačius žodžius.

¹¹⁰ Ach, gaila, kad aš jau susiziedavęs (lenk. žarg.).

¹¹¹ Sužieduotuvės – voratinklis (lenk. žarg.).

¹¹² Klebone, prašom išspręsti šį klausimą. Aš čia baru paneles, kad jos nemandagiai elgiasi su kavalieriais (lenk. žarg.).

¹¹³ Et, klebone, prašom neklausyti. Visa tai panelių kaprizai. Prašom gerai pabarti, ir baigtas reikalas (lenk. žarg.).

¹¹⁴ Šok gėręs, šok negėręs,

Šok mergytę nusitvėręs! (lenk.).

¹¹⁵ Atsiprašau, ar tai ne didesnis familiarumas, negu leidžia pažintis (lenk.).

¹¹⁶ Ačiū Dievui, paskutinė! Ačiū Dievui, paskutinė! (lenk.).

¹¹⁷ – Pečiau, pečiau, kviečiu į krūmus!

– O ką Dievas davė?

– Dukterį.

– O kaip vardas? – Agota (lenk. žarg.).

Vienam fantui mamatė paskyrė padainuoti. Pana Telesfora, fanto savininkė, mažumą pasididžiavo, ėmė prašyti, kad kas nors jai pritarėtų, nes *nikomu nie wtórujonc, jaka to śpiewania*¹¹⁸ – ir, vienai panelei apsiėmus padėti, užtraukė grynu ir nebjauriu balseliu, tik per aukštai:

*Czarna pola nieorana,
Tam chodziła Julijana...*¹¹⁹

Visiems taip patiko ta daina, kad prašė dar daugiau.
Ir pana Telesfora padainavo:

*Śpiewa słowiczek w tym gaju,
Płacze damula w Dunaju*¹²⁰.

– O žemaitiškų dainelių ar tamstos nemokat? – paklausė mamatė.

– *Gdzie nie bendziem umieć*, – atsakė pana Telesfora. – *Ale chto może śpiewać chłopski pieśni*¹²¹.

– Ne viskas bjauru, kas muzikų, – tarė mamatė.

– O man mama neleidžia dainuoti žemaitiškai, – atsiliepė pana Agota. – Turi gubernanką, sako, – tai ir mokykis lenkiškai dainuoti, kad turėtumei ką padainuoti, *w gościna pojechawszy*¹²².

– Bezłatwo tobie! Tyle duzo tekstów przepisałaz si od gubernanki¹²³.

Tuo tarpu fantus teisė toliau, ir viena panelė nutarė:

– *Niech powie teksty*¹²⁴.

Fantas buvo auksaplaukio vaistininko. Atsistojęs prie pečiaus ir galvos kilstelėjimu atmetęs nudrykusius ant kaktos plaukus, jis padeklamavo:

*Lietuvninkai mes esam gimę,
Lietuvninkai mes turim būt,
Tą garbę gavome užgimę,
Jai ir neturim leist pražūt*⁵⁸.

Netikėtai išgirstos lietuviškos eilės sužadino visų dėmesį. Iš kito kambario suėjo seniai klausytis, įėjo klebonas. Meilus vaistininko balsas skambėjo aiškiai ir jausmingai, ir eilės atrodė melodingos ir gražios...

*Lietuvninkai mes esam gimę,
Lietuvninkai mes norim, būt... –*

užbaigė deklamatorius.

Klausytojų tarpe kilo ūžesys. Kiekvienas norėjo išreikšti savo įspūdį.

– Matai, kaip dėlto puikiai ir žemaitiškai gal sudėti!

¹¹⁸ Niekam nepritariant, koks čia dainavimas (lenk. žarg.).

¹¹⁹ Nearti juodi laukeliai – Julijonos tai keleliai... (lenk. žarg.).

¹²⁰ Gieda lakštingala gojui, Verkia mergelė Dunojuj (lenk.).

¹²¹ Kur nemokėsime. [...] Bet kas gali dainuoti muzikiškas dainas (lenk. žarg.).

¹²² Į svečius nuvažiaus (lenk. žarg.).

¹²³ Gera tau! Tiek daug eilių užsirašei iš guvernantės (lenk. žarg.).

¹²⁴ Tegu padeklamuoja (lenk. žarg.).

– *Masz tobie!* – piktinios jaunoji. – *Z Moskwy przyjechawszy, żmujdzki teksty mówi, jak na chłopskiej weseli*¹²⁵.

– „Lietuvninkai mes esam gimę“, – sakė vienas senas bajoras. – *Sprawiedliwia mówi*¹²⁶. Atmenu aš, kad dar mano tėveliai tarp savęs kalbėjos žemaitiškai. Tik mus, vaikus, liuob, vienu kitu lenkišku žodžiu prašnekins ir poterių mokė lenkiškai. O paskui, kaip nuvažiauvau mokytis į Kolainius, tai jau vien lenkiškai. Ten jau, *liuob, panie dzieju*¹²⁷, žemaitiškai neišsizišiosi. Tuoju „*chłop! chłop!*“¹²⁸ Ir namo sugrižęs, nenorėjau būti chlopu, ir su tėvais vien lenkiškai tešnekėjau, panie dzieju.

– *Prauda, prauda*¹²⁹, – pritarė kitas seniukas.

– *Koniecznie*, – atsiliėpė gelžkelio valdininkas, – kiekvienas nori eiti aukštyn, ne žemyn. *Na to jest progries. Naokoło żywiołków chodzone, to jeszcze siak tak można obejść si z taką prostą mową, no do czystej roboty ona nie podchodzi*¹³⁰.

– Menkas tai progresas, kurs remias savos kalbos niekinimu ir atmetimu, – tarė matė.

O ponas Jonavičius pridūrė:

– Bet kad to progreso paskutinis žodis yra kaip tik pavergtų ir paniekintų tautų atgimimas. Štai, mums bematant, sukilo slavų tautos, kyla flamandai ir kiti.

– Tai kas kita, kas kita, – atsiliėpė klebonas. – Kaip čia pakilsi, kad net spauda užginta, užginta.

– Juo labiau persekiojama idėja, juo brangesnė ir juo giliau leidžia šaknis į žmogaus širdį, – tarė ponas Jonavičius.

– O dėlto nė viens dvarponis nešneka žemaitiškai. *Bo prosta, prosta mowa, wiadomo chłopska*¹³¹, – atsiliėpė kažkokia bajorė.

– Čekai taip pat manė savo kalbą esant mužikišką, – tarė ilgaplaukis vaistininkas, – ir kalbėjo vokiškai. Bet susipratę numetė nuo savęs vokiečių kailį ir atgimė. Duos Dievas, ir mes to sulauksime.

– *Niejuż i panowi i szlachetni po żmujdzku bendo gadać miendzy sobo?* – pasakė kita ponia. – *To na co i ta szlachetność?*¹³²

– O Barzdžių pons Paškevičia, amžiną atilsį, aš vos teatmenu, dar mažas tebebuvo, panie dzieju, kaip liuob kalbėjo žemaitiškai, ir net ant savo Baublio parašė: „Čia kitą sykį pagonyš pjovė ožką, o dabarčiaus gyvena Dionizas Poška“.

Eilutės patiko. Visi juokės.

– O vyskupas Valančiauskis kiek knygelį žemaitiškai prirašė.

– *Bo sam był z chłopów, z chłopów*¹³³, – tarė klebonas.

Pasikalbėjimą pertraukė jaunoji, primindama, kad reikią žaisti, nes svečiams būsią nuobodu. Tik mamatė ir ponas Jonavičius kalbėjo dar su vaistininku apie lietuvių ratelį,

¹²⁵ Še tai tau! [...] Iš Maskvos atvažiaavęs, žemaitiškas eiles sako, kaip mužikų vestuvėse (lenk. žarg.).

¹²⁶ Teisingai sako (lenk. žarg.).

¹²⁷ Mielas pone (lenk.).

¹²⁸ Mužikas! mužikas! (lenk.).

¹²⁹ Teisybė, teisybė (lenk. žarg.).

¹³⁰ Žinoma [...] Tam ir progresas. Apie gyvulius vaikščiodamas, dar gali apsieiti su tokia prasta šneka, bet priešvaraus darbo ji netinka (lenk. žarg.).

¹³¹ Nes paprasta šneka, žinoma, mužikiška (lenk. žarg.).

¹³² Nejaugi ir ponai, ir bajorai žemaitiškai tarpusavyje kalbėsisi? [...] Tai kam tada ta bajorystė? (lenk. žarg.)

¹³³ Nes pats buvo kilęs iš mužikų, iš mužikų (lenk.).

įsikūrusį Maskvoje. Nika jau miegojo kunigėlio kambaryje, o aš, nors tebelaičiau, bet buvau labai miegūsta. Todėl tuojau po vakarienės nuvažiuoju namo.

Po vestuvių, per kurias buvo taip linksma, netrukus atėjo liūdno valandos. Vieną dieną mamatė pasakė, kas eisime aplankyti sergančios Kazelės. Ji sirgo jau kelias savaites, ir mes labai gailėjomės savo žaidimo draugės.

Nudžiugę, kad ją pamatysime, išrinkome kelis mažmožius iš savo žaislų jai lauktuvių ir nuėjome.

Kazelė gulėjo, aukštai padėjus galvą; jos šviesūs plaukeliai pasišiaušę atrodė kaip aureolė. Nebuvo labai atsimainiusi, tik išblyškusi. Pamačius mus, šyptelėjo, bet kažkaip keistai, liūdnei.

- O, ponitelė, ir Irutė, ir Nika, ir Jonelis... - pratarė tyliu balseliu.

Nešdami savo dovanėles, manėme, kad ji labai nudžiugs, jas gavus, kaip sveika būdama kad džiaugdavo kiekvienu mažmožiu, ir jau iš anksto gėrėjomės jos laime. Bet ji padėkojus šaltai pažiūrėjo į visus žaislelius, tik tekturinę karvelę, Nikos atneštą, paglostė porą kartų savo sulysusiais piršteliais, bet ir tą tuojau padėjo į šalį.

- Juk tu šiandien geresnė, Kazele? - paklausė mamatė.

- Geresni. Nieks nebskaust.

- Matai. Gal jau netrukus ir visai pagysi.

- Nebepagysiu. Aš žinau, kad mirsiu.

- Kodėl taip manai, Kazele? Juk pati sakaisi esanti sveikesnė.

- Tap. Aš žinau. Ale aš nebijau mirti. Mun bobuti sakė, kad vaiką numirį ein į dungų. Ir aš, kap numirsiu, eisu į dungų. Vo dungu tap gera, tap gera. Ainiolelių tijk daug... Dijvulis toks gers.

- Ar nesigailėsi mus palikti, Kazele? - paklausė Kazimierienė.

- Ko čia gailietis? Juk ateisėt pri munis. Aš išeisu pasitikti. Ir kaip ponitelė ateis, ir Nika, aš pasitiksiu. Aš nebijau mirti. Aš noru pri Dijvule.

Mums tie jos žodžiai nedarė didelio įspūdžio; rodės mums, kad ji taip sau tiktai kalba, o nei mirs, nei ką. Nieko neskauda, nedejuoja, šnekas, kaipgi mirs? Bet mamatė sugrudo, ir jos akyse žibėjo ašaros. Grįžtant mums namo, paklausiau:

- Ar tikrai Kazelė mirs, mamate?

- Gal būti... Liga sunki.

Man širdis taip susopo, tartum kas būtų ją stipriai suspaudęs.

- Ne, mamate! Ji nemirs! Juk mes tiek meldėmės už jos sveikatą. Aš dabar dar karščiau prašysiu poną Dievą.

- Ne visados išklauso mus Dievas, Irusia. Jis pats geriausiai žino, ko mums reikia ir ko nereikia.

- Bet kaip gali reikti, kad Kazelė mirtų, mamate? - klausiau ašarotu balsu.

- Nežinau, Irusia, nežinau. Bet jei mirs, tai taip reikėjo.

Ne, ne! Nereikia! Dievulėli, nereikia! Rytą vakarą karštai karštai meldžiau, kad ji pagytų.

Bet už kelių dienų atėjo Kazimieras pasakyti, kad Kazelė jau mirus.

Niekas negelbėjo: nei vežimas gydytojo, nei mamatės rūpestis, kad jo įsakymai būtų pildomi, nei mūsų maldos. Atsisėdus kertelėje, ėmiau verkti. Ūmai suskambo man Ka-

zelės skardus juokas lyg sidabrinis varpelis, žibtelėjo jos šviesi galvelė, plonomis aukso kaselėmis apsupta... Juk niekad, niekad, niekad jau nebeišgirsiu ir nebematysiu. Kaip tai yra? Juk Kazelė dar nepabaigė statyti savo namelio sodne! Nebepabaigė jau niekad, niekad, niekad... jau niekad, niekad nebežaisim su ja savo nameliuose. Ak, kodėl Dievuliui reikia to, kas taip skaudu!

Ir vis gausiau tekėjo ašaros iš mano akių.

Priėjo Nika su pilnomis ašarų akimis ir tarė:

– Ko taip verki, Irusia? Juk Kazelė danguje.

– Bet ar jai neliūdna be savo mamatės? Ir man taip liūdna, kad jos nebebus su mumis.

– Taip reikėjo, Irusia, – ramiai atsakė Nika.

Mamatė rengė Kazelei įkapes.

– Žinai, Irusia, geriausiai tiktų Kazelei tavo tarliataninė jupele.

Ta puikioji jupele, balto tarliatano, raudonais aksominiais žirniais, buvo gražiausia ir labiausiai mano mėgstama iš viso mano garderobo. Gaila buvo Kazelės, bet gaila ir tos jupeles.

– Mamate, juk tai mano gražiausioji jupele...

– Kaip tik dėl to, Irusia. Argi norėtumei aprėdyti Kazelę su savo bjauriausiu rūbėliu? Reikia ją gražiai gražiai papuošti tai didelei, džiaugsmingai iškilmei, kuomet jos siela nuėjo pas „gerąjį Dijvulį“.

Bet kad taip sunku buvo persiskirti su gražiausiuoju rūbėliu. O mamatė kalbėjo toliau:

– Pamąstyk, Irusia, kas tau pačiai buvo maloniau paskui. Jei neatiduosi jupeles, apsiliksi ja kelis kartus, ir reiks ją mesti prie skurlių. Jei atiduosi, ilgam paliks tau atminimas, kad savo draugei nepasigailėjai to, kas tau buvo gražiausia. Mieliausia žmogui, atminus ne tas valandas, kuriose jis linksminos ir puošės, bet tas, kuriose apgalėjo pats save.

– Atiduosi jupele, mamate... Man jau nebegaila.

Stipriai stipriai pabučiavo mane mamatė. Kartu išėmė jupele iš spintos, pažvelgiau dar į ją paskutinį kartą ir įdaviau Anei, kad nuneštų Kazelei.

– O ką aš? – klausia liūdnei Nika. – Kad būtų miręs berniukas, atiduočiau savo ulonišką uniformą.

– Tegu geriausiai niekas nemiršta, – sakau, šluostydamos akis.

Visą dieną buvo labai liūdna. Neturėjau jokio noro žaisti, tik, įsispraudus į kanapos kertelę, skaičiau savo „Przyjacieł’i“. Bet ir į knygą žiūrėjau šiandien su atkara širdimi, karčiai mąstydamą, kad tik tai jose tesidaro visokių stebuklų: mirtinai sergą ligonys pasveiksta, net numirėliai atgyja, su gyvybės vandeniu šlekšterėti. O iš tikro – Kazelė mirė, ir niekas jos nebeprickels. Ir tuojau įdės ją į tamsią duobę ir užbers žemėmis. Ak, kaip baisu!

Pavakariais nuėjome su mamate pamatyti Kazelės paskutinį kartą. Ant baltai užtiesio stalo guli ji, gražiai aprėdyta su mano jupele, su rūtų vainiku ant aukso galvelės, su paveikslėliu baltose kaip popieris rankutėse. Pirmą kartą savo gyvenime matau nabašninką, bet man nebaisu. Kazelė atrodo man tokia pat, kaip prieš kelias dienas, tik dabar ji miega, taip saldžiai šypsodama, tartum kažkokį linksimą sapną sapnuodama.

Kalbame poteries, paskui mamatė barsto ant baltos jupeles mūsų atneštas rudens gėles.

Kerčioje už stalo gieda kelios moters, tarp jų bobutė; ant lovos verkšlena Kazimierienė, o pakrosnyje sėdi vaikai, susispietę į krūvą, tylūs ir išsigandę.

Mamatė, priėjus prie Kazimierienės, meiliai glosto jai galvą, ir sugraudinta Kazimierienės ima balsiai verkti. Prie mamatės artinas bobutė.

- Mata, puoniteli, kun mums Kazeli padare. Juk tat aná reikieje muni numarinti ir apgijduoti, ne munij, sená buoba, anų.

Ašaros kaip pupos rieda perjos raukšlėtus skruostus.

- Kas gal permanyi Dievo takus, bobute, - sako mamatė.

- Žinuoms, žinuoms, puoniteli. Ne mūsų menkuoms galvuoms tat išnešti. Dijva valia. Ale labá gaila, kad, matá, toki gera vaks buva. Ruoduos, kad būtų užaugus, būtų įtikus ir Dijvuliui, ir žmuonims. Liuob atiejus munij truobelį iššlouti, vo, gavus dvari cukerkelį, ir munij lioub atnešti.

- Ir puonou Dijvou reik gerų vaikų, - atsiliepė viena bobelė.

- Užtat ir mirims anuos buva dyvinas, puoniteli. Jau seniá saki vis mirsianti ir mirsianti. Vo širyt šiedu pati vijná pri anuos, ir saka: „Buobuteli, tik kap aš pradiesu mirti, uždek žvakelį, aš nuoru gražia eiti pri Dijvule.“ - „Uždegstu, - sakau, - už, pupeli.“ - „Ar turi čia pat? - saka. - Paruodyk“. Paruodžiau žvakį. „O sierčikų ar turi? Gal nebuspiesi suijškuoti.“ - „Yra, - sakau, - viskas yr.“ Paskou saka: „Buobuteli, douk munij Dijvo mūkelį.“ Paiemus nubučiaava kojeles, rankeles ir padieje šalia. Pagulieje paskou tap ramia kuokį pusvalandį, nieko nekalbieje. Paskou viel saka: „Kame muna Dijvulis, buobuteli?“ Viel įdaviau Dijva mūkelį, pradieje bučiuoti, tik veizu - akeles stakt, stulpu atsistoję. Aš toujau šaukti kitų, misliju, jau miršt. Uždegiau žvakį. Bet ne, akeles vėl pradieje judieti. Ir viel bučiuoja mūkelį. Tik akeles viel stakt - ir neblika Kazelės. Anij ai nepasaki. Gesti užgesa kap žvakeli, ir gana.

O aš tuo tarpu vis žiūriu į Kazelę. Matau dabar jos pamėlynavusius nagelius ir melsvas lūpeles. Ir tas keistas mėlynumas, ir tas nežmoniškas blankumas, ir nejudrumas pradeda man rodytis baisūs. Štai musė atsitūpė ant jos voko. Kaip baisu, kad vokas nei nekrustelėjo... Jaučiu, kad tai nebe Kazelė, nebe ta, kurią taip mylėjau, su kuria juokdavaus ir žaisdavau, kurios galvelę tiek kartų glostydavau ir bučiavau. Tai kažkas visai svetima ir baisu, su kuo už jokius turtus nepasilikčiau viena, ko už jokius turtus nepalytėčiau. Ir galų gale toks siaubas pagrobė mane į savo nagus, kad, visa drebedama, su pilnomis ašarų akimis, puoliau prie mamatės:

- Mamate, eikim namo! Aš bijau, bijau!

Išėjus mamatė tarė:

- Per ilgai laikiau jus ten, vaikai. Bet negalėjau neleisti bobutės išsikalbėti.

O Nika rimtai pridūrė:

- Ir aš bijojau Kazelės, bet ilgai nežiūrėjau. Ir tau reikėjo taip padaryti.

Namo dar negrįžome, betėjome pasivaikščioti. Aš vis baisėdamos glaudžiaus prie mamatės.

- Koks baisus yra miręs žmogus, mamate!

- Baisus, Irusia. Tas pats ir nebe tas. Tie patys brangiausiai brėžiai, vieninteli visame pasaulyje - o svetimi, tolimi, nebe tie... Bryzas, šaltas ir bejausmis. *Ach na tym świecie śmierć wszystko zmiemie...* - pradėjo ji niūniuoti.

- Ar atmenat, vaikai, kaip vasarą auginote kirvarpas? - tarė mamatė, patylėjus valandėlę. - Kaip iš lėlučių ritos drugiai? Lėlutės likos tuščios, nebegyvos, ir metėt jas laukan, o gražūs drugiai lėkė kažkur tolybėn. Lėlutė - tai žmogaus kūnas, o drugys - siela. Išsiritus iš savo lėlutės, lekia sau pas „Dijvulį“. Žinot, kokie nevienodi yra drugiai. Taip pat ir žmonių sielos. Vienos gražios, spindžios, kitos pilkos, šlykščios.

- Aš žinau, tarė Nika, - gerų žmonių sielos yra gražios, kaip tas drugys, atmeni, mamate, kur buvo toks spalvotas, puikus, kaip vaivorykštė, ir turėjo tokius auksinius taškelius?

- O vienas buvo toks pilkas, lyg nešvarus. Tai negeros sielos tokios, - tariau.

- Taip, vaikeliai. Kiekviena graži mintis, kiekvienas geras darbas, kiekvienas susivaldymas auksu ir vaivorykšte varsoja jūsų sielų sparnelius.

- Mamate, tai Irusios sielos sparnuose šiandien užaugo viena auksinė plunksnelė, kai ji atidavė Kazelei savo gražiausiąjį rūbelį? - paklausė Nika.

- Užaugo graži aukso plunksnelė, nes Irusia nepasigailėjo to, kas jai buvo brangu, - atsakė mamatė.

O man buvo taip malonu malonu, tų žodžių beklusant, ir, rodės, būčiau atidavęs dar ir visus kitus savo daiktelius, kad tik kuo daugiausia tų auksinių plunksnelių užaugtų mano sielos sparnuose.

Ryto metą buvome su mamate bažnyčioje, nes mamatė sakė, kad reikią patarnauti Kazelei paskutinį kartą. Kazelė gulėjo uždaryta mėlyname grabelyje, rūtomis apkaišytame. Drebedama žiūrėjau į baisiąją skrynelę. Kaip ten ankšta, kaip trošku ir tamsu! Kazelė niekaip negalėtų ten apsiversti ant šono, vis jai reikia taip pat aukštynaka gulėti... Ak ne! Juk ji niekad os nebeapsivers, juk čia tiktai tuščia lėlutė. Kazelė toli toli. Ten jai erdva, šviesu, linksma.

Paskui nunešė Kazelės lėlutę į kapus, įleido į baisiai gilią duobę ir užbėrė žemėmis. Ir mamatė metė saujelę, ir mums liepė.

- Kad Kazelė ramiai ilsėtus, kol ją prikels archangelo trimitas, - tarė mamatė.

- Kazelės lėlutė, mamate.

- Taip, Irusia, lėlutė...

Ir jau nebebaisu man buvo, kad ją taip prislėgė. Liūdna man buvo visą dieną, ir vis vaikščiojau paskui mamatę. O pavakarį atvažiavo ponas Jonavičius. Vos tik pradėjo braukti su smičium per stygas, paėmė mane toks graudis, kad išbėgau į vaikų kambarį, kur nebuvo girdėti muzikos. Tačiau, valandėlę pabuvus, grįžau į saloną klausytis.

Ponui Jonavičiui išvažiuvus, tėvelis tarė:

- Nors kartą išsidangino ponas muzikantas. Galėjo tai padaryti anksčiau.

Mamatė pažiūrėjo į tėvelį didelėmis akimis, ir skaudžiai virptelėjo jos lūpos.

- Ar tėveliui netinka tokia graži muzika? - tariau labai nustebusi. - O man taip malonu klausytis, taip malonu...

- Gal kuomet nors suprasi, kad ne viskas darytina, kas malonu, - atsakė ir nuėjo į savo kambarį.

MAMATĖS UŽRAŠAI

Yra juk pasaulyje žmonių, kurie taip moka prisitaikinti prie aplinkybių, jog, prie kokių priedermių juos likimas pristato, tas jie kuo geriausiai atlieka. Pavydėtini žmonės. Bet aš nesu iš jų tarpo... Aš nesu gera šeimininkė... žinau. Kad būtumėm turtingi, mano šeiminkavimo užtektų. Bet turime skolų. Kad galėtumėm jas išmokėti, reiktų man sugebėti iš kiekvieno mažmožio ištraukti pelno, reiktų budriai žiūrėti, kad nė vienas trupinėlis neitų niekai. O aš tai nemoku, negaliu!

Dažnai mąstau sau, kodėl likimas neliepė man gyventi mieste? Tegū sau turėčiau ir skurdžias pajamas - nesu jokio savo įpročio vergė ir moku atsisakyti nuo daugelio dauge-

lio daiktų, – bet užtat nereiktų man nuolat rūpintis ir žiūrėti, ar negaišta kur mano turtas, ar visi dirba man tiek, kiek reikia, nereiktų tolydžio raginti, sergėti, varyti, skaičiuoti.

Liudvikas sako, kad aš nemokanti valdyti tarnų, kad pati dirbanti, ką turi padirbti jie. Tai tiesa. Žinau gerai, kad tai tiesa. Šimtą kartų bevelijau pati dirbus, negu vertus kitus, šimtą kartų beveliju nevalgius pati, negu skaičiavus kąsnius kitų. Dieve, kaip man visa tai sunku ir koku!

Jau keleri metai, kaip esu nutarus šiokiomis dienomis neskaityti (žinoma, išskyrus laikraščius). Tik vakarais, atsigulus, leidžiu sau taip pasigėrėti. Ir tai yra tikrai „mano“ valandėlė.

Be galo mėgstu skaityti. Kaip kūnas oro, taip mano siela trokšta grožio, reikalauja dailės. Bet iš visų jos šakų tiktai viena man dabar tėra prieinama – literatūra. Tad kaip bitė iš žiedų medų, taip aš čiulpiu išjos gėrį. Svaigiuos poezijos burtais, gyvenu kartu sujus herojais ir užmirštu viską, viską...

Kodėl nepasakyti čia, kur kalbu pati su savim, to nutarimo priežasties? Pastebėjau, kad Liudvikas, radęs mane skaitančią, būdavo nepatenkintas. Gink Dieve, nepasakė to niekad, bet aš mačiau.

Anaiptol nemanau, kad mano tas skaitymas kenkė ūkiui. Teskaitydavau tuomet, kai turėdavau atliekamo laiko. Bet negaliu daryti to, kas nemalonu kitam, artimam žmogui, jei tai liečia vien mane, mano pačios pasigėrėjimą ar materialią naudą. *Vienas kito naštas neškite.*

Ponas Jonavičius tikrai artistišškai griežia. Bijau, ar užtenkamai gerai jam akompanuoju. Bet jis sakos nė su kuo taip nesutardavęs, kaip su manim. Laukiu tų mūsų muzikos vakarų kaip didžiausio gėrio. Juk daugiau negirdžiu niekur geros muzikos.

Be muzikos, tiekia jis man ir knygų iš savo turtingos bibliotekos. Turiu muzikos, turiu literatūros – ko gi daugiau begaliu trokšti?

Ne, ne visada išsižadu savo norų vien tuomet, jei jie liečia mane. Kartais esu silpna ir kitų reikaluose.

Vakar būčiau pasilikusi pievoje, nors kuo greičiausiai reikėjo eiti pas Banienę. Tik žodžiai apie mano svajojimą taip mane užgavo, kad tuojau atsitolinau. O kad, pati neužgauta, nebūčiau tuojau nuėjus, nebūtų šiandien atvežę gydytojo, o rytoj tikriausiai būtų buvę per vėlu.

Kaip „nesičiupinėsi“ su ligoniais, kaip nesirūpinsi, kad visur toks tamsumas, toks paprasčiausių dalykų nežinojimas?

Kaip aš, mažumą daugiau žinanti, kaipgi nemokysiu, nerodysiu, nepatarsiu? Gyventi vien vyrui ir vaikams? Negaliu. Brangūs jie man, bet jaučiu, kad, gyvendama taip egoistiškai, iš tikro skriausčiau savo vaikus, ne dabar, besistengdama nors krislelį naujos kitiems atnešti.

Aš žinau, kad iš tikrųjų Liudvikas nemano, kad „vis tiek, ar vienu chamu mažiau, ar daugiau“. Kiek kartų duodavo savo arklius gydytojui parvežti ir šiaip jau sušelpia.

Gal tiesą sako Liudvikas, kad geriausia man būtų buvus visai netekėjus...

Rodos man vis, kad tikras pašaukimas buvo tas, kurį kitąsyk norėjau pasirinkti, – gailestingosios sesers. Tuomet tikrai būčiau buvus patenkinta, nes būčiau visiškai pasi-

šventusi paskirtam tikslui. Bet tėvai nė girdėti apie tai nenorėjo; persiskirti su manim visam amžiui – tai būtų buvęs jiems per sunkus smūgis. Sulaikė mane dar ir ta aplinkybė, kad pas mus nėra Šaričių ordino, – būčiau gavus darbuotis kitur, o aš taip norėjau šelpti savus žmonelius, kuriems nėra kas padedąs. Taip man jų visados buvo gaila. Ir kas iš to, kad pasilikau? Mano darbas pusiautinas, tūkstančiai siūlų riša mane...

Ką reiškia tie Liudviko žodžiai apie šaltinius? Iš kur jis žino?

Kaip nemalonu slėpti ką nors, tartum daryčiau ką pikta! O atvirai negaliu: Liudvikas užšauks, ir turės būti taip, kaip jis nori.

„Vienai svajoti...“ Ar aš kalta, Liudvikai, kad nesvajojame dviese!

Liudvikas buvo Šiauliuose, ir, kaip visuomet, privežė aibę visokių nereikalingų daiktų. Kaip čia sutaikinti? Nuo žmonos reikalauja su galva pasinerti ūkyje, kad tas ūkis duotų keliasdešimt rublių daugiau, o pats išvažiuavęs išleidžia tas kelias dešimtis visai be reikalo? Aiškinu tai instinktyviu ieškojimu pusiausvyros. Tokiam išlaidžiam žmogui, kaip jįsai, reiktų turėti žmoną šykščią, šeimininkių šeimininkę, mokačią iš kiekvieno daikto ištraukti pelno. Tokia žmona būtų jį atsverusi šiek tiek. Jis tai jaučia ir nori manyje turėti tokią žmoną. Bet ką padarysi, kad manyje visai visai nėra medžiagos tokiai šeimininkei.

Nemoku, negaliu.

Viena tegaliu: nuredukuoti lig minimum savo pačios išlaidas – ką ir darau.

Nuostabu, kaip žmogus reikalauja išlieti savo sielą. Niekados niekam neišlieju savo sielos. Drovu man rodyti savo skausmus, drovu kalbėti apie tai, kas šventa ir brangu, sudėta pačiame mano sielos dugne. Taip drovu būtų rodyti savo kūno žaizdas, kaip kad daro elgetos per atlaidus.

Tiesa, kartais atidarau savo sielą vaikams ir paskui tesusizgrimbu, kad jie dar negali viso ko suprasti. Bet vaikai tai juk aš pati.

Tačiau kartais užaina didelis noras iškrauti nors mažą dalelę to, kas ten, sieloje, prisirinko. Tuomet imu plunksną ir rašau tuos lapelius. Tai pasikalbėjimas su savim.

Gražios dabar naktys, mėnesiena. Be galo mėgstu tokias naktis. Mėgstu, atsisėdus ant prieangio laipsnių, žiūrėti į tvenkinį. Ilgas ilgas aukso kelias tiesias tolybėn, begalėn. Ir eina tuo keliu mano siela. Meta šį trapių ir nepastovių formų pasaulį, tą nykstančių šešėlių pasaulį ir eina, amžinybės ištroškusi, ten, kur rožės nevysta ir nebaigia žydėti, kur vanažas nedrasko vieversėlio lizdo, kur perkūnas netrupina medžių nei širšių... Eina ten, į grožio tėvynę, kurio didžiausieji pasaulio genijai menką šešėlį ir silpną aidą tėra sugavę.

Aš žinau, kad visa tai yra, ir žinau, kad kuomet nors tai paregėsiu, ir žinau, kad kuomet nors tai išgirsiu. Eina mano siela auksuotu taku, į savo vizijas išsižiūrėjusi, – ir ilgis ilgis tomis tyliomis, šiltomis, sidabrinėmis naktimis...

Ir žavi mane mirtis...

Stebėtinau realius sapnus sapnuoju. Kartais ilgą laiką esu jų įspūdyje. Jie yra tiek pat realūs, kaip ir tikrasis gyvenimas, ir taip stipriai su juo susipynę, kad kartais aš pati negaliu tikrai pasakyti, ar ką nors esu girdėjęs ir mačius bebudėdama, ar sapne. Šiandien visa esu sužavėta to puikių puikiausio sapno, sapnuoto praėjusią naktį.

Plačioje smaragdinėje pievoje, gėlių išmargintoje, neaukštame kalnelyje, stovėjo Kristus. Jo ilgas rūbas buvo kažkokio nuostabaus, nežemiško audeklo: buvo jis lyg tie

perliniai debesėliai, už kurių slepiasi saulė vasaros dienomis, kiaurai perverdama juos savo spinduliais. Nepanėšėjo į jokią paveikslą, bet aš iš karto jį pažinau. Visas buvo lyg vidaus saulės nušviestas ir toks stebuklingai gražus, kad žmonių kalba neturi žodžių tam grožiui išreikšti. Aplink jį skrajojo margaspalvių drugių spiečiai. Ir nesiliaudami leidos jie po vieną ant jo ištiesto kairiojo delno, o jis – su neapsakoma šypsena ant savo dieviškų lūpų – baltais, šviesingais dešinėsios rankos pirštais lengvučiai, švelniai glostė vabzdžio sparnelius. Ir akies mirksniu drugys virto paukšteliu tokiais pat skaidriais, įvairiaspalviais sparneliais, kokius turėjo drugys. Stebuklingu balseliu giedodamas, lėkė jis aukštyn, mirguliudamas prieš saulę ir žėrėdamas lyg brangieji akmens. O į jo vietą tuojau tūpės kitas drugys.

Stovėjau pas karnelį su savo vaikais, pagautas akis įbedusi į Dievo stuomenį. Ir, atsimenu, mažčiau, kad lig šiol nebuvo žinojus, ar yra laimė, dvasios pagavimas, gėris, nes visi tie jausmai, mano lig šiol tais vardais vadinami, prieš tai, ką dabar jatau, buvo lyg pieštas paukštis prieš tuos gyvuosius, kylančius nuo Viešpaties delno.

Bet štai Kristus atkreipė veidą į mūsų pusę, pažvelgė į mane, paskui į mano vaikus – ir šypterėjo.

– Viešpatie! – sušukau ir puoliau ant kelių su visais vaikais. Pajutau, kad mirštu iš laimės... ir pabudau.

Iš akių tekėjo man džiaugsmo ašaros, širdis buvo laime patvinusi. Tebejuntu ant savęs Kristaus žvilgesį, tebematau jo dievišką šypseną ir ilgai ilgai dar matysiu. Taip lengva man dabar ir linksma, ir gera.

Ir mažtau sau dabar: kuo skiriasi sapnas nuo tikrenybės? Sapno nuotykius žmonės dažnai gyvena lygiai intensyviai, kaip ir tikrojo gyvenimo nuotykius. Kana kados sapnavau, kad mano mama mirė. Ilgai užsiliko mano atmintyje skaudus to sapno išpūdis, ir, atėjus tikrai tai baisiajai valandai, rodės man, kad gyvenu ją jau antrą kartą. Ar tas skirtas, kad sapnas greit pračina, o tikrenybė pasilieka? Juk tai tik iliuzija. Ir tikrenybėje tėra tiktai dabartis. Kas praėjo – tas jau tampa sapnu.

Kad kartais atsimenu savo kūdikystę ir jaunystę, visą tą laiką, praleistą pas tėvus, visus tuos žmones, su kuriais gyvenau, visus atsitikimus, kurie jau niekad niekad niebesugrįš – visuomet turiu išpūdio, kad tai tebūta vien sapno. Praėjo, pražuvo, išsiplaškė be pėdsako. O žinau, kad ir dvasios srityje, lygiai kaip materijos srityje, niekas nežūva. Pėdsakas paliko mano sieloje – bet ir sapnas palieka ten pėdsaką.

Jau septinti metai, kaip atsisveikinau su mama. Ir dažnai klausiu save: ar aš tikrai turėjau tokį brangiausią, artimiausią asmenį? Argi tikrai guldydavau nuvargusią galvą ant jos mylimųjų kelių, o jos mielos, atgajos rankelės mane glamonėdavo? Argi visa tai buvo iš tikro? Nebėra mamos, pranyko ji lyg sapno svajonė.

Viskas čia, žemėje, tik sapnas, o tikrenybė – ne čia. Amžinojo užmigimo valanda – tai pabudimo valanda.

Yra tokių sapnų, kuriuose visi asmens labai neaiškūs, matomi lyg per rūką, lyg kokiais apvalkalais apsigobę. Rodos man, kad šiame gyvenime mes visi esame tokie asmens. Giliai glūdi mūsų sielos, uždarytos materijos bryzuose, sunkumo dėsnio valdomuose. Ir rutinėjas žemės dulkėse tie vargšai bryzai, durstos su kits kitu, ir stumdos, ir skaudžiai kits kitą žeidžia. Ir kaip dažnai, kaip dažnai iš po tų gyvenimo disonansų, kovos ir nesusipratimų negalima pažinti sielos! Kaip sunku ją atjausti per tą materijos rūką ir kaip dažnai, norėdami ją suprasti, apsirinkame!

Bet kai pabusime, kai numesime tuos svarius materijos apsiaustus, kai įdvasinta materija bus mums nebe sunki akmeninė makštis, bet lengvas sparnuotas rūbas, kiaurai dvasios spindulių pervertas, kaip perveriami saulės spindulių tie balti debesėliai, kurie plaukia pro saulę giedriomis vasaros dienomis, – tuomet bus pabudimas, tuomet susilies siela su siela ir susipras, ir atjaus viena kitą.

O Kristau, taip meilingai glamonėjas menkus drugelius ir taip neišreiškiamai, dieviškai šypsodamas į mus žiūrįs, duok mums visiems – pabudusiems – nors tolimiausią ir mažiausią kampelį savo karalystėje!

Buvo Levanarda su nauju transportu. Tikros vargo knygelės: tokios mažos, plonos ir menkutės. Smaugiamo vaiko šauksmas, vejamo žvėries riksmas. Menkos pažiūrėti ir ne per įdomios skaityti. Kodėl plakdina jos stipriau mano širdį? Kaip brangu viskas, kas skriaudžiama, spaudžiama, persekiojama! Kaip neapsakomai gaila man viso ko, kas nyksta! O liūdnasis merdėjančios tautos reginį! Tautos, kitados didžios, tiek gražių dainų nudainavusios, tiek fantazingų padavimų nuaudusios, garbingą istoriją gyvenusios, turėjusios tokių didvyrių, kaip Pilėnų gynėjai, ir tokių moterų, kaip Gražina, ir tokių genialių viešpačių, kaip Vytautas.

Rusų spaudžiama, savų sūnų niekinama... Anglys aklinai užvožtos, kad užgestų. Bet užgesintose, rodos, anglyse kartais kažkur – neregima – rusi kibirkštėlė. Kartais ji atgaivina anglis, sudegina indą ir padaro gaisrą. Tokia kibirkštėlė gal yra tos menkos knygutės? Žiūriu į jas ir mąstau apie visus prie jų pasidarbavusius – pradedant tais, kurie, slapstydami nuo gesintojų galios, jas rašė, baigiant Levanarda, nešiojančiu jas per sienajuodomis rudens naktimis „Dievui ant garbės“. Ir auga manyje amžinas maištas. Štai taip pasiaukoti kokiai nors idėjai, tarnauti jai visą gyvenimą – tuomet būčiau taikoje su savim. Pavydžiu Levanardai...

Nepaisant visų lenkiškų rūbų, lietuvė yra mano siela. Yra joje ir tų ūbų laukų melancholijos, ir tų vasaros saulėlydžių giedros, ir rudens vėjų nusiminimo, ir tų tamsių miškų rimties. Tos šalies išliūliuota, tūkstančiais siūlų ji surišta su ta savo motina.

Giliai yra įaugus mano esmės šaknis į tą mano prabočių kraujo prisigėrusią žemę, ir jų kalba kalbina ji mane. Slovakis negalėtų man prikišti, kaip Šemetai:

*W żywiołach – przodków ty nie słyszysz głosu,
Nie po litewsku tobie batwan huczy.*

O gal ir mane *duchy me wodzą na pasku i niańczą*¹³⁴ ir įkvepia man tos meilės, kurios taip maža aplinkui.

Pirkau visų knygelių po vieną. Davinėsiu jas, kam tik galėsiu. Be to, dar ir Liudvikas pasirinko kelias ir atidavė mano nuožiūrai.

Visuomet labai džiaugiuos, sulaukus Levanardos. Tai nėra paprastas žmogus. Daug žolių reikia pereiti, kol užėisi tokį žiedą. Vien tik pažiūrėjus į jį, matyti, kad tai individualybė. Augalotas, liestas, nuskustu asketo veidu, ryškiu romėno profiliu ir giliai įleisto-

¹³⁴ Tu negirdi jau šaukimo senolių,

Jau ne lietuviškai jūra tau užia (lenk. – Albino Žukausko vert).

Lenkų poeto Juliuszo Stowackio eilėraščio „Pranciškui Šemiotai“ („Do Franciszka Szemiotha“) fragmentai. Antrasis fragmentas truputį pakeistas. Originalė: *Duchy twe jednak wodzą się na pasku i niańczą...* Dvasios vedžioja už pasaitėlio ir auklėja (lenk.).

mis akimis, atrodytų žiaurus, kad ant jo griežtų lūpų nežydėtų dažnai šypsena – naivi, vaikiška, iš karto atskleidžianti jo balandišką sielą.

Pasakoją jis kartą savo gyvenimo istoriją. Trumpai, be tuščių žodžių, neegzageruodamas.

„Buvau toumet – kokių devyniolikos metų vaikas – Paprūsė, pri sava puona už untrą purmonį. Dar toukart tebebūva baudžiava, tamsta, puoniteli, musiek anuos neatmeni. Sunki buvo laiká. Kur puons gers, tai dar puse bėdos, bet ir tam gerajam, turint visą valią, supykus sunku buva besusivaldyti. Aš jau tuoks visaduos buvau gailistingos širdies, vis mun lioub būti gaila visų engiamųjų. Ir dar mun be gala tika knygas skaityti. Kaip tik pramuokau skaityti, toujau nusipirkau Šv. Istuoriją ir ėmiau skaityti, kada tik begaliedams. Ir perskaitįs viskų lioub apmislyti. Tap tata bemislįant, iemė mun aiškietį, kad ta baudžiava niera puona Dijva įstatyta, bet tik žmuonių prasimanymis ir prijšings puona Dijva valia. Vijną kartą ieme ir apsirga puona mylimasis arklys. Musiek kas nuors priskundė puonou, kad aš anų primušis. Bet tat buva neteisybi, aš niekaduos nie juokia gyvuolelia neesu mušįs. Aš tatá šloujous stainė, puonc ir beateinųs. Kap matá pripouli prie munis, laba supykįs, ir šauk:

– Ak tu! – saka, užkeikė biaurias maskoliškas žuodžias, negal nie pasakyti. – Kam tu primušia muna arklį?

Mun šlouta iš rankų iškrita.

– Aš nemušau, puoneli, – sakau, – tat neteisybi.

– A, tai tu dar melousi! – saka, ir takšt mun par ausį.

Pajutau didelį suopulį, pamačiau kraujį varvant iš nuosies, ir tučtoujau muna runka pasikieli ir druoži puonou atgal.

Kas būt buvį daugiau, aš jau nebeišmanau. Unc būtų poulįs munis mušti, aš jutau, kad nebūč nusileidįs. Gal unc muni būtų užmušįs, gal aš anų. Bet Puondzivs sauguoje mudu abudu nu tuoki baisi grieka. Atbiega į stainę puoni. Laba gera buvo puoni, ir puonc lioub anuos tunkia klausyti. Nie vijná, nie kita jau nebier šio pasaulė – dijve, douk judum amžinųjų šviesybį! Įbiega, įbiegusi puoli pri puona, pagruobi už runkelių ir šauk:

– *Jasiecku drogi, dość, dość! Zostaw go, zostaw!*¹³⁵ Tij žodžia lig šiuol tebeskumb muna ausyse.

Pasitumpė juodu valandelį ir išieje. Uo aš įlindau į sava kamarą, nusimazguojau kruviną burną ir įvirtau į luovą. Galva be gala gielė. Guliu ir misliju, kas če mun dabar bus. Ar če kars muni, ar pjaus. Bet deltuo negailiejaus tap padarįs. Misliju: kas bus, kas nebus, vo aš vis dėlto drįsau pasipryšinti ir paruodžiau, kad nie puonou nevalnu eiti pryš Dijva įsakymą. Vo kad pats iejau, aplink tų nie mislyti nepamislįau.

Bet nieką nebūva. Nuvarė muni tikta pri kita darbą, kad puona nesutikčiau. Vo už kelių dijnų kap tik atėję akrūtų statuomasis laiks – puonc ir atidavė muni į akrūtus.

Kijk tin teka pakelti – nepasakuosu, vis tij k nenupasakuosi. Pri visų vargų prisipainiuoje dar kažin kuoks keists ilgiejimos. Tad lioub būti ilgu sava kraštą, mamunelis, tap ilgu, kad niekur vijtuos nebrundu, nebetverous, ruoduos, ėmįs pasikarsu ar pasipjausu. Gal ir būčiau sau galą padarįs, bet bijuojau sava dūšią pražudyti. Untrás muna tarnystės metas susilaukėm tuos didelės laimes – panaikina baudžiavą. Sutrumpina ir laiką maskuoliauti, ir jau prašvita mun nuodieje pareiti numij.

¹³⁵ Jasiukai, brangusis, gana, gana! Palik jį, palik (lenk.).

Penktas metas nuvari muni į Kavkaziją. Kap tik nuvari, kap mata ir prisimeti drugys. Iš pradžiuos dar šiap tap; pakries kuoki nedėlį, ir apent sveiks. Bet paskou kad suėmė muni, jau nebišeinu iš lazaretą, palikau nebepanašus į žmuogų. Lioub gulieti par kiauras naktis nemieguodams ir bliauti kap tas kūdikis. Smertis če pat, vo če nie kunigėli, nie mamunelis – ničnieka. Nenumaniau toukart, kad tat tuoki Dijva kelia, kurias unc ved muni pri savis.

Tap beguliedams be darbo, iemiau skaityti. Buvau jau išmuokįs ir maskuoliška skaityti. Ir buva ten tuoks pelčeris, be gala gers žmogelis – lai Puondzivs anam atlygina už viskų – unc lioub davinėti mun knygelijų. Guliu ir skaitau par kiauras dijas, ir viskų apmūstau. Ir bemūstydamas su sava menka galvele, aš tap išgalvojau: Puondzivs sutvieri Aduomą ir Iļvą laimingus ir duorus. Anudum sugriešijus, Puondzivs atemi nu anų visas gerybes, išvari vargti ir nusprendi, kad žmuonys patys sava pruotu ir sava išgale apent pasidarytų unt svieta ruojų. Kap visi žmuonys paliks duori, pildys Dijva įsakymus, kap gera susitvarkys, kad nie vienam nerėks per daug vargti, tat ir būs ruojus. Visuokias knygeles beskaitydamas, aš sava menku pruotu iemiau galvuoti, kad tap ir daruos pasaulė. Senuovė žmuonys buva kap ir laukinia – kuoks vargings gyvenims anims buva, kap dabar pamislysi! Vo dabar jau visuoki pabrika, visuokias mašinas, gelžkelia – jau ir puo uorą lakstą – vo juk tata dar ne gals. Kad jau tas žmuogaus pruotelis tijk iškila, juk unc kils ir dar. Paskuo takių mašinų prasimanys, kad žmuonims neberek bedirbti nie juoki sunki darbą. Nebebijuos žmuonys nie perkūnų, kreipdami anus, kur nuories, nie ugnijs – gal prasimanys nedegamas truobas, – nie ligų tijk neprisileis. Juk kuokių tat dabar daktarų yra! Tuokias reperacijas padarą, kad baugu klausytis. Senuovė nie iš tuola tap nemuokieje. Vo antra vertus, nu kits kita žmuonims nebebus vargą del tuo, kad vis labiau anij ims pildyti Dijva įsakymus. Laikou einant, žmuonys palijkt nebe tuokij baisi – tamsta, puoniteli, juk tų viskų geriau už muni žiną, muokslus išiejusi, aš tijk težinau, kijk esu išskaitįs iš knygu. Nebiera jau juodųjų vergų Amerikuo, nebiera pas mus baudžiavuos, girdieti, kad jau ir vaiske tap nebmuš – viskas eit geryn. Ir mun tap ruoduos, puoniteli, kap jau visi žmuonys visiškį tap ims gyventi, kap puondzivs kad prisaki, kad vilks atsiguls šalip avinėli, tat toumet ir bus svieta gals. Vadinas, apent sugris į ruojų. Ir toumet ateis viešpats Jiezus Kristus ir, visus prikielįs, sunaikins paskutinį vargą – smertį. Ir toumet prasidies ta karalysti, kuriuos nie ausis yra girdiejusi, nie akis regiejusi.

Visa tat tap besirgdams apdūmuojįs, aš supratau, kad kuožna vijna žmuogaus prydermi yra ne tik pačiam būti duoram, bet dar ir kitus muokyti ir raginti, kad kuo greičiausia žmuonys sulauktų tuo ruojaus. Ir tap sau mislijau: jei Puondzivs muni leistų pagyti ir pareiti į sava kraštų, ta aš jau dabar gyvenčiau pagal tų sava supratimą. Ir viskų muni leida dijvulis. Šijk tijk pasitaisius, paleida muni suvisu numij. Ir kuoks tat stebuklas, parėjįs numij, paguliejau kuokią nedielį iš kelionies nuvargis, ir nu tuo laika išgijau visiška – ruoduos, kas du runka imti atiemis nu munis tų ligų. Bet sunkia dirbti nebegalieju. Kų aš če dabar bedarysiu, kad išpildyčiau kiek begaliedams tų Dijva uždjetųjų prydermi? Nou pat mažens munij be gala tika ir sekies druožinieti. Tad pradiejau dirbti šventusius, šaukštus, varpsčius ir vežiuoti puo atlaidus. Kad būčiau muokytas, būčiau ėjįs į kunigus. Kunigs geriausia gal tų daryti. Vo muna tas galiejims, žinuoma, menks tiera, neišiejus nie juoki muoksla, nie nieką. Bat kiti nē tijk nemuok. Dijvas munij lijpė, kų turiu, su kitas dalytis. Tat pradiejau dar ir vaikus muokyti. Vo kap tik Tilžė iemi leisti žemaitiškas kningas, aš tučtoujau pajutau, kad če munij darbs. Ir pradiejau vakščiuoti į

Prūsus. Tudu amatu tap puikia su kits kitu sutink, kits kitą rem. Vežu sau šventusius į atlaidus, ir gana. Paruodau uriadninkou, je ciekavijas. Vo kits tavuors tap gilia, kad unc nē uostyti neužoud.

Ir dabar jau, ruoduos, kuokios munij dar laimes berėk? Prisinešu knyglių, paskleisu į visas pušis – ot tap, ruoduos, stumtina stumu žmuonis pri tuo galutine ruojaus.“

Labai mėgstu kalbėtis su Levanarda. Apie viską jis turi nusistatęs savą nuomonę. Skaito visas lietuviškas knygas, kokios tik išeina, ir perskaitęs viską permašto ir pergaltvoja. Kad jis būtų mokytas, tikriausiai būtų buvęs žymus filosofas. O gal ir didis skaptuotojas. Nes, nepaisant technikos menkumo, jo statulėlėse yra kažko, kas jas dvasina, kas primena primityvus.

Ir tas jo kristališkumas. Tikras „dievo žmogus“. Kad ne „mamunėlė“, jis vargiai beturėtų ko valgyti, nes su pinigais apsieina kaip vaikas. Mamunėlė atima iš jo tuojau visus gautus už statutėles ir knygas pinigus, maitina jį ir rėdo. Tiesą sakant, už tas knygeles nedaug jis tegauna, nes pusę dalija veltui. Kas bus, jei ta mamunėlė mirs pirm jo? Vesti jis neapsives, nes jo filosofija jam neleidžia. Jei jis kuomet nors neteks mamunėlės, norėčiau, kad pas mus apsigyventų. Vietos atsirastų. Aš rūpinčiaus juo kaip mamunėlė.

Kana kados prašiau jį, kad man išskaptuotų smūtkelį. Tai mano mėgstamiausias „dailės veikalas“. Niekur taip pilnai nėra pasireiškusi lietuvių siela, kaip tame melancholinguame, susimąščiusiame Kristuje, rymančiame taip kantriai ir rimtai. Mano smūtkelis labai pavyko Levanardai. Tame galvos nusvirime, tame tuomens palinkime yra tikro artizmo. Žinojau, kad jis neims pinigų už tą savo darbą, ir nunėriau jam ilgą, platų kaklaryšį. Kiek man buvo džiaugsmo, matant, kaip jam patiko ta dovana.

Atsisveikindama su juo, kiekvieną kartą mąstau, kad sveikintis gal jau mudviem nebeteks. Juk kiekvieną valandą visokie žandarai ir uriadnikai gali uždėti ant jo savo geležinę leteną. Ir kas gali žinoti, ar ilgai dar lemtajam taip laimingai nuo jų išsisukinėti, kaip lig šiol.

Įdaviau jam pinigus, gautus už apyrankę. Netrukus nukeliavęs atiduos, kur reikia. Džiaugiuos nors tiek prisidėjusi prie to švento darbo. Kuo gi daugiau galiu? Ak, tiesą sako Levanarda. Kaip trukdo savas lizdas darbuotis „Dieviui ant garbės“!

Liudviko žodžiai apie šaltinius rodo, kad jis spėja, kas atsitiko su mano apyranke. Kana kados paklausė, kodėl jos nesimaunu. Atsakiau, kad sulūžusi. Kodėl, kodėl pamelavau! Juk tai mano daiktas ir turiu teisės daryti su juo, ką noriu. Nėra jėgų atvirai ir drąsiai ginti tas savo teises, ir gana. Bijau, kad Liudvikas supyks, kažin ko prikaltės... Ir kaip ta straigė, bijodama, kad manęs nešvelniai nepalytėtų, lėndu į išsisukinėjimų ir melų kaušą.

Turbūt nėra pasaulyje juokingesnio luomo už mūsų smulkiuosius bajorus. Proto ir širdies kultūra nestovi jie nė kiek aukščiau už valstiečius, o putlūs, pilni pretenzijos, su didžiausia panieka žiūri į „chamus“. Dieve, kaip jie kalba lenkiškai! Kas nori studijuoti lietuvišką stilių, tas tesiklausai jų lenkiškos kalbos. Kaip jie prijuokino mane vakar per vestuves klebonijoje. Bet, tiesą sakant, tai yra juokai per ašaras. Gaila man jų. Gaila man visų juokingų žmonių. Kodėl tie mūsų bajorai yra tokie juokingi? Daugiausia dėl to, kad taip kalba lenkiškai. Tepametie jie tą lenkų kalbos karikatūrą, teimie kalbėti žemaitiškai – ir tuojau nustos mažiausiai pusės to savo komiškumo. Bet ką jie kalti, kad seka ponus? Juk kiekvienas stengias imti pavyzdį iš to, kas, jo nuomone, stovi aukščiau už jį.

Vestuvėse buvo vienas vaistininkas iš Maskvos. Padeklamavo lietuviškas patriotiškas eiles, girdėjau jį lietuviškai kalbant su draugu, dėl to suinteresavo jis mane, ir kalbėjau su juo. Pasakojo, kad Maskvoje esąs susidaręs lietuvių patriotų būrelis. Kaip tat gražu! Atsimenu puikias Jokajaus apysakas apie vengrų atgimimą. Kodėl ir Lietuva negalėtų atgimti? Kodėl neturėtų kartą pasibaigti tas anormalus stovis, kad bajorija išsižadėjo savo kalbos ir priėmė svetimąją? Juk pasibaigė Vengruose, pasibaigė Čekuose.

Nors pati užauklėta lenkų kalba, tačiau myliu lietuvių kalbą. Tokia ji senutė, amžių pelėsiais apaugusi, miela. Jos garsuose, rodos, girdžiu šventų girių ošimą, jaučiu kvapą šventų žolių, deginamų dievams amžinojoje ugnyje. Myliu dainas, pilnas poezijos, ašarų, ilgesio. Man rodos, jokia tauta neturi tokių švelnių, dvasingų liaudies dainų, kaip mes. Rodos man, kad lenkų kalba – tai tik įmotė. Gera, maloni, bet vis dėlto įmonė. Geriausiai ją moki žmogus, pripratai prie jos, prisirišai, net pamylėjai, tačiau, atminus senutę motiną, apleistą tamsiame užkampyje, stipriau suplaka širdis. Yra kažkokių slaptingų siūlių, rišančių vaiko širdį su motina, kad ir užmirštą, kad ir paniekintą.

Kiek sykių skaitau Kraševskio „Litwa“ ar „Kunigą“, ar „Valenrodą“, ar „Vitolio raudą“, visuomet graudu man ir liūdna, tarsi kas mylimas būtų miręs.

Bet kituose tie siūlai jau seniai nutraukti. Štai buvome vardinėse pas ponus Tarvydus. Vakare šeimyna ėmė dainuoti sodne, sveikindama poną. Bet tos bėdinės vargo dainelės tesukėlė tiktai pasibjaurėjimo ir paniekos aristokratiškuose ponų Tarvydų sūnuose ir marčiose. *L'Asie! Barbarie!*¹³⁶ – sakė jie vienas kitam.

Kad gyvenčiau Maskvoje, prisidėčiau prie to būrelio. Bet čia, užkampyje, be jokio kontakto su plačiuoju pasauliu, ką žmogus darysi? Tik eik, žiūrėk, kad kiaulės būtų gerai pašertos, kad mergos pieno nevogtų – štai ir viskas!

Norėčiau, kad bent mano vaikai prisidėtų prie Lietuvos atgimimo – visos tos mano brangiausios galvelės, visos tos manos sielos sielelės.

*Lietuvninkai mes esam gimę,
Lietuvninkai mes turim būti...*

Tvirtai esu įsitikinęs, kad žmogus tuomet tegali būti tikrai naudingas savo tėvynei, jei yra išaukęs iš savo tautos kultūros. Svetimų kultūrų turtai, renkami jo iš visur, turi lyg grūdai kristi į savą žemę. Dėl to stengiuos, kad mano vaikai kuo daugiausia girdėtų, mokėtų, dainuotų mūsų žemaitiškų dainų, pasakų, padavimų. Man rodos, jei žmogus nepasisavins visa tai, tebebūdamas vaiku, jis visuomet jau bus lyg svetimtautis.

Perskaičiau, ką esu čia kana kados parašiusi, kad prisidėčiau prie lietuvių patriotų ratelio, jei gyvenčiau Maskvoje. Taip, jei tai sutiktų su Liudviko valia. Tuo aš visai netvirtinu, kad nesutiktų – labai gali būti, kad sutiktų – tik noriu pasakyti, kad savo valios praveisti aš neįstengiu. Turbūt dėl to taip ir nekenčiu despotizmo ir bijau, kad instinktyviai jaučiuos neturinti pasipriešinimo jėgos.

Kad kas paklaustų mane, kuris žodis žmonių kalboje yra baisiausias, atsakyčiau: vergas.

„Esate brangiai atpirkti, nebūkite žmonių vergai.“

„Grožis tai begalės atspindis. Tai nujautimas Dievo.“

¹³⁶ Azija! Barbarai! (pranc.).

Begalė atspindi grožyje, ir dėl to jis taip pagauna sielą. Nes kaip gelė įtempia visas jėgas, stengdamos sugauti nors vieną saulės spindulėlį, be kurio negali gyvuoti, taip mūsų siela, šiame netobulybių pasaulyje būdama, veržias sugauti nors mažutę kibirkštėlę absoliuto, kurį nujaučia, kurio trokšta ir be kurio negali gyvuoti.

Mirė Kazelė... Taip gaila man tos savo krikšto dukrelės! Svajojau mokytį ją, o nežinojau, kad mirties jau stovėta šalia jos.

„Tavo akys ant manęs, ir tuojau nebus manęs. Kaip debesys nyksta ir praeina, taip, kas nužengs į kapą, nebešeis nei besugrįš į savo namus... Štai dabar pelenuose užmigsiu, o jei manęs rytą ieškosi, nebebus manęs. Tariau puvėsiams: tėvas mano esi, mano motina ir sesuo; kirminams: kapas yra mano namai, ir tamsybėse pasiklojau savo lovą...“

Tiek amžių nuriedėjo amžinybėn nuo to laiko, kaip tie žodžiai buvo ištarti, tiek dideliausių atmainų įvyko gyvenime, o jie ir šiandien dar tebėra gyvas, skaudžiausias širdies skausmas. Nes daug kas atsimainė, bet pasiliko tai, kas svarbiausia, – mirtis. Dažnai mąstau: kad žmonija, žengdama pirmyn, taip išstobulintų visas gyvenimo sąlygas ir žmonių santykius, kad žemėje rastų rojus – kas iš to, jei pasiliktų mirtis? Kas iš to rojaus, jei kiekvieną valandėlę galiu nustoti mylimųjų asmenų? Kas iš gėrio, grožio, tiesos, jei viso ko galas – puvėsiams, niekas, nebūvis? Kas iš to rojaus, jei pati ryt poryt ištikšiu kaip tas muilo burbulas? Jei esu – ir nebūsiu? Kaip gyventi su tokiu tikėjimu? Nes juk tai taip pat tikėjimas, tik atvirkščias. Kadangi mūsų pojūčiai neduoda įrodymų, jog dvasia egzistuoja be kūno, tai tikime ją žūvant drauge su juo. Kas per košmaras toks gyvenimas! Žinoti, kad kiekvienas tavo širdies plakterėjimas – tai žingsnis į tą niekybę ir puvėsius, kuriuose žus tavo intelektas, tavo valia, tavo jausmai. Ir nėra pasaulyje galios tiems žingsniams sustabdyti. Jei taip, tai gerai sako tie be galo koptūs man žodžiai, kad geriau būti gyvu šunimi, negu padvėsusiu liūtu.

Kaip man gaila, kaip gaila taip tikinčių žmonių! Nėra pasaulyje nelaimingesnių už juos. Nes nors ir nelaimių kalnai prislėgtų žmogų, jei jis tiki, kad visos jos atsvers kažin kame kažkokią svarstyklių lėkštę ir kad tas jo žemės gyvenimas tėra vien jo būvio vienas momentas, – tai juk jis negali būti galutinai, be vilties, nelaimingas. Viena žinau: kad aš netikėčiau, jog tai tiktai momentas, niekad nesutikčiau taip merdėti kas valandą per ilgus metus, taip tekina bėgti į niekybę, bet tuojau nutraukčiau to beprasmių gyvenimo siūlą.

Bet aš žinau, žinau, kad „ką tu sėji, neatgis, jei pirmiau neapmirs. Mirtis yra praryta apgalėjus. Kame yra tavo apgalė, o mirtie? Kame yra, mirtie, tavo akstinas?“

Kaip mėgstu tuos senus senus, dar, rodos, Euripido ištartus žodžius:

Kas žino, ar mūsų gyvenimas nėra mirimas,

Mirimas gi ar ne gyvenimas?

Tikrai, tikrai taip yra. Aš tai jaučiu visomis savo sielos galiomis.

Niekas manęs taip negraudina, taip nedžiugina ir tokios laimės neįkvepia į širdį, kaip tie kuklūs parašai ant kapų katakombose. *Stephane, vivis! Vivis, Priscilla!*¹³⁷ Ar gali būti didesnė laimė už galėjimą tarti tuos linksmus žodžius. Kiek kartų mąstau apie mamą, visados baigiu jais. *Vivis, mater!*¹³⁸ Ir tu, Kazele, gyva esi!

Vėl sapnavau mamą. Kas mane ištikis?

Sapnavau prieš kelias dienas – mirė Kazelė. O dabar kas nutiks?

¹³⁷ „Stepanai, gyvas esi!“ „Gyvas esi, Priscila!“ (lot).

¹³⁸ Gyva esi, motina! (lot.).

Kokia stebuklinga yra sapnų šalis! Paslaptingas, neižvelgiamas pasaulis. Šit jau kelinti metai, kaip regiu tuos pranašingus sapnus. Iš pradžių, mamai mirus, sapnuodavau ją kas naktį, o dabar tik prieš kokį nors sielvartą, rūpestį, nelaimę. Juo didesnė bus širdgėla, juo meilingiau ji mane glamonėja. Kaip nuostabu, kaip nuostabu! O širdis išvelgia į tą neižvelgiamąją šalį, o širdis žino, kodėl ir kaip. Žino širdis, kad meilės ryšiai netrūksta mirus, kad siela, iš erdvės ir laiko dėsnų išsivadavusi, nuregi dabartį ir ateitį, – ir kai materija apmiršta, o sielos galios nesąmoningai veikia jos gelmėse, – nusileidžia iš antžemiškų sričių, mylinti ir rūpestinga.

Paskui, per kelias dienas, jaučiu ant savo lūpų jos brangiausias pasaulyje lūpas, matau jos akis, rūpesčio dėl manęs pilnas, girdžiu jos vienintelį visame pasaulyje balsą. Ir prieš įsitikinimą, kad pasimatysime nebe sapne, nebe šio gyvenimo pussapnyje, bet tikrai, būdėdami, – sielvartai, širdgėlos ir nelaimės, kurių ji yra pranašė, blanksta ir lengvėja.

Ką reiškia tie žiaurūs Liudviko žodžiai apie poną Jonavičių? Pavydą?

Jei taip, tai reikėjo jį įstumti į tolimiausią sielos kampelį ir devyniais raktais užrakinti, ne rodyti man – trejeto vaikų motinai.

Koks gėris man ta gražioji muzika! Juk nieko daugiau negirdžiu, nieko daugiau...

Ak, jau žinau, kodėl mama buvo vakar pas mane atėjusi! Kaip liūdna, mamunėle, kaip liūdna! „Ne viskas darytina, kas malonu...“ Aš ne tik žinau tai, Liudvikai, bet ir moku taip elgtis.

„Nepropolisotina akis bežiūrėdama, nei ausis prisipildo beklausydama“.

Šiandien su vaikais nunešėme rudens gėlių vainiką ant Liudviko tėvų kapo ir astrų puokštelę Kazelei. Antrą puokštelę padėjau senajam Jakštui. Niekas jo kapu nesirūpina.

Mėgstu vaikščioti po kapines. Niekur kitur tokia gili ramybė nevaldo mano sielos, kaip čia, toje ašarų vietoje. Taip įvaizdžiai stovi čia prieš akis nepastovumas visų žemės daiktų, tas amžinasis faktas, kad viskas tik irios formos ir nykstantieji šešėliai. Kaipgi kvaila ir juokinga iš visų jėgų kibtis į irias formas ir nykstančius šešėlius! Kaip kvaila ir juokinga dėti savo širdį į tai, kas turi savyje mirties grūdą, gaudyti nykstančius šešėlius!

Sukultos viltys, sugriauti sumanymai, neištarti žodžiai, neišgertos taurės, neišdainuotos dainos... Puvėsiai, dulkės, pelenai... Ir kiekviena ta dulkių sauja po kiekvienu kauburėliu – visas pasaulis pats savyje, vienintelis, kokio nebuvo ir nebus. O viršum jų žydi ir kvepia gėlės, paukšteliai čirena ir siaučia, senos pušys, lyg rūpestingos auklės, sergėdamos tuos, kurie miega jų ūsmėje, ošia jiems lopšio dainą. Gėlės, paukščiai, pušys, kurie šiandien yra, o rytoj nebebus. Ir aš, čia vaikščiojanti ir apie visa tai mąstanti, taip pat rytoj nebebūsiu.

Ir štai aš, pelenas ir dulkė, tarp pelenų ir dulkių vaikščiojanti, jaučiu savyje amžinybę ir begalę; jaučiu savyje galią nepabaigiamąją ir nepraeinamąją, kuri visus tuos išbarstytus po pasaulį atomus kada nors vėl surinks į tą patį pavidalą, amžiną, vienintelį, kokio nebuvo ir nebus.

Iš kur manyje, pelene ir dulkėje tarp pelenų ir dulkių, tas amžinybės jausmas?

„Jei kviečių grūdas neapmirs, neduos vaisiaus...“

Ir ateina didžioji Sėjėja mistiškėmis armingomis akimis, blankiu veidu ir slaptą šypsena ant raudonų lyg granatų žiedas lūpų ir, savo baltomis, permatomomis, ilgpirštėmis rankomis tyliai paėmus mūsų ranką, veda už stebuklingos uždangos, kur sėdi paslaptis. Kaip kartais ima noras greičiau pasiekti paslaptį!

Ak ne! mirtis nėra baisi. Tai juokas, pasislėpęs už ašarų, džiaugsmas – už sopulių, tai balžiedžio žiedas po sudžiūvusiais lapais.

Ruduo. Šnabžda po kojomis pageltę lapai; šen ir ten tebekvepia rezetų kerai; valandomis diemedžiai dvelkia savo mistišką kvapą. Bet tai vien taškėliai rudens kvapo dugne mirštančių lapų kvapo. Ant kiekvieno stiebelio kabo voratinklių siūlas. Rodos, tolimame kapinių kampe atsisėdo Melancholija ir, pridengusi savo plačiu sidabrinu šydu šventąjį lauką, tyliai skambina rudens simfoniją. Apie nukritusius lapus, apie nuvytusias gėles, apie vėjų dejavimus, apie lytaus teškėjimą juodomis naktimis, apie pilkų rūkų skaras, apie raudonas šermukšnių kekes, liūdnei kabančias ant nuogų šakų.

Pas vieną kapą moteriškė pasilenkusi daigstė žieminės gėles, retkarčiais balsu raudodama. Priėjau prie jos ir, atsisėdus ant akmens, prakalbinau. Verkdamą ėmė ji pasakoti apie gulinčio tame kape savo vyro ligą ir mirtį ir apie savo vargingą būvį.

Vargšė kalbėjo ir kalbėjo, o aš žiūrėjau į jos rankas – juodas, bjaurias, žiubriaodes, storais, kreivais pirštais ir šlykščiais, sužeistais nagais, niekadoms nemačiusias šepėčiuoko, – ir mažiau, kiek jos gavo nudirbti, kol iš švelnių kūdikio rankelių pavirto tokiomis neestetiskomis letenomis. Ir mažiau dar, kaip mažai tiems žmonėms tetenka iš gyvenimo gėrio taurės. Nieko, nieko daugiau, tik darbas ir darbas dėl juodo kasdienio duonos kąsnelio, pradėdant nuo pat mažens, kai vaikas auštant turi kelti gyvulių ganyti ar per kiauras dienas ne kiek temažesni už save vaiką tampusi, ligi kapo. Darbas – mieliausias prietelis ir linksminojas, jei ne per ilgas ir jei duoda laiko augti kitoms žmogaus dvasios jėgoms, ir prakeikimas, rūstaus Dievo aną baisiąją valandą pirmajam žmogui išstartas. Mūsų amžinajai dvasiai išbarstytus po pasaulį atomus vėl į senąją formą surinkus, kokios bus tos bjauriosios vargo rankos? Ir kaip atrodys anosios – baltos, išlepintos, – jei niekadoms nebus broliška palytėjusios juodųjų ir pūslėtųjų ir niekadoms gailestingai nenušluosčiusios prakaituotos nuo darbo kaktos?

Karusia rašo, kad, naudodamies tokiu gražiu rudeniu, juodu rengiasi pas mus keilioms savaitėms.

Boleš noris pamedžioti, o ji pasiilgusi mūsų ir mėgstanti gražų sodžiaus rudeni.

Reikia man dabar krautis kantrybę, įtempus visas jėgas. Prasidės raudojimai, gailėjimos Liudviko, kad turi tokią nevykusią žmoną. Tokios mažos, smailios adatėlės, apvyturtos minkštais saldžių žodžių šilkais.

Viskas praeina – štai mintis, kuri man daugiausia padeda pakelti visus gyvenimo nemalonumus. Kieno sielos ta mintis yra leitmotyvas, tas nebegaudo laimės valandų. Kas iš jų, kad ir jos praeis? Ir ar galima jomis tikrai gėrėtis, jei leitmotyvas nesiliauja skambėjęs?

Mūsų senas dvaras labai sujudo: ciocia Karusia parašė atvažiuosianti drauge su dėde Bolesiu. Rengia jiedviem kambarius, visur mazgoja, dulkina, sodne dar kartą gracuoja jau apžėlusius takus. Atvažiavo tam tyčia pakviestas virėjas Nikodemus. Mamatė nenorėjo, sakydama, kad ir mūsų virėja gerai mokanti savo amatą ir tai būsiančios išlaidos be reikalo, bet tėvelis tvirtina dėdę Bolesį esant tokį graikštų ir tokį kulinarinio meno žinovą, kad jokia virėja jam neįtikianti. Be to, noris, kad svečiai būtų priimti *nec pins ultra*¹³⁹. Ir, kaip visados, įvyko tai, ko nenorėjo tėvelis. Tėvelis pasamdė ir panaktinį visam tam

¹³⁹ Nepralenkiamai (lot.).

laikui, kol viešės svečiai. Mat mūsų namuose nėra langinių iš vidaus, o dėdė ir ciocia baisiai bijo vagių. Vilniuje jie saugoja visokiais būdais. Dar atmenu, kaip, esant man pas juos su tėveliais prieš dvejus metus, kiekvieną vakarą tarnai darydavo iš vidaus langines geležinėmis štangomis, prieš langus statydavo ant viena kitos po kelias kėdes, o ant pat viršaus lėkštę, kad, vagiui įsilaužus, kėdės begriūdamos ir lėkštės besikuldamos greičiu visus prižadintų. Atsimenu, kaip vieną vakarą, dėdei su tėveliu nesant namie, atvažiavo ponas Tarvydas. Durys buvo jau užrakintos ir užsklęstos. Ponas Tarvydas ilgai belds, ir ciocia vis neleido atidaryti, bijodama, ar ne vagis. Svečiui nesiliaujant belsti, nuėjo pas duris pati ciocia. „Ar tamsta nepažįsti manęs ant balso?“ – šaukia už durų ponas Tarvydas. „Balso galima įtaisyti“, – atsako ciocia. Paskui ėmė klausinėti jo pačios, visų vaikų vardus, savo tėvų ir giminės vardus ir pavardes – ir, gavusi tikrus atsakymus, pagaliau liepė įleisti. Taip pat yra ir dėdei esant namie.

Mudvi su mamate puošiame kambarius paskutinių rudens gėlių bukietais, o tėvelis, visur vaikščiodamas, nuolat primena mamatei, kad viskas būtų gražu, ciocia Karusia juk turinti aristokratišką skonį ir tuojau pasakysianti, kad pas mus esą *po paraffansku*¹⁴⁰. Ir mums, vaikams, tėvelis griežtai įsakė elgtis kuo mandagiausiai ir kuo tyliausiai, už stalo sėdėti kuo gražiausiai ir, gink Dieve, nevartoti kokių iš Žvirbliukų išminktų manierų, nes ciocia Karusia daug iš vaikų reikalaujanti ir kiekvieną mažmožį pastebinti. O dėdė Boles nelabai vaikus temylis, savo vaikų neturėdamas, neapsivežęs su jais, todėl mes turį būti tylūs lyg pelės ir nesipainioti jam po kojų.

Tėvelio žodžiai sukėlė mūsų sielose nerimo. Tačiau jis greit pranyko, nustelbtas džiaugsmingos vilties, kad ciocia atveš mums gražių ir gausių lauktuvių, kaip kitąsyk kad atvežė, nes yra labai turtinga ir dosni.

Kai rytą nuėjome sveikintis su svečiais, juodu su tėveliais sėdėjo valgomajame, gerdami kavą. Vos tik įėjome į kambarį, kažkoks padarėlis, išbėgęs priešais mus, ėmė smarkiai loti plonučiu ir smailiu lyg adata balseliu. Bent kiek išsigandome, bet tuojau suskambėjo minkštas ciocios balsas:

– Žužu! fe, bjauru! Tylėk tuojau! Eikš. Nebijokit, vaikeliai, jis nekanda.

Mes patys matėme, kad nėra čia ko bijoti. Buvo tai gražus, visai mažutis pudelėlis baltais blizgančiais plaukais, su raudona apykakle, prisiūta mažučiu barškaliuku. Nežiūrint savo mažumo, jis mažne tapo didelių pasėkų priežastim: mat patraukęs mūsų dėmesį į save, atgrėžė jį nuo svečių. Aš – vyresnė ir rimtesnė – numaniau, kad domėjimos šuniuku reikia atidėti vėlesniam laikui. Bet abudu berniuku buvojau visai pasiryžę pirmiau susipažinti su Žužu. Laimė, kad mamatė, tai pastebėjus, laiku įstatė juodu į tinkamas vėžes; kitaip gal būtų amžinai žuvę ciocios Karusios akyse. Tuo tarpu pavojus buvo pašalintas, ir priėjome prie ciocios, kuri išbučiavo mus labai širdingai.

Ciocia Karusia visa buvo šviesi ir blizgi. Turėjo šviesiai pilką blizgantį šilkinį rūbą, aibę šviesių garbanėlių ant galvos, labai baltą veidą, spindžius deimantus ausyse ir mažas, baltas, purias lyg bandutės rankeles, taip pat blizgančias žiedais. Apsti, pergniaužta, elegantė, primerktomis akimis, atrodė ji dar nesena, ir niekas nepasakytų, kad amžiumi galėtų būti mamatės motina. Pasisveikinę su ciocia, pabučiavome ranką dėdei, o jis – orą viršum mūsų galvų. Ciocia ėmė į mus žiūrėti per ilgakočius binoklius, kurie kabojo jai ant auksinės grandinėlės, ir stebėtis, kad mes taip užaugę ir kad esą panašūs viena į šį, kitas į tą.

¹⁴⁰ Parapinis skonis (lenk.).

– O jūs, vaikeliai, turbūt nepažintumėt manęs. Jau treči metai, kaip matėmės. Pase-nau.

– Ne, ciocia nė kiek nepaseno, – tariau. – Labai gerai atsimenu.

O mažasis Jonelis atsiliepė.

– Ciocia dar labai jaunutė.

– Esu dar labai jaunutė, – linksmai nusijuokė ciocia. – Na, kas gi jaunesnis, Janeczku, dėdė ar aš?

Jonelis pažiūrėjo į ciocią, paskui į dėdę, stipriai pražilusį ir praplikusį, ir tarė:

– Žinoma, kad ciocia.

Nuo tos valandos Jonelis tapo ciocios favoritu, nes ji nieko taip nebijo, kaip pasenti, ir visados nori atrodyti jaunesnė už dėdę, už kurį yra keleriais metais vyresnė.

Dėdei tas pareiškimas nepadarė jokio įspūdžio. Atsidėjęs gėrė jis kavą su kepiniais.

– *Pani bratowej*¹⁴¹ aukso medalis už kepinius, – tarė. – Burnoje tirpsta.

– Labai džiaugiuos, kad tamstai patinka. Tik gaila, kad tą medalį nusipelniau ne aš, bet virėjas, – atsakė mamatė.

– Ar pati neužiimi virtuve, Marynieccko? – paklausė ciocia.

– Jei būtina reikia, tai užsiimu, žinoma.

– Mano nuomone, – kalbėjo ciocia, gerdama kavą, – kiekviena žmona būtinai turi mėgti virtuvę. Tai viena svarbesniųjų priemonių įtikti vyrui, įrodyti jam savo rūpinimąsi juokas juk yra mūsų pirmoji pareiga ir tikslas. Bolesiui visados skaniausia tai, prie ko aš pridėdu savo ranką. Ir aš tu didžiuojuos ir džiaugiuos.

– Ak, Karusiu, tu esi ideali žmona, o žinai, kad idealų maža pasaulyje, – tarė mamatė.

Žiūrėdama į ciocią, mažiau, kad jos esama iš tikro idealios žmonos. Nesiliaudama rūpinosi ji vyru: tepė buterbrodus, rinko geriausius kepinėlius – dėdei tereikėjo pačiam įsidėti į burną ir sukramtyti.

Po kavos dėdė su tėveliu išėjo pasivaikščioti, o ciocia, pašaukus mus į savo kambarių, išdalijo mums lauktuves, kurios savo gausumu ir gražumu pranešė mūsų drąsiausias svajones. Apdovanojus ciocia mus įspėjo, kad tomis dovanomis per daug nesigirtume ir nesidžiaugtume, dėdei girdint, nes jis nemėgstas pinigų aikvoti. Jau aš žinojau iš vyresniųjų kalbų, kad dėdė yra šykštus ir kad ciocia įvairiomis gudrybėmis teisgauna iš jo pinigų, o kartais net ir pati imas iš jo stalčiaus, pasinaudodama tuo, kad dėdė įsakmiai nežino tų pinigų skaičiaus.

Taip ciocios įspėti, tuojau viską nusinešėm į savo kambarį, ir viena mums terūpėjo: pasidalyti džiaugsmu ir dovanomis su Žvirbliukais.

Tačiau ir dėdė Boles atvežė mums lauktuvių: kiekvienam po tuščią cigarų dėžę, kurias ciocia, jam nematant, pridėjo saldainių.

Dabar dienos eina visai kitaip. Kiekvieną vakarą, jei nėra svečių, ciocia ir dėdė mel-džias drauge ir nori, kad ir mes tame meldimesi dalyvautume. Maldos yra laikomos prieš Lurdo švč. Panelės paveikslą, kurį ciocia atsivežė ir tuojau liepė pakabinti viename paskirtųjų sau kambarių, kartu su visados degančia lempele. Atsisėdę ciocia ir dėdė pradeda vakarinėmis maldomis, kurias ciocia balsu skaito, paskui klaupias ir kalba po-terius.

– *Trzy pacierze do Matki Boskiej Częstochowskiej*¹⁴², – užduoda ciocia.

¹⁴¹ Poniai brolienei (lenk.).

¹⁴² Treji poteriai į Čenstakavo Dievo Motiną (lenk.).

- *Trzy pacierne do Matki Boskiej Ostrobramskiej*¹⁴³.

- *Pięć pacierzy do Matki Boskiej Lurdzkiej*¹⁴⁴.

Jei ciocia turi kokį svarbų reikalą į Dievą, tai prie tų poterių dar prisideda novena. Taip, artinantis išvažiavimo laikui, kalbame noveną, kad kelionė būtų laiminga. Bešribž-dant paskui kits kitą „Tėve mūsų“ ir „Sveika, Marija“, rodos man, kad Dievo Motinos yra kelios ir kiekviena vaidinas man tokia, kaip paveiksluose. Čenstakavietės – drebu, tokia baisi ji man atrodo su savo tamsiu veidu, dviem juodais rėžiais paženklintu. Auš-ros Vartų – man tinka, nes tokia rami ir saldi. Bet už visas aukščiausiai stovi Lurdiškė: ji gražiausioji, jauniausioji, su puikiu baltu rūbu, mėlynu kaspinu apsijuosusi ir, matyt, galingiausioji, nes jai aukojama daugiausia poterių ir prieš jos paveikslą dega lempelė. Kad ne ta lempelė, tos ilgos maldos būtų nuobodžios. Kambario brėkyje jos raudona taurė spindi lyg kažkokia dangaus gelė, iš meilės Dievo ir karštų meldimų, pas jį siun-čiamų, pražydusi. Rodos man, kad ta lempelė, kabanti aukštai palubėse, yra tarpininkė tarp mūsų, klūpojančių žemai, ir Dievo, kurs su savo motina, angelais ir šventaisiais gyvena viršum debesų, savo rojaus sodnuose.

Įvairumo į tuos poterių įneša ir ciocia, dažnai juos pertraukdama:

- Melskis už mus nusidėjėlius dabar ir mūsų mirties valandoje... Boleczku, ar tau nešalta? Gal apdengti su pledu?

- Tėve mūsų, kursai esi danguje... Nika, kodėl taip sukinėjies? Poteriaudamas turi elgtis kaip šventas – Dabar ir visados... amen... Iruš, širdede, įleisk Žužu, jau jis turbūt nori įeiti.

Bažnyčioje lankytis ciocia nemėgsta. Bažnyčios giesmės blogai veikiančios jos ner-vus, primenančios laidotuves. O ji labai nemėgsta viso ko, kas primena mirtį, nori būti visados jauna ir amžinai gyventi. Niekuomet nedalyvauja laidotuvėse ir negali žiūrėti į grabą. Užtat dėdė nepraleidžia nė vieno šventadienio nenuvažiavęs į bažnyčią, o kartais ir šiokią dieną mėgsta pėsčias nueiti. Ir kiekvieną kartą ciocia rūpinas, kad neišeitų pats vienas. Tad visados eina drauge mamatė, džiaugdamos proga pabūti bažnyčioje, kur ji šiokiomis dienomis dar labiau mėgsta melstis, negu šventomis. Kaip juokinga, kad ciocia taip sergsta dėdė! Vilniuje, dėdei išėjus į miestą, ciocia įpėdin jam siunčianti savo ištikimą tarnaitę, kad, dėdės nematoma, sektų jį. Tarsi dėdė mažas vaikas, ne didelis, žilas vyras. Turbūt taip labai mylėdama dėdę, kaip motina savo vaiką, ciocia užmiršta, kad to vaiko turima ūsus ir esama jau seno.

Ciocia Karusia ilgai guli ir mėgsta, kad mes sakytume labą dieną, jai lovoje tebesant. Tad einame visi trys ir sėdime valandėlę, o ciocia tuo tarpu geria kavą ir kalba su mumis. Mums nuostabu, nes lig šiol manėme, kad lovoje tevalgo ligonys, bet, žinome, kad balsu stebėtis nepridera. Išėjus mums, ciocia kelias ir, apsilvikus gražiu šlafrokėliu, vaikščioja po visus namus. Jai malonu esą minėti senus laikus, kai bruzdėjo čia, tebebūdama jauna mergaitė. Ateina ir į mūsų kambarius, eina kartais ir į virtuvę, viską pastebėdama, visu kuo domėdamos, o radus kur dulkių ar kitokią netvarką, sunkiai dūsauja. Kartais eina su mamate apvežėti mamatės ūkio – vištų, kalakutų, ančių, kiaulių. Gėris nutukusiais peniukšliais, grožis ilganosiais kalakutais, sakos viso ko labai pasiilgusi, mieste begyven-dama, esą taip malonu gyventi sodžiuje ir visa tai auginti. Mamatė nieko neatsakė.

- Bet tu, Maryniecško, kaip matau, labai šaltai žiūri į savo ūkį, – sako ciocia.

¹⁴³ Treji poteriai į Aušros Vartų Dievo Motiną.

¹⁴⁴ Penkeri poteriai į Lurdo Dievo Motiną (lenk.).

- Tiesą sakant, aš bevelyčiau visiškai jo neturėjus. Ir kam gi visa tai auginama, šerama, globojama? Papjauti. Tai be galo nemalonu. Geriau nematyti visų tų padarų, nesirūpinti jais ir neturėti.

- Ak, koks sentimentalizmas, Maryniu! *O temsię nie myšli*¹⁴⁵. Taip yra ir taip turi būti. Negalima būti gera šeimininke, nesirūpinant paukščiais ir kiaulėmis – tai duoda dabar daugiausia pelno.

Paskui ciocia ilgai rėdos, išeina dar baltesnė, nufrizuota, nuparfumuota, elegantė – ir eina į sodną pasivaikščioti valandą po šnabždančias pageltusiais lapais alėjas. Kadangi dėdė Boles mėgsta tolimesnius pasivaikščiojimus ir kasdien, taip pat prieš pietus, eina su tėveliu į laukus ar į mišką, tai ciocia lydi mamatė ir mes. Mums tai baisiai sunki pareiga, nes ciocia per visą laiką sako doros pamokslus, kas yra neapsakomai nuobodu. Nika dažniausiai tuo laiku taip pasislepia, kad niekur negalima jo rasti. Apskritai sakant, Nika dažnai erzina ciocia ir kasdien nustoja po truputį jos malonės. Jis nuolat kuo nors nusikalsta: tai neramiai elgias per poterius, tai bėga nuo ciocios, tai nenori pasikalbėti, tai tars kokį iš Žvirbliukų išmoktą posakį. Aš laikausi šiaip taip ant to paties laipsnio, nes stengiuos tinkinti ciociai, nors man ir nuobodu.

Mūsų svečiai mėgsta ir pasivažinėti. Į ketvertu mūsų gražių, juodų arklių pakinkytą kočą sėdas ciocia ir dėdė, mūsų dvejetas ant pryšakinės sėdynės, o trečiasis greta tėvelio, kurs visados yra vežėju, norėdamas įtaikinti ciociai. Mat ciocia labai bijo važinėti, o su tėveliu yra ramesnė. Ciocia sako, kad tais vežėjais niekad negalima esą pasitikėti, jie tyčiomis kartais gali įvažiuoti į griovį ar paleisti arklius, kad pašėltų bėgti, ar ką kita padaryti. Tačiau ir tėveliui vežant, ciocia nesiliauja bijojusi. Kiekvieną kartą, kočui kiek į vieną pusę pakrypus, ciocia šaukia plonu balsu ir grobsto dėdę už rankos. Dėdė tai erzina, jis pyksta, ir juodu pradeda bartis. Mane tai labai juokina ir nuolat primena mūsų vežėjo žodžius apie ciocia:

- Ta puoni kap tik butelka arielkos neužkimšta. Ir bijuok, kad nepasilijtų.

- Važinėti tinka mums daug labiau, negu vaikščioti po alėjas. Mąstyti apie pamokslus ciociai čia nebėra laiko dėl tos baimės „pasilieti“ ir dėl to, kad visą kelią baras su dėde. Be to, priešais ciocia ir dėdę kiekvienas mūsų tesėdi du trečdaliu kelio, o likusiam laikui dangenas pas tėvelį – ir ten jau tikras, nieko netemdomas rojus.

Kadangi svarbiausias dėdės atvažiavimo tikslas yra medžioklė, tai tėvelis stengias surengti kuo iškilniausią ir kuo garsiausią, tokią, kokią dėdė mėgsta: kad būtų daug medžiotojų, daug šunų, kad būtų balsinga ir būru, kad visi, skaniai papusryčiauė, važiuotų susėdę į paprastus ratus, margais kilimais išklotus, kad važiuodami padainuotų medžiotojų dainų, kad paskui kas į mišką atvežtų pietų, būtina su tradiciniu bigosu.

Visą dieną prieš medžioklę mūsų svečiai vien apie ją tekalbėjo. Ciocia dejavo, kaip sunku esą turėti vyrą medžiotoją. Nors ji mėgstanti medžioklę, nes tai tokia riteriška ir graži pramoga, bet ji kainuojanti jai visados daug nervų. Per tokią didelę medžioklę su tokia aibe medžiotojų kaip lengvai galinti nutikti nelaimė.

- *Ludeczku drogi*¹⁴⁶, - kreipėsi į tėvelį, - visa mano viltis tavyje. Tu – tokios aukso širdies, neapleisi jo.

¹⁴⁵ Apie tai negalvojama (len.).

¹⁴⁶ Liudeli brangusis (lenk.).

Tėvelis iš pradžios ramino ciocia, bet paskui, nustojęs kantrybės, tarė:

– Jei kalbėsime apie pavojų, tai jis grūmoja ne tavo vyrui nuo kitų, bet kitiems nuo tavo vyro, nes, taikindamas į zuikį priešais, jis gali kliūti kartais į medžiotoją užpakalyje.

– Tu visados mėgsti juokauti, – tarė lyg pasipiktinusi ciocia.

Dėdė ištisą dieną uoliai rengės medžioti. Atnešęs savo šautuvą gražioje makštyje, prašė tėvelio jį sudėti.

Jis tikėtis tėvelį padarysiant tai daug mitriau už jį, nes jis dar nesąs kaip reikiant apsipažinęs su ta naująja sistema. Kam be reikalo statytis pavojun? Berods šautuvas turįs būti neuždarytas, bet kas galįs žinoti? Atsargumas niekuomet nekenkiąs. Dėl to, tėveliui bededant, dėdė sėdėjo ne per daug arti.

Šautuvas yra naujintelaitis, naujausios sistemos, patroninis, toks gražus, kad tėvelis gėrėdamasis jį čiupinėjo, o Nikos akys žibėjo, į jį bežiūrint. Patronus dirbti dėdė, matyti, taip pat bijo ir nemoka. Galįs, sako, pistonas iššauti ar dar kas nutikti. Viską įtaisė tėvelis, o dėdė tiktai žiūrėjo, atsisėdęs ne per arti.

Aš jau numaniau, kad tas dėdės bijojimas šautuvo yra toks dalykas nekalbamas, bet Nika, visai nesuvokdamas, tarė:

– Jei dėdė taip bijo šautuvo, tai kaip rytoj važiuos medžioti?

Visados raudoni dėdės skruostai dar labiau paraudo, ir jis tarė:

– Pirmų pirmiausia, mandagieji vaikai nedrįsta kreiptis su kvailais klausimais į vyresnius. Ir apskritai geriausia, kai vaikai sėdi savo kambaryje.

Tėvelis tuojau liepė mums eiti į vaikų kambarį. Mes jautėmės dėdės užgauti ir ilgai dar kalbėjomės, kokia gėda tokiam dideliame ponui bijoti ginklo.

– Aš dabar jau nebijau šautuvo, – sakė Nika, – nors tebesu mažas, o kai užaugsiu, važiuosiu į Afriką medžioti liūtų ir tigrų.

– O aš būsiu vežėju, – tarė Jonelis.

Ryto metą anksti pažadino mane dundesys. Mamatės jau nebebuvo lovoje. Tuojau prikelčiau Niką, kurs taip pat norėjo pamatyti medžiotojus išvažiuojant, greit apsirėdžiau ir išbėgau.

Prieangyje ir kabinete sėdėjo daugelis ponų, medžiokliškai apsirėdžusių, ir gyvai bei balsingai kalbėjo, žiūrėdami dėdės šautuvą. Kieme, sidabriname nuo rasos, stovėjo pakinkyti vežimai su aukštomis sėdynėmis, uždengtomis margais kilimais. Mūsų liokajus Kaziukas, einąs drauge šaulio pareigas, ir dar keli nepažįstami vyrukai, su šautuvais ant pečių ir spindinčiais lyg ausiniai trimitėliais, laikė būrį sudveiluotų skalikų, linksmai lojančių ir kaukiančių iš to džiaugsmo, kad eina medžioti. Visi buvo pasirengę keliauti ir nuobodžiavo, laukdami dėdės, kurs lig šiol nesirodė iš savo kambario. Valgomajame ruošės mamatė apie gausiai nukrautą stalą. Virtuvėje širdo Nikodemas, keikdamas, kad *przestoisia śniadania*¹⁴⁷. Pagalios tėvelis nebesitverdamas paprašė svečius į valgomąjį, o pats nuėjo pas dėdę. Kol svečiai susėdo, pasivėlavęs medžiotojas pasirodė.

Buvo taip pasipuošęs, kaip neseniai mano matytas madų žurnale medžiotojas. Gašūs, liakeruoti batai, žalsvas kostiumas su gražiomis rago sagutėmis, iš šoninės kišenėlės kyšojo kampelis tam tikros medžiokliškos nosinės, papuoštos briedžių galvomis, prie šono kabojo aptaisytas sidabru ragas. Rankoje laikė medžiokliškas pirštines ir žalsvą skrybėlę su erelio plunksna.

¹⁴⁷ Atvės pusryčiai (lenk. žarg.).

– Tamstos maloningai atleisite už mano pavėlavimą, – tarė sveikindamasis, – man, miesto žmogui, nepratusiam keltis su saule. Be to, nors esu didelis medžioklės mėgėjas, bet retai temedžioju, ir medžioklės tualetas gaišina man daug laiko.

Medžiotojai skubėjo įtikinti, kad dar nesą per vėlu. O dėdė Aleksandras, vadžiodamas savo akis po elegantišką dėdės Bolesio kostiumą, tarė:

– Aš tik to vieno bijau: ar mūsų nekultūringieji žemaičių zuikiai sugebės įvertinti tavo tualetą, Bolesi, ir, užuot stebėjęsi juo, ar nepasielgs tikrai žemaitiškai, iliustruodami žinomą žemaičių patarlę.

– Kokią patarlę? – paklausė dėdė Boles. – Nedaug težinau žemaičių patarlių.

– O tą, kuri daug vaizdingiau reiškia tą pat, ką prancūzų švelnūs *je m'en fiche*¹⁴⁸.

Kai kurie svečiai ėmė juoktis, kiti smalsiai teiravosi, kokias tai patarles. Labiausiai įsi-smalsino dėdė Boles.

– *Ciekawy jestem*¹⁴⁹, ne dėl to, kad mane interesuoja žemaičių patarlės, bet kad noriu žinoti, ką man tie jų zuikiai iliustruos, – tarė, gromuliuodamas bifšteksą.

– Kodėl neinteresuoja? – paklausė dėdė Aleksandras. – Juk patarlės – tautų išmintis.

– Taip. Bet kadangi kai kurių tautų išmintis tebėra vystyklusose, tai gaila laiko eiti su ja į artimesnę pažintį.

Tą kalbą pertraukė tėvelis, prašydamas skubėti, nes seniai laikas važiuoti. Tylėdami, greit pabaigę pusryčiauti, visi išėjo sėsti į ratus. Dėdė Boles atsargiai paėmė savo šautuvą.

– Ar tikrai išėmė patronus, Liudvikai?

– Tikrų tikriausiai, – atsakė tėvelis.

Dėdė užsimerkė ir staiga, tarsi pasiryžęs žūtbutį įvykdyti kokį baisų ir nemalonų dalyką, užsimovė šautuvą ant pečių.

„Kaip tik aš, kai besimaudydama prisiverčiu pasinerti šaltame vandenyje“, – pamaniau, žiūrėdama į dėdę.

Dėdė Boles įsisėdo į gražiausiai pataisytus ratus, būtinai reikalaujamas, kad ten pat sėstų ir tėvelis.

– *Wypadki chodzą po ludziach*¹⁵⁰. Kas gali žinoti? Vis ramiau, kad būsi šalia su savo šaltu krauju ir begaline drąsa.

Linksmi papūtė ragus šauliai, džiaugdames, kad nuobodus laukimas pasibaigė, dar stipriau sulijo ir sukaukė suneš – ir visa kompanija išdundėjo pro vartus. Netrukus išgirdome tėvelio balsą dainuojant:

*Siedzi sobie zając pod miedzą, pod miedzą,
A myśliwi o nim nie wiedzą, nie wiedzą.*

O paskui griaudėjo visas choras:

*Psy po polu rozpuścili,
Krzyk i łoskot uczynili,
Był tu kot! Był tu kot!*¹⁵¹

¹⁴⁸ Man į tai nusingjauti (pranc).

¹⁴⁹ Norečiau žinoti (lenk.).

¹⁵⁰ Nelaimė nesnaudžia (lenk.).

¹⁵¹ Turi kiškis po ežia, po ežia palindęs,

O medžiotojai ničnieko nežino, negirdi.

Skalikus staiga pakėlė,

Riksmą, šurmulį sukėlė,

Dėl katės! Dėl katės! (lenk.).

Atdarame savo kambario lange stovėjo ciocia Karusia, su papiliotų aureole, su baltu rytmetiniu rūbu atrodanti lyg sibilė – ir su savo balta, puria rankele, panašia į bandutę, maldingai žegnojo važiuojančius.

Pietus medžiotojams vežame visi, susėdę į kočą, nes su kitokia brika ciocia nesivažinėja. Paskui seka ratai su pietumis, indais, tarnaitėmis ir Nikodemu. Virėjas važiuoja šildyti ten pat miške bigoso, kurs tik karštas tėra tikrai skanus.

Nors jau ruduo, tačiau diena giedra ir šilta. Liūdnei šypsodama, mini gamta praėjusias jaunystės ir laimės dienas, sidabrinium voratinklių apsiaustu gobdamos nuo smalsių ir išūlių akių. Joks garsas netrukdo tų melancholingų svajonių. Blankiose padangėse tyliai plaukia lengvi, balti debesėliai, tylūs ir tušti pilkuoja laukai, nuo medžių tyliai krinta geltoni lapai, pievoje tyliai ganos avys svajotojos. Vienoje vietoje artojas aria dirvą, ir blizganti žemė gedulių juosta juoduoja ant sidabrinio apsiausto.

Bet netrukus tą gamtos tylą ima ardyti pasklidę iš miško balsai. Tai skalija skalikai. Visas šunų balsų choras, pradedant cypiais diskantais, baigiant storais bosais, ritmingai, trapiai kaukia sutartinę. To akompanimento pritariaimi, retkarčiais dunda šūviai, ilgu aidu atsiliepdami kitame miško gale.

Privažiavome puikią miško aikštę ant kalvos, kur buvo sutarta valgyti pietūs. Tarnaitės krausto indus, kilimus ir kitus daiktus. Nikodemas rengia virtuvę, murmedamas, kad tokia medžioklė esanti vieni niekai; jam tebesant pusvaikiu ir tebesimokant Rietave, tai bent buvusios medžioklės. Pats ponas kukorius ir trys kukčikai važiavę į mišką.

Pasiėmę pintinėles, einame su mamate ir ciocia pagrybauti, kol susirinks medžiotojai. Kalvelė čia staigiai leidžias žemyn, o pakalnėje kugžda mažas kristalinis upelis, tarsi sekdamas miškui paslaptinę pasaką apie kažkokius tyrus, skaidrius, kristalinius kaip jis pats dalykus. Paupelyje, ant sidabrinų ir smaragdinių samanų, baltuoja, geltonuoja ir raudonuoja grybų galvelės.

Ciocia nemėgsta lankstyti, tad, pamačius per binoklius baravyką, šaukia mus, kad jį išrautume, ir savo ranka deda jį į pintinėlę. Radę vieną baravyką, ieškome šalia daugiau, žinodami, kad grybų pulkininkas nemėgsta gyventi atsiskyręs, ir džiaugiamės, rasdami vis daugiau šeimynos narių.

– Štai radau mamą! – šaukia Nika.

– O aš sūnelį! – atsiliepia Jonelis.

Bet vienoje vietoje radę gražų baravyką rubuilį, veltui ieškojome daugiau.

– Neieškokim, – tarė rimtai Jonelis, – matyti, šitas baravykas buvo kavalierejus.

Tuo tarpu šunų skalijimasėjo artyn. Ūmai vienas šūvis, paskui antras perplėšė miško tylą kaip žaibas tamsą.

Ciocia Karusia krūptelėjo ir pagrobė mamatės ranką.

– Ach, Maryniu, koks baisus šūvis! Jaučiu kažką negera. Dieve, saugok mano brangujį vyrą!

Mamatė ramino, bet ciocia jau nebenorėjo nė grybauti, ir grįžome į aikštę.

Dar minutę paskalijo šunes ir nutilo. Atsiliepė vienas diskantas, antras, paskui trumpai vampterėjo bosas, paskui baritonas – ir koncertas pasibaigė.

Bet prasidėjo antras. Suskambo linksmi, triumfingi trimitėlio tonai. Mestą obalsį pakėlė kitas trimitėlis, ir trečias, ir ketvirtas. Vienas skardenos arčiau, kitas toliau. Puikiai

skambėjo trimitėlių šūkiai, pilni gyvybės ir galios. Rodės, kad tai miško dievaičiai, girių viešpačiai, šaukia kits kitą į puotą, per kurią žaliaplaukės driadės pilstys jiems auksinį midų į sidabro taurages. Pagaliau nutilo ir jie. Neilgai trukus išgirdome kalbant ir juokiantis, ir aikštėje pasirodė medžiotojai. Prysakyje ėjo dėdė Boles – gyvas ir sveikas, nepaisant ciocios Karusios nujautimų, ir ne tik sveikas, bet dar taip spinduliuojąs džiaugsmu, kad aš tuoju supratau jį turėjus šiandien laimės. Ciocia Karusia guviai priėjo priėjo, tiesdama rankas.

– Matau dar tave gyvą ir sveiką, *Boleczku drogi!* Ak, kaip bijojau! Tas paskutinis šūvis buvo toks baisus...

– Visados egzageruoji, Karusia, – tarė dėdė, bučiuodamas ciociai ranką. – Ko čia bijoti? Tiesa, kad šūvis buvo baisus, bet ne man, tik vargšei stirnai, nuo jo kritusiai. Gali mane pasveikinti: nušoviau puikų ožį, esu lig šiol medžioklės karalius.

– Taip ir turi būti. *To ci się przecież należy*¹⁵². Sveikinu ir didžiuojuos savo vyru.

Dėdei ir ciociai taip savo jausmus beliejant, antrame aikštės gale dėdė Aleksandras kalbėjos su tėveliu.

– Sakyk, Liudvikai, kas čia per mistifikacija? Juk negaliu tikėti, kad tas taiklus šūvis į pat stirnos širdį išėjo iš Bolesio rankos. Čia tavo kokia nors štuka, prisipažink.

– Kokia štuka, – juokė tėvelis. – Boles nušovė, ir gana.

– Tiesa, pasitaiko juk ir akelai vištai grūdas. Bet juk buvo du šūviu, aiškiai girdėjau.

– Šoviau ir aš, bet pro šalį.

– Kalbėk sveikas! Tiek aš tikiu, kad tu šovei pro šalį, kiek tikiu, kad Boles kliudė, ir dar į pat širdį.

– Bet prašau tave, Aleksandrai, nerodyk to savo netikėjimo. Teturie ir jis satisfakcijos. Ar nematai, kaip džiaugias ir didžiuojas?

– Matau ir mirštu juokais. Gerai, apsimesiu tikįs. Bet už tai turi pasakyti, kaip iš tikro buvo.

– Buvo taip. Žinai, stovėjau per kelis žingsnius nuo jo. Žiūriu, eina ožys. Duodu Bolesiu ženkla šauti ir pats drožiu tiesiai į širdį. Maniau, kad šausiu vienkart su juo, bet pasirodė, kad mano šūvis buvo kokia puse sekundės pirmesnis. Jo šovinį radau medyje, per kelias žingsnius į šalį nuo stirnos.

– Komedijos! Ir jis visai negirdėjo tavęs šaunant?

– Net nesapnavo. Juk šaudamas jis užsimerkia ir taip yra išsigandęs, kad nieko nemato ir negirdi.

Gerai supratau, kas nušovė stirną, bet supratau ir tai, kad reikia *trzymać język za zębami*¹⁵³.

Netrukus šauliai atnešė tariamąjį dėdės trofėjų. Graži, didelė stirna ilgomis, laibomis kojelėmis, puikiais, šakotais ragais ir grakščia, išmintinga galvele gulėjo ant žalių samanų. Ant gelsvos krūtinės juodavo nedidelė žaizda, pro kurią išbėgo gyvastis. Tas lengvas kūnas, dar prieš pusvalandį drebėjęs gyvybe, greitas kaip vėjas, vikrus ir gracinas, dabar tįsojo sunkus ir nejudrus kaip uolos luitas. Suskaudo man širdį, ir pamaniau: „Kaip gera, kad nesu berniukas, niekuomet bent nenužudysiu tokio gražaus, nekalto padaro.“ O kai, arčiau žiūrėdami, su Nika pamatėme stirnos snukelio gale kraujo, rados taip gaila, kad akyse pajutau ašaras.

¹⁵² Tu to ir vertas (lenk.).

¹⁵³ Laikyti liežuvį prikandus (lenk.).

– Žinai, Irusia, aš niekadęs nemedžiosiu, – tyliai pasakė Nika.

Visi medžiotojai ėjo žiūrėti stirnos, o dėdė didžiuodamasis kreipė kiekvieno dėmesį į stirnos nepaprastą gražumą ir didumą. Ciocia Karusia žiūrėjo į trofėjų per binoklius, sakydama, kad iš jo kailio padarysianti kilimėlį, o ragus, gražiai aptaisytus, pakabinsianti.

– Ragai kabos mano kabinete, – tarė dėdė, – bet kailis turi puošti tavo kambarį ir nuolat minėti, *že masz męza zucha*¹⁵⁴.

Tarnaitė nešėjau garuojantį bigosą, skleidžiantį malonų alkaniems medžiotojams kvapą. Nutilę visi ėmė pietauti. Braškėjo tiktai ugniakurai. Aplink vieną sukinėjos Nikodemus su dideliu verdamuoju šaukštu, o pas kitą šauliai šildės bigosą, kurio ir jiems patiekė mamatė. Nikodemus tais pietumis nesirūpino, nes virti tarnams būtų, jo nuomone, begalinis virėjo orumo pažeminimas, prie kurio niekas jo nebūtų privertęs.

Nutildęs alkį, dėdė Aleksandras tarė:

– Lig šiol maniau, kad toje mūsų senojoje žemėje viskas nuobodu ir seniai žinoma. Bet nuo šios dienos sutinku su seneliu Šekspyru, kad yra pasaulyje dalykų, apie kuriuos nėra sapnavę filosofai.

– Kas gi padarė tokios įtakos tamstos nuomonei? – paklausė kažis kas.

– Taiklus mano svainio Boleslovo šūvis.

– O aš taip pat sutinku su kažkuo, kurs yra pasakęs, kad kai kurie asmens beironizuodami patys tampa juokingi, jei tos ironijos priežastis visiems tokia aiški, – atsiliepė dėdė Boles.

– Kokia gi tai priežastis, tavo nuomone? – paklausė dėdė Aleksandras.

– Pavydas! – išdidžiai atsakė dėdė Boles.

Dėdė Aleksandras, agnus šaulys, net šokterėjo ir gal būtų neiškentęs neatidengęs paslapties, kad tėvelis nebūtų įsimaišęs juokaudamas į šneką ir nebūtų jos nukreipęs kiton pusėn.

– Bet juk tamsta, pone Boleslovai, šovei du kartu? – pasakė kažkas. – Girdėjome du šūviu greit po viens kito.

– Kam aš šausiu du kartu? Kieno pirmas šūvis toks, kaip tas, – čia dėdė Boles gražiu gestu ištiesė ranką į tą pusę, kur gulėjo stirna, – tam antro nereikia.

– Tai aš šoviau antrą šūvį, – tarė tėvelis. – *Na wiwat Bolesiowi*¹⁵⁵.

Medžiotojai žvilgterėjo į kits kitą ir nutilo.

Bet niekas negalėjo pagadinti dėdės Bolesio ūpo, iškilusio į tokias aukštybes, kad po pietų pasišaukė mane ir, duodamas dvidešimt kapeikų, tarė:

– Važiuodama per miestelį, nusipirk saldainių sau ir broliams.

Pavalgę medžiotojai tuojau nuėjo atgal į mišką. Ciocia Karusia vėl gaudžiai atsisveikino su dėde ir, jam besitolinant, vėl su balta, puria rankele braižė ore kryžių.

Kai, grįždami namo, sustojome prie krautuvės pirkti saldainių, ciocia Karusia dar nuo savęs pridėjo pinigų, kad saldainių būtų daugiau ir skanesnių. Įleidama į krautuvę, sutikau pono Kazlausko dukteris. Kadangi jos buvo mano geros pažįstamos, nes kartais ateidavo su tėvu pas mus pažaisti, tai nuoširdžiai pasibučiavome. Važiuojant toliau, ciocia paklausė:

– Kas buvo tiedvi mergaiti, su kuriomis bučiavais?

– Pono Kazlausko dukters, – atsakiau.

¹⁵⁴ Kad turi drąsų vyrą (lenk.).

¹⁵⁵ Bolesio garbei (lenk.).

- Kas tas ponas Kazlauskis?

- Želvių dvaro urėdas, - tariau.

- Ach, tas urėdas! - su panieka pasakė ciocia ir, valandėlę patylėjęs, tarė mamatei:

- Nepalaikyk už pikta, Maryniu, kad kišuos ne į savo dalykus, bet kadangi tu nematai reikalo nurodyti savo dukteriai jos netikusį pasielgimą, tai aš jaučiu pareigą tai padaryti.

Mamatė nustebus pažiūrėjo į mane ir į ciocia. O aš, nenusimanydama, ką čia blogai padariusi, išsigandau ir pastačiau akis.

- Pirmų pirmiausia, krautuvėse, gatvėse ir apskritai viešose vietose nesibučiuojama. Argi nesi dar to girdėjęs nuo mamos?

- Nebuvo dar nei reikalo, nei progos, - atsakė už mane mamatė. - Dar jai yra laiko pasaulio kodeksą išmokti.

- Antra, bučiuojamasi tik su lygiais sau asmenimis. Ar pamąstai, kas tu, o kas jos? Tu - panelė Daugirdaitė, kurios bobutė - tėvo tikroji motina - *pani z panów*¹⁵⁶, ir jos, kažkokios Kazlauskaitės, urėdo dukters, tokios žemos kondicijos žmogaus. Dar kas žino, ar bajoras.

Per mamatės lūpas žaibu pralėkė šypsena, ir nuo jos sutirpo mano išgąstis.

- Įsivaizduok, Karusieczko, nesiteiravau. Bet veikiausiai bajoras, nes, atsimenu, kartą atsiuntė Liudvikui laišką su lako antspaudu, kuriame buvo kažkoks herbas.

Ciocia Karusia niekinamai išpūtė lūpas.

- *Et, jezeli i szlachcic, to szaraczkowy*¹⁵⁷. Kokia čia konfidencija su tokiais žmonėmis!

- Matai, Karusieczko, nei aš, nei mano vaikai nežiūrime į žmogų tuo žvilgsniu. Stengiuos įkvėpti vaikams, kad žmogaus vertė pareina ne nuo jo kilmės, bet nuo jo doros.

- Taigi. Žinau tavo demokratiškus principus. Leisk pasakyti tau, Maryniu, kad apskritai per daug demokratiškai auklėji vaikus. Toks, pavyzdžiui, dažnas žaidimas su gaspadoriaus vaikais, toks sėdėjimas žiemos vakarais su šeimyna ir dainavimas - *do czego to podobne!*¹⁵⁸ Kokie rezultatai! Vaikų lenkiškas akcentas kartais tiesiog *horrible*¹⁵⁹. Kartais jie vartoja net ištisus žemaitiškus žodžius, kartais ir jų manieros nėra tinkamos Daugirdams, kartais, užuot dainavę lenkų daineles - tiek jų yra gražių, juk atsiunčiau jums, - niūniuoja žemaičių piemenų dainas.

- O aš džiaugiuos tuo, nes man labai svarbu, kad mano vaikai būtų tikri savo krašto žmonės, - tarė mamatė.

Ciocia paraudo, nes baisiai nemėgo, kai kas drįso nesutikti sujus nuomone. Ir kalbėjo toliau suerzintu balsu:

- Tokias keistas skelbi pažiūras, Maryniu, kad aš jų net nesuprantu. Ką reiškia „tikri savo krašto žmonės“? Labai, labai man skaudu. Ką pasakytų mūsų motina - *pani z panów* pamačius, kad jos sūnaus vaikai auga kažkokiais chlopomanais. Norėčiau, kad mano brangiausio brolio, kurį taip myliu, vaikai būtų tinkamiau auklėjami. Jis pats, vargšas, taip susirūpinęs ūkiu ir reikalais, galima sakyti, pats ant savo pečių nešas visą ūkio našatą, neturi laiko jais užsiimti. Pagaliau tai ne jo darbas. Tam yra motina. Jos pareiga taip užauklėti vaikus, kad jie taptų vertais savo giminės atstovais.

¹⁵⁶ Kilminga ponia (lenk.).

¹⁵⁷ Et, jeigu ir bajoras, tai smulkus (lenk.).

¹⁵⁸ Į ką tai panašu! (lenk.).

¹⁵⁹ Siaubingas (pranc.)

Mamatė tylėjo, žiūrėdama tolybėn. Nutilo ir ciocia Karusia ir sėdėjo, keistai sučiaupusi lūpas.

Mano širdyje pakilo pyktis ant ciocios už mamatę. Saldainiai, kuriuos laikiau rankose, ūmai rados man nemalonūs, ir nutariau nevalgyti nė vieno.

Vakare būru sename name. Kambariai pilni svečių. Ponų dalis lošia kortomis kabinete, kiti sėdi su poniomis salone, kur vyresniosios susispietė aplink didžiąją kanapą. Ciocia Karusia atrodo dar jaunesnė su savo dideliais deimantiniais auskarais, barstančiais saujas kibirkščių, ir su violetinio atlaso rūbu. Labai mėgstu žiūrėti į gražias, pasipuošusias ponias. Bet šiandien ypač viena pririšo prie savęs mano akis – ta su juodu aksominiu rūbu, baltais pūkeliais apsiūtu. Kokie jai vešlūs plaukai, kaip linai, akys lyg žibutės, koks baltas ir permatomas lyg porcelianas veidelis, kokios vaikiškos lūpelės! Nedažnai ją tematau, nes gyvena tolokai ir tik retkarčiais teatvažiuoja aplankyti mamatės, savo mokslo draugės. Žinau, kad ji buvo ištekėjus, bet vyras buvo toks negeras ir nemandagus, kad ji netrukus sugrįžo pas savo mamą. Žiūriu į ją ir mąstau, koks baisus žmogus turi būti tas jos vyras, kad nemyli tokios stebėtinios ponios. Ir vaizduojuos jį panašų į Mėlynbarzdį, papieštą mano pasakų knygoje.

– Sužavėjai mano Irušią, Bronciu, – tarėjai mamatė, pažvelgus į mane. – Matai, kaip įsižiūrėjusi į tave, kaip į paveikslą.

Ji pažiūrėjo į mane ir pašaukė pas save.

– Ar tai tiesa, Irušia, ką sako mama?

Drovėdamas nuleidau akis ir neatsakiau nieko.

– Kodėl gi taip žiūri į mane?

– Nes į tamstą miela žiūrėti, nes tamsta baisiai graži, – tariau, nebesuvaldydama savo dvasios pagavimo. Ji nusijuokė, pakalbėjo su manim ir pakvietė atvažiuoti pas ją su mamate.

– Kad mamatė neima ten, kur nėra vaikų. Nes ką aš ten dirbčiau?

– Bet pas mane turėsi ką dirbti – žiūrėsi į mane, – juokėsi ji.

– O gal dėl išimtinio asmens mamatė ir padarys išimtį, – tariau rimtai.

Arti sėdintieji svečiai ėmė juoktis. Ji pabučiavo mane, o aš laiminga sugrįžau į savo kertelę, vieno dalyko tetrokšdama: taip sėdėti, taip vaikščioti, taip kalbėti, kaip ji.

Dėdienė Aleksandrienė, žvairi, smailianosė blondinė, atsisėdusi šalia ciocios Karusios, gyrėsi savo šeiminkavimu.

– Vos vos išsisukau iš namų, jau neturėjau vilties gėrėtis jūsų miela draugija. Darbo turiu lig kaklo. Mano nuomone, gana mums to poniško dosnumo ir tos nonšalancijos. Jei norime gyvuoti, turime išmokti traukti pelną iš kiekvieno daikto. Dėl to įsteigiau sausų konfitūrų fabriką, tikrąjį fabriką. Vaisių šimet tokia begalė, ir tokie jie pigūs, kad tiesiog širdį skauda pardavinėti už niekus. Tad sumaniau kitaip verstis. Išeina agnūs konfitūrai. Turiu daug užsakymų. Kelios mergaitės per ištisas dienas kaišia obuolius ir grūšes. Nieko daugiau, tik kaišia. O virimą turiu prižiūrėti pati asmeniškai, nes niekas taip nemoka. Turėsiu gero pelnelio, pamatysit.

– Tu esi tiesiog sutverta būti šeimininke, – stebėjos ciocia Karusia. – Laimingas Aleksandras, radęs tokį turtą. Bet ne visiems taip vyksta, – pridėjo tyliau ir atsidukėjo.

– Turbūt jau esi mačiusi, Karusiecško, – kalbėjo vėl dėdienė Aleksandrienė, – naują Cvierčakevičienės knygą apie kepinius? Tai tikras turtas šeimininkei. Daugybę receptų

jau išbandžiau – žinai, kaip mėgstu kulinarių meną – *wszystko doskonale, Aleksander był zachwycony*¹⁶⁰.

– Pasigailėkit, mielosios ponios! – sudėjus rankas, meldė guvi, meili ponia Gužauskienė. – Ūkis – ak, *c'est un conte pour dormir debout!*¹⁶¹ Jau man jis lig šiol! – ir ponia Gužauskienė su savo baltu piršteliu brūkstelėjo per kaklą. – Nutarkime nekalbėti šįvakar nei apie ūkį, nei apie vyrą, nei apie vaikus, apie visus tuos kasdieninius nuobodumus. Kalbėkime apie daile, literatūrą, meilę, politiką – ak, tiek gražių dalykų juk yra pasaulyje!

Ponios juokdamosios pasisakė noromis priimančios jos sumanymą. Tik dėdienė Aleksandrienė ir ciocia Karusia labai pasipiktino. Ir ciocia Karusia tarė:

– Nuobodu tai, kas yra mūsų pirmoji pareiga? Atleisk tamsta, bet man tas pasakymas atrodo per daug lengvabūdis.

– Kaip tat! Pabandykim būti valandėlę lengvabūdės, sekdamos savo ponus vyrus, lengvabūdiškai kovojančius dabar žaliajame lauke ir nė kiek apie savo pareigas nemąstančius, – juokės ponia Gužauskienė.

– Tad pirmų pirmiausia proponuoju užmiršti ponią Cvierčakevičienę su visais jos gerbiamaisiais veikalais ir kalbėti apie lengvabūdesnius rašytojus, – tarė ponas Jonavičius.

– Kai tamsta apsisivesi, taip neironizuosi. Vyrų apsidėję tepamato, ką reikia pati, gera šeimininkė. Prieš tai jiems tie dalykai nelabai terūpi, ir paskui gailis, bet jau per vėlu, – pasakė ciocia Karusia.

– Pamatysi tamsta, – tarė ponia Bronislava, – kai apsisivesi, pirmosioms jungtusių sukaktuvėms dovanosi savo žmonai visus ponios Cvierčakevičienės raštus, gražiai apdarytus.

– Ir būsiu laimingas, sulaukęs nusisekusio kepinėlio, – pridūrė ponas Jonavičius. – Bet lig tam dar neįvykus, laimės man tiekia ir lengvabūdiškesni dalykai, ir dėl to paduodu sumanymą pamuzikuoti.

– Gali sau tamsta juokauti, tačiau faktas pasilieka faktų: nei literatė, nei muzikė niekadados nėra gera pati, motina nei šeimininkė, – tarė ciocia Karusia.

Į tai niekas neatsakė. Pono Jonavičiaus sumanymas labai patiko, ir visos ponios ėmė prašyti, kad pagriežtų pats sumanytojas. Bet jis sakė norįs pirma paklausti ir prašė mamate paskambinti. Po mamatės kelios panelės, ilgai prašomos, sutiko atsisėsti už pianinio, o paskui padainavo savo violončele ponas Jonavičius. Bet gražiausia buvo, kai pradėjo dainuoti ponia Bronislava. Aš pati jau nebežinojau, kuo labiau gėrėtis: ar jos grožiu, ar balsu. Iš pradžios dainavo itališkai, ir nesupratau nė vieno žodžio, bet kai paskui padainavo: „*Gdybym ja była stoneczkiem na niebie*“¹⁶², – mažčiau, kad ji jau yra saulelė, tokia meili, linksma, auksinė.

Koncertui pasibaigus, ponas Jonavičius tarė:

– Dabar, gerbiamųjų ponių nutarimu, pradėdame kalbėti apie muziką. Ar tamstos esate pastebėję šį keistą faktą, kad kiek panelės beveik visos groja, aukodamos muzikai kartais nemaža laiko, tiek ponios visai ją užmiršta?

– Sunku nepastebėti. Juk pačios esame tais keistais faktais, – nusijuokė viena ponia.

¹⁶⁰ Viskas puiku, Aleksandras buvo sužavėtas (lenk.).

¹⁶¹ Tai nuobodybių nuobodybė! (pranc.).

¹⁶² „Jeigu aš būčiau danguje saulelė“ (lenk.). Tai lenkų poeto romantiko Stefano Vitvickio (1802–1847), draugavusio su Šopenu ir Mickevičiumi, dainelė „Troškimas“ („Życzenie“). Muziką sukūrė Šopenas.

- Čia pat tuojau padarysime anketą, - pridūrė antra.

- Visos čia susirinkusios panelės - be išimties - groja, o ponios - kai kurios gal jau net natas yra užmiršusios, išskyrus ponias Mariją ir Bronislava.

- Manęs negalima nė skaičiuoti, - tarė ponია Bronislava, - per trumpas buvo mano ištekėjimas.

- Tiesa. Tai tik viena iš viso mūsų būrio.

- Ponia Karolina, vyro kulto skelbėja, gali mums prikišti, kad nepildome žmonių pareigų, užmiršdamos muziką, užuot džiuginusios ja savo vyrus, - tarė juokdamas ponია Tarvydienė. - Per daug muzikuoti - nesveika, bet truputį, vyru...

- Kaip visados, taip ir dabar esu tos nuomonės, kad žmona turi visokiais galimais būdais stengtis daryti savo vyrą laimingą, - rimtai ir išdidžiai atsakė ciocia Karusia.

- *Ach, gdybyż to ich uszczęśliwiato!*¹⁶³ - sušuko ponია Gužauskienė. - Deja! laimingus padaro juos gardūs pieteliai, linksma medžioklė, įdomus preferansėlis, *drzemka poobie-dnia*¹⁶⁴, bet muzika?!

Ponios ėmė juoktis.

- Tad faktas konstatuotas, - tarė ponas Jonavičius. - Dabar tamstos teikitės paaiškinti, kokia yra jo priežastis. Tai įdomus psichologijos klausimas.

- Priežastis labai aiški: naujos pareigos, laiko stoka, - atsakė viena ponių.

- Ši priežastis nėra svarbi. Tamstos nesate taip apkrautos darbais, kad, turėdamos gerų norų, negalėtumėt rasti atliekamą valandą, - tarė ponas Jonavičius.

- Mano nuomone, - pasakė ponია Tarvydienė, - svarbiausia priežastis yra moterystės gyvenimo proza, į kurią klimpstą visos artistišškai poetiškos aspiracijos.

- O taip. Tai tiesa, - atsiliepė balsai. O ponია Gužauskienė tarė:

- O aš manau kitaip. Ir užuot skrajojus abstrakcijose, nutūpsiu ant konkrečios dirvos. Tai labiau tamstas įtikins. Visados mėgau muziką ir pas tėvus daug grodavau. Ištekėjus iš pradžių taip pat grodavau. Bet mano vyras, kurs pirma gėrėdamasis klausydavo mano muzikos, dabar visai atšalo. Kartais, gavus kokių naujų natų, prašyte prašydavau, kad paklausytų. „Dabar esu toks pavargęs, palauk, paskui“. Tas „paskui“ niekad neateidavo. Taip nieko neragindama, nerasdama jokio atgarsio, ėmiau vis mažiau groti ir netrukus visai lioviaus. Štai turime tamstos vyriausiąją priežastį. Yra ji ne mummyse, bet mūsų „galvose ir viešpačiuose“.

- Kam tamstos drabstote į mus tokiais šmeižtais? - tarė vienas ponas, atėjęs iš kabineto. - Aš, jau seniai moterystės jungą velkąs, visados su didžiausiu pasigėrėjimu klausau grojant ponią Mariją.

- Nes tai ne tamstos žmona, - tarė ponია Gužauskienė.

- Man rodos, kad visų tų priežasčių susideda po truputį, ir teatsispiria prieš jas tas, kas tikrai, giliai myli muziką ir negali bejos gyventi, - pasakė mamatė.

- Sužinojęs tamstų nuomones, pareiškiu savąją, - tarė ponas Jonavičius. - Muzika yra moteriškėms - nekalbu apie išimtis - viena iš daugelio priemonių tikrajam tikslui pasiekti - ištekėti. Pasiekus tikslą, ji, būdama nebereikalinga, nyksta.

Ponios sujudo.

- Tamstos nuomonė neturi vertės, nes negali būti bešališka. Tamsta juk seniai žinomas įbingęs antifeministas.

¹⁶³ Ak, jeigu tai juos padarytų laimingus! (lenk.).

¹⁶⁴ Popiečio miegas (lenk.).

Labiausiai užsigavo panelės.

– Koks įžūlumas skelbti atvirai tokius dalykus!

– Aš tikrai turiu drąsos žvilgterėti tiesiai į akis, – gynės ponas Jonavičius.

Bet panelės užpuolė jį visu urmu, lyg vapsvos, durstydamos savo pasileidusių suktis liežuvėlių gyliais.

Dėdienė Aleksandrienė beveik nesišalino nuo ciocios Karusios. Kalbėjo jiedvi vis apie ūkį, apie vyrą ir vaikus ir, matyti, labai buvo patenkintos viena antra.

– Visai man netinka tas jūsų garsusis ponas Jonavičius, – sakė ciocia Karusia dėdienei, atkariai išpūsdama lūpas.

– Atsargiai! Kai kam gal būtų nemalonu išgirsti tokią nuomonę, – tarė dėdienė Aleksandrienė, paslaptinai šypsodama.

– Kam? Kam? – smalsiai paklausė ciocia.

– Rodos, šiandien ponios Karolinos malonė nusigrėžė nuo tavęs, Marynia, – tarė ponია Bronislava mamatei, atėjusi drauge į valgomąjį.

– Taip. *En face*¹⁶⁵ beveik niekad jos neregijo, bet šiandien ji visai nusikreipė dėl vieno baisių baisiausio nuotyčio.

Ir mamatė papasakojo, kas atsitiko grįžtant iš miško.

– Bet užtat ponia Aleksandrienė, rodos, malonės zenite, – tarė juokdamos ponia Bronislava.

– Visados taip. Mudvi su ja esame lyg dvi svarstyklių lėkšteli: vienai kylant, krinta antroji. Bet manoji visuomet stovi aukščiau – deja!

– Žinoma, prieš jos pilnumą tu tokia tuštutė, – tarė ponia Bronislava ir pabučiavo mamatę.

Įtarpiais ateina į saloną dėdė Boles, pasiliuosavęs nuo kortų, ir, atsisėdęs prie ponios Bronislavos, visą laiką su ja kalbas.

Kiekvieną kartą ciocia piktai žiūri į tą pusę ir nekantriai kramto lūpas, – ženklas, kad kas nors jai nepatinka. Pagalios, poniai Bronislavai pradėjus šelmiškai juoktis, ciocia stojas ir, paėmus dėdienės Aleksandrienės ranką, sako:

– Pasivaikščiokim valandėlę, jau per ilgai sėdėjome. – Ir eina į tą salono galą, kur sėdi ponia Bronislava ir dėdė Boles.

O sugrįžus atgal į kanapą, sako dėdienei:

– *Właściwie, w dobrem towarzystwie rozwódki nie powinny być przyjmowane. To zawsze działa demoralizująco*¹⁶⁶.

– Visai sutinku su tavim, Karusieczko, ir suprantu, kad tai užgauna tavo aukštus principus. Bet ką padarysi – dora smunka.

Tuo tarpu mamatė, parėjusi į saloną, įsimaišė į panelių būrelį ir taip prabilo:

– Seniai turiu vieną sumanymą. Nutariau išdėstyti jį šiandien, pasinaudodama šiuo susirinkimu. Kreipiuos specialiai į paneles. Viena, dėl to, kad turite daugiau liuso laiko, antra – neseniai išėjusios mokslą, gal gyviau užjaučiate tuos, kuriems visi takeliai į šviesą yra užkirsti. Pirmų pirmiausia jie užkirsti mūsų darbininkų vaikams. Tad mano mintis yra tokia: ar ne gera būtų įsteigti tokį mažą ratelį, kurio nariai apsiimtų mokyti tuos vaikus?

Pirma atsiliepė džiaugsmingu balsu jaunutė panelė Milvydaitė:

¹⁶⁵ Iš priekio (pranc).

¹⁶⁶ Iš tiesų, į dorą draugiją išsiskyrusios moterys neturėtų būti įleidžiamos. Tai demoralizuoja (lenk.).

– Labai, labai būtų gera! Aš tuojau įsirašysiu į tą ratelį. Man taip gaila tų vaikelių, kurių niekas nemoko. Mūsų pensijoje buvo toks panelių būrelis, – ir aš prie jo priklausiau, – kurios nutarė būti naudingos visuomenei ir šviesti liaudį.

Bet kitos panelės visai kitaip priėmė mamatės pasiūlymą.

– Tai uždavinys, didesnis už mūsų jėgas. Reikia tik atsiminti, kas yra tie vaikai: murzini, nešukuoti, puslaukiniai...

– Ir to laiko ne taip jau pervirš. Tai svečiai, tai į svečius, o visam karnavalui važiuosiu į Varšuvą.

Mamatė stengėsi sugriauti visas tas kliūtis. Sakė, kad galima esą viską sutaikinti, kad vaikus galima išmokyti švarumo, kad jų tarpe esą ir labai gabių, kad, išvažiavus karnavalui, vaikai galėsia ilsėtis, nes *lepszy rydz niż nic*¹⁶⁷. Bet visa tai netikino, nes nebuvo gero noro.

Tuo tarpu visas salonas ėmė domėtis tuo pasikalbėjimu ir reikšti savo nuomonių.

– Ar manai, kad jie bus už tai dėkingi? – paklausė dėdienė Aleksandrienė. – Iliuzijos! Pamatę, kad ponai jiems geri, jie dar labiau ims snausti prie darbo ir dar daugiau vaginėti.

– *To coś pachnie chłopomanją*¹⁶⁸, – tarė ponas Konarskis, atkišdamas apatinę lūpą, kaip grafas Č., kurį jis visu kuo sekė.

– Man tai vien krikščionybė tekvepia, – atsakė mamatė, – nes jau katekizme liepiama nemokančius mokyti.

– Nepasakysiu, kad jaunoms panelėms būtų labai naudinga muzikų vaikų draugija. Pačios nepajus, kaip įsigys įvairių bruožų, netinkamų salone, – tarė ponia Konarskienė.

– Ir kame juos mokyti? Į gyvenamąjį kambarį leisti pavojinga, nes gali ko nors negeistino palikti.

– Ir ką nors pasiimti.

– Tamstos vis kalbate apie neesminius dalykus, – tarė ponas Jonavičius. – Visa tai lengvai sutvarkoma. Vieną dalį tų nemalonumų galima visai pašalinti, kitą sumažinti. Čia svarbu principas: ar reikia šviesti liaudį, ar ne. Jei reikia, tai reikia kiek ir pasiaukoti, jei ne, tai kam gi?

Nuomonės buvo įvairios. Vieni sakė, kad, be abejo, reikią mokyti tikybos, skaityti ir rašyti, o aukštesnysis mokslas esąs liaudžiai pavojingas, nes, visiems jį išėjus, nebebūtų kas dirbęs fiziškus darbus. Kiti manė, kad rašymas esąs liaudžiai žalingas, nes mergaitės pramokusios tuojau imsiančios rašinėti laiškus jaunikiams, o vyrai falšuosią vekselių parašus. Dar kiti net ir skaityme matė didelio pavojaus.

– Išmokusios liaudį skaityti, – sakė ponas Gužauskis, – ar tamstos priversite ją skaityti vien maldaknyges ir šventųjų gyvenimus? O jei kas įbruks ką kita? Ar manot, kad nebus ko? Gal dar nežinot, bet aš jau esu girdėjęs, kad Tilžėje pradėjo eiti žemaitiškas laikraštis. Visi jo bendradarbiai, žinoma, kilę iš liaudies, tad, kaip du kartu du keturi, pradės rašyti prieš ponus ir lenkus. Atminkite mano žodį.

– Sakyti, anot tamstos, jog nereikia mokyti skaityti dėl to, kad išmokus galima skaityti blogas knygas – tai vis tiek, kaip tvirtinti, jog nereikia mokyti vaiko kalbėti dėl to, kad išmokęs jis gali meluoti ir keikti. Skaitymas – tai ta pati kalba, tik vienu laipsniu aukščiau. Man, gyvenusiam Anglijoje ir Belgijoje, tas klausimas seniai išspręstas ir pabaigtas, – tarė ponas Jonavičius.

¹⁶⁷ „Geriau žvirblis rankoje, negu briedis girioje“ (lenk.).

¹⁶⁸ Tai kvepia beveik chlopomanija (lenk.).

– Kaip keista, tarė mamatė. – Ką tik viena panelė deklamavo „*Przed sądem*“¹⁶⁹. Tokios gražios eilės! Juk jos baigias žodžiais: „*Pójdź, dziecię, ja cię uczyć kaćę!*“¹⁷⁰ Tamstos gėritės Konopnickiene, bet koks grynai platoniškas yra tas jausmas! Tamstos nenorite nė pabandyti įkūnyti tų idėjų į darbą.

– O, kad čia būtų lenkų liaudis, tai būtų visai, visai kas kita! – sušuko viena panelė. – Bet ta jų kalba tokia muzikiška ir nekultūringa.

– Kad lenkiškai, – tarė kita, – aš tikrai bandyčiau. Bet kaip čia mokysi lenkiškai, kad jie nieko nesupranta?

– Kaip tat. Sunkiausias dalykas ir yra tas kalbos klausimas. Pradėti mokyti lenkiškai baisia sunku, darbo begalė, o rezultatas – nulis. Taisyklingai kalbėti jų neišmokysi, o tas bausis lenkiškų žodžių kraipymas – tikrai, nors bėk į pasaulio galą.

– Be to, man rodos, kad tai yra dorinė pareiga mokyti vaiką jo gimtąja kalba. Kitaip nesiskirtume nuo rusų, – tarė mamatė.

– *Ach, Maryniu, zastanów się, co mówisz!*¹⁷¹ – sušuko pasipiktinusi ciocia Karusia. – Ten priešų kalba, o čia brolių.

– Brolių kalbos gali jie išmokti paskui, bet pirma turi mokytis savosios, – atsakė mamatė.

Pasirodė, kad kalbos klausimas tikrai yra painus, nes kelios panelės, ką tik sugrįžusios iš Varšuvos ir Rygos „pensijų“, sunkiai tesusikalba žemaitiškai. Trumpai sakant, mamatės sumanymas nepavyko. Visą ratelį tesudarė viena panelė Milvydaitė.

– *Czołem, pani Maryniu, czzołem!*¹⁷² – tarė ponas Tarvydas, atėjęs į saloną ir sužinojęs, apie ką kalbama. – Niekas geriau neįvertins tamstos sumanymo gražumo už mane, tiek pasidarbavusį baudžiai panaikinti. Bet vykdyti tą puikų sumanymą labai sunku. Juk tamsta žinai, kaip žiauriai persekioja valdžia privatų mokymą.

– Kam valdžia turi žinoti? – pasakė mamatė. – Juk galima viską daryti slapta. Aš pati kiek jau metų mokau po truputį, o lig šiol niekas nesužinojo.

– Laimingas atsitikimas, daugiau nieko. Bet gali būti ir kitaip. Kiekvienas tarnas su pykęs gali denuncijuoti.

– Gerai, sakysime, kad tai gali atsitikti, – tarė mamatė. – Bet kokiame doros kodekse parašyta, kad baimė dėl savo kailio paliuosuoja nuo pareigų ėjimo?

– Čia kaip tik ne savas kailis rūpi. Reikia turėti atmintyje tą skriaudą, kuri bus padaryta visai tautai. Kiekvienas mūsų, dvarininkų, neloyalumas duos progos valdžiai nuversti ant mūsų naujų represijų krūvą. O juo labiau būsime spaudžiami mes, tautos kakta, juo labiau vargs visa tauta. Šią valandą nieko daugiau, tik lojalumas, lojalumas ir dar kartą lojalumas. 63-ieji metai buvo mūsų sielų žiedas, bet parodė, kad tokiu keliu nepasieksime nieko.

– Esant mums lojaliems, lojaliems ir dar kartą lojaliems, ar negalės kartais įvykti toks juokingas kazusas, kad tuo būdu nusipelnytų malonių nebebus kam duoti? – tarė ponas Jonavičius.

¹⁶⁹ „Teisme“ (lenk.).

¹⁷⁰ „Ateik, vaike, aš liepsiu, kad tave mokyčiau!“ (lenk.). Lenkų rašytojos Marijos Konopnickos (1842–1910) eilėraštyje vaizduojamas neišauklėto vaiko teismas. Teismo metu teisėjas supranta, kad šį vaiką reikia ne bausti, bet lavinti. Konopnickos kūryba XIX a. pab. – XX a. pr. buvo populiari tarp lietuvių rašytojų.

¹⁷¹ Ak, Marija, pagalvok, ką sakai! (lenk.).

¹⁷² Sveikinu, ponija Marija, sveikinu! (lenk.).

– Ponas Kazimieras visada pesimistas, – atsakė nekantriai ponas Tarvydas. – Tos malonės, anot tamstos, jau yra ore. *Już je czuć na wierzchołkach*¹⁷³. *Taigi, kochana pani Maryniu*¹⁷⁴, – man leista taip tave vadinti, nes gali būti mano anūkė, – visas tas sumanymas rodo tamstos aukso širdį ir norą aukotis – gražiausius moters sielos žiedus, tačiau vyro protas turi čia tarti savo veto. Laukime. Jūs nežinote to, ką aš žinau.

Į tai niekas nieko neatsakė. Ponas Tarvydas nemėgo priešginių, ypač kai kalbėjo apie politiką. Jo sūnūs turėjo Peterburge aukštas vietas, ir jis sakė geriausiai viską žinąs iš pačių šaltinių. Ir šiaip jau nelabai kas jam prieštaravo, nes jis buvo visų apylinkės dvarininkų vyriausias, per pirmąjį lenkmetį buvo pabėgęs į Paryžių ir ten išėjęs aukštuosius mokslus, susipažinęs su Mickevičium ir kitais garsiais žmonėmis.

– Dabar gal panelės pašoks, kad nebūtų nuobodu ir kad vakarienė atrodytų skanesnė, – tarė mamatė ir ėmė skambinti valsą.

Panelės nudžiugo ir tuojau pradėjo sukiotis. Ponas Jonavičius, prisitraukęs kėdę arčiau pianino, kalbėjos su mamate.

– Gražių dalykų išgirdau apie tamstą, – tarė mamatė, – kad tamsta antifeministas.

– Užuot teisinęsis, išdrįsiu paklausti: o tamsta po visų tų pasikalbėjimų dėl savo sumanymo ar didelė esi feminų gerbėja?

– Bet tai dar nereiškia, kad yra už ką labiau gerbti antrąją žmonijos pusę.

– Tiesa. Bet man ypač skaudu, kad taip sunku rasti toje pirmojoje pusėje savo sielos papildinį ir vainiką.

– Duos Dievas, tamsta dar rasi...

Ponas Jonavičius pasilenkė arčiau ir tyliai tarė:

– O jei jau radau ir negaliu pasiekti?..

Mamatė paraudo, nuleido akis ant klavišų ir stipriais akordais užbaigė valsą.

– Prašome kontredansą!

Mamatė ėmė skambinti kontredansą. Ponas Jonavičius tylėjo, žaisdamas su savo „brelionais“ ir retkarčiais mėtydamas žvilgsį į mamatę, o ji težiūrėjo į savo rankas. Pasakui tarė, vis nekeldama akių:

– Labai nevaišinga sakyti tai, ką dabar turiu pasakyti. Man labai nemalonu... Bet tamsta juk nesupyksi? Dabar tiek turiu visokio darbo, kad negalėsiu dažnai tamstai akompanuoti. Kada nors... retai... Tamsta nepyksti?

Pono Jonavičiaus gražus veidas pabalo.

– Ne. Klausau išstarmės ir pildau...

Belaukdami vakarienės, visi lošėjai susirinko į saloną. Dėdė Boleš, visas spinduliuotas, pranešė ciociai Karusiai, kad esąs šiandien ne tik medžioklės, bet ir lošimo karalius, nes iš visų laimėjęs.

– *A coż ty, biedny Ludeczku?*¹⁷⁵ – paklausė ciocė tėvelį.

– Kodėl bėdinas? – nustebo tėvelis. – Ir aš laimėjau: Boleš laimėjo preferansą, o aš vistą.

– *Ależ przegrał daleko ważniejszą grę*¹⁷⁶, – tarė gailestingai ciocia Karusia.

– Kokį? Kodėl kalbi taip mįslingai? Žinai, kad mėgstu visur aiškumą.

– Paaiškinsiu kitąsyk, – atsiduso ciocia.

¹⁷³ Jos jau jaučiamos aukštose sferose (lenk.).

¹⁷⁴ Mieloji ponio Marija (lenk.).

¹⁷⁵ O ką tu, vargšas Liudeli? (lenk.).

¹⁷⁶ Bet pralošei daug svarbesnį lošimą (lenk.).

Buvo tai kažkokia nediena ciociai Karusiai: tolydžio kas nors gadino jai ūpą. Bet blogiausia atsitiko einant vakarienės: dėdė Boles padavė ranką poniai Bronislavai.

– *Ależ, Bolesiu, wypada ciprzecież podać ramię którejś ze starszych pań!*¹⁷⁷ – tarė ciocia, prie jo priėjus.

– *Nie przyszło mi na myśl. Zresztą*¹⁷⁸, esu labai patenkintas ta, kurią vedu, – atsakė dėdė ir, nieko nepaisydamas, nuvedė savo damą į valgomąjį ir atsėdė šalia jos. Ponios Bronislavos vaikiškos lūpelės juokės jeibingai. Ji žvilgterėjo į mamatę ir kinktelėjo savo grakščią galvelę.

Per vakarienę ponas Tarvydas, kurs niekadoms nepraleidžia progos prabilti, pasakė kalbą. Jis kalba sklandžiai ir dailiai, tačiau iš tų kalbų visi juokias dėl to, kad jose visados jis giria save, savo sūnus ir namų šeimininkus.

– *Jeszcze raz ostatni wajdelota przemawia do was, kochani i szanowni sąsiedzi*¹⁷⁹. Kitąsyk kiekviena Vytauto puota baigdavos seno vaidilos giesme. Ištikimas tradicijai, paskutinysis vaidila per kiekvieną jūsų puotą kelia savo drebantį balsą.

Po tos įžangos kalbėtojas atsikreipė į retus ir mylimus Gedimino pilies svečius. Sakė turįs iliuzijos, kad laikas pasitraukęs atgal ir kad tai esanti vestuvių puota, per kurią jis, už to paties stalo stovėdamas, kalbėjęs į jaunavedžius. Ir kai jis dabar kreipijasis į tą pačią pusę, kaip ir tuomet, tai esąs dar tikresnis, kad tos saujos metų visai nesą buvę. Nes štai, toje pačioje vietoje sėdinti jaunoji – tiesa, *bez dziewwczych zaston, ale z dziewiczym rumieńcem na twarzy i z dziewiczym blaskiem w oczach*¹⁸⁰. Paskui, išgyręs ciocia esant geriausią pasaulyje žmoną, o dėdę – geriausią vyrą, užbaigė linkėdamas, kad visuomet tarp judviejų žydėtų tokia pat meilė, kad visuomet ir jiedviem patiem rodytųs, jog judviejų vestuvių puota tiktai vakar tebuvisi.

Tėvelį ponas tepagyre, pro šalį eidamas, nes tėvelis drįsdavo jam dažnai prieštarauti. Užtat ant mamatės išbėrė visą maišą komplimentų ir pavadino ją *matka ludu*¹⁸¹. Ir niekas negalįs taip atjausti mamatės ir taip prieš ją už tai nusilenkti, kaip jis. Nes Rusijoje mintį panaikinti baudžiamą pirmieji esą davę Žemaičiai, Žemaičiuose – Telšių apskritis, o Telšių apskrityje – jis su kunigaikščiu Oginskiu. Nesą reikalo priminti, kaip jis darbavęsis komisijoje, tai visi tebeatmeną.

O kitame stalo gale svečiai šnibždėjo:

– Matot, liaudies prietelis! O ordinariją duoda pasturlakiais.

– Senas komediantas!

Tuo tarpu ponas Tarvydas kažki kaip privažiavo Paryžiaus laikus ir pasakojo, kaip sykį drauge su Mickevičium buvęs baliuje pas kunigaikštienę Čartoriskienę ir kaip paskui Mickevičius nuvedęs jį į savo butą ir ten jis nakvojęs vienoje lovoje su juo. Ir kaip, jam maža esant vietos, jis taręs Mickevičiui:

– *Adasiu, posuń się*¹⁸².

Pagaliau, pasakęs komplimentus panelėms ir pavadinęs jas vaidilutėmis, – į ką vienas jaunikaitis sumurmėjo: „Tai mes būsime Kęstučiais“, – ponas Tarvydas užbaigė savo kalbą.

¹⁷⁷ Bet, Bolesi, tau dera pirma pasiūlyti paslaugą kuriai vyresnei poniai! (lenk.).

¹⁷⁸ Neatėjo į galvą. Pagaliau... (lenk.).

¹⁷⁹ Dar kartą paskutinysis vaidila kalba į jus, mieli ir gerbiami kaimynai (lenk.).

¹⁸⁰ Be mergautinio vainiko, bet su mergiškai sausvais skruostais ir mergiškai spindinčiomis akimis (lenk.).

¹⁸¹ Liaudies motina (lenk.).

¹⁸² Adomuk, pasislink (lenk.).

– Stebėtina, – tarė dėdė Aleksandras savo kaimynui, kaip jis ši kartą nenuvažiavo į Rymą pas Pijų IX!

– Ir Pijus IX paklausė: ar tai tas Tarvydas, kurs turi sūnus Peterburge? – juokės tėvelis.

Man rodės, kad linksmiausia už stalo buvo poniai Bronislavai ir dėdei Bolesiu. Dėdė, rodės, nieko daugiau nematė ir negirdėjo, kaip tik savo damą, o ji nesiliaudama juokės, kalbėjo ir retkarčiais žiūrėjo besijuokiančiomis akimis į mamatę. Ciocia Karusia svaidė žvilgsnius į jūdvių pusę, ir matyti buvo, kad gaudė ausimis jūdvių žodžius. Po vakarienės, nuvesta dėdės Bolesio į saloną, poniai Bronislava tuojau vėl sugrįžo juokdamos į valgomąjį pas mamatę.

– Ar ne gana, Bronciu? – tarėjai mamatė. – Taip nemalonu gildyti kam nors širdį, ir net juokais.

– O man visai ne! Tai jai už visas tas adatas, kuriomis dursto tave, – atsakė poniai Bronislava.

– Kaip gera, kad viskas pasaulyje praeina, – tarė vėl mamatė, – kad ir pono Tarvydo kalba praėjo. Sėdėjau kaip ant žarijų. Ak, Bronia, kokios nuobodžios yra žemės dainos!

Rytojaus dieną dėdė Bolesis pavargęs nėjo prieš pietus pasivaikščioti, o ciocia, užuot po sodną, vaikščiojo su tėveliu po saloną, kažką tyliai pasakodama. Tvarkydama skrynelę su žaislais priemenėje, išgirdau ūmai suezintą tėvelio balsą:

– Tikiu, kad mylėdama mane tai sakai. Bet nė iš tavęs nenoriu to girdėti ir prašyčiau niekadoms neliesti tos temos.

Po pietų ciocia ir dėdė su Žužu ir tarnaite išvažiavo pas dėdę Aleksandrą, tėvelio lydimi. Kai tėvelis sugrįžo, buvo jau vėlybas vakaras. Greitais žingsniais vaikščiodamas po kambarį, tėvelis pasakojo:

– Tiesiog sunku įsivaizduoti, kaip ten priėmė Bolesį ir Karusią. Įvažiuojant į kiemą, iškelti triumfo vartai, kaip kokiam vyskupui, prieangis nukabinėtas vainikais. *Cały dom nastrojony na najwyzszy ton*¹⁸³, Karusia narstos džiaugsmo kaip inkstas taukuose, Bolesio ūpas taip pat neapsakomas. Aleksandrienė – įkūnytas meilumas, įkūnytas atsidavimas savo svečiams, rodos, tuojau ims, išplėš savo širdį iš krūtinės ir padės jiems po kojų. Aleksandras laikos šiek tiek rezervuotai. Betgi, reikia pripažinti, ypatingas tos Aleksandrienės talentas įtikti, kam nori. Tu galutinai nustelbta. Gaila, labai gaila. Kad neapmąs-
tei, jog taip gali atsitikti. Ne tiek dėl mūsų, kiek dėl mūsų vaikų.

Mamatės akys žybtelėjo.

– Su vaikais bus taip, kaip norės Dievas. Už tokią kainą aš nepirksiu ateities savo vaikams.

– Visa nelaimė, kad tu visados viską egzageruoji. Pataikavimas daug už tave vyresnei moteriškai, mylinčiai tavo vyro seseriai, senoviškų pažiūrų žmogui, atrodo tau kažkoks baisus doros kodekso peržengimas. Kaip sau nori, tai donkichotiškumas. Nugręžus akis nuo kai kurių juokingų pusių, tinkinti kiek galint – štai vienatinis kelias, kuriuo turėtumei eiti.

– Tiesa, – atsakė mamatė, o jos lūpelės virpėjo. – Visa mano nelaimė, kad neturiu to visų gyvių instinkto taikintis prie aplinkumos, o iš kitos pusės, neturiu užtenkamai jėgų pakreipti jas taip, kaip noriu.

¹⁸³ Visuose namuose nuotaika pakiliausia (lenk.).

Tai tarus, mamatė išėjo. Tėvelis vaikščiojo dar valandėlę po kambarį, paskui, pasiėmęs laikraščius, nuėjo į savo miegamąjį.

Nubėgau į saloną ir, pažvelgus pro langą, pamačiau mamatę vaikščiojančią po kiemą. Jau laikas buvo mums gulti, tad nubėgau pas ją pasakyti labai naktį. Kai pabučiavau jos abidvi rankeli ir ji pasilenkė pabučiuoti manęs, pamačiau jos paakiuose žibant du lašeliu. Apkabinus jos kaklą abiem rankom, nubučiauvau tuos žibančius lašelius ir tariau:

- Aš ciocios nemyliu, mamate, kad ir kiek dovanų duoda! Aš tik tave myliu, myliu...

- Reikia mylėti ir ciocia, Irusia, visus, - tarė ji, liūdnai šypsodamos. - Eik miegoti. Aš netrukus pareisiu.

Ir nuėjo į sodną, o aš grįžau namo. Nežinojau aiškiai, kodėl verkia mamatė, bet jutau, kad visi visialti, ir nemylėjau visų. Nuėjau pas tėvelį - jis lovoje skaitė laikraščius šaltai pabučiavau jam ranką ir širdį sopama nuėjau kalbėti poterių su broliukais ir gulti.

MAMATĖS UŽRAŠAI

Jaučiuos, tartum būčiau subadyta tūkstančiu adatėlių... Gal per tas dienas, mūsų svečiams pas Aleksandrus beviešint, mano žaizdelės kiek užgis, ir paskui vėl kantriai kentėsiu durstoma. Kad ne tos Karusios adatos ir kad ne Liudviko iritacija dėl mano nemokėjimo tvirtai įsigyti Karusios malonės, būtų man labai linksma vaišinti tuos svečius. Iš tikro, juk ne kasdien galima sutikti tokių originalių žmonių. Kartais be galo sunku išverti neprasijuokus.

Deja, kai kurie originalumai pasirodo ne be pamato, pavyzdžiui, tas Karusios sergėjimas vyro... Ak, koks nemalonus dalykas mane ištiko! Vieną dieną reikėjo man eiti kažko į sodno altaną. Darau duris, o ten - Boleš ir Domeikienė! Taip nustebau ir rados taip drovu, kad nebeatmenu, ką bedariau, rodos, tariu *przepraszam*¹⁸⁴ ir žaibu nubėgau atgal.

Netrukus Boleš, sutikęs mane vieną, tarė, daug mažiau pasitikėdamas savim, kaip visados:

- *Liczę na dyskrecję pani bratowej...*¹⁸⁵

- Nieko nemačiau, nieko negirdėjau! - pertraukiau, tokia man buvo gėda ir taip koktu kalbėti apie tai. Stebiuos, kaip jis neturėjo gėdos priminti tą atsitikimą. Argi galėjo manyti, kad aš kam nors pasakosiu?!

Paskui nuėjusi užrakinau altaną. Dabar tikrai nebeturės kur skirti savo *rendez-vous*. Vargšė Karusia! Atleidžiu jai visas adatas ir iš visos širdies jos gailiuos. Žinojau, kad Boleš mėgsta gražiąją lytį, bet maniau jo tą jausmą pasireiškiant kiek idealesniu būdu. Bjauru! Juk iš teorijos puikiausiai žinau, kad taip atsitinka, tačiau kai gauni žmogus susidurti su tikru faktu, nenori tikėti savo akimis ir stebėdamasis klausi save: ar tai iš tikrųjų?

Ir kaip juodu susižinojo, kame susitiko? Juk, rodos, Boleš niekur nevaikščioja pats vienas? Ne be reikalo dėlto Liudvikas nemėgsta Domeikienės. Ir man dabar jos grožis visados jau bus užtemdytas altanos.

Laimė, kad mūsų svečiai neilgai beviešės pas mus.

¹⁸⁴ Atsiprašau (lenk.).

¹⁸⁵ Pasikliauju ponios brolienės diskretiškumu... (lenk.).

Rodos man, kad palytėjau šlykščių šlykščiausią varlę – ir vis tebejaučiu ant pirštų tą palytėjimą. Kaip sunku, pažinus žmones, neniekinti jų! Reikia nuolat mąstyti apie savo silpnynes ir apie tai, kaip jos būtų pasireiškusios, esant kitokioms sąlygoms, ir jei nepasireiškia, tai kaip maža čia mūsų pačių nuopelno.

Man rodos, kad pasitenkinimo gyvenimu paslaptis teatspėjama tokiu būdu: žmogus neprivalo per daug reikalauti iš gyvenimo. Reiktų vaikus iš pat mažens mokyti, kad gyvenimas nėra kažkokia laimės duodamoji įstaiga, bet sunki, varginga tarnystė. Jei jis ir duoda kartais trumpų laimės valandėlių, tai yra jo malonė, ne pareiga. Jei žmogus taip žiūri į gyvenimą, tai jis nebėga galvotrūkiu paskui tą laimę, neįtempia visų savo jėgų vien tik tai laimei sugauti žūtbut, nerėkia ir nesidrasko, jos neradęs, o kiekviena šviesia valandėlė džiaugias kaip kokia dovana virš programos.

Turėjau malonų svečių – senelį Lukošį. Atėjo padėti pas mane pinigus – visą savo kapitalą, kelis rublius, suvyturtus į raudoną skurliuką. Surinko juos besimelsdamas „už dūšes“ ir paskyrė sau palaidoti.

Labai mėgstu kalbėtis su juo. Ramybė plaukia tuomet į mano sielą, kaip perskaičius išmintingą knygą.

Kiek kartų iš visų pusių tenka girdėti skundžiantis mūsų žmonėmis: kokie jie esą klasdingi, nedėkingi, vagys. Žinoma, visa tai moka mūsų *ludek pobożny*¹⁸⁶. Bet ar „ponai“ – ne? Ir kaip dar, tik didesne skale. Dažnai klausiu save: koks turi būti išlavintas žmogus, kad turėtų teisės prikaišioti nedorybę jokio išlavinimo negavusiam savo artimui?

Viena žinau: savo santykių su Dievu tie prasti žmonės yra atradę tiesą. Jų santykis su Dievu – tai santykis mylinčio vaiko su geriausiu tėvu. Jei tėvas ir baudžia, jei tėvas ir spaudžia, jie žino, kad jis tai daro mylėdamas, jų naudai, ir nusižeminę bučiuoja tą baudžiančią ranką. O anieji, vadinamoji inteligentija, prieš Dievą – tai vergai prieš savo poną. Vergai, kurie visados jaučias skriaudžiami, nekaltai kankinami ir nuolat kyta prieš poną: „Aš nesu padaręs nieko blogo, neturiu sunkių nuodėmių ant savo sąžinės, už ką Dievas mane spaudžia? Kodėl ne viskas yra taip, kaip noriu?“ O mano senelis Lukošius – ne jis vienas, yra tokių daug aplinkui – štai eina jau devintą dešimtį, turėjo tris dukteris ir du sūnus, visi išmirė lig nepasenę; turėjo gražų gyvenimą, buvo išteklingas ūkininkas – kažki kas atėmė iš jo tą gyvenimą neteisingu būdu. Dabar teturi griūvantį lauželį miestelio gale, pakapyje, ir daržo sklypelį. Visoje trobelėje tėra dvi ruteli, nes neseniai kaimynas pasigėręs išdaužė visus langus. Išėjus jam kažin kur, vagis išnešė paskutinį prieglavį ir antklodę. Ir gyvena sau senelis vienas kaip pirštas; visa jo draugija – gauta nuo manęs višta ir iš kažin kur priklydusi katė. Žmonės atneša jam šio to, o jis meldžias „už dūšes.“ Jau kas kas, o jis, rodos, galėtų būti nepatenkintas savo likimu. Tačiau nesu girdėjęs iš jo lūpų nė vieno skundo žodžio. Nei ant žmonių, kurie jį nuskriaudė, nei ant Dievo, kurs tai leido ir visus artimuosius iš jo atėmė. Tylios ašaros rieda jam per raukšlėta veidą pasakojant, kaip mirė jo mylimoji duktė Marcelė.

„Kap pasijuta nabagėli, kad jau nebegeera, ir pradieje sakyti dispazicijas, kap tas kad sáki. Viskų paskyri, mažiausį daiktėlį. Puikus tuoks skepets buva, pluonc, tris rublius muokiets, lipji atidouti Strazdauskiene, kitą lungoutą – sava puode. Buva če daug žmonių susirinkį, bet paskou visi išvaikščiuoje. Palikau vijns pats besiedis pri luovas, kap

¹⁸⁶ Dievobaimingi žmoneliai (lenk.).

tas kad saki. Ana, nabagi, gul tap nuslabniejusi. Aš pasilenkįs ir veizu. „Papuneli, kuo tap veizi į muni?“ – saka. „Marceleli, – sakau, – bene miršti?“ – „Ne, – saka, – kap imsiu mirti, pasakysu. Paskaitysi toumet saldžiausiuoje Jiezaus vardą litaniją. Pajįškuok dabar“. Pasiemiau kningą ir meldous, kap tas kad saki. Tik staigu capt munij už runkas. „Papuneli, jau mirštu, skaityk litaniją“. Na ką dabar bedarysi? Niekur nieką. Veizu pruo lungą. Mažrimieni sava darže beraviejunti. Išbiegįs pruo duris, pašaukiau, paskou, atsiklaupįs pri luovas, pradiejau skaityti litaniją. Tujau atbiega Mažrimieni, suieja ir kiti. Bet dar ne tujau miri. Dar nubučiava bruolius, munij runkas nubučiava ir vis saka: „Neapleiskit tieveli, neapleiskit tieveli!“ Dar pabūva valundėlę. Dar iemiau iš untra karta skaityti litaniją. Bet kap tik ištariau tus žuodžius: Jiezau tykusi ir nužemintas širdijs“ – Marcelis ir neblika.

Puo Marcelis į dvejus metus Pronciškus, paskou į metus Kazimiers, pou kits kita visi nu munis išeje. Par trejus metelius trys vaka kiauškšt, kiauškšt – ir neblika. Lai bün švenčiausiuoji Dijva valia. Kap kartais atsiminsu anus visus, ar naktijs čiesi nemijguodams, ar dijną kumet, tap pradies gnaibyti širdelį, kap tas kad saki. Bet tujau ir pradedu gijduoti:

*Stuovi muotina verkdama,
Unt tuo kryžiaus regiedama
Sūnų sava prikaltą.*

Tučtujau kap imti nuim suopulį nu širdijs. Kų čia aš, menks vabals, kap tas kad saki, nuoru gyventi nekentiejis, kad pats Viešpats Dijvas ir anuo Švenčiausiuoji Muotinelis tijk kentije. Tik diekavuoti ir diekavuoti munij rek puonou Dijvou. Vijnc palikau, sene, menks, vo del tuo nie badu nemirštu, nie niekur nieką. Yra gerų žmuonių, apveiz muni, turu pastuogi. Ačiū puonou Dijvou už visas luoskas!“

Senelis mėgsta pasikalbėti. Per dienu dienas pats vienas savo trobelėje, tik su „dūšėlėmis“; eite retai teišeina, nes kojos silpnos, o kadangi yra kurčias, tai nelabai kas tenori su juo kalbėtis. Todėl, manęs pas save sulaukęs ar čia atėjęs, šneka ir šneka.

Kartais gaunu ir prisijuokti. Šiandien pasigyrė senelis, kad jam peršą kažką.

– Bet aš nie klausyti nenoru. Apie smertį rek jau munij mislyti, ne apie ženatvį. Kad aš nežanijaus, kap munuoji mire, išbuva, kap tas kad saki, devyniuolika metų, aš dabar, mat, žanysious! Kad būčiau noriejis, tumet pinkias būčiau gavįs.

Apyaklis, kurčias, vos paeina, bet turi žemės sklypelį, tai kuo ne jaunikis?

Nuostabi mįslė yra žmogaus siela. Kas, rodos, gali būti išlaidesnis už Liudviką, o tačiau jis irituoja pamatęs, kad duodu ko nors pavargėliams. Širdį turi gerą ir pats duoda, kam reikia ir kam nereikia, tai kodėl? Mano nuomone, ir čia ta pati priežastis: jis nori savo žmonoje rasti tų ypatybių, kurių pats stinga, ir dar iškeltų lig aukščiausios potencijos. Tuomet būtų buvus išlaikyta pusiausvyra, ir ką vienas būtų sugadinęs, tą antras būtų pataišęs.

Gera sako Karusia, aš iš tikro esu nevykusi žmona Liudvikui, nes nesistengiu pataisyti to, ką jis gadina. Aš tik stengiuos davinėti taip, kad Liudvikas nematytų. Valandomis niekinu save už tai, o kartais man rodos, kad tai vienintelis kelias sugyventi su kits kitu: vengti iritacijos ir daryti, ką liepia sąžinė. Nežinau nieko. Tiek težinau, kad nemoku atvirai priešintis ir pasiduodu čia savo prigimčiai, panašiai į prigimtį straigės, kuri su mažiausia kliūtimi susidūrus, kuo greičiausiai lenda į savo kaušą, ir jei ką daro, tai giliai pasislėpusi.

Pilku rūku apsiaustas šiandien visas pasaulis, ir mane visą apsiautė rudens nuotaika. Klevų alėja nutiesta mirusių lapų auksiniu kilimu, o ant jo šen ir ten raudonuoja purpuriniai taškai, lyg kraujo lašai, išvarvėję iš sužeistos širdies. Ilgesys skverbiasi į visus sielos užkampius. Ilgu viso ko: saulėtų vasaros dienų, jau nuskendusių amžinybėje, ir tų mirusių lapų, ir nužydėjusių gėlių, ir debesėlių, nuplaukusių į nežinomą toli, ir išlėkusių į dausas paukščių...

*Rudenio pilką dienele
per ūkanotus laukus
ir per nuliūdusį mišką
eina lėtai Ilgesys.
Medžiai visi apsiverkė...
Ašaros krint nuo šakų,
sunkias į motiną žemę.
Ak! čia nerasi smiltelio,
kurs kitą sykį nebūtų
vaikščiojęs šitais laukais,
kuris nebūtų čia verkęs,
kaip mano štai Ilgesys.
Žingsniais tyliais, sopulingais
eina lėtai Ilgesys.
Bet akys liūdnos, svajingos
lekia strėla į tolybę,
veržiasi per pilką rūką,
veržias per verkiantį mišką
tolimon mėlynon erdvėn.
Bet, visą žemę aplėkę,
nieko neranda, ak nieko,
kas jas galėtų pasotint,
kas jas galėtų nutildyt.*

*O sunkus kryžius taip spaudžia,
o kojos plūsta kraujais.*

*Tuomet, išskėtęs sparnus,
kyla nuo žemės aukštyn Ilgesys.
Kryžius jau tartum plunksnelė,
kruvinos kojos nebskauda.
Lekia aukščiau vis, aukščiau.
Pro auksaveides žvaigždes,
pro saulės dievišką akį,
dar vis aukščiau. Ant tų žvaigždžių
ieško kitų, liepsnotesnių,
ant saulės amžinos ieško
jis Saulių Saulės...*

Mūsų svečiai ketino viešėti pas dėdę Aleksandrą visą savaitę. Todėl didelis buvo mūsų nustebimas, kai penktos dienos pavakarį privažiavo karieta, o joje – ciocia Karusia, dėdė Boles, Žužu ir tarnaitė.

– Nesitikėjot taip greit mūsų sulaukti. Matot, pasiilgome jūsų ir parvažiavome greičiau, – tarė ciocia.

– Gerai sako Karusia, – pridūrė dėdė, – pasiilgome. Tiesą pasakius, nepaisant viso ko, pas jus geriausia.

Ciociai persirėdžius ir su darbeliu rankoj atsėdus kanapoje, prasidėjo kalbos apie vaises pas dėdę Aleksandrą. Ciocia ėmė stebėtis, kokia ta Aleksandrienė esanti nepaprasta, ideali žmona, ideali šeimininkė, kokia visur esanti tvarka, nė vienas trupinėlis neinaš niekais. Koks vaikų auklėjimas! Ir norint negalima esą nieko prikišti. Per visą laiką negirdėjusi iš jų nė vieno žemaitiško žodžio, užtat prancūziškai kalbą jau visai sklandžiai.

Čia dėdė pertraukė ciocia.

– Kam perdedi, Karusia? Apie vaikus geriau tylėk. Tegu jie sau nors ištisą dieną kalbas žemaitiškai, bet teneesie tokie pasileidę, kaip tas jų vyresnysis sūnus. Tiesiog bjaurus berniukas! Įsivaizduokit, įsivogė į mano kambarį, atidarė mano neseserą, viską išmėtė, o vieną nagų šlifuojamąjį pabūklėlį sulaužė. Žinot, tie mano gražieji, tokie brangūs pabūklėliai, dramblio kaulo. Negirdėtas išūlumas! Pareikalavau, kad duotų jam rykščių. Kitaip, kuo jis užaugš? Bet abejoju, ar tai įvyko, nes iš viso ko matyti, kad tai motinos lepinamas valiūkėlis. Dar gerai, kad pats pamačiau jį išeinant iš mano kambario, būtų sakę, kad tai ne jo darbas. Puikus egzempliorius auga, nėra ką sakyti!

– Dabar tu perdedi, Bolesiu, – tarė ciocia. – Ką darysi? Labai gyvo būdo berniukas. Bet apskritai viskas ten labai, labai *comme il faut*.

– Ką darysi, kad ir Aleksandras – gal taip pat dėl savo būdo gyvumo – kartais pasako tai, ko sakyti nepritiktų. Žinoma, aš čia nieko nepadarysiu, tik konstatuoju faktą, kad Aleksandruoliui toli lig to meilumo ir vaišingumo, kuriuo pasižymi Liudvikas. O ir Aleksandrienė su visu savo taigojimu nėra tokia švelni, kaip Liudvikienė. Dėl to ir sugrižau greičiau.

– Taip. Aleksandro liežuvėlis kartais mažumą per smailus, – tarė ciocia. – Užtat Aleksandrienės ypatybės išlygina visas nelygybes. Ak, kad šiame pasaulyje dažniausiai taip keistai jungiasi moterystės ir taip retai teviešpatauja jose harmonija! – giliai atsiduso ciocia.

Po tėvelio šviesiais ūsais klaidžiojo linksma šypsena.

Dieve, Dieve, koks perkūnas kabojo viršum mano galvos ir kokia laimė, kad jis ant manęs nenukrito. Tai mamatės mylinti rankelė nuvarė jį nuo manęs.

Po pietų, kai visi sėdėjo salone, ciocia pašaukė mane ir tarė:

– Kadangi mano sumanymas liečia tave, tai pasiklausyk ir tu.

Paskui kalbėjo toliau:

– Irusia jau didelė mergelė, jau pabaigė aštuonerius metus, laikas jai mokytis kaip reikiant. Dėl to mudu su Bolesiu, norėdami palengvinti jums sunkų vaikų auklėjimo uždavinį, nutarėme pasiimti ją pas save. Boles su savo aukso širdimi noromis sutiko. Man be galo rūpi, kad mano tokie artimi giminaičiai gautų tinkamą auklėjimą ir mokslą, tad lavinsime Irusią kuo rūpestingiausiai. Turės prancūzė boną, geriausius mokytojus,

muzikos lekcijas. Ir šiaipjau elgsimės su ja kaip su tikrąja dukterimi. O jei ji stengsis būti gera ir paklusni, duosime ne tik mokslą, bet dar kitokių būdų aprūpinsime jos ateitį.

– Irusia atrodo rimta ir mandagi mergelė, – tarė dėdė Boleš, – todėl tikiuos, kad netieks mums nemalonumų ir mokės įvertinti tai, ką jai padarysime.

Man ūmai pasirodė, kad mane kažkas stumia į baisią, juodą duobę. Pagrobiau mamatės ranką ir, prisiglaudusi prie jos, šnibždėjau:

– Juk neduosi manęs, mamate, juk neduosi!

O akys pilnos pribėgo ašarų. Tuo tarpu tėvelis tarė:

– Taip mane sugraudino jūsų gerumas, kad nerandu žodžių savo dėkingumui išreikšti. Jūsų sumanymas toks netikėtas. Žinoma, skaudu mums būtų skirtis su Irusia, bet tai jos naudai. Žinau, kad pas jus bus kaip namie. Irusia, padėkok dėdei ir ciociai.

Nejudėjau iš vietos. Ašaros jau riedėjo man per veidą.

– Padėkok, Irusia, – tarė tyliai mamatė. – Ciocia ir dėdė trokšta tavo laimės.

Priėjau pirma prie ciocios.

– Ko verki, Irusia? – paklausė ji. – Ar nenori su mumis važiuoti?

– Man gaila mamatės... ir visų...

Čia ašaros taip gausiai išstryško, kad, nebegalėdama nė padėkoti dėdei, kuo greičiau-siai išbėgau iš salono.

Nika piešė vaikų kambaryje.

– Nika, Nika! mane ciocia vešis į Vilnių... aš pas jus visados gyvensiu... paliksiu jus visus, – sakiau kukčiodama.

– Nevažiuosi, Irusia, nebijok! Tėvelis ir mamatė tavęs neleis, – ramino Nika išsigandęs.

– Tėvelis jau leido...

– Tai mamatė neleis.

– Bet juk visados yra taip, kaip nori tėvelis. Aš nenoriu, Nika! Aš mirsiu be jūsų! Ir žinai, kaip ciocia nuolat bara, ir dėdė toks nervingas...

Nika pamąstė valandėlę.

– Neverk, Irusia. Aš žinau, ką padarysim. Ciociai ir dėdei išvažiuojant, tu pasislėpsi kur nors. Žinai, kur geriausia? Pas bobutę. Ten neieškos. O jei ateitų, tai užlįsi už žaliojo pečiaus. Neverk!

Bet manęs tas patarimas nepaguodė. Taip tik Nika tegali manyti, o aš jau žinau, kad jei mamatė ir tėvelis lieps važiuoti, tai ir reiks. Todėl, atsisėdus kertelėje, verkiau. Nika liovėsi piešęs ir sėdėjo susirūpinęs. Po valandėlės atėjo mamatė, ir glamonėdama mane, tarė:

– Neverk, Irusia, nevažiuosi. Mokysies čia pat, kol užaugsi didelė.

– Ar tikrai neduosi manęs, mamate? – klausiau nušvitusiomis akimis, apkabinus mamatę.

Į kambarį įėjo tėvelis.

– Gražiai pasielgei, Irusia, tartum būtumei ne vyresnė už Jonelį. Ciocia daro tau tokią didelę malonę, o tu – tuojau birtbi ir bėgti. Gražu! Ar bent supranti, kokią gėdą mums padarei?

Stovėjau išsigandusi, vėl nusiminusi, glausdamos prie mamatės.

– O tavo pasielgimo, Marynia, irgi kitaip negaliu pavadinti, kaip vaikišku. Juk tokio išsilavinimo mes jai negalėsime duoti. Juk ir aš ją labai myliu, ir man be galo skaudu būtų su ja persiskirti, bet reikia savo egoizmą paaukoti vaikų gerovei.

– Ak, Liudvikai, kaip gali mane įtarti esant čia egoistę! Tiesa, būtų tai man baisus smūgis, bet persigalėčiau, jei to reikalautų Irusios laimė. Bet juk jie iškreips mūsų vaiko

sielą! Ar to nesupranti? Kuo ji pavirs, augdama tokioje atmosferoje? Ne, ne, niekad! Geriau teneturie ji to aukšto išsilavinimo nei tos aprūpintos ateities, bet teturie tai, kas brangiausia. Juk visados yra taip, kaip tu nori, Liudvikai, bet šį kartą aš iš visų jėgų ginsiu savo teises.

Niekados dar nebuvau mačius mamatės tokios susijaudinusios. Visuomet tokia rami, dabar kalbėjo smarkiai ir griežtai; visuomet blankus jos veidas dabar buvo paraudęs.

– Egzageruoji, kaip visados, ir dėl to esi nesukalbama. Pirma nurimk, o paskui pakalbėsime, – tarė tėvelis ir išėjo.

Tačiau šį kartą įvyko tai, ko norėjo mamatė. Nežinau, kaip ji įtikino tėvelį, ką kalbėjo su ciocia, tik pasilikau namie.

Bet ciocios malonės visai netekau, ir per tas paskutiniausias dienas ji su manim nebe-kalbėjo. Tik kelis kartus žiauriai pažiūrėjus į mane, tarė:

– Pasigailėsi kada nors, bet bus per vėlu.

Mamatei ciocia buvo šalta kaip ledas. O dėdė Boleš buvo toks, kaip visados, ir negalima buvo numanyti, ar jis pyksta, ar ne.

* * *

Jau ruduo – šlapias, purvinas, pilkas. Lytus barškina į rutes, vėjas daužo langines ir kaukia kamine, padangėse kabo storos debesų drobulės. Šiandien jau išvažiavo dėdė ir ciocia, o su jiedviem ir tėvelis palydėti judviejų lig pat Vilniaus. Tie patys arkliai rytoj atveš mums mokytoją. Kad ir bjaurus oras, mums labai linksma šiandien. Jaučiamės lyg paukščiai, išleisti iš narvelio: galime vėl bėgioti Ritinėdami po visus kambarius, nebereikia per dienas glaustis po savo kambariukų kampelius, bijant įkyrėti svečiams; nebereikia bijoti kiekvieno judėjimo, ne tokio, kaip reikia, pamokslo nuo ciocios ir priekaištų, kad esą matyti, kokioje draugijoje mėgstame dažnai būti. Nika ir Jonelis tuojau ėmė naudotis ta laisve: salono viduryje pasikinkė ketvertą arklių, sukrovė aukštą karietą iš kėdžių ir, atsisėdę su ilgais botagais, važiuoja, balsingai varydami savo bėglius žirgus. Tarnaitės tvarko ciocios ir dėdės gyventus kambarius ir rengia kambarį mokytojai, o aš džiaugsminga padėdu. Nešame su mamate porą gražių žolynėlių, kabiname ant sienos kilimą, tiesiame ant stalo staltiesę. Norėčiau, kad tai mokytojai būtų pas mus gražu ir gera, labai jos laukiu, nes mamatės draugė, kuri mums ją rekomendavo, rašė, kad esanti gera ir mylinti vaikus.

Ir mamatė šiandien linksma.

– Žinai, Irute, – tarė man, – dėlto gerai kartais, kad viskas pasaulyje praeina.

Pietūs buvo labai linksmi ir guvūs, nes, mamatės ir mūsų nuomone, reikėjo giliai atsikvėpti, taip ilgai išbuvus suvaržytiems.

Tuo tarpu lytus liovėsi dulksnojęs, ir žvilgterėjo saulė. Tad pavalgę, prikrautu krepšiu nešini, visi išėjome pasivaikščioti.

Alėjose margi, lengvi, šnabždus lapai pavirto šlapia ir sunkia nešvarios spalvos mase; murziniuose laukuose, tarp rugienų ražų, šen ir ten dreba liūdnos violetinės gėlės paskutinės rudens gėlės.

Liūdnas pasaulis – bet mums linksma: taip ilgai nevaikščiojome su mamate. Tad visur užeiname: ir pas senelį Lukošį, ir pas Topilę, ir pas bobutę, kol krepšiukas visai ištuštėjo.

Grįždama mamatė sako:

– O aš žinau, ko jūs dar labai trokštumėt, ir noriu jums to džiaugsmo patiekti. Pakelkit balių ir pakvieskit Žvirbliukus.

Ir buvo labai iškilni puota, nes nuo svečių buvo likę visokių skanių daiktų. Pavalgę šokome su Žvirbliukais, mamatei grojant. Sutemus ir mūsų svečiams išėjus, mamatė ėmė dainuoti Rudens dainą, o mes, sutūpę prie jos kojų, klausėmės.

*Już się ostatnie dźwięki rozwiaży,
Już nas ostatnie ptaszki pożegnaty...*¹⁸⁷ –

Plaukė meilus mamatės balsas. Paskui, skausmingas, ašarotas, skundės:

*Wieczną jedynie jest ma tęsknota.
Wieczną tęsknota, co mam w duszy mej...
Ach, jak prędko już!
Ach, jak prędko już!*¹⁸⁸

Mirė paskutinis žemas tonas, lyg sužeistos širdies mirštamas dejavimas.

– Man labiausiai gaila, že już nas ostatnie ptaszki pożegnary, – tarė Nika.

– Kaip paukštelių nebėra, taip visur dabar tylu ir tuščia, – pasakiau aš.

– Ir visi lizdeliai tokie liūdni ir tušti, – pridūrė Jonelis.

– Viso ko gaila, vaikeliai, viso ko, – tarė mamatė.

– Žinai, mamate, ką aš pamąščiau, – tarė Nika. – Mes čia sėdime, susitūpę į krūvelę prie tavęs, kaip tik paukšteliai lizdelyje.

– Ir taip pat trys, kaip tame lizdelyje vašoklėse.

– Tiesa, Nika, – tarė mamatė. – Esat mano brangiausiai paukšteliai, ir kaip mums gera drauge! Tai mūsų laimingiausi laikai – ir mano, ir jūsų. Bet ateis laikas – laikas taip greit lekia! – ir išskrisite iš lizdelio... ir tuščias paliks lizdelis...

– Kur mes skrisime, mamate?

– Kiekvienas sau. Mokytis, paskui darbuotis sau ir kitiems.

– O mes ir vėl parlėksime, mamate.

– Taip, bet jau nebegyvensime taip, kaip dabar. Tuščias ir liūdnas liks lizdelis. Ir tik mudu su tėveliu – su senu paukščiu – nuliūdę betupėsime. Ir kuomet nors parlėkė neberasite nė mudviejų... O gal rudens viesulas kurią juodą naktį sugriaus ir patį lizdelį... Norėčiau kartais sustabdyti tą beširdį laiką, vaikeliai, kad ilgiau būtumėt tokiais mažais paukšteliais ir ilgiau galėčiau jus laikyti apgūžusi.

– Ar nenori, mamate, kad mes užaugtume?

– Žinoma, kad noriu! Noriu ir nenoriu. Būsime tie patys, bet ne tokie pat. Ir mylimos jūsų akelės, kurias dabar bučiuoju, bus tos pačios, bet nebe taip žiūrės, ir jūsų šilkiniai plaukeliai nebe taip minkštai raitysis mano pirštuose.

– Mamate, kodėl sakei, kad, sugrižę į lizdelį, gal nei tavęs, nei tėvelio nerasime? – paklausė Nika.

¹⁸⁷ Jau paskutiniai garsai nurimo,
Jau paskutiniai paukščiai išskrido... (lenk.).

¹⁸⁸ Vien ilgesys mano lieka, per amžius,
Amžiną ilgesį savo sieloj jaučiu...
Ak, kaip greitai jau!
Ak, kaip greitai jau! (lenk.).

– Nes seni paukščiai išlekia ten, iš kur niekas nebegrižta. Į tėvų dausas. Taip yra, vaikeliai. Ak, bet esti ir kitaip...

Ūmai antrame kambario gale kažkas stipriai pabarškino į langą. Mamatė krūptelėjo, visi išsigandę pašokome iš vietos ir nubėgome žiūrėti. Už lango juodavo naktis, ir nieko nebuvo matyti nei girdėti.

– Kas čia buvo? Kas čia buvo? – klausė mamatė neramiai. Jos akyse mačiau sopulingą išgąstį. – Koks tai buvo ženklas? Gal tai barškino likimas, kaip Bethoveno Likimo simfonijoje?

Ir, vėl atsisėdus už pianino, mamatė pradėjo groti tą gražiąją simfoniją. Bet atmintinai temokėjo nedaug, tad, pertraukus ją, ėmė austi kažkokią be galo liūdną melodiją ir dainuoti rečitatyvu:

*Ak, kaip bijo širdis! Lyg paukštelis ji dreba, o Viešpatie,
ateities juodai uždangai kabant prieš ją, nelaimingąją.
Kas ten slepias užjos? Kokios nuožmios baidyklės sutūpusios
budriai tyko užpulti mane, pro tą uždangą einančią?
Baisios galvos jau kilst, smailianagės jau tiesiasi letenos,
balti dantys jau blizga, jau skamba, jau žvanga jų piktjuokis...
Ak įsmigs tie nagai man į širdį – paukštelį bedrebantį;
ak, suspaus mane letenos kietos šaltam savo glėbyje!
Ir nėra man galios sustoti, ir nėra man galios išvengti.
Kiekviena sekundė arčiau mane neša jų baisiojo glėbio.
Šaltas prakaitas drėkina kaktą, širdis plakus liaujasi...
Geležinį baidyklių tų glėbį suminkštink, o Viešpatie!*

Taip liūdnai dainavo mamatė, o manyje kilo žinomas jausmas, kad visi mirs, o aš pasiliksiu viena.

Baisu man rados, ir tariau mamatei:

– Mamate, eikim iš čia prie žiburio.

Mamatė uždarė pianiną, ir nuėjome į valgomąjį, kur viršum stalo linksmi degė lempa, ant staliuko maloniai užė samovaras, o Nika su Joneliu, užsikvėpę ant stalo, žiūrėjo kažkokius paveikslėlius.

Ir praėjo viskas, ir prabėgo... Praėjai ir tu, o motin mano, į dausas išlėkusi iš lizdo. Bet pirmiau dar išlėkė paukšteliai⁹⁸.

O lizdelį viesulas sudraskė...

*Dabar visi jūs vėl drauge – lizdelį
susukę ten, kame jau nieks neirsta.
Girdi jau, motina, harmoniją stebuklingą,
kurios sugauti čia stengeis iškreiptą toną,
ir grožį jau matai, už viską čia gražesni,
už Alpių ežerus, už veikalus artistų,
kurių čionai neteko tau regėti.*

*O aš – lizdelio mūsų paukštis paskutinis,
pats vienas čia palikęs taip ilgai,
skrendu pas jus, mamate, vis artyn, artyn...
Netrukus sunkūs plyš lėlutės-kūno vysčiai,
siela – drugys auksinis – nulėks pas jus į lizdą.
Tikiu: vėl kada nors paglostys mano veidą
rankelės tavo švelnios, kvapios kaip tos rožės,
ir tavo liūdnos akys man šypterės laimingai.
Prie rankų tų brangių pripuolus ilgioms lūpoms,
kaip Tomas Viešpaties žaizdas kai palytėjo,
sušuksiu, laimėj skęsdama: Mamate mano!*

Parengė Gediminas Mikelaitis

Jonas Biliūnas

Jonas Biliūnas (1879–1907) – lietuvių novelės klasikas, psichologinės prozos ugdytojas – gimė 1879 m. balandžio 11 d. Niūronyse (Anykščių raj.) pasiturinčių ūkininkų šeimoje, tačiau dar būdamas gimnazistas liko našlaitis, susidūrė su skurdu ir būtinybe verstis savarankiškai, už kuklų atlygį mokė jaunesnius vaikus, kol 1899 m. savo lėšomis baigė Liepojos gimnaziją. Paskutinėse gimnazijos klasėse susidomėjo marksizmu, tapo aktyviu socialdemokratu, įkūrė slaptą moksleivių draugiją, kurioje dalyvavo būsimoji kultūros, mokslo veikėjai: teisininkas, kraštotyrininkas Pelikšas Bugailiškis, gydytojas Pranas Mažylis, chemikas Antanas Purėnas ir kt. Dėl savo pažiūrų Biliūnui teko nukentėti: 1900 m. buvo pašalintas iš Dorpato (Tartu) universiteto. Politinės retorikos, socialinio aktyvizmo pėdsakų gausu jo ankstyvuosiuose apsakymuose, skelbtuose darbininkų spaudoje: „Pirmutinis streikas“, „Be darbo“ ir kt. 1902 m. Panevėžyje, kur tada gyveno, įsteigė socialdemokratų partijos grupę.

Kairuoliškumas, dėmesys pažemintiems ir nuskriaustiems, permainų troškimas – būdinga XX a. pradžios jauno intelektualo, ypač pavergtos tautos piliečio, laikysena. Tai buvo pozityvizmo epocha, kai naiviai tikėta, kad revoliucionieriai, herojiški promėtėjai, gali nepaisydami aukų ir praradimų atvesti visuomenę prie naujo „laimės žiburio“. Vėliau politinių idėjų įkarštis ėmė vėsti, dėmesį patraukė literatūra, estetika, kultūros istorija. Biliūnas buvo pirmasis lietuvis inteligentas, kuris profesionaliai ruošėsi rašytojo darbui – tam turėjo pasitarnauti 1903–1904 m. studijos Leipcigo ir Ciuricho universitetuose (Ciuriche jis studijavo literatūrą ir su ja susijusias disciplinas). Užsienyje parašytos kai kurios Biliūno novelės („Vagis“, „Kliudžiau“ ir kt.) rodo bręstantį rašytojo talentą, kurį veikė ir kruopščiai studijuojama lektūra, pirmiausiai psichologinio realizmo mažieji šedevrai – Gi de Mopasano, Antono Čechovo novelės.

Nuo kairiosios pakraipos jaunystės bendraminčių niekada neatsiribojo (neatsitiktinai pirmą jo biografiją parašė būsimoasis Lietuvos komunistų lyderis Vincas Mickevičius-Kapsukas), prisidėjo leidžiant socialistinę spaudą. Yra ir kitų liudijimų: rašytojo penkiasdešimtmečio proga keletą jo draugų apklausęs Juozas Tumas-Vaižgantas išsiaiškino, kad gyvenimo pabaigoje Biliūnui buvę artimesni liberaliojo sparno kultūrininkai, liaudies švietėjai Jonas Jablonskis, Povilas Višinskis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, o socialdemokratų, pernelyg įsijautusių į politikos reformatorių vaidmenį, jis nebemėgęs. Savijautai nuolat prastėjant rašytojas jautėsi vienišas, nutolęs nuo visuomeninių reikalų. Su kategoriška, kompromisų nepripažįstančia kairiųjų intelektualų politine linija nesiderino gilėjanti Biliūno resignacija ir siekis derinti priešingas pozicijas, išsiugdyta demokratinė laikysena.

*Nes kas gali sujunginti skaitytojaus
jausmus labiausiai už tikro gyvenimo
teisybę, už reališką aprašymą ar tai
gerų, ar blogų jos pusių!*

J. Biliūnas)

*Taigi, jeigu norime būti tikrais
dailos rašytojais, patys turėkime
jautrias širdis ir mokėkime giliau
pažiūrėti į širdis žmonių, kuriuos
norime aprašinėti.*

J. Biliūnas

Jo estetiški orientyrai labai įvairūs: studijuoti rusų demokratų Nikolajaus Černyševskio, Nikolajaus Dobroliubovo veikalai, Karlo Borinskio vokiečių poetikos tyrinėjimai, savarankiškai mokytasi prancūzų kalbos. Tarkime, „Laimės žiburio“ legendoje daugelis tyrinėtojų atpažįsta Maksimo Gorkio įtaką, daugelyje smulkiųjų novelių – Čechovo metoda, kai pasakojimo pagrindas – nebe pramogai skirtas anekdotas, o visus veikėjus ir patį veiksmą paliečianti „begalinė pasaulio skriauda“ (Vytautas Kubilius).

Jau sirgdamas džiova ir gydydamasis Lietuvoje (Rozalime, Kačerginėje, Anykščiuose) ir Lenkijoje (Zakopanėje) Biliūnas parašė brandžiausius kūrinis – „Joniukas“, „Lazda“, „Ubagas“, „Brisiaus galas“, *Liūdna pasaka*. Silpstant jėgoms, kūrybinės galios ir entuziazmas tik augo, kūrybiniai planai vijosi vienas paskui kitą: laiške Povilui Višinskiui Biliū-

nas prisipažino meldžiąs likimo, kad jam būtų suteikta bent dešimt metų, per kuriuos galėtų užrašyti viską, kas sieloje glūdėjo. Likimo permaldauti nepavyko: rašytojas 1907 m. gruodžio 8 d. mirė Zakopanės sanatorijoje.

Jam buvo lemta likti literatūros istorijoje pirmiausiai kaip fragmentiškų novelių autoriui – ir ne vien todėl, kad stambesniems epiniams žanrams trūko laiko ir jėgų. Fragmentiškumas, dėmesys detalėms, niuansams, atsirbojimas nuo teorijos, teigusios, kad rašytojas privalo kurti objektyvų epochos ir visuomenės paveikslą – visa tai būdingos Biliūno prozos ypatybės. Yra nebaigtų tekstų: pavyzdžiui, parašyta tik įžanga planuotai studijai apie Žemaitės prozą, kur mėginta teoriškai suformuluoti realizmo principus. Čia Biliūnas kaip tikras pozityvistas naująjį literatūros metodą apibrėžė gamtamokslio terminais, gretino rašytojo santykį su vaizduojama medžiaga ir rentgeno spindulių, kurie tais laikais dar buvo fizikos sensacija, poveikį: realistas esąs kaip fotografas, jo „atida, kaip X spinduliai Rentgeno peržengdama paviršutinę pluta, turi atidengti mums viduj užsislėpusią žmonių dvasią ir jų psichologijos apsireiškimus.“

Tačiau ne mažiau jam svarbūs ir širdies, jausmo sprendimai: „Taigi, jeigu norime būti tikrais dailos rašytojais, patys turėkime jautrias širdis ir mokėkime giliau pažiūrėti į širdis žmonių, kuriuos norime aprašinėti“. Lietuvių literatūros kritikoje Biliūnas dažniausiai laikomas realizmo atstovu, tačiau bandyta jį priskirti ir sentimentalistams (Algimantas Radzevičius). Kita vertus, ne vienas tyrinėtojas pastebėjo jo kūryboje didelį jausmo santūrumą, derinamą su stipriu emocingumu (Meilė Lukšienė, Kazys Umbrasas).

Biliūnas nebijojo aiškiai apibrėžti savo pilietinės pozicijos, tačiau jis taip pat dažnai laikomas tolerancijos, pakantumo skatintoju. Jį veikė modernistinės reliatyvizmo idėjos, pasak kurių, nieko tikra nežinome apie mus supančius daiktus ir reiškinius ir neturime teisės kategoriškai spręsti ar teisti. Biliūno veikėjai neskirstomi į teigiamus ir neigiamus, jiems nepritaikomos stereotipinės schemos. Pasakotojas dažnai neatskleidžia, kurio

pusę jis palaiko, nors gali su skaitytoju pasidalyti abejonėmis, nesislepia už savo veikėjų, neimituoja objektyvaus visažinio pasakotojo, būdingo klasikinio realizmo prozai.

Daug svarstyta apie Biliūno prozas psichologizmą. Akivaizdu, kad jo vaizduojami žmonės atveria daugiau vidinio pasaulio užkaborių nei Žemaitės ar Lazdynų Pelėdos herojai, atpažįstami plačioje, spalvingoje, tačiau pernelyg apibendrintoje, individualių veikėjų stokojančioje visuomenės panoramoje. Tradicinio realistiško pasakojimo kontekste Biliūno herojai atrodo egocentriški, subjektyvūs. Jie dažnai samprotauja pirmuoju asmeniu, nebijo atsiverti, dalijasi autentiškais atsiminimais. Žmogus tarsi įvertinamas nauju žvilgsniu – atkreipiamas dėmesys į kintančius veido bruožus, „sielos veidrodžius“ – akis, fiksuojami balso pokyčiai, nutylėjimai, suteikiamas žodis visuomenės atstumtiesiems – elgetoms, bepročiams. Žvilgsnis į pasaulį ir save – persmelktas elegiško graudulio, neretai savigraužos. Esminiai Biliūno motyvai susiję su įskaudinto, žeminamo žmogaus jausminėmis reakcijomis – kalte, skriauda, nuoskauda. Šie jausmai suvisuotiniai: tai, kas atsitinka senam artimųjų apleistam ubagai ar niekam nereikalingai katytei, gali atsitikti kiekvienam, todėl Biliūno tragizmas be jokio moralizavimo veikia labai įtaigiai. Pasak rašytojo Romualdo Granausko, sunku įsivaizduoti žmogų, kuris neverkė dėl beprasmiškai žuvusios katytės: „Parodykit man tą žmogų, ir aš į akis jam pasakysiu, kad gamta vietoj širdies dar vaikystėje jam teįdėjo akmenį. Ir dar labai suabejosiu, ar šiandien tas akmuo jam atvirto į širdį“.

Biliūno proza buvo lūžio taškas, žymėjęs naują lyrinės, psichologinės prozos epochą: visi vėlesni rašytojai (Ignas Šeinius, Jurgis Savickis, Antanas Vaičiulaitis ir kt.) plėtė psichologijos pažinimo horizontus, tačiau turbūt nė vienas nepasiekė tokios meninės įtaigos palyginti paprastomis, išoriškai skurdžiomis, tačiau puikiai suderintomis stilistinėmis priemonėmis.

Tad Biliūnas – vienas pirmųjų lietuvių literatūros stilistų. Iš jo kūrybos neįmanoma išmesti sakinio, dažnai net pakeisti žodžių tvarkos, kad nesugriūtų prasminis karkasas. Jo kūriniai vientisi, pasakojimo tonas netrūkinėja, toks pat išlieka iki galo. Tai ne padriki įspūdziai, o nuoseklus pasakojimas, nors ir papildytas lyriniais elementais. Biliūnas – vienas meditacinės, poetinės prozos pradininkų, iš jo mokėsi ir savuosius „magiškojo realizmo“ ar „ezopinės kalbos“ modelius kūrė Antanas Vaičiulaitis, Romualdas Granauskas, Juozas Aputis. Sovietmečiu Biliūno kaip „pažangiojo“ literato autoritetas padėjo išlaikyti gyvybingą lyrinės prozos tradiciją. Autoritetą puoselėti padėjo ir oficialiosios valdžios atstovų 1953 m. sprendimas perlaidoti rašytojo palaikus Liudiškių piliakalnyje prie Anykščių.

*Ir jeigu mes visi verkėme,
skaitydami jo „Kliudžiau“,
„Brisiaus galą“ arba „Liūdną
pasaką“, tai vien tik iš gražumo;
vien tik iš gražumo, sakau, nes
liūdesys taip pat gali būti ir
gražus, ir skaidrus, ir taurinantis.
Parodykit man žmogų, kuris
neverkė dėl tos baltai murzinos
katytės? Parodykit man tą žmogų –
ir aš į akis jam pasakysiu, jog
gamta vietoj širdies dar vaikystėje
jam teįdėjo akmenį. Ir dar labai
suabejosiu, ar šiandien tas akmuo
jam atvirto atgal į širdį.*

R. Granauskas

*Žemaitės ar Lazdynų Pelėdos
apsakymus būtų galima nesunkiai
redaguoti; geriausiuose J. Biliūno
kūriniuose neįmanoma ne tik
sakinio išbraukti, bet kartais
ir žodžių tvarką pakeisti, jeigu
nenorime, kad skaitytojo suvokimas
imtų šlubčioti, stabčioti.*

A. Zalatorius

Kapsuko ironiškai vadintas „liūdno pasakos rašytoju“ Biliūnas į lietuvių literatūrą įdiegė naujų temų. Kartu su jo kūryba į realistinio pasakojimo kanoną įtraukiami žmogaus egzistencijos laikinumo, gyvenimo trapumo motyvai (Juozas Stonys). Kontrasto principu komponuojami skirtingi laiko planai, kai jaunos dienos atrodo lyg nesugrąžinamas „aukso amžius“, o dabartis pilna grėsmingų nuojautų. Apysaka *Liūdna pasaka*, laikoma vienu paskutinių Biliūno kūrinių, šiandien gali būti interpretuojama ne vien kaip istorijos mechanizmų sulaužyto mažojo žmogaus likimo, psichologinio žlugimo istorija, bet ir kaip universalios legendos

bruožų turinti pasaka, sakmė, istorinių lūžių laikais pasikartojantis tragiškas motyvas. Apysakoje esama poetinių elementų, kompoziciją struktūruojančių pasikartojimų, o įžangą „Baltasai šešėlis“ galima skaityti kaip eilėraščių proza, kuriame puikiai dera intymus asmeniškumas ir universalios idealios mylimosios simbolika.

Siūloma literatūra: Jonas Biliūnas, *Raštai*, 1–3 t., Vilnius: Vaga, 1980–1981; Jonas Biliūnas, *Liūdna pasaka*, kūrybos rinktinė, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 2006; Meilė Lukšienė, *Jono Biliūno kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956; Jonas Biliūnas *literatūros moksle ir kritikoje*, sud. Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1979; *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Jonas Biliūnas*, sud. Marius Mikalajūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2002; Marius Mikalajūnas, *Skaitykime Joną Biliūną*, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Vita Gaigalaitė, „Jonas Biliūnas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sud. Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 149–168; Juozas Stonys, „Posūkis į psychologizmą“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*, red. Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1994, p. 31–50; Albertas Zalatorius, *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, Vilnius: Vaga, 1971; Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.): semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980.

Jonas Biliūnas

LIŪDNA PASAKA

BALTASAI ŠEŠĖLIS

Prakalbos vietoje

O jaunosios dienos mano! Kaip melsvam ore gervės nykstat jūs, tiktai ką pasirodžiusios... Žiūriu į jus pralėkusias, kaip į sapną gražų, ir matau tik, kad jau artinas ruduo gyvenimo mano.

O Ramūta! Kodėl nepažinau tavęs, dar mažutis, nekaltas būdamas! Tada tokios gražios, laimingos buvo dienos. Būtume, už rankų susitvėrę, Šventosios pakrančiais vaikščioję, lakštingalos giesmių klausę. Būčiau tave po miškus ir krūmus išvedžiojęs, paukščių lizdus parodęs, išsirpusių uogų parinkęs. Bet tu buvai toli nuo manęs, toli, ir aš net nežinojau, kad tu gyveni pasaulyje...

Taip, nežinojau... Bet jaučiau... Nuo pat mažų dienų tavo paveikslas mano širdyje gyveno. O kai, mokiniu būdamas, traukiniu gimnazijon važiuodavau ir tavo tėvynės mirguojančius klonius ir laukus ir gimtąjį sodžių pro langą išvysdavau, mano krūtinėje netikėtai sujudėdavo naujas, geras jautimas: kaip paukštis pro šalį pralėkdavau, bet ilgai dar į išsitiesusį paveikslą žiūrėdavau, kolei jis visai iš akių neišnykdavo... Ir kažin ko gaila man būdavo... Ką tu tada, mano mažutėle, veikei? Gal, ant kelių mamytės sėdėdama, gražių jos pasakų ir dainų klauseis? Gal sodne po senąją grūšia sėdėjai, vainikėlį pindama? O gal lakstei po žydinčius laukus ir pievas ir, išvydusi, kaip pro šalį pralėkė šniokšdamas ir dudendamas traukinys, žiūrėjai į jį išsigandusiom ir nustebusiom akelėm, su drebančia širdėle: nežinojai, kad tenai pravažiavo tasai, kuriam paskum tu būsi artimiausia...

Taip, artimiausia... Tau tik vienai nebijau savo širdies atidaryti, jos skausmų ir apsvylimų parodyti. Tu tik mane supranti, moki mano klaidas ir silpnumą atleisti.

1906 09 29

I

Namas, kuriame – tik ką atvažiavęs – apsigyvenau, stovėjo pačiam miške. Gražus vasarinis namas. Aplink jį kvepiančios pušys ir eglės atakaitoj snaudė, už kelių žingsnių vėsi upė plaukė... Čia, sveikatos ieškodamas, pažadėjau visą vasarą išbūti...

Antrą dieną išėjau oran, kur jau laukė manęs pastatyta po pušimis gulimoji kėdė, ir, sunkiai alsuodamas, atsiguliau... Privargau... tik kvapą begalėjau atgauti... Bet tuojau... palaukėk!.. Jau lengviau... jau visai lengva kvėpuoti... O, kaip gera!.. Nežinau, ar gali kas taip jausti pušyno kvapą, kaip džiovininkas. Gal tik vienas artojas, po sunkaus kasdieninio darbo kietan patalan guldamas, tokį pat jausmą turi... Nors buvau išsinesęs knygą ir ketinau jau skaityti, bet pamečiau ją ant žemės, išsitempiau visas ir kaip mažas vaikas lepinaus, tuo kvapu alsuodamas. Ėmė noras suimti gniaužtan visą tą pakvipusį orą ir, pravėrus savo krūtinę, vienu rėžtu sugrūsti jį plaučiuosna: pasotinti juos, alkanus, to oro ištroškusius. Bet buvau toksai silpnas, tos galios neturėjau... Gulėjau aukštelninkas ir gėriau tą kvapą, gėriau. Akimis klajojau po medžių viršūnes: žiūrėjau, kaip „pušin iš pušies voverytė liuoksi“, klausiaus, kaip tarp šakelių nematomi paukščiai čeža ir įvairiais balseliais gieda. Ir taip ramu, taip gera rados. Nors negalėjau savo kojomis nau-

dotis, negalėjau po kalnelius laiptoti, po klonius lakstyti, negalėjau šūkauti ir dainuoti, kaip tat tik moka žmogus, miškan įejęs, tačiau buvau dėkingas sutvertojui ir už tat, kad dar turėjau sveikas akis ir gerą ausį. Juk tūlas ir to tiek neturėjo...

Iš vasarinių namų susirinko netoli manęs gražiai apsitaisę vyrai ir moterys, jaunimas ir vaikai, – visi linksmi ir laimingi. Vieni ėmė žaisti, kiti apsėdo dailų dirvonėlį, tretį išsisklaidė po mišką – juokaudami ir dainuodami. Visi šitie miesto gyventojai, dėl poilsio ir įvairumų tame miške susirinkusieji, buvo kaip iš pasakos išėję: gražios, šviesiais rūbais pasipuošusios moterys mirgėjo tarp medžių kaip sužydę žolynai daržely. Į jas žiūrint, regėjos, kad nėra pasauly vargų ir ašarų, nelaimės ir bado, o jeigu ir yra, tai ne čia, bet ten, toli už miško, iš kur aidas neateina. Į jas žiūrėdamas, norėjau nors valandėlę užmiršti ir savo ligą, ir tą, kas už to miško dėjos; norėjau tikėti, kad čia niekur mažiausio nelaimės šešėlio neišvysiu...

Tik staiga kažin koks ypatingas, niekad os dar negirdėtas balsas man ausyse sudejavo. Sudejavo kaip senatvės skundas, nelaimių atbalsis. Taip dejuoti galėjo tik žmogus senas, labai senas ir labai nelaimingas. Tam garsui nėra raidžių: jo negalima žodžiu išreikšti, – galima tik jausti... Atsigrėžiau nustebęs: žiūrėjau ir laukiau... Iš už namo kertės išlindo sena, aukšta moteriškė. Ėjo jinai tiesiai į mane, lazdele pasirimsčiuodama ir dejuodama. Ją pamatęs, greitai nususukau. Bet pajutau, kad jinai jau prie manęs: stovi tiesiai į mane savo baisias akis įbedus. Neišturėjau: sudrebėjau ir atsigrėžiau. Pamačiau tas jos akis. Ne, tai ne akys. Tai buvo du taškai, klaikūs, be gyvybės. Tokį įspūdį, kaip tos jos akys, gali žmogui padaryti tik užgesusios žvaigždės, iš arti matomos. Taip, tai buvo užgesusios žvaigždės. Tik tos žvaigždės dar matė: jos tiesiai į mane žiūrėjo:

– Ko tamsta nori? – dusliu balsu paklausiau, visas krūptelėjęs.

Nieko neatsakė: ar negirdėjo, ar gal nesuprato. Tik, įbedus savo klaikias akis, žiūrėjo į mane.

Nežinojau, kas daryti: buvo ir nesmagu, ir gėda. Krepšio su savim neturėjo: nežinojau, ar jinai ubagė. Suradau kišenėj du skatiku ir atsikėlęs įspraudžiau jai rankon. Nejuoto... Du skatikai nulėkė iš rankos žemėn, o jinai, nei karto nemirktelėjęs, žiūrėjo į mane. Krūtinėj pajutau šaltą sopulį. Neturėjau kur dėtis...

Staiga moteriškė atsigrėžė visa kiton pusėn ir išvydo ant dirvonėlio žmones. Sudejavo, o jos lūpos ėmė krutėti. Išgirdau, kaip sunkiai, tyliai prakalbėjo:

– Kiek ponų... kokie jie visi gražūs...

Staiga vėl įbedė į mane akis ir paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Įbedus akis, pastovėjo... Paskum, tartum atsakymo nesulaukusi, nuėjo takeliu dejuodama...

Ant dirvonėlio, ją išvydę, visi nutilo. Tartum giltinė pro šalį pralėkė. Ir jie kaip ir aš mėgino išsibodėti nuo jos skatikais. Bet tie skatikai mažai, matyt, tai moteriškei rūpėjo. Pastovėjusi, kiek jinai pati norėjo, išnyko iš visų mūsų akių kaip klaikus „memento mori“...

Po to kuone kas diena, tuo pačiu laiku, išgirdavau jau žinomą ypatingą ir skaudų dejavimą ir iš už namo kertės išvysdavau išeinančią seną seną moteriškę. Pro mane eidama, visados sustodavo ir, įbedus savo klaikias, be gyvybės akis, ilgai ilgai į mane žiūrėdavo. Kad ir klausdavau, nieko nuo jos negalėdavau patirti. Tik viena vis girdėdavau: „Kiek

ponų... kokie jie visi gražūs..." Ir: „Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..." Bet kas tasai jos Petriukas, nepasakydavo... Ir eidavo taip pro šalį, dejuodama, lazdele pasirimsčiuodama, sunkią sunkią metų našą nešdama. Pasirodydavo ir išnykdavo iš visų mūsų akių kaip klaikus „memento mori“ ... Ir taip kuone kasdien, per visą vasarą...

Pripratau prie jos... Jau ramiau galėjau matyti ir tas klaikias, be gyvybės akis, ir tą nesuskaitomą skaičių raukšlių, kuriomis kaip tinklu buvo išraizgytas moteriškės veidas... Prisižiūrėjau: Dieve, kiek tasai senas veidas raukšlių ir raukšlelių turėjo! Ilgi ilgi gyvenimo metai rašė ant to veido sopulius ir ašaras, ir vargų klaikumą – rašė rūpestingai, be pasigailėjimo. Likimo pirštas nepraleido nei mažiausio atsitikimo, – visa ton gyvenimo knygon įrašė. Taip, tai buvo gyvenimo knyga – atidengta, nors ir sunkiai suprantama... Per dienų dienas ton knygon žiūrėdamas, skaičiau jos įstabius žodžius ir... šį tą supratau... Tiesa, ne be žodyno: daug man geri žmonės padėjo...

Liūdna pasaka!..

II

Buvo tai 1863-iaiais metais.

Viename sodžiu gyveno neturtėlis žmogus, vardu Petras Banys, su savo moterim Juozapota. Jauni ir gražūs, abu mylėjo vienas antrą ir, susiėmę už rankų, ramiai ir drąsiai ėjo gyvenimo keliu. Tiesa, tasai kelias buvo šiurkštus ir kietas, dar baudžiovos grandimis išgrįstas, tačiau, būdami jaunos dvasios, turėjo stiprias, kad ir pūslėtas, kojas ir naštos sunkumo neįjutė.

Jų pilnai laimei tik vaikų trūko... Bet kai Petras, iš lauko parėjęs ir gardžių batvinių pasrėbęs, prieidavo prie savo moters ir, pusiau apkabinęs, kažin ką jai tyliai ausin pašnibždėdavo, graži Juozapota kaip ugnis visa užkaisdavo ir greitai slėpdavo ant vyro peties savo išraudusį veidą. Abu žinojo ir tikėjo, kad bus, ir laukė... krikštytynų... Nors tasai laikas buvo dar toli, tačiau Petras jau pynė iš balanų lopšį, laimingai šypsodamas. Maloniai žiūrėjo į moterį ir matė, kaip iš po jos ilgų blakstienų mirgėjo akys kaip dvi gražios žvaigždės – laimės žvaigždės. Tas žvaigždes jisai ir užsimerkęs matydavo...

Taip ėjo sunkios ir vargingos, bet ramios dienos...

Niekur toliau savo miestelio neidami, gal būtų ir visą amžių taip ramiai vietoje išgyvenę ir vaikų susilaukę... Bet netikėtai užpūtė naujas vėjelis – ir tų neturtėlių gyveniman naujus troškimus ir naują viltį įnešė...

Pavasarij, vieną šventadienį, parėjo Petras iš bažnyčios ne toks, kaip visados. Buvo užsimąstęs ir susirūpinęs, o jo akyse degė nesuprantama, ypatinga ugnis.

Atsimainiusiu balsu paprašė valgyti ir visą laiką nei žodžio nepratarė. Pavalgęs ėmė kepurės ieškotis. Juozapota nustebusi sekė savo vyrą akimis ir laukė, ką pasakys. Bet tasai jau pro duris ėjo...

– Kas atsitiko? Kur eini? – bailiu balsu paklausė jo.

Taip gailingai į jį savo gražiom akim pažiūrėjo, kad Petras sugrįžo ir paėmė moterį už rankos. Pasodinęs grečium savęs ant suolo, ilgai į ją tylom žiūrėjo. Jo akyse švietė ir bailė, ir viltis, ir abejojimai.

– Nieko neatsitiko, – prakalbėjo tyliai, atsidusdamas Petras, – bet...

Juozapota krūptelėjo.

– Nebijok, nieko bloga, – jau ramesniu balsu tarė jisai. – Tik žinai, kokią naujieną šiandien išgirdau?

Ir Petras ėmė savo moteriai pasakoti, ką jisai miestely girdėjo ir matė. Kaip kunigas iš sakyklos skaitęs tokį popierių, kuriame pasakyta, kad vergai žmonės dabar būsią lygūs ponams, jiems nebevergausią, o žemė, kurią dirbą, liksianti jų nuosava – nebe ponų; kad tie, kurie žemės neturi arba turi labai maža, gausią nuo naujos valdžios tiek, kiek reikia (matai, esanti kokia ten nauja valdžia, geresnė, – ne rusų, bet mūsų krašto žmonių: toji nauja valdžia vergais žmonėmis ir rūpinantis). Kunigas sakęs, kad ir rusų valdžia žadanti žmones išliuosuoti, nebespausti, jau ir popierių tokį seniai išleidžiusi, tečiau tik taip žadanti, iš tikrųjų gi akis visiems norinti apdumti: nereikia jos klausyti, ja tikėti, bet reikią rinkties būriais ir visiems iš vieno vyti rusus iš savo krašto, nes jie tik esą mūsų neprieteliai, spaudžią ir skaudžią žmones, persekioją mūsų tikėjimą ir kalbą. Tą patį ir ant šventoriaus, ir miestely girdėjęs – visi apie tą kalbą; matęs ir tą popierių ne pas vieną. Žmonės esą sujudę, ir nors tūlas iš to juokijasis, daugelis būtinai eisią, jeigu ne su šaudyklėmis, tai su šakėmis ir dalgėmis rusų vytų. Girdėjęs, kad jau daugelyje vietų sumušti rusai lekią iš mūsų krašto; kad ne tik gubernatoriai, pats karalius išsigandęs, nebežinąs kas daryti...

Petras, tai pasakodamas, šluostės rankove nuo kaktos gausiai tekantį prakaitą ir greitai alsavo. Jo akyse vėl užsidedė nesuprantama, ypatinga ugnis.

Juozapota, visa nustebusi ir ausis ištempusi, tylėjo ir klausė savo vyro. Daug jinau nenugirdo, dar daugiau nesuprato, bet vienas daiktas giliai jai galvon įsmego.

– Tai mum, Petriuk, iš tiesų nebereiks jau dvaran eiti? – paklausė vyro. Ir nors jos akyse dar klajojo abejojimas, tačiau tame balse suskambėjo nebeslepiamas skardus džiaugsmas.

– Nebereiks, – atsakė Petras ir, pats nejudamas, laimingai, linksmi nusišypsojo.

– Ir žemė, kurią dirbame, bus mūsų?..

– Mūsų...

– Ir dar daugiau gausmą? Juk mes taip maža jos turime!

– Gausma ir daugiau...

– Dieve, kokie būsma laimingi!..

Ir Juozapota, iš džiaugsmo visa užkaitusi, laiminga ir graži, apkabino vyro kaklą...

– Ar žinai, kaip tada bus mum gera! – kalbėjo jinau tyliai, svajodama ir į jį glausdamasi. – Turėsma savo žemę, niekam nebevergausma ir dirbsma tik sau, sau... Susilauksma vaikų... būsma nebe vieni. Ar žinai: tu įvaisysi sodnelį, ir, kai paaugs vaikai, turėsma jiems vaisių ir uogų... Vaikams bus geriau, ir mudu laimesni būsma...

Vyras klausė tų savo moters svajojimų ir pats tais svajojimais ėmė tikėti. Jam pradėjo regėtis, kad jisai nebe neturtėlis pono vergas, bet jau laisvas ūkininkas, turintis pakaktinai nuosavos žemės, turintis paaugusius vaikus ir ramiai sau su jais ir su savo moterim gyvenantis... Ir tokį džiaugsmą savo širdy pajuto, kad norėjo pagriebti sėdinčią Juozapotą ir kelis kartus su ja po aslą apsisukti. Bet, kažin ką atminęs, susitūrėjo...

– Reikia eiti pažiūrėtų, ką mūsų sodžiaus vyrai kalba, – tarė atsidedęs ir pasiėmęs kepurę.

– O ką, Juozaput, jeigu rusų valdžia nepasiduos? – paklausė ne tai rimtai, ne tai juokdamasis, atsigręžęs nuo durų.

Juozapota atsistojo, tartum ko išsigandusi. Bet tuojau sučiaupė lūpas ir, žybtelėjęs akim, netikėtai suriko:

– Vyti tuos rusus iš mūsų krašto, vyti! Ar atameni, kaip anais metais mane kazokas užpuolė? Kad ne tu ir tėvelis, būčiau pražuvus...

Primintasai kazokas visą kraują Petru galvon suvijo. Žvilgterėjo degančiom akim int moterį ir, sukandęs dantį, dusliu balsu tarė:

– Išvysime juos, išvysime!..

Išeidamas pro duris, stipriai suspaudė savo kumštį...

Žmonės vergai, dar neseniai tokie ramūs ir bailūs, netikėtai sujudo, ir jeigu ne visi balsiau prabilo, tai visi ėmė svajoti ir geresnių laikų laukti. Jau kiek anksčiau buvo pralėkęs tarp jų neaiškus skardas apie išliuosavimą, apie sukilimą ir kažin kokias atmainas: tik tasai skardas pralėkė ir nutilo, išpūdžio nepadaręs. Tūlas visai jo nepastebėjo, kiti be jokios atidžios pro ausis praleido. Dabar kunigo prakalba, perskaitytasai iš sakyklos popierius ir įvairios žinios – vienu matu žmones sujudino, naują viltį jų širdyse uždegė. Tiesa, ne vienas šypsojo ir juokėsi, kad nieko iš to nebūsią, ir, nesijudindamas iš vietos, rūpinos tik savim ir gudriai laukė. Tačiau buvo ir tokių, labiausiai tarp jaunesniųjų, kurie liepsnojančia širdžia ir degančiom akim žiūrėjo į vienas kitą ir, stipriai spausdami kumščius, šnibždėjo: „Nebevergausma ponams, išvysma rusus!“ – Tuo tarpu dauguma tik dūsavo, liūdnai galvas linguodami: jie ir nemėgino karštesniųjų suturėti...

Tų karštesniųjų tarpe buvo ir Petras Banyš. Dar jaunas, žmogus jautrus ir ūmus, negalėjo į tuos atsitikimus šaltom akim žiūrėti, jų ramiai klausyti. Nors toliau savo miestelio nebuvo nuėjęs, o apie pasaulio ir žmonių reikalus nedaug teišmanė, tačiau žodžiai laisvė ir lygybė jam buvo suprantami ir brangūs. Jautri širdis ir karšta galva daug jam tame dalyke padėjo. Ir pirma ne kartą, dvaro lauke dirbdamas, nuvargęs ir alkanas, aptemusiom akim žiūrėjo į pono rūmus, ir jo omenėje kildavo naujas, šviesus gyvenimo paveikslas... Tik prieš tą paveikslą pats jisai toks buvo silpnas, neturtėlis vergas. Žinojo, kad šioj ašarų pakalnėj yra žmonių turtingų ir gražių, laisvų ir laimingų, tik nežinojo, kad ir vergas gali aniems būti lygus, gali lygių teisių reikalauti. Bet mažiausias vėjelis galėjo jautrioj Petro širdy tokią viltį uždegti, naujus troškimus sujudinti. Tik to tyro vėjelio dar nebuvo... Ligi šiolei jis matė gyvenimą sunkų, apniukusį; ėjo to gyvenimo keliu, baudžiamos grandimis išgrįstu. Kad tą kelią galima žolynais išbarstyti, lengvesnį padaryti – nežinojo ir nedrįso svajoti. Aplinkui buvo neapsakomai skurdu ir šalta. Viena Juozapota tą jo gyvenimą šildė: su ja buvo ramus ir laimingas, vargų naštos nejautė. Tačiau atmindavo kartais, kad ponas kiekvieną valandą gali tą brangią moteriškę jam iš rankų išplėšti ir purvan suminti: tada vergo širdis sudrebėdavo ir užsidegdavo keršto ugnimi. Bet kai tik Juozapota dviem jautriom žvaigždėm iš po ilgų blakstienų į jį žvilgterėdavo, visa užmiršdavo...

Kunigo prakalba ir popierius buvo tat anas laukiamasai vėjelis, kursai netikėtai Petro veidan papūtė ir jo galvoj naujas mintis sukėlė. Sukėlė jas, kad nebeišnyktų, bet augtų ir plėtotų. Ir kaip tos mintys galėjo neaugti ir nesiplėtoti, kad kasdien plaukė naujos žinios, vis įvairesnės ir įdomesnės. Nors nuo tojo garsaus šventadienio dar ne taip daug laiko praėjo, tačiau visi, ir tolimesnieji, apie tat žinojo ir kalbėjo. Pasakojo, kad ir kitose kai kuriose bažnyčiose kunigai tą patį skaitė ir pasakoje, kad žmonės visur ginkluojasi ir einą miškuosna; kad keliose vietose jie jau sumušę ir išvaikę didelę rusų kariuomenę; kad jųromis atvešią daugybę šaudyklių ir kitų karo įnagių ir greitai visus žmones apginkluosią... Vieni tuo tikėjo, kiti ne. Bet visi susirūpino, sujudo. Buvo tai dienos karštos, neramos, ir laikas neapsakomai greitai lėkė. O čia vėl perėjo gandas, kad kažin kokiai

kunigas pats vedęs žmones prieš rusus, einąs kaip liūtas, kuriam didžiausia kariuomenė nieko nepadaranti, kurio kareivių kulipkos neimą... Žmonės dar labiau susidrumstė...

Petras jau seniai taręs su apylinkės ir savo sodžiaus draugais, kas daryti. Daugelis sutiko, kad snausti negalima, – reikia ruoštis, nors kokį įnašį nusikalti, nes gali prireikti ar patiems gintis, ar kitiems eiti padėtų: sėdėti vietoje, sudėjus rankas, ir negražu, ir gėda, ir dar prakišti galima – žemės negauti. Ir paskum vienas kitą ėmė karštesnieji nešti pas kalvį visokius geležgalius.

Ausdama pamatė Juozapota vieną dieną pro langą, kaip Petras išsinešė iš klėties dalgę ir šakes ir apsidairęs, tartum ko bijodamas, greitai išnyko už kiemo vartelių. Nutylėjo, nepaklausė apie tai vyro, bet po kelių dienų, nešdama prievakary paršui ėsti, netikėtai pamatė šaly gurbų Petrą su dviem kaimynais, Antanu ir Kaziu, grečium sustojusius ir išsižergusius: visi trys turėjo rankose ilgus geležiniais galais pagalius ir sutardami nuožmiai badė jais orą.

– Ką jūs čia dirbat? – sušuko nustebusi Juozapota.

Vyrai, ją išvydę, norėjo pasislėpti, tik nebesuspėjo.

Visi trys išsitempė, traukdami užpakalin savo pagalius.

– Cit, Juozaput, nieko bloga, – atsiliepė Petras, šluostydamas nuo kaktos prakaitą. – Mes tik mokomės, kaip su rusais reikia grumtis.

Tokie juokingi su tais savo durtuvais buvo ir taip linksmai į ją visi trys pažiūrėjo, kad jinai tik nusišypsojo, jais gėrėdamasi. Tačiau, iš gurbo išeidama, pajuto, kad jos širdį kažin koks šaltas sopulys suspaudė. Nebuvo baili: turėjo širdį jautrią ir galvą karštą, o į patį gyvenimą gal linksmiau kaip jos Petras žiūrėjo, nes to gyvenimo pavojaus nesuprato. Bet širdis dažnai pasako tą, ko galva nesupranta. Ir jeigu Petras būtų savo moteriai visus užmanymus pasisakęs, jos mylinti širdis gal greičiau visą pavojų būtų pajutusi ir vyrą nuo klaikaus žingsnio suturėjusi. Petras tą jautė ir jau kelinta diena su tais savo užmanymais nuo Juozapotos slėpės: bijojo jos ašarų, išgaščio. Jisai nutarė būtinai eiti su kai kuriais draugais miškan ir tenai susidėti su maištininkais: patyrė, kad netoli jų esąs didelis būrys...

Tą patį vakarą, kai juos Juozapota rado šaly gurbų narsiai orą badančius, Petras susikalbėjo su draugais rytoj, prieš auštant, iš namų išeiti. Įėjęs trobon, nebenorėjo nei vakarienės valgyti. Kai Juozapota bailiu balsu ėmė klausinėti, kam tuos durtuvus įsitaisė, ir reikalavo, kad pasakytų visą teisybę, Petras apkabino ją drebančią ir stipriai prie savo krūtinės prispaudė...

– Man kažin kodėl taip širdį sofa, tokia bailė ima, – skundė jinai, visa glausdamasi.

– Nebijok, – ramino vyras, – nieko bloga nebus: rusus visur nuveikia ir veja iš mūsų krašto. Durtuvus įsitaisėm tik taip sau: jeigu kartais užpultų kokie kazokai, kad turėtume kuo gintis... Visaip juk gali atsitikti...

Ir ėmė savo moteriai pasakoti, kaip tai dabar gera, kad dvaran jau nebereikia eiti, ir kaip bus gera paskum, kai nusikratys nuo caro valdžios, įgis laisvės, gaus žemės ir susilauks vaikų. Pasakojo ir svajojo, ir pats tais svajojimais tikėjo, – tikėjo tvirtai, be abejonų. Juozapota klausė užkaitusi ir laiminga, kaip į brangų paveikslą į vyrą žiūrėdama. Taip užsisvajoję, maloniai susiglaudę, išsėdėjo visą vasaros naktį... Atsigulė tik prieš pat auštant. Juozapota užmigo laiminga kaip kūdikis... Tada Petras tyliai tyliai atsikėlė iš lovos, pabučiavo miegančią moterį, peržegnojo ją persiskirdamas ir nesušlamėjęs ant pirštų galų išėjo...

Juozapota sapnavo...

Mato jinau gražų didelį sodną, pilną žydinčių medžių. Eina tuo sodnu mažu kūdikiu nešina... Dailus takelis, smėliu išbarstytas, tęsiasi, aplinkui žolės ir žolynai įvairiomis spalvomis mirga, tarp medžių šakelių paukščiai sau lizdelius kraunas. Visur taip romu ir šilta... Juozapota spaudžia į savo laimingą krūtinę kūdikį ir skubina skubina... Už sodno jos Petras aria... Jam pietus neša, jam kūdikiu pasigirti nori... Jau jinau jį iš tolo mato, sunkiai ant arklo užgulusį ir jungą jaučių iš lengvo kalneliu stumiantį... Bet netikėtai ir gražus sodnas, ir Petras su jaučiais iš jos akių nyksta. Staiga pamato jinau dangų apniukusį ir priešais baisų, gilų kaip bedugnį griovį. Iš apačios girdi skaudų dejavimą ir balsą, pagalbos šaukiantį. Tai Petro balsas, jo dejavimas. Juozapota išsigandusi skubinas pas jį, norėtų nusileisti griovin, gelbėti vyrą. Pažiūri į kūdikį. Negyvas! Akytės užsimerkusios, lūpytės pamėlynavusios, veidelis kaip drobė. Klaikumo perimta, surinka nesavu balsu... Jos kojos paslysta, ir kartu su kūdikiu krinta bedugnėn...

Atbudo visa krūptelėjus. Juto, kaip vienu akies mirksniu jos akyse sužibėjo saulės spindulys, greitai už debesio pasislėpdamas. Buvo jau labai vėlus rytas. Pramigo! Šoko iš lovos susigėdusi. Nusistebėjo, kad nejuto, kaip išėjo Petras. Visados jusdavo, kuone visados kartu su juo keldavos... Kodėl gi šiandien taip?.. Bet tuoj nurimo ir sapną užmiršo. Persižegnojo ir atsiklaupus ėmė poterius kalbėti. Paskum greitai pakūrė krosnį, nunešė ėsti paršui ir ėmė ruošti pusrytį. Bijojo, kad Petras, nuo darbo parėjęs, neturėtų laukti...

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – išgirdo Juozapota pažįstamą balsą.

– Ant amžių...

Vidun įėjo kampininkė Urbonienė ir su atidžia apsidairė po trobą.

– O kodėl gi tamsta šiandien taip vėlai su pusryčiu? – paklausė, matydama Juozapotą dar raguolius kepančią. – Kiti jau seniai pavalgė ir pogulio sugulė!

– Pramigau, – atsakė ši, – ir taip skubinuos!.. Gerai, kad dar Petras ilgai nepareina, – būčiau nebesuspėjus...

– Gali nesiskubinti: nebepareis! – tarė Urbonienė ir ne tai su pasijuokimu, ne tai su džiaugsmu pažiūrėjo į Petrienę.

– O kodėl gi? – nusistebėjo Juozapota.

– Tai galgi nežinai?!

– Ne, nieko nežinau!..

Juozapota pametė kepti raguolius ir atsikus užkaitusiom nuo ugnies akim žiūrėjo į Urbonienę. Nekentė tos bobos už liežuvį ir suvedžiojimus. Bet dabar jos širdį kaip ir replėmis kas suspaudė.

„Ta liežuvininkė ką nors žino, – perėjo jai per galvą mintis, – gal ką bloga?!“

– Ne, aš nieko nežinau, – atkartojė jinau. – Ką tamsta nori man pasakyti?

Urbonienė piktom akim žvilgterėjo į Petrienę. Valandėlę tylėjo. Jai tartum saldu buvo turėti svetimą paslaptį, lepintis jaja ir kankinti jauną moteriškę. Tik neilgai galėjo iškentėti nepasakius...

– Nagi tavo Petras su Damulio Kaziu ir Antanu miškan išrūko... į maištininkus! Mačiau, kaip su durtuvais visi trys auštant pakluonėmis ėjo... Visi žino!..

– Meluoj! – norėjo surikti Juozapota.

Tačiau atminė savo Petro kalbas ir susirūpinimą, atminė, ką pati vakar šaly gurbug matė, – ir įtikėjo... Sunki našta užgulė jos krūtinę... Netikėtai pajuto norą kam nors savo

širdį atidaryti, savo mintis papasakoti, Petrą išteisinti, bet, pažiūrėjus į piktas Urbonienės akis, tik sučiaupė lūpas ir nusisuko. Žinojo, kad toji moteriškė tik pasidžiaugs iš jos nelaimės, išjuoks jos viltis...

Kaip tik Urbonienė išėjo, Juozapota užsimetė ant galvos skarą ir nubėgo pas Damulį. Tenai niekas ir pogulio negulė: visi buvo troboj susirinkę. Senis tėvas ant suolo susirūpinęs sėdėjo, motina gale lovos verkė. Duktersy kniukčiojo... Juozapota pagarbino Dievą ir bailiai užkrosny atsisėdo. Visi tylėjo. Į juos žiūrint, ir ją graudulys paėmė. Gerklę staiga tartum kas kamuoliu užkišo; ant blakstienų ašaros sublizgėjo. Pati nepajuto, kaip ėmė balsu raudoti.

– Tai ir tavasai išėjo? – išmetinėjimo balsu tarė Damulienė. – Gal jįsai mūsiškius ir prikalbėjo...

– Tylėk, motin!.. netauškėk niekų, – subarė Damulis pačią. – Jaunųjų nereikia prikalbinėti, – ir patys moka kišti galvas, kur jų neprašo... Nebijok! greitai pardums namo, kai paragaus bado ar dūmų pauostys... Su jaunais dažnai taip esti...

– Pagaliau gal nieko taip jau baisaus čia ir nėra, – tęsė jįsai, nuo suolo atsikeldamas. – Ne mūsų vienų – daugelis dabar miškuose renkas... Kaip girdėti, rusai iš visur bėgą... Ką gali, žmogus, žinoti, – gal paskum, po to, visiems bus lengviau ir geriau gyventi?..

Ir senio Damulio akyse netikėtai sužibėjo jautri ugnelė. Gal dingtelėjo jam galvoje mintis, kad jeigu ne senatvė, ir jįsai neišturėtų – eitų pas sūnus miškan rusų muštų...

– Gink Dieve, jeigu kokia nelaimė... – dejavo motina ašarodama.

– Dievo valia! – atsiliepė vyras atsidusdamas. Bet ir jo širdį vėl rūpestis suspaudė...

– Tik žiūrėkit, niekam apie tatau nepasakokit, – prigrasė visiems. – O jeigu kas nepažįstamas klausinėtų, sakykit, kad uždarbin išėjo...

Juozapota parėjo iš Damulio namo jeigu ne linksmesnė, tai daug ramesnė. Graudu buvo, labai graudu, bet jautė, kad nebe taip skaudžiai širdis krūtinėje plaka.

„Gal nieko taip jau baisaus čia ir nėra“, – atminė Damulio žodžius.

„Juk jįsai, – mąstė jįnai, – žmogus senas, daug matė ir pergyveno, – negali apsirikti...“

„Gal paskum po to visiems bus lengviau ir geriau gyventi?..“

Šitie žodžiai kaip motinos ranka Juozapotą paglostė, jos širdį sušildė...

Persižegnojo ir atsisėdo pusryčiautų... Pirmąkart viena!.. Ant blakstienų ašaros blizgėjo... Bet valgė...

Pavalgius uoliai ėmė kasdieninio darbo...

Buvo patsai viduvasaris. Pasitaikė paliūtis, ir žmonės, metę rugius pjauti, skurdo trobose, nežinodami, kas veikti: moterys, parsinešę berželių šakelių, dirbo vantas, o vyrai sukaliujos apie gurbus ir tvoras apsnūdę, nepakakinti... Visiems rūpėjo rugiai, o čia smulkutis lietus kaip tyčia jau kelintą dieną purkštė purkštė...

Juozapota atsinešė iš svirnelio drobės rietimą. Susiieškojo žirkles, siūlų kamuolėlį su adatomis ir atsisėdo palangėj ant lovos. Matavo tą drobę ir karpė. Rengėsi baltarūbuis savo Petru siūti.

„Kur dabar jįsai, vargintojėlis, po margą svietelį trankos?.. Gal alkanas ir apiplyšęs? Nėra kam jo paguosti, širdies nuraminti...“

Taip mąstė Juozapota, ant balto rietimo pasirėmusi.

Nuo Petro išėjimo neapsakomai jai širdį sopėjo. Toksai neramumas dažnai ją krimto, kad nežinojo, kur dėtis: naktų nemiegojo, vietos sau negalėjo rasti, kaip apsiblausus vaikščiojo. Ištimas dienas savo vyro, nors apsilankytų pareinančio, laukė. Bet tiek jau laiko praėjo, o jo vis nebuvo ir jokios žinėlės apie jį neturėjo.

„Gal jau nebegyvas? Gal sužeistas kur kanckinas?..“

Nuo tų minčių sublogo ir pajuodavo, niekadose niekam linksmo veido neberodė. Atsimainė, kaip atsimaino gražus jurginas, rudens šalnos nukąstas. Niekas jai neberūpėjo, niekuo nebetikėjo. Užmiršo ir Damulio žodžius, kuriuos dar neseniai pati sau viena taip mėgo kartoti, nuo kurių jos sunkios mintys blaiivės ir akys šviesiau imdavo žiūrėti... Vieno betroško: kokiu nors būdu savo vyrą pamatyti. Ir tik jo paveikslą amžinai dabar savo krūtinėj nešiojo...

Nors rankose baltą drobę turėjo, tiesų peltakį ant jos siūdama, tačiau dvasia jos ir akys buvo toli toli – ten, kur senos pušys liūdnamai užė, drąsius maištininkus nuo priešų akių savo paūksny slėpdamos. Troško tenai su jais kartu būti, savo Petrą matyti, – nuvargusį ir sublogusį, atsilio miegu po medžiu miegantį: šaly jo laiminga sėdėtų, baltą ryšelį ant kelių turėdama...

– Pasiūsiu baltarūbius ir eisiu Petro ieškotų... Valgyti jam nunešiu... Nors kartą prie savo krūtinės prispausiu...

Taip svajėjo. Nejuto ir nematė, kaip vidun įėjo sena nepažįstama ubagėlė ir, pagarbinius Dievą, atsisėdo gale suolo poteriautų.

Tik tada nustebusias akis pakėlė, kada pasimeldusi senelė sunkiai sunkiai atsiduso ir gailiestingu balsu ėmė prašyti:

– Susimylėk, gaspadinėle, mėsos kąsnelį, pieno lašelį...

– O iš kur tamsta? – paklausė Juozapota, matydama nepažįstamą.

– Iš tol, dukrele, – iš S-nių parapijos... Pas mumis dabar baisu ir vaikščioti, tai čionai bekalėdodama atsikrausčiau...

– O kodėl gi pas tamstas baisu? – paklausė Juozapota, akylai į ubagę žiūrėdama.

– O, katyt, mūsų krašte tiek dabar kazokų ir lenkų priviso, kad ir praeiti negalima. Visais keliais valkiojasi, sutikę nei vieno žmogaus ramiai nepraleidžia. Vieniems įtiksi, kitiems nusidėsi: taip kad nežinai, žmogus, kokio galo ir tvertis. O ir mūsų žmonių daug į tuos lenkus bėga. Tik kas iš to? Suguldys savo jaunas galvas, o vargų vargai, kaip buvo, taip ir bus.

– Senut, ar maištininkai geri žmonės? – drebančiu balsu paklausė Juozapota.

– Neblogi jie, katyt, žmonės, neblogi. Gal ir gero mums, vargdieniams, trokšta. Juk jie ir badą kenčia, ir galvas savo guldo, po miškus slapstydami. Tik nenuveiks jie tų rusų, ne, o tie paskum dar labiau spaus žmones įpykę.

– O ką, jeigu nuveiks... Juk tada, senut, visiems būtų geriau gyventi?!

Ir Juozapota blizgančiom akim žvilgterėjo į ubagę, tartum iš jos tik tikėjosi išgirsti teisybę.

– Geriau tai geriau, – atsiliepė senelė, – tik nieko iš to nebus. Juk ir pirm trijų dešimčių metų taip pat buvo sukilė, – nieko nepadarė. O kiek tada rusai žmonių sušaudė, kiek išvežė – ir ponų, ir vargdienių, baisu atminti... Ir dabar taip bus...

Ir jinai ėmė pasakoti, kaip tada buvo. Kaip ponai sukilo, kaip prastesnius žmones kvietė eiti prieš rusus ir kaip visa kas nelaimingai pasibaigė. Pasakojo, ką jinai pati atminė ir ką nuo kitų girdėjo, – visa, ką per savo ilgą gyvenimą buvo patyrus ir atjautus.

Pasakojo, kaip pasakoja žmogus senas, kursai nieko savo gyvenime nebelaukia ir žiūri aplinkui be vilties.

Juozapota klausė senelės, ir sunkus akmuo jos širdį užgulė. Padavė jai valgyti, atnešė ir mėsos kąsnelį, norėdama nors vieną nuraminimo žodį nuo jos išgirsti. Taip troško ką nors tikro apie savo Petrą patirti. Jai regėjos, kad ubagė kalėdodama daug yra apie maištininkus girdėjęs, gal jus matė... gal ir apie Petrą ką žino.

Tik nemokėjo apie tatai paklausti.

Bijojo prasitarti, ką nors nereikalinga pasakyti.

Ubagėlė tuo tarpu valgė ir iš reto pasakojo:

– ...Vilniui karalius atsiuntęs dabar naują valdoną... Kaip jisai vadinas, ar general-gubernatorius, ar kaip?!. Baisus esąs žmogus, kaip žvėris. Nei Dievo nebija! Mūsų vyskupą išbaręs ir išlojojęs. Du kunigu liepęs sušaudyti... Sušaudęs juos jisai, katyt, užtat, kad jie žmonėms bažnyčioj kokį ten raštą perskaitę... Taip vidury miesto ir sušaudęs... pačiam vidudieny, kad visi matytų... Niekas to nesitikėjęs... Sako, net patsai didysai stačiatikių arkiriejus ejęs prašytų, kad nešaudytų, Dievo vardu grases, kad tokio baisaus darbo nedarytų. Tai tasai valdonas kad surikęs ant to arkiriejaus: „Aš, sako, darau, ką noriu, o Dievo nebijau; kažin, sako, kur tasai Dievas yra – aš jo nemačiau, o tu jį ar matei?..“ Taip ir pasakęs... Baisus žmogus! Kad kalbąs, tai kaip jaučias baubias... Dabar, ką tiktai nutverias, tuoj liepiąs sušaudyti ar pakarti... Bloga, katyt, dabar gyventi, o kas toliau bus, vienas Dievas težino...

Juozapota sėdėjo išbalusi, akis išplėtusi. Jos ausyse skambėjo žodžiai: „Bėk, išgelbėk savo vyrą!“

Persizegnojo, paėmė baltą ryšelį rankon ir išėjo iš namų. Nėjo gatve vieškelin, bet pasisuko už gurbų, per daržą laukan, kad niekas nepamatytų. Tartum bijojo, kad kas nesuturėtų jos ir nesugrąžintų atgal. Perėjo rugių ir vasarojaus lauką ir tik tada išėjo vieškelin. Sunkiai alsuodama, apsidairė aplinkui, ar kas nemato. Pastovėjo, tartum atsigaudama; paskum žvilgterėjo ton pusėn, kur netoli miškas žaliavo, ir drebančia širdžia kuone tekinė ėmė bėgti. Norėjo greičiau miškan įeiti: tenai niekas jos nebepamatys, nesuturės. Ko jinai bijojo, pati gerai nesuprato: ar savų žmonių, ar kazokų, ar kažin ko kito, klaikaus ir nežinomo. Jautė tik, kad širdis smarkiai plakė krūtinėje ir kojos drebėjo. Nežinojo, kas jos miške laukė: ar nelaimė, ar širdies nuraminimas; gal pamatys Petrą ir vėl bus laiminga, kaip pirma...

Juozapota girdėjo ir nuo ubagės, ir žmones sodžiu kalbant, kad šitame miške dabar slapstąsi maištininkai, kad juos tikrai matę. Išgirdus tą, niekam nieko nesakydama, paėmė du sūreliu, ką sudėjus turėjo, lašinių, duonos gabalą ir keletą baltarūbių, surišo tą visa balton skarelėn ir išėjo... slapčiai nuo visų...

Atminė senutės ubagėlės pasakojimus, ir jos ausyse vėl suskambėjo žodžiai: „Bėk, išgelbėk savo vyrą!“

Kaip jinai galės savo vyrą išgelbėti, – nežinojo. Viena tik jautė, kad turi eiti, jo ieškoti...

Maloniai šlamėjo senas miškas, kai Juozapota jo pavėnin įėjo. Ėjo tyliai, klausydama si. Nesuprantamas klaikumas ją paėmė. Viena... miške ir nei vieno gyvo balso aplinkui. Nerėkavo kiškis, negiedojo paukščiai, kurie taip žmogų ramina. Tik užė medžiai, šakelės linguodami... Juozapota pradėjo savų žingsnių garso bijoti. Sausa šakelė lūždama

kaip stirną ją baidė. Tačiau ėjo tolyn, vyro paveikslu savo dvasią ramindama. Staiga netoli sutauškėjo kažin kas garsiai ir nutilo. Juozapota apsistojo, visa krūptelėdama... Vėl sutauškėjo... Atsiduso supratusi: tai genys medį kapojo. Tasai balsas nuramino ją, padaršino. Kaip ir genio tauškėjimas galėjo ją nuo visų miško klaikybių išgelbėti. Ėjo dabar stipresnė, į šalis dairydama. Tik staiga vėl išgirdo balsą, kurio iš karto ir suprasti negalėjo. Tai jau buvo nebe genio tauškėjimas: tartum šimtas kultuvų mušė į žemę – greitai, sutardami...

– Kazokai joja! – perėjo Juozapotai per galvą.

Nepajuto, kaip atsidūrė šaly kelio ir tarp tankių alksnių pasislėpė.

– Jėzau, Marija, Juozapai šventas... – šnibždėjo tyliai, glausdama prie širdies drebančias rankas.

Garsas greitai ėjo artyn...

Vienu akies mirksniu sudundėjo, supliaušėjo ir pro šalį pralėkė baisi raitųjų gauja. Tai buvo kazokai. Juozapota tik spėjo pamatyti jų ilgus durtuvus, aukštyn iškeltus. Kaip viesulas iš jos akių išnyko ir nutilo...

Atsiduso lengviau ir iš tarp alksnių išlindo. Bet vieškeliu jau nebedrįso eiti. Bijojo, kad vėl ko nesusitiktų. Dabar jai regėjos, kad visas miškas pilnas kazokų, kad iš už kiekvieno medžio kas nors ją tyko ir pražudyti nori. Ėjo be kelio, pati nežinodama, katran kraštan eina. Paėjęs kiek visai netikėtai atsidūrė ant gražaus žalio dirvonėlio. Niekaados pirma nebuvo tokio mačiusi. Nustebusiom akim žvilgterėjo į šalis ir tyliai suriko iš išgąščio. Paveikslas, kurį netoli savęs pamatė, visą jos kraują širdin suvarė. Už penkių žingsnių po medžiu sėdėjo rusas kareivis ir gargaliuodamas gėrė iš butelio arielką. Buvo jau visai girtas ir kažin ką sau po nosim murmėjo. Šaly jo gulėjo ant žemės šikšninis krepšys ir... višta su nusukta galva. Matyt, buvo tokiam padėjime ir taip nusilesęs, kad jau nei „lenkų“, nei savo vyresnybės nebebijojo.

Išgirdęs riksmą, sunkiai pakėlė savo girtas akis ir tvėrės už krepšio, tartum ginklo ieškodamas. Pamatęs moterį, nustebo. Patrynė ranka blakstienas, kaip ir dar netikėdamas. Nusišypsojo...

– Padaždi, ja sičas... sičas, – murmėjo, keldamasis nuo žemės.

Juozapota, jį pamačiusi, išmetė iš išgąščio ryšelį ir pasileido bėgti. Puolė prie jos sverdinėdamas.

– Neboisia... ničevo... ja tebia pocalu...

– ...Ciort... – sukeikė staiga, užkliuvęs kojom ir virsdamas. Pasirėmė ant rankų ir apsidairė. Pamatė po kojų ryšelį.

Nusišypsojo ir paėmęs išrišo. Visas nušvito. Nutvėrė abiem rankom sūrį ir raugčiodamas ėmė valgyti. Matyt, buvo alkanas, arielkos troškinamas.

Bet Juozapota nieko to nebematė. Jinai bėgo ir bėgo neatsigręždama. Jai regėjos, kad kareivis vis dar paskum ją vejas murmėdamas. Bijojo žvilgterėti, jį pamatyti. Pati nepajuto, kokiū būdu atsidūrė panamėj, rugių lauke. Tik čionai atsikvėpė, ranka už širdies tverdamasi. Taip buvo išsigandusi, kad iš karto nei savo namų, nei sodžiaus nepažino. Lyg regėjos visa ne taip, kaip paliko. Žiūrėdama į sodžių, staiga krūptelėjo: pamatė iš už trobų išjojantį kazoką, paskum – antrą, trečią... Visas sodžius buvo jų pilnas. Ėmė klausytis. Kažin kokie balsai, tartum verksmas ir klyksmas pasigirdo.

– Dieve!.. – sudejavo nelaimingoji, pirštus gniauždama.

Netoli stovėjo sustatytos rugių gubos. Tenai nuo kazokų pasislėpė...

Ilgai išstupėjo drebėdama. Matė, kaip kazokai išėjo iš sodžiaus ir nupleškėjo vieškeliu. Bet nedrįso išeiti. Tik sutemus išlindo iš po gubos ir, slapstydamosi kaip vagis, įėjo sodžiun.

Pas Damulį languose pamatė žiburį. Nesuprantamos bailės perimta, tyliai įčiuožė priemenėn ir atidarė duris...

Ant lovos gulėjo be žado senis Damulis. Galva ir veidas – visas sutinęs; taip buvo sumuštas ir sudaužytas, kad žmogaus negalima buvo bepažinti; marškiniai prie mėšų prilipę. Gulėjo kaip negyvas. Tik retkarčiais ėjo iš krūtinės tylūs, skaudūs dejavimai. Motina ir dukterys klūpojo visos ir, gailiai raudodamos, meldėsi. Grabnyčios žvakė uždegta žibėjo.

– Dieve, už ką jį taip? Už ką? – suriko Juozapota, klaupdamasi prie lovos...

Atėjo ruduo, liūdnas, nelaimingas. Vyto žali medžių lapai, vyto su jais kartu ir gražios vargdienių svajonės. Papūtė šiaurus žiemys vėjas ir kartu su lapais išnešiojo karščiausias žmonių viltis, – išnešiojo ir laisvės priešų kojomis purvynan sumynė. Išnyko paskutinis laimės šešėlis, išsisklaidė kaip dūmas po orą. Ant viso krašto klaiki šmėkla savo sparnais šviesų dangų uždengė, žmonių krūtinėn aštrius nagus giliai įleisdama. Degino sodžius, šaudė ir korė ir iš tėvynės tolimon šiaurės šalin žmones gabeno. Nepasigailėjo nei žilų senelių, nei sergančių moterų, nei nekaltų mažų kūdikių. Visas kraštas kalėjimu virto. Niekas nebebuvo tikras rytdienos, nežinojo, gultų eidamas, ar beatbus laisvas iš miego. Kilo verksmas ir skaudūs dejavimai. Visi po budelio kirviu dėjo savo galvas. Tik maža saujelė maištininkų dar narsiai su prispaudėjais kovojo, laukdama galo...

Juozapota baisiai atsimainė. Tat jau nebebuvo toji graži moteris, kurios akys kaip žvaigždės nuvargusį vyrą neseniai dar ramino. Akys aptemo, veidas pajuodavo. Nei vilties, nei laimės nebeliko. Viena slankiojos po namus kaip šešėlis, be tikslo. Nieko nebebuvo, kuo dar būtų galėjusi rūpintis. Brangiausiasį turtą jai atėmė, ir nebesitikėjo jo atgauti. Žinios kaip gandas ėjo paskum viena kitą ir be galo buvo liūdnos: tą pakorė, tą išvežė... Nuo jų vietos, negalėjo sau rasti. Ne tik iš sodžiaus kur išeiti bijojo, bet ir troboj viena būti. Kas vakarą ėjo dabar pas Damulį, kur ramiau kiek jautėsi. Senio Damulio jau nebebuvo... Neištūrėjo: nuo žaizdų po šešių savaičių numirė. Vienos moterys liko. Su jomis Juozapota vargą vargo: visas jas nelaimė vienu ryšeliu surišo...

Vieną vakarą, kada taip visos sėdėjo, netikėtai atsidarė trobos durys ir vidun įėjo ypatinga žmogysta – apiplyšusi ir nuvargusi. Dusliu balsu pagarbino Dievą ir pripuolusi apkabino senės Damulienės kojas.

– Kaziukas!.. – suriko motina, pažindama sūnų... Apkabino jo galvą, į savo krūtinę prispaudė.

– Dieve, Dieve... dar gyvas... – raudėjo jinai, tartum abejodama.

Tai glostė sustirusius sūnaus plaukus, tai žiūrėjo jam akys.

– O kur Antanas? – paklausė išsigandusi.

Tylėjo. Sunku buvo teisybę pasakyti, motinos širdis perverti.

– Užmušė jį... – prašnibždėjo nususukdamas.

Ir ėmė sakyti, kaip tat buvo. Kaip paskutinį kartą, alkani ir nuplyšę, su rusais netoli kovoję, kaip matęs brolių ant žemės negyvą parkritusį ir Banį rusų suimtą... O visi trys kaip tik dabar norėję savajan sodžiun apsilankytų... Nebesulaukė...

Tik dabar, pakėlęs akis, pažino Juozapotą, kada toji, baisią naujieną išgirdusi, nusi-
tvėrė už krūtinės ir iš didžio širdies sopulio skaudžiai sudejavo... Tartum vis dar netikė-
jo, kad taip galėjo atsitikti...

– Kur Petras? Kur?.. Ką dabar su juo padarys? – vaitojo, klaikiom akim į Kazį žiūrė-
dama.

Papasakojo jai, kiek žinojo.

Tiek Juozapota tesuprato, kad rusai jos Petrą turbūt miestan nugabeno. Nebeklausė
Kazio skundimosi, kad jisai negalįs nei vienos dienos namie būti, turįs iš savo krašto
bėgti, jeigu nenorįs būti pakartas ar sušaudytas... Išėjo iš Damulio dejuodama...

Nors niekadoms nebuvo mieste buvusi, tačiau dar gerai prieš auštant toli ant vieškelio,
miestan einančio, atsidūrė. Kelias buvo tiesus, žinomas... Trys mylios eiti. Ir nesiklausus
galėjo rasti...

Apie pusryčius jau ėjo miesto gatvėmis, bailiai į šalis dairydamosi. Dideli, keliais
gyvenimais namai tęsėsi iš abiejų pusių be galo; plačios gatvės, tiesios kaip stalas, buvo
už viena kitą gražesnės... Bet nesistebėjo į tat Juozapota, nors kitą kartą visi šitie nema-
tyti daiktai kaip stebuklas būtų jai pasirodę. Žiūrėjo tik į žmones, kuriuos kiekviename
žingsny matė. Tartum nuo jų sau pagalbos laukė, tikėjos teisybę patirti. Jai regėjos, kad
visi jie apie jos Petrą žinojo, jį išliuosuoti galėjo. Taip troško jų paklausti, paprašyti... Ne-
drįso... Visi jie tokie buvo ponai, galingi. Laukė, ar nepaklaus kartais jie patys, ko jinai ši-
tan miestan atėjo ir tokia nelaiminga į visus stebis. Bet niekas į ją ir žiūrėt nežiūrėjo. Visi
savo reikaluose buvo paskendę. Šitai pro šalį trys ponios praėjo, gražios kaip paveikslas.
Nematė sodietės, nors tokiom gailingom akim į jas pažiūrėjo...

– Dieve, kiek ponų... kokie gražus! – stebėjos Juozapota, stovinėdama, nežinodama,
kur dėtis.

– Ko čia dairais? Ar ką pametei? – paklausė apdriskęs „ponas“, matyt, kiemo sargas.

Juozapota krūptelėjo, bet, pamačiusi, kad į ją žiūri, apsidžiaugė ir nedrąsiai paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

– Petriukas?! Ar tai tavo vyras?

– Vyras, vyras! – apsidžiaugė Juozapota.

– Gal koks maištininkas? – nusijuokė piktai kiemo sargas. – Eik į ten – rasi...

Mostelėjo ranka. Juozapota norėjo dar jo paklausti.

– Eik, eik! Čia negalima stovėti... užginta! – suriko ant jos.

Ėjo gatve išsigandusi, galvą nuleidusi. Matė, kad ton pusėn daug žmonių skubinosi.
Visi kaip ir ką pamatyt troško ir bijojo pasivėlinti. Ir jinai ėmė skubintis... Greitai pasi-
baigė gatvė. Pasirodė didelis platus plecius. Juozapota pamatė ant jo daugybę žmonių,
ratu sustojusių. Kareiviai su šaudyklėmis ir blizgančiais durtuvais, ponai žvaigždėtomis
kepurėmis, ponios, gražiai pasipuošusios, ir... žmonių, žmonių – be galo... Visi kaip ne-
gyvi tylėjo... Vidury aukšti šulai su kryžavonėmis stypsojo.

Apsistojo nustebusi, nežinodama, kas daryti. Bet, matydama, kad visi į ten eina, pri-
bėgo prie žmonių minios. Kojas pakirto, tik kvapą galėjo atgauti...

– Kiek ponų... kokie gražūs... – šnibždėjo apsiblaususi.

Pamatė žilą, malonaus veido senelį, į ją žiūrintį, ir bailiu balsu paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Netikėtai žvilgterėjo į šulus su kryžavonėmis... Suriko klaikiu balsu ir apalpusi par-
krito ant žemės...

– Vos ne vos iš ligos atsigeivelėjo... Atsitekėjus negalėjo suprasti, kur jinai yra. Kažin kokiam kambarėly gulėjo, nepažįstamus žmones matė. Nebejauna, baltai apsitaisiusi moteriškė kažin ką, į ją prisilenkusi, maloniai kalbėjo. Nesuprato... Negalėjo surinkti minčių išsisklaidžiusių. Atminė kaip per sapną, kad miestan ėjo, kad miesto gatvėmis klajojo... Bet kas toliau buvo, kaip dūmuos paskendo. Priežastis ir sėkmė jos smegenyse nebesiršo. Praeities apsiereiškimai rodė jai išbarstyti, kaip gražus žolyno žiedas: matė tik atskirus lapelius, nebe patį žolyną. Dabarties nesuprato... Jautė tik neapsakomą kūno silpnumą: skaudėjo strėnas, kojos buvo sunkios kaip akmuo ir visa negalėjo pasijudinti...

Išplėstom, be išreiškimo akim žiūrėjo...

Tik vieną kartą tose akyse tartum spindulys žybtelėjo. Kaip ir ką atsiminė, ir jos lūpos ėmė krutėti...

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas? – prašnibždėjo tylom.

Pamatė baltai apsitaisiusią moteriškę, maloniai į ją žiūrinčią.

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas? – atkartojė, įbedama į ją savo akis.

Norėjo pasijudinti, bet tik sudejavo iš sopulio...

Pagijo kūnas, bet ne dvasia. Protas sumišo... Savo klaikaus padėjimo nebejautė taip, kaip jį atjaučia žmogus sveikas. Kada jai pasakojo, kad jinai pagimdžiusi negyvą kūdikį ir kelis mėnesius patalė išgulėjusi, – nenusiminė, nesumirksėjo akim, mažiausias nuliūdimo ar išgąščio ženklas nepalytėjo jos veido. Kada rusų valdžia, patyrusi, kas jinai tokia yra, kalėjiman ją įmetė, – neprieštaravo ir neverkė. Tik vaitojo ir inkštė kaip kankinamas gyvulys, kada ją mušė ir plakė ir visokiais būdais jos kūną dergė... Nepažino nei Damulienės ir jos dukterų, įmestų kalėjiman, nesuprato jų klyksmo ir raudų, kai šios, visiškai su savo tėvyne atsisveikindamos, už kalėjimo durų išnyko...

Paliuosavo ją valdžia kaip beprotę, jai nebekenksmingą. Pamatė, kad neapsimoka jos iš tėvynės išvežti: žinojo, kad tokia bausmės nesupras, ištrėmimo klaikybių neatjaus... Gimtąjį sodžiuną ją liepė nuvaryti...

Ant jos žemės jau rusas sėdėjo...

Juozapota liko kampininkė ubagėlė. Svajonės apie laimingą gyvenimą su vyru, apie vaikus ir sodną išnyko kaip sapnas. Laimė, kad to nebejautė... Geri žmonės ją nuo to laiko maitino.

Kas savaitė, kokios nors mergytės vedama ėjo jinai iš kiemo kieman per savo sodžių ir rinko krepšelin savaitinį maistą. Kartais, kada aiškesnį protą turėjo, ir pati viena pakiemiais vaikščiojo. Vaišingi kaimynai visados ją atminė. Jeigu kas pokylį, vestuves ar krikštynas kėlė, – namų šeimininkė dėjo ryšelin ragaišio, mėsos ar varškės su sviestu ir, pašaukusi mažą dukrelę, liepė:

– Lėk, nunešk tą Juozapotai.

Jeigu didesnė kokia šventė ar Velykos atėjo, – vėl visos motinos siuntė savo mažus vaikus su bandele ar pora dažytų kiaušinių pas Juozapotą. Moterys jai ir rūbus, ir baltarūbius davė... Visas sodžius priprato į ją žiūrėti kaip į savą. Pamatęs kas pro langą su krepšeliu atvykstančią, sakė:

– Ut, mūsų Juozapota ateina... Taip tarp kaimynų gyveno...

Dešimtys metų praėjo... Žmonės augo ir džiaugėsi, ir pasenę mirė. Tūla Juozapotos draugė vienametė vaikų, anūkų susilaukė ir, šį pasaulį apleidus, jau amžinu miegu šaltoj žemelėj miegojo... O jinai vis dar tebegyveno. Liko tarp jaunųjų viena kaip tarp žalio miško sausas stuobrys. Naujosios kartos žmonės nebe taip, kaip jų tėvai, Juozapotą mylėjo, rečiau ją atminė. Dažniau kentė badą, stigo kuo apsilvilti. Vaikščiojo apiplyšusi, sustirusi. Ėmė nekęsti jos tie, pas kuriuos ant kampo gyveno: mažiau jau galėjo aniems maisto nuo žmonių parnešti. Suskurus per žiemas užkrosny tupėjo. Tik vasarai atėjus, geriau kiek jautės: nors ne taip žmonėms po kojų troboj maišės, mažiau anų buvo neapkenčiama ir lojojama. Be jokios priežiūros tada po laukus vaikščiojo ir Dievas žino kuo mito. Slankės po paupį ir pušyną, kur vasariniuose namuose daug ponų gyveno. Ėjo klaiki ir nelaiminga, skarmalais savo išdžiūvusį kūną pridengusi; ėjo dejuodama, lazdele pasirimsčiuodama, sunkią sunkią metų naštą vilkdama. Visiems nešė nusiminimą ir nesuprantamą širdies neramumą...

Pamačiusi dailiai apsitaisiusius ir laimingus, stebėjosi, tartum norėdama ką atsiminti, ir pamėlynavusiom lūpom šnibždėjo:

– Kiek ponų... kokie gražūs...

Arba, įbedusi savo klaiikas, be gyvybės akis, klausė tūlą:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Ar suprato pati tą savo klausimą? ar atminė dar savo Petriuką? ar tikėjosi nors numirus jį pamatyti?.. Vienas Dievas težino...

Zakopanė, 1907 06 06

LAZDA

MANO DRAUGO PASAKOJIMAS

Dabar gimtasai mano sodžius stovi ant kalnelio, netoli Šventosios, – plikumoj, po kurią vėjas smėlį nešioja; tik iš žiemų šalies tęsiasi nuo jo toli toli miškai ir iš šonų kur ne kur išmėtyti nedideli jauni pušynėliai. O dar nelabai seniai, mano atminime, visas šitas sodžius miškuose paskendęs niūksojo. Už tų miškų, pačiu Šventosios pakraščiu, tarp išmėtytų liūnų, tęsėsi skarotais ažuolais apaugusios puikios žmonių pievos, lankomis vadinamos. Pievos ir dabar tebėra tokios gražios, kaip pirma, bet miškų, kurie aplinkui buvo jas juosta apjuosę, jau seniai nebėra. Išnyko jie kaip pasaka, kurią mes paugę užmirštame, kuri tik tik dar plasta mūsų omenėje kaip tolimas viliojamas paveikslas.

Tie dideli puikūs miškai buvo „mūsų“ pono...

Nesijuokit, kad pasakiau: mūsų. Ir aš seniau nesuprasdavau, kodėl tą poną mano tėvas mūsų ponu vadindavo, nors jis gyveno toli nuo mūsų – už dviejų mylių. Paskum supratau, kad jam tai mano tėvai baudžiąvą nešė ir todėl tėvas senu papratimu mūsų ponu jį vadino. Gal ir turėjo tiesą jį taip vadinti, nes ilgus metus ponas varžė mūsų sodžiaus žmones dėl ganyklų ir miško. Saugoti miškui buvo pristatytas girininkas, kuris visai prie sodžiaus dideliuos apgriuvusiuos namuos, pačioj pamiškėj, gyveno. Dažnai tasai girininkas mėgdavo skūsti mus ponui, ir mano tėvui, kuo arčiausia gyvenančiam, dažniausiai tekdavo išklausti pono grūmojimų.

Negaliu užmiršti vieno atsitikimo...

Atvažiavo kartą ponas mūsų sodžiuo savo miškuose medžiotų, atvažiavo su daugybe svečių, ir nemaža priaudė tą dieną stirnų, kiškių ir paukščių. Visa šitoji žvėriena gulėjo ant pačio kelio prie girininko trobos. Mes, maži dykaduoniai, nekviečiami sulėkėm į ten ir iš tolo, krapštinėdami nosis, žiopsojom į žvėris ir į ponus. O ponai jau sėdėjo ratuos ir rengės važiuoti. Mano tėvas netoli ant skiedyno dirbo akėčias ir taip pat buvo beeinąs pasižiūrėtų, bet beeidamas išgirdo, kad girininkas pradeda skūsti ponui sodiečius už ganyklas, ir išsigandęs užsiglaudė už daržinėlės galo.

– Pašaukit man kurį nors muziką! – suriko iš vežimo supykęs ponas.

Girininkas pasakė, kad čia pat yra mano tėvas.

Tėvas, išgirdęs, kad jį mini, ir turbūt matydamas, kad nebegalės išsisukti, išlindo iš už daržinėlės, nusiėmė už šimto žingsnių kepurę ir, visas susilenkęs, išsigandęs ir nelaimingas, puolė ponui rankos bučiuotų. Ponas nesavu balsu pradėjo šaukti ant tėvo, kad jį ir visą sodžių ubagais paleisiąs. Pabalusiom lūpom ir drebančia širdimi žiūrėjau į tą reginį ir mačiau, kokių džiaugsmu nušvito girininko veidas ir kaip svečiai buvo vieni pasigailėjimo, kiti paniekinimo pilni. Parėkavęs ir neklausydamas tėvo pasiteisinimų, ponas sudrožė arklus ir nudardėjo...

Tėvas pastovėjo kokį laiką be kepurės, paskum pasišaukė mane ir, visas sujaudintas, drebėdamas iš apmaudo, paliepė:

– Lėk paupėn, pažiūrėk, argi iš tiesų piemenys pono miške galvijus gano?

Pasispardydamas nulėkiau su draugais ir radau galvijus kuo ramiausiai besiganančius savose lankose, o piemenis kerėplą mušančius. Sugrįžęs namo, visa papasakojau tėvui. Nieko neatsakė, tik galvą palingavo.

Bet motina, išgirdusi, kad piemenys nekalti, išmetinėjimo balsu tarė:

– Ar nesakiau? Koks ponas, toks tarnas, – tik priekabių ieško.

– Nepyk, motin, geras mūsų ponas, – atsakė tėvas ir, kaip visados, liūdnei, tyliai nusijuokė.

– Gana jau gana, – nekantriai atkirto motina, – ar užmiršai, kaip vargino žmones? Atmeni lazda?..

Turiu pasakyti, kad mano motina nors niekad blogo žodžio ant ponų nepasakydavo, bet ir malonės didelės neturėdavo. Dažnai atsimindavo senuosius laikus ir atsitikimus, kuriuos mums pasakodavo, ir jos balse visados skambėdavo apmaudo styga už nuoskaudas, kurias žmonės po ponais iškentėjo. Tėvas visados kaip ir mėgindavo užstoti ponus prieš motiną, bet darydavo tą taip nedrąsiai ir taip liūdnei visados nusijuokdavo, kad jo žodžiuose daugiau galima buvo matyti pasijuokimo nekaip teisybės ir įsitikinimo.

Bet motiną tie tėvo užtarimai kartais erzindavo, ir jinai dažnai primindavo:

– Gana jau gana, tėvai!.. Ar atmeni lazda?

Tėvas nieko į tą neatsakydavo, nusijuokdavo tik liūdnei ir, paėmęs knygą, pradėdavo visiems balsu skaityti Kristaus gyvenimą.

Ilgai negalėjau suprasti, apie kokią tai lazda motina minėdavo tėvui ir kodėl tėvas, užstodamas ponus, visados taip liūdnei nusijuokdavo. Bet kartą jis pats mums apie tą papasakojo.

Kartu su minėtoju mūsų pono girininku gyveno tuos pačius namuos Dumbraucakas. Buvo tai senas, aukštas žmogus, jau visai žilas ir vienai vienas – be šeimynos. Vedęs jis niekad ir nebuvo, sūnų tačiau jau suaugusį turėjo. Bet tasai sūnus gyveno kažin

kur Rusijos gilumoj ir pas tėvą labai retai prisilankydavo. Sakydavo, kad Dumbrauckas kitados buvęs labai turtingas, bet visus savo dvarus kortomis pralošęs. Kiek tame buvo teisybės, sunku atspėti; tiek tik yra žinoma, kad mano tėvo atminime jis buvo pas mūsų poną prievaizda. Baudžiavai išnykus, Dumbrauckas nustojo vietos ir kažin kodėl apsigyveno mūsų sodžiuj – pas girininką. Ilgus metus jisai čionai nesijudindamas išbuvo, beveik niekur neišeidavo, amžinai savo kambarėly: arba vaikščiodavo, arba sėdėdavo už staliuko, – prie pačio lango. Mes, maži vaikai, matydami iš tolo už lango jo žilą galvą, visados kuone vienoje vietoje, žiūrėdavom į jį kaip į kokią ypatingą, mums nesuprantamą ir nelabai gerą žmogystą ir bijodavom prie jos prisiartinti.

Gal Dumbrauckas būtų ir numiręs tame savo lizde pas girininką, jeigu ne pašalinės aplinkybės.

Reikia pasakyti, kad mūsų pono galybė ir turtai vis ėjo mažyn. Gražius miškus aplink mūsų sodžių per keletą metų žydai išpirko, žmonės iškirto, suvežė paupėn ir sieliais išgrūdo Šventąja toliau. Liko vieni lydimai, šakomis užversti. Kažin koks mūsų sodžiaus juokdarys vieną kaitrią vasaros dieną vežė iš paupės per lydimus vežimą šieno ir įsigėdė pypkę užsidedgi; bedegdamas pypkę, uždegė ir įdžiūvusias šakas. Vienu akies mirksniu kilo liepsna, ir visi lydimai išpleškėjo... Būtų kartu ir visas sodžius supleškėjęs, jeigu nebūtų subėgę žmonės su šakėmis ir grėbliais. Po dviejų valandų prie sodžiaus gulėjo plati lyguma, pajuodavusi, degėisiais pakvipusi: ją paskui sodžius už pačius niekniekius nuo pono atpirko.

Tokiu būdu su miškais kartu pasibaigė ir pono galybė; jo grūmojimų sodžius daugiau nebebijojo. Girininkas buvo jau nebereikalingas. Kaip tyčia ir namai, kuriuose gyveno, visai baigė griūti: pro lubas varvėjo vanduo, pro sienas švilpavo vėjas... Ir vieną gražią dieną girininkas išnyko iš mūsų akių. Dumbrauckas irgi turėjo kraustyti. Nežinau, ar jis kreipėsi į mano tėvus, ar tėvai jam pasiūlė, tik Dumbrauckas apsigyveno pas mus seklyčioj. Kokiomis sąlygomis apsigyveno, nežinau. Tik atgabeno pas mus mažą staliuką, keletą knygų ir karvę – daugiau nieko.

Ir vėl ištisas dienas pradėjo Dumbrauckas vaikščioti po seklyčią iš vieno galo kitan arba sėdinėti už staliuko prie lango. Išgyveno jisai pas mus dvejus metus ir – man visai netikėtai – paliko mano mokytoju. Padavė man rankosna didžiausią lenkišką knygą, atsisotojo prie manęs ir liepė skaityti: jisai visą dieną stovėjo, aš visą dieną skaičiau. Ir taip visą vasarą ir žiemą. Sunku būdavo man su ta lenkiškąja kalba: buvau šveplas ir daugelio žodžių visai negalėjau ištarti. Bet mano mokytojas buvo be pasigailėjimo: spirdavo visaip lankstyti liežuvi, bent po šimtą kartų kartoti tą patį žodį – net mane visą prakaitas išmušdavo ir turėdavau akis pilnas ašarų. Matydavau, kaip Dumbrauckui virpėdavo pirštai, – taip ir norėdavo nusitverti man už ausies arba suduoti per nosį. Pažinau tuos jo pirštus! Buvo tai prievaizdos pirštai – kieti kaip geležis. Bet išgirdus, kad jisai išvažiuoja iš mūsų, nēr žinios kodėl man pasidarė liūdna, gaila jo. Buvo tai rudenį. Atvažiavo iš kažin kur toli nepažįstamas „šlėktūnas“ ir išsivežė jį.

Atsisveikindamas Dumbrauckas paliko man stalelį, o tėvui, kaip senam, atidavė savo seną obelinę lazda.

– Tau, Juozapai, palieku atminimui savo lazda, – tarė Dumbrauckas tėvui.

– Dėkui, ponaiti, – atsakė susigraudinęs tėvas, – kažin ar bepasimatysma kada?!

Dumbrauckui išvažiavus, tėvas ilgai vartė savo rankose lazda. Vartydamas pradėjo liūdnai šypsolis.

Paskui pakėlė į mus savo akis ir netikėtai paklausė:

– Ar žinot, vaikai, ką man šitoji lazda primena?

Mes visi sužiurome.

– Tai jau seni laikai, – pradėjo jausmingu balsu tėvas, – labai seni. Mudu su motina dar buvova jaunu, jūsų visų ir ant svieto dar nebuvo, – tik vienas Mykolas buvo gimęs. Pasitaikė tada kaip tik blogi metai – duonos maža, dirvos ir pievos išdžiūvo. O turėjom ne tik sau, bet ir ponui dirbti. Ir eidavom dirbtų už dviejų mylių – pačian Burbiškin. Nusivariau kartą rudenį Burbiškin jaučius pūdymo artų. Nedaug ką galėjau su savim pasiimti: sau įsidėjau krepšelin duonos su druska, jaučiams – keletą saujų senų pelų; daugiau nieko kita nebuvo. O reikėjo trys dienos atidirbti. Man beariant, pasibaigė pelai, imti vėl – nėra iš kur, pasiganyti negalima – užginta. Mano jaučiai visai prisivarė, kojų nebepavelka: o dar visa diena arti! Sustabdžiau pietums jaučius, atsisėdau ant ežios ir valgau, išsiėmęs iš krepšelio sausą duoną su druska. Valgau, o mano jaučiai tokiomis godžiomis akimis į mane žiūri. Taip man jų pagailo, kad valgyti nustojau. Ir mano krepšely tik trupiniai belikę. Supenėjau tuos trupinius jaučiams ir apsidairiau aplinkui: čia pat netoli gulėjo sugrėbstyti kupečiai pono dobilų.

Ir atėjo man tada galvon bloga mintis – taip, kaip jums, jauniems, dabar kartais atsitinka: dirbu ponui, tad kodėl negaliu pono žole jaučių pašerti?

Atsikėliau nuo ežios ir, priėjęs prie kupečio, pasiėmiau mažą dobilų kuokštelę. Priėšiau tą kuokštelę prie jaučių ir iš rankos šeriu, o jaučiai taip gardžiai ir godžiai ėda, kad, žiūrint į juos, ir man pačiam gera pasidarė. Tik ūmai pajutau, kad kažin kas kietu daiktu taip skaudžiai sudavė man per nugarą, kad pasverdėjęs pargriuvau ant žemės: net mano jaučiai pašoko iš vagos ir norėjo su arklu bėgti. Apsvaigęs pakėliau nuo žemės akis ir pamačiau priešais Dumbraucką su lazda rankoj.

– A tu, uncvotai! tau vogti, vogti!.. – šaukė Dumbrauckas, pildamas man lazda per nugarą.

Matydamas, kad aš nebekrutu, pakėlė mane viena ranka nuo žemės ir, paspyręs koja, numetė vėl... Atsitekėjęs pramerčiau akis ir pamačiau savo jaučius netoli manęs stovinčius: jie, atgręžę savo sprandus, stebėjos į mane... Tik gyvas parsivariau namo ir tris savaites išgulėjau lovoj...

Tėvas nutilo. Mes sėdėjom savo vietose kaip įbesti. Niekas neatsiliepė, tik mano sesuo akim pilnom ašarų paklausė:

– Tėvel, ar šitas Dumbrauckas, kur pas mus gyveno?

– Šitas, – atsakė tėvas, – tik nereikia ant jo pykti: jį patį maišto metais kazokai taip buvo primušę, kad tris mėnesius visas kraujuos išgulėjo...

– O ar žinot, vaikai, kokia lazda jisai mane tada mušė? – paklausė jau šypsodamasis tėvas, – šita!..

Mes visi krūptelėjom ir išskėtėm akis: tėvas pakėlė ranką ir rodė mums lazda, tą pačią lazda, kurią Dumbrauckas paliko jam atminimui.

Vyresnysis brolis priėjo prie tėvo, paėmė iš jo rankos lazda, pavartė ją, pavartė, tartum ką savo galvoj svarstinėdamas, paskum numetė atžagaria ranka į malkas ir dusliu balsu tarė:

– Sudeginsim ją, tėvel!..

– Ne, ne, vaikai! – atsakė maloniai tėvas. – Tegu šitoji lazda lieka tarp jūsų; į ją žiūrėdami, atminsitė, kad ir jūsų tėvai skaudžiai buvo baudžiami. Atsimindami tą, nepyksitė,

kad ir mudu su motina jums kartais žabeliu suduodavova. Darydavova taip dėl jūsų pačių gero... Gal ir mus ponai baudė dėl mūsų gero?..

– Gana jau gana, tėvai, – atsiliepė motina, – gal nuo tos lazdos ir ligą gavai... Mes savo vaikų taip nemokom.

Tėvas liūdnam nusišypsojo ir, pasiėmęs knygą, įsikniaupė skaityti.

Ta lazda, kiek žinau, ir dabar pas brolius tebėra. Guli ji ant lentynos klėty, ir niekas jos neliečia.

1906 04 25

UBAGAS

Parvažiavęs iš užsienių Lietuvon, gulėjau vieną gražią pavasario dieną pas brolių gonkelyje ir traukiau silpnon krūtinėn pakvipusį nuo sužydusių medžių orą. Malonus vakarų vėjelis, šlamėdamas medžių lapais, pūtė tiesiai man kakton, glostė plaukus ir veidą tartum seniai manęs pasiilgęs, ištroškęs. Klausiaus, kaip sodne raiboji gegutė kukuoja, linksmai luputis tūtuoja, gėriau pavasario kvapą ir klajojau akimis Šventosios pakraščiais, kur gražios ievos žydi, kur naktimis lakštingalos skamba... Visur graži prigimtis, bet savajame krašte jinai maloni, brangi, graudina širdį. Dabar suprantu, kodėl kareivis, savajan sodžiun pargrįžęs, su ašaromis puola ant kelių žemės bučiuotų. Graudu buvo ir man, nors ne kareiviu pargrįžau tėvynėn.

Kažin ko dirstelėjau šalin ir pamačiau takeliu ateinantį žilą senelį. Iš už statinės tvoros negalėjau į jį gerai išžiūrėti, negalėjau net pažinti, ar tai buvo ubagas, ar taip sau žmogus, nes ėjo nepasirimsčiuodamas, ne taip, kaip ubagai moka eiti.

Priėjęs prie vartelių, apsistojo bailiai, kaip ir nedrįsdamas jų atidaryti; paskui, pamatęs mane gulintį, dar labiau nusiminė ir drebančiu balsu paklausė:

– Ar galima čia įeiti?

– Galima, galima, – atsakiau stebėdamasis, – labai prašom.

Senelis drebančiom rankom atidarė vartelius ir įėjo kieman. Buvo tai ubagas. Teisybė, neturėjo jisai didelių lazdų geležiniais galais, su ilgais botagais, nebuvo toksai drąsus, kaip dažnai esti drąsūs mūsų ubagai. Bet tai buvo ubagas, nes nešęs pasikabinęs ant pečių krepšį, teisybė, visai dar dyką.

Užlipęs gonkelin, senelis vėl bailiai apsistojo, nežinodamas, kur dėtis.

Kadangi troboj nieko nebuvo, – visi buvo išvažiavę bulvių sodintų, ir aš vienas namie atlikau, – paprašiau senelio sėstis gonkely. Atsisėdo ir, palenkęs galvą, pradėjo kalbėti poterius...

Nežinau kodėl man pasirodė, kad ir poterius jis kalba ne taip, kaip paprastai ubagai pripratę yra kalbėti. Buvaunas ubagas kad kalba, tai kaip žirnius beria, arba vėl kalba giedančiu, gailastingu balsu, kur reikia pratęsdamas ir apsimesdamas. Šitas gi senelis kalbėjo visai taip, kaip kalba žmogus nelaimingas – tyliai, lūpom drebančiom; vietomis jis visai nebegalėjo kalbėti, tartum jam kas kvapą gniaužė: mačiau tik, kaip jo lūpos dar labiau drebėjo, virpėjo; jo balse keletą kartų visai, rodos, netikėtai taip skaudžiai suskambėjo apmaudo ir baisios nelaimės styga, kad mane visą šurpas paėmė. Į jį žiūrėdamas, pamačiau, kaip per raukšlėtą, išdžiūvusį jo veidą rieda gailios, karčios ašaros...

– Ko tamsta raudi? – paklausiau nemandagiai senelio, kada jisai pabaigė melstis.

Pakėlė į mane raudonas nuo ašarų, be blakstienų akis ir norėjo kažin ką pratarti, bet žodis neišėjo iš burnos, tik skaudžiai sudrebėjo lūpos. Aš krūptelėjau: jo veidas pasirodė man matytas, tik kur ir kada, negalėjau atsiminti.

- Kaip neraudosi? – tarė pagaliau senelis. – Sunku pakiemiais pirmą kartą vaikščioti.
- O iš kur tamsta? – paklausiau nustebęs.
- Iš Pavarių. Petras Sabaliūnas... gal tamsta atmeni?
- Dėdė Petras?! – surikau, ūmai pažinęs sėdintį priešais mane žmogų.

Atsirėmiau alkūne pagalvių ir nustebusiom akim žiūrėjau į senelį. Kaip tai? Petras Sabaliūnas, kurį iš pat mažumės pažinojau kaip turtingą, pasiturintį žmogų, kursai buvo geriausias mano tėvų kaimynas ir bičiulis, dabar ubagas?

Visokios nelaimės aplanko žmogų šioje ašarų pakalnėje, bet toksai atsitikimas, ūmus ir netikėtas, man buvo visai nesuprantamas. Teisybė, kai mano tėvai numirė, Petras Sabaliūnas nustojo mūsų namus lankęs, ir aš, išvažiuavęs mokytus, kokį 15 metų jo iš arti ir nemačiau, bet, parvažiuodamas retkarčiais savo tėviškėn, visados girdėdavau, kad Petras Sabaliūnas gyvenęs kaip gyvenęs, gerai ir laimingai, kad savo dvi dukterį jau išleidęs už vyrų ir vienu bičių kiekvienai davęs po dvidešimtį kelmų...

Reikia paminėti, kad Petras Sabaliūnas labai mylėjo bites. Gyveno jisai vienasėdy, už dviejų varstų nuo mūsų sodžiaus, pačioj pamiškėj. Žemės jo buvo ne kiek, bet bičių daugybė. Vienu savų kelmų namie turėjo arti šimto, kita tiek – pas savo kaimynus su bičiuoliais. Keletas tokių kelmų buvo ir pas mano tėvus. Atmenu, kaip mes, maži vaikai, džiaugdavomės, pamatę Sabaliūną su savo šeimyna ateinantį: kaip tik Sabaliūnas vasarą pasirodydavo, žinodavom, kad bus bičkuopis ir kad kiekvienas gausime nuo dėdės Petro po nemažą kvepiančio medaus korį. Ir gaudavome! Sabaliūnas mažus vaikus mylėjo ne mažiau kaip bites, užtatai per bičkuopį jisai ne tik bitėmis, bet ir vaikais būdavo apspitęs. Ir stebėtina! Bitės niekad os jo neliesdavo. Kalbėdavo jisai apie bites kaip apie kokį šventą, labai brangų žmogui daiktą ir visados tvirtindavo, kad bitės tada tik sekas ir esti geros, kada bičiuoliai nešykštūs ir vienybėj gyvena, kada ir kitiems jų nepavydi. Todėl kiekvienam pasitaikiusiam žmogui niekad os nepamiršdavo medaus duoti...

Toks tatai buvo žmogus Petras Sabaliūnas. O dabar sėdėjo priešais mane ubagas, su krepšiu.

- Tai tamstos gal namai sudegė ar žemės nebeturi? – neiškenčiau nepaklausęs.
- Tebėra ir namai, ir žemė...
- Tai kodėl gi tamsta kalėdoji?
- Sūnus išvarė... – tik ištarė senelis, ir karčios ašaros pradėjo riedėti iš akių.

Supratau... sūnus... Atsiminiau, kad Sabaliūnas turėjo sūnų vienatūrį, su manim vienametį; atsiminiau, kaip su tuo sūnum dar lakstydavova per bičkuopį, už rankų susitvėrusiu, medų iš korių čiulpdamu... Tai buvo mano mažų dienų draugas, su kuriuo paskum niekad os nebesusieidavau...

- Tai tamstos sūnus gal jau savų vaikų sulaukė? – paklausiau.

- Turi bent trejetą, – drebančiom lūpom atsakė senelis. – Jau ketvirtį metų, kaip jam visa atidaviau. Nieko taip ir negailiu, kaip jo vaikų... Taip juos mylėjau!.. Išsigandę, išplėstomis akelėmis lydėjo mane, kaip ėjau iš kiemo... O gal ir jie kada nors taip varys iš namų savo tėvą...

Ir senelio akyse vėl pasirodė ašaros.

- Ar tamsta prie savo dukterų nesiglaudei?

– Kur man prie jų glaustis! Turi jos savo vyrų tėvus dar gyvus, – tegu tik juos moka mylėti. Nėra tenai man vietos. Žinai, senas žmogus visur nemalonus...

– Argi visur?..

– E... Ar neatmeni tamsta senų žmonių pasakos?.. Įsodino kartą sūnus žilą tėvą rogeles ir veža iš namų, o jo mažas vaikas paskui bėga. Atvežė miškan, išvertė senį po pušimis, o rogeles šalin numetė. Ir eina namo. Bet vaikas nutvėrė jį už rankos, neleidžia ir prašo: „Tėveliuk, tėveliuk, kam rogeles palikai? Aš neturėsiu kuo tamstos čionai atvežti...“ Matai: ne senelio, tik rogelių pasigailėjo. Tai ne pasaka, bet tikra teisybė: ne vienas užaugęs norėtų kuo greičiausiai savo tėvus iš namų išvežti, tik nedrįsta arba gėdis. Bet atsiranda tokių, kurie ir gėdos neturi...

– Na, tamstos bitės? – atsiminiau paklausti.

– Tai... baigia jau nykti, – tik penki kelmai beliko: kur namuos vaidai, ten bitėms ne vieta.

– Tai kur tamsta dabar gyveni?

– Niekur... Kaip išvarė, krepšį užmovęs, tai pats nepajutau, kaip čionai atėjau... Vis gausiu vietelę pas kokį... kampininkėlių... Nedaug man reikia...

Supratau, kad negražu taip žmogus klausinėti, tik gurdinti... Atsiminiau, kad reikia jam kas duoti, ir pajutau, kaip mano veidas visas užkaito. Nieko prie savęs neturėjau, niekuo negalėjau atsilyginti tam seneliui, kuris tiek kartų man mažam buvo davęs pilnus medaus korius, kuris meduitom savo rankom ne kartą glostė man mažam galvą...

Atsikėlęs susiieškojau peilį ir įėjau kamaron, iš ten išnešiau didelę duonos riekę.

– Atleisk man tamsta, kad niekuo negaliu tamstai padėti, – kalbėjau visas išraudęs, duodamas seneliui duonos riekę.

Nulenkę žemai žemai žilą galvą, kaip ir slėpdamas nuo manęs savo veidą, padėkojo drebančiu balsu ir drebančiom rankom paėmė duoną, peržegnojo ją ir įdėjo krepšin.

Mačiau, kiek skausmo, kiek jausmų sukėlė jo krūtinėje tas pirmasis duonos kąsnelis, iš svetimųjų išprašytas. Sumišęs, nežinodamas, kas besakyti, vėl pradėjau – visai ne vietoj – atsiprašinėti senelio, kad niekuo negaliu jam padėti: jaučiau, kad dalį amžinos vaikų kaltės ir aš savyje nešioju.

– O kuo tamsta man padėsi? Aš nieko daugiau nuo tamstos negaliu reikalauti, – atsakė jau ramiu balsu Sabaliūnas, net ir man ramiau rados. – Mano dienos neilgos, suskaičytos, o daug man nereikia... pragyvensiu...

– Girdėjau, ir tamsta sergi? – paklausė jisai mane.

– Sirginėju... – atsakiau, – atvažiavau tėvynėn pasilsėtų.

– Pasitaisysi čionai, po pušynėlius vaikščiodamas, – padaršino mane senelis. – Šitą ligą tamsta miestuos gavai, tai nuo mokslo ir dulkių... Kad kuniguos būtum ejęs, gal dabar dar sveikas būtum... Bet Dievas ne kiekvienam dvasią šventą duoda, kad ir mokytam...

Taip kalbėdamas, senelis lingavo savo žilą galvą. Paskui atsiveikino su manim ir išėjo iš kiemo. Girdėjau, kaip už vartelių pradėjo balsu melstis už savo prietelius ir geradarius...

VAGIS

Jaunas dar tada tebebuvo, nevedęs ir stiprus, – kito tokio visam sodžiui nebuvo. Nieko nebijoju: visi manęs lenkės. Jeigu kas ko neįveikdavo ar darbe, ar susirėmimuose, visados sakydavo: reikia Jokūbas pasikviesti, be jo – niekai. Ateidavau, didžiausius sienojus ratuos įkeldavau, kelmus iš žemės išraudavau, vienu rankos mostelėjimu muštynes suturėdavau. Dabar ir pusės manęs nebeliko... O kaip mėgdavau pasilinksminimus! Apylinkėje nei vienos vestuvės ar vakaruškos be manęs neapsieidavo: visur būdavau, visur manęs vieno buvo pilna, – ir visiems įtikdavau. Bet nei vieno nenuskriausdavau, nei vienam nesuduodavau. Buvau pas tėvus vienas, visa savo rankose turėjau, – ir ūkis gerai man klojos. Tėvai jau seniai vis liepė man vesti, bet aš ir pats nelabai dar to norėjau, ir merginos nebuvo sau apsirinkęs. Sakiau – paspėsiu, ir taip nenuobodu pasaulyje gyventi. Bet per vienus atlaidus pamačiau bažnyčioj merginą... Negalėjau akių nuo jos atitraukti: taip staiga ji mano širdį traukte pritraukė.

– Na, – maniau sau, – nejaugi ji tat bus mano pati!

Jaučiau, kaip šokinėja širdis krūtinėje, kaista kraujas.

– Kas ji tokia yra? – kilo mano galvoj klausimai. – Ar iš tolo, kokių tėvų, kaip gyvena?..

Nutariau būtinai su ja ir su jos tėvais susipažinti. Pradėjau klausinėti žmonių ir patyriau, kad tat pasiturinčių ir gerų tėvų duktė, gerbiama apylinkėje. Susipažinau paskui ir su ja: mačiau, kad ir ji nuo manęs nesišalina... Laikas greitai bėgo. Nei pats nepasijutau, kaip po Kalėdų suradau išmintingą apysenį žmogų ir nuvažiauvau pas ją piršlėmis. Visi greitai sutikom, dalies prižadėjo nemaža, ir nutarėm, nieko nelaukdami, vestuves pakelti...

Galbūt jau laukiate, kad aš kažin ką papasakosiu, savo mylimąją jums aprašysiu?! Ne. Jūs ją ir taip gerai žinote: tai mano pati, su kuria, ačiū Dievui, jau trečia dešimtis vienybėje ir meilėje gyvenu ir vaikų nemaža susilaukiau – tokių pat sveikų ir tvirtų, kaip ir jų tėvas kadaise buvo. Ne apie ją aš noriu kalbėti: aš noriu jums papasakoti vieną atsitikimą, kuris galėjo visą mano gyvenimą sugriauti, kuris ir dabar labai dažnai dar nerimą mano širdyje gimdo...

Tat buvo po pačių mano piršlybų. Sugrįžau aš nuo jų namo linksmas, pakakintas: nebūtos mintys tada po mano galvą lakstė... Buvo jau vėlus žiemos vakaras. Namie radau visus sugulusius. Išsikinkiau savo kumelį, įvedžiau gurban, uždėjau šieno, užpyliau vandens, užbarsčiau miltų su avižomis ir nuėjau rūman gultų. Bet negaliu užmigti. Nežinau kodėl, pradėjo mane imti nerimas. Traukte traukė nueiti kumelio pažiūrėtų. Žinojau gerai gurbų duris užrakinęs, kumelį geležiniais pančiais supančiojęs, bet ne – stumia kažin kas iš lovos, ir gana. Pagaliau nebeiškentėjau, iššokęs užsimoviau batais, užsimečiau kailiniais ir išėjau.

Naktis buvo šviesi – mėnesiena, ir tokia tyla aplinkui, tarsi visa išmirė: girdėjau tik, kaip traškėjo nuo šalčio tvoros ir tik tik šlamėjo, krisdamas nuo apšerkšnojusių medžių, sniegas. Tik vienos žvaigždės linksmi mirgėjo viršuje. Bijodamas kvėpuoti, iš palengvo, kad negirgždėtų po kojų sniegas, priėjau prie gurbų ir kuone surikau: durys buvo atidarytos... Prisiğlaudžiau prie sienos ir klausaus. Girdžiu – kumelys prunkščia, o nuo jo kojų muša geležinius pančius.

– Vagis, – dilgtelėjo galvoje mintis...

Visas drebėjau – ir iš išgąščio, ir iš džiaugsmo kartu, kad dar paspėjau laiku išeiti, nes mylėjau tą kumelį neapsakomai. Širmas, obuoliais muštas, riestu kaklu ir ilgais karčiais, nors nedidelis, bet greitas kaip stirna... visoj apylinkėje buvo žinomas. Ne vienas po 300 rublių svojo, niekam neatidaviau: nenorėjau parduoti; jeigu ir vesdavau jį turgun, tai tik pasigirtų.

– Ė, tat šitai kodėl tu, per slenkstį vedamas, jau kelinta diena rąžais, – atsiminiau. – Pats, nabagas, nelaimę jautei.

Bet ką turėjau daryti? Pulti vidun? O galbūt tenai ne vienas yra: užmuš kaip žvirblį iš revolverio ar nudurs peiliu kaip paršą. Bėgti pasišauktų vyrų? O tuo tarpu ims ir išsives kumelį: tiek ir tematysi. O rankose nieko o nieko neturėjau. Namuose vėl nei šaudyklės, nei revolverio nebuvo, – vis savo kumščiu pasitikėdavau.

Nėra kas daryti... girdžiu, kad jau vedasi... Pamačiau čia pat ant skiedryno didelę medinę kūlę, akies mirksniu prišokau prie jos, nusitvėriau abiem rankom ir užsislėpiau už durų šulo. Laukiu... O širdis, rodos, ims ir iššoks iš krūtinės... Juntu, kad jau visai nebetoli... Ir šitai duryse pasirodo žila barzda – išlenda... burlokas...

Kaip daviau kūle per galvą, – net žagtelėjo ir parkrito negyvas ant žemės, nei vieno žodžio neprataręs.

Sužvengė linksmas kumelys, mane pamatęs. Kaip beprotis pripuoliau prie jo, apkabinau kaklą, – ir bučiavau, verkiau. O jis padėjo man ant peties savo galvą ir romiai, maloniai žvengia...

Pagaliau atbudau kaip iš miego. Atsiminiau, kad žmogų užmušiau: šiurpas mane visą paėmė, plaukai ant galvos atsistojo. Kur aš jį dabar dėsiu, ką darysiu?..

Pasilenkiau, apčiupinėjau burloką: atradau už ančio revolverį primuštą, peilį prie diržo prisegtą. Supratau, kad nebūčiau gyvas likęs, jeigu tiesiai priešais jį būčiau ėjęs. Įsivaizdavau sau visą nelaimę: savo mylimąją, vestuves, ūkį ir visą gyvenimą, – visa būtų pražuvę. O dabar?.. Šiurpuliai paėmė vėl visą: juk patirs, sužinos, kad aš tat padariau, – kas mane laukia – kalėjimas, teismas ir galbūt katorga?..

Šokau kaip jautis, byzdėlės įkastas. Apsivilkau, pasikinkiau kumelį, įverčiau numirėlį važin ir, kaip tik arklys gali šokti, pasileidau vieškeliu: tik dulka sniegas iš po važio ir švilpia ausyse vėjas. Nuvažiavau kokį dešimtį varstų, sustojau, išverčiau numirėlį pagriovėn, užmoviau dar ant jo galvos jo paties seną apynasrį ir apsigręžęs vėl parlėkiau kaip paukštis namo. Nusikinkiau, kumelį vėl įleidau gurban, duris užrakinau ir, tarsi nieko neatsitiko, nuėjau rūman ir atsiguliau... Niekas manęs negirdėjo ir nematė nei važiuojant, nei parvažiuojant; niekam nei vienu žodžiu apie tą atsitikimą neprasitariau... tik kunigui per išpažintį pasisakiau...

Kitą dieną rado tą numirėlį pagriovėje. Suvažiavo žmonės, policija, rado prie lavono revolverį ir peilį, pamatė ant jo galvos apynasrį – suprato, už ką užmuštas. Žmonės kuone visi atvirai pripažino, kad taip „tokiam“ ir reikėjo. Policija pakalbėjo, paklausinėjo, bet kaltininko taip ir nebeieškojo... Tuo visa ir pasibaigė...

Aprimau ir aš kiek. Greitai po to atsitikimo vedžiau, vaikų paskui susilaukiau... Tačiau ilgai tasai žmogus mano akyse stovėjo, – kaip koks kirminas krūtinę man edė. Dažnai per miegą baisiai surikdavau, visas šaltu prakaitu apipiltas atbusdavau ir kelias dienas, galvą nuleidęs, vaikščiodavau. Išsigandusi pati pradėjo klausinėti, kas yra. Ilgai nesisakiau, pagaliau prisipažinau. Ramino ji mane, – rodės, lengviau kiek ant krūtinės darėsi, bet pabuvus ir vėl pradėdavo kirminas krimsti. Ir išpažinties vaikščiodavau, ir

bažnyčiai duodavau: lengviau ir ramiau po to būdavo... Taip visą savo amžių išgyvenu, visame kame buvau laimingas, žilo plauko susilaukiau, nieko, rodos, nenuskriaudžiau, pirštu nepalytėjau. Ir tas tik vienas atsitikimas ramumo neduoda...

Gal geriau būčiau padaręs, jeigu atvirai valdžiai būčiau prisipažinęs, teismo rankosna atsidavęs. Ne kartą jau rengiaus taip padaryti... Bet viena tik mintis, kad galiu kalėjimą pakliūti arba Sibirą pamatyti, kad galiu savo ūkį pražudyti, savo pačią ir vaikus nelaimingus padaryti, visados nuo to žingsnio mane sulaikydavo.

Galbūt prisipažinęs ir liuosas būčiau palikęs, gal ir nieko bloga nebūtų man padarę, bet kaip tik ateidavo galvon mintis, kad gali prisieiti savo kraštas palikti, jo nebepamatyti – visas drebėjau... ir tylėjau. Žinojau, kad pakliuvęs ne tik pražūčiau, bet ir iš tiesų gal tikru žmogžudžiu iš tenai išeičiau, nes kalėjimai juk nepataiso žmonių, tik visai juos pagadina. O aš juk viena teieškojau ir ieškau: savo sąžinės nuraminti, ne dar didžiau jos sutepti. Juk aš tik savo nuosavybę gyniau... Kitos išeiigos neturėjau, jeigu nenorėjau pats būti užmuštas... Tegu jis ir iš bado vogė, – vis tiek būtų mane užmušęs...

Tyliu ir dabar. Nenoriu ir bijau, senatvės susilaukęs, savo kraštą palikti, su šeimyna persiskirti. Netikiu, kad baises kalėjimas galėtų mano dūšiai nekaltybę sugrąžinti, sąžinę nuraminti. Tokio sąžinės nuraminimo ieškau tik išpažintyje, maldoje, darbuose ir pas savo kaimynus, kuriems savo širdies žaizdas atidengiu...

O dėlto ir dabar dažnai dažnai tas pats kirminas mano širdį graužia. Ir nežinau dar, ką pasakys man už tai Visagalis...

Vincas Krėvė

Vincas Krėvė (1882–1954) – reikšmingiausias XX a. pradžios lietuvių rašytojas, literatūros klasikas. Krėvė esmingai praplėtė ir pagilino lietuvių literatūros problematiką filosofiniu žmogaus būties traktavimu, praturtino literatūros stilistinę ir žanrinę raišką, susiejo lietuvių literatūrą su Europos literatūros kontekstais. Krėvės asmenybės reikšmė lietuvių kultūroje apima daugelį sričių. Alberto Zalatoriaus žodžiais tariant, „nerastume mūsų dvidešimtajame amžiuje kitos tokios asmenybės, apie kurią sustoję galėtų įdomiai šnekėtis vosikių profesijų žmonės: literatai ir tautosakininkai, istorikai ir politikai, pedagogai ir teatro mylėtojai, profesorai ir paprasti sodiečiai. Ne tik kalbėtis, bet ir ginčytis. [...] Mes turime gerai įsiklausyti į jo žodį, kad galėtume pakelti akis nuo žemės, pamatyti praeities prasmę ir perspektyvą“.

Vincas Krėvė (tikr. Mickevičius) gimė 1882 m. spalio 19 d. Subartonyse (Varėnos raj.). Pasimokęs Merkinės pradinėje mokykloje bei pasiruošęs privačiai, Peterburge išlaikė 4 klasių kurso egzaminą, 1898 m. įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, kurioje mokėsi 2 metus, bet dėl nesutarimų su seminarijos vadovybe iš jos pasitraukė. Nors dvasininku netapo, visą gyvenimą domėjosi religija. Nuo 1907 m. iki gyvenimo pabaigos Krėvė rašė Biblijos motyvais pagrįstą veikalą *Dangaus ir žemės sūnūs* (išsp. 1949, 1961), kaip ir Johanas Volfgangas Gėtė viso gyvenimo kūrinių *Faustą*, Kristijonas Donelaitis – *Metus*.

Užrašų sąsiuvinyje, kurį būsiamasis rašytojas rašė lenkiškai, 1900–1902 m. mokydamasis kunigų seminarijoje, ne vienas jrašas byloja apie aistringą norą būti rašytoju. Taip pat ir apie maištingą prigimtį, kuri nuolat skatina ieškoti kliūčių ir jas įveikti, pasipriešinti net žemės traukai. Ir apie natūralų polinkį į dialoginį kalbėjimą, – jaunas Krėvė šnekasi su įsivaizduojama Ponia: „norėjau poniai papasakoti, kaip tapau tuo, kuo esu, tai yra rašytoju. [...] Reikia poniai žinoti, kad jau keleri metai aš svajoju apie tai, kaip pakilti aukštai iki pačios saulės, kad visa žemė išsižiotų iš nuostabos, jog vienas jos sūnų užkopė ten, kur ji, prikaustyta Niutono grandinėmis, pakilti negali. Kūriau visokius projektus, net konkursą paskelbiau, bet, deja, niekas nieko geresnio nesugalvojo, tik kažkoks nepažįstamas berniukas man patarė pasidaryti iš vaško sparnus arba vantas prie rankų prisirišti ir taip skristi aukšty“. Ikaro sparnų vaizdiniu atskleidžiamas rašytojo prigimtyje esantis natūralus dramatiškumas. Krėvė visą gyvenimą išliko prieštaraujančiu, abejojančiu, svyruojančiu žmogumi. Pasak Zalatoriaus, „abejojančiu ne todėl, kad neturi savo požiūrio, o todėl, kad turi daugybę požiūrių, supranta, kaip gyvenime viskas sudėtinga ir painu, kad kiekvienam argumentui galima surasti kontrargumentą“. Daugiabalsį priešingų požiūrių susikirtimą, kelių balsų skambėjimą, skirtingų aistrų ir gyvenimo sampratų susidūrimą geriausiai atskleidžia dramos forma, kurią dažnai rinkosi rašytojas. Tačiau dramaturgijos

principai yra būdingi ir Krėvės prozai, kur dominuoja ne aprašymas, o dialoginė kalba, plėtojanti nenutrūkstančias konfliktų gijas. Krėvei svarbiausia vertybė yra individualizmas, kurį atskleidžia įvairaus žanro kūrinuose. Daugelis jų veikėjų – išskirtinės asmenybės, trokštančios gyventi kitaip, negalinčios prisitaikyti prie gyvenimo. Aistra peržengti savojo pasaulio ribas galima paaiškinti ir Krėvės trauką Rytų kultūrai, ir stiliaus eksperimentus, liaudies dainas transformuojant į prozos tekstą, kuriant pakilų lyrinį tekstą, ko kio lietuvių literatūroje iki tol nebuvo.

1904–1908 m. Kijevo, Lvovo, Vienos universitetuose Krėvė klausėsi filosofijos, literatūros, antikinių kalbų, sanskrito paskaitų, susižavėjo Rytų – Oriento kultūra, daug dėmesio skyrė Lietuvos istorijai, tautosakai. Domėjimasis Rytų kultūra paskatino Krėvę išvykti į Kaukazą. 1909–1920 m. mokytojavo Baku, dėstė rusų kalbą ir literatūrą, vasaromis parvykdavo į tėviškę Dzūkijoje rinkti liaudies dainų ir padavimų. 1913 m. rugpjūčio 24 d. Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje susituokė su Rebeka Karak. Krėvė aktyviai dalyvavo visuomeniniame ir politiniame gyvenime: 1911 m. prisidėjo prie Baku liaudies universiteto steigimo, nuo 1912 m. universitete dėstė persų Viduramžių poeziją, budizmą ir islamą, 1917–1918 m. buvo Baku miesto tarybos narys, 1919 m. paskirtas Lietuvos konsulu Azerbaidžane.

Baku parašė reikšmingiausius savo literatūros kūrinius, pelniusius jam lietuvių literatūros klasiko vardą: *Šarūną* (išsp. 1910–1911), *Dainavos šalies senų žmonių padavimus* (išsp. 1912), *Pratjekabudą* (išsp. 1913), *Skirgailą* (rus. 1916, išsp. 1922, liet. 1924), buitinę-psichologinę dramą *Žentas*, novelių rinkinį *Šiaudinėj pastogėj* (išsp. 1922). Šie pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais sukurti kūriniai lėmė Krėvei didžiulį literatūrinį autoritetą. Krėvę amžininkai pripažino pasaulinio masto rašytoju. Apie tai byloja istorinis epizodas, užfiksuotas Vandos Daugirdaitės-Sruogienės prisiminimuose. 1917 m. lietuvių studentai Maskvoje skaito *Šarūną*, „kaip per miglas atsime nu apytuštį kambarį, stalą, prie kurio kažkas skaitė Krėvės veikalą. [...] Lietuviškai tada dar silpnai mokėjau, tai ne viską supratau, tačiau iš sekusių diskusijų suvokiau, kad autorius – pasaulinio masto rašytojas. Lietuvis – pasaulinio masto rašytojas! Tai man padarė tokį didelį įspūdį, kad Krėvės vardą įsidėmėjau.“ Moderniai mąstantis tarpukario Lietuvos jaunimas, Alfonso Nykos-Niliūno tvirtinimu, į Krėvės kūrybą žiūrėjo kritiškai dėl „atsparumo intelektualinėms laiko revoliucijoms (dėl to jis daugeliu požiūrių taip ir neperžengė XIX amžiaus ribos), bet gerbė ir vertino jį kaip jau praėjusio laiko apraišką“.

Grįžęs į Lietuvą, 1922 m. Krėvė tapo besikuriančio Lietuvos universiteto profesoriumi, buvo Humanitarinių mokslų fakulteto organizatorius ir dekanas (1925–1937). Redagavo mokslinius leidinius *Tauta ir žodis*, *Mūsų tautosaka*, *Darbai ir dienos*, literatūrinius žurnalus *Skaitymai*, *Literatūra*, *Dienovidis* ir kt. Nuo pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės metų Krėvė palaikė patriotines visuomenines organizacijas, dalyvavo tautinės vienybės draugijose bei partijose, buvo Šaulių sąjungos pirmininku, Tautininkų sąjungos pirmininku. Kaip Šaulių sąjungos pirmininkas, 1923-aisiais organizavo Klaipėdos sukilimą, kurio tikslas buvo prijungti prancūzų valdomą Klapėdos kraštą prie Lietuvos¹.

1924-aisiais Krėvė perkūrė 1916 m. rusų kalba parašytą dramą *Skirgaila*. Valstybės te-

¹ Ratifikavus Versalio sutartį, 1920 m. sausio 10 d. Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir Antantės valstybių vardu pavestas valdyti Prancūzijai, kol bus galutinai nuspręstas jo likimas.

atre Boriso Dauguviečio režisuotas spektaklis sukėlė karštas diskusijas. Vaižgantas piktinosi, kad dramoje aukštinama pagonių ideologija, o krikščionybė žeminama, kiti, – kad riteriškasis vokietis Keleris yra patrauklus herojus, o lietuvis Skirgaila – atstumiantis. Dramą teatras cenzūravo, o aktoriai, nesilaikę cenzūruoto teksto, buvo baudžiami 100 litų bauda. Kostas Korsakas, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas Krėvės *Skirgailą* pripažino pasaulinio lygio dramos veikalu.

Po 1926 m. perversmo Krėvė nutraukė bičiulystę su Antanu Smetona, ėmė bendradarbiauti su kairiaisiais rašytojais, komunistiniu pagrindu (pasirašė žurnalo *Literatūra* redaktoriumi, bendradarbiavo *Prošvaistėje*). 1935-aisiais išspausdino dramą *Mindaugo mirtis*, 1939 m. – apysaką *Raganius*. 1939–1940 m. buvo Rašytojų sąjungos pirmininkas. 1940 m. tapo okupuotos Lietuvos Liaudies vyriausybės vadovu. Rašytojas atsidūrė situacijoje, kurios sudėtingumas prilygo jo paties kūriniuose personažams sukurtoms dramatiškoms veikimo aplinkybėms. Vytauto Kubiliaus žodžiais tariant, sovietiniai emisarai pasirinko žymų rašytoją ir politiką kaip dekoraciją, kuria norėjo pridengti krašto okupavimą. Krėvė bandė dirbti su bolševikais, tačiau po derybų liepos 1-osios naktį su sovietų komisaru V. Molotovu patyręs, kad Lietuvos nepriklausomybės neišsaugos, grįžęs į Kauną atsistatydino iš marionetinės vyriausybės. Žymaus rašytojo autoritetas neleido bolševikams susidoroti su Krėve. 1940 m. spalio 1 d. Liaudies švietimo komisaras paskyrė jį Lituistikos instituto direktoriumi, 1941 m. – pirmuoju Lietuvos mokslų akademijos prezidentu. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, buvusio Liaudies seimo nariai, tarp jų ir Krėvė pasirašė rezoliuciją, kuri atskleidė neteisėtus Sovietų Sąjungos veiksmus ir klastingą Stalino propagandą, okupuojant ir inkorporuojant Lietuvą į Sovietų imperiją 1940-ųjų vasarą. Krėvė profesoriavo Vilniaus universitete, bet 1943 m. buvo uždarytos visos Lietuvos aukštosios mokyklos. 1943-aisiais vokiečių valdžia išvežė į koncentracijos stovyklas daugelį Lietuvos intelektualų². Krėvė, vengdamas suėmimo, slapstėsi nuo gestapo, rašė romaną apie nepriklausomos valstybės saulėlydį *Miglose: iš priešbolševikinių laikų reportažas* (išsp. 1944). 1944 m. liepos mėnesį, vengdamas bolševikų represijų, su šeima pasitraukė į Austriją. DP (perkeltųjų asmenų) Glaserbacho stovykloje įkūrė lietuvių gimnaziją, buvo jos direktorius, redagavo žurnalą *Į Tėvynę*. 1946 m. Lietuvos TSR Liaudies komisarų taryba pašalino profesorius Vincą Krėvę-Mickevičių ir Mykolą Biržišką iš LTSR Mokslų akademijos tikrųjų narių ir paskelbė juos „tėvynės išdavikais“. Atgimimo laikais, 1988 m., Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidiumas sugrąžino prof. V. Krėvei-Mickevičiui ir prof. M. Biržiškai Akademijos tikrųjų narių vardus.

² Už pasipriešinimą nacių reikalavimams į koncentracijos stovyklas vokiečiai išvežė daugelį Lietuvos intelektualų: į Štuthofą rašytoją Balį Sruogą, ekonomistą, profesorių akademiką Vladą Jurgutį, žurnalistą, pedagogą, Kauno jėzuitų gimnazijos direktorių Kazį Baubą, rašytoją, žurnalistą, garsų Vilniaus krašto visuomenės veikėją Rapolą Mackonį, kalbininką, generalinį švietimo tarėją Praną Germantą, teisininką, generalinį teisingumo tarėją Mečislovą Mackevičių, istoriką, visuomenės veikėją Antaną Kučinską, kunigą, rašytoją, žurnalistą Stasį Ylą ir daugelį kitų. 1944 m. į Dachau koncentracijos stovyklą buvo išvežta bibliotekos darbuotoja Ona Šimaitė, organizavusi pagalbą Vilniaus geto žydams.

*Jis kūrė didingą giesmę žmogaus
drąsai, pasiaukojimui, tėvynės
meilei, pirmiausia paisydamas
meno uždavinių.*

Albertas Zalatorius

Pensilvanijos universitetui pakvietus dirbti slavų kalbų ir literatūrų profesoriumi, 1947 m. Krėvė išvyko į JAV. Universitete dėstė rusų, lenkų, lietuvių kalbas bei literatūras. Prieš mirtį Krėvė ketino baigti viso gyvenimo veikalą *Dangaus ir žemės sūnūs*, parašyti dramą apie Vytautą Didįjį³. Mirė 1954 m. liepos 7 d. Springfilde (JAV). Krėvės asmenybės reikšmę tarpukario kartai atskleidžia A. Nyka-Niliūnas: „Filadelfijoje mirė Krėvė (užvakar). Pirmas žinios įspūdis – lyg būtų miręs Nemunas, Vilniaus katedra arba Šatrijos kalnas: taip giliai jis buvo įsišaknijęs mano sąmonėje“. 1992 m. Krėvės ir jo žmonos palaikai iš Putnamo lietuvių kapinių buvo perkelti į Subartonių kapines.

Krėvės kūryba atspindi rūpestį dėl nepriklausomos tautinės valstybės atkūrimo, vėliau – valstybingumo išsaugojimo ir stiprinimo. 1912 m. išleidus *Dainavos šalies senų žmonių padavimus*, Krėvė aiškiai suvokia savo kūrybos tikslą – „parodyti, koki didvyriai buvo senovės lietuviai, sukelti mūsų tautiečiuose pasididžiavimą jais“. Krėvė padavimuose tęsia Daukanto, Maironio romantinę tradiciją, aukštindamas herojišką tėvynės praeitį, tačiau jis įsiklauso ir į amžininkų neoromantikų programas, kuriose, pasitelkus tautosaką, siekiama atskleisti tautos dvasią. Iš tautosakos šaltinių Krėvė sukūrė dainišką stilių, – „melodingo poetinio pasakojimo kanoną, suteikdamas jam tautinio stiliaus statusą“ (V. Kubilius). Tautosakos stilių Krėvė susiejo su tragiškais siužetais, kurių veikėjai psichologizuoti, supoetinti. Zalatorius kviečia pamąstyti apie Krėvės kūrybos įtaigumo paslaptį, – meistriškai tautosakos stiliumi parašyti padavimai nustotų didelės dalies įtaigumo, jeigu „po tais ritmingais, užburiančiais sakiniais nejaustumė nuoširdaus susižavėjimo riteriška morale, maksimalistiniais žmogaus siekimais, nežabotos laisvės troškimo, meilės, ištikimybės, pasiaukojimo kėlimo į tokį aukštį, kad mums staiga ima darytis gėda dėl susmulkėjusios ir gyvybės instinktui pernelyg vergaujančios dvasios“. Krėvės sukurtame meniniame pasaulyje veikia herojai, kurie sudrumsčia konservatyvią ramybę, iš nesąmoningumo kylantį pasitenkinimą savo nykia buitimi (*Šarūnas*), išjuokia susmulkėjimą (aukščiausio rango dvasininkų paveikslai *Skirgailoje*), nugalė „gyvybinį instinktą“, pasirinkdami mirtį, o ne prisitaikymą (*Dainavos šalies senų žmonių padavimai*).

Pagal senųjų epų tradiciją Krėvės atkurtoje Lietuvos senovėje iškeliami laisvos, riteriški garbingos bendruomenės idėja, įtvirtinama narsios ir karingos, ugnyje susideginančios, bet nepasiduodančios tautos vizija. Vaizduodamas dramatiškose aplinkybėse atsidūrusius herojus, kurie atkakliai siekia savo tikslo, Krėvė žadino užguitos tautos žmonių pasitikėjimą savimi. Pasak Vytauto Kavolio, „užsidegimas vadų problematika [...] yra galbūt iš šiaudinės pastogės kilusiems, tik prieš penkiasdešimt metų iš baudžiavos išlaisvintiems psichologiškai būtinas žingsnis į žmoguje glūdinčios, pasaulį sukrečiančios galios pajautimą. *Šarūnas* – pirmas galingas įnašas į savosios istorijos su visu jos audringumu atgavimą, lietuvių, pajėgiančio valstybei vadovauti, atkūrimas“. Krėvė neužgauna ir šiuolaikinių skaitytojų vertybinių nuostatų, nes dramatiškai gretina nesuderinamas vertybes, parodo, koks sudėtingas yra sprendimo ieškojimas.

Krėvė lietuvių kultūroje užpildo herojinio tautos epo spragą. Neradęs tautosakoje medžiagos herojiniam tautiniam epui, kuriuo didžiuojasi kaimynai latviai, estai, suo-

³ Prieš mirtį jis yra „kelis kartus sakęs, „jog paskutinis (turint galvoje amžių ir sveikatą) jo kūrybinis noras, šalia užbaigimo „Dangaus ir žemės sūnų“, yra užsimojimas parašyti dramą „Vytautas Didysis“, kurią, girdi, jis jau yra gerai apgalvojęs“. Plačiau žr. Kostas Ostrauskas, „Vincio Krėvės kūrybinis veržlumas“, *Aidai*, 1957, Nr. 9 (104), p. 390.

miai, Krėvė sukuria literatūrinį lietuvių epą *Šarūnas*, kuriame atskleidžia „mitologinę žmonių galvosena, senąją religiją, papročius, valstybingumo kilme“ (V. Kubilius). Tautosakos stiliaus dainiškumą *Šarūne* Krėvė pertraukia aštriais svarstymais, konfliktiškais dialogais ir monologais. *Šarūnas* – pirmasis lietuvių literatūroje dramatiškas herojus, prometėjiškas tipas, maištaujantis prieš dievus, jų sukurtą netobulą pasaulį. Daugiaplanis tautos būties paveikslas išreikštas pasitelkus „trilypę stilistiką – filosofinį disputą, būtinių pokalbį ir folklorinę saviraišką“ (A. Zalatorius). Krėvės kūrinio tema – vienišo maištininko sukilimas prieš žmones, dievus, visuomenę – atskleidžia lietuvių literatūros modernėjimą, kuris vyksta atsiremiant į ryškius anuometinės europinės literatūros autoritetus, – F. Nyčės filosofijos idėjas, H. Ibseno dramaturgijoje keliamas problemas. *Šarūno* pastatymai tapo išskirtinės svarbos įvykiais teatro istorijoje. Andriaus Olekos-Žilinsko spektaklis *Šarūnas* (1929), sukurtas pagal Petro Vaičiūno inscenizaciją, modernia forma išreiškė *herojinio pasiaukimo idėją* (B. Sruoga, *Šarūnas Valstybės teatre*). Režisierius Jonas Vaitkus spektaklyje *Šarūnas* (1980) pateikė *Šarūno analogiją su Hamletu*, atskleidė išskirtinės asmenybės tragediją.

Krėvė praturtino lietuvių literatūrą subtiliu rytietišku stiliumi, kuriam būdingos lakoniškos sentencijos, hiperboliškas laipsniavimas, Biblijos sintaksė, pamokomų palyginimų intarpai, filosofinis disputas (*Rytų pasakos, Dangaus ir žemės sūnūs*). Rytų filosofijos idėjos buvo svarbios daugeliui XX a. pirmosios pusės lietuvių menininkų ir filosofų. Vydūnas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Stasys Šalkauskis Rytuose ieškojo sąsajų su senąja lietuvių kultūra, svarstė apie lietuvių kultūros vietą tarp Rytų ir Vakarų, grindė nesmurtinio pasipriešinimo ir kovos už nepriklausomybę idėjas, surado harmoningos asmenybės ugdymo gaires⁴. Krėvės kūryboje Rytai sudramatinami. Į indų, persų, žydų religines ir filosofines sistemas Krėvė žvelgia Vakarų kultūros žmogaus žvilgsniu, atskleidžia aktyvios asmenybės nepasitenkinimą savimi, maištą, veržimąsi į naujas žinojimo sritis.

Neoromantinėje prozoje Krėvės sukurti kaimo išminčiai – Skerdžius, Vainorus, Jonas Gugis gerai jaučia ir supranta gamtos kalbą, pirmą pradžią kaimo žmogų supančių reiškinį prasmę. Atskleisdamas lietuviško kaimo žmones, jų buitį, Krėvė lietuvių žemdirbiškosios kultūros patirtyje suranda universalios žmonijos kultūros pėdsakų. Lietuviško kaimo išminčiai tarsi brahmanai, prozos kūrinio kalba skatina ne istorijos pažinimo džiaugsmui, o dvasią nuskaidrinančios meditacijos susikaupimui.

Krėvės dramatinė kūryba yra įvairi žanro ir formos požiūriu: epinė, skaitytinė (lėzedrama) drama *Šarūnas*, tragedija *Skirgaila*, realistinė buitinė šeimos drama *Žentas*, misterija *Likimo keliais*, drama *Mindaugo mirtis*. Dramatizuojamos evangelijų istorijos, – Ješuos, Erodo, Jehudos iš Kerio, Barnabo (*Dangaus ir žemės sūnūs*). Anot Vinco Mykolaičio-Putino, Krėvė pirmasis iš lietuvių rašytojų pavaizdavo „didelių sielų skausmo kelius, kur pasiryžimo, keršto, žiaurumo ir atkaklumo žygiai kryžiuojasi su meilės, garbės, kilnumo ir žmogiškos didybės tikslais“.

Skirgaila – pirmoji klasikinė lietuvių tragedija. Rašytojas žengia žingsnį tolyn nuo *Šarūno*, kur sudramatintoje istorijoje veikė herojiškas ir veržlus personažas. *Skirgailoje* yra

⁴ XX a. antroje pusėje Rytų ir lietuvių kultūrų tradicijų sąsajas tęsė poetas Sigitas Geda, dailininkas Algimantas Švėgžda, religijotyrininkas, etnologas, rašytojas Gintaras Beresnevičius, rašytoja Jurga Ivanauskaitė, Rytų kultūrų tyrinėtojas Algis Uždavinys.

Vincas Krėvė savo žvilgsnį meta nuo senųjų mūsų tautos gadynių, nuo priešistorinių laikų, ligi dabartinių dienų. Taip jisai duoda sintetinį lietuvių būties vaizdą. Jo raštuose praeina mūsų padavimų karžygiai, senovės dainų berneliai, iškyla kunigaikščiai ir karaliai. Jo knygoje betgi randame ir paprastą bobulę, vaikutį Antanuką, senį kerdžių. Tiesa, Vincas Krėvė nesusintetino visų mūsų luomų ir epochų – ir tai kažin ar kam nors įmanoma. Vis dėlto jo kūryboje Lietuvos paveikslas yra pilnesnis ir šakotesnis, negu kurio kito lietuvių autoriaus raštuose.

Antanas Vaičiulaitis

deherojizuota ir istorija, ir pagrindinis veikėjas. Krėvė Skirgailos tragediją įkūnija šekspyriškame dramos modelyje (Reda Pabarčienė), kuris apima politinį ir religinį konfliktą tarp Lietuvos, Lenkijos, Kryžiuočių ordino, konfliktą Lietuvos viduje tarp Skirgailos, bajorų, vaidilos Stardo ir psichologinius santykius tarp Skirgailos, Onos, Kelerio. Rašytojas sukūrė tragedijos veikėjams tankų kliūčių ir problemų tinklą. Tragedijos veikėjų pasirinkimai, apsisprendimai kelia vidines ir išorines įtampas. Kiekviename epizode veikėjai susiduria su naujomis kliūtimis, su psichologinėmis, moralinėmis, pasaulėžiūros, politikos problemomis, kurias įveikiant atsiskleidžia gyvi, žmogiški personažų paveikslai.

Krėvė nuo pirmųjų dramoje pasakytų Skirgailos žodžių kuria personažo vidinį konfliktą, kuris įgyja visuotinumą dimensiją. Tai visos tautos, atsidūrusios epochų sandūroje, drama. Pasak Mykolaičio-Putino, Skirgaila – „epochos tragizmo reiškęjas“. Krėvės lietuviška tragedijos tema atliepia XIX–XX a. svarbią Europos literatūroje perinamosios epochos problemą, su kuria susiduria epochų, kultūrų, religijų priešpriešose atsidūrę veikėjai. Europos literatūroje dominavo Antikos

kultūros bei religijos ir krikščionybės sankirtos vaizdavimas (H. Ibseno *Cezaris ir Galilėjietis* (1873), Dmitrijaus Merežkovskio trilogija *Kristus ir Antikristas* (1896–1905) kurį Krėvė papildė paskutinių Europos gamtameldžių lietuvių konfliktu su krikščioniškosios Europos galia.

Skirgaila yra pirmasis lietuvių dramaturgijos kūrinys, kuriame atskleidžiama žmogaus dvasinio žlugimo drama, parodomas savigriovos procesas. Šiuo požiūriu Krėvės *Skirgaila* labiausiai priartėja prie šekspyriškojo tragizmo esmės, kurią A. Bredlis (1851–1935), vienas žymiausių Šekspyro kūrybos tyrinėtojų, pastebi atsirandant tuomet, kai „žmogaus mintys, paverstos veiksmu, tampa savo pačių priešingybe. [...] iš visko, ką jis svajojo padaryti, jis pasiekia tai, apie ką mažiausiai svajojo – savo paties destruktiją.“ *Skirgaila* troško prasmingo gyvenimo, tačiau patiria gyvenimo beprasmybę, jo energingas rūpestis valstybe virsta apatišku neveiklumu, aistringas Dievo ieškojimas – demonišku, pasitikėjimas savimi – paniška pralaimėjimo baime.

Krėvė sustiprina dramatiškumą paneigdamas ne tik nusistovėjusią lietuvių istorinės dramos tradiciją, bet ir savo paties kūrinių atradimus. *Skirgailoje* rašytojas pateikia opoziciją *Šarūno* finalui. Pasauliu ir savimi nusivylęs *Šarūnas* stoja į žūtibūtinę kovą su priešais ir joje žūva, laimėdamas nemirtingą šlovę. *Skirgailos* paskutinis žygis neturi nė ženklo kilnumo. Jis kovoja prieš kryžiuotį, kuris yra tik jo meilės konkurentas, o pasirinktas kovos būdas – *Skirgaila* palaidoja beginklį Kelerį gyvą – kelia pasibjaurėjimą ir šurpą. Krėvė pirmą kartą

lietuvių literatūroje vaizduoja istorijos herojų, pasiekusį niekingumo dugną ir atskleidžia tokio herojaus vertinimo prieštarumą. Mįslinga ir atvira *Skirgailos* atomazga sulaukė skirtingų literatūrologų ir teatro interpretacijų. Finalo tragiškumą taikliai apibūdina Bronius Vaškelis: „Finalas, kaip paprastai tragedijoje, pabrėžia žmogaus gyvenimą kaip paradoksą – ir pralaimėjimą, ir pergalę. Katarsinis efektas, išplaukiąs iš paradoksinio finalo, kelia užuojautą, kad pralaimėjo sąžiningas ir pareigingas valdovas, kuriam tautos ateitis buvo svarbiau negu moraliniai principai ir asmeniška laimė. Tuo pačiu metu sukrečia iš nevilties ir bejėgiškumo paklaikusio baisus žmogaus-budelio triumfas.“

Krėvė naujai interpretuoja pagonybės ir krikščionybės susidūrimą. Pasak Zalatoriaus, „lenkams ir kryžiuočiams toks elgesys įsigėręs į kraują, ir jie viską darė be skrupulų. Skirgailai ir jo draugams dar reikėjo save palaužti, užtat palūžo jų sielos. Bažnyčios per prievartą brukama krikščionybė sugriovė pagonių dvasinį integralumą. Štai kokią kainą, Krėvės manymu, lietuviai sumokėjo už naująjį Dievą ir civilizuotos Europos rafinuotą kultūrą. Dvasinio integralumo praradimas [...] vedė į kolaborantišką savisaugos psichologiją, kuri iš vidaus graužė tautos kūną“.

Krėvė į lietuvių literatūrą įdiegė dramatiškumą kaip meninį principą. Krėvei buvo svarbu sudramatinti visas kultūrinės erdvės pakopas: personažai veikia padavimais apipintoje Viduramžių kunigaikščių Lietuvoje, XX a. pradžios Lietuvos kaimo buityje, universalioje Rytų tradicijos erdvėje. Krėvė išplėtė literatūros personažo emocijų skalę, – herojams susidūrus su neįveikiamomis kliūtimis, negalint susitaikyti ar prisitaikyti, emocinė kreivė kyla ir leidžiasi iki maksimalaus pozityvumo ir negatyvumo, gėrio ir blogio, išdidumo ir nušizeminimo, garbės ir pažeminimo, meilės ir neapykantos. Lietuvių dramaturgijoje Krėvė yra didžiausias ir iki šiol nepralenkta dramatiškų charakterių kūrėjas. Personažų paveikluose pulsuoja gyvas charakteris, draskomas sudėtingiausių prieštaravimų. *Skirgailos* paveiklsle įkūnyti politiniai, ideologiniai, moraliniai konfliktai, į kuriuos veikėją pastūmėja ne tik kitų valstybių atstovai, bet ir artimi bendruomenės nariai, galiausiai – jis konfliktuoja pats su savimi. Personažo gyvenimo epizodai, vidinis konfliktas užkrečia ir skaitytoją, kuris negali vienaprasmiškai vertinti *Skirgailos*. „Rašytojo kūrybos tyrinėjimas – visados problema“, – teigia Albertas Zalatorius. Skaitydami Krėvės tragediją *Skirgaila*, randame itin platų problemų lauką, – tai ir herojų paveikslai, kuriami iš neišsprendžiamų dramatiškų prieštaravimų, ir temos bei idėjos, veikėjams sukeliančios dramatinės kolizijas, ir personažų paveikslų meninės raiškos skirtybės, tame pačiame kūrinyje susiejant komiškumą, lyriškumą, tragizmą.

Siūloma literatūra: Vincas Krėvė, *Raštai*: Boston, 1956–1961, 1–6 t.; Vincas Krėvė, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1982; Albertas Zalatorius, *Vincas Krėvė. Nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; Bronius Vaškelis, „Krėvės *Skirgailos* dramatiškumas ir tragiškumas“, in: Bronius Vaškelis, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus aureus, 1986, t. 1, p. 211–223; Aušra Martišiūtė, „Vincas Krėvė *Skirgaila*: istorijos demitologizavimas“, in: Aušra Martišiūtė, *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 221–241; Reda Pabarčienė, „Vincas Krėvė ir Williamas Shakespeare’as“, in: Reda Pabarčienė, *Kuriantį priklausomybę: Lyginamieji lietuvių dramos klasikos tyrimai*, Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 43–68.

Vincas Krėvė

SKIRGAILA

Keturių dalių istorijos drama iš senovės lietuvių gyvenimo

VEIKĖJAI

SKIRGAILA - Didysis Lietuvos kunigaikštis, stiprus vyras, vidutinio ūgio, juodplaukis, su nedidele barzda. Kalba rūsčiai, tvirtai. Niaurus, žiūri į žmones iš paniūrų. Į tuos, su kuriais kalbasi, visuomet stovi šonu

DAUGAILA - bajoras, Skirgailos karavadas. Senas, augalotas vyras, stiprus. Plaukai ir barzda žili. Visuomet ramus

BUTRIMAS - bajoras, stiprus ir tvirtas vyras, nors jau visai pražilęs

DAVAINIS - irgi bajoras, senas, žilas

SKURDULIS - senas, žilas kaip obelis, aukšto ūgio vyras

STARDAS - vaidila, senyvas vyras, nervingų judesių, nuolat karščiuojasi

HENRIKAS MAZOVETIS - Jogailos pasiuntinys, jaunas dar vyras, Plocko vyskupijos nominatas

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ ir JONAS IŠ BYCHOVO - lenkų riteriai, rimtos išvaizdos, stiprūs vyrai, senyvi

JONAS SKARBEKAS - vienuolis, nejaunas vyras

VARTENBERGAS - senyvas kryžiuotis, plikas, ilga rausva barzda. Stiprus, augalotas vyras

KELERIS - jaunas riteris, aukštas, grakštus

ONA DUONUTĖ - Lydos kunigaikštytė. Graži mergelė, jaunutė

OLIGĖ - bajoraitė, jauna graži mergina

BAJORAI, KAREIVIAI, MERGOS, VYRAS TAMSUS IR ŠVIESUS

TARP DVIEJŲ PASAULIŲ

I

Vilniaus Aukštojoje pily. Nedidelis kambarys su skliautais. Langai siauri, mažučiai, palubėse.

Vidury kambario pailgos ažuolinės nedažytos skobnys, į kurias priglaustos kelios su aukštomis atramomis, taip pat nedažyto ažuolo kėdės. Aplinkui kambario, pasieniais, balti ažuoliniai suolai.

Kėdėse, skobnių galuose, sėdi DU LENKŲ RITERIAI, kalavijais pasirėmę

HENRIKAS MAZOVETIS (*jis vyskupo drabužiais apsitaisęs. Matyti, labai susijaudinęs, žingsniuoja išilgai kambario ten ir atgal*). Taip mane sutikti!.. Mane, kunigaikštį, aukštą bažnyčios dignitorių ir svarbiausiąjį karaliaus patarėją!.. Patsai didysis Romos ciesorius nebūtų drįšęs tiek užgauti mane ir mano asmeny įžeisti šventosios Bažnyčios ir lenkų karaliaus garbę... (*Trindamas delnus*) Ha! Gerai, aš šito neužmiršiu, niekadęs neužmiršiu, šventosios Bažnyčios vardu sakau jums – neužmiršiu!..

JONAS IŠ BYCHOVO. Tiesa, sutiko mus čia taip, jog rankos niežti ir pačios kirvio griebiasi. Nederėjo Didžiajam kunigaikščiui tiek niekinti savo brolio ir dargi valdovo pasiuntinius.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Matyti, kad čia šalis dar laukinė ir riteriško mandagumo nenu-sivokianti.

JONAS IŠ BYCHOVO. Tik riterišku papročiu nežinojimu ir galima kunigaikštį pateisinti. Ki-taip nieko kito mums nebeliktų, vien tik šaukti jį išlyginton aikštėn kalaviju atsakyti už mūsų įžeidimą, nors jis yra Didysis kunigaikštis ir krašto valdovas.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Nėra ir negali būti jam pateisinimo! (*Sustojęs ties riteriais*) Jei jis, nesuteikęs man deramos pagarbos, nusidėjo savo broliui karaliui, kurio esu pasiun-tinys ir atstovas, tai įsivaizduokit sau, kiek turėjo nusidėti šventajai bažnyčiai, kurios aukštas dignitorius esu!.. (*Pakėlęs ranką su ištiestu aukštyn pirštu*) Suprantate?..

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesą ponas sakai. Aš manau, kad jis dabar nieku būdu neiš-vengs pragaro ugnies!

JONAS IŠ BYCHOVO. Jei dvasininkas laiko savo rankose dangaus išdinės raktus, visai teisin-ga, kad jam kiekvienas, net patys galingiausi valdovai, teiktų atitinkamos pagarbos.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*atsisėsdamas kėdėn, piktai*). Nedera jums, liajinkams, neturintiems dievo malonės, svarstyti, kas danguje teisinga, kas ne!..

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesą ponas sakai. Paprastas žmogus, kad ir bajoras, niekuomet nesupras dievo paslapčių. Tai gali tik dvasininkas, kuris gavo tam reikalui ypatingą šventosios dvasios malonę...

JONAS IŠ BYCHOVO (*pasidėjo kalaviją ant kelių ir atsilošė kėdėje į atramą*). Bet aš taip manau, kad ir šiuo atveju Dievas pasiėlgė teisingai: riteriško luomo žmonėms leido vartoti kalaviją, kirvį ir kiekvieną ginklą, kuris puolimui ir apsigynimui tinka. Dvasinin-kams gi suteikė dangaus raktus ir šventųjų dangaus paslapčių supratimą.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tikra tiesa tavo žodžiuose, riteri iš Bychovo.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*dar labiau susierzinęs, pašoka iš vietos ir sudaužo kumščiu į skobnis*). Tokios kalbos jau ne vieną pasaulietį nuvedė į laužą! Jei Dievas nesuteikė jums savo malonės suprasti, kas yra dangaus dalykai, neturite reikalo apie tai nei kalbėti, nei galvoti. Velnias jus gundo sekti nelabojo Viklifo pėdomis!..

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tavo tiesa, pone. Pasauliniam žmogui neverta kalbėti apie tai, kas yra jam paslaptis.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*sėsdamas ant suolo, skobnių gale*). Kalbate, apie ką jums net galvoti nedera. Ha, o kuo turite pirmon galvon pasirūpinti, to žinoti nenorite... (*Atsikėlęs vėl ima žingsniuoti išilgai kambario ten ir atgal*) Kur dingio tasai monachas Skarbekas? Kur jis yra? Kodėl jo iki šiol nesuradote? Ar gal aš pats turiu jį surasti!..

JONAS IŠ BYCHOVO. Aš jau seniai pasiunčiau savo žmones suieškoti jį.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Jis juk turėjo pamokyti šį laukinį valdovą, kaip jam pridera sutikti galingo lenkų karaliaus pasiuntinius!.. Ha, ir dingio kaip žemėn pramegęs!..

JONAS IŠ BYCHOVO. Matyti, dar mano žmonės jo nesurado, kad nieko nepranešė...

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Be manęs nesugebat atlikti net tokio menkniekio, kaip surasti šiam tvarte visiems žinomą žmogų!..

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*atsistojęs*). Manai, pone, kad lengva čia ką surasti? Nei mūsų kalba su jais gali žmogus susikalbėti, nei kurį jų pasiklausti... (*Nusiima nuo galvos šalmą ir padeda ant skobnių*)

JONAS IŠ BYCHOVO. Mums nedraugingi, niaurūs ir nesukalbami žmonės čia gyvena. Jie dar baidosi krikščioniško veido.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Jie mūsų, matyti, nemėgsta, ir kiekvienas jų vilko akimi į mus žiūri. (*Pamoja ranka*) Nekrikščioniška tai dar šalis, nors ir pašventinta šventu krikštu! (*Atsisėda vėl kėdėn*)

JONAS IŠ BYCHOVO. Aš manau, kad juose dar velnias sėdi, ir todėl matyti krikščionišką veidą jiems labai nemalonu.

HENRIKAS MAZOVIEIŠ (*sustojęs ties riteriais ir grasindamas jiems pirštu*). Nepiktažodžiaukite dievui ir šventam krikštui, kurį jie visi yra gavę!.. Nusidėsite Šventajai Dvasiai, o nusidėję amžino neteksite išganymo... Velnio gundomi kalbate!..

Riteriai atsistoja ir žegnojasi

Na, taip geriau... O tai kalbate, nieko nenusimanydami... (*Sėsdamas kėdėn*) Laukiniai jie, bet Dievo malonės paliesti, ir dangaus vartai nėra jiems uždaryti. (*Ramiau*) Ar katras jūsų nematė šito... šito laukinio kunigaikščio, (*pro dantis*) gyvulio neišauklėto?..

JONAS IŠ BYCHOVO. Aš jį buvau sutikęs, pone.

HENRIKAS MAZOVIEIŠ. Na, ir ką?..

JONAS IŠ BYCHOVO. Pasveikinau jį žodžiu ir galvos linktelėjimu, kaip riteriui dera, o jis į mane vos pažvelgė iš paniūrų, lyg aš būčiau ne bajoras, ne riteris, kuris jau seniai aukso pentinus ir riterio juostą dėvi. (*Grasinamai*) E, kad jis ne valdovas būtų! Pamokinęs būčiau, kaip jam dera seną kareivį pagerbti.

HENRIKAS MAZOVIEIŠ. Ir tu, riteri, jam nieko nepasakei?

JONAS IŠ BYCHOVO. Ką aš galėjau pasakyti, jei jis net nesustojo, mane pamatęs? (*Krūptelėjęs pečiais*) Kažką sumurmėjo praeidamas, matyti, savąja kalba, kurios nei vienas tikras krikščionis negali suprasti.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Žmoniškai jis gal ir nemoka kalbėti. (*Sumojęs ranka*) Laukinė tai, pone, šalis!..

HENRIKAS MAZOVIEIŠ (*pašokęs iš vietos ir sudaužęs kumščiu į skobnis*). Kodėl nesustabdei ir nepareikalavai, kad jis mus tuojau priimtų su derama pagarba ir tuo atitaisytų savo apsileidimą?.. (*Nusigrėžęs nuo jo*) Bet ne! Jūs ir tokio menkniekio nesugebate... Prabilti žmoniškai, kur reikia, nemokate...

JONAS IŠ BYCHOVO. Kalbėti aš tikrai nemoku: ne pamokslininkas, ne vienuolis esu, bet riteris. Su kirviu gi aš jam kelio pastoti jo pily negalėjau.

HENRIKAS MAZOVIEIŠ (*vis labiau įtūždamas, žingsniuoja vėl išilgai kambario, užupakal rankas sunėręs. Su panieka*). Ką jūs galite? Nieko negalite, tik vienas vargas su jumis! Išmintingą žodį, kur tinka, pasakyti – tai ne kalaviju pamatažgoti... (*Su paniekos šypsena*) E, riteriai...

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*tvirtu balsu*). Neprotingas ir nedoras tas žmogus, kas jis bebūtų, nors ir aukštos kilmės dvasininkas, kuris ant riteriško luomo loja!

HENRIKAS MAZOVIEIŠ (*ties Zindramu sustojęs, piktai*). Skaitykis su žodžiais. Užmiršai, su kuo kalbi.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*ramiai*). Ir tu, pone, neužmiršk, su kuo kalbi. Seni riteriai esame, mūsų lauke aukso pentinus įsigiję. Tau, garbingų kunigaikščių kilmės vyrui, nedera riteriško luomo žeminti.

HENRIKAS MAZOVIEIŠ (*tyliau*). Aš ne riterių luomą žeminu, bet sakau, kad be manęs jūs patys nieko nesugebate.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tu, pone, galva. Mes tik tavo palydai.

JONAS IŠ BYCHOVO. Nei kalbėti, nei derėtis mes nesiėmėm. Bet jei tau, pone, pavojus grės, ei! – tada pamatysi, ar mudu ką galime!..

HENRIKAS MAZOVIIETIS. Pax, pax!.. (*Nusigręžęs, vėl žingsniuodamas*) Bet kurgi tasai Skarbekas dingo?.. Ar, čia pagyvenęs, ir jisai prisigėrė laukinio raugo ir nenori žinoti, kad mes čia tebesame!

JONAS IŠ BYCHOVO. Kantrybės, pone. Manau, jam nelengva sužinoti, kad jau esame atvykę.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tarp laukinių, su kuriais dargi žmoniškai nesusikalbėsi, sunkiau ką sužinoti negu girioje.

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*atsisėdęs kėdėn*). Jau geri pietūs, ponai, o mumis dar niekas nesusirūpino.

JONAS IŠ BYCHOVO. Ko ponas aimanuoji? Maišai mūsų dar pilni – atsinešim ir pavalgysim. Keptos žvėrienos ir duonos užteks mums ir mūsų žmonėms.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tau, pone, surasim dargi visai neblogo vyno.

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*išskėsdamas rankas*). Bet kaipgi tai?.. Juk mes esame karaliaus pasiuntiniai!

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tai jau tau, pone, reikia tuo rūpintis. Mes galime tik savo riterių garbę saugoti, o jos čia niekas dar nėra užgavęs.

JONAS SKARBEEKAS (*įėjęs, žemai nusilenkęs visiems*). Laudetur Jesus Christus!..

RITERIAI (*palenkdami galvas*). In saecula saeculorum.

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*atsistoja ir, rankom į šonus įsirėmęs*). A, reverende!.. Pagaliau!.. Kur, reverende, buvai dingęs?.. Kuo, reverende, man išaiškinsi, kad mes čia jo nieku būdu surasti negalėjome?.. Ar gal, reverende, tyčia nuo mūsų pasislėpei kaip lokys lauze?..

JONAS SKARBEEKAS (*sudėjęs rankas ant krūtinės ir žemai nusilenkdamas*). Ach, serenissimi! Aš vos tik sužinojau, kad jūsų malonybės esate atvykę Aukštojon pilin!

HENRIKAS MAZOVIIETIS. Reverendus tik dabar sužinojai!.. (*Kraipydamas galvą*) Ai, ai!.. Ar, reverende, girioje gyveni, ar gal, reverende, tavo akys aptemusios, tavo ausys apkurtusios, kad nei girdi, nei matai?.. Ir tokiu žmogumi Krokuvoje pasitiki!..

JONAS SKARBEEKAS. Reverendissimus nenumano, kaip sunku čia ką sužinoti. Net tie, kurie mūsų kalbą supranta, nenori žodžiu prabilti į žmogų, kuris kryžių gerbia. (*Tyliau, lyg paslaptį išduodamas*) Jie, reverendissime, nors šventu krikštu krikštyti, nepakenčia kiekvieno, kuris tikrą Dievą garbina.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesą vienuolis sako. Aš irgi jau pastebėjau, kad nesame čia pageidaujami svečiai.

JONAS IŠ BYCHOVO. Matyt, kiek vilką bepenėsi, vis tiek vilkas į mišką žiūri.

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*atsisėdęs, ramiau*). Man čia, reverende, nezaunyk niekų! Draugai jų esame ir draugais turime pasilikti. To reikalauja mūsų labas ir karalienė! Veltui negali žūti josios didžioji auka.

JONAS SKARBEEKAS. Kad to neatsitiktų, kasdien į dangų plaukia mūsų karščiausios maldos. Bet, serenissimi, čia visa ko tenka laukti, tik nieko gera. Jie negali mums dovanoti, kad mes esame jų draugai.

JONAS IŠ BYCHOVO. Tai galime dar būti jiems priešais. Ko iš atkaklaus lietuvio geru neišgauname, ar ne pravarčiau būtų kalaviju pamėginti?

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Negudriai kalbi, pone. Kalaviju iš jų nieko neišgausi – tai plėšrūs žmonės, ir daugel teko nuo jų kentėti lenkų žemėms.

HENRIKAS MAZOVIIETIS. Ne jums dera kalbėti apie tai, ką gudriausios lenkų karalijoje galvos yra sumanusios! (*Piktai pašnairavęs, kurį laiką tyli. Aprimęs, tyliau, aiškindamas*) Didele

klaidą padarė karalius, kad, su mumis nepasitaręs, pavedė kunigaikščiui Skirgailai Lietuvą valdyti. Volynė ir Podolė buvo jo pažadėtos kaipo kraitis lenkų karalystei... O kur dabar tie kraštai, kur karaliaus pažadai?.. Atitaisyti klaidą, išreikalauti žadėtus lenkų žemei kraštus esame pasiūsti!.. (*Sudaužęs piktai į skobnis kumščiu*) Štai kuo turime rūpintis, sakau jums!

JONAS SKARBEKAS. Bijau, serenissimi, kad geruoju čia nieko neišgausime.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Nezauny, reverende, niekų!.. Kad mums pavesta, turime išgauti...

JONAS SKARBEKAS. Šiomis dienomis Skirgaila per prievartą sulaike Lydos kunigaikštę Oną Duonutę. Sėdi dabar ji uždaryta pily kaip kalinė, ir tik jūs, serenissimi, galite ją gelbėti. Ji krikščioniškai auklėta, ir jos motina buvo iš lenkų žemės.

JONAS IŠ BYCHOVO (*raitydamas ūsus*). Netikė būtume vyrai ir niekam verti riteriai, jei neužtartume silpnos moters ir dargi tokios aukštos kilmės mergelės.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. O kodėl gi tu, reverende, neužtarei jos? A? (*Barbindamas į skobnis pirštais*) Pabijojai valdovo, kuriam dvasios tėvu buvai Krokuvos kapitulo paskirtas.

JONAS SKARBEKAS. Ką reiškia kunigaikščiui mano žodis? Jis, reverendissime, neprisileidžia manęs, nė kalbėti su manim nenori.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Per prievartą sulaike ją, sakai? Hm... O kokis reikalas mums į šį dalyką kištis ir erzinti Skirgailą?

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*iš lėto sakydamas, į Henriką pažvelgęs*). Tai ne vyro, ne riterio kalba.

JONAS SKARBEKAS. Mūsų šventa karalienė ir karalius skyrė ją Mozūrų kunigaikščiui. Pakeičiui į sužadėtinį ji buvo sulaikyta.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*nustebintas pašoka*). Kaip?! Mano broleio sužadėtinė!.. Ir aš nieko apie tai nežinau!.. (*Sudėjęs rankas ant krūtinės, į riterius*) Girdite? Aa? Ir nieko mums nepasakė!.. Aa? Nei vienu žodžiu neprasitarė!..

JONAS SKARBEKAS. Užgaudamas savo brolių, kunigaikštis Skirgaila užgavo ir visą lenkų karaliją.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Užgavo savo brolių? O man kas per reikalas? Ar aš patariau, ar manęs klausė?..

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Nepadoru, pone, riteriui neužtarti silpnos mergelės, kai galima jai pagelbėti!..

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. O kas tau pavedė, riteri, ją gelbėti? Žinai, kuo mes turime rūpintis?.. Ir nieku daugiau... (*Jonui Skarbekui*) Ko gi Skirgaila iš jos nori? Kodėl ją sulaike?

JONAS SKARBEKAS. Nori ją sau žmona paimti, kad josios valstija netektų kitam.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Sau žmona paimti? Hm!.. Kad netektų ji mano broleliui?.. (*Atsisėdęs kurį laiką tyli, lyg susirūpinęs*) Hm!.. Tai gerai... Labai gerai... (*Nusigręžęs į riterius*) Tai mūsų naudai, sakau jums, riteriai... Ir brolelis gaus per nosį, ir mes iš to – šį tą laimėsime.

JONAS SKARBEKAS (*pridėjęs ranką prie širdies*). Jos širdis priklauso Mozūrų kilniam kunigaikščiui, kuriam ir jos ranka lenkų karališkos poros pažadėta, reverendissime. Ji našlaitė – o našlaites Dievas liepia globoti ir užtarti...

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*pašokęs iš vietos ir atsistojęs priešais Joną Skarbeką*). O mūsų šventos karalienės Jadvygos širdis ar ne kitam priklausė? Ar nepaaukojo ji savo laimės visų mūsų labai, tėvynės ir šventos bažnyčios naudai?

Tedėkoja Lydos valdovė, kad dievo pirštas skyrė jai baigti karalienės Jadvygos darbą ir palaužti šio laukinio valdovo širdį, kaip kad šventa karalienė palaužė Jogailos!.. Tepadaro iš nesukalbamo priešo Skirgailą palankų mums draugą mūsų tėvynės naudai ir šventosios Bažnyčios didesnei garbei!

Supranti, reverende, ką aš sakau?

JONAS SKARBEKAS. Bet lenkų karaliaus pažeista garbė? Bet Lydos valstija?..

HENRIKAS MAZOVĖTIS. Kas per žemė toji Lydos valstija, kur žmonės karnomis teikia valdovams mokesčius!.. Už ją mes gausime Volynę ir Podolę, kraštus, kur upės pienu ir medumi teka. Supranti dabar?

JONAS IŠ BYCHOVO. Man buvo savo laiku gaila Jadvygos, man dabar gaila ir Lydos kunigaikštystės. (*Nuleidęs galvą*) Kalbu, kaip tikram riteriui dera kalbėti, ir tokiam darbui, kuriuo moters širdis skriaudžiama, nepritariau ir... (*galvą kraipydamas*) nepritarsiu, kad jis man būtų naudingiausias.

HENRIKAS MAZOVĖTIS (*atsigręžęs į Joną iš Bychovo*). Kam Viešpats Dievas valstybės vairą patikėjo, tam turi ne vyro ir ne moters laimė rūpėti, bet tėvynės, bet šventos bažnyčios nauda.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesą vyskupas sako. Kas valstybės vairą savo rankose laiko, tas, pone, turi toli matyti ir vadovautis protu, ne vien tik širdimi.

HENRIKAS MAZOVĖTIS (*vėl atsikreipęs į Joną Skarbeką*). O graži toji kunigaikštystė? A?..

JONAS SKARBEKAS. Aš, vienuolis, nekeliu akių į moters veidą ir grožiu nesidomiu. Tik žinau, kad siela jos skaisti kaip rytmetinė saulė.

HENRIKAS MAZOVĖTIS (*paliesdamas pirštų galais Jono Skarbeko krūtinę*). Tu, kaip dvasios tėvas, palaikyk jos širdies stiprumą, tesipriešina Skirgailos užgaidoms. Kiek tik galima stipriau tesipriešina. Juo didesnis užsispyrimas, juo didesnė mums, kurie turėsime tarpininkauti, bus nauda... (*Nusigręžta ir, trindamas iš džiaugsmo delnus, žingsniuoja išilgai kambario ten ir atgal*) A, nemandagus valdove, aš tau atkeršysiu!.. Aš tave pažeminsiu, priversiu prašyti mano malonės!.. Pažinsi, kas yra kunigaikščių kilmės Plocko vyskupijos nominatas!.. Dieglius tau būsiu, kol atsieksiu savo tikslą... Dievo garbe siekiu, atkeršysiu tau... Atkeršysiu!..

JONAS SKARBEKAS (*liūdnai*). Bijau, serenissime, kad Dievas nelaimins kerštingų sumanymų ir turės nukentėti nekalta našlaitė.

I I

Ten pat – Vilniaus Aukštojoje pily. Nedidelis niaurus kambarys, žemais skliautais ir mažučiais langeliais. Šalia sienų suolai. Kampe paprastos qžuolinės skobnys. Gale jų su aukšta atrama kėdė.

Priešakyje paprastas suolelis. Ant suolų, aplinkui skobnių, susėdę artimiausi kunigaikščio BAJORAI; prieš kiekvieną jų stovi rago taurė, auksu ir sidabru aptaisyta. Gale skobnių, kėdėje, sėdi kunigaikštis SKIRGAILA. Kitame gale, priešais, – vaidila STARDAS. Jis vos tik baigęs dainuoti ir stovi, kankliais dar į skobnis atsirėmęs

SKIRGAILA (*nuleidęs galvą žemyn ir, dešinę ištiesęs, barbina pirštais į skobnis*). Tu suaudrinai mano sielą, vaidila, ir man prisisapnavo kiti laikai, kitoki darbai. (*Pasikeldamas*) Aš nebeklausysiu daugiau tavo senovinių dainų. (*Iš paniūrų į jį pažvelgdamas*) Tu jomis nori mane sugundyti. (*Pakėlęs galvą*) Dabarties laikai – kiti laikai, ir kitokių man rei-

kia dainų. (*Nusigręždamas*) Tik tu man jų nepadainuosi. (*Sunertom užpakaly rankom vaikščioja po kambarį ten ir atgal, giliai susijaudinęs. Kai kada prieina skobnis ir atgeria iš taurės vyno*)

DAVAINIS. Puikus buvo tada metas, vyručiai! (*Rymodamas*) Ar kunigas, ar bajoras, sumanė sau ką – ir padarė.

BUTRIMAS (*abiem rankom atsirėmęs į skobnis, atsilošęs į sieną*). Niekas žmogaus nevaržė, ir patsai nesivaržė.

DAVAINIS. Gaila, kad esame jau kito amžiaus žmonės ir nebegyvename, kaip kad mūsų tėvai ir protėviai gyvendavo. (*Siekia taurę ir, kiek ją atgėręs, stato atgal*)

DAUGAILA (*sėdi galvą nuleidęs, niaurus, lyg nepatenkintas. Šiurkščiai*). Gyvenome, kaip mokėjome ir aplinkybės vertė.

DAVAINIS. Tavo tiesa, bajore. Gyvenom, kaip mokėjom.

BUTRIMAS (*atrėmęs alkūnę į skobnis*). E, visur gera, kur mūsų nėra. Ne veltui taip kalbėdavo seni mūsų protėviai. (*Ima taurę ir geria*)

DAUGAILA (*ištisęs dešinę skobnių link ir atsilošęs*). Aš manau, kad ir ten bloga. Gal to niekuomet ir nebuvo, kas dainoje pasakyta. (*Pažvelgdamas aplinkui į visus*) Bet pasvajojom, paliūdėjome, senus laikus beminėdami, ir – gerai. Ne kasdien dabar išgirsi dainą, kurios paklaudyti verta. (*Atsidusdamas*) Štai kas yra!

DAVAINIS (*turėdamas rankoje taurę*). Klausai dainos ir lyg antrą syki gyveni. Ir pasakykite jūs man, vyručiai, kokia josios galia! Tiek sužavi, jog... (*Numoja ranka. Stato taurę, ima qsoťį ir pilasi vyno*)

BUTRIMAS (*atidžiai į Stardą pažvelgęs*). Pažvelgi į jį ir nežinai, kame siela laikosi. Bet štai ima rimtą žmogų ir... (*Pamojęs ranka*) E, vis tiek nepasakysi, ko nori.

DAUGAILA (*rodydamas ranka Stardą*). Jis pasakytų, bet tu – ne. Dievai kiekvienam ką kita lėmė: vienas gerai valdo kalaviją, kitas protingu patarimu naudingas, o trečias balsu ir žodžiu žmones veikia. Štai kas yra!

DAVAINIS (*stumdamas kairiąja ranka qsoťį nuo savęs*). Ar jūs nesate pastebėję, vyručiai, kad nyksta daina mūsų šaly? Seniau ji visur skambėdavo, ir giriose, ir laukuose, ir kaimuose. Dabar jau niekur jos nebegirdėti. Ir kodėl žmonės liovėsi dainavę?

BUTRIMAS. Tiesą sakai. Dabar net jaunimas nebedainuoja.

DAUGAILA. Sunkūs dabar laikai. Kas kita, ne dainos, nūnai rūpi žmonėms.

DAVAINIS (*sudėjęs rankas ant kelių*). O aš manau, vyručiai, kad pasaulis jau paseno, ir todėl nėra žmonėse linksmumo, kuris buvo seniau.

BUTRIMAS (*kairiąja ranka parėmęs pasmakrę*). Tiesa, tiesa. Ir saulė nebešviečia skaisčiai, ir pavasaris nebe tokis kaip būdavo. Dievai mus apleido, ir nuliūdo pasaulis. (*Atsiremia abiem alkūnėm į skobnis, parėmęs delnais galvą*)

DAVAINIS. Ir vaidilų tokių nebėra, kaip kad seniau jų būdavo.

STARDAS (*paliėtęs pirštais kanklių stygas*). Vėjas gimdo girių šlamesį, o dainą didvyrių garsūs darbai. Nebeliko didvyrių pasauly, turi mirti ir daina.

DAVAINIS (*nusikrėpęs į Stardą*). Nebėra didvyrių, sakai? Kai aš buvau jaunas, aš svajojau, bet... (*Nusigręžęs į šalį ir siekdamas taurę*) Lengva buvo senovėje įgyti narsaus karžygio vardą, bet dabar kitoki laikai.

STARDAS (*atsisėsdamas, iš lėto, kiekvieną žodį pabrėždamas*). Narsiam vyrui visuomet tinkamas laikas garsiai pasireikšti ir garbę įsigyti. Seniau ir dabar veltui svajoja tik silpna siela, garsiam žygiui netikusi. (*Atsisėdęs kelis kartus paliečia pirštais stygas. Kreipdamasis*

į Skirgailą) Panorėk, kunigaikšti, ir vėl atgims mūsų kraštui senovės didvyrių gdynė. Juk dar neišnyko žmonių širdyse senų dievų meilė, ir mūsų dievai juk dar neapleido savo unksnėtų šventovių. Išvyk iš mūsų krašto svetimšalius atėjūnus, ir visa šalis nubus garsiams žygiams! (*Paliečia kelis kartus stygas ir nutilsta, lyg atsakymo laukdamas. Skirgaila, suraukęs kaktą, susimąstęs, žingsniuoja išilgai kambario ten ir atgal ir tyli*) Jūs visi tylite? (*Pasižvalgęs aplinkui*) Ar jūs dar nesate pastebėję, kas yra tasai naujas jūsų Dievas, kurį parsigabenot iš svetimų šalių? Juk jis tasai, kuris vokiečiais pjudė mūsų šalį – tai vokiečių piktasis Dievas!

DAVAINIS (*nusigręžęs į kunigaikštį*). Vaidila tiesą sako. Aš seniai esu pastebėjęs, kad jis vokiečių dievui panašus.

BUTRIMAS. Visi gi žinom, kad vokiečiai ir lenkai tuos pačius dievus gerbia.

DAUGAILA (*burbtelėjęs*). Jie vienas antro verti.

STARDAS (*padėjęs kanklius ant skobnių*). Jūs gi dėl jo paniekinote savo tėvų dievus, kurie niekuomet nėra pikto jums padarę. Jų globoje mūsų tėvai ir protėviai amžius ramiai gyveno, kol atsirado šis (*su didžiausia neapykanta*) žiaurusis naujas dievas.

BUTRIMAS (*imdamas taurę rankon*). Tikrai, nedorai pasielgėm, paniekinę senus dievus. (*Geria; išgėręs stato taurę ir šluosto ūsus*) Kaip dirstelsime dausoje tėvams į akis!

STARDAS. Jūs dausos krašto nebepamatysite – dėl naujo dievo juk atsižadėjote laimingo dausoj gyvenimo.

DAUGAILA (*barbindamas į skobnis pirštais, pusbalsiu*). Nenumanau, ką tu pasakytai sužinojęs, ko nežinai ir žinoti nenori. (*Ima taurę ir geria*)

STARDAS (*paniekinamai į jį pažvelgęs*). Ko aš nežinau, sakai? (*Pažvelgęs aplinkui*) Aš viena žinau, kad pasielgėte kaip bailūs niekšai ir gėda jūsų veidai neparaudonavo! (*Tvirtai*) Vergai, išgamos esate, ir nebėra jūsų širdyse senų tėvų narsumo.

DAVAINIS (*sudaužęs kumščiu į skobnis*). Meluoja tavo nasrai!

DAUGAILA (*statydamas taurę, ramiai*). Mes ne išgamos, ne bailiai ir ne vergai. Pasielgėm, kaip protas reikalavo. (*Šluosto ūsus*)

BUTRIMAS (*ramiai*). Mes mylim tėvų kraštą lygiai kaip ir tu. O kad mūsų širdis narsi ir ranka tvirta kovoje, gerai žino priešai ir neabejoja mūsų draugai.

DAVAINIS (*triukšmingai*). Kam veltui niekini mus, svečias mūsų bebūdamas!

STARDAS (*atsistojęs piktai drožia kumščiu į skobnis*). Kam gi susidraugavote su žiaurių vokiečių ir klastingų lenkų dievu, jei mylite savo kraštą! Ar ne jis iki šiol siurbė mūsų kraują, kaip įkaitusi vasaros metu žemė geria lietų?.. (*Sėdasi*)

DAUGAILA (*ramiai*). Mes draugaujam, kad jie daugiau nebesiurbtų: maža mums beliko kraujo, ir sielos mūsų pavargo.

BUTRIMAS. Ir tie, kur gudresni, ir tie, kur kvailesni negu mes, – visi suprato, kad taip nebegalima buvo toliau... (*Siekia taurės ir geria*)

DAVAINIS (*apkniubdamas ant skobnių*). Aš nieko nesuprantu, kam tai reikėjo, nors visi sako, kad gerai ir gudriai pasielgėm.

STARDAS (*taip pat*). Betgi jis piktas vokiečių dievas! Betgi jie amžini mūsų priešai! Mūsų tėvai vijo kalaviju ir ugnimi juos iš savo krašto.

DAVAINIS (*tiesiai atsisdėjęs*). Tu manai, kad mes to nenorėtume? Aš visa siela trokštu, – tebūtų tai mano paskutinė valanda, – kalaviju su jais susiremti ir nors kartą dar išgirsti Perkūno audrinantį balsą kovos žvangėjime. (*Pakilęs siekia qsočio*) Ar gal manai, kad aš netiesą sakau? (*Pilasi taurėn vyno ir stato qsočių atgal*)

BUTRIMAS. Kaip netiesą? Juk visų mūsų gyslose vienodai tėvų kraujas tvaksi ir keršto reikalauja. Bet jei negalima, tai negalima.

DAUGAILA. Nors turiu pasakyti, kad reikėjo pasielgti, kaip esame pasielgę, ir aš tam pritariu, bet šio naujo dievo niekuomet nebegebersiu. (*Iš paniūrų į visus besižvalgydamas*) Vokietį ir lenką man maloniau pasitikti su kalaviju rankoje negu su šita taure. (*Ima taurę ir atgeria kiek; statydamas taurę atgal*) Taip kalba mums visiems širdys. (*Šluosto ūsus*)

STARDAS. Tai kodėl gi nesielgiate, kaip liepia jums jūsų širdys, kaip kad elgtis dera garsiųjų tėvų ainiams? (*Kreipdamasis į kunigaikštį*) Kunigaikšti, tu girdi, ką jie sako? Jų lūpomis kalba visa žygių pasiilgusi šalis! (*Kiek patylėjęs*) Kai išgirdau, kad dievai tau suteikė galią mūsų šaly, viltimi pasprogo mano širdis. Aš tikėjau, kad vėl atgims senovės garsi gadynė, kad tu pašauksi savo šalį į didvyriškus žygius, kuriuos taip mėgo tavo protėviai. O mes, vaidilos, pakrikę visam krašte, išgarsinsim tavo vardą visų labiausiai, dainomis sužadinsim mirusius, ir gyvus priversime tau pagalbą teikti. Pasens Vydevučio laikai, nublieks seno Kęstučio darbai prieš tavo naujoje kovoje milžiniškus žygius. (*Žiūri į jį atsidėjęs, laukdamas atsakymo*) Visa šalis vieno tik laukia, vieno tik trokšta! Tark, kunigaikšti, žodį, kuriam pritaria ir tavo širdis.

DAUGAILA. Visų širdys vieno trokšta, bet protas ne visiems vienodai pataria. Tik moteriškui dera elgtis, kaip širdis liepia, proto nebeatsiklausiant.

SKIRGAILA (*vaikščiodamas po kambarį, galvą nuleidęs*). Tu gražiai kalbi, vaidila, ir malonu tavęs klausyti. Kas nenorėtų gražinti garbingų senovės laikų!.. (*Sustojęs ties skobnimis*) Bet jų sugražinti neišgali dievai, ir mes nebepajėgsime.

STARDAS. Narsaus vyro noras nežino nepajėgiamo žygio, ir nėra pasauly, ko pasibaidytų drįsti jo širdis.

DAUGAILA. Nepajėgiamas darbas lieka nebepajėgiamas. Tik veltui narsus vyras eikvoja savo jėgas.

BUTRIMAS. Kas imasi nepakeliamos naštos, veltui patruksta ir žūva.

SKIRGAILA (*ima taurę rankon ir, nuleidęs galvą, kurį laiką tyli susimąstęs. Pakėlęs galvą*). Girdi, vaidila, ką senatvė kalba? Ji turi daug patyrimo, ir tu veltui mane gundai. (*Geria; išgėręs taurę iki dugno, nusigręžia ir vėl ima žingsniuoti išilgai kambario*)

STARDAS (*susierzinęs*). Tai ne senatvė prityrusi kalba, bet... (*Niekinamai pažvelgęs į Daugailą*) Aš nenoriu žilo plauko užgauti, todėl nutylėsiu ir nepasakysiu, ką pasakyti turėtau.

SKIRGAILA. Nutilk ir nekalbėk, vaidila. Tau bus geriau ir mums ramiau. (*Sustojęs vėl ties skobnimis*). Tavo širdis nenuvokia mūsų jausmų, tavo kankliai nesuteiks mums stiprančios galios, kurios mes dabar tiek reikalaujam. Bet ateis laikai, kurių tu dar nenujauti, ir supras mus vaidilos, net ir tokie kaip tu. Jie sudės dainą apie mus ir mūsų darbus.

STARDAS. Tebus tos dainos ugningesnės negu mano. Nors krauju paplukusi mūsų šalis, pagieža liepsnoja mūsų dievai, bet keršto gaisrą pakurti jūsų krūtinėse aš nepajėgiu.

DAVAINIS (*sudaužęs kumščiu į krūtinę*). Jis čia liepsnoja seniai.

BUTRIMAS. Liaukis, vaidila. Skaudu mums be tavo kalbų.

STARDAS. Tai prabuskit iš miego! Ar veltui kaimynai vadino mūsų tėvus narsiaisiais lietuviais?! Tu, kunigaikšti, ir jūs, čia esamieji bajorai, į karo žygius!.. (*Visi tyli. Iš paniūrų pažvelgęs*) Ar gal dabar nebeverta gyventi tam, kuris, pamilęs Lietuvos garbę, nori jos ieškoti, kaip kad tėvai ir protėviai ieškodavo.

SKIRGAILA (*sėdasi*). Tautų likimo tu nenusimanai, vaidila. Tu pažįsti praeitį, kuri tau jaunamartės grožiu spindi. Apie ateitį tu negalvoji. (*Paėmęs taurę rankon*) Iš rytų ir vakarų, iš pietų ir šiaurės apsupo šalį mūsų dievų priešai. Vokiečiai ir lenkai kalaviju ir ugnimi naikina kraštą, o kitos tautos teikia jiems pagalbos. Mes neišgalėsime atsilaikyti visam pasauliui. (*Pilasi vyno ir atgeria iš taurės. Stato ją atgal ir atsistojęs vėl ima žingsniuoti*)

DAUGAILA. Dievai nesugeba apginti mūsų. Jų besilaikydami veltui visi pražūsime.

DAVAINIS (*sudrožęs į skobnis kumščiu*). Tiesą sakai, kad tave Perkūnas!

STARDAS. Ar esate užmiršę, ir aš turiu jums priminti, kad seni tėvai nebijojo mirti. Jie tik verguvės baidėsi.

SKIRGAILA. Tu, kuris praeitį širdy nešioji, geriau žinai prūsų likimą.

BUTRIMAS. Tavo protėviai prūsų žemėje gyveno, kaip patsai esi sakęs.

SKIRGAILA. Pasakyk, kokis likimas juos ištiko? (*Priėjęs skobnis, atsiremia į jas rankom*) Žuvo, o kurie liko, tapo vergais. (*Nusigrėžęs nueina nuo skobnių*)

STARDAS. Težūsime ir mes, bet žūsime garbingai, kaip narsiųjų tėvų ainiams dera. Tuomet ir patys pikčiausi mūsų nedraugai turės didžiutis, kad buvome jų priešai.

SKIRGAILA. Aš nenoriu savo mirtimi teikti priešui garbės.

BUTRIMAS. Anksti gamini mums raudą, vaidila! Mes dar gyventi norime.

DAUGAILA. Jei dievai nebeišgali mūsų ginti, ginsimės patys kaip įmanome.

STARDAS (*atsistojęs, rūščiai*). Ir žūsime, tik be garbės, kaip niekšai. Nūnai jūs mokinate liaudį bailingai atsižadėti dievų, už kurių garbę mirdavo jūsų tėvai, o rytoj toji pati liaudis, jus pamėgdžiodama, atsižadės senų papročių, veja užželdins takus į tėvų našlaičių kapus ir pamirš šventą mūsų dainų kalbą.

SKIRGAILA. Mes turime tėvynę gelbėti ir tautą. Dievais tesirūpina kriviai. (*Sustojęs ties skobnimi*) Tik savo kalbos ir papročių mes niekuomet nepamiršime!

DAUGAILA. Ir dievų neatsižadam. Mes tik apgauname mūsų priešus.

STARDAS (*karčiai nusišypsojęs*). Neužmiršite, sakot. O dabar argi jau nesididžiuojate gudų ir lenkų klegena? O tu patsai, kunigaikšti, ar ne dažniau šneki gudiškai negu lietuviškai kalbi? Jūsų namuose, bajorai, ar negirdėti svetimos kalbos, dargi vokiečių, mūsų piktų priešų kalbos? (*Pasižvalgęs aplinkui*) Jūs tylite?.. Betylėdami susilauksite, kad protėviai dausoje susigėdys, jog jiems gimė tokie niekšingi ainiai.

BUTRIMAS. Su mumis geri, su mumis valgai, už vienų skobnių besėdėdamas, ir mus niekini.

SKIRGAILA (*pildamas sau vyno*). Tu mano svečias. Aš garbingai tave priėmiau ir vaišinu. Nesielk, kad pasigailėtai, jog tau buvau geras. (*Geria vyną*)

STARDAS (*sudėjęs rankas, maldaujamai*). Paklausk manęs, kunigaikšti, išgink lenkus ir vokiečius drauge su jų dievais iš tėvų žemės, ir visa šalis garsins tavo vardą.

SKIRGAILA. Aš maloniai klausiau tavo gražių dainų ir dar klausysiu, bet valdymo reikaluose tu man ne patarėjas.

STARDAS (*atsisėsdamas*). Vadinasi, veltui aš kalbu, ir nebėra tiems vilties, kurie mano kaip aš? Pasiliksit aklai ir kurti, nebeišgirsite tėvų balso ir toliau elgsitės, kaip kad elgėtės iki šiol?

SKIRGAILA (*šturkščiai*). Tau nėra reikalo rūpintis, kaip aš pasielgsiu. (*Imdamas taurę*) Gerk mano vyną, dainuok mums savo gražias dainas – to aš tave prašau, bet tavo patarimų man nereikia. (*Geria taurę iki dugno*)

STARDAS. Ne viešna gėti aš čia atvykau, bet kad išgirdau dievų balsą! Vai, vargas jums ir amžina gėda, jei ir jūs to balso išgirsti nepanorėsite.

Visi tyli. Butrimas sėdi, nuleidęs galvą; Daugaila barbina pirštais į skobnis, iš paniūrų į Stardą žvairuodamas. Davainis neramiai juda. Skirgaila, naujai prisipylęs taurę, geria iš lėto ir šypsodamas žiūri į Stardą

Ko gi jūs tylite? Ko nieko nekalbate?..

DAUGAILA. Tu jau girdėjai mūsų žodžius. Ką gi mes daugiau turim pasakyti?

TARNAS (*iėjęs pro duris*). Kunigaikšti, vokiečiai pas pilies vartus. Sakosi ordino pasiuntiniai esą.

STARDAS (*atsikėlęs, piktai*). Geriau žūti šitam nelaimingam kraštui negu taip vergiškai apeleisti dievus, taip baisiai nusidėti protėvių vėlėms. (*Žengęs iš užskobnių*) Ne vieta man čia, jūsų tarpe! Aš jums nebe svečias, nebe draugas ir nebe dainius jūsų gėdos!

SKIRGAILA (*išgėręs stato taurę ant skobnių ir atsikeldamas*). Daugaila, pasitiksi svečius. (*Star-dui*) O tu, vaidila, dar padainuosi mums rytojaus puotoje, kurioj pavaišinsime sveitimšalius. Teišgirsta ir jie, kokias gražias turime dainas.

STARDAS. Jei mano kankliai nesužavėjo jūsų sielų gavo stygų aidu, galgi sužadins mirties dejavimu. Daugiau nebeišgirsite mano dainų tu, kunigaikšti, ir jūs, sunykę bajorai! (*Įnirtęs drožia kankliais į žemę, ir jie pabyra šipuliais*) Mirkite, kankliai! (*Atsiklaupdamas ties sudužusiais kankliais, ištiesęs į juos rankas*) Jūs ir aš, žilo plauko susilaukęs, Lietuvai betarnaudami, jos sūnų sielą bežadindami, šitoj šaly daugiau nebereikalingi esame!..

I I I

Vilniaus Aukštosios pilies menė. Gana didelis kambarys. Sienos nudažytos tamsiai gelsva spalva. Ant sienų sukabinti briedžių ragai ir įvairios rūšies ginklai. Dešiniame kampe didelės skobnys; aplinkui kėdės su aukštomis tekintomis atramomis. Skobnių gale aukštesnė kitų kėdė, po kurios pakojais paklota meškos oda. Pasieniais suolai, irgi užkloti žvėrių kailiais

DAUGAILA (*įeidamas, su juo DU KRYŽIUOČIAI, apsišarvavę, baltomis skraistėmis su juodais kryžiais apsirėngę*). Dovanokite, kilnieji ponai, kad patsai mūsų valdovas sutikti jūsų negalėjo. Vakar bemedžiodamas pavargo, ir aš nediršau drumsti jam poilsio.

VARTENBERGAS (*vidury menės stovėdamas*). O, mes, kuklūs kryžiaus tarnai, nereikalaujame tokios aukštos savo ordinui pagarbos.

DAUGAILA. Mes jūsų nelaukėme. Visi svečių kambariai užimti, ir kol kas kilniesiems ponams teks čia apsistoti. Tuoj liepsiu paruošti lovas ir visa, kas reikia patogiai viešna gėti aukštos kilmės svečiams.

VARTENBERGAS. Mes, vienuoliai, be to, dar kareiviai, nesame pripratę prie patogumų. Papatrasčiausias kampelis nuo lietaus ir vėjo apsiginti mus visai patenkina.

KELERIS. Tamsta sakai, pily daug svečių esą. Ar ne paslaptis žinoti, kas jie yra?

VARTENBERGAS (*nutraukdamas pirštines*). Gal tos rūšies aukšti svečiai, kuriems privalome tuojau mūsų pagarbą pareikšti?

DAUGAILA. Nuo kurio laiko pily vieši Lydos kunigaikštystė, garsaus Manivydo duktė; josios tėvas yra žuvęs kovoje su gudais ties Smolensku, ir todėl ji buvo ypatingoje seno Algirdo globoje. O vakar atvyko du lenkų riteriai ir su jais didysis jų krivis. Matyti,

garbingas tai viešpats, nes riteriai palydovai, nors patys neprasti žmonės, reiškia jam ypatingą pagarbą.

VARTENBERGAS (*dėdamas pirštines ant skobnių*). Toki nepaprasti pasiuntiniai su svarbiais turėjo atvykti reikalais?

DAUGAILA (*praskėdamas rankas*). Mums nežinomi valdovų sumanymai. Jie nepratę tartis su mumis. Dovanokite, didžiai gerbiamieji riteriai. Turiu patsai prižiūrėti, kad atitinkamai paruoštų tokiems netikėtiems svečiams patogumus. Manau, nuvargino jus ilga kelionė ir panorėsite pailsėti.

VARTENBERGAS. Nesivaržyk, bajore, ir nesirūpink. Mes, vienuoliai, lėbauti nepratę.

DAUGAILA. Atsiųsiu vyno išgerti ir užkasti... Šeimininko akis turi viską matyti, kas ruošiamą garbingos kilmės svečiams. (*Išėina*)

VARTENBERGAS (*nusiima skraistę, atsisega kalaviją ir deda ją ant kėdės. Šalmą padėjo ant skobnių. Nubraukdamas ranka per veidą*). Gudrus stabmeldys! Daug iš jo nesužinosi.

KELERIS (*nusiima šalmą ir deda ant skobnių. Ten pat numeta savo skraistę*). Tu matei, kiek čia merginų pilyje? Visas vainikas. (*Atsisėdęs kunigaikščio kėdėn ir ištiesęs kojas*) Linksmi gyvena Lietuvos valdovas.

VARTENBERGAS (*sėsdamas kėdėn*). Kaip stabmeldys. Veltui tik dumia krikščionių pasauliui akis savo krikštu.

KELERIS (*atsisėsdamas tiesiai*). Šventu kryžiumi siekiu, kad man retai teko matyti tokių gražių mergelių kaip nūnai atsitiktinai šitam stabmeldžio migy. Pastebėjau grakščias kaip stirnas. Ach, ir veda gi jos mane į pagundą!

VARTENBERGAS (*sekdamas jo nuotaiką*). Kaip tikros pragaro dukters. Tik bailios labai, laukinės dar ir, manau, vengia mūsų.

KELERIS (*pasiėmęs kalaviją, pasiremia juo*). Per visą kelionę pakankamai matėm, kaip baisiai mūsų neapkenčia naujieji draugai.

VARTENBERGAS. Vyrai dar stengiasi paslėpti savo jausmus. Bet jų moterys, manau, neišmoko tiek veidmainiauti.

KELERIS (*pasikeldamas*). Siekiu protėvių kalaviju, kad visų gražiausioji vis tik bus mano anksčiau, negu aš iš čia išvyksiu.

VARTENBERGAS (*įmdamas kalaviją nuo skobnių*). Kaip riteris, skaistybę pažadėjęs, aš negirdžiu tavo žodžių. (*Pastatęs kalaviją tarp kojų ir pasmakrę atrėmęs į rankeną*) Tik būk atsargus, prašau tave, dievobaimingas broli, nekiršink šitų laukinių vapsvų, kol dar iš jų medaus laukiama. Neužmiršk, kuriuo tikslu esame brolio grosmeisterio ir kapitulo pasiūsti į šią prakeiktą širšių šalį.

KELERIS (*su grimasa*). Liaukis taip su manim kalbėjęs! Juk aš tave gerai pažįstu, skaistuoli. Mėgsti svetimoteriauti labiau negu aš, bet taip, kad žmonių akys nematytų. (*Į jį prieidamas*) Aš manau, tu ne kartą esi pasigailėjęs, kad nėra šiame pasaulyje tokio tamsaus kampelio, kur ir pats dievas nieko nebematytų. (*Sėdasi kėdėn netoli Vartenbergo*)

VARTENBERGAS. Tau gi užtenka tamsios nakties. (*Nenoromis juokiasi*) Iš Pavyslio meitėliai jau atidūmė čion, ir mudu ypatingai atsargūs turime būti. (*Į Kelerį nusikreipęs*) Žiūrėk, kad savo lengvu būdu neprarastai darbo, kurio dėlei esame kapitulo čion pasiūsti.

KELERIS (*maustydamas ant piršto žiedą*). Prarasiu ir atsakysiu. Tau kas?

VARTENBERGAS (*saldžiai, lyg pašiepdamas*). Dievobaimingas mano brolis užmiršo, kad aš esu drauge siunčiamas. (*Tvirtai, pabrėždamas*) Kapitulo instrukcijos liepia klausyti mano patarimų.

KELERIS (*pašiepdamas*). Taip, taip, pamenu: turime drauge apgaudinėti lengvabūdžius laukinius žmones. (*Šypsodamasis*) Tik, gudrusis broli, manau, kad lokių, kurie šiam lauže guli, mes nebeapgausime.

VARTENBERGAS (*piktai*). Broli Keleri!.. (*Atsistoja*)

KELERIS (*atsistojęs žengia priekin, į MERGELE, kuri netikėtai įėjo kambarin ir, pamačiusi svečius, susilaukė minutėlę, lyg sumišusi*) Ei, gražuole! Eik arčiau, aš tavęs juk nenuskriausiu.

Vartenbergas vėl sėdasi; mergina nustebusi tikrai susilaiko

Tu dabar krikščionė; tu neturi baidytis žmogaus, kuris kryžių nešioja.

OLIGĖ. Aš nešioju kryžių nuo gimimo dienos ir ne ant rūbų kaip tu, bet širdyje.

KELERIS (*dar arčiau prieidamas*). Matau, kad tavo liežuvis aštrus kaip kryžiuočio kalavijas.

Gerai, kad tu drąsi. Aš myliu moteris, kurios vyrų nebijo.

OLIGĖ (*išdidžiai*). Mano tėvas Mingaila – narsus bajoras. Jis visuomet sėdi dešinėj kunigaikščio jo taryboje. Jis mane mokė nieko nebijoti. Tik tokių žodžių kaip tavo aš nesu girdėjusi: mūsų jaunimas kitaip kalbasi su mergelėmis. Bet jūs – svetimos šalies žmonės, o ten kiti papratimai. Pas mus kalba, kad ten pikta šalis.

KELERIS (*linksmai nusiteikęs*). Tebūna garbė tavo narsiam tėvui, kad jis tave drąsiai išaugino. Bet kodėl tu manai, balandėle, kad mūsų šalis pikta?

OLIGĖ. Todėl, kad ten gyvena pikti žmonės. Taip kalba visi, kurie čia esti.

KELERIS (*džiaugsmingai*). Netiesą sako, balandėle. Skaisčioms mergelėms mes labai geri, ir tai pati greitai patirsi. Tu tiek narsi, tiek graži, ir todėl man labai patinki, mergele, nors, kaip matau, nemėgsti savo valdovo draugų. Bet aš tikiuosi, kad mane pamils, geriau susipažinus. (*Dar arčiau į ją priėjęs*) Skaistuole, tavęs man labai reikia.

OLIGĖ (*slinkdama nuo jo atgal*). Jei jau patarnauti reikia, pasišauk tuos, kurie tam pastatyti. Aš ne vergė ir ne tarnaitė, (*išdidžiai*) aš esu duktė garsaus bajoro, kuris garbėj pas kunigaikštį.

KELERIS (*neva nustebinas praskečia rankąs*). O, dabar aš gerai matau, nors seniau nebūtau tikėjęs, kad pranyko šiame krašte vaišingumas, jei čia gimusi ir augusi daili lietuvaitė taip kalba su svetimos šalies svečiu!

OLIGĖ. Aš esu gimusi Kijeve, kur nuo senų laikų apsigyvenę mano tėvai ir protėviai. Jie ten buvo nuo Gedimino metų. Dabar kunigaikštis parsikvietė mane su tėvu savo pilin būti prie Lydos kunigaikštystės, kurią skyrė sau žmona.

KELERIS. Oho! (*Linguodamas galvą*) Aš taip ir maniau, kad tu ne vietinė, bet svetimos šalies paukštytė. Argi galėjo tokia lelija išdygti Lietuvos klampynėse, kur vien dilgėlės auga? Kodėl tave parsikvietė valdovas? Ar maža čia buvo garsios giminės mergaičių?

OLIGĖ. Kunigaikštytė Ona krikščionė, o čia visi labai neapkenčia krikščionių.

KELERIS. Štai kas yra? Bet tu myli juos. (*Nusijuokęs*) Ar ne tiesa? (*Dar labiau prisiartinęs*)

Gražuole, aš gyvenimo pusę atiduotau už vieną tavo pabučiavimą.

OLIGĖ (*nustebusi traukiasi nuo jo arčiau į duris*). Dabar aš matau, kad tiesą sako, kurie piktai apie jus kalba.

KELERIS (*vis arčiau prie jos slinkdamas*). Netikėk jais, balandėle. (*Rodo ant savo piršto žiedą*)

Tu matai žiedą ant mano piršto? Jis žvaga visomis spalvomis, kokiomis tik dega vairovorykštė. Panašaus neturi nei jūsų valdovas, nei jo sužadėtinė. (*Prisiartinęs prie jos, tyliai*) Tu jį gausi, tik atėik mano kambarin, kai užges pily visos ugnys. Dar aš turiu daugiau brangių papuošalų, kurių pavydės tau visos šio krašto merginos.

Oligė nustebusi paraudonuoja ir šoka pro duris. Betgi duryse akimirksnį susilaiko, atsigręžia ir žvilgteria linksma į Kelerį

VARTENBERGAS (*rūsčiai*). Broli Keleri, neužmiršk, tu vienuolis! Turiu tave perspėti kaipo vyresnysis.

KELERIS (*sujaudintas*). Penkiomis Kristaus žaizdomis siekiu, ji bus mano! Šiuo atveju aš turiu gerą uoslę. Švento Jurgio ietimi siekiu, aš panašios nesu dar matęs. (*Atsigręžęs į Vartenbergą*) Tu pastebėjai, kokios stambios jos krūtys. A? O lūpos, lūpos!.. Ach, išbučiuosiu jas!.. Matei, kaip staiga paraudo jos veidai? Be abejo, naktimis ją kankina geiduliai, ir dabar visai nebeteks ramybės, kol ateis pas mane... (*Bėgioja po menę sujaudintas*)

VARTENBERGAS (*pasipiktinęs*). Broli...

KELERIS (*neduodamas jam kalbėti, sumoja ranka*). Ach, žinau, kad brolis, ne sesuo, nors tu norėtai, kad čia būtų sesuo... Ir aš irgi, ypač jei toji sesuo būtų ji... (*Trindamas delnus*) Ech, ir suspiegs, kai aš ją pakutensiu!..

I V

Aukštoji Vilniaus pilis. Didelė menė, arka į dvi dalis padalinta. Antroje skobnys paruoštos puotai. Menėj susirinkę SVEČIAI stoviniuoja būreliais ir šnekučiuoja. Atskirai laikosi kryžiuočiai, KELERIS ir VARTENBERGAS. Lenkai irgi atskirai; jų keturi žmonės: HENRIKAS MAZOVIIETIS, JONAS SKARBEKAS, ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ ir JONAS IŠ BYCHOVO. Jie arčiau prie durų. Matyti, visi laukia tiktai kunigaikščio. Kai tik jis pasirodo pirmam kambary, skubiai prieina Henrikas ir Skarbekas

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*žemai nusilenkęs*). Garbingiausias valdove!..

SKIRGAILA (*susilaikęs*). A, girdėjau, kad sirgai. Gerai, kad pasveikai ir gali nūnai dalyvauti mano puotoje.

HENRIKAS MAZOVIIETIS. Girdėjau, kad Lietuvos valdovas mėgsta vaišinti svečius. Dažnai jo pily skamba puotos linksmybė.

SKIRGAILA. Aš dažnai linksminuosi, bet tik su savaisiais draugais. Su svetimais aš nemėgstu puotauti. (*Nori eiti*)

HENRIKAS MAZOVIIETIS (*pastodamas jam kelią*). Aš neturėjau dar progos matyti Lietuvos valdovą nei su juo pakalbėti, nors tavo brolis, kunigaikšti, tikėjosi, kad aš tiek neužtruksiu. Reikalų yra tiek daug. Norėtau dabar...

SKIRGAILA (*šturkščiai*). Aš nenoriu dabar kalbėti apie reikalus. Matai, aš turiu svečių. Jie irgi turi reikalų. Apie juos kalbėsime kitur.

JONAS SKARBEKAS. Man, šviesiausias kunigaikšti, brangi kiekviena valandėlė, o aš jau pusę mėnesio laukiu, kad tu išgirstai mano balsą, ir vis veltui. (*Sudėjęs rankas*) Meldžiu tavęs, galingiausias valdove! Mielaširdingiausio dievo vardu tave meldžiu atkreipti į mano žodį nors šiandien dėmesį.

Skirgaila stovi į juos šonu ir, galvą nuleidęs, suraukęs kaktą, klauso. Nuošaliau stovį kryžiuočiai žiūri į juos ir apie kažką kalbasi

Tu mus į puotą pakviete, valdove. Sunku linksmintis, kai žinai, kad šalia rauda nuskriausta siela. Našlaitės ašaros sunkios kaip švinas dievo teisybės svarstyklėse.

SKIRGAILA (*šturkščiai*). Kas man darbo, kad ten kažkas verkia nuskriaustas. Puoton aš jus šiandien kviečiu ir noriu linksmintis, bet ne galvoti, kad ten kažkas nuskriaustas. Nuskriaustų visuomet yra daug.

HENRIKAS MAZOVIETIS (*liūdnu balsu*). Aitrūs bus mums tavo valgiai, kartūs gėrimai, garbingasis valdove, kad nenori išgirsti mūsų prašymo.

SKIRGAILA. Kad tu nebūtai mano pily svečias, aš tau pasakytau: nenori linksmintis su manim, eik šalin ir nekliudyk man. (*Žengia į priekį*)

HENRIKAS MAZOVIETIS (*vėl jam pastodamas*). Šviesiausias kunigaikšti, tuo užgauni viešpatį dievą, kurio indignus servus sum, ir savo brolių, garbingą lenkų karalių, kuriam aš atstovauju. (*Saldžiai*) Tebūna puota maloni tavo mums palankumu, raminančiu skausmą tos, kurios likimu tavo brolis, be abejo, yra susirūpinęs.

SKIRGAILA (*sustojęs atsigręžia į juos ir tvirtai*). Apie ką judu kalbate, šventikai?

JONAS SKARBEEKAS. Mudu kalbame apie Lydos kunigaikštystę, kuri nelaisvėje kankinasi tavo pily.

SKIRGAILA. Iš kur žinai, kad ji nelaisvėj ir kankinasi?

JONAS SKARBEEKAS. Ji sielojasi, nes tu ją prievarta sulaikei kelionėje į Mozūrų kunigaikštį, kuriam priklauso jos širdis ir ranka. Aš tai žinau kaip josios dvasininkas, sielos nuramintojas, kuriam ji atidarė savo širdį.

SKIRGAILA (*niekinamai į jį pažvelgęs*). Veltui tokiam kaip tu atidengia savo paslaptis. Bet tam ji moteriškė...

HENRIKAS MAZOVIETIS (*su malonia šypsena*). Šviesiausias kunigaikšti, tavo brolis dėl jam tik žinomų priežasčių paskyrė ją Mozūrų kunigaikščiui, kuriam turi priklausyt jos ranka.

SKIRGAILA (*tvirtai*). Ji priklauso man, ir aš jos niekam neužleisiu. Toksai mano papratiimas: ką paėmiau, tai mano.

HENRIKAS MAZOVIETIS (*nusilenkdamas ir praskėsdamas rankas*). O jei ji nepanorės tavo būti? (*Žiūrėdamas jam į akis*) Kas gali priversti laisvą valdovę sujungti savo likimą su tuo, kurio ji nenori?

SKIRGAILA. Šventike, tu norėtai skaityti mano širdyje kaip savo kvailoje knygoje. Kas tau darbo, ko nori ir ko nenori Lydos kunigaikštystė?

HENRIKAS MAZOVIETIS. Tu sulaužei brolio pažadus ir pakenkei jo tikslams. Kaip jo atstovas, aš prašau tave, kunigaikšti, atitaisyti žingsnį, kuris tavo galingam broliui bus nemalonus.

SKIRGAILA. TU jo atstovas, jis tavo valdovas, ir težinokis su juo. Man nėra reikalo galvoti apie tai, kas jam malonu, kas ne.

HENRIKAS MAZOVIETIS. Ką gi aš turiu tuo reikalu pranešti garbingiausiajam mano valdovui?

SKIRGAILA. PRANEŠKI jam, kad čia visi turi norėti, ko aš noriu, daryti, ką aš liepiu. Jis tai supras, jei nepamiršo, kad ir patsai buvo valdovas. (*Skirgaila vėl nusigręžia ir žengia priekin, bet jam iš kitos pusės pastoja kelią Skarbekas*)

JONAS SKARBEEKAS (*skubėdamas į priekį*). Šviesiausias kunigaikšti, skriausdamas našlaite, tu rūstini Viešpatį Dievą ir gali netekti amžino danguje gyvenimo.

SKIRGAILA (*SUMOJĘS ranka*). Nedidele nelaimė. Galingasis Perkūnas stipresnis nekaip kiti dievai, o dausos šalis gražesnė negu tavo dangus.

HENRIKAS MAZOVIETIS (*nustebęs*). Su kuo mes kalbame? Nejaugi su krikščioniškos šalies valdovu?

SKIRGAILA (*susilaikęs, iš paniūrų į jį pažvelgęs, iš lėto*). Aš dar nežinau.

JONAS SKARBEEKAS. Kaip turės nusiminti brolis, sužinojęs tavo darbus ir kalbas! (*Pakėlęs*)

ranką ištiestu pirštu aukštyn) Jo rūstybės audra pavojinga net galingiausiems valdovams.

SKIRGAILA. Aš nesidėmiu grasinimais, kol jie nevykdomi, bet nemėgstu, kai man graso, šventike.

HENRIKAS MAZOVETIS. Dovanok, valdove, jei tau prasitarėme nemandagiu žodžiu, kuris galėjo tave užgauti. Mudu nenorime tau grasinti, kada galime prašyti: pasigailėk našlaitės, jos karštų ašarų.

SKIRGAILA. Be pasigailėjimo aš esu tik savo priešams, bet tu nerasi jų moterų tarpe.

JONAS SKARBEKAS (*sudėjęs rankas*). Aš maldauju tave visu kuo, kas tau yra brangu, šviesiausias valdove! Tavo motinos vėle!

SKIRGAILA (*nekantriai*). Ko neišgavai grasinimais, neišgausi iš manęs ir maldavimu. Aš nekenčiu tų, kurie prašo, jei jie ne elgetos ir ne skurdžiai.

HENRIKAS MAZOVETIS. Ir nebėra vilties rasti tavo širdy malonės, garbingasis valdove?

SKIRGAILA. Kas mano rankoj, tai mano, nors tai būtų ne priešo, bet draugo kalavijas. (*Nusigrėžęs šonu, iš paniūrų į juos žiūrėdamas*) Jei jūs, lenkai, norite ko iš manęs gauti, jėga paimkite (*nusišypsodę*), jei išgalėsite...

HENRIKAS MAZOVETIS (*nuleidęs galvą, liūdnu balsu*). Šviesiausias kunigaikšti, liūdna bus tavo puotos linksmybė mums, kurie nesuradome tavo širdy palankumo.

SKIRGAILA (*krūptelėjęs pečiais*). Aš gi sakiau jums, kad puotai turi būti savo laikas ir reikalams savo. Linksmintis galima tik kada darbo nedirbi ir reikalus užmiršti. (*Galvą linktelėjęs svečių link*) Matote, valgiai jau pagaminti, taurės pripiltos. Visi tik šeimininko laukia, o judu mane sutrukdėt.

Skirgaila eina į paruoštą jam vietą. Prie jo dabar prieina Keleris ir Vartenbergas, o kiek vėliau ir riteriai lenkai

VARTENBERGAS (*žemai nusilenkęs, reikšdamas pagarbą*). Galingasis Lietuvos valdove, sveikinu tave laimingai medžiojus. Mudu su broliu Keleriu (*rodo ranka į Kelerį, kuris nusilenkia kunigaikščiui*) labai gailėjomės, kad pasivėlavom ir, atvykę tavo pilin, negalėjom dalyvauti pasilinksminime, kurį kiekvienas tikras kareivis turi mėgti. Ypač gailėjosi brolis Keleris, kuris dar neturėjo iki šiol progos matyti galingą Lietuvos valdovą.

Keleris nulenkia galvą

SKIRGAILA. Malonu man judu matyti savo pily. Nepatogu buvo medžione varginti svečius, dar po kelionės vargų neatsilsėjusius.

KELERIS. Mes, kareiviai, pripratę prie žygio vargų. Kariauti ir medžioti mes niekuomet nepavargę.

VARTENBERGAS. Ne progos pamedžioti, tavo girių pamatyti mums gaila, bet kad tiek laiko nematėm palankaus veido mūsų ordino draugo.

SKIRGAILA (*su atida į jį pažvelgęs, rimtai*). Ar mes esame draugai, ar priešai, ateitis turi dar parodyti, vokietai.

VARTENBERGAS (*nusilenkęs*). Garbingiausias valdove, gaila, kad iki šiol neturėjau progos tave pamatyti; tada, šviesiausias kunigaikšti, būtai įsitikinęs, kad mes, kryžiuočiai, tikri tavo draugai esame.

SKIRGAILA. Tebūna tavo žodžiai tiesa.

KELERIS (*išdidžiai*). Riterio lūpom vien tik tiesa ir pridera.

HENRIKAS MAZOVETIS (*priėjęs drauge su Zindramu ir Jonu*). Garbingiausias valdove, štai lenkų riteriai, kurie mane atlydėjo į garsiąją tavo pilį, nori patys pareikšti tau savo

pagarbą. (*Rodydamas*) Zindramas iš Maškovicų ir Jonas iš Bychovo, žinomi visoj lenkų šaly savo karo darbais riteriai.

SKIRGAILA. Girdėjau. (*Pažvelgdamas į juos*) Žinau, tai plačiai išgarsėję ir kalaviju, ir protiniais patarimais vardai. (*Kreipdamasis į juos*) Mačiau judu Krokuvoj prie mano brolio šono.

VARTENBERGAS. Gaila tik, kad jų kalavijai nesyk yra pasidarbavę prieš krikščioniškiausią ordiną.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*išdidžiai, pakėlęs aukštyn galvą*). Prieš klastingus vokiečius – nori pasakyti, riteri.

VARTENBERGAS (*išdidžiai*). Kas eina prieš šventosios Marijos ordiną, tas eina prieš katalikų tikybą, kurios gynėjai esame.

JONAS IŠ BYCHOVO. Neteisingas tai riteris, kuris taip loja. Galiu tai kiekvienoj vietoj ir kiekvienu metu, kalaviju ar kirviu, pėsčias ar raitas, įrodyti, jei tik tam nepasipriešins (*nusilenkęs kunigaikščio link*) kunigaikštis, kurio svečiai esame.

VARTENBERGAS. Malonu man būtų išmėginti savo ginklą, su tiek garsiu riteriu susirėmus, ir garbę pelnyti... Bet pasiuntinys esu ir grosmeisteriui atstovauju: be jo leidimo negaliu priimti malonaus mano širdžiai pasiūlymo.

KELERIS (*ramiai*). Rasim, lenkai, patogų laiką, ir mano kalavijas visuomet jums patarnaus. Nemanykite, kad kovos su jumis vengiam. (*Duoda Jonui ranką, kurią tasai paspaudžia*)

SKIRGAILA. Kovoms savo laikas, puotai savo. Progos dar turėsite susitikti su ginklu ranke, o dabar geriau – su taure.

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesa tavo, valdove. Tikras riteris turi žinoti, kada jam su ginklu proga, kada su taure kreiptis į savo priešą. (*Duoda ranką Vartenbergui; tasai ją paspaudžia*) Nevengsime vienas antro nei karo, nei taikos metu.

SKIRGAILA. O dabar metas į puotą, kuri mūsų laukia.

Eina ir sėdasi pagamintoj vietoje, jam paruošta kėdė su aukšta užupakaly atrama, gotiško stiliaus. Kiti svečiai susėda suoluose. Visa tai atliekama tyloje. Meta žvilgsnį aplinkui, ar svečiai jau yra užėmę savo vietas

Linksminkitės, mano ir mano krašto draugai! O jūs, riteriai, nesipiktinkit, jei ne viskas mūsų puotoj, kas turėtų būti krikščioniškoj šaly: mes dar nesuspėjome viso ko pramokti. Kiek besistengė seni mūsų draugai, lenkai ir vokiečiai, mes vis tik negalėjome pasisavinti, kas mums svetima. Amžius mokė dievobaimingieji mūsų kaimynai ir kalaviju, ir ugnimi, kraujo nesigailėdami, tikros gailestingojo dievo tikybos, bet mes apakę tvirtai laikėmės savo klaidų ir neapkentėm tų, kuriems turėjome tik dėkingi būti. Linksminkitės dabar, kilnieji svečiai ir mano šalies draugai, ir tebūna tarp mūsų taika per amžių amžius.

LENKAI (*vienu žodžiu*). Amen.

VARTENBERGAS (*dievobaimingai sudėjęs rankas ir pakėlęs akis aukštyn*). Šventasis mūsų ordinas, sekdamas išganytojo, nekalčiausio avinėlio, pavyzdžiu, yra pasiryžęs atleisti visas mums padarytas skriaudas ir užmiršti visus užgauliojimus. Mes nūnai laimingi tuo, kad katalikų tikybos šviesa pagaliau pasiekė šį iki šiol stabmeldišką kraštą. Dėlei to mes, tam reikalui nemažai pasidarbavusio šventojo ordino atstovai, nūnai tikrai pasirengę pasidžiaugti jūsų laime, garbingiausias Lietuvos valdove.

SKIRGAILA (*karčiai nusišypsojęs*). Mes irgi neužmiršim jūsų darbų, vokiečiai, tik stengsimės dabar užmiršti, kas mus iki šiol skyrė, ir tebūna nūnai pirmoji mano taurė už

draugingą grosmeisterį, kuris, pasiūsdamas tokius žymius riterius mūsų pasveikinti, suteikė man nepaprastos garbės. (*Ima taurę rankon ir nori išgerti. Svečiai ir visi kiti, išskyrus Stardą ir Skurdulį, atsistoja*)

HENRIKAS MAZOVETIS (*irgi pakilęs*). Krikščioniškose šalyse įprasta malda, valgių ir gėrimų palaiminimu pradėti žemės valdovų puotą. Leisk man tai atlikti prieš išgeriant šią taurę, garsusis valdove.

Skirgaila žiūri į jį ir tyliai stato taurę atgal

VARTENBERGAS. Kai puotoj dalyvauja Didysis Marijos ordino kumtorius, jis tai turi atlikti!

HENRIKAS MAZOVETIS (*išdidžiai*). Plocko vyskupas, Krokuvos kapitulos praepositus praelatus, lenkų karaliaus atstovas ir patarėjas, turi pirmenybės teisę prieš užimančius aukščiausias vietas kryžiuočius.

KELERIS (*Vartenbergui tyliai*). Liaukis, broli! Didelė čia garbė laiminti stabmeldžio puotą.

VARTENBERGAS (*Keleriui, taip pat tyliai*). Negaliu nusileisti pasauliniam dvasininkui, dargi lenkui. (*Garsiai Henrikui*) Savo asmenimi šventojo ordino grosmeisteriui atstovauju: jo garbės esu saugotojas.

HENRIKAS MAZOVETIS. Mano asmeniu atstovaujamas didysis lenkų karalius: jo didybės esu sargas.

KELERIS (*paniekinamai*). Grosmeisterio priemenėje galingesni valdovai nekaip tavo karalius ištisas valandas laukia.

HENRIKAS MAZOVETIS (*užsigavęs*). Kunigaikšti, tavo namuose užgauna tavo brolio ir Viešpačio pasiuntinį.

SKIRGAILA (*tvirtai, pakeltu balsu*). Lietuvos valdovas neturi sau viešpačių, šventike, o dėl ko jūs ginčijatės, aš nežinau. (*Ironingai*) Bet jeigu negalite susitarti ir atlikti, kas reikia, teatlieka popas Jonas.

HENRIKAS MAZOVETIS. Nepaliesiu valgių ir gėrimų, schizmatiko palaiminimu subjaurotų!

SKIRGAILA (*stebėdamasis, krūptelėjęs pečiais*). Argi jįsai ne krikščionių šventikas?

VARTENBERGAS. Jis eretikas! Jo vieta ne čia, su mumis, bet pragare, tarp pasmerktųjų!

SKIRGAILA (*balsu, į šventiką Joną*). Pope Jonai, pope Jonai, ar girdi? Jie sako, kad tu netikras šventikas ir tavo vieta ne čia, bet pragare. Ar jie tiesą kalba?

ŠVENTIKAS JONAS. Meluoja jie, prakeikti lotynikai, ir tu jais netikėk, malonusis mūsų valdove. Be mūsų tikybos, nėra kitos tikros pasauly.

SKIRGAILA. Kas jumis patikės! Jie kalba, kad tu meluoji, tu sakai, kad jie, o krivis porina, kad jūs visi meluojate, ir juo aš dar tikiu.

HENRIKAS MAZOVETIS. Kunigaikšti, ar užgaulioti mus kvietei sėsti už tavo skobnių?

SKIRGAILA. Šventike, aš dar gerai nepažįstu jūsų papročių. Manęs dar niekas nemokė kaip mano brolių, lenkų karalių. Bet jeigu kas trukdo jūsų paprotį, sėsime gerti ir valgyti, kaip kad seniau pas mus sėsdavo.

VARTENBERGAS (*tyliai, Henrikui*). Po to, ką išgirdau, laiminti šią puotą užleidžiu tau. Nė didelė garbė!

Henrikas sumišęs tyli

JONAS SKARBEKAS. Aš tos garbės imuosi, kad turėtau progos drauge su malda pasiūsti į aukščiausiojo sostą atsidusimą už sielą, dar nepraregėjusią, ir už tavo, kumtoriau, puikybės pagautą.

KELERIS. Ei, tylėk, kapišoninke! Riteriui piktžodžiauji.

Skarbekas kalba maldele, laimina puotą, ir visi sėdasi. Kurį laiką valgo tylėdami, paskui pradeda vieni kiti kalbėti

SKIRGAILA (*i kryžiuočius*). Jums nepatinka mūsų valgiai ir gėrimai. Jie prasti ir neskanūs.

Kitokių esate pripratę namie, pas jūsų viešpatį.

KELERIS. Marienburgo pily, pas brolių grosmeisterį, nori pasakyti, aukščiausiasis kunigaikšti. Šventame ordine nėra viešpačių, ir pats jisai valdovų neturi.

VARTENBERGAS. Mes, vienuoliai, prastai valgom ir geriam, ir mums tavo, garbingasis valdove, valgiai gardūs ir skanūs, tik midus tavo mūsų galvai per stiprus.

SKIRGAILA. Mes dar nepraturtėjome, kad tolimų šalių saldų vyną gertume. Iki šiol mus visi plėsdavo, o dabar ir mes esame krikščionys. (*Į Kelerį*) Gerk ramiai, riteri, lietuvišką midų: tu pas draugą (*šypsodamasis*), o čia dar laukinė šalis ir nieko blogo tau negresia.

KELERIS. Aš geriu. Tik nesu prie jo pripratęs ir tiek išgerti, kiek norėtusi, nepajėgsiu.

SKIRGAILA. Taip, šitas midus ne tokis gardus kaip Marienburgo rūsio vynai. Kai dar jaunanas buvau ir gerbiau mūsų senus dievus, aš svajojau jų paragauti Marienburgo pily. Bet dabar nebeteks: krikščionys esame ir turim taikingai gyventi, kaip kad krikščioniškoms tautoms pridera.

KELERIS (*erzindamas*). Gaila!

HENRIKAS MAZOVIEČIUS. Mes nuolat meldžiam aukščiausiąją dievą sustiprinti draugiškumo jausmus tarp katalikiškų kraštų valdovų ir neprileisti krikščioniško kraujo pralieti. (*Sudėjęs rankas, akis aukštyn pakėlęs*) Tepalaiko amžinąją taiką aukščiausias pasaulio valdovas.

KELERIS. Tas dievą prašo taikos, kuris bijo. Mums nėra reikalo, nes patys galim save apsaugoti.

JONAS SKARBEKAS. Mes žinome, kad jūs, vokiečiai, nieko nebijote, net paties dievo.

JONAS IŠ BYCHOVO. Taikos prašo dievą kunigai – jų tai dalykas. Bet mes mielai išmėgintume savo ginklus į jūsų sprandus, vokiečiai.

VARTENBERGAS (*Skirgailai, taikingai*). Kodėl tau neparagauti, kunigaikšti, Marienburge vyno? Mūsų šventasis ordinas visuomet maloniai pamatys galingą Lietuvos valdovą savo svečiu; brolis grosmeisteris pavaišins jį, kaip vaišina galingiausius pasaulio valdovus. Šventasis ordinas dažnai mato pas save vainikuotus svečius.

SKIRGAILA. Bijau, kad jūsų gardūs valgiai ir saldūs vynai pakenkti man gali, nors dabar mes ir esame draugai.

KELERIS. O gaila, šviesiausiasis kunigaikšti, kad mes dabar draugai. Mes būtum geresni priešai nekaip draugai.

JONAS SKARBEKAS (*pasipiktinęs*). Teneišgirsta Aukščiausiasis Dievas tavo nedorų žodžių, riteri!

SKIRGAILA (*i Kelerį pažvelgęs*). Tu manai, vokietai? Kas žino ateitį? Bet tu man patinki, – esi atviras vyras ir kalbi, ką manai.

HENRIKAS MAZOVIEČIUS (*atsistojęs*). In vino veritas! Matai, šviesiausiasis kunigaikšti, koki tau draugai kryžiuočiai. Tik lenkai ištikimi tau. Nei blaivas, nei girtas lenkas to nepasakys, nes jo mintyse ir širdyje lietuviui vien tik draugingi jausmai. (*Sėdasi*)

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ. Tiesą ponas kalbi. Lietuvis vertas, kad jam lenkas būtų draugas.

VARTENBERGAS. Brolis Keleris apsvaigo nuo stipraus tavo midaus, šviesiausiasis kunigaikšti, ir tu nesidėmėk jo nevykusiais juokais.

JONAS IŠ BYCHOVO. Kryžiuotis tik girtas tiesą sako: blaivas jis visuomet suktai kalba.

SKIRGAILA (*Vartenbergui*). Tavo draugas atviras vyras, o tu lapė ar gal dar kažkas apgaulėsnis.

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Vilkas avinėlio kailyje.

VARTENBERGAS (*atsistojęs, rūščiai, užsigavęs*). Kunigaikšti, tu užmiršti, kad aš esu riteris ir galingojo ordino pasiuntinys.

SKIRGAILA (*nusijuokęs*). Aš pajuokavau, vokietai, o tu užsigavai. Ar aš negaliu juokauti, kaip kad tavo draugas juokauja?

Vartenbergas, piktu žvilgsniu į kunigaikštį pasižiūrėjęs, iš lėto atsisėda; susiraukęs, rūstus, ima taurę, pila midaus ir geria

Ei, Starde. Kur tavo kankliai? Kodėl aš dar negirdžiu jų stygų balso? Ar gal tu pamiršai tas dainas, kuriomis audrinai mūsų širdis. Parodyk svetimtaučiams, kad ir mūsų šaly mokame daina pagerbti karžygio narsumą.

STARDAS (*sėdėdamas gale skobnių*). Valdove, jau nebeišgirsi mano kanklių. Tu žinai, kad aš juos sudaužiau – neberekalingi jie tau, su naujais draugais besilinksminančiam.

SKIRGAILA. Starde, ar tu pamišai? Nejaugi manai, kad mes, krikščionimis tapę, jau nemėgstame mūsų senų dainų? Be jų lietuviai nei vienos dienos gyventi nebegali.

STARDAS. Taip. Buvo laikai, kada daina lietuvių lydėjo nuo gimimo dienos iki kapo. Tada ji garsiai skambėdavo mūsų šaly. Dainuodavo tada vaidilos, dainuodavo kareiviai, dainuodavo artojai, dainuodavo seni ir jauni ir skaisčiosios mergelės. Tada viešpatavo dar rami linksmybė mūsų šaly, miškai ir girios, šilai ir šlaitai džiaugsmu dar šlamėjo. Dabar ir jie nutilo ir numirė, nebeskamba daina, nepritaria jai giria šlamėjimu: ten nebėra jau mūsų garbingų dievų.

SKIRGAILA. Sakau, tu pamišai, Starde! Ar užmiršai, kad esi krikščionis.

STARDAS (*neigiamai kraipydamas galvą*). Ne, kunigaikšti. Aš noriu gyventi, kaip kad mūsų seni tėvai gyvendavo, ir gerbti tuos dievus, kuriuos jie gerbdavo. Aš tėvynei liksiu ištikimas, kad ir vienui vienas būsiu.

SKIRGAILA (*sušukęs*). Vaidila! (*Rūsčiai*) Tu per daug pasitiki mano palankumu dainiaus vardui. Kad nepasielgtau su tavim kaip su tuo, kuris Lietuvos valdovui nusidėjo.

STARDAS. Aš mirti nebijau, valdove. Man seniai metas dauson, nes čia nebeliko kas daryti.

SKIRGAILA (*minutėlę žiūri į jį*). Matau, tu šiandien daug išgėrei stipraus mano midaus. Aš noriu, kad tu man padainuotai apie garsius Mindaugo žygius, apie Gedimino, žuvusio nuo vokiečių rankos, darbus, apie kruvinas Kęstučio kovas, niekšiskai pasmaugto lenkų karaliaus, paniekinusio mano garbės žodį.

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Jis nusidėjo stabmeldys dar bebūdamas. Krikščioniško dorumo šviesa dar nebuvo tada palietusi jo sielą.

SKIRGAILA (*piktai į jį pažvelgęs*). Taip, taip! Žinau. Tada jūs dar tik mokėte jį. (*Stardui*) Girdi, Starde. Palinksmink mane daina. Nejaugi Lietuvos valdovas turi ieškoti sau dainiaus, kaip ir dievų, svetimose šalyse?

STARDAS. Veltui liepi, valdove: tu mano dainos vis tiek nebeišgirsi.

SKIRGAILA. Aš matau, vaidila, tu šiandien nori likti mano priešu ir erzinti mano kantrybę.

Kodėl tu nenori man padainuoti? Kanklių neturi? (*Ploja rankom tarnams, kurie stovi*

prie durų) Ei, tuojau suraskite ir atneškite Stardui kanklius.

SKURDULIS (*pakyla iš vietos, eina į menės vidurį ir atsistojęs ties kunigaikščiu*). Kodėl jis nenori nūnai tau dainuoti (*rodo į Stardą*), klausi tu? Aš tau atsakysiu, kunigaikšti. Todėl, kad jūs paklausėt ir susibičiuliavote su žmonėmis, kurie buvo, yra ir visados bus pikčiausi mūsų priešai ir tik ieško, kad galėtų mus pražudyti. Paklauskite, ką mes esame jiems pikto padarę, kad per juos mūsų žemė krauju paraudo, o dangus gaisrų gaisrais? Kuo mes jiems nusidėjome, kad per juos mūsų vaikai liko našlaičiais, o skaisčios mergelės paniekos motinomis? Aš, galingų dievų senas tarnas, savo akimis matęs visus jų piktus darbus, sakau tau, Lietuvos valdove, ir jums, bajorai: per juos dabar mūsų žemė nustos derliaus davusi, sodai – vaisių, o gyvuliai – priaugimų, o tie, kurie atsiras, tuojau žus. Per juos nutils mūsų šaly dainos, išnyks linksmybė, gedulu apsigaus laukai ir girios, nes pražūčiai save paskyrėte, pripažinę savo dievais piktų atėjūnų žiaurius dievus, kurie buvo, yra ir bus mūsų priešų dievai! Kodėl atsižadėjote senųjų mūsų gerų dievų, kurie niekuomet nėra jūsų nuskriaudę, niekuomet apvykę jūsų tėvų ir protėvių?

Ką jūs pajusite, kai rūstus Perkūnas prabilis savo galingu balsu, nuo kurio sudrebės dangus ir žemė, jūsų butai, jūsų naujų dievų šventyklos, ir paklaus jus, kodėl nuo jo nusigręžėte, kodėl jį paniekinot, užgesinę jo amžinas ugnis?

Ar gal laukiate, kad nauji dievai jus apgintų nuo Perkūno rūstybės?

Ką jūs pasakysite savo senelių ir prosenelių vėlėms, kurias jūs išvijote iš savo namų, iki šiol jų saugojamų, nustojote jiems teikę nakties maistą?

Kodėl tu, valdove, ir jūs, čia susirinkę bajorai, nesakote šitiems atėjūnams, kaip kad sakydavo jiems jūsų tėvai: eikite iš mūsų krašto, kraugeriai ir žiaurūs žmonės! Eikite drauge su savo dievais, plėšriais ir žiauriais kaip jūs patys, ir nekliudykit mums ramiai gyventi, kaip kad gyvendavo mūsų protėviai, kaip kad gyventi ir mes norime! (*Pasižvalgęs aplinkui, linguodamas galvą*) Bet jūs tylite ir puotaujate su jais, kaip su bičiuliais ir savo draugais.

BAJORŲ BALSAI. – Ne, ne! Jie nėra mūsų draugai!..

– Težūna jie, pikti kraugeriai!..

– Gėda mums, valdove!..

– Šalin juos!..

– Maloniau man sėdėti tėvo laidotuvėse negu už vienu skobnių su jais kunigaikščio puotoje!

SKIRGAILA (*pakilęs sudaužia kumščiu į skobnis*). Tylėkite jūs!.. (*Piktai dairosi aplinkui. Bajorai nurimsta. Tik kai kurie dar niauriai žiūri į kunigaikštį ir į svečius, barškindami pirštais į skobnis. Artimiausi kunigaikščiui bajorai sėdi, galvas nuleidę žemyn. Vartenbergas ir lenkai sumišę*)

KELERIS (*Skarbekui*). Na ką, kapišoninke? Ar tu moki taip ginti šventą bažnyčią kaip šis surambėjęs stambeldys savo netikrus dievus?

JONAS SKARBEKAS. Aš jai tarnauju šventa malda, o jūs žeminate savo išdidžiu žiaurumu.

KELERIS (*išdidžiai*). Tylėk, kapišoninke. Aš Marijos Panelės šventojo ordino riteris ir kryžiui tarnauju. Ne tu mane teisi!

VARTENBERGAS. Mums nėra čia teisėjų. Mus gali teisti tik viešpats dievas ir švenčiausioji Marija.

HENRIKAS MAZOVETIS (*tyliai*). Teis ir teisdami pasmerks!..

V

Vilniaus Aukštojoje pily, kambariuose, kur tapo apgyvendinta kunigaikštystė Ona Duonutė. Didelė menė; molinė asla ir pasieniais suolai, iškloti lokių kailiais, kampe skobnys, priešais suolelis. KUNIGAİKŠTYTĖ sėdi pas skobnių kampą ir verpia. Su ja verpia dar kelios MERGOS. Verpdamos visos dainuoja

Vai, pūtė pūtė šiaurasai vėjelis,
Vai, barė mane jaunasai bernelis,
Kad aš, mergelė, žodžio nelaikau,
Kad aš, jaunoji, jau kitą pamilau...
Sprogo širdelė kaip sode liepelė,
Temė akelės kaip tamsi naktelė...

ONA DUONUTĖ (*iėjus Oligei, liaujasi dainavus ir verpus*). Tu buvai, tu matei jį?

Oligė linktelėja teigiamai galvą

Ką jis tau sakė? Žadėjo ateiti?

OLIGĖ (*imdama verpstį*). Sakėsi atvyksias, kai tik baigsias savo maldas. (*Sėdasi už kuodelio*)

Ach, valdove, kad tu būtai mačiusi, kokis pas mus atvyko riteris iš vokiečių žemės!
Aukštas, stiprus kaip ažuolas, gražus kaip bijūnelis. Tokio mūsų jaunimo tarpe aš dar nesu mačiusi.

ONA DUONUTĖ. Vokiečiai pikti ir žiaurūs žmonės. Laimingas tasai, kurio akys niekuomet jų nėra mačiusios.

PIRMOJI MERGA. Geriau į juos nei nežiūrėti! Dar užkerės.

ANTROJI MERGA. Sužinosi tada, kas yra piktas vokiečiai!

OLIGĖ. Kaip jis gali būti piktas, jei tokis gražus ir jo akys taip linksmai juokiasi?

JONAS SKARBEKAS (*iėjęs sustoja vidury kambario*). Tesie pagarbintas Jėzus Kristus.

ONA DUONUTĖ. Ir mes jį garbinam... (*Atsistojusi*) Aš tave liečiau pakviesti. Gal sutrukdžiau tavo maldą, šventasis vyre?

JONAS SKARBEKAS (*sudėjęs maldingai rankas*). Aš meldžiau viešpatį dievą, kad savo malone teiktųsi nuraminti ir apšviesti tavo sielą.

ONA DUONUTĖ. Tu visuomet ramindavai mane, o kai nustodavau vilties, bardavai. Bet nūnai, šventasis vyre, nusiminimas vėl apgaubė mano širdį.

JONAS SKARBEKAS (*kraipydamas galvą ir pakėlęs akis aukštyn*). Negerai, dukra Kristuje, negerai. Melskis ir prašyk dievą, ramybės šaltinį, tegražina vėl ją tavo širdžiai.

ONA DUONUTĖ (*atsisėsdama*). Negaliu melstis, šventasis vyre. Tu sakei, kad mano likimas tuoj pasikeisias, kai tik atvyksią gerosios karalienės pasiuntiniai. Jie jau seniai atvyko, o aš vis dar vargstu nelaisvėje.

JONAS SKARBEKAS (*prieidamas arčiau*). Nenustok vilties, dukrele, ir teramina tavo širdį viešpats dievas, visų nuskriaustųjų gerasis tėvas.

ONA DUONUTĖ. Jie turėjo užtarti mane geru žodžiu. Ar jau kalbejo jie su žiauriu šios pilies valdovu?

JONAS SKARBEKAS. Kalbėjo, bet... (*Sudėjęs rankas ir pakėlęs akis aukštyn*) Atkaklus kunigaikštis Skirgaila, ir sunku palenkti jo širdį.

Aš buvau įkalbėjęs karaliaus pasiuntinius užtarti tave, bet aukščiausias likimo Sprendėjas neleido mums surasti kelio į kunigaikščio Skirgailos širdį ir protą.

ONA DUONUTĖ (*sudėjusi rankas ant kelių, liūdnei*). Nejaugi nebėra man vilties?

JONAS SKARBEKAS (*šalia jos stovėdamas*). Viltis pas Viešpatį Dievą, dukrele. Jo sprendimai mums, mirtingiesiems žmonėms, nežinomi, neįmanomi. Galgi tavo labai leido jusiai patekti tau į kunigaikščio Skirgailos rankas. ONA DUONUTĖ. Mano labai?

JONAS SKARBEKAS. Tavo labai, dukrele. Taip mano vyskupas Henrikas. Nors jis jaunas amžiumi, bet gilus jo protas moka atspėti dievo sprendimą, kurį jis pats, savo asmeniui, nori tau pareikšti.

ONA DUONUTĖ (*sudėjus rankas, nekantriai*). Ach, Dieve tu mano! Jau man pritrūko kantrybės laukti, kada gi pagaliau pasibaigs mano vargas.

JONAS SKARBEKAS (*atsisėsdamas šalia jos*). Dievas gerai žino, ką daro. Tokis jo šventas noras, dukrele, ir mes visi turim pasiduoti, ką mums skiria jo šventa ranka. (*Atsidusęs*) Žmogaus protas siauras, ir siela jo nekantri, bet Dievo apvaizda geriau žino, kas mūsų išganymui naudinga...

ONA DUONUTĖ (*nekantriai, nutraukdama*). Ar pasiuntei mano laiškus Mozūrų kunigaikščiui?

JONAS SKARBEKAS. Aš juos įteikiau garbingajam vyskupui Henrikui, lenkų karaliaus pasiuntiniui.

ONA DUONUTĖ (*sumojus rankom*). Ach, tu Dieve mano! Aš gi prašiau tave tiesiog nusiųsti Mozūrų kunigaikščiui. Juk jis vienintelė mano viltis.

JONAS SKARBEKAS. Mozūrų kunigaikštis nei žingsnio nežengs be garbingo lenkų karaliaus pritarimo. O vyskupas Henrikas žymus karaliaus patarėjas. Kaip jis nutaria, taip būna.

ONA DUONUTĖ (*nekantriai*). Ach, tu nepažįsti Mozūrų kunigaikščio! Jis manęs neapleis nelaimėje... Vėl, juk mudu susižadėję karaliui pritariant.

JONAS SKARBEKAS. Taip, taip, dukrele! Bet (*dievobaimingai akis aukštyn pakėlęs*) Dievo sprendimai neįmanomi, neįspėjami.

ONA DUONUTĖ. Ką tu nori pasakyti? (*Neramiai*) Sakyk! Tu žinai blogas man naujienas?

JONAS SKARBEKAS (*paėmęs ją švelniai už rankos*). Tikėk Viešpačiu Dievu, kuris tau vien gero nori, dukrele! Atsimink, kad nei viena tavo ašara veltui nepražus jo akyse. Visi tavo vargai angelo sargo šventa rankele lieka įrašyti į dangaus gyvenimo knygą.

ONA DUONUTĖ (*atsistojusi, nekantriai atitraukdama ranką*). Tu slepi nuo manęs kažką baisaus. Nekankink mano sielos, šventasis vyre, sakyk visa, ką žinai.

JONAS SKARBEKAS (*kraipydamas neigiamai galvą*). Aš dar nieko nežinau, dukrele. (*Atsistodamas*) Tik juntu, tavo angelas sargas kušta man į ausį savo nekaltom lūpelėm, kad tau Dievo lemta atlikti didelis ir svarbus darbas.

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*duryse, triukšmingai*). Pasilikite už durų ar eikite sau, ponai, kur norite; kol kas judu man nesate reikalingi.

JONAS IŠ BYCHOVO (*už durų*). Gerai, pone, mudu eisime sau.

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*atsigrėžęs į kunigaikštytę*). Ramybė tavo sielai. Pax tibi et animae tuae. (*Priėjęs arčiau, laimina kunigaikštytę. Ji bučiuoja jam ranką, o jis, padėjęs kairiąją ranką jai ant galvos*) Ką aš matau? Akys ašarotos, veidas nusiminęs!.. Džiaugtis tau reikia, ne liūdėti, kad Amžinasis Dievas atkreipė į tave savo dėmesį.

ONA DUONUTĖ (*pakėlus galvą*). Aš neužsitarnavau dievo malonės, jei mane ištiko tokia nelaimė.

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Ar tu žinai, kad tai nelaimė? Aš tau sakau, kad džiaugtis turi, laimėjusi tokią dievo malonę! Garbingiausios pasaulio moterys pavydės tau!

ONA DUONUTĖ (*neigiamai kraipydama galvą*). Ne, šventasis vyskupe, tu man neįkalbėsi! Kokia gi didesnė dar nelaimė gali ištikti mergelės širdį?

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*sudėjęs rankas ant krūtinės, rūščiai*). Kaip drįsti priešintis ir netikėti manim, kuris esu tau dievo sprendimų skelbėjas? A? Nusišluostyk ašaras ir atkalbėk su kunigu Jonu „Te Deum laudamus“... (*Į mergas*) O jūs, kregždutės, dumkite lauk ir nedrįskite grįžti, jei pragaro bijote, kol aš su kunigaikštyte čia kalbėsiu. (*Kryptelėjęs joms galvą*) Na, greičiau!..

Mergos pakyla ir žiūri į kunigaikštytę, toji galvos linktelėjimu duoda suprasti, kad išėitų; MERGOS išeina

ONA DUONUTĖ. Kalba tavo man neaiški, šventasis vyskupe. Ko verkti ir aimanuoti turiu, aš žinau, bet kodėl turiu džiaugtis, mano širdis nenujaučia. Ar gal Skirgaila leido man vykti, kur aš noriu?

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Niekur tau vykti nebereikia. Čia atliksi, kas tau dievo lemta. Tau skirta užbaigti mūsų šventos karalienės darbas. Supranti? Ar tai ne laime, ne garbė, ne džiaugsmas nusipelnyti tokios malonės?

ONA DUONUTĖ. Nenumanau, apie ką kalbi, kokis darbas būtų dievui reikalingas, kurį ne vyras, bet moteris turėtų atlikti? (*Eina į skobnis*)

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*sekdamas ją ir atsisėdamas*). Pakreipti į dievą ir šventą mūsų tikybą Lietuvos valdytojo sielą, kurios dievo malonė dar nėra palietusi. Supranti dabar?

ONA DUONUTĖ (*stovėdama šalia skobnių*). Nesuprantu, bet juntu, kad nesi mano draugas.

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*lyg nustebejęs net pakyla ir eidamas į ją susidėjęs rankas ant krūtinės*). Aš nesu tau draugas?! Aš, labiausiai nusidžiaugęs garbe, kurią tu įgysi, laime, kuri tavęs laukia danguje!.. (*Krūptelėjęs pečiais*) Ir tu drįsti sakyti, kad aš nesu tau draugas!.. Ha! (*Sėsdamas kėdėn ir iš paniūrų į ją pažvelgęs*) Bijok apie mane taip manyti, nes gali tave ištikti baisi dievo rūstybės ranka.

ONA DUONUTĖ (*sunėrusi ties krūtine rankas*). Kame gi toji mano garbė, kame gi toji mano laimė? Aš nesuprantu, nenumanau. (*Paliesdama rankom smilkinius*). Ach, Dieve Aukščiausias!..

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*toirtai*). Kaip Skirgailos žmona, tu būsi čia šventos katalikų bažnyčios parama, dviejų tautų taikaus sugyvenimo ryšys. Tu būsi tiltas, pratiestas nuo Lenkijos į Lietuvą, per kurį pereis Volynė ir Podolė lenkų globon. Taip lėmė visagalio dievo apvaizda, ir nedrįsk jai pasipriešinti!..

ONA DUONUTĖ. Ir aš turiu būti Skirgailos žmona? Ne, (*atsisėsdama*) niekad to nebus! Geriau mirsiu.

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Ką, mirsi?! (*Pasikeldamas*) Mirtis negelbės. Pragaras laukia tavęs, nes drįsti Dievui pasipriešinti! A? Kaip krikščionė, turi nusilenkti dievo lėmimui.

ONA DUONUTĖ. Aš Mozūrų kunigaikščiui Dievo akivaizdoj esu pasižadėjusi...

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*atsikėlęs prieina į ją*). Fu! (*Dumia jai į veidą*) Štai padūmiau – ir nebėra tavo pažadų. Bažnyčios duota man galia naikinu visus tavo pažadus!

ONA DUONUTĖ. Bet aš to nenoriu, neprašau! (*Išdidžiai, atsistojus*) Aš ne vergė, aš savo likimo valdovė ir jūsų tikslų auka būti nenoriu. Ir Mozūrų kunigaikštis tikras vyras. Jis mokės mane ir nuo jūsų apginti, ir iš Skirgailos rankų išvaduoti.

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*priešais ją stovėdamas, rankas ant krūtinės susidėjęs, rūščiu balsu*). Tu manai, kad beprotis Mozūrų kunigaikštis! Tu manai, kad žemės valdovai man, kuriam šventa bažnyčia dangaus raktus yra pavedusi, priešintis gali? A? Pragare amži-

nai degsi už tokią mintį! Tikroj krikščioniškoj šaly laužui būtai skirta kaipo eretikė! A? Supranti? Dievo sprendimui priešintis!.. Negirdėtas dalykas!.. Ir tai dar moteris drįsta! (*Skarbekui*) Išaiškink tu jai, kuo gresia jos sielai prieštaravimas man, kuris jai dievo lėmimą skelbiu! (*Išaina, piktai trinktelėjęs durimis*)

JONAS SKARBEKAS (*prieidamas*). Kunigaikštyte, praregėk dievo sprendimą. Šventajam vyskupui aukščiausias anksčiau atvėrė akis negu mums. Didis karas gresia krikščioniskoms tautoms, jei tu jo nesulaikysi. Skirgaila atkaklus ir nepakenčia krikščionių. Tik tu viena gali suminkštinti jo širdį, sulaikyti jo ranką. Ir tam dievas tave čia atvedė. Ir šventasis vyskupas, kuriam Dievo sprendimai...

ONA DUONUTĖ (*nuo jo nusikreipdama, eina prie lango*). Aš praregėjau. Ne Dievo sprendimas jam rūpi, bet iš mano vargo gauti sau naudos. Jis apgaulingas žmogus, ir aš jo nenoriu klausyti. Geriau išeišk ir nekalbėk man, šventasis vyre, nes galiu ir tau pagarbos netekti.

JONAS SKARBEKAS. Galinga šventosios Bažnyčios ranka...

SKIRGAILA (*iėjęs stovi tarpdury, niauriai žiūrėdamas į juodu; jis girdėjo paskutinius Onos Duonutės žodžius*). Kunigaikštystės įsakymai pildomi. Eik iš čia, pope, ir greičiau nešdinkis!

ONA DUONUTĖ (*atsigręžta, nusigandusi*). Kunigaikštis!..

SKIRGAILA (*žengdamas į priekį, Skarbekui*). Aš nekartoju savo žodžių: girdi, pope.

SKARBEKAS nusilenkia kunigaikštytei ir Skirgailai ir išaina. Skirgaila eina į skobnis, sėdasi kitame jų kampe ir galvą rankom paremia; jis niaurus; Ona Duonutė sėdasi pas verpstį. Į ją pažvelgęs

Atėjau sužinoti, kaip jautiesi mano pily?

ONA DUONUTĖ (*stengdamasi ramiai kalbėti*). Ačiū tau, Lietuvos valdove. Aš pasiilgau gimtojo namo ir savo artimų žmonių. Aš laukiu, kada man leisi vykti Lydon.

SKIRGAILA. Kam tau Lydon vykti? Tu ten būsi viena. Negera moteriai gyventi vienai: ją gali nuskriausti, kas panori.

ONA DUONUTĖ. Aš nieko nebijau, kunigaikšti. Aš turiu daugel draugų, kurie mane myli.

SKIRGAILA (*niauriai, taršydamas kairiąja ranka barzdą*). Tavo draugai – ne mano draugai: aš jais nepasitikiu. Gyvenk čia. Lietuvos valdovų pilis Vilniuje – puikiausia visoje Lietuvoje pilis. Kiekvienam garbinga joje viešnagėti.

ONA DUONUTĖ (*pažvelgdama į jį*). Taip, jei ši pilis nėra svečiui kalėjimu.

SKIRGAILA (*iš paniūrų į ją pažvelgdamas, išsiremdamas kairiąja ranka šonan*). Kas nenori joje gyventi kaipo svečias, tas gali pasilikti čia kaliniu.

ONA DUONUTĖ (*liovusi verpti ir sudėjusi rankas ant kelių*). Kunigaikšti, nejaugi tu nori prievarta mane čia laikyti?

SKIRGAILA. Ne, bet tu pati pasiliksi čia, kol aš to noriu.

ONA DUONUTĖ (*atsistojus, drąsiai*). Tu užmiršti, Lietuvos valdove, kad aš turiu galingus užtarėjus! Jie neleis tau mane skriausti. Brolis tavo, lenkų karalius Jogaila, galingas! Jis ir Mozūrų žemės kunigaikštis – sugebės mane apginti nuo tavo prievartos.

SKIRGAILA (*irgi atsistodamas*). Gerai, kad tu nesisieloji ir drąsiai kalbi. Aš mėgstu drąsius, ir todėl tu man dar labiau patinki. (*Atsirėmęs rankom į skobnis*) Kadangi savųjų tarpe nesuradai sau tinkamo vyro, svetimajam gi aš tavęs neatiduosiu, tai mano žmona tu būsi.

ONA DUONUTĖ. Tavo žmona? (*Išdidžiai*) Aš ne vergė tavo, nors kalinė. Būsiu to, kam esu pasižadėjusi. Bet tavo žmona (*neigiamai kraipydama galvą, tvirtai*) niekadosl..

SKIRGAILA (*tvirtai*). Kas man darbo, kad jau esi kam žadėjusi! Aš myliu Lietuvą ir skaldyti ją dalimis niekam neleisiu, nei tau, nei broliui Jogailai, nei Kęstučio sūnui! Jeigu žinotau, kad jie geriau sugebės jos garbę išlaikyti, aš užleistau jiems savo vietą. (*Nuleidęs galvą, iš paniūrų pažvelgęs į kunigaikštę*) Bet kol aš to nežinau, aš niekam neužleisiu čia nei vienos pėdos. Aš gero noriu tiems, kurie čia gyvena, ir siekiu jo, kaip moku.

ONA DUONUTĖ (*atsisėdama vėl*). Jei tu visiems nori gero, kodėl man gamini nelaimę visam amžiui? Ar aš tau esu kada pikta padariusi? (*Ramiai ir išdidžiai*) Pasilik sau Lydos valstiją, tik leisk mane pas mano sužadėtinį.

SKIRGAILA. Kad jis, gavęs tave, pareikalautų Lietuvoje dalies, kaipo tavo kraičio? Ne, to niekuomet nebus. (*Eidamas išilgai kambario*) Tu būsi mano žmona ir todėl, kad tu ir tavo globėjai to nenori. Žinok, kad šitas namas – tavo namas, ir kito nebeturėsi. (*Priėjęs prie durų susilaiko ir, kumščiu pasmakrę parėmęs, stovi*)

ONA DUONUTĖ. Dieve tu mano brangusis, kam gi aš patekau į rankas?

SKIRGAILA (*atsigręždamas į ją*). Lietuvos kunigaikščiui, kuriam šalies likimas rūpi daugiau negu tavo laimė.

ONA DUONUTĖ (*sudėjęs rankas, maldaujamai*). Kunigaikšti, juk aš našlaitė esu. Nejaugi mane skriausi? Pasigailėk manęs, ir pasigailės tavęs gailestingasis dievas sunkioje tau valandoje.

SKIRGAILA. Aš netikiu tavo Dievo gailestingumu ir niekuomet jo nepanorėsiu. Visas vargas, kuris ištiko mūsų kraštą, nuo jo pareina. Jis pavydus ir nuolat kovoja su kitais dievais, ir todėl per jį nėra žmonėms gyvenimo ant žemės. Kol apie jį nebuvo girdėti pas mus, gera buvo mūsų šaly. Taip sako mūsų dainos ir senų amžių padavimai. (*Prieina į skobnis, atsisėda ant suolo ir, barbindamas pirštais į stalą, niauriai*) Gaila, kad aš ne dievas ir negaliu su juo kalaviju susiremti: lengviau tuomet gyventų žmonės pasauly.

ONA DUONUTĖ (*sumojus rankom*), Dabar aš matau, kad esu pražuvusi. (*Pro ašaras*) Tepra-
blaivina tave viešpats dievas ir suteikia tavo širdžiai paguodos. (*Užsidengia rankom
veidą ir verkia striūbaudama*) Pasigailėk savo sielos ir manęs, kunigaikšti!..

SKIRGAILA (*kuri laiką tyli, žiūrėdamas į ją*). Negerai darai, kad verki ir prašai. Bark mane, bet neverk ir neprašyk. Aš to nemėgstu.

ONA DUONUTĖ. Kaip aš neverksiu, jei tu pražudyti mane nori? Mano nelaimė nesuranda tavo širdy užuojautos.

SKIRGAILA. Aš esu matęs didesnių nelaimių, ir todėl tava manęs nejaudina. Tu – garsios Lietuvos giminės duktė, tavo protėviai gynė Punios pilį, kur visi žuvo iki vieno – vyrai, moterys ir vaikai. Jie nusižudė, kad tik nepatektų priešui į rankas. Aš noriu, kad ir tu tokios narsios sielos būtai kaip tos moterys, kurios ten žuvo.

ONA DUONUTĖ. Jos buvo stabmeldės! Mums Dievas draudžia tai daryti.

SKIRGAILA. Taip, taip! Aš buvau užmiršęs, kad tavo gyslose lenkų kraujas. Matyti, ir širdis tavo lenkiška. Geriau turėti vilko, vokiečio nekaip lenko širdį. Lenkų tarpe daugel stiprių ir narsių vyrų, bet jų moterys bailios ir silpnos.

ONA DUONUTĖ. Kunigaikšti, aš vien tavo kilnumu tikėjau, ir tik šioji mintis palaikė mano jėgas. Kam atėmei man šią paskutinę viltį, kam privertei mane nusiminti?

SKIRGAILA (*kiek patylėjęs*). Tu tiesą sakai, aš nevertas esu pagarbos. (*Lyg susimąstęs*) Aš visuomet noriu gero, bet nemoku jo pasiekti. Ką aš manau, kad gera yra, visuomet pasirodo, kad pikta, ir todėl nusiminimas mane graužia, ir todėl aš geriu. Aš matau,

kad bloga gyvent pasauly, bet kas tuo kaltas, aš nenumanau. Aš norėčiau panaikinti visa, kas yra pikta, ir nežinau kaip. Man sunku taip kalbėti su tavim, kaip aš kalbu, bet kaip kitaip pasielgti, aš nežinau.

ONA DUONUTĖ. Teprablaivina Viešpats Dievas tavo ramybės netekusią sielą! Nedaryk man pikto, jei tu jo nepakenti! Leisk man vykti namo, ir aš melsiu viešpaties dievo, kad jis suteiktų ramybę tavo širdžiai.

SKIRGAILA. Gerai, melskis, jei nori, bet čia. Perkūnas manęs neišgirs, o kitiems dievams melstis aš nenoriu. Aš ir be to esu niekšas, kad žmonių akivaizdoje priverstas esu gerbti nepakenčiamos tautos pikta ir neteisingą dievą, todėl, kad per jį krauju papluskusi mūsų Lietuva, kad kalaviju ir ugnimi privertė mus jam nusilenkti. (*Pažvelgęs į ją*) Ir dar kalba, kad aš turiu jį geru dievu vadinti!

ONA DUONUTĖ (*sugniaužus rankas*). Dieve mano brangiausias, ką jis kalba?! Ir kokia aš nelaiminga – aš nemoku įtikinti tavęs, kad jis geras dievas. Kunigaikšti, pasikalbėk su lenkų dvasininkais. Jie visa žino, jie visa išmano: jie tau išaiškins.

SKIRGAILA. Lenkų popai? (*Nusišypsojęs*) Jie vergai ir meluoja kaip vergai savo viešpačio naudai, ar gal ir jie nieko nenusimano. (*Galvą nuleidęs, niauriai*) Jeigu tavo smerdas, tave paniekinęs, pikta tau darytų mano akyse, aš jį geležiniais pančiais prirakintau, su šunimis pasodintau, ir būtų jam iš manęs šuns garbė. O mes gi kaip pasielgėm? Paniekinome savo dievus, pikta jiems darom, bjaurinam jų buveines – šventus ažuolynus, kuriuos gerbė mūsų tėvai. (*Iš paniūrų į ją žiūrėdamas*) Pasakysi, kad mes gerai elgiamės, nes darom, ką liepia mums naujas dievas. (*Sudaužęs ranka į skobnis*) Tu lietuvaitė, nejaugi tu nenuvoki, kad jis niekšingas dievas ir begėdiško darbo iš mūsų reikalauja!

ONA DUONUTĖ (*atsistojus*). Jis geras, kunigaikšti! Savo motinos siela siekiu, kad geras. Tik pikti žmonės nesielgia, kaip jis liepia. (*Laužydama rankas*) Ach, Dieve Aukščiausias, kodėl gi aš nemoku tavęs įtikinti!..

SKIRGAILA. O kas jam kliudo paversti juos gerais, jei jisai visa gali? Argi mes, gerbdami senus dievus, žudėme gudus, deginom jų kaimus ir miestus, kai jie patekdavo mūsų galion? Kodėl gi mes nesielgėm taip bjauriai su kitais, kaip elgėsi su mumis tie žmonės, kurie jį vadina savo geruoju dievu ir dar sako, kad jo valią pildydami taip elgiasi?.. (*Matydamas, kad kunigaikštystė nori prabilti, neigiamai kraipo galvą ir modamas ranka*) Nekalbėk man! Tu moteris, tu nieko nenusimanai. (*Atsikeldamas*) Bet aš vis dėlto tikiu, kad atsiras jėga, kuri nugalės šitą dievą, bet kas ji, kur yra, ir kaip tatai įvyks, aš nežinau. O, jeigu aš žinotau!

Toli sugriaudė

ONA DUONUTĖ (*priedama į Skirgailą, iškilmingai*). Girdi, kunigaikšti, rūstų Aukščiausiojo ženklą! Nepiktažodžiauk, kad Dievas savo rūstybėje neišgirstų tavo pikty kalbų.

SKIRGAILA (*atsigręždamas į ją*). Tai Perkūnas pakėlė savo rūstų balsą! Davė ženklą, kad jis dar neapleido nedėkingos Lietuvos, kad dar sugrįš į savo unksnėtus ažuolynus! (*Nusigręžęs, tvirtai*) Tu atmink, ką aš tau sakiau, ir būk pasirengusi!..

ONA DUONUTĖ. Ir nebėra vilties, kad tu pakeisi savo nusistatymą?

SKIRGAILA (*išeidamas*). Nėra ir būti nebus.

ONA DUONUTĖ (*pravirkdama*). Vai, kokia aš nelaiminga!..

V I

Toji pati trečiojo vaizdo menė. DAUGAILA ir JONAS IŠ BYCHOVO sėdi pas skobnis. Įeina JONAS SKARBEKAS ir atsisėda tolėliau ant suolo

DAUGAILA. Na, lenke, kaip tau sekasi pas mus? Ar patinka tau mūsų šalis?

JONAS IŠ BYCHOVO. Mūsų didysis karalius, daugelio kraštų viešpats, pasiuntė mus į savo brolių su svarbiaisiais reikalais. Bet jau dvi savaiti sėdim, ir mūsų galva, vyskupas Henrikas, vis dar negali pasikalbėti su jūsų kunigaikščiu.

DAUGAILA (*atsirėmęs į skobnis*). Taip... Mūsų valdovas nemėgsta lenkų, labai nemėgsta. Ir savo broliui, lenkų karaliui, ne draugas jisai. (*Atsilošęs į sieną*) Ar tiesa, kad jūsų karalius besirengiąs kariauti su mumis? Ką gi, jis dabar visai lenkas tapo. Patsai gimdytojas, senis Algirdas, manau, jo dabar jau nebepažintų.

JONAS IŠ BYCHOVO (*raitydamas ūsus*). Gali būti, kad rengiasi. Gali būti. Kai brolis, kuris iš jo rankos valdo Lietuvą, nepanorės karaliaus klausyti, gali visaip būti, net karas gali kilti.

DAUGAILA. Mes irgi nieko prieš neturime su jumis susiremti gavę. (*Irgi raitydamas ūsus*) Nuobodžiausi dabar kareiviui laikai: su lenkais kariauti negalima, su totoriais negalima, su vokiečiais irgi nebegalima. Kam gi mes kalavijus nešiojame? Tuoju moterys ims mus pajuokti.

JONAS SKARBEKAS. Tesustiprina Visagalis Dievas taiką tarp šių dviejų krikščioniškų tautų valdovų. Stiprus ir išdidus savo jėgomis bendras dviejų kraštų priešas – vokietis. Jis pražūtį gamina mūsų ir jūsų žemei.

DAUGAILA. Jis dar mūsų tėvams pražūtį gamino, ir nepražuvome iki šiol. Ar pražūsite jūs, mums tas mažai rūpi.

JONAS IŠ BYCHOVO. Nepražūsime ir mes. Tiesa, galingi jie, bet ir mūsų nemažas skaičius rankų, kurios, reikalui esant, gali kalaviją pakelti. Aš visuomet maniau, kad lenkai gali apsieiti be svetimos paramos ir atsilaikyti patys vieni.

JONAS SKARBEKAS. Oi, galingas vokietis. Ne tik galingas, bet ir klastingas. Jam parūpo, kad dvi šalys susibičiuliavo prieš jį, ir dabar stengiasi visais būdais mus sukiršinti. Jis ir čion atvyko nesantaikos sėti tarp brolių valdovų, kad vienas antram pagalbos rankų netiestų.

DAUGAILA. Tu klysti, lenke. Vokiečiai atvyko kunigaikščio pasveikinti. Taip bent aš manau. Kai tapome krikščionys, jie kariauti su mumis nesirengia. Jei tu manai kitaip, ką gi, perspėk valdovą.

JONAS IŠ BYCHOVO. Kaip jį perspėsi, kad jisai su mumis nenori kalbėti?

JONAS SKARBEKAS. Mes seniai ieškome progos tarti kunigaikščiu žodį. Man rūpi ne tiek valstybės reikalai – tai protingesniųjų, ne mano dalykas – kiek Lydos kunigaikštystės likimas.

JONAS IŠ BYCHOVO. Neriteriškai pasielgė su ja kunigaikštis Skirgaila, neriteriškai. Krikščioniui valdovui nederėtų taip elgtis su moterimi.

DAUGAILA. Hm!.. Aš ištikimas kunigaikščio tarnas, ir man nedera klausyti kalbų, kurios gali jį užgauti.

JONAS SKARBEKAS. Negerai pasielgė, broli užgavo ir Mozūrų kunigaikštį įžeidė. Bet mūsų valdovams ne metas užgaules skaičiuoti, tik kaupti jėgas sunkiai su vokiečiais kovai, kuri mūsų laukia.

DAUGAILA. Ką gi, kunigaikštis tuoj čia bus; pasakyk jam, ką turi sakyti. Jis liepė man čia jo laukti – medžioti rengiamės. Jei nūnai su juo nepasimatysi, negreitai progos susilauksi, lenke.

JONAS IŠ BYCHOVO. Mes čia ir esame, kad su juo susitiktume. Štai Jonas Skarbekas, kaip mokąs gražiai ir protingai kalbėti, užkalbins jį, kol aš pašauksiu vyskupą Henriką.

DAUGAILA. Kam šauksi tą jauniklį? Pats su kunigaikščiu kalbėk – tave jis geriau supras.

JONAS IŠ BYCHOVO. Tiesa, vyskupas jaunas ir mažai gerbia žilą plauką. Bet protas jo gilus.

DAUGAILA. Jis – karštas ir nesusivaldo kalboje. Kur reikia žodžio, jis taria dešimts. Ilga kalba visados reikalui kenkia.

SKIRGAILA (*staiga įeina greitu žingsniu. Pamatęs vienuolį, susilaiko vidury menės*) Kokia nelaimė! Kur žengiu, ten ar vokitietis su kryžiumi, ar lenkas. Savo pily nerandu, kur nuo jų pasislėpčiau. (*Nusigręžęs į vienuolį*) Eik šalin, pope, tu mane dabar trukdai...

JONAS SKARBEKAS (*atsistodamas*). Šviesiausias kunigaikšti, aš turiu...

SKIRGAILA. Eik šalin, sakau, tu man dabar nereikalingas. Neturiu laiko. Kai ateis metas, aš pašauksiu tave. Daugaila, visa paruošta?

DAUGAILA (*atsistojęs*). Taip, šviesiausias valdove.

SKIRGAILA. Kas šitas žmogus? (*Rodo į Joną iš Bychovo*)

JONAS IŠ BYCHOVO (*atsistojęs*). Lenkų riteris Jonas iš Bychovo, šviesiausias kunigaikšti. Vienas tavo brolio pasiuntinių. Jis laukia mūsų skubiai pargrįžtant.

SKIRGAILA (*šonu į jį nusigręždamas*). Taip, pamenu. Brolis gali palaukti. Kalbėsime kitu metu, dabar aš užimtas...

JONAS IŠ BYCHOVO, nusilenkęs kunigaikščiui, išeina. Daugailai

Paliekp tuojau visiems susirinkti Žemosios pilies kieme. Kai susirinks, praneši man. (*Jonui Skarbekui*) Matai, jisai išėjo, o tu ko lauki?

JONAS SKARBEKAS. Aš lieku čia ir būsiu, kol mane išklausysi, šviesiausias kunigaikšti.

SKIRGAILA (*nusigręžęs į jį šonu*). Šioje šaly visi turi daryti, kaip aš liepiu, ir valdovo erziniamas į gera neveda. (*Priėjęs į skobnis ir metęs iš paniūrų žvilgsnį į vienuolį*) Ar tu manai, kad čia lenkų žemė, kur karaliaus žodis – paskutinis žodis?

JONAS SKARBEKAS. Tavęs čia visi bijo kaip ugnies, kunigaikšti, bet aš nebijau, nors tu man gresi. Ko aš bijosiu, jei šventosios Bažnyčios atstovas ir visagalio vienintelio tikro Dievo tarnas esu? Aš juk jo globoje.

SKIRGAILA. Lietuvoje visa galiu tik aš. Geriau neprieštarauk man, kad neapsiviltai savo visagaliu dievu. (*Atsisėdęs kėdėn*) Tu sakai, kad tavo dievas vienintelis tikras dievas. Meluoji, pope. Mano tėvas ir seneliai gerbė Perkūną ir kitus dievus, mano motina garbino savo gudišką dievą, kurį gerbia ir senas popas Jonas. Mano kaimynas chanas turi dar savo dievą, kuriam jis meldžiasi. Kaipgi tu sakai, kad tavo dievas vienintelis tikras dievas?

JONAS SKARBEKAS. Kunigaikšti! Nedera taip kalbėti tam, kurį Krokuvoje krikščino patsai primas kaip ir tavo brolių. Perkūno ir kitų dievų visai nėra. Tai pikta dvasia tavo sielą gundo.

SKIRGAILA. Kaip nėra? Argi tu niekuomet nesi girdėjęs rūstaus Perkūno balso? (*Nusijuokęs*) O kas girdėjo nors vieną garsą iš tavo nebylių dievų?

JONAS SKARBEKAS. Matau, kunigaikšti, kad tu vis dar esi stambeldys ir tiki senus dievus. Vai, nusimins tavo dievobaimingo brolio širdis, kai sužinos, kad Dievo malonė tavęs

dar nepasiekė. (*Iškilmingai*) Žinok, kunigaikšti, kad pikti velniai – tavo seni dievai. Dievas yra tik vienas. (*Rodydamas ranka į dangų ir žemę, o paskui mostelėjęs rankom ap-linkui*) Jis sukūrė dangų ir žemę ir visa, kas yra danguje ir ant žemės.

SKIRGAILA (*juokdamasis*). Tu vėl sumelavai, pope. Jeigu dievai būtų galeję patys sukurti dangų ir žemę, ir girias, ir žmones, ir žvėris, kam gi jie kovotų tarp savęs dėl jūjų? Aš juk nesiginčiju su savo smerdu dėl jo liesų arklių, nes turiu jų gausingas bandas ir panorėjęs galėtau dar gausingesnes turėti.

JONAS SKARBEEKAS. Kunigaikšti!..

SKIRGAILA (*nekantriai*). Tylėk, pope, ir nekalbėk man daugiau nieko: aš tavim netikiu. Aš suteikiau tau nūnai didelę garbę, leidęs kalbėti su savim, bet savo kvaila kalba tu man jau įkyrai; dabar eik sau.

JONAS SKARBEEKAS. Ne, valdove, aš neisiu, aš kalbėsiu, kaipo tavo sielos draugas ir paties dievo pasiūstas, kuris tau gero nori. Tu – plačios šalies valdovas, tu – jo išrinktasis, ir neturi tiesos tamsybėje klaidžioti, kai visa tavo tauta pažino tikrą dievą ir laiko apkabinusi jo sužeistąsias kojeles...

SKIRGAILA (*nekantriai*). Tuščios tavo kalbos. (*Atsikeldamas*) Aš patsai tapau valdovu ir nežinau, kad mane kas būtų rinkęs.

JONAS SKARBEEKAS. Karaliai ir kiti tautų valdovai – dievo išrinktieji. Jie viešpatauja jo malone.

SKIRGAILA (*nusijuokęs*). Blogai renka tavo dievas, jei paskyrė būti valdovais mane ir mano brolių Jogailą. Stardas doresnis už mus; gali būti, kad ir tu geresnis už mus, ir dar yra daugel kitų.

JONAS SKARBEEKAS. Nerūstink, kunigaikšti, Dievo piktžodžiavimu ir galingo brolio nepaklusnumu. Tau jo pagalba dar bus labai reikalinga. Leisk laisvai vykti Lydos kunigaikštystei, kur ji nori, ir tuo įsigysi lenkų karalių ir Mozūrų kunigaikštį kaipo draugus. Jūs gi visi trys turite vieną piktą priešą, ir kam jums dar rietis tarp savęs?

SKIRGAILA (*stovėdamas šalia skobnių šonu į Skarbeką*). Tu kalbi apie vokiečius? (*Kiek pamąstęs*) Taip, jie mūsų priešai, bet ir jūs, lenkai, irgi ne draugai mums. Katrie piktesni, ateitis parodys, o dabar aš dar nežinau.

JONAS SKARBEEKAS. Mūsų tauta gera nori tavo šaliai ir pasiryžusi visuomet jai teikti pagalbą kovoje su bendrais priešais. O vokiečiai dabar tik vieno trokšta: sukiršinti šitų tautų valdovus, kad jie vienas antram pagalbos neteiktų. Klausyk, kunigaikšti, savo brolio, kuris yra vyresnis ir tau vietoj tėvo.

Saugokis vokiečių. Jie yra pikta sumanę prieš tave, tavo namą ir šalį.

SKIRGAILA. Tu sakai, kad vokiečiai yra pikta sumanę, o jie kalba, kad jūs, lenkai, tai esate padarę. Kas jums patikės: visi jūs esate krikščionys. (*Kiek patylėjęs*) O kaip aš pasielgsiu su Lydos kunigaikštyste, greit sužinosi. Brolis, kuriam tu praneši, bus patenkintas.

HENRIKAS MAZOVIEČIS (*vos tik įėjęs, nusilenkdamas prieš kunigaikštį*). Šviesiausias kunigaikšti, nors mūsų galingas karalius buvo ją paskyręs Mozūrų krašto valdovui, bet ko brolis broliui neatleidžia? Tik panorėk jam atsilyginti irgi geru už gerą.

SKIRGAILA. Dar vienas kranklys mano nelaimė! Matyti, likimas nori ir šiandien sugadinti man nuotaiką.

HENRIKAS MAZOVIEČIS. Aš noriu tau, valdove, sustiprinti gerą nuotaiką, ne gadinti, todėl sakau: brolis tavo, lenkų karalius, nesupyks, kad sau pasiėmė Lydos kunigaikštystę.

Tik būk ir tu jam geras. Jis irgi reikalauja mažo iš tavo pusės nuolaidumo. Jam nesmagu, kad jis be kraičio svetimoje šaly.

SKIRGAILA. Pas mus tikrai papratę vyrai mokėti kraitį už mergas, kurias sau ima. Argi mano brolių paėmė merga, o ne jis ją?

HENRIKAS MAZOVĖTIŠ. Jogaila mano, kad tu neturėsi nieko prieš, jei jis sau, kaip kraitį, išskirs iš Lietuvos žemių Volynę ir Podolę.

SKIRGAILA (*nusijuokęs*). Jūs, lenkai, matau, sukti ir gudrūs žmonės. Norite man parduoti Lydos kunigaikštystę už Volynės ir Podolės žemes. Tik pamiršote, kad ji mano rankoje yra, todėl neturiu reikalo jums nei pigiai, nei brangiai mokėti.

HENRIKAS MAZOVĖTIŠ. O jei Jogaila to reikalauja...

SKIRGAILA. Ne Jogaila, tik jus, lenkai, svetimų kraštų pasigeidę! Bet pranešk savo ponams, tenedrįsta mūsų judinti, jei nenori, kad negeidžiamais svečiais aplankytume jūsų žemes.

HENRIKAS MAZOVĖTIŠ. Jogaila, kaip valdovas...

SKIRGAILA (*koja patrypęs*). Tylėk, pope! Valdovas Lietuvos aš, ne brolis. Jis lenkus pamilo ir tesėdi ten! Lietuvos žemių nei vienos pėdos negausite, lenkai.

Ragų trimitavimas

HENRIKAS MAZOVĖTIŠ. Valdove, svarbus reikalas verčia karalių Jogailą...

SKIRGAILA. Gana kalbų! Girdi, ragai trimituoja, mane šaukia. Apie svarbius reikalus kalbėsime, kai aš panorėsiu, bet ne tu.

AISTRŲ SŪKURŲ

I

Ten pat, Vilniaus Aukštojoje pily. Nedidelis keturkampis kambarėlis; dešinėje lova, žvėrių kailiais apklota. Skobnys ir dvi trikojės, apvalios, be atramų kėdės. Vienoje sėdi VARTENBERGAS, ant kitos guli jo skraistė, šalmas ir kalavijas

KELERIS (*stovėdamas priešais, susidėjęs rankas ant krūtinės, šypsodamasis*). Matai, dievobaimingasis mano broli ir kilnysis riteri, kaip gerai gali patarnauti šventajam ordinui gundomoji nuodėmė gražios mergelės pavidalu. Tu su visu savo dievotumu nieko nebūtai galėjęs sužinoti apie svarbius širdies dalykus šio niauraus stabmeldžių žemės valdovo.

VARTENBERGAS (*sekdamas Keleriu ir prisitaikydamas jo nuotaikai*). Tenepastebi Viešpats Dievas ir švenčiausioji mergelė tavo mažučio nusižengimo. Tikrai, tu patarnavai šventajam ordinui, ir apie tavo nuopelnus aš paskubėsiu pranešti broliui grosmeisteriui ir didžiajam kapitului. (*Nusijuokęs*) Cha cha cha... Tik, manau, be smulkmenų.

KELERIS. Žinau, kaip tu praneši, gudruoli. Brolis grosmeisteris ir kapitulas pastebės tik mano nuodėmes ir tavo nuopelnus. Bet – tematai tave Dievas. Aš surasiu sau kitokį, negu tu lauki, atlyginimą pas dailią mergelę. Pasižymėjimas, kurio tu ieškai, manęs vis tiek neišvengs.

VARTENBERGAS (*rimtai, nepatenkintas*). Kur ordino labas reikalauja, aš moku užmiršti save ir savo nuopelnus, o pasižymėjimų visai neieškau. Tai gerai žino brolis grosmeisteris.

KELERIS. Tebūna tiesa tavo kalboje, kilnūs riteri. (*Nusijuokęs*) Cha cha cha!.. Aš nepavydus. Būdamas aukštos kilmės pasieksiu tiesiu keliu, ko tu nesugebi pasiekti visų savo gudrybių pagalba.

VARTENBERGAS (*atsikėlęs*). Kitu metu aš kitaip mokėtau atsakyti į tavo juokus, kilnūs broli. Vartenbergų giminės riterių kalavijas visuomet stovėjo jų garbės sargyboje, ir pasižymėjimo sau ieškojom ir ieškom tik kovos lauke. Kas kitaip kalba, loja kaip šuo, pasakytai aš. (*Atsisėdamas*) Bet dabar ordino labas reikalauja, kad tarp mūsų būtų taika.

KELERIS. Tebūna tarp mūsų taika, kaip tu sakai. Žinok, kad aš rietis nemėgstu. Aš nepiktas ir kalbu, ką manau. (*Ima nuo kėdės Vartenbergo skraistę, šalmą ir kalaviją, deda juos ant skobnių, o patsi sėdasi kėdėn*) Tepatenkina tave kapitulo brolių pagyrimas ir grosmeisterio padėka. Man pakaks to, ką aš iš gražios mergelės gausiu.

VARTENBERGAS (*po nemalonaus tylėjimo*). Jei pasiseks įvykinti, ką sumanėm, sukiršinsime lenkus ir lietuvius, o tas bus ordinui naudinga. Lengviau tuomet galėsime pasiekti tikslą, dėl kurio čia mudu esame atvykę.

KELERIS. Aš nemėgstu nepasisekimų. Kad nutariau, įvykinsiu.

VARTENBERGAS. Lydos kunigaikštystė liks amžinai mums, kryžiuočiams, palanki, kad laisvę jai gražinsim; dėkingas Mozūrų kunigaikštis taps irgi mūsų draugu.

KELERIS (*nusijuokęs*). Lydos kunigaikštystė ne tik dėl to bus mums palanki. Aš pasistengsiu tam kitas surasti priežastis, jei tik ji tokia graži, kaip sakoma. Ar verta bus Mozūrų kunigaikščiui būti dėkingam, aš nežinau. (*Nusijuokęs*) Cha cha cha!.. Manau, grietinė teks man, jam pakaks graibstyti rūgusis pienas.

VARTENBERGAS. Paslaptis, su kurios pagalba laikome savo rankoje valdovus, visuomet naudinga. (*Juokdamasis*) Bet ar ne per daug tik savim pasitiki, gudrusis broli?..

KELERIS. Nėra tokios moters, kuri, man panorėjus, nebūtų mano.

VARTENBERGAS (*atsikėlęs vaikščioja po kambarį, trindamas delnus, patenkintas*). Sutvarkysim ordino labui šį reikalą su šventosios mergelės pagalba, sutvarkysime! Tik saugokis, broli, neatsargaus atvirumo.

KELERIS. Mano uždavinys – narvą atidaryti ir išvilioti paukštytę, o kas toliau, tedaro kiti: tu, grosmeisteris, kapitulas ar kas kitas. Aš moku veidmainiauti tik su moterimis ir vien meilės dalykuose.

VARTENBERGAS. Reikia visa mokėti, ko švento ordino labas reikalauja. (*Sėsdamas vėl*) Meilės kelias čia slidus ir pavojingas; jis reikalauja daug gudrumo, neužmiršk to, riteri. (*Tvirtai*) Taigi būk gudrus, kilnūs broli Keleri. Užgauti neatsargiu žingsniu, jau dabar neapykantos kupini, spėjami draugai virs mums nepermaldomais priešais. Vėlgi paukštytė gali nepanorėti skristi iš narvo.

KELERIS. Kur nepanorės! Tepasimatysiu tik su ja, išskris paukštytė iš narvo, ir dar kaip! Juk jame nelinksma gyventi, o ateitis vilioja laisve, jaunystės džiaugsmiais, meile... Kurios moters širdis nepasiduos tokiai pagundai?!

VARTENBERGAS. Veik, kilnūs riteri, Dievo ir šventojo ordino labui ir būk atsargus. Čia ne lengvabūdė mergelė rūpi, bet susipynęs tautų likimas. Šioje gi prakeiktoje pily sienos gali matyti ir girdėti. Čia žmonės piktesni už žvėris, ir jokios teisės negelbės mūsų nuo įžeidimo, o gal ir nuo pražūties. (*Pasikeldamas*) Tepadedu tau Visagalis Dievas ir švenčiausioji Mergelė Marija, mūsų galinga globėja.

KELERIS (*šypsodamasis*). Tu pasimelsk, dievobaimingasis broli ir kilnūs riteri. Teisingo malda juk daugel sveria pas Dievą. (*Nusijuokęs*) O aš tuo laiku pasimelsiu grakš-

čiai kijeivietei: ji juk sargas mūsų paukštytės. Eik dabar, kilnūs broli: aš girdžiu jos žingsnius. (*Nusišypsojęs*) Nekliudyk man gerą darbą atlikti.

Paduoda Vartenbergui skraistę ir šalmą. Kai tasai išeina, grįžta į skobnis ir atsistoja; kuriam laikui praslinskus, įeina OLIGĖ. Ji sustoja duryse ir, lyg soyruodama, ar žengti pirmyn, ar ne, dairosi į vidų, laikydamasi dešiniąja durų rankelės

Aš čia, mano balandėle. Aš tavęs jau seniai laukiu. (*Eina su ištiestom rankom*) OLIGĖ (*puldama jam ant krūtinės*). Mielasis mano!

Keleris apkabina ją ir, prispaudęs prie krūtinės, bučiuoja

Aš negalėjau anksčiau. Aš bijojau, kad nepastebėtų kas. (*Pridėjusi pirštą prie lūpų, klausosi*)

KELERIS. Būk rami, mano mieloji, čia niekas neužeis. (*Veda į lovą, kur sėdasi ir sodina ją ant kelių*) Tu ilgam atėjai? Kaip praeitą vakarą, visą naktį liksi... Tiesa?..

OLIGĖ. Negaliu, mielas. Aš tik neilgam laikui. Bijau!.. Pastebės, apkalbės...

KELERIS (*glamonėdamas ją*). Aš tavęs neatleisiu dabar. Kaip praeitą naktį liksi, gerai? (*Žiūri jai į akis*)

OLIGĖ (*atstumdama jo ranką*). Negniaužk taip krūtų: man skaudu. (*Nušokus nuo kelių, sėdasi šalia; imdama jį už rankų*) Negaliu nūnai, brangusis berneli! Aš tik valandėlei. Nekalbėk, tylėk!.. (*Uždengia jam delnu burną*) Ryt, ryt visą naktį aš tavo. Nūnai aš turiu kunigaikštytei tarnauti. Jos prieškambarį nūnai turiu budėti. Tik ryt vakarą būsiu laisva.

KELERIS (*suėmęs jos abi rankas, savo delnuose gniauždamas, žiūri jai į akis*). Tu mane rytoj įleisi kunigaikštytės kambarin. Gerai?.. (*Glaudžia jos ranką į savo krūtinę*)

OLIGĖ (*nustebusi*). Kunigaikštytės kambarin? Ko tau ten reikia?

KELERIS. Aš turiu pamatyti kunigaikštytę. Man labai svarbu!.. (*Bučiuoja ją*) Mano balandėle!

OLIGĖ (*atsitraukdama, bet palikdama savo rankas jo delnuose*). Kam tau jos reikia? Tu nenumanai, kokis kiltų pavojus tau, jai ir man, kunigaikščiui sužinojus.

KELERIS (*paleidęs jos rankas*). Tavo dalykas saugotis, o manim nesirūpink. Aš tam juk kalaviją nešioju, kad pavojaus nesibaidytau.

OLIGĖ. Tavo kalavijas negelbės nei tau, nei mums, berneli. Tu dar nepažįsti mūsų valdovo. (*Uždengia delnais veidą*) Vai, jei jis sužinotų! Gyvą žemėn lieptų pakasti...

KELERIS. Turi pasistengti, kad jis nieko nesužinotų. (*Paėmęs ją vėl už rankų ir nusilenkęs žiūri jai į akis*) Užkerėk jį savo gražiom akutėm, ir jis nieko nepanorės žinoti pasaulyje, kaip dabar aš.

OLIGĖ (*lyg nusigandus*). Jį? Temyli mane Dievas ir saugoja nuo jo meilės. (*Žegnojasi*) Nelaiminga būtų toji mergelė, į kurią jis atkreiptų savo dėmesį. Geriau mirti, nekaip jam patikti. Vėlgi aš tave pamilau, tave vieną, berneli!..

KELERIS. Užkerėk jį, kaip mane užkerėjai. (*Apkabindamas ją už liemens*) Tu saldi kaip nusi-dėjimas. Tik panorėk, ir jisai visa užmirš dėl tavęs, net ir savo dailiąją kunigaikštytę.

OLIGĖ (*pažvelgusi jam į akis*). Nejaugi tu panorėtai? (*Atsitraukdama nuo jo*) Bjaurusis, tu manęs nebemyli! (*Glaudamasi prie jo*) Mieliausias mano, nužudyk mane, pasmauk, kai pasibaigs tavo meilė. Aš nenoriu priklausyti kitam.

KELERIS (*viena ranka apkabinęs ją, kita glostydamas plaukus*). Nejaugi taip mane myli?

Oligė linktelėja galvą

- Balandėle mano! (*Glaudamas jos galvą prie savo krūtinės*) Taip mane pamilai?!
 OLIGĖ (*sudėjus rankas po veidu ir prisiglaudus į jo krūtinę*). Kaip tavęs galėjau nepamilti! Tu aukštos kilmės riteris, jaunas, gražus, narsus... Tu gražiausias visų mūsų jaunuolių. O kunigaikštis? Visuomet girtas, piktas ir niaurus kaip rudens naktis. Man vis atrodo, – todėl čia taip šalta, drėgna, ūkanota, kad visi čia toki niaurūs, toki nuobodūs. (*Atsisėdusi tiesiog*) Aš vos nenumiriau ir būčiau visai numirusi, jei ne tavo meilė, taip man buvo čia ilgu ir nuobodu! (*Suimdama jo rankas savo delnuosna*) Drauguži, paimk mane su savim, kai iš čia vyksi tėvų šalin!
- KELERIS. Tu užmiršai, pietų mergele, kad aš vienuolis ir su moterim gyventi man uždrausta.
- OLIGĖ (*apkabinusi jį už kaklo ir prisiglaudusi*). Aš būsiu tavo vergė. (*Žiūrėdama jam į akis*) Argi ne garbinga tarnauti kaip vergei tokiam narsiam riteriui kaip tu? (*Atsitraukdama*) Bet tu nebemyli manęs... Aš matau... (*Uždengia delnais akis ir nuleidžia galvą lyg verkdamą*)
- KELERIS (*tyliai, į ją nusilenkęs*). Argi dar neįsitikinai, kaip karštai aš tave myliu ir moku mylėti? Pasilik šią naktį pas mane, ir tu pamatysi, ar aš nustojau tave mylėjęs.
- OLIGĖ. Aš norėčiau visuomet su tavim būti, bet žinai, kad negaliu.
- KELERIS (*apkabinęs ją meiliai*). Padaryk taip, kad aš galėčiau rytoj pasimatyti su kunigaikštyte, ir mudu išvyksime iš čia ir nebesugrįšime. Aš nugabensiu tave protėvių pilin. Šventasis Tėvas Romoje panaikins mano apžadus, ir tuomet tu būsi mano viešpatė, ne vergė. Padaryk tik, kad galėčiau pasimatyti su kunigaikštyte.
- OLIGĖ. Bijau aš, mielasis. (*Atsitraukdama staiga*) Ne, ne, negaliu!..
- KELERIS (*tvirtai*). Turi padaryti, kad aš to noriu. (*Vėl, meiliai ją apkabinęs, glaudžia prie krūtinės*) Juk tu myli mane? Ar ne tiesa?..
- OLIGĖ. Todėl ir negaliu, kad myliu. Aš nenoriu, kad tu, mane apleidęs, kitą pamiltai. Kai iš čia išjosi, teatleidžia tau dievas, jei duoto man žodžio netesėsi, bet dabar, šioje pily, turi vien tik manim gyventi, mane tik mylėti, man vienai priklausyti... (*Užsidengusi veidą delnais*) Arba aš gyva būti nebenoriu... (*Verkia, tyliai vaitodama*)
- KELERIS (*glostydamas plaukus, nuramindamas*). Nusiramink, mieliausioji. Argi kunigaikštytė panorėtų mane pamilti? Nejaugi užmiršai, kiek mūsų nekenčia šio krašto žmonės?
- OLIGĖ (*pro ašaras*). Aš negaliu tikėti, kad atsirastų moteris, kuri galėtų tau pasipriešinti. Tavęs nepamilti negalima! (*Šluostydama prijuoste ašaras*) Matau, kad jau esu tau įkyrėjusi. Aš gi prasta mergelė, ne kunigaikščių kilmės... (*Piktai, net kumščius sugniaužusi*) Uch, kaip aš josios nekenčiu dabar!.. (*Gniauždama rankas*) Kam aš tau taip greitai pasidaviau, kodėl ilgiau nesipriešinau?.. Tu mane būtai iki šiol dar tebemylėjęs.
- KELERIS. Kodėl? Kaip dažnai moterys save klausia – kodėl, bet nei viena dar nesugebėjo į tai atsakyti; bent aš nesu girdėjęs. (*Apkabinęs ją už liemens*) Patikėk manimi, ne apie meilę aš su ja kalbėsiu. Aš tave myliu, ir kitos meilės mano sielai nebereikia. Man pavesta atlikti pas ją svarbus ordinui reikalas, nuo kurio pareina net mano likimas. Negaliu gi aš ją viešai aplankyti!
- OLIGĖ. Pasakyk, apie ką tu rytoj su ja turi kalbėti? Tuomet aš gal ir pasistengsiu.
- KELERIS. Su tavim galiu kalbėti tik apie meilę. Ordino reikalai – ne moterų dalykas.
- OLIGĖ (*atstumdama jo ranką nuo liemens*). O kunigaikštytė? Ar ji ne moteriškė?
- KELERIS. Ji plataus krašto valdovė. (*Įtikinamai, gniauždamas jos rankas savo delnuose, o paskui*

pridėjęs jas prie savo veido) Tikėk manim, aš neapleisiu tavęs, neatsižadėsiu tavo meilės dėl viso pasaulio kunigaikštyčių ir karalaičių... Bet nuo to, pamatysi aš ją, ar ne, pareina mano ir tavo likimas. (*Paleidęs jos rankas*) Turi manęs klausyti, arba žūsi... Ne, ne tu, bet mudu, tu ir aš drauge žūsime.

OLIGĖ (*sudėjusi rankas ant kelių*). Kaip aš bijau! Tu nežinai, kiek žiaurus kunigaikštis, kai jis supyksta. Sužinojęs nepasigailės nei manęs, nei tavęs.

Dieve tu mano geriausias! Kam tu man davei šitą meilę? Aš tokia buvau rami, taip laisvai gyvenau... (*Užsidėjusi rankas už galvos ir neigiamai kraipydama galvą*) Ne, ne, aš negaliu, mieliausias mano. Ir nebereikalauk... Aš ir tavęs bijau... Netikiu...

KELERIS (*įsirėmęs ranka į šoną, žiūri į ją*). Aš nežinojau, kad tu baili. Ar atmeni, ką tu sakei, kai aš pirmąkart tave pamačiau? Kad nieko nesibijanti, ir aš patikėjau. Ir pamilau todėl, kad patikėjau. (*Imdamas ją už rankos aukščiau alkūnės*) Na, paklausyk, mieloji...

OLIGĖ (*atitraukdama ranką*). Ach, neliesk manęs! Man skaudu... Ne kunigaikščio aš bijau, jos bijau, tavęs bijau. (*Uždėjęs jam abi rankas ant pečių, meiliai*) Mielasis mano, neik pas ją! (*Skaudžiai*) Geriau nudėk mane, išliek iki paskutinio lašo mano kraują, tik neik pas ją!..

KELERIS (*ima jos dešinę, bučiuoja delnan ir maloniai glostydamas*). Kvailute tu mano! Nejaugi tu nepasitiki manimi, mano žodžiais? Jei myli, turi pasitikėti.

OLIGĖ (*atitraukdama ranką*). Jei myliu?.. Myliu ir vis dėlto nepasitikiu... Negaliu pasitikėti, nes myliu tave... (*Skubiai pašokus iš vietos ir paėmus jo ranką*) Gerai, aš padarysiu, kad tu ją pamatysi, bet ir aš ten būsiu.

KELERIS (*tvirtai*). Aš turiu ją vieną matyti.

OLIGĖ (*paleidęs jo ranką, rūščiai*). Melagi! Dabar aš visa suprantu... Tau įkyrėjo mano meilė, ir tu naujo malonumo sau ieškai. (*Tvirtai, atkakliai, mostikuodama rankom*) Ne, tu jos niekuomet nepamatysi.

KELERIS (*atsistojęs, tvirtai*). Turiu pamatyti!.. (*Šiurkščiai, nutvėręs ją už rankos*) Girdi, verge...

OLIGĖ (*ištraukdama ranką*). Ach, neliesk manęs! Leisk, arba imsiu šaukti!.. (*Ištrūkusi staiga išbėga iš kambario*)

KELERIS (*kuri laiką stovi susimąstęs*). Sujaudino mane savo meile šita mergiotė.. Vargšė, kaip ji pavydi... (*Linguodamas galvą*) O vis dėlto ji padarys, kaip aš noriu.

I I

Moteryų kambary Aukštosios Vilniaus pilies. Visa, kaip penktame pirmos dalies vaizde.

Kunigaikštytė ONA DUONUTĖ sėdi pas langą ir verpia. OLIGĖ, liovusi verpti, atstato šalin verpstį, pasikelia ir prieina kunigaikštytę. Sugniaužtom rankom, pilnu užuojautos balsu kalba

OLIGĖ. Mieloji mano kunigaikštyte! Tu vis liūdi ir liūdi... Kai aš matau, kaip tu vargsti, man skauda širdį ir verkti aš noriu. Tai nieko, kai diena drėgna ir ūkanota; bet nūnai taip giedru, tokis tylus ir ramus vakaras, ir taip džiaugiasi širdis, ir aš taip trokštu, taip trokštu, kad ir tu būtai laiminga, ir kad visiems būtų gera. (*Ištiesus rankas, su ilgesiu*) Vai, kad aš žinotau, kaip galima būtų tai pasiekti?!

ONA DUONUTĖ. Tu man negali pagelbėti (*pažvelgus į ją*), ir nereikia. Tie, kurie gali, nepanorėjo... (*Nusišypsojusi*) Nepaisyk mano liūdesio, mergele, kol esi jauna ir laiminga, neturi nei rūpesnių, nei vargo žinai.

OLIGĖ (*mostikuodama abiem rankom, lyg norėdama nuvyti kimbantį varmą*). Vai mieloji kunigaikštyte, kad tu žinotai mano nelaimę, nepasakytai, kad aš neturiu rūpesnių. (*Kraipydama galvą*) Bet dieną aš nenoriu apie tai galvoti. Tik nakčia... (*Nusiminus*) Vai, kad tos nakties niekuomet nebūtų!..

ONA DUONUTĖ (*nustojus verpti*). Ir aš norėčiau visa užmiršti, tik negaliu. Veltui maldauju dievą.

OLIGĖ (*sėdasi šalia jos ant suolo, draugingai*). Tu daugel turi draugų, mieloji kunigaikštyte. Ir galingų draugų... Aš gerai žinau. Nejaugi jie panorėję nesuteiktų tau pagalbos?

ONA DUONUTĖ. Draugai gali padėti tik mažoje nelaimėj, bet sunkioje – ne. Ir aš jų nekaltinu, kad mane apleido. Gyvybė kiekvienam miela, ir aš negaliu reikalauti, kad ją dėl manęs, vargšės našlaitės, aukotų. (*Įtariamai į ją pažvelgus*) O kodėl susirūpinai tuo, kaip su manim elgiasi mano draugai?

OLIGĖ (*paslaptinai, atsisėdusi arti*). Aš žinau tokį vyrą, kuris visa dėl tavęs padarytų, ko tik panorėtai. Pakanka tau tik žodį tarti.

Ona Duonutė žiūri į ją nustebusi, lyg klausdama

Tai šis, iš vokiečių žemės atvykęs riteris. Jis jaunas, gražus, narsus ir nieko nebijo!

ONA DUONUTĖ. Vokietis?.. (*Nustebusi*) Vokietis, sakai? (*Nusišypsojis*) Vokiečiai, mergele, didžiausi mūsų nedraugai, ir gero iš jų laukti argi galima? Visi jie klastingi žmonės, ir jų žodžiu kas gali tikėti?

OLIGĖ (*karštai*). Gal ir tiesa, kad jie klastingi, bet kiti, ne šis. Jis tikras riteris ir, žodį taręs, išlaikys, neapgaus. (*Su pasigėrėjimu*) Jis tikras sakalas!

ONA DUONUTĖ. Kodėl jam turi rūpėti mano likimas? Nei jis man draugas, nei artimas, nei pažįstamas.

Iš vokiečių žemės draugu aš nepasitikėčiau vis tiek!..

OLIGĖ. Žmonės kalba, kad jis vieno lenkų kunigaikščio artimas draugas ir pas jį dažnai viešnagėja. Aš pati girdėjau, ir kiti girdėjo, kaip jis piktinosi mūsų valdovu, kuris tave prievarta pagriebė ir laiko savo pily kaip kalinę.

ONA DUONUTĖ (*nudžiugus*). Tu sakai, jis lenkų kunigaikščio draugas?

Oligė linktelia galvą; įtariamai

Bet iš kur jis visa apie mane būtų sužinojęs?

OLIGĖ (*dar arčiau slinkdama*). Kiti pasakė. Juk pily tik apie tave visi kalba, visi tavęs gailisi. Kuri paslaptis, kad kunigaikštis todėl prievarta tave sulaikęs, jog manęs žmoną vesti. Sako, tasai riteris į akis mūsų valdovą peikęs! Ir tikrai jis viską padarytų, tave gelbėtų, jei tik vienu žodeliu į jį prabilta. Ir, sako, jis to neslepia, ir valdovas todėl į jį žvairuoja. (*Prikiubus prie kunigaikštytės, kuštomis*) Gal jis panorės su tavimi pasimatyti, bet tu būk atsargi, nesutik...

ONA DUONUTĖ (*į ją pažvelgus*). Kodėl manai, kad jis panorės mane matyti? Ir kaip galėtų, jei mane visi, net tu pati, taip uoliai sergsti?

OLIGĖ (*ūmai atsitraukdama*). Ach, nesakyk, kunigaikštyte. Jis visa gali, ko panori! Tokio kito narsaus riterio nėra nei mūsų šaly, nei kitose žemėse. (*Atsikelia, maldaujamai*) Bet tu nekalbėk su juo, nežiūrėk į jį, meldžiu tave, mieloji kunigaikštyte. Jo akys nelaimę gimdo.

ONA DUONUTĖ (*atidžiai*). Ko taip nerimauji? Ar kažką žinai? Juk aš jo nepamatysiu...

OLIGĖ. Pamatysi! Sako, visos mergelės, kurios jį mato, pamilsta ir būna nelaimingos... O tu tokia, kunigaikštyte, graži, tokia skaisti...

ONA DUONUTĖ (*sujaudinta*). Tu kažką žinai? Sakyk!..

OLIGĖ (*nerimaudama*). Ne, ne! Aš nieko nežinau... Bet manau, kad jį pamatysi, turėsi pamatyti... (*Maldaujamai, sudėjus rankas*) Brangioji mano kunigaikštyte, nepyk, kad aš nesąmones kalbu... Aš šiandien tiek daug... Aš gal ir kvailysčių dar pridarysiu... (*Atsiklaupusi puola jai bučiuoti rankas*)

ONA DUONUTĖ (*atidžiai žiūrėdama į Oligę*). Aš tavęs nūnai visai nesuprantu. Kas tau atsitiko? (*Padėjus ranką jai ant galvos, į ją nusilenkusi*) Tu jį pamilai? Tiesa?.. (*Oligė slepia savo veidą ant jos kelių. Glostydamą galvą*) Vargšė mergelė!.. Kaip tu galėjai vokiečių pamilti?!

OLIGĖ. Neklausk, valdove!.. Aš pati nežinau... (*Pakėlusi ašarotas akis*) Ach, kokia aš nelaiminga!..

ONA DUONUTĖ. Tikrai nelaiminga. Bijau – Dievas nubaus tave, kad piktą vokiečių pamilai..

OLIGĖ. Ar aš kalta, kad mano širdis... (*Staiga atsikelia ir rankom veidą uždengusi*) Aš eisiu... Aš eisiu... Aš negaliu...

ONA DUONUTĖ. Dievo pasibijok!.. Pamilti svetimos šalies žmogų!.. Dargi vokiečių!..

OLIGĖ. Dabar man vis tiek... Žinau, kad esu jau žuvusi... (*Išbėga iš kambario*)

ONA DUONUTĖ. Vargšė mergelė!..

Atsiložusi į sieną, sudėjus rankas ant kelių, primerkusi akis, lyg svajodama, sėdi nejudėdama kurį laiką. Duryse pasirodo KELERIS. Stovi, kalaviju pasirėmęs, kol kunigaikštystė jį pastebi. Kelerį pamačiusi, atsistoja

Kas esi? Kaip čion patekai?

KELERIS (*tvirtu balsu*). Aš tavo draugas, o kaip čion patekau, nesvarbu. Aš čia stoviu, kad tau laisvę sugrąžintau.

ONA DUONUTĖ. Iš kur žinai, kad aš laisvės reikalauju?

KELERIS. Širdis, kuri myli, šviesos ir saulės trokšta, o jų čia nėra. Širdis, kuri myli, veržiasi, kur laisvė, kur erdvė, – į laisvę ji veržiasi.

ONA DUONUTĖ. Aš nesuprantu, ką tu kalbi. Kas tau davė tiesos įsiveržti šian kambarin ir taip man kalbėti?

KELERIS. Aš numačiau šį klausimą, pas tave eidamas. Aš maniau, kad teks man taip atsakyti tau: draugo jausmas tam, kurį tu myli. Bet aš taip maniau, kol tavęs nebuvo matęs. Dabar aš nebenoriu veidmainiauti, ir todėl tiek tik pasakysiu tau: neatstumk mano pagalbos! Žinok, laimė priklauso tam, kuris drąsiai jos siekia kur ir kaip galėdamas. Neįžeisk manęs nepasitikėjimu, skaisčioji mergele! Aš, gaudamas garbingą riterio vardą, esu pasižadėjęs ginti šventą mergelių skaistybę, užtarti silpnuosius ir skriaudžiamuosius. Tiesa, aš tuos pažadus dažnai užmirštu, dažniau nekaip riterio garbė reikalauja, bet dabar tavo skaistus veidelis man juos vėl priminė. Argi gali atsirasti krikščioniškoj šaly riteris, kuris, tavo dangišką grožį išvydęs, nebūtų sujaudintas ir drįstų nors vieną nepadorią mintį apie tave pagalvoti! Ne riterio garbingo vardo tokis vertas būtų, tik bedievio, stbmeldžio, niekinamo šunies!..

ONA DUONUTĖ (*tyliai, nuleidusi galvą*). Aš labai norėčiau tikėti tavo žodžiais, riteri. Bet kas aš esu, kad mano likimas būtų galėjęs tave sugriaudinti?

KELERIS. O skaisčioji mergele, argi aš nesu girdejęs, kokia tave ištiko nelaimė, ar aš nežinau, kaip tu kankiniesi? Ar širdis mano būtų iš akmens, kad, matydamas tavo skaistų grožį, nebūčiau sujaudintas? (*Pakėlęs akis aukštyn*) Kokia laimė pasijusti tavo užta-

rėju! Už vieną tokios laimės akimirksnį aš pasiryžęs tūkstančius kartų aukoti pavojui savo gyvybę. *(Išdidžiai)* Tark tik žodį, vieną žodį – ir siekiu tau protėvių kalaviju, aš atliksiu visa, kas galima ir ko negalima.

ONA DUONUTĖ. Aš daug esu pikto girdėjusi apie jus, riterius kryžiuočius, kad galėtum neabejodama tavo žodžiais patikėti, nors labai trokštu pagalbos. Žmonės kalba, kad esate apgaulingi ir be piktų tikslų nieko nedarote.

KELERIS *(kurį laiką tyli, nuleidęs galvą, lyg mąstydamas. Pakėlęs galvą)*. Tu gerai darai, kad mumis netiki. Aš pats ėjau pas tave klasingų minčių vedamas, bet tavo žydriosios akys išgydė mano sielą, ir dabar aš tyrus prieš tave stoviu. Išganytojo kančia siekiu tau, kad tiesą kalba mano lūpos, ir nebėra melo mano žodžiuose.

ONA DUONUTĖ. Ir aš galiu tavimi patikėti? *(Žengdama arčiau)* Aš silpna ir gyvenimo neprietyrusi mergelė. Tebūna tau gėda, jei tik pajuokti manęs čion atėjai.

KELERIS. Daugel nuodėmių slegia mano sąžinę, daug pikto esu daręs žmonėms, ne todėl, kad patsai piktas esu, bet kad lengvabūdiškai klausiau piktų žmonių balso. Bet dabar siela mano praregėjo, ir aš ėmiau nekęsti savo lengvo būdo ir tų, kurie mane į pagundą vedė. Ėjau pas tave su nedorais tikslais, bet dabar štai stoviu čia, kaip prieš dievą, ir sakau tau: patikėk manim ir ramiai pasiduok mano globai. Kitais netikėk, bet manim tikėk. *(Pridėjęs vieną ranką, kurioj laiko kalaviją, prie krūtinės, kitą gi ištiesęs ir žengdamas žingsnį priekin)* Mano motinos išganymu siekiu tau, kad išgelbėsiu tave iš čia ir laisvę tau gražinsiu.

ONA DUONUTĖ. Nenoriu tavęs įžeisti, kilnus riteri, bet man baisu pasitikėti nežinomu žmogumi.

KELERIS. Tau nėra kito išėjimo, jei turi drąsos gyventi, kaip nori. Aš tau esu pasakęs, kad ėjau pas tave klasingų tikslų vedamas, bet ir jie tau siūlė geresnį likimą nekaip tasai, kuris tavęs čia laukia. Bet tuomet buvau dar lengvabūdis žmogus, dabar gi nebe tas. Toji valandėlė, kada pažvelgiau į tavo skaisčias, žydrias ir liūdnas akis, mane kitu pavertė, ir dabar tikro nepasigailėtau brolio, jeigu jis pikta sumanytų prieš tave. *(Tyliai, švelniu balsu)* Tu kaip Dievo angelas tyliom akutėm, dangišku savo grožiu privertei mano sielą pakilti, mano širdį suliepsnoti tyria kaip dangaus rasa meile. Ji nepanaši į tą, kurią iki šiol buvau jautęs kitoms mergelėms. Aš galiu tave tik gerbti, kaip gerbiu pasauliui išganyką pagimdžiusią. Aš mirsiu dėl tavęs, bet ir mintimi tavęs nepaliesiu, nepanorėsiu tavęs. Nuo šios valandos aš ėmiau neapkęsti visų tų moterų, kurios kada nors mano buvo. *(Prispaudęs kairiąją ranką prie krūtinės)* Tikėk manim, aš noriu būti vien tavo draugas ir brolis. Visa atliksiu, ką liepsi, net jei panorėsi, kad aš nugabentau tave tam, kurį tu myli.

ONA DUONUTĖ *(sujaudinta jo kalba)*. Prisiek man, kilnysis riteri, kad nėra apgaulės tavo žodžiuose.

KELERIS. Siekiu švento Jurgio ietimi, kad aš kalbu, ką manau ir juntų. Aš tau prisiekiau priesaika, kurios nedrįs sulaužyti nei vienas tų, kur aukso pentinus ir riterio juosta dėvi. *(Prispaudęs kalaviją abiem rankom prie krūtinės)* Pasakyk man, kas tavo draugai, ir aš duosiu jiems žinoti, kai tu būsi laisva, kad jie galėtų tave lydėti, kur panorėsi. Jei tu vis dar nepatiki manimi, jais pasitikėsi.

Pamanyk tiktai, kokis tavęs laukia likimas? *(Švelniai, tyliu balsu)* Tu – trapi gėlelė. Tau kaip gėlei reikia saulės ir šilumos, ir tu suvysi šioje niaurioje pastogėje. Tu, kuriai kojas bučiuoti man būtų didžiausia laimė, turėsi jaukinti girtus niauraus stabmeldžio

lėbavimus! (*Tvirtai, kalaviju į žemę stuktelėjęs*) Ne, šito niekuomet nebebus.

ONA DUONUTĖ. Aš meldžiu dieną ir naktį švenčiausią mergelę, visų našlaičių globėją, kad tai neištiktų manęs.

KELERIS. Jei tu nenori manim patikėti ir sekti mano patarimu, aš kitaip tave gelbėsiu: aš nukausiu šios stabmeldžių šalies žiaurų valdovą, ir teteisia mane dangus ir žemė. Tebūna taip!..

ONA DUONUTĖ. Nedaryk to, kilnūs riteri. Tikiu ir noriu tavim tikėti. Tebūna tau švenčiausios mergelės malonė, kad manęs našlaitės esi pagailėjęs. Štai tau mano žiedas. Tie, kurie buvo mano tėvo draugai, tau suteiks reikalingos pagalbos, kai jį pamatys tavo rankose. (*Nuima nuo piršto žiedą ir duoda Keleriui*)

KELERIS (*prieina arčiau ir atsiklaupdamas ima žiedą*). Dėkui. O kunigaikštyte! Aš negeras žmogus, gališ daugel pikto padaryti, bet tau nepadarysiu! Tik meldžiu tave, negundyk manęs nepasitikėjimu. (*Klūpodamas mauna sau žiedą ant piršto*)

ONA DUONUTĖ (*paduodama jam ranką*). Prisieik man dabar, kad manęs neapleisi ir dar didesnėn nepaskandinsi nelaimėn.

KELERIS. Mano sielos išganymu siekiu tau. (*Bučiuoja jai ranką, paskui suknelės kraštą, pasikelia ir išeina; kunigaikštytė kurį laiką stovi susimąsčiusi, paskui irgi išeina*)

OLIGĖ (*įeina nusiminusi, sumišusi*). Štai ką aš išgirdau? Dieve tu mano, kaipgi tai!.. (*Visai sumišusi*) O aš gi, aš gi kaip?.. Nejaugi užleisiu? Praėjo šalimi ir net nedirstelėjo į mane... (*Piktai*) Ne, niekuomet! Pati žūsiu – ir tegul – bet neužleisiu jai. (*Garsiai, sudaužus kumščiu į kumštį*) Ne, neužleisiu!..

I I I

Didžioji Aukštosios pilies menė. Visa kaip antrame pirmosios dalies vaizde. Skubiai įeina SKIRGAILA ir artimi jam BAJORAI. Jis įpykęs. Visi su medžioklės įrankiais, matyti, vos tik grįžę iš medžioklės

DAUGAILA (*vos paspėdamas paskui kunigaikštį*). Dabar tu patsai įsitikinai, kad aš tau tiesą kalbėjau. Ne veltui čionai atvyko vokiečiai ir lenkai vienu metu. Jie iš anksto buvo susitarę, pikta sumanę prieš tave ir Lietuvą.

SKIRGAILA (*žingsniuodamas*). Aš žinau, ko jie atvyko, ir tau kol kas to nereikia žinoti. (*Sustojęs, padėjęs dešinę po kairės pažastimi*) Seniai praslinko tie laikai, kada lenkas draugavo su vokiečiu.

DAUGAILA (*atsirėmęs į skobnis kairiąja ranka, žiūri iš paniūrų į Skirgailą*). Patsai tardei tuos žmones, ir jie tau prisipažino. Ar jų žodžiais netiki? Kam tada liepei juos pakarti?

SKIRGAILA (*žvilgtelėjęs į jį, stovėdamas šonu į Daugailą*). Aš žinau, ką žinau. Tu tylėk ir nesiklausk. Aš čia valdovas, ne tu. (*Nuleidęs galvą žemyn*) Mes esame čia ir tuoj visa sužinosim. (*Pakėlęs galvą ir kreipdamasis į palydus*) Pašaukit čion vokiečius!

Keli PALYDAI išeina

BUTRIMAS (*išeidamas į vidurį*). Manau, kad podraug reikėtų pašaukti ir ištirti lenkus, ypač tą jų popą, kuris seniau už kitus yra čion atvykęs. Jis dažnai lanko kunigaikštytę ir visa turį žinoti. Daugaila turi tiesą, įtardamas jį.

DAUGAILA. Gudrus begėdis tasai popas! Jis kaip lapė moka sumesti savo pėdas. (*Kareiviams, kurie prie durų stovi*) Atveskit ir lenkus čionai.

STARDAS (*iš kampo*). Ką jūs sumanėt? Ar esate užmiršę, kad jie mūsų svečiai ir svetimų tautų pasiuntiniai? Didžiausia ištiktų gėda jus ir visą šalį, jei nors vienas plaukas nukristų jiems nuo galvos per jūsų kaltę. (*Išeidamas vidurin*) Dievai skaudžiai baudžia tuos, kurie, niekindami svečius, nusideda viešnagystei!

SKIRGAILA. Žinokis, vaidila, su savo dainomis ir į mūsų darbus nesikišk. (*Eidamas į skobnis*) Nekalbėk man apie dievus: jie neteko jau galios ir nesugeba nei keršyti, nei bausti.

STARDAS (*iškilmingai, rankas pakėlęs aukštyn*). Valdove, dievai dar galingi!

SKIRGAILA (*atsisėsdamas*). Kodėl gi vokiečių dar nėra? Ar jie nori mano kantrybę bandyti?!

Kai kurie palydų skuba pro duris, kad pagreitintų vokiečių atvykimą. Skirgaila, pasirėmęs ranka, ramiai sėdi. Tuoj atvyksta VARTENBERGAS ir KELERIS. Abu galvos linktelėjimu sveikina valdovą; Vartenbergas žemai nusilenkia, Keleris vos linktelėja galvą

Pasakykit man, vokiečiai, koku reikalu esate čion atvykę. (*Nekantariai barbina pirštais į skobnis*) Aš laikiu atsakymo...

VARTENBERGAS (*žemai nulenkdamas galvą*). Argi aiškštusis kunigaikštis dar nežinai? Aš juk jau esu turėjęs garbę švenčiausios panelės Marijos ordino vardu pasiūlyti tau pagalbą ir tarpininkavimą pas šventą tėvą ir Romos ciesorių, jei panorėtai pakeisti kunigaikščio kepurę karaliaus vainiku, kuris tau labiau derėtų. Šventasis ordinas mūsų lūpomis reiškė tau draugiškus jausmus, pritarimą visiems tavo sumanymams ir siūlė sąjungą, jei tavo siekimai jos reikalautų.

SKIRGAILA. Tu man tai sakei, bet jūsų darbai ką kita kalba. (*Piktai*) Kas suteikė jums teisę kištis į mano šeiminynos dalykus?

KELERIS (*išdidžiai*). Už savo pasielgimą atsakysime tik prieš tuos, kurie mus čion yra pasiuntę.

SKIRGAILA (*pasikeldamas, piktai*). Ne, tu man atsakysi, vokiet, arba mano budeliui!..

VARTENBERGAS. Šviesiausias kunigaikšti, tu užmiršti, kad mudu esame galingojo ordino pasiuntiniai, jei su mumis taip kalbi. Šventasis ordinas nepakęs, kad taip niekintų jo garbės atstovus. Jei negerai kuo pasielgėm tavo akyse, gali pasiskųsti broliui grosmeisteriui ar ordino kapitului. Jie mus nubaus, jei paaiškės, kad tavo skundas teisingas.

SKIRGAILA. Vilkui pasiskųsti jo vaikais! Ne, Lietuvos valdovas pats teisia tuos, kurie jam prasikalto, ir kitų teisėjų nereikia. (*Kreipdamasis į palydus*) Pašaukite sargybą. (*Nusigręžta*)

VARTENBERGAS. Esame pasiuntiniai, kurių neliečiamybės teisę saugoja visos krikščioniškos tautos ir net stambeldiškos! (*Išdidžiai*) Tesužino visas pasaulis apie tavo pasielgimą, ir tekrinta gėda jums ir visai jūsų tautai.

SKIRGAILA (*nusigręžęs*). Jūs nusikaltėliai esate, ne pasiuntiniai.

VARTENBERGAS. Mūsų galingasis ordinas mokės tinkamai palaikyti savo pasiuntinių garbę. Nelaiminga toji šalis, toji tauta ir tie josios valdovai, kuriuos jis patrauks atsakomybėn už įžeidimą.

SKIRGAILA (*vos susilaikydamas*). Gerai, gerai, tereikalauja, ko nori, jūsų ordinas... Bet tavęs iš mirusių, manau, nebeprikels.

Įeina KAREIVIAI sargybiniai. Rodydamas jiems vokiečius

Imkite juodu. Kalėjiman!..

VARTENBERGAS (*skubiai žengdamas priekin*). Aš reikalauju, kad man būtų pasakyta, kuo sukėliau tavo rūstybę.

SKIRGAILA (*rankos mostelėjimu sulaiko sargybą, kuri atsistoja pas duris*). A, prabilai, kaip turėjai prabilti. (*Atsigręžęs į jį*) Išsyk būtai taip kalbėjęs. Katras jūsų sumanėte išvogti mano sužadėtinę? Ar judu abu?

KELERIS (*kalaviju pasirėmęs, išdidžiai*). Aš vienas. Bet ne tavo sužadėtinę, tik vargšę našlaitę, kurią tu varu paėmei ir laikai savo pily.

SKIRGAILA (*žengęs atsistoja priešais, sudėjęs rankas ant krūtinės, žiūri jam į akis kurį laiką*). Tu vienas?

KELERIS (*ramiai*). Aš vienas.

SKIRGAILA. Perkūno griausmu siekiu, tu neišvengsi bausmės, jei esi kaltas. Bet norėtau tavęs pasigailėti. Ką pasakysi pasiteisinimui?

KELERIS. Aš daug ką galėtau pasakyti, bet, siekiu šventojo Jurgio ietimi, aš nemoku ir nenoriu gintis liežuviu kaip moteris. Geriau tegina mane kalavijas.

SKIRGAILA. Atsakymas, narsiam vyrui derąs. (*Nusigręžęs ir eidamas į skobnis*) Malonėtau tokį turėti kaipo draugą, ne kaip priešą.

KELERIS. Aš džiaugiuosi, kad tavo priešas esu. (*Numaudamas nuo rankos pirštine*) Aš reikalauju dievo teismo. Teparodo jis patsai, katras mūsų vertas jo bausmės. (*Meta pirštine Skirgailai po kojų*) Manau, kad čia yra riterių, kurie žino, ką tai reiškia.

DAUGAILA. Kunigaikšti, jis dvikovon šaukia. Tavo narsiųjų bajorų tarpe yra daug, kurie trokšta vokiečių kraują pralieti tave begindami.

BUTRIMAS. Leisk man, valdove, pakelti jo pirštine. Tikiuosi jam tai nebus sveikaton.

SKIRGAILA (*rūsčiai į juos pažvelgęs*). Tylėkite! Čia teisia kunigaikštis, ir daugiau niekas. Jo dievų teismo man nereikia. (*Sargybiniams*) Kalėjiman jį!

KELERIS (*atstumdamas artimiausią kareivį, kuris ima jį už peties*). Šalin! (*Ištraukdamas kalaviją iš makšty*) Tikras riteris atiduoda savo kalaviją tik drauge su gyvybe.

Puola prie durų. Trumpas susirėmimas su sargybiniais, kuriems padeda kunigaikščio palydai.

Stardas gina Kelerį, ir tam pasiseka pasprukti per duris. Skirgaila, atsisedęs kėdėn, ramiai žiūri

SKIRGAILA (*Keleriui prasimušus*). Jūs daugel, o jis tik vienas buvo ir paspruko.

DAUGAILA (*maudamas peilį makštysna*). Jo laimė, kad buvome be kalavijų. Bet nepaspruks.

Pas pilies vartus jį sulaikys sargyba.

SKIRGAILA (*pamatęs, kad Stardas sužeistas į ranką, širdingai*). Ir tave jis sužeidė, nelaimingas mano vaidila?

STARDAS (*spausdamas sužeistą delną kita ranka*). Pralieti kraują kovoje su priešu nemaža laimė, kuri dabar retai pasitaiko. Bet sunku man ir skaudu, kad aš kraują pralieju, vokiečių gindamas nuo savųjų.

Kunigaikštis, pažvelgęs į jį ilgu žvilgsniu, nieko neatsako; Stardas pasišalina

SKIRGAILA (*atsistojęs*). Pašaukite čion kunigaikštytę. (*Vartenbergui*) O tu, vokieči, vyk laisvai pas savo grosmeisterį ir apsakyk jam, kaip nori, ką esi čia matęs. Pasakyk jam, tesiunčia man dorus žmones, jei nori, kad jo draugas būtau, o ne tokius, kurie mano namuose duoną valgo ir prieš mane pikta rengia.

VARTENBERGAS. Ordino garbe siekiu, kad nei aš, nei grosmeisteris, nei ordinas nesame kalti dėl lengvabūdžio jaunuolio pasiėlgimo. Skaudi nusikaltusiam bausmė, įžeidžiusiam viešnagystės pareigą, patenkins tavo rūstybę. Bet patsai tu jo neliesk, šviesia-

sias kunigaikšti, jei nori, kad ordinas būtų tavo draugas ir taika tarp mūsų gyventų. Mes užmiršim liūdną nesusipratimą, kurio priežastimi buvo neprotingas jaunuolio sumanymas. Bet ordino riterius baudžia tik patsai ordinas!

SKIRGAILA (*iš paniūrų į jį pažvelgęs*). Tau sakau, vokietai: eik, ir tu eik šalin! Pasakei man, ką turėjai pasakyti. Eik dabar ir iš mano pilies jok. (*Stardui*) Tu, vaidila, prižiūrėk, kad jis tuoju išjotų, kol jam dar niekas pikta nėra padaręs. Girdi?

STARDAS. Girdžiu, valdove.

VARTENBERGAS, nusilenkęs kunigaikščiui, išeina STARDO lydimas

BUTRIMAS (*skubiai įeidamas*). Valdove, vokietis pabėgo ir prie vartų sargyba jo nesulaikė, kadangi jis tavo žirgu jojo.

SKIRGAILA (*nustebęs*). Mano žirgu? (*Griebęs Butrimą už krūtų*) Kas jam drįso mano žirgą duoti?

BUTRIMAS. Mes čia įėjome, nusėdę nuo žirgų, kuriuos prieangy palikom. Vokietis suskubo tavo žirgan sėsti pirm, negu jam galėjo sukliudyti, ir paspruko. Vartų sargyba pažino tavo žirgą ir manė, kad tai tu joji.

SKIRGAILA (*nusigręždamas į Daugailą*). Dievai gelbsti narsų vyrą. Aš džiaugiuos, kad jisai paspruko. Jis narsus kareivis ir drąsus vyras.

BUTRIMAS. Narsus žmogus, nėra ko kalbėti. Nepanašus tam kitam vokiečiui, kuris labiau atrodo lapė negu narsus vyras.

DAUGAILA (*ramiai, sumojęs ranka*). Vis tiek toli nenujos: jis nežino mūsų giriose kelių. Pasiųsim vyčius ir sulaikysim jį.

SKIRGAILA (*Daugailai*). Ištirk, kas kaltas, kad žirgo netekau, ir nubausk.

DAUGAILA stabtelėja, lyg nori kažką pasakyti, bet paskui mostelėja ranka ir išeina

STARDAS (*grįžęs*). Valdove, vokietis jau išvyko. Išjodamas grasė tau ordino kerštu už jo pasiuntinių įžeidimą.

SKIRGAILA. Narsiam kareiviui nedera domėtis bailaus vyro grasinimais, ir tau neverta kartoti jo žodžių. (*Butrimui*) Pasiųsk greičiau vyčius, ir be vokiečio kad man nedrįstų grįžti.

BUTRIMAS. Pasistengsiu sugauti ir manau, kad neilgai užtruksime. (*Išeina, su juo keli PLYDAI*)

SKIRGAILA (*Stardui*). Jam pasiseks pasprukti, ir vyčiai jo nesuras, Starde: dievai remia narsų kareivį. Nors vokietis negerbia jų, bet jis atviras vyras ir jo širdis baimės nežino.

STARDAS. Jei vyčiai nesuseks, badu žus girioje ar žvėrių sudraskytas.

Įeina KUNIGAİKŠTYTĖ, kelių MERGAIČIŲ lydima

SKIRGAILA (*nusigręžęs į skobnis, stovėdamas šonu į kunigaikštytę ir pažvelgęs į ją iš paniūrų*). Tu norėjai su vokiečiu bėgti iš mano pilies? (*Stardui*) Starde, ar esi girdėjęs, kad senovė būtų lietuvaitė pasiryžusi bėgti iš tėvų krašto su vokiečiu? Ar esti tokių dainų, kur apie tai būtų pasakyta?

STARDAS. Esti, valdove. Ir senovėje tai atsitikdavo. Meilė ir priešų širdis moka sujungti.

ONA DUONUTĖ (*tyliai*). Ne su vokiečiu maniau bėgti, bet išsigelbėti iš tavo prievartos. (*Balsiau, išdidžiai pakėlus galvą*) Kokią turi teisę įžeidinėti mane tu, kuris jėga paėmei ir kaip vergę mane laikai?

SKIRGAILA. Aš norėjau tave savo žmona imti, bet esi tikrai verta, kad vergę tave paliktau.

ONA DUONUTĖ. Kas tau pasakė, kad aš nepanorėsiu būti paskutinio smerdo vergė negu tavo žmona?

SKIRGAILA (*taip pat*). Gerai, gerai!.. Mes dar pamatysim. (*Atsigręžęs į duris*) Kodėl nėra dar lenkų? Greičiau atveskite čion lenkų popą.

DAUGAILA (*įeidamas*). Jis jau čia, valdove.

JONAS SKARBEKAS (*išeidamas priešakin*). Aš čia, šviesusis kunigaikšti. Man buvo lemta savo akimi pamatyti nelaimingus įvykius, kurie suteiks tavo broliui didelio nusiminimo, o mūsų bendriesiems priešams galingą įrankį šmeižti tave pasaulio akyse.

SKIRGAILA. Kas tau rūpi mano priešai ar draugai! (*Prisiartindamas į kunigaikštę*) Greičiau daryk, pope, kas reikia pagal tavo tikyba, kad ji (*rodydamas į kunigaikštę*) mano žmona būtų.

JONAS SKARBEKAS (*sudėjęs rankas ir pakėlęs akis aukštyn*). Sutuoktuvių šventa paslaptis – didi paslaptis: ji visam amžiui sujungia dvi sielas; todėl ją galima atlikti tik su malda ir meilės, bet ne pykčio kupina širdim.

SKIRGAILA (*rūsčiai*). Ne tavo reikalas, kvailas pope, domėtis, kas mano širdy. Jei reikia melstis, melskis, tik greičiau.

JONAS SKARBEKAS (*taip pat*). Viešpats mūsų Dievas leidžia sutuoktuves atlikti tik tuomet, kai ir antroji pusė pareiškia tam savo sutikimą. Toji dievo malonė turi būti visų laimei, bet ne vargui. Teišgirsiu iš kunigaikštės lūpų, kad ir ji to nori.

ONA DUONUTĖ. Aš prievartos verčiama, kaip tu, šventasis vyre, ir nėra tam mano sutikimo.

SKIRGAILA. Šiandien judu vėl norite mano kantrybę bandyti. (*Šiurkščiai nutvėręs kunigaikštę už rankos*) Daryk, ką liepiu, pope! Čia nėra kitos valios, jei aš savo pasakiau. Girdi?!.

ONA DUONUTĖ (*norėdama pasiliuosuoti*). Leisk, ranką! Aš valdovo duktė, ne vergė.

JONAS SKARBEKAS (*pakėlęs į dangų akis ir sudėjęs maldingai rankas*). Aš viešpaties dievo ir mano karaliaus tarnas. Aš negaliu atlikti, ką draudžia Dievas ir kas gali būti garbingam mano karaliui nemalonu.

SKIRGAILA (*suspaudęs stipriai ranką, jog kunigaikštę net surinka; kareiviui*). Įremk ietį į jo sprandą ir nudurk, jei drįs dar nors vieną prieštaravimo žodį tarti.

Kareivis daro, kaip jam įsakyta

Na, pope, greičiau daryk, ką turi daryti: valdovas laukia.

JONAS SKARBEKAS (*atsigręžęs į kareivį*). Durk krūtinėn! Aš mirties nebijau. Bijau Dievui nusidėti ir šventą bažnyčią užgauti.

SKIRGAILA. Drąsus esi vyras, ir tokie man patinka. Gaila, bet valdovo žodis nesikeičia. (*Kareiviui*) Nudurk jį, ir pašaukite popą Joną.

ONA DUONUTĖ (*nutvėrusi už kareivio ieties*). Šventasis vyre, tik veltui žūsi priešindamasis, ir tuo manęs iš prievartos neišgelbėsi.

JONAS SKARBEKAS. Gerai, aš sutuoksiu, jei tu sutinki, bet dievas temato, kad verčiamas tai darau.

Įeina HENRIKAS MAZOVETIS, JONAS IŠ BYCHOVO ir ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ

HENRIKAS MAZOVETIS. Draudžiu tau! Dargi yra dievas danguje, dargi yra karalius Krokovoje, dargi aš čia, kad juodu nuo prievartos apgintau!

SKIRGAILA. Kitas dar susirado! (*Kitam kareiviui*) Tu ten įremk ietį ir jam į sprandą ir nudurk, jei tik mėgins man kliudyti.

Kitas kareivis įremia ietį į sprandą Henrikui

ZINDRAMAS IŠ MAŠKOVICŲ (*ištraukęs kalaviją smogia ietį*). Šalin ietį, verge!

Jonas iš Bychovo irgi traukia kalaviją

JONAS IŠ BYCHOVO. Kur mes esame? Kokioj šaly? Vyskupą ir karaliaus pasiuntinį!..

SKIRGAILA (*sugriebeš vėl kunigaikštystės ranką*). Makštysna kalavijus! Makštysna kalavijus, lenkai! Ar mano rūsiuose supūti panorote! O, niekšai! Mano namuose man grasinti!

HENRIKAS MAZOVĖTIŠ. Tau brangiai kainuos, valdove, šis pasielgimas. Volynės ir Podolės žemių, kurios jau mūsų rankose, neužteks dabar atlyginti padarytoms Lenkijos garbei skriaudoms.

SKIRGAILA. O, žinau, kad jūs jau sumanėt užgrobti Volynę ir Podolę... Bet blogai apskaičiavote, lenkai: jūsų karalius ir karalienė sėdi pas mane po raktu Gardino pily ir sėdės, kaip jūs čia sėdėsite, kol išsikraustys paskutinis jūsų kareivis iš Podolės ir Volynės pilių. (*Kreipdamasis į Joną Skarbeką*) Na, pope! Daryk, kas tau reikia daryti.

Jonas Skarbekas persižegnoja ir žegnoja kunigaikščių porą. Rankos mostelėjimu Skirgaila įsako kareiviams nuleisti ietis. Lenkų riteriai, vienas į antrą pasižvelgdami, įmauna kalavijus makštysna ir stovi, pikta žvairuodami

PALŪŽUSIOS SIELOS

I

Šventaragio klony, ties pilies kalnu. KAREIVIAI neša sunkiai sužeistą STARDĄ

STARDAS. Paguldykit mane čia. Mirdamas aš noriu girdėti šventų ažuolų šlamesį... Aš noriu saulę matyti, kol dar galiu...

Kareiviai atsargiai stato neštuvus ant žemės

BUTRIMAS (*ties juo sustojęs*). Nekalbėk niekų, tu dar nemirsi. Tavo žaizdos nepavojingos; mes perrišim jas ir tave išgydysim. (*Kareiviams*) Neškite jį tiesiog pilin.

Kareiviai imasi neštuvų

STARDAS. Nelieskit manęs! Aš čia noriu mirti. Dievaitė Praurima jau pranešė dausos šalin, kad aš vykstu, ir ten manęs laukia.

BUTRIMAS. Nekalbėk niekų. Tavo dainos kaip tik dabar mums reikalingos. Jei nori čia atsigauti, mes tuoj sustabdysim kraują ir perrišime tavo žaizdas. (*Vienam kareiviui*) Atnešk greičiau iš upės vandens.

KAREIVIS skubiai bėga į upę

STARDAS. Palikit mane vieną ir leiskite ramiai mirti. Tai buvo paskutinė kova, kurioje galėjot Perkūno šauktis, bet nepanorėjote. Į mano silpną balsą jis neatsiliepė.

Butrimas nusilenkia, kad pamatytų žaizdas, paskiau atsiklaupia ir nori nuimti šalmą

Neliesk manęs... Aš į dievus noriu... Protėvių šalin...

KAREIVIS (*skubiai pribėgdamas, uždusęs*). Jūsų malonybe, kunigaikštis reikalauja! Jis pily ir liepia skubėti.

BUTRIMAS (*atsikėlęs, šluostydamas rankas į skvernus*). Perriškite jam žaizdas ir, kai atsigaus, neškite pilin. (*Skubiai nueina drauge su kareiviu*)

STARDAS. Eikite sau visi... Man jūsų nereikia... Aš vykstu pas dievus...

JONAS SKARBEEKAS (*priėjo, išgirdęs Stardo žodžius*). Aš noriu, kad tu nueitai pas tikrąjį dievą. STARDAS (*žiūri į jį lyg nesuprasdamas. Paskui neapykanta suraukia jam veidą*). Tai tu, lenkų pope! Ko atėjai čion? Ar kad sudrumstai mano paskutinę valandą? Aš nekenčiu tavęs... Eik šalin, apgavike, gundęs žmones melu... (*Nukreipia veidą šalin*)

JONAS SKARBEEKAS (*atsiklaupdamas šalia jo*). Lūpų mano dar nėra palietęs melas. Aš noriu meilės patarnavimu tau atsilyginti už neapykantą. Taip liepė gerasis mano Kristus. Jis tau visa atleis, jei tik tu pamiksi jo veidą.

STARDAS (*atsikreipęs į jį veidu*). Apie kokį atleidimą kalbi man, lenke? Aš niekam pikto nedariau. Jei tavo dievas geras, kodėl nepaliepė jums palikti ramybėje mūsų šalį?.. Ne... Būkit prakeikti tu ir piktas tavo dievas! Duok man ramiai numirti. Už dievus noriu mirti... Senus dievus... Vykstu protėvių šalin, pas dievus, kuriuos išginėte iš šito krašto. (*Pasivertęs aukštininkas, nusitovėjęs rankom už krūtinės*) Trošku man... Och, trošku... trošku... (*Miršta*)

JONAS SKARBEEKAS (*skubiai ima vandenį, kurį atnešė šalme kareivis, ir, klūpodamas šalia mirštančio Stardo, pila jam ant galvos – krikštija*). O aš vis dėlto krikštiju tave, mirštantį vardan dievo tėvo ir sūnaus ir dvasios šventosios, ir tepasigaili mūsų viešpats dievas Jėzus Kristus baisaus teismo dienoje ir atleidžia man nuodėmę, kurią aš pasiimu, kad tik išgelbėtau ir amžinam gyvenimui gražintau tave, paklydusi, bet kilnioji siela! (*Žegnoja jį, paskui, pridengęs jam akis ir sudėjęs rankas ant krūtinės, atsikelia ir atiduodamas kareiviui jo šalimą*) Kas jūsų krikščionis, melskitės už jo vėlę: jis mirė kaipo krikščionis... Ir būkite liudytojai, kad aš jį pakrikštijau...

Du kareiviai nusiima šalmus ir žegnojasi

SKIRGAILA (*skubiai priedamas drauge su Butrimu ir dar keliais palydais*). Nelaimingasis Stardas! Kur jis? (*Kareiviams*) Ko čia stovite? Neškite jį pilin! (*Sustoja ties lavonu*)

JONAS SKARBEEKAS (*iškilmingai*). Kunigaikšti, jis mirė, ir mirė kaip krikščionis!

SKIRGAILA (*nustebęs žvilgteli į jį*). Jis mirė krikščioniu?.. Tu meluoji, pope!

JONAS SKARBEEKAS (*rodydamas kairiąja ranka lavoną*). Žiūrėk, valdove, dar nenudžiūvo ant jo veido vanduo, kuriuo aš jį pakrikštijau vardan dievo tėvo ir sūnaus ir dvasios šventosios. (*Sudėjęs rankas ir pakėlęs akis aukštyn*) Didi dievo malonės galybė, kunigaikšti!

SKIRGAILA (*pažvelgęs į čia esančius kareivius, abejojamai*). Ir tai tiesa?

VIENAS KAREIVIŲ. Jis pakrikštijo velionį.

SKIRGAILA (*kiek patylėjęs, lyg susimąstęs; tuo laiku Skarbekas, pakėlęs akis aukštyn ir sudėjęs dievobaimingai rankas, meldžiasi*). Galingas gi tavo dievas, pope, kad pajėgė palenkti net jį... (*Rodo į Stardo lavoną; nusigręždamas, kareiviams*) Užkaskite jį čia žemėn.

JONAS SKARBEEKAS. Kunigaikšti, jis buvo tavo draugas. Jį reikia laidoti iškilmingai, kaipo tavo draugą, su egzekvijomis ir visomis maldomis, kurios atliekamos, dievobaimingus krikščionis laidojant. Temato visi, kurie jį pažino, dievo malonės jėgą!

Kunigaikštis tyli; arčiau prie jo priedamas

Ar gal tu nori jį paniekinti už tai, ką tu patsai ir tavo visi broliai esate padarę – kad yra atsižadėjęs senų klaidų?..

SKIRGAILA. Daryk su juo, ką išmanai... (*Priėjęs lavoną*) Ech, Starde, Starde! Tik dėlei tavęs aš tikėjau žmonėmis ir kai kuriuos dar gerbiau... (*Sumojęs ranka*) Na, visa pasmaugei tu mano sieloje dabar... (*Palytėjęs lavoną koja*) Tu niekšas buvai, kaip ir visi kiti, ar gal aš vienas klystu...

I I

Aukštojoje Vilniaus pily. Viename kambarių prie krosnies sėdi SKIRGAILA, pečiai į duris. Šalia stovi skobnys: ant jų vyno ąsotis ir taurė. Kambarys skęsta tamsoje

TARNAS (*iėjęs, bailiai, stovėdamas už Skirgailos pečių*). Šviesiausias kunigaikšti...
SKIRGAILA (*iš lėto pildamas taurę*). Eik šalin.

TARNAS išėina; kunigaikštis kiek atgėręs, stato taurę ant skobnių. TARNAS grįžta

TARNAS. Šviesiausias kunigaikšti, karavadas Daugaila sakosi būtinai turįs tuojau tave matyti.

SKIRGAILA (*nesijudindamas*). Eik lauk, sakau tau. (*Tingiai tiesia ranką ir, paėmęs taurę, atgeria ir stato atgal ant skobnių*)

TARNAS. Sako, kad labai svarbiu reikalu.

SKIRGAILA (*atsisėsdamas kėdėj patogiau ir atstatęs kojas arčiau ugnies*). Pasakyk, kad jam dabar svarbiausia toliau nuo manęs būti ir ne per daug man reikšti ištikimybę.

DAUGAILA (*įeidamas, duryse*). Atleisk, kunigaikšti, turiu neatidėtiną reikalą.

SKIRGAILA (*nesijudindamas*). Tik mirti neatidėtinas žmogui reikalas, nes atidėti tolimesniam laikui negali, kad ir labai norėtų. (*Pakreipęs į jį galvą*) Nūnai aš ketinau vienui vienas gerti, nes visi man įkiro. Bet, kad atėjai – sėsk, imk taurę ir gerk. (*Tarnui*) Duok karavadiui kėdę ir taurę.

Tarnas skubiai stato kėdę arčiau skobnių ir taurę. Daugaila žnekteli kėdėn. Tarnas pila iš ąsočio jam vyno

DAUGAILA (*ranka atstumdamas taurę šalin; slenka kėdę kiton vieton, taip, kad atsisėstų priešais kunigaikščio. Atsirėmęs į skobnis*). Valdove, ne tam atėjau aš, kad su tavim vyną gertau. Rūpindamasis tavo nauda, aš čion atėjau.

SKIRGAILA (*ironingai nusišypojęs*). Tavo naudos atsižvelgdamas, patariu nesirūpinti per daug mano reikalais: tai bus įskaityta tau savo metu kaipo geras darbas. (*Tarnui*) Išėik.

TARNAS išėina

Sakyk, koki svarbų reikalą turi?

DAUGAILA. Turiu pranešti, valdove, kad tavo priešas lenda tiesiog tau į rankas. Nepasitaręs nenoriu nieko su juo daryti.

SKIRGAILA. Ar vokiečių grosmeisteris tau atnešė pažastėje savo galvą, ar Kęstučio sūnus gal pilin naktigultan prašosi: aš mįslių nemėgstu, sakyk aiškiai, apie ką kalbi.

DAUGAILA. Fryzų pirklys, tavo pily viešis, yra pikta sumanęs prieš tave.

SKIRGAILA. Na, tai pakark jį, jei tave baido jo sumanymai! Nusiraminsi tada.

DAUGAILA. Jis stengėsi įkalbėti kareivį ir didelius pinigus jam siūlė, kad, sargyboj stovėdamas, slaptai įleistų pilin vieną vokiečių riterį.

SKIRGAILA. Ir tasai kareivis patsai atėjo tau pranešti apie tokius dalykus? Kaip jam nepaigailo lobio, kurio gali nustoti?

DAUGAILA (*tvirtai, pabrėždamas*). Tai buvo jo pareiga, kaip doro ir ištikimo kareivio.

SKIRGAILA. Žinau, net girtas būdamas žinau, kad taip man turėsi atsakyti. Bet vis tik parodyk man tą kareivį: jis nepasielgė, kaip elgiasi rūpestingi žmonės, ir todėl, matyti, kad kvailas. Ar jis nesupranta, kad apie pareigą žmonės galvoja tik tuomet, kai ji liečia kitus? (*Nusišypojęs*) Juk galėjo paimti iš vokiečio pinigus ir pažado netesėti. Ar ne taip elgiasi visi?

Daugaila tyli ir kremta ūsus

Ar ne taip buvo pasielgta su senu Kęstučiu, dėl kurio likimo man ir dabar gėda svilina veidą, nors aš čia buvau mažiausiai kaltas?

Daugaila, nuleidęs galvą, tylį kurį laiką

DAUGAILA. Tai buvo visų mūsų klaida... (*Pakėlęs galvą*) Tik čia visai kas kita, kareivis čia gerai pasielgė... Taip turėjo pasielgti.

SKIRGAILA. Manau, kad jis tikėjosi gausiąs iš manęs daugiau negu iš pirklio ir todėl taip pasielgė. Bet aš jam nieko neduosiu ir nusiminęs pasikars jusiai.

DAUGAILA (*atsisėdęs tiesiog*). Valdove, ištikimai tarnaudamas tau ir tavo protėviams, aš nesuteikiau priežasties taip mane įžeisti. Man būtų skaudu, jei mano doras kareivis sužinotų, kaip tu įtari jį.

SKIRGAILA. Ką tu kalbi, Daugaila? Kas jus mano skriausti? (*Ima taurę ir geria iki dugno; išgėręs šluosto ūsus; kiek patylėjęs, niauriai*) Kiek aš esu girdėjęs kalbų, kad jūs visi nekenčiat vokiečių dievo?.. Ar ne Stardas gundė pakelti ginklą ir išginti jį ir visus, kurie su juo, iš Lietuvos, o mirdamas patsai pagerbė tą dievą?

DAUGAILA. Netikiu, kad Stardas būtų tai padaręs. Sumelavo tau lenkų popas, jei tiesa, ką esu girdėjęs.

SKIRGAILA. Sumelavo, sakai? O kiti, kurie vakar kovos metu apleido mane ir, pas Vytautą perėję, privertė mane pralaimėti, ar irgi netvirtino, kad nekenčia vokiečių? O Kęstučio sūnus juk su vokiečiais išvien...

DAUGAILA. Tai trakiečiai, valdove... Jie dar nėra užmiršę, kad senas Kęstutis buvo jų valdovas.

SKIRGAILA. Taip, taip, bet seno Kęstučio sūnus vokiečių dievo ženklų papuošė savo krūtinę... Visgi dėl jų aš pralaimėjau mūši... (*Abu kurį laiką tyli nuleidę galvas*) Kuo pasitikėti, Daugaila, kuo pasitikėti?.. (*Pakėlęs galvą*) Man sakė, kad lenkų pasiuntiniai dideles siūlė dovanas Jogailos vardu mano karavadams. Ir tau, Daugaila, ar jie nėra siūlę?..

DAUGAILA. Taip, ir man yra siūlę... Bet su panieka atmetė jų pasiūlymus visi...

SKIRGAILA. Tai buvo vakar... O nūnai, Daugaila, ar atmetę?.. Kas mane įtikins, kad ir nūnai visi taip pasielgtų?

DAUGAILA. Tie, kurie su tavim, ištikimi tau...

SKIRGAILA. Ištikimi... Taip, ištikimi (*nusišypsojęs*); bet vis tik pastatyk sargybą pas lenkų duris: tenevaikščioja ir nesimato su nieku.

DAUGAILA. Gerai, valdove...

SKIRGAILA (*ima qsočį, pila sau taurę; rodydamas į Daugailos taurę*). Ger, Daugaila. (*Geria savo taurę iki dugno ir stato atgal. Daugaila vos palytėjęs, atstumia vyną, niauriai žiūri priekį, barbūdamas pirštais į skobnis*) Kam tasai kvailas vokietis, kuris patsai galo sau ieško? Ko jam čia reikia?

DAUGAILA. Tai tas patsai vokietis, dėl kurio kilo šis karas. Jo vardas, rodosi, Keleris. Taip man sakė pirklys, kurį aš esu įkišęs į rūšį ir patsai tardžiau.

SKIRGAILA (*nustebęs, net iš vietos pašokęs*). Keleris? (*Sėdasi vėl ir traukdamas taurę*) Nudurti mane sumanė, ar ką? (*Mėgina gerti, bet, matydamas, kad taurė tuščia, siekia qsočio*)

DAUGAILA (*išimdamas iš užančio laišką*). Šis laiškas tau pasakys. Dievai man nesuteikė gudrybės suprasti žodžius, šiuose ženkluose paslėptus, o kitiems rodyti be tavo žinios aš nenorėjau.

SKIRGAILA (*imdamas laišką*). Kaip tu jį išgavai?

DAUGAILA. Jis kunigaikščienei skirtas. Jai perduoti buvo įteiktas tam kareiviui.

SKIRGAILA (*atiduodamas laišką atgal*). Jei laiškas ne man, bet kunigaikščienei, atiduok jai. Man jo nereikia.

DAUGAILA (*ima laišką ir slepia užantin*). Kaip nori, valdove. Aš maniau, kad tu įtiksiu tau. (*Lyg pasiteisindamas*) Kitaip negalima buvo.

Skirgaila vėl ima ąsotį ir pilasi vyno

Kas man daryti su vokiečiu, jei tikrai panorės jis slaptai pilin įsivogti?

SKIRGAILA (*atgėręs kiek vyno, stato taurę atgal; nuleidęs galvą, kurį laiką mąsto*). Laikyti savo rankoje priešą ar draugą vis tiek naudinga ir malonu. Teįleidžia jį kareivis. (*Pakėlęs galvą*) Fryzų pirklį, kai nebus reikalingas, gali pakarti. (*Nusišypsojęs*) Vėl daryk taip, kad ir tau iš to būtų naudos.

DAUGAILA. Tavo nauda, valdove, mano nauda. Apie kitą aš negalvoju.

SKIRGAILA. Ir veltui. Kai mane pakeis kitas, ar neteks tau pasigailėti, kad per daug mano nauda rūpinaisi?

DAUGAILA. Tegelbsti dievai tave ir mus!

SKIRGAILA. Nuo to meto, kai Stardas atsižadėjo senų dievų ir mirdamas naują pagerbė, aš nebetikiu nei dievais, nei žmonėmis.

DAUGAILA. Aš daugel metų jau ištikimai tau tarnauju. Galėjai pakankamai įsitikinti.

SKIRGAILA. Žinau, žinau, Daugaila. Visi taip kalba ir kalbėjo. Visi man ištikimai tarnauja. Drįstų gi kuris kitaip! Bet aš vien sau gero ieškau ir daugiau niekam.

DAUGAILA. Tu valdovu gimęs, ir tau lėmė likimas valdyti tautas ir žmones. Mes ištikimai turim tau, kaipo valdovui, tarnauti. To mūsų pareiga ir garbė reikalauja.

SKIRGAILA (*atsikėlęs kurį laiką vaikšto tyliai po kambarį; paskui, sustojęs ties Daugaila*). Pasakyk man, Daugaila, kaip dažnai tu kalbėjai šiuos žodžius mano broliam Jogailai ir Švitrigailai?

DAUGAILA (*atsisėdęs tiesiai ir suraukęs kaktą*). Tavo žodžiai nūnai keisti, valdove. Jie įžeidžia mano žilą plauką. Jei aš tavo broliams nesu sakęs, ką tau sakau, tai tik todėl, kad jie manęs neklausė. Aš gal pasakysiu tai ir kitiems, net Kęstučio sūnui, jei tu, kunigaikšti, sumanysi pasielgti su mumis, su mūsų kraštu, kaip pasielgė tavo broliai. Mes jūmyse matome savo vadus, gimtojo krašto gynėjus, o jūs norite mus paversti savo audringų aistrų įrankiu. Mes jus mylėti ir gerbti norim, o jūs niekinate mus. (*Kalaviju pasiremdamas*) Iki šiol mes tave mylėjom, kunigaikšti, nes ir tu mus mylėjai, mūsų vargus, mūsų kančias. Neleisk dabar įsigalėti savo sieloj juodoms mintims.

SKIRGAILA. Kam tiek daugel žodžių kalbi, Daugaila, lyg moteris būtai? (*Eidamas į kėdę*) Aš myliu tuos, kurie gyvena ten, miškuose ir laukuose, ir sunkiai vargsta, kaip tu visuomet man esi sakęs, bet gal todėl myliu, kad jų nepažįstu. Juk jie turi būti tokie patys kaip aš ir tu.

DAUGAILA. Taip, jie žmonės kaip tu ir aš. Senas esu, valdove, ir jau pažinau, kas yra žmogus ir jo karti buitis.

SKIRGAILA (*atstumia koja kėdę, vaikšto po menę, nuleidęs galvą ir rankas susidėjęs užpakalin*). Visur niekšybė, visur tik smarvė. Sliekai esame, šliužai, rupūžės!..

Nesuprantu tik vieno, Daugaila, kodėl Perkūnas netrenkia šio pasaulio, jei išgali, dulkėmis nepaverčia, kaip jis seniai jau yra nusipelnęs?

DAUGAILA (*atsikeldamas*). Jis protingesnis už mus, kunigaikšti, ir geresnis. (*Stovėdamas*) Jis, kaipo stiprus vyras, tik kovoje baisus, bet širdis jo skaidri ir šviesi. Būk ir tu jam,

kunigaikšti, panašus ir neniekink veltui žmonių: jie ne pikti, kaip tu manai, bet nelaimingi ir negudrūs varguose.

SKIRGAILA (*vaikščiodamas po menę*). Taip, taip, aš vienas tik piktas, aš tik žiaurus, nedoras, girtuoklis, o visi žmonės geri... Visi, išskyrus mane. Na ką gi, gyvenkite ir džiaukitės, o aš... (*Sustojęs ties Daugaila*) Perduok, Daugaila, laišką, kam jis skirtas... Kunigaikštenei įduok... (*Nusigręžęs, eidamas nuo jo*) Kai jis pateks į jos rankas, tu man praneši.

DAUGAILA (*atsikeldamas*). Ar tik nesumanei, kunigaikšti, mus apleisti?

SKIRGAILA. Aš dar tiek nenustojau proto... Vėlgi aš ne moteris, kad savo mintis kitam pasakotau...

Prieina stalą, pila taurėn vyno, geria iki dugno ir sėdasi pas krosnį. Daugaila ilgai stovi vietoje, žiūrėdamas į Skirgailą, paskui eina į duris. Duryse jis vėl susilaiko ir pažvelgia į kunigaikštį, kuris nejudėdamas sėdi, galvą nuleidęs, susimąstęs, parėmęs ranka pasmakrę, alkūnę įrėmęs į klupstį; paskui nusilenkia, ima kelis pagaliukus ir vieną po kito įmeta krosnin. Ugnis labiau suliepsnoja. Daugaila grįžta, prieina kunigaikštį, pabučiuoja kakton ir išėina nei žodžio neprataręs. Skirgaila atsigręžęs pažvelgia į jį ir vėl nejudėdamas sėdi, išmeigęs akis į ugnį. Durys tyliai atsiveria, ir įeina krivis SKURDULIS. Jis senas, nusilpęs, visai žilas; eina į kėdę ir sėdasi. Kurį laiką abu tyli

SKIRGAILA (*vos pakreipęs galvą*). Tu atėjai, seni?

SKURDULIS. Taip. Tu mane šaukei, ir aš atėjau.

SKIRGAILA. O tu žinai, ko aš tave čionai pakviečiau?

SKURDULIS. Be reikalo manęs nesišaukia niekas, vaikeli. O kai pašaukia, žinau, kad esu ten reikalingas.

SKIRGAILA (*po trumpos valandėlės*). Tavo dievai, seni, mirė ar galios neteko.

SKURDULIS (*liūdnai nusišypsojęs*). Vaikei, tai širdis tavo skausmuose dejuoja. Dievai nemiršta ir negimsta. Jie amžini, ir galia jų amžina.

SKIRGAILA. Kodėl gi tyli Perkūnas ir netrenkia tų, kurie jį apleidžia?..

SKURDULIS. Ar ne vis tiek Praamžiui, kuriuo vardu jį žmonės gerbia?

SKIRGAILA (*atsigręžęs į jį, nustebęs*). Krivi, ar pamišai? Ką tu kalbi?..

SKURDULIS. Kai vaikas tampa jaunuoliu, o jaunuolis suaugusiu vyru, jie keičia savo drabužius ir labiau pritaikintus jų ūgiui ir darbui. Tauta kaip žmogus auga ir rimtėja, o jos tikėjimas dievais – tai rūbai, kuriuos ji dėvi. Mūsų tauta buvo vaikas, bet atėjo laikas tapti jaunuoliu ir todėl ji keičia dievus. Kai surimtės ir taps suaugusiu vyru, ji apleis naują dievą, kaip dėl jo apleido Perkūną. Bet vis tiek, kaip ji pavadins naują dievą, kuriuo vardu šauksis jo, gerbs visuomet tą patį, didį, paslaptinę Praamžių, kuris gyvena ne ten (*rodo į dangų*) ir ne čia (*rodo į žemę*), ne ažuolynuose mūsų, ne naujose šventovėse, bet žmogaus sieloje.

SKIRGAILA. O nemeluoji tu, krivi? (*Atsistojęs*) Tai kam gi mes kovojom ir su vokiečiais, ir su lenkais? Kam vieni antrus žudėm, deginom kaimus ir pilis? Kam gi mes tai darėm ir iki šiol darome? (*Vėl sėdasi*)

SKURDULIS. Nežinau, vaikei. Tai Praamžius, turi būti, taip žmogui lėmė. Aš stengiausi suprasti, bet mano senatvė pasirodė per silpna suvokti. Tik viena tau pasakysiu, vaikeli: svarbiausias gyvenimo uždavinys – išgyventi taip amžių, kad savo darbais nenuskriaustai kitų ir nepriverstai jų kentėti. Pagaliau kiekvienas žmogus, geras ir piktas, susipranta, tik dažnai per vėlai ateina žmogui toji mintis galvon.

SKIRGAILA. Šlykštu visur, bjauru!.. (*Pasikėlęs vaikšto ten ir atgal*) Man bjauru girdėti, ką tu kalbi... Jei tiesa, ką sakai, geriau man visko netekti ir gyvenimo podraug...

SKURDULIS. Jei, apleisdamas gyvenimą, nieko nenuskriausi ir nepriversi kentėti ir gyvenimas tave vargina – apleisk jį. Tik saugokis savo skaudančios sielos kliedėjimą laikyti rimto vyro proto išvada. Žinok, kad mirtis visų nekenčiama ir nėra tokios jėgos, kuri priverstų žmogaus sielą pamilti ją. Todėl nekenčiama žmonėms ir to atmintis, kuris savo noru ją randa.

SKIRGAILA (*ilgesnį laiką vaikščioja. Sustojęs ties kriviu*). Pasakyk man, krivi, kada tu melavai, dabar ar tuomet, kai plūdai mus, kam, užmiršę senus dievus, draugaujam su vokiečiais ir lenkais?

SKURDULIS. Ten kalbėjo širdis jūsų širdims, o čia reiškia protas tavo nusiminimui. Ten aš buvau senų dievų krivis, o čia gydytojas, nes tavo siela, mano vaikelis, serga.

SKIRGAILA. Aš tavęs neprašiau mane raminti. Melagis tu kaip visi, ir todėl nėra tau nei mano pagarbos, nei pasitikėjimo tavim...

III

Aukštojoje Vilniaus pily, moterų pusėje. Visa, kaip penktame pirmosios dalies vaizde. Ant suolų sėdi MARGOS ir verpia linus. Pas skobnis sėdi ONA DUONUTĖ. Viena mergų šluoja molinę aslą

I MERGA (*muša šluota*). Tai tau, tai tau, bjaurybe!

II MERGA. Ką ten muši?

I MERGA. Prūsoką. Ko čia atšliaužė bjaurybė!

ONA DUONUTĖ. Kam jį užmušei? Juk jis ir norėjo gyventi.

I MERGA (*šluodama sąslavas į slenkstį*). Tebūtų tupėjęs plyšy, niekas jo nebūtų lietęs. Ko lenda, kur jam nereikia?

ONA DUONUTĖ. Jis kaip ir mes mėgsta kur šilčiau ir šviesiau. Tu pasinaudojai savo jėga nuskriausti silpnesnį. Vai, negerai!

II MERGA. Verta gailėtis tokios bjaurybės!

ONA DUONUTĖ. Jis nekaltas, kad tokį dievas jį sutvėrė. Viešpats Dievas paliepė visus mylėti, gražius ir bjaurius, gerus ir piktus.

OLIGĖ. Bet mes vis dėlto mylim gražesnius jaunuolius, ir jie taipogi myli tas mūsų, kurios gražesnės.

ONA DUONUTĖ. Ką tu sakai, Oligė! Ar tau ne gėda taip kalbėti?

OLIGĖ. Tu manai, valdove, kad kalbėti gėda, bet galvoti ir daryti taip nėra gėdos.

I MERGA (*susemdama sąslavas*). Oligė nūnai pikta iš pat ryto: matyti, kreiva koja atsistojo iš patalo.

II MERGA. Greičiau slenkstį užmynė ar gal prisisapnavo su aitvaru pasibučiavusi.

OLIGĖ (*rūsčiai*). Nutilkite, kvailės! (*Kunigaikštienei*) Kodėl gi, valdove, vyrai myli tave visų mūsų labiausiai? Tu patikai Mozūrų kunigaikščiui, ir mūsų valdovas tiek pat tave pamilo, jog net prievarta vedė, ir tas vokiečių riteris...

ONA DUONUTĖ (*atsidususi*). Ach, nekalbėk niekų, Oligė! Ne iš meilės mane vedė kunigaikštis, bet iš piktumo. Mozūrų kunigaikštis ir tasai vokiečių riteris seniai jau yra pamiršę ir mane, ir tave, ir mus visas.

OLIGĖ (*piktai, atstumdama ratelį*). Ne, neužmiršo... Žinau, kad tavęs neužmiršo, o mane pamena tik todėl, kad mano – aš esu tavo vergė, ir todėl gali mane niekinti kaip vergę...

ONA DUONUTĖ. Niekus kalbi, merga. Žiūrėk, kad netektų pasigailėti.

OLIGĖ. Neteks. Aš kalbu, nes žinau, ką kalbu. (*Trenkia piktai verpstį į sieną*)

ONA DUONUTĖ. Ką gi tu žinai? Sakyk.

OLIGĖ. Štai imsiu ir nepasakysiu!.. Nepadarysiu... Neatiduosiu... Jis mano, aš jam vergė...

Ne, štai imsiu ir nepadarysiu, kaip jis nori... Na, tai kas, panorėsiu, imsiu ir padarysiu... Juk aš visa žinau, suprantu gerai...

II MERGA. Nekalbėk mįslėmis ir liaukis pykusi. Kalbėk žmoniškai, kad ir mes suprastume.

OLIGĖ (*paniekinamai į ją pažvelgusi*). To dar reiktų, kad ir tu suprastai. (*Kunigaikštieni*) Tik nemanyk, valdove, kad aš tau pavydžiu. (*Krūptelėjusi pečiais*) Nei kiek.

ONA DUONUTĖ (*liovusi verpus*). Ką tu čia klieidi, merga? Aš nieko nesuprantu, bet juntų, kad tavo kalba užgauna mano garbę.

OLIGĖ. Nesupranti, valdove?.. Bet aš visa gerai suprantu! (*Ima verpti ir stengiasi verpti; su ašaromis*) Jis mano, kad aš jo vergė esanti ir su manim galįs elgtis kaip su šunimi. (*Piktai, nukandusi siūlo galą*) Ne, to niekuomet nebebus! Niekuomet... Girdi, valdove, – niekuomet!.. Nejaugi aš tokia nusususi, kad manęs niekas nepanorėtų? (*Isirėmus į šonus rankom*) Ar jau aš už kitas mergas menkesnė, pagaliau už tave, valdove?..

ONA DUONUTĖ (*sudėjus rankas ant kelių, nusigandusi*). Viešpats su tavim, Oligė! Kas tau atsitiko? Tu mane gąsdini savo kalba. (*Ramiau, imdamasi vėl siūlo*) Keista tu nūnai, Oligė, ir kalbi, lyg tau nesivaimėtų.

OLIGĖ (*pakilusi prieina ir kunigaikštieni pakiša laišką*). Štai, imkite! (*Eina ir sėdasi po verpsčiu*) Laimė tavo, valdove, kad aš nemoku paskaityti, kas ten parašyta.

ONA DUONUTĖ (*paskaičius laišką, atsikelia sujaudinta*). Mergaitės, palikite mane su Oligė ir eikite savo kambarin, kol pašauksiu.

MERGOS atsikėlusios išeina, smalsiai pažvelgdamos į Oligę; kunigaikštienė, priėjus ir atsistojus priešais

Iš kur gavai šitą laišką? Kokių būdu jis pateko tau į rankas?

OLIGĖ (*neatsigrėždama, nekantriai*). Iš kur gavau? Ne iš dangaus. Ar tau ne vis tiek, valdove? O nuo ko jis, tu jau pati sužinojai.

Kunigaikštienė įtariamai žiūri į ją. Paskui vėl skaito laišką susijaudinusi. Oligė iš paniūrų į ją žvairuodama

Kaip paraudo! (*Piktai, nusišypsojusi*) O tu netikėk juo, valdove: jis meluoja.

ONA DUONUTĖ (*sudėdama laišką*). Tu žinai, kas čia parašyta? Davei kam skaityti?

OLIGĖ. Aš atidaviau tau laišką, antspauduotą signetu, kurį jis ant savo piršto nešioja. Bet žinau, ką jis tau rašo: jis man kalbėjo tuos pačius žodžius, kuriuos dabar yra tau parašęs. (*Piktai*) Nemanyk, valdove, kad tu esi vienintelė, kuriai jis meilės žodžius sako.

ONA DUONUTĖ (*supykusi*). Kaip tu drįsti!..

OLIGĖ (*užgaunamai*). O kas?

ONA DUONUTĖ (*susilaikydama, eina į savo vietą*). Aš juk turiu priprasti čia užgaunama. Bet jeigu tavo pasielgimas sutinka su žodžiais ir tu užmiršai mergaitės garbę, tai...

OLIGĖ. Tai kas?

ONA DUONUTĖ (*susilaikius ties rateliu ir nesėdama*). Eik lauk, eik greičiau!.. Aš nenoriu tavęs matyti. (*Ima gailiai verkti, uždengus delnais veidą ir balsu striūbaudama*)

Tuo metu įeina SKARBEKAS, atsistoja menės vidury ir iškilmingai, pakėlęs rankas aukštyn

JONAS SKARBEKAS. – Tenenusileidžia saulė, jums pykstant! – tarė Viešpats mūsų Dievas Jėzus Kristus, ir jo ramybė teviešpatauja tavo sieloje, mano dukrele! (*Rodo į Oligę*) Kuo tave užgavo šioji mergytė, kad taip gailiai pravirkai?

ONA DUONUTĖ. Ach, šventasis vyre, tu nežinai, ką man tenka kentėti šioje pily!

JONAS SKARBEEKAS. Žinau, dukrele. Ne tau vienai. Garbingasis vyskupas Henrikas ir jo palydai sėdi savo kambary, sargyba apstatyti, kaip kaliniai – ir kenčia. *(Prieina, ima rankom jos galvą ir nusilenkęs bučiuoja kaktom)* Nešk savo kryžių atmindama, kad Kristaus buvo dar sunkesnis, ir viešpaties malonė tiesė su tavim. *(Žegnoja laimindamas; Oligei)* O tu, dukra mano, eik ramiai. Tenurimsta tavo valdovė, ir ji tau atleis kaltę. *(Priėjęs ima už pečių ir atsargiai kreipia į duris. OLIGĖ išėina, pažvelgdama su neapykanta į kunigaikštienę. Skarbekas atsisėda šalia kunigaikštienės ir švelniai imdamas jos ranką)* O dabar dukruže mano, nuramink savo sielą šventa išpažintimi. Sudėk pas Viešpaties Jėzaus kojeles, kurio nužemintas tarnas esu, savo skausmus ir džiaugsmus, savo nusiminimą ir viltis, savo troškimus...

ONA DUONUTĖ *(neigiamai kraipydama galvą)*. O ne, šventasis vyre, aš nesu pasiruošusi tokią didelę pareigą atlikti! Mano siela kupina blogų norų, neapykantos ir keršto troškimų. *(Atitraukdama savo ranką)* Aš tik norėtau pasitarti su tavim, šventasis vyre... Štai šitą laišką įteikė man toji mergaitė... *(Duoda jam laišką)*

JONAS SKARBEEKAS *(ramiai skaitydamas laišką)*. Šioji mergytė tau labai ištikima, ir neverta ant jos pykti.

ONA DUONUTĖ. Ji labai mane užgavo, kalbėdama įžeidžiamus mano garbę žodžius.

JONAS SKARBEEKAS *(baigęs skaityti, nusigrėždamas padeda laišką ant skobnių)*. Klastus ir apgaulingas žmonių amžinas priešas. Nuodėmingos meilės ugnį sukūrė jis širdyje to, kuris tau rašo šituos žodžius. *(Dėdamas kairiąją ant laiško)* Saugokis, mano dukrele, tinklų, kuriais klastusis nori tavo sielą pagauti ir iš tiesaus suklaidinti kelio. Neužmiršk, kad galingasis dievas lėmė tau baigti mūsų šventosios karalienės pradėtą darbą, ir todėl turi tu visuomet būti skaisti kaip dangaus lelija... Nenusidėk Dievui ne tik darbais, bet ir troškimais.

ONA DUONUTĖ *(sugniaužus rankas)*. Ach, šventasis vyre! Aš tiek nuvargau, nuilsau, jog nebeteko mano siela jėgų... Negaliu pakelti naštos, kurią tu nori užveltį ant mano silpnų pečių, šventasis vyre... Negaliu, nepajėgiu...

JONAS SKARBEEKAS. Pasitikėk Dievu, dukrele mano. Jis neapleis tavęs ir suteiks tau reikalingų jėgų... Mūsų šventoji karalienė su vyru Gardino pily kalinami šito klastingo valdovo įsakymu, jos pasiuntiniai čia kaliniais laikomi... Kas išgelbės karalienę, kas sulaikys nuo šio nelaimingo krašto kerštingą rūstaus dievo ranką už josios valdovo nusidėjimus? Kas suminkštins Skirgailos širdį, užgesins baisaus karo pavojų? Tu viena, tik tu viena gali ir – turi...

ONA DUONUTĖ. Negaliu ir nenoriu, šventasis vyre... Lenkų karalienė panorėjo Lietuvos pilių... *(Šiurkščiai)* Juk aš lietuvaitė, Lietuvos krašto duktė...

JONAS SKARBEEKAS *(nutraukdamas)*. Tylėk ir nespriešink Dievo lėmimui, kurio mudu nesu-prantame... Atmink Kristaus žodžius apie tinginį tarną. Tau daugel suteikė viešpats ir daugel pareikalaus baisioje paskutinio teismo dienoje... *(Po kurio tylėjimo, šiurkščiai)* Tu dar nepažinai kunigaikščio kaipo vyro?

ONA DUONUTĖ *(paraudusi, susigėdusi ir užsidengusi veidą rankom)*. Ach, neklausk, šventasis vyre...

JONAS SKARBEEKAS. Už piktus jo darbus Viešpats Dievas aptemdė jam protą, bet vis tik nėra žuvusi jo sielos išganymo viltis. Kol jis tamsumoj tebesti, sunkus nusidėjimas viešpaties akyse susiartinti tau, kaipo žmonai, su juo.

ONA DUONUTĖ (*nedrąsiai*). Betgi jis mano vyras...

JONAS SKARBEKAS. Tau nesuteikė Dievas malonės spręsti dangaus dalykus, ir tu manęs turi klausyti, jei nenori amžinai degti pragaro ugnyje, netikėliams ir eretikams dievo valios pakurtoje.

ONA DUONUTĖ (*tyliai*). Atleisk, šventasis vyre...

JONAS SKARBEKAS. Dievas atleis, ir aš jo vardu tau atleidžiu, tik saugokis, dukra mano, puikybės... Tai vartai, per kuriuos klastingo; o paguoda įeina į sielą...

Vyras tavo, – sakai. Taip, kada praregės jo siela, kada atliks, ko iš jo pareikalaus Dievas tavo lūpom. O iki tol ne. vyras jis tau. Juk tavo jungtuvės – tai prievarta buvo, ir mūsų visų šventasis tėvas, Romos popiežius, gražins tau laisvę, jei ji šventam mūsų darbui bus reikalinga. Tu kunigaikščiui ne žmona, kol jis, puikybės pagautas, nenori atsižadėti priešingų dievui savo darbų, skriaudžiančių mūsų šventą karalienę. Dievo valią reiškiau tau... Taip jam pasakysi, kai jis pareikalaus tavęs, kaip žmonos, ir dievas tau už gera tai paskaitys... Jei ir tuomet nesuminkštės jo širdis ir jisai nesiliaus atkakliai elgęsis prieš savo brolių Jogailą – dienos jo bus suskaitytos ir rūsti dievo ranka pakelta. Apie laišką ir tą, kuris jį rašė, užmiršk: ne dievo lėmimą, bet velnio ranką čia matau...

ONA DUONUTĖ (*ima kalbėti tyliai, bet balsas nuolat tvirtėja ir baigia karštai*). Aš silpna, aš neprotinga moteris... Aš noriu elgtis, kaip viešpats tavo lūpom man paliepia... Bet negaliu... skaudu mano širdžiai... Ji man kalba, kad to riterio žodžiai nuoširdus ir teisūs... Nėra juose melo, šventasis vyre! Tai junta mano širdis... Jis vienintelis pamilo mane taip, kaip niekas iki šiol nebuvo pamilęs ir nepamils... Nejaugi tokia meilė nuodėminga? Ne, šventasis vyre, aš netikiu!.. Ji skaisti kaip žvakės liepsna. (*Liūdnai*) Tokios kitos meilės juk nebesulauksiu savo amžiuje.

JONAS SKARBEKAS (*rūsčiai, grasinamai*). Baidykis šito bjauraus jausmo! Atmink, kad jis klastingos tautos sūnus, ir pati tiesa virsta jo lūpose apgaulingu melu. Jei jis tave myli, temyli, kaip dera riteriui, skastybę pažadėjusiam: tepasirenka tave širdies mergele, kaip riterių papročiai liepia. Bet jausmo, kuris tavo širdy gimė, saugokis!.. Tūkstančių metų ugnis nenuvalys baisios tavo nuodėmės... Žinok, gudrus ir stiprus velnias – ir jis jau surado kelią į tavo sielą... Amžina pražūtis, negėstama pragaro ugnis tavęs laukia!..

ONA DUONUTĖ (*nusiminusi, nuleidusi galvą žemyn*). Melskis už mane, nusidėjėle, šventasis vyre... Aš užmiršti jo visgi negaliu, negaliu... Negaliu, šventasis vyre... (*Ima laišką nuo skobnių*) Šitas laiškėlis tiek sujaudino mano širdį ir pagimdė tokią linksmybę, jog aš ėmiau suprasti, kodėl ji taip ilgėjosi iki šiol... (*Spaudžia laišką prie krūtinės. Veidas jos nušvinta laimės šypsena, akis pakelia aukštyn. Kunigas nustebęs, pasipiktinęs žiūri į ją. Tuo metu durys staiga atsidaro, ir jose atsistoja SKIRGAILA*)

JONAS SKARBEKAS (*pasikeldamas*). Nusigąsk savo žodžių, paklydusi avele!..

SKIRGAILA (*duryse stovėdamas*). Tu visur kaip juodas kranklys pastoji man kelią. Kur tu, ten nepasisekimas. (*leidamas kambarin*) Tuoj išginsiu iš čia jus visus, svetimą lizdą pamėgusius.

JONAS SKARBEKAS (*atsistoja ir žemai nusilenkia*). Pasisekimo ir nepasisekimo žemės dalykuose teikia žmogui Viešpats Dievas, išžiūrėdamas, ko žmogus jo akyse užsitarnavo. O tu, kunigaikšti, žodžiu ir darbu kiršini teisingą dievo rūstybę, klausydamas šventosios mūsų tikybos priešų pagundos...

SKIRGAILA (*susiraukęs*). Tylėk, pope! Aš neatėjau klausyti čia tavo kvailų žodžių: kalbėk juos moterims; vyrui nedera klausyti tavo patarimų. Dabar išei, tu čia nebereikalingas.

JONAS SKARBEKAS. Teprablaivina Dievo malonė tavo sielą, kunigaikšti, ir pamokina tave gerbti jo šventą valią. (*Žemai nusilenkęs jam ir kunigaikštieni, išsinešdina*)

SKIRGAILA (*eidamas į kunigaikštienę ištiestom rankom*). Aš matau: tu linksma. Džiaugsmas spindi iš tavo veido, ir tu veltui stengiesi jį paslėpti.

Kunigaikštienė nusigręžia nuo jo, ir jis susilaiko vidury menės

Man malonu, kad tu geriau pasijutai šeimninke nekaip viešnia čia būdama. (*Sėdasi ant suolo pas skobnis*) Tu jau lioveisi ant manęs pykus?

ONA DUONUTĖ (*nusigręždama*). Aš tau atleidau, kunigaikšti, kad tu mano jaunas dienas pražudei. (*Atsigręždama*) Teatleidžia tau teisingasis dievas baisioje paskutinio teismo dienoje.

SKIRGAILA. Aš suprantu, kad tave sunkiai nuskriaudžiau. Matyt, taip dievai buvo lėmę, tavo ar mūsų seni, vis tiek... Ir geriau, kad taip atsitiko. Ko vertas vyras, kuris tiek lengvai tavęs atsižadėjo ir užleido kitam, kaip tai padarė lenkų kunigaikštis? Kalba, kad jis besirengiąs kitą vestį.

ONA DUONUTĖ. Dievas panorėjo, kad meilėje būtau apvilta. Jam vienam atiduosiu ją amžinai.

SKIRGAILA (*iš paniūrų į ją pažvelgdamas*). Dievai turi deives, o tu jiems kam esi reikalinga? Tavęs užleisti aš niekam nemanau. (*Nuleidęs galvą*) Anksčiau aš nežinojau, kas toji moters meilė ir kam ji vyrui reikalinga. Jei man kuri patikdavo, aš tik norėjau, kad ji man priklausytų... (*Pakėlęs galvą ir pažvelgęs į ją*) Tokia šypsena kaip toji, kuri, man įeinant, nušvietusi buvo tavo veidą, nei viena moteriškė dar nėra manęs sutikusi.

ONA DUONUTĖ (*į jį nukreipusi savo veidą*). Kunigaikšti, tu klysti.

SKIRGAILA (*karčiai, nusišypsojęs*). Bijau, kad taip. Aš visuomet klysdavau, kai maniau apie žmones ar pikta, ar gera. Todėl aš labai nuvargau ir noriu atsilsėti. (*Įsmeigęs į žemę akis*) Aš ilgai apie tai esu mąstęs. Valdymo našta tepasiima savo pečiams Kęstučio sūnus – jam vienam tik tegaliu užleisti savo vietą, bet ne Jogailai ir ne kuriam kitam broliui. Patsai aš užsidarysiu paveldėtoje iš tėvo pily, kad nematytai ir negirdėtai nieko... (*Pažvelgęs į ją*) Tik tu viena ten būsi su manim ir tokia šypsena kaip šiandien šypsosies man.

ONA DUONUTĖ. Kunigaikšti, tu vėl klysti.

SKIRGAILA. Bijau, kad vėl klystu. Bet dabar aš supratau, kodėl vyrui reikalinga moters meilė, ir ji man turi būti. Todėl supratau, kad aš vienas ir nėra man draugų.

ONA DUONUTĖ (*nusigręžusi į jį, neapykantos kupinu balsu*). Nejaugi manai, kad, taip su manim pasielgdamas, galėjai mano meilę įgyti? Buvo laikas, kada man buvo gaila tavo neramos sielos, bet... (*Nusigręžus*) Žinoma, tu gali mane uždaryti keturiose pilies sienose (*neįgiamai kraipydama galvą*), bet tuo nepriversi pamilti tave.

SKIRGAILA. Mano žmona esi, turi manęs klausyti. Argi tavo dievas nepaliepė to, ar gal tau, kaipo žmonai, pikta esu padaręs, ar prievartą prieš tave panaudojęs?..

ONA DUONUTĖ. Patsai viešpats dievas lėmė mergelės širdžiai pamilti vyrą, o vyrui mergelę, ir šventoji Bažnyčia laimina tą meilę amžinu ryšiu. Bet ne iš meilės vedei mane, ne meile vadovavaisi tu, per prievartą imdamas mane sau žmona. Nėra ir negali būti Aukščiausiojo Dievo ir šventosios mergelės, krikščionių šeimų globėjos, mūsų

jungtuvėms palaimos. Skaudžia prievarta išgautas Bažnyčios palaiminimas yra tik iš dievo pasityčiojimas. Taip kalba šventasis vyras ir mano sąžinės vadovas dvasininkas Jonas Skarbekas.

SKIRGAILA (*Į ją iš paniūrų žvairuodamas, iš lėto*). Už tokius žodžius jam reikėtų liežuvis ištraukti; jei aš to nepaliepsiu padaryti, tai vien tik kad tau nebūtų skaudu. Bet susilauks jįsai to, nors tariasi esąs savo Dievo ir mano brolio Jogailos ypatingoje globoje.

ONA DUONUTĖ. Kam skriausti turi šventą žmogų? Jei tavo rūsti širdis keršto reikalauja, nubausk, o dar geriau, liepk nudėti mane: vis tiek aš tau ne žmona ir ja niekuomet nebūsiu.

SKIRGAILA (*iš paniūrų į ją pažvelgdamas*). Būsi, kai aš panorėsiu. Bet dabar ne rūščiai barti – su geru žodžiu atėjau aš pas tave. Tik, matyti, tu vis dar pasitiki savo draugais, jų pagalba, ir todėl taip su manim kalbi.

ONA DUONUTĖ (*pakėlusi akis aukštyn*). Tu man priminei, kad ne vieno mano draugų kraujas tarp manęs ir tavęs. Ačiū.

SKIRGAILA. Na taip, kai kurių jau nebėra gyvų, o kurie gyvi, apleido tave. Ką jiems gali duoti draugavimas su tavim? Vien mano rūstybės baimę. Kur dabar galėtai prisiglausti, mano pilį apleidus?

ONA DUONUTĖ. Man nereikia nei žmonių meilės, nei jų palankumo. Bet tu veltui manai, kad aš neturiu draugų, kurie norėtų man pagalbos suteikti. Tu pats žinai, kad jų yra, ir todėl laikai mane uždaręs kaip kalinę, nors sakai, kad tavo žmona esu.

SKIRGAILA. Veltui taip kalbi. Pasakyk žodį, ir pilies vartai tau atsivers, ar nori medžioti, ar pažįstamus aplankyti. Teišvyks tik iš mūsų krašto priešas. O kodėl tu mano žmona esi, pati žinai. (*Po trumpo tylėjimo, į ją žiūrėdamas*) Kur dabar eisi iš mano namų? Tavo žemėje sėdi mano tijūnas, o tasai, kurio sužadėtinė buvai, jau kitą sau prisipiršo. (*Parėmęs galvą rankom*) Nebūk žiauri ir nesielk su manim piktai, kai aš atėjau su geru žodžiu.

ONA DUONUTĖ. O kodėl kilo šis karas?

SKIRGAILA (*atsisėdęs tiesiai ir nusišypojęs*). Ar nemanai, kad vokiečiai pradėjo karą, tave užstodami? Ten dar ne visi pamišo... Žinok, kad šį karą sukėlė Kęstučio sūnaus noras padabinti savo galvą Didžiojo Lietuvos kunigaikščio kepure. Ordinas jam palankiai teikia pagalbos, pamatęs, kad aš netikiu jo pasiūlymais ir aklu įrankiu nebūsiu, kaip kad buvo mano brolis Jogaila.

ONA DUONUTĖ (*tvirtai*). Netiesa.

SKIRGAILA (*ilgu žvilgsniu į ją pažvelgęs*). To man niekas dar nedrįso pasakyti į akis, o kas būtų drįšęs, nepakartotų. Bet tu moteris. (*Po kurio tylėjimo*) Vokiečiai man karaliaus vainiką siūlė ir ketino Žemaičių išsižadėti, jei sutiksiu susidėti su jais prieš lenkus. Aš atmečiau jų pasiūlymus: kunigaikštis Skirgaila užsidės karaliaus vainiką tuomet, kai patsai to panorės, o kol kas jis dar nežino, kuo tasai vainikas už Didžiojo Lietuvos kunigaikščio kepurę geresnis. Kuo gali baigtis su vokiečiais susibičiuliavimas, aš gerai numatau. Pakanka brolio Jogailos ir Vytauto patyrimų. (*Nuleidęs galvą*) Karas prasidėjo ir baigsis, o dėl tavęs niekam galvos neskauda.

ONA DUONUTĖ. Tebūna taip. Bet yra jų tarpe kilnių riterių, kurie pasiryžę aukoti dėl manęs savo gyvybę, ir tu veltui tvirtini, kad aš neturiu draugų.

SKIRGAILA. Ar turi galvoje tą vokiečių, kuris buvo sumanęs tave išvogti iš mano pilies?

ONA DUONUTĖ. Jis kilnus riteris, narsus ir tvirtas vyras.

SKIRGAILA. Ir aš jį tokį manau.

Ar todėl tu liūdi, kad aš sukliudžiau jam įvykinti, ko norėjote tu ir jis?

Jums, moterims, labai patinka, kurie dėl jūsų neapgalvotai elgiasi, kaip elgtis rimtam vyrui nedera.

ONA DUONUTĖ (*išdidžiai*). Aš tavo valioj esu, ir gali kalbėti, kaip tau patinka, nepaisydamas, ar mane užgauni. Bet žinok, jei dievo būtų lemta man pačiai iš jūsų dviejų pasirinkti, aš jį, ne tave pasirinkčiau.

SKIRGAILA (*ilgai žiūri į ją, parėmęs ranka pasmakrę*). Tu jau pasirinkai, ir man tai į akis sakai. Pasigailėsi.

ONA DUONUTĖ (*taip pat*). Aš valdovų duktė, ne vergė, ir tavo grasinimai manęs nebaido. Aš sakau, kad tu visa žinotai.

SKIRGAILA (*tiesiai atsisėdęs*). Gerai. Jei tau jisai tiek patinka, pažadu padovanoti jo galvą.

ONA DUONUTĖ. Dievas neleis! Dievas jį apsaugos!..

SKIRGAILA. Matysim, kas daugiau gali, tavo dievas ar Lietuvos valdovas. (*Pasikėlęs*) O dabar tu užmiršk, ką aš tau buvau sakęs, ir neatsimink. Aš atėjau čion su gera širdimi, norėjau tavo draugas būti. Bet dabar užmiršk tai... Aš būsiu tau valdovas ir viešpats, ir tu greit pajusi tai.

ONA DUONUTĖ. Dievas gailestingas.

SKIRGAILA. Ir lauk iš jo pasigailėjimo. Iš manęs jo nesulauksi nei tu, nei kiti.

BEDUGNĖ

I

Miegamasis kunigaikštienės kambarys. Kampe lova; grindys išklotos kailiais; šalia lovos pas sieną klaupykla su kryžium. Prie lovos priklausta kėdė; kambarį tamsu; ją apšviečia tik lemputė, kuri dega kampe, ir žvakė ant skobnių. Sienoje durys, šalia krosnies kitos į koridorių. Krosny kūrenasi ugnis

Kambarį kelios MERGAITĖS, jos, matyti, vos tik parengė kunigaikštieniui lovą ir dabar sėdi, kojas susirietusios po savim, ant grindų, pas krosnį, ir kalbasi

I MERGA. Viešpatie, kiek jų žuvo! Kaip aš bijau dabar! Ir kam aš žiūrėjau! Dabar man visur vaidenasi ir vaidenasi.

II MERGA. Tai tu juos matei?

I MERGA. Aš mačiau, kai juos parinko ir suguldė vienoje vietoje, greta, prieš palaidojant. Viešpatie, kaip gaila ir baisu! Vis vyrai kaip ažuolai...

II MERGA. Daug krito mūsų ir jų kareivių. Bet aš nieko tiek nebijau, kiek seno Stardo. Aš bijau viena net per kambarį eiti. Man vis vaidenasi, kad jis stovi, kaip būdavo, pas sieną ir piktai, atkakliai į mane bežiūri! Baisu net dirstelti: imsiu ir pamatysiu jo patamsėje žibančias kaip katės akis.

I MERGA (*priegalviui iš rankų iškritus*). Vai, baisu! Nekalbėk apie jį. Gal jis čia kažkur stovi ir klauso mūsų.

II MERGA (*žegnojasi, besidairydama aplinkui*). Vai, nekalbėk – suriksiul

III MERGA. Keistos esate, mergaitės! Kai Stardas buvo gyvas, jo nesibaidėt, o kai nukeliavo į dausą, ėmėte bijoti.

II MERGA. Tau gerai taip kalbėti, kad tu stabmeldė ir vis tiek pragaran pateksi. Todėl tau ir nebaisu.

I MERGA. Ne dauson nukeliavo tavo Stardas, bet pragaran, kaip stabmeldys; dabar velniai siuntinės jį pasaulin krikščionių sielas baidyti.

III MERGA. Bet vis dėlto jis buvo stabmeldys.

OLIGĖ (*sėdėdama pas krosnį*). Jis mirė krikščioniu: jį mirštantį pakrikštijo tasai lenkų dvasininkas, kurį kunigaikštienė laiko pas save.

I MERGA. O aš girdėjau, kad jis, į kovą eidamas, niekino Viešpatį Dievą ir todėl jį nudėjo iš dangaus sušvitusi ugnis.

OLIGĖ. Jis mirė krikščioniu, sakau jums, ir todėl jį iškilmingai laidos. Stabmeldžiai, kurie jo klausė, pamatys, kad ir jisai mirdamas krikščionių Dievą pripažino ir pagerbė jį. Taip sakė lenkų dvasininkas kunigaikštieni, aš pati jo žodžius esu girdėjusi.

III MERGA. O man Vairas, kuris matė, kai mirė Stardas, pasakojo, kad jis miręs, kaip kad seniau mirdavo visi lietuviai. Jis skubinosi į dausos šalį, kur gyvena dievai ir visi mirusieji mūsų tėvai ir senoliai. Ten jūs nebepateksit! Vergausite lenkams ir vokiečiams jų dausoje.

OLIGĖ. Ir Stardas ten nebepateks.

III MERGA. Pateko jau. Lenkų krivis melavo, nes jis burtu vandeniui apšlakstė tik lavoną, kai Stardo vėlė jame jau nebegyveno. Tie, kurie ten buvo, matė, kaip jo vėlė baltu žirgu nujojo dangaus keliu į dausos šalį.

OLIGĖ. Melavo tavo Vairas! Jūs visi mėgstate apgaudinėti, ir jūsų dievai apgaulingi: jie – velniai, ne dievai. Lenkų dvasininkas nebūtų netiesą sakęs kunigaikštieni, ypač kunigaikščiui: pabijotų. O tavo Vairas tau tikrai pamelavo.

III MERGA. Vairas – garsus kareivis. Jį gerbia patsai valdovas ir senas karavadas Daugaila. Jis niekuomet nemeluoja.

OLIGĖ. Tai jam pasivaideno.

III MERGA. Jis narsus kareivis ir nieko nebijo, o vaidenasi tik tiems, kurie bijo.

I MERGA. Ir kam jį cerkvėn nunešė?! Visą gyvenimą gerbė jis savo stabmeldiškus dievus, piktažodžiavo dievui, ir vokiečių, ir gudų, o kai numirė, jį vieną laidos kaip šventą!

OLIGĖ (*atsikeldama, III-jai mergai*). A, kipšas ima tavo garsųjį Vairą! (*II-jai mergai*) Einam! (*Apkabina ją už juostos, ir abi išeina*)

I MERGA (*baigia taisyti lovą*). Kur jiedvi nuėjo? Aš bijau. (*Prieina ir sėdasi pas ugnį*)

III MERGA. O aš nieko nebijau. Mes – kai numiršta kas, statom naktin pieną ir kitus gėrimus ir valgymus dubenyse ir ąsotyse, kad mirusio vėlė turėtų ko valgyti ir gerti ir ilgiau pasilikėtų namuose, kur ji gyveno. Mes džiaugiamės, kai ji dar namuose esti, raudojam ir aimanuojame, kai gėrimai ir valgymai lieka nepalieti, nes tuomet brangi vėlė namus jau yra apleidusi. O kodėl jūs neapkenčiat ir baidotės numirėlių, aš nesuprantu. Argi mirę piktesni nekaip kad gyvi buvo?

II MERGA. Aš nieko nežinau. Visi bijo, ir aš bijau.

Koridoriuj už durų pasigirsta baisus riksmas. I merga irgi surinka ir nusitveria III-sios mergos ranką; kambarin įbėga OLIGĖ ir II-JI MERGA, abi nusigandusios

II MERGA. Ten Stardas! Dieve susimilk ir apgink mus! (*Drebėdama slepiasi už III-sios mergos*)

I MERGA. Kur? Kur? (*Irgi slepiasi už jos*)

OLIGĖ (*drebėdama, nusigandusi*). Ten, netoli didžiosios menės... Jis stovėjo lyg gyvas... (*Kiek nurimus*) Dieve, kaip aš nusigandau.

ONA DUONUTĖ (*įeina per kitas duris, rami. Sustoja vidury kambario, dairosi į visas*). Ko jūs taip rėkajat? Sukelsit visą pilį.

III MERGA. Mergos sako, kad mačiusios Stardo vėlę ir nusigandusios. Bet manau – tai netiesa.

ONA DUONUTĖ. Stardo vėlę? Jums, matyti, pasivaideno, mergutės...

II MERGA. Ne, ne! Aš gerai esu mačiusi, kaip jis užėjo už kampo ir pasislėpė.

ONA DUONUTĖ (*ramiai*). Pažiūrėsim, kur jūs jį matėt. (*Ima nuo skobnių žvakę, atidaro duris ir žengia priekin. Ten stovėdama dairosi aplinkui, pakėlusi aukštyn žvakę. Mergos stovi josios užpakaly*) Matot, nieko nėra. (*Grįžta atgal, stato žvakę ant skobnių, mergos apstoja ją*) Jis mirdamas pažino dievą ir švento teikėsi krikšto, kuris nuplaudžia visas žemės nuodėmes. (*Atsisėda šalia lovos į kėdę; III-ji merga nuauna ją*) Jis dabar danguje drauge su šventaisiais džiaugiasi Kristaus veidu ir amžina šviesa. Ramybės neturi tik tos vėlės, kurių nei dangus, nei pragaras nepriima. (*Atsistoja. Mergos ją nurengia; pusiau nusirengus atsisėda lovon*) Nesibaidykit, eikite į savo kambarius ir ramiai miegokite.

II MERGA (*taisydama drabužius*). Vis tiek šią naktį aš neužmigsiu, kol sugiedos gaidys.

I MERGA. Gerai būtų dabar turėti kambary gaidį. Sako, monai neina ten, kur yra gaidys.

II MERGA. Einam paprašysim pas tijūno žmoną, kad šiai nakčiai paskolintų mums gaidį.

I MERGA. Einam, bet visos drauge, ir tu, ir Oligė, ir ji (*rodo į III-ją mergą*). Aš viena neliksiu ir neisiu.

OLIGĖ. Kaipgi mes visos išeisim? Kunigaikštienė liks vienai viena ir bijosis.

ONA DUONUTĖ (*atsistojusi*). Eikit ramiai, aš nebijau viena. Dievas mano globėjas, ir aš tikiu, kad be jo žinios man ir plaukas nuo galvos nenukris.

Mergos atsisveikina su kunigaikštie ne ir išeina. Ona Duonutė apsižvelgia aplinkui, sumasto paleistus plaukus ir atsiklaupia klaupyklon; sudėjęs rankas

Tėve mūsų, kuris esi danguje...

Girdėti koridoriuje vėl kažkas suriko

Jos vėl suriko... Vėl pasivaideno joms... Nejaugi tiesa, kad jo vėlė neranda ramybės? (*Atsistojusi*) Dieve aukščiausias, kaip baisu!.. (*Sudrebėjusi*) Viešpatie Jėzau Kristau, gelbėk mane, nusidėjėlė! Ach, kam aš leidau mergaitėms išeiti! (*Klausydama*) Ir mels-tis negaliu... Štai jis eina... Štai prie durų... priėjo... Štai grobsto... Ne, ne! (*Sunėrus rankas*) Tai man tik vaidenasi... Tai plaka mano nelaiminga, nusigandusi širdis. (*Atsiklaupia*) Ko aš bijosiu? Šventa išpažintimi susitaikiau su dievu, jis mano maldą išgirs... Neklausysiu nieko, melsiuosi. Malda išsklaidys baidas mano mintis. (*Klausydama*) Viešpatie, kažkas atidaro duris... Ne, nesidairyčiau, nežiūrėsiu... Neiškęsiu, Viešpatie! Vai, suriksiu... (*Dirstelėja, atsigręžusi į duris. Duryse kažkoks vyras. Ji pašoka iš vietos ir surinka*) Va-ai, Stardas!

KELERIS (*priglaudęs pirštą į lūpas*). Tss!.. (*Tyliai*) Nenusigąsk. Aš ne tasai, kuo mane palai-kei.

ONA DUONUTĖ (*atsistojusi tarp klaupyklos ir lovos, išgąščio kupina*). Kiekviena dvasia dievą tegarbina!.. (*Drebėdama, išgąščio kupinu balsu*) Kas tu? Ko tau čia reikia tokiu metu?

KELERIS (*taip pat kaip anksčiau*). Tss!.. Aš Keleris! Atmeni vokiečių riterį, kuris norėjo tau gero, bet tapo priežastimi neatitaisomos nelaimės. Aš tuomet neištesėjau garbės žodžiu patvirtinto pažado, kurį tau buvau davęs. Tu atmeni, aš baidia priesaika tau siekiau – švento Jurgio ietimi.

ONA DUONUTĖ. Aš atsimenu. Dabar pažinau tave. (*Liesdama rankom skruostus*) Kaip tu patekai čion šiuo metu? Kodėl tu čia esi?

KELERIS. Aš norėjau tave išvesti iš čia, jei tik sutiksi, tuo pačiu būdu, kaip aš čion patekau, bet, matyti, mane apgavo ir išdavė. Tu gavai mano laišką?

ONA DUONUTĖ. Gavau. (*Išeidama aikštėn*) Ach, Dieve aukščiausias, ko gi tu vėl čion grįžai? Ar nežinai, kokis tau gresia pavojus?..

KELERIS. Aš jau esu tau sakęs, kodėl aš čia. Riteriui jo žodis, šventa priesaika patvirtintas, brangesnis negu gyvybė. Aš galiu tik mirti, jei nepasiseks ištesėti, ką tau esu pažadėjęs ir prisiekęs. (*Sunėręs rankas ant širdies*) Ne, aš tau dar ne visą tiesą pasakiau: tu graži kaip Dievo aušra, ir aš pamilau tave tą valandėlę, kai pamačiau. Aš slapta įsivogiau čion tavęs pamatyti. Aš žinau, kad turiu žūti, ir mirsiu, kaip riteriui dera, bet negalėjau gyventi, nepamatęs tavęs nors vieną dar kartą. (*Atsiklaupia ir ištiesia į ją rankas*)

ONA DUONUTĖ (*žengdama kelis žingsnius priekin ir gniauždama rankas*). Dieve mano, Dieve mano! Ką tu padarei, beproti?

KELERIS (*taip pat*). Aš per daug pasitikėjau protu, aukso galybe ir savo laime. Bet tu nesigailėk manęs. Už laimę tave matyti ir mylėti verta nukentėti, verta gyvybę prarasti. Kas man gyvenimas be tavęs! Jis nesiliaujamas skausmas, nesuvaldomas ilgesys, stipresnis, nekaip mano jėgos gali pakelti. (*Tyliai, suglaudęs ištiestas rankas*) Tu verki? Nesigailėk manęs. Iki šiol aš blogai gyvenau, daug pikta žmonėms dariau, dažnai dievą įžeisdavau, bet nuo to meto, kai tave esu pamatęs ir pamilęs, aš prisiečiau Šventai Panelei, kad būsiu tavęs, skaisčiausios dangaus gėlės, vertas, vis tiek, kur mums teks susitikti, šiame pasauly ar viešpaties dievo rūmuose. Mano svajonė įsikūnijo, tave aš pamačiau. Nori išeiti su manim iš čia tuo pačiu keliu, kuriuo aš čion atvykau? Jei manęs neišdavė, mes lengvai išeisime; jei apgavo ir išdavė, aš kalaviju tau kelią praskinsiu, arba žūsime abu.

ONA DUONUTĖ (*neigiamai kraipydama galvą*). Ne, riteri, aš negaliu eiti su tavim. Aš nenoriu netekti doro vardo. Dievas mato mano širdį ir žino, kaip aš esu tau dėkinga, bet sekti tavim negaliu (*gniauždama rankas*), negaliu, negaliu, riteri...

KELERIS. Tu gesini paskutinį vilties spindulį, tu nutrauki paskutinį siūlą, kuris dar rišo mane su gyvenimu. Dėkui! Dabar, jei teks man mirti – mirsiu, kaip dera kareiviui, kuris dėvi aukso pentinus ir riterio juostą. Dėkui tau. Tik leisk man, prieš išeinant mirti, paliesti tavo kojas, pabučiuoti tavo drabužių kraštelį. (*Atsiklaupęs pagauna jos drabužio kraštą, bučiuoja*)

ONA DUONUTĖ (*klauso, pridėjusi pirštą prie lūpų*). Tss! Aš girdžiu...

KELERIS (*ramiai, išleidęs drabužius*). Matyti, tavo tarnaitės, kurios dukart mane matė, sužadino pilį ir dabar sukilę žmonės manęs ieško.

ONA DUONUTĖ. Dieve mano, jie gali čion ateiti!..

KELERIS (*atsistodamas*). Dėkis, kad miegi, ir neįleisk jų čia.

ONA DUONUTĖ. O jei su jais kunigaikštis? Tu manai, riteri, kad jį kas sulaikys? Jis įeis čion! (*Susiėmus rankom už skruostų*) Dieve, kas tada bus su manim?

KELERIS (*ramiai*). Jis nebeįeis iš čia. (*Traukia kalaviją iš makštų*)

ONA DUONUTĖ (*kuštomis*). O mano moters garbė? Tu, riteri, apie tai negalvoji? Juk tu esi mano kambary, kuriame aš miegu.

KELERIS. TAIP, aš apie tai nepagalvojau. (*Mauna kalaviją makštysna*) Kur veda šitos durys? (*Rodo į priešingas duris*)

ONA DUONUTĖ (*pasiklausydama vis didėjančio triukšmo*). Į koridorių... Paskui į kapelą... Iš ten, kur tave matė, kapelon galima patekti tik per mano kambarį...

KELERIS. Gerai, aš neužmiršiu. O dabar sudiev! Atsisveikinant leisk man tavo kojas pabučiuoti. Šiame pasauly juk nebepasimatysime, o ar teks aname, nežinau: tu juk dangui skirta, o aš jo dar nesu vertas. (*Atsiklaupęs staiga apkabina jos kojas*)

ONA DUONUTĖ (*nusilenkus į jį*). Riteri, atsikelk, nereikia...

Keleris atsistoja, ir jį, pusiau apalpusi, puola jo glėbin; Keleris ją ilgai bučiuoja. Už durų pasigirsta balsai; Keleris paleidžia kunigaištienę ir skubiai išeina per priešines duris

Viešpatie, gelbėk jį! Švenčiausioji Mergele, saugok jį!.. (Sugniauždama rankas) Arba temirštu ir aš!.. (Krinta apalpusi ant grindų... Durys atsidaro, ir ant slenkščio pasirodo SKIRGAILA. Už jo matyti DAUGAILA ir kiti ginkluoti vyrai)

I I

Kapela. Nedidelis, keturkampis, žemais skliautais kambarys. Altorius priešaky. Prieš altorių dega lempelė. Kairėje mažos drelės zakristijon. Vidury kapelos katafalkas su karstu, pridengtu juoda marška. Karsto dangstis priglaustas prie sienos, dešinėje, netoli lango

KELERIS (*duryse; dairosi į koridorių, paskui įeina vidun ir užšauna duris. Dairosi aplinkui ir, pamatęs dureles, prieina ir mėgina atidaryti*). Užrakintos, o išlaužti nepajėgsiu. Tvirtai stato savo laužus nemiklios stabmeldžių rankos. (*Dairosi aplinkui*) Iš čia nėra kito išėjimo, kaip tik durys, pro kurias įėjau. Bet už jų laukia mane mirtis ir baisi gėda ne tik man, bet ir jai. (*Maldingai sudėjęs rankas ir pakėlęs akis aukštyn*) Ak, atleisk man, mieloji, kad nerimtu žingsniu įtraukiau tave į tokią nelaimę ir gal dar suteiksiu tau amžiną gėdą... O, kad dabar mane prasiskyrusi žemė prarytų ir aš ten galėčiau amžinai pasislėpti... Ar kad visa, kas nūnai atsitiko, tik sunkiu sapnu virstų... Aš tik dabar supratau, kaip tave nuskriaudžiau, kokios baisios gėdos tau galiu būti priežastimi: jie ateis čion per tavo miegamąjį kambarį ir suras mane čia... Lengviau man kentėti pragaro kančias, lengviau galvoti, kad tu kitam, ne man, priklausysi, negu žinoti, kad dėl mano priežasties turi ištikti tave tokia nelaimė!.. (*Prieina altoriaus laiptus, atsiklaupia ir, sudėjęs rankas*) Viešpatie Dieve, tu visa gali! Stebuklą padaryk, ne dėl manęs, bet dėl josios. Aš tau už tai pažadu neišleisti iš rankų ginklo, kol tavo vardo garbei nukausiu tiek šventos bažnyčios priešų, kiek yra pirštų ant mano rankų ir kojų ir ant jos rankų ir kojų. Tik neleisk, kad mane čia surastų! (*Atsistojęs, išdidžiai*) Nelaikyk man per gėdą, kad prašau mane gelbėti, ir nemanyk, viešpatie, kad esu bailus ir todėl prašau. Riterio žodžiu tau siekiu, kad nėra baimės mano širdy! Tik dėl jos, dėl moters, tave prašau! O tau, Švenčiausioji Mergele, pažadu ir vežimus, ir arklus, ir visą kitą lobį, kurį artimiausioj kovoje paimsiu. Tebūna jis tavo altoriui padabinti Marienburgo bažnyčioje. (*Sužaibuoja. Keleris pamato dabar langą*) Tu, Viešpatie, jau išgirdai mano maldą ir rodai man kelią, kuriuo turiu sprukti. Ačiū! (*Prieina į langą, išlaužia jį ir žiūri*) Ne, viešpatie, ar tu pasijuokei iš manęs, nors esu riteris, kuriam kad ir karalių karalius visgi pagarbą teikti privalo. Juk mano stiprus kūnas neprisiskverbs per tokį plyšį. Gal tik tavo angelai galėtų per jį mane prastumti... (*Klausosi*) Vėl, ko gi čia nusiminiau, ko karščiuojuosi? Galgi manęs neišdavė, tik mačiusios mane merginos sukėlė triukšmą ir sužadino prakeiktus pilies gyventojus. Vaiduokliu mane palaikė, paieškojo, nesurado ir nurimo. Iki aušra užtekės, dar galėsiu išeiti iš pilies. (*Prieina prie karsto*) Kas tu esi, atsitiktinis mano kaimyne, su kuriuo likimas liepė man nakties dalį praleisti? Kas tu esi, man vis tiek, aš tavęs nebijau. (*Pakopia laiptais, pakelia maršką, kuria karstas*

pridengtas, ir pažvelgia į lavono veidą) Pažinau tave: tu – kilnūs stabmeldys, senovės karžygių dainius. Tik kokiū būdu tu čion patekai? Nejaugi ir tave palietė Dievo malonė? (*Pridengia velionio veidą marška ir nulipa žemyn*) Nors tu esi prisidėjęs prie mano nelaimės, bet pikto aš tau nejaučiu ir (*nusigręžęs į altorių*) prašau tave, viešpatie, už jį, jei mano malda jam dar reikalinga. (*Žegnojasi. Kurį laiką stovi nejudėdamas. Paskui klausosi*) Eina!.. (*Prieina į duris ir, pridėjęs ausį, klausosi. Skubiai nuo durų pasitraukdamas*) Dangaus galybės! Čion ateina, velnio vaikai! Reikia iš čia pranykti, o kur, aš nežinau. Ar į karstą aš pasislėpsiu? (*Nudžiugęs*) Ir tikrai, kodėl gi karste negaliu pasislėpti? Juk ten manęs neieškos, tik tu (*kreipdamasis į karstą*), drauge, manęs neišduok. O kai tik jie išeis, gal kažką ir sumanysiu, kaip iš šito laužo išsprukti. (*Skubiai užlipa į kataialką ir nutraukia nuo karsto maršką*) Nors tu liesas ir erdva tau karste, bet mudu nesutilpsime. Na, mielas drauge, patarnauk man, užleisk savo ankštą butą... Tu liesesnis, per langą išlįsi... (*Ištraukia lavoną iš karsto*) Aš tau padėsiu... Br... Nemalonu tave paliesti, bet ką bedarysi. (*Eina į langą ir prastumia lavoną*) Truputį aukšta ir nesmagu keliauti šituo keliu, bet, manau, tai per daug tau nepakenks ir tu man atleisi. (*Girdėti, kaip krinta lavonas*) Sudiev! Gal greit pasimatysim kitam pasauly, kur nebėra nei draugų, nei priešų...

Triukšmas už durų didėja; girdėti žingsniai ir balsai. Keleris dabar visai ramus ir nesiskubindamas pritaiko langą

BALSAS UŽ DURŲ. Durys užrakintos. Negalima atidaryti.

SKIRGAILA. Išlaužkite duris! Kirviu jas, jei kitaip negalima!

Durys braška, iš oro spaudžiamos. Keleris atsargiai kopia į katafalką, atsargiai įlipa karstan, deda ten kalaviją, patsai gulasi ir visas su galva užsikloja marška

KELERIS (*užsiklodamas*). Šventas Jurgi, riterių globėjau, į tavo rankas dabar įteikiu savo garbę ir garbę tos, dėl kurios aš visa tai dariau. O tu, Viešpatie Dieve ir Švenčiausioji Mergele, neužmirškite, ką aš jums esu pažadėjęs!

Išlaužtos durys krinta viduriu kapelos, apversdamos pastatytus pas katafalką žiburius. Įeina

SKIRGAILA, DAUGAILA, artimi BAJORAI ir KAREIVIAI. Kai kurie laiko kalavijus rankoje

SKIRGAILA (*iėjęs pirmas kapelon, atsistojęs vidury, dairosi aplinkui*). Teatsistoja du pas duris, o kiti apžiūrėkite visus kampus. Iš čia jis neturi išsprukti.

Daugaila drauge su kitais įeina kapelon ir apieško visus kampus ir kampelius. Skirgaila sėdasi nišon, padėjęs kalaviją ant kelių ir susimąstęs, nepastebi, kas aplinkui dedasi.

Duryse pasirodo BUTRIMAS

DAUGAILA (*prieidamas*). Kunigaikšti, čia nieko nėra.

SKIRGAILA (*nejudėdamas*). Jis turi čia būti. Ieškokite geriau.

DAUGAILA (*nusigręžta į kareivius, kurie vis dar ieško. Tie rodo rankų mostais, kad nieko nėra*). Na, taigi. (*Kunigaikščiui*) Jei čia kas buvo, jį turėjo žemė praryti: jis negalėjo išsprukti, o čia jo nėra.

BUTRIMAS (*pasilenkęs kunigaikščiui, skersuodamas į karstą, tyliau, kad išgirstų tik jis ir Daugaila*). Aš klausinėjau mergaites, kurios pirmos buvo jį pamačiusios. Jos kalba, kad gerai jį pažinusių: tai buvo Stardas, kuris štai karste guli. (*Kaire ranka rodo į karstą*)

SKIRGAILA (*nekantriai*). Niekus man kalbi! Aš žinau, ką žinau ir turiu žinoti. (*Atsikeldamas, Daugailai*) Daugaila, kur kareivis, įleidęs vokietį pilin?

BUTRIMAS. Įleidęs vokiečių pilin? (*Išskėsdamas rankas, į kitus*) Ką tai reiškia? Nieko nesu-
prantu...

DAUGAILA. Jis dabar stovi sargyboje pilies vartuose.

SKIRGAILA. Jei nesurasi vokiečio, liepk jį pakarti, – jis išleido vokiečių atgal iš pilies.

DAUGAILA. Jis to nepadarė ir padaryti negalėjo, – jis doras kareivis ir tau ištikimas.

SKIRGAILA. Kas išdavė vieną, gali ir kiekvieną išduoti. Juo negalima pasitikėti.

DAUGAILA. Ką jis padarė, mano liepiamas ir tavo sutinkamas padarė. Aš duodu tau už jį
ranką, kaip kad jam esu davęs už tave.

*Kareiviai susiburia duryse. Butrimas visą laiką stengiasi užkalbinti Daugailą, bet tasai nekreipia
dėmesio*

SKIRGAILA. Tavo dalykas, kam tu ranką davei, ir man tai nerūpi. (*Atsistojęs ties Daugaila
ir sunėręs rankas užpakal*) Aš kai kam esu pažadėjęs vokiečio galvą. Nėra jos, turi nu-
kristi kita.

DAUGAILA (*nustumdamas šalin Butrimą, kuris nori jam kažką pasakyti*). Jei tau, valdove, rei-
kia galvos, paimk mano seną, bet žodį turiu išlaikyti, kol esu gyvas. Aš ne kunigaikštis,
ir mano garbė vien mano doroje.

BUTRIMAS. Aš nesuprantu, apie kokį vokiečių, kokį kareivį judu kalbate, bet žinau, kad ten
buvo ne kuris kitas, tik Stardas. Mergos visais dievais siekia, kad tai jis buvo, o juk jos
dukart šią naktį yra jį mačiusios. Ko gi būtų nusigandusios ir mergos, ir kunigaikštienė,
jei būtų gyvą žmogų pamačiusios.

SKIRGAILA. O kareivis, kuris įleido vokiečių pilin? Ar jis nematė, ką per vartus leido?

BUTRIMAS. Nežinau, apie kokį kareivį...

SKIRGAILA. Nežinai, tai tylėk! (*Sumojęs ranka*)

BUTRIMAS (*tyliai, paslaptینگai*). Kunigaikšti, mirusieji pasiima išvaizdą, kurią nori...

DAUGAILA. Nežinau, ar tiesa, ką Butrimas pasakoja, bet žinau, kad čia jo nėra, ir išsprukti
iš čia nebuvo kaip.

SKIRGAILA (*pažvelgęs į katafalką, nerimastaudamas*). Nejaugi jis vėl mane apvyklė ir apgavo?
Ar vėl aš klystu?... (*Kurį laiką stovi, parėmęs pasmakrę ranka*) Ne, nesiduosiu apgauna-
mas nei gyviesiems, nei mirusiesiems. (*Palydams*) Ei, pašaukite čion tuojau lenkų popą,
tepalaidoja jį, kaip žino, tik tuojau... O tu, Butrime, pasižiūrėk, kad šią naktį, ryt dieną
ir kitą naktį, kol paliepsiu, kad gana, būtų visi įėjimai ir išėjimai sargybos saugojami.
Kareivių tarpe yra bailių, todėl visur pastatyk po du vyrų. Daryk, ką liepiu.

*BUTRIMAS išeina su kareiviais. Pasilieka tik kunigaikštis ir Daugaila. Kunigaikštis tyliai, nieko
nekalbėdamas, apeina ir apžiūri visus kampus. Jį lydi Daugaila, laikydamas rankoje žiburį, kurį
jis anksčiau buvo paėmęs iš kareivio. Apžiūrėjęs visa, Skirgaila vėl sėdasi nišoje ir, parėmęs galvą,
tyli. Daugaila stovi priešais, aukštai pakėlęs žiburį, ir laukia, kada Skirgaila pasikels išeiti*

SKIRGAILA (*pakėlęs galvą ir žiūrėdamas Daugailai į akis*). Ką tu manai, Daugaila?

DAUGAILA. Aš manau, kad geriau kas atsitiko, negu kaip kad turėjo atsitikti... O mums
reikėtų greičiau iš čia išeiti. Galgi tikrai Stardas pyksta...

*Tuo akimirksniu vėtra išstūmė blogai pritaikintus lango rėmus, kurie krinta ant grindų. Žiburys
akimirksnį sumirgėjo, vos nepageso. Daugaila griebiasi kalavijo. Kunigaikštis irgi pašoka iš vietos.
Bet vieną akimirksnį abu vėl nurimo. Daugaila, rodydamas į langą*

Štai vienintelis kelias, kuriuo jis galėjo iš čia išeiti. Bet kas tą kelią pasirinko, turėjo
būti pasirengęs į daugą keliauti.

SKIRGAILA. Nejaugi manai, kad jis per šitą plyšį išlindo? Panorės narsus kareivis, dargi turįs rankoje kalaviją, negarbinga bailaus žmogaus mirtimi žūti.

DAUGAILA. Kito kelio iš čia jam nebuvo, valdovė. Arba tenka manyti, kad tiesa buvo Butrimo žodžiuose.

SKIRGAILA. Pažiūrėk, ar nepamatysi, kai sužaibuos, jo ten žemai, apačioje.

DAUGAILA (*atiduoda jam žiburį ir kopdamas aukštyn*). Tavo žodis – man liepimas. Bet sunku man senam į šitą plyšį įlikti. Reikia žiburys numesti, gal krisdamas neužges, bus geriau matyti.

SKIRGAILA. Kad ant kalno stovėdamas vokietis pamatytų ir nušautų tave... (*Imdamas žiburį kiton rankon*) Lipk atgal, Daugaila. Aš vis tiek nepatikėsiu, kol patsai pamatysiu.

DAUGAILA (*lange*). Mano akys blogai mato, bet ten kažkas žemai juoduoja. (*Nulipa nuo lango. Skirgaila paduoda jam žiburį ir kopia patsai*)

SKIRGAILA. Patikėsiu, kai patsai pamatysiu. (*Įlindęs į langą, žiūri žemyn. Sužaibuoja*) Taip, ten žmogus guli... (*Nulipa nuo lango*)

DAUGAILA. Matai, valdove, kaip tu veltui buvai įtaręs ištikimą kareivį.

SKIRGAILA. Taip. Matau, kad aš imu dažnai klysti. (*Sėdasi vėl*) Bet kodėl jis panorėjo mirti tokiu būdu ir nežuvo, kaip tvirtam vyrui dera – kovoje, su kalaviju rankoje? Juk aš žinau ir visi žino, kad jis buvo narsus kareivis.

DAUGAILA. Iš kur žinai, valdove, kad taip mirti, kaip jis mirė, mažiau reikia narsos negu mirti su kalaviju rankoje? (*Kraipydamas galvą*) Ne, taip miršta ne bailūs, bet tie, kurie save aukoja. Jis nepanorėjo, kad jo mirtis būtų tavo žmonos amžina gėda, ir tu jam turi būti dėkingas. Aš nežinau, kodėl elgeisi, kaip kad pasielgei, bet žinau, kad čion patekti jisai galėjo tik per tavo žmonos miegamąjį kambarį. O kas savo žmoną niekina, tas niekina savo garbę ir dorą vardą. Taip manė tuomet, kai aš buvau dar jaunas.

SKIRGAILA. Ką tu nusimanai, seni? (*Atsikeldamas*) Dabar pasaulis kitokis negu tuo metu, kai tu buvai jaunas. Bet jei jis beliko ir tas pats, žinoti apie tai nenoriu. Aš keršto ieškau ir keršyti maniau taip, kad mano kerštas būtų baises... Bet vėl nepasisėkė... (*Nusigrėžęs į duris*) Pasiųsk kareivius, teatneša jo lavoną pilin. (*Duryse*) Aš jo galvą kai kam esu pažadėjęs, ir kunigaikštis turi žodį tesėti. (*Išėina*)

DAUGAILA (*likęs vienas, stato žiburį žibintan sienoje ir pritaiko rėmus*). Ne, tepasilieka jis ten, kur guli. Jei tu, kunigaikšti, nesirūpini savo namų garbe, ja pasirūpinti turiu aš. Temano geriau visi, kad tai buvo Stardas. (*Nusigrėždamas išėiti*) Kol tamsu, liepsiu lavoną nuplukdyti upe... Kad niekas nepamatytų, kas jis buvo, ir nesužinotų, koku būdu ten atsirado žuvęs... (*Duryse*) Taip reikia ir taip bus...

I I I

Kapela. Viskas kaip anksčiau. JONAS SKARBEEKAS skaito egzekviją. Ant katafalko karstas. Jis uždengtas juoda marška. Aplink karstą dega žvakės ir lempelės. Keli bajorai atėjo pažiūrėti, kaip Stardas laidojamas

I BAJORAS. Tai šianakt jūs nieko nesuradot? Nesuėmėt?

BUTRIMAS. Ką turėjome surasti? Tas, kurio ieškojom, juk čia guli. (*Linkteli galvą karsto link*)

II BAJORAS. Nejaugi tai buvo jis? (*Bailiai dirsteli į karstą*)

I BAJORAS. Kai aš šiandien į jį dirstelėjau, man pasivaideno, kad jo veidas baisiai pasikeitęs. Jis visai nepanašus dabar į tą, kuri mes gyvą pažinojom. Tik pažiūrėkit, kaip pajuodo jo plaukai!

II BAJORAS. Nenoriu aš į jį žiūrėti, tesaugoja mane dievai susitikti su juo. Piktas jisai, ir bijau, kad neimtų keršyti visiems – ir priešams, iv draugams.

BUTRIMAS. Nesuprantu, kam sumanė jį tokiu būdu laidoti. Visi kalba, kad lenkų dvasininkas jį pakrikštijo jau mirusį ir todėl taip pyksta jo velė. Bijau, kad nepridarytų mums vargo.

II BAJORAS. Ar jam dabar ne vis tiek, kada jį krikštijo ir kaip jį nūnai laidoja?

BUTRIMAS. Matyti, ne vis tiek, jei patsai neturi ramybės ir mums neduoda. Matyti, krikštus suklaidino jam kelią į dausą, o krikščionių dangun nenori...

I BAJORAS. Tai ir bastosi, vietos sau nesurasdama. Ne į gera tai mums visiems... (*Kuštomis*) Sako, nakčia jis vos vos nepasmaugęs kunigaikštienės. Gerai, kad metu suspėjo išgelbėti! Jau buvo ją radę be žado.

II BAJORAS. Ji to verta. Ar ne ji priežastis viso, kas ištiko mūsų kraštą? O kas dar mus dėl jos gali ištikti!..

BUTRIMAS. Pasakos! Nusigando, pamačiusios tą, kuris yra miręs, ir apalpo. Ji, nors mūsų tautos, bet galvoja kaip lenkė; kas numirė, to nebėra pasauly, jei jis ne piktas, – mano jie.

I BAJORAS. Jis turėjo būti baisus. Juk jis pyksta.

II BAJORAS (*nustebęs*). Žiūrėkit, žiūrėkit! Kunigaikštienė ateina.

Kapelon įeina KUNIGAİKŠTIENĖ, mergaičių lydima. Ji vidury kapelos, tiesiog ties karstu, atsiklaupia. Viena mergaičių paduoda jai knygas, ir ji ima melstis. Mergaitės suklaupia užpakaly

Nejaugi ji atėjo prašyti, kad Stardas atleistų jai ir nepyktų?

I BAJORAS. Nemanau. Ji išdidi... Valdovų giminės...

BUTRIMAS. Mergaitės man sakė, kad ji kiaurą naktį akių nesumerkusi: vis meldusis ir verkusi.

I BAJORAS. kažkas baisaus turėjo ją ištikti.

Kunigaikštienė nuleidžia rankas su maldaknyge, nejudėdama įsmeigia akis į karstą; tik lūpos kruta, matyti, meldžiasi

Žiūrėkit, žiūrėkit, kas su ja dedasi. Ji žiuri į jį... Kalbasi!..

Kapela kupina mėlynos šviesos. Visi lyg pranyksta, matyti tik viena kunigaikštienė. Ji klūpo, rankas nuleidus, ir meldžiasi. Katafalko dešinioje pusėje atsistoja ŠVIESUSIS VYRAS, o kairioje TAMSUSIS. Balsai jų lyg griausmas Tik kai kada girdėti kunigo Skarbeko žodžiai

ŠVIESUSIS VYRAS. Štai ji atėjo šventyklon, ir tu tuojau pajutai. Visi spėja ją atėjusią pasimelsti už velės ramybę to, kuris čia turi būti ir kurio vietą tu esi užėmęs. Tu vienas tik visam pasauly numanai, kodėl ji čia atvyko. Visą naktį gyvenusi čia baime, čia viltimi, ji atėjo padėkoti aukščiausiam už tavo gyvybės, savo garbės ir doro vardo išgelbėjimą, už tavo meilę, kuria amžinai džiaugsis josios širdis ir kuri amžinai liks josios gyvenimo šviesioji aušra.

TAMSUSIS VYRAS. Nejaugi tu iš tikro manai leisti, kad tave gyvą pakastų? Nejaugi tu toks likai beprotis, jog gali svyruoti, ar nepasirinkti tokį baisų likimą, kada dar taip lengva išsigelbėti? Užtenka tau tik sujudėti karste, pakelti galvą, ir visi čia esamieji išsigandę išbėgios į visas šalis, ir tada tau kelias bus laisvas. Dargi su tavim tavo kalavijas, kuris niekuomet nėra tavęs apvylęs.

ŠVIESUSIS VYRAS. Taip, gali atsitikti, kad tie, kurie čia yra, baimės pagauti, nesulaikys tavęs. Bet tu patsai žinai, nes girdejai, kai buvo įsakyta, kad visi išėjimai ir įėjimai stipriai

būtų saugojami kareivių, kurie laukia, kada tu pasirodysi, ir mano, kad pasirodyti turi tu, ir todėl jų nebeįbaidysi. Vargiai ar patsai išsigelbėsi, o toji, kuri tave pamilo, taps paniekos moterimi, ir tu suteiksi josios vardui amžiną gėdą.

JONAS SKARBEKAS (*balsas jo skamba paslaptinai, lyg iš kažkur iš tolo*). „Kodėl aš nenumiriau, iš motinos vidurių išeidamas, ir neužbaigiau tuomet savo dienų? Būtau dabar gulėjęs ir ilsėjęsis... Miegotau, ir ramu man būtų... Ten neteisingi nustoja baimę gimdę, ten ilsisi siela nuvargę, ten didelis ir mažas lygus yra... Kam kenčiantiems duota dienos šviesa ir gyvybė siela nuvargusiems? Tiems, kurie mirties trokšta ir josios nėra?“ ...

ŠVIESUSIS VYRAS. Tu daugel pikto esi padaręs viešpaties akyse, ir didi turi būti tavo auka atlyginti dievo teisybei. Atmink, kad tavęs ištesėjusio laukia didelis atlyginimas, didi laimė tau pagaminta. Ten tu ją rasi, kokią nori surasti, skaisčią kaip aušrinė žvaigždė ir kaip dangaus rasa tyrią. Čia net išsigelbėjusio laukia tavęs gėda, kad pražudei moterį, jai išgelbėjimą pažadėjęs ir pažado netesėjęs. Visi tai žinos ir piktinsis, kada kalbės su tavimi. Nejau panorėsi tokio gyvenimo tu, kuris mirti buvai pasirinkęs, dėl josios čia vykdamas? (*Rodydamas į kunigaikštienę*) Matai, ji laimina dievą už tavo stebuklingą išganyimą ir už tai, kad yra jau praslinkęs pavojus garbei, kuri brangesnė jai už gyvybę.

TAMSUSIS VYRAS. Bet kokią auką turi už tai mokėti! Ji niekuomet apie tai nesužinos, lengvai praeidama šalia tavo kapo, ir josios akyse tai bus svetimo kapas.

JONAS SKARBEKAS. „Dienos žmogaus, moters pagimdytos, trumpos ir liūdesio kupinos. Jis miršta, sudūli ir kur jis? Pranyksta vanduo ežere, nuseka upė ir išdžiūsta: taip žmogus atsigula ir nebeatsikelia. Iki pasaulio pabaigos jis neatsikels ir neprabus iš amžino miego. Nuėjęs tamsybėn, nebeišeis iš ten, nebesugrįš savo namuosna, ir vieta, kur jis buvo, nebežinos jo“.

TAMSUSIS VYRAS. Saulė šiandien tekės kaip visuomet, ir dangus linksmins žemę ir visa, kas joje yra, savo linksma skaidruma. Ir saulė, nusileisdama vakaro metu, apgaubs dangų ir žemę aukso spinduliais. Bet tu nebematysi, tu tamsybėj kankinsies, kol baisia mirtimi numirsi. Ir pragare nėra didesnių kančių kaip tos, kurios tavęs laukia!..

ŠVIESUSIS VYRAS. Bet už tai tavęs laukia amžina šviesa! Ten saulė netekės ir nesileis, ten nežinosi nakties, ir ten skausmas baidysis tavo akių, kurios vien amžina džiaugsis laime.

TAMSUSIS VYRAS. Tai tik tušti spėliojimai! O čia dienos slinks paskui dienas, ji džiaugsis gyvenimu, kaip galėtai džiaugtis ir tu. Praslinks metai, užmirš ji šią baisią naktį ir tave užmirš, kitą pamilusi. Auka tavo bus tau be naudos, ir viltis tavo taps tuščia. Jei susitiksi su ja kitam pasauly, ji tau bus svetima ir nebepažins tavęs... Pamanyk, tu – vokitis ir šventosios Marijos riteris – turi negarbingai žūti dėl prakeiktos stabmeldžių šalies mergaitės, ir žūti taip, kad net kapas negautų tavo vardo. Drąsus ir tvirtas vyras, išdidžios narsos, gali laisvai pasirinkti mirties pavojų, bet toji mirtis turi jo vardui amžinąją suteikti garbę. Tu savo baisia mirtimi ką lauki laimėti?

ŠVIESUSIS VYRAS. Dangų ir amžiną gyvenimą šventųjų tarpe! (*Jo balsas nuolat auga ir tovirtėja; paskutiniai žodžiai aidėja kaip griausmas*) Štai ji prieš tave kaip avelė, aukai skirta. Dievas įskaitys tavo auką ir išlaikys ją tokią amžinai tavo laimei. Ar ne jo rankoje kiekvieno širdis ir likimas? Kas gali drįsti gundyti dievo kelius?

JONAS SKARBEKAS. „Iš rankų priešo gelbėkit mane, iš kankintojo rankų išpirkit mane. Pamokykit mane, ir aš nutilsiu. Nurodykit, kuo esu nusidėjęs“.

TAMSUSIS VYRAS. Štai ateina pagerbti laidotuvių tasai, kuriam ji priklauso. Nejaugi manai, kad dėl tavęs pasikeis pasaulio tvarka ir vyras liausis būti savo žmonos viešpačiu?

Kai sekei mano patarimais, ar nelydėjo tave visur pasisekimas? Nuo meto, kai, paniekinęs mano balsą, ėmei bepročiauti, ar tavo siela pažino nors valandėlę ramybės, ar pasisekimas nėra tavo kelių apleidęs nuo tos dienos, kai piktu keru sujungė šitoji moteris ir surišo tavo ir savo likimą, ar tu netapai panašus moteriai, kuri svyruoja ir abejoja?

ŠVIESUSIS VYRAS. Nemanyk, kad kerai tave valdo. Tai klatingasis gundo tave. Kerai nuo pragaro dvasios, jie į pražūtį veda žmogaus sielą. Pamanyk, ar tas atsitiko su tavim! Ar nepasikeitė tavo siela? Ar ne išmintingesnis nuo to laiko tapai dievo ir žmonių, ar ne kilnesnis savo akyse?

TAMSUSIS VYRAS. Tu buvai vyras ir elgeisi, kaip dera vyrui, kurio krūtinė geležim apkausyta ir ranka apginkluota kalaviju.

Jei tavo sieloje dar neišnyko jėga, jei dar nenusigando tavo širdis, tu visai lengvai gali išsigelbėti. Juk žinai, kad, aušrai auštant, tavo draugai turi pulsti pilį. Tuomet tavo išsigelbėjimas bus visai lengvas... Nusikratyk sielos nuskurdimu. Neleisk sau negarbingai žūti dėl vienos moters. Juk tavęs dar laukia ir garbė, ir laimė, ir kiti gyvenimo džiaugsmiai. Aš tau suteiksiu progos dar šimtą kartų pažinti moters meilės saldžius jausmus. Argi verta dėl vienos viso ko nustoti?

JONAS SKARBEKAS. „Argi ne trumpos mano dienos? Palik mane, atstok nuo manęs, kad aš kiek nusiramintau pirm negu nueisiu nebegriždamas niaurumo šalin, mirties unksnėn, tamsybės šalin, kokia yra mirties tamsybė, kur nėra tvarkos ir netvarkos, kur tamsa kaip pati tamsa“.

ŠVIESUSIS VYRAS. O tu dirstelk į ją ir pasielk, kaip aš tau sakau. Štai įeina tasai, kuris jau liepė iškasti tau duobę. Vienas jūsų turėsite į ją įžengti – tu ar ji, kuri nekalta tuo, ką tu buvai sumanęs ir esi padaręs. Nuo tavęs pareina, kas turi atlyginti dievo ir žmonių akyse tavo klaidas ir kaltes. Norėdamas gelbėti savo gyvybę, paskyręs pražūti moterį, ar nepasielgsi tu, kaip elgiasi bailiai, kurių gyvenimas kupinas gėdos ir nusiminimo? O gal, ją nuvedęs kapan, ir patsai jo neišvengsi ir atsigulsi, bet tuomet guls su tavim gėda ir nusiminimas, ir tavo vardas, garbės netekęs, taps paniekos vardu...

Šviesa gėsta; ŠVIESUS ir TAMSUS VYRAS pranyksta. Matyti visas kapelos vidurys. Pirmoje vietoje katafalkas, o prieš jį atsiklaupusi meldžiasi kunigaikštienė; už jos mergaitės. Kunigaikštis stovi duryse; ilgai jo žvilgsnis susilaiko ant kunigaikštienės. Jam įėjus, pūstelia vėjas. Žvakės sumirga; atsikloja marškos kampas, ir dabar matyti velionio galva, atidengta iki akių. Mergaitės, kunigaikštį pastebėjusios, ima kuštėtis. Kapelų judesys, nes bajorai palengva artinasi į kunigaikštį

BUTRIMAS (kunigaikščiui tyliai, bailiai pažvelgdamas į karstą). Valdove, paklausk mūsų! Paliepk, tesiliauja giedojęs ir teneša jį iš čia greičiau. Velionis pyksta! Tik pažiūrėk, kaip pasikeitė jo veidas! Tai blogas mums ženklas. Vėlės kerštas baisus!

SKIRGAILA (ilgu žvilgsniu į jį pažvelgdamas, kalba tvirtai, iš lėto, lyg pabrėždamas). Gyvi pavojingesni nekaip mirę. Jei aš gyvųjų niekuomet nebijojau, tuo labiau mirusiųjų nenusigąsiu. Telaidojo jį, kaip išmano.

BUTRIMAS. O man atrodo, kad mirusiųjų labiau reikia saugotis negu gyvųjų. (Eina šalin)
BAJORAI (linguodami galvas). Taip, taip... Tiesą sako Butrimas.

Kunigaikštienė atsikelia. Keleris iš lėto atveria akis: jų akys susitinka

ONA DUONUTĖ (*žengia žingsnį priekin ir balsu surinka*). Ach, Viešpatie... Tai jis!.. (*Graibosi rankom už krūtinės ir krinta apalpusi; artimiausios mergaitės ją palaiko. Kyla sąmyšis. Tik psalmių skaitymas nesiliauja*)

BUTRIMAS (*paslaptinai*). Štai, štai... Ar aš nesakiau...

SKIRGAILA (*nieko neklausydamas, įbedęs akis į karstą, žengia du tris žingsnius priekin, paskui užpakaliu slenka atgal, nustebęs praveda ranka per veidą*). Nejaugi? (*Lyg atsikvošėjęs*) Ach, štai kas yra? (*Ploja delnais*) Ei, kareiviai! (*Kareiviams, kurie pasirodo duryse*) Imkite jį greičiau ir pakaskite!.. Tik greičiau... (*Rodo karstą; kareiviai skubiai ima karstą nuo katafalko; nuimdami nuverčia žibintus ir lempeles. Žvakės krinta su trenksmu ir gęsta; kapelų tamsu*) Išveskite kunigaikštienę. Greičiau. Į jos kambarius!

*Mergaitės dar neatsigavusią kunigaikštienę neša ant rankų, priešaky Daugailos lydimos.
Kareiviams*

Greičiau jūs ten judėkit!..

JONAS SKARBEKAS (*skubiai pribėgęs*). Šviesusis kunigaikšti, ką tu darai!.. Neliėpk jiems niekinti mirusiojo lavoną...

SKIRGAILA. Tylėk, pope, ir nesikišk, kol tavęs niekas dar nekliudo. Ne tavo reikalas. Butrime, paragink juos (*rodo kareivius*), kad greičiau.

BUTRIMAS (*kareiviams*). Skubiau, skubiau! Matot, kunigaikštis pyksta.

Kareiviai stato karstą ant grindų

SKIRGAILA. Dangščiu, dangščiu užvožkite. Užkalkit vinimis drūčiau!

Kareiviai skubiai užvožia karstą ir kalavijų rankenomis kala vinis, įsmeigtas dangstyje

JONAS SKARBEKAS. Pamanyk, kunigaikšti, koki pavyzdį teiki savo žmonėms! Tu paniekiai lavoną laimingojo, kuriam šventas krikštas nuvalė visas nuodėmes.

SKIRGAILA. Kodėl juo taip rūpiniesi, pope? (*Spyręs karstą koja*) Argi žinai, kokia keltava čia druni? Tu aklas ir kvailas žmogus, jei manai mane apgausius... Išdavikai jūs visi!.. (*Kareiviams*) Neškite jį lauk ir greičiau pakaskite duobėje.

Kareiviai ima karstą ant pečių ir neša lauk

JONAS SKARBEKAS (*pastodamas jiems kelią*). Visagalio Dievo, kurio tarnas esu, vardu draudžiu jums tai daryti. Amžinai pragaro ugnį degsite!

SKIRGAILA. JUOKINGAS tu, pope, su savo grasinimais. Saugokis, kad tavęs neužkastų vienoje su juo duobėje.

KAREIVIAI išėina su karstu. Skirgaila, nutvėrus kunigą už krūtų ir jį kratydamas

Pasakyk, pope, kodėl taip ilgai rengeisi jį laidoti? Juk su kitais tu tiek neužtrunki?

JONAS SKARBEKAS. Jis buvo tau artimas, ir jam gyvam tu didelę garbę teikei. Aš ją suteikti norėjau mirusiam. Maniau, kad tau įtiksiu.

SKIRGAILA. Nuo kurio laiko ėmei rūpintis, kad man įtiktai? (*Paleidęs jį*) Ne, tu žodžiais nori pėdas sumesti kaip lapė. Kas dorai elgiasi, tas aiškiai kalba. Aš žinau, kodėl taip darai. Tu išdavikas ir kvailys! Bet aš jums visiems skaudžiai atkeršysiu... (*Suplojęs rankom, kareiviams*) Nuveskite jį rūsį! (*Rodo kunigą*) Paskui pamatysim, kaip su tavim apsieisiu...

JONAS SKARBEKAS. Aukščiausias kunigaikšti!..

SKIRGAILA. Greičiau!

Kareiviai stumia jį per duris

KAREIVIAI. Eik, eik, nekalbėk. Matai, kunigaikštis pyksta.

DAUGAILA (*sugrįžęs kapelon, kunigaikščiui*). Valdove...

SKIRGAILA. Eik, Daugaila, pasakyk kunigaikštenei, kad gali būti rami. Mes jį palaidosim, ir nebedrums jis daugiau ramybės nei jai, nei mums.

DAUGAILA. Kunigaikšti...

SKIRGAILA (*neduodamas jam kalbėti, piktai, suerzintas*). Tylėk, tylėk, Daugaila, ir nekalbėk! Kad netektų man pasigailėti, ką tau galiu pasakyti. (*Nusigręžta ir išeina. Su juo išeina ir kiti. Daugaila kurį laiką pasilieka stovėti vietoje*)

I V

Nedidelis kiemas, kuriame paruošta duobė, tiesiog viduryje. Šalia iškastos duobės karstas. Čia pat, tik nuošaliau, kareivių būrelis. Jie kažko sujaudinti, nerimauja, dairosi ir mostikuodami kalbasi

SKIRGAILA (*iėjęs*). Jūs dar nepakasėt jo? Ko stovite? Ar užmiršę esate, kas jums buvo įsakyta?

I KAREIVIS. Valdove, karste lavonas dejuoja... Mes nežinom...

SKIRGAILA. Bailiai. Po verpsčiu su kuodeliu jums sėdėti, o ne valdovo tarnybą eiti! (*Prieina karstą ir koja nustumia jį duobėn*) Pakaskit jį greičiau ir duobę su žeme sulyginokit.

Kareiviai nedrąsiai imasi kastuvų ir užverčia duobę žeme. KUNIGAIKŠTIS kurį laiką žiūri, nuošaliai atsistojęs, paskui nusigręžta ir išeina

I KAREIVIS. Čia kažkas nesuprantamo, baisaus... Kodėl jį pakasėm čia, kur visi vaikščioja, o ne ten, kur kitus laidoja?

II KAREIVIS. Taip liepė patsai valdovas.

I KAREIVIS. Bijau, kad mus ištikis baisi nelaimė. Ne veltui velionis karste sudejavo.

II KAREIVIS. Kodėl mus turi ištikti nelaimė? Juk mes darom, kas mums įsakyta. Jis (*rodo į kapą*) juk žino, kad mes turime daryti, ką mums įsako.

I KAREIVIS. Taip taip, bet pakasėm vis dėlto mes jį. Visuomet juk taip būna, kad už valdovų darbus mes atsakom savo kailiu.

II KAREIVIS. O kas, jei čia mes gyvą pakasėm? Juk aš aiškiai išgirdau, kad jis sudejavo. Man net pasivaideno – jis apsvirtęs karste.

III KAREIVIS. Jei buvo gyvas, kai pakasėm, žemė būtinai turi prasiskirti, kai jo vėlė vyks į dausos šalį. Palauksim ir pamatysim tuoj: vėlė negali ilgai būti žemėje.

IV KAREIVIS. Kokiū būdu gali būti gyvas, jei aš ir kiti esame matę, kaip jis mirė. Laukite sau čia (*mesdamas toli šalin kastuvą*), o aš laukti nenoriu. Monu jis virto ir baisy monu čia gali pasirodyti. (*Išeina*)

I KAREIVIS. Tikrai gal monu virto. Tai jau bus mums! Geriau bėkim iš čia.

II KAREIVIS. Bėkit, kad bijote. Aš nebijau.

Visi kiti skubiai išeina. Antrasis kareivis, užsidėjęs ant peties kastuvą, apsidairo aplinkui ir iš lėto išeina. Kuriam laikui praslinkus, įeina DAUGAILA, apsidairo ir pamestu kastuvu stengiasi atkasti kapą. Jo rankos dreba, kasdamas dejuoja

SKIRGAILA (*iėjęs atsistoja ir žiūrėdamas su pasityčiojimu į Daugailą*). Ką čia darai, Daugaila? DAUGAILA (*nenutraukdamas darbo*). Ar nematai? Noriu pataisyti mūsų klaidą. Imk patsai ir kask greičiau, pašalinių nepainiodamas. Paskui sužinosi visa.

SKIRGAILA. Aš visa žinau. (*Sudėjęs rankas ant krūtinės*) Ir tau ne gėda buvo, Daugaila, mane apgaudinėti? Tu melvai man, o aš tavimi tikėjau ir klausiau tavęs kaip tikro tėvo, nors dažnai man buvo skaudu sekti tavo patarimais.

DAUGAILA (*atsitiesęs ir pakėlęs rankas aukštyn*). Dangaus ir žemės dievais siekiu, kad aš nieko nežinojau. Tebūna man gėda, jei aš tau sumelavau. Aš visa sužinojau iš kunigaikštienės tik tuomet, kai pranešiau jai, kad Stardas jau pakastas. (*Imdamasis vėl kasti*) Ar aš galėjau manyti, kad dar esti tokių žmonių, kurie tiek aukotis išgali.

SKIRGAILA. Nesiek veltui, Daugaila. Aš priesaikomis daugiau nebetikiu. Ir jo mirtis tebūna perspėjimas, ko galite patys susilaukti.

DAUGAILA. Man negrasyk. Per senas esu, kad galėčiau ko nors bijoti pasauly.

SKIRGAILA (*žengdamas arčiau*). Kur jūs nudėjot Stardo lavoną?

DAUGAILA. Ne metas galvoti apie mirusius, kai reikia gelbėti gyvą. (*Sustojęs kasti ir nutrindamas rankove prakaitą nuo veido*) Aš senas ir silpnas, nepajėgiu jau. Imk kastuvą ir padėk man. (*Kasdamas*) Kareiviui nedera būti žiauriam. Didi nuodėmė, jei leisi po žeme jo vėlei su kūnu skirtis.

SKIRGAILA. Veltui kalbi, seni. Aš kiekvieną darbą iki galo nudirbu ir kerštą irgi. (*Priėjęs ištraukia iš jo rankos kastuvą, meta šalin ir nustumia Daugailą nuo kapo*) Jis čia guli ir nebeatsikels. (*Supliauškęs delnais, įėjusiems kariams*) Karavadas nusilpo. Imkit ir nuveskite į jo butą. Greičiau!

DAUGAILA (*šluostydamas prakaitą*). Gerai... Man vis tiek... (*Sėdasi ant žemės*) Nuvaro kūnas ir siela. Neišgaliu daugiau.

Kareiviai ima jį už parankių ir veda. Bet, pamatę įeinančią kunigaikštienę, susilaiko

ONA DUONUTĖ (*įėjusi. Sustojo, dejuodama susiima už skruostų*). Vai, Jėzau!

SKIRGAILA. Meilužio pakasynosna atėjai. (*Piktai šypsodamasis, susidėjęs rankas ant krūtinės*) Jis čia, po mano koja druni!

OLIGĖ (*už durų, spiegiančiu balsu*). Leiskite mane, leiskite!..

SKIRGAILA. Varykit ją lauk!..

OLIGĖ. Berneliai, leiskite mane, neklausykite to žiauraus budelio, kad jo žemelė nenešiotų!..

SKIRGAILA. Užimkit jai nasrus!.. Durklu, jei nenutis!..

Kurį laiką girdėti už durų grūmesys

OLIGĖ (*nesavu balsu suspiegusi*). Ai!..

ONA DUONUTĖ. Vai, dieve tu mano!..

SKIRGAILA (*rūsčiai*). Arčiau!.. Čion... (*Rodo pirštu į kapą. Ona Duonutė žengia kelis žingsnius ir susilaiko*) Čionai, čionai, sakau!..

ONA DUONUTĖ (*prieina kapą ir nudrimba*). Vai, dieve!..

Sukniumba ant kapo apalpusi. Skirgaila žengia, ranką ant durklo padėjęs

DAUGAILA (*puola atgal, į kunigaikštį su ištiestom rankom*). Kunigaikšti... Nedrįšk!..

SKIRGAILA nusigręžta ir išeina. Daugaila suklumpa šalia kunigaikštienės

Vai, varge tu mano!..

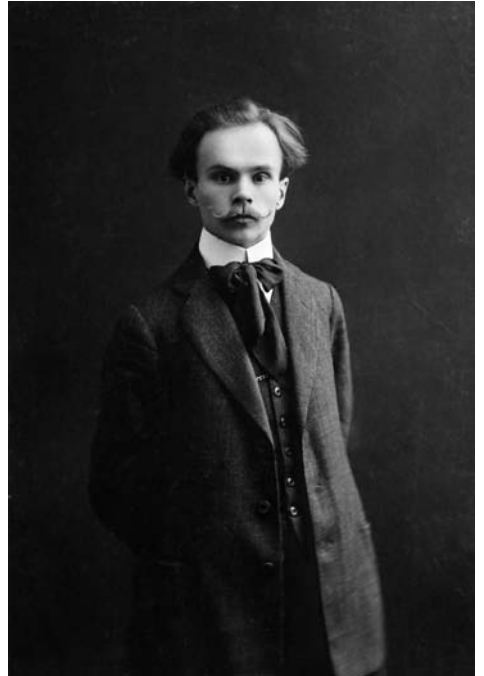
Ignas Šeinius

Ignas Šeinius (tikr. Jurkūnas, 1889–1959) – lietuvių prozos novatorius, impresionizmo atstovas, rašęs lietuvių ir švedų kalbomis. Gimė 1889 m. balandžio 3 d. Aukštaitijoje – Šeiniūnuose (iš čia slapyvardis), Širvintų apylinkėse, vidutinių ūkininkų šeimoje. Mokėsi Vilniuje, įstojo į „Saulės“ mokytojų kursus Kaune, 1908 m. išlaikė egzaminą Peterburge ir gavo dviklasės mokyklos mokytojo pažymėjimą. Tais pačiais metais debiutavo Seinų kunigų seminarijos leidžiamame *Šaltinėlyje* publicistiniu rašiniu. Į literatūrinį gyvenimą įtraukė pažintis su *Aušrinės* redaktoriumi Stasiu Šilingiu ir Juozu Tumu-Vaižgantu, kuris pakvietė bendradarbiauti vilniškėje *Viltyje*. Vilniuje gavo mokytojo darbą. Nuo 1912 m. gyveno Maskvoje ir lankė Šaniovskio liaudies universitetą, susipažino su Jurgiu Baltrušaičiu, susirašinėjo su literatais ir meno žmonėmis.

1910–1914 metai – našiausias Šeinius lietuviškos kūrybos laikotarpis. Tada jis parašė ir periodiniuose leidiniuose paskelbė lietuvių literatūrai reikšmingas apysakas *Bangos siaučia*, *Mėnesiena*, *Vasaros vaisės*, nemažai novelių, kurios atskira knyga „Nakties žiburiai“ pasirodė 1914-ais; 1913 m. Amerikoje išleido romaną *Kuprelis*. Rašė straipsnius ir vertė literatūriniam žurnalui *Vaivorykštė* (1913–1914) bei almanachui *Pirmasai baras* (1915), buvo vienas aktyviausių modernistinės estetikos entuziastų.

1915 m. išvyko į Stokholmą, greitai išmoko švedų kalbą, daug rašė į vietinę spaudą, pristatydamas Lietuvą, pabrėždamas jos kultūrinį savitumą ir nepriklausomybės siekį. 1917 m. vedė švedę Gertrūdą Sydof, tais pačiais metais švedų kalba išleido apybraižą *Lietuvių menas*, iliustruotą Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Adomo Varno ir kitų dailininkų reprodukcijomis. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, Šeinius priėmė pasiūlymą dirbti atstovybėje Stokholme (vėliau diplomatinę karjerą tęsė Kopenhagoje ir Helsinkyje). 1918 m. švedų kalba išleido poezijos proza rinkinį *Naktis ir saulė*.

Šeinius dažnai laikomas vieno kūrinio – romano *Kuprelis* – autoriumi. Iš tiesų tai nėra nei jo vienintelis, nei didžiausias kūrinys. Taip pat reiktų atminti, jog yra du romano variantai – pirmasis, 1913 m. išleistas Amerikoje ir Lietuvoje tuo metu neskaitytas, ir antrasis, paties autoriaus, jau patyrusio beletristo, 1932 m. iš esmės perrašytas. Tobulintas vos ne kiekvienas sakinytis, pakeista daug siužeto detalių, perkurti veikėjų portretai, kalba, išlaikytas tik bendras pasakojimo pasakojime karkasas, fabula, nelaimingos meilės lini-

ja. 1932 m. variantas dabar laikomas chrestomatiniu, tačiau po juo nurodoma sukūrimo data (1910–1911) yra klaidinanti. Suvokti šio kūrinio vertę turime ne XX a. pradžios, bet bendrame XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros kontekste.

Kuprelis – romanas apie meilę. Kiti pirmieji lietuvių romanai – Vinco Pietario *Algimantas* (1907) ir Julijono Lindės-Dobilo *Blūdas* (1912) meilės temos beveik nelietė, ji nebuvo reikšminga. Šeinius savo kūrinyje panaudoja mitinį motyvą, mėgtą Romantizmo rašytojų, – graži siela bjauriame kūne. Pagrindinis veikėjas malūnininkas Olesis yra nuo vaikystės kuprotas, neturtingas, bet apdovanotas meniniais gabumais, subtiliais jausmais, jautria širdimi. Suvokdamas luošumo nuspręstą savo dalią, norėdamas būti arčiau meno ir Dievo, tampa bažnyčios vargonininku. Bet jam lemta patirti didelę, vienintelę viso gyvenimo meilę, pasibaigiančią nelaimingai, nusivilti Dievu. Šie dvasiniai sukrėtimai pakeičia Olesių – jis apsigyvena toli nuo gimtųjų vietų, vengia žmonių, tampa kaimo keistuoliu, vienišu malūnininku, skaitančiu filosofines knygas ir panteistiškai jaučiančiu gamtą. Tokį jį kūrinio pradžioje mato rašytoju norintis tapti jaunuolis Ignacius, tokį palieka romano pabaigoje. Kol malami miltai, Olesius pasakoja Ignui savo meilės istoriją – atlieka savotišką gyvenimo išpažintį, kartas nuo karto pertraukiamą sugrįžimų į dabartį. Pasakojimo intensyvumas, jo ritmas sinchronizuojamas su malūno bildesiu, griaustinio garsais ir perteikia dvasinius pakilimus bei atoslūgius, atspindi nuotaikų niuansus. *Kuprelio* veiksmas plėtojasi spaudos draudimo laikais, tad romane svarbi lietuvybės, kovos už tautinį sąmonėjimą tema, plėtojama, kaip ir Šatrijos Raganos *Viktutėje*, paraleliai su jaunuolių meilės linija. Meniškos sielos Olesius dievino savo mylimąją Gundą Gervidžiūtę, apgaubė ją romantiškos paslapties skraiste. Platoniški jausmai laikė jį atplėšę nuo žemės. Luošumas trikdė herojaus pasitikėjimą savimi, slopino viltį, kėlė vidinį nerimą, lėmė prieštaringų išgyvenimų kaitą, skatino dairytis mistinių ženklų, šifruoti sapnus. Realybė skaudžiai, beveik mirtinai Olesių sužeidė. Apvilta meilė, vidinė kančia dar labiau sustiprino dvasinės atramos poreikį – *Kuprelis* tapo Dievo ieškančiu piligrimu, vėliau – nusivylusiu nihilistu, atsiskyrėliu, skaitė išminčių knygas, kol galiausiai susikūrė savo tikėjimą ir rado dvasinį nusiramimą. Olesiaus istoriją išklausantis jaunuolis Ignacas išeina tarytum dvasinę mokyklą, paruošiamas suaugusiųjų pasauliui, gyvenimo netikėtumams ir prasmės ieškojimui. *Kuprelis* ne tik nuosekliai pasakoja įvykius, bet ir sustoja prie svarbiausių vietų, jas apmąsto ir komentuoja iš laiko perspektyvos. Toks gana sudėtingas siužeto ir pasakojimo komponavimas buvo naujas lietuvių literatūroje. Jautriu subtilių išgyvenimų aprašymu Šeinius *Kuprelis* artimas norvegų impresionisto Knuto Hamsuno meilės romanams.

Apysakos *Bangos siaučia*, *Mėnesiena*, *Vasaros vaisės*, parašytos pirmuoju kūrybos laikotarpiu, pelnė Šeiniui impresionisto vardą. Šeinius ryžtingai atsitraukė nuo politinių, istorinių, socialinių ir buitinių problemų, religinių ar moralinių dilemų, realistinio detalaus vaizdavimo – dalykų, kurie buvo įprasti to meto lietuvių literatūroje, ir atvėrė naujas perspektyvas – nuojautų, intuicijos, spėlionių, gamtos šešėlių žaismo, vidinių būsenų kaitos erdvę. Neretai žmogaus gyvenime už protą bei priežastinius ryšius svarbesni yra impulsyvūs poelgiai, netikėtos mintys, intuityvūs sprendimai, trumpos, bet įsimintinos akimirkos. Žmogus dažnai yra paslaptis pats sau. Ypač kai jis patiria iki tol nepažintą meilės jausmą. Šeinius apysakose meilė – svarbiausias išgyvenimas, kuriuo išbandomi personažai, jų santykis su bendražmogiškėmis vertybėmis. Jaunas rašytojas gana drąsiai žen-

gė į moralinių tabu saugomą sritį – meilės sukeltų jausmų vaizdavimą, ryžosi ne perpasakoti, bet vaizduoti subtilius išgyvenimus, jų nesustojančią tėkmę. Šeiniaus kalba nebe liaudiška, o pabrėžtinai literatūrinė, intelektualė.

Mėnesienoje dviejų jaunuolių laimingai meilei trukdo ne fizinė, kaip Kuprelyje, bet metafizinė kliūtis – vaikiną motina pažadėjusi Dievui, jis turi tapti kunigu. Trapus ir neryžtingas Jonas vengia apsispręsti, leidžiasi aplinkybių blaškomas arba elgiasi nelogiškai. Kūrinyje labai svarbus šviesos ir tamsos žaismas – nakties, mėnesienos pasauliui priklauso herojaus jausmai, dienos šviesa susieta su logika, blaiviu protavimu, pareiga ir jausmų kontrole.

Apysakoje *Bangos siaučia* vidiniam nerimui ir meilės aistroms perteikti pasitelktas bangų įvaizdis. Šeinius plėtoja kelias siužetines linijas, bando parodyti įvairius žmonių tipus, sukuria gana ryškų moters plaštakės įvaizdį – dvarininkaitė Ona Vairavičiūtė susižavi vis nauju kavalieriumi, jos jausmai nenurimsta netgi sukūrus šeimą ir laukiant kūdikio. Psichologinė motyvacija apysakoje nėra stipri, veiksmo dramaturgijai trūksta precizijos – kūrinyje, apimtimi artimas romanui, buvo rašytas paskubomis ir vėliau nepatobulintas.

Žymiai geriau Šeiniui pavyko apysaka *Vasaros vaisės*, kuri, tiesa, liko nebaigta. Tai kūrinyje apie meilę ir viltį, romantiškos vaizduotės įaudrintą, bet realybės užgesintą. Rašytojas susitelkia į vieno herojaus išgyvenimus, subtiliai perteikia sielos virpesius, meilės ilgesį, laukimo nerimą. Žmogaus emocijos netelpa viduje, tarytum keičia aplinką, nuspalvina gamtą, peizažus. Trumpučiais sakiniiais, jų atkarpomis, herojaus sąmonės srauto nenutrūkstama tėkmė ar tik užuominomis Šeinius šiame kūrinyje geriausiai atskleidė impresionistinio vaizdavimo privalumus.

Antrasis kūrybos laikotarpis susijęs su Šeiniaus grįžimu 1932 m. į Lietuvą, kur jis tampa Lietuvos rašytojų draugijos pirmininku, redaguoja *Lietuvos Aidą*, nuo 1935 m. gyvena Klaipėdoje ir dirba spaudos patarėju Klaipėdos krašto gubernatūroje. Naujai suredagavęs ir išleidęs *Kuprelį*, Šeinius parašo dar tris knygas: romaną *Siegfried Immerselbe atsijaunina* (1934), novelių rinkinį *Aš dar kartą grįžtu* (1937) ir prisiminimų knygą *Tėviškės padangėje* (1938), taip pat komediją *Diplomatai* (1937).

Reikšmingiausias iš jų – romaną *Siegfried Immerselbe atsijaunina*, vienas įdomiausių lietuvių literatūroje. Čia Šeinius atsiskleidžia nauju aspektu – drąsiai, šmaikščiai, satyriškai demaskuoja vokiškąją nacistinę etninio grynumo teoriją, totalitarinio režimo politiką. Tam sumaniai panaudoja vokiečių kultūros svarbiausius mitus – daktaro Fausto, panorusio atjaunėti bet kokia kaina ir pradėti gyvenimą iš naujo, bei herojinio epo personažo Siegfriedo, kuris įveikė šalį engusį drakoną. Romano protagonistas profesorius Siegfriedas Immerselbe, nacistinės ideologijos pagrindinis teoretikas, po atsijauninimo operacijos virsta žydu ir suvokia fašistinės doktrinos absurdiškumą, ima su ja kovoti. Aktualė

Kurdamas žmogaus paveikslą, I. Šeinius mažai rūpinasi jo pasaulėžiūra, socialine padėtimi ar klasine morale – visu tuo, kas pirmiausia rūpėjo prozininkams pozityvistams ir leido objektyviau spręsti apie individo poelgių motyvus. I. Šeinius vietoje jų iškelia nuotaiką, instinktą, intuíciją, sąsmonę, ir tai jo prozoje vaidina didesnę vaidmenį, negu patyrimas, įprotis, įsitikinimas, sąsmoningas gėrio ir blogio diferencijavimas.

Albertas Zalatorius

tarptautinė Europos politika ir universalioji problematika, darni konstrukcija ir puikus stilius – Šeinius romanais iškart buvo įvertintas kritikų, teigusių, jog knyga yra pasaulinio lygio. Nėra abejonės – laiku išverstas į bet kurią žinomesnę kalbą Šeinius kūrinys būtų sulaukęs tarptautinio pripažinimo.

Tokių pat racionaliu, tiksliu, lakonišku ir sąmojingu stiliumi Šeinius parašo ir novelių rinkinį *Aš dar kartą grįžtu*. Antruoju kūrybos laikotarpiu Šeinius pasakojimo maniera bei tonas radikaliai pasikeičia – jis nebe jautrus lyrikas, bet kandus satyrikas. Kūriniuose nebelieka natūralaus, nuoširdaus ir atviro personažo, jį pakeičia racionalus komersantas, išpuikęs miesčionis, eilinis biurgeris – su jais pasakotojas nesitapatina, bet iš jų šaiposi. Skubrus, sentimentalumo ir poetiškumą vengiantis pasakojimas, žaidimas savo personažų likimais rodo, jog Šeiniui artimesnė tampa nebe impresionistinė, bet ekspresionistinė poetika, kurią mūsų literatūroje kultivavo Jurgis Savickis.

Atsiminimų knygoje *Tėviškės padangėje* Šeinius grįžta į vaikystę, gimtąjį kaimą – novelėse ir apysakoje kartojasi tie patys veikėjai ir veiksmo vietos, vėl kalbama pirmuoju asmeniu, atgyja lyrinės intonacijos. Rašytojas perbėga savo biografiją, sustodamas prie įsimintiniausių įvykių, egzistencinių patirčių, brendimo pakopų.

Sovietinei armijai daliniams įsikūrus Lietuvoje ir nuo 1940 m. pavasario pradėjus kintis į suverenios valstybės vidaus reikalus, Šeinius apsisprendžia palikti gimtąją šalį – per Vokietiją pasiekia Švediją, kur jo laukia šeima. Netrukus švedų kalba paskelbia apybraižą *Raudonasis tvanas*, kurioje demaskuoja sovietizacijos procesą Lietuvoje. Knyga nepaprastai išpopuliarėja visoje Skandinavijoje (išverčiama į suomių ir danų kalbas). Turimos dokumentinės medžiagos pagrindu Šeinius sukuria ir 1942 m. publikuoja romaną *Stebuklo belaukiant* (švedų kalba), bematant išverčiamą į kitas kalbas. Šeinius tampa vos ne žinomiausiu rašytoju Skandinavijoje. Apie tai vėliau laiške rašys: „Suomijos informacijos ministeris pareiškė, kad jo knyga atstojusi visą armiją kariuomenės prieš komunizmą. Pats Švedijos karalius sakėsi negalėjęs tris naktis miegoti, kol neperskaitęs Šeinius veikalo“. 1943 m. Šeiniui suteikiama Švedijos pilietybė. Netrukus švedų kalba išleidžia dar dvi publicistine knygas *Raudonoji kelionė* (1943), *Raudonasis tvanas užplūsta* (1945), viešai skaito paskaitas, paskelbia straipsnių. Geri honorarai leido Šeiniui ir visai šeimai gyventi iš literatūrinio darbo. Karui pasibaigus, Šeinius daug rašė ir kovojo už Lietuvos sugrįžimą į savarankiškų valstybių tarpą, tačiau jo ir kitų emigrantų pastangos laukiamų rezultatų tuo metu nedavė. Šeinius įsitraukė į emigracijos lietuvių kultūrinį gyvenimą, rūpinosi savo knygų publikavimu Amerikoje, vertimais, susirašinėjo su išsibarsčiusiais po pasaulį bendraminčiais, toliau kūrė – rašė noveles, rengdamasis išleisti rinkinį lietuvių kalba *Vyskupas ir velnias*, bet 1959 m. sausio 15 d. netikėtai mirė Stokholme. Tais pačiais metais, jau po rašytojo mirties, Amerikoje išėjo satyrinių novelių knyga *Vyskupas ir velnias* bei romanas *Siegfried Immerselbe atsijaunina* anglų kalba.

Siūloma literatūra: I. Šeinius, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001–2010, 1–11 t.; Eugenijus Žmuida, „Ignas Šeinius“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė, antroji knyga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 203–218; Janina Žėkaitė, *Ignas Šeinius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

Ignas Šeinius

KUPRELIS

Vienos pavasario dienos pasaka

I

Jau, rodos, niekas man nekliudys.

Vėl rašau.

Rašau, galvoju. Skraidau tolimam, plačiam neregėtų vaizdų pasaulyje.

Mėlyni pavasario rūkai jį šiandien dengia; mėlynuose rūkuose jis nuskendęs. Ir regi-
mi laukai, ir žalios pievos, ir vėsios girios ten nuskendę.

Girios tylios, ramios stovi. Klausos tik, kaip žolė ir javai aplinkui auga.

Blyksterės, žybterės mintis, ir vėl išnyksta. Sugauti neįstengiu. Ramu šiandien vi-
sur.

Anapus durų skubūs žingsniai. Į mane kas ateina.

Tegul sau.

Įeina tėvas. Sustojęs šypsos.

– Žinai, Ignasėl, ko tavęs prašysiu?

– Šiandien nieko negaliu įspėti. Pasakyk.

– Pirmai prižadėk.

– Ne, taip bijau.

– Nėr ko bijoti. Darbas bus nedidelis.

Įdomu, ką jis sugalvojo?

– Na, vis tasia.

– Gerai! – uždėjo man ranką ant peties. – Nueik mano vietoj malūnan. Nueičiau pats, bet šiandien turiu nuvažiuoti mugėn: reikia Širmų parduoti.

– Kuprelis vienas jokiū būdu nemals, – pastebėjo tėvas, kad mano veidas niaukėsi. – Sakė: „Kai tik pamatysi, kad sparnai sukasi, tuojau ir eik“. Jau sukasi – Kuprelis pradėjo malti.

Aš galvoju: „Būti šiandien, tokią dieną, malūne tarp miltų!“

Tėvas turbūt spėjo mano mintį:

– Tu manai, kad jis laikys tave visą laiką prie pikliaus? Jam smagu bus su tavim pa-
sišnekėti. Juk žinai, kad jis tave mėgsta?

– Bet aš šiandien galvojau apie kitą darbą.

– Nesisukinėk... Grūdų nedaug nuvežiau. Vėjas, matyt, bus geras, spustersit, ir nepa-
matysi, kaip sumalsit... Ir tau bus geriau. Senus pažįstamus pamatysi. Jau penkta diena,
kai parvažiavai, o dar niekur nebuvai išėjęs. Svečias esi, neturi ko namie užsidaręs sėdė-
ti. Dabar dienos tokios gražios.

Padėjęs plunksną, žvilgtterėjau langan. Diena atrodė tikrai nuostabi. Oras skaidrus,
medžiai nauju žalumu žvaga. Ir pro langą buvo jaučiama, kaip pavasario sula oru sun-
kias.

– Eisiu! – atsistojau.

Tėvas patenkintas išėjo kinkytis.

II

Man gaila Širmio. Mes beveik drauge augom.

Kokios dvylikos jį dveigį pratinau jodinėti. Dar ir dabar turiu pirmo pratimo žymę kaktose. Širmis, matomai, aiškiai buvo nusistatęs žmogaus jungo nenešti, todėl pratinimas ėjo nepaprastai pamažu. Numetęs mane, vienok visuomet sustodavo ir, palenkęs galvą, lyg ironingai žiūrėdavo, kaip vyko mano atsistojimas.

Pratinimo kova, vieno ir kito užsispyrimas padarė mus gerais draugais.

Sugrįžus man pavasariais namon iš mokyklos, jis žvengdavo iš džiaugsmo.

Širmis mėgdavo dalyvauti arklių lenktynėse. Joti tuomet juo būdavo nepaprastas smagumas. Jaučiau tiesiog, kad jis turėjo tokį pat norą, kaip ir aš: laimėti. Laimėdavom, žinoma. Visuomet. Nusiminę konkurentai, sodžiaus vaikinai, guosdavo save: „Žaibas, o ne arklis! Dalyvaujant jam lenktynėse, gero negali būti“.

Bet Širmis mėgo ir gerai pavalgyti. Mėgiamiausias jo valgis buvo žaliuojančios avižos. Jei ir kažin kaip pririštum jį kur pievoje, bet jei tik kokio kilometro artumoj yra avižos, niekas negelbės.

Širmį mėgom ne tik mes visi namie, bet ir mūsų šuva Murza. Murza saugodavo Širmį ganykloje. Taip pat jam ir avižose besiganant. Būdavo, ateina kas ir sako:

– Eikit išvarkit savo arklių iš mūsų avižų. Murza kaip pasiutęs nieko neprileidžia.

Murzos jau kelinti metai nėra. Širmis paseno, apyrambis pasidarė. Bet tėvas vis dar nenorėjo jo parduoti. Nors šiaip ir mėgo keisti arklius. Tik antradienį beariant Širmis atsigulė vagoje. Iš nuovargio. Ir nenorėjo keltis.

Mes supratom, kad dabar jau teks Širmiui išvažiuoti paskutinį kartą mugėn. Bet vakar ir užvakar tėvas dar tylėjo. Matyt, galvojo ir svarstė.

– Rudenį arkliai pigesni. Dabar ir parduot lengviau, – sako tėvas, sėsdamas vežiman ir imdamas vadeles. Tie argumentai ir nulėmė.

Širmis išėjo iš kiemo lėtai, tarytum nujausdamas ką. Aš ir motina išlydėjome jį akimis. Man prabėgo viena juosta daug atsiminimų apie Širmį, apie mūsų dalyvavimą lenktynėse ir apie tai, kaip jis kartą gynė Murzą nuo kitų šunų.

Mano ūpo sudraikyta nuotaika dar labiau susidraikė. Jaučiau, kad šiandien rašyti vis viena negalėčiau.

Ilgą laiką vaidentuvės auginti vaizdai nubluko, atitolo. Juos nublukino raiški, neatiolinama tikrovė.

III

Eidamas gėriau pavasarį visu kvapu. Jaučiau, kad jo eteringa, ore virpanti energija persunkia ir gaivina mane.

Platus sodžiaus dangus, aukštu, tik įžiūrimu skliautu, vilioja galvą aukščiau pakelti. Pats pakiltum, jei įmanytum. Noras ima plačiau ir toli pamatyti.

Tai šen, tai ten raizo dangaus mėlynę dideliais vingiais gandrai. Plauko, rodos. Sparnais nemosuoja. Aukščiau jų matyt tarp baltų, išdrikusių debesėlių keletas juodų taškų. Stovi tie taškai kaip įsegti. Nei nesukruta.

Žemiau, ties sodžium, narstos, žaibu skraido skregždės. Gaudo, vaiko nematomas mused. Jau, regis, žemėn kaip akmeniukas nupuls, tai, žiūrėk, jau net kur padangėn nušovė.

Bitės tik zimbia, tik zimbia pievoje. Gėlių gardų kvapą draiko.

Pradžios birželio nedrąsus vėjas purena medžių viršūnes, vilniuoja išplaukėjusias rugių dirvas. Bėga bėga bangomis varpos per laukus. Įsisvyruos, regis, visa dirva aukštyr ir pakils. Štai jau netoli ir malūnas. Jis stovi pasistiebęs ant apvalaino lyg piliakalnis kalniuko, atokiai nuo Gervėračio dvaro.

Iš vienos jo pusės tęsiasi į pakalnę rugių laukai. Iš kitos žaliuoja avižos, medžiai, žirniai ir baltuoja grikliai. Ten toliau krūmeliais eilėse suaugę bulbieniai matytis. Už jų į pabalį dirvonas, linais nusėtas.

Į vakarus, už vasarojaus lauko, ošia tamsiomis viršūnėmis seniai pasenęs beržynas. Rodos, kieno senovės priminimui paliktas. Jo pakraštyje marguoja kaip skraidą drugiai mergaitės ir berniukai. Vieni renka gėles, kiti ką žaidžia, gainiojas. Beržyno gilumoje gegutė kukuoja.

Pietuose, tarp krūmų, pievų, tarp stačių krantų, srovena upelis. Žvilga saulės spinduliuose.

Į rytus, pro Juodalksnyną, kur nesiliaudami krankia juodvarniai su savo paukščio-kais, styri mūsų nuplyšusiais stogais ir iškrypusiais kaminiais sodžius. Rodos, jis vienas tarp to šaunaus žaliumo nuskurdęs, vienas Dievo apleistas. Tik gerai dar, kad jį kiek sulopo mažučiai, menki sodeliai ir keletas didelių liepų ir klevų.

Netoli nuo čia, į žiemius, tarp tirštų sodų, tarp išnašių medžių, baltuoja dideli Sargauto rūmai. Nuo jų žėri ne vienas Gervėratis, visa apylinkė. Važiuojant nuo dešimt kilometrų lengva juos įžiūrėti. Kokią gražią dieną dar ir nuo toliau.

Kiekvienai metai matau šituos laukus, girias, sodžius, bet kiekvienas pavasaris jie man atrodo kitoniški. Rodos, pernai tai ne taip buvo, tai ne taip, šiemet kur įstabiau, labiau akį veria. Ir dar ima noras pažiūrėti ir dar kartą visą apylinkę akimi apibėgti, susiprasti su ja.

Žiūriu, kiškis su trejeta savo vaikų ant kelio iš rugių išslenka. Stapterėjau ir laukiu. Senis pastatė ausis, atsitūpęs ant paskutiniųjų, pakėlė priešakines kojas. Atsargiai žvalgosi visosna pusėsna. Ir vaikai tėvą seka, taip pat daro – gyvenimo taisyklių mokinasi. Tik štai pamatė mane, priešą, žmogų. Senis sumykė nustebusiu, sergstančiu balsu ir įsmuko atgalion rugiuosna. Kiškėliai dar lukterėjo, į mane pažiūrėjo. Ausytėmis pakraipė. Norėjo patys įsitikinti, ar tikrai baisu. Paskum lyg akmeniukai nuriedėjo paskui savo tėvą.

Malūnas eina palengva. Pridusęs, užkimęs burba. Manau, didelės skubos nėra. Sustoju, stebiu jį.

Malūno sparnas, iškilęs aukštai, stapterėja kiek, pažiūri į apatinį sparną ir krenta ant jo, lyg privyti norėdamas, bet tas pabėga, o ant jo, iš viršaus, žiūri ir taiko jau kitas.

Bildesys, ratų teleskavimas vis didėja. Girdėtis jau ir pikliaus sunkus dūsavimas, lyg iš po malūno jis veržias.

IV

Išėjęs vidun, tuojau pamačiau patį malūnininką, Kuprelį.

Tokiu vardu jį visi žmonės vadina. Jo tikros pavardės niekuomet nesu girdėjęs. Ta pravardė – tai davinyt žmonių sugebėjimo viską pastebėti. O Kuprelis turi net dvi kupras: vieną krūtinėje, kitą nugaroje. Bet jis dėl to pravardžiavimo nei kiek nepyksta. Nors šiaip žinoma, kad supykti gali. Kai kas nori prisigerint malimo ar kitais reikalais, vadina jį Olesiu, net ir ponu Olesiu. Jam vis tiek.

Kuprelis manęs įeinant nepastebėjo. Dirbo. Pasistojęs suoloelio, taiso įplyšusią, du ratus jungiančią juostą. Jo ilgos, laibos, tiesios kojos nuo malūno kratymo virpa jo taktu. Visas kūnas virpa. Atrodo, jis tik malūno daiktas, su juo surištas, su juo suaugęs. Su juo vienu taktu ir ritmu gyvena.

Sudžiūvusiais, smailiais pirštais knaibo ir siuva jis įplyšusią vietą. Liesas, baltas, dar daugiau nuo miltų baltas veidas. Plona, tiesi nosis tik pabrėžia tą liesą baltumą. Vikrios, gyvos kaip žarijos akys tik bėgioja šniūreliu, kuriuo jis siuva.

Matau, Kuprelis toks pat, koks buvo ir pernai. Ir visuomet buvo toks pat, kiek jį pamenu. Nesikeičia, nesensta. Kiek jam metų, niekas nežino. Gal penkios dešimtys, gal daugiau, bet senas jis neatrodo. Jis visuomet toks pat judrus, tik jo nuotaika labai dažnai keičias. Jam nepaprastai lengva smarkiausiai supykti, bet jis greitas ir geru ūpu nelaukta nušvisti.

Laukiu, nenoriu Kupreliui trukdyti. Žiūriu, kaip dideli, miltais nubaltinti voratinkliai kampuose ritmingai supas. Vorai šokdami juose gyvena ir šokių nuotaikoj miltais įdulkintas užklydusias muses gaudo.

Pro mažus langelius ir plyšius išiveržę nubaltinti spinduliai voratinkliuose balkšvomis, virpančiomis spektro varsomis žvilga. Ir tamsiuose kampuose tamsa atrodo balta, miltuota.

Kuprelis vis dirba, manęs nemato.

Pagaliau sveikinu jį nuoširdžiai, draugingai.

– Labadien, ponas Olesi!

Nesiskubindamas pakėlė galvą. Žiūri į mane, tarytum ir nepažįsta. Nieko neatsako.

Kodėl? Gal nepakankamai greitai atėjau?

Pabaigęs darbą, nulipė nuo suoloelio. Priėjo ir duoda kiek šaltą, mažai draugingą ranką. Spaudžiu ją, stengiuos gerumu sušildyt. Jaukiai klausiu:

– Ar tamsta, ponas Olesi, dabar mūsų mali?

– Taigi, – pratarė tampriai, kietai.

Paskum tuo pat balsu:

– Ar tėvas jau ir neateis?

– Turbūt, kad ne. Aš jo vieton, – aiškinu, atopakalin kiek atsitraukęs.

– Kodėl neateis? – žybtarėjo Kuprelio akys.

– Mugėn išvažiavo. Labai dideliu reikalu.

– Ar nebūtų galėjęs kitą ketvirtadienį?

– Kad reikalas neatidėtinas.

– Tai kaip dabar bus? – balsas jau kiek švelnesnis.

– Aš pasistengsiu tėvą pavaduoti.

– Kažin. Kažin, ar galėsi ką? – tiria mane Kuprelis, ypatingai mano rūbus. Jo veidas prašvito, pragiedrėjo kiek.

– Na, jei taip, tai taip. Imk tą maišą, – teikia jis man nurodymus įsakmiai ir smulkiai ir rodo yla kiton pusėn, pro lėtai besisukantį stiebą. – Tenai, matai, maišan iš pikliaus suplėšyti grūdai byra. Atkabink maišą nuo tos rankovės: tuoj bus artipilnio. Jo vieton kitą, dyką užkabink. Nunešęs ant viršaus, išpilk skrynion. Ne pirmutinėn, bet antron. Pirmutinės girtos sugedę. Jomis daugiau nemalu. Blogai. Kai esti geras vėjas, galima ir dvejas paleisti. Bet ką tamstai daug aiškinti. Turbūt meni, kaip seniau ateidavai ir man padėdavai malti? Tik paskum, kai pradėjai aukščiau mokytis, ar suponėjai, ar sustingai.

Patenkintas, kad buvau pripažintas, nuskubinau, kur buvo liepta.

Atkabinęs ir užmovęs kitą maišą, rišu jį į traukiamąją virvę. Girdžiu, Kuprelis juokias.

– Kas jau, ar sveikatos neturi, kad negalėtum šito maišo užnešti! Tamstos metais aš jį be niekur nieko nutarunčkinčiau. Taip virve traukdamas daug laiko sugaiši.

Paraudonijau kaip burokas. Užsiverčiau maišą ant pečių, ir tempiu laiptais viršun. Kad būtų greita, sunku buvo pasakyti. Kuprelis šypsosi ir ragina:

– O o! Maišai sveika nešioti, nugarkaulį sustiprina.

Pagaliau užnešiau ir užpyliau.

Nežinau, kur baisiai išsimiltinau. Paieškojau šepčio, neradau. Dulkinuos taip, rānkomis.

Girdžiu, Kuprelis dar labiau juokias, antran aukštan paskui mane atėjęs.

– Nesidulkink tamsta, dar ne toks būsi. Pagaliau juodas darbas žmogaus nesutepa. O čia dar miltai.

Rodos, nebuvo ko, bet aš nuo jo ironingų juokų susisarmatijau. Jis tai pastebėjo. Jau nesijuokia. Šneka, pasakoja rimtai. Tai tą, tai kitą daiktą rodo, aiškina.

– Lukterėjęs kiek, vėl neueik tenai apačion pasidairyti. Permainęs maišus, atnešk čionai ir užpilk. Dabok gerai. Saugokis, kad nepamirštum. Baisus tarapotas gali išeiti, tenai užsikimš ir sėlenų pribėgs miltuosna, o čia girnos dykos mals, dils ir akmens prisuks.

Pažvelgė skrynion. Paklausė girnų ūžimo ir greitai į trečią aukštą nuritėjo.

Tik spėjau linkterėti galvą, parodyti, kad gerai dabosiu.

V

Dažnai mainau maišus. Jei tik ir pusę randu, nepalieku. Suplėšos darosi vis smulkesnės. Bet nesiskubina.

Malūno ūzesys tai apsilpsta, tai vėl staiga pakyla. Matyt, vėjo pajėga mainosi, kinta.

Man gerai atmenamas, pažįstamas tas ratų ratelių teleskavimas ir bildesys. Daug pri-mena iš vaikystės laikų. Ne vieną dieną čia praleidau. Vienas ir su draugais. Ratai man, rodos, ką pasakoja teleskuodami.

Jie pasakoja apie tas dienas, kai aš su Broniu ir Juzuliu klausydavau Kuprelio pasakų; kai mes, akis ištrėškę, prašydavom: „Daugiau, daugiau!“ Kuprelis mums laiko negailėdavo. Nuo jo išgirdavom aibę įvairiausių daiktų. Jis vaizdingai apskinėdavo, kaip vaidinasi raganos, laumės ir kipšai. Lietuvių karus su totoriais, lenkais, rusais ir kryžiuočiais dar įdomiau atpasakodavo. Jie mums ir tikdavo labiausiai.

Mes pagaliau pradėjom tikėti, kad ir jis pats buvo kare dalyvavęs. Jei ne su totoriais ir kryžiuočiais, tai bent su turkais. Juzulis, kuris buvo vyriausias, pasakojo, kad, kariaujant su turkais, kareiviai turėjo nešioti po kalnus patrankas ant pečių.

– Gal ir Kuprelis nešė ir jį kokia sunki patranka iš viršaus ir suspaudė. – Tas Juzulio aiškinimas mus dar labiau įtikino.

Buvom norėję paties Kuprelio paklausti, bet nediršom. Gal nebuvom pakankamai įsitikinę, gal bijojom įžeisti. Žinojom, kad Kuprelis buvo piktas ir kad jį suerzinti, jo artumoj esant, buvo labai pavojinga.

Eidamas užkliuvęs svarstyklių prisimenu, kad Kuprelis dažnai mus sverdavo. Sakė, daboja, ar greitai augam. Taip pat mėgo mums aitvarus daryti ir mokino, kaip reikia leisti. Jei koks aitvaras pakildavo tiesiai ir aukštai, džiaugsmu jis nesitverdavo. Mes taip nesidžiaugdavom.

Visas Kuprelio pasakas ir geradarybes mes atlygindavom nuo jo toliau būdami višaip, kai kuomet ir nelabai gražiai. Užrakindavom jį vieną, sustabdydavom malūną – tai labiausiai veikdavo. Nedrįsdavom paskui pasirodyti arti malūno kokią visą savaitę. Paprastai tai prikraudavom galan sparno, audeklo užlankon, akmenų: kai sparnas aukštyn pakyla, akmenys krinta tiesiai ant malūno kepurės ir baisiausiai darda sienomis žemyn; pasitaikydavo, kad neaplenkdavo ir langų. Na, tuomet tai mes kaip pelės bėgam, kiek tik siekt, ir slepiamės duobėsną, iš kurių smėlis imamas. Bet jei Kupreliui pasisėkdavo mus tenai surasti, nepaleisdavo taip pigiai. Pabėgti nuo jo būdavo labai sunku: strykters kelis didelius žingsnius, ir jau už apykaklės laiko. Dar žadėdavo ir Sargautui, ir tėvams įskūsti; bet niekuomet neskūsdavo ir paskum, neilgai trukus, visai atsileisdavo.

Kai kuomet jis visai mūsų į save neišleisdavo. Vaikščiodavo liūdnas, susikrimtęs, apniukęs; kas jį gaudino, kas krimto, ne mums buvo atjausti. Ir dabar dažnai jo nesu-prantu. Kiek kartų buvau norėjęs išgirsti, kaip jis seniau gyveno, ką matė; jis apie save ne tik niekam, bet ir man nei žodžio netaria.

VI

– Ar tamsta nepamiršai savo darbo? – girdžiu. Tai Kuprelis, sugrįžęs iš trečio aukšto. Dirbo tenai ką, dabar čia atėjo.

– Stengiuos, – atsakau.

Tuo metu dingterėjo galvon, kad jau gerokai bus praėję laiko, kai buvau apačioj. Skubinu žemyn, per kelintą laiptą peršokdamas.

Maišas pilnutėlis, prikimštas. Tik tik užtraukiau jį ant pečių. Tempiu įraudęs viršun. Jis ir vienon, ir kiton pusėn nuo nugaros smunka. Prituriu visas lygsvaros pajėgas su-traukęs. Nors neilgam.

– Greičiau nešk, – įsako nuo viršaus Kuprelis. – Girnos tuoj bus dykos.

Nesulaukęs į laiptus prilėkė. Mato, kaip aš su maišu ir nesuvaldoma lygsvara kovuju. Bara ir drauge šyposos.

– Reikia dažniau mainyti. Pilnus maišus nešiodamas, patrūksi ir žmonos negausi.

– Niekai! – atsakiau užtarunčkinęs maišą ir, lyg mylią perlėkęs, patenkintai alsuodamas. – Nepatrūksiu ir žmoną gal gausiu!

– Man atrodo, kad tamsta... Ė! kam man čia tave „tamsta“ vadinti. Ar neatmeni, kai mažą dėl visokių blėnių, kuriuos man su Broniu ir Juzuliu iškrėsdavai, dar ir už ausų lyg kiškelį pakeldavau?

Nuo to priminimo, pats nejudamas, nukaitau.

– Vaikas iš tavęs buvo! – žvilgterėjo akysna, paskum į viršutinę lūpą. – Man atrodo, kad tau laikas būtų vesti.

– Kodėl? – nustebau.

Bet tas jo nelauktas pasakymas man pakuteno kiek širdį, pakėlė malonius, neaiškius lūkesius.

– Todėl, – aiškino Kuprelis rimtai, – kad jau turi turbūt dvidešimt metų su kaupu. Matai, ir ūsai jau išsikalė, viršun raitosi. Turi mokslą, gerą galvą, žmoną galėsi pramaitinti. Ko dar laukti, ko stinga?

– Dar aš jaunokas tokiam smarkiam žygiui. Pagaliau vienam reikia pirmai gyvenimas išbandyti. Kitaip gali didelio vargo būti.

– Štai kaip! Ar dar gyventi „neišmokai“? Gyventi išmokti negalima. O jei taip, tai dviese lengviau.

Patylėjo kiek.

– Trisdešimties sulaukęs svarstysi, ar verta, ar dar neverta vesti. Keturiasdešimtį privi-
jęs galvosi, ar apskritai verta. Keturiasdešimt penkerių, iš tolo senatvės šešėlį pajutęs, gal
ir labai norėsi, bet jauna ir graži neis. Dabar mergaitės mažiau paiso turtingumo, proto ir
mokslo. Jas daugiau vilioja jauni ir sveiki vyrai. Taip ir reikia. Tegul nebūna vyrai kvailiai,
tegul nelaukia per ilgai. Jei koks žilis bedantis ir gauna koku būdu jauną, skaisčią žmoną,
jis negali tikėtis jos stiprios ir patvarios meilės. Pakanka, kad koks jaunas vyrukas pasi-
painiotų, ir jau šeimyninis gyvenimas sugriautas, o senis kokia dešimčia metų keliauja
anksčiau į Abraomą. Juk meilė – bent regimo gyvenimo vienatinė prasmė. Nerasti jos – vis
tiek, kaip ir to gyvenimo nustoti. Meilės ieškoti nereikia vėluotis. Juo anksčiau, juo geriau.
Jaunam vesti reikia, jaunam draugę pasirinkti. Ne laikas „mokintis“ gyventi, kai gyslose
karštas kraujas verda ir širdis širdies trokšta. O kai pradėsi galvoti, svarstyti, laukti, tai ir
nepamatysi, kaip paliksi visam amžiui vienastypis, beprasmiš.

Kad Kuprelis pats taip galvotų, man neatrodė.

„Tai tik dėl manęs, jauno“, – maniau.

– Kodėl gi tamsta nevedei? – klausiu.

Į mano, rodos, logingą klausimą jo baltas, drobinis veidas dar labiau pabalo. Raiškios
akys ėmė skubiai bėgioti, tarytum ko ieškodamos, nuo vieno daikto į kitą. Štai jos apsi-
stoję ties mažu, keturkampiu malūno langeliu ir žiūri pro jį toli, kur, regis, niekuomet
nei susiekti negalėtum.

Pasidarė tylu, net kiek nejauku, lyg ant malūno kas skraistę užmetė. Girmos užia niū-
kiai. Apačioje girdėti pikliaus kimus dūsavimas. Jam nedrąsiai taria ratų ratelių tarškesys.
Viršuje lyg šnabžda kas. Bailiai, pavogčiom. Ir vis viena, regis, tylu. Dar sunkesnė tyla.

– Aš? aš? – prašneko Kuprelis. Bet vis dar pro langą žiūri, mato tenai ką. – Daug
pasakoti...

– Papasakok tamsta! – prašau. Man labai parūpo sužinoti, kodėl Kuprelis nevedė,
kodėl liko vienas.

– Tai ne pasaka ir ne kokia rašyta istorija. Papasakoti tai nelengva. Tai mano gyveni-
mo nesugydoma žaizda. Jos judinti nenoriu.

Tie žodžiai buvo svarūs. Anapus jų buvo jaučiama giluma ir plotis.

– Papasakok bent kiek.

– Tu tik pasijuoksi. Tu gal per jaunas atjausti.

Aš nežinojau, kas atsakyti, kaip pasiteisinti. Aš tikinau tik savo akimis.

– Ak geras tu buvai vaikas. Mėgau aš tave, ir dabar dar mėgstu.

Mažai, man rodos, panašu, kad Kuprelis būtų mylėjęs ką kuomet. Kur jam buvo my-
lėti, kad jis iš tolo nuo moters šalinas; niekuomet nesutiks, kad kokia mergiotė ateitų ir
padėtų jam malti. Neįsileis, kad ji kažin kokia būtų. Ir ar galėjo dar jį mylėti kas? – O gal?

– Prisėsk, – kviečia Kuprelis, vidun susikaupęs ir pasirengęs. – Apsakysiu tau viską,
viską, kaip buvo, kaip Kuprelis mylėjo, kaip džiaugėsi jis laime. Kažkuomet. Klausysi
manęs gerai?

– Taip! – atsakiau, visas jaunu domingumu užsidegęs.

– Mano mylimoji buvo tikrai kaip ankstyvas pavasaris. Žavinga kaip brėkštanti, ža-
danti aušra. Jos skaidrios žvilgančios akys tirpino širdį, gundino ją. Aš mylėjau ją, kaip
naktis myli lakštingalos dainą...

Liejas jo žodžiai, įkvėpti meilės, ir plaukia iš gilumos prislėgtos širdies. Paskendo ir
gyvena jis savo atminimuose.

VII

Sugirgždė malūnas, suspiegė visais sąnariais. Atsiduso, lyg ko sunkaus užgultas. Su-
stojo.

– A, kad tave kur! – supyko Kuprelis. Pašoko smarkiai nuo vietos, į girnas puolė. Stvėrė viršutinį tekinį abiem rankom, įsispyrė aslon, įsitempė visomis pajėgomis ir paju-
dino jį kiek. Bet tai nedaug gelbsti. Malūnas stovi lyg įkastas.

Mato, kad iš vidaus sunku kas padaryti. Tekinas laukan išlėkė. Išėjau ir aš paskui.

Žiūriu, stumia Kuprelis, net sušilęs, malūno sparną. Pastūmėjęs kiek vieną, ima kitą, kai tas nuo viršaus arčiau prisiartina. Sparnai treška, braška, tarytum būtų visai nuvar-
gę. Toliau eiti neįgali.

Pamatęs ir mane prišaukė pagalbon. Mažai ir aš galiu ką padėti: sparnai eina, sukas
tol, kol mes juos stumiam.

Bet neilgai trukus papūtė smagesnis vėjelis. Tik jau kiek iš vakarų pusės. Taikome
sparnus ton pusėn. Malūnas pamažu, nenoromis ima krutėti. Kruta neilgai. Po valandė-
lės vėl ima stovinėti. Kuprelis, tai pastebėjęs ir išsigandęs, šoko pūsti į sparnus.

Nieko neįveikęs, vėjo neatstojęs, supykęs ir dar labiau susikūprinęs, grįžo Kuprelis
vidun. Aš dar lukterėjau kiek. Klausaus vėjo, ar jis nepradeda smarkiau pūsti. Žiūriu į
malūną – sparnai stovi, tarytum ir niekuomet nesisukė.

„Šiandien liks nesumalta“, – galvoju ir einu Kuprelio ieškoti. Prašysiu kiek palaukęs,
tegul apsakinėja.

Randu jį pirmam aukšte. Vaikščioja iš vieno kampo kitan. Iš tolo aplenkia pikliaus
skrynią, svarstyklės prie antrų uždarytų durų. Nors ir nežiūri į jas.

Ir tylūs ramūs dabar čia visi daiktai, lyg būtų iš balto akmens. Suakmenėjo kuomet,
miltais apnešti. Tylus ir antras piklius, anoje pusėje. Visai užmestas. Jan Kuprelis krauna
visokius nereikalingus daiktus, lyg kokian muziejun. O kertės ir jo šonai aibe skaitlinių
išrašinėti. Daiktais ištrinta ir vėl užrašyta. Tai Kuprelio buhalterija.

Iš viduraslio kelias didelis stiebas net pačion kepurėn. Tai malūno visa pajėga. Tušt
palubėmis jį vainikuoja milžinis ratas. Ir įstabu rodos, kad jis dabar visai nejuda. Pats
nejuda ir kitų ratų ir ratelių savo kumštėmis nevaro. Nevaro ir jo niekas iš pačios kepu-
rės, nuo pačių sparnų.

Kuprelis vis labiau nerimauja. Skubiau vaikščioja. Rankomis maskatuoja. Piktas.

Pagaliau, matyt, vėjas susimilo Kuprelio: iš pradžių palengva, lyg juokaudamas, bet
paskum rimčiau ir smarkiau pradėjo sparnus varyti. Tuoju Kuprelis atgijo. Aiškiai nu-
švito. Liepė man maišų pažiūrėti, pats kaip voverė nulėkė laiptais viršun.

Viską čionai atlikęs, ir aš ten nuėjau. Jis sėdi kojas susikeitęs ant senos sugerbėjusios
beržinės kaladės, prie jo kambarėlio durų pastatytos. Atsisėda čia visuomet, kai nėra
ko veikti. Sėdi ir klausos linksmaus girnų ūžesio. Galvoja apie ką. Akyse vilties ugnelė
suzimba.

– Gaila, kad man pinigų mažoka! – atsiduso, man arčiau priėjus.

Atsisėdau netoliese ant skrynelės. Ant tos pat, kuria jis už malimą nuo kiekvieno
atsemia sau sėlenų karvei. Tai jo išsiderėta. Klausau.

– Nevargintų manęs tas oro nepastovumas, jei jų daugiau turėčiau. Žinai, ką esu
sugalvojęs? – klausia manęs Kuprelis linksmu nusišypsojimu, kiek pasididžiuodamas. –
Aš sugalvojau tokį įrengimą, kuris, geram vėjui esant ir malūnui veikiant, sutaupytų
visą energijos perteklių, kuris šiaip niekais nueina. Tas įrengimas kiek komplikotas,

bet nėra brangus, jo gi veikimas, mano apskaičiavimais, bus didelis. Mažam vėjui ar jo kokį laiką ir visai nesant, mano malūnas vis viena suksis man tinkamu greitumu. Aš, metais dirbdamas, suradau praktišką galimybę energijos perteklių surinkti ir jį kokį laiką sutaupyti.

Tu nesi technikas, bet gali suprasti, kad tai yra elektriškas mechaniškas įrengimas. Gaila, ir Sargautas nieko technikoje nesupranta. Šiaip jis geras žmogus ir galėtų man pinigų kiek paskolinti. Jų man ne tiek daug ir trūksta.

Sargautas yra įdomus ir keistas žmogus. Jis niekuomet neduos pinigų reikalui, kurio jis pats visiškai nepermanytų. Jis nemėgsta ir mažiausių abejonių.

- Gal tau braižinius parodyti?

Atneša Kuprelis kelis lapus braižinių. Atlikti lyg kokio inžinieriaus. Švarūs, raiškūs. Mane apima tikrai nuoširdus nuostabumas, aš stengiuos suprasti, bet man sunku. Aš tik stebėtis galiu.

Kuprelis aiškina ilgai, gyvai, pasitenkinęs, įsitikinęs.

- Aš suradau naują, ilgai tveriantį mechaniškos pajėgos efektą. Aš žinau būdą sustabdyti elektros pajėgos išsieikvojimą. Bet visa tai reikia įrodyti gyvais, išeksperimentuotais pavyzdžiais. Kitaip vargiai ir tikri inžinieriai patikės. Stoka pinigų... - Apniuku Kuprelio veidas. Suvyniojo braižinius, nunešė kur, rūpestingai paslėpė.

- Na nieko, - sugrįžo Kuprelis. - Gal prisikasiu kuomet prie daugiau pinigų.

- Tu norėjai išgirsti mano kitą tragediją, - sutraukė jis kiek antakius, suspaudė lūpas. - Nueik pirma apačion, pažiūrėk. Prikabink ten didžiausią maišą. Turėsime daugiau laiko. Aš tuo tarpu čia apsižiūrėsiu.

Nuėjęs, kiek radau, atnešiau, užpyliau.

Jis, girnų branktą prie vėjo smarkumo pritaikęs, atsėdo ant kaladės. Neregimai, vos girdimai atsidusęs, atsišlijo į sieną ir rankas skrebučių rankovėsna susinėrė. Jo veidas tylus, ramus. Akys toli vidun, praeitin žiūri. Ties juo, ant sienos viršuje, šventas Petras pasilenkęs. Laukas, žilas, su kuodu kaktose senelis. Du raktu rankoje laiko. Tai paties Kuprelio visai dailiai akvarelėmis pieštas paveikslas, mėlynuosna rėmuosna įdėtas. Viso malūno vienatinis paveikslas. Kuprelis jį kasdien nuo miltų dulkių apvalo. Nors ir nelabai tiki kitiems šventiesiems, bet šventą Petrą, sako, mėgsta.

Pro baltą ūkaną į paveikslą išžiūrėjus, atrodo, kad jis gyvybės įgauna, mato, girdi ir veide savo garbintojui švento palankumo rodo.

Jaukus senelis. Ir visa aplinkuma daros nuo jo šventa, jauki.

VIII

- Likau aš nuo savo tėvelių visai mažutis, - apsakinėja Kuprelis. - Nei šnekėti, nei vaikščioti dar, sako, negalėjau.

Mano tėvas tarnavo vienam dideliame dvare ūkveizda. Gyveno gerai. Bet, užėjus kokioms ten baisioms ligoms, mirė. Mirė ir mama į keletą mėnesių paskui.

Mane paėmė bobutė, mamos motina. Lig dvylikos metų laikė pas save. Skaityti, rašyti, skaičiuoti išmokino. Buvo labai gera, bet ir dabojo gerai. Tik kartą, man jau septynerių ar aštuonerių metų esant, nukritau nuo aukšto rugių prėsimo klojime. Rodos, buvau norėjęs padėti krauti. Be galo užsitrenkiau. Nuo to, o gal ir nuo ko kito ir išaugo man po truputį šitos dvi kupros.

Nuo dvylikos metų, senutei daugiau pasenus ir mažiau sutaupytų pinigų likus, išleido mane tarnauti didelian vandens malūnan į vieną vokietį. Tas vokietis mane

kažin kodėl tuojau pamėgo. Gal kad aš buvau visai tylus ir nedrąsus. Jis visuomet man lengvesnį neg kitiems darbą duodavo. Bet neleido ir savo dabu eiti: draudė nuo kiekvieno blogo. Tik jo rūpesniu aš neišmokau nei rūkyti, nei gerti, nei kortomis lošti. Buvo vis tiek kaip tėvas. O gal mane mylėjo ir todėl, kad buvo bevaikis? Dievas jį žino. Žadėjo manęs niekuomet nuo savęs neleisti, jei būsiu vertas, ir savo įpėdiniu padaryti.

Pas jį betarnaudamas, aš ir taupumo išmokau, nei vieno skatiko niekur be reikalo neišleisdavau. Vis pinigą į pinigą dėjau. Ir nemažai susitaupiau.

Taip buvo per kokį septynetą, aštuonetą metų. Pasikeitė viskas nuo to laiko, kai mirė jo labai valyva žmona. Po pusantrų metų jis vedė kitą. Negalėjo turbūt kitaip. Turėjo didelį naminį ūkį, kurio pačios tarnaitės gerai nedabojo. Vagiliaudavo, daug ko išnešdavo ir iš pieno, ir iš mėsos. Bet antroji žmona nebuvo man tokia palanki. Ėmė neapkęsti. Persekiodavo visaip, įskųsdavo.

– Kam tu šitą kuprį laikai? – tiesiai vyrui mano akyse sakydavo. – Jis nėr tau ir sąžiningas.

Mano kupros nebuvo dar tuomet tokios žymios, bet jų prikaišiojimas mane skaudžiai gėlė. Šeimininko pasitikėjimą turėjau aš visišką – įtarimas nesąžiningumu gėlė mane dar labiau. Mano jauno priežiūroj buvo visas malūnas.

Pradėjau ir aš nekęsti savo naujos šeimininkės. Būdamas visai nekaltas, turėdamas šeimininko visišką pasitikėjimą, kartais ir neslėpdavau tos neapykantos. Tai dar aršiau ją erzino.

Nors Schönfeldtas – mano šeimininkas – ir nepaisė savo žmonos, bet po metų susidarė tokia padėtis, net tarp vyro ir žmonos, kad aš turėjau iš ten išeiti į visai man nežinomą pasaulį. Buvo be galo graudu, rodės, kad iš gimtųjų namų išeinu, su tikru tėvu atsiskiriu.

Tarnauti jau niekur nėjau. Nenorėjau. Nesitikėjau rasti kito tokio šeimininko.

Nutariau mokintis. Mokslas jau seniai mane viliojo. Dabar ir pinigų turėjau. Nuvažiavau Vilniun. Ilgai ieškojau, ilgai klaidžiojau. Pagaliau nusistačiau būti Dievo muzikontu. Stojau vargoninkų kursuosna.

„Pradžiai ir tai bus gerai“, – galvojau.

Labai mėgau muziką, ritmą visam kame, todėl ir nuėjau tuo keliu.

„Mokintis ko kito galėsiu ir pats paskum“.

Baigiau kursus kuo puikiausiai, gavęs aukščiausią pagyrą.

Vietą sunku man buvo gaut. Kiti, silpnesni muzikoje ir giedojime, kur greičiau manęs rado sau duoną. Aš ne tuoj dar patekau vienon menkon filijon. Ir klebonas senelis pasitaikė rūstus, beveik žmogėda, dvasiškai tariant. Jis mane tuoj po mišių varydavo visai ne vargoniškan darban: tai malkų kapoti, tai arti, tai sodą ar daržą tvarkyti, tai net mėšlo kabinti ir vežti. Mano sveikata buvo silpna, o tokiam darbui ir visai buvau nepratęs. Ta filija tikrai galėjo būt sunkiųjų darbų kalėjimo pavyzdžiu.

– Ar daugiau tarnų jis nelaiškė? – klausiau iš nustebimo ir pasigailėjimo.

– Aš visai vienas buvau pas jį. Visi darbai mano pečių gulo. Ir jo batų valymo, ir jo barzdos skutimo. Algą gi visai menką gaudavau. Tokio šykštuolio dar niekur nesu matęs nei girdėjęs. Pats vaikščiojo prakiuręs ir nuskaręs. O svečias tai joks į jį neužkliūdavo. Nekišdavo ir jis niekur nosies. Jei kuomet grafienė ir atsilankydavo savo dvare, ir tai vos vos ištempdavo savo kleboną į dvaro rūmus. Jis bijodavo, kad nereiktų atgal kviesti.

Labiausiai man tvyla atmintyje Didysai Šeštadienis. Visą savaitę dirbau visur kaip juodas jautis, neišskėsdamas rankų. Maža dar. Atėjus Didžiajam Šeštadieniui, mane prikelė gaidžiagysty, nespėjus nei užmigti gerai, ir liepė padėti virėjai pyragus minkyti ir bobas plakti.

Maigiaus, kamavaus su tais pyragais, kol nepašaukė bažnyčion. Iš tenai nuvargęs, – juk žinai, kiek tų apeigų esti tą dieną, – vėl grįžau virtuvėn. Dabar pristatė prie krosnies daboti, kad neperkeptų mėsa, nesudegtų pyragai, nepervirtų kiaušiniai ir taip toliau. Pats klebonas, kaip ir visur kitur, dažnai kaišiojo virtuvėn savo ilgą ir liesą nosį. Uostė, ragavo.

Prie krosnies išstovėjau lig pat kompletų. Pasigėriau nuo tvaikų ir garų. Galvoje užė. Apie valgį ir pagalvoti nebuvo kuomet, nors akys matė gardžiausių daiktų didžiausią kiekį. Tik kartą per metus klebonas nepasigailėdavo lig šokiai pavalgyti.

Po kompletų ir po Kalvarijos kelių, kuriuos man klebonas įsakė vesti, sprukau kaip voverė namon ir lyg negyvas dribau lovon. Maniau, kad ir atsikelti nereikės. Net nesinorėjo. Pakankamai pasilsėsiu, tikėjas.

Tik štai pro miegus girdžiu durų dunzgesį. Paskum balsą. Smarkų ir šiurkštų:

– Kelkis! Kelkis! Ar tu padūkai lig šiam metui miegoti?!

Iš pradžių jokiū būdu nesupratau, kas čia yra ir kur aš esu. Nejaučiau savęs. Pagaliau, kai dunzgesys pasiekė sprogtamojo laipsnio, šokau. Pravėriau akis. Jau šviesu. Bažnyčioje skambina visais varpais.

Įšokau į rūbus ir kaip iššautas išlėkiau pro duris. Be kepurės. Neradau prie durų jau nei to, kas dunzginu ir mane kėlė. Lėkdamas girdžiu giedant „Linksma diena mums nušvito“.

„Eina aplinkui bažnyčios! Be manęs!“ – Net mano visos gyslos nutirpo. Visą šaltas prakaitas apipylė.

Paskum kas buvo, ir apsakinėti nėra ko. Gali įspėti, kaip klebonėlis reagavo.

Nelinksmos man buvo Velykos: galvoje kiek plaukų netekau, ir vienas šonas ilgą laiką nekaip buvo nusiteikęs. Klebonui labiausiai nepatiko, kad jam Velykų apetitą sugadinau.

Po Velykų išėjau iš tenai, atsižadėjęs ir algos.

„Gal bent tai pataisys jam apetitą“, – maniau.

Apie Sekmines gavau, rekomenduojant vienam geram dvarininkui, kuris mano tėvą seniau pažino, vargoninko vietą Skardžiuose. Ten man buvo nebloga. Klebonas pasitaike jaunas, žmoniškas. Vėl man buvo smagu, kad esu tam pat krašte, kur mano tėveliai kuomet gyveno.

Skardžiuose ir pažinau Gundę, Kunigundą Gervydžiukę, kuri mano nykų gyvenimą buvo nušvietus...

IX

Nejaugi jis vėl sustos!

Malūnas tikrai pradėjo daug lėčiau suktis. Kuprelis veidą lyg koks šešėlis užslinko. Matyt, kad jis visai susigyvenęs su tuo bildesiu ir užesiu. Susijungęs su jais siela ir kūnu. Tai jie valdo jį, atrodo. Silpsta malūno eiga, puola Kuprelis ūpas, ir jis ima širdytis. Ir dabar, pastebėjęs tą netvarką, pašoko nervingai ir puolė į girkas. Jos, nors ir silpnai, dar sukasi. Ratai kruta.

– Te-eliakšt! te-eliakšt! te-eliakšt!

Piklius sunkiai dūsauja apačioje, pagelbos laukia.

– Vėjas kinta, – atsigrižo Kuprelis nuo girnų, branktą ir vienon, ir kiton pusėn pastūmęs. Skubiai laukan išėjo.

Po keletos minučių sugrižo linksmas.

– Vėjas apsvirtė. Pučia iš vakarų. Sparnus atsukiau prieš jį. Dabar eis, tik džiaugtis reiks!.. Tu buvai apačioje?

– Buvau. Permainiau. Nedaug ir buvo.

– Dabar vėl pasakosiu. Tiktai mums reiks dažniau atsiminti savo darbas.

Niekam dar aš nepasakojau savo gyvenimo paslapčių, savo nepavydėtinos istorijos. Tau pirmam. Gal bus kiek lengviau, kai tu mane išgirsi. Per daug jau mane vieną ta uola slegia, per daug vargina ir ardo.

Lig tol mano širdis nepažino meilės. Ji buvo sušalusi, sustingus. Niekas jos nešildė, karštu kvėpavimu niekuomet neapgobė.

Nujaučiau, kad yra pasaulyje meilė, kad žmonės pasiekia ją; bet man atrodė, kad aš jos niekuomet nepasieksiu, niekuomet neprilipsiu to kalno, ant kurio ji auksu žėri. Ir netikėjau, kad ji būtų tikras daiktas. Maniau, tai tiktai pasaka. O gal aš ieškoti nemokėjau, kol ji pati į mane neatėjo... Tėveliai man meilės nepaliko. Bobutė irgi nepakankamai mokėjo duoti. Schönfeldtas, nors ir koks man buvo geras, vis viena mačiau jame poną, savo šeimininką. Kiti berniokai nuo manęs šalinosi, nemėgo. Mergiočių aš tarytum ir nemačiau, lyg jų ir visai negyventa.

Paklausiu gal, kuo aš gyvenau: kas buvo mano džiaugsmas, kas sielvartas?

Džiaugiaus knygų skaitymu, galvojimu, aprašymais protingųjų žmonių. Jokių apysakų nei pasakų tuomet nei akyse nemačiau. Gal jų nebuvo pas Schönfeldtą. Gaudavau nuo jo vokiečių istoriją ir istoriją viso senojo ir naujojo pasaulio. Man labiausiai istorija patikdavo. Ir šiaip gaudavau visokių senų knygų. Tik vokiečių kalboj. Jis mane gerai vokiškai išmokino. Nei vienos dienos negalėjau pabūti bent kiek neskaitęs. Nerimavau tuomet. Geriausias mano nusiramimas buvo knyga.

Vasaros vakarais mėgau sėdėti prūdo krašte. Žiūrėdavau tuomet į ramų vandens ribuliavimą, į giliai paskendusius debesis. Skačiau žvaigždes danguje. Dabojau, kuri didesnė, kuri mažesnė. Sekiau jų kelią. Ir man tuomet atrodė, kad aš visai išnykstu, virstu kažin kuo ir aukštai išskrendu. O paskui mane skrenda, genasi visos nakties daina. Dingsta viskas iš akių, ir aš matau naujus pasaulius, pilnus kitokio, tobulesnio gyvenimo. Jaučiau patį Dievą...

Kai kuomet, man taip besėdint, ir vieversio rytmetinė užtikdavo...

Man suremdavo širdį, pamačius elgetą ar kokį pavargėlį žmogų. Ir klausiau savęs:

„Kodėl jis ne toks kaip kiti? Kodėl jis elgetauja, šunis lodo, kai kiti ramiai sau namie sėdi?.. Kam žmogus žmogų ėda, kam savo brolių persekioja, jį kraujuose maudo? Kam pjaunas tarp savęs gyvuliai, kodėl ir jie neužsieina?.. Kodėl mūsų pasaulis toks, o ne kitoks? Ir nejaugi jis kitokiu negali būti?“ Aš, regis, būčiau įmanęs, būčiau padaręs, kad visiems gera būtų, kad visi tik džiaugtis galėtų; kad žmonės mylėtų žvėris, o žvėrys žmones. Ir tai padaryti, norėjau galingu būti, galingesniu neg patsai Dievas. Net sudrebėdavau, apie tai pagalvojęs. Ir tikėjau, kad kokią naktį nubusiu galingas, neįveikiamas... Žinojau, kad aš tik plūstu, bet laukiau, laukiau ko...

Susimąstė, susigalvojo Kuprelis. Akimis toli, regis, mato. Krūpterėjo staiga. Tarytum sugrižo iš kur.

- Nueik apačion pažiūrėti. Kaip tenai... Kažin apie ką čia tau pasakojau?.. Na, nieko. Toliau!..

Maišą radau jau pilną. Dabar labai greitai mala. Sparnai tik švaisto palangiais. Piklius dūsauja skubiai, patenkintai. Ratų ir mažų ratelių dantys vien mirga, vien mirga. Vieni kitus gauda. Net sienos dunda, dreba. Voratinkliai kertėse šokinėja, kratosi. Vorai negriškus šokius šoka, patys apmiltinti, nubaltinti. Visas malūnas tarytum ne malūnas, bet koks didelis gyvis. Rūstus ir smarkus toks. Regis, kažin ką galėtų sutrinti ir sumalti.

X

Vėl pasakoja Kuprelis.

- Pamačiau ją pirmą kartą bažnyčioj.

Matydavau ją nuo viškų kas šventadienis. Prie paskutiniojo pilioriaus, ties kairiuoju altorium. Nesistodavo niekur kitur. Kartais atsigrįždavo ir pažiūrėdavo aukštyn į vargonus. Tuomet, būdavo, mūsų akys sulieja akimirksniui savo žvilgsnius. Aš noriu žiūrėti į ją, jos atvirą grakštų veidą, gujas gilias akis kuo ilgiausiai, bet ji bematant galvelę pakreipia ir jau į altorių meldžias. Laukiau jos žvilgsniu, nepraleisdavau nei vieno. Sekiau pakėlęs galvą, kuomet ji vėl atsigrįš. Nerūpėjo jau nei gaidų daboti. Iš karto visą puslapį perskaitau ir atmintyje laikau. Ir groti sekėsi geriau negu kuomet. Visa bažnyčia, viskas gaudė mano vargonais. Žmonės darės maldingesni, nuo klebono gaudavau veik kiekvieną šventadienį vis didesnę pagyrimą.

Laikė pamokslo būdavo geriausia. Norėdavau, kad kunigas jį sakytų, niekuomet jo nepabaigdamas. Tuščia darėsi, kai žmonės pradėdavo eiti iš bažnyčios. Išeidavo ir ji... Dingdavo ūkanota pasaka.

Po visam, būdavo, tekinas lekiu į šventorių. Ieškau jos tarp būrelio merginų ir berniokų. Niekur nebūdavo matyt.

Man nuostabu darės, kur ji galėjo taip greitai dingti. Vieną kartą net pamaniau, kad gal man tik vaidinas.

Eidavau namon, tikėdamas ją kitą kartą kuomet pamatyti. Bet drauge slėgė baimė, kad niekuomet daugiau nepamatysiu.

Ateidavo ji bažnyčion sodietiškai, bet gražiai apsirėdžiusi. Matyt, mėgo tamsiai raudonas varsas. Labiausiai jai tiko beveik juosvas sijonas ir balta kaip sniegas bliuzė plačiom rankovėm.

Ūgio ji buvo ne aukšto, vidutinio, bet labai dailiai išaugusi. Skaisčiais raudonais veideliais. Kaip pražydusi rožė. Galvelę gobė dideli, tankūs, tamsiai geltoni plaukai. Antakiai dar tamsesni. Iš tolo atrodė net juodi. Ir tai nepaprastai ją dabino.

Įeidavo ji bažnyčion guviai, bet drauge laisvai ir gracingai. Žvilgterėjus kiek atgal, klaupdavo ties tuo paskutiniu piliorium.

Tik ją pamatydavau, visa bažnyčia man nušvisdavo. Apsiniaukdavo, kai pastebėdavau, kad į ją dešimtys berniokų akių žiūri. Kad, rodos, būdavo, įmanyčiau, uždrausčiau vyrams į moteris bažnyčioje žiūrėti.

Nuo to laiko pradėjau daugiau savo išvaizdai domės kreipti. Pasisūdinau dailesnius rūbus. Susitaisiau minkštus, blizgančius batus. Susigadojau gerą skrybėlę. Nusipirkau lazda sidabrine galva. Prausčiau geresniu muilu, rūpestingiau šukavaus. Ir nepajutau, kaip netrukus virtau visoj apylinkėj geriausiai vilkinčiu vyru.

Pirmai, nors man pinigų netrūkdavo, nesidabinau labai, nesitaisiau nei gerų rūbų, nieko. Ir batus ne taip dažnai šveisdavau. Skusdavaus tik rečiau. Plaukai ilgiau galėjo kaip norėjo augti. Bet ji, nors jos dar nepažinau, visiškai mane pakeitė.

Ir aš pats nesuprantu, kodėl taip greitai ją pamylėjau. Kodėl taip smarkiai ji iš pirmo pamatymo mane sužavėjo? Tą pat dieną, kai dar pirmą kartą pradėjau groti Skardžių bažnyčioje. Tik atkėliau galvą nuo vargonų ir žvilgterėjau žemyn, į žmones, ir pamačiau ją. Man sužerėjo ir sutemo akyse.

Sapnavau ją kas naktį. Jei kuomet nesusapnuodavau, visą dieną vaikščiojau apniukęs. Nežinojau, kokio darbo imtis. Klausiau ir pykau: „Kodėl aš šiandien jos nesusapnavau?“

Šventadienio laukdavau labiau neg vaikai Velykų.

Kartą, kai nepamačiau jos bažnyčioje, negalėjau sau vietos rasti.

„Gal susirgo? O gal jau mirė?“

Mano vargonai gaudė, verkė ir meldėsi drauge su manim. Jei būčiau galėjęs, būčiau lėkęs jos ieškoti. Bet kur ir kokiam krašte ji gyveno, nežinojau.

Mišparamams pasibaigus, prirėkė klebonijon nueiti. Nunešiau klebonui kažkokius popierius pasirašyti.

– Kas tau? Kodėl tu šiandien toks išblyškęs? – klausia klebonas. Susirūpinęs, nors ir pro juokus. – Matyt, tave kokia liga apima. Ką? Beskuo tu taip grojai ir giedojai graudingu balsu. Eik, atsigulk.

– Nieko, aš sveikas, – teisinuos. – Tik taip man truputį negera.

– Kas gi tau galėtų būti? Gal įsimylėjai ką? Gal patiko kokia mergiotė? O, jos moka pagauti bernioko širdį. Tai niekis. Tą ligą persirgsi.

Nieko neatsakiau. Nustverčiau pasirašytus popierius, ir pro duris. Dar ką klebonas sakė ir juokavo, negirdėjau.

Laukiau, tikėjas, kad ji kuomet atvažiuos kūma, atveš kieno mažutį krikštan. Arba bus kam pomergė, jaunąją prie altoriaus atlydės. Maniau, pamatysiu tuomet ją arčiau, galėsiu susipažinti, kokį žodį tarti ir nuo jos ką išgirsti.

Buvau prasimanęs vaikščioti medžioti. Susigadojau šautuvą. Išlandžiojau visas parapijos girias, išbraidžiau pievas. Nei vieno sodžiaus neaplenkiau. Ir nei miške uogaujant jos nesutikau, nemačiau pievoje šieno grėbiant nei darželyje gėles laistant.

Baigė vasara. Artinos tamsus ruduo. O aš vis niekur negalėjau jos rasti. Tik bažnyčioje, prie aukštojo pilioriaus.

„Gal man tikrai bažnyčioje vaidenas? Trotina mane kokia pikta dvasia?“

„Ne! Juk aš esu sveikas“, – priešinaus toms mintims.

„Bet gal ji niekuomet apie mane ir nepagalvoja? Gal ji bažnyčioje ne į mane žiūri? Į vargonus? Į kitą kokį anapus mano pečių? Myli kitą?“

„Ne! Ne! Ji į mane žiūri, mane mato“.

Ir kovojo, grūmėsi tos mintys, man galvą svaigino, nakčių užmigti neleido.

Ir štai vieną naktį, kai jau viso miestelio gaidžiai urmu giedojo ir diena aiškiai brėško, atėjo man viena mintis. Visai nauja, labai drąsi.

„Priminsiu klebonui, kad reikalinga bažnyčios choras padidinti. Tik moteriškais balsais. Vyrų jau pakanka. Tegul iš sakyklos pasako ir karštai paragina“.

„Bus ir ji!“ – įsitikinimo viltis tiesiog mane iš lovos kėlė.

„Ateis! Tikrai ateis!“

Abejonės išblyško ir draikėsi. Ramu pasidarė. Užmigau ir atsikėliau tik vėlai.

Tuojau nuėjau į kleboną. Žodžių man nestigo choro mažumą ir silpnumą įrodyti. Buvau iškalbingas, vaizdus. Klebonas jau viduryje mano įtikinimų sutiko. Sakė, kad visai taip pat mano.

Laukiau sekmadienio nekantraudamas.

Atėjo ir sekmadienis. Klebonas po pamokslu ilgai ir šiltai ragino. Mergiotės dominagai, galvas pakėlę, klausės. Klebonas žadėjo joms daug malonės nuo Dievo ir garbės nuo kitų parapijų.

– Vis tai garbinimas, malda Viešpačiui. O kai malda graži, kai daugelis ją siunčia drauge, tai ji ir Dievui malonesnė, tai Jis ir greičiau jos išklauso, – aiškino.

– Fertig! – džiaugias.

Tuoj po mišparų, kas panorės išmokti giedoti, liepė klebonas visiems į mane susirinkti. Žvilgterėjau tuo metu į ją – klausos. Paskum persižegnojus greitai pro duris išėjo. Į mane praeidama aukštyrė pažiūrėjo ir dailiai šypterėjo. Lyg norėdama būsimam mokytojui kiek įsiteikti. Tai man net kvapą atėmė.

XI

Kuprelis priminė darbą. Liepė man savo prižiūrėti, o jis tuo tarpu savo, kas reikia, atlikti.

Ir vėl pasakoja neskubindamas. Nieko savyje neslepia, nieko nepalieka. Kiekvieną smulkmeną, jausmu persunktą, atiduoda. Jo vyriškai tenoringas, dar skambus balsas maišosi su malūno ūžimu ir bildesiu. Malūnas jam pritaria, gyvena jo virpėjimu. Jis, neklusnus jo įrankis, šiuo metu lyg klausos jo.

– Skubiai parsprūdau namon. Laukiau naujų giesmininkių ateinant – laukiau jos vienos. Pietuoti nerūpėjo. Tarnaitė prašė, sakė, kad atauš.

„Tegul sau!“ – pamojau.

Ėjau nuo lango į langą. Žiūrinėjau nekantraudamas pro juos. Šventoriuje ir palei šventorių vaikščiojo, šnekučiavo žmonės. Berniokai su mergiotėmis linksmai tarškė ir juokavo. Regis, kad ir pamokslą būtų užmiršę, kunigo žodžius vėju paleidę. Niekas nei nesiartino į mano namelį. Niekas.

„Jei nesutikau jos, visą parapiją išvaikščiojęs, tai čia ir tikėtis nėra ko!“ – atsitraukiau nuo lango.

Nubodo. Jau daugiau valandos. Supykęs atsisėdau ir papietavau. Valgis buvo negardus. Neįėjau jo skonio.

Vėl laukiu.

Vis nieko nėra.

Priėjau prie fortepijono. Kai ką pasiutusio užbarabonijau.

Trankiau pirštais, kur papuolė ir kaip papuolė. Riaukė, gaudė fortepijonas lyg koks priešistorinis gyvis, kito, dar didesnio, gyvio lamdomas. Maniau, nuo jo riksmo lubos sugrius. Nebojau. Dar pikčiau.

Staiga girdžiu – šneka priemenėje, mergiotės! Širdis sustojo.

Štai įėjo. Trys. Vyriškis ketvirtas. Ko jam?

Nėra jos tarp jų! Neatėjo!

Ko nepasakiau įėjusiems:

– Eikit sau iš čia. Aš nenoriu tokių mokinti.

Jie ir neprašomi atsisėdo. Laukia ir į mane žiūri. O aš vaikščioju. Kambarį skersai ir išilgai žingsniuojau, tarytum čia nieko ir nebūtų. Pyktis, rodė, veržės iš kiekvieno mano judesio. Jie nieko nematė.

Viena mergiočių atsistojo, ilganosė tokia, ir sako į mane visai nedrąsiai, – regis, ims ir rankon pabučiuos.

- Mes, tamsteli, giedoti atėjome... mokintis.
 - Gerai, kad atėjot, – burbtelėjau, praeidamas pro ją.
 - O ar tuoj, tamsteli, pradėsi?..
 - Ko?
 - Mus mokinti.
 - Palaukit. Jūsų per mažai atėjo.
 - Daugiau ir neateis. Niekas nenori.
- Sustojau, sukandau lūpas.
- Mums pareiti toli, kad tamsta greičiau... – pradėjo kita.
 - Taigi, toli, – pridūrė vyriškis.

Nebuvo kas daryti. Turėjau pradėti. Nors viduje virė. Išmėginau jų balsus. Nekokie jie buvo. Viena spiege lyg ožka, negalėdama nuo stogo nultipti, kita tvoron įkliuvusios avelės balsu bliovė, trečia, kuri pirma prašnekėjo, dar kiek žmoniškiau. Bernioko buvo toks balsas, kad nors sviesk jį pro langą.

Paskum jau neturėjau ko su jais veikti.

Dar kiek pasikankinę su do-re-mi-fa-sol-la-si-do, tylėjom. Mano giesmininkės sunkiai alsavo, o giesmininkas rankove prakaitą nuo kaktos braukė.

Vėl priemenėje balsai, linksmas, guvus šnekesys, skubus žingsniai!

– Gundė! – sukuždo mergiotės.

Plačiai prasivėrė durys, ir... aš visas nutirpau: ji peržengė slenkstį. Žiūri į ją ir matau lyg pro rūkus. Taip, ji, ji!

Priėjo, pasisveikino mane, lyg ne visai pirmą kartą būtų mačiusi. Linksmi, jaukiai prakalbino anksčiau atėjusius. Giedra visiems pasidarė.

Vėl į mane:

– Prašau man ir draugei dovanoti, kad pavėlavom. Iš bažnyčios buvau namon parėjus. Būčiau greičiau atėjus, bet atvažiavo svečių. Turėjau užtrukti.

Ji šnekėjo su manim laisvai, artimai, o aš jaučiaus lyg sugautas. Neįstengiau surasti nei vieno tinkamesnio žodžio. Man buvo linksma, keblu, ir sarmatijaus drauge. Buvau kaip vaikas, pirmą kartą pamatęs kunigą.

Jos grynas, skambus ir vaiskus balselis plaukė kaip vanduo. Skardėjo ir jaukino visą kambarį.

Pamažų aprimau kiek, pripratau. Nors jos artis ir kaitino, ir neramino.

Pajaučiau įkvėpimo, įgavau drąsos, pradėjau bandymus.

Gera buvo mokinti. Mokiniau lygiai domingai visus. Nei balso, nei žodžio negailėjau. Mano kalba bėgo greitai, aiškiai, įgavo autoriteto. Net pats savo kalba gėrėjau.

Laimingas buvau tą vakarą. Jaučiau, kad įžengiau naujan, lig šiol nežinoman, tik sapnuojaman pasaulin. Ten nebuvo jokių abejonių, kurios pakerta kiekvieną gyvą mintį. Jaučiau tik ramumą ir kūrybos valią.

Žiūrėjau į ją, gėrėjau. Džiaugiaus.

Ji giedoj, aukštai pakėlus knyga. Jos balsas liejosi, plaukė, dabino viską. Net kitų

balsai įgavo skambesio. Lyg ji nudažė juos. Bet ar ji jautė, kad ji mane daugiau dabino neg ką kitą, šildė mano širdį, plėtė ir gilino vaidentuvę, kėlė mane iš aslos?

Gal ir jautė.

Pradėjo temti. Tamsu pasidarė kambaryje. O aš vis giedu su savo naujomis giesmininkėmis. Giedočiau visą naktį. Dar geriau tamsoje. Nieko nematyti. Minčių niekas nekliudo. Jos audžias, pinas į artimus lūkesius, tai tolimus staiga. Ir dar labiau viliojančius.

Jau štai, prisimenu, ketina giesmininkės traukti namon, prašo paleisti. Gaila jų, visų jau gaila. Bet kiek įmanydamas traukiu laiką, tai tam, tai kitam sulaikau. Ne, nepalieka. Vėlu, teisinias. Išėjo.

Norėjęs buvau Gundę kiek palydėti. Pasisiūlyti neteko drąsos. Tik paklausiau, jos švelnutę ranką spausdamas:

- Ar toli tamstai namon?

- Visai netoli. Čia pat miestelyje. Sodžiaus gale, į ežerą... Tai ką? - paklausė trumpai, paslaptinai, galvutę į šoną pakreipus. Nusišypsojo, akysna pažiūrėjo.

Susisukė man galvoje nuo žinios, kad jos čia pat, visai netoli nuo manęs, gyvenama. Tik koks pusė kilometro!

Ir nuo jos klausimo nejauku pasidarė. Susisarmatijau, atsakyti nieko negalėjau. Vėl pristigau žodžių.

Ji lyg palaukė ko, pastovėjo valandėlę. Paskum dar kartą žvilgterėjo taip įdomiai ir, apsisukus kaip voverė, greitai nuėjo paskui savo draugę. Toji, paėmus jos parankio, klausė apie ką, tyliai kuždėjo.

Lydėjau jas akimis, sekiau kiekvieną žingsnį. Ir tarytum pamečiau ką, kuomet jos gatvės vingyje pasislėpė.

Jau geso vakaro aušra. Jos dažai blyško ir dilo. Žvaigždėmis buvo visas dangus nubarstytas. Vakarinė nuslinko į pat kraštą. Jos silpni spinduliai dar žybčiojo, pasakojo negirdėtas paslaptis, žmonių jaunas širdis žavėjo.

Ilgai vaikščiojau po kiemą. Nei rudens perimančio šalčio nejaučiau. Galvojau apie ją. Stengiausiai prisiminti kiekvieną jos žodi balso skambesį, akių šiltą, veriantį žvilgsnį. Stengiausiai prisiminti, kaip tas žvilgsnis mane tirpdė, kuteno širdį. Stengiausiai matyti ją kuo aiškiausiai savo vaidentuvėje. Kai tas paveikslas imdavo blykšti, stengiausiai laikyti jį visomis pajėgomis, neleidau jam išdilti. Kai jis stovėjo prieš mane aiškiai, kaip gyvas, tiesiau į jį rankas, norėjau apimti.

Nuėjau gulti pačiam vidunaktyje. Tylu buvo visur, visi miegojo.

Gulėjau, varčiau, miegas nėjo. Mintys vis pynėsi apie ją, vis audė lūkesi.

„Daugiau aš nieko nenorėčiau, kad tik ji mano būtų, mane mylėtų“.

„Be jos man nei pasaulis nemielas, nei dangus, nei žemė. Ji viskas, viskas man amžinai!..“

„Ji, nors sodietė, nepaprasta, matyt. Gaidas pažįsta, gieda gražiai. Turi malonų būdą. Jaučiama šviesos. Gali ir geresniam neg aš patikti, gali ją koks ponelis pamylėti. Kur man, vargoninkėliui, prie jos siekti!“ - nusiminiau.

Nors džiaugiaus, kad šiandien ją pažinau, bet dar sunkiau man darėsi, dar labiau spaudė nežinios akmuo.

„Kodėl neatsigrįžo? Kodėl taip skubiai nuo manęs nuėjo? Žinoma, aš jai nei ne galvoje. Ji tik juokauja su manimi.“

„Ne! Ne! Negali būti!“ – slopinau tą balsą.

Užmigau – kuomet, nemenu. Pavargęs, nuilsęs.

Atsikėliau prieš pat mišias. Buvau jau sveikas, ramus, lyg karštam vandenyje išsi-maudęs. Buvo gera, kad pagaliau pažinau ją; lyg ką pergalejau; praardžiau kokią stiprią sieną, padariau joje spragą. Tikėjau, kad jau esu perlipęs per slenkstį, įžengęs tan nau- jan, neregėtan pasaulin. Viltis supė vaidentuvę, skleidė joje žavingus vaizdus.

Ilgu, baisiai ilgu buvo laukti kito šventadienio. Sulaukęs vakaro, džiaugiaus, kad viena diena ta ilgoji savaitė jau sumažėjo, kad viena diena greičiau galėsiu ją pamatyti. Vargonai suiš visai kitoniškai neg kuomet. Ir ji bus visai netoli. Ten pat, kur aš.

XII

Sekantį šventadienį atsikėliau anksčiau neg paprastai. Tik išaušus nuėjau rytmetinių giedoti. Bažnyčia buvo jau atdara. Bet viduj dar nei vieno žmogaus nebuvo.

Užlipęs ant viškų, sustojau. Gundė su savo drauge sėdi klaupkose prie vargonų! Pamačius mane, išėjo prieš, jaukiai pažįstamai pasisveikino. Paskum grakščiai pakreipė galvą ir sako, tiesiai akysna žiūrėdama:

– O kad mes, tamsta, lietuviškai rytmetines užgiedotumėm? Ką? Pažiūrėtumėm, kaip lietuviškas balsas bažnyčioje skamba?

– Nežinau. Negalima. Ne, visai negalima... Pagaliau juk vis tiek ir lenkiškai, – paaiš- kinau.

– Ką tamsta sakai?! – šūkterėjo Gundė, atopakalin atsitraukdama. – Iš tamstos žodžių matyt, kad jokio supratimo apie savo tėvynę neturi, Lietuvos nežinai, – nustatė ji pasi- gailėdama, nustebus.

Nieko aiškaus negalėjau jai į tai atsakyti. Apie savo tėvynę aš tikrai lig tol nedaug turėjau supratimo. Kai augau pas gerą Schönnfeldtą, maniau, buvau vokiečiukas. Tas gi senis klebonas, pas kurį pyragus minkiau, mane lenku vadino. Dabar ji štai nustebo, kad nežinau, kad esu lietuvis.

Ėmiau jai aiškinti. Sakiau, kad nors čia visi žmonės ir lietuviškai šneka, bet nuo seniai Dievą bažnyčioj lenkiškai garbina, taigi ir negalima jų papročių pertraukti, naujos mal- dos įvesti. Dar sakiau, kad Dievas daug kalbų moka, daug jų pažįsta, taigi ir lenkiškai supranta.

Ji į mano aiškinimus tik karčiai nusišypsojo. Pastebėjau, kad ir karti šypsena ją da- bina.

– Gal bažnyčioje negerai ginčytis, velniai gali juoktis, – visai nuginklavo mane Gun- dė, radus svaresnį ginklą ir karčią šypseną į draugingesnę pakeitus. – Bet būk geras, ateik kuomet į mus. Mano tėvelis džiaugsis. Tuomet plačiau galėsime pasišnekėti, kodėl čia reikia lietuviškai giedoti, nors pirmai ir kažin kiek būtų lenkiškai giedota. Pradėkim dabar: „Garbinkim Viešpatį Dievą“ ...

– Na, Ievut, pradėkim! – Susėdo jos klaupkosna ir pradėjo.

Negalėdamas atsiremti, išslydus visai mano atsparai iš po kojų, ir aš ėmiau tarti var- gonais.

„Koks bus galas?“ – rūpiniaus. Prisiminiau Velykas, filijos kleboną.

Po truputį pradėjau nurimti. Gundės balsas mane ramino. Rodės, ne mergiotė, bet koks angelas iš dangaus gieda. Ir pačios rytmetinės taip nuostabiai, sklandžiai lietuviš- kai skambėjo. Lenkiškai panašiai toli gražu negalėtų.

Sugiedojau ir aš, vargonus smarkiai paleidęs.

„Tebūna, kas nori!“

Nežinau kodėl, bet man atrodė, kad aš lietuviškai galiu laisviau giedoti neg lotyniškai ar lenkiškai. Gal vien dėl jos?

Gundė, pastebėjus, kad ir aš giedu, atsigrįžė į mane ir nudžiugusiai, padrašinančiai galvute linkterėjo. Aš dar daugiau sustiprėjau savo naujoj padėtyj.

Davatkos, įėję bažnyčion, tuojau kėlė galvas į viškas. Sustovinėjo ir nustebę klausėsi. Į altorių eidamos, ir tai dar po keletą kartų grįžosi atgalion. Nors davtkos žino, ką reiškia gražytis bažnyčioje – velnią visam jo baisume gali pamatyti.

Po rytmetinių laukiau, kad Gundė ir rožančių giedos lietuviškai. Net pats buvau pasiūlęs, bet ji manė, kad šiam kartui pakaks.

– Paskum kuomet.

Jos drąsus protingumas ir išrokavimas stebino mane. Visai mane iš pat pradžių sužavėjęs, atrodė, kad ji vis daugiau man patinka. Gėrėjaus ja, kiekvienu jos žodžiu.

Po mišių klebonas pašaukė mane klebonijon.

„Žiūrėsiu, kas dabar bus!“ – galvojau eidamas, vyriškai visam kam pasiruošęs.

Bet buvau paruošęs ir visišką apgynimą ir sau, ir savo žygiui, nors tikrumoj ir nežinojau argumentų, kam Skardžių bažnyčioje reikia lietuviškai giedoti. Lyg nujaučiau juos. Iš Gundės, iš jos balso žvilgančio ir spragančio skambesio. Jis vis aidėjo ir mano ausyse, ir širdyje.

– Kaip tu šiandien rytmetines giedojai? – paklausė manęs klebonas rimtai, oficialiai.

– Lietuviškai, – atsakiau drąsiai, pasirengęs nors kardais su juo kirstis.

– Kaip drįsai be mano sutikimo?

– Aš norėjau pabandyti, kaip lietuviškas balsas Skardžių bažnyčioje skamba. Skamba gražiai.

Klebono oficiališkumas tuojau išnyko. Jis žvilgterėjo į mane palankiai ir net nusišypsojo. Atrodė, kad aš jam patikau ir pasielgimu, ir atsakymu.

– Gerai, kad pradėjai. Labai gerai. Reikėjo jau anksčiau pradėti. Tik aš, neseniai čia atkeltas, nediršau. Gerai, kad tu pradėjai. Galėsi dabar kas šventadienis lietuviškai rytmetines giedoti... Paskum toliau ir iš rožančiaus lenkišką kalbą išvysime. Tik nereikia skubėti. Reikia pamažu. Pirma rytmetinės, paskum rožančius, o pagaliau ir kiti giedojimai. Niekas nei nepajus.

Aš pritariau klebonui.

– Kokia mergiotė tau padėjo giedot?

– Dar gerai nepažįstu. Ji čia pat iš miestelio.

– Gražus balsas. Dailiai, labai dailiai gieda. Smagu buvo klausyti.

Džiaugiaus, kad klebonas ją gyrė.

– Ji, matyt, dar pirmą kartą?

– Praeitą sekmadienį atėjo.

– Šiandien ateisiu pažiūrėti, kaip jūs ten mokinatės. Gal dar lietuviškai ką sudainuosim... Reikia Lietuvą pamažu gaivinti, atsargiai krapštyti iš miego. Staiga nubudus galėtų išsigąsti, – baigė klebonas pamokinančiai. Gal man įspėti, gal save pateisinti.

Visai nelaukiau, kad toks bus galas.

Klebonas ateidavo veik kiekvieną šventadienį pasiklausyti, kaip mes giedame, o pagaliau pats pradėjo visus mokinti dainuoti. Po keleto savaičių kad užtraukdavome chorą kokią dainą, net visas miestelis aidėjo.

Nepaprastai dainas pamėgau. Kai dar buvau mažas, mėgau klausyti sodžiaus mergiotes vakarais dainuojant. Tiko man dainų graudingumas, liūdesys. Jų švelnus, smagus liūliavimas. Ir aš pamenu, kad tyliai joms tariau. Ir tardamas lingavau į šonus, tarytum mane kas supė ar vežė laivu per didelį, platų ežerą.

Jau kelinton dienon atnešė man klebonas „Aušros“ dvejetą numerių. Skaityti lietuviškai dar nebuvau pratęs, daug žodžių man trūko, daug ko nepermaniau. Jis man noriai aiškino. Netrukus pats viską supratau. Pradėjau laisvai lietuviškai galvoti, lietuviškai jausti.

Nuostabiai greitai pasidariau lietuvis. Tik kažin, kieno buvo didesnis nuopelnas, Gundės ar klebono?

Gundė ateidavo giedoti rytmetinių tik su savo drauge. Kitos giesmininkės visai neateidavo. Joms buvo toli. Tik retai kokia, anksti iš namų išklydus.

Taip sutartinai ir dailiai mes visi trys giedodavom, kad rodės, net šventieji bažnyčioje mūsų Dievo garbinimo klausėsi ir jų gaudūs veidai pragiedrėdavo kiek. Viskas joje virsdavo kitaip, sava ir artima. Ko tik nemelstum, vis rodės, Dievas čia išklausytų. O aš meldžiaus, mano malda meilės prašė. O meilė buvo arti, čia pat.

XIII

- Ar tu girdi? - pašoko Kuprelis. - Girnos dykos mala! Lėk greičiau apačion!

Griūnu laiptais.

Radau maišą, jis kabo palaidas! Vėjas, išiveržęs pro duris, plavesuoja jį į šonus. Jame nieko nėra.

Vėl tekinas viršun. Į Kuprelį.

Kuprelis nieko neatsakė, tik piktai į mane pažiūrėjo ir kaip skritulys nuriedėjo žemyn.

Aš paskui. Manau, kad čia jau nėra žinios, kas atsitiko.

- Žiūrėk, ką padarei!

Atkišė jis rankovę, kurią aš, mainydamas maišus, užstūmęs visai pamiršau atstumti. Jam dabar atkišus, maišas pusiaupilnis prisipildė sėlenų.

- Žiūrėk dar čia! - atidarė piklių iš šono. Pakėlė maršką.

Priėjau. Žiūriu skrynion. Net akyse tamsu pasidarė. Didelė krūva baltų kaip sniegas miltų, užterštų sėlenomis. Į galą, į rankovę net juoda.

- Reikės pyragai su sėlenomis valgyti, - nustato Kuprelis šaltai.

Stoviu ir nežinau, kas daryti. Žiūriu tiktai į miltus.

- Imk maišą. Nešk tuojau. Skrisk su juo viršun, - skubina jis.

Nutvėręs maišą, tikrai skrendu.

Užpylęs - atgalion. Kuprelio jau čia nėra. Atsidengęs piklių, vėl žiūriu į miltus. Baisiai, baisiai jie suteršti. Pyktis kremta. Rodos, nežinau, ką įmanyčiau.

- Kas dabar su jais daryti?

Malūnas sustojo. Sustabdė kas. Įlėkė Kuprelis iš lauko.

- Semk sėlenas iš pikliaus. Pilk maišan. Prisitaisiau maišą prie durelių. Ėmiau žerti su lentele. Tiktai nuo paviršiaus, gražiai.

- Semk ir su miltais! - liepia.

- Kad gaila.

- Nieko, negailėk! - susijuokė pro pyktį. - Kaip sumalei, taip ir suvalgysi.

Tyliu. Ir jis tyli. Tylėdami žeriam sėlenas maišuosna. Su miltais.

Retkarčiais Kuprelis žvilgterėja į mane. Iš padilbų, bet nerūsčiai, tėviškai. Aš sarmatijos ir pykstu ant savęs.

Susėmėm. Liko tik balti, gražūs miltai. Tik ne tiek daug, kiek turėtų.

– Nešk šitą maišą ir užpilk. Aš tuo tarpu malūną paleisiu, – sako Kuprelis jau visai ramiai.

– Ar su miltais nieko blogo nebus?

– Žinoma, ne. Jie pikliuje atsiskirs. Sėlenos nueis savo keliu, miltai savo. Tik darbo daugiau... Žiūrėk, dabar jau niekuomet nepalik užkišęs anos rankovės. Kitaip ji tik sėlenų prisipildo, o kai joms nēr kur išeiti, jos ir veržias per viršų skrynion, tiesiai miltuosna. Dar kitą kartą taip susigrūda gale rankovės ir pikliaus, kad jį suturi. Tuomet jau lūžta, genda kas. Taigi dabok!

– Kiek laiko sugaišom! – nustatėm abu susitaikę.

– Gal ir aš kiek kaltas. Per daug įsipasakojau, – sutinka Kuprelis.

Ir vėl viskas sužžė, subildėjo.

XIV

Ir vėl sėdim vienas prieš kitą. Tarytum nieko ir nebuvo. Kuprelis man savo širdį atveria, neslepia jos, apskatinėja.

– Kartą, jau vėlai rudenį, mūsų giedojimo repeticijos ilgai nusitraukė. Lig pat vidurnakčio. Tai buvo sekmadienį prieš pat Nekalto Prasidėjimo atlaidus. Tie atlaidai buvo dideli, nes Skardžių bažnyčios vardinės. Taigi rengėmės dailiai pagiedoti. Dar mokinomės vieną naują mišią, tai dienai pritaikintą. Baigėme kur jau vėlai. Giesmininkės, kurios buvo iš tolo, nuėjo miegoti špitoliun. Kitos į savo drauges iš arčiau.

Gundė tą vakarą buvo atėjus be draugės. Visoms jau išsiskirsčius, paprašė:

– Palydėk tamsta mane. Naktis tamsi, galiu dar paklysti. Tokiu laiku ir vaidinas. Aš bijau.

Džiaugiaus, kad ji pati paprašė. Jau buvau norėjęs, tik nedrįsau pasisiūlyti.

Rengiaus ją palydėti, kaip kokion išpažintin. Galvojau pasakyti viską, kas mano sielą slegia ir širdį graužia.

Vienok buvo baisu gauti neigiamas atsakymas. Geriau gyventi bent ir viena viltimi, neg žinoti, kad jau viskas pražuvo, kad paskutinis spindulys užgeso.

Sunki yra ir nežinia. Jos našta veržia pečius. Ir vis didėja. Ima noras ją nutraukti, lengviau atsikvėpti.

Ak būtų gerai tamsią naktį, kai niekur nieko nematyt, negirdėt, atidengti mylimajai širdį, parodyti jos žaizdas ir paprašyti, kad ji papūstų į jas savo lūpomis.

Ką galvojau, ko nedariau, nieko nenusprendžiau. Išėję iš kambario, įlindom lyg maišan. Orą galima buvo imti rankomis. Tuoj pametėm vienas kitą.

– Kur tamsta? – sušuko ji, tvoros atsidūrus.

– Čia, – atsiliepiu kaip pro pakulas. Išgraibę tamsą, pagaliau susiradom.

– Duok man tamsta savo ranką. Taip vienas sau eidami, atsidursim vienas vienam, kitas kitam miestelio gale. Tai ir bus palydėjimas! – juokavo Gundė.

Paėmiau ją po parankiu. Ji prispaudė mano ranką į save. Man per visą kūną perėjo smarkus, net geliąs virpėjimas. Paskum pasidarė šilta.

Ėjom arti vienas kito. Žengėm mažais trumpais žingsniais. Tamsa nereto. Vis buvo gili, bedugnė. Retkarčiais sušvisdavo ore sniego lopinėlis. Ir vėl užgesdavo.

Gundė šnekėjo susimąsčiusi, tyliai. Lyg ne žodžiais, o vien mintimis. Ir aš klausiaus ne žodžių, o minčių. Jos žadėjo man. Aš laukiau, bet nediršdamas.

– Ar patinka tamstai tokia tamsa, tokia tyla? Man be galo patinka. Nieko, rodos, nėra, viskas prapuolė, pasislėpė kur. Man patinka ruduo, žiema, ilgos naktys. Tuomet niekas akies neveria, gali apie vieną galvoti. Aš mėgstu užsimerkti, prisiminti kokį žmogų ir žiūrėti į jį. Žmonės pasakoja, kad vėlų rudenį gerai mylėti. Gal tikrai taip. Gali visą sielą, visą širdį atiduoti tai meilei, paskęsti joje, jos milžinėse bangose.

Jaučiau, kad man dabar reikia suardyti sieną. Ar aš, vyras, neturiu tai padaryti? Reikia tik vieno žodžio. Ir tas žodis trumpas, sklandus. Bet aiškus, nepaprastai aiškus. Kad, rodos, jis būtų ne toks, būtų geriau.

Perėjom visą miestelį. Štai jau jų kiemo vartai. Išlėkęs sulojo šuva. Gundė krūptelėjo. Pripuolė į mane, prisiglaudė. Atsargiai ją apkabinau. Ranka sudrebėjo. Atgal atitraukiau.

– A-a! tai čia mūsų kiemas? – lyg nubudo Gundė. – Tu, Margi, loji? Eik geriau miegot, čia savi žmonės!

Margis nutilo. Miegoti bet nėjo. Prisiartinio į mane, ėmė uostyti kojas. Norėjo, matyt, įsitikinti, ar jam nesumelavo. Suurzgė. Ir tik nenorom vėl tamsoj išnyko.

– Kaip greitai praėjom visą miestelį. Turbūt labai skubinom, – stebėjos Gundė.

– Mes ejom visai pamažu.

– Aš dabar eičiau dar toli, toli. Ir šnekėčiau, šnekėčiau. Tamsta klausytum manęs. Ar taip?

– Klausyčiau... – buvau dar norėjęs ką pridėti, bet ką, pamiršau.

– Štai jau sniegas pradeda snigti. Prisnigs, matyt, daug. Bus visur balta, – traukė Gundė.

– Aš jau tamstą palydėjau. Eisiu namon, – pratariau tai nemanydamas. Norėjau dar drauge su ja pabūti, pavaikščioti dar kiek, – nors ir visą naktį.

– Ko tamstai skubintis? Gal laukia kas? Regis, neturi kam? Pasišnekėkim dar. Atmeni, kai aš tamstai bažnyčioje žadėjau kuomet paaiškinti, kodėl reikia Dievas lietuviškai, o ne lenkiškai garbinti? Dabar paaiškinsiu. Laiko yra, diena toli... einam, atsisėsim svirno prieangyj. Tenai užuovėja, ten nesninga. Tamsta manai, kad sušalsim?

– Galbūt ne.

– Aš manau, kad ne.

Susėdom. Iš pradžių tolokai vienas nuo kito, paskum ji arčiau prišlijo.

– O ką, nešalta?

– Man nešalta. Tiktai gal tamstai? – paklausiau, ieškodamas tamsoje jos žvilgsnio.

– Jau tamsta greičiau sušalsi neg aš, – pajaučiau, kad jos plaukai liečia mano skruostą. Staiga vėl atsitraukė. – Paaiškinti tamstai, kodėl aš tuomet bažnyčioje lietuviškai sugiedoju?

– Dabar aš jau spėju, kodėl. Aš pats nuo tos dienos daug pakitėjau. Gaunu iš klebono „Aušrą“ ir kitokių knygų. Dabar jaučiuos lietuvis.

– Tai nēr ko tamstai daugiau ir aiškinti, – nudžiugo ji. – Mano tėvelis irgi gauna „Aušrą“. Iš Prūsijos mums atneša. Nuo mūsų ir klebonas ima. Mes laikom visą sandėlį lietuviškų knygų. Mums nuo sienos atneša, o jau paskum, po truputį imdami, visoje apylinkėje platina. Jų yra keletas vyrų. Mano tėvelis neina gabenti, senokas jau, tai kiti, jaunesni. Bet pas jį visas knygų sandėlis. Jos labai gerai tėvo paslepiamos, niekas jų niekuomet jokiū būdu nerastų.

Jau ne kartą buvo krata, bet nieko nerado. Skundė ne vienas išdavikas. Ta vieta tik tėvui vienam žinoma. Nerodo jos nei man, nei motinai. Neparodo ir savo draugams. Jie atneša tik, atiduoda jam knygas, o kur ir kuomet jis paslepia, niekas nežino. Reikia kam, vėl atneša, paduoda. Bet svetimam niekam neduos, jiems tiktai ar jau labai gerai pažįstamiems ir ištikimiems. Jei ne taip, tai seniai būtumėm pražuvę. Daug reikia kantrybės, daug vargo! – atsiduso Gundė.

Nutilom, pristigę šnekos. Ji, rodos, viską pasakė, o aš nieko, lyg neturėčiau ko.

Praslinko tyli valandėlė.

Staiga aš, nei nežinojau, nei nejaučiau, kaip prašnekau. Ėmiau pasakoti apie save, savo margą buitį. Pasakojau smulkiai ir iš širdies. Pagaliau man pačiam graudu pasidare ir turėjau nutraukti.

Vėl tylu.

– Ar tamsta neturi kokio draugo? Čia, Skardžiuose, ar kur kitur? – girdžiu jos klausimą, pilną šiltos, gundinančios užuojautos.

Jau buvau norėjęs ištarti žodį „Tamsta“, bet tuo metu lyg kas krūtinę man suveržė, lūpas sučiaupė. O ten, viduje, liepsnojo didelė ugnis, smarkiai kaitino širdį, stengėsi viršun išsiveržti – negalėjo.

– Nejaugi tamsta man nepasakysi?

– Dabar turiu gerą kleboną. Jis man vietos, manau, niekuomet neatsakys. Jis man beveik kaip draugas. – Jaučiau, kad mano sakiniai nelimpa vienas į kitą.

– Bet nejaugi tamsta neturi tikro draugo?

– Ne.

„Tamsta turi“, – maniau, man pasigirdo. Ne, tų žodžių niekas netarė. Gundė tyli. Aš negaliu turėti tikro draugo. Žmonės gali tik manęs pasigailėti, bet mylėti niekas manęs negali. Aš nenoriu pasigailėjimo, aš noriu meilės!

Bet jaučiu, kad Gundė sėdi prie manęs ir karštai ir tankiai alsuoja. Man vėl ramiau pasidarė. Bet aš nedrįstu, aš nenoriu žinoti, man geriau tikėtis.

Vėl tylim abu. Žiūrim tik, kaip sniegas vis tankiau tamsoj baltuoja.

Pasigirdo gaidžio „kakarieku“. Kartą, kitą.

– Jau gaidžiai gieda, – pratariau.

– Dar palūkek tamsta. Patylėsim drauge.

– Žiūrėk, kiek daug prisnigo, – vėl sušnekejo Gundė. – Visur pabalo. Žemė, stogai, tvoros ir medžiai. Rodos, viskas pasidabino kokiai šventei. Lyg kokio svečio laukiama. Man patinka žiema. Aš myliu šaltį. Jis toks piktas, žnaibo pirštus, nosį, už ausų stvarsto. Žmonės pasidaro žiemą guvesni, laksto, dirba daugiau, daugiau galvoja. Motinos vaikams pasakas pasakoja. Man patinka žiema. Kaip tamstai?

– Man irgi, – sutikau su ja. Tiesa, aš pirmai nejaučiau žiemos grožės, nemėgau šalčio, bet jos žodžiai man žiemą pagražino.

Ir vėl gaidys sugiedojo. Jam pritarė kiti. Neilgai trukus jų rytmetinė giesmė visą miestelio tylą suardė. Vienas traukė drūtu bosu, kitas baritonu gargaliavo, o koks trečias spiegė, lyg tvorą įkliuęs. Buvo ir tokių, kurie taip smarkiai surėkdavo, kad savo „kakarieku“ užspringdavo ir nebaigdavo jo.

– Ne, tamsta, dabar tai jau eisiu, – tariu dar nesikeldamas. – Gali tamstos mamytė nubusti ir neradusi kažin ką pamanyti.

– Turbūt tamsta tiesą sakai, – gardžiai sušypso Gundė. – Dabar jau velniai nevaikščioja, ramiau bus eiti, niekas kelio nepastos... Matai tamsta, kaip prašvito nuo sniego;

kelio nereikės graibyti, – surimtėjo. – Reikia tamstai atsilyginti. Reikia palydėti kiek. Tamsta gal nereikalauti, kad pilnai atsilyginčiau?

– Dabar dar ne, – užsikrėčiau jos laisvu, linksmu ūpu.

– Geras iš tamstos bernelis... Na, tai einam, – pirma išspruko iš atšlaimo, mane palikusi už vartų. Sustojo ir laukia.

Ėjom dabar skubiau neg pirmai. Tylėjom. Galvojom kiekvienas sau, bet, regis, tą pat. Ir nesinorėjo šnekėti. Bijojau minčių giją pertraukti. Taip gražiai ji apie mus pynėsi, vyniojosi ir artino vienas į kitą.

Stapterėjom ir pasakėm abu vienu metu:

– Gal jau bus gana?

– Gana, – atsakėm taip pat drauge.

– Jau daugiau pusės kelio tamstą palydėjau, – padavė ji ranką.

– Ačiū tamstai...

Buvom norėję dar ką vienas kitam pasakyti, bet susitūrėjom. Tarytum kas neleido, nedavė daugiau šnekėti.

– Sudie!

– Sudie!

Pasispaudėm karštai rankas, lyg jomis norėdami nepabaigtą mintį išreikšti. Geriau pasidarė, nuo mūsų koks neregimas šešėlis nuslinko.

Žengęs keletą žingsnių, atsigrįžau. Žiūriu, ir ji atsigrįžo.

Dar kiek paėjęs, vėl atsigrįžau. Gundė stovėjo ir sekė mane savo akimis. Pamačius, kad mano į ją žiūrima, vikriai apsisukė ir nuėjo, nubėgo.

Stovėjau. Negalėjau akių atitraukti. Gundė dar kartą atsigrįžė. Ir paskum tuojau išnyko nakties tamsoje. O aš dar ilgai mačiau ją toje pat vietoje. Tai arčiau, tai staiga vėl toliau. Tai artinos ji, tai bėgo. Tai artinos, tai bėgo.

Parėjęs radau grincią nerakintą. Užmiršau su Gunde išeidamas.

Sušilęs lovoje pradėjau perkratinėti visą praėjusią dieną. Praėjusią greta jos.

Stengiausi prisiminti, kaip ir visuomet, kiekvieną jos žodį, judesį, akies mirksnį. Paskum ėmiau viską atsiminti nuo pirmos su ja pažinties. Gėrėjaus ir džiaugiaus. Prie malonesnių vietų ilgiau sustodavau; laikydavau jas savo vaidentuvėį tol, kol neatitraukdavo koks kitas, dar smagesnis vaizdas.

Visų vaizdų viršumi plaukė skaidrus įsitikinimas, kad ji mane tikrai myli, trokšta mano širdies ir nori mane į savo jauną ir karštą krūtinę priglausti. Apačioje gi, dugne, lyg koks dumblas rūgo, kėlėsi ir drumstė viską.

„Ne. Ji tavęs nemyli. Ji tik tavim žaidžia. Ir nori tavo pagalba lietuviškus giedojimus bažnyčion įvesti. Jai, patriotei fanatikei, daugiau niekas ir nerūpi. Tai paprastas moteriškės gudrumas. Tu tik dovanai sau galvą kvaršini“.

Man tamsu darėsi nuo tų minčių.

„Abejok tu tik, abejok!“ – barė įsitikinimas.

Ir vėl vienu matu viskas nušvisdavo, ir vėl plaukė vaizdai, vienas kito gražesni. Vėl jie džiugino, viliojo. Abejonių dumblas dugnan nuguldavo. Matyt, tik pasislėpdavo. Tykojo iš pasalų. Bet vis mažiau ir mažiau jo bijojau, silpniau mane jis niaukė.

Sapne man Gundė prisisapnavo. Šnekėjomės, džiaugėmės. Rodos, vaikščiojom plačiam tolimam lauke. Laukas buvo lygiai apklotas sniegu, mirgančiu saulės spinduliuose. Po mūsų kojomis spiegė, girgždėjo, lyg kas grojo. Girgždesys virto nepaprasta, negir-

dėta daina. Ji mus linksmino ir žavėjo. Klausėmės jos ir, rankas susistvėrę, ėjom toliau, į didelį, apvalainą kalną. Juo aukščiau, juo labiau Gundė į mane glaudėsi ir dėjo savo galvutę ant mano peties. Jos plaukų atsiskyręs pluoštelis švelniai mylavo, glostė man veidą, kaktą. Pasiekėm pagaliau ir kalno viršūnę.

Įėjom apšarmojusian miškan. Medžių šakos lingavo ir, rodos, vis mojo į mus. Atsisėdom ant vėpūtės po aukštu, senu ąžuolu.

– Aš myliu tave! – tarė Gundė ir priglaudė savo karštas lūputes į mano lūpas. Bučiamo vis smagiau ir smagiau.

Galva man svaigo. Negalėjau bučiavimui atsakyti.

– Žiūrėk! – atsitraukė nuo manęs. Ranka pamojo miško gilumon.

Skubiai pažvelgiau ton pusėn. Viskas ūmu laiku pakitėjo. Apšarmoję medžiai pražydo įvairių įvairiausiomis baltomis gėlėmis. Jos lingavo, nuolat stiebėsi į viršų, kėlė savo vainikėlius ir skleidė aplinkui neišpasakytai gardų kvapą. Bematant tarp jų pasirodė mažutės baltos paukštytės. Jos purpterėjo, paskraidžiojo ore, paskum eilėmis nutūpė ant medžių šakų ir ėmė čiulbėti plonais, skambiais balseliais. Vis smagiau ir svaiguligiau čiulbėjo. Pradėjo tarytum snigti. Ore lyg kokios rojaus musės skraidžiojo – lakiojo pažeme sniego žvaigždutės. Tankiau ir tankiau jos leidosi iš aukštybių. O saulė vis švietė; žaidė medžių šakose, paviršium kalno, lyg pro sidabrinį rūką. Tai žalia viskas rodos, tai rausva, tai melsva. Tai miškas išnyksta iš akių, paukščių čiulbesio negirdėti, tai viskas lyg iš kur atplaukia, ir vėl paukščiai čiulba, vėl gėlės kvepia.

– Mes gyvensim ilgai, ilgai. Niekuomet nemirsim. Mums bus vis gražu, visur malonu, – skambėjo Gundės šneka, tardama tam čiulbesiui.

Staiga žydįs miškas sugniužo, sutirpo. Išnyko paukščių čiulbesys, aptemo ir saulė, dingo sniegas.

Palikau vienas. Aplinkui juodi, dangų siekią kalnai. Viršūnės jų aštrios kaip ylos, smailios. Aš lyg kokioje duobėje. Ir viršuje nieko nematyti, vien žaibuojujas debesys niūksos. Perkūnas jį skanduoja, krato, – kalnai net gaudžia.

Štai sužaubavo kryžiumi ir tiesiai į mane trenkė. Rodėsi, ir visam pasauliui galas...

Nubudau. Išsigandęs atsisėdau lovoje. Negalėjau susivokti.

Nudžiugau įsitikinęs, kad tai tik būta sapno.

„Gal jis ką blogo reiškia?“ – dingterėjo galvon.

„Ar aš sapnui tikėsiu!“ – numojau.

Vienok jis vargino mane visą rytą. Stovėjo akyse lyg įkyri šmėkla.

XV

– Mane laikas įtikino, kad sapnui ne tik galima, bet kai kuomet ir reikia tikėti, – atsikreipė į mane Kuprelis, matyt, norėdamas apie tai daugiau pašnekėti. – O gal tu netiki?

– Ne!

– Tiki ir tu, tik sarmatijies prisipažinti. Tiki taip pat kiekvienas. Esti tokių sapnų, kurie domėn tiek įsirėžia, kad mes negalim jų užmiršti per keletą dienų. Kitą kokį net keletą metų pamenam, ir pagaliau visą savo gyvenimą. Sapnai kartais mums sakyte nusako, kad taip ir taip bus; kartais jie mus aiškiai perspėja. Bet mes paprastai tokių perspėjimų nebojam. Daug yra pavyzdžių mūsų gyvenime, daug jų yra ne vieno mokslininko užrašyta, kad sapnai išsipildo. Žinoma, išsipildo ne kiekvienas, o tik tie, kurie, išviršiniai tariant, labiausiai mus nugąsdina arba nudžiugina, kitais žodžiais, sapnai patys savo reikšmę nurodo.

- Sapne pasikelia prieš mus ta uždanga, kuri nuo mūsų slepia visas gyvenimo paslaptis, - traukia jis toliau. - Sapne mes pamatom kitą, savo gyvenimo paslėptą pusę. Pranašingas sapnas yra fiziologiškai galimas daiktas. Mūsų praeitis palieka mumyse savo grynai materialius pėdsakus. Ir ant praeities, kaip tam tikru būdu paruoštoj dirvoj, auga žmogaus ateitis, vystosi jo tolimesnis kelias. Ir tą kelią mes tik sapne kartais pamatom, kai miegas atskiria mus nuo viso pasaulio. Pamatome, nors neaiškiai, kaip pro rūką, bet jau galime patys kai ką atspėti. Sapnas beveik visuomet esti simboliškas, ir mums tik reikia mokėti išaiškinti tuos jo simboliškus ženklus.

- Geriausiai burtininkai gali tai atlikti, - sakau.

- Geriausiai kiekvienas pats gali savo sapno reikšmę išaiškinti, - pradėjo Kuprelis lyg pykti. Bet nieko. - Todėl, kad kiekvienas žmogus pagal savo ypatybes turi ir savus sapnų simbolius. Išaiškinti kito sapną - reiktų jo visos ypatybės pažinti, o tai vargu kam galima. Kas pagaliau žino mūsų gyvenimo reikšmę, jo tikslą? Niekas! Gal mūsų gyvenimas vien iliuzija, koks ilgas kankinąs sapnas? Gal atbusime tiktai tuomet, kai „amžinai užmigsime“? Gal čia, pasaulyje, tarp mūsų ar virš mūsų gyvena kitokie, dešimtys kartų tobulesni žmonės? Ir gal mes jų nematome tik todėl, kad jie už mus aukščiau gyvenimo kopėčiomis nulipę, kaip mes už infuzorijas?.. Ir tikrai ta visa gamta nėra tokia, kaip mes ją matome. Mes nujaučiam tai, bet tikėti nenorim - bijom. Sapno moksliskas ištyrimas daug mums ką atskleistų. Bet jo rimtai gal ir netiria niekas, kad bijo visą teisybę sužinoti. O drauge nustoti ir paskutinių vilčių, kurios žmonėms gyventi padeda. Gal apskritai geriau, kad žmogus nežino, kam jis gyvena ir kodėl jis miršta, - atsiduso Kuprelis.

Tyliu, nieko nesakau. Šiandien įsitikinau, kad Kuprelis visai ne toks, kokį maniau jį esant. Jis šiandien atidengė man turtų skrynias ir rodo brangenybes, kurių aš nei pamatyti pas jį nesitikėjau.

Dabar matau, kaip jis prieš mane stoja kitas, kaip auga ir didėja. Jo galvojimas man atrodo gal kiek pasenęs, o gal jis netinkamai išreiškia tai, ką galvoja, bet aš stebiuos ir džiaugiuos jo pajautimo gilumu ir jo minties drąsiu ieškojimu.

XVI

Netrukus to baisaus sapno sloginąs įspūdis išnyko, ir vėl senoviškai vaidentuvėje džiaugiaus „savo“ Gunde, savo skurdaus gyvenimo šaunia gėle. Dėl vieno nerimavau, kaip čia reikės jai pasakyti? Šiušu net darėsi, apie tai pagalvojus. Išgirsti, kad ji manęs nemyli, aš negalėjau.

Dvejetai savaičių praslinkus po to nuostabaus vakaro, man vėl teko ją palydėti, nors vakaras buvo šviesus, dangus žvaigždėtas ir į Skardžius žiūrėjo sušalęs mėnulis. Dar nebuvo visur sumigę. Tai šen, tai ten švietė grinčių langai. Kokį galą ejom nešnekėdami. Gundė niekur nesidairė. Ėjo galvelę palenkus, susimąščius. Buvau norėjęs greičiau ją prakalbinti, bet nežinojau, nuo ko pradėti, ir nedrįsau. Mintis apie pasisakymą žibters galvoje ir vėl gėsta, kai pažiūri į Gundę.

Gundė pagaliau paklausė, pasikreipus į mane šonu:

- Kas tamstai brangu tuose mūsų Skardžiuose?

Jos balsas buvo visai kitoks neg paprastai. Toks švelnus, kokio dar nebuvau girdėjęs.

- Visi brangūs, - skubiai atsakiau, lyg bijodamas, kad ji manęs ko nežinomo, slepiamo nepaklaustų.

- Kaip gali būti tamstai visi brangūs? - nusistebėjo Gundė.

- Man Skardžiuose kažin kodėl visi žmonės patinka, - atsikalbinau.

- Tai negali būti.

- Kodėl ne?

- Kur matyta: visi žmonės! Ar tamsta koks šventas, ar ką, kad galėtum visus žmones mylėti?

Visai nutilau.

- Tikrai tamstai visi Skardžių žmonės brangūs ir malonūs? - klausia ji vėl nusišypsodamas.

- Ir taip, ir truputį...

- O, matai!

- Negalima, žinoma, visų vienodai mylėti. Vienus myli labiau, kitus mažiau. Kai ką net labai. - Išsigandau, kad per daug pasakiau.

Gundė daugiau neklausė.

Ėjom tyliai. Aš bijojau, kad ji neišgirstų, kaip mano širdis plaka. Bet ji klausėsi ko kito, man negirdimo.

Įėjom Gervydžių kieman. Grinčioje buvo šviesu. Buvo matyt pro langą užstalėj sėdintis vyras, ties kažin kuo pasilenkęs. Priešais jo, kitam gale, sėdėjo dar nesena, stalo atsirėmusi moteriškė. Klausėsi ko domingai.

Gundė, man nieko nesakydama,ėjo tiesiai priemenėn. Aš sekiau paskui, bet ant slenksčio stabterėjau.

- Ką tamsta darai? Palauk, užeisi į mus paviešėti. Dar, rodos, niekuomet nebuvai.

- Kad aš tamstos tėvėlių nepažįstu.

- Aš supažindinsiu.

Tikrai nenorėjau vidun eiti. Ir laikas buvo nepatogus, ir lyg ko sarmatijaus.

- Mano tėvelis džiaugsis tamstą pamatęs. Jis jau seniau, išgirdęs, kad ir tamsta skaitai „Aušrą“, prašė, kad paprašyčiau ateiti. Vis nediršau. Maniau, kad tamsta nenorėsi, - linksmai įkalbinėjo Gundė.

Sutikau.

Tik įėjom, ir aš pasakiau „Tegul bus pagarbintas“, tuojau Gervydis, padėjęs ant stalo laikraštį, atsistojo ir, išeidamas viduraslin, nuoširdžiai prašeko:

- O, koks svečias! Džiaugiamės sulaukę.

- Tamsta pas mus dar nebuvėlis, reiktų seną bobą duot pabučiuoti, - juokavo Gervydienė, mitri moterėlė.

- Ačiū, - atsakiau. - Čia senos nėra, o taip vėlai ir rasti sunku. Prašau man dovanoti.

- Dovanoti negalima; neišsisuksi tamsta, - priešinosi ji. - Reikia duoti nors kuodelis vietoj senos bobos.

- Kad, mama, ir kuodelio pas mus grinčioje nėra. Išnešti jie prieš šventą dieną. Reikėjo atnešti, laukiant svečio, - įsikišė Gundė į tą linksmą šneką.

- Tai ką, dukrele, reiks jau dovanoti svečiui šitą kartą. Sėsk tamsta, - nurodė ji man abiem rankom vietą.

Atsisėdęs perbėgau visą grinčią akimis. Ji gražiai išbaltinta. Asla su grindimis. Sienas šventųjų paveikslai dabina. Stalas maliavotas, suolai taip pat. Languose gerai, matyt, prižiūrimi gėlių augalai žaliuoja. Visur malonu, jauku. Man susidarė ūpas, kad esu pas kokius gerus gimes.

Gervydis priėjo prie žmonos ir, nusivedęs ją arčiau į duris, kažin ką pakuždėjo. Ji bematant išėjo priemenėn. jis sugrįžo, atsisėdo priešais ant zoslano ir ėmė klausinėti, kas apie mane gero girdėtis. Papasakojau, ką žinojau. Daug neturėjau ko.

- O kas pas tamstą? - paklausiau.

- Nieko sau; viskas lig šiol, ačiū Dievui, gerai. Gyvenu, kovoju, platinu „Aušrą“, ir ko daugiau. Noriu ir aš nors vienu spinduliu daugiau šviesos iš Prūsijos įnešti Lietuvon. Be galo jau apsunko toje tamsoj. Reikia ją kiek praretinti. Dauguma mūsų tai nesupranta ir nejaučia. Jiems gerai, kaip yra. Jei matys, kad tu, žmogus, kruti, nori pratrinti sau ir kitiems akis, tuojau raudonsiūlius atatarunčkins. Tie jau nieko nepasigaili: išdraskys visur, išardys, ras ar neras, o dar tave priplaks. Dieve gi saugok rasti ką, nors vieną lietuvišką popiergalį, tai jau ir sakyk visiems saviems amžiną „sudieū“; netikėk daugiau pamatyti šito krašto. O tenai lig mirties vartysis akmenis, kepsi kaitroj, kentėsi šaltį ir badą... Štai ką gali padaryti geras kaimynas kokią dieną. Ir lauki žmogus, ar nesuskambės už vartų kardai, ar nepasigirs nuožmių burliokų koliojimas. - Patylėjo Gervydis, pagalvojo kiek galvą nulenkęs. - Ir man tamsta akyse prašvito tiktai, kai pakliuvo rankosna „Aušros“ laikraštis. Tik paėmiau jį ir pavarčiau kiek, jis mane tiek sužadino, kad net ašaros iš akių ėmė byrėti. Tą pat dieną pasakiau sau: „Kas bus, kas nebus, o aš nesėdėsiu taip ilgiau!“ Ir pradėjau veikti, pradėjau platinti lietuvišką raštą. Keletą kartų net krata buvo, bet pas mane nieko negalėjo rasti. Tai dabar dar smarkiau veikiu.

- Bet ir labiau saugokis, tėveli, - persergėjo Gundė, sėdėdama prie lango.

- Niekai! Nepaims jau jie manęs, - padaršino Gervydis dukterį.

- Vis dėlto... - nerimavo ji.

- Nebijau aš jų! - mosterėjo ranka. - Tamsta matei paskutinį numerį? - atsigrėžė į mane.

- Dar ne.

- Štai, pažiūrėk! - parodė „Aušros“ numerį 10-11, 1884 metų.

Godžiai jį visą peržiūrėjau, perskaičiau antraštes.

- Straipsnis „Dvi Aušri Lietuvoje“ man labiausiai patinka. Nepaprastai gražios prie jo pridėtos eilės. Paklausk tiktai tamsta, aš perskaitysiu, - paėmė Gervydis iš mano rankų „Aušrą“ ir pradėjo jausmingai, gražiai skaityti:

Pabrėkš, aušrele, spindėk, saulele;

Spindėk, aušros žvaigždele,

Papūsk, vėjeli, varyk miglelę,

Pabudink vieversėlį.

Telaukia žmonės dangaus malonės,

Galo baisios karionės,

Išvysim šviesą, pažinsim tiesą,

Sulauksim gerą česą...

Klausyk tamsta toliau:

Žaliuos medeliai, čiulbės paukšteliai,

Žaliuos mūsų vaikeliai.

Žaliuos pievelės, žydės kvietkelės,

Žydės mūsų mergelės.

Papūs vėjelis, siūbuos javeliai,

Svyruos mūsų seneliai.

- O ką, ar ne gražu? - sušuko Gundė.

- Kaip tamstai patinka? - klausia Gervydis, o tuo tarpu ašaros jam sužvilgo akyse.

- Neapsakytai! – jaučiau, ir man šilta krūtinėje darėsi.
- Išmokim jas dainuoti! – pasiūlė Gundė.
- Kodėl neišmokti tokių gražių, – sutikau.
- Pamėginkit, – prašė Gervydis.
- Kad, tėveli, adventas.
- A, kad jį kur! – pagailestavo.
- Mes tėveliui po Kalėdų padainuosim. Lig tol ir išmoksime geriau.

Kalba nuėjo kita, daugiau adventui tinkama kryptimi.

- Nors „Aušra“ menčiau atrodo neg lenkų „Tygodnikai“ ir jų kitas šlamštas, bet ateis laikas, ir ji daug šauniau sušvis. Ir ne vieną „Aušrą“ mes turėsime, – šnekojo Gervydis.

- Kazin, ar pajėgsime, – paabejojau atsidusęs.

- Tamsta abejojai? – jis kiek užsidegė. – Žiūrėk, ir pati „Aušra“ rašo, kad „nenorėkime iš karto išvysti visą šviesą ateinančios saulės; nes ir pats prigimimas moko žmogų pažinti, jog visi prigimti daiktai iš palengvo tesidaro: patsai žmogus kaip ilgai auga, kol jį galime visiškai žmogumi vadinti; nei menka gėlelė akimirksniu nepražysta“. Reikia tamsta būti kantriems ir viltimi pasistiprinti, norint ko gero atsiekti.

Susisarmatijau savo abejonių ir paaiškinti jų nemokėjau. Gerai, kad tuo tarpu įėjo grinčion Gervydienė.

- Ko taip tyliai sėdit? Ar šnekos pritrūkot?

- Ne šnekos pritrūkom, tiktai laukiam tavo vakarienės, – rado Gervydis išeitį.

- Pakentėkit truputį, tuojau bus. Čigonas juo alkanesnis, juo linksmesnis, o jūs atžagariai.

- Mes ne čigonai ir nevalgę nuobodaujam.

- Dėl Dievo meilės, nors valandėlę, – prašėsi ji besijuokdama. Linksma moteriškė.

- Ak jau ne ką su tavim, – nusileido vyras.

- Tu, Gunde, nueik pažiūrėti, kad samavoras nebėgtų, – liepė jai motina.

Gundė, skubiai žvilgterėjus į mane, išėjo.

- Kurgi Julytė? – paklausė Gervydis žmonos. – Ji galėtų samavoro padaboti. Ją pašauktum.

- Jau miega. Sakė, jai šiandien galvelė sopa. Sugaravo, ar ką... Jūs gi, ką be šnekos sėdit, geriau arcabomis paloštumėt. Turbūt svečias moka?

- Moku kiek, – atsakiau.

- Na, kad jau pritrūkome šnekos, tai reikia lošti, – pasikėlė Gervydis. Nuėjo ir atnešė iš skrynios arcabas. Man baltus, sau juodus pastatė. – Gerai ir šitas žaismas kai kuomet. Aš seniau gerai lošdavau, bet jau pamiršau daug. Viena, neturiu labai su kuo, o antra, gailiu laiko tokiems niekams.

- Aš irgi pamiršau, – pritariu. Būdamas pas Schönnfeldtą, lošdavau su juo kiekvieną šventadienį. Ir šiokiomis dienomis lošėm kai kuomet, turėdami laiko. Vokietis, negaudamas kito pasilinksminimo, arcabas be galo mėgdavo. Tiko ir man, tiesą pasakius.

Gervydis laužė mane kiekvieną kartą. Net ir kampan pasodindavo. Aš daugiau turėjau akis padėjęs į duris neg į arcabas. Ji vis negrįžo. Girdėjosi varstymas durų tai kameron, tai seklyčion. Tai šneka apie nenorintį užvirti samavorą. Gundė retkarčiais smarkiai susikvatodavo.

„Gal iš manęs?“ – nuogaustaudavau.

Gervydis gi vis žėrė ir žėrė mano apleistas arcabas. Net sarmata buvo. Mėginau pasistengti, vis tiek pat.

Pagaliau Gundė įnešė murmuliuojantį ir šnypščiantį samavorą. Pati raudona kaip rožė. Įšilusi, įkaitusi, graži.

- Kaip tamstai sekasi? - priėjo į mane.

- Nelabai kaip. Vis pralošiu.

- Kodėl taip? Nieko, aš tamstai padėsiu. Pamatysim, gal bus kiek geriau, - apėjo aplink stalą ir atsisėdo priešais tėvo.

- O! Jau jūs dviese prieš mane vieną? Nepasiduosiu! - nusistatė Gervydis.

- Greitai paaiškės, - manė Gundė.

Iš tiesų. Tuoju viskas nuėjo kitu keliu. Aš pats pradėjau visai kitaip lošti. Senis jau nebegalėjo įveikti, nors kiek įmanydamas laikėsi.

Šeiminkė pakvietė vakarienės. Stalą puošė daug skanių valgių: ir dešrų, ir sūrių, ir sviesto - visko buvo apščiai.

Vakarieniaudami vėl šnekejomės apie knygų iš Prūsijos gabenimą, apie raudonsiūlius ir apie kalėjimus Sibire. Šnekoje lygiai dalyvavo ir Gundė, ir jos motina. Buvo matyt, kad ir jos buvo giliai persiėmę „Aušros“ dvasios.

Toliau nukrypom į kitas puses.

Sužinojau, kad Gervydzio tėvas buvo šitame pat miestelyj kalviu. Jam gerai klojosi, darbo turėjo pakankamai. Už sutaupytus pinigus, baudžiavą panaikinus, nusipirko valaką žemės, įsitaisė geras triobas ir vieną sūnų kuniguosna išleido. Bet kunigas neilgai gavo pagyventi: antrais po išisventinimo metais mirė. Tas taip prigniauzė senelį, kad jis netrukus pats paskui sūnų nusekė. Žmonos jau seniai buvo nustojęs. Liko jis, Tomas, vienas. Jaunam prireikė ūkį pradėti. Ir daug vargo, nemažai nepasisekimų iš pradžių iškentėjo, kol patyrimo įgijo.

Taip mums besišnekant, ir kuris metas prispyrė. Turbūt netoli dienos buvo.

Ėmiau namon rengtis.

- Dar diena toli, išsimiegosi tamsta, - priešinosi motina.

Paaiškinau, kad rytoj šventa, vargoninkui anksti kelti reikia.

O per slenkstį peržengęs, gailėjaus, kad taip greitai išeinu. Jauku ir šilta ten buvo, jaučiaus kaip vaikas namie.

- Ateik tamsta, laiko turėdamas, ir šiokiomis dienomis. Pasiskaitysim, pasišnekėsime, - prašė visi išeinant. - Juk turbūt niekur nenuieini?

- Niekur, - prisipažinau.

- Tai bent į mus. Tamsta visuomet čia būsi geras svečias. Jų pakvietimas, atviras ir draugingas, tiesiog man širdį pakėlė.

Gundė dar pro duris palydėjo.

- Nemanyk, aš tamstai nedovanosiu!

- Ko?

- Žinau ko. Ar tamsta nemeni, kad dar nesi atsakęs į mano klausimą?

- Į kokį?

- Na, nieko. Dabar neklausiu tamstos. Bet kai prispirsiu kitą kartą, būtinai turėsi pasakyti. Sudieu! Grinčioje dar gali pagalvoti ką, - suspaudė man ranką ir kaip voveraitė įsmuko priemenėn.

Pastovėjau kiek, lyg nežinodamas, kur eiti. Išnyko visi keliai. Atsiminiau, vėl susiradau.

Ėjau skubiai, tarytum bėgau. Lyg mane kas iš užpakalio vijo ar prieš traukė.

Apkvaitau nuo jų lipšnumo ir gerumo. Atrodė, kad Gundė jau man visai arti.

Bet baidė, kad jie šitokie ūkininkai, taip gerai gyvena. Vienok ėmė noras tikėti į stebuklus. Jei šventiesiems yra tiek stebuklų įvykę, kodėl negalėtų koks vienas įvykti ir Kupreliui vargoninkui?

Atsilankydavau į Gervydžius, kai tik rasdavau laiko. Stengiausi vienok, kad tie mano atsilankymai jiems neįgristų. Retkarčiais ir pats Gervydis į mane ateidavo. Atsinešdavo „Aušrą“ ar taip kokią knygelę. Nuo klebono jau neėmiau, nuo Gervydžio maloniau buvo.

XVII

Vieną pavakarį po Kalėdų, prieš pat Tris Karalius, sėdėjau papietavęs ir patingęs namie ir galvojau. Galvojau apie Gundę. Atėjo pats prietemis. Žiūriu, prasiveria durys ir įleikia ji. Nusigandau net, iš kur ji taip ūmai būtų.

– Tuoju slėpk visas lietuviškas knygas! Rytoj žada būti krata miestelyje, gali būti ir pas tamstą, – nepasisveikinus dar išgąsdino.

– Gal tiktai sudeginti? – susirūpinau.

– Nieko. Rasim joms vietą, – ramino Gundė. – Kai visai sutems, parsinešiu jas namon. Tenai tėvelis paslėps jas drauge su kitomis knygomis, nei šuva nesulos. Tik surink gerai, nepalik dar kurios.

Puoliau rinkti, visur kratyti. Surinkau, rodos, visas. Surišiau paskum gerai. Duodu jai.

– Dar nenešiu. Šviesoka. Padėk kur.

Atkėliau vieną grindžių lentą ir paslėpiau ten pundeį.

– Bloga vieta. Na, šiam kartui pakaks. Paskambink dabar ką gražaus, aš paklausysiu.

– Kas labiau patinka? – Viską kitą užmiršau. Tik dabar pajaučiau, kad mes vieni du kambaryje. Tai buvo nuostabu. Ką reiškia tuomet koks pavojus?

– Tamsta pats parink. Tik labai, labai gražaus. Juk taip gerai moki.

Atsisėdau prie fortepijono, ėmiau gaidų ieškoti.

Gundė atsisėdo kėdėje netoliese, fortepijono įlenkime. Pasirėmė alkūne ir laukė galvelę pakreipus.

Kambaryje jau visai temo. Šešėliai iš kampų slinko sienomis giliau ir giliau. Klojosi lubomis ir asla. Tik siauri, palši takai nuo langų paliko.

Tylu, ramu, tarytum sutema viską savo plačiuosna skvernuosna suvyniojo ir nutildė.

Užmiršau, kad ir gaidų mano ieškoma. Norėjosi tylėti, tylėti ir žinoti tik, kad jos arti esama. Rodos, mačiau, kaip fortepijono paviršiumi tiesėsi kas nuo jos į mane, nuo manęs į ją.

– Gal šviesą užžibinti? – kuždu nenoromis.

– Kam? Nereikia.

Vėl pradėjau ieškoti. Bet ir ieškoti nenorėjau. Norėjau, kad rankos pačios sugrotų, ją visai sužavėtų.

Užkliuvau Bethoveno devintos sonatos, mano mėgiamiausios, bet lig tol dar nesu-prastos.

Pradėjau skambinti. Pirma nedrąsiai, suklysdamas, paskum geriau ir geriau. Neda-bojau nei gaidų. Jos mano akyse susiliejo į vieną didelį juodą lopinį ir dingo iš akių. Jų vietoje mačiau jos skaisčių, susimąščiusį veidą ir pro tamsą dideles žvilgančias akis. Tik į

jas žiūrėjau ir kvėpiau savo sielą, meilės ištroškusią, muzikos garsuosna. Garsai manyje gyveno ir drauge kelė mane į beribę erdvę, kur nėra skirtumo tarp dienos ir nakties, kur ji ir aš – vienas stebėtinai daiktas. Aplinkui tvaskėjo raudoni, mėlyni, žali, mūsų nepas-
tebimi pasauliai. Mes buvom tik sau. Pajaučiau jos ranką, švelnią, minkštą, kaip gėlės
palytėjimas, ant savo peties. Garsai apsilpo, tarytum atgalion sugrižo, vis tilo, tolo.

– Kaip gražu! – kuždėjo Gundė.

Savo ranką pratiesė toliau, ant kito peties.

Pamažėl, nejučiomis nustojau grojęs. Atsišlijau nuo fortepijono. Ir pajaučiau, kad
mano galva buvo atsišlijus jos krūtinės.

– Kaip gražu! Nuostabu! – kartojo Gundė susimąščius. – Dabar tamstai nedovano-
siu! – sušuko ji staiga linksma.

– Nedovanok... – paėmiau jos rankelę savo delnan. Paspaudžiau kiek, visą savo ne-
drąsą užmiršęs.

– Žinai, ką nedovanosiu?

– Žinau.

Nutilom. Lyg pavargom kiek, į didelį žygį besirengdami. Smagiai pavargom. Gir-
džiu – ir jos, ir mano širdys tuksi, skubina.

– Kas tamstai mielas Skardžiuose? – tarė Gundė lėtai, veik negirdimai.

– Tu! Tu! – suspaudžiau ją savo glėbyje, lyg norėdamas savin įtraukti.

– Aš?! – apskabino Gundė mano kaklą ir karštai savo veidą į manąją priglaudė.

Sustingom, rodos, karštyje. Užmiršom viską. Ir pasaulio tarytum nebūtų, mums iš
jo išėjus.

Sutemo. Juodi kampai užtiesė savimi visą kambarį ir ties mumis nulinko. Galvojo ką
paslaptingo.

– Myli? – jos klausiu.

– Myliu, – atsako.

– Labai?

– Myliu, myliu!

– Kodėl mane myli?

– Tik todėl, kad myliu.

– Visuomet mylėsi?

– Visuomet, visuomet!

Susitiko mūsų lūpos. Susirišė į vieną begalinį pasibučiavimą.

Rodėsi, kad tame pasibučiavime ištirpom ir naują gyvą lydinį sudarėm. Daug len-
gvesnį neg oras ir galingesnį neg laikas.

Tylėjom, – mums žodžių nereikėjo.

Susėdom greta, susiglaudėm.

Ėmėm tyliai šnekėtis, tarytum ko bijodami, ko nežinomo, bet sergstančio privengdami.

– Tu esi mano ir būsi mano visuomet. Aš stengsiuos, kad tu būtum laiminga, sun-
kaus vargo nevalgum, o vien žydėtum man ir sau. Tu mane jau pakeitei. Aš, linksmu-
mo nepažinęs, esu linksmas ir laimingas kaip vaikas. Dabar nieko nebijau, esu drąsus
kaip plieniu apkaustytas karžygys. Galiu grumtis su bet kuo. Noriu grumtis mūsų abie-
jų, Lietuvos dėlei. – Žodžiai man veržėsi patys savaime, pajėga veržė krūtinę, lyg mane
kas užkerėta lazdele būtų palietęs.

– Aš būsiu tavo, tik tavo, be galo, be pabaigos, – kuždėjo Gundė ir glaudės į mane.

Ilgai taip šnekėjomės. Savo skaidrion, didelėn ateitin mintimis ir žodžiais lėkėm. Artima, taip artima ji atrodė. Traukė, mojo į save.

- Kuomet tu tikrai būsi mano? Kuomet tu mane baltą dieną savuoju galėsi pavadinti? Kuomet tai įvyks?

- Kuomet tu panorėsi, - nuleido, nulenė Gundė galvą ant mano krūtinės. Daugiau nieko nepasakė.

- Kuomet galėsim paprašyti tavo tėvėlių palaimos, kad mums Dievulis Aukščiausias gyventi padėtų? Kuomet, Gunde?

- Nežinau, nežinau... - nutraukė, susimąstė kiek. - Pats pagalvok, bernelis esi, - šneką nukreipė kitur. Pralinks mėjo. Mąstyt nustojo. - Man jau laikas namon.

Lik sveikas, berneli,
atjok, pasbalnojęs žirgelį,
prie vartėlių lauksiu.

- Žirgelio neturiu, - susijuokiau.

- Nors pėsčias, save pakaustęs, atlėk.

- Atlėksiu. Lauk, Gunde brangioji.

- Lauksiu, lauksiu
pro langėlį žiūrėsiu,

šunys ar neloja -
klausysiu.

- Bet jau lik sveikas. Duok knygas. Sudie!

- Palauk, dar palydėsiu. Nuo šunų ir blogų žmonių apsaugosiu, - draudžiau, ieškodamas kepurės ir nerasdamas niekur.

Kol suradau, Gundė ir išspruko. Išbėgęs paskui žiūriu, ji kieme stovi ir laukia.

- Greičiau, greičiau, - kojėlėmis sutrepseno.

Man taip linksma darės į ją žiūrint. Jaučiau širdyje nuostabią šilumą, žinodamas, kad ji mano.

- Bet tu mane netoli lydėsi. Aš eisiu pakluoniais, kad kas nepamatytų. Žinai, kokie mūsų žmonės. Ko gero, dar patys galėtų suimti.

- Nors kelis žingsnius, - prašiau besidžiaugdamas.

O norėjos net namon palydėti.

- Gerai. Ligi Raugalo klojimo.

- Mažai.

- Mažai?

- Labai mažai.

- Tai ligi Krioklio. Gana?

- Gal.

- Dar maža.

- Mažoka.

- Toliau neisiu.

- Sutinku.

Ligi Raugalo klojimo nešnekėjom. Kad ir nereikėjo žodžių. Sniegas po kojų girgždė, spiegė. Rodėsi, vėl jo muzikos klausėmės.

- Aštri ta muzika.

- Erzina žmogų.

Tiktai tiek pasakėm jau ties Krioklio klojimu.

– Gal dar toliau? – paklausiau.

– Ne, jau bus gana. Kitą kartą... Reikia skubintis. Šaltis spaudžia... Aš vėl kuomet prasimetus atlėksiu... Sudieui!

– Kuomet gi tėvelių paklausim? – priminiau.

– Pasitarsim, paprašysim. Šiandien tartis šalta.

Mane pabučiavo atsiskirdama.

Nudulkėjo Gundė per pusnis kaip vėjas. Stovėjau ir laukiau, kol visai iš akių išnyko. Jaučiau dar jos lūpas, jų saldų palytėjimą. Nenorėjau nei pakrutėti iš vietos. Stovėčiau ir stovėčiau, rodos, taip.

O žvaigždės danguje nuo šalčio mirgėjo.

XVIII

Daug kas paaiškėjo man nuo to vakaro, daug kas prablaivo.

Mano naujas pasaulis kuriamas stipriai. Niekas jo neįveiks, kai jo viduje stovi Gundė. Drąsi, graži, protinga.

Jaučiau, kad ir aš pats stiprėjau, kitau į kitą žmogų.

Daug svajoju apie rytdieną. Aiškiai mačiau Gundę mūsų darželyje gėles pavasarį sodinant, namų ruošą darant. Jaučiau jos ranką mano plaukus taršant.

Drauge mane apėmė pasitenkinimo tinginys. Lyg ilgas šventadienis būtų atėjęs. Vaikščiojau sustingęs. Sustingęs grojau bažnyčioje vargonais, sustingęs giedojau egzekvijas su kunigu. Jos mane erzino: juodas katafalis viduryj bažnyčios, ant jo baltas kars-tas, aplinkui liūdnei bemirgą žvakės. Dvejetas gugčiojančių bobelių. Kunigo nužemin-tas balsas, juodi, baltais kaulais ir kiaušiais išsiūti rūbai. Tos valandos man būdavo kaip juodas šešelis saulėtą dieną. Aš linksmas, o čia ties akimis memento mori.

Metrikų rašymas man irgi žymiai pasunkėjo. Rašai juos, rašai ir žiūri – vieton Jono išėjo koks kitas vardas. Mergaitės neretai Kunigundomis virsdavo. Kiek popieriaus su-gadindavau!

Vis labiau laukiau, kuomet ateis tas laikas, kai ją be abejonės galėsiu prie krūtinės priglausti, mylima žmona pavadinti. Ir kad būčiau įmanęs, būčiau liepęs tam laikui paukščio sparnais atsikristi, žaibu atšokti. Bet jis buvo neįprašomas. Vis toks pat lėtas, šaltas.

Atgydavau tarytum, kai Gundė į mane atlėkdavo ar, eidama iš miestelio, bent va-landėlei užsukdavo. Grojau jai. Ji džiaugėsi, klegėjo. Ir tylus mano kambarėlis būdavo linksmybės kupinas.

Žinodamas, kuomet Gundė ateis, tarnaitę išsiųsdavau kur su reikalu arba tiesiog liepdavau nueiti į draugę paviešėti. Ji būdavo todėl neapsakomai dėkinga. Bet aš būda-vau dar dėkingesnis, kai ji iš tenai greitai negriždavo.

Pirštis, prašyti Gervydžių Gundės rankos vis dar nediršau. Diena nuo dienos atidė-liojau. Tolimesniam, patogesniam laikui.

„Gal pasitaikys kuomet kaip...“

Nueidavau į juos dažnai.

Bet nuo kurio laiko pastebėjau, kad jie jau nebe tie. Ne tokie malonūs, ne tokie lipš-nūs. Pamaniau, kad gal per dažnai vaikščioju. Ėmiau rečiau lankytis. Bet jie nekeitėsi.

Gervydis tik taip su manim šnekėjos, kad netylėjus turbūt.

„Tylėjimas prie svetimo žmogaus negražus daiktas“, – gal manė.

Gervydienė taip pat po truputį nustojo juokavus.

Iš pradžių maniau, kad visa tai gal man tik taip regis.

Gervydis tik tuomet darydavos linksmesnis ir kalbesnis, kai gaudavo „Aušrą“ arba jo draugams per sieną laimingai pasitaikydavo pernešti knygas. Skaitydavo tuomet balsiai, gėrėdavosi koku gražiai parašytu straipsniu. Apsakinėdavo. Juokdavos. Prisimindavo, kaip po Trijų Karalių antstolis pats, diriguodamas pas jį kratą, klojime nuo šieno prėsmo nudribo.

– Taip smarkiai žnegterėjo, kad, maniau, prilips į padą. Tik gyvas prisikėlė. Raudonsiūliai už parankių nutempė rogėna ir kaip meitėlį pardūmė namon. Nereikėjo nei krėsti toliau. Dar man vieną pagoną paliko, kuris, jam padą palietus, nuo peties atšoko. Laikau jį suvyniojęs ir pabalkėn pakišęs. Gera atmintis. Ir, manau, laimę reiškia. Sako, tik tik pagijo tas šėtonas. Keletą savaitių lovoje prastenėjo. Mačiau, dar ir dabar vaikščioja kreivas. Minės tą kratą!

Bet nueini po kokios savaitės, ir jis su manim kitaip šnekas. Šalčiau ir nuobodžiau. Aš stengiaus dar rečiau lankytis, dar rečiau nueiti. Bet praslinks kelios dienos, ir mane vėl traukia. Vėl rūpi Gundė pamatyti, vienu kitu žodeliu persimesti, žvilgsnius sumegzti.

Negalėjau iškentėti ir eidavau.

Gundė buvo su manim vis tokia pat. Švelni, maloni. Savo meilės nuo tėvų neslėpė. Rodė ją. Jų akyse mane broliu ir net mylimuoju vadino. Matydavau, kai jie, tai išgirde, niaukdavos, nemėgdavo. Ji į jų pyktį domės nekreipė. Man buvo aišku, kad tarp jos ir jų, man nesant, esti kas. Barnis gal?.. O seniau jie savo Gundę be galo mylėjo, visaip lepino.

– Tai mano mylimiausioji, – sakydavo Gervydienė.

Aš nenorėdavau, kad mano protinga Gundė būtų tokia neatsargi, mūsų paslaptis rodytų.

„Erzina tik juos ir gadina viską. Jei ji kitaip elgtųs, gal viskas būtų kitaip“, – galvojau.

Gundė pati buvo kitokios nuomonės.

XIX

Laikas, lėtas, tingus, slinko...

Pagaliau visai nustojau vaikščiojęs į Gervydžius. Negalėjau, turėjau nustoti.

Vieną šeštadienį, man į juos nuėjus, Gervydis, kai tik aš peržengiau slenkstį, paėmė kepurę ir išėjo, nieko man nesakęs.

„Matyt, jau manęs visai nenori“, – dingterėjo man.

Kitą kartą sustikau jį gatvėj. Pasisveikinau. Jis nieko neatsakė, dar nusigrįžo.

„Kodėl jie taip manęs nekenčia? Kuo aš kaltas?“ – jokių būdu negalėjau suprasti.

Rečiau mačiau ir Gundę. Išsiilgdavom vienas kito neapsakytai. Pasimetę iš džiaugsmo nežinodavom, ką ir daryti.

Ji naktimis ištrūkdavo į mane. Mato, visi miega, atsikelia, apsitaiso ir išeina.

Vis dėlto blogai buvo, kad seniai dabar ant manęs pyko. Tokie jie pirmai buvo malonūs, tokie geri. Lyg savo žmogų godojo.

Vieną naktį, kai Gundė sėdėjo pas mane, pasakiau jai apie tai.

– Ko tenai paisyti senių, – atsakė susirūstinus. – Jie nori, kad aš mylėčiau tą ir už to eičiau, kas jiems patinka. Nesulaukta jų! Jau nuo Kalėdų peršasi man kažkoks dviejų

valakų berniokas. Ir, žinoma, patinka jiems. O aš jo nei iš tolo nenoriu matyti. Vyrą pati galiu išsirinkti, nereikia man svetimų akių. Neduos man kraičio, tuščia jų, ir be jo apsieisiu. Tegul visą žemę Julytei užrašo... Tėvas gal sutiktų ir tau mane atiduoti, sako: „Vargoninkas žmogus nekvailas, galės pragyventi“, bet motina: „Kas iš to, kad jis ir vargoninkas, ir protingas, bet nesveikas. Kai pasens, visai kupron suaugęs“. Riejas ir riejas jie kasdien. Tėvas jau taip pat pradėjo galvoti. Kur moteris neįveiks!.. Ir jis, tas mano tėvas, skaito laikraščius, knygas, o nesupranta, kad žmogus tik meilėje gali laimingai gyventi: nepadės jam nei turtai, nei niekas. Gražumas netrunka praeiti: čia buvo jaunas, žiūrėk, jau ir paseno, sukrito. Gerai, jei dar koks gyvenimas, o jei ne, tai ir galas... Nemėgstu aš daugiau savo tėvų... – nutilo Gundė, susimąstė. Langan išsižiūro: į mėnesienos balzganą juostą.

Atsitraukė. Vėl ėmė šnekėti. Ne taip jau susirūpinusi. Tarytum būtų ką suradus. Prąšvito.

– Ji pati, mano motina, ištekėjo prieš tėvų norą. Papasakot?

– Gerai.

– Motinos tėvas buvo pas grafą Argaudą, Šilainių dvare, virėju. Gerai gyveno. Susitaupė krūvą pinigų. Dukterims, visoms penkioms, skyrė po tūkstantį rublių. Su tokiu kraičiu visos greitai ištekėjo. Tai už ūkveizdų, tai už raštininkų. Liko pati jauniausioji ir pati gražiausioji. Ji, vieną kartą išsprukus sodžiun vakaruškomis, susipažino su tėvu. Ir iš karto vienas kitam puolė širdin. Taip susimylėjo, kad dar ir dabar tos meilės neužmiršta. Jos tėvas baisiai nenorėjo, kad jo duktė eitų už kalvio sūnaus, ir jokiū būdu nesutiko jų palaiminti. Jie slapta vedė. Mat jis, senis, buvo su grafu keliems mėnesiams Varšuvon išvažiuavęs. O grafas be savo virėjo niekur nevažiuodavo. Nevalgydavo svetimo virta. Jam vis vaidindavos, kad jį nunuodyti kas taiko... Motina gi nesipriešino labai, leido save perkalbėti. Užtat tėvas, jau sugrįžęs, prakeikė savo dukterį, nei rublio jai nedavė ir dar kraitį ketino atsiimti, kurį ji rūbais ir šiaip šiuo tuo buvo pasiėmus. Teismu grasino, prašė grafo pagalbos, bet grafas nieko negalėjo padaryti, tik kunigą iškėlė, kuris juos sutuokė.

– Taigi, matai, ir mano motina, kuri keikiama ištekėjo ir dabar taip laimingai gyvena, negali dar suprasti, kad tik meilėje laimė. Kodėl taip?.. – paklausė Gundė lyg manęs, lyg pati savęs.

Paskum, apniukusiomis akimis žvilgterėjus į toli, prieš save, padėjo galvą ant mano peties. Prisiglaudė. Nutilo.

Niekuomet man nebuvo taip gera, niekuomet aš taip nejaučiau, kad Gundė mano, su siela, su visu kuo. Jaučiau, kad ji mane myli tiek pat ir galėtų eiti paskui, sekti mane nors pasaulio kraštan.

Glaudžiau ją į save, tą nepaprastą, stebuklingą turtą, ir galvojau tylomis:

„Nejaugi ji bus mano? Mano, mano amžinai! Tokia graži, tokia nuostabi. Nejaugi ateis laikas, kai ji visuomet galės taip būti prie manęs? Galės mane myluoti, skambinti, be galo, be krašto?!“

Ir į tų šviesių svajonių pasaulį spraudėsi, veržėsi, lyg šešėlis mėnesieną naktį, mintis:

„Visaip dar gali būti. Ji gali būti ir ne tavo, o ko kito“.

Bet ta abejonė greitai pranykdavo, lyg juodan dugnan nugrimzdavo. Man darėsi lengviau.

– Olesi, – pasigirdo jos balsas lyg tolimas aidas. Aidas tokio negirdžiamo garso. – Tu nebijok, kad mano tėvai dabar tavęs nemėgsta. Nieko. Aš, nors ir prieš jų norą, bū-

siu tavo. Jie kiek papyks ir atsileis. Suminkštės širdis. Tas mano diedutis virėjas koks jau buvo kietaširdis, vienok paskum atsileido. Ir kraitį, tūkstantį rublių, atidavė. Nors negreitai, po keliolikos metų. Jie dar greičiau, pamatysi, atsileis. Ne toks gi jau mano tėvelis. Jis pirmas dovanos. Motina gal dar kiek paširs. Bet ir ji nelauks ilgai. Viskas bus gerai. Ir žemės pusvalakį gausim. Pamylės jie mus kaip tikrus vaikus, nematys nei tavo kupros, nieko... Bet palaukim, gal dar jie ir taip atsileis, geruoju sutiks mane tau atiduoti? Kaip manai?

- Abejoju, - buvo mano nuomonė.

- Ko tenai abejoti. Taip visuomet esti. Ne pykti gi žmogui visą amžių.

- Taip. Bet...

- Bet.

- Bet gali tekti labai ilgai laukti.

- O kas?

- Man sunku vienam gyventi. Man per ankšta vienam.

- Tiesa, - atsiduso Gundė. - Vienas ir vienas...

- Aš laikiu, sesut, kad greičiau, o laikas bėga, bėga kaip upelyje vanduo. Norėčiau jau visuomet čia tave matyti, tavo artį jausti, tavo mintį girdėti.

- Bet ar mums ir taip ne gerai? - klausia Gundė paslaptینگai, jaukiai. - Manai, paskum bus geriau? Žinoma, bus geriau, bet ne taip, kaip dabar. Kai mes jokių rūpesnių, vargų nepažįstam: tarytum jų ir nebūta. Taip kur kas geriau. Tuomet aš jau būsiu moteris, tu rimtas vyras. Greičiau imsim senti! - pasipurtė Gundė lyg nuo šalto vandens. - Ar blogai, kad aš esu jaunitelė mergelytė, o tu bernužėlis, jaunikaitis? Kokie tie žmonės nesuprantnūs, kam taip anksti vesti. Pati jaunystė žydi, o jie ima ją ir nuskina. Keista... Juk galima ir taip draugauti ir mylėti.

Pritrūko šnekos. Sėdėjom tylom. Gundė glostė man galvą, kedeno plaukus. Aš gaudžiau jos pirštus. Bet taip tingiai, neskubiai.

Kambaryje kaip paprastai buvo tamsu.

Tiktai, girdžiu, staiga kas sučežėjo.

Apsidairiau. Niekur nieko. Tiktai kampai, kaip kokios nakties akys, nemirkčiodami juodavo.

Po valandėlės vėl sučežėjo. Bet jau arčiau, prie mano darbo kambario durų. Pirmai neaišku buvo, kokioje vietoje. Matyt, kad kitame kambaryje slapstėsi kas.

Vargoninkų butai dėl įvairių aplinkybių paprastai esti tik iš dviejų kambarių. Pirmame, tuojau iš priemenės, žiemą stovi krikšto stalas; jan užėina žmonės apšilti, tai atsigerti, tai su koku reikalu į „poną vargamistrą“; tas kambarys esti kaip kiekviena sodietiška grinčia. Kitas kiek geriau atrodo. Pabaltintas kiek, su grindimis. Jame stovi senas, išklebetuotas fortepijonas (pas mane buvo naujas, geras), keletas palūžusių kėdžių ir ne visai patikima medinė lova. Keletas šventųjų spausdintų paveikslų kari. Kampe trikojis stalas. Ant jo išdilę, parūdiję gaidos... Pas mane ne visai taip atrodė, o tikrai kiek geriau. Antras kambarys buvo į du padalintas, grindys buvo geros, sienos lygios, baltos, stalas nešlubavo, ir gaidos buvo naujos. Pats ištaisiau nemažai atvažiavęs.

Tai gi klausomės, ausis suglaudę. Gundė taip pat išgirdo. Tik nieko man nesako.

Sugriebiau degtukus kišenėje ir staiga čirkštelėjau.

Gi pamatėm tarpduryje bestovinčią mergiotę. Ji nusigando ir kaip vėsula išmušė pro duris. Nei pažinti nebuvo galima.

- Gal Julytė mane atsekė? – nusiminė Gundė. – Bus dabar! Sugavo!
- Man atrodo, kad ne ji. Čia didesnė, tokia drūta. Taip kas, – raminau ją.
- Vis viena blogai. Gal dar mūsų šneką girdejo. Paleis, išplepės... Jau ir taip apkalbinėja.
- Iš kur žmonės žino? – nustebau.
- Jiems daug nereikia, jie uosles geras turi, toli suuodžia. Jei ko netenka, keleriopai prideda.
- Čia greičiausiai būta mano tarnaitės, – spėjau. – Ji sugrižo iš sodžiaus ir įėjo, mums nepatrikus. O paskum jai buvo įdomu išgirsti, ką šnekam. Pagaliau parūpo ir pažiūrėti.
- Įsakyk jai, susimildamas, piktuoju ar geruoju, kad ji miestelyje, sodžiuje nepradėtų plepėti, savo draugėms davatkomis pasakoti, – sunerimastavo Gundė.
- Gerai. Aš įprašysiu. Nepanašu, regis, kad ji imtų savo poną šmeižti, visaip apkalbinėti.
- Kažin, ar ji tokia. Davatką sunku pataisyti. Jos visos, kaip lazda brauktos, tik ir minta gandais ir apkalbinėjimais.
- Ji tarytum kitokia... – susimąščiau.
- Bet dar kažin ar ji? Gal taip kokia? – vėl pradėjo abejoti Gundė.
- Ji tai ji, – tvirtinu, pats gerai savo tvirtinimu netikėdamas.
- Aš tiek buvau išsigandus, kad širdis dar ir dabar šokinėja, – prispaudė Gundė man ranką į savo krūtinę. – Maniau, kad vagys, ar kas. Toks vėlus laikas. Ir tu, matyt, išsigandai kiek. Aš jaučiau, kaip krūptelėjai... Na, nieko, tiek to, kad tiktai žmonės dar blogiau neimtų šnekėti. Nėra ko bijoti, bet nesmagu, kai šunys loja.
- Geriau būtų mums greičiau vedus; ir žmonės neturėtų ko kalbėti, ir tavo tėveliai nesierzintų, viskas aprimtų, – prašnekau lyg į ją, lyg į save, lyg į tolą, ir bijodamas ko.
- Žinoma, – sutiko Gundė tyliai, be didelio pritarimo. Galvą nuo peties atkėlė ir iš lėto atsitraukė.
- Neilgai trukus ir išėjo. Palydėjau ją pakluoniais. Nešnekėjom nieko. Tik „sudieu“ sakydama paklausė, beveik linksmai sudominta:
- Kažin, kas manęs namie laukia?..

XX

Jau sugrižus ji buvo, mano tarnaitė. Rengėsi gulti ir šnabždėjo poterius. Į mane, rodės, nei nežiūrėjo. Bet tik nusigrįšiu, girdžiu, šypsosi. Atsigrišiu, vėl nieko: šnabžda, poteriauja.

- „Tai jos būta“, – nustačiau.
- Ko tu juokies? – paklausiau.
- Kad baisiai mane juokas ima.
- Iš ko?
- Taip sau. Iš vieno daikto.
- Iš kokio?
- Sužiūrėsi, kokio.
- Pasakyk, – spyriau.
- Kad nežinau... Tamsta supyksi.
- Kam aš galiu pykti. Sakyk.
- Bijau.

- Keista tu mergiotė. Aš pyksiu, kad tu juokies! Kas gi tave prajuokino?

- Kad, kad nežinau...

- Greičiau! – pradėjau širsti.

- Tamsta jau pyksti!

- Sakyk, tai nepyksiu.

-Mat... Šiandien Krioklys grįžo gerokai įkaušęs. Pasilakęs... Ėjo daržais. Ir pataikė Rapeikos duobėn, iš kur rudenį molis buvo imta. Duobė gili, vandens pilna. Atodrėkis mat dabar. Išsimaudė gerai. Ištraukė visą šlapią, tik su kvapu. Ir viskas, – bet, į mane žvilgterėjus, vėl nusišypsojo.

- Tai buvo vakar, o ne šiandien. Sakyk tiesą.

- Aš tiesą ir sakau, tik nežinojau, kad tamsta jau žinai.

- Tu man dulkių į akis nepūsk! Tu iš ko kito juokies.

- Ne, tamsta, iš to. Juk be galo juokinga. Ėjo, ėjo ir įdribo... – vėl nusišypsojo.

- Eik sau! – supykau.

- Kad tamsta taip nori, pasakysiu ir kitą juoką.

- Na, na! – paraginau.

- Sakysiu, jau sakysiu. Bet tamsta tikrai nepyksi?

-Ne.

- Pareinu aš, žiūriu, grinčioj tamsu, durys atviros. Įeinu vidun, šnabžda kas, kužda. Ir vienas balsas, ir kitas. Apie portepijoną. Manau, vagys, nori išnešt jį. Nusigandau. Užsiėmus kvapą, priėjau arčiau. Klausau, klausau. Pažinau pagaliau. Paskum dar arčiau pasistengiau priėti... – nusikvatojo.

- Kad tave!.. – net sušukau. – Bet tu, girdi, nepasakok niekam, – ėmiau prašyti. – Nei vienu žodeliu! Aš tau ir algos pridėsiu, ir taip šio to.

- Kiekgi pridėtum?

- Trejetą, penketą rublių mėnesiui, kiek tik norėsi.

- Kiek daug! Niekam, niekam nesakysiu!

- Ir Gundė tau kai kuo atlygins... Būk gera.

- Tylėsiu, būk tamsta ramus. Juk aš ne šmeižikė kokia.

- Ačiū tau, Marijona.

- Nejau ji tamstą myli? – staigiu nusistebėjimu paklausė manęs. – Jai tiek daug jaunikių buvo iš visų kraštų. Nei suskaičyti negali. Būdavo, važiuoja ir važiuoja. Tik šiemet kažin kas nematyti. Tėvai dar vis pirmai nuleido, sakė, jauna, suspės. Piršėsi jai ir vargoninkas, buvęs čia prieš tamstą... Ji ne vienam galvą susukė. Tai mergiotė, reta paieškoti! Gudri kaip voverė ir apsuksi kaip skregždė... Bet tamsta neatleisi manęs, jei vesi Gundę? – susirūpino tarnaitė.

Tylėjau.

Mano širdyj virte virė. Galvoje užė šimtas girnų.

XXI

- Eik, žvilgterėk apačion. Girnos sausos dunda, – nutraukė Kuprelis.

Pašokau, ištrauktas iš savų minčių.

Maišas buvo dar tik puspilnis. Užnešęs viršun, skubiai užpyliau.

- Dabar jau paskutinį kartą perleisim. Netrukus bus baigta. Aš ir netikėjau, kad šiandien bus toks geras vėjelis. Mat kaip mala, net klausyt malonu!

Kuprelis, matyt, pastebėjo mano veide susirūpinimą.

- Lik. Neik namon. Dabar malsiu rugius dvarui. Rupiai. Turėsim daugiau laiko, mažiau reikės daboti.

- Ačiū, - sakau, - liksiu. Nors ir lig vėlaus vakaro.

- Tu gal kai kuomet atvaidinsi mano gyvenimą. Parodysi, kaip aš gyvenau, savo kuprų prislėgtas, - sako Kuprelis atvirai ir nuoširdžiai; tik staiga sukando lūpas.

Aš tylėjau.

- Nenoriu ir aš eiti iš šito pasaulio, jame nieko nepalikęs, - taria Kuprelis lėtai. Jam tie žodžiai labai sunkūs. Jis pasveria juos. - Noriu, kad ir apie mane žinotų, ir mane kas minėtų, su manim džiaugtųs ir gal paliūdėtų... Baisu išnykti, nieko nepalikus! Nieko nepadarius!

Man jaunam ta baimė dar nebuvo suprantama, svetima. Bet iš Kuprelio veido mažiau, kad jam buvo ji labai baisi ir sunki.

- Žmogus tam ir sutvertas, - tęsė jis, vaikščiodamas ir giliai susimąstęs, - kad po savo neilgo amžiaus, gal po trumpos laimės ir virtinės vargų, paliktų kokią atmintį, pasistatytų kokį paminklą... Vieni nieko daugiau nepalieka, tik savo vaikus. Bet ir tai paminklas, gal visų geriausias! Kiti palieka savo darbus, savo veikalus... Ką aš paliksiu? Rodos, daug norėčiau, daug galėčiau, bet man visko trūksta... - sustojo, nutilo Kuprelis. Žiūri pro mane, pro sienas į beribį tolių.

Ne tas šiandien Kuprelis. Vis kitoks jis man atrodo, vis mažiau jį pažįstu. Tarytum jis, visą savo gyvenimą pasislėpęs, dabar atvirose duryse ant jo slenksčio atsistojo.

Išgirdęs, kad girtos išmalė, Kuprelis pamojo ranka ir nuėjo dvaro rugių užpilti.

Aš nuėjau apačion sudoroti sumaltų maišų, sutvarkyti viską.

Išjungęs piklius, užpylęs dvaro rugius, Kuprelis atėjęs man padėjo sustatyti kampan mūsų sumaltus maišus ir juos gerai suraišioti.

Grįžom antran aukštan.

Kuprelis, priėjęs į langą, pažiūrėjo pro jį ir paklausė, kuri valanda.

- Jau po penktai.

- Lig saulėlydžio laiko turim. Paskum dar kol sutems... Bet aš matau, kad tu alkanas, - sušypso jis.

- Iš kur?

- Nesakius aišku. Kadaikščiau kas. Atėjai prieš dešimtą, o dabar jau po penktai. Eitam mano kambarėlin. Kuo turėsiu, pavaišinsiu. Juk tu mano geras svečias.

Kuprelio kambarėlis, atidalintas dviem sienelėm nuo viso malūno, atrodo visai jaukiai. Net trikampė išvaizda nieko nekliudo. Sienos melsvais apmušalais išklijuotos. Paveikslais, paveikslėliais nukabinėtos. Daugiausiai jo paties darbo. Reginiai, portretai visoki. Sodietiško rokoko staliukas, šalia tokios pat dvi kėdės. Lova, baltai apdengta. Visur švaru, niekur jokios dulkelės. Čia anksčiau nebuvo dar buvęs. Jis čia paprastai nieko neįsileidžia.

Geriausias kambarėlio papuošalas buvo spinta, pilna knygų. Ten buvo matyt: Kant, Leibniz, Ludwig Feuerbach - vokiečių kalboje; Flammarion, Meyer - rusiškai; net Jules Verne su Wels ir Conan-Doyle. Ir dar daugybė kitokių.

- Vis tai mano perskaityta, - pastebi Kuprelis kiek pasididžiudamas.

- Iš kur jų tamsta tiek ir émei?

- Pripirkau po truputį. Iš kai kur gavau ir dovanoms.

Viename kampe matau labai keistą daiktą. Ne paukštis, ne kas. Spėjau nustebeš, kad tai modelis kokiam keistam monoplanui.

– Ir tai tamstos išradimas?

– Taigi. Matysi, aš skraidžiosiu, nei vanagai nepagaus. Mano bus geresnis neg visi kiti, lig šiol išgalvoti. Jis bus labai lengvas ir valdomas ne koku prietaisu, o paties žmogaus judėjimo. Reikės tiktai truputį pasilenkti, ir jau žemyn skrisi, atsiloši – aukštyn kelsies, pasikreipsi – šonan važiuosi. Vis tai be jokio regulatoriaus... Stebėtina, kad žmonės dar lig šiol negalėjo tinkamai oro pavergti. Juk tai lengviausias ir patogiausias kelias.

Nuėjęs išėmė Kuprelis iš mažutės spintelės sviesto lėkštelę, didelį sūrį, apystorę dešrą ir duonos pusbakanėlį. Iš mažo krepšiuo išėmė du peilius ir dvejus šakutes.

– Būk geras, ragauk, – maloniai kviečia.

– Ačiū, paragausiu.

– Kuo turiu, ir vaišinu. Gal Dievas duos kuomet, geriau galėsiu pavaišinti. Jei tiktai norėsi užsukti į Kuprelį.

– Kodėl ne?

– Tu esi mokytas, o aš kas?

– Niekus tamsta šneki!

– Na, nieko. Ir aš gal kuomet pakilsiu aukščiau. Pinigus dabar kraunu, skatiką į skatiką dedu. Jei tik kokia knyga pavilioja.

– Gardžios tamstos dešros, – norėjau nukreipti šneką kiton pusėn.

– Nieko, gal ir gardžios, – atkando, pažiūrėjo ir padėjo. – Mat kaip keistai pasaulis sutvarkytas, vienas kitą valgom. Iš to tik ir gyvenam... Štai kiaulė bėginėjo, kriukė, edė žolę, javus, o dabar mes ją valgom. Jei gamta keletą dienų pati tarp savęs nesipjautų, tuojau visam galas būtų. Kad ir žmogus – valgo visokių gyvulių gyvulėlių mėsą, visokius augalus, vaisius; jį iš savo pusės kamuoja vargai, priespaudos, kankina visokie priešai, ligos. Kas mielą valandą reikia žmogui sau gyvenimas pirkti. Ir kokia brangia kaina! Juk visa žmonija nuo pat pradžių savo sąmoningesnio gyvenimo stengiasi tą kainą sumažinti, papiginti. Bet ką matom: vieniems gyvenimas paliko pigus, beveik dovanai gaunamas, kitiems be galo brangus, kad ir išsipirkti negali. Ir vėl kadaikščiau kas, kai stengiamasi tą nelygybę pašalinti! Ir pašalinta tiek mažai, kad atrodo, kad pabranginta. Rodos, jokių pajėgų nėra visa tai sulyginti. Ir ar atsiras tokių, nesitikima. Bet tos pajėgos yra, yra, tiktai paslėptos, kelias į jas geležiniais vartais užrakintas ir raktas niekam nežinomas. Daugelis jas mato tik pro rakto skylutę. Kas neturi gerų akių, nieko neįžiūri. Daugelis ir tų pačių vartų nemato... Bet ateis Genijus ir ras tą raktą, ir tuos vartus atidarys. Ir išsiverš pro juos viesula negirdėtos pajėgos, ir nugriaus, suardys jos tas sienas, tas pilis, kurias žmonės patys per tūkstančių tūkstančius metų sulipdė ir dabar dar lipdo. Nuplaus, nuneš tų sienų griuvėsius į giliausią jūrą milžinė banga, kur šėldamos vilnys viską sumals, į smulkų smėlį pavėrs. Ir nušvis kitoks gyvenimas... Jau yra to Genijaus apaštalų, yra pasiuntinių, kurie skubiai skina, ruošia jam taką. Neužilgo ateis...

Nutilo Kuprelis. Užsidengė rankomis akis. Giliai susimąstė. Paskum atkėlė galvą ir klausia manęs, klausia, retai tardamas, tarytum jo žodžiai kaip vandens lašai kristų juodon bedugnėn:

– Ar tu lauki to Genijaus?

– Ką aš žinau, – atsiliepiu iš gilumos širdies.

– Gal tu per jaunas, per silpnas tai žinoti. – Vėl užsidega Kuprelis ir tęsia toliau. – Ir tikėjimas bus tuomet kitoks, ir žmonės supras Dievą, ir mylės Jį kitaip... Ir žmonės, kam

gyvena, žinos, ir savo sielą jaus, ir į kitą pasaulį aiškiais laiptais lips... Ir meilė bus nevylinga, tik skaisčiai širdį į širdį riš ir savo vaisius saulės atokaitoje augins...

Vėl nutilo. Vėl paskendo savo giliose mintyse.

Mane lyg šaltis suspaudė ir kausto kaulus, šaldo kraują. Noriu išnykti, dingti. Užmiršti viską... Nieko nematyti.

Ir štai, rodos, keliuos. Keliuos į beribius, išmirusius plotus. Visur lygu, tuščia, tamsu ir šalta. Bet lyg ir gera. Nematau, nežinau, kas ten apačioje dedas, kaip ten viskas grumias, kraujuos putoja ir nyksta... Kas man rūpi.

Bet štai balta juosta švysterėjo. Ji tęsiasi, auga. Viską uždengė. Viskas jau balta. Balti, platūs tyrynai. Staiga daiktai žalia pasirodo. Plačiau, plačiau. Žalia visur. Žaliumoj rudi, palši takai sumirgėjo. Vienas į kitą artinas, lekia. Daugiau ir daugiau. Sukibo, susistvėrė. Užmarguliavo. Raudonos dėmės paplito. Vien jau raudona, tik raudona...

Susisukė galvoje.

Nusigandęs pravėriau akis.

Kuprelio jau nėra. Išėjo kur.

Prieinu į langą. Kojos nutirpę, vos pajudinti galiu.

Žiūriu pro jį.

Dangus iš visų pusių niaukias. Juodi debesys kyla, voliojasi aukštyr. Vėjas didinas ir didinas. Smarkiai svyra, linguoja Juodalksnyno viršūnės. Rugių laukai lyg jūra siūbuoja.

Ir linksma, kad aš matau mišką, rugius, pievas ir sodžius aplinkui. Ir bekylančius debesis.

Dar linksmiau daros, kai pamatau keliu važiuojant žmogų, dvi kažin kur skubančias moteriškes ir vieną į debesis sužiurusį vaiką.

Sugrižo Kuprelis. Nurimęs, pralinksmejęs kiek.

XXII

Kuprelis pasakoja toliau.

Praėjo mėnuo, du, bet šnekos apie mus nepadidėjo. Šmeižė po truputį, senoviškai. Manėm, kad taip viskas ir nudils, tarnaitė išstylės. Džiaugėmės, kaip ir pirmai. Matydavomės bažnyčioje ir pas mane.

Tėvai, tiesa, nesiliovė Gundę barę, bet barė taip sau, ne per piktai, tikėdamiesi, kad jų dukტė susipras, mes mane mylėjus. O ji galvojo, kad jiems nubos taip nuolatos barti, nusiramins palengva, nutils ir leis ją tėviškai palaiminę man vesti.

Bet per pačias Velykas nei iš šen, nei iš ten paplito po visą miestelį ir sodžių lyg kokie pilki rūkai, bjauriausios šnekos. Šnekėjo, būk tarnaitė rado mus vieną naktį lovoje gulint, būk jau Gundė greitai laukia vaiko, ir taip be galo, be krašto.

Kai aš apie tai išgirdau, mane tarytum kas šaltu vandeniu perpylė, tarytum krūtinę replėmis suspaudė. Niekuomet netikėjau, kad žmonės gali taip pramanyti, taip šmeižti, taip visų akyse nekaltą niekinti. Įsitikinau, kad žmonės tai vis viena kaip šunys, kurie, jei mato kieno laimę, stengiasi ją išplėsti, pikčiausiu būdu išvogti. „Jei ne man, tai ir ne tau“.

Sugedo man visa Velykų šventė. Vieton pakilaus džiaugsmo sunkiausias akmuo prislėgė.

Jau kelintos man tokios liūdnos Velykos. Visuomet apie Velykas, į pavasarį, mano skurdžiam kūne kaip berže sula kildavo didžiausi lūkesiai, smagiausios viltys. Ir nublukdavo viskas, lyg geležinės nakties šalnai nukandus.

Šį kartą įniršau, pradėjau ieškoti kaltininko. Prispyriau tarnaitę. Ji gynėsi, kryžiavojosi, kad niekam nei vienu žodžiu neprasitarė. Prigrasiau iš tarnybos pavaryti, neprisi pažino. Šokau mušti, tuomet pasisakė.

Mat ji neiškentėjo ir pasipasakojo Velykų naktį šventoriuje savo geriausiai draugei Rožei. Gavo jos žodį toliau nepaleisti. Bet ir Rožės nebūta kietesnės, ir iš jos tuojau pat ištrūko.

Įsakiau tarnaitę tuojau išsikraustyti. Paplūdo ašaromis, dideliu balsu suraudojo, nieko negelbėjo. Sugrįžo, žiūriu, sekantį rytą. Vėl ėmė ašaroti, kojospa pulti, maldauti. Priėmiau atgal. Suminkštėjo mano širdis. Nors niekaip nesupratau, kodėl ji taip norėjo čia, pas mane, likti.

Pravaduose Gundė jau neatėjo ant viškų. Negiedojo kaip lakštingalė šalia manęs, nedžiugino savo skaidriai švytinčiu žvilgsniu.

Laukiau bažnyčion ateinant.

„Gal bent tarp žmonių pamatysiu“.

Neatėjo. Nepamačiau.

Tuoj supratau, kad nelabai kas gero ir ją ištiko.

„Tėvai supykę galėjo sunkiai primušti.

„Ją primušti, Viešpatie Aukščiausias!“

„Gal jie išvežė Gundę kur į gimines, kad ir nepamatytų manęs? Gal laiko užrakinę?..“

„Kiek jai reikės be jokios kaltės iškentėti! Kiek paniekinimų iš tėvų išgirsti!“

Kad įmanęs, rodos, būčiau, kažin ką tiems žmonėms padaręs. Mano pyktis neturėjo jokių ribų.

„Bet ne tik čia šneka, turbūt ir visoj jau parapijoj“, – maniau.

Visą savaitę bijojau iš namų išeiti. Bažnyčion ėjau besislėpdamas. Nejauku buvo net kokį žmogų sustikti.

Paskum pradėjau galvoti: „Kas man, esu nekaltas! Ką man tie žmonės gali padaryti? Kam turiu jų bijoti, jų lenktis? Tiktai blogiau“.

Bet, pamatęs kokį miestelėną ar miestelėnę, sukdavau šonan iš tolo.

Neatėjo Gundė bažnyčion nei kitą sekmadienį.

Visiškai nusiminiau. Baisus nerimas mano širdį kaip vinimis narstė.

„Eisiu jos pažiūrėti! Apginsiu ją!“ – nutariau.

Sustojau ant slenksčio.

Tiktai naktį nuėjau Gundės palangėn paklaudyti.

Apėjau iš kitos pusės, nuo lauko. Persikoriau per tvorelę. Ant kojų pirštų prisiarti nau į grinčią. Tylu. Visi miega. Nuslinkau pasieniu į seklyčios langą, ties kuriuo jos lova stovi ir kur ji su sese miega. Suspaudžiau kvapą. Klausau... Staiga Margis iš kažin kur sulėjo. Puolė į mane, bet pažinęs nustojo ir ėmė linksmi jau urgzti, ant krūtinės šokinėti. Vos nusikračiau jo. Supykęs paliko ir nuėjo.

Klausiau arti valandos.

„Gal išgirsiu kokį balsą, ar ką? Gal ji suvaitos ar sudejuos?“

Neišgirdau nieko.

Pabarbenau į stiklą. Kartą, kitą, trečią. Pagaliau kumščia rėmuosna pabeldžiau. Smarkiai, nekantriai.

Girdžiu – sučežėjo kas lovoje. Persivertė, atsikėlė.

– Kas čia? – klausia plonas Julytės balsas.

Neatsakiau.

Lukterėjau kiek. Laukiau Gundės. Paskum dar sunkesne širdimi tais pat pakluoniais parėjau namon. Be mažiausios žinios, be nieko.

Bet trečią sekmadienį pamačiau Gundę. Klūpėjo prie pilioriaus, kaip ir praeitą rudėnį. Niekur nesidairė, į nieką nežiūrėjo. Bet visa jos grakšti, išdidi stovyla sakyte sakė:

„Aš jūsų nepaisėju. Apkalbinėkit, kiek norit!“

Kunigas išėjo mišių laikyti. Sugiedojo „Pulkim ant kelių“. Aš smarkiai paleidau vargonus. Net užė bažnyčia. Žmonės tarė vargonams, jų smarkumo pagauti, kiek kas išgalėdamas. Gundė atsigrįžo, žvilgterėjo į mane, išsiilgusiai nusišypsojo ir sugiedojo, jau į altorių nusikreipus. Jos skambus, sidabrinis balsas išsiskyrė iš visų, pakilo aukščiau ir išdidingai bangavo tarp bažnyčios skliautų.

Man tuojau prablaivėjo akyse ir širdyje pasidarė šilta, pakilu.

Bažnyčios langai nušvito saule. Bažnyčioje įsiteikė ramaus maldingumo ir taikos nuotaika.

Lyg niekas visoj parapijoj niekam blogo nebūtų padaręs.

Gundė retai, pavogčiom atsigrįždavo į mane. Retai sumegzdavo su manim savo žvilgsnį. Tai svaigino ir gaivino mane. Aš dėjau į savo žvilgsnį visą sielą, atsakinėjau jai visu vargonų pajėgumu. Ir aš jaučiau, kad parapijietėčiai džiaugėsi, kad turi tokį gerą vargoniniką. O drauge ir meldėsi giliau.

Manyje atslūgo visi sunkumai, augo nauja viltis.

XXIII

Sekmadienio šventa nuotaika greitai praėjo.

Šnekos apie mus kilo vis aukščiau. Ir vis tamsesniais dažais. Pagaliau net klebono ausų pasiekė. Pašaukė jis mane į save. Ėmė barti, pamokslą sakyti:

– Ar girdėjai, ką apie tave žmonės šneka? Ar žinai, ką esi geresnio padaręs? Ar tai pritinka bažnyčios tarnui? Sakyk, ar tai pritinka?! – prišoko į mane išskėstomis rankomis.

Aš sukandau žadą. Nei žodžio negalio išarti.

– Kaip tu dabar drįsti mišias giedoti, kaip drįsti Dievą suteptomis lūpomis garbinti?! – trepterėjo koja. – Tokie palaidūnai negali būti vargoninkais, negali nei vieno žingsnio į šventus vargonus nukelti. Jiems vieta ne bažnyčioje, o tvarte... Aš tave skaičiau dar žmogumi, maniau, esi ko vertas, bet pasirodei pirmas šelmis... Atmink, kad sugriovei gyvenimą geriausiai mergaitei, kuri kaip krikštolas buvo skaidri; mergaitei tokių tėvų! Taip gali pasielgti tik paskutinis ištvirkėlis. Kaip tave šventa žemė nešioja!.. Ir kaip ji, tokia graži mergaitė, galėjo tokiam raganiui pasiduoti!

Stovėjau sustingęs ir laukiau, kad tiktai žemė greičiau prasivertų ir mane greičiau paslėptų. Ausys ugnimi degė. Krūtinę peiliais raižė. Galvoje šimtas kūjų kalė.

Klebonui sustojus rėkti, trepsėti, aš atitokau kiek. Pamatęs, kad jis prakaitą nuo kaktos braukia ir dar galvoja iš naujo pradėti, aš su ašaromis akyse, pridusiu balsu ėmiau teisintis:

– Dvasiškasai tėve, leisk man žodį pasakyti... Aš, dvasiškasai tėve, visai nesu kaltas, mane tik piktos žmonių kalbos apšmeižė. Labai gerai suprantu, kad tai, kuo mane kaltini, būtų didžiausia nuodėmė. Apie tokius daiktus aš net ir sapne nesapnavau. Aš, tiesa, myliu Gundę, negaliu be jos gyventi, myli ir ji mane, bet tarp mūsų nieko blogo neįvyko. Aukščiausias Dievas liudininkas.

– Netark Jo vardo suterštomis lūpomis. Eik iš mano akių! Laukan! – pravėrė duris.

Sugniaužęs kepurę, išėjau. Tarytum ne jis mane išvarė, bet kažin kokios pajėgos, susirinkę jo kambaryje, mane įsiriję išstūmė. Net atsikvėpiau, kai pamačiau, kad esu jau namie. Bet jos ir čia mane atsivijo. Ir sustoję iš oro aplinkui plačiomis akimis žiūrėjo į vidų. Neturėjau vietos. Lig vakarui visokios juodos mintys galvoje sukinėjosi. Kaip vinimis smagenis narstė.

„Nejaugi ir kunigas gali tokiems melams įtikėti? Nejaugi ir jis prisidėjo prie tų žmonių, kurie varu man stengiasi laimę išplėšti?.. Juk širdies aš negaliu jam parodyti“.

Ir pikta darėsi ant klebono. Norėjau mesti Skardžius ir eiti kur akys neša. Tuojuo, nieko nelaukiant.

Negalėjau. Mane rišė kas prie Skardžių, prie bažnyčios, prie Gervydžių sodybos, prie mano buto. Rodos, kažin ką padaryčiau, kad tik čia likčiau.

Vakare nuėjau klebonijon. Vos mane įsileido. Užmiršęs sarmatą ir asmenišką savigarbą, išsipasakojau klebonui viską, nuo pat pradžios, geriau neg išpažintyje. Nes jaučiau, kad skęstu.

Klebonas klausė pikta, susiraukęs. Įsitikina vienok, kad aš nemeluoju ir nieko nepri dedu. Suminkštėjo. Pradėjo šnekėti draugingai, raminančiai.

– Tiesa, kad žmonės daug ką nekaltai nušneka ir ne vieną taip pražudo. Jiems bur nos neužriši. Pagaus kokį gandą ir laksto su juo lyg su pūsle, kol į didžiausią baraboną išpučia... Aš iš pradžių netikėjau toms kalboms, bet atbėgo Gervydienė, permirkusi visa ašaromis, pradėjo tave keikti ir skūstis, kad tu jos brangiausią dukrelę iš kelio išvedei, purvuosna sumindei. Aš pamaniau, kad taip gali būti, nes patarlė sako: „Tylus kampas velnius veisia...“ Na, vis tik ir skaisčioje meilėje reikia būti atsargesniems ir taip toli ne nubristi, kaip jūs nubridot. Dievas mat kartais siunčia žmogui bausmę, kad jį į gerą kelią sugražintų, kad jį persergėtų... Eik ramus namon, o aš pasistengsiu dar su Gervydaite pakalbėti ir paskum jos tėvelius nuraminti. Seniai gal per daug jau nusiminę. Na, žinoma, savas vaikas; niekas negeidžia, kad jam kas bloga įvyktų.

Nežinojau iš džiaugsmo, kaip geram klebonui ir aciū gražiau pasakyti.

XXIV

Mėnuo, daugiau praėjo. Šnekos žymiai aptilo. Mat apie vieną daiktą ilgai bekalbant ir liežuvis atšimpa, ir nubosta. Žmonės ieško pagaliau ko naujesnio. Nuo manęs užgriuvo ant vieno iškunigio, kuris, metęs seminariją, vedė.

Bažnyčioje Gundė jau drąsiau ir dažniau į mane atsigriždavo. Bet ant viškų neidavo, matyt, tėvų buvo užginta. Pritardavo iš tenai, iš apačios.

Susitikti mums vis nebuvo kaip. Negalėjau nei aš į ją nueiti, nei ji į mane. Jau Gundė nedrįso pasivogusi atlėkti.

Būdavo, sutemus nueinu, pavaikščioju, pavaikščioju paežeryj, tiesiai ties Gervydžių sodyba, ir vėl grįžtu namon.

Vis stengiaus, kad tiktai būčiau į ją arčiau. Net savo lovą perstačiau prie kitos sienos, į Gervydžių pusę, kad bent vienu žingsniu mus mažesnis tolymas skirtų.

Einu aš po vakarinių, prieš Šeštinių šventę, mišparų iš bažnyčios, gi žiūriu – Gundė, po liepomis atsistojus, manęs laukia. Daugiau nieko aplinkui nebuvo. Jei ir buvo mišparuose kelios davatkos, jos bažnyčioje dar tupėjo.

Gundė sutiko mane išsiilgusiu linksmumu:

– Sveikas, Olesi, seniai matytas! Ar dar gyvas esi? Ar neužkrimto dar tavęs Skardžių išgirtieji žmonės?

Tik spaudžiau jos ranką, jaučiau jos švelnumą ir šilumą ir tylėjau laimingas.

– O-o, su manim buvo blogai... Labai blogai. Jau tu tiek nekentėjai.

– Kaip? Kaip? – išsigandau.

– Daug pasakoti... Kitą kartą. Čia gali dar kas mus pamatyti.

– Kuomet susitiksim? – skubiai paklausiau, pažvelgęs jai į pagilėjusias akis. Daug, nabagė, suliesėjo per tą laiką. Nepažinęs gerai, nepažintum tuojau. Lyg po sunkios ligos. Man dar gražesnė ji atrodė. Buvo tokia tėva, lėna, švelnutė. Pajaunėjo tarytum.

– Gerai, rytoj? Mano tėvai išvažiuoja Dargiuosna į atlaidus. Bus lig vėlaus vakaro. O gal ir svečiuosna kur užsuks, tai ir neparvažiuos tą pat dieną. Laiko turėsime. Tu tuojau po mišparų, po visam, ateik paežerin, Raganakrūmin. Tenai mūsų niekas nepamatys. Niekas dabar tenai nevaikščioja. Prisišnekėsime, prisišnekėsime!

Bažnyčios durys girgžterėjo, ir jose sujuodavo sendavatkė, keliais sunkiais rožančiais nešina.

Gundė tik spėjo man pasakyti „sudieu“, greitai apsigaubė skara ir nubėgo nuo šventoriaus.

Davatka kiek nežiūrėjo, ko nedarė, bet, matyt, nepažino, kas ten buvo. Kažin, ar ji galėjo tą naktį ramiai užmigti?

XXV

Atlikęs visus darbus, sekančią dieną, kaip buvo sutarta, nuskubinau paskirton vieton.

Tai buvo didelis, aukštas, tankiais krūmais apaugęs skardis. Tenai auga ir alksniai, ir ievos, ir šermukšniai, ir daiktaiš įsispraudę linksmi kleveliai.

Atsisėdau ievų pavėsyje ir laukiau Gundės.

Apачioj skardžiai pliuškena pavasaringos ežero vilnys. Plaka į kraštus, lyg juos išrauti norėtų.

Girdėtis skambūs narų šūkavimai, rėkavimai laukinių ančių, nerimaujančių dėl tarp ajerų linksmai pakrikusių ančiukų.

Aplinkui krūmuose tai šen, tai ten sučeža lapai, švysterėja šakelė, – kokia paukštytė neša savo besočiams maistą. Jie cypia ir rėkia dar labiau, sulaukę maisto.

Štai sušlamėjo kas netoli. Nekantriai, greitai. Žiūriu, prasimuša pro žalią tankumyną mano Gundė. Tamsiai raudonu sijonu, balta jake. Prisisėgus į banguojančią krūtinę margų avižių ir rūtų pluoštelį. Ir vieną vasaros pirmą rugiagėlę.

– O aš tavęs ieškau! – sėda pailsus Gundė greta manęs. – Maniau, nerasiu.

– Čia gražu! Ir mes tik du!.. – sušunka Gundė prasiveržusiu, išsiilgusiu džiaugsmu.

Šliejamės vienas į kitą arčiau.

Staiga apsikabinam ir bučiuojamės, bučiuojamės.

Užsimiršom tame pasibučiavime, tarytum išnykom kur. Grįžti nesinorėjo iš to nežinomo, nematomo, bet visam kūne, visoj sieloj juntamo pasaulio. Jis buvo nematomas, bet aiškus kaip vasara, gilus kaip dangus.

Prisiminėm pamažu, kad esam žemėje, gyvenam tarp žmonių.

– Papasakok, kas tave ištiko, – paprašiau.

– Ar reikia?

– Aš noriu.

- Ne! nepasakosiu dar, taip pasėdėsim... Žiūrėk, koksai dangus. Toks mėlynas mėlynas, tarytum kokia bedugnė. Ir kokie neatsargūs balti debesėliai joje plauko. Kur vienas, kur kitas. Kai kur po du... Žiūrėk, tie du glaudžias vienas į kitą.

- Matau, Gunde.

- Gerai jiems dabar. Turbūt kaip mums... Žiūrėk, jie į vieną susilieja. Jau vienas, tiktai vienas. Vėl skiriasi. Po truputį, po truputį, nenoromis. Žiūrėk, visai išsiskyrė! Vienas plaukia tenai, kitas kitur. Tas mažesnis, žiūrėk, nyksta; tuoj visai jo nebus... Išnyko. O tas vienas plaukia. Liūdnas koks. O gal ir jis jausmą turi?

- Galbūt, - žavi mane Gundės vaidentuvė.

- Žvilgterėk ton pusėn. Matai, kiek tenai smulkučių debesėlių? Visi jie vienijas, skirstos. Tyliai, ramiai. Susilies, ir išsiskiria. O tenai štai, ties bažnyčios bokštu, matai, kokie du dideli debesys vienas į kitą eina. Vienas, kaip meška koks, eina pasistiebęs ant paskutiniųjų kojų; priešakines aukštai bauginančiai pakėlęs laiko. Į jį išsižiojęs lekia vilkas. Sudraskys, rodosi... O ano debesėlio, kuris vienas plaukė, žiūrėk, jau nėra. Kaip greitai išnyko... Ten štai ties ežeru, tarytum koks kalnas, tarytum grafo Argaudo rūmai kabo... Visaip tie debesys draikosi. Kodėl taip?

- Dievas juos žino.

- O tu nežinai?

- Sunku viską permąstyti. Juos vėjas visaip nešioja, visaip draiko; vienoj vietoj jie taip atrodo, kitoj kitaip ir, mums žiūrint, panėši tai į kokius gyvulius, tai į paukščius, tai net į žmones.

- Gal tik todėl. Bet žmonės sako, kad jie reiškia kai ką, kai kam parodo ką. Jei angelą pamatai, tai būsi laimingas, jei seną bobą, ne. Vis tai burtai... Juk tuos pačius angelus ir tas pačias bobas gali visi pamatyti. Taip?

- Žinoma.

Nutilom. Sužiurom į dangų, į tuos visokius debesėlius. Ir netikėjom, rodos, savo pasiaiškinimams. Norėjom, laukėm, kad jie patys ką pasakytų, patys paaiškintų, kam jie taip plauko, draikosi.

Jie nieko nesakė. Vien tik vienijosi, vien tik vieni nuo kitų bėgo ir dingo dangaus mėlynojo bedugnėje. Ramiai, iškilmingai.

Išlindo kažin iš kur juodas pakaruoklis debesėlis ir sustojo ties mumis viršuje. Išsiplėtė. Užtemdė saulę. Kažin kas ne taip pasidarė. Truputį šalta, lyg jis būt pavogęs ką.

- Dabar, jei nori, papasakosiu, - sugrįžo Gundė iš dangaus. Tarpkrūmin aplinkui žvilgterėjo. Apsidairė.

- Papasakok, - sugrįžau ir aš.

- Antrą Velykų dieną, jau pavakarį, pareina mama iš sodžiaus ir nieko nesakydama puola į mane ir trenkia kumščia pakalon. Paskum nustveria už rankų, ištraukia vidurastlin ir visu smarkumu bloškia žemėn.

Man akyse aptemo.

Parbloškė asloje, ėmė mušti ir spardyti kojomis. Ir vis tyli, nieko nesako.

Man dingterėjo, kad mama iš proto išėjo. Pradėjau rėkti visu balsu, šaukti pagalbos.

Įbėgo tėvas ir visas išbalęs kaip drobė klausia jos:

- Ką tu dirbi?!

Ji vis tyli ir dar pikčiau mane muša.

Pagaliau tėvas sugriebė ją už pečių ir atplėšė ją nuo manęs.

Tuomet mama užsidengė priekaiščiu akis ir sukniubusi ant suolo baisiai užtraudojo. Tėvas, atkėlęs mane, visą sudaužytą, ėmė rūpestingai klausinėti:

– Sakyk, Gunde, kas čia yra?

– Nieko nežinau, tėveli.

Tuomet mama pradėjo tarti savo raudai:

– Tai tau dukrelė, tai tau mūsų geroji! Tai, ką ji padarė! Suėdė ji mane, suėdė! Suteršė ji mūsų namus, apibjaurino visą giminę!.. Aš tau sakiau, aš tau sakiau, kad reikia geriau ją priturėti, reikia geriau įžaboti! Tu vis manęs neklausei. Dabar žinokis!

– Kas čia yra, aš nesuprantu, – visai nusimineš, ėmė tėvas spirti.

– Tu dar nesupranti?! – suriko atsistojusi motina. – Tu dar nežinai, kas čia yra?! Tu nežinai, ką padarė tas prakeiktas kupris tavo dukteriai?! Tu nežinai, kad jis sudergė ją?!

– Kaip?! Kaip?!

– Eik, paklausk visą miestelio, viso sodžiaus šnekos!

Man galvoje tuščia pasidarė. Visu kūnu kaip ledas šalta srovė perbėgo.

– O tai tau gerai, o tai tau leisti ją giedoti, – barė tėvas mamą. – Aš sakiau, bet ne, tu užsispyrei... Kaltink dabar pati save.

– Užmušti ją, užmušti! – vėl šoko mama į mane su kumštimis, bet tėvas ją atstūmė. – Nelaiminga aš, nelaiminga, tokią paleistuvę pagimdžiusi, – atgal ant suolo krito. – Kad geriau ir tavęs būčiau nepažinus... Kur man dabar dėtis, kur man dabar dėtis?.. Tegul geriau negyventų toksai vaikas.

– Na, ką tu dabar man atsakysi? – piktai priėjo į mane tėvas.

– Ką aš galiu atsakyti, būdama visai nekalta, – ištariau pro ašaras.

– Tu nekalta! O kad pasakytum teisybę, tai... – ėmė tėvas į kampus dairytis.

– Tėveli mylimas, aš nieko nežinau, aš visai nekalta, – puoliau jam rankų bučiuoti.

Bet jis išsirovė ir nuėjo už krosnies.

Girdžiu, kad virves nuo sienos kabina. Kaip žaibas sprukau iš grinčios. Įlėkusi seklyčion, užrakinau duris.

„Ką jie čia mane nekaltai plaks!“ – augo manyje pasipriešinimas. Net ir langenyčias iš vidaus užsidariau, ir skersinius uždėjau.

Atsivijo tėvai paskui.

– Atidaryk, o jei ne, tai užmušim! – grasino.

– Darykit, ką norit, – atrėžiau piktai.

– Duris išlaušim!

– Laužkit.

Apie valandą beldė, daužė, bet manęs nepasiekė.

Dvi dienas neišėjau. Nevalgiau, nemigau. Jau nebeldė, bet pamokslus, pamokslus man režė anapus durų!

Trečią dieną sužinojau iš Julytės, kad klebonas pasišaukė tėvus. Paskum, kad jis išaiškino jiems, kad čia dar nieko blogo nėra atsitikę, kad aš tik nekaltai apšmeižta. Vargais negalais įtikėjo seniai. Prisipažino net paskum, kad klebonas jiems aiškinęs, kad meilei kelio negalima pastoti, kad reikia dukrelę atiduoti tam, į ką jos širdis traukia. Ir kad, Dieve sergėk, negalima nieko varu varyti. Tuomet tik tėvai patys savo vaiko buitį sugriauna, dėl ko jis dažnai visą gyvenimą juos keikia.

Tuoju iš klebono sugrįžę išprašė tėvai mane iš seklyčios. Mama apskabino mane ir apsiverkė.

Bet kai aš pasakiau, kad tiktai už to tekėsiu, už ko norėsiu, mama vėl ėmė spirtis:

- Už ko norėsi, už to tekėk; bet už kuprio, kad čia man žemė skirtųs, niekuomet neištekėsi!

- Tikrai, Gunde, mes tavęs jam neduosim. Pagalvok tiktai pati! - pritarė tėvas.

- Nieko negalvosiu! - atkirtau visu pasipriešinimu. Panašiai ne vieną dieną mes sukertam. Ir niekas neįveikia...

- Tai vis dėl tavęs, - užbaigė Gundė ir giliai atsiduso.

- Kad tik tu truputį būtum kitoks, kad tik neturėtum tos kupros, būtų viskas gerai; seniai jau būčiau tavo, - pradėjo ji po valandėlės kitu balsu, žemai palenkus galvą. - Tėvai nei kiek nebūtų priešinęsi, būtų seniai išleidę. Bet dabar... Ir žmonės sako: „Kur jai už tokio eiti: ji gali sveiką, gražų vyrą iškirsti...“ Nejaugi jau negalima tos kupros atitaisyti? Juk gal gydytojai galėtų taip padaryti, kad jos nebūtų matyt, kad ji išnyktų?

- Deja, niekas negali, - atsidūrė mano balsas kaip į šaltą uolą, kur mano svajonės dėl nugaros išlyginimo seniai jau buvo palaidotos.

Ir pajaučiau dabar, kokia mano kupra buvo sunki. Neatkeliami, kitus bauginanti.

Gundė paraudonijo. Lyg pajautė, kad aš jos vidaus mintį atspėjau.

Tarytum sugauti, abu nutilom. Sunku buvo tylėti. Bet ir aš, ir ji neturėjom, rodos, ko šnekėti. Į šalis dairėmės, ir tik pavogčiom vienas į kitą. Keista, nejauku darės.

- Ko mes tylim? - pertraukiau, nes man per sunku buvo.

- Ir aš nežinau.

Ir vėl nutilom.

Mano galvoje išdygo menka, mažutė mintis. Augo ji, kėlėsi po truputį. Nedrišdama, privengdama ko. Toliau - drąsiau. Pagaliau išsiveržė. Kad ir būčiau norėjęs, negalėjęs būčiau jos sulaikyti. Tikrumoj nenauja ji buvo:

- Ar tu pirma manęs mylėjai ką?

- Ką sakei? - lyg nesuprato, lyg nenugirdo.

- Ar seniau, pirmai mylėjai ką? - atkartojau švelniai, įsivogdamas jos širdin.

- Kam tau? - šaltai pažiūrėjo akysna.

- Taip...

- Kodėl klausi?

- Neturim ko šnekėti, tu papasakotum, aš paklausyčiau.

- Papasakok tu, aš paklausysiu, - staiga įsivogdama pakreipė galvelę.

- Aš dar nieko nemylėjau ir manęs niekas.

- Gal ir aš nieko?

- Ne, tu turbūt mylėjai.

- Mylėjau, - ne tuoj atsakė. - Bet kokia ten buvo meilė: vaikiška, pati pirmutinė. Prisiminus net juokai ima... Ar žinai, ką aš mylėjau? Lenką. Buvo jis Argaudio ūkveizdos sūnus. Trejus metus mokinomės drauge liaudies mokykloj. Paskum jį tėvas išsiuntė toliau mokintis Lenkijon. Atvažiuodavo tik vasarai ir Kalėdoms. Baisiai išsiilgdavom vienas kito. Todėl atvažiavęs saldainių ir ko kito man atveždavo. Lakstydavom drauge po miškus, rinkdavom gėles pievoje, eidavom uogauti. Tėvai mums negindavo - geruoju tarp savęs sugyveno... Jis buvo nepaprastai gražus berniokas, tiktai man jis ne visai patiko - buvo lenkas. Aš spirdavau jį lietuviškai šnekėti, o jis mane lenkiškai. Dėl to dažnai smarkiai susibardavom.

- Kuo pasibaigė? - mane rūpino.

- Pasibaigė taip, kad visai išsiskyrėm. Jo tėvas, susipykęs su Argaudu, išsikėlė Lenkijon ar Galicijon. Paskutinį kartą atsisveikinom mūsų klojime. Raudojom apsikabinę didelėmis ašaromis. Čia jis žadėjo užaugęs mane vesti, amžinai neužmiršti. Aš sakiau, kad tiktai tuomet už jo eisiu, kai jis užmirš lenkiškai. Ir vėl susibarėm. Išsiskyrėm vienas kitam grūmodami. Kvaili dar buvom. Man tuomet buvo koks penkiolika, o jam šešiolika metų.

- O ar neužmiršai jo?

- Kur tau. Nei pėdsakų tos meilės neliko. Kas gali lenką, savo priešą, mylėti?

Kam man buvo visa tai žinoti? Širdį nerimas ėdė, kam paklausiau. Dabar norėjau daugiau.

- Man užaugus, mane daug kas pradėjo mėgti, daug kas važiavo pirštis, bet visi jie tai dėl to, tai dėl kito man nepatiko.

Piršosi, lindo ir tavo pirmtakunas. Baisiai jo nekenčiau. Turėjo bjaurų, ožišką balsą, ilgas kaip kartis kojas ir baltus, siaurus ūsus. Bet buvo visuomet labai poniškai apsilikęs. Bijojo mūsų ir dulkių. Tėvams, tiesa, patiko. Mokėjo savo geru liežuviu pataikauti, prisimeilinti jiems. Gyrėsi savo pinigais, žemės kažin kur esančiomis keliomis dešimtinėmis ir turtinga teta.

Jokiu būdu negalėjau jo atsiginti. Taigi kartą, sustikus jį priemenėje, tiesiai pasakiau: „Jei tamsta pasipirši man dar kartą, suodžiais tėvų akyse išstepsiu“. Išsigando, daugiau nebesipiršo ir lankytiis nustojo.

- Smarki tu esi mergiotė! – sakau pralinksmedėjęs ir pasigėrėdamas jos pasakojimu, bet kirminas dar labiau ėmė širdį krimsti.

Gundė arti prisiglaudė, bet slapčiomis iš užpakalio žvilgterėjo į mano kuprą.

Nuo to žvilgsnio mano kuproje svetima, šalta srovė perėjo.

Vis daugiau stebėjau, kad ji tą dieną kitaip į mane žiūrėjo, kitaip šnekėjo. Buvo ne tokia linksma ir meili. Pralinksmedės kiek, nusišypsos, švelniai prisiglaus, ir vėl susimąsto, susirūpina. Tarytum joje stigo ko, tarytum persilaužė kas.

Nusistačiau prieiti aiškumo. Greitai, tuojau pat. Drauge ėmė baimė kai ko nesuardyti. Suvaržiau save, ėmiau vartoti pusiau juokaujantį, pusiau rimtą pobūdį.

- Kuomet būsi mano? Aš šeiminkės neturiu. Nėra kam gerai valgyt pagaminti.

- Juk tarnaitė yra.

- Kas man iš jos.

- Tai ko norėtum?

- Tavęs, Gunde. Be tavęs negaliu užmigti.

- Kas mus sužieduos?

- Skardžių klebonas.

- O kas palaimins?

- Tavo tėveliai.

- Nelaimins. Nekenčia jie tavęs.

- Palaimins Dievulis. Jo palaiminimas geresnis.

- Reikia, kad tėvai pirma.

- Ne. Dievas pirma, paskum jau tėvai.

- Bet kunigas kitaip nesutiks.

- Sutiks, aš žinau. Šnekėjau su juo.

- Kažin... Žmonės vėl ims kalbėti.

- Tuščia jų! Pakalbės ir nustos, kai pamatys, kad nebijom.
- Nežinau... - svyravo. - Gali blogai pasibaigti.
- Mes galim taip padaryti, kad niekas nežinos, - įtikinėjau.
- Kaip?

- Nueisim klebonijon, užsirašysim ir paprašysim klebono, kad išsiųstų vyskupui dispenso prašymą. Nereikės nei užsakų. Ateis dispensas, nueisim kokią naktį bažnyčion, kunigas ir sujungs mumis. Ir viskas. O kai tėvai sužinos, kad Dievas jau palaimino, negalės ir jie priešintis.

Tikejau, kad mano sumanymas Gundei patiks. Bet ji, dar man pasakojant, kraipė galvą, o paskum:

- Kokios tenai bus vestuvės be gėlių, be iškilmių, be jokio daikto, ir dar naktį! Žmonės ir laidoja gražiau.

- Mūsų gyvenimas dabar nei kiek ne geresnis, - visai pamečiau ūpą.

Gundė ėmė mane raminti.

- Palūkėk dar, Olesi. Aš nuo tavęs nepabėgsiu. Tu mane vis viena rasi. Anksčiau ar vėliau. Palaukim dar rudens, gal ir tėveliai sutiks. Žmoniškiau viskas bus. Mums patiems bus geriau.

- Kad labai ilgai... - pradėjau daužyti lazdele pievą.

Sužiūrau į vakarus, į sėdančią saulę, norėdamas tenai atspėti ką. Ji, didelė, raudona, skendo į tirštai pakilusius rūkus. Darėsi vis didesnė ir geso.

Paskendo saulė pilkoj tirštumoje.

Toje vietoj ištryško smarkios raudonos srovės. Nudažė rūkus, nudažė debesis. Visas dangus pasruvo raudonumu.

Raudonumas didėjo, degė.

Tuoju raudonumu persisunkė pievos, užsidegė miškai, paraudo ežeras, sužibo kalneliai.

Krūmai, tvinkdami raudonume, sušlamėjo, nutilo ir vėl sušlamėjo. Šiurpas juos perėmė.

Niekur jokio balso.

Man buvo šiušu.

Nustvėriau Gundės ranką:

- Žiūrėk, kaip viskas raudona!

- Tai prieš didelį vėją, - atsistojo ji ramiai. - Pamatysi, koksai rytoj bus vėjas. Gal net medžius su šaknimis raus ir stogus kilnos.

- Aš nemėgstu šitos varsos.

- O man patinka. Man patinka, kaip visur raudona... Žiūrėk, dangus daiktai skaisčiau raudonas, daiktai tamsiau. Ir žemėje taip pat. O, žiūrėk, klonys, grioviai net prisunkti raudonumo.

Pažiūrėjau. Atsigrižiau tuoju į rytus. Tenai kilo didelis, žalsvai juodas, kaip milžinas koks, nakties šešėlis.

- Einam namon.

- Einam, - sutiko Gundė.

Po truputį, nei nepamatėm, visas raudonumas dingo kur, išbluko.

Eidami pakriaušiu žiūrėjom į ežero ramume bepliuskančias žuvis. Jos šokinėjo, gainiojos. Visas ežero paviršius mirgėjo. Joms šiandien buvo linksma.

Vakarų aušra visai atslūgo; paliko tik kaip juosta, atausta neaiškiomis varsomis.

Dangaus skliauto viršuje dygo žvaigždės. Vis tankiau ir tankiau mirkčiojo. Bet vasaros nakties pilkumoj jos atrodė dar tolimesnės.

– Ar tiesa, kaip knygos rašo, kad žvaigždės yra tokios pat saulės, kaip ir mūsų? Kitos ir didesnės. Ar tiesa, kad apie jas sukąs po keletą planetų žemių, ant kurių gyvena žmonės? Vienur tokie, kitur kitoniški. Vienur labai protingi, kitur dar menkesni neg mes. Ar tiesa?

– Aš tikiu, kad tiesa, – patvirtinau. – Mirusiųjų žmonių sielos skraidžioja tarp tų planetų, nuo menkesnių vis į geresnes. Gal ir mes mirą pereisim kokion geresnėn, tolimon planeton. Tenai būsim kitoki neg čionai, protingesni ir laimingesni. Nekęsim tiek vargo, tokio persekiojimo.

– Kaip būtų gerai! – nudžiugo Gundė. – Gal tenai tu nebebūtum toks kuprotas, o aš būčiau dar gražesnė?

– Žinoma, – nusišypsėjau.

– Kaip būtų gerai. Aš ir dabar norėčiau numirti ir nuskristi ant anos štai žvaigždės, kuri taip šviesiai, nemirkčiodama žiba, – parodė į vieną aiškiausią.

– Nuskrisim gal kuomet ir pasieksim ją, bet dar pirma reikia ant šitos žemės pagyventi, reikia čia siekti tobulumo ir atlikti žmogui paskirtą uždavinį.

– O jei mes neįstengsim?

– Turim padėti vienas kitam.

– Padėk man, suprask mane, – paspaudė Gundė mano ranką.

Priėjom kluono. Ties svirnu buvo matyt ratai iš atlaidų parvažiavusių Gervydžių.

– Tėvai jau parvažiavo! – nusiminė Gundė. – Nerado manęs namie, bus man! Sudieui! Aš greičiau lėksiu, – skubiai perlipė tvorą ir pasileido risčia per visą kluoną.

Sugrįžau dar į ežerą. Daugiau valandos vaikščiojau nieko negalvodamas. Per tą šneką krūmuose mestas mano širdin grūdas sparčiai augo ir plačiai skleidė savo dygius lapus.

Vaidentuvėje stovėjo klaukus raudonas saulėleidis ir vis baisiau atrodė. Bijojau jo, užmiršti jį stengiaus. Tarytum pranašavo man ką.

Bet pranašystė gal buvo mano paties sieloje, viduje.

XXVI

Nutilo Kuprelis. Nulenkę galvą, pasirėmė rankomis ir žiūri aslon. Bet, rodos, jos nematico, o veria akimis pro ją, pro žemę.

Ten, apačioj, daug jam kas aišku.

Staiga pašoko, lyg atsiminęs ką. Išėjo.

Matau, iš anapus beržyno sparčiai kyla juodas debesis. Savo sunkius sparnus kečia vis plačiau ir toliau.

Nuo jo skyla, plyšta mažesni sklypai ir greitai bėga priešakin. Tarytum būrys iširdusių medžioklės šunų. Štai jie apsupė saulę. Visur aptemo. Skregždės arčiau pažemio narstos. Pro malūno langus kaip vilyčios šaudo.

Kartais dusliai sumurma debesyse. Taigi dar toli, gal šonan nutrauks.

Malūnas smarkinas. Urzgia, dunda ratais. Sutrinti, sutriuškinti ką stengias. Bet labai kieta. Neįgali. Ir greičiau, tankiau sparnais mosuoja. Švaisto tik ir švaisto.

Sugrįžo Kuprelis.

– Vėjas didėja, – pranešė.

Užrakino duris, patikrino langus.

Viduj vis tamsiau darosi.

Bet Kuprelis vėl apsakinėja. Jis, rodos, mato, ką apsakio. Aštriai įsispaudė tie vaizdai jo atmintin. Meilė juos įkaitintu rašalu surašė. Neišdils jie. Neišdilins jų niekas.

– Sekminėse einu aš iš bažnyčios, kaip paprastai, per miestelį. Nors pirmai, nuo Velykų, eidavau kur aplinkui; nenorėjau, kad pamatytų. Dabar jau nieko nebojau. Mano nameliai stovėjo kitoj pusėj vieškelio priešais bažnyčios.

Pamačiau Gundę rinkoje tarp žmonių. Pirmą dar kartą. Prieinu arčiau. Su koku jaunuoliu linksmai šnekasi. Jaunuolis aukštas, gražus, juodaplaukis. Dailiai miestietišškai apsirengęs. Atrodo net lyg užsienietis. Bet šneka skambiai lietuviškai.

Žmonės apie juos tankiu ratu apstoje. Domiai klausosi, užsienietį nuo galvos lig kojų apžiūrinėja.

„Kas jis būtų?!“ – smarkiai man parūpo.

Prilindau į tą ratą. Įsiskverbčiau vidun. Kai kas žvilgterėjo į mane ir kiek nusišypsojo. Kiti nei nepastebėjo, tik į juos visą smalsumą kreipė.

Gundės balsas, šnekant su juo, skambėjo taip nepaprastai gyvai ir skardžiai. Aš nežinau, ar jos balsas skambėjo taip kuomet šnekant su manimi. Jos akys žvilgėjo dar neregėtu džiaugsmu. Mačiau, kaip skruostai švito ir degė.

Ji manęs nepastebėjo, ji matė tik jį.

Tarytum kas liepsna į mane papūtė. Negalėjau ilgiau klausytis ir žiūrėti. Pro žmones, prasistumdamas alkūnėmis, bėgau namon.

Prilėkęs į savo grinčią, dar stapterėjau, dar delnu prisidengęs pažiūrėjau, ar tai tikrai Gundė, ar neapsigaunu aš. Ji! Ji dar tokia linksma, tokia lipšni tam nepažįstamam!

„Gal koks artimas giminietis?“

„Ne, giminės negali sukelti tokio džiaugsmo!“

Man pradėjo aiškėti. O aiškumas buvo neįmaldaujamas.

Įėjęs kambarin nežinojau, kas daryti. Trankiau kėdes, blaškiau knygas. Tuoju atėjusių mergaičių chorą pavariau be jokių paaiškinimų. – Ne iš pykčio, nežinau iš ko.

– Eikit šiandien namon. Nenoriu, negaliu jūsų mokinti, – paaiškinau sėsdamas prie fortepijono.

Nieko neatsakė, tiktai viena į kitą įstabiai žvilgterėjo ir išėjo.

Pašokau nuo fortepijono. Ėmiau smarkiai žingsniuoti iš kampo kampan. Paskum atguliau lovon, įspaudžiau galvą pagalvin, prisiminiau viską, ir iš akių ištryško karštos ašaros. Krūtinė, rodėsi, plyš.

Ilgos, begalinės dienos bėgo be saulės, be miego, o aš nemačiau Gundės ir nieko apie ją negirdėjau. Nenorėjau girdėt.

Manyje pradėjo augti pyktis. Neišaiškinamas, neįveikiamas.

Keletą šventadienių nežiūrėjau į ją nuo viškų. Nei galvos nekreipiau ton pusėn.

Nekenčiau Gundės, visomis pajėgomis nekenčiau.

Ir ar tu žinai, kas yra mylimą žmogų nekęsti? Didžiausias priešas bjauriausiasiais darbais nesukels tokio pykčio, tokios neapykantos kaip mylimas, brangus ir artimas sielai žmogus vienu žodeliu, vienu ne ten nužengtu žingsniu. Tu jo nekenti taip, kad net širdis į kąsnelius draskosi. Kad, rodosi, įmanytum, padarytum jam ar pats sau galą...

Pagaliau vieną dieną tarnaitė išdrįso man pranešti, kad ji žino, kas yra tas nepažįstamas. Aš nenorėjau nei žinoti, kas jis yra, bet negalėjau užkimšti sau ausų.

Jis buvo tas pirmasai Gundės mylimasis, apie kurį ji man Raganakrūmyje pasakojo. Tai Argaudo buvusio ūkveizdos sūnus, išvažiavęs su tėvais Galicijon. Ten išėjo gimnaziją, paskum ką tik pavasarį baigė Krokuvos meno akademiją. Ją baigęs, norėjo aplankyti savo gimtinę, Argaudiškius. Dabar svečiuose pas patį grafą Argaudą.

Vardas to nepažįstamo Jonas Staševskis. Krokuvoj draugavęs su lietuviais ir Lietuvą, ir lietuvių kalbą pamėgęs.

Tarnaitė žino, kad jis dažnai lankosi pas Gervydžius. Gervydžiai jį mėgsta ir pavelija Gundei su Jonu Staševskiu laukais ir paežeriais vaikščioti. O ten jis paveikslus piešia. Miestelio siuvėja matė, kai vieną vakarą Gundė beveik nuoga vandenyje stovėjo, o Staševskis ją paveiksle piešė. Bet Gervydžiai tiems gandams netiki.

Visas miestelis, visas sodžius vėl pradėjo apie Gundę šnekėti. Bet ne taip baisiai šmeižė kaip su manim, tarytum bijodami aukštą poną apšmeižti. Atvirkščiai, dažnai buvo girdėt žmonių palankaus nustebimo, kad Gundei pavyko tokį šaunų jaunuolį privilioti.

Jei Gundė mane sustikdavo kuomet, šonu praslinkdavo, o jei išsukti nebuvo kur, užkalbindavo keliais kasdieniniais žodžiais kaip paprastą pažįstamą ir vėl toliau skubindavo. Sulaukyti ilgesniam pasišnekėjimui negalėdavau: stigdavo man žodžių ir gerklę lyg kas virve surišdavo. Ir aš pats vengiau ją sustikti. Nenorėjau, man sunku buvo.

Man gėlė ją pamačius įsivaizdinti, kad jos skaidrios žavingos akys kitą myluoja, kad jos žvangus sidabrinis balsas gal kitam širdį kaitina.

Tuomet jaučiau, kaip ji buvo manyje įaugusi ir kaip plyšo iš mano minčių, viso mano kūno. Ir visai nebojo, ar aš ištersiu, ar ne. Ir tuomet kilo manyje pyktis, akis man iš kaktos spaudė.

XXVII

Vienok sapnuodavau Gundę gražiai. Sapnas viską keitė. Lyg praeitį į ateitį perstatydavo. Nubusti nesinorėjo. Sapnuoti ir sapnuoti visuomet. Be pabaigos... Kartą sapnuoju. – Kitoks jau buvo sapnas. Ne tie, pirmieji.

Ateina Gundė naktį į mane, gražiai, baltai apsirengus. Rūtų vainikėlis ant galvos. Tik atrodė lyg kiek apvytęs.

Jaukiai nusijuokus, prašo, kad pagročiau.

– Tikrai labai gražaus ką.

Atsisėdau. Groju. Vienas po kito vis gražesnius daiktus. Valandą, kitą, trečią. Gundė žiūri, šypsos, veideliai raudonuoja, akys kaip žvaigždės spindi. Bet visą ją lyg koks rūkas, lyg koks plonas voratinklis dengia. Nematomas, šaltas toks.

Paskum prieina į mane, apskabina, smarkiai pabučiuoja, bet šaltos lūpos, ir atsitraukus duoda ranką:

– Sudie, Olesi!

– Kur eini?! – nusigandau.

– Kitur. Gana jau. Pas tave pasikieminėjau. Dabar toliau reikia.

Atsiklaupiau prieš ją. Sudėjau rankas. Prašau:

– Dar pabūk. Nors truputį, nors vieną valandą. Aš daugiau tau pagrosiu.

– Kad tavo groja vis ta pati... Ir tu tas pat... Einu jau aš, – pasuke į duris. Išėjo.

Išsekiau ir aš paskui. Tylėdamas einu.

Priėjom gilų bekraštį ežerą. Gundė ir eina tiesiai per jį. Brenda paviršium. Neskęsta.

– Kur eini?! – surikau.

Ji nieko neatsakė. Nuėjo, nubrido. Noriu ją vytiš – iš vietos negaliu pasijudinti. Šaukti pagalbos – žodžio neištariu, tarytum žadą sukandau.

Gundė priėjo jau lig vidurio. Staiga iš anos pusės milžinas vandens kalnas pakilo. Tiesiai prieš ją ritasi. Štai bangos jau aplink ją pučia, šniokščia. Gundė grįžta atgal, bėga nuo jų. Bet kalnas privijo ją, susukė verpetan ir grumia gelmėsna...

Aš išsiveržiau iš vietos, bet Gundės jau nebuvo matyti. Vien kalnas su paviršiumi skleidėsi, lyginos.

Nubudau šaukdamas:

– Gunde, Gunde! Sugrįžk, sugrįžk!..

Nuo tos nakties nuo mano širdies nuslinko juoda uždanga. Mane visai nauja nuotai-ka apėmė.

„Turiu ją gelbėti iš to dailininko nagų. Jai pavojus gresia“.

Kitą dieną išėjau, nežinomo jausmo vedamas, jos ieškoti. Ėjau nežinodamas, nei kaip, nei kur.

Nuo pykčio paliuosuota meilė mane vedė.

Eidamas pakluoniui, pamačiau Gundę pakraštyje ežero baltarūbius bevelejęnt.

Širdis ėmė plakt.

Ėjau tyliai, atsargiai.

Priėjau iš užpakalio. Vis tyliai, ant kojų pirštų, kad nei nepajustų. Stebėjau, koks buvau lengvas.

– Gunde! – prasiveržė man džiaugsmas. Ji krūpterėjo.

– A, kad tave kur! – paraudo ir nulenkė galvą.

Aš stoviu ir nežinau, kas toliau daryti. Rodosi, keistokai prakalbinau svetimą mergiotę, o tai doram vargoninkui nepritiktų.

Pagalčiau, bespausdamas kojas smėlin, sugalvojau vieną sakinį:

– Ką čia dirbi, Gunde?

– Velėju, – atsakė ne visai taikingai.

– Ką? – suklypau.

– Ar nematai?

– Ko pyksti ant manęs? – Girdėjau, kad mano balsas darės liūdnas. – Juk tau, regis, ant manęs visai nėra ko pykti. Aš ant tavęs ir tai nepykstu. Viską tau dovanoju...

Ji tylėjo ir neramiai piršteliais priekaištų skabė. Veideliai judėjo, raudonijo, balo.

– Aš tau, Gunde, nieko pikto negeidžiu, – vis liūdniau man pačiam darės. – Aš noriu, kad tu būtum laiminga, kad tau visuomet gera būtų. Bijau, kad per savo neatsargumą nenukryptum kur, neprazūtum. Juk žinai, kad esu tavo geriausias ir širdingiausias draugas, labiausiai ir tikriausiai tave... mylįs, – ištariau tą žodį taip tyliai, kad turbūt ji neišgirdo. – Aš matau, kad tau artinas baisus pavojus...

– Apie kokį pavojų tu šneki, aš nieko nesuprantu, – patraukė pečiais.

– Noriu iš jo išgelbėti, – sustojau. Nutrūko mintis. Pyktis ūmai perėmė. Vos sulaikydamas jį, toliau sakau. – Žinau... žinau jau... žinau, kad myli kitą... Myli lenką Staševskį... Pražudys jis tave... Viską labai gerai žinau.

– A, štai ką jis man sugiedojo! – suplojo Gundė delnais.

– Visi dailininkai blogi žmonės. Moteriškės jiems reikalingos tik paveikslams piešti. Geriausiu atveju. Be to, jis lenkas, tik prisimeta Lietuvą pamėgęs. Jam reikalinga tave suvilioti. Tu tokia graži, tokia skaisti, tokia jauna! Saugokis jo! – net rankas iškėliau.

- Nėra jau jis toks blogas žmogus, kaip tu spėjai. Jis darbštus, jam gerai sekasi. Pamatysi, jis bus garsus dailininkas. Jis jau nemažai paveikslų pardavė. Dabar apsigyvens Varšuvoj. Ten pieš paveikslus vienai bažnyčiai. Jis doras žmogus. Ir geras lietuvis.

- Niekuomet jis nebus lietuvis!

- Tu žinai! Pamatysi.

- Visai jam įtikėjai!..

Susisukė man galvoje. Viskas aplinkui ratu nuėjo. Rodėsi, mane koksai verpetas nuštvėrė. Prapuolė ir ji iš akių.

Pasvirau staiga ir tuo metu lyg atbudau.

Gundė stovėjo susimaščiusi. Siekė akimis toli, kiton pusėn ežero.

- Nei aš eisiu už jo, nei nieko, - palenkė galvelę. - Bet kas tiesa, tai tiesa, jis doras žmogus ir geras lietuvis.

- O tu jį myli? - staigiai išsiveržė man klausimas iš krūtinės.

- Ką?

- Gi jį, tą lenką.

- Lenką? Ne, - lyg nubraukė ką nuo akių.

Pažiūrėjo Gundė į mane. Ir ilgai savo žvilgsnį mano veide laikė, tarytum pro mano akis pamatyti ką stengėsi. Lyg ką išsemti iš jų norėjo.

- Ne! Aš jo nemyliu, - atkartojau.

- Nemyli?! - nudžiugau.

Nieko daugiau neatsakė.

Pradėjau ieškoti šalbiorkos kišenėje. Radau. Tai buvo motinos žiedas, padabintas maža deimanto akele, kurį ji man, visai mažam vaikui, mirdama padovanojo. Bobutė man sakė, kad ji buvo tą žiedą gavus nuo vienos didžponės, o kai užaugo jos dukrelė, mano motina, tai ir padovanojo jai. Aš jį visuomet su savim nešiojau, godojau kaip didelę nepaprastą šventenybę ir maniau, kad jis turi kokią stebuklingą pajėgą. Primindavo jis motiną, ir aš tikėjau...

- Te tau šitą žiedą. Turėsi bent mūsų meilės atmintį.

- Kam? Nereikia, - atstūmė susisarmatijus mano ranką.

- Imk, Gunde.

- Nereikia. Taip minėsiu.

- Bet paimk; aš tau seniai jį žadėjau.

Paėmė. Užsimovė ant pirščiuko. Pralinksmėjo, lyg tas žiedas būtų kokius rūkus išsklaidęs.

- Ačiū... Koksai gražus! Spindi, mainosi visokiomis varsomis, - kraipė ranką ir gėrėjosi juo.

Atrodė, kad visai susitaikinom. Lyg ir nebuvo nieko tarp mūsų. Buvo koks kietas ledas, bet jis sutirpo, žymių nepalikęs. Tai žiedas sutirpino, padarė stebuklą. Artimai įsišnekėjom. Apsakiau jai savo sapną.

- Labai gražus, nors ir labai baisus.

Paiškinau, kad blogai pranašauja, gero nereikia.

- Juokingas esi, kad sapnams tiki. Sapnams tiki tik senmergės davatkos. Aš, žiūrėk, netikiu jiems ir niekuomet blogai nesapnuoju.

Parėjau namon, tarytum sugrįžęs iš tolimos, tamsios šalies.

Viskas man atgijo, pražydėjo iš naujo. Lyg nieko ir nebūtų buvę; tai lyg man buvo tik taip pasivaidinę ar keistai pasisapnavę.

XXVIII

Jau kelintą kartą, įsiklausęs Kuprelio, giliai susimąstau.

Man kyla įvairių klausimų ir iškyla naujos problemos. Kuprelis vis daugiau mane stebina. Ne tik kuo jis pasakoja, bet ir pasakojimo būdu, jo nepaprastu intensingumu ir ritmingai kintančiu sklandžiu stiliumi.

Kuprelis atrodo man tikras menininkas. Aš jaučiu, ką jis pasakoja, yra tikra, teisinga, bet visu pasakojimo būdu jis iškelia tikrovę aukštesnėn plotmėn, jis kuria iš jos savistovius meno vaizdus. Jie perdeginti, bet neperdege sielos kaitroje – juose girdimas šilto kraujo tuksėjimas. Gyvas, jautrus.

Kiekvienas gyvas žmogus yra kūrėjas, poetas; kiekvienas kuria pagal savo išgales. Kai išgalės išslenka ar kai jų visai nėra, prasideda ardymo, mirties darbas.

Kūryba tai kova. Patvariai kovai reikia ritmo, laimėjimui – vilties. O ritmas ir viltis – gal du visos gyvybės komponentai.

Kuprelis mato, kad susimąsčiau ties neatsakomais klausimais. Tyli, laukia. Jam lyg patinka, kad aš mėstau.

– Aš tau, rodos, pasakojau, – sako jis paskum, lyg grįždamas į kokią dar nepaaiškėjusį klausimą, – kad man mažam esant patiko lietuvių dainos. Tiko ir patsai tos kalbos skambesys. Visai kalbą pamėgau, kai išgirdau Gundę šnekant. Taip ypatingai nuostabiai ji mokėjo lietuviškai šnekėti, jog tiesiog mane sužavėjo. – Aš dabar suprantu, kad jos lietuviška kalba galėjo tikrai sužavėti ir lenką Staševskį, mano meilės priešą.

Lietuvių kalba tiesiog dabino Gundę. Gimta kalba turbūt dabina kiekvieną. Ji sušvelnina žmogaus sielą, pagražina mintį, sulygina patį būdą, net išvaizdą pagražina. Kai išgirdau Gundę kartą lenkiškai šnekant, visai kitaip ji man atrodė, lyg ne ta būtų. Visas tas svetimos kalbos skambesys ją dengė nelygiu, šiurkščiu apsiaustu, nelipo, nesiglaudė į ją. Aš pats visai gerai vokiškai šneku, kur kas geriau neg lenkiškai ir lietuviškai, bet vokiškai šnekėdamas kitaip save jaučiu, ne taip kaip lietuviškai. Pašnekėsiu vokiškai, paimu lietuviškai, tarytum mane kas glosto; žodžiai iš pačios sielos, iš paties kraujo teka. Taip turbūt kiekvienam.

Labiausiai savo kalbą pamėgau, kai susipažinau su Gunde. Ne dėl to, kad ją pamilau, bet tik, kad nebuvo kam pirmai į mano sielą prašnekėti. Tuo pat laiku pažinau ir „Aušrą“, kuri sąmoningai mane pamokino savo kalbą mylėti. Nors tuomet nelabai rūpėjo skaityti, bet „Aušrai“ rasdavau laiko. Tuomet skaičiau meilės, gyvenimo didžiausią knygą, varčiau jos įvairius puslapius, kol neperverčiau visų ligi galo...

– Girdi? Perkūnas dunda, – nustebo Kuprelis, tolimą, bet jau smarkų dundesį išgirdęs. – Iš kur ta audra? – atsikėlęs nuėjo į langą. – Ar matai? Pažiūrėk... Beskuo čia, girdžiu, malūnas pradėjo tyliau eiti. Reikia sustabdyti, – skubiai išėjo.

Iš tiesų audra jau buvo visai netoli.

Artinosi juodas, didelis kaip kalnas, verpetais dūkdamas debesis. Žaibai skersai ir įstrižai jį raižė. Perkūnas kratė, dundėjo nesiliaudamas.

Sutemo kaip naktį. Tarytum tas debesis niekuomet nenuslinks, vis turės užgulęs žemę.

Įlėkė Kuprelis visas sušilęs.

– Kiek man vargo! Tiktai lauk, ir nulauš sparną arba net ir visą kepurę nuvers. Menkas daiktas toks malūnas: mažas vėjas – blogai, didelis – dar blogiau.

Staiga sužaubavo, visur šviesiai žaliai nušvito. Net akys apraipo.

Trenkė perkūnas. Visas malūnas sudrebėjo. Ratai vienas į kitą ėmė dardėti.

– Gal malūnan pataikė? – atšokau nuo lango. Įnirtęs vėjas minutei prapuolė. Paskum papylė, lyg debesys būtų pratrūkę.

– Ko čia audros paisyti, klausyk, aš pasakosiu. Malūnas apdraustas, nėra ko bijoti, – nusišypsojo Kuprelis atsisėdęs ir ramiai pasakoja toliau. Kai perkūnas smarkiau ima griauti, jis balsiau pasakoja. Viską gerai girdžiu.

XXIX

Ir štai vieną šeštadienio vakarą dingterėjo man galvon mintis:

„Eisiu palangėn padaboti, ar nėra pas Gundę kokių svečių“.

Ilgai svyravau. Ta mintis traukte traukė iš namų, bet daug kas ir neleido, draudė. Juk žinojau, kad taip daryti nepadaru. Nepadaru įtarti mylimą žmogų, nepadaru geram vargoninkui slankioti patvoriais ir pasieniais.

Išėjau tačiau. Visa mano atspara buvo pralaužta. Jaučiau, kad esu menkas, silpnas žmogus. Sarmatijaus, bet kai kas stipresnis, nematomas viliojo mane ir traukė.

Naktis buvo tamsi. Ėjo pats senagalys. Tik kelios žvaigždės mirkčiojo juodoj erdvėj. Ir tai nuobodžiai, nenoriai.

Priėjęs į Gervydžių sodybą, apsidairiau.

„Gal eina kur kas?“

Niekur nieko. Nei garso, nei balso.

Patylomis, lyg bijodamas ir savo šešėlį užgauti, prakėčiau tvoroje statinius. Dar kartą paklausiau, apsidairiau aplinkui. Įlindau.

Patvoriu, mindydamas dilgynes, nuslinkau į seklyčios pusę.

„Kad jos kur, kaip čėža!“ – nerimavau.

Toliau paėjęs, pastebėjau languose šviesą.

„Tai jau yra kas!“

Buvo apie pusiau dvyliktos. Sodiečiai paprastai eina anksti gulti, vasarą žibinių nedegina. Seklyčioj tuo labiau, kur vieni svečiai priimami.

Einu, slenku kvapą suėmęs. Širdis tunksi, plaka. Greičiau noriu sužinoti.

Pasiekiau langus. Jie uždengti!

Atsistojau prie sienos. Manau, nors balsą išgirsiu. Nieko! Girdėti, murma, šnabžda kas, bet taip tyliai, kad nei balso pažinti, nei suprasti.

Kiek pastovėjęs, atsiminiau, kad iš šono ano, nuo daržo, yra nedidelis langelis.

„Gal tas ir neuždengtas?“

Perėjau tenai. Neuždengtas! Perlipiau griovį, pilną dieldų priaugusių, iškastą ta puse namų. Atsistojau pašalyje. Po truputį, palengva prisitraukiau į langelį.

Žvilgterėjau...

Kraujas sustojo mano gyslose. Galvon aršiau perkūno kas trenkė. Akyse juoda pasidarė. Atšlijau nuo sienos. Pasvirau į griovį.

Bet vėl tuojau puoliau į langelį, veidų į stiklą prisispaudžiau ir nagais rėmuosna išskverbčiau. Mano akys plačiai prasivėrė.

Jis, tas lenkas, tas mergaičių viliotojas, Staševskis, sėdi sofoje prie apskrito stalo. Gundė sėdi ant jo kelių!..

Staševskis čiupinėja viena ranka jos krūtis, kita, tampriai ir begėdiškai apskabinęs, spaudžia ją į save.

Ko aš niekuomet nedrįsdavau, tai daro jis. Kas man buvo šventa, jam buvo paprastas daiktas. Man kraujas akyse stojos.

Gundė nesipriešino. Štai apskabina jį abiem rankom ir smarkiai, karštai pabučiuoja. Rodos, viską jam atiduotų...

Žiūriu, suspindėję tarp jų kas. Tai mano padovanoto žiedo akelė. Ištryško lempos šviesoj raudonais, žaliais spinduliais. Ir tarytum mane koks džiaugsmas paėmė, tai pamačius. Geriau širdyje pasidarė. Paskum vėl juoda bedugnė atsivėrė. Joje raudoni ir žali spindulėliai žybčiojo, žaidė tarytum.

Dar kartą ir dar kartą Gundė jį pabučiuoja. Smalsiai, lyg išsiilgusi glaudžias į jį, rankomis veidą glosto ir glamonėja. Nesisarmatija!

Prakeikiau aš Gundę tą valandą. Prakeikiau ir visas pasaulio mergaites.

- Tegul visos moterys skradžių žemių kur nueina! Tegul nelieka nei vienos! Tegul žemė ir tuos vyrus praryja, kurie svetimon meilėn drįsta įsiveržti, savo velniškais nagais viską išdraskyti!

Verkiu priklaupęs po langu, griežiau dantimis ir keikiau. Dievą meldžiau:

- Viešpatie Visagalys, pamatyk mane! Pasigailėk manęs! Nubausk juos arba man mirčių atsiųsk.

- Žvaigždės, visas dangau, atverkite savo galybes! Sunaikinkite viską!..

Bet niekas man nepadėjo, niekas manęs neišgirdo.

Vėl žaibas praskyrė tamsą. Nušvietė visą kambarėlį, Kuprelio veidą. Per veidą riedėjo dvi didelės ašaros. Jos tuo metu taip sutvisko, lyg pačiu žaibu užsidegė.

Kuprelis pasimatė baisiai toje šviesoje: visas išdžiūvęs, išsekęs. Į kuprą įsitraukęs. Veidas mėlynas. Akys šaltai, žiauriai spindi.

Man atrodė, kad pamačiau kokį šešėlį, atėjusį iš ano pasaulio, kuris iš tenai praneša amžinus sopulius ir nepabaigiamas kančias. Atrodė, kad tos žaibo šviesoje ugnimi sutviskusios ašaros ne jo, o kokios seniai jau su kūnu atsiskyrusios, klajojančios sielos.

Perkūnas toliau nudardėjo, lyg veždamas per dangų žemei ardyti galingas patrankas. Čia, regis, nesuardė, gal geriau pavyks kur toliau.

Kuprelis patylėjo tamsoje, turbūt aprimo kiek ir vėl apsakinėja:

- Šoksiu pro langelį ir tą žaltį savo rankose sugniaušiu! Nei atsigrižti nesuspės.

„Padegsiu geriau namus. Tegul supleška jie toje ugnij!“ - blyksterėjo galvoje kita tokia pat nereali mintis.

Išitraukiau popieriaus iš kišenės. Sugraibiau degtukus. Išėmiau vieną. Jau pusiau pabrėžiau.

„Dar žvilgtersiu į ją. Paskutinį kartą...“

Jie sėdėjo jau greta vienas kito. Jis, apskabinęs ją pusiau, kažką kalbėjo. Bet ji neklaušė ir, atsiložusi nuo jo, žiūrėjo seklyčios kampan. Giliai susimąščius, lyg matė ką, lyg ką nujautė.

„Gal mane atsiminė? Gal pagailo manęs?..“

„Nužudysiu jį vieną! Tą lenką, suvedžiotą.“

„Jos gaila... Vis viena gaila“.

Išsiplėšiau iš pamato akmenį ir jau šaltai žiūrėjau į jų šnekučiavimą. Laukiau tiktai jo išeinant.

Laukti teko ilgai. Pradėjau drebėti iš pykčio ir iš baimės, kad mano kerštas gali nepavykti.

Jie vis džiaugėsi vienas kitu. Gundė vėl pralinksmėjo.

Žiūriu, pagaliau Staševskis atsistojo. Paėmė jos ranką, norėdamas atsisveikinti. Atsistojo ir Gundė. Staiga Staševskis apskabino ją visu aistrumu, ėmė bučiuoti veidą, kaklą. Paskum pakėlė ir neša lovon. Gundė iš pradžių nesipriešino. Jau paguldė Staševskis ją lovon. Tuomet šoko Gundė iš lovos ir ėmė su juo kovoti. Nepaprastomis, netikėtomis pajėgomis. Išsiveržė pagaliau. Bėga į langą. Staševskis ją vejas ir vėl nustveria. Jis surinka. Gundė įkando jam ranką. Jis sustoja ir lyg nežino, kas daryti.

Gundė nusigrėžė kiton pusėn. Lukterėjus kiek, priėjo į langą ir atskleidė dangtę. Atskleidė kitą, trečią, visas. Staševskis nusikabino nuo gembinės skrybėlė, priėjo į ją, atsisveikino, netardamas nei žodžio, ir išėjo. Matėsi tik, kaip lūpas kramtė. Gundė vienok palydėjo jį pro duris. Jam nematom paskui išsekė.

Mečiau langelį. Aplinkui namų, ant kojų pirštų, nulėkiau darželin prie kelio. Įlindau serbentų krūmuosna. Akmenį abiem rankom suspaudžiau.

Žiūriu, jis jau išėjo iš kiemo. Gundė sugrįžo priemenėn.

Štai jau Staševskis netoli manęs. Eina šalikeliu. Niūniuoja, mastaguoja lazdele...

Man akyse užsidegė. Kraujas užvirė.

Jau tušt tiesiai ties manim. Pašokau. Krūmai sučežėjo. Jis susilaikęs domingai pradėjo dairytis. Tuo metu nei nepajaučiau, kaip paleidau į jį akmenį...

- A-a! - suriko Staševskis dusliu balsu. Susiėmė krūtinę ir atsisėdo.

Man užėmė kvapą. Pritūpiau krūmuose. Žiūriu, kas bus.

Staševskis, pasėdėjęs kiek, stojas ir sunkiais žingsniais, nesidairydamas, pasviręs velkas namon. Sustos, pastovės kiek ir vėl eina.

Man didelis sunkumas atslūgo nuo širdies. Man geriau darės, kai mačiau, kad jis vis geriau eina. Sekiau jį iš tolo, pasiruošęs, jei būtų blogiau, padėti jam.

Nusekiau lig Argaudiškių. Įsitikinau, kad jam kokio pavojaus gal ir visai nėra.

Grįžtant namon mane vis daugiau kankino sąžinė.

„Jei jau norėjau jam keršyti, turėjau eiti atviron kovon. Taip iš pasalų... Ne, taip vyrai nedaro“.

„Juk jis gal ir visai nežino, kad aš myliu Gundę?“

„O kuo jis kaltas, kad Gundė pati jį myli?“

„Jei kiek, būčiau nužudęs nekaltą žmogų“.

„Ir vis viena, žmogui nužudyti žmogų!.. Ne! Ne!“

„Žmogus turi būti stipresnis neg jo jausmas. Tai ir turi žmogų skirti nuo gyvulio, kad žmogus gali save suvaldyti“.

Tikrai nudžiugau, kai po keleto dienų pamačiau Staševskį vaikščiojantį miestelyje sveiką. Bet jis buvo išblyškęs ir rimtas.

Dar po dvejeta dienų išgirdau, kad Staševskis išvažiavo. Žmonės pasakojo, kad Varšuvon. Taip pat pasakojo, kad jis buvo manęs likti Argaudiškiuose visą vasarą, bet staiga išvažiavo. Žmonės visai spėliojo kodėl. Vieni spėliojo, kad susipyko su karštuoliu grafu Argaudu, kiti, kad su Gunde.

- Kas jam Gundė, tokiam mokytam žmogui, - darė kai kas išvadas.

Bet manyje negerai darėsi.

Buvau kaip iš vėžių iškeltas. Krypau ir vienon pusėn, ir kiton. Įvairiausias mintys galvoje verpetais siautė.

XXX

Einant dienoms, slenkant naktims vis daugiau aprimau. Rodės, kad ir meilė iš galvos išgaravo. Daug dirbau, daug skaičiau. Toli saulėje vaikščiojau, kasdien maudžiaus. Vėl tapau žmogus. Buvo sveika, blaivu, gera.

Bet po dvejetos savaitių pastebėjau visai netyčia, kad Gundė vėl kelia galvą į viškas. Šypsojosi man meiliai, žavinčiai. Kaip ir seniau. Kokį laiką nekreipiau, rodės, domės, o pagaliau vėl tirpau visas nuo jos žvilgsnių.

Vieną šventadienį, tai jau buvo liepos mėnesio pabaigoj, Gundė, išėjus iš bažnyčios, priėjo į mane. Pradėjo linksmai šnekėti, juokauti. Klausė, kas pas mane girdėti, apsakinėjo, ką pati veikia. Gyrės, kad audžia gražias bovelnas, kad šiemet daug sienų drobės išaudė. Rūgojo, kodėl aš nenoriu jos sustikti, net ir pažiūrėti nenoriu.

– Užmiršai visai, tarytum manęs ir nebūtų. Blogas esi. Pykstu ant tavęs.

Besišnekučiuodami atsisėdom ant suolo po klevais. Nebojom, kad ir žmonės šventoriuje vaikščiodami į mus šnairavo.

Gundė man parodė vieną praeinančią panelę, kuri ėjo pasispaudus ranką didelio, ilgo jaunuolio. Iš viso buvo matyt, kad tai buvo nebent kokie ponai. Šnekejosi lenkiškai garsiai, drąsiai, tarytum jie visai vieni būtų šventoriuje.

– Patinka ji tau? – nusijuokė Gundė. – Ko gi reikia:

Skryblius kaip sietas,

Panelė kaip skietas,

Nosis kaip kačerga.

Tai grafo Argaudio duktė. O tas štai žardas, kuriį ji veda, jos sužieduotinis. Dievas geras, neaplenkia nieko, – kvatojos Gundė net pasilenkdama.

Kitą šventadienį, po mišparų, Gundė priėjo į mane šventoriuje ir netrukus sako:

– Žinai ką? Aš į tave šitą vakarą ateisiu svečiuosna. Lauksi manęs?

– Gerai, lauksiu! – Net nustebau, kai savo atsakyme pajaučiau tiek džiaugsmo.

– Bet gal geriau, kad tu sustiktum mane kur?

– Kur tik nori!

– Lauk ties Drimbšos sodyba. Tenai pakalnėje yra toks kapčius, atsisėsi po juo. Žinai?

– Žinau, Gunde!

– Paskum nueisim į tave, tavo grinčion. Tu paskambinsi, aš paklausysiu. Pasišnekėsim. Be galo tavęs išsiilgau!

Ji karštai paspaudė man ranką. Išsiskyrėm.

„Ir kodėl ji šiandien tokia linksma, tokia guvi? Nejaugi ji taip greitai jį užmiršo? – Kilo man klausimai, dygo abejonės. – Tegul. Palauksiu, pažiūrėsiu toliau“.

Jaučiau, kad buvau ramus. Bet nerimas manyje augo, ir vėl didėjo ilgesys prie Gundės.

XXXI

Labai palengva, bet audra vis traukėsi tolyn. Vis rečiau sužaibuoja, rečiau sugriaudžia. Jei ir sugriauš, tarytum tas dundesys toli kur iš pažemių veržias. Pranyksta tuojau, be jokio aido. Lietaus smarkumas menkėja. Lyja tik pabiromis.

Kambarėlyje dabar šviesiau.

– Dar, matyt, saulė nenusileido. Visai prašvis, – sakau Kupreliui.

– Turbūt. Bet jau vakaras netoli.

Jis mažai perkūną girdėjo. Nekreipė į jį domės. Buvo savyje paskendęs, savo praeityje.
– Sutartą valandą nuėjau paskirton vieton. Atsisėdau ant kapčiaus ir laukiu. Jau vie-
nuolikta – jos nėra. Pusiau dvyliktos – dar nėra.

„Tiktai pasijuokė iš manęs!“ – manau nekantraudamas. – Palauksiu dar bertainį, ne-
bus – eisiu namon“.

Praėjo ir tas bertainis. Bet dar neinu.

Pykau ant jos, kad neateina, o ant savęs, kad buvau toks greitas įtikėti ir dabar nei iš
šio, nei iš to sėdžiu čia visos nakties pajuokai.

Tik štai žiūriu, atriada pakluoniais, keleliu mažas, juodas taškas.

„Tai ji!“ – nudžiugau.

Prisiartino – šuva!

Bet supykti nespėjau. Pažinau, kad tai Gervydžių Margis. Jis ėmė apie mane šokinėti,
gerintis. Dar neužmiršo.

Pasirodė ir kitas taškas, tiktai kur kas didesnis ir pailgas.

Nuskubinau jo sustikti. Bet Margis, metęs mane, anksčiau jį sustiko.

– Ilgai tau teko laukti? – guodė mane Gundė. Jaukiu, žavinčiu balsu. – Gal nepyksi?
Dovanok man... Mat ta gudruolė Julytė ilgai nemigo. Turėjau laukti, kol užmigs. Jau,
rodos, ji miega, tiktai aš pamėginsiu keltis, ji ir klausia: „Kur tu eini?“ Atsakau: „Niekur
neinu, tiktai ant kito šono apsiverčiau“. Ji tarytum įtiki ir vėl miega. Sukrutėsiu gi – ir vėl
klausia. Bet pagaliau tikrai užmigo... Tai einam į tave. Čia gali mus kas užėti.

Nuėjom. Margis paskui.

Seniai, seniai Gundė pas mane buvo! Net šilčiau, šviesiau pasidarė, kai ji peržengė
slenkstį. Kitas kvapas, kitas oras.

– Gi pas tave langai nedengti! – tik atsisėdus visai teisingai pastebi vienia. – Aš šie-
met pas save įtaisiau. Be dangčių bloga.

Norėjęs buvau tan žodin pasakyti, kad iš tiesų gerai, nes dangtys neleidžia pamatyti,
kai merginos apgaulinėja savo mylimuosius, bet susilaikiau. Tegu tai būna užmiršta.

– Imkim nors marškomis uždengsim. Gali kas pro langą pažiūrėti, – žiūri Gundė
neištikimai į langus.

Nurengėm mano miegamajam lovą ir užtiesėm langus.

– Dabar paskambink suktni, – prašo.

– Kodėl suktni?

– Kažin kodėl jo šiandien noriu. Gal todėl, kad netrukus ištekėsiu, savo vestuvėse
šoksiau.

– Su kuo? – mano balsas buvo tylus, vos girdžiamas.

– Su tavim! Štai su kuo. Mūsų vestuvėse. Ar dar tu nežinojai? – Gundė nusišypsojo
ir, priėjus į mane, uždėjo savo rankas ant pečių.

Visi rūkai, rodės, pakilo ir vienu matu išsisklaidė. Tapo šviesu, aišku.

Prisiglaudžiau prie jos kaip vaikas. Nieko nesakau. Žodžių ir stinga, ir nereikalinga.

– Gal netiki? – glaudžia Gundė patylėjęs savo veidą į mano.

– Tikiu.

Ir vėl nutrūko mintys. Lyg nutraukė jas kas.

– Ar tu tikrai mane myli? – neiškenčiu, bet klausiu palengva, galvodamas. – Ar ne-
myli savo mažens draugo, Jono Staševskio? Jis buvo neseniai Skardžiuose. Žmonės vi-
saip apie jus šnekejo.

- Jis man pasakojo išvažiuodamas, - juokė Gundė, - kad, jam vieną naktį einant iš miestelio namon, į jį kas akmenį sviedė. Dabar rašo iš Varšuvos, kad reikės daryti operaciją. Prašo, kad atvažiuočiau.

- Ar važiuosi?

- Kur aš važiuosiu! Mes buvom geri mažens draugai, bet kur jis mane ves! Aš jam netinku.

- Bet myli jį.

- Olesi, nekalbėk apie tai daugiau.

Atšlijau nuo Gundės. Mačiau, kad jai buvo sunku.

Norėjęs buvau prisipažinti, kad aš mečiau akmenį į Staševskį, jos mažens draugą. Bet kam dabar? Jai ir taip sunku. Ji pagalbos, atsparos ieško.

Gal mes abu tokie pat nelaimingi?

Stengiausi suprasti ją, save. Ėmė noras ją paguosti.

- Žinai, Olesi, - vėl prisiglaudė Gundė į mane nerami, nuliūdus, - tu visai dovanai ant manęs pyksti, dovanai sau visokius spėliojimus galvon bruki... Aš tave... myliu, myliu be galo, be krašto! Mylėk ir tu mane tiek pat. Viskas bus gerai. Tu myli mane?

- Myliu, myliu! - ėmiau ją bučiuoti. Akyse, jaučiau, pasidarė drėgna. - Bet aš labai bijau, kad tu nuo manęs nenuieitum. Aš kuprotas, tu gali gražų, sveiką vyrą gauti. Tu gal iš tiesų negali manęs mylėti.

- Tylėk, Olesi! Aš myliu tave. Tu man patinki, tu man gražus. Tie žodžiai tikrai nuostabiai paguodė mane.

- Žinai, Olesi, eikim jau rytoj į kleboną ir prašykim, kad išsiųstų vyskupui dispenso prašymą. Gal ilgai netruks?

- Daugiausiai dvejetą savaitių.

- Paskum, vedę, tuojau, tą pat naktį, važiuokim kur. Aš nenoriu čia likti. Man įkyrėjo žmonės, visa apylinkė. Aš negalėsiu būt laiminga čia likus!

- Kur mes važiuosim, Gunde?

- Toli kur. Amerikon? - mąsto. - Gal per toli. O jei Prūsijon?.. Ar tu turi kiek pinigų?

- Turiu kiek.

- Daug?

- Daugiau neg tūkstantį rublių.

- Tai nėr per daug, bet pakaks, kol rasim tenai kokį darbą... Tu moki vokiškai, galėsi pakliūti vargoninku į kokį katalikų kunigą. Gyvensim gerai. Tenai lietuviškų knygų niekas nedraudžia. Skaitysim, dainuosim, kiek tiktai norėsime. Pagaliau, kai mano tėveliai atsileis ir pasiilgs manęs, galėsime sugrįžti. Ar ne tiesa? - paspaudė mano ranką.

„Ar visa tai tikrai tiesa?“ - klausiau pats savęs. Linksmos varsos juostomis aplink mane sukėsi. Ar tik mano galva sukėsi?

„Bet nejaugi visa tai tiesa? Nejaugi ji dabar tikrai bus mano? Kaip gerai! Visos kančios ir abejonės liks užpakalyje. Aš vėl pagaliau galėsiu būti žmogus, vyras. Vedęs vyras!“ - patenkinimas, išdidumas kėlė man krūtinę.

- Taigi jau nuo rytdienos pradėsime mūsų paslaptinių vestuvių ruošą. Dispensas, pasai, ruošs kelionėn. Gražu! - džiaugė Gundė patenkintai, svajingai. - Kiek daug naujo pamatysim: naujas kraštas, nauji žmonės. - Nutilo Gundė, į tolį žiūri. - Dabar paskambink. Po tokio didelio sutarto žygio reikia pasilinksminti, prasičiukinti kiek, - pašoko Gundė guviai.

- Ką? - atsistojau.

- Ar užmiršai? Suktinį. Paskum ką pats norėsi.

Man skambinant, Gundė išėjo šokti. Šoko įsisprendus, sukiniėjosi po visą aslą, plojo delnais ir kvatojosi. Skambinau smarkiai, linksmai, tarytum pats drauge šokau. Galvą atsukęs, žiūrėjau į ją, kaip rožę paraudonavusią ir sukaitusią.

Šoko kokį bertainį, daugiau, kol visai sušilo, sukaito.

- Gana jau! - puolė ant kėdės.

Išsitraukus nosinę, ėmė vėdintis. Net jos sunkūs, varsingai tamsiai geltoni plaukai bešokant išsileido. Gražiai apdengė kaktą, pečius. Ant akių, ant krūtinės nugriuvo. Kiek pasivėdinus, pradėjo juos taisyti. Dailiai piršteliais suėmė, iškėlė aukštyn, ant galvos. Kai rankas pakėlė, lieknas liemuo išsitiesė, išsilenkė; aukšta, apvalaini krūtinė siūbavo, kilnojosi.

„Tai mano žmona“, - džiaugiaus žiūrėdamas. Širdis tunksino sunkiai. Jaučiau, kad akys tryško.

Pašokau nuo fortepijono. Priėjau į ją. Apskabinau pusiau ir, stipriai priglaudęs į save, ėmiau ją bučiuoti, spausti.

- Eik, dar paskambink ką. Prieš mūsų ruošą, - lengvai, prilaikydama nuo savęs atstūmė.

Paskambinau Raineikės „Farandal“. Paskum dar keliolika mano mėgiamų daiktų, kuriuos, būdavo, skambinau tik retai, iškilmingą nuotaiką turėdamas. Ji klausėsi domingai, užsimiršus. Sekė kiekvieną muzikos garsą, kiekvieną perėjimą. Skambinau ilgai. Kažin kiek būčiau jai skambinęs. Jai!

Pradėjo aušti. Kambarys nupalšo.

Gundė atsistojo.

- Pabūk dar kiek. Neik! Daugiau paskambinsiu.

- Ką žmonės pagalvos, kai išgirs tave taip anksti skambinant? - juokėsi Gundė, guvi, laiminga.

Palydėjau ją visą kelią.

Ėjom susiglaudę, laimingi, žiūrėdami į auštančią dieną.

XXXII

Dvejetas savaitių - ir viskas buvo sudorota. Pasiruošėm kelionei, gavom pasus, dispensą vesti, viską. Klebonas buvo toks geras, kad, norėdamas padėti geriau išlaikyti paslap-
tį, paruošė mums galimybę vesti kitoj parapijoj, pas savo draugą, pakeliui į Prūsiją.

Nutarėm važiuoti pirmadienio naktį.

Šeštadienio naktį apie dvyliką atėjo Gundė į mane paskutiniam kelionės pasitarimui.

Buvo nuliūdas ir nepaprastai susirūpinus. Niekuomet dar nebuvau matęs jos tokios liūdnos. Aš gi buvau nuostabiai linksmas. Kad, regis, būčiau įmanęs, būčiau išsinešęs fortepijoną ant stogo ir tenai skambinęs. Skambinčiau, dainuočiau ir šokčiau, kad visi girdėtų ir matytų. Visas miestelis, visas sodžius!

Gundė gi ėjo grinčion bailiai, nedrąsiai, tarytum pirmą kartą. Įėjus tuojau atsisėdo ir nieko nepasakė. Lyg ją kas nepaprasto pakeliui ištiko.

Bet aš buvau per linksmas didesnės domės į tai atkreipti.

- Aš jau prisirengiau. Nors dabar galiu važiuoti, - sukiniėjau po kambarį, žiūrinedamas, ar ko nepamiršau.

- Gerai, – linkterėjo galva.
- O tu, Gunde, ar jau pasirengi? – klausiu šalia prisėdęs.
- Jau.
- Tai poryt važiuosim, atsisveikinsim su Skardžiais.
- Taigi.
- Po dviejų dienų nei pėdsakų čia mūsų neliks.
- Nieko.
- O ar neieškos mūsų kas?
- Gal.
- Bet tu išblyškus, suliesėjai per tas dienas. Kodėl?
- Nežinau.
- Kodėl nežinai? – klausiu, juokauju.
- Nežinau, – vis taip pat atsako.
- Ir kodėl šiandien nuliūdus?
- Man liūdna.
- Kas graudena?
- Kelionė.
- Gal nenori važiuoti?
- Ne, noriu.
- Tai kam liūdėti?
- Liūdna... gaila...
- Ko?
- Visų... Visko gaila.
- Tai nieko, praeis. Visos jaunosios, prieš eidamos į altorių, verkia.
- Paskambink ką. Man sunku... Aš negaliu... Negaliu, Olesi!

Skubiai ėmiau skambinti. Išrinkau švelnų, jaukų vestuvių valsą. Jį skambinant, regis, matai, kaip leidžiasi saulė, užteka kitoje pusėje mėnulis, tilsta vėjas ir palengva nugula javų banguojanti jūra; ritmingai tilsta girios šlamesys, ir lakštingalės varsinga daina virpančiai aidi per pievas, per laukus. Visas vakaras, visa gamta svajingai supasi, linguoja. Supasi ir oras apdrungęs, ir danguje pradeda žybčioti žvaigždės.

Atsikreipiau į Gundę, visas valso nuotaikos ir greitos laimės prisigėręs.

Jos akys pilnos ašarų. Spindi, žvilga tos ašaros kaip rasa jaunoj žolėj.

- Graudus tas valsas. Parink ką linksmesnio. Man ir taip negera... Linksmo ką, Olesi, – prašo rankas laužydama...

Ką turėjau linksmo ir gražaus, viską išskambinau, pats improvizuodamas ir pridėdamas linksmumo. Stebėjau net, kad taip lengvai man sekės.

- Gražiai tu skambini, Olesi. Klausyčiau, regis, ir klausyčiau, – žymiai aprimo Gundė. – Eik dabar į mane, pasišnekėsim apie kelionę.

Atėjau. Susėdom greta. Apsiskabinom. Smagu buvo ir apie reikalus šnekėti. Vis daugiau jaučiau, kad ji jau mano žmona.

- Aš manau, kad mums nereikia per daug apsikrauti. Dar ir patrikti geriau kas gali. Aš paimsiu tik savo geresnius rūbus, baltarūbius ir daugiau nieko, – sako Gundė. – Tu irgi taip padaryk.

- Gal visa kita parduoti?

– O kam? Čionai gali palikti. Juk klebonas siūlė tau palikti viską, kaip yra. Jis tikis, kad mes greitai sugrįšim. Ir naujo vargoninko nesamdys, o paims tik laikiną pavaduotoją. Jis mūsų tikras tėvas, tas klebonėlis. Tu gali paimti, jei turi, kokius brangesnius daiktus, gaidas ir kiek knygų. Jei tenai ilgiau liksim, prisigyvensim. O Prūsijoj dar geriau, sako, viskas... Reikia žiūrėti, kad būtų lengva kelionėje, kad paskum netektų išmesti ko, – Gundė vis daugiau įsilinksmina.

– Taigi poryt naktį apie vienuoliktą tu atvažiuosi su savo daiktais karklynėn, prie galo ežero palei vieškelį. Išsikrovęs lauk, o žmogų su vežimu tuojau pasiųsk atgal. Aš su Irša atvažiuosiu po pusvalandžio, ir jis mus abu paskum nuveš stotin. Žiūrėk, tik neveluok!

– Aš jau nepavėluosiu! – džiaugiaus. Ėmiau bučiuoti ją, spausti.

– Kartais tu gali pavėluoti, – sušypsojo Gundė, nuleidus akis. – Tu toksai keistas, tu ne toks kaip kiti. Lėnas, lyg kokia mergiotė.

– Ar negerai?

– Gal ir gerai. Tu tikrai visai kitoks neg kiti žmonės. Tu man patinki, – priglaudė Gundė savo veidą į mano.

– Man šiandien labai linksma. Aš šiandien kažin ką padaryčiau! – papurčiau Gundę, švelniai suspaudęs jos pečius.

– Ir nepadarytum.

– Viską aukštyn galvom apversčiau.

– Ne, neapverstum. Tau tik taip regis, tu neapverstum.

– Apversčiau!

– Ne, Olesi.

– Ar jau aš toks silpnas?

– Bet ne toks stiprus, – nutęsė.

Mane tik jukino šitas dialogas.

– Paskambink man prieš kelionę dar kokį maršą. Smarkų ir linksmą tiktai.

– Ar jau eisi? Pabūk dar kiek, palauk, Gunde! – nustvėriau jos ranką. – Aš noriu, kad tu šiandien ilgai su manim pabūtum. Man šiandien taip linksma, o tu išeini...

– Tu neliūdėk, būk linksmas...

– Negaliu be tavęs būti linksmas.

– Būk... Reikės dar pabūti dvi dienas. Jei mūsų kelionėje kas nesugaus.

– Dar bent kiek.

– Skambink. Aš pabūsiu, kol skambinsi.

Atsisėdau skambinti. Stengiaus maršą ištęsti, paskum sudurti su kitu. Norėjau skambinti visą naktį.

– Gana. Palydėk mane.

Mečiau skambinęs, padaręs šaunią užbaigą. Lyg koks įgudęs virtuožas didelio koncerto estradoje. Užsidėjau kepurę, paėmiau lazda.

– Tai jau paskutinį kartą palydėsiu! – nustačiau linksmas.

Gundė, perėjus slenkstį, dar atsigrįžo, visą kambarį akimis permetė. Irgi lyg manydama: „Paskutinį kartą“.

Ėjom pamažu, tik tik kojas statydami. Kiekvienas žingsnis buvo brangus. Nesiskubino ir ji.

Priėjom Gervydžių kluoną.

– Jau, – sustojo Gundė.

Susiėmėm rankomis. Ji man smarkiai jas suspaudė. Paskum apsiskabinom ir karštai, karštai ėmėm bučiuotis. Bučiamomės ilgai. Negalėjom vienas nuo kito atsitraukti. Jau nustosim, ir vėl atgal.

Abu vienu matu pajautėm, kad mūsų veidais ašaros rieda. Šiltos, malonios.

Kodėl?

Išsiskyrėm.

– Lik sveikas!

– Lig pirmadienio, Gunde!

Gundė lėtai perlipo per tvorą ir neskubėdama, lyg svyruodama, dingo sodo lapuotoj tamsoje.

Man staiga vėsu pasidarė. Pajaučiau, kad likau vienas, be jos. Pirmadienio naktis tokia tolina atrodė.

XXXIII

Sulaukiau tos nakties. Anksčiau buvau pasirengęs, neg manęs.

Susiėmiau sutartus ir reikalingesnius daiktus; susikroviau; gražiai nusiskučiau ir šventadieniškai apsirengiau.

Atvažiavo mano patikimas ir tylus ūkininkas. Mano dvi sunkias valizas išnešė ir padėjo ratuosna.

Tarnaitė jau miegojo. Duris užrakinęs, raktą pro langelį priemenėn ėmečiau.

Atvažiavom karklynėn lygiai vienuoliktą.

Ūkininkas iškrovė valizas ir, visai nieko neklausęs, nepasiūdomavęs, nudundino atgal sodžiu. Už vargoninko atvežimą nieko nenorėjo paimti.

Atsisėdau, suslėpęs daiktus, ir laukiu.

Visur ramu, tylu, tuščia. Tik ežero vilnys, gainiojamos nakties vėjelio, pliuškena į pakraščius. Toli pievoje, girdėti, retkarčiais suskamba geležiniai pančiai. Tai arkliai rasoje žolėje ganos. Danguje plauko padrikę debesėliai, lenktyniuodami aplink mėnulį. Rugsjūčio mėnesio vidury, tai žvaigždės naujai paauksintos.

Balzganoje šviesoje nuskendę platūs laukai, miškai, sodžiai, ir dangus joje lyg paskutinį kartą vasarą maudosi.

„Štai jau netrukus ji bus mano, – svajoju lūkesio apgobtas, sapnais nuauston naktin įsižiūrėjęs. – Mano siela ir nuostabiū kūnu... Niekas jau jos nuo manęs nesuviliuos, niekas neatims. Ji bus mano nuolatos. Ir dieną, ir naktį. Aš jai skambinsiu, įstabiais garsais žavėsiu. Savo sielą į juos liesiu, savo sielą jiems atiduosiu. Niekas nebus taip gražu, kaip mūsų gyvenimas. Nuo šios dienos ir lig paskutiniųsios“.

„Ateik, Gunde, atvažiuok greičiau!“ – rodos, šaukia ištiesęs į ją rankas.

Gundės vis nėra ir nėra. Ir šos ratų dundesio, nei jos balso negirdėti.

Prislinko dvylikta.

Praėjo. – Jos nėra.

Atėjo pirma. – Nėra.

Ir ji praėjo. – Vis nėra.

Klausau, ar nesučėžės kur žolė, ar netrypters kur Gundės kojytė, niekur nieko.

Gal ji neateis?!

O gal laukia kur kitur? Gal ieško ir neranda?

Pradėjau ieškoti pakrūmiai. Landžiojau karklynuosna, kėčiau kiekvieną krūmą ir šūkavau:

- Gunde! Gunde! - tai tyliai, tai pašnibždomis, tai garsiau surikdamas.

Rodos, atsiliepia kas:

- A-u! U-u!

Lekiu ton vieton. Ieškau visur. Klausaus, ar vėl neatsilieps. Klausiu:

- Kur tu?

- U! Uu! - girdėti kitam krašte.

Lekiu tenai. Ieškau, šaukiu, - nėra. Atsiliepia dar toliau. Kitoj ežero pusėje...

O gal dar atvažiuos? Gal anksčiau negalėjo?

Štai, rodos, Iršos ratai sudundėjo, Gundė kosterėjo. Lekiu pasitikti, klausaus - nei to dundesio, nieko.

Tenai štai, nuo sodžiaus, atjuoduoja taškas. Net du: pirma rieda mažesnis, paskui jį seka didelis. Arčiau, arčiau į mane.

Išnyko.

Girdžiu, rodos, aiškiai - jau dabar tikrai Irša atvažiuoja. Prunkščia jo kumelės. Jis bo-tagu jas šutina ir ragina: „Niu! niu!“ Netepti ratai girgžda, spiegia. Jau, jau... Išlėkiau ant kelio. Tylu, ramu, tiktai arkliai ganykloje prunkščia ir, pešdami žolę, geležiniais pančiais žvangina.

„Gal kas blogo atsitiko?!“ - klausiu perimtas nerimo.

Laukiu. Ieškau. Klausaus. Dairaus aplinkui.

Daug kartų girdėjau, mačiau ją atvažiuojant. O neatvažiavo. Gal suklydo? Gal kitu keliu kur nuvažiavo?

Ėmė švitenti. Mėnulis nubluko, nuritėjęs į vakarus. Žvaigždės ėmė gesti kaip bažnyčioj išdegusios žvakės.

Sugrižau miestelin. Iš ten nesustodamas pakluoniais į Gervydžius. Įlindau sodan. Apžiūrėjau visur. Klausiau, pridėjęs ausį į seklyčios sieną. Barškinau languosna. Niekas neatsiliepė, nepaklausė: „Kas čia?“

„O gal ji, niekur manęs neradus, nuėjo į mane? Gal laukia?“

Nuskubinau namon. Niekas nelaukė...

XXXIV

Nei nepastebėjau, kai vėl tamsu, juoda pasidarė. Matau - tik sušvito keistas, keistai pastovus žaibas. Vienas, kitas, palengva, be perstojos. Kambarėlis švinta, kaip ugnij panertas. Kiekvienas plyšys matyt ryškiai. Tik žaibų varsa kinta: sieros gelsva, sieros melsva, šalta ir šiušiai pasakingai sieros žalsva.

„Kamuolių žaibas, - konstatuoju pats sau. - Jis gali pro rakto skylutę tyliai įsiskverbti, bet kildamas aukštyn malūno kepurę su sparnais nukelti“.

Tyliu, laukiu.

Vėl pagaliau tamsu. Tik girdėt, kaip perkūnas krato, skalanduoja. Tarytum debesis varto. Smarkiai lyja.

Kuprelis lyg nieko nemato ir negirdi.

- Visą antradienį laukiau, kad Gundė vakare ateis į mane. Neatėjo. Perkėliau viltį trečadieniui, dideliems Žolininės atleidams.

Juk ateis ji bažnyčion... Matyt, negalėjo iš namų pabėgti. Tėvai patriko mūsų sumanymą, gal visą naktį stovėjo duryse ir dabojo... Ateis ji. Į mane iš apačios pažiūrės ir

akimis pasakys: „Nepavyko man išsprukti – sugavo“. Ir nusišypsos kiek, parodydama, kad: „Niekai! Apgausim juos kitaip“. Ateis, – galvojau, pusbalsiai rytmetines prie vargonų giedodamas.

Žiūrėjau į kiekvieną įeinančią mergiotę: „Ar ne ji?“

Vis tai buvo ne ji, ne Gundė.

Priėjo pilna pilnutėlė bažnyčia. Prasidėjo mišios. Vienos, kitos, paskum ir suma.

Negaliu akių atitraukti nuo to pilioriaus, nuo tos vietos. Lyg klūpi Gundė prie jo; galvą kitaip pakreipsiu, – ir ne, nēr jos. Tai, rodos, jos balsas plaukia, liejas, aukščiau kitų balsų kyła, viršum jų virpa – prisiklausysiu, nei žymės to balso.

Štai, rodos, Gundė priešinas šiandien tėvų draudimui ir ateina ant viškų. Prieina į vargonus, ima gaidas, man paslapčia į ausį ką sako, – Apsidairau, nieko.

Visą laiką Gundė man vaidinos, per visas pamaldas. Visur ją, rodos, mačiau, kur tiktai šią didelių atlaidų dieną pamatyti tikėjau.

Pamaldoms pasibaigus, išsiskubinau iš bažnyčios. Kiek greičiau, neg vargoninko garbė reikalauja. Žmonės tik žiūrėjo nustebę.

Ties klebonija sustikau kleboną. Klausiu:

– Ar klebonas nesi matęs Gundės?

– Kas tau yra, Olesi?.. Būk kantrus. Gundės tėvai, žinoma, niekur dabar neišleidžia. Palauk kiek, pakentėk, – ramino mane, ranką ant peties uždėjęs.

Aprimau kiek. Parėjau namon.

Namie mane vėl didžiausias nerimas apėmė.

„Eisiu tiesiai į Gervydžius. Vis viena, kas bus, pačių tėvų paklausiu“.

Atlėkiau pakluoniais Gervydžių kieman. Įėjau grinčion. Durys visur atviros, viduryje nei vieno žmogaus. Visi tarytum kur išbėgę ar išsiviję ką.

Iš grinčios seklyčion.

Tuščia, dyka. Lova stovi nerengta. Patalas sudraikytas, pagalviai išmėtyti.

Čia jos gulėta! Čia jos miegota! – puoliau į lovą.

Lamdžiau, gniaužiau tuos pagalvius, glaudžiau į save, bučiavau juos.

Baisi mintis man galvoje sušvito.

„Gal Gundės jau gyvos nėra?“

Man pakirto kojas. Nugarą šalta srovė perbėgo.

Išėjau, graibydamas durų ir ieškodamas pasienių, kieman.

Pašalyje gulėjo Margis ir nerangiai gynėsi nuo vasaros užsilikusių musių. Net galvos į mane nepakėlė, lyg būtų ir nematęs.

Grįžau pakluoniais stapterdamas, lūkuriuodamas. Tarytum buvau nepaprastai pavargęs ir lyg laukiau ko, kas mane privys ir pasakys:

– Sėsk, Olesi, ant tvoros, pailsėk kiek.

Sodžiuje ir miestelyje girdėjos šokių muzika ir dainos. Tai ten, tai ten skardėjo mergiočių ir berniokų juokas. Jaunimas buvo šiandien linksmas. Po vasaros darbų, tarp sultingai prinokusių vaisių.

Prisilaikydamas gonko, įėjau priemenėn. Tuoju ir grinčios durys prasivėrė.

„Gundė?!“ – topterėjo galvoje, ir visas kūnas nujaučiamu džiaugsmu nutirpo.

Ne, ne ji. – Tarnaitė.

„Ko ji taip į mane žiūri?“

Jos akys kokį pasitenkinimą slepia. Lūpos vos vos sulaiko juoką.

- Tamstos Gundė pirmadienio naktį Varšuvon išdūmė. Nematysi jos daugiau... O ką, ar aš nesakiau? - linksmi ir karčiai ji nusišypsojo.

Prieš mane, regis, gili duobė prasivėrė, ir aš jon puolu, grimztu.

Staiga, rodos, atgalion iškilau. Žiūriu, priešakyje stovi baisi, milžiniška moteriškė. Pasistiebiau ir abiem rankom pastūmiau nuo savęs. Ji tik sulingavo kiek, mažesnė pasidarė. Aš dar kartą, dar smarkiau. Ji subildėjo į sieną ir visai išnyko.

- Kam tamsta mane daužai? Kuo aš prasikaltau? Ajai, Dievuli mano, Dievuli! - girdžiu, kas cypia aukštai lubose. Nesmagus balsas, jis man griežia ausis.

Greitai apsisukiau atgal, pro duris.

Pajaučiau, kad kas mano skvernų įsitvėrė ir tempia į save:

- Kur tamsta eini? Kur tamsta eini? Neik! Neik! Lik čionai.

Pastūmiau nuo savęs. Vėl subildėjo. Išbėgau.

Regis, einu pakalnėn, pakalnėn ir pakalnėn. Kojos po manim slysta. Toli, matau, žiba sidabrinis vandens paviršius.

Tai to klonio dugnas.

Einu į jį. Jis tarytum verda, putoja, plaka į kraštus. Bangos, viena už kitą didesnės, viena per kitą ritasi, verčiasi.

Visai priėjau. Brendu gilyn, gilyn. Bangos vis labiau mormuliuoja, pikčiau šniokščia aplink mane.

Štai vis didesni volai prieš mane auga, kyla. Tai paneria mane, tai vėl pakelia.

Brendu gilyn ir supuos. Dangus viršuje supas. Debesys vienas pro kitą tai krinta, tai kyla. Skardžiai aplinkui tai įdubsta, tai vėl išsipučia. Varnos skraido kaip skregždės, šaudo šuoliais, narsto ore. Viskas supas ir draikos. Gal todėl, kad atlaidai.

Nuo anos pusės, matau, atlekia per kitas bangas šokdama ir putodama milžinė banga. Kaip bažnyčia, o ilga kaip sodžius. Prilėkė į mane, sutrenkė, panėrė visą ir vėl iškelus nunešė. Akyse vien balti, sidabriniai taškėliai mirgėjo ir aplinkui žalsvi ratai sukaliuojosi. Paskum ir tai išnyko. Buvo tamsu ir gera.

XXXV

Aptilo ir ši audra. Silpnai ir retai dundėdama, nuslinko toliau.

Sugrįžo ramuma. Su ja ir saugos jausmas.

Kambarėlyje kiek nušvito; daugiau vien širma pasidarė. Naktis, audrai dūkstant, spėjo savo sparnus virš žemės išplėsti.

Kuprelis, patylėjęs kiek, ir vėl, naujai susikaupęs, pasakoja toliau.

- Nubundu, gi šalta, mane drebulys krečia. Praveriu akis - naktis, dangus žvaigždėtas, mėnesiena.

Pašokau. Dairaus aplink. Nieko nesuprantu.

Kur aš? Ar lauke miegojau?! Rodos, sapnavau baisų sapną.

Ar tik nesapnuoju ir dabar?

Juk neseniai buvau nuėjęs karklynan. Iš to tai ežero galo, į vieškelį. Laukiau tenai, laukiau... o kodėl esu čia?.. Kur mano daiktai? - pradėjau ieškoti aplink save.

Sustojau. Galvoje pradėjo lyg kas žybčioti, aiškėti. Bet ir vėl viskas temsta ir painiojas.

Išsiėmiau laikrodį - pusiau dvyliktos.

„Taigi tuojau ir Gundė ateis“.

„Bet kodėl aš jos laukiu čia, kad sutarta tenai?“

„Tenai ir mano daiktai“.

Supratau, kad reikia eiti. Žengiau kelis žingsnius.

Lyg mane kas suturėjo, stapterėjau. Žiūriu į vandenį.

„Kur tos nuostabios bangos? Kur ta didelė banga? Kaip ji blaškė ir kilnojo“.

Priėjau patį kraštą. Ežeras tylus, paviršius kaip nušveistas veidrodis. Visas dangus jame skęsta.

„O dar visai neseniai jis plakė į kraštus ir putojo“.

Vėl mano galvoje pradėjo kiek aiškėti. Lyg ten saulės spindulys rausėsi.

Pasilenkiau, pasėmiau vandens rieškučiomis. Toks šaltas, skaidrinantis vanduo! Suvilgiau veidą. – Galvoje, visoje vaidentuvėje lyg pašvaistė nušvito.

„Taip... Taip! – užbėgau ant skardžio, tarytum vėl atgriūvantį bangų kalną būčiau pamatęs. – Gal ne? Bet tarnaitė sakė... Ji žino... Dar kartą jos paklausiu“.

Lėkiau rugienomis, lėkiau bulvių dirvomis. Nebuvo kuomet nei suklupti, nei pridusti.

Prilėkęs savo namelį, ėmiau belsti į duris, daužyti į sienas.

Niekas negirdi.

Ėmiau barškintis į langus. Vis viena. Pradėjau šaukti. Atsiliepė pagaliau tarnaitė.

Klausia:

– Ar tai tamsta?

– Aš. Daryk greičiau!

Atidarė. Įėjau. Ir užmiršau, ko buvau pasirengęs klausti. Viskas vėl susidraikė.

– Ar šiandien Gundė nebuvo atėjusi?

– Gundė? Aš gi, regis, jau sakiau, kad Varšuvon išvažiavo.

– Tai neateis šiandien?

– Kurgi ateis, kad jos nėra. Ji išbėgo.

– Kodėl?

– Turbūt nuo tamstos išbėgo, – girdžiu šypsena jos balse.

– Nuo manęs?

– Aš nežinau, man tik atrodo.

– Nuo manęs niekas nebėga. Juk aš nebaisus?

– Tamsta eik miegoti. Atrodai kažin kaip keistai.

– Gerai, eisiu. Jei Gundė ateis, pažadink mane.

– Pažadinsiu, – girdėjau, kaip tarnaitė prispaudė delnu burną.

Kodėl ji šaiposi?

Įėjau savo kambarin. Ėmiau vaikščioti išilgai aslos. Galva buvo sunki. Ji skilo, užė.

Vaikščiojau kreivuliuodamas, kiekvienan kampan įeidamas, kiekvieno daikto užkliūdamas.

Užkliuvau fortepijono. Atsisėdau prie jo. Atsilošiau kėdėje, užmerkiau akis. Paėmiau vieną akordą, kitą. Nejučiomis, tyliai. Garsai ėmė kalbėti, pasakoti man. Jie atskleidė šeštadienio džiaugsmu trykštančius vaizdus. Štai Gundė glaudžia savo veidą...

Lyg mane kas karšta geležimi palietė. Šokau nuo kėdės ir puoliau į duris.

– Kas tamstai yra? Kas tamstai yra?! – šaukia tarnaitė išsigandus anapus durų.

Duryš priemenėn užrakintos. Graibau, nerandu jose rakto.

– Kur raktas?! – trepsiu kojomis.

– Nežinau, – atsako ramiai.

– Duok greičiau!

- Nežinau kur.
 - Duok! - daužau kumštėmis durysna.
 - Kam tamstai?
 - Duok greičiau!
 Girdžiu, ilgai ieško, visur knisinėja.
 - Nežinau, kur dingo, - sustojo.

Vėl pradėjau belsti.

Rado, atrakino.

- Bet neišeik tamsta kur.

Nieko neatsakiau.

- Kur tamsta eini? - nustvėrė mano rankovę, lyg ko pagelbos meldama.

Išroviau ranką ir ėmiau bėgti. Ji mane vytis. Štapterėjau ir pasirengiau stumti ją nuo savęs griovinė. Ji greitai puolė ant kelių ir sudėjo rankas.

- Neik tamsta! Neik, neik! Kas gi bus? Kas gi dadar bus? - pridusiusiu balsu dejavo ir meldė.

Mane perėmė šaltis. Šiurpuliai sukratė. Lyg pririšė kas vietoje. Noriu eiti - negaliu. Paskum tarytum atsiplėšiau ir lėkte nulėkiau. Bėgau risčia. Ar kas vijosi, nežinau.

XXXVI

Kuprelis vėl patylėjo kiek, palaukė.

- Ilgai ėjau, iš namų išėjęs.

Kur ėjau, apie tai negalvojau. Buvau kaip pakalnėn paristas akmuo. Vien riedėjau. Toliau nuo namų, toliau nuo žmonių.

Toli nuejau. Kad ir ieškoje, būtų niekur manęs neradė.

Dieną miegojau kur krūmosna įlindęs, o naktį ėjau, bėgau. Vengiau sustikti žmonių ir iš tolo. Bijojau, kad jie, pamatę mane, pamišėliu paskaitys ir dar, keliuos susirinkę, panorės sugauti.

Jei ir naktį pasivaidindavo kur žmogus, nutildavau ir užsiglausdavau kur.

Dar ir dabar bijau žmonių, labiausiai nepažįstamų. Kai ką sustinku, tuojau žiūriu, ar jis ko neslepia: kišenėje ar akyse.

Vieną šiltą vakarą, nusėdus saulei, ėmė kilti iš pievų balti rūkai, kaip vidurvasaryje. Aš sustojau ir išsižiūrėjau į juos. Jie kilo, sklaistėsi, nėrės pro krūmus, paslėpė upelį. Man kilo galvoje vasaros vaizdai, raiškūs, varsingi - jie svaigino mane.

Ėmiau brist pievon. Tolyn, gilyn. Bet pamažu. Bijojau sudraikyti rūkus ar sudrumsti savo regėjimus.

Štai matau, ten toliau stovi ji, visa balta, apsiautus nuo galvos lig žemei permatomu apsiaustu. Ji moja į save. Girdžiu ir švelnų, rūkų nešamą kuždesį: „Olesi, Olesi“. Einu į ją, tiesiu rankas. Ji pakyla oran ir slenka pažemiu. Vejuos paskui. Ji slenka greičiau ir vis toliau. Jau pavargstu, man užmuša kvapą, suklumpu pievoje, ji vėl, matau, sustoja ir kužda: „Olesi, Olesi!“ Vėl vejuos, akių nuo jos neatitraukdamas. Štai ji lūkina manęs. Jau visai arti, tiktai penkiais žingsniais nuo manęs atokiai. Dar arčiau, dar arčiau. Štai visai priėjau. Stveriu jos ranką, širdis sustojo iš džiaugsmo, ir ji vėl staiga mane palieka. Bet iš tolo kužda, vilioja.

Štai Gundė įslinko miškan, išnyko. Įlėkiau paskui. Ieškau, graibau apie kiekvieną medį. Ji štai atsiliepia man per kelintą medį. „Au, aš čia!“ Lekiu tenai, ji toliau: „Au! au!

Olesi!“ Štai matau, ji medyje ant šakos linguoja; šaka girgžda, ir jos šilkinis permatomas apsiaustas čeža. Pasalomis, slapstydamas prienu prie to medžio, taikau jau lipt, ji šust! ant kito. Tenai jau supas, linguoja. Žiūri į mane ir piršteliu moja.

Miške vis daugiau temo, bet aš mačiau ją vis viena. Ji man žvilgėjo tamsoje ir kelią rodė.

Naktis nubalto, išaušo, ir Gundė visai nuo manęs pasislėpė. Lyg visą pasakingą reginį šviesa sugėrė.

– Gunde, Gunde, atei, sugrįžk, sugrįžk! Žiūrėk, kaip čia raudona saulė teka, purpuru uždega girių viršūnes ir auksu tirpina debesis. Klausyk, kaip paukščiai bunda, tolimon kelionėn rengias, rokuojas. Jie skris visi susitarę. Tu išskridai viena...

Sugrįžk, Gunde! Aš visas degu lūkesiu. Sugrįžk ir paimk mane!

Stovėjau miško pakraštį iškėlęs rankas ir mačiau, kaip augo, skleidė palša diena, persunkta šaltos tikrovės. Nemigęs pradėjau busti.

Laukiau tokių rūkiais kylančių vakarų, laukiau ūkanoje Gundės, bet vakarai darės vis šaltesni, – rūkai nekilo. Naktys darės juodesnės, ir temo greičiau.

Jaučiau, kad buvau visai nesveikas. Iro mano kūnas ir dvasia.

Protarpiais, ypatingai rytais, viskas man prablaivėdavo, nuo akių lyg kokia uždanga nukrisdavo. Jaučiaus pasveikęs. Juokiaus pats iš savęs, iš meilės apskritai.

Kvailas daiktas. Dar kvailesnis, kas jai nugarą lenkia.

Ryždavaus tuojau pat grįžti į normalias gyvenimo vėžes ir nejuokinti daugiau pasaulio.

Bet pamažu vienas vaizdas po kito primindavo man Gundę. Girdėjau jos balsą, jaučiau jos kvapą.

Ir man vėl darydavos svaigu. Vėl keitės mano akyse dienos šviesa ir visi daiktai aplinkui.

Jaučiau, kad tie pasveikimo protarpiai man buvo labai nesveiki.

Bet dienos bėgo ir tekino mane kaip vanduo jūros pakraštį kietą akmenį.

Vienam, nežinau kokiam miške radau didelį kiaurą ažuolą. Susukiau jame savo gūžtą.

Neturėdamas ko daryti, nežinodamas kur dėtis, kiauras dienas slankiojau po mišką. Vakaraus grįždavau savo ažuolan, įlisdavau drevėn ir užmigdavau tenai, lyg vandenyje nuskandintas. Joks sapnas manęs negundindavo. Miegas būdavo juodas ir tuščias kaip gili duobė. Nubudęs jausdavau, kaip jis mane žemyn slegia ir vėl savo juodon duobėn stumia.

Išalkęs bruknių, spalgenų pasirinkdavau. Sukramtydavau jas. Radęs kur, grybą išsi-kepdavau. Ir jau būdavau sotus. Visai mažai man reikėjo. Dar gurkšnį vandens šaltinyje išgerdavau. Nuo jo man vėsiau pasidarydavo, galvoti kiek palengvėdavo.

Retkarčiais man būdavo beveik linksma. Vienas, vienas. Miške tylu tylu. Kartais nusigandęs kiškis tarp krūmų švysterėja. Lapė pralekia, vilkas savo sermėgą parodo. Voverė riešutus lazdynuose braškina, gliaudo; įsikandus po vieną apušėn neša. Margai dryžas genys medžiu šokinėja; kala kiek įmanydamas jį iš visų pusių. Žalvarniai plačiose viršūnėse rėkauja, ant laibų šakų grakščiai supasi.

Neatsižiūriu aš į visus miško gyventojus. Visi jie man tapo artimi, lyg kokie giminės, kaimynai. Pažinau jų, regis, kiekvieną, beveik pasveikinti galėčiau. Geniai kalė ir mano ažuolą, nuo kirminų gynė, ir ne kartą voveraitė ant jo pasėdėti atlėkdavo. Ir lapė nebijo-davo pro šalį prasmukti. Vilkas beveik kasdien netolimais praeidavo.

Bet tokiai šviesesnei valandėlei praslinkus, sunku, nepaprastai man būdavo sunku. Rodos, visi debesys ant to miško užgriūdavo. Užtemdavo jame, lyg saulė visai būtų pranykusi.

XXXVII

Jau spalių mėnuo atėjo. Pradėjo naktimis būti smarkios šalnos. Tintau nuo šalčio. Mažai ką gelbėjo ir sausi lapai, kurių pilna savo drevėn buvau prisinešęs. Reikėjo bėgti iš miško.

„Bet kur? Nejaugi atgal į žmones?“

„Negrįšiu į juos! Negrįšiu!“

Pagalvojęs net drebėjau iš baimės, kad reikės grįžti.

„Tai kurgi dėtis?“

Nerasdavau tan klausiman atsakymo.

Kartą dingterėjo galvon, regis, laiminga mintis: „Važiuosiu Jeruzalėn. Pasimelsiu Kristaus Karstui, nusiplausiu nuo nuodėmių, ir Jis man padės. Aš tuomet rasiu Gundę. Būtinai rasiu!“ – tikėjau.

Visai įsitikinau, kad kai tik nuvažiuosiu ton šventon vieton, tai ir susitiksiu su ja kur, ji pati į mane ateis. Mes Staševskį ir viską ir grįš.

Štai jau, regis, parvažiuoju iš Jeruzalės, grįžtu Skardžiuosna, vėl vargoninkauju. Sėdžiu prietemoje savo kambarėlyje. Tylu, niekur nieko. Staiga prasiveria durys ir Gundė įlekia visa raudona, sukaitus, nuvargus; puola man ant kaklo, skabina, bučiuoja ir sako:

– Aš tavo, tavo, Olesi! Tiktai tavo vieno! Myliu tave, gyvensiu su tavim! Visuomet dabar, visą savo amžių.

Jau ir neina nuo manęs. Nuo tos dienos pasilieka. Klebonas mus sutuokia, ir tėvai džiaugias, palaimina.

„Tikrai taip bus! Tikrai!“ – džiaugias, ausdamas vaidentuvėje gražius svajonių vaizdus.

Bet tai ne vaizdai atrodė, o tai, kas iš tiesų įvyks.

Ir visas tas regėjimas, tikras, pranašingas, iš akių nesitraukia. Vien juo ir gyvenu.

Tą pat dieną palikau savo įprastą drevę. Negaila buvo atsiskirti.

Nesidairydamas išėjau iš miško.

Daug turėjau vargo, begalę rūpesnių, kol pagaliau įsėdau vagonan traukinio, kuris vežė maldininkus į Austrijos pasienį. Nemažai tuomet jų važiavo drauge su manim. Buvo trys lietuvės: dvi aiškios senmergės, trečia kokio kunigo sesuo, taip pat nemažo metų skaičiaus. Lietuvis vienas, neskaitant manęs. Buvo tai dievobaimingas, apyturtis ūkininkas, kuris važiavo pasimelsti Kristaus Karstui jau ne pirmą kartą. Visą kelionę jis tiktai ir šnekėjo su tomis trimis galbūt anksčiau buvusiomis Magdalenomis. Aš su jais nesusipažinau. Nenorėjau. Sėdėjau vienas, kokian kampelin įsispraudęs, ir nieko nei žodžiu neprakalbinau. Nei karto nepažiūrėjau nei pro vagono langą, man nerūpėjo svetimų kraštų gamta pasigrožėti. Jokian miestan taip pat nebuvau išėjęs. Kai visi maldininkai išeidavo pažiūrėti kokio miesto, aplankyti jo bažnyčių, permesti jose po vienus kitus poterius, aš atsilikdavau geležinkelio stotyje. Vien tiktai laukiau, kad jie greičiau sugrįžtų, kad vėl galima būtų važiuoti, artintis į tą stebuklingą šalį, į jos šventą miestą, kur aš tikėjau rasti pagalbą.

„Dievas man padės“.

„Pasimelsiu tenai, visą savo maldą išdėsiu. Toje pat vietoje, kur Dievo Sūnus, Dievas tikras, tris dienas uoloje ilsejosi. Nuo vargų ir kančių, kurių jam numylėtoji žemė tikrai nepagailėjo. Paskum, nuvertęs sunkų akmenį, visam pasauliui meilės ir išganymo neįstantį žiburį įžiebė. Tas žiburys sužibs ten ir man.“

Ir jūra plaukiau, lyg neplaukiau. Nemačiau, negirdėjau, ar kas sirgo, ar kas ką kita darė. Nesigėrėjau nei nuostabiomis, kaip nesuinteresuotai mano ausis pasiekė žodžiai, Graikijos salomis. Jų nemačiau nei vienos. Žiūrėjau tik akių neatitraukdamas tan laikan, kai Gundę pamatysiu, kai ji, Dievo pasiūsta, į mane ateis. Tai šnekėjas su ja, laimės apsiaustas, tai gyvai su jos tėvais Lietuvos reikalais tariaus. Tai, regis, tamsią lytingą naktį nešiau knygas per sieną, dalinau, skleidžiau jas po visus sodžius, po plačią Lietuvą. Ir raudonsiūliai, regis, manęs nemato, nežino, nepatrinka. Niekas man nekliudo. Neįgali kliudyti. Auga, kyla mano vardas, visi į mane eina, lekia, prašo patys nušviesti jų apylinkę. Ir šviesu jau visur paliko, raudonsiūliams nuo aiškios šviesos ir akys apraipo; visi apakę savo kraštuosna išsigrūdo. O Gundė myli, gerbia mane todėl. Pati darbą padeda dirbti ir mano pajėgas papildo.

Laivas, tarytum tardamas mano svajonėms, palengva, ritmingai supė. Matyt, ore buvo kiek vėjinga vėlyvo rudens giedra. Su Viduržemio jūros giliai žydriuoju dangum. Tai nemačiau, tai tik jaučiau savo ir laivo nuotaikoj. Jei sėdėdavau laive ir atvirame ore, atgulęs patogioj kėdėj, nedaug ką mačiau. Pamatysiu jau, regis, kas man domę sujaudina, pažiūriu valandėlę. Atsigrišiu, vėl užmirštu, lyg ir nieko nebūčiau matęs. Žiūrėjau vis savin, savo atitvertan, laukiaman pasaulin. Negalėjau iš jo kitur išeiti, tik jį plėčiau ir ugdžiau.

Nelabai įdomios man buvo ir procesijos, ir sutikimai Šventam Mieste. Ėjau, vaikščiojau su kitais, lyg tą miestą ir jo žmones seniai jau būčiau pažinęs.

Tiktai lyg atsiminiau prie Kristaus Karsto. Staiga mane apėmė neapsakytas gailės ir visiškas susijaudinimas. Puoliau ant kelių ir ėmiau melstis visa savo širdimi, visa siela. Visą save buvau toje maldoje atidavęs.

„Dieve, Dievuli geras, Jėzau Kristau, savo gyvybę žmonių labui ir išganymui paaukavęs, pagailėk manęs, bent menką truputėlį savo gausios malonės man suteik. Meldžiu Tavęs, Tavo tarnas silpnas, nuženk į mane savo dangiškoje galybėje, dovanok man mano viso gyvenimo mažas ir dideles nuodėmes, kurias gal per savo nesupratimą ir silpnąbę įvykinau. Nebausk manęs tiek smarkiai. Dovanok man visą mano praeitį. Dovanok, galingasis Viešpatie, žemės ir dangaus Karaliau, ir Gundės nuodėmes, ir jos visus nusikaltimus. Tenerūstina jos darbai Tavo skaisčiojo sosto, tenerūstina jie visų Tavo šventųjų – teatleidžia jai visas dangus. Ji sugrįš į Tave, sugrįš kaip paklydusi avis Tavo vienon avinyčion. Neduok jai, Viešpatie, pražūti, išgelbėk jos sielą. – Meldžiu Tavęs, čia ant kelių akivaizdoj Tavo švento Karsto nulinkęs; priimk, Jėzau Kristau, tą kryžių, kurį buvai dėl mano blogų darbų ant mano pečių uždėjęs. Nuvargau, negaliu toliau jo panešti; nepakelia daugiau mano pečiai. Silpnas, menkas, Viešpatie, esu, – priimk jį, pagailėk manęs. Aš noriu dar kaip sveikas ir stiprus vyras gyvą gyvenimą pagyventi. Aš nenoriu sunykti Aukščiausio Dievo kūrybos didžiausiu džiaugsmu nepagyvenęs. Man jau per daug vargo, aš noriu garbinti Tave laimėje. Laimę ir prasmę mano žemės gyvenime gali duoti tik sugrįžus Gundė. Sujunk mus, Viešpatie, atleidęs mums visas mūsų nuodėmes. Mes savo neišpasakytą laimėje Tavo neribotą, gerą, kuriančią galybę garbinsim... Tu

ateisi, Viešpatie, ir išklausysi mano maldos. Tu suteiksi man bent truputėlį savo gausios malonės... Juk tu girdi mane, Viešpatie, ten aukštai būdamas?

Tu žinai ir girdi viską, Tu esi teisingas. Aš tikiu Tau Tavo dangiškoje galybėje“.

Meldžiaus ilgai. Mano malda lengvino ir kėlė mane. Slūgo apačion visi debesys ir visi šešėliai.

Priėjus išpažintin ir priėmus Švenčiausį, jaučiaus visiškai pakitėjęs. Tarytum didžiausią kalną būčiau galutinai nuo savęs nuvertęs.

Savo būrio maldininkų ir nelaukiau. Išvykau su tais, kurie pirmiausia aplankė švenčiausias vietas. Aš daugiau niekur ir nebuvau, tiktai vienoj Jeruzalėje.

Kai Jafoje dėl laivo suvėlavimo teko sugaišti keletas dienų, nežinojau iš veržimosi pirmyn kur dėtis. Regis, būčiau ėjęs pėsčias per Konstantinopolį.

Laivu plaukdamas ir paskum važiuodamas traukiniu, vis laukiau stebuklo. Tikejaus, kad štai štai Dievas parodys savo malonę, patenkins mano maldą.

Kokią kiek į Gundę panašesnę mergiotę pamačius, man sustodavo širdis: „Ar tik ne ji? Gal ir ji buvo Jeruzalėje? Gal ten dabar vyksta?“

Traukiniui sustojus kur kiek ilgesnį laiką, išeidavau miestan. Visur vaikščiojau, klajojau – tikėjaus Gundę sustikti. Nieko nematęs, skubinau atgal, bijodamas pavėluoti.

„O gal ji šitan traukinin pataikys? Gal ir ji, Dievo pasiųsta, ieško manęs?“

Norėjau važiuoti pro Varšuvą ir eiti tiesiai į dailininką Joną Staševskį.

„Bet gal Gundė Skardžiuose? Gal laukia manęs ten? Gal Staševskis ją jau pametė, kokios kitos, miestietės dėlei? Ne, Dievo balsas į ją prabilo, man Jeruzalėje esant. Gundė dabar Skardžiuose. Dievo įkvėpimu, savo valia.

Nesukiau Varšuvon.

Atvažiavau Skardžiuosna. Gundės dar ten nebuvo.

Mano pareigas ėjo kitas vargoninkas. Klebonas paaiškino, kad laikinai, ir kvietė grįžti. Aš negalėjau. Negalėjau įeiti bažnyčion ir paliesti vargonų, kol nepažiūrės į mane Gundės žvilgsnis.

Užsidariau nuo žmonių. Maldą, karštos, nuvargusios širdies Jeruzalėje pasakytą, vėl kartojau. Bet malda blyško vis labiau, manęs nekėlė ir turbūt Dievo nesiekė. Lyg didelis širmas paukštis, savo stiprius sparnus iškėtęs, jai kelią pastojo. Piktų žvilgsniu kreipė ją į žemę, į siaurus tarpkalnius.

Mane kaustė širmo, nematomo paukščio aklas žvilgsnis.

Atėjo Kalėdos, Kūčios. Kai visi šeimynos nariai į šienų apklotą ir baltai švintantį stalą renkas. Kai lietuviai kareiviai net iš gilios Rusijos Kūčioms namon bėga. Gundė negrįžo ir tuomet. Tik išgirdau gandus, kad ji Varšuvoj gerai su Jonu Staševskiu gyvena; net seserį Julytę į save kviečia.

Skardžiai man staiga visai svetimi pasidarė. Tuojuo po Kalėdų išvažiavau iš ten neatsigrįždamas. Po rogėmis girgždėdamas sniegas reiškė mano nuotaiką.

XXXVIII

Visą žiemą slankiojau po Lietuvą. Be prasmės, be tikslo. Nedaug ką matydamas, nieko negalvodamas.

Į pavasarį pradėjau ieškoti darbo. Nubodo rankoms būti palaidoms. Didėjo noras valgyti, o mažėjo sutaupyti pinigai.

Gyvenęs anksčiau svetimas ir vienas tarp žmonių, galėjau gyventi ir dabar.

Bet vargoninku būti niekuomet daugiau nenorėjau.

Gavau malūninko vietą šiame Sargautų malūne.

Man čia patiko.

Pamažu supratau, ką malūno girkos dainuoja:

Gyvenau, gyvenau, daug girdėjau ir mačiau,

Karalius karaliukas karalaitę pamylėjo.

Pamylėjo, pamylėjo.

Ji už kito ištekėjo, ištekėjo.

Tariau tai dainai daugiau linksmas, mažiau suinteresuotas.

Dar būdamas pas Schönnfeldtą, mėgau klausytis malūno bildesio, ratų ratelių teleskavimo ir pikliaus dūsavimo, sunkiai girnų slegiamo. Man atrodė, kad aš girdžiu žodžius, matau patį malūną pavidalu balto, daug žinančio ir daugybę girdėjusio senuko.

Jis žino viską. Jis klausos ir klausos ir paskum apsakinėja.

Vėjinį malūną labiau mėgau neg vandeninį.

Jis aukštai ant kalno stovi. Aplinkui dairo, toli mato, kiekvieną vėjo žodį, kiekvieną jo garsą nugauna. Vėjas jam aibę pasakų iš tolimų mėlynų kraštų atneša. Tenai ne tokios kaip čia, mūsų žaliuose laukuose, lėtų žmonių išaustos. Tenai kraujas karštesnis ir žygiai drąsesni.

Gundės meilė liko mano sieloj ir širdyje kaip gili žaizda. Ji vis labiau gijo. Kartais aštriai sugeldavo, kartais atrodė, kad ji mane sunaikins. Bet aš ją gydžiau kaip koks gydytojas.

Geriausias vaistas buvo knygos. Pradėjau ilgėtis jų kaip gero, ištikimo draugo. Jis manęs dar mažo niekuomet vieno nepalikdavo. Rūpestingai augino ir vedžiojo gerai žinomais, išmindytais takais.

Paprašiau Sargauto, kad duotų ką paskaityti. Ką turėjau pirmai, neilgam išteko.

– Ką tau duoti?

Ėmė Sargautas vartyti tarp senų iliustruotų savaitraščių, pasakų rinkinių ir romanų. Niekas man nepatiko.

– Gal Kanto *Gryno proto kritiką*? – juokais ištraukė.

– Paskolink ją tamsta! – beveik sušukau.

– Ar suprasi, kas čia parašyta?

– Gal ne, bet pasistengsiu.

Skaičiau *Gryno proto kritiką* lyg kokį sunkų, bet įdomų darbą dirbdamas. Naktimis nemigau. Kai kurias vietas valandomis skaičiau. Ir tai buvo sunku suprasti. Ir ne viską supratęs, bet knygą perskaitęs jaučiaus praturtėjęs.

Parnešiau *Gryną protą* Sargautui atgal.

– O ką, patiko?

– Labai!

– Nejaugi? – labai nustebo Sargautas.

– Dar ką iš filosofijos... – paprašiau.

Jis pažiūrėjo, pažiūrėjo į mane, paskum ištraukė keletą knygų ir sako:

– Rinkis.

Permečiau visu antraštes ir skubiai paėmiau Feuerbacho *Das Wesen der Religion**, tarytum bijodamas, kad Sargautas atgal jos neatimtų.

Paskum perskaičiau to pat filosofo *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit****, Das Wesen des Christentums**** ir *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*****. Pagaliau išgavau ir

Wundto keletą veikalų. Skaičiau ir kitus filosofus, bet Wundt ir Feuerbach man labiausiai patiko.

Toliau aiškiau pradėjau suprasti. Ėmiau ir savistoviai galvoti. Kai kuomet ir Sargautas su manim pasišnekėdavo, savo nuomonę ištardavo, aš jam savo pasakydavau. Mačiau, kad ėmė į mane kitaip žiūrėti. Kartais ir labai ilgai iššnekėdavom. Po truputį ėmiau mažiau skaityti, o daugiau vienas sau galvoti.

Vakarais, kai leidos saulė, išeidavau sustabdęs malūną ant kalnelio, atsisėsdavau ant didelio raudono akmens, jis dar ir dabar tenai guli, ir išžiūrėdavau į vakarus. Tyliai, paskendęs saulėleidžio šventėje, savo sielą su gamtos dvasia suliejęs, meldžiaus saulei, dangui, anapus kurio aukščiausia pajėga, žvaigždėmis trykšdama, rėdo. Jaučiau tuomet Dievą mažiausioj gėlėje, kuri saulės pusėn sukas, ir drugelyje, kuris suglaudęs sparnus, ant jos nutupia. Jaučiau Dievą beržyne, kuris saulėleidį ir vėjui nutilus ošia, ir bandoje, kuri sutemai artėjant pati namon traukia. Dievas tuomet buvo visur. Ore, vandenyje ir dirvoje.

Štai pasislepia saulė, savo spindulius sugaubus. Visa gamta suvirpa. Dievas iš jos atsitraukia, poilsiui palaiminęs. Žvaigždės danguje sužiba. Mėnulis, visas nuraudęs, iškyla iš tarp krūmų. Aukščiau risdamasis, užtiesia žemę žalsvai sidabrinu šydu ir migdo ramiam miegui, žvaigždėmis rytojaus pasaką sakant.

Kai gamta miega, jos alsavimo ritme galima paslaptį išgirsti. Jos toli ieškoti nereikia, o tik naktį išiklausyti. Tuomet ausis geriau girdi ir mūsų siela aiškiau nujaučia.

Dievas amžinas, Kūrėjas nenuilstamas, kasdien naujus pasaulius kuria. Paima savo sielos mažutę dalį, pūsterėja ją beribėn erdvėn, liepia sustoti ir augti tarp milijonų senesnių, seniau jau išskridusių. Ir auga nauja gyvybė, naujas pasaulis, keičiasi, vystosi, savo Tėvą atsiekt stengias. O Dievas daboja ir gėrisi, kad jo vaikas per kančias, per vargus, per dideles kliūtis į jį kopia ir stiprėja jose.

Mes, mūsų žemė, tai didžiam pasaulyje Dievo kūrybos vienetas, kuris jau yra pusiaukelio atsiekęs. Žmonės jau yra pajautę savyje laisvę. Laisvė tai kūrybos pradai, tai ieškojimas. Pravėrimas akių ir pakėlimas galvos.

Bet mes dar tik pusiauvelyje. Blaškomės ir mėtomės, lyg per greit nubudę. Vieni, vartodami laisvę, tik patys save ir aplinkinius sužaloja. Kiti vartoja ją visiems kitiems, pakrikusiems, sugaudyti ir supančioti. Laisvė yra tik tobulinimo įrankis. Ir savęs, ir kitų. Bet tai nedaug dar kas žino.

„Laisvė tai kaip sprogstamoji medžiaga, – galvoju, Kuprelio lakią mintį sekdamas. – Jos pagelba galima sunkiausias kliūtis nuversti ir dailiausius šimtmečių kultūros kūrinius sunaikinti. Laisvę reikia mokėti vartoti“.

– Dar ir dabar nueinu aš kai kuomet į tą raudoną akmenį. Kai saulė sėda ir žemė tyli. – Žiūri Kuprelis pro langelį akmens pusėn. – Sėdžiu ten vienas ir apie daug ką galvoju. Seku kiekvieną gamtos reiškinių, gyvenu su juo ir galvoju. Tai padeda man galvoti, jaučiu, kad nesu vienas. Jaučiu ryšį ir su tuo, kas nematyti. Tuomet lengva galvoti apie Dievą, sielą ir kitas kasdienines ir amžinas problemas.

Siela? Tai mūsų pačių, mūsų laisvės ir valios sukurtas daiktas. Mūsų tobulybės ir amžinybės ilgesys.

Sielą turi ne kiekvienas. Tik tas, kas ją pats kuria ir jai tiki.

Sielą galima nužudyti kaip paukštį ar sudėvėti kaip rūbą.

Siela tik norima, auginama ir tobulinama gyvena ilgiau neg kūnas ir patveria daugiau neg akmuo.

Dievas tai visaties kuriamoji pajėga, kuri nuolat budi ir kovoja su medžiagos pailsimu ir jos palinkimu mirti.

Dievas nėr vienodas šiandien ir rytoj. Jis kuria, taigi jis keičia ir save. Jis pats auga ir turtėja.

Dievas nėr išmatuojamas ar kokion fizikos formulėn įspraudžiamas. Jis gali būti tik jaučiamas, kaip jaučiama meilė, kaip jaučiamas džiaugsmas. Jis gali būti matomas, kaip matomas proto spindėjimas gabaus žmogaus akyse, kaip matoma mintis jo veide.

Dievui tiki, kas turi sielą, kas jaučia ryšį su Juo.

Dievui tikėti ar jį pajauti nereikia eiti tik bažnyčion ar važiuoti Jeruzalėn ar Romon. Jis yra tiek pat čia ir šitam malūne. Ir dar daugiau jaučiamas laisvoj gamtoje, akivaizdoj saulės ar žvaigždžių.

Kažin, ar senovinės tikybos nebuvo artimesnės Dievui neg visos dabartinės, dogmatizuotos? Dievas tapo paslėptas storose knygose, Jis nepratomas pro tirštas eiles tikybos amatninkų, kunigų, pastorių ir rabinų. Visi jie reikalauja sau pirmos vietos, visi jie skelbias, kad jiems viskas priklauso. Ne vien Dievo supratimas ir aiškinimas, bet ir žmogaus rūbas, ir jo kasdieninis valgis.

Ar ne daugiau paprasta ir betarpė buvo ir mūsų senovės tikyba? Ar ne stiprūs buvo lietuviai, kai jų kelias į Dievą buvo trumpesnis ir kai jie Dievą daugiau, dažniau jautė, o mažiau galvojo? Jų tikybos simboliai, tikybos kalba rišo juos su Dievu kiekvienam žingsnyje, kiekvienu laiko ir dienos metu. Lietuvis jautė Dievą per saulę, mėnulį, vėją ir audrą – ar tai blogas kelias?

Visos tikybos genda, kai jos pradeda daugiau virsti amatu ir kai ima maišyti grynai tikybinius jausmo reikalus su įvairiais pašaliniais, piniginais ar politiniais. Tuomet dažnai nežinia, kaip vieną daiktą atskirti nuo kito. O krinta vieno vertė, krinta ir kito.

Kristui aš tikiu kaip žmogui, kuris, pajautęs gyvą ryšį su Dievu ir matydamas klaidingai tikinčius žmones, pakreipė juos į tiesesnį kelią. Dievo sūnūs tai visi žmonės ir visa žemė. Gal ne kiekvienam skyrium tas vardas pritinka, bet Kristus pats gėidė, kad visi būtų lygūs Dievo sūnūs. Ir Jo atnaujinta tikyba šimtais metų negalėjo išsisaugoti visų pražūtingų nukrypimų, kurie aptemdė ir visas kitas tikybas. Ir jei Jis dabar grįžtų, Jį vėl tuoj nukryžiuotų. Ne žydai, o šių laikų krikščioniški tikybos „žinovai“.

Tikyboms kliudo ir tai, kad jos visos nori universalėmis tapti, visus žmones savaip sutikinti. Kiekviena tauta turi savo kalbą, turi ir savo atskirus simbolius, atskirus Dievą pajauti ženklus. Net pavieniai žmonės taip pat. Tegul tikėtų, kaip kas jaučia. Tuomet kiekvienam kelias į Dievą ir Jo pajautimus būtų daug artimesnis ir tiesesnis. Esperanto visam pasauliui ir visoms tikyboms gali būti tik paviršutinis daiktas.

Dievas kūrė įvairius pasaulius, jis nori, kad ir kiekvienas pasaulis būtų įvairus. Visam kame vienodumas nėr gyvenimas. Ir žmonės, kurie kuria, jie atlieka didžiausią Aukščiausiojo Kūrėjo pavestą uždavinį. Jie įturtina pasaulį, jie daugiau gyvenimo ir noro gyventi jam suteikia. Jie irgi kovoja su medžiagos palinkimu susivienodinti, aprinti, amžinai nutilti.

Kas kuria, stumia žemę pirmyn.

– O kuo aš ją pastūmėsiu? – susimąstė Kuprelis, susiglaudė. – Kaip noriu, kiek stengiuos, lig šiol nieko... Ir nepaliksiu nieko, kas vietoj manęs nors paskum atidirbtų, mano darbą kartu su savo pavarytų... Aš esu sulūžęs... Nenoriu mirti, o mirštu...

Tai ne Kuprelio lūpos kalbėjo, o jis pats, visas, visu savo vidumi. Iš pajautimo, iš sielos gilumos. Perėmė jis mane visas. Aš beveik virpėjau, jo klausydamas.

XXXXIX

- Meilė mane tokį padarė. Sulaužė, perdegino, – atkėlė Kuprelis galvą.

Žiūri pro langelį, pro kurį mėnulio sidabrinė juosta tiesias per stalą, per aslą, dengia lovos kraštą. Ieško tarytum ko.

Kuprelis lyg ką nubraukė nuo savo veido, atsilošė kėdėje, pažiūrėjo tamson ir jau kitu balsu pasakoja:

- Stebėtina, kaip laikas nudildo viską. Po keletos metų jau vargiai galėjau prisiminti Gundės veidą. Regis, taip viską dar įžiūriu, nors pro rūkus, o veido jau veik nematau.

Negalvojau apie ją jau taip dažnai. Sapnuoti, regis, visai nespajnavau. Bet sieloje, širdyje jaučiu dar ir dabar meilės antspaudą.

Ji tapo ugnimi įdeginta. Jos iš tenai niekas nebeįstengs išdildinti.

Tiesa, ir vėliau neretai galvojau, laukiau, kad štai, štai prasivers malūno durys, guviai sugirgždės laiptai ir Gundė į mane ateis pavargus, bet linksma, štai šitan kambarėlin. Laikiau jį visuomet švaroj, padabintą. Nieko, jokio žmogaus, jin neleidau.

Tai tik jai, brangiai viešniai.

Tu pirmas peržengei slenkstį.

- Kam tave įleidau, nežinau, – lyg kokia mintis Kupreliui skersai kur kelio atsistojo.

Pats čia visuomet skaitau, dirbu, galvoju. Čia viskas sklandžiau man sekasi. Lyg jaučiau Gundę prie savo peties ar girdėčiau ją mūsų vaikams rūbus dorojant.

Prieš trejetą metų įvyko kas, ką ir dabar su kiekviena smulkmena pamenu.

Buvo pavasario ankstyvos nuotaikos vakaras. Ir čia, aukštai būdamas, jaučiau pavasario kvapą. Apėmė noras likti ir nakvoti malūne.

Guliu, miegas neima. Kiekvienas vaizdas, kiekviena smulkmena Gundės meilės pro mano akis palengva plaukia. Visą, regis, tikrai matau. Rodos, kad ne tik matau, bet ir jaučiu, džiaugiuos, gyvenu, kaip ir tuomet. Jau tarytum esu ne malūne, o Skardžiuose. Jaučiu ir matau, kad esu vargoninkas. Pamilęs nuostabią Gundę, nuostabaus gyvenimo kaitinamas.

Štai mėnesieną naktį laukiu jos su Irša atvažiuojant. Laukiu ilgai, nerimauju. Ji pagaliau atvažiuoja. Linksma, nudžiugus, kad niekas jos nepatriko.

Vedam. Gyvenam vienus metus Prūsijoje. Laimingi, vienas nuo kito negalėdami atsi-traukti. Grįžtam Skardžiuosna, susitaikom su tėvais. Visi mums palankūs, visi draugin-gi. Aš pastebiu net, kad mano kupros mažėja, mano savijauta auga.

Matau kiekvieną detalę, kiekvieną smulkmeną mūsų gyvenimo. Galiu viską paliesti rankomis, tiek tikra.

Turbūt užmigau...

Švenčiam Olesėlio septynerių metų gimimo dieną. Sveikas, gražus vaikas. Gelton-plaukis. Panašus į mamą. Gal daugiau mane mėgsta. Bet nenori būt vargoninku, nenori skambinti, sako, bus malūninkas. Ar inžinierius. Aš džiaugiuos. Šiandien dovanoju jam vėjinį malūną. Pats padirbau, numaliavoju. Štai Olesėlis, darželyje ant šulo jį pastatęs, geresnio vėjo laukia, į visas puses kraipo. Aš ir Gundė žiūrim pro langą, džiaugiamės, didžiuojamės. Aš apskabinu ją, spaudžiu į save. Ji glaudžias.

- Žiūrėk, Olesėlio malūnas jau sukas, – sako Gundė. Ji taria tą vardą taip ypatingai. Jame jungias ir meilė sūnui, ir man.

- Tėveli, malūno sparnas užsikabino! – šaukia Olesėlis. – Ateik, padėk!

Skubinu padėti...

Nubudau. Pamažu, nenoromis.

Merkiu akis, guliu, noriu toliau sapnuoti.

Pro langelį ryški vėlaus ryto šviesa veržias, bet aš nesikeliu.

Girdžiu Gundės, girdžiu Olesėlio balsą, viską matau. Matau net, kad jo kairės rankos nykštukas aprištas. Įpjovė vakar, statydamas tiltą per upelį sode...

Kas beldžias į duris.

Reikėjo keltis, reikėjo eit malti. Bet visą dieną visur mačiau tik tą sapną. Svaigau nuo jo.

Gyvenau juo ilgai. Mažai valgiau, mažai gėriau. Niekas man nerūpėjo.

Pamažu pajaučiau, kad vėl prasivėrė mano didelė žaizda. Visą vasarą vėl buvau nepanašus į žmogų.

Bet laukiau, nuolat laukiau vėl tokį sapną susapnuoti.

Jis negrižo.

Aš norėčiau mirti, antrą kartą jį susapnavęs. Matyti Gundės žvilgsnį, girdėti Olesėlio balsą. Ir likti tame sapne...

Nutraukė Kuprelis.

Tyli. Niekur nežiūri. Akys nepaprastai, juodai spindi.

Vis tyli Kuprelis. Laukia ko.

Laukia.

Aš keliuos. Tyliai, palengva.

Einu į dureles, vos liesdamas aslą.

Kuprelis nemato manęs, negirdi.

Pravėriau, išėjau. Pravėriau dureles po truputį, po truputį.

Lipu laiptais žemyn. Tyliai vos liesdamas juos.

Malūnas pilnas šešėlių. Sienose, lubose. Jie sėdi ant girnų, glaudžias į piklių. Žiūri į mane. Aš sustoju, į juos žiūriu.

Čia viskas gyva. Bet viskas dabar tyli.

Aš stoviu, žiūriu, klausaus.

Man nuostabu, sunku daros. Tarytum aš įėjau į kokią paslapčių vietą, iš kur sugrižti negalima.

Stoviu, nedrįstu eiti.

XI

- Ignasėli! Kur tu? - tėvo balsas iš apačios.

Prašvito kiek akyse. Bet nedrįstu pajudėt: gyvi, slaptingi šešėliai į mane žiūri.

- Kur tu?

- Aš čia! - kuždančiai atsiliepiu.

Bėgu laiptais žemyn. Jaučiu, kad mane kas vejas. Šnabžda, kužda iš užpakalio.

- Ar sumalėt? - klausia tėvas.

- Sumalėm. Maišus ratuosna greitai neškim, - puoliau prie vieno maišo ir nešu jį.

- Nenešk taip sunkiai, - priėjo tėvas pagelbon.

Sunešėm, sudėjom. Tėvas nespėjo nei paklausti, kam taip skubinau.

- Dabar reikia Kupreliui mokėti, - sako tėvas.

- Kitą kartą.

- Kodėl? - nustebo.

- Nieko, kitą kartą.

- Gal kas atsitiko?

- Ne. Kuprelis miega.

-Jau?

- Jis labai pavargęs.

Įsėdom.

Traukia atgalion pažiūrėti. Negaliu. Atsigrižau.

- Kur tu žiūri? - atsikreipė ir tėvas.

- Važiuok, tėveli, greičiau. Važiuok! - paėmiau jo ranką ir spūsterėjau arklį.

Arklys nunešė kaip vėjas pakalnėn.

- Pavyko pirkti! Tik tu pažiūrėk, kaip eina - kaip paukštis skrenda. Tai ne Širmis, - giria tėvas.

Negirdžiu jo. Žiūriu tenai, atgalion. Ir viskas kaip paverta man matos. Malūnas stovi juodas, išdidus. Jame sėdi Kuprelis ir laukia.

Mėnesiena lietaus nuskaidrintu pavasariu mėlynuoja. Rasa žvilga, lyg palietas sida-bras joje tirptų.

Naktis tyli, žemė miega.

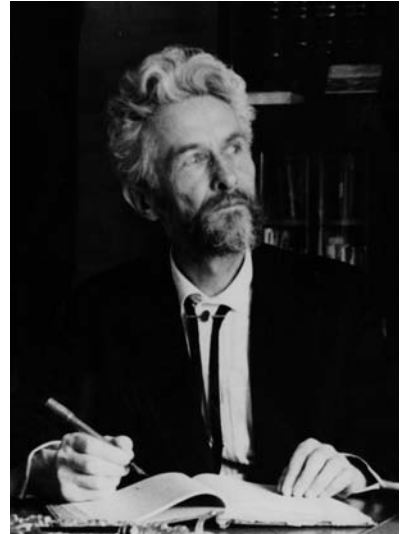
Daug kur, daug kam sapnuojas neregėti sapnai.

Ne visur, ne visiems.

Vydūnas

Vydūnas (Vilhelmas Storosta, 1868–1953) – didysis lietuvių humanistas, rašytojas, žymiausias Mažosios Lietuvos kultūros veikėjas. Aukščiausia vertybe laikydamas žmoniškumą, Vydūnas savo įvairiašake veikla siekė ugdyti sąmoningų ir laisvų žmonių tautą, kuri būtų iš esmės, o ne paviršiaus dalykuose laisva. Šį tikslą pasiekti, anot Vydūno, galima tik ugdam tautos dvasinę kultūrą, – mokslą, meną, dorovę. Tarp tautinio atgimimo asmenybių Vydūnas išsiskiria tvirtu įsitikinimu, kad tautiškumas yra ne tikslas sau, o žmoniškumo ugdymo sąlyga. Jis norėjo, kad lietuvių tauta kuo svariau prisidėtų prie žmoniškumo prado stiprinimo pasaulio kultūros raidoje (V. Bagdonavičius). Vydūnas sukūrė laisvos, nepriklausomos asmenybės ugdymo programą: *žmogus sau, tautai, žmonijai*, kuri atskleidžia humaniškumu pagrįstus asmens ryšius su tauta ir žmonija. Lietuvių kultūra su Vydūno literatūros, filosofijos kūriniais, su M. K. Čiurlionio paveikslais peržengia tautos ir Vakarų pasaulio ribas, susiejama su Rytų civilizacijomis, kosminės visatos vizijomis. Dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vydūno, V. Krėvės, M. K. Čiurlionio kūrinuose lietuvių kultūrinis sąmoningumas iškeliamas, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, iki *individualybės formų po kosminiu gaubtu*.

Vydūnas gimė Jonaičiuose (Šilutės raj.). Gyvendamas Vokietijai priklausiusios Rytų Prūsijos lietuviškojoje dalyje, nuo mažens patyrė sudėtingus dviejų tautų – vokiečių ir lietuvių – santykius. Vokietijoje buvo nuosekliai vykdoma tautinių mažumų asimiliavimo politika, pagrįsta Reicho kanclerio Oto fon Bismarko idėja, – viena imperija, viena kalba (*Ein Reich, eine Sprache*). Matydamas tautos išnykimo, nutautėjimo grėsmę, Vydūnas visą gyvenimą paskiria lietuvių, pirmiausia gyvenusių Mažojoje Lietuvoje, tautinės savimones žadinimui ir ugdymui. Tėvo gyvenimo istorija būsimajam Vydūnui atvėrė už Europos esančių kultūrų akiračius. Anskis Storosta (1837–1903) buvo baigęs Berlyno evangelikų misionierių seminariją. Dėl silpnos sveikatos, – sirgo džiova, kurią paveldėjo ir sūnus Vilius, – negalėjo vykti į Afriką misionieriauti. Klaipėdos krašte ir Žemaitijoje rinko aukas misijoms, mokytojavo. Apsiskaitęs, šviesaus proto A. Storosta buvo mėgstamas aplinkinių parapijų dvasininkų, kurie dažnai svečiuodavosi jo namuose, diskutuodavo, – tokia aplinka įskiepijo būsimajam Vydūnui polemikos su autoritetais drąsą. Turtingoje namų bibliotekoje buvo religinių raštų, literatūros klasikų veikalų. Aštuonmetį berniuką sužavėjo ir sukrėtė Frydricho Šilerio kūriniai, – skaitęs *Mariją Stiuart* ir verkęs. Pradėjęs kurti dramos kūriniai, Vydūnas taps šileriškosios idėjų dramos sekėju. Motina – Marija Ašmontaitė (1836–1907), turtingų ūkininkų duktė, ugdė gausios šeimos, kurioje augo keturi berniukai ir dvi mergaitės, meninius pomėgius. Vaikai kartu giedodavo, grodavo. Vilius šeimos chore gavo pirmąsias dirigento pamokas, susižavėjo arfa, vėliau ją nusipirko ir kasdien

*Mūsų laikų kultūra išaugo,
žmonėms skiriant savo sąmonę
visų pirma daiktams. [...] Taip
labai ji mūsų laikų žmonių
sąmonę užniko, kad susiurbė
beveik ir visą žmoniškumą.
Bet materiniai tos kultūros
daiktai vis auga ir dar nuolatai
medžiagiškai sunkėja. Ir
dabar žmonės beveik nebėra jų
valdytojai, bet daiktai, griūdami
ant žmonių, visą žmoniškumą
beveik sutreškia. Galbūt, kad
kartos, kurios išliks, susipras
ir savo sąmonę skirs kitiems
dalykams. [...] Rasi tada [...]
žmonės iškils iš apkalimo, iš
nevalios į savo esmės dykybę. Ir
atsimins savo žmoniškumo.*

Vydūnas, Sąmonė

skambindavo (toji arfa saugoma Kintų Vydūno kultūros centre). Motina žadino ir vaikų romantišką vaizduotę. Remdamasis motinos pasakojimu, Vydūnas save kildino iš Krivių Krivaičio giminės. 1907 m. pasirinkta Vydūno literatūrinė pavardė atspindi didįjį tikslą – atskleisti visos tautos žmonėms tai, ką esmingo mąstytojas ir menininkas yra suvokęs, išvydęs. Jo dramų pagrindinių veikėjų varduose taip pat pasikartoja dalelytė „vyd“ (Tautvyda, Milvydas, Vidė, Grožvyda).

Vilhelmas Storosta mokėsi Ragainės mokytojų seminarijoje, čia parašė pirmuosius literatūrinius kūrinius vokiečių kalba. Ragainėje penkiolikmetis Vilius perskaitė Aušrą, kurios pirmuosius numerius iš Albano ir Kybelkos spaustuvės parnešė brolis Frydrichas, mokėsis ten raidžių rinkėjo amato. Aušros paveiktas, ypač susižavėjęs Jurgio Zauerveino¹ balade *Macilenas ir Gražina*, Vilius apsisprendžia rašyti lietuviškai. Apsisprendimą paskirti gyvenimą tautinei veiklai paskatino Aušroje išspausdinti Jono Basanavičiaus straipsniai, kuriuose būsimajam Vydūnui imponavo „pastangos ryšį tarp gyvenančios lietuvių kartos ir senesnių lig tolimesnių kartų padaryti kuo sąmoningiausia“. Vėliau, susibūčiulius, J. Basanavičiaus asmenyje Vydūnas matė atgimstančios tautos žmogaus idealą. Kaip šių dviejų tautinio atgimimo asmenybių reikšmę suvokė amžininkai, atskleidžia trumpas istorijos epizodas. Kaune, Rotušės aikštėje, į Vydū-

no paskaitą skubantis Basanavičius sutinka paskaitos skaitytoją ir pasisiveikina: „Tautos Patriarchas² sveikina Tautos Pranašą“. Basanavičius, laikomas tautos pradininku, sukūrė ju, visuomenėje buvo ir yra suvokiamas kaip garbingas patriarchas. Vydūnas, kurio mintis nukreipta į ateitį, kurioje lietuvių tauta matoma pilnavertė savo sukurtos kultūros reiškinė tarp visų pasaulio tautų, amžininkų buvo suvokiamas kaip tautos pranašas.

Baigęs seminariją, dvidešimtmetis Vilhelmas Storosta mokytojavo Kintų pradinėje mokykloje (1888–1892), vedė Klarą Fiulhazę. Nuo 1892 m. dirbo mokytoju Tilžės devynklasėje berniukų mokykloje. Gyvendamas Kintuose įstengė pažaboti džiovą, tais laikais nepagydomą ligą, kuri nusinešė daug jaunų gyvybių, – tapo vegetaras, išmoko rūpintis sielos ir kūno sveikata. Savo patirtį apibendrino knygoje *Sveikata, jaunumas, grožė* (1928). Mokyto-

¹ Jurgis Zauerveinas (slapyvardis – *Girėnas*, 1831 01 15 Hanoverijoje, Vokietija – 1904 12 16 Kristianijoje, dab. Oslas, Norvegija, palaidotas Gronau, Vokietija) – sorbų kilmės poliglotas, filosofijos daktaras, Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, publicistas, poetas. Gerai mokėjo 62 kalbas, susikalbėjo apie 200 kalbų, rašė eiles daugiau kaip 30 kalbų. Nuo 1875 m. maždaug 25 metus gyvenęs Klaipėdoje ir susižavėjęs lietuvių kalba kovojo už jos teises, aktyviai bendradarbiavo lietuvių spaudoje, bendravo su Didžiosios ir Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio veikėjais, lietuviškai parašė daugiau kaip 300 eiliuotų kūrinių. Labiausiai jį išgarsino 1879 m. parašytas ir pirmą kartą laikraštyje *Lietuviška ceitunga* paskelbtas eilėraštis „Lietuvninkai mes esam gimę“ (vėliau pavadintas „Lietuviais esame mes gimę“), kuris laikomas Mažosios Lietuvos himnu.

² Patriarchas [gr. patriarchēs – protėvis, giminės pradininkas].

jaudamas Vilhelmas Storosta pasižymėjo plačia erudicija, dėstė vokiečių, anglų, prancūzų, lietuvių kalbas, geografiją, istoriją, kūno kultūrą. Siekdamas tapti rašytoju, iškėlė sau tikslą „žvilgtį į gyvenimą gilinti“ ir „dvasinį regratį plėsti“, „susipažinti su galutiniais įvairiausių mokslų žiniomis“. Jis pasinaudojo liaudies mokytojams suteikta galimybe per atostogas laisvo klausytojo teisėmis studijuoti Vokietijos universitetuose. Keletą vasarų praleido Greifsvaldo, Halės, Leipcigo, Berlyno universitetuose, čia studijavo filosofiją, literatūrą, meną, sociologiją, gamtos mokslus, teisę, mokėsi senosios sanskrito kalbos.

Vydūnas iš sanskrito į lietuvių kalbą išvertė vieną svarbiausių indų religinių tekstų – *Bhagavadgītą* (išsp. 1947). Leipcige susipažino su teosofija, kuri tapo vartais į senąją indų filosofiją. Teosofija neteikė pirmumo jokiai iš religijų. Teosofai teigė, kad skirtingomis kalbomis yra nusakomos tos pačios ezoterinės tiesos. Ši idėja sustiprino Vydūno pagarbą senajai lietuvių religijai, kuriai daug dėmesio skiriama grožiniuose ir filosofiniuose veikaluose. Paveiktas indų filosofijos, Vydūnas kaip pagrindinį uždavinį pasirinko moralinio atsparumo ugdymą savo tautoje. Mąstydamas apie lietuvių tautos reikšmę pasaulyje, dar 1910 m. rašė: „Mes iš tikro esame nepaveikiamos galybės, o tą auginkime. Negali būti mūsų uždavinys pasidaryti galingais tarp didžiųjų valstybių. Mes galime būti galingais toje galybėje, kuri jokių paprastų galybių nepaveikiama. Mes galime doroje milžiniais pastoti.“

1912 m. Vydūnas išėjo į pensiją, tik retkarčiais sugrįždavo į pedagoginį darbą (lietuvių kalbą dėstė Rytų seminare prie Berlyno universiteto, literatūrą Telšių gimnazijoje, mokytojų kursuose Palangoje). Visas jėgas skyrė kultūrinei veiklai, į kurią įsitraukė nuo 1895 m., pradėjęs diriguoti jau dešimtmetį veikusios kultūros draugijos „Birutė“ chorui.

1899 m. Vydūnas įsteigė *Tilžės lietuvių giedotojų draugiją*, kuriai vadovavo iki 1935-ųjų, – tada buvo uždrausta visų lietuviškų kultūros draugijų veikla. Giedotojų draugija, užsimojusi „giesmėmis, dainomis, ir visokiais ypač dramatiškais vaidinimais meilę į lietuvių kalbą ir tautą žadinti ir tuomi lietuvių kilmę į garbę iškelti“, kasmet Tilžėje, Klaipeidoje ir kitose Mažosios Lietuvos vietose rengdavo šventes, kuriose buvo vaidinami Vydūno dramatiniai kūriniai. Giedotojų repertuaro dainos išspausdintos knygoje *Lietuvos aidos. Klänge aus Litauens* (1904), *Lietuvos varpeliai* (1909).

Neradęs to meto lietuvių dramaturgijoje veikalų, kurie ugdytų ir taurintų atgimstančios tautos dvasią, Vydūnas pats parašė ir režisavo per keturiasdešimt dramų. Idėja sintetiškai aprėpti istorinį lietuvių tautinės sąmonės ir dvasinės kultūros brendimo kelią, išreikšti žmonijos dvasinę evoliuciją ir ją stabdančias kliūtis, Vydūno išreikšta lietuvių dramaturgijoje nauju vaizdavimo būdu, nauja teatrine forma. Vydūnas teatro scenoje vaizduoja ne realistinį gyvenimo paviršių, o vidinį, dvasinį žmogaus gyvenimą, moralinio tobulėjimo vyksmą. Vydūno dramose lietuvių literatūroje išsiskiria stiprių ir savarankiškų moterų paveikslais, kurie būdingi protestantiškųjų Prūsijos lietuvių vaizduosenai. Vydūnas atskleidžia moterų stiprybę, kurią iškelia Mažvydas, vardydamas gausybę galingų deivių, Donelaitis – piktindamasis „žyniavimo bobiško“ galia.

1900-aisiais Vydūno vadovaujami giedotojai suvaidino trilogiją *Probočių šešėliai* (išsp. 1908), kurioje ieškoma atsakymo į klausimą, kodėl žmogus, atsižadėjęs gerovės svietimoje šalyje, turi sugrįžti į savo vargingą tėvynę, dirbti jos labui („kodėl tik nepasilikau, kur buvęs? / Be sunkenybių gyvenau“, – klausia savęs pagrindinis veikėjas Tautvyda). Vydūnas atgimstančios tautos žmonių sąmoningumą žadina užduodamas klausimus:

kokią prasmę žmogui turi tautiškumas, tauta, tėvynė? Trilogijos finale pateikiamas atsakymas, – žmogiškosios būties pilnatvei patirti yra būtinas sąmoningas tautinės tapatybės suvokimas. Vydūnas, kaip ir F. Šileris, kuria idealą pasiekusį herojų: Tautvyda pamilsta tėvynę ir yra pasiryžęs nuoširdžiai aukoti jai visas savo jėgas. *Probočių šešėliuose* vaizduojami santykiai tarp žmogaus ir tautos, tėvynės yra grindžiami meile ir sąmoningu įsipareigojimu. „Būt prie manęs, tai ne tiktai / pajaust ramybę, būti sau laimingu. / Yra tai ir uždavinys“, – Tautvydai atsako Daiva, dramoje įkūnijanti kuriančią tautos galią. Herojės vardą, kuris tapo vienu populiariausių moteriškų vardų, Vydūnas parenka iš sanskrito kalbos, – Daiva reiškia lemtį, dalią. 1908 m. pasirodžius *Probočių šešėliams*, Vydūnas iš karto pripažįstamas moderniu rašytoju, į kurį privalo lygiuotis lietuvių istorinės dramos kūrėjai. Sofija Kymantaitė, skelbdama istorinės dramos konkursą, Vydūną pateikia kaip pavyzdį: „istorijoje reikia ieškoti gilesnės prasmės. Pavyzdį parodė Vydūnas „Probočių šešėliuose“. [...] tik tokiu būdu rašytos istorinės dramos gali šiandien būti reikalingos.“ 1910 m. knygoje *Lietuvoje* S. Čiurlionienė-Kymantaitė kritiškai vertina lietuvių literatūrą, kuri esanti tik „liaudžiai skaitymėliai“, į bendrą būrį neskiria Vydūno ir Herbačiausko, „nes jie, kaip stipri savybi talentai, rastų priderančią vietą kiekvienoje visuomenėje“.

1902 m. giedotojai suvaidno pirmąją trilogijos *Amžina ugnis* (išsp. 1913) dalį „Romuva“, kurioje Vydūnas atkuria ikirikščioniškosios lietuvių religijos apeigas, atskleidžia senosios kultūros gilią prasmę. Pagrindinė dramos veikėja Grožvyda – paskutinė vaidilutė, kuri tampa vyriausiąja krive, byloja, kad savosios kultūros esmę suvokiantis žmogus yra stiprus ir nepriklausomas. Kryžiuočiams griaunant lietuvių šventyklas, Grožvyda nesugniūžta katastrofos akimirka: „Kitų neatsiklausiu, / kas šventa. Garbinu, kas šventa man“. Sąmoningo žmogaus stiprybė atskleidžiama ir Pirmojo pasaulinio karo įvykiais grindžiamoje tragedijoje *Pasaulio gaisras* (išsp. 1928). Magė išaukština kuriančiąją moters galią: „Vyrams griaujant senąjį amžių, mums, mergaitėms, reikia kurti naująjį. Vyrai žudydami pagaliau pasibjaurės savo nežmoniškumu. Tuo tarpu mes auginsime gyvybę ir malonumą. Tautos atsigaua tikrai iš moterų, iš jų širdies tyrumo.“

Anot Vydūno gyvenimo, filosofijos ir kultūrinės veiklos tyrėjo Vacio Bagdonavičiaus, Vydūno vadovaujama Giedotojų draugijos veikla turėjo įrodyti, kad lietuvių kultūra – ne atsitiktinai išlikęs relikvas, ne muziejinis dalykas, o stipriai pulsuojantis kūrybinis procesas, turįs plėtotės perspektyvą. Giedotojų draugija tapo kultūrinio Prūsų lietuvių gyvenimo centru, iš kurio išsižiebė daugelis naujų kultūros židinių įvairiose Mažosios Lietuvos vietose. 1908–1914 m., anot Vydūno, buvo tikri lietuviškų draugijų dygimo metai. Kovos už lietuviškumą išsaugojimą tarp Prūsų lietuvių Vydūnas nelaikė savitiksle. Jos prasmė esanti gilesnė. Tai kova už žmoniškumą, kuris, jo manymu, menkėja ir nyksta, individui nutraukus santykius su tauta, jos dvasiniu palikimu.

Mažosios Lietuvos kultūros gyvybingumą teigė Vydūno raštai (literatūrinį palikimą sudaro per 60 knygų). Vydūno draminei ir filosofinei veiklai spausdinami knygoje, kurios kelia pasigėrėjimą puikiu meniniu lygiu. Vydūno veikalus apipavidalino Paryžiuje dailės studijas baigęs Adomas Brakas (1886–1952), iliustracijas Vydūno trilogijai *Probočių šešėliai* sukūrė garsus vokiečių Jugendo stiliaus menininkas Fidus (Hugas Hopeneris, 1868–1948), trilogijai *Amžina ugnis* – Petras Rimša (1881–1961). Vydūno raštai parašyti jo paties sukurta rašyba, pasižymi Mažosios Lietuvos kalbos ypatumais. Antanas Vaičiulaitis taip aiškina Vydūno kalbos stiliaus kitioniškumą: „jo žodis yra asketiškas, tartum žemės nesiekias ir todėl iš paprastų šio pasaulio sūnų reikalaujans prijunkimo, ilgesnės bičiulys-

tės, kolei tampa savas ir širdžiai artimas.“

Svarbiausi Vydūno idėjas atskleidžiantys filosofiniai veikalai – traktatas *Mūsų uždavinys* (1911, 1921), *Tautos gyvata* (1920), *Sąmonė (Sąmoningumas ir nesąmoningumas)*. *Žvilgsniai į gyvenimo esmę* (1936) skiriami nepriklausomos valstybės piliečiams (1921 m. perleistas papildytas *Mūsų uždavinys* dedikuojamas „Lietuvių tautai, tvirtinančiai savo nepriklausomybę“). Vydūnas žadino lietuvių sąmoningumą, ugdė kritinį mąstymą: dėl ko tautai reikia siekti laisvės, kokia yra tautos laisvės prasmė, kaip turi gyventi tautos žmonės, kad būtų gerbiama kitų tautų ir gerbtų save. „Svarbiausia ir esmingiausia kiekvienos tautos jėga yra jos savigarba. Kur ji sunaikinama, ten tauta nesulaikomai žengia į pražūtį“, – rašė Vydūnas. Filosofiniuose raštuose pabrėžiamas tautos auginimas, – tai pagrindinis mūsų visų uždavinys: „niekuomet neturėtų būti klausiami, ar išliks tauta, ar ne, bet visumet: *kaip auginsime tautą* [išskirta Vydūno]. Augančioji tauta išliks savaime. Bet, vien žiūrėdami į jos išlikimą, pamirštame to *išlikimo sąlygas*, o tai *augimas ir auginimas*. Į tai reikia visą manymo ir veikimo galią kreipti. *Tautos augimui reikia visa aukoti*. Kiekvienas tą, kuo tiki tautą geriausiai auginti. Bet vis ir vis turi būti apsvarstoma, ar iš tikro tauta auginama. Labai lengvai darbas virsta tautos naikinimu“. Asmenybės vertė taip pat matuojama indėlio į tautos auginimą mastu: „*Reikėtų „veikėjus“ daugiau pagal tai nusverti, kiek su jais aukštesnė gyvybė tautoj didėja, kiek lietuvių sąmonė jų darbais žadinama, kiek lietuvių dora keliama, kiek jų vidaus gyvenimas lobinamas, skaidrinamas ir puošiamas*“ [išskirta Vydūno]. Lietuvių mąstytojas iškelia kiekvieno žmogaus, kiekvienos tautos reikšmę „visumos gyvenime. Kiekvienas jame turi savo uždavinį“. „Man rūpėjo, – apibendrina Vydūnas savo gyvenimą straipsnyje *Tautinė mano amžiaus veikla*, – kad lietuvių mąstymas ir visas jų sąmoningumas švitėtų, kad [jie] esmiškai taptų visokios pagarbos verti.“

Vydūnas rašė ne tik lietuviams, bet ir kitų tautų žmonėms, turėdamas tikslą „kelti mūsų tautos esimą į tautų sąmonę“. 1916 m. vokiečių kalba išleidžia knygą *Lietuva praeityje ir dabar*, ji pasirodo prancūziškai Ženevoje (1916), lenkų (1919), rusų (1921) kalbomis Vilniuje. Knyga supažindina skaitytojus su Lietuvos istorija bei dabartimi, lietuvių kultūra, iškiliausiais jos atstovais. Knygoje teigiama, kad lietuvių tauta jau keli dešimtmečiai yra pabudusi ir įrodė savo kūrybinį gyvybingumą, o drauge – teisę į laisvą apsisprendimą, politinį savarankiškumą. Norintiems išmokti lietuvių kalbos Vydūnas parengia žodyną – *Vokiečių–lietuvių žodžių rinkinys* (1916), lietuvių kalbos vadovėlį (1919). Problemiškus lietuvių–vokiečių santykius atskleidžia du monumentalūs Vydūno veikalai – tragedija *Pasaulio gaisras* (1928) ir vokiečių kalba parašytas istoriosofinis traktatas *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių* (1932, liet. k. 2001). Knygos buvo pripažintos kenksmingomis gyvybiškai svarbiems Reicho interesams, 1934 m. neišplatinta tiražo dalis buvo konfiskuota.

Po Pirmojo pasaulinio karo kultūrinį darbą ap sunkino revanšistinių grupuočių išpuoliai prieš lietuvių tautybės žmones ir ypač prieš Vydūną. Ilgaplaukis lietuvių mąstytojas garsėjo „gandiška elgsena“, ramiu elgesiu, kuris dažniausiai nuslopindavo agresiją. Kartą į Giedotojų draugijos repeticiją įsiveržė nacistai ir, tikėdamiesi išprovokuoti konfliktą, liepė giedoti vokiečių himną. Vydūnas ramiai atsakęs, kad himnas bus pagiedotas. Jam patiko himno muzika, kurią sukūrė Haidnas. Vydūnas ėmė išraiškingai diriguoti, salėje pasklido nuostabios muzikos garsai. Įsibrovėliai buvo priblokšti, jie padėkojo, atsiprašė ir išėjo. Išprovokuoti konflikto ir apkaltinti Giedotojus Vokietijos įžeidimu nepavyko. Vydūnas Prūsijos lietuvių ir Vilniaus krašto lietuvių interesus gynė Europos tautinių mažumų kongrese (didžiausias laimėjimas – gautas leidimas steigti privačias lietuviškas

*Svarbiausia ir esmingiausia
kiekvienos tautos jėga yra jos
savigarba. Kur ji sunaikinama, ten
tauta nesulaikomai žengia į pražūtį.*

Vydūnas

mokyklas). 1938 m. septyniasdešimtmetį Vydūnas sutiko kalėjime, iš kurio paleistas tik pasigirdus Lietuvos, Vokietijos žymių rašytojų protesto balsams. 1944 m. su Tilžės gyventojais evakuotas Vokietijos gilumon. Nuo 1946-ųjų gyveno Detmolde. Įsijungė į kultūrinę evakuotų Rytų Prūsijos lietuvių bei Lietuvos pabėgėlių veiklą, bendradarbiavo spaudoje. Vydūnas mirė Detmolde 1953 m. vasario 20 d., likus mėnesiui iki 85-ojo gimtadienio. 1991 m. spalio

19 d. Vydūno palaikai visam laikui atgulė Bitėnų kapinaitėse prie Rambyno.

Vydūnas, filosofiją laikęs pasaulėžiūra, kuri padeda praktiškai pervarkyti pasaulį, atgaivinti pusiausvyrą tarp sparčių materialistinės civilizacijos vystymosi tempų ir žmogaus dvasinės raidos pokyčių, lietuvių humanistinę mintį susieja su žymiausių XX a. pirmosios pusės pasaulio humanistų, – Alberto Šveicerio (1875–1965), Rudolfo Štainerio (1861–1925) idėjomis. Vydūno humanistinėms idėjoms ypač artima yra Indijos nacionalinio išsivadavimo judėjimo lyderio, filosofo, rašytojo, pedagogo Mahatma Gandžio (1869–1948) pasaulėžiūra ir filosofija. Gandis žmoniškumo vertybei suteikė pasaulį perkuriančią galią. Jis yra laikomas trijų pagrindinių XX a. revoliucijų katalizatoriumi, – revoliucijos prieš kolonializmą, prieš rasizmą, prievartą tarp žmonių ir tarp tautų.

Rytų Prūsijoje gyvenusiam Vydūnui pirmasis veiklos impulsas buvo lietuviams grėsęs nutautėjimas, tačiau jo idėjos peržengė Mažosios Lietuvos ir XX a. pirmosios pusės ribas. Nepriklausomoje Lietuvoje Vydūno idėjos didžiausią įspūdį darė jaunimui. Apie Vydūno poveikį rašęs Rapolas Serapinas pabrėžia: „ne visam ir ne jų daugumai, bet tiktai „maištingajai“ jo daliai, kuri savyje juto kuždantį nerimą, raginantį kaip nors išsiveržti iš užsibuvusios stagnacijos [...], kuriai koptų įspūdį darė lėkštas ir marinančiai blankus mechanistinis materializmas.“ Tarp maištingųjų – ir būsimoji senųjų kultūrų archeologė Marija Alseikaitė-Gimbutienė, vaikystėje susipažinusi su Vydūnu – asmenybe, vėliau – su jo kūryba (vadovaujama V. Mykoloičio-Putino, Kauno universitete parašė studiją *Tautosakos elementai Vydūno kūryboje*). Vydūno kūriniuose atskleistą humanistinio moters kultūros pasaulio idėją archeologė patvirtino Deivės Civilizacijos Senojoje Europoje tyrimais, kurie išgarsino Gimbutienę visame pasaulyje.

Sovietmečiu, iki 7-ojo dešimtmečio pabaigos, Vydūno vardas buvo išbrauktas iš lietuvių kultūros istorijos. 1968 m., minint Vydūno gimimo šimtmetį, Vilniaus universiteto „Kiečio teatre“ pastatyta tragedija *Pasaulio gaisras* (rež. Vladas Limantas) įrodė, kad Vydūno dramaturgija gali teikti teatrui naujų, modernizuojančių impulsų. Jonas Lankutis į literatūros istoriją Vydūną įrašė po Maironio: „Jeigu Maronis savo lyrika troško pažadinti tautą iš amžių miego, tai Vydūnas nori, kad drama nukreiptų pabudusios tautos valią ir troškimus aukštų humanistinių idealų linkme, taptų svarbia tautos dvasinio savarankiškumo ir moralinio pilnavertiškumo formuoja.“ Vydūno ikirikščioniškosios Lietuvos kultūros idėjos atgimė etnokultūrinėje Romuvos draugijos veikloje. Sąjūdžio metu 1988-aisiais, ginant nepriklausomybę 1991 m. sausio 13-ąją buvo remiamasi vydūniškąja taikaus pasipriešinimo idėja. Vydūno požiūris į tautos kultūros reikšmę yra aktualus Lietuvai šiandien, atsakant į globaliojo pasaulio iššūkius. Pasaulinio garso mokslininkas, balvistas ir slavistas Viktoras Falkenhanas (1903–1987), save laikęs Vydūno mokiniu, lietuvių mąstytojo idėjas laiko itin svarbiomis kiekvienam šių laikų žmogui, kuris turi „daugiau

dėmesio skirti dvasios kultūrai, asmenybei ugdytis. Be materialinės gyvenimo pusės, žmogus turi ir dvasinę, ir kuo greičiau jis suvoks visą jos svarbą, tuo geriau tiek atskirai asmenybei, tiek tautoms, tiek visai žmonijai.“

Siūloma literatūra: Vydūnas, *Amžina ugnis, Probočių šešėliai, Pasaulio gaisras*, Vilnius: Alma littera, 2001; Vacys Bagdonavičius, Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Vydūnas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė. II knyga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 21–70.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

Lietuvių meno padangėje lyg meteoras švystelėjęs **Mikalojus Konstantinas Čiurlionis** (1875–1911) išsyk po savo ankstyvos mirties tapo mitine figūra. Jo kūryboje atsiveria iki tol netyrinėti akiračiai, kosminių vizijų pasaulis, kurio slenksčio lietuviai menininkai niekada anksčiau nebuvo peržengę. Čiurlionis, buvo profesionalus muzikas, labiausiai išgarsėjęs dailės darbais (nors vaizduojamojo meno studijoms rimčiau atsidėjo palyginti vėlai), siekė kelių menų harmonijos, jautė, kad žodį, vaizdą ir garsą sieja tie patys vaizduotės dėsniai. Novatoriški Čiurlionio darbai buvo stiprus impulsas simbolistams ir neoromantikams, jo autoritetu rėmėsi Balys Sruoga, gindamas modernistinę estetiką polemikoje su nuosekliu tradicinio meno, klasicistinių dėsnių gynėju Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu, tačiau didžiajai publikos daliai, net vadinamajam kultūros elitui, jo kūryba kėlė veikiau

nuostabą negu susižavėjimą. Pasaulis ir muzikos, ir tapybos kalba išreikštoje menininko vizijoje skleidėsi kaip išaukštinta, iškilmingos patetikos persmelkta panteistinė idealybė, kuriai svetimas kasdienybės skurdas ir laikinumas.

Čiurlionis amžininkų prisiminimuose iškyla ne vien kaip vienišo, nuo minios atsiribojusio menininko figūra – romantinio geniaus emblema. Jis aktyviai dalyvavo kuriant pirmąsias meno draugijas, organizavo parodas ir chorų koncertus, neatsisakydavo paskambinti fortepijonu net draugų rengiamose vakaronėse. Išgyvenęs dėl to, kad konservatyvi ir blogų pavyzdžių sugadinta publika šaltai atsiliepia apie jo kūrybą, Čiurlionis norėjo būti suprastas ir net buvo parašęs komentarus sudėtingiausiems savo paveikslų ciklams, kad giliosios jų prasmės atsivertų ir paprastiems sodiečiams (deja, šie komentarai neišliko). Literatūros istorijai svarbūs lenkiškai rašyti Čiurlionio laišakai, ypač skirti žmonai Sofijai Čiurlionienei-Kymantaitei (1886–1958) – rašytojai, neoromantinės krypties, padėjusios pagrindą lietuviškajam modernizmui, pradininkei. Juose greta emocionalių poetinių impresijų gausu dailininko ir kompozitoriaus kūrybos motyvų variacijų, komentarų, daug medžiagos to meto kultūros istorijai. Pasak jo kūrybos tyrinėtojo Vytauto Landsbergio, šiuos laiškus galima laikyti grožiniais kūrinių: „vaizduotės polėkis [juose virsta] poetizuota pasaka, moters garbinimas – įkvėptu himnu ar ode [...]. Rašęs vienam artimam žmogui, M. K. Čiurlionis prabyla ir darosi artimas daugeliui.“

Mikalojus Konstantinas buvo vyriausias iš devynių Druskininkų bažnyčios vargonininko vaikų. Būsimasis kompozitorius gimė 1875 m. rugsėjo 22 d. Varėnoje, 1889 m. šeimos draugo gydytojo Juozapo Markevičiaus rūpesčiu atsidūrė Plungėje, kur muzikavo kultūros mecenato, kunigaikščio Mykolo Oginskio dvaro orkestre. Čia ėmė reikštis jo kūrybinės galios, gimė pirmieji muzikiniai kūrėliai. 1894–1899 m., kunigaikščio finansiškai remiamas, jaunas muzikas studijavo Varšuvos, o 1901–1902 m. stažavo Leipci-

go konservatorijoje. Leipcige itin daug dėmesio skyrė žymiausių XIX a. kompozitorių studijoms. Lavinantis ir lavinant kitus (muzikas Varšuvoje ilgokai užsiėmė privačiomis muzikos pamokomis, nes reikėjo išlaikyti čia studijavusius jaunesnius brolius) galutinai susiformavo jo muzikinis skonis, prabudo kūrybinės galios: 1900–1901 m. Čiurlionis sukūrė simfoninę poemą *Miške*, kurioje susiliejo tėvynės nostalgija, lietuviškos gamtos grožio pažadinti įspūdžiai ir romantinės muzikos (Richardo Štrauso, Hektoro Berliožo) melodinės struktūros. Ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu, apibrėžiančiu 1896–1903 m., Čiurlionis reiškėsi kaip romantikas, besižavintis Frederiko Šopeno virtuoziška technika, net kuriantis tų pačių žanrų kūrinius: valsus, mazurkas, polonezus. Studijuojant Leipcige įvyko lūžis Čiurlionio kaip kompozitoriaus pasaulėvokoje: susipažinęs su tuo metu populiarėjančia atonaliąja muzika, jis ėmė linkti į modernesnes išraiškos formas. Baigęs studijas, pradėjo kurti simfoninę poemą *Jūra*, aranžavo lietuvių liaudies dainas, taip prisiliedamas prie autentiškos, archajiškiausios tautos kūrybos dalies – tautosakos. Iš viso priskaičiuojama 350–400 muzikinių Čiurlionio kūrinių – daugiausiai skirtų fortepijonui, taip pat svarbūs simfoniniai opusai (be simfoninių poemų, dar paminėtina kantata *De Profundis*, nebaigta I simfonija), vokaliniai kūriniai.

Profesionaliai domėtis dailė Čiurlionis pradėjo gana vėlai: nuo 1902 m. Varšuvoje mokėsi tapybos, bet buvo nusivylęs akademinio tapybos kurso programa. Nenumaldomą vaizduojamojo meno trauką stiprino ir atsivėrusio pasaulio vaizdai: 1905 m. aplankė Krymą ir Kaukazą, o po metų išsirengė į kelionę po Europos meninio gyvenimo centrus – Drezdeną, Prahą, Vieną, Niurnbergą ir Miuncheną. Keliaudamas Čiurlionis ne tik tapė, kūrė muziką, bet ir fotografavo kalnus ir jūrą nuosavu „Kodak“ fotoaparatu. Nors Čiurlionis turėjo galimybę susipažinti su reikšmingais dailės šedevrais, tačiau nesivaikė madų ir nekopijavo, mėgino žengti savitu keliu. Būdamas artimas simbolizmui ir sparčiai plintančiam *art nouveau* stiliui, liko savitas, buvo linkęs į vaizdines abstrakcijas, filosofinius apibendrinimus: laivas, kalnas, varpas ar miškas jam nėra tiesiog objektai erdvėje, bet ir simbolinės, metafizinės reikšmės figūros. Greta tradicinių tapybos žanrų Čiurlionis sukūrė naujų – jis siekė vaizdų kalba perteikti sonatos, preliudo, fugos kompozicines struktūras. Erdvės efektams skyrė gerokai daugiau dėmesio negu spalvų dermei. Simbolistams įprastas temas (viršūnių ir bedugnių, sutemų ir ryškių žiburių) jis interpretavo itin abstrahuota forma, išlaikydamas filosofines potekstes. Čiurlionis išmanė savojo laiko filosofinį kontekstą, buvo susipažinęs su mąstytojų iracionalistų Frydricho Nyčės, Artūro Šopenhauerio idėjomis. Mirties, išnykimo, gyvenimo trapumo ir žavėjimosi egzistencijos stebuklu, jos motyvai amžinąja dinamika persmelkia visą Čiurlionio kūrybą pradedant ankstyvuojų ciklu *Laidotuvių simfonija* (1903).

Tėvynėje Čiurlionis buvo mažai žinomas, jam sunkiai sekėsi gauti muzikos mokytojo darbą Vilniuje. Iš laiškų draugams susidaro įspūdis, kad lietuvių visuomenė Čiurlionio vizijoms dar nebuvo pribrendusi, meniniai jo ieškojimai atrodė egzotiški, su menininko darbais nemokėta elgtis pagarbiai, neįžvelgta jų tikroji vertė. Jam teko išgyventi ir kon-

*Žmogui vienui vienam būna tvanku,
ankšta ir tamsu. Žmogaus siela
neturi sparnų primygti nuosavam
„aš“. Sunku jai tada, bet kuo
plačiau sparnus išskės, kuo didesnę
ratą apsuks, tuo bus lengviau, tuo
laimingesnis bus žmogus.*

M. K. Čiurlionis

*Muzika – tai Dievo pasiuntinys,
atsiūstas judinti švelniausias ir
geriausias mūsų sielos stygas,
raminti širdis, suvargusias gyvenimo
rūpesčiuose, guiti iš jų melus,
nedorybes, pavydus, neapykantas.*

M. K. Čiurlionis

fliktus su publika, ir spaudos kritikos išpuolius. Kartais lipdavo nuo scenos nepabaigęs skambinti preliudo, publikai nesivaržant garsiai replikuoti.

Apie tą laikotarpį Čiurlionis su kartėliu rašė: „Santykiai su broliais lietuviais labai sunkūs. [...] Kiekvienas, nors ir kvailas, dedasi daug išmanęs, o į pažangius žmones, kurie tikrai ką nors galėtų padaryti, žiūrima su įtarimu ir nepalankiai.“ Šave Čiurlionis priskyrė „pažangiųjų“, liberalų visuomeninei stovyklai,

tačiau stengėsi įveikti ideologines priešpriešas, pakilti virš vienadienių partinių interesų: jo draugai buvo įvairių tautų ir skirtingų pasaulėžiūrų žmonės. Tautiniam sąjūdžiui, suaktyvėjusiam po 1905 m. sukilimo, menininkas atidavė daug jėgų: 1907 m. rūpinosi pirmosios lietuvių dailininkų parodos Vilniuje, Petro Vileišio rūmuose, rengimu, pateikė jai ir vėliau vykusioms parodoms nemažai paveikslų, prisidėjo prie Lietuvių dailės draugijos steigimo, 1908 m. vadovavo *Vilniaus kanklių* draugijos chorui, nutapė scenos uždaugą *Rūtos* draugijos salei, kurioje vyko vaidinimai. Patriotinis įkarštis ir rūpestis tautinės kultūros brandinimu derėjo su universalia, laiko ir erdvės ribų nevaržoma simbolika, atvira įvairiausioms interpretacijoms.

Čiurlionio menas beveik nepriklauso nuo istorinio konteksto, įtaigiai veikia skirtingos kultūrinės patirties žiūrovus. Bibliiniai, krikščioniški motyvai pinasi su panteistiniu pasaulėvaizdžiu, kai kuriuos siužetus diktuoja pašamonė. Esama kūrinių, kuriuose pasitelkiant tautodailės motyvus ar Vyčio simboliką menine kalba primenama tautinės savivokos reikšmė (*Miestas. Preljudas*), gaivinama archajiškus tautos pašamonės lygmenis siekianti mitologinė tradicija (paveikslai *Žemaičių kapinės*, *Žemaičių kopyltstulpiai*, *Perkūnas, Aukuras*).

Kūrybai sparnus suteikė meilė. Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio pjesės *Blinda* repeticijoje 1907 m. Vilniuje Čiurlionis sutiko Sofiją Kymantaitę, kuri ne tik paskatino mokytis lietuvių kalbos (menininko tėvų namuose iki tol kalbėta lenkiškai), bet ir sukėlė tikrą jausmų audrą, įamžintą laiškuose. Atsirado daugiau pasitikėjimo savo jėgomis, Čiurlionis ėmė puoselėti ambicingus planus: užkariauti Peterburgo dailės salonus, gal net sulaukti pripažinimo tuometinėje pasaulio meno sostinėje – Paryžiuje. Kymantaitės-Čiurlionienės eseistikos knygoje *Lietuvoje* (1910) atsirado vietos jos vyro tekstams, juodu kartu planavo kurti nacionalinę operą „Jūratė“. Įsimylėjęliai, paskyrę vienas kitam daug šviesaus ilgesio sklidinų laiškų, dar nenujautė, kad jų planams nelemta išsipildyti. Jų santuoka 1909 m. sausio 1 d. Šateikių bažnytelėje turėjo žymėti naujos eros pradžia, ir abu šį įvykį sutiko su neslepiamu dvasios pakilimu. Tačiau vėlesnis laikas, praleistas ankštame kambarėlyje Peterburge, neatnešė tokios sėkmės, kokios tikėjosi Čiurlionis.

Kultūrinėje Rusijos sostinėje reikėjo ne tik būti pastebėtam, bet ir nuolat būti dėmesio centre. Lietuvoje kūręs, o tuo metu Peterburge gyvenusio Mstislavo Dobužinskio draugiškomis pastangomis talentingam lietuviui atsivėrė įtakingo dailininko Aleksandro Benua salono durys; pamažu garsėjančio kompozitoriaus kūryba skambėjo prestižinėse koncertų

salėse – renginių programėlėse greta Čiurlionio minimos Igorio Stravinskio, Aleksandro Skriabino pavardės. Tačiau įvertinimai buvo šalti ar net pašaipūs. Sunkiai sekėsi tinkamai paskirstyti kūrybinę energiją skirtingoms kūrybos sritims – kolegos dailininkai priekaištavo, kad Čiurlionis per daug laiko eikvojęs muzikai, kad tapyboje pernelyg tiesmukai mėginęs perkelti muzikinės kompozicijos principus. Čiurlionio užmojai sugrįžti prie garso ir vaizdo pirmapradžio, vienijančio lygmens atrodė pernelyg ankstyvi – tada dar tik pirmuosius žingsnius kūrybos keliu žengė muzikines struktūras tapyboje išpopuliarinę abstrakcionistai. Savo kūrybą pristatęs Rusų dailininkų sąjungos kasmetinėje parodoje, Čiurlionis iš tenykščių kritikų sulaukė daug patyčių: jie drobėse vietoj svaiginančių bedugnių įžvelgė vien šokoladinius kalnus ir virš danguje plaukiojančių riestainių kybančią majonezo saulę...

Rusų dailės sąjūdžius Čiurlionis laikė nepakankamai radikaliais, estetinis skonis atrodė pernelyg akademiškas, veikiamas senųjų mokyklų įtakos. Jam buvo svetimas ir tariamai novatoriškas estetizmas, rafinuotų linijų Obrio Berdslio grafikos tradicija, kuria sekė rusų modernistai. Kūrybiškai gniuždomas ir kenčiantis dėl buitinių nepriteklių (negalintis nusipirkti kokybiško popieriaus, dažų ir pastelijų) dailininkas šiuo laikotarpiu sukūrė daug reikšmingiausių darbų, 1909 m. eksponuotų Trečiojoje lietuvių dailės parodoje – *Žalčio, Jūros ir Žvaigždžių sonatas, Karalių pasaką*, monumentalų šedevrą *Rex*.

Paskutinieji intensyvios kūrybos metai nukamavo ir išsunkė jautrų menininką – nepadėjo nė ilgos viešnagės jo ir Sofijos gimtinėse – Druskininkuose ir Plungėje. 1909 m. pabaigoje Čiurlioniui vėl išvykus į Peterburgą, jį ištiko nervinis priepuolis, turėjęs katastrofiškų padarinių jautriai psichikai. Netrukus Čiurlionis, patarus kvalifikuotiems neuropatologams sugrįžo atgal į gimtinę, ir tėvas mėgino vaduoti jį iš pašąmonės slogučių nuveždamas prie Raigardo, pažįstamo nuo vaikystės ir jamžinto viename iš triptikų.

Būklei negerėjant, Čiurlionis atsidūrė Pustelniko Raudonojo dvaro sanatorijoje Lenkijoje, kuri garsėjo pažangiu ir humanišku psichinių ligonių gydymu. Čia jį aplankė žmona Sofija, norėjusi parodyti ką tik gimusią jūdvių dukrelę Danutę. Svajonėms apie šeimos idilę nebuvo lemta išsipildyti. Savijautai pradėjus taisyti, Čiurlionis peršalo, susirgo plaučių uždegimu ir 1911 m. balandžio 10 d. mirė. Jis palaidotas Vilniaus Rasų kapinėse. Daugiausiai menininko atminimą saugančių ženklų tebėra Kaune, kur jo vardu pavadintame muziejuje sutelkta didžiausia kūrybinio palikimo dalis, ir Druskininkuose, kur atkurta Čiurlionio vaikystės namų aplinka, stovi Vlodo Vildžiūno 1975 m. pastatytas paminklas.

Sunku aprėpti didžio menininko įtaką vėlesnių kartų kūrėjams. Čiurlionio kūrybą vertino ir jo reprodukciją darbo kambaryje saugojo garsus prancūzų rašytojas Romanas Rolanas, juo žavėjosi realistinės literatūros klasikas Maksimas Gorkis. Gal būtent Gorkio autoritetas sovietmečiu neleido Čiurlionio kūrybos įkalinti uždaruose „specfonduose“ (tokių planų būta). Didžio menininko temas varijavo ištisos poetų kartos, sovietmečiu čiurlioniški motyvai ne vienam kūrėjui tapo dingstimi prabilti apie metafizines gelmes, mistinius būties pradus, kuriuos oficialioji to meto estetika demonstratyviai ignoravo – Čiurlionis tapo socialistinio realizmo dogmų nesuvaržyto meninio avangardo simboliu

O Viešpatie! Nušviesk, maldauju, kelių mano, nes aš jo nepažįstu. Išėjau priekin mūsų procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šuntakiais.

M. K. Čiurlionis, „Psalmé“

(pažymėtini Eduardo Mieželaičio, Juditos Vaičiūnaitės, Sigito Gedos eilėraščiai ar net ciklai). Čiurlioniškų vizijų variacijų esama ir išeivių poetų kūryboje (Kazio Bradūno knyga *Sonatos ir fugos*, 1967).

Jau nepriklausomybės metais garsus poetas ir avangardinis kino menininkas Jonas Meškauskas sukėlė polemiką Čiurlionio autoritetą priešindamas Jurgio Mačiūno (1931–1978) – gerokai radikalesnio „Fluxus“ sąjūdžio ideologo figūrai. Anot jo, Mačiūną šiandien žino visas meno pasaulis, o Čiurlionis jau visas priklauso meno istorijai. Vis dėlto atrodo, kad varžybos „kas žinomesnis“ kažin ar turi prasmės meno sferoje – gausėjant interpretacijoms ir variacijoms, kintant madoms, neįmanoma nugincyti Čiurlionio kūrybos vertės ir aktualumo.

Siūloma literatūra: Rasa Andriušytė-Žukienė, M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo, Vilnius: Versus aureus, 2004; *Atsiminimai apie Čiurlionį*, sud. Vygintas Bronius Pšibilskis, Vilnius: Aidai, 2006; Stasys Yla, M. K. Čiurlionis. Kūrėjas ir žmogus, Vilnius: Vyturis, 1992; Vytautas Landsbergis, *Visas Čiurlionis*, Vilnius: Versus aureus, 2008; Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę*, sud. Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Vilnius: Vaga, 1960; Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vytautas Landsbergis, *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Žodžio kūryba*, par. Vytautas Landsbergis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.

Merkelis Račkauskas

UŽRAŠAI

DVIDEŠIMT METŲ ŽEMAITIJOS UŽKAMPY

1885–1888. Žemaitijoje, prie vieškelio iš Papilės į Tryškius (kiek arčiau į Papilės pusę), yra Šiaudinės bažnytkaimis. Už bažnytėlės tarp medžių matosi ilgas, gontais dengtas, medinis namas su įstiklintu priebučiu ir baltai dažytais langinėmis. Čia 1885 metais gyveno Šiaudinės savininkas Eligiusz Taraszkiewicz¹, apie kurį motina sakydavo, kad jis buvęs „ateusz“², nes Sumos metu stovėdavęs kaip kelmas, atsiklaupdavęs tik per pakilimą ir žmonėms giedant „Šventas Dieve“. Kaimo bobelės ir mūsų pamaldi motina, klūpojusios per visą Sumą, piktindavos tokia dvarininko elgsena. To pono sūnus „cicilikas“ Juozas žuvo Vilniaus kalėjime per 1905 metų revoliuciją, pagautas pranašaujant apylinkės muzikams didžiosios lenkų karalystės atstatymą „od morza do morza“³. Jo sesuo Anulka Taraszkiewiczówna 1906 metais ištekėjo už Vegerių (prie Papilės) bajoro Jono Jogaudo, buvusio matematikos mokytojo Rygoje, o Smetonos laikais – Telšių gimnazijos direktoriaus. Tas Jogaudas su savo pasenusia Anulka 1940-ųjų metų žiemą, pasidirbdinęs dokumentus, emigravo į Vokietiją.

Priešais vieną bažnytkaimio bakūžę, kurioje gimiau, riogsojo medinė bažnytėlė su plačiais ir aukštais, raudonai dažytais šventoriaus vartais, kurie dėl savo stilingumo buvo vieno tapytojo Smetonos laikais nupiešti ir įdėti į meno žurnalą.

Negaliu pasigirti, kaip Mykolas Biržiška⁴, kad būčiau kilęs iš bajorų, nors tėvas ir pasakojo, kad jo tėvas (mano senelis) dar turėjęs bajorystės dokumentus, kuriuos praradęs per 1863 metų sukilimą. Besislapstydamas nuo kazokų, pardavęs kažkokiai bajoriui savo Gaižupio dvarelį (netoli Kantaučių bažnytkaimio), nusipirkęs Luokės miestelyje dešimt dešimtinių žemės su trobesiais ir prisirašęs prie valsčiaus. Mano senelis mėgdavo išgerti, turbūt bus ir Gaižupį pragėręs, o pasakojimą apie dalyvavimą sukilime bus, matyt, sugalvojęs iš bajoriškos ambicijos. Tėvo kilmė iš Kantaučių apylinkės buvo kažkokio kaimo dainiaus įamžinta eilėraštyje, kario pradžia taip skambėjo:

*Vargamistra iš Kantaučių,
prisiėdęs ožio plaučių,
gieda naktį, gieda dieną:
pasigenda ést avieną...*

Jei sumužikėjęs tėvas dažnai pasijuokdavo iš savo buvusios bajorystės, užtat motina rimtai sakydavo kilusi iš bajorų Kovnackių (tokia buvo jos mergautinė pavardė), gi jos motina, o mano senelė, tiesiog didžiudavosi savo kilme iš bajorų Dargvainių. Dėl tokio

¹ Čia ir toliau vartojau lenkišką (ir rusišką) parašymą kai kurių tikrinių vardų, jų nelietuvindamas, atseit rašau taip, kaip jie buvo tariami ir rašomi tuose sluoksniuose, kur augau.

² „bedievis“ (lenk.).

³ „nuo (Baltijos) jūros iki (Juodosios) jūros“ (lenk.).

⁴ M. Biržiška, *Anuo metu Vieškėnuose ir Šiauliuose*, Kaunas, 1938, psl. 1.

motinos palinkimo šlietis prie bajorų ir šnekamoji mūsų kalba buvo lenkiška, arba, tikriau sakant, pseudolenkiška, su visokiais „parszuk, pupeczka, poczekawszy...“⁵

Anais laikais tūlas žemaitis, pretendavęs į šiojų tokių „kultūringumą“, pirmiausia stengdavos pramokti lenkiškai: ta kalba šnekėjo aukštesnysis luomas – dvarponiai su savo tarnais ir kunigai su vargonininkais; tos kalbos nemokėjimas buvo laikomas muzikiško tamsumo požymiu. Šitokiai pažiūrai laikytis padėdavo kunigai: ateina pas kleboną koks nors Vilimas vaiko krikštyti, vaikas metrikuose įrašomas „Wilimowicz“, iš Daunoro padaromas „Downarowicz“, iš Vabalo – „Wobolewicz“, kuris paskui lietuvinamas į „Vabalevičių“, iš Petrulio – „Petrulewicz“, o poniškumą dvigubinant imama rašyti net „Petrellewicz“ (Mažeikių žemės tvarkytojas inž. Petrulevičius 1924 metais rimtai įrodinėjo, kad jo nereikia painioti su kažkokiais Petrulevičiais, kad jis esąs bajoras Petrellewicz, taip ir rašėsi), iš Valančiaus – Wołonczewski, o trečiame laipsny – „Valančiauskas“, iš Pundziaus – „Pundzewicz“, paskui „Pundzevičius“ ir pan.

Krikštijo mane Šiaudinės klebonas Skudowicz (Skudas), podžiais buvo plikbajoriai Józef Kontowt ir Wiktorja Ludańska. Kai kurie kunigai, jų tarpe ir Skudas, įkalbėdavo tėvams, kad ir vardą naujagimiui pasirinktų prašmatnesnį, nes tai būsią „poniškiau“. Nors motina ir pasijuokdavo iš tokių prašmatnių vardų (pasakojo, pvz., kad viena kaimietė, grįždama po krikštyną iš bažnyčios, pamiršusi prašmatnųjį Zigfrido vardą ir, namiškiams teiraujantis, kuo vardu kūdikis, žliumbdama atsakiusi: „Bjauriai kunigėlis pakrikštijo, visą amžių vadinsis Šiktrydžiu“), vis dėlto buvo klebono įkalbėta pakrikštyti mane Bonaventūros vardu. Motiną paveikė svarūs kunigo argumentai: pirma, aš tą vardą „atsinešęs“, nes atėjęs į pasaulį sausio devynioliktą dieną (1885 m.), pašvęstą palaimintam Bonaventūrai minėti; antra, vardas tas lotyniškai skelbia, kad man gyvenime „būsią geri dalykai“, viskas išeisią į gera. Vyresnįjį brolių tas pat Skudas pakrikštijo irgi prašmatniu Liongino vardu, tik dėl sesers Onos kunigui kažkaip nepavyko įkalbėti, kad būtų pavadinta „savo atsineštuojū“ šv. Hermanagildos vardu. Laimingi tie Jonai, Petrai, Antanai! Pasų skyriuje jų keliskart neklausinės nustebeš tarnautojas „kaip? kaip? keistas vardas, pirmą kartą girdžiu“; Petrus, Jonus pamilusi mergaitė nesuks sau galvos, kaip čia maloniai pavadinus savo išrinktąjį, nes neįprastai ir keistai skamba žemaitiškai ausiai „Bonaventūriukas“.

Namie motina ėmė abejoti, kad mane gyvenime ištiksią „geri dalykai“, ir meldė Dievo, kad aš iš Bonaventūros nepasidaryčiau „awanturnik“⁶.

Iš Šiaudinės laikotarpio nieko neatsimenu, tik iš motinos pasakojimų sužinojau, kad tėvai ten draugavę su nusususiais bajorais, kurių vienas, Pawełek, buvo šiaučius, o antras, Dzindzolet, ubagavo prie bažnyčios; kad brolis Lionginas lakstydavo po laukus su dvarininko dukterim Anulka, kad jie kartą prikišę arkliaūdžių į kerdžiaus kišenę ir kitaip labai išdykavę; kad Šiaudinėje miręs mano ir Liongino vyresnysis brolis Władeczek.

⁵ Teko girdėti vieną žemaitį sveikinant poną naujų metų proga:

Winszuję nowego roku doczekawszy

(Sveikinu naujų metų sulaukus) (lenk.)

Ponui nesiskubinant atsilyginti už mandagų pasveikinimą žemaitis atkišo delną ir pridėjo:

Czy teraz dasz, czy poczekawszy?

(Ar dabar duosi, ar lukterėjęs?) (lenk.)

⁶ „šelmis“ (lenk.).

[...]

Petruitis buvo nepaprastas kaimietis. Jo vardas skambėjo ne tik visoje Kurtuvėnų parapijoje, bet ir už jos ribų. Kai kas jo bijojo, daugumas stebėjosi, bet visi gerbė. Kai Petruitis su žmona ateidavo šventadieniais į bažnyčią, kokia bebūtų žmonių spūstis, jam laisvesnė vieta netoli altoriaus visuomet atsirasdavo. Jis paprastai užimdavo vietą prie pat altoriaus krotų, kad galėtų regėti ne tik šv. Jokūbą altoriuje, bet ir grafus matyti: jie sėdėjo prie altoriams tam tikroje patalpoje, loža vadinamoje. Petruitis buvo nedidelio ūgio išdžiūvęs žmogelis, su traškanotomis akimis, pilka kaimiška sermėga apsilvkęs ir savo povyza niekuo neišsiskirias nuo kitų kaimiečių. Tik plonos sučiauptos lūpos, švariai nuskustas smakras ir aukšta kakta kreipė dėmesį. Paprastas, nemokytas kaimietis, Petruitis ilgas metus kovojo su visagaliu Kurtuvėnų grafu Plioteriu ir... nugalėjo grafą.

Beveik visa Kurtuvėnų parapija priklausė grafui, po keletą varstų spinduliu į visas šalis nuo dvaro rūmų. Tuo tarpu iki Petruičio ūkio tebuvo du varstai nuo grafo rezidencijos. Kaip tas ūkelis įsiterpė į dvaro žemes ir nuo kurio laiko, niekas nežinojo, išskyrus patį Petruitį. Jo ūkis buvo tartum kokia salelė grafo žemių jūroje, ir visos grafo pastangos tą salelę paskandinti nuėjo niekais. Kova truko dešimtmečiais, tai nulsūgdama, tai paaštrėdama. Iš pradžių grafas geruoju siūlė Petruičiui mainais pasiimti tokį pat plotą iš dvaro žemių pakraščio, net geresnę žemę siūlė ir žadėjo nemokamai duoti troboms miško, ir savo darbininkais padėti statyti. Petruičio ūkyje buvo daug nedirbamos žemės, balų, Pumpurų ežeras, ir grafas tikėjosi jį suvilioti. Petruitis atsisakė. Po keleto metų grafas pasikvietė Petruitį stačiai iš bažnyčios pas save, pavaišino arbata ir vėl jam pasiūlė dvigubai tiek žemės, kiek buvo jo ūkyje. Arbatą Petruitis išgėrė, gražiai padėkojo už ją, bet nuo mainų atsisakė. Potam grafas pasiūlė Petruičiui palivarką savo žemių pakraštyje, su gera dirva ir gražiais trobesiais, kad tik išsikraustyti toliau nuo dvaro. Nors Petruičio trobesiai buvo apgriuvē, bet ir šį kartą jis atsispyrė pagundai, sakydamas, kad po jo mirties gal vaikai ir sutiks skirtis su Pumpurų ežeru, bet jis, kol gyvas, nesutiksiąs. Tada grafas, nesigailėdamas lėšų, ėmė bylinėtis su Petruičiu. Jų reikalas ėjo per visokius teismas ir instancijas – Šiauliuose, Kaune, Vilniuje ir net Peterburge. Petruitis visur važinėjo ir visur laimėjo. Žmonės ėmė kalbėti Petruitį turint kažkokį „geležinį dokumentą“, kurio pats caras negalys sunaikinti. Grafas įsteigė savo ežeruose, sujungęs juos perkasais, didelį žuvų ūkį, kuris veikia ėmė klestėti. Gavęs caro valdžios pagyrimą ir paraginimą dar labiau praplėsti tą naudingą gamybos šaką, Plioteris ėmė įtikinėti vyriausybę, kad žuvų ūkiui praplėsti reikią panaudoti Petruičiui priklausančias balas ir Pumpurų ežerą, kompensuojant jį gera žeme kitoje vietoje. Buvo atvykusi komisija, vietoje dalyką ištyrė, surašė aktą, vaišinosi pas Plioterį, o Petruitis paliko sėdėti savo girioje kaip sėdėjęs. Toks buvo Petruitis, kurį mielai lankė Povilas Višinskis, kai porą metų gyveno Kurtuvėnų dvare. Iš Višinskio esu girdėjęs, kad grafas jo prašęs kaip nors paveikti Petruitį, kad išsikraustyti į kitą vietą, ir žadėjęs, jei dalykas pavyktų, gerai atsilyginti; bet Višinskis atsisakęs, vertindamas žemaitišką Petruičio užsispyrimą ir prisirišimą prie Pumpurų ežero. Petruitis buvo didelis mano motinos bičiulis: skolindavo jai arklį ir ratukus, kai reikėjo važiuoti į Šiaulius, kartais statė malkas į bendrabutį, kur gyvenau, sušelpdavo ir pinigais. Pas mus dažnai atsilankydavo šventadieniais po mišių, ir motina jį pavaišindavo arbata.

Priėję Pumpurų ežerą, nusiėmėm nuo pečių maišus ir susėdom žolėje pasilsėti. Artinosi vidudienis. Buvo labai karšta, norėjosi pasimaudyti, bet nebuvo kur: aplink – pelkė-

tos vietos, apaugusios įvairiaspalvėmis laukinėmis gėlėmis, o ežero dugnas atrodė dumbluotas. Už ežero buvo matyti ant kalnelio Vilkiškis, Petruičio sodyba – juodi trobesiai, strakuoliais aptverti. Kiek pagulėję pievelėje, nutarėm eiti išsimaudyti į Pašvinio ežerą, už kokio varsto nuo Vilkiškio, o paskui ateiti pas Petrutį.

Pašvinio ežeras, beveik apvalus, apie varstą diametre, yra prie pat Šaukėnų kelio, už kokio pusantrą varsto nuo Kurtuvėnų bažnytkaimio. Krantai jo aukštesni negu Pumpurų ežero, o dugnas smėlėtas. Ant krantų, aplink ežerą, buvo tada protarpiais išmėtytos medžiais apaugusios sodybos. Visos jos priklausė grafui. Kai po keliolikos metų mokytojavau pas grafą Pliaterį, vieną gražią ankstybo rudens dieną grafai padarė iškylą į Pašvinio ežerą kunigui J. Tumui pagerbti. Jis tada viešėjo pas Kurtuvėnų kleboną. Tumas buvo nedidelio ūgio, storulis, gražus vyras, apvaliu raudonu veidu, su juodais tankiais plaukais viršum neaukštos kaktos. Grafienė buvo šokiruota laisva svečio elgsena: pasipūtusiems grafams padoriai sėdint ant žaliuojančio ežero kranto, Tumas ramiausiai išsitiesė čia pat pievelėje, iškišęs iš po sutanos parūdijusius nuo senatvės aulinius batus, užsimetė rankas už galvos ir, žiūrėdamas į žydrijį dangų, atsakinėjo į grafienės klausimus arba pats pasakojo savo nuotykius, patirtus viešint pas kunigaikštį Oginskį Rietave ar pas grafą Tiškevičių Palangoje, nekaip apie juos atsiliepdamas. Staiga, išgirdęs šūvius, pašoko ir, nebaigęs klausyti grafienės kalbos, nubėgo pas grafiukus, kurie miške šaudė į taikinį. Išdidi ponija užsigavo ir, ironiškai nusišypsojus, tarė vyrui:

– Ależ jakie wychowanie! Pożal się Boże!⁷

[...]

Paėmęs didoką puodą bei mažą puodelį uogoms dėti ir duonos papentį, giedrą vasaros rytą išeidavau uogauti Linartų link. Siauras kelelis, kuriuo teko eiti, už Linartų baigėsi prie Ventos ištakų. „Okolica“ Linartai, už poros varstų nuo Kurtuvėnų, priklausė grafui ir buvo apgyventa kelių šunbajorių sklypininkų, iš kurių tepažinojau vieną (pan Urbanowicz). Tikras skurdžius trobelninkas, vargstąs ant poros dešimtinių sklypo, iš kurio turėjo ir pats su šeima išsilaikyti, ir grafui už nuomą sumokėti, dėjosi kažkuo aukštesniu už labiau pasiturinčius, bet lenkiškai nemokančius apylinkės kaimiečius. Dvi Urbanovičiaus dukterys, panny Urbanowiczówny, paprastos kaimo mergaitės, kur mane pamačiusios vis užkalbindavo nežmoniška lenkų kalba:

– Ci ziv, ci zdrów? Koc tu, klopcze, dam jabluszka...⁸

Tokių Urbanovičių, Stšigockių, Budreckių daug buvo anuomet Kurtuvėnų apylinkėse. Ir keista: jie patys, niekieno neverčiami, būdami grynais žemaičiais, mielai dėjosi lenkais, įsikibę laikėsi „lenkystės“, nieko už tą savo lenkystę nesitikėdami gauti ir nepaisydami pašaipų bei pravardžiojimų, kurių jiems negailėjo aštrus žemaitiško kaimiečio liežuvis. Lenkpalaikis, šunbajoris, subinlaižis, ponų išpera, nusmuktkelnis ir kitokie epitetai visur juos lydėjo. Prie savo lenkiškumo buvo taip prisirišę, kaip tikintieji žydai prie Talmudo. Tame naivame ir vaikiškame lenkiškumo dievinime buvo kažkas nesuprantama, fantastiška, pasakyčiau, net kažkas poetiška, kas juos pakeldavo jų pačių akyse, suprasmindavo gyvenimą, užgrūdindavo kovoje su to lenkiškumo priešais, padėdavo lengviau pakelti ir skurdą, ir vergiją. Niekuomet nesu matęs šunbajorių kaimiečių nuliūdusių, nusiminusių,

⁷ Bet koks išauklėjimas! Dieve, pasigailėk! (lenk.)

⁸ Ar gyvas, ar sveikas? Eikš čia, vaike, duosiu obuolį (lenk.).

rankas nuleidusių: skurdžiau gyvendami už vidutinį kaimietį žemaitį, visada buvo gerai nusiteikę, linksmi, svetingi, ypačiai mandagūs, komiškai tą savo mandagumą reikšdami. Niekas tada jų neglobojo ir nejungė⁹, tikri lenkai ponai juos niekino, žemaičiai pajuokdavo, – o šie vis laikėsi savo lenkiško stabuko. Atrodo, kad šis klausimas nėra dar visiškai iš-tirtas, jis apeinamas, pasitenkinant šablonišku nurodymu į nesveiką lenkomaniją, į lenkų apmulkintus, neatsparius žemaičius...

[...]

Šiaulių gimnazija buvo atidaryta 1851 metų rugpjūčio mėnesio 30 dieną (visos čia datos – senojo stiliaus)¹⁰. Sumanymas steigti gimnaziją kilo Šiaulių pavieto bajorų tarpe dar 1838 metais. Tų bajorų marčelga (предводитель дворянства, lenk. „marszałek“) Kovnackis 1838 m. lapkričio 28 d. atskirame rašte išdėstė aną bajorų sumanymą Vilniaus karo gubernatoriui bei Minsko, Gardino ir Baltstogės generalgubernatoriui kunigaikščiui Dolgorukiui, prašydamas jį išrūpinti imperatoriaus Mikalojaus I sutikimą įsteigti gimnaziją Šiauliuose. Tame rašte buvo pasakyta, kad bajorai, dvasininkija ir „drugije obščestva“ (kitos bendruomenės) sutinka aukoti po 30 kapeikų nuo kiekvieno baudžiauninko, prašydami šitų aukų sumokėjimą išdėstyti trejiems metams. Kas buvo tie „drugije obščestva“, nesunku suprasti: tai buvo turtingi miesčionys, pirkliai, stambių dirbtuvių savininkai, žodžiu, visi sluoksniai, išskyrus valstiečius. Turtingesnieji bajorai, kaip Rozen, Liven, Medem, Baranov, Platon, Zubov ir kiti, o buvo jų 22, sutiko aukoti gimnazijos statybai žymiai daugiau už kitus: Šiaulių žydų bendruomenė sudarė aktą, kuriuo įsipareigojo paaukoti šiam tikslui trisdešimt tūkstančių rublių, išdėstant mokėjimą penkiolikai metų, po du tūkstančius rublių kasmet. Be to, Šiaulių miesto gyventojai, vad. „obyvateliai“, nutarė įgyti būsimajai gimnazijai neužstatytą sklypą по Шоссейной улице, называемой Гитарскою (vėliau Tilžės gatvė), tarp sklypų, kuriuos valdė Šimel Ovsejevič, Jan Narkevič ir Jan Jakševič, 30 sieksnių ilgumo ir 56 sieksnių „gilumo“ nuo gatvės. Už sklypą suderėta apie 400 rublių, kuriems surinkti buvo surašytas aukojamasis lapas rusų, lenkų ir žydų kalbomis. Šiame lape „obyvateliai“ rašėsi aukoją po pusantro rublio ir daugiau; pasirašytas sumas pasižadėjo sumokėti trijų metų laikotarpy. 1839 metų gale paaiškėjo, kiek bus surinkta pinigų gimnazijai statyti: pasižadėję bajorai turėjo 31 519 baudžiauninkų, taigi iš tų bajorų tikėtasi gauti 9455 rb. 70 kap.; dvasininkai turėjo 1641 baudžiauninką, taigi iš dvasiškių – 492 r. 30 kap.; iš žydų, sutikusių mokėti po 30 kap. nuo „galvos“, tikėtasi gauti 1216 rb. 20 kap., nes tų „galvų“ užsirašė 4054. Tokiu būdu iš viso tikėtasi 11 164 rb. 20 kap. Pridėjus prie tos sumos Šiaulių žydų bendruomenės pasižadėtus 30 000 rb., gaudavos 41 164 rb. 20 kap. asignacijomis, kas sidabru sudarė 19 761 rb. 36 su puse kapeikų. Taigi būsimosios Šiaulių gimnazijos statybai buvo užtikrinta apie 20 000 rb. Sidabru ir buvo įgytas sklypas.

Tačiau caro valdžia nesiryžo steigti naują gimnaziją, nors visoje Žemaitijoje buvo tik viena gimnazija Kražiuose, ir pasitenkino tuo, kad sutiko Kražių gimnaziją nukelti į Šiaulius. Tas valdžios sutikimas pasiliko Šiauliams be rezultatų: Kauno „obyvateliai“ užbėgo už akių šiauliškiams, išderėję iš valdžios, kad Kražių gimnazija būtų nukelta į Kauną, kur taip pat nebuvo vidurinės mokyklos.

⁹ Visokios „Lutnios“ ir „Pochodnios“ atsirado tik po keliasdešimt metų visai kitomis aplinkybėmis ir tam tikrais tikslais.

¹⁰ Žr. К. Шаповский, *Историческая записка о Шавельской гимназии*. Шавли, 1902 г.

Tuo tarpu marčelga Kovnackis ir toliau rūpinosi, kad Šiauliuose būtų įsteigta gimnazija, juoba kad Žemaitija neteko ir vienintelės savo gimnazijos Kražiuose. Marčelga kreipėsi į stambų Rekijavos (netoli Šiaulių) dvarininką Karpį, siūlydamas jam pristatyti į miestą statybinę medžiagą ir net apsiimti namą pastatyti. Karpis sutiko pastatyti gimnazijai pastatą iš eglinių rąstų iki 1842 metų birželio 1-os dienos už 25 000 rublių, bet netrukus atsakė: nesitikėjo didesnio pelno. Po to gimnazijai statyti buvo sudarytas komitetas, į kurį įėjo kaip pirmininkas pats marčelga Kovnackis, teisėjas, burmistras, trys žinomi bajorai ir Šiaulių bajorų mokyklos vedėjas Jurkovskis. Šis komitetas sumanė statyti savo plytinę, bet 1844 metais Pašiaušės (netoli Bubių) dvarininkas Ignacy Witkievicz pasiūlė gimnazijos statybai panaudoti jo laukuose esančios bažnyčios plytas. Toji bažnyčia, Vilniaus Jono bažnyčios kopija, tik kiek mažesnė, buvo kitados pastatyta jėzuitų, bet jėzuitus išvijus iš Rusijos (taigi ir iš Lietuvos), liko viduje nebaigta. Naujas Šiaulių bajorų marčelga grafas Alexandre de Toulouse-Lautrec 1844 m. spalio 5 d. surašė su minėtu Vitkevičium sutartį, pagal kurią pastarasis apsiėmė iki 1845 m. balandžio 15 d. pristatyti į Šiaulius 500 000 plytų, gaudamas už kiekvieną pristatytą tūkstantį po 7 rublius išlaidoms padengti: bažnyčiai griauti, akmenskaldžiams samdyti, transportui apmokėti.

1844 m. lapkričio mėnesį Baltarusijos mokslo apygardos kuratorius, generolas adjutantas Ilja Gavrilovič Bibikov, minėto komiteto įprašytas, per švietimo ministrą prašė carą Mikalojų I leisti nukelti Svisločiaus¹¹ gimnaziją į Šiaulius, motyvuodamas savo raštą tuo, kad 1) Gardino gubernijoje yra trys gimnazijos – Baltstogėje, Gardine ir Svisločiuje, o Kauno gubernijoje tik viena; į Kauną atkėlus gimnaziją iš Kražių, visa Žemaitija liko be vidurinės mokyklos, nes buvusios gimnazijos Troškūnuose ir Kolainiuose seniai uždarytos; 2) dvarininkai atiduoda savo vaikus labiau į Svisločiaus gimnaziją negu į Gardino, nes Svisločiuje jie randa daugiau priemonių išsaugoti seną lenkišką dvasią; 3) turtingiausieji Žemaitijos dvarponiai leidžia savo vaikus į Mintaujos mokslo įstaigas, kur jie negali mokytis „в русском духе“ (rusų dvasioje).

Po pusės metų, 1845 m. balandžio 10 d., minėtas kuratorius gavo švietimo ministro atsakymą, kad caras nerado galima kelti gimnaziją iš Svisločiaus į Šiaulius, priklausančius privačiam asmeniui (grafui Zubovui). Tada komitetas laikinai sustabdė gabenimą plytų iš Pašiaušės dvaro ir, aplenkdamas nevykusį kuratorių, kreipėsi betarpiškai į Vilniaus generalgubernatorių, tikėdamasis per jį sėkmingiau paveikti carą. Savo rašte komitetas, tarp kitko, nurodė, jog lenkams viešpataujant Žemaitijoje buvo penkios gimnazijos Kražiuose, Kolainiuose, Žemaičių Kalvarijoje, Telšiuose ir Kėdainiuose, o dabar liko tik viena, Kaune, pačiame Žemaitijos pakrašty, todėl būtina esą steigti gimnaziją Šiauliuose, lenkų karališkame, o dabar caro mieste, kuris tik trumpą laiką yra buvęs grafo Zubovo nuosavybė; nors Katarina II buvo padovanojusi generalfeldcechmeisteriui kunigaikščiui Platonui Zubovui Šiaulių miestą, kuris tada buvo priskirtas prie Mintaujos gubernijos, bet 1795 metais tos pačios Katarinos II šis miestas buvo perkeltas į asmeninę imperatorių nuosavybę su visomis tokių miestų teisėmis, o Zubovas buvo kompensuotas Jurbarko seniūnija, vad. „starostvo“, su visomis jai priklausančiomis žemėmis. Taip menkas provincijos komitetas atkreipė caro dėmesį į tai, kad jis nesiorientuoja savo pirmtakų įsakymuose! 1845 m. rug-

¹¹ Svisločiuje (Gardino gub.) gimnazija buvo įsteigta 1805 metais grafo Vincento Tiškevičiaus lėšomis ir buvo Vilniaus universiteto žinioje. Kai 1813 metais grafas emigravo, gimnazija perėjo Gardino mokesčių rūmų žinion, buvo suvalsytinta ir surusinta.

sėjo 11 d. komitetui buvo pranešta „aukščiausioji valia“ perkelti iš Svisločiaus gimnaziją į Šiaulių miestą, o bajorų mokyklą iš Šiaulių miesto nukelti į Svisločių. Po septynių metų vilkinimo šiauliškiai gavo leidimą įsisteigti gimnaziją.

Vėl imta gabenti plytas į Šiaulius, o gimnazijos namas pradėtas statyti tų pačių (1845) metų rudenį. Statyba truko beveik penkerius metus: 1850-ųjų metų vasarą namas buvo pastatytas, rugpjūčio 19 dieną perduotas bajorų mokyklos vedėjui Jurkovskui. Kaip matyti iš namo priėmimo akto, gimnazijos užimamas sklypas nebuvo aptvertas; be gimnazijos namo nebuvo jokio kito pastato – nei sandėlio, nei malkinės. Penkerius metus trukusi gimnazijos statyba kaštavo keturiasdešimt keturius tūkstančius du šimtai šešiasdešimt keturius rublius ir 7 su puse kapeikų (aukų surinkta 20 212 rb. 38 kap., iš valstybės išdo gauta 20 391 rb. 96 kap.); trūkusius 3659 rb. 73 su puse kapeikų paskolino marčelga grafas Toulouse-Lautrec, kuriam ši paskola buvo išdo gražinta 1854 metais. Buvęs bajorų mokyklos (dabar nukeltos į Svisločių) dviejų aukštų mūrinis namas, dar 1843 metais tos mokyklos įsigytas iš bajorės Malvinos Lukoševičienės už septynius tūkstančius rublių, dabar atiteko gimnazijai. Šiuose namuose „по большой Тюремной улице“ (didžiojoje Kalėjimo gatvėje) turėjo gyventi gimnazijos inspektorius ir bedeliai.

Kol į Šiaulius dar nebuvo atsikrausčius Svisločiaus gimnazija, naujai pastatytuose rūmuose 1850/51 mokslo metais veikė Jurkovskio vedama bajorų mokykla. Svisločiaus gimnazijos direktorius užklausė Jurkovskį, ar nebūtų galima pasikeisti mokyklų inventorium, kad nereikėtų to inventoriaus vežiotis. Iš Jurkovskio atsakymo matyti, koks kuklus buvo tos bajorų švietimo įstaigos inventorių; jis susidėjo iš 1) 449 knygų, 2) iš apipuvusių suolų penkioms klasėms, 3) šešių spintų ir dviejų stalų kontorkų. Daugiau nieko. Nei baldų, nei kabinetų, nei mokslo priemonių bajorų mokykla neturėjo. Po tokio atsakymo Svisločiaus gimnazijos direktorius nutarė visą savo mokyklos inventorių gabentis į Šiaulius. Buvo gautas Vilniaus kuratoriaus raštas (1851 m. geg. mėn.), kuriuo įsakoma: 1) gimnazijos turto pervežimą iš Svisločiaus į Šiaulius pradėti tų metų liepos 1 dieną, prailginus dėl tos priežasties atostogas iki rugsėjo 1 d., 2) Svisločiaus gimnazijos direktorių, filosofijos daktarą Nikolajų Vasilkevičių Čašnikovą skirti Šiaulių gimnazijos direktorium, 3) mažiau tinkamus gimnazijos baldus palikti vietoje, labiau tinkamus nugabenti į Šiaulius, o netinkamus parduoti vietoje, 4) Svisločiaus gimnazijos bylas ir archyvą vežtis į Šiaulius tik ketverių paskutiniųjų metų, 5) iš gimnazijos knygyno gabenti į Šiaulius tik naudingesnes knygas, mažiau reikalingas palikti iš Šiaulių atsikraustančiai bajorų mokyklai, o nereikalingas niekatrajai mokyklai parduoti vietoje (į Šiaulius buvo atgabenta 2000 knygų, kitos 2711 knygų paliktos Svisločiuje, nes neatsirado joms pirkėjų). Liepos ir rugpjūčio mėnesiais buvo atliktas inventoriaus pervežimas keturiais arklių transportais už 384 rb. 38 kap. (apie 400 km).

Po trylikos metų didelių pastangų įvyko 1851 m. rugpjūčio mėn. 30 d. Šiaulių gimnazijos atidarymas. Taip atsirado Žemaitijoje vienintelė gimnazija, bajorų sumanyta, bajorų pastatydinta, bajorų vaikams mokyti skirta. Direktorius Čašnikovas pranešė kuratoriui Bibikovui apie gimnazijos atidarymą atskiru raštu, kuriame pilna bjauraus veidmainiavimo ir šuniško palugnumo. Jis, pvz., rašo: „Jeigu jūsų aukštai prakilnybei patiktų suteikti maloningą pritarimą mano minčiai, drįsčiau nusižeminusiai prašyti, kad teiktumėtės įsakyti laikyti rugpjūčio trisdešimtąją gimnazijos atidarymo dieną...“¹² Taip pat tenka abejoti,

¹² 1901 m. rugpjūčio 30 d. buvo iškilmingai atšvęstas gimnazijos gyvavimo 50 metų jubiliejus, 1926 m. – 75 metų sukaktis.

kad būtų atliktos labai išskilmingos pamaldos cerkvėje, kaip tame rašte giriasi direktorius, nes rusų tautybės mokytojų buvo tik penki iš devyniolikos (14 buvo lenkų katalikų), o pravoslavų mokinių, sprendžiant iš pirmųjų dešimties metų abiturientų sąrašo, tik keletas. Per tuos dešimt metų (1851–1861) gimnaziją baigė 195 abiturientai (175 katalikai, 9 pravoslavai, 6 liuteronai, 5 žydų tikybos). Tuo pačiu laikotarpiu (1851–1861) Šiaulių gimnaziją baigė tik trys valstiečiai; tatai parodo anuometinės gimnazijos luominį veidą.

Motina apgyvendino mane mokinių bendrabutyje, kurį laikė pani Lowmiańska na ulicy Posadnej (žemaitiško pavadinimo ta gatvė neturėjo, ir atvažiavę į turgų kaimiečiai vadino ją „Posadna“). Ano meto mokinių bendrabučiai Šiauliuose buvo ypatingos įstaigos. Kokia nors „ponia“ paduodavo gimnazijos direktoriui prašymą, kad leistų laikyti mokinius. Į nurodytą vietą ateidavo komisija iš gimnazijos inspektoriaus, gydytojo ir bedelio. Radus butą tinkamą, komisija nustatydavo mokinių skaičių, koks galėjo tilpti šiame bendrabutyje, ir pranešdavo šeimininkei, kas jos bute bus „staršoj“ (arba „staršij“). Toks vyresnysis buvo parenkamas iš paskutiniųjų klasių mokinių; turėjo būti pažangus moksle, pavyzdingo elgesio ir joks „volnodumec“ (laisvamanis); už savo darbą buvo šeimininkei išlaikomas nemokamai. Staršij žiūrėjo bendrabutyje gyvenančių mokinių ir vedė vad. „kvartirnyj žurnal“ (bendrabučio dienyną); į tą žurnalą privalėjo kasdien vakare įrašyti, kada, kur ir koku reikalu buvo mokinys išėjęs į miestą, kada grįžo, kuo nusikalto, kaip buvo nubaustas ir pan. Kiekvieną vakarą atsilankęs bedelis tikrino žurnalą, apklausinėjo mokinius, žiūrėjo, kad jų atsakymai sutaptų su žurnale įrašytomis žiniomis, ir pats jame pasirašydavo. Rečiau užsukdavo klasės auklėtojai ir dar rečiau inspektorius. Mokestis už butą ir išlaikymą nebuvo griežtai nustatytas: šeimininkei laisvai susiderėdavo su mokinio tėvais, iš turtingesnių imdama brangiau (iki 10 rb. per mėnesį) ir įsipareigodama padėti vaiką į geresnį kambarį, pastatyti lovą ne prie lango ir kt. Žemiausia kaina už išlaikymą buvo penki rubliai. Motina ir penkių rublių negalėjo sumokėti kas mėnesį, todėl pasisiūlė Lovmianskieni statyti tam tikrą kiekį malkų ir miltų. Iš kur ji tas malkas ir miltus ėmė, tada nežinojau ir, tiesą pasakius, tuo nesidomėjau. Tik paskui, jau studentaudamas, girdėjau apie dideles vagystes, vykusias grafo Pliaterio miškuose ir malūnuose: vogta pigiai galima buvo įsigyti ir pristatyti. Porą metų gyvenau Lovmianskienės bendrabutyje, užimdamas, žinoma, blogiausią kambarį ir menkiausią jame vietą. Geresnius bendrabučius laikė Dobužinskienė, Mošinskienė ir kt.; menkesnius už Lovmianskienės – pani Dowiatowa, Jakstyrowa, Kerbedziowa ir kt.

Menkos Lovmianskienės buto patalpos po Stšigockių ir Rimantienės landynių atrodė nepaprastai ištaigingos: sienos iškljuotos margais popieriais, grindys neseniai dažytos, lubos išbaldytos. Įėjęs iš kiemo į mažytį, žemutį priebutį be grindų patekdavai į siaurą, trumpą koridoriuką, iš kurio durys po kairę vedė į tamsią virtuvėlę, o po dešinę – į „stacijas“. Pirmoje stacijoje su vienu langu į kiemą stovėjo ilgas stalas, cerata dengtas, su pakištomis po juo kėdėmis; valgant arba dirbant pamokas prie jo, kai kėdės būdavo ištrauktos ir aplink sėdėjo keliolika mokinių, praeiti pro tą stalą niekas negalėjo: toks siaurutis buvo kambarys. Toje siauroje stacijoje buvo ketverios durys: dvejios iš dešinės – į du mažyčius kambariukus, kurių viename gyveno mūsų staršij Keiris Stepan (Smetonos laikais – inžinierius Steponas Kairys) ir jo draugas Brazaitis Pavel (vėliau Povilas Brazaitis, smetoniškas teisingumo viceministras), abu VII kl. mokiniai. Antrame kambariuke gyveno V kl. mo-

kinys Lengvievič Michail, hipnotizmo mėgėjas, visados susirūpinęs tinkamu mediumu, ir Sokolovskij Ksaverij, irgi V kl. mokinys. Pro tos pačios stacijos duris į kairę patekdavai į tamsų koridoriuką; jo gale drelės vedė į šeimininkės Lovmianskienės kambarį; čia ji gyveno su savo dukterim Elena, mergaičių pensijos mokine, paskui ištekėjusia už Jono Barono, smetoniško Švietimo ministerijos tarėjo. Šio koridoriuko dešinėje pusėje buvo jėjimas į patalpą, užimamą dviejų V kl. mokinių: šeimininkės sūnaus (Lovmianskij Vladislav) ir jo draugo (Čurlis Jurij, vėliau inž. Jurgis Čiurlys, smetoniškas siaurųjų geležinkelų direktorius). Vladas Lovmianskis prieš Didįjį karą buvo gydytoju Vilniuje, vedė pianistę Stanek, per karą mobilizuotas, ir susidegino apsipylęs benzinu. Pro ketvirtas tos pačios stacijos duris įeidavai į nedidelį, visiškai užstatytą trimis lovomis pereinamąjį kambariuką, kur gyvenom trise: Lubickij Franc, vėliau smetoniškas pulkininkas (dalyvavo spaudoje pseudonimu Presas), baltarusis Poniatovskij Josif ir aš – visi I klasės mokiniai. To mūsų kambariuko plona lentelių pertvara, apklijuota margais popieriais, skyrė nuo nedidelės patalpos, kur labai susikimšę gyveno keturi mokiniai: Butovt Josif (vėliau Juozas Butautas, gydytojas), Kociello Anton (pagarsėjęs kaip klebonas Antanas Katelė), Benediktovič Teodor (baigęs keturias klases, stojo į Kauno kunigų seminariją, 1923 metais Šančių klebonas, lenkomanas) ir baltarusis Kondrat Ivan, Poniatovskio giminaitis. Minėti Butautas ir Katelė buvo penktoje klasėje, Benediktavičius – ketvirtoje ir Kondratas – pirmoje. Taigi tų metų rudenį Lovmianskienės bendrabutyje gyveno 13 mokinių: 2 septintokai, 6 penktokai, 1 ketvirtokas ir 4 pirmokai. Nors visi mokiniai, išskyrus Poniatovskį ir Kondratą, buvo žemaičiai, tačiau nė vienas jų niekuomet nekalbėjo nei lietuviškai, nei lenkiškai (tų kalbų, be abejonės, mokėjo iš namų), visi kalbėjo tik rusiškai: taip lengvai prigijo tame kampelyje caro varomoji rusinimo politika. Niekam iš mūsų mažųjų ir į galvą neatėjo, kad galėjo būti kitaip, ypač kad girdėjom vyresnius kalbant tarp savęs tik rusiškai.

[...]

Nors gyvenom pasiskirstę grupuotėmis, tačiau buvo vienas dalykas, kuris visus mus vienijo. Tai buvo neapykanta mokytojams rusintojams. Viešai niekas nedrįso pasakyti ką nors gera apie mokytojus: toks nesusilauktų pritarimo, būtų negailestingai pajuoktas ir pravardžiuojamas: podliza, podchalimu, sikofantu (šnipu) ir pan. O mūsų neprietelius, skirtingo amžiaus ir tarnybos laipsnio mokytojus, vienijo valdžios nustatyta rusinimo politika: niekas iš jų nedrįsdavo nukrypti nuo tos linijos. Ne rusų tautybės mokytojai (Franken, Koch, Zeeman, Greiman) šiuo atžvilgiu ne tik neatsilikdavo nuo rusų (Rubcov, Archangelskij, Špakovskij, Dolotskij ir kt.), bet dažnai pralenkdavo juos, stengdamiesi pademonstruoti ypatingą lojalumą carui. Taip vokietis Franken, kurio tikras vardas buvo Gotlib, vadino save Vladimir Bogdanovič ir cerkvėje žegnojosi uoliau už kitą mokytoją pravoslavą. Tik vienas prancūzų kalbos mokytojas, norvegas Andersen, ryškiai skyrėsi nuo visų kitų: cerkvėje nesizegnojo, popo pakišto kryžiaus bučiuoti nėjo, rusinimu neužsiėmė; gyveno užsidaręs ir vietos inteligentų klubo nelankė, parašė ir išspausdino gerą prancūzų kalbos vadovėlį.

Mūsų neapykanta mokytojams aiškiais veiksmais nesireiškė. O buvo laikai, kada Šiaulių gimnazistai iškirsdavo savo auklėtojams nemalonių šposų. Žiemos vakarais, kada šeimininkė lempos dar neužžibindavo, gulėdamas lovoje Lovmianskis pasakojo aplink jį susimetusiems savo draugės nariams (mažiukai smalsiai klausėsi iš pakampių), kaip kitados tekdavo mokytojams nukentėti nuo savo auklėtinių.

Buvęs anuomet toks mokytojas futliaras (Gotšalk), kurio visi judesiai vykdavę stačiais kampais: jėgęs į klasę, slinkdavo prie katedros ne skersai klasę, bet palei sieną, ir, priėjęs liniją, kurią stačiu kampu kirto katedros linija, truputį stabtelėjęs, darydavo staigų 90° kampu posūkį ir pakildavo į katedrą; užkopęs stabtelėdavo, paskui atsisukdavo tiesiai prieš stovinčius mokinius, atsisėdavo ir 90° kampu pakelta ranka duodavo ženklą mokiniams sėstis. Į gimnaziją visuomet ateidavo pirmas, dar Mikulskiui (šveicoriui) nepatampus savo varpo, pakabinto viršum gimnazijos stogo. Pakilęs laiptais į antrą aukštą, kur čia pat buvo įtaisytos kabyklės mokytojų drabužiams, pirmoje nuo laiptų vietoje pakabindavo apsiaustą ir, nusimovęs kaliošus (juos nešiojo bet kokiu oru), darydavo 90° kampu pasisukimą ir žengdavo į mokytojų kambarį (visus jo judesius demonstravo Lovmianskis, pašokęs nuo lovos). Išeidamas namo, pirma apsivilkdavo apsiaustą, paskui, nejudindamas iš vietos kaliošų, kišdavo į juos kojas ir po to darydavo staigų pasisukimą į kairę, kur čia pat prasidėdavo laiptai žemyn. Gimnazistai nepakęsdavo jo labiau už kitus mokytojus: buvęs žiaurus ir uolus rusintojas. Kartą po pamokų šis Gotšalkas (iš gimnazijos visuomet išeidavo paskutinis), užsimetęs apsiaustą ir sukišęs kojas į iš vietos nepajudintus kaliošus, padarė savo įprastą staigų pasisukimą, ketindamas dešinę koją pastatyti ant antrojo žemyn laiptelio. Jam tatau nepavyko: batai išsinėrė iš kaliošų, ir jis stačia galva nugriuvo laiptais žemyn. Mat mokiniai, pridaboję, kada Mikulskio nebuvo prie kabyklų, prikėlė futliaro kaliošus vinimis prie grindų. Kol Gotšalkas atsipeikėjo ir kol jį jo sukeltą triukšmą atbėgo Mikulskis, tie drąsuoliai, iš namų atsineštomis žnyplėmis, ištraukė vinis ir pabėgo. Tardymo nebuvo, nes nebuvo nustatytas argumentum delicti¹³.

Buvęs ir kitas mokytojas futliaras, toks išplikęs, kad nė vieno plaukelio ant galvos neturėjo. Tas, tiesiai atsisėdęs katedroje, tarytum būtų pagalį prarijęs, vienam akimirksniui visiškai sustingdavo, tik plačiai išskėstomis akimis, galvos nejudindamas, apžvelgdavo klasę iš dešinės į kairę. Po to dešinės delnu perbraukdavo sau per veidą ir plikę, pradėdamas tą judesį nuo smakro viršun, per plikę iki pat sprando; rankos nuo sprando neatitraukdamas, braukdavo atgal per plikę, veidą iki pat smakro apačios. Paskum, kiek nusilenkęs, akis įbedęs į dar neatskleistą žurnalą ir išsišiepęs tiek plačiai, jog pro tamsius ūsus matėsi dvi pageltusių dantų eilės (buvo panašus į urzgiantį šunį), įkišdavo abi rankas tarp kojų ir keliskart smarkiai patrindavo delnus vieną į kitą; po to papurtindavo, tartum sušalęs, galvą į šonus, vėl išsitiesdavo ir atskleidavo pagaliau žurnalą. Visi tie judesiai, kartojami punktualiai prieš kiekvieną pamoką – ir žiemą, ir šiltu laiku, tiek įkyrėjo mokiniams, jog sumanė šitą futliarą pamokyti. Įėjimas į vieną klasę pirmame aukšte buvo iš tamsaus koridoriaus. Kartą tos klasės mokiniai gausiai ištepė suodžiais durų rankeną, ir mokytojas, atidarydamas duris, išsijuodino dešinę, kuria paskui savo papratimu ėmė trinti veidą ir plikę, iš apačios į viršų ir atgal. Kai po visų judesių išsitiesė ir griebėsi žurnalo, visa klasė ėmė kvatoti.

– Молчать!¹⁴ – suriko futliaras, vartydamas akių baltymus.

Mokiniai dar labiau juokėsi, pradėjo švilpti, trypti kojomis, uliuliuoti. Futliaras pagriebė žurnalą ir nubėgo pas direktorių skūstis. Tas irgi prasijuokė, nusivedė vargšą prie veidrodžio ir nieko nepešusį grąžino į klasę. Mokiniai jau buvo nublizginę durų rankeną, ir

¹³ nusikaltimo įrodymas (lot.).

¹⁴ Tylėti! (rus.)

tardymo nebuvo: ir šiuo atveju nesurasta argumentum delicti. Vis dėlto mokiniams nepavyko atrpatinti futliarą nuo anų judesių; tik prieš braukdamas veidą ir plikę, kruopščiai apžiūrinėjo dešinės delną. Taigi prie įprastų judesių prisidėjo dar vienas – rankos apžiūrinėjimas.

Lovmianskis mokėjo vaizdžiai pasakoti, išryškindamas visas smulkmenas, kartais net judesius pamėgdžiodamas. Kaip anuomet Kokštą, taip dabar buvau įsimylėjęs Lovmianskį, tik anas patraukdavo savo fiziniu grožiu, o šis – sielos privalumais. Ypač sužavėjo mus per vieną gimnazijos šventę, kada melodingu balsu deklamavo „Огородник“ (daržininkas):

*Не гулял с кистенем я в дремучем лесу,
Не лежал я во рву в непроглядную ночь:
Я свой век загубил за девицу красу,
За девицу красу, за дворянскую дочь...¹⁵*

Pamenu dar vieną Lovmianskio papasakotą mokinių išdaigą, žiauresnę už minėtąsias. Vienas labai uolus klasės auklėtojas, kurį mokiniai pravardžiuodavo „Šliapa“, buvo pamėgęs naktimis slankioti palei bendrabučius. Kur pastebėjęs pro langines šviesos juosteles, pakylomis ėjo arčiau ir pro plyšį stebėjo, ką mokiniai daro. Keliskart užkluptas prispaudęs nosį prie langinės plyšio, nė kiek nesumišo ir aiškinosi maždaug taip:

– Смотрю, хорошо ли закрываются ставни¹⁶.

Kartą buvo gautas kuratoriaus įsakymas sekti, kad mokiniai neskaitytų Čернышевского, Pisarevo ir kitų pažangiųjų rašytojų veikalų, pavadintų aplinkraštyje „развращение“¹⁷. Pareigus auklėtojas, sužinojęs iš sikofantų, kad vieno bendrabučio mokiniai vis dėlto panašius veikalus naktimis skaito, pasiryžo sučiupti nusikaltėlius ir tuo pasižymėti vyresnybės akyse, o gal ir ordiną užsitarnauti¹⁸.

Buvo vėlybas ruduo. Nors nelabai tešalo, bet prisnigo nemaža, ir sniegas laikėsi. Vieną rytą, dar tamsoje, keli iš anksto susitarę mokiniai iškasė kieme prie pat lango plačią ir gilią duobę; žemę nugabeno į kiemo kampą, o duobę uždėjo lentomis ir užbarstė sniegu. Tos

¹⁵ Aš nėjau su lazda per slaptinę girią,
Negulėjau griovy aš tamsiojo naktį,
Pražudžiau aš gyvenimą dėl grožio merginos,
Dėl gražiosios mergelės, dėl pono dukters... (rus.) (red. pastaba)

¹⁶ Žiūriu, ar gerai užsidaro langinės (rus.).

¹⁷ „demoralizuojantieji“ (rus.).

¹⁸ Caro valdininkai nesidrovėjo griebtis įvairių šunysčių, kad pakiltų tarnyboje ar įsigytų ordiną. Baigęs universitetą, buvau paskirtas į gimnaziją, kur direktorius buvo toks ordinų medžiotojas: neaukšta, labai stora, senyva žmogysta, su saldžia šypsena veide ir ant dešiniojo peties palinkusia galvute, papuošta lopetos pavidalo barzda. Mėgiamiausia jo povyza – laikyti sunertas rankas ant išsikišusio pilvo ir dideliais pirštais greitai sukti malūnėlį. Pertraukus metu priėjo prie manęs ir, saldžiai šypsodamasis, paklausė „kada“. Nesulaukęs atsakymo (nesupratau, ką turėtų reikšti tas „kada“), ramiai pasisuko ir nuėjo. Kitą dieną vėl, sukdamas malūnėlį, paklausė „kada?“ ir, kiek lukterėjęs, nusisuko. Kai ir trečią kartą užintrigavo mane tokiu keistu klausimu, paprašiau aiškiau pasakyti, ko nori. Tada storulis, palengvėle atsukdamas besišypsantį veidą nuo dešiniojo peties į kairįjį, tarė: „Когда приобщитесь к лону православной церкви?“ (reiškia: „kada pereisiu į pravoslaviją?“). Atsakiau, kad apie tai dar negalvoju. Jis saldžiu balseliu pastebėjo: „Pagalvokit, pagalvokit, kitaip karjeros nepadarysit“. Papasakojau draugams mokytojams apie storulio pasiūlymą. Linksmai nusikvatojo, o vienas paaiškino, kad jis tikisi ordino, jei pavyks mane paversti pravoslavu; prieš keletą metų jo įkalbėtas 5-os klasės mokinys žydas apsikrikštijo, vyresnybė pakėlė jį į direktorius, o ministras apdovanojo ordinu. Atsikračiau šventeivos, pasakęs, kad žmona, labai arši katalikė, ir girdėti nenori apie tikybos keitimą.

pačios dienos vėlų vakarą, visiems sumigus, ištempė iš išvietės dėžę ir visa, kas joje buvo, suvertė į duobę. Po to lentas pritaikė taip, kad kam nors ant jų atsistojus, lengvai ir staugiai palinkdavo, ir kiekvienas sunkumas turėjo nugrimzti į duobę. Užbarstę lentas sniegu ir pravėrę kiek langines, kad šviesos juosta būtų iš toli matyti, mokiniai suėjo į kambarį; pastatė lempą ant stalo prie lango ir ėmė laukti. Apie vidurnaktį išgirdo už lango bildesį ir keiksmą: „А, чорт... Сволочи, мерзавцы...“¹⁹ Po valandėlės, kai vėl įsiviešpatavo nakties ramybė, mokiniai patylomis išėjo į kiemą, rado pritrypta ir priteršta aplink duobę; lentas nunešė į pašiūrę, ta pačia žeme, kurią rytą buvo iškasę, gražiai užlygino duobę ir užbarstė sniegu. Laimei, pradėjo snigti, ir jokių pėdsakų kieme neliko. Anksti rytą, dar neišaušus, Mikulskio lydimas Šliapa atėjo į bendrabutį ištirti reikalą. Mokiniai vos pradėjo keltis. Išsikvietęs „staršojų“, nužygiavo prie ano lango ir liepė Mikulskiui atkasti sniegą. Jokios duobės nerado. Tada Šliapa apsidairė po kiemą ir įsakė kasti po antru langu (daugiau langų į kiemą nebuvo). Ir ten, aišku, nieko nerado. Taip jie ir išžygiavo nieko nepešę. Tardymo nebuvo, tik Šliapa visą savaitę dvokė. Tačiau jis ir toliau slankiojo naktimis; liovėsi tik tada, kai mokinių įprašyti keli stiprūs „švedai“ naktį užpuolė jį iš užpakalio, užkimšo burną, per galvą užvožė didelį maišą, kurio galus surišo žemiau kelių, ir, pagaliais smarkiai apkūlę, surištą įmetė į griovį. Kas, kada ir kaip jį išlaisvino iš maišo, Lovmianskis nesakė; gal ir pats nebuvo girdėjęs. Po to Šliapą iškėlė iš Šiaulių į kitą gimnaziją.

Tokiais ir panašiais pasakojimais neturiu pagrindo netikėti, o tada visi mes, mažiukai, šventai tikėjom ir džiaugėmės, kad mūsų neprieteliai, cariniai mokytojai rusintojai, anuomet skaudžiai nukentėdavo. Mano laikais tokių rimtesnių išdaigų jau nebuvo, o jei ir buvo kokios, tai, palyginti su anomis, visai nekaltos: nupjaudavom mokytojų užpakalinius guzikus, prikišdavom nešvarumų į apsiaustų kišenes, įtvirtindavom lūžusių plunksną kėdėje ant katedros ir buvom patenkinti, kai neapdairus mokytojas atsisisėdęs staiga pašokdavo nuo kėdės ir plūsdamas traukė atsakomybėm nekaltus dežurus.

[...]

Kalėdų šventėms iš Kauno kunigų seminarijos atvažiavo atostogų brolis klierikas ir apsigyveno klebonijoje. Kurtuvėnuose dabar klebonavo kun. Jonas Vizbaras, pirmas parapijos valdytojas iš muzikų. Prieš jį Kurtuvėnų klebonavo Ignacy Gutowski, dar anksčiau Bonaventūra Czyż, Józef Wojtkiewicz ir kiti – visi bajorų kilmės. Kun. Vizbaras buvo visai kitoks negu jo pirmtakai. Pirmiausia neturėjo gospadinės, atseit meilūžės; gospadinės darbus atlikdavo klebono motina, apsigyvenusi buvusiam Teklės kambary kartu su seniu Vizbaru, klebono tėvu. Antra, klebono nemažą ūkį (palivarką) tvarkė ne samdytas ūkvaizda, bet klebono brolis Antanas, jaunas, juodais ūsais, nedidelio ūgio kresnas bernas. Trečia, ir kas svarbiausia, klebonijoje suskambėjo lietuvių kalba (Kupiškio tarmė). Didelis buvo parapijonų nusistebėjimas: klebonijos sienose, kieme, šventoriuke, palivarke staiga nutrūko per amžius viešpatavusi lenkų kalba; jos vietoje pasigirdo nors žemaičiams ir nevisiškai suprantama, bet vis dėlto sava, lietuvių, kalba. Kunigas Jonas ir jo brolis Antanas ėmė pratintis prie žemaičių tarmės, bet seniai – motina ir tėvas Vizbarai – ir nenorėjo, ir jei norėtų, turbūt būtų nesugebėję vietoje, pvz., greitai ištariamo kupiškėnų „kasóko“ tarti žemaitiškai „kunsáka“ (ką jis sako).

Jei kaimiečiai tik stebėjosi tomis klebonijos naujenybėmis, tai grafų lizdas, nuo apačios iki viršūnės, buvo pasipiktinimo pritrenktas, o grafienė negalėjo sau dovanoti „zmieniws-

¹⁹ „А, velnias, niekšai, bjaurybės!“ (rus.)

zy byka (Gutovskį) na indyka (Vizbarą)²⁰. Tačiau ir grafai negalėjo nesiskaityti su „laiko dvasia“. Pagriežę dantimis, ėmė taikintis prie naujos tvarkos, ypač po to, kai kun. Jonas padarė jiems vizitą, pasirodė puikiai mokąs šnekėti lenkiškai, gerbiąs aristokratiją ir josios tradicijas. Norėdama įsiteikti naujam klebonui ir gerbdama jį už tai, kad neturėjo gospadinės meiluzės, grafienė įsakė savo vaikams bučiuoti ne tik klebono rankas, bet ir jo tėvo (tik kažkodėl ne motinos). Senis Vizbaras, su antikinės Romos senatoriaus veidu – skustas, kumpanosis, su apatine lūpa, dengiančia viršutinę – nė kiek nesidrovėdamas išdidžiai atkišdavo grafitėms ir grafiukams savo sukembusią leteną, o šie susikaupe paliesdavo ją lūpomis. Ilgainiui net užsimezgė artima bičiulystė tarp grafienės ir kun. Jono, ir nemanau, kad čia būta vien diplomatijos ir išrokavimo: šita dar ne visai pasenusi aristokratė ryžosi nors dalinai atstoti kunigui gospadinės teikiamus patogumus. O ir gražus buvo kun. Jonas! Juodos garbanos supo aukštą kaktą, tarp mėlynų akių kyšojo vidutinio dydžio, erelio snapo pavidalo nosis, žavingai išlenktų raudonų lūpų galai tartum sustingo ironiškam šypsny, kietas didokas smakras teikė visam išblyškusiam veidui asketiškumo bruožą. Keletą metų turėjau progos stebėti, kaip raudonos dėmės padengdavo paprastai išbalusį grafienės veidą, kaskart kai susitikdavo su kun. Jonu, o josios didelės mėlynos akys ryte rijo grakščią kunigo povyžą. Grafienė nėrėsi iš kailio, kad tam vyrui įtiktų: dvaro kambarinės taip ir lakstė iš palociaus į kleboniją ir atgal, gabendamos baltose skepetaitėse įvyniotus gardumynus. Jei kada bėgdavo be siuntinių, visi žinojo, kad neša laiškely: tada jos grįždavo kiek sugaišusios – kol kun. Jonas parašys atsakymą. Bažnytkaimy nemaža kalbėjo apie „blyną“ ant kun. Jono galvos. „Blynus“, apskritas, iš tamsiai mėlynos vilnos nertas kepures be kazirkų, su labai plačiais bryliais, nukarusiais beveik ant pečių, nešiojo ant galvų grafų giminė. Visus tuos blynus nunerdavo pati grafienė. Ir štai įsimylėjusiai grafienei užsinorėjo bent per tokį „blyną“ įjungti kun. Joną į savo šeimą, mužiko sūnų į aristokratų tarpą: per kunigo pašventinimus pasidaręs to vertas (juk ir piemenukas Peretti tapo kitados popiežium Sikstu V). Vargšas kunigas kurį laiką nešiojo ant galvos grafienės jam specialiai nunertą „blyną“, bet paskui, nebepakeldamas dviprasmiškų žmonių šypsnių, metė j šalį. Tik grafienės nunertą margą nertinę žiemos metu nešiojo viršum sutanos, girdamasis, kad čia grafienės dovana. Kaip kun. Jonas reagavo į senstančios aristokratės meilę, niekas nežinojo, ir, galimas daiktas, kad jis gudriau mokėjo slėpti savo jausmus ir jų sukeltus veiksmus negu grafienė, kurios meilę taip apibūdindavo grafų „komisorius“ (vyriausias dvaro reikalų tvarkytojas) pan Wiktor Kisiel: „W starym piecu djabli palą“²¹. Josios vyras grafas Liudvikas apsimesdavo nieko nematąs, nieko nežinąs: tiek jis gerbė labai aukštą savo žmonos kilmę (iš lenkų istorijoje pagarsėjusių didikų Zamojskių), kad jam atrodė, jog visa, ką daro žmona, negali būti negarbinga ir nekilnu. Toji idilija baigėsi 1905 metų rudenį: kai kunigo broliai Antanas ir Peliksas (Rygos politechnikos studentas) susidėjo su valstiečiais, sukilusiais prieš ponus, grafienė staiga atšalo. Vis dėlto šiuo atveju nepasielgė taip kaip su klebonu Gutovskiu: kunigo Jono neįskundė vyskupui, tik paprašė perkelti į aukštesnę vietą. Vyskupas skyrė kun. Joną Liepojos klebonu; ten šis ir pasimirė 1919 metais nuo šiltinės.

[...]

Pagrindinis klasikinės gimnazijos dalykas buvo kalbos: lotynų kalba (po 8 sav. pamokas pirmoje ir antroje klasėse ir po 6 sav. pamokas visose kitose, iš viso 52 sav. pam.), graikų kalba (po 5 pam. nuo trečios klasės, iš viso 30 sav. pamokų), vokiečių ir prancūzų

²⁰ „išmainius jautį į kalakutą“ (lenk.).

²¹ „Senoje krosnyje velniai kuria ugnį“ (lenk.).

kalbos nuo antros klasės. Be tų keturių kalbų reikėjo, žinoma, gerai mokėti ir dėstomąją (rusų) kalbą, kuri buvo bene didžiausias stabdys gimnazijai baigti: per rašomuosius, pvz., egzaminus iš rusų kalbos 4-oje klasėje padaręs tik vieną fonetinę ar morfologinę klaidą nebuvo įsileidžiamas į penktąją klasę. Be tų penkių kalbų kiekvienas mūsų (išskyrus rusus ir žydus) gerai mokėjo lenkų kalbą, kuria naudojosi už gimnazijos sienų. O kas jos gerai nemokėjo, stengdavosi išmokti dar ir todėl, kad ji buvo draudžiama (kas draudžiama, tai ir patrauklu). Septintoji kalba, lietuvių, mūsų klasėje nebuvo populiari: mokinių iš kaimo čia nebuvo, ir tos kalbos niekas nemokėjo, miestiečių vaikai – nė žodžio, o dvarininkų – vieną kitą žodį, iš kumečių nugirstą, arba kokią, dažniausiai nešvankią, dainušką; pvz., gražuolis Raul Liandsberg (iš Šiaulėnų dvaro) kartais niūniuodavo:

Šokinėjo velnias
Po bajoro kelnes, } bis
Ir pasiuto velnias, }
Ir prišiko kelnes... } bis

Antroje (po kalbų) vietoje ėjo istorijos ir geografijos dalykai, potam – matematika ir labai kukli fizika, logika ir, žinoma, visiems privalomas tikybos dalykas (nuo pirmos iki aštuntos klasės). Štai ir visa klasikinės gimnazijos programa. Visuomeniniai mokslai nebuvo dėstomi, nes monarchinio principo ugdymas ir skeidimas tam priešinosi; chemija ir gamtos mokslai nebuvo dėstomi, nes jie galėjo sukelti nepasitikėjimą Biblijoje įrašyta pasaulio atsiradimo ir jo vystymosi pasaka; psichologijos mokslą atstodavo tikyba. Tiesa, visose klasėse buvo dar dėstoma vad. gimnastika, arba, kaip mes ją vadinom, „šagistika“ (nuo rus. žodžio „šagat“ – žingsniuoti), kurią vedė tada karininkas Kožuchovskis: aštuonerius metus mokė mus vaikščioti rikiuotėje ir daryti kai kuriuos organizuotus judesius. Dideliame mediniame „maneže“ (gimnazijos kiemo gale), kur žingsniuodavom žiemos metu, buvo šiokių tokių prietaisų gimnastikai; tais prietaisais skubėjom pasinaudoti, kai Kožuchovskis duodavo komandą „volno!“²². Visų mūsų mėgiamiausias prietaisas buvo vad. „kolca“²³ – du geležiniai oda aptraukti rinkiai, žemai pakabinti ant ilgų virvių, įtvirtintų palubėje. Rankomis įkibęs į tuos rinkius mokinys suposi, atsispirdamas kojomis į grindis, ir buvo laikoma nemažu pasiekimu, jei pavykdavo, išsisiūbavus kojomis pasiekti lubas (tarpas nuo grindų iki lubų buvo dviejų namo aukštų). Šitas pavojingas triukas nevisuomet baigdavosi laimingai: pasitaikydavo, kad arba virvė išsinerdavo iš lubose įkaltų kobinių, arba rankos išslysdavo iš rinkių, ir tada „gimnastas“ parpulldavo ant grindų – ant pilvo ar ant nugaros ir smarkiai susitrenkdavo. Kartą vienas toks nevykėlis (ne mūsų klasės) tiek susitrenkė, kad net kiek pasirgęs mirė.

Karininkas Kožuchovskis, aukštas, liesas vyras su juoda barzda ir amžina kepure ant galvos, paskelbęs „volno“, dideliais žingsniais vaikštinėjo palangiais, nuleidęs galvą ir giliai susimąstęs; visai nekreipė dėmesį į tai, ką per tas jo paskelbtas pertraukas darėm ir kaip naudojomės mankštos prietaisais. Neteko girdėti, kad kada nors Kožuchovskis būtų įspėjęs mus atsargiau elgtis su anais rinkiais, į kuriuos vienas kitas drąsuolis net kojas (vietoje rankų) suklišęs siūbavosi tol, kol rankų pirštais paliesdavo lubų aukštybes.

²² „laisvai“ (rus.).

²³ „žiedai“ (rus.) (red. pastaba).

Kokia galėjo būti pasaulėžiūra šitaip „suformuoto“ abituriento? Tiesa, Šiauliuose būta slaptų knygynėlių, būta ir galvojančių, pažangesnių mokinių. Tačiau tai buvo išimtytys. Mokinių masė buvo reakcinė ir beveidė: gimnazijos vadovybė sėkmingai vykdė carinę švietimo politiką. Spirdamiesi prieš galutinį apkvaišimą, mokiniai griebdavosi įvairių priemonių, ugdė asmeniškus palinkimus į darbą, neturintį nieko bendro su mokykloje dėstomais dalykais. Taip, pvz., Chominskis su galva buvo pasinėręs į heraldiką, Birmontas ir Mareckis buvo aistringi medžiotojai, ir visos jų kalbos sukosi apie medžioklę; Bortkevičius gilinosi į filosofiją (studijavo Kantą, Stirnerį, Nietzsche), Mikulskis garsėjo kaip filatelistas, Šemaną domino šachmatai, Viktoras Biržiška ir dar keli „būsimieji inžinieriai“ savarankiškai mokėsi gimnazijoje nedėstomos chemijos ir aukštosios matematikos; Rascevičius ir Lipavičius Turgenevo Rudino įtakoje gaudė ir išdarinėjo varles (abu jie paskui pasidarė gydytojais); aš rimtai buvau susidomėjęs muzika ir kalbomis. Tokių klasės draugų, kuriems niekas, išskyrus pamokas, nerūpėjo, buvo vos keletas (Smoljaninov, Ordynskij, Jurjev).

[...]

Po Naujų metų į mūsų gimnaziją atsikraustė bajoriukas Edward Sawoniewicz, kurį už kažkokį nusikaltimą (nepasakojo, už kokį) mokslo metų viduryje išvarė iš Vilniaus gimnazijos. Buvo tai žemo ūgio, pageltusio veido ir žalsvų akių išdžiūvęs pusbernis, kalbėjęs tik lenkiškai, o rusiškai – vien su mokytojais. Mums tatai buvo neįprasta: ne tik su mokytojais ir mokyklos sienose, bet ir tarpusavy, ir namie visi kalbėjom rusiškai. Veikiai praminėm jį Šabūnu: kažkas iš mūsų sužinojo, jog taip vadina jo tėvą apylinkės kaimiečiai. Šabūnas laisvu laiku švietė mus seksualiniuose dalykuose, bardamas už „tamsumą“.

[...]

Netrukus klasės auklėtojas pranešė, kad ruošiamą gimnazistų kelionė į šventas vietas, tik ne į Vilnių ir ne kapeliono Paškanio vadovaujama, o į Volynės gubernijoje esančią Počajivo lavrą²⁴, popo Trojepolskio vadovaujama. Mūsų klasėje neatsiradus norinčių vykti į Počajivo lavrą, o kitose klasėse atsiradus tik keliems, atrodė, kad ekskursija neįvyks. Tada gimnazijos vadovybė paskelbė, kad kelionės tikslas – aplankyti Vilnių ir Kijevą, iš kur tik norintieji vyks į Počajivą, o kiti galės grįžti namo. Vilniuje buvo iš mūsų tik vienas kitas, o Kijevo niekas nematė. Nenuostabu todėl, kad į ekskursiją įsirašė nemažas gimnazistų būrys, juoba kad kelionė buvo numatyta tuoj po egzaminų, kada visi bus laisvi. Sužinojom ir maršrutą: Šiauliai – Vilnius, kur sustosim dviem dienom; Vilnius – Gomelis, iš kur naktį plauksim Dniepru į Kijevą. Čia išbūsime tris dienas. Iš Kijevo geležinkeliu per Kazatiną ir Berdyčivą į Dubną; iš ten arkliais į Počajivą. Skelbdamas šitą maršrutą, popas Trojepolskis nė žodžio neužsiminė apie tuos, kurie nenorės vykti iš Kijevo į Počajivą, tartum tokių ir neatsirastų; tik paminėjo, kad Počajivo apylinkės nepaprastai gražios ir jis pataria visiems jomis pasigėrėti. Iš mūsų klasės (VI) vyko keli pravoslavai ir keli katalikai. Man, be Šiaulių jokio didesnio miesto nemačiusiam, šita kelionė atrodė labai patraukli, o mokestis nedidelis – tik septyni rubliai (susiėkimo priemonės, maistas ir nakvynės). Susirinko apie penkiasdešimt ekskursantų, kurių tarpe iš mano klasės dalyvavo Garliauskis, Mikulskis, Bortkevičius ir Šabūnas (šis mums pasipasakojo vyksiąs tik iki Vilniaus). Be vadovo Trojepolskio vyko ir bedelis Kozlovskis.

²⁴ vienuolynas (rus.).

Į Vilnių atvykom naktį. Aikštėje prieš geležinkelio stotį bedelis mus išrikiavo, ir nuėjom į I vyrų gimnaziją. Buvo graži pavasario naktis. Gatvių pakraščiuose žibėjo lempos – tokios šviesios kaip toji, kurią anuomet buvau matęs Savičienės valgomajame. Priėję gimnazijos rūmus (dabar – universitetas), ilgai klaidžiojom po didingus kiemus, kol suradom sargą ir budintį pareigūną. Šis nuvedė mus į čia pat esantį mokinių bendrabutį, iš kurio jau daug mokinių buvo išvykę atostogų. Pagėrę arbatos, sugulėm dviejuose bendrabučio miegamuosiuose. Dar prieš einant gulti, bedelis padarė „perekličką“²⁵ (taip jis darydavo kas vakarą, per visą ekskursijos laiką) ir pasigedo Šabūno: tuoj pranešė popui. Šis atbėgo vienmarškinis ir ėmė teirautis, ar nežinom, kas Šabūnui atsitiko. Pasisakėm nežiną. Popas pradėjo plūsti bedelį, kuris jau kelionės pradžioje pasirodė žioplas. Kozlovskis iš pradžių nusiminė, bet paskui ramino susierzinusį popą: Šabūnas turbūt bus nuėjęs pas pažįstamus. Jis čia mokėsis ir, reikia manyti, turėjęs bičiulį; rytoj atsirasias. Taip ir atsitiko: rytmetį, mums ką tik pakilus, atėjo Šabūnas, atsiprašė popą, pasisakė, kad nakvojo pas pažįstamus, o mums pašnabždėjo praleidęs naktį pas mergas ir dabar jaučiasis labai nekaip. Iš tikrųjų atrodė bjauriai: akys įdubusios, pageltę, susikūprinę.

– Tegū jas bala, – skundėsi mums, – jos tik tykoja pinigų iškaulyti, o širdies maža teparodo... Nepaliksiu Vilniuje, važiuoju su jumis.

Po pusryčių bedelis vėl mus išrikiavo ir ėmė vedžioti po miestą. Popas ėjo priešaky, o Kozlovskis visą laiką bėgiojo aplink mūsų koloną, tartum aviganis šuo aplink bandą. Pirmiausia Vilniaus generalgubernatoriaus rūmų aikštėje (vėliau Napoleono, dabar Kutuzovo) pamatėm paminklą Muravjovui-Korikui: stambus vyras iš bronzos stovėjo ant granitinio pjedestalo, laikydamas rankoje storą vėzdą. Aplink paminklą vaikščiojo policininkas. Šabūnas pašnabždomis paaiškino mums, kad policininkas dieną naktį vaikšto aplink paminklą ir saugo, kad kas nors jo nesužalotų; iš pradžių, kol sargybinio nebuvo, iš po nakties vis surasdavę ką nors negero ar šalia paminklo, ar ant jo paties: tai mėšlo krūvą, tai padvėsusį šunį ar katę, bet dažniausia buvę žmogaus prišikta. Taip to Koriko nekentė Vilniaus miesčionys. Prie paminklo popas pasakė trumpą kalbą, apibūdindamas Muravjovo nuopelnus ir vadindamas jį *усмиритель мятежников*²⁶. Iš čia išėjom į Katedros aikštę, kur sustojom ties kitu paminklu – Katarinai II. Šis monumentas buvo kur kas didingesnis ir gražesnis. Iš abiejų jo šonų tupėjo du špižiniai ereliai, išskleidę sparnus ir tartum pasiruošę skristi. Vidury riogsojo aukšta moters statula. Popas paaiškino, kad čia genialaus dailininko Antokolskio kūrinys, už kurį jam buvo sumokėta šimtas penkiasdešimt tūkstančių aukso rublių (šitą pinigų sumą ir žodį „aukso“ ypatingai pabrėžė, pakeldamas rodomąjį pirštą į viršų). Skulptūroje nieko nenusimaniau; vis dėlto krito į akį ano dailininko sugebėjimas suderinti du priešingus dalykus – monumentalumą ir lengvumą: gremėzdiška statulos apačia, vaizduojanti platų carienės apdarą, juo aukštytyn – juo ėjo laibyn ir švelnyn, kol pagaliau viršų baigėsi visai grakščia moters galvute, apvainikuota lauro vainiku. Bet... sic transit gloria mundi²⁷: laikas ir politinės audros ne tik nušlavė tuodu paminklų, bet ir maža kas dabar yra apie juos girdėję.

Iš Katedros aikštės kėlėmės Pilies gatve į senąjį miestą lankyti pravoslavų šventovių. Kiek ilgiau užtrukom Trejybės vienuolyne (Sviato-Troickij monastyr), kur stebėjom ikoną,

²⁵ „patikrinimą“ (rus.).

²⁶ maištininkų tramdytojas (rus.).

²⁷ taip praeina pasaulio garbė (lot.).

nutepliotą evangelisto Lukos prieš porą tūkstančių metų (?). Šitas paveikslas („Bogomateri Odigitrii“) buvęs Bizantijos imperatorių nuosavybė. Sofija Paleolog (imperatoriaus duktė) ištekėjo už didžiojo Maskvos kunigaikščio Jono III, kalbamą paveikslą ji buvo atsiėmusi su savim į Maskvą, Jono III duktė Elena gavo šį paveikslą dovanų, kai tekėjo už didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro, ir atsigabeno šią dovaną į Vilnių. Visa tai mums pasakojo Trojepolskis, ypatingai pabrėždamas dažų patvarumą: juos maišęs ir jais piešęs šventas žmogus, todėl nenuostabu, kad tie dažai tveria arti 2000 metų. Paskui lankėm Šventosios Dvasios vienuolyną (Sviato-Duchov monastyr), kur buvo palaidoti kankiniai „Antonij, Evstafij i Joann“. Užsukom ir į „Kafedralnyj Nikolajevskij sobor“, katalikų pastatytą 1596 metais karaliaus Kazimiero garbei, o 1832 metais perdirbtą į pravoslavų šventovę. Popas pasakė, kad priešprieš suskubsim aplankyti dar vieną šventovę – Prečistenskij sobor (likusias lankysim popiet). Šioje šventovėje įvyko „brakosočetanije“²⁸ Elenos su kunigaikščiu Aleksandru, čia Elena ir palaidota. Šią šventovę „teikėsi malonėti aplankyti“, kaip pagarbiai išsitarė popas, imperatorius Aleksandras II 1870 metais.

Į savo nakvynės vietą grįžom visai pavargę. Per pietus prie mūsų prisėdo Šabūnas ir konfidencialiai pasakė:

– Pasiprašykite, kad po pietų jus išleistų pasivaikščioti po miestą. Man nepatogu: gali įtarti, kad kur jus nusivesiu... Bet jei jums leis, eisiu ir aš: parodysiu jums tai, ko nei popas, nei bedelis nerodys.

Nutarėm, kad kreiptųsi į Trojepolskį Bortkevičius: tam niūriam, tylinčiam, bet mandagiam mokiniui popas rodė palankumą. Tačiau šiandien mus paleisti popas atsisakė: po pietų reikėsią dar pasivaikščioti po cerkves, nebuvom Žvėryno Znamenskojoje ir nematėm Aleksandro-Nevskos „časovnės“; paleisiąs mus rytoj. Išgirdęs tai, Šabūnas nusišypsojo ir patarė dar kartą pabandyti: rytoj būsią per vėlu. Matydamas mūsų užsispyrimą, popas pagaliau leido vieną valandą pavaikščioti po miestą su sąlyga, kad lydės bedelis ir kad ilgai neužtruksim: mūsų dar laukia šiandien ilgos vaikštynės po cerkves. Šabūnas, dar vagone sužinojęs, kad bedelis yra mokęsis Vilniuje ir gerai pažįsta miestą, dabar paprašė jį vesti mus prie Gedimino kalno. Tas Šabūno prisiderinimas patiko Kozlovskiiui: vikriai pasileido Pilies gatve į pakalnę. Iš paskos ėjo Šabūnas ir mes. Šaligatvyje, kur žygiavom, stumdėsi labai daug žmonių, vieni ėjo priešais, kiti mus pralenkdavo. Staiga Šabūnas sustojo ties kažkokiais dideliais vartais ir atsukęs mirkstelėjo mums. Bematant keli praeiviai atskyrė mus nuo bedelio, ramiai nužingsniavusio pirmyn, Šabūnas smuko pro vartus į tamsų kiemą ir pamojo mums sekti. Kiemas buvo kiaurinis: jį perėję, atsidūrėm mažoj gatvelėj, kuria ir leidomės į dešinę. Priėję kampą, sustingom: priešais mus kaip iš po žemės iškilo grakšti gotika – Onos bažnyčia.

– Įeikim į vidų ir kiek pabūkim joje, – pašnabždėjo Šabūnas, – bedelis pažįsta miestą ir, ieškodamas mūsų, lakstys čia po gatves aplinkui. Gerai dar, kad šuns uoslės neturi, – piktai nusišypsojo.

Iš čia perėjom į Bernardinų bažnyčią. Vienas iš mūsų pasiūlė kopti į Gedimino kalną, bet Šabūnas nesutiko: ten, galimas daiktas, jau tupi bedelis. Prasmukę pro Katarinos paminklą, pasiekėm katedrą, kurios šonines duris radom atdaras. Čia Šabūnas pirmiausia mus nusivedė į Kazimiero koplyčią, kur skaitėm Barboros Radvilaitės epitafiją:

²⁸ „santuoka“ (rus.).

*Barbara quae tegitur tumulo, Regina sub isto
Augusti conjunx altera Regis erat.
Commoda multa tulit multis, in commoda nulli
A qua laesum umquam dicere nemo potest.
Immatura obiit decima trieteride capta
Bis viduos fatis linquere jussa thoros,
Occidit ante diem et quamvis anno illa fuisset,
Diceret Augustus, obiit ante diem²⁹.*

Ne veltui mokėmės klasikinėje gimnazijoje: visi lengvai supratom šitą užrašą, savo forma primenantį Ovidijaus elegiškus distichus.

Išėję iš katedros, norėjom keltis į Gedimino kalną, kur riogsojo apgriuvę ir visiškai apeleisti pilies likučiai, bet Šabūnas vėl mus atkalbėjo.

– Toks jau likimas, – tarė jis, – priešpiet lankėm pravoslavų šventoves, popiet lemta mums lankyti katalikiškas, kur nėra pavojaus susitikti su įkyrėjusiu bedeliu. Tas fanatikas prozelitas (buvo gandų, kad Kozlovskis „perekinčikas“³⁰) kaip velnio bijo katalikiškų bažnyčių, jo ten ir su pagaliu neįvairysi.

Kodėl Šabūnas buvo susidaręs tokią nuomonę apie Kozlovskį, paliko neaišku, bet ir neįdomu: niekas jo apie tai nepaklausė.

– Dabar nuvesiu jus į Petro ir Povilo bažnyčią Antakalny, – kalbėjo Šabūnas, sukdamas pro Vrublevskio biblioteką. – Ten nustebins jus skulptūrų gausybė. Bažnyčią pastatydino etmonas Mykolas Pacas, pasikvietęs iš Italijos žymius skulptorius, o didžiojo altoriaus paveikslą nupaišė vilnietis Smuglevičius.

Grįždami iš Antakalnio, užskom į Rapolo ir Jokūbo bažnyčias, paskui ilgai ėjom Uosto ir Pohuliankos gatvėmis, iš kur Trakų gatve pasiekėm Jono bažnyčią, prie pat mūsų bendrabučio. Čia, pasak Šabūno, esą didžiausi Lietuvoje vargonai. Buvo labai gaila, kad negalėjau tų vargonų išgirsti; norėjau bent pasikelti prie jų, bet dureles į viskas radau uždarytas. Prie paminklo Odyncui su parašu:

*Coraz bardziej i wyraźniej czuję, że umieram
i z ufnością, bez bojaźni o krzyż się opieram³¹.*

Šabūnas nusišypsojo ir tarė:

– Teko girdėti jį buvus pažangiu vyru, o tikybinių prietarų nepasistengė atsikratyti.

Stovėdamas prie paminklo Stanislovui Moniuškai, prisiminiau grafienės kartą pasakytus žodžius:

– Jeszcze zupełnie młodziutką będąc, miałam szczęście poznać ś. p. – Stanisława Moniuszkę, którego „Halkę“ wolę nad „Fausta“ Gounoda³².

²⁹ Karalienė Barbora, kuri po šiuo atkapiu palaidota, buvo karaliaus Augusto antroji žmona. Daugeliui daug gero padarė, blogo niekam; niekas negali pasakyti, kad buvo jos įžeistas, Mirė nesubrendusi, pradėjusi trečią dešimtmetį; likimui lemiant, antrą kartą lovą paliko vienišą. Mirė be laiko, bet jeigu ji ir būtų senyvo amžiaus, Augustas kalbėtų, kad mirė be laiko. (Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 188)

³⁰ „perkrikštas“ (rus.) (red. pastaba).

³¹ Kaskar vis labiau ir aiškiau jaučiu, kad mirsiu, ir pasitikėdamas be baimės remiuosi į kryžių (lenk.) (red. pastaba).

³² Dar labai jauna būdama turėjau laimę pažinti a.a. Stanislovą Moniušką, kurio „Halką“ statau aukščiau už Guno „Faustą“.

– Dabar eisim pažiūrėti Aušros Vartų, – pasakė Šabūnas – bet pirma užsukim kur į alinę, baisiai ištroškau... Laiko dar turim.

Atsigėrę šiltoko alaus (Šabūnas išgėrė dukart tiek kiek mes visi), pasistumdę prie Aušros Vartų ir paklūpoję prie jų kartu su davatkomis, grįžom į bendrabutį jau saulei nusileidus. Kaip ir reikėjo tikėtis, popas buvo labai nepatenkintas, barėsi ir plūdo mus, ypač Šabūną. Šis nė kiek nesijaudino ir, primelavęs nebūtų dalykų, puikiai išsisuko:

– Ne mes nuo Kozlovskio, bet jis nuo mūsų pabėgo, – melavo Šabūnas. – Tik sustojom minutei prie vitrinos su knygomis, kurių viena „Жизнеописание преподобных мучеников Антония, Евстафия и Иоанна“³³ ypač patraukė mūsų dėmesį, žiūrim, o Kozlovskio jau nėra. Leidomės jį vyti, bet kur tau: išnyko kaip kamparas... Tada pradėjom eiti per cerkves, tikėdamiesi susitikti su visa ekskursija. Buvom Blagoveščenskojoje, Piatnickojoje, Andrejevskojoje ir kitose cerkvėse, bet niekur jūsų nematėm; būsime prasilenkę: ar jūs jau buvot išėję, kai mes ateidavom, ar ateidavot po mūsų...

Nors dėl šitokio akiplėšiško melavimo visi sumišom (vienas nuleido akis, kitas paraudonavo, kitas nususuko į šalį), tačiau popas nieko nepastebėjo ir atrodė tartum užkerėtas žalsvų melagio akių, ramiai įbestų į savo auką. Bedelis Kozlovskis vėl gavo įspėjimą:

– Jūs, Jegor Ivanovič, ir šiandien kaip vakar pražioopsojot. Ar taip buvo, kaip jis sako, ar kitaip, vis viena – faktas palieka faktą: jūs pasimetėt su jūsų globai pavestais gimnazistais... Įspėju jus.

Kozlovskis nebandė teisintis, tik niūriai pažiūrėjo į Šabūną.

Vakarienės metu buvo pranešta, kad rytoj po pusryčių vyksim į Gomelį (paaiškėjo popo klasta, kai jis siūlė mums atidėti pasivaikščiojimą po miestą rytdienai, ir jei ne Šabūno apskrumas, nieko, be kelių cerkvių, nebūtume Vilniuje pamatę).

Visai sutemus Trojepolskis kreipėsi į ekskursantus su trumpa kalba. Dideliame valgomajame, menkai apšviestame vienos žibalinės lempos, Kozlovskis išrikiavo mus eilėmis po keturis kiekvienoje ir pats nuėjo prie popo, stovėjusio kitame kambario gale.

– Mano brangieji! – prabilo popas. – Pirmas mūsų kelionės etapas baigėsi. Vilniuje jūs turėjot progos aplankyti šventoves, senus krikščionybės židinius Lietuvoje. Jūs laimingesni už savo draugus, neprisidėjusius prie ekskursijos: Dievo apvaizdos jūs pripažinti vertais savo akimis pamatyti šventųjų Joano, Antonijaus ir Eustafijaus palaikus. Šitie visokio pamėgdžiojimo verti „mučėnikai“, litovcai Kumėc, Nežilo ir Kruglėc, padėję savo šventas galvas už pravoslaviją, Šventos Dvasios suteikta jiems galia numatė, kad po amžių Lietuvoje įsigalės tikroji pravoslavų tikyba, o katalikybė, lenkų įvesta prievartos keliu ir dinastiniais sumetimais, yra pasmerkta žlugti...

– Враки³⁴, – pasigirdo duslus balsas užpakalinėse eilėse.

Popas apsimitė nieko negirdėjęs, tik saldutis jo balsas pasidarė šiurkštokas, kai tęsė prakalbą. Bedelis, iki šiol stovėjęs užpakaly popo, pajudėjo ir pirštų galais pamažėli ėmė slinkti pasieniais prie užpakalinių eilių.

– Dar anais laikais, – kalbėjo Trojepolskis, – visagalio Viešpaties Dievo įkvėptas, didysis Lietuvos kunigaikštis Olgierd priėmė pravoslaviją, tuo pačiu parodydamas, kur tikroji krikščioniška tikyba. Ir aš, jūsų ganytojas, dvasios akimis regiu, kaip ir tie iš jūsų, kurie

³³ „Šventųjų Antano, Eustafijaus ir Jono gyvenimo aprašymas“ (rus.) (red. pastaba).

³⁴ Prasimanymai, melas (rus.).

dar nesat prisijungę prie išganingos pravoslavijos, veikiai atsidursit jos motiniškame glėbyje...

– Не дождетесь³⁵, – įsikišo tas pats duslus balsas.

– Идемте³⁶, – pusbalsiu sušnypštė bedelis, griebdamas už parankės Šabūną. Šis nesi-priešino, tik ištraukė ranką iš Kozlovskio letenos, ir abu ramiai pranyko iš kambario.

Baigęs kalbėti, popas priėjo prie stalo ir, iš užančio ištraukęs krūvą paveiksliukų, paskleidė juos, kviesdamas imti koks patinka. Mes, katalikai, pasiėmėm po vieną Остробрамская Божья Матерь³⁷. Paveiksliukai bematant buvo išgrobstyti: kas pasiėmė kelionės atminimui, o kas ir dėl to, kad dovanai duodama. Visiems buvo įdomu, kaip pasibaigs su Šabūno replikomis. Reikalui aptarti buvo pakviesti keli gimnazistai pravoslavai; grįžę iš pasitarimo, papasakojo, kad popo pasiūlymas paėmė viršų. Buvo du pasiūlymai: Kozlovskio – pranešti apie tas replikas mokytojų tarybai ir prašyti sumažinti išsišokėliui pažymį iš elgesio, popo – įspėti jį, kad valdytų savo liežuvį, ir tarybai nepranešti. Šis pastarasis pasiūlymas buvo paremtas ir į pasitarimą pakviestų gimnazistų pravoslavų. Pasirodė, kad ekskursijos vadovas, tas prietarų kupinas pravoslavijos gynėjas, buvo nuolaidesnis už bedelį; šis dar labiau nustojo autoriteto mūsų akyse, o Šabūnas pagrasė „atsiskaityti“ su juo.

[...]

Į vasaros galą pas kleboną atvažiavo jo mokslo draugas, šviesiaplaukis Juozas Skvireckas (arkivyskupas): jis tada mokytojavo Kauno kunigų seminarijoje ir vertė Bibliją į lietuvių kalbą. Šis man pasirodė visai kitoks negu keturi studentai politechnikai: jokio išdidumo nei pasipūtimo nerodė, pasikalbėdavo ir su manim, ir su tarnais, kalbėjo dažniau lietuviškai, rečiau lenkiškai. Kartą paprašė surasti klebono bibliotekoje „Anykščių šilelį“ ir „Metus“. Nė vieno tų veikalų nebuvau skaitęs, net nebuvau apie juos girdėjęs.

– Štai mano mėgiamiausi lietuviški poetai, – tarė jis, imdamas iš manęs atneštas knygas. – O tamsta kokios esi nuomonės apie Donelaitį ir Baranauską? – paklausė.

Paraudonavau ir nieko jam neatsakiau.

– Gal nepatinka? – klausė dar.

– Patinka, – pamelavau sumišęs.

Kai po kelių dienų Skvireckas grąžino tas knygutes, nepadėjau jų į vietą, tik nusinešiau į savo kambarį ir pradėjau skaityti. Skaudžiai nusivyliau: daug ko ten nesupratau! Iš mažens šiek tiek mokėjau žemaitiškai, bet neturėdamas ir neieškodamas progų kalbėti, ir tą truputį buvau pamiršęs. Gyvendamas šią vasarą lietuviškoje aplinkoje (visi Vizbarai kalbėjo tik lietuviškai), pramokau kiek ir aš, bet tik tiek, kad galėjau suprasti, ką man sako, ir keliais žodžiais atsakyti į klausimą. Iš pradžių net kiek ilgesnio sakinio nepajėgdavau sustatyti, o apie tai, kad galėčiau žmoniškai išreikšti paprasčiausią mintį, ir svajoti nesvajojau. Taigi dabar, pradėjęs skaityti „Anykščių šilelį“, iš karto susidūriau su neįveikiamais sunkumais: aptikau žodžius, kurių nei taisyklingai pakirčiuoti, nei suprasti nevaliojau. Ir niekam nematant, raudonavau iš gėdos. „Kaip tat? – galvojau, – moku rusiškai, lenkiš-

³⁵ Nesusilauksit (rus.).

³⁶ Eime (rus.).

³⁷ Aušros Vartų Dievo Motina (rus.).

kai, graikiškai, lotyniškai, prancūziškai, vokiškai, o lietuviškai nesuprantu? O juk aš tas pats lietuvis, nors ir žemaitis³⁸. Pasiryžau nuveikti sunkumus ir susidaryti savo nuomonę apie Donelaičių ir Baranauską. Reikėjo pagalbos. Nutariau kreiptis į linksmajį vikarą Armalį, kuris kalbėjo tik žemaitiškai, lenkiškai vos vos grabaliojo. Armalis buvo augalotas, švie-siaplaukis, gražaus veido bernas, kilęs ir Žemaitijos užkampio, iš Tryškių apylinkės. Kiek kartų užeidavau pas jį (gyveno už sienos antrame vikariate), vis mane sutikdavo lietuviš-ka dainuška:

*Visą amžių ūliavojo,
Ant smerč neatbojo.
Ir atėjo ta valanda,
Kad jau reik numirti. } bis*

*Dirbo brolis naują grabą
Iš baltų lentelių,
Sesės pynė vainikėlį
Iš žalių rūtelių. } bis*

Armalis turėjo švarų, sultingą tenorą, kuriuo žavėjo davatkas, giedodamas prefaciją ir Pater noster³⁸.

Atlaikęs mišias, Armalis tupėjo savo vikariate, retkarčiais, jei buvo gražus oras, išeidamas į sodą su brevijorium rankoje ir pasirodydamas prie stalo pietų ar vakarienės valandomis. Studentų vengė, ir tie su juo nekalbėjo. Perskaitęs savo brevijorių (kiekvienai dienai nustatytas maldas), virsdavo į lovą, kurios tratėjimą už sienos aiškiai girdėjau. Iš klebono bibliotekos neėmė nei knygų, nei laikraščių, skaitė tik brevijorių ir retkarčiais kalendorių (tas dvi knygas teturėjo). Buvo be galo taupus, krovė kapeiką prie kapeikos. Kartais pavaišindavo mane bažnytiniu vynu, kurio nereikėjo pirktis, ir pats jo paragaudavo.

Armalis mielai sutiko padėti man nagrinėti „Anykščių šilelį“, kurį pats sakėsi skaitęs. Dar prieš kreipdamasis į jį, kiek abejoju dėl jo sugebėjimo ką nors žmoniškai paaiškinti, nes buvau pastebėjęs jį tariant ir kirčiuojant ne taip kaip Vizbarai: pvz., savo mėgiamojoje dainuškoje žodį „valanda“ kirčiavo „valanda“, o „vainikėlį“ tarė žemaitišku įpročiu „vainikėlį“. Netrukus paaiškėjo, kad abejojimai buvo pagrįsti: mano „mokytojas“ nežinojo, ką reiškia „leikelės, ūmėdės, nemunės, veršakiai, perejos, žalktienė, sedulėlė, velug“ ir kiti žodžiai pirmuose „Anykščių šilelio“ puslapiuose.

– Visokių niekų prirašyta, – bambėjo Armalis. – O tu dabar suk sau galvą, ką reiškia tie nesuprantami žodžiai. – Ir, nusigręžęs nuo knygos veršio balsu subliovė: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam³⁹.

Ne geriau pasibaigė ir su Donelaičio „Metais“. Iš karto pastebėjau, kad Armalis neturi supratimo apie skandavimą, pėdas, cezūras.

– Menka čia poezija, – tarė atstumdamas knygą, – ir liežuvį galima sulaužyti. Tai ne Maironis. Paklausk tik tai:

³⁸ Tėve mūsų (lot.).

³⁹ Pasigailėk manęs, Dieve, pagal didelį tavo gailingumą (lot.).

*Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių,
Jei pro Luokę kada bekeliausi,
Nepamiršk sustabdyti arklį
Ir ten kalną užlipti aukščiausią...*

Padeklamavęs keletą eilėraščių posmų, paklausė:

– O ką? Ar ne gražiaus skamba kaip tie „kalnai keltuoti ar kelmai kalnuoti“?

Turiu prisipažinti, kad ir man tada labiau patiko dar negirdėtas Maironio negu Done-laitis su Baranausku. Susiradau bibliotekoje Maironio „Per skausmus į garbę“ ir, Armalio padedamas, visą poemą perskaičiau. Taip prasidėjo mano susipažinimas su lietuvių literatūra.

[...]

Tų metų (1903) rudenį Šiauliuose apsigyveno Jonas Jablonskis. Apie tai sužinojau iš Viktoro Biržiškos, kuris, savo brolio Mykolo įtakoje, vienas iš pirmųjų mūsų klasėje ėmė rimtai domėtis lietuvių kalba; o Jablonskis, pasak, jo, buvęs rašomosios, taigi ir literatūrinės, kalbos tėvas. Bematant klasėje susidarė ratelis norinčių susipažinti su gimtąja kalba. Vieni to ratelio dalyviai (Biržiška, aš, Mikulskis) iš principo ryžosi studijuoti lietuvių kalbą, kiti (bajoriukai Birmantas, Lupavičius) todėl, kad dalykas buvo draudžiamas gimnazijos vadovybės. Delegavom Biržišką susitarti su Jablonskiu dėl pamokų, vietos ir laiko. Jablonskis sutiko mokyti mus sekmadieniais, tuoj po mokinių mišių. Sutartą sekmadienį susirinkom Daujotienės bendrabutyje ir laukėm ateinant mokytoją. Be mūsų, buvo dar VII kl. mokinys Ignotas ir J. Vaitiekūnas, Jablonskio bendradarbis iš grafo Zubovo archyvo. Jablonskio dar nebuvau matęs, tik girdėjau iš Višinskio jį eilę metų buvus lotynų kalbos mokytoju Mintaujos ir Revelio⁴⁰ gimnazijose. Taigi ir tikėjau pamatyti jeigu jau ne mokytoją futliarą, tai vis dėlto kitokį, negu koks pasirodė. Į kambarį įėjo neaukštas plika galva mėlynakis žmogelis, dar duryse apmetė mūsų kompaniją maloniu žvilgsniu ir, porą kartų suėmęs į saują smailią barzdikę, tyliai pasakė:

– O langines reikia priversti...

Tas Jablonskio atsargumas buvo vietoje: nors Šiauliuose gyveno ne policijos priežiūroje kaip prieš tai Pskove, vis dėlto ir čia, be jokios abejonės, buvo šnipų sekamas kiekvienas jo žingsnis. Ir jeigu policijai pavyktų įrodyti, kad buria aplink save gimnazistus, jam būtų iškelta nauja byla.

Jablonskis visiems mums paspaudė rankas ir, kiek apsidairęs, atsisėdo ant lovos. Mažame kambarėlyje tarp geležinių lovų stovėjo stalis prie lango ir kelios kėdės. Lova pasirodė patogiausia vieta katedrai atstoti: užpakaly jos buvo siena (ne langas!), o priešais – visa auditorija ant kėdžių ir lovų. Padėjęs greta savęs portfelį ir išsiėmęs iš jo kelis lapelius – vienus prirašytus, kitus švarius – pradėjo klausinėti, kiek kiekvienas mūsų moka lietuviškai ir kokių dar, be rusų lenkų, moka kalbų. Kai atėjo mano eilė, pasisakiau lietuviškai nemokąs, tik šiek tiek žemaitiškai.

– O ką sveikas esi skaitęs? – paklausė.

– „Per skausmus į garbę“ ir „Anykščių šilėlį“.

– Tuodu dalyku ne žemaičių tarme parašyti, – pastebėjo Jablonskis.

⁴⁰ Dabar Talinas.

Pabaigęs apklausinėjimą ir susižymėjęs mūsų pavardes, ėmė pasakoti apie tarmes. Kuo jos tarp savęs skiriasi, kas kuria tarmę yra parašyta ir kada parašyta ar išspausdinta. Iš jo žodžių supratom, kad pirmieji raštai pasirodė: žemaičių tarmė parašyti XIX amžiaus vidury, o rytiečių tarmė – 1547 metais. Jablonskiui aukštinant panemuniečių šnektą ir tvirtinant, kad aukštaičių tarmė įveiks raštuose žemaitišką, Mikulskis (žemaitis nuo Plungės) pakėlė ranką kaip mokinys per pamoką.

– Sveikas nori ką pasakyti? – klausia Jablonskis.

– Man labiau patinka mūsų, žemaitiška, kalba... Noriu paklausti, ar jau tikrai taip bus, kad visi mūsų žmonės kalbės ir rašys tik aukštaitiškai, o žemaitiški raštai nebebus spausdinami?

– Literatūrinė kalba, – atsakė pagalvojęs Jablonskis, – arba rašomoji kalba, ką vokiečiai vadina Schriftsprache, visose tautose būna viena, ir atskiros tarmės turi jai nusilenkti. Jei kas ir spausdinama tarmiškai parašyta, tai vien siauram lingvistikos mokslo reikalui, ne platesniems gyventojų sluoksniams. Taip, pvz., yra ir Rusijoje, kur *окающие*⁴¹ neturi savos atskiros literatūros, o naudojami literatūra, parašyta bendrine rusų kalba; taip yra ir su vokiečių Plattdeutsch ar Niederdeutsch⁴². Taip buvo ir senovės graikuose, kur atikinė tarmė virto visos Graikijos literatūrinė kalba, o eolėnų, dorėnų ir kitos tarmės, nors ir neišnyko, bet turėjo nusilenkti atikinei, ir šiam reikalui tinka Homero pasakymas *heís basiléus*, *neis kóiranoa ésto*⁴³, – graikiškai baigė Jablonskis.

Tačiau jo išvedžiojimai mūsų, žemaičių, – Mikulskio, Biržiškos ir manęs – neįtikino: nieko nepasakė aukštaičių tarmės naudai, nepasakė, kodėl būtent suvalkiečiams turi nusilenkti žemaičiai. Kai kurie žemaičiai ilgą laiką spyrėsi ir nenorėjo pripažinti pirmenybės aukštaičiams⁴⁴.

Šį sekmadienį Jablonskis mums dėstė fonetikos dalykus: skirtumą tarp ilgųjų ir trumpųjų garsų, priebalsių paskirstymą ir jų tarimą, nosinių balsių istoriją – visa tai iliustruodamas gausiais pavyzdžiais, kuriuos skaitė iš savo atsineštų lapelių. Susidomėjom kirčiavimu, kuris vienur kitur skyrėsi nuo žemaitiško. Jablonskio sakomus pavyzdžius ir skelbiamus kalbos „įstatymus“ (taip jis tada vadino gramatikos taisykles) užsirašydavom ir savo užrašus atiduodavom jam. Ištaisęs kitą sekmadienį grąžindavo mums. Ką aiškindamas, dažnai griebdavos kitų mums žinomų kalbų, pvz., mums dar nežinomą žodį „rūšis“ lygino su vokiečių *Gattung*, „sąjunga“ – su lotynišku *coniunctio*, *áušti* – rus. „ostyvat“ ir *aūšti* – lot. *lucescere*, *vesdinu* – *ducendum curo*, *metdinu* – *iaciendum curo* ir pan. „Nušalau rankas“ pasakyme papildinį „rankas“ vadino *accusativus graecus* prie aktyvo, o pasakyme „aviną duotas dar gaidžio geidžia“ papildinį „aviną“ vadino *accusativus graecus* prie pasyvo. Jablonskis kartais savo pavyzdžiams pavartodavo ir nešvankius pasakymus, pvz., aiškindamas instrumentinio vartojimą, siūlė pavyzdį „viena šikna dviejų suolų neužsėsi“ ir kt. Per kelis sekmadienius susipažinom su pagrindinėmis rašomosios kalbos ypatybėmis, ir į

⁴¹ atgailaujantys (rus.) (red. pastaba).

⁴² vokiečių žemaičių tarmės (vok.) (red. pastaba).

⁴³ tebūnie vienas karalius, vienas valdovas (Hom. II.).

⁴⁴ Dar 1938 metais, kada suvalkiečių tarmė jau viešpatavo literatūrinėje kalboje be konkurentų, M. Biržiška rašė: „... pasitaiko mandruolių, kurie išdidžiai pamoko žemaičius..., kad žemaitiškai rašyti nederą. Spjaukime, žemaičiai, į kvailių priekaištus, ne tik rašykime, kas nori, žemaitiškai, bet ir viešai reiškimės su savo sodos kalba savo sueigose, šventėse, iškilmėse!“ (M. Biržiška, *Anuo metu Viečkšniuose ir Šiauliuose*, 1938, psl. XI)

galą aukštaitiška tarmė ėmė mums patikti. Čia daug reiškė Jablonskio malonus būdas, jo nepaprasta meilė lietuvių kalbai, jo gražus, tiesiog melodingas tarimas. Kiekvieną, nors ir menkiausią, sakinį jis taip pasakydavo, kad sakinytis pasidarydavo nebe menkas, o svarus, įdomus, malonus, vertas kartotis, atsiminti. Ypatingu būdu mokėjo ištarti u nosinį: nors ir neteikė tam garsui nosinio atspalvio, bet buvo jaučiama, kad tas ilgas u yra būtent nosinis. Buvau porą kartą jo bute; gyveno tame pačiame name, kur kitados buvo Pečkauskienės mokinių bendrabutis ir kur mirė jos sūnus Steponas (vad. Posadnaja gatvėje).

Kad Jablonskis buvo nepaprastai jautrus ne tik lietuvių, bet ir kitoms kalboms, matyti iš šito pavyzdžio. 1911-ų metų žiemą Jablonskis atvyko į Peterburgą, į klasikų suvažiavimą, žinomą pavadinimu „pervyj vserosijskij sjezd prepodavatelej drevnich jazykov“⁴⁵. Po vieno posėdžio privatdocentas Volteris pasikvietė Jablonskį ir mane pas save pietų. Kalbėjome rusiškai, nes Volterio žmona lietuviškai nemokėjo. Pietų metu Volterio auklėtinis Augustinas Voldemaras, žinomas išsišokėlis ir ambicijos kupinas jaunuolis, kreipėsi į mus:

– Vot vy sčitaete sebia znotokami drevnich jazykov, a ja poveriu etomu tolko togda, kogda vy pravilno perevediate na russkij jazyk dva latinskich slova „fundus licet“⁴⁶.

Jablonskis pasibraukė plikę ir susimąstė. Deja, jis, kaip ir aš, staiga užklupti, nemokėjom tų dviejų žodžių žmoniškai išversti. Po valandėlės patenkintas Voldemaras pasakė tikslų ir taisyklingą vertimą: „Nedvižimoje imuščestvo prodajetsia s molotka“⁴⁷.

Po to, kaskart kai susitikdavau su Jablonskiu, vis man susikrimtęs primindavo: „O fundus licet nemokėjom žmoniškai išversti“.

Paminėsiu čia ir vieną Jablonskio silpnybę, apie kurią nieko nepasakė [...] Balčikonis ir Žiugžda, nors anoji silpnybė turbūt ir jiems žinoma: lietuvių, nemokantį žmoniškai kirčiuoti, Jablonskis laikė nerimtu žmogumi, neatsižvelgdamas į kitus to lietuvių nuopelnus. Apie vieną žymų lietuvių literatūros mokovą jis, man girdint, yra taip pasakęs:

– Iki šiol maniau jį rimtą esant. Bet štai, kalbėdamas su manim, jis kirčiavo „dərbūs“, o ne „dárbus“. Nerimtas vyras, nerimtas... – delnu pabraukė barzdą Jablonskis.

Tačiau ir minėta silpnybė gali būti pateisinta didele Jablonskio meile lietuvių kalbai.

Baigęs Jablonskio „kursus“, pasigyriau Višinskiui, kad jau apsipratau su lietuvių kalba ir galiu rašyti beveik be klaidų. Tam tik to ir reikėjo: tuoj ėmė raginti, kad rašinėčiau į „Varpą“ korespondencijas. Pasisakiau labiau mėgstąs poeziją negu prozą.

– Tada rašyk eilėraščius, – patarė Višinskis.

– Bandžiau, bet menkai sekasi: trūksta žodžių.

⁴⁵ „pirmas visos Rusijos senųjų kalbų mokytojų suvažiavimas (rus.) (red. pastaba).

⁴⁶ Štai jūs laikote save senųjų kalbų žinovu, bet aš patikėsiu tuo tiktai tada, kai jūs taisyklingai išversite į rusų kalbą du lotynų kalbos žodžius „argumentas leidžia“ (rus., lot.) (red. pastaba).

⁴⁷ „Nekilnojamasis turtas parduodamas varžytynėse“ (rus.) (red. pastaba).

Kazimieras Būga

Kazimieras Būga (1879–1924) yra ne tik kalbotyros profesionalas, bet ir kalbotyros romantikas: jam rodėsi, kad nuosekliai dirbant visos lietuvių ir jų artimiausių giminaičių kalbės paslaptys bus atskleistos, o senosios genčių ribos gali būti nubrėžtos įsiklausius į upių ir ežerų vardus: „Kalbininkų tyrinėjimai parodė, kad kalbės esama geriausio šaltinio istorijai. Tik reikia juo mokėti naudotis“, „Kur kurios tautos senovėje gyventa, gali mums pasakyti žemė: reikia tik ji mokėti paklausti ir jos atsakas suprasti“ – šie Būgos žodžiai geriausiai nusako jo tyrinėjimų esmę. Kalbų Babilonas (pvz., žodyne žodžiai aiškinami ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai, rusiškai, vokiškai, netgi lotyniškai ir graikiškai) jo darbuose vilioja tarsi pažadėtoji žemė. Visų lietuvių kalbos žodžių suregistravimas ir netgi jų etimologijos atskleidimas jam rodėsi esąs titaniškas, tačiau tikram mokslininkui įveikiamas darbas. Sumanymai, ypač paskutinis, viršijo žmogaus jėgas ir pagaliau jį patį pražudė.

Algirdas Sabaliauskas to laikotarpio kalbininkus skirsto į dvi grupes – *pirmąją* sudaro kitataučiai, puikiai išmanę kalbotyros metodus ir kryptis, bet vidutiniškai mokėję lietuvių kalbą, *antroji* grupė – lietuviai entuziastai, kuriems stigo lingvistinio išsilavinimo. Būgai netrūko nieko: jis buvo pirmasis lietuvis istorinės lyginamosios kalbotyros profesionalas, nukreipęs lietuvių kalbotyrą Franco Bopo, Rasmuso Kristiano Rasko, Augusto Šleicherio, Leipcigo lingvistinės mokyklos nubrėžtu keliu.

Būga gimė 1879 m. lapkričio 6 d. Zarasų rajone, Pažiegės vienkiemyje. Pramokęs skaityti namie jis dvi žiemas dar mokėsi pas daraktorius, 1890–1891 m. Dusetų valsčiaus, o 1891–1892 m. Zarasų apskrities mokykloje. Paskui gyvenimo kelias vedė į Peterburgą: 1895 m. baigė triklasę Sestržencevičiaus apskrities mokyklą, 1897 m. – keturklasę šv. Kotrynos mokyklą. Kaip ir daugeliui to meto besimušančių į mokslus, kilo dilema: eiti į kunigus ar pasirinkti daug sunkesnę duonos kąsnio ieškojimą. Tačiau Peterburgo kunigų seminarijoje ištvėrė tikrai metus: dėl to neteko tėvų paramos, dirbo observatorijoje ir kitur. 1900 m. *Tėvynės sarge* išspausdino pirmąją publikaciją „Genys margas, o lietuviszka rasyba dar margesnė“ (taigi dar nerašyta š, tik sz), tais pačiais metais susipažino su Peterburgo universiteto privatdocentu Eduardu Volteriu. Likimas netikėtai jį suveda su Kazimieru Jauniumi, nes Rusijos Mokslų akademija paskiria Būgą jo sekretoriumi. 1905 m. įstojęs į Peterburgo universiteto slavų–rusų skyrių, Būga visas jėgas atiduoda jį sužavėjusio Jauniaus mokslo užrašymui, kuris jam rodėsi „išaiškinąs net tamsiausiąsias kalbės raidės ir kilmės slaptis“, 1908 m. išleidžia Jauniaus įtakoje parašytą veikalą *Aistiški studijai*, tiesa, jau kitais metais išsiuntinėjo veikalo autokritiką (retas įvykis mokslo istorijoje, lietuvių lingvistikoje – vienintelis). Studijuodamas Būga rinko dialektologinę (tarmių) medžiagą, paskelbė etimologinių (žodžių kilmės) tyrinėjimų, studiją *Apie lietuvių asmens vardus* ir t. t. 1912 m. baigęs universitetą, jis buvo paliktas rengtis profesūrai (katedrai tuo metu vadovavo Jonas Boduenas de Kurtenė), gilino kalbos žinias Karaliaučiuje pas Adalbertą Becenbergerį, 1916 m. paskirtas

Peterburgo universiteto privatdocentu. 1916 m. jam pasiūlyta vadovauti Lyginamosios kalbotyros katedrai Permėje, suteiktas ekstraordinarinio profesoriaus vardas, o 1919 m., Permės universitetą evakavus į Tomską, ten trumpai ir dirbo. 1920 m. Būga atvyksta į Lietuvą, apsigyvena Kaune, dėsto universitete (nuo 1922 m. profesorius). Čia jis ėmėsi sunkiausio ir lemtingo darbo – lietuvių kalbos žodyno leidimo. Milžiniškas ant pečių užsidėtas krūvis palaužė mokslininką: jis mirė 1924 m. gruodžio 2 d. Karaliaučiuje, palaidotas Kaune.

Senieji asmenvardžiai. Pirmasis didesnis Būgos darbas – studija *Apie lietuvių asmens vardus*, paskelbta 1911 m. leidinyje *Lietuvių tauta* (tais pačiais metais tyrinėjimas išleistas atskira knyga). Turbūt kiekviename didesniame žmonių būryje rasime *Vytautą, Gediminą, Gintautą*, tačiau tik retas žmogus žino, kad nors patys vardai ir mena kunigaikščių laikus, kelis šimtmečius jie buvo užmiršti, glūdėjo svetimomis kalbomis parašytuose metraščiuose ir kronikose, užrašyti pagal lotynų, vokiečių ar rusų kalbos taisykles. Tiesa, dalis dvikamienių asmenvardžių yra virtę pavardėmis, jos labiausiai paplitusios tarp žemaičių. Senuosius asmenvardžius naujam gyvenimui prikėlė Būga, dar 1910 m. Lietuvių Mokslo draugijos suvažiavime skaitytame pranešime įrodinėjęs, kad mūsų dvikamieniai asmenvardžiai turi atitikmenų kitose *ide*. kalbose ir yra paveldėti iš prokalbės. Įrodymams pasitelkti ne tik tai metraščiai, bet ir gyvosios kalbos pavyzdžiai. Įdomu tai, kad Būga atkreipė dėmesį į du iš pirmo žvilgsnio vienas kitam prieštaraujančius dalykus: pirma, kad asmenvardžiai yra semantiškai motyvuoti, t. y. *Tautgina, Butgina, Vaišnora*, turėję reikšti *tautą gina, butą gina*³, *vaišių nori*. Kita vertus, Būga pastebėjo, kad sudurtiniuose asmenvardžiuose dėmenys laisvai kaitaliojasi: *Gintautas, Gimbutas* < *Ginbutas, Norvaišas*. Toks laisvas žodžio dėmenų kaitaliojimas kelia nuostabą. Dabar reiškinių bandoma aiškinti, į sudurtinį žodį žiūrint kaip į herojinio epo liekanas, nedidelius eilėraščius, sudarytus iš dviejų žodžių, skirtų pagarbinti, pašlovinti kariui ar valdovui. Taigi Būga gali būti laikomas lietuvių istorinės poezijos tyrinėjimų pradininku. Reikia pridurti, kad rekonstruoti senuosius lietuvių asmenvardžius galėjo tik turintis puikų lingvistinį išsilavinimą ir kalbinę nuojautą etimologas: metraščiuose ir kronikose vardų rašyba įvairuoja, skirtingose epochose ta pati raidė galėjo reikšti ne tą patį garsą. Būgos atstatyti kunigaikščių vardai *Mindaugas, Vaišvilkas, Treniota, Traidenis, Vytenis, Jogaila, Lengvenis, Vytautas, Švitrigaila* tvirtai prigijo mūsų istorijoje, grožinėje literatūroje.

Etnonimika. Būga baltų genčių vardus ir jų paplitimo ribas aiškino stebėtinai tiksliai, ypač turint galvoje tai, kad iki tol niekas šiuo klausimu nebuvo specialiai domėjęsis. Kaip ir tikrinių vardų rekonstrukcija, etnonimų kilmės aiškinimas susijęs su etimologija, t. y. žodžių kilmės atskleidimu. Būga apžvelgė visų žinomų baltų genčių vardus. Tiesa, šio mokslininko darbuose vartotas ne tik *baltų* (XIX a. viduryje Ferdinando Neselmano pasiūlytas terminas), bet ir *aisčių* (Būgos nuomone, šiuo vardu vadinta prūsų gentis, gyvenusi prie Vyslos žiočių ir Ais(t)marų – taip jis vertė vokišką vandenvardį *Frisches Haff*) vardas, žinomas nuo pirmųjų mūsų eros metų iki XX a. Būga aptaria *prūsų, latvių, lietuvių, kuršių, žiemgalių, sėlių, jotvingių, sūduvių, galindų* ir kt. genčių vardus, prūsų žemių (*Pamedė, Pagudė, Varmė* ir kt.) pavadinimus, dažniausiai, kaip ir šių dienų moksle, juos siedamas su hidronimais. Būga buvo itin sąžiningas mokslininkas, todėl neretai, jeigu trūkdavo duomenų tikslesnei etimologijai, žodžio kilmės sprendimą atidėdavo, pvz., nagrinėdamas

³ Asmenvardžių dėmenų reikšmės palengva kinta: senovėje liet. *tauta* reiškė gentį, t. y. žmonių bendruomenę, susietą kraujo, papročių, kalbos ryšiais, o liet. k. *butas* reiškė namus kaip socialinį institutą, ne statinį, plg. *einu namo, esu namie*.

etnonimo *aisčiai* kilmę, jis tikrai aptaria gentivardį, duodamas galimus atitikmenis kitose kalbose, tačiau vengdamas tikslesnės etimologijos.

Būgą ypač domino baltų genčių ribos, tų ribų slinkty. Jis pastebėjo, kad baltų senovėje gyventa daug didesniame plote į rytus ir pietus: iš pietų atėjusios slavų gentys vertę baltus keltis į vakarus ir šiaurę. Ir patys baltai visą laiką judėję: Būga pastebi vieną labai įdomų reiškinį – *vietovardžių atsikartojimą* lietuvių ir latvių žemėse, liudijantį, kad mūsų protėviai atkeliavę į dabar gyvenamas vietas vilnimis⁴.

Žodyno kortelės. Didžiausiu Būgos darbu laikomas lietuvių žodyno rengimas. Grįždamas iš Rusijos jis parsigabeno 4 pūdus⁵ žodyno lapelių, o pradėdamas rašyti patį darbą turėjo apie 17 pūdų. Greičiausiai šis darbas, o ypač supratimas, kad žodyno tobulo negalės leisti, pakirto Būgos jėgas. Mūsų dienomis baigtas leisti *Lietuvių kalbos žodynas* yra didelio kolektyvo darbo vaisius. Būga turėjo talkininkų, tačiau buvo raginamas pradėti leisti žodyną, todėl mokslininkas skundėsi, kad „Žodyną pradedu leisti net žodžių lakštelių nesusitvarkęs, nesusidėlojęs jų net skiemenimis“. Būgos žodyno koncepcija gerokai skyrėsi nuo mums žinomo *Lietuvių kalbos žodyno*: būdamas puikus mokslininkas teoretikas, Būga į jį dėjo asmenvardžius, vietovardžius, svetimžodius⁶, netgi *nebuvelius žodžius*, t. y. lietuvių kalboje nesančius ir niekad nevertotus žodžius, kurie per apsirikimą pateko į kalbininkų darbus. Prie žodžių pridėdama jų istorija ir etimologija, t. y. aiškinama kilmė. Dėl tokios koncepcijos Būga buvo giriamas užsienio kalbininkų, bet smarkiai kritikuojamas tėvynėje – juk to laikotarpio visuomenė laukė praktiniams tikslams tinkančio žodyno! Tiesa, tokio žodyno, kokį buvo sumanęs Būga, vienas žmogus negali parašyti, tai didelių kolektyvų triūso vaisius, subrandinamas per kelis dešimtmečius.

Būga nutiesė tvirtą kelią būsiamam lietuvių kalbos mokslui, ypač jos istorinei lyginamajai kryptčiai, kėlusiai pasididžiavimą savo kalba. Miręs būdamas vos 45 metų (1924 12 02) mokslininkas nepaliko mokinių, todėl į jo nutiestas vėžes buvo grįžta tikrai septintajame XX a. dešimtmetyje, pasirodžius Jono Kazlausko, Vytauto Mažiulio, Zigmo Zinkevičiaus darbams, kuriems postūmį davė ir 1958–1962 m. išleistas Būgos raštų tritomis. Tiesa, dabar gal pačiam Būgai būtų keista ir nepriimtina, kad terminas *aukštaitis* rašomas su *k* (Būga visur rašo *augštas*, *augštaitis*, siedamas jį su *auga*, *auginti*, plg. „Visus lietuvius, tiek augštaičius, tiek žemaičius, viena tauta daro kalba“). O prie kompiuterio pratusį žmogų žavi nepaprastai daili Būgos laiškų ir žodyno kortelių rašysena.

Kazimieras Būga: kalbos pasirinkimas

Kalba priklauso visiems ja kalbantiems – kalbėjimas, kalbėjimo būdas yra asmens savybė ir nuosavybė. Bet yra žmonių, kuriuos kalba yra palietusi ypatingiau, tapusi svarbiausiu interesu. Kalbininkai – kalbos tarnai, jos ištikimieji. Tarnystės gražumą kartais naikina visa-

⁴ Skaitytojas gali pabandyti ir pats tokių atitikimų paieškoti: ties *Anykščiais* teka dvi upės – didelė *Šventoji* ir maža *Šlavė*. Paėmę Aleksandro Vanago „Lietuvių hidronimų etimologinį žodyną“ (Vilnius: Mokslas, 1981), žvilgtelėkite į p. 333, 337–338) ir atskleidę Lietuvos žemėlapyje pamatysite, kad vandenvardžiai, turintys šaknis *švent-* ir *šlav-*, yra šalia vienas kito keliuose šalies vietose, sudarydami tarsi kokį paslaptinę mums protėvių siunčiamą posakį.

⁵ Vienas pūdas yra 16 kilogramų.

⁶ To laikotarpio Lietuvos visuomenė buvo aiškiai persistengusi, kovodama su svetimžodžiais: stengtasi išvyti tokius lietuviškus žodžius, kaip *vilna*, pakeičiant ją *gaurais*, o *krėslą* – *kėde*. „Susimildami, kalbos tariamųjų svetimybų varytojai, palikite mus po senovei sėdėti *krėsluose* ir austis sau drabužį iš *vilnų*“, – reikalavo Būga. Pirmosios poros (*vilna* : *gaurai*) skirtumas dabar kelia šypseną, o antrosios poros (*krėslas* : *kėdė*) skirtumas taip pat juntamas: *Karalius Mindaugas sėdėjo ant kėdės* skamba juokingai, bet plg. *Karalius Mindaugas sėdėjo ant krėslų*. Purizmas (perdėtas kalbos *švarinimas*, *gryninimas*) jaunos valstybės gyvenime buvo neišvengiamas reiškinys.

žinytė, kitiems primetama kontrolė. Dėl to tarp rašytojų ir kalbininkų atsiranda įtampų. Rašytojai siekia kalbos laisvės, nebijo klysti, rizikuodami skatina atsiskleisti neišnaudotus kalbos turtus. Kalbininkai labiau pasitiki taisyklėmis, kad ir pačių suformuotomis. Bet yra atvejų, kai kalbininkas įgyja tokį didelį autoritetą, kad yra kone visuotinai pripažįstamas. Tokią didelę garbę buvo pelnęs Kazimieras Būga. Jam, deja, tebuvo lemta neilgai gyventi, galbūt ir dėl pernelyg įtempto darbo. Kiekviena kalbos sritis jam buvo įdomi ir visur liko jo pėdsakų. Giliausi pėdsakai – žodžių moksluose: leksikologijoje ir leksikografijoje. Kaip ir visi ko nors pasiekę žmonės turėjo mokytojų. Svarbiausias – kalbininkas Kazimieras Jaunius, savito būdo žmogus, daug mąstęs, bet nenorėjęs pats rašyti. Būga buvo jo sekretorius, siekė užrašinėti jo mokslą.

Humanistikai reikia autoritetų. Autoritetai tvirtina humanistikos būtį. Jei nėra autoritetų, nėra ir aukštesnio lygio humanistikos. Kalba, jos tyrimai, ko gero, yra humanistikos centras.

Kalbos mokslas iš humanistikos moksliausias, turįs nepaneigiamų dėsnių, taisyklių, faktų. Bet kartais – ir žemuogių skonio, pagal archeologę Mariją Gimbutienę. Mokslas, reikalaujantis poetinių pajautų, metaforinių rizikų, nepaprastos klausos – lyg kalbos gausmo besiklausančio ausis pasiektų labai seni, labai gilūs balsai.

Būga – iškilį asmenybė, priklausanti ne tik kalbos mokslui, bet ir reikšmingajam XX a. pradžios kultūriniam kontekstui, labiausiai suintensyvintam vidinių literatūros – kalbos meno – poslinkių.

Kultūrinių požūriū Lietuvai XX a. prasideda po spaudos atgavimo, po Vilniaus seimo, sustiprinusio ir nepriklausomo gyvenimo viltis. XX a. pradžia, pirmieji dešimtmečiai gali būti apibūdinami kaip tautos dvasios (lietuviškumo) ir tautos šaknų ieškojimo laikas, kartu kuriant ir pamatines kultūros organizacines struktūras – meno ir mokslo draugijas. Kultūrinė veikla ima funkcionuoti įvairiais būdais ir pavidalais. Aukštojoje kultūrinės veiklos pakopoje galime matyti pirmąsias dailės parodas, kur greta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio eksponuojama tautodailė, dailieji amatai, kur formuojamas supratimas, kad profesionalusis menas turi semtis gyvybės syvų iš liaudies kūrybos, folkloro. Tautosakos ir tautodailės rinkimas apima kultūros pažemius – sodiečiai pajunta turį kažką ypatingo, reikalingo ir kitiems. Ieškoma kasdienio gyvenimo ir aukštųjų dvasinių siekimų dermės. Ir studentas Kazys Būga vaikšto po Dusetų apylinkę, užrašinėdamas dainas, žodžius, mįsles, tarsi išreikšdamas ne tik kalbininko, bet ir apskritai kultūros žmogaus interesus, įsipareigojimus savo tautai. Tęsiama tai, kas pradėta brolių Antano ir Jono Juškų, – rinkti liaudies kūrybą. Ir kaip meno, ir kaip kalbos medžiagą. XX a. pradžioje vis labiau matoma ir tautosakos estetinė reikšmė, imamas justis senos dainos dainuojantis atsinaujinantis estetiškas kūnas. Jaunas Būga savaip dalyvauja J. A. Herbačiausko, S. Čiurlionienės-Kymantaitės tautos dvasios programose. Mene, ypač literatūroje, ieškoma tautinio stiliaus pradmenų, įteisinamos poetinės tautosakos stilizacijos. Vis labiau kyla ir lietuvių kalbos, ne tik kaip baltistikos ir indoeuropeistikos objekto, bet ir kaip tautos dvasios kūrėjos ir reiškęjos klausimai. Mėgėjams palanku skelbti romantines, miglotas etimologijas ir hipotezes, nors ir jos atlieka savo kultūrinį vaidmenį, žadina poetinę vaizduotę. Savo „Aistiškais studijais“, Imperatoriškosios mokslų akademijos išleistais 1908 m., ir Būga, eidamas Kazimiero Jauniaus keliu, bent iš dalies pasiduoda šioms tendencijoms. Vėliau pats išsiuntinėjo kalbininkams šito veikalo autokritiką. Tai labai retas atvejis – didžiausio mokslinio sąžiningumo. „Aistiški studijai“ lieka svarbūs kaip mokinio įsipareigojimo mokytojui, jo autoriteto pripažinimo liudijimas – veikalas dedikuotas kunigo Jauniaus atminimui, pabrėžta, kad knygoje „telpa kun. prop. Dr. mokslas apie lietuvių prokalbę“.

Vienas įdomiausių lietuvių kultūros veiksmy – jauno Būgos pasirodymas vienišėjančiame Jauniaus gyvenime, bandymas išplėsti žodžius ir jų supratimus iš grimztančios į tylą sąmonės. Būga juto, kad be mokytojų mintis jokioje srityje nejudą į priekį. XX a. lietuvių dvasines ambicijas ieškoti savo atskirumo ir savitumo atitinka ir savaip poetiškas atskiros lietuvių prokalbės teigimas – vienas iš mokslinė prasme klaidingų, bet sąmonės kryptingumu įspūdingų „Aistiškų studijų“ teiginių.

XX a. pradžioje Europos universitetų profesorai kalbotyros kursuose remiasi ir lietuvių kalba, tačiau pačioje Lietuvoje rimtesnių ir kartu su kultūriniais poreikiais susietų kalbos studijų dar nėra. Bet kultūros dvasia yra tarsi užkrėsta Jauniaus gilinimosi į kalbą paslaptįingumu. Tebejaučiamas Antano Baranausko, liudijusio didžiausią kalbos ir literatūros vienovę, kalbos intereso ir estetinio prado sąveikos galimybę, poveikis. Jaunas miręs filosofas Ramūnas Bytautas pradeda kurti lietuvių kalbos filosofiją, po kelių dešimtmečių bandytą tęsti filosofo Antano Maceinos. Būga liudija įdomiausią Simono Daukanto atgarsį savo sąmonėje – pirmiausia išskirtiniu dėmesiu jo raštams, kuriuose rado daug nežinomų senų žodžių. Daukantiškas atrodo ir Būgos dalyvavimas dar nelegalioje lietuviškoje spaudoje. Ir pats su draugais, kaip nurodoma biografų, buvo pradėjęs leisti nelegalų kultūros laikraštį *Žiburys*, rašė į Tumo-Vaižganto *Tėvynės sargą*; ne vienu atveju iš tiesų veikė daukantiškai, nes siekė padėti žmonėms, šviesti juos („Apie vaikų kirmėles“, „Degtinės ir alaus gėrimas“ ir kt.). Surinkti į vietą jauno Būgos straipsneliai ir korespondencijos įdomiai papildytų jo biografiją, labiau praskleistų ir įtvirtintų XX a. pradžiai svarbią susipratusio, savo tautai tarnaujančio lietuvių sąvoką. Savo kalbinėje autobiografijoje („Kaip aš tapau žodyno rengėju?“) Būga rašė: „Nuo pirmųjų mokyklos dienų priderėjau prie susipratėlių lietuvių skaičiaus.“ Susipratėliai lietuviai XX a. pradžioje buvo kultūrinio gyvenimo judintojai, dirbę darbus, kurie tuo metu atrodė reikalingi ir svarbūs. Būga iš tiesų buvo vienas negausių to laiko lietuvių, kurie ėmėsi ir to, kas nepriklausė profesijai, pagrindiniam pasirinkimui.

Svarbiausia, be abejonės, yra tai, kad Būga suteikia labai stiprų impulsą profesionaliai lietuvių kalbotyrai, kartu su Janiu Endzelynu ima kurti pačių baltų baltistiką, neatskiriama nuo lyginamosios indoeuropeistikos. Profesionalumo slenkstį panašiu laiku įveikia ir kitos lietuvių kultūrinės bei intelektualinės veiklos sritys – dailė, literatūros tyrinėjimai, teatras. Jau ankstyvoji Būgos kalbinė veikla ryškina profesionalumo slenkstį lietuvių kultūroje.

XX a. pradžioje susidaro palanki atmosfera pasirodyti išskirtinių galimybių asmenybėms. Išskyla Vincas Krėvė-Mickevičius, kurį laiką viliotas ne tik lietuvių senovės, bet ir indoeuropiečių protėvynės mįslių. Čiurlionis suformuoja aukštąjį lietuvių dvasinės kultūros skliautą, tampa pripažintas ir svetur. Greta jų minėtinas ir Būga, pirmasis europinio masto lietuvių kalbininkas, atsiliepęs ir į to laiko dvasinės kultūros poreikį – atskleisti taką į lietuvių kalbos praeitį, į senovę, nuvalyti negailestingo laiko ir svetimųjų apnašas nepažeidžiant kamieno. Išskirtinių, genialųjų to laiko Lietuvos žmonių kontekstui priklauso ir Žemaitė; jos kūryboje didelė savaimine galia skleidėsi kalbos dvasia, davusi ne vieną postūmį ir kalbos teorijai, ir praktikai (labiausiai Jonui Jablonskiui). Būgos kalbos tyrinėjimus netgi galima matyti tame pačiame kultūriniame kontekste, kuriame savo paveiklus kūrė ir Čiurlionis, ieškodamas kosmogoninių, visuotinių pasaulio pradmenų (*Pasaulio sutvėrimas*), jungdamas juos su tautiška dvasia. 1909 m. Čiurlionis nutapo *Aukurą*. Tuo pačiu laiku Būga, remdamasis Daukantu, „Kalbos dalykuose“ aiškino patį žodį *aukuras*, jo etimologiją, siūlė rašyti su dviem k (aukkuras – aukų deginimo, kūrenimo vieta). Mato-

mos paralelės tarp Krėvės neoromantinio epo „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ (1911) ir tarp Būgos Lietuvos kunigaikščių vardų rekonstrukcijų. Kalbininkas pabrėžė, kad „Lietuvos kunigaikščių vardai turi turėti gryną lietuvišką lytį.“ Rekonstravo Mindaugą, Daugvilą, Vaišvilką, Treniotą, Traidenį, Vytenį ir kitus senuosius, kilminguosius vardus. Studijos „Kalbų mokslas bei mūsų senovė“ (1913) prakalbą pradėjo tokiu sakiniu: „Vargu rasti tokia susipratusi tauta, kuriai nerūpėtų pažinti savoji praeitis.“ Mintis, kuri yra labai artima ir Basanavičiui, Mokslo draugijos vadovui, su kuriuo Būga susirašinėjo, teikė kalbos duomenų, teigė, kad „senų senovės lietuvių tėvynei susekti daugiausiai padeda upių ir ežerų vardai“. Laiške Basanavičiui (1911) išliko ir senųjų literatūros raštų tekstologijai svarbi nuostata, kurią jis susidarė prižiūrėdamas Strazdo rinkinio leidybą: „Man Strazdo kalbos restauravimas visai nepatinka. Aš būčiau spausdinęs, laikydamos senųjų rankraščių, palikdamas net jų rašybą. Mano restauruotoji Strazdo tarmė vargiai galės būti paties Strazdo kalba“. Būga yra aiškiai pasisakęs už kalbinės autentikos išsaugojimą senuosiuose tekstuose; šios problemos dar ir šiandien nesame visai išsprendę.

Būga buvo kilęs iš labai nuošalaus aukštaičių krašto vienkiemio palei Žiego ežerą; Pažiegė ir šiandien pasiekama siauru, iš vieškelio nuo Dusetų (ar į Dusetas) atsisukančiu keliuku, žema, krūmynais apaugusia vietove. Laimingai išlikusioje, restauruotoje sodyboje tebėra žymiojo kalbininko muziejus, vieta kupina prigimtinės aukštaičių dvasios. Vienkiemio nuošalumas brandino būsimo kalbininko sąmonę, mokė universalios gamtos kalbos, stiprino kultūrą pirminės patirties atramomis.

Kazimieras vienmetis su Biliūnu, artimo aukštaičių krašto vaikai, iš paskutiniųjų leisti į mokslus su vienintele vargo verta viltim – matyti sūnų ar brolių kunigu. Būgai lietuvių humanistikoje priklauso vienas pačių gražiausių ir skaudžiausių sakinių apie tėvą ir kartu apie didžiąją to laiko šviesos iliuziją – sūnaus kunigystę: „Tokiais žygliais nesibaisi prastuolėlis nemokytas sodietis, mano tėvas, be to, – nepasiturįs, nes jį džiugina viena mintis – išvysti savo sūnelį kunigu, kuris ne tiktai tėvus senatvėje priglaus, bet ir visus namus sušėlps. Tėvas nešykšti sūnaus mokslui paskutinio skatiko.“ Ir Būga, ir Biliūnas patyrė ankstyvasias dramas – seminarijos atsisakymą (Būga išstojo po metų), konfliktus su namais. Abu savarankiškai ir nelengvai ieškojo savo kelio – vienas į kalbą, kitas į literatūrą. Biliūnas rašydamas mokėsi rašomosios lietuvių kalbos; savo kūryboje jis (kaip ir Krėvė-Mickevičius) reikė lietuvių senajai pasaulėjautai svarbią ramumo (romumo) nuotaiką. Vydūnui, vienam savičiausių tautiškumo dvasios ieškotojų ir kūrėjų, Romuva buvo itin svarbus žodis, vedantis gilyn į baltų mitologiją, į senąjį lietuvių tikėjimą. 1902 m. Vydūnas pradeda rašyti svarbiausią dramatiškos trilogijos *Amžina ugnis* pagrindinę dalį „Romuva“. Būga *Medžiagoje lietuvių, latvių ir prūsų mitologija* išsamiai aiškino romuvos, romovės etimologiją. Mitologijos studijoms, svarbioms visai humanistikai, Būga teikė didelę kalbinę pasipirtį; ypač tuo, kad stabdė saviveiklškumą, stiprino moksliskai argumentuotą požiūrį. Bet ne viena Būgos mintis lietuvių kultūrai ir menui buvo svarbi ir tuo, kad žymėjo mąstymo, taip pat ir mokslinio, ribą, paliko vietos paslapčiai – jis ne kartą yra sakęs, kad tikrieji kalbininkai nežino, kaip atsirado kalba. Žmogaus pasaulyje yra dalykų, kuriuos svarbu aiškinti ir aiškintis, bet jų neįmanoma galutinai paaiškinti, taip atsakyti į klausimą, kad jis daugiau nebebūtų keliamas. Šiuo požiūriu (ir ne tik šiuo) tarp kalbos lingvistinių teorijų, koncepcijų ir tarp literatūros esama įdomių paralelių. Į vieną kitą momentą yra atkreipęs dėmesį ir kalbininkas Skirmantas Valentas knygoje *Lingvistinis pasaulis poezijoje* (1997) ir *Mė(Iynojo) nullo lingvistika* (2007).

Iš trijų pagrindinių lingvistinių paradigmų (istorinės, struktūrinės ir generatyvinės) Būgos lingvistiniame mąstyme, aišku, dominuoja istorinis požiūris, lyginamosios kalbotyros išaugintas indoeuropiečių kalbų medis vienu ar kitu būdu iškyla jo straipsniuose; simboliškai tai atitinka ir XX a. pradžios literatūros medžius – Vydūno ąžuolą, Krėvės liepą. Tie patys medžiai auga čia, bet ir ne tik čia, žmogaus pasaulyuose ir kalbose yra daug lyginimu paaiškinamų dalykų, bet esama ir to, ko lyginimas neapima, nepaima. Kūrybinė mintis turėtų labiau skverbtis ir į tai, kas kalboje lieka nežinoma, nepasiekama mokslinei minčiai.

Žvelgiant į XX a. pradžią, matyti, kad kaip tik šio laikotarpio literatūroje prasideda ryškesnė kalbos refleksija – pirmiausia kaip galimybės išreikšti ir išsireikšti svarstymas, pastebimas Jono Biliūno, Šatrijos Raganos, Kleopo Jurgelionio kūryboje. Kiekviena kūrybingesnė meno atnaujinimo pastanga buvo susijusi ir su požiūriu į kalbą. Šiuo aspektu žvelgiant, lietuvių kultūros istorijai įdomūs yra Būgos ir Kleopo Jurgelionio, vieno ryškiausių XX a. pradžios lietuvių poezijos modernizatorių, ryšiai. Jurgelionis, vien tik kalbos garsine nuotaika paremto rinkinio pavadinimo *Glūdi liūdi* (1916) autorius, tautosakos, ypač mįslių, rinkėjas, kėlęs M. K. Čiurlionio autoritetą ir siekęs organišką eilėraščio formos, yra ir originalios studijos *Panemunėlio tarmės fonetika* (1911) autorius. Būga ir Jurgelionis tikriausiai susipažino Peterburge, lietuvių kultūrinėje veikloje, lietuviškuose vaidinimuose, kur Būga buvo sufleris, o Jurgelionis, ryškių artistinių duomenų žmogus, gal ir pagrindinių vaidmenų atlikėjas. Greičiausiai Būga pavėdėjo Jurgelionį kalbos dalykų linkme; laiške apie fonetikos aprašą atsiliepė itin teigiamai: „Tasai rašinys man pirštu prikišamai parodė, kad Tavęs turima gana gera ausis ir nepaprastas pastabumas.“ Kad Būgos neklysta, rodo ir kiti to laiko Jurgelionio darbai: *Mįslių knyga* (1916), o ypač *Deklamatorius* (1911) – deklamuoti parinktų lietuviškų eiliuotų tekstų antologija su originaliu įvadu, rodančiu ir fonetiko patirtį, atspindinčią ankstyvosios fonetinės terminijos formavimąsi. Jurgelionio išvada, svarbi ir šiandien, bet kaip sąlyga jau nebevykdoma: „Scenoje kalbėti sugadinta lietuviška kalba ne/da/leistina.“

Minėtame laiške Jurgelioniui, vadinamam geriausiu draugu, Būga bene daugiausia prisitaria apie save: „Jauniaus intekmė manyje labai didelė. Aš persiėmiau ne tik tai jo mokslu, bet ir jo ydomis. Dirbu savo šakoje visai neatsitraukdamas, lygiai tasai girtuoklis, prie degtinės prilipęs. Virtau gyvu girtuokliu (tik tai ne degtinės, kurios visai nekenčiu!): Tasai dvasios girtuokliavimas atsišaukė tuo, kad dar lig šiolei nebaigiu universiteto.“ Būga, o ne kuris menininkas, XX a. pradžioje pamini tą ypatingą talentingų ar ir genialių žmonių dvasios bruožą – besaikį atsidavimą savo sričiai, svaigimą nuo atsiveriančių galimybių, besaikiu darbu, neatsižvelgiant į nieką kita, – dvasia svaigsta, trokšta dirbti daugiau ir daugiau. Būga šiame laiške rodo ir kaip žmogus, pasitikįs *ratio* principu; reikią gyvenimą tvarkyti – ir ar ne geriausias vaistas čia būsiąs žmona... Juolab kad ir dailininkui Adomui Varnui šiuo būdu pavykę savo netikusį gyvenimą (tiesa, dėl kitų priežasčių) pataisyti...

Žodiniai (ne tik meniniai) tekstai kiekvienoje kultūroje sudaro jos pamatą, išreiškia pagrindinių reikšmių ir prasmų struktūras. Kūrybos tekstai, pagrindiniai įstatymai, politinių apsisprendimų deklaracijos, pareiškimai, sutartys, manifestai. Daugumos tekstų reikšmingumas matomas, pamatuojamas, prie jų nuolat grįžtama. Bet yra ir tekstų, kurie, parašyti tik kaip privatūs laišukai ar tik laiškėliai, įeina į svarbiausių žmogiškųjų motyvacijų sistemas, pasako apie žmogaus dvasią, jos galimybes daugiau negu galima tikėtis. Toks tekstas, kurį reikėtų priskirti pamatiniais žmogaus dvasios liudijimams XX a. lietuvių kultūroje, yra Bū-

gos laiškas žmonai, rašytas prieš pat mirtį. „Kur mano žodyno Kortelės? Ir ligoje rūpėjo žodyno dėžės [...] Šitos dėžės pridera ne Būgai, bet Lietuvos turtui.“ Čia kalbama apie *Lietuvių kalbos žodyną*. Šiandien turime 20 jo tomų, o pamatai padėti Būgos. Tas dėžes, pilnas žodžių kortelių, Būga saugojo kaip savo akį. Koks aukštas yra žmogaus sąmonės lygmuo, kokie ryškūs, net mirtinos ligos nesunaikinami yra moksliniai, o kartu ir pilietiniai įsipareigojimai. Kaip jie išplečia asmenybės lauką, visą gyvenimą apšviesdami jau kita šviesa, turto sąvoką metaforizuodami, paversdami dvasia. Taip, tauta kuriasi, yra kuriama ir iš nematerialios, nematomos medžiagos. Lietuvos turto metaforos šaknys yra daukantiškos, krėviškos, čiurlioniškos – didžiųjų naujojo laiko mūsų kultūros asmenybių šaknys tautoje, jos kalboje, kultūroje. Paskutiniu raštu, mokslinės veiklos moralumo ir pilietiškumo aktu, Būga simboliškai nurodo savo vietą tarp tautos kultūros sąmoningųjų, labiausiai *susipratusiųjų*. Žmogiškasis sąmoningumas nėra atskiriamas nuo tautinio, šių pradų harmonija lemia asmenybės autoritetą, esmingai veikiantį praeities, dabarties ir ateities nuostatas.

Būgos (kaip ir Čiurlionio) netekties asmeninio gailėsčio pėdsakas liko vienu ar kitu būdu užfiksuotuose to laiko kultūros žmonių pokalbiuose, laiškuose. Įsidėmėtinos yra Šatrijos Raganos reakcijos. Į Būgos mirtį rašytoja atsiliepė keliuose laiškuose. Viename jų rašė: „Koks smūgis mums Būgos mirtis! Jis vienas man tebuvo autoritetas kalbos dalykuose. Dabar tartum pamatas iš po kojų paspruko“.

Ir šis nuoširdus rašytojos gailėstis liudija, kas buvo Kazimieras Būga. Didis kalbininkas, ir šiandien minimas, cituojamas. Bet ne tik kalbininkas. Iškilį, tauri asmenybė, kurios svarba kyla iš lietuvių kalbos giluminio patyrimo ir atkaklaus, kruopštaus tyrimo, bet išsiplėčia, įgauna kitų prasmų, susiliečia su pamatiniais lietuvių tautos siekimais.

Mykolas Riomeris

Mykolas Riomeris (Michał Römer, 1880–1945) – vienas didžiųjų XX amžiaus Lietuvos demokratų ir žymiausių teisi-
ninkų, Lietuvos konstitucinės teisės tėvas, Vytauto Didžio-
jo universiteto rektorius, visuomenės veikėjas, publicistas
ir istorikas, kurio idėjomis rėmėsi mūsų nepriklausomos
valstybės konstitucijos nuo prieškario iki dabarties. Senos
bajorų giminės palikuonis, kaip idealą regėjęs istorinės Lie-
tuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimą, taikų ir lygiatei-
sį jos tautų, ypač lietuvių ir lenkų, sambūvį, tačiau galiausiai
pasirinkęs tarnauti tam, kad būtų sukurta moderni, euro-
pietiška tautinė Lietuvos valstybė. Aristokratas, paskyręs
savo jėgas ir gabumus iš valstiečių atgimstančiai lietuvių
tautai – panašiai kaip Oskaras Milašius. Dienoraščio žanro
meistras, palikęs keturiasdešimt savo dienoraščio tomų
(1911–1945), neišsemiamą istorijos ir asmeninės patirties
šaltinį. Česlovas Milošas vadino M. Riomerį vienu išmintin-
giausių ir drąsiausių žmonių, kurie laikėsi kilnių pažiūrų net
ir tada, kai jų buvo be galo sunku laikytis. Simboliška, kad

pavardė Römer vokiškai reiškia *romėnas* – iš tiesų dėl principinės pilietinės laikysenos, teisės gynimo šią asmenybę būtų galima pavadinti moderniuoju Lietuvos romėnu, kuris XX a. savotiškai pratęsė lietuvių didikų kilmės iš Romos patricijų legendą.

M. Riomeris gimė 1880 m. gegužės 7 d. Bagdonišio dvare (Rokiškio raj.), bajorų My-
kolo Kazimiero Riomerio ir Konstancijos Tukulaitės šeimoje, buvo jų ilgai lauktas jauniau-
sias sūnus (prieš tai buvo gimusios penkios dukterys). Tuo metu istorinė giminė savo
genealogijos medyje skaičiavo jau dvyliktą kartą. Viduramžiais atkeliavusių iš Saksonijos
į Livoniją riterių Riomerių pirmieji neabejotini protėviai žinomi nuo XV–XVI a. sandūros, o
legendinės šaknys veda iki XIII a., kalavijuočių ordino įsitvirtinimo lyvių žemėse laikų. Mo-
tiejus Riomeris (1606–1699), artilerijos generolas, už nuopelnus Lietuvai karo mūšiuo-
se buvo apdovanotais dvarais Trakų vaivadijoje ir čia pradėjo plačią giminę, kuri, nors
ir būdama vokiškos bei protestantiškos kilmės, susiliejo su Lietuvos bajorais ir garsėjo
dėl savo lietuviško patriotizmo. Iš kartos į kartą buvo perduodami Motiejaus Riomerio
testamento žodžiai: „Nuolankiai prašau ir maldauju visų savo vaikų ir anūkų, kad mūsų
namuose jie visada puoselėtų garbingą, taurią, ištikimą meilę Tėvynei, kad tėvai šį priesa-
ką perduotų vaikams ir niekada, ypač kai sunku, jo neatsižadėtų.“

Tokia giminės tradicija išugdė daug iškilų asmenybių – politikų, sukilėlių už valstybės
laisvę, žymių menininkų. Viena ryškiausių figūrų – M. Riomerio prosenelis Mykolas Juo-
zapas Riomeris, 1812 m. kalba pasveikinęs į Vilnių įžengusią Napoleono kariuomenę ir šio
imperatoriaus paskirtas miesto burmistru. Buvo Vilniaus masonų ložės „Uolusis lietuvis“
meistras, jo namai Vilniaus Bokšto gatvėje (dabar namas nr. 10) – slaptųjų ložės susirin-
kimų vieta. Ėmė raginti išlaisvinti valstiečius iš baudžiatvės, galiausiai iškėlė šį klausimą
bajorų seime, tačiau už tokį siūlymą, taip pat už veiklą slaptose draugijose ir viešas pa-

triotines kalbas (pvz., per Tado Kosciuškos laidotuves – žr. šios chrestomatijos I dalies straipsnį „Tadas Kosciūška“) rusų valdžios buvo įkalintas Varšuvos kalėjime, Petropavlovsko tvirtovėje, ištremtas į Voronežą. Panašus likimas, principingas politinis nepaklusnumas ir tremtys lydėjo jo vaikus – muziką bei dailininką Severiną Justiną Riomerį ir itin žymų tapytoją Edvardą Joną Riomerį (už dalyvavimą S. Konarskio sąmoksle buvo nuteistas mirties bausme, tik vėliau nuosprendis pakeistas tremtimi iki gyvenimo pabaigos), vaikaičį Alfredą Riomerį, Paryžiuje ir Miunchene studijavusį tapytoją ir skulptorių, kuris dėl dalyvavimo 1863 m. sukilime buvo įkalintas Dinaburko tvirtovėje ir prarado Lietuvoje turėtas žemes. Todėl pats M. Riomeris autobiografijoje liudijo: „Revoliucinis palinkimas man buvo įkvėptas mūsų šeimos tradicijų. Galima pasakyti, kad aš jį iščiulpiu iš motinos pieno. [...] Karai už laisvę ir nepriklausomybę, sukilimai, sąmokslai – tai buvo gyva epopėja, kuria maitinosi mano įspūdžiai ir idealai nuo mažų dienų. Žuvimai karo laukuose, ištrėmimai, emigracija, kalėjimas – tai buvo garbės titulai, apie kuriuos sužinodavau ne tik iš knygų, bet ir iš gyvų mano tėvų ir jų giminėjų žodžių. Nukentėjusių vardai – tai buvo ne pašalinių žmonių, bet mano dėdžių, senelių vardai.“

Bagdoniškieji dvarininkai, kaip ir dauguma Lietuvos bajorų, kalbėjo lenkiškai, tačiau lietuvių kalba jiems anaipol nebuvo svetima – ji supo kasdienybėje. M. Riomeris autobiografijoje rašė, kad iš vaikystės buvo dvikalbis, netgi pirmoji jo kaip vaiko išmokta kalba buvo lietuvių, o ne lenkų, nes turėjęs lietuvių auklę. XIX a. pabaigos dvaro aplinkoje abi kultūros, abi tradicijos dar atrodė esančios neperskiriamas vienis, Vytis ir Baltasis Ereliš – du vieno herbo simboliai, tarp jų negalėję būti jokio prieštaravimo, jokio nesusipratimo, o dvilypė lietuviškai lenkiška tapatybė – visiškai akivaizdi ir natūrali. „Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatingai sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuviškos žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga, – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška. Aš dar nesupratau, kad jeigu aš meluočiau, pasivadindamas tiktai lietuviu, tai taipogi meluočiau, pasivadindamas tiktai lenku...“ – prisimindamas jaunystę rašė M. Riomeris. Senoji Lietuvos aristokratija, lenkaliai bajorai vis dar suvokė save kaip svarbiausius politinius šio krašto atstovus, kultūrinį ir ekonominį elitą, ištikimą Lietuvai, bet kultūros požiūriu neatsiejama nuo Lenkijos, o per ją – nuo Europos tradicijų. Jie laikė save šio daugiataučio krašto, pavergto Rusijos imperijos, svarbiausia vidine jungtimi, be kurios valstybė ir visuomenė negalėtų atsikurti. Tačiau XIX a. pabaigoje situacija jau iš esmės keitėsi: po baudžios panaikinimo valstiečiai tapo vis galingesne ir vis labiau apsišvietusia visuomenės jėga, iš jų kilę inteligentai sparčiai plėtė lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį, kaip ir visoje Europoje, sklido modernios demokratizmo ir socializmo idėjos, pagaliau – modernaus tautiškumo samprata, kuri rėmėsi aiškia kalbine ir kultūrine asmens priklausomybe vienai tautai. Istorinėje Lietuvoje brendo tapatybių skilimas. Lenkakalbė Lietuvos bajorija atsідūrė sunkioje takoskyroje, kurią M. Riomeris pavadino tiesiog Lietuvos lenkų tragedija. Kuo jie turi tapti – moderniais lenkais ar moderniais lietuviais? Į kurią pusę dabar turi vesti XVII amžiuje protėvio testamentu perduota aristokratų pareiga visada likti ištikimais Tėvynei?

Viskuo aprūpintas tėvų, pagal giminės tradiciją M. Riomeris buvo ruošiamas reikšmingai politinei ir visuomeninei veiklai. 1890–1892 m. pasimokęs Vilniaus gimnazijoje, jis buvo išsiųstas į elitinę Imperatoriškąją teisės mokyklą Sankt Peterburge, kur galėjo patekti tik turtingų ir privilegijuotų šeimų vaikai. Mokslas čia baigdavosi universitetiniu

diplomu, bet mokykla buvo atskira net ir nuo universiteto – čia, uždaroje aplinkoje, buvo siekiama sukurti Rusijos imperijai ypač ištikimų teisininkų ir valstybės tarnautojų kastą. Tačiau, kaip ir tikėjosi tėvai, M. Riomeris įgijo prestižinį teisininko diplomą, bet mokyklos skiepijamai paklusnumo ir karjerizmo dvasiai išliko priešiškas: šeimos įdiegta bajoriškojo patriotizmo dvasia lengvai ėmė viršų. Prie jos prisidėjo ir naujų laikų maištingumas: nusimetęs mokyklos uniformą, M. Riomeris slapta dalyvaudavo kairiųjų studentų mitinguose, juose klausėsi revoliucinių, prieš carą nukreiptų kalbų, skaitė draudžiamą socialistų literatūrą. Jo pasaulėžiūroje ėmė jungtis du pradai – senoji bajoriška ištikimybė pavergtai Tėvynei ir modernios demokratinės nuostatos, jautrumas socialinei neteisybei. „Aš ne tapau socialistu, bet buvau įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis“, – tvirtins vėliau autobiografijoje. Tad nenuostabu, kad 1901 m. puikiai išlaikęs egzaminus jaunuolis atsisakė jam pasiūlytos aukštos tarnybos Rusijos Teisingumo ministerijoje ir pasuko toliau studijuoti į Vakarų. Kiek pastudijavęs Krokuvoje, 1902 m. atvyko į Paryžių ir įstojo į privačią prestižinę Politinių mokslų mokyklą (École des Sciences Politiques), skirtą Prancūzijos politikams ir diplomatams ugdyti.

Čia įvyko lemiamas M. Riomerio pasaulėžiūros ir biografijos posūkis. Iš pradžių dalyvavęs daugiausia lenkų kairiosios pakraipos jaunimo veikloje, domėjęs rusų ir prancūzų socialistais ar net anarchizmo idėjomis, 1904-ais M. Riomeris susidūrė su Paryžiuje pradėjusia veikti lietuvių studentų draugija „Lithuania“. Ją įkūręs aktyvus studentijos veikėjas, vėliau – nepriklausomos Lietuvos pedagogas Juozas Petrusis, kilęs iš Rokiškio apylinkių Audros kaimo, jau buvo nemažai prisidėjęs telkiant lietuvius Šveicarijos universitetuose – Friburge ir Berne, o 1904-aisiais ėmė burti Paryžiuje studijuojantį jaunimą ir apsilankė savo kraštiečio M. Riomerio namuose. Šis iš pradžių atsakė esąs lenkas ir negalys prisidėti, tačiau J. Petrusis išmintingai ir atkakliai ėmė jį įtikinėti: Lietuva esąs sudėtingesnis ir pilnesnis dalykas, negu ji M. Riomeriui atrodanti, tai „istoriškas gyvas socialinis junginys“, apimantis daugybę skirtingų žmonių ir jų grupių, tad ir kilmingas bajorų palikuonis, ir valstiečių vaikas yra šio gyvo junginio dalyviai, Lietuvos piliečiai. Bajoras negalys nutraukti savo pilietybės ryšių su Lietuva, gyventi vien tik Lenkija, ir lietuvių tautinis judėjimas negali būti jam svetimas, nes tai bendras pilietinis reikalas, bendro būsimą gyvenimo kūryba. Demokratinei Lietuvai reikalingi visi, lietuviškai ir nelietuviškai kalbantys, negali būti atstumtųjų ar abejingų prašalaičių. „Aš klausiaus jo žodžių ir tegalėjau gėrėtis jais. Aš stebėjau šių minčių aiškumą ir tiesą. Aš supratau, kad mano ikišiolinis nusistatymas buvo dirbtinis. Aš džiaugiaus, kad štai pagaliau man pradeda aušti sąmonėje ir kad ši aušra taip gražiai iš naujo jungia mane su Lietuva ir taip maloniai tenkina mano jausmus, mano troškimus Lietuvos. Ir šioje naujoje šviesoje viskas man atrodė taip sava, taip įprasta, taip aišku, lyg aš būčiau atgavęs kurį brangų pamestą turtą, lyg būčiau grįžęs į mano jaunystės ir kūdikystės jausmų ir sąvokų šaltinius! Aš jaučiau, kad [...] gaunu tą mano sielos tiesą, kuri jau bus viso mano gyvenimo tiesa. Amen. Tas taip ir buvo.“ XX a. pradžios Paryžiuje, anuometinėje pasaulio kultūros sostinėje, susitikus dviem jauniems žmonėms – bajorų ir valstiečių sūnums – sąmonėje išaušta naujos modernios Lietuvos kaip bendro lūkesčio skirtingiems jos žmonėms ir skirtingoms tautoms idėja. Kartu su kitais būsimais žymiais žmonėmis – dailininku Antanu Žmuidzinavičiumi, gamtininku Tadu Ivanausku, skulptoriais Petru Rimša ir Antanu Vivulskiu, M. Riomeris tapo lietuvių draugijos „Lithuania“ aktyviu nariu.

Paryžius M. Riomeriui buvo ir lietuviybės atradimo, ir jaunystės meilės vieta. Susižadėjęs su prancūzaite Siuzana Rišar, Paryžiaus priemiesčio viešbutėlio, kuriame buvo apsi- stojęs, savininkų dukra, 1905 m. vasarą jis išvyko į Lietuvą prašyti savo tėvų palaiminimo. Tačiau, paveikti neteisingų apkalbų apie sužadėtinę ir jos šeimą, tėvai vedyboms griežtai pasipriešino. Kaip tik tuo metu Rusijos imperijoje prasidėjo 1905-ųjų revoliucijos įvykiai. Masiniai neramumai, protestai prieš valdžią apėmė ir Vilnių, ir atokesnę provinciją, atrodė, kad artėja didžiulio perversmo akimirka. Atkirstas nuo Paryžiaus, 1905 m. rudenį Vilniuje M. Riomeris nusprendė įkurti politinį judėjimą, kuris siektų suvienyti istorinės LDK tautos – lietuvius, lenkus, gudus, žydus – modernios demokratinės Lietuvos kūrimui remiantis bendromis pilietinėmis vertybėmis. Judėjimui prigijo pavadinimas „krajovcai“ – t. y. kraštiečiai, vieno bendro krašto piliečiai, o ne viena kitai svetimų tautų atstovai. „Krajovcai“ manė, kad Lietuva kaip moderni valstybė turėtų apimti buvusias istorines žemes, t. y. etninę Lietuvą ir Gudiją, su Vilniumi kaip istorine sostine. Ji būtų tiesioginė LDK politinių tradicijų, jos teritorinio suverenumo perėmėja, o kartu – jos tautų ir kultūrų tolerantiško sambūvio tęsėja. Būdamą demokratiška ir daugiatautė, garantuodama lygias visų tautų teises į laisvą kultūrinį, ekonominį vystymąsi, ji užkirstų kelią nacionalistiniams konfliktams, tuo metu ypač ryškėjusiems tarp lietuvių ir lenkų, be to neleistų nei Lenkijai, nei Rusijai laikyti šių žemių savo paribiu ar pakraščiu – būtų akivaizdu, kad tai senosios valstybės modernus atgimimas. Kaip tik tokioje valstybėje turėtų rasti savo vietą ir jai tarnauti lenkakalbiai Lietuvos bajorai, vienijami bendro patriotizmo su lietuvių ir gudų tautomis, atgimstančiomis iš valstietijos. Tokias idėjas M. Riomeris kartu su kitais bendraminčiais ėmė skleisti savo įkurtame ir redaguojamame dienraštyje *Gazeta Wileńska (Vilniaus laikraštis)*.

Tačiau numalšinus revoliuciją ir prasidėjus reakcijai, politiniams persekiojimams, 1906 m. M. Riomeris buvo apkaltintas maišto prieš Rusijos imperiją kurstymu, ir kaip kadaise protėviams jam grėsė ilga katorga. Pasislėpęs karietos dugne, jis turėjo pabėgti į Prūsiją, o iš ten – į Krokuvą, pažįstamą iš studijų laikų. Krokuvoje susitikęs su lietuvių rašytoju Juozapu Albinu Herbačiausku, ryškia to miesto meninio gyvenimo figūra, ir pas jį aptikęs didelį lietuvių periodinės spaudos archyvą nuo pat pirmųjų Aušros numerių, M. Riomeris ėmėsi rašyti pirmąjį istorinį veikalą apie lietuvių nacionalinį judėjimą *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego (Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą, 1908)*. Nors parašyta lenkiškai ir skirta pirmiausia lenkų auditorijai, siekiant įveikti jos neigiamas nuostatas lietuvių atgimimo atžvilgiu, ši didelė (daugiau nei keturių šimtų puslapių) knyga tapo pripažinimo ženklu ir savęs pažinimo šaltiniu visai moderniai lietuvių visuomenei – pirmą kartą ji buvo taip sistemaiškai analizuojama ir vertinama kaip svarbus istorinis reiškinys, sukūręs naują politinę ir kultūrinę tikrovę. Silpstant reakcijai sugrįžęs į Vilnių ir pasiekęs išteisinimo, M. Riomeris čia jau buvo sutiktas kaip labai žymi figūra, „lietuvių klausimo“ žinovas, europinio lygio publicistas, lenkų, lietuvių ir gudų spaudos pageidaujamas bendradarbis. Vilniuje jis ėmėsi advokato praktikos, tačiau tai buvo tik nedidelė plačios veiklos dalis. Vėl įsitraukęs į „krajovcų“ politinio judėjimo reikalus, tęsdamas savo protėvių tradiciją – į daugiataučių Vilniaus masonų ložių veiklą (buvo ložės „Lietuva“ meistras), tapęs Lietuvių mokslo draugijos ir daugelio kitų visuomeninių organizacijų nariu, jis siekė sutelkti stiprią Vilniaus demokratų bendruomenę, kuri atėjus laikui imtųsi kurti nepriklausomą ir liberalią Lietuvos valstybę. Daugybėje straipsnių, kalbų jis suformavo ir dėstė originalią Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepciją – ji turėjo atsikurti kaip demokratiška federacija, kurioje visos LDK tautos turėtų lygias teises. Kaip

modernus demokratas M. Riomeris elgėsi ir asmeniniame gyvenime, dažnai dėl principų nebijodamas rizikuoti, nepaisydamas smerkiančios opinijos. 1911 m. išlaisvino jauną latvę merginą Aną Volberg iš Liepojos, kuri mirus tėvui buvo dėl skurdo parduota į Vilniaus viešuosius namus, ilgą laiką ją slapstė, globojo, mokė, pamilo ir nepaisydamas socialinių skirtumų bei galimo viešo pasmerkimo ėmė kurti bendrą gyvenimą. Antakalnyje nusipirko sklypelį būsimam namui statyti. Tačiau jo mylimoji Ana 1914 m. staiga mirė pakirsta džiovos. Tais pat metais mirė ir M. Riomeriui buvusi labai brangi ir artima motina.

Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas, iš pradžių M. Riomeriui teikęs vilčių dėl artėjančios galimybės atkurti demokratišką, daugiatautę Lietuvą jos istorinėse žemėse, taip pat greitai sugriovė lūkesčius – vis labiau ryškėjo politiniai nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų, gilėjo nepasitikėjimas ir nacionalistinės varžybos. 1914–1915 m. Vilniuje jam nepavyko suformuoti bendro lietuvių ir lenkų demokratiškosios sąjungos, kuris drauge kovotų su Rusijos imperija dėl Lietuvos nepriklausomybės, turėtų bendrą karo metų strategiją. Aiškėjo, kad abiejose tautose dominuoja nacionalizmo, etninio grynumo, politinio atskirumo kryptys, ir M. Riomerio keltai demokratiško tautų sambūvio idėjai Lietuvoje laikas dar anaipatol neatėjęs. LDK kaip demokratiškos visumos atkūrimo vizija tautiniams lietuvių ir lenkų politikams atrodė vis labiau neaktuali, o aktualesnės – būsimos teritorijų dalybos, Vilniaus priklausymas vieniems arba kitiems. Patyręs ir politinį nusivylimą, ir asmenines netektis M. Riomeris nusprendė kovoti už Lietuvos tautų laisvę ginklu ir bent taip būti naudingas – juk per šimtą metų dar nebuvo sukilimo ar sąmokslų prieš imperiją, kuriame nebūtų kovoję šios giminės vyrai. Vėliau dienoraštyje rašė, jog tuo metu svajavo apie džiaugsmo valandą, kai kada nors Vilniuje suskambės kareiviška lietuvių daina. Tačiau lietuvių savanorių būriai atsirado tik 1918 m. Todėl pasirinkus eiti protėvių sukilėlių pėdomis, kelias vedė į Lenkiją.

1915 m. pavasarį per Odesą, Rumuniją, Vieną M. Riomeris slaptai pasiekė Juzefo Pilsudskio organizuojamus lenkų savanorių legionus ir įstojo į juos tikėdamasis, kad kovodamas už Lenkiją jis prisidės ir prie kovos už Lietuvos bei kitų pavergtų Europos tautų laisvę. Tačiau, dalyvavęs mūšiuose Voluinėje, vėliau kelis metus dirbęs lenkų legionų leidžiamoje spaudoje, parašęs ne vieną memorandumą jų politinei vadovybei, jis vis labiau įsitikino, kad J. Pilsudskio siekis kartu su Lenkijos nepriklausomybe atkurti Abiejų Tautų Respubliką, kuri jungtų kelis autonominius vienetus (Lietuvą, Gudiją, Ukrainą, gal net kitas Baltijos šalis) iš tiesų yra Lenkijos imperijos, o ne demokratinės laisvų tautų sąjungos kūrimo planas, ir Lietuvos nepriklausomybei jis nieko gero nežada. Todėl 1919 m. pradžioje, rengiant pirmą lenkų kariuomenės žygį į Vilnių, kurį tuo metu buvo užėmę bolševikai, M. Riomeris atsisakė J. Pilsudskio pasiūlymo – tapti planuotos prolenkiškos Lietuvos vyriausybės vadovu. Užuo tapęs premjeru, jis ėmė stiprinti ryšius su 1918 m. nepriklausomybę paskelbusia Lietuvos Taryba, su Kaune suformuota jos vyriausybe, ir 1920 m. sugrįžo į Lietuvą, pakviestas dirbti Kauno apygardos teisėju, o iš esmės – kurti dar vos pradėjusių gyvuoti valstybės teismų sistemą. 1920 m. vasarą Vilniui trumpam sugrįžus į Lietuvos sudėtį, išsyk persikėlė dirbti į jį, ir sunkiai išgyveno generolo L. Želigovskio invaziją, dar kartą nuo valstybės atplėšusią jos istorinę sostinę. Šį veiksma ir jo padarinį – politinę Vilnijos inkorporaciją į Lenkiją be išlygų smerkė savo 1922 m. laiške J. Pilsudskiui, kur įsitikinęs tvirtino, kad Vilnius vis tiek grįš Lietuvai kaip teisėta sostinė, jos sukurta.

Nepriklausomoje Lietuvoje M. Riomeris tapo vienu žymiausių visuomenės asmenų, garbingiausių autoritetų. Buvo Vyriausiojo tribunolo teisėjas, Valstybės Tarybos narys, Lie-

tuvos universiteto (vėliau – VDU) teisės profesorius, pagaliau net septynerius metus – universiteto rektorius, ilgiausiai iš visų ėjęs šias pareigas, siekęs kurti aukštą VDU intelektualinį lygį, ryšius su užsienio mokslu – ypač su Prancūzija ir Skandinavijos kraštais. Universitete garsėjo ir savo demokratiškumu – pavyzdžiui, įvedė tradiciją, kad kiekvienam įstojusiam pirmakursiui per imatrikuliaciją rektorius pats asmeniškai paspaudžia ranką, tuo tartum įpareigodamas – kaip lygiateisį ir lygiai atsakingą mokslo bendruomenės narį. Klausydami iškilmingų patriotinių M. Riomerio kalbų apie Lietuvos kultūros ir mokslo kėlimą, jos Nepriklausomybės stiprinimą, apie Vilniaus reikšmę Lietuvai, studentai nustebdavo išgirdę, kad jų mylimas rektorius yra Lietuvos lenkas. Ypač teisės srityje M. Riomeris nuveikė labai daug, kad Lietuva taptų kuo europietiškesnė, teisingumo principais ir pagarba žmogui besiremianti valstybė. Plėtojo teismų sistemą, sukūrė lietuviškąjį konstitucinės teisės mokslą ir diegė konstitucingumo principus Lietuvos įstatymuose, ugdė nepriklausomos Lietuvos teisininkų kartas, siekdamas čia suformuoti europietiškas teises normas. Nors A. Smetonos valdžios buvo gerbiamas, tačiau dažnai jis nebuvo girdimas. 1931 m. atsistatydino iš Valstybės Tarybos, protestuodamas dėl atmetų jo parengtų demokratiškų įstatymų projektų; be kita ko, buvo sustabdytas M. Riomerio įstatymo projektas, įteisinantis Lietuvoje civilinę santuoką – čia visą laiką galiojo tik bažnytinė. Sėkmingai atstovavo Lietuvai Hagos tribunole, kuris sprendavo svarbiausius tarptautinės teisės klausimus – pavyzdžiui, 1932 m. laimėjo itin svarbią bylą su Vokietija dėl Klaipėdos krašto statuso. Ir vis dėlto kaip lenkų kultūros lietuvis, niekad neatsisakęs savo dvilypės bajoriškos tapatybės, Kaune jautėsi palyginti vienišas, tapęs tam tikra garbinga, bet vis dėlto – išimtimi.

Todėl su dideliu jauduliu 1939 m. rudenį sutiko žinią, kad Lietuva pagaliau atgauna savo istorinę sostinę Vilnių: „jausmai suspaudė man krūtinę, riedėjo ašaros, iš susijaudinimo verkiau“. Grįžo viltis, kad moderni Lietuva su Vilniumi gali būti ne tik „nauju politiniu kūrinium“, „vietinės gamybos [...] modernine nedidele valstybe“, bet atkurti ryšį su istorine LDK praeitimi, pelnyti „senosios atstatytosios Lietuvos titulą“, atrasti turtingą kultūrinį ir politinį šios tradicijos turinį. Tačiau su tokiomis viltimis pradėtą darbą Vilniaus universitete nutraukė sovietinė okupacija. 1940 m. rudenį priverstas dėstyti studentams sovietinę konstitucinę teisę, jau netrukus užsitraukė partinių funkcionierių nemalonę dėl netinkamo požiūrio į Spalio revoliuciją ir SSRS konstituciją, ir buvo įtrauktas į NKVD sąrašus, bet tiesiog nesusipėta jo represuoti. O nacių okupacijos metais vokiečių komisarai prisiminė M. Riomerio vaidmenį Hagos tribunolo byloje dėl Klaipėdos krašto ir ėmė reikalauti jį pašalinti iš profesūros – tik griežtai pasipriešinus universiteto vadovybei ir žymiems teisininkams, jam buvo leista dėstyti toliau. Nors sparčiai silpstant sveikatai, M. Riomeris su kitais universiteto profesoriais ir bibliotekininke Ona Šimaite karo metais teikė pagalbą Vilniaus žydų geto gyventojams, slapta rinko jiems aukas – pavyzdžiui, geto vaikams išpirkti. 1944 m. per Lietuvą einant nacių ir Raudonosios armijos frontui praleidęs gimtajame Bagdoniškyje, grįžo į nuniokotą Vilnių ir 1945 m. vasario 22 d., Vakaruose dar tebegriaudžiant karui, čia mirė. Palaidotas Rasų kapinėse.

Siūloma literatūra: Mykolas Rōmeris, *Dienoraštis*, 1-4 kn., parengė Rimantas Miknys, Bronius Makauskas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007–2011; Prof. Mykolo Rōmerio autobiografija, parengė Mindaugas Maksimaitis, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t.13: *Mykolas Rōmeris*, Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 180–239; Mindaugas Maksimaitis, *Mykolas Rōmeris – Lietuvos sūnus*: monografija, Vilnius: Mykolo Rōmerio universitetas, 2006, 317 p.; Rimantas Miknys, „Mykolas Rōmeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas“, in: *Mykolas Rōmeris, Dienoraštis 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. IX–XLVII.

Gi de Mopanasas

Gi de Mopanasas (Henri René Albert Guy de Maupassant, 1850–1893) – XIX amžiaus prancūzų prozininkas, garsus novelistas. Gimė Miromesnilio pilyje, Normandijoje (Pajūrio Senos departamente), nusigyvenusių dvarininkų šeimoje. Rašytojo tėvas buvo biržos makleris, o motina lavinosi savo tėvų – Rueno inteligentų aplinkoje; čia lankydavosi žymus romanistas Giustavas Floberas, turėjęs lemtingos įtakos Mopasano kūrybai. Būsimasis novelių ir romanų autorius iš pradžių mokėsi Iveto dvasinėje seminarijoje, bet racionaliam berniuko mąstymui teologinės tiesos buvo nepriimtinos. Perkeltas į Rueno licėjų, baigė jį 1869 m., įgijo bakalauro laipsnį. 1870 m. įstojo į Kanų universiteto teisės fakultetą, tačiau, prasidėjus Prancūzijos–Prūsijos karui, buvo pašauktas į armiją. Vėliau savo kūryboje ne kartą vaizdavo karo nelaimių scenas. Po karo, kad uždirbtų pragyvenimui, tarnavo Jūrų ir Švietimo ministerijose (1872–1880). Čia turėjo progos iš arti matyti biurokratų gyvenimą, įsiliejo į jaunų snobų aplinką. Pats buvo tvirtas, raumeningas, sportiškas jaunuolis, mėgęs irkluoti ir šokti Senos pakrančių kavinėse.

Literatūrinis pašaukimas prabudo mokantis licėjuje. Jo mokytojas, geras Flobero bičiulis poetas Luji Bujetas, pastebėjęs neeilinius jaunuolio gabumus, skatino rašyti eiles. Tačiau didžiausią įtaką padarė pats Giustavas Floberas, suformavęs jo estetines pažiūras, privertęs į tikrovę pažvelgti kitomis akimis ir pripratines prie stiliaus pratimų. Lankydamasis pas Floberą, Mopanasas susipažino su to meto garsenybėmis – literatūros istoriku ir kritiku Ipolitu Tenu, rašytojais Alfonsu Dodė, Edmonu Gonkūru ir natūralizmo mokyklos pradininku Emiliu Zolia. Jo vadovaujamos rašytojų grupės novelių rinkinyje *Medano vakarai* 1880 m. Mopanasas išspausdino novelę *Pampuška*, kuri jam pelnė visuotinį pripažinimą, atskleidė pasakotojo talentą.

Nuo 1880 iki 1891 metų rašytojas išspausdino apie tris šimtus novelių (vėliau sudariusių aštuoniolika tomų) ir šešis romanus: *Vieno gyvenimo istorija* (1883, liet. 1958), *Mielasis draugas* (1885, liet. 1956, 1988, 2006), *Mont-Oriolis* (1887, liet. 1970, 1995), *Pjeras ir Žanas* (1888, liet. 1937, 1988, 1993, 2005), *Stipri kaip mirtis* (1889, liet. 1983, 1986, 2005), *Mūsų širdis* (1890, liet. 1998). Sėkmė jam atvėrė kelią į aukštuomenę; paskutiniuosius romanus, vaizduojančius šio visuomenės sluoksnio gyvenimą, įkvėpė intymūs paties rašytojo išgyvenimai, patirti meilės nuotykių. Praturtėjęs, tapęs prabangios jachtos *Mielasis draugas* savininku, Mopanasas dažnai plaukiojo Viduržemio jūra, o patirtus įspūdžius žymėjosi kelionių užrašuose, išleistuose keliomis knygomis: *Po saule* (1884), *Ant vandens* (1888), *Klajūniškas gyvenimas* (1890).

Įspūdingą rašytojo karjerą nutraukė paūmėjusi liga. Nuo dažno protinio ir fizinio pervargimo Mopasanas ėmė jausti nuolatinį nerimą, mirties artumą, jį persekiojo keisti reginiai; 1891 m. jis susirgo sunkia nervų liga ir po dvejų metų mirė slaugos namuose.

Meniškos realistinės formos kūrėjas. Mopasano pasaulėjauta yra pesimistinė. Rašytojas neigia Dievą, pasak jo, pasaulyje šėlsta aklos, žmogui nepažinios jėgos, ir bet koks progresas tėra iliuzija. Žmogiškos kvailybės spektaklis jį veikiau gąsdino, nei linksmino: net draugystė galinti virsti apgaule, nes žmonės vieni kitiems yra nenusėjami, todėl pasmerkti vienatvei.

Savo pasaulėjautą rašytojas perteikia kaip puikus analitikas. Jo prozoje kritikai įžvelgė tam tikrą pažiūrų evoliuciją. Pirmuose novelių rinkiniuose: *Ponios Teljė namai* (1881), *Panelė Fifi* (1882), *Slankos pasakojimai* (1883) esama daug aštrios kritikos, pagiežos ir sarkazmo, visuomenės prietarų demaskavimo. Ilgainiui satyrinis žvilgsnis blėsta; jau romane *Vieno gyvenimo istorija* (1883) rūsti būties analizė nenustelbia tikrųjų vertybių, gerumo, didžiadvasiškumo apraiškų. Novelių rinkiniai: *Mis Harieta* (1884) ir *Ponas giminaitis* (1885) kupini nuoširdžios simpatijos, prielankumo paprastiesiems žmonėms, senstančioms, nesuprastoms merginoms, likimo nuskriaustiesiems. Paskutiniaisiais gyvenimo metais parašytos maždaug trisdešimt novelių yra persmeltos nerimo ir nebūties baimės (*Baimė, Vienatvė, Horla* ir kt.).

Tapęs Flobero mokiniu, Mopasanas pagaliau išmoko „įžvelgti tą dalyko pusę, kuri lig šiol niekieno nepamatyta ir neparodyta“. Jo pasakojimuose labiau žavi ne intriga (medžioklės istorijos, anekdotiškos situacijos, sodietiškasis farsas ar paryžietiškos paskalos), bet tikroviškas aplinkos, papročių ir įvairiausių žmonijos tipų vaizdavimas. Aistra „tai ypatingai tiesai, kurią užsimota parodyti“, toli nuo natūralizmo estetikos, skatinančios sakyti objektyvią tiesą, pasitelkus daugybę konkrečių faktų. Romano *Pjeras ir Žanas* (1888) įžangoje Mopasanas tvirtina, jog „realistas, jeigu jis menininkas, stengsis parodyti mums ne banalią gyvenimo fotografiją, bet pateikti atkurtą jo vaizdą, pilnesnį, įdomesnį, įtaigesnį už pačią tikrovę“. Jis cituoja Floberą, teigusį, kad daiktui įkvėpti gyvastį galima tik vienu veiksmažodžiu, o apibūdinti – vienu būdvardžiu. „Ir reikia ieškoti tol, kol tas daiktavardis, tas veiksmažodis ir tas būdvardis bus surastas, ir niekad nesitenkinti apytikriu žodžiu, niekad nebandyti apeiti sunkumų apgavystėmis, net ir nusisekusiomis, ar kalbos triukais.“ Rašytojas pamažu ėmė skirtis iš kitų nuosaikumu: atrinkdamas charakteringiausius personažų bruožus, glaustu ir aiškiau stiliumi jis gebėjo atkurti paties gyvenimo spalvas, intonacijas ir slapčiausius judesius. Kruopščiai atrinkta medžiaga ir išraiškingos tiesos ieškojimai suartina Mopasaną su klasikine prancūzų prozos tradicija.

Rašytojo kūrybos veikmė. Kaip teigia Vytautas Kubilius, išvedęs novelę į pirmas literatūros gretas, Mopasanas imponavo jaunoms Europos literatūroms, kuriose XIX a. pab. ir XX a. pr. trumpas pasakojimas tebebuvo pagrindinė prozos forma. Prancūzų rašytojo kūriniai stebėtinai greitai pasiekė Lietuvą. Vien spaudos draudimo laikotarpiu – nuo 1883 iki 1905 metų – lietuvių periodikoje paskelbta apie dvidešimt novelių; iki 8-ojo dešimtmečio lietuvių kalba išleista dešimt novelių rinkinių; kol kas išversti penki svarbiausi romanai. Lietuvių rašytojus (Joną Biliūną, Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, Petrą Cvirką) labai traukė Mopasano literatūrinė meistrystė, jo estetinės pažiūros; jie mėgo cituoti Flobero mintis apie Mopasaną. Vytautas Kubilius išryškino Mopasano ir lietuvių smulkiosios prozos au-

torių kūrybos paraleles. Antai Biliūno apsakymams būdingi Mopasano kūrybos modelio bruožai: pradžios psichologinė prieiga (kanoniška formulė: „aš noriu jums papasakoti“), pagrindinis kūrinio įvykis, telkiantis apie save vaizdus, dažnas vadinamosios retardacijos (veiksmo stabdymo) principas, o pabaigoje – netikėtas pakilimas bei „reziumė, suglaudžianti visą pasakojimą į vieną smogiamąjį judesį“ (tipiškiausias apsakymas – „Lazda“). Tirdamas rašytojo poveikį lietuvių literatūrai, XX a. pirmoje pusėje V. Kubilius dar išskyrė 4-tą dešimtmetį, kai mopasanišką novelistiką vėl imta laikyti sektinu pavyzdžiu: mat, atslūgus impresionizmo, ekspresionizmo, siurrealizmo bangoms, vėl aktualizuojama objektyvaus stebėtojo pozicija, tipiški charakteriai, veiksmo motyvavimas priežasties ir padarinio santykiu, fabulinis pasakojimas. Antanas Vienuolis varijuoja prancūzų rašytojo novelės „Karoliai“ istoriją, o Petras Cvirka pasakoja kasdienes istorijas, dažnai jas nuspalvindamas niūriu mopasanišku koloritu, piešia veikėjų portretus trumpais, aštriais brūkšniais; jo novelės „Marių kiaulytė“ situacijų seka primena Mopasano „Virvagalį“. Tačiau, anot V. Kubiliaus, vėlesnėje lietuvių prozoje klasikinę epinę perspektyvą vis sunkiau įžvelgti. Lietuvių literatūrologijai svarbus yra faktas, kad pasaulinio garso lietuvis mokslininkas, Paryžiaus semiotinės mokyklos įkūrėjas Algirdas Julius Greimas atliko išsamų Mopasano „Virvagalio“ tyrimą, tapusį semiotinės analizės pavyzdžiu literatūros nagrinėtojams.

Reikia pripažinti, kad kai kurios XIX a. prancūzų rašytojo nuostatos ir šiandien skamba originaliai, šiuolaikiškai. Pavyzdžiui, skatinimas kurti tokią formą, kuri atitinka rašytojo temperamentą, perteikti asmenišką pasaulio sampratą, užmaskuoti kūrinio kompoziciją taip, kad būtų neįmanoma lengvai atsekti autoriaus sumanymą, psichologijos nerodyti viešai, bet „tverti iš jos veikalo karkasą“, ir ne linksminti ar gaudinti skaitytoją, bet priversti jį pagalvoti, suvokti slaptą įvykių prasmę. Talento nutvieksti amžinieji kūrybos principai lėmė Mopasanui neblėstančią literatūrinę šlovę.

Savo nedidelės apimties romaną *Pjeras ir Žanas*, tokį nepanašų į klasikinį, Mopasanas priskyrė psichologinio etiudo žanrui. Jo kompozicija iš pažiūros nesudėtinga, o siužetas gana banalus. Jūreivio mėgėjo ir kasininkės šeimoje netikėta šventė: atvykęs notaras praneša, kad geras šeimos bičiulis mirdamas paliko visą savo turtą jaunėliam jų sūnui teisininkui Žanui, nieko neskirdamas kitam broliui Pjerui – gydytojui. Džiaugsmą dėl staiga įgyto turto ima temdyti vyresniojo sūnaus elgesys: kaip tikras detektyvas jis atskleidžia tiesą: pasirodo, Žanas – netikras jo brolis, nes pastarojo tėvas ir yra dosnusis dėdė. Šeimoje bręsta audringa drama: iškankinta Pjero įtarinėjimų ir priekaištų motina ant savižudybės slenksčio; ji išpažįsta kaltę Žanui, nedrįsdama prisipažinti vyrui. Šis motinai atleidžia ir randa protingą sprendimą – parūpins broliui gerai apmokamą gydytojo vietą transatlantiniame laive. Pjeras išplaukia, ir šeima atsikrato nelaimės šešėlio. Grįžta santarvė, Žanas ketina vesti.

Pasakojama istorija patvirtina romano įžangoje skelbiamą modernų menininko realisto požiūrį, kad reikia vengti sudėtingos įvykių sekos, ypatingo nuotykių ar krizės vaizdavimo. Nūdienis romanistas, pasak Mopasano, skverbiasi į žmogaus širdį, sielą ir protą, kai jų būseną normali. Tačiau jis turi apdairiai numatyti veiksmą, apgalvoti visus slaptus perėjimus, nušviesti ryškia šviesa pagrindinius įvykius. Antai pirmas romano epizodas – žvejybos scena jūroje – iškart supažindina su visais svarbiausiais veikėjais, pateikia charakte-

ristikas ir atskleidžia būdo bruožus kasdienėje aplinkoje. Taip pasirengiama svarbiausiam jvykiui, sukuriama paini psichologinė situacija, kurios aiškinimui ir skirti romano puslapiai. Ypač įtaigi, gerai psichologiškai motyvuota pavydo analizė, išskiriant būsenos etapus – nuo paviršinio fiziologinio poveikio iki gilios dvasinės krizės, staiga pasibaigusios taip sėkmingai, lengvai, kad pasidaro aišku – ši atgauta darva yra iliuzija. „Kiekvienas iš mūsų susikuria sau vienokią ar kitokią pasaulio iliuziją – poetišką, sentimentalią, džiugią, liūdną, šlykščią ar kraupią. Ir rašytojui telieka kruopščiai atkurti tą iliuziją visomis savo turimomis, įvaldytomis priemonėmis“, – rašo autorius įžangoje. Matyt, tikroji romano prasmė ir yra toji tiesa, virstanti tiesos iliuzija.

Siūloma įžangos ištrauka atskleidžia kūrybinės Mopasano virtuvės paslaptis. Flobero pamokos jaunesniam kolegai virto meninės raiškos – kalbos ir stiliaus – mokykla. Originalumo samprata ir nusakyti būdai, kaip jį įgyti, mintys apie stilių ir konkretūs praktiniai patarimai ragina skaitytoją gerbti meninės kūrybos procesą ir kviečia sekti rašytojo nurodytu keliu.

Siūloma literatūra: Gi de Mopasanas, *Pjeras ir Žanas*: romanas, iš prancūzų kalbos vertė Juozas Naujokaitis, Vilnius: Žaltvykslė, 1993; Gi de Mopasanas, *Nenaudingas grožis*: novelės, vertė Eduardas Viskanta ir Lina Čekauskaitė, Kaunas: Spindulys, 1997; Vytautas Kubilius, „Mopasanas lietuvių novelistikos kelyje“, in: *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 291–308.

Guy de Maupassant

PJERAS IR ŽANAS

APIE ROMANĄ

Aš visai neketinu čia ginti to nedidelio romano, kurį pateikiu skaitytojui. Atvirkščiai, mintys, kurias pamėginsiu išreikšti, paskatins veikiau kritikuoti psichologinio etiudo žanrą, kurį pasirinkau *Pjerui ir Žanui*.

Aš noriu pakalbėti apie romaną apskritai.

Aš ne vienintelis iš rašytojų, kuriam vis tie patys kritikai kelia vis tuos pačius priekaištus, kai tik išeina nauja knyga.

Tarp pagyrimo žodžių nuolatos randu tokią frazę, rašomą vis tų pačių plunksnų:

„Didžiausias trūkumas šio kūrinio yra tas, kad jis iš esmės nėra romanas“.

Galima būtų atsakyti tuo pačiu argumentu:

„Didžiausias trūkumas rašytojo, pagerbusio mane savo vertinimu yra tas, kad jis nėra kritikas“.

Kokie iš tikrųjų yra svarbiausi kritiko požymiai?

Reikia, kad kritikas, sprenddamas objektyviai, neturėdamas jokios išankstinės nuomonės, nepasidavęs kokios nors mokyklos įtakai, neatsižvelgdamas į ryšius su kokia nors menininkų grupuote, gebėtų suprasti, išvelgti ir išaiškinti pačias prieštaringiausias pakraipas, pačius priešingiausius temperamentus ir pripažinti pačius įvairiausius meninius ieškojimus.

Šit kodėl kritikas, kuris po *Manonos Lesko*, *Pauliaus ir Virginijos*, *Don Kichoto*, *Pavojingų ryšių*, *Verterio*, *Sielų giminystės*, *Klarisos Harlo*, *Emilio*, *Kandido*, *Sen Maro*, *Renė*, *Trijų muškietininkų*, *Mopra*, *Tėvo Gorižo*, *Pussesserės Betos*, *Kolombos*, *Raudona ir juoda*, *Panelės de Mopen*, *Paryžiaus katedros*, *Salambo*, *Ponios Bovari*, *Adolfo*, *Pono de Kamoro*, *Spąstų*, *Sapfo* ir kitų dar drįsta rašyti:

„Čia – romanas, o čia – ne romanas“, yra, man regis, apdovanotas išžvalgumu, labai panašiu į nekompetentingumą.

Tokia kritika paprastai laiko romanu daugiau ar mažiau tikrovišką pasakojimą, turintį trijų veiksmų pjesės kompoziciją: pirmas veiksmas – užuomazga, antras – veiksmo plėtojimas, trečias – atomazga.

Ši kompozicijos forma visiškai priimtina ta sąlyga, kad lygia dalia būtų pripažįstamos ir visos kitos formos.

Ar yra taisyklės, kaip rašyti romaną, – tokios taisyklės, kad jeigu ju nesilaikysime, kūrinys turės vadintis kitaip?

Jeigu „Don Kichotas“ romanas, tai ar romanas *Raudona ir juoda*? Jei *Montekristas* romanas, tai ar romanas *Spąstai*? Ar galima lyginti tarpusavy Gėtės *Sielų giminystę*, Diuna *Tris muškietininkus*, Flobero *Ponią Bovari*, p. O. Fejė *Poną de Kamorą* ir p. Zola *Žerminalį*? Kuris šių veikalų – romanas? Kokios tos garsiosios taisyklės? Iš kur jos? Kas jas nustatė? Koku principu ir kokiais sumetimais nustatė, kiemo autoritetu rėmėsi?

Vis dėlto šie kritikai, atrodo, tvirtai, neabejotinai žino, kas būtent sudaro romaną ir kuo jis skiriasi nuo kitokio veikalo – neromano. O tai juk reiškia, kad, patys nebūdami

menininkai, jie yra pritapę prie tam tikros mokyklos ir, vadovaudamiesi jos romanistų pavyzdžiu, atmeta visus veikalus, sumanytus ir sukurtus ne pagal jų estetines taisykles.

O įžvalgus kritikas turėtų, priešingai, ieškoti kaip tik to, kas mažiausiai panašu į jau parašytus romanus, ir kiek galint skatinti jaunos žmonės žengti naujais keliais.

Visi rašytojai, ir Viktoras Hugo, ir p. Zola, atkakliai reikalavo absoliučios teisės, neginčijamos teisės kurti, tai yra vaizduoti arba stebėti, pagal savišką meno supratimą. Talentas gimsta iš originalumo – iš ypatingos manieros mąstyti, matyti, suprasti ir vertinti. Ir kritikas, kuris mėgina nusakyti romano esmę imdamas pavyzdžiu patinkamus romanus ir nustatyti pagal juos tam tikras nekintamas kompozicijos taisykles, visada turės stoti prieš menininką, ieškančią pagal savo temperamentą naujos manieros. O betgi kritikas, tikrai vertas šio vardo, turėtų būti vien analitikas be jokios pakraipos, be šališkumų, be aistrų ir, panašiai kaip tapybos ekspertas, vertinti vien meninę jo nagrinėjamo meno kūrinio pusę. Gebėjimas suprasti viską turi taip aiškiai nustelbti jo subjektyvų skonį, kad jis galėtų iškelti ir pagirti netgi tas knygas, kurios nepatinka jam kaip žmogui: jis privalo jas suprasti kaip teisėjas.

Betgi daugumas kritikų apskritai tėra skaitytojai, užtat jie kone visados arba nepelnytai mus pliekia, arba kategoriškai ir be saiko giria.

Skaitytojas, ieškąs knygoje tik įgimtų savo proto polinkių patenkinimo, laukia, kad rašytojas atlieptų jo vyraujančiam skoniui, ir todėl visada laiko įžymiu ar „gerai parašytu“ tą veikalą ar tą fragmentą, kuris atitinka jo nusiteikimą – prakilnų, linksmą, žaisminą, liūdną, svajingą ar blaivų.

Skaitančioji publika, apskritai imant, susideda iš daugelio grupių, mums šaukiančių:

- Paguoskite mane.
- Palinksminkite mane.
- Nuliūdinkite mane.
- Sugraudinkite mane.
- Prajuokinkite mane.
- Pravirkdykite mane.
- Priverskite mane svajoti.
- Priverskite mane drebėti.
- Priverskite mane mąstyti.

Ir tik vienas kitas iškilus protas prašo menininką:

- Sukurkite man ką nors gražaus tokia forma, kuri geriausiai atitinka jūsų temperamentą.

Menininkas bando, ir jam pavyksta arba nepavyksta.

Kritikas, vertindamas rezultata, privalo tiktai žiūrėti, kokios įdėtos kūrybinės pašangos, ir neturi teisės kelti ar smerkti vieną ar kitą tendenciją.

Apie tai buvo rašyta jau šimtą sykių. Ir nuolat reikės tai kartoti.

Štai vieton literatūrinių mokyklų, siekusių mums pateikti sudarkytą, antžmogišką, poetišką, graudinantį, žavingą ar didingą gyvenimo vaizdą, atėjo realistinė, arba natūralistinė, mokykla, užsimojusi parodyti mums tiesą, tik tiesą, visą tiesą.

Reikia vienodai traktuoti visas tas įvairias meno teorijas ir apie jų kuriamus veikalus spręsti vien jų meninės vertės požiūriu, *a priori* priimant filosofines idėjas, iš kurių tos teorijos išriedėjo.

Ginčyti rašytojo teisę kurti poetinį ar realistinį veikalą – tai reikalauti, kad jis prievartautų savo temperamentą ir atsižadėtų savo originalumo, tai drausti jam naudotis gamtos dovanotomis akimis ir protu.

Priekaištauti jam už tai, kad dalykas jam atrodo gražus ar bjaurus, menkas ar didingas, patrauklus ar kraupus, – tai priekaištauti už tai, kad jis sutvertas toks ar kitoks ir kad jo pasaulėjauta nesutampa su mūsų.

Palikime jam laisvę suprasti, stebėti, vaizduotis taip, kaip jam patinka, kad tik jis būtų menininkas. Jei vertiname idealistą, pakilkime patys iki poetinės egzaltacijos – tik tada galėsime įrodyti, kad jo svajonė niekinga, banali, neganėtinai beprotiška ar neganėtinai įstabi. O jei vertiname natūralistą, parodykime jam, kuo skiriasi gyvenimo tiesa nuo jo knygos tiesos.

Aiškūs dalykas, kad tokios skirtingos mokyklos turi naudoti visiškai priešingus kompozicijos metodus.

Romanistas, kuris transformuoja nekintamą, šiurkščią ir nemalonią tiesą tam, kad išgautų iš jos ypatingą ir patrauklų nuotykį, per daug nesirūpina, kad jo pasakojimas būtų tikroviškas, – jis operuoja įvykiais savo nuožiūra, parengia juos ir surikiuoja taip, kad patiktų skaitytojui, kad jį sujaudintų ar sugraudintų. Jo romano planas – tik serija išradingų kombinacijų, mitriai vedančių prie atomazgos. Visi epizodai išdėstyti taip, kad palaipsniui artėtų prie kulminacinio taško ir baigiamojo efekto – svarbiausio, lemiamo įvykio, kuris patenkins pradžioje sužadintą smalsumą, nutrauks tolesnį skaitytojo domesį ir galutinai užbaigs pasakojamą istoriją, jog nebesinorės daugiau žinoti, kas bus kitą dieną net patiems patraukliausiems personažams.

O romanistas, kuris ryžtasi mums duoti tikslų gyvenimo paveikslą, turi, atvirkščiai, rūpestingai vengti tokios įvykių sekos, kuri gali atrodyti nepaprasta. Jo tikslas – ne pasakoti kokią nors istoriją, pralinksinti mus ar sugraudinti, o priversti mus pagalvoti, suvokti gilią ir slaptą įvykių prasmę. Atidžiai stebėdamas gyvenimą ir mąstydamas, jis susidarė tam tikrą, jam būdingą požiūrį į pasaulį, į daiktus, į žmones ir įvykius, išplaukiantį iš jo apmąstytų stebėjimų visumos. Šitą asmenišką pasaulio sampratą jis ir siekia mums perteikti, atkurdamas ją knygoje. O kad sujaudintų mus taip, kaip jį patį sujaudino gyvenimo vaizdas, jis turi ją atkurti prieš mūsų akis su skrupulingu tikslumu. Taigi jo veikalo kompozicija turi būti tokia išmoninga ir užmaskuota, tokia paprasta iš pažiūros, kad būtų neįmanoma išvelgti ir nusakyti jos tikslą, atsekti autoriaus sumanymą.

Užuoat pramanęs kokių nuotykį ir taip jį rutuliojęs, kad skaitytojo dėmesys būtų įtemptas iki pat atomazgos, jis paims savo personažą ar personažus tam tikru jų gyvenimo periodu ir ves juos natūraliais perėjimais ligi kito periodo. Taip jis parodys, kaip kinta, pašalinių aplinkybių veikiami, protai, kaip plėtojasi jausmai ir aistros, kaip žmonės mylisi, kaip neapkenčia, kaip grumiasi kiekvienoje socialinėje aplinkoje, kaip kertasi tarpusavy miesčioniški, piniginiai, šeimyniniai, politiniai interesai.

Apdairiai konstruodamas savo veikalą, jis anaipatol nesistengs vien sujaudinti ar sužavėti skaitytoją, primasinti jį įdomia pradžia ar sukresti katastrofa, bet žiūrės, kad vykusiai būtų sugrupuoti smulkūs neginčytini faktai, iš kurių išryškės galutinė kūrinio prasmė. Kad galėtų sutalpinti trijuose šimtuose puslapių dešimtį herojaus gyvenimo metų ir parodyti, kokią ypatingą ir būdingą reikšmę jis turėjo tarp visų kitų žmonių jo aplinkoje, rašytojas turės mokėti atmesti iš aibės smulkių, kasdieniškų įvykių tuos, kurie jam nenaudingi, ir nušviesti ypatingą šviesą tuos, kurių nelabai akylus skaitytojais ir neišvelgtų, nors kaip tik jie ir lemia visą knygos svorį ir meninę vertę.

Suprantama, tokia komponavimo maniera, taip nepanaši į senovinį, kiekvienam aiškų metodą, dažnai išmuša kritikus iš vėžių, ir jie neatranda tų plonučių, slaptų, bemaž neregimų gijų, kurias naudoja kai kurie šiuolaikiniai menininkai vietoj anos vienintelės virvutės, kurios vardas intriga.

Žodžiu sakant, jei vakarykštis romanistas imdavo iš gyvenimo ir apsakinedavo jo krizes, įtemptas sielos ir širdies būsenas, tai nūdienis romanistas skverbiasi į žmogaus širdį, sielą ir protą, kai jų būseną normali. Kad galėtų pasiekti norimą efektą, tai yra sujaudinti skaitytoją paprastos tikrovės vaizdais ir įkūnyti savo idėją, tai yra menine forma parodyti, kas yra, jo akimis, šiuolaikinis žmogus, rašytojas turės naudotis tik tais faktais, kurių tikrumas nepaneigiamas ir nekintamas.

Tačiau, net pripažįstant šitų menininkų realistų požiūrį, reikia visgi diskutuoti ir ginčyti jų teoriją, kurią, atrodo, galima trumpai išreikšti šiais žodžiais: „Vien tik tiesa, ir visa tiesa“.

Kadangi jų tikslas – daryti filosofines išvadas iš kai kurių nekintamų, įprastų faktų, jiems dažnai teks koreguoti įvykius, nukrypstant nuo tiesos, idant jie būtų įtikėtini, nes *Juk būna kai kada tiesa neįtikėtina.*

Realistas, jeigu jis menininkas, stengsis ne parodyti mums banalią gyvenimo fotografiją, bet pateikti atkurtą jo vaizdą, pilnesnį, įdomesnį, įtaigesnį už pačią tikrovę.

Papasakoti apie viską neįmanoma, nes jeigu norėtume suminėti galybes nereikšmingų įvykių, kurių pilnas mūsų gyvenimas, turėtume rašyti bent po tomą kasdien.

Vadinasi, reikia rinktis, – tai pirmas smūgis „visos tiesos“ teorijai.

Be to, gyvenimas susideda iš skirtingiausių, netikėčiausių, priešingiausių, nedermingiausių dalykų; jis grubus, nenuoseklus, nerišlus, kupinas neišaiškinamų, nelogiškų ir prieštaringų katastrofų, kurių vieta – po „įvairybių“ rubrika.

Šit kodėl menininkas, pasirinkęs temą, paims iš to gyvenimo, perkrauto atsitiktinųjų ir smulkmenų, tiktai būdingas, jo siužetui reikalingas detales, o visų kitų, pašalinių, nelines.

Štai vienas iš šimtų pavyzdžių.

Gana daug žmonių žemėje miršta kasdien per nelaimingus atsitikimus. Bet ar galime numesti čerpę ant galvos svarbiausiajam veikėjui arba pastumti jį po kariatos ratais pačiame pasakojimo viduryje vien todėl, kad reikia skirti vietas ir nelaimingam atsitikimui?

Arba vėl: gyvenime viskas dedasi pagal savą planą, jo eiga čia labai sparti, čia be galo lėta. O meno uždavinys, atvirkščiai, – apdairiai parengti veiksmą, sumaniai išradinėti slaptus perėjimus, nušviesti ryškia šviesa, panaudojant tinkamą kompoziciją, pagrindinius įvykius, o visiems kitiems suteikti tiek reljefiškumo, kiek pridera pagal jų svarbą, idant skaitytojas gyvai pajustų tą ypatingą tiesą, kurią užsimota parodyti.

Taigi atskleisti tiesą reiškia sukurti tobulą tiesos iliuziją pagal įprastą įvykių logiką, o ne nukopijuoti juos vergiškai tiksliai, taip padrikai, kaip jie vyksta.

Iš to išvada: talentingus realistus turėtume vadinti veikiau iliuzionistais.

Beje, koks vaikiškumas tikėti realybe apskritai, jeigu kiekvienas mūsų nešiojame savą realybę savo mintyje ir savo jutimų organuose! Vienu regėjimas, klausia, uoslė, skonis skiriasi nuo kitų, todėl žemėje tiek yra tiesų, kiek žmonių. Ir mūsų protai, gaudami nurodymus iš tų organų, suėmusių iš aplinkos nevienodus įspūdžius, analizuoja ir sprendžia skirtingai, tarsi kiekvienas iš mūsų priklausytų vis kitai rasei.

Taigi kiekvienas iš mūsų tiesiog susikuria sau vienokią ar kitokią pasaulio iliuziją – poetišką, sentimentalią, džiugią, liūdną, šlykščią ar kraupią. Ir rašytojui nėra kitos misijos kaip vien kruopščiai atkurti tą iliuziją visom jo turimom, jo įvaldytom priemonėm.

Iliuziją grožio, kuris toks konvencionalus! Iliuziją bjaurumo, kurio samprata kinta! Iliuziją tiesos, visuomet nepastovios! Iliuziją niekšybės, taip viliojančios žmones! Didieji menininkai – tai tie, kurie įperša žmonijai savo asmenišką iliuziją.

Tad nesipiktinkime nė viena teorija, nes kiekviena jų tėra apibendrinta save analizuojančio temperamento išraiška.

Dvi iš tų teorijų kėlė itin daug ginčų, bet jos buvo konfrontuojamos viena kitai, užuot priėmus ir vieną, ir kitą: tai grynios analizės romano teorija ir objektyviojo romano teorija. Analizės šalininkai reikalauja, kad rašytojas stengtųsi parodyti mažiausius proto veiklos etapus ir visus slapčiausius impulsus, lemiančius mūsų elgseną, o pačiam įvykiui skirtų kur kas menkesnę reikšmę. Įvykis – tik išeities taškas, paprasta gairė, dingstis romanui. Taigi meno veikalas, kaip tikslių stebėjimų ir vaizduotės kūrybos išdava, turi būti rašomas, jų manymu, taip, kaip filosofas kad rašo psichologijos traktatą, būtent reikia išdėstyti priežastis, suradus pačias tolimiausias jų ištakas, atskleisti visų troškimų šaknis ir numatyti, kaip reaguos įvairiais atvejais siela, skatinama veikti aistru, instinktų, naudos siekimo.

Tie, kurie laikosi objektyvumo (koks netikęs žodis!), ryždamiesi, priešingai, tiksliai atkurti tai, kas dedasi gyvenime, rūpestingai vengia bet kokių sudėtingų aiškinimų, bet kokių samprotavimų apie priežastis ir tik paleidžia pro mūsų akis virtinę personažų ir įvykių.

Jų nuomone, psichologija knygoje turi būti paslėpta, kaip tikrovėje kad ji slypi po gyvenimo faktais.

Romanas, sukurtas pagal tokį principą, bus patrauklesnis, spalvingesnis, pasakojimas bus gyvesnis, veiksmas aktyvesnis.

Taigi, užuot išsamiai aiškinę personažo dvasinę būklę, objektyvieji rašytojai ieško poelgio ir gesto, kurį neišvengiamai turi padaryti žmogus tam tikroje sielos būsenoje konkrečiomis aplinkybėmis. Ir jie verčia tą žmogų nuo knygos pradžios iki galo elgtis taip, kad visi jo veiksmai, visi užmojai atspindėtų jo vidinę prigimtį, visas jo mintis, visus norus ar abejones. Taigi jie slepia psichologiją, užuot ją rodę viešai, tveria iš jos veikalo karkasą, panašiai kaip nematomi kaulai sudaro žmogaus kūno griaučius. Dailininkas, tapydamas mūsų portretą, neparodo juk mūsų skeleto.

Man taip pat rodosi, kad romanai, parašyti tokiu būdu, esti nuoširdesnis. O svarbiausia – jis įtikimesnis: juk žmonės, kuriuos matome veikiant savo aplinkoje, niekad mums nepasakoja apie savo veiklos stimulus.

Reikia taip pat turėti omeny, kad jeigu mes, stebėdami žmones, galime gan tiksliai nusakyti jų charakterį ir pagal tai numatyti jų elgesį beveik visomis aplinkybėmis, jeigu mes tvirtai galime pasakyti: „Žmogus su tokiu ir tokiu temperamentu tokiu ir tokiu atveju pasiels taip“, – tai tas anaipol nereiškia, kad galime nusakyti vieną po kito visus slaptus jo minties vingius, visus slėpiningus jo instinktų potraukius, visus miglotus jo prigimties sąjūdžius, nes toji mintis kitokia nei mūsų, tie instinktų nepanašūs į mūsų, tos prigimties organai, nervai, kraujas, raumenys skiriasi nuo mūsų.

Kad ir koks genialus būtų silpnas, švelnus, beaistris žmogus, atsidavęs vien mokslui ir darbui, niekada jis nesugebės taip tobulai persikūnyti į sveikata trykštantį, gašlų,

šiuurkštų žaliūką, pilną visokių geismų ir net visokių ydų, kad galėtų suvokti jo dvasinę ir fizinę būklę, suprasti ir parodyti intymiausius tokios skirtingos būtybės vidinius impulsus ir jausmus, nors puikiai gali numatyti visus jo poelgius.

Žodžiu, grynos psichologijos šalininkas tegali vien vaizduote įsijausti į kiekvieną savo personažą tose įvairiose situacijose, į kurias pats jį pastato, nesgi jam neįmanoma pakeisti savo organų, tų vienintelių tarpininkų tarp mūsų ir išorinio gyvenimo, primetančių mums savo suvokimus, nulemiančių mūsų jautrumą, sukuriančių mums sielą, iš esmės skirtingą nuo visų kitų sielų. Savo pasaulėjautą, aplinkos pažinimą, įgytą savo jutimo organais, savo požiūrį į gyvenimą mes galime tik iš dalies perkelti į personažus, kurių intymią, nežinomą esmę ketiname atskleisti. Taigi ne ką kita kaip tik pačius save mes rodome, kai vaizduojame karalių, žmogžudį, vagį ar garbingą žmogų, kurtizanę, vienuolę, jauną merginą ar turgininke, nes mums tenka nuolatos kelti sau tokią problemą: „Jei aš būčiau karalius, žmogžudys, vagis, kurtizanė, vienuolė, jauna mergina ar turgininke, ką aš daryčiau, ką apgalvočiau, kaip aš veikčiau?“ Tad savo skirtingus personažus mes kuriame tikrai keisdami savo pačių aš lytį, amžių, visuomeninę padėtį ir visas gyvenimo sąlygas, nors tasai mūsų aš aptvertas neperžengiama suvokimo organų siena.

Visas gudrumas čia – padaryti taip, kad skaitytojas neatpažintų to aš, užmaskuoto įvairiomis kaukėmis.

Bet jei gryna psichologinė analizė ir ginčytina visiško tikslumo požiūriu, ji vis dėlto gali mums duoti tokių pat puikių meno veikalų kaip ir kiekvienas kitas darbo metodas.

Štai atsirado simbolistai. O kodėl ne? Tai, apie ką jie svajoja kaip menininkai, nuspelno pagarbos; o ypač verta dėmesio tai, kad jie žino ir viešai skelbia, jog meną kurti be galo sunku.

Iš tikrųjų, tik pakvaišėlis, tik narsuolis, tik pasipūtėlis ar kvailys gali mūsų laikais dar išdrįsti rašyti! Turint šitiek pranokėjų – tokio daugiopio genialumo, tokios įvairios natūros žodžio meistrų, ką begalima dar padaryti, kas nebūtų padaryta, ką begalima pasakyti, kas nepasakyta? Kas iš mūsų gali pasigirti parašęs nors vieną puslapį, nors vieną frazę, kuri – tokia ar bent panaši – dar niekad nebūtų buvusi parašyta? Kai mes skaitome, – mes, tiek jau prisisotinę prancūzų raštijos, kad mums atrodo, jog visas mūsų kūnas sudarytas iš žodžių masės, – ar randame nors vieną eilutę, kuri nebūtų pažįstama, nors vieną mintį, kurios nebūtume bent miglotai nujautę?

Žmogus, turįs vien tikslą suteikti pramogą savo publikai jau žinomais metodais, su tvirtu pasitikėjimu savimi, su atlapa širdim, kaip sugeba vidutinybės, rašo knygas, skirtas nemokšų, dykinėtojų miniai. O tiems menininkams, kuriuos slegia praeities amžių literatūros našta, tiems, kurių niekas nepatenkina, kurie viskuo bodisi, kadangi jų svajonė iškilesnė, kuriems viskas atrodo jau nublūkę, kuriems visą laiką toks jausmas, kad jų kūryba – niekam nenaudingas, banalus darbas, galų gale ateina mintis, kad literatūros menas – kažkoks neapčiuopiamas slėpinys, kurį mums tik truputį praskleidžia vienas kitas didžiausių meistrų puslapis.

Pasitaiko kartais perskaityti keliolika eilučių, keliolika frazių, kurios sukrečia mus iki širdies gelmių kaip įstabus atradimas; bet eilės, kurios eina po jų, panašios į visas kitas eiles, proza, kuri liejasi po to, panaši į visą kitą prozą.

Genialūs žmonės tikriausiai nejaučia tokio nerimo ir tokių kančių, nes yra apdovanoti neišsenkama kūrybine galia. Jie neteisčia patys savęs. O mes visi kiti, sąžiningi ir atkaklūs darbininkai, galime gintis nuo neįveikiamo nusiminimo tik nepaliaujamu, įtemptu triūsu.

Man šitą ryžtą be perstojo bandyti savo jėgas įkvėpė paprastais ir uždegančiais pamokymais du žmonės: Luji Bujė ir Giustavas Floberas.

Jei aš čia kalbu apie juos ir apie save, tai tik todėl, kad jų patarimai, išdėstyti keliomis eilutėmis, gali būti naudingi kai kuriems jauniems žmonėms, neturintiems tokio pasitikėjimo savimi, kokį paprastai turi literatūros debutantai.

Bujė, su kuriuo suėjau į artimesnę pažintį pirmiau, maždaug dveji metai prieš tai, kai pelniau Flobero prielankumą, nuolat man kartojo, kad menininko reputacijai susidaryti pakanka šimto eilučių, o gal ir mažiau, jeigu tik jos nepriekaištingos ir jeigu jose slypi kad ir antraeilio poeto talento ir originalumo esmė, ir atskleidė man tiesą, kad nuolatinis darbas ir geras amato išmanymas gali parengti dirvą tokiai proto prašviesėjimo, dvasios pakilimo ir įkarščio akimirkai, kada, turint po ranka vykusį siužetą, visiškai atitinkantį mūsų dvasios polinkius, gali užgimti nedidelis, bet nepakartojamas, pats tobuliausias kūrinys, kokį tik galime sukurti.

Paskui supratau, kad beveik visi žymiausieji rašytojai yra palikę ne daugiau kaip po vieną tomą ir kad visų pirmiausia reikia turėti laimę rasti ir išsirinkti iš daugybės turimų temų tokią, kuri sutelktų visus mūsų gabumus, visą mūsų drąsą, visas kūrybines galias.

Tarpais susitikdavau su Floberu, ir vėliau jis pajuto man simpatiją. Išdrįsau jam parodyti keletą savo bandymų. Jis geranoriškai perskaitė ir pasakė: „Nežinau, ar jūs turite talentą. Tai, ką man atnešėte, rodo, kad turite inteligencijos, bet nepamirškite, gerbiama-sis, kad talentas, pasak Biufono, tėra ilga kantrybė. Dirbkite“.

Aš dirbau ir dažnai vėl nueidavau pas jį, jausdamas, kad jam patinku, nes juokais jis ėmė vadinti mane savo mokiniu.

Per septynerius metus aš prikūriau eilėraščių, prikūriau apsakymų ir novelių, sukūriau net bjaurią dramą. Nieko iš to neišliko. Mokytojas skaitydavo viską, o paskui, kitą sekmadienį per pusryčius, dėstydamas savo kritiką ir iš palengvo įkalė man du ar tris principus, reziuumuojančius ilgą ir kantrų jo mokymą. „Jei turi originalumo, – sakė jis, – reikia visų pirma jį parodyti; o jeigu jo neturi, reikia įsigyti.“

„Talentas – tai ilga kantrybė.“ Reikia pakankamai ilgai ir pakankamai atidžiai žiūrėti į tai, ką nori išreikšti, kad galėtum įžvelgti tą dalyko pusę, kuri lig šiol niekieno nepamatyta ir neparodyta. Nėra nieko, kas būtų iki galo ištirta, nes. naudodamiesi savo akimis, mes paprastai visų pirma prisimename, kas jau anksčiau pasakyta apie mūsų stebimą dalyką. Menkiausio daikto nors maža dalelė yra nepažinta. Suraskime ją. Prieš imdamiesi aprašinėti degančią ugnį ar medį lygumoje, stovėkime prieš tą ugnį ir tą medį tol, kol mums pasirodys, kad jie nebepanašūs į jokią kitą ugnį ir jokią kitą medį.

Šitaip ir gimsta originalumas.

Paskelbęs tiesą, kad nėra visame pasaulyje dviejų smiltelių, dviejų musių, dviejų rankų ar dviejų nosių visiškai panašių, Floberas liepdavo man aprašyti keliomis frazėmis kokią nors gyvą būtybę ar daiktą taip, kad aiškiai būtų matyti, kuo jis savitas, kuo skiriasi nuo visų kitų tos pat giminės ar rūšies daiktų.

„Kai praeisite, – sakė jis man, – pro krautuvininą, sėdintį prie savo durų, pro namsargį, rūkantį pypkę, pro fiakrų stotelę, nusakykite man tą krautuvininą ir tą namsargį, jų pozą, visą jų orutinę išvaizdą taip išmaniai, kad joje atsispindėtų ir visa jų dvasinė prigimtis ir, be to, kad aš nesupainiočiau jų su jokia kitu krautuvininu ar kitu namsargiu, ir parodykite man vienu žodžiu, kuo šitas vežiko arklys skiriasi nuo penkiasdešimties kitų, bėgančių prieš jį ir po jo.“

Flobero mintis apie stilių esu išdėstęs kitur. Jos turi daug bendro su čia mano pateikta stebėjimo teorija.

Kad ir kažin koks būtų daiktas, apie kurį norime kalbėti, pavadinti jį galima tik vienu daiktavardžiu, įkvėpti jam gyvastį – vienu veiksmažodžiu, apibūdinti – vienu būdvardžiu. Ir reikia ieškoti tol, kol tas daiktavardis, tas veiksmažodis ir tas būdvardis bus surastas, ir niekad nesitenkinti apytikriu žodžiu, niekad nebandyti apeiti sunkumų apgavystėmis, net ir nusisekusiomis, ar kalbos triukais.

Galime perteikti ir pasakyti pačius subtiliausius dalykus, jei nepamiršime šios Bualo eilutės:

Jei žodis savo vietoje, jis didžių galių turi.

Vienokiam ar kitokiam minties niuansui perteikti anaip tol nereikia tos keistos, sudėtingos, gausios ir nesuprantamos leksikos, kuri vadinama vaizdinguoju stiliumi ir šiandien mums brukama; bet reikia itin aiškiai skirti visas žodžio reikšmės atmainas, pareinančias nuo jo vietos tekste. Tebūnie kuo mažiau daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių, kurių prasmė beveik nepagaunama, bet kuo daugiau skirtingų, įvairios sandaros, išradingai suskaidytų frazių su gausybe sąskambių ir subtiliai kaitomu ritmu. Stenkimės būti verčiau puikūs stilistai, o ne retybių kolekcionieriai.

Iš tiesų, kur kas sunkiau apdoroti frazę saviškai, priversti ją pasakyti viską, netgi tai, ko ji nereiškia, prisotinti ją užuominų, slaptų, neišsakytų minčių negu kurti naujus posakius arba ieškoti senų, pamirštų knygų gelmėse tokių kalbos elementų, kurie jau pasitraukę iš vartosenos, praradę savo reikšmę – tapę žodžiais negyvėliais.

Beje, prancūzų kalba yra tarsi tyras vanduo, kurio niekada nepajėgė ir nepajėgs sudrumsti manieringieji rašytojai. Kiekvienas amžius metė į tą skaidrią srovę savo madas, savo pretenzingus archaizmus ir įmantrybes, bet niekas neiškildavo paviršium iš tų bergždžių mėginimų ir bejėgiškų pastangų. Mūsų kalba iš prigimimo aiški, logiška ir tvirta. Ji nesiduoda susilpninama, užtemdoma ar sužalojama.

Tie, kurie šiandien, kurdami paveikslus, piktnaudžiauja abstrakčiais žodžiais, tie, kurie verčia krušą ar lietų kristi ant stiklų *švarybės*, gali taip pat apmėtyti akmenimis savo kolegų *paprastumą!* Jie gal užgaus kolegas, nes šie turi kūną, bet niekad nepkliudys paprastumo, nes jis bekūnis.

La Gijetė, Etreta, 1887 m. rugsėjis

Gi de Mopasanas

Antonas Čechovas

Antonas Čechovas (1860–1904) gimė Rusijos pietuose, provincialiam Taganrogo mieste prie Azovo jūros. Jo tėvas buvo baudžiauninkas, kurį dar jauną išpirko Čechovo senelis. Antonas Čechovas gyveno Maskvoje ir pamaskvėje, Melichovo sodyboje, o paskutiniaisiais metais, sirgdamas tuberkulioze, – Jaltoje prie Juodosios jūros, kurios klimatas jam labiau tiko. Mirė Čechovas Vokietijoje, Badenvailerio kurorte ant žmonos, žymios Maskvos dailės teatro aktorės Olgos Kniper-Čechovos rankų. Konstantino Stanislavskio trupė Dailės teatre pastatė didžiulias Čechovo pjeses.

Čechovas turėjo keturis brolius ir seserį. Vyriausiojo brolio Aleksandro sūnus Michailas Čechovas (1891–1955) – teatro aktorius ir originalios vaidybos sistemos kūrėjas. Jis emigravo į JAV, kur jo vaidybos sistema buvo labai populiari, ir 1939 m. ten įkūrė aktorių mokyklą. 1932–1933 m. M. Čechovas vaidino ir Kauno Valstybės teatre, režisavo spektaklius, buvo įkūręs teatro vaidybos mokyklą.

Rašytojo kelią Antonas Čechovas pradėjo studijuodamas mediciną Maskvos universitete ir rašydamas trumpus humoristinius apsakymus bei feljetonus, pasirašydamas įvairiais pseudonimais – Čechontė, Žmogus be blužnies ir kt. XIX a. devintajame dešimtmetyje jis buvo vienas žymiausių Rusijos rašytojų humoristų. Tačiau pasaulinę šlovę pelnė kūriniais, persmelktais lyrikos ir melancholijos. Tai apsakymai, pradedant „Stepe“ (1888) ir „Nuobodžiąja istorija“ (1889), bei pjesės *Vyšnių sodas*, *Žuvėdra*, *Dėdė Vania*, *Trys seserys*, kurias iki šiol stato žymiausi pasaulio, taip pat ir Lietuvos teatro režisieriai, tarp jų – Eimuntas Nekrošius, Rimantas Tuminas, Oskaras Koršunovas ir kt.

Vėlyvasis Čechovas (maždaug nuo 1890 m. iki mirties) – itin sudėtingas rašytojas ir dramaturgas, kurio tekstus, regis, lengva versti į kitas kalbas, bet skaidrūs jie tik iš pirmo žvilgsnio. Šie kūriniai pasakoja apie modernaus žmogaus dramą – apie slogią kasdienybės naštą, apie galutinai nutrūkusį ryšį tarp artimų žmonių, apie būtinybę išsaugoti orumą, žlugus ateities viltims, apie dalykus, kurie, Tomo Venclovos žodžiais, „svarbesni už viltį“. Beje, komiškoji pasaulio pusė tebėra Čechovo kūrybiniame akiratyje – jis ne sykį pabrėžė, kad liūdnavis *Vyšnių sodas* – taip pat komedija. Tačiau jei prisiminsime kitokias komedijas – Dantės „Dieviškąją“ ir Balzako „Žmogiškąją“ – pamatysime, kad žodis „komedija“ gali apibūdinti ne tik juokingą pjesę, bet ir gyvenimo bei kūrinio prieštarumą, kuriame nuobodulus pinasi su farsu, o meilės džiaugsmas – su gyvenimo rutina. Tokį Čechovą būtų sunku priskirti kokiam nors literatūros srovei arba krypčiai: jis yra ir paskutinis didis realistas, ir modernistas, neskelbęs manifestų, nelaužęs tradicijos.

Apsakymai „Storasis ir plonasis“ (1883) ir „Žmogus futliare“ (1898) priklauso skirtingiems kūrybos laikotarpiams. Pirmasis – atvirai satyrinei kryptai: jame išjuokiamas aklas rango ir padėties garbinimas. Šią dažną satyrinių kūrinių temą trumpučiam apsakyme rašytojas interpretuoja savaip: aukštesnis rangas čia įgauna fizinį pavidalą – stotą, o neįgybės dramą skaudžiai ir groteskiškai išgyvena tik žemesnio rango valdininkas. Tai, kad vaikystės bičiulis pranoko jį, plonąjį, ne tik kūnu, bet ir padėtimi, jam apkartina nostalgiskus prisiminimus apie kadaise buvusią bičiulystę. Antrasis apsakymas „Žmogus futliare“ – „mažosios trilogijos“ dalis. Į šią trilogiją dar įeina apsakymai „Agrastai“ ir „Apie meilę“. Visi jie pagrįsti „įrėmintu“ pasakojimu, – atsitiktinai susitikę žmonės pasakoja vienas kitam istorijas apie provincijos kasdienybės nutikimus.

Mažojo valdininko tema – senos ir XIX a. rusų kritikoje išaukštintos mažojo žmogaus temos atmaina. Pirmą kartą ją, kaip didelį rusų literatūros nuopelną ir rodomą jautrumą mažojo žmogaus skausmui, aptarė žymus kritikas Visarionas Belinskis, analizuodamas Aleksandro Puškino apysaką „Stoties prievaizdas“ (1829). Tai istorija apie stoties prižiūrėtoją Samsoną Vyriną, sugrauztą sielvarto, nes jo duktė Dunia, apgavusi jį, nežinia kur išvažiavo su gražuoliu husaru Minskiu. Samsonas Vyrinas bando ją susigrąžinti, bet Minskis jį atstumia. Vyrinas, manydamas, jog Dunią ištiko nelaimė, prasigeria ir miršta, nors atvažiavusi aplankyti jo kapo ponija Dunia su ponaičiais nė kiek neatrodo nelaiminga. Vėlesni kritikai atkreipė dėmesį, kad Vyrinas miršta ne tiek dėl to, kad ir mažasis žmogus gali išgyventi tragediją, kiek todėl, kad jis yra prastas gyvenimo pasakojimų skaitytojas: interpretuoja įvykius vadovaudamasis tik nuopuolio, atgailavimo ir atpildo schema (ant jo stoties sienų kabo parabolės apie sūnų palaidūną graviūros), o gyvenimas kur kas įvairresnis, – siūlo laimingą pabaigą, kurios neįstengia numatyti ir suvokti skaitytojai.

Mažojo žmogaus vaizdavimo tradiciją kūrė Nikolajus Gogolis (apysaka *Apsiaustas*, 1839), Fiodoras Dostojevskis (epistolinis romanas *Vargšai žmonės*, 1844–1845) ir kiti autoriai. Šiai tradicijai būdingas dėmesys ir atjauta „nematomam“ žmogui – smulkiam valdininkui, vos suduriančiam galą su galu, nei didvyriui, nei kūrėjui. Tiesa, šis mažasis žmogus visuomet yra tik vyras, kuris sukinėjasi nors ir nereikšmingoje, bet vis dėlto kokioje nors viešojo gyvenimo srityje. Moterys viešajame gyvenime nedalyvavo, ir jų „mažumas“ ar „didumas“ beveik nebuvo nei kultūros, nei literatūros reflektuojamas.

Čechovas, įžengdamas į šią tradiciją, ją keičia iš vidaus. Apsakymuose „Storasis ir plonasis“, „Žmogus futliare“ jis atskleidžia visai kitą mažojo žmogaus pusę. Graikų kalbos mokytojas Belikovas yra despotas, miestelio siaubas, gniaužiantis kiekvieną laisvą judesį, skurdų norą, menkiausią jausmo proveržį. Pasaulis, kurį Belikovas („Žmogus futliare“ veikėjas) atkakliai gina ir saugo, iš tiesų tragikomiškas, iškreiptas davatkiškumo proveržiais, valdžios ir instrukcijų nepalaiminto veiksmo ar elgesio smerkimu – įtartinas atrodo net mokytojas, važinėjantis dviračiu. Maždaug tuo pat metu (1892–1902) kitas rusų rašytojas simbolistas Fiodoras Sologubas rašė romaną *Mažasis demonas* (ne visai tikslus 1992 m. vertimas į lietuvių kalbą – *Nelabasis apsidė*), kurio pagrindinis veikėjas – taip pat grėsmingas mokytojas Peredonovas, įbauginęs provincijos miestelį.

Provincija – vieta, kurioje sustojęs laikas, kurioje niekas nevyksta, yra ir daugelio kitų Čechovo kūrinių erdvė. Apsakymai „Nuobodis istorija“, „Namas su mezoninu“ (1896), „Jonųčius“ (1898), „Dama su šuniuku“ (1899), apysaka „Palata Nr. 6“ (1892), pjesės

Dédé Vania (1896) ir *Trys seserys* (1900–1901) bei kiti kūriniai pasakoja apie pasaulį, kuriame garbė, siekiai, aistra užgesę, šeimos saitai sutrūkinėję. Juose vaizduojama kasdienybė, nuobodulys, rutina, kuriai priešintis reikia ypatingos atspirties, stoviškos laikysenos ir drąsos atsiverti poezijai. Drąsos, kurios kupini yra pjesės *Dédé Vania* ir *Trys seserys* baigiantys veikėjų monologai.

Siūloma literatūra: Antonas Čechovas, *Nuobodi istorija*: apsakymai ir apysakos, Vilnius: Vaga, 1982; Antonas Čechovas, *Namas su mezoninu*: apsakymai ir apysakos; sudarė Vytautas Visockas, Vilnius: Vaga, 1983; Antonas Čechovas, *Proza*, parengė Agnė Iešmantaitė, Vilnius: Žaltvykslė, 2006; Vyšnių sodas; *Trys seserys*; *Dédé Vania*; Žuvėdra: pjesės; iš rusų kalbos vertė Sigėtas Parulskis, Motiejus Miškinis, Balys Sruoga, Jurgis Talmantas, Vilnius: Alma littera, 2006.

Antonas Čechovas

STORASIS IR PLONASIS

Nikolajevo geležinkelio stotyje susitiko du draugai: vienas storas, antras plonas. Storasis ką tik buvo papietavęs stotyje, ir jo taukuotos lūpos blizgėjo kaip prinokusios vyšnios. Kvepėjo jis cheresu ir fler-d' oranžu. O plonasis ką tik buvo išėjęs iš vagono ir apsikrovęs lagaminais, ryšuliais ir kartono dėžutėmis. Kvepėjo jis kumpiu ir kavos tirštimais. Iš už jo nugaros žvalgėsi liesutė moteris ilgu smakru – jo žmona, ir aukštas gimnazistas primerkta akim – jo sūnus.

– Porfirijau! – šuktelėjo storasis, pamatęs plonąjį. – Ar tai tu? Broliuk tu mano! Šimtas metų, kaip besimatę!

– Dievulėliau! – nustebo plonasis. – Miša! Vaikystės draugas! Iš kur tu išdygai?

Draugai tris kartus pasibučiavo ir įsmeigė į kits kitą pilnas ašarų akis. Abudu buvo maloniai apstulbę.

– Mielasai tu mano! – pradėjo plonasis pasibučiavęs. – O tai nelaukiau! Tai staigmena! Na, pažiūrėk gi į mane kaip reikiant! Toks pat gražuolis, koks ir buvai! Toks pat širdulis ir dabita! Ak tu viešpatie! Na, kaipgi tu? Turtingas? Vedęs? Aš jau, kaip matai, vedęs... Šit mano žmona, Luiza, gimusi Vancenbach... liuieronė... O šit mano sūnus Nafanailas, trečios klasės mokinys. Čia, Nafania, mano vaikystės draugas! Gimnazijoje kartu mokėmės!

Nafanailas truputį pagalvojo ir nusiėmė kepurę.

– Gimnazijoje kartu mokėmės! – toliau kalbėjo plonasis. – Atsimeni, kaip tave prvardžiuodavo? Tave vadino Herostratu, kad tu valdišką knygą pradeginai papirosu, o mane Efialtu, kad aš mėgdavau skūsti. Cha cha... Vaikai buvome! Nebijok, Nafania! Eikš arčiau prie jo... O čia mano žmona, gimusi Vancenbach... liuieronė.

Nafanailas truputį pagalvojo ir pasislėpė už tėvo nugaros.

– Na, kaip gyvuoji, drauge? – klausė storasis, su pasigėrėjimu žiūrėdamas į draugą. – Tarnauji kur? Įsitarnavęs?

– Tarnauju, mano mielas! kolegijos asesorium jau antri metai ir Stanislavą turiu. Alga prasta... na, bet tuščia jos! Žmona muzikos pamokomis verčiasi, aš portsigarus iš medžio namie dirbinėju. Puikius portsigarus! Po rublį imu už vieną. Jeigu kas perka dešimtį ir daugiau, tam, supranti, nuolaida. Stumiamės šiaip taip. Tarnavau, žinai, departamente, o dabar čia atkeltas stalo viršininku toje pat žinyboje... Čia dabar tarnausiu. Na, o tu kaip? Gal jau valstybės tarėjas? A?

– Ne, mano mielas, kelk aukščiau, – tarė storasis. – Aš jau slaptąjį išsitarnavau... Dvi žvaigždes turiu.

Plonasis staiga išblyško, pastingo, bet greitai jo veidas persikreipė į visas puses plačiausia šypsena; atrodė, kad iš veido ir akių pasipylė ziežirbos. Jis pats susigūžė, susilenkė, susiaurėjo... Jo lagaminai, ryšuliai ir kartoninės dėžutės susigūžė, susitraukė... Ilgas žmonos smakras dar labiau ištįso; Nafanailas išsitempė ir užsisagstė savo munduro visas sagas...

– Aš, jūsų ekselencija... Labai malonu! Vaikystės draugas, galima sakyti, ir štai tapote tokiu didžiūnu! Chi chi!

– Na, liaukis! – susiraukė storasis. – Kam šitoks tonas? Mudu vaikystės draugai – ir kuriam galui čia šitas aukštynimas!

– Susimildamas... Ką jūs... – ėmė kikenti plonasis, dar labiau susigūždamas. – Maloningas jūsų ekscelencijos dėmesys... nelyginant kokia drėgmė gaivinanti... Čia štai, jūsų ekscelencija, mano sūnus Nafanailas... žmona Luiza, liuteronė, tam tikru atžvilgiu...

Storasis dar norėjo kažką prieštarauti, bet plonojo veide buvo tiek nuolankumo, saldumo ir pagarbaus rūgštumo, jog slaptajam tarėjui šleikštu pasidarė. Jis nusigręžė nuo plonojo ir atsisveikindamas padavė jam ranką.

Plonasis paspaudė tris pirštus, nusilenkė visu stuomeniu ir sukikeno kaip kinas: „Chi chi chi.“ Žmona nusišypsojo. Nafanailas sudaužė kulnais, ir jam iškrito kepurė. Visi trys buvo maloniai apstulbę.

Vertė Donata Bubinas

ŽMOGUS FUTLIARE

Pačiame Mironosickojės galukaimy, seniūno Prokofijaus daržinėje, taisėsi naktigulto susivėlinę medžiotojai. Jų tebuvo du: veterinarijos gydytojas Ivanas Ivanyčius ir gimnazijos mokytojas Burkinas. Ivano Ivanyčiaus buvo keista dvilypė pavardė – Čimša-Himalaiskis, kuri jam visai nepritiko, ir jį visoj gubernijoje vadino tiesiog vardu ir tėvavardžiu; gyveno jis žirgyne palei miestą ir atvažiavo dabar į medžioklę pakvėpuot tyru oru. O gimnazijos mokytojas Burkinas kas vasarą viešėdavo pas grafus P. ir šioj vietoj seniai jau buvo savas žmogus.

Abu dar nemiegojo. Ivanas Ivanyčius, aukštas apyliesis senis ilgais ūsais, sėdėjo lauke prie durų ir rūkė pypkę; į jį švietė mėnulis. Burkinas gulėjo viduj ant šieno, ir patamsy jo nebuvo matyti.

Pasakojosi įvairias istorijas. Tarp kitko, kalbėjo apie tai, kad seniūno pati Mavra, moteriškė drūta ir nekvaila, per visą gyvenimą niekur toliau nebuvusi, tik savo gimtajame sodžiuje, niekad nemačiusi nei miesto, nei geležinkelio, o paskutinius dešimt metų vis sėdinti užkrosny ir tik naktimis išeinanti oran.

– Kas gi čia nuostabaus! – tarė Burkinas. – Žmonių, vienišų iš prigimties, kurie kaip vėžys atsiskyrėlis arba sraigė stengiasi išitraukti į savo kiautą, šiame pasauly yra nemažai. Gal čia atavizmo reiškinys, grįžimas į tuos laikus, kada žmogaus pirmtakas dar nebuvo visuomeninis gyvulys ir vienišas gyveno savo lindyne, o gal tai tiesiog vienas žmogaus charakterio variantų, – kas žino? Aš nesu gamtininkas, ir ne mano reikalas domėtis panašiais klausimais; aš tik noriu pasakyti, kad tokie žmonės kaip Mavra nėra retas reiškinys. Nagi, toli neieškant, prieš porą mėnesių mirė mūsų mieste toks Belikovas, graikų kalbos mokytojas, mano bendradarbis. Jūs apie jį, be abejo, būsit girdėjęs. Jis buvo įžymus tuo, kad visada, net kai labai gražu, eidavo į orą tik su kaliošais ir skėčiu ir būtinai su šiltu vatiniu paltu. Ir skėtis jo buvo įmautėję, ir laikrodis – pilkos zomšos įmautėję, ir kai išsiimdavo peiliuką pieštukui pasismailinti, tai ir jo peiliukas būdavo įmautėję; ir veidas, rodės, taip pat buvo įmautėję, nes visą laiką jį slapstė pasistatęs apykaklę. Jis nešiojo tamsius akinius, megztinį, vaikščiojo ausis užsikišęs vata, o kai sėsdavo į vežiko bričką, tai liepdavo pakelti viršų. Vienu žodžiu, buvo matyti to žmogaus nuolatinės ir neįveikiamos pastangos apsupti save kiautu, sudaryti sau, taip sakant, futliarą, kuris atskirtų jį nuo visų, apgintų nuo išorinių įtakų. Tikrovė jį erzino, gąsdino, kėlė nuolatinį

nerimą, ir, galbūt norėdamas pateisinti tą savo bailumą, bjaurėjimąsi dabartimi, jis visada girdavo praeitį ir tai, ko niekad nėra buvę; ir senosios kalbos, kurias pats dėstė, jam buvo iš esmės tokie pat kaliošai ir skėtis, kur slėpdavosi nuo tikrojo gyvenimo.

– O, kokia skambi, kokia graži graikų kalba! – sakydavo jis apsalusiu veidu; ir, tarsi paremdamas savo žodžius, primerkdavo akį ir, pakėlęs pirštą, pratarėdavo: – *Antropos!*¹

Ir savo mintis Belikovas taip pat stengėsi slėpti į futliarą. Jam buvo aiškūs tik aplinkkraščiai ir laikraščių straipsniai, kuriuose būdavo kas nors draudžiama. Kai aplinkrašty buvo draudžiama mokiniam išėiti gatvėn po devintos valandos vakaro arba kokiame nors straipsny draudžiama kūniška meilė, tai tas jam buvo aišku, nustatyta, uždrausta – ir tiek. Tuo tarpu leidimas, nedraudimas jam visada turėjo kažkokio netikrumo, kažko nebaigto sakyti ir migloto. Kai mieste būdavo leidžiama įkurti dramos ratelį, ar skaityklą, ar arbatinę, tai jis linguodavo galvą ir sakydavo tyliai:

– Taip tai taip, žinoma, visa tai puiku, tiktai kad ko nors neišeitų.

Visokeriopi taisyklių pažeidimai, prasilenkimai su jomis ir nukrypimai nuo jų Belikovą stumdavo į nusiminimą, nors, rodės, koks čia jo reikalas? Jeigu kuris nors bendradarbis pavėluodavo į maldą arba pasklisdavo gandai apie kokį gimnazistų pokštą, arba klasės auklėtoja būdavo pastebėta vėlai vakare su karininku, tai jis labai jaudindavosi ir vis kalbėdavo, kad ko nors neišeitų. O pedagogų posėdžiuose jis stačiai slėgė mus savo atsargumu, įtarumu ir grynai futliariniais samprotavimais apie tai, kad, anava, berniukų ir mergaičių gimnazijose jaunimas elgiasi blogai, labai triukšmauja klasėse, – ak, kad visa tai nepasiektų vyresnybės, ak, kad ko nors neišeitų, – ir kad jeigu iš antros klasės pašalintume Petrovą, o iš ketvirtos – Jegorovą, tai būtų labai gerai. Ir ką gi? Savo atodūsiams, inkštumu, savo tamsiais akiniais ant išblyškusio, mažiuko veido, – žinote, tas jo veidelis buvo mažiukas kaip šeško, – jis slėgė mus visus, ir mes nusileisdavom, mažindavom Petrovui ir Jegorovui elgesio pažymius, sodindavom juos į karcerį ir galų gale šalindavom ir Petrovą, ir Jegorovą. Turėjo jis keistą įprotį – vaikščioti po mūsų butus. Ateis pas mokytoją, atsisės ir tyli, ir tarsi žiūrinėja ką. Pasėdės šitaip tylomis valandą kitą ir išeina. Tai jis vadino „palaikyti gerus santykius su bendradarbiais“ ir, matyt, vaikščiodavo pas mus tik todėl, kad šitai laikė savo draugiška pareiga. Mes, mokytojai, jo bijojome. Net direktorius bijojo. Na tik pagalvokit, mūsų mokytojai – visi žmonės mąstantys, labai padorūs, išprusinti Turgenevo ir Ščedrino, o šitas žmogiškis, nuolat vaikščiojans su kaliošais ir skėčiu, laikė suėmęs visą gimnaziją ištisus penkiolika metų! Ką čia gimnaziją? Visą miestą! Mūsų ponios šeštadieniais naminių spektaklių nerengdavo, bijodavo, kad jis nesužinotų; ir šventikai nedrįsdavo prie jo valgyti nepasninkiškai, lošti kortomis. Dėl tokių žmonių kaip Belikovas per pastaruosius dešimt–penkiolika metų mūsų mieste buvo imta bijoti visko. Bijojom garsiai kalbėti, siųsti laiškus, susipažinti, skaityti knygas, bijojom šelpti vargšus, mokyti rašto...

Ivanas Ivanyčius, norėdamas kažką pasakyti, kostelėjo, bet pirma užsitraukė pypkės, pažiūrėjo į mėnulį, o paskui tarė stabčiodamas:

– Taigi. Mąstantys, padorūs, skaito ir Ščedrino, ir Turgenevą, visokius Boklius ir kitokius, o žiūrėk, visgi pasidavė, kentė... Tas mat ir yra.

– Belikovas gyveno tuose pat namuose, kur ir aš, – kalbėjo toliau Burkinas, – tame pat aukšte, durys prieš duris. Mes dažnai matydavomės, ir man gerai buvo žinomas jo gyvenimas. Ir namie ta pati istorija: chalatas, naktinė kepurė, langinės, sklendės, devy-

¹ Žmogus (graik.).

nios galybės visokių draudimų, apribojimų, ir – ak, kad ko nors neišeitų! Pasninkiškai valgyti kenksminga, o mėsiško negalima, nes, ko gero, pasakys žmonės, kad Belikovas nesilaikąs pasninkų, ir jis valgė sterką, keptą su sviestu, – valgis ne pasninkiškas, bet negali sakyti, kad ir mėsiskas. Tarnaitės nelaike bijodamas, kad žmonės apie jį nemanytų blogai, o laikė virėją Afanasijų, senį bent šešiasdešimties metų, girtuoklį ir pusprotį, kadaise tarnavusį kariuomenėje pasiuntiniu ir mokantį šiaip taip virti. Tas Afanasijus stovėdavo paprastai prie durų susikryžiavęs rankas ir visada murmėdavo tą patį, giliai atsidusdamas:

– Daug jau *ju* dabartės priviso!

Belikovo miegamasis buvo mažutis lyg skrynia, lova su baldakimu. Atsigulęs užsiklodavo net ir galvą; būdavo karšta, tvanku, į užrakintas duris barbendavo vėjas, krosnyje užaudavo; girdėdavosi atodūsiai iš virtuvės, grėsmingi atodūsiai...

Ir jam būdavo baisu po antklode. Jis bijojo, kad ko neatsitiktų, kad jo nepapjautų Afanasijus, kad neišbrautų vagys, ir paskui visą naktį sapnuodavo kraupius sapnus, o rytą, kai mudu drauge eidavom į gimnaziją, būdavo nuliūdęs, išblyškęs, ir matydavai aiškiai, kad žmonių pilnutėlė gimnazija, į kurią eina, jam baisi, priešinga visai jo būtybei ir kad eiti greta manęs jam, žmogui iš prigimties vienišam, yra sunku.

– Labai jau triukšmauja pas mus klasėse, – kalbėdavo jis, tartum stengdamasis surasti paaiškinimą savo slogiam jausmui. – Į ką tai panašu?

Ir šitas graikų kalbos mokytojas, šitas žmogus futliare, tik pamanykite, kad kiek būtų vedęs.

Ivanas Ivanyčius greitai atsigrėžė į daržinę ir tarė:

– Juokaujat!

– Taip, būtų kad kiek vedęs, nors tat ir keista. Paskyrė mums naują istorijos ir geografijos mokytoją, tokį Kovalenką Michailą Savičių, chochlą. Atvažiavo jis ne vienas, o su seseria Varenka. Jis jaunas, aukštas, tamsaus gymio, su stambiom rankom, ir iš veido matyti, kad kalba bosu, ir tikrai balsas kaip iš kubilio: bū bū bū... O jinai jau nebejauna, kokių trisdešimties metų, bet irgi aukšta, grakšti, juodbruva, skaitaveidė, – vienu žodžiu, ne mergina, o marmeladas, ir tokia žvitri, triukšminga, vis dainuoja ukrainietiškus romansus ir kvatoja. Kad tik kas, tuojau ir pratrūksta balsingu juoku: cha cha cha! Mes kaip reikiant susipažinom su Kovalenkais, atmenu, per direktoriaus vardines. Tarp rūsčių, pasitempusių, nuobodžių pedagogų, kurie ir į vardines juk vaikšto iš pareigos, staiga matom, nauja Afroditė užgimė iš putų: vaikščioja į šonus įsisprendusi, kvatoja, dainuoja, šoka... Ji sudainavo jausmingai „Vijut vitry“², paskui dar romansą, ir dar, ir visus mus sužavėjo – visus, net Belikovą. Jis prisėdo prie jos ir tarė saldžiai šypsodamas:

– Ukrainiečių kalba savo švelnumu ir maloniu skambesiu panaši į senąją graikų kalbą.

Tatai paglostė Varenkai širdį, ir ji ėmė jam pasakoti jausmingai ir įtikinamai, kad Gadičo apskrityje turinti vienkiemį, o vienkiemyje gyvenanti mamutė, ir tenai augančios tokios kriaušės, tokie aguročiai, tokie kabakai! Ukrainoj moliūgai vadinami kabakais, o smuklės – šinkais³, ir verda ten barščius su raudonukais ir su mėlynukais „tokius skanius, tokius skanius, kad stačiai – baisu!“

Klausėmės mes, klausėmės, ir staiga visiems dingtelėjo ta pati mintis:

² Pučia vėjai (*ukrain.*).

³ „Kabak“ (*rus.*), „šinok“ (*ukrain. iš lenk.*) – smuklė.

- Gerai būtų juodu supiršti, - tyliai pasakė man direktorienė.

Visi kažkodėl prisiminėm, kad mūsų Belikovas nevedęs, ir mums dabar atrode keista, kad iki šiol kažkaip nebuvom pastebėję, visiškai buvom išleidę iš akių tokią svarbią jo gyvenimo smulkmeną. Kaip apskritai jis žiūri į moterį, kaip sprendžia šitą gyvybinį klausimą? Anksčiau tai visiškai mūsų nedomino; galbūt mes nedrįsime net pamanyti, kad žmogus, kuris visokiu oru vaikšto su kaliošais ir miega po baldakimu, galėtų mylėti.

- Jam seniai jau per keturiasdešimt, o jai trisdešimt... - paaiškino savo mintį direktorienė. - Man rodos, jinai už jo tekėtų.

Ko tik nepridaroma mūsų provincijoje iš nuobodulio, kiek daug nereikalingų ir tuščių dalykų! Ir tai todėl, kad visai nedarome to, ką reikia daryti. Na šit, kam mums čia prireikė vesdinti tą Belikovą, kurio net ir įsivaizduoti negalėjai vedusio? Direktorienė, inspektorienė ir visos mūsų gimnazijos ponios atgijo, net pagražėjo, tartum staiga išvydusios gyvenimo tikslą. Direktorienė ima teatre ložę, ir žiūrim - jos ložėje sėdi Varenka su šitokia vėduokle, spindinti, laiminga, o greta jos Belikovas, mažiukas, susisukęs, tartum iš namų replėmis ištrauktas. Aš surengiu vakarėlį, ir ponios reikalauja, kad būtinai pakviesčiau ir Belikovą, ir Varenką. Vienu žodžiu, ėmė suktis mašina. Pasirodė, kad Varenka dėl tekūtės nesišaušia. Gyventi prie brolio jai buvo ne per daug smagu, tiek ir tedarė, kad per išstisias dienas abu ginčijosi ir barėsi. Štai jums scena: eina Kovalenka gatve, aukštas, dramblotas vyras su išsiuvinėtais marškiniais, kuodas iš po kepurės drykso ant kaktos; vienoj rankoj - knygų ryšulys, kitoj - stora gumbuota lazda. Iš paskos eina sesuo, irgi su knygomis.

- Betgi tu, Michailikai, to neskaitei! - ginčijasi ji garsiai. - Aš gi tau sakau, prisiekiu, tu tikrai neskaitei!

- O aš tau sakau, kad skaičiau! - rėkia Kovalenka, trinksėdamas lazda į šaligatvį.

- Ak dieve tu mano, Minčikai! Ko gi tu pyksti, juk mūsų pasikalbėjimas principinis.

- O aš tau sakau, kad skaičiau! - šaukia dar garsiau Kovalenka.

O namie, kai tik svetimas žmogus, tai ir vaidai. Toks gyvenimas, matyt, įgriso, norėjosi savo kampo, ir į amžių reikia atsižvelgti; čia jau rinktis nėr kada, sutiksi tekėti už bet ko, net už graikų kalbos mokytojo. Tiesą pasakius, dauguma mūsų panelių - kad tik ištekėtų, nesvarbu už ko. Šiaip ar taip, Varenka ėmė rodyti Belikovui aiškų palankumą.

O Belikovas? Jis ir Kovalenką lankydavo taip pat kaip ir mus. Ateina, sėdi ir tyli. Jis tyli, o Varenka jam dainuoja „Vijut vitry“, arba susimąsčiusi žiūri į jį tamsiomis akimis, arba ūmai prapliumpa:

- Cha cha cha!

Meilės dalykuose, o ypač vedybose, labai daug reiškia įtaiga. Visi - ir draugai, ir ponios - ėmė įtikinėti Belikovą, kad jis turįs vesti, kad jam nieko kito nebelieka, kaip tik vesti; visi sveikinome jį, kalbėjome rimtais veidais įvairias banalybes, kaip pavyzdžiui, kad vedybos yra rimtas žingsnis; be to, Varenka buvo apveidi, daili, ji buvo valstybės tarėjo dukterė ir turėjo vienkiemį, o svarbiausia, tai buvo pirmoji moteris, kuri žiūrėjo į jį maloniai, nuoširdžiai,- galva jam apsisuko, ir jis nusprendė, kad iš tikrųjų reikia vesti.

- Va tada reikėjo ir atimti iš jo kaliošus ir skėtį, - tarė Ivanas Ivanyčius.

- Įsivaizduokit, tai pasirodė neįmanoma. Jis pasistatė savo kambarį ant stalo Varenkos portretą ir vis vaikščiojo pas mane ir kalbėjo apie Varenką, apie šeimos gyvenimą, apie tai, kad vedybos yra rimtas žingsnis, dažnai lankė Kovalenkus, bet savo gyvenimo būdo nepakeitė nė kiek. Net priešingai, nutarimas vesti paveikė jį kažkaip liguistai, jis išblyško, sulysio ir, rodės, dar giliau nulindo į savo futliarą.

– Varvara Savišna man patinka, – sakydavo man jis su kreiva šypsenėle, – ir aš žinau, vesti būtina kiekvienam žmogui, bet... visa tai, žinote, įvyko kažin kaip ūmai. Reikia pagalvoti.

– Ką gi čia galvoti? – sakau jam. – Veskit, ir viskas.

– Ne, vedybos – rimtas žingsnis, reikia pirma apsvarstyti būsimas pareigas, atsakomybę... kad paskui ko neišeitų. Tas man tiek nerimo kelia, aš dabar kiauras naktis nemiegu. Ir, prisipažinsiu, bijau: ir jos, ir brolio kažkokios keistos mintys, jie galvoja kažkaip, žinote, keistai, ir charakteris labai smarkus. Vesi, o paskui, ko gero, įsivelsi į kokią nors istoriją.

Ir jis nesipiršo, vis atidėliojo, nors didžiai apmaudavo direktorienė ir visos mūsų ponios; jis vis svarstė būsimas savo pareigas ir atsakomybę, o tuo tarpu beveik kasdien vaikščiojo su Varenka, galbūt manė, jog taip reikią jo padėty, ir užeidavo pas mane pasikalbėti apie šeimos gyvenimą. Ir tikriausiai galų gale jis būtų pasipiršęs, ir būtų įvykusi viena tų nereikalingų, kvailių santuokų, kokių pas mus iš nuobodulio ir neturėjimo ko veikti įvyksta tūkstančiai, jeigu staiga nebūtų atsitikęs *kolossalische Skandal*⁴. Reikia pasakyti, kad Varenkos brolis Kovalenka ėmė nekęsti Belikovo nuo pat pirmosios pažinties dienos ir žiūrėti į jį negalėjo.

– Nesuprantu, – sakydavo jis mums, gūžčiodamas pečiais, – nesuprantu, kaip jūs galite kęsti tą skundiką, tą šunsnukį. Ech ponai, kaip jūs galite čia gyventi! Atmosfera pas jus troški, bjauri. Argi jūs pedagogai, mokytojai? Jūs – karjeristai valdininkiūkščiai, jūsų čia ne mokslo šventovė, o davatkyno štabas, ir raugalu smirda kaip policijos būdaj. Ne, vyručiai, pagyvensiu su jumis dar šiek tiek ir išvažiuosiu į savo vienkiemį, ir gaudysiu sau tenai vėžius, ir vaikus mokysiu. Išvažiuosiu, o jūs pasilikit čia su savo Judu, kad jis kur nusprogtų.

Arba jis kvatodavo, kvatodavo ligi ašarų, tai bosu, tai plonu spiegiamu balsu, ir klausdavo mane, skėščiodamas rankom:

– Ko jisai pas mane sėdi? Ko jam reikia? Sėdi ir žiūri.

Jis net pravardinį Belikovui davė: „anava, voras!“ Ir, suprantama, mes vengdavom kalbėti su juo apie tai, kad jo sesuo Varenka rengiasi tekėti už „anava, voro“. Ir kai vieną sykį direktorienė užsiminė jam, kad gera būtų išleisti jo seserį už tokio solidaus, visų gerbiamo žmogaus kaip Belikovas, tai jis susiraukė ir suniurnėjo:

– Ne mano reikalas. Tegų ji teka nors ir už žalčio, o aš nemėgstu į svetimus reikalus kištis.

Dabar klausykit, kas toliau. Kažin koks išdykėlis nupiešė karikatūrą: eina Belikovas su kaliošais, paraitytomis kelnėmis, su skėčiu, o su juo po ranka Varenka; apačioje parašas: „Įsimylėjęs antropos“. Išraiška, žinote, nuostabiai sugauta. Dailininkas turbūt darbavosi ne vieną naktį, nes visi berniukų ir mergaičių gimnazijų mokytojai, seminarijos mokytojai, valdininkai – visi gavo po egzempliorių. Gavo ir Belikovas. Karikatūra padarė jam kuo slogiausią įspūdį.

Išeinam mudu drauge iš namų, – buvo kaip tik gegužės pirmoji, sekmadienis, ir mes visi, mokytojai ir gimnazistai, buvom susitarę susitikti prie gimnazijos ir paskui drauge eiti pėsti už miesto į šilą, – išeinam mudu, o jis pažaliavęs, niauresnis už debesį.

– Kokių yra negerų, piktų žmonių! – pratarė, ir lūpos jam suvirpėjo.

⁴ Didžiausias skandalas (*vok.*).

Man net pagailo jo. Einam, ir staiga, galite įsivaizduoti, važiuoja dviračiu Kovalenka, o jam iš paskos Varenka, irgi ant dviračio, raudona, nuilsusi, bet linksma, džiugi.

– O mes, – rėkia ji, – pirmyn važiuojam! – Jau toks puikus oras, toks puikus, kad stačiai baisu!

Ir nuvažiavo abudu. Mano Belikovas iš žalio pasidarė baltas ir tarsi apstulbo. Sustojo ir žiūri į mane.

– Atleiskit, kas gi čia yra? – paklausė jis. – O gal mane akys apgauna? Ar gimnazijos mokytojams ir moterims padoru važinėti dviračiu?

– Koks gi čia nepadorumas? – tariau aš. – Tegul sau važinėjasi sveiki.

– Bet kaipgi galima? – suriko jis, stebėdamasis mano ramumu. – Ką jūs kalbate?!

Ir jis buvo taip pritrenktas, jog nebėjo toliau ir grįžo namo.

Kitą dieną jis vis nervingai trynėsi rankas ir krūpčiojo, ir buvo matyti iš veido, kad jam negera. Ir iš pamokų išėjo, tai atsitiko jam pirmą kartą gyvenime. Ir nepietavo. O vakarop apsirengė šilčiau, nors lauke buvo visai vasariškas oras, ir nukiūtino pas Kovalenkus. Varenkos nebuvo namie, rado tik brolių.

– Sėskit, nuolankiausiai prašau, – tarė Kovalenka šaltai ir suraukė antakius; jo veidas buvo mieguistas, jis ką tik buvo prigulęs popietės ir blogai nusiteikęs.

Belikovas pasėdėjo tylomis kokią dešimtį minučių ir pradėjo:

– Aš pas jus atėjau širdies nuraminti. Man labai, labai sunku. Kažkoks paskviliantas juokingai nupiešė mane ir dar vieną asmenį, mums abiem artimą. Laikau savo pareiga patikinti jus, kad aš čia niekuo dėtas... Aš nesu davęs jokio pagrindo tokiai pajuokai, – priešingai, aš visuomet elgiausi kaip padorus žmogus.

Kovalenka sėdėjo pasipūtęs ir tylėjo. Belikovas kiek patylėjo ir kalbėjo toliau tyliu, liūdnu balsu:

– Ir dar kai ką turiu jums pasakyti. Aš seniai tarnauju, o jūs tik pradėdat tarnybą, ir aš laikau savo pareiga, kaip vyresnis bendradarbis, jus perspėti. Jūs važinėjate dviračiu, o šita pramoga visiškai nepritinka jaunuomenės auklėtojui.

– Kodėl gi? – paklausė Kovalenka bosu.

– Tai argi čia reikia dar aiškinti, Michailai Savičiau, argi tai nėra savaimė suprantama? Jeigu mokytojas važiuoja dviračiu, tai kas gi lieka daryti mokiniams? Jiems lieka tik galvom eiti! Ir kadangi tat nėra leista aplinkraščiu, tai ir nevalia. Vakar aš pasibaisėjau. Kai pamačiau jūsų sesutę, tai man apraibo akys. Moteris arba mergina ant dviračio – tai baisu!

– Ko gi pagaliau jūs norit?

– Aš noriu tik tiek – perspėti jus, Michailai Savičiau. Jūs – žmogus jaunas, jums gyvenimas prieš akis, reikia elgtis labai labai atsargiai, o jūs prasižengiate, oi kaip prasižengiate. Jūs vaikščiojate išsiuvinėtais marškiniais, nuolat gatvėje su kažkokiomis knygomis, o dabar va dar dviratis. Apie tai, kad jūs ir jūsų sesutė važinėjate dviračiu, sužinos direktorius, paskui prieis iki mokyklų globėjo... Kas gi čia gero?

– Kad aš ir sesuo važinėjam dviračiu, tas niekam ne galvoj! – tarė Kovalenka ir paraudė. – O kas kišis į mano privačius ir šeimyninius reikalus, tą aš pasiūsiu po šimts velnių.

Belikovas nubalo ir atsistojo.

– Jeigu jūs šnekat su manim tokiu tonu, tai aš negaliu kalbėti toliau, – tarė jis. – Ir prašau jus niekad taip nekalbėti prie manęs apie viršininkus. Jūs turit gerbti vyresnybę.

– O ar aš sakiau ką blogo apie vyresnybę? – paklausė Kovalenka, žiūrėdamas į jį piktai. – Susimildamas, duokit man ramybę. Aš doras žmogus ir su tokiu ponu kaip jūs nenoriu kalbėti. Aš nemėgstu skundikų.

Belikovas nervingai subruzdavo pasibaisėjęs ir skubiai ėmė rengtis. Juk pirmąsyk gyvenime jis girdi tokius storžieviškus žodžius:

– Galite kalbėti, kaip jums patinka, – tarė jis, išeidamas iš prieškambario į laiptų aikštelę. – Aš noriu tik perspėti jus: galbūt mus kas nors girdėjo, ir kad neiškreiptų mūsų pašnekėsio ir kad ko nors neišeitų, aš turėsiu pranešti ponui direktoriui mūsų pašnekėsio turinį... bendrais bruožais. Aš privalau tai padaryti.

– Pranešti? Eik, pranešk!

Kovalenka griebė jį už pakarpos ir smarkiai pastūmė, ir Belikovas nudardėjo nuo laiptų, bumbsėdamas savo kaliošais. Laitai buvo aukšti, statūs, bet jis nuriedėjo ligi apačios laimingai, atsistojo ir pasičiupinėjo nosį: ar sveiki akiniai? Bet kaip tik tuo metu, kai jis riedėjo laiptais, įėjo Varenka, o su ja dvi ponios; jos stovėjo apačioj ir žiūrėjo – ir Belikovui tai buvo visų baisiausia.

Verčiau, rodos, nususukti sprandą, abi kojas nulūžti negu tapti pajuokos objektu; juk dabar sužinos visas miestas, pasieks kalbos ir direktorių, ir mokyklų globėją, – ak, kad tik ko nors neišeitų! – nupieš dar kas naują karikatūrą, ir viskas baigsis tuo, kad būsi atleistas...

Kai pakilo, Varenka pažino jį ir, žiūrėdama į juokingą jo veidą, suglamžytą palta, kaliošus, nesuprasdama, kaip čia yra, manydama, kad jis nupuolė pats netyčia, nesusilaikė ir užsikvatojo ant visų namų:

– Cha cha cha!

Ir šituo skambiu, griausmingu „cha cha cha“ baigėsi viskas: ir piršlybos, ir žemiškasis Belikovo būvis. Jis jau nebegirdėjo, ką sakė Varenka, ir nieko nebematė. Parėjęs namo pirmiausia nuėmė nuo stalo portretą, o paskui atgulė ir jau nebekėlė.

Po trejeto dienų atėjo pas mane Afanasijus ir paklausė, ar nereikėtų pakviesti daktaro, nes, girdi, ponui kažkas darosi. Aš nuėjau pas Belikovą. Jis gulėjo po baldakimu, užsiklojęs antklode, ir tylėjo; paklausi jo, o jis tik „taip“ arba „ne“ – ir daugiau nė šnipšt. Jis guli, o šalia slankioja Afanasijus, rūškanas, paniuręs, ir dūsauja giliai, o nuo jo degtine trenkia kaip iš smuklės.

Po mėnesio Belikovas numirė. Laidojom mes jį visi, atseit abidvi gimnazijos ir seminarija. Dabar, kai gulėjo grabe, jo veidas buvo romus, malonus, net linksmas, tarytum džiaugėsi, kad pagaliau jį įdėjo į futliarą, iš kurio niekuomet nebeišeis. Taip, jis pasiekė savo idealą! Ir tarsi jo garbei per laidotuves buvo ūkanotas, lietingas oras, ir visi mes buvom su kaliošais ir su skėčiais. Varenka irgi buvo laidotuvėse ir, kai grabą leido į duobę, pravirko. Aš pastebėjau, kad chochliukės tik verkia arba kvatoja, vidutinė nuotaika jas retai aplanko.

Prisipažįstu, laidoti tokius žmones kaip Belikovas yra didelis malonumas. Ėjom iš kapų, nutaisę liūdnas, graudulingas fizionomijas; niekam nesinorėjo rodyti viešai to pasitenkinimo – jausmo, panašaus į tą, kokį išgyvendavome seniai seniai, dar vaikystėje, kada vyresnieji išvažiuodavo iš namų ir mes bėgiodavome po sodą valandą kitą, džiaugdamesi visiškai laisve. Ak, laisvė, laisvė! Net užuomina, net silpna jos galimumo viltis suteikia sielai sparnus, ar ne tiesa?

Iš kapinių grįžome gerai nusiteikę. Bet praslinko maždaug savaitė, ir vėl prasidėjo toks pat gyvenimas kaip anksčiau, toks pat žiaurus, varginantis, beprasmiškas gyvenimas, neuždraustas aplinkraščiu, bet ir neleistas visiškai, nepasidarė geriau. Ir iš tikrųjų Belikovą palaidojom, o kiek tokių futliarinių žmonių dar liko, kiek jų darbus!

– Tas mat ir yra, – tarė Ivanas Ivanyčius ir užsirūkė pypkę.

– Kiek jų dar bus! – pakartojo Burkinas.

Gimnazijos mokytojas išėjo iš daržinės. Tai buvo žmogus neaukšto ūgio, storas, visai plikas, juoda barzda vos ne ligi juostos; su juo išėjo ir du šunys.

– O mėnulis, mėnulis! – tarė jis, žiūrėdamas aukštyn.

Buvo jau vidurnaktis. Dešinėje matėsi visas kaimas, ilga gatvė ėjo toli, bent penketą varstų. Viską buvo sustingdęs gilus, kietas miegas; nei judesio, nei garso – net netikėtum, kad gamtoje gali būti taip tylu. Kai mėnesienos naktį matai plačią kaimo gatvę su trobomis, stirtomis, užmigusiais gluosniais, tai sieloje darosi tyku; šitoje savo rimtyje, pasislėpusi nakties šešėliuose nuo darbų, rūpesčių ir vargo, ji yra romi, liūdna, graži, ir rodos, kad ir žvaigždės žiūri į ją maloniai, susigraudinusios ir kad pikto jau nebėra žemėje, ir kad viskas gerai. Į kairę nuo galukaimio plytėjo laukai; jie matėsi toli toli, iki pat horizonto, ir visoje tų laukų platybėje, užlietoje mėnesienos, irgi nei judesio, nei garso.

– Tas mat ir yra, – pakartojo Ivanas Ivanyčius. – O argi tai, kad mes mieste gyvename tvankumoj, ankštumoj, rašome nereikalingus raštus, lošiame vintą, – argi tai ne futliaras? O kad mes praleidžiame visą gyvenimą tarp dykaduonių, bylininkų, kvailių, tuščių moterų, kalbam ir klausomės visokių niekų – ar tai ne futliaras? Va, jeigu norite, aš jums papasakosiu vieną labai pamokomą istoriją.

– Ne, jau metas miegoti, – tarė Burkinas. – Ligi rytojaus!

Abu ėjo į daržinę ir atsigulė ant šieno. Ir jau abu užsiklojo ir ėmė snausti, tik staiga pasigirdo lengvi žingsniai: tap, tap... Kažin kas vaikščiojo netoli daržinės; paėjęs kiek ir sustoja, o po valandėlės vėl: tap, tap... Šunys suurzgė.

– Tai Mavra vaikščioja, – tarė Burkinas.

Žingsniai nutilo.

– Matyti ir girdėti, kaip žmonės meluoja, – tarė Ivanas Ivanyčius, versdamasis ant kito šono, – ir tave vadina kvailiu dėl to, kad pakenti šitą melą; kentėti skriaudas, pažeminimus, nedrįsti atvirai pasakyti, kad tu esi dorųjų, laisvųjų žmonių pusėje, ir pačiam meluoti, šypsotis, ir vis dėl duonos kąsnio, dėl šilto kampo, dėl kokio nors tituliūkščio, kuris skatiko tevertas, – ne, ne, toliau taip gyventi negalima!

– Na, čia jau jūs iš kitos operos, Ivanai Ivanyčiau, – tarė mokytojas. – Mikime.

Ir po kokių dešimties minučių Burkinas jau miegojo. O Ivanas Ivanyčius vis vartaliojosi nuo vieno šono ant kito ir dūsavo, paskui atsikėlė, vėl išėjo laukan, ir, atsisedęs prie durų, užsirūkė pypkutę.

XX a. vidurio

modernioji

literatūra

XX a. vidurio modernioji literatūra

Nepriklausomai valstybei kuriantis. Pirmajam pasauliniam karui baigiantis, dvi didžiosios Lietuvos kaimynės bei jos likimo lėmėjos Rusija ir Vokietija buvo nusilpusios dėl jas draskančių vidinių neramumų. Vokietija turėjo pripažinti, kad karas jai nėra sėkmingas, ir pereiti prie derybų dėl paliaubų, kurių sąlygos (griežtai nustatytos vėlesne 1919 m. Versalio taikos sutartimi) buvo skausmingos ir kėlė nepasitenkinimą išvargintos ir nuskurdintos šalies visuomenėje, įžiebė protesto demonstracijas ir net atvedė į revoliuciją. Rusijoje jau buvo įsiliepsnojęs pilietinis karas tarp valdžių užgrobusių bolševikų šalininkų ir priešininkų. Tokiomis aplinkybėmis, susilpnėjęs represyvioms centralizuotų valstybių struktūroms, žlungant monarchijoms ir vis labiau bruzdant tautinėms mažumoms bei opozicinėms politinėms grupuotėms, nedidelės lietuvių intelektualų grupės įkvėpta suverenios valstybės vizija pasirodė esanti ne beprotiška avantiūra, o reali galimybė. Ši galimybė sėkmingai realizuota 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje Lietuvos Tarybai pasirašius Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, kuris greitai tapo žinomas visame krašte, nors okupacinė vokiečių cenzūra (o vėliau ir valdančiojo režimo atstovai Berlyne) mėgino nutildyti laisvės reikalaujančius balsus. Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, diplomatams dar ilgai teko kovoti dėl Respublikos tarptautinio pripažinimo juridiniu lygmeniu, įteisinti valstybės sienas, steigti jos institucijas, įsivesti savo valiutą ir spręsti daugybę ekonominių, socialinių, švietimo ir kitų problemų. Nemažai žinomų rašytojų tapo besikuriančios valstybės atstovais užsienyje (Jurgis Savickis, Ignas Šeinius, Jurgis Baltrušaitis, Oskaras Milašius), valstybinių institucijų, visuomeninių draugijų vadovais (Liudas Gira, Vincas Krėvė), išėjo savanoriais į „menininkų batalioną“ (Kazys Binkis).

Karo ir suirutės negandų išblaškyti lietuviai inteligentai, sužinoję apie įvykius tėvynėje, ėmė grįžti į Lietuvą, čia organizuoti kultūrinį gyvenimą, atkurti periodinę spaudą, leisti naujus žurnalus. „Nors dar pakraščiuose tebegirdėti armotų dundesys ir ginklų žvangėjimas – šalies vidury karo susirodytosios žaizdos jau gyja“, – leisdamas „vienintelį paveiksluotos literatūros, meno ir kultūros“ žurnalą *Veja* 1919 m. entuziastingai rašė Kazys Binkis, pasiryžęs su bendraminčiais tęsti pirmojo lietuvių literatūros žurnalo *Vaivorykštė* (1912–1913) ir almanacho *Pirmasai baras* (1915) tradicijas. Tų pačių intencijų kupini buvo ir simbolistai Balys Sruoga bei Faustas Kirša, parengę poezijos ir dailės almanachą *Dainava* (1920). Binkis netrukus išleido poezijos antologiją *Vainikai* (1921), atskleidžiančią to meto poezijos spektrą, o pats susižavėjo Berlyno, kuriame tada studijavo, atmosfera ir moderniuoju menu. *Vejos* teišėjo trys numeriai, solidaus literatūros žurnalo estafetę perėmė Krėvės redaguojami *Skaitymai*, sutelkę visus garsesnius rašytojus, kurie buvo ir kritikai, ir vertėjai. 1920–1923 m. išleistuose dvidešimt keturiuose *Skaitymų* numeriuose pasirodė svarbiausi to laikotarpio kūriniai: Krėvės novelės, Vaižganto apysaka *Dėdės ir dėdienės*, Šatrijos Raganos *Sename dvare*, Vinco Mykoliaičio-Putino, Fausto Kiršos, Balio Sruogos, Kazio Binkio eilėraščiai ir kt. *Skaitymai* turėjo rimtą kritikos skyrių, kuriame darbavosi Krėvė, Gira ir Sruoga, netrukus išgarsėję kaip „aštriaplunksnė trijulė“, nuo kurios silpnesnius autorius gynė geraširdis Vaižgantas. Jo straipsnis „Knygoms apginti – nuo kritikų“ paskatino pirmą ryškesnę literatūrinę polemiką tarpukariu – svarstyta, ar dar reikia džiaugtis kiekviena lietuviška knyga kaip spaudos draudimo laikais, ar savo literatūrai turime taikyti pasaulinius kriterijus?

Ypač daug svarbių visai valstybei darbų buvo įvykdyta 1920–1923 m. laikotarpiu. 1920 m. daugelio Lietuvos gyventojų balsais išrinktas Steigiamasis Seimas, patvirtinta nuolatinė Konstitucija. Tais pačiais metais Lietuva neteko Vilniaus – jį užėmė lenkų generolo Lucijano Želigovskio daliniai. Vilniaus klausimas rūpės daugeliui patriotiškai nusiteikusių lietuvių visą Nepriklausomybės dvidešimtmetį.

Algirdas Julius Greimas, kalbėdamas apie ekonominę pažangą Lietuvoje tarpukario metais, pastebėjo: „Man atrodo, kad vertinant vadinamąją ‚smetoninę Lietuvą‘, nepakankamai pabrėžiama tuo metu vykusios ekonominės revoliucijos reikšmė.“ Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, atsigavo žemės ūkis, 1921–1922 m. priimti žemės reformą įteisinę įstatymai, kuriais remiantis stambiųjų dvarų žemė nusavinta ir išdalyta mažažemiams ir bežemiams naujakuriams. Dėl šios reformos šalyje sustiprėjo valstiečių ūkiai, Lietuva tapo išvystyta agrarine valstybe. 1920 m. Kaune įsikūrė 8 bankai, 1922 m. rugsėjo 25 d. į apyvertą paleistas litas. Stiprėjo pramonė – 1921–1924 m. Lietuvoje įsikūrė 379 pramonės įmonės. Visos svarbesnės žemės ūkio šakos buvo suorganizuotos į kooperatines arba akcines organizacijas, sistemingai dirbusias Lietuvos žemės ūkio moderninimo ir ūkininkų kultūrinimo darbą. 1923 m. prasidėjo grūdų eksportas, 1926 m. Lietuvoje veikė 209 dešrų ir konservų gamyklos. Valstybė rėmė pienininkystę, 1927 m. įkūrė „Pieno centrą“, kuris užtikrino, kad Anglija, Vokietija supirkdavo 30 procentų Lietuvoje pagaminamo sviesto. Kooperatyvų sąjunga „Lietūkis“ nuo 1923 m. sėkmingai užsiėmė žemės ūkio produkcijos eksportu, aprūpindavo ūkininkus reikalingomis prekėmis, „Lietūkio“ agronomai mokė ūkininkus modernesnio ūkininkavimo. Svarbią vietą valstybėje užėmė akcinė bendrovė „Maistas“, kuri vertėsi mėsos perdirbimu ir mėsos produktų eksportu. Tekstilės gaminiams pagarsėjo „Drobė“, kurioje buvo naudota vietinė vilna, linai. 1936 m. visi pramonės vienetai susijungė į Prekybos, pramonės ir amatų rūmus. Palyginti su XX a. pradžia, ūkininkų padėtis žymiai pagerėjo, o pramonė išaugo ketveriopai. Pagal augalininkystės produkciją Lietuva užėmė vieną pirmųjų vietų Europoje.

Netekusi Vilniaus Lietuva gavo Klaipėdą. Tai įvyko po 1923 m. Klaipėdos krašto sukilimo, kurio dalyviai Mažosios Lietuvos lietuvininkai galėjo remtis slapta Lietuvos vyriausybės parama – svarbų vaidmenį organizuojant sukilimą ir koordinuojant sukilėlių veiksmus atliko Šaulių sąjunga, kuriai vadovavo rašytojas Vincas Krėvė-Mickevičius. Lietuva po sukilimo įgijo ne tik nemažą, strategiškai ir ekonomiškai reikšmingą pajūrio ruožą, bet ir rimtų problemų: lietuviškoms valdžios institucijoms sunkiai sekėsi integruoti vokiečių bendruomenę, Klaipėdos krašte sudariusią gyventojų daugumą. Nepriklausomybės laikotarpiu vis dar stiprus buvo Vydūno, kaip Mažosios Lietuvos dvasinio lyderio, autoritetas, Lietuva sužinojo apie jauną ir talentingą šio krašto rašytoją – Ievą Simonaitytę.

Universitetas permainų sukuryje. 1922 m. Kaune įkurtas Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitetas suteikė literatūros procesui akademinį lygį. Tai pirmoji aukštoji mokykla šalies teritorijoje, kurioje visos disciplinos dėstytos lietuvių kalba. Į Humanitarinių mokslų bei Teologijos-filosofijos fakultetus stoji kūrybiškas jaunimas, dėstytojauti buvo kviečiami šviesiausi tautos protai, svečiai iš kitų šalių. Humanitarinius mokslus dėstė daug žinomų asmenybių. Draudžiamą spaudos periodą specialistas Vaižgantas emociškai, įdomiausiais faktais išmargintu pasakojimu sutraukdavo studentus net iš gretimų fakul-

tetų. Rusų literatūrą ir dramą dėstė profesoriai Krėvė ir Sruoga: jie mėgę kartu pasivaikščioti stebindami praeivius – Sruoga buvo aukšto ūgio, o Krėvė žemas. Preciziškai mintį formuluodavo Vincas Mykolaitis, savo bute rengęs kuriančio jaunimo sueigas. Visuotinės literatūros kursą skaitė profesorius Jonas Mačiulis-Maironis. Kalbos disciplinas universitete dėstė Jonas Jablonskis bei Kazimieras Būga, stilistiką bei antikinę filosofiją – prezidentas Antanas Smetona, prancūzų literatūros istoriją – Vladas Dubas, vokiečių – įspūdingos išvaizdos šveicaras Juozas Eretas. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerijos įkūrėjas Paulius Galaunė supažindino su meno istorija. Erudicija imponavo Europos masto filosofai Vosylius Seze-manas, Levas Karsavinas, per metus puikiai išmokę lietuvių kalbą, bei teisininkas Mykolas Riomeris (Römeris), ilgametis universiteto rektorius.

Antrosios Respublikos laikais iš viso įkurtos šešios aukštosios mokyklos (Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijos, Pedagoginis ir Prekybos institutai, Konservatorija, Dailės institutas), kasmet buvo pastatoma ir atidaroma po keliasdešimt naujų pradžios mokyklų bei progimnazijų – šaliai reikėjo naikinti iš carinės Rusijos paveldėtą visuotinį neraštingumą, artėti prie Europos standartų.

Universiteto fakultetai leido savo akademinius leidinius (*Darbai ir dienos, Tauta ir žodis, Logos, Soter, Athenaeum, Mūsų senovė* ir kt.). Paramos netekusius ir užsidariusius *Skaitymus* nuo 1924 m. pratęsė Teologijos-filosofijos fakulteto leidžiamas ir Mykolaičio-Putino redaguojamas *Židinys* – solidžiausias ir stabiliausias tarpukario literatūros ir mokslo žurnalas (1924–1940). Leidinys plačiai reprezentavo lietuvių literatūrą bei kultūrą, jame vengta meninių, nacionalinių ir politinių kraštutinumų, diegta demokratijos ir tolerancijos dvasia, tačiau viešai deklaruota parama Katalikų Bažnyčiai, kurios įtaka tarpukario valstybės gyvenime buvo itin reikšminga. Be grožinės publicistikos, *Židinyje* buvo akademinio bei visuomeninio gyvenimo, pasaulinio mokslo apžvalgų, knygų bei žurnalų recenzijų skyriai.

Dėstytojai ir studentai susitikdavo ne tik akademinėse įstaigose ar periodinių leidinių puslapiuose, bet ir draugijose, iškylose, literatūros vakaruose. Ypač reikšminga buvo „Šatrijos“ meno draugija, įsteigta Šveicarijoje išsilavinimą įgijusių profesorių Ereto bei Mykolaičio-Putino, kurie siekė diegti Lietuvoje Vakarų Europos moderniosios krikščionybės vertybes. Devizu pasirinkusi filosofo Stasio Šalkauskio mintį, jog menas turi tarnauti grožiui, o grožis – gyvenimo tobulumui, draugija per ilgą savo veiklos laikotarpį (1924–1940) telkė gambiausią Lietuvos jaunimą (žinoma daugiau kaip trys šimtai narių), lavino literatūrinį ir estetinį skonį, ugdė filosofinę mintį, formavo universalią pasaulėžiūrą. Su „Šatrijos“ draugija susijęs jaunųjų katalikų sąjūdis, Lietuvos kultūrą praturtinęs neoromantinė poezija, reikšminga publicistika ir eseistika (Juozo Keliuočio žurnalistinė veikla), neotomistinės ir egzistencinės filosofijos tyrinėjimais, reikalavęs demokratiškesnės santvarkos (deklaracija „Į organišką valstybės kūrimą“, 1936). Steigėsi ir savo ideologiją apibrėžė kairiosios (aušrininkų) bei dešinėsios (neolituonų) studentų organizacijos.

Nepriklausomybė Lietuvai buvo reikšminga dviem atžvilgiais: pirma, lietuviai įgijo pasitikėjimo savo jėgomis, antra, Lietuva atsidarė pasauliui, gavo progų lyginti savo tradiciją su senesnėmis ir labiau nusistovėjusiomis tradicijomis.

Tomas Venclova

Tolstant nuo demokratijos idealų. Iššūkiu visuomeninėms organizacijoms tapo 1926 m. įvykęs valstybės perversmas, pristabdęs pilietinės visuomenės formavimąsi, suvaržęs daugelį laisvių, įtvirtinęs vienvaldę tautininkų partijos ir prezidento Smetonos diktatūrą. Autoritarinis tautininkų režimas, nors ir išlaikęs antidemokratinės nuostatos, vis dėlto evoliucionavo: po 1929-ųjų, kai iš pareigų buvo atleistas radikalesnių tautinių pažiūrų ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, pernelyg uoliai rūpinęsis sukarintos organizacijos „Geležinis vilkas“ formavimu, diktatūra nebebuvo tokia griežta – atkurtos kai kurios opozicinės partijos (krikščionių demokratų, socialdemokratų), nebepuoselėta vilčių žūtbut „sulietuvinti“ gana gausias tautines mažumas. Smetona, prezidentas eruditas, klasikinės filologijos profesorius, netapo fašistiniu diktatoriumi ir laikėsi nuosaikaus „vidurio kelio“, propaguodamas neutraliteto, nesijungimo į karinius blokus politiką. Buvo plėtojami politiniai ryšiai tarp Baltijos valstybių, tačiau dažniausiai apsiribota aptakiomis deklaracijomis – nesirūpinta net kariniu bendradarbiavimu, nors visų Baltijos respublikų valdžia turėjo pastebėti grobikiškas didžiųjų totalitarinių valstybių užmačias.

Būtent nuosaikios autoritarinės Smetonos diktatūros sąlygomis buvo sukurta daug tikrų literatūros ir meno šedevrų – valdžia skatino dailininkus bei rašytojus stipendijomis ir premijomis, menininkai dažnai buvo siunčiami studijuoti į užsienį (dažniausiai į Prancūziją). Valstybė ir toliau orientavosi į Vakarų kraštus, su kuriais buvo palaikomi ekonominiai ir kultūriniai ryšiai. Rytiniai prancūziški ir vokiški dienraščiai Kauną pasiekdavo tos pačios dienos vakare. Ryšiams su Vakarų Europa labai trukdė neišspręstas konfliktas dėl Vilniaus su Lenkija, o po 1933 m., kai Vokietijoje į valdžią atėjo naciai, grėsė pavojus prarasti ir Klaipėdą, kurioje neramumus kėlė vietiniai vokiečiai. Pesimistines nuotaikas, intensyvėjančią emigraciją iš Lietuvos skatino ir trečiojo bei ketvirtojo dešimtmečių sandūroje Vakarų Europą ir JAV sukauščiusi ekonominė krizė. Visa tai vertė susimąstyti apie Vakarų pasaulį vienijusios kapitalistinės socialinės sistemos trapumą ir netobulumą.

Politinė atmosfera Nepriklausomybės laikotarpiu buvo nerami, ji veikė ir literatūrą. Entuziazmą išsilaisvinus iš carinės priespaudos jau po kelerių metų ėmė drumsti nusivylimo balsai (Maironio „Skausmo skundas“), tačiau jie nebuvo gausūs, kai kada į juos reaguota su pašaipą. Daug eksperimentuota, ieškota naujų išraiškos formų. Kūrėjai suprato, kad per trumpą laiką nacionalinė literatūra turi išeiti visą modernių permainų „kursą“. Pesimistinės ir katastrofinės nuotaikos prasiveržė eilėraščiuose, rašytuose prieš pat Antrojo pasaulinio karo pradžią (Bernardo Brazdžionio „Paskutinis pasmerktojo myriop žodis“, Jono Aisčio „Džiazas“: „Aš gyvenu agonija, geltonu rudeni, / Drauge su merdinčia, su mirštančia Europa“). Poezija žengė kartu su gyvenimo avangardu, dar nebuvo praradusi pranašystės įtaigumo, todėl populiarė: poetai tebelaikyti romantiškais genijais, traukiančiais paskui save sekėjų minias.

Svarbiausios trečiojo dešimtmečio poezijos ir prozos stilistinės kryptys. Trečiojo dešimtmečio literatūroje poezija išties dominavo. Zenitą pasiekė simbolizmas, stipriausias paskatas gavęs iš Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės, Jurgio Baltrušaičio, rusų ir prancūzų simbolistų kūrybos. Sruogos fragmentiškas, asociacijomis plazdenantis eilėraštis (rink. *Saulė ir smiltys*; 1920, *Dievų takais*, 1923) išreiškė subjektyvią nuotaikų kaitą, užuominų, nutylėjimų, vaizdinės bei muzikinės improvizacijos žaismą, nuolat keičiantį

prasmės akcentus. Šiuos impresionistinės poetikos elementus jis jungė su simbolizmui būdingais įvaizdžiais (gulbė, mėlyna paukštė, balta viešnia, žvaigždė, gėlmė, sutemos, aukuras), lietuvių liaudies dainų motyvais ir intonacijomis. Mykolaičio-Putino poezijoje (rink. *Tarp dviejų aušrų*, 1927) simboliais išreiškiamas iš romantizmo perimtas asmenybės dramatiškas konfliktas su aplinka ir savimi, meditacinės nuotaikos, aukštųjų vertybių trauka. Poetas simbolį perkėlė į filosofinių apmąstymų orbitą bei nuolatinę savianalizę. Kalnų ir bedugnių, viršūnių ir gelmių simboliai perteikė dualistinę pasaulio sampratą; vergo, kalinio, klajūno įvaizdžiai – savęs ieškančio žmogaus dramatišką savijautą; žvaigždėtos nakties, Rūpintojėlio, ilgesio viešnios vizijos – dvasinės harmonijos, meilės poreikį. Simbolizmas psichologizavo ir intelektualizavo lietuvių eilėraščių, sukūrė aukštąjį literatūros stilių.

Prieš perdėtai rimtą literatūrą ėmė maištauti vakarietiškojo ekspresionizmo, futurizmo, siurrealizmo, dadaizmo manifestais bei eksperimentais susižavėjusių ir Kazio Binkio suorganizuotų lietuvių avangardistų būrelis – pats Binkis, Petras Tarulis (Juozas Petrėnas), Salys Šemerys, Juozas Žlabys-Žengė, Juozas Tysliava, Teofilis Tilvytis, Antanas Rimydīs, Butkų Juzė (Juozas Butkus). Ši jaunų bendraminčių kompanija 1922 m. pradžioje išleido reklaminį laikraštį *Keturių vėjų pranašas*, o 1924–1928 m. – keturis žurnalo *Keturi vėjai* numerius. Keturvėjininkai siekė šokiruoti visuomenę ir išjudinti sustingusią literatūros „pelkę“, įnirtingai puldami ir parodijuodami pseudopatriotinę patetiką, pašiepdami maironiškąjį romantizmą, išpūstą simbolizmą, verksmingą sentimentalizmą, nudailintą estetizmą, religines dogmas, įgrisusį patosą, nusaldintą toną, grožio kultą, išpuoselėtą eilėdarą. Tarulis parodijavo Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimus*, Butkų Juzė – Baranausko *Anykščių šilėlį*, Tilvytis – Binkio „Gėles iš šieno“. Jie siūlė atsigręžti į primityvų, „sveiką“ liaudies meną, šnekamąją gatvės kalbą, prozišką žodį (Donelaitis keliamas kaip pavyzdys), sekdami rusų futuristais ir vokiečių ekspresionistais poetizavo didmiesčio ritmą, žavėjosi mašinomis ir mechanizmais. Keturvėjininkai siekė sugriauti kūrėjo – tautos pranašo, žynio, žodžio mago – mitą, teigė, kad grožinis kūrinys yra amatininkiskai konstruojamas. Garbino jaunystę, veržlumą, vadavimasi iš kaustančių mandagumo ir formos kanonų, valiūkiškai provokavo, maišydami aukštąjį ir žemąjį stilių. Keturvėjininkų manifesto šūkius geriausiai įprasmino Binkio eilėraščių knyga *Šimtas pavasarių* (1923) ir Tarulio apsakymų rinkinys *Mėlynos kelnės* (1927). Kad avangardizmo poetikos poreikis Lietuvoje buvo subrendęs, iš šalies patvirtino Jurgis Savickis, nepriklausęs Kauno keturvėjininkams, susiformavęs Europos miestų aplinkoje rašytojas. Tuo laikotarpiu jis išleido du ekspresionistinių apsakymų rinkinius *Šventadienio sonetai* (1922) ir *Ties aukštu sostu* (1928). Savickis, kaip ir Tarulis, atsiribojo nuo savo personažų, į kuriuos žvelgė su ironija arba sarkazmu, pasaulį vaizdavo kaip komišką ar net absurdišką teatrą, kur žmonės, vaikydamiesi šlovės bei lengvo gyvenimo, kaip marionetės blaškosi savo egoistiškų troškimų ir paikų įsivaizdavimų narve, tačiau, neturėdami tvirtesnių principų ir aukštesnių dvasinių poreikių, nieko nepasiekia. Jo apsakymuose dominuoja fragmentiškas sakinytis, kinematografinis vaizdų montažas, šnekamosios kalbos žargonas, miesto civilizacijos leksika, kultūrinių aluzijų laukas.

Poezijoje ekspresionizmą ir simbolizmą jungė Leonas Skabeika. Eilėraščių rinkinyje *Po juodo angelo sparnais* (1928) jis pasitelkė įprastą simbolistų žodyną, bet skyrėsi nuo jų savo nihilistine pasaulėjauta: jo lyrinis subjektas nėra globojamas gamtos ar gaubiamas

transcendencijos – jis junta tik visatos šaltį ir nuolatinę grėsmę, perteikiamą ekspresyviais vaizdais, niūriomis spalvomis, nervingai laužoma eilute.

Keturvėjininkų maištą bandė pratęsti kairuoliškos pakraipos žurnalas *Trečias frontas* (1930–1931), redaguotas Kosto Korsako ir Kazio Borutos, išaukštinęs lietuviško berno įvaizdį, bet mažiau linkęs į formos eksperimentus, netrukus nukrypęs į ideologinę propagandą, politinę agitaciją.

Avangardo sąjūdis sukūrė alternatyvą romantizmo-neoromantizmo tradicijai, gerokai išplėtė poetikos galimybes ir taip reikšmingai praturtino lietuvių literatūrą.

Trečiojo dešimtmečio prozoje avangardo eksperimentai egzistavo greta psichologinio realizmo krypties pasakojimų, tęsiančių Žemaitės, Jono Biliūno tradicijas. Romano žanras dar nebuvo susiformavęs: epinio užmojo siužetą išplėsdavo eseistiniai ir publicistiniai intarpai, autoriaus svarstymai, įtaigūs išplėstiniai gamtos vaizdai (*Vaižganto Pragiedruliai*, 1918–1920). Antanas Vienuolis, ėmęsis stambiosios prozos, meniškai ir psichologiškai įtaigiai vaizdavo besikuriančios valstybės interesams priešingas visuomenės klases (*Inteligentų palata*, 1922; *Vėžys*, 1925; *Prieš dieną*, 1925). Prireiks dar dešimtmečio, kad atsirastų istorinio, satyrinio ar groteskinio romano atmainos. Dominavo smulkioji proza – apsakymai, novelės. Aiškus šio žanro lyderis – Vincas Krėvė, kurio apsakymų knygoje *Šiaudinė pastogė* (1921–1922) ir apysakoje *Raganius* (1939) atsiranda naujo tipo herojus – agrarinio konservatyvaus pasaulėvaizdžio išminčius, paklūstantis cikliškam, prigimtiniam kaimo darbų ritmui ir kartu atviras panteistinei, mitologinei simbolikai, kurios prasmės lengvai iššifruojamos technologinės revoliucijos menkai paliestame lietuviškame kaime.

1930 m. valstybė organizavo Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metinių jubiliejinį minėjimą ir, be kitų renginių, paskelbė literatūros kūrinio konkursą. Buvo parašyta nemažai prozos bei dramos kūrinių (Maironio drama *Didysis Vytautas – Karalius*, Vytauto Bičiūno drama *Žalgiris* ir kt.). Vytauto Didžiojo komiteto lėšomis išleisti keturi veikalai. Antanas Vienuolis romane *Kryžkelės*, pasakojančiame apie kryžiuočių žygį į Lietuvą, puikiai pritaikė lietuviškai medžiagai europietiškojo istorinio romano modelį, kurį XIX a. sukūrė škotų rašytojas Valteris Skotas (Walter Scott). Kiti išspausdinti kūriniai: Sergijaus Minclovo *Daina apie sakalą* – Vytauto Didžiojo laikų istorinis romanas, Vytauto Bičiūno istorinė drama *Žalgiris*, Stasio Lauciaus poema *Vytauto karžygiai*. Nė vienas iš dalyvių negavo numatytos 10 000 Lt premijos. Vertingiausias konkursui pateiktas veikalas – Balio Sruogos drama *Milžino paunksmė* – net nebuvo rekomenduotas išleisti, ir tai sukėlė platų atgarsį spaudoje.

Didingu Nepriklausomos Lietuvos istorijos įvykiu turėjo tapti Stasio Girėno ir Stepno Dariaus pilotuojamo lėktuvo „Lituanica“ skrydis per Atlanto vandenyną. Liepos 16 d. vakare nesuskaičiuojama žmonių minia rinkose Aleksoto kalne, Aleksoto oro uoste – visi nekantraudami laukė pasirodant didvyrių. Ryte pasiekė žinia, jog netoli Soldino sudužo lėktuvas. Laukimo euforija virto giliu visos tautos gedulu. Dariaus ir Girėno žygis, jų tragiška mirtis tapo simboliniu lietuvių tautos istorijos įvykiu, kuris įkvėpė daugelį poetų, rašytojų, dailininkų, skulptorių, muzikų, teatro ir kino menininkų.

Teatras, kinas, radijas: naujos literatūrinės raiškos galimybės. Lietuvos teatrams reikėjo lietuviškų dramų. Jau 1919 m. Kaune įsikūrė Tautos ir satyrinis „Vilkolakio“ teatrai, tačiau pagrindiniu teatrinio gyvenimo centru tapo 1922 m. įkurtas Valstybės teatras. Jame dirbo žinomi režisieriai Konstantinas Glinskis, Borisas Dauguvietis, Andrius Oleka-Žilinskas ir kt. Daugiausia tuo laikotarpiu buvo pastatyta lengvoko turinio Petro Vaičiūno dramų (apie dvidešimt), o geriausiais pastatymais laikytinos Vinco Krėvės Šarūno bei *Skirgailos*, Vinco Mykolaičio-Putino *Valdovo* bei *Nuvainikuotos vaidilutės*, Kazio Binkio *Atžalyno* inscenizacijos, sulaukusios milžiniško pasisekimo. Suvaidinta nemažai verstinių dramų, režisuoti kartais būdavo pasikviečiami svečiai iš užsienio (Michailas Čechovas ir kt.). Lietuvių dramaturgija per tris amžiaus dešimtmečius patyrė sparčią evoliuciją – nuo klotimo teatrui skirtų mėgėjiškų pjesių (Keturakio, Aleksandro Fromo-Gužučio ir kt.), kiek pompastiškų Maironio dramų iki sudėtingų Vydūno, psichologinės įtampos kupinų Vinco Krėvės, Balio Sruogos scenai skirtų veikalų ir modernistinės Kazio Binkio dramaturgijos (*Generalinė repeticija*).

Svarbus kultūriniam gyvenimui buvo ir 1922 m. įkurtas Valstybinis operos teatras. Jame lietuviškų operų ir operečių buvo mažuma, tačiau dideliais įvykiais tapo Jurgio Karnavičiaus *Gražinos* (1933) bei *Radvilos Perkūno* (1937), Miko Petrausko *Eglės žalčių karalienės* (1939) pastatymai.

Masiniam skoniui daugiausia stengėsi įtikti kinas – nauja meno šaka, Lietuvos menininkų menkai įsisavinta. Kinas buvo didelis verslas: sparčiai statyti ir atidaryti nauji kino teatrai, savo repertuarą užpildę Amerikos ir Vokietijos kino produkcija ir menkai tesirūpinę estetiniais atrankos kriterijais bei vertimo kokybe. Populiariausiųjų pozicijas užėmė kriminalai bei komedijos, tačiau buvo ir galimybė susipažinti su legendiniais kino aktoriais (Čarliu Čaplinu, Greta Garbo, Marlena Dytrich, Žanu Gabenu ir kt.), negarsinio ir pirmaisiais garsinio kino šedevrais, kurie darė įtaką literatūrai. Kinas kaip moderniojo meno žanras buvo pristatomas intelektiniame *Naujosios Romuvos* žurnale, apie Čaplino filmų estetiką rašė Jonas Kossu-Aleksandravičius (Aistis). Lietuvos valstybė neįstengė finansuoti vaidybinių filmų, tad tenkinosi dokumentine šalies įvykių kronika, privalomai demonstruojama prieš kiekvieną seansą. Kino entuziastai sukūrė pirmą pilnametražį vaidybinių filmą *Onytė ir Jonelis* (1931, iki mūsų dienų neišliko); dailininkas Stasys Ušinskas 1938 m. pristatė pirmąjį garsinį animacinį lėlių filmą *Storulio sapnas*; būta planų statyti didelio biudžeto vaidybinių filmą *Kražių skerdynės* (pagal istorinį Jono Marcinkevičiaus romaną), tačiau jie liko neįgyvendinti.

Nuo 1926 m. birželio pradėjo veikti pirmoji radijo stotis „Lietuvos radiofonas“. Radijas tapo dideliu įvykiu, telkusi tautą ir plėtusi kultūrinį akiratį. Ilgainiui radijuje šalia ži-

*Jaunoji Lietuva! Tavo dvasios
įkvoėpti, mes stengiamės tą
pasirinktą uždavinį įvykdyti. Mūsų
pasisekimas tegu sustiprina Tavo
dvasią ir pasitikėjimą savo jėgomis
ir gabumais! Bet jei Neptūnas
ar galingasis audrų Perkūnas ir
mums bus rūstus – pastos mums
kelią į Jaunąją Lietuvą ir pasaulis
LITUANICĄ pas save, – tada
Tu, Jaunoji Lietuva, turėsi iš
naujo ryžtis, aukotis ir pasirengti
naujam žygiui, kad audringųjų
vandenynų dievai būtų patenkinti
Tavo pastangomis, pasiryžimu ir
nekvieštų Tavęs į Didįjį Teismą.*

Steponas Darius, Stasys Girėnas, Testamentas

nių bei koncertų išpopuliarėjo literatūrinės laidos: paskaitos, skaitymai, radijo vaidinimai. Radijuje bendradarbiavo nemažas būrys rašytojų, aktorių, skaityvų.

Neoromantizmo sugrįžimas. Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje poezijoje išryškėjo vėlyvojo neoromantizmo banga. Pirmąja šio svarbaus literatūrinio sąjūdžio kregždė galima laikyti debiutinį Salomėjos Nėries rinkinį *Anksti rytą* (1927), kuris kritikus nustebino lakoniškumu ir skambumu. Neoromantizmas pristatytas naujuose leidiniuose *Pjūvis* (orig. *Piūvis*, 1929–1931, red. Petras Juodelis), *Granitas* (1930, red. Juozas Keliuotis), *Linija* (1932, red. Stasys Anglickis), *Naujoji Romuva* (red. Juozas Keliuotis). Stengtasi toliau tęsti tradicinių tautinių vertybių ir europietiško modernizmo sintezę, integruoti avangardo pasiekimus, laikytis katalikiškos pasaulėžiūros. Itin svarbus ketvirtajame dešimtmetyje tapo Keliuočio, ryškios vienijančios asmenybės, redaguojamas žurnalas *Naujoji Romuva* (1931–1940). Apie jį susibūrė jauni neoromantikai, žymiausi intelektualai. Čia publikuota grožinė literatūra, vertimai, straipsniai, moderniosios dailės reprodukcijos, interviu, diskusijos prie apskritojo stalo. Žurnalas pasiekė ir išlaikė kultūriniam leidiniui neįtikėtinai didelį penkių tūkstančių egzempliorių tiražą.

Neoromantizmo poetika ryškiausiai atsiskleidė Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos rinkiniuose *Eilėraščiai* (1932), *Imago mortis* (1934), *Intymios giesmės* (1935), *Užgesę chimeros akys* (valstybinė premija, 1937); Salomėjos Nėries rinkiniuose *Per lūžtantį ledą* (1935), *Diemedžiu žydėsiu* (valstybinė premija, 1938); Bernardo Brazdžionio rinkiniuose *Amžinas žydas* (1931), *Krintančios žvaigždės* (1933), *Ženkilai ir stebuklai* (1936), *Kunigaikščių miestas* (valstybinė premija, 1939); Antano Miškinio rinkiniuose *Balta paukštė* (1928), *Varnos prie plento* (1935), poemų knygoje *Keturi miestai* (1938). Neoromantizmo poezija – ryškus, savitas etapas, atskleidęs lietuviško žodžio galimybes, lyrišką tautos prigimtį, Europos poetinės kultūros pamokas. Nėris ir Kossu-Aleksandravičius perėmė Binkio išstobulintą impresionistinę detalę, tautosakos stilizaciją derino su individualiu išgyvenimu, psichologiškai įtaigiai perteikė meilės jausmą, kūrė emocinės išpažinties, išskaidrintos leksikos, grakščių sintaksinių atkarpų, judraus vidinio muzikalumo kupiną eilėraščių. Kossu-Aleksandravičius linko į elegines nuotaikas, stengėsi poezijos kalba išreikšti katarsio (dvasinio nuskaidrėjimo) stebuklą, jam būdinga intymi, kamerinė išpažintinė lyrika, tragiška „Vakarų saulėlydžio“ nuotaika. Nėris, ne kartą lyginta su Ana Achmatova, atskleidė moters savijautą, žmogiškosios būties egzistencinį trapumą, archetipinę gimtosios žemės trauką. Brazdžionis aktualizavo religinę problemiką, liturginę simboliką, išplėtė kultūrinių asociacijų lauką, deklamacine pranašo intonacija perteikė biblinius imperatyvus ir katastrofizmo nuojautas, išradingai derindamas aukštąją psalmių intonaciją su avangardiškais prozaizmais. Miškinis, jaunystėje žavėjęsis Sergejumi Jeseninu ir Aleksandru Bloku, tradicinę ir kartu modernią savo poeziją praturtino netikėtais miesto ir kaimo kontrastais, lyriškumo bei ironijos jungtimi, romantiškos jausenos ir kasdienės buities sandūromis. Jis žadino psichologinę įtampą perkeldamas herojinių baladžių situacijas į tarpukario epochą, siekė išreikšti konkretaus laikotarpio žmogaus pasaulėjautą, meilės lyrizmą, rūpestį Lietuva. Šiai kūrybai būdinga liaudies dainai artima ekspresija ir rimavimo eksperimentai.

Prie neoromantizmo bangos nepritapo poetas Henrikas Radauskas, 1935 m. išleidęs pirmąjį eilėraščių rinkinį *Fontanas*. Radausko modernizmas, kaip ir Savickio prozoje, nebuvo susijęs su tautiškumu. Siužetinių jo eilėraščių personažai, išradingai kuriami pei-

zažai nesusiję su Lietuva, yra universalūs, priklauso bendrai Europos kultūros tradicijai, sąmoningai į ją orientuoti. Radauskas įgyvendino avangardistų šūkį eilėraštyje „daryti“ remiantis eilėdaros taisyklėmis ir fonetinių sąskambių dėsniais, o ne kurti įkvėpimo valandą. Poetinis pasaulis čia yra pabrėžtinai dirbtinis: autorius ilgai derina proporcijas, šlifuoja eilėdarą, iš skirtingų sąvokų montuoja metaforas, ieško originalių palyginimų, netikėtų epitetų. Nors veiksmo vieta eilėraštyje neretai yra gamta, bet ji primena teatro sceną, o veikėjai – marionetes, su kuriomis autorius emociškai nesitapatina, tik žaidžia, kurdamas kartais graudžias, kartais ironiškas istorijas. Radauskas savaip pralenkė laiką. Kritikai nelabai perprato jo kūrybos principų novatoriškumo. Tik gerokai vėliau Radauskas buvo pripažintas didžiu poetu.

Prozoje neoromantizmas geriausiai išryškėjo Antano Vaičiulaičio ir Kazio Borutos kūryboje. Kauno universiteto auklėtinis Vaičiulaitis, persiėmęs prancūzų kultūros dvasia, savo knygoje (romane *Valentina*, 1936, novelių rinkiniuose *Vakaras sargo namely*, 1932, *Vidudienis kaimo smuklėj*, 1933, *Pelkių takas*, 1939, apysakoje *Mūsų mažoji sesuo*, 1936) atsisako detalaus psychologizavimo, nuoseklios motyvacijos, herojiškų pozų, socialinių konfliktų, susitelkia į neskubrų pasakojimą, meilės ir harmonijos išgyvenimą, poetišką vaizdų slinktį, magišką visumos jautimą, herojų poelgius motyvuoja krikščioniškosios etikos principais. Jaunystėje buvęs aršus kairysis, Kazys Boruta, nusivylęs kolektyvinėmis akcijomis, bet išlaikęs avangardinę aktyvizmo dvasią, savo eilėraščiuose realizavo laisvo žmogaus – neramaus lietuviško berno – viziją. Borutos romanuose *Mediniai stebuklai* (1938) ir *Baltaragio malūnas* (1945), kaip ir Vaičiulaičio kūryboje, svarbiausias komponentas – nuotaika, užkrečiantis pasakojimo tonas, grįstas ritiniu melodingumu. Boruta rašė modernų poetinį romaną, subtiliai stilizuodamas lietuvišką folklorą – mitus, padavimus, sakmes, pasakas.

Didieji tarpukario pasakojimai. Romano raida. Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje suklestėjo lietuvių romanas, ligi tol buvęs antraeilium žanru. Stiprų impulsą tam davė Vinco Mykolaičio-Putino autobiografiniu siužetu paremta knyga *Altorių šešėly* (1932–1933), sukėlusį neregėtą susidomėjimą. Parašytas aiškia, taupia kalba (dažnai toks stilius vadinamas stendališkuoju), imponuojantis taiklia psichologine analize, nuoseklia dvasinio brendimo plėtote, kūrinys ilgam tapo romano etalonu. 1932 m. Ignas Šeinius išleido perredaguotą savo romaną *Kuprelis* (prieš tai pasirodęs 1913 m. Amerikoje, kūrinys Lietuvoje buvo beveik nežinomas). Vienintelės nelaimingos meilės istorija – seno malūnininko kupriaus viso gyvenimo išpažintis, atvirai pasakojama rašančiam jaunuoliui, – įdomiai komponuojama kaitaliojant atsiminimų ir dabarties parametrus. Įskaudinta širdis stojiškai susitaiso su likimu, pasirinkdama vienatvės ramybę, išgyvendama gamtos didybę, semdamasi išminties iš filosofų raštų. Impresionistinio stiliaus atstovas Šeinius sukūrė hamsunišką meilės romaną ir lietuviško charakterio variantą, imponuojantį tikrumu. Antrąjį kūrybos pakilimą išgyvenantis Šeinius netrukus paskelbė visiškai priešingos stilistikos kūrinį – groteskinį mokslinį fantastinį romaną *Siegfried Immerselbe atsijaunina* (1934), kuriame drąsiai demaskavo sparčiai kerojantį vokiečių nacionalizmą. Romanas savo aktualia tarptautine problemika ir aukštu meniniu lygiu būtų neabejotinai išgarsinęs autorių už Lietuvos ribų, jei tuo metu būtų išverstas į kurią nors žinomesnę pasaulio kalbą.

Per vieną dešimtmetį Lietuvoje parašyti keli šimtai romanų. Vien 1935–1936 m. jų pasirodė daugiau nei keturiasdešimt. Gausioje stambiojoje prozoje vyravo realistinis psi-

chologinis, socialinis, buitinis romanas. Minėtini Petro Cvirkos romanai *Žemė maitintoja* (1935), *Meisteris ir sūnūs* (1936), Jono Marcinkevičiaus *Benjaminas Kordušas* (1937), Kazio Jankausko *Jaunystė prie traukinio* (1936), Juozo Paukštelio *Pirmieji metai* (1935) ir *Kaimynai* (1939), Liudo Dovydėno *Broliai Domeikos* (1936), Petronėlės Orintaitės *Daubiškės inteligentai* (1937), Jurgio Jankaus *Egzaminai* (1938) ir *Be krantų* (1939), Juozo Grušo *Karjeristai* (1935). Jų fone savitais charakteriais bei etnografinėmis detalėmis išsiskyrė Mažosios Lietuvos atstovės Ievos Simonaitytės romanai *Aukštųjų Šimonių likimas* (valstybinė premija, 1936), *Vilius Karalius* (I d., 1939). Socialinius satyrinius romanus parašė Petras Cvirka (*Frank Kruk*, 1934) ir Teofilis Tilvytis (*Kelionė aplink stalą*, 1936). Istorinio romano tradiciją tęsė Kazio Puidos *Magnus Dux* (1936) ir Fabijono Neveravičiaus *Blaškos mos liepsnos* (1936).

Per trumpą laiką lietuvių romanas išmėgino įvairią tematiką, stilistiką, sukūrė daug įdomių siužetų, psichologinių charakterių ir galėjo sėkmingai konkuruoti su šio žanro vertimais iš kitų kalbų, patenkinti išaugusias skaitytojų gretas ir išlavėjusį skonį. Didėjo knygų tiražai, gana sėkmingai plėtėsi knygynų ir bibliotekų tinklas, leidyklos spausdino geros poligrafinės kokybės knygas.

Naujojo karo audros ir nepriklausomos Lietuvos sutemos. Lietuvių kultūra orientavosi ir integravosi į Vakarų Europą. Į Lietuvą atvykdavo žymių rašytojų, dailės parodų, koncertavo žymūs dainininkai. Labai dažnas lietuvių rašytojas, dailininkas, muzikas papildomai lavinosi Europoje, lietuviai dalyvaudavo tarptautiniuose renginiuose. Vyko natūralūs kultūriniai mainai, kuriuos nutraukė 1939 m. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas.

Dar 1939 m. kovo mėnesį po paskelbto ultimatumo Lietuva buvo priversta nacistinei Vokietijai perleisti Klaipėdos kraštą – taip buvo pratęsta brutalių užgrobigų serija: naciai jau marširavo Austrijoje, Čekoslovakijoje, fašistinė Italija nusitaikė į Albaniją ir Etiopiją... Tarptautinė situacija vis labiau kaito. 1939 m. rugsėjį Vokietija, pradėdama nuožmiai įgyvendinti slaptą Molotovo–Ribentropo susitarimą, užpuolė Lenkiją. Lietuva beviltiškai stengėsi išsaugoti neutralitetą, tačiau jau 1939 m. spalį buvo priversta įsileisti gausias Sovietų Sąjungos įgulas, neva skirtas kraštui apsaugoti. Tuo pat metu Lietuva po derybų su sovietais atgavo jų užimtą Vilniaus kraštą. Visuomenės entuziazmas buvo begalinis – lyg būtų išspręstas ilgas dešimtmečius tautą slėgęs uždavinys. Alfonsas Nyka-Niliūnas savo dienoraščio 1939 m. spalio 11 d. įrašė džiūgavo: „Pagaliau (nuo vakardienos) Vilnius mūsų! Taip! Mūsų! Eidamas gatve triukšmingoje studentų minioje galvojau: dingo tas nuolatinis ir visur esantis skausmas, sekęs mane nuo pat vaikystės, staiga užgijo ta nuolat maudžianti žaizda, kuri nuodijo mano gyvenimą ir dėl kurios aš visą laiką jaučiausi įžeistas. Tik dabar aš esu visiškai laisvas.“

Į Vilnių ėmė keltis valstybės institucijos, universiteto profesūra ir studentai, daug rašytojų čia atrado sau naujus namus. Per Lietuvą iš dviejų agresorių plėšomos Lenkijos į pasaulį plūdo pabėgėlių minios. Džiaugsmą atgavus istorinę sostinę keitė nerimas matant, kaip kasdien vis labiau pažeidžiamas respublikos savarankiškumas, o pajėgia kariuomene galėjusi remtis vyriausybė tampa bevale stalinistinio režimo vasale. Sujudo kairieji rašytojai, kuriems jau buvo pažadėti postai būsimuose Sovietų Lietuvos valdymo organuose. 1940 m. birželio 14 d. (tą pačią dieną, kai Hitlerio sveikinamos Vermachto pajėgos įžengė į Paryžių) į Lietuvą, reikalaujant SSRS, buvo įvesta dar daugiau sovietinės armijos dalinių,

atsistatydino ministrų kabinetas, prezidentas Antanas Smetona skubiai pasitraukė į užsienį. Netrukus buvo sudaryta prosovietinė Liaudies vyriausybė, kurios ministru pirmininku patvirtintas Vincas Krėvė-Mickevičius, tuo metu dar turėjęs iliuzijų, kad prasideda nauja pažangesnio gyvenimo epocha. Tarp Lietuvos valstybingumo duobkasių, pasirašiusių prisijungimo prie SSRS sutartis ir tapusių naujosios administracijos valdininkais bei sovietinio „dvaro poetais“, buvo nemažai talentingų, visuomenės gerbiamų rašytojų: Petras Cvirka, Antanas Venclova, Salomėja Nėris, Liudas Gira. Nebuvo jėgos, kuri pasipriešintų sovietinei agresijai, nebuvo jokios atsvaros puikiai sustyguotai totalitarinės propagandos mašinai. Situacijos tragizmą išreiškė vėliau dažnai cituotos Jono Aisčio eilutės: „Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs, / O varge jo vieno tu pasigedai...“

Praejus pusmečiui po sovietinės okupacijos pradžios, ryšiai su Europa buvo brutaliai nutraukti – atšaukti visi užsienyje dirbę diplomatai, žurnalistai, informacijos priemonės uzurpuotos ir pajungtos prosovietinei propagandai. Rašytojai pradėti rūšiuoti į lojalius ir priešiškus esamai valdžiai, kūrybos laisvė tapo nebeįmanoma. Nepriklausomos valstybės egzistavimas pasibaigė.

Tomas Venclova vėliau apibendrins: „Nepriklausomybė Lietuvai buvo reikšminga dviem atžvilgiais: pirma, lietuviai įgijo pasitikėjimo savo jėgomis, antra, Lietuva atsidarė pasauliui, gavo progų lyginti savo tradiciją su senesnėmis ir labiau nusistovėjusiomis tradicijomis.“ Pirmą kartą sukūrė savo tautinę valstybę lietuviai išgyveno didžiulį kūrybinį įkvėpimą, kuris leido per palyginti trumpą laiką priartėti prie europinio kultūros lygio. Tai patvirtino Nepriklausomybės epochoje išugdyta karta, savo kūrybines galias išskleidusi karo ir pokario metais dar iki 1950-ųjų: Antanas Škėma, Vytautas Mačernis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Julius Kaupas, Bronius Krivickas, Henrikas Nagys, Kazys Bradūnas ir kiti. Jų kūryba, persmelkta egzistencinio nerimo, laikinumo, kaltės nuotaikų (egzistencializmo kursą karo metais Vilniaus universitete skaitė filosofai Juozas Girnius ir Antanas Maceina), pradėjo kokybiškai naują moderniosios literatūros etapą.

Vincas Mykolaitis-Putinas

Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967) – vienas žymiausių lietuvių rašytojų: poetas, prozininkas, dramaturgas, literatūros kritikas, istorikas ir teoretikas, daugiau kaip per penkiasdešimt intensyvaus kūrybinio darbo metų išlikęs pačioje intelektualinio gyvenimo viršūnėje.

Vincas Mykolaitis gimė 1893 m. sausio 6 d. Pilotiškėse (Prienų apylinkės), mokėsi Marijampolės gimnazijoje, kur susidomėjo literatūra, Maironio poezija. 1909 m. įstojo į Seinų kunigų seminariją, 1911 m. debiutavo spaudoje. Nuo 1915 m. Sankt Peterburgo dvasinės akademijos, nuo 1918 m. Friburgo (Šveicarija) universiteto studentas. Už pastarajame apgintą disertaciją apie rusų idealisto Vladimiro Solovjovo estetiką gavo filosofijos mokslų daktaro laipsnį. Metus stažavo Miuncheno universitete, nuo 1923 m. rudens – Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto docentas, nuo 1928 m. – profesorius, ilgalaikis (1924–1932) literatūrinio žurnalo *Židinys* redaktorius.

kulteto docentas, nuo 1928 m. – profesorius, ilgalaikis (1924–1932) literatūrinio žurnalo *Židinys* redaktorius.

Ankstyvoji Mykolaičio-Putino kūryba, išleista 1921 m. dviem raštų tomis, priklauso vadinamajai Maironio mokyklai – joje svarbūs dvasinės laisvės, idealų siekimo, tėvynės meilės, gamtos grožio, jaunystės džiaugsmo ir meilės ilgesio motyvai, sklandi, ritminga eilėdara, pakili intonacija, kartais drumsčiama abejonės, nusivylimo, nepasitenkinimo, pasipriešinimo (ciklas „Rex“) nuotakų. Poveikį darė Romantizmo poetai (Adomas Mickevičius, Kornelijus Ujejskis, Fiodoras Tiutčevas), Lietuvoje kylanti estetizmo ir neoromantizmo banga (Liudo Giros folkloro stilizacija, bendradarbiavimas *Vaivorykštėje*).

Šalia poezijos pirmaisiais kūrybos dešimtmečiais Mykolaitį-Putiną traukė dramos žanras, Lietuvos istorijos tematika. Veikiamas Maironio, 1916 m. sukūrė baladinę poemą „Kunigaikštis Žvainys“. Drama *Valdovo sūnus* (1921) iškelia klasikinį konfliktą tarp pareigos ir jausmo, tėvo ir sūnaus, joje ryški neoromantinė poetika, į veiksmą įtraukiami gamtos reiškiniai (1929 m. drama kiek tobulinta: pavadinta *Valdovu*, charakteriams suteikta realumo, veiksmui dramatiškumo). Nyčės (Nietzsche) filosofijos atgarsiai, simbolizmo estetika dominuoja novelėje „Medūza“ (1919), dramatinėje poemoje „Žiedas ir moteris“ (1925). Vydūniškoje misterijoje *Nuvainikuota vaidilutė* (1927; 1930 m. – *Vaidilutė Motina*) legendinės vaidilutės Birutės šventųjų įžadų sulaužymas siejamas su mistine bausme – penkiais šimtmečiais Lietuvos nesėkmį. Mažiau pasisekusios vėliau sukurtos dramos *Operacija* (1943; nuo 1960 m. – *Daktaras Gervydas*), *Skalvių mergelė* (1960).

Kaip ryškiai savitas poetas Mykolaitis-Putinas atsiskleidė antruoju – simbolistiniu – savo kūrybos laikotarpiu, kurį vainikavo lyrikos rinkinys *Tarp dviejų aušrų* (1927). Jame buvo tokie Mykolaičio-Putino poezijos šedevrai, kaip poema „Vergas“, ciklai „Viršūnės ir gelmės“, „Pesimizmo himnai“, eilėraščiai „Rūpintojėlis“, „Žemei“. Simbolizmas, kuris rėmėsi antikine Platono filosofija ir stengėsi įžvelgti giliai už realybės esančias reiškinių esmes, ieškoti amžinojo grožio ir gėrio, Europoje jau buvo pasibaigęs, bet Lietuvoje sklei-

dėsi kaip dar neišeikvota meno erdvė (kiek anksčiau šiuo keliu muzikoje ir dailėje ėjo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, rusiškai eilės rašė Jurgis Baltrušaitis), todėl Mykolaičio-Putino poezija suskambo naujai ir įspūdingai. Symbolistai savo mintis ir jausmus stengėsi išreikšti netiesiogiai: simboliais, simboliškais vaizdais, garsų sąskambiais, asociacijomis. Pasaulis pažįstamas ne tiesiogine rega, realistiniu tyrinėjimu, visuomenės stebėjimu, bet individualia kontempliacija, ypatinga intuicija, kuria apdovanoti menininkai. Muzika, dailė, poezija daugiaprasmiai simboliais gali daugiau pasakyti apie nematomas, bet egzistuojančias esmes nei gamtos ar istorijos mokslai. Į savistabą linkusiam Mykolaičiui-Putinui toks santykis su pasauliu buvo labai artimas. Negalėdamas savyje suderinti kunigo ir poeto, jis išgyveno didelę apsisprendimo dramą. Vidiniams prieštaravimams išreikšti geriausiai tiko simbolių kalba. Ja poetas apmąstė žmogaus galimybes (ciklas „Viršūnės ir gelmės“), vidinį prieštarumą (ciklas „Pesimizmo himnai“), laisvės ir nelaisvės įtampą (poema „Vergas“), Dievo ir žmogaus santykį („Rūpintojėlis“).

Mykolaitis-Putinas lietuvių poeziją nukreipė nuo visuomeninių problemų į individo būtis filosofinę refleksiją, suteikė jai bendražmogiško universalumo ir dramtizmo. Eilėraščio subjekto mintis ir veiksmas skleidžiasi gamtoje, tačiau tai ne reali, o poeto vaizduotės sukurta simbolinė gamta, kupina prieštaravimų ir harmonijos siekio, kaip ir žmogaus vidus. Dangus ir žemė, viršūnės ir gelmės, žvaigždės ir jūra žymi dualistinius polius, tarp kurių atsiduria Mykolaičio-Putino poezijos žmogus. Jį traukia idealų aukštumos („Margi sakalai“), bet ir vaisingų žemės syvų, aistringos žmogaus prigimties jis nenori išsižadėti („Ilgesys“, „Paskandinto varpo giesmė“), tad stengiasi tapti tarpininku, suderinti prieštaravimus, aprėpti būtis pilnatvę („Tarp dviejų aušrų“). Erdvė rinkinyje turi vertikalią ašį (dangus–žemė–jūra), laikas – horizontalią (diena–naktis). Dienos metas – bendras visų laikas, netikra būtis, kai gyvenamas ne savo gyvenimas ir vaikščiojama su kaukėmis („Rudenio naktį“). Nakties metas, dienos triukšmams nurimus, yra individualus laikas, tikroji būtis, kai žmogus lieka pats su savimi ir esmių atverties valandą po žvaigždėtu dangumi apmąsto savo egzistencijos prasmę. Šalia filosofinio pobūdžio eilėraščių, rinkinyje nemažai meilės lyrikos („Nerandamai“, „Romansas“, „Žemei“, „Pavasario žemė“), pratęsiančios anksčiau simbolistine poetika sukurtų eilėraščių tradiciją („Stella Maris“, „Vakare“, „Snaigės“).

1931 m. gavęs kūrybinių atostogų Mykolaitis-Putinas išvyko į Prancūzijos kurortą Nicą ir pradėjo rašyti autobiografinę patirtimi paremtą romaną *Altorių šešėly*, norėdamas plačiai motyvuoti būsimą pasitraukimą iš kunigų luomo ir užbaigti dvasinio išsivadavimo „bylą“. *Altorių šešėly* priskiriamas „tapsmo“ (vok. Bildungs) romano tipui, jame atskleidžiama žmogaus sielos istorija: brendimas, pasaulio ir savęs pažinimas, pasaulėžiūros formavimasis, asmenybės savikūra. Romano protagonistas Liudas Vasaris artimas Mykolaičio-Putino lyrikos subjektui – tai intravertiškas, ieškantis, į laisvę besiveržiantis individas, negalintis suderinti poeto talento ir kunigystės luomo apribojimų. Pirmoji romano dalis „Bandymų dienos“ vaizduoja šešerius mokslo metus Seinuose: naiviai tikimasi sustiprinti tikėjimą, bet iliuzijos žlunga, nes nusiviliama seminarija, griežta, sausa ir beprasme jos regula; kyla pirmosios abejonės pasirinkimu, nors ir trokštama jas įveikti, patirti mistinių išgyvenimų;

Jis nuolat maištauja, bet niekad iki galo. [...] negali išsivaduoti dėl to, kad nelaisvė ir maištas yra tapę jo būties forma, jo buvimo būdu. Pasąmonėje jis bijo, kad laisvėje ir be jokių varžtų negalės egzistuoti.

Alfonsas Nyka-Niliūnas

nubunda meilės jausmas kaimynų merginai Liucijai, plečiasi poetinio talento suvokimas, visapusiško gyvenimo troškimas, susikertantis su celibato reikalavimais. Konfliktas tarp pareigos ir jausmų, skaldantis Vasario asmenybę, yra vidinis, išoriškai neparodomas. Vyresnybės ir kolegų akyse Liudas yra paklusnus, stropus klierikas, tačiau dviguba egzistencija jį vis labiau slegia.

Antrojoje dalyje „Eina gyvenimas“ vaizduojami vikaravimo metai Kalnėnų bažnytkaimyje – Liudas Vasaris uoliai imasi pareigų ir nori būti pavyzdingas kunigas, bet jaučia, kad jo idealizmu stengiamasi pasinaudoti arba iš jo pasišaipoma, sunkiai sekasi rasti ryšį su paprastais žmonėmis. Kunigų kasdienybė, praktiškumas, karjerizmas (klebonas Platūnas, vikaras Stripaitis), atitrūkimas nuo gyvenimo (Šlavantų tėvelis) tik stiprina įsitikinimą, kad jo prigimtis priešinas kunigavimui. Vasaris atranda visai kitą – kultūros, prabangos, dvasinių vertybių pasaulį, kurį įkūnija šalia esantis dvaras, jo biblioteka ir baronienė Rainakienė. Epikūriška jos pasaulėžiūra ir žavi asmenybė laisvinančiai veikia Vasarį, jis ima jaustis tvirtesnis, savarankiškesnis.

Trečiojoje romano dalyje „Išsivadavimas“ pagrindinis veikėjas, visiškai supasaulėjęs, nors vis dar nenutraukęs saitų su kunigija, grįžta į Lietuvą po dešimties gyvenimo Europoje metų. Miesto kunigai sėkmingai derina dvigubą gyvenimą, bet Vasariui jis darosi koptus. Galutinis postūmis yra meilė Amerikos lietuvei Aukse, su kuria Vasaris sieja savo ateitį. Kiekvienoje romano dalyje pasirodo kita moteris, įgalinanti Liudą Vasarį geriau pažinti žmogaus vidines nuostatas, dalyvaujanti jo kelyje į visavertį gyvenimą ir kūrybą.

Iki *Altorių šešėly* pasirodymo 1932–1933 m. lietuvių romanas buvo neišplėtotas antraeilis žanras. Mykolaičio-Putino knyga padarė tikrą perversmą – ketvirtajame dešimtmetyje romanai pasipylė kaip iš gausybės rago. Dėl sensacingo turinio (autobiografiškumas, seminarijos ir kunigų gyvenimo paviešinimas, įtaigus psichologizmas) *Altorių šešėly* buvo graibstyte graibstomas. Tai pirmasis lietuvių „bestseleris“. Nė vienas romanas dar ilgai nesulaukė tokio kritikų dėmesio. Svarbi knygos reikšmė prozos ir žanro raidai. *Altorių šešėly* yra tvirtos, darnios architektūros, gerai subalansuotas ir sklandžiai išstobulintas kūrinys – tikras psichologinio romano pavyzdys, ilgai nepralenkta, suteikęs pasitikėjimo kitiems rašytojams. Pirmą kartą didžiuliame romane visas dėmesys sukongcentruotas į vieną veikėją, detalčiai analizuojama jo asmeninė problemika. Mykolaitis-Putinas parašė ištis europinio lygio kūrinį, pasirinkta tema (jauno menininko tapimo istorija, konfliktas su visuomene, vadavimasis iš dogmų) suartinanti lietuvių literatūrą su visuotinės literatūros kontekstu – Džeimso Džoiso (James Joyce) *Menininko jaunų dienų portretu*, Rainerio Marijos Rilkės (Rainer Maria Rilke) *Maltės Lauridso Brigės užrašais*, Tomo Mano (Thomas Mann) *Daktaru Faustu* ir kt. Dėl stiliaus *Altorių šešėly* dažnai vadinamas stendališko tipo romanu. Tai ne liaudiška, bet preciziška, intelektualia kalba parašytas kūrinys. Imponuoja sakinio koncentracija, taiklios charakteristikos, įtaigus, intensyvus pasakojimas.

Siūloma literatūra: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, 13 t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1989–; *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, Vilnius: Vaga, 1992; Viktorija Daujotytė-Pakerienė, *Lietuvių filosofinė lyrika*, Vilnius: Vaga, 1977; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių poetai*, Kaunas: Šviesa, 1980, p. 73–102; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių lyrika*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 192–216; Eugenijus Žmuida, *Disonansų būtis: Vinco Mykolaičio-Putino poezijos interpretacijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 32–110; Vanda Zaborskaitė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 261–278; Vanda Zaborskaitė, *Eilėraščių menas*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 157–174; Jonas Lankutis, *Vinco Mykolaičio-Putino kūryba*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 9–232.

Vincas Mykolaitis-Putinas

TARP DVIEJŲ AUŠRŲ

Tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.
Iš žvilgančių bokštų veizi visareginčios akys, –
ir jų regėjimais žaviesi tu pats,
patirdamas tolimą,
paslaptinę,
nesibaigiamąją,
vientisą būtį.

Rytuose jau nuspėji besiantinančią šviesą,
bet vakarų atošvaistos atgyja tavy
kaip seniai girdėtų
giedojimų aidai.

Visi daiktai kaip blankūs šešėliai
dvilypuojasi tavo regėjime,
ir tu nebežinai,
koku vardu juos vadinti.
Tavo paties būtis
nykiais aidėjimais skrenda atgalios, –
ir tau be galo liūdna.

1927 [1936, 1956]

RYTO SAULEI

Sveika būk, ryto saule malonioji,
Tu tyro džiaugsmo motina skaisti!
Šviesias padangių grožybes nešioji
Ir juodai žemei spindulius siunti.

Kalnai tau kelia karūnas liepsnotas.
Tau meldžias girios šlamesiais rimties.
Kiekvienas ryto augalas rasotas
Tau savo žiedą pabučiuot išties.

Ir aš, kaip kalinys iš drėgno urvo,
Į aukštybes dvasia besistiebiaš,
Nukratęs dulkes juodo žemės purvo,
Per naktį laukiau patekant tavęs.

Sveika būk, saule, gyvasties nešėja,
Kad vėl mane pakilus bučiavai,
Kad vėl pernakt urve tingiai glūdėję
Arų sparnai išsitiesė laisvai.

Ir aš einu toliau, tavim apsvaigęs,
Kalnais ir slėniais – laisvas kalinys.
Jau išpirkimo aukos baigias, baigias, –
Ir naujas rytas žemę atmainys.

Kaunas
1920. VIII. 15

VIRŠŪNĖS IR GELMĖS

1. ĮVADAS

Urvai ir bedugnės
Granito uolynus išvarstė,
O aštrios skeveldros
Viršum pro kraštus nusikarstė.
Vidurnakčio gūdis
Nei mirtinas takas keleivio nebaido:
Jei žūsi, tai žūsi kaip lašas be garso ir aido.

Bet jeigu pasieksi
Padangėj iškeltą viršūnę,
Tu būsi kaip Dievas,
Paniekintos žemės klajūne!
Tu būsi tik vienas
Tau matomos saulės ugnim suspindėjęs,
Kalnų ir bedugnių, ir viso pasaulio kūrėjas.

Parpulki, keleivi,
 Ir kniūpsčias per akmenis slinki,
 O alpstančią širdį
 Laisvėjančia aistra gaivinki.
 Sukruvintom rankom
 Pro aštrias atolaužas stiebkis į priekį
 Ir smailą viršūnę, krauju prakaituodamas, sieki.

2. VIRŠŪNĖ

Sveika būk, viršūne, pakalnėj svajota,
 Nuo sutemų meto per naktį ieškota,
 Aušroj man sukūrusi dangų liepsnotą –
 Sveika būk, viršūne kilni:
 Kas valandą žvilgsnis nuo žemės man kilo,
 Ir šitai plazdėję jausmai nenutilo,
 Kol nykiąją tavo vienatvę pamilo,
 Padangės aidų vedami.

Iškelei mane tu virš žemės grožybių,
 Kur siaudžia ir virpa iš žydrio auštybių
 Pasaulį apglobę aidai amžinybių,
 Kaip milžino varpo gaida.
 Prasidengė girdas, nusišvietė žvilgis,
 Pabudusi siela plasnoja ir ilgis,
 Kol auštantis rytas krūtinę suvilgys
 Gaiviąja rasa ir malda.

Jau keliasi saulė pro mėlyną klonį,
 Kalnais nušvytravo verpetai raudoni –
 Ir didė ramybė, šventa ir maloni,
 Apsėmė tave ir mane.
 Nereikia man žemės – tavy pasiliksiu,
 Į saulėtą dangų, kaip tu, aš įsmigsiu
 Ir amžiam ant tavo karūnos užmigsiu,
 Apsvaigęs padangių sapne.

3. ILGESYS

Baigiu jau su saule kaip aras danguj viešpatauti;
 Žemyn nusvarino man galvą sunki karūna.
 Jau gaudžia pakalnių varpai, mano šūksnio
 užgauti,
 Jau blyksi gelmių žibintuvai raudona liepsna.
 O žvilgančioj jūrėj jau saulė pasruvo raudonai,
 Miglotą pakalnę ir dangų apliejo ugnim, –
 Atsikvėpė žaliosios lankos ir našūs dirvonai
 Ir lūkesiu virpa, ir dega drauge su manim.

Suglausiu sparnus ir nukrisiu ant tavo krūtinės,
 Tu žiede svajonių iš liūdesio mano taurės.
 Tegu mano viso gyvenimo skaudama gėla,
 Kaip puolanti žvaigždė, gyvybės kaitra sužerės.
 Man nedavei laimės vidurdienio saulėj plazdėti,
 Tik slankioti nykais šešėliais naktų glūdumoj,
 Tik gėstančią žarą, tik alpstantį šypsnį mylėti,
 Tik melstis pasauliui tylioj nebevilties maldoj.
 Už ką gi tave pamylėjau, tu žeme gimtoji,
 Kad jaudini sielą ir ilgesiu širdį kuri, –
 Ir skausmo atobalsiais mano krūtinėj vaitoji,
 Ir virpančioj ašaroj gėstančia saule žėri.

4. ĮSPĖJIMAS

Atstoki, keleivi, nuo krašto uolos,
 Kai vėjas miglas į pakalnę suklos.
 Atstok, nusigręžk ir nežvelki žemyn,
 Paniekinto klonio melsvon prapultin.

Jau šaltą dvelkimą į veidą junti:
 Slaptingas vidurnakčio metas arti, –
 Ir vėl iš pabudusios jūrų širdies
 Graudi aimana bangomis išsilies,
 Ir gelmę sudrumstusi žemės klaida
 Prabils paskandintojo varpo gaida.

Bijoki, keleivi, nakties glūdnumos,
 Jei žemės šešėlis sparnu tau pamos, –
 Ir ieškantį žvilgsnį nukreipsi žemyn,
 Paniekinto klonio melsvon prapultin.

5. PASKANDINTOJO VARPO GIESMĖ

Kai tik pasikėlė vidurnakčio gandas
 Ir dvyliktas aidas dangum nuskambėjo,
 Nublankęs sustojo pusiaukeyly mėnuo,
 Ir žvaigždės vaisiau sublizgėjo,
 Aš, kniūpsčias parpuolęs ant krašto bedugnės,
 Išgąsdintą žvilgsnį mečiau prapultin, –
 Ir štai nežinau, ar miglotoj pakalnėj,
 Ar mano krūtinėj tyliai suaidėjo:
 Din din... din din... din din...

– Sapnuoki, pasauli, vidurnakčio sapną, –
 O tavo dangus, tavo mėnuo ir žvaigždės,
 Ir laisvė tavoji tik man... tik man...
 Slaptingo pasaulio aš didis karalius:
 Giliausioj versmėj mano amžinas sostas –
 Din dan... din dan... din dan...

– Ir gilios, ir tamsios gyvenimo šaknys
 Draugėn susibėgo našioj mano iščioj
 Ir godžiai įsmigo manon širdin.
 O tu, spinduliuotų viršūnių valdove,
 Sapnuok savo laisvę, mane paskandinęs, –
 Din din... din din... din din...

Tu kelki į dangų nupuikusių galvą,
 Aš tavo gyvybės šaknų nepaleisiu:
 Pasaulis valdyti tik man... tik man...
 Tegū tavo žiedą palaimina saulė,
 Pradėtąjį vaisių tik aš išpenėsiu –
 Din dan... din dan... din dan...

6. GELMIŲ DANGUS

O kai prasiskyrė pakalnėj rūkų uždanga
 Ir žvilgančioj jūroj nuslūgo sidabro banga,
 Mačiau, kaip apvirtęs dangus po uolos mano kojų
 Visas grožybes į atvertąjį gelmę suklojo.

Ir jau ne viršuj spindi mėnuo ir žvaigždžių būriai,
 Tik žemėje mirga skaidrieji dangaus žiburiai. –
 Ir jau ne padangėj kalnai į žydrumą įsmigo,
 Tik žemėn apvirtę viršūnėmis gily užmigo.

Būk sveikas gi, žemėje atspindėjęs dangau!
 Tik tau savo dvasioj aš lūkesio žiedus rinkau.
 Paskęsiu tavy ir gyvensiu pasauliu kitu:
 Ir dangų, ir juodąjį gelmę pasieksiu kartu.

Vidurnakčio monai ir kylančio ilgesio burtai
 Atidengė angą spėjimuose dvasiai sukurtai:
 Tyliais nujautimais ir dangų, ir žemę apjuosę,
 Skandina ir supa savųjų gelmių atspindžiuose.

7. LOPŠINĖ

Sapnuoki, pasauli, vidurnakčio sapną
 Ir amžiną kovą – ir amžiną laisvę,
 Ir savo liepsnų nesuvaldomą galią
 Pirmykštės kūrybos ankstyboj aušroj.
 Granito uolynuos suspaustoj krūtinėj
 Dar saugoja žemė liepsnojančią širdį,
 O tvanko rūkais debesuotoj padangėj
 Dar blykčioja skaidrūs pirmykšti žaibai.

Vergai išsprogdins kietą požemių pluta,
 Ir perskros žaibai žemės motinos iščia,
 Ir kraterių liepsnos ištrykš į padanges –
 Raudonais žibintais tau veidą nušvies.
 Į gelmę apvirs spinduliuotos viršūnės,
 Sutrupins granito krantus vandenynai, –
 Ir krintančios žvaigždės žemčiūgais išvarstys
 Aptemusio chaoso rūsčias bangas.

Skausme ir vienatvėj kalėjusią dvasią
 Kaip paukštį paleisi į amžiną laisvę,
 Nežinomoj saulėj, nežinomam ruime,
 Nežinoma laime gyvent amžinai.
 O virš gaivalingų ugninių verpetų,
 Didžioj užgesintų pasaulių ramybėj,
 Kaip spindinti žvaigždė, zenite įsmigus,
 Tebveizės budrioji Kūrėjo akis.

1921 [1927]

GEDULAS

Dangus juodais sparnais atsirėmė į žemę –
 Ir juodos vėliavos į saulę pasikėlė.
 Gedėki, mano žeme, nesulauktos laimės
 Šviesiųjų prižadų palaužtame šešėly.

Pridengsime šydais ir mes nuleistas galvas,
 Pilkųjų pelenų nuo veido nenuploję.
 Palinkom ant gelmių kaip karklai žaliakasiai,
 Nusvirusiais žvilgsniais apglėbę tyrą srovę.

Mes kaip nuliūdę sūnūs ant gelmių palinkom,
 Kur motinos širdies mirtis nenumarino,
 Tik mūs nykių dienų neišgyventas skausmas
 Palaimintam kape jos vardą pavadino.

Ir gedulo tyloj tas pats meilingas balsas,
 Kurs mus gimdydamas į žemę paviliojo:
 Mylėki tik mane ir mano skaudų džiaugsmą –
 Ir visa, ką širdis būties sapne svajojo.

Eik šen gi, mano drauge, džiaugtis ir gedėti
 Šviesių širdies sapnų palaužtame šešėly:
 Dangus juodais sparnais atsirėmė į žemę,
 Ir juodos vėliavos į saulę pasikėlė.

1922 [1936]

MARGI SAKALAI

Lydėdami gėstančią žarą, vėlai
 Pakilo į dangų margi sakalai.
 Paniekinę žemės vylingus sapnus,
 Padangėje ištiesė savo sparnus.
 Ir tarė margieji: negrįšim į žemę,
 Kol josios kalnai ir pakalnės aptemę.
 Sapnai ir šešėliai padangėse mums
 Šviesiųjų į saulę kelių nebedrums.
 Mes skaisčiąją aušrą dangum pasiviję,
 Iš josios vainiko nuskinsim leliją –
 Ir miegančios žemės laukus ir uolynus
 Paversim į žėrinčius saulės gėlynus.
 Ir štai suplasnojo iš naujo sparnais,
 Tolyne ir aukštyn, kolei kraujas užkais
 Pavytosios saulės ieškota liepsna
 Ir žemei užgims pranašauta diena.

Bet štai rytuose jau nuraudo dangus,
 Jau nušvietė saulė uolas ir laukus,
 Tačiau iš dangaus nei anksti, nei vėlai
 Negrįžo į žemę margi sakalai.

1922

SKRISKI, ARE

*...Dangus – mano tėvas,
 bet Žemė – motina mano!...*

Skriski, are, į pat dangų ir plasnoki,
 Būt vergu savosios žemės tu nemoki.
 Aš tau laisvės nei dangaus nepavydėjau,
 Nors tik juodą, šaltą žemę pamylėjau.

Kai geriu jos drėgną kvapą ir ūkus,
 Man sapnuojas skaisčios žvaigždės ir dangus.
 O kai vėl mane padangė užsūpuos,
 Jausiu žemę savo ilgesio vaizduos.

Kaip apimt tave, pasauli begalini?
 Gaivalingą tavo galią siela mini:
 Tavo liepsnos man krūtinėj dar žėruoja,
 Tavo aistros mano lūpomis garuoja.

Tu pasėjai mano gyvastį, dangau,
 Bet aš čia, juodojoj žemėj, išdygau.
 Dar pirmykštę savo būtį siela mini, –
 Tik apglėbt tave, pasauli begalini!

1922

ŽEMEI

Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme!
 Tu praneši dangų savųjų žiedų skaidrumu.
 Iš tavo gelmių sau vaivorykštės metmenis semia, –
 Iš tavo krūtinės ir aš sau gyvybės imu.

Nuo juodbruvo veido saulėleidžio skarą nutraukus,
 Tu šiltą pavasario naktį manim apsvaigai:
 Jaučiu tavo plakančią širdį ir kvepiančius plaukus,
 Kaip galvą svaigina lyg žydinčių pievų ūkai.

Raudonos aguonos nulinkę tau vyto prie kojų,
 Ties galva rausvi debesynai pakriko lengvai, –
 Susitelkė žvaigždės ir mėnuo padangėj sustojo,
 Kai šiltą pavasario naktį mane bučiavai.

Aplėbiau tave, kaip nė vienas aplėbt negalėtų,
 Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis.
 Kaip pasakos augalas kilsiu lig ruimų žvaigždėtų,
 O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis.

1922

IŠ SAULĖTŲ VAIŠIŲ

IŠ SAULĖTŲ VAIŠIŲ
 Iš vasaros džiaugsmo, iš saulėtų vaišių
 Pailsęs grįžau aš į savo namus.
 Nuploviau versmėj sudulkėjusias kojas
 Ir rankose paslėpiau degantį veidą.
 Už durų dar gaudžia aidai pasiviję,
 Ir užčioja dar sukuriai spindulingi,
 Ir plazda džiaugsmu palydovės plaštakės, –
 Bet mano namuose jau sutemos smilksta
 Ir mano krūtinėj – tylos valanda.

Užvylė mane visareginti saulė:
 Žydrąsias akis spinduliais sužavėjo,
 O širdį nykybės šešėliu apsupo,
 Kaip juodu prakeikto likimo sparnu.
 Jaunatve ir meile pražydušį šypsnį
 Svajingai išbraižė ant moteries veido
 Ir galvą lelijų žiedais apipynė, –
 O jų šaknyse išpenėtąją angį
 Paleido ilsėtis pavėsy krūtų.

Išnykite, saulės niekingieji monai, –
 Aš durų į šviesą daugiau nepraversiu:
 Maištingoje laisvėj bekylančiai dvasiai
 Per ankšta pasaulio šviesumo riboj.
 Lig sutemų meto tyloj išrymojęs,
 Be gailesčio merdinčią saulę išvydęs
 Ir tolimą gandą už kalnų nugirdęs,
 Nedegsiu liepsnoto kelionės žibinto,
 Tik vienas išeisiu tyliai pro duris.

Į tolių, į aukštį platus mano kelias:
 Tik balzganos miglos, tik virpančios žvaigždės,
 Tik tolimos maštančių kalnų viršūnės, –
 Tik plazdantis jausmas: gyvenk ir mylėk!
 Einu kaip valdovas – ir laisvas, ir didis,

Kaip šiandien nužengęs nuo rankos Kūrėjo
 Į naują, pirmykštę, garuojančią žemę,
 Nešu paaukoti jai atvirą širdį, –
 Einu į pasaulį gyvent ir mylėt.

1922

VERGAS

I

Puikūs mano viešpačio namai:
Šimtabokščiai, křištoliniai, šviesūs rūmai.
Pažiūrėsi – temsta akys nuo žydrumo,
Palytėsi – skamba tūkstančiai aidų.

Gyvenu aš savo viešpačio namuose,
Nepažįstamas, užklydęs pakeleivis.
Kur einu – visur atverti vartų vartai,
Bet išeit į plačią laisvę negaliu.

Negaliu apimt dangaus šviesių žvaigždynų
Nei pasiekti tolumoj baltų viršūnių,
Nei srauniai, prie žemės puolęs, kaip upelis
Išsilieti į putojančias marias.

Tiktai vakaro sulaukęs, kaip šešėlis
Aš einu prie savo bokšto siauro lango,
Ir kai uolos saulės spindulius užtvenkia
Tuomet blankų savo veidą pradengiu.

Ir sakau: štai vėl pasibaigė diena –
O tik lašas į bedugnę nuriedėjo.
Mano mintys kaip žėruojančios žarijos,
O aplinkui tik glūdnybė ir drėgmė.

Ir skaitau aš savo rūstų pasmerkimą:
Čia pasaulio baigias ribos, baigias erdves.
Nepramuši lakiai minčiai kieto skliauto –
Būsi vergas ir vergausi amžinai.

II

Nusvirau aš į vargingą savo guolį,
Kaip žmogus, kuriam vis tiek – gyvent ar mirti,
Kaip žmogus, kurio paniekinta gyvybė
Tartum liūtas tūno alkio lūkesy.

Ir išvydau prieš save aš moteriškę,
O jinai slaptinę žadinį man sakė:
– Aš tave paimsiu, menkas žemės verge,
Ir paveldėsi tu mano karalystę.

Bet dabar tu nebregėsi Dievo žemės
Nė vidurnakčio varpų nebegirdėsi,
Nepaliesi savo pirštais jokio ziedo
Ir nė vieno skambaus žodžio nebetarsi. –

Ir tapau aš panašus į jūros gyvį,
Kurs gelmėj į kietą lukštą įsitraukęs
Ir geismais į savo širdį įsiėmęs,
Pats maitinasi jos gyvasties peniu.

Ir nežino, kad viršuj ten užia bangos,
Siaučia audros ir verpetai sukuriuoja,
O bekraštis vandenynas ir pasaulis –
Jam tik sapno nereikšminga nebūtis.

Bet iš kurgi tie nauji skaidrieji aukščiai,
Kur mane kaip tyrą mintį laisvėn neša?
Plaukia, skamba daugiaspalviai žibintuvai,
O visų viena versmė – mana širdis.

Ne, ne gyvis aš, į lukštą įsitraukęs,
Tik naujos būties ir gyvasties kūrėjas,
Kur erdviu, platu ir laisva, ir džiaugsminga,
Tartum Dievo būtum skrendanti dvasia.

Ir prabilo didis balsas į mane:
– Būki sveikas, mūsų amžinas valdove!
Tu tasai, kurio palaimintą gimimą
Patekėjusios septynios puošė žvaigždės.

III

Kam gi mano neprašytas atbudimas
Anksti rytą vėl pagimdė mane saulei
Ir iš naujo spinduliais erdves aptvarstė,
O širdy paliko alkanus geismus?

Argi tam, kad aš per dieną būčiau sargas,
Pats prie savo laimės angos pastatytas.
Arba tam, kad, palšvo vakaro sulaukęs,
Keikčiau tuščią savo būtį ir sapnus!

Nes, pažvelgęs pro mažutį bokšto langą,
Pamačiau, kad aš tas pats tik menkas vergas,
Kurs kaip vakar, taip ir šiandien neberanda
Savo kelio į pasaulio platybes.

Ir suspaudė mano galvą tokia gėla,
Kad, tariau, pabirs po kojų šaltos plytos
Ir išsirakins aukštųjų skliautų siūlės,
Ir ugnim išsprogs įkaitę smilkiniai.

Ne, tariau, tegu jau būčiau nepažinęs
Tų pasviečių ir tų žvaigždžių septynspalvių,
Kur akis man kaip meilužės išbučiavo
Ir paliko ryto saulės patyčiom.

I V

Mano viešpats ir valdovas rengia puotą.
Skamba, džiūgauja sujudęs visas dvaras,
O vergai aukštiesiems svečiam lig žemės lenkias
Ir sodina į garbingas jų vietas.

Tad pasišaukė mane ir tarė viešpats:
– Šiandien būsi iš vergų tu man pirmasis.
Eik ir vilkis kuo gražiausią savo rūbą,
Imk ir pilstyk svaigų vyną į taures. –

Ir pilu visiem saldaus ir seno vyno,
Ir jaučiu, kad į kiekvieną tuščią taurę
Aš pilu ir savo širdgėlos po lašą,
Aš ir pagiežos pilu jiems, ir tulžies.

Nes ar mano didis sapnas nepribrendo?
Ar ne metas jau atrast slaptingą viešnią,
Kur parodė mano tolimąją laimę
Ir septynias mane gimdžiusias žvaigždes?

Tuomet priėjau prie tos garbingos vietos,
Kur sėdėjo viešpačio dukrų jauniausia
Ir skambiu juoku gaivino visą puotą –
Ir mane į save šaukė jos šypsny.

Tad kai pyliau jai saldaus į taurę vyno,
Gal tai tu, maniau, viešnia regėto sapno,
Kur gražinsi mano prarastą tėvynę
Vienu tyliu savo žadinio žodžiu.

O jinai, pažvelgus į mane, pasakė:
– Šitai mano tėvo ištikimas vergas,
Kurs nežino, kas yr laisvė, kas yr meilė;
Jojo laimei trupinių po mūs pakaks. –

Tuomet, nežinau dėl ko, tie ramūs žodžiai
Taip staiga sukurstė mano gyslų kraują,
Kad nebišturėjau svaigulingo geismo
Ir valdovo vyną žemėn aš sviedžiau.

Nemačiau aš tuo metu nė vieno veido,
Tik girdėjau išsigandusiųjų šauksmą,
Kurs mane pasibaisėdamas lydėjo:
– Vergas pašėlo!.. –

Nieks nedrįso atsistot į mano kelią,
Nieks nedrįso sulaukyti mano žvilgsnio,
Kurs į tolimas padanges tartum žaibas
Smigo, žiebdamas naujas kaitrias ugnis.

Irėjau aš, viešpačio palikęs rūmus,
Į naujos būties nežinomą kelionę,
Tiktai vieną žodį širdyje kartodams:
Aš nei vergas, nei karalius, tik žmogus.

Aš žmogus, kuriam prailgo jojo dienos
Be nežinomų kitos būties platybių,
Kur kita šviesa kitokius ugdo žiedus,
Kur nėra nei pabudimų, nei sapnų.

Bet dabar jau mano dienos, lyg žemčiūgai
Skaidrios, rieda į bekrastę amžinybę,
Kur septynios dega žvaigždės daugiaspalvės,
Kur gyvena mano ilgesio viešnia.

Ir eina vergas kalnais, eina kloniais –
Bet jau ne vergas, tik nykus klajūnas.
Didžių nebodamas, mažų neliesdamas, –
Visus šypsniu pasveikina taikingu,
O džiaugsmas spindi jojo akyse.

Užeis ant kalno –
Rankas į viršų kelia, lyg norėtų
Palaimint visą aukštą Dievo dangų.
Nužengs pakalnėn –
Bučiuoja apkabinęs pilką žemę –
Ir laime dega jo veidai.

Visi jau laisvąjį klajūną mato:
Vieni ramia užuojauta sutinka,
Kiti jį paniekos žvilgsniu palydi,
Bet kokią mintį slepia jis krūtinėj,
Nežino niekas. – –

PESIMIZMO HIMNAI

I

Saulėtekio giesme pagarbinti noriu
 Didingo gyvenimo skautų altorių –
 Ir dieviškos galios įkvėptą kūrybą,
 Kur žody minties spinduliavimu žiba,
 Kur varsto juodų vandenynų gelmes,
 Kol šviesų žemčiūgą į saulę išmes.

Bet kas mano norai, jei aukuro plytos
 Drėgnųjų pakalnių purvų aptaškytos,
 O saulėj iškeltų viršūnių krislai
 Ir galvą, ir širdį išgraužė akilai.
 Kūrybinių saulių kaitra nusibodo,
 O žvaigždės šviesiam danguje nesirodo.

Tikiu visagalinčios meilės esimą,
 Kur mano gyvenimas būtų sau ima,
 Kuri motinystės dosnia krūtine
 Kaip kūdikį peni ir globia mane –
 Kuri, milijonais širdžių suliepsnojus,
 Pasauliam sukurs pažadėtuosius rojus.

Bet kas gi tikėjimo pavergtas protas,
 Jei dvasios nežadina jausmas liepsnotas,
 Jei blėsta širdies židiny išgyventas –
 Jei meilė – heterų pigus komplimentas!
 Lai siaučia gyvenimas saulėtam šoky –
 Tu skausmą ir juodąją naktį giedoki.

I I

Amžinas genijau, rūstusai milžine,
 Mano gyvenimo juodas likime!
 Tau mano prakeiksmas, tau mano sielvartas,
 Tau mano liūdinčios sutemų giesmės.

Kam gi tu leidai man tapti iš chaoso
 Meilės ugnim spinduliuojančia žiezirba,
 Kam gi tu pasmerkei mano budėjimus
 Tylia vienatve didingiem vidurnakčiam?

Tu mane apglobei mano jaunatvėje
 Savo sparnų šešėliuotais mojavimais,

Tu mane užslėpei saulės mylavimam,
 Tu mane paveržei meilės bučiavimam, –
 Kiauto lukšte man pasaulį sukūręs –
 Būki pagarbintas!

Ūžia pro šalį triukšmingais aidėjimais
 Margos aistringą pasaulio būtybės, –
 Mano krūtinėj, kaip vakaro pasakoj,
 Žėri vien mano svajonių ugniavietė.

Duok gi man gilią vidurnakčio glūdumą,
 Slėki mane juoda nuodėmės letena –
 Lai nugrimztu į svaigančią gelmę
 Tavo galingo, rūstaus pasmerkimo.

I I I

Alkanas nuobodis sielą apnuogino,
 Amžinas nerimas širdį ištuštino –
 Saulė ir dulkės išgraužė akis.
 Slankioju vienišas kryžkelių aikštėse,
 Brolio ir tėvo, ir motinos vengdamas, –
 Savo būties apgaulingas vagis.

Priesaikos meilę ir pigią dorovę
 Blyškūs heterų šypsniai tebesotina –
 Nuodėmės vardo jų žemėj nėra.
 Ak, mano nuobodi, alkanas liūdesi,
 Kuo gi tu mano dar dvasią pasotinsi, –
 Tu mano nuodėmė – mano dora.

Pusę gyvenimo kryžkeliais žūdamas,
 Audriąją būtų sapnais pasikeisdamas,
 Tylinčiu antkapiu žemėj tapau.
 Ak, mano nuobodi, alkanas liūdesi,
 Tavo šaukiuosi skaudaus atpirkimo,
 Tau savo sieloj altorių statau.

I V

Kaip alkanas aras iš griūvančio lizdo
 Aš veiziu į savo paniekintą būtį:
 Nei džiaugsmo padangių, nei žemės vilionių,
 Nei skaudamą gelą iš sielos išguiti.

Žinau, kad prieš Tą, kuris saulėmis valdo,
Paniekinta dreba maištinga galybė,
Bet mano aistra kaip ugninis verpetas,
Ir mano valdovė – akla Būtinybė.

Ir šitai degu kaip vidurnakčio žvaigždė,
Iš chaoso geismo ugnim suliepsnojus,
Bet kur mano žemė ir kur mano dangūs –
Ir kur mano saulėtas poilsio rojus?

Vien tu, nepatirtoji nežinomybe,
Kur amžius siaubi į baimingą glūdumą,
Priglausi mane kaip išklydusį sūnų
Į savo marinančios prieglobos rūmą.

V
Palaimintas būki, žmogaus nežinojime
Nei savo gimimo, nei savo mirties,
Nei savo likimo vienatvės klajojime,
Nei savo menkystės džiaugsme ar vaitojime, –
Nei ką tu prakeikei, nei kam tu meldies.

Vedi tu, bedugnėmis kelią man tiesdamas,
Kaip vergą per drėgnus ir juodus urvus,
Vylingais mirażais gyvenimui šviesdamas,
Sapnais į nežinomas tolymas kviesdamas,
Kol siela prie kapo ir kryžiaus pabus.

Tada gal patirsiu, kad visas gyvenimas
Nevertas nei juoko, nei lašo aukos,
O mano gimimas, mirtis ir išganymas,
Kaip amžinas dieviškas jausmas ir manymas,
Per amžius Kūrėjo krūtinėje liepsnos.

Bet šiandien lenkiusi prieš didelę paslaptį,
Kur degina kraują gyvybės alkiu –
Ir vėl nenuilstančiu laimės ieškojimu,
Likimo slaptų ištarmių nežinojimu
Prie kapo ir kryžiaus vienatvėję žengiu.

V I
Trumpo gyvenimo didelė menkysta!
Kaip tu plati ir galinga esi!
Tavo šešėliuose gyvastys vysta,
Merkiasi žvaigždės ir saulė šviesi.

Kaipgi tu pavergei dvasios laisvūną,
Didžio pasaulio garbingą valdovą:
Kilnūs jo sostai paniekinti žūna,
Kyla vergai į maištingą kovą.

Ė, nenurimstančios dvasios laisvūne!
Tavo skausmų ir laimėjimų žygiai
Puošia padangių aukščiausią viršūnę,
Skamba jų posmais aidai šimtastygiai.

Tu gi patsai vien šešėlio šešėlis,
Kurs savo vardo minio nepažįsta: –
Klaidžioji, gūdžiai pasauliui iškelęs
Trumpo gyvenimo didelę menkystą.

1925

RŪPINTOJĖLIS
Dievuli mano, kas per šviesios naktys!
Ir kas plačių padangių per aukštumas!
O žvaigždės, žvaigždės! didelės ir mažos
Taip spindi, net graudu, Dievuli mano.

Išeisiu, sau tariau, ant lygaus kelio:
Ant lygaus kelio tai valia valužė,
Ant lygaus kelio šviesiąją naktužę
Tai tik jaunam plačias dūmas dūmoti.

Bet kam gi tu, budrus Dievuli mano,
Prie lygaus kelio rūpestėliu rymai?
Prie lygaus kelio, kur vargų vargeliai
Vieni per dieną dūsaudami vaikšto.

Dievuli mano, argi mūsų godos
Tave prie kelio iš dangaus atprašė,
Ar gal tos šviesios rudenio naktužės
Tave iš mūsų žemės išsapnavo?

Priimki gi mane, budrus Rūpintojėli,
Prie lygaus kelio šiąnakt padūmoti. –
O kad aukštam danguj tos šviesios žvaigždės
Taip spindi, net graudu, Dievuli mano.

1926

TEGU TAVE DIEVAI

Laukuos šalna. Šarmotasai rytys
 Jau tuoj ir mano taką švilpdams nubarstys
 Geltonu gintaru ir baltu sidabru,
 Kad būt širdy ramu, o akyse skaidru...
 Jau pūstelėjo girioj bangos šalto kvapo,
 Geltonu sūkuriu įsimetė tarp lapų, –
 Ir kugžda kuplios liepos ir liekni klevai:
 Tegu tave dievai, tegu tave dievai.

Einu tolyn. Dangus dar saulę mąsto
 Ir želmeny mielai pavasarį surastų.
 Bet saulė jau toli su meile ir daina,
 Ir tamsžalis želmuo maitinasi šalna.
 O tas, kurio širdis dar saulės burtais klieđa,
 Šianakt raškys sapne paparčio slaptą žiedą, –
 Pabus, išvys šalnas ir šyptelės kreivai:
 Tegu tave dievai, tegu tave dievai...

Žiedų nėra. Tačiau visur dažai,
 Ir rodos, pats kartu juos laistai ir paišai.
 Pamiršęs jau gėles, rusvus lapus skini
 Ir saulėtas dienas iš naujo gyveni.
 Ir veizime atgal, tyliu džiaugsmu nurimę,
 Ir laiminam tave, liūdnų spalvų žaidime,
 Kad vienai valandėlei dar mus prigavai:
 Tegu tave dievai, tegu tave dievai...

Skubu atgal. Namai iš tolo moja
 Greičiau į jaukų vidų kelti koją,
 Užvarstyt langines, uždarinėt duris, –
 Ir kai vėjuotos sutemos aplink užkris,

Atskleisti prie ugnies tą šviesų, gelsvą lapą,
 Kur saulėtų dienų įbrėžtos aistros tapo,
 Pažvelgt, nusišypsot ir atsidust lengvai:
 Tegu tave dievai, tegu tave dievai...

PABAIGA

Praėjusio meto jau nykstančius žemės sapnus
 Dainuoti baigiu.
 Užversiu tiesiai ir kreivai išrašytus lapus
 Šypsniu palankiu.

Dvasia jau kaip paukštis pajuto ateinančio ryto
 Naujus Pranešėjus –
 Ir merdinčio vakaro neišgyventa žaizda
 Paliovė skaudėjus.

Giedrėjančia giesme anksti pasitiksiu tave,
 Slaptingas rytojau.
 Pamynęs po kojų suvytusį rožių vainiką,
 Aukštai atsistojau.

Trumputės minutės, susmulkinę žemės dienas,
 Taksėdamos slenka, –
 Ir visa, kuo sirgo ir liūdo, ir džiaugėsi širdis,
 Taip smulku ir menka, –

Kad, rodosi, nēr ko atleisti nē melst atleidimo:
 Nebuvo kalčių!
 Jei buvo, tai vien tik širdies daugiabalsė kalba:
 Myliu ir jaučiu.

1923

Vincas Mykolaitis-Putinas

ALTORIŲ ŠEŠĖLY

ROMANAS

I

BANDYMŲ DIENOS

Introibo ad altare Dei

I

Devyni kieti, plieniniai skambalo smūgiai pažadino Liudą Vasarį iš miego. Krūptelėjęs jis atmerkė akis ir valandėlę negalėjo susivokti kame esąs. Buvo lygiai 5 valanda šalto rudeninio ryto. Pro langą sroveno šema, ūkanota priešsaulėtekio šviesa. Siauras, bet nuostabiai ilgas kambarys skendėjo dar šešėliuose. Tačiau Liudo kaimynai, taip pat kaip ir jisai pažadinti negailestingo skambalo, jau spurdėjo kiekvienas prie savo lovos, ir netrukus subarškėjo metaliniai didžiulės prausyklos kranai.

Ak, juk tai seminarija! Tai jų, naujokų pirmamečių, 17 kambarys, vadinamas „labirintu“, kuriame jų ir tilpo taip pat apie septyniolika. Liudas dar tebekovojo su paskutiniu nutraukto miego antplūdžiu, bet jo artimiausias kaimynas Jonas Variokas, kuris paprastai pamesdavo lovą vienas iš paskutiniųjų, jau buvo pakilęs ir praeidamas negailestingai nuplėšė nuo jo antklodę. Vasaris šoko iš lovos ir ėmė paskubomis rengtis. Staiga jis atsiminė, kad šiandien ir diena nepaprasta. Šiandien štai jie baigia ilgas, 5 dienų rekolekcijas ir pirmą kartą užsivilks sutanas. Šita mintis nuvėrė Liudą Vasarį nuo galvos iki kojų, ir jis pasijuto pagautas iškilmingos to ryto nuotaikos, taip pat kaip ir kiti jo draugai. Tuo tarpu visi jie rengėsi dar trumpais, gimnazistiškais savo drabužiais, nes sutanas apsilvilks tikrai po meditacijos, eidami klausyti šventų mišių ir pirmą kartą po rekolekcijų priimti šventosios Komunijos.

Greit nusiprausęs ir apsitaisęs, Liudas Vasaris, drauge su kitais skubesiaisiais, spruko į sodą per kelias likusias iki skambučio minutes atsigauti tyru oru ir galutinai nusiblaškyti miegą. Jis, dar tik porą savaičių išbuvęs šituose mūruose, jau suspėjo prisitaikyti prie seminarijos gyvenimo tempo ir tapti vienu rateliu to didžiulio mechanizmo, kur visą gyvenimą skirsto laikrodžio rodyklė ir kietas negailestingas skambalo garsas.

Mokslo metu, paprastomis dienomis, penktą valandą devyni skambalo smūgiai keldavo juos iš miego. Po pusvalandžio 3 skambalo smūgiai šaukdavo juos į koplyčią rytmetinėm maldom ir meditacijai. Pusiau septintą valandą skambindavo mišiom. Iki aštuntos jie turėdavo pavalgyti pusryčius ir dar kartą atlankyti *Sanctissimum*¹. Nuo 8 iki 12 kas valanda 3 skambalo smūgiai apreiškėdavo pamokos pradžią ir galą. 12 valandą jie eidavo į koplyčią trumpai maldai ir sąžinės apyskaitai – *Examen conscientiae*. Po 15 minučių skambindavo pietums. Po pietų jie vėl lankydamo *Sanctissimum*. Iki 2 valandos būdavo laisvas laikas – rekreacija. Antrą valandą vienas skambalo smūgis pranešdavo *silentium*², kuris trukdavo iki 4 valandos ir būdavo skirtas darbui. 4 valandą 5 skambalo smūgiai vėl juos paleisdavo pertraukai, o po pusvalandžio tas pats skambalas sušaukdavo darbui. 6 valandą 3 skambalo smūgiai varydavo juos į didžiąją auditoriją, kur rek-

¹ Švenčiausiąji.

² Tylėjimo laikas, skirtas darbui: negalima kalbėtis nei vaikščioti.

torius jiems duodavo gero kunigo elgesio pamokas, dažniausiai jas skaitydamas iš tam tikro vadovėlio, o kartais išbardamas už pastebėtus kolektyvius nusikaltimus ir blogą elgesį. Šią pamoką dažnai pakeisdavo koplyčia ir ražančius. Pusiau septintą valandą 5 skambalo smūgiai šaukdavo juos vakarienės. Pavalgius lankymas Švenčiausio ir rekreacija – pusę valandos žiemos metu bendrojoje salėje, o pavasario metu, kol dar šviesu, sode. 7 valandą 3 skambalo smūgiai šaukdavo juos į koplyčią vakarinėm maldom ir sąžinės perkratymui. Čia pat dvasios tėvas paskaitydavo ryt ryto meditacijos punktus. Po vakarinių maldų ligi 9 valandos būdavo *sacrosanctum silentium*, didelis susikauptimo laikas, skirtas dvasios skaitymui ir darbui. Devintą valandą 9 skambalo smūgiai pranešdavo darbo dienos galą. Tada jie dar kartą trumpai lankydavo Švenčiausią ir eidavo gulti. Prieš užmiegant seminarijos regulos ir dvasinio gyvenimo vadovų jiems buvo patariama prisiminti rytdieninės meditacijos turinį, kurią buvo girdėję koplyčioj.

Ta geležinė dienotvarkė turėjo šiokių tokių variantų. Ne mokslo dienomis ir šventadieniais jie keldavosi 6 valandą, 11 val. skambalas šaukdavo juos į Katedrą sumai, o 4 val. mišparam. Advento metu jie eidavo į ankstyvasias raras, o gavėnioj – į be galo ilgus Gaudžiuosius verksmus, kuriuos giedodavo kartu su visa bažnyčia. Didžiosios šventės – Kalėdos, Velykos, Sekminės, Dievo Kūno oktava – atnešdavo dar naujų pareigų. Ketvirtadieniais, tuoj po pietų, iki 5 val. juos vesdavo visus kartu pasivaikščioti už miesto plentais arba į miškelį. Pietum tą dieną duodavo kopūstų. Šeštadieniais jie eidavo išpažinties, o po vakarinių maldų būdavo dvasios tėvo konferencija. Kiekvieno mėnesio pradžioj jie laikydavo vienos dienos rekolekcijas, o pradžioj ir pabaigoj mokslo metų, gavėnioj ir prieš šventimus rekolekcijos trukdavo 3–5 dienas.

Liudas Vasaris, vos porą savaitių išbuvęs seminarijoje, viso to režimo dar nepatyrė, bet per tą laiką jau visai priprato prie skambalo balso ir, išgirdęs jį, kildavo ir plaukdavo su visa srove išsiliejusių į koridorių klierikų ten, kur tas balsas šaukdavo. Lig šiol jis negalėjo priprasti tik keliamas iš miego, ir tas ankstybasis skambalo balsas jam vis dar būdavo kaip ir koks netikėtas nelauktas smūgis, nutraukias smagiausią jo miego dalį. Ypač pirmomis dienomis jis keldavosi nenoromis, iš lengvo svaigstančia galva ir per rytmetinę meditaciją neužmigdavo tik dėl to, kad jautėsi esąs naujokas.

Liudas jau antrą kartą buvo bežingsniuojąs aplink didoką seminarijos sodą, kai 3 skambalo smūgiai pasuko jį atgal, ir jis drauge su kitais tekinas leidosi į koplyčią, kad nepasivėlintų poteriam. Koplyčioj kiekvienas kursas turėjo savo vietą, ir kiekvienas klierikas žinojo, į kurią suolą jam reikia eiti. Vasario alfabetiška vieta buvo paskutiniame suole.

Koplyčia buvo menkai apšviesta ūkanoto, pro grotuotus langus besiskverbiantio rudens ryto ir dviejų žvakių: vienos prie dvasios tėvo ir vienos prie skaitančio maldas klieriko klaupkos. Prieš altorių raudonoj taurelėj silpnai mirgėjo aliejinė lempa.

Šita koplyčia iš pirmos dienos padarė Liudui Vasariui neišdildomo įspūdžio. Visados švariai laikoma, tyli ir paslaptinga, ji su savo apvalai susklistomomis lubomis, su mažučiu altorium, su suolų eilėmis, su klausykla ir vargonais buvo tikra viso seminarijos gyvenimo širdis. Į ją kuone 10 kartų per dieną įplaukdavo ir išplaukdavo tų gyvenimo nepažinusių, bet gyvenimą gydyti besirengiančių jaunuolių banga. Ir tik joj buvo priežastis ir pateisinimas to kieto gyvenimo, kurią jie tuose mūruose leido, išsižadėdami savo laisvės, jaunatvės ir visų pasaulio vilionių.

Liudui Vasariui iš pirmos dienos ypač į akį krito ant išgaubtų koplyčios sienų iš abiejų pusių nupiešti šv. Aloyzo Gonzagos ir šv. Stanislovo Kostkos didesni už natūralų dydį paveikslai. Tai buvo dvasiškos jaunuomenės, klierikų šventieji globėjai. Ir tyliomis

dienos valandomis, kuomet koplyčia būdavo tuščia, ir svirduliuojančioj žvakių šviesoje, kada ji būdavo pilnutėlė dvasiškus pratimus atlikinėjančių sutonuotų jaunuolių, tie du keistai išlinkę šventieji su sutanomomis ir kamžomis, nekaltais veidais ir aureolių apsuptomomis galvomis, būdavo apgaubti kažko nesuprantamo, mistiško, paslaptingo. Liudas Vasaris, išsižiūrėjęs į tuos didžiulius paveikslus, visados pajusdavo gilios pagarbos, bet taip pat ir prietaringos baimės jausmą. Jisai dažnai įsivaizduodavo, kaip tai būtų baisu, jeigu reiktų jam nakčia vienam pasilikti šitoj apytamsėj koplyčioj, tų dviejų didelių, nebylių, šventų jaunuolių draugystėj. Mėgdamas save jaudinti tokiais vaizdais, jis tarsi jautė, kokių didelių dvasios sukrėtimų teks jam ilgainiui patirti šitoj pačioj koplyčioj, tų pačių šventųjų akivaizdoj. Ir jau daugeliui metų praslinkus, kada Liudo Vasario gyvenimas pakrypo visai kitomis vėžėmis, šita koplyčia ir šitie šventieji kartas nuo karto rodydavosi jam sapnuose, primindami naivų, tyrą jaunatvės pasišventimą ir idealizmą.

Visas maldas tada seminarijoje skaitydavo lotyniškai su lenkiškais įterpimais, o meditacijų punktus lenkiškai. Konferencijas taip pat sakydavo lenkiškai. Liudas nei tų maldų, nei tų konferencijų iš pradžių nesuprato. Dėl to šios pirmosios rekolekcijos jiems, aspirantam lietuviui, buvo daugiau laisvo mąstymo ir svarstymo laikas, negu tikrosios rekolekcijos. Tiktai vieną konferenciją dvasios tėvas jiems pasakė lietuviškai. Šitoj konferencijoje jis išdėstė kunigo pašaukimo kilnumą ir motyvus, kurie juos galėjo patraukti į seminarijos sienas.

Motyvai? Tada Liudas Vasaris jais galvos sau daug nekvaršino. Taip reikėjo, kitaip nebuvo galima – ir tiek. Tik po daugelio metų, kai jisai atsistojo savo gyvenimo pusiaukelėj ir kryžkelėj, kur pašaukimo klausimas buvo jau nebe teoretiško svarstymo objektas, bet širdies krauju aplieta gyvenimo žaizda, tik tada jam galutinai paaiškėjo į seminariją stojimo motyvų vertė. Jie nebuvo žemi nei karjeristiški, bet jie taip pat nedaug ką bendra turėjo ir su tikraisiais tiesioginiais kunigavimo uždaviniais: pastoracija, apaštalavimu, Kristaus mokslo skleidimu, dvasiniu tobulėjimu... Tėvų noras, žinoma, nusvėrė daug. Liudas jau nuo pat mažens buvo skirtas leisti į kunigus. Pabaigęs 5 klases, jis, tylus ir klusnus 16 metų jaunuolis, nė mėginti nemėgino priešintis geležinei, visa nulemiančiai tėvo valiai ir tylios jautrios motinos norui. Bet tai jam nebuvo sunku, nes ir kiti, tik jam pačiam žinomi sumetimai lenkė jį į seminarijos pusę.

1905 metų revoliucija užklupo Liudą Vasarį vienoj iš pirmųjų gimnazijos klasių, bet jos pasėkos lydėjo jį visus gimnazijos mokslo metus. Mokinių tarpe, net ir žemesnėse klasėse, tuo metu buvo pasireiškęs didokas patvirkimas. Ypač du atsitikimai pasibaisėjimu sukrėtė Liudo sielą. Vienas jo draugas kartą iš bažnyčios parsinešė Komuniją reikalausti stebuklo ir įrodyti, kad joje nesą Dievo. Dėl to gimnazijoje ir visame mieste kilo negirdėtas skandalas, plačiai nuaidėjęs visoj apylinkėj. Kiekvienam gimnazistui ta proga iš savo tėvų ir giminių teko prisiklausyti aimanų, bauginimų ir grasinimų daugiau negu reikia. Bet štai netrukus po to antras Liudo draugas nusišovė, susirgęs veneros liga, netekęs, kaip jis sakėsi savo raštelyje, gyvenimo tikslo ir kad gyventi esą nusibodo. Šitie du įvykiai, kaip du likimo pirštai, Liudo sąžinėj kažkodėl atsikreipė į jį patį. Taip, jis buvo dar tikęs ir Komunijos už nieką pasaulį nebūtų išdrįšęs išniekinti. Bet abejonių turėjo. Juk jis vis dėlto buvo laikomas patikimu ir pažangiu draugu. Jis priklausė vienai slaptai lavinimosi kuopelei, kur buvo aiškinamas pasaulio atsiradimas, evoliucija, dar šis tas iš gamtamokslio visai kitaip, negu moko Bažnyčia. Taip bent jam atrodė. Jisai ėjo į religinių krizių ir tikėjimo netekimo kelią. O turimas dar tikėjimas ir tėvų auklėjimo įtaka šaukė jį gelbėtis. Kur? Į seminariją. Be to, tai buvo dar jo lytinio brendimo metai. Jis gaudavo

iš vieno savo draugo pasiskaityti pseudomediciniškų brošiūrų, kuriose tie klausimai ir laukią jaunuolio pavojai buvo atvaizduoti perdėtai ir efektingai. Daugybė jam žinomų pavyzdžių iš mokinių elgesio ir pagaliau draugo nusižudymas tarsi patvirtino tuos išvedžiojimus ir darė gyvenimą juodą, purviną, bjaurų. Jam kartais atrodydavo, kad jis pats jau stovi ant bedugnės krašto.

Iš kitos pusės – jaunuoliškas idealizmas, entuziazmas, didelių darbų noras. Ir Liudą Vasarį tada jau buvo pagavusi pirmoji patriotizmo banga. Dirbti Lietuvai! Ką dirbti? Rašyti! Rašto darbais jis jau buvo pasižymėjęs klasėje. Jis šį tą jau buvo bandęs ir taip sau. Artimesnieji draugai apie jį šį tą jau žinojo ir tikėjosi. Neseniai jis buvo skaitęs Maironio „Jaunąją Lietuvą“. Šitos poemos išpūdis jį pavergė ir užbūrė. Maironis jam tapo milžinu, dievaičiu, idealu. O Maironis – kunigas!

Paskutiniųjų atostogų metu Liudui teko būti vieno savo giminaičio, ką tik išvesto kunigu, primicijose. Kiek čia buvo džiaugsmo, kiek lietuviškų dainų, kiek kalbų! Paėmė jį jaunasis kunigas už rankos, ir jiedu valandėlę vaikščiojo sodo takeliais.

– Tai ką? Girdėjau, kad jau tėvas į seminariją rengiasi vežti? – paklausė jį kunigas.

– Gal ir teks važiuoti...

– Nebijai?

– Bijot nebijau, bet, sako, ten esą nelengva.

– Niekis! Daug ką perdeda. Nėr taip baisu, kaip sako tie, kurie ten niekadoms nebuvo. Važiuk, brolyti, neapsigausi. Lietuvai reikia darbininkų. Kovosime su rusais ir lenkais. Rašysime, leisime laikraščius, knygas, steigsime draugijas.

Ilgai dar taip kalbėjo primiciantas ir parodė Liudui kelis ten pat buvusius klierikus, jau šiuo tuo pasižymėjusius. Štai šis garbiniuotas, skardziabalsis, sveikata ir gyvybe trykštąs raudonikis jau buvo išvertęs ir išleidęs vieną knygelę. Anas tyrinėjęs Lietuvos istoriją, anas gi, aukštas liesas blondinas, gerai pažįstąs literatūrą ir rašąs kritikos straipsnius, o šitas ilgaplaukis gražuolis turįs nemažą beletristo talentą.

Liudas nudžiugo. Vadinasi, teisybė! Štai kur išganymas! Jis jau žinojo, kad beveik visi didžiausi lietuvių literatūros vardai priklauso kunigam. O štai dar kiek jų priaugančių! Ir jau po daugelio metų, kai Liudo Vasario gyvenimas pakrypo kita linkme, jis, prisimindamas šitą sceną sode ir tuos daug žadančius klierikus, karčiai nusišypsodavo: garbiniuotas raudonikis paskendo alkoholy, istorikas žuvo užkampio parapiljoj, kritiką po poros metų išvarė iš seminarijos, o gabusis beletristas, tapęs kunigu, visai metė rašęs. Ogi jis pats, Liudas Vasaris?..

Pasibaigus meditacijai ir maldom, Vasaris tekinas leidosi į viršų vilktis sutaną. Visi jie, pirmamečiai, dabar tuo buvo užsiėmę. Kelnes reikėjo paslėpti kojinese arba batų auluose, ant krūtinės užsidėti tam tikrą be susegimo liemenę su balta, ne po smakru, bet ant sprando užsegama apikakle, vadinama koloratka, pagaliau užsivilkti sutaną, kalbant tam tikrą maldele. Atlikęs tai, Liudas išsitraukė gražią tetos padovanotą kamžą ir nuėjo į koplyčią.

Degė visos žvakės. Mišias rengėsi laikyti pats rektorius, visi klierikai vilkosi kamžas ir stoji į eilę priimti Komunijos. Momentas buvo graudus ir iškilingas.

Liudas Vasaris pamažu artinosi prie Dievo Stalo, o iš abiejų pusių nuo įgautų sienų lydėjo jį ramūs, dangiški šv. Aloyzo ir šv. Stanislovo veidai.

Paskui buvo mišios. Daug degė žvakių, daug klierikų jom tarnavo ir švaistėsi apie altorių, kvėpėjo smilkalai, giedojo choras, ir visose klaupkose meldėsi jaunuoliai, apsirėngę juodomis sutanomis ir baltomis kamžomis.

Liudas Vasaris, po daugelio metų kartais perkratinėdamas savo gyvenimą, kai kada norėdavo surasti jame stiprių religinio pergyvenimo momentų. Šypsodamasis jis atsimindavo pirmąsias savo išpažintis, į kurias besiruošdamas ir jokių nuodėmių neatsimindamas, jas čia pat padarydavo: sukeikdavo vištą, mušdavo šunį, nesukalbėdavo poterių. Atsimindavo jis ir savo pirmąją Komuniją, kurią suaugusieji taip brangina ir jos paveikslėlius saugoja visą gyvenimą. Deja, nė pirmoji Komunija jam gilesnio išpūdžio nebuvo padariusi. Jam berods nuo pat kūdikystės giliau įsmigo į širdį mišparų vargonų gaudesys, negu tas pirmas Dievo į save priėmimas. Nagrinėdavo jis ir tolimesnes savo išpažintis ir Komunijas, bet ir jose rasdavo tik pasitenkinimą dėl atliktos pareigos, o ne religinį džiaugsmą. Priėmus Komuniją, jam visuomet rūpėdavo kuo greičiausiai išeiti iš bažnyčios ir parbėgti namo. Atsimindavo jis štai ir šitą sutanos užsivilkimo dieną ir ta proga priimtą Komuniją, atlikus viso gyvenimo išpažintį. Nieko. Jį jaudino tik naujumas, tik aplinkybės, tik nusimanytas, kad štai jis dabar tampa klieriku – „kunigėliu“. Religinio jausmo, gilesnio dvasios prasiskleidimo kontakte su Dievybe Vasaris neįstengė konstatuoti. O jis buvo tikęs, praktikuojąs, giliai religingų tėvų sūnus. Ir jisai užsivilkio sutaną, kalbėdamas: „*Dominus pars haereditatis meae*“³.

Po pamaldų visi jie išėjo iš koplyčios linksmi nusiteikę. Pagaliau pasibaigė 5 dienų tylėjimas – ir visas rūmas suskambo linksmomis jaunais balsais. Pirmamečiai buvo dienos didvyriai ir visų dėmesio centras. Vyresnieji juos sveikino ir bučiavo, linkėdami greitai tapti gerais kunigais. Kiti dalino jiems šventus paveikslėlius su užrašais sutanos užsivilkimo dienai atsiminti. Jie patys buvo patenkinti, kad dabar jau neišsiskirs iš bendro klierikų būrio savo gimnazistiška nunešiota uniforma. Jie vaikščiojo koridoriais patys iš savęs juokdamiesi, kad ilgoj sutanoj painiojasi jų kojos, kad jaučiasi esą kaip supančiuoti – ir vieni kitus iš visų šonų apžiūrinėjo. Iš tiesų jie ir buvo gan juokingi. Retai kuriam tiko prie stuomens ir prie veido tas rimtas kunigiškas rūbas. Juk jie visi buvo toki jaunučiai.

– Liudai, tu pasitaisyk savo koloratką. Žiūrėk, jau vienas galas išlipo iš apikaklės, – išpėjo Vasarį jo draugas Petryla, kai jie sugrįžo į „labirintą“.

– O tavo, žiūrėk, nuo apačios jau dvi sagos atsisegė.

– Man kažkodėl čia vis už bato kliūva.

– Ar matei, kaip Balselio viena kelnė išlindo?

– Tai dar nieko, bet aš po Komunijos vos neparvirtau, kai reikėjo atsistoti. Kažkaip primyniau savo sutaną – ir nė iš vietos.

– Bet, žiūrėk, Variokas! O-o! tikras vikaras.

Variokas iš tiesų atrodė geriau negu kiti. Stambesnis, labiau subrendęs, jis pasirūpino, kad ir jo sutana būtų pasiūta tinkamai. Ir jis, galbūt dėl to, kad turėjo dėdę kunigą, mokėjo geriau su ja apsieiti.

– Ech, judu mizerijos! – sušuko jis. – Na, kas judu per kunigai? Komedijos, daugiau nieko! Ot kur, tai bent kunigas! – jis sudavė sau į krūtinę ir išskėtęs rankas sugiedojo: – *Per omnia saecula saeculorum!*..⁴ O tas Vasariukas!.. Viešpatie!.. – Jis apsuko Vasarį dvi eiles, apžiūrėjo iš visų pusių ir nuėjo toliau kartodamas: – Komedijos, tikros komedijos...

Liudas Vasaris iš tiesų atrodė kaip vienas iš mizerniausių. Liesas, laibutis, visai dar vaikišku veidu, išaugimui pasiūta sutana, jisai buvo panašus į bernioką, apsivilkusį tėvo

³ „Viešpats mano paveldėjimo dalis“. Maldelė, kurią dvasiškiei kalba vilkdamiesi sutaną.

⁴ Per amžių amžius.

drabužiais. Ir niekam tuomet nebūtų galėję ateiti į galvą, kad šitam juokingam klieriku-čiui yra lemta audringa ir garsi ateitis.

III

[...]

Stodamas į seminariją jis kiek kitaip vaizdavosi savo suklierikėjimo procesą. Jisai gan naiviai manė, kad pirmiausia juos ims įtikinėti. Manė, kad nesugriaunamais argumentais įrodys, jog yra Dievas. Manė, kad išsklaidys visas jų abejones ir išaiškins priekaištus. Kad dėl to jų tikėjimas pasidarys stiprus ir gyvas. Bet nieko panašaus nebuvo. Niekas jų neįtikinėjo, priekaištų neklausė ir neaiškino. Juos su visais kitais pasodino laikyti rekollekcijų ir kalbėti maldų, tartum jie būtų giliausiai visu kuo tikį jaunuoliai. Užuoť Dievą įrodinėjus, juos iššyk panardino į patį tą gyvenimą, kurio visa prasmė ir pateisinimas – tai Dievas. Į gyvenimą, kuris be Dievo būtų neįmanomas, absurdiškas ir jaunom jų sąžinėm visai nepakeliamas. Šitas psichologinis, praktiškasis argumentas veikė geriau negu teoretiniai įrodinėjimai ir įtikinėjimai. Jei kas nepasidavė to argumento galiai, bėgo iš seminarijos pirmaisiais arba antraisiais metais. Teoretiniai įrodinėjimai atėjo vėliau. Kad ir jie buvo aiškūs, reikėjo juos mokytis, „kalti“. Bet jie didelės įtakos praktiškam tikėjimui jau tada neturėjo. O galbūt ir niekad neturi. Vasaris seminarijoj tolydžio girdėdavo, kad gyvas tikėjimas yra Dievo malonė, kurios reikia Dievo melsti ir kurios galima netekti, Dievui nusidėjus. Vadinasi, teoretinė protinė sistema gyvo tikėjimo nesukurs. Yra, matyti, amžina bedugnė tarp logiškų protinių konstrukcijų ir realybės. Realybei pajusti štai ir reikia malonės, kurią gali turėti kaimo prastuolis, o neturėti mokslininkas.

Tai buvo aišku. Tačiau kitas dalykas kartas nuo karto padrumisdavo klieriko Vasario sąžinę jau pirmaisiais metais. Aiškiai jis to dalyko nemokėjo tada įsivaizduoti ir jo suformuluoti, tačiau vis dėlto jį jausdavo. Būtent, koks yra gyvo tikėjimo sieloje apsi-reiškinimas, požymis, kriterijus? Jis, klierikas Liudas Vasaris, tiki. Bet kaip? Kuo pagrįstas jo tikėjimas? Tėvų įdiegta tradicija? Mirties ir pomirtinio gyvenimo baime? Seminarijos gyvenimo sugestija? Protu? Dievo meile?..

Taip! Gyvas tikėjimas turi būti pagrįstas Dievo meile, nes jis eina iš Dievo malonės. Bet Dievo meilė turėtų būti jaučiama. Juk kiekviena meilė jaučiama. Ji nuolatos mum primena mylimą daiktą, liepia jo pasiilgti, jo netekus liūsti, o jam esant džiaugtis. Meilė mus jaudina, egzaltuoja, priverčia mūsų širdį smarkiau plakti. Iš tiesų, esama tokios ir Dievo meilės. Liudas Vasaris susigraudindamas atsimindavo, kaip ir kokiu jausmu kalbėdavo apie Dievą jo motina. Kaip ji, jau visiem sumigus, vėlais vakarais, klūpodama meldavosi, kaip ji kiekvieną dalyką ir visą gyvenimą priimdavo savo tikėjimo ir Dievo meilės plotmėje.

O jis, klierikas Vasaris? Niekad ir niekur jis dar nebuvo konstatavęs savyje jokio jausmo, jokios dvasinės šilumos į Dievą. Jeigu jis būtų galėjęs kokiais palyginimais aptarti Dievą, kurį jis be jausmų tikėjo, jis būtų galėjęs pasakyti, kad jo Dievas tai kaip atmosfera, kurioj gyvenam, kaip oras, kurį kvėpuojam, kaip šviesa, kurioj regim. Be visų tų daiktų mes gyventi negalėtume, bet į juos jausmu nereaguojam, jų nemylim.

Tas dvasios šaltumas ypač neramindavo Vasarį priėmus Komuniją. O juk jokios nuodėmės jam sąžinė neprikaišiojo, ir jo išpažintys berods būdavo geros. Dėl to jis išdrįso porą kartų pasisakyti dvasios tėvui savo atšalimą ir klaust patarimo. Bet ir čia jis išgirdo tą patį, ką girdėdavo per konferencijas ir skaitydavo dvasios vadovuose: kad nereikia smaguriauti dūšios reikalais; kad nereikia per daug norėti jausminių malonumų ir pasitenkinimo iš dvasiškų praktikų; kad mažas būtų nuopelnas, jeigu mes už tas praktikas

tuojau gautume ir atlyginimą; kad Dievas galbūt tokiu būdu bando mūsų tikėjimą ir ištikimybę – ir daug dar panašių raminiųų ir aiškinimų. Išvada iš to būdavo visada viena: nereikia paisyti tariamo atšalimo, bet ir toliau visu uolumu, save nugalint ir priverčiant, atlikinėti dvasiškus pratimus.

Bet čia jau dvasios tobulėjimo variklis, pavestas tik valios globai, dažnai visai nustodavo suktis, o dar dažniau bejėgiškai maldavo tuščiose rutinos duobėse, visai nevarydamas dvasiško gyvenimo laivo pirmyn. Neišvengė šito pavojaus nė klierikas Vasaris. Jau pirmaisiais seminarijoj buvimo metais daugelis religinių praktikų ėmė tapti jam negyvu papročiu. Jau pats jų gausumas ir dažnumas lėmė jas tokiam likimui. Reikia nepaprasto uolumo, gyvo tikėjimo ir asketiško palinkimo, kad per dienų dienas laikrodžio tikslumu besikartojančius tuos pačius žodžius ir gestus atlikinėtum vis su gyva sąmone. Taigi per rytmetines arba vakarines maldas Liudas Vasaris, uoliai kartu su visais atsakinėdamas reikalingas vietas arba litanijų „*ora pro nobis*“⁵, mintimis skrajodavo neribotuose plotuose. Tas pat su sąžinės sąskaitomis, tas pat su meditacijomis. Dvasios tėvas skaitydavo jas lėtu, monotonišku balsu, su ilgomis pauzomis, kurios buvo skiriamos pagilinti, apsvarstyti tai, kas buvo paskaityta. Temos būdavo įvairios ir dažniausiai suskirstytos ciklais: tikėjimo tiesos, Kristaus gyvenimas, nuodėmės baisumas, malonės galybė, dorybės ir t.t. Bet čia reikėjo dar kažko ypatinga, ko tūlas jūjų neturėjo – ir ko neturėjo Liudas Vasaris. Užtat labai dažnai, ypač žiemos metu, jeigu jis šiaip kur nesiblaškydavo mintimis, tai snausdavo. Suolas, kuriame jis sėdėdavo, užėjo už prasikišusio sienos kampo – mūrelio, kuris uždengdavo žvakės šviesą ir didelę koplyčios dalį. Dėl šito mūrelio varžydavosi visi to suolo įnamiai, kad tik suspėtų anksčiau už kitus užimti vietą už mūrelio. Kiti „medituodavo“ stačiai užsikniaubę ant suolo. Uolesnieji, gindamiesi nuo snaudulio, klaupdavo.

[...]

IV

[...]

– Žinai, brolau, gaila man tavęs, – vėl ėmė kalbėti Variokas. – Nu, koks iš tavęs bus kunigas? Kiek tu turi metų?

– Septyniolika, – prisipažino Vasaris.

– Nu, žinoma, vaikas. Daug čia jūs tokių. Aš jus observuoju nuo pirmos dienos. Ir tave observuoju. Nežinau, dėl ko tu man patinki. Tu laikaisi visuomet nuo visų nuošaliai, tu neturi jokių reikalų su formarijumu, tavo išpažintys esti nepaprastai trumpos, tu prieš rytmetinius poterius nevizituoji koplyčios, tu atlikinėji tik būtiniausias pareigas... Ne, brolau, seminarija ne tau.

Keistas dalykas, Vasariui patiko tokia Varioko apie jį nuomonė. Bet jis nenorėjo pasiduoti.

– Čia ir būtiniausių pareigų tiek daug, kad nėra reikalo dar naujomis apsikrauti.

– Žinoma, žinoma, – sutiko Variokas, – bet tai pirmamečius charakterizuoja. Juk pirmamečiai į pabaigą metų, sako, esti uoliausi iš visų klierikų. Na, bet tiek to! Tu nepyk, kad aš taip tave egzaminuoju ir net braunuosi į tavo sąžinę. Aš manau, kad ir tau įdomu tokiais klausimais pasikalbėti. Juk tai, brole, viso gyvenimo likimas, tai ateities spėjimas. Ar tu bandei kada aiškiai save įsivaizduoti, sakysim, po dešimties metų?

– Ne. Bet tai juk ir negalima! – sušuko Vasaris.

⁵Melskis už mus.

– Kodėl negalima? Yra keletas variantų. Štai tau vienas. Tu minėjai būtinausias pareigas. Kokios kunigo būtinausios pareigos? Brevijorius, išpažintys, mišios, celibatas, sakramentų administravimas, parapinis darbas. Įsivaizduok, kad tu po dešimties kunigavimo metų esi liovės kalbėti brevijorių, tik *pro forma* atlikinėji išpažintį, pragirtavęs naktį, eini laikyti mišių, visai užmiršęs teologiją klausai išpažinčių, atlikinėji visas kunigo pareigas nusikalsdamas celibatui, pagaliau turi pakankamai drąsos prisipažinti, kad netiki daugelį Bažnyčios dogmų, o gal ir patį Dievą.

Pasibaisėjimo šturpulys dilgtelejo Liudo Vasario širdį. Lyg koks žaibas nuvėrė jo sąmonę, bet tik vieną akimirksnį. Juk tai, ką kalba Variokas, yra absurdiška ir visiškai negalima. Ir jis pabandė net nusijuokti.

– Na, čia tai jau tu perdedi. Tokiu kunigu nebūsiu ne tik aš, bet ir iš viso tokio kunigo nėra visam pasauliui – ir būti negali.

Bet dabar karčiai nusišypsojo Variokas.

– Nesiginčysiu. Artimiausia ateitis tau įrodys tai geriau už mane. Bet leiskime, kad kokių stebuklu tu įsitikintum, kad tavęs pačio laukia tokia ateitis?

– Aš pabėgčiau iš seminarijos, nelaukęs nė vienos dienos. Bet aš neturiu jokio pagrindo manyti, kad tokiu būsiu. Mano norai kuo gryniausi.

– Duok Dieve, – šaltai palinkėjo Variokas, – kad tu būtum tų abejotinių 25 nuošimčių skaičių. Tačiau pagalvok. Jei kaip, važiuojam kartu.

Skambutis nutraukė jūdviejų pasivaikščiojimą ir pasikalbėjimą.

Po poros dienų Vasaris užklupo Varioką vienoj aulėj vartant didelį iliustruotą „Klosų“⁶ komplektą. Variokas pasiūlė pasižiūrėti iliustracijų kartu. Po keliolikos puslapių jiedu atvertė didelį paveikslą, pavadintą „*Branka w jasyrze*“ – „Vergė nelaisvėje“, vaizduojantį visai nuogą, jauną, virvėmis surištą moterį. Norint graudus buvo to paveikslą turinys, gražuolės vergės pozą dailininkas padarė viliojančią ir net pikantišką.

– Netikėtas radinys! – sušuko Variokas. – Paprastai tokius paveikslus išrankioja iš klierikam skiriamų knygų.

– Taip, ir aš mačiau, – patvirtino Vasaris, – kad salėj „Tygodnike“⁷ dažnai būna kas nors iškirpta arba išskusta.

– Kaip tau patinka ši moteris? – žiūrinėdamas „Vergę“ paklausė Variokas.

Vasariui, niekad tokių iliustracijų nemačiusiam, kartu buvo ir smalsu, ir nepadoru tą paveikslą žiūrėti, o juoba jį analizuoti. Bet, nenorėdamas pasirodyti neišmanėliu Varioko akyse, abejodamas pratarė:

– Per daug jau laiba. Štai šlaunis storesnė už liemenį.

– Kvailas! – suniekino jį Variokas. – Čia ir yra jos formų turtingumas. Tai rasinga, karštakraujė rytietė.

Šitas pasikalbėjimas buvo pirma Vasario pamoka apie moteries kūno grožį. Bet kitą šeštadienį, per išpažintį, jis prisipažino dvasios tėvui „nesaugojęs akių, žiūrėjęs nepadorių paveikslėlių“. Dvasios tėvas ilgokai jį mokė, kaip tai pavojinga esą nesaugoti akių, primindamas net karaliaus Dovydo pavyzdį⁸. Po to Varioko autoritetas gerokai pašlijo

⁶ „Klosy“ („Varpos“) – populiarus iliustruotas lenkų literatūros, mokslo ir meno savaitraštis, ėjęs 1865–1890 m. Varšuvoje.

⁷ „Tygodnik ilustrowany“ – iliustruotas literatūros, meno ir visuomeninis savaitraštis, ėjęs 1859–1939 m. Varšuvoje.

⁸ *Dovydas* (XI a. pab. – apie 950 m. pr. m. e.) – Izraelio ir Judėjos karalius, suvienijęs abi šias valstybes. Žydų mitologijoje vaizduojamas didvyriu, nugalėjusiu Galijotą. Dvasios tėvas, priminęs Vasariui Dovydo pavyzdį, turėjo galvoje jo svetimoteriavimą su Betsabėja ir Urijo, tragiškas to pasekmes ir Dovydo atgailavimą.

Vasario akyse. Matai, kas jam rūpi, mąstė sau klierikas Liudas, jis jau gimnazijoj buvo patvirkęs, dėl to ir į kunigiją taip juodai žiūri.

Tačiau daugelis Varioko minčių įstrigo Vasariui į širdį, ir jis ėmė kritiškiau žiūrėti į seminarijos gyvenimą ir į savo draugus. Kildavo jam kartais įvairių klausimų ir abejonių dėl pašaukimo, dėl kunigo pareigų ir gyvenimo, bet dėl savo baugštaus ir pasyvaus būdo jis neprisirengdavo pasikalbėti apie tai su vyresniaisiais draugais. Jis bevelijo visa tai nešioti savyje, kol viskas kažkaip savaime nuslūgdavo, netekdavo aštrumo, ir dienos vėl slinkdavo kaip kokia būtenybė, kurią reikia priimti, prie kurios reikia derintis.

[...]

V

Praslinko pora savaitių po minėto pasikalbėjimo Vasario su Varioku. Vieną ketvirtadienį, po ilgo pasivaikščiojimo plentu, susirinko klierikų būrelis antrojoj aulėj ir, belaukdami skambučio, baigė rekreaciją šnekėdamiesi ir juokaudami. Staiga durys atsidarė, ir įėjo Variokas. Visi pastebėjo, kad jis buvo nepaprastai sujaudintas. Nutilo kalbos ir juokai, nes Varioko daugelis privengė, o čia dar jaučiama kas nepaprasta. Bet tučiuojau jis pats pradėjo kalbėti:

– Na, vyručiai, šiandien paskutinė mano diena seminarijoj. Ryt išvažiuoju. Gal kuris norit pigiai sutaną pirkti?

Kad Variokas išstos, beveik visi jie žinojo. Vis dėlto šitie jo žodžiai padarė gilų įspūdį... Visi jie subruzdavo savo vietose, bet nė vienas nežinojo, ką čia pasakius.

– Nemaniau, kad jau taip greitai, – pirmas prakalbėjo Vasaris.

– Greitai, sakai? Įkyrėjo, brole, iki gyvo kaulo visos tos ceremonijos ir komedijos. Ė, greičiau į laisvę! O tu ką? Nesiryžti?

Draugai nustebo. Argi ir Vasaris būtų manęs apie išstojimą? Ne, jis į tai nepanašus.

– Vasario tu nė su lazda neišvarysi. Toks jau šventuolis, – pastebėjo Petryla.

– Vasaris turbūt nė sapnuote nesapnavo apie išstojimą, – pritarė kitas.

Vasarių erzino tokis draugų atsiliepimas.

– Aš manau, – tarė jis, – kad kiekvienam pirmamečiui išstojimo klausimas kyla gana dažnai.

– Tik jau ne tau, – kibo Petryla.

Bet Variokas nuvėrė jį akimis.

– O tu kas čia per vienas? Tu įlindai į jo sąžinę, žinai jo mintis? Jis padarys taip, kaip norės, tavęs nesiklausęs.

Varioko susierzinimas visus atgrasino nuo tolimesnių klausinėjimų ir kalbų.

– Buvai jau pas rektorių? – paklausė dar Vasaris.

– Buvau.

– Na, ir ką?

– Nieko. Palinkėjo, kad būčiau bent geru žmogumi, jeigu negaliu būti kunigu. O aš manau, kad dėl to ir būsiu geras žmogus, kad negaliu būti kunigu.

Vasaris, jau žinodamas, koki motyvai buvo atvedę Varioką į seminariją, stebėjosi šio posakio teisingumu. Varioko drąsa jam patiko tuo labiau, kad jis savo pačio būde jau ne kartą su pasigailėjimu buvo konstatavęs griežtumo ir drąsos stoką.

Vienas skambalo smūgis paskelbė *silentium*, ir jie išsiskirstė į savo vietas. Bet Varioko žingsnis, jo savim pasitikėjimas, jo rytdieninė laisvė jaudino jų mintis ir neleido įsigilinti į vadovėlių lapus. Tarsi kokia gaivi srovė padvelkė į juos iš anapus tų storų mūrų,

iš plačiųjų laukų ir dar platesnio gyvenimo. Gal ne vienam iš jų buvo atėjusi į galvą mintis: o kas, jeigu išdrįsčiau?... čia man ne vieta... čia man ankšta, čia man tvanku. Iš štai dabar jie mato, kad ta mintis, pasiryžus vienam jų draugui, tampa veiksmu. Dėl to jie jaudinosi, kad pavojus buvo štai čia pat, jų tarpe.

Vasaris tačiau nerimavo mažiau negu kiti. Viena, jis buvo labiau apsipratęs su Varioko išstojimo galimybe, antra – jis buvo palyginęs ir apsvarstęs, kad Variokas – tai ne jis ir ne bet kuris kitas iš jojo draugų. Variokas buvo subrendęs, pažinojo gyvenimą, daug kur buvo buvęs, turėjo pažinčių, turėjo lėšų. O jis, Vasaris, savo gyvenime dar geležinkelio nebuvo matęs ir visiškai priklausė tėvų malonės.

Be to, Varioko pažiūros ir nusistatymai jo išstojimą visiškai pateisino, o Vasario idealizmas rodė kunigo gyvenimą kilnų ir gražų.

Ir net pats likimas tarsi norėjo sustiprinti Vasario dvasią šiuo pavojingu momentu. Nes štai kai jis dar tebesvarstė Varioko ir savo padėtį, atėjo sargas ir pranešė, kad jis turįs svečių – atvažiavo tėvai. Vasariui tai buvo nepaprastas įvykis: pirmas tėvų atsilankymas, pirmas jo, klieriko, su tėvais pasimatymas.

Paprašęs rektoriaus ir gavęs jo leidimą, Liudas nuėjo į parlatoriumą, svečių priėmimo kambarį.

Pirmasis pasimatymas nebuvo toks širdingas, kaip laukė ir tėvai, ir sūnus. Tėvai, pamatę sūnų kunigiškais rūbais, sumišo ir nežinojo, kaip su juo elgtis. Pasisveikinant tėvas buvo beįmęs bučiuoti Liudo ranką, nuo ko šiam pasidarė didelė gėda. Abu sumišo ir nežinojo, ką viens kitam sakyti. Motinos akyse pasirodė džiaugsmo ašaros, sūnus puolė prie jos rankos, ir pasisveikinimo apeiga buvo baigta, neištarus nė vieno žodžio.

– Tai kaip atsimainėt, kunigėli... Būčiau nė nepažinus, – susigraudinusi balsu ėmė kalbėti motina.

– Atrodot kaip ir išaugęs, – pastebėjo tėvas.

– Išaugęs, bet, rodos, dar labiau sumenkęs, – apžiūrinėjo sūnų motina.

– Tai turbūt tik prie ilgo rūbo taip atrodo, – gynėsi Liudas.

Tėvai ėmė klausinėti apie sveikatą, apie seminarijos gyvenimą, jis – kas namie girdėt. Tėvai jį vadino „jūs, kunigėli“, ir šita daugiskaita iš pat pradžių kažkaip nepaprastai, kažkaip skaudžiai atsiliepė jo širdy. Šitie tėvo motinos su pagarba tariami „jūs, kunigėli“ kiekvieną kartą čaižė jį gėdingu koktumu. Nuo tų netinkamos pagarbos čaižymų jisai traukėsi į save, jisai tramdė savo jautrumą, bet niekaip nesiryžo paprašyti tėvų, kad jį vadintų „tu, Liudai“, taip kaip anksčiau. Darėsi kažkoks absurdiškas kontrastas. Jiem, kaimiečiam, tas „jūs, kunigėli“ buvo jų pasididžiavimas, visų jų vilčių, visų jų norų pildymasis, o jam tai buvo nieku nenupelnyta, dėl to prikli pagarba, tai buvo degradavimas iš paprastų, nuoširdžių šeimyniškų santykių į oficialumo formas. Liudas Vasaris jautria savo siela čia pirmą kartą pajuto, kad tarp jo ir tėvų štai atsistojo kažkokia prizma, kuri jų santykius ir jausmus laužia ir reflektuoja nenatūralioj plotmėj. Jau dabar jie išskyrė jį iš brolių seserų tarpo, pastalė ant pjedestalo, papuošė viltimis ir svajonėmis, džiaugiasi, gėrėsi ir garbina. Lipti žemyn nuo to pjedestalo, ardyti jų iliuzijas, būtų žiauru ir egoistiška.

Kai visos naujienos jau buvo papasakotos ir kai Liudas baigė supažindinęs tėvus su naujo savo gyvenimo tvarka, per parlatoriumą perėjo Variokas, eidamas, matyt, atsi-sveikinti su dvasios tėvu, nes jo kambarys buvo čia pat greta. Griebdamasis naujos kalbos temos, be to, norėdamas patirti, ką tėvai pasakys išstojimo klausimu, Vasaris tarė:

– Štai šitas, kur praėjo, vienas mano draugas, išstoja iš seminarijos. Rytoj išvažiuoja.

Liudas pamatė, kaip tėvai, meiliais žvilgsniais nulydėję Varioką, staiga atsimainė. Tėvas metė rūstų žvilgsnį į duris, kur dingo prasikaltėlis, motina su baime pažiūrėjo į sūnų ir sušuko:

– Vajė, vajė! Toks gražus kunigėlis! Gi kas dabar jam pasidarė?

– Matai, kokių dykūnų atsiranda, – piktu balsu pritarė tėvas. – Seminarijoj jam negerai!

– Ne tai kad negerai, – bandė pataisyti Liudas. – Pašaukimo neturi. Ne kiekvienas kunigu gali būti.

– Žinoma, kam Dievas Dvasios Šventos neduoda, iš to nebus gero nei Bažnyčiai, nei žmonėm, – savotiškai paaiškino tėvas pašaukimo stoką.

– Kodėl? – nesiliovė Liudas. – Kunigu nebus, bet gali būti šiaip labai geras žmogus.

– Ė, kunigėli, žinom mes tuos geruosius, – griežtai užginčijo tėvas. – Antai Pakalniškių Kmyno sūnus anais metais jau iš trečio kurso išstojo. Tėvus ubagais paleido. Namus buvo praskolinę. Tėvas pasikart norėjo. Kaimynai vos išgelbėjo. O jis ką? Į aptieką nuėjo. Rusijoje kažkur ir dingo. Jau kas seminariją pameta, tą ir Dievas pameta. Doro žmogaus iš tokio nebus. O tėvam kokia gėda, kur ir akis padėti?..

Motina su meile ir baime tyrinėjo sūnaus išraišką.

– Sakot, jūs draugas, kunigėli? Kad nors jum kokios bėdos nebūtų?..

– Tokis, mama, draugas, – nuramino motiną Liudas. – Viename kurse buvome, kartu mokėmės, ir tiek.

Praėjo dar pusvalandis, bekalbant apie visokius reikalus, ir skambalas suskambino ražančiui. Liudas atsisveikino su tėvais ir suspausta širdimi nuėjo į kopyčią.

– Nesupras, niekad nesupras, – galvojo jis, automatiškai kartodamas sveikamarijų antrąją pusę. – Štai mūsų, kaimo vaikų, likimas! Tarp mūsų ir mūsų tėvų kraunasi visa eilė nesusipratimų, ir jūtų meilė mus kankina, o kartais gal ir žudo.

Šito pirmojo su tėvais pasimatymo įspūdis lydėjo Liudą Vasarį per visą jo seminarijoj buvimą.

[...]

VI

[...]

Vasario tėvas, pats atvažiuavęs parsivežti sūnaus, patenkintas ir linksmas, tarsi net pajau-nėjęs, ir pats norėjo greičiau parvažiuoti namo, nes žinojo, kaip nekantriai laukia motina ir visi namiškiai nepaprasto svečio.

Toli jau pasiliko miestas, miškas uždengė Katedros ir seminarijos bokštus – ir juo giliau jie skendo į giedrią vasaros gamtą, juo karščiau kaitino saulė pro juodą sutaną, juo lengviau darėsi klieriko Vasario širdy ir šviesiau akyse.

Jisai nieko nemastė, nieko negalvojo, tik visas jojo kūnas tarsi pavirto į vieną jutimą, o visas dvasios gyvenimas į vieną jausmą. Ir jis stačiai svaigo, jis negalėjo pakelti to jutimo ir to jausmo dydžio.

Iš lėto, iš lėto šliaužė pro jo akis laibos ir tiesios pušys, šakotos eglės ir kur ne kur baltaliemeniai beržai. Paskui, išvažiuavus iš miško, pasirodė vingiuoti, aukšti Dzūkijos ežerų krantai, paskui vėl skurdūs pušynėliai ir kadugynais apaugę kalneliai. Bet peizažas ir atskiri jo vaizdai slinko pro šalį labai mažai patraukdami Liudo Vasario akis. Jis dabar juto pačią Gamtą, pačią jos visumą, besireiškančią ir miškais, ir ežerais, ir kal-

vomis, ir saulės spinduliais, ir žiogelių čirškėjimu, ir paukščių čiulbesiu, ir visokeriopų kitų reiškinių gausumu.

Panašų jausmą gyventų žmogus, ilgą laiką uždarytas tamsoje ir išvestas į puikų vidurdienio saulės nušviestą sodą. Jisai nepastebėtų nei vyšnių žiedų, nei beržo lapų mirgėjimo, nei sprogstančių rūtų, nei plazdančių drugelių, bet jis pajustų visą šito vidurdienio džiaugsmą, ir jis gyventų momentą neapsakomos laimės.

Arba jeigu kurčias staiga išgirstų šimtabalsę daugybės instrumentų simfoniją, – jisai negirdėtų nei smuikų melodijos, nei violončelių raudos, nei triūbų vaitojimo, nei būgnų bei timpanų dūzgėjimo, bet girdėtų vieną didingą harmoniją, ir jam veržtūsi iš krūtinės širdis, pažadinta tų garsų didybės.

Klierikas Liudas Vasaris, važiuodamas namo iš seminarijos, pirmą kartą savo gyvenime taip stipriai pajuto gamtos visumą ir jos atsiliepiamą visame savy.

[...]

Kavą padavinėjo panelė, kurią klierikas Vasaris matė pirmą kartą. Bet kai jis išgirdo ją vadinant Liuce, pajuto keistą nerimastį ir smalsumą. Jis ėmė akyliai į ją įsižiūrėti. Liucė buvo graži mergaitė, apie 20 metų, tamsiaplaukė, saule įdegusi. Truputį kumpa jos nosis ir greitai mėtomi spindinčių akių žvilgsniai darė jos veidą drąsų ir net iššaukiantį. Klierikas Liudas matė, kaip ji, padavinėdama kavą, varsto akimis jaunesniuosius kunigus, kiekvienam ką nors pasakydama, nusišypsodama arba nusijuokdama trumpu, bet skardžiu kaip varpelis balsu. Jisai pastebėjo, kad pora vikarų ir kun. Trikauskas godžiai ją seka akimis – ir atsiminė vakarykštį nuotyki sode. Tas dar labiau žadino jo smalsumą. Jis jau iš anksto jaudinosi, laukdamas savo eilės, kada ji prie jo prieis ir pasiūlys jam kavos. Jis nejučiomis traukėsi į paskutinę vietą, kad šį momentą kiek galima atitolintų.

Pagaliau ji priėjo.

– Tamstai, kunigėli, atnešiau gardžiausios, už tai, kad tamsta paskutinis, – linksmai sučiauškėjo, žybtelėjęs į jį akimis.

Vasaris pajuto, kad jis paraudo, net jam šilta pasidarė. Dėdamas cukrų, jis nevykusiai paleido gabalą į puodelį ir aptėškė jai ranką.

– Oi, degu!.. – sušuko ji kratydama pirštus.

Vargšas klierikėlis tuo momentu nuoširdžiai linkėjo sau prasmęti į žemę.

– Bet tai nieko!.. – suramino jį Liucė. – Aš mėgstu viską, kas karšta. – Ir atsisėdo šalia jo.

„Ką aš jai dabar sakysiu?..“ – kvaršino Vasarį įkyri mintis, neduodama rasti jam nė vieno žodžio. Laimei, klebonas šūktelėjo Liucę kažką atnešti, ir tarsi akmuo nusirito nuo jo krūtinės. Bet kartu buvo ir pikta ant savęs: mulkis gi aš mulkis! Juk aš jai nepasakiau nė vieno žodžio. Ką ji apie mane manys? Vasaris jautėsi sugėdintas ir juokingas. Bet jis ir bijojo, kad ta akiplėša mergiotė vėl pas jį nesugrįžtų. Jis atsikėlė iš savo vietos ir įsimaišė į klierikų tarpą.

Jis parvažiavo namo pailsęs, nuvargintas išpūdžių daugybės. Jisai nieko negalėjo galvoti apie tai, ką matė ir girdėjo. Jis niekuo nesipiktino ir nieko nesmerkė. Bet jis jautėsi tarsi įgijęs savy kokio svorio, kurio niekad anksčiau neturėjo. Patirti išpūdžiai grimzdo gilyn – ir niekas nežinojo, kada jie vėl iškils į jo sąmonę ir sukels gyvesnį jausmų ir minčių bangavimą.

Tėviškės seklyčia, kvėpianti obliuotu medžiu, tą vakarą jam buvo maloniausia pasauly vietelė. Ten niekas negalėjo sudrumsti jo nurimstančios po tos dienos triukšmo širdies.

[...]

XI

[...]

– Na, levitai, kaip laikotės? – klausė besisveikindamas klebonas, kai abudu klierikai siekė jam bučiuoti rankos. – Gerai? Tai ir puiku! Užtai ir lauktuvių atvežiau. Na, bet jau lauktuves tegu Liucė paskirstys.

Liucė už dėdės pečių padarė juokingą grimasą ir kažkokį nesuprantamą ženklą, bet tuojau surimtėjo ir, pasisveikinusi su abiem klierikais, matyti, nesiruošė nei dalinti lauktuvių, nei kištis į klebono ir jų pašnekesį. Tačiau klebonas nerimo. Jam reikia dar eiti pas vyskupą ir atlikti daugelį kitokių reikalų. Dėl to, kol sugrįš, jis Liucę paliekąs klierikų globai.

– Užsidegei moterišku smalsumu pamatyti seminariją, tai žiūrėk. Tik aš nežinau, ar tu čia ką daugiau pamatysi, be šių dviejų kunigiukų. Bet juos tu ir namie matydavai.

Ir jis išėjo atlikinėti savo reikalų.

Liucė tuoj atgijo.

– Dėdė mano, kad čia man labai rūpi ta jūsų seminarija! Aš judu norėjau atlankyti! – sušuko ji, žiūrėdama į Vasarį.

– Tai labai gražu, kad tamsta ne tik savo parapijono, bet ir ne visai artimo kaimyno neužmiršai.

– Artimi kaimynai kartais jau ir per daug įgrysta, – pateisino klierikas Petryla.

Liucė nė nemanė gintis.

– Ot ir teisybė! Kasdieniškumas greit nusibosta. Juk tiesa, Pavasarėli? Bravo! Tai kad pataikiau! Juk netyčia išsprūdo. Aš dabar taip ir vadinsiu tamstą – Pavasarėliu. Nepyksi?

– Anaiptol! – užsigynė Vasaris. – Juk tokia beveik ir yra mano pavardė. Tik vieno mėnesio skirtumas.

– Ach, kaip gražu: parvažiuos Petryla su Pavasarėliu! Per atlaidus bus Pavasarėlis! Cha cha cha! – džiaugėsi ji kaip vaikas netikėtu radiniu.

– Aš jau seniai įtariau, – pašiepdamas atsiliepė klierikas Petryla, – kad panelei Liucei kada nors pražydės vasary pavasarėlis.

Kalambūras išėjo gana sumanus, ir visi juokėsi iš jo patenkinti. O Liudo kaimynas jau buvo bepradedęs niauکتis, matydamas tokią aiškią gražios panaitės simpatiją jo draugui. Seminarijos sienose užsidarę jaunuoliai, nejučiomis ir nežiniomis pasiilgę moteriško šypsniū ir žvilgsniū, esti labai jautrūs ir pavydūs, kai tos dovanos, vieną aplenkiant, gausiau tenka kitam. Vasaris nė sapnuote nesapnavo, kad jo draugas Petryla, neva erzindamas jį kartais Liucės tariama simpatija arba juokaudamas ta tema, darė tai iš pradedančio rasti smulkučio, neužčiuopiamo pavydo. Ir kai dabar klebono giminaitės simpatija vis aiškiau linko Liudo pusėn, tas smulkutis pavydas grėšė sudrumsti visą šito gana nepaprasto vizito malonumą, o gal ir mesti tarp jų trijų nesantaikos sėklą. Vasaris tačiau įspėjo, kas kniečia jo draugo širdy, ir ėmė stengtis užbėgti už akių naujiem Liucės simpatijos pasireiškimam ir išlyginti jos atvirumo šiurkštumus. Jis nebuvo dar linkęs rimtai priimti Liucės jam rodomo palankumo, vis dėlto tai jam buvo malonu.

Besitęsiant pasikalbėjimui, jis nejučiomis stebėjo ir gėrėjosi mergaitės grakštumu ir gyvumu. Žiemos drabužis jai labai tiko. Juoda maža kepuraitė su spindinčia šone sagtele puikiai derinosi prie jos juodbruvo drąsaus veido, karšto žvilgsnio ir kumpos nosytės. Juodas paltas su plačia kailio apikakle, grakščiai suėmęs liemenį, rodė moterišką jos graciją ir berniokišką vikrumą. Daug kalbėdama, ji pati jaudinosi ir kaito. Besijuokdama ji plačiais mostais atmetė savo palto skvernus ir atvertė apikaklę. Ji buvo apsvilkus rau-

donu, juodai išmargintu rūbeliu, primenančiu laukinių aguonų žiedus. Ir nuo jos visos dvelkė laukų oras ir laukų gaivumas.

– Panele Liuce, dabar žiema, bet tamsta atnešei mums visai vasaros atostogų ūpo! – šitaip išdrįso pagirti ir pasigėrėti ja Vasaris.

– O-o! – sušuko Petryla, – vienai vasary pavasaris pražydo, o kitam gruody vasara pakvipo. Tuoju kalendorių teks visai likviduoti.

– Oi, Dieve gink! – purtėsi ji, nekreipdama dėmesio į kartų Petrylos toną. – Aš tik vieną turiu pereitų atostogų atsiminimą. – Ji užsiėmė sau akis ir, imituodama aną Petrylos sode įvykusią sceną, pamėgdžiodama Vasarį sušuko: – Prašau leist!..

Abudu prapliupo juokais, o Petryla, nesuprasdamas, kas čia darosi, nežinojo nė kaip jam elgtis.

Liucė šito vizito metu negalėjo atsistebėti įvykusia Vasary atmaina, ir tai taip trumpu laiku.

– Iš kur tai jame? – klausė ji savęs. – Juk prieš trejetą mėnesių jisai nemokėjo žodžio ištarti, o dabar jau pats juokiasi, tai prisiminęs.

Ji stebėjosi, nes nežinojo, kad jaunuolio gyvenime esti tokių trumpų laiko tarpų, kada jo patirti įspūdžiai, veikiant palankiom gyvenamojo momento aplinkybėm, tiek praturtina ir pagilina jo sielą, kad jis staiga pasijunta peržengęs sieną, skyrusią du jo brendimo ir vyriškėjimo etapus.

[...]

XII

[...]

Prasidėjus programai, viskas ėjo kuo puikiau. Aukštieji svečiai buvo patenkinti ir garsiai gyrė programos dalyvius. Bet štai į estradą ėlipa Varnėnas. Didelis, laibas, į priekį palinkęs, jis jau pačia savo išvaizda patraukė svečių dėmesį. Jo veido išraiška rodė ne tik jo susijaudinimą, bet kartu didelį pasiryžimą ir atkaklumą. Jis buvo tarsi kareivis, einęs pulti prieš.

Vasaris pamatė, kaip neramiai savo fotely subruzdėjo Mazurkovskis, išgirdo per daug garsų rektorius nusikosėjimą ir pastebėjo, kaip reikšmingais žvilgsniais persimetė netoli nuo jo sėdį Jonelaitis ir Sereika. O nuo estrados prikimęs Varnėno balsas metė pirmąjį posmą:

*Giedojau meilę, jauną viltį,
Skambėjo stygos man saldžiai;
Šiandieną reikia ar nutilti,
– Ar verkt už išgamas skaudžiai.*

Paskutinioji eilutė buvo pratęsta ir žodis išgamas pabrėžtas. Pirmose eilėse žiūrovų plikės pamažu pradėjo rausti. Ir su kiekvienu posmu jos rauda vis daugiau.

*O jūs, kur man krūtinę jauną
Kas dieną šaldote ledais!
Kuriem maderos gerklę plauna,
Kurie vien augate pilvoais!*

Nuo tų žodžių salėj pasidarė mirties tyla. Niekas nedrįso nei pajudėti, nei kostelėti, bijodamas tokiu būdu parodyti, kad jis supranta, į ką tie posmai taikomi. Jonelaitis ir Se-

reika sėdėjo susigūžę savo kėdėse, grauždamiesi, kam jie griežtai nepasipriešino šitam neišmintingam karštuolio žingsniui. O tas tuo tarpu jau rėkė tolimesnius posmus:

*Žinau, dabar jums daug nereikia:
Pavalgius atilsio saldaus!
Ir nieko pikto lyg neveikę,
Numirę tikitės dangaus*⁹

Deklamatorius, atlikęs savo numerį, žemai nusilenkė, ir skysti, mandagūs klierikų aplodismentai palydėjo jį nuo estrados. Kiekvienam buvo aišku, kad Varnėnas su savo menku balsu ir deklamavimu tik jau ne dėl meno išėjo į estradą. Ir eilių turinys visai lengvai davėsi transponuojamas į seminarijos gyvenimo aplinkybes.

- *Czyje to wierszydla?*¹⁰ – subaubė pralotas oficiolas.
- Programoj parašyta, kad Maironio, – plonai atsiliepė kapitulos kanauninkas.
- *Co za jeden ten Maironis?*¹¹ – teiravosi oficiolas.

Visi pralotai ir kanauninkai traukė pečius, kraipė galvas, ir nė vienas negalėjo pasakyti, kas per vienas tas Maironis.

- *Socjalista, anarchista i ateista!* – nusprendė oficiolas.
- Atsiprašau kunigą pralotą, – įsikišo vyskupo kurijos sekretorius, – Maironis – tai Žemaičių seminarijos rektorius, buvęs Petrapilio Dvasinės Akademijos profesorius. Parašė dar „*De justitia et jure*“...

- *Kłamiesz!.. Nu, co dalej następuje?*¹²

Po vakarėlio kelias dienas visi „Šviesos“ nariai laukė, kada prasidės tardymas dėl Varnėno numerio, bet niekas nieko nesakė. Varnėno spėjimas tarsi išsipildė. Tačiau vėliau pasirodė, kad ne.

Po kurio laiko pasišaukė jį rektorius ir, balydamas pirštu vieną „Draugijos“ straipsnį, paklausė:

- Tavo tai?
- Mano, – atsakė Varnėnas.
- Kaip tu gali dalyvauti užgintoj spaudoj?
- Bet atsiprašau kunigą pralotą – juk tai „Draugija“.

- *Ty myślisz co?* – nustebęs sušuko rektorius. – „*Draugija*“ to jest bezbożne pismo!¹³ Bet ar tu nežinai, kad iš seminarijos nei vienas laiškas, nei vienas raštas negali išeiti be mano žinios? Tu prasižengei regulai!

- Aš tai parašiau ir išsiunčiau dar atostogų metu.

- Klierikam iš viso draudžiama spaudoj dalyvauti. Tu tai žinojai ir dėl to pasirašei slapyvardžiu.

- Ne, aš to nežinojau, – atsakė Varnėnas.
- *Pychę masz!* – buvo paskutiniai rektoriaus žodžiai.

Visą šitą sceną Varnėnas pasakojo „Šviesos“ narių būrely, ir Vasariui, beklausant jo žodžių, drumstėsi krūtinėj maištingi jausmai. Iš Varnėno jie visi daugiausia tikėjosi, Vasaris jį laikė žymiausiu visoj seminarijoj žmogumi – ir štai dabar ties juo pakibo aštrus Damoklo kardas.

⁹ Čia cituojami Maironio eilėraščio „Skausmo baisas“ 1-mas, 3-čias ir 6-tas posmai.

¹⁰ Kieno tie eilėgaliai?

¹¹ Kas per vienas tas Maironis?

¹² Meluoj!.. Na, kas toliau eina?

¹³ Tu manai ką? „Draugija“ tai bedieviškas laikraštis! (I)

- Kaip sau nori, - kalbėjo vieną sykį Vasaris savo draugui Kasaičiui, kuris beveik tuo pačiu metu buvo priimtas į draugijėlę, - jeigu Varnėną išvarys, tai pasirodys, kad tikrai talentingam žmogui išlikti seminarijoje nėra lengva.

- Man tai seniai aišku, - pritarė Kasaitis. - Jeigu žinotų, kas yra Jonelaitis, kas yra Sereika, manai, kad juos laikytų seminarijoje?

- Bet man štai kas rūpi. Leiskime, kad nėra tautinio klausimo, o rektoriaus ir inspektoriaus vietoj sėdi naujesnių pažiūrų žmonės. Ar manai, kad tokių Varnėnų seminarijoje nepersekiotų?

- Už ką? - nustebo Kasaitis.

- Stačiai už jų gabumą.

Kasaičiui, kuris į seminariją iš viso jau buvo pradėjęs nusiteikti gana skeptiškai, Vasario klausimai pasirodė gana įdomūs, bet jis nieko tikra atsakyti nemokėjo.

- A, čia visko galima laukti... - ir numojo ranka.

- O ar tu tikrai esi įsitikinęs, kad menininko, pavyzdžiui, poeto, beletristo talentas ir darbas suderinamas su kunigo pašaukimu ir darbu?

Ir į šį klausimą Kasaitis nieko atsakyti negalėjo. Bet tuomet dar pačiam Vasariui ne tik atsakymas, bet ir klausimas nebuvo aiškus. Jis jo dar nebuvo suformulavęs. Jis jį vos dar matė toli toli, tarsi pro tirštas ūkanas ateities kryžkelėj bestūksantį. Ir jis nežinojo, kad toj kryžkelėj jam kaip pasakos karžygiui yra įrašyta fatališka dilema: jei eisi į kairę, pats pražūsi, jei eisi į dešinę, pražudysi savo talentą.

[...]

XIII

[...]

Eidami į kalnelį, jiedu kalbėjosi apie paprasčiausius dalykus. Paskui ji pradėjo klausinėti, kaip jis praleidęs atostogas, ar jam nebuvę nuobodu vienam pas tėvus ir pas seną kleboną. Jis sakėsi jautėsis labai gerai, ir anaiptol nuobodu nebuvę: jis mėgstas būti vienas.

- Žinoma. Dėl to tamsta ir į Kleviškį buvai užmiršęs atsilankyti, - pastebėjo ji prikaišiodama.

Klierikas Liudas pasižiūrėjo į ją nustebęs:

- Kaip užmiršau? Juk tamsta puikiai žinai, kad aš buvau Klevišky pirmą rugpjūčio sekmadienį.

- Sakyk, Pavasarėli, ar tamsta labai tada supykai ant manęs?

Jos tas klausimas Liudui pasirodė toks nuoširdus, kaltas ir kartu atsiprašęs.

- Už ką aš turėjau pykti? Tamsta buvai kitu kuo užimta, manęs nepastebėjai, ir tiek. Be to, aš pamačiau, kad tą dieną buvau nelauktas svečias.

- Visa tai, Pavasarėli, aš dariau tyčia. Aš nežinau, kokis kipšiukas pagundė mane tada taip elgtis. Be to, aš ant tamstos buvau truputį pikta, kad taip ilgai mūsų neatlankei, - štai ir viskas! Bet oi, kaip aš to gailėjausi, kai išvažiavai! O kai neatvykai į šventą Lauryną, tai jau visai nuliūdu.

Liudui šitie pasiaiškinimai buvo be galo malonūs, ir jis visu kuo tikėjo, bet dėjosi abejojęs.

- Tamsta tik dabar taip kalbi, panele Liuce. Aš mačiau, kur buvo visas tamstos dėmesys.

- Brazgys? - sušuko ji.

- Žinoma.

- Visa tai komedija! Turėjau gi aš su kuo nors kalbėtis!
- Bet tamsta už jo ištekėsi, - nedrąsiai pastebėjo klierikas.

Liucė nusikvatojo visu balsu.

- Negi tamsta, Pavasarėli, mane vesi?

Liudui pasidarė gėda, ir jis nieko nesakė.

Jiedu jau lipo į kalnelį. Šlaitas iš tos pusės buvo gana status, ir ji pasigelbėdama nusitvėrė klieriko ranką. Užlipo abudu uždusę, bet dėl to dar maloniau buvo atsikvėpti viršukalny.

- O, kaip čia gražu! - sušuko, besigėrėdama atsidengusiu reginiu. - Ir kaip toli matyti! Nesistebiu, kad tamsta taip mėgsti šį kalnelį.

Jiedu atsisėdo saulės atokaitoj, kur buvo taip šilta, kvėpėjo žolės ir čirškė nematomi žiogeliai. Ji skynė čiobrelius ir geltonas kačpėdėles, kur augo čia pat prie jos kojų; vartė, gėrėjosi ir derino į pluoštą.

- Parsivešiu gėlių nuo Pavasarėlio kalnelio. Tai bus bent atsiminimas! O kačpėdėlės nevysta. Išsaugosiu ligi kitos vasaros. Tada tamsta turėsi man naujų atvežti.

Nepatirtas dar jausmas užliejo klieriko Vasario krūtinę. Jis niekad dar nebuvo buvęs vienu du taip arti su jauna gražia mergaite, kuri jam kalbėjo tokius širdį kutenančius žodžius.

Staiga jis atsiminė Brazgio pašaipą.

- Panele Liuce, - tarė jis staiga, - ar tamsta kalbėjai kada nors apie mane su ponu Brazgiu?

- Žinoma! Aš taip jam tamstą gyriau!

Klierikas Vasaris atsistojo kaip spyruoklės pakeltas.

- Panele Liuce, laikas mudviem grįžti. Motina tikrai jau laukia su pavakariais. O tamsta, be abejo, išalkus.

Jo balsas išdavė jo susijaudinimą. Liucė pažvelgė į jį nustebusi.

- Kas tamstai yra, Pavasarėli?

- Nieko, - atsakė jis kietai. - Aš tik atsiminiau, kad netrukus reiks į seminariją grįžti.

Iš jo balso Liucė nujautė tų žodžių prasmę. Ir jai nebuvo jau noro juokauti.

- Neužmiršk manęs, Pavasarėli, seminarijoje, - tarė ji vos girdimai. - Žinok, kad aš tavęs dažnai pasiilgstu.

Tą vakarą, svečiam išvažiavus, klierikas Liudas dar kartą buvo ant savo kalnelio ir parėjo gulti labai vėlai.

XIX

[...]

Tuo metu ėmęs vėl domėtis literatūra ir poezija, jis iš kažkur gavo Tiutčevo eilių tomelį. Paskaitęs pirmą sykį eilėraštį „*Silentium*“, jis nebegalėjo suvaldyti savo susijaudinimo ir entuziazmo. Tie žodžiai buvo išvogti iš jo pačio širdies ir atvejų atvejais atjausti ir išgyventi. Tą patį vakarą, parafrazuodamas šitą eilėraštį, jis parašė porą karčiausių savo dienoraščio lapų...

Tylėk, dangstykis ir paslėpk

Svajones savo ir jausmus...

Štai kur netikėtai suradau geriausiai išreikštą viso savo seminarijos gyvenimo buitį! Argi tai nebuvo nuolatinis tylėjimas ir savo svajonių bei jausmų slapstymas?.. Dėl ko taip atsitiko ir lig

šiolei tebesitęsia, aš nemoku sau tinkamai išaiškinti. Aš tik viena žinau, kad kitaip būti negalėjo ir negali. Kai aš dabar įsivaizduoju, koks aš būčiau buvęs, jeigu nieko nebūčiau slėpęs, tai man daros ir baugu, ir malonu. Aš beveik nieko nebūčiau perskaitęs, visai nieko nebūčiau rašęs, nebūčiau priimtas į „Šviesos“ kuopelę, nebūčiau važinėjęs į Vilnių, nebūčiau kalbėjęs ir mąstęs daugybės dalykų. Bet užtai gal būčiau buvęs pavyzdgingiausias klierikas, o gal ir mano tikėjimas, ir mano uolumas būtų liepsnojęs kaip ugnis... Bet ar aš galėjau visa to nedaryti? Ir ar taip jau bloga, jeigu dariau?.. Kam tad visa tai draudžiama?..

Bet čia tik pirmasis, daugelio mūsų praktikuojamas, slapstymosi laipsnis. Čia slepiami dalykai ir elgesiai gana paviršutiniški. Bet yra ir antras laipsnis – tai visos savo dvasinės esmės, savo asmenybės ir visų su ja artimai susijusių dalykų slėpimas, gal geriau, užsidarymas. Man pačiam tik dabar tai ima aiškėti. Kitados formarius man tai prikišo, bet aš tada jo žodžių nebujau – ir viskas darėsi savaime. Aš juk neveidmainiočiau ir niekad nieko nedariau, kad atrodyčiau geresnis, negu iš tiesų esu. Aš tik buvau pasislėpęs, instinktyviai savy susitraukęs. Ir štai vyresnybė dėl manęs aiškiai klysta, draugai pažįsta geriau, bet ir tie menkai.

Greičiausia, ne mano vieno tokis likimas. Mano draugai, be abejo, taip pat turi paslėptą savo asmens dalį. Tik skirtumas gal tas, kad jų ta paslėptoji dalis derinasi su regimąja ir ją papildo, o manoji nuolatos maištauja, prieštarauja, griauja... Kaip man susiderinti savyje, aš nežinau, o kiek kartų bandžiau, neįstengiau. Galbūt dėl to, kad ir aš pats savo paslėptosios dalies negaliu sučiupti. Juk štai mano išpažintys. Aš jau dabar teologas, o kai tik noriu pasakyti savo nuodėmes, išėina nei šis, nei tas. Gėda ir sakyti. Čia tai jau tikriausia tiesa, ir mano ne kartą patirta, kad

Mintis gi žody taps melu.

O jeigu taip, tai tiesa yra nepasakomoj, neišreiškiamoj minty, mūsų nepraskleidžiamoj dvasios kertelėj – ir juo giliau, juo geriau. Jeigu taip, tai mano instinktas neklydo, ir aš galiu džiaugtis, kad tai, kas yra manyje paslėpta, maištauja prieš tai, kas yra reiškiamą, vadinasi, prieš melą.

Bet kam čia man leistis į tą filosofiją, kuri, nevykusiai čia mano išreikšta, taip pat gal yra melas. Ar negana man to, kad per ketverius praleistus seminarijoj metus aš, pats to nežinodamas, išsaugojau daug ką, kas yra slėptina, o man brangu.

Dabar man beliko seminarijoj mažiau negu dveji metai. Ar aš turiu išsižadėti savęs ir pamerkti šitą išminties įsakymą:

Tylėk, dangstykis ir paslėpk

Svajones savo ir jausmus.

Žinau, kad tai būtų bergždžia pastanga, nes savo prigimties nenugalėsi. Bet aš to nė nenoriu. Aš pildysiu tą įsakymą sąmoningai. Nes ką man seminarija gali įdiegti vietoj išsižadėtų „svajonių ir jausmų“? Pataikavimą, veidmainystę, karjerizmą, siaurumą, aptingimą ar cinizmą? Tokių „dorybių“ dvasiškam luome aš matau labai daug. O gal gyvo tikėjimą, pamaldumą, apaštalavimo dvasią, uolumą? Ne! Aš įsitikinau, kad šitas dovanas Dievas duoda tiesiogiai ir anksčiau, negu rektorius nuspręs, yra kas jų vertas ar ne. Išrinktuoj aš nesu ir gal nebūsiu, bet eiliniu kunigu darbininku galiu būti. Dievas geriau mane pažįsta negu vyresnybė ir aš pats. O kiek aš pats save pažįstu, kol kas nebijau žengti prie Dievo altoriaus.

[...]

II DALIS

EINA GYVENIMAS

„*Quia peccavi nimis...*“

I

Kalnynų parapijos vikariate ėjo skubus remonto darbas. Reikėjo paruošti porą kambarių naujai paskirtam antrajam vikarui, o bus jau kokios 10 metų, kai Kalnynuose antrojo vikaro nėra buvę. Jo kambariai, vasarą nevėdinami, o žiemą nekūrenami, ilgą laiką stovėjo užversti visokiais atliekamais rakandais, dėžėmis ir sunešiota klebonijos manta. Tad juos atremontuoti nebuvo lengvas darbas. Nuolatos atsirasdavo vis naujų trūkumų ir lopytinų vietų. Suvarvėjusios pro skylėtą stogą lubos pasirodė kai kur apipuvusios, grindys įlūžusios, tinkas apibyrėjęs, langai plyšėti. Oras trenkė drėgme ir pelėsiais.

Klebonijos tarnaitė Julė, apie 35 metų dar nebjauri merga, uoli davatka, atitrūkdama nuo darbo, kur buvus nebuvus, tolydžio sukinėjosi apie remontuojamą vikariatą. Ji jau girdėjo, kad atvažiuos jaunas, vos šįmet išvęstas kunigėlis, tad kiek galėdama rūpinosi remontu ir įprašinėjo meistrį viską daryti kuo geriausiai.

– Tai jau nekoks čia bus gyvenimas tam kunigėliui, – kalbėjo ji vieną kartą, atėjusi pasirinkti skiedrų.

– Pamatysi, skambės kaip stiklinė, – gyrėsi meistris. – Kad tik klebonas lentų nepasigailėtų. Langus reikia daryti visai naujus ir didesnius.

– Sušals čia žiemą tas kunigėlis, – nesiliovė gailestavusi Julė. – Krosnis niekam netikusi. Koklinės reiktų.

– Ė, bus gera ir plytinė. Koklių klebonas neduos.

– Tai jau šykštus mūs klebonėlis...

Tuo tarpu iš sodo pasirodė pats klebonas, ir Julė, sterble skiedrų nešina, spruko į šalį.

Kalnynų parapijos klebonas kun. Platūnas antrojo vikaro paskyrimu buvo labai nepatenkintas. Jo parapija turėjo tik apie penketą tūkstančių dūšių, tad klebonas niekaip negalėjo išmanyti, kam čia reikalingas dar trečias kunigas. Kalnynuose nesą pakankamai nei darbo, nei pajamų. Prieš trejetą savaičių gavęs raštą apie antrojo vikaro paskyrimą, jis netikėjo savo akimis ir tą pačią dieną parašė į kuriją, išdėstydamas motyvus ir įrodinėdamas, kad jam visai pakanka vieno vikaro.

Netrukus atėjo atsakymas ir konfidencialus kanclerio laiškas, kad antrojo vikaro paskyrimas į Kalnynus yra dalykas apgalvotas ir nutartas, kad parapija čia esanti turtinga, kad Kalnynuose esąs erdvus vikariatas, kad paskutiniaisiais metais kunigų skaičius gerokai padidėjęs, dėl to, kol aplinkybės pakitės, čia būsiam skiriami du vikarai. Be to, kancleris savo laiške atsargiai, bet aiškiai davė klebonui suprasti, kad jo parapijoj tikinčiųjų dvasios reikalai esą kiek apleisti, nes klebonas užsiėmęs diktoku savo ūkiu, o pirmasis vikaras kooperatyvu ir kitokiais pasaulinių organizacijų darbais. Dėl to antrasis vikaras būsiam labai naudingas pagalbininkas bažnyčioj. Šitie paskutiniai motyvai kun. Platūną visai suerzino.

– Kunige Jonai, – pasitiko jis ateinantį vakarienės vikarą, – vis dėlto tą bloznelį mu-dviem skiria! Štai laiškas nuo jo malonybės kanclerio. Skandalas! Pasirodo, kad mes turime blogą opinią kurijoj. Aš ūkininkas, o tamsta visuomenės veikėjas! Reikia esą kunigo *secundum cor Dei*¹⁴. Na, ir surado apaštaliuką. Laikykimės, kunige Jonai!

¹⁴Pagal Dievo širdį.

Tačiau vikaras, kun. Jonas Stripaitis, į antrojo vikaro paskyrimą žiūrėjo daug šalčiau. Išlaikymo, virtuvės ir vikariato remonto reikalai jam nerūpėjo, o trečio kunigo buvimas siūlė ne vieną patogumą. Jis tuoj sumetė, kad pamokslas dabar teks sakyti tik kas trečias sekmadienis, pas ligonius važinėti teks nepalyginti rečiau, o katekizaciją, išpažinčių likučius ir visą eilę kitokių smulkių, bet įkyrių darbų bus galima užkrauti „jaunukui“. Dėl to į nerviškus klebono žodžius atsakė juokaudamas:

– O, kunige klebone, nepasiduosime! Dykai jis pas mus duonos nevalgys. Užkrausime jam visas davatkas ir visokias „pliuğactvas“ – tegu murdosi. Nėr uolesnio pavaduotojo, kaip neopresbiteris.

[...]

V

[...]

Bet štai vieną vasarą baronas parvažiavo į dvarą su jaunute gražia žmona. Ponia baronienė buvo lenkaitė ir katalikė, išauklėta religijos formose ir kartas nuo karto pasigendanti dvasiško maisto. Palaikyti santykius su Bažnyčia jai buvo gero išauklėjimo ir poniško stiliaus reikalas. Tad ponai baronai, kada tik parvažiuodavo į dvarą, vizituodavo kleboną, gausiai aukodavo bažnyčiai ir kviesdavo kunigus pietų arba vakarienės. Jeigu Kalnynų klebonas būtų buvęs mažiau šykštus, o labiau kultūringas, tai santykiai su dvaru būtų susidarę ne vien korektiški, bet ir draugiški.

Kun. Vasaris iš zakristijono ir Julės jau žinojo, kad ponai baronai, važiuodami žiemai į šiltus kraštus, užsuko į dvarą ir kad netrukus turbūt atsilankys klebonijoje. Eidamas pro dvaro sodą, jis smalsiai žvilgčiojo į aną pusę tvoros, bene pamatys paslaptinguosius ponus baronus ar bent kokį jų gyvybės ženklą. Dvaras ir jo gyventojai Vasariui visados atrodė apsupti kažkokio paslaptingumo ir romantikos. Sode jis nieko ypatinga nepastebėjo. Sodas buvo didelis, iš kraštų apaugęs aukštomis liepomis, viduj obelys ir kriaušės linko nuo vaisių daugybės. Priėjęs vidurinę alėją, jis pamatė dviejų aukštų mūrinio rūmo fasadą. Jam pasirodė, kad sodas buvo švariai laikomas, o rūmai stilingi ir gražūs.

Toliau kelias, aplenkdamas dvarą, sukosi į dešinę ir kilo į kalnelį. Kunigas peršoko grabę ir padirvio taku leidosi tolyn. Jis jautėsi kaskart guvesnis, tartum kiekvienas žingsnis jį vis labiau skyrė nuo naujo gyvenimo nemalonumų. Šita giedri rugsėjo pabaigos diena kėlė jame tą giedrą, lengvą nerūpestingumą, kuriuo gamta apdovanoja ją mylinčius žmones, nors jie būtų ir didžiausių rūpesčių slegiami.

[...]

Bet raiteliam artėjant, jo nustebimas augo kaskart didyn. Jis ėmė įžiūrėti, kad du su vyriškomis kietomis skrybėlėmis tai buvo berods moterys, kurių viena, laibaliemenė, lėkė per lauką ir šoko per griovį.

Ji jojo iš Vasario pusės, ir kunigas spėjo pamatyti, kad tai buvo jauna ir labai graži ponia. Jis taip pat spėjo pamatyti, kad vyriško fasono skrybėlė puikiai tiko prie gyvo, įrausvinto jos veido, kad ji buvo apsivilkusi juodu vyriško kirpimo surdutu ir kad jos apikaklė buvo parišta baltu plačiu kaklaraiščiu. Tik šis plevėsuojantis kaklaraištis, aukšta krūtinė ir laibas liemuo davė moterišką akcentą jos rūbam ir stuomeniui. Likusios gi jos tualetu dalys vėl buvo vyriškos: dryžos languotos kelnės ir ligi kelių aukštais aulais, lakieruoti batai. Ir ant arklio ji sėdėjo vyriškai, stypčiodama balno kilpose ir gerai valdydama pavadžiais karšto arklio kaprizus. Kunigas dar spėjo pastebėti, kad antra ponia buvo kiek senyvesnė, stambesnė ir ant arklio sėdėjo moteriškai: pusiau šonu, abi kojas

laikydama vienoj pusėj. Vyriškis, kurio aprėdaldas skyrėsi nuo ponių vien tik kepure, siauru kaklaraiščiu ir mažesniu krūtinės iškirpimu, buvo jau senyvas ponas, visai skustas, kumpanosis, su širmais iki žandų užleistais bakenbardais.

Kun. Vasaris jau susiprotėjo, kad čia bus dvaro ponai, baronai Rainakiai, ir, kaip nepažįstamas, norėjo nežymiai praeiti pro šalį. Bet jaunosios ponios arklys, ar tai dėl to, kad Vasaris tuo tarpu pasirodė pro medį, ar dėl to, kad vėjas suplazdeno kunigo sutaną ir palerina, staiga taip siūbtelėjo į šalį, kad tik ponios meistriškas įgudimas jodinėti išgelbėjo ją nuo maudynės pasitaikiusioje toj vietoj baloje. Vasaris sumišo ir nusigando, bet ponia linktelėjo jam galva, linksmi nusišypsojo ir sušuko lenkų kalba:

– Prašau kunigo nenusigąsti. Tai niekniekis. Aš jodau kaip amazonė, ir manęs joks arklys neišmes iš balno.

Vasaris nusiėmė skrybėlę ir jau norėjo atsiprašyti, bet ponia, pertraukdama jį, paklausė:

– Kunigas iš toli?

– Aš čia pat iš Kalnynų, ponia.

– Iš Kalnynų? Kaip tai gali būti, kad aš tamstos nepažįstu?

– Aš dar tik kelios dienos kaip Kalnynuose.

Čia ponas mandagiai kilstelėjo kepurę ir prisistatė:

– Malonu pasipažinti. Baronas Rainakis, ponia baronienė, – jis linktelėjo į jaunąją ponią, – ir ponia Sokolina, mano sesuo, – jis linktelėjo į vyresniąją ponią.

– Kunigas Vasaris, Kalnynų vikaras...

Ponas baronas, išgirdęs tai, atrodė labai nustebęs:

– Kaip kunigas pasakei?.. Vasaris?.. Vasaris?

– Taip, tokia mano pavardė, – savo ruožtu nustebęs patvirtino kunigas.

Baronas, matyt, norėjo jam dar kažką pasakyti ir pasuko arklį į tą pusę, bet arklys susimuistė ir skersomis ėmė trauktis atgal.

– Tikimės su kunigu arčiau susipažinti. Ligi pasimatymo! – tarė ponia baronienė, gražiai šyptelėjo ir suplakė arklį.

– Aš moku lietuviškai! – šūktelėjo atsigrįžęs baronas, ir visi trys nujojo savais keliais.

Vasaris nužingsniavo tolyn. Šitas nepaprastas susitikimas pakėlė jo nuotaiką, ir jis visas paskendo savo vaizduotėj, benarpliodamas naujos pažinties išpūdžius. Dvaras jam visuomet atrodydavo apgaubtas romantiško paslaptingo ir viliojančio grožio. Dvaras jį traukė kaip kokia užburta pasakos pilis, kurioje piktas raganius slepia ir auksą, ir sidabrą, ir deimantus, ir žemčiūgus ir kalina gražuolę karalaitę.

Vasaris, nekultūringo kaimo vaikas, apdovanotas jautria menininko siela, poeto talentu ir dideliu išpūdingumu, instinktyviai ilgėjosi kultūros, meno ir aristokratiškos atmosferos, kurioje pagyventi jį taip traukė, kaip paliegėlį traukia saulės šiluma ir sultingas šilo kvapas. Jis žinojo, kad Lietuvos dvarai slepia didelius kultūros lobius, bet kad tie lobiai tebeglūdi tobulai izoliuoti ir neprieinami jiems, išsiilgusiems kultūros šiaudinės pastogės vaikams. Tie lobiai buvo užkeikti svetimu žodžiu.

[...]

IX PRIĖMIMAS PAS BARONUS

[...]

Salionas buvo didžiulis kambarys, beveik salė, menkai apšviesta rudenio prieblandos, dėl to gana nejauki ir paslaptinga. Trys kunigai nežinojo nė ką jiems daryti tame apytamiam salione. Klebonas, daugiau pratęs vaikštinėti apie kluonus ir tvartus negu salione,

iš pirmų žingsnių užkliuvo kojomis už kilimo ir vos neapvertė kėdės. Vasaris, taip pat nepratęs buvoti ponų salionuose, kad ir kaip buvo pasiryžęs, varžėsi ir nerimavo, laukdamas pirmo su šeimininkais susitikimo. Laisviausiai berods jautėsi kun. Stripaitis. Jis dėl savo storžieviškumo niekur nieko nesivaržė ir savo elgesio nekontroliavo.

Jisai skersai ir išilgai peržingsniavo per salioną, įsitikino, kad krosnis jau buvo kūrenta, apžiūrėjo paveikslus, pakilnojo ant fortepijono gaidas, paskui sėdo į fotelį prie stalelio, užsimetė koją ant kojos ir užsirūkė papirosą.

Tačiau netrukus virstelėjo šoninės durys, ir pasirodė baronas.

– *A, Reverendissimi!* – sušuko jis, su išskėstom rankom eidamas į savo svečius. – *Mille excuses, mille excuses! On vous laisse seuls dans les ténèbres!*.. Tai dėl to, mano gerbiamas kunige klebone, kad jau ruduo. *Der Sommer mag verwelken, das Jahr vergeh'n!*.. Taip dažnai dainuoja mano žmona. *Nu, kak vy sebia čuvstvujete, gaspadin nastojatel?*¹⁵

Baronas turėjo keistą paprotį daryti kratinį iš visų kalbų, kurias tik jis mokėjo, visai nesirūpindamas, ar jo užkalbintasis supranta, ką jis sako, ar ne. Pasisveikinęs su klebonu, jis grįžtelėjo į Stripaitį.

– *Quelle marque de cigarettes est-ce que vous fumez, Monsieur l'abbé? Darf ich Sie bitten von den meinigen zu versuchen? Ce sont les cigarettes de qualité...*¹⁶ Na, kaip einas?

Kun. Stripaitis atkišo jam dešinę, kurią baronas paspaudė, ir, iš visos kalbos supratęs vienintelį žodį „sigaret“, papurtė galvą:

– Ne, cigarų aš nerūkau. Per daug dvokia.

– Dvokia?.. Dvokia?.. *Qu'est-ce que ça veut dire?*¹⁷ – nustebęs žvalgėsi aplinkui ir, pamatęs prie lango stovintį Vasarį, vėl puolė išskėstomis rankomis:

– *Ah, le voilà! Mon cher ami, madame la baronne sera très contente de vous voir ici.*¹⁸

– Atsiprašau, ponas barone, aš labai gailiuosi, kad nesuprantu prancūziškai, – pasiteisino Vasaris.

– Tamsta nesupranti prancūziškai? Niekis, *mon ami!* Aš ir pats nemėgstu prancūzų kalbos. Nemėgstu, nemėgstu... O tamsta vadiniesi *Vasari?* Taip? *Parla italiano?*.. *Non?*¹⁹ Juk tamsta vadiniesi *Vasari?*

– Vasaris.

– Tai tamsta turi būti italas, *Reverendissime!*

– Ne, ponas barone. Aš lietuvis. Mano pavardė grynai lietuviška. Yra ir toks mėnesis vasaris – *februarius*.

– O tamsta žinai, kas buvo *Vasari?*.. Ne?.. *Vasari* tai buvo pirmas italų meno istorikas. Gyveno Renesanso gadynėj... Dėl to aš tamstos pavardę kai tik išgirdau, tai ir atsiminiu. Bet, mano ponai, – kreipėsi jis jau į visus kunigus kartu, – tai naujas lietuvių kalbos gražumo įrodymas. Nes italų kalba, mano ponai... – ir baronas leidosi į filologinius samprotavimus apie kalbų skambumą, turtingumą ir senoviškumą. Kunigai padėjo jam, kur klausimai siejosi su lotynų ir lietuvių kalbomis.

Tuo tarpu kambarinė įžiebė didelę gražią lempą ant stalo, aplink kurį susėdo svečiai, ir dvi žvakides su daugeliu žvakių abiejuose saliono galuose. Tuoj pasidarė linksmiau ir jaukiau.

¹⁵ A, gerbiamieji kunigai!.. Atsiprašau tūkstantį kartų!.. Jus čia paliko vienus tamsybėse!.. Vasara apsiniaukia, ir praskrenda metai!.. Na, kaip jaučiatės, kunige klebone?

¹⁶ Kokius cigaretus tamsta rūkai, kunige? Ar galiu aš pasiūlyti savųjų? Tai yra puikūs cigaretai...

¹⁷ Ką tai reiškia?..

¹⁸ A, štai ir jis! Mano drauge, ponia baronienė bus labai patenkinta, kad tamsta atsilankei.

¹⁹ Jūs kalbate itališkai?.. Ne?..

Pagaliau vėl atsidarė durys, ir ši kartą pasirodė baronienė su ponija Sokolina. Su klebonu ir kun. Stripaičiu ponios jau buvo pažįstamos iš anksčiau, o Vasarį atsiminė iš susitikimo kely. To „promenado“ atsiminimai ir buvo pirmoji bendros kalbos tema.

Kun. Vasaris, pamatęs baronienę saliono duryse, be galo nustebė ir ilgą laiką negalėjo dar atsistebėti įvykusia joje atmaina. Juk jis taip puikiai sugebėjo ją įsivaizduoti, kad, rodos, būtų pažinęs ją visur ir visuomet. O štai dabar beveik netikėjo savo akim. Jis berods laukė, kad pamatys baronienę kitaip apsirengusią, nes ponios namie negi nešioja vyriškus jojamuosius kostiumus, bet tokios didelės atmainos nebuvo tikėjęs. Jam atrodė, kad pasikeitė ne vien drabužiai, bet ir visa ta moteris.

Jis pamatė liekną aukštą poniją, už Liucę didesnę, o turbūt ir gražesnę. Ji žengė lengvai, grakščiai, išdidžiai pakėlusį galvą, bet truputį šypsodamasi. Jos plaukai buvo įmantriai sušukuoti ir suvingiuoti, o ausyse karojo brangūs pašveitalai, kurie ją labai puošė. Jos tamsus rūbas neturėjo jokių ypatingų pagražinimų, bet buvo puošnus ir elegantiškas.

Kunigam jis pasirodė tuo nepaprastas, kad apie kaklą ir ant krūtinės tiek daug iškirptas, jog kartais, kai ponija baronienė sėdėdama pakrypdavo į vieną šoną, vienas petys beveik visai išsinerdavo. O kai ji bent kiek pasilenkdavo į priekį, kunigų kuklumas reikalavo tučtuojau kreipti akis nuo jos krūtinės į šalį, o mintis į dangiškus ir amžinuosius dalykus. Bet pikčiausia, kad ant baronienės kaklo, plonučiu retežėliu parištas, kabojo mažutytis kryželis, nusileisdamas lygiai ligi tos vietos, kurios pamatymas galėjo sukelti pikčiausių pagundų.

Rodos, niekas nebūtų tikėjęs, kad šita didelė elegantiška ponija galėtų mūvėti dryžai languotomis kelnėmis ir batais su lakieruotais aulais, kad ji, apžergusi arklį, galėtų tranškytis po laukus ir šokinėti per griovius. O tačiau tai buvo ji pati. Vasaris pažino tik jos akis ir nusišypsojimą, kuriuo ji tuomet jį atsisveikino, o dabar pasisveikino.

Tas nusišypsojimas buvo vienintelis jaunam kunigėliui padaršinimas, be kurio jis nebūtų žinojęs nei kaip prie tos didelės ponios prisitarti, nei ką jai sakyti.

Bet ponios baronienės akys ir nusišypsojimas turėjo tą ypatybę, kad kiekvienas jautresnis vyriškis tuoj pajusdavo noro ir drąsos jos draugystėj nesivaržyti ir pasirodyti jai geriausiu, koku tik galima, atžvilgiu. Dėl to, kur tik baronienė pasisukdavo, vyriškių asistentų niekur jai nebūdavo stoka.

Bet tą vakarą Kalnynų dvare tik vienas kun. Vasaris patyrė šią nepaprastą baronienės nusišypsojimo ypatybę.

Pasikeitus pirmomis nereikšmingomis konversacijos frazėmis ir paskutinių dienų naujienomis, kai kambarinė padavė arbatą su saldžiais užkandžiais, visa kompanija pasiskirstė taip: klebonas su baronu kalbėjosi apie šių metų derlių, javų kainas ir ateinančių metų perspektyvas, greta kun. Stripaičio sofoje sėdėjo ponija Sokolina ir ginčijosi, dėl ko katalikų kunigai negali žmonių vesti, o Vasaris ir baronienė atsidūrė prieš viens kitą, atskirti žemučio staliuko, ant kurio jie dėjos arbatos puodelius.

Kompanija nebuvo tiek pakrikusi, kad nebūtų buvę galima sumegzti bendros kalbos arba persimesti sakiniu su tolimesniu kaimynu, bet, pradėjus gerti arbatą, nuotaika susidarė tokia, kad kalbos pasiskirstė. Vasaris, jausdamas glostantį baronienės žvilgsnį ir skatinantį nusišypsojimą, tarė:

– Šis vakaras, ponija, didelis mano gyvenimo įvykis. Aš esu pirmąkart dvare – ir tai ne bet kokiam, bet tikram aristokratiškam dvare. Apie tai jau aš seniai svajodavau. Vieną kartą, kai aš dar nebuvau kunigas...

– O tamsta jau seniai kunigas? – pertraukė baronienė.

- Vos keletas mėnesių, ponია.

- A, tai tamsta dar visai naujokas gyvenime. Aš manau, kad pirmieji kunigavimo, panašiai kaip ir pirmieji po išteikėjimo, metai yra kupini uolumo, ekstazių ir nusivylimo. Bet aš tamstą pertraukiau.

- Taigi aš vieną kartą susvajojau ištisą pasaką apie dvarą – labai romantišką ir naivia.

- Galima ją išgirsti?

- Nedrįsčiau ponios baronienės varginti. Aš tik norėjau pasakyti, kaip dvaras žadindavo mano vaizduotę.

- Tikrų tikriausiai toj pasakoj buvo įmaišyta moteris.

- Nesiginšiu. Bet ji nebuvo iš dvaro, o aš tuomet dar nebuvo kunigas.

- Tamsta ją tebemyli?

- Ponia, juk aš kunigas!

- Tai kas iš to? Juk tamsta nepaliovei buvęs vyriškis! Aš esu gera katalikė, priiminėju sakramentus, bet nė kiek nesipiktinu, jei kunigas myli moterį. Aš galiu tamstai pasigirti, kad pati vieną tokį kunigą pažinojau Varšuvoj. Jis buvo mane išimylėjęs kaip paprastas mirtingasis. Aš esu tikra, kad patyrusių meilės kunigų yra labai daug.

- Nesiginčysiu, ponია, nes nežinau, – paabejojo Vasaris. – Bet meilė meilei nelygu. Aš esu girdėjęs ir iš pačių kunigų, kad mylėti esą galima, bet tik siela, dvasia, platoniškai, kaip sakoma.

Ponia baronienė nusišypsojo ir, žiūrėdama į kunigą, paklausė:

- Tamsta tiki, kad galima vien platoniškai mylėti?

- Tikiu, ponია.

- O aš ne. – Ji pasislinko arčiau į jo pusę ir tylesniu balsu, kad tik jis vienas girdėtų, tarė:

- Mane kas tik mylėjo, pirmiausia norėjo mylėti kūniškai. Kai buvau jauna panelė, tuo piktindavausi. Dabar gi manau, kad tai visai natūralu. Juk žmogus turi sielą ir kūną. Sielą mes vien tikime, o kūną ir matome. Argi tad ne natūralu, kad kūną mylime labiau negu sielą? Tiesa, kunige?.. Pagaliau, jeigu ir pripažinsime dvasišką sielų meilę, tai ją galima pasiekti tik per kūno meilę. Tiesa?.. – Ir, nelaukdama atsakymo, ji pakilo papildyti arbatos.

Liudas Vasaris, kitą dieną namie atsimindamas tą pasikalbėjimą, stebėjosi, kaip baronienė, tokia aukšta ponია, kalbėjo jam, pirmą sykį sutiktam kunigui, tokius konfidenciališkus žodžius. Stebėjosi ir savimi. Kalbų meilės temomis jis visuomet vengdavo, varžydavosi ištartį žodį „meilė“ ir su jokia moterim, net ir su ponია Liucija, nebūtų taip atvirai to klausimo diskutavęs. Bet ponია baronienė pati kalbėjo taip laisvai su vos vos jaučiamo flirto atspalviu, kad jis buvo paskatintas prisitaikinti prie jos tono nei pats varžydamasis, nei ja piktindamasis. Baronienė turėjo daug prityrimo ir takto vesti kalbą taip, kad jauno kuklaus kunigėlio fantazija nuolatos būtų dilginama lengvos erotikos, vengiant per didelio atvirumo ir aiškumo.

Papildžiusi arbatos, ji sugrįžo į savo vietą, laikydama rankoj popirosų dėžutę. Ji paėmė vieną pati ir pasiūlė Vasariui. Bet šis atsisakė, nerūkęs.

- Prie cigareto, žinai tamsta, – aiškino ji, užsitraukusi dūmą, – arbata gauna ypatingo malonaus prieskonio. Ypač kai tabakas geras, o arbata aromatiška ir stipri. Cukraus daug nereikia. Nuo to daros priklu. Prašau kunigą pabandyti. Jei nepatiks, numesite.

Vasaris paėmė popirosą. Rūkyti jis šiek tiek mokėjo ir paspringti dūmu nebijojo. Popirosas buvo malonus ir kvapus, o arbata iš tiesų pasirodė skanesnė.

– Štai jau ir išmokiau tamstą vienos nuodėmės, – juokavo ji, pamačiusi, kad svečias cigareto nemeta.

– Jeigu ponios visos nuodėmės tik tokios kaip šita, tai aš ir toliau apsiimčiau būti tamstos mokiniu.

Baronienė šyptelėjo:

– Tikėk tamsta, kad iš visų mano nuodėmių rūkymas yra sunkiausia, nes jis kenkia plaučiam, gadina dantų spalvą ir palieka nemalonų kvapą. Kitos mano nuodėmės tokių blogų pasėkų neturi. Tad kunigas drąsiai gali mokytis ir kitų, nes pradėjai nuo blogiausių.

– Ponios baronienės kriterijus nuodėmėm rūšiuoti yra gana savotiškas. Deja, teologui jis nebūtų priimtinas.

– Mano pažįstamas kunigas Varšuvoj, kurį tamstai minėjau, su manim sutikdavo. Bet jis turėjo vieną didelę ydą: buvo baisiai atkaklus. Nemyliu atkaklių žmonių. Bet ką aš čia norėjau pasakyti? A-a, štai! tamsta esi nepaprastai į tą kunigą panašus. Stačiai nepaprastai. Kai andai mes susitikome kely, aš tyčia tamstą užkalbinau, norėdama įsitikinti, ar tai ne jis.

– Ir ponija, be abejo, nusivylė, kad tai buvo ne jis, o aš.

– Atvirkščiai. Pamaniau, kad antrasis egzempliorius gal bus už pirmąjį geresnis. Dar bar viskas pareina nuo tamstos. Gerus kaimyniškus santykius aš branginu pirm visa ko.

– Laikyčia didžiausiu nusikaltimu ponios baronienės pasitikėjimą užvilti. Ponai pabūssite ilgiau Kalnynuose?

– Mažiausia ligi lapkričio mėnesio. Mūsų reikalai šiek tiek susikomplicavo, ir negalėsime išvažiuoti numatytu laiku.

[...]

XII

[...]

Sutiko jį jau gerokai senyvas, bet dar tiesus ir tvirtas kunigas, vidutinio ūgio, nuplikusiu viršugalviu ir visai jau žilas. Vasaris pasisakė kas esąs ir kad tyčia užvažiuavęs prisistatyti ir atlankyti savo kaimyno. Tėvelis, išgirdęs tai, neapsakomai nudžiugo ir ištiesė jam abi rankas.

– A, kun. Vasaris iš Kalnynų! Girdėjau, girdėjau... Labai malonu, kad neužmiršai manęs, senio. Svečias į namus – Dievas į namus. Na, prašau gi toliau. Nusibodo vežime pūpsoti, juk gabalas kelio.

Viduj klebonija pasižymėjo asketiška švara ir paprastumu. Salionėly sofa svečiui pernakvoti, stalelis, kietos kėdės, Kristaus paveikslas; miegamam, kuris buvo kartu ir darbo kambarys, liesai paklota lova ir didelis stalas, apkrautas knygomis ir papuoštas krucifiksu. Neištaiginga buvo nė Kalnynų klebonija, bet ten buvo jaučiamas šykštumas, čia gi kieta askeza ir evangeliška ubagystė.

Po trumpo pasikalbėjimo tėvelis paprašė svečių atlankyti bažnyčią. Per švarų, nuvalytą šventorių jiedu priėjo prie viešųjų durų, kurios per dieną būdavo nerakinamos, ir įžengė į vidų. Jau iš pirmų žingsnių krito į akį tos bažnyčios švara. Niekur ant grindų purvo, niekur dulkių nei voratinklių. Zakristijoj pavyzdinga tvarka. Tėvelis parodė svečiui visą nedidelį, bet puikiausiai laikomą savo bažnyčiukės turtą. Visur buvo jaučiama budri klebono akis ir rūpestinga priežiūra.

– Neturtinga ir nedidelė mano parapija, – kalbėjo tėvelis, darinėdamas spintą ir stalčius, – bet reikalingiausių daiktų, ačiū Dievui, turime. Ir žmonėmis negaliu nusiskųsti. Geri žmonės. Kitur, kaip girdėt, visokių peštynių, barnių, girtavimų. Pas mus gi šventa, ramu.

Sugrįžus jiems į kleboniją, tėvelis pasodino svečią sofoj, pats atsisėdo ant kėdės ir ėmė klausinėti, kas girdėti Kalnynuose, nes pats niekur nevažinėjęs ir pas jį reta kas užklystą. Vasaris papasakojo savo įspūdžius, paskutinius įvykius ir kun. Stripaičio išskėlimą. Tėvelis klausė nepertraukdamas, susirūpinęs ir susikaupęs.

– Vienas Dievas žino, kas čia dabar ima darytis su tais visuomeniniais veikimais ir nesantaikom, – prabilo jis, kai Vasaris pabaigė savo pasakojimą. – Nė aš žinau, katrie mano parapijoj tie cicilikai, katrie pirmeiviai. Man visi lygūs vaikai, aš visiems tėvas. Aš rūpinuos lygiai visais, kurie į mane kreipiasi. Kam manęs ir bažnyčios nereikia, tesži- nie!.. Į tikėjimą, brolau, nieko prievarta neatversime. Mes tik galime patraukti ta šviesa ir šiluma, kurią sugebėsime įkurti savo bažnyčiose. Visos mūsų pajėgos, visos mūsų mintys turi būti sutelktos bažnyčioj tinkamai skelbti Dievo žodį, aiškinti tikėjimo tiesas, mokyti artimo meilės, šelpti pavargėlius ir patiem būti visų dorybių pavyzdžiu. Visa kita savaimė ateis. Čia tiek sunkaus darbo, kad niekam kitam nebelineka nei laiko, nei pajėgų. O kurgi dar savo asmens tobulinimo reikalai – malda ir mokslas?..

Tėvelis, tai kalbėdamas, ėmė pamažu atgyti ir net tarsi jaudintis. Vasariui buvo malonu išgirsti iš jo lūpų kai kurias savo pačio nuomones, ir jis norėjo pasikalbėjimą tęsti toliau.

– Bet, tėveli, – tarė jis, – dabar, sako, toki laikai. Reikia liaudį sąmoninti, ją organizuoti ir vadovavimą imti į savo rankas. Jeigu nepaimsime mes, tai paims Bažnyčios priešai.

Tėvelis liūdnai palingavo galva.

– Kokį vadovavimą? Kame? Vartotojų draugijose, „Žagrėse“?.. Gi tegu ima, Dieve padėk! Mum kas iš to? Bažnyčios darbas turi būti sutvarkytas taip, kad jie patys, tie mūsų tariami priešai, būtų pereję per Bažnyčią. Mes turime užkariauti sielas, o jie pas- kui tegu užkariauna turtus. Nuo čia mes turime pradėti. Nuo katekizacijos, nuo širdžių valymo, nuo sielų krikščioninimo. Tegu mūsų parapijos taps didžiulėmis mokyklomis, kur mes sugebėsime kiekvienam kūdikiui įskiepyti krikščioniškas dorybes, tada užaugę jie nebus mum pavojingi. Ir mum nebus reikalo kištis į jų partijas ir į jų barnius. Mes tik mokėkime apaštalauti iš sakyklos, iš konfesionalo ir visomis tomis priemonėmis, kurias turime bažnyčioj. Bet mes pradėdame iš kito galo. Mūsų pastoracijos ir apaštalavimo darbas žemiau kritikos, mes auginame bedievius ir pagonis, o paskui bėgame iš bažnyčios į rinkas ir karčemas nuo jų gintis!

Jis stabtelėjo, tarsi duodamas progos pasisakyti savo svečiui, bet, šiam tylint, kalbėjo toliau:

– Sakai, reikia liaudis sąmoninti ir organizuoti... Žinoma, reikia. Čia ir yra mūsų kunigijos nelaimė, kad jai viskas reikia. Jai reikia dirbti ne tik bažnytinių, bet ir tautinių, ir visuomeninių, ir politinių darbą. Iš pradžių tas dar nieko, bet kaskart tampa pavojingiau. Mūsų kunigija pripranta gyventi svetimais idealais, sirgti svetimomis ligomis. Ji nutolsta nuo savo tikslo. Ji pamiršta savo tiesiogines pareigas. Išėjus iš bažnyčios, jai bus nelengva vėl į bažnyčią grįžti. Jos ambicija ir supasaulėjimas ims keroti kaip dvi piktžolės Viešpaties vynyne. Ji užsimanys vadovauti ten, kur jos pašaukimas nesiekia. Gims klerikalizmas, žalingas ir visuomenei, ir pačiai Bažnyčiai. Nes niekas taip nesukelia pasaulio neapykantos prieš Bažnyčią, kaip per dideli kunigijos apetitai ir bandymai atsisėsti į žemės kunigaikščių sostus.

Valandėlę jiedu tylėjo, paskendę savo mintyse. Diena jau slinko vakarop. Salionėly, kurio langus buvo apgulę dar ne visai rudens apnuoginti sodo medžiai, šešėliai tirštėjo. Tik balta tėvelio galva ryškiai skyrėsi iš tamsiai pilko sienų fono. Vasariui jau buvo laikas važiuoti namo, bet jam rūpėjo dar vienas klausimas, ir jis pradėjo kalbą vėl:

– Tėvelio nuomonės labai griežtos, ir jomis pasekti gyvenime nelengva. Mudu su Stripaičiu andai priėjome maždaug panašias išvadas. Bet jisai sako, kad jeigu kunigus parapijose pasodintų tik prie siaurai bažnytinio darbo, tai daugelis neištesėtų ir nueitų dar pavojingesniais keliais. Kaip tėvelis į tai žiūrėte?

– Kristus yra pasakęs, kad *massis quidem multa est, operarii autem pauci*²⁰ ir tarp tų pačių dar *pauci sunt electi*²¹. Daug yra kunigų be pašaukimo, kiti įstoja klaidingais sumetimais, kiti nuklysta dėl minkšto būdo. Ką gi padarysi, brole? Tai yra būtina blogybė, nes kitaip kas gi sakramentus administruotų ir pamaldas laikytų? Tokiu būdu aprūpinama bent apeiginė religijos dalis. Kaip su ta blogybe kovoti – ne mano silpnai galvai rūpintis. Aš tik viena tau pasakysiu: mes visur ir visuomet turime priminti viens kitam grynąjį kunigo idealą – *pastor animarum, servus servorum Dei*²². Jaunam seminaristui turėtų būti visu griežtumu įkalta, kad jis negaivintų jokių iliuzijų ir nepuoselėtų jokių kitokių ambicijų. Tada jis, patekęs ir į visokias gyvenimo aplinkybes, žinos savo vietą. Ir nepašauktų tuomet bus mažiau, ir pašauktieji atsparesni. Tie pirmiausia ir nueina blogais keliais, kurie nusivilia savo viltimis ir darbu. Kunigo gyvenimas, brole, nuolatinis išsižadėjimas savęs pačio ir pasaulio. Kunigas – Kristaus kareivis, kuris kovoja ne dėl šios žemės karalystės. Dėl to jis yra sielų gydytojas ir apaštalas. Žemiškoj kovoje – agituoti, politikuoti, gintis ir pulti – užtenka ko nors neapkęsti. Bet apaštalausti – reikia visus mylėti.

Kun. Vasaris susitelkęs klausė lygaus tėvelio balso ir tų kietų žodžių, ir jam atrodė, kad kalba jau nebe tėvelis, bet pats jo pašaukimas, pati pareiga ir visa jo gyvenimo prasmė. Jis dirstelėjo į laikrodį ir subruzdavo keltis važiuoti, bet tėvelis dar jį pasodino ir jau minkštesniu balsu paklausė:

– Na, o sveikas kaip? – ir, nelaukęs Vasario atsakymo, pats jo vietoj ėmė kalbėti, atsimindamas, matyt, savo jaunystę: – Ak, pirmieji kunigavimo metai! Kas gali būt gražesnio gyvenime? Išėini iš seminarijos kupinas entuziazmo, uolumo, skaisčiausių vilčių, neturėjęs dar jokių nusivylimų, jokių kartumų. Arba pirmoji šventų mišių auka! Kada pirmą kartą gyvenime atlieki tą didžiausią paslapčių paslaptį ir Kristų savo rankomis nešioji! Aš štai jau po 35 metų dar taip gyvai atsimenu tą iškilmingą valandą. Pirmoji Komunija ir pirmosios mišios – tai du gražiausi, švenčiausi man gyvenimo momentai. Ak, laimingi jūs neopresbiteriai! – švento pavydo pagautas sušuko tėvelis.

O Vasariui nuo tų žodžių šiurpuliai perėjo per kūną ir didelis kartumas pakilo širdy. Jeigu tai būtų kalbėjęs ne tėvelis, bet kas kitas, kas jo, Vasario, pažinojo intymiausius pergyvenimus, jis būtų pamanęs, kad tai pikta ironija, noras jį įskaudinti arba į nusiminimą įstumti. Bet ne, tai kalbėjo nuoširdus, naivus Šlavantų tėvelis, kuris jį matė pirmąsyk savo gyvenime. Ir Vasariui užėjo piktas noras ar tai pagriauti tėvelio iliuzijas, ar tai save pažeminti ir paplakti – ir jis, karčiai nusišypsojęs, tarė:

– O, tėveli, ne visi toki laimingi kaip jūs! Aš, deja, neturiu tokių šviesių išpūdžių nei iš pirmosios Komunijos, nei iš pirmųjų mišių. Ir visi šie pirmieji mano kunigavimo mėnesiai, oi, kaip sunkūs... Na, bet nieko... Raminuosi tuo, kad įsitrauksiu į darbą, priprasiu...

²⁰ Pjūtis didelė, o darbininkų maža.

²¹ Maža yra išrinktų.

²² Sielų ganytojas, Dievo tarnų tarnas.

Tėvelis sumišo, pažiūrėjo į jį nustebusiomis akimis ir bejėgiškai skėstelėjo rankomis:

– Na, ką čia sveikas kalbi?! Netikiu, netikiu! Kaip galima, kad toki momentai nepasilikytų širdy amžinai šviesūs?! O kai dėl pripratimo, tai aš nežinau... Žinoma, apeigas priprasi kiek sklandžiau atlikinėti, bet saugokis, brolau, priprasti prie tų apeigų esmės, saugokis apsiprasti su savo pareigomis ir visu kunigavimu. Kai kunigas prie visko pripranta ir apsipranta, tai jau ženklas, kad jo dvasia apsnūdus, o gal ir apmirus. Kunigas visą gyvenimą turi liepsnoti gyva ugnim. Kiekvienos šventos mišios, kiekvienas pamokslas, kiekviena išpažintis, kiekvieno sakramento administravimas – viskas turi būti vis nauja kibirkštis Dievo garbei ir naujas dvasios gyvybės ženklas.

– Na, bet sveikam Dievas davė jautrią širdį, gyvus jausmus, grožį mylinčią sielą, – pridėjo jis, atmainęs balsą ir ranka paliesdamas Vasario kelį. – Sveikas juk poetas iš Dievo malonės. Skaičiau, skaičiau ir aš. Labai gražiai sveikas rašai; eilutės – lengvos, skambios, jausmingos. Ir man štai kas atėjo į galvą, brolau. A, kad tu sueiliuotum mūsų giesmes!.. Į ką jos panašios? Šventos atminties vyskupas Baranauskas padarė gražią pradžią. Bet tai lašas jūroje. Kunigėli Vasari! paklausyk manęs senio, perredaguok mūsų giesmynus, rašyk bažnyčiai tinkamų giesmių. Tuo sau amžiną paminklą pastatysi, ir Dievas tau gausiai atlygins.

Tai buvo blogiausia, ko Vasaris galėjo laukti. Šitas šventas naivus tėvelis skaitė jo eilėraščius! Jau vienas tų eilėraščių prisiminimas šiose aplinkybėse, šio pasikalbėjimo kontekste taip nesiderino, taip netiko, kad jaunam kunigui pasidarė neapsakomai kocktu ir gėda. Tėvelio pasiūlymas rašyti giesmes vėlgi buvo taip svetimas išvidinei Vasario nuotaikai ir taip negailestingai neigė visą jo kūrybą, kad jis, atsakęs kažką neaiškaus ir nesuvokiamo, atsistojo ir, atsisveikinęs tėvelį, pasiskubino išvažiuoti.

Jau temo. Bokšte vienas varpas liūdnei skambino „Angelui Viešpaties“. Vasaris, pravažiuodamas pro šventorių, matė, kaip tėvelis skubinosi į bažnyčią – turbūt paskutinį kartą atlankyti *Sanctissimum* ir uždarinėti duris.

[...]

XVI

[...]

Jam jau buvo laikas eiti, bet jis vis dar lūkuriavo, nesiryždamas pakilti. Baronienė jam pasakojo apie užsienio miestus ir kurortus, kuriuose ji buvo anksčiau ir vėl ketino praleisti šią žiemą. Ji pasakojo apie jų turtus, pramogas, ištaigingą gyvenimą, kuriuo naudojasi susirinkęs ten visų kraštų aristokratijos ir meno elites. Iš jos žodžių laki kunigo poeto vaizduotė piešė stebuklingus saulėtus vaizdus ir romantiškus nuotykius. Kokia laimė būtų, jei jis nors kartą gyvenime galėtų su šita gražia ponija pavaikštinėti tų mėlynų jūrų pakraščiu po lieknomis plačialapėmis palmėmis arba pasišvaistyti po tas aukštas veidrodžių sales, grojant muzikai ir žėrint vakaro žiburiam...

Ji, matyt, išpėjo jo svajones, nes, paėmusi jo ranką, nusišypsojo ir pridėjo:

– Taip, mielas prieteliau. Aš tamstai berods jau sakiau, kad menas yra platus kaip gyvenimas, o gyvenimas yra įvairus ir įdomus. Gyvenimas duoda turtingiausios kūrybai medžiagos. Jeigu nori būt rašytojas – pažink ir studijuok gyvenimą. Jokios knygos ir joki pasakojimai neatstos realybės. Nuo tamstos pasiryžimo ir drąsos pareis tamstos likimas.

Jis pakilo eiti. Baronienė ištiesė jam ranką ir staiga, lyg kokio impulso pastūmėta, pritraukė jį prie savęs ir pabučiavo. Šitas staigus impulsas pasirodė jam neapgalvotu nuoširdumo ženklu ir jo širdį užliejo džiaugsmo banga.

Sugrįžusi į salioną, baronienė kalbėjo:

– Šiais laikais jeigu dar galima kur rasti pasitikėjimo, naivių vilčių ir grynos romantikos, tai pirmiausia jaunų kunigų tarpe. Mūsų mielas kun. Vasaris yra vienas iš tokių. Ak, jūs būtumėt matę, kaip jis klausė mano pasakojimų apie didmiesčių ir kurortų gyvenimą! Tas nuobodžias ir banališkas vietas jis vaizduojasi kaip tikrą Eldoradą!

– *Mais vous le menez à la perdition de son âme, ma chère amie!*²³ – priekaištingai sušuko baronas.

– *Soyez tranquille, mon frère. Ce petit abbé n'a point de sang dans les veins!*²⁴, – pastebėjo ponia Sokolina.

O baronienė pareiškė:

– Vis dėlto aš su juo praleidau keletą malonių valandėlių. Šitas rodo, kad jis turi nemaža šansų pasisekimui.

Šiais ponios žodžiais susidomėjo ir ponas Kozinskis, bet baronienė daugiau ta tema kalbėti nenorėjo.

Kun. Vasaris parsinešė į vikariatą daug iš baronienės pasakojimo sukurtų vaizdų, jos impulsyvų pabučiavimą ir jaudinančią viltį, kad pavasarį ji vėl sugrįš, – o kartu su ja sugrįš ir tos jo niūraus gyvenimo prošvaistės, kurių jis dabar nustoja.

Tą vakarą, parėjęs namo, jis ypatingai skaudžiai pajuto kontrastą tarp visa to, ką jam teko patirti dvare, ir tarp savo vikariškos buties. Ten pasiliko komfortas, jauki šiluma, įdomūs, originališkai mąstą ir gyveną žmonės, čia – du šalti tušti kambariai, stačiokiškas šykštus klebonas, svetimas, neįspėtas kun. Ramutis, kvaila Julė ir kietos kunigo pareigos, kurios kasdien jam teikdavo daug rūpesčio, o jokio susiramavimo.

Klebonijoj jau buvo žinoma, kad dvaro ponai rengiasi išvažiuoti. Tat per vakarienę klebonas dirstelėjo į Vasarį ir paklausė:

– Tai kada išvažiuoja Rainakiai?

– Pirmadienio rytą.

– Tamsta, žinoma, buvai atsisveikint?

– Taip. Ne per seniai parėjau iš dvaro.

– Hm... Susibičiuliavote!..

Vasaris nieko neatsakė. Bet po valandėlės neįaukios tylos klebonas vėl pradėjo:

– O aš maniau, kad ta bičiulystė geru nepasibaigs...

– Kodėl gi kunigas klebonas taip manėte? – paklausė jis, jausdamas puolimą ir atkakliai pasiryždamas gintis.

Klebonas ironiškai šyptelėjo.

– Netaikydamas į tamstą, turiu pasakyti, kad jaunų dvasiškių buvojimas pasauliškų draugystėj, kur, be to, yra jaunų moterų ne geriausios reputacijos, *nota bene*, visumetbaigiasi papiktinimu ir skandalu.

– Klebonas vis dėlto į mane taikote. O ta ne geriausios reputacijos moteris, klebono nuomone, tai turbūt ponia baronienė. Aš turiu pasakyti, kad nieko bloga ten nepatyrčiau... – Bet jis atsiminė: baronienės pabučiavimus ir sąžinėj pajuto prieštaravimo balsą.

O klebonas atkirto:

– Tamsta dar tik neseniai palikęs seminarijos suolą, o jau nori apie žmones spręsti. Iš viso per anksti pradedi, kunigėli, štai ką aš noriu tamstai pasakyti! Jauniem kunigam reiktų daugiau laikytis savo konfratrų draugystės, o ne liaukų ir dar nekatalikų!

²³ Bet tamsta vedi jį prapultin, mano brangi drauge!

²⁴ Būk ramus, broli. Tas kunigėlis visai bekraujis.

Gal kun. Vasaris būtų ir tylomis praleidęs šitą klebono admoniciją, jeigu ne paskutiniai žodžiai.

- Atsiprašau, kunige klebone, - pradėjo jis, valdydamas savo įsiskarščiavimą, - bet tamstos patarimas laikytis konfratūrų draugystės yra visai beprasmiškas. Prašau atsiminti, kaip jūs mane priėmėt į savo draugystę. Jūs priėmėt mane kaip savo priešą... Jūs nepasakėte man nė vieno prietelingo žodžio... Jūs mane vaišintot vien tiktai sarkazmu ir panieka. Kur aš turėjau ieškoti jūsų draugystės? Laukuose, kluone ar krautuvėj?.. O tie, pasak jūsų, įtariamos reputacijos žmonės parodė man daug geros širdies. Iš jų aš esu patyręs vien tik gera. Jeigu aš suklydau, tai bent jūs neturite jokios teisės man to prikaišioti.

Klausydamas šitos replikos, klebonas netikėjo savo ausimis. Sutikęs tokį griežtą vikaro pasipriešinimą, jis staiga atlyžo, bet, pakilęs nuo stalo, dar pridėjo:

- Į ginčus aš su tamsta neisiu. Aš savo pareigą atlikau tamstą įspėdamas. Žinokis!.. Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi...

Kun. Ramutis, girdėjęs šį susirėmimą, po vakarienės eidamas su Vasariu į vikariatą, atsargiai klausinėjo apie santykius su klebonu, apie dvaro ponus ir kai kurias Kalnynų gyvenimo smulkmenas. Jis užėjo ir į Vasario kambarius, nežymiai apžiūrėjo jo knygas, paveikslus. Išėjęs iš kalbos, paklausė, ar jis skaitęs tokį ir tokį veikalą. Paskui jiedu ėmė kalbėtis apie seminarijos laikus. Čia vėl Ramučiu buvo įdomu sužinoti, kaip Vasaris mokėsi, su kuo draugavo, ką veikdavo per atostogas, kur važinėjo ir svečiavosi.

Pasikalbėjimas ir klausimai buvo labai atsargūs, diskretiški, neva kylą savaime. Tačiau Vasariui, nelinkusiam į prisipažinimus ir pasipasakojimus, šitas kun. Ramučio susidomėjimas pasirodė įtartinas. „Jis nori mane iširti, - pamanė vienas sau, - o gal stačiai šnipinėja; toki šventuoliai dažnai būva į tai linkę. Arba jis bando nustatyti mano dvasinio gyvenimo diagnozą, o paskui pradės gydyti“. Per savaitę laiko neišaiškinamos antipatijos jausmas savo vyresniajam kolegajai jau buvo gerokai sustiprėjęs, nors Vasaris ir nenorėjo to prisipažinti.

[...]

XVII

[...]

Aprimęs jis panorė vėl grįžti prie poezijos. Visi dvaro įspūdžiai ir atsiminimai po atsilankymo į biblioteką jau ėmė jam atrodyti tam tikroje perspektyvoje, atskirti nenumaldomos būtenybės, pridengti praeities dulkių sluoksnio, pusiau realūs, pusiau fantastiški. Jo, poeto kunigo, vaizduotė buvo drąsesnė atkurti pusiau realius praeities išgyvenimus, negu vaizduoti gyvenamojo momento tikrovę. Jis veltui žavėjosi Tetmajerio drąsa, jo lyriniu emocijų tiesumu ir išsireiškimų stiprumu, duodančiu ne tik plastišką vaizdą, bet siekiančiu jausmo ir minties gelmių. Kai tik jis paėmė plunksną į rankas, jis tuoj suprato, kad taip rašyti jis niekad negalės. Baronienė teisybę sakė: jam buvo stoka medžiagos ir atviro tiesioginio įspūdžių priėmimo. Jis pasijuto vis dėlto esąs kunigas. Kaip seminarijoj, taip ir dabar apie meilę ir moterį rašyti tiesioginiai jam buvo koktu.

Bet jam taip pat buvo koktu gaminti ir pseudoerotinę lyriką, kaip darė prieš jį kiti kunigai poetai, prisidengdami „sesutėmis“, liaudies dainų stiliaus „mergelėmis“, saldžiu idealizmu ir sentimentalizmu. O vis dėlto jis norėjo rašyti apie meilę ir moterį. Jis ėmė tad ieškoti netiesioginių priemonių savo lyriškom emocijom išreikšti. Tada jo fantazijoj susikūrė, o gal tik atgijo, tolimos, nepasiekiamos Nepažįstamosios vaizdas, Nepažįstamosios, kurią jis, dar būdamas klieriku, matydavo Katedroj per pamaldas, bet niekad nesužinojo, kas ji buvo.

Dabar apie tą Nepažįstamąją ėmė telktis visa, ką jis gavo patirti, bendraudamas anksčiau su Liuce, vėliau su baroniene. Ir Liucė, ir baronienė dabar jam buvo tolimos, pridengtos praeities dulkių, nerealybės ūkanų. Dvaro rūmai dabar jam tapo aukšta paslaptinga pilim, pietų kurortai, kur išvažiavo baronienė – mėlynais toliais, pasakiškais kraštais, o jis pats – keleiviu klajūnu arba pasakos karžygiu, tamsią naktį vykstančiu į aukštą pilį arba į tolimus pasviečius ieškoti Nepažįstamosios. Arba dar jis rašė apie šviesią Žvaigždę, nušviečiančią klajūnui kelią ir vedančią jį per audringą jūrą, arba apie Saulę, kuri gaivina visus žiedus ir kurios glamonėjimai kaitina kraują ir svaigina širdį.

Iš šitokių ir panašių motyvų susidarė ankstyboji poeto Vasario simbolika. Ji susidarė ne kūrybiškai, bet daugiau automatiškai sukeičiant ir alegorinant sąvokas, abstraktinant ir apibendrinant išgyvenimą ir turinį. Nes tuo metu jo išgyvenimai dar nebuvo tiek gilūs ir platūs, kad taptų simboliais, o antraip vertus, jo gamtos reiškinių jutimas nebuvo toks gyvas, kad savaime galėtų sukelti tas emocijas, kurios buvo reiškiamos jo eilėse. Bet pats Vasaris nematė savo kūrybos kelio klaidingumo ir ilgai juo ėjo, nes tai buvo vienintelis kompromisinis kelias, kuriuo jis, kaip kunigas, galėjo eiti.

Parašęs pirmąjį ciklą, jis pasiuntė jį į žurnalą, ir artimiausiame numeryje eilės buvo išspausdintos. Vasario draugai ir visi, kurie žinojo jį esant kunigą, stebėjosi jo drąsa, kad jis taip atvirai rašo „apie meilę“. Simbolinis atspalvis erotinio jo lyrikos pobūdžio nepaslėpė. Buvo aišku: Kalnynų vikaras arba yra jau įsimylėjęs, arba bent apie moterį svajoja ir jos ilgisi. O smalsuoliai pradėjo spėlioti, kas ta Ji, Nepažįstamoji, Karalaitė, Žvaigždė ir Saulė.

[...]

XXII

[...]

Netrukus po to, vieną rytą, prieš mišias, Vasaris, kaip paprastai, nuėjo klausyti išpažinčių. Kai paskutinis penitentas jau buvo baigiamas klausyti, jis pajuto, kad iš kitos pusės dar kažkas priėjo prie langelio. Nežiūrėdamas jis peržegnojo ir pridėjo ausį. Staiga į jį padvelkė stiprus kvėpalų kvapas. Kunigą nusmelkė žiaurus susiprotėjimas ir perliejo karščio banga. Tuo pačiu momentu jis išgirdo lenkiškai tariamą pagarbinimą. Be abejonės, tai buvo baronienė. Jis atsakė „per amžių amžius“ ir laukė, ką ji pasakys. Žaibo greitumu per jo galvą perskrido keli sumetimai: kitoj bažnyčios pusėj klauso išpažinčių kun. Ramutis ir baronienę tikrai mato. Klebonas, baigęs mišias, ateis prie katafalko giedoti „Libera“ ir ją taip pat pamatys. O jei ne, tai papasakos Julė, nes nuo tos akių nepaspruks tokia sensacija – baronienė buvo išpažinties pas kunigėlį Vasarį! Bet labiausiai jį baugino mintis, ką gi jis tokiai penitentei sakys, kaip jos klausinės, kaip mokys ir kokią skirs atgailą?

Ji pradėjo išpažintį kaip ir visi kiti, bet jos žodžiai kunigą nugąsdino:

- Išpažinties buvau prieš dvejus metus, Komuniją priėmiau, bet atgailos nepadariau.
- Dėl ko? – paklausė jis ir tuo tarpu sumetė, kad dvejus metus neiti išpažinties yra mirtinoji nuodėmė ir kad ši išpažintis turbūt bus labai ilga ir paini.
- Dėl to, – aiškino penitentė, – kad kunigas man buvo liepęs sukalbėti ražančių, o aš joku būdu neįstengiu 50 sykių kartoti tuos pačius žodžius.
- Ar jau galiu sakyti nuodėmes? – paklausė ji po trumpos pauzos.
- Prašau, – tarė kunigas.
- Dvasiškas tėve, aš esu didelė nusidėjėlė, bet nežinau, nuo ko pradėti.
- Prašau sakyti paeiliui...

- Pirmiausia turiu prisipažinti, kad nemyliu savo vyro. Jis yra man per senas ir šeimyniškam gyvenimui visai netikęs. Aš negaliu būti jam ištikima, nes esu dar jauna ir nepajėgiu atsispirti savo noram.

Ji nutilo, matyt, laukdama klausimo.

- Ar teko nusidėti šeimyniniam ištikimumui? - paklausė kunigas.

- Taip. Po paskutinės išpažinties visus metus aš turėjau meilužį.

Kun. Vasaris tik iš perskaitytų romanų nusimanė, ką reikia turėti meilužį. Iš teologijos jis žinojo, kad tokiais atvejais, kada nuodėmingas gyvenimas trunka ilgesnį laiką, šiaip ar taip, reikia susivokti apie atskirų nuodėmių pobūdį ir skaičių. Tad jis vėl klausė:

- Kaip dažnai pasitaikydavo nusidėti?

- Kaip tai? - nustebo baronienė. - Aš nesuprantu klausimo.

Kunigas pasigailėjo jos to paklausęs, bet nebuvo kas daryti. Reikėjo aiškintis ir toliau.

- Aš norėjau paklausti, kaip dažnai tekdavo nusidėti su kitos lyties asmeniu kūniškai.

- Ar tai būtinai reikalinga?

- Reikalinga.

- Paprastai susitikdavome du tris kartus per savaitę. Bet atsitikdavo ir dažniau.

Šio pasikalbėjimo metu kun. Vasaris visomis savo valios pajėgomis stengėsi nepasiduoti grynai žmogiškiems jausmam ir mintim. Kaip geram baronienės pažįstamam, jam buvo smalsu sužinoti jos intymaus gyvenimo smulkmenas. Kaip bepradedęs ją įsimylėti vyriškis, jis jautė kylantį pavydą ir nusivylimą, kad ji pasirodo esanti menkesnė, negu jis buvo manęs. Bet jis žinojo, kad jeigu tik nusileis nuo oficialios nuodėmklausio plotmės, viskas bus pagadinta, jis išpainios į pavojingas pinkles, o gal ir apsijuokins. Konfesarijus pareiga tačiau leido jam užduoti dar vieną klausimą, kuris buvo svarbus jam, kaip pažįstamam ir įsimylėjusiam vyrui:

- Ar jūs visa tai darėt laisva valia ir nusimanymu?

- Taip, kunige. Tai buvo laimingiausi mano gyvenimo metai. Aš gyvenau kaip gražiam sapne. Aš žinojau, kad tai nuodėminga, bet ką tai reiškia nuodėmė laimėje? Tik kai visa tai praėjo, aš pajutau gailėstį. Aš žinau iš Bažnyčios mokslo, kad nusidėjau sunkiai, bet to nejaučiau. Aš nepadariau niekam jokios skriaudos. Net nė savo vyrui. Jis nuvokė apie mano gyvenimą, bet buvo diskretiškas. Jis nėra pavydus ir duoda man daug laisvės. Vis dėlto aš gailiuosi nusidėjus ir prašau išrišimo.

Kunigui atrodė, kad iš dvejų metų laikotarpio turėtų atsirasti ir daugiau nuodėmių, o ir dėl pasakytųjų dar daug kas reiktų išsiaišinti. Bet kaip prie jos prieiti? Nė vienas klausimas jam nelindo pro lūpas iš baimės įkliūti į kokias jam nežinomas žabangas arba pasirodyti naiviam ir smulkmeniškam. Ir jis tepasitenkino vienu:

- Ar daugiau nieko neatsimenat?

- Nežinau, ar tai nuodėmė: du kartu pabučiavau kunigą.

Vasaris nutirpo. Nesugriebdamas jokios aiškesnės minties, jis paklausė:

- Kodėl?

- Jis man labai patiko. Aš jį pradėjau įsimylėti. O, prašau nesmerkti. Tai buvo visai švarus jausmas. Aš manau, kad paskutiniais laikais jis mane apsaugojo nuo didesnių nuodėmių. Šią žiemą aš būčiau vėl turėjusi meilužį. Aplinkybės tam buvo labai patogios. Bet atsimindama tą kunigą, aš nenorėjau jokių meilės santykių.

Vasaris žinojo, kad kunigas, kuris duoda išrišimą asmeniui, kartu su juo dalyvavusiam lytinėje nuodėmėje, užsitraukia didžiausią Bažnyčios bausmę - ekskomuniką. Bet

baronienės pabučiavimas buvo tik lengvoji nuodėmė. Tad, nesigilindamas į šią smulkmeną, ėjo toliau:

– Ką dar atsimenat?

Bet penitentė dar nenorėjo eiti toliau.

– Aš tą kunigą ir dabar tebemyliu. Prašau pasakyti, ar tai nuodėmė?

Vasaris atsakė taip, kaip būtų atsakęs ir kiekvienas kitas jo vietoje. Tačiau jis jautė, kad tas atsakymas suriša juodu nauja gija:

– Mylėti ne nuodėmė, bet tai pavojinga. Ką dar atsimenat?

Bet ji daugiau nieko neatsiminė. Ji pripažino tik dvi nuodėmių rūši: neleistinos meilės ir kitiem blogo darymo. Pirmąsias ji mielai atmindavo ir apgailestaudavo tik iš krikščioniškos pareigos. Antrųjų ji vengdavo ir dėdavosi išvengianti. Visas kitas nuodėmes ji arba laikydavo tiek vulgariškomis, kad aristokratiškai išauklėtai moteriai veik nė neprieinamomis, arba stačiai nelaikydavo nuodėmėmis. Tad jos išpažintys visuomet būdavo paprastos ir trumpos. Į kunigo pastabą, kad eiti išpažinties rečiau kaip kartą per metus yra sunki nuodėmė, ji nustebusi atsakė:

– Ak, kunige, bet pirmuosius metus aš nesuradau jokios nuodėmės. Tiesa, aš turėjau meilužį, bet, jį mylėdama, nesijaučiau blogai daranti. Aš vis tiek būčiau negalėjusi jo pamesti. Kaip tad aš galėjau eiti išpažinties?

Kunigas, pamatęs, kad čia turi reikalą su visai savotiškai susiformavusia sąžine, nutarė išrišimą duoti. Kitaip ar jis būtų turėjęs drąsos pavartyti nuo klausyklos poniją baronienę?! Ji atsiklaupusi mušėsi į krūtinę, o jam pabarškinus, atsikėlė ir siekė bučiuoti nuodėmklausiu rankos. Vasaris manė sudegsiąs iš gėdos ir vos spėjo pakišti pabučiuoti stulos kryžių. Ji buvo apsirengusi juodai, kukliai, veidą pridengusi mažu vualiu. Netrukus kun. Ramutis pradėjo dalinti Komuniją. Ji pamaldžiai prisiartinio prie Dievo stalo, priėmė Švenčiausių, paskui, atsiklaupus nuošaliai, meldėsi iš maldaknygės. Visos davatkos smalsiai sekė kiekvieną jos judesį. Išklausiusi mišią, ji išėjo iš bažnyčios ir pėsčia grįžo į dvarą.

[...]

III DALIS

IŠSIVADAVIMAS

„*Mea maxima culpa...*“

I

Greitasis Berlyno–Kauno–Rygos traukinys tingiai persirito per Lietuvos sieną ir, neturėdamas kur įsibėgėti, šniokšdamas sustojo Virbalio stoty.

Liudas Vasaris, stovėjęs prie vagono lango ir godžiai sekęs akim pirmuosius Lietuvos žemės vaizdus, iššoko iš vagono ir, smalsiai žvalgydamasis, kartu su kitais keleiviais leidosi į didžiulius stoties rūmus. Viskas čia jam buvo keista, viskas įdomu. Vos prasidėjęs karui, jis išvažiavo iš Lietuvos ir štai dabar po 10 metų pirmą kartą grįžta atgal. Per tą laiką daug kas pasikeitė visame pasauly, o Lietuva, perleidusi per save karo bangą, nusikračiusi visokiais okupantais, štai tapo nepriklausoma valstybe. Kiekvienam, kuris, palikęs dar čia Rusiją, grįžo atgal į Lietuvą, buvo smalsu ir įdomu apčiuopiamai patirti ir pajusti, kas būtent pasikeitė ir kaip tie nauji reiškiniai atrodo.

Bet Virbalio stoty naujumo buvo nedaug. Tie patys prieškariniai didžiuliai Rusijos muitinės pastatai, dabar per erdvūs, tuštoki ir apleisti, tos pačios geležinkelio bėgių ei-

lės, dabar per gausios, nes toliau žole apžėlusios, tie patys turbūt ir tarnautojai, tik dabar aprengti kitokia uniforma. Vasaris su dideliu pasipiktinimu girdėjo, kaip jie, reviduodami bagažą, su keleiviais kalba rusiškai, o ir savo tarpe taip pat mielai tą kalbą vartoja.

Tačiau, išskyrus nebent tą svetimą kalbą, viskas jam buvo brangu ir miela. Pradedant nuo lietuviško stoties pavadinimo VIRBALIS, baigiant tarnautojų uniforma, viskas žadino jame pasididžiavimą ir nusimanyimą, kad jis grįžta į Lietuvą ne kaip carinės ar kaizerinės monarchijos įnamis, bet kaip laisvas savo tautinės respublikos pilietis.

Į pakitėjusią laisvą Lietuvą jis grįžta berods ir pats pakitėjęs. Prieš 10 metų pirmaisiais karo mėnesiais išvažiavo jis į Rusiją kaip Kalynų parapijos vikaras, tiesa, jau kiek prakutęs ir įgijęs gana plačiai žinomą poeto vardą, bet be gyvenimo patyrimo, be didelių sumanymų ir vilčių ateičiai. Grįžta gi daug ko matęs ir išmokęs. Teko jam pasibastyti po visą plačią Rusiją ir buvoti visose didesnėse Europos valstybėse. Savo bagažo dėžėse jis vežėsi daug knygų, portfely filosofijos daktaro diplomą, kišenėj kelias dešimtis banknotų įvairių kraštų valiutos, o galvoj neramių minčių ir rūpesčių.

Buvo jis apsirengęs civiliniais gana gerais drabužiais, ir iš jo išvaizdos niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kad jis – kunigas. Apsiaustą ir skrybėlę jis paliko vagonė, nes rugpjūčio saulė tą dieną dar kaitino visai vasariškai, o didelės stoties aplinkuma dar labiau didino šilumą ir tvanką.

Nervišku rankos mostu nubraukdamas tolydžio ant smilkinio nusvyrantį gelsvų plaukų pluoštą, Liudas Vasaris vaikštinėjo po stotį ir peroną, laukdamas, kada pagaliau traukinys eis toliau. Visos formalybės su bagažu ir pasu jau buvo atliktos, jis spėjo apžiūrėti viską, kur tik galėjo įeiti, išsikeitė litų, o traukinys vis dar nesirengė važiuoti.

Į peroną tuo tarpu ėmė rinktis daugiau keleivių. Vasaris pamatė prieš save ateinant du kunigu, kurių vienas pasirodė jam tarsi pažįstamas. Jis jau norėjo pasukti atgal arba lipti į vagoną, nes pabijojo, kad iš pasikalbėjimo su pažįstamu gali paaiškėti pašaliečiam ir jo paties luomas. Bet nepasuko ir nelipo, tik, apsimetęs tarsi to kunigo visai nepažįstąs, kaip niekur nieko praėjo pro šalį. Vis dėlto, vengdamas dar kartą jį susitikti, įlipo į vagoną ir, susiradęs savo vietą, ėmė skaityti laikraštį.

[...]

IV

[...]

Iš lengvo sūpuojamas vežimo, jis skendėjo toliau savo jausmuose ir mintyse, jau visai nebegirdėdamas tėvo žodžių. Tėvas, ir pats pastebėjęs, kad sūnus jo nebeklauso, nutilo ir susimąstė taip pat, retkarčiais automatiškai šmėkšteldamas ties arkliais botagu. Po tokios tylos paprastai šneka palinksta kita kryptim – rimtesne, gilesne, intymesne. Pavažiavęs geroką kelio galą tylom, tėvas pažvelgė porą kartų į sūnų, krunkstelėjo ir tarė:

– Tai kaip dabar, kunigėli, po tų visų mokslų? Vikaraut jau turbūt neisite? Klebonu geroj parapijoj būtų tinkamiausia.

Klebonu? Staiga pažadintas iš savo minčių, Liudas pajuto net apmaudą dėl tokio naivaus tėvo spėliojimo ir šiurkščiai pasipriešino:

– Ne, tėte. Į parapiją aš neisiu nei vikaru, nei juo labiau klebonu. Ne tam aš su tokiau vargu baigiau aukštąjį mokslą, kad užsikasčiau kur nors parapijoj. Gausiu tinkamesnio darbo.

– Žinoma, kaimo sermėgiam gana ir paprastų kunigų... Ir man, tiesa, andai klebonas kalbėjo, kad jus vyskupas greičiausia skirs į seminariją profesorium.

– Ne, tėte. Seminarijoj jau pakanka profesorių. Aš grįšiu į Kauną. Man siūlė gimnazijos direktoriaus vietą.

- Ar vyskupas?
- Ne, ne vyskupas... Bet vyskupas leidžia.

Dabar nepasitenkinimą savo širdy pajuto tėvas. Ilgų metų jo svajonė ir viltis buvo matyti sūnų klebonu geroj parapijoje, gražioj klebonijoje, kur būtų ir gabalas lauko, ir galvijų, ir gražių arklių, kuriais sūnus važinėtų į atlaidus į svetimas parapijas. Slapta jis puoselėjo viltį, kad senatvėj ir pats turėsiąs kampelį tokioj klebonijoje ir galėsiąs pridaboti ūkio reikalus. Ir štai dabar tos ilgametės svajonės griūva, kaip tyčia, tokią valandą, kada reiktų džiaugtis, po tiek metų sulaukus sūnaus. Ir jis dabar bandė spirtis:

- Be reikalo jum, kunigėli, tie rūpesčiai. Parapijoje ramesnis ir geresnis gyvenimas. Gimnazijos? Kas tos gimnazijos! Ne kunigo tai darbas.

[...]

V

Rytojaus dieną atsikėlęs ir priėjęs prie lango, Liudas pamatė, kad motina, pasikabinusi ant tvoros, dulkina ir valo jo sutaną. Tą sutaną, kaip nereikalingą, jis paliko paskutinį kartą lankydamasis tėviškėj dar karo pradžioj. Motina, matyt, rūpestingai ją išsaugojo ir, pastebėjusi, kad kunigėlio lagaminėly kitos sutanos nėra, ėmė ją valyti. Juk reiks gi jam važiuoti į bažnyčią ir laikyti šv. mišias!

Pamačiusi, kad Liudas jau atsikėlė, ji, sutana nešina, pasiskubino į seklyčią.

- Gerai, kunigėli, kad kadaise palikote namie sutaną. Savo turbūt pamiršote įsidėti į valizėlę.

- Ne, mama, nepamiršau, bet maniau, kad nereiks. Šį kartą trumpai pas jus viešėsiu, tai į bažnyčią nebus kada nė nuvažiuoti. Bijau, kad klebonas nesutrukdytų. Šiandien apžiūrėsiu laukus, pasikalbėsime, ryt noriu pavaikščioti po girią, penktadienį gal atlankysime Murmų dėdę, o šeštadienį jau turiu būti Kaune.

Motina, išgirdus tokį planą, iš nusiminimo net rankas užlaužė:

- Vaje, kunigėli, bijau ir pasakyti. Parašėte taip vėlai laišką, kad nespėjom jum nė pranešti, kaip čia mes susitarėm. Žinodami, kad parvažiuosite, ryt dienai suprašėme visas gimines į egzėkvijas už Šilainių dėdės ir visos giminės dūšias.

Liudas pajuto, kaip karšta banga perliejo jį visą, ir neslėpdamas apmaudo tarė:

- Et, mama, reikėjo jum tai daryti be mano žinios! Galgi aš turiu tokių priežasčių, kad ryt negaliu tų egzėkvijų laikyti?..

- Ir aš taip sakiau, - teisinosi motina, - bet tėvas užsispyrė, ir tiek. Pirmasis, gir-di, pasimatymas su laimingai grįžusiu sūnum turi būti visos giminės, gyvų ir mirusių, džiaugsmas.

Liudas matė, kaip ji nubraukė prijuoste ašaras. Daugiau jis prieštarauti nepajėgė.

- Na, nieko, mama. Kas padaryta, tai padaryta. Sutana yra - galėsime važiuoti į bažnyčią.

Jis dar nė pats nežinojo, kaip pasiels, tik viena buvo aišku, kad priešintis tėvam, nelaikyti tų egzėkvijų reikštų skaudžiausiai įžeisti ir juos, ir visus gimines. Ir kuo gi pasiteisinti?

Po pietų jis vienas išėjo į laukus, užlipo į Aušrakalnį ir, atsigulęs čiobreliais kvepiančioj jo viršūnėj, ėmė narplioti susidėjusią situaciją.

Buvo likusi dar viena maža vilties spragelė - tai pačiam atgiedoti nokturnus, o kleboną prašyti, kad atlaikytų mišias. Bet ir šita spragelė tuoj užsiraukė, kai jis sumetė, kad klebono mišios paprastai esti užpirktos, o jeigu ir nebūtų, tai kaip visa tai atrodys tėvam, svečiam ir pagaliau klebonui!

Vadinasi, teks mišias laikyti pačiam. Čia Liudas Vasaris leidosi į savo sąžinės labirintą. Pirmiausia, jau tretį metį, kaip jis nebuvo išpažinties. Nepaisant jau visų kitų nuodėmių, šitos vienos pakako, kad *licite*²⁵ jis negali administruoti jokio sakramento. Metus nebuvęs išpažinties kunigas ne tik sunkiai nusideda, bet faktiškai yra jau suspenduotas ir mišių laikyti negali. Taigi ryt anksti tektų eiti pas kleboną išpažinties. Bet pasiruošti išpažinčiai iš 3 metų reiktų atlaikyti bent 3 dienų rekolekcijas, suskaičiuoti nuodėmes, sužadinti gailėstį, pasiryžt pasitaisyti, žodžiu, išspręst viso tolimesnio gyvenimo problemą ir jau nuoširdžiai stoti į pavyzdingo kunigiško gyvenimo kelią.

Ar jis, Liudas Vasaris, gali dabar, tučtuojau, tokį žingsnį padaryti? Jis bando save ir šiaip, ir taip, bet atsakymas vis vienas: ne, jis to padaryti negali. Jis žino, kad nepasiryš nei šiandien, nei per 3 dienas, nei per 3 mėnesius. Ar jis mes kunigavęs, ar taps geru kunigu, jis pasakyti nemoka. Jo vidaus gyvenime vyksta kažkokia logiška, dėsninga ir griežta evoliucija, kurios jis negali nei sustabdyti, nei pakreipti.

Bet mišias jau reikia laikyti rytoj. Išpažinties eiti jis nenori, nes tai būtų vien tuščia forma, komedija, pasak Varioko. Vadinasi, jis laikys mišias, trejus metus nebuvęs išpažinties...

Padaręs tokią baisią išvadą, Vasaris tarėsi konstatuosiąs savo širdy pasibaisėjimą, susirūpinimą, panieką sau pačiam, bet nustebo, nieko to nejausdamas. Painiava pasirodė daug lengviau išnarpliojama, negu jis buvo manęs. Kodėl? Ir štai jis padarė išvadą: kad nuo altoriaus jį stūmė ne moralinė tos painiavos ir savo pasiryžimo pusė, bet vien nenoras arba vengimas viešai prisipažinti esant kunigu, nenoras užsivilkti sutaną ir bažnytinį rūbą.

O moralinė pusė? Nejaugi jo sąžinė pasidarė tokia atbukusi, o jis pats taip suniekšėjęs, kad nedrebėdamas drįsta eiti atlikinėti didžiausią tikėjimo misteriją, nebuvęs 3 metus išpažinties. Bet ir čia jis randa raminantį atsakymą. Juk moralinis visos tos painiavos atžvilgis; ir jo pasiryžimo tariamas blogumas eina ne iš prigimtinės teisės, išreikštos Dekaloge, bet iš dogmų arba iš formalinių Bažnyčios nuostatų. Kodėl būtent metus neiti išpažinties yra jau sunkioji nuodėmė, o mėnesį, pusę metų, metus be vienos dienos – dar nėra nuodėmė? Formaliniam nuostatam Vasaris jau seniai nebejautrus. Kai kuriom dogmom taip pat. Ar jis kaltas, kad jo protas ir širdis to nepriima?

– Iš esmės,– samprotauja jis,– tuos 3 metus aš gyvenau taip pat dorai kaip ankstyvesnius. Mišios yra Dievo garbinimo aktas, Dievo ir žmogaus, dvasios ir materijos jungimosi simbolis, kurio turinį supranta ir jaučia kiekvienas individualiai. Kodėl aš negaliu šito simbolinio akto atlikti, juoba kad ir pati Bažnyčia pripažįsta, jog objektyvi jo vertė nepareina nuo subjektyvaus mano sąžinės padėjimo. Tikintiesiems mano mišios bus atlaikytos *valide*, o man pačiam, subjektyvios mano sąžinės šviesoj, einančioj iš prigimties teisės, o ne iš formalinių nuostatų – ir *licite*.

Padaręs tokių išvadų, Liudas Vasaris palengvėjusia nuotaika nusileido nuo Aušra-kalnio.

Namie po pietų jis apsivilko sutaną. Ji, nors buvo apnešiotą, tiko visai gerai. Jis perėjo kelis kartus per kambarį, išėjo į kiemą,– nieko, kojos nesipainioja. Kartą įgytas įgudimas neišnyko. Tėvų veidai prašvito. Ačiū Dievui, jų kunigėlis vėl tikras kunigas!

[...]

²⁵ Deramai, be nuodėmės.

VII

[...]

Ginčas jau buvo iš naujo beužsimezgas, bet trys nauji svečiai įėję nutraukė kalbas ir sumaišė kompaniją. Buvo tai Indrulis, ponja Genulienė ir viena panelė, kurios Vasaris nepažinojo. Jis tučtuojau įspėjo, kad tai tariamoji Indrulio sužadėtinė amerikietė. Kol ji supažindinama priėjo pasisveikinti, Vasaris spėjo įsitikinti, kad jo vaizduotės nupieštas amerikietės paveikslas nors nebuvo visai priešingas, bet nelabai ir panašus į štai atvokusį originalą.

Ji atrodė žemesnė už įsivaizduotąją, tiesa, blondinė, bet su žymiai tamsesniais natūralios spalvos plaukais, kurių frizavimo vingiuose mainėsi auksiniai atspalviai. Jos veido pailgumą jis buvo įspėjęs, bet išraiška, nuotaika pasirodė kita. Jis manė, kad tai bus tipiška, laisvų manierų, moderniška amerikietė, kokių matydavo Paryžiuje, o čia išvydo beveik tipišką, tik patobulintą laidos, lietuvaite, be kaimiškų bruožų, bet ir be didmiesčių civilizacijos šablono. Ji nebuvo nei liesa, nei plokščiakrūtinė, kaip daugelis besibastančių po Europą anglių. Kai ji, sveikindamasi su Vasariu, nusišypsojo, jis pamatė sveikų, kaip sniegas baltų dantų eilę, ir jokio auksinio danties jos burnoj nebuvo. Patiko jam ir jos vardas – Auksė. Vėliau jis sužinojo, kad Aukse ji sulietuvino savo krikščionišką Aurelijos vardą. Vasaris pamanė, kad abu tie du vardai puikiai nusako auksinę jos plaukų atošvaistą. Vėliau tą vakarą jis pastebėjo, kad ji visai nerūko ir visos jos manieros anaip tol nėra nei koketiškos, nei kurtizaniškos. Pirmųjų šitos pažinties išpūdžių vaisius buvo tas, kad ankstyvesnysis Vasario noras užimponuoti, patikti, paskui nusigręžti ir parniršti jam pačiam dabar pasirodė tuščias ir juokingas. Patikti jis norėjo ir dabar, bet patikti giliai ir prasmingai. Jis jau pradėjo nerimauti, kad jai patikti gal nebus lengva, o jos nuomonė dabar jam atrodė būsianti rimta ir svari.

Kai visi svečiai jau buvo susirinkę, šeimininkas suplojo delnais, prašydamas tylos.

– Aš manau, – pradėjo jis, – kad bus geriau, jei mes dar valandėlę papasinkausim ir pirmiausia atliksim programinę šio vakaro dalį. Mano mieli svečiai, be abejo, gerai pažįsta gerbiamą panelę Auksę kaip puikią pianistę; visi, bent iš vardo ir iš raštų, žinojo, o dabar ir jį patį pažino, poetą Liudą Vasarį. Jis – mano senas prietelis, bet po ilgų metų tik dabar sugrįžo į Lietuvą ir pirmą sykį dalyvauja mūsų būry. Dera tad, kad jis mus pavaišintų lauktuvėm – kokiu savo kūrinium, kurio dar mes nesame skaitę. Tinkamai nuotaikai sudaryti gal panelė Auksė malonės mum paskambinti, ką pati ras tinkamiausia šiai progai.

Panelė Auksė be tuščių atsikalbinėjimų atsisėdo prie pianino. Ką ji skambino, nei Vasaris, nei niekas kitas nežinojo. Kompozitorius Aidužis paskui sakėsi nei jis nežinąs, kas tai per gabalas. Greičiausia, spėjo jis, pianistė laisvai improvizavo iš įkvėpimo. Bet į improvizaciją tai nebuvo panašu. Auksė skambino beveik klasišku stilium, be jokios bravūros, ramiai ir tikrai. Ji sėdėjo tiesiai žiūrėdama prieš save, tarsi pro sieną, tik į jai vienai matomą erdvę, retkarčiais pažvelgdama į klaviatūrą. Jos muzika visus sužavėjo savo paprastumu ir nuoširdumu. Nuotaika iš tiesų susidarė poetiška, beveik pakili. Niekas net neplojo pianistei, nes kiekvienas jautė, kad tokį momentą gražiausia padėka, reikšmingiausias pagyrimas bus susikaupimas ir tyła.

Liudas Vasaris paskleidė ties savim popierių pluoštą ir pradėjo:

– Aš noriu supažindinti tamstas su naujausiu savo veikalu, drama, kurios paskutinių scenų dar neturiu parašęs. Būtų per didelis tamstų kantrybės bandymas skaityti visą veikalą ištisai, o atskiros scenos be konteksto ir tęsinio pasirodytų nesuprantamos. Dėl

to aš ne tiek skaitysiu, kiek atpasakosiu savo dramos metmenis ir nurodysiu vyriausias situacijas, iš kurių paaiškės mano kūrinio pobūdis, idėja, prasmė.

– Mano dramos veiksmas nukeltas į gilios senovės laikus ir turi mito charakterį. Tais laikais žmonės mėgdavo dideles aistras, didelius dorovinius varžtus ir kovas su įsivaizduojamais dievais. Visa tai jie apvilkdavo poezijos rūbu, įvaizduodavo neva į realius įvykius, kurie tokiu būdu gavo gilią simbolinę prasmę. Mano dramos mitas yra tokis. Vienoj šaly ar gentėj karaliauja jaunas valdovas, kuriam jau metas vesti žmoną ir turėti sosto įpėdinių, nes dinastijos nutrūkimas visur ir visuomet buvo laikomas dangaus nepalaima, karų ir suiručių priežastim. Vyriausias kunigas perša vieno didžiūno dukterį, tačiau jaunasis valdovas vesti žmoną delsia, nes yra pamilęs gražią vyriausio gentės globėjo dievo vaidilutę. Jo meilė virsta nenugalima aistra, ir jis, laužydamas tradiciją ir savo religijos nuostatus, paima vaidilutę iš šventovės ir ją veda.

Čia Vasaris, pasirausęs savo popieriuose, paskaitė iš pirmo veiksmo keletą scenų, kur buvo vaizduojamos šitos nuodėmingos sutuoktuvės. Klausytojam prieš akis ryškiai atsistojo valdovo maištininko vaizdas, jo ir jo šalininkų karių konfliktas su šventovės tarnautojais, vaidilutės baimė ir minios murmėjimas. Pats dangus, atrodė, grūmojo valdovui: pirmasis veiksmas baigiasi liūtimi ir audra, kuri nutraukia sutuoktuvių puotą.

– Na, žinai, tavo valdovas – drąsus vyras, – pastebėjo Varnėnas, kai Vasaris baigė skaitęs. – Bet tuo stebėtis netenka. Prieš dievus maištaujančių pasiryžėlių visais laikais būta. Nestoka jų nė literatūroj. Atsiminkite Matho ir Spendijų iš „Salambo“, pagrobusių deivės Tanitos šventąjį šydrą.

– Ogi mūsų Kęstutis, pagrobęs Birutę? – atsiliepė dar kažkas. – Bene apie jį čia ir rašoma?

– Ne, – pataisė Vasaris. – Man nesvarbios jokios istorinės aplinkybės. Aš imu tik mito branduolį ir jį sceniškai apdirbinėju.

– Iš tiesų scenoj čia išeitų nepaprastai įspūdinga.

O artistė Lapelytė truputį egzaltuotai sušuko:

– Ak, nuo šiol mano svajonė bus suvaidinti vaidilutę!

– Na, bet klausome toliau! – priminė Varnėnas.

[...]

XI

[...]

Gerai pažįstami kartais ir be vyro lydėdavo ponią Liuciją į balius arba į operą. Kauno ponitės, kurios tuo tarpu nuobodžiaudavo vienos, globojamos šykščių arba pavydžių vyrų, piktindavosi ponios Glaudžiuvienės elgesiu ir skleidavo apie ją nepadorių pasakų. Bet Glaudžius ar tai dėl to, kad jam žmona maža rūpėjo, ar tai dėl to, kad jis akilai pasitikėjo jos dorybėm, nieko įtartino jos pažintyse ir pasilinksminimuose nematė.

O ponia Liucija, gražiausią savo jaunystės laiką praleidusi gilios provincijos užkampy, dabar, patekusi į laikinosios sostinės sūkurį, pamažu ėmė gardžiuotis laisvesnio ir linksmesnio gyvenimo malonumais. Pasigardžiuoti gi tuoj sumetė, kad gyvena jau paskutinį savo amžiaus laikotarpį, kada moteris dar gali džiaugtis ir kitus džiuginti be savo didelių pastangų ir kitų pasiaukojimo. Ir ji nutarė tuo laikotarpiu pasinaudoti. Iš prigimties gyvas ir impulsyvus jos charakteris nors karo metu gerokai prigeso ir atvėso, bet vis dar liko pakankamai jautrus džiaugsmui ir nerūpestingam šypsniui. Ponia Liucija, nors ir kaip buvo prislėgta nevykusio savo šeimos gyvenimo, momentais dar būtų

galėjusi žybčiot akim ir juoktis taip pat skambiai, viliojamai, kaip ir prieš 15 metų.

Bet ji turėjo jautrią stiliaus nuovoką. Ji nujautė, kad tai, kas tinka 20 metų panelei, netiks 35 metų moteriai, norint ji ir jaunai atrodytų. Dėl to ponija Liucija nutarė suvaldyti jaunystę neišseikvotą temperamento išteklių, o prisiderinti prie jos amžiui ir padėjimui tinkamo stiliaus. Jos žavumas tokiu būdu dvigubai padidėjo, nes pro rafinuotas puošnios ponios manieras kiekvienas, arčiau ją pažinęs, jautė karštą širdį ir lakią sielą.

Tuo metu, kai Vasaris sutiko ponią Liuciją pirmą kartą teatre, jos širdis buvo laisva nuo bet kokio gilesnio susižavėjimo. Ponia Glaudžiuvienė to neparodė, bet iš tiesų šitas susitikimas ją stipriai nudžiugino. Apie Vasario parvykimą ji jau buvo žinojusi, apie literatūros vakarėlių, kuriame jis ešą skaitęs dramą apie vienuolės ir kunigo vedybas, ji taip pat buvo girdėjusi. Dėl to dažnai pradėdavo jį atsiminti ir paspėlioti, koks jos gyvenimas būtų buvęs dabar, jei anuomet Vasaris būtų iš seminarijos išstojęs ir ją vedęs. Žinoma, jis taip pat galėjo žūti kare. Bet jeigu būtų likęs gyvas, kas jis dabar būtų? Aptiekininkas, juristas, profesorius ar žymus literatas? Ponia Liucija smalsiai laukė progos su juo susitikti ir pažiūrėti, kaip jis dabar atrodo. Juo labiau kad ir ją buvo pasiekę gandai, ešą Liudas Paryžiuoj kunigystę metęs.

Visai netikėtai pamačiusi jį šalia savęs teatre, ji nustebo ir nudžiugo. Buvo panašu, tarsi pats likimas po ilgų nesimatymo metų staiga susodino juodu šalia vienas kito. Ponia Liucija savo džiaugsmą nuslepė, bet visa širdim geidė jam patikti. Liudas atrodė jai labai pasikeitęs, suvyriskėjęs, subrendęs, savim pasitikįs. Ir kaip anuomet ją suintrigavo jauno klierikučio kuklumas ir nedrąsa, taip dabar traukė jo pasikeitimas ir vyriškumas. Ponia Liucija pajuto, kad jos širdies reikalai su Liudu dar nėra baigti.

Tačiau Vasaris tokio jausmo neturėjo. Jam buvo miela atnaujinti pažintį su pirmąją jį žavėjusia moterim, bet artimesnių ryšių su ja nesitikėjo sumegsiąs. Liucė gerai aptarė jūdvių jausmų pobūdį, sakydama, kad ji mylėjo, o jis buvo tik įsimylėjęs. Jis pats manė, kad buvo bepradėdas mylėti, bet seminarija, jo išišventimas kunigu, jos ištekėjimas ir jo pažintis su baroniene tos meilės pumpurą galutinai sunaikino...

Kartais, svarstydamas savo gyvenimą, jis taip pat paspėliodavo, kas būtų buvę, jeigu jis būtų iš seminarijos išstojęs ir Liucę vedęs. Ir jis manydavo, kad greičiausiai jiedu būtų sugyvenę gerai, kad jis būtų buvęs ramesnis, doresnis ir geresnis, negu kunigaudamas, bet gyvenime nieko reikšmingo greičiausiai nebūtų pasiekęs. Seminarija jau vis tiek buvo sutrukdžiusi jo mokslą, paramos jis iš niekur nesitikėjo, o karas būtų galutinai viską suardęs. Dėl to jis nelabai nė gailėjosi nesusirišęs su Liuce. Svarstydamas savo gyvenimo įvykius, paskutiniausiais laikais jis padarydavo išvadų, kad likimas jį veda vingiuotu keliu, kupinu abejonių, susigraužimų ir sąžinės kovų, bet kad šituo keliu eidamas jis gal pilniausiai ir vaisingiausiai pareikš savo dvasios turinį ir galų gale pasieks kokį dar jam nežinomą, bet didelį tikslą.

Galimas daiktas, kad ir susitikimas su Aukse Gražulyte taip pat buvo viena iš tų priežasčių, dėl kurių atnaujintoji pažintis su Liuce žadino tik jo smalsumą, giliau nepaliesdama širdies. Jau tą patį vakarą, parėjęs iš ponios Glaudžiuvienės, jis atsiminė ir auktaplaukę amerikietę. Analizuodamas vienos ir kitos jam padarytą išpūdį, pirmenybę jis pripažino Auksei. Tiesa, ji nebuvo gražesnė už Liucę. Atvirkiščiai, fizinis brunetės Liucės tipas Vasari traukė stipriau negu pusiau blondinės Auksės.

Tačiau amerikietėje Vasaris pajuto tą nepaprastą žavesį, tą neišaiškinamą jėgą, kurią kartais pajunta vyras, susitikęs su kai kuriom moterim, net jų nepažindamas ir nė vieno žodžio jom į jį nepratarus. Mistikas tai pavadintų sielų giminyse, fiziologas atrankos

instinkto balsu, kabaretinės nuotaikos padauža – „sexappealiu“. Bet tai bus greičiausiai kokia paslaptinga žmogaus dvasios signalizacija, išpėjanti mus, kad štai pro šalį praėjo tas ar ta, kuri papildys gal įkyriausiai jaučiamą mūsų gyvenimo spragą. Dėl to dabar Vasario mintys ir jausmai nuolatos sukosi apie Aukšę, ir nejučiom ji pradėjo tapti visų jo vidaus gyvenimo painiavų į išsprendimą vedamąja gija.

[...]

XXVI

[...]

Be to, jis dabar žinojo, kad Liucija tik jį vieną giliai mylėjo, nuo jųdviejų pirmosios pažinties ligi pat galo. Ir paskutinis jųdviejų suartėjimas pereitais metais dabar gavo visai kitokios reikšmės: tai buvo ne išdykusios aistros smaguriavimas, bet mylinčios moteries širdies reikalas.

Tat jį vargino dabar klausimas, ar jis turi teisę mylėti kitą moterį ir ieškoti gyvenime laimės, tartum nieko nebūtų atsitikę. Dabar jis matė, kad kunigavimas atskyrė jį nuo pirmosios jį mylėjusios moteries ir galbūt ją pražudė. Jis kunigavimu baigia nusikratyti, bet pirmoji klaida vis tiek lieka nebeįpataisoma. Tad ar nepakibo ties juo kokia nepalaima, kuri drums kiekvieną šviesesnę jo gyvenimo valandą ir keršys ne tik jam, bet ir tai, su kuria jis bandytų savo likimą surišti?

Taip tat susiformulavo dabar Vasary ankstyvesnė jo nuojauta, dar esant Liucijai gyvai, kad jos nelaimės stoja tarp jo ir Auksės. Taip pat ir Liucijos žodžiai, kad ji kaip vaiduoklis jį sekiosianti ir po mirties priversianti save pamilti, dabar tarsi realizavosi tais gedulo ir liūdesio dienu sielvartais. Iš tiesų gi tai buvo paskutiniai jo baigiamojo laikotarpio išgyvenimai ir aidai, kurie Liucijos nusižudymo sukrėstoj jo sieloj dar kartą sujudo išgąstingom abejonėm ir grasinančiais vaizdais. Čia dar kartą prabilo tas seminarijos disciplinuj išauklėtas baugštus jautrumas, kuris kadaise versdavo jį tūnėti tuščioj apytamsėj koplyčioj, Kalnynuose sielotis dėl baronienės pažinties ir užsieniuose – dėl savo vieatvės.

Liudo Vasario gedulo mintys po Liucijos mirties buvo ne tik liūdėjimas, netekus artimo žmogaus, bet ir paskutinis jo kunigiškos sąmonės balsas.

Tuo tarpu aplinkui gyvenimas bėgo paprasta vaga, tartum iš tiesų nieko nebūtų atsitikę. Net ir artimieji Vasario pažįstami nenuvokė, kas darėsi jo širdy. Su Varnėnu jis kartais susitikdavo, bet apie tai nieko nekalbėdavo, Stripaitis buvo jau Amerikoj, su Meškėnu matydavos tik iš tolo.

Atlankydamo Liudas kartais Gražulius, bet intymesnių kalbų su Aukse vengdavo. Jis dabar norėjo vienų vienas išgyventi skaudų Liucijos mirties palikimą.

Auksė numanė, koki rūpesčiai slegia Liudą. Ji matė, kad tas dvelkias iš jo šaltis, kurį ji pajuto tuoj po Liucijos mirties, neleidžia nė jai prie jo prisitarti ir padėti jam tuos rūpesčius išsklaidyti. Ją, tiesa, ėmė nerimastis, matant, kokį sunkų bandymą ir pavojų turi pakelti jųdviejų meilė, bet, antraip vertus, ji tikėjosi iš to bandymo ir daug gera. Pažindama Vasarį, ji matė, kad Liucijos meilė tebeglūdi jo širdies gilumoj ir kad jis pats gerai nesusivokdavo savo jausmuose, kai sakydavo mylįs vien tik ją, Aukšę. Dabar, Liucijai mirus, turi atsitikti viena iš dviejų: arba jis, išgyvenęs savo skausmą, visa širdžia pakryps į Aukšę, arba įsitikins, kad Auksės nemyli ir niekad nemylėjo. Tat ji pasitraukė, pasiryžusi laukti šio ar tokio pakitėjimo ženklų.

Eugenijus Žmuida

„TARP DVIEJŲ AUŠRŲ“:

TARP ROMANTIZMO IR MODERNIZMO

Kiekvieno poeto kūryboje yra eilėraščių, kuriuose susikoncentruoja visos jo poezijos (ar bent rinkinio) esmė. Kūrinyms, davęs pavadinimą visam Putino rinkiniui, parašytas 1927-aisiais, t. y. knygos pasirodymo metais, tad jame sutelkta nemaža apibendrinamoji galia. Juo pradėdamas rinkinį, autorius tartum norėjo įvesti skaitytoją į savo pasaulį, o kartu pasakyti tai, ko nepasakė anksčiau sukurtais posmais. Smulkesnė teksto analizė padės geriau įsižiūrėti, koks yra šio programinio eilėraščio ryšys su romantizmo, simbolizmo bei modernizmo estetika, pasaulėžiūra.

Bet kokiai žodinei raiškai suprasti reikalingas kontekstas. Jis suteikia erdvės interpretacijai, praturtina asociacijomis. Autobiografijoje Putinas rašo, jog 1913 m. „Vaivorykštės“ redaktorius Liudas Gira paskatino jį pasiskaityti Tiutčevo ir Feto poezijos.¹ Putinas pasiskaitęs, ir tai stipriai paveikė tolesnę jo kūrybą, net galima sakyti, jog įvyko perversmas.

Rusų romantikai Fiodor Tiutčev ir Aleksandr Fet, kaip ir vokiečių Novalis, buvo „nakties poetai“:

Есть некий час, всемяного молчанья,
И в оный час явлений и чудес
Живая колесница мирозданья
Открыто катится в святилище небес.²

Tютчев, *Видение*

И с замираньем и смятеньем
Я взором мерил глубину,
В которой каждым я мгновеньем
Вся невозвратнее тону.³

Фет, *На стоге сена ночью южной*

Tiutčevas eilėraštyje modeliuoja visatos paveikslą, ieškojo universalios ryšio tarp makro ir mikrokosmoso.⁴ Fetas impresionistiškai gaudė sielos, susilietusios su dievišku aplinkos grožiu, virpesius ir reiškė juos subtiliais vaizdų ir žodžių sąskambiais.⁵

Rusų romantikai didelę kūrybos paskatą gavo iš George'o Byrono ir Percy'o Bysshe'o Shelley'o, išaukštintųjų maištingą asmenybę, Williamo Blake'o simbolinių vizijų, kitų

¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 7, Vilnius: Vaga, 1968, p. 262.

² Русская лирика XIX века, Москва: Художественная литература, 1981, с. 211.

³ *Ibid.*, p. 347.

⁴ «У которого [Тютчева] Соловьев находит редчайшее соответствие между интуитивным ощущением всеобъемлющей одушевленности и сознательной мыслью, эту одушевленность утверждающей.», in: Владимир Сергеевич Соловьев, *Философия искусства и литературная критика*, Москва: Искусство, 1991, с. 27.

⁵ «Фет на много опередил русский символизм, потому что уходил в своих произведениях от реальной действительности не в мир мечты, как большинство ранних романтиков, и не в мир философской отчужденности, как Тютчев, а в мир случайных, неясных, неосознанных переживаний души, красок природы и едва слышных звуков.» – Р. Г. Магина, «Особенности романтического стиля лирики А. А. Фета», in: *Научные доклады высшей школы: Филологические науки*, Москва, 1985, № 6, с. 31.

„Ežero mokyklos“ poetų⁶, „Himnų nakčiai“ autoriaus Novalio⁷ ir ypač Friedricho Schellingo⁸, nors pati dualistinė pasaulio vizija, akivaizdi ir Putino eilėraštyje, įtvirtinta dar Platono idealizmo. Platonui pasaulis, kurio ilgisi mirtingojo siela, pažinus diskursyviu (loginiu) mąstymu ir intuicija, kurią jis supranta kaip tiesioginį objekto stebėjimą protu⁹, o neoplatonikams – iracionalia intuicija¹⁰, kontempliatyviaja žiūra¹¹. Į simbolistinę eilėraščių objektyvios tikrovės vaizdas patenka tik tokio pažinimo palytėtas, todėl jis iš karto virsta daugiaplaniu simboliu, vidinės nuotaikos atitikmeniu, dviejų planų – vidinio bei išorinio – plastine išraiška, sąskambiu, pajautine objektyvizacija, kaip ją vadino Putinas.

Kaip galima perteikti intuityvų pasaulio ir žmogaus esmės nujautimą? Tik simboliais, paslaptینگais ženklais, šventais hieroglifais. Simbolis nurodo ne priežastinius, bet universalius, simbolinius ryšius¹² tarp neaiškių esmių, kuria harmoningus sąskambius tarp dviejų pasaulių, bet pats visuomet lieka iki galo neatsiskleidęs, neiššifruojamas¹³, muzikalus ir metafiziškas. Simbolizme „raiška – kalba sutampa su intuicija, o intuicija, perteikta vaizdais, – su estetiniu pasaulio išgyvenimu, kurį sugavo poeto fantazija. Kalba – intuicija – estetika čia pasirodo esą tapačios“¹⁴. Viačeslav Ivanov simbolistiniu eilėraščiu laikė vieną, bet visame kūrinyje išplėtotą metaforą.¹⁵ Turėdamas mažiausiai dvi reikšmes, simbolis kuria tam tikrą pasaulėžiūrą, o simbolių gausa – metafiziką.

1911 metų Putino eilėraštis „Rudens naktis“ dar visiškai „priklausomas“ nuo Maironio „Užmigo žemė“:

Sumigo žmonės,
Tiktai svajonės
Vilioja žavi saldžiai jaunystę.
<...>
Svajoju vienas.
Dar man blakstienas
Nelipdo miegas. Smagu budėti <...>. (I – 43)

⁶ Putinui, be abejo, būtų artimi Williamo Wordsworth'o žodžiai, jog kiekvienas žmogus – „besikeičianti begalybė“. Žr.: Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 9.

⁷ Novalj, o per jį ir Friedrichą Schlegelį, stipriai veikė XVIII a. olandų mistikas Frans Hemsterhuis, kuris racionaliam René Descartes'o „Maštai, taigi esu“ metė iššūkį „Jaučiu, taigi esu“. Žr.: P. M. Габитова, *Философия немецкого романтизма*, Москва, 1978, c. 267. Vėliau Nicolai Hartmann savo veikale *Die Philosophie des deutschen Idealismus* jam skyrė straipsnį „Romantizmo pirmtakas“.

⁸ Schellingo veikalas „Dvasios filosofija“ kėlė gamtos ir dvasios vienybės idėją.

⁹ Kristina Rickevičiūtė, „Platono vieta antikos filosofijoje“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija: Antika*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 165.

¹⁰ Plotinas subjektyvina idėjų pasaulį, teigdamas, jog „siela viena nusprendžia, matuodama grožį joje gyvenančia idėja“, – Plotinas, „Apie grožį“, in: *Ties grožio vertybėmis, sudarė ir išvertė R. Serapinas*, Kaunas: Sakalo leidykla, 1944 [Vilnius: Baltos lankos, 2001], p. 331. 1886 m. prancūzas Jean Moréas paskelbia garsųjį simbolizmo manifestą, kuriame rašo: „Kai dėl reiškiniių, tai jie yra ne kas kita, kaip juntamos matomybės, kurių paskirtis – atrasti savo ezoterinį ryšį su pirminėmis idėjomis“, – *Anthologie des poètes français contemporains*, Par G. Welch, Paris, p. 268–269.

¹¹ Charles'o Baudelaire'o eilėraštis „Correspondances“ („Atitikmenys“) tapo prancūzų simbolistų devizu. Pirmąsias dvi jo eilutes kaip epigrafą eilėraščiui „Šventovėje“ (iš ciklo „Bodlero temomis“) cituos Putinas: „Gamta – tai šventovė, kur gyvi pilioriai / Kartais prabyla neaiškiais žodžiais.“

¹² Simbolis – graikiškos kilmės žodis, be kita, reiškiantis „aš jungiu“.

¹³ «Символ только тогда истинный символ, когда он не исчерпаем и беспределен в своем значении <...>. Он многолик, многосмыслен и всегда темен в последней глубине.» – Вячеслав Иванов, *Стихотворения и поэмы*, Ленинград: Советский писатель, 1978, c. 31–32.

¹⁴ В. Гофман, «Язык символистов», in: *Литературное наследство*, Москва, 1937, т. 27–28, с. 69.

¹⁵ Вячеслав Иванов, *Борозды и межи: мысли о символизме*, Москва, 1916, с. 156.

Ėmus aktyviai gilintis į rusų poeziją, nakties metas tampa ne tik vyraujančiu išgyvenimų fonu¹⁶, bet ir pats nakties dangus įgauna metafizinių dimensijų, nakties spalvos ir šviesuliai virsta iškalbingais ženklais, įvairėja garsų gama. Naktis tampa reikšminga ribine situacija, medituojančio subjekto būties valanda.

1914 m. parašytose „Sutemose“ dar buvo „ramus vakarėlis“, „saulėleidžio tolimas skliautas“, „liepsnojantis spindesys“, zenitas, mirgantis „auksinėmis“ žvaigždėmis. Išgyvenimų intensyvumu ypač išsiskiria tais pat metais sukurtas eilėraštis „Vakare“, per kelis kartus poeto ištobulintas iki „lyrikos šedevro“ (Kostkevičiūtė). Jis prasideda erdvia saulėlydžio panorama, kurioje žaižaruoja ekspresyvūs spalviniai akcentai:

Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai,
Liepsnotus žibintus tuoj saulė užgesys – (I – 92)

1921 metų redakcijoje atsirado trumputė laiko tarp pagava: „Tarp gęstančios dienos ir kylančios nakties“. 1916 m. Putinas parašo „Stella Maris“, kur prielinksnis tarp žymi nebe laiko, bet erdvės koordinatės: „Tarp tylančių jūrų ir aukšto dangaus“; „Kur jungias dangus ir gelmių vandenai“ (I – 130).

Rinkinyje „Tarp dviejų aušrų“ šis susikertančių erdvių ir laiko parametrų paveikslas virsta simboliu, esminiu subjekto ir objekto būties chronotopu. Tai ypatingas laikas ir ypatinga vieta: čia subjekto išgyvenimai pasiekia pilnatvę, čia gamta suspindi visu grožiu. Visatos skliautas tą akimirką prabyla tik išrinktiesiems suprantama simbolių kalba ir teigia dalykus, prasmingesnius už patį žmogų: apie neišardomą viso pasaulio reiškinį jungtį, visuotinę harmoniją, amžiną grožį, meilę. Dangaus atverties valanda¹⁷ sužadina menininko kūrybines galias, jo *produktyviąją vaizduotę, laisvą ir darnų pažinimo galių žaismą* (Kant), kitaip sakant, iš dangaus ateina įkvėpimas¹⁸, kuris, Friedricho Hölderlino žodžiais, padeda įžvelgti dieviškąją pagrindą, bet kokiame reiškinyje leidžia išvysti tikrąjį grožį bei harmoniją¹⁹ ir kuris poeto lūpomis ištaria:

Tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.

Aušra įprasta nusakyti ryto metą – tekančią saulę, bundančią dieną. Bet simbolistui naktis yra lauktoji valanda, todėl vakare jam ne saulė leidžiasi, bet kyla naktis: *Tarp gęstančios dienos ir kylančios nakties* („Vakare“²⁰). Kartu kyla ir nuotaika, todėl neatsitiktinai pirmiausia pasirodo ryškios spalvos: *žaros, aušros*. Žodelis tarp įveda į minėtąjį chrono-

¹⁶ Iš 47 rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ eilėraščių 35iuose naktis yra aprašoma arba minima.

¹⁷ Simbolistai mėgo dangaus atverties metaforą. Baltrušaitis: „Dangaus tyloj pasaulis atsivėrė“ (eil. „Ant nakties slenkščio“, Henriko Radausko vertimas, – Naujoji Romuva, 1931, Nr. 2). Putinas: „Ir žemei atdarys žvaigždėtą dangų, / Kaip kniūpsčią taurę degančiais lašais“ (eil. „Plastakei“, 1923). Kavolis, pasitelkęs simbolistų pamėgtą žemę gaubiančios visatos įvaizdį, 1905–1922 m. išryškėjusių kultūrinio sąmoningumo struktūrą, kuriai jis pirmiausia priskyrė Čiurlionį ir Vydūną, įvardijo kaip „individualybės formas po kosminiu gaubtu“. Žr.: Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: Idem, Žmogus istorijoje, Vilnius: Vaga, 1994, p. 142–143.

¹⁸ „Mūza iš pradžių poetus dieviško įkvėpimo pripildo, <...> pasijutę darnos ir ritmo galios pagriebti, įkrinta jie į kažkokį bakchišką svaigėsį ir žavesį <...> ne iš meninio įgūdžio gimsta jų veikalai, bet iš dieviškosios galios“, – Platonas, „Apie įkvėpimą“, in: Ties grožio vertybėmis, p. 152. „Apskritai gi meno dugne glūdi kosmiškojo ritmo nujautimas, – rašė Putinas 1921 m. laiške Liudui Girai. – Apskritai kiekviena poetinė mintis, o itin nuotaika jau neša su savim daugmaž nustatytą ritmiką, sakytum, net kaip ir tikrai klaidžioja pas mus supančiame pasaulyje.“ – Vincas Mykolaitis-Putinas, Raštai, t. 10, Vilnius: Vaga, 1969, p. 660, 663.

¹⁹ P. M. Габитова, Философия немецкого романтизма, Москва: Наука, 1978, с. 12.

²⁰ Redaguodamas eilėraščių „Vakare“, Putinas pirmąsias dvi eilutes „Jau gęsta kruvini saulėleidžio skliautai. / Raudonus spindulius naktis tuoj užgesys“ keičia išbraukdamas minorinius gęsta, kruvini ir negatyvų veiksmą užgesys priskiria ne naktiai, bet dienai: „Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai, / Liepsnotus žibintus tuoj saulė užgesys“.

topą. Šis tarp, sakytum, apibrėžia laiką, į kurį įskriejęs pasaulis virsta pasaka, įgauna kitą, meninį, estetinį turinį²¹, bet išties gimstančios nakties pasaulis kaip tik išsivaduoja iš visų ribų, tampa viršlaikis ir beribis, kviesdamas ir žmogų dalyvauti išsivadavimo šventėje, peržengti savo laikinumą bei žemiškus rūpesčius.

„Grožis gamtoje, kaip, beje, ir kiekvienas sukurtas daiktas, turi savyje dieviško proto idėją“, – 1921 m. manė Putinas²². Novalis ieško ontologinių pagrindų, bendro Vienio²³: „Ir aš, ir gamta turi bendrą transcendentinį šaltinį, kuris išteka iš Dievo.“²⁴

Taigi visatos grožis, spindintis vakaro danguje, – tartum Dievo meno kūrinys. Sujaudintas poetas jį pavadina pasaka, ir šis palyginimas visą eilutę verčia poezija. Tapybišką, bet statišką paveikslą žodis *pasaka* sugyvina, suteikia jam paslaptingos, o kartu lengvos ir džiugios gelmės. Dvi aušros iškyla kaip stebuklas gamtos ir Dievo, kuris pirmą kartą pasaulį ką tik *pasakė*. „Pasaka“ nukelia į mitinę žmonijos praeitį, gali sukelti minčių apie biblinį rojų, priminti vaikystę, asmeninį kiekvieno rojų, saugią ir laimingą būseną. Taip vienoje eilutėje susitinka Dievo ir žmogaus kūryba: Dievas kalba visatos grožiu, o žmogus visatą verčia žodžiu.

Būties akivaizdoje žmonių kalba nepakankama, sakė Heideggeris²⁵. „Kad pasaulis galėtų atsiverti, jis pirmiausia turi būti sutelktas“ (Daujotytė)²⁶. Pauzė po žodžio *pasaka* yra neatsitiktinė. Visa pirmoji eilutė – atskiras kompozicinis vienetas, pagrindinis teiginys, o tolesnė strofos dalis grafiškai išskiria vaizdines bei jausmines grupes kaip šio teiginio motyvacija bei eksplikacija – vaizdinė ir psichologinė (tai Walto Whitmano atrastas ir Europos poetų pamėgtas komponavimo principas; rusų poezijoje jį ypač išstobulino Vladimir Majakovskij).

Pasakos turinys, pasaulio vaizdas iškart nepasirodo – pauze norima sulaukyti ir sudaryti „tam tikra nuotaiką“ (Valerij Briusov)²⁷. Pauze sukuriama susikaupimo atmosfera ir grožiniam kūrinui reikalinga paslaptis²⁸. Vakaro ar ryto aušra yra šviesos ir tamsos žaismas – atvertis asociacijoms, tolimoms sąsajoms, užuominų kalbai (Briusov)²⁹. Ja, šia kalba, prabylama antroje eilutėje:

Iš žvilgančių bokštų veizi visareginčios akys

Kyla įvairių vaizdų – simbolių, sukuriančių vieną didingą paveikslą. Ką jis galėtų priminti? Gal Čiurlionio kosmines vizijas: „Ramybę“ (1904 ir 1905), kur virš ežero dunkso

²¹ Kalbant apie pasaulio estetinį turinį, atskamba Novalio kvietimas romantizuoti pasaulį. „Romantizavimas yra naujos kokybės suteikimas. Tai, kas žema, čia identifikuojama su tuo, kas aukšta. Suteikdamas žemesniems dalykams pakylėtą prasmę, įprastiems – paslaptinumą, žinioms – nežinomų privilegiją, baigtiniams – begalybės iliuziją, aš viską romantizuoju.“ – Novalis, *Schriften*, Bd. 2, Stuttgart, 1965, p. 545.

²² Vincas Mykolaitis-Putinas, „Vladimiro Solovjovo estetika“, p. 102.

²³ Idealaus visa ko pagrindo – bendra Vienio – idėja, kaip ir tiksliomis skaičių proporcijomis paremta tobulo harmonijos teorija, ateina iš Pitagoro laikų

²⁴ Pakartotiniame Putino Tarp dviejų aušrų rinkinyje Daunys taip aiškino subjekto išgyvenimus: „kūrybinio blyksnio akimirka, epifaniškajame nušvitime, gyvybė suvokia, jog jina turi metafizinę kilmę, t. y. jog jina ne vieniša“, – Vaidotas Daunys, „Auštant“, in: Putinas, Tarp dviejų aušrų, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, s. p.

²⁵ George Steiner, Heideggeris, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1995, p. 19.

²⁶ Viktorija Daujotytė, „Kūrinys – poezijos knyga“, in: Putinas, Tarp dviejų aušrų, Vilnius, 1992, s. p.

²⁷ «Цель художника – рядом сопоставленных образов как бы запинатизировать читателя, вызвать в нём известное настроение.» – Русские символисты, вып. 1-й: Валерий Брюсов и А. Л. Миропольский, Москва, 1894, с. 5.

²⁸ „Meno kūrinio akivaizdoje mes jaučiame slaptingos pajėgos kvėpavimą“, – Vincas Mykolaitis-Putinas, „Meno aptarimas“, in: Idem, *Raštai: Estetika*, p. 159.

²⁹ «Связь, задаваемая этими образами, всегда более или менее случайна, так как на них надо смотреть как на вехи невидимого пути, открытого для воображения читателя, поэтому символизм можно назвать „поэзией намёков.“» Русские символисты, вып. 1-й, с. 5.

kalnas tartum užburtas monstras ir žiūri į mus dviem degančių laužų akimis; „Amžinybė“ (1907), kurioje dvi didžiulės akys kviečia į savo gilumą, o virš jų spindi karūna; „Zodiako ciklą“ (1907); paveikslą „Pasaka“ (1909) – su blizgančiu kalnu, o gal bokštu?³⁰ Gal Putino eilutėse išskylančius panašius vaizdus?

Tik balzganos miglos, tik virpančios žvaigždės,
Tik tolimos mąstančių kalnų viršūnės, –

Iš saulėtų vaišių, 1922 (1 – 223)

Didelės akys ir mėlyni toliai
Sukeitė spindulius savo gelmėse,
Visą pasaulį naktį paskandino,
Bet susiglobti per amžius negali.

Fantazijos, 1923 (1 – 254)

1962 m. vasario 22 d. „Įvado žodyje kūrybos vakarui“ Putinas kalbėjo apie jaunystės kalną – Aušrakalnį:

Jį prisiminęs, ir šiandien turiu prieš akis tą gimtųjų vietų peizažą, kuris nuo jo atsiskleisdavo, o ypačiai tuos saulėlydžius, kurie tiek kartų mane jaudindavo ramiais vasaros vakarais.³¹

Dabar sunku nuspėti, kiek Putino nakties pasaulio viziją lėmė rusų poetai ir kiek asmeniniai įspūdžiai. Svarbiau atkreipti dėmesį, jog Putinas čia nevartoja tradicinių žodžių *naktis, paslaptis, žvaigždės, viršūnės, dangaus skliautas, Viešpats* ar pan., nors visa tai eilėraštyje yra – lyg finaliniame Čiurlionio „Rex“ (1909) keli persišviečiantys planai. Nepaisant plastinių vaizdų keliasluoksniškumo, antroje eilutėje išskylančio paveikslas – grafiškas, sustingęs, skaidrus it krištolas.³²

Spindintys ledynuoti kalnai paliko Putinui neišdildomą įspūdį, kai jis 1917 m. lankėsi Kaukaze. Vėliau, studijuodamas Šveicarijoje, jis negalėjo būti abejingas Alpių viršukalnėms. Ankstyvoje kūryboje, gal pasiduodamas Maironio ir Motiejaus Gustaičio sugestijai, Putinas neatsiedavo nakties vaizdo nuo jūros. Vėliau jūrą pakeičia kalnai, bokštai.³³ Kalnai yra necivilizuota, atšiauri, žmogui sunkiai prieinama pirmą kartą gamta – tarp jos ir žmogaus išlieka pagarbus atstumas, mįslingumas: neatsitiktinai – „mąstančios kalnų viršūnės“.

Žodis *bokštai* turi savyje izoliuotumo, išskirtinumo semą. Bokštai stiebiasi į dangų ir yra šventoms apeigoms skirtų statinių akcentas. Tikėdami pomirtiniu pasauliu, faraonai statėsi piramides – savotiškus amžinybės simbolius. Čiurlionio paveiksle „Piramidžių sonata“ dešimtys piramidžių savo griežta statika kalba apie kosminę harmoniją ir amžiną

³⁰ Viena ankstesniųjų Čiurlionio tapybos charakteristikų pasirodė leidinyje A. Грищенко, Кризис искусства и современная живопись, Москва, 1917; jame kalbama apie „globalinio orkestro“ muziką ir paveiksluose juntamą „kosminę energiją“.

³¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, Raštai. Estetika, p. 397.

³² Вячеслав Иванов: «Символ <...> ограниченное образование, как кристалл.» – В. Гофман, «Язык символистов», in: Литературное наследство, т. 27–28, Москва, 1937, с. 64.

³³ Putinas transformavo lietuvių lyrikoje įprastą peizažą, įvardydamas viršūnes, gelmes, granito uolynus ir pan. Žr.: Vytautas Kubilius, XX amžiaus lietuvių lyrika, Vilnius: Vaga, 1982, p. 198–199. Ivanovas, paveiktas Italijos Alpių ir Renesanso dailės, kitaip ėmė regėti rusišką landšaftą, teigia S. Averincevas, – С. Аверинцев, «Вячеслав Иванов», in: Вячеслав Иванов, Стихотворения и поэмы, Ленинград: Советский писатель, 1978, с. 30.

trukmę, o kiekvienos viršūnėje deganti saulė – apie begalinę seną išmintį³⁴. Spėjimą apie pirmą pradę išmintį patvirtina toliau sakomi Putino žodžiai: „veizi visareginčios akys“. „Žiūri“ šioje vietoje skambėtų buitiškai, „žvelgia“ kartotų „žvilgantys“ pirmąjį skiemenį. O senoviškas „veizi“ atlieka keletą funkcijų iš karto. Viena jų – užuomina apie seną ir mąšlią Apvaizdą, sergstinčią žmonių būtį:

Didžioj užgesintų pasaulių ramybėj,
Kaip spindinti žvaigždė, zenite įsmigus,
Tebveizės budrioji Kūrėjo akis. (I – 193)

Tokiais žodžiais Putinas užbaigia „Viršūnes ir gelmes“ (1921). Veizėjimas abiejuose kūrinuose implikuoja saugojimą, globą, priežiūrą.

Antroji eilėraščio eilutė turiningiausia, toliau simbolinių vaizdų indeksas beveik nepasipildo. Ir nors šių simbolių neįmanoma iššifruoti iki galo, vis dėlto bendra jų reikšmė beveik aiški: bokštai (ir potekstėje – kalnai) simbolizuoja tai, kas stabilu, amžina, aukšta, priklauso sakraliai sferai, į kurią veržiasi tobulybės ir amžinybės trokštanti siela.³⁵ „Veizi“ ir „akys“ kalba apie dievybę, kurios substancialumas ir išmintis – bokštuose, amžiname svytėjime, archaikoje (kalboje).

Įdomi šios eilutės fonetika, rodanti ryšį tarp blizgesio ir akių: vis platėjančių balsių (i – ei – e – a) eilė (*žvilga, veizi, regį, akys*) siauro bokšto spindesį išplečia iki visa apimančio regėjimo, tartum pasaulį dengiančios skraistės, ties juo budinčios dvasios.³⁶

Trečioji eilutė nuskamba kaip džiugi išpažintis:

ir jų regėjimais žaviesi tu pats

Iš dangaus aukštybių atsklindančiai energijai atsako žmogiškoji – dėmesys nuo objekto persikelia į subjektą, jo išgyvenimus. „Žaviesi“ „jų regėjimais“, vadinasi, pats pakylį į dieviškas aukštumas, pats tampa visa regintis, visa apimantis. Įvyksta dviejų dvasių – žmogiškosios ir pasaulinės – susitikimas. Jis tartum pirmą pradį, neturintis jokios priešistorės, todėl labai atviras ir nuoširdus. „Dar pirmą kštę savo būtį siela mini, – / Tik apglėbt tave, pasauli begalini!“ (I – 196) – eilėraštyje „Skriski, are“ (1922) rašė poetas.

Žodį „žaviesi“ galima suprasti kaip priklausančią regimam, suvokiamam įspūdžiui. Bet netrukus išsakoma šio žavėjimosi esmė ir tikslas:

patirdamas tolimą,
paslaptinę,
nesibaigiamą,
vientisą būtį.

³⁴ «Устремление к «старой истине», к звёздам, которые восходят над нашими головами как они восходили над головой Эсхила или Данте, делает облик поэта сознательно и подчеркнуто архаичным.» – С. Аверинцев, op. cit., p. 19. Rusų simbolistai taip pat mėgo vartoti lotyniškus žodžius, posakius, lotyniškai pavadinti eilėraščius (płg. Putino „Stella Maris“) dėl kelių priežasčių: tai buvusi kulto kalba; mažai kam suprantama, paslaptinę išrinktųjų kalba, – žr.: В. Гофман, op. cit., p. 72.

³⁵ „Amžinybės ir tobulybės ilgesys įrašytas mūsų prigimties pagrindan“, – Juozas Girnius, Raštai, t. 1, Vilnius: Mintis, 1991, p. 372.

³⁶ Panašiai kaip Senajame Testamente Schellingas įsivaizduoja būties kūrimo tarpinius: „Viršum žodžio iškyla dvasia, ir jinai yra pirmoji esybė, suvienijanti tamsos ir šviesos pasaulius ir abu pagrindus pajungianti sau, kad taptų realybe ir asmenybe.“ – Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Žmogaus laisvės filosofija, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Pradai, 1995, p. 106.

„Patirdamas... būtį“ skleidžia užplūdusios tolimos ir savos būties vidinę pajautą. „Žmogus pasaulį atranda ne prieš save, o tik vienovėje su juo“, – rašo Wilhelm Dilthey³⁷. Tikriausiai tokį grožio ir tolimos būties jutimą siekė sukelti skaitytojai visi simbolistai.

Yra aukštesnė ir tobulesnė būtis, kuri sudaro visų laikinų ir praeinančių dalykų esmę. Pajusti šitos amžinos būties alsavimą, ištirpti jos begalybėje, neturinčioje nei laiko, nei erdvės, – didžiausias poeto simbolisto troškimas.³⁸

Eilėraščio „Tarp dviejų aušrų“ pirmasis prozinis variantas (1927) turėjo visiškai panašią mintį: „jų regėjimu klajoja tavo pačio jautimai“. Tik 1936 m., tobulindamas eilėraštį, Putinas išplečia šią vietą, būdvardžių išskaičiavimu sukonkretindamas subjekto išgyvenimus, kviesdamas ir skaitytoją pajusti palaimą. Nenutrūkstančiu žodžių ringavimu, ritmingu šnabždesiu stengiamasi užburti³⁹ ir padėti įsijausti į nuostabią akimirką, kai emocinis išgyvenimas išsipildo ir sušvinta amžinybės aureole.

Pirmoje Putino eilėraščio dalyje nuo „pasakos“, išlaikius harmonijos ir vis didėjančios palaimos įspūdį, nukeliamą iki žodžio „būtis“ – paties svarbiausio poeto meniniame pasaulyje. Į šį žodį, užbaigiantį rombinę strofą, kaip į galutinį taikinį sukurta visa, ką pasaulis tarp dviejų aušrų aprėpė, – ir vaizdus, ir išgyvenimus. Antrąkart taisydamas eilėraštį, Putinas sudėjo ir kitus prasmės akcentus: vietoj naivaus bei patiklaus atsidavimo visatai atsirado ramus nuskaidrėjusios dvasios susitikimas su vientisa būtimi, jame justai daug džiugios palaimos, bet ir daug pagarbos asmeniniam išgyvenimui.⁴⁰ Žmogaus ir pasaulio dvasinio fenomeno pajauta tampa aukščiausia vertybe.

Romantizmas išaukštino pirminę gamtą, senovę, archaiką, o iš visuomenės išskirdamas unikalią asmenybę, savotiškai atgaivino asketinę ir mistinę viduramžių dvasią. Simbolizmas perėmė romantinį antropocentrizmą, o romantikų panteistiškai juntamą gamtą pavertė idealaus pasaulio metafiziniu ženklu. Individualūs išgyvenimai savo tikrąją vertę čia įgauna tik išplisdami amžinai harmoningoje tvarkoje ir nurimsta, ėmę pulsuoti muzikaliu gyvo kosmoso ritmu.

Grožinį kūrinį nuo seniausių laikų įprasta komponuoti taip, kad pagrindinis veikėjas savo svarbiausią tikslą pasiektų pabaigoje. Jei jis savo tikslo nepasiekia (pralaimi) arba pasiektasis objektas prarandamas, kūrinys laikomas tragišku. Akivaizdu, jog tokia linkme judama eilėraštyje „Tarp dviejų aušrų“, nes didžiausia palaima patiriama jau pirmoje strofoje. Toliau subjekto būčiai – jo ontologiniams pagrindams – iškyla pavojus.

Antroje strofoje – vidurinėje teksto dalyje – vyksta lėtas persilaužimas, bręsta metamorfozė: buvęs platus, gilus, vientisas ir prasingas būties dualizmas virsta opozicišku antagonizmu: štai vietoj *dviejų aušrų* atsiranda *rytai ir vakarai*:

Rytuose jau nuspėji besiartinančią šviesą,

„Jau“ įveda į anapus laiko buvusią būtį laiko momentiskumą (ir potencialų dramatiškumą). *Rytai* neša šviesą, kurios dar nėra, bet ją nuspėji. Tai žinojimo šviesa, o logika

³⁷ A. Свердловас, «Проект «герменевтики жизни» у Вильяма Дильтея», in: Антропологический поворот в философии XX века, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1987, p. 35.

³⁸ Vytautas Kubilius, „Jurgio Baltrušaičio kelias“, in: Jurgis Baltrušaitis, Poezija, Vilnius: Vaga, 1967, p. 13.

³⁹ «Стих вообще магичен по существу своему, и каждая буква в нём – магия. Слово есть чудо, Стих – волшебство»; «В мире есть чародеи, которые магическую своей волей и напевным словом расширяют и обогащают круг существования», – К. Бальмонт, Поэзия как волшебство, Москва, 1915, с. 82, 21.

⁴⁰ Ta pačia linkme Putinas yra taisęs ir minėtą eilėraštį „Vakare“, norėdamas pabrėžti „šalia didžiojo objekto egzistuojantį žmogiškojo vidinio pasaulio atskirumą“, – Irena Kostkevičiūtė, op. cit., p. 518.

ir vientisas būties išgyvenimas iš principo nesuderinami. Tad ryto šviesai nesąmoningai priešinamasi:

bet vakarų atošvaistos atgyja tavy
kaip seniai girdėtų
giedojimų aidai.

„Atgyja“ netiesiogiai paliečia gyvybės ir mirties sritį; vakaras – tikrasis individo gimimas, naktis – jo gyvenimas, o rytas – mirtis:

Ir nežinau, kad ryt ir vėl su saule,
Ant veido užsimovęs margą kaukę,
Žingsniuosisiu, kaip lig šiol, į šviesų rūmą,
Kur nieks manęs nei sveikina, nei laukia.

Rudensio naktį (1 – 203)

Ryto šviesa dar primena vakaro aušrą, bet pastaroji tebegyva tik idealioje erdvėje – atminty. Čia vizualiniai vakaro įspūdžiai transformavęsi į muzikinius – virtę tolimų, seniai girdėtų giedojimų aidais. Aidas, be to, seniai girdėtas, byloja apie srūvančios harmonijos (giedojimų) trūkinėjimą ir silpimą.

Rytas yra tai, kas realu, tikra, bet šios tikrovės herojus nenori priimti, jai priešina vakarą, kuris pranašesnis savo turiniu. Subjekto pastangomis pusiausvyra tarp vakaro ir ryto (gyvybės ir mirties) dar išlaikoma, bet jėgos nelygios. Tad antroje strofoje – jėgų pasiskirstymas ir dramatiško ar net tragiško finalo nuojauta.

Tekste nematoma pasakotojo figūra konstatuoja kūrinio subjekto (tu) vidinį skilimą – išsiskiria pirmoje strofoje sutapę jausmas ir sąmonė. Ši priversta fiksuoti realybę, neišduoti tiesos, o jausmas maitinasi prieraišumu prie malonių dalykų ir harmonijos ilgesiu. Tai, kas pažeidžia pirmoje dalyje buvusią pusiausvyrą, pakeičia jėgų santykį, supriešina jausmą ir protą, yra laikas.

Susiduria dvi laiko sampratos: amžino, nejudančio, ir istorinio, slenkančio kontinuumo (dabartis nuolat miršta, virsta praeitimi). Žmogaus gyvenime šis judėjimas itin nemalonus, nes pereinama iš vaikystės harmonijos į senatvės disharmoniją, iš gimimo į mirtį.

Antroje Putino eilėraščio strofoje laiko judėjimas suvokiamas kaip vienkryptis, vienkartinis, neišvengiamas. Laiko cikliškumas tegali būti laikina paguoda, kurios čia atsiskaidoma, idant būtų išvystas kitas būties veidas.

Trečioji strofa – kontrastas pirmajai. Pasaulį pakeičia daiktai, visa, kas kartu skendėjo „tarp“, dabar išsibarstę, išsidaliję – „visi“:

Visi daiktai kaip blankūs šešėliai
dvilypuojasi tavo regėjime,

„Blankūs“ – vietoj „žvilgantys“, tyrai pasakai oponuoja neaiškūs šešėliai (Platono oloje jie reiškė netikrumą, nepatikimumą). Daiktai dvilypuojasi – jie išeina iš tamsos, tartum ją išduodami, ir nežinia, kam gi jie priklauso – dienai ar nakčiai. Regėjimas dar srūva, bet tik iš žmogaus pusės. Iš pasaulio sklūdusio ir visa apėmusio regėjimo nelikę, daiktai – tik daiktai, o ne ženklai – simboliai. Eilėraščio subjektas sutrinka:

ir tu nebežinai,
koku vardu juos vadinti.

Iš pradžių pasaulio vardas buvo pasaka. Dabar pasaulis, nors ir pilnas daiktų, poetiškai sielai yra tuščias, netekęs gelmės. Dieną daiktai vienplaniai, jie neturi ryšio su transcendentija, todėl simbolistui nieko nesako, ir jis neranda jiems vardo. Vardo nežinančiam daiktų pasaulis ir neatsiveria, nes vardas yra raktas. Putino herojus atsiduria prie naujo, nežinomo, baugaus pasaulio slenksčio, kurio peržengti nesiryžta:

Tavo paties būtis
nykais aidėjimais skrenda atgalios, –
ir tau be galo liūdna.

1916 m. sukurtą „Stella Maris“ 1936-aisiais Putinas papildė tokia „Tarp dviejų aušrų“ patirtimi:

Praeis ta būties valanda, ir netrukus
Vakarė žara, šiaurės dangų apsukus,
Pakils iš rytų kaip šviesos pranašystė,
Kurioj tu savosios lemties nepažįsti. (I – 130)

Atrodytų, jog visas antinomijas apimančios būties išvis nėra. Vienintelė pastovi būtis – tai subjektyvi tikrovė. Ją pakelti žymiai sunkiau nei dalyvauti visatos būty. Toks eilėraščių, pradedančio, o chronologiškai užbaigiančio rinkinį „Tarp dviejų aušrų“, finalas yra simboliškas mąstant apie patį Putiną. Diena, kurią taip aiškiai ir skaudžiai nujautė poetas, yra naujosios, moderniosios, poezijos diena. Simbolizmo metas – naktis – baigėsi. Laikas reikalauja naujo vardo, naujos kalbos. Ar Putinas tam pasirengęs? „Tarp dviejų aušrų“ yra tartum atsisveikinimas su simbolizmu. Jame sukonzentruotas ir aukščiausias simbolizmo patosas – šį rinkinį Vytautas Kubilius pavadino lietuviškojo simbolizmo manifestu⁴¹, – ir jo krizė.

Vieni poetai simbolizmo estetikos pabaigą priima tragiškai (Andrejaus Belyj bendražygis Lev Kobylinskij, žinomas slapyvardžiu Ellis, 1913 m. emigruoja į Šveicariją, užsidaro jėzuitų vienuolyne, gyvena tarp knygų, verčia prancūzų simbolistų kūrybą, apie kitokią poeziją nenorėdamas nieko žinoti), kiti patys perauga simbolizmą, rašydami jam atsisveikinimo laiškus. Mallarmé eilėraštyje „Kai ėmė grėst šešėlis“ sako, jog aukšta žvaigždėta nakties erdvė kelia tik nuobodulį, dangaus didybė ir žvaigždžių spindesys tesąs išpūstas melas, kurį išrėkusi tamsa; galaktikos, tie negyvos materijos gabalai, konvulsiskai pulsuoja paskutinėj agonijoje.⁴² Juan Ramón Jiménez, ispanų poetas, rašo: lyrinis subjektas, per naktį grožėjęsis peizažu („Baladė apie mėnulį virš pušies“), ryte mato, kaip pušis nukertama ir nuvežama girgždančia arba⁴³. O kitame eilėraštyje prašo: „Prote, duok man tikslius vardus daiktams.“⁴⁴ Apie savarankišką daiktų būtį daug rašo Rainer Maria Rilke. Rusų akmeistai skelbia daikto viršenybę, kviečia grįžti žemėn į materialųjį pasaulį, į daiktą, tikslių žodžio reikšmę (klarizmas).⁴⁵ Rusų simbolizmo korifėjus Aleksandr Blok netruką išsižadėti Vladimiro Solovjovo, ima kratytis muzikalumo, ieško paprasto žodžio.⁴⁶

Modernistai nuo Baudelaire'o iki Elioto reikalauja drąsiai žiūrėti į dienos apšviestą pasaulį, kad ir koks nepoetiškas jis būtų. „Poeto uždavinys kurti poeziją iš nepaliestų re-

⁴¹ Vytautas Kubilius, XX amžiaus literatūra, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 195.

⁴² Д. Обломиевский, Французский символизм, Москва, 1973, с. 265.

⁴³ Д. К. Царик, Типологии неоромантизма, Кишинёв, 1984, с. 55.

⁴⁴ Ibid., p. 67.

⁴⁵ Краткая литературная энциклопедия, т. 1, Москва: Советская энциклопедия, 1962, с. 372.

⁴⁶ Ibid., p. 119.

sursų ir nepoetiškus dalykus paversti poezija“ (Eliot)⁴⁷. Imažistai (Thomas Ernest Hulme, Ezra Pound ir kt.) kviečia ieškoti grožio mažuose ir sausuose dalykuose⁴⁸.

Romantiškoji gražbylystė ir jausmingumas tampa juokingi. Osip Mandelštam šaiposi iš simbolizmo⁴⁹. Paklaustas, kelinta dabar valanda, jis išdidžiai atsako: „Dvidešimtas amžius.“⁵⁰ William Butler Yeats mano, jog „menas <...> juda tam tikros herojinės disciplinos kryptimi“⁵¹. Ernst Cassirer taria: „Menas yra ne pamėgdžiojimas, o tikrovės atskleidimas.“⁵² „Meno tobulumo matas yra ne jo užkrečiamumo laipsnis, bet sugebėjimo stiprinti ir skaidrinti sąmonę laipsnis.“⁵³ Martin Heidegger taip apibūdina XX a. poezijos patirtį: „Iki šiol menui rūpėjo grožis, o ne tiesa.“⁵⁴ Todėl Eliotas siūlo perkelti svorio centrą nuo subjektyvaus domėjimosi savuoju „aš“ į objektyvųjį pasaulį, kultūrą, slopinti menininko asmenybę, kurti beasmenę lyriką ir žmogaus pasaulėjautą perteikti neutraliais vaizdais.

Pažvelgę į Putino simbolistinę lyriką matome, jog visi modernistų reikalavimai ir vertinimai jai visiškai netinka. Neatsitiktinai Solovjovas yra pavadintas paskutiniu neoplatonizmo korifėjumi⁵⁵, o simbolistai – paskutiniais krikščionybės kankiniais⁵⁶. Klasikinė poezijos kalba jų poezijoje pasiekė ne tik originalių aukštumų, bet ir priėjo savotišką ribą. Roland Barthes lygina klasikinės ir moderniosios poezijos kalbą:

Klasikinė kalba visuomet virsta įtikinamu nenutrūkstamumu, postuluoja dialogą, kuria universumą, kur žmonės nėra vieni, kur žodžiai niekada neturi baisaus daiktų svorio <...>. Klasikinė kalba yra euforijos nešėja <...> moderni poezija yra objektyvi poezija. Visata joje tampa izoliuotų ir bauginančių objektų netolydumu, <...> vertikalų eile, objektas iškart atsitiesia pripildytas visų savo galių, sugebėdamas tikrai nurodyti gaires dar tuščiam ir dėl to baisiam pasauliui. <...> poetiniai žodžiai nesiderina su žmonėmis: nėra modernaus poetinio humanizmo, nes šis iškilęs diskursas yra kupinas siaubo.⁵⁷

Simbolizmas buvo vienas bandymų dar kartą leisti į Absoliuto atpažinimo žygį. Tam prireikė didžiulės dvasinės sutelkties ir naujos kalbos resursų paieškos. Atlikęs eksperimentą, simbolizmas atliko ir savo didžiąją misiją. Tačiau išsėmęs savo priemones, labai tradiciškas savo šaknimis, jis nustojo įtikinamos galios ir tapo nebemodernus.

⁴⁷ T. S. Eliot, *To Criticize the Critics*, New York, 1965, p. 132.

⁴⁸ G. Baužytė, *Simbolizmas anglų literatūroje*, Vilnius: VU leidykla, 1987, p. 45.

⁴⁹ «Человек больше не хозяин у себя дома. Ему приходится жить не то в церкви, не то в священной роще друидов, хозяйскому глазу человека не на чём успокоиться. Вся утварь взбунтовалась. Метла просится на шабаш, печной горшок не хочет больше варить, а требует себе абсолютного значения.» – О. Манделшам, *Щ природе слова*, Москва, 1992, с. 14.

⁵⁰ Н. Струве, *Осип Манделштам*, Томск: Володей, 1992, с. 14.

⁵¹ G. Baužytė, *op. cit.*, p. 45.

⁵² Ernestas Kasireris, „Menas“, vertė Bronius Genzelis, in: *Grožio kontūrai: Iš XX amžiaus užsienio estetikos*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 313.

⁵³ *Ibid.*, p. 318.

⁵⁴ Martynas Heidegeris, „Meno kūrinio prigimtis“, vertė Juozas Girdzijauskas, in: *Grožio kontūrai*, p. 222.

⁵⁵ Что такое огромный книжный труд Соловьева <...>, Только щит и меч – в руках рыцаря, добрые дела – в жизни монаха <...>. Только средство: для рыцаря – бороться с драконом, для монаха – с хащсом...» – О Владимире Соловьеве, т. 5, Москва, 1911, с. 451; cit. iš: Арвил Пайман, *История русского символизма*, перевод с английского В. В. Исакович, Москва: Республика, 1998, с. 156.

⁵⁶ Н. Струве, *op. cit.*, p. 14.

⁵⁷ Rolanas Bartas, „Nulinis rašymo laipsnis“, iš prancūzų k. vertė Galina BaužytėČepinskienė, in: *Idem, Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 46–47.

Koks gi radikalus posūkis įvyksta ant XX amžiaus slenksčio? Ką reiškia modernus ir nemodernus? Nemodernus – tai tradiciškas, įprastas per šimtmečius santykis su pasauliu ir savimi? O modernus? Nusikratęs sentimentų – prieraišumo prie žmonių, gamtos, Dievo – kaip nereikalingos naštos? „Švarus“ ir atviras fenomenologinei įžvalgai? Visiškai laisvas, bet ir niekam nereikalingas? Vienišas ir tragiškas abejingame pasauly?

Vakarų metafizinis mąstymas iš esmės yra mąstymas apie santykį tarp subjekto ir objekto, tarp žmogaus ir daikto, tad čia tektų ieškoti pakitimų. Tradicinės žiūros – tiek mene, tiek filosofijoje – esmę nusakė dar Kantas, kalbėdamas apie fenomeną, t. y. daiktą, sukurtą žmogaus vaizduotės. Pažindami aplinką, žmonės pažįsta daiktus tik tiek, kiek juos imanentizuoja, savo produktyviaja vaizduote (juslumo ir intelekto sintezės pagrindu) suteikia jiems tam tikrų savybių, bet niekad nepažįsta daikto iki galo (mato reiškinių, ne daiktą). Visad lieka nepažinti vidinė pusė: ar galima, tarkim, kartą ir visiems laikams pasakyti, kas yra mirtis? kas yra kitas žmogus? kas esu aš pats? Šimtais atsakymų galima artėti prie kažkokios esmės, bet gal tai bus tik iliuzija, tebesanti vis taip pat toli nuo tiesos, kurios pažinti apskritai neduota.

Putino „Tarp dviejų aušrų“ yra ryškiausia čiurlioniškojo simbolizmo poetinė apraiška. Kartu ir kraštutinė riba, už kurios lietuvių poezijai vėrėsi jau kitas horizontas.⁵⁸ Eilėraštis „Tarp dviejų aušrų“ patvirtina, koks ontologiškai svarbus Putinui simbolizmas, simbolizmo „ideologija“ kaip santykio su pasauliu būdas, simbolizmo estetika, todėl lietuvių literatūros istorijoje, kalbant apie literatūros sroves, Putinas visada iškilis visu ryškumu kaip milžiniška figūra.

Po rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ Putino estetinė programa keičiasi. 1936 m. išleistą knygą pavadina – „Keliai ir kryžkeliai“, lyg pabrėždamas ieškojimų etapą, tačiau didelio blaškymosi nėra: kai kurie 1926–1928 m. sukurti eilėraščiai, dar priklausą „Tarp dviejų aušrų“ rinkiniui, ir didžioji dalis naujos knygos kūrinių atspindi pasikeitusią poeto pasaulėjautą: aiškus dramatiškumas, ramus ir giedras tonas, meilės temos dominavimas išreiškia kokybiškai naują santykį su būtimi. Šis nusiteikimas artimesnis ne simbolizmui, bet neoromantizmui – naujesnei srovei, kaip tik įsivyravusiai to meto lietuvių poezijoje.

Radikalesniam posūkiui į modernizmą Putinas dar neįjutė poreikio, nors lietuvių literatūroje jau buvo bandymų (tiesa, toliausiai šia kryptimi nužengęs Henrikas Radauskas tuo metu liko beveik nesuprastas). Tik po amžiaus viduryje išgyventų sukrėtimų – trėmimų, karo, pokario rezistencijos – literatūroje įvyksta gana staigus posūkis, laužas tradicinį kalbėjimą. Grubūs ir nepoetiški daiktai bei prozaizmai ima brautis ir į Putino eilėraščių.

„Rūpintojėlis“ ir būties prasmė

Vinco Mykolaičio Putino „Rūpintojėlis“, laikomas vienu geriausių poeto eilėraščių, yra įdomi mįslė savo turiniu ir forma. Pirma, jame daug kas atpažįstama – čia, rodos, yra viskas, kas sudaro Putino simbolistinių eilėraščių poetiką: šviesi žvaigždėta naktis, platus laukai, vienišas klajūnas po dangaus skliautu, žavėjimasis visatos grožiu ir kardinalūs klausimai, svarstymai, gilus susimąstymas. Tačiau kartu jaučiame, jog jame yra kitas, kiek netikėtas turinys – tą kitioniškumą kuria Rūpintojėlio figūra, jo buvimas šalia sutrikdo įprastą didesnę ar mažesnę kūrinio subjekto ir numanomo „viešpačio“, individo ir visuomenės, vidinio bei išorinio, „tikro“ ir „netikro“ pasaulio konfrontaciją. Nėra ir subjekto įsiklausymo į savo individualią būtį. Taigi bendras fonas tas pats, bet vyksmo turinys jau visai kitas.

⁵⁸ Viktorija Daujotytė, „Kūrinys – poezijos knyga“, in: Putinas, Tarp dviejų aušrų, s. p.

Antra, kuo netikėtas eilėraštis, yra tai, kad iš pažiūros jis labai paprastas, čia nuolat kartojami tie patys žodžiai ar žodžių junginiai, bet vos imamės eilėrašį nupasakoti, pajuntame, kad jis sudėtingas ir daugiareikšmis, kelių dimensijų – ir sunku paaiškinti, kaip tos dimensijos sukuriamos tokiomis nesudėtingomis priemonėmis. „Rūpintojėlis“ turi savyje tai, kas sudaro lyrikos šedevrą – paprastą formą ir gilų turinį. „Tautosakine tradicija remiama lyrika atrodo esanti priešingame poliuje negu refleksyvi, filosofinė lyrika. Tipologinėje klasifikacijoje taip ir yra“, – rašo Viktorija Daujotytė⁵⁹. „Rūpintojėlis“ įveikia šias klasifikacijas, nes reprezentuoja šių dviejų tipų meninę sintezę. Subtilių lyrikos kūrinį sunku analizuoti neišardant įspūdžio vienovės, aptarti sąvokomis, įrodinėjant jo vertę priartėti ir nenubaityti lyg kokio gražaus drugelio. Diskretus aptarimo diskursas rizikuoja sugriauti sinkretišką grožinio kūrinio vienovę. Pastaroji nukreipta daugiau į suvokėjo jausmus. Analizė bando protu suvokti, apie ką, kodėl ir kaip čia kalbama. Visapusiškumas faktiškai neįmanomas, tenka pasirinkti kokį nors vieną aspektą – veikėjus, siužetą, nuotaiką arba net įspūdį, bandyti išsiaiškinti, kas jį sukelia, – tik taip, atskiromis pakopomis, galima priartėti prie visumos, kuri, žinoma, bus sąlygiška ir subjektyvi. Tačiau visumos siekiančiame subjektyvume esama nemažai universalumo – tai ir pateisina interpretaciją.

Pakartojimai, kurių tekste tiek daug, archajiški žodžių persidengimai („dūmas dūmoti“, „rūpestėliu rymai“, „vargų vargeliai“) sudaro neskubraus pasakojimo įspūdį, sulaiko dėmesį – intensyvina ne veiksmą, bet išgyvenimą, tarytum kviečia užsibūti ir pajusti, kaip skleidžiasi kažkoks net ir eilėraščio subjektui mažai žinomas būties paveikslas. Kūrinyje vartojami paprasti žodžiai, ir mintys, atrodo, paprastos, ir nevyksta nieko ypatingo, bet kartu užvaldo nuojauta, jog kažkas kaupiasi ir bręsta. Intensyvumą sukuria ir besikeičiantis kalbėjimo modusas: pirmoje strofoje svarbiausias – kreipinys, antroje dominuoja keitinimas, toliau – klausimas, ketvirtoje strofoje – spėjimas, o penktoje – prašymas. Taigi paprastumas apgaulingas: tarytum ore plevenančios kūrinio auros negalime paaiškinti pakartojimais, žodžių formomis, veikėjais ar kitais apčiuopiamais dalykais – prasmė gimsta ne tiesiogiai, bet kaip visų elementų ryšys ir dinamiška sąveika.

Kreipinys „Dievuli mano“, kuriuo eilėraštis prasideda ir kuris yra kartojamas kiekvienoje strofoje (išskyrus antrąją), primena ir liaudies dainą, ir maldą. Tautosakinis elementas „Rūpintojėlyje“ labai stiprus – štai ir pakartojimai, ir deminutyvinės žodžių formos („naktuzė“, „rūpestėlis“), ir nusistebėjimui reikšti vartojamas tarminis posakis „kas per“, ir laisvės vardas – „valia valuzė“. Nors kreipinio „Dievuli mano“ panašumas su liaudies dainos refrenu neabejotinas, vis dėlto jis nėra tapatus. Refrenas, nuolat kartojamas žodis ar jų junginys, dainoje nekeičia nei dainos turinio, nei savo reikšmės, tiesiog palaiko ritmą. Tuo tarpu čia žodžių junginys patiria net kelias moduliacijas. Iš pradžių „Dievuli mano“ galim skaityti kaip šūksminę eilutę, nieko, be emocinio krūvio, nereiškiančią, nors pats tokio semantiškai prisodrinto žodžio (Dievas) minėjimas be reikšmės sunkiai įsivaizduojamas. Kartu negalima nepastebėti kreipiniu išsakyto noro bendrauti, dalytis įspūdžiu, kurį sukelia žvaigždėmis nusėtas dangaus skliautas, nebūtinai atmenant, jog Dievulis gali būti ir to skliauto tvėrėjas. Trečioje strofoje „Dievulis“ įgauna labai konkretų pakelės smūkelio pavidalą, priartindamas žvaigždėtą dangų ir kalbėtojo „poetišką“ nusiteikimą prie lietuviško pakelės peizažo ir prastuolių, kurie dainomis išdainuoja savo vargus (čia atsiranda dar vienas svarbus veikėjas). Tad kai penktoje, paskutinėje, strofoje grįžtama prie žvaigždžių ir vėl kartojama „Dievuli mano“, tai jau nėra tie patys žodžiai, kuriais prasidėjo eilėraštis. Jie yra gerokai praturtėję: išlaikę ir pirminį nusistebėjimo emocionalumą, ir pa-

⁵⁹ Viktorija Daujotytė, Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 175.

sipildę žemišku turiniu – žmonių vargais, Rūpintojėlio skausmingu budėjimu, kalbančiojo noru įminti jo mįslę ir galiausiai noru dalyvauti šiame rūpestyje – budėti kartu. Kreipinys semantiškai turtėja ir tuo pat metu atlieka dainos pakartojimui būdingą funkciją – kuria išgyvenimo ritmą ir nuotaiką kaip pastovų foną arba, tiksliau, kūrinio intonaciją – šiuo atveju vaizkią ir graudžią lyg Jono Aisčio lyrikoje.

Putinas geba pasukti eilėraščių refleksijos (čia jis stipriausias) linkme nepažeisdamas bendros nuotaikos, tik suteikdamas jai gylį. Aisčio skaidrumas, bet putiniška dimensija, kurios Aistis savo eilėraščiu nesukuria. Vytautas Kavolis eilėraštyje dar atpažįsta Antaną Vienažindį.⁶⁰ Kreipiniu prasideda ir maldos – nebūtinai krikščioniškos, tačiau mažybinė forma, taip būdinga lietuviškai kalbai ir mąstysenai, nukreipia mus į tautosakos ir mitologijos lauką, kuris pagoniškas, o ne krikščioniškas ir kur Dievulis egzistuoja kaip koks visuotinis gamtoje ištirpęs darnos principas, visiškai beasmenis. Deminutyvas atima bet kokį rūstumą iš „Dievo“, įsivaizduojamo kaip tėvas, jį „sušvelnina“ ir paskleidžia motinišką šilumą, nuoširdumą. Krikščioniškos triados „projekte“ Rūpintojėlis, dar vadinamas „liaudiškuoju Kristumi“, atsiduria tarp Sūnaus ir Šventosios Dvasios, moteriškojo dievybės aspekto.⁶¹ Ryšį su krikščionybe, krikščioniška malda, palaiko bendra, nuodėmės apvalantį išgyvenimą primenanti kūrinio nuotaika. Kita vertus, į Dievulį kreipiamasi tartum į asmenį, kreipinys suponuoja artimą, šiltą santykį, ir galėtume matyti Dievulį kaip kokį šalia esantį bičiulį, su kuriuos norime pasidalyti savo įspūdžiu. Tad galime jį traktuoti kaip šviesaus ir gero jausmo, sukkelto žvaigždėtos nakties, personifikaciją, kuri niekur kitur, išskyrus mūsų pačių vidų, neegzistuoja.⁶² Kaip simbolis, Rūpintojėlis jungia dangų ir žemę ir, žinoma, yra daugiareikšmis: susijęs su „vargų vargelių“ godomis ir sapnais – taigi, kaip sakoma eilėraštyje, yra jų sutvertas; senas indoeuropiečių mitas (žinomas antikoje, „Fauste“ jį panaudoja Goethe, vėliau aptaria Heideggeris) pasakoja apie dievybę (romėnai vadina ją Cura, t. y. Rūpesčiu), kuri dalyvauja žmogaus kūrime: Žemė (žemės Deivė) duoda jam kūną (nulipdomas iš molio), tad po žmogaus mirties kūnas vėl atitenkamas žemei; Dangus (dangaus Dievas) įkvepia dvasią, taigi po mirties siela keliaujanti dangun; tačiau kol žmogus gyvas, jis priklauso Rūpesčiui – taigi mitas mus nukreipia individualios būties link. Filosofiniam žvilgsniui Rūpintojėlis simbolizuotų tiesiog pačią būtį. Taigi „Dievulį“ galime atrasti net keliose dimensijose: matyti danguje, jausti esant šalia ir patirti viduj. Tarytum visur. Žodžiu, Rūpintojėlis yra kažkas ir „šiapus“, ir „anapus“, tai, kas sakralu, nepriklausomai, kiek tame sakralume rastume krikščioniško, kiek pagoniško turinio, kiek vyriškos, kiek moteriškos substancijos.

Rūpintojėlio figūra semantiškai turtėja, nes jai vis daugiau reikšmės suteikia lyrinis subjektas, kurio besikeičiantis santykis su aplinka yra svarbiausias kūrinio turinys. Sekdami herojaus veiksmus pastebėtume, jog „Rūpintojėlis“ chronologiškai turėtų prasidėti antrąja strofa, nes čia sakoma: „Išsisiu, sau tariau“, – tad herojus dar nėra išėjęs arba „prisimena“ savo ketinimą išeiti į naktį (Putinui būdingas komponavimas: veikėjas pasirodo antroje strofoje), į lygų kelią, kuris savo atvirybe tartum skirtas plačias dūmas dūmoti. Ketinimas apgaubtas šviesaus nusiteikimo, išsakomas džiaugsminga ir švelnia intonacija,

⁶⁰ Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: Idem, Žmogus istorijoje, Vilnius: Vaga, 1994, p. 226.

⁶¹ Rūpintojėlio motyvai, pasklidę po kitus poeto eilėraščius, dar labiau išryškina šį aspektą: „Sustoki prie kryžkelio liūdno smūtkelio: / Šią naktį jo akys kaip motinos meilė...“ („Nuostabios naktys“); „Bet leiski man, savo paklydusiam sūnui, / Tyliai prie tavęs ligi ryto pabūti.“ – prašoma gimtinės eilėraštyje „Lietuva“.

⁶² Kavolis taip ir supranta „Rūpintojėlio“ svarbiausią mintį: „Dievo simbolis, žmogaus sukurtas, funkcionuoja analogiškai tam, kas žmogui svarbiausia.“ – Vytautas Kavolis, op. cit., p. 227.

sukuriami žodelių „valia valužė“, „šviesiąją naktužę“, ir tas „ant lygaus kelio“, vėl taip tautosakiškai kartojamas net tris kartus, byloja apie didelę vidinę harmoniją su savimi bei pasauliu ir norą išsiveržti, bet ne įveikiant kliūtis, o tik dėl to, kad ta laisve vadinama plati erdvė kviečia savęsp, į šventą naktį (balta spalva koreliuoja su mažiškomis formomis). Skambus žodis „laisvė“, taip liaudiškai pavadinta valužė, neturi jokio metafizinio turinio (to paties pobūdžio transformacija kaip ir su Dievu – jis virtęs Rūpintojėliu), o tik valiūkišką norą pasidžiaugti savo jaunyste – į valias valioti. Jaunatviškas energijos perteklius yra noras bendrauti, džiaugtis ir galbūt atlikti kažką kilnaus. Dabar jau galim suprasti, jog ta geroji valia, arba nusiteikimas, patiria esminį lūžį – atsitinka kažkas, ko herojus nesitikėjo, jis pasielgia taip, kaip neketino.

Sakralumas, įsiveržias stebinčiojo vidun kartu su išvystu nakties vaizdu ir užpildęs subjektą, tapdamas jo turiniu, tą pačią akimirką išsiveržia atgal nuostabos šūksniu. Čia yra labai svarbu pastebėti šį abipusį ir labai staigų santykį: kalbantysis tarytum ištiktas „šoko“ – lyg pirmąkart viską matytų. „Rūpintojėlyje“ perduodamas betarpiškas nuostabos išgyvenimas, atkuriamas pirmakštis naivumas, kai susitinkama su visiškai nauja, nežinoma patirtimi, ir lyrinis subjektas lyg vaikas, lyg nubudęs Buda pirmąkart suvokia ne tik koks nuostabus pasaulis, bet kad yra ir skausmas, ir senatvė, ir mirtis.

Be lyrinio aš, jį gaubiančio dangaus ir šalia rymančio Rūpintojėlio, eilėraštyje yra ketvirta semantiškai reikšminga figūra – „vargų vargeliai“ – žmonės, kurių gyvenimą gerai pažįsta eilėraščio veikėjas, net pasijunta jų narys. „Vargeliai“ – tai pažemintųjų ir nuskriaustųjų pasaulis, išvartųjų pasaulis, kuris anksčiau nepatekdavo lyrinio subjekto refleksijų akiratin. Išvartieji turi savo Dievą, į juos panašų užmirštąjį Dievulį, kuris nesiruošia kovoti už jų teises, jo paskirtis – pabūti, parodyti ir taip padėti nešti vargų našą. Tiesą sakant, galbūt jie ne visada prisimena Dievulio egzistavimą, jo nenutrūkstamą „darbą“ – budėti dieną ir naktį, ir tai ypač sujaudina lyrinį subjektą: jam tartum keistas šis nusižeminimas iki nuskriaustųjų Dievo ir savanoriškas rūpestis. Tai esmingai koreguoja subjekto nusiteikimą: Rūpintojėlio dėka pajuntamas noras susikaupti ir įminti naujai atsivėrusios būties mįslę. Nuolatinis subjekto žvilgsnis į dangaus skliautą implikuoja mintį, jog vargas turi aukštesnį pateisinimą – jo prasmė didelė kaip spindintis dangus ir reikšminga, jog rūpestis yra kosminės prigimties, o kentėjimas turi tiesioginį ryšį su transcendencija.

Eilėraščio žmogus nėra izoliuotas, vienas jo ryšių – su „vargų vargelių“ būtimi. Subjektas jaučia, kaip vidinis energijos perteklius ima skambėti netikėtu kvietimu lig šiol nežinotai būties tiesai, jis paklūsta šiam būties šauksmui ir pasijunta pašauktas įsipareigojimui ir prasmei: jame subręsta būtinumas, išsipildantis laisva, patį subjektą apvalančia auka. „Auka yra laisva nuo bet kokios prievartos, nes ji yra išieškojimas, nukreiptas palaikyti būties tiesą esinio labui. Aukoje glūdi paslėpta padėka“, – rašo Heideggeris⁶³. Auka yra aukščiausia koegzistencijos su pasauliu forma. Eilėraštyje gimsta ir susiformuoja ontologinės priklausomybės žemei, jos socialinei tiesai pajauta.

Lyrinio subjekto kartojamai pabrėžiamas regimasis grožis („žvaigždės, žvaigždės“) ir sieloje išsikerojęs kilnus noras prisidėti, dalyvauti aukoje, paaukoti savo laisvę ir tapti *būties sargybiniu* išryškina tą paslaptinę, sunkiai paaiškinamą, tik sielos gelmėse intuityviai nujaučiamą ir tik ten egzistuojančią estetikos ir etikos vienovę, kurią Kantas išreiškė nepamirštama metafora – „žvaigždės virš mūsų galvų ir moralinis dėsnis mumyse“ – ir kuri Putino eilėraštyje iškyla visa savo tiesa.

⁶³ Martynas Heideggeris, „Kas yra metafizika?“, in: Idem, Rinktiniai raštai, sudarė ir iš vokiečių k. vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Mintis, 1992, p. 133.

Balys Sruoga

Balys Sruoga (1896–1947) pasaulyje žinomas kaip *Dievų miško* – vieno originaliausių veikalų gausioje Europos memuaristikoje apie hitlerinius konclagerius – autorius. Jis esmingai paveikė daugelį lietuvių kultūros sričių ir kaip kūrėjas, ir kaip kultūros modernizavimo strategas. Sruoga priklausė kartai, gavusiai puikų išsilavinimą Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose. Jo asmenybės reikšmę lietuvių kultūrai lemia abipusis asmens ir tautos ryšys.

Jaunystėje sukurta Sruogos poezija darė įtaką pomaironinei poetų kartai. Literatūros ir teatro kritika žadino kūrėjų menines ambicijas, skatino lygiuotis į europinį meną. Sruoga išugdė pirmuosius profesionalius teatro kritikus bei istorikus. Kūrėjo brandą atskleidė dramos veikalai, naujojo poetinio teatro idėjos. XX a. vidurio katastrofų epochoje Sruoga

iškyla kaip tragiško likimo asmenybė – intelektualas, menininkas, patyręs baisius abiejų totalitarinių režimų išbandymus, tačiau jo dvasios nepajėgė sugniuždyti nei fašistinio konclagerio kančios, nei stalinistinės diktatūros prievarta. Sruoga yra įrašytas tarp 100 Lietuvos asmenybių, per tūkstantmetį labiausiai nusipelnusių Lietuvai (Tadas Gutauskas, skulptūra *Vienybės medis*, 2009).

Balys Sruoga gimė 1896 m. vasario 2 d. Baibokuose (Biržų r.), turtingų ūkininkų šeimoje. Tėvas Pranciškus, motina Agota Lomanaitė. Šeima buvo gausi – aštuonetas vaikų (išaugo 5 sūnūs). Tėvas išleido į aukštuosius mokslus net keturis sūnus, mokyklą lankė ir duktė Emilija. Iš tėvų Sruoga paveldėjo kalbos talentą – motina garsėjo gebėjimu šnekėti eiliuotai, tėvas buvo aštrialiežuvis, žodžio kišenėje neieškantis pašnekovas.

Vabalninko pradžios mokykloje Balys su draugais skaitė draudžiamą lietuvių literatūrą – žavėjosi Maironio *Pavasario balsais*, poema *Tarp skausmų į garbę*, rašė eilėraščius. 1905–1906 mokslo metais vyresnysis brolis Juozas, grįžęs į tėviškę su kitais Peterburgo universiteto studentais, į revoliucinę veiklą įtraukė ir jaunėlį. Balys Vabalninke klįjavo atsišaukimus, dalyvavo demonstracijose. Vėliau pasklido kalbos apie juodašimčius, kurie malšindami revoliuciją neva išžudė kone visus žmones Latvijoje ir dabar slenka į Lietuvą. Girdėtos baisios istorijos įkvėpė Sruogą sukurti dramą *Baisioji naktis* (1935).

1907 m. jis įstojo į Panevėžio realinę mokyklą, kurioje visų dalykų mokyta rusų kalba, drausta kalbėti lietuviškai. Sruoga vadovavo slaptai aušrininkų kuopelei, rengusiai susirinkimus, skaičiusiai referatus, leidusiai ranka rašytą laikraštėlį *Pavienui menki* – drauge *galingi*, domėjosi lietuvių liaudies pasakomis, dainomis, patarlėmis, palaikė ryšius su Petrogrado, Maskvos lietuviams studentais. Priklausė dramos bei muzikos draugijai „Aidas“, vaidino mėgėjų spektakliuose, kuriuose susipažino su Une Babickaite – būsimąja garsia teatro ir kino aktore, režisiere. Pirmuosius eilėraščius, žinutes apie teatro mėgėjų veiklą Panevėžyje išspausdino vos penkiolikos metų. Nuo 1911-ųjų *Aušrinės*, *Lietuvos žinių*, *Rygos naujienų* skaitytojams rašė dangstydamasis įvairiais slapyvardžiais: Svajus, D. Kaunis,

Šelmis Plunksnadraskis, Homunculus ir kt. 1914 m. laikraštyje *Vairas* buvo paskelbta žinutė apie ypatingą įvykį: Panevėžio realinę mokyklą baigė net 16 lietuvių. Tarp jų ir Balys Sruoga bei Juozas Urbšys – būsimasis nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministras, diplomatas, vertėjas.

1914 m. Sruoga įstojo į Petrogrado miškų institutą, tačiau greitai miškininko uniformą iškeitė į poetui deramą drabužį – ilgą, vėlyje besiplaikstančią peleriną ir pradėjo literatūros studijas Petrogrado ir Maskvos universitetuose. Lietuvos spaudoje kritiškai vertino to meto meną. 1915 m. *Pirmajame bare* viliasi „geresnių laikų, kada skaitytojai ir kritikai [...] nebereikalau iš dailės duoklės pilietiškumui ir moralei“, nes „vien tik sielos atvėrimo galingumu galim veiklą vertint“.

Maskvoje didžiausiu autoritetu Sruogai tapo poetas Jurgis Baltrušaitis. Jo literatūriniam salone susipažino su garsiais rusų rašytojais, teatralais, dainininkais. Peterburge aktyviai protegavo ir skatino mokytiis vaidybos meno iš Panevėžio laikų pažįstamą Unę Babickaitę. „Visiems lietuviams B. S. išgarsina mane kaip didžiausią talentą. Bruka mane visur [...]. Jei kas suabejoja mano talentu, išvadina tą durniumi, galvijū. Kam ceremonintis!“ – vėliau pasakojo Babickaitė. Užsimezgė draugystė su Rusijoje studijuojančiais jaunaisiais lietuvių rašytojais, dailininkais: skulptoriumi Juozu Zikaru, rašytoju Ignu Šeiniumi, poetu Juliumi Janoniu, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio seserimis Valerija ir Jadvyga Čiurlionytėmis, dailės istoriku, kritiku, grafiku Pauliumi Galaune ir daugeliu kitų. Peterburge susipažino su būsimąja žmona Vanda Daugirdaite, kilusia iš senos Lietuvos bajorų giminės (Kaune Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje saugomas Daugirdų šeimos genealoginis medis apima 1443–1983 m. laikotarpį). Per 1917-ųjų atostogas išvažinėjo beveik visą Kaukazą, Krymą. Aistra alpinizmui tapo neatskiriama Sruogos gyvenimo dalimi.

1918 m. po Rusijos revoliucijos, bado, sunkios ir pavojingos kelionės per fronto liniją, pasak Sruogos, iš tikro pragaro, sugrįžo į Vabalninką. Po trijų dienų pėsčias iškeliavo į Kupiškį aplankyti bičiulės Unės. Sruogos išvaizda nugąsdino kupiškėnus, o Unei dedikuota knyga *Dievų takais* papiktino jos motiną. Susitikimo būta neilgo. Sruoga pasibaisėjo provincijos žmonių tamsumu, bet Unei jis atrodė tikras Poetas: „Ėjo majestotiškai. Jaunas, lieknas asketas, įkvėptas pranašas, pasiramščiuodamas berželiu. Juoda, plati, žemę siekianti pelerina plaikstėsi nuo rudens vėjo. Gintaro karoliai švytėjo ant jo atsegto kaklo. Miestelyje nebuvo nė vieno, giliau įžvelgiančio.“

Sruogos charakteryje derėjo kontrastingos savybės: elgesio bei išvaizdos ekscentriškumas su pareigingumu, itin kandus meno kritiko tonas su vyriausybės leidžiamo dienraščio redaktoriaus korektiškumu. 1919–1921 m. Sruoga redagavo dienraštį *Lietuva*, rašė „vedamuosius“ politinius straipsnius. Diplomatas Balys Balutis pasakoja: vyresni kolegų iš Užsienio reikalų ministerijos duodavo politinę temą, reikalingą tų dienų Lietuvos tarptautinei politikai, o „Balys ‚nuobliudavo‘ ir ‚nupoliruodavo‘ ją savo redakciniam straipsnyje taip, kad mudu su Petru Klimu (abu buvę redaktoriai) net stebėdavomės: kas bus Sruoga geresnis – politikas ar rašytojas?“

1921 m. jis išvyko tęsti literatūros studijų į Miuncheno universitetą, kurį baigė 1924 m. įgijęs filosofijos daktaro laipsnį. Apgynė disertaciją *Lietuvių liaudies dainos*, ji tapo veikalu *Dainų poetikos etiudai* (1927), kuris iki šiol tebėra reikšmingas lietuvių folkloro tyrimas. Iš Miuncheno į Lietuvos bei JAV lietuvių spaudą Sruoga siuntė daug straipsnių literatūros bei teatro temomis. Įžvalgiai nagrinėjo Jurgio Savickio *Šventadienio sonetų* novatoriš-

kumą, plačiau apmąstė Maskvos Dailės teatro kūrybos stilių, ironiškai aptarė klastingą Sovietų Sąjungos kultūros politiką, kuri sunaikino emigracijoje vaidinusių, pasaulinę šlovę pelniusių Maskvos Dailės teatrą. Straipsniuose ryškėja satyrinis stilius („Taip bolševikai geriausiai Vakarų Europos teatrą paskandino. Bolševikai patenkinti juokias“). Dideliame straipsnyje aprašė 1922 m. pavasarį matytą spektaklį, unikalų Europos kultūros reiškinių: Bavarijos kaimo Oberammergau gyventojų vaidinamą Kryžiaus kančių misteriją. Kas dešimtmetį rengiamų religinių vaidinimų tradicija nuo 1633 m. tęsiasi iki šiol.

Po studijų Miunchene grįžęs į Lietuvą Sruoga vedė istorikę ir pedagogę Vandą Daugirdaitę. 1925 m. jauna šeima susilaukė vienturtės dukters Dalios. 1924 m. Sruoga ėmė dėstyti Lietuvos universitete Kaune (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universitetas), 1926 m. jo ir Vinco Krėvės iniciatyva įsteigtas Teatro seminaras. 1939 m. perkėlus Humanitarinių mokslų fakultetą iš Vytauto Didžiojo universiteto į Vilniaus universitetą, prie jo veikęs Teatro seminaras pertvarkytas į pirmąją Lietuvoje Teatrologijos katedrą. Nuo 1940 m. Sruoga Vilniaus universitete dėstė rusų literatūrą, vokiečių Romantizmą, teatro istoriją.

1943 m. kovo 17 d. Sruoga drauge su 48 lietuvių inteligentais, pasipriešinusiais vokiečių okupacinės administracijos sumanymui sudaryti lietuvių SS legioną, išvežtas į Štuthofą (Stutthof) koncentracijos stovyklą. Sruoga visam laikui išsiskyrė su žmona ir dukterimi, kurios karo pabaigoje išvyko iš Lietuvos.

Štuthofe Sruoga keletą mėnesių dirbo sunkiausių miško darbus, gaudamas po 200 g duonos per dieną. Vasaros pradžioje grupė kalinių buvo atleisti nuo darbo prievolės ir tapo įkaitais. Lietuvoje kam nors nukovus gestapininką, įkaitams grėsė mirties bausmė. Po kelių mėnesių Sruoga buvo priimtas į komendantūros skyrių tvarkyti raidinio kalinių sąrašo. Laiškuose žmonai ir dukteriai kalba apie kančių subrandintą patriotizmą.

1945 m. grįžęs iš koncentracijos stovyklos Sruoga profesoriavo universitete, sunkiai išgyveno vienvietę, ideologinius kūrybos varžymus, viešą menininko pažeminimą. Nepakenčiamos gyvenimo sąlygos pakirto sveikatą. Gydydamasis Birštono sanatorijoje per tris mėnesius parašė atsiminimų knygą *Dievų miškas*, kuri buvo pasmerkta kaip neatitinkanti sovietinės ideologijos ir dėl to nespausdintina. Pagal ideologinius reikalavimus parašė dramą *Pajūrio kurortas*, kurioje herojų vaidmenyse parodė raudonuosius pogrindininkus, raudonuosius „išlaisvintojus“. Paradoksalu, bet pagal *Pajūrio kurortą* režisierės Aurelijos Ragauskaitės sukurti spektakliai (1975, 1985) buvo ryškus lietuvių teatro įvykis.

Sruoga neišdavė savo meninių principų ir, nepaisydamas sovietinės cenzūros, sukūrė poetinį ciklą „Giesmės Viešnelei Žydriajai“, liko nebaigta poetinė drama *Barbora Radvilaitė*. Mirė 1947 m. spalio 16 d. Vilniuje, palaidotas Rasų kapinėse.

Sruoga – žymus rašytojas ir aktyvi plačių interesų asmenybė, moderniosios lietuvių kultūros formuotojas. Atvažiavęs į Kauną, 1919 m. Švietimo departamentui pateikė literatūrinio gyvenimo modernizavimo programą – siūlė steigti pasaulinės literatūros universitetą, kuriame būtų supažindinama su literatūros, kultūros istorija, estetika, organizuoti literatūros vertimus, knygų leidybą, steigti knygynus, literatūrines premijas, rengti literatūros konkursus, rašytojus aprūpinti lėšomis, rengti literatūros paskaitas bei vakarus. Pirmą ir paskutinį kartą Sruoga ketino įsitraukti į politinę veiklą – 1920-ųjų pavasarį kaip „Santaros“ partijos narys balotiravosi Steigiamojo Seimo rinkimuose. Deja, konkretūs kultūrinio gyvenimo planai buvo įgyvendinti tik menininkų susibūrimuose – „Vilkolakis“ klube bei Lietuvos meno kūrėjų draugijoje. Sruoga priklausė abiejų iniciatyvinėms

grupėms, abiem atidavė daug laiko ir energijos.

„Balys Sruoga eina pirmojoje mūsų jaunosios raštijos avangardo grandinėje“, – 1921 m. *Skaitymų žurnale* teigė E. Radzikauskas (Liudas Gira). Pasak Kazio Borutos, jo kartos žmonėms Sruogos žodis buvo labai paveikus: „Gaudėm jo eilėraščius ir straipsnius.“ Aštuoniolikmetis jaunuolis daugiau nei pusšimtį kilometrų kratosi duobėtais keliais, kad nusipirktų ką tik išleistą knygą: „Kai išėjo jo ‚Dievų takais‘, nesulaukdamas, kada pasirodys knygyne, važiauvau per naktį karieta iš Marijampolės (tada dar nebuvo geležinkelio) į Kauną, kad greičiau knygą pamatyčiau.“ Sruogos kartos poetų požiūrį į tradiciją atskleidžia 1920 m. išspausdintas Paporonio (Antano Šmulskščio) atsisveikinimas su Maironiu: „Tave [...] matau saulėlaidos masinančioj šviesoje ir tariu, gerbdamas Tavo vardą: Labanakt, Maironi!“

Anot Teofilijos Vaičiūnienės, „didelius darbus ir neišdildomus pėdsakus Sruoga paliko mūsų kultūriniam gyvenime, bet yra sritis, kurios be jo negalime įsivaizduoti, – tai Lietuvos dramos teatras ir lietuvių dramaturgija. Sruoga – pirmas mūsų rimtai pasiruošęs teatrologas“. Grįžęs iš Miuncheno jis lankė ir recenzavo kone visus Valstybės teatro spektaklius, parašė teatrologinių studijų (*Lietuvių teatras Peterburge, Vaičiūno dramaturgija, Kipras Petrauskas*). Drauge su Vytautu Bičiūnu ir režisieriumi Antanu Sutkumi 1919 m. gegužės 4 d. įkūrė menininkų klubą „Vilkolakis“, kuris vėliau tapo humoro ir satyros teatru. Sruoga buvo pirmasis klubo prezidentas, vadintas vaidila. Klubo salėje per visą sieną buvo nupieštas jo, kaip pirmojo vaidilos, paveikslas (dailininkė Olga Dubeneckienė). Sruoga pasiūlė klubo pavadinimą, simbolizuojantį kūrybingumą, „monais“ besiverčiančių žmonių sambūrį, buvo išradęs idėjų įkvėpėjas, rašė scenarijus improvizaciniams vaidinimams, ugdė aktorius.

Svarbus lietuvių teatro istorijos laikotarpis – 1929–1934 m., kai Valstybės teatrui vadovavo režisierius Andrius Oleka-Žilinskas, žymiausias XX a. pirmosios pusės lietuvių teatro reformatorius. Sruoga visapusiškai rėmė jo veiklą, naujus darbo su aktoriais metodus. Tuo pat metu parašė daug reikšmingų straipsnių, studijų („*Šarūnas* Valstybės teatre“, „*Dickenso Varpai* Valstybės teatre“ ir kt.). Drauge su Oleka-Žilinsku Sruoga įsteigė Vaidybos studiją, kurioje buvo išugdyta jaunoji aktorių ir režisierių karta, formavusi lietuvių teatro veidą penktajame–aštuntajame XX a. dešimtmetyje. Rūpindamasis lietuvių teatro istorijos paveldo saugojimu, Kauno universitete įsteigė Teatro seminaro muziejų (1926), kuriame pradėtas kaupti teatro istorijos archyvas.

Sruogos vadovaujama Teatro seminaro 1926–1943 m. subrendo pirmieji profesionalūs Lietuvos teatro kritikai, istorikai. Profesorius skatino mokslinį darbą – su studentais pradėjo rašyti lietuvių teatro istoriją. Studijas paskelbė Vytautas Maknys (*Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis*, 1936), Antanas Vengris (*Kastantas Glinškis: iki trisdešimties metų darbo scenoje*, 1937), Julius Būtėnas (*Lietuvių teatras Vilniuje 1900–1918*, 1940), Vanda Zaborskaitė (*Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, 1981), 1999 m. išleistas Jurgio Blekaičio diplominis darbas *Algirdas Jakševičius – teatro poetas: iš Lietuvos teatro praeities* ir kt.

*Tik išjunk iš Balio Sruogos veiklos
bei kūrybos tą aukštą tarnavimą
savo tautai – ir išjungsi pačią esmę,
neliks iš jos nei vardo, nei pėdsako.
Atimk iš nepriklausomos Lietuvos
tokius žmones – žmones lyg mielės –
kaip Sruoga, ir koks nepalyginti
skurdesnis, pilkesnis liks jos vaizdas!*

Jurgis Blekaitis, 1957

Intelektualinė ir demokratinė teatro seminaro dvasia traukė gambiausius universiteto studentus. Principingumu ir drąsa kritikuoti net paties profesoriaus kūrinių pasižymėjo Bronius Krivickas, teatro seminare taip pat dalyvavo Vytautas Mačernis, Mamertas Indriliūnas, Eugenijus Matuzevičius, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kazys Bradūnas, Bronys Raila, Leonas Kalvelis, Rapolas Šaltenis, Jurgis Arnas Šaltenis, Vera Sotnikovaitė ir visa plejada būsimų kultūros žjmybių.

Temperamentingi, polemienio įkarščio kupini keli šimtai Sruogos literatūros, teatro, kultūros kritikos straipsnių pelnė rašytojui atkaklaus ir kandaus kovotojo už lietuvių kultūros modernėjimą autoritetą. Sruoga nuodugnai aiškinosi lietuviško mąstymo ir veikimo būdo ypatumus, tyrinėjo lietuvių dvasios, lietuvių tautiškumo reiškėjus – nuo liaudies dainų, Maironio poezijos iki dainininko Kipro Petrausko sukurto Lohengrino vaidmens Ričardo Vagnerio (Richard Wagner) operoje. Jam taip pat rūpėjo išsiaiškinti literatūros ir istorijos santykį. Pagrindinis istorine tema parašytų kūrinių uždavinys, Sruogos nuomone, – „mūsų dienų gyvenimą parodyti [...] šaknimis sodriai įsikerojusį žilosios senovės gilmenose. Pasiremiant istorine teisybe, išraiškinti mūsų kultūros tradicijas, sukongretinti stiprybę, kurią iš praeities semti prisiekėme Kudirkai, – tai yra mūsų tautos gyvenime, šalia nepriklausomybės išlaikymo, gal pats svarbiausias uždavinys“. Straipsniuose ir dramaturgijoje Sruoga stengėsi praeitį padaryti *savą ir mylimą*, išmokyti skaitytoją „skirti amžinuosius tautos sąmoningo gyvenimo pradus nuo šiokiadienės menkystos šiukšlių“.

Svarstydamas, kas lemia kūrinių meninę vertę, prieina prie išvados, kad „ne skelbiamosios idėjos sukelia žmonių sielose pageidaujamas emocijas, o atvirkščiai: *sukeltosios emocijos pagimdo idėjas*“. Per kančią atsiveria tiesa Sruogos dramų herojams – kentėdamas praregi Jogaila, Kazimieras Sapięga.

Lietuvių istorinėse dramose vaizduojama didinga viduramžių kunigaikščių Lietuva, naujoviškai atskleista pirmojoje Sruogos istorinėje dramoje *Milžino paunksmė* (1932). Vėliau vaizduojami Lietuvos valstybingumui grėsmingi istorijos laikotarpiai: XVI a. įvykiai tampa libreto *Radvila Perkūnas* (1935) pagrindu, XVII a. pabaigos–XVIII a. pradžios istorija interpretuojama dramoje *Kazimieras Sapięga* (1937–1941, išspausdinta 1947), 1769 m. valstiečių sukilimą vaizduoja drama *Apyaušrio dalia* (1941), 1905 m. įvykiai inspiravo dramą *Baisioji naktis* (1935). Sruoga istorijoje ieško ne herojiško elgesio ir laimėjimų pavyzdžių, o skaudžių pradimų, tragiškų išgyvenimų.

Štuthofe sukuria poetinę dramą *Pavasario giesmė*, kurioje susipina tikrovė ir mitologija, dabartis ir gili senovė. Poetinio teatro idėja buvo brandinama karo pradžioje parašytoje dramoje *Kazimieras Sapięga*, paskaitose teatro seminaro studentams, verčiant Semo Benelio (Sem Benelli) dramą *Apsiautalas* (1942), straipsnyje-studijoje „*Apsiautalo poezija*“ (1943), trijuose Štuthofe parašytuose straipsniuose „Teatro romantika“, „Tikroviškumas vaidybos mene“, „Apie estetinę ir anestetinę tikrovę“. Poetinis teatras suprantamas kaip naujas menas, po žiaurių katastrofų humanizuojantis žmoniją.

Istorinė kronika *Milžino paunksmė* (1932) parašyta 1930 m. paskelbtam literatūriniam konkursui Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-ųjų mirties metinių proga. Sruoga, literatūros profesorius, įtakingiausias teatro kritikas tarpukario Lietuvoje, taria *naujų žodį lietuvių dramaturgijoje*, moderniai interpretuodamas šekspyriškąją dramą. Jis drąsiai derina skirtingo stiliaus epizodus – herojinės dramos (Vytauto laidotuvės), politinės sa-

tyros (Sonkos teismas), farso (epizodas Jogailos miegamajame), grotesko (Sonkos ir Hinčos ginčas), klasikinės tragedijos (Jogailos monologai). Sruogos dramų naujoviškumas atsiskleidžia per personažų emocijas, kūrinį idėjas. Jis įsiklausė į bičiulio Viktoro Biržiškos, pirmojo *Milžino paunksmės* vertintojo, patarimus. „Bendra pastaba, ką jis sakė – dažnai personažai per daug kalba – viską išdėsto, kas juose yra. Esą įdomiausia, kai lieka nedasakyta. Visai teisingai, – aš su tuo sutinku. Dar reikia spausti, kondencuoti, vyti lauk samprotavimus, palikt pergyvenimus.“

Milžino paunksmėje sukurtas lietuvių dramaturgijoje naujas, tragišką kaltę išgyvenantis herojus. Anot Jono Lankučio, „tik poetiniais monologais galėjo būti atskleistas Jogailos sielą užvaldęs lyriškas tėvynės ilgesys, dvasios smelkimas į ‚anapus‘, svetimumas savo ‚žemiškajai karalystei‘“. Dramoje vaizduojama moralinio nuosmukio pritvinkusi aplinka yra ryškus kontrastas šviesiems tėvynės vaizdams, iškylantiems Jogailos atmintyje, jo jausmams tėvynės žemei ir Lietuvos valdovui Vytautui.

Sruoga sukūrė gyvą, spalvingą dramos pasaulį, kuriame dera formos sąlygiškumas ir tikroviškumas. Vaizduojami įvykiai yra poetiškai pakylėti, pasižymi emocine jėga ir filosofiniu apibendrinimu.

Esu matęs įvairias tautas, įvairius papročius. Giliai lenkiu savo žilą galvą prieš Lietuvos ūkininko kultūros didybę, už tai, kad jis tokiomis nepalankiomis sąlygomis išvystė tokį dvasios stiprumą. Šia prasme esu tikrai laimingas ir išdidus, kad gimiau lietuviui...

Balys Sruoga, 1944 02 07

Siūloma literatūra: Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, 1986; Aušra Martišiūtė, „Nauja dramaturgijos koncepcija Balio Sruogos istorinėje kronikoje *Milžino paunksmė*“, in: *Pirmasis lietuvių dramaturgijos šimtmetis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 241–247; Reda Pabarčienė, „Balys Sruoga. Tarp herojinės dramos, komedijos ir klasikinės tragedijos“, in: *Kurianti priklausomybė: lyginamieji lietuvių dramos klasikų tyrinėjimai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010, p. 69–101.

Balys Sruoga

MILŽINO PAUNKSMĖ

Trilogiška istorijos kronika

Trys veiksmai, devyni paveikslai

*Mūsų kraujo kritęs krislas
Užsidegs padangėj Vyslos!*

ASMENYS

JOGAILA - Lenkų karalius

SOFIJA - jo žmona, vadinama SONKA

ŠVITRIGAILA - jo brolis

ELZBIETA ŠČEKOCKA

KATAŽYNA ŠČEKOCKA | *seserys, Sonkos kambarinės*

ZBIGNIEVAS OLESNICKIS - Krokuvos vyskupas

STANISLOVAS CIOLEKAS - Poznanės vyskupas

ANDRIUS - dominikonas, popiežiaus legatas

MYKOLAS KORNIČAS - Bendzino vaitas, vadinamas SIEŠČENCU

JONAS TARNOVSKIS - Krokuvos vojevoda

MIKALOJUS iš Mykolavos

RUMBAUDAS - Lietuvos didžiūnas

SIGISMUNDAS - Šv. Romos Imperijos imperatorius, Vengrijos karalius

VAVŽYNECAS ZAREMBA iš Kalinavos

JONAS HINČA iš Raguvos

JONAS STRAŠAS iš Bialočovos

| *Lenkų riteriai*

SVIENTEKAS - Zbignievo dvaro ūkvedys

LIUCIJA - Zbignievo dvaro šeimininkė

KALĖJIMO SARGAS

JULIJONA - Vytauto našlė

SOFIJA - Vytauto duktė, Maskvos kniazienė

VOSYLIS - Vytauto anūkas, Maskvos kniazaitis

Kariai, riteriai, bajorai, dvasininkai, sargai, tarnai, šokėjos, muzikai, minia

PIRMAS VEIKSMAS

SONKA

LENKŲ KARALIENĖ

Trys paveikslai

PIRMAS PAVEIKSLAS

Krokuva, Vavelio rūmai, karalienės pusė; bent dvejios durys į priešingas puses; 1427 metai

I

SONKA, ZAREMBA

ZAREMBA Ne aš gi kaltas, mano karaliene,

Kad gyvenu kaip vėpūtė prie kelio!

Juk tu žinai... Tu visuomet žinojai –

Tavęs vienos priklausau... Aš esu –

Kaip mažas sargas prie tvirtovės vartų,

Budėjimu saldžiuoju gyvas... Ženklo

Sulauksiu vos – ir jau prie tavo kojų...

SONKA Ach tu, galva! Gražus toks būtum, mielas...

Nieks neatims, kas tau vienam priklausau.

Sakau kaip karalienė ir...

ZAREMBA Brangioji,

Bet kad tokia žiauri tu man esi!

SONKA Žiaurumas – meilės ženklas, – negirdėjai?

Bet jei taip nori širdį man parodyt, –

Žinai, ką padaryk?

ZAREMBA Tik žodį tark –

Prie tavo kojų nusilenks pasaulis!

SONKA Gerai... Tenusilenks prie mano kojų

Tik vienas vyskupas... man to pakaks.

ZAREMBA Kas, – Zbignievas? Jis, vyskupas karūnos?

SONKA O kad ir jis! Ko tu stebiesi taip?

ZAREMBA Aukščiausias vyskupas, bajorų vadas,

Prieš Vytauto pripirštą karalienę

Senam karaliui – nusilenkt ateis?

SONKA Tegu ateis ir nusilenks! Ir tu

Tai padarysi, jeigu aš prašau.

ZAREMBA Nesuprantu...

SONKA Nėra tau ko suprast.

ZAREMBA Kam vyskupo prisireikė malonės?

SONKA O tam, kad riteriai visi – kaip šienas...

ZAREMBA Brangiausia karaliene!

SONKA Jūs geri

Tiktai prie moterų, kol kalbat kur

Užustalėj ir giriatės jausmais...

O reikia moteris apgint – nebèr
Nè vieno karžygio...

ZAREMBA Tu piktžodžiauji!

SONKA Be juoko aš sakau! Treji štai metai,

Kaip vietą užėmiau šalia karaliaus,

O Krokujoj jaučiuos kaip svetima.

Manęs bajorai vengia... Susitikt

Nenori... Ypač vyskupas manęs

Nekenčia... Lyg aš priešas būčiau koks.

ZAREMBA Juk Vytautas – globėjas tavo buvo.

Tau giminė... Jis ir karaliui piršo,

Kad per tave karūną pats valdytų.

Suprask ir tu jausmus bajorų lenkų!

SONKA Ar nežinai, kad Vytautas mane

Kaip šmėkla persekioja, kaip raganius

Nuo tos dienos, kai gimė man sūnus?

Kad man gyvenimo dėl jo nebèr!

Ir tu išaiškint negali bajorams!

Mane su sūnumi apgint! Ach, tu...

ZAREMBA Brangioji! Kiek aš jau esu kalbėjęs!

Bet kad karalius toks! Jis vienas kaltas!

Ką padarau – jis painioja ir griaua!

Ką šiandie pažada, rytoj atšaukia!

Nemato, rodos, nieko ir negirdi,

O tik staiga kaip griausmas ims – apvers

Visus galus: jam Vytautas pataręs

Esą daryti taip, o ne kitaip!

Lyg būtų Vytautas karalius Lenkų,

Ne Jogaila! O kaipgi! Kunigaikštis

Karalių kursto laužyt duotą žodį, –

Ir klauso jo karalius! Nieks nežino,

Ką Vytautas kada dar jam patars!

Bandyki jo augintinę užstoti

Prieš bajorus, įtūžusius lig kaklo!

Jie šaukia keikdami, kad jie neleisią

Bjauroti Vytautui karūnos Lenkų!

Ką vienas prieš visus galiu daryti?

Tave begindamas – labiau klampinčiau!

SONKA O vyskupas – išdrįs! Ir prieš visus, –

Ir vienas! Pats matysi... Juk teisybė,

Tu geras būsi man? Tu padarysi,

Kad panorėtų vyskupas... Gali

Suprasti... Padarysi?... Aš prašau!

Nebegaliu gyventi ujama!

ZAREMBA Bet... kaip... Brangioji!.. Vyskupas toksai...

Kaip čia pasakius... Aš net nežinau...
 SONKA Gali tu jam, kad nori, pasakyti, –
 Jei geras jis bus man, protingai elgsis,
 Tai aš imuos karaliui įkalbėti,
 Kad vyskupas – geriausias patarėjas,
 Geriausias draugas, – visa, ko tik reikia...
 Tegu karalių saugo jis ir gina
 Nuo Vytauto klasingų patarimų!
 Ir tu tai padarysi, aš žinau...
 ZAREMBA Ir ką tu sumanei? Aš jo bijau.
 SONKA Tu jo bijai?! Ar tik ne tavo darbas,
 Kad vyskupas manęs lig šiolei vengia?..
 ZAREMBA Koks įtarimas!.. Kaigi aš galėčiau?..
 SONKA Kaip tu, sakai, galėtum?.. Iš tikrųjų?..
 Gerai! Ir aš taip pat kukliai kalbėsiu:
 Ar vyskupas ateis į mano rūmus –
 Ar tu lankaisi paskutinį kartą!

Įeina KATAŽYNKA

[...]

TREČIAS PAVEIKSLAS

Horodlė 1427 metais. Lenkų delegacijos rūmai. ZBIGNIEVAS ir CIOLEKAS, vieni du, jaučiasi labai nejaukiai

I

CIOLEKAS ir ZBIGNIEVAS

CIOLEKAS Ar ne juokinga, vyskupe, kad mes
 Į skylę šią – Horodlę – susirinkom, –
 Bajorai, vojevodos, vyskupai,
 Karalius ir didysis kunigaikštis, –
 Ir norim spręst tamsios kamaros bylą?
 ZBIGNIEVAS Poznanės vyskupui, matyt, garbė
 Karūnos maža rūpesčio teteikia?
 Jam būtų maloniau naudoti progą –
 Kur vyskupystėj svetimoj tranškytis...
 Dabar manęs juk nēr namie! Gali
 Važiuot ir brautis, – gal kur kąsnį
 Galėsi ir nukąst nepastebėtas...
 CIOLEKAS Teisybę sako tikrą Krokuvos
 Aukštasis vyskupas... Todėl, matyti,
 Jisai toks rimtas, kad, prikandęs iltį,
 Nė žodžio tart negali... Ir meluoja,

Kad jį kaimynas apiplėšt norėjo,
 Ganytojo atlikdams pareigas!
 Godumas, rodos, Krokuvoj dorybe
 Aukšta vadinas?..

ZBIGNIEVAS Tu godus – ne aš!
 Juk tu lindai į mano vyskupystę
 Devocijų pašventint neteisėtai!
 Juk tu, karaliaus raštinėj sėdėdams,
 Sukei, šmeižei, Šventam meluodams Sostui,
 Kol vyskupo gavai infulą aukštą,
 Net vardo kunigo nevertas būdams!
 Tai ne godumas, ką? Aukšta dorybė?

CIOLEKAS Ach, vyskupe, visiems nelygi laimė...
 Ir išimtį bažnyčia ne visiems
 Vienodai daro... Štai vieni, kaip aš,
 Bažnyčioj turi daugel metų dirbt,
 Kol pagarbos sulaukia sostą... Kitas,
 Sakykime, kaip tu, brangus kaimyne,
 Kur nors skerdynėje, kaip prie Griunvaldo,
 Nudurs sužeistą riterį užėjęs,
 Pasisukios karaliaus priemenėj, –
 Ir vyskupas jau jis, – valstybės vyras!

ZBIGNIEVAS Tai piktas šmeižtas, vyskupe Poznanės!
 Tai Vytautas pramanė iš pavydo!

CIOLEKAS Kad tu kare skerdei sužeistą karį?

ZBIGNIEVAS Kai aš paaiškinau, kad visa – melas,
 Manim ir Šventas Sostas patikėjo!

CIOLEKAS Kryžiuočiai skelbia, kad ir jais jis tiki...

ZBIGNIEVAS Tu Šventą Sostą niekini ir gėdą
 Darai bažnyčiai! Vyskupas – šmeižikas!
 Jis vietoj švęstojo vandens bažnyčioj...

Įeina MIKALOJUS

I I

TIE PATYS; MIKALOJUS

MIKALOJUS Garbė manoji vyskupam... Bijoju...
 ZBIGNIEVAS Malonu, Sandomieriaus vojevoda,
 Kad ateini anksčiau... Aptart mums reikia...
 Kol už akių lietuviai neužbėgo –
 Užbėgsim jiems – ir jie turės sutikti...
 CIOLEKAS Čia daug kalbėjo vyskupas gražiai, –
 Pasauly niekas taip kalbėt nemoka...
 ZBIGNIEVAS Juokaut dabar ne laikas!
 MIKALOJUS Man skaudžiausias
 Bylos viešasis iškėlimas. Kam gi

Daugiausia nukentėti teks dėl jos,
 Jei ne karūnos garbei? Šiaip ar taip,
 Bet karalienę turime išteisinti!

ZBIGNIEVAS O kaip kitaip?.. Tai mūsų pareiga!
 CIOLEKAS Teisybės reik žiūrėt, – teisybės, ponai.

ZBIGNIEVAS Karalius – senas, tai tiesa... Bet jis
 Patsai nekėlė jokios abejonės,
 Liežuviai kol pikti neįsipynė...
 Aišku, kad karalienė – nekalta!

CIOLEKAS įsivaizduoju, kaip karalius jaučias!
 Jei būt žinojęs, kad taip bus,
 Verčiau našlys senatvėj būtų likęs...

MIKALOJUS Su juo mes turime ką nors daryti!
 Negalima juk taip! Kol prisimels
 Brigitai šventai, tai tokie Sieščencai...

ZBIGNIEVAS Žalčiai! Iš proto išvarys karalių!
 CIOLEKAS Valia karaliui pasirinkt draugai!
 Sieščenec – kas? Bendzino senas vaitas,
 Daug turįs nuopelnų karūnai mūsų...

ZBIGNIEVAS Tas šnipas Vytauto! Samdytas bernas!
 CIOLEKAS O sukti jis nemoka! Eina tiesiai...

ZBIGNIEVAS Palikęs teisę sukt Poznanės vyrams...
 CIOLEKAS Ar aš, ar tu suktesnis – dar matysim, –
 Aš vyskupas toks pat kaip tu!

ZBIGNIEVAS Iš Vytauto malonės!..
 CIOLEKAS Tu – kieno gi?
 ZBIGNIEVAS Tik ne iš tavo darbdavio!
 CIOLEKAS Meluoji!
 ZBIGNIEVAS Įrodysiu aš tau...
 MIKALOJUS Nusiraminkit!
 Dar kas išgirsti gali jus!

Įeina KARYS

I I I

TIE PATYS; KARYS

KARYS Šviesiausias

Karalius!

MIKALOJUS Ponai, tik vaidų nekelkit!

Įeina JOGAILA, TARNOVSKIO IR STRAŠO lydimas

I V

TIE PATYS; JOGAILA, TARNOVSKIS, STRAŠAS

JOGAILA Tegu bus vardui Viešpaties garbė.

ZBIGNIEVAS Per amžių amžius amžinuosius.
MIKALOJUS Amen.

JOGAILA Nuvargino mane kelionė. Taigi.
Atsikvošėti negaliu. Dar vis tebėr
Toks jausmas, lyg lietus tarytum lijo
Per ištisą gyvenimą. Nuo pradžios.
Lyg ir dabar dar būčiau šlapias visas.

TARNOVSKIS Karalius potvynio užmiršt negali,
Kaip Vysla išsiliejus paskandino
Šiomet laukus ir pievas, Gdansko miestą...

JOGAILA Taip, taip. Tas potvynis. Buvau pamiršęs.
Dabar atsimenu. Ir aš. Kalbėjau...
Kalbėjau Sigismundui, mano draugui.
Pažįstat Sigismundą jūs? Karalių?
Penkis šimtus žadėjo jis man triušių.
Labai jie greitai, sako, veisias. Taigi.
Aš duosiu pusę jų Mazovijos
Valdovams. Teaugina. Man negaila.
Laukų gana jie turi. Taigi. Maisto
Po potvynio turės.

ZBIGNIEVAS *ironija*

Gera širdis
Karaliaus! Paguoda graži bus vargšams...

JOGAILA A?.. Kitą pusę triušių aš manau...
O jūs kaip manot? Man nereikia jų.
Geriausia bus bažnyčiai atiduoti.
Pustrečio šimto. Visa, kas atlieka.
Pas Krokuvos garbingą vyskupą,
Kad jis už mano nuodėmes maldautų.

ZBIGNIEVAS *Jogailos ironijos įžeistas*

Šviesiausias pone, aš priminti drįsčiau,
Kad reikalui rimtam mes susirinkom.

JOGAILA Taip, reikalas svarbus, sakai teisybę.
Aš ir manau, kol tik žmogus gyvena –
Vis reikalai ir reikalai jį spaudžia...

ZBIGNIEVAS Jei leisi, pasiskubint reikia bylą...

JOGAILA Kokią gi bylą? A, žinau. Teisybė.
Gerai, kad priminei, sūnau. Aš – senas
Esu, ir rodos man, kad jus visus
Užauginau ant savo rankų. Šiandie
Malonu atsimint toli jaunystė
Ir jaustis esant tarp vaikų mieliausių,
Kai rengias jie senelio tėvo teist...

ZBIGNIEVAS *vis labiau įsižeisdamas*

Norėčiau aš žinot, kas pirmas dėstys?..

MIKALOJUS Čia nėra ko dėstyti daug. Visi mes žinom.
JOGAILA Kas dėstys? Vyskupe, tavęs prašyčiau.

Sakyk teisybę. Kaip danguj yra,
Tegu taip bus ir žemėj. Vyskupas
Geriau išmano dalykus dangaus.

ZBIGNIEVAS *visai supykęs*

Jei pasakas sakys – mums nėra ko veikti...
Arba pradėti byla svarstyti reikia!

JOGAILA Arba seniai aš jau pradėjau, vaike.

TARNOVSKIS *gelbėdamas padėti*

Visi mes esam žmonės... Nieks nežino
Dangaus sprendimo... moteries širdies...
Karalius mano... reikia karalienės...
Kalčiausi riteriai... Kieno vaikai?

MIKALOJUS Šviesiausia karalienė pavadavo

Karūnos reikalais karalių. Kaipgi...

STRAŠAS Ir riteriai karalių pavadavo

Šeimynos reikalais...

ZBIGNIEVAS Nieks neįrodė.

STRAŠAS Tik tiems, kurie įrodymų nenori!

MIKALOJUS Ar tu stovėjai su žvake pašal?..

CIOLEKAS Klausykite, ką kalba vojevoda!

TARNOVSKIS *gelbėdamas padėti*

O seserys Ščekockos, kambarinės,
Bučiuoja kryžių... Sako, pas valdovę
Buvoję riteriai net septyni,
Jos miegamajam... Vienas kitą keikę...
Jie mums padėjo gaudyti vienas kitą...
Štai Hinča pirmas sugriebė Zarembą,
O patį Hinčą – vyskupas pagavo...
Aš sumedžiojau Kraską ir Kurovskį...
Kiti gi trys pabėgo: Koniępolskis
Ir broliai Ščekocinskiai, Piotr ir Dobek...

STRAŠAS Tarnybos reikalais jie karalienę

Lankyti teikė miegamajam! Puikiai...

MIKALOJUS Be tardymo suimti riterius!

Nesutinku su šitokia tvarka!

CIOLEKAS Sau tardyk sveikas, jei drąsieji vyrai

Pražuvo be žinios!

STRAŠAS O kambarinių

Parodymas? Ar tai dar maža sako?

ZBIGNIEVAS O ką gi tu pareikštum, jeigu kas

Ir tau įkrestų rykščių, kiek seselės

Per tardymą abidvi gavo?

STRAŠAS Niekam

Neleisiu riterio įžeist garbės,
 Nors ir pats vyskupas kėsintųs!
 MIKALOJUS Šviesiausias pone, argi tai teisybė,
 Kad rykštėm plakė moteris taurias?
 CIOLEKAS Kokios ten rykštės! Jeigu karštos širdys
 Seselių atviresnės pasidarė –
 Tai Viešpačiui garbė. Ir neplakė
 Jų nieks. Padrąsino tiktai.

MIKALOJUS Karaliau,
 Kaip šitokia mintis ateit galėjo, –
 Plakt rykštėm?.. Moteris?.. Ir kaip...
 TARNOVSKIS Taip Lietuvos didysis kunigaikštis,
 Karaliaus brolis Vytautas norėjo.

MIKALOJUS O, dar geriau!
 TARNOVSKIS Patsai Šieščenec pylė...
 MIKALOJUS Perkūnai trenktų devyni! Žiūrėkit!..
 Jei Lietuvos valdovai rykštėm plakti
 Pradėjo moteris garbingas lenkų,
 Tai ko daugiau dar mes sulaukti galim?!
 Ar ne verčiau, kad Lietuvos dvaruos
 Žiūrėtų jie savų mergaičių dorą!
 Man gėda net klausyti, kas čia daros!..

TARNOVSKIS *gelbėdamas padėti*
 Pati šviesiausia karalienė prašė,
 Kad Lietuvos valdovas bylą jos
 Greičiau išspręstų... Rašė jam pati.
 ZBIGNIEVAS Koksai pasijuokimas! Lietuvos
 Valdovas, bylą šią viešai iškėlęs,
 Pabaigt ją nori? Karalienę ginti?
 Jis dar labiau išpūsti nori bylą!
 CIOLEKAS Kas pučia, o kas – ne, bet Krokuvos
 Garbingas vyskupas – pūslių mėgėjas...
 ZBIGNIEVAS Ką nori vyskupas tuo pasakyti?
 CIOLEKAS Nedaug. Tiktai, kad mūsų karalienę
 Globojo kunigaikštis Lietuvos...
 Todėl jos vyskupas pakęst negali...
 Todėl jis persekioja ir mane,
 Kad aš didžiuojuosi palankumu
 Šviesiausio kunigaikščio!

ZBIGNIEVAS Vėl meluoji!
 Kieno tai reikalas šią bylą kelti?
 Kam jis naudingas? Kam? Mums, lenkams? Taip?
 Patiems karalių teršti ir karūną?
 Tai rūpi kunigaikščiui Lietuvos!
 Jei jam pavyks išniekint karalienė,

Tuomet karališki vaikai nustos
 Į sostą teisių... Kils valstybėj smurtas,
 Kol kitą įpėdinį sostui rinksim...
 To jis ir laukia, trokšdamas seniai
 Sugriaut karūnoje vienybę mūsų –
 Ir Lietuvą nuo Lenkijos atplėšt!

MIKALOJUS Teisybė, – šmeižtą Vytautas pramanė!

CIOLEKAS Tačiau gandai juk Krokuvoj iškilo...

TARNOVSKIS Gandai iš ordino atėjo.

ZBIGNIEVAS Kas gi

Užsiundė ordiną? Ne Vytautas?

CIOLEKAS Gandai iš ordino tuomet atėjo,

Kai grįžo Heinrich Holt iš Krokuvos, –

Kryžiuotis, – mergininkas ir vienuolis...

Dabar dar dūsauja dėl jo Ščekockos.

Ir vyskupas jį priėmė kaip brolių...

ZBIGNIEVAS Galiu prisiekti!

TARNOVSKIS Vyskupe, nereikia.

Mes kalbam daug, byla gi – nė iš vietos.

MIKALOJUS Per prievartą Ščekockų gauti žodžiai –

Tai plepalai, kuriais tikėt netenka.

Ir riterio nėra, kuri tikrai

Būt galima įtart dėl karalienės...

STRAŠAS Kaip nėra? Net septyni!

ZBIGNIEVAS Bet, mano ponai,

Ar galit jūs tiktai įsivaizduoti,

Kad moteris viena, be savo vyro,

Septynis dar pašalaičius turėtų?

Na, du ar trys, sakysim, keturi, –

Tai dar suprasčiau, bet ne septyni!

MIKALOJUS Teisybę pasakei: viena – negali.

STRAŠAS O seserys Ščekockos? Nepadėjo?

O riteriai, jei taip jie nekalti,

Kam bėgo?

CIOLEKAS Riteriškas darbas...

MIKALOJUS Ponai,

Jei gresia tardymas, kaip seserim, –

Kiekvienas bėgs!

ZBIGNIEVAS Įrodymų nėra.

Nėra, kas nuodėmę patsai būt matęs.

Šviesiausios karalienės įtarimas,

Gali tikėt, karaliau, – piktas šmeižtas!

Ją kaltina, kaip matom, tik vieni

Valdovo Lietuvos slapti tarnai!

STRAŠAS Patsai tu šnipas – pataikūnas!

MIKALOJUS Ponai,

Garbė karūnos reikalauja baigti...

ZBIGNIEVAS *prarijės ižėidimą*

Kad būtų sąžinė rami, aš siūlau:
Tegu prisieks bažnyčioj karalienė...
Altorių šviesą pabučiuos, – parodys,
Kad nekalta ji. Te drauge su ja
Kitų garbingų moterų prisieks
Eilė, – karūnos vyrų taurios žmonos, –
Kad karalienė nekalta. Mums to –
Gana! Galėsime baigt garbingai bylą.

MIKALOJUS Geresnio išsprendimo ir nereikia!

CIOLEKAS Kur gausi moterų, kurios prisiekti

Sutiktų šitokia tvarka bažnyčioj?

ZBIGNIEVAS Imuos aš jų parūpint nors ir šimtą!

MIKALOJUS Aš pirmas duosiu savo pačią!

ZBIGNIEVAS Dėku.

STRAŠAS Kaip gali jos prisiekti, jei nematė?

Jei jos nežino, ir prisieks, kad žino?

Ko bus verta jų priesaika visa?

CIOLEKAS O kas, jei priesaika nenusiseks?

TARNOVSKIS Šviesus karaliau, leiski man paklausti,

Kaip pasielgtum... Kaip tuomet darytum,

Jei įsitikintum, kad karalienė

Tikrai kalta? Su riteriais įpuolė

Į didžią nuodėmę?

Jogaila, visą laiką lyg kalbų klausęs, lyg snaudęs, lyg mintimis kažkur toli skrajojęs, atrodo, tarytum aiškiai jis tik paskutinį Tarnovskio klausimą tegirdėjo, atsistoja

JOGAILA Ką aš daryčiau?

Tau rūpi? Taigi. Aš tuomet atleisčiau

Jos kaltę ir jos vaiką sužvejotą

Palikčiau viešpataut valstybėj Lenkų

Ant jūsų padrikų galvų! Daugiau

Aš neturiu ką pasakyt.

Nori eiti

TARNOVSKIS Karaliau!

Tu negarbingos motinos paliktum

Mums sūnų negarbingą?! Dieve, saugok!

Įeina RUMBAUDAS

V

TIE PATYS; RUMBAUDAS

RUMBAUDAS Tebus garbė aukščiausiam karaliui.

Garbė tauriems karūnos Lenkų vyrams.

Šviesiausias kunigaikštis Lietuvos
 Man pavedė pranešt malonei jūsų,
 Kad jis jau pasirengęs. Jūsų laukia –
 Svarstys ir spręs šviesiausios karalienės
 Gyvenimo teisybę.

ANTRAS VEIKSMAS

KARŪNOS VĖTRA

Keturi paveikslai

PIRMAS PAVEIKSLAS

Luckas 1429 metais. Jogailos miegamasai ruimas. Pakilus uždangalui, JOGAILA sėdi lovoj, lyg keltis rengias. Tuo tarpu SIGISMUNDAS, merginų šokėjų ir muzikantų, grojančių girtą maršą, lydymas, triukšmingai įsiverčia kambarin. Jogaila smunka atgal patalan

I

JOGAILA, SIGISMUNDAS, ŠOKĖJOS, MUZIKANTAI

SIGISMUNDAS Miegalius tu esi, brolau, miegalius!

MERGINOS Cha cha cha cha cha!

SIGISMUNDAS Tylėkit, šarkos, – ša!

Rodo Jogailai į merginas

Matai, kokį

Vainiką atvedžiau... tavęs palinksmint!

JOGAILA Žegnokis... Iš pat ryto... Ką gi tu!..

SIGISMUNDAS Labai patiko man... Jos puikiai šoka!

Tau dovanosiu, – pasirink! Kuri?..

JOGAILA O Viešpatie!

SIGISMUNDAS Gražuolės mano mielos,

Pašokite karaliui... liūdnas toks!

Kaip vakar arba šiandie, kaip tenai...

MERGINOS Cha cha cha cha cha!

SIGISMUNDAS Ei, muzika! Pašokite, mergaitės!

Muzika; orientališkas šokis

Žiūrėk, brolau, – teisybė, neblogai?

JOGAILA rodo į kaktą

Tau čia, taip sakant...

SIGISMUNDAS Būtų gal ir tau

Čionai taip pat, jei su mumis tu vakar...

JOGAILA Žinai, kad negeriu.

SIGISMUNDAS Be reikalo!

Visi iš vieno gėrė. Nieks nemanė

Tavęs nuuodyti...

JOGAILA Bet vis dėlto!

SIGISMUNDAS Tikrai gali gailėtis ten nebuves!

Taip Vytautas privaišino svečius,
Kad trys savaitės pagiriot reikės!
Sakau, reta bačka pakels midaus,
Kiek mano plikė ši pakelti gali,
Bet net ir aš nulėpau... Net nakvynės
Neberadau ir prasipainiojau
Per visą naktį galas žino kur...

JOGAILA Atleisk tas moteris... nepatogu!

SIGISMUNDAS Mieste, suk devyni tave, paklydau!

O kas ten daros, Viešpatie saldžiausias!
Juk Luckas būdavo seniau lindyne,
Kur tik šunims vestuvės kelt tetinka...
Dabar – net sostinė galėtų būti.

JOGAILA Žinia... jei net šokėjų suradai...

SIGISMUNDAS Negali būt! Netinka tau? Kaip gaila!

Linksmiau, mergaitės!.. O žinau, brolau,
Kiek Vytautas čia per kelias savaites
Svečiams suvalgydins, – kelis metus
Gyvent galėtų Lenkija visa...

JOGAILA Taip, tavo vokiečiams tikrai pakaktų...

SIGISMUNDAS Kaip tu manai, kur baigias jo valstybė?

Juodoji jūra kur, – kur Baltija –
Visur jo vardas skamba kaip valdovo.
Gudai, totoriai, net niauri Maskva,
Apaugus ašakom, barzda ir krūmais, –
Net Novgorodas klauso jo ir bijo!
Tai ne juokai, brolau! Net aš patsai,
Imperijos Šventosios Romos viešpats,
Bijau nustelbtas likti jo galybės...

JOGAILA Ir ordinai abu... kaip tu manai?

SIGISMUNDAS Bijau, kad Vytautas čia savo galią

Augina sąskaita mana... Bet aš
Nepavydus. Žinai, aš juo tikiu.
Juk aš, išvykdamas iš Vengrų žemės
Į Austrus – savąją valstybę, šeimą
Globoti Vytautui štai palieku!

JOGAILA Ir aš, senatvės spaudžiamas, manau

Ne kartą... Jeigu kaip, pavesiu aš
Globoti Vytautui ir savo šeimą.

SIGISMUNDAS Gerai sakai. Toksai globėjo vardas

Apsaugos tavo šeimą nuo pavojaus
Ir ateitį išgarsins jos. Žiūrėk,
Iš kiek valstybių Luckan susirinko
Garbingų vyrų Vytauto pagerbt...

JOGAILA Bažnyčios reikalų svarstyt... ir krikšto...
SIGISMUNDAS Taip, taip, svarstyt. Mes apsvarstysim juos.

Tik vaišių dar pas Vytautą per daug.

JOGAILA Aš ir manau...

SIGISMUNDAS Ir aš taip pat manau.

Bet štai, žiūrėk, jei neskaitysim mūsų –
Dviejų didžiausiųjų valdovų, – šitiek
Kitų čia vieši! Toks svečių gausumas
Ir mūsų bet kuriam garbės darytų.
Štai Erikas, didus karalius Danų,
Nors kvailas jis kaip maišas, bet ką veiksi...

JOGAILA Jei tu sukviėtės būtum juos, – ar jie
Visi kaip vienas susirinktų Peštan?

SIGISMUNDAS Tu nesuklydai, brole, – į Krokuvą
Nė vienas nevažiuotų pas tave...
Daugiausia stebina mane vienuolis,
Legatas Švento Sosto. Kaip jis stengias
Patraukti Vytautą, – net juokas ima!

JOGAILA Globot rytų krikščionys reikia... Taigi.

Varyk mergas laukan, – ar aš turėsiu...

SIGISMUNDAS Tik Vytautas galės Rytuos iškelti, –
Kur tiek tautų yra, genčių, tikybų, –
Krikščionių vėliavą lig debesų...
O, Šventas Sostas išminties nestinga,
Kad pavedė globoti Rytus jam!

JOGAILA Jis išminties neskolins iš plepaliaus...

Šokėjoms

Išeikit tuoj. Gana. Laukan. Ar aš...

MERGINOS Cha cha cha cha cha!

Išbėga

SIGISMUNDAS Vaje! Kam gražuoles tu išvaikei!

Taip linksma buvo... Koks gi tu!

JOGAILA Manau...

SIGISMUNDAS Ir tu manai, kad Šventas Sostas stengias
Atlygint Vytautui už nuopelnus?

JOGAILA Kiekvienas savo skolą tur mokėti.

SIGISMUNDAS Žinia, kad taip. Ir savo skolą aš
Rengiuos mokėt... Aš patariu ir tau.

JOGAILA Mokėti skolą? Lengva pasakyti.

SIGISMUNDAS Tik pamanyk, – juk Vytautas brangus,
Valdovas galingiausias ir krikščionis,
Darbais apaštalamis prilygt galįs,
Dar vis lig šiol tebėr tik kunigaikštis...
Net už tave žemiau jis pastatytas!

Ir liūdna man dėl šitos neteisybės...

Todėl aš nutariau pasiūlyt jam –

Uždėt karūną Lietuvos karaliaus:

Te Vytauto viešoji padėtis

Pritiks karališkai didybei jo!

Ir neteisybė dings iš mūsų tarpo!

JOGAILA Atrodo man, kad šitą mielą mintį

Tu, drauge, išėmei iš mano lūpų...

Seniai man keltis metas!

SIGISMUNDAS Mielas broli,

Jeigu supratau gerai, tu – sutinki?

JOGAILA Karalius Lietuvos! Gerai sakai.

Senatvėj mano šviečia tik svajonė

Pro ūkanas. Ką aš slėpiau širdy,

Ir man pasiekt nebuvo skirta, taigi,

Gal brolis Vytautas pasieks...

Kaip atiduosiu aš tėvynei mano brangiai

Baisingą skolą, slegiančią mane?

SIGISMUNDAS Tai aš galiu pranešt meilingam broliui,

Kad Lietuvos jį karūna papuoš?

JOGAILA Karaliai trys, kaip Šventas Raštas sako, –

Kaip žvaigždė...

SIGISMUNDAS Taip, kaip žvaigždė; aš pranešiu

Visiems svečiams: dabar – karaliai trys!..

Lik sveiks. Kol kas lik sveiks.

Išeina

JOGAILA Galop išėjo!

Murmėdamas ar niūniuodamas skubiai kelias iš lovos ir rengias barzdą skustis

Ieina SONKA

I I

JOGAILA, SONKA

SONKA Mieliausias mano pone, vos sulaukiau,

Kol vienas palikai... Aš taip norėjau...

JOGAILA Tas kipšas Sigismundas...

SONKA Taip norėjau

Pasikalbėti su tavim, kai niekas

Negirdi pašalinis. O kaip tyčia

Mus Vytautas apstatė žmonėmis...

JOGAILA Šokėjos – pleiskanos...

SONKA Prašau tavęs,

Važiuokime iš čia greičiau namo!

Taip man sunku čionai! Nemiela! Liūdna!

JOGAILA Kas nuskriaudė, vaikel, tave? Kas drįso?

SONKA Visi į mano pusę pirštais rodo...

JOGAILA Kas? Riteriai?

SONKA Karaliau mano mielas,

Pasigailėk manęs! Išvežk iš čia!

JOGAILA A! Įdomus užėjo noras tau.

SONKA Kur tik einu, aš vis jaučiu, kaip seka

Mane visi ir šnabžda juokdamiesi:

„Žiūrėkit, štai garsioji karalienė,
Kuriai karalius meilės bylą kėlė...“

Ir prideda dar tiek visokių niekų,
Kad ausys ima raust... nebėr kur dėtis!

JOGAILA Paskelbiau juk viešai, kad tu bažnyčioj

Šventoj su septyniom draugėm prisiekei

Tavu nekaltumu... Ir kalinius

Paleidau... Ir vaikus pripažinau...

Karūnai įpėdinį nužiūrėjau...

SONKA Bet kalba, kad Horodlėj tu pasakęs, –

Ar aš kalta, ar – ne, o tu vis tiek
Savais vaikais mažyčius pripažinsi...

Todėl dabar tikrai nežino niekas,

Ką tu manai... ir juokiasi manim...

JOGAILA Ką aš manau, tikrai nerūpi niekam.

SONKA Bet juokias ir tavim... Esą tu rašęs

Šventajam Sostui prašymą, kad leistų

Tau vaikščioti šventadieniais pirtin...

Tad ir spėlioja, kaip tenai... pirty...

JOGAILA Liežuviai. Samanos.

SONKA Esą nuo stalo

Nevalgai obuolių, nuodų bijodams...

Nuo obelės slaptai vagi kišenėn...

Ir vaišini tu jais mane per naktį...

Prašau, važiuokim...

JOGAILA Samanos. Ir tiek.

SONKA Ir Vytautas tave piktai pajuokia...

Atsimeni, kaip pernai su manim

Buvai sumanęs vykt į Gdanską, – jūros

Pasižiūrėt ir pasimelst Brigitai?

JOGAILA A?

SONKA Sako, Ordinui tu rašęs laišką

Ir prašęs laisvą kelią duoti tau...

Bet Vytautas pataręs, kad neleistų...

Esą tu jūrą matęs Palangoj,

O melstis galįs tu namie, už pečiaus...

Važiuokime namo!

JOGAILA Tai šit kodėl

Man širdį nerimas kuteno šiandakt!
 Ir rodės man, kad juodas debesis
 Pakilo ir išsitiesė kaip griaučiai.
 Kaip siurbėlė prilipo prie dangaus...
 Ir rodės man, kad vyskupo apsiaustas
 Danguj pakibo kaip šuva ant žardo...

Įeina ZBIGNIEVAS

I I I

JOGAILA, SONKA, ZBIGNIEVAS

ZBIGNIEVAS Šviesiausias pone!

JOGAILA Vyskupe, man leisi...

Rodo, kad jis nori barzdą skusti

Pabaigt nors kartą? Burbulas... Šeriai.

ZBIGNIEVAS ...Aš suprantu. Atsiprašau. Aš neičiau,

Jei ne žinia, kuri sujaudino

Mane, lyg būt perkūnas trenkęs

Stačiai man ant galvos.

JOGAILA O, Visagali,

Apsaugok nuo Perkūno mano galvą.

ZBIGNIEVAS Šviesiausias pone! Sigismundas skelbia

Svečių surinkęs būrį, baisų daiktą!

Tu jam pritaręs... Vytautui pasiūlyt

Karūną Lietuvos! Ir kunigaikštis

Tuojau sutikęs, sako, karūnuotis?

JOGAILA Taip. Sigismundas buvo čia užėjęs.

Per daug jis plepa. Ką? Galva jam, skundės,

Po vakarykščio ūžia. Vargšas toks.

Ir storas. Lovoje aš tebegulėjau.

I V

TIE PATYS; MIKALOJUS; vėliau – TARNOVSKIS; vėliau – CIOLEKAS; vėliau –

RUMBAUDAS; vėliau – SIEŠČENCAS

MIKALOJUS Girdėjai, vyskupe, ką Sigismundas?..

Karaliau, labo ryto leisk linkėti...

Ką Sigismundas girdamasis skelbia?..

ZBIGNIEVAS Deja, žinau! Aš pats skubėjau eiti

Patikrint pas karalių. Negirdėta!

Įeina TARNOVSKIS

TARNOVSKIS Matau, ir jūs jau žinote naujieną?

Gerai, šviesiausias pone, išmiegojai?

Aš jau seniai jatau, kad tai įvyks...

MIKALOJUS Žinojai tu? Ir nieko nesakei?

Įeina CIOLEKAS, jo pasirodymas nutraukia beprasidedantį dialogą

CIOLEKAS Na, žinoma, visi čionai subėgo.

Kaip jaučiasi karalius? Labas rytas!

Įeina RUMBAUDAS. Pasitenkinimo ir ironijos šypsena. Jaučia savo teisę ir galią, jaučia būsimą kovą ir ją ironiškai provokuoja

RUMBAUDAS Garbė karaliui ir karūnos ponams.

Nuo ryto jau visi krūvoj? Vienybė –

Pagirtinas dalykas... Pas karalių...

Nors sėsk ir naują uniją rašyk.

Įeina SIEŠČENCAS, drastiškai nusiteikęs

SIEŠČENCAS Matau, tiktai manęs betrūksta vieno...

Zbignievas, visą laiką rodęs didelio susirūpinimo, Rumbaudo ironijos įgeltas, atėjus Sieščencui, pašoksta, norėdamas reaguoti dėl atėjimo. Matyt, jis buvo pasiruošęs didelei kalbai, bet vyraujanti nekantrumo nuotaika jam baisiai trukdo. Jo kalbą pertraukiančios replikos jį erzina. Vykstant įkaitintoms replikoms, renkas vis daugiau žmonių, LIETUVOS IR LENKIJOS BAJORŲ, kol prisirenka pilnas ruimas. Zbignievo susierzinimas didėja, nes replikos trukdo imponuoti iškalbingumu susirinkusiai miniai

V

TIE PATYS; vėliau – MINIA

ZBIGNIEVAS Karaliau! Vytautą tu karūnuoti

Rengies?! Bet aš priminti tau turiu,

Už ką ir kaip tu pats gavai karūną!

SIEŠČENCAS Pamokslą sako vyskupas, – klausykit...

ZBIGNIEVAS Karaliau, užmiršai, kad Jadvyga,

Europoje gražiausia karalaitė,

Kuriai lygios pasaulyje nebuvo

Dorybėm, turtais ir pamaldumu, –

Atstūmė daugelio piršlių rankas,

Valdovų, kunigaikščių ir karalių,

Kurių galia pasaulio kraštą siekia, –

Ji tau atidavė, karaliau, ranką,

Kad Lietuva, priėmus mūsų krikštą,

Prie Lenkijos karūnos prisijungtų

Drauge su Rusija, gudais, totoriais...

MIKALOJUS Karalius – užkury! Ir jo pasogas

Priklauso Lenkijai užu pastogę!

CIOLEKAS Ar tai karalius pirkto mūsų sostą?

SIEŠČENCAS Kiti prekiauja šunimis, o mes –

Parduot mokėjom savo karalaitę...

ZBIGNIEVAS Prijunge Lietuvą prie savo kūno,

Išgelbėjom mes ją iš pagonystės,

Išgelbėjom nuo bado ir kaimynų, –

Ir štai dabar kokia mums padėka!
 CIOLEKAS Aukščiausias teatlygina kantrybę...
 SIEŠČENCAS Ne kiekviena prekyba pelno duoda...
 ZBIGNIEVAS Nebus dviejų valstybėje karalių!
 Suplys vieningas kūnas į dalis!
 Sugrius vienybė mūsų! Kelsis karas!
 Paplūs kraujuos tėvynė ir bažnyčia,
 Ir priešai nuterios kapus senelių, –
 Tai tau, karaliau, atsakyti teks!

MIKALOJUS Visi kaimynai juoksis tavimi!
 SIEŠČENCAS Kai teis tave krikščioniškai teismas...
 ZBIGNIEVAS Ir širdį skauda man, šviesus valdove,
 Kad nuosava ranka vienybę laužai, –
 Kad, teisę skriausdamas karūnos Lenkų,
 Užtrauki palikuonių prakeikimą!
 SIEŠČENCAS Še tau ir prakeikimas... kaip bažnyčioj!
 CIOLEKAS Pats priveisė bedievių, ir dar plūsta!
 ZBIGNIEVAS Žinai gerai tu Sigismundo būdą, –
 To sukčiaus! To šunies! Gyvatės to! –
 Ir vėl daveis pagauti jo žabangoms, –
 Ir sunaikinti visa tai, ką pats
 Per šitiek metų savo išmintim
 Didžia sukūrei ir išauginai!

MIKALOJUS Šėtonas...
 TARNOVSKIS Sigismundas...
 MIKALOJUS Juokdarys!..
 TARNOVSKIS Karalius Sigismundas tekartoja,
 Ką Vytautas jam įkalė į galvą...
 Jis – kvailas žaislas rankoj kunigaikščio.

MIKALOJUS O aš maniau...
 SIEŠČENCAS Kad galvą tu turi?..
 TARNOVSKIS Pasilakė ir išplepėjo visa...
 ZBIGNIEVAS Todėl prašau tavęs, šviesus valdove,
 Atšauk neapgalvotai duotą žodį!
 Dar kartą pagalvok ir padaryk,
 Kad ir senatvės būtum vertas tu!

SIEŠČENCAS Šeškų litanija!
 MIKALOJUS Neliežuvaug!
 ZBIGNIEVAS Pažvelk į savo jauną karalienę, –
 Jos nuopelnus atmink, ir vaikučius, –
 Atmink, kaip myli jie tave visi...

STRAŠAS *kiek anksčiau atėjęs*
 Cha cha cha cha!
 SIEŠČENCAS Kaip putpelė svogūną!
 ZBIGNIEVAS Ir tu dabar nuskriausti juos galėtum?

Palikti ašaroms ir vargo buičiai?

Užtraukt negarbę savo žilai galvai?

CIOLEKAS Per daug tu rūpinies kitų.

STRAŠAS Kur laka, ten ir...

MIKALOJUS Niekše, nenutiksi?

STRAŠAS Tau nieką gražinu atgal! Ar nori...

ZBIGNIEVAS Bet jeigu tu, karaliau, užkietėtum

Paklydime ir leistum vykdyt žodį,

Kurį davei kaip lengvabūdis vaikas,

Tai aš, kaip vyskupas esu, prisiekiu, –

Visom jėgom kovosiu prieš karaliaus

Tokį karūnai darbą pražūtingą –

Ir tamsią klastą motinai bažnyčiai!

Tyla

SONKA *atsidusus*

Apsaugok, Viešpatie, nuo nuodėmės

Naujos!

RUMBAUDAS Klausau aš jūsų ir stebiuos,

Kad sieną norit, ponai, liežuviau

Prakalt... Ką Sigismundas girtas plepa –

Tai jo dalykas... Bet vis tiek tiesa,

Kad Lietuvos šviesiausias kunigaikštis

Seniai jau nutarė karūną užsidėti.

Taip pat tiesa, kad jis tai padarys, –

Nusprendęs kartą, išlaikys jis žodį...

Patinka lenkams tai, ar – ne, – vis tiek

Jis Lietuvos karūną užsidės!

RUMBAUDAS išeina; jį paseka LIETUVOS BAJORAI

V I

TIE PATYS, be RUMBAUDO IR LIETUVOS BAJORŲ

MIKALOJUS Akiplėša! Jis mums grūmoti drįsta!

TARNOVSKIS Tai negirdėta dar kalba karūnoj!

MIKALOJUS Per daug mes kantrūs!

CIOLEKAS Tai aukšta dorybė...

MIKALOJUS Aš reikalauju Vytautą nubaust!

SIEŠČENCAS Jei vietoj nenusėdi – dumk pro langą!

MIKALOJUS Tylėk, žalty! Jis juokias, kai karūną...

ZBIGNIEVAS Ramybės, ponai! Aš prašau, – nurimkit!

Karaliau! Mes sprendimo tavo laukiam!

JOGAILA Taip ir neduos man šiandie baigt barzdos...

ANTRAS PAVEIKSLAS

Sodelis Krokuvoj, prie Vavelio rūmų; SONKA ir KATAŽYNA sodely siuvinėja arnotus

I

SONKA, KATAŽYNA

SONKA Žiūrėk, kaip mėlyna man po akim...

KATAŽYNA Taip tau tik rodos. Tu tiktai pavargus.

O akys spindi ugnimi jauna.

Liemuo, krūtinė – pavydėt galėčiau, –

Lyg tu mergaitė būtum netekėjus...

SONKA O! Už nemylimo, už seno vyro

Tu netekėk!

KATAŽYNA Bet, sako, Jadvyga

Šventoji buvo dar nelaimingesnė...

SONKA O, netekėk už seno, netekėk!

Nebus gyvenimo, – tik nuodėmė!

KATAŽYNA Tik pamanyk, kaip tiems karaliams gera!

Juk Jogaila, jei būtų ne karalius, –

Mergaitė nė viena į jį nežvelgtų –

Bjaurus jis toks! Dabar – kiek moterų

Dėl jo likimą keikia nelaimingų!

SONKA O, netekėk už seno, – netekėk!

Nemylimas turtingas senas vyras

Neguos tavęs, nešildys, nemylės...

Nemylimas ir senas – kaip lavonas,

Kurio bijaisi prisiliest... Baisu!

Nuo jo toks šaltis eina, gyslos – stingsta,

Širdis nustoja plakti... Lyg mirtis

Staiga prisiglaudė prie tavo kūno...

Ir meilė jo tokia baisi... Ir gėda...

Lyg miršti jo šaltam glėby kaip žiedas,

Šerkšnu apaugęs naktį rudeniop...

KATAŽYNA Tu, karaliene, visgi laimingesnė

Už šventąją Jadvygą... Meilę tu

Pažint galėjai... Tu turi vaikų...

Kaip aš turėt norėčiau kada nors

Nors vieną kūdikį! Tokį mažytį...

Ir mielą mielą!..

SONKA Rodos kartais man,

Kai pamatau savuosius vaikučius,

Kad aš visa gyvybės jų pilna.

Augindama mažus, liūliuodama,

Lyg būčiau ištisa į juos perėjus...

Ir mano praeitis, ir ateitis

Tarytum plaktus jų mažoj širdelėj...
 Lyg gyvenu dabar slapta viltim,
 Kad, jiem užaugus, aš pati kada
 Gyvenimo švieson per juos sugrįšiu
 Ir kaip šešėlis džiaugsiuos laime jų...
 Galbūt todėl aš taip drebu dėl jų
 Likimo, – dėl rytojaus, – ateities...

KATAŽYNA Tau nėr ko graužtis dėl vaikų rytojaus:

Bajorai juk prisiekė, – mirs karalius –
 Vladislovas karūną Lenkų gaus,
 Kazimieras – po Vytauto užims
 Jo vietą soste Lietuvos valdovo...

SONKA Norėčiau tuo tikėt visa širdim...

Bet Vytautas, kol gyvas, – kas gi žino,
 Ką jis iškirs, – kur slastus pastatys?!
 Kaip baigsis dar byla dėl jo karūnos...
 Ar mums pavyks vaikams dalis apsaugot?
 Ilgai bajorai tarias – blogas ženklas...

KATAŽYNA O šit atbėga, rodos, Elzbieta...

Atsiskubina Elzbieta

I I

TOS PAČIOS; ELZBIETA

KATAŽYNA Ar sužinojai ką?

SONKA Kas ten girdėti?

ELZBIETA Sunku man buvo ten kas sužinoti.

Kur tarias karūna – baisiausias triukšmas.

Susikalbėt negalima su niekuo...

SONKA Tai ko jie sėdi taip ilgai? Ką taria?

ELZBIETA O tai sunkiausia ir suprast. Kiekvienas

Kažin ką savo siūlo, pyksta, keikias,

Kad niekas jo neklauso... Supratau

Tik balsą vyskupo, – jis skirias...

Pas karalienę eiki, – šaukia jis, –

Tegu jinai nuspręs, kaip pasielgt, –

Kaip žodį tars jinai, tegu taip bus...

SONKA Karaliaus nematei? Ką daro jis?

ELZBIETA Kaip paprastai. Kai patekau į rūmą –

Sėdėjo jis, rankas sudėjęs kryžium,

Nuleidęs galvą ir akis primerkęs.

Paskum ranka numojo ir išėjo,

Nė žodžio neprataręs.

SONKA Ach, dangau,

Kad nors karalius mūsų būt ne toks!

KATAŽYNA Žiūrėk, žiūrėk ateina, karaliene...
 Ne mūsų vyskupas, ne Zbignievas, –
 Bet vyskupas Poznanės! Dar su juo...
 SONKA Čionai? Ateina? Vyskupas Poznanės?..

Ateina CIOLEKAS, MIKALOJUS, TARNOVSKIS

III

TOS PAČIOS; CIOLEKAS, MIKALOJUS, TARNOVSKIS

CIOLEKAS Atleiski mums, šviesioji karaliene,
 Kad mes išdrįsom varginti tave...
 TARNOVSKIS Tave mes prašom, karaliene, terti
 Lemtingą žodį, nes be jo karūnai
 Nebėr vilties susikalbėt kada...
 SONKA Dangau mieliausias! Ką gi aš galiu?..
 TARNOVSKIS Su Lietuva derybos mums nevyksta...
 Klausyti Vytautas nenori nieko, –
 Karūną užsidėsiąs tekartoja...
 MIKALOJUS Įrodymų neklauso! Piktžodžiauja!
 Dar tyčiojas! Ne Lenkų jis karalius,
 Kad duotą žodį jis atšaukt galėtų!..
 TARNOVSKIS Padarėm visa gindami tave...
 Mes sudrumstėm kaip vėtra šaltinius...
 Bet Vytautas visur pastoja kelią!
 Ir dar karu grūmoja, jei neleisim
 Jam užsidėti Lietuvos karūnos!
 CIOLEKAS Taip, Vytautas, girdėt, jau rengias karui, –
 Iš naujo siekdina talkininkus!
 Ginklus gamina ir medžioja maistą...
 Sukels Europą, Aziją prieš mus!
 MIKALOJUS Nors patį pragarą tegu sau kelia!
 Pamokyt pagaliau nors kartą reikia!
 Tas išgama, bedievis tas prakeiktas!
 Nenori unijos jįsai, – nenori,
 Kad broliškai mes kalbame su juo, –
 Gerai! Tegu tuomet kalbės kaip vergas!..
 Tuoju paskelbsim karą! Te jis žino,
 Kaip žodį laužo! Seimo nutarimą!
 TARNOVSKIS Tu klysti, vojevoda, – pats žinai,
 Kad mes dabar su juo kariaut negalim.
 Mus siaučia priešai, – jo draugai, tarnai...
 O mes ką turim? – Pralaimėsime karą!
 MIKALOJUS Šėtono išjoda! Ožys! Pilotas!
 CIOLEKAS O aš manau, šviesiausia karaliene,
 Geriau turėti Lietuvoje draugą,

Negu kariaut su ja ir pralaimėti.
 Te Vytautas užsideda karūną –
 Ir mielas draugas liks lig amžiaus galo.
 Mes sulaikyti jo vis tiek negalim.
 Tekarūnuojas jis geriau su mūsų
 Pritarimu negu prieš mūsų norą.

MIKALOJUS Meluoja, vyskupe! Suki liežuvį,
 Kad Vytautas palakino tave!

Tik karas – vienas karas mus išgelbės!

TARNOVSKIS Tu klysti, vojevoda, iš tikrųjų!

Mes šventą uniją išgelbėt galim,
 Jei mūsų šviesusai karalius pats
 Gera valia nuims karūną savo
 Ir Vytautui pasiūlys užsidėt, –

Ir Lenkuos viešpataut kaip Lietuvoj...

MIKALOJUS Jis Jogailai nedrįs karūną plėšt!

TARNOVSKIS O jeigu Vytautas paimtų ją –

Dar kartą unijos ryšius sustiprins.
 Ilgai jis čia bekaraliaus?.. Sukniubs –
 Ir karalaičiam kelias atsivers...

SONKA Gera valia atsisakyt karūnos Lenkų?

Ir atiduot ją Vytautui, karaliaus vergui?

O aš su vyru ir mažais vaikais

Turiu per žmones eit ir elgetaut?

Jei Vytautas jums rodos toks baisus –

Jei drebat jūs kaip kiškiai prieš šešėlį –

Tai kam jūs kalbat man? Nugąsdint norit?

Ar auksas Vytauto toksai lipšnus,

Kad jums storai pasaldino liežuvį?

Neleisiu aš, kad Vytautas, karūną

Ant savo kiauro kiaušo užsimovęs,

Nuskriaust mažus galėtų karalaičius!..

Bailiai be sąžinės! Jūs... išdavikai!

Ateina JOGAILA ir ZBIGNIEVAS

I V

TIE PATYS; JOGAILA, ZBIGNIEVAS

ZBIGNIEVAS Kaip tik į laiką, rodosi, suskubom...

JOGAILA Ir čia tarytum žemė dreba...

SONKA Pone,

Sakyk, tiesa, ką kalba vojevodos?

JOGAILA Iš kur galiu žinot, ką jie tau kalba?

SONKA Kad mum nebėr vilties?.. Kad kunigaikštis?..

Kad Vytautui karūną Lenkų tu?..

JOGAILA Karūną Lenkų jam? Žinai, vaikel,
 Kur teka Nemunas ir girios šniokščia?
 Kaip tu manai? Senieji Druskininkai –
 Graži viettelė. Nemunas čia pat.
 Kaip sidabru nulietas. Šlama šlama...
 Ir vyšnių sodas. Obelės. Kaip žydi...
 Baltais žiedais. Kaip garbanom. Gegužy.
 A!.. Druskininkai! Aš seniai svajoju
 Pasistatyt pakrantėje pilelę...
 SONKA Dangau! Visai pamišo šitas senis!

Zbignievui

Ganytojau! Tik vienas tu likai
 Man užtarytojas, globėjas mano...

TREČIAS PAVEIKSLAS

*Krokova. Karaliaus rūmai. ZBIGNIEVAS sėdi prie stalo ir rašo. Popiežiaus legatas dominikonas
 ANDRIUS vaikšto po kambarį*

I

ANDRIUS, ZBIGNIEVAS

ZBIGNIEVAS Man rodos, skundas neblogai išėjo.
 ANDRIUS Ir nieko įrašyt nepamiršai?
 ZBIGNIEVAS Išdėščiau viską. Kaip karūną Lenkų
 Jam siūlėm ir kaip jis jos atsisakė...
 Tenori Lietuvos jisai karūnos –
 Nutraukti unijos ryšius – bažnyčią
 Pavojun pastatyti katalikų –
 Rytų klaidatikiams pakelti galvą!
 Tegu žinos dabar visi krikščionys,
 Koks slibinas karūnos užsimanė!
 ANDRIUS Bet ar karalius jį pasirašys?
 ZBIGNIEVAS Dėl to – tai vargo didelio nebus...
 ANDRIUS Negali būt! Prieš Vytautą jis drįs
 Rašyt krikščioniškai Europai skundą, –
 Prieš Vytautą prašyt pagalbos?
 ZBIGNIEVAS Drauge,
 Tu nežinai, kaip mums sunku darbuotis!
 ANDRIUS Europai skundą jis pasirašys?
 Be kanclerio žinios? Pats vienas? Čia?
 ZBIGNIEVAS Pasirašydavo juk iki šiol!
 ANDRIUS Aš to suprast ir negaliu. Taip bijo
 Jis Vytauto, – ir ranką kels prieš jį!
 ZBIGNIEVAS Lotyniškai jis nesupranta... Rašo?

Na, raštas jo – ano pasaulio vertas...
 Che che! Žinoti nori, kaip jis rašo?
 Palauk, po pamaldų grįš iš bažnyčios...

ANDRIUS Man gaila senio... Bet ir Vytautas!
 Bet Lietuvos karūnos jis negaus!
 Jau uždrausta Europos vyskupams
 Jis karūnuot... Žiūrėsiu, kaip jis versis!
 Aš pranešiau karaliui Sigismundui,
 Jei drįstų Vytautą jis karūnuoti, –
 Supyks Šventasis Tėvas: teikt karūną –
 Apaštalų teturi teisės Sostas!

ZBIGNIEVAS Bet Sigismundas, drauge, kalba savo...
 Esą garsieji mokslo vyrai skelbę,
 Kad ciesorius karūną galys teikti
 Be Švento Sosto pritarimo... Remias
 Įstatymais senais, šventais kanonais...

ANDRIUS Tai apstatykit jūs pasienį visą
 Sargybomis, – ir nepraveš karūnos...

ZBIGNIEVAS Seniai apstatėm jo visus pasienius,
 Bet kas iš to? Pro ordino praveš
 Žemes – vis tiek sugauti jį sunku.
 Kas kita būt... Tu, drauge, negalėtum, –
 Jei Sigismundas nesiliaus geruoju, –
 Ar negalėtų Šventas Sostas jį
 Atskirti nuo bažnyčios?... Prigrūmoti?

ANDRIUS Šventasis Tėvas nesutiks. Ir kaipgi?
 Atskirsi Sigismundą – tuoj husitai
 Pakeltų galvą... Jis prilaiko juos.
 Verčiau jau Sigismundas, ne husitai!
 Bet štai, ką aš manau. Atimti reikia
 Iš Vytauto globos bažnyčios teisė...
 Ir jis patsai atskirti nuo bažnyčios!

ZBIGNIEVAS Didžiausią klaidą, drauge, padarytum!
 Man rodos, Vytautas tik to ir laukia.
 Juk jis pareiškė: jei Šventasis Sostas
 Nenusileis prieš jo užsispyrimą –
 Tai kitą popiežių jis pasirinks!

ANDRIUS Negali būt?! Ir šitaip kalba jis?
 Manai, kad jis tai gali padaryti?..

ZBIGNIEVAS Bedievis toks, – kodėl gi ne?! Ir sukčius!
 Atskirtų jį bažnyčia katalikų –
 Prie rusų prisidės. Jam nesunku!
 Kaip išsikeikt! Sujauks, sukels prieš mus
 Rytų pasaulį visą, o tuomet –
 Dėl rusų krikšto nebeteks svajoti, –

Ir visas mūsų darbas eis per nieką!
 Tik pamanyk: tokios daugybės žemių
 Dėl jo bažnyčia motina nustotų!
 Tai, drauge, pats matai, koksai čia darbas...
 Sunku. Labai sunku. Pranešk ir Romoj...
 ANDRIUS Na, jau tavęs aš Romoj neužmiršiu...

Ieina JOGAILA su rožančium rankose

I I

TIE PATYS; JOGAILA

ZBIGNIEVAS Šviesiausias pone, – mes tavęs čia laukėm.

Tau... brolis Švitrigaila rašo... laišką...
 Jei iš kalėjimo tu jį paleisi –
 Ketina... jis pastoti... vienuolynan...
 Važiuot į Romą... nuodėmių atmelst...
 Atsižadėt pasaulio šio menkystos...
 Štai Sosto Šventojo atstovas imas
 Patsai išventint brolių Švitrigailą...

ANDRIUS Bet, vyskupe, juk aš nė nežinau...

ZBIGNIEVAS Aš ir sakau... Karaliaus brolis sėdi

Kalėjime... Vienuolis nori būti...
 Išventinti jis reikia... Rašo laišką...
 Palaiminti karalių patį prašo...
 Šviesiausias pone, štai žiūrėk, jo laiškas...

Andrius ryja juoką

JOGAILA *varto jam paduotą prirašytą lakštą, nemokėdamas skaityti*

Miliausias mano brolis Švitrigaila.
 Atsiliepė. Atsiliepė. Gerai.

Ką pasakys šviesiausias kunigaikštis?

ZBIGNIEVAS Ką pasakys?.. Jis apsidžiaugs tiktai.

Nes kai išvyks į Romą Švitrigaila,
 Pastos į vienuolyną... Viešpataut
 Lengviau bus Vytautui... Nebus jam priešo,
 Kuris į sostą jo kėsintis gali...

JOGAILA Taip, taip. Miiliausias mano Švitrigaila.

Palaimint prašo... nori būt vienuolis...

ZBIGNIEVAS Šviesiausias pone, man atrodo, reikia

Tuojau rašyt jam ir palaimint...

JOGAILA Rašyk, rašyk. Sakyk, kad aš gailiuosi

Jaunystės jo. Labai man gaila. Taigi.

Tu parašyki jam, kad aš jau senas.

Visai pasenęs. Taigi. Parašei?

Ar jis mane užmiršo? Aš neužmiršau.

Neužmirštu aš nieko. Niekuomet.

Aš laiminu į vienuolyną. Taigi.
 Prašau Aukščiausiąjį šventos Apvaizdos.
 Visi vienuoliai mes. Tiktai vienuoliai.
 Gyvenimą praeinam be pastogės.
 Rašyk tu jam, ir aš – vienuolis. Taigi.
 Nuo pat gimimo mano... Nuo pat lopšio...
 Kalėjimas... Kalėjimas. Teisybė.
 Kas yr kalėjimas? Nežino niekas.
 Gyvenimas – kalėjimas. Teisybė.
 Ar parašei? Rašyk, tegu neliūdi,
 Atsisakydamas pasaulio šio
 Džiaugsmų. Dienos šviesos. Nakties tamsybės...
 Kas yr gyvenimas? Trumpa viešnagė.
 Visi mes esame svečiai pasauly.
 Ir tu esi, ir vyskupas, ir aš.
 Rašyk, aš ąžuolą pasirinkau.
 Lentom išpjauti liepsiu. Taigi. Rąstais.
 Tegū, kol gyvas aš, padirbs man grabą.
 Kaip lopšį. Storą. Sunkų. Kaip vežimą.
 Namu turiu keliaut. Pas mano Tėvą
 Aukščiausiąjį. Namu. Namu. Aš – svečias...

ANDRIUS, monologo pradžioj besivaipęs, ilgainiui rimitėja, nesmagiai jaučiasi; lyg sąžinės graužiamas, nebeištoeria ir išėina

I I I

TIE PATYS, be ANDRIAUS

JOGAILA Aha. Išėjo jis. Aš jo nemėgstu.
 Negeros akys jo. Kaip pelenai.
 Rašyk, aš laiminu. Aš laiminu...
 Ir aš drauge su juo verkiu. Gailiuosi.
 Gal susitiksime kada... danguj...
 ZBIGNIEVAS Aš jau baigiau.

Duoda Jogailai raštą

JOGAILA Pasirašyti reikia?
 ZBIGNIEVAS Ganės ir antspaudu... štai šitoj vietoj...

Jogaila vargsta prie antspaudu, – lyg norėdamas suvokti, kas jame parašyta, lyg norėdamas pasirašyti ar antspaudą pridėti

Tai džiaugsis Vytautas, kai sužinos,
 Kokį rašai tu laišką Švitrigailai...

JOGAILA supratęs ironiją

Taip greitai rašalas išdžiūvo?

ZBIGNIEVAS aiškiau perregima ironija

Naujas...

Iš Pešto išrašiau... Iš Sigismundo.

Dabar sunku geresnė gauti rūšis, –
Gal net sunkiau kaip dvarui šeiminkė...

JOGAILA Pala. Pala. Sakyk, juk Švitrigaila –
Ir vedęs. Ir šeimyną turi. Taigi.
Tai koks dabar vienuolis bus jįsai?

ZBIGNIEVAS *patenkinta ironija*

Atgailestaus, apleis pasaulį... melsis...

Klykdama įsiveržia LIUCIJA

I V

LIUCIJA *baisiai suvargus, pamišėlės išvaizda*

Šviesiausias pone! Viešpatie! Karaliau!

Užtark tu už mane! Išgirk! Priglausk!

Te šermenims paskambina varpai!

JOGAILA Nusiramink, vaikel! Kas tu esi?

LIUCIJA Našlaitė, taip... Našlaitė... Ne! Blogiau!

Buvau mergaitė, neseniai... Kaip vakar...

Juk tu žinai: mergaitė... Man baisu!

Karaliau, aš prašau, pasigailėk!..

JOGAILA Vaikel...

LIUCIJA Jis buvo toks raganius... Piktas!

Žiaurus! Aš nežinau, kaip atsitiko...

JOGAILA Kas jis, žiaurus?

LIUCIJA Tu dar nežinai?!

Turėjau aš tėvus, dabar jau ne...

Nebėr, nebėr... Jie dar gyvi, bet jų

Nebėr... Toli, toli... Nebėr man nieko...

Kaip laukas... Kūdikis! Ach, Viešpatie!

ZBIGNIEVAS *atėjus Liucijai, rodęs didelio susirūpinimo; susijaudinęs energišškai kreipiasi į Jogailą*

Matai, pamišėlė. Varyk ją lauk!

LIUCIJA *tik dabar Zbignieva pastebėjusi*

Jis! Juodas jis! Karaliau, kryžiaus ženklą!

Teskambina bažnyčiose varpai!

Girdi?.. Štai... slenka kūdikio vėlė...

Rankutę tiesia...skambint prašo, mielas...

Ne mano! Veidas kruvinas, – ne mano!..

Aš mirsiu... Gelbėkit!..

JOGAILA Nurimk, vaikel.

ZBIGNIEVAS Gana, karaliau. Reik pašaukt sargybą...

LIUCIJA *Jogailai*

Sargybą pristatyk prie karalienės!

Pavakariais tamsiais, kai mėnuo slepias

Už ąžuolų ir šakos vis linguoja,

Kuždėdamos kaip lūpos kūdikėlių...

Rodydama į Zbignieva

Pas karalienę jis! Nuskriaus jis ją!
 Našlaitė liks! Plasnos pavėjui... kris
 Kaip žiedas žemėn... Sergėk karalienę, –
 Gražink man jį atgal! Gražink! Gražink!

JOGAILA Tamsi kalba...

ZBIGNIEVAS Jei tu klausyt pradėsi
 Pamišėlių, karaliau, tai jau baigta...

LIUCIJA Atims kaip kūdikį jis karalienę...
 Linguos palangėj vinkšnos... Kaip našlaitis
 Po lauką vaikščios vėjas ir raudos...
 O ji bus nuo tavęs toli, toli...

JOGAILA *nusigręždamas, lyg tie žodžiai būtų palietę jo slaptą mintį, lyg ašarą slėpdamas*

Aš... aš... Brigitai pasimelsiu šventai...

ZBIGNIEVAS Na, jau pradės dabar!

Greit išeina

V

TIE PATYS, be ZBIGNIEVO

LIUCIJA Karaliau mano,
 Atleisk tu man, kad noriu karalienę...

JOGAILA Gerai, gerai, vaikel, nusiramink...

LIUCIJA *puldama ant kelių prieš Jogailą*
 Paskambint liepk už vėlę kūdikėlio...

JOGAILA *glausdamas ir glostydamas jos galvą*

Visi mes esame svečiai pasauly...

KETVIRTAS PAVEIKSLAS

Pilies kalėjimas

I

ŠVITRIGAILA, KALĖJIMO SARGAS

SARGAS *už geležinių spyrių, anoj pusėj*
 Aš negaliu, šviesiausias kunigaikšti!
 Gyvent dar noriu...

ŠVITRIGAILA Ir gyvenk kaip sliekas!
 Gyvenk, pakol tave gauruota koja
 Ištrėkš užmynus! Melskis savo Dievui,
 Laižyki savo popams pado mėšlą,
 Kad jie tave kaip nebylį galviją
 Pietums į pragarą pasmerkti teiktų!..

SARGAS O, kunigaikšti! Jau tokia valia
 Aukščiausiojo...

ŠVITRIGAILA Valia Aukščiausiojo!

Ir tu tiki melu raguotų popų!
 Ar jie nesakė tau kalbėt kas dieną:
 „O, Tėve mūsų, kurs esi danguos,
 Kaip pas Tave danguj, taip bus ir žemėj“?
 Taip bus ir žemėj! O kada? Kada?
 Ar ne tuomet, kai žemėmis užvers
 Tave duobėj? Sumins šlapiam dumble?
 Kai vietoj kaulų, gyslų, raumenų
 Beliks iš tavo kūno kirmėlių
 Suzmekęs lizdas ir pasiutus smarvė?

SARGAS Aš nežinau... Bet, sako, prisikelsim

Iš grabo... iš numirusių visi...
 Danguj bus gera... šilta... valgyt duos...
 Miegot bus galima minkštai ir sočiai...

ŠVITRIGAILA Kvailys! O tai kvailys kaip šlapias veršis!

Geriau vartus atidaryk man rūsio,
 Pavok man žirgą ir parūpink ginklą, –
 Po metų, pamatysi, duosiu tau
 Minkštai miegot ir valgyt, kol nenusprogsi!
 Aš pilį duosiu tau valdyt, kokią
 Tik nori, – pats galėsi pasirinkt, –
 Ir bus tau žemėj šilta kaip danguj!
 Protingas būk. Pagelbėk man pabėgt!

SARGAS Prisiekiu aš prieš Dievą, kunigaikšti,

Kad sergėsiu tave... pabėgt neleisiu...
 Kitaip mane prakeiks... pakars... ir aš
 Stačiai į ugnį pragaro nueisiu...

ŠVITRIGAILA Su savo pragaru tepasikars

Visi velniai, ir popai draug su jais!
 Ar tu manai, kas rūpinsis tavim,
 Kai tu nusprogsi, – skystu mėšlu virsi?

SARGAS Aukščiausio teismas...

ŠVITRIGAILA Te geriau jis teisia

Gyvų niekšybę, jeigu teist taip nori!
 Sukčius tegu sugaudo, plėšikus, –
 Te juos velniai į pragarą gabena!

SARGAS Burnoji, kunigaikšti, – net baisu

Klausyk... Už šitokias kalbas nubaus...

ŠVITRIGAILA Gal man patarsi melstis atsiklaupus, –

Raudot kaip Lozoriui ar Magdelenai?
 Kad Jis mane, paleidęs į pasaulį,
 Kaip šunį pametė už durų dvėst?
 Kad aš gyvenimo daugiau kaip pusę
 Šlykščiam kalėjime pragyvenau?

O kur žmona manoji? Kur šeima?
 Už ką jie kenčia baisiąją našlystę?
 Todėl, kad aš ieškot teisybės noriu, –
 Kad žemėn šion iš nuodėmės gimiau!
 Tu, katalike, tu, pusanthro popo,
 Kaip pragare tave velniai vadins, –
 Ar mano kančios, mano prakeikimas –
 Ar neparodo tau, kad klysti tu?

SARGAS Man taip skaudu žiūrėt... Bet kaip galėčiau
 Aš tau palengvinti kančias?.. Nemoku...

ŠVITRIGAILA Sakiau tau, velnio vaike, šimtą kartų:
 Padėk pabėgt – ir baigsis mano kančios!..
 Aš duosiu pilį tau valdyt didžiausią, –
 Kad nori – Lucką, Kijevą, Smolenską,
 Kad nori – Krokuvą ar Sandomierių!
 Tave kariuomenės vadu paskirsiu,
 Valstybės kancleriu, – ir aukso maišą,
 Ir šimtą popų tau padovanosiu!..

SARGAS Pirmiau neg tu, – mane pakart paskirs
 Karalius Jogaila ar brolis tavo...

ŠVITRIGAILA Jie – šunes, budeliai, ne broliai man!
 Karalius Jogaila! Sugriuvęs senis!
 O Vytautas – padegėlis pasiutęs –
 Apžiojo Vilnių, ir Trakus, ir viską!
 Bet Vilnius man priklauso, man – girdi?
 Ir Lietuva nuo krašto iki krašto –
 Ne Vytauto tėvynė, ne! Ji – mano!
 Aš, Švitrigaila, Algirdo sūnus, –
 Aš vienas teisės į namus turiu,
 Kuriuos pastatė mano tėvas, – mano!
 Ne Vytauto, – ne jo, to vergės vaiko!
 Ir mano tėviškę, – tėvynę mano,
 Jam Jogaila padovanojo, – jam,
 Tam velniui, išgamai, plėšikui, vagiui!
 O man – tai giltinė per visą amžių!

SARGAS, Švitrigailai nepastebint, dingsta nuo geležinių spyrių; Švitrigailos įsiutimas siekia kraštutinio laipsnio. Jisai rūstybės ekstazėj nustoja saiko ir nepastebi, kad už geležinių spyrių įvykiai bręsta

I I

ŠVITRIGAILA, VIENAS

ŠVITRIGAILA O Jogaila, žaltys, rožančių suokdams,
 Kaip įsikibo į sijoną bobai, –
 Tai boba pats pavirto dar bjauresnė!

Ir mano jis, kad ištisas pasaulis
 Drauge su juo po sijonu palindo!
 Tik slankioja sudribęs ir apkvaišęs,
 Kaip Vytauto bebalsė uodega!..
 Visais velniais prisiekiu iškilmingai, –
 Pasiėksiu Vilnių, – sostą Lietuvos!
 Galės keliauti Vytautas kryžiuočių
 Šunų palodyti... seniai bebuvo!
 Tau, Jogaila, gegute rudenine,
 Užmausiu ant galvos sijoną! Leisiu
 Už vyro eit ir uniją saldžiausią
 Daryt prie lovos, – pasikart, kad nori!
 Ei, sarge! Sarge! Kurgi tu, šėtone!

Įeina ZAREMBA, sargo lydimas

I I I

ŠVITRIGAILA, ZAREMBA, SARGAS

ZAREMBA Turbūt stebies, šviesiausias kunigaikšti,
 Mane matydamas?

ŠVITRIGAILA Kas tu toks esi?

ZAREMBA Zaremba aš. Vavžynec... Kalinavos.

Iš Krokuvos mane čia tyčia siuntė

Karūnos ponai... nutarė, kad aš...

ŠVITRIGAILA Mane pasmaugti ar iš pasalų

Nudrėbt? Kaip tau atrodo patogiau?

ZAREMBA Rimtai kalbėt karūnos ponai nori...

ŠVITRIGAILA Su jais pasikalbėsiu aš tuomet,

Kai jie bus mano vietoje, o aš – tavo.

ZAREMBA Rimtų sumanymų jie siūlo tau...

ŠVITRIGAILA Ir aš rimtai jiems siūlau pasikart.

ZAREMBA *keisdamas toną*

Karalius tavo brolis...

ŠVITRIGAILA Jis musmirė,

Ne brolis.

ZAREMBA Laisvę siūlo tau jisai...

ŠVITRIGAILA Ir prašo Krokuvon už tai nunešt

Jam mano galvą?

ZAREMBA Priešingai!

ŠVITRIGAILA Tikrai?

Jis savo galvą siūlo pakabint?

ZAREMBA Maldauju, kunigaikšti, išklausk!

ŠVITRIGAILA Išmoko jau karalius supt vaikus?

ZAREMBA Karalius visuomet tave mylėjo,

Dabar atlyginti už skriaudą nori...

ŠVITRIGAILA Iš meilės budeliais mane apstatė!

ZAREMBA Karalius Vytauto tiktai bijojo...

Jam nenorėjo nusidėt... užrūstint...
Dabar jam Šventas Sostas į pagalbą
Atėjo... Prašė jis tave paleisti...
Ir Šventas Sostas pats vėliau sutiko
Prieš Vytautą apginti paleidimą...

ŠVITRIGAILA Dvasia atplūdo iš dangaus ant kaktos

Šventajam Sostui?

ZAREMBA Atsiuntė mane

Karalius... Kad tave iš čia paleisčiau...

ŠVITRIGAILA Gerai. Aš sutinku. Labų dienų

Gali nunešt karaliui nuo manęs.

ZAREMBA Karalius laisvę tau gražina visą.

Černigovą tau duoda ir Voluinę.
Tu teisę gausi Kijevą valdyt...
Kariuomenės tau duoda... ginklų, maisto...
Ir dar kitos pagalbos tau suteiks...

ŠVITRIGAILA Iš pragaro paties tas jo dosnumas!

ZAREMBA Bet... bet... karalius nori būti tikras,

Kad tu malone jo pasinaudosi...
Karalius nori, kad raštu dabar
Pasižadėtum, jog tu sosto sieksi
Tėvynėj savo... Lietuvoj ir Vilniuj...
Didžiuoju būsi kunigaikščiu... imsi...

ŠVITRIGAILA Parduosi velniui galvą, kaip ir jis, –

Ir pulsli Lietuvą! Tėvų kapus
Galėsi išdraskyt ir, bočių kaulus
Išrausęs, Lenkų atiduot šunims!
Kol Vytautas kaip kirmėlę tave
Džiovintą dulkėsna sutrins! Gražias
Man laidotuves mylimas brolelis –
Karališkas – pasiūlyti sumanė!

ZAREMBA *su raštu*

Pasirašyk – Voluinės gausi žemę,
Černigovą... ir Kijevą... Ir Lucką...
Iš ten ir Vilniun kelias netoli...
Nesirašysi – teisės neturiu
Tave paleist iš šio pelėsių rūšio.
Valia tau, kunigaikšti, pasirinkt.

ŠVITRIGAILA O jeigu aš, prispaustas pasirašęs,

Kad graušiu Vytautą kaip kirmėlę, –
Vėliau sulaužysiu nelaisvės žodį?
Juk tai klasta, kokios nebuvo!

ZAREMBA Karalius mano, kad tave pažįsta...

Jis atsiuntė šviesiausiam kunigaikščiui
 Tris raitelių šimtus. Nuo šiol – jie tavo.
 Gali, ką nori, įsakyti jiems.
 Kiti kariuomenės būriai jau laukia,
 Kad juos į garsų žygį tu nuvestum.
 Į savo tėviškę. Į savo sostą.
 Ir galvas jų didžiu garsu padengtum...
 Didysis kunigaikšti Lietuvos,
 Teisėtas įpėdinis Gedimino,
 Valia tau nūdien pasirinkt, ką nori!

ŠVITRIGAILA Tris raitelių šimtus, sakai, man siunčia?

Kariuomenės būriai į Vilnių šaukia?
 Linkėjimų geriausių karalienei!
 Šuva tas Jogaila, aš pasakysiu.
 Ir Vytautas šuva. Visa jūs šunes.
 Duok raštą tą prakeiktą!

Pasirašo

SARGAS Neapleisk,

Šviesiausias kunigaikšti! Imk mane
 Kartu! – Kaip juodas vergas tau tarnausiu!

ŠVITRIGAILA Ha, mielas drauge, – ar aš nesakiau,

Nė metai nesueis – padovanosiu
 Tau šimtą popų, tūkstantį, kad nori,
 Ir pilį Krokuvos!

TREČIAS VEIKSMAS

ŽEMĖS TRAUKA

D u p a v e i k s l u

PIRMAS PAVEIKSLAS

Vilniaus pilis 1430 metais

I

SONKA, ZBIGNIEVAS

ZBIGNIEVAS Dabar neberekės jau jam karūnos!

SONKA Toksai dar, rodos, tvirtas buvo senis

Ir taip staiga kaip pūzdras subyrėjo!

ZBIGNIEVAS Man rodos, Lietuvoj visi tokie:

Kol sveikas, tai gyvena šimtą metų,

Bet kartą krito – tai jau galas tikras.

Vargu ar Vytautas beatsikels!

SONKA Kiek aš gavau dėl jo prisikentėti!

Kaip prasidėjo nuo bylos Horodlėj –

Tai lyg pikta dvasia prikibęs smaugia...
 ZBIGNIEVAS Puikus tai buvo vaizdas ir graudingas!
 Išjojo jis karaliaus pasitikt
 Už miesto vartų tartum jaunikaitis
 Ant balto žirgo, auksu išdabinto.
 Linguoja vėliavos, trimitai gaudžia...
 Karalius šluostyt ašaras pradėjo...
 O žirgas Vytauto piesta sustojo,
 Karčius papurtė, suprunkštė ir šoko
 Per lauką lėkt kaip viesulas pašėlęs...
 Ir kunigaikštis krito kaip stuobrys...
 SONKA Jis, sako, sirgęs. Ant pečių votis
 Kankinus jį nuo pernai, sako, metų.
 ZBIGNIEVAS Taip, Vytaute! Taip neseniai Europa
 Ir Azija drebėjo prieš tave.
 Dabar guli kaip marvas patale –
 Ir kas beliko iš galybės tavo?
 Dar merdi tu, o jau kiti pradėjo
 Ant tavo kelio pelenus barstyt!
 SONKA Atlėgo man širdelė, atsigavo...
 Gal nors senatvė mano bus giedresnė!
 ZBIGNIEVAS O tu, brangioji, neminėk senatvės, –
 Aš naują tau žiedais nuklošiu kelią, –
 Ir laime džiaugsies tu, ir mylima...
 SONKA Man tai saldu girdėti iš tavęs...
 Ir tu manai, kad Švitrigaila nieko?..
 ZBIGNIEVAS Kol su tavim esu, gali tikėti,
 Kad tavo laimė – tai drauge ir mano...
 SONKA Dabar man gera... Aš tokia laiminga...
 Bet... vieno aš suprasti negaliu:
 Taip pyko Vytautas, kai Švitrigailą
 Paleidot iš kalėjimo... Dabar –
 Vėl Vytautas jį įpėdiniu skiria...
 ZBIGNIEVAS O ką daugiau galėjo jis daryti?
 Ne moterį į Lietuvą juk skirs,
 Ištvirkusią valstybę, tamsią, žiaurią!
 SONKA Bet Švitrigaila – toks baisus žvėris...
 ZBIGNIEVAS Lengviau išmokyt tokius paklusnumo...
 Žiūrėk, dar Vytautas alsuoja, riečias
 Mirties glėby, o Švitrigaila jau
 Šeimininkauja Lietuvoj, – net miela!
 Dabar jau kelia nerimą bajorai, –
 Netrukus tikro maišto susilauks...
 SONKA Sunku su juo! Ir kaip su juo kalbėti?
 ZBIGNIEVAS Kai Ordinas, Maskva, gudai, totoriai

Prislėgs jį – gelbėti ateit turėsim.

Ir bus su Lietuva kita kalba, –

Iš unijos beliks tik vaivadystė...

SONKA Koksai galingas tu! Aš taip džiaugiuos...

ZBIGNIEVAS Ir tavo sūnūs, karaliene, bus

Galingi viešpačiai nuo Baltijos –

Lig Krymo, lig Juodosios jūros kranto,

Nuo Elbės, nuo Karpatų – lig Maskvos!

SONKA Ar visuomet toks geras būsi man?

ZBIGNIEVAS Ar geras būsiu, klausi tu? Brangioji,

Tik tau statau galybės puošnų rūmą!

Žinai, kad Šventas Sostas pasiryžo

Rusus gražinti į krikščionių tiesą?

Tegu iškils bažnyčia katalikų

Blizgėjimo šviesa lig pat dangaus, –

Išganyką paskendusiams piktybėj

Kaip duoną mirštantiems iš bado neš!

Ir šitą didį rusų sugrižimą

Įvykdyt turi karūna! Mes! Lenkai!

Todėl ir turi būt stipri valstybė, –

Pasiekti Maskvą, Volgą ir Uralą!

Mes pildom Švento Sosto valią teisia, –

Ir laimins jis visus, kurie tiktai

Eilėsna stos bažnyčios apgynėjų!

Ar tu žinai, kas bus tuomet?.. Žinai?..

Aš – arkivyskupas visos valstybės,

O tu – brangioji karalienė mano,

Kaip saulė, saldžia spindinti liepsna...

Įeina SIEŠČENCAS

I I

TIE PATYS; SIEŠČENCAS

SIEŠČENCAS O! Arkivyskupas! Sakyk tu man!

Kaip saulė spindi... Kaip sakai? Dešra?

ZBIGNIEVAS *dvigubai supykęs*

Ko, niekše, landai po karaliaus rūmus?!

SIEŠČENCAS Pamelavai. Čia rūmai kunigaikščio.

Gal ir karaliaus šandie būt jau buvę,

Jei, dvasiškas tėveli, tu karūną

Nebūtum kaip vagis nukniaukęs naktį...

ZBIGNIEVAS Šviesiausia karaliene, aš prašau...

Mostas, prašantis išvaryt Sieščencą

SONKA Čionai ganytojas karaliaus laukia...

SIEŠČENCAS Vaje, atleisk, šviesiausia karaliene,

Pro vyskupą tavęs nepastebėjau...
 Gerai, kad tu čionai. Mum be tavęs
 Su vyskupu nekaip labai išeina...

SONKA Atstok! Kitaip – karaliui aš pranešiu...
 SIEŠČENCAS Ar nesakiau, šviesiausia karaliene,

Kad tu esi kaip auksas tarp rugienų!
 Tu visuomet buvai pilna malonės
 Ne vien tiktai karaliui... vyskupėliui...
 Jos ir kitiems ištekdavo lig sočiai...

ZBIGNIEVAS Kaip tu drįsti prieš karalienę lot!

SONKA Tu, pliuški, įžeidei karaliaus garbę! –
 Kabosi ant šakos kaip kiauras maišas!

SIEŠČENCAS Šviesiausia karaliene, tai teisybė,
 Kai supyksti, – tai tavo veidas daros
 Kaip angelo skaistus, kaip rožė mielas..
 Jei tavo veidą šitokį regėsiu –
 Man linksma bus kaboti ant šakos
 Ir, draikant kojas, garbinti tave...

SONKA O, Viešpatie!

ZBIGNIEVAS Kalbėt su juo nenoriu!

SIEŠČENCAS Aš suprantu dabar, kodėl berniokai,

Zaremba, Hinča ir visi kaip musės

Į medų, – limpa prie saldžiųjų lūpų...

SONKA Laukan, galvijau tu!

Įsiutusi nori išėiti, Zbignievas sulaiko ją

ZBIGNIEVAS Galiu prisiekti!

Kol šis galvažudys lankys karalių –

Tol mano koja neįžengs pas jį!

Išeina: SONKA į vieną pusę, ZBIGNIEVAS – į kitą

I I I

SIEŠČENCAS, vienas

SIEŠČENCAS Palaukit, ponai! Kur jus galas veja?

Aš draugiškai pasikalbėt norėjau,

O jie – lyg sotūs būt tetervinai –

Kur kelmas, kur šakelė... Et, sakau!

Įeina JOGAILA pro trečias duris

I V

JOGAILA, SIEŠČENCAS

SIEŠČENCAS Karaliau mylimas! Bene pakart

Mane rengies? Kad tu tiktai žinotum,

Kokią malonią kalbą aš turėjau!

JOGAILA Girdėjau, riteri. Nereikia erzinti.
 SIEŠČENCAS Ką aš galiu daryt? Kai pamatau
 Ganytoją – širdis niežtėti ima...
 Žinai, jis gyrės karalienei būsiąs
 Greit arkivyskupas visoj valstybėj...
 JOGAILA Liežuvio nevaldai. O pats žinai,
 Kad man kaskart sunkiau tave beginti.
 SIEŠČENCAS Valdysiu aš liežuvį – nevaldysiu –
 Vis tiek jie man pakaušį nuplikys...
 JOGAILA Man gaila, riteri, tavęs. Tu – žūsi.
 Ir taip retėja mūsų eilės baisiai...
 SIEŠČENCAS Manęs netrauks velniai. Tik tu laikykis!
 JOGAILA Nelaimė Vytauto lyg sužalojo
 Mane, lyg, rodosi, sulaužė kaulus.
 SIEŠČENCAS Karaliau, Vytautas pagis, – toks tvirtas!
 JOGAILA Taip daug krūvon nelaimių susidėjo.
 Prislėgė man senatvę kaip akmuo.
 Klaiku man daros...
 SIEŠČENCAS Mylimas karaliau,
 Gyvenime svarbiausia – geras ūpas!
 JOGAILA Tau gera, riteri, sakyt. Tu – laisvas.
 Tu šiandie čia, rytoj – kitur, ir niekas
 Tavęs įstatymais nesuvaržys.
 Tave galvažudžiu vadina...
 SIEŠČENCAS Keikia
 Mane, bet gero ūpo nenustoju...
 JOGAILA Žinau tave. Žinau aš visą tiesą.
 Bet atviras esi žmogus. Ne suktas.
 Tu vienas prieš mane neveidmainiauji.
 Todėl ir branginu tave kaip draugą.
 SIEŠČENCAS Per daug garbės man, mylimas karaliau...
 JOGAILA Kaip liūdna mirt senam, tu nesuprasi.
 Gyvenimą kaip elgetai praleidus!
 Karalius! Dengia galvą karūna!
 Bet pats tu – kalinys! Tu – juodas vergas,
 Visiems tu tarnas vienas visuomet!
 Tu nesuprasi, riteri, manęs...
 SIEŠČENCAS Aš pasakyčiau, kaltas pats esi:
 Varyk velniop klastingus patarėjus, –
 Geruoju neis – iškarti pusę liepk!
 JOGAILA Aš – užkurys! Ar tu žinai, ką reiškia –
 Karalius užkurys?! Kur tu matei,
 Kad kalinys galėtų pasirinkti
 Kalėjimo sargus? Taip pat ir aš.
 Gal yr karaliai kur kitur. Ne Lenkuos.

Parduos tave su sąžine, su siela
 Už menką pinigą, už žemės šiukšlę.
 Tau įsakys, ką tu turi daryti.
 Kalbėti ką. Mylėti. Jausti. Vesti...
 Nepažiūrės, ko trokšta tavo siela.
 Sutuoks tave. Vaikų tau prigimdys!
 Laiške ne tai parašo, ką man skaito,
 Ir skaito man ne tai, kas parašyta!
 Karalius – užkurys! Cha cha! Nešioju
 Karūnos auksą ant žilos galvos!
 Senatvėje į grabo lentą linkstant,
 Ne karūna man guli ant galvos,
 Bet gėda. Žemės slegianti trauka.

SIEŠČENCAS Tavęs tokio dar nemačiau, karaliau.

Kalbi kaip moteris kokia... Kas tau?

JOGAILA Gyvenimą tylėjau savo visą.

Kenčiau... Nebegaliu! Širdis pratrūko.
 Tėvynėj savo aš nebegaliu
 Bebūti aklas, kurčias, nebylys!
 Kai Vilniun atvažiuoju – man kitaip...
 Čia viskas miela širdžiai. Man čionai
 Lengviau alsuot. Kalnai, kalneliai, klonys...
 Neries bangų švelnioji pyniava...
 Prie vieškelio plataus sodeliai vyšnių...
 Lakštingalos giesmė alyvų krūmuos...
 Net dargana, šalna rudens vėlyvo –
 Kaip laimės sapnas Viešpaties paunksmėj!..
 Lankau senas vietas... Kaip tremtinys!
 Ir vienas skausmą – vienas – slėpt turiau!..

SIEŠČENCAS Neišmintingas tu buvai, karaliau,

Dėl Lenkijos nustodamas tėvynės.

JOGAILA Ne vien karaliai klysta vesdami...

Kaip aš mylėjau šventąją Jadvygą!

SIEŠČENCAS Mylėjai tu, tikiu, tai gali būti...

Bet ji – tave?.. Karaliau mano mielas!

JOGAILA Net meilės džiaugsmas, dovana žmonių,

Nebuvo lemta man pažint gyvenant!

Šeima manoji... Dieve, kam mane

Taip rūsčiai nubaudei! Kodėl ne aš,

Bet Vytautas mirtingam patale!

Tamsusis kapas mano Lietuvoj

Lengvesnis būtų man neg karūna

Auksinė žemėj svetimoj senatvėj...

SIEŠČENCAS Man liūdna pas tave gyvent, karaliau...

JOGAILA Ką tu manai?

SIEŠČENCAS Be darbo ilgu man...

JOGAILA Pas čekų husitus rengies keliaut?

SIEŠČENCAS O ne! Norėčiau aš... pas Švitrigailą...

Manau, turėsiu darbo aš pas jį!..

JOGAILA Ir tu mane rengies apleist senatvėj?

Su vasaros kaitra paukšteliai skrenda,

Pavasarij užmiršdami ir žiedus,

Kuriais jie džiaugės meilėj ir gyveno...

Ir viskas samanos visur pas žmones, –

Tik samanos, – tik samanos, – žmogau...

[...]

X

TIE PATYS, be JOGAILOS

SIEŠČENCAS *pirmas supratęs padėties ironiją, šelmišku džiaugsmu*

Žemiausias tarnas jūsų, mano ponai...

ANTRAS PAVEIKSLAS

Trakų pilis 1430 m. Kiemas prie koplyčios. Plati lipynė į koplyčią. Vidury didelės plačios durys į koplyčią – uždarytos; šalia jų – mažos durelės, pro kurias nuolat vaikšto žmonės. Aplink kiemą – mūras. Už mūro visą laiką girdėti rudens vėjo staugimas ir ežero bangų šnarėjimas. Koplyčioj – gedulingos pamaldos be pertraukos. Visą laiką girdėti gedulinga muzika, kurios garsai susilieja su vėjo ir ežero gaudžiu užimu. Kieme prie koplyčios kartais slankioja žmonių būreliai, – koplyčion eina arba iš jos, sustoję ar susėdę šnekučiuoja, skirstos. Nuolatinė žmonių cirkuliacija. Visur rūpestingai klaiki laidotuvių nuotaika. Didingai gaudžios muzikos fone, kuri, kaip galima iš apystovų spėti, skamba koplyčioje prie numirėlio, šitame fone dar labiau ryškėja gyvųjų žmonių kalbos ir rūpesčių menkysta. Giedamos koplyčioje šventosios giesmės eina tai paraleliai, tai intermediška su įvykiais scenoje

I

CHORAS *koplyčioje, – už scenos*

O, didis Viešpatie dausų,

Geriausias Tėve iš tėvų,

Išgirsk raudas vaikų tavų!

Kaip amžių slenkanti mirtis

Sukaustė skausmas mums širdis

Prieš Tavo tėviškas akis!

Maži mes esam ir silpni,

Šešėlio Tavo neverti,

Bet Tu pastiprint mus gali!

Kelionėj žemės ir kančios

Nors krislą duok šviesos Tavos –

Te meilė mirtį mums atstos!

Jurgis Baltrušaitis

Jurgis Baltrušaitis gimė 1883 m. Paantvardyje (Jurbarko r.), ūkininkų šeimoje, mirė 1944 m. Paryžiuje. Kunigo Kazimiero Žekevičiaus parengtas įstojo į Kauno gimnaziją. Ją baigęs atsisakė stoti į tėvų siūlomą seminariją, studijavo gamtos mokslus Maskvos universiteto Fizikos-matematikos fakultete, kur taip pat gilinosi į literatūrą ir mokėsi kalbų. 1899 m. Baltrušaitis vedė turtingos pirklių šeimos dukterį Mariją Olovianišnikovą, vienintelę savo gyvenimo mylimąją, kuriai dedikavo visas išleistas knygas, kartu su ja užaugino sūnų Jurgį (būsimą garsų prancūzų viduramžių kultūros istoriką). Su rusų rašytoju Sergejumi Poliakovu Maskvoje 1899 m. įkūrė leidyklą „Skorpion“, kuri leido naujausią simbolistų kūrybą, jų almanachą *Severnyje cvety* ir žurnalą *Vesy*. Tarp rašytojų išpopuliarėjo Baltrušaičio salonas. Poetas buvo pažįstamas su kompozitoriumi Aleksandru Skriabinu, rašytoju Antonu Čechovu, režisieriais Gordonu Kregu (Gordon Craig), Konstantinu Stanislavskiu, Vsevolodu Mejerholdu. De-

biutavo rusiškais eilėraščiais 1899 m., o jo pirmieji lietuviški eilėraščiai spaudoje pasirodė 1927–1928 m. Išleido du simbolistinės poezijos leidinius *Žemės laiptai* (*Zemnyje stupeni*, 1911) ir *Kalnų takas* (*Gornaja tropa*, 1912). Po jo mirties žmonos Marijos rūpesčiu buvo išleista rusiškų eilėraščių rinktinė *Lelija ir pjautuvas* (*Lilija i serp*, 1948). Poezija artima garsių rusų simbolistų Viačeslavo Ivanovo, Aleksandro Bloko, Valerijaus Briusovo kūrybai – jiems įtaką darė prancūzų simbolistai ir vokiečių romantikai.

1886 m. prancūzų žurnale *Figaro* buvo paskelbtas Žano Moreaso (Jean Moréas) simbolizmo manifestas, aktualizavęs simbolizmo terminą ir Šarlio Bodlero (Charles Baudelaire), Stefano Malarmė (Stéphane Mallarmé), Polio Verleno (Paul Verlaine) poeziją. Rusų simbolistus veikė Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) ir Artūro Šopenhauerio (Arthur Schopenhauer) filosofija, teigianti intuityvų kūrybinį pasaulio esmės pažinimą kaip priešingybę moksliniam ir kalbanti apie kūrybinį genijų. Išskiriami du rusų simbolizmo etapai: pirmajame dėl Briusovo ir kitų įtakos labiau sukta į *menas menui* (*l'art pour l'art*) kelią, eilėraščius vadinant subjektyvia sielos išpažintimi. Netrukus šiam etapui prigijo pesimistinio dekadentizmo etiketė. Antroji simbolistų karta, kuriai, be Vladimiro Solovjovo, Bloko, Ivanovo, Andrejaus Belo, priklausė ir Baltrušaitis, vadinosi „teurginiu“ simbolizmu – jis akcentavo meno šventumo, misteriško požymius, kėlė „amžinojo moteriškumo“, poetinės mūzos, meilės idėjas, teigė religinį žmonijos atgimimą. Tik religinės krypties menas gali padėti savo sielos prieštaravimuose sutrikusiam žmogui, parodydamas dvasinės būties vientisumo regėjimus. Taip simbolizmas tapo ne tik meninio stiliaus, bet ir idealistinės pasaulėžiūros požymiu, pasiiaukojusio menui kūrėjo išraiška. Bendrieji simbolizmo bruožai nesuniveliavo jį kuriančių poetų – nuolat kildavo viešos diskusijos, buvo sukurti individualūs poetiniai simbolizmo variantai.

Rusų simbolistai savo atsiminimuose Baltrušaitį mini kaip niūroką, mąslų šiaurietį. Dvigubą tautinę tapatybę turėjęs poetas, rusiškai rašantis lietuvis, buvo jiems ir savas, ir

svetimas. Būdamas poliglotas, Baltrušaitis ėmėsi vertimų, į rusų kalbą išvertė modernistų Henriko Ibseno (Henrik Ibsen), Oskaro Vaildo (Oscar Wilde), Moriso Meterlinko (Maurice Maeterlinck), Soreno Kirkegoro (Søren Kierkegaard), Augusto Strindbergo (August Strindberg), Knuto Hamsuno (Knut Hamsun), Džordžo Bairono (George Byron) kūrinis, jo vertimų kokybė buvo aukšto lygio. Baltrušaitis mėgo keliauti, ypač jį traukė Norvegijos ir Italijos kultūra ir gamta. 1908 m. poetas suartėjo su Maskvoje gyvenusiu Baliu Sruoga ir kitais lietuviais, dalyvavo jų savišalpos draugijos veikloje, rūpinosi Pirmojo pasaulinio karo lietuvių pabėgėliais, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų likimu. Jauniesiems lietuvių rašytojams didelį poveikį darė ir jo simbolistinės kūrybos filosofinis abstraktumas, ir platus kultūrinis akiratis, ir nauja simbolistinė kūrybos tautiškumo samprata, išsakyta kaip „intuityviai pagaunami tautos dvasios lobiai“. Baltrušaičio gyvenimo lūžį sukėlė 1917 m. Spalio revoliucija, po kurios jis trumpai vadovavo Maskvos rašytojų organizacijai, tačiau slogi bolševikinė politika poetui buvo nepriimtina. Paskelbus Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę, 1920 m. paskirtas jos atstovu Maskvoje, įgijo nepriklausomo asmens statusą, ėmė rašyti lietuviškus eilėraščius. Daugelis jo draugų simbolistų, kartais ir jo padėdami, turėjo emigruoti arba tapo politinio bolševikų teroro aukomis. 1939 m. Baltrušaitis išvyko į Paryžių kaip Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjas. 1942 m. išleido pirmąjį ir vienintelį lietuviškų eilėraščių rinkinį *Ašarų vainikas* (I d. su Sruogos straipsniu „Baltrušaičio vainikas“). Po jo mirties kita lietuviškoji poezija išleista rinkiniu *Aukuro dūmai* (1944), o 1967 m. poezijos rinktinėje publikuota antroji *Ašarų vainiko* dalis.

Baltrušaitis buvo vienas žymiausių rusų ir lietuvių simbolistų. Jo poezijos žadinamą nuotaiką Viačeslavas Ivanovas taip apibūdino: „Tarsi iš už senų, išsikerojusių medžių, – pusiau prislopintų pilkų, storų bažnyčios sienų – suskambo vargonų fuga.“ Baltrušaičio simbolistinei poezijai būdinga dualistinė aukštosios amžinosios ir trumpaamžės žemiškosios būties samprata, apačios ir viršaus erdvinė priešprieša, filosofiniai gyvenimo prasmės apmąstymai, elegiška rimtis, vienatvės ir kančios motyvai, abstraktūs simboliniai vaizdai, kultūrinės citatos, metaforiška kalba, iškilminga mąšli intonacija, klasikinė forma. Parašyta asketiška silabine tonine eilėdara, dažniausiai jambiniais metrais. Rinkiniuose mėgo eilėraščius jungti į didesnius ciklus („Pavasario rasa“, „Smilkstantys toliai“, „Vynuogių metas“). Jo simbolizmas pasižymi mistinės prasmės simbolika (aukuras, auka, giesmė, žynys, bokštas, šventovė, pilis) ir aukštesniojo dieviškojo prado ilgesiu.

Kai kuriuos simbolius (tokius kaip šešėliai, krištolas, auksas, taurė, parkas, veidrodis) galima sieti su rusų simbolistams artima dvarų kultūra, o pamėgtus išdailintus ir rojus pirmapradiškumą primenančius gamtos peizažus aiškinti kaip pasipriešinimą miestui, dabartinėms kapitalistinio gyvenimo blogybėms. Pirmojo pasaulinio karo metu iškylant naujoms modernizmo kryptims futurizmui ir akmeizmui, apsinuogino simbolistinės poezijos abstraktumas, patetiškumas ir kiti trūkumai, sulaukė literatūrinių parodijų ir kritikos.

Vėlesniuose lietuvių kalba parašytuose Baltrušaičio eilėraščiuose ankstesnės kūrybos filosofškumas ir simboliškumas pripildomas konkretesnių kaimo buities ir gamtos vaizdų, atsiranda daugiau spalvų ir garsų. Juose dominuoja sukonkretintas motinos žemės vaizdinys, reiškiantis gimtinę, tėvų žemę, aprašoma sunki jos dalia ir skurdas. Atsiranda svarbi dvigubos reikšmės brolystės sąvoka, siejanti ir tautiečius kaip tos pačios žemės vaikus, ir visus žmones kaip Dievo kūrinius. Tačiau poetas visoje savo poezijoje išsaugo kalbančiojo – įsipareigojusiojo ir išrinktojo – distanciją. Šis kalbantysis moko, guodžia ir stiprina savo kenčiančius brolius, įprasmina sunkius jų darbus ir varganą dalią, palaiko tėvynės dvasią. Kentėjimo motyvas, sustiprintas Kristaus Golgotos kelio įvaizdžiu, yra vienas bū-

*Jurgio Baltrušaičio gyvenimas
ypatingas keliais aspektais:
Lietuvos provincijos vaikas tapo
žymia sidabro amžiaus figūra;
sukūrė ne tik labai vertingos
poezijos, bet ir visą poetinę
mokyklą; išgelbėjo nuo diktatūros
režimo daug rusų menininkų,
suteikdamas jiems vizas į Lietuvą
ar kitaip padėdamas išvykti.*

dingiausių Baltrušaičio poezijoje. XX a. pradžios ir pirmosios pusės lietuvių kritikai, domėjęsi lietuviškosios dvasios problema, Baltrušaičio rusiškųjų kūrinių lietuviškumui priskyre juose išsakytą labai glaudų gamtos ir žmogaus ryšį, būties visumos pojūtį, susijusį su ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios kultūros paveldu. Lietuviškai poezijai, kurios perlu Sruoga pavadino eilėraštį „Ramunėlė“, būdinga savitų archaizmų ir naujadarų kalba. Lietuvių modernistų Baltrušaitis buvo gretinamas su Čiurlioniu. Jo kūryba turėjo įtakos Sruogos, Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino ir kitų lietuvių poetų simbolistinei poezijai, iš modernesnių – Jonui Juškaičiui, Elenai Puišytei. Be minėtų poetų, į lietuvių kalbą Baltrušaičio poeziją vertė Henrikas Radauskas, Linas Broga, Jonas Valaitis ir kt.

Chrestomatijai parinkti Baltrušaičio eilėraščiai „Gėlė“ ir „Ave, crux!“ yra vertimai iš pirmojo rinkinio *Žemės laiptai*. Baltrušaičio filosofinėje lyrikoje labai svarbi minties raida, tikslas per prieštaravimus, dramatinius vidinius konfliktus pasiekti bei sukelti meninės harmonijos įspūdį. Pirmasis eilėraštis sukurtas ryškinant lyrinio subjekto paralelę su laukų gėlyte. Nors žmogaus gyvenimas trumpas kaip gėlės žiedo žydėjimas, bet juos vienija ir guodžia ant jų besiliejanti dieviškosios būties šviesa. Antrasis eilėraštis, kurio pavadinimas reiškia „Būk pasveikintas, kryžiau!“ ir kuris parašytas Baltrušaičiui būdingais klasikiniiais ketureiliais, žadina žmogaus kūrybines jėgas ir tobulėjimo poreikį, bet tai pasiekama tik tiems, kurie nebijo kryžiaus kančios, sunkaus darbo ir nepraranda tikėjimo. Lyriniame Baltrušaičio eilėraštyje nedaug kūrybinio improvizavimo, retorinio šūkčiojimo, viskas labai apgalvota, darni kompozicijos forma. Iš lietuviško eilėraščių rinkinio atrinkti eilėraščiai „Lūšnos daina“, „Ramunėlė“, „Audėja“, „Amžių žvaigždynas“, „Mana mintis – žvaigždžių slapties troškimas...“. Eilėraštyje „Audėja“ pateiktas apibendrintas moters portretas, daug konkrečių kaimo buities detalių, bet audimas čia turi ir abstraktesnę perkeltinę prasmę – nunutrūkstamą gyvenimo audimą. „Ramunėlė“ – poetinis šedevras, kuriame atskleistas intymus žmogaus ryšys su gamta ir pasiekta poetinio vaizdo, garso ir jausmo vienovė. Eilėraščiuose „Amžių žvaigždynas“, „Mana mintis – žvaigždžių slapties troškimas...“ išsakomas aukštosios dvasinės būties grožis ir ilgesys.

Siūloma literatūra: Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, parengė Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 2004; Viktorija Daujotytė, *Su Jurgiu Baltrušaičiu*, Vilnius: Regnum, 1994; Laimonas Tapinas, *Imk, klajokli, žibintą vilties*, Vilnius: Alma littera, 2000; Tomas Venclova, „Trys Jurgio Baltrušaičio tekstai“, in: *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991; Eugenijus Žmuida, „Jurgis Baltrušaitis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 101–114.

Jurgis Baltrušaitis

PASKYRIMAS

Mana mintis – goda žvaigždynų rašto...
 Mana būtis – šalia bedugnės krašto...

Viena mįslė – griautinis ir tylą,
 Pavojaus gandas ir tingi ramybė,
 Laukų žolytė ir dangaus aukštybėj
 Nakties žvaigždėtų rašmenų byla...

Kaip nuostabiai pakaitomis vis glūdi
 Žiedely sėklos, sėkloj – vėl žiedai,
 Ir tarsi koks ryšys palaiko būtį,
 Daiktų beribę siedamas tvirtai!

Žmogaus mintis – lyg tuščio sapno bėgis.
 Žmogaus būtis – tik nerimas bemiegis...

Kiekvieną mirksnį siūlan paslapties
 Galingi Amžiai abejingai pina,
 Ir gailiai aklas tas, kas dar mėgina,
 Kas drįsta gymį skirti nuo mirties...

Deja, visatos rūškana šventovė
 Akla skraiste nuo mūsų paslėpta,
 Ir prieš lemties duris per amžius stovim
 Su ilgesio ir sielvarto našta!

Vertė Linas Broga

GĖLĖ

Laukų gėlyte nežymi,
 Toks pat, kaip tu, ir aš esmi!

Tu margus žiedlapius skleidi,
 O aš godas pinu širdy...

Tavi sapnai – gyvi many,
 Visam pasauly mes – vieni...

Mūs abiejų dalia viena –
 Gyvent – žydėt su šia diena

Ir Dievo žydrio spinduliais
 Pralobt, kiek mažas saikas leis!

Gėlyte mano, paklausyk –
 Abu mes žydim vienusyk...

Vienos gegužės aš ir tu,
 Ir mirti lemta mums kartu...

Mes – pilnuma būties žiedų,
 Visam pasaulyje – tik du!

Vertė Linas Broga

AVE, CRUX!

Mesk savo kampa, menką lūšnelę,
 Ilgesio sapną, pilną gėlos
 Ir į aukštybės tylą begalę
 Uolą per uolą griozk ant uolos...

Dievo pasaulis dar nesutvertas,
 Dievo šventovė neužbaigta,
 Tiktai negyvos uolos pažertos,
 Tiktai galybė rankoms duota.

Lygink kalvynus, skaldyk granitą,
 Kalnų tvirtovėn perėją tiesk, –
 Savo patamsį neišsklaidytą
 Iš jo išplėštu blyksniu nušviesk...

Teišsipildo svajonės šviesios,
 Kur atsispindi širdies goda,
 Ir per likimo prarajas tiesias
 Tiktai į amžių tolių vedą...

Tik atsidavęs pareigai rūsčiai
 Pasauly tingio, dykų kalbų
 Naują ertovę pridėsi būčiai –
 Perkelsi gaires būvio ribų...

Tik patikėjęs dvasią kantrybei,
 Jos išganytas, teisus prieš ją
 Tu būsi amžių tako tamsybėj
 Vienas laiptelis jų eileje...

Vertė Linas Broga

AUDĖJA

Ir kai giedras rytas rieda,
 Ir kai sutemos artėja,
 Savo romų žemės žiedą,
 Savo skirtį gerbk, audėja!

Margink darbščiai ilgas juostas,
 Kad paaustum lieką sprindį,
 Kol neblykšta tavo skruostas,
 Kol tau žemės saulė spindi...

Suok sutemus giesmę graudžią,
 Kad tau rytas daug melavo,
 Bet pajusk, kad staklės audžia
 Amžių metmenis, ne tavo...

Amžių mįslei tavo skietas
 Ir muštuvų darnas mojis,
 Tau tik staklių suolas kietas,
 Tavo sostas keturkojis –

Bet priimk ir tokį kelią –
 Kad ir vargšė, tu ne vergė –
 Kito audeklo dalelė,
 Tu jo margą mįslę sergi...

Ir jei temstant nevaitosi
 Ir vis tiesi ranką miklią,
 Tu per vargą sužinosi,
 Kas audėjas, kas šaudyklė.

AMŽIŲ ŽVAIGŽDYNAS

Į Kalėdų žilą naktį aš žiūriu –
 Daug beglobės žemės žiburių,
 Daug žvaigždžių, žvaigždynų aš matau.
 Jų stebuklus, žemės kurmi, – tau!

Kur tik žvelgsi, žėri atdarai
 Aukso bokštai, arkos, aukurai –
 Ar nemoki melstis, negali,
 Mano žemės prote, nebyly?

Vien žvaigždžių nakties tylą pilna!
 Va, ant žemės veržiasi viena!
 Va, kita! Greičiau praverk duris –
 Bus, kaip ji, ir tavo žiburys...

Tomas Venclova

TRYS JURGIO BALTRUŠAIČIO TEKSTAI

[...]

Žinome, kad kiekvienas meninis (ir ne tik meninis) tekstas siejasi su kitais tekstais, per juos yra adresato įprasminimas, hierarchiškai su jais santykiauja. Eilėraštis tampa platesnio teksto – ciklo ar rinkinio – dalimi. Jo reikšmė ir vertė gali keistis, nelygu fonas. Symbolistai labiau negu kitos poetinės mokyklos buvo linkę į ciklizaciją ir tekstų hierarchizavimą (pats „visatos tekstas“ jiems buvo hierarchiškas ir reikšmingas). Baltrušaitis be galo nuosekliai laikėsi to principo. Jis mąstė ne tik ir ne tiek atskirais eilėraščiais, kiek rinkiniais, o kiekvienas rinkinys buvo vientisas, uždaras pasaulis. „Mano knyga baigta, beliko ją tik parašyti“, cituoja poeto žmona jo žodžius.¹ Baltrušaičio rinkiniai sukonstruoti iš tiesų matematiškai: pavyzdžiui, „Žemės laiptai“ sudaryti iš keturių dalių po 25 eilėraščius plius prologas. „Kalnų takas“ – iš trijų dalių po 25 eilėraščius; „Aukuro dūmai“ – iš keturių dalių (pirmosiose dviejose po 12 eilėraščių, trečiojoje 11, ketvirtojoje vėl 12 nebaigtos(?), Viačeslavo Ivanovo „Kūdikystė“ primenančios poemos strofų). Lengva pastebėti, kad rinkinių sandaroje didžiulį vaidmenį vaidina triada ir tetrada, ypač antrasis iš tų simboliškų, „jungiškių“ skaičių, kurį Baltrušaitis koduoja įvairiomis Europos areale įprastomis semantinėmis sistemomis (metų laikai, paros dalys, pasaulio šalys, stichijos). Čia yra verta prisiminti kito krašto ir kito masto poetą – T. S. Eliotą, kurio „Keturių kvartetų“ tekstas organizuojamas labai panašiu būdu (nors gal gilesniame prasmės lygmenyje).

„Matematiškumas“ charakteringas Baltrušaičiui ir kiek kitu požiūriu. Detali struktūrinė analizė, mūsų atlikta kitoje vietoje, rodo, jog savo knygoje – matyt, nesąmoningai – jis siekia tam tikro tiesioginės ir atvirkščios semantikos, teigimų ir neigimų balanso (tarsi pirmą kartą mituose, kuriuos aprašė ir interpretavo Lévi-Straussas).²

Bet rinkinys – ir visa poeto kūryba – yra dar platesnio teksto dalis. Baltrušaitis įjungė savo vieningą ir vientisą poetinę sistemą į dvi skirtingo tipo ir skirtingo brandumo tautines kultūras. Trys Baltrušaičio rinkiniai priklauso gigantiškam tekstui, vadinamam rusų simbolistine poezija (ir iš viso rusų poezija); kitos keturios poetinės knygos – lietuvių simbolistinės poezijos (ir iš viso lietuvių poezijos) tekstui. Baltrušaitis atsiduria skirtinguose, nors ir gimininguose kalbiniuose, literatūriniuose, iš dalies mitologiniuose ir religiniuose (pravoslavija / katalikybė) kontekstuose. Integralia jo poezijos dalimi virsta įtampa tarp teksto ir fono, dialogas su kitais tekstais – buvusiais, esančiais ir netgi būsimais. Tas dialogas vienu atveju „gesina“ poetinį tekstą, kitu atveju ryškina jo netikėtas potencijas. Ir čia pastebime, jog rusiškasis ir lietuviškasis Baltrušaitis – labai skirtingi poetai.

Rusiškas Baltrušaičio eiles daugelis kritikų ir rašytojų didžiai vertino, nors labai populiarus jis niekada nebuvo. Itin palankų straipsnį apie jį parašė Viačeslavas Ivanovas, kuriam lietuvis poetas atrodė dvasinis brolis teurgas.³ Žinome, kad Baltrušaitį mylėjo

¹ Cit. pagal Jurgis Baltrušaitis. *Derevo v ogne*, Vilnius, 1969, p. 483.

² Tomas Venclova. Erdvės struktūros Jurgio Baltrušaičio rinkinyje „Zemnyje stupeni“. – *Literatūra*, t. 16(1), Vilnius, 1974, p. 41–61.

³ Viaceslav Ivanov. „Jurgis Baltrušaitis kaip lirikiškij poet“. – *Russkaja literatura XX veka, 1890–1910*, t. 2, Moskva, 1915, p. 301–311.

Andrejus Belas, palikęs puikų literatūrinį jo portretą.⁴ Baltrušaičio lyriką gyrė išgarsėję kritikai Aichenalvas⁵ ir Ivanovas-Razumnikas.⁶ Bet jo eilės sukeldavo ir kitokią reakciją. Nikolajus Gumiliovas „Laiškuose apie rusų poeziją“ rašė: „Baltrušaitis priklauso vyresniajai simbolistų kartai, ir jo kūryboje tikrai juntamas „Skorpiono“ bei „Svarstyklių“ steigėjų stilius: pakilus, net iškilmingas santykis su tema ir skambus, nors kartais nepakankamai atitinkąs minties svorį eiliavimas... Bet tirštas praėjusio amžiaus pabaigos žmonių kraujas kliudo poetui išsiveržti iš metaforų voratinklio, ir jo eilėraščiai, be galo panašūs vienas į kitą, žygiuoja priešais skaitytoją rūstūs, iškilmingi ir nereikalingi“.⁷

Kitas žymus akmeistas Vladimiras Narbutas buvo dar griežtesnis. Jis recenzavo Baltrušaitį drauge su trečiosios ir ketvirtosios rūšies poetais – šiandien visai užmirštais Bobrinskiu, Životovu, Feiga Kogan – ir šnekėjo apie jų „nuvalkiotų strofų vienodumą, poetinės medžiagos skurdumą“.⁸

Be abejo, Gumiliovas ir Narbutas – poetai, kurie iš viso polemizavo su simbolizmu. Tačiau net Briusovas, amžiaus pradžioje laikęs Baltrušaitį (ir Bloką) gražiausia jaunosios rusų poezijos viltimi, 1914 metų gegužės 27 d. rašė S. Vengerovui apie jo eiles: „Jų perdėtas abstraktumas mane veikia pykina, negu žavi“.⁹ Jis parašė ir gana nedraugišką Baltrušaičio parodiją.¹⁰ Ir rusų literatūros tyrinėtojai tokia reakcija neatrodo atsitiktinė.

Baltrušaičio rinkiniai pavėlavo. Jau buvo išaugusi nauja karta, praktikuojanti kitokią poetiką. Apie 1911 metus rusų simbolizmas, anot Gumiliovo, buvo baigęs plėtotis¹¹, o jo kalba „virto negyva tarme“ (B. Eichenbaumas).¹² Tai įvyko vos prieš porą metų, bet per tą trumpą laiką rusų poezija staigiai pakitėjo (kokybinį šuolį čia stačiai norisi palyginti su genetinė mutacija). Prabilo Achmatova, Mandelštamas, Kuzminas, Chlebnikovas, Majakovskis. Tai, kas prieš dešimtmetį atrodė stulbinanti naujovė, tapo sustabarėjusių „bendraja vieta“. Visi simbolistai linko į „achroniškumą“, o Baltrušaitis labiausiai. Dabar tas achroniškumas išvirto nemodernumu. Rusų poeto Baltrušaičio rinkiniai jau savo pasirodymo akimirka buvo praeities reikalas. Jauniesiems Baltrušaitis liko svetimas.

Gal būta vienos išimties, netgi svarbios. Poetas ir gana įžvalgus kritikas Sergejus Bobrovovas, recenzuodamas Mandelštamo „Tristia“, rašė: „Matyt, jis panaudojo ir nelabai pastebimus bendrajame simbolizmo fone Vološiną ir Baltrušaitį“.¹³ Tie žodžiai įtikimi, ir ne tik Vološino atžvilgiu. Žodynu, įvaizdžiais ir intonacija Baltrušaitį primena ne vienas jauno Mandelštamo eilėraštis: *Kogda udar s udarami vstrečaetsja (Kai smūgis su smūgiais susitinka)*, *Skudnyj luč cholodnoj meroju (Skurdus spindulys šaltu matu)*, gal net *Zvuk osto-rožnyj i gluchoj (Garsas atsargus ir duslus)* – eilėraštis, kuriuo prasideda pirmoji Mandelštamo poezijos knyga.

[...]

⁴ Andrej Belyj. *Načalo veka*. Moskva–Leningrad, 1933, p. 380–382.

⁵ Ju. Achenval'd. *Slova o slovach*. Peterburg, 1916, p. 79–89.

⁶ Ivanov-Razumnik. *Zavetnoje*. Peterburg, 1922, p. 25, 28.

⁷ Nikolaj Gumilev. *Pisjma o russkoj poeziji*. Petrograd, 1923, p. 127.

⁸ V. Narbut, (rec.). *Navaja žiznj*, No. 10 (1912), p. 258.

⁹ Valerij Briusov. *Stichotvorenija i poemy*. Leningrad, 1961, p. 832.

¹⁰ Ten pat, p. 562.

¹¹ Nikolaj Gumilev. „Nasledije simvolizma i akmeizm“ – *Apollon*, No. I (1913), p. 42.

¹² Boris Eichenbaum. *O poeziji*. Leningrad, 1969, p. 81.

¹³ Cit. pagal Osip Mandelštam. *Sobranije sočinenij*, t. I, Washington, 1967, p. 362.

Baltrušaitis yra turbūt tipiškiausias iš rusų simbolistų; labai aiškiai, paprastai ir nuosekliai vykdo jų kanoniškus reikalavimus. Jo kūrybą galima laikyti tos literatūrinės mokyklos invariantu. (J. Lotmano pastaba). Baltrušaičio poetinio pasaulio priešpriešos (viršus / apačia, pilnatvė / skilimas, tolydus laikas / diskretiškas laikas ir t.t.) apibrėžia kiekvieno rusų simbolisto – nuo Vladimiro Solovjovo ligi Bloko – semantinį kodą. Bet visi kiti iškilūs simbolistai tą struktūrą papildė, praturtina ir transformuoja – kartais neatpažįstamai. Baltrušaitis palieka ją „nuoga“. Šalia dekoratyvaus Balmonto, chaotiško Belo, išmoningo Ivanovo, sauso Briusovo, tamsaus Sologubo ir tragiško Bloko Baltrušaitis atrodo tikras „aukso vidurys“. Ne be reikalo sakyta, kad jis konservatyvesnis už savo bendražygius; kad vengia metrinų bei fonetinių eksperimentų; kad jam svetimos rusų simbolizmo katastrofinės nuojautos, daug simboliškų temų (tragiškas miestas, demonizmas, nuodėmė); kad jo poezija ne tik valstietiška niūri, bet ir savaip demokratiška. Baltrušaitis gvildena daugiausia filosofines temas, ir jo kūriniai dažnai išvirsta bendraamžių rusų mąstytojų (Florenskio, Losskio, Berdiajevo, Trubeckojaus) tezių vertimais į poetinę kalbą arba net eiliuotais atpasakojimais. Jo poetinis pasaulis, deklaratyviai paslaptingas, iš esmės yra gana tvarkingas ir racionalus: šią abstrakčią tvarką bei harmoniją atitinka itin taisyklinga metrika, itin simetriška kompozicija. Iš visų rusų simbolistų, jei kalbėsime ne apie epigonus, o apie pripažintus meistrus, Baltrušaitis mažiausiai vengia klišių, tradicinės frazeologijos, yra „perteklingiausias“, ištikimiausias „tapatumo estetikai“ (J. Lotmano terminas). Kaip tik jam labiausiai dera žodžiai apie lingvistinės problematikos stoką. O kur nėra lingvistinės problematikos, vidinio susidomėjimo kalba, kalbos galimybių tyrimo – ten stinga ir poezijos. Ir greičiausiai viena iš esminių Baltrušaičio „nelingvistiškumo“ priežasčių – kaip tik jo bilingvizmas. Nors jis puikiai mokėjo rusų kalbą, bet buvo ją išmokęs gana vėlai ir neįtuo jos mechanizmo „iš viršaus“: ta kalba jam buvo įrankis, ne savaiminga vertybė.

[...]

Tarp lietuvių simbolistų Baltrušaitis ypač išsiskiria tuo, kad orientuojasi ne į tautosaką, o į senąją lietuvių literatūrą. Bet jam nesvetimos ir naujosios, postsymbolistinės srovės. Beje, ne vien lietuviškos, o ir rusiškos. Vis dėlto jis nebuvo toks absoliučiai „achroniškas“, kaip reikalavo jo rūsti programa. Amžininkų atsiminimai rodo, jog jis vertino ir suprato jaunesniąją rusų poetų kartą, net jei ji nevisada atsimokėdavo jam tuo pačiu. Jis mėgo ir Pasternaką, ir Mandelštamą. Rinkinyje „Lelija ir pjautuvas“ kartais prasiveržia ritmai, atsiradę gal ne be Cvetajevės įtakos („Alea iacta est“). Lietuviškuose eilėraščiuose pirkios mitologija, dialektizmas ir kalbos retenybių pamėgimas labai primena Nikolajų Kliujevą ir jo mokyklą, kuriai priklausė ir Jeseninas. O „Jkurtuves“ – manding, vieną mįslingiausių mūsų poezijos kūrinių – gal būtų lengviau interpretuoti sugretinus su jau minėtos Cvetajevės „Žiurkėgaudžiu“.

Rusiškojo ir lietuviškojo Baltrušaičio santykis neblogai iliustruoja žinomąją A. Potebnios tezę: bilingvizmas nėra „poetiškai neutralus“ reiškinys, poetas negali dviem kalbom išreikšti vieno ir to paties turinio, negali jomis rašyti vienodai gerai. Pridursime: jei pasitraukimas iš gimtosios kalbos ir kultūros mažų mažiausiai rizikingas, tai požiūris į ją kitos kalbos ir kultūros akimis dažniausiai pravartus, nes paryškina „savosios stichijos“ specifika.

Tokie yra du Jurgio Baltrušaičio tekstai dviem tautinėm kalbom. Tačiau šiuo atveju itin pridera užsiminti ir apie trečiąjį tekstą – gyvenimo ir elgsenos tekstą. Kaip daugelis

poetų, Baltrušaitis formavo savo biografiją pagal tam tikrą kanoną. Ji buvo netuščia, o reikšminga, virto ženklų būsimoms kartoms. Tą gyvenimo tekstą lėmė etiniai sprendimai, jį sudarė veiklos stilius, gestai, poelgiai, netgi tylėjimo periodai. „Poetas jau savo buvimu tautoje kažką atlieka“, – sakė Baltrušaitis 1938 metais.¹⁴ Galėtume pasakyti, jog jo gyvenimo tekstas yra savotiška literatūrinio teksto transformacija. Jeigu jo eilėraščių ašis – du pasauliai, tai gyvenime tie du pasauliai virto dviem kultūrom ir dviem epochom. Poetas garbingai vykdė jų tarpininko užduotį, nors tai anaipatol nebuvo lengva. Jis nesvyruodamas tiesė pagalbos ranką Balmontui, Belui, Mandelštamui, Cvetajevai, Šagalui. Tie žmogiški gestai, apie kuriuos amžininkai išsaugojo dėkingą atminimą, verti tikrai ne mažiau, negu geros knygos. Nes kultūra – ne tik knygos, paveikslai, muzika, mokslas: tai dar visų mūsų gyvenimas ir mirtis. Ar bent geriausiųjų iš mūsų gyvenimas ir mirtis.

1975

Iš knygos: Tomas Venclova, *Vilties formos*, 1991

¹⁴ A. Braziulis. Poetas Jurgis Baltrušaitis kalba apie savo kūrybą. – *Literatūros naujienos*, Nr. 1(1938).

Oskaras Milašius

Oskaras Milašius (Oscar Vladislas de Lubicz-Milosz) – lietuvių kilmės prancūzų poetas, gimęs 1877 m. gegužės 28 d. Mogiliovo gubernijoje Čerėjeje (buv. LDK, dab. Baltarusija), buvusiam Sapiegų giminės dvare, kuris priklausė poeto šeimai nuo XVIII a. pabaigos iki 1917 m. Milašius didžiavosi savo lietuviška gimine iš tėvo pusės. Jis rašo, kad vyresnioji giminės atšaka, kilusi iš serbų valdovų giminės, nuo XIII a. buvo įsikūrusi Labūnavos, Serbinų ir Anuševičių dvaruose netoli Kauno. Vienas jos atstovų, poeto prosenelis, pradėjo baltarusišką giminės atšaką, tačiau išsaugojo ir išugdė palikuonims pagarbą šlovingam „Kauno Milošų kelmui“. Todėl prancūzai šalia pavardės, kaip kilmingam asmeniui, prideda žodelį „de“, pažymėdami, kad Milašius esąs iš lietuviškos, labai senos ir garbingos didikų giminės. Šiai nuostatai nepakenkė tai, kad Oskaro senelis Artūras Milošas vedė italų dainininkę Nataliją Tasistro iš neturtingos šeimos, o tėvas Vladislovas Milošas, gimęs Vilniuje, parsivežė iš Lenkijos beturtę žydaitę Rozaliją Mariją Rozental, būsimąją poeto motiną.

Beje, tėvas šalinosi giminaičių, bet įskiepijo sūnui pagarbą lietuviškai giminės kilmei ir nepasitikėjimą Lenkija, kuris lydėjo poetą visą gyvenimą. Oskaras buvo vienintelis vaikas šeimoje, kurioje viešpatavo skirtingos kalbos, tikėjimai, įpročiai. Namuose buvo kalbama lenkiškai arba vokiškai, prancūzė guvernantė mokė prancūzų kalbos, į dvaro parką atbėgdavo pažaisti kaimynystėje gyvenusių baltarusių valstiečių vaikai. Ši daugiakalbė, įvairiakultūre aplinka turėjo įtakos asmenybės brandai – užaugęs Milašius tapo tikru pasaulio piliečiu, jaučiančiu pašaukimą gelbėti visą nelaimingą žmoniją. Dar svarbiau, kad Čerėjeje, poeto žodžiais tariant, absoliučioje dvasinėje vienatvėje, susiformavo esminiai būsimąjo genialaus kūrėjo bruožai – meilė gamtai, polinkis į melancholiją, į amžių pelėsiams dvelkiančių niūrių romantiką, neaiškus metafizinis nerimas ir troškimas amžinojo moteriškumo, galinčio atstoti motinos meilę. Vienuolikos metų atgabentas mokytis į Paryžių, Oskaras išgyveno gimtinės netektį kaip išvaymą iš rojus; ilgai vaikystės šalis jam tapo pastovia ir svarbiausia poetinio įkvėpimo versme.

Paryžiuje sėkmingai baigęs licėjų, Luvro ir Rytų kalbų aukštosiose mokyklose Milašius studijavo žmonijos priešistorę, finikiečių ir asirų meną, hebrajų kalbą, rytų epigrafiją, skaitė prancūzų, anglų, vokiečių, lenkų poetų eiles ir pats mėgino kurti. Literatūrinį skonį formavo Fransua Vijonas (François Villon) ir Viljamas Šekspyras (William Shakespeare), Johanas Volfgangas Getė (Johan Wolfgang von Goethe) ir Džordas Baironas (George Byron), Alfonsas de Lamartinas (Alphonse de Lamartine), Šarlis Boderas (Charles Baudelaire), Artūras Rembo (Arthur Rimbaud) ir Polis Verlenas (Paul Verlaine), taip pat Frydrichas Šileris (Friedrich Schiller) ir Frydrichas Helderlinas (Friedrich Hölderlin), Samuelis Teiloras Kolridžas (Samuel Taylor Coleridge), Edgaras Po (Edgar Poe), Algernonas Svinburnas (Algernon Swinburne) ir pagaliau Adomas Mickevičius – taigi klasikai ir modernis-

Milašiaus poezija nėra prancūziška; išlaikiusi savo lenkiškai lietuviškas šaknis, ji rado prieglobstį prancūzų kalboje kaip kokiame vienuolyne. Ir tai tik paliudija talento originalumą.

Milanas Kundera

tai, romantikai ir simbolistai. Be to, Milašius susidomėjo kabala (mistine žydų tradicija), ėmė skaityti Bibliją. Daug dirbdamas tapo įvairiapusiu eruditu, intelektualiu mąstytoju, originalia kūrybinga asmenybe.

1899 m. Milašius išleido pirmąjį savo eilių rinkinį *Dekadentiniai eilėraščiai*. Pavadinimas ir eilėse vyraujanti nuotaika kreipė į amžiaus pabaigos dekadentinę savimonę – būdingas pasibjaurėjimas gyvenimu, liguistas išsekimas, mirties nostalgija, derantys prie tokių literatūrinių temų kaip Romos imperijos žlugimas (eilėraščiai „Paskutinė orgija“, „Malonės smūgis“) ar fatališkas žudikės Salomėjos grožis („Salomėja“). Akivaizdžios aliuizijos į senkančią li-

teratūrinę tradiciją pakenkė rinkinio populiarumui, kliudė įžiūrėti originalų poetinį talentą. Tik po poros metų Milašius įvardytas kaip prisiminimų poetas, nepaprastas žodžio meistras, pastebėta išradinga rinkinio eilėdara, darni vidinė eilių muzika. Vėliau išskirtas ir priešingas poetiniam dekadansui idealas – jis randamas gamtoje ir praeityje, kuri projektuojama į fiktyvią idealią erdvę. Svarbiausia, jog pagrįsta meilės ieškojimu Milašiaus poezija gimsta savąja muzikos kalba (geriausi pavyzdžiai – „Lali“, „Lopšinė“, „Rudens daina“) ir įsirašo tarp tų XIX a. pabaigos poetų, kurie poetinės kūrybos ateitį regėjo poezijos ir muzikos vienovėje.

Antrasis eilių rinkinys *Septynios vienatvės* (1906) liudija nepaprastą Milašiaus gebėjimą įsiskverbti į žmogiškosios būties paslaptį, sugerti į save visą pasaulio liūdesį, vaizduotėje peržengti nebūties slenkstį, įminti mirties ir gyvybės mįslę, kurią, regis, žino gamtos daiktai („Rytojų poema“, „Atsisveikinimo giesmė prie jūros“, „Nukaršus diena“ ir kiti eilėraščiai) arba „amžių bučinių nugludinta“ Egipto karalienės statulėlė („Karomama“). Poetui svarbi laiko tema nors nukrypsta ir į pačią amžių glūdumą, nuolatos siejasi su prarastos vaikystės prisiminimais, todėl dažniausiai yra skaudi. Tačiau lyrinis subjektas ne tik geba nukeliauti į *Kadaise*, bet savo praeitį, vaikystės kraštą, įkurdina „už laiko ribų“, paverčia muzikalio vizija, kupina virpančios svajonės žavesio („Vaikystės krašte“). Vienas garsiausių poeto eilėraščių „Visi numirėliai apsvaigę“ ir rinkinį užbaigiantis „Mirties šokis“ skelbia, kad poetui pavyko įsijausti į ribinę būseną ir gyvai patirti nebūtį.

Trečiajame eilių rinkinyje *Pradmenys* (1911) Milašius ieško nusiramino apmąstydamas gamtą, sudėtines jos dalis, elementus, arba pradmenis: saulę, vėją, žemę, vandenį, naktį, mėnesį ir uolą, mėgindamas juose įžiūrėti žmogaus būties ženklus. Jis trokšta sujungti į vieną harmoningą visumą abu pasaulius – žmogaus ir gamtos. Šiai idėjai reikšti reikalinga tobula eilių forma, tad poetas pasitelkia klasikinę eilėdarą – aleksandriną. Pastebima, kad griežta eiliavimo sistema poetinio įkvėpimo nesuvaržė – eilių grožį gimdo lengvai muzikuojami ritmai. Lyrinis subjektas jaučiasi esąs begalinės visatos dalelė, sujungta su oru, žeme, vandeniu. Žemės gyvenimas – tik sapnas, realiai bus gyvenama kitoje dimensijoje: „Kaip bus gera gyventi tiek svajojus!“ („Uola“). Kadangi „meilė ne šios žemės dukra“, iškeliaujama į *Kitur*, palikus savo atšvaitą ežere („Ežeras“). Tačiau tai nereiškia, kad skleidžiamas abejingumas žmonių gyvenimui, jų rūpesčiams – kai kurie rinkinio eilėraščiai byloja apie pastangą įprasminti visuotinę kančią („Tėvynė“). Subjektas prašo tylos nuraminti ir užmigdyti pasaulį, o tada ateiti pas jį „ant tolimų miglotų kalnų“

(„Tyla“). Tai išrinktojo pozicija. Poetas yra tas, kuris „sėja aukso grūdą“ ir geba visiems atleisti („Jūra“).

Nuo 1910 iki 1914 m. poeto dvasinė kelionė vedė „nežemiškos tėvynės“ link. 1910 m. išleidžiamas Milašiaus kūrinys *Meilės įšventinimas*, kuriame moters meilė atveria kitą – beasmenės meilės – horizontą. Tai poemą primenantis unikalus romanas, savaip sujungiantis romantinę, realistinę ir simbolistinę tradicijas: rodantis polinkį į egzotizmą, intuityvizmą, nevaldomas aistras ir misticizmą, tačiau pasižymintis pastabumu, skvarbia žmogiškų instinktų ir dvasinio pasaulio analize. Regis, ketindamas išbandyti skirtingų žanrų teikiamas galimybes, 1912 m. rašytojas ima kurti „misterijas“. Garsiausia jų *Migelis Manjara* – istorija apie donžuaną, kurį skaisti moters meilė įkvėpė pasirinkti vienuolio gyvenimą. Po šios atsivertimo dramos pats pasijutęs stovįs ant „dvasinės giedros slenksčio“, Milašius grįžta prie jam artimiausios poetinės formos ir sukuria „Simfonijų“ ciklą. „Rugsėjo simfonijoje“ motinos vardu pavadinęs vienatvę, lyrinis subjektas jaučiasi atskirtas, tačiau ieškantis bendrumo su visa kūrinija; jis žino galėsiąs atgimti tik jei išdrįs tiksliai atkurti kiekvieną vaikystės namų detalę, nes būtent atminties saulė gali nušviesti dabartį, išvaduoti iš laiko vergijos ir pažadėti būsimąjį gyvenimą. Nuo šiol viskas bus kaip praeityje, kurią išgrynino prisiminimas. Atgimusi nežemiška tėvynė apsireišk kaip prarastas vaikystės rojus. „Lapkričio simfonijoje“ Čerėjos kontūrai tikslesni negu rinkinyje *Septynios vienatvės*: vietos, žmonės, knygos, daiktai čia konkretesni negu 1906 m. „ašarose atrastame vaikystės krašte“. Laiko ir vietos prieviekimai „kadaise“ ir „tenai“ įgyja naują dimensiją – reiškia ateitį; ateitis nežemiškoje tėvynėje bus sukaupias ir išgrynintas vaikystės pakartojimas. Simfonijų pagrindas – trijų versmių: lyrinės, meditacinės ir mistinės, sampyna lemia laisvomis eilėmis reiškiamą muzikinę turinio formą, fizinių ir dvasinių judesių jungtį, visuotinio ritmo svarbą.

1914 m. gruodžio 14 d. Milašius patyrė keistą viziją, kurią išgyveno kaip sukrečiantį įvykį. Vidinio regėjimo metu patekėjo dvasinė saulė ir buvo suteikta malonė aplankyti tikrąją dvasios tėvynę. Po šio patyrimo nebegalima buvo kurti kaip anksčiau, poetas turėjo liudyti, ką matęs. Pirmojoje po vizijos parašytoje poemoje „Nihumim“ (hebrajų kalba „Paguodos žodžiai“) apmąstomas nueitas kelias ir, išaukštinus „teigimo duoną“, aukštinaamos tikrosios vertybės: motinystė, dvasinė meilė, kūrybos galia. Paskutiniai Milašiaus eilių ciklai „Adramandoni“ (mistikų žodyne – „Santuokinės meilės rojus dvasiniame pasaulyje“, 1918), „Lemiuelio išpažintis“ (Lemiuelis – vienas iš šešių karaliaus Saliamono vardų, 1922) ir pagaliau garsioji „Pažinimo giesmė“ demonstruoja gebėjimą pasiekti „auksines mąstymo viršūnes“, už kurių „nebėra erdvės kur kilti“, tad po Pasveikinimo grįžtama atgal ir mėginama prabilti atrastą „skaisčia pažinimo kalba“. Ši kalba, kupina mistinių simbolių ir archetipų, atrodo nerišli, tačiau iš tikrųjų turi vidinę logiką, o netikėti vaizdai, jungdamiesi į originalius ritminius ansamblius, veikia magiškai, stiprina paslapties pojūtį ir žadina norą ją atskleisti. Tarp tokių mistinį polėkį atskleidžiančių tekstų išsiskiria „Naktį sustojusi karieta“ – joje gausu konkrečių vaikystės erdvės detalių ir garsų, minimi mirę giminaičiai, nebylūs namai, o absoliutus moters dominavimas demonstruoja kraupų meilės stygių ir skaudų jos ilgesį. Vaizduojama šalis vadinama Lietuva, o tarnas su raktais turi didžiojo kunigaikščio vardą. Aliuzijos į giminės ir krašto praeitį kuria istorinio ir mitinio arba amžinojo laiko jungtį, o tai leidžia „atrakinti duris“ į tolesniame eilėraštyje minimą „spinduliuojančią gyvenimo ūkanų Tikrovę“ ir „atverti savyje tai, ko nepažįsti“ („Talita Kumi“, aramėjų kalba „Mergaite, kelkis“).

Nors Milašiaus kūrybinis palikimas – skirtingo žanro kūriniai, juos visus vienija tas pats poetinis įkvėpimas, kurio gilioji versmė – dievoieška suformavo savitą meilės filosofiją, raginančią vis giliau skverbtis į žmogiškosios būties paslaptis ir leidžiančią rašytoją vadinti meilės poetu. Atsiskleidžia kūrybos evoliucija: nuo lyrinio pesimizmo ir absoliučios meilės ieškojimo iki meditacinės poezijos, kosminės meilės kulto, vizionistinės filosofijos.

Kurdamas paskutiniuosius eilėraščius, poetas atrado dar vieną savo talento raiškos būdą – ėmė rašyti filosofinius traktatus. Po vidinio regėjimo nakties jautėsi pašauktas išdėstyti raštu metafizines savo patirtis, kurias vėliau patvirtino Einšteino (Einstein) reliatyvumo teorija. Taip gimė „Laiškas Storgei“ (1917), „Ars Magna“ (1924), „Slėpiniai“ (1926).

Savo tėvynei Oskaras Milašius sutiko padėti sunkiausiu momentu. 1918 m. paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė mažai ką reišė Europai; buvo būtina ją patvirtinti, apginti, o čia dar konfliktas su lenkais dėl Vilniaus. Tokio konflikto akivaizdoje nelengva pasiskelbti lietuviu. „Būčiau galėjęs kaip prancūzų poetas, vienaip ar kitaip avangardo rašytojų gerbiamas, apsvainikuoti laurais Varšuvoje su daugeliu kitų lietuvių iš mano aplinkos. Vyliausi atliksiąs naudingesnį darbą likdamas po kukliuoju liaudišku lietuvių kryžiumi“, – rašė poetas 1919 m. oficialiai pasirinkęs lietuvių tapatybę. Tais pačiais metais Paryžiuje, Geografijos draugijos salėje, Milašius perskaitė garsiąją paskaitą apie Lietuvą, turėdamas tikslą sudominti prancūzų visuomenę mūsų krašto problemomis. Įsijautęs į diplomato misiją, mėgino ieškoti sąlyčio taškų tarp Lietuvos ir Prancūzijos, o kaip poetas stengėsi suteikti mintims patrauklią poetišką formą, todėl dažnai paskaita suskambėdavo kaip tikra poema proza. Antai skelbdamas tautų vienybę, rašytojas pasitelkė Lietuvos kaip indoeuropiečių rasės lopšio mitą, tad Lietuva esanti ne tik poeto motina, bet ir tolima prancūzų prosenelė. Kiek vėliau suprato, kad mūsų diplomatijos klaida buvo nesukurta Latvijos, Estijos ir Lietuvos sąjunga. Tokias mintis išdėstė savo studijoje „Baltijos valstybių sąjunga“. Atskiromis knygelėmis išleistos paskaitos ir studijos atskleidė rašytoją kaip talentingą oratorių, kilnią ir humanišką asmenybę. Ne veltui 1920 m. Prancūzijai pripažinus mūsų šalies nepriklausomybę, Milašius skiriamas Lietuvos atstovu Paryžiuje. Rašytojo diplomatinė veikla sulaukė ir tarptautinio pripažinimo – 1927 m. jis buvo priimtas į tarptautinę diplomatinę akademiją. Tačiau 1925 m. skirtas Lietuvos pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Prancūzijai, tų pareigų atsisakė ir liko Lietuvos pasiuntinybės patarėju Paryžiuje iki 1938 m. Matyt, Lietuvą pripažinus (deja, be Vilniaus krašto), Milašius jautėsi atlikęs svarbiausią savo politinę misiją, tad grįžo prie kūrybinės veiklos: rašė filosofinius traktatus, rečiau – eiles, domėjosi lietuvių kalba. 1937 m. Kauno Teologijos-filosofijos fakultetas jam suteikė filosofijos daktaro garbės vardą.

Milašius išvertė į prancūzų kalbą ir išleido visą pluoštą lietuvių liaudies dainų ir du lietuvių pasakų rinkinius, iš kurių iki šiolei prancūzų vaikai pažįsta Lietuvą. Pasak prancūzų tyrinėtojų, rinkinyje *Senosios Lietuvos pasakos ir legendos* Milašius atskleidė slaptus ryšius, jungiančius abi jo tėvynes – Lietuvą ir Prancūziją. Ieškodamas tokių „slaptų ryšių“, savo etnologinėse studijose *Žydų tautos iberiška kilmė* (1932) ir *Lietuvių tautos kilmė* (1937) poetas įrodinėjo, kad lietuviai, žydai ir Prancūzijos pietuose gyvenantys baskai – giminingos rasės, nes visų jų bendra priešistorinė tėvynė – Iberija (dabartinė Ispanijos, Prancūzijos, Italijos teritorija). Idėja ginčytina, tačiau ją mėginama pagrįsti įdomiais lietuvių ir baskų dainų, pasakų bei mitologijos gretinimais, liudijančiais etnologo ir folkloristo aspiracijas.

Šiuos tyrimus neabejotinai skatino Milašiaus noras suvienyti skirtingus asmeninės tapatybės elementus, taip pat siekis išgelbėti pasaulį nuo susiskaldymo. Kad ir kaip mylėdamas svajonių tėvynę Lietuvą, poetas neapsiribojo viena tauta – jam rūpėjo visos planetos likimas. Nusivylęs savo epocha ir jausdamas artėjančio karo grėsmę, ėmė savaip aiškinti Šventąjį Raštą ir skelbti gąsdinančias pranašystes – beje, kai kurios iš jų jau po rašytojo mirties pasitvirtino. Paskutiniaisiais gyvenimo metais įsikūręs miškingoje Fontenblo vietovėje netoli Paryžiaus, pamėgo paukščių draugiją (pašvilpavus Vagnerio operos melodiją, paukščiai sulėkdavo ir tūpdavo ant rankų ir pečių); dėl šios ypatingos bendravimo su gamtos pasauliu dovanos Milašius buvo vadinamas „paukščių poetu“. Rašytojas ir mirė 1939 m. pavasarį, gaudydamas mylimiausią savo kanarėlę.

Apibendrinant Oskaro Milašiaus nuopelnus Lietuvai, dera pažymėti, kad rašytojo diplomatinė veikla Lietuvos atstovybėje Paryžiuje, siekiant mūsų krašto Nepriklausomybės pripažinimo, sėkmingas propagandinis darbas rengiant paskaitas ir skelbiant straipsnius bei studijas Lietuvos istorijos, politikos bei kultūros klausimais, lietuviškų dainų ir pasakų vertimai į prancūzų kalbą – tai didžiulis ir svarus indėlis į lietuvių diplomatijos ir kultūros istoriją.

Gyvenimo Prancūzijoje metais Milašių pažino ir vertino negausus būrelis žmonių, tačiau tai buvo iškilios XX a. pradžios asmenybės: Gijomas Apolineras (Guillaume Apollinaire), Polis Valeri (Paul Valéry), Žanas Supervjelis (Jean Supervielle), Rožė Martenas diu Garas (Roger Martin du Gard), Armanas Godua (Armand Godoy), dar keli kiti garsūs intelektualai. Visuotinis rašytojo pripažinimas atėjo po mirties, kai imta leisti Milašiaus raštus su garsių tyrinėtojų įžangomis (iki šiol du kartus išleisti pilni raštų rinkiniai – 10 tomų), o keli žinomi prancūzų eseistai ir literatūros tyrinėtojai išleido monografijas apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą. Nuo septintojo dešimtmečio Milašiaus kūryba dedama į didžiulias prancūzų lyrikos antologijas, o jo lietuviškos pasakos išleistos iliustruotomis knygomis. Ypač populiaru misterija *Migelis Manjara*, vaidinama įvairiuose Prancūzijos teatruose, pagal misterijos tekstą sukurta opera ir muzikinė drama; šis veikalas reprezentuoja Milašiaus kūrybą prestižiniame enciklopediniame leidinyje, pristatančiame XX a. prancūzų literatūrą (Nathan, 1989). Praėjus dviem dešimtmečiams po rašytojo mirties, jo gerbėjai Prancūzijoje susibūrė į „Milašiaus draugų asociaciją“, kuri aktyviai veikia ir dabar: rengia susitikimus, konferencijas, leidžia specialius sąsiuvinius, skirtus poeto gyvenimui ir kūrybai nagrinėti. Svarbu, kad po 1990 m. į šią veiklą įsitraukia vis daugiau tyrinėtojų iš Lietuvos. Be kita ko, čia pateikiama informacija apie Milašiaus kūrybos sklaidą. Paskutiniaisiais duomenimis (Nr. 49, 2010), suskaičiuoti 87 vertimai į įvairias Europos kalbas, tarp kurių pirmauja ispanų kalba, antroje vietoje – leidiniai lietuvių kalba. Toliau kalbos rikiuojasi taip: anglų, italų, lenkų, serbų-kroatų, vokiečių, čekų, graikų, olandų, vengrų ir slovėnų. Daugiausia verčiama poezija, po jos – teatro pjesės, romanai, pasakų ir legendų rinkiniai. Pažymima, kad Milašius nežinomas Skandinavijos kraštuose, Rusijoje ir buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose. Tai nestebina – sovietmečiu įvertinta kaip dekadentiška

*Būčiau galėjęs kaip prancūzų
poetas, vienaip ar kitaip avangardo
rašytojų gerbiamas, apsvainikuoti
laurais Varšuvoje su daugeliu kitų
lietuvių iš mano aplinkos. Vyliausi
atliksiąs naudingesnę darbą
likdamas po kukliuoju liaudišku
lietuvių kryžiumi*

ir reakcinga, poeto kūryba buvo draudžiama ir tik devintajame dešimtmetyje ėmė grįžti į savo pirmąją tėvynę.

Lietuvoje sovietmečiu tik du kartus (1969 ir 1976–1977) buvo išspausdinti Albino Žukausko ir Vaclavo Šiugždinio Milašiaus lyrikos vertimai iki svarbiausio leidinio – Valdo Petrausko filologinių vertimų rinktinės *Poezija* (1981) su Vytauto Kubiliaus įžanga, kurioje pirmą kartą po pusės amžiaus priverstinės tylos apžvelgiama Milašiaus biografija ir kūrybos kontekstai, atskleidžiamas poezijos savitumas, aptariami poetiniai vertimai į lietuvių kalbą, pripažįstami nuopelnai lietuvių kultūrai. 1983 m. Kubilius knygoje *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* Milašiaus pristatymą papildė naujomis žiniomis. Pasirodo, kad dar gyvas būdamas, lietuvių ir prancūzų poetas sulaukė pripažinimo Lietuvoje: trečiojo dešimtmečio pradžioje pirmieji jo eiles ėmė populiarinti Balys Sruoga ir Vaižgantas; 1930 m. literatūrologui Jonui Griniui išleidus studiją *O. V. Milašius poetas*, po metų pasirodė Antano Vaičiuliaičio verstos *Poemos*; 1937 m. šis lietuvių rašytojas išvertė ir misteriją *Migelis Manjara*. Tuoj po Milašiaus mirties jo simfonijas ėmė versti Albinas Žukauskas, o eilėraščių „Karomama“ talentingai išvertė Vytautas Mačernis. Ne veltui, pasak Kubiliaus, šio lietuvių poeto „Vizijų“ ciklas išaugo Milašiaus lyrikos traukos lauke. Dar Grinius savo knygoje teigė, kad Milašiaus kūryba artima lietuviams, nes yra lyriška, kilusi iš širdies, pilna svajonių ir simbolių, be to, jai daugiau rūpi ne forma, bet turinys. Šiandien jau nustatytos Milašiaus ir Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos paralelės, įžvelgtos Mačernio ir Milašiaus metafizikos jungtys, manoma, kad poeto įsitvirtinimą lietuviškojoje tradicijoje pirmiausia garantuoja „žemininkų“ poezija. Tačiau keliant klausimą, kaip lietuvių kultūra reaguoja į Milašiaus poeziją, jo dvasinių regėjimų patirtį, reikia dar nueiti ilgą ieškojimų kelią – kruopščiai ištirti rašytojo kūrybos recepciją šiuolaikinėje lietuvių literatūroje.

Per du pastaruosius Nepriklausomybės dešimtmečius Milašiaus bibliografija Lietuvoje pasipildė keliomis knygomis, kurių autoriai Laimonas Tapinas, Andrius Konickis, Elina Naujokaitienė, Pranas Antalkis nupiešė spalvingą, intriguojantį rašytojo portretą. Be to, 1996 m. išleista Milašiaus poetinių vertimų rinktinė *Poezija*, liudijanti lietuvių ir prancūzų poeto kūrybos sklaidą, 2001 m. – romanas *Meilės įšventinimas*, 2002 m. pasirodžiusioje knygoje *Misterijos* paskelbti kūriniai *Migelis Manjara*, *Mefibosetas* ir *Saulius iš Tarso*, išleisti metafizinių poemų *Ars magna* ir *Slėpiniai* vertimai. Apgintos kelios disertacijos apie Milašiaus kūrybą, lietuvių tyrinėtojai skelbia straipsnius apie rašytoją ne tik lietuvių, bet ir prancūzų spaudoje (Genovaitė Dručkutė, Kęstutis Nastopka, Nijolė Kašelionienė). Tai leidžia tikėtis naujų patirčių ir atradimų. Pastaruoju metu manoma, jog lietuvių kultūros kontekste Oskaro Milašiaus vieta – šalia Adomo Mickevičiaus. Pastebima, kad Milašiaus kūrybą bene geriausiai yra pristatęs garsus poeto giminaitis, Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas (Czesław Miłosz). Pastarasis, susirūpinęs Milašiaus kūrybos vieta Europos literatūros istorijoje, svarstė, ar jo giminaitis yra dekadentas, ar poetas romantikas. Linkdamas prie antrojo apibūdinimo, priskyrė Oskarui XVIII–XIX a. sandūros kūrybinę vaizduotę ir pažymėjo, kad Milašius kaip tikras romantikas visur jautėsi svetimas, tremtinys, savo mitologijoje prarastą vaikystės rojų paverčiantis idealia ateityje atgimsiančios žmonijos šalimi. Šiuolaikiniai tyrinėtojai šios nuostatos neginčija, o tik papildo, priskirdami dar ir akivaizdų simbolizmo paveldą (muzikinė forma, asmeniniai, sunkiai šifruojami simboliai).

Šiandien akivaizdu, kad Milašius netapo „prancūzišku Gête“ ir nelaikomas „visų laikų didžiausiu prancūzų poetu“, kaip tai skelbė jo gerbėjai ir bičiuliai Polis Foras (Paul Fort)

ir Miomandras (Miomandre). Daugelis prancūzų kritikų sutaria, kad Milašiaus kūryba – neįprastas reiškinys prancūzų literatūroje, nes intensyvus misticismas yra retas šalyje, pasižyminčioje minties aiškumu. Šį išskirtinį poeto bruožą – misticismą, kaip ir Adomo Mickevičiaus atveju, prancūzų tyrinėtojai sieja su lietuviško mentaliteto specifika. Be to, Milašiaus kūrybos vertėjai į kitas kalbas pastebi, kad poeto eilių grožis peržengia prancūzų kalbai būdingos poetinės tradicijos ribas, nes čia prancūziški žodžiai keisčiausiu būdu įsišaknija niekada neregėtoje svetimoje žemėje. Vertas dėmesio garsaus čekų rašytojo ir „Simfonijų“ vertėjo Milano Kunderos teiginys, jog Milašiaus poezija nėra prancūziška; esą, išlaikiusi savo lenkiškai lietuviškas šaknis, ji rado prieglobstį prancūzų kalboje kaip kokiame vienuolyne. Ir tai tik patvirtina talento originalumą.

Svarbu pažymėti, kad kai kurie šiuolaikiniai tyrinėtojai lietuviškai prancūzišką Milašiaus kūrybos modelį priskiria ne praeičiai, o ateičiai. Kadangi per didelis dėmesys individualiai estetinei raiškai šiandien provokuoja „skilimą“ tarp poeto ir visos žmonijos, teigiama, kad giliai humaniška Oskaro Milašiaus kūryba, priešindamasi visų priimtai modernybės sampratai, atveria pamirštą modernybės pusę, nemodernią arba kitą modernybę (Massimo Rizante, 2010).

Siūloma literatūra: Oskaras Milašius, *Poezija*, sudarė Vytautas Kubilius, vertė Valdas Petrauskas, Vilnius: Vaga, 1981; Vytautas Kubilius „Lietuva Oskaro Milašiaus kūryboje“, in: *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 323–345; Oskaras Milašius, *Lietuviškos pasakos*, vertė Valdas Petrauskas, baigiamasis straipsnis Vytauto Kubiliaus, Vilnius: Vyturys, 1989; Laimonas Tapinas, *Septynios vienatvės Paryžiuje*, Kaunas: Spindulys, 1993; Oskaras Milašius, *Poezija*, sudarė ir paaiškinimus parašė Donata Linčiuviėnė, Vilnius: Vaga, 1996.

Oskaras Milašius

LIETUVA

Tos žemės vardas – Lietuva – užvaldė mano protą ir
jausmus.

Aš trokštu jums atskleisti ją.

Ateikit! Dvasioje nuvesiu jus į svečių kraštą, ūkanotą,
glūdų, šnarantį...

Suvasnokime sparnais – aure, jau skrendame per šalį, kur
kiekvienas daiktas turi blausią atminimų spalvą.

Apgaubia mus vandens lelijų kvapas, plėkstančių miškų
garai...

Tai Lietuva, la Lituanie, Gedimino ir Jogailos žemė.

Atsiveria mums susimąsčiusi šalis, kurios vėsi, dulsva
padangė turi visą pirmapradės giminės gaivumą. Ji
nepažįsta prabangos liūdnos – subręsti.

Po septynių žiemos mėnesių letargo ji nubudus šoktelia nuo
pavasario staigios grožybės, o rugsėjo vidury nauji
atolai, netgi vasaros nedavę, juodvarnių kranksmais
vėl skelbia ilgą žiemą.

Tada lietuviškųjų vasarų medaus kvapsnis užleidžia vietą
rudeniui dvelksmui, kuris yr lyg siela Lietuvos, –
Saldžiarūgštis kvapas, nelyginant išvirtusio karštinčiaus
medžio, samana užkloto, ar griuvėsių po lietaus, kai
vasara jau baigias.

Balzgana šviesa dūluoja klony, o šėma migla nugulus ant
miškų,

Tylų saulės veidą niaukia įkyrių minčių nykumas.

Nors dar nesnigo, paplukusiuos keliuos ratus pakeičia
rogės.

Nuo upės smelkias per laukus linų markos tvaikai.

Galop iškrinta lapkričio sniegai, o vakarais sarginiai šunes
vėl užtraukia savo begalinę šneką su vilkais iš seno
miško, skendinčio rūkuos.

KARIETA, SUSTOJUSI NAKTĮ

Kol atsiras raktai,
 – Tikriausiai jis ieško jų
 Prieš trisdešimt metų mirusios
 Teklės drabužiuose –
 Paklauskite, ponai, paklauskite senatviško, prislopinto naktinio
 Alėjos šnarėjimo...
 Tokią mažytę, silpnutę, dusyk suvystytą į mano apsiaustą,
 Nešiu tave per gervuoges ir dilges iki pat aukštų ir juodų
 Pilies vartų.
 Šitaip kitados senolis grįžo
 Iš Verselio su mirusiaja.
 Kokie nebylūs ir nepatiklūs, ir tamsūs namai
 Mano vaikučiui!
 Jau žinote, ponai, tai liūdna istorija.
 Jie miega išsklaidyti po tolimas šalis.
 Jau šimtas metų
 Laukia jų vieta
 Vidury kalvos.
 Su manim išnyksta jų giminė.
 O šių griuvėsių Dama!
 Tuoju pamatysime gražų vaikystės kambarį: ten
 Antgamtiška tylos gelmė –
 Tai tamsių portretų balsas.
 Susirietęs savo guolyje, naktį,
 Rodos, girdėdavau, kaip tuščiuose šarvuose,
 Atodrėkiui brazdant už sienos,
 Plaka jų širdis.
 Kokia nyki giminė mano baikščiam vaikučiui!
 Žibintas užgęsta, mėnulis apsiblausęs,
 Siaubas vadina savo dukras į giraitę.
 Kol atsiras raktai,
 Numikite truputį, ponai. – Miegok, vaikeli, miegok,
 Toks perbaļęs, padėki galvą ant mano peties.
 Pamatysi, kokia graži
 Gūdžioji giria birželio nemigoje, pasipuošusi
 Žiedais, o mano vaike, kaip mylimiausia
 Pamišusios karalienės dukra.
 Apsigaukite mano kelionės apsiaustu:
 Purus rudenio sniegas tirpsta ant jūsų veido,
 Ir jus apima miegas.
 (Žibinto spinduly ji sukas, sukas drauge su vėju
 Kaip mano vaikystės sapnuose,
 Ta senė, – žinote, – ta senė.)

Ne, poniam, aš nieko negirdžiu.
 Jis pagyvenęs,
 Truputį pasimaišęs.
 Kertu lažybų, kad jis bus nuėjęs išgerti.
 Mano baikščiam vaikui tokie tamsūs namai!
 Užkampy, Lietuvos krašto užkampy.
 Ne, poniam, aš nieko negirdžiu.
 Tamsūs, tamsūs namai.
 Surūdijusios spynos,
 Vynuogienojai išdžiūvę,
 Vartai užsklęsti,
 Langinės uždarytos,
 Alėjose jau šimtas metų nenugrėbti lapai.
 Visi tarnai išmirę.
 Aš nieko nebeprisimenu.
 Tokie tamsūs namai patikiam vaikui!
 Prisimenu nebent oranžeriją,
 Proprosenelį ir teatrą:
 Pelėdžiukai ten lesdavo man iš delno.
 Mėnulis žvelgdavo pro jazminų krūmą.
 Tai buvo kadaise.
 Girdžiu žingsnius alėjos gale,
 Šešėlis. Štai Vytautas su raktais.

Vertė Valdas Petrauskas

LAPKRIČIO SIMFONIJA

Tai bus visai taip pat, kaip ir šiame gyvenime. Tas pats kambarys.
 – Taip, mano vaike, tas pats. Ankstų rytą laikų paukštis lapijoj,
 Blyškioj kaip mirtis: tuomet tarnaitės keliasi,
 Ir girdėti tuščias ledinis kibirų tarškesys

Prie šulinio. O siaubinga, jaunyste! Tuščia širdie!
 Tai bus visai taip pat, kaip ir šiame gyvenime. Bus
 Vargšų balsai, senų priemiesčių žiemos balsai,
 Stiklius su savo permaininga dainele,

Sulinkusi senelė su nešvariu kyku,
 Šūkaujanti žuvų vardus, žmogus su mėlyna prijuoste,
 Spjaudantis į delną, nutrintą neštuvų,
 Ir rėkalojantis nežinia ką lyg paskutiniojo teismo angelas.

Tai bus visai taip pat, kaip ir šiame gyvenime. Tas pats stalas,
Biblija, Getė, rašalas ir jo laiko kvapas,
Popierius, balta moteris, skaitanti patylomis,
Plunksna, portretas. Mano vaike, mano vaike!

- Tai bus visai taip pat, kaip ir šiame gyvenime! - Tas pats sodas,
Didelis, didelis, tankus, ūksmingas. Ir apie vidurdienį
Žmonės džiaugsis, kad susirinko šičia,
Žmonės, kurie niekada nebuvo pažįstami ir žino

Vienas apie kitą tik tiek: jog reikės apsirengti
Kaip kokiai šventei ir eiti į anapus iškeliaujančių
Naktį vieniems, be meilės ir be žiburio.
Tai bus visai taip pat, kaip ir šiame gyvenime. Ta pati alėja;

Ir (vieną rudenio popietę) alėjos vingyje,
Ten, kur gražus kelias leidžiasi baikščiai kaip moteris,
Išėjusi pasiskinti gyduolių gėlių, - klausyk, mano vaike, -
Mes susitiksime čia kaip kadaise;

Ir tu jau pamiršai, kokios spalvos tuomet buvo tavo suknelė;
O aš turėjau labai mažai laimės akimirkų.
Tu vilkėsi blyškiai violetiniu rūbu, gražusis liūdesy!
Ir gėlės ant tavo skrybėlaitės bus liūdnos ir mažos,

Ir aš neįminsiu, kaip jos vadinasi: nes per visą gyvenimą
Žinojau tik vieną vienintelę liūdną gėlytę, neužmirštuolę,
Seną miegalę Slėpynių šalies daubose, gėlę našlaitę.
Taip, taip, beribe širdie! Kaip šiame gyvenime.

Ir ten bus tamsus takas, labai drėgnas
Nuo krioklių aido. Ir aš tau pasakosiu
Apie miestą virš vandens ir apie Rabiną iš Bacharacho,
Ir apie Florencijos Naktis. Ir bus tenai

Žema griūvanti siena, kurioje snaudžia
Senų, senų lietu kvapas, ir šalta, riebi, raupsuota žolė
Kratys tenai savo tuščius žiedus
Į bežadį upelį.

Vytautas Kubilius

LIETUVA OSKARO MILAŠIAUS KŪRYBOJE

1

„Aš esu lietuvių poetas, rašantis prancūziškai“, – sakė Oskaras Milašius. Šitie žodžiai pėrėjo į enciklopedijas ir monografijas. Net granito antkapyje Fontenblo kapinėse poeto pavardė iškalta dviem kalbom: O. V. de Milosz ir O. V. L. Milašius...

Prancūzija, „antroji tėvynė“, nepamiršo poeto, kuris šnekėjo prancūziškai su nežymiu slavišku akcentu, bet „jautė subtiliausius šios kalbos niuansus gal geriau negu bet kuris jo kartos rašytojas“. Praėjus po mirties dviem dešimtmečiams, du kartus buvo išleisti O. Milašiaus raštų pilni rinkiniai – po dešimt tomų Paryžiuje (1945–1959 m. ir 1961 m.).

Ką davė Lietuva – jos gamta, istorija, kultūra – šitam „pavyzdingo stilistinio grynumo“ prancūzų rašytojui? Ar galime turėti nuosavybės pretenzijų į jo kūrybos visumą, bent į atskirus elementus? O gal O. Milašiaus lietuvybė tik literatūrinis gestas pagal lenkų romantizmo suvėluotas direktyvas?

Poetas regėjo Lietuvą per A. Mickevičiaus istorinės romantikos prizmę, o lietuvių tautą matė indoeuropiečių prokalbės mitologinėje šviesoje. Lietuviai valstiečiai, praslinkus dvidešimt tūkstančių metų, tebekalba „šventąja bramanų kalba“. Lietuvių dainose tebeskamba „pirmykščio arijų pasaulio siela“. Viena lietuvių gentis, nusileidusi per Balkanus į Graikiją, atnešė arijų tradiciją heleniškai kultūrai, maitinančiai Vakarų Europą.

Pasaulio istoriosofinėje koncepcijoje, paremtoje mokyto asirologo ir senovės religijų žinovo erudicija, lietuvybei buvo skirtas esminis vaidmuo kaip ir J. Basanavičiaus trakiškoje teorijoje. Lietuvių kalba, folkloras ir mitologija – „raktas į mūsų praeitį ir ateitį“, nes lietuviai kaip ir baskai „yra pačios seniausios ir pačios gryniausios priešistorinės Europos gyventojų liekana“. Lietuviški žodžiai – bitė ir mėnuo – randami Egipto papirusuose ir Fri-gijos antkapiuose. Asirai, moabitai, eskuarai garbino žvaigždę Ištar–Aštar–Artizara, kurią lietuviai ligi šiol tebevadina Aušrine. Baskai, seniausi Europos gyventojai, saugojo žalčius, tikėjo laumėmis, dainavo dainas su panašiais refrenais kaip ir lietuviai. Šių tautų šaknis, pasak O. Milašiaus, buvo tos pačios – neolito amžiaus iberų civilizacija, iš kurios išdygo ir hebrajų pasaulis. Pirminis indoeuropiečių bendrosios kultūros židinys susidarė ne Toli-muosiuose Rytuose, o Europoje. Lietuviai kaip ir baskai yra Europos aborigenai, atkeliavę prie Baltijos krantų ne iš rytų, o iš vakarų. „[...] Lietuva, ši įstabi šalis, atidavusi man savo sielą, yra ne tik mano, bet ir jūsų tėvynė. Taip, Vakarų moterys ir vyrai, aš kalbu apie jūsų senąją tėvynę“, – sakė O. Milašius.

Indoeuropiečių pirminės kalbos, pirminės kultūros, pirminės žemės ieškojimais priešistorinio laiko miglose, itin prieštaringi ir nesibaigiantys, teikė peno įvairiems nacionaliniams mitams, kuriuos suskurdusios tautos kūrė vaikiškai naiviai. Ir O. Milašiui moksliniai įrodymai – žodžių etimologijos ir folkloro paralelės – nepastebimai susiliejo su gimtojo krašto poetine absoliutizacija į mistinę Lietuvos idėją, per kurią jis regėjo žmonijos kelią iš priešistorės tūkstantmečių į dabartį. Tokia idėja negalėjo neužkliudyti ir palies poeto gyvenimo kelių.

Pirma kartą atvykęs į Lietuvą 1919 m., Aleksote „nuo jaukios kalvos“ O. Milašius išvydo karo sugriauto Kauno „šurpią realybę“. Aplinkui „maži ir liūdni nameliai tarytum

užmirštųjų kapai“. Kaizerio kareiviai marširuoja gatvėmis kaip šeimininkai, link Virbalio tebedunda ešelonai su karo grobiu. Visur ilgaamžės vergovės ženklai: kur ne kur išgirsi melodingą lietuvišką šneką, primenančią sanskritą. Į nuniokoto krašto liūdną pilkumą O. Milašius žvelgė per savo istoriosofinę idėją, iškėlusią lietuvių tautą į „pasaulio centrą“, kur ji nebegalėjo išnykti. Lietuviai išsaugojo po savo šiaurietiško būdo kiautu „visą neužgesinamos šventos ugnies karštį, kurią jų protėviai pagonyms vadino Amžina Ugnimi“ (ten pat, p. 14).

Pats O. Milašius jautė ir savyje „šitą Amžiną Ugnį“. Jis sakė apie Lietuvą – „mano kraštas“, „mano tauta“, „mano baltiška tėvynė“, „Motina mūsų“, mano „protėvių šalis“, kur „visi daiktai turi prigesusią atsiminimų spalvą“, o į lietuvius kreipėsi – „mano broliai“. „Šis kraštas yra Lietuva, kurios vardas visada mano galvoj ir širdy“, – kalbėjo poetas. Tai ir privertė jį apsispręsti – išeiti iš „aukštos vienatvės“ į „pareigos kelią“, į aktyvų veiksmą. Paryžiuje per viešą paskaitą jis pareiškė: „[...] Atmesdamas visus prietarus ir asmeniškus rūpesčius, stoju tarnauti savo tėvynei“ (ten pat).

Tai buvo sensacija – senos bajorų giminės palikuonis „mužikiškos Lietuvos“ tarnyboje. Jis denonsuoja Lenkijos–Lietuvos uniją, skelbia Vilnių neginčijama politine ir kultūrine Lietuvos sostine. Jis kaltina pilsudskinę Lenkiją svetimų žemių grobimu, kai Želigovskio divizija užgrobia Vilnių. Jis gina Lietuvos interesus begaliniuose Tautų sąjungos posėdžiuose.

O. Milašius tapo Lietuvos aristokratijos „balta varna“, išskridusia iš savo lizdo ir pasiūšusia prieš jos tradicijas. Kai kunigaikštis E. Sapiega pasirašinėjo ponų Lenkijos vyriausybės notą, skelbiančią karą Lietuvai, o J. Pilsudskis pasiuntė 50 000 kareivių į Vilnių, O. Milašius kovojo už Lietuvos suverenumą, paskirtas 1919 m. Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje sekretoriumi, o 1920 m. pirmuoju buržuazinės Lietuvos valstybės atstovu Prancūzijoje.

Kas privertė O. Milašių atsukti prieš savo socialinį kamieną, kurio istorine praeitimi jis didžiavosi?

Visų pirma romantinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regėjimas, perimtas iš A. Mickevičiaus, kurį jis laikė „didžiuoju lietuviu“. Jei mano protėviai priklausė „šios Kunigaikštystės seniesiems riteriams“ ir kelis šimtmečius mito šios žemės valstiečių triūsu, tai kaip aš galiu nebūti lietuvis? „Aš priklausau labai senai lietuviškai giminei, kuri buvo polonizuota kaip ir visos mūsų krašto kilmingųjų giminės“, – rašė jis 1922 m. Aristokratiška kilmės prerogatyva lėmė O. Milašiui lietuviybės sampratą, kurioje gimtoji kalba ar gyvenamoji vieta tebuvo antraeiliai dalykai.

Antroji priežastis – „visuotinis sukrėtimas“, supurtęs pasaulį. „Mums visiems prasižada nauja era. Senasis pasaulis susvyravo iš pamatų, ir atėjo laikas – paskutinis smūgis pasenusioms vertybėms, išsekusioms doktrinoms, bevaisiams režimams“. Nors ir netekęs Spalio revoliucijos metu visų savo dvarų Baltarusijoje ir kapitalų Peterburgo banke, susijęs su aristokratijos luomu kilmės legendomis bei prietarais, O. Milašius vis dėlto baisesi aristokratijos „desperatišku įsikabinimu į šio pasaulio gėrybes“ ir „viešpatavimo troškimu“. Tik bekraujė socialinė reforma, laisvas darbas, harmoninga gyvenimo tvarka, apvalyta nuo prievartos ir plutokratų prabangos, galinti išgelbėti šiuolaikinę civilizaciją nuo sudužimo baisiuose prieštaravimuose, – skelbė poetas. Todėl O. Milašius ir stojo už „jaunas demokratijas“, atsiradusias pusiau feodalinių imperijų griuvėsiuose, žengė nuo

sulenkėjusios dvarininkijos į lietuvių buržuaziją, naiviai tikėdamas Pabaltijo kraštų neutralizuojančia misija grobuoniško imperializmo draskomame pasaulyje.

Politinis apsisprendimas, nulemtas romantinių aspiracijų ir metafizinių tautiškumo idėjų, keleriems metams paglemžė kone visą poeto kūrybinę energiją. Jis rašė politinius straipsnius, brošiūras, notas, vertė diplomatinę korespondenciją, stebindamas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos valdininkus stiliaus grakštumu. Dirbdavo nuo ryto iki vakaro, kartais net naktimis, pasak P. Klimo, buržuazinės Lietuvos valstybės diplomato, tuo metu gyvenusio Paryžiuje. „Savo rašytojo talentą jis atidavė lietuvybės reikalui“, – sako prancūzų tyrinėtojas Ž. Bužas. Atsisakęs 1925 m. alinančios atstovo tarnybos ir pasilikęs patarėjo bei diplomatinio redaktoriaus pareigoms, O. Milašius išvertė į prancūzų kalbą pluoštą lietuvių liaudies dainų, išleido du pasakų rinkinius („Senosios Lietuvos pasakos ir pasakojimai“, 1930; „Mano motušės lietuviškos pasakos“, 1938), parašė pratarmes J. Tysliavos eilėraščių rinkiniui „Vėjų taurė“ („Coupe de vents“) ir K. Šimonio parodos katalogui. Jis skynė lietuvių kultūrai kelius į platesnį pasaulį, kur ji tebebuvo nežinoma.

Lietuvių liaudies dainos ir pasakos, virtę O. Milašiaus rankose „tobulais meno kūriniais“, pasak prancūzų kritikų, ryškiausiai įkūnijo jo Lietuvos sampratą. Dainose jis ieškojo „arijų priešistorės“, pabrėždamas senoviškus priedainius („Dam, dam, dalidam“), žemės – motinos ir dievo dukryčių motyvus. Jį traukė „primityvo grynumas ir šviežumas“ (Ž. Bužas) – žmogaus ir gamtos sąlyčių nesudrumsta ramybė, emocinių šūksnių naivumas, globalinis metaforos šuolis (žiemos šėkas, vasaros sniegas), lengva eilutė ir žaisminga pakartojimų gracija. Poetas nusibrėžė „išsaugoti metrą, spalvą, išraiškos jėgą“, atrinkęs 26 dainas iš P. Ruigio ir L. Rėzos publikacijų, bet jas vis dėlto gana laisvai interpretavo. Lietuvių pasakose jis taipogi atrado „įstabų priešistorės palikimą“, bet jas ne tiek vertė, kiek perkūrė, pasidėjęs vokiškus vertimus, nors gerai suprato ir lietuviškus tekstus (1919 m. po M. Marcinkevičiūtės-Lipčienės koncerto poetas įteikė jai savo knygą su lietuvišku įrašu). Tokį darbą poetas vadino transkripcijomis, kaip ir kai kurie kompozitoriai savo harmonizuotas liaudies dainas. O. Milašių ypač domino mitologinių metamorfozių siužetai (žmogus virsta medžiu ar gyvuliu, o gyvulus žmogumi), kuriuos jis filosofiskai interpretavo, nukeldamas veiksmą į „pirminės gamtos“, „amžinojo Sodo“, „centrinės saulės“ suabstraktintas vietas. Jis rimtai žiūrėjo į liaudies magiją, pagarbiai stilizuodamas užkeikimo formules. Laumės, burtininkai, Perkūno paukščiai (O. Milašiaus sukurtas mitologinis įvaizdis) jo pasakose išlaiko paslaptinę galią, pranokstančią žmogaus supratimą. Jis stengėsi atkurti pasakose Lietuvos viduramžių foną: Kęstučio karai su kryžiuočiais, žygiai prieš totorius, Vilniaus rūmai, pilys, katedra su dvylika apaštalų, Radvilų sodinti ąžuolai, Kauno bajorų seimeliai... Karalius liepia sušaukti į didžiąją, sosto salę visus pilies gyventojus. Sueina grafai, monsinjorai, dvaro damos, karininkai... Lietuvių pasakos pasaulį, perdėm valstietišką, O. Milašius transponavo į aristokratišką aplinką: ceremoningas dvaro etiketas, žaismingi apdarų aprašymai, galantiški dialogai, ironiškos dviprasmybės, lotyniški posakiai, rafinuotos asociacijos į antikos dievus, Tiubingeno ir Sorbonos universitetus, bramanų mokslą, E. Po novelę „Gyvi palaidoti“... Pasakos stilistiką jis priderino prie prancūzų klasicizmo gracingų judesių, šmaikščijų fablio, vietomis net prie prustiško refleksijų srauto, kuriame pinasi skirtingi istoriniai laikai. Toks prustiško tipo kūrinys – „Modestė, velnio nuotaka (atsiminimai, rasti Drujos pilies požemio kalėjime)“.

Lietuva užima aiškiai matomą plotą O. Milašiaus raštuose – politinėje publicistikoje, moksliniuose traktatuose, filosofinėje prozoje, vertimuose-rekonstrukcijose. Bet O. Milašius laikė save ne politiku, ne švietėju populiarizatoriumi, o poetu.

Kaip paveikė „atsivertimas“ į lietuvių O. Milašiaus lyriką – jo raštų branduolį? Ar prasismelkė į jo eiles „Lietuvos pavasario melancholiškas kvapas“?

Mobilizuotas 1916 m. į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją diplomatinės informacijos redaktoriumi, O. Milašius jau buvo atšalęs meninei kūrybai ir kone baigęs poetinį kelią. Kelionės į Lietuvą (1919 m. pavasarį, 1921 m. spalį, 1922 m. rugpjūtyje ir lapkričio mėn., 1924 m. gegužį), pasivaikščiavimai po Kauno Ažuolyną, svečiavimasis savo protėvių gimtinėje Labūnavoje nepajėgė nei pakeisti, nei atgaivinti nutrūksiančios lyrinės melodijos. Jo poetinė sąmonė, galutinai susiklosčiusi, nepajudėjo nuo įprastinių versmių. O tarp jų nebuvo nei pagoniškos Lietuvos legendų (tokių svarbių A. Mickevičiui), nei valstiečio buitės realiųjų-simbolių (tokių talpių J. Baltrušaičio rusiškuose eilėraščiuose), nei Nemuno krašto psichologinių tipažų (tokių išraiškingų J. Bobrovskio prozoje). Nebuvo nieko iš tradicinių lietuviškumo elementų, jau įsitvirtinusių pasaulinėje literatūroje.

O. Milašiaus poetinė mąstysena – Prancūzijos kultūrinio dirvožemio vaisius. „Prancūzija buvo didžioji jo auklėtoja“, – sako poeto draugas. Prancūzų kultūra davė O. Milašiui filosofuojantį intelektą, ieškančią žmogiškos būties universalių reikšmių, intuityvų suvokimą, besismelkiantį į paslėptus emocijų centrus, kristalini formos aiškumą, o svarbiausia žodžius, garsus ir intonacijas: eilėraščio gramatinę, ritminę ir net psichologinę sandarą. Prancūzų poetai Š. Bodleras, S. Malarme, P. Verlenas įvedė jį į moderniosios lyrikos labirintus, pilnus paslapties ir nepagaunamai susikryžiuojančių prasmų. Prancūzų simbolizmas įteigė jam melancholiškus amžiaus sutemų įvaizdžius, visagalės meilės ir dūžtančio likimo leitmotyvus, žemyn krintančią tonaciją ir graudesiu smelkiantį dainingumą. Prancūzų literatūrinis gyvenimas priglaudė jį vienminčių ir ištikimiausių draugų ratelyje (G. Kanas, Ž. de Bošeras, F. de Miomandras, A. Godua), o prancūzų literatūriniai žurnalai („L'Occident“) spausdino jo kūrinius greta garsiai skambančių A. de Renje bei P. Klodelio vardų. Tad O. Milašiaus lyrika yra natūralus prancūzų literatūrinio pasaulio želmuo.

Prancūzijos kultūra yra absorbavusi daugelį svetimtaučių rašytojų. Nuo XVIII a., kai „visa Europa rašė prancūziškai“, įvairūs tremtiniai, pabėgėliai, klajūnai, netekę šaknų savo gimtajame krašte, lengvai persiimdavo šia išstobulinta kalba ir pasiekdavo didelio meistriškumo. G. Apolineras (Kostrovickis) ir O. Milašius – ryškiausi pavyzdžiai.

Tam tikromis istorinės-kultūrinės raidos aplinkybėmis poetas gali rašyti eilėraščius, sakysim, švediška ir būti įžymiu suomių nacionaliniu poetu (J. Runebergas) arba rašyti angliškai romanus ir garsėti kaip populiariausias indų rašytojas (M. R. Anandas). Rašytojo kūrybos nacionalinę priklausomybę tokiais atvejais lemia jau ne kalba, o tautos savimone, jos esamos padėties, jos mentaliteto ir kultūrinių tradicijų išraiška.

Bet O. Milašiui poetinis žodis nebuvo nacionalinės savimone akta kaip Maironiui. Meno misija – išreikšti pasaulio nedalomą vienybę. Menininkas yra žmonijos bendrumo kūrėjas, o ne jos skaldymosi veiksnys. O. Milašius nepripažino meninėje kūryboje nacionalinių mastelių, paliktų romantizmo.

Tokia estetinė programa, kaip ir prancūziškas mentalitetas („jis mastė prancūziškai“), vedė O. Milašį į visuotinio akiračius, kur net Lietuvos vardas turėjo išnykti. Bet poeti-

nė mąstysena ne visada pasiduoda nubrėžtoms premisoms. Ir O. Milašiaus eilėraščiuose visai nelauktai Lietuva tapo didžiuoju žmogaus laimės ir „prarasto rojaus“ mitu. Tai buvo poeto dvasinės biografijos – nepritapimo ir vienišumo biografijos – pasekmė, kurios nepajėgė asimiliuoti Paryžiaus kultūrinis klimatas, toks svetingas visokiems užklydėliams.

2

„Aš užaugau Čerėjoje absoliučioje dvasinėje vienatvėje...“ Tėvas medžiodavo Afrikoje ar stebėdavo pirmųjų balionų pakilimus Europos didmiesčiuose. Kartą Čerėjos dvare ir pats bandė paskraidyti balionu, bet nesėkminga. Motinos sentimentalumas buvo toks desperatiškas ir įkyrus, kad vaikas slėpdavosi atokiausiuose parko užkampiuose, prisimena poetas autobiografijoje. Milašių šeimą jau buvo palietusi psichinė degradacija, ėdusi išsekusias aristokratų šeimas kaip vėžys.

Tėvas sirgo persekiojimo manija. Pasidėjęs išgalastą kirvį ant kelių, tūnodavo kiauras dienas rūsy, paniuręs, nudribusiais ligi juostos plaukais. Vieną naktį iš bandė pasidaryti charakiri senovišku kardu, ir sūnus klykdamas bėgo per tamsias sales, pagautas siaubo. „Ir pamišimas, ir šaltis klaidžiojo be tikslo po namus“.

Vaikas gyveno atsiskyrėlio gyvenimą. Šimtmetis parkas, didžiuliai sodai ir gėlynai buvo jo tikrieji namai. Jaunutė auklė, pasisodinusi ant kelių, kažką pasakodavo, danguje plasnojo balti paukščiai, dūzgė bitės, spindėjo ežeras. Šitie reginiai sustings atmintyje kaip vienintelė pasaulio ramybės ir „amžinos harmonijos“ akimirka.

Kitas užsimiršimo maršrutas – rūmų salės, išdabintos viduramžių ginklais, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių paveikslais ir protėvių portretais. Ant kardo pasirėmęs stovi prosenelis, Kauno kardininkas, perkėlęs giminės rezidenciją iš Labūnavos į Čerėjos dvarą, kurį 1802 m. atpirko iš Sapiegų, įsikūrusių čia XVI a. viduryje⁴¹. Senelis Artūras, pasipuošęs paradine ulonų uniforma (su ja išjojo į 1831 m. sukilimą prieš caro valdžią ir grįžo be dešinės kojos). Greta senelės – italų dainininkės Natalijos Tasistro, nepaprasto grožio moters, portretas (senelis išvydo ją Milano operoje, vedė prieš savo kilmingos giminės valią ir, susipykęs su giminėmis, gyveno Vilniuje). Prie šių dviejų portretų ilgiausiai stoviniuodavo „silpnas ir liūdnas vaikas“, kuriam atrodė, kad jis atsigimė į senelius savo paukštišku veidu, rusvomis akimis ir meniniais polinkiais. „Mano bręstančioje sieloje labai anksti nubudo poetinis jausmas. Būdamas aštuonerių ar devynių metų, aš jaučiau įsakmų poreikį patikėti popieriui savo vaikišką kūrybą. Pastaroji dėl savotiško mano polinkio buvo perdėm kariška: aš dainavau apie iškilnius mūsų senovės įvykius, karus su švedais, vokiečiais, turkais...“ – rašė poetas autobiografinio romano eskizuose.

Čerėjos dvaras su mūro pilies liekanomis ir teatru, ežero saloje pastatyta balta cerkve ir vienuolynu virsdavo melancholiško svajotojo akyse „karališka rezidencija“, pilna praeities legendų. Kitados šis kraštas priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, ir jos etmonai čia kariavo su totoriais, statėsi pilis, bažnyčias, teatrus, tiesė kanalus. Vladislovas Milašius, poeto tėvas, buvęs caro gvardijos poručikas, pagal bajoriškos opozicijos tradiciją tebevadino šį kraštą Lietuva, nors aplinkui gyveno baltarusių valstiečiai. Jis aiškino sūnui, kad Milašių giminė yra lietuvių kilmės ir demonstratyviai nepasitikėjo Lenkija, nors kalbėjo namuose lenkiškai arba vokiškai. Tai buvo iššūkis giminėms, kurie niekino jo „gėdingą“ santuoką su neturtinga žydaite Marija Rozental (oficialiai san-

tuoka buvo įforminta Paryžiuje, kai sūnui jau buvo 16 metų), hebrajų kalbos mokytojo Varšuvoje dukra.

1889 m. Vladislovas Milašius, keliaudamas į Paryžių gydytis „nuo sunkios nervų ligos“, išsivežė ir sūnų. Čerėjos parkų svajotojas buvo paliktas Žansono de Saji (Janson-de-Sailly) licėjuje rengtis technikos studijoms. Po dešimties metų jis baigė senovės Rytų (finikiečių ir asirų) epigrafijos studijas Luvro ir Rytų kalbų aukštosiose mokyklose, nepaklusęs tėvo valiai. Retai grįždavo į Čerėją, kur šizofreniškas tėvo despotizmas darėsi nepakeliamas. 1901 m. sausio 1 dieną sūnus paleido sau kulką į krūtinę ir keletą savaitių išgulėjo ligoninėje.

Išsiskyrimas su gimtąja žeme, toks įprastas aristokratijos gyvenime, užgriuvo besiformuojančio poeto sąmonę kaip sunkus praradimas. Jis pasijuto tarsi išrautas medis, kuriam nelemta prigyti. Jis kraustosi iš vietos į vietą, ieškodamas namų, bet niekur „negali atsikratyti jausmo – esi svetimšalis“. Heidelbergas ir Venecija, Londonas ir Viena, Roma ir Švarcvaldas, Frankfurtas ir Peterburgas, Sevilija ir Tunisas priglaudžia laikinai ir vėl gena piligrimo keliais. Baironiškas nuobodulys. Tuštumos jausmas. Išnykstančios klasės dvasinis nuovargis. Ir kankinantis klausimas: „Kas aš esu?“.

Paryžiuje, amerikietiška „Kalisėjaus“ bare, O. Milašius susidraugavo su tokiais pat „bežemiais“ – graikų kilmės prancūzų poetu Z. Moreasu, parašiusiu simbolizmo manifestą, ir anglų rašytoju O. Vaieldu, pabėgusiu iš tėvynės, kur jį buvo įgrūdę į kalėjimą. Jie karštai ginčydavosi, kas yra „grynoji poezija“, kam atstovauja simbolizmas – laikinai manierai ar meno esmei. O. Vaieldas švaistėsi estetizmo paradoksais – meno kūrinys neturi kitos prasmės, išskyrus savo paties grožį. Z. Moreasas reikalavo, kad poetas kalbėtų aliuzijomis, nes kiekviename daikte slypi begalybė, kurios žodis negali apimti. O. Milašius abejojo grynuoju asociacijų žaismu „be jokios poetinės ar psichinės operacijos“. Jam atrodė, kad kūrinio branduolį sudaro vidinė vizija, reginti nematomas būties gelmes, kad tik intymus spontaniškas tonas, be jokių retorikos priemonių, suteikia eilutei ir atskiram skiemeniui spinduliuojančio sugestyvumo. Jis kalbėjo, remdamasis simbolizmo argumentų antrąja linija, nubrėžta P. Verleno („Menas, mano vaikai, reiškia tik vieną dalyką – būti absoliučiai pačiu savimi“). Simbolizmas buvo pirmoji ir lemtingiausia O. Milašiaus literatūrinė aplinka: Žansono de Saji licėjuje piešimo mokė poetas Ž. Nuvo, A. Rembo ir P. Verleno draugas, o anglų kalbą dėstė S. Malarme, naujosios poezijos siela.

Pirmoji O. Milašiaus eilėraščių knyga „Nuopuolių poema“ (1899) kartojo nuvargusių svajotojų, užgesusios vilties, verkiančio liūdesio, sesers–melancholijos, gyvenimo–skausmo motyvus, sužydėjusius „amžiaus pabaigos“ simbolistinėje lyrikoje. Užmikim, greičiau užmikim, negalvodami apie rytdieną! „Mano gyvenimas – paskutinioji ligonio nemiga“. Manyje – tremtinio širdis. Esu vėjų ištaršytas lapkričio sodas, kur dreba keli išlikę stagarai. Argi mūsų buvimas nėra panašus į šešėlį ant sienos? Apleistas parkas, ašarojantys medžiai, ligūstas vakaras, suklupe šešėliai, verkiančios gėlės, nakties spalva kaip skausmas – tradicinis peizažas, kuriame glaudžiasi nuovargio melancholija ir „nenoras gyventi“. Čia šmėkščioja „nuobodulys“ (Ennui) ir „miegas“ (Sommeil), bodleriški įvaizdžiai, tik be kartelio ir įtūžio grimasų, o persmelkti gaudulingos gaidos. „Tebūnie gailės vienintelė mano išmintis“, – pasakys vėliau poetas. O. Milašius regėjo žmogų „visatos tyloje“, kur vienintelis atramos taškas – „nebūtis“. Kasdienybė išstūmė jį iš savo lizdo kaip nepripačiusį paukštį, istorija paliko be jokių įpareigojimų, be progreso iliuzijų. Ir jis sustojo vienui

vienas ties buvimo – nebuvimo riba, bejėgį ką nors pakeisti („Mes esame tarytum akmenys, nusviesti į ežero dugną“ p. 113). Šitoje pasmerkties situacijoje O. Milašius nesiguodė filosofinėmis amžinybės idėjomis kaip daugelis simbolistų, tuo metu dar visiškai abejingas katalikybės filosofijai, išauklėtas tėvo, kuris „nekenė dvasininkijos“ ir motinos, kuri „neišpažino jokios religijos“. Kartais jis kalbėdavo tiesiog pro ašaras, melodingai kartodamas tą patį praradimo atodūsi, kaip ir P. Verlenas, apimtas tuštumos ir akligatvio pasaulėjautos. Jo eilėraščiai išliko jausmo išgyvenimų sferoje, nes poetai mąsto jausmais kaip ir vaikai. Jis kalbėjo grynomis „žodžių sielomis“, be jokių papuošalų, išgyvenimo dinamika sutelkęs į subtiliausius kalbos tono svyravimus, – o šitai nuo Š. Bodlero laikų pasidarė naujosios lyrikos menine norma .

Egzistencinė melancholija, vienos besibaigiančios epochos psichozė ir literatūrinė mada, O. Milašiaus lyrikoje susirado pastovia versmė – praeinanti laika. „O mano kūdiki! Laikas eina! Jiems! Mums! O mano kūdiki! / Laikas eina!“ (p. 1281 Tai poeto kreipinių adresatas, antrasis dialogo dalyvis, iš anksto nubrėžta lyrinio vyksmo linija. Mes gyvename šios dienos griuvėsiuose. Nebyli laiko audra viską praryja. Užmaršties sniegas krinta ant meilės pelenų, ant draugų ir mylimųjų kapo. Lieka vienintelis žodis „kadaisė“, nuo kurio jau pavargo širdis. Tai tikrasis O. Milašiaus lyrikos laikas, nes individualiai egzistencijai neįmanomas „visada“, o „niekada“ tai nebuvimas, niekis, kuris neišreiškiamas. Pasaulis jam gyvas tik praityje, kur sustojo laiko bėgimas. „Aš matau tave nežinoma per Kadaisė“ (p. 133).

Dabartyje mes uždaryti į kalėjimą – tai „mūsų meilės, pareigos, įstatymai, įpročiai“ (p. 19). Poeto siela – „meili, melancholiška ir juokinga beždžionė“ (p. 212) – čia epileptiškai šoka publikos malonumui (Š. Bodlero „Albatroso“ atgarsiai). „O! pasibjaurėjimas! pasibjaurėjimas, baisus pasibjaurėjimas visais daiktais!“ (p. 85). Emigracija į praeitį (dar romantikų nužymėtas maršrutas) – tai ir pralaimėjusiojo ginčas su dabartimi, ir elegiškas ieškojimas dingusių vertybių, kurių galima tik ilgėtis, bet neįmanoma grąžinti. Tas praeitin pasitraukusių vertybių spindėjimas, gaudžiai ilgesingas, nulėmė krintančią jo lyrikos tonaciją, dvelkiančią nemeluotu liūdesiu.

O. Milašius vėl stovi po savo „vaikystės krašto dangum“. Tolimas ežeras šviečia kaip gėlė. Kažkas dainuoja: „Marija, tu miegi, o tavo malūnas per greitai sukasi“ (p. 29). Tyla siūbuoja viršum sodų. Kažkur darda vežimas. Ir taip viskas aišku, paprasta, reikšminga. Vaikystės namas, dangus ir laikas nusileidžia į O. Milašiaus lyriką kaip vienintelė žmogiškos palaimos galimybė. Vaikystė užlieja jo eilėraščius saulėta erdve, glostančia ramybe, meilės šiluma. Ak, grąžinkit man Čerėją! Toks nostalgijos šauksmas skamba per visas O. Milašiaus eilėraščių knygas – „Septynios vienvėdis“ (1906), „Pradmenys“ (1911), „Poe-mos“ (1915), „Adramandoni“ (1918). Čerėjos pasaulis O. Milašiaus lyrikoje virsta tokia pat „palaiminta žeme“ kaip Vitebsko regionai M. Šagalo tapyboje.

Kai poetas žvelgia į gyvenimą „per vaikystės kristalą“, jis laikinai pamiršta „visos žemės sielbartą“, sudėtą į jo rankas. „Skaisčioje vaikystės saulėje“ pranyksta trumpam „naktis be žvaigždžių“, į kurią mes žengiam. „Vaiko daina, senutės daina, virkdanti širdį“ išplėšia iš „vienatvės, mano motinos“ ir grąžina į harmoningą sambūvį su visais pasaulio elementais. Šitai identifikuojamas poeto „aš“ ir išorinė tikrovė, ir tai lemia lyrizmo pobūdį bei galią.

„Atsiminimų archipelago švelnus vėjas“ – O. Milašiaus poetinių išgyvenimų svarbiausios ištakos. Praeities reginiai, „perėję širdies naktį rimtu žingsniu“, išsineria iš konkretaus laiko materijos. Jie virsta neišsipildžiusios būties miražais, kuriuose plauko realios patirties vaizdai, idealūs troškimai, neišbudinti sapnai. Vidinės būsenos čia laisvai teka ir kaitalioja savo pavidalą, neatsidauždamos į išorinės logikos rėmus. „Ar svarbu, kad tu nereali / Ir esi iš tų, kurių nebuvo niekad?“ (p. 218) O gal aš sutikau tave kadaise, „senųjų knygų ir senosios muzikos krašte“, o gal dar anksčiau, pirmykščiam laike, mūsų sielos klaidžiojo drauge po „mėlynas sutemas“? Tokia judanti praeitis teikia daugybę atramos taškų lyrinei identifikacijai. „Aš jaučiu, tu esi prie manęs, aš girdžiu tavo ilgą atodūsj, / Naktį kuždantį man: „Broli, juoktis nereikia!“ / Mano mintys yra su tavim, karaliene Karomama“, – rašė poetas, išvydęs Luvro muziejuje Egipto karalienės statulėlę. Jis sukūrė tris poetines dramas – „Migelis Manjara“, „Mefibozetas“, „Saulius iš Tarsio“, ieškodamas dvasinės tapatybės Don Žuano mite, Dovydo, žydų karaliaus, meilės istorijoje.

O. Milašiuui atrodė, kad tik „Atminties Saulė“ gali apšviesti daiktų esmę, nes protas, analizuodamas tikrovę, nuolatos klysta. Tik intuicija gali nuvokti pasaulio vieningumą, materijos visumą ir begalybę. „Intuicija yra atsiminimai“. Todėl „tiktai atsiminimuose pasaulis realus“ (p. 40).

Taip kalbėjo ir filosofas idealistas A. Bergsonas, kurio idėjos buvo stipriai paveikusios prancūzų intelektualinį elitą. Jis aiškino, kad „gryni atsiminimai yra dvasios apraiška“, jie „atkuria nesamą objektą“ ir paverčia praeitį „esama ir veikiančia būkle“. Žmoguje slypi tokie seni atavistiniai atsiminimai, kad šiandieninis gyvenimas, pasak A. Bergsono, darosi nerealus jų akistatoje. Meno uždavinys – atverti paslėptą asmenybės dalį, parodyti gilesnę realybę, užgožtą konvencionalumų ir bendrybių. Tai gali menininko intuicija, nes ji pažįsta pasaulį ne racionalių sąvokų ir išprotavimų būdu, o pagauna jį iš vidaus, susiliedama su daiktu“. Bergsono intuityvizmo doktrina, palietusi M. Prusto kūrybą, buvo gana artima ir O. Milašiuui, stiprių emocijų impulsų poetui, kuriam išmonės reginiai iš tiesų atrodė stipresni už realybę („Tikriausiai aš neregėsiu niekada / Nei Lofotenu jūros, nei kapų / Ir todėl visa tai glūdi manyje...“ (p. 167).

Intuityvizmo doktrina, suabsoliutinusi atmintį ir intuiciją kaip aukščiausias pažinimo jėgas, sudarė podirvį savotiškam O. Milašiaus lyrizmui. Atsirado vizinis regėjimas, gana neįprastas prancūzų poezijoje, kurioje logiškojo nuoseklumo ir retorikos tradicija dominavo nuo klasicizmo laikų. Čerėjos prisiminimai ėmė klaidžioti sąmonėje kaip „prarasto rojaus“ reginiai – tokie tikroviški ir nerealiūs. Iš būtojo laiko tamsos staiga pasigirsta „tylus ir aprūdijęs kariatės girgždesys“, išnyra „piemuo su rudine / Pučia ilgą tošinę birbynę“, šmėkšteli „vandens pilis su žemiškojo rojaus lianomis“. Tai lyg trumpi sapnai: viskas taip arti, ryšku, svarbu, bet dunkso anapus ribos. Šiokiadieniškos detalės švyti laimės išsipildymu, kai matomos per ilgesio prizmę, perimtą iš nemirtingojo E. Po (O. Milašiaus apibūdinimas). Skaidrūs ir lengvi saulėtų lygumų, pakalnėje išaugusio erškėčio, žiedais kvėpiančios vaikiškos lovutės vaizdai, bet jų gelmėje skamba minorinė prarasto laiko ir negalimumo intonacija. „Balsai, kuriuos tu girdi, ateina jau ne iš daiktų“, – sako poetas (p. 125). Visi vaikystės daiktai siūbuoja meditacijoje: „Kas daryti? Pabėgti? Bet kurgi? Ir kam?“ (p. 117), kuri švelnius ir melancholiškus potepius nukelia į žmogaus padėties ir likimo filosofinį planą, pilną skaudžios įtampos. Vaikystės meto ir gimtosios žemės ilgesys

pereina į visatos paslapčių ilgėjimąsi, kurį taip pat lydi negalimumo šešėlis, o intensyvioje mintyje, žvelgiančioje į „daiktų širdį“, šitiek nerimo ir didelių emocinių siūbavimų.

Lyrinėse vizijose viskas transformuojasi: gamtos detalės tampa vidinės būsenos vienetais, vaikystės prisiminimai perauga į pasaulio sandaros esmes, konkretūs vaizdai susilieja su dvasinėmis kategorijomis, tykus ir graudus intymumas pakylėjamas į psalmės patosą, impulsyvi trazė gauna blaivų aiškumą, kurio reikalavo Ž. Rasino tradicija. Eilėraštis plėtojamas kaip vidinis monologas: susipina laikai, grūdasi detalės, viena situacija slenka per kitą, vyksmas išsisklaido į kelias atšakas, kurios vis dėlto išlaiko paslaptinę vizijos ryšį. Tai ta pati mąstymo struktūra kaip ir M. Prusto romane „Prarasto laiko beieškant“, atsiradusi reliatyvumo teorijos epocboje (O. Milašius 1917 m. pradžioje paskelbė kai kuriuos šios teorijos pagrindus, nors dar nebuvo girdėjęs apie A. Einšteino atradimus).

O. Milašiaus eilėraščiai keistai sujungia klasikinės formos aiškumą ir lyrinės vizijos virstantį kontūrus. Lėtai banguojanti ritmo melodija, melancholiška kreipinių ir pakartojimų simetrija susilieja su vidinio intensyvumo lūžtančia banga. Eilėraščių forma, atsiradusi pusiaukelėje tarp S. Bodlero ir P. Verleno, ilgainiui plėtojosi į laisvas panoramines kompozicijas, pagrįstas meditacijomis (būdingas ciklo pavadinimas „Simfonijos“).

Poetai turi apdainuoti ne paviršutinį jausmų grožį, o matyti „pasaulio archetipus“ (p. 141). O. Milašius sukūrė poetinį vaikystės archetipą ir lokalizavo jį istorinėje Lietuvoje. „Aš sakau: manoji Motina. O galvoju apie tave [...] mano vaikystės mielų vasarų Namai...“ (p. 96) Šitie tamsūs namai su atdarais langais „birželio bitėms“ dunkso „Lietuvos krašto gilumoje“, „peleninėje mano Lietuvoje“, „tėvynės miglose“, kur „dangus toks švelnus ir išblyškęs virš tos susimąščiusios šalies“. Ten vaikas lesindavo pelėdžiukus, o vidurnakčio tyloje klausydavosi, kaip tuščiuose šarvuose ima plakti protėvių širdys. Dabar ten užkelti vartai ir spynos surūdijusios, o „su manim išnyks visa giminė“. Meilė ir melancholija plazda viršum visų daiktų, kuriuose slypi žmogaus lemtis (rašyti eilėraščius, pasak O. Milašiaus, tai įvardyti daiktus su meile). Lietuva, vaikystės žemė, tapo „prarasto rojaus“ vieta (p. 97). Romantinis suabsoliutinimas ir negalimumo liūdesys gaubė šitą vaikystės kraštą, kuris tai sušvisdavo it aukščiausias žmogaus būties išsipildymas, tai vėl dingdavo nuo realybės prisilietimų kaip gražus sapnas. Šitą svajonės ir vilties kraštą, realų ir nerealų, O. Milašius pavadino Lietuva kaip ir A. Mickevičius poemoje „Ponas Tadas“. Poetinę Lietuvos sampratą, paveldėtą iš lenkų romantizmo, O. Milašius sujungė su universaliu vaikystės mitu į netikėto originalumo vienovę, kuri ilgam įtvirtino Lietuvos vardą pasaulinėje literatūroje.

3

Viename eilėraštyje O. Milašius prasitarė: „Nesužadinusios atgarsio pasauly, mano eilės / išnyks kartu su mano žingsnių aidu“ (p. 24). Didžiai vertinami nedidelio gerbėjų ratelio, jo lyrikos rinkiniai, išleisti autoriaus lėšomis, ilgai dūlėdavo knygynuose, nežinomi platesnei visuomenei. Prancūzų poezijos antologijos ignoravo jo eilėraščius, o pagrindinių laikraščių kritika neminėjo jo vardo.

Išskėstomis rankomis pasitiko O. Milašių tik besikuriančios buržuazinės Lietuvos valstybės politiniai ir kultūriniai veikėjai. Jiems imponavo, aišku, ne patys eilėraščiai, o priešrašas prie autoriaus pavardės – „poete lithuanien“. O. Milašius iškart buvo pripažintas

dideliu poetu jau vien dėl to, kad stojo į Lietuvos diplomatinę tarnybą. Netrukus jo kūryboje imta ieškoti „lietuvių tautos dvasios“ kaip ir rusiškuose J. Baltrušaičio eilėraščiuose. J. Grinius rašė: „[...] Mилаšiaus dailioji kūryba artima lietuviams, nes ji yra lyriška, menkai artistiška, kilusi iš širdies, pilna svajonių ir simbolių“. Nostalgiški O. Mилаšiaus eilėraščiai buvo įtraukti į lietuvių kultūros rejestrą kaip ir A. Mickevičiaus poemos. Kauno universitetas 1936 m. suteikė O. Mилаšiui filosofijos daktaro garbės vardą. Katalikiškoji spauda šlovino O. Mилаšiaus „atsivertimą į katalikybę“, pateikdama šį faktą kaip didaktinį pamokymą „bolševikuojančiai“ lietuvių inteligentijai. J. Griniaus knygoje „O. V. Mилаšius poetas“ (1930) poeto evoliucija buvo nušviesta kaip nuoseklus artėjimas į katalikybę, pritaikius meniniam tekstui teologijos kriterijus, nors jo eilėraščiai, dvelkia bodlerišku būties tuštumos („nebūties“) jutimu, net nemini dievo vardo; o pats poetas tapo praktikuojančiu kataliku tik 1927 m. Atskiros visuomeninės grupės politiniais ir ideologiniais sumetimais išgarsino O. Mилаšiaus vardą Lietuvoje, bet įstatė poetą į katalikybės argumentų grandinę ir ilgam užgožė jo kūrybos grožį.

O. Mилаšius iš tiesų išgyveno mistinės egzaltacijos periodą, pakirtusį jo poetinį talentą („daugiau niekas manyje nebedainuoja“, – skundėsi jis savo draugui Ch. Gausui). 1914 m. jis susirgo vilklige – veido oda degte degė, krito gabalais (taip atrodė ligoniui), grėsė apakimas. Jis niekur neišeidavo ir nieko pas save nepriimdavo ištisom savaitėm. Gruodžio viduryje, vėlai vakare, jį ištiko „amžinybės vizija“, t. y. haliucinacija, būdinga ligoniams, atsiskyrėliams, egzaltuotoms natūroms. Visagalis balsas įsakė poetui „mesti literatūrinę veiklą“. „Aš regėjau. Tas, kuris regėjo, jau nustojo jausti ir galvoti. Jis imas aprašyti, ką regėjęs“. O. Mилаšius rašo pusiau filosofinius, pusiau poetinius traktatus, pasibodėjas savo ankstyvesniais grožiniais kūrinių – „žmogišką, perdaug žmogišką“. Bet tie traktatai („Laiškas Strogei“, „Ars Magna“, „Slėpiniai“) neperėjo į vientisos idėjų sistemos, nuoseklios kompozicijos, abstrakčios kalbos ir dedukcinės logikos režimą, buvo parašyti impulsyvia ir fragmentiška poetinių vizijų, meditacijų, pranašysčių, vidinės išpažinties maniera ir alsavo „greičiau jutimu, negu mintimi“ (A. Richter). Tai pasiklydusios poeto sielos nerimastingas šauksmas.

Kur aš esu? Erdvėje. Bet kas yra erdvė? Ar ji turi pradžią ir pabaigą? O gal erdvė, laikas ir materija figūroja tik „judėjime kaip „vientisas blokas“? Saulė, debesis, žolė – tik judėjimo rūšys. O gal ir žmogus yra ne kas kita kaip „judėjimas tarp kitų judėjimų“?. Judėjimas – tai visatos beribiškumas. „Paklausk, mano kūdiki, aš tau kartosiu ir kartosiu: visata teka tavyje“... Vienu metu, pasak O. Mилаšiaus, materija, erdvė, laikas tebuvo atskiros salos nejudėjimo uoste. Dievas atidavė savo bekūnę šviesą, kad prasidėtų judėjimas. Grožis yra taip pat šios bekūnės šviesos atspindys. Pasaulis yra gyvas tik „dvasios saule“ (iš švedų teosofo E. Svedenborgo perimtas terminas). Reliatyvumo teorija atveria „vartus į naują dvasingumo erą“. Kosmosas paklūsta aukščiausiam meilės įstatymui, kuris yra gamtos esmė ir sukuria asmenybę. Žmogus ateina į žemę mylėti („sugauti meilę begalinę, glūdžią ir malonią“ – žodžiai iš romano „Meilės pradžia“), bet meilė čia neįmanoma, ir net Don Žuanas randa vienintelę tikrą meilę – dievo meilę (dramos „Migelis Manjara“ finalas). Meilės poreikis („aš amžinai mirštu iš meilės“) buvo psichologinė poeto religingumo priežastis.

„Lemiuelio išpažintyje“, žmogaus pokalbyje su choru – savo pažinimo, kančių ir nerimo rezonatoriumi, poeto mintis išsišakoja ieškodama žmogaus genezės pėdsakų visato-

je ir pirminio būties vientisumo, bandydama sužinoti, kodėl praėję metai turėjo tiek kančios ir kartėlio, kas prasideda ten, kur baigiasi priežastis, pagaliau himniškai aukštindama „beribę, amžiną, siaubingąją Tikrovę“. Nė viena minties atšaka nevirsta tezine išvada, o siūbuoja lyrinių jautimų srovėje pagal simbolizmo poetikos kodeksą. Tai kažkokios nuojautos, regėjimas, prisiminimas, dvasinės gyvybės pulsavimas, o ne loginių formuluočių praeinantis vienaprasmiškumas. „Su koku vizijos šlamėjimu srovėna visa tai minčių tinkle“, – sako poetas. Šitas „vizijos šlamėjimas“ ir sudaro O. Milašiaus filosofinių svarstymų emocinį sugestyvumą, nors autoriaus išeities pozicijos buvo aiškiai klaidingos, susidariusios šio amžiaus minties ieškojimų nuošalėje.

Artėjančių socialinių sukrėtimų nuojauta ir karo siaubas XX a. pradžioje į katalikybės glėbį bloškė nemaža prancūzų kultūros jėgų – rašytojų, kompozitorių, tapytojų. Ir O. Milašius ėmė kurti beviltiškus projektus, kaip išgelbėti pasaulį iš susiskaldymo: religijos pagrindu susidarys suvienytų nacijų bendrija, visoje planetoje įsiviešpataus viena bažnyčia, apie ją teiks mokslas bei menas kaip viduramžiais (vokiečių romantiko Novalio idėja), ir šitame pasaulyje bus gerbiamos „senosios aristokratijos paskutinės liekanos...“ Tai buvo žlungančios katalikybės ir žlugusios aristokratijos beviltiška utopija, kurios nusitvėrė sunkiai sergantis poetas.

Nusivylęs savo epocha, tolygia „pačiai niauriausiai nakties fazei“, O. Milašius skelbė gąsdinančias pranašystes, tarytum atradęs šifrą „amžinybės telegramai“, atseit paslėptai Apokalipsėje. „Karšto kataliko“ pranašystes ir reliatyvumo metafiziką Vatikanas priėmė su „lediniu šaltumu“, įtardamas jį eretiškumu. Tai buvo beviltiškas poeto ginčas su istorija, kuri „plėtojosi ne pagal dvasios planą“. O. Milašius pasitraukė į paukščių draugiją (įdomūs tik paukščiai ir vaikai), apsigyvenęs Fontenblo šalia Paryžiaus. Fontenblo miške, pašvilpavus R. Vagnerio operos melodiją, sulėkdavo visokiausių paukščių, tūpdavo ant galvos, pečių, rankų ir jis meiliai šnekėdavo. Poetas ir mirė 1939 m. kovo 2 d., gaudydamas mylimiausią kanarėlę savo kambary.

O. Milašiaus poetiniai kūriniai keliavo į Lietuvą kartu su jo politinio apsisprendimo pareiškimais ir bibliinių pranašysčių gaudais. Tik lietuvių estetinė mintis ir poetinė kultūra negreit pajėgė absorbuoti sudėtingą lyrinės vizijos meną.

Jau 1920 m. B. Sruoga išvertė eilėraščių „Okeanui“ gana sunkiomis frazėmis ir nejudria ritmika. Vertėjas vadino O. Milašių „labai žymiu poetu“, gretino su J. Baltrušaičiu, kuris „maža sau lygių teturi pasaulinėje literatūroje“. Vaižgantas, išgirdęs, kad poeto kūriniai „esą lietuvių padarai“, viešai ragino Putiną ir M. Gustaitį imtis vertimų, sakydamas: „[...] Aš seniai nerimstu dėl to „mūsų Milašiaus“. Tačiau pirmąją poetinių vertimų knygelę „Poemos“ 1931 m. išleido pradėdantis prozininkas A. Vaičiulaitis. O. Milašiaus lyriką jis vertė aiškiais, sklandžiais sakiniais, nepasiduodamas keistam vaizdų-miražų siūbavimui ties ne-realumo riba, intymios intonacijos tirpdančiam laisvumui ir melancholiškos melodijos pasikartojimams. Antroji O. Milašiaus knyga, išleista Lietuvoje 1937 m., buvo misterija „Migelis Manjara“. Šiuokart A. Vaičiulaičiui geriau pavyko perteikti ritminės prozos meditacinę lyrizmą, nors vidinių sukrėtimų ekspresiją ir čia gesina kietokas loginis brėžinys.

O. Milašiaus „Poemas“ A. Jakštas perbraukė raudonu brūkšniu kaip kitados ir J. Baltrušaičio lyriką. „Mat jos visos sukurtos Paryžiaus atmosferoj, apvilktos prancūzišku parnasizmo rūbu, ėmusios pradžių ne iš mūsų tautos dvasios, ir todėl jos mums yra visai svetimos, egzotiškos, nelietuviškos“. Tokiai nuomonei niekas nepritarė. J. Grušas pasitiko poetinę

dramą „Migelis Manjara“ džiaugdamasis. „O daugiausia sutinki posmų, pilnų nepaprasto švelnumo ir tokio subtilumo, kad skaitydamas nedrįsti kvėpuoti“. F. Kirša „mielų vaikystės vasarų“ dainiaus kūryboje įžvelgė „kankinantį ilgesį“ ir taip apibendrino jo kelią: „Milašius išdidžiai gyveno savo pasauliu ir jame nematyti feljetoniško žmogaus bruožų“.

Lietuvių lyrika turėjo prasilausti į naują poetinę kultūrą, kad galėtų atkurti O. Milašiaus konkrečių vaizdų efemerišką tekėjimą, išsiskakojusio sakinio lėtą plazdesį ir laisvųjų eilių muzikines dermes. A. Žukauskas, išėjęs verlibro mokyklą lenkų avangardizmo aplinkoje, pirmasis pagavo autentišką O. Milašiaus intonaciją, versdamas 1940 m. „Nebaigtą simfoniją“, vėliau ir „Rugsėjo simfoniją“, suderinęs yrantį sapno daiktiškumą su nostalgijos ir ekstazės balsu. V. Mačernis, išvertęs „Karomama“, itin poetiškai perteikė liūdną poeto įsižiūrėjimą į daiktų esmes („žmogus, palietęs daikto širdį, darosi tremtinys“), minorinę melodizingumą, subtilią žodžio preciziją. Susižavėjęs O. Milašiaus „Simfonijomis“, jis ir pats ketino rašyti Rudens, Žiemos, Pavasario simfonijas. Jo „Vizijų“ ciklas taipogi išaugo O. Milašiaus lyrikos traukos lauke: „regėjimo vaizdai“, išnirę iš atminties, sudarė kūrinio faktūrą; vaikystės ir „protėvių namų“ poetizacija įgijo aukščiausios vertybės galią; šviesų jį praėjusio laiko leitmotyvą lydėjo melancholijos paralelė („Bet visa tai šiandien jau praeitis. / Tai knygon sukloti iš vieno žydinčio pavasario žiedai“ kaip ir „Septynių vienetvių“ autoriaus kūryboje („Tout cela est si vieux. Tout cela est d'hier“... „Visa tai taip sena. Visa tai iš vakar dienos“ p. 125). 1976–1977 m., pažymint O. Milašiaus šimtmečio jubiliejų, periodikoje didelį pluoštą O. Milašiaus lyrikos vertimų paskelbė V. Šiugždinis.

O. Milašius absoliučiai nesirūpino savo garbe ir visiškai nesistengė išgarsėti. Jis nesiveržė į literatūrinius sambūrius ir stovėjo atokiai nuo literatūrinio gyvenimo sūkurių. Milžiniškoje prancūzų eiliuoto žodžio lavinoje tik patys atidžiausi stebėtojai galėjo išskirti jo „bethovenišką lyriką“, pasak ispanų poeto A. Holmaro.

O. Vaidas pirmasis pasakė reikšmingus žodžius: „Štai Moreasas – poetas, ir štai Milašius – poezija“. Į „Nuopuolių poemą“ atkreipė dėmesį P. Foras, netrukus išrinktas prancūzų poetų karaliumi. Garsioji aktorė S. Bernar įtraukė jo eiles į savo literatūros vakarų programą. Poetų salone 1906 m. apie pirmuosius O. Milašiaus rinkinius kalbėjo G. Apolineras, statydamas jų autorių į pirmąją naujųjų poetų eilę dėl „vaizdų galios“ ir „atsiminimų lyrizmo“. P. Valeri, intelektualinio meno kūrėjas ir teoretikas, 1918 m. rašė poetui: „Esi apstulbintas, skaitydamas jūsų eilėraščius, kurių balsas neapsakomai gilus, be pabaigos. Esi persmelktas ligi pat širdies šitų vaizdų. Aš niekada nesu matęs teksto, tokio artimo pačiai būtybei“. Įstabiu poetu jį pavadino 1925 m. Ž. Supervjelis pridurdamas: „Jūs dieviškai alsuojate aukštose viršūnėse“. M. Žakobas, vienas originaliausių lyrikų, pasakojo apie jo kūrybą I. Erenburgui. Poetas ir romanistas A. Godua rašė: „Taip, Milašius yra bodleriškas kaip ir visi tikrieji poetai, kitaip sakant, žmogiškas. Jo mistiškumas, net pasiekęs kosminę? ramybės kraštą, negali pamiršti žmogaus, kurį jis myli“. Lietuvių liaudies pasakų ir dainų rinkinius, parengtus O. Milašiaus, prancūzų spauda sutiko kaip „didelio menininko kūrinius“. K. Balmontas išgyrė dainų vertimus. „Pasakos atkurtos puikaus stilisto“, – rašė kritikė Ž. I. Blank. „Pasakų tono spalvingas familiarumas atskleidžia nuotaiką, o kartais ir labai subtilia bei giliai dvasią, nes O. de L. Milašius jaučia ne tik stebuklingumo grožį, bet ir paslaptį“, – tvirtino kitas kritikas Ž. Šarpantjeras.

Tačiau visuotinio pripažinimo Prancūzijoje susilaukė O. Milašius tik po mirties. „Šis didis poetas, šis didelis žmogus yra mūsų prancūziškasis Gėtė“, – rašė P. Foras nekrologe.

Kritikas F. de Miomandras apibūdino O. Milašių kaip „vieną didžiausių prancūzų poetų visų laikų“. Filosofas Ž. Maritenas sugretino jo lyriką su Biblijos pranašysčių poetiškumu. Garsusis prancūzų estetikas G. Bašlaras knygoje „Erdvės poetika“ įrašė lakonišką O. Milašiaus apibūdinimą: „Didelis poetas“. Romanistas R. Martenas diu Garas laikė jį poetu, didesniu negu Klodelis, tikresniu“. Subtiliu ir dideliu XX a. lyriku pripažino jį akademikas A. de Renje, kritikai A. Salmonas ir R. Švobas, ispanų rašytojai M. de Unamunas ir A. Mačadas. O. Milašiaus vieta prancūzų intelektualinio elito viršūnėje – greta P. Klodelio ir P. Valeri. „Milašiaus poezija yra viena pačių tyriausių ir iškiliausių mūsų laikais“, – rašė populiarioji „Šiuolaikinės prancūzų poezijos enciklopedija“. Profesorius A. Lebua charakterizavo O. Milašių kaip „vieną didžiausių lyrikų visais laikais“. Daugelio knygų apie meną autorius Ž. Kasu 1955 m. išleido veikalą, pavadintą „Rilkė, Milašius, Mačadas“. Specialias monografijas apie O. Milašiaus gyvenimą ir kūrybą parašė keli prancūzų eseistai bei literatūros tyrinėtojai – A. Godua, Ž. Ruselo, G. I. Židonis, A. Lebua, Ž. Bužas, Ž. Belemen Noelis, A. Richter (pastarosios knyga išleista „XX amžiaus klasikų“ serijoje greta monografijų apie M. Prustą, E. Hemingvėjų, P. Valeri, A. Kamiu). Nuo 1961 m. O. Milašiaus kūryba pastoviai dedama į visas didžiausias prancūzų lyrikos antologijas. Garsiausių pasaulio mąstytojų serijoje išeina O. Milašiaus „Aforizmai ir mintys“ (1967), o jo lietuviškos pasakos leidžiamos vaikams iliustruotomis knygomis (1946, 1963). Įžymiausių prancūzų poetų (P. Eliuaro, L. Aragono, P. Reverdi) serijoje pasirodo plokštelė – O. Milašiaus eilėraščiai. Misterija „Migelis Manjara“ vaidinama įvairiuose Prancūzijos teatruose, „Burgundijos naktų“ festivalyje ir per radiją.

Pagal šios knygos tekstą italų kompozitorius P. Kopola sukūrė operą, o H. Tomasis muzikinę dramą, kuri buvo pastatyta Miunchene (1956), Briuselyje (1958), Lisabonoje (1965). Misterija „Migelis Manjara“ išversta į vokiečių (1944), ispanų (1947), italų (1947), anglų (1949) kalbas. O. Milašiaus lyrikos knygos yra išėjusios anglų (1952), vokiečių (1976), ispanų (1968), vengrų (1973), čekų (1975) kalbomis. Jo eilėraščių vertimai figūruoja reprezentacinėse prancūzų lyrikos antologijose, išleistose ispanų, lenkų, čiuvašų kalbomis.

Ž. P. Sartras, išvykdamas iš Lietuvos, įrašė Oskaro Milašiaus eilėraščiu tomelyje tokius žodžius: „Aš pažinau Lietuvą iš toli, skaitydamas Milašių...“ H. Magnus Encensbergeris, maištaujantis vokiečių poetas, susitikęs Tarybų Lietuvos delegatus tarptautiniame rašytojų forume, džiaugsmingai šūktelėjo: „O, aš jau seniai pažįstu vieną lietuvių rašytoją Oskarą Milašių!“ Prahoje 1975 m. išleista O. Milašiaus eilėraščių knyga baigiama straipsniu „Lietuvių poetas“.

Prancūzija O. Milašiaus šimtmečio jubiliejų pažymėjo kaip didelio poeto šventę. Iškilimams vadovavo Prancūzijos Akademijos narvs poetas P. Emanuelis. Teatras „Comédie-Française“ pastatė spektaklį iš O. Milašiaus dramos ir poezijos tekstų, Nacionalinėje bibliotekoje buvo atidaryta turtinga paroda ir išleistas puošnus jos katalogas – savitiška gyvenimo ir kūrybos monografija „O. V. de Milašius. Šviesa ir tamsa“. Fontenblo mieste surengtas tarptautinis simpoziumas. Jubiliejaus proga ir Lietuvoje buvo transliuotos radijo ir televizijos laidos, skirtos O. Milašiaus kūrybai. Valstybinėje respublikinėje bibliotekoje įvyko vieša paskaita „Oskaras Milašius ir Lietuva“. Meno darbuotojų rūmuose buvo atlikta teatrinė kompozicija iš poeto eilėraščių ir dramos „Migelis Manjara“ ištraukų.

Tuo metu buvo pradėta rengti dvikalbė jo lyrikos rinktinė, kuri išėjo 1981 m. Knygoje O. Milašiaus „Poezija“ pateikti geriausių jo poezijos kūrinų originalai ir V. Petrausko proziniai vertimai į lietuvių kalbą. Toks poetinio teksto vertimas, įprastas Prancūzijoje, bet Lietuvoje pirmą kartą išbandytas, sukėlė ir poleminių pastabų. Tačiau pirmiausia „O. Milašiaus rinktinės „Poezija“ pasirodymas prancūzų ir lietuvių kalba vertintinas kaip svarbus kultūrinis reiškinys“. Leidinys įtvirtino O. Milašiaus vardą ir poeziją šiuolaikinės lietuvių visuomenės kultūrinėje savimonėje, paskatino tolesnes jo kūrybos tekstų publikacijas (Problemos, 1982, Nr 27).

O. Milašiaus figūra, tokia prieštaringa ir tokia būdinga savo blaškymusi XX amžiui – aštriausių socialinių ir ideologinių lūžių amžiui, nusipelnė tarybinės lietuvių visuomenės dėmesio dėl kelių priežasčių. Pirmiausia Lietuva užima aiškiai matomą plotą šio „stambaus kalibro rašytojo“, „puikaus stilisto“ eilėraščiuose, filosofiniuose traktatuose, vertimuose – rekonstrukcijose. Antra, jis buvo aktyviausias lietuvių kultūros propaguotojas Vakarų Europoje laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų. O svarbiausia priežastis – O. Milašius yra didelis poetas, XX a. prancūzų lyrikos klasikas, kurį vertėtų pažinti net ir tada, jei jis nė eilutės nebūtų parašęs apie Lietuvą.

Iš knygos: Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, 1983

Keturi vėjai

„Keturių vėjų“ manifestas (1922) ženklina vieną gaiviausių literatūrinių sąjūdžių XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje. Svarbiausius impulsus gavę iš rusų ir vokiečių avangardo, keturvėjininkai, kaip ir daugelis kitų to meto Vidurio ir Rytų Europos meninių sambūrių, kūryboje jungia kelių krypčių – futurizmo, ekspresionizmo, dadaizmo – elementus. Keturvėjininkų idėjinis vadas, organizatorius ir talentingiausias rašytojas buvo Kazys Binkis; grupei priklausė Juozas Tysliava, Juozas Petrėnas (Petras Tarulis), Salys Šemerys, Teofilis Tilvytis, Antanas Rimydis, Juozas Žlabys-Žengė, Butkų Juzė ir kiti. Šalia poezijos ir prozos, novatoriško *Keturių vėjų* žurnalo leidybos svarbus grupės laimėjimas buvo naujo rašytojo tipo – šiuolaikiško, bohemiško, maištingo, gebančio patraukti auditorijos dėmesį – suformavimas.

„Keturių vėjų“ manifestas pradžioje atiduoda duoklę avangardizmo „bendrai vietai“ – naujo meno ir naujo pasaulio išaukštinimui, neužmirštama ir techninė civilizacija (dinamos, prožektoriai). Tačiau įvardyta naujumo ir jaunystės priešprieša – merkantilizmas (prekymečio ūžesys) ir apatiška dvasinė būseną, reiškiamą Binkio pamėgtais senatvės ir miego įvaizdžiais, primena kiek senesnę, romantinę jauno menininko ir idealus išdavusio buržua opoziciją. Reikalavimas kurti „naujosios būties naująjį mitą“ nėra abstraktus, jis turi ir regioninę (Baltija), ir lokalinę plotmę – neseniai iškovota Lietuvos Nepriklausomybė (turbūt neatsitiktinai manifestas pavištinamas vasario 16-ąją). Kita vertus, politinio angažavimosi, ideologinio žargono manifeste nerasi, ir tai būdinga daugumos keturvėjininkų laikysenai (nors didžioji dalis jų buvo kairiųjų pažiūrų). Be to, lyginant su italo Filippo Tomazo Marinėčio (Filippo Tommaso Marinetti) *Futurizmo manifestu* (1909), akivaizdžiai matyti, kad keturvėjininkai neatmeta kultūrinės tradicijos – ir pasaulinės (mi-

Kaip gražiai mums svajonėse atrodė tasai keturvėjiškasis pasirodymas – Vasario 16. Kauno gatvėse bus minios žmonių, o mes išspausdinsim savo „Pranašo“ daug tūkstančių kopijų ir – kas mokės, kam veltui duosime, bet kad visos tos minios žmonių žinotų, ko mes anuo metu taip smarkiai troškome. Mes norėjome eiti į savo tautos žmones ir šaukti juos mylėti poeziją, meną, kūrybą. Ir mums atrodė, kad tai visa, apie ką mes anuomet kalbėjom, bus lygiai visiems artima ir suprantama. Tik Vasario 16 diena, mūsų manymu, tiko „Keturių vėjų“ pirmajam pasirodymui, kuris turėjo būti tikrai nuostabus.

Juozas Petrėnas, „Prisiminimai apie K. Binkį ir žurnalą, 4 vėjai“

nimi Betliejus, Beatricė), ir gimtosios. Kategoriškus italų futuristo šūkius jie linkę pakeisti senų simbolių perprasminimu su juntama komiška gaidėle (pavyzdžiui, Beatricė prieš keturvėjišką veidrodį gydo „savo veido intapus“ ir kt.).

Trečiajam dešimtmečiui einant į pabaigą, keturvėjininkų grupė išsiskirstė, tačiau jų veikla paklojo pamatus vėlesnėms Pirmosios Respublikos meninėms grupėms: „Pjūviui“ (orig. „Piūvis“), „Granitui“, net dailininkų grupei „Ars“, ypač stipriai paveikė apie Trečio fronto žurnalą susibūrusius rašytojus.

Standartinis priekaištas keturvėjininkams – jie užsimojo daugiau nei ištesėjo. Tačiau šiuo atveju svarbesnis ne puslapių skaičius, o alternatyvos sukūrimas. Prie moderniaja klasika tapusios Binkio lyrikos, Tarulio, Tysliavos ir Šemerio tekstų bus ne kartą sugrįžtama nesitenkinant formalizuotu, sustingusiu, pernelyg diplomatišku literatūros ir kultūros gyvenimu.

Siūloma literatūra: Dalia Striogaitė, *Avangardizmo kūryboje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Christoph Zürcher, *Lietuvių avangardo pavasaris*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Vygantas Šiukščius, „Keturi vėjai: minties ir jausmo pavasaris“, „Keturių vėjų aura. Akcijos“, in: *Likę tekstai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 55–89.

KETURIŲ VĖJŲ PRANAŠAS. KETURIŲ VĖJŲ MANIFESTAS

Mes jauni iškeltagalviai, nenuoramos ir vėjavaikiai einame į gyvenimą Naujojo meno vėliava nešini.

Mes nudrėskėme nuo savo dvasios sumirkusį laiko baloj apdarą ir sviedėm jį tiems, kurie senatvėj šąla.

Amžinai naujas ir amžinai jaunas gyvenimas – mūsų nesenstamoji Beatricė. Mes atgrįžome jai savo dvasios veidrodį – te gėrisi.

Tegu jo atošvaistoj šypsosi kvatojasi mūsų Beatricė; tegu frizuojasi, tegydo prieš jį savo veido intapus.

Nustelbdami prekymečio ūžesį ir miegančių knarksną, mes mušame į skambaus žodžio būgną ir šaukiame visus, kurie jauni dvasioj, sudaryti vieną didelę Naujojo Meno kūrėjų armiją!

Mūsų žemė įtrešta menu. Mūsų tėvai kvėpavo dainomis ir sapnavo pasakomis. Mes, jauniausi jų ainiai, šaukiame jiems „Valio!“ ir, eidami jų keliais, – kuriame savo naujosios būties naująjį mitą.

Teskamba Baltijos pajūris!

Per meną dabarties veidas taps mūsų veidu.

Meno Betliejū gimt naujų žmonių karta.

Meno dinamomašina milijonais prožektorių nušvies mūsų sutemas.

Keturių vėjų kurija

Kalba autentiška

Keturių vėjų pranašas, Kaunas, 1922 m. vasario 16 d.

Jurgis Savickis

Jurgis Savickis (1890–1952) – lietuvių prozos novatorius, ekspresionistinės poetikos novelėmis išsivadavęs iš „kaimiškos“ lietuvių prozos tradicijų, įvedęs miesto problemiką, žaidybišką „rimtų“ temų traktavimą, ironišką žvilgsnį į savo personažus ir grakštaus stiliaus eleganciją kaip esminius modernistinės literatūros elementus.

Savickio novatoriškumą ir laisvą žvilgsnį lėmė nuolatinis gyvenimas miestuose, kelių kalbų mokėjimas, darbas diplomatinėje tarnyboje, ne Lietuvoje gautas išsilavinimas – gimnaziją jis baigė Maskvoje, 1911–1912 m. mokėsi Sankt Peterburge, 1913 m. įstojo į Krokuvos dailės gimnaziją. Prasidėjus karui, vėl atsidūrė Rusijoje, 1915 m. išvyko į Kopenhagą, ten rūpinosi karo belaisviais ir pabėgėliais lietuviais. 1917 m. Švedijoje dalyvavo tarptautinėje lietuvių konferencijoje, akcentavusioje Lietuvos nepriklausomybės siekį. Išmoko danų kalbą, nuolat rašė apie Lietuvą, 1919 m. danų kalba

išleido dvi knygas – lietuvių ir danų prozos rinkinį *Priešaušris* ir savo apybraižų knygą *Kelionė per Lietuvą*, kuriai įvadą parašė Europoje žymus danų kritikas Georgas Brandesas. 1919 m. inteligentišką Savickį Nepriklausomos Lietuvos Vyriausybė paskyrė valstybės atstovu Danijoje. 1921–1923 m. jis reprezentavo Lietuvą Švedijoje, Norvegijoje, Olandijoje, o nuo 1924 m. – Suomijoje, kur taip pat aktyviai populiarino gimtąją šalį, organizavo suomių choro bei žurnalistų ekskursijas į Lietuvą. 1927–1930 m. dirbo Lietuvoje, Užsienio reikalų ministerijoje, 1928–1930 m. vadovavo Valstybės teatrui. 1930–1937 m. paskirtas nepaprastuoju pasiuntiniu Švedijoje (papildomai – Danijoje bei Norvegijoje). Entuziastingai populiarino lietuvių kultūrą, organizavo lietuvių parodas, menininkų gastroles, švedų (1931 m.) ir prancūzų (1934 m.) kalbomis išleido solidų albumą *Lietuvos menas* (su savo įvadu), parengė ir švedų kalba 1940 m. išleido antologiją *Lietuvių novelė*. Nuo 1938 m. atstovas Latvijoje, 1939–1940 m. nuolatinis delegatas prie Tautų Sąjungos Ženevoje. Prasidėjus karui ir sovietų okupacijai pasiliko Prancūzijoje, 1936 m. įsigytame sklype ir pasistatytoje viloje „Ariogala“ vertėsi žemdirbyste. Negaudamas pensijos už puikią diplomatinę tarnybą, vertėsi sunkiai, liko Lietuvos pilietis, domėjosi lietuvių pabėgėlių likimu Vakaruose, krintosi dėl tautiečių politinių rietenų, susirašinėjo su Romoje gyvenančiu Stasiu Lozoraičiu ir išeiviais Amerikoje. 1950 m., kaip neoficialus Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto atstovas, lankėsi Švedijoje, Užsienio reikalų ministerijoje ir su karališkaisiais asmenimis kalbėjosi apie pavergtą Lietuvą, įteikė oficialų raštą. Paskutiniaisiais gyvenimo metais pasinėrė į literatūrą, bendradarbiavo su lietuvių emigracijoje leidžiama literatūrine spauda. Nors Savickis buvo tris kartus vedęs (žydę, danę, olandę), paskutinius metus nugyveno vienas, kovodamas su negalia ir kęsdamas finansinį nepriteklių. Po mirties 1956 m. buvo publikuotos dvi dalys jo dienoraščių knygos *Žemė dega*, kurioje per-

teikiami autentiški karo išgyvenimai bei žmonijos klystkelių apmąstymai, prasmės ieškojimas fiziniame darbe. Be grožinės kūrybos, Savickis reikšmingas originaliomis kelionių apybraižomis: *Kelionė per Lietuvą* (1919, danų k.), *Atostogos* (1928), *Truputis Afrikos* (1934), *Kelionės* (2 t., 1938).

Savickis svajavo tapti dailininku, bet likimas susiklostė kitaip. Visą gyvenimą domėjosi daile, ypač modernistine, diplomatinio darbo laikotarpiu aktyviai propagavo lietuvių tapytojus ir tautodailę užsienyje. Mėgo teatrą, operetę, kiną. Sekėsi rašyti, tik diplomatinė tarnyba ir darbas lietuvių kultūrai atimdavo daug laiko. Beletristo plunksną išbandė anksčiau – 1910 m. debiutavo apsakymais *Lietuvos žiniose*. Kūriniuose gausu tamsių spalvų, vyrauja erotikos tematika, aistros, mirties geismo, savižudiški instinktai. Kaip rašo Giedrius Viliūnas, „Ankstyvoji Savickio kūryba – bene labiausiai ‚dekadentiška‘ mūsų amžiaus pradžios proza“. Spėjama, kad lietuvių rašytoją veikė rusų novelės meistras Leonidas Andrejevas, Krokuvos modernistų būrelio atmosfera, dailė.

Vis dėlto vertingiausia grožinė Savickio kūryba sukurta vėliau ir pasaulinio karo padalinta į dvi dalis: novelių rinkiniai *Šventadienio sonetai* ir *Ties aukštu sostu* išleisti 1922 ir 1928 m., novelių rinkinys *Raudoni batukai* ir romanas *Šventoji Lietuva* – 1951 ir 1952 m.

1922 m. vasario mėnesį Kaune išėjo labai savitas laikraštis *Keturių vėjų pranašas* – avangardinės kūrybos manifestas. Jame buvo deklaruojami nauji grožinės kūrybos principai: menas – ne paslaptinių įkvėpimų rezultatas, ne menininko sielos raiška, bet išmoningai konstruojamas, montuojamas, išradingai gaminamas „daiktas“. Leidinyje pateikta tokios kūrybos pavyzdžių – keletas Kazio Binkio, Salio Šemerio, Petro Tarulio tekstų. Neregėta futuristinė bei ekspresionistinė poetika, atviras kūrinio konstravimas šokiravo visuomenę, pripratusią prie realistinės, neoromantinės ar simbolistinės literatūros, sukėlė gyvą reakciją – dauguma piktinosi, kai kas žavėjosi jaunų menininkų pramuštgalviškumu. Tiesa, keturvėjininkams sunkokai sekėsi našiau įgyvendinti užsibrėžtą sumanymą – rašyti nauja maniera. Kol pasirodė visi žurnalo *Keturi vėjai* numeriai (1924–1928), keturvėjininkų sąjūdžiui nepriklausantis individualistas, „rimtas“ diplomatas Savickis išleido net du modernistine poetika parašytus novelių rinkinius, kurie lygiai taip pat glumino ir stebino nepasirengusį skaitytoją. Be to, keturvėjininkai daugiau slydo paviršiumi, į stebinimo efektus sudėdami visą energiją. Savickis ėjo gilyn, nauja forma perteikdamas ir nerimą dėl žmogiškosios būties – kaip ir visi Vakarų modernistai.

Savickio novatoriškumas, kurį dabar įžvelgti yra sunkiau, to meto literatūros fone buvo akivaizdus keletu aspektų. Atrodė keista, kad rašytojas neketina savo kūryba siekti kokio nors „kilnaus“ praktinio tikslo: kelti patriotinius jausmus, kovoti už kultūrą, socialinę lygybę, krikščionišką dorovę, lavinti skonį ir pan. Modernistinis menas nesislapsto už idėjų, atvirai demonstruoja sąlygiškumą, teatrališkumą, iškelia estetinę funkciją, žai-

Jurgis Savickis – ryški, išskirtinė mūsų kultūros figūra. Kurį laiką sumaniai vadovavusį Valstybės teatro kolektyvui ir imponavusį savo aristokratizmu ir džentelmeniškumu Savickį teatraliai praminė „Lietuvos teatro Karlium Jurgiū“. Kaip vieną iškilniausių XX a. pirmosios pusės rašytojų tiktų jį vadinti ir lietuvių prozos karaliumi.

Dalia Striogaitė

dybinį pradą ir pasiūlo taisykles, kurių neperpratęs, žaidime negalėsi dalyvauti. Savickis atsisako realistinio vaizdavimo, pažeidžia nusistovėjusias konvencijas, norint skaityti jo tekstus reikia intelektualinių pastangų.

Autorius pasiūlė lietuvių literatūrai neįprastai atokią, nuo veiksmo atsitraukusio, abejingo ir atsinaus ne tiek pasakotojo, kiek stebėtojo poziciją. Įvykiai kūrinyje matomi iš saugios distancijos („iš aukšto sosto“), veikėjų mintys ir jausmai naratoriaus neįaudina, veikėjai – lyg operetės personažai, jų pastangos atrodo komiškos, beprasmės, išgyvenimai, jausmai, aistros tarytum netikri, juokingi, egzistencija tuščia. Komentuojama ironiškai, stebint, geriau ar blogiau personažai atliko vaidmenį, žaidžiama jų veiksmiais ir likimais lyg marionėčių teatre („Visi buvo mandagūs, širdingi ir vienodi. Tarytum užsukami manekenai“).

Nebūdingos ir veiksmo vietos: įvairūs Europos miestai, viešbučiai, kurortai, turtuolių vilos, didmiesčių kabaretai, tarptautinio traukinio kupė. Gamtos peizažas dažnai pateikiamas lyg butaforinė operetės dekoracija ar inscenizacija („Medžių viršūnės lingavos ir kalbėjos tarp savęs, tarytum rokoko riteriai ir damos, atsimodamos vėdyklėlėmis, graciniai žengė įstabujin šokin, o medžių kamienai buvo užtempti gelsvomis skraistėmis nusileidusios saulės ar naktinės žaros“; „Ką gi daugiau galėjo daryti tokią skaisčią dieną, su debesėliais, po dangų išdraikytais, vieversiais ir kitais Dievo priedais geriems žmonėms“).

Naujam estetiniam įspūdžiui sukurti Savickis reformuoja įprastą sintaksę ir leksiką. Sakinys suskaldomas į mažas atkarpas, naudojamos elipsės, staigūs peršokimai, lietuvių kalba sąmoningai „užteršiama“ tarptautiniais terminais, naujadarais, neišverčiamu žargonu, laikraštinėmis frazėmis, naikinama literatūrinė ir kuriama šnekamoji kalba. Kinematografišku vaizdų montažu siekiama dinamikos efekto. Pasiūloma daug neįprastų palyginimų, intertekstinių nuorodų, kultūrinių asociacijų – netikėtumo efektas sukuria stiliaus įtampą, intriguoja, atšviežina skaitymą: „Jos kūnas jaunas, skaistus kaip tolimos muzikos aidas“; „Pirmos valandos atvirumas, kraujo suplasnojimas, jausmu užliejās himnas-marselietė“; „Prisuko sušalusiam sutvėrimui triūbą, ir gramofonas, tarytum gerti prašydamas, paleido savo užkimusių gerklę“.

Svarbiausias Savickio meniniame pasaulyje, žinoma, yra žmogus. Jo veikėjai – neįprasti arba neįprastai traktuojami. Daugiausia tai įvairių socialinių sluoksnių miestelėnai: ponija, menininkų bohema, kalėjimo viršininkas, banko direktorius, kino aktorius, prostitutė, balerina, studentas, karininkas, koks nors laisvas nuotykių ieškotojas ir pan. Savickio kaimiečiai – vangūs, primityvūs, godūs, nesąžiningi. Visų jų galvose daug vietos užima erotiškios mintys, įsivaizdavimai – taip rašytojas laužo dar vieną lietuvių literatūros tabu. Autorius ypač mėgsta moters perspektyvą, novelėse „Koketė“, „Užburtos jachtos“, „Kaukės“, „Kova“, „Miesto pavasaris“, „Ponia Janina Sudocholskienė“, „Motina“, „Ponia de Savigny“, „Vasaros kaitros“ sukuria daug moteriškų tipažų, iki tol nesutiktų lietuvių literatūroje. Moterys – lengvo gyvenimo ištroškusios „gerų partijų“ medžiotojos, manipuluojančios savo jaunyste ar moterišku žavesiu, besistengiančios apskaičiuoti vyrų lūkesčius ir jais pasinaudoti. Apskritai novelių vyrai ir moterys neturi principų arba juos sulaužo, personažus dažnai apėmusios kūniškos, nevaldomos aistros, hedonistiniai polinkiai, nešvarūs ketinimai, nesveikos idėjos, paiki įsivaizdavimai, noras staiga pakeisti gyvenimą, pastangos pranokti save, tik pasirinkti vaidmenys dažniausiai būna per sun-

kūs, apskaičiavimai klaidingi, todėl Savickio novelių pasaulis groteskiškas ir tragikomiškas – tai intrigų, manipuliacijų ir dūžtančių iliuzijų arena. Siužetuose dominuoja netikėtos, daug žadančios pažintys ir skaudūs išsiskyrimai, oro pilių išsisklaidymas. Netikėti pabaigos kirčiai atitinka žanro reikalavimus – Savickis ištobulino lietuvių novelę, priartiną ją prie pasaulinių standartų.

Neįdėdamas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio, daug „širdies“, atsisakęs visažinio pasakotojo pozicijos, nesitapatindamas su vaizduojamais personažais, nuoseklų pasakojimą pakeitęs fragmentų kaleidoskopu, Savickis vis dėlto, kaip ir kiekvienas talentingas menininkas, pasako daug tiesos apie žmogų, nauju rakursu nušviečia jo būties laikinumą bei iliuziškumą, perteikia naujai kylančios miesto civilizacijos dvasią, dezorientuojančias permainų nuotaikas, reliatyvumą, fiktyvumą, dvasines traumas ir jų pavojus, užčiuopia naujos epochos pulsą, nuspėja vartotojų ir masinės kultūros erą.

Savickis niekur konkrečiau nėra kalbėjęs apie jį veikusias asmenybes ar įtakas, ir tai yra įdomus tyrimų laukas mokslininkams. Be abejo, jis buvo gerai susipažinęs su realistine literatūra, rusų prozos klasika, ypač satyrinio vaizdavimo tradicija. Manoma, kad jį galėjo veikti Belle Époque iškeltas estetizmo kultas, vokiečių ekspresionizmas, vaizdavęs mažąjį žmogų, atsidūrusį istorijos mėsmalėje, negarsinis kinas, teatras, ypač operetė, modernistinė dailė, grafika. Iš konkrečių pavardžių minėtinas Oskaras Vaildas (Oscar Wilde), jo elegancija, žaidimas paradoksis bei aforizmais, Anri Bergsono (Henri Bergson) ir galbūt Soreno Kirkegoro (Søren Kierkegaard) ironijos teorijos, skandinavų literatūra – visų pirma impresionistas Knutas Hamsunas (Knut Hamsun), sūnus Augustinas mini didelį Akselio Miuntės (Axel Munthe) romano *Knyga apie San Mikelę* įspūdį tėvui.

Lietuvių literatūrai Savickis yra svarbus kaip brandus modernistas, intelektualiosios novelės pradininkas, daug dėmesio skyręs diskurso konstrukcijai, išradingiems montažams, originalioms scenovaizdžio dekoracijoms. Jis keitė lokalią problematiką universalia, rodė Lietuvos pilietį kaip visos Europos žmogų, į pasakojimą įtraukė platų spektrą pasaulinės kultūros intertekstų, atsisakė įprastų vaizdavimo stereotipų, taip aktyvindamas skaitytojo dėmesį, ryškindamas sakinio ar žodžio semantiką, detaliu psichologizmui bei neoromantiškam lyrizmui priešpriešino ironišką mąstyseną, lakoniškus ir drastiškus sugretinimus, atvirą erotiškumą, ignoravo nuoseklų tikrovės atspindėjimą, į detales ardė vientisą vaizdą bei rišlų pasakojimą, griovė harmoningo ir tobulėjančio žmogaus, dvasingo kaimiečio mitą – Savickis sąmoningai ėjo prieš lietuvių ligtolinės prozos tradiciją, ją laužydamas ir kartu smarkiai praturtindamas.

Siūloma literatūra: Jurgis Savickis, *Raštai*, t. 1–6, Vilnius: Vaga, 1990–1999; *Apie Jurgį Savickį: atsiminimai, dokumentai, kritika*, sudarė Janina Žėkaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000; *Jurgis Savickis: mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai*, sudarė Loreta Mačianskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Vyriausiosios kartos duoklė“, in: *Lietuvių egzodo literatūra. 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1997; Donatas Sauka, *Jurgis Savickis: XX amžiaus literatūros šifras*, Vilnius: Baltos lankos, 1994; Dalia Striogaitė, „Jurgis Savickis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Giedrius Viliūnas, „Ironija Jurgio Savickio raštuose“, *Literatūra*, 1999, Nr. 37 (1); Janina Žėkaitė, *Jurgis Savickis*, Vilnius: Pradai, 1994; Janina Žėkaitė, *Modernizmas lietuvių prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Jurgis Savickis

AD ASTRA

Ūkininkas Dalba, atsikėlęs anksti šventadienio rytą ir gražiai nusiskutęs, rengėsi eiti bažnyčion.

Jis jautėsi pajaunėjęs ir buvo apimtas kažin kokio noro reformuoti visą savo gyvenimą ir pakeisti visą pirmąją tvarką ūkėje.

Dalba atsiminė, kaip dar neseniai viskas aplinkui gulėjo tarp girių, o su žmogumi, kiek toliau gyvenančiu, sunku buvo ir sueiti. O dabar aplinkui kelmynai ir platūs keliai, o malkų tai ir prakurams sunku surasti...

Ant upės kranto, kur buvo sodžius ir vyšnynai, liko tik kelios trobelės. Jų tarpe ir jo gryčia, naujoviškai ant molynės statyta. Sodžiaus senos trobos buvo nukeltos, o kamina sugriauti. Kiek sveikatos reikėjo padėti – tuos kaminus išarti, o vyšnias išrauti.

– Aš padarysiu savaip ir nepasiduosiu, – ištarė Dalba lyg koks pionierius.

Kol kas žmonės rudenį leidosi pakalnėn per jo kiemą ir išklampojo jam kelią nepamanomai. Buvo kažkoks Aliaskos vaizdas su pabrinkusiais keliais per smuklių miestą.

Energijos buvo daug, jis nežinojo, kur ją dėti.

– Imsiu ir užtversiu kelią. Tegul pamėgina! – nurimo ūkininkas.

Kaip bankininkas, prisirengdamas prie savo *week-end*, atrenka visai netikusius vekselius sunaikinti, taip ir Dalba rado vieną naikinti tinkamą. Tai buvo šuva. Pasenęs, energijos nustojęs, gaivalinėjas po trobas.

– Imsiu ir nužudysiu!

Pavalgęs skaniai šventadienio pusryčių – riebių blynų su varške, – jis rengėsi eiti miestelin ir liepė vaikams atvesti šunį.

– Tėvai, nedaryk nieko gyvuliui šventą dieną – nelaimė gali ištikti, – rimtai išlydėjo Dalbienė savo vyrą bažnyčion.

Ūkininkas ėjo upės ledu, nuklotu ką tik iškritusio sniego ir lengvučio kaip pūkas.

Jį sekė senas šuva, sukvaišęs ir didelis. „Kaip veršis“, – pamanė Dalba.

Žiemos dangus niūrus ir tamsus, kaip pragiežto rašalo piešinys su kai kur žymiais pašiuko bruožais – krūmų stabarais ir šarkomis, skrendančiomis dangum.

Protarpiais žiemos spalvų nykumas būdavo sušildomas gaivesnės spalvos – oranžo ar žydriai melsvos, – tolimos saulės nusišypsojimas.

Saulei pradingus už susiveriančių debesų, viskas darydavos vėl pilka ir ramu.

Upės ledu ėjo vaikai pačiauškos, negalėdami atsidžiaugti savo naujai padarytomis rogutėmis. Kart su vaikais bėgo linksmai mastaguodami uodegomis šunys.

– Jaugi tat gali būti? Tamsta, kuris skaiteisi mūsų visuomenės įgudusiu nariu...

– Taip. Priėjo galas!

Šunys susiuostė.

– Nepasiduok, apsispręsk ir drąsiai išreikšk savo nuomonę, – pratarė vienas šunų su rimta gydytojo mina.

– Tamstos kailis dar gali tikti keliems sezonams, – ištarė viena suploninta kalė, suliejęs nuo bado ar poningumo.

– Ar nepalytėjai kartais žvakių lajaus? – ciningai atsiliepė vienas kumpanosis šuva, galvodamas vien apie dienos laukiamas pramogas.

Visi nudulkino, palikdami senį šunį vieną vieną.

Pasielgta buvo šuniškai.

Senis šuva, nuleidęs galvą, nešė savo kudlas kaip gyvenimo našta.

Aukštai ant kalno, lygiai nutiestu vieškeliu, varėsi žmonės sermėgiai, eidami šalia rogių ir laikydami rankose botagus. Šalimais ėjo moterys, juodai vilkusios, su numar-gintomis „vengrinėmis“ skaromis. Ant pat kalno viršūnės linksmai kinksnojo galva širmis, melsvo tinklelio užtiestas, tempdamas lengvas lakuotas rogutes. Jose sėdėjo jauna ponija, besikutodama skunkso kailiniais.

Ten, kur vasarą būdavo brasta, buvo nedidelė sala upėje. Piemenys suvarydavo vasarą savo bandą nuo mašalų apginti, o pravažiuoją ūkininkai stabdydavo savo arklius pagirdyti. Dabar sala aplinkui ledo sukaustyta, su apšalusių smilčių krantais. Nendrės ir karklai, vėjo blaškomi, švilpė paprastą žiemos dainą.

Ties krantu buvo prapjauta aketė žlugtui skalbti.

Ūkininkas niekuomet nemėgdavo su šunim eiti. Labiausiai bažnyčion.

Nutarė pabaigti sugalvotą darbą ir savo sunkumo atsikratyti.

Saldučiu, cukriniu balsu pavadino šunį į save. Atkišęs gyslotą ranką, rodė šuniui aketę, tarytum joje būtų pilna visokių gėrybių, šuniui pageidaujama. Ūkininko veidas, nuo vėjo pamėlynavęs ir keliose vietose skustuvo suraižytas, išsitempė kaip gero aktoriaus kaukė į linksmučio žmogaus šypseną.

Šuva, įpratęs savo šeimininko šaukiamas tik rimtais atsitikimais, stačiai priėjo į jį. Ūkininkas, nudavęs, kad nori paglostyti šunį, nustvėrė jį už paskutinės kojos. Dabar tik pamato, koks šuva didelis ir svarus.

Ūkininkas, apsidairęs, kad niekas jo nepamatytų, norėjo įmesti šunį aketėn. Bet šuva piktai įkando jį rankon.

Užgulęs visu sunkumu ir perpykęs, ūkininkas įstūmė šunį aketėn.

Pasinėręs vandenyje, šuva vėl greitai pasirodė ant vandens paviršiaus ir įsikibo nagais į ledo briauną.

Šuva skendo.

Tik styrojo priešakinės šunies kojos su įtemptomis gyslomis ir nagais, suleistais ledan. Net ledas krauju nulašėjo.

- Dalba šunį skandina!

- Eitum verčiau bažnyčion...

Suriko vaikėzai, keldamiesi ties kapinėmis į kalną.

- Pienburniai!..

Jis jiems parodytų, kad ne šuva.

Pusburniai greitai pradingo už kapinių.

Ūkininkas išsibėgęs norėjo pastūmėti tas bjaurias kojas. Jis buvo sunervintas nepasisekimo ir tos „betvarkės“. Besisielodamas nepastebėjo, kad, šuniui aketėn plumptelėjus, ledas tapo sušvarkštytas vandens, ir jis, nenuskaitydamas savo lygsvaros, pačiužėjo pasagaičių kaustytais batais tiesiog aketėn. Tarytum dar sunkių kailinių ir savo užsispyrimo tyčia velkamas.

Šuva ne tik nenuskendo, bet, radęs atramos žmogaus dideliame kamuolyje, išsoko aikštėn, brėžtelėjęs šlapia ir aštria letena žmogaus skruostan, ir iššokęs čia pat pradėjo purtytis, aptaškydamas žmogų šaltais lašais.

Jei pašauktų piemenis, jie išgelbėtų jį, bet jis nenorėjo to daryti.

Ir dviejų valakų ūkininkas pradėjo skęsti.

Jo ir be to sunkūs kailiniai pradėjo mirkti ir traukė apačion; į batus čiurškė šalto vandens srovelės.

Žemės nesiekdamas ir bijodamas mirties, Dalba, įsikibęs ledan, pradėjo plumpnoti batais ir šaukti gvoļtais pagalbos. Bet niekas jo negirdėjo.

„Jei atsitiktų laimė ir mane išgelbėtų, nieko negailėčiau tam žmogui“, – meldėsi Dalba. Jis, skęstantis, išvydo bažnyčią, šviesių angelų pilną.

– Ciucka...

Šuva, lakstęs visą laiką aplinkui, piktai suleido savo iltis į šeimininko kailinių rankovę ir atspirdamas gyslotomis kojomis į ledo briauną, ėmė taip piktai traukti šeimininką už rankovės, kad milo siūlai pradėjo trūkti ir braškėti.

Šeimininkas, pasitaikius nusigriebti siūbuojančių karklų, išsiriogolino viršun.

Atsisėdęs ant ledo, jis verkė ir šluostė prakaitą nuo pabalusios kaktos.

Artimos mirties regėjimas įvarė jam didelės baimės, ir jis buvo labai sunervintas.

– Ciucka! – jis pabučiuotų šunį.

Kažin ką duotų, kad pasidarytų geresniu žmogumi. Nors blogu žmogumi jis ir dabar nebuvo.

– Papasninkausiu! Tris dienas nevalgysiu... – kaipo aukščiausią atgailą pasirinko.

Suvargęs ūkininkas atsikėlė nuo ledo.

Kad nesusitikėtų su žmonėmis ir neaiškintų, kodėl jis sušlapo, namon negrįžo, bet tiesiog nukumbrino į zakristijoną, kur, sumelavęs apie įvykį, gavo naujus vilokus ir sermėgą.

Kunigas per pamokslą gaudino jį, tarytum, jam pokaičio metu bemiegant, šiltas vėjelis kuteno ir vartė marškinių atlasas. Ar kas varpa būtų jį erzinęs.

Užėjęs į zakristijoną, su kuriuo norėjo dorai atsisveikinti, tenai sutiko tuos pačius nelemtus pusbernius.

– Na, šeimininke, ar paskandinai šunį? – stačiokiškai prakalbino vienas vėjajaikis.

Jis pamokytų, kaip reikia elgtis su žmonėmis, bet šuva lyg tyčia, besirangydamas po suolu, vamptelėjo: vam – aš čia!

Ūkininkui pasidarė nepatogu.

Jis prikibtų ir dabar, bet vaikinai lyg tyčia rinko sau tabokines ir domės į jį daugiau nekreipė.

– Imk šitą prūsinę. Tuč tokia kaip mano tėtės. – Ir, tradicijos vedamas, žmogus išrinko juodai lakuotą tabokinę su gražiomis rožėmis ant dangtelio.

Iš miestelio ūkininkas grįžo vienas namon.

Kad jis pasidarys geresniu žmogumi, tat buvo aišku. Kaip kokiame kontrakte tat buvo surašyta.

Ūkę atstatys. Kelią užtvers.

Grįžo namon visai vienas ir miestelyje šiandien neužtruko.

Leidosi pakapinėmis nuo kalno.

Pradėjo temti, ir kelias darėsi pilkas.

Paupėje nuo alksnių nuskrido šarkos ir nubėrė nuo šakų sniego pluoštus.

„Šilta troba – tai geriausias daiktas!“

Jis galvojo, kaip sugrįš namon ir paklaus piemenų, ar pagirdė karves, ar davė kratinio arkliais. Pats atsisės su šeimyna ir srėbs karštus kopūstus, ant kurių plaukioja tirpinta įsnauja, lyg kokie gintarai.

Vakare galbūt atvažiuos kunigas...

„Brudas!“

Taip užsirėplinę gali įkristi...

Prieš jį buvo juoda duobė.

Dalba atsiminė, kad lyg koks svarbus daiktas neužbaigtas.

Tarytum kas pradėta ir pusiaukeyje mesta.

Šuva stovėjo čia pat prie jo batų ir, nusvarinęs galvą, tarytum taip pat galvojo kaip jo šeimininkas.

Dalba, pagriebęs šunį už galvos, vilko jį kaip kokį aviną ir įstūmė aketėn. Pats labiausiai dabodamasis, kad nepasprūstų ir neįkristų vandenin.

Vanduo sumurmėjo, lyg vaikai muilo burbulus leistų. Ūkininkas laukė išskylant šunį, bet šuva sunkiai nuskendo, matyt, iš karto vandens užsisrėbęs.

Tik šlapia uodega pasirodė.

„Kaip naujai turėto veršio uodega“, – pamanė Dalba.

Buvo tylu.

Netoliese tamsiu vieškeliu kalbėjosi žmonės.

Pypkė priduotų jam sielos lygsvaros, bet jis neužrūkė ir nuskubo namon.

Buvo vėlu.

Patvartėse sutiko jį švebelduoją vaikai.

– Tėtė parėjo, o mums kunigėlis paveikslėlių dovanuoja...

Ūkininkas norėjo įeiti sodybon, garsiai, kaip paprastai, pabarti piemenis už ne vietoje padėtus apynasrius, išpilti iš lovio vandenį, kad neprišaltų.

Bet įėjo gryčion neprataręs nė žodžio.

Šeimininkė virė skilandį ir graibė jį iš garuojančio puodo.

Prieangyje buvo tamsu. Tik ugnies liežuviai laižė tamsą. Aplinkui šokinėjo šešėliai. Per stogo plyšį žybciojo dangus kaip žvaigždė.

– Kad tamsta ir užtrunki tame mieste! O pas mus sėdi kunigas – laukia ir nesulaukia.

Dalbai rūpėjo šią valandą kitas daiktas. Jo išėiginių ir kone šliūbinių kailinių rankovė buvo visai sudraskyta. Balta vata veržėsi dideliais pluoštais.

Jo vaidentuvėje blikstelėjo girtas girininkas su žalia valdžios kepure, įsėdęs į nedalytas rogutes ir girtai kreveizojęs po miestelį. Jis užkabino jį rogutėmis ir suplėšė jam kailinius.

Bet žmonai tik pasakė:

– Turėdama laiko, užlopyk! Brudas... suplyšo!

Seklyčioje, ant sofos, sėdėjo kunigas ir baigė rūkyti cigarą, išpraustą į popieros triūbelę.

Dalba pasilenkė pabučiuoti kunigui ranką, bet, tam ištraukus, pabučiavo vienas kitą į pečius.

– Na, vėlybi, geradėjau, mišparai...

Kaip čia šviesu ir jauku!

Ant stalo degė didelė šviesi lempa.

Ties kunigu ant stalo stovėjo neišgertos arbatos stiklinė, uogų dubenėlis.

Ant sutanotos kunigo krūtinės kybojo laikrodžio retežėlis ir aukso kryželiukas prie jo. Šilta.

– Žinai, miestas! Tik klausyk naujienų...

Mėgo Dalba pakalbėti apie plačią politiką.

Dalbienė nešė ant aukštai iškeltos lėkštės garuojantį skilandį.

FLEITA

Fleitistui Žiogui gydytojai pasakė, jei jis pūs toliau savo fleitą, tai gyventi daugiau negalės.

Žinia atėjo taip staigiai, lyg iš pasalų jį būtų užklupusi. Žiogas visai nebuvo dar ma-
nęs apleisti vietą ir, kas blogiausia, nebuvo suspėjęs surinkti pinigų.

Pūsdamas per aštuoniolika metų teatre „Žydrioji tulpė“ savo fleitą, jis kiekvieno mėnesio gale gaudavo tiek pinigų, kad jų užtekdavo, pensionatą užsimokėjęs, kelioms apykaklėms išskalbti.

Didelės žinios užklumpa staigiai.

Jis pats jautė, kaip nuo atdūσιο svaigsta galva, ypatingai greitai gatve einant ar muzikoj ilgai besilavinant.

Muziko galva žaliavo.

Teatro direktorius atsisveikindamas ir apgailestaudamas išspraudė muziko delnan voką su alga visam mėnesiui priekin.

Tat buvo suteikta jam kaip koks benefisas.

Iš džiaugsmo jis gražbylingai pratartų į direktorių, bet žemai nusilenkė ir nutrynė kumščia kelias ašaras.

Jis atsisveikino su savo draugais teatre – skardos mušėju ir litauristu ir savo medine dėžute po rampa, kurioje ištikimai sėdėjo aštuoniolika metų, šokikių kojų vos neužspardomas. Su savo lazduite fleita, kuria jis tvėrė tiek įstabių garsų, kartais šaukiančių aštrių, kartais raminančių žemų: dul-du-du-duj!

Iš miesto niekuomet neišeidamas ir žmogus nepraktingas, jis nutarė keliauti sodžiu; eiti nutarė pėsčias, kad daugiau pinigų sutaupyty, kurių pirmiausia reikalinga buvo maniškoms skalbti bei smokingui sužiūrėti, be ko inteligentui žmogui apsieiti negalima buvo.

Buvo žiema.

Paėjus geroką varsną keliu už miesto, rogių giliai išgraužtu, ir kojų sau ko neišsisukus, jį pavijo linksmas ūkininkas ir pakvietė sėstis.

Muzikas paklausė, kiek kainuos iki jo keliamamo sodžiaus.

– Et, – ūkininkas numojo savo viloktuota ranka, kas turėjo reikšti: „susiskaitysime“.

Žiogas gracingai nusilenkė, pasakė savo pavardę ir atsisto rogėms.

Važiavo plačiais laukais ir giriomis, sniego pripustytomis. Fleitistui rodėsi, kad prieš jį klojasi kitas pasaulis, šviesus ir erdvingas.

Fleitistas dairėsi aplinkui, lygino su savo operetės žiemos dekoracijomis ir stebėjos. Viena jam čia atrodė kitaip: čia lyg buvo šalčiau.

– Bet žiema, gera „žiema“, – pagyrė Žiogas, besikutodamas į savo padėvėtą apsiaustą. Varnos krankė garsiai, tarytum juokėsi iš muziko.

Jis pamėgino prilgti varnų krankesiui, paimdamas mintyse savo fleita juo žemiausią *do*, bet tat padaryti jis negalėjo.

Paskrisdamos varnos purtė aukštų eglių šakas ir bėrė muzikantui sniegą už apykaklės.

– Dangus tamsus? Kurgi saulė?.. – nustebo miestietis ir apsidairė aplinkui.

Saulės iš tikrųjų nebuvo.

– Prožektorius netvarkoje! Mechaniko kaltė... – rezonavo jis.

Kad ir žiema, važiuojant pušynai taip kvėpėjo, kad jam alsu pasidarė. Kaip ir nesveika buvo nuo to skaidraus oro.

Ūkininkas, pajuokavęs iš pradžių, vežė jį tolyn neužkalbinėdamas. Pats patogiai sėdėdamas ant šieno prikimšto maišo, geros megztinės šalkos šildomas, smagiai paplakdamas arklius.

Sustojus ant nuplikusio ir šieno nubarstyto kalnelio ties smukle, ūkininkas pratarė:

– Čia reikės arklius pasiganyti, o tamstai ne per toliausia. Tučtuojau už giraitės.

– Kiek man reikės mokėti?

– Ką čia nuo gero žmogaus imsi... Penkių šimtiniukių, manau, pakaks.

Fleitistui net kojos palinko, bet ūkininkas tik juokavo.

Ūkininkas pakvietė jį smuklėn „pasišildyti“.

– Smuklė gera, visai gera! Tik per daug natūrali, – manė muzikantas, įeidamas į tam-
sų laužą.

Grindys bjaurios, po kojų landžiojo kažkokie šašuoti, turbūt smuklininko vaikai.

Ūkininkai, sermėgų nenusivilkdami, valgė silkes ir gėrė degtinę.

Jiedu užsakė tą pat.

Ūkininkas privertė fleitistą išgerti kelias burneles. Aštri degtinė režė jam krūtinę, ir jis karčiai susiraukė. Kaip vaikas. Susišildžius, ūkininkui pakalbėjęs apie gerus žmones, ūkininkas išlydėjo jį už smuklės slenksčio ir nurodė jam kelią giraitės linkui.

– Pati tiesuma – tiesiog per laukus!

Pavakarys.

Muzikantas eina rankos užsimojimu tiesiog per laukus „į gimines“.

Saulė leidžias ir dažo rausvai sniego kalnelius.

– Tuk tuk! – muša dirigentas savo lazduite piupitran.

Uvertiūra.

Muzikantas prideda savo lazduotę prie burnos ir paleidžia plačiojon sniego erdvėn kelis klykiančius fleitos tonus.

Jam noris vaidinti ir dainuoti kaip operetėje.

Jis pradeda vaidinti ir kombinuoti kokią dainelę, panašią į gavotą, pats žengdamas plačiais, manieruotais žingsniais taktan.

Ant laukų horizonto matyti skersnojančio ir vaidinančio žmogaus siluetas.

Gavotte¹, gavotte, gavotte.

Ženk žingsnį prie manęs.

Aš myliu naktį tamsią

lakštingaloms begiedant.

Gavotte.

Mėnulis tau įpynė

Į plaukų gelsvą gubą

Šilko aureolę.

Gavotte.

Ar meni? Tu sakai man: aš myliu.

Kai abu buvom jauni. Ir

mėnuo skleidė baltą skraistę

po ažuolu senu

Gavotte.

¹ Gavotas, senovinis prancūzų šokis.

Nežinia, kiek jis būtų skersnojęs savo dideliais žingsniais per laukus ir pūtes gavotą, jei patvoryje nebūtų jį sustabdžiusi viena iš tvartų išstrūkusi karvė, stovinti ir žiūrinti į jį savo balzganomis akimis.

- Fu, bjaurybė!

Žiogas šiurptelėjo.

Priėjus tvartų ir paklausus vieno kailiniuoto piemenio, vos įmatomo vakaro sambrėškoje, kur čia gyvenama jo giminių, jis sulaukė staigiai:

- Ogi čia!

Gryčioje tamsu.

Ties palange jis pamatė rymantį žmogų, rūkantį pypkę, leidžiantį tokius karčius dūmus kaip nuodai.

- Kas ten?..

- Ar čia gyvena Baltazaras Viksva?

- Tas pats!

Pasisveikinus ir išsikalbėjus apie kelionės tikslą, gryčion subėgo visi namiškiai.

- Kur mes dabar tokį svetelį padėsime? - susirūpino Viksvienė. - Žinai, iš miesto - ponas.

- Kam jie čia dabar mane ponu vadina - juk giminės, - nustebo muzikantas.

- Bėk pakūrenk seklyčią! - stuktelėjo šeimininkė vieną merginą. - Tik langinių neati-daryk - svečiui bus smagiau miegoti.

Darbo buvo visiems ik valiai.

Žiogui gyventi buvo pavesta seklyčia.

Gražiais, margais apmušalais išklijuota, su dviem miesto lenktinėmis kėdėmis ties stalu. Su nuolat uždarytomis langinėmis. Žiemą, kad vėjas šalčio nepripūstų, vasarą, kad saulė brangių apmušalų neišgraužtų.

Iš komodos Viksvienė išėmė baltą porcelinį bliūdą svečiui nusiprausti. Bliūdas būdavo tik retai išimamas, kunigėliui apsistojus ar gydytojui apsilkankius.

Vakare gryčion prisigrūdo nemaža žmonių.

Žinia intrigavo visus.

- Dėde, pagriežk mums! - prašė apstoję jį vaikai, stilingi savo paprastumu.

Žiogas, suspėjęs jau įsivilkti smokingan, juodas ir imponantus, valandžiukę pagalvojo, kas gali būti įdomu šiems paprastiesiems ir muzikoje nesilavinusiems žmonėms, atbloškęs savo gelsvų plaukų skiauterį, užgriežė „peizaniškus“² motyvus iš „Kornevilio varpų“.

- Klang, klang, klang, - taip ir girdėjosi varpų skambesys kaip pačiame Kornevilyje.

Žmonės, neįsiklausę ar nesupratę, pradėjo tripsnoti klumpakojį, vis labiau nusprūsdami nuo takto.

Šią žiemą snigo be perstojo.

Per sodžių varymas išrodė kaip kokių suledėjusių ir sustingusių jūrų vilnys.

Varymu tik drąsesni keleiviai mėgindavo pravažiuoti.

Prikratomi, prisupami ir pritrankyti keleiviai pagalios pasiekdavo Viksvos trobą, kur ro-gės, užvažiavusios ledo kalniuką, smagiai pačiužėdavo ir išberdavo visą įtalpą patvorin.

Tuomet aplinkinėse trobose pasirodydavo žmonės ir, prikišę nosis prie langų, žiūrė-davo, kaip keleiviai iš pradžių kūliavirsčiais birdavo, kaip vyrai rinkdavo šieno patar-šas, kaip keikdavos ir taisydavo roges.

² Kaimiškus, valstietiškus (*pranc.*).

Žiemos saulė, užsibrėždama nedidelį dangaus skliautėlį, slinkdavo pamažu per dieną nuometuotu dangumi.

Tykuma buvo visur tokia, kad ausyse net spinksejo.

Ūkininkai, gyvenimo noro visai nustoję, gaivalinėjo pakiemiais ir dažnai susirinkdavo trobose.

– Lauke darbo nedirbsi! – autoritetingai sakydavo.

Susirinkdavo dažnai ir pas Viksvą, galbūt dėl to, kad troba buvo galinė ir iš jos plačiau buvo matyti.

Susirinkę susėsdavo juodoj suodžių dažytoj gryčioj ir pradėdavo tinginio pasakas ir melus. Susirinkę taip rūkydavo pypkes, tarytum visą pasaulį buvo pasiryžę dūmuose paskandinti.

Kvaištelėję griebdavos retkarčiais kuolų, nors paprastai tat paliekama būdavo didesnių šventadienių pavakariams. Žiogui atrodydavo, kad žmonės tąsydamies tik linksmą šventadienio žaislą žaidžia.

Rugius bekulant, Viksva pašaukė fleitistą mašinos spjaudomų šiaudų pagraibstyti.

Tas darbas, kaip lengvesnis, paprastai buvo priduodamas piemeniui ar suaugusiam pusberniui. Pats šeimininkas leido rugius mašinon:

– Ne bile kas mokės su mašina apsieiti! – sakė šeimininkas su pasitenkinimu, kaip koks laivo kapitonas.

Kart su mašinaitės išspjaudomais, suglamžytais ir iškultais šiaudais virsdavo tiek dulkių kamuolių ir šiaudų nuotrupų, kad Žiogas visai neišlaikė. Jis nuleido rankas ir negalėjo dirbti.

– Darbininkas... – piktai pajuokė jį Viksva. – Valkata! – nei iš šio, nei iš to supyko Viksva.

Žiogas taip nustebo, kad visai naiviai pradėjo galvoti apie pasakytą profesiją. Bet jis jos niekuomet nepažino. Žiogas paraudo, o moteris sučirpo, taip juokinga buvo. Šeimininkas pavarė jį namon.

„Žinoma, kad ne darbininkas...“ – sielvartavo Žiogas, sėdėdamas ant krosnies gryčioje ir mastaguodamas kojomis.

Mašinaitė, paalsavusi kiek, pradingo. Ir to pačio „darbo“ neliko.

Tuoju po jo atsikraustymo į Viksvas jo buityje įvyko daug permainų.

Viksvienei staigiai prireikus krakmolo, jos vyrui kažkokioms išskilmėms besirengiant, perkeliniams marškiniams nuprosyti ir Žiogui negalint pinigų „paskolinti“, ji taip keistai pažiūrėjo į jį, tarytum šiai moteriai dvi visai naujos akys kakton buvo įstatytos.

– Per daug pinigų, geradėjas, leidi!

Seklyčia tapo užrakinta ir kaip šventovė, žalčių prileista, buvo saugojama ir niekas neįleidžiamas. Prausiamasai bliūdas buvo tuoju atimtas ir įdėtas komodon.

– Ne tokiam ponui toksai daiktas!

Žiogas gyveno kart su visa Viksvos šeimyna tvankioje suodinoje gryčioje ir prausė kart su visais pajuodijusiam lovyje, pliuزندamas tame pačiame primuilitame vandenyje.

Norint jam atsinešti ir įsipilti gryno vandens, Viksvienė šaukdavo:

– Prauskis nesimonydamas, kaip žmonės. Tik muiluotą vandenį darkys!

Šviesą gryčioje vartoti buvo užginta. Ji leidžiama buvo iš pradžių vartoti Žiogui seklyčioje, bet iš tokio mažo kurmiško šaltinio – žibalo lempučės, nuolat Viksvienės, niekam nematant, prisukamos.

Kad nevargintų gerųjų žmonių, Žiogas išėjo iš Baltazarų viksvų ir pristojė prie vietos garsios kapelijos, griežiančios po žmones.

– Griežk ir nedailink! – po pirmo bandymo pasakė kapelijos vadas Žiogui.

Žiogas galėjo tik stebėtis, kaip šventvagingai darko garsus šitie žmonės ir apskritai kokios tai sveikatos žmonės.

Reikėdavo ištisomis naktimis griežti, nemigti ir gerti naminių alų, nuo kurio jam nepaprastai bloga darydavos.

Tat galutinė jo prieglauda visgi buvo Viksvai.

– Nežinau, kaip čia sveteliui patiks...– jau aiškiai veidmainiavo boba.

Naktis.

Tylu. Taip tylu, kad tik baisios mintys lenda galvon.

Žiogas guli ant krosnies. Visi jau miega.

Čirška svirplys, vienintelis jo draugas.

Lange tamsu. Vos matyti tolima pašvaistė.

– Ar ne pavasaris ateina...

Žiogui regis, kad lango tamsumoje šnabždas dvi bobelės.

– Mano dėta, jis toliau nebegalės gyventi.

– Iki pavasario turės mirti.

Ir iš tikrųjų taip žmonės apie jį atvirai kalba, visai nesivarždami jo.

Žiogas, braškindamas savo kaulus, keliasi nuo maišų patalo ir, kojas nusvarinęs nuo krosnies, žiūri pro langą, kur matosi pašvaistė ir kur, jam regis, turi ateiti pavasaris.

Kiek to laiko iki pavasario?

Paėmęs savo lazduotę, jis tyliai papučia jojon. Ir kaipo prasikaltėlis pradeda griežti vis balsiau ir atviriau.

Viską, ką jis gražesnio mokėjo ir ką jo siela liepė.

Jam rodosi, kad jis griežia labai originalingai ir kad jam pavyko surasti kelias temas, kurių jis pirma niekuomet nepastebėdavo.

Turbūt Žiogas ilgai griežė, kad šeimnininkas tampo jį už rankovės, ir jis girdi tik, kaip šeimnininkas šaukia:

– ...ar per dantis pabarškinti!

– Paskutinės išpažinties eitum nekvailiavęs! – pasipiktina šeimnininkė.

Visi sugula. Nurimsta ir užmiega.

Žiogas, pasirėmęs savo fleita, žiūri pro langą į šaltą dangų, eglyną ir galvoja apie savo tolimą praeitį.

Išaušus dienai, Žiogas neatsikėlė.

Žiogiška muskulatūra neveikė. Pastiręs žiūrėjo vienan taškan savo didelėmis, ašarų suvilgytomis akimis. Taip jam sunku buvo dūsauti.

Tarytum jo domę kreipė tarakonas, galandąs savo ūsus-kordas ir šaukiąs jį tarakonų kovon. Bet ir su juo jis nepajėgtų kautis.

Tarakonas žiūri savo smalsiomis akutėmis į šį galiūną.

Viksvienė, pravėrusi žaltinę seklyčią, išėmė porcelinį bliūdą. Visi laukė gydytojo.

Bet jo žygiai buvo per vėlūs.

Žiogas nekvėpavo.

Ištįsęs ant krosnies, laikė sustingusiomis rankos savo gyvenimo ginklą – fleitą prie krūtinės.

JONO GRAUŽOS NUOTYKIAI

- Pasiutęs miestelis! Pasiutusi kaitra. Nėra žmonių! Ko tik čia aš atvažiavau...

Taip sakyti niekas kitas negalėjo kaip tik Jonas Grauža.

Dulkinas, alkanas, iš kelionės išalkęs, ką tik atvykęs iš didmiesčio, iš užsienio, ir nei iš šio, nei iš to patekęs į šį nuskurdusį Pietų Lietuvos miestelį, visu savo laukų nuogumu prisišliejusį prie tos plačiosios ir supramonintos Prūsijos. Savo laukų tyrumais miestelis taip arti buvo nuo Vokietijos, kad ranką per sieną ištiesus galima buvo su kuriuo prūsu pasisveikinti. Bet šiaip jau miesteliukas, suspėjęs laikraščiuose pasireklamuoti savo didele pažanga. Tiesa, čia kitados veikė mūsų pirmieji patriotai, pramušdami sunkius, Lietuvą tuomet užgulusius rūkus.

Taigi! Juk šios šviesos dalelytė neabejotinai ir jam bus tekusi, kad ir keistais keliais į jį atėjusi. Kitaip, jei ne šie pirmieji Lietuvos patriotai, tie mūsų neužmirštini senovės *grand old men*³ai, gal ir jis būtų koks prūsas, tikriausiai – lenkas. Ir jau neabejotinai tikras rusas. Gal perkrikšta, kur Rusijos gilumoje sugūžęs sau vadinamą „šiltą vietą“ ir – būtinai vedęs kurią rusę, Olgą. Kuri, žinoma, savo žirkklėmis ir savo fasonu būtų jį iškirpusi kaip kokį žmogeliuką iš nudėvėto popierio. Tuomet jis būtų rusas, visi jį vadintų: „Vania“.

- Juk esu doru Jono vardu krikštytas! – suriko garsiai, stabtelėdamas gatvėje, Grauža.

- Prie to mano vardeliuko neišdildomu rusų įpročiu prisegtų dar niekuo nedėto ir sodžiuje vis pasiliekančio mano tėvo vardą... Taip jau reikia!

- Žodžiu, būčiau tikras rusas, gerčiau savo amžinas arbatas. Su Olga. Ar be jos.

Iš tuometinio savo jaunatviško užsispyrimo Jonas Grauža bus ėmęs ir išėjęs Aukštąją miškininkystės mokyklą Miunchene. Kodėl būtinai miškininkystės, ir dar būtinai užsienyje, jis negalėtų tiksliau atsakyti. Rusuose irgi buvo tos rūšies mokyklų, gal dar ne blogesnių už vokiečių, bet tai buvo – užsienis!

Dėl to, kas „galėjo būti“, jei jis neatsispyrė surusėjimams, jį net supurtė. Dėl to, „kas yra“ dabar, jį irgi supurtė. Nes stačiai į jį ėjo kiaulė. Savo mintis, matyt, turėdama ir kažkokia pusiau prijaukinta. Kai žmogus savo meditacijos aukščiausiam įtempime buvo užsimiršęs ir stabtelėjo gatvėje.

Och! Irgi – „centras“. Kiaulės!

Visur apie Graužą buvo nykuma. Miestelis buvo tuščias. Mieste dominavo aikštė. O aikštėje – vienatinis suskūręs laikraščių kioskas, šį kartą irgi tuščias, irgi niekieno neprilankomas.

Pirma šviesa į Lietuvą ėjo iš šio miesto, dabar šviesa į žmones ėjo iš šio kiosko, tarytum dominuojančio visą Lietuvą ir dabar matomo iš visų pusių, kur beeitum. Per didelę vidudienio kaitrą, visomis atlapomis durimis. Ir vieno – dekoratyviškai sėdinčio ant balto porcelianinio puodo – vaiko. Vaikelis braižė kažkokias figūras smėlyje piršteliu, sėdėdamas puikiai ant savo sosto.

O mama – tikros madonos veidu – virė ant primuso makaronus ar jų porūši, „lokšėnais“ vadinamus.

Grauža, mamos ir vaikelio gerai nuteiktas, kreipėsi į poniją savo nekantriu:

- Traukinys į Kauną? – kaip paskutinio išganymo griebdamasis. Tai buvo malda.

- Ryto. Iš ryto – 4.20.

- O daugiau?

³ Patriarchai (angl.).

– Daugiau nėra. Paskutinis ką tik bus išėjęs.
Graužai nesisekė.

Mamutė triūsė savo kioske kaip savo kokiame name. Ji bus paėmusi į save būsimą Lietuvos didvyrį, tą savo stipruolį, tokį rudplaukiuką ir glaudė arčiau prie savęs.

– Beveik kaip tikra senovės paveikslų madona, – jis norėjo pasakyti – Rafaelio madona! – bet neištarė šio žodžio. Pats visai susižavėjęs šiuo gyvu paveikslu. Kartais ir jis lankydavo parodas ir žinodavo meną. Kai mama susijuokė, dantys jos buvo tokie balti ir skaisčius. Tas viskas jį kiršino liktis ilgiau ties ja.

Pažinčiai sudaryti jis nusipirko keturių puslapiukų ir ar ne keturių dienų senumo „Pasaulio žinias“. Bet prieš jį buvo visa diena...

Tokia kiosko idilija gelte gėlė jo kiek įrūdijusią sielą. Tarytum jis pats tuoj ryžtųsi viską pakeisti savo gyvenime ir sukurti nuotaikingumą, tolygų šiai poniai.

– Tamstos vaikas?

– Taip, manasis. Išdykėlis.

– Tikrai nusisekęs. Vienas?

– Ak „vienas“. Namie dar trys.

– Tiek daug?

– Darbuojamasi... – nusijuokė Pietų Lietuvos madona.

– O vyras?

– Esama ir vyro! – nenusiminė moteriškė. – Lentpjūvėje dirba.

Išauklėto ir šią valandą kiek nusiminusio žmogaus gestu Grauža atsisveikino su šia skaisčiaja moteriške. Tokia apčiuopiama ir artima kaip laimė.

Bet kas toliau? Toje miestelio tuštumoje Jonui Graužai taip nuobodu darėsi, tarytum jis būtų kieno pristatytas skaityti visas, smulkiomis raidėmis surašytas, smuklėse iškabintas blaivumo, o podraug – ir girtuokliavimo – taisykles. Ar radijuje kas, ypač lyriniu ir artistišku tonu, skaitytų be galo ilgus meteorologinius pranešimus. Tik čia to radijo mygtuko jokia būdu negalima buvo spraktelėti ir nutraukti. Diena tęsėsi...

Grauža dar jokia būdu negalėjo atsipeikėti nuo savo ką tik atliktos kelionės. Automobilis, pasamdytas pasienyje ir trunkęs jį per gerus 20 kilometrų, galop per staigų užsisukimą išmetė jį čia. Nuo vieno pasienio į kitą pasienį.

Ir taip viskas šiandien!

O anoj pusėj sienos – vokiečių traukinys, pažiūrėti toks ilgas ir imponuojantis, atūžė ir atbildėjo ir paleido į lanką tik tris pasažierius. Jų tarpe ir Graužą. Kaip ir stuktėlėjęs traukinys savo kakta į kokią tuštumą. Kur daugiau traukiniai jau nevaikšto. Traukinys, pasirodo, nebuvo pritaikytas Lietuvos geležinkelių traukai.

Kaip liūdna grįžti tokiomis aplinkybėmis namo. Grįžti iš linksmybių miesto Berlyno, kur Grauža viešėjo ir bus sau pasiteikęs kiek parako, reikalingo dabar jo ateičiai. Iš šviesos, kuri taip gerai nuteikia žmogų, – į pilkučius kasdienio popiečius.

Nuskurusiu kaip pati melancholija pasienio vežiku ir savo etikečių nuklijuota valiza, jis skubino greičiau pravažiuoti sieną. Vežėjas tyčia ilgėliau sustojo. Ar išeis kas pažiūrėti? Niekas. Buvo kaitra. Net muitininkams neįdomu buvo knaisinėtis po svetimus daiktus. Bet kai ratai ėmė ir sudardėjo stambiame grindinyje, kaip patranka iš visų pusių subėgo žmonės. Reviduoti. Daug valdininkų. Ir tokie gerai nutukę.

Respublika taip neilgai egzistuoja, o žmonės suspėjo jau nutukti.

Negerai! Žmogus turi būti elastiškas ir, kol jaunas, turi būti jaunas. Paslankus ir ne-nuorama, koks visuomet buvo Grauža, jis ilgėdavosi to savo užsienio. Jį visuomet traukte traukė ten užsienin. Niekuomet vietoje negalįs nusėdėti, ir jį, kaip kokį medžiotoją, maudė į miškus. Be tų kelionių, jis irgi buvo tikras medžiotojas ir mėgdavo tas savo skaisčiausias girias. Grauža buvo tikras girinīs.

Bet, iš kitos pusės, surask tu man tikrą žmogų, Lietuvai pirmuosius žingsnius bežengiant, kuris, be visai pamanomos vokiečių kalbos, dar pakalbėdavo ir kitomis užsienio kalbomis ir, be savo specialybės, nusimanė dar užsienio gyvenime. Išvažiuodamas į užsienį, jis mėgdavo vadintis „inžinierium“. Tas „inž.“ geriau skambėdavo ir atpalaiduodavo jį nuo visokių sąvokų: „giria“, „medžiai“. Tokie intymūs dalykai jam, o žmonės – nesuprantami. Inžinierius – tai akcija, tai tiltai, plaktukai, matematiškos kalkuliacijos, daugiau priimtini žmonėms. Žodelio „de“ prie savo pavardės užsienyje nepridėdavo, nors kažkur dvarelyje, gilioje skrynioje, gulėjo pergamentas, bylojās tą apsireiškimą. Toks tai buvo iš visos pozicijos Grauža.

Ir ne visai toks, kaip dažniausiai jo kolegos, jaunystėje kiek skurdę ir dažniausiai iš savo „bakūzių samanotų“ vykdavę į kurią Maskvą studijuoti, mamos įduotų duonos bakanų su savim ritini. Jie keliaudavo kartą ar du per metus. Tiek tos ir žinybos būta. Dabar jie visi, kaip labai praktiški žmonės, susiskirstė sau visas aukštąsias vietas. Bet į tą jiems nepažįstamą ir dažniausiai keistą „užsienį“ važiuodavo labai nenoriai, vis senu įpratimu savo duona vežini. Nekalbūs ir didžiai atsargūs. Kaip ir visomis dar neištrūkusiomis sagtimis perdėm ir aklinai užsisagstę, kad koks prašlaiva iš jų kartais neištrauktų minčių ir nesužinotų, kas jų sielose darosi. Bet Grauža užtai nevengdavo visomis galimomis ir dar daugiau negalimomis progomis nuvykti į tą savo artimą Berlyną, linksimą miestą. Kai žmogus išsiilgdavo, ilgai provincijoje gyvendamas, Berlynas atrodė jam šviesiausias, turtingiausias ir patraukliausias miestas pasaulyje. Ir pamokinantīs. Tad jis ir mokinosi. Dar daugiau nukrypti į pietus: į Vieną, Budapeštą ar Paryžių, – jis neturėjo laiko, Lozanų jis neminėjo – tai senoms tetoms prieglaudos.

Išeidamas iš tokių savo nusistatymų, ir Lietuvoje jis nesigraibė per daug atsakomingu „vietų“. Jis buvo patenkintas savo distriktu. Daugiau ešą laisvės.

Tik šiandien jis bus pakliuvęs į šią „duobę“! Dabar šiek tiek imās su šia vietoje apsiprasti, Grauža nutarė dar kartą apeiti šį „miestą“ ir pažiūrėti, kas čia darosi dvyliktą valandą ir kaip žmonės kvėpuoja oru, jei jie kvėpuoja.

Miestelis, deja, buvo vis tas pats. Eilė namiukų. Daug įvairiaspalvių dėžučių vaikams pažaisti, vis atdaromis durimis.

Tai buvo krautuvėlių eilė su žmonėmis, remiančiais rentiniu ir vis šaukiančiais: „Už-eikite! Naujų prekių gavome“...

Viena žydaitė, darydama manikiūrą savo aštriomis replėmis cukrui skaldyti, kvietė irgi Graužą pirkti pas ją.

- Valgyti... – nurodė mostu Graužą į savo ištuštėjusius grobus.
- Arbatos galima?
- Kas gi geria arbatą dvyliktą valandą! Ne.
- Ne tai ne, – ji patraukė pečiais. Ar maža keistuolių pasaulyje.

Žydų gurguolė tempė pas gyvulių „pjovėją“ žalmargę, jauną tokią ir simpatišką karvutę, visu Mozės įstatymu pjauti. Būtent aštrus peilis po gerkle, tik tris kartus patempiamas: vienas, du, trys, ir visą laiką, kad peilis negriebtų kaulo. Paskui pati karvutė tenusispardo.

Žalmargė, tokia jauna, tik kojomis įsistiebusi spiriasi. Grauža kaip tik ir reiškė jai visokeriopos užuojautos, nors jis žinojo, kad nieko negalima šitoje eigoje pakeisti. Kartutė, įsistiebusi kojomis, stovi. Kiekvienas žingsnis gyvenime brangus.

Priėjęs šventorių, – čia esama net kelių bažnyčių! – Grauža visu atsidėjimu perskaitė savo laikraštį, kuriame šiandien dominuoja arabų sukilėlio Abdel Krimo išsami biografija, tiek reikalinga šiam miesteliui ir Graužai. Dar – Kulvos miestelyje vaistininkas išsilaužė sau koją. Ir dar – viename iš penkių skelbimų jauna panelė ieško gyvenimo draugo laikraštyje nenurodytu terminu ir sąlygomis. Skelbtis – tai pažanga. Grauža be jokios pagarbos nusviedė laikraštį į gatvės dulkes.

Užėiti gal į kunigus? Ne! Jei ir pavyktų susikalbėti, tai būtų amžinos arbatos ar, tikriausiai, amžinas tų arbatų ruošimas ir prisiruošimas, ir šneku šneku šnekučiavimas, ir kalbos apie visus dėdžius ir dėdienes. Pažįstamus ir daugiau – nepažįstamus.

Pagaliau Grauža priėjo ir atpažino tą vietą, kur šoferis šiandien jį išmetė, užšokęs ant ūkininko suvalkiečio vežimo. „Suvalkietis“ kiek apkultu vežimu nė nemanė nusileisti šoferiui. Jis tik tekino ir miklino savo botagą... Graužai pavyko pasprukti iš šių temperamentingų diskusijų. Nutaikęs valandėlę, kai jis jau nieko nematė ir negirdėjo nelygu tetervinas, susižavėjęs savo kudakavimu, Grauža mechaniškai įbruko šoferiui atpildą. Šoferis pakvitavo akimis, priėmęs sumą.

„O toliau? – klausia savęs Grauža. – Vėl toji pat miestelio aikštė, kur, matyt, visi keliai į ją suveda. Nuobodžiausias ir naivus aikštės keturkampis, kaip kokio vaiko nemokšos iš savo sąsiuvinį papieštas“. – Grauža prisiminė Madoną.

Vaikelis jau nebesėdėjo ant puodo. Dabar visu atsidėjimu, kaip sportininkas tempė katę už uodegos, negyvai besistengiančią iš jo ištrūkti. Moters irgi jau nebebuvo. Vietoj madonos sėdėjo toks jaunas žmogyla. Matyti, jos vyras. Apyraudonių veidu, naujo, besiformuojančio Lietuvos proletaro prototipo. Žmogyla visu atsidėjimu dorėjo savo skaniai garuojančią lokšenių sriubą. Žodžiu, nepakantriam Jonui Graužai visas kraštovaizdis staigiai pasikeitė.

– Kur ponia?

– Kokia ponia? Ponių čia nėra.

– Ponia, kur sėdėjo ir laikraščius pardavinėjo.

– Tai manoji, skubiais reikalais išvyko į Vokietiją. Tamstai reikalingas laikraštis? Turime paskutinį – „Pasaulio žinios“.

– Skaičiau...

– Nauji – rytoj.

– Kas dabar prižiūrės kioską?

– Pavalgysiu. Užkąsiu. Uždarysiu.

– Kur čia linksminamasi?

– Kur?

– Čia – miestelyje.

– Čia nesilinksminama.

– Valgoma?

– Užkandinė autobusų stotyje pravažiuojantiems. Yra dar kavinė, ką tik iš Kauno atvykę žmonės įsteigė.

– Ir viskas?

– Iškilmingesni užaina pas kleboną.

Jis nebuvo iškilmingesnis. Bado verčiamas Jonas Grauža turėjo užėiti pas manikiūruotą krautuvininkėlę ir, užuot tos „arbatos“, buvo pavaišintas tikrai skania *gefüllter Fisch*⁴ su balta baltutėle duona-chala.

Ir dabar? Nors pėsčias eik į Kauną. Šitame čia mieste jis jokių būdu nenorėtų nakvintis. Čia galima mirti iš nuobodulio.

Diena ilga.

Nors užėik kur pas kunigą ir paprašyk šachmatais lošti. Jei kuris mokėtų lošti.

Taip bemedituodamas, jis pamatė aikštėje (vėl toji aikštė!) kaip iš mados žurnalų kirptą, labai gražiai vilkinčią poniją. Tokioje vienuroje – tokia staigmena! Kaip kokią auką jis žvalgė šią dabitą iš tolo. Tai buvo miestiška ponija. Tai jau tas vienas daiktas – visų kančių vertas atpildas! – atsigavo Grauža, nelygu koks menininkas, suradęs gyvą siužetą. Paskui jis turėjo sustoti ir nustepti. Jis pažįsta ją! Ir gerai gerai pažįstas šią poniją. Grauža sušuko iš džiaugsmo:

- Tamsta čia?
- Čia... Bet – tamsta?
- Tamstos pasitikti, – sujaukėjo Grauža.
- Tamsta visuomet buvai mandagus.

Grauža tikrai gerai negalėjo prisiminti ponios pavardės. Bet jis ją pačią gerai pažino. Tai buvo vienos Kaune geriausios kavinės savininkė. Žmonių didžiai prilankomas avilys. Ir ji, darbinga bitutė. Nors šeimininkė visuomet turėjo atsidėjusi dirbti, bet ji turėjo visuomet gerą žodeliuką, pataikytą jam. Kad ir darbo skersvėjy šnektelėti ir pralinksinti jį. Ir pati pralinksėti. Ji visuomet buvo tokia mandagi. Tai buvo kaip ir koks ištikimas jo draugas.

Nors jis visuomet svajojo apie daugiau.

- Kaip malonu su tamsta susitikti.
- Ir man. Aš dažnai galvojau apie tamstą, – atsakė stilingoji ponija.
- Negali būti? Apie mane?
- Taip. Taip. Taip! – telegrafavo ponija. Grauža net nustebo, kodėl tokiu staigiu būdu išreiškia savo jausmus ponija. Gal šaiposi kiek, kaip pridera skaisčiajai ponijų genčiai. Nerimtos juk jos visos tokios.

Bet ponija pati užsisvajojo. Tai negalėjo būti melas. Tai buvo tikrovė. Ji svajojo. Gal iš tiesų apie jį. Tai buvo tikrų ir grynų jausmų ponija. Tiek pat ir jos tokios patrauklios (be melo) akys. Tegų plaukai juoduman kiek persimetę, o akys žydrios... Ko gi daugiau gyvenime? Surask ir man tokią poniją. Kuri šnekasi su tavim ir tavimi guodžiasi.

- Bet iš tikrųjų, ką čia tamsta veiki? – nususileido Grauža.
- Dirbu. Dirbu.
- Na, na? Čia?
- Esu čia įsteigusi – nenusiminkite! – kavinę. Sekasi neblogai.
- Dabar aš būsiu tamstos tikras klientas. Iš tamstos kavinės niekuomet neišeisiu. Iš Kauno čia visuomet užvažiuosiu... Pavojus man!

- Ir man.
- O dabar neseniai aš nežinojau, kur užėiti čia užvalgyti. Ir su žmonėmis pasikalbėti.
- Tamsta, be abejonės, alkanas?
- Alkanas, alkanas, ponija. Visais atžvilgiais alkanas.

⁴ Įdaryta žuvis (vok.).

- Ne, aš manau tik tuo vienu atžvilgiu?

- Buvau pavaišintas žuvim. Manufaktūros priedų ir sagčių krautuvė susimylėjo.

- Vakare, tai yra kiek vėliau – jei tamsta turėsi laiko – tamsta turi užėti pas mane. Pas mane – namo. Mes praleisime gerą valandą... – Ponia visai linksmutėlė žiūrėjo į jį. – Jei tamsta neprietaringas?

Tas „pas mane“ intrigavo Graužą.

- Kokios man perspektyvos, tamsta! Bet – sėdėti su tamstos vyru ir kortomis lošti aš nedidelis šalininkas...

- Vyras? – suriko malonioji ponia. – Vyras Kaune. Argi tamsta nepažįsti mūsų kavinės Kaune? Bet kam ją palikti nedrąsu.

- Tuomet aš neprietaringas!

- Be to, tamstai didelė garantija – jis negriš. Manau – namo ir „ne laiku“. Ir kortomis tamstai neteks lošti. Nei loto. Nei kitkuo. Mes surasime kitokį lošimą.

Ji pasakė adresą. Jis pakartojo.

- Ir po visų tų perspektyvų yra dar tamstai koks „bet“?

- Pavardė?

- Ak, žinoma, tamsta būsi užmiršęs mane. Per visas tas moteris! – juokėsi ponia savo skaisčiomis lūpomis, kurių paskirtį ponas Grauža labai gerai žinojo. – Nagi – Račienė!

- Ak, Račienė. Kokios tos Račienės simpatiškos! Ir puikios. Kad tik daugiau tokių būtų. – Jis pabučiavo jos vieną pirštuką. – Tamsta leisi? – paklausė.

- Leidžiu.

Ji pradingo.

Jonas Grauža dabar žinojo, ką veikti ir ko imtis tokiaime simpatiškame miestelyje kaip šis. Jis niūniavo ir taikė kadrilio taktus. Iš viso Jonas Grauža turėjo gyvenime gana stiprius nusistatymus ir principus. Kai kiti skuto savo ūsus, – tokia buvo mada, – ir visi vaikščiojo tokie apskritainiukai, jis dėvėjo ilgus senoviškus ūsus.

- Ai! – sakydavo ponios, – tamsta, ponas Jonai, dar dėvi ūsus.

- Ai! – sakydavo ponios ir kitomis progomis, ūsų pakutenamos.

Ir vėl, kai kiti šoko lėtuosius angliškai negriškus šokius, besilokomuodami labai pamažu ir vis besiglausdami prie ponių ir įvairiai formuodami ponių figūras, jis neformavo jokių figūrų ir nesiglaudė. Jis šoko. Šoko savo senoviškus valsus, užkliūdavo kartais ir už mazūro, jei proga pasitaikydavo.

Bet dabar jis jau nebebuvo valdininkas. Valdininkas, labai gerai apmokamas, valdininkas, grįžtąs iš užsienio, valdininkas, kuriuo vyresnybė pasikliauna. Grauža buvo, iš šalies pažiūrėjus, žmogus, veikiau priskiriamas poetų rūšiai. Kad ir trisdešimt dvejų metų, šiaip kiek surambėjęs šeimyniniu požvilgiu, bet dabar žinąs savo galią, savo norus ir paskirtį. Reikia juk truputį poezijos gyvenime!

Tokia pakelta nuotaika Grauža prisiryė iki ponios buto... Būta sodo, o sodo gale, glūdumoje, – namelio. Grauža beveik nustebto: veikiau lūšnelės...

Bet užtai viduje jauku, šviesu ir šilta.

- Tai tamsta po užsienius važinėji!

- Darbas, ponia! Darbas.

- Žinau aš tuos „darbus“. Bet Berlynas irgi neblogas miesčiukas.

Ponia buvo jauna, žavi. Matyti, ką tik grįžusi iš miesto. Dar neišėjusi iš savo karakulio palto.

Dabar jau visu smaguriavimu Grauža paėmė ponios ranką ir pabučiavo.

– Galima? – vėl paklausė.

Ponia davėsi bučiuojama ranką. Ji buvo visai sužavėta ir gerai išauklėta, kaip tikra ponija. Dar priedo suteikė jam savo šypseną.

Trobelėje buvo karšta. Trobelė buvo smagiai pakūrenta. Čia ir prasidėjo. Visu savo naivumu ir kažkokiu kaimiškumu Jonas Grauža taip pasakė:

– Galima tamstą pabučiuoti?

– Žinoma, galima, – nusijuokė Račienė.

Jis, kad ir labai atsargiai, vis dėlto ėliejo visą savo sielą (ir prityrimą) į šį savo kūrinį.

– Uch! Kaip tamstos ūsai kutena... – pasakė ir ponija Račienė.

Jonas Grauža kaip ir laukė tų žodžių. Kaip koks tenoras, pasitikęs savim ir jau iš anksto laukias biso po kurios įžymesnės arijos.

Bet šį kartą Grauža pats entuziaznavos:

– Kokia dieviška moteris tamsta!

– Tokia kokia Kaune. Kokia pirmiau. Paprasta ir naivi.

– Tamsta patraukli. Ir skaisti. Aš manau: tamstos pozitūra, linijų išraiška, muskulų žaidimas – tai juk muzika. Kas galėtų pamanyti, kad čia tas viskas turėjo įvykti. Tamstos jaunatvė! Kad kas galėtų pamatyti tamstą visą, grynai menininko akimis žiūrint, kaip tamsta iš tikrųjų gyvenime atrodai.

– Tamsta matai gi mane, ir gana nepridengtą. – Ponia senu įpratimu, namo grįžusi, buvo apsivilkusi nesudėtingu apsiaustėliu.

– Ne, aš manau, tamstai besimaudant. Kai tik vieni vėjai tamstą beglosto...

– Jei tamstai tas sudaro malonumo. Aš manau – kaip menininkui.

Furoras. Tai buvo naujas įvykis. Tai buvo modelis, rodantis paskutinį *création*⁵. Ji nusibloškė nuo pečių savo skraistę. Bet tokiu lengvu, neužgaunamu gestu. Iki to juosmens visa ko buvo. Muzikos, paguodos, pasitikėjimo savim. Ateitim. Jei jis neapalpo, tai tik dėl to, kad buvo stiprių nervų žmogus, užsigrūdinęs po savo girias.

– Tamsta – nepaprasta moteris. Aš nežinau, ką daugiau, kad tik galėčiau būti arti tamstos. Tamsta visa ko gali reikalauti iš manęs!

Ponia pareikalavo įteikti jai čia pat esantį apsiaustėlį. Jai dabar šalta.

Iš dėkingumo jis norėjo dar kartą ir dar kartą ją pabučiuoti. Ir ją visą. Jis toks laimingas.

Bet ponija juo nesirūpino. Ji terūkė savo papirosą. Tokią valandą! Tarytum viena kambarėje būtų. Ar skaitė kurią knygą. Gyvenimo knygą. Tai nusidėjimas grožiui, tai šventvagystė. Buvo mandagi, kaip ir pirma, bet kažkokia kitokia. Atvėsusi. Bet ji buvo savo minčių įkarštyje.

– Tamsta ką tik pasakei, kad aš būčiau – tamstos. Bet kaip aš tą galiu padaryti? Aš myliu tamstą!

– Tuomet viskas tvarkoje.

– Kaip tik netvarkoje. Sėskis tamsta. Ir sėskis patogiau. Aš tamstai kai ką pasakysiu. Aš buvau įsimylėjusi tamstą, kai tamsta pirmą kartą pasirodė Kaune. Jauna dar būdama, aš pasakiau sau: arba jis, arba niekas. Net savo vyrą tąsyk privedžiau, neseniai buvome susituokę, ir pasakiau: „Jis!“ Mano vyras buvo pakantrus ir mane suprato. Ne kiekvieną gi sekmadienį tokie dalykai galėjo įvykti.

⁵ Kūrinys, padaras, kūryba (*pranc.*).

- Žinai tamsta, aš dėl tamstos viską būčiau rizikavęs, nuo visko atsisakiusi. Tik tamsta! Tamsta su manim kalbėjai, šokai su manim, kiek šalimais žvalgeisi į mano kuzenę.

Grauža nustebo.

- Kuomet tai? - iš tikrųjų jis klausėsi kaip kokios pasakos, kaip vaikas kad klausosi. Išsijungęs visai iš savo gyvenimo. Pasidarė kažkoks abstraktus.

- Visuomet. Pirmą kartą pamačiau tamstą per studentų balių. Tai buvo seniai, ar ne? Tamsta, žinoma, užmiršai tą momentą.

Grauža tylėjo visai tylutėlis. Laikas jam daugiau neegzistavo.

- Kai jaunas buvai, tamsta buvai toks patrauklus. Ir gražus.

- Gražus. To dar betrūko! Bet dabar - nepatrauklus daugiau?

- Ir apie „dabar“ bus. Na, žinoma, tamsta apie tą viską užmiršai. Net mano vyras susipažino su tamsta. Turėjo susipažinti su tamsta. Aš priverčiau jį. Žinai tamsta, kai moteriškė ko nori. Bet tai nebuvo banaliukai. Tai buvo pati gyvenimo rimtis. Ką moteriškė gali išnešioti savo širdyje.

- Dar ir dabar?

- Ne! Iki dabar.

- Iki? Gaila.

- Tamsta šokai su manim. Žavėjaisi manimi. Bet aš pati buvau vis nusiminusi, šokdama su savo princu. Tas paprastai įvyksta vieną kartą gyvenime, kaip su manim tuomet. Ir niekuomet nepasikartoja daugiau. Tai nereiškia, kad aš daugiau su vyrais nesusitikdavau. Bet ne tas! Tamsta prisakei man aibę komplimentų, bet savo žvilgsnį vis užmesdavai į mano kuzenę - šiandien po darbo ji ateis čia! Nepasotinamas tamsta toks. Bet man buvo vis vien. Aš buvau rimta. Aš buvau padegta, tą ugnį išnešiojau iki dabar. Žinai tamsta, kaip moteris kad nešioja po savo širdim kūdikį... Tamsta buvai man brangus. Žinoma, vėliau buvo progų susitikti su tamsta - Kaunas toks mažas. Bet aš likau visuomet tamstos vienuolė. Vyras nujautė ir buvo pakantrus, geras ir grynos sielos žmogus. Jis laukė.

- Bet tai baisu, ką tamsta sakai. Ir aš nežinojau. Taip dažnai susitikdavome. Bet aš irgi tamstą myliu. Klausyk tamsta - myliu! Dabar tik viską suprantu.

Jis dar nenorėjo rezignuoti. Pasiduoti. Jis matyte matė, kad jo „auka“ vėso, šalo ir sprukte spruko iš jo. Jis matė, kad jau nėra jokios priemonės iš tikrųjų ją grąžinti. Šį kartą jis buvo iš tikrųjų nelaimingas. Ir gal mylėjo ją.

Bet ponias kaip ir nesidomėjo daugiau juo:

- Tamsta baigė mokslus, įsikūrei Kaune. Aš žinojau ir sekiau tamstos gyvenimą kaip mažai kas. Kodėl taip atsitinka? Pirmas meilės įkarštis praėjo, bet aš buvau visuomet tamstai ištikima. Tamstos.

Iš tikrųjų dabar jis norėjo priglausti ją prie savęs kaip didžiausią gyvenimo turtą, kaip brangią moteriškę, bet ji buvo bejausmė. Kas spaudžia prie savęs lavonus? Ji buvo įledijusi.

- Ir pagaliau tas turėjo įvykti. Ko aš daugiausia gyvenime bijojau. Tamsta, žinoma, „simpatizavai“ man, aš tą mačiau. Kuri moteris to nemato. Tamsta norėjai daugiau. Pergvenimų! Ir įvyko! Ko aš taip bijojau. Tamsta buvai Kaune. Iš mano žodžių tamsta galėjai suprasti, kas aš. Ir kad aš tamstos. Bet tamsta slidinėjai paviršium! Šiandien ta, rytoj kita. Aš nenorėjau to. Per pigu. Kodėl aš turiu aukotis, kam?

- Vieną dieną aš nutariau prisipažinti, atvirai išsikalbėti su tamsta kaip šiandien! Ir tikrai mes būtume pasikalbėję, man atrodo, - kuriuo laiku, kokiomis priemonėmis ir

kokiomis sąlygomis artėti savo idealo, o ne tolti nuo jo. Nesistebėk tamsta, aš daug galiu pakelti gyvenime. Aš nežinojau pagaliau, ar tamsta vedęs, bet žinojau, kad tamsta turi Kaune „garsonjerę“, kai į Kauną iš provincijos atvažiuoji šautuvėliui pasistatyti. Kaip tamsta sakeisi.

– Gal buvo vienuolikta, gal buvo vidunaktis, iš tamstos butelio išskrido tokia išblyškusi ciocia. Besipudruodama...

– Tamsta žvalgei mane...

– Nė į mintį man neatėjo tamstą žvalgyti. Nė teisės pagaliau aš neturėjau skverbtis į tamstos gyvenimą. Aš planingai siekiau savo tikslo. Savo idealo. Be jokių ten „žvalgybų“. – Bet kokia ten pas tamstą tų ponių registracija! Tą išblyškėlę aš mačiau jau ir anksčiau su tamsta. Tokia liekna. Veikiu griaučiai! Ponia ne mūsiško tipo. Turbūt artistė, pamaniau sau. Tamsta beeidamas į ausį jai šnibždėjai. Dangų jai lenkei. Tuomet irgi gal 12 val. – vidunaktis. Tamsta manęs nė nepastebėjai... Ponia blizgučiais nusagstyta vakarine šilko suknele. Dievaži kas vaikšto pas mus Kaune gatvėj vakarine suknele? Tik dvi virvelės per pečius telaikė, be jokio apsiaustėlio.

– Iš tiesų tai kino artistė. Svetimšaliams reikia įsiteikti ir introdukuoti bei informuoti. Tai mūsų pareiga!

– Sutinku. Bet tie „žvynai“ Kauno gatvėmis. Kaip žuvelė. Tamsta gerai ją introdukavai. Man sakė vėliau (Kaunas toks mažas miestas!), ji net dvi dienas iš lovos negalėjo atsikelti. Mūsų klimatas jai, matyti, buvo per stiprus. Pagaliau ko norėti, moteriškės būta tokių silpnų kaulų ir sveikatos. Menas daug jėgų išieikvoja!

– Tamsta žiauri kartais gali būti.

– Ne, sakau sau, Stanislava! – mano vardas Stanislava, pavardę dabar tamsta žinai, – pirmą kartą graudžiai nusijuokė ponia. – Jei jis tave myli, tai vis tiek. Bet jis tavęs nemyli. Eik sau viena ramybėje. Ir užmiršk. Tai ir viskas.

– Bet jis „tave myli“. Ir ar negalima dar pataisyti? Aš prižadu... Tamsta! Nėra dar vėlu.

– Atrodo – taip. Vėlu. – Ji nebuvo nei sentimentali, nei banali. Bet vėl savimi pasitikinti ir susivaldanti moteriškė.

– Tai ir viskas!

Grauža liko išsiblaškęs ir savimi nepatenkintas. Be to, tas skubus galvojimas, prie kurio jis niekuomet nebuvo pripratęs, jį slėgė. Taip greitai reikia susiorientuoti. Tas galutinai jį priveikė. Jis buvo nuginkluotas.

Į butą įgriuvo kuzenė, iš karto matyti – juokuolė. Kaip per rūkus jis prisiminė, jie šoko su ja „studentų baliuje“. Su šia blondine. Dabar gyvenimas įpynė kelias baltas gijas į jos plaukus. Bet ji buvo tokia pati patraukli. Nesuspėjo nė atsidusti „inžinierius“ Jonas Grauža. Nė žodžio negavo su ja šnektelėti. Drauge su kuzeneėjo ponios Račienės vyras. Vyras dabar atrodė atviras, net kažkoks linksmas.

– Dievaži tu mano, ir tu čia! – taip sveikinosi su juo ponia Račienė. – Ponas Grauža dar pamany, kad į kokias pinkles aš norėjau jį įvelti. O aš prižadėjau jam, kad be tavęs šiandien apsieisime.

– Ne mano kaltė, kad traukinį iš Kauno išleidžia lygiai dvyliktą naktį...

Dabar vyras iš visko suprato, kad šį kartą jis, nors ir ilgai laukęs, bus laimėjęs. Iš tokio įsitikinimo net pasakė ir ponui Graužai porą širdingesnių žodžių.

Visų nuotaika buvo gera. Išskyrus gal pačią ponią Račienę. Ji liko liūdna.

- Saugokis tamsta šeiminkės! Ar tamsta nežinai, kad ji pavojinga. Šiandien - tas, rytoj - anas. Ir visiems ji sako vis tą patį. Kad tik jį vieną ji mylinti! Užveda vyrą pas save, ir - baigta. Uhm! - Matyti, tai būta sąmokslininkės. Ji karštai pabučiavo Račienę, žiūrėdama jai į akis, lyg klausdama: „Na, kaip?“

Atmosfera vienkart susidarė giliai nuotaikinga, visi buvo kaip ir pajaunėję. Kaip naujai suskirstytomis rolėmis ką tik sukurtos pjesės buvo susirinkę vaidinti. Į tas vaidybas buvo įtrauktas artistu ir ponas Grauža. Jis šaipėsi, kalbėjo, bet savyje pasijuto esąs gerokas idiotėlis, taip giliai įklimpęs...

- Tai tau „mažas miestelis“, kur niekuomet nieko neatsitinka! Ir - „nesilinksminama“... Pasilinksmink!

Savyje jis nutarė tikrai „pasitaisyti“, dar ne vėlu reviduoti savo senąsias programas.

Grauža į provinciją pas savo žmoną negrįžo. Grauža buvo vedęs. Provincijoje jo laukė žmona su dviem vaikučiais, kuriuos jis mylėjo.

Grauža pasuko į Berlyną. Kur buvo, jam atrodė, tinkama vieta susikaupti ir išspręsti: „Kas toliau?“

KOVA

- Viskas būtų gerai, kad mano mamanka nebūtų tokia graži!

Jo „mamanka“ buvo išties per graži.

Vaikas džiūsna ėjo miesto ištuštėjusiomis gatvėmis; jo batai buvo dideli, vos pavalkami: tapu tapu! Milinė, irgi nuo svetimų pečių užmesta ant jo įdubusios krūtinaitės, buvo sunki, vos pavalkama.

It iš cirko išleistas į gatvę pajacas.

Iš po sutrauktų vaiko antakių žybciojo dvi gudrios akys. Beždžionės gudrumo.

Priešais gatve praėjo senas rabinas, kažką murmedamas ir savo nereikalingai staigiu šnabždesiu išgąsdindamas vaiką. Ant jo galvos buvo užmautas senos mados cilindris, kaminas.

Miestas buvo tuščias; pašaliais krypsnojo keli girti žmonės. Centrinėje gatvėje buvo sunkios konstrukcijos tiltas, kaip senovės ispanų tvirtovės - fortekos. Sumanių ugniagesių buvo įmerkto kelios bačkos. „Kad nesubrinktų“.

Po tiltu pliurzeno ir varlinėjo vienų vienas žydukas. Aptriušusiais sparnais viščiukas. Pamatęs ant tilto beriogsantį iš sodžiaus atvykusį sermėgių, jis pasveikino jį, paleidęs į jį akmeniui.

Bet tai rimtam sodiečiui efekto nepadarė.

- Ką tu čia darai, žyde?

Miestietis atkišo jam delną su keliais pavytusiais bučgalviais: „Žuvys!“

- Ak, koks tu durnas! Juk kai užaugs, tai bus varlės, o ne žuvys!

- Kol užaugs, o dabar žuvys. Namie turiu kūdrą, noriu žuvų įsiveisti...

Tai buvo du gyveniman išleisti aktoriai.

Sodietis staiga paklausė:

- Ar tu benkartas?

- Kas tai - benkartas?

- Ar tu turi motiną?

- Turiu.

- Kas tavo motina?

- Mano motina baronkas kepa. O tėvas – mėsininkas. Kai kas pareikalauja, parduoda ir žarnas...

Ir iš tikrųjų, įvažiuojant į miestelį, kur grindinys stambesnis ir arklius reikia sustabdyti, kad tekinių karnos nenulakstytų, gyvena mėsininkas. Tai mėsininko sūnus.

Šio žmogaus troboje, bebekuose⁶, visuomet būdavo prislapstyta degtinės geriems žmonėms atsigerti. Ir vaikas retkarčiais išgerdavo degtinės, tėvo verčiamas ir nenoromis, vien tik tam, kad pavaidintų nonšelančiai⁷ suaugusių žmonių rolę. Šiaip jau iš pamėgimo girtuoklis jis nebuvo.

Jis buvo vyras. Lyg kareivišku šineliu aprengtas „pulko sūnus“, žygiuojąs drauge su kareiviais gatvėmis, pučias dūdomis įvairias rimtas melodijas iš gaidų, suaugusių žmonių rašytų.

Abu vaikai nukilo nuo upės ir žengė miestelio link. Miestietis, bučgalvių skardinaite nešinas, ir sodietis, mastaguodamas savo ilgomis rudinės rankovėmis.

- Ar tavo tėvas dažnai tave lupa?

- Lupa? Už ką? – Nors klausimas buvo logiškas, bet jis, žydukas, nepajėgė tinkamai jį atsakyti.

- Ne! – Jis tik nusijuokė, su savo sudrįskusiais ciceliais ir pernelyg strazdanotu veidu. Jis tiesiog negalėjo įsivaizduoti periamas. Tai jam buvo per daug juokinga.

- Kai pargenu iš kapinių ožkas, mama duoda atsigerti pieno, o tėvas paguldo į lovą ir apkloja.

Ne, tai jau per daug!

Tokio atsakymo sermėgius nelaukė.

Tai buvo aiškus pasityčiojimas iš jo asmens ir jo įžeidimas. Buvo kaip ir žibalo pilama į ugnį.

Jis smarkiai trenkė žyduką kumščia į krūtinę, parversdamas jį drauge su ištrūkusia iš jo rankų ir nudardėjusia skardinaite.

Žydukas žiūrėjo nustebęs į šį fenomeną.

Du draugai išsiskyrė.

Saulė auksinė, graži leidos už miesto trobesių ir plačių miesto gatvių. Saulės spinduliai švelnino užmiesčio pievų ir laukų kilimus, dieną taip margus ir taip vykusiai sudėliotus.

It sostas būtų kam rengiamas ar kas pasitinkamas ir laukiamas, kai jis ateis tais minkštais kilimais. Vakaro rugių kamienai atrodė dabar kaip aukšta giria laibais stiebais, aiškiomis, žalsvomis ir gelsvomis, it klykiančiomis saulės šviesomis perskrodžiama. Po girių skraidė dideli aitvarai-peteliškės, staigių saulės spindulių nubaidytos.

Tai buvo giria, įsisvajojusių tapytojų paprastai tepiešiama.

Saulė, kaip tas mūsų palaiminimas, kaip stebuklingas šiltas kamuolys, ritasi pamažu pažemiu. Dangus, neseniai dar mėlynas ir kaitrus, dabar supilkėjo ir rimo.

Vaikas turėjo daug atspėjamo laiko ir slankiojo miesto pakampiais.

Jis buvo nebepataisomas fantastas ir labiausiai norėjo, kad jo tėvas būtų toks pats „kaip ir kiti“. Tai stilius. Tai – malda. Pavyzdžiui, ar ne gerai ties geležies krautuve į žemę įleistas geležims kapoti priekalas dainuodavo: „dziling, dziling, džang!“

⁶ Sena manta, skudurai (*lenk.*).

⁷ Abejingai, atsainiai (*pranc.*).

- Man aršina su coliu. Man tiek ir tiek pavažoms! - sakydavo pasigėrėjimo tonu ūkininkai.

Ir tėvas taip pat turėtų nusipirkti sau geležies ir, gražiai sulygęs su žydu, nešti ją per miestelį savo vežiman krauti.

- Karnoms geležies pirkau! Žydas nulupo, bet ką padarysi, reikalinga! - turėtų sakyti jis. Pagaliau nesvarbu pati kalbos forma, svarbu tas amžinas gyvybės pradai, veiklumas ir rūpinimasis. Su kokių pasigėrėjimu jis padėtų tėvui kišti geležį į šienus, į vežimo dugną!

Bet tėvas girtuoklis! Ne! Ne girtuoklis, bet paprastas girtuoklėlis. Smuklių palašautojas. Dėl to, kad durnas. Bobos apsėstas, nemoka atsikratyti. Jam duotų valią, jis mokėtų suvaldyti!

Vaikas jautė, kad tėvo geros širdies esama, bet silpnabūdžio. Kažkas stipresnis negu jo pairusieji nervai jį valdė.

Išmauros, būdavo, neišsipagiriojęs iš pašiūrės ir ims pusgirtis krėsti visokias nesąmones ir priekabių ieškoti!

- Kas vakar vežimaičio ienas sulaužė? A! - ir stuktelėdavo per neapsižiūrėjimą vaiką krūtinėn, tam net žvangtelėdavo.

- Kokias ienas sulaužė? Kokių priekabių ieškai, kvaily?

- Kad nesulaužei, reikėjo sakyti...

- „Sakyti“, kai sprandą apkūlei! Imsiu kitą kartą ir neatsileisiu. Žinosies tada.

- Ak, vaike, vaike, kas tave taip išmokė su tėvu kalbėtis? Neišmokai gyventi. Žinai, kelionėje viskas gali atsitikti!

- Atsitikti! Nereikia gerti, tai ir neatsitiks. Kad su šviesiu protu, viskas galima. Galima ir išgerti, kodėl ne.

Tikrai, su protu viskas galima. Tuomet ir varpos svaresnės gali būti, ir paukščiams giriose lengviau bus gyventi, ir šieno pievose bus daugiau.

Kartkartėmis tėvas, darbą baigdamas, uždainuodavo kokią švelnesnę melodiją, kad ir ne stipriu, bet gana gražiu jų mažai sodybai balsu, taip atrodė vaikui.

Kad ir mamanka! Geriausia pasaulyje močiutė, bet kai pamato kokį kavalierių, ima ir išlėpsta. Dėl to, kad durna!

Tai tokios jo buvo ateities perspektyvos.

Vaikas sunkiai pravėrė eglinius vartus ir įėjo į lietuvišką traktierių, „Laisve“ vadina, papuoštą lietuviškomis vėliavėlėmis ir vytimi, ir atsigulė ant savo vežimo kieme. Jis jautė, kad karčemoje lėbauja jo motina, o tėvas nugirdytas kur nors guli postalėje.

Išalkę ir susipainioję arkliai, pažinę savo šeiminką, tyliai sužvengė.

- Nenusprogsite! - atsiliepė vaikas ir susirangė patogiau ant maišo, užsiklodamas miline.

Tylu. Pašiūrėje irgi graibštos kiti arkliai. Įmatu poniškos formos, svetimas vežimas. Tat jam nepatinka.

Kaip jis norėtų, suvaręs arklius namie ganykloje ir užskleidęs žardyną, eiti poilsio į šienus, o ne čia vėpsoti po bjaurius kiemus mieste. Jis jautėsi esąs kaip ir dalyvis kažkokios piktadarystės.

Tarp klevų ant šventoriaus rymojo maža bažnytėlė. Medžiai iš lėto šiurenos savo auksiniais lapais, supindami vaikui pasakingą melodiją. Vienas iš angelų atskrido įkaičiusiu švelniu vakaro dangumi ir, prilėkęs bažnyčią, atsistojo viena koja ant bokšto kryžiaus. Tai buvo vėpūtė. Angelas pučia savo triūbon ir kelia iš amžinybės žmones.

Dangus žalsvas, tik apie klevų kupsnas bei bažnyčios bokštą narpliojo melsvos dangaus juostelės.

– Negerisiu ir nenoriu! – šaukė ūkininkas, tiesdamas ranką prie degtinės taurelės. Jis iščiulpė ją kaip veršis. Net stiklo briaunelės prie dantų žvangėjo kaip grojamos.

Ir pridūrė užkandžio vietoje ūsus rankove šluostydamas.

– Sakau, to faktoriaus gerumas...

Stikliukas stebuklingu būdu vėl prisipildė Dievo dovanos. Bet, piktumo apimtas, ūkininkas nustūmė nuo stalo vaišes.

– Nenoriu! Ką čia man kvailam akis dumiat! Patys degtinę man pilat, o patys prie žmonos meilinatės.

– Žmona, namon ruoškis! – sušuko ožio balsu ūkininkas, o pats leptelėjo ant suolo, matyti, išseikvojęs visą savo energiją.

– Kam čia man tavo žmona reikalinga! Imsi mat vedusio žmogaus moterį ir paverši. Maža be jos mergų! Ateisi į dvarą, šieno gausi pagrioviais prisišienauti. Geram žmogui ir darai! Tokius turtus dabar ponaitis valdo, o aš prižiūrėsiu juos. Kitam to nedaryčiau! – fircikas, skaisčiu faktoriaus vardu vadinamas, per prievartą pylė ūkininkui šnapsą per ūsus, šiam *pro forma* kratant rankas ir galvą.

Jis mirktelėjo bravarninkui „pavaišinti ūkininką“, o pats spruko į šoninę, kur vaišinosi jo draugai.

Tuščioje žmonių seniai jau apleistoje karčemoje mirkčiojo, vos atsipeikėdama nuo dūmų, viena lempa. Besnaudžias savo užstalėje bravarninkas, iš Amerikos reemigravęs lietuvis, kaip tik rengėsi jau sustumti kufelius⁸ į krūvą, gesinti šviesą ir eiti į savo pirkelę gulti, kur jau seniai ilsėjosi jo žmona ir alkohologijoje atmosferoje augą, papurtusiais paakiais du jo vaikai.

Karčema – tuščia. Be keturių tamsiame kampe susėdusių ūkininkų, rimtai degtinę geriančių. Bet į juos niekas nekreipia dėmesio. Tai buvo į sienas įaugęs inventorius.

Jie sau laisvai gėrė, kivirčijos, iš pradžių niekuo neužkąsdami, paskui padažydami padėtas jiems pluteles į druską. Jų akys ir nosys pradėjo rausti ir kalbos garsėti.

Staiga vienas gėrikas pastatė akis, pažiūrėjo išverstomis akimis į sieną ir išspjovė degtinę. Kiti trys kolegos pažiūrėjo į jį tylios užuojautos žvilgsniais:

– Kas atsitiko?

– Per maža laipsnių degtinėje.

Tada ir kiti trys, su tokiomis pat rimtomis minomis, geriau paragavę šnapsa, įsitikino, kad gėrimas per silpnas.

– Prašiau šešiasdešimt laipsnių, o čia keturiasdešimt. Ką jūs mums čia duodat?

Traktieriaus savininkas, it svarbiai bylai ištikus, prieina, žodžio neištaręs, pasmaguriauja skystimėlį ir pakeičia jį kitu buteliuku.

Svečiai geria toliau.

Šoninėje, sudarydami architektonišką grupę, puikiai vaišinos vienas jaunas Mokesčių inspekcijos valdininkas ir ūkininko žmona.

Jis kaip tik įkalbinėjo ūkininkei posakio *in vino veritas*⁹ aukščiausią reikšmę, norėdamas šį sakinį tinkamai supopuliarinti.

⁸ Alaus bokalus (*lenk.*).

⁹ Vyne teisybė, t. y. išgėręs žmogus sako tiesą (*lot.*).

– Na, ar ne stebuklas: šitokioje karčemoje ir šitokios grakščios moters rankutės?.. Moteris atkišo jaunikiui savo „rankutes“.

Ūkininko žmona buvo apypilnio, skaištaus veido ir sudėjimo. Ji atrodė tarytum nuoga esanti: tokio lankstaus kūno ji buvo. Nors šiaip jau ji buvo visai padoriai ir net gražiai apsvilkusi. Ji savo kūnu gundė. Tam jis buvo leistas. Taip esti kartais su moterimis.

Skaistokas ir apypilnis moteries veidas buvo gana išblyškęs, kaip pudros nubertas. Šviesūs gelsvi plaukai. Malonus žvilgsnis. Akys – du tamsūs taškai. Ištikimybės ir didžiausio nekaltumo žvilgsnis. Gražios švelnios odos kaklas ir krūtinė, kaip kvepalų nu-prausti. Bliuzkelė buvo apščiai iškirpta iš priešakio.

Žmona, vedanti savo genealogijos medį iš vieno dvaro pieninės prižiūrėtojos, – gero atminimo jos motinos, ne laiku kamaroje užsižiojusios, – ir vieno romantiškai ir nepraktiškai išauklėto grovo, toje pačioje kamaroje muzikinių momentų pagauto, buvo šiandien nuolatinio neramumo šaltinis vietos vyrams. Ji buvo kaip ir neramioji miestelio siela, vedanti į pagundą bei kitaip kodifikuojamus nusidėjimus vietos žmones. Gerieji pavyzdžiai ir drovūs žmonės jai kaip ir neegzistavo.

Valdininkas šandie jautėsi kaip atgimęs. Pats nežinodamas, koku būdu, kaip per kokį apsirikimą ar sapną, jis paveldėjo iš vieno jo vos pažįstamo tetėno Amerikoje, dabar persiskyrusio su šiuo pasauliu, gerą gabalą žemės Lietuvoje.

Valdininko šiaip jau nemenkos vitalinės aspiracijos šandie buvo dar daugiau padidinamos.

Jis primygęs kvietė susirinkusius į save. Į dvarą. Jis nežinia ką suteiktų šiai moteriai šią valandą. Taip ji jam tiko. Faktorius įspėjo ponaičio mintį. Prilindęs savo juodais ūsiu-kais prie pat moteries veido, jis gundė ją:

– Na, kad taip šilko bliuzkelę?

– Nemačiau aš tavo šilko bliuzkelės. Norėčiau, iš džiaugsmo man rankas laižytum, štai kokia aš.

– Ak, jūs vyrai!

– Į dvarą!

– Ar su jos vyru?

– Tikrai, ar su vyru?..

– Vyrą nugirdykite!

– Koks šviesus protas! – stebėjos studentas.

Visi buvo įgėrę. Juk meilę gali sukurti su pusbuteliu geros maderos. Po karčemą sukos krinolinuotos moterys ir jaukūs kavalieriai, elegantiškai darydami tylaus šokio *pas*. Kampe griežė pasipuošę muzikantai knechtai; skundėsi ir rezonavo gaudus obojus ir skalandavo tyliai plieno trikampis, rimto vaiko mušamas taktui pabrėžti. Visokios figūros, pasišokinėdamos ir mušdamos užkulniais, tyliai sukosi graudžiu ratu, kaip lėlės, miniatiūrinės karuselės sukamos. Tik vyriškų batų užkulniai atsiliepdavo į muzikos instrumento dėžę, manieringai linkčiojant vyrams savo keliais, it negalint atitraukti nuo dėžės kaip ir prilipusių kojų. Ak, kaip jiems buvo linksma! Jie buvo mediniai ir rankena suko ant vielų pakabintas marionetes. Tik tak tak!

Ir karčemos princesė, pasiraskažydama, kiek pakėlusį savo šviesių šilkų krinolinus, kitų porų priešakyje tyliai improvizavo menuetą, vesdama paskui save vyrus.

Karčema buvo išpuošta girliandomis. Visi tyliai šoko niūrų menueto šokį.

– O vyrus ji plaks!

Visi rengėsi keliauti į dvarą. Ji pirma, šviesiai šilkais apsivilkusi. Su aukštai sukeden-
ta frizūra, pažų palydovų kaip beždžionių, iškišusių savo smailus liežuvius, lydima.

Bet staiga į griežiamąją mašiną ir į marionečių tarpą buvo įkištas geležinis virbalas.
Ai ja jai! Kas ten atsitiko! Ji net pasviro, kažkas subraškėjo, kažkokia marionetė sukliko
staigesniu balsu, tarytum dvi garsesnės skardos buvo trinktelėtos kartu.

- Ak, ak, ak! Taip netikėtai viskas! - pasišokinėdama sugraudeno moteris ir nugriu-
vo savo farforine galva į grindis.

Į trobą įėjo vaikas.

Rankoje laikė vaikas botagą. Pats stovėjo nesijudindamas iš vietos.

Jis buvo rasotas ir paraudusiais nuo šalnos skruostais.

- Motina, arkliai seniai pakinkyti! Namon.

- Ak, koks gudrus vaikelis. Ar tai tamstos? - pirmas atsipeikėjo faktorius ir paglostė
vaiką. - Gal šnapselio dėl šilimos?

- Mano vaiko, meldžiamieji, nelieskit! - ji bijojo, kad jis nebūtų suteptas, jiems paly-
tėjus jį. Ji glaudė jį prie savęs kaip višta savo išperą.

Ji buvo motina.

Vaidmuo keitėsi. Visi, nuduodami rimtą toną, skubinos išgriūti ir kiek galėdami ko-
reguoti įvykį.

- Šalin nuo manęs! - purtėsi vyrų moteris. Ji buvo girta. - Noriu su sūneliu...

- Ar nematote, kad girta? - paklausė vyrų vaikas.

Faktorius iš vienos pusės, ponaitis iš kitos užgulė šnabždėjo jai kažką būtina į ausį ir
vedė į ratus. Ta net nusikvatojo iš džiaugsmo, taip buvo juokinga.

- Paleiskite, sakau! - priėjęs prie ponaičių, piktai timptelėjo jis vieną už rankovės.

Nėra bjauresnio daikto už girtą moterį.

Vaikas buvo tvirtai įsikibęs į vyrus, bevagiančius jo motiną. Fircikas spyrė iš pasalų
vaikui blauzdikaulin savo pasagotu batu. Jis buvo čia visai nereikalingas. Tas padūkęs
vaikas. Vaikas net sučypė iš skausmo.

- Ak, taip? - Jis dabar pašaukė galiūną kovon.

Prišokęs prie beriedančio skubiai vežimaičio, jis dabar stengėsi jį sustabdyti. Bet tat
jam nepavyko. Įsikibęs į vežimaitį, jis buvo smarkiai rato parblokštas ir gulėjo dabar
karčemos kieme, smarkiai pritrenktas, žado nustojęs.

Raudonas velnias šlavė savo uodega kelią, norėdamas žmonių pėdsakus užlyginti,
iškišęs savo velnio liežuvį mažam miesteliui parodyti.

Aukštai tik žvaigždės. Vaikas mato jas aiškiai. Jis stengiasi atsikelti, pavyti savo iš-
vogtą motiną, bet jis jaučia, kad jam sopa per petį ranką, ir atsikelti jis nepajėgia.

Karčemoje smarkiai knarkia tėvas, sunkių dūmų dvasinamas.

Jau aušta.

Ūkininko šeimos nariai turės vėl visi greitai susirinkti į krūvą.

MĖNESIENA

Jiedu susitiko visai atsitiktinai restorane.

Jis dorėjo skanius omarus, ji gnaibė savo ilgais pirščiukais vynuoges. Jos pirščiukais, primenančiais jam tas pačias vynu ir cukrum pertekusias uogas. Tuojuo, iš pat pradžių, jis ėmė dievinti ją. Jis buvo įsimylėjęs ją, kaip priimta sakyti, – iš pirmo žvilgsnio. Jo širdis pradėjo stipriau plakti. Protarpiais jis nustodavo kvėpuoti. Tais protarpiais mušdavo kraujas, ir jis būdavo pasiryžęs padaryti viską, ko tik ji geistų.

Lyg tyčia buvo pavasaris.

Po dviejų karštesnių žvilgsnių jiedu buvo susipažinę. Išėję gatvėn, jiedu susikalbėjo. Kitaip ir būti negalėjo.

Jis dirbo kaip jaunesnis, ką tik priimtas valdininkas užsienių reikalų ministerijos protokole. Jis pasiryžęs buvo progresuoti. Ko daugiau reikia? Jo jaunystė, jo užimama vieta ir ypač šis, ką tik įvykęs susipažinimas jį kelte kėlė. Tarytum įmantriai buvo priešriubuoti prie nugaros geri sparnai ir kelte kėlė jį aukštyn. Jį. Su tikros angliškos medžiagos gerai pasiūtais rūbais. Su jo drąsiomis ir šią valandą skaidriomis mintimis, gerai prilygintais ir sutvarkytais plaukais. Kaip ir pridera protokolo darbuotojui.

O ji?

Ji buvo – viskas. Ji buvo – nuotaka. Ką tik atvykusi į miestą, ta turtinga dvarininko duktė. Skaisti, gerai išauklėta. Ir drąsi kaip šitas pavasaris ir skaisčių perspektyvų moteriškė. Ir su savo laibais pirščiukais tų vynuogių saldumo. Su skaisčiomis liemens ir kitokių moters dalių linijomis, kurios ypatingai harmonizavo po nauju, irgi pavasariškos medžiagos tayloru¹⁰. Būsimas aukštas ministerijos valdininkas paskambino, kad jam atsiųstų dar aukštesnio šefo automobilį, kurį jam pavykdavo retkarčiais numaukti ministerijos oficialiems ir mažiau oficialiems reikalams. Taip ir dabar. Nors dabar buvo gana vėlu. Tiksliau – apie vidunaktį.

Jie važinėjosi skaisčiomis miesto apylinkėmis. Gera mašina urzgė kaip tolimos pasakos akordai. Minkšta patentuotų spyruoklių sėdynė juos supo ir nuolat viens prie antro artino.

Mašina lėtai, visai lėtai dunksnojo ir pynė jiems jaunystės pasakas. Tarytum ir jai buvo taip gera, tai pačiai mašinai. Jie nė neįjuto, kad važiavo. Jiems atrodė, kad jie plaukia kažkokia išsvajota gondola žavėtiniais Venecijos kanalais. Kurios, tiesą pasakius, jie dar nei vienas, nei antras nėra matę. Jie tik girdėjo. Retkarčiais atsidusdami ir atsidurdami danguje, tai vėl suspėdami nuvokti pakaunės skaisčių šlaitų žalumą. Protarpiais jis neįjautė kitokio likimo, ji liksianti jo. Pievos, miškėliai, takai žvyruoti ir nežvyruoti, viskas buvo nulieta keistos mėnesio šviesos. Ir lengvučio šydo viskas buvo pridengta. Veidai atrodė tokie keisti. Jis buvo pasiryžęs viskam. O automobilio šešėliai – tokie gai-vūs, tiršti. Automobilio šešėliai gulė ir šliaužė ant sultingos parko žolės.

Jiedu pasipasakojo savo istorijas.

Iš to staigumo ir ji atsiduso: „Ką darysi, kai žmogus toks neturtingas. Tamsta – tai kitas dalykas, tamsta gali greitai būti prezidentu“.

– Aš? – net įsisvajojęs jaunikis nusistebėjo tokia perspektyva, tiek, jam atrodė, tolimesnis ir keista. Savo damai kiek nuraminti jis tarė: „Prezidentų ateitis tokia ilga, atmink tams-ta, tokia konkurencija...“

¹⁰ Vyriško kirpimo elegantiškas angliškas kostiumas.

- Aš netekau visko, - sakė įsidrąsinusi panelė, su karšta širdimi ir tokiu nauju, ką tik pasiūtu kostiumu, kuris jai ypatingai tiko.

- Ko „visko“?

- Dvaro.

- Kas gi jį pagrobė? Kas atsitiko?

- Na, tamsta žinai gerai, viskas nusavinta.

- Kaip tamsta dabar gali gyventi?

- Kaip? - truktelėjo pečiais.

Jis buvo jaunas ir herojiškas. Ir tąja savo jaunatve turtingas. Argi jis neįpintų ką į šį liūdną akordą?

- Viena likau...

Nors tai buvo tiesa, bet šie niūrūs niuansai, atrode, mažiau derinosi su tokiu linksmu asmeniu kaip ji.

- Tamsta! - jis šoko gelbėti jos. Jis net prisiglaudė lūpomis prie jos rankų. Sąlygos buvo tokios patogios: mėnesėlio šviesa ir vienuma.

Po to jie aptarė, kad geriau būtų juodviejų likimą suderint. Po to, žinoma, kai jis bus palypėjęs tarnybiniais laiptais kiek aukščiau (jis dabar buvo gana žemai). Ji labai gerai suprato jo intenciją. Jie buvo šią valandą laimingi.

Iš ryto nieko, o dabar viskas! Liepsnojo viduje jaunuolis. Bet staiga ji pašoko taip ūmai, kad jaunuolis vos sugebėjo atsipeikėti.

Dama užsidengė veidą savo laibutėmis rankomis kaip skaudžiai užgautas vaikas. Tarytum ji verkė ar iš susigrauzimo spaudė galvą.

- Kas atsitiko? Kas atsitiko? - Jis kvotė save, kuo bus ją užgavęs. Žodžiu, veiksmu (kurio nebuvo), ir negalėjo dovanoti sau tariamos kaltės.

- Aš pamečiau auskarą! - Panelė pakando lūpas iš baimės.

- ?

Ji atsilošė į automobilio sėdynę. Jis atslūgo. Prakaitas buvo bepradėjęs pasirodyti. Jis irgi atsilošė automobilio sėdynėn. Jis nustebė. Jis pasižiūrėjo į ją ir taip pat į antrąjį, dar bekybantį ausyje, tokioje apetitiškoje vietoje prie kaklo, stambų auskarą. Sulygino perlo stambumą su savo mizernomis mėnesio įplaukomis, taip pat - su jos sopulio didumu ir nutarė, kad šitoji nelaimė vis dėlto galima pataisyti. Auskaras - tai dar ne viskas! Atslūgo jis kiek ir išlygino savo kaktoje raukšles kaip po sunkios ir komplikotos problemos ministerijoje.

Jis liepė sustabdyti auto. Kiek jie ieškojo vežime ir parko vejose, perlo surasti jiedviem nepavyko. Mėnesienos kelionė buvo sutrukdyta. Apsišarmojęs ir šviesiomis skraistėmis apsikutojęs, pradingo mėnulis, mūsų riteriškos poros privargintas. Paliko žvyruotas kelias - plikas, bet - nemistiškas kaip pirma. Nuotaika dingė.

Jis žiūrėjo į ponios ausį. Didelis perlas. Šeimos palaima. Brangus atminimas, susijęs su namų praeitim. Su tėvais ir dvaru. Ji - jo viešnia šiandien. Jis ją adoruojąs.

Jis tarė:

- Tai įvyko per mano neapsižiūrėjimą. Tai mano kaltė (jis žiūrėjo maždaug, kodėl kartais gali išsinerti ponioms auskarai). Aš atsiteisiu. Tamsta rytoj turėsi tokį pat perlą! - akcentavo jis savo pažadą.

- Niekados! Ką tamsta manai apie mane? Be to, ką žmonės pamanytų?..

- Aš žinau, tamstai tai nemalonu.

– Iš viso aš nenorėčiau daugiau apie tai kalbėti.

Kokia ji altruistė!

Bet ji tebebuvo nuliūdusi. Po gana ilgų prikalbėjimų sutiko priimti iš jo (ji pabraukė šį žodį) tą, ką jis buvo pažadėjęs.

Jiedu atsiskyrė labai draugiškai. Jis svajavo apie ją visą naktį ir negalėjo užmigti. O kada užmigo sunkiai nusikaltusio valdininko miegu, tai sapnavo, kad jis pats gauda rieškučiomis Pietų vandenyne perlus. Sunkus buvo tai darbas. Net suprakaitavo. Perlas yra perlas. Jis ėmė visu atsidėjimu skaičiuoti, iš kur šią valandą galėtų paimti tiek pinigų tokiam perlui įpirkti ir negalėjo užbaigti. Iš tų skaičiavimų nieko neišėjo. Pinigai reikalingi šiandien, tuojau!

Mintis, jį labai kankinanti, nutrūko.

Juodviejų buvo sutarta, kad ji pati nueisianti krautuvėn ir pati išsirinksianti tinkamą perlą ir jam pristatysianti sąskaitą. Pasekmės? Ar jis žino? Gal teks kreiptis pas patį ministrą, kurį jis tematė tik du kartu savo gyvenime... Bet po to vėl viskas būsia išlyginta ir viskas būsia gerai. Žinoma, kitą kartą jis būsias atsargesnis! Po to jie vėl galėsia taip pat linksmai abu važinėti po Kauno apylinkes. Ir širdies nieks nespaus.

Išaušus ir visą dieną jį kankino tas bjaurus žmonių išrastas žodis sąvokai apibūdinti: „kaina?“

Savo biure valdininkas buvo visai išblyškęs. Niekas jo ne pažinti negalėjo. Jo draugai susirūpino. Diena buvo klaiki. Iš vienos pusės, labai turtinga, bet, iš kitos pusės, jį sleigianti savo neišsprendžiamomis problemomis.

Pagaliau apie dvyliktą atvyko sąskaita, jos pasiūsta.

Virpančiomis rankomis ir visas suprakaitavęs jis atplėšė voką ir didvyriškai perskaitė skaitmenį.

– Devyni litai penkiasdešimt centų.

– To dar betrūko! – užsigavo valdininkas. – Sąskaitas krautuvininkas sukeitė. Tai ne mano sąskaita!

Kad jau ir nesiseka jam. Tokią rimtą valandą, per neapsižiūrėjimą žmonės krečia šposus su juo. Žmonės ne visuomet esti apdairūs ir rimti. Jis sunkiai atsisėdo savo valdiškoje kėdėje ir, kaip laukdamas galutinio sprendimo (kėdė ėmė staigiai braškėti po juo, simboliškai kalbant), jis dar užmetė akį į sąskaitą.

Po tuo svetimu lapuku buvo parašyta:

– Pinigus gavau ir kvituoju. Bambušnikas. Auksakalys ir komersantas.

Jis šią Bambušniko krautuvę pats gerai pažino. Krautuvė didelė... Kad tik būtų mañoji sąskaita!

Juk tai Amerikos pinigais nepilnas doleris...

Jis sunerimo.

– Palauk! – Dabar tik jis sumojo. Aktingoji mergina norinti jį prislėgti. Užuoť tikrojo savojo perlo, ji liepė pirkliui pririnkti tokio pat didumo dirbtinį... Bet aš jau ne toks maniakas!

– Palauk, tu pirkly! Tyčiotis iš žmonių... – Jo karjera vis tiek jau buvo kaip ir žuvusi. Jis visu staigumu liepė pašaukti krautuvininką.

Kad būtų iškilmingiau, į tokią aukštą įstaigą atsilankė pats Bambušnikas su sąskaitėle. Jis užtikrino, kad panelė ir dabar, ir pirma buvo pirkusi dirbtinius perlus. Netikėti juo buvo negalima. Jis gan gerai pažino jį. Bambušnikas buvo mandagus. Jis skubėjo atsisveikinti.

- Bet tai buvo tikras, šeimyninis, iš prosenelės paveldėtas perlas... Tokio didumo! - Valdininkas parodė pirštais labai didelį perlą.

- Gal ir buvo. Bet ji pati pirko savo auskarus pas mane...

- Tamsta, čia mano garbės klausimas!

Bambuškinas pažiūrėjo į jį. „Dar vienas pamišėlis šioje aukštoje įstaigoje“ (už ką tik žmonėms pinigų moka!). Jis ir taip daug laiko sugaišo dėl tokių niekniekių. Jis buvo mandagus.

Bambuškinas buvo rimtas. Jis sakė tiesą.

Abejonės nebuvo.

Valdininkas paspaudė pirkliui ranką. Valdininkas grįžo į kambarį ir garsiai nusikvatojo. Tiek garsiai, kad jo draugai manė, jog jis pamišęs. Šiam vakarui jis pakvietė visus savo bendradarbius vakarienės (pinigų neturėdamas). Omarams ir vynuogėms. Niekuomet tiek linksmai jie nebus praleidę vakaro. Bet savo paslapties jis nepasakė.

Daugiau su panele jis nesusitiko.

Jis nevedė.

VAGIS

Kaip gerai turėti savo namas. Savo namas, šiluma. Pilna troba žmonių, pančius vejančių. U ta ta, šilta, gerai! - Taip gali manyti žmogus, kuris kaip šuva išguitas po pasaulį bastos.

Užrūkytoj ir dūmų prileistoj gryčioj seni žmonės pasakojo apie senos gadynės plėšikus, kaip jų pavogti arkliai buvo rišami prie medžių, kaip arkliai iš bado žieves graužė, kaip kunigams įkaitintais virbalais padus svilino.

Vaikas, drožinėdamas lentelę ir norėdamas iš jos smuiką padaryti, svajojo ir klausė.

- Nagi, kad dabar ateitų per prisnigusį darželį plėšikas...

Plėšikas rodėsi vaikui aukštas, malonus, gražiais juodais rūbais apsiredęs, lyg kunigas su blizgančiais kaliošais. Kodėl jam taip rodėsi - jis nežinojo.

Šiandien ištiko nepaprasta diena.

Vagys pavogė tėtei tiesiog iš kūtės arklį.

Sukvietus talką ir padarius oblavą, arklys buvo rastas, o vagis sugautas ir, į rogių dugną įmestas, namon parvežtas.

Namon parvežus, vagis buvo pririštas gryčioje prie skersinio spyrio, veržiančio igubusių sieną. Vienmarškinis, žado nustojęs. Virvės buvo giliai įsipjovusios į bicepsus, galva nusvirusi, su pramuštu smilkiniu ir krauju, užkrekusiu ant grubių atlapių marškinių, rodančių jo geležinę krūtinę.

Visi išsiskirstė, kas valgyti - svečių priimti, kas arklių - rogių sužiūrėti.

Vaikas tyliai stovėjo ties piktadariu, lyg jį kas būtų tvirtai laikęs. Jis negalėjo atspėti, kur jis bus jį matęs. Rarotų vaizdas minė jam šį piktadari: žalias veidas, suplėšyti marškiniai, pasvirusi galva... Dideliame altoriuje prikaltas ant kryžiaus Kristus turėjo tokio pat panašumo.

Kas tai „piktadarys“!

Šiaudą iš lovos ištraukęs, pasuoliu atsargiai prišliaužęs, jis badė vagiui šiaudu į nosį.

- Tu esi galingas, tu gali vienu žvilgsniu trenkti mane žemèn, bet tu nieko negali man padaryti, - taip klojosi vaiko galvoj minčių chaosas.

Vagis, atvertęs raudonas akis, pažiūrėjo kokliai po gryčią.

Būdamas tikras ūkininkas, žinodamas, kad su plėšiku reikia elgtis, kaip įstatymai liepia, šeimininkas paklausė tikro veidmainio balsu:

- Gal, sveteli, pusryčių nori?.. Kiaulienos?

- Greit patį pavaišinsiu kiauliena.

Vagis nubudo. Pajuto, kad bėda artinas. Pasiryžęs buvo stoti už savo „razbainišką“ garbę ir atsakinėjo tyliau, pyktį sukuriančiu balsu.

- Tylėk, vagie. Tuoju tave čia pribaisysiu.

- Pamatysime, kuris pirma.

Vagies galva atšokinėjo į pasienį, o blauzdos buvo mušamos batų su pasagaitėmis.

- Štil! - nusidirbusio ir pavargusio žmogaus balsu šaukė šeimininkas, išbėgdamas iš trobos, nors vagis ir nemanė atsakinėti, tik piktos ugnies akimis lydėjo šeimininką.

Vaikas, užlindęs į palovio tolimiausią kampa, žiūrėjo nubudusiomis akimis į šitą baisią komediją.

- Tėtė, sako, geras, bet kam taip baisiai muša vagį! - skaudžiai suspingsėjo vaiko smilkiniuose.

Vaikas pasiryžęs buvo išliuosuoti vagį.

Kas bus toliau, jam šią valandą nerūpėjo. Jį niekas dabar negalėtų sustabdyti.

Ilgai valandai praslinkus, kuomet sunkiai pradėtasai darbas buvo veik baigiamas, jis sumanė paklausti:

- O tu man nieko nedarysi - tėtės nemuši? - Paskum su vyrišku budrumu pridėjo: - Žinai, toliau galiu neatrašioti!

Vagis buvo veik visai išliuosuotas, ir vaikas negalėtų kariauti su tokia pajėga, kaip pavasario upės beplaukią ledai. Nuteistas žmogus tylėjo įbedęs akis aslon. Jis galbūt pergyveno geriausias valandas savo amžiuje.

Kuomet paskutinė virvė nusmuko nuo vagies, jis, kupron susimetęs ir nenormalus, neskubėdamas atsidūrė prie durų. Kažką murmedamas, tarytum: „Vaike, sudieu“, sugniauzė jį visą ir prispaudė prie krūtinės.

Dviejų kankinių „sudieu“.

Vagis lūkuriavo. Vaikui ašaros pripildė akis ir pradėjo byrėti per skruostus ant jo pilkų su mėlynomis juosčiukėmis trinityčių.

Jo užgimusioje šią valandą sieloje suskambėjo krikštolinio gailiesio šviesios jūros.

Jis šią dieną tapo įrašytas žmonių tarpan. Jis pajuto tokį ilgėsį, tarytum tas vakaras niekuomet nesiliautų. Nematęs didesnių misterijų, pajuto šiame daug brangaus.

Vakare vaikas išgirdo, kad vagį sugavo, pririšė prie geltonų mažų šlajukų ir vilko per sniegą, bet šio fakto jis neanalizavo. Jautė tiek tvirtos valios ateičiai.

Moišė Kulbakas

Moišė Kulbakas (1896–1937) – moderniosios žydų literatūros klasikas, vienas didžiausių ir populiariausių Lietuvos žydų – litvakų – poetų. Gimė Smurgainių miestelyje (dab. Baltarusija), kurį išgarsino didikų Radvilų sukurtas verslas – gausios amatininkų manufaktūros bei cirko meškų dresavimo akademija. Tėvas Šloimė buvo miškų savininkas, dirbo medienos įmonėse, tad poetas vaikystę leido tarp girių ir ežerų, prie Neries upės, kuria buvo plukdomi sieliai. Todėl šio rašytojo kūrinuose itin ryškus žydų, sutapusių su Lietuvos ir Gudijos gamta, suartėjusių su žemdirbiška pasaulėjauta, paveikslas. Kulbakas įgijo tradicinį žydišką išsilavinimą: mokėsi pagrindinėje religinėje mokykloje chederyje ir aukštesniosiose teologijos mokyklose – Švenčionių ir Voložino (Baltarusija) ješivose. Prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui dirbo privačiu mokytoju Kaune, ėmė rašyti eiles pirmiausia hebrajų,

paskui ir jidiš kalba. Kulbakui buvo lemta tapti būtent jidiš, gimtosios Vidurio bei Rytų Europos žydų kalbos, virtuozu. Iki XIX a. pabaigos jidiš, kuri viduramžiais susiformavo iš senųjų vokiečių tarmių, hebrajų, aramėjų ir slavų kalbų pradmenų, buvo laikoma „žema“ prastuomenės kalba, niekinamai vadinama žydų žargonu, jos gėdytasi. Tačiau prasidėjęs tautiniam sąmonėjimui, 1908 m. jidiš buvo paskelbta visaverte nacionaline žydų kalba kartu su hebrajų, Lietuvos jidiš tarmė tapo visos bendrinės jidiš kalbos pagrindu, o Vilnius ilgainiui įgijo pasaulinės jidiš sostinės reikšmę. Litvakai laukė literatūros genijaus, kuris dar labiau pakylėtų jų gimtąją kalbą į nacionalinės ir europinės kultūros viršūnę. Su Kulbaku iš pat pradžių ir buvo siejamos itin didelės viltys.

Būdamas dvidešimties, 1916 m. poetas debiutavo Vilniujeėjusiam literatūriniame žurnale *Literatūros sąsiuviniai* (*Literarische heften*) eilėraščiu „Žvaigždelė“ („Shterndl“). Tai fronte esančio kareivio malda, pasižyminti jautria folkloro intonacija ir mažybiniais kreipiniais – prašoma melsvai žibančios žvaigždės būti pasiuntinėliu, kuris nuneštų žinią namo (jidiš kalbai mažybinės priesagos būdingos panašiai kaip lietuvių). Šis eilėraštis taip išpopuliarėjo, kad virto liaudies daina, kuri dainuojama iki šiol. 1920 m. Kulbakas Vilniuje išleido pirmąjį poezijos rinkinį *Giesmės* (*Shirim*), kuris prasidėjo eilėmis, iki šiol laikomomis visų Lietuvos žydų meilės savo gimtajai kalbai išraiška:

Išvydau aš žydų žodžius tarsi žiežirbas, tarsi žiežirbas,
Ištrauktas iš žaizdro giliausioj naktį,
Išvydau aš žydų žodžius tarsi balandžius, tarsi balandžius,
Burkuoja, burkuoja balandžiai širdy.

(Vertė Mindaugas Kvietkauskas)

1920 m. išvykęs į Berlyną poetas savarankiškai lavinosi, domėjosi moderniojo Europos meno ir literatūros srovėmis, Vakarų ir Rytų filosofija, lankėsi muziejuose ir literatūros kavinėse, dirbo teatre ir itin daug rašė – dramą *Jakobas Frankas* (*Yankev Frank*), publikuotą

Niujorke, Berlyne paskelbtą eksperimentinį romaną *Mesijas, Efraimo sūnus (Meshiekh ben Efrayim)*. 1922 m. rinkinyje *Naujieji eilėraščiai (Naye lider)* paskelbė didžiulio atgarsio sulaukusią poemą „Gudija“ („Raysn“) apie žydus, plukdančius sielius Nerimi ir Nemunu ir išgyvenančius gamtos misteriją, o kartu – nematomas vidines žmogiškąsias dramas. Poemoje kuriama ypatinga žydiška Lietuvos ir Gudijos peizažo mitologija. Štai kaip, perfrazuodamas Adomo Mickevičiaus dainą apie Viliją iš poemos *Konradas Valenrodas*, o drauge tartum atsiliepdamas į Maironio „Viliją“, Kulbakas aprašė Nemuno ir Neries santaką ties Kaunu, regimą naktį sieliais praplaukiančių žydų:

Kai mėnesiena pažyra tarytum lietus sidabrinis,
iškyla iš Nemuno tvirtas lietuviu stumuo,
ir tyliai atplaukia tamsi moteris jam priešais iš Vilijos.
Ilgi ir žali jos antakiai, paskleidžia ji garbanas drėgnas;
kūnas slidus jos išnyra iš vilnių...
Nemunas pasilenkia virš jos ir apkabina,
bučiuoja akis jos žaliąsias, liūdesiu spindinčias,
ir vedas žemyn ją, į dugną, į mėlyną krištolo menę...

(Vertė Mindaugas Kvietkauskas)

1923 m. Kulbakas grįžo į Vilnių, savo įkvėpimo miestą, ir savaime tapo viso jidiš literatūrinio gyvenimo lyderiu. Žydiškoji Vilniaus visuomenė jį pasitiko ir kaip tarptautiniu mastu išgarsėjusį rašytoją, ir kaip „tvirtą, gyvenimo geismo kupiną ir veiklų Lietuvos žemės sūnų“ (taip jį grįžimo dieną sveikino laikraštis *Vilner Tog*). Trečiajame dešimtmetyje Kulbako poetinė, prozinė ir dramaturginė kūryba buvo pats reikšmingiausias Lietuvos žydų literatūros reiškiny. Čia jis parašė vieną svarbiausių savo kūrinių – filosofinį romaną *Pirmadienis (Montik)*, itin daug eilėraščių, kelias poemas – tarp jų ir garsiąją poemą „Vilnius“ („Vilne“, 1926); 1929 m. čia pasirodė naujas jo eilėraščių rinkinys *Eilės ir poemos (Lider un poemen)*, o prestižinėje Boriso Kleckino leidykloje išėjo trys rinkinių raštų tomai. Poetas dėstė literatūrą žydų mokytojų seminarijoje ir gimnazijoje, buvo itin mylimas mokinių, su jais rinko folklorą ir statė spektaklius, be to, vadovavo savo paties suburtai aukšto lygio teatro trupei, dirbo ir jos režisieriumi, ir aktoriumi. 1927 m. Kulbakas buvo išrinktas pasaulinio žydų PEN centro prezidentu. Jį savo autoritetu ir mokytoju laikė ir net jo kultą Vilniuje puoselėjo daugybė jaunų žydų rašytojų ir menininkų, tarp jų ir garsioji modernistinė grupė *Jung Vilne (Jaunasis Vilnius)* – kitas didžiulės svarbos tarpukario reiškiny, iškėlęs pasaulinės žydų literatūros įžymybes, tokias kaip Avromas Suckeveris ir Chaimas Gradė. Atrodė, kad didžioji literatūrinė Kulbako šlovė jau visai šalia.

Deja, Lenkija, kuriai tada priklausė Vilnius, nedavė šiam žymiam poetui, čia gimusiam ir augusiam, pilietybės, greičiausiai dėl jo kairiųjų pažiūrų. Tad jis su šeima gyveno mieste tik pusiau legaliai, jautė valdžios nepalankumą ir netikrumą dėl ateities. 1928 m. pabaigoje, suviliotas Sovietų Sąjungos pažadų suteikti itin geras sąlygas kūrybai, Kulbakas išvyko gyventi į Minską. Tačiau čia iš karto susidūrė su ideologine prievarta, reikalavimais tapti sovietinės propagandos įrankiu. Stengėsi juos apeiti kurdamas epą apie litvakų genties

*Prasidėjus tautiniam
sąmonėjimui, 1908 m. jidiš buvo
paskelbta visaverte nacionaline
žydų kalba kartu su hebrajų,
Lietuvos jidiš tarmė tapo visos
bendrines jidiš kalbos pagrindu,
o Vilnius palaipsniui įgijo
pasaulinės jidiš sostinės reikšmę.*

Vilnius pasirodo kaip miestas-šventraštis, paslaptingas būties šifras, visos Lietuvos likimą lemiantis talismanas. Tai atminties, tradicijų ir maldų prisodrintas miestas, jis gyvas ir mįslingas kaip žmogaus širdis. Kartu tai – priešingybių miestas: jis jungia aukščiausią dvasingumą, grožį ir mirtį, skurdą, nuopuolį.

gyvenimą nuo XIX a. – dviejų tomų romaną *Zalmeno giminė* (*Zelmenianer*, 1931–1934), kuriame pynėsi sodrus realizmas, meilė senajai tradicijai, gamtos apoteozė, sakytum, Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* atgarsiai. Romanas buvo suniekintas sovietinės kritikos. Paaiškėjus, kad Kulbako nepavyks priversti rašyti propagandinės socrealizmo literatūros, 1937 m. jis buvo suimtas, nuteistas neva už šnipinėjimą Lenkijai ir netrukus sušaudytas Minsko kalėjime. Žmona išvežta į Sibiro lagerį. Vaikus priglaudė seneliai, tačiau jie kartu su Kulbako sūnumi 1941 m. buvo nužudyti nacių. Per stebuklą karą išgyveno duktė, kuriai tik 1989 m. Sovietų Sąjunga oficialiai pripažino, kad jos tėvas buvo sušaudytas, o ne mirė savo mirtimi.

Kulbako kūryba apibūdinama kaip Lietuvos žydų literatūrinio modernizmo sintezė, romantizmo, realizmo, simbolizmo ir ekspresionizmo pradmenų jungtis. Daugelyje tekstų pulsuoji idėja – litvakų kultūros, papročių, folkloro ir jidiš kalbos išaukštinimas, pabrėžiant stiprų jų ryšį su gimtine, jos gamta ir kitų tautų žmonėmis, o kartu ir religinį savitumą, misticizmą, Kabalos¹ tradiciją. Poemoje „Vilnius“, viename žymiausių Kulbako kūrinių, tartum iš naujo kuriama šio šventojo litvakų miesto – Lietuvos Jeruzalės – mitologija. Jau pati pirmoji poemos figūra – tai vienišas maldininkas, naktį bandantis įspėti Vilniuje glūdinčią paslaptį. Vilnius pasirodo kaip miestas-šventraštis, paslaptingas būties šifras, visos Lietuvos likimą lemiantis talismanas. Tai atminties, tradicijų ir maldų prisodrintas miestas, gyvas ir mįslingas kaip žmogaus širdis. Kartu tai – priešingybių miestas: jis jungia aukščiausią dvasingumą, grožį ir mirtį, skurdą, nuopuolį. Jame į vieną šifrą susilydo skirtingiausi pradai, gyvybė ir mirtis, todėl apie miestą kalbama savitomis metaforomis – oksimoronais. Vilniuje sprendžiama tikėjimo ir netikėjimo problema: miestas lyginamas su psalmynu, bet jame švininis angelas praneša žydų maldininkui, kad anapusbė tuščia. Tačiau iš žuvusio tikėjimo ir praeities griuvėsių šiame mieste nuolat kalasi nauja gyvybė – tarsi medelis iš senųjų mūrų. Miestą gaivina amžina gamtos gyvastis (vitališkoji upė Vilija) ir gimtoji kalba. Netikėtas palyginimas („jidiš kalba – ažuolo lapų vainikas / ant šventiška kasdienių vartų miestan“) susieja žydišką tapatybę ir archajišką Vilniaus tradiciją, litvakų kalbą ir šventą lietuvių simbolį ažuolą, jo tvirtybę. Tradicija miršta ir vėl prisikelia naujomis formomis, senasis protėvių tikėjimas gęsta, bet ir vėl atgimsta jauno žmogaus širdyje – kiekvieno mokinio, skaitančio „žilus“ savo klasikos raštus. Tad poemos pabaigoje pasirodo, kad tradicijos ir miesto gyvybės paslaptį savyje nešiojasi pats žmogus, ištariantis: „Aš – miestas!“

Labai svarbu prisiminti, jog daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių, dvarų ir kaimų gyveno įvairių tautų žmonės, kurie tarė ir dar tebetaria šių vietų vardus su meile. Didžiojo Lietuvos žydų poeto Moišės Kulbako išreikšta meilė savajam miestui turėtų būti svarbi ir šiandienos jauniems miestiečiams.

¹ Kabala – mistinis judaizmo mokymas, susiformavęs XII–XV a. Ispanijoje bei Provance ir tapęs žydų tradicijos bei papročių dalimi. Biblijos tekstą Kabala aiškina kaip slaptą Dievo veikimo ir pasaulio sanklodos šifrą. Anot šio mokyimo, pasaulis buvo sukurtas per kalbą, gimė iš žodžių, todėl kiekvienas žodis ar raidė turi slaptą dvasinę prasmę, o kalba galima paveikti tikrove.

Pastogė virš pastogės – kuproto padaro plaučiai,
 Kuriais tas atsikvepia, snausdamas tarp kalvų.
 O gal tu, mieste, esi kabalisto sapnas,
 Skrendantis per žemę kaip vortinklis rudens pradžioj?

3

Tu esi psalmynas iš molio ir geležies,
 Ir pasklidę klajoja tavo blunkančios raidės:
 Moterys – lyg bandelės, vyrai – stangrūs kaip rąstai;
 Žvabios, slaptingos barzdos, pečiai lyg iškalti,
 Ir akys, judrios, pailgos, kaip luotai upėj – – –
 Tavo žydai prie sidabrinės silkės vėlumoje
 Mušasi į krūtinę: o Dieve, nusidedam, nusidedam...
 Spokso mėnulis pro langus tarytum balta akis –
 Ten skarmalai boluoja sukabinėti ant virvės,
 Lovose kūdikiai guli – geltoni, glitūs vikšrai,
 Ir mergšių, jau pusiau nuogų, kūnai kaip lentos – – –
 Rūstūs tavo žydai tarp gatvių, siaurų ir rūsčių:
 Stingsta nebylios jų kaktos nei sinagogos sienos,
 Ir antakiai samanoja – lyg virš tavo griuvėsių stogai.
 Tu esi psalmynas, ant laukų parašytas,
 Ir kaip varnas giedu tave mėnulio šviesoje,
 Nes Lietuvoje saulė netekėjo niekada.

4

Liūdesys – tavo džiaugsmas, bosų gilių džiugesys
 Choro dermėj, tavo tylusis pavasaris juodas.
 Kalas iš mūrų medelis, iš sienų – žolė;
 Iš senmedžio šliaužia apsnūdę peleniniai žiedai,
 Ir kyla iš lėto nuo žemės purvinos dilgės,
 Vien apmirusių sienų šaltis ir nešvara.
 Bet pasitaiko nakčia, kai akmenį džioviną vėjelis:
 Artėja gatve sidabruodama užsisvajojus būtybė,
 Užgimus iš skaidriausios vilnies ir mėnulio spindulių –
 Tai Vilija atsikelė, miglota ir vėsi.
 Ir daili, ir nuoga, su ilgom gaivinančiom rankom –
 Įžengė į miestą. Išsikreipę žiūri langeliai akli,
 Ir tiltukai permesti tarp bekalbių mūrų.
 O niekas durų neatidarys, neiškiš galvos
 Pasiteiraut, ko reikėtų persišviečiančiai grakštuolei.
 Stebisi kalvos aplink ir bokštai barzdoti,
 Ir tylu, ir tylu – – –

5

Tu esi Lietuvon įstatytas tamsus talismanas,
 Ir žmonių pavidalai vos matos tavo gelmėj:
 Tolimoj properšoj – balti, spindintys gaonai⁵,
 Pastangų nugludinti kaulai – smailūs, tvirti;
 Plieninio bundisto⁶ raudoni karšti marškinėliai,
 Pas žilą Bergelsoną⁷ skubantis mėlynas mokinyš,
 Ir jidiš kalba – ąžuolo lapų vainikas
 Ant šventiškaiai kasdienių vartų miestan.
 Pilkšva jidiš – tai spindesys primerktuose languose, –
 Tai aš kaip keleivis prie šulinio pakelėje
 Sėdžiu ir jos šiurkščių garsų klausausi.
 O gal tai kraujas taip garsiai kunkuliuoja manyje?
 Aš miestas esu! Tūkstančiai durų į pasaulį,
 Į apskretusią šaltą mėlynę – stogai virš stogų.
 Aš – pajuodus liepsna, godžiai laižanti sienas
 Ir svetur žėruojanti aštrioje litvako akyje.
 Aš – pilkuma! Aš – pajuodus liepsna! Aš – miestas!

6

Ir ant senos sinagogos sustiręs vandens nešėjas
 Stovi ir barzdą užvertęs skaičiuoja žvaigždes.

Vertė Alfonsas Bukontas

⁵ Gaonas – hebrajiškai „genijus“; čia – nuoroda į Vilniaus Gaono tradiciją.

⁶ Bundistas – Bundo, žydų socialistų partijos, įkurtos Vilniuje 1897 m., narys.

⁷ Dovidas Bergelsonas (1884–1952) – vienas geriausių visų laikų žydų prozininkų, jidiš literatūros klasikas.

Bernardas Brazdžionis

Bernardas Brazdžionis (1907–2002) – vienas populiariausių lietuvių poetų, dar gyvas būdamas tapo monumentaliam, beveik mitiniam figūrai. Iš neoromantikų kartos jis išsiskyrė aiškiai skelbiama krikščioniškąja pasaulėjauta, aukštojo ir žemojo stilių derinimu, drąsiais kalbiniais eksperimentais, kurie suartino tradicinę krikščionišką ir avangardinę modernizmo poetiką. Į savo viešosios šlovės Olimpo viršūnę poetas įžengė prasidėjęs Lietuvos atgimimui, kai 1989 m. pirmą kartą po ilgos pertraukos apsilankė tėvynėje ir buvo ant rankų nešiojamas po teatrų sales ir mitingus. Kaip tik tada knygynuose pasirodė 100 tūkstančių egzempliorių tiražu išleista *Poezijos pilnatis* – viso gyvenimo eiluotos kūrybos rinktinė, suvokta kaip iššūkis žlungančiai sovietinei santvarkai. Lietuva buvo pakerėta politinio pasipriešinimo dvasią kurstančios lyrikos, kuri anksčiau dešimtmečiais skaityta konspiracinėmis sąly-

gomis („Šaukiu aš tautą“, „Aš čia – gyva“). Pasaulyje pasklidę tautiečiai tuo metu kaip niekada pajuto, kas yra vienybė.

Žmonių reakcija į Brazdžionio pasirodymą literatūros scenoje jau seniai pasižymėjo audringumu, primenančiu masinę psichozę, kuri šiandien lydi popžvaigždžių koncertus: abejingų nepalikdavo įtaigios romantinės kaukės (neregys, klajūnas, pranašas) ir išlavinta deklamacija. Brazdžionis kartu su Jonu Aisčiu išpopuliarino poeziją plačiausiuose sluoksniuose, kreipėsi į klausytoją labiau nei į skaitytoją. Dar prieškarui buvo stebimasi jo retorika. Anuometinio Kauno literatūros vakarus prisimindamas, tų laikų studentas Alfonsas Nyka-Niliūnas pažymėjo, kad net universiteto profesūrą pribloškė Brazdžionio pasirodymas, ypač iki kraštutinumo įtemptu balsu perskaitytas „Paskutinis pasmerktojo myriop žodis“: „Ištarus, teisingiau sakant, išrėkus paskutinę jo frazę *Aš kaltas! Taip. Sušaudykite mane*, salėje kilo tikras pandemoniumas¹; minios entuziazmas pasiekė paroksistines² dimensijas. Net kai kurie garbės prezidiumo profesoriai, miniai atsistojus, nežinodami, ką daryti, kartu su publika, pakilę iš vietų neryžtingai plojo. [...] Šalia manęs sėdėjęs pažįstamas studentas, dabar žymus klasikinės filologijos profesorius Pietų Amerikoje, įėjo į tokį transą, jog, rodėsi, ims plėsti grindis ir lentomis vanoti šonus savo kaimynams.“

Poveikį klausytojams stiprino gausūs pakartojimai, kurių perteklius akivaizdus skaitant atskirus rinkinius. Brazdžionis, kitaip negu elegiškas Aistis, nuo pat ankstyvųjų kūrybinių bandymų vengė intymaus kalbėjimo, jo balsas aidėjo, laužė užtvaras, skatino lietuvių poeziją išeiti iš nuošalios valstiečio pirkios į kalnuotą, vėjams atvirą lauką, kur akį traukia Jeruzalės griuvėsiai, spindintis Antikos palikimas, Dievo valių liudijantys aukštieji skliautai.

Bernardas Brazdžionis gimė 1907 m. vasario 14 d. Stebeikėliuose, Pasvalio apylinkėse, darbštaus valstiečio, kuris visomis išgalėmis siekė užtikrinti šeimai šviesesnę ateitį,

¹ Pragaras, chaosas.

² Liguistas.

šeimoje. Išėivio dalią būsimajam poetui teko patirti dar kūdikystėje: 1908 m. visa šeima išvyko į JAV, iš kur sugrįžo tik Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse 1914 m. Iš uždirbtų Amerikoje pinigų tėvas svajojo nusipirkti ūkį, tačiau pirkinys nenusisėkė – po atsikuriančioje Lietuvoje įvykdytos reformos šeima neteko jau turėto žemės lopinėlio, tėvas ir sesuo dar kartą išvyko uždarbiauti, šįkart į Pietų Ameriką. Apie tai Brazdžionis pasakojo eiliuotoje „Poeto autobiografijoje“ (1927). 1921–1929 m. lankė Biržų gimnaziją, kuri garsėjo buvusiais mokiniais – Juliumi Janoniu, Kaziu Binkiu. Trečios klasės gimnazistą patraukė poezija – pirmąjį eilėrašį jis paskelbė 1924 m. laikraštyje *Pavasaris*. Pirmieji knygelėmis virtę kūrinėliai (*Baltosios dienos*, 1926; *Verkiantis vergas*, 1928) kritikų dėmesio nesulaukė, o brandesnis, jau studijuojant Vytauto Didžiojo universitete išleistas eilėraščių rinkinys *Amžinas žydas* (1931) sukėlė triukšmingą reakciją, buvo lyginamas su „trečiafrontininkų“ literatūrinėmis provokacijomis.

Adomas Jakštas, užsipuolęs jaunąjį poetą, ypač daug dėmesio skyrė tariamai vulgariam, net į ereziją krypstančiam eilėraščiui „Ką sakė mūrininkas Jėzui tą naktį“. Jakštui, katalikiškos estetikos gynėjui ir kartu tomistinės³ krypties racionalistui, atrodė nepateisinamos bet kokios dilemos ir abejonės, nukrypimai nuo popiežiaus patvirtintų dogmų apie dorybės ir išganyimo ryšį. Pasak jo, Brazdžionis „svyruoja, kaip amžinas žydas, nuo senojo Dievo neatstojęs ir naujo nesuradęs. Bet prie to naujo Dievo jis eina senu, bolševikų pramintu keliu, mindamas be pasigailėjimo poezijos formą ir turinį kaip beverčius dalykus“ (*Židinys*, 1931, Nr. 8–9). Modernus katalikas tada buvo dar tik besiformuojantis lietuvių tipas, o jį įkūnijančiai kūrybinės inteligentijos stovyklai, veikiamai *Naujosios Romuvos* žurnalo, buvo lemta užimti reikšmingesnes visuomenines pozicijas jau išėivijoje.

Kairieji kritikai, vertindami Brazdžionio kūrybą, piktinosi „naujo žmogaus“ dvasią sargdinančia „kapų ir grabų“ atmosfera, trukdančia vaduotis iš prietarų, „kodylo⁴ dūmų“: „Pati fanatiškoji, pati reakcingoji Lietuva rado jo asmeny savo stipriausią reiškęją ir skleidžia jo lūpomis sau patogias mintis ir pažiūras, kurios siekia ir toliau laikyti tamsybėje mūsų tautą, migdyti ją pasakėlėmis apie geresnį gyvenimą po mirties ir žadinti jos pasibjaurėjimą šios žemės realiu gyvenimu“ (Jurgis Blekaitis, *Židinys*, 1940, Nr. 1). Vadinamoji „pažangioji“ spauda, kurios nuomonė sovietmečiu virto neatšaukiamu verdiktu, laikė Brazdžionį ideologiniu priešininku, savo idėjomis priešingu socializmo statybų entuziazmui, bedvasio žmogaus kultui. Jie sukarikatūrino poeto tematiką, matė jo kūryboje vien mirties garbinimą, pamėkliškas vizijas, įkvėptas beviltiškos dekadentizmo „ligos“. Sovietinėje literatūros istorijoje parašyta – lyg kirviu įkirsta: „Jo pasaulėžiūros ir vidinių pergyvenimų pagrindas – ortodoksinė katalikybė. Į gyvenimą Brazdžionis žiūri pro religijos dogmų prizmę“ (*Lietuvių literatūros istorija*, t. 3, d. 2, 1965). Nebesižvalgant pro marksizmo ideologijos užtamsintas prizmes, galima patvirtinti: taip, Brazdžionis tik-

*Bernardas Brazdžionis
iš neoromantikų kartos
išsiskyrė aiškiai skelbiama
krikščioniškąja pasaulėjauta,
aukštojo ir žemojo stilių
derinimu, drąsiais
kalbiniais eksperimentais,
kurie suartino tradicinę
krikščionišką ir avangardinę
modernizmo poetiką.*

³ Tomizmas – šv. Tomo Akviniečio mokymu paremta filosofinė sistema, pritaikiusi Aristotelio filosofiją krikščioniškajai teologijai.

⁴ Smilkalų.

rai atstovauja katalikiškajai pozicijai (kaip ir pasaulinio garso poetai Polis Klodelis (Paul Claudel), Tomas Sternas Eliotas (Thomas Stearns Eliot)). Tai poetas katastrofistas, egzistencijos laikinumo temą susiejęs su tragiška perversmų ir karų epochos patirtimi.

Kartais ankstyvojo Brazdžionio lyrikoje sunku atskirti, kur kalbama nuoširdaus krikščionio, o kur pasaulio nuodėmingumą į save sugeriančio laisvos dvasios individo vardu: „Naktis juoda, kaip neįskaitomas talmudas, / Prispaudžia mano širdį su ranka juodžiausia, / Ir dūšia pasiilgusi, nuliūdusi / Jau nieko, nieko, nieko nebeklausia“ („Susigalvojimas“). Poezijos žodynas išsiskiria archaizmais, svetimybėmis ir gausybe bibliinių aliuzijų, neretai perimtų iš senųjų religinių raštų. Mėgaujamosi Senojo Testamento vietovardžių fonetiniu skambesiu: „Vargas tau, Karazaim, vargas tau, Bethsaida“; „Kaip gyvenimas Galaado piemens“; „Ko nenusilenkei dailidei Kanaano“ ir t. t.). Greta šių ne visiems suprantamų nuorodų – modernaus miesčionio leksika, laikraštinė reklama koliažas: „Misingio miestas kvepia / Pavasario lelijų mon bijou“; „O, kad aš būčiau ant jos skruosto, / Aš geras Nivea creme’as“ („Botanika“).

Polemikos ir skaitytojų nuostaba netrukė Brazdžioniui įsitvirtinti tarp kolegų ir bendraamžių kaip kartos idėjiniam lyderiui. Jis buvo aktyvus šatrijietis, vadovavo studentų humanitarų draugijos literatūrinei sekcijai. 1934 m. baigęs universitetą, mokytojavo gimnazijose, 1937–1939 m. dirbo „Sakalo“ leidykloje, išleidusioje daug lietuvių klasikų knygų. 1940–1944 m. vadovavo Maironio literatūros muziejui, tapo autoritetingu redaktoriumi ir recenzentu, skelbė straipsnius daugiausia katalikiškoje kultūrinėje spaudoje – *Židinyje*, *Naujojoje Romuvoje*, *XX amžiuje*.

1932 m. išleistas rinkinys *Krintančios žvaigždės* rodė vis stiprėjantį Brazdžionio polinkį į klasicizmą, nutolimą nuo avangardinės poetikos, atsivėrimą religinei tematikai, nebesidangstant ironiško subjekto kaukėmis. Jo poezija pripažinta kritikų ir įtraukta į klasikos kanoną: 1936 m. rinkinys *Ženkliai ir stebukliai* pelnė „Sakalo“ premiją, o 1939 m. rinkinys *Kuni-gaikščių miestas*, kuriame atsispindėjo entuziazmas dėl Vilniaus atgavimo, buvo apdovanotas Valstybine premija. Kai kurie poeto gerbėjai pranašo toną vis labiau įvaldantį Brazdžionį ėmė laikyti teisėtu Maironio įpėdiniu. Formos bandymai prislopo, išsilygino rimų kontrastai, ryškesni tapo būties prasmės motyvai, jau mažiau dengiami svetimkalbių dekoracijų.

Pirmoji bolševikinė okupacija 1940–1941 m. poetui buvo sunki: Maironio muziejaus likimas pakibo ant plauko, Brazdžionis nebuvo priimtas į pertvarkytą LSSR rašytojų sąjungą, jam nuolat grėsė suėmimas. Pranašu, šaukiančiu tautą budėti ir kovoti, sergstinčiu nuo paklydimų, Brazdžionis tapo Antrojo pasaulinio karo pradžioje, kai be vokiečių okupacinės cenzūros žinios pasirodė rinkiniai *Šaukiu aš tautą* (1941), *Iš sudužusio laivo* (1943), ligtolinį kūrybos kelią apibendrinanti rinktinė *Per pasaulį keliauja žmogus* (1943). Ankstyvosios lyrikos dinamišką, per gyvenimą keliaujantį subjektą keičia statiškas šauklys, oratorius, kviečiantis laikytis įsikibus gimtosios žemės, saugoti tautos pamatus katastrofų laikais. 1944 m. jis kartu su karo pabėgėlių banga persikėlė į Vokietiją, 1949 m. atsidūrė JAV, Bostone, kur rūpinosi *Lietuvių enciklopedijos* redagavimu, o 1955–1972 m., persikėlęs į Los Andželą, redagavo žurnalą *Lietuvių dienos*. Visuomeninėje veikloje stengėsi pakilti virš partinių interesų, vengė skelbti publicistinius straipsnius kokių nors partijų leidiniuose.

Išėivijoje Brazdžionis leido deklaratyvaus turinio, tautinį sąmoningumą mobilizuojančius eilėraščių rinkinius (*Svetimi kalnai*, 1945; *Šiaurės pašvaistė*, 1947; *Didžioji kryžkelė*; 1953; *Vidudienio sodai*, 1961; *Po aukštisiais skliautais*, 1989), kuriuose jau nebuvo stilisti-

nių naujovių – standartiniais ketureiliais sumaniai „sukaltuose“ eilėraščiuose nuolat švystelėdavo šnekamosios kalbos, sąmojo, autoironijos žiežirbos: „Tą dieną aš ir Eisenhoweris⁵ aplankėm UNO⁶ rūmus. / Reporteriai pagavo prezidento šypseną malonią: / Paskui toj vietoj, kur stovėjau, laikrašty radau tik foto aparato dūmus, – / Kažin koks milžiniškas siluetas uždengė pasauliui nepažįstamą Brazdžionį“ („Ekskursija į UNO“).

Poeto talentas pamažu ėmė skęsti dienos aktualijose, išėivijos bendruomeninių reikalų rutinoje (1961–1965 ir 1980–1983 m. jis vadovavo Lietuvių rašytojų draugijai). Neretai Brazdžionis kritikuotas dėl perdėto susireikšminimo, ironiškai pašieptas jaunesnių kūrėjų (žinomas jo konfliktas su Antanu Škėma). Kita vertus, jo eilėraščius gyrė poetinei technikai pedantiškai reiklus Henrikas Radauskas, kuris šiaip jau buvo negailestingas neoromantikų kartai. Brazdžioniu tebesišvavi Tomas Venclova, paliudijęs, kad ir sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo plačiai pasklidę rinktinės *Per pasaulį keliauja žmogus* nuorašai, poetas buvo žinomas, skaitomas. Brazdžionio rinkiniuose atspirties taškų ieškojo „žemininkų“ karta. Venclovos nuomone, „penki poetai, kurių eilės sudaro antologiją „Žemė“, skolingi Brazdžioniui daugiau, negu būdavo linkę prisipažinti“, nepaisant to, kad „jų kūriniai – ypač jų kritiniai straipsniai – yra sąmoningai priešiški Brazdžionio tradicijai“.

Brazdžionis – ir gerai žinomas vaikų poetas, pasirašinęs Vytės Nemunėlio slapyvardžiu, parašęs nemažai knygelių mažiesiems skaitytojams (*Mažųjų pasaulis*, 1931; *Vyrai ir pipirai*, 1938; *Meškiukas Rudnosiukas*, 1939; *Gintaro kregždutė*, 1943 ir kt.). Vaikams rašytoje poezijoje atsiskleidžia šviesioji, linksmoji Brazdžionio asmenybės pusė: eilėraščiai pilni konkrečių, net ir mažiausiems vaikams suprantamų įvaizdžių, jų kalba skambi, vaizdinga, ekspresyvi, daug perėmusi iš tautosakos – vaikiškų žaidimų, skaičiuočių, pasakų. 1942–1943 m. žurnale *Žiburėlis* buvo išspausdinta jo apybraiža „Lietuvių vaikų literatūra“. Tai ir vaikų literatūros istorijos apžvalga, ir populiari chrestomatija, supažindinimas su pagrindiniais žanrais nuo raštijos pradžios iki aprašomojo laikotarpio. Jo vertybių skalėje meninė vertė iškelta aukščiau už didaktinius, pedagoginius kriterijus. Brazdžionis daug dėmesio skyrė vaikų literatūrai, nelaikė jos menkesne, nevisaverte, pats prisidėjo prie jos raidos.

Nugyvenęs ilgą ir gražų gyvenimą, Brazdžionis mirė 2002 m. liepos 11 d. Los Andžele, palaidotas Kauno Petrašiūnų kapinėse.

Siūloma literatūra: Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1989; Bernardas Brazdžionis, *Protėvių dvasia*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; „*Per pasaulį keliauja žmogus*“, *Bernardo Brazdžionio šimtmečiui*, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; Juozas Girdzijauskas, „Dviejų poetų balsas: Bernardo Brazdžionio ir Jono Kossu-Aleksandravičiaus lyrika lietuvių eilėdaros raidoje“, „Poeto malda“, in: *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 159–181, 583–590; Juozas Keliuotis, „Brazdžionio kelias per pasaulį“, in: *Meno tragizmas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 277–292; Silvija Rakutienė, „Bernardas Brazdžionis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 479–504; Dalia Satkauskytė, *Lietuvių neoromantikų poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 79–106; Antanas Vaičiulaitis, „Bernardo Brazdžionio lyrikos versmės“, „Bernardas Brazdžionis. Ženklai ir stebuklai“, in: *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 184–195, 383–396; Tomas Venclova, „Bernardas Brazdžionis“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997, p. 79–100.

⁵ Dvaitas D. Eisenhoweris (Dwight D. Eisenhower) – JAV prezidentas (1953–1961).

⁶ Jungtinių Tautų Organizacija.

Bernardas Brazdžionis**MES NETURIME NAMŲ**

Mes neturime namų pas juodą girią,
 Mes neturime baltų avių bandos,
 Mes išbėgę iš gyvenimo, kaip Mciri,
 Nebenorime jin grįžti niekad.

Kur tu būsi, mano miela, mylimoji,
 Ar paklausei, kur tu eisi be manęs?
 Tie naktigoniai pamojo ir nujojo
 Ir pernakt nekūrė laužo, nei ugnies.

Mūsų laukas, mūsų lankos – viskas mūsų,
 Mūsų žvaigždės, mūsų laimė – viskas mūsų...
 Žalia žemė sutemų sapnan įgluso,
 Vaikšto vakaras, o vaikšto po namus.

Mes neturime namų pas juodą girią,
 Pas mus vakaras per amžius neateis!..
 Tai gerai, kad mano tėvas biednas mirė,
 Kad tu visas mano turtas, tai gerai.

1931. V. 1.

SULAMITA

Aš žinau, aš žinau tavo mitą,
 Tavo mitą pasaulis užmirš –
 Aminadabo duktė Sulamita,
 Be tavęs kas per amžius nemirs?

Tave nudegė rudenio saulė,
 Parudavus per žiemą buvai,
 Tamsiaveidė buvai kaip pasaulis,
 Liūliavai, kaip liūliuoja laivai.

Tu, Ermono rasoje nusiplovus,
 Pasikelsi Jeruzalės link –
 Avinai šoks per kalnus ir griovius,
 Ir bus kloniuose gera ir linksma.

Nebylė balandėlė iš tolo
 Nebyliai tau į sielą kalbės,
 Ir Dubysa su savo upeliais
 Tau per Lietuvą plačią tekės.

1934. XI. 30.

JAVŲ ALEGORIJA

Ko parimai ant arimų, liūdesy žvaigždėtas,
 Ko išaugai iš velėnos, iš žolės želmens,
 Kaip pavasario lininis fioletas,
 Kaip gyvenimas Galaado piemens.

Tu kaip prakaitas artojo būsi šaltas,
 Tu kaip juodo darbo rankos vis grubus,
 Po tavim nulinks rugių aukštai iškeltos,
 Nulinks varpos ir žiedais žemyn taip bus.

Ko per lauką, ko per žalią, gilią vilnį,
 Ko vainikais derliaus nešinas neini? – – –
 Iš liūdnumo vakarai šilti šalton naktin nuvilnys,
 Iš liūdnumo pravirks miežiai ir linai liūdni.

Ko parimai ant arimų, liūdesy žvaigždėtas, –
 Ten iš pūdymų tave geltonos svėrės klaus,
 Į tave žiūrės dangus kaip kiauras rėtis,
 Tuščias ryto, tuščias saulės, tuščias gaudesio tylaus.

Po dalge nusvirs ir javo ir kukalio šiaudas,
 Ir gubosna sustatys abu ten juos,
 Paners mirtį, kaip vanduo skenduolį, kūkčiojimai graudūs,
 Ir gelmė juos savo prieglobsčiu apjuos.

Nebelaikas bus jau žemėn grįžti
 Anei grūdai, kur užaugo užmaršty, –
 Bus gana, ir išsipildys pranašystės,
 Ir enciklikos, ir bulos, ir pamokslai užmiršti.

Kas esi tu, Nepažįstamas keleivi, ko sustojai,
 Po tavim pražydo gėlės iš kapų,
 Tavo rūbuos kvepia kasija ir mira, ir aloe,
 Ir nugirdo ik mirties mus tuo kvapu... – – –

1935. II. 22.

ATEITIES PAVEIKSLAS

Mūsų gyvenimas kaip samanė bitelė
 Vėlyvą vakarą į avilį parskris;
 Jau bus daina nutilusi, jau bus gražiai pašalę –
 Kaip Dievo mintys susirinksim pas duris.

Ant šilo samanos žilos su širdimi pražilusia
 Gal verks jaunystė už paklydusias maldas, ir verkiančiai dangus jai išrišimą duos.
 Ir tujen, mylima, ir tu gal su manim per vienąnakt pražilsis,
 Ir bijūnėliai nežydės veiduos.

Pas ugnį tolimą regėsime taip save susėdusius,
 Iš siluetų pastatysim sau tėvų gūžtelės žuvusius namus,
 Lig paskutinio saulės spindulio žydės sužieduotuvių mūsų žiedas,
 Ir nuomete baltam pirmoji mūsų meilė eis pro mus.

Dvarus ir turtus atiduos karaliai,
 Ir karalienės – perlus, smaragdus...
 Ir tavo vardas, Jėzau, mirties žaismo pastoralėj
 Saldžiausioji paguoda bus ir prieglobstis nežemiškai saldus.

Vienuoliai ir vienuolės užu šalto mūro sienų,
 Aukšti hierarchai ir žemi tarnai
 Iš mėnesienos vaikščiojo į mėnesieną
 Ir nesurado tavo tako, Kristau, į tenai.

Mes į tenai su aidu, einančiu per lauką,
 Mes į tenai su sausu ėglio spygkleliu
 Taip nukeliausime, nepasipuošę ir vienplaukiai
 Pagruodžiu vėlinių keliu.

Pas paslapties iš kalno prasimušusį upelį
 Ten mūsų siela pasilenks ir atsigers, ir atsigaus sunykusi,
 Ir bus žydresnė už vaivorykštės opalą
 Šventųjų iškilmių šventų žolių vainikuose.

Užmiršk žmogaus prisirišimą tuščią
 Ir pažadus tau, žeme, nenumirt, ir jo mylėjimą užmiršk,
 ir daugelį, ir daugelį sapnų – – –
 Antai jau temt pradės, antai jau laivas keliasi, ir bangos užčioja,
 Ir aš į uostą Viešpaties be poilsio einu.

ŽENKLŲ PSALMĖ

Aš pro pasaulio džiaugsmą gal praeisiu,
 Ir mano paslapties pasaulis nežinos...
 Nustūgaus vėtros pro viršūnę, nukris rudenio vaisiai,
 Ir sielininkai Nemunu lig deltos nudainuos.

Ant marių krašto užneš kaimą gelsvos smiltys,
 Sugriš žvejai ir namo neberas... -
 Kur mano ilgesiui, o kurgi mano gėlai keltis,
 Mirties panūdusiai baltų bažnyčių žiburiuos?..

Užmirštos giesmės Ezekiėlio
 Man vis, man vis, kaip sudrumsta ramybė, atsišauks
 Ir ves per miestus, ves per tyrulius senų tėvų našlaitę sielą
 Toliau už Bibliją, toliau už Kanną, už Naim toliau.

Grius valdžios kaip blankus šešėlis, keisis kabinetai,
 Ir milijonų bankai bankrutuos,
 Užges elektra Liverpuly, Bostone, užges Maskvoj, užges
 Kaune, užges ir Nazarete,
 Patamsy tautos nematys tautos.

Ir bus labiau už delčią liūdna ir sutemę,
 Ir aimanavime baisiam bus taip kurtu - - -
 Jis siuntė ženklų ir stebuklų tau, žeme,
 O ką regėjai tu? - - -

PER PASAULĮ KELIAUJA ŽMOGUS

Baltas baltas, kaip vyšnios viršūnė,
 Žydro veido, kaip žydras dangus,
 Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
 Per pasaulį keliauja žmogus.

Buvo draugas šviesaus Apolono,
 Buvo brolis jis meilės Safo,
 Ir kely begalinės kelionės
 Nemačiau aš nuvargusio jo.

Šoko jis, gerė jis ir dainavo
 Su Katulu Dianos laukuos,
 Jam Horacijus šaukė: Bis!.. Bravo!
 Krito žiedas nuo vyšnios šakos...

Krito žiedas kaip naktys, kaip dienos,
 Kaip gyvenimas visas nukris,
 O jis vienas, jis vienas, jis vienas
 Praraston praeitin nebegriš.

*

Baltas baltas, kaip vyšnios viršūnė,
 Žydro veido, kaip žydras dangus,
 Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
 Per pasaulį keliauja žmogus.

Eina jis pro karališkus sostus,
 Pro muziejus monarchų senų,
 Nuo karūnos jų dulkes nušluosto,
 Nuo stabų užmirštų akmenų.

Per marias nemarias ir plačiausias
 Ir per kalnus vainikais baltais,
 Nei kelių, nei dienų nesiklausęs,
 Jis lig Nemuno klonių ateis.

Žengs per girią, kaip eglių ošimas,
 Pasipuošęs žiedais kadugių,
 Kaip šventosios taurės piligrimas,
 Bris per plaukiantį lauką rugių

Baltas baltas, kaip vyšnios viršūnė,
 Žydro veido, kaip žydras dangus;
 Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
 Per pasaulį keliauja žmogus.

PASKUTINIS PASMERKTO MYRIOP ŽODIS

Aukščiausio Tribunolo ponas pirmininke, ponai
 Aukštieji pareigūnai ir laisvi piliečiai, ir kalėjimo sargai,
 Tautos įstatymų pavestas jūsų galiai ir malonei,
 Brangiai apmokamojo posėdžio jums neužtęsiu perilgai.

Man duotas žodis. Laisvas. Paskutinis.
 Ir savo kalbę dar, kaip žaizdą užmirštą, nuplėšt galiu.
 Akte kaltinamajam pasakyta: nemylėjau aš tėvynės...
 Ne! Mylėjau, bet idealų neišniekinau šventų!

Mačiau jos veidą skausmo ir kančios pervertą,
 Mačiau vergijoj jos laukus ir miestus jos gražius,
 Verkiu kaip kūdikis iš gailesčio ne kartą,
 Ir sąžinės nenunešiau parduot į rinką už grašius...

Verkiu kaip kūdikis, bet nešaukiu prieš vėją,
 Ėjau tik nešinas tyliu skausmu po krūtine,
 Mačiau, kaip brolis broliui laisvę vagia, bet tylėjau,
 Kaip be burnos... Aš kaltas. Bauskite mane!

Po teisės pamatais piktų puvėsių grybas kilo
 Ir edė kūną einančios gyvent tautos,
 Širdy prakeikiau šimtą kartų jį, bet lūpos neprabilo
 Ir atvirai nepasmerkė tiesos vyliūgų ir tarnų klastos.

Mačiau, kaip auga marmuro kolonos,
 Mačiau, kaip skęsta lūšnos sielvartų tvane,
 Mačiau, kaip vedat jūs bedugnėn milijonus,
 Ir nešaukiau: "Gana!" Aš kaltas! Taip. Sušaudykit mane...

1939. IV. 30.

AŠ ČIA - GYVA

Ieškojau tėviškės tamsioj naktyj, it kapas:
 - Kur tu, tėvyne, kur tu, Lietuva?
 Ar plaka dar skausme širdis sukepus,
 Ar tu gyva ar negyva?

Iškėliau, šaukdamas, rankas į dangų juodą:
 - Kur tu, tėvyne, kur tu, Lietuva?
 Ir kai parpuoliau, bėgdamas per gruodą,
 Atsakė man: - Aš čia - gyva!

- Aš čia - gyva, - po kojų tarė žemė,
 - Aš čia - gyva, - sūnau, ar nematai?
 - Aš čia - gyva, - palinkę ir sutemę
 Atsiliepė dangaus skliautai.

- Aš čia - gyva, - Dubysa subangavo,
 - Aš čia - gyva, - jai pritarė krantuos,
 - Aš čia gyva, - kaip aidas sudejavo
 Daina pagojuose aukštuos.

Ėjau klupau iš pirkios į pirkelę:
 – Kur tu, tėvyne, kur tu, Lietuva?
 Tik balsas tas man rodė tamsų kelią:
 – Aš čia – gyva, aš čia – gyva...

Kaip skausmo ašaros, mirgėjo žiburėliai...
 – Ar tu tenai, ar tu ten, Lietuva?
 Ir iš tamsos, ir iš nakties, ir iš šešėlių
 Atsiliepė: – Aš čia – gyva!

1940.

ŠAUKIU AŠ TAUTĄ

Šaukiu aš tautą, GPU užguitą
 Ir blaškoma, it rudenio lapus:
 Į naują vieškelį, į naują buitį,
 Kur niekad šiaurūs vėjai neužpūs.

Šaukiu lietuvi burtis prie lietuvio
 Ir gyvą širdį prie gyvos širdies,
 Kad tamsiame vidurnaktį nežuvę,
 Pakiltų rytmečiui gyventi ir žydėti!

Iš sutemų, iš prieblandų išeiikit,
 Uždekit naują ugnį širdyse,
 Vergams palikit vargo naktį klaikią! –
 Šaukiu aš, jūsų protėvių dvasia.

Šaukiu aš tautą, žemės pėdoj gyvą
 Ir vyturėlio rytmečio maldoj,
 Ir žydinčią, kaip žydinčių alyvų
 Panemunių sodybose žiedai.

Šaukiu pavasario pilkų vagų artoją, –
 Tegu lig saulės kyla jo daina.
 Tegu laukai, tegu miškai kartoja:
 „Gana tulžies, gana mirties, gana!..“

Šaukiu aš darbo rankų milijonus
 Įsupt naujam darbymečiui varpus...
 Į naujo džiaugsmo klėtis, naujo derliaus kluonus,
 Ne kalinio namus, ne liūnus, ne kapus.

Šaukiu vardu aš jūsų vargo žemės,
 Balsu piliakalnių, ir pievų, ir miškų:
 Nekeršykit, kad karštos kraujo dėmės
 Nekristų prakeiksmu ant jūsų vaikų vaikų!..

Šaukiu iš amžių: – ateities nevertas,
 Kas dabarties nedrįso tautai nešt,
 Kas posūnių žaizdas, širdy atvertas,
 Išdegino liepsna veidmainiškos ugnies.

Šaukiu balsu tėvų dievų ramovės
 Ir jūsų krikšto atgaila šviesia:
 – Stovėkit amžiais čia tvirti, kaip saulė
 stovi! -

Šaukiu aš, jūsų protėvių dvasia.

1941.

LIETUVA IŠ TOLO

Mylėsi Lietuvą iš tolo
 Visa širdim, visais jausmais, –
 Iš tolo meilė neparpuola
 Po balto marmuro namais.

Iš tolo ją kaip laimę šauksi
 Aušroj ir sutemų sapnuos,
 O ji praskrisdama kaip paukštė
 Tik skaudų ilgesį dainuos.

Regėsi ją kaip saulę skaisčią,
 Kaip kūdikio šventi sapnai,
 O ji gal vergės pančiuos vaikščios
 Ir slėgs ją sielvarto kalnai.

Tik ji tau bus saldi paguoda,
 Tik ji tau bus širdy gyva, –
 Balta baltųjų vyšnių soduos
 Senolių žemė Lietuva.

1944. VII. 20.

Tomas Venclova BERNARDAS BRAZDŽIONIS

Kritikas, žurnalistas, redaktorius, vaikų poezijos klasikas Bernardas Brazdžionis pirmiausia yra įžymus lyrikas, rašęs humanistinėmis, pilietinėmis ir religinėmis temomis. Jo kūryba – savitas ir individualus reiškinyms mūsų literatūroje, nors daugeliu atžvilgių ir susiliečiąs su lietuvių klasikinės poezijos (ypač Maironio) tradicija. Iš amžininkų Brazdžionį yra šiek tiek veikęs Vincas Mykolaitis-Putinas. Dar jaunystėje susipažinęs su XIX a. bei moderniosiomis Europos literatūros srovėmis, Brazdžionis patyrė tam tikrą vokiečių romantikų bei ekspresionistų įtaką (vokiečių poetų – Goethe, Heine – jis yra ir vertęs). Nesunku pastebėti jo sąlytį ar bent ryškias analogijas su prancūzų katalikų poetais – Charles Péguy, Paul Claudel. Tremtyje Brazdžionis studijavo ir anglų bei amerikiečių poetus (iš kurių, sakysime, Wystan Hugh Auden jis parafrazavo eilėraštyje „Skaičiai“). Tačiau svarbiausias jo įkvėpimo šaltinis yra Biblija (psalmės, pranašų knygos, Evangelija, Apreiškimas), homiletika, giesmės, įskaitant lietuviškuosius religinius bei liturginius tekstus, netgi šešioliktojo ir septynioliktojo amžiaus. Tai suteikia Brazdžioniui ypatingo originalumo, o drauge ir universalumo. Savo poezijoje, ypač ankstyvesniojoje, jis sukuria unikalų konservatyvios ideologijos ir naujoviško minties rūpesčio, archaiško ir modernaus žodžio lydinį, o vizijos platumu, poetiniu taurumu ir pakilumu, sugestyvia jėga, kalbos meistriškumu pralenkia daugumą savo amžininkų. Brazdžionis – poetas oratorius, pamokslininkas, šauklys, kreipijis į plačius skaitytojų sluoksnius, bandęs suvokti ir išsakyti esminius žmogaus, tautos bei žmonijos buvimo dėsningumus. Tremtyje jis pasirenka pranašo, tautos guodėjo, kelio rodytojo poziciją, kaip kadaise lenkų romantikai – Mickevičius, Slovackis, Krasinskis, Norvidas. Ši pozicija, dvidešimtajame amžiuje jau gal kiek anachroniška, jaunesniųjų išieivijos poetų bei kritikų kai kada būdavo ir nupeikiama, tačiau ji taip pat prisideda prie Brazdžionio savitumo, jo ypatingo statuso mūsų kultūroje.

Brazdžionio poetinis kelias pasižymi vientisumu, bet jį vis dėlto galima perskirti į du periodus, kurių ribą nustato pati istorija – į nepriklausomybės periodą ir okupacijų bei tremties periodą.

Ankstyvojo laikotarpio Brazdžionis žymiau nukrypsta į modernistinį eksperimentavimą, negu brandžiaisiais savo kūrybos metais, kada jis labiau laikosi tradicinio žodyno bei stabilių klasikinių eiliavimo formų. *Baltųjų dienų* Brazdžionis dar tik mokosi poetinio amato. Šiuo metu jis daug ką savinasi iš lietuviškojo simbolizmo, susišaukdamas ne vien su Putinu, bet ir su Baliu Sruoga, Faustu Kirša, nevengdamas abstraktokų metaforų ir šampų (*sutemų nokturnai, širdžių okeanai, šventieji aukurai*). Vietomis jo eilėraščiuose pasigirsta romanso ir operos intonacijos (*Flavija*), atsiranda retoriškų, sentimentalių gaidų. Bet jau ir čia ryškėja Brazdžionio individualumas. *Poeto autobiografija*, kuri yra tarsi visos jo lyrikos įvadas, vykusiai perlaužia socialinius motyvus per asmeninio suvokimo prizmę: kalbėdamas trumpomis kapotomis frazėmis, Brazdžionis sudaro gyvos, simpatingiškai naivios emocinės išpažinties įspūdį. Dažnai pro literatūrinės alegorijas prasiveržia gaivališkas religinis pergyvenimas, toks būdingas vélesniajam Brazdžioniui („Oremus“, „Pasimeldimas“). Nemažai vietos eilėraščiuose užima gamtos motyvai, lietuviško tra-

dicinio sodžiaus paveikslas, sklindinas jaukių detalių ir romantiško svajingumo („Tolimas kaimas“). Jau šiuo ankstyvuojamu metu Brazdžionio poezija pasižymi ypatingu skambumu ir muzikalumu, organiška ritmika, gausiais vidiniais rimais ir aliteracijomis; tradicinis maironiškas ketureilis gerokai atnaujinamas, pajvairinamas pauzėmis bei papildomais skiemenimis, o greta jo atsiranda ir sudėtingų strofų. Pastebėtina, kad labai anksti ima ryškėti du Brazdžionio poetinės semantikos centrai, svarbiausieji jo kūrybos archetipai – neregys ir keleivis: pirmasis simbolizuoja žmogaus egzistencinę vienatvę, užsisklendimą sielos gyvenime, vidinį susikaupimą, antrasis – kūrybinį nerimą, nesibaigiantį transcendentinės būties ieškojimą.

Moderniausiuoju Brazdžionio rinkiniu laikytinas *Amžinas žydas*, kuriame poetas ieško savo kelio, nevengdamas rizikingų, anuomet net šokiruojančių eksperimentų. Kaip savo metu pastebėjo Juozas Ambrazevičius (Brazaitis), jo poetikoje šiuo laikotarpiu susilieja trys heterogeniškos srovės: emocinė ir gamtinė simbolika, charakteringa ne vien Brazdžioniui, bet ir Kossu-Aleksandravičiui, Inčūrai, Santvarai; urbanistinė civilizacinė simbolika, artima keturvėjininkams ir netgi trečiafrontininkams (su kuriais Brazdžionis tuomet turėjo ir kai kurių asmeninių ryšių); pagaliau krikščioniškųjų Rytų ir Biblijos simbolika, išskirianti Brazdžionį iš kitų poetų, suteikianti jam nepakartojamą antspaudą. Daug vietos eilėse užima liturginė atributika, Senojo Testamento ir Evangelijos vaizdiniai, netgi tiesioginės citatos. Tipiškas Brazdžionio eilėraštis virsta modernia psalme ar himnu, paremtu konfliktais, dramatiškomis priešpriešomis. Poetas aprėpia didžiulę religinių jausmų gamą, aštriai atvaizduodamas žmogaus ypatingumą visatoje, jo būties paradoksalumą bei kontrastingumą – nuo vienatvės, abejonės, siaubo per protestą ir maištą, nusižeminimą ir atgailą ligi pagarbinimo. Jis skiriasi nuo ankstesniosios lietuvių religinės poezijos (Baranausko, Maironio, Jakšto), nes įtraukia į dvasinių meditacijų srautą netikėčiausius, iš pažiūros atsitiktinius elementus, kalba laisvai, nevaržomai, netgi drastiškai ir groteskiškai:

*Nueisiu pėsčias į Čenstakavą,
Pėsčias į šventą vietą.
Aš vienas chamas, aš vienas nusidėjėlis,
Aš vienas juodas ant šio balto svieto.
(„Harakiri“)*

Religinės temos Brazdžionio pateikiamos gaiviai ir naujai, su pirmapradžiu atvirumu, derinant aukštą emociją su prozaizmais, neretai liaudiško primityvo tonu („Jos mylimo baladė“, „Ką sakė mūrininkas Jėzui tą naktį“). Linkdamas į ekspresionizmą ir net savotišką siurrealizmą, poetas naudoja maldos intonacijas, litanijų bei suplikacijų ritmus, atėjusius iš senojo lietuviško sodžiaus religinės praktikos, nevengia sintaksinių archaizmų, netgi barbarizmų, atskambančių tarsi iš senos maldaknygės ar giesmyno (čysta, dūšia, minyška, mostys). Ironija ir satyra jo eilėraščiuose kai kada primena Juozą Tysliavą ir Tefofilį Tilvytį; kartkartėmis ji net įgyja parodijos ir burnojimo atspalvį. Tačiau rinkinyje nestinga ir lengvų humoristinių miniatiūrų („Eilėraštis Nidoje“), ir grakščių, tobulų poetinių vaizdų:

Apie viską dainavome,
 Apie viską kalbėjome –
 Ir apie gyvą laisvę laisvėje
 Ir apie mirusią, numirusią kalėjime.

Ir buvo džiaugsmas didelis,
 O didis, neapsakomas, –
 Gražia žvaigžde žvaigždžių takuos virpėjo
 Kiekvienas atomas.

Užmigo saulė
 Baltose vyšniose,
 Kažin kas paėmė gražiai
 Ir išnešė ir išnešė.
 („Apie išneštą saulę“)

Brazdžionis ypatingai jautrus muzikiniams, akustiniams įspūdžiams. Tačiau ir čia matyti jo individualybė. Jis „instrumentuoja savo poeziją ne muzikinio įvairumo, bet muzikinio vienodumo, monotonijos principu. Tas pasikartojęs leitmotyvas turi išskirti Brazdžionio poetinę kalbą iš šiaip kasdieninės kalbos“ (J. Brazaitis). Eilėraščiuose ryškėja retoriniai konstrukcijos dėsningumai: gausu klausimų, sušukimų, jausmingų pakartojimų, laipsniavimo, netgi tautologijų („Ar tu“, „Gėlės miršta“). Rašoma laisvais ritmais, dažnai laužytais sakiniais, vartojant stiprų garsoraštį, kartais pereinant ir į beprasmę kalbą pagal lietuviškųjų sutartinių ir greitazodžių modelį.

Brandžiuosiuose rinkiniuose *Krintančios žvaigždės, Ženkilai ir stebuklai, Kunigaikščių miestas* Brazdžionio balsas praskaidrėja ir sutvirtėja. Atsisakęs paviršutiniško epatažo, poetas dabar gvildena religines ir filosofines temas aiškiai, išbaigtai ir giliai, su klasikiniu įtaigumu. Daugelis šio laikotarpio eilėraščių („Gaudė gražios girios“, „Mes neturime namų“, „Pavasario varpai“, „Mėnulio spindulys“, „Per pasaulį keliauja žmogus“, „Mes kaip žiedas“, „Žemė“, „Anno Domini“, „Requiescat“, „Neregio elegija“) įeina į lietuvių lyrikos aukso fondą. Kaskart tikslingesnė tampa konstrukcija, kondensuotesnė poetinė kalba. Brazdžionis įvaldo diametraliai priešingas intonacijas, nepaprastai plačią poetinės kalbėsenos skalę: jo eilėse girdėti graudus rūstumas ir eleginė giedra, dinamiška ekspresija ir ramus susimąstymas, kaltinimas ir malda, apokaliptinė pranašystė ir melancholiška paguoda. Kūryboje ima vyrauti dvi temos. Pirmoji jų – žmogaus egzistencinė kelionė, organiška žmogiškojo esimo dinamika: trapumas ir taurumas, susvetimėjimas ir autentiškumas, menkumas ir didybė. Žmogaus ontologinė mįslė dažniausiai sprendžiama religiniais terminais, atskleidžiant jo įsišaknijimą būtyje ir veržimąsi į nepasiekiamą Tiesą, jo laikinumą ir jo išlikimą metafiziniame pasaulyje anapus mirties. Antroji tema – iškrypusios XX amžiaus civilizacijos pasmerkimas, artėjančios pasaulinės katastrofos vaizdai. Čia Brazdžionis susiliečia su kitų šalių ir tautų poetais katastrofistais, ypač su ankstyvuoju Czesławu Miłoszu. Jo patosas nukrypsta prieš karus, tironijas, prieš visuomenės sumaterialėjimą ir fariziejiškumą. Europos krizė suvokiama transcendentinėje, eschatologinėje

plotmėje, kaip bręstančio kosminio perversmo, pasaulio žlugimo ir atsinaujinimo ženklas. Šiuose eilėraščiuose („Ženklių psalmė“, „Girkite Dievą“, „Žmogaus stebuklas“, „Melas“, „Paskutinis pasmerktojo myriop žodis“) poetas neretai pasiekia tikrą biblinę stiprybę ir didingumą. Jo tonas tampa drauge iškilmingas ir pajuokiantis, čaižantis, sarkastiškas:

*Praeis respublikos, praeis monarchijos, praeis kompartijos ir diktatūros,
Praeis pasaulis visas negražus,
Ir bus pajudintos dangaus galybės, grius namai ir mūrai,
Ir mano pragaištingas pranašavimas pražus.*

*Šnipai, diktatoriai, karaliai, prezidentai,
Šventų tautų šventieji jogai, kruvinų karų kariai,
Laivai ant marių, tankai kontinente
Paskęs paskiausioje taurėj.
(„Girkite Dievą“)*

Didelę vietą šio laikotarpio Brazdžionio kūryboje užima įtemptų, dažnai skaudžių religinių pergyvenimų motyvai („Aušrinės ugnys“, „Agnus Dei“, „Kristaus paieškojimas“, „Nelaimingi miestai“, „Gyvenimo nostalgija“, „Kristus ir Jeruzalės moterys“), biblinio Izraelio vaizdai, išradingai suartinami su lietuviškomis realijomis („Izaoko malda“, „Jeruzolima“, „Sulamita“, „Betlehem“, „Javų alegorija“). Daugelyje eilėraščių viešpatauja visa apimantis religinis jausmas:

*Dar niekad taip nesimeldė vargonai,
Ir niekad neplaukė tokia skliautų giesmė...
O Viešpatie, o Viešpatie, kaip milijonai,
Nevertas prieš Tave aš pult esmi.
[.....]
Nuo šalto grindinio lig žydinčių vitražų,
Nuo žemės ligi saulės, lig dangaus
Visų tautų, visų namų, visų bazilikų Tau maža
Vienoj giesmėj Tau vieną garbę gaust.
(„Fuga Florencijos San Croce“)*

Visuomeniniuose eilėraščiuose Brazdžionis ima susimąstyti apie tautos istoriją ir likimą, jos nelaimes, bet taip pat atsparumą („Lietuvos motina“, „Jaunystės vainikas“). Vienas gražiausių jo pilietinės ir istoriosofinės poezijos pavyzdžių yra fragmentinė giesmė „Kunigaikščių miestas“, kur atsikreipiama į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas, prisimenamas ne tik jos klestėjimas ir galia, bet ir tautinė bei religinė tolerancija;

*– Mes Aleksandras Vytautas dangaus malone
Širdingai sveikinam šiam Šventaragio klony
Visus, kas turi gerą valią, taikų būdą –*

*Lietuvj, rusq, žydq, vokietj ar gudq,
Žemaitj, létq kaip meška, kalboj tiesmūkq,
Aukštaitj, gyvq kaip midus šnekutis, dzūkq...
(„Dovanos“)*

Brazdžionio žodynas, sintaksė ir eilivimas gerokai pakitėja. Jis nutolsta nuo simbolistinių ir futuristinių klišių; vaizdų ir intonacijų sandūros jau nebėra tokios griežtos ir prieštaringos, sumažėja paradoksų, parodijinių elementų (nors satyriniai motyvai, ironija ir autoironija išlieka). Dabar poetas labiau mėgsta apibendrinimus, kategoriškus sprendimus, didaktiškas priešpriešas, kreipinius, paraginimus, pagraudenimus, kiek archaiškas alegorijas. Deklamacinis žodis, visada nukreiptas į adresatą, suartina jį su viduramžių ir baroko poetais, su pasauline ir lietuviškąja homiletikos tradicija, su Donelaičiu, Baranausku, Valančiumi, ir labai ryškiai atskiria nuo daugumos amžininkų, linkusių operuoti elipsėmis ir pustoniais. Brazdžionio simboliai palyginti negausūs, bet išraiškingi (paukštis, medis, rožės, vasarojus, žvaigždės); eilutės nelygaus ilgio, laisvai ir efektingai banguojančios, kartais nervingos ir trūkčiojančios; ypač krinta į akis išskaičiavimai, anaforos, etimologinės figūros. Pasitaiko ir alogizmų, ir žaidimo eksromptais („Laimės namelis“).

1939–1940 metais Brazdžionis pasiekė poetinio brandumo viršūnę. Deja, kaip tik tuo metu pradėjo išsipildyti jo apokaliptinės pranašystės.

Iš knygos: Tomas Venclova, *Vilties formos*, 1991

Salomėja Nėris

*Štai kur poetinio stebuklo
paslaptis: iš mūsų pačių
paima poetė mūsų jausmą
ir gražina jį mums
nušlifuoatą, apvalytą nuo
kasdienybės apnašų, gražina
mums kaip brangakmenį,
šviečiantį būties gilumu ir
pergyvenimo tiesa.*

Justinas Marcinkevičius

Salomėja Nėris (1904–1945) – didžiausia lietuvių lyrikė, subtiliausiai perteikusi moteriškąjį pasaulio jutimą, gyvenimo džiaugsmą ir skausmą. Gimė 1904 m. lapkričio 17 d. Kiršuose (Vilkaviškio r.), valstiečių Uršulės ir Simono Bačinskų šeimoje. Vaikystėje mėgo liaudies dainas ir pasakas. Mokėsi Alvito pradžios mokykloje, Marijampolės progimnazijoje, paskui – Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijoje. Anksti atsiskleidė gabumai literatūrai, dailei, gimnazijoje redagavo ateitininkų laikraštėlį *Ateities žiedai*. 1921 m. pradėjo siųsti eilėraščius į Kaune leidžiamą *Tėvynės sargą*. Rašė dienoraštį, dažnai būdavo nepatenkinta savimi, svajojo apie kilnų ir prasmingą gyvenimą, norėjo aukotis žmonėms kaip Kristus, bet žmonių vengė, buvo uždara ir melancholiška. 1924 m. Salomėja Bačinskaitė įstojo į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos mokslų fakultetą, pasirinko lietuvių literatūros istorijos specialybę, kuriai dar priklausė vokiečių kalba ir literatūra, pedagogika ir psichologija. Įsitraukė į Vinco Mykoliaičio-Putino organizuojamas jaunų literatų sueigas, susipažino su dideliu būriu meno žmonių (Jonu Griniumi, Juozu Paukšteliu, Ignu Petrušaičiu, Juozu Grušu, Liudu Gira, Juozu Keliuočiu, Emilija Kvedaraite, Jadvyga Laurinavičiūte ir kt.), skaitė savo poeziją, kuri visiems darė didelį įspūdį, lankė parodas, koncertus, spektaklius, kino teatrus, mėgo pasaulinės literatūros klasikų, atmintinai mokėsi poeziją. 1926 m. dienoraštyje rašė: „Visa, kuo ir kam aš gyvenu, yra menas. Jis kaip saulė gaivino mane nuo lopšio dienų. [...] Šioji saulė nušvies mano gyvenimo skeveldras, ir jos ne mažiau gražios ir brangios man bus. Kiekviena šukelė, spindulio atgavinta, nauja saule visam pasauliui spindės.“ Pradėjo bendradarbiauti Griniaus redaguojamoje *Ateityje*, kur

atrinkdavo debiutuojančių poetų eiles (tarp jų ir Brazdžionio, Miškinio, Aisčio). Ilgėjosi didelės meilės, kankino nusivylimai ir abejonės, tačiau viską nustelbė jaunatviškas tikėjimas gyvenimu ir laime – tai akivaizdu pirmajame rinkinyje *Anksti rytą* (1927). Kritikai debiutinę poetės knygą vienbalsiai išgyrė, pabrėždami minties vaiskumą, fantazijos žaismą, eiliavimo lengvumą, stiprų muzikinį pradą, dainingumą. Nors šiek tiek jautėsi Maironio, simbolistų (Vinco Mykoliaičio-Putino, Leono Skabeikos), impresionistų (Balio Sruogos, Kazio Binkio) įtaka, vis dėlto Salomėja Nėris prabilo unikaliu balsu, iškart subūrė savo skaitytojų ratą ir pateko į lietuvių poezijos elitą. Gira (E. Radzikauskas) recenzijoje rašė: „Tokių smagių, tokių jaunų, tokių malonių knygų, taip kupinų nedirbtino jausmo ir tikrosios poezijos požymių, iš liet. poetų, kurie vos pirmąjį dar savo rinkinėlių leidžia, nuo

K. Binkio ‚Eilėraščių‘ neteko mums skaityti. Tik Nėris už aną ‚Eilėraščių‘ Binkį daug tvirtesniu žingsniu ir su labiau suderinta lyra į poezijos vieškelį išėjo. Vidujinio harmoningumo, savaimingumo ir formos meistriškumo žvilgsniu Nėris griežtai prašoko visus pirmąsyk pasireiškusius mūsų poetus. S. Nėris – tikrai nauja ir nemaža jėga mūsų literatūroj. Jėga sveikintina, nes ne tik ne maža, bet ir giliai kultūringa ir nebijanti pasakyti savo žodį.“

Eilių savitumas reiškiasi visišku pasiklovimu savo moteriškuoju aš, jaunatvišku veržlumu, drąsia meilės jausmo adoracija, lakia ir glausta eilute, tapybiškais vaizdais, muzikaliu aliteracijų bei asonansų sąskambiu, netikėtomis ir taikliomis asociacijomis:

Anksti rytą parašyta
 Daug naujų skambių vardų –
 Versiu knygą neskaitytą
 Nuo rytų lig vakarų.
 [...]
 Anksti rytą baltos laumės
 Laimę lėmė man jaunai –
 Ir išbūrė, ir nulėmė
 Jauna būti amžinai.
 („Anksti rytą“)

Meilės romanas su vedusiu profesoriumi šveicarų Juozu Eretu, imponantiška asmenybe, trukęs kelerius metus, nuteikė miesčionišką Kauno visuomenę ir bažnyčių prieš Salomėją Nėrį, kuri 1928 m. baigusi universitetą išsiunčiama mokytojauti į tolimą užkampį – Lazdijus. Čia ji jautėsi tremtinė, atstumtoji. Brendo keršto ir drąsaus akibroko poreikis. Po dvejų ilgų ir nuobodžių mokytojavimo metų Lazdijų gimnazijos direktorius kunigas Jonas Starkus pasiūlė išvykti į užsienį patobulinti vokiečių kalbos. 1929 m. dalį vasaros Salomėja Nėris praleido Vienoje, kur susibičiuliavo su kairiųjų pažiūrų menininkais Kaziu Boruta, Vladu Ladu Serbenta ir Broniumi Zubricku. Šie rodė jai socialinius didmiesčio kontrastus – prabangą ir skurdą, aiškino išnaudotojiškos ekonomikos dėsnius, teigdami, kad didysis menas negalys būti abejingas neteisybei ir melui, kad poetas turys būti kartu su skriaudžiamaisiais. Salomėja Nėris susižavėjo šiomis idėjomis ir drąsiais, anarchistiškai nusiteikusiais bernais, vieną jų įsimylėjo, o tie taip pat liko patenkinti laimėjimu – žinomiausią ateitininkų poetę patraukė į savo pusę.

Po atostogų Salomėja Nėris grįžo labai pasikeitusi. Naujos jos nuotaikos, ryžtingas nusiteikimas keisti savo poeziją ir gyvenimą atsispindėjo antrajame poezijos rinkinyje *Pėdos smėly* (1931). Abstraktūs pirmosios knygos kontrastai tarp beribių erdvių ir mažos širdies antrajame rinkinyje peraugo į konkrečias dramatiškas įtampas, paaštrėjo lyrinio subjekto santykis su pasauliu, pasigirdo nusivylimo ir priekaištų („Tremtinio Lietuva“, „Sudeginkit mane“), ryškus laikinumo ir mirties motyvas („Kaip žydėjimas vyšnios“, „Nebark manęs!“, „Tokios tolimos“, „Vasara praėjo“, „Rudenio ašara“, „Beržas“), meilės tema suskambo dramatiškesne romano gaida („Pabučiavimas“, „Valkata“, „Kur baltos statulos“, „Prieblandos ir snaigės“, „Kada manęs nebus“, „Tu taip toli“, „Baltoji poema“, „Skausmas“, „Raudona rožė“, „Per greit prarasta“), atsirado nauji pažeminimo, socialinės neteisybės paveikslai („Vienos bare“, „Pilkajam broliui“), sudėtingesnė tapo eilėraščio struktūra. Kritikus sužavėjo poetės gebėjimas didelius egzistencinius išgyvenimus

perteikti trumpu poetišku aforizmu, jausti gyvenimo trapumą ir stebuklingumą. Vaižgantas rašė: „Lyg šilkinu siūleliu ir biseriniais poterėliais išsiuvinėti vaiždeliai, miniatiūros, už kurias tačiau tenka mokėti kaip už didelius paveikslus.“

Išleidusi rinkinį *Pėdos smėly* ir sulaukusi palankių recenzijų, Salomėja Nėris pasijuto per mažai nustebinusi, todėl ruošė tikrą provokaciją – 1931 m. gegužės mėnesį išėjo penktasis *Trečio fronto* numeris, kuriame buvo trys jos eilėraščiai ir pareiškimas. Pareiškimą-prašymą atleisti iš darbo Salomėja Nėris nunešė gimnazijos direktoriui tuoj po žurnalo pasirodymo. Poetė išties visus nustebino, tačiau tik poelgiu, ne eilėmis. Rašyti avangardistine réksminga poetika jai, subtiliai lyriškai, nesisekė: eilėraščiai panėšėjo į eiliuotą publicistiką, prikištą trafaretinių klišių. „Man truputį gėda dėl savo eilėraščių, kad jie tokie mizerni. Reikėjo, kad labiau subręstų. Sunku taip iš karto save perdirbti“, – teisinosi laiške Antanui Venclovai.

Metusi mokytojos darbą Salomėja Nėris persikėlė į Kauną, tikėjosi kairiųjų materialinės paramos ir svajoto tapti laisva menininke, tačiau iš to nieko neišėjo. Teko pačiai manytis, kaip toliau gyventi. Ji ėmėsi vertimų iš vokiečių ir prancūzų kalbų, bet pragyventi iš honorarų buvo neįmanoma, poetė atsidūrė ties skurdo riba. Išgelbėjo Mykolaitis-Putinas, pasiūlęs įsikurti savo bute ir mokytį vokiečių kalbos jo dukterėčią. Taip Salomėja Nėris vėl atsidūrė tarp meno ir mokslo žmonių – pas profesorių lankėsi šviesuomenės elitą, Mykolaičių šeima eidavo į pobūvius ir vakarones. Vincas Krėvė Salomėjai Nėriai pasiūlė bendradarbiauti universitete leidžiant lietuvių tautosaką, kuria poetė rimtai susidomėjo. Tačiau gyventi kaip išlaikytinei nebuvo smagu, ir Salomėją Nėrį globojęs kunigas Mykolas Vaitkus pasiteiravo, ar ji nenorėtų grįžti į gimnaziją. Apsisprendusi teigiamai Vaitkui padedant gavo mokytojos vietą Panevėžio gimnazijoje. Nors mokytojos darbo taip ir nepamėgo, bet galėjo gyventi savarankiškai, atsidėti kūrybai. 1935 m. išėjo trečiasis jos poezijos rinkinys *Per lūžtantį ledą*, dedikuotas tragiškai žuvusiems lakūnams Dariui ir Girėnui. Jame dominuoja platus mostai, veržlus sakalų įvaizdis, jūros, bangų, žuvėdros, lūžtančio ledo metaforos, perteikiančios lyrinio subjekto prieštaringų emocijų skalę, dinamišką aktyvumą, norą per audras ir pavojus realizuoti save, pasiaukoti prasmingoje kovoje, dvasiškai apsivalyti. Šalia iki tol vyravusio „aš“ atsiranda bendrinis „mes“, kartais kalbama brolių, draugų vardu – kairiųjų pamokos nedingo be pėdsakų. Salomėja Nėris šiame rinkinyje prakalbo daug įtaigesne, pagaulia retorika, tvirtai komponavo eilėraščių mintį.

Panevėžyje, kur ją globojo Didžiulių šeima, poetė susipažino su vietos menininkais, tarp jų ir su skulptoriumi Juozu Buču. Įsiliepsnojo didelė ir ilgai laukta meilė. „Nejaugi ji man skirta? Nuo šio lapkričio 8 d. vakaro aš gyvenu kaip sapne“, – rašė dienoraštyje. Laimingi kartu sutiko 1936-uosius, įsigijo sklypą namui Palemone, rudenį išvyko į Paryžių (gavo kūrybinę stipendiją), kuriame civiliškai susituokė gruodžio mėnesį. Laimingi Prancūzijoje gyveno ir kūrė dar pusmetį. Vasarą grįžo į Lietuvą, rudenį Salomėja Nėris pagimdė sūnų. Jį augindama, rengė naują knygą *Diemedžiu žydėsiu*, kuri pasirodė 1938 m. gegužę.

Palyginti su rinkiniu *Per lūžtantį ledą*, tai visiškai kitokios nuotaikos knyga. Joje dvelkia dvasine ramybe bei išmintinga pusiausvyra. Dingęs nepasitenkinimo apmaudas, nuskaidrėjusia mintimi kontempliuojama būties paslaptis ir pasaulio grožis, kuris darosi vis brangesnis nujauciant karą ir negandas. Tūkstantmetė tautos išmintis, kurią Salomėja Nėris atrado liaudies kūryboje, įsigėrė į pasaulio matymą bei jutimą, tapo eilėraščio filosofine potekste, slypinčia už poetinių vaizdų. Vaizdai komponuojami tautosakiniu paralelizmo principu, perteikiančiu universalias gimimo, gyvenimo, mirties, prisikėlimo kategorijas.

Žmogaus ir gamtos ryšys yra amžinas, žmogus – gamtos dalis. Žmogaus gyvenimas – tai pavasarinis žydėjimas, trumputis, bet nepaprastas stebuklas. Tai turime jausti ir atminti kiekvieną akimirką. Įstabios minties ir vaizdo koncentracijos pasiekta akvarelinėse miniatiūrose „Diemedžiu žydėsi“, „Alyvos“, „Rudenio arimuos“, „Saulės kelias“, „Aš nenoriu mirti“. Tai ne tik Salomėjos Nėries, bet ir lietuvių poezijos šedevrai. Knygoje dominuoja trumputis, lakoniškas eilėraštis, kuriame telpa viskas – susimąstymas, meilės išgyvenimas, realus gatvės piešinys („Dvi dešimtį sū“), senelės prisiminimas („Senelės pasaka“), šviesi gimtinės vizija („Visur aš ją matau“). „S. Nėris ima rašyti tik tada, kai jos sieloje subręsta kažkoks vidinis įvykis, kai sąmonę užlieja viena stipri banga. Kad ir į kokias mažas atkarpėles poetė dalytų šį įvykį, jis vis vien atsiveria visas“, – rašo Vytautas Kubilius. Brandžiausiame rinkinyje sutelkta ir aukščiausiu lygiu meniškai realizuota visa ankstesnė vaizdo kūrimo, minties koncentracijos, eiliovimo tobulinimo patirtis.

Siūloma literatūra: Salomėja Nėris, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1984; Liudas Gira, „Salomėjos Nėries debiutas“, in: *Salomėja Nėris literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Vytautas Rakauskas, Vilnius: Vaga, 1981; Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika*, Vilnius: Vaga, 1989; Viktorija Daujotytė, *Salomėja Nėris: gyvenimo ir kūrybos skaitymai*, Kaunas: Šviesa, 1999; Viktorija Daujotytė, *Salomėja Nėris: fragmento poetika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

Salomėja Nėris

DIEMEDŽIU ŽYDĖSIU

Ir vienąkart, pavasari,
Tu vėl atjosi drąsiai. –
O mylimas pavasari,
Manęs jau neberasi – –

Sulaikęs juodbėrį staiga,
Į žemę pažiūrėsi:
Ir žemė taps žiedais marga...
Aš diemedžiu žydėsiu – –

Panevėžys, 1936. III. 3

TU NUBUSI

Tu nubusi vidury nakties. –
Miško vėjai su tavim kalbės.
Ir beržai rankas į dangų ties
Sveikint gerves, grįžtančias gulbes.

O pavasaris žarstys žvaigždes
Ir tvoras ir pavartės vartys. –
Pro skylėtas baltas paklodes
Kils ir šiaušis dirvos varputys.

Paskutinį smūgį iš peties
Gaus žiema. Ir nemunėliai plauks.
Tu nubusi vidury nakties. –
Tai gimtoji žemė tave šauks.

Palemonas, 1938. III. 8

SAULĖS KELIAS

Žiūrėk – mum saulė kelią
Vaivorykštėm nudažo,
Mus pusnuogius apkloja
Ji šilko spinduliais –

Nušviesk ilgai, saulele,
Gyvenimą mūs gražų! –
Paskui naktis akloji
Ties jūra nusileis...

Palemonas, 1937. VIII. 23

ALYVOS

Manęs dar nebuvo, –
Alyvos žydėjo – –
Manęs nebebus jau, –
Jos vėlei žydės. –
Ir kris jų lapeliai
Nuo saulės ir vėjo –
Kaip smėlio saujelės –
Ant mano širdies – –

Panevėžys, 1936. III

BALTAS TAKELIS

Žiūrės ten mama pro langelį,
Kai vakaras pievoj garuos. –
O paruge baltas takelis
Ilgai akyse tavaruos.

Tai krimsies, kam tuomet bareisi...
Paguosti tavęs negaliu – –
Juk aš niekad nepareisiu
Pro paruges – baltu keliu.

Paryžius, 1937. IV. 22

AŠ NENORIU MIRTI

Amžius tu šlamėsi,
 Šilkalapi uosi. –
 O naktim žvaigždėtom
 Vasaros šiltos
 Tyliame pavėsy,
 Kai šakom sūpuosi,
 Šimtąkart girdėtą
 Meilę čia kartos. –

Aš nenoriu mirti
 Nei žemelėj pūti, –
 Aš gyventi trokštu
 Su tavim drauge! –
 Aš nenoriu mirti! –
 Geriau uosiu būti,
 Šaltu akmens bokštu,
 Mažyte sraige.

Palemonas, 1937. VIII. 23

SAULĖS KŪDIKĖLIS

Ūžia girios, ūžia
 Pasaką slaptingą, –
 Skambančiam gegužiui
 Pasakų nestinga.

Ažuolai galingi
 Kužda ažuolams čia. –
 Girgžda beržo lingė,
 Ir lopšinė šlamščia.

Ne jauni dagiliai
 Sparnelius pakėlė, –
 Vėjai supa tyliai
 Saulės kūdikėlį.

Saulės auksaplaukis
 Krykščia man ant kelių. –
 Ir kartoja laukas
 Džiugesį vaikelio.

Panevėžys, 1936. V. 22

BENAMĖS VARNOS

Sulaikę žadą mes praslinskim
 Pro juodus žiežulos namus. –
 Ten stagarai nuo vėjo linksi, –
 Ten plūsta mus, ten keikia mus.

Benamės varnos nusileido
 Ties jau geltonu kaštanu. –
 Džiovink man ašarą nuo veido
 Tu savo lūpų karštumu.

Tylus kuždėjimas beskausmis
 Rudens lapelių skinamų. –
 O kas prakalbina, kas priglaus mus
 Tikrus našlaičius – be namų?

Vai, lanksto laužo laibą vyšnią
 Vakaris vėjas neramus. –
 Jau niekad, niekad mes negrišim
 Į juodus žiežulos namus.

Palemonas, 1937. XI. 16

NEPAŽIŪSTAMAI DRAUGEI

Tu mane myli? Tu manai,
 Kad aš labai, labai kažin kas?
 Brangioji mano! – Nežinai,
 Kaip aš į nuodėmes palinkus!

Jaunystė švaistėsi žaibais. –
 Nūnai jau vasara nunoko. –
 Tu gal stebėsi labai,
 Kad aš gyvent lig šiol nemoku?

O mane laimė guodė jau
 Ir baudė, nubaudė ne sykį. –
 Gyvenimą juk nuodijau –
 Tą našlaitėlį pavainikį.

Su ja prasilenkiu dažnai
 Ir kankinuos tada paklaikus. –
 Brangioji mano! Nežinai,
 Kokia iš manęs vėjo vaikas!

Panevėžys, 1936. I. 20

MAŽOJI MANO GEIŠA

Ten linksta vyšnių šakos,
Baltais žiedais ten lyja. –
Ten skaisti saulė teka. –
Ten mirti nieks nebijo. –

Mažoji mano geiša,
Baisu – kokia rami tu!
Tylioji mano geiša,
Lyg statula granito.

Tavo skruostai dažyti,
Sakytum skausmas mirė. –
O ne! Jį nužudyti
Tegali charakiri.

Tau niekas dar nesakė,
Tu niekur negirdėjai,
Jog tavo Nagasaky
Jau kyla Prometėjai?

Mažoji siauraake,
Sugriaus ir tau vergiją! –
Raudonai saulei tekant,
Numirti jie nebijo.

Panevėžys, 1936. III. 14

DVIDEŠIMTI SŪ

Ruduo Paryžiu. – Šlapia. –
Bulvaruose šviesu. –
„Štai, gėlės! Gražios! Kvepia!..
Tik dvidešimti sū!

Čia baltos, čia raudonos –
Taip mėgiamos visų. –
Nevalgiau šiandie... Ponai!
Tik dvidešimti sū!“

Šalti lašai sruvena
Nuo sulytų kasų. –
„Oi, pirkit, ponai mano,
Tik dvidešimti sū!“

Palauk!.. nors tu, bent vienas
Neužsikimšk ausų!
Stimpu čia visą dieną
Už dvidešimtį sū –

Nuvargę stingsta pirštai,
Ir akyse tamsu – –
Gyvenime! Aš mirštu –
Dėl dvidešimties sū!“

Paryžius, 1937. I. 14

MANO VAIKELIS

Brydė rugiuose – ne žvėries, –
Ant katinėlio kam baries?
Tai baltaplaukis mano vaikelis!
Kur tu iries?

Dėl aguonėlės raudonos,
Rugių gėlėlės mėlynos
Toli paklydo mano vaikelis
Baltuos miškuos.

Jam apie duoną jie dainuos,
Pasaulio sielvartą dėl jos. –
Bet nesupranta mano vaikelis
Rugių dainos.

Jam pilna žemė spindulių,
Margų drugelių ir gėlių. –
Skraido, plasnoja mano vaikelis
Pats drugeliu.

Ir... sudraskyta aguona,
Gėlė nuvytus mėlyna. –
Sukniubęs rauda mano vaikelis:
Gėlių gana!

Paryžius, 1937. IV. 2

MOTUTĖS AŠAROS

Supa, supa kūdikėlių
Motina ant rankų. –
Bėkite tolyn, šešėliai, –
Spinduliai telanko!

Spindi ašaros motutės
Obelių žieduose: –
Auk, vaikelį, būk didutis, –
Mamą pavaduosi.

Panevėžys, 1936. V. 1

SENELĖS PASAKA

Apšerkšniję mūsų žiemos, –
Balta, balta – kur dairais. –
Ilgas pasakas mažiems
Seka pirmą vakarais.

Apie klaidžią sniego pūgą,
Saulės nukirptas kasas. –
Apie žąsiną moliūgą,
Kur išskrido į dausas. –

Apie vilką, baltą mešką,
Burtus, išdaigas velnių, –
Apie vandenį, kur teška
Iš sidabro šulinių.

Apie trečią brolių Joną –
Koks jis raitelis puikus,
Apie Eglę – žalčio žmoną,
Medžiais paverstus vaikus.

Kaip našlaitė nusiminus
Grįžo tuščiomis atgal...
Brenda pušys per pusnynus
Ir išbrist niekaip negal. –

Pusnynuos nykštukai miega.
Aukso žuvys po ledu. –
Bėga ragana per sniegą,
Nepalikdama pėdų.

Našlaitėlė gero būdo. –
O jos pamotė pikta...
Bet... senelė užsūnūdo. –
Ir jos pasaka baigta.

Paryžius, 1937. I. 2

ATLANTO NUGALĖTOJUI

Vandenyno demonai nubudo, –
Gena, gaudo plieno paukštį baltą.
Alpdamas girdi staugimą gūdų, –
Tai mirtis... Junti jos kvapą šaltą.

Tau sparnus ledų ledai sukaustė,
Žvarbios vėtros širdį surakino. –
Tai gamta sujudo keršyt, bausti, –
Kam išplėšei mįslę vandenyno.

„Skriski, sakale, per kaukiančią bedugnę!“ –
Daug balsų per naktį nuaidėjo. –
„Šalame! – Gyvybės nešk mums ugnį!“ –
Silpnajėgiai šaukias Prometėjo.

Ir mirties ledinės nepabūgęs,
Plieno paukštis per bedugnę skrenda.
Tegu audra, tegu vėtra stūgaus! –
Jis pasieks gimtosios žemės krantą!

Panevėžys, 1935. X. 14

VISUR AŠ JĄ MATAU

Visur aš ją matau
su kūdikiu ant rankos,
Apstulbusiom akim
ir padrikais plaukais.
Gal rudens naktis
ant vėtrų žirgo trankos, –
Gal plieno giltinė
ją vejasi laukais.

Spygliuotos pertvaros,
nei sprogstančios granatos,

Nei kaukianti mirtis –
 jos nieks nesuturės.
 O kelias tolimas –
 nè akys neužmato –
 Pro dujų debesis,
 per sielvarto marias.

Ir nesustos jinai
 prie naujo smėlio kapo,
 Ir niekam neįsmeigs
 kryželio ji kuklaus. –
 Ir žengs ji per kapus, –
 be atvangos, be kvapo, –
 Ir prie širdies arčiau
 mažytį savo glaus.

O juk ateis diena,
 kad nebegaus patrankos. –
 Ir gėdos kruvinos
 pasauliui bus gana. –
 Aš ateitį regiu –
 su kūdikiu ant rankos –
 Šviesiom, šviesiom akim
 ir džiaugsmo šypsena.

Paryžius-Palemonas, 1937

RUDENIO ARIMUOS

Žarsto baltą smėlį
 Širvinta nurimus. –
 Rymo ramunėlė
 Rudenio arimuos.

Viesulai padaužos
 Jau sparnus pakėlę, –
 Tai blaškys ir laužys
 Lauko ramunėlę.

Kam viena likai tu
 Rudenio arimuos? –
 Akmenėlius skaito
 Širvinta nurimus.

Palemonas, 1937. X. 14

RUDENIO VIEŠKELIU

Kojom pamėlusiom vieškelio gruodas. –
 Nukrankė varnos, vakaro lydimos...
 O kas našlaitei kelią parodys,
 Kur ta ugnelė gimtojo židinio?

Žvarbūs ir vėjuoti debesis rausta.
 Kraupūs vaiduokliai – blaškomi gluosniai.
 Lietūs ir ašaros veidą nupraus tau,
 Pamatė vėtra plaukus nuglostys.

Kam tu išklydai rudenio vieškeliu?
 Ar svetima tau duona pakarto?
 Kur ta ugnelė, kur tavo ieškoma?
 Baras, tik baras vėtra už vartų. –

Panevėžys, 1935. X. 11

SŪNUS PALAIDŪNAS

Nuraudęs beržynas,
 Alėjos klevų. –
 Ilgu be tėvynės,
 Nyku be savų!

Ir šuntakiais, liūnais,
 Tamsiais pagiriais
 Sūnus palaidūnas
 Į sodžių pareis. –

Tą vakarą kartų
 Šuva gailiai staugis, –
 Prie užkilų vartų
 Mama nebelauks. –

Ieškosi mamytės. –
 Ji smėly miegos. –
 Ją šauksi, prikritęs
 Prie žemės nuogos.

Paryžius, 1937. V. 13

Jonas Aistis

Jonas Aistis (1904–1973, tikroji pavardė Aleksandravičius, tarpukariu pasirašinėjo Kossu-Aleksandravičiumi, Kuosa-Aleksandriškiu) – XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje iškilusios neoromantikų kartos poetas, dėl nekintančios lyrinės tonacijos ir jautraus, asmeniško santykio su aplinka vadintas lietuviškuoju „Liūdnojo Veido riteriu“. Jo eilėraščiuose dera atvira emocija ir subtili intelektualinė kultūra, balansuojama tarp eilėraščio-išpažinties ir žaidimo kaukėmis, gausu estetizuotos pasakos bruožų ir nuovargio, nerimo, tragiško susidūrimo su kasdienybe ženklų. Itin svarbi jam buvo kūrėjo ir skaitytojo santykio problema, kūrybos ir gyvenimo sankirta, kuriai įvykus skaudžiai patiriama būties disharmonija ir meno beprasmiškumas. Poezijos žodis – „žiedas, pumpure nuvytęs“, sunkiai pajuntamas akimirkos stebuklas.

Jonas Aleksandravičius gimė 1904 m. liepos 7 d. Kampiškių dvare netoli Rumšiškių, kur jo tėvas dirbo kalviu. Vaikystė prabėgo gražiose Rumšiškių apylinkėse – su visomis smulkiausiomis detalėmis jos vėliau atgis poezijoje. Tėviškės peizažas, kuriame dominuoja Kokalnio piliakalnis, atvėrė savitą, mirgančių spalvų erdvės perspektyvą: „Kokalnin pakopus – mano buvo išminti / Net takeliai – matės: Nemunas žvilgėjo, / O už jo Žigla, melsvai nujuodus, ir viršuj šventi / Skliautai, apačioj gi vieškelis klegėjo...“ („Gimtinė“). Eilėraščių virto motinos pasakojimas, kaip dar kūdikis būdamas mažasis Jonukas negalėjo atplėšti akių nuo Nemuno pavasarinio ledonešio („Motinos legenda“: „Man ir šiandien tie vandenys spindi“). Vis dėlto vaikystėje ilgai grožėtis gamtovaizdžiais būsiamasis poetas neturėjo sąlygų – nuo mažumės buvo įpratęs daug dirbti, kantriai kęsdamas kaimynų vaikų patyčias dėl akis badančio šeimos skurdo. Tėvui juokais duotą Kuosos (Kossu) pravardę poetas vėliau pritaikė sau, net paskleisdamas gandą apie bajorišką kilmę. Pamaldī motina svajoj, kad sūnus taptų kunigu, tačiau pastarasis šias svajones vis išsklaidydavo: esą fiziniai duomenys neleidžia – koks gi dvasininkas iš mažaūgio, šlakuoto, tyliu balsu kalbančio, didelių ambicijų nepuoselėjančio vaikinuko. Krikščioniškosios kultūros įtaka stipriai veikė nuo ankstyvų dienų, kai tėvų namuose skardžiu balsu iš senos maldaknygės giedotos religinės giesmės (dvi poeto seserys tapo vienuolėmis). Archajiškų giesmių poetika, viduramžiška religinė simbolika paliko pėsaką ir lyrikoje. Krikščioniškasis Aisčio pasaulėvaizdis pilnas elegiško gaudulio, paveiktas kančios, skausmo, liūdesio – toks jis atsispindėjo ir kūryboje („Septyni sopuliai – septynios psalmės“).

1919 m. baigęs Rumšiškių pradžios mokyklą ir mokytojų išgirtas kaip gabus vaikas (ruošdavo klases vaidinimus), jaunas Aleksandravičius iškart priimtas į antrą Kauno „Aušros“ gimnazijos klasę. Ši gimnazija buvo laikoma prestižine mokslo įstaiga, joje dirbo universiteto profesoriai Vladas Dubas, Mečys Reinys, Stasys Šalkauskis, direktoriaus

pareigas ėjo Mykolas Biržiška. Mokslai šioje tautos elito „kalvėje“ būsimajam poetui nesisėkė, jis net buvo paliktas antriems metams, o tarp bendraklasių nuolat jautėsi vienišas, niekinamas, užguitas. Išsigelbėjimu iš atšiaurios kasdienybės tapo knygos, ypač literatūros klasikai, atvėrę kitokio pasaulio perspektyvą, skatinę ir patį intravertiško charakterio moksleivį sekti išbandytomis formomis, mokytiis eiliavimo meno.

Dar būdamas gimnazistas, Aleksandravičius vertė Šekspyrą (Shakespeare), Baironą (Byron) iš rusų, lenkų kalbų, mėgino pats eiliuoti. Paskutinėse klasėse susidomėjo nuosaikiosios pakraipos modernistais, paskatintas aktyvesnių klasės draugų (Petro Juodelio, Antano Miškinio), ryžosi išeiti į viešumą su savo kūryba. Pirmieji eilėraščiai paskelbti 1926 m. *Ateities* žurnale. Pradedančiajam poetui svarbiu impulsu tapo vyresnio kolegos, į kurį tada žiūrėta garbinančiu žvilgsniu, padrąsinimo žodis: eilėraščio „Gegutėlė“ menine įtaiga nusistebėjo Kauno meninės bohemos lyderis Kazys Binkis.

Aiščio santykis su „Keturių vėjų“ avangardiniu sąjūdžiu buvo komplikotas: 1929 m. jis skelbėsi *Pjūvio* (orig. *Piūvio*) žurnale (redaktorius Juodelis, aktyvūs bendradarbiai – broliai Antanas ir Motiejus Miškiniai), pasirinkusiam konfliktinę laikyseną avangardo atžvilgiu. Jau programiniame straipsnyje „pjūvininkai“ pabrėžtinai atsiribojo nuo keturvėjininkų, konstatuodami pastarųjų intelektualinį seklumą, kultūrinio akiračio ribotumą. Sparčiai populiarėjantis Kossu-Aleksandravičius spausdino eiles ir *Granito* almanache (1930), kuriame susitelkė dainiškojo eilėraščio tradicijai ištikimi neoromantikai. Kita vertus, keturvėjiškos poetikos, atmetusios grynąjį lyrizmą, linkusios į šokiruojančius prozaizmus, esama ankstyvuosiuose Kossu eilėraščiuose, o su dviem keturvėjininkais – Binkiu ir Antanu Rimydyčiu – jį siejo asmeninė draugystė.

1927–1932 m. Aleksandravičius studijavo Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultete ir dirbo raštininku Žemės banke. Studentiškų metų patirtis nepaėjo veltui – perprato miesto papročius, pagilino literatūros žinias. Tuo pat metu ėmė reikštis kaip literatūros tyrinėtojas ir apžvalgininkas, eseistas – jo esė pasižymėjo dinamišku, patraukliu stiliumi: moksleivijai skirtame *Šviesos kelių* žurnale rašydamas apie klasikus Juozą Tumą-Vaižgantą, Antaną Baranauską, Henriką Ibseną (Henrik Ibsen) ar apie naujausią Čarlio Čaplino (Charlie Chaplin) filmą, jis įstengė išlaikyti gyvos, akademinio žargono šampū nesudarkytos kalbos įspūdį.

1932 m. išleista debiutinė Kossu-Aleksandravičiaus knyga *Eilėraščiai*. Poetas iškart tapo neoromantikų kartos lyderiu, nustebino lyrika, peržengiančia įprastas eiliavimo taisykles, priartėjančia prie kasdienės kalbos situacijų (kritikams užkliuvo pernelyg laisvi rimai, nerivingai trūkčiojantis ritmas, poetinė logika paremtos vaizdingos metaforos), daug dėmesio skyrė vadinamajai „garsų tapybai“ (balsių ir priebalsių sąskambiams). Jo poezijoje labai svarbus netikėtumo efektas, paradoksas, ekspresyvus vaizdas, praskaidrinantis pilko gamtovaizdžio monotoniją. Tai buvo lyrika, menine verte prilygusi geriausiems prancūzų ir rusų poetinio modernizmo pavyzdžiams (ją galima gretinti su Boriso Pasternako, Osipo Mandelštamo ar Polio Valeri (Paul Valéry) eilėraščiais), tačiau kartu autentiškai lietuviška, nekaustoma privalomų arba draudžiamų temų naštos. Pasak Alfonso Nykos-Niliūno, „Aiščio žodis šiame pirmajame rinkinyje yra politiškai, kultūristoriškai, emociškai ir prozodiškai emancipuotas mediumas, atviras sau ir pasauliui, nebeslegiamas jokios paveldėtos stigmos“. Nuo pat pirmojo rinkinio svarbūs patriotiniai motyvai, kurie inter-

pretuojami savitai: lyrinis subjektas negaili socialinės kritikos, nebijo liesti aštrių ir politiškai pavojingų temų (eil. „Karaliaus šuo“), tačiau visur remiamasi asmenine patirtimi, o ne laikraštine propaganda. Ankstyvojo Kossu-Aleksandravičiaus estetinė atrama – stilizuota tautosakos tradicija, visų eilėraščių įvaizdžiai atėję iš pilko lietuviško peizažo.

Rinkinys *Imago mortis* (1934) išsiskyrė tamsesniais tonais, gilėjančiu pesimizmu, kurį lėmė tuometinės nuotaikos, jaunystės draugo Juodelio pasaulėžiūros lūžis, staigus posūkis į kairę. Knygoje nebuvo silpnų eilėraščių. Subjektas darėsi vis asmeniškėnis, kankinasi apimtas nusivylimo gyvenimu – „didžiuliu bokso ringu“ arba maratonu, kurį įveikęs bėgikas krinta negyvas. Kūrybos kaip kančios ir dieviško stebuklo motyvai nelauktai susipynė su jai priešinga susinaikinimo tema.

Intymiose giesmėse (1935) dar daugiau asmeninių įspūdžių, virtusių poetinėmis metaforomis. Eilėraščiuose gausėja stilizuotų liaudies dainų motyvų, retėja modernizmo ženklų – akivaizdu, kad lyrikas suka klasikos keliu.

Valstybine premija apdovanotas rinkinys *Užgesę chimeros akys* (1937), persmelktas nuovargio, apatijos, „Vakarų saulėlydžio“ atmosferos. Dalis jo eilėraščių rašyti užsienyje, juose ima reikštis pirmieji nostalgijos simptomai – į tėvynę pratinamasi žiūrėti iš tam tikro nuotolio. Lietuvių poezijoje neįprasti įvaizdžiai (kuriuos daugiausia įkvėpė kelionių po Italiją ir Prancūziją įspūdžiai) paskatino kritikų kalbas apie vis labiau Kossu-Aleksandravičiaus kūryboje įsigalintį estetizmą, nuo kurio jis pats buvo viešais pareiškimais atsiribojęs. Stengiamasi įamžinti pasakos, pertraukiančios kasdienybės tėkmę, momentą: „Atėjo pasaka ir mus ištiko“ („Lakštingala“).

Poetas į lietuvių lyriką įvedė kitų poetų citatų, įvairiu laiku buvo veikiamas skirtingų įtakų. *Eilėraščių* rinkinyje dar akivaizdžios maištingos Aleksandro Bloko poetikos parafrazės, esama keturvėjiško aukštojo ir žemojo stiliaus žaismo, lenkų „Skamandro“ grupės poetų Juliano Tuvimo (Julian Tuwim), Kazimiero Viežynskio (Kazimierz Wierzyński) tematikos atgarsių. *Imago mortis* pasaulėvaizdis gerokai paveiktas Šarlio Bodlero (Charles Baudelaire) gyvenimo kaip nuolatinio budėjimo mirties akivaizdoje, ringe besikaunančio ir nuolat pralaiminčio žmogaus tragiškos simbolikos, kurią papildė „Intymių giesmių“ pesimistinis „kelionės į naktį“ motyvas (perimtas iš tuometės literatūrinės sensacijos – Luji Ferdinando Selino (Louis-Ferdinand Céline) 1932 m. romano *Kelionė į nakties pakraštį*). Vėlesniuose rinkiniuose ima ryškėti griežtesnių formų (soneto, rondo) pomėgis, eilėraščių technika perimama iš viduramžių prancūzų ir provansalų poezijos, kita vertus, nebelieka ankstyvajai lyrikai būdingo minties laisvumo.

Prieškarinėje Kossu-Aleksandravičiaus lyrikoje dominuoja minorinė nuotaika, daug reznacijų, savigraužos, sielvarto: „Čionai, pasauly, laimės maža, o sielvarto apstu.“ Netikrumo ir dūžtančių iliuzijų aplinkoje galima remtis nebent tikėjimu, nors ir jis laikomas

Poezija man dingojosi kaip nuostabi akinamai žydinti ir liepsnojanti šalis. Gal dėl to, kad jaunystėje man jos taip stigo ir taip gaudžiai nebuvo. Argi ji būtų buvusi ta nutriušusio šermuonėlio apykakle kirpyklos mergaitė – mano ispaniškų pilių infantė, glostanti ant alebastro rūmų baliustrados nutūpusius baltus ir jaukius balandėlius?!

Jonas Aistis, „Poesis et veritas“

nusilpusiu. „Aisčio lyrika – pralaiminčio romantiko lyrika“ (Vytautas Kubilius). Atvirumą skausmui akcentavo ir poetą Prancūzijoje pažinęs garsus semiotikas Algirdas Julius Greimas: „Jono Kossu-Aleksandravičiaus poetinis pasaulis – tai tuščia vieta, kurios centre, kaip išbujojęs jurginas – atvira žaizda.“ Emocinė įtaiga veikė plačiąją skaitytojų publiką, ypač jaunimą: daugelis prieškarinio gimnazistų mokėjo jo eiles atmintinai.

1936 m. jau pagarsėjęs poetas, gavęs Švietimo ministerijos finansinę paramą, išvyko studijuoti prancūzų kalbos į Grenoblio universitetą, kuris prieškariniu buvo svarbus frankofonijos (prancūzų kultūros sklaidos) centras, jame kalbos žinias tobulino daug svetimšalių. Tai buvo pirmoji poeto kelionė į užsienį, tad išlydėti susirinkę draugai ramino ir ragino nepersistengti mokantis. Iki tol universitetinio diplomo neturėjęs Aleksandravičius iškart puolė į akademinės veiklos sūkurį – kruopštus darbas bibliotekose ir archyvuose jam atrodė reikšminga ir asmenybę praturtinanti patirtis. Net ir jaunesniam bičiuliui Greimui jis patarė studijuoti ne literatūrą, o lingvistiką – literatūros esą negalima išmokti, ją galima tik mylėti arba ne.

Mokslai sekėsi geriau nei Kaune, bet kultūrinė Prancūzijos aplinka nepaliko didelio pėdsako kūryboje (keliuose eilėraščiuose sušmėžuoja Alpių viršūnės, viename iškyla rudenį nulapojusio platano siluetas). Poetas norėjo tęsti studijas gimtinėje, 1939 m. net buvo įteikęs pareiškimą VDU rektoratui. Tačiau galų gale apsisprendė baigti tai, ką pradėjęs, ir išlaikyti baigiamuosius licencianto egzaminus. 1939 m. lapkričio 30 d. išvykstant iš Kauno traukinių stoties atgal į Grenoblį, apėmė tragiška nuojauta – daugiau niekada nebegrįšęs. 1940 m. pradžioje pasirodė rinktinė *Poezija*, pasirašyta Kuosos-Aleksandriškio vardu. Ją skaitytojai sutiko su nuostaba – kam reikėjo perrašinėti anksčiau rašytus eilėraščius, keisti net jų intonaciją?

Žinias apie sovietinę Lietuvos okupaciją poetas sutiko nacių užimtoje Prancūzijoje. Padėčiai tėvynėje vis labiau komplikuojantis, poetas iš pagrindų peržiūrėjo estetinių orientyrų sistemą. Lyrinės išpažinties modelius, elegiškus atodūsius iš jo poezijos išstūmė griežta, energingą maršą primenanti patriotinė retorika, atgaivinti maironiški įvaizdžiai, klasikinės eilėdaros formos, padedančios išreikšti aiškią ir nedviprasmišką idėją: tauta turi priešintis pavergėjams.

1940–1944 m. laikotarpis nelengvas ir Prancūzijoje: per karą poetas glaudėsi Žydrojoje pakrantėje, tarp buvusių Lietuvos diplomatų, daug laiko praleido Jurgio Savickio viloje „Ariogala“ netoli Monako, kur gyveno pusbadžiu, užsiimdamas žemės darbais. 1942 m. JAV išleistas rinkinys *Be tėvynės brangios*, kurio rankraštis 1941 m. buvo atsiųstas į Kauną, su juo susipažino ir universiteto dėstytojai, studentai. Vėliau tiesioginis ryšys su tėvyne ėmė trūkinėti. Būtent per karą poetui prigijo Jono Aisčio vardas – taip jis norėjo tiesiogiai susieti save su tautos istorine lemtimi.

1944 m. Grenoblio universitete poetas apgynė daktaro disertaciją „Evangelijos tekstų vertimų į senąją provansalų kalbą lingvistiniai etiudai“, baigdamas reikšmingą akademinės veiklos etapą. Antrojo pasaulinio karo audroms rimstant, atsidūrė Paryžiuje, Dievo Motinos katedroje susituokė su buvusia VDU studente Aldona Grajauskaite. 1946 m. pradžioje jaunavedžiai laivu atplaukė į Niujorką, tapdami vienais iš pirmųjų lietuvių, pokiečių emigracijos bangos atstovų, pasiekusių JAV krantus. 1946–1952 m. Aistis dėstė Marianapolio kolegijoje, gyveno Putname. Čia sudarė keletą reikšmingų išėivijos literatūros

istorijai knygų: Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinktinę *Poezija* (1948), *Lietuvių poezijos antologiją* (1951), Kazio Binkio poezijos rinkinį *Lyrika* (1952). Amerikoje išleisti originaliosios poezijos rinkiniai *Nemuno ilgesys* (1947), *Sesuo buitįs* (1951), *Kristaliniam karste* (1957) prieškarinių talento aukštumų nebepasiekė. Juose stengiamasi poezijai taisyti dar viduramžiais Tomo Akviniečio suformuluotus *veritas, consonantia, claritas* (lot. „teisingumas, sklandumas, aiškumas“) dėsnius. Kurdamas taisyklingą, logikos dėsniais paremtą ir į griežtų formų rėmus įspraustą poeziją, Aistis prarado daug subtilių niuansų, būdingų jo prieškarinei kūrybai. Vis dėlto net ir vėlyvojoje kūryboje juntama meistro ranka, su niekuo nesupainiojama aistiška intonacija, gerokai paveikta elegiškų, minorinių gaidų.

Poetas mėgino jėgas kurdamas kitų žanrų tekstus, bet ne visada sėkmingai. Buvo suimanęs gyvąja kaimiečių leksika išmargintą epinį romaną iš Apsingės bažnytkaimio gyvenimo, rašė poetinę dramą *Eglė žalčių karalienė*, tačiau metė, kai sužinojo, kad mitologinę pasaką jau sueilivusi Salomėja Nėris. Gyvenimo pabaigoje daug laiko skyrė Prūsijos istorijos studijoms, ruošėsi rašyti apie šios tautos tragišką likimą. Prozos srityje Aisčiui sekėsi sunkiai, poetinio įkvėpimo dėsniai čia nebeveikė, tad jis teparašė kelis sumanyto didžiulio istorinio romano skyrius. Grandioziniai užmojai įsismelkė ir į poeziją: iki tol garsėjęs lakoniškais eilutėmis ir jautriausias emocijų stygas užgaunančiais pavieniais eilėraščiais, Aistis ėmėsi poemos-vizijos „Mano giminės giesmė“, kurią skeptiškai sutiko net ir palanki poetui išėivijos spauda – iki šių dienų nėra publikuotas visas poemos tekstas.

Dar Lietuvoje buvo išleista rinktinės eseistikos knyga *Dievai ir smūtkeliai* (1935). Gyvendamas JAV, Aistis išleido dvi neapibrėžto žanro knygas *Apie laiką ir žmones* (1954) bei *Milfordo gatvės elegijos* (1969), kuriose atsirado vietos ir sąmoju žaižaruojantiems prisiminimams apie pažinotus kultūros veikėjus, ir išsamiam savo poezijos komentarui, ir politiniams bei sociologiniams pamąstymams. Pro kritikų žvilgsnius neprasprūdo subjektyvi rašytojo laikysena: pasak Alfonso Nykos-Niliūno, „kalbėdamas apie kitus, jis [Aistis] nuolat ir nuolat grįžta prie savojo portreto pridėdamas naują spalvą ar liniją, dėstydamas savo estetiką, poetiką ir savo „galvojimus apie lietuvių tautą“.

Aisčio poetinio talento nuosmukio kreivę be užuolankų fiksavo jaunesni „žeminių“ kartos kritikai, kurie savo ruožtu sulaukdavo griežto Aisčio atsako išėivijos spaudoje. Aisčio ir modernistinio *Literatūros lankų* (1952–1957) žurnalo polemika buvo vienas iš aštriausių ginčų, virtęs kartų konfliktu – tokiu gan skausmingu būdu Nykos-Niliūno, Henriko Nagio, Juliaus Kaupo karta vadavosi iš prieškarinės Kossu-Aleksandravičiaus poetikos įtakos, kuri kadaise buvo svaiginanti, slopinanti autentiškos minties proveržius.

Naujoji literatū karta šio ginčo metu ne tik išsakė daug karčių žodžių su pranašo vaidmeniu susitapatinusiui Aisčiui, bet ir pasirinko filosofinius orientyrus – Martino Haide-

Mane poetu tasai gamtovaizdis ir padarė. Visa buvo gražu, nuostabu ir prasminga. Ten įgudau ieškoti ryšio ir prasmės. Net kuolelis pievoje prasmingas. Argi aš pats nesu tasai kuolelis pievoje, kilnojamas iš vietos į vietą? Gal truputį viską suidealinau, sukilninau, pagražinau, kaip tą nusususio šermuonėlio apykakle kirpyklos mergaitę. Bet argi aš melavau?

Jonas Aistis, „Poesis et veritas“

J. Kossu pasaulėvaizdžio vyriausias principas bus tragizmas. [...] Gamtos grožio svaiginą burtai, jaunatvės ir kūrybos entuziazmas, erotinės meilės gaivalinė laimė, prisikėlimo religijos dieviškoji ekstazė jo nepagauna.

Juozas Keliuotis

gerio (Martin Heidegger), Albero Kamio (Albert Camus) ir Juozo Girniaus propaguojamą egzistencializmą, formulavo teorinius literatūros kritikos pagrindus („lankininkai“ rėmėsi anglosaksiška „atidaus skaitymo“ teorija, kurios didžiausias autoritetas buvo amerikiečių poetas Tomas Sternas Eliotas (Thomas Stearns Eliot)). Visą šį teorinį apsiskaitymą Aistis vertino ironiškai, nepripažino „žemininkams“ teisės vadinti save naująja poetų karta: geri dalykai esą pienas ir žibalas, tačiau juos sumaišius gaunamas dalykas, netinkamas nei deginti, nei gerti. „Poeziją sumaišius su filosofija gaunasi tas pats:

nei poezija, nei filosofija.“ Kartų konfliktas, kurio smaigalyje atsidūrė Aistis, į literatūrinį gyvenimą iševijoję įžiebė dinamizmo, privertė daugelį žymesnių rašytojų apibrėžti savo pažiūras. Pats Aistis skaudžiai išgyveno šią nesantaikos situaciją, tik prieš pat mirtį susitaikė su daugiausia kritikos jam pažėrusiu Nyka-Niliūnu.

Aistis mirė 1973 m. birželio 13 d. Vašingtone, 2000 m. perlaidotas Rumšiškėse. Paradoksalu, kad ilgai rengto Raštų leidimo pirmą tomą sudarė ir išsamią pratarinę parašė buvęs didžiausias oponentas – Nyka-Niliūnas. Šiandien Rumšiškėse veikia poetui atminti skirtas memorialinis muziejus.

Siūloma literatūra: Jonas Aistis, *Raštai*, t. 1, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988; Jonas Aistis, *Chimeros akys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Jonas Aistis, *Katarsis*, sudarė Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1988; Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis. Gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; Laimutė Adomavičienė, „Jonas Aistis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 281–396; Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius (intymus žmogus ir intymumo poezija)“, in: *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 105–114; Juozas Keliuotis, „Tragizmo poetas“, „Poeto gyvenimo pasaka“, in: *Meno tragizmas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Jono Aisčio poezijos fenomenas“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Dalia Satkauskytė, *Lietuvių neoromantikų poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 36–62; Viktorija Skrupskelytė, „Jonas Aistis“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997, p. 57–78; Rimvydas Šilbajoris, „Sopulio užkeikta mįslė: Jono Aisčio poezija“, in: *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 109–132; Antanas Vaičiulaitis, „Jono Aisčio žodžiais“, „Atsisveikinant su Jonu Aisčiu“, „Jonas Kossu-Aleksandravičius. Užgesę chimeros akys“, „J. K. Aleksandriškio ‚Poezijos‘ rinkinys“, „Jonas Aistis. Nemuno ilgesys“, in: *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 170–183, 367–375.

Jonas Aistis

AK, KAIP GERA MAN

Aš žinau tik vardą, tiktai vieną žodį:
Tartum pačią laimę su savim nešiojuos.
Ir klydau, kai laimė kaip mergaitė rodės,
Kai jos brangų vardą vakarais kartojau.

Ak, kaip gera man -

Kai žinau, kad laimės visiškai nebėra!
Gal susuks ji protą po bankroto pirkliui...
Kaip atskirt pasaulį nuo Romos galeros,
Kur esmi prikaltas prie nevilties irklo?

Ak, kaip gera man -

Nebelaukti nieko, niekuo netikėti,
Abejingą žvilgsnį į žvaigždes pakelti:
Ateitis - miražai ir tyrai smėlėti,
Praeityje tuščia, abejinga, šalta...

Ak, kaip gera man -

Aš galiu gyventi kaip koks Ahasveras,
Aš galiu numirti kaip kokia plaštakė,
Aš žinau - prikaltas žmogus prie galeros,
Aš matau, kaip dega jojo klaikios akys!

Ak, kaip gera man!

Ir taip ramus, ir taip nerūpestingas
Su tingia šypsena žiūriu pro langą -
Taip retkarčiais šis tas dar įkyriai įstringa,
Tarytum šitas banalus pasenęs tango: -

Ak, kaip gera man...

ANDAI

Andai lyg pasikaišiusi sijoną
Mergaitė per rasas nubrido saulė,
Šiandieną ji nutukusia raudona
Ištvirkele klajoja po pasaulį.

Andai lyg dangus rudens ankstybo
Giedrom akim atrodė svietas,
Manei - yra prasmė ant kryžiaus kybot,
Manei, yra prasmė ir kraujas lieti.

Bet kas tavo dalia nūnai didžiuotųs?
Praėjusių dienų tu palikuonis...
Nuo saulės bėgai tarsi nuo raupsuotos
Ir štai liūdi kaip psalmės pelikonas.

APIE PAVASARĮ

Pavasaris prakala pumpurus,
Žiedais apkaišo metūges -
Kvepėjimu aštriu lyg kamparu
Beržuos apsvaigsta gegužės.

Tai panašu į meilę, lyg į meilę,
Ir ilgu, ir noris eit tolyn keliu,
Lyg tam lunatikui Jogailai -
Klausyti gegužių, klausyt lakštingalų...

Pasižiūrėti į žiedus sužiurusius...
O kiek akių! lyg tų, lyg mėlynų!
O danguje žydram, lyg jūroje
Piratas, mėnuo sėlina...

Švelnus pavasaris lyg pabučiavimu
Žiedams prakals nedrąsiai pumpurus,
Bet ir pavasaris, ir mūs gyvenimas
Ištirps bematant tartum kamparas.

DŽIAZAS

Juoda kava, pilkų veidų dar keletas
 Ir dirbtinį linksnumą rodo džiazas.
 Mano širdis nuvargusi, nualusi,
 Tartum ledais sukaustytas Kaukazas.

Abuojumu ir šypsena it mirusio
 Žiūriu, kaip žaidžia cigaretės dūmas.
 Žiūriu tuo sopuliu, tuo sopuliu pastirusiu,
 Širdy nei kirminas dar sugelia gaudumas,

Bet kas iš to, kad piršto nepajudini,
 Bet kas iš to, kad ten, krūtinėj, sopa...
 Aš gyvenu agonija, geltonu rudeniu
 Drauge su merdinčia, su mirštančia Europa.

Mano širdis nuvargusi, nualusi,
 Tartum ledais sukaustytas Kaukazas.
 Juoda kava, pilkų veidų dar keletas
 Ir dirbtinį linksnumą rodo džiazas...

ĖJAU LAUKAIS

Ėjau laukais, ėjau ir pievomis...
 Kiek sopulio gaudaus, kiek skurdo!..
 O tėviške, o tėviške, ką dievini?
 O tėviške brangi, kokia tujen išgurdus!

Dar andai pasakas, dainas ir raudas kūrei –
 Giedojai be gaidų, rašei be popierio,
 Grožėjaisi laukais, šilais ir jūrom...
 Praėjo tie laikai... Turi jau operą!

Provincija?.. Ko jai? Ir šiandien tyli ji,
 Sulinkusi lauke be aimanos.
 O kai nepakelia, tai laimės ieško jau ne čia –
 Brazilijoje,
 Lyg tėviškė ne jų, o tenorų palaimintų...

Viešpatie, atimki iš manęs visas profesijas,
 Atimki iš manęs, aš jų nenoriu!
 Palik tik vieną man profesiją,
 Profesiją tenoro...

Tada, pragėręs balsą ir tėvynės meilę,
 Aš būsiu tėviškei brangus ir nepamainomas...
 Atminsiu jos vargus, žinia, tik prie kokteilio...
 O tėviške, o tėviške, kur einame?..

Kaunas, 1930

IMAGO MORTIS

Iš kažkur šalta mirtis atjoja:
 Barška kaulai, dalgis žvangą,
 Ir gyvenimas kaip šuo po kojų
 Cypia susirangęs.

Smėlio laikrodis aukštyn pakeltas
 Ir šypsa reti pageltę dantys:
 Net ir man, kuriam pasaulis buvo šaltas,
 Daros artimas ir šventas!

Velka pasagas per gūdžią tylą,
 Taip grausiai, taip baisiai klapsi: –
 Tu, žmogau, iš žemės dulkių kilęs,
 Žemės dulke tapsi.

Ir akivietės, kaip prarajos pravirę,
 Taip klaikiai pasaulin įsidedę.
 Žemė šaukia: Dies Irae! –
 Žemė tiesia šaltą glėbį...

IR PASAKYS

Ir pasakys – turėjo giedrą veidą,
 O tokį gaudų žodį,
 Aš noriu aiškus būt, lyg veidrody
 Save čia jums parodyt.

Einu skliautu, kur spindulėliai tyška,
 Atsižiūrėdamas į svietą,
 Ir pats neatskiriui, kur kaukė antiška,
 Kur mano veidas, mano lėtas...

Girdžiu, kaip tėviškė įmigus knarkia –
 Myliu jos lauką, moteris, degtinę
 Ir naktį kiaurą dangų tartum tarką,

Kur rūmų tiek stačiau kadais sietyne...
Nespręskite iš žodžių, šilo, lauko
Apie mane – juk ten ne aš, ten mano kaukė!

Kaunas, 1929. 10. 27

KARALIAUS ŠUO

Numirė karaliaus šuo – šunelis geras,
Geriausias iš šunų...
Ir sušaukė karalius visą dvarą
Ant šunio šermėnų.

Markizai, freilinos, baronai, grafai
Ir daug kareivių, daug tarnų
Karaliui meilinos pas šunio kapą,
Geriausio iš šunų...

Karaliui ašara nukrito ant to kapo,
Geriausio iš šunų –
Nukrito freilinių, markizų, grafų,
Baronų ir tarnų...

O juokdarys tik juokino karalių: –
Turi, karaliau, daug šunų,
Bet kur tu rasi kitą tokį pat šunelį,
Geriausią iš šunų?

Užsirūstino karalius ir jo visas dvaras –
Iš tiek dvariškių, tiek tarnų!..
Pakorė juokdarį, kad šmeižė šunį gerą,
Geriausią iš šunų...

Kaunas, 1928. 05. 06

KARAVANAS

Tik nueis tyruosna karavanas...
Tik nueis taip lekiančiu smėliu...
Ir nupūs vėjelis pėdsakus ten mano
Ir nupūs kelius.

Tiktai trokš tyruos kupranugariai,
Tiktai ties išvargusius kaklus –
Dar platesnės bus tos smėlio marios,

Dar klaikesnės bus.

Nešė jis kadais didžiam viziriui,
Nešė šachui karalaitę dovanų –
Per tą patį smėlį, per tą patį tyrą,
Nešė daug dienų.

Bet tyrų kaitroj kupranugariai krito,
Tirpo reto karavanas tyruose...
Tik šakalai lojo, tik hienos juokės iki ryto,
Kol iškrito visi.

Ką nuėjęs pasakysiu aš didžiam vizirui,
Ką aš šachui pasakysiu į akis?
Kad sutirpo karavanas. Karalaitė mirė.
Liko tik naktis...

Kas tikės, kad karalaitė mirė,
Kas jos kapą tyruose ras ten?
Netikės man niekad didysis viziras,
Netikės ir šachas man!

Kaunas, 1934. 03. 27

KATARSIS

Aš tik tau visas širdies gelmes atversiu,
Kaip aš niekad, kaip aš niekam nesakau.
Nusiplauk nekruvinos aukos katarsiu,
Mano žodžio kruviną auka.

Nesu niekad niekam sakęs šito,
Šito niekam pasakyti negaliu:
Žodis – žiedas pumpure nuvytęs,
Jis numiršta į pasaulį pakeliui.

Tujen niekam nebuvai širdies atvėręs,
Tujen šito nesuprasi niekuomet –
Tau smulkiom stiklų šukelėm žėri
Aukšto skliauto nemarioji klaikuma.

Netelpa many, tai veržias dėkingumas,
Nežinau aš pats, aš pats dėl ko,
O taip trokštu visas tapti dūmais
Ir sutirpti kruvinoj aukoj,

Kad tik tau kentėti nebereiktų
To paties gyvenimo – kančios:
Trupučiuką džiaugsmo sopuliui suteikti
Ir į tavo širdį pereit nejuočiom...

Tai aš tau ant aukuro padėjau širdį –
Gal nė netikėsi, kad jinai gyva?!
Nenorėjau niekad aš tavęs nugirdyt,
O tiktai norėjau palytėt tave!

Paverstą į vyną mano kraują gersi
Ir mane pajusi širdyje, giliai.
Taip nusivalysi tu aukos katarsiu,
O ištikęs skausmas greit tave apleis!

Kaunas, 1934. 03. 20

KŪRIMO VALANDA

Šilta pavakarė, tartum lelijų kvapsnis
Pasklidusi svaiginančiu kvaitu,
Giedra kaip kūdikio šypsnyš per sapną,
Nerūpestinga kaip Watteau.

O saulės spinduliai, kaip miežių varpos,
Nusvyra žemėn aukso akuotais.
Ir blaškos pamiškėm paklydęs varpas,
Ir virpuliuoja nerimu skliautai.

Tarytum laužo žarijas būt žarstę,
Rūsčiais veidais susėdę milžinai
Palei skaisčiosios karalaitės saulės karstą,
Kur jau žarijos blėsta, grindžias pelenais.

Skliaute ištrykšta dar nuraudusi vakarė,
Prabėga lapais šiurpus šlamesys,
Bet jau nuo kalnų, šilo ir nuo marių
Grasus kaip slibinas pakyla debesis.

Tas debesis tolydžio auga, kelias,
Artėja dundesiai ir duslūs, ir pikti...
Nusikvatojęs žaibas skliautą skelia,
Akimirksniui prasiskiria plati naktis –

Ir matosi nuraudęs didelis peizažas,
Tartum ekstazėje nušvitusi širdis,
Ir vėlei prakeikta šalis nugarmi skradžiais,
Tik kažką gailiai verkaujant girdi.

Tai tik akimirksniui, tiktai vienai sekunde!..
Po to tiktai traškus griaustinio trenksmas jau,
Ir lauki vėl akimirksnio nubundant,
Bet... tąsyk būna dar tamsiau.

Kaunas, 1933. 10. 10

LAIMĖS LINK

Kadaise à la Charlie Chaplin žingsniu,
Lazdele pasiramščiuodamas,
Ėjau pasaulin šypsantis ir linksmas
Pro ištiestas rankas ir nuodėmes.

Ėjau per kalnus ir per klonius,
Klupau ir kėliaus – tik kėliaus ir klupau.
Ieškojau laimės, ne malonės!
Deja, aš juokdariu tapau.

Bet nuostabi man ta kelionė rodės:
Žingsniavau vis laimės link,
Nors aplink abuojas gruodis
Ir karti tiesa aplink.

LORELEI

Ich weiss nicht, was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin...
Sopulingyn vis niaukias skliautas,
Daina graudyn ir įstabyn!

Kaip pasaka gaudi mane apėmus
To žalsvo sielvarto naktis.
Ne meilė tai ir ne chrizantemos,
Kad sopuliu taip perteko mintis.

Jaučiu, lyg kalnas debesyse eina
Ir nešasi lyg zovada arkliai...
O kur tu, pasaka nuo Reino
Apie tą gražią Lorelei?..

O dienos ir vanduo taip greitai,
Ir vakaras kas kartą vis labyn!..
Ich weiss nicht, was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin...

MAN TAVE

Kaip pavasaris atkiunta,
Ašen atkiutau.
Man tave čia Dievas siuntė,
Tik mane ne tau!

Anta kalno juodą skirpstą
Sprogstantį matau –
Ar ne mums ten sniegas tirpsta –
Ar ne man ir tau?..

Aš, tave širdy pajutęs,
Dievą pajutau!
O kad Dievas meilę būtų
Siuntęs man ir tau!..

Prasikals žolytės laiškas –
Žalias po lietaus.
Dievas liepė man išaiškint
Žemės meilę tau.

Ar ne Dievo buvo rykštė,
Ar ne aš kritau?..
Ar šlamės žolė pernykštė
Mano meilę tau?

Tu matai, kaip ledas šunta? –
Taip, sakai, matau...
Man tave čia Dievas siuntė,
Tik mane ne tau!

Kaunas, 1936. 09. 28

MIŠKAS IR LIETUVIS

O jūs, melsvi šilai, o nykios platumos!
Aš jūsų sielvarto, jūs sopulio dalis:
Gal todėl mano balsas bus nesvetimas,
Kaip man nesvetimi atodūsiai žali.

Ir taip suaugau su tyła, su nykuma –
Ir šilas su manim, ir ašen su šilu.
Bet ko mes nebyliai, bežadžiai likome,
Kodėl nežmoniškai, stebėtina tyłu?!

Tyłu ik sielvarto, iki nepanešimo!
Tyłu laukuos, tyłu ir pievoj, ir šile,
Jog pasiilgstu tavo to graudaus ošimo,
Kai andai skundėmės graudžiai sunkia dalia...

Kadaise verkė miškas ir lietuvis,
Tyliai, ne lūpom verkė – krūtine.
Tuomet, žinia, ko verkti mudviem buvo,
Bet ko mes šiandien tylim, nežinia...

PEIZAŽAS

Laukas, kelias, pieva, kryžius,
Šilo juosta mėlyna,
Debesėlių tankus išas
Ir gaudi gaudi daina.

Bėga kelias, ir berželiai
Linksta vėjo pučiami;
Samanotas stogas žalias
Ir šuns balsas prietemy.

O toliau – paskendęs kaimas,
Tik žirgeliai tarp klevų –
Šlama liepos tokia laime,
Toku liūdesiu savu.

Tik sukrykš lyg gervė svirtis,
Sušlamės daina klevuos...
Gera čia gyvent ir mirti!
Gera vargt čia, Lietuvoj!..

Kaunas, 1929. 10. 29

PERSEVALIS

Pažvelgė naktis, lyg juodos akys per vualį
 Su baltais taškais,
 Ir nuėjo mėnuo, baltas Persevalis,
 Rymančiais miškais.

Stovi Persevalis, pasirėmęs kardu,
 Taip tyrom akim,
 Ir kartoja šventą savo damos vardą
 Geliama širdim.

- Išklajojai žemę, daug vardų apgynei
 Veidu vis linksmu,
 Ar ne tavo dama kojomis pamynė
 Tuos šventus jausmus?

Ar radai tu meilę, baltas Persevali,
 Eidamas miškais? -
 Klausė jo klastingos akys per vualį
 Su baltais taškais.

Kaunas, 1933. 04. 29

PROLOGAS

Jaunystę žaliąją užnuodino
 Ne smakras, akys, ne plaukai,
 O šilas mėlynom anodijom,
 Malonia šypsena laukai.

Gal negerai, ir gal be reikalo
 Šiandieną liūdnas ir gaudus,
 Bet akimis, širdim papaikėle
 Aš įžiūrėjau tiek žiedų...

Ir pamilau tą pievą nykiąją,
 Tas žydro ilgesio marias -
 Tai gal nors dalį to čia, knygoje,
 Manau, ne vienas įžiūrės.

Nebūk naivus, brangus skaitytojau,
 Nebūk naivus ir nieškok daugiau;
 Kaip ant dangaus, giedrai išlytojo,
 Nėr debesų, taip čia - žmogaus.

Ir kokia ji? ir kur gyveno ji?
 Ar buvo taip sau, ar graži?
 Kas tau? Ar nežinai, jog scenoje
 Taip įprasta rankas gražyt.

Kaunas, 1930. 01. 07

RUGPJŪČIO NAKTIS

Švelni rugpjūčio vėsuma,
 O širdis net ritmą lėtina...
 Keista naktis! Žiūriu žvaigždėsna -
 Pasibaisėtina, pasibaisėtina!

Rami naktis, nutilusi -
 Pasibaisėtina! Ak aiman, ten
 Pulkais taip auga žvaigždės, pilasi
 Ir krinta lietumi lyg deimantai...

Nurimk, širdie, nurimk, papaikėle,
 Nėra ko jaudintis ir plakti -
 Kas dedasi danguj, ne tavo reikalas,
 Kas dedasi danguj rugpjūčio naktį...

O tos žvaigždės sielvartingai krinta...
 Tik šilas po senovei dunkso...
 Net darosi gaudu. Kad ją kur šimtas! -
 Naktis verta Flamarijono plunksnos!

SNAIGĖ

*Viešpatie, kaip šviesi -
 Tokios kaip gyvos nemačiau!
 Peer Gynt*

Pražydo akys nei obelys gegužy,
 O buvo saulėta diena.
 Solveiga! atsklenda pašliūžom
 Pusnynais tiesiai į mane!

Taip vargana mano trobelė -
 Maniau, skaisčiai apšvies ji tą
 Ir bus languos kalnai nubalę
 Tyra kalnų poezija.

Kalnuose trykšta juk šaltiniai,
Kalnuose klieđi juk kriokliai!
Pusnynais neša sidabrinį
Varpelių džiuęsį arkliai.

Aš laukiau jos rankas ištiesęs –
Varpeliai rodės vis arčiau...
Solveiga!.. Viešpatie, kaip šviesi,
Tokios kaip gyvas nemačiau!

Tai ne veltui diena nubalus
Ir saulėj žybčioja sniegai...
Kažkas prasinešė pro šalį,
Sniegais prasinešė smagiai...

Kvėpėjo obelys baltai pražydę,
Pavasariai ir sodai, ir žiedai...
Nusinešė jinai tą džiaugsimą didį,
O kalnus apgrindė ledai...

Pakyla lapai, pakąsti lapkrity,
Kartu su viesulu piktu...
O gal tai snaigė, saulėje nušvitus?
O gal Solveiga, tai ne tu!

O negi tai ir vėl miražas
Skaisčiai nušvito man languos?
Argi ir vėlei pasaką tą gražią
Kalnai palaidos ten, snieguos!..

Tai snaigė krisdama sudužo!
Vylinga saulėta diena –
Maniau, Solveiga atsklenda pašliūžom
Pusnynais tiesiai į mane!

Kaunas, 1934. 02. 21

ŠV. PRANCIŠKUS

Vakaro toks asketiškas vaizdas.
Liūdna ir gera, Dieve mano!
Aplink saulę Pranciškaus žaizdos,
Alyvos trenkia „l'origan'u“.

Keliuosi žmogus žvėriškas, paleolitinis,
Rudenio gervių kaspinu...
Už marių, už vakaro – kažkur toli tenai
Kvėpia Pranciškaus žaizdos jazminu.

Kodėl mano kančia medinė? Kristau,
Lunatiškos meilės mane išmokei!
Su balandžiu ant rankos, nepažįstamas
Praslinksiu taip, žeme ir meile apsijuokęs.

O alma kojos, rankos ir žaizda krūtinėje,
Juodo kraujo lašai po erškėčių kaktoje...
O, meile – sopulingosios vakaro linijos,
O alyvų svaiginantys kvapai gegužės naktį!..

Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs,
O varge jo vieno tu pasigedai,
Nors stiprybę sėmėm iš didžios senovės –
Liko netesėti mūsų pažadai...

Vienų vienas žodis būt tave apgynęs,
Bet varge jo vieno tu pasigedai,
Nors visi žadėjom mirti už tėvynę –
Liko netesėti mūsų pažadai...

Thompson, 1948. 01. 13

Marijus Šidlauskas

DIEVOIEŠKOS FORMOS AISČIO POEZIJOJE

1941 m. rugpjūčio 17-osios laiške Antanui Vaičiulaičiui Jonas Aistis rašė: „Aš tai jaučiu: dvi temos mane visą gyvenimą smaugė, o dabar daugiau nei kitados – Dievo ir Tėvynės“. Laiškas rašytas prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, rugpjūty. Rugio mirties mėnuo primena pirmojo rinkinio eilėraštį „Rugpjūčio naktis“ ir vieno ispanų poeto eilutę: „Jeigu yra tiesa, tai rugpjūty“. Aisčio eilėraštis baigiasi eilute: „Naktis verta Flamariono plunksnos!“¹ To paties astronomo ir fantastinių romanų kūrėjo Camille'io Flammariono, kuriuo taip žavėjosi Antanas Vienažindys, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir Janis Rainis ir kuris parašė veikalą Dievas gamtoje, o jo Populiariosios astronomijos perpasakojamus, sulietuvintus kunigo Jono Balvočiaus-Geručio, ypač mėgo ir pirko Aisčio tėvas.

Dievoieška suponuoja Dievo nykimą, paradoksaliu būdu – maištą. Šiuo požiūriu tenka pabrėžti, kad Aistis prieš Dievą niekad nemaištavo ir nesijautė Jį praradęs. Tačiau sykiu nedisponavo Juo besąlygiškai, jautė turįs Dievą akyse, bet ne rankose. Aisčio lyrikoje svarbesnis ne Dievo asmuo kaip metafizinis tikėjimo objektas, o žmogiškasis tikėjimo vyksmas, jo gelmė ir intensyvumas, su savo priartėjimais ir nutolimais, pakilimais ir kryčiais. Šio vyksmo įtampą ir diapazoną atskleidžia jau pirmojo rinkinio eilėraštis „Kryžkelė“:

AŠ PRAŠIAU tik vieno, vieno tik tikėjimo!
 Tokios žalios pievos ir rimti šilai...
 Nuo nusileidimo iki užtekėjimo
 Tu jau netikėjimo ledu apšalai.
 Aš prašiau tik vieno, vieno tik tikėjimo!
 (50)

Anot Kubiliaus, „tai troškimas vienybės su dieviškąja visata pajautimo, įmanomo tik mistiško praregėjimo akimirka“². Toks aistringas tikėjimo ilgesys, artėjantis prie maldos, ekstazės, sietinas su krikščioniškųjų vertybių gaivinimu, kurį skatino ketvirtojo dešimtmečio neokatalikiškas kultūrinis sąjūdis ir bendrasis neoromantinio dvasingumo kontekstas. Tai jau nėra maironiškasis išganymo pažadas (plg. libretą Kame išganymas), sykiu tai dar nėra nūdienos pasaulėžiūrų krizės, estetizuoto graibymosi drungnoje migloje predikcija. Tokia individualizuota tikėjimo (žmogiško Dievo išgyvenimo trapumo) forma artima XX amžiaus religiniam egzistencializmui, menančiam Soreno Kierkegaardo Baimės ir drebėjimo paradoksą: norint išsaugoti tikėjimą, reikia išsaugoti ir netikrumą, rizikuoti. Pirmajame rinkinyje netikrumą jau persmelkia egzistencinio absurdo pojūtis, kurį vėliau papildys agonijos, katastrofizmo motyvai:

Žinau, kad nėra tikslo mūsų buičiai
 Ir lyrikai, ir žodžiui šio soneto –
 Abu mes krintame žvaigždėm rugpjūčio,

Abu mes krintame, kaip rasos gailios –
 Taip mes be tikslo ant šio balto svieta,
 Be tikslo mūs gyvenimas ir eilės...
 („Kažkam“, 76)

Vienas šio religinio egzistencializmo atstovų Miguelis de Unamuno kaip tik ir susitelkia į tragišką gyvenimo jausmą, pabrėždamas, kad „sielos nemirtingumo, mūsų asmeninės ir individualios sąmonės išlikimo vienokia ar kitokia forma troškimas yra, kaip ir Dievo egzistavimo troškimas, religijos šerdis“³. Beje, Unamuno, kalbėjusį apie nevilties išgyvenimą kaip tauriausią ir giliausią, žmogiškiausią ir vaisingiausią sielos būseną, galima laikyti Aisčio, nevilgtį laikiusio svarbiausia savo eilėraščių varsa, dvasios broliu. Juozas Keliuotis, recenzavęs pirmąjį rinkinį Eilėraščiai, 1932 m. rašė: „J. Kossu pasaulėvaizdžio vyriausias principas bus tragizmas“⁴. Ir pavertė meno tragizmo idėją savo estetiškos programos šerdimi.

Aisčio prieškarinių eilėraščių ispaniškasis koloritas itin ryškus – prisiminkime eilutes „Šiandien rašau kaip Liūdno Vaizdo / Riteris Tobozos Dulcinėjai“ („Ir aš nešiojau“, 26) arba „Šį vakarą mano maža infantė miršta / Ir – didelė kančia...“ („Atleisk“, 156). Įdomu, kad eil. „Hidalgo“, adresuotas skausmingai tostančiam bičiuliui ir Pjūvio redaktoriui Petriui Juodeliui, pagrįstas Aisčiui būdingu sacrum ilgesio leitmotyvu – Šventojo Gralio taurės ieškojimu, dangun besiveržiančios sielos žemiškosios kelionės metafora. Vytautas Kubičius yra pastebėjęs, jog Pjūvio estetinė programa rėmėsi panašiais principais kaip ir ispanų neoromantizmas: idealo ir realybės antinomija, priešišku buržuaziniam miesto gyvenimo būdui, tradicinės kaimo dvasinės kultūros ir modernios išraiškos sinteze, stiliaus organiškumu ir individualumu, atsirbojimu nuo triukšmingų avangardizmo sambrūzdžių⁵. Pridursime, kad lietuviškajam neokatolicizmui, šalia neotomizmo idėjų, stiprią įtaką darė krikščioniškieji viduramžiai, ypač priešrenesansinė prancūzų bei ispanų kultūra.

Ispanų neoromantizmo charakteristika daugiau mažiau tinka ir Aisčio – ištremto iš rojaus, egzistenciškai „nuskriausto žmogaus dainiaus“ (Juozas Grinius) poetikai bei estetikai apibūdinti. Beje, savąją estetiką jis bandė ambicingai grįsti Tomo Akviniečio postulatais („Poesis et veritas“). Tačiau apskritai metafizinių išvedžiojimų ir filosofavimų nemėgo, kūrybos kilmę ir esmę suvokė intuityviai, kliovėsi iracionaliu dievišku josiškiu. Pirmoji eilutė esanti Dievo dovana, visa kita – eiliakalio darbas⁷. Nostalgiška šventybės pajauta yra gilioji jo lyrizmo versmė ir sąlyga, vertikalčiai persmelkianti temos, prasmės, struktūros lygmenis. Sopulingasis Aistis, sulydęs liaudiškąjį rūpintojėlio ir krikščioniškąjį Sopulingosios Dievo motinos vaizdinius, gal programiškiausiai ir labiausiai koncentruotai įkūnijo lietuviškojo lyrizmo transcendentinę prigimtį – nenumaldomą anapusybes ilgesį. Sykiu jis instinktyviai čiuopė tvilkinantį šiapus ir anapus „trumpą sujungimą“, tą būties blyksnio kibirkštį, kurią išvysta „ekstazėje nušvitusi širdis“ („Kūrimo valanda“). Jo sopulys yra organiškiausiai sugėręs tiek romantikų Weltschmerzą, tiek modernistų spleiną ir ennui (į tai dar 1944-aisiais atkreipė dėmesį Bronius Krivickas straipsnyje „Kančia ir džiaugsmas J. Aisčio-Aleksandriškio kūryboje“). Būtent transcendentinė vertikalė, kylanti iš krikščioniškųjų vertybių branduolio ir intymiai ieškanti Kito, patikimiausiai saugo Aisčio lyriką nuo liguisto europietiškojo dekadanso solipsizmo. (Dabar daug plepama apie Kitą, tačiau ar tai nėra postmoderni savęs mylėjimo forma, leidžianti gaižiai ironizuoti šitą valstybę, ši-

tą visuomenę, šitą kultūrą, šitą kolegą, t.y. neįtinkančius kitus? Akivaizdu, kad įkyrų Kito pseudometafizinimą skatina ne kas kita kaip Dievo ir artimo fizinio pojūčio degradacija ar prarastis.)

Antra vertus, Aistį būtų galima laikyti mūsų pirmuoju autentišku dekadentu ta prasme, kuria dekadentizmą suvokė Aisčio didysis autoritetas Paulis Valery: „Man dekadentas reiškia iki kraštutinumo rafinuotą menininką, kurį meniška kalba saugo nuo vulgarumo antplūdžio“⁴⁷. Trečiasis, paties autoriaus labiausiai vertintas rinkinys Intymios giesmės paženklintas antivulgarumo kodu – paskutinis eilėraštis „Atsiveikinant“ 1935 ir 1940-ųjų metų leidimuose turėjo Horacijaus epigrafą: Odi profanum vulgus et arceo („Neapkenčiu tamsios minios ir vengiu jos“). Aistiškas intymumas neužsisklendžia vienatonėje lietuviškoje melancholijoje, jis jau smalsiai mokosi vakarietiškos distancijos bei elegancijos. Naktis „aidėjo pamirštu refrenu“, „žiogeliai šoka menuetą“ („Naktis“) – panašios eilutės rodo, kad jų kūrėjas šioje gracingo stiliaus mokykloje buvo tikras pirmūnas, neabejojantis, jog Dievo akivaizdoje reikia kalbėti stilingai. Ne metafora ir simbolis, o ekspresyvi vaizdo konkretybė, detalės sugestija buvo šio poeto stiprybė, primenanti lietuvių poezijai parnasiečių ir akmeistų pamokas. Galima tarti, kad epochos kontekste Aistis rašė esmingai naują, tik „nepakankamai modernią“ poeziją. Ką gi, garsusis Ezros Poundo šūkis skambėjo Make it new, o ne Make it modern.

Aisčio religinį kodą pirmiausia reprezentuoja jo požiūris į kūrybą kaip mistinę apeigą, jungiančią nuodėmę ir apsisvalymą. Nuodėmingas poetas kurdamas apsisvalo pats ir sykiu atnašauja save, nešdamas dvasinį išganymą skaitytojui. Toji poetinė liturgija, kaip puikiai žinome, itin įtaigi eilėraštyje „Katarsis“:

Paverstą į vyną mano kraują gersi
 Ir mane pajusi širdyje, giliai,
 Taip nusivalysi tu aukos katarsiu,
 O ištikęs skausmas greit tave apleis!
 (186)

Intensyvią religinę sutelktį, bodėjimąsi šio pasaulio tuštybe skatino ir psichofizinis asmenybės tipas. Menko kūno, rusvaplaukis, strazdanų nubertas kalvio sūnus turėjo taikytis su atstumtojo vaidmeniu ir uždarmo kompleksų sloginamoje kaimo bendruomenėje („Ir mums dažnai reikėdavo drąsos eiti gatve – net ir vaikai užpuldavo“⁴⁸, ir gimnazijoje⁹. Elegiškiausias lietuvių neoromantikas savuoju kailiu tikrino Nortropo Frye tezės, jog totalus pralaimėjimas yra esminė romantikų patirtis, teisingumą. Taip, žmogus šiapus pralaimi. (To nebūtų neigęs ir poetui itin artimas tėvas, kuris įvesdino knygų pasaulin, mėgo pokalbius apie religiją ir mokslą, „nerūkė ir negėrė, buvo minkšto ir nuolaidaus būdo, negalėjo papjauti net vištos“)¹⁰. Bet galbūt ir iš šios ašarų pakalnės detalių įmanu susikurti savo „pasakišką šalį“, kurioje gėris ir grožis, teisingumas ir meilė atgautų tą prasmę ir kurią būtų galima „perduoti žodžiu“ – kitam, kitiems („Karunka“). Šitaip, lėtai ir skausmingai, buvo žiedžiamas kietokas Aisčio charakteris, Broniaus Railos apibūdinimu, „bendrai gana nemaršus, ambicingas ir savo lukšte išdidus“¹¹. Aisčio kūrybinės asmenybės tapsmą ir šio tapsmo psichoanalitines prielaidas yra vaizdžiai apibendrinęs Alfonsas Nyka-Niliūnas: „Jis gimė ir augo kaip Anderseno pasakos bjaurusis ančiukas ir į poezijos ežerą iš-

plaukė kaip elegantiška gulbė¹². Mūsų atveju derėtų nebent pridurti, kad šis iš pupų nevaromas ančiukas pradėjo ruošti savo gracingam skrydžiui dar po medinės Rumšiškių bažnytelės skliautais, kur kaimiečiai „taip didingai ir gražiai giedodavo Suplikacijas“¹³.

Visą Aisčio kūrybą galima išgirsti kaip „didžiulio nerimo giesmę“ („Rutina“, 146). Išorinės nuorodos į giesmę daugiau nei akivaizdžios: Intymios giesmės, „Septynios psalmės“, „Osanna“, „Amžių giesmė“, „Likimo giesmė“, religinių giesmių intarpai, parafrazės ar tokios eilutės kaip „Ir medžiai, šermenių giesmes giedodami, / Pravirko, ir, lyg vargonai, gaudė girios...“ („Pastoralė“, 104). Tačiau eilėraščių „vidinę formą“ (V. Kubiliaus sąvoka) išgaubia ir įgarsina vidinis giesmiškumas, sutapęs su balso tembru, kurio, anot Kubiliaus, „negalima išsigalvoti, kaip ir balso šilumos, perkošiančios kiekvieną garsą“¹⁴. Šiame balse liturginis giesmiškumas susilieja su folkloriniu dainiškumu, sakraline gamtojauta, kurią poetas suintensyvina iki estetinio šurpo būsenos: „Tau smulkiom stiklų šukelėm žėri / Aukšto skliauto nemarioji klaikuma“ („Katarsis“, 186). Plg.: „Keista naktis! Žiūriu žvaigždėsna – / Pasibaisėtina, pasibaisėtina! („Rugpjūčio naktis“, 40). Įdomu, jog panašiai „paširpstama“ ir prieš Aisčio sukurtą grožį – šitaip A. Vaičiulaitis ir A. Nyka-Niliūnas yra gardžiaavęsi eilutėmis „NET PILNATIS žalsvam skliaute sustingo, / Kaip perlas paristas stiklu“ („Lakštingala“, 198). Akustika susiliečia su vizualumu, atverdama skliautišką šventumo erdvę. Šventuma – gelminga, baugi, su neįžvelgiamu paslapties dugnu – išgyvenama kaip grožis, ir atvirksčiai. Itin mėgiamas vertikalumo topas – skliautas:

Sopulingyn vis niaukias skliautas,
Daina graudyn ir įstabyn!
(„Lorelei“, 65)

Arba:

O Dievuliau mano, kaip nūn giedras spalīs
Ir kaip skliauto žydras mėlynas emalis...
(„Giedras rudenėlis“, 352)

Aistis čia tarsi siūlo religijos kaip šventybės skliauto idėją The Sacred Canopy autoriui Peteriui Bergeriui, parašiusiam vieną įtakingiausių XX amžiaus religijos sociologijos studijų¹⁵. Girdimieji ir regimieji įspūdžiai itin įsismarkauja eilėraštyje „Kūrimo valanda“. Čia kūrėjo triumfas įvaizdijamas gamtos katastrofa – didžiuoju būties blyksniu:

Nusikvatojęs žaibas skliautą skelia,
Akimirksniui prasiskiria plati naktis –

Ir matosi nuraudęs didelis peizažas,
Tartum ekstazėje nušvitusi širdis,
Ir vėlei prakeikta šalis nugarmi skradžiais,
Tik kažką gailiai verkaujant girdi.
(105)

Įstabus praregėjimas, būtiškasis nustėrimas, prarastis kaip atradimas – religijotyrimin-kai šią būseną nesunkiai atpažintų Marcelio Eliade's hierofanijos sąvokoje. Aisčio poeti-kai būdinga tai sieti su skilimo, plyšio, prasiskyrimo semantika, plg.:

Vakare žiogeliai skalins,
Leisis saulė balzgana,
Prasiskirs rugiuos kūkalis –
Man jo vieno bus gana.
(„Paprastas gyvenimas“, 166)

Atreipsime dėmesį, kad šio chrestomatinio posmo struktūrinis centras – kūkalis – kaip neteiktina svetimybė turėtų taisyklingai būti keičiamas žodžiu raugė, o raugės, žinia, yra javų piktžolės, kurias Biblija liepia išrinkti iš kviečių ir sudeginti (Mt 13, 24–30). Tačiau juk ir Dievui labiau už teisiuosius (juolab taisyklinguosius) rūpi paklydusios avelės, tad poetas, jei ir provokuoja Šventojo Rašto raidę, nė kiek nenusižengia jo dvasiai. Nekalbant apie neatremiamą estetinę šio posmo tiesą, kurios nematyti ir negirdėti galėtų nebent kurti ir akli Rašto aiškintojai. Svarbiausia – ir akimirka prasiskyrusi naktis, ir iš rugių išnyrantis kūkalis yra ne tik (tiek) estetinės, bet ir (kiek) egzistencinės – religinės patirtys, religinės giliausia šio žodžio prasme, kaip surišančios su Absoliutu bei visa jo kūrinija (lot. religio – „surišu“). Gilioji buvimo paslaptis prilgsta Dievo buvimo paslapčiai, kuri skleidžiasi kaip palaimintųjų regėjimas, visio immediata.

Dėsninga, kad toji kūkaliao apsireiškimo misterija vyksta vakare, leidžiantis saulei ir skalinant žiogeliams. Saulėlydis, lėtas šviesos ir gyvybės gesimas, poetui yra esmingai sakralinis išgyvenimas, apgaubtas mistiška aureole. Krinta į akis Aisčio selektyvus imlumas, primenantis krikščioniškąjį mažutėlių arba tenkinkis mažu principą – būties drama ir pasaulio sudėtingumas redukuojamas į peizažą, peizažas – į saulėlydį, saulėlydis – į kūkaliao prošvaistę. „Dekadentui“ Charles'ui Baudelaire'ui mirštanti saulė (soleil agonisant) simbolizavo jo laikų prislėgtą sielą, o elegiškesniau lietuvių poetui ji asocijuojasi su kankinamu, žeidžiamu sakraliniu kūnu. Tokiu kūnu lengvai tampa ir kitos gamtos stichijos: „Mačiau marias, kaip gilią žaizdą... („Kartais“, 29). Kruvini, tragiški saulėlydžiai yra savotiški Marijos sopulių ar Kristaus kančios objektyvieji koreliatai – jei tokiai ekspresyviai raiškiai apskritai dera objektyvumo sąvoka:

PRASISKIRIA vakaro mantijos sunkus kruvinas aksomas,
Ir saulė krauju prakaituoja, it Kristus Alyvų Darželyje.
(„Kaip Šekspyro tragedijoj“, 67)

Šiame eilėraštyje autorius nesitenkina savo vizijos fiksavimu ir čia pat ironizuoja jos įliteratūrinimą „žodžiais paliegėliais“ (tipiškas distancijos atvejis), šitaip išvengdamas vienareikšmės patetikos ir perdėto monumentalumo, o sykiu lyrinį vyksmą dramatiškai išgaubdamas. (Vis dėlto išvengti ydų pavykdavo ne visada – ne vienas pokarinis eilėraš-tis skamba kaip anachronizmas, Maironio ar Adomo Jakšto religinės retorikos imitacija, praradusi tai, ką Nyka-Niliūnas yra pavadinęs „paradizišku nekaltumu“.) Šiuokart pažvel-kime į tą maironiško eilėraščio modelį, kuriame subjektas tapatinasi su Kristumi – Skaus-

mo Vyrų („Poetui“, 330). Vir Dolorum ikonografinis tipas susiformavo viduramžiais, kaip ir Aistį itin traukęs Mater Dolorosa tipažas („Dolorosa“, „Mater Dolorosa“), septynių sopulių motyvas „Septyniose psalmėse“. Įdomu, jog ir vieno, ir kito eilėraščio konfliktas gimsta iš susvetimėjimo būsenos, nusivylus šiapusybe. Tik Maironio „aš“ nusivilia pasauliu ir jo žmonėmis (romantinis minios, vulgus, topas), o Aisčio – dar ir žmonių kalba, kuri „čia tarp raidžių“ numarina pasaulio gyvybę ir grožį: „Ar ne šviesus dangus ir be to, ir be žodžių paliegėlių! / Abuoja gi pasaulio širdis, abuoja ir sužiedėjus“ („Kaip Šekspyro tragedijoje“, 67). Aistis žengia svarbų žingsnį iš emocinio įsijautimo į kalbinės savižinos poetiką. Tolesnį žingsnį, jau išdidžiai nusigręžęs nuo Dievo, padarys estetiškas solipsistas Henrikas Radauskas. Jungdamas Maironį ir Radauską diachroniškai, sinchroniškai poetas kaskart svyruoja tarp dviejų realybių – žodžio ir emocijos. Pasak Dalios Satkauskytės, „poetinės kalbos savimonės požiūriu tas svyravimas daro Aistį vienu įdomiausių lietuvių poetų“¹⁶.

Įsimintina saulėlydžio misterija „suvaidinama“ eilėraštyje „Antai tenai“. Čia kuriama dramatinė situacija, kurioje antrasis Aš – Tu komunikacijos narys yra Kristus. Paradoksaliai, o iš pirmo žvilgsnio netgi eretiškai skamba trečiojo posmo pradžia, atkartojanti posakį iš evangelijos pagal Morkų: „Tikiu! Padėk mano netikėjimui!“ (Mk 9, 24):

Tikiu, o Viešpatie, padėk man,
Padėki netikėjime manam!
(73)

Čia, suprantama, Viešpaties prašoma ne užkietinti žmogaus širdį netikėjime, bet nepalikti netikėjimo akimirkomis be pagalbos, neapleisti silpnos širdies begalinėje būties (tikėjimo) ir nebūties (netikėjimo) kovoje. Eilėraščio pabaigoje „prakeikti levos vaikai“ desperatiškai šaukiasi Kristaus, tačiau šis kartu su gęstančia gamta siunčia tik visuotinės rezignacijos ženklą: „Pravirko vakaras, ir Kristus verkė taip tyliai...“ (74). Šiame eilėraštyje susiduriame su tam tikru teologiniu kazusu, kuris šiaip jau Aisčio lyrikai nebūdingas. Tačiau ir religijos teorijos klausimais žinių nestigo – nedera užmiršti, kad šis lyrikas Grenoblio universitete parašė ir apgynė disertaciją apie septynių eretikų atliktą Šventraščio vertimą į provansalų kalbą.

Dievas nebuvo Aisčio kūrybos alfa ir omega, fundamentaliai sergėjęs dvasios rimtį ir laidavęs teisingo egzistenciją. Ir po šimto metų poetas lieka skaudus ir pažeidžiamas – kaip visas dvidešimtmatis amžius. Tačiau dūžtančiose šio amžiaus formose Aistis išsaugojo įstabią sakramentalumo jauseną ir įliejo ją į nedūžtančias formas, ginančias mus nuo būsimųjų amžių žvarbos.

¹ Jonas Aistis, Raštai: Poezija, t. 1, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 40. Toliau cituojant eilėraščius nurodomi šio leidinio puslapiai.

² Vytautas Kubilius, Jonas Aistis: Gyvenimas ir kūryba, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 60.

³ Miguel de Unamuno, Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 207–208.

⁴ Juozas Keliuotis, „Tragizmo poetas. Jono Kossu-Aleksandravičiaus Eilėraščiai“, in: Juozas Keliuotis, Meno tragizmas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 485.

⁵ Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 147.

⁶ Žr.: Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius. Intymus žmogus ir intymumo poezija“, in: Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 113.

⁷ Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos, sud. Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 60.

⁸ „Tai, ot, kai ten mes atsikėlėm, mes pasijutom ne toj visuomenėj. Reiškia, miestelis nepriėmė mano tėvo. Ir nepriėmė ne tik jo – kada nepriėmė jo, tai ir jo vaikų.“ – „Nebaigtų pasikalbėjimų pabaiga. Jonas Aistis (1904–1973)“, in: Pokalbių akiračiai. „Akiračių“ interviu su išėivių kultūros veikėjais (1969 – 1968), Vilnius: Vaga, 1991, p. 67.

⁹ „Buvau labai žemo ūgio ir nedailios išvaizdos bei skurdžiai dengtas, tai prie manęs draugai nelipo ir aš prie jų negalėjau pritaipyti. Tai mane traukė į mano paties kiautą, susimąstymą ir knygas. [...] Mokinys buvau labai vidutinis: ir gal greičiau ne dėl gabumų, bet kažkokio nekreipimo dėmesio į mokslą, tai buvau tipiškas trejukės mokinys.“ – „Mano gyvenimas“, in: Jonas Aistis, *Raštai: Poezija*, t. 1, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 394, 395.

¹⁰ Žr.: Vytautas Kubilius, Jonas Aistis, p. 20.

¹¹ Bronys Raila, *Kodėl antraip?* Vilnius: Vaga, 1991, p. 280.

¹² Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai. 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 111.

¹³ Jonas Aistis, op. cit., p. 433.

¹⁴ Vytautas Kubilius, „Elegiškoji Jono Aisčio lyrika“, in: Jonas Aistis, *Katarsis*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 18.

¹⁵ Žr.: Peter Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1967.

¹⁶ Dalia Satkauskytė, *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 38.

Iš knygos: Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“, 2004

Rita Tūtlytė

ĮSPŪDŽIO ESTETIKA JONO AISČIO POEZIJOJE

Kultūrologas Egon Friedeler apie įspūdį išsitaria: „Kas yra įspūdis? – objektyviausias ar subjektyviausias dalykas? Konvencionalus ar autonomiškas?“ Tai yra pasaulėvokos klausimai, į kuriuos galima atsakyti fenomenologiškai: yra tiek įspūdžių, kiek ausų ir protų, ir kiekvienas požiūris galioja tik pačiam žmogui⁴¹. Filosofiniu požiūriu įspūdis suprantamas gana plačiomis apibrėžtimis. Gintautas Mažeikis filosofinės fenomenologijos lauke (Edmundas Husserlis, Immanuelis Kantas, Martinas Heideggeris, Merabas Mamardašvilis) pristato įspūdį kaip suvokimo procesą, besisiejantį su įvairialypių žinojimu ir patyrimu. Įspūdis traktuojamas kaip „pamatinis suvokimo įvykis, turintis sudėtingą kompleksinę konfigūraciją“⁴²: jis siejasi ir su juslėmis, ir su mintimis bei idėjomis, ir su jausmais, dvasine patirtimi. Svarbu įspūdžio nesutapatinti vien su juslėmis ar vien su mąstymu – įspūdžių įvairovė daug didesnė nei juslių ar mąstymo teikiamos galimybės. Įspūdis formuoja idėjas, kita vertus, be idėjų, suvokimo ir elgesio schemų negalimi ir įspūdžiai. Būdamas kompleksinės prigimties, įspūdis išskleidžia žinojimo polisemantiškumą – kognityvus aktas susieja objekto ir subjekto savybes, istorinius, socialinius, ekonominius kontekstus. Įspūdžiui būdinga spontaniška įvairovės dermė.

Mažeikis pristato fenomenologinei nuostatai svarbią mintį, kad „įspūdžiui būdingas egzistencinis, beprielaidinis [!] patyrimas, tiesioginis (betarpiškas) pažinimas“⁴³. Šiuo požiūriu įspūdis yra vienkartinis įvykis, bet kartu ir egzistencinis, esminis žmogaus būčiai.

Įspūdis susijęs su vaizduote, sukuriantis konkretaus įspūdžio erdvę ir laiką, semantinius asociatyvinius laukus; ir ypač – su nuostaba („Nuostaba visados yra anapus apibrėžto mąstymo horizonto. Ji reikalauja sukurti, iš naujo apibrėžti santykius su gyvenamuoju pasauliu“)⁴⁴. Kalbantys apie meninę kūrybą literatūrologai įspūdžiui suteikia didesnę emocinę konotaciją nei filosofai.

Aisčio poezija laikoma emociinga. Subjekto santykis su pasauliu, buvimo pasaulyje būdas – labai atvira įspūdžio pagava. Poeto lyrikoje subjektas itin atvirai reaguoja į aplinką, nusako santykį su reiškiniu (žavisi, baisesi, kenčia, liūdi, rezignuoja). Jo poetiniam įspūdžiui būdingas netikėtumas, spontaniškumas, stiprumas, subjektyvumas. Šias savybes randame ankstyvajame eilėraštyje „Gegutėlė“⁴⁵, kur stipriai išplėtotas netikėto pajutimo, pamatymo, subjektyvaus regėjimo, įspūdžio efektas („IR ATSKRIDO, atplasnojo gegutėlė / Vyšnių sodan“), intensyvumas („Tai kukavo, tai raudėjo gegutėlė“), kalbančiojo reagavimas („O man rodės, / Kad gegutė graudžiais žodžiais pavadino“). Šie parametrai – netikėtas, staigus ir subjektyvus įspūdis – lieka svarbūs visuose Aisčio ankstyvosios lyrikos rinkiniuose. Reagavimo subjektyvumas atvirai ir intensyviai reiškiamas (nuostabos šūksniai, klausimai, atodūsiai, troškimai, vertinimai („Naktis verta Flamariono plunksnos!“ – „Rugpjūčio naktis“, 40). Aistis išskleidžia pirmines įspūdžio užuomazgas, impulsus, fantazijas. Nusileidžia lyg į kokią pirminių jutimų lygmenį, leidžia veikti pašamonei. Įspūdžio raišką yra apibūdinęs kritikas Šilbajoris, sakydamas, kad poeto lyrikoje „visa gausybė minties ir jausmo „pustonių“, daugialypių išgyvenimų, išsiveržia kaip viena versmė“⁴⁶. Aistis įspūdį perteikia fragmentiškais nuotrupomis. Įspūdžiai dažnai nusakomi

vienoje frazėje, baigiamoje šauktuku, daugtaškiu. Prieštaringi įspūdžiai suskaldo eilėraščių taip, kad nuosekliu loginiu aiškinimu jis tampa nesuvokiamas.

Aiščio eilėraščiuose poetinio įspūdžio kilmė akivaizdžiai dvilypė: įspūdis yra nulemtas regimo/girdimo (teisingiau, vaikystėje regėto/girdėto) vaizdo ar reiškinių ir kartu nulemtas skaitytų kūrinių: stebuklinių pasakų, antikos ir Šekspyro dramų (vaizduotės). Poetiniame frazėje „už marių, už mėlynų“ glūdi abu – peizažo ir tekstų – įspūdžio pradmenys. Šis vientisas, bet iš tiesų dvilypis regėjimas formuoja erdvės percepcijos horizontą.

Laiko požiūriu filosofai įspūdžio įvykį apibrėžia kaip trukmę. „Įvykis trunka tiek, kiek mes jį aktualiai sulaikome, išsaugome kaip dabarties vyksmą [...]. Asmeninė dabartis trunka tiek, kiek ji turima omenyje“⁷. Aiščio lyrikoje dauguma poetinių įspūdžio eksplikacijų susiję su vaikystėje patirtais įspūdžiais. Įspūdis atsinešamas iš praeities. Poetui būdinga grįžtančioji, įsijaučiančioji vaizduotė – įspūdyje laikas iššęsiamas iki dabarties, t.y. praeities įvykis vis dar tebėra įspūdžio dabartis („atsimenu“, „tada“, „sakaiu“, „aš mačiau kadaise“).

Poetas prisimena Rumšiškių bažnyčioje Šv. Velykų iškilmes – liutaurų, varpų ir varpelių, būgnų garsų ir „Aleliuja“ giesmės sukeltą įspūdį, vandenų spindėjimą, pavasario potyrį su varpo skambesiu ir sesers vaikiškai skambiu juoku, šilo pasakiškas fantazijas („Mane visa tai jaudindavo. Tai buvo tikras džiaugsmo paveikslas“)⁸. Tai – vieni svarbiųjų būties patyrimų, kurie išliko atmintyje visą gyvenimą. Tai, kad poeto vaikystės įspūdžiai nėra pasibaigę įvykiai, o iš esmės susiję su individo egzistencija, yra pastebėjęs Kubilius: „Atsiminimai Aiščiai, kaip ir Jonui Biliūnui, atplukdo daiktus ir įvykius, išsinėrusius iš paviršinio klodo, esmingus egzistencijos pilnatvei, apgaubtus įstabumo aura, bet prikeltus iš prarasties tik šiai poetinei akimirkai“⁹.

Turėtume atkreipti dėmesį į tai, kad atsiminimas nėra nuolatinis buvimas atmintyje. Atsiminimas – spontaniškas procesas. Šio požiūriu būtų svarbi Gastono Bachelard'o knygoje cituojama Jeano Lescure'o mintis apie kūrybiškumui svarbų užsimeršimą: „reikia, kad žinojimą lydėtų tokia pat žinojimo užmarštis“¹⁰. Aiščio poezijoje matome netikėtą atminties „atsitikimą“, išnirimą. Gražiausioje jo kūrybos dalyje vyrauja staigios, spontaniškos asociacijos. Fiksuojamasis staiga išskylęs atmintyje, poetinio atradimo apšviestas netikėtas susitikimas su reiškiniu.

Aiščiui svarbus juslinis įspūdis kaip viena iš galimybių apibūdinti savo santykį su pasauliu.

Ugnies įspūdis ir jo poetinės eksplikacijos

„Kruvini vakarai“, suprantama, galimi sieti su Charles'io Baudelaire'o ir Andrejaus Bloko kūrinių vaizdinija, su idėjomis apie Vakarų saulėlydį. Vis dėlto saulėlydžio vaizdinys nebūtų įsišaknijęs taip giliai poezijoje, jei jame neglūdėtų vaikystėje įstrigęs įspūdis – jei vaikystėje poetas nebūtų žiūrėjęs į įkaitusias, įsiplieskiančias žarijas tėvo kalvėje. Kraujotų saulėlydžių, „žaidzos“ motyvai formuojasi tolimoje vaikystėje iš žiūrėjimo į žaidrą kalvėje, iš stebėjimo, kaip pučiama ugnis plečiasi, didėja ir pamažu blėsta. Ugnies stebėjimą Bachelard'as vadina hipnotizuojančiu¹¹. Prisiminimuose poetas pasakoja: „Aš žiūrėdavau dumdamas. Jis [tėvas – R.T.] laukdavo, kol pasiekia tam tikrą spalvą. [...] Ir aš matydavau, kad jis žiūri į tą ugnį taip, kad apie akis net šokinėja! Kaip įsai gyvendavo tuo

dalyku“¹². Atidus, ilgas žiūrėjimas į ugnį, kuri kinta – randasi ir gęsta – poetinėje vaizduotėje sukuria gyvos, besikeičiančios ugnies pavidalus, kurie įsišaknija poetinės vaizduotės centre ir, drįstume sakyti, sudaro pasaulėvokos pagrindą. Šiuos ugnies pavidalus įmanu metaforizuoti, simbolinti.

Įdomu pastebėti, kad kalvės įspūdžiai nesuformuoja nė vieno kokio nors tvirto, „kieto“ vaizdinio; atvirkščiai, visi vaizduojami pavidalai ypač dužūs, trapūs. Paties įkaitusios geležies vaizdinio taip pat nėra – poezijoje matome jos „pakaitus“: įkaitęs troškimas, kruvinas saulėlydis, žaibas naktį, marios kaip žaizda. Įkaitusios geležies nardinimas į vandenį iš tolo atliepia poetinį besileidžiančios vandenin saulės motyvą.

Ugnies įspūdis koduojamas dviem vaizdiniais: kalvėje degančių žarijų ir Nemuno vingyje besileidžiančios saulės. Būtent šių dviejų vaizdinių (kalvės žarijų ir besileidžiančios saulės) erdvėje skleidžiasi literatūrinė vaizduotė. Aistis saulėlydį mato ir Šekspyro dramų „krauju“ apšlakstytą, įsipavidalinusį Sopulingosios Motinos kančios, pasakų paveikslais. „Kūrimo valandoje“ šilta kvepianti pavakarė lyginama su išplėtotu žarijų vaizdu, kuriame susipina asmeninė patirtis su pasakų fantazijomis:

ŠILTA pavakarė, [...]

O saulės spinduliai, [...]

Tarytum laužo žarijas būt žarstę,
Rūsčiais veidais susėdę milžinai
Palei skaisčiosios karalaitės saulės karstą,
Kur jau žarijos blėsta, grindžias pelenais.
(105)

Ne prieblandų baimė yra Aisčio poezijos šerdis, o estetizuojanti saulėlydžio pagava. Saulėlydžio tema lietuvių poezijoje nėra itin eksploatuota – keli Maironio, Putino eilėraščiai, keli epizodai Šatrijos Raganos ir Igno Šeiniaus prozoje. Visi rašyti XX amžiaus pradžioje. Kaip tik tuo laiku lietuvių literatūra atsiveria Europos kultūros patirčiai; kartu plūsteli ir literatūros šampai. Aisčio poezijoje saulėlydis suprastinas kaip toks šampas. Tačiau santykis su juo yra sąmoningas, programiškas – šampas vertinamas kaip Europos ir rusų romantinės bei modernistinės literatūros mąstymo „daiktas“, minties kultūros figūra. Vis dėlto, jei analizuosime įspūdžio kompleksiško požiūriu, greta literatūrinės tradicijos matysime gelmines vaikystės patirtis, stipriai veikiančias kūryboje.

Ugnies įspūdis Aisčio poetinėje vaizduotėje skleidžiasi itin polisemantiškai. Kaip teigia Jeanas Pierre'as Richard'as, „vertingas ne pats vaizdas, bet prasių tinklas, kurį tas vaizdas užmezga arba išskleidžia“¹³. Aisčio lyrikoje su žaizdra, ugnies „žaizda“ sietinas ir sieloje atsivėrusios žaizdos, pažeidimo, ir žemiškosios būties metaforizavimas. Apie tai yra kalbėję kritikai Viktorija Skrupskelytė ir Rimvydas Šilbajoris: „Saulėlydis tada įgyja kosmines proporcijas, tampa lyg ir nukryžiavimo tragiška metafora, ir vakaro spalvose žemė atsiveria kaip didžiulė metafizinė žaizda“¹⁴. Lakią ir vaizdingą frazę apie Aisčio poetinį pasaulį yra paleidęs Greimas: „Jono Kossu-Aleksandravičiaus poetinis pasaulis – tai tuščia vieta, kurios centre kaip išbujojęs jurginas – atvira žaizda“¹⁵. Skaudusis santykio su

pasaulio aspektas nepaprastai subtiliai išplėtoja ugnies semantikos lauką – įtraukia plačią gamtos vaizdiniją ir kultūrinius, literatūrinius saulėlydžių ir žaizdų kontekstus.

Gyva, įsižiebianti ir gęstanti ugnis pakliūva į pačios kūrybos procesų apmąstymo vaizdiniją. Tėvo kalvėje pūstų dumplių įžiebtos kibirkštys pažadina vaizduotę, stebuklo nuojautą. Įsižiūrėjimas į tai, kaip žaizdre minkštėja metalas, kaip iš jo gaminamos naujos formos, leidžia šį procesą suvokti ir kaip kūrybos proceso metaforą. Įkaitusios materijos (medžiagos, vaizduotės) metamorfozę Aisčio lyrika realizuoja savitais pavidalais, išlaidydamas pirminį žarijų, laužo, ugnies įspūdį (kaitra, raudona spalva, žaizdras, šviesa). Kūryba siejama su apšviestumu, nušvitimu („Ir matosi nuraudęs didelis peizažas, / Tartum ekstazėje nušvitusi širdis“, *ibid.*).

Aisčio poetiniam įspūdžiui svarbus žvilgsnis. Prisiminimuose poetas aprašo epizodus, kaip jis mato kito žvilgsnį (mato, kaip motina žiūri į Nemuno vandenį; kaip tėvas žiūri ugnį kalvėje). Intriga kyla iš to, kad užfiksuojamas KITO žiūrėjimas. Tasai tėvo ir motinos žiūrėjimas (į ugnį, į vandenį) tarsi yra užkodavęs pasaulio ir žmogaus paslaptį. Šių žvilgsnių ir šio matymo įspūdis perkeliamas į poeziją. Poezijos subjektas bando „įmatyti“ tai, ką anie žvilgsniai regėjo – fantazijose išlaikomas ir anų pamatytų dalykų turinys. Aistis žiūri iš principo poetiškai ir fenomenologiškai – pasaulį mato taip, kaip veriasi jam jo jutiimuose ir fantazijose.

Esantis ir nesantis vanduo

Pirminis, gelminis, su vaikystės patirtimis susijęs ir vandens (Nemuno ir netoli sodybos į jį įtekėjusių dviejų upelių) įspūdis. Eilėraščiuose jis veriasi ne mimetiškai, o metaforizuotai – kaip didelio vandens paveikslas (marios) arba lieka giliai užkoduotas vaizde. Eilėraštyje „Peizažas“ (86) lyrinis subjektas vardija širdžiai mielas gimtinės peizažo detales. Eilėraštis kyla iš įsižiūrėjimo į atmintį (gimtinės peizažo, paveikslų, literatūrinių tekstų). Taip matomas peizažas jau pats turi emocijų. Eilėraščio kalbėtojas peizažą ir jo sukeltas emocijas asmeniškai ir kultūriškai (at)pažįsta, jas vardydamas komunikuoja su skaitytoju vaizdiniame ir emociniame lygmenyje. Įsižiūrėjimas į šilą, į gimtosios aplinkos detales yra trumpa Anano Baranausko Anykščių šilelio repriza. Su Baranausko poemos stilistika sietinas peizažo detalių vardijimas, aukštyn kylantis žvilgsnis, atsidūsėjimas kūrinio pabaigoje. Eilėraštyje girdime ir Maironio poezijos parafrazę – frazėje „Šilo juosta mėlyna“ ataidi klasiko eilutė „Ten, kur Dubysa mėlyna juosta“. Kritika yra radusi „Peizažo“ sąsają su Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų tapytojų paveikslais.

Poetinis vaizdas kuriamas iš lakoniškai užsimintų detalių. Peizažo detalės, o ypač šilas ir dangus, matomi iš tolimos perspektyvos. Viktorija Skrupskelytė pastebi: „Peizažo“ pirmoji eilutė užfiksuoja keturias tikrovės detales ir savo fragmento technika sukuria neužbaigtumo ir kartu lūkesčio įspūdį. Į jį atsiliepia tęstinumo mintis, sąmonėje iškylanti su antroje eilutėje randama šilo juostos horizontale, taip pat su trečios eilutės debesimis ir vandenį suliejančia metafora“¹⁵. Eilėraštis turi kryptį: nuo detalių, fragmento metaforiškais sukabinimais gravituoja į visumą.

Neišbaigtumo įspūdis yra paviršinis – paskiras peizažo detales vienija garsiai neištartas vienas peizažo narys – upė (vandens tėkmė, forma, spalva). Nors vandens figūros kalbėtojas nepamini, kritika (Viktorija Skrupskelytė, Antanas Vaičiulaitis), skaitytojai

ir kolegų poetai (Just. Marcinkevičius) ją mato, „perskaito“, įkomponuoja į sąmonę kaip tik dėl to, kad vanduo tekste yra kitu būdu.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad eilėraštyje gretinamos tik minimų daiktų formos ir spalvos (šilas kaip juosta, debesys kaip ledo lytis), bet iš tiesų gelminis visų lyginimų pagrindas yra vienas – sąmonėje įspaustas vandens įspūdis: miško juosta lyginama su iš tolo matoma upės forma ir spalva („Šilo juosta mėlyna“), debesų plaukiojimas dangaus mėlynėj – su baltų ledų slinktim vandenyje („Debesėlių tankus išas“), tarp medžių pasislėpusios sodybos – su grimzdimu, panirimu („O toliau – paskendęs kaimas“). Netgi pačioje vaizdo slinktyje atpažįstame vandens tėkmės judesį – lengvas žvilgsnio slydimas nuo daikto prie daikto, o kai kurių kritikų išvelgtas judesys (detalių ir paties subjekto) paklūsta visus vaizdus tvarkančiam „pasąmoninio vandens“ tėkmės imperatyvui. Šis „pasąmoninis vanduo“ nulemia eilėraščio metaforizavimo kryptį. Neminimas peizažo narys eilėraštyje yra užkoduotas. Pats nepasirodydamas jis tampa meninio vaizdo poetizavimo, metaforizavimo šaltiniu.

Vandens įspūdis – pirminis įspūdis, tapęs egzistenciniu patyrimu. Toks jis tiesiogiai nusakytas eilėraštyje „Mano motinos legenda“.

Įspūdžių dermės

Kiek nusižiūrėjęs į simbolizmo teorijas ir praktikas, Aistis programiškai atsideda įspūdžių sinestezijos sklaidai. Ne vieno kritiko pastebėtas spalvų ir garso jungimas. Šiuo požiūriu pats poetas yra aptaręs kai kurių savo eilėraščių atsiradimo aplinkybes ir sinestezijos raiškos būdą.

Esmingesnis už sinesteziją Aisčio lyrikai yra įspūdžio komplikotumas. Sumišę jausmai (susizavėjimas ir liūdesys), jausmų ir vertinimai, sumišę įspūdžiai yra Aisčio lyrikos branduolys. Ypač bodleriška, literatūriška yra grožio ir bjaurumo samplaika. Ciklo „Baladės“ eilėraštyje „RYTĄ gėlės apsitaškė“ ji itin demonstratyvi – pradžioje baladiška nelaimingos meilės istorija grakščiai (ir kiek banaliai) poetizuojama, pabaigoje šį poetizavimą nutraukia parodiška sužeistos (ir jau užgyjančios) širdies hiperbolizavimas („žaiždos ir šašai“):

Rytą gėlės apsitaškė
Smulkiais deimantų lašais,
O danguj kraujai ir vaškas,
Žaiždos ir šašai...
(14)

Poetiniame pasaulyje justai nuolatiniai lūžiai: nuostaba, o greta jos – ironiškai refleksija, viltingas tikėjimas – ir resignacija. Greta idealinimo, grožėjimosi iškyla nuodinga, naikinanti mintis – suvokiama, kad grožis (ir grožėjimasis) gali būti ir banalus, ir išaugantis iki siaubo, ir apgaulingas kaip mirasas.

Esminga Aisčiui būtų ne grožio ir bjaurumo, o grožio ir baisumo dermė. Grožio ir baisumo dermė formuojasi iš vaikystėje girdėtų (ir paties giedotų) giesmių. Giesmėje sumyšta įspūdinga melodija, giedojimo iškilmingumas ir dramatiškas, baugus giesmės turinys. Į šią patirtį atremta ir literatūrinė romantinė tradicija, grožio ir baugumo dermę perėmusi iš baroko ir „perleidusi“ XX amžiaus pradžios simbolistiniams, modernistiniams menui. Šis

menas grožį postuluoja ne kaip idėją, o kaip konkretų reiškinių, paklūstantį kitimo, gyvenimo tėkmės dėsniai, turintį „tamsiąją“ savo pusę. Anot modernizmo apologetų, „grožis yra ne kas kita kaip baisumo pradžia“¹⁶. Aistį traukia grožio laikinumas ir grožio intensyvumas. Poeto lyrikoje grožis toks įstabus, intensyvus, pasiekęs tokią kraštutinę ribą, kad jau pats savaime turi žlugimo pradą.

Kvapai – vienas iš svarbesnių Aisčio poetinio įspūdžio komponentų, turinčių bodleriškosios poezijos įspaudą („ŠILTA pavakarė tartum lelijų kvapsnis“, 105; „Alyvos trenkia l' organu“, „Kvepia Pranciškaus žaizdos jazminu“, 71; „Nuo žodžių jo [Rūpintojėlio – R.T.] anodijom / Švelniai pakvimpama laukas...“, 88). Jutiminiai kvapo receptoriai ir poetinė vaizduotė eksplikuoja įspūdžio prieštarumą – poetiniuose paveikluose dvilypuojasi kančios ir žavesio, svaigulio (plg. Baudelaire'o grožio ir bjaurumo) suvokimas. Aisčio eilėse kvėpėjimas suvokiamas itin polisemantiškai; juo išskleidžiamas ir jusliškumas, ir įspūdžio trukmė, ir metafizika: kvepia žaizdos, praeitis, Dievo žodis. Gramatinės formos kvėpavimas – kvapsnis – kvapas – kvėpavimas susieja daiktiškumą, jusliškumą, Biblinę gyvybės sampratą, transcendenciją. Sekdami Šilbajorio teiginiu, kad metafizika Aisčio lyrikoje reiškiasi konkrečiais pavidalais, „kurie peržengia normalių galimybių ribas“¹⁷, pastebėtume, kaip kvėpėjimo įspūdis greta jusliškojo prado turi stiprų simbolizavimo pradą.

Estetinis žvilgsnis

Aisčio poezijoje įspūdis suartina paprastumo ir stebuklingumo paradigmas, jas ir supriešina, ir sutapatina. Bendrąjį santykį su pasauliu Aistis nusako prisiminimuose, lyg tarp kitko kalbėdamas apie ankstyvoje jaunystėje jį žavėjusias mergaites: „Jos visos buvo paprastos, pilkos, bet visos buvo nuostabios, tos mano kadaise sutiktos mergaitės: švelnios kaip lapeliai, gražios kaip Dovydo psalmės. Mane jos išmokė mėgti ir branginti grožį; galbūt pilką ir nežymų kaip jos, bet, kaip jos, nuostabų ir mielą“¹⁸. Panašiai vertina ir gamtovaizdį: „Mane poetu tasai gamtovaizdis ir padarė. Visa buvo gražu, nuostabu ir prasminga. [...] Gal truputį viską suidealinau, sukilninu, pagražinau, kaip tą nudilusio šermuonėlio apykakle kirpyklos mergaitę. Bet argi aš melavau?“¹⁹. Šioje citatoje svarbūs du aspektai: 1) paties poeto nusakyta santykio paradigma – reiškinių sukilninimas, suidealinimas; 2) subjektyvi nuostata, žvilgsnio, pamatymo tiesa – pasaulis yra toks, kokį jį matau. Aistis užsimindamas, kad gal reikėję tapti dailininku, nes jį visad traukusios spalvos, akcentuoja ir subjektyvaus žvilgsnio nuostatą: „Tik man to meno gal reikėjo mokytis kinuose, kur medžiai gali būti baisūs kaip drakonai, švelnūs kaip tarp dangaus ir žemės plaukiančios svajonės“²⁰.

Aistis – antiracionalistas. Galima sakyti, jis iš principo atmeta ratio – jis išreiškia ne idėjas, o jutiminį santykį su pasauliu. XX amžiaus pirmoje pusėje sustiprėja gyvenimo antiracionalistinės tendencijos, atsigręžiama į jusles, jutimus. Atsigręžimą į gyvenimo jutimiškumą XX amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais svarsto kultūrologai ir filosofai. Jose Ortega y Gassetas šį posūkį pavadina naujuoju jutimiškumu; jo turinį sieja su spontaniškumu ir teigia, kad mūsų epochoje spontaniškumas nėra laisvas laukinis, o gavęs kultūros turinį – kultūra ir prigimtinis spontaniškumas naujajame jutimiškume sudaro vienį²¹. Kultūrologo nuomone, du šimtus metų gyvenimas tarnavo kultūrai, pats savaime tarsi ir neturėjo vertės. Dabartinė epocha, anot jo, kelia savaiminį gyvenimo vertės klausimą.

Lietuvių neoromantikų poezija šiuo požiūriu yra savos epochos reišėja. Kaip tik šitoks naujasis jutimiškumas sudaro neoromantikų pasaulėjautos branduolį, kur kultūra ima tarnauti gyvenimui, o ne atvirksčiai. Gyvenimas mąstomas kultūros simbolių, ženklų, kultūros figūrų, mentalinių tradicijų lauke.

Aisčio lyrikoje akivaizdus spontaniškasis santykis su pasauliu. Jausmingąjį jo poezijos aspektą aprašė Vytautas Kubilius: „Jis [Aistis] tebebuvo jaučiantis, o ne samprotaujantis, pamokslaujantis, žaidžiantis poetas. Jo neištiko emocijų atrofija, kaip daugelį XX a. modernių poetų. Jo eilėraščiuose išliko žmogaus buvimas, siūbuojantis liūdesio ir džiaugsmo bangomis, besiblašantis rutinos pinklėse, bet pilnaviduris, skaudžiai įtemptas“⁴². Viktorija Skrupsckelytė pastebi labai specifinį santykio su pasauliu būdą: „Jei lyrinį polinkį suprasime kaip jausmo projekciją į išorinį pasaulį, Aisčio kūryba į šiuos rėmus netiks, nes joje dažnai randame visiškai priešingos tendencijos: ne emocijų tekėjimą į aplinkinę tikrovę lygiomis, ramiomis linijomis, bet išorės veikimą į poeto vidinį pasaulį. Pasyvus, tačiau nuostabiai jautrios sielos Aistis neužsidaro subjektyvių jausmų rate, nesiriboja siauru savistabos lyrizmu, bet atsiveria pasauliui, pasiduoda jo magikai, tartum paklūsta viliojančių sirenų kvietimui“⁴³. Aisčio poezijoje išties stengiamasi užfiksuoti reiškinį intensyvių veikimą, įspūdingumą („O taip žydėjo margos pievos, / O taip kvepėjo toluma...“, 43). Aplinkos poveikis subjektui stiprus, „užnuodijantis“. Įspūdžio stiprumui išreikšti Aistis dažnai vartoja nepalyginamumo konstrukciją („Nei skliaute, nei tolyje, / Nei mariose, anei linuose / Nebuvo ir nebus tiek melancholijos, / Kiek jos akyse mėlynose“, 19). Augantis ir didėjantis įspūdis bei stipri vaizduotė subjektą užvaldo, nusiaubia ir pareikalauja persikūnijimo. Kalbėtojas pasineria į fantazuojamus siužetus.

Aisčio lyrikoje spontaniškumas reiškiasi itin konkrečiais pojūčiais ir vaizdais, fiksuojamu pirminiu santykiu su reiškiniais. Galėtume tarti, kad Aisčiui būdinga spontaniškumo apoteozė – jis kūryboje išskleidžia spontaniškumo estetiką, įtraukdamas į šį lauką nuostabos, akimirkos, pasakos, „ištikimo“ matmenis. Įspūdžio centras – momentas. Kalbėtojas fantazuodamas stengiasi sulaukyti stebuklą, „ištikusį“ pasaulio atsivėrimą, nes tuo pat metu fiksuojama, kaip stebuklas blėsta ir nyksta.

Įspūdis pateikiamas kaip ekstazė (kurią ironija slopina, bet nepanaikina). Ekstaziškas (kartais netgi desperatiškas) santykis su pasauliu, sugebėjimas nustepti rodo tam tikrą sielos atvirumą, kada pasaulis netikėtai priartėja, „pasirodo“. Tad ir eilutę iš eilėraščio „Peizažas“ – „Šlama liepos tokia laime, / Tokiu liūdesiu savu“ – galėtume perskaityti ir šitokiame kontekste. Lyrinis subjektas kalba ne tiek apie socialinius ar psichologinius dalykus, o apie žmogaus santykį su pasauliu įsibūtoje, artimoje, „pamatytoje“ erdvėje. Daiktai atsiveria, ima kalbėti žmogui. Žmogus ir pasaulis vienas kitą atitaria, atitinka. Atvirumas pasauliui, nuostaba ekstaziškas nusiteikimas leidžia daiktams priartėti, tapti atpažįstamiems.

Aisčio poezijoje itin išplėtotas jutiminio spontaniškumo apvaldymas (kultūros ženklais, KITU, gamtos fantazijomis, ironija). Jo poezijoje atsiveriantis naujasis jutimiškumas pagrįstas gyvybės spontaniškumo ir kultūros sutaptimi. Kultūros siužetai, literatūrinės emblemos yra „gyvenimų“ paliudijimai, leidžiantys išplėsti asmenišką mąstymo apie gyvenimą lauką. Šioje vietoje įmanu nubrėžti Aisčio poetinės gyvenimo filosofijos kontūrus.

Svarbu pastebėti, kad Aisčiui rūpi ne psichinės reakcijos, o spontaniškumas kaip gyvenimo esmė – jo tėkmės ir turinio reiškimosi būdas. Gyvenimas Aisčiui – nelygstama

vertybė. Konkrečiai besireiškiantis jis yra sunkus lažas, bet pats kaip esmė – nepaprastas, įspūdingas. Gyvenimas grūdinamas kaip karšta geležis, grūdinamas žaizdre ir žaizdose, nenustoja būti trapus ir dužus.

Aiščio lyrika nėra išpažintinė tradicine prasme – kalbėtojas siekia atverti ne save, daug labiau siekiama pasakyti pamatytą grožį, įspūdžio šakotumą ir ypač jo procesualumą. Vytautas Kavolis yra pastebėjęs: „Asmeniškiausią emociją reikšdamas, Aistis vengia emociškai dominuoti“²⁴, kalbėtojas visą dėmesį kreipia į objektą. Jutimiškumas intensyviai estetizuojamas. Jei gretinsime Nėries ir Aiščio eilių lyrinio subjekto elgesio su pasauliu modelius, matysime priešingas elgsenas. Nėries eilių kalbėtoja esamą, fantazuojamą pasaulį vartoja: supasi bangose, maudosi, skina žiedus arba žada juos skinti. Aistis šiuo požiūriu yra estetas. Aiščio eilių kalbėtojas pasaulį stebi, bet jo neprisiliečia, „nevartoja“. Gyvenimas kaip „naudojimas“ yra banalus, nuolat nuvilia. Aistis randa naują poziciją – susikurtame poetiniame pasaulyje subjektas dalyvauja ne kūnu, o sąmone. Ugnies ir vandens (ar literatūrinių siužetų) sufantazuotoje realybėje Aiščio lyrikos subjektas dalyvauja kaip tų fantazuojamų siužetų veikėjas. Aiščio poezijos lyrinio subjekto gyvenimas atsiveria kaip turtingos, receptyvios sąmonės gyvenimas. Šia kryptimi toliau eina Henrikas Radauskas.

Aiščiui visada rūpėjo įspūdžio perteikimas, pasakymo jėga. Šią jėga jautė Tukidido pasakojimuose apie marą Atėnuose²⁵. Rimvydas Šilbajoris yra pastebėjęs, kad Aistis „kartoja kai kuriuos vaizdus, metaforas, vis suteikdamas joms kiek kitonišką prasmę, lyg jis jaustųsi dar galutinai neišsėmęs visų vaizde glūdinčių galimybių, lyg tai būtų durys, atsivėrusios į platesnius tolius ir didesnes gelmes, negu pats kūrėjas tikėjosi“²⁶.

Mūsų tiriamu aspektu tai yra svarbi nuoroda į tai, kad gelminiai egzistenciniai Aiščio įspūdžiai susikoncentruoja į keletą pasikartojančių poetinių vaizdinių; leidžia suvokti įspūdžio patirties gyvumą ir gilumą, simbolių gyvybingumą. Tokie pasikartojantys poetiniai įvaizdžiai – simboliai būtų: vylinga naktis (ja reiškiamas vienas iš moteriškumo archetipų), vyšnių pūga (ryškinanti laikinumo, grožio ir tariamybės paradigmas), pasaka apie guldeną, (palaikanti subjekto – tarno, įsimylėjęlio, kurpiaus, pažo – sampratą ir meilės-išmaldos vaizdinį); vanduo, ugnis ir žaizda, kraujas ir rašalas, ir antrinės tikrovės vaizdinija (atvirutė, knyga, Šekspyro dramos, Pietos skulptūra, Lorelei siužetas).

Išvados

Jusliškumas, praeities įspūdžio dabartiškumas, gamtinių, buitinių ir literatūrinių įspūdžių sampyna – kalbėtojo santykio su pasauliu šerdis Aiščio poezijoje.

Libiausiai Aiščio lyrikoje išskleistas naujasis jutimiškumas – juslių chaoso, impresijų nukreipimas į kultūrinius siužetus, juslinio įspūdžio „sukultūrinimas“, estetizavimas. Esteto pozicija dvilypuojasi su tradicinio išpažintinio eilėraščio modeliui įprastu subjekto saviraiškos būdu.

Tai, ką Aistis atranda spontaniškai ir spontaniškai eksplikuoja poezijoje, Alfonsas Nyka-Niliūnas pateikia kaip principą: susieja su Marceliu Proustu ir paverčia poetiniu metodu. Šiuo požiūriu ryškėja poetinio įspūdžio fenomenologijos tradicija lietuvių literatūroje.

Įspūdis Aiščio lyrikoje atvirai dalyvauja kūrybos procese. Kuriančiosios sąmonės susitikimas su pasauliu tampa pagrindiniu eilėraščių turiniu.

- ¹Egon Friedeler, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, München: H. C. Beck, 1996, p. 1334.
- ²Gintautas Mažeikis, „Įspūdžio fenomenologija“, in: *Seminarai*, sud. Alvydas Jokubaitis ir Tomas Sodeika, Vilnius, Atviros Lietuvos kolegija: Strofa, 2001, p. 101.
- ³Gintautas Mažeikis, op. cit., p. 113.
- ⁴Gintautas Mažeikis, op. cit., p. 110.
- ⁵Jonas Aistis, *Raštai: Poezija*, t. 1, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 11. Toliau eilėraščius cituojant nurodomas šio leidinio puslapis.
- ⁶Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 111.
- ⁷Gintautas Mažeikis, op. cit., p. 108.
- ⁸Jonas Aistis, *Raštai: Dievai ir smūtkeliai, Apie laiką ir žmones, Milfordo gatvės elegijos*, t. 2, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 279.
- ⁹Vytautas Kubilius, Jonas Aistis: *Gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 104.
- ¹⁰Gaston Bachelard, *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 315.
- ¹¹*Ibid.*, p. 16.
- ¹²„Nebaigtų pasikalbėjimų knyga. Jonas Aistis (1904–1973)“, in: *Pokalbių akiračiai*, sud. Liūtas Mockūnas, Vilnius: Vaga, 1991, p. 69.
- ¹³Daniel Bergez, Pierre Barberis, Pierre-Marc de Biasi, Marcelle Marini, Gisele Valency, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos, 1990, p. 117.
- ¹⁴Rimvydas Šilbajoris, op. cit., p. 115.
- ¹⁵Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 110.
- ¹⁶Karl Schlögel, „Wunder des Gleichzeitigen“, in: *Lettre international*, 2002, Heft 56, I, p. 68.
- ¹⁷Rimvydas Šilbajoris, op. cit., p. 119.
- ¹⁸Jonas Aistis, *Raštai: Milfordo gatvės elegijos*, t. 2, p. 274.
- ¹⁹*Ibid.*, 290.
- ²⁰*Ibid.*, p. 286.
- ²¹Jose Ortega Y Gasset, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 180–184.
- ²²Vytautas Kubilius, „Jonas Aistis sugrįžo“, in: *Dienovidis*, 2000, rugsėjo 1–14, Nr. 22, p. 9.
- ²³Viktorija Skrupskelytė, „Egzodo poezijos šuoliai“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 329.
- ²⁴Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 496.
- ²⁵Jonas Aistis, *Raštai: Milfordo gatvės elegijos*, t. 2, p. 297.
- ²⁶Rimvydas Šilbajoris, op. cit., p. 114.

Iš knygos: *Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“*, 2004

Antanas Miškinis

Antanas Miškinis (1905–1983) iškilo tarpukariu su neoromantikų karta, siekusia suderinti avangardo retoriką su lietuvių lyrine tradicija. Tai sudėtingo likimo poetas, kuriam teko patirti ir kritikų, ir skaitytojų pripažinimą, ir priverstinę užmarštį, o atsidūrus totalitarinės sistemos gnaužuotose, kelis kartus rinktis tarp tiesos sakymo ir prisitaikymo. Jis mėgo būti viešumoje tarp jį suprantančių ir jo eilėraščius skaitančių žmonių. Tarp savųjų, kraštiečių, tarsi atgydavo – garsėjo kaip puikus pasakotojas, mokėjo daug liaudies dainų. Miškinis yra pasitaręs: „Emigracijoje būčiau numiręs iš ilgesio“. Ekstravertiškas poeto charakteris paaiškina kai kuriuos jo apsisprendimus sovietmečiu – Miškinis negalėjo likti nuošalyje, troško būti skaitomas, buvo nuoširdus ir prieškariu, kai ironiškai šaipėsi iš jaunos valstybės valdininkų miesčionėjimo, ir tremtyje, kai poetiniu žodžiu liudijo stalinizmo nusikaltimus. Yra manančių, kad jis buvo nuoširdus ir tada, kai grįžęs iš tremties rašė: „Aš

su tavim, gražuole liaudie“. Alfonsas Nyka-Niliūnas, kuriam Miškinis, kilęs iš to paties krašto, jaunystėje buvo tikra legenda, vėliau tarsi apibendrindamas dienoraštyje lygino du didžiuosius pirmojo Nepriklausomybės dvidešimtmečio poetus: „Aistis – universalus, visuotinis. [...] Miškinis – pabrėžtinai lokalus, vietinis. Todėl sovietinė (,kolūkinė‘ ir ,gamybinė‘) tematika, kaip akivaizdžiai rodo gausūs ,tarybiniai‘ jo eilėraščiai, jam nebuvo taip baisiai svetima, nes visa sovietinė poezija yra tam tikros rūšies patriotika, t. y. esmingai vietinė“.

Poetas gimė 1905 m. vasario 11 d. Juknėnų kaime Utenos rajone, buvo tipiškas atlapaširdis rytų aukštaitis, dar vaikystėje pažinęs senuosius papročius ir gyvosios tautosakos lobius, stebėjęs, kaip keičiasi tradicinė kaimo sankloda, garsėjęs demokratiškais pažiūromis, mokėjęs kaip lygus su lygiais bendrauti ir su profesoriais, ir su kaimo elgetomis. Poeto draugu nuo Kauno „Aušros“ gimnazijos laikų tapo Jonas Aistis (Kossu-Aleksandravičius), su kuriuo studijų metais dalinosi skurdžia pastoge, drauge žengė į literatūrą. Jaunystės dienų bičiulis Aistis stebėjosi Miškinio prisirišimu prie gimtųjų vietų, poetine jo vaizduote, besiremiančia aukštaitiško peizažo pajauta: „Ką jis daugiau mėgo ir mylėjo – tą žemę ar tą poeziją – sunku pasakyti, nes jis tų dalykų neskyrė ir vienos be kitos neaprėpė, nesuprato“.

Kitaip nei uždaras ir labiau į intelektualinius apmąstymus linkęs Aistis, Miškinis nebėgo į estetinės realybės, knygų pasaulį, jo kūryboje aiškiai juntama šviesi šypsena, elegantiška subjekto laikysena, nors ir persmelkta liūdno ironijos. Universitete ypač įstrigo Juozo Tumo-Vaižganto paskaitos apie XIX a. „draudžiamosios gadynės“ literatūrą, įskiepėjusios pagarbą lietuvių šviesuoliams, perėjusiems baudžiatvies, spaudos draudimo laikų ir Nepriklausomybės kovų išmėginimus. Herojiški Vytauto laikai, kurie dar kėlė Maironio entuziazmą, Miškiniui tebuvo knyginė istorija, o iš istorinio pasakojimo paraščių išnirę re-

krūtai, Sibiro tremtiniai ir knygnešiai – skaudi realybė, atgyjanti kaimo senolių atmintyje. Svarbiausiu lietuvių kultūros įvykiu poeto sąmonėje tapo valstietiškosios ir bajoriškosios kultūros atskirtis. Jo įsitikinimu, būtent skurdžiose valstiečių sodybose buvo išsaugota ne tik lietuvių kalba, bet ir išlaikytas tautos kultūrinis pagrindas. Miškinis buvo karštas tėvynės patriotas, net ir apie visuomenę graužiančius skaudulius prabildavęs Maironio satyrų intonacijomis. Pasak jo knygą *Varnos prie plento* recenzavusio Kazio Binkio, Miškiniio patriotika – elegantiška, estetiškai įtaigi, jo pasaulėžiūra artima Maironiui: „Tai pesimistas su monokliu. Galantiškai jis lenkiasi prieš savo širdies damą – Lietuvą. [...] Daugeliu temų guodžiasi Miškinis savo knygoje, daugeliu motyvų prabyla. Tačiau vyriausias jis tas pats: „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės““.

1934 m. baigęs VDU dirbo mokytoju, o 1936–1940 m. Kauno radiofone vedė laidas apie literatūrą. Būdamas miesto inteligentas, vasarą nuolat viešėdavo gimtajame kaime, nesikratė valstietiškų darbų, buvo dažnas svečias gegužinėse, vestuvėse, bažnytinėse iškilmėse. Prieškariu matė šiek tiek plačiojo pasaulio – lankėsi Paryžiuje, Šveicarijoje, tačiau nesivaikė vakarietiško madų, nesižvalgė į anos epochos modernistus. Jo eilėraščiuose lengvai atpažįstama Sergejaus Jesenino (1895–1925) mokykla, iš šio sudėtingo likimo rusų poeto perimta jautraus, emocingo, bohemiškos prigimties subjekto figūra. Kartu su broliu, garsiu pedagogu ir vertėju Motiejumi Miškiniu, rašė straipsnius ir recenzijas žurnalams *Pjūvis* (orig. *Piūvis*), *Literatūros naujienos*, *Šviesos keliai*, *Akademikas* ir kt. Žurnalistinio darbo patirtis pravertė ir sunkiu pokario laikotarpiu redaguojant partizanų leistą *Laisvės žvalgo* laikraštį – tai tapo svarbiu įkalčiu prieš jį nukreiptoje byloje.

Pirmąjį eilėraščių Miškinis paskelbė 1925 m., o pirmasis rinkinys *Baltoji paukštė* pasirodė 1928 m. Ankstyvuosiuose eilėraščiuose ryškėja motyvai, kurie bus aktualūs visoje prieškarinio neoromantikų lyrikoje: staigūs nuotaikų pokyčiai, socialinio santykio su tikrove pojūtis, stilizuotą romansą primenantį meilės istorija. Pirmajame rinkinyje dar akivaizdūs keturvėjiško avangardizmo motyvai, nemažai miestietiškos civilizacijos ženklų – kabaretas, kavinė, paviljonai, traukiniai, dėmesį traukia nervinga lyrikos forma, kapota intonacija, vaizdų koliažo technika. Tačiau čia ryškus ir simbolizmo palikimas, ir dialoginės, kasdienės kalbos perliukais žibančios situacijos – matyti, kad jaunas poetas dar ieško savo kelio, eksperimentuoja. Subjektas stovi kryžkelėje tarp kaimo ir miesto – urbanizuoto peizažo dekadentiška ir bohemiška kasdienybė jam atgrasi, bet savaip romantiška, o kaimo kultūra jau regima XX a. žmogaus akimis, nekuriama variacijų Antano Vienažindžio ar Antano Strazdo temomis, nors pastarųjų aukštaitiška dainingos lyrikos tradicija glūdi giliajame pasaulėvokos lygmenyje.

Antrasis rinkinys *Varnos prie plento* (1935) – knyga, kurioje visam laikui įsitvirtina folkloro stilizacijos, į sodžių žvelgiama susižavėjusio, kartais ironiškai nusiteikusio esteto

Mūsų naujojo lyrikoj Antanas Miškinis išsiskiria tuo, kad jame labiau negu kituose jaučiamos poezijos gyvosios jėgos – santykis su žeme, su tėvyne, liaudimi. Lietuvių lyrikoj, simbolizmui priešus savo kraštutiniškos ribos, daug kur galėjai pastebėti kažkokį jausmo išsekimą, tuščią formalizmą ir žodžių rankiojimą, o ne tikrą, mąstantį, kenčiantį ar džiūgaujantį žmogų. A. Miškinis stovi reakcijoj prieš kai kurių mūsų poetų sausrą.

Antanas Vaičiulaitis

žvilgsniu, ir pats subjektas skurdžiame tėviškės peizaže pasirodo apsilkęs nebe trnyčiais, o rudeniniu paltu. Lietuviškas kaimo peizažas paliestas modernizacijos: laukus kerta traukinių bėgiai, ženklina telegrafo stulpai, užmiršusi motiną, kuri per lietų basa kasa bulves, mylimoji persėda į ištaigingą limuziną... Socialinis kriticizmas, kurio gausu rinkinyje, gana skaudus, tačiau jo nesupainiosi su kairiųjų menininkų deklaracijomis, raginančiomis keisti santvarką. Miškinis – nepriklausomos Lietuvos dainius, neabejojantis laisvos valstybės pažanga, pliekiantis tuos, kurie išdavė idealus, „ponus su medaliais“, abejingus vargdienių skausmui. Idealų ir miesčioniškos buities konfliktas – viena svarbiausių Miškinio temų.

Greta liaudies dainoms būdingų statiškų, tam tikrus socialinius santykius atspindinčių situacijų esama ir nemažai kasdieniškų dialogų – Jeseniną primenančių gaudžių pasikalbėjimų su motina, ironiškų ginčų su išpuikusia mylimąja, tiesioginių kreipinių į menamą pašnekovą. Darniai ketureilius rikiuojantis poetas dažniausiai pasitelkdavo laisvą eilėdarą (vadinamą „dolniku“) – jam už eiliavimo schemas svarbesnė emocinė vibracija, spontaniškumas. Tuo, kad poezijos neįmanoma „išmokti“, Miškinis įsitikino susidūręs su savamoksliais liaudies poetais. Būdamas atviras aktualiai tikrovei, Miškinis tapo vienu ryškiausių XX a. tarpukario kultūros veikėjų. Lengvai valdė žodį, iš eilėraščių pluošto be vargo sudėdavo poemą, o atskirų poemų fragmentai būdavo skelbiami spaudoje kaip vientisi eilėraščiai. Savitą Lietuvos viziją jis projektavo poemoje „Keturi miestai“ (1938), kur greta realių, istorines šaknis turinčių lietuvių visuomeninio gyvenimo centrų iškilo ir utopinis Naujapilis – idiliškos ateities miestas. Keitėsi poeto laikysena: kritinis įkarštis silpo, Miškinis pamažu tapo „apdainuotoju“, sukūrė daug proginių eilėraščių, ėmė lygiuotis į oficialiuosius tautos dainius (tokiais buvo laikomi Maironis, Petras Vaičiūnas), tačiau nepamiršo ir asmeniškų, eleginių motyvų.

Prieškariu rašyta gausi poeto vėlesnė lyrika į atskirą rinkinį nebuvo sudėta, ji sutelkta paskui, nedėkingomis sovietmečio sąlygomis. Daug kas pasklido spaudoje (tarp jų ir populiariusis eilėraštis „Elegantiškai sninga“), virto liaudies dainomis, įkvėpė ištiesą plejadą sekėjų (neoromantiniu keliu suko daug lietuvių poetų, net buvo įprasta manyti, kad lietuvių meninei kūrybai be išlygų būdingas neoromantikų propaguotas eleginis gaudumas, liaudies dainų lyriniai bruožai).

Miškinio, kaip ir daugelio Lietuvos inteligentų, kūrybinius planus sujaukė 1940 m. įvykusi prievartinė sovietizacija. Naująją valdžią poetas sutiko pakiliai, skyrė jai keletą entuziastingų eilėraščių. Demokratinių pokyčių viltys greit išblėso, jas užgesino gresiančių represijų siaubas. Per karą Miškinis skelbė eilėraščius vokiečių okupacinės valdžios kontroliuojamoje lietuvių spaudoje: poezija daugiausia proginė, „kalendorinė“, susieta su religinių švenčių ciklais, kviečianti neramiais laikais gyvenantį skaitytoją grįžti prie to, kas pastovu, atspindinti rūpinimąsi tautinių tradicijų išsaugojimu. Artėjant antrajai sovietinės okupacijos bangai, jis nesvarstė apie pasitraukimą, jautėsi įsipareigojęs savo gimtinei. Už pagalbą pogrindžio rezistentams poetas 1948 m. buvo suimtas ir ištremtas į Mordoviją, vėliau kalėjo Olžeraso, Omsko lageriuose. Sunkiausiomis sąlygomis ant beržo tošies ir cemento maišų rašė „Psalmes“ – visuotiniam nužmogėjimui nepasiduodančio žmogaus vizijas, kuriose fiksuota šurpi barakų kasdienybė, kreiptasi paguodos į Dievą, motiną, tėvynę, maironiškosios poetikos posmais išraudotas gimtosios šalies ilgesys. Tai svarbus dokumentas, poetine kalba liudijantis sovietinių nusikaltimų žmoniškumui mastą. Asmenišką subjektą keičia kolektyvinis veikėjas „mes“, paliekama nuošalyje prieškariu

ištobulinta neoromantinė stilistika, eksperimentai ir formos paieškos – „Psalmėse“ poetas renkasi patį tiesiausią kelią į adresato sąmonę, sukrečia apokaliptiniais vaizdais ir smogiančia neturinčio ko prarasti, ties išlikimo riba balansuojančio kalinio retorika, kurioje nebėra prasminių niuansų, atodūsių, nutylėjimų. Poeto tremtinio eilės anuomet skambėjo tik už lagerio sienų, kur kaliniai mokėsi posmus atmintinai, giedojo juos slaptuose susibūrimuose.

1956 m. sugrįžęs į tėvynę Miškinis turėjo laviruoti, prisitaikyti. Teisingumo šaukęs balsas pritrilo, poetas buvo morališkai palaužtas, įbaugintas. Sovietinėje Lietuvoje pasirodę rinkiniai *Eilėraščiai* (1960), *Arti prie žemės* (1965), poema „Svajonės ir maištas“ (1967) pilni plakatinio optimizmo, sovietinio „laimingo gyvenimo“ butaforijos, šiomis knygomis Miškinis tarsi įteisino savo priklausymą LTSR rašytojų sąjungai, jos leido jam sugrįžti iš kultūrinio gyvenimo nuošalės. Išeivijoje dėl to Miškinis buvo smerkiamas, o kartu jo gailėtasi suprantant, kaip beatodairiškai net ir didžiausius talentus laužo sovietinis režimas. Nuoširdesniu balsu poetas prabilo vėlyvuosiuose rinkiniuose *Dienoraštis* (1972) ir *Klevai prie kelio* (1982), kuriuose sugrįžo prie jaunystėje pamėgtos dainiškosios neoromantinės stilistikos. Senatvėje lyrinė poeto prigimtis prasiveržė atsiminimų knygoje *Žaliaduonių gegužė* (1977), kur autentiški atsiminimai, senojo kaimo likimo apmąstymai dera su eseistiniais svarstymais. Miškinio kūryba Lietuvoje tapo lyrinės poezijos etalonu, juo sekė jaunesni poetai, kuriems nesvetima „kanoninė“ eiliuoto ketureilio forma, agrarinė pasaulėvoka ir simbolika, gyvas ryšys su tautosaka: Paulius Širvys, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius, Jonas Strielkūnas. Miškinis pripažintas klasikų, apdovanotas viešosios pagarbos ženklais (1978 m. Žemaitės premija, 1981 m. „Poezijos pavasario“ premija). Poetas mirė 1983 m. gruodžio 16 d. Vilniuje.

Jis [Miškinis] buvo ištikimas poezijai ir savo žemei. Ką daugiau mėgo ir mylėjo – tą žemę ar poeziją – sunku pasakyti, nes jis tų dalykų neskyrė ir vienos be kitos neaprėpė ir nesuprato. Jo poezija dėl to yra labai arti tos žemės ir tos dienos, kur jis gyveno.

Jonas Aistis

Siūloma literatūra: Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1991–1996; Rita Tūtlytė, *Antanas Miškinis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997; Jonas Aistis, „Antanas“, in: *Raštai*, t. 2, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 203–222; Vytautas Kubilius, „Gimtosios žemės poetas“, in: *XX amžiaus lietuvių poetai*, Kaunas: Šviesa, 1986, p. 210–223; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Antanas Miškinis“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 76–88; Rita Tūtlytė, „Antanas Miškinis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 397–406.

Antanas Miškinis

VARNOS PRIE PLENTO

Daug ižo upėm praūžė
Pavasariu plačiu.
Daug prakukuos dar gegužės
Motyvų tų pačių.

Pajusit mano žodžiuose
Žaliuojančias lankas
Ir kaip žmogus vis guodžiasi,
Užlauždamas rankas.

Kaip veržiasi į priekį
Ir plakas laimės link –
Apviltas rėkia rėkia,
Nes tuštuma aplink.

O aš žinau – praeis čia
Ir viskas be žymės.
Kadaise pilys skaisčios
Nugrimzdo į žemes.

APATIŠKAS RUDUO

Kažkur ėjo nutekėjo upės.
Kažkur šunes vasarą nulojo.
Mano gėlą rudens gelsvo ūpo
Šiandien rytą liepų lapai kloja.

Pasakykit, pasakykit, mieli,
Ko tos varnos visa gerkle rėkia?
O man regis, bus šią naktį vėlei
Visos žvaigždės aiškiai pasidriekę.

Eisiu tąsyk – eisiu vienas ašai
Susimąstęs dėlei visa pikta...
Lyg sprendimą kvailą pasirašęs
Nieko gera tyčia nesutikti.

Mano pėdos aiškiai deklamuos jums
Apie meilę, mirtį, apie vargą;
Nes ir žemė, kurią aš dainuosiu,
Iš tikrųjų negaluoja, serga.

Todėl – kas man, jei nubėga upės
Arba vasarą nuloja šunes,
Arba varna ant šakųčių supas
Nuogo beržo pačioje viršūnėj?

Kaip sniegas, kaip žiedai, kaip muzika,
Taip viskas šioje žemėje praidi;
Kaip ir jaunystė dvidešimties metų,
Marias uždegti įsigeidus.

Svajojome net pataisyt pasaulį
Ir laimę susikurt nemarią, didelę.
Taip manėme, bet ar žinojome,
Kad liksim kaip tikri paklydėliai?

Kažin kaip tie, kurie gyventi moka
Ar ilsis pamariuos baltose vilose?
O ką gi aš dabar dainuot galiu
Širdim išvarginta, beveik ir nusivylusia?

Juk mums ir marios, ir pavasariai,
Ir vyšnios žydinčios ne nauja.
Kur einame, ko siekiame, kur plakamės,
Ašai seniai gerai žinau jau...

Kaip sniegas, kaip žiedai, kaip moterys
Taip viskas pamažu nublanksta.
Palieki vienas kaip ant kalno karklas,
Kurį nuo ryto visi vėjai lanksto...

ŽODŽIAI IŠ LAUKO

Tu nematei tokio žydėjimo,
Laukų dainavimo smagaus.
Ne veltui anuomet žadėjome
Žvaigždes nukarstyt nuo dangaus.

O paukščių koks repertuaras! –
Jauties poetas ir žmogus.
Vagas taip tiesiai broliai aria, –
Jie nori vis užverst vargus.

– Klausyk, tu spjauk į tualetus,
Palik maliariją madų!
Vaizduokis: per laukus gėlėtus
Į pačią saulę aš vedu.

Vedu ir pasakyt ryžtuos,
Ko žvaigždės krūpčioja nakčia, –
Kad laimė niekad nesugrįžta,
Sugrįžta tik viena kančia.

Tu nematei tokio žaliavimo.
Ir nematysi gal daugiau.
Mes ligi šiol ne ten keliavome
Vieni tarp žemės ir dangaus.

Toks nuogas, toks nuogas ruduo.
Stovi klevas liūdnumo kaip aš.
Eisiu – bėga ten upės vanduo,
Sakau – ir mane tegu neš.

Daug vasarų ėjo nuėjo, mačiau,
Laukuose daugel meilės žaliavo.
Ir širdis tartum plaka rečiau,
Kaip linguoja liūdnai nuogas klevas.

Kur tas džiaugsmas pakalnių plačių?
Anei žodžių neliko, nei juoko smagaus.
Tiktai liūdesį didį jaučiu –
Nuo pat žemės juodos ligi balto dangaus!

Dar išeit, pažiūrėt ir pamot, –
Nors ir visas pasaulis tevysta...
Dar su vėtra pašvilpt sutemoj
Taip, kaip lekia ir švilpia jaunystė!

ŽALIO BERŽO STILIUJE

*Siuntė mane anytėlė
Žiemužės šėko, vasaružės sniego.
Liaudies daina*

LIETUVA!

1
Tave papuošt žadėjom
Kaip savo tikrą seserį.
Esi pačioj jaunystėj
Ir pačiame pavasary.

Šiandien dainuot norėtus
Pačiais gražiaisiais rimais.
Paskendo mano mintys
Tavo naujuos arimuos.

Taip staugė vėtra vakar
Po kalną ir pašlaitę,
Kad tu likai be Vilniaus,
Kad palikai našlaitė.

2
Čia būna žalios vasaros.
O dar žalesnės rūtos.
Prisiminė man baudžiavos,
Prisiminė rekrūtai.

Ir tie pilki artojai,
Kada nevalion varė juos;
Vargus jie ėjo keliais,
Kaip Vilniuje kalvarijas.

Ir daug dainų sudėjo
Ant gonkų balto klevo.
Paskui į Prūsų žemę
Jie knygų iškeliauvo.

3

Praėjo metų eisenos.
Tekėjo tykiai upės.
Paskui pakilo nuotaika, –
Pakilęs buvo ūpas.

Ir vieškeliai sudundo,
Beržai žemelėn sviro –
Žagres palikę dirvoj,
Karan išėjo vyrai.

Vieni laisvi sugrįžo.
Kitiems rankas pašovė,
Tretiems ant lygaus lauko
Mediniai kryžiai stovi.

4

Apie tave dūmodams,
Šiandien dainuot panūdau.
Skaičiau iš drobių rašto –
Esi tu lėto būdo.

Kur mes tave nuvesim
Ir dovanų ką duosim?
Šiandieną gilios mintys
įsimetė veiduosin.

Kuriais žiedais papuošim
Tave kaip tikrą seserį?
Esi pačioj jaunystėj
Ir pačiame pavasary.

RUDUO

Išeisime šį rudenį
Su tarbomis per Lietuvą nualintą.
Baudžiovose dar užsigrūdinom
Ir šunimis mokėsime paskalinti.

Vai, linksma buvo ir smagu, kol ėjome
Su Lietuva, kai kėlėsi gyvent iš naujo.
Dabar – mes pūstame dienų kalėjime;
Dabar – užmiršome, kad ašaros ir kraujas.

O Dieve, Dieve mano! Kur mūsų upės liejas?
Kur jūs, o broliai, einat užsimerkę?
Ir nedrįsau sakyti, ko tie klevai žalieji
Tėvų pakluonėje visom šakelėm verkia...

Lėtai stumiesi, Lietuva tėvyne,
Tau kelias purvinas arba per grubų gruodą.
Sekminėse nugirdo mus laukų žaliasai vynas.
O rudenį po kaimus geltono prakaito aruodai.

Aš paskandinsiu lyrą Nemuno bangavime,
Nes negaliu dainuot gražiai tėvynės vargo.
Mes dar seniai šunies dalia pakaukti gavome...
Tai kas be jos, be tėviškės, visas toks gražus
pasaulis margas?

ŽIEMA

Iš vargo, gintaro tėvyne,
Iš vargo, o rūtų šalie,
Pašoksi. Pašoksi suktnį
Prie karčemos pakelej.

Praeis čia šimtai autobusų,
Akyse man matysies balta.
Per žiemą kaip nuotaka būsi
Sidabro ledu apkalta.

Seserys drobių priaudžia
Iš sielvarto siulų plonų.
Byra motinai ašaros gaudžios,
Kai Brazilijoj žūna sūnus.

Tėvas vekselin dūšią įrašo.
Taip ir sako: po vargą vartaus.
Pašoksiu pašoksiu ir ašen
Iš tavo to vargo kartaus.

Bet pavasarį! Vandenis plauksim
Dunojais toli į marias.
Jei laimė tikrai nepalauks mūs,
Tai ir vargas daugiau neberas!

BALADĖ

Kas bus namuos be tavo juoko,
Sutemoje be tavo žodžių?
Keliu prašvilpauja berniokai,
Nueina šaukdami per sodžių.

Atklysta į seklyčią švarią
Daina, kurią bernai sudėjo:
Kaip tėvas dukterį išvarė,
Kam su jaunikiais susidėjo.

Išvarė ją, o saulė leidos,
Prie kelio gluosniai sprogt prabudo.
Kalbėjo kaime – pasileidus,
Ne tėvo ir ne močios būdo.

Kur bus tos draugės bei gerbėjos,
Kurlink palinks margi jurginai,
Kai grįš pavakariais grėbėjos,
Namo dainuodamos merginos?

Kai padainuos širdim ir žodžiais
Apie juokingą josios dalią.
Išgirs ir pamiškės, ir sodai,
Išgirs ir ponai su medaliais.

Sudie, žalioji Lietuva!
Ateina nerimo ruduo.
Tik nuostaba – manoj širdy
Dar žydi žemė ir vanduo.

Kaip tie svajojimai mani,
Taip krinta lapai palengva.
Kas būtų, jeigu taip širdy
Pradėtų vysti Lietuva?

Tada – kam tiktų prie širdies
Klevų palinkusių spalva?
Žaliavus parkuos ir širdy
Gražiai, kaip mano Lietuva,

Kurios nemoku jau paguost
(Susižavėjo pinigais);
Be jos, išvargusios, dabar
Visi išeitų ubagais.

Tada – sudievu, Lietuva,
Ateitų Nemunu ruduo.
Tada visur – visur aplink
Nuliūstų žemė ir vanduo.

LAIMINGA MEILĖ

Aš tave norėjau išnešti iš rudenio,
Iš pasaulio norėjau išnešti ant rankų,
Nes taip gedulingai šakas vėjas judino,
Nes taip gaudžiai varnos prie kapų mums
krankė.

Širdies mano niekad nesotino duona,
Ir akių dar niekad nedžiugino valgis.
Nors, tiesa, be duonos juk išalksta žmonės
Ir papjauna brolių sienapjūtį dalgiais.

Aš žinau daug pasakų apie meilę vakarą –
Kad tavęs nepirkčiau nė už milijoną...
Panašiai kalbėjo kažkas vieną vasarą,
Kai mes gėrėm alų šviesiuos paviljonuos!

Bet kam tave nešti pro rudenio rūką,
Kol ruduo ant veido dar šalnos nesėja.
Dyvinas gyvenime! Tu jauna pabūki,
Nes gyvent ir vargti dar neįpusėjai...

LAIMĖ RUDENINIAM PALTE

*Aš žinau, man sake
Ne sykį mamaitė,
Jog čia mūsų žemė,
Jog aš lietuvaite.*

M. Daigilėlis

1

Kaip? Nenusibodo žviegiančiam asfalte?
Ar nepasiilgsti tų laukų plačių?
Kokia tavo nuotaika rudeniniam palte?
Sabalų kailiukas tinka ant pečių!..

Ar ateina mintys, kaip mes augom kaime,
Pavyzdžiui, kai sodai pradeda jau balti?
Mes tada svajojom – gal kitokią laimę,
Galgi ir ne šitą, rudeniniam palte...

Toks aplūžęs kryžius, toks nuliūdęs Dievas
Į žemelę žvelgė šalia viešo kelio...
O mūs dienos greitos – lėkė, ir sudievu!
Dar gerai, kad liko asfaltuotas kelias!

Tik aš vis, keistuolis, negaliu užmiršti:
Ten, ir lapams krintant, gražios gelsvos spalvos;
Būdavo, išėini – penkais rankos pirštais
Didžiam gervių pulkui susuki tuoj galvas.

Ar ateina mintys, kaip mes augom kaime,
Kaip Sekminių naktį sodai ima balti?
Mes tada svajojom – argi šitą laimę,
Argi šitą laimę rudeniniam palte?..

2

Tau nupirksiu naują limuziną!
Nebereiks klumpėtai vargą bristi,
Mes įliesim kraujo ir benzino, –
Išvažiuosi kaip kino artistė!

Jau užmirški seną tėvo pirkį;
Jau pakanka, miela, sentimentų.
Mūsų meilę pinigais nupirko,
Gal nejuto, kad tai buvo šventa...

Ir užmirški savo seną močią,
Kuri lyjant basa bulves kasa.
Būtų keista, jei aš nežinočia,
Ko padrisko baltai liepai kasos...

Tegu skrenda ir sugrįžta paukščiai;
Tegu paukščiai grįžta šimtą mylių!
Jei norėtum, vasarą pašaukčia
Pažaliuoti žalio beržo stiliuj!

Tik užmirški seną tėvo pirkį,
Jau pakanka, miela, sentimentų.
Mūsų meilę pinigais nupirko
Ir paliko šiaip sau mus gyventi...

3

Turbūt ir austi nebemoki;
Kasdien keistesnė vis darais.
Prašoksi dalią su berniokais
Giliais nedėlių vakarais...

Gal nematei, kaip žvaigždės byra
Kaip linksta uosiai patvoriuos;
Mėnuo, sauluzės atsiskyres,
Sidabrą žeria ežeruos.

Ateina tykiai naktys tykios.
Širdis gyvenimo pilna.
Gal dar gerai būt susitikus,
Bet kad ir soduos jau šalna...

Gal nežinai, kaip baisiai vienas
Esu pasauly ir sapne.
Praeis ir tavo jaunos dienos
Kaip ižas pernai Nemune.

Gal nejauti, ko žvaigždės byra, –
Manai, žvaigždė tu ir pati...
Mėnuo, sauluzės atsiskyres,
Kaip ašai vienas per naktis.

Nebežinau, kas daros.
Vai, ta dalia dalužė!
Ir kas mane nugirdė –
Ar tujen, ar gegužis?

O buvo dienos margos
Ir naktys baisiai gilos –
Gegužis vyšniom linko,
Laukus žiedų pripylė!

Rugiais per lauką plaukėm
Ir vargū netikėjom –
Akim išraižėm dangų,
Kalbas kalbėjom vėjam.

Abu tą džiaugsmą žingsniais
Lygiom dalim dalijom –
Žaibai žiedais žerėjo,
Lietus lelijom lijo!

LAIMINGA MEILĖ

3
Mano meilė laimingai baigės.
Ji nuėjo linksma su kitais.
O man liko ruduo ir snaigės –
Lai ir vasara vėl neateis.

O man liko ruduo geltonuoti,
Žvaigždėti kasdien vakarai.
Ir šios eilės iš mažo bloknoto.
Kad ruduo... ir kažkas negerai.

Vakarais ji dažnai geria vyną.
Juokaudama šaukia – ak dieve!
O man akyse patvinę
Žalios žalios vasaros pievos.

Šoka ji elegantiškai tango;
Dangsto mėlynas vakaro šydas.
O mano širdy kaip ant lango
Baltos vasaros rožės žydi.

Iš jos šilko, pečių, iš jos rankų
Dvelkia stiprūs Coty kvėpalai.
Gal kitiems jie svaiginančiai trenkia,
O jau man ir tatai per vėlai.

Mano meilė laimingai baigės...

ŽALIOJO ILGESIO ŽODŽIAI

Žinai, ta upė tokia mėlyna.
O tokia vasara žalia.
Platumoje šilkinų pievų,
Vai, kokia didelė valia!

Kai tu didžius užarsi plotus,
Žaliuosim vasarą kartu.
Kas bus, jei per anksti jaunystę
Išves pro girgždančius vartus?

Bet neviliok manęs šiąvasar,
Neišviliok dar iš namų.
Aš sudūmojau drobių raštą,
Aš baigsiu saulės audimus.

Gražiau už vasarą rėdysiuos:
Ku kū! – už parugių plačių.
Parneši tu po mano langu
Sidabro žagrę ant pečių.

Tada – tegu sau upės teka,
Tegu pasvyra sau klevai.
Žvaigždė vakarė dar pakrūpčios –
Vai liai žaliai pažaliavai!

Tik neviliok manęs šiąvasar,
Neišviliok dar iš namų –
Žadu išausti margą raštą
Iš saulės krintančių dimų.

PAVASARIS BE MANĖS

Seniai atspėjau tavo vargą.
Dabar žinau atmintinai –
Dar kai ruduo ruduot pradėjo,
Nuraudonavo putinai.

Vėliau dienų dienas prasnigo,
Sumišo dienos su sapnais.
Ir priminė man vyšnių žiedus
Žiema, prasnigdama kalnais.

Tavęs ramint atūš pavasaris,
Gegučių šimtas sukukuos.
Pasūpuos vėjas melsvą ežerą,
Ievų žiedais pasnigs laukuos.

Plačių laukų toks žalias šilkas
Pridengs tau liūdesį žaliai.
Prais ir vasara, ir meilė
Nebesugrįžtančiais keliais.

Tau mėlynas rugių žydėjimas
Suteiks jaunystei dar jėgų,
Nes, aš manau, – gyvent atėjome,
Kad būtų gera ir smagu.

O jeigu bus ilgu be galo,
Širdis iš nerimo drebės,
Nueik, kur beržo rankos bąla,
Gražiau nei aš tau pakalbės.

Tavęs ramint atūš pavasaris,
Gegučių šimtas sukukuos.
Pasūpaus vėtra melsvą ežerą,
Ievų žiedais pasnigs laukuos...

ELEGANTIŠKAI SNINGA

Šiandien taip elegantiškai sninga,
Sninga žemėn medžių žiedais.
Panašiai mano meilė dingo
Su visais visais pažadais.

Dar tada, kai pavasaris trankės,
Visom upėm grūdės ledais,
Mirė meilė ant svetimo rankų,
Išvadinta gražiais vardais.

Kažin kam sužaliavo parkai,
Korės mėnesis naktį vėlai –
O ta meilė užtroško iš karto
Kaip auksinė žuvis po stiklais.

Aš prisiminiau pasakos galą
Iš knygų, skaitytų kadais,
Kaip mergaitė iš baimės pabalo,
Apsimainiusi aukso žiedais.

O dabar elegantiškai sninga,
Sninga parkuos medžių žiedais, –
Tik ta meilė netyčia dingo
Su visais ir visais apžadais.

Antanas Vaičiulaitis

Daugeliui prozininko, poeto, vertėjo, žurnalisto, kritiko **Antano Vaičiulaičio** (1906–1992) kūrinii ir kritikos tekstų būdinga erudicija, literatūrinio konteksto išmanymas, žodžio taupumas ir įtaiga. Alfonsui Nykai-Niliūnui, 1949 m. recenzavusiam kelionių įspūdžių knygą *Italijos vaizdai*, Vaičiulaičio kūriniai atrodė kaip „elegantiškos šventyklos, stovinčios tarp kuklių, šiaudiniais stogais dengtų bakūžėlių“.

Būsimasis rašytojas kilęs iš Suvalkijos – jis gimė 1906 m. birželio 23 d. Didžiųjų Šelvių kaime, Vilkaviškio rajone. Šeimoje, kurioje augo iš viso 11 vaikų (kelių anksti mirė), buvo gyva religinių giesmių giedojimo tradicija, laikyta ir šiek tiek knygų – pakankamai, kad įžiebtų skaitymo aistrą jautrioje, įspūdžiams imlioje sieloje. Darbštumas, pamaldumas, jautrumas kaimo žmonių rūpesčiams, kelionių pomėgis – visa tai galėjo būti perimta iš Onos Tumpaitės, vaikų vadintos Mamuke, su kuria mažasis Antanas lankė didžiuosius atlaidus, matė Kauno katedroje pamokslą sakantį Vaižgantą. Nuo

ankstyvos jaunystės greta lietuvių literatūros Vaičiulaičiui artimas tapo ir prancūziškasis kontekstas: baigęs stipriu prancūzų kalbos mokymu garsėjusią Vilkaviškio „Žiburio“ gimnaziją, jis 1927–1933 m. studijavo romanistiką Kauno Vytauto Didžiojo universitete, o 1936–1938 m. tęsė studijas Sorbonos ir Grenoblio universitetuose.

Jaunojo rašytojo dėmesį stilistikai, kalbos kultūrai lėmė tiesioginės sąlytys su kalbotyros autoritetais: 1929–1930 m. jis įsidarbino sekretoriumi pas žymųjį Joną Jablonskį (kuris tapo romano *Valentina* personažo profesoriaus Žiobro prototipu), vėliau sekretoriavo Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos komisijos posėdžiuose, kuriuose patvirtinta daug šiandien įprastų mokslo terminų. Sklandžią Vaičiulaičio prozos kalbą lėmė ypatingas lingvistinis sąmoningumas – jis prisipažino laiką save kaimiečiu, todėl vertinąs žodžio tikslumą, be to, nuolat reiškė pagarbą kalbininkams: „Kalbininkams nuo gimnazijos laikų jaučiu prierašumą: jie man buvo kilmingesnis luomas – saugojo lietuvišką žodį“.

Kaune Vaičiulaitį dar studijų metais apsupo žmonės, artimi savo pasaulėžiūra ir kultūrine orientacija – ateitininkai, šatrijiečiai. Katalikiško jaunimo sąjūdis „Ateitis“, leidęs to paties pavadinimo kultūrinį šviečiamąjį moksleivijai skirtą žurnalą, sutelkė apie save daugelį gabių humanitarų, kūrusių į modernizmo iššūkius atsiliepiančios ir krikščioniškajai tradicijai neabejingos Lietuvos ateities modelius. 1929–1932 m. Vaičiulaitis ėjo *Ateities* žurnalo atsakingojo redaktoriaus pareigas, priklausė akademinėi „Šatrijos“ draugijai, kurios dvasiniai vedliai buvo Stasys Šalkauskis, Juozas Eretas, Vincas Mykolaitis-Putinas. Vaičiulaičio draugais tapo literatūros mokslininkas Juozas Ambrazevičius, žurnalistas, būsimasis *Naujosios Romuvos* žurnalo ideologas Juozas Keliuotis, rašytojai Benediktas Babrauskas, Bernardas Brazdžionis, Juozas Grušas. Diplominio darbo vadovas, autoritetingas poetas Vincas Mykolaitis-Putinas skatino Vaičiulaitį gilintis į pasaulinės literatūros

istoriją, ieškoti sąsajų su lietuvių raštija. Iš šių pastangų išaugo studija *Natūralizmas ir lietuvių literatūra* (1936). Puikus skonis ir istorinės vertės kriterijų jutimas, klasikų kūrybos pažinimas lėmė, kad Vaičiulaičio kartu su Ambrazevičiumi ir Jonu Griniumi rašytas vadovėlis *Visuotinė literatūra* (1932) tebebuvo aktualus net po šešiasdešimties metų perleistas vėl nepriklausomoje Lietuvoje.

Studijų Prancūzijoje metais Vaičiulaitis bendravo su prancūzų intelektualinio elito garsenybėmis, pirkto retas knygas bukinistų knygynuose, viešėdamas prieškario Europos miestuose kruopščiai fiksavo smulkiausias detales: pokalbių nuotrupas, muziejuose matytų paveikslų spalvas ir linijas, didmiesčių šurmulį ir ore tvyrančią artėjančio karo nuojautą (Vaičiulaitis lankėsi ir Niurnberge, apžiūrėjo aikštę, kurioje vyko nacių paradai). Ypač buvo sužavėtas Florencija, apie kurią prasitarė: „Tai mano miestas“. Kelionių įspūdžiai sugulė į apybraižų knygą *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio* (1937). Šio žanro jis nepamiršo ir pokariu, kai rašė *Italijos vaizdus*.

Grįžęs iš užsienio Vaičiulaitis tapo savotišku Vakarų kultūros ir visuomeninio gyvenimo ekspertu: dirbo Lietuvos telegramų agentūros (Elta) vedėju ir redaktoriumi, o 1940 m. pavasarį Užsienio reikalų ministerijos buvo pasiūstas į Lietuvos ambasadą prie Šventojo Sosto, kur ėjo spaudos atstovo pareigas. Vatikane lankė prabangius muziejus ir kopyčias, krintosi, kad dėl prasidėjusio karo uždarytos kitos Italijos įžymybės.

Netrukus iš tėvynės atskriejo žinia apie prasidėjusią okupaciją. Rašytojas visą laiką graužėsi negalįs nieko pakeisti įsisukus istorijos smagračiams, o gavęs entuziastingą buvusio kolegos Petro Cvirkos laišką, net ruošėsi grįžti į Lietuvą – nesvarbu, kad komunistų valdomą. Tačiau netrukus atsidadė dar toliau: gavęs Amerikos lietuvių pasiūlymą, jis išvyko į JAV, dėstė prancūzų kalbą Marianapolio kolegijoje ir Skrantono universitete, redagavo JAV lietuvių leidinius. 1948 m. susituokė su žemininkų kartos filologe Joana Abramikaite, su kuria pragyveno 44-erius metus ir susilaukė trijų dukterų. 1950–1964 m. jam buvo patikėta redaguoti įtakingiausią kultūros žurnalą *Aidai*, kurio beveik kiekviename numeryje galima rasti įžvalgią ir atidžią knygos recenziją ar straipsnį, pasirašytą Aug. Raginio vardu – jau atkūrus Nepriklausomybę šios publikacijos bus sutelktos rinktinėje *Knygos ir žmonės* (1992). 1951–1976 m. dirbo „Amerikos balso“ radijo stoties lietuviškojoje redakcijoje. Nuo 1979 m. triskart lankėsi Lietuvoje, paskutinį kartą – istorinę 1988 m. vasarą, kai tapo svarbių permainų, atvedusių į Atgimimą, liudininku. Pamatęs Vilniaus Katedros aikštėje per Sąjūdžio mitingą vėl plevėsuojančią Trispalvę, jis buvo sujaudintas iki ašarų. Vaičiulaitis mirė 1992 m. liepos 22 d. Poetiniame testamente rašytojas išreiškė tvirtą įsitikinimą: „Kada mano kūnas bus žolė, aš miegosiu savo brangiųjų lygumų krašte“. 1999 m. jo palaikai perlaidoti Vilkaviškio kapinėse.

Kūrybos kelią Vaičiulaitis pradėjo eilėmis. 1925 m. *Krivulėje* paskelbė pirmą eilėraštį, kurį čia pat supeikė vyresnis kolega Kazys Puida. Netrukus pamėgino rašyti prozą, užsirekomendavo kaip novelės virtuozas ir stiliaus meistras. Debiutavo novelių rinkiniu vaikams *Vakaras sargo namely* (1932), vėliau sudarė knygas *Vidudienis kaimo smuklėj* (1933), *Pelkių takas* (1939), išleido romaną *Valentina* (1936, antrasis leidimas 1951), apysaką *Mūsų mažoji sesuo* (1936). Išeivijoje išleista daugiau Vaičiulaičio knygų – novelių, legendų ir pa-

*Vaičiulaičio kūriniai – kaip
„elegantiškos šventyklos,
stovinčios tarp kuklių, šiaudiniais
stogais dengtų bakūžėlių“.*

Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1949

Nė vienas tikras kūrėjas negali pasiduoti pozai ar galutinai stabilizuotam vaidmeniui: jis visados turi keistis, ieškoti naujo pasaulio ir naujų, dar negirdėtų giesmių, kurios turėtų būti gražesnės ir prasmingesnės. Ir tame ieškojime jis turi kankintis, gyventi tragediją ir džiaugtis didžiu džiaugsmu, o ne būti patenkintas tuo, ką pasiekė, ir savo laimėjimuose suktis aplink, kaip sugauta voverė narve.

Antanas Vaičiulaitis, 1938

sakų rinkiniai *Kur bakūžė samanota* (1947), *Auksinė korpelė* (1966), *Gluosnių daina* (1966), *Vidurnaktis prie Šeimenos* (1986). Vaičiulaitis nepamiršo, kiek daug liko skolingas poezijos žanrui, ir 1980 m. išleido eilėraščių rinktinę *Ir atlėkė volungė* (1980). Išnykus sienoms tarp dviejų lietuvių literatūros centrų, jo svarbiausia kūrybos dalis pasirodė ir Lietuvoje: 1989 m. išleistos *Pasakos* ir prozos rinktinė *Tavo veido šviesa*.

Skaitytojus nuo seno žavėjo racionalus Vaičiulaičio pasakojimo komponavimas, per prievartą demonstruojamo psichologizmo vengimas, brandžiausią Vakarų novelistų kūrybą primenanti poetinė proza. Vaičiulaitis atsisakė brautis į savo veikėjų jausmų ir psichikos gelmes. Jo prozos pagrindą sudaro ne pasakotojo subjektyviai perteikiami veikėjų broožai ar aistrų kurstomi konfliktai, bet pati atmosfera, kurioje galioja tvirti moralės principai, o žmonių problemos lengvai išsprendžiamos, jei nesikėsinama pažeidinėti prigimtinių dėsnių.

Vienam iškiliausių jaunųjų prieškarinio intelektualų didelę reikšmę turėjo kūrybą moraliai pagrindžianti ir universalų europinį kontekstą atverianti katalikiškoji pasaulėžiūra, o autoritetai buvo menininkai ir filosofai katalikai, su kuriais teko asmeniškai susidurti studijų Prancūzijoje metais: Žoržas Bernanosas (Georges Bernanos), Fransua Moriakas (François Mauriac), Žakas Maritenas (Jacques Maritain). Prisimindamas jo kūrybą ir asmenybę paveikusius įvykius, Vaičiulaitis dažnai minėjo susitikimus su meno istoriku Bernardu Berensonu (Bernard Berenson), rašytojais Ivanu Buninu, Poliu Klodeliu (Paul Claudel), Sigrida Undset (Sigrid Undset), o jo asmeninė lektūra apėmė daugybę autorių, pradedant vaikystėje didžiulį įspūdį palikusiu Homero *Odisėjos* leidimu ir Jono Balvočiaus-Geručio *Zoologija* ir baigiant Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) poezija (vis dėlto Vaičiulaičio literatūrinis skonis neperžengė prieškarinio modernizmo ribos). Ypač didelį įspūdį paliko bendravimas su garsiuoju mistiku Oskaru Milašiumi, kurio kūrybą Vaičiulaitis visą gyvenimą vertė ir itin mėgo. Milašius net paredagavo Vaičiulaičio pasakos „Auksinė korpelė“ vertimą į prancūzų kalbą.

Ankstyvųjų Vaičiulaičio novelių fabulos pagrindą dažnai sudaro netikėti darnos, harmonijos pažeidimai. Neretai pasitelkiamos anekdotinės situacijos, išryškinant kasdienių skriaudų, nuoskaudų menkumą. Pasak Alberto Zalatoriaus, Vaičiulaičio „motyvavimo sistemą teisingiausia būtų vadinti dviplane: vieną planą sudaro moraliniai, psichologiniai, socialiniai, papročių ir įpročių motyvai, kitą – žmogaus sąmonėje glūdinti teisybės nuojauta, nuodėmės baimė, susitaikymas su savimi“.

Prieškariu Vaičiulaitis dėl ypatingo dėmesio kūrinio kalbinei išraiškai buvo laikomas estetu, kosmopolitinės dvasios kūrėju – Kostas Korsakas net prilygino jo *Valentiną* gerai išverstam prancūziškam romanui. Atrodo, jog pačiam rašytojui grynasis literatūrinis estetizmas (Oskaras Vaildas (Oscar Wilde) ir jo sekėjai) nekėlė ypatingų simpatijų. Kritikavo net sau idėjiškai artimus rašytojus, jei įžvelgdavo jų kūryboje piktnaudžiavimą estetizmu

puošmenomis. Vaičiulaičiui nerimą kėlė Jono Aisčio (tuomet Kossu-Aleksandravičiaus) mintis, kad Alpių kalnai jam gražesni paveiksle negu tikrovėje. Kita vertus, šiam rašytojui būdingas vidinis aristokratizmas ir tolerancija skirtingų pasaulėžiūrų kūrėjams – tai atsiskleidė Petro Cvirkos Žemės maitintojos ir Antano Škėmos Baltos drobulės recenzijose, objektyviai ir sąžiningai parodančiose meninę jų vertę.

Su impresionizmo tradicija Vaičiulaičio prozą siejo gamtos reiškinių metaforizacija – taip perteikta veikėjų psichologija, atskleisti konfliktai, nuotaikų pokyčiai. Tai ypač akivaizdu romane *Valentina*, kuriame gamta vaizduojama kaip didysis harmonijos simbolis. Pasaulio regėjimas *Valentinoje* impresionistiškai subjektyvus, sudvasintas ir erotiškas. *Valentina* – tai simboliška vešlios vasaros vizija, kur gamtos žydėjimo šventė ir neišvengiama rudens nuojauta susipina su analogiška situacija žmonių pasaulyje – jaunyste, jausmų branda ir nuojauta, kad visas šis emocinis pakilimas atves į fatališką finalą. „K. Hamsuno ir I. Šeiniaus herojai dar rūščiai kovoja dėl savo meilės prieš išsiskirdami, o ‚Valentinoje‘ toji grumtis su likimu užgesinama visišku nuolankumu“ (Vytautas Kubilius).

Ankstyvosios Vaičiulaičio novelės iš rinkinio *Vidudienis kaimo smuklėj* stebina situacijų paradoksalumu. Atsiskleidžia įsigalėję pažeisti žmonių santykiai, tačiau pabaigoje beveik visada susitaikoma, atkurama tvarka. Novelių herojai veikia kaimo aplinkoje, ir nesunku pastebėti, kad tai jau modernizmo epochos, XX a. pradžios, kaimas: jo peizažą pakeitė keliuose pasirodę autobusai, o laukus išvagojo geležinkelio linijos.

Rašytojas mąstė apie dinamiškojo modernizmo ir tradicinio realizmo sankirtas, numatė „trečio kelio“ galimybę – *magiškąjį realizmą*: šį terminą vartojo neapibrėžta prasme, tarp panašios estetinės krypties rašytojų minėjo prancūzų prozininką Žaną Žiono (Jean Giono) ir suomių romanistą Fransą Emilį Silanpė (Frans Eemil Sillanpää). Magiškasis realizmas, pasak Vaičiulaičio, „žemę apdainuoja visoje jos įvairybėje“ ir regi „visą žmogų, su visomis jo kūno ir sielos galiomis“. Jis sukūrė ir tokių novelių, kuriose troškimo ir pareigos konfliktas iškyla tragišku aštrumu, o susidariusias situacijas galima lyginti su antikinėmis tragedijomis – kad ir kaip pasielgtų veikėjai, jie neišvengs skausmo, o kartais ir nusikaltimo Dievo arba žmonių akivaizdoje. Tačiau tokių kraštutinių situacijų pasitaiko retai: daugelis Vaičiulaičio novelių moko santarvės su pasauliu ir savimi, tęsia vaižgantišką „deimančiųkų ieškojimo“ tradiciją – atskleidžia gėrio pradą žmogaus sieloje.

Kai skaitai Vaičiulaitį, dažnai susidaro įspūdis, jog autorius ne pasakoja, o piešia, ir piešia taip, kad kiekvienas brūkšnelis įstrigtų. Jo meniniai vaizdai primena ofortus: daug erdvės, švelnių perėjimų, nutrūkusių linijų, bet kas įbrėžta, – įbrėžta ryškiai.

Albertas Zalatorius

Siūloma literatūra: Antanas Vaičiulaitis, *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989; Antanas Vaičiulaitis, *Popiežiaus paukštė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 2004; Antanas Vaičiulaitis, *Pasakos*, Vilnius: Žaltvykslės knygos, 2008; *Būties harmonijos ilgesys: Antanui Vaičiulaičiui – 100*, sudarė Laimutė Tidikytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Vytautas Kubilius, *Antanas Vaičiulaitis*, Kaunas: Šviesa, 1993; Aušra Liulevičienė, „Antanas Vaičiulaitis“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997, p. 225–244; Rimvydas Šilbajoris, „Įspūdžiai iš A. Vaičiulaičio kūrybos“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 473–490; Albertas Zalatorius, „Dėsniai, kurie niekadų negėsta“, in: *Antanas Vaičiulaitis, Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7–38.

Antanas Vaičiulaitis

VIDUDIENIS KAIMO SMUKLĖJ

– Sakyk gi man, ar neturi su savim pinigų?

Leonardas da Vinčis

Kaip vakar, kaip šiandien, taip ir anuomet buvo saulėtas, kaitrus vidudienis. Per girią keliavo žmogus. Jis avėjo plačiais aulais pušnis, aksomo kelnes, vilkėjo tokį pat švarką ir kas žingsnis raudona skepetaite šluostėsi veidą.

– Argi jau nė gyvos dvasios nesutiksiu? – atsiduso jis. – Vargas man – už kiaurus metus išsipasninkausiu. Aure šuva sulujo!

Keleivis pajudrėjo. Netrukus pasiekė skynimą su kaimu ir su sena, striegtiniu stogu dengta smukle. Saulėje kaitinosi šeimininkas ir tingiai glostė savo barzdą, ligi juosmens nusidriekusią ir kaip smala juodą.

Jis tarė:

– Malonėkit užsukti. Čia dieną ir naktį jūsų laukia geras stalas, pilnas ąsotis ir pavėsis.

– Nepeiktinus dalykus suminėjai. Doras krikščionis, su apžadais plušas į šventas vietas, niekad neatsakys nuo gardaus kąsnio ir pilno stiklo.

Žemo, aprūkusio kambario kampe prie grandinės gulėjo prijaukinta lapė. Už stalo, apgulto debesies musių, rymojo pusamžis vienuolis su knygomis rankose.

Įėjusis šūktelėjo:

– Dievo tarnas! Malonu, nes tokiam asmeniui nesigirdamas galiu prisipažinti, kad esu Severinas Šendriškis, dabar gyvenu Kaune, bet esu ir svetur buvojęs. Turiu mieste mūrus, dukterį ir iš žmonos pusės giminiuojusi su šviesiuoju Žemaičių vyskupu, išminties, gerumo ir kitų dorybių paveikslu, kuris mane, kai apsilankau Varniuose, kiekvieną sykį pavaišina taboka iš sidabrinės dėžutės, papuoštos trimis rubiniais, ir patapnoja man per petį sakydamas: „A, mano mielas...“

– Jūsų nuopelnai stebina dangų, – prabilo vienuolis, – ir jų akivaizdoje dar labiau tamsėja mano nedorybės. Vykstu savo nuodėmių apraudoti prieš Aušros vartus...

Jų kalbą nutraukė šeimininkas, taip taręs:

– Ar dar nevalgysit?

– Duok valandėlę kvėptelėti, – atsakė Šendriškis. – Į Aušros vartus? – Juk ir aš ten keliauju. Būsim draugai. Kokie apžadai jus veda į Vilnių?

– Ak, mano apžadai klatingi. Sykį pamačiau su medžio viršūne nulūžus vaiką ir kiek žemiau už marškinių pasikabinus. Šaka jau traškėjo, ir berniukas galėjo bematant atsidurti ant akmenų apačioje. Šokau gelbėti ir prisiečiau, jei pasiseks, aplankyti Aušros vartuose šv. Panelę, kuri aukštam soste sėdi, į mūsų kraštą veizdi, skaito žmonių vargus ir iš ašarų varsto angelams rožančius. Tą rėksnį išvadavau iš mirties nagų. Bet aš galėju šauktis į mūsų ordino papuošalą šv. Antaną, čia pat pašonėje esantį. To nepadariau, nes visą amžių troškau aplankyti Aušros vartus ir niekaip progos neradau. Štai kokia mano klasta. Pasisakiau tėvui provincijolui, o jis mane išleido.

– Jūsų klasta ir jūs patys esat šventi. Aš irgi apžadus padariau. Mano duktė sunkiai sirgo, beveik merdėjo. Niekas, nei daktarai, nei geriausi vaistai, jai negelbėjo. Tada prižadėjau, jei pasveiks, pėsčias eiti į Vilnių, pasimelsti prie Aušros vartų ir šv. Paneli paaukoti penkias gryno sidabro žvakides, užpirkti visose bažnyčiose mišias ir prie ka-

ralaičio šv. Kazimiero grabo pusę metų žibinti vaškinę žvakę, storumo štai sulig mano lazda. Duktė pradėjo taisyti ir jau, garbė Dievui, ima vaikščioti. Šeimininke! Kur jis dingo? Iš mano stuomens lengva įsitikinti, kad nesu linkęs į vienuolių luomą ir pasninkus. E, šeimininke, šeimininke!

- Kuo galiu patarnauti? – iš lauko atsiliepė anas.

- Duok valgyti.

- Ko malonėsit?

- O ką pasiūlysi?

- Mano namuose visko pilna. Nebent gulbės pieno trūksta.

- Tai atnešk du butelius vyno.

- Vyno? Ehe! Vyno...

- Kas?

- Maloningas pone, nors šitie sienojai labai seni, bet vyno jie nė regėte neregėjo.

- O midaus?

- Kiek tik norit... Ko daugiau?

- Gal turi teterviną? Tai gardus paukštis. Ne! Kad taip pamėginus vaisiais iškimštą paršeli? Irgi neturi? Na, ką darysi, – lieka tik paprasta vištiena... Dviejų vištų užteks...

- Ak, paskutinę vakar vanagas nunešė. Kokia višta buvo!.. Vieni taukai...

- Taip... Tik nuo to man skilvys nė kiek ne sotesnis, – tarė Šendriškis ir susiveržė diržą. – Kas ten? Man rodos, kad palangėj gaidys pragydo.

- Tikra tiesa – geriausios veislės gaidys, kokio niekur nerasis, – gyrėsi šeiminininkas, dviem pirštais suėmęs barzdos žiupsnį.

- Kam pirma jo nepaminėjai?

- Juk prašėt vištų. Tariau, kad gaidžių nemėgstat.

- Pagauk, bus geras!

- Man jo lyg gailėtų: jau dešimti metai jis atstoja laikrodį.

- Duosiu nors ir visą muštinį... Baisiai alkanas esu ir, atsakančiai nepasidrūtinęs, nevaliosiu toliau krutėti.

- Ką darysi... Muštinis – lengva pasakyti, bet sunku jį paimti. Einu jam sprando nuskuti.

Paskutinius žodžius šeiminininkas skyrė ne muštiniui, tik gaidžiui, kuris, apleięs, prasižiojęs, tupėjo pastogėj ir turbūt prieš oro atmainą buvo pragydes savo pražūčiai. Jo ponas viena ranka susiėmė barzdą, antrą atkišo ir selino prie giesmininko, nepatikimai mirksinčio. Prisiartinęs šeiminininkas stvėrė jį ir išsitiesė kaip ilgas. Paukštis stryktelėjo, kudakindamas spruko į daržą ir neketino pigiai atiduoti savo gyvybės. Žmogus pakilo ir persirabazdino per tvorą. Jis šokinėjo per kopūstų galvas, painiojosi agurkuose, keikėsi ir vijosi gaidį, kuris pagaliau atsidūrė ant pašiūrės stogo ir, sparnu rėždamas, narsiai žiūrėjo žemyn.

- O, velnių pripūtes bjaurybė! – niršo šeiminininkas. – Aštiš, aitvare. Aštiš, padla! Ar tave perkūnas nešė ten, ar kokios plynios! Avidausa, asile, tu manai – didelis daiktas, jei tave noriu pjauti. Ne tiek ir dar ne tokių gaidžių esu nudaigojęs, o jie taip nekvailiojo... Gal gerumu prisiprašysiu... Pučiukas, pučiukas, put put put! Žiūrėk, neprisileidžia artyn, bestija!

- Aš užėsiu iš užpakalio ir jį tau pakvirkinsiu. Tu tik griebk, – pasisiūlė duryse stovėjęs Šendriškis.

Jis pakėlė kartaitę, pasilypėjo kopėčiomis ir patirškino gaidį ant kraigo. Paukštis paversdėjo, suplasnojo, pro šeimininko galvą plumptelėjo ant žemės ir, kiek staibiai nešė, pasigaikščioldamas nukūrė į čia pat augantį kadugyną.

- Dabar galiu jam į uodegą papūsti, – atsiduso šeimininkas. – Be vakaro jis negriš.

- Kaip bus su valgiu? Žinotum, alkis mane žnaibyte žnaibo.

- Gal malonėtum kumpio, skilandžio, puikiausio skilandžio, su česnakiniais iškimšto... O gal dešrų, riebių, taukais varvančių dešrų... Tik pamanius apie jas, seilė bėga... Paskui žalių lašinių su pipirais...

- Žmogau! – sušuko Severinas, – turi tiek Dievo dovanos ir tyli. Duokše, greičiau!

Tuoj ant stalo stovėjo duona, mėsa, lašiniai, pilvotas ašotis midaus. Šendriškis su įnirtimu puolęs prie dešrų ir skilandžio, dar spėjęs tarti vienuoliui:

- Žinau, kad Dievo tarnui nevalia nieko su savim turėti ir jis minta tuo, ką gauna, kaip koks žiogelis. Prašyčiau neatsisakyti ir užkasti.

- Už gerą širdį jums Viešpats atpildys šimteriopai, – pasakė anas.

Valgė tylėdami. Šendriškis užgulęs tąsė skilandį, į kurį dantys sunkiai lindo. Po valandėlės, užsigėręs ir numalšinęs pirmą kirminą, jis pažvelgė į savo svečią ir nustebo:

- Dievo tarne! Jūs valgot mėsą ir sulaužėt regulą. Tiesa, man tai įdomu, nes Kalvarijoje su domininkonu Fabijonu esu susilažinęs, kad žūt būt savo gyvenime rasiu regulą peržengusį vienuolį. Mat netikėtai laimėjau.

- Maloningas pone, nurimkit: lažybų dar nelaimėjot, ir aš regulai nenusikaltau. Mūsų įstatymuos pasakyta, kad kelionėj mintam išmalda, vis tiek ar ji būtų iš mėsos, ar iš grikių, ar tik gryno vandens.

- Kaip gaila: kad kokios, į dangaus karalystę su laimėjimu pateks domininkonas, ne aš. Bet dešros – kaip pintys. Gali dantis išsisukti, po šimts velnių!

- Nekeikit! – šuktelėjo persižegnodamas vienuolis.

Atsakė Severinas:

- Man rodos, tarti šėtoną nėra nusikaltimas, nes jo vardas tuojau primena pragarą ir liepsnas, ir šitaip dar galutinai nesugedusį atbaido nuo nusidėjimų smagumo.

- Žmogau, sakykit – nusidėjimų bjaurumo!

- Nors nesimokiau teologijos, bet manau, kad žmonės į nuodėmes nepultų lyg patrakę, jei jos būtų bjaurios. Kam reikia bjauraus daikto? Kuris vyras tuokiasi su bjauria moterim ir kuri moteris laksto paskui bjaurų vyrą? Visi puola prie to, kas smagu, malonu. Todėl reikia sakyti – nuodėmių smagumas. Jei jos būtų bjaurios, tik vieni kvailiai nusidėtų.

- Dėl pavyzdžio apie moteris nieko neprisidėsiu, bet jas laikau piktosios dvasios, pinkelėmis dorai sielai sugauti, indu, žudančiu jaunikaičius, vėjiniais gaidžiais ant bažnyčios stogo...

- Jūs pasakytumėt puikiausią pamokslą apie moteris, ir guldau galvą – jos pirmos pavirktų, išvydusios tokį apšėpusį savo vaizdą. Aš – prisipažįstu – jūsų pamokslu netikėčiau.

- Kodėl?

- Juk jūs, Dievo tarne, moterų nepažįstat.

- Taip, bet aš apie jas galiu apibendrintai kalbėti.

- Maža nauda iš to: moteris įdomi tik pavieniui ir konkrečiai.

Taip bylodamas, Severinas valgė daug ir smarkiai, net ausys linko. Midų gėrė stiklą po stiklo; kuklus vienuolis neiškentė ir suniurnėjo:

- Jei jūs ir savo siela taip rūpinatės kaip savo kūnu, tai dangaus vartai jums seniai atverti.

- Lyg bloga savo kūną mylėti?

- Žinoma! Jis – mūsų priešas!

- Viešpats ir liepė mylėti priešus.

- Bet kūnas mūsų neišganys!

- Kodėl ne! Žmogus gali būti išganytas ir per kūno, ne tik per sielos meilę.

- Erezija!

- Atėjus skirtam laikui, kūnai kelsis iš numirusių ir eis į dangų, jei bus to verti. Žmogus, kuris myli savo kūną, nenorės jam amžinos pražūties ir elgsis taip, kad jo numylėtinis patektų į rojus sodus... Bet tie lašiniai kietesni už kanapinę plėškę. Ar ne, šeimninke?

- Ką šnekat! Tik gerai pakramtykit – pamatysit, kokie gardūs ir minkšti.

- Tu ir geležį nukąstum, – tarė Severinas.

- O kas tai?

- Toli giriose sudundo. Pro langą jie pamatė kylant juodą audros debesį.

Medžiai rymojo kaip nulieti. Kaitra šutinte šutino. Visa apylinkė tylėjo, tik erškėtrožės krūme sučipsėjo paukštukas ir vėl nurimo.

Šendriškis baigė valgyti, o vienuolis seniai buvo pasisotinęs, kai pro sąsparas sušvilpė vėjas ir palangėj nulenkę kiečius. Greitai slinko debesys, vėtra artėjo, medžiai sušlamo, suūžė. Pirmi stambūs lašai nukrito ir vėl nustojo. Lauke buvo girdėti neaiškūs ošimas. Kregždės, lyg juodi skuteliai, klykaudamos lėkė pavėjui. Paskui susyk, tartum debesys būtų prakiurę, lyg aukštai tvenkiniai būtų atsivėrę, pliūptelėjo smarki liūtis. Perkūnas trenkė po perkūno, žaibas plieskė po žaibo. Lietuje giria atrodė kaip į šėmas marškas įvyniota. Nuo stogo ilgais kutais nusitiesė srovės, o pro lubas ant aslos ėmė varvėti vanduo.

Gerą valandą siautė audra. Severinas, vienuolis ir šeimnininkas nespėjo žegnotis sulig kiekvienu žaibu.

Vėtra greitai atėjo, greitai ir nusidangino.

- Tokio lietučio kaip gyvas nesu matęs, – prabilo šeimnininkas.

Jis atidarė duris.

- Aure, – tarė Šendriškis, ranka rodydamas įtrenktą pušį. – Net sakai kvepia.

Iš debesų išsinėrė saulė, linksma, išprausta. Medžiai, krūmai ir gėlės stovėjo gaivūs, nauji, tokie vaiskūs, lyg tik šiandien sukurti. Prie žemės priplaktos žolės kėlėsi, balos blizgėjo ir upeliūkščiai pasišokinėdami, vingriuodami skubėjo į slėnį.

Oras buvo vėsus, ir Severinas prieš kelionę įsigeidė minučiukę snustelti. Kai jį vienuolis prikėlė, saulė jau linko prie girios krašto.

- Smiltys kaip matai sugėrė vandenį, ir aš net imu pavydėti, kaip smagu bus jums lauke, – tarė šeimnininkas, gavęs žadėtąjį muštinį.

Kai abu keleiviai išėjo pro duris, iš kadugyno atkiūtino pašiurpęs gaidys.

- Na, icliau, gerai tau kailį išpylė, – pasakė šeimnininkas ir atsėdo laukti naujų svečių.

Šendriškis su vienuoliu ėjo per kvepiančią liepyną. Už jo rado upelį. Ne, dabar, po liūtis, čia buvo tikra upė, išsiliejusi į pievas, sukuriuojanti, nešanti šakas, krūmokšnius, šokinėjanti per akmenis ir su įnirtimu puolanti krantus.

- Ir vėl nelaimė! – sudejavo Severinas. – Kaip aš persirisiu per tą balą!

- Ji negili, nebus ligi kelių, - pastebėjo vienuolis.
- Negili tai negili. Bet nuo drėgmės aš gaunu baisią sauggelą dešinėj kojoj. Nesušla-
pęs vis tiek neperbrisiu srovės.
- Aš jus paimsiu ant pečių. Nebijokit, stiprus esu: seniau, bernaudamas, jautį ant
žemės parisdavau.
- Nesipriešindamas Šendriškis užsėdo ant nešėjo, kuris visai lengvai brido per vandenį.
- Staiga vidury tėkmės vienuolis išsigandęs sustojo ir paklausė:
- Sakykite man, ar neturite pinigų su savim?
- Žinoma! Kiek tik norit!
- Toliau nekeliu kojos. Lipkite žemyn: man regula draudžia su savim pinigus nešiotis.
- Dievo tarne, pinigus ne jūs, tik aš nešu.
- O ką aš nešu, jei ne jus? Drauge su jumis ir pinigus...
- Bet jūs neturite jų...
- Kaip tik turiu: lyg jie šiek tiek nepasunkina mano naštos? Lyg jie ore laikosi? Ne
ne, lipkite žemyn. Toliau brisdamas, nusižengčiau regulai, ir tai būtų jums proga laimėti
lažybas su domininkonu. Lipkite, lipkite, maloningas pone! Dievas saugėlos šį sykį gal
neužleis.
- Negaliu jūsų vesti į nuodėmę. Dėkui ir už pusę kelio. A, žiūrėk, vandenėlis visai
drungnas, gal nuo tokio nė liga neįsimes.
- Išbridęs į krantą, Šendriškis luktelėjo, ar neims kojos gelti.
- Neskauda, - tarė kiek pastovėjęs.
- Juodu vėl žengė smiltėtu keliu. Saulei leidžiantis, nuo kalvos jie išvydo spindinčius
Vilniaus bokštus toli slėny.
- Išgirdę vakarinius varpus, Severinas su vienuoliu nusilenkė ir sukalbėjo „Angelas
Dievo“ prieš mūsų tėvų miestą.

DIDYSIS IR MAŽASIS PETRAS

Kieme stovėjo šulinys. Jis buvo senas, su apirusiu akmens rentiniu, kurio plyšiuose augo
žolė. Žemai vandeny plūduriavo keletas lentgalių ir, iškišusios galvas, tupėjo varlės.
Jos kartais pasinerdavo ir, priplaukusios prie sienos, žiūrėdavo aukštyn. Ten dar mirko
nukritusių lapų ir gyveno juodų, su rausvomis kojytėmis vabalų.

Aplink šulinį buvo tylu, kol vieną dieną privežė malkų. Jų pjauti atėjo du vyrai. Pir-
masis buvo jau pagyvenęs. Jo kakta sunkiai dribo ant akių, per jo kairį žandą ėjo randas.
Antrasis, jauniklis, nuolat krapštė didelę, atsikišusiu pakaušiu galvą, o jo nosis buvo
taip įlenkta, jog atrodė, kad ją kas tyčia išpaudė per vidurį.

- Pasispjaudyk delnus, mažasis Petrai, kad slidžiau eitų, - tarė senis jaunikliui.

- Tai matai, tai matai, didysis Petrai, - atsakė anas, - ar jau pradėsim?

Ir jis šoko prie darbo. Jo bičiulis buvo ne toks smarkus. Jis iš lėto traukė pjūklą ir
dūmė pypkę. Drožlės biro ant žemės. Kaladė po kaladės lėkė į kertę. Mažasis Petras, taip
narsiai pradėjęs, sušilo, ėmė šniokštuoti, tolydžio šluostytis prakaitą ir pagaliau tarė:

- Tai matai, gal jau kaposim?

- Pailsai?

– Ne. Tik man čia – per alkūnes... na, matai.

Ir mažasis Petras nevykusiai pasiražė. Medžiai buvo nešakoti, skilo dailiai, ir apie pietus jau gulėjo pusėtina malkų krūva. Abu Petrai jas krovė į aukštą kupetą, kur kiekvienas pagalys turėjo savo vietą, galėjo džiūti saulėje, pamaži gelsti arba užauti nuo vėjo ir mirkti lietuje.

Vos juodu baigė šitą darbą, kai atėjo didžiojo Petro žmona.

– Valgyti atnešiau, – pasakė ji. – Ir tau, Petruk, įdavė motina.

– Ir man? – lyg nusistebėjo jaunius.

Jis pasiėmė ryšulį. Jame buvo truputis lašinių, sūrio, o duonos – penkiems vyrams. Abu susėdo stiprintis. Žmona šniukštinėjo po kiemą ir viską matė: jai nepatiko namų stogai – jie esą per lėkšti, ji peikė mūrų plytas, nes jose per daug kalkių turį būti, ji ir apie malkas savo nuomonę turėjo.

– Jos per stambios, – sakė ji. – Klausyk, dieduk, kaip žmogus tokiomis kūrens? Reikia plonesnių, suprant!

Mažasis Petras dėbtelėjo į bobą. Jis mielai būtų jai skersą žodį taręs, tik nieko nesugalvojo. Todėl buvo baisiai patenkintas, leipo nuo juoko, kai jo draugas atsikirto:

– Ką tu suprant! apie malkas! Eik vaikų supti, o ne vyrus mokyti.

– Neprapuls ir vaikai, – ji pažadėjo, – o dėl malkų...

– Na na na, susičiaupk!

– Galiu ir susičiaupti, jei tau taip smagu, – sutiko moteris ir atsėdo ant žiogo.

Gatvė buvo girdėti vežimai bildant. Aukštai burzgė lėktuvas. Mažasis Petras tąsė lašinius, jo žandai buvo išsipūtę nuo duonos, ir kaip tik dabar jo akys prisimerkė: didysis Petras šalia savęs pasidėjo peilį žalsvai geltonomis kriaunomis. Jose buvo parodyta medžioklė – kaklą ištiesusi, pasišokėdama nėrė stirna, o ją vijosi trys šunes. Vienas skalikas jai buvo užbėgęs už akių ir kibo prie krūtinės, kiti du lėkė paskui. „Kaip gražu!“ – galvojo vyrukas ir, kraipydamas galvą, prisislinko artyn. Dabar jis matė, kad stirna turėjo mažus ragučius, kad vienam šuniui ant kaklo buvo diržas, o pačiam peilio gale stovėjo išraižytas medžiotojas su šautuvu prie akies. Mažasis Petras žvilgterėjo į moterį. Ji nūn buvo prie šulinio, o senis nusigrėžęs žiūrėjo į sandėlius. Niekas nematys! Berniokas nuleido žemyn plačią savo rankovę, joje paslėpė peilį ir dar kartą apsižvalgė. Niekas nepastebėjo! Jis grobį paslėpė kišenėj ir pirštais apčiupinėjo stirną, šunis, medžiotoją. Koks malonumas!

Jis neiškentė ir nusijuokė.

– Ko čia krykšti, bezmėne? – tarė didysis Petras.

– Tai matai, – atsakė anas, – kai buvau visai mažas...

– Ir dabar tau ne daugiau smegenų, nors užaugai kaip veršis.

– Gudrumo gana man ir tiek, kiek turiu, – kalbėjo mažasis Petras ir nutilo, pamatęs, kad jo draugas grabinėjas aplink save.

– Kurgi peilį nukišau? – susirūpino anas.

Jis atsistojo, išvertė visas savo kišenes, pakėlė skarelę, ant kurios buvo valgio likučiai sudėti, pavertė kaladę.

– Niekur nėr... Onute, gal tu matei? – kreipėsi jis į žmoną.

– O kas, jei mačiau? – tarė ji, sūpuodama kojas. – O kas, jei mačiau?

– Pasakyk! Žinai, toks dailus peilis... Vaikai taip mėgsta juo pasidžiaugti.

– Berniokas jį paėmė.

Ta moteris kaip vanagas: ji viską matė. Ji ten sėdėjo, dievai žino kur spoksojo, o jos akys viską aprėpė.

– Aš... aš? – sumiksėjo mažasis Petras.

Jam ėmė nesisiekti, žodžiai kirtosi, jis daug būtų pasakęs, tik nieko nežinojo.

– Tu, – neskubėdama ji kalbėjo. – Dabar jis guli kairėje kelnių kišenėje.

– Atiduok, Petruk, peilį. Kam tau jo reikia, – prašė senis.

– Neturiu.

– Klausyk, būk žmogus...

Vyrukas tylėjo. Bet kai jo draugas žengė artyn, jis staiga sušuko:

– Nelįsk, sakau tau – nelįsk!

– Ko žviegi? – atsiliepė moteris. – Tu, dieduk, nepasiduok tam paršui. Atimk.

Ji tebesėdėjo ant žiogo ir buvo visai rami. Jos vyras tarė:

– Klausyk, mažiau, duodi peilį ar ne?

– Nelįsk, nelįsk! – spiegė tas.

– Na, savo daiktus aš moku pats atsiimti.

Tuos žodžius didysis Petras ištarė jau supykęs. Randas jo veide paraudo, kakta dar labiau nudribo ant akių. Jis ėjo prie jauniklio. Šis neprisileido, traukėsi atbulas ir pats nepamatė, kaip buvo kampe užspėstas. Jis rėkė „nelįsk!“, spardė kojomis ir skeryčiojo rankomis. Senis per daug jo nespaudė ir patykinęs stvėrė į glėbį. Juodu susikabino. Abiejų būta lygiai stiprių, ir vienas antro nepajėgė parmesti. Tik kyštelėjęs koją, didysis Petras patiesė vaikiną, užgulė jį ir siekė į kairę jo kišenę. Prislėgtasis muistėsi, rėmė keliais, bet nieko nepesė. Tada jis pakėlė galvą ir suleido dantis į dieduko petį. Tas riktelėjo ir žiebė porą antausių mažajam Petruui, kuris neliko skoloj ir, išsivadavęs ranką, taip smarkiai siūbtelėjo į nosį didžiajam, jog anas loštelejo atgal. To užteko: jauniklis savo priešą nugrūdo į apačią ir ėmė niurkyti jo krūtinę.

Ligi tol moteris tebesėdėjo ant žiogo. Jai nebuvo kokia naujiena, kad vyrai pešasi. Bet dabar, pamačiusi savo diedą bėdoj, ji pakilo ir sušuko:

– Petrai, nepasiduok tam vabalui! Kairėj tavo pusėj guli malka. Paėmęs srėbk jam į valgomąją, kad dantys išlėktų.

Senis ištiesė ranką prie pagalio. Ir mažasis Petras griebėsi ten pat. Taip juodu susikibo į šakalį, pakilo ir tāsėsi vienas antrą. Jaunesnysis jau buvo pailsęs, jo veidas labai išraudo. Tačiau jis kirtosi iš paskutiniosios ir pagaliau sukliko visa gerkle:

– Gelbėkit!

Na, to buvo per daug: jis negalėjo sykiu muštis ir rėkti. Dičkis jį vėl parsikirto ant žemės ir, norėdamas aptramdyti jo kakarinę, sugriebė už gerklės. Ilgai ar trumpai jis spaudė vaikino kosere, kas čia supaisys. Diedas tik tada atitoko, kai pamatė putas ant mažojo Petro lūpų. Nusigandęs pašoko didysis. Vaikėzas betgi nekilo; raudonas jo veidas pasmėlo; jis subūrė kojomis, lyg ieškodamas atsispirti, dešinysis jo žandas trukčiojo, paskui smakras pradėjo tirtėti.

Didžiajam Petruui vis smarkiau ir smarkiau mušė smilkinuos. Jis jau nematė aplink kiemą stovinčių sandėlių, nei malkų, nei šulinio. „Negyvas“, – šovė jam galvon. Jis atsi-klaupė ir pakrutino mažąjį Petrą.

– Kelkis, kelkis! Klausyk, aš tau palieku peilį, tik kelkis!

Anas nejudėjo. Ūmai suriko žmona:

– Policininkas, policininkas!

Iš tikrųjų! Ar šauksmo nusiklausęs, ar bala žino kokių reikalų kieme prie kirtikų žengė policininkas su gumine lazda ir baltomis pirštinėmis.

– Dabar mane suims ir kalėjime pūdys, kad žmogų užmušiau, – dingtelėjo Petručiui ir svaiguliudamas jis pasitraukė už kupetos malkų. – Geroju nepasiduosiu. Verčiau tegu vietoj pribaižia.

Jis matė, kaip policininkas ramiai priėjo prie mažojo, pajudino jį, paskui atsigręžęs kažką pasakė moteriai. Tas lėtumas, tie neskubūs žingsniai, tingūs pasisukimai tiesiog dusino žmogų anapus šakalių. Jam rodė, kad jį jau suėmė, gatve paskui jį grūdasi pulkas vyrų, bobų, vaikų ir bado pirštais: „Ana, į teismą veda; jis pasmaugė mažąjį Petrą.“ Paskui žuvo ir teismas, ir namai, ir minia. Valandėlę jis nieko nematė, tik tą žydro dangaus sklypą ties stogu. Toli kur švilpė sirena.

Ir tuo tarpu girdėti aiškus vyriškio balsas:

– Nu, tėvai, pasirodyk!

Didysis Petras tylėjo. Ir baisu, ir graudu! „Argi dabar mane areštuos?“

Policininkas priėjo prie kupetos ir tarė:

– Ko murksai už malkų?

Nesulaukęs atsakymo, jis gretinosi prie slapuko. Šis traukėsi atgal. Taip abu kurį laiką vaikštinėjo aplink malkas. Policininkas paspaudė žingsnį, žmogus taip pat davė didesnę šuolį. Pagaliau juodu ristele vienas paskui kitą lapsėjo, ir ta pramoga moteriai turėjo patikti, nes ji įsiremė vidury kiemo ir akylai grožėjosi lenktyėmis.

– Stok! – sušuko policininkas.

Bet tų smarkiųjų žodžių didysis Petras nepaisė, ir atrodė, kad jis iš tikrųjų ne juokus krečia. Jis buvo sušilęs, kakta išprakaitavus, o burna buvo pražiota.

Policininkas papūtė švilpuką. Bematant vartuose išdygo jam du padėjėjai.

– Ar iš galvos eina! – suburbėjo Petras, dar labiau nusmelktas, atsargiai stebėdamas pro malkų kūgį.

Ir jo žmona susirūpino. Ji pasitraukė prie šulinio ir tarė:

– Tėvuliuk, nepasiduok! Sugavę jie tave po gyslelę išstampys, – graudeno ji.

Seniui patarimų nereikėjo. Jis nieko daugiau nė nemanė, kaip tik bėgti. Tačiau priešai supo jį iš abiejų šonų. Jam teliko viena: sprukti pro šulinį ir peršokti tvorą. Jis ir pasileido akių tiesumu, nepastebėjęs, kad ir tas kelias paspėstas. Išvydęs tenai policininką, žmogelis staptelėjo ir išgirdo už savęs: „Jau turiu jį.“ Taip, tuos žodžius sakė pagyras, kuris per greit pasigarsino savo laimikiu, nes didysis Petras šoktelėjo pirmyn ir per rentinį puolė į žmonos rankas, tarsi jos glėbys būtų apsauga nuo visų pavojų. Jis nė nepasiekė moters: jo kojos užkliuvo už šulinio, jis pats pasverdėjo, kilstelėjo rankas į viršų ir nusi-ragožino į vandenį.

Petrienė klyktelejo ir sudribo ant pliauskos. Policininkai, pribėgę prie šulinio, nukarino makaulės žemyn. Paviršiuje kyšojo Petro galva, dumblais ir maurais apdrėbta, bet dar gyva, nes lūpos prasivėpusios gaudė orą.

– Kopėčias nuleisti, – tarė vienas policininkas.

– Kur jas gauti?

– Aname kieme mačiau. Tik labai ilgos, man bus sunku pakelti.

– Eisim visi.

Ir jie nužygiavo. Praslinko kelios minutės. Moteris atitoko ir spėjo sužinoti, ar jos Petrelis labai susimušė, ar galvos nesusitrenkė, ar kojos neišsinarino. Viskas gerai, sakė jai balsas iš apačios, tik dumblo daug ir galima nugrimzti, jei tuojau neišgelbės.

Tuo tarpu kieme atsiliepė balsas:

– Kas ten, dėdieniuke?

Tai Petras, mažasis Petras, susikuitęs, pailsęs sėdėjo ant žemės ir trynėsi akis.

– Gyvas! – sušuko moteris.

– Kas gyvas? – skambėjo giliai šuliny.

– Mažius gyvas, diedeli! Mažius! Tik pamanyk! Oi, net akyse žaižaruoja!

– Kas žaižaruoja? – teiravosi myruolis.

– O, vaikeli, kaip tu mus išgąsdinai! Mano vyras...

Mažasis Petras pradėjo kažką atsiminti ir tarė:

– A?

– Jis šuliny. Pačiam dugne. Tai tu gyvas?

– O ko turėčiau būti negyvas! Gi tas nuomarius mane kai kada pusėtinai prismaugia.

– Viešpatie! – žmona rankomis suplojo. – Dieduk, ar girdi, jis nuomariu sirgo! Su-prask – nuomariu! Mes buvom pamiršę tą jo ligą. Tai galvelė, tai galvelė!

Grįžo policininkai. Tikrų tikriausiai jie būtų stebėjęsi mažuoju Petru, bet pirma turėjo gelbėti stambiausią šulinio vabalą. Nuleido kopėčias. Žmogus įsikabino į stipinus ir kapstėsi aukšty. Jis dar pusės kelio nebuvo atpūkštęs, kai jauniklis pasilenkė per rentinį ir atkišo jam peilį.

– Palauk, vyreli, duok man pirma išlįsti, – pasakė tasai.

Pagaliau jis apžergė rentinį, paėmė peilį ir atsistojo ant žemės. Moteris mažąjį Petrą truktelėjo į šalį, jam pakuždėjo išmintingą žodį ir dar pirštu pagrasino.

Tada policininkas paklausė, kas gi čia buvo. Žmona, didžiojo Petro remiama, išaiškino, kad vaikinai nuomariu krito, kad jos vyras ligonį bandęs atgriebti, kad atėjęs valdžios žmogus jį baisiai nugąsdinęs, nes lyg gali žinoti, kas šiandien esąs kaltas, kas teisingas, arba už ką baudžia. Žodžių buvo pasakyta daug, jų tikrai nesigailėta, kartais jie nelabai vieni prie kitų lipo, bet mažasis Petras ties kiekvienu sakiniu taip narsiai linkčiojo, jog nori nenori – reikėjo tikėti.

Policininkai dar kai ko teiravosi, jie buvo smalsūs, norėjo daug žinoti, bet moteris jiems į viską dailiai atsakė. Kai jie su kopėčiomis išstriūgino pro vartus, ji net pagalvojo, kad viskas užsiraukė daug gražiau, negu galėjai viltis.

– Na, mažasis Petrai, ar toliau dirbsim šiandien?

– Tai matai, kaip čia... Gi tu visas pažliugęs, dički!

– Teisingai šneki.

– Tai matai, gal geriau būtų persirengti.

– Judinsimės namo, vyručiai, – tarė žmona. – Juk reikia atsikvėpti. Pas mus, rodos, dar yra šio to kirminui nuraminti...

– Tada, tetule, ir aš nuo jūsų nesiliksiu, – pasisiūlė mažasis Petras, lūpas trindamasis.

– Nieko nepadarysi. Eisim drauge rūpescio pribaugti, – tarė didysis.

Ir jie, pasikišę po pažaste kirvius, paliko kiemą, malkų kupetą ir seną, kerpėmis apaugusį šulinį.

PRALOŠTAS SMUIKAS

Jokūbas išėjo lauk. Žmona dabar tegul sau pirkioj murma, kam jis vakaruškose grojaš, kam laiką niekais leidžiaš. Bet kaip jam atsisakyti, jei vaikinai ima jį už rankos ir mergaitės kalba: „Na, dėduli!“

Lauke jau buvo sutemę. Tarp juodų debesų kartais dar sužėruodavo dangus. Vėjas švilpė ir šiaušė šiaudinių stogą. Ties kojomis šnerėjo lapai. Iš laukų parbėgęs šuva meilinosi prie Jokūbo, kuris pasikišo po apsiaustu smuiką ir pasuko į kelią. Nuleidęs galvą, užsidėjęs suglamžytą kepurę, diržu susiveržęs atbrizgusias kelnes, jis klampojo rudens vakarą, tenai palikęs žmoną, vaikų būrelį ir sklypą žemės – teisybė, smiltėtos ir nenašios.

Neilgai ėjęs tižiu taku, jis patraukė tiesiog dobilienomis, siauromis ežiomis, tarp arimų ir pasiekė Kaiščio namus.

Pirkia buvo dailiai iššluota, vandeniui palaistyta, o langai praviri, kad nebūtų trošku.

Jokūbas pasisveikinęs atsisėdo kertėje. Neilgai laukus, jis jau traukė smičių po stygas ir mušė koja taktą į grindis, bet atsargiai, lyg į stiklą. Prisimerkęs jis žiūrėjo į šokėjus. Jo širdy buvo smagu ir jauku. Jis mušė koja taktą, ir pirmoji styga dabar kalbėjo taip plonai, kad jam atrodė, lyg mažas vaikas kur vėjuje stovėtų ir vienplaukis šauktų. Bet kita styga prabilo kaip jauna, vikri mergaitė, kurios balsas linksmas ir išdykęs. Toliau girdėti jau vyriškai aidint, – skaidriai ir šviesiai atsakinėjant antrajai stygai. O paskutiniuosius jis nemėgo – trumpai brūkštelėjo per ją. Atsiliepė storas, rūškanas virpėjimas, ir muzikantui staiga pasivaidino, lyg koks mieguistas ponas kur aukštai, nuo debesų nukoręs kojas, sėdėtų ir bartų visus: ir vienplaukį vaikutį, ir mergaitę, ir tą gerą bernioką.

Ne, Jokūbui netiko ta rūsti styga, ir jis pažiūrėjo į stalą. Ten ėjo darbas: vyrai mėtė kortas, žarstė pinigų. Muzikantas mielai būtų prisidėjęs prie jų, tik žinojo, kad šokėjai nepaleis jo. O lošikai lyg tyčia jam mojo slinktis prie jų draugės ir šūkavo: „Dėde, šiandien visiems velniškai sekasi.“ Jis vadžiojo smičių vis greičiau ir greičiau, poros sukosi smarkiau, jų veidai kaito, raudonavo, prakaitas išbėrė kaktą. Štai Užvadžių Juozas su Stebailio Anele metė šokę ir ant suolo vėdinosi skarelėmis. Į juodu nusižiūrėjo vienas, kitas...

Dabar Jokūbas jau turės laiko. Jis tarė:

- Eikit ratelį, o aš pasilsėsiu...
- Sėskit prie mūsų, dėde! – nuo stalo jam atsiliepė balsas.

Dusyk to sakyti nereikėjo. Jis prisigretino prie stalo, išsitraukė pinigų, gavo kortą. Ir žiūrėk: šeimininkas jam pralošė. Žiūrinių Viktoras pralošė, Sekčio Liudvikas pralošė. Paeiliui trys pralaimėjo. Vyrai, aplink apspitę, juokėsi ir šaukė:

- Matai, vos rankas pridėjo – ir visiems lūpas apšluostė!
- Na, palauk, Jokūbėli, kitą sykį tu iš mano saujos nepaspruksi, – sakė šeimininkas.

Šis dabar laikė banką ir padavė kortas. Pirmieji išlošė. Kai atėjo muzikanto eilė, jis tarė:

- Na, Kaisti, gal dar neapiplėši manęs – imu už viską!
- Jokūbai, nedovanosiu! Liksi plonas kaip vėgėlė, – kalbėjo šeimininkas.

Smuikininkas paėmė antrą kortą. Kas čia daros – tik žemukai, damos! Duok dar! O dabar blogiau, – tik septyniolika akių! Žinoma, Kaistis rinks daugiau, jis kaip gyvas nepasiduos.

Šeimininkas ištraukė ir ant stalo padėjo neatvožtą kortą: nori – imk, nori – neimk. Jokūbas abejojo. Gali pasisekti... o jei nepasiseks... Visus pinigų prašvilpčiau. Maži juokai!

Jis pasiseilėjo smilių ir prikišo prie kortos. Ji lipo, bjaurybė, ir kilo aukštyn. Turėtų laimėti. Ne, to dar negana! Jis atkišo pirštus, suko juos vieną aplink antrą ir būrė kartodamas: „Pasiseks, nepasiseks, pasiseks...“

– Pasiseks! – tarė jis garsiai ir atvožė...

Jis atvožė šešias akis.

– Jokūbai, kaip tave sumalė! – šaukė vyrai.

Jis paraudo, atskaitė pinigus – visus, kiek turėjo, – ir mielai būtų pakilęs. Bet kokia negarbė! Paskui visi juoksis, ant dantų nešios tave! Jei nueisi, sau į kišenę įsipylęs skambančių, tada viskas gerai. O dabar kur tu akis dėtum, jei kas tartų: „Dėduli, tai nurakė tave!“ Reikia dar kartą mėginti. Į skolą. Juk vis kada nors pradės sektis. Ir kodėl ne tuojau?

Jis šilo ir susičiaupęs tylėjo. Kai atėjo eilė jam, nė nepasiteiravęs, kiek banke yra, tarė:

– Už viską.

– Tiek daug! Palik mums nors pusę! – kalbėjo kiti.

– Nieko! Imu už viską! – Jokūbas pakartojė.

Jam dabar rodės, kad tikrai jis laimės! Kaip čia kitaip ir begali būti.

Prie karaliaus jis gavo septynakę ir nušvito. Dabar jam gali tekti aštuonakę, devynakę ar net viena akis daugiau. Beveik juokdamasis, jis atvertė naują kortą ir nė nepažvelgė į ją, tik žiūrėjo į šeiminką.

– Tūzas! – pasakė vyrai.

– Tūzas?

Jokūbas tikrai gavo tūzą, ir dar taukuotą!

Tai sudirbo, tiesiog lupte nulupo...

Kaistis buvo žmogus su protu. Jis tarė:

– Na, muzikante, neliūdėk! Duodu atsilošti skolą. Tikrai laimėsi!

Jokūbas paėmė kortą. Tik čia Žiūrinių Viktoras prabilo:

– O ką statai, dėde, jei prakiši?

– Taip taip! – pritarė Sekčio Liudvikas. – Reikia ko nors.

– Ką statau? – pasakė muzikantas ir griebė už kišenių, bet ten buvo tuščia – nė skatiko.

– Ką statau? – klausė jis žvalgydamasis ir pastebėjo smuiką.

Nieko daugiau neliko.

– Štai ką statau, – prabilo jis ir parodė paskutinį savo turtą.

Buvo tai rizika, didelė rizika, bet pagaliau ar amžinai jam nesiseks! Ne, jis nesiskirs su savo mielu instrumentu – kaip galima net galvoti apie tai! Net tada, kai ant stalo gulėjo sutrauktos dvidešimt šešios akys, jis nepajėgė įsivaizduoti, kas atsitiko. Jis sėdėjo, mirkčiojo ir nedrįso nė pajudėti. – Dieve tu mano, tokia pražūtis! Gal jam gražintų? Ne, jis bijojo, – graudu jam buvo prašytis. Taip, smuiko daugiau jis neturės, naują šiais laikais ne jam pirkti! Nebus su kuo vienam pasigraudenti, nebus kam jaunuosius linksminti. O ką žmona pasakys? Ji rėks kaip šarka. Dabar tu jai nė į akis nesirodyk.

Mergaitės ir vaikinai apsupo Jokūbą ir prašė:

– Dėduli, jau pasilsėjai! Griežk, griežk!

– Nepuikuok, dėduli, – sakė jie ir juokėsi.

Griežk! O smuiką jau vartalioja šeiminkas! Tai padaryta kalbų – visam kaimui, visai parapijai. Ištisą mėnesį dabar iš jo šaipysis, nuo liežuvio galo nepaleis.

Jis buvo taip susikrimtęs, kad neįjutė, kaip šeimininkas judino jį už peties. Tik jau gerai stukteltas, jis bailiai pažiūrėjo į Kaistį, kuris kelintą sykį kalbėjo:

– Sakau, man nereik tavo smuiko. Nesėdėk, tik griežk. Matai, šokėjai jau nerimsta.

Jokūbas atsistojo ir nustebeš išskėtė rankas. Jis stovėjo ten suglumęs ir nesusigaudė, kas aplinkui darosi.

Šeimininkas linksmas pasakojo:

– Ką man su juo veikti, su tuo smuiku? Tegu Dievas tau duoda sveikatos, kad ilgai jaunikliams kojas miklintum... Man jo nereikia... Imk ir čirpink...

Jokūbas vis negalėjo atsipeikėti.

Tik kada Kaistis prie jo priėjo, apkabino, taręs „duok ūsą!“, pabučiavo ir atkišo smuiką, jam vėl buvo viskas aišku ir smagu. Jaunieji plojo, šūkavo, gyrė šeimininką ir muzikantą, kuris linksmai tarė, į smuiką rodydamas:

– Aš jį kaip vaiką... kaip vaiką mylėjau... Tuoju griežiu, tuoju...

Kai švintant jis išėjo namo, jam atrodė, kad nuo žvaigždės ligi žvaigždės kažkas ištiesė stygas ir dabar jos ten groja. Ir visas pasaulis skamba ir džiaugiasi: ir gluosnio šakos, ir žolė, ir tas mažas vabaliukas, kur žiemai gilyn į žemę rausiasi.

APAŠTALŲ IŠKELIAVIMAS

1

Klebonas atsistojo, pasitaisė šilkinę stulą su raudonomis rožėmis ir lengvais angelais, paglostė sakyklos aksomą ir persižegnojo. Aukštai, iš abiejų altoriaus pusių, rymojo dvylika apaštalų, gerų, linksmų, saulėj pasinėrusių. Apačioj bažnyčia buvo pilna vyrų, moterų ir vaikų. Pro langą šmestelėjo kregždė. Toli, ant Apreiškimo kalvos, žydran danguje snūduriavo debesėlis.

Kunigui prabilus, staiga tuščioj gatvėj subildėjo ratai. Kalniečiai atsisuko: prieš duris vežime sėdėjo aukštas senis su odos kepure ant galvos ir, į šoną pasviręs, klausėsi pamokslo. Paskui jis aštriai nusijuokė, sušmigojo arkliui, skabinėjusiam žolę, ir dingo už šventoriaus.

Klebonas pasakojo apie Joną Krikštytoją, nes kaip šiandien jam buvo nukirsta galva. Kalbėjo taip vaizdžiai, jog parapiečiai bastėsi po dykumas, brido per įkaitintą smėlį, gėrė šaltose vermsėse, kopinėjo liepynuose bites ir nakvojo kalnų urvuose. Jie gaudė skėrius, didelius, riebius, sparnais čežančius, ir juos maistui kepino. Paskui jie visi pateko į kalėjimą. Buvo tai klaikūs namai, be šviesos, be oro. Drėgnais mūrais rėpliojo šlykštūs vabalai. Ant grindų šliaužiojo išblyškusios, be saulės augusios varlės, o aplink kojas vinguriavo slidūs žalčiai. Vėliau kalniečiai matė rūmus, kur šoko ji, daili, liekna, lankstų kūną šilku suvyniojusi. Ji plazdėjo, ta tyrulių vaikas, rankas pakeldama, liemeniu vilnydama, ant pirštų sukdamasi. Nuo tokio šokio bažnyčioje mergaitės nerimo, vyrai į taktą lingavo, o berniukų pėdos, mažos pėdelės, kurios laukuose ant akmenų laipiojo ir į medžius sliuogė, dabar neiškentė netrepsėjusios. Ir štai toje linksmybėje klebonas susyk parodė kruviną pranašo galvą. Ji gulėjo ant auksinės lėkštės su išraižytais Romos ciesoriais. Raudoni lašai capsėjo iš jos. Visus apėmė siaubas. Geriems kalniečiams akyse stovėjo jų mažos nuodėmės. Jie labai gailėjosi savo kalčių ir bijojo. Bet klebonas juos nu-

ramino, nes senovėje, kai dar Apreiškimo kalvoj pušys nebuvo iškirstos ir lokiai ramūs ligi bažnytkiemio ateidavo, vienas žmogus aukštai skardžiuose rado paklydusį šventąjį Petrą, parsivedė jį namo, sušildė, pavalgydino ir davė nakvynę. Iškeliaudamas apaštalas pažadėjo pas save priimti visus kalniečius ir su vienuolika savo brolių stovėti čia, aukštumų bažnyčioj, jei gyventojai nebus skaudžiai nusižengę. Ligi šiol jie buvo teisūs, todėl klebonas vikriai juos išvadavo iš pragaro ir įleido į amžiną laimę. Amen.

Po pamaldų, kai išėjo į šventorių, teta Gertrūda tarė:

– Tas keistas vyras nieko gero neneša. Jis taip baisiai nusijuokė, net man ausį nuspen-gė: prieš nelaimę man visados taip esti.

Ir dėdė Morkus prabilo:

– Jis nėra valdžios siūstas, nes mes būtume iš anksčiau pažinoję. Gal kieno giminaitis iš lygumų?

– Ne, – atsakė kalniečiai, – jis nėra mūsų giminaitis.

– Aš kitaip nė netvirtinu, – kalbėjo dėdė, – be to, čia baigiasi kelias aukštyn, tai jis negalėjo toliau nuvažiuoti kaip pas tėvuką Maksimą. Einam pažiūrėti.

– Geram reikale aš visados busiu pirmutinė, dėdė Morkau, – atsiliepė teta Gertrūda ir pasikėlė sijoną, kad einant nesudulkėtų.

Jie paliko šventorių ir saulėta gatve pasuko į viešbutį. Buvo tai medinis namas, kur kalnų gyventojai išgerdavo stiklą vyno. Snieguotais žiemos vakarais, kai pusnys užvers-davo visus kelius, jie čia rūkydavo pypkę ir lošdavo kortomis, o gražiais vasaros orais sustodavo reti keleiviai.

Vyrai, moterys ir vaikai, visa parapija, apsupo smuklę, ir niekas nedrįso žengti į vidų. Dėdė Morkus lazda baksnojo akmenis. Seniai susėdo ant suoliuko prie namo, berniukai ir mergaitės žaidė aikštėj. Teta Gertrūda šlamėjo savo kaimynei:

– Na, Marcele, juk negalima galvoti, kad šis mūsų smalsumas būtų kokia nuodėmė: turim tiesą žinoti, kas pas mus važinėja.

Juos pamatė smuklininkas ir išėjo pasitikti.

– Tėvuk Maksimai, turi svečių? – tarė dėdė Morkus.

– Taigi.

– Kas jis toks?

– Dar nepasisakė.

– Ar jis kalbėjo ką?

– O, taip! Atvažiuavęs jis tarė: „Ar turi mudviem su arkliu pastogę?“ Paskui jis ilgai žiūrėjo į kalnus. Klausinėjo apie gyventojus. „A, rodos, jie gerai sutinka su savo šventai-siais...“ Ir jums pridursiu – jis dabar geria seniausią vyną!

– Tai puikus vynas, – tarė dėdė Morkus. – Esu jo ragavęs, kai pernai klebonas savo seserėčią leido už vyro. Koks vynas! Gerklę taip švelniai glosto, vidurius kutena, į galvą maloniai siūbtelia. Kai tik jo į stiklą įsipili, tai iš dugno nusidriekia tokie skaidrūs bur-buliukų stulpai. Tada esti smagu, linksma, gera. Pamiršti, kad esi senas. Nori dainuoti, šalia savęs pasisodinti dailiausią mergaitę...

– Per aukštai sieki, tėvai, – prabilo Brunonas, sėdėjęs šalia Sofijos.

– Aukštai siekti, vaikine, nėra nuodėmė. Ir kol pasauly nesibaigė vynas, tol apsimoka gyventi. Na, bet dirstelsiu, kaip tas senis gurkšnoja.

– Vyrai, moters, užsukite pas mane, – ragino tėvukas Maksimas, – vietos visiems bus!

Kalniečiai, kurie buvo atėję su vaikais, atsisveikino ir grįžo namo. Kiti paskui dėdę Morkų nusekė į smuklę – žemą, su storomis sijomis kambarį. Kertėje sėdėjo anas žmogus su neišgerta stikline. Jo galvos dabar nedengė nei toji keista kepurė ir nei vienas plaukas, o jo tamsus veidas buvo raukšlėtas kaip džiovinta slyva.

Svečiai susimetė pas duris, nesiryždami eiti gilyn. Tėvukas Maksimas pastūmė jiems suolus ir paklausė, kai jie buvo už stalo:

– Ko gersit?

Čia atsiliepė tas vyras iš kertės:

– Šeimininke...

Visi liovėsi šnabždėjęsi.

– Šeimininke, duok jiems geriausio vyno. Šiandien vaišinu aš.

Paskui jis tarė kalniečiams:

– Kaip laikotės?

– Ačiū, – atsakė dėdė Morkus, – gerai dar stovim.

– Slėnyje man pasakojo apie jus, ir štai apsilankiau – jaukiai gyvenat.

– Ir gražu pas mus, – prie šnekos prisidėjo teta Gertrūda.

Smuklininkas atnešė vyno.

– Nesigailėkit jo, – nusiųokė ateivis.

Atkimšo butelius. Žmonės gėrė tylėdami, iškilmingai. Teta Marcelė susiraukė, lyg didelę kartybę nurijus, ir tarė:

– Jį tik angelams ragauti.

– Jūs man patinkat, – kalbėjo keistasis svečias, – dirbate toli nuo triukšmo, medžiojate stirnas, ganote galvijus.

– Greit įsipyksim, – atsakė Marcelė. – Neturim gardžių valgių nė gėrimų.

– Nors dabar nesnauskit. Dievas nesibars danguj, jei kiek paūšim.

Žmonės pagalvojo: „Čia jis ištarė atbulus žodžius.“ Bet vynas buvo senas ir linksmas, ir buteliai tuštėjo, siklai linko ligi dugno. Teta Gertrūda išraudo, pati smaguriavo ir kitus ragino. Ir nedrąsieji pakėlė balsą, atsirišo jų liežuviai.

– Kai buvau mažas... – skėsciodamas pasakojo daržininkas Paulius, kuris retai kada praverdavo burną.

– Kai buvai mažas, tai buvai nedidelis, – nutraukė jį dėdė Morkus, ir visa smuklė juokėsi.

– Šeimininke, dar butelį! – šaukė kurpius Steponas. – Gal nors sykį ant kojų nenustovėsiu. Nenorėčiau po velėna lįsti, neregėjęs didelių džiaugsmų.

– Po žeme nenusinešim nei vyno, nei žmonos...

– Dėdė Morkau, kas matė pliaukšti! – pakilo teta Gertrūda. – Verčiau dainą užtrauk.

– Ar man rėkauti? Gerai, galiu! Nuo dainos žmogaus siela gražėja, ir šventasis Petras mane į dangų išileis tik dėl balso. O jūs, bjaurūs girtuokliai, pritarkit man! Tėvuk Maksimai, ar nematai, kad mano butelis tuščias?

– Mes garsiai šauksim, – siūlėsi kalniečiai, švarkus atsisagstę.

Iš pradžių daina buvo baugšti, tik vienas kitas pritarė. Paskui prisidėjo naujų balsų. Smuklė sužžė, ir netrukus jos sienos drebėjo. Kai kas ūkė vienodai ir nuobodžiai, kiti traukė dailiai, čia smarkiau, čia lėčiau, o buvo ir tokių, kurie rėkė, kiek tik galėjo, ir nepaisė žodžių ir melodijos – kad tik būtų daugiau triukšmo.

Ateivis sėdėjo prie lango. Jo akys žioravo ir veidas dar labiau susiraukšlėjo. Jis iš eilės žvelgė į kalnietį po kalniečio ir rymojo, kol teta Gertrūda suliepsnojo, metė ant suolo skarelę ir sušuko:

- Nutilkit, rėksniai! Ir aš kai ką galiu. Patraukit status prie sienos. Greičiau, berneliai, greičiau!

Teta nuėjo į vidurį aslos, pasikėlė sijoną ir ėmė šokti. Vyrai plojo delnais ir jai pritarė, o ji trepsėjo, į grindis kojomis mušė, rankomis mosavo. Štai ji pakreips čia vieną šoną, čia antrą, galvą linktels kairėn ar dešinėn, arba ratu apsisuks. Ta senė šėlo kaip apsėsta – ji aukštyn pašoko, kulnimis taukstelėjo ir sušuko „ocha cha!“

- Ocha-cha! – griaudėjo smuklėje ir juokais leipo.

Savo parodžiusi, teta griuvo į suolą, šluostėsi prakaitą ir tarė:

- Vyno, duokit vyno! Baigiu trokšti... O, aš kaip smėlis – visą statinę sugersiu!

Ji ištuštino stiklinę ir kalbėjo:

- Kas sako, kad teta Gertrūda – šapas? Ji visko gali! Ji šoka kaip... oi pailsau, pailsau... šoka kaip stirna. Kada tekėjau...

- Tai savo vyrą ligi mirties nušokinai, – atsiliepė dėdė Morkus.

- Ša! Tegul jie sau miega, tie nabašninkai. Vargšas mano Petrelis...

- Nesigraudink, teta, – guodė Marcelė, – jis jau seniai garbina Viešpatį danguj.

- Priglaudė jį, – kalbėjo teta, – priglaudė jį visagalis Dievas...

Šventus vardus išgirdę, žmonės nutilo. Kertėje svečias sukosėjo ir aštriai tarė:

- Kažin ar Dievas yra visagalis...

- Kaip? – nustebė kalniečiai.

- Ką jis burnoja? Vyrai, namo!

Senis nusijuokė ir linksmai tarė:

- O, ir užsidegėt! Aš tik tyčiomis pasakiau. Na, dar pabandykit vyno.

Žmonės susigėdo savo staigumo. Bet keli pakilo ir išėjo. Kiti liko, aprimo. Jie gėrė ir šnekučiavosi tarp savęs ir su svečiu. Jis pasikvietė visus į savo kambarį. Paskui jį nusekė dėdė Morkus, kurpius Steponas, Brunonas su Sofija, rudas kalvis, ir jis rodinėjo žvėrių kailius, senus pinigų, ginklus, knygas. Brunonas su Sofija atsiliko prie stalo, kur gulėjo plaštakių rinkinys ir maža dėžutė. Ant jos miegojo liūtas; viename jo šone buvo arklių lenktynės, kitame sėdėjo burtininkė su gyvatėmis ant kaklo ir kojų; pryšaky piemenėlė grojo fleita, o kitoj pusėj iš marių tekėjo saulė, prieš kurią klūpojo žmonės. Vaikinas bečiupinėdamas kilsterėjo antvožą ir skrynutėj pamatė... Ten gulėjo... Ak! Kad ji bent mažiausią skarmalą būtų užsimetus! Ten gulėjo moteris, ant šono pasvirusi, rankas už galvos susidėjusi... Daili kaip žvaigždė!

Brunonas greit užvožė dėžutę ir atsisuko. Pro jo petį į paveikslą žiūrėjo Sofija. Abu paraudo, žvilgterėjo vienas į antrą ir nieko nesakę prisidėjo prie būrelio, kuris klausėsi svečio pasakojimo apie bebrų medžioklę.

Pamatę daiktus, kalniečiai ėmė skirstytis. Jie ėjo mažais būreliais, vieni į rytus, kiti į vakarus, ir vėjas gaivino įkaitusias jų galvas.

2

Kai sutemo, Brunonas sėdėjo ant lovos mažam kambarėly. Čia jis užsimerkdavo, čia pro langelį žvelgdavo į pušis, ties stogu ošiančias. Tasai paveikslas! Kaip ugnis! Prieš jį kilo švelnios linijos, lėtai, lyg iš ūkanos, nėrėsi daili ranka, driekėsi juodi plaukai.

„Reikia gulti“ – pamanė vaikas. Jo gyslose kraujas vis labiau plakė. Jis palietė smilkinius – kaip tvinksčioja! Jis girdejo tvaksint širdį – vis greičiau ir greičiau. Orą jis traukė išplėstomis šnirpšlėmis, ir jam atrodė, kad štai ims ir pritrūks krūtineje kvapo.

– Miegokim! – tarė jis, nusiėmė skrybėlę ir pakabino ant stirnos rago. Nusimetė švarką, padėjo ant suolo ir atsiklaupė.

Namuose buvo tylu. Ten, apačioje, sapnavo tėvai ir mažoji sesuo. Medžiai šlamėjo vis lėčiau ir lėčiau, paskui visai nutilo. Jis persižegnojo, pradėjo melstis, krutino lūpas, kartojo žodžius, bet vis paklysdavo. Štai laiptuose kažkas sugirgždėjo. Prasivėrė durys. Jis atsisuko – nieko nematyti. Bet kai vėl užsikniaubė ant lovos, kambarėlio kampuose kažkas ėmė kuždėtis. Jis jautė, kaip aplink jį vaikščioja šešėliai, stiebiasi ant galų pirštų ir žiūri pro jo petį. Sieros kvapas dvilktelėjo jam į veidą. Balsas jam šnabzdėjo: „Viešpačiui nereikia tokių maldų nė tavęs.“ Jis papurtė galvą, delnais sugniaužė kaktą. Kažkas prunkštė, slankiojo iš kampo į kampą, sėdo ant stalo. Jų buvo visur pilna – didelių ir mažų. Vieni jų turėjo žmogaus kūną ir paukščio galvas. Kiti arklio snukius, ožio barzdą. Jų buvo tiek daug, kad vaikas bijojo sukurtėti. Oras darėsi tvankus. Kraujas plakė vis labiau ir labiau. Staiga kuždesiai nutilo. Tik ties pat jo ausim šuktelėjo: „Sofija!“

„Sofija!“ – kartojo balsai. Tie šešėliai puolė pro duris ir išnyko.

Vaikas pašoko. Nieko nematyti. Jis atsigulė į lovą ir užsimerkė. Dabar pušys šnerėjo ir pasvirusios glostė stogą. Vos Brunonas sudėjo blakstienas, kai toli toli išvydo žalias pievas, kurių nei galo, nei krašto nematyti. Ten vaikščiojo moterys, apsvilkusios baltais rūbais. Jos buvo palaidais plaukais ir basos. Kaip kokie rūkai jos slankiojo palei upelius, skainiojo gėles ir dainavo skaidriu, ilgesio pilnu balsu.

Pušis garsiau sučežėjo į stogą. Brunonas krūptelėjo. Pievos susiūbavo ir dingo. Jis padėjo galvą į vėsesnę vietą. Miegas nėjo. Jis dabar matė šlaitą, kuriame buvo mergina. Ji glostė vyro plaukus. Ir jam pasirodė, kad jis pats ten guli. Jis jautė švelnias rankas. Ilgos kasos kuteno jo veidą. Jis užuodė jos kūno kvapą. Buvo jam svaigu. Jis ištiesė ranką ant jos liemens... Tik štai sutemo. Ligi dangaus iškilo ūkanų stulpas, ir viskas išnyko. Vaikas vėl buvo savo lovoj. Per jo sąnarius sklido maloni negalia. Jis bijojo net krustelėti. Aplinkui glūdėjo naktis. Žmonės ir gyvuliai miegojo. Net kandis sienoj negriksėjo. O jo smegenyse buvo skaidru kaip dieną, nors juose neliko nei vienos minties, nei vaizdo. Tik pakaušy atkakliai graužėsi jėga, nustelbus visus jausmus, ir stūmė jį pirmyn, vertė nežinia kur eiti... Ir kuždėjo: „Sofija.“

– Sofija! – sušuko jis ir pašoko iš lovos.

Brunonas nulipo žemyn ir pasuko į girią. Dangus buvo aukštas, tamsiai mėlynas. „Taip, žibančios žvaigždės, jūs nežinot jaunystės kraujo!“ Kalnai stūksojo rūstūs, galingi. Brunonas ėjo greitai, vis greičiau, kol pasileido tekinas. Jis bėgo per mišką, pateko į daubą, užkopė kalvą. Vėjas pynėsi į jo plaukus. Viena trobelė liko užpakaly. Štai dunkso antra, prisiglaudus prie uolos.

Kas ten? Kas ten sėdi vėlai naktį prie vartų?

– Sofija!

– Brunonai!

– Verki?

– Ne, aš dabar neverkiu.

Ji šluostosi ašaras, šypsosi ir ima vaikiną už rankų.

3

Aušra paraudo kalnų keterose. Oras atvėso. Brunonas grįžo namo linksmas ir neramus. Šile jis išvydo žmogų, aukštą, su odos kepure.

– Sveikas, – atsiliepė senis, jį pažinęs. – Kur eini taip anksti?

Brunonas nieko neatsakė.

– Suprantu – jaunystė! Ir aš kada toks buvau... Na, bet ko tu nukaitai...

Keistasis vyras nutilo, pagalvojo ir ūmai paklausė:

– Skubi?

– Ne!

– Žinoma, tau nėra dabar ko skubėti! Na, nenuleisk žemyn akių lyg ką tik krikštyta mergaitė. Ne visados apie šventuosius galvojam.

Paskui jis tarė beveik liepiamu balsu:

– Sėskimės čia, ant akmens. Tu manęs nesigėdyk. Nemanyk, kad tie, kurie vaikščioja dailius veidus padarę ir žiūri lyg angelai, yra šviesūs kaip saulė. O, ko tik nemato tie vargšai smegenys! Na, kaip aš tau atrodau?

– Kaip ir visi, – atsakė sumišęs Brunonas.

– Taip kalbėti nepridera, nes kiekvienas žmogus yra kitoks. Aš iš visų skiriuosi tuo, kad esu tobulas nusidėjėlis.

– Ką?!

– Esu tobulas nusidėjėlis, taip. Klausyk, aš tau papasakosiu.

Jis perbraukė ranka per kaktą ir prabilo:

– Esu turtingos kilmės, mačiau daug žemių ir žmonių. Bet visos kelionės, visi miestai ir girios manęs nepatenkino. Tada ėmiau studijuoti ir, begalvodamas apie erdvę ir laiką, vos nepamišau. Tu tik pamanyk, vaikinė: mes negalime suvokti visatos ribų, bet jos neišvaizduojam ir be ribų. Kartais, rodos, švystelia toks jausmas, kad tartum prieini erdvės galą, protas lyg atsimuša į kokią sieną. Tačiau imi ir paklausi: o kas už tos sienos? Visą amžių gali nieko neveikti, tik vis nustatinėti naujas ribas, mūryti naujas sienas, eiti vis tolyn ir vis nepasiekti galo. O mūsų protui, vaizduotei, visiems jausmams nepakeliamas tas amžinas, daugiau negu amžinas tęsinys. Ar matei kada, kaip upėj tarp lyčių skęsta žmogus? Jis stveria vieną ledo gabalą ir mano, kad ant jo atsilaikys. Bet lytis panirsta į vandenį, jis pūškuoja prie kitos, kuri vėl nuo svorio nuskęsta, ir taip trunka, kol pats žmogus nugrimsta. Lygiai taip ir su erdve, ir su laiku. Manai, štai jau mano mintis gali sustoti, toliau nėra kelio. Tik staiga tavo rastoji riba sugriūva, prieš tave atsiveria begaliniai plotai, per kuriuos tu vėl skrieji, be paliovos skubi. Todėl žmogui lieka arba pamišti, arba nieko negalvoti. Bet aš toliau mažčiau: čia kaltas Dievas, jei aš turiu taip kankintis. Ėmiau ant Jo pykti ir ieškoti keršto. Daugelis tokiu atveju paneigia Jį, sako, kad Jo nėra. Bet neigdamas juk Jį teigi, nes to, ko visai nėra, negalima neigti. Ateistai, berneli, yra panašūs į šunis, kurie loja aplink laužą, kol lokio nemato. Tegu žvėris pakyla, visa gauja cypdama išlakstys. O aš tariau sau taip: gerai, žmogus negali suvokti erdvės, jis negali nemirti, bet ir tu, Dieve, nesi visagalis, kadangi neįstengi būti didesnis už save, esi sau riba. Matai, mūsų protas šiuo atžvilgiu gali Jį apimti, seikėti. Aš tuo nepasitenkinau ir, radęs ribą, siekiau aukščiau ir prigalvojuo ligi to laipsnio, kada mūsų protas atsisako dar toliau eiti, atsimuša, sparnus nuleidžia. Ir kaip tik šitoj vietoj bus ta viena Būtybė, kurios mes negalim suvokti ir mąstyti. Ji bus didesnė už šitą Dievą, kurį žmonės garbina, ir ją vadinu Hyperos. Taip aš atsikeršijau Dievui ir pasiekiau didžiausią nuodėmę,

nes Jį įžeisti, neigti nėra taip baisus nusizengimas, kaip Jį pripažinti žemesniam laipsny. Todėl, vaicine, aš ir esu tobulus nusidėjėlis. Didžiau dar niekas nėra nusikaltęs.

Tasai vyras nutilo, pažiūrėjo į auštančią dieną, į gėstančias žvaigždes ir tarė:

– Jei tylėtum, aš tau pasakyčiau mažutę paslaptį.

– Gerai, – atsakė vaikas.

– Pakalnė žmonės žiūri tik savęs, jie neklauso mano mokslo. Išgirdau apie jus ir pamaniau: „Juos atversiu, nušviesiu ir paskui ramiai su jais gyvensiu.“ Pradžią jau padariau. Kalniečiai ir toliau rinksis pas mane, nes žadėjau vaišinti, kiek tik jie norės. Taip visus ir prisipratinsiu. Pamatysi, kaip atsisakysit nuo savo Dievo, nuo apaštalu.

– Nuo apaštalu? Niekados! – nustebo Brunonas. – Mes juos mylim!

– Jie turės iškelti, – griežtai atsiliepė tasai žmogus. – Arba jie, arba aš turim žūti.

Jis atsistojo ir beveik piktai tarė:

– Tu tylėsi.

Ir, nelaukęs atsakymo, jis apsisuko ir pranyko tarp pušų.

Brunonas pažiūrėjo į kalnuos skraidantį erelį ir grįžo namo.

4

Klebonas lipo iš sakyklos. Jo dvasia liūdėjo ir verkė: bažnyčia buvo apytuštė – visi vyrai linksminosi pas tėvuką Maksimą. Čia dabar, tą šventą dieną, sėdėjo tik vienos moterys ir vaikai. Jis pasakojo apie dangaus grožybes ir apie laimės vainikus klusniems Viešpaties tarnams. Jis bylojo apie gerus apaštalus, kurie globė kalniečius. Vargšas klebonas! Jis galėjo kalbėti dailiai kaip arkangelas, jis galėjo šaukti kaip trimitai pas Jericho sienas – jo balsas nesugriovė širdžių rūstybės. Vienos moterys žiovavo, kitos snaudė, vaikai trukčiojosi už drabužių ir rodėsi vieni kitiems liežuvius. Teta Gertrūda žvairavo į kerdžiaus žmoną Kristiną, su kuria susipyko dėl puodynės pieno. Taip, tie ramūs kalniečiai ėmė skersuotis, ir jie taikūs būdavo tik smuklėj. Jie apsilėjo, neprižiūrėjo savo ūkių ir daržų. Jie vėlinosi nuimti javų derlių, nedirbo žemės kitiems metams. Ko jiems vargti, ko su kastuvais vaikščioti, jei tas nelabasis ateivis žadėjo juos auksu apipilti, vynu girdyti ir pakelti lyg kokiais kunigaikščiais, kuriems nereikia Dievo nė Jo įsakymų. Todėl dabar ganyklose gyvuliai bastėsi neprižiūrimi. Karvių pakaklėse kabantys varpeliai liūdnei skambėjo pačiais staigiais skardžiais, ties juodomis bedugnėmis. Dėdės Morkaus žaloji jau nukrito į tarpekį ir užsimušė. Ir gyvuliai subjuro. Ožiai tapo atkaklūs, per dienų dienas mušėsi ir puolė net žmones. Tik vieni kalnai rymojo kaip rymoję – aukšti, galingi, kurtūs pasaulio triukšmui. Tik viena saulė keliavo per dangų kaip keliavusi – šviesi, maloni piktiesiems ir geriesiems. Ir kregždės skraidė ore kaip seniau. Jos rikteldavo, lėkdamos pro langą, nusileisdavo į pažemę ir vėl šaudavo į orą. Bet kalniečiai, o tie kalniečiai!

Taip galvojo klebonas, lipdamas iš sakyklos ir eidamas į zakristiją. Gelė jam širdį, ašaros krito per jo veidus. Jis atsėdėjo ir jautėsi toks pavargęs, nelaimingas... Kai norėjo pakilti, jo rankos drebėjo, kojos buvo pailsusios ir krūtinėj trūko kvapo.

– Palauksiu valandėlę, – tarė jis sau, – gal atsigausiu ligi mišparų.

Bet vis labiau jis silpnėjo, ir pagaliau vos pasiekė savo kambarį ir sukniubo ant lovos, sunykęs, skaudančiais sąnariais ir dvasia.

Nesulaukusios pamaldų galo, moterys su vaikais išsiskirstė. Bažnyčia liko tuščia, tik vieni apaštalai stovėjo aukštai savo eilėje. Jie taip mėgo mišparus, per kuriuos vargonai meiliai ošdavo, žmonės giedodavo, kad dabar nustebę žiūrėjo, kodėl šiandien niekas

neskardena psalmių, nedumia viškose dumplių, nespaudo klavišų ir nežibina žvakių altoriuje. Jie ten stovėjo ir laukė, kai pro langą vėjelis dvelktelėjo šūkavimus, dainas – kalniečiai smuklėj šoko ir linksminosi. Jie pamiršo ir paniekino gerus savo šventuosius, jie jau nesilankė į Dievo namus, nesivilgė švėstu vandeniu ir neklaupė ant kelių.

Šventasis Petras krustelėjo. Jam suvirpėjo ranka, laikiusi auksinius raktus, ir jis apsižvalgė aplink save. Toli baltavo kalnai, tokie gryni, tokie skaidrūs. Ties langu buvo nutiesta viela, ant kurios dabar tupėjo jauni kregždukai ir dairydami tarėsi, kad greitai turės skristi į šiltesnę žemę. Čia, šalia senojo žvejo, vienas apaštalas glostė karčius liūtui, snaudusiam prie jo kojų; ties kitu šventuoju erelis išskėtė sparnus, pražiojo kumpą snapą, lyg norėdamas surikti ir pakilti į padanges. Visi jie buvo neramūs, lyg strazdų pulkas, kuris žada išskristi.

Apaštalai išgirdo gatvėje klyksmus ir rėkavimus. Tai traukė kalniečiai, dainas šaukdami, švilpaudami ir būgną mušdami. Paskui stojo didelė tyła, lyg aplinkui viskas būtų mirę – ir žmonės, ir medžiai, ir paukščiai.

Šventieji vis laukė ir laukė. Kai įstriži spinduliai sugulė ant grindų, šventasis Petras sujudo, žengė oru ligi lango, o visi apaštalai subruzdavo paskui jį. Jie atrodė seni, suvargę ir keliavo gatve, pasiramsciuodami kas kalaviju, kas pjūklų, kas kirviu, kuriais jie buvo nužudyti.

Niekas jų nematė, niekas jų nesigailėjo ir nemaldavo liktis. Klebonas sirgo ir dūsavo. Kiti žmonės, prisigėrę vyno, prisišūkavę dainų ir atsišokę, sulindo į savo namus, užsidarinėjo langines ir miegojo. Jie nežinojo, kad saikas jau perpildytas, bepročiai!

Iš lėto slinko šventieji dulkėtu keliu. Saulė glostė jų drabužius, žėrėjo jų šilkinėse gėlėse ir branguose akmenyse, kuriais Dievo vyrus išpuošė žilos gadynės tėvai. Liūdna jiesiems buvo atsiskirti su baltaisiais kalnais, su žaliomis ganyklomis, su žmonių meile, jų maldomis ir ošiančiais vargonais. Bet dabar jie buvo pamiršti ir turėjo išeiti sau. Jie pagalvojo apie kalniečius ištikusias nuodėmes, ir pyktis suspaudė jų širdis. Tada jie pakėlė galvas. Jie buvo išdidūs ir galingi. Ir niekas jų nešaukė grįžti. Žmonės gulėjo ir sapnavo nešvarius sapnus. Jų miegas buvo pilnas godumo, girtavimo ir vaidų.

Tą giedrią rudens dieną, kai oras buvo toks skaidrus, kad regėjai Milžino viršūnę dunksant, per kalnus lėkė laukinių žąsų trikampis. Jų vadovas plasnojo pryšaky, ir jo gūžys buvo apsiraizgęs voratinkliais, ten aukštai plaukiojusiais. Jis žiūrėjo aplink, ar neišvys erelio, ir jam gražūs buvo tie juodi tarpekliai apačioje, platūs kloniai ir žemi namai. Staiga jis nustebo, ištiesė kaklą ir sugirgsėjo.

– Gir gir! – jam atsakė tie raibi paukščiai, klausdami, kas atsitiko.

Ir iš mėlynų aukštybių jie pamatė keliaujančius apaštalus, nusileido žemyn ir, sukdamė ratą, šūkavo.

Žąsys girgsėjo vis skardžiau ir skardžiau. Jos nuskrido net ligi miestelio ir ėmė taip triukšmauti, kad teta Gertrūda nubudo ir nusikeikė, kam ją trukdo. Ji pakėlė akis į orą, išvydo paukščius, jos širdis atsileido ir...

Ūmai ji susiėmė už galvos, lyg štai žemė prasivers ir nugarmės jų visų namai ir gyvuliai.

– O, aš nusidėjėlė! – puolė ji laukan šaukdama. – Vargas man, vargas man!

Ji bėgo gatve vienplaukė, išsigandusi ir rėkė:

– Užmuškite mane akmenimis! Vargas man, kad šokau pasikėlusį sijoną, gėriau vyną ir plūdausi.

Žmonės pravėrė langines, iškišo galvas ir žiūrėjo, kas yra. O teta jiems graudeno:
Mes žuvę: apaštalai iškeliauja!

Išgirdę tuos žodžius, žmonės metėsi pro duris ir išsigandę skubėjo paskui tetą Gertrūdą. Visas miestelis sukilo. Juos prisivijo ir nuošaliai kalnuos gyvenantieji. Toli išvydo jie žengiančius apaštalus, ratą sukančias žąsis ir bėgo uždusę, prakaituoti. Baigėsi geras kelias, jie klupo ant skeveldrų, ant skurdžių krūmokšnių. Jie paliko slėnį ir grūmėsi su stačiu šlaitu. Vaikai nestengė aukštyti kopti. Ir daugelio moterų jėgos išgeso, bet teta Gertrūda narsiai kilo skardžiais, raudona kaip saulė. Dėdės Morkaus skvernai plevėsavo, jo lūpos buvo atkakliai sučiauptos, ir senatvėj jis neketino nusileisti jauniems. Brunonas šokinėjo nuo akmens ant akmens, jo kepurė seniai buvo likusi pakelėj ir garbinuoti plaukai gulė ant akių. Visi jie buvo lyg stirnų pulkas, kurių užpuolė vilkų ruja.

Pačioj viršūnėj ten kyšojo didelė uola, pakėlusį galvą, lyg bijodama nupulti į prarają. Šioj aikštėj, kurią vadino Apreiškimo kalva, gražiais vasaros sekmadieniais kalniečiai mėgdavo susieiti, jie grodavo, dainuodavo ir šokdavo. Iš tos vietos žemyn puolė didelė gelmė, ir buvo matyti apačioje kloniai su miestais. Sustoję ant pakraušio, žmonės žiūrėdavo į upės vagą, vingiuojančią lygumų pievose, pasakodavo istorijas apie žemumų gyventojus.

Apaštalai žengė į tą uolą, nes iš ten jiems reikėjo skristi į dangų. Jie ėjo išdidūs, rūstūs, pasiramščiuodami savo pjūklais ir kalavijais. Pabūgę žmonės galvojo, ar spės prisivyti, ir dar labiau skubėjo. Jie gal dar permaldautų savo šventuosius, kurie geri, linksmi stovėjo bažnyčioj ir tiek amžių džiugino tėvų ir jų pačių širdis. Kai žmonės pasiekė Apreiškimo kalvą, dangaus pasiuntiniai buvo pačiame uolos krašte ir žiūrėjo į žydras aukštybes, kurios dabar juos vadino į save. Kalniečiai prisiartinio prie jų ir, išvydę kietus šventųjų veidus, taip nusigando, kad nežinojo, kokį žodį tarti, kaip maldauti. Jie tik šaukė nelaimingu balsu:

– Pasigailėkit! Pasigailėkit!

Apaštalai rymojo ten išdidūs, galingi, jie nepažvelgė į klūpančius vyrus ir moteris. Jie buvo kurtūs tam skurdžiam prašymui. O kalniečių žodžiai vis labiau skardėjo, kol kauburiai aidėjo skaudžia nusižeminimo giesmė. „Pasigailėk manęs, Dieve“, – sklido tenai viršūnėse, ir kai sutartinė tapo švelni ir meili, šventasis Petras atsisuko į savo paklydusias avis, liūdnai nusišypsojo ir pakėlė ranką. Giesmė nutilo; žmonės sužiuro į apaštalus, o tenai, už kalnų, jau sėdo saulė. Dideli ir maži laukė, ką pasakys senas žvejys, bet jis nepravėrė lūpų, ir visi stebėjosi ir nežinojo, ką daryti. Jie klūpojo ilgai, nuolankūs, lig teta Gertrūda prabilo:

– Matote, jie nori grįžti pas mus.

Taip, jie vėl buvo virtę senaisiais apaštalais, bet dabar juose nebuvo linksmumo, tik liūdesys.

Kalniečiai sukilo, paėmė šventuosius ant rankų ir, giedodami psalmes, siūbavo namo. Viršum jų žąsys suko ratą ir girgšėjo. Kai pro langą juos išvydo klebonas, staiga jis pašoko nuo lovos, – sveikata jam grįžo į strėnas ir džiaugsmas į širdį. Jis pasitiko procesiją, nuvedė ją į bažnyčią, pastatė apaštalus savo vietose ir išėjo mišparų giedoti. Berniukas suprakaitavęs dirbo prie dumplių viškose, vargonai skardėjo plonais ir stonais balsais, o jiems pritarė visa bažnyčia, seni ir jauni, vyrai ir moterys. Apaštalai mielai klausėsi giesmės žodžių, jiems patiko gražios melodijos, ir klebonui buvo taip smagu, kad jis manė nepragyvensiąs tos linksmybės.

Šventoriuj jį pasitiko Brunonas su Sofija ir tarė:

- Tėveli, mudu norime susituokti.

- Gerai, mano vaikai, Dievas liepė daugintis ir valdyti žemę. Įrašysiu jūdviejų užsakus.

- Mudu norėtume be užsakų - greičiau.

- Kodėl?

- Tėveli, nepykit, kad mudu... - tarė Brunonas ir nuraudo.

- Mudu... - sušnabždėjo Sofija ir nutilo.

- Na, išdykėliai, pasisakysit per išpažintį, - pagrasė klebonas. - Matau, kad jums liežuvis prilipo prie gomurio, kaip sako pranašas Dovydas.

Kai jaunikaičiai išėjo į gatvę, juodu išvydo būrį žmonių, prie jo prisidėjo, ir visi pasuko smuklės link. Juos vedė Gertrūda. Jos veidai liepsnojo, akys žioravo. Ji pirma atplėšė trobos duris ir peržengė slenkstį.

Ateivis sėdėjo kertėje tiesus ir nė nekrustelėjo.

Teta Gertrūda sušuko:

- Kinkykis arklį ir važiuok!

Bet jis žiūrėjo stikliniu žvilgsniu, ramus ir lyg tyčiojosi iš kalniečių.

Teta neteko kantrybės, prisiartino prie jo, paėmė už rankos. Ir atšoko. Ji atsigręžė į žmones išplėtus akis, praverta burna.

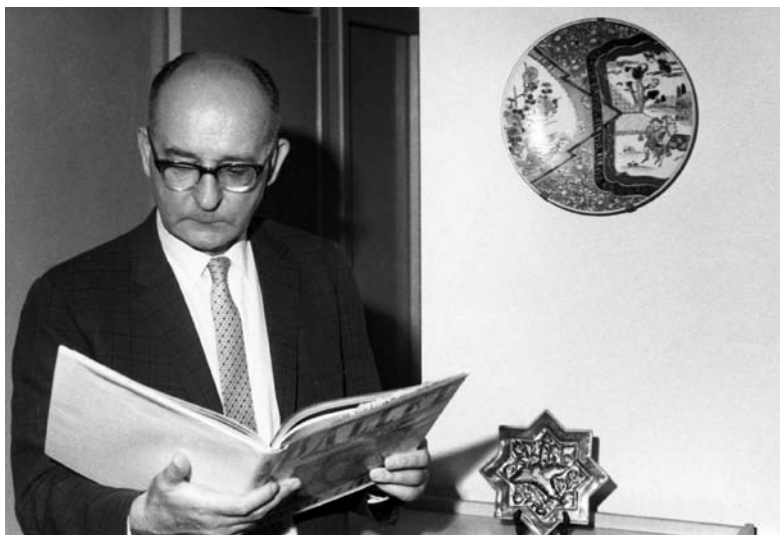
- Miręs... - ji sušnabždėjo ir greit išėjo iš smuklės, o paskui ją grūdosi visi kalniečiai.

Lauke jie matė, kaip ties bažnyčia žąsys apsuko paskutinį ratą ir nulėkė. Jos dar girsėjo kurį laiką, bet jų balsas nyko, silpnėjo, kol visai nutilo.

Henrikas Radauskas

Ypatinga aura gaubia **Henriką Radauską** (1910–1970) – kultinį poetą, sukūrusį hermetišką elitinį pasaulį, valdomą specifinių dėsnių, pasakos burtų bei magijos, atitrūkusį nuo žemiškosios kasdienybės, panirusį į pasaulio kultūrą ir grožio adoraciją. Tokį Radauską matome dabar, tačiau tarpukariu jo poezijos išskirtinumas nebuvo suvoktas. 1935 m. pasirodžius pirmajam eilėraščių rinkiniui *Fontanas* kritikai Radausko nesuprato ir neįvertino, nors Liudas Gira gana taikliai jį pavadino „modernistu neoklasiku“, o jo vaizduotę – tapybiška. Tačiau kai Kazys Binkis ruošė ir 1936 m. išleido poezijos antologiją *Antrieji vainikai*, kuri reprezentavo naująją poetų kartą (pirmieji *Vainikai* išleisti 1921 m.), šalia Bernardo Brazdžionio, Jono Kossu-Aleksandravičiaus (Aisčio), Salomėjos Nėries, Antano Miškinio, Stasio Santvaro, Leono Skabeikos, Kazio Borutos, Vytauto Sirijos Giros, Kazio Inčiūros bei kitų nebuvo įtrauktas nė vienas Radausko eilėraštis. Jo legenda formavosi vėliau, jau užjūryje, kai išeivijos intelektualai įžvelgė ir išaiškino Radausko kuriamą tautiškumui alternatyvią estetikos programą, raiškos poetinį grožį ir novatoriškumą. Lietuvoje Radausko legenda pasklido tik po 1990 m.

Nors gyvenęs bei lavinęs kartu su ketvirtojo dešimtmečio neoromantikų karta tarpukario Kaune, lankęs Balio Sruogos vedamus Teatro seminarus ir dalyvavęs diskusijose, Radauskas liko nepriklausomas nuo bendrų to meto poezijos tendencijų: gamtos ir kaimo idilės adoracijos, patriotinių ir istorinių temų, išpažintinės intonacijos, asmeninių problemų, folkloro stilizacijos. „Aš nestatau namų, aš nevedu tautos, / Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos. / [...] Ir skamba medyje melodija tyli, / O aš klausausi jos ir užrašau smėly“, – šios eilutės dažnai cituojamos kaip Radausko poetinis *credo*, išreiškiantis atsiribojimą nuo visuomeninių aktualijų ir nurodantis poezijos kaip vienkartinio žaidimo pobūdį. Anksčiau panašią strategiją deklaravo keturvėjininkai. Jų, kaip ir Radausko, atspirties taškas didele dalimi buvo ne lietuviška, bet modernistinė Europos kultūra. Su ja Radauskas susipažino anksti. Radausko motina Amalija Kieragga buvo Rytprūsių protestantė ir laisvai skaitė lenkų, rusų bei vokiečių kalbomis. Šeima gyveno dvare Panevėžio apskrityje,

turėjo biblioteką, o per karą persikėlė į Rusijos gilumą, kur Henrikas gerai išmoko rusiškai ir susižavėjo „sidabro amžiaus“ rusų poezija. Kai 1923 m. visi grįžo į Lietuvą, Radauskas mokėsi Panevėžio gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje. 1930–1935 m. Vytauto Didžiojo universitete studijavo lietuvių ir vokiečių kalbą bei literatūrą, po to dirbo Klaipėdos radiofone, Švietimo ministerijoje Kaune, karo metu – Valstybinėje leidykloje. 1944 m. pasitraukė į Vakarų, 1949 m. iš Vokietijos persikėlė į JAV. Ten ilgą laiką teko dirbti fizinį darbą fabrikuose, kol 1959 m. draugų pastangomis gavo vietą Kongreso bibliotekoje Vašingtone ir laisvalaikį galėjo leisti savęs vertybių bičiulių Alfonso Nykos-Niliūno bei Jurgio Blekaičio aplinkoje. Ypatingas įvykis biografijoje buvo bibliotekos skirta trejų metų stažuotė Vakarų Europoje 1960–1963 m. Radauskas, pabrėžtinai europinės kultūros žmogus, tikras „menų alkoholikas“, anot Nykos-Niliūno, galėjo kartu su žmona keliauti ir mėgautis dailės bei architektūros šedevrais, rinkti klasikinės muzikos kolekciją, aplankyti svarbiausias kultūros piligrimystės vietas.

Radauskas buvo uždaras, nelengvo būdo, savotiškas keistuolis ir snobas, tikras tarpukario dendis, kurio nuomonei bei pažiūroms visada pritarė vienintelis žmogus – jo žmona Vera Sotnikovaitė. Tai svarbiausias asmuo Radausko gyvenime, mimoziškai jautrus ir pažeidžiamo poeto mūza, globėja ir nepakeičiama atrama. Kai jie susipažino per Teatro seminarus Kaune, Vera buvo didesnė „žvaigždė“ už pradedantį poetą Radauską. Kilusi iš Petrogrado aristokratų, lankiusi imperatoriškąjį baletą, ji spinduliavo elegancija ir tarytum pati buvo aukštosios kultūros įsikūnijimas. Prieš tai Vera buvo įsimylėjusi talentingą skandinavų poetą modernistą Henri Parlandą (Henry Parland), diplomatijos darbuotoją ir Kauno menininkų bohemos dalyvį, Vosylius Sezemano giminaitį, kuris netikėtai mirė Kaune visiškai jaunas. Išleidęs pirmąją savo knygą Radauskas pasipiršo šiai už save vyresnei damai ir netrukus ją vedė. Dviejų kosmopolitų meniniai skoniai sutapo: abu žavėjosi rusų simbolistais bei akmeistais (Osipu Mandelštamu, Borisu Pasternaku, Isaku Babeliu), prancūzų impresionistine daile, baroko bei rokoko muzika, antikos pasauliu, lankė teatrą bei kiną. Radauskas domėjosi kalbos teorijomis, lenkiškai skaitė Julianą Tuvimą (Julian Tuwim), Janą Lechonį (Jan Lechoń), prancūziškai – Stefaną Malarmė (Stephane Mallarmé), Polį Verleną (Paul Verlaine), vokiškai – Rainerį Mariją Rilke (Reiner Maria Rilke), Hugo fon Hofmanštalį (Hugo von Hofmannstahl), rusiškai – Vladimirą Nabokovą, Aną Achmatovą. Tai buvo svarbiausia jo poetinė mokykla ir nuolatinė dvasinė aplinka, kuria pirmiausia dalijosi su žmona, tarpukario Lietuvos baleto ir teatro kritike. Abu buvo reiklūs ir preciziški, ypač nemėgo sentimentalumo, provincialumo, buitinių problemų, rinkosi „amžinąjį“ meną kaip tikrąją sielos buveinę ir užuovėją nuo gyvenimo negandų.

Radausko poezija, kaip ne kartą pastebėta, labai monolitiška. Penkiuose eilių rinkiniuose (*Fontanas*, 1935; *Strėlė danguje*, 1950; *Žiemos daina*, 1955; *Žaibai ir vėjai*, 1965; *Eilėraščiai* (1965–1970), 1978) galioja tos pačios estetiškos nuostatos ir vienodi poetikos dėsniai – evoliucija, nuotaikų kaita yra nežymūs. Poetas tarytum įstrigo laike, pirmuoju rinkiniu lietuvių literatūrą pralenkdamas, vėlesniais jau vėluodamas, taip ir nepadaręs jai reikiamos įtakos, dėl to išlikęs atokiai kaip koks amžinas „užsienietis“. Radausko kūryboje atsiribojimas nuo lokalaus konteksto, orientacija į pasaulinį lygį pasireiškė kultūrinių asociacijų gausa, klasikinio meno adoracija, pastanga kurti laiko ženklų ir vietovardžių nesuterštą „grynąją“ poeziją, reikšti ją juvelyriškai išstobulinta forma, muzikaliai išradiniais asonansais bei aliteracijomis, gražiai sutalpinti į sklandžiai rimuojamą ketureilį. Rinkdamas žodžius, posakius, kurdamas netikėtus palyginimus, metaforas jis preciziškai

konstravo kristalinę savo poezijos šventovę, siekdamas baletiško grakštumo ir lengvumo: „Lietus plonom stiklinėm kojom / Po visą sodą bėginėja. / Lazdyno žalsvos šakos moja, / Džiaugsmingai krūpčioja alėja“ („Lietus“); arba: „Žiema sminga žemėn kristalais / Ir nučiuožia ledo stalais / Ir pabyra brangiais metalais / Ir prabyla apaštalais“ („Žiemos darbai“). Kurį laiką poetas buvo kaltinamas kuriąs besielį, šaltą, tuščią, kiek ironišką pasaulį. Radauskas ir siekė tokio įspūdžio, kuris, žinoma, vienpusiškas. Iššifruoti metaforinį kalbėjimą ir yra vienas įdomiausių žaidimų, kurį jis pasiūlo poezijos skaitytojui. Modernistinė poezija reikalauja intelektualinių pastangų: čia svarbiau „kaip“ pasakyta nei „kas“ pasakyta. Radausko metafora, kartais apimanti visą eilėraščių, dažnai yra surrealistinės „prigimties“ – alogiškos vaizdų sandūros kuria fantastišką, kartais šiurpoką ar „negailingą“, bet jaudinantį ir žavų paveikslą: „Žydi rožė, juoda kaip anglis, / Apvalia ir kaitria ugnimi. / Kaip kareivis kovoja širdis / Su gyvenimu ir mirtimi. / Aš žiūriu į žvaigždes nemarias, / Vaikštau žemėj tarp rožių puikių / Ir, kaip upė tiesiog į marias, / Per pasaulį į mirtį plaukiu“ („Rožė ir mirtis“); arba: „Raudonos uogos. Lapai – kaip iš vaško. / Pasaulis miršta, silpnas ir gražus. / Štai vėjas debesį ties kaimu drasko, / Ir rėkia debesis, į žmogų panašus“ („Rudo“). Transformacijos principas, kurį Rimvydas Šilbajoris laiko svarbiausiu Radausko poetinėje alchemijoje, pakeičia mums įprastas formas ir jungtis, išmuša iš suvokimo automatizmo, atveria ligi tol neįsivaizduotą matymo perspektyvą, žavi vaizduotės galia. Perpratę Radausko pasiūlytas žaidimo taisykles pamatome, kad ši poezija nėra nei tuščia, nei šalta ir kad joje klausimas „kas“ ne mažiau svarbus nei „kaip“. Poetą nepaprastai domina ir jaudina žmogaus būties stebuklas, skaudina nemokėjimas juo džiaugtis, tuštybė ir paikumas, istorijos žiaurumas ir mirties neišvengiamybė, tik tuos jausmus jis išsako ne tiesiogiai, ne įaudrintų jausmų ar abstrakčių samprotavimų, bet vaizdų kalba (rusų akmeizmo mokykla), emocijas perkeldamas į daiktus bei siužetą. Kiekvienas eilėraštis – lyg teatro scena, kurioje veikia nematomo režisieriaus sukurti personažai, tarytum atkeliavę iš kino, cirko, lėlių teatro, operetės, ir kurioje stebime jų „dramą“ (lietuvių avangardistų Jurgio Savickio ir Petro Tarulio jau pramintas kelias). „Drama“ gali vykti ir gamtoje, bet ir „gamta“ – lyg kartoninė butaforija. Šis pabrėžtinis atsiribojimas ir sąlyginumas, kurį jau išbandė minėti lietuvių ekspresionistai, – vienas radikaliausių Radausko pasirinkimų, išlaisvinusių kūrėjo vaizduotę, teikusią eilėraščiui dinamikos. Ne būseną ar kontempliaciją, bet intensyvų vyksmą, nuolatinę reiškinių metamorfozė yra dar viena esminė Radausko eilėraščių ypatybė: viskas čia nerimsta, keičia pavidalus ir formas, „teka“, „liejasi“, susijungia ir išsiskiria tarytum sapne ar eksperimentiniame kine: „Jauna šokėja guli prie širdies / Pasenusio pasaulio. Patefonas / Per išsibaigusią plokštelę eina / Šlamėdamas kaip vėjas. O aušra, / Atplaukusi pro šaltą lango stiklą, / Nedrąsiai veidrody pasikartoja / Ir, gėsdama lakuotame stalely, / Ant sienos mato temstančią graviūrą: / Siaurom akim japonų kurtizanę, / Kuriai suknelėj žydi chrizantemos, / O jai už nugaros iš

H. Radauskas į originalią vienovę sulydė simbolistų išpuoselėtas kosmines vizijas, neoromantikų išdailintą kaimo peizažą ir avangardistų ekspresyviais brūkšniais išrašytą techniškosios civilizacijos kraštovaizdį. Tą vaizdų lydinį persmelkia modernaus žmogaus pasaulėjauta, kupina ambivalentiškų emocijų: liūdesio ir džiaugsmo, ironijos ir autoironijos, skepticizmo ir viltingumo, įniršio ir švelnumo.

Juozas Girdzijauskas

Kiekvienas tikras poetas visų pirma sukuria savo, vien tik jam charakteringų metaforų, vaizdų sistemą, savo metodą proziniam daiktų vardams paversti poetiniais simboliais, savo stilių ir savo kalbą. Tame naujo estetinio mikrokosmoso sukūrimo ir glūdi jo reikšmė.

Henrikas Radauskas

gelsvo rūko / Bešaknis medis auga danguje“ („Vakarinė aušra“). Kartu su ekspresyvia transformacija poetas mėgo sinestezijos principą – menų jungtį: „Vizualinis pasaulis čia skambus, melodingas ir judrus, o akustinis pasaulis – judrus ir spalvingas“ (Juozas Girdzijauskas). „Tirštoji, itališkoji dangaus mėlynė / Du medžiai rieda tartum rutuliai, / Ir skamba vėjai slidūs ir stikliniai / Aplink medžius, dainuojančius žaliai“ („Peizažas“). Radausko eilėraštyje šis alogiškas estetiškas žaismas, alcheminė spalvų, garsų, vaizdų gamyba, užsisklendimas menų Arkadijoje yra, viena vertus, imanentinis – pats sau tikslas. Kita vertus, jis neatsiejamas nuo gana tvirto siužeto, kur net spalvos ir sąskambiai įgauna semantinę krūvį. Radausko plastiški, tapybiški ir muzikalūs eilėraščiai, kuriuose gamta virsta menu ir atvirkščiai, dažnai yra ir noveliški, kartais –

baladiški. Tai trečias išskirtinis bruožas. Meniniame Radausko kosmose vyksta dviejų jėgų – „pasaulio“ ir „pasakos“ – konfliktas, sudarantis siužeto pagrindą. Gyvenimą žmonės tvarko pagal racionalius dėsnius, įsivaizduodami protingu būdu susikursią laimę žemėje. Tai yra iliuzija, teigia poetas. Viską valdo iracionalusis gamtos, istorijos ir gyvenimo pradai, o žmonės tėra marionetės šiame žemės teatre. Pasaka, kurioje triumfuoja kvailutis trečias brolis, supratusi šį paradoksą, todėl Radauskas renkasi pasaką ir visą jos nelogišką stebuklingumą kaip šio pasaulio tiesą: „Klausau, ką Pasaka man gieda kaip lakštingala, / Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu“. Sugalvotai tvarkai ir taisyklėms priešinasi poetinė Radausko prigimtis, kyla nepasitenkinimas, eilėraštyje įgaunantis maišto, kovos, ironiškos katastrofos ar mažos apokalipsės pavidalus. Tai, kas nustumta į periferiją, nuslopinta, išginta, pamiršta, staiga pratrūksta, išsiveržia, griaua viską aplink, ardo taisykles, dėsnius, iš jų pasityčioja, išsilaisvina ir išsipildo: „Pralaužę pasenusią tvorą, / Alyvos išskrido iš sodo / Ir skrenda per čiulbantį orą / Ir nuogos erdvė pasirodo“ („Stebuklas“). Toks fantastinis sukilimas dažnai sudaro Radausko poezijos grožį. Poetas savo daiktų pasauliui stengiasi suteikti natūralų gyvenimą, kokį gyvena gamta, kur grožis, naivumas ir žiaurumas absoliučiai sutampa. Šiam destruktiniam pradui dažniausiai atstovauja vanduo ir ugnis („Gaisras panoptikume“, „Paklydęs girioje“). Pasakos „mechanizmas“ iškelia visą plejadą „žemojo“ pasaulio subjektų: kaukų, laumių, nimfų, skalbėjų, virėjų, kepėjų, aukšakalių, studentų, arlekinų, akrobatų, lunatikų, prostitučių, šokėjų, kurtizanių, girtuoklių, prie kurių valiūkišku elgesiu dera ir aukštesnio rango mitų bei dramų personažai: Venera, Afroditė, Orfėjas, Otelas, Apolonas, Dzeusas, Panas, undinė. Radauskas mėgsta skatinti šių pradų, apsvaigusį, apgirtusį – nuo vyno ar meilės, – bakchanalią, karnavalinį šėšmą, mugę, turgų, kuria išlaisvintų aistrų stichiją, „jungdamas modernaus poeto sąmoningumą su mitinės pasaulėjautos impulsu“ (Viktorija Skrupskelytė). Scenoje pasirodo antgamtinės deivės, mūzos, jaunos ir senos raganos. Šios Moiros gali ne tik pražudyti naktigonėn išjojusius bernus, nušluoti žvejų kaimą („Kornelija“) ar apversti lekiantį taksį („Senelės darbai“), bet ir valdyti likimus, niekais paversti žmonijos pastangas, rašyti kruviną istoriją („Klio, istorijos mūza“), nes finalinė tiesa visada bus žlugimas, gaisras, naivis ir kartu ciniškos gamtos triumfas, destruktijos pergalė. Radausko pasaulėjauta, kurioje aukščiausia jėga pripažįstamas iracionalus likimas, artima pagoniškam Antikos

menui, siekiamam tobulo grožio ir harmonijos. Tačiau ji persmelkta ir moderniam žmogui būdingo nerimo, prieštaringų emocijų. Nekaltų žaidimų susikurtais ar pasiskolintais žaislais potekstėje glūdi ne tik ironija ar sarkazmas, bet ir autoironija, skepticizmas, siaubas, kylantis nuo minties apie žmogaus vienašę, jo bejėgiškumą ir neišvengiamą mirtį, iliuzinę viltį gyventi amžinai, nes yra tik greitai bėgantis laikas „į džiaugsmą didelį, kurio nėra“. Šių tamsių spalvų gausiausia vėlyvojoje Radausko lyrikoje. Tačiau apskritai jo pasakos pasaulis nėra niūrus. Daugiau šviesus, nes poetas pasiūlo tai, kas įprastoje pasakoje atitinka laimingą pabaigą – viską suvokti kaip žodžio galią, kaip gebėjimą matyti ir jausti pasaulio grožį, kurį geriausiai atskleidžia menas. „Toku būdu H. Radausko poezijoje nejučiom išnyksta riba tarp gyvenimo ir meno, o tas priešybių suderinimas, Pasaulio ir Pasakos susilieėjimas čia turi dvejopą prasmę: dorovinę ir estetinę. Dorovinė prasmė ta, kad žmogus, suvokęs, jog jis yra artistas, darosi dvasiškai atsparus visokioms negandoms: jis išmoka pilnakraujiškai gyventi pagal savo prigimtį ir oriai numirti – panašiai kaip tas arlekinas, kuriam „meta tiesiai į širdį / Skambią ietį greita mirtis“ („Arlekino mirtis“). O esteti- nė prasmė ta, kad kūrybinio įkvėpimo valandą pasaulis kaskart atsiveria kaip naujas grožio stebuklas, kuriame susisieja visos tikrovės ir meno galimybės“ (Girdzijauskas).

Radausko poezija, nesunkiai telpanti į vieną tomą, yra lietuvių literatūros pasididžiavimas. Suėmusi savin ankstesnės lietuvių ir pasaulio lyrikos patirtį, ji žengė didelį žingsnį pirmyn, tapo unikalio ir nepakartojama lietuvių elitinės lyrikos reprezentante. „Strėlė, pasiekusi savo taikinį, skrieja amžinai“, – konstatavo Nyka-Niliūnas, kalbėdamas apie poetinę poeto knygą.

Radausko palikime nemažai vertimų (žymiai daugiau išvertęs, nei pats parašęs), vertingų laiškų (atskira knygele išleistas susirašinėjimas su estų poetu ir kritiku Ivaru Ivasku ir latvių poete Astride Ivaska), keletas recenzijų bei straipsnių.

Radauskas mirė 1970 m. rugpjūčio 27 d. Jo palaikai ilsisi Vašingtono Cedar Hill kapinėse.

Siūloma literatūra: *Radauskas: apie kūrybą ir save*, Vilnius: Baltos lankos, 1994; Silvestras Gaižiūnas, „Henrikas Radauskas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; *Henrikas Radauskas: kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma littera, 1995. Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003; *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997; Dalia Satkauskytė, *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996; Marijus Šidlauskas, „Kas gi sukūrė Radauską?“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: konceptualioji kritika*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Rimvydas Šilbajoris, „Henrikas Radauskas ir jo mirties teatras“, in: *Poezijos skaitymai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2004; Viktorija Skrupskelytė, „Dinamiškoji Radausko poezijos samprata“, in: *Radauskas: Apie kūrybą ir save*, Vilnius: Baltos lankos, 1994.

Henrikas Radauskas

ANGELAS IR SESUO ANGELIKA

Naujagimis angelas, – jis dar negali paskristi, –
Nusilpusiom rankom įkibęs į medžio šakelę,
Vos girdimai rauda. Jis bijo į žemę nukristi,
Jis užvertką veidą į gęstantį debesį kelia.

Našlaičiai, porom surikiuoti, mieguistame parke
Praeina ploni ir geltoni kaip žydinčios pienės.
„Sesute Angelika, medyje angelas verkia.“
„Ir vėl tu pradėsi kliedėti, eime vakarienės.“

BALTI MALŪNAI

Balti malūnai mala laiką,
Ir laikas byra ant kalnų,
Ir gruodžio šaltos rankos laiko
Bažnyčios bokštus už sparnų.

Ir jie paskristi nebegali,
Ir aš paeiti negaliu.
Ir kas dabar pasieks tą šalį,
Kur faunas miega tarp gėlių
Ir mėnuo groja rageliu?

DAINOS GIMIMAS

Aš nestatau namų, aš nevedu tautos,
Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos,

Ir vėjas dangiškas į jos lapus atklysta,
Ir paukštis čiulbantis joj suka savo lizdą,

Ir skamba medyje melodija tyli,
O aš klausausi jos ir užrašau smėly,

Ir vamzdį paimu, ir groju, ir dainuoju
Su vėju ir paukščiu ir su medžiu baltuoju,

Ir ūžia debesys nežemiškos spalvos
Virš tos dainuojančios ir grojančios kalvos.

FONTANAS

Ant cementinės urnos guli parke
 Geltonas lapas. Didelis ruduo.
 Fontano liūtui liejasi pro gerklę
 Pasidabruotu upeliu vanduo.

Stambiais geltonais lapais liepos verkia.
 Dvi varnos kranksi nežinia kodėl.
 O liūtui liejasi vanduo pro gerklę,
 Ir aukso klevas dreba kaip žvaigždė.

GĖLĖ IR VĖJAS

Gėlė pasakė vėjui, kad ji pražys rytoj,
 O vėjui pasigirdo, kad ji pasakė „tuoj“, –
 Tas pakuždėjo broliui, o brolis dar kitam,
 Jauniausiam ir linksmiausiam, kvailam ir nerimtam.

Ir tas atvarė debesį ir ėmė pilti lietų
 Ir saulės krosnį išpūtė, kad ji karščiau spindėtų,
 Ir visą kaimą sujaukė ir dūko be galvos
 Ir trunkės klausinėdamas, kurios ji bus spalvos.

Ir nutarė nelaukusi pražyst gėlė gera,
 Ir plyšo drėgno pumpuro žalia skara, –
 Gėlė baltai pražydo, ir baltą gėlę tą
 Lingavo vėjas šaukdamas: „Balta, balta, balta!“

GIRTUOKLIS GRĮŽTA NAMO

Kai tu, šventa šeima, ilsies,
 Girtuoklis vidury nakties
 (Jo klauso liepos ir vežikai
 Ir neužmigę katalikai)
 Dainuoja apie mergeles,
 Ir darželes, ir rūteles.

Jam grindinys kaip ratas sukas,
 Jį stumdo lempų spinduliai,
 Ir mažas auto kaip šuniukas
 Jį puola, lodamas žaliai.

Jis mašinos per snukį duoda:
„Daugiau nebenorėsi lot!“
Bet auto meta jį į juodą
Klaną ir pradeda kvatot.

Jis mašinos juokų neboja,
Klane gulėdamas dainuoja.

Dainuoja apie žirgelius,
Ir mergelius, ir darželius
Girtuoklis vidury nakties,
Kai tamsta, angele, meldies.

HOMERO JAUNYSTĖ

Aš gėriau putojantį pieną,
Aš valgiau nežemišką duoną,
Žiūrėjau į žerincią dieną:
Į žydinčią gėlę raudoną.

Man piemenys grojo vamzdeliais
Pavėsyje aukšto platanu,
Ir bitės auksiniais indeliais
Man kvepiantį medų gabeno.

O, kaip man beprotiškai sekė!
Man vynuogės nokti skubėjo,
Ir sunkios, įsirpusios kekės
Laimingos prie lūpų virpėjo.

Su lyra klajodami dviese,
Mes karą ir kardą giedojom
Ir vasarą aukštą ir šviesią
Ir riedančią bangą po kojom.

O žvaigždės, pradėjusios kilti,
Ant jūros rankas auksines
Uždėjo ir liepė nutilti,
Kad ji neprikeltų manęs.

KAŠTANAS PRADEDA ŽYDĖT

Velniop nueina aukštas menas,
Ir nebegalima liūdėt,
Kada pavasarį kaštanas
Už lango pradeda žydėt.

Jis verčia lyti karštą lietų
Ir pūsti vėjus iš pietų,
Jis žydi taip, kad išsilietų
Kaip upės širdys iš krantų,

Kad nuo stalų nulėktų knygos,
Kad alptų tvankūs vakarai,
Kad imtų siausti tokios ligos,
Kurių nežino daktarai,

Kad viskas degtų ir putotų,
Kad paukščiai švilptų, kol užkims,
Kad naktį motinos raudotų,
Namo negrižtant dukterims...

O medžiuos dega tylios žvakės –
Baltuos žieduos rausvi taškai, –
Ir pareini namo apakęs,
Ir plunksna rašalą taškai.

KATĖS

Čia gyvena persiškos katės,
Nesirūpinančios vaikais.
Kambarys, jų kūnus pamatęs,
Ėmė klotis lėtais šilkais.

Jos nuėjo per kilimo taką
Ir ištirpo šilko klane.
O nuo sienų muzika teka,
Susikaupus ašočio dugne.

Natiurmorte, sklaidydamas tamsą,
Tyliai liejasi žemas do.
O vandentiekį tragišką Brahmsą
Repetuoja pamišęs vanduo.

Pergamentu apvilktas tomas
Zaratustrą cituoja sapne,
Ir praeina katės fantomas,
Atsimušęs šilko klane.

LIETUS

Lietus plonom stiklinėm kojom
Po visą sodą bėginėja.
Lazdyno žalsvos šakos moja,
Džiaugsmingai krūpčioja alėja.

Miško aikštelėj senas beržas
Iškėlė žalią kiaurą skėtį,
Ir iš vandens purienos veržias
Pasaulį auksu sužavėti.

Geltonu vingiu žaibas liejas,
Nurieda dundesys platus.
Po visą žemę bėginėja
Stiklinėm kojom tas lietus.

MERGAITĖ PAJŪRY

Dvi rausvos mergaitės kojos
Nueina jūros krantu.
Tai jų mano sapnas jieškojo,
Klajodamas tiek naktį.

Jos eina tarp kriauklių, žolelių,
Jos mindo baltas putas,
Ir puola širdis ant kelių
Prieš tas žydinčias radastas.

PASAKA

Pro dūmus traukinio, pro vielas telefono,
Pro užrakintas geležies duris,
Pro šaltą žiburį, beprotiškai geltoną,
Pro karštą ašarą, kuri tuojau nukris,

Pro gervių virtinę, kuri į šiaurę lekia,
Pro gnomų požemiuose suneštus turtus –
Atskrenda Pasaka, atogrąžų karšta plaštakė,
Ir mirga margas spindulių lietus.

Septynias mylias žengia vaiko koja.
Našlaitės neliečia vilkai pikti.
O Eglės broliai dalgiais sukapoja
Jos vyrą Žaltį jūros pakrašty.

Voras su trupiniu į dangų kelias.
Kalba akmuo ir medis nebylys.
Ir jieško laimės, ant aklos kumelės
Per visą žemę jodamas, kvailys.

Pasaulis juokiasi, paspendęs savo tinklą
Ant žemės vieškelių, takelių ir takų.
Klausau, ką Pasaka man gieda kaip lakštingala,
Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu.

PAVASARIO NAKTIS

Skambi lakštingala triukšmingai gieda.
Alyvom kvepia senstanti naktis.
O žalias mėnuo per medžius atrieda
Ir ima šviesti tiesiai į akis.

Atsiminimai skrenda mėnesienoj
Kaip angelai, ir aš nebegaliu
Užmigt nuo liepos silueto sienoj
Ir nuo žalių mėnulio spindulių.

O laikrodis kartoja seną melą,
Kad laimė šypsosi, kad ji gera,
Ir bėga jo tikslėjimas per stalą
Į džiaugsmą didelį, kurio nėra.

RAUDONI MEDŽIAI

Raudonų medžių kaip sargų
 Apstotas nerandu sau vietos.
 Kiekvieną rudenį sergu
 Nostalgija ne šios planetos.

Tu nusiminęs nueini,
 Tu liūdną savo žingsnį lėtini,
 Naktis, galinga ir švelni,
 Tau duoda rūbą fioletinį.

RUDENS VEIDAS

Aš mačiau šandie veidą rudens,
 Liūdną veidą tarp lekiančių lapų.
 Gilumoj geležinio vandens
 Jam nuo ašarų akys sušlapo.

Gilumoj, kur be galo tylu,
 Šitas liūdintis veidas gulėjo,
 Negirdėjo lėtų spragilų
 Nepavargstančio, aklo kūrėjo.

Abejingi, laimingi lašai!
 Visas oras nuo lapų geltonas.
 Tu kaip orkestrą lietų prašai,
 Kad jis lietūsi tirpstančiais tonais

Visada, visada, visada,
 Kad lietus niekuomet nepraeitų.
 Kad stovėtų šita valanda,
 Tartum marmuro deivė balta,
 Tarp užmiegančių, giedančių fleitų.

STRĖLĖ DANGUJE

Aš – kaip strėlė, kurią paleido vaikas
 Į baltą obelį žaliajam pajūry,
 Ir debesis žiedų, tarytum gulbė,
 Mirgėdamas į bangą nusileido,
 Ir stebis vaikas ir negali putų
 Atskirti nuo žiedų.

Aš – kaip strėlė, kurią stiprus ir jaunas
 Medžiotojas į praskrendantį arą
 Paleido, bet į paukštį nepataikė
 Ir sužeidė didžiulę seną saulę
 Ir visą vakarą krauju užpylė,
 Ir numirė diena.

Aš – kaip strėlė, kurią netekęs proto
 Kareivis prieš apsuptyj tvirtovėj
 Paleido naktį į galingą dangų
 Prašyt pagalbos, bet, neradus Dievo,
 Strėlė klajoja tarp šaltų žvaigždynų,
 Nedrįsdama sugrįžt.

ŠVENTĖ PARKE

Šitas klumpantis muzikos ritmas,
 Ir lengva lyg pūkelis širdis,
 Lyg pūkelis, kurs sukasi skrisdamas,
 Ir nežinoma ateitis.

Linksmas vynas putoja ir laistos,
 Plaukia balsas, švelnus ir gilus.
 O žvaigždžių neužgyjančios žaizdos
 Pro pavasarį žiūri į mus.

Mes nuklystam į juodas alėjas,
 Į pražydusių medžių kvapus,
 Kur mėnulis liūdėdamas liejas –
 Kaip aliejus – į liepų lapus.

VAKARAS

Vakaras. Nereikia nieko,
Tik sėdėti ir žiūrėt,
Kaip ta saulė mus palieka,
Ir lyg vakaras žerėt.

Ir matyt, kaip upėj gluosnis
Atsispindi ir lanka,
Ir kaip žemę ima glostyt
Šilto vakaro ranka.

Ir girdėt ties galva skrendant
Nepažįstamus paukščius,
Ir matyt į naktį brendant
Kažką murmančius medžius.

Taip sėdėti ir žiūrėti
Be jokios, jokios minties
Ir jau nieko nenorėti,
Nieko, nieko, net mirties.

VENEROS GIMIMAS

Žaibas muša į okeaną, įtūžusi banga meta ją iš gelmių į krantą, ir jinai stovi ligi kelių vandenį, visa aplipusi dumbliu, apraizgyta lašančiais žolių tinklais. Maži krabai bėga jos kūnu žemyn, jūros žvaigždės ir jūros ežiai krenta jai nuo galvos ir pečių, grįždami į savo drėgną tėvynę. Iškelusi rankas, ji trinasi smėliu apneštas akis, kurios dar tebemato koralų ir vandens anemonų girias, elektros žuvis ir nutekančių formų, švelniausių spalvų gyvūnus: gelmių plėšikus, apsimesčiusius rojaus gėlėm.

Žaibas muša į žvejų kaimelį, prisiglaudusį tarp uolų, kelios lūšnos nuvirsta į jūrą, – jai nebėra ko bijoti: dangus sunaikino jos gėdingo gimimo liudininkus. Debesis nusileidžia žemyn, kietom srovėm nuplauna dumblą nuo jos kūno, kuris sušvyti perlamutro vaivorykštėm besileidžiančios saulės šviesoj. Išsilijęs, jis pridengia ją permatoma skraiste, ir jinai, atsargiai kvėpuodama neįprastai aštriu žemės oru, šypsodamasi sau pačiai, eina pajūriu į artimiausią smuklę, kur dar šiandakt su pravažiuojančiu pirkliu pradės savo linksną ir purviną, begalinių triumfų kupiną žemės gyvenimą.

VIENARAGIS

Iš flamandiško kilimo, blunkančio oro šilkinio,
 Ar iš pasakos, kur sakalai ir alchemikai miega,
 Jis iššoka, akim kaip žibuoklēm nušviesdamas pievą,
 Ir nubėga per skambantį mišką – gražus vienaragis.

Sakalai, nusigandę, pro virpantį medį pakyla,
 Ir alchemikai braižo ant stiklo ugningą figūrą,
 O heraldiški liūtai nuo skydo nušoka į žemę,
 Ir jų aukso karūnos po pasakos orą pabyra.

Vienaragis įeina į juodą, užnuodytą upę,
 Ir vanduo, tartum stiklas, giedrėja ir plaukdamas gieda,
 O ištroškę žirgai ir lakštingalos vandenį geria,
 Ir su naščiais nuo kalno atbėga prie upės merginos.

Vienaragis, sužvengęs, nuo kailio vaivorykštę krato,
 Ir merginos rieškučiom žaibuojančius deimantus beria,
 O jis grįžta per mišką į niekad nebuvusį laiką,
 Kur kiti vienaragiai po liūdinčiu ažuolu ganos.

ŽIEMOS DAINA

Sūkuriuotom gėlėm, pasiklydusiais paukščiais,
 Nepaeinančiais, griūnančiais sniego kalnais
 Apsitvėrė žiema, – nežiūrimais aukščiais,
 Nepagaunamais, alpstančiais tonais švelniais.

O eilėraštis gimsta – kaip vėjas – iš nieko
 Ir skambėdamas bėga pusnim neramus,
 Bet negali daina prasimušti pro sniegą
 Ir sugrįžta – kaip vėjas – į savo namus.

Marijus Šidlauskas

KAS GI SUKŪRĖ RADAUSKĄ?

Iš sociokultūrinių dirbtuvių žvelgiant

Jį jau įpratome suvokti kaip meno autonomiškumo idėjos riterį, vieną ryškiausių ir originaliausių šios idėjos reprezentantų lietuvių literatūroje. Nusistovėjo jo – nelygstamo poetinės formos meistro – reputacija. XX a. pabaigoje, ypač paskutinįjį dešimtmetį, vyko intensyvus jo kanonizacijos procesas, kurio užsklandai tetrūksta išsamios akademinės monografijos ir pilno, deramai parengto poezijos tomo. Neįtikėtini šio poeto recepcijos pokyčiai (ir jos deformacijų mastai) ypač akivaizdūs, kai palygini su ta dešimčia Henrikui Radauskui skirtų eilučių *Lietuvių literatūros istorijoje* (t. 1, 1979), kur jis pristatomas kaip varganas Kazio Inčiūros, Stasio Anglickio, Jono Graičiūno satelitas. Nūnai klasiką išpopuliarėjo, ėmė „dirbti“ netgi masinei auditorijai, kuriai, švelniai tariant, nesimpatizavo. Tiesą sakant, ir masinei auditorijai jis pirmiausia rūpi (visada rūpėjo) ne kaip poezijos meno *par excellence* įsikūnijimas, bet kaip maloniai sublimuojančios poetinės terapijos šaltinis. Juk „Malda į blondinę“ bardo lūpose leidžia tiesiog palaimingai užmerkti akis ir „atsijungti“.

Būdingoji nepriklausoma laikysena, išdidus nusigręžimas nuo niekingos tikrovės, pasidarygėjimas „lavonine kvepiančia istorija“, ideologijų atmetimas, įsipareigojimas tik poezijai – visa tai sovietiniais metais įgalino žvelgti į Radauską kaip į kultūrinės rezistencijos simbolį, turintį nedviprasmiškų ideologinių, politinių implikacijų. Radausko vardas paprastai nuskambėdavo kaip Nepriklausomos Lietuvos emblema, o jo eilės – kaip autentiškas Nepriklausomybės epochos balsas. (Nors Nepriklausomybės herojus jis tikrai nebuvo – pirmaisiais sovietinės okupacijos metais dirbo redaktoriumi LTSR valstybinėje leidykloje, *Raštų* žurnale paskelbė straipsnį „Dailiosios literatūros vertimo menas Tarybų Sąjungoj ir LTSR-oj“, o apskritai, anot Aleksio Churgino, „prieš vokiečiams užgriūnant, Henrikas gyveno gerai. Jis buvo labai vertinamas Cvirkos, Venclovos“¹).

Kultūrinėje savimonėje (pirmiausia išėivijos) tokį Radausko vaizdinį autoritetingai įtvirtino Algirdas Julius Greimas ir Tomas Venclova. Vis dėlto tiek Greimo („grynas Nepriklausomos Lietuvos produktas“, 1954²), tiek Venclovos („Radausko poezija, man rodos, tobulai įkūnija vieną itin svarbią lietuvių kultūros epochą – nepriklausomybės epochą“, 1981³) ištarmėse – jau, taip sakant, *post factum* – esama nemenko paradokso. Nes Radausko fenomenas tiesiog deterministiškai siejamas su konkrečia istorine epocha ir politine aplinka, vadinasi, ir su sociumu, o tai išgirdęs pats poetas tikriausiai imtų neramiai vartytis kape.

Radausko socialumas?! O gal to socialumo – kaip atvirkštinio socialinio poveikimo, kaip prieštaringos individo ir sociumo sąveikos – vis dėlto būta, ir nemenko? Atvirkštinį, nepageidaujamą Radausko „angažuotumą“ sovietmečiu rodo ir užkulisiniai manevrai or-

¹ *Radauskas: Apie kūrybą ir save. Recenzijos ir straipsniai. Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 333.

² *Ibid.*, p. 416.

³ *Ibid.*, p. 457.

ganizuoiant atsiliepimą į 1980 m. išėjusią jo *Lyrikos* rinktinę – Jono Juškaičio liudijimu, šiai rinktinei reikėję politinės recenzijos ir kito, t. y. ne Juškaičio, recenzento⁴.

Atgavus nepriklausomybę, Radausko mitologija, ilgokai maitinta „teisybės atstatymo“ psichologijos, įgijo ir tam tikros inercijos, o labiau įsijautusiems ėmė atstoti kultinio garbstymo apeigas. Panašu, jog estetų „privatizuoto“ poeto veidą vis labiau uždengia „imidžo“ kaukės, o blaivių akistatą su kūryba atstoja stereo-tipinių burtažodžių žars-tymas. Tokios tendencijos provokuoja kontraveiksmą, ir štai Sigitas Geda nuvainikuoja brangiausią Radausko savastį – jo poetikos modernumą bei originalumą: „Geriausias iš retrogradų – H. Radauskas, mėgdžiojamas ligi šiol. Rusų sidabro amžiaus, poros prancū-zų ir H. Heinės mokinys... Siaubingai geras retro!“⁵ (Priminsime, jog Geda yra siūlęs va-dinti Radauską ir metafizinį siurrealistu, taikęs jam (kartu su A. Nyka-Niliūnu) estetinio hermetizmo sąvoką. Estetinis hermetizmas – išties elastingas konceptas, primenantis sovietmečio recepcijos klišę, reiškusią demonizuojantį nuosprendį viskam, kas kėsina si į so-crealistinį liaudiškumą. Gedos tokiomis užmačiomis neapkaltsi, ir tai tik parodo, kad sąvokos yra tai, kokias prasmes į jas įdedame.) Šiaip ar taip, Gedos žodžiai suvoktini kaip Radausko mito revizija (o madingiau tariant – dekonstrukcija) „iš vidaus“, nulemta vei-kiau estetinių psichologinių, o ne socialinių ideologinių paskatų.

Gedos temperamentui būdingas stabų vertimo entuziazmas, žaibuojantis virš klasikų (Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino, Salomėjos Nėries, Justino Marcinkevičiaus) galvų, primena antikanoniškas Alfonso Nykos-Niliūno provokacijas ir atsiremia į tokių kultūros maištininkų kaip Juozapas Albinas Herbačiauskas, Balys Sruoga ir kt. tradiciją. Sykiu toji maištinga aistra teikia įdomios medžiagos literatūros sociologui, žvelgiančiam „iš išorės“ ir kartu matančiam išorinės ir vidinės tikrovės sąlyčius bei sąlygiškumus. Šiuo požiūriu rūpėtų ne tiek asmeninės konfliktinės įtampos sureikšminimas, kiek ją modeliuojančios sociokultūrinės prielaidos bei kontekstai. Svarbu visa tai aiškintis be išankstinių nuosta-tų, bea-peliacinio kategoriškumo ar pedantiško formalizmo – viso to, ko paties Radausko socialinėje ir kultūrinėje laikysenoje būta pakankamai.

Stabų griovimo patosas nėra vienintelis mitinės sąmonės įveikos būdas, veikia slaptas tokios sąmonės nemarumo patvirtinimas (plg. karalius mirė – tegyvuoja karalius!). Mūsų literatūrai ir kultūrai didesnės pagundos buvo ir tebėra tuos mitus kurti, palaikyti. Kad Ra-dausko (ir ne tik jo) mitas nėra metafizinė duotybė ir buvo kuriamas, kad jo konstravimo laboratoriją būtų ne pro šalį sociologiškai reviduoti, liudija kad ir šios Juškaičio pastabos:

Profesorius iš užsienio, atvykęs į tėvynę, didžiuojasi, kad jam lopšį supo Radauskas, o užmiršta, kad, negalėdamas dar iš tos tėvynės išvykti, yra sakęs, kad tokie kaip Ra-dauskas – „šalia poezijos“. Arba dar įdomiau: išgirsti, kad Radauskas – lyg būtų buvęs Georgijaus Ivanovo amžininkas. Lyg nebūtų buvęs Osipo Mandelštamo amžininkas...⁶

Žinoma, Radauskas, kaip savo galimybes nujaučiantis kultūrinės scenos aktorius, pats palaikė asmeninės mitologijos kūrimą – pirmiausia tuo, jog kūrė gerą poeziją. Čia,

⁴ Jonas Juškaitis, *Lyra ant gluosnio*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 8.

⁵ Sigitas Geda, „Šuo šunį džioviną“, *Šiaurės Atėnai*, 2005 04 05, p. 5.

⁶ Jonas Juškaitis, *op. cit.*, p. 162.

taip sakant, „sveikoji“, objektyvioji mito dalis, su kuria kautis būtų juokinga. Nes reikėtų užsimoti apskritai prieš kultūrą kaip pasaulio prijaukinimo, arba sumitinimo, būdą. Mus domina šio mito sociokultūrinė genezė. Kadangi Radausko socialinė laikysena ir poetika susiformavo nepriklausomoje Lietuvoje, o principinės nuostatos nesikeitė, jo sociologinis profilis yra ir iškalbinga nepriklausomos Lietuvos sociokultūrinio peizažo detalė.

Kelti klausimą, kas gi sukūrė Radauską, t. y. ieškoti šiapusinių, o ne anapusinių jo fenomeno prielaidų, provokuoja programiškai antitranscendentinė paties Radausko nuostata. Radauskas tiek poezijos, tiek jos subjekto autonomiškumą paverčia privalomu, absoliučiu principu ir šitai suponuoja jų socialumą. Mat privalėjimas šiapusinėje erdvėje jau reiškia socialinį įsipareigojimą *šiam pasauliui*, kad ir kaip skambiai būtų deklaruojama „pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu“. Teigti, jog Radauskas esąs tik pasaulio stebėtojas, reikėtų pripažinti tik vieną, radauskiškąją, tiesos pusę. Pasirinkęs stebėtojo pozą, poetas sykiu tampa šiapusybės, tegu ir utopinės, demiurgu, netgi diktatoriumi – daro griežtą atranką, vertina, tikriau – nuvertina (atmesdamas visas socialines realijas ar politines, tautines aktualijas), tuo pat metu atlikdamas radikalų socialinės tikrovės transformacijos veiksmą, tegu ir simbolinį. Negana to, radauskiškoji logika siūlytų šią socialinę tikrovę apskritai eliminuoti, „nužudyti“, tačiau sociologinė nuovoka (ir blaivus protas) primena, kad lyrinis stebėtojas paties Radausko antitranscendentine valia pasmerktas visus savo stebėjimus atlikti ne Marse (ir ne Pasakos idealybėje), o šiapusiniame ir kol kas vieninteliame mums duotame pasaulyje, kad ir kaip nesinorėtų juo tikėti.

Išdidus abejingumas, ironija (itin retai – saviironija) ir panieka pasauliui slepia begalinį jautrumą ir dirglumą – pamėginkite pasikėsinti į jo Pasaką! Suteikdamas savajai Pasakai kulto, religijos statusą, poetas kuria ir savąją absoliučią teologiją ir ideologiją, kuri neretai padvelkia hipertrofuotu individualizmu, estetiniu solipsizmu. Pasakos iškėlimas pasaulio nužeminimo sąskaita, jų principinis priešinimas paradoksaliai patvirtina Radausko santykį ir žeidžiančią priklausomybę būtent šiam, šiapusiniam, pasauliui, jo socialinei realybei. O toji priklausomybė buvo daugiau nei „reali“ – skaudžiai komplikuoja ir įtempta, nepripažįstanti jokių paliaubų, reikalaujanti vieno iš dviejų aukos. Radauskiškasis pasaulio aukojimas pasakai savaip atkartoja archetipinį natūros – kultūros, sociumo – individo konfliktą ir šiuo požiūriu suvoktinas kaip lietuviškasis Narcizo mito variantas.

Apie Radausko poetinę utopiją kaip asmeninių sąskaitų su pasauliu formą verčia galvoti visa šio poeto gyvenimo išsklotinė. Tereikia jo programines eilutes „nuleisti ant žemės“, tarkim, „Vos liesdamas daiktus ir žmones, /Aš laikausi pats už savęs“ palyginti su žemiškąja asmens buitimi, kur maestro ne mažiau programiškai laikėsi įsikibęs į žmonos Veros Sotnikovaitės parankę. Sociologinį Radausko fenomeno paradoksą būtų galima nusakyti perfrazuojant Friedricho Jacobi'o žodžius, pasakytus apie Immanuelį Kantą: be daikto savaime prielaidos neįmanoma įeiti į Radausko pasaulį, tačiau priėmus šią prielaidą neįmanoma tame pasaulyje pasilikti.

Šį paradoksą savaip patvirtina ir Radausko recepcija anuometinėje nepriklausomoje Lietuvoje. 1935 m. pasirodęs *Fontanas*, nepaisant palankios Liudo Giros recenzijos ir Jurgio Baltrušaičio įvertinimo („tikras ir jau susiformavęs poetas“), liko iš esmės neatpažintas. Kokios tuomet buvo literatūrinės mados bei konjunktūra, galėtų pailiustruoti tais metais išėjusios ryškiausios poezijos knygos: Antano Miškinio *Varnos prie plento*

(„Sakalo“ premija), Jono Kossu-Aleksandravičiaus *Intymios giesmės*, Salomėjos Nėries *Per lūžtantį ledą* (abu, išleidę dar po vieną knygą, susilaukė Valstybinės premijos atitinkamai 1938 ir 1939 m.), Vytauto Sirijos Giros *Mergaitės ir asonansai*, kur dar apstu neoromantinės poetikos. Tai, kad Kazys Binkis neįtraukė Radausko į *Antruosius Vainikus* (1936), galima laikyti kuriozu, tačiau galima ieškoti ir sociologinių tokio ignoravimo motyvų. Principinis antikolektyvistas Radauskas tiesiog neturėjo (o gal ir sąmoningai nesu-sikūrė, tarsi nujausdams, kad vėliau tai „savaime“ padarys pati poezija) savo tapatybės sociokultūrinio konteksto, kai tuo tarpu visi aštuoniolika į antologiją įtrauktų poetų buvo vienaip ar kitaip užsiangažavę „nepriklausomybės vaikai“. Tarkim, nepalyginamai menkesnio talento Gražina Tulauskaitė – „Granito“ dalyvė, Pet-ras Karuža – „Šatrijos“ žmogus, aktyvus neokatalikiškos spaudos bendradarbis, Sirijos Gira – saikingas modernistas, neatsisakęs pirmtakų retorikos, Leonas Skabeika – pakankamai išryškėjęs kaip krikdemų opozicionierius, dar naivaus ir egzotiško socializmo simpatikas. Vien kaltinti, jog tuometinė literatūrinė publika ir visuomenė apskritai neįžvelgė neeilinio talento, reikštų taip pat neįžvelgti objektyvių sociokultūrinio atpažinimo-pripažinimo dėsnų bei mechanizmų. Akivaizdu, jog Radauskas šiuos dėsnius ignoravo, nors nebūtinai sąmoningai. Tai, kad jis skelbė savo eilėraščius *Jaunojoje Lietuvoje* (debiutas 1928 m.), Bernardo Brazdžionio redaguojamose *Pradalgėse*, tautininkų *Vaire* ar Juozo Keliuočio *Naujojoje Romuvoje*, nei vienur, nei kitur netapdamas angažuotu bendradarbiu, t. y. nepritapdamas, tik patvirtina jo neapibrėžtą, „suspenduotą“ padėtį anuometiniame literatūros lauke. (Neatsitiktinai Greimas ir Tomas Venclova šį neapibrėžtumą „atšaukia“, laikydami Radauską nepriklausomos Lietuvos produktu ir šitaip, tegu ir *post factum*, reabilituodami jo sociokultūrinę tapatybę.)

Tai padėčiai apibūdinti pasitelksime prancūzų sociokritiko Dominique Maingueneau *paratopijos* sąvoką. Beje, paratopijos (gr. *para* – prie, šalia, *topos* – vieta) terminą semiotiniuose kontekstuose yra vartojęs ir Greimas, mitinę erdvę skirstydamas į *heterotopinę*, *paratopinę* ir *utopinę*. Plėtodamas Pierre'o Bourdieu sociologinę lauko (*champ*) teoriją, Maingueneau modeliuoja literatūros lauko struktūrą ir sąveikas. Pasak Maingueneau,

[...] socialinis literatūros egzistavimas pirmiausia suponuoja tai, kad ji negali nei užsidaryti savyje, nei ištirpti „paprastoje“ bendruomenėje, ji privalo daryti ir viena, ir kita, išlikdama tuo pačiu tarpinėje būsenoje. [...] Priklausymas literatūros laukui nėra nebuvimas apskritai jokiame vietoje, o veikiau sunkios derybos tarp buvimo vietoje ir ne-vietoje, tai parazito, kuris gyvena iš negalimybės apsistoti, lokalizacija. Šią paradoksalų vietovę pavadinsime *paratopija*.⁷

Kaip matome, tai labai primena jau minėtą sociologinį Radausko fenomeno paradok-są, nusakytą Jacobi'o parafraze. Radausko „negalimybė apsistoti“ ir atitinkamas literatūrinės publikos jo „nematymas“ pirmiausia sietini su radikaliu poeto mitologijos lūžiu. Iš tautinio atgimimo epochos atėjusį ir neoromantikų vis dar pakurstomą poeto – tautos dvasinio vadovo – mitą Radauskas keičia moderniu „susvetimėjusio sociumui“ kūrėjo

⁷ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų k. vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 35–36.

mitu. Pastarasis agrarinio paveldo visuomenėje dar negali būti „atpažintas“, juolab „pripažintas“, nes neturi veiksmingos socialinės sankcijos (susvetimėjimas yra industrinės visuomenės reiškinys). Šitaip *Fontano* autorius pasijunta ir lieka, Jurgio Blekaičio apibūdinimu, „amžinas svetimasis“. Tiesa, programine deklaracija (eil. „Dainos gimimas“) ši pozicija tapo jau emigracijoje, antrajame rinkinyje *Strėlė danguje* (1950), tačiau tokių nuostatų gemalą nesunkiai nujaučiame jau pirmojo rinkinio eilėraščiuose, tokiuose kaip „Pasaka“, „Žvėris“, „Pasikeitimai“, „Orchidėjos ugnys“.

Paratopinę būseną nesunku įžvelgti ir biografinėje plotmėje – Radauskų šeimoje Henrikuui teko „parazituojančio“ autsaiderio vaidmuo, o „topinė“ padėtį užėmė brolis dvynys Bruno, įgijęs „normalią“ gydytojo profesiją ir tęsęs šeimos genealogiją. Maingueneau įveda *literatūrinės genties* sąvoką ir kalba apie rašytojus, „kurie, neigdami literatūrinį ‚gentiškumą‘ ir nepripažindami literatūros lauko, norėtų priklausyti tik patys nuo savęs“⁸. Individualistas Radauskas, žinoma, pakliūtų kaip tik į tokios genties kategoriją. Tačiau ar įmanu – jau ne pasakos idealybėje, o realiam pasaulyje – laikytis, Radausko žodžiais, pačiam už savęs? Sociologijos požiūriu tai reikštų laikyti save pakėlus už batų raištelių arba plaukų, o tai sugebėtų nebent baronas Miunhauzenas...

Rašytojas gyvena, kaupia patirtį, rašo ir skelbia savo kūrinis ne dykumoje, o „tai, kaip rašytojai traktuoja savo priklausymą literatūros laukui, parodo, kokią padėtį jie čia užima“ (išskirta – *Maingueneau*⁹). Radauskui toji padėtis (vadinasi, ir priklausymas laukui) buvo itin opus, tiesiog gyvybinis tapatybės klausimas. „Jis visuomet jautėsi pažemintas, jeigu kur nors spaudoje rasdavo save pristatytą tik tarp kitko, ne ta eilės tvarka, ne pagal rangą ir be tinkamo epiteto. Ir tai nebuvo tuštybė, bet įgimtas ir visą gyvenimą puoselėtas tvarkos bei normos jausmas. Ponios Radauskienės liudijimu, jis kartais dėl to net pravirkdavęs.“¹⁰ Poeto akivaizdžiai netenkinio jo „nederama“ vieta literatūros lauke ir tame lauke atitinkamai atseikėta simbolinės galios dalis. Psichologiniu požiūriu Radauskas priklausė *genus irritabile*, jautriųjų ir dirgliųjų, sunkaus charakterio kūrėjų kategorijai, ir šių žmonių demonstruojamas „asocialumas“ kaip nesamo socialinio pripažinimo kompensacija yra, galima sakyti, socialinis dėsningumas. Šia prasme Radauskas nėra joks unikumas, greičiau klasikinis atvejis.

Kolektyvinį literatūrinį gentiškumą Radauskas neigia sau įprastu „asocialiu“ būdu – pabrėžtinai teigdamas savo pavaldumą (ir valdžią!) „ekskliuzyviniam klubui“ (Blekaičio apibūdinimas), kuriam priklausė jo aukščiausius reikalavimus atitikę literatūros autoritetai ir iš kurio jis beapeliaciškai šalino *betes noires* (Goethe'ę, Stendhalį, Balzacą, Tolstojų, Eliotą, Hesse'ę, etc.). Toji šeiminingiška, netgi savininkiška aistra, su kuria šiame „kišeniniame“ lauke Radauskas atstatinėjo tvarką „pagal rangą ir su tinkamu epitetu“, tik patvirtina, jog tapatinimasis su „teisingu“ literatūros lauku jam reiškė ir asmeninės tapatybės įtvirtinimą.

Kaip matėme, tapęs iš vertintojo vertinamuoju, jis ne mažiau aistringai, kone tragi-komiškai, troško „tvarkos“, t. y. įsitvirtinimo hierarchinėje literatūros lauko piramidėje (Radauskas nebūtų prieštaravęs ir tikslesnei lokalizacijai – šios piramidės viršūnėje). So-

⁸ *Ibid.*, p. 39.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 97.

ciologai tai vadina statuso legitimizavimu. Kai dėl „vulgarus“ socialinio profesinio lauko, tai šiam laukui priklausė Radauskas – popierinių gėlių lygintojas, metalinių kėdžių ir stalų lankstytojas, prekių sandėlio pakuotojas, Kongreso bibliotekos tarnautojas. Juolab kad ir fiziniame darbe jis ieškojo estetinių momentų, stengėsi viską daryti „gražiai“, taip netiesiogiai pripažindamas slaptas sankabas, siejančias padūmavusį pasaulį su giedančia lakštingala. Šitaip ryškėja Radausko fenomeną formavusi svarbi paratopinė įtampa: sociume – egzotiškas nepritapėlis, marginalas, o alternatyviajame „ekskluzyviame klube“ – centrinę vietą sau rezervavęs parnasistas su narciziškais polinkiais ir visai nedemokratiškais diktatoriškais manieromis. Čia galėtume įžvelgti simbolinį „skriaudžiamo vaiko“ kerštą sociumui, bet tai labiau susiję su psichoanalitiniais kompensacijos mechanizmais, prie kurių dar grįšime.

Žvelgiant iš atokesnės istorinės distancijos, Radauskas pirmiausia priklausė (ir, suprantama, tebeprisiklauso) bendrajam kultūros laukui. Priklausė prieštaringiau, asmenybiškiau ir vis dėlto esmingiau nei dažnas jo kolega. Vytautas Kavolis mūsų kultūroje yra išskyręs savitą gentį, kurią apibūdino kaip nepriklausomus žmones lietuvių istorijoje: „Nepriklausomiesiems svarbu ir dalyvauti savo laikotarpio problemas sprendžiant, ir likti autonomiškiems nuo tų problemų sprendime dominuojančių tendencijų.“¹¹ Prisiminę Maingueneau aprašytas „sunkias derybas“ tarp rašytojo lokalizacijos ir delokalizacijos, nesunkiai atpažinsime „paradoksalią vietovę“ – lietuviškąją Radausko paratopiją. Šiuo atveju svarbu, kad Kavolis sociologiškai modeliuoja įtampą tarp kūrėjo visuomeninio statuso ir jo asmeninės kūrybinės autonomijos. Įdomu, kad Kavolio schemeje Radausko nepriklausomumas darosi gan problemiškas, nes nepanašu, jog poetui būtų itin rūpėję „dalyvauti savo laikotarpio problemas sprendžiant“ anuometinėje Lietuvoje. Tačiau jei laikotarpio problemas suvoksime sparčiai modernėjančios Europos, arba globaliniu mastu, jo „asocialumas“ natūraliai įsilieja į bendrąjį *laiko dvasios* kontekstą ir yra vaisingesnis už urminio socialumo matricas. Visa tai tik sudramatina, suaktualina Radausko „nepriklausomybės“ sociokultūrinį turinį.

Paranki mums būtų dar viena Maingueneau sąvoka – paratopinė sankaba, giluminis ryšys tarp autoriaus ir jo teksto situacijos. Šį ryšį lemia tai, „kad kūriniui būtina tenka įtraukti į savo fikcijas savo paties sakymo mechanizmą“, o paratopinės sankabos elementai „priklauso drauge ir kūrinyje reprezentuojamam pasauliui, ir paratopinei situacijai, kuri leidžia tą pasaulį kuriančiajam autoriui save apsibrėžti“ (išskirta – Maingueneau¹²). Radausko atveju galėtume kalbėti apie sankabą tarp paratopinės erdvės ir paratopinių personažų. Paratopinę sakymo erdvę pabrėžia antilyrinė nuostata, eilėraščio *aš* buvimas neapibrėžtame *šalia*. Tai gali būti parkas, akacijų pavėsis ar demiurgo, stebinčio pasaulį „pro dūmus traukinio, pro vielas telefono“, buvimas visur ir niekur, ištirpimas „erdvių beribiam teatre“. Radausko mėgstami paratopiniai personažai – paribio, pakraščio gyventojai: arlekinai ir dendžiai, lunatikai ir bepročiai, girtuokliai ir kurtizanės. Taip pat ir socialinės periferijos atstovai: virėjos ir skalbėjos, tarnaitės ir padavėjos, piemenys ir elgetos, kepėjai, kirpėjai ir vežikai. Visi jie yra tik butaforinio pasaulio kaukės ir primena antiką teatrą, kuriame joks žemojo luomo atstovas negali būti pristatytas rimtai, pro-

¹¹ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 328.

¹² Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 171.

blemiškai ar tragiškai. Radauskui ši socialinė smulkmė tėra masuotė, kuri vertinga tik tiek, kiek reikalinga estetinio hedonizmo spektakliui. Kitas paratopinių personažų polius būtų antikos dievų ir dievybių panteonas, princai ir dožai, gnomai, undinės ir faunai, jau nekalbant apie nuolat tarp rojaus ir pragaro kursuojančius angelus. Ir vieni, ir kiti yra to paties poetinio teatro, kuriame „darbai artojo ir kirtėjo“ atrodo beprasmiški („Vakaro stebuklas“), aktoriai, to paties nesibaigiančio karnavalo dalyviai.

Kaip šitas teatras koreliuoja su realybės teatru? Kaip minėta, tikrovėje Radauskas – tvarkos, tvirtos rankos šalininkas, nemėgęs į tą tvarką besikėsinančių *kitų ir kitokių* – įtartinų (neestetišku?) juodaodžių, streikininkų ir protestuotojų, visokių *nešvarėlių ir ilgaplaukių*. O poezijoje, atvirkščiai, jis gali lengvai susitapatinti su pačiais nelabiausiai demimondo tipažais:

Jinai galvoja angelais
Ir akvarelėmis galvoja,
O aš – velniais ir kaliniais
Ir smuklių spiritiniu rojum.

Jos akys žiūri iš skilčių,
Iš korpuso ir iš petito,
Ir baltą šypseną girdžiu
Blondinės, nors ne Margaritos.

„Panelei, kurios nėra“¹³

Velniais ir kaliniais (ar begalima rasti paratopiškesnių personažų?!) svaičiojantis eilėraščio *aš* čia atstovauja profaniškajai tikrovei, t. y. tam pasauliui, kuriuo poetas netiki. Tuo tarpu virtuali panelė su savo dar virtualesniais angelais ir akvarelėmis reprezentuoja numylėtą Pasaką, poeto *sacrum* ir *ens realissimum*. Lengvabūdiškas atsainumas, su kuriuo šios dvi plotmės sumaišomos (poetinės semantikos lygmenyje tai pabrėžiama difuzine metafora „baltą šypseną girdžiu“), ne tik patvirtina paratopinės sankabos intensyvumą, bet ir leidžia spėti, jog pasaulis ir pasaka galėtų panašiai *lengvai* bendradarbiauti ne tik eilėraštyje. Tiesiog smagu žiūrėti, kaip keičiasi vietomis minimalaus (girtuoklis, valkata, kalinys) ir maksimalaus (princas, karalius, galingas vyras) socialinio svorio figūros, sudarydamos foną esminiam – estetiniam – Pasakos veiksmui bei vyksmui:

Įspėk, kas eina? Neįspėjai:
Ateina princai ir kirpėjai,
Balti karaliai ir kepėjai,
Ir šlama medžiai apsnigti.

„Žiemos pasaka“¹⁴

¹³ Henrikas Radauskas, *Lyrika*, sudarė Vytautas Galinis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 45.

¹⁴ *Ibid.*, p. 167.

Aptardamas *karaliaus* ir *poeto* paratopinę giminystę, Maingueneau, tarsi numatydamas Radausko atvejį, pastebi: „Abu jie, nors ir skirtingu būdu, *reprezentuoja* socialinį kūną, kurį jie riboja. Karalius tikisi, kad menininkas įamžins jo karaliavimą, sukurdamas paminklą, o menininkas, savo ruožtu, svajoja, kad jo literatūrinis paminklas jam pačiam suteiks karaliaus vainiką.“¹⁵ Radausko paratopinės sankabos kompensacinę (atvirkštinę) logiką paaiškintų tolesnė Main-gueneau pastaba: „Asilas [Radausko sistemoje jį galėtų reprezentuoti ‚asocialai‘] yra karaliaus galimybė; tai svečias, kuris gali pavirsti šeiminku, parazitas, kuris gali užimti valdovo sostą.“¹⁶ Tokios mūsų akyse vykstančios transmutacijos pavyzdys – eilėraštis „Bepročio šokis“, kuriame beprotis, metęs iššūkį pasaulio tvarkai, tampa estetinės orgijos triumfatoriumi, tegu ir gerokai makabrišku.

Tad objektyvia kūrybine praktika (ne deklaracijomis) Radauskas „išduoda“ paslėptą socialinę savo fenomeno prielaidą – pakylėtąją Pasaką (kūryba) jis susikuria statusą, kurio neteko pasaulyje, apsisprenddamas tapti poetu. Prarastam statusui atkurti reikia titaniškos energijos ir vaizduotės (tarkim, kas įstengtų „ridenti peizažą“?), todėl nereikia stebėtis, kad tikrovės „žudymo“ ir pertvarkymo scenos trykšte trykšta kinematografinė dinamika, diversine išmone bei kosmine ekspresija. Radauskas itin kruopščiai, nuosekliai ir vaisingai socialinės galios santykius projektavo poetinės retorikos lauke ir šitaip, kaip pirmasis „estetinis teroristas“, aktualizavo socialines bei ideologines kalbos išgales. Priartėdamas prie kalbos – simbolinės galios reprezentacijų lauko – sampratos Radausko modernumas įsiveržia jau į postmodernizmo teritoriją.

Radausko paratopinėje sankaboje pastebimai veikia ir psichoanalitiniai svertai, iš kurių išskirtume šį Sigmundo Freudo teiginį: fantazija – tai nepatenkinančios tikrovės korektūra. Ankstyvoje vaikystėje ir paauglystėje šeimoje būta psichosocialinių prielaidų menkavertiškumo kompleksui – pirmiausia slapta rivalizuojančių brolių dvynių situacija, kur pralaiminčiojo vaidmuo ir kreivi tėvo žvilgsniai paprastai tekdavo Henriku. (Būdinga detalė – vėliau Henrikas rado itin originalų būdą su broliu atsiskaityti ir pademonstruoti jau savo pranašumą – grąžindavo jo laiškus pataisęs klaidas, deja ar laimei, nedažnas.) Brolis Bruno, vėliau tapęs psichiatru, buvęs aukštesnis, stipresnis, nagingesnis, tad Henrikuo belikdavę tėvų dėmesį provokuoti atvirkščiai, savo „netikėliškumu“: „Turėjęs jis, pasak brolio, ir mazochistinių bruožų: kartais lyg tyčia įkyrėdavo tėvams, lyg stengtųsi sukelti jų nemalonią reakciją.“¹⁷ Išties, šio poeto tikrovės estetinėse egzekucijose įmanu įžvelgti ir mazochistinių potekscių – jas išduoda „smurtinis“ žodynas, brutaliai siautėjančios metaforos, įsukančios į grožio ir siaubo kvaitulį. Tarkim, eilėraštyje „Svečias iš mėnulio“ pasakojama siurrealistinė pasaka, kurios subjektas „atspindžiui nukirto galvą“, paskui „Jis prikėlė karalių prie grindų, / Jis demoną prigirdė tvenkiny, / Ties veidrodžiu pakorė karalienę“, o galiausiai, „užšokęs / Ant motociklo, nulėkė dangum“. Vis dėlto psichoanalitinės implikacijos nė kiek nesumenkina žaismingo radauskiškos gamtos „teroro“ žavesio: „Garsiai – kaip granatos – sprogs ta pumpurai. / Jau iš anksto matos: baigsis negerai“ („Gegužis“).

Psichosocialinis nepritapimas prie aplinkos – palanki kūrybiškos asmenybės formavimosi terpė, psichoanalitikų siejama su tėvažudystės ar pavainikio situacija. Simbolinės

¹⁵ Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 161.

¹⁶ *Ibid.*, p. 162.

¹⁷ Radauskas: *Apie kūrybą ir save*, p. 254.

tėvažudystės paties Radausko atžvilgiu pavyzdys – Aido Marčėno eilėraštis „Radausko nužudymas“, savaip iliustruojantis Haroldo Bloomo teiginį, kad poeto santykis su pirm-takais yra edipinio pobūdžio. Priminsime, jog pats Radauskas iš lietuvių poetų „leido gyvuoti“ nebent Baltrušaičiui ir prieškariniam Brazdžioniui – ir be skrupulų giljotino visą nepriklausomybės poetų korpusą, pirmiausia Nėrį ir Kazį Borutą.

Nevisavertiškumas „normaliame“ pasaulyje verčia ieškoti pasakiško pasaulio, siūlančio patrauklius šios naujosios karalijos valdovo (režisierius, alchemikas, demiurgas) vaidmenis. Šitaip simboliškai realizuojamas kompensacinis troškimas būti stipriam, pirmauti, viešpatauti (įskaitant despotiškus žiaurumo, naikinimo polinkius). Tačiau kadangi „normaliai“ gyventi pasakoje neįmanoma ir tenka nuolat grįžti realybėn, valdovo kompleksas (su jam būdingais didybės manijos ir narciziškumo požymiais) tolydžio kovoja su nevisavertiškumo komp-leksu. Toga apsisiautęs poezijos olimpietis, pedantiškai tikslus ir punktualus dievų patikėtinis – ir užsispyręs, kaprizingas vaikas, audringai reaguojantis į dėmesio stoką – tarp šių vaidmenų Radauskas nebuvo palikęs beveik jokios pereinamosios zonos. Štai čia ir tykojo tas klatingasai socialinės komunikacijos slenkstis, ties kuriuo Radauskas nuolatos kludavo.

Tokioje įelektrintoje paratopinėje erdvėje sąlyčiai su realybe tampa itin nervingi ir skausmingi, juolab kad „prasimušimo gyvenime“ požiūriu Radauskui dažnai tekdavo pripažinti atšiauriojo pasaulio viršenybę (1925 m. tėvo atstatytas iš gimnazijos, nesusiklosčiusi mokytojo karjera, negautas universiteto diplomas, „nepoetiški“ profesiniai užsiėmimai). Beje, mokytojo – pabrėžtinai socialios profesijos – „diktatoriškuoju“ pranašumu jis naudojosi visą gyvenimą ir, būdamas autoritetingas, leisdavo sau elgtis autoritariškai. Taisyti kitų klaidas laikė privilegija, tačiau šiukštu nesileido būti taisomas pats. Galima įsivaizduoti olimpiečio reakciją, jei po jo žodžių „Vienas prancūzas yra pasakęs, kad poezija – tai „geriausi žodžiai, sudėti geriausia tvarka“ [iš Radausko kalbos, pasakytos įteikiant Lietuvių Rašytojų draugijos premiją] koks nors savižudis būtų lepletėjęs – atleiskite, maestro, tai pasakė ne *vienas prancūzas*, o *anglas* Samuelis Tayloras Coleridge’as“...

Apskritai socialinis *kitas*, *kita* jam buvo potencialių priešų teritorija ir galėjo sudominti tik kaip „aš“ sklaidos priemonė ar pretekstas. (Nors būtent kiti – artimieji, geranoriški bičiuliai, t. y. intymioji socialinė aplinka – turėjo neutralizuoti bei kompensuoti jo pažeidžiamumą ir bejėgiškumą, susidūrus su proziška tikrove.) Toji narcistinė trauma daro pažeidžiamą ir įstabųjį Radausko estetinį kosmosą, ir tai yra užčiuopęs Nyka-Niliūnas: „Radausko poezija yra tobula (taisyklinga), bet neoriginali, t. y. ne tokia, kuri tave parblokštų, pakeistų tavo gyvenimą ir dėl kurios galėtum atiduoti viską.“¹⁸ Jeigu jau ir Niliūno neguodžia tobulo daikto savaime solipsizmas... O juk Nyka ilgisi *kito*, tikriau – *Kito*, trokšdamas egzistencinio sukrėtimo ir altruistinės meilės stebuklo. Ar tai nereiškia, kad Radausko programinė (antitranscendentinė ir antisociali) nuostata, neleidžianti egzistencijos argumentų ieškoti *anapusyje* (o Radausko personaliniu atveju – *anapus savęs*), yra ne tik jo poezijos angelo sparnai, bet ir aukso grandinės?

Psichoanalitiniame kontekste nebūtų beprasmiška pažvelgti, kaip koreliuoja dar viena Radausko paratopijos priešprieša – estetinis vaisingumas ir egzistencinis bergždu-

¹⁸ Alfonsas Nyka-Niliūnas, op. cit., p. 13.

mas. Pasistengę ir čia atpažintume kompensacinių mainų santykį. Kaip prisimename, poeto strėlė („Strėlė danguje“) skrieja kosminėje tuštumoje, ji, neradusi Dievo, lekia į niekur. Toks egzistencinis vakuumas, atmieštas šaltu gnosticizmu, primena beprasmišką begalybę simbolizuojančią Mobijaus juostą. Kantas tai vadino *blogąja begalybe*, o Vladimiras Solovjovas (kurį Radauskas yra vertęs) kiek sodriau – *durnąja bezkonečnost’*. Vis dėlto optimizmo nekelianti idėja estetiniame eilėraščio kūne daugeliui interpretatorių atrodo naši ir gyvastinga. Tomo Venclovos žodžiais, „žinome, kad jo strėlė danguje nepaklydo. Kaip mėgdavo kartoti Vladimiras Nabokovas, irgi vienas iš Radausko mokytojų, strėlė, pasiekusi taikinį, skrieja amžinai“¹⁹. Bet ką reiškia poezijos strėlei nepaklysti ir pasiekti taikinį, jei ne smigti į simbolinį suvokėjų kūną, kalbant poetizmais – sužeisti skaitytojų širdis? Ką, jei ne parblokšti, pakeisti tavo gyvenimą taip, kad dėl šio pokyčio galėtum atiduoti viską?

Įdomu, kad Biblijoje strėlė gali būti vaiko metafora, vaikai – strėlės: „Lyg strėlės galiūno rankoje yra jaunystėje žmogui gimę sūnūs. Laimingas žmogus, turintis daug tokių strėlių“ (Ps 127, 4-5). Tai, kad Dievas nedavė Radauskų šeimai vaikų ir šitaip „atsilygino“ poetui už Visatos ištuštinimą, būtų, žinoma, neskoningas kompensacinių mainų supaprastinamas. Tačiau gražinę bevaikiškumo motyvą į kūrybinę plotmę, galėtume jį interpretuoti kaip genealogijos tęsimo negalimybę, reikalaujančią simbolinės kompensacijos eilėraščio kūne. Iškalbingas šiuo požiūriu eilėraštis „Mūza“, kuriame „siuvėja mūza iš Denis paveikslų“ imasi itin radauskiškai dekonstruoti tikrovę (psichoanalizė leistų mūzos siautėjimą suvokti kaip kūrybinio gimdymo aktą). Kaip ir reikia tikėtis, žmogiškiems (jau nekalbant apie motiniškus) jausmams, santykiams bei tvarkai vietos čia nenumatyta:

Pamatę aklą akmeninį veidą,
Vaikai sucypę pradeda blaškytis,
Bet ji pro langą išmeta vaikus
Ir pelargoniją, ir kanarėlę,
Ir kūdikiai, plasnodami sparnais,
Kaip angelai į aikštę nusileidžia.²⁰

Radausko nemeilė žmonėms, pasidygėjimas ir kerštas nepasakiškam pasauliui verčia prisiminti Friedricho Nietzsche’s *ressentiment* sąvoką, kurią pastarasis taikė pykčio, neapykantos, pagiežos kompleksui, kylančiam iš psichosocialinio bejėgiškumo. Iš *ressentiment* dvasios jis kildino krikščionybę, siedamas ją su maištaujančių vergų morale. Ši neapykanta iš bejėgiškumo veši ten, kur esama nepasitenkinimo savo padėtimi vertybių hierarchijoje, ji verčia kaskart išsigalvoti sau priešą, nukreipiantį nuo tikrosios nepasitenkinimo priežasties. Pats Nietzsche, žinia, buvo pykčio filosofas. Simpatijų Nietzsche’i Radauskas neslėpė, o recenzuodamas *Also sprach Zarathustra* lietuviškąjį vertimą, išvardijo abiem bendrą *ressentiment* objektą:

¹⁹ Radauskas: *Apie kūrybą ir save*, p. 461.

²⁰ Henrikas Radauskas, *op. cit.*, p. 241.

Savo veikalu Nietzsche sukyla prieš miesčionišką civilizaciją ir miesčionišką patogumų ieškojimą, prieš minios kvailumą ir inertiskumą, prieš modernišką žmogaus susmulkėjimą, prieš didelių idealų ir didelių asmenybių stoką, prieš moterų emancipaciją...²¹

Ką gi, miesčioniškumo ir snobizmo apraiškų tiek Radausko kūryboje, tiek buityje su žiburiu ieškoti netektų. Mizoginistinių pažvairavimų – taip pat, ir juos dar principingai suregistruos feministiniai diskursai (plati tematinė pasiūla: vyriškasis narciziškumas („Moteris prieš veidrodį“); kreipinio „mergyt“ („Pūga“) mizoginistinės potekstės; vyriškojo cinizmo gaidos ir priegaidės („Krautuvėlės pardavėja“, „Senmergė“, „Mergaitė bėga į mišką“); prie lietuviškojo *mačizmo* ištakų („Liūdna pasaka“). Beje, Radauskas, kaip ir Nietzsche, mokėjo šaipytis, bet nemokėjo juoktis. Ar jis buvo laimingas?

Akivaizdu, kad Radausko fenomenas „išnaudojo“ tuometinio literatūros lauko struktūrinius ypatumus ir galios vektorius – tam tikrą jo inerciją ir ideologinio spektro vienpusiškumą (intelektualiniam diskursui toną davė neokatalikybė, o literatūriniam – neoromantizmas), alternatyvių laikysenų stoką ir šitaip užfiksavo savo priešsrovinę tapatybę. Šis fenomenas formavosi kaip paratopinis modelis (paratopinės koherencijos atvejis), veikiant kompensacinių mainų dėsningumams socialiniame, psichologiniame, estetiniame lygmenyse. Pastarajame neoromantinė lyrika Radausko pastangomis buvo radikaliai keičiama ne klasicistine juvelyrika (su surrealiniais nuosprūdžiais), o kūrėjo įvaizdintas *pasaulio / pasakos* santykis atspindėjo *iššūkio / atsako* logiką (dažnai atvirkštinę), diktuojamą poeto psichosocialinio komplekso. Galima prielaida, jog socialinio *svetimojo* mitologema veikė ir kaip pozityvus kūrybinis akstinas, padėjęs ginti literatūrinę estetinę tapatybę ir įtvirtinti kūrybinės sąmonės išsilaisvinimo precedentą. Tačiau šio išsilaisvinimo kainos ir vertės disonansai, klausimai, nuo ko ir vardan ko išsilaisvinama, lieka atviri.

Ekonominio ir moralinio drugio krečiamame nūdienos pasaulyje kūrybinės laisvės absoliutinimo tendencijos, išplaunančios atsakingo individualizmo ir liguisto egocentrizmo ribas, akina naujai pažvelgti į Radausko kultūrinį profilį ir jo socioistorinius kontekstus. Apskritai Radausko fenomeną žiedė ne tik ir ne tiek asmens unikalumas (individualybės savitumą bei raiškumą taip pat sąlygoja mitų radimosi konjunkštūra bei jų sklaidos technologijos), kiek universaliai veikiantys sociokultūriniai dėsningumai ir sąveikos. Šiandieną šis fenomenas jau nustojo ankstesnės socialinės ideologinės auros, o tai neišvengiamai koreguoja jo mitologijų, įskaitant būsimas, kontūrus bei turinį.

Iš knygos: *XX amžiaus literatūros teorijos: konceptualioji kritika*, 2010

²¹ Radauskas: *Apie kūrybą ir save*, p. 91.

Stasys Šalkauskis

Stasys Šalkauskis (1886–1941) – lietuvių filosofas, pedagogas, visuomenės veikėjas, vienas ateitininkų judėjimo vadų. Gimė Ariogaloje (Raseinių r.), baigė Šiaulių gimnaziją. Joje didžiausią poveikį jam darė būsimieji profesoriai broliai Biržiškos, padėję susiformuoti tautiniams ir intelektualiniams interesams. Tėvas Julijonas Šalkauskis buvo gydytojas, Šiaulių burmistras; motina Barbora Goštautaitė kilusi iš garsios didikų Goštautų giminės. Namuose kalbėta lenkiškai, bet tėvai save laikė lietuviais. Būsimasis mąstytojas 1905–1911 m. studijavo teisę Maskvos universitete. Dėl susilpnėjusios sveikatos ieškojo sauso klimato ir dvejus metus praleido Samarkande (dabar Uzbekijos miestas), kur ruošėsi egzaminams.

Studijuodamas Maskvoje susidomėjo filosofija, ypač žymiojo rusų mąstytojo Vladimiro Solovjovo raštais, dalyvavo religinės filosofinės jo atminimo draugijos veikloje. Universitete išlaikęs egzaminus vėl išvyko į Samarkandą ir dvejus metus dirbo advokato padėjėju. Studijų Maskvoje metu jo draugais buvo skirtingų pasaulėžiūrų atstovai: vienas katalikiško ateitininkų sąjūdžio įkūrėjų Pranas Dovydaitis, paraginęs Šalkauskį bendradarbiauti pradėtame leisti *Ateities* žurnale, ir anksti miręs gabus filosofas Romanas Bytautas.

1913–1914 m. Adomo Jakšto redaguojamame *Draugijos* žurnale Šalkauskis paskelbė kelis straipsnius, pavadintus „Bažnyčia ir kultūra“. Juose pirmą kartą sistemingai išdėstė savo filosofines pažiūras.

Studijoje, kurią vėliau vertino kritiškai, atskleidė Bažnyčios ir kultūros sintezę bei bandė sujungti „prigimtąją ir viršprigimtąją tvarką“. Filosofiją būsimasis mąstytojas laikė asmeninės egzistencijos aktu, savo biografijos dalimi. Filosofijos prasmės klausimą jis susiejo su apokaliptine pažiūra, kurią išreiškė laiške Juozui Tumui-Vaižgantui 1918 m.: „Prigimtojoje tvarkoje pergali blogis, užtat viršprigimtinėje – gėris, tačiau amžinybės tvarka nuveikia prigimtąjį mūsų pasaulį per katastrofingąjį jojo sudužimą. Tai, kas atsitiko Kristaus kūne individualiniu būdu, tur įvykti žmonijos istorijoje visuotiniu būdu per Jojo Bažnyčią, nes tik tuomet viršprigimtinė tvarka pajėgs galutinai įveikti prigimtąją, tik tuomet atpirkimo auka ras savo visuotinąjį įvykdymą. Štai tiesa, – baisi tiesa, kuriai priimti reikia nemaža drąsos, bet tai krikščionies prievolė, – jo gyvenimo kryžius, kurį noroms ar nenoroms jis turi prisiimti“. Šalkauskis krikščionio priedermę „vykdyti gyvenime atpirkimo auką“ suvokė kaip asmeninį pašaukimą ir ją stengėsi įgyvendinti savo filosofijoje bei gyvenime.

Filosofija yra tokia pažinimo sistema, kuri, jungdama pirmutines pasaulio priežastis su paskutiniaisiais gyvenimo tikslais, padeda įsigyti išminties.

Stasys Šalkauskis

Kiekvienas lietuvis privalo gerai įsisąmoninti, kad Lietuvos padėtyje tvirčiausias nepriklausomybės ginklas yra aukšta materialinė ir dvasinė kultūra ir intensyvus kultūrinis aktyvumas.

Stasys Šalkauskis

Įvertinęs jaunojo mąstytojo filosofinius sugebėjimus, Adomas Jakštas jam išrūpino JAV lietuvių katalikų „Motinėls“ stipendiją, kad galėtų tęsti studijas užsienyje. 1916–1920 m. Šalkauskis studijavo filosofiją ir pedagogiką Friburgo (Šveicarijoje) katalikiškame universitete, kur apgynė filosofijos daktaro disertaciją „Pasaulio siela Vladimiro Solovjovo filosofijoje“. Dar prieš disertaciją Šalkauskis kėlė Rytų ir Vakarų sintezės idėją: pirmą kartą 1916 m. Friburgo studentų draugijoje „Lituania“ skaitė dvi paskaitas, gavusias „Tautinės lietuvių idėjos“ pavadinimą. Iš jų paskui atsirado prancūziškai parašyta pirmoji jo knyga – sintetinis esė apie tautinės civilizacijos proble-

mą Lietuvoje *Dviejų pasaulių takoskyroje* (1919).

Grįžęs į Lietuvą filosofas įsitraukė į aukštosios mokyklos kūrimo darbą. Įkūrus Lietuvos universitetą, 1922–1940 m. jis buvo VDU Teologijos-filosofijos fakulteto profesorius, 1939–1940 m. – rektorius. Skaitė filosofijos įvado, bendrosios mokslinio darbo metodikos, kultūros filosofijos, pedagogikos, logikos, estetikos paskaitas. Vienas Lietuvių katalikų mokslo akademijos steigėjų, jos pirmininkas (1938–1940). Redagavo žurnalus *Romuva* (1921–1922, du numerius) ir *Židinys* (1932–1934). Mirė ir palaidotas Šiauliuose.

Šalkauskio filosofinių ir pedagoginių pažiūrų formavimąsi veikė Ernesto Hello (Ernest Hello), Vladimiro Solovjovo, Marko de Muninko (Marc de Munnynck), Eženo Devo (Eugène Dévaud) idėjos. Jaunystėje žavėjęsis Solovjovo filosofija, vėliau, studijuodamas Šveicarijoje, ėmė remtis šv. Tomo Akviniečio mokymu – tomizmu.

Šalkauskio asmenybė išsiskiria dviem dalykais: moksline veikla ir idealizmu. Jis yra pirmasis lietuvių mąstytojas, sistemingai kūręs filosofiją. Mąstytojo knygoms ir straipsniams būdinga griežta loginė struktūra, skirstymas į dalis, skyrius, poskyrius. Jis ieškojo ir sudarinėjo naujus lietuviškus terminus filosofiniams reiškiniams nusakyti, ne tik kūrė mokslinę filosofiją, bet stengėsi ją paveikti gyvenimą. Savo filosofinį pašaukimą jis suvokė ne vien kaip abstraktų mąstymą, bet kaip tarnavimą savo tautai: būti filosofu – tai būti tautos auklėtoju. Savo pašaukimą vadino „tautiniu auklėjimu per filosofiją“. Šalkauskis siūlė kurti Lietuvos ateitį, paremtą trimis stulpais: tautiškumu, krikščionybe ir demokratija. Nepriklausomos Lietuvos pilietis su pasididžiavimu prisipažins esąs lietuvis, atsikratys menkavertiškumo jausmo ir siauro nacionalizmo. Religiškai atgimęs ir krikščionišką pasaulėžiūrą susiformavęs pilietis bus pilnutinis lietuvis. Krikščioniškosios dvasios įkvėpta visuomenė gebės nustatyti tinkamus santykius su artimu, gerbs kiekvieną asmenį, nepaisant luomo, užimamų pareigų, turtingumo ir įsitikinimų. Demokratija leis kiekvienam doram piliečiui dirbti pagal savo gabumus.

Profesorius akylai stebėjo visuomeninį Lietuvos gyvenimą ir ryžtingai reagavo į pavojus šalies Nepriklausomybei. Prastėjant politinei padėčiai Lietuvoje, jis 1935 m. parašė viešą laišką Lietuvos prezidentui: dėl didėjančios prarajos tarp vyriausybės ir visuomenės, dėl visuomenėje plintančio servilizmo (vergiškumo) ir pataikavimo, reikalavo pakeisti tautininkų režimą. Filosofas klausė: „Ko gero galima laukti iš visuomenės, kur viešpatauja serviliškai nusistačiusio žmogaus tipas? Valstybės gyvenime negalima rimtai

pasikliauti vergų psichologija, nes dvasios vergas šiandien gali būti šalininku, o rytoj – spardančiu savo stabą maištininku; jis negali būti visuomeninės santvarkos tvirtumo ir pastovumo garantu“.

Suprasdamas filosofiją kaip savo biografijos dalį, dorovinį tobulėjimą Šalkauskis laikė būtinu dalyku pašaukimui vykdyti. Jis stengėsi vengti ambicijų, neieškoti garbės, žmonių baimę rūpinosi įveikti artimo meile. Mąstytojas savo gyvenimu rodė ir kūriniuose pateikė tikro inteligento pavyzdį – būti tauriu šviesuoliu, kuris pasižymi universaliu išsilavinimu, visuomeniniu aktyvumu, pusiausvyros saugojimu, kultūriniu kūrybingumu. Asmenybė pasireiškia norėdama, pasiryždama ir vykdydama. Asmuo tobulėja, kai nori to, kas geriausiai atitinka jo esmę, ryžtasi savo norus vykdyti pagal idealus ir vykdo pasiryžimą, remdamasis savo valios tvirtumu.

Filosofiją Šalkauskis laikė idėjų kūrėja, o pedagogiką – mokslu, duodančiu priemonių idealams įgyvendinti. Tiesai tarnaujanti filosofija kelia žmogaus sąmoningumą, padaro jį laisvesnį ir lemia asmens pasaulėžiūrą. Savičiausia ir labiausiai išplėtotą Šalkauskio filosofijos dalis – *kultūros filosofija*. Teologijos-filosofijos fakultete skaitytų paskaitų santrauka *Kultūros filosofijos metmens* yra svarbiausias Šalkauskio filosofinis veikalas, išspausdintas jam esant gyvam. Tikrasis mąstytojo praktinės filosofijos objektas yra plačiausiai suprastas gyvenimas.

Žmogaus gyvenimą mąstytojas išdėstė pagal tam tikrą sanklodą, nuosekliai kylančią trimis laiptais iš materialinės srities į aukščiausią dvasios sritį. Gyvenimo filosofija, kurią sudaro gyvenimo pakopos – gamta (prigimtis), kultūra ir religija, atskleidžia pilnutinio gyvenimo idealą. Žemiausioji gyvenimo pakopa yra *gamta (prigimtis)*. Prigimtį lemia neišvengiami gamtos dėsniai. Šalkauskio žodžiais tariant, „tikslingas žmogaus aktyvumas gamtos atžvilgiu ir yra ne kas kita kaip kultūrinė jo veikmė gamtai“. Gamtos tikslas – sąmoningos ir laisvos būtybės sukūrimas.

Antroji gyvenimo pakopa yra *kultūra*. Ją apibrėžia kultūrinis nusiteikimas, kultūrinis veiksmas ir „kultūrinė išdava“. Kultūriniame gyvenime kultūrinis žmogaus veiksmas yra pagrindinis pradas. Gamta yra kultūrinio veiksmo objektas. Kultūrinis veiksmas sąmoningai veikia prigimtį, siekdamas suteikti jai lytį, atitinkančią aukštesnę idėją. Aukštesnė idėja kaip pirmavaizdis, kaip pirminis veiksnys lemia kultūrinį veiksmą. Kultūrinėje žmogaus veikloje tiesos, gėrio ir grožio idealai realizuojami žinijos, doros ir meno priemonėmis. Kultūrinė asmens pažanga priklauso nuo jo „idėjingumo“ didėjimo ir tobulėjimo. „Idėjingumas“ reiškia tiesos, gėrio ir grožio idealų įgyvendinimą. Tačiau kultūros pažanga nepatenkina slapčiausių žmogaus troškimų, nes asmuo negali visiškai išsilaisvinti iš prigimties, blogio, nuodėmės, kančios ir pakeisti priežastinių gamtos dėsnių. Esminis kultūros nepakankamumas reiškia, kad kultūros tikslas nėra galutinis žmogaus gyvenimo tikslas.

Tad filosofas analizuoja trečiąją gyvenimo pakopą – *religiją*, kurioje pagrindinis veikėjas yra Dievas ir kur egzistuoja žmogaus ir Dievo ryšys. Religija panaikina nuodėmę, skelbia kūno prisikėlimą ir amžinąją laimę. Ji perkeičia žmogų pagal dieviškąją idėją ir išvaduoja iš visokio netobulumo. Tad religija tampa kultūros tikslu. Šalkauskio pilnutinio gyvenimo filosofija yra vieninga ir sintetiška. Kiekviena žemesnė pakopa tarnauja aukštesnei. Gamta yra kultūros atrama, o kultūra tarnauja religijai; kultūra papildo gamtą, religija užbaigia kultūrą.

Šalkauskis, kaip filosofas ir pedagogas, sintezės principu ypač rėmėsi tautinio ir visuomeninio ugdymo srityje. Apmąstydamas Lietuvos istoriją ir geopolitiką, jis kėlė Rytų ir Vakarų sintezės idėją. Tai buvo daugiausia atgarsio sulaukusi filosofo idėja. Ją mąstytojas atskleidė, pasinaudodamas vokiečių klasikinės filosofijos dialektine triada (tezė-antitezė-sintezė). Pagal šią formulę Lietuvos istorijoje skiriami Rytų persvaros (tezė), Vakarų persvaros (antitezė) ir tautinio atgimimo (sintezės) laikotarpiai. Pirmuoju laikotarpiu tautinė sintezė pasireiškė XVI a. išleistu Lietuvos Statutu. Antruoju laikotarpiu tautinę raidą geriausiai išreiškė Adomo Mickevičiaus kūryba. Trečiuoju tarpsniu pradėta kurti pilnutinė sintezė – Lietuva yra tarp dviejų skirtingų pasaulių: tarp Rytų, kuriems atstovauja rusai, ir Vakarų, kuriems atstovauja vokiečiai. Rytus jis aprašė kaip gamtos, pasyvumo, jausmo, vaizduotės sferą, o Vakarus – kaip aktyvumo, laisvės, proto, valios sritį. Sąmoningo lietuvių pareiga – atsikratyti svetimų formų, bet neatmesti to, kas rusų bei lenkų kultūrose universalu ir pozityvu. Tautinio pašaukimo uždavinys – įvairius rusų ir lenkų kultūros elementus „sulydyti į vieną organišką visumą, o paskui įtraukti į tautinę sintezę“. Nors ir sulaukusi nemažai amžininkų kritikos, tokia sintezė, filosofo teigimu, turėtų nulemti kultūrinę ir politinę Lietuvos egzistenciją. Tautinė sintezė taip pat yra savitas lietuvių kultūros būdas, jungiantis universalų turinį ir tautinę formą arba stilių.

Su Šalkauskio kultūros filosofija siejasi ir jo pedagogika. Tai gyvenimo filosofijos pritaikymas ugdymui. Tarp visuomenės kultūringumo ir pedagoginės sistemos yra glaudus ryšys. Kultūrinis veiksmas tampa ugdomuoju veikimu – konkrečia ugdytojo ir ugdytinio sąveika, kuri paremta objektyvia ugdomąja gėrybe ir nukreipta į ugdomąjį tikslą. Ugdymo esmę atspindi trys aspektai: auginimas-globojimas, lavinimas ir auklėjimas. Auginimas-globojimas sudaro palankias sąlygas ugdytinio prigimčiai ir jo galioms augti. Lavinimo metu ugdytojas formuoja ugdytinį pagal objektyvią gėrybę (pavyzdžiui, protinis lavinimas, estetinis lavinimas). Auklėjant stengiamasi subrandinti vertingą asmenybę, padaryti ugdytinį tokį, koks jis turi būti.

Šalkauskis taip pat yra žymiausias ateitininkų ideologas, parengęs šio judėjimo ideologinę ir organizacinę struktūrą, suformulavęs pagrindinius sąjūdžio principus: tautiškumą, katalikiškumą, visuomeniškumą, inteligentiškumą. Ateitininkų sąjūdžio tikslas – atnaujinti visą gyvenimą pagal Kristaus pavyzdį. Kiekvienas ateitininkas turįs būti sąmoningas katalikas, veiklus patriotas, aktyvus visuomenininkas ir tikras inteligentas. Šalkauskio įsitikinimu, ateitininkai yra pilnutinės pasaulėžiūros ir pilnutinio gyvenimo sąjūdis, siekiantis keisti Lietuvos visuomenę remdamasis krikščioniškais idealais. Veikdami visuomenėje ateitininkai praplečia savo asmenybę, išmoksta būti solidarūs, branginti tvarką ir mylėti laisvę. Pastebėjęs, kad ateitininkų organizacija slopina jos narių veiklumą, filosofas XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ėmė skelbti Gyvąją Dvasią – „dvasinę vidaus įtampą, kuri stumia žmogų idealo link“. Gyvosios Dvasios sąjūdis siekė būti ne organizacija, o laisvu vienodos dvasios asmenybių sutarimu. Gyvosios Dvasios asmenys turėjo pasižymėti idealo meile, doriniu jautrumu, proto gyvumu, pasiryžimu tobulėti ir optimizmu. Jei idealas yra gyvas žmogaus sąmonėje, jis skatina asmenį veikti, teikia jam dvasinės energijos, duoda jėgų įgyvendinti aukščiausius tikslus. Idealo niekada visiškai nepasieksime, bet nuolatinis stengimasis, kopimas į „kalnus, į viršūnes“ tobulina žmogaus gyvenimą.

Žymiojo mąstytojo mokinys filosofas Juozas Girnius rašė, kad Šalkauskis savo studentus ir aplinkinius veikė ne tik idėjomis, bet ir savo asmeniu. Jis buvo „nuoširdžiai šiltas,

bet niekada nepataikaujantis – lygiai su visais džentelmenais ir tikrai tolerantus; besąlygiškai tiesus, todėl galintis dėl reikalo, kurį laiko teisingu, ir kietai bei neatlaidžiai kovoti susidūręs su niekšybe ar dvasiniu bukumu; nesutinkantis apsiimti to, ko sąlygos neleidžia, bet skrupulingai vykdamas įsipareigotus darbus; asmeniškai uždaro būdo žmogus, bet visą gyvenimą tarnavęs tautai; gilaus tikėjimo, bet niekada nedemonstravęs savo religinės praktikos; tikras intelektualas ir tauraus gyvenimo žmogus“.

Filosofo Antano Maceinos žodžiais, „Šalkauskis, kaip nė vienas ligtolinis lietuvių mąstytojas, buvo filosofiją pavertęs savo būseną. Kitaip tariant, jis gyveno filosofškai, gyveno tuo, kad filosofavo – darė, kad tiesa būtų gyva ir tvarkytų gyvenimą pagal amžinus dėsnius“.

Amžininkų atmintyje Šalkauskis išliko švento gyvenimo žmogus, patyręs kasdienybės ir idealų dramą, bet kartu mėginęs sujungti realybę ir idealybę bei siekęs idealiojo žmoniškumo. Profesorius Juozas Eretas rašė: „Jei kas manęs klausdavo, kas yra krikščionis, atsakydavau – pažiūrėkite į Stasį Šalkauskį“.

Literatūrai svarbios ne tik Šalkauskio keltos idėjos, bet ir filosofinė terminija, estetikos mokymas, gvildintos tautinio atgimimo problemos, lietuvių tautosakos, Adomo Mickevičiaus, Vydūno, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Adomo Jakšto kūrybos nagrinėjimas.

Siūloma literatūra: Stasys Yla, „Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis“, in: *Aidai*, 1959, Nr. 8, p. 321–328; Juozas Eretas, *Stasys Šalkauskis, 1886–1941*, New York: Ateitininkų federacija 1960; Antanas Maceina, „Stasys Šalkauskis“, in: *Raštai*, t. 7, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 513–532; Juozas Girnius, „S. Šalkauskio asmuo, darbai, poveikis“, in: Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1993, p. 5–44; Arūnas Sverdiolas, „Stasio Šalkauskio filosofija“, in: Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1990, p. 5–25.

*Bent minimaliai subrendęs
žmogus ir yra tasai, kuris
sugeba pats toliau auklėtis ir
lavintis.*

Stasys Šalkauskis

Ieva Simonaitytė

Ieva Simonaitytė (1897–1978) – Mažosios Lietuvos regiono atstovė, jautusi moralinę pareigą tapti gimtojo krašto metraštininke. Įdomios biografijos ir tvirto charakterio rašytoja papildė lietuvių literatūros spektrą savitomis spalvomis. Sunki jos vaikystė, atkaklumas, nenuolaidus būdas, genuose užkoduotas prūsiškas išdidumas atsispindėjo originaliame pasakojime, kuriuo ji įamžino Mažosios Lietuvos savitumą, apmąstė istorinę lemtį, atskleidė Didžiajai Lietuvai mažai žinomos buities freską, nutapė etninių tipažų galeriją, užfiksavo senojo folkloro liekanas.

Simonaitytė save išdidžiai vadino klaipėdiške, pabrėžė pamario ir pajūrio krašto, iš kurio buvo kilusi, savitumą – net tvirtino apie kitų kraštų žmones negalinti rašyti, nes jų nesuprantanti. Mažajoje Lietuvoje, kuri 600 metų gyvavo grėsmingame Vokietijos šešėlyje, susiklostė ypatinga politinė, socialinė ir kultūrinė situacija. Kraštas buvo sparčiai germanizuojamas, nuo didžiavalstybinės nutautini-

mo politikos neapsaugojo nei gausi lietuvių raštija, legaliai spausdinta Tilžės leidyklose, nei lietuviškos giesmės ir pamokslai, skambėję liuteronų bažnyčiose, nei bendruomenės susirinkimų tradicijos. Lietuvių kalba valdančiojo elito buvo toleruojama tol, kol lietuvininkai, senieji krašto gyventojai, buvo ištikimi kaizeriui ir kol neprabiltą apie tautinio savarankiškumo siekius. Šiame krašte, kur, pasak kalbotyros žinovų, buvo išlikusios archajiškiausios lietuvių kalbos formos ir kur pati etninė tapatybė formavosi nepatiriant slavų tautų įtakos, nutautėjimą skatino ir technologinė pažanga, suvokimas, kad pramoninė epocha yra ir centralizuotų valstybių stiprėjimo epocha. Šiame krašte dar 1807 m. buvo panaikinta baudžiava, nutiesti pirmieji plentai ir geležinkeliai, vyko melioracija ir kanalų kasyba, iškilo daug mūrinių gyvenamųjų pastatų, plieninių tiltų, pasikeitė gyvenamoji aplinka – net tolimiausius užkampius pasiekė Vakarų civilizacijos išradimai, iki tol nematyti buities ir žemės ūkio prietaisai, naujos drabužių mados. Šis kraštas išsiskyrė raštingumu, valstiečio troboje galima buvo išvysti ne vien pamaldžių knygelių, bet ir laikraščių, žurnalų, ūkininkams skirtų kalendorių. Rytprūsių gyventojai, lojalūs imperijos piliečiai, pasižymėjo visose karinėse kampanijose, kuriose stengtasi įtvirtinti vokiško ginklo pranašumą. Kultūrinis gyvenimas skilo į elitinį, miestiškąjį, vykstantį vokiečių kalba, ir etnografinį, kaimišką, kuriame dar atsirado vietos lietuviškam žodžiui, tiesa, tariamam su vis ryškesniu akcentu. Veiksmingiausiu germanizacijos įrankiu tapo mokykla – ją baigę, lietuvininkų vaikai vokiečių kalbą imdavo vartoti ne tik tvarkydami viešojo gyvenimo reikalus, bet ir kasdienybėje.

Ievą, nesantuokinį kūdikį, nuo turtingo ūkininko Vanagų kaime pagimdė jos motina Etmė, savo gyvenamosios vietos neturinti padienė uždarbautoja, vadinama „liuosininke“. Penkerių metų kūdikiu Ieva tapo raiša – nepavyko išgydyti kojų tuberkuliozės. Su motina keliavo uždarbiodama, nuo dešimties metų prižiūrėjo svetimus vaikus, mo-

kyklos nelankė, pradėjo skaityti savarankiškai, vartydama Bibliją. Šventraštis ir psalmės užėmė svarbią vietą protestantiškoje lietuvininkų kultūroje: čia vaikai dažniausiai buvo lavinami ir net migdomi ne liaudies dainomis, o savamokslių eiliuotojų išverstomis giesmelėmis, tarp lietuvininkų buvo paplitusi bendruomeninė Biblijos skaitymo tradicija. Biblinė frazeologija, senovinė kalba vėliau veikė Simonaitytės prozos stilių, o Šventraštyje suformuluoti etiniai principai lėmė moralizuojantį pasakotojos toną.

Vanagų kaimo pastoriaus rūpesčiu Simonaitytė išvyko gydytis į luošų vaikų prieglaudą Angerburge, kur išmoko skaityti vokiškai. Pamėgo sentimentalią bulvarinę vokiečių lektūrą, vadinamuosius „tarnaičių“ romanus. 1914 m. sugrįžusi glaudėsi Vanaguose pas tetą Dūdjonienę, nes motina ištekėjo ir jau turėjo kitą dukterį. Pramokusi siuvėjos amato, leva įstengė pati pragyventi, keliaudama iš kaimo į kaimą, net pelnė geros siuvėjos vardą.

Po karo Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, suaktyvėjo ir lietuvininkai, ėmė steigti draugijas, rašyti į Lietuvos spaudą, svajoto apie susijungimą. Simonaitytė tapo „Eglės“ draugijos raštininke. 1921 m. ji persikėlė į Klaipėdą, čia bendradarbiauti Prūsų *lietuvių* balsų redakcijoje ją pakvietė Ansas Bruožis, istorikas ir almanachų leidėjas. Patriotinių jausmų, Maironio, Vinco Kudirkos, Prano Vaičiūčio poezijos įkvėpta, Simonaitytė rašė eiles, siuntinėjo jas į laikraščius, skaitė sueigose. Dalyvavo 1923 m. Klaipėdos sukilime, kurio įspūdius vėliau aprašė romane *Pavasarių audroj* (parašytas 1928, išspausdintas 1938).

Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, dirbo lietuviškoje „Ryto“ spaustuvėje bei Klaipėdos seimelio raštinėje mašininke ir pamažu garsėjo kaip literatė, nors dėl savo visuomeninės veiklos patyrė giminių priešiškamą – anaipol ne visi lietuvininkai norėjo broliautis su anapus Nemuno gyvenusiais žemaičiais. Stipriai veikė krašto šviesuoliai: jau senatvėje ryškiai prisiminė tautinėje šventėje ant Rambyno kalno kalbantį Vydūną. Klaipėdos krašte tvyrojo politinė įtampa, nes lietuvių administracijai nesisekė įsitvirtinti ir jos valdžia buvo labiau formali: ūkinio gyvenimo svertus kontroliavo vokiškai kalbančios gyventojų daugumos renkamas ir vis labiau į nacionalistinį separatizmą linkęs seimelis, su panieka vertinęs centrinės valdžios pasiuntinius iš laikinosios sostinės, savuosius nutarimus spausdinęs vokiškai. Augančio vokiečių nacionalizmo grėsmę Simonaitytė galėjo įvertinti iš arti, pati dirbdama seimelyje, kai pusiau juokais buvo pravardžiuojama Lietuvos „šnipe“, nes skaitė savo eiliumus viešuose renginiuose, dalyvavo Klaipėdos šaulių būrio susirinkime, priklausė kultūrinei Donelaičio draugijai. Skirtingų tautinių ideologijų sandūros vyko ir literatūros srityje. Tuo metu išpopuliarėjo etnografinė vokiečių prozos kryptis: rašytojai daug dėmesio skyrė urbanizacijos dar nepaliestiems buvusių Vokietijos žemių pakraščiams, idealizavo valstiečių santykius su gamta, gausiai naudojami egzotiškai skambančia tautosakine medžiaga, tačiau kartu pabrėžė šių teritorijų vokišką dvasią. Greta atvirai šovinistinės literatūros buvo sukurta ir meniškai brandžių kūrinių, kuriuose su simpatija vaizduotos lietuviškos realijos: tautų dialogo kontekste teigiamai vertinamos Hermano Zudermano (Hermann Sudermann) *Lietuviškos apsakos* (1917). Lietuviams taip pat buvo reikalinga literatūra, kuri įtikinamai atskleistų Mažosios Lietuvos istoriją ir jos tautines šaknis.

1925 m. *Lietuvos keleivyje* Simonaitytė paskelbė etnografinę realistinę apysaką *Pikčiurnienė ir jos sesers*. 1933 m. *Lietuvos keleivis* išspausdino apysaką *Tu amžinai mane minėsi*. Tuo metu intensyviai rašė romaną *Aukštųjų Šimonių likimas*. Romanas 1935 m. buvo išspausdintas Klaipėdoje, o po metų kaip geriausias metų kūrinys gavo patį aukščiausią apdovanojimą Lietuvoje – valstybinę 5000 Lt premiją. Savamokslė rašytoja kaipmat išgar-

I. Simonaitytės apysakos, romanai ir autobiografinių knygų ciklas įtvirtino lietuvių literatūroje naują psichologinį tipažą, susijusį savo šaknimis su Mažosios Lietuvos istorine sankloda. Vietoj rezignuojančio svajotojo, liūdinčio melancholiko, viską atleidžiančio geraširdžio, išaukštinto kadaise konservatyvios lietuovybės ideologų, ji iškėlė pagrindinio herojaus pareigoms stiprų, atkaklų, išdidų žmogų, kupiną savigarbos ir nepalaužiamo gyvastingumo, niekam nenusileidžiantį, kartais piktą ir agresyvią. Tai nacionalinio pasipriešinimo bangos išugdytas psichologinis tipažas, susiliečiąs su K. Donelaičio „Metų“ nematomu lyriiniu herojumi.

Vytautas Kubilius

sėjo, Lietuvos Respublika jai paskyrė 300 Lt pensiją, kurią kas mėnesį gaudama galėjo pragyventi ir atsidėti kūrybai. 1938 m. publikavo romaną *Pavasarių audroj*, 1939 m. – autobiografinėmis detalėmis paremtą apysaką *Be tėvo*. Simonaitytė buvo priimta į Rašytojų Sąjungą, kurį laiką gydėsi Šveicarijoje, sugrįžusi gyveno Sofijos Čiurlionienės namuose Kaune. 1939 m. paskelbė stambiausio savo kūrinio, romano *Vilius Karalius*, pirmąją dalį.

1940 m. sovietų valdžios sprendimu gavo butą Kaune, periodikoje spausdino romano *Pikčiurnienė* fragmentus. Per karą buvo areštuota ir tardoma gestapo. Sovietinės armijos laukė kaip išvaduotojos, džiaugėsi, kad prie Lietuvos vėl prijungtas Klaipėdos kraštas, kad iš jo išvyti vokiečiai, publikavo apsakymus apie hitlerinę okupaciją. Romane *Pikčiurnienė* (1953) pagal sovietinę schemą „demaskavo“ vargšų išnaudotojus „buožes“, taip pateisindama deportacijas. Sovietinė valdžia iš žemiausių sluoksnių kilusią ir daug vargo mačiusią rašytoją pavertė reprezentacine figūra – davė nemažą pensiją, nuolat rinko į deputatų tarybą, išleido šešis toms *Raštų*, 1958 m. paskyrė pirmąją Lietuvos SSR valstybinę premiją už romaną *Vilius Karalius*. Simonaitytė parašė autobiografinę trilogiją *O buvo taip* (1960), *Ne ta pastogė* (1962), *Nebaigta knyga* (1965). 1963 m. gavo butą Vilniuje, 1967 m. jai buvo suteiktas LSSR liaudies rašytojos vardas. 1971 m. publikavo romaną *Paskutinė Kūnelio kelionė*.

Nuo 1960 m. rašytoja vasarodavo Priekulėje, netoli gimtųjų vietų, rūpinosi lietuvininkų kultūrinio ir bažnytinio paveldo įamžinimu, protestavo prieš liuteronų dvasininkų persekiojimą. Jos kultūrinė tapatybė nėra vienaprasmė: vokiškai kalbėjusi ne prasčiau nei lietuviškai, ji sąmoningai apsisprendė grožinę kūrybą rašyti tik gimtąja kalba, tačiau nuo vaikystės pamėgta populiarioji

vokiečių kultūra, liaudies dainų plokštelės ir laisvalaikio skaitiniai kėlė gaudžius sentimentus ir senatvėje. Vis dėlto, būdama tiesaus ir kartais šiurkštaus būdo, atvirai reikšdavo nepasitenkinimą vokiškos orientacijos lietuvininkais, kurie pokariu vis dar svajoto apie senųjų Rytprūsių atgimimą. Tapusi oficialia sovietinės literatūros klasike, turėjo prisitaikyti prie socialistinio realizmo dogmatiškos ideologijos, tačiau nepatyrė tokių skaudžių sankirtų su režimu kaip kiti vyresnės kartos rašytojai – Antanas Vienuolis, Vincas Mykolaitis-Putinas. Simonaitytė mirė 1978 m. ir buvo iškilmingai palaidota Antakalnio kapinėse.

Pirmajame reikšmingesniame kūrinyje *Pikčiurnienė ir jos sesers* išryškėja esminiai Simonaitytės prozos bruožai: fragmentiškas pasakojimas, mėgavimasis lietuvininkų šnekamąja kalba, aštrus dinamiškas dialogas, lemiantis siužeto posūkius, pristatantis psichologiniu subtilumu nepasižyminčius charakterius. Teorinių pagrindų neįėjusi ir literatūros mokslu niekad nesidomėjusi Simonaitytė vis labiau įsitraukė į rašymą kaip į tęstinį procesą. Kaupėsi

medžiaga, kuri vėliau įgavo pavidalą ir buvo pavadinta *Aukštųjų Šimonių likimu*. Bruožio patarta rašyti taip, lyg kažkam pasakotų, ji iš atminties atkūrė įvairias girdėtas gyvenimo istorijas, įpynė savo biografijos faktų (romane veikia suvedžiota ir palikta Urtė Šimonytė ir luša jos duktė Roželė, išnaudojama giminių). Knygos pirmieji skyriai nelygūs – patetiškus aprašymus keičia staigūs peršokimai prie dialogų ir įnirtingo ginčo scenų, smulkaus aplinkos ir buities aprašinėjimo, vietinių legendų ir prietarų pasakojimo, Biblijos parafrazių. „Ambicingai užsimojusi stambiam kūriniiui, I. Simonaitytė aiškiai nenutuokė, kas yra romanas. [...] Rašydama pirmąjį, dešimtąjį ar net šimtąjį puslapį, menkai tesuprato, ką kuria – legendą, šeimos kroniką, apsakymų vėrinį, kokia to nepabaigiamo rašymo vertė“ (Vytautas Kubilius). Jos kūrinys – gyvenimų, likimų, portretų mozaika ir įvykių kaleidoskopas, neturintis priežasčių-padarinių grandinės ir vieningo siužeto, tačiau medžiagą į visumą jungia vienos giminės linija ir virš Mažosios Lietuvos tvyranti nepalankaus likimo atmosfera. Beveik kiekvienas romano skyrius prasideda peizažo aprašymu kaip ir Kristijono Donelaičio *Metuose*, tik gamta, tarytum Biblijoje, „nujaučia“, kas nutiks toliau – prieš marą ir kitas didesnes nelaimes danguje rodosi keisti ženklai. Septynios buvusių bajorų Šimonių kartos, du šimtmečius naikinamos karų, marų, kolonizatorių, silpnės ir smuks iki visiško nutautėjimo bei skurdo, perteikdamos gimtojo krašto liūdną likimą. Pagrindinis romano konfliktas, kaip ir Donelaičio poemoje, vyksta tarp žemės senbuvų ir atėjų, visomis priemonėmis siekiančių įsitvirtinti – kalba, įstatymais, madomis. Išdidžios senosios giminės atkakliai gina savo papročius, tikėjimus, kalbą, tačiau jų vaikų tvirtumas blėsta, atakuojamas privilegijų, buitinio komforto, kosmopolitinių pagundų. Simonaitytė neslepia savo simpatijų ir antipatijų, jos pozicija atvira ir aiški, bet istorinė tiesa diktuoja gaudžią minorinę gaidą.

Dešimt metų rašytas kūrinys augo ir plėtojosi, o Simonaitytė brendo kaip rašytoja. Pasak literatūros istoriko Vytauto Kubiliaus, ji „pradėjo vos įvaldžiusi lietuviškos frazės rašybą ir intonaciją, o baigė brandžia poetinių regėjimų ir plastinių vaizdų menininke. [...] Galima sakyti: I. Simonaitytė sukūrė romaną, bet galima sakyti ir atvirkščiai: romanas sukūrė I. Simonaitytę – rašytoją“. Kai baigtas kūrinys pateko profesionalių vertintojų akiratim, jie buvo sužavėti. Liudas Gira, didelis autoritetas to meto literatūros pasaulyje, pirmasis beatodairiškai išliaupsino netrukus pasirodysiantį kūrinį, ėmėsis visų pirma redaguoti daug kur akivaizdžią vokišką sintaksę ir keisti lietuviui nesuprantamą leksiką. Jam talkino ir Antanas Venclova, lietuvių kalbos mokytojas Klaipėdoje. Romanui pasirodžius, pasipylė teigiamos recenzijos: Simonaitytė vadinta Donelaičio darbų tęsėja, Vydūno talkininke, lyginta su skandinavų rašytojomis moterimis, romanas – su Vaižganto *Pragiedruliais*, Tomo Mano (Thomas Mann) *Budenbrokais* bei kitomis šeimų epinėmis sagomis, žavėtasi sodriu etniniu koloritu, savita kalba. Tuo metu gilėjo Klaipėdos krašto politinė krizė, dėl dažnų nacionalsocialistų išpuolių blogėjo Lietuvos ir Vokietijos santykiai. Simonaitytės romanas pasirodė pačiu laiku ir buvo suvoktas kaip to krašto lietuvių balsas, išreiškiantis pagrįstą pasipiktinimą ir išsakantis norą būti su Lietuva.

Kitame romane *Vilius Karalius* Simonaitytė liko ištikima savo svarbiausiai temai – Mažosios Lietuvos ir nutautėjimo problemai, gvildenamai vienos XIX a. pabaigos–XX a. pradžios šeimos ribose. Ji ėmėsi naujo, dar stambesnio epo, kurį rašė apie dvidešimt metų, dabar jau pasitikėdama savo jėgomis, sąmoningai kurdama psichologinį romaną. Pirmasis pasaulinis karas sudrumsčia tolimo Vokietijos pakraščio ramų gyvenimą – vyrai, karą įsivaizdavę tik iš laikraščių, noriai paklūsta visuotinei mobilizacijai ir romantiškai veržiasi viską pamatyti savo akimis. Tačiau išvysti vaizdai pranoksta bet kokią vaizduotę – Martynui Karaliui ro-

dosi, kad pasaulis nori susinaikinti, jis praranda tikėjimą Dievu ir žmogumi. Iš karo grįžta fiziškai ir dvasiškai suluošintas, nusivylęs gyvenimu, kaip ir „prarastosios kartos“ romanų herojai. Nesugeba mylėti savo žmonos Grėtės, skuba mėgautis malonumais. Šeimos irimas tampa moralinio giminės žlugimo simboliu. Karas demoralizuoja vietinius gyventojus ir Karalių giminę: pasisavinti žuvusiųjų turta, grobti ištuštėjusius namus ar sodybas tampa norma, Dekalogo įstatymai, galioję šimtmečius, pamirštami. Kai griūva gražiausi miestai ir žlunga valstybės, jaunajai Karalių kartai atrodo, kad saugoti savo lietuviškumą naivu ir paika – jie skuba atsistoti ant kojų, gėdijasi lietuvių kalbos, norėdami prilįgti vokiečiams. Šiame romane Simonaitytė daug daugiau vietos skiria herojų mintims, išgyvenimams, savistabai, nuojautoms, minties eiga tampa savarankišku pasakojimo komponentu. Rašytoja jai būdingu stiliumi pereina nuo vieno personažo prie kito, neužbaigdama nei charakterių, nei likimų, derina dialogus bei detalų aprašinėjimą su panoraminiais vaizdais, liaudiškus prietarus, etnografinius motyvus su vokiečių klasikų citatomis, perteikia kalbų maišymąsi – šis judrumas, tekėjimas, bangavimas, kiek amorfiškas moteriškas lyrizmas virsta stipriąja novatoriška jos prozos ypatybe, praturtinančia lietuvių literatūrą.

Autobiografinėje trilogijoje *O buvo taip, Ne ta pastogė, Nebaigta knyga* Simonaitytė dar kartą išgyvena savo likimo vingius, ypač daug dėmesio skirdama vaikystei. Luoša Evikė ir netekėjusi jos motina yra kaimo atstumtosios, ne kartą įžeistos ir paniekintos, tačiau vaiko širdis linkusi mylėti ir tikėti gyvenimu. Dviejų kultūrų sankirta atsiduria ir šios trilogijos dėmesio centre.

Rašytojos meilė savo kraštui pasireiškė ir dokumentine forma – ji parašė kelias apybraižas apie Mažosios Lietuvos miestelius, gamtą, papročius, bažnyčias, tautinius drabužius.

Simonaitytė mėgo vokiečių literatūrą, ypač Hermaną Zudermaną, Heinrichą Heinę (Heinrich Heine). Jai buvo pažįstama ir modernioji vokiečių psichologinė literatūra. Kaip ir Žemaitės, spontaniškas Simonaitytės talentas absorbavo įvairių gyvenimo bei kultūros medžiagą, veržėsi prabilti savo kalba. Simonaitytė – unikalus fenomenas, jos savita kūryba išsiskiria autentiškomis konkretaus regiono detalėmis, dėmesiu folkloriniam jau išnykusios etninės grupės paveldui, psichologizuotais ir kartu melodramatiškais veikėjų portretais, pasakojimo ekspresyvumu ir sklandumu. Simonaitytės ir Vydūno raštai – paskutiniai, talento brandumu išsiskiriantys Mažosios Lietuvos literatūrinės tradicijos, nutrūkusios dėl istorinių aplinkybių, akordai.

Siūloma literatūra: Vytautas Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1987; Vita Gaigalaitė, „Ieva Simonaitytė“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 331–346.

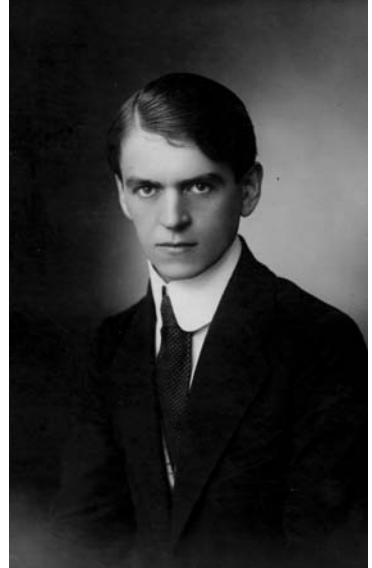
Kazys Binkis

Kazys Binkis (1893–1942) buvo vienas originaliausių ir neramiausių pomaironinės kartos poetų, mėgęs iššūkius ir eksperimentus, jautęs būtinybę atnaujinti poezijos žodyną (įkvėpęs „Keturių vėjų“ sąjūdį), tačiau nesikratęs ir liaudies švietėjo misijos, ir populiarios eiliuotos žurnalistikos. Jo kūryba daugiažanrė, skirta skirtingo išsilavinimo ir įvairaus estetinio skonio skaitytojams. Kūrybai būdingas vitališkas temperamentas, atidus savo epochos stebėjimas, demokratizmas, dėmesys visų pažiūrų ir socialinių sluoksnių žmonėms.

Poetas gimė 1893 m. lapkričio 4 d. Gudelių sodžiuje, netoli Papilio miestelio Biržų apylinkėse. Nuo mažumės garsėjo išdaigomis ir išradingumu, sodiečiai jį praminė vėjavaikiu. Buvo nepastovaus būdo, nebijodavo nerti į naujos veiklos sūkurį, tačiau dažnai mesdavo ką tik pradėtus darbus. Anksti mirus tėvui, trylikametį paauglį prislėgė ūkio darbai, tačiau tai nesumažino jo troškimo lavintis, šviestis. Mokėsi mokytojų seminaruose ir kursuose Papilyje, Kaune, Biržuose, tačiau taip ir neįgijo vidurinės mokyklos atestato – vienur buvo priverstas nutraukti mokslus dėl lėšų stygiaus, iš kitur pašalintas už drausmės pažeidimus.

1912 m. rudenį Binkis pirmąsyk atvyko į Vilnių, ėmė suktis jaunų, bet ambicingų lietuvių inteligentų būryje, dailininko Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų inteligentų namuose klausėsi privačiai skaitomų garsių profesorių paskaitų. Binkis tada debiutavo kaip rašytojas ir vertėjas, pirmojo pripažinimo sulaukė 1913 m., pradėjęs spausdintis Liudo Giros redaguotame žurnale *Vaivorykštė*. Pirmojo pasaulinio karo metus praleido mokytojaudamas Papilyje, dėjo daug pastangų lavindamas ne vien pradinukus, bet ir suaugusiuosius. Karui baigiantis įsitraukė į politinę veiklą ir, jausdamas, kad artėja palankus metas krašto nepriklausomybei, svajoto apie demokratinėmis vertybėmis grįstą santvarką, buvo įsitraukęs į eseriškos (socialdemokratinės) krypties Biržų apylinkės tarybą, tačiau nuolat keičiantis valdžioms jautėsi nesaugus ir 1919 m. vėl persikėlė į Vilnių. Čia buvo leidžiama lietuvių spauda, rengiami teatrų spektakliai, kuriuose aktyvios prigimties poetas noriai dalyvavo. Vilniuje Binkis įstojo į aukštuosius mokslo kursus, susipažino su modernistine, avangardine literatūra – rusų futuristų (Vladimiro Majakovskio, Velimiro Chlebnikovo ir kt.) kūryba. Kiek padirbėjęs valstybinėje tarnyboje, Binkis taip pasibodėjo jos rutina, kad nusprendė gyventi kaip tikras rašytojas – vien iš honorarų. Tai buvo nelengva, nes teko imtis poetinei ir vėjavaikiškai prigimčiai nepriimtinių vertimų ir užsakomųjų tekstų.

Akiratį itin išplėtė išvykos į Berlyną, kur 1920 m. pradžioje poetas įstojo į universitetą laisvojo klausytojo teisėmis. Viešnagė Vakarų didmiestyje svaigino Binkį, iki tol leidusį laiką provincijoje. Darė įspūdį ne vien universiteto profesūra, bet ir plačios, ryškiai apšviestos gatvės, iki tol nematyti technikos stebuklai (telefonas, radijas, tramvajus ir kt.),

bohemiška kavinių atmosfera, avangardinio meno pasaulis, pažintys su vokiečių ekspresionistais – tuomet maištingiausio meninio sąjūdžio atstovais. Neramiais ekonominės krizės ir socialinių bruzdėjimų laikais Berlynas Binkiui atrodė dinamiškas, gyvastingas, daug kuo stebinantis organizmas. Nervingas miesto ritmas buvo ekspresionistine maniera įamžintas eilėraštyje „Vokiškas pavasaris“, didmiestis čia lyginamas su aukštyn kojomis drybsančiu gyvūnu.

Kita vertus, 1920 m. Binkis dar nebuvo tvirtai apsisprendęs rinktis radikalią modernistinę poetiką. Tais metais jis išleido pirmąjį lyrikos rinkinį *Eilėraščiai*, į kurį sudėjo improvizacijas liaudies dainų temomis („Gėlės iš šieno“, „Dukružėlė“), trioletu forma parašytus grynosios poezijos šedevrus („Utas“), gamtinę lyriką apie šilkasparnius debesėlius, pavasarinę žalumo bangą, užplūstančią laukus. *Eilėraščiuose* įamžintas technologinės pažangos dar nepaveiktas idiliškas kaimas, kur skamba romansai apie bernelio ir mergelės meilę ir aiškiai juntamas gamtos laikas. Ryškių socialinių kontrastų nejaučiama, tik retkarčiais pereinama į prozinę, donelaiitiškai rupią kalbą, teikiančią peizažui vėjavaikiškos energijos: „Apvilkta plačia rudine piemenaitė / Pakluonėmis karves gainiojas ir griūva. / Kelniūkštes lig kelių vaikai atsiraitę / Suvirto valkoje į klykiančią krūvą“ („Pavasariška“). Dažnas pirmojo rinkinio eilėraštis – lyg dailus ornamentas: juo įamžinama subtili emocija, grožimasi žodžių skambesiu, išgrynintomis gamtos spalvomis. Galima įžvelgti paralelių su XX a. pradžioje meno pasaulyje klestėjusiu „jugendu“ – stiliumi, kuriam taip pat būdinga gausi ornamentika, grakščios formos, perdėtas emocionalumas, įmantrumas. Rinkinį Binkis ruošė labai atsakingai – iš tuo laikotarpiu spaudoje skelbtų eilėraščių atrinko menišiausius.

1921 m. nurimus Lietuvos ir Lenkijos mūšiams dėl Vilniaus Binkis grįžo iš savanoriškos tarnybos „menininkų batalione“ (kartu su dainininku Kipru Petrausku, kompozitoriumi Stasiu Šimkumi ir keliais kitais scenos žmonėmis jis rengė koncertus besikuriančios Lietuvos kariuomenės daliniuose). Netrukus išvyko į Leipcigą, menininkų pamėgtose aludėse ir kavinėse susipažino su neramiais maištininkais, pirko ekspresionistų žurnalus, godžiai skaitė jų manifestus ir kovingus tekstus.

Teoriniuose manifestuose ekspresionistai daug dėmesio skyrė vaizduotei, jusliniam pasaulio patyrimui, laužė miesčioniškas skonio normas. Buvo skelbiama meninės pasaulio vizijos autonomija: „Niekas neabejoja, kad tai, kas atrodo kaip išorinė realybė, negali būti tikra. Tikrovę turime susikurti mes patys. Reikia atrasti daikto esmę. Negalima pasitenkinti tikėtinu, paminėtinu, užrašytu faktu; pasaulio vaizdą reikia perteikti tikrą ir neiškraipytą. Bet jis slypi tik mumyse pačiuose. Taip visa menininko ekspresionisto erdvė tampa vizija. Jis žiūri ne akimis, o įžvelgia intuityviai. Jis ne vaizduoja, o patiria. Ir ne perteikia, o pats sukuria. Ne ima, o ieško“. Pokarinėje Vokietijoje ekspresionizmo banga jau slūgo, o Lietuvoje dar trūko impulso, kuris sujungtų klasikinių formų ir neoromantinės stilistikos literatūrą, įvartytų baimės pripažintiems autoritetams, sukeltų kritikos audrą. Audra ir veiksmas – dažniausiai ekspresionistų kartojami žodžiai: neatsitiktinai taip buvo pavadinti reikšmingiausi šio sąjūdžio žurnalai *Der Sturm* ir *Die Aktion*. Tokios audros nuojauta buvo užsidegęs Binkis, dar Leipcige ir Berlyne parašęs daug avangardinės krypties eilėraščių.

Nuo 1922 m. poeto bute Kaune reguliariai rinkosi jaunų žmonių draugija, vėliau sudariusi žurnalo *Keturi vėjai* branduolį. Save jie vadino „broliais paldieninkais“, o Binkį, kuris

tarp jų buvo vyriausias, titulavo „Maestro“. 1922 m. pasirodė naujos literatų grupuotės idėjas skleidžiantis *Keturių vėjų pranašas*, kurį pradėjo Binkio eilėraštis „Salem Aleikum!“, kviečiantis jaunimą griebti plakatus ir traukti „į gatvę, / Į laisvę alėjų“. Eilėraštyje pasišaipyta iš vyresnės kartos, kuri temoka senatviškai kalbėti apie širdies ir dvasios sopulius: „Gana sacharininti širdis / Ir į skaudžiamas vietas / Kompromisų kloti kompresus. / Kam širdis susirietus, / Dvasia kam padvėsus, – / Tam į krūtinę teįrita / Nors bosą spirito – / Vis tiek nebepadėsi“. Bet maištauti prieš kokius nors konkrečius asmenis keturvėjininkas Binkis nekvietė, nešaukė kovon už teisybę. Jo revoliucija – veikiau žaidimas, butaforija, net ir pats šūkis „Salem Aleikum“ – tik komercinė vokiškų cigarečių reklama. Jaunesni kūrėjai kalbėjo apie būtinybę sukilti prieš Maironį, tačiau Binkis vieną tokį karštakošį piktai tramdė: „Vaikine, mes nė vienas čia nesame verti nuvalyti Maironiui batų...“

Binkis tada buvo užsiėmęs ne vien literatūriniais ginčais. Poetui vis trūko lėšų, sunkiai sekėsi gyventi vien iš kūrybos, nors nuolat buvo įnikęs į operų libretų arba detektyvinių romanų vertimus ir proginius tekstus. Svajonė tapti žemvaldžiu skolon įsigijus buvusio Rusijos ministro pirmininko Petro Stolypino dvarą Kalnaberžėje greitai žlugo – Žemės ūkio bankas privertė Binkį išsikraustyti.

Antrasis eilėraščių rinkinys *100 pavasarių* 1923 m. buvo spausdinamas Berlyne, deja, didelė dalis jo tiražo Lietuvos taip ir nepasiekė. Binkis matė, kokią baisaus priešiško bangą sukėlė „Keturi vėjai“, ir suprato, kad jam, kaip nuolat užsakomuosius tekstus rašančiam, reprezentacinius leidinius apie prezidentą Antaną Smetoną ar Vilniaus įkūrimo 600-ąsias metines rengiančiam literatui, toks puolimas labai nuostolingas. Kritikos sulaukta ne vien iš konservatyviųjų katalikų (ypač griežtas buvo Adomo Jakšto nuosprendis), bet ir iš bendraminčių modernistų Balio Sruogos, Juozapo Albino Herbačiausko, kuriems keturvėjiškas maištas atrodė pernelyg nerimtas, nesolidus. Vakarų Europoje modernistinė revoliucija buvo iššūkis klasiškai kultūrai, o ką tik Nepriklausomybę apgyvusioje Lietuvoje kultūrinio pamato dar būta pernelyg trapias, nebuvo ką griauti ir prieš ką sukilti. Didmiesčių poetika eiliniam lietuvių skaitytojui atrodė egzotiška keistenybė, prasilenkianti su „šiaudinės pastogės“ tikrove. Binkis – bene originaliausias keturvėjininkas (mažiausiai paveiktas Majakovskio futuristinės retorikos, kurios įtaka jaunesniems kolegoms buvo didesnė negu ekspresionistų), tačiau jis taip pat neilgai laikėsi avangardinės literatūros kurso.

Gana palankiai kritika įvertino Binkio rinkinį *100 pavasarių*, kurio antrasis leidimas publikuotas 1926 m. Pripažintas autoriaus poetinis talentas, anot konservatyvių recenzentų, neleidžiantis nusiristi iki visiško „dekadentizmo“ (Jakštas dekadentais pravardžiavo visus modernistus). Šio laikotarpio Binkio poezija daiktiškai konkreči, pilna prozaizmų, stačiokiškos intonacijos šūksnių: „Gulbės – kelią! / Gervės – kelią! / Debesų keliu didžiuoju / Aš važiuoju!“ („Vėjavaiškis“). Greta vakarietiško didmiesčio su jo prijaukinta, sukultūrinta gamta (botanikos sodai, gatvėse apkarpyti medžiai, narcizai už lango vazone)

*Galvon suaugę baras profesoriai,
Kad vietoms gabus, bet nerimtas.
O man – kur pažiūriu – visur pavasariai,
Kiekvienoj kišenėj pavasarių šimtas.*

Kazys Binkis, 100 pavasarių

*Iš prigimties baises nenuorama,
nelyginant tas Vaižganto Napalys
Šešiaivilkis, mokęsis daugely mokyklų, bet
nė vienos nebaigęs, dirbęs devynis darbus,
turėjęs daugelį didelių sumanymų, bet
nė vieno jų visai nerealizavęs, poetas su
genialumo žymėmis, savo talentą herojiškai
paaukojęs literatūrinėms revoliucijoms ir
kaimiškos poezijos žanrui, Kazys Binkis
lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje
užims vieną reikšmingiausių vietų. Jis
visada mums bus nelyginant François
Villon prancūzams, kad ir nepasižymėjęs
tokiomis didelėmis nedorybėmis, kaip
minėtas Vidurinių amžių pabaigos poetas.*

Alfonas Nyka-Niliūnas, 1949

vėl švystelėjo lietuviškas sodžiaus peizažas, stebinantis pavasarinio sprogdimo ekspresyvumu: „Pavasaris aukštiekninkas nugriuvo žemėn“; „Purienai papieviuos papuro“; „Lenda į akis papieviai“. Eksperimentuojama radikalaus modernizmo išraiškos priemonėmis, kaip tai buvo įprasta Vakarų poezijoje: konstruojamas karščiuojančio ligo pasąmonės impulsų, dialoginių nuotrupų kolažas (eilėraštyje „C 40⁰⁴“: „Suliepsnojo žodžių zigzagai: / ...Dar lentas atnešim... / ...Dega ir dega... / ...Ir rytą, ir vakarą keturiasdešim... / Žodis po užkampius vaikosi žodį“), smagiai žaidžiama nesąvokinės kalbos sąskambiais („Bus ir pas mus Eldorado. / Aldorijo adrijo ada“).

Binkis mokėjo meistriškai prisitaikyti prie skaitytojų auditorijos, keisti stilių ir tematiką. Vykstant kovoms su lenkais (1920), eiliavo karo maršus, nuo 1927 m., bendradarbiaudamas su *Mūsų rytojaus* laikraščio redakcija, užsiėmė tuo, ką pats juokais vadino „perdirbamąja pramone“: rašė tarp sodiečių išpopuliarėjusius eiliuotus feljetonus, išaugusius iki šmaikščių poemų apie Tamošių Bekepurį, kriaučių Motiejų, Raulą keliauninką ir kitus neramos sielos herojus. Alijošiaus vardu skelbti tekstai pasižymėjo skambumu, minties paprastumu, pagaulia sodiečio psichologijos jausena. Kolegos pašiepdamas „alijošines“ dainuokas dėl lėkštumo ir tiesmuko humoro, o pats Binkis įsivaizdavo tęsiasi švietėjiškas Motiejaus Valančiaus tradicijas, formuojąs ateities Lietuvą. Dėl Binkio liaudiškųjų eiliavimų sodžių pasiekė vienas iš miesto kultūros simbolių – spauda. Pasak vieno tų laikų žurnalisto, „Maironis išmokė kaimą dainuoti, o Binkis pripratino kaimietį skaityti“.

1928 m. *Mūsų rytojuje* Binkis ėmė skelbti eilėraščius ir poemėles vaikams. Puikiai jautęs, ko iš jo tikisi reikliausi skaitytojai, mažiesiems ir kiek paaugusiems vėjavaikiams jis skyrė vienas meniškiausių poezijos knygų: *Meškeriotojas* (1935), *Dirbk ir baiki* (1936), *Kiškių sukilimas* (1937) ir kt.

Binkis ir teatras. 1919 m. Binkis aktyviai dalyvavo „Vilkolakio“ veikloje Kaune, rengė „Veltos“ žinias (parodijavo „Eltą“), atidžiai sekė Valstybės teatro spektaklius, 1925–1927 m. paskelbė dramos ir operos recenzijų, gilinosi į dramos žanrą – vertė dramas, operų libretus. Stengėsi Lietuvoje įkurti profesionalų teatrą vaikams. Vaikų draugijos užsakymu sukūrė trijų paveikslų pjesę ikimokyklinio amžiaus vaikams *Kalėdų senelis* (1930, pastatyta Valstybės teatre), atsiliepdamas į Žemės ūkio rūmų iniciatyvą ugdyti jaunųjų ūkininkų ratelius parašė jaunimui skirtą pjesę *Pradedam!* (1932). Savo kraštiečio Boriso Dauguviečio skatinamas, 1937 m. Valstybės teatrui įteikė pjesę iš moksleivijos gyvenimo *Atžalynas* (1938). Dauguviečio režisuotas spektaklis sulaukė didelio pasisekimo, pjesė buvo pasta-

Binkis buvo poetas iki kaulo smegenų. [...] Ne Kirša, ne Sruoga, bet jis buvo ateinančių poetų stabas. Gal tik dvi pirmąsias knygas jis parašė reikalų nespaudžiamas. O reikalai jį spaudė, ir spaudė hidraulinio preso jėga. Bet jis į tuos dalykus žiūrėjo nerūpestingai ir linksmai.

Jonas Aistis

tyta Klaipėdos, Panevėžio ir kituose Lietuvos, Latvijos, Estijos teatruose.

Atžalynas, pirmoji meniškai brandi pjesė jaunimui lietuvių literatūroje, pasižymi nesudėtingu siužetu, joje sprendžiamas moralinis konfliktas, linkstama į didaktizmą. Išskirtinę vertę pjesei suteikia psichologiškai motyvuotai plėtojama intriga, spalvingi tipažai, gyvi dialogai, jaunų žmonių gyvenimo tikroviškumas. Binkis sukūrė optimistinį herojaus paveikslą, dėl kurio buvo kritikuojamas, tačiau iš tikrųjų praplėtė lietuvių dramaturgijoje ir teatre vaizduojamo gyvenimo ribas. Greta miesčioniškos aplinkos, pažįstamos iš Petro Vaičiūno, Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės komedijų, jis pavaizdavo jaunosios kartos – gimnazistų gyvenimą. Atžalyno tikslas – parodyti pasitikėjimą jaunu žmogumi, nes, pasak Binkio,

gero žmogaus negali pakeisti jokios gyvenimo aplinkybės.

Generalinė repeticija buvo rašoma 1939–1940 m. sandūroje, ją inspiravo prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, tačiau „dėl sąlygiškos formos konkrečios ano meto realijos čia įgyja apibendrinantį turinį“ (Reda Pabarčienė). *Generalinė repeticija* parašyta moderniosios dramos ir teatro kalba, sukurta rašytojui orientuojantis į naujausią pasaulio dramaturgijos kontekstą, gerai pažįstant Karelo Čapeko (Karel Čapek), Georgo Kaizerio (Georg Kaiser) dramaturgiją, Luidži Pirandelo (Luigi Pirandello) dramą *Šeši personažai ieško autorius* (1921). Pasak Antano Škėmos, Binkis nėra tik ekspresionizmo pamėgdžiotojas. Šalia ekspresionizmui būdingo *sarkastiško stiliaus* įsiterpia *lyrinis realizmas* (Kareivių scenos ir Žmonos, Vyro, Dukters scenos). Sarkazmo ir lyrizmo derinys – vienas originaliausių Binkio pjesės *Generalinė repeticija* bruožų.

Pirmą kartą lietuvių dramaturgijoje gvildenami klausimai apie teatro ir dramaturgo, meno ir tikrovės santykį, meno galimybes. Dramos personažo Zajončekas lūpomis atskleidžiamas Binkio požiūris į meno, ypač teatro, vaidmenį žmogaus sąmoningumui. Rašytojas tiki, kad menas gali sužadinti pasipriešinimą ir žmonės nesiduos varomi į naujas karo žudynes. Zajončekas, svarstydamas, kas gi sukelia karus, prieina prie išvados, jog karai vyksta todėl, kad „maži žmonės“ yra pasyvūs, pasitiki tais, kurie „viršuje sėdi“ ir tampa jų beprotiškų aferų įrankiu. Jis ryžtasi parašyti pjesę apie savo šeimos suluošintą gyvenimą, viliasi, kad milijonai tų, kurie kenčia, ir milijonai tų, kurie laukia savo eilės eiti į karą, „pamatys [teatro spektaklį], gal susipras. Gal pajus pasaulį apsėdusio pamišimo visą baisybę. Žmogaus protas nugalės pamišėlių tvaiką...“

Binkis yra ryškus dramos modernizuotojas. Skirtingų stilių samplaika pirmą kartą panaudota Sruogos istorinėje kronikoje *Milžino paunksmė*. Binkis dramoje pasitelkia Sruogos atradimus, bet, dar labiau sustiprina skirtingų stilių kontrastą, pasiūlo teatrui konkretesnius išraiškos būdus, tikroviškumo ir sąlygiškumo derinį. Psichologinis dramos lygmuo (lyriškumas, sentimentalumas, jausmingumas) gretinamas su formalistinio teatro estetika (groteskas, ironija), tikroviškumo įspūdį kelia psichologinio teatro stilius, pasitelkiamos tikrovę deformuojančio, kiek klouniško teatro galimybės.

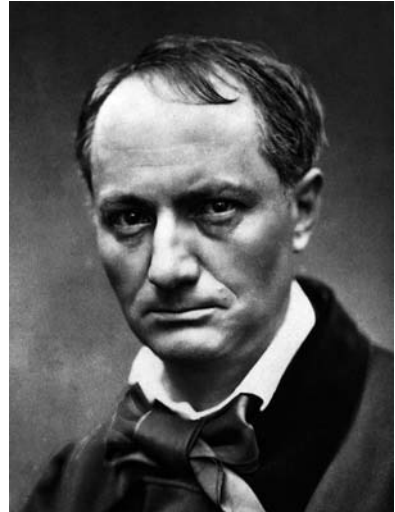
1940 m. Binkis įteikė pjesę Valstybės teatro repertuaro komisijai, bet komisijos nariai neišdrįso jos įtraukti į kito sezono teatro repertuarą. 1948-aisiais pjesę iš rankraščio pastatė Vokietijoje Hanau sugriautose kareivinėse įsikūręs karo pabėgėlių teatras, pavadintas pirmojo ir plačiausiai pagarsėjusio Binkio kūrinio pavadinimu „Atžalynas“ (režisierius Jurgis Blekaitis). Lietuvoje *Generalinė repeticija* parodyta teatro scenoje tik 1959 m. Kauno dramos teatre (rež. Henrikas Vancevičius), pirmą kartą publikuota 1958 m.

Sulaukęs brandesnio amžiaus poetas daug laiko leido ūkininkaudamas, dirbdamas redakcijose ir Lietuvos rašytojų draugijoje (ėjo jos sekretoriaus pareigas). Vis sunkėjant tarptautinei padėčiai tebesilaikė demokratinų pažiūrų, skaitė paskaitas ir socialdemokratams, ir jaunlietuviams. Jo autoritetas veikė ne tik keturvėjininkų, bet ir vėlesnę neoromantikų kartą: Jonas Aistis savo atsiminimuose Binkį pagarbiai vadino „Papilio aru“. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, poetas greitai perprato komunistinio režimo pavojų, tačiau būdamas silpnos sveikatos nedrįso prieš jį protestuoti. Neturėjo jokių iliuzijų ir dėl grobikiškų nacistinės Vokietijos užmačių. Antrojo pasaulinio karo metais Binkio namuose buvo slepiami žydai, todėl kartu su žmona jis vėliau pelnė garbingą Pasaulio teisuolių vardą. Poetas mirė 1942 m. balandžio 27 d. nacių okupuotame Kaune.

Siūloma literatūra: Kazys Binkis, *Moderniškas pavasaris*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011; Jonas Aistis, „Papilio aras“, in: *Raštai*, t. 2, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 185–202; Adolfas Juršėnas, „Kazys Binkis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 279–307.

Šarlis Bodleras

Prancūzų poezijos reformatorius, europinio modernizmo pranašas **Šarlis Bodleras** (Charles Baudelaire, 1821–1867) gimė Paryžiuje šešiasdešimtmečio tėvo ir dvigubai jaunesnės motinos šeimoje. Iš tėvo, intelektualo laisvamanio, didelio meno mylėtojo, poetas paveldėjo skepticizmą ir potraukį dailei; iš motinos, jautrios, linkstančios į mistiką, pamaldžios ir skrupulingos moters, perėmė savotišką misticismą. Berniukas garbino jautrią ir elegantišką motiną, tačiau ilgai negalėjo atleisti, kai, tėvui mirus (Bodlerui buvo šešeri), motina po metų ištekėjo. Iškart ėmęs maištauti prieš patėvį, buvo išsiųstas į Liono pensoną, o šeimai grįžus į Paryžių, mokėsi Liudviko Didžiojo licėjuje. Užsispyręs, maištingas ir dažnai ciniškas paauglys būdavo slegiamas niūrios melancholijos, jam stigo šeimos židinio šilumos.

Nuo aštuoniolikos metų Bodleras įsitraukė į Lotynų kvartalo literatūrinės bohemos gyvenimą, susipažino su žymiais poetais, tapo *menas menui* (*l'art pour l'art*) šalininko, tobulų ritmų kūrėjo Teofilio Gotjė (Théophile Gautier) mokiniu. Siekdami atitraukti nuo bohemiško, skandalingo gyvenimo, tėvai išsiuntė jaunuolį tolimon kelionėn į Indiją. Tačiau demonstratyviai abejingas viskam, kas nėra literatūra, Bodleras grįžo namo, nukeliavęs tik iki Burbonų salos. Vis dėlto kelionė jūra buvo ne veltui, praturtino Bodlero kūrybą egzotiškomis spalvomis ir temomis. Grįžęs gavo tėvo palikimo dalį, pasinėrė į bohema, rašė eiles, susipažino su mulata Žana Diuval (Jeanne Duval), savo „juodąja Venera“, su kuria audringų santykių nenutraukė beveik iki pat mirties.

Bodleras pirmiausia pasireiškė kaip talentingas meno kritikas, spausdino atsiliepimus apie dailės parodas Luvre (1845, 1846, 1855, 1859); labiausiai išgarsėjo 1846 m. straipsnis, kritikų pavadintas „modernios tapybos katekizmu“. Didžiųjų romantikų Alfonso de Lamartino (Alphonse de Lamartine), Viktoro Hugo (Victor Hugo) pavyzdžiu per 1848-ųjų revoliuciją metėsi į politiką: dalyvavo gatvių mūšiuose, įsteigė respublikonišką laikraštį, skelbė maištingus straipsnius. Tačiau įkarščiui atvėsus greitai suprato, kad jo vieta literatūros pasaulyje. Čia Bodleras susirado dvasios brolių – amerikiečių rašytoją Edgarą Alaną Po (Edgar Allan Poe), vertė jo kūrybą, be to, rašė ir spausdino savo eiles. Nešykštėjo kritikos garsiems tėvynainiams – Hugo, Lamartinui ir net Gotjė. Matydamas romantinės estetikos ribas, Bodleras ėmė skelbti naujojo romantizmo programą, kurios svarbiausia tezė – modernumo raiška. Rašytojas turi semtis įkvėpimo iš šiuolaikinio gyvenimo, jo dėmesio objektas – ne praeitis, bet dabartis ir ateitis. Be to, autorius privalo atsakyti nesaikingo savojo „aš“ demonstravimo ir likti už kūrinio. Bodleras siūlo metodą, kurį ankstesnieji romantikai ignoravo: kad greitai rašytum, prieš tai turi ilgai galvoti. Įsisažmoninęs realizmo pamokas, jis pabrėžia, koks svarbus yra pastabumas, ir nurodo tris kūrybos kelio etapus: stebėjimą, vaizduotę, apibendrinimą. Kad suvoktų modernų gyvenimą, naujasis romantikas turi

gebėti analizuoti ir giliai jausti pasaulį, jo uždavinys ne kopijuoti, o interpretuoti. Skirtingai nuo realistų, jis privalo peržengti tikrovės daiktų ir reiškinių ribas. Iš materijos reikia ištraukti slaptą jos grožį, tik tada „reali gyvenimo fantastika taps estetiškai ideali“. Šiam tikslui tinka visos meno formos: dailė, muzika, poezija, nes visi menai susiję. Taigi, „kas teigia romantizmą, – rašo Bodleras, – teigia modernų meną, tai yra intymumą, dvasingumą, spalvą, begalybės siekimą, reiškiamus visomis įmanomomis meno priemonėmis“.

1857 m. išeina ilgai brandintas Bodlero eilių rinkinys *Piktybės gėlės*, tačiau jis tuojau pat sustabdomas – administracinis teismas pasmerkia už amoralumą, leidėjas turi sumokėti baudą. Tais pačiais metais poetas ima skelbti ir eilėraščius proza, kurie vėliau buvo sudėti į rinkinį *Paryžiaus splinas*. Pertvarkius šešis labiausiai sukritikuotus eilėraščius, 1961 m. pasirodo naujas *Piktybės gėlių* leidimas ir padaro perversmą prancūzų poezijoje.

Bet Bodlero kūrybines galias jau sekina liga, žalingi įpročiai, karštligiškas darbas. 1864 m. jis vyksta į Belgiją, ten skaitydamas paskaitas viliasi užsidirbti, deja, Briuselyje parašo tik kelis eilėraščius proza. Neilgai trukus, pakirstas ligos, pusiau paralyžiuotas parvežamas į Paryžių ir miršta 1867 m.

Bodleras vadinamas vieno rinkinio poetu pažymint, kad poemos proza tik kartoja eilėraščių temas. Tačiau kiekybė nieko nereiškia – rinkinys nepaprastai originalus. Pavadinime *Piktybės gėlės* poetinis gėlių vaizdas supinamas su moraline blogio kategorija; Bodleras siekia pamatyti grožį blogyje, nes jam grožis – tai gėrio ir blogio buvimas kartu. Žmogus yra amžino konflikto tarp dangaus ir pragaro objektas. „Kreipimasis į Dievą, arba dvasingumas, – tai troškimas pakilti bent kiek aukščiau; kreipimasis į šėtoną, arba gyvuliškumas, – tai džiaugsmas nupulti“, – rašo poetas. Šiuo konfliktu grindžiama rinkinio kompozicija. Eilės, kuriose atsispindi idealo siekis, kaitaliojasi su eilėmis, atveriančiomis moralinio blogio, vadinamo *splinu*, šaltinius. Poetas nori išgydyti sielą meile, stebi miesto spektaklį, ieško bendrumo su žmonėmis, kuria *dirbtinį rojų*, o nusivylęs griebiasi juodosios mistikos (meldžiasi šėtonui), kol pagaliau telieka kelionė į kitą pasaulį, „į Nežinomybės gelmę, kad tenai surastume naują“ – tai, ko žemėje troško širdis.

Svarbiausia, kad Bodleras suformavo naują lyrikos stilių, kuriame susipynė konkretumas ir simbolika, griežta forma ir veržlus, netikėtas vaizdas. Poetas įveikė prieštarą tarp realizmo ir idealizmo, suradęs paslaptį tarp *atitikmenis* tarp jutiminio ir viršjutiminio pasaulio. Poezija paliauja buvusi aprašomoji arba vien plastiška, ji tampa muzikali ir magiška. Bodlero kūryba davė pradžią prancūzų simbolizmui – Stefano Malarmė (Stéphane Mallarmé), Polio Verleno (Paul Verlaine), Artūro Rembo (Arthur Rimbaud) poezijai.

Pasak Vytauto Kubiliaus, Bodlero lyrika turėjo didelės įtakos visoms XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios poetinėms mokykloms: vokiečių neoromantikams, lenkų „Młoda Polska“ atstovams, belgų, vengrų, čekų, estų bei latvių poetams. Paskutinio prancūzų romantiško ir pirmojo simbolisto kūryba auklėjančią ir kovojančią lietuvių literatūrą pasiekė XX a. antrojo dešimtmečio pradžioje ir sukurstė polemiką tarp modernizmo gynėjų (Sofija Čiurlionienė) ir priešininkų (Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Adomas Jakštas, Maironis). Pastarieji idealizmui priešino Bodlero cinizmą ir nuopuolio paveikslus, net nepaminėdami idealo siekių jo poezijoje. Reikėjo Pirmojo pasaulinio karo sukrėtimų, kad *Piktybės gėlės* būtų pripažintos kaip „originališkiausias pasaulinės lyrikos kūrinys“ (Kostas Korsakas), kuriame žiūrėtas „dabarties mūsų kultūros komplikuotumas ir liguistumas“ (Juozas Keliuotis). Kai

1926 m. Kauno universiteto profesorius Vlado Dubo specialusis kursas išpopuliarino rinkinį tarp jaunųjų literatų, laikraščiuose ir žurnaluose pasirodė eilėraščių vertimai. Iki pilnų rinkinių leidimų (*Paryžiaus splinas*, 1995, vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, ir *Piktybės gėlės*, 2005, vertė Sigintas Geda) periodikoje paskelbta per trisdešimt eiliuotų kūrinių ir keliolika eilėraščių proza. Tarp jų geriausi – Vytauto Mačernio ir Tomo Venclovos vertimai.

Sunku pasverti modernizmo apaštalo poveikį lietuvių kultūrai – Bodlero pėdsakų aptinkama įvairiuose mūsų literatūros kelio vingiuose. Pavyzdžiui, romantikas ir simbolistas Vincas Mykolaitis-Putinas dar 1927 m. rinkinyje *Tarp dviejų aušrų*, pasak Kubiliaus, konstravo erdvę pagal antitezinį *atitikmenų* principą, o kūrybinį kelią užbaigiančioje eilėraščių knygoje *Langas* (1966) pateikė ciklą „Bodlero temomis“ – originalias keturių eilėraščių interpretacijas, liudijančias lietuvių poeto dvasinės bei kūrybinės laisvės siekį. Atskirus Bodlero eilėraščius interpretavo skirtingi lietuvių poetai: Vytautas Mačernis „Pašnekesj“, Jonas Aistis ir Almis Grybauskas „Kelionė“, Alfonsas Nyka-Niliūnas „Skausmo alchemiją“, Juozas Grušas „Švyturius“, Mykolaitis-Putinas ir Almis Grybauskas „Albatrosą“. XX a. aštuntajame dešimtmetyje Bodlerui skirtas eiles rašė Grybauskas, Gražina Cieškaitė, Onė Baliukonytė, Gintaras Patackas. Sovietmečiu jauniems lietuvių kūrėjams darė įspūdį dvilypė bodleriško grožio samprata, bohemiška kultūra ir parabolinėmis priemonėmis reiškiamą visuomenės kritika. Bodlero kūryba padėjo išsakyti visos kartos literatūrinę poziciją ir formuoti mūsų poezijai naują kultūros kontekstų kryptį, kuri šiandien garantuoja maištingajam prancūzų dainiui svarbią vietą modernioje Lietuvos ir visos Europos kultūroje.

„Muzikali ir magiška“ Bodlero poezija pasižymi skvarbia mintimi, netikėtais vaizdo judesiais, originalia pasaulėjauta. Antai eilėraštyje „Albatrosas“ paukščio nuotykis ir poeto būseną yra du lygiagretūs vaizdai, formuojantys parabolę. Čia svarbi erdvės struktūra, daugiareikšmė situacija ir žmogaus-paukščio alegorija. O programinis Bodlero eilėrašties „Atitikmenys“ pagrįstas filosofine idėja: išoriškai inertiški, nepažinūs žemės daiktai yra gyvi ir turi savo kalbą; regimos formos – neregimos tikrovės simboliai. Kadangi pasaulis – dvasinga vienybė, jame matome *atitikmenis* tarp garsų ir formų, kvapų ir spalvų. Eilėraščio lyrinį vyksmą vainikuoja mintis, kad kai kurie *atitikmenys* gali mus pakylėti į tyrumo, nekaltumo pasaulį, o kai kurie pastūmėti į nuodėmes, moralinį nuopuolį. Mus kankina troškimas išsiveržti už žemiškos būties ribų (tegu ir naudojantis kvapais), praregėti, ir čia dvasios skrydžiui akompanuoja eilių muzika. Kitas iš muzikos dvasios gimęs tobulos ritmikos eilėrašties „Vakaro harmonija“ sukonstruotas taip, kad besikartojančios eilutės, dviejų rimų variacijos sukuria vingrią ir melancholišką valso melodiją. Smuiko virpėjimas išryškina būties akimirkų moralinį reikšmingumą – skaudi patirtis stingsta kruviname saulėlydyje, įšventintas prisiminimas įgyja amžinumo vertę. Šie trys eilėraščiai atskleidžia įvairiapusį poeto talentą. „Kelionė“, Bodlero rinkinį užbaigianti ilga poema, apibendrina *Piktybės gėlių* lyrinio subjekto kelią, jo paklydimus ir ieškojimus.

Siūloma literatūra: „Albatrosas“, vertė Sigintas Geda, in: Charles Baudelaire, *Piktybės gėlės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 15; „Atitikmenys“, ten pat, p. 17. „Vakaro harmonija“, vertė Vytautas Mačernis, in: Vytautas Mačernis, *Po ūkanotu nežinios dangum*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 271; „Kelionė“, vertė Tomas Venclova, in: Tomas Venclova, *Pašnekesys žiemą*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 153–158; Vytautas Kubilius „Šarlio Bodlero kelias į Lietuvą“, in: *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 256–272; Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Putinas ir Baudelaire'as“, in: *Putinas – gyvenimo ir kūrybos akiračiai*, Vilnius: Vaga, 1996, p. 178–190.

Šarlis Bodleras

PARYŽIAUS SPLINAS

DVIGUBAS KAMBARYS

Kambarys, panašus į svajonę, tikras *dvasios* kambarys, kurio sustingęs oras lengvai nusidažęs rausvais ir melsvais atspalviais.

Siela jame maudosi tingulio vonioje, iškvėpintoje gailiesiu ir geismu. Tai kažkas prieblandiška, melsva ir rausva; gašli svajonė užtėmio metu.

Baldai jame ištįsusių formų, suglebę ir bejėgiai, ir atrodo tarytum sapnuotų; lyg jie būtų apdovanoti miegeivišku gyvenimu, – kaip metalai ir augmenija. Audeklai kalba nebyle kalba, – kaip gelės, kaip dangus, kaip besileidžiančios saulės.

Jokių meninių baisenybių sienose. Lyginant su tyra svajone, su neanalizuotu išpūdžiu, griežtai apibrėžtas, pozityvus menas yra piktžodžiavimas prieš Dievą. Viskas čia dvelkia pakankama darnos šviesa ir žavinčia jos tamsybe.

Vos vos juntamas puikus rinktinis kvapas, sumišęs su lengva drėgme, plūduriuoja ore, kur snūduriuojančią dvasią sūpauja šiltnamio pojūčiai.

Muslino lietus gausiai krinta prieš langus ir prieš lovą, liejasi sniego kriokliais. Lovoje guli Stabas, mano svajonių valdovė. Bet kodėl ji čia? Kas ją čia atvedė? Kokia jėga pasodino ją šiame džiaugsmų ir svajonių soste? Bet argi tai svarbu? Štai ji čia, ir aš ją atpažįstu!

Štai tos akys, kurių liepsna perveria prieblandą; tos subtilios ir baisios *žvalguonės*, kurias aš atpažįstu iš gąsdinančios jų piktybės. Jos vilioja, jos pavergia, jos ryja neatsargų žvilgsnį. Aš dažnai studijavau jas, tas juodas žvaigždes, keliančias nuostabą ir smalsumą.

Kokio gerojo demono dėka aš gyvenu apsuptas tylos paslapties, kvėpalų ir ramybės? O palaima! Tai, ką mes apskritai vadiname gyvenimu, net pačioje laimingiausioje jo plėtimosi studijoje neturi nieko bendra su tuo aukščiausiuoju gyvenimu, kurį aš dabar pažįstu, kuriuo gardžiuojuosi minutė į minutę, sekundė į sekundę.

Ne! Nebėra minučių, nebėra sekundžių! Laikas išnyko; įšviešpatavo Amžinybė, džiaugsmo amžinybė!

Bet pasigirdo stiprus, šiurpulingas smūgis į duris, ir aš, kaip savo pragariškuose sapnuose, pasijutau, lyg būčiau gavęs kauptuvu į pilvą.

Ir tada įėjo Šmėkla. Tai antstolis, ateinąs įstatymų vardu manęs kankinti; gėdinga sugulovė, atėjusi išrėkti savo skurdą ir kasdienio gyvenimo smulkmenomis prisidėti prie manojos skausmo; arba laikraščio redaktorius vaikėzas, atsiųstas išreikalauti rankraščio tęsinį.

Paradiziškas kambarys, stabas, mano sapnų valdovė, *Silfidė*, kaip sakydavo didysis René, visa ta magija, – išnyko kartu su grubiu Šmėklos smūgiu į duris.

Siaubas! Dabar aš atsimenu! Taip, atsimenu! Ši nešvari landynė, šis amžinojo nuobodulio būstas, yra mano. Štai čia dulkėti ir apdaužyti baldai; apspjaudytas židinyš be ugnies ir be žarijų; liūdni langai su lietaus išraustomis vagutėmis dulkėse; subraukyti arba nebaigti rankraščiai; kalendorius su pieštuku pažymėtomis negandą lemiančiomis datomis.

O tuos kito pasaulio kvapus, kuriais aš su ištobulintu jautrumu svaiginausi, pakeitė dvokiančio tabako tvaikas, sumišęs su kažkokiais vėmti verčiančiais pelėšiais. Dabar čia kvėpuojama apgizusiu beviltišku.

Šiame ankštame pasaulyje, kur tiek daug kas kelia šleikštulį, vienas vienintelis daiktas man šypsosi: tai opiumo bonkutė, sena ir gąsdinanti draugė; kaip visos draugės, deja! derli glamonėjimų ir išdavysčių.

O! Taip! Laikas vėl pasirodė; jis dabar viešpatuoja suvereno teisėmis. Su šiuo šlykščiu seniu grįžo visa jo demonišku palydovų eiseną: Atminimai, Gailiesiai, Mėšlungiai, Baimės, Košmarai ir Neurozės.

Aš užtikrinu jus, kad sekundės dabar tvirtai ir iškilmingai akcentuojamos, ir kiekviena jų, trykšdama iš laikrodžio, šaukia: „Aš esu Gyvenimas, nepakeliamas, nepermdaujamas Gyvenimas!“

Yra tik viena Sekundė žmogaus gyvenime, kurios užduotis – paskelbti gerą naujieną, *gerąją naujieną*, sukeliančią neišaiškinamą baimę kiekvienam.

Taip, Laikas viešpatauja; grįžo brutali jo diktatūra; ir jis mane varo, badydamas dvišakiu akstinu, lyg aš būčiau jautis. „Tad nuo! Į dešinę, asile! Gyvenk tad, pasmerktasis!“

Vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas

GULBĖ

Victorui Hugo

I

Apie jus aš mąstau, Andromache! Upokšnis,
Vargšas, liūdintis veidrodis, švietęs kadais
Ir našlės graudulingoj didybėje šniokštęs,
Simeontas, nuo verksmo apsemtais krantais,

Apvaisino staiga mano atmintį našią,
Kai skliautus Karusėlio¹ galėjau išvyst.
Jau ankstesnio Paryžiaus nėra (formos gražios
Keičias žymiai greičiau, nei mirtinga širdis);

Vien tik dvasioj regiu visą lauką barakų,
Šėtras, tik ką iškeltas, eiles statinių,
Žolę, blokų krūvas, jos žalėsiais aptekę,
O ir šlamštas beformis ryklėj grindinių.

Kitados ten dryksodavo ilgas žvėrynas,
Ten iš ryto mačiau, kaip danguj su aušra
Šaltas Darbas išbunda, šviesus, o šiukšlynas
Slenka tartum juodi uraganai ore.

Gulbė sunkiai ištrūko iš purvino groto
Ir plėvėtomis kojom patraukė gatve,
Kietu grindiniu vilko ji kūną plunksnotą
Linkui sausvagės ir – anei lašo snape,

Merkė savo sparnus ji į dulkes nervingai
Ir kalbėjo širdim ežerynų gimtų:
„Vandenie, kur esi? Kur, o žaibe, pradingai?“
Ji vaidenas lemtingų nelaimių mitu,

Ji į dangų dažnai, kaip Ovidijus sako,
Ji ironiškam dangui, spalvom mėlynom
Kelia galvą aukštyn ant konvulsiško kaklo,
Tarsi rykautų priekaištą Dievui, vienam!

¹ Carrousel – arka Paryžiuje.

II

Paryžius keičiasi, o nuliūdimas mano
Anei iš vietos! Rūmai, pastatai nauji,
Senieji priemiesčiai, – jau viskas kaip iš meno,
Bet atminimai net už uolą sunkesni.

Todėl prieš Luvrą stovint slegia vienas vaizdas:
Galvoju apie gulbės judesius keistus,
Kaip tremtiniai, kurie didžiuojasi ir vaipos,
Troškimų graužiama... O paskui apie jus,

O Andromache, tu iš glėbio sutuoktinio
Kaip gyvulys šlykštus nupuolei po Piru,
Prie tuščio kapo stovi ekstazėj, nusiminus;
Tik Hektoro našlė! O kitkas nešvaru.

Galvoju apie juočkę, ją džiova pagrauzė,
Ji murkdosi purve, akiduobėm tuščiom
Gražiosios ieško Afrikos, kur palmės apsiaute
Begaliniu rūku ir nesančiom miglom;

Ir apie tą, kurį tiek netekčių nutvilkė
Jau amžiams, amžinai! Kitus gaudžius verksmus,
Kurie pažindo Gėlą kaip gerą savo vilkę!
Apie vaikus, kur džiūsta kaip gėlės prie namų!

Todėl miške, kur mano siela pasitraukia,
Senieji Atminimai pūsteli ragu!
Man jūrininkai menas, užmirštieji, daugel,
Belaisviai, nugulėti!.. Dar daugelis kitų.

Vertė Sigitas Geda

KELIONĖ

Maxime'ui Du Camp

I

Berniūkščiui, kurs auka žemėlapių, estampų,
Šis universumas – tik potroškių suma.
O! koks jis didelis, svajojančiam prie lempų,
Koks mažas po daugybės metų mintyse.

Išvykdam vieną rytą, galvoj mūs liepsnos dega,
Širdis pilna pagiežos, geismo pelenų,
Keliaujam tuo ritmu, kur ašmenys pasako,
Beribę supdami ant marių baigtinių;

Vieni linksmi, apleidę tėviškę nedorą,
Kiti – nuo lopšio siaubo sprunka, dar apstu
Spėliotojų, kur moters vyzdžiuos plūduriuoja, –
Nuo Kirkės tironijos su grėšliu kvapu.

Kad žvėrimis nevirstų, jie visi svaiginas
Erdve, šviesa, paskliaučių spindesiu skaisčiu;
Ledai, kurie juos kanda, karštas saulės vynas
Lėtai jiems valo veidą, ženklus bučinių.

Tačiau tikri keleiviai – tie, kurie išvyksta,
Kad vyktų; pūslės, kur lengva širdim plevens,
Lemties neneigia jie, o priima iš viso,
Neklausia nieko jie, kartodami: „Tai bent!“

Šitie, kurių troškimai debesų formato,
Svajoja, kaip naujokas iš patrankos šaut,
Apie geismus, kurių nei žino, anei mato,
Kurie neturi vardo net prote žmogaus!

II

Mes mėgdžiojam, o siaube, tą kamuolį, sukutį,
Jų valsa ir jų šuolius; netgi pro miegos
Smalsumas gniuždo mus, neliauja vartalioti
Kaip Angelas beširdis saulį vainikus.

Tokia keista lemtis, kur tikslas keičia vietą,
Nebūna niekur jis, o gali būt visur!
Žmogus, kurio viltis neilsta, nepalieka,
Sau ieško atilsio be proto, o vikrus!

Tristiebė mūs dvasia Ikarijos sau ieško;
Iš denio balsas: „Ei, atmerkite akis!“
Beprotiškas ir karštas balsas mus aptaško:
„Šlovė... ir meilė... laimė! Akmenys akli.“

Salelė kiekviena, nurodyta sargybos,
Tai Eldoradas, mums žadėtasai Lemties,
Vaizduotė, kurioje jos orgija sužibo,
Suranda vien tik rifą švintant po nakties.

Varguolis, kur šalis vaiduokliškas mylėjo!
Grandinėm perjuostą jį teks į jūrą mest,
Jūreivį girtą, tą amerikų radėją,
Kurios kaip šmėklos mums apkartino gelmes.

Nelygu vagabundas, pėdinąs per purvą,
Svajoja apie Rojų nosis iškelta,
Užburtos akys randa Kapują sau, urvą
Visur, kur žvakė žybo, lūšnoj įziebta.

III

O stulbiną keleiviai! Kiek kilnių idėjų
Išskaitom akyse, pranokstančių marias!
Atverkit dėželes, kur atmintį sudėję,
Kur eteris, akmuo žvaigždėtom skiauterėm.

Mes trokštame keliaut ne burėm apsigobę!
Užburkite, lai džiaugsmas kali su mumis,
Kad keltų mūsų dvasioj, įtemptoj kaip drobė,
Jūs atmintys su savo rėmais – dangumi.

Ką matėte tenai?

IV

„Žvaigždynai mirguliavo

Ir bangos, ir smilčių čėžėdavo kalnai,
Nepaisant sukrėtimų ir nelaimių savo,
Dažnai mes nuobodžiavom, kaip čionai.

Ir sauliška šlovė, ir jūros violetas,
Ir miestų gloria, vos saulė ima pult,
Uždegdavo širdy troškimą negirdėtą, –
Paskęsti danguje su atspindžiu alpiu.

Turtingi miestai, didingiausiai peizažai
Nėra turėję niekad tiek žavios slapties,
Kaip tie, kurie danguj savaime pasidaro.
Troškimas nuolat ugdė nerimą širdies!

– O saldūs pomėgiai tik stiprina troškimą.
Jo medis tręšiamas tiktai bujos sparčiau,
Tačiau storėjant ir kietėjant žievei,
Į saulę šakos nori žvelgti iš arčiau!

Ar augs visados aukščiau nei kiparisas,
Didysis medis? Mes su kruopštumu
Rajam albumui brėžiam keletą eskizų,
O broliai, jums patiks vaizdai iš tolumų!

Stabus pasveikinome puolę trimituoti;
Štai sostai, išpuošti drambliakauliu sunkiu,
Štai dailūs rūmai, juos sunku įsivaizduoti,
Jūs savo bankuos juos įpirktumėt vargu.

Kostiumų šnaresiai, akis svaigina klostės,
Ir moterys, dantų dažytų bei nagų,
Ir magai išmoningi, juos gyvatė glosto.“

V
O kas po to, po to?

VI
„O sąmonė vaikų!

Kad nepamirštume pranešt tatai, kas reikalinga,
Regėjome visur, bodėjomės seniai, –
Nuo pat viršaus žemyn tų kopėčių lemtingų
Senujų nuodėmių įkyrūs reginiai!

Šlykšti ir pasipūtus moteriškė, vergė,
Sudievinus save, be šleikštulio, grubi,
Rajus tironas, vyras, gobšas, apsidergęs,
Jis vergės vergas, srutos nuotekų griovy.

Žudikas besimėgaujās, auka, kuri užspringo;
Šventimai tie, kurie paskaninti kraujais;
Valdžios nuodai, despota ugđantys nervingą,
Ir liaudis, nuo botago virtus gyvuliais;

Religijų gausa, kur panaši į mūsų,
Šturmu jos ima dangų visos; Šventuma,
Lyg pūko pataluos vartytųsi lepusis, –
Jam vynys, ašutai – goslybė geidžiama.

Ir žmonija plepi, nuo genijaus apgirtus,
Pamišusi dabar, kaip andai praeity,
Ji šaukias Dievo sau, agonijoje įmiršus:
– Paveiksle panašus, žūk mano prakeikty!

Kiti, mažiau kvaili, meiluziai Beprotybės,
Apleido bandą, bėga nuo genamų Lemties,
Jie slepiasi aguonpieny, į opijaus beribę!
– Štai Žemės biuletėnis. Visos amžinasties.“

VII
Karčioji patirtie, kelionė atsiskleidus!
Pasaulis vis tas pats, matavimų smulkių,
Vakar, rytoj, visad mums rodo mūsų veidus:
Oazę siaubo – dykroje nuobodulių.

Ar išvažiuot? ar likt? Tai lik, jei tik įstengi,
Važiuk, jei reikia to. Tas bėgs, tas susigūš,
Kad tik apgautų priešą, paspendusį žabangas,
Jis – Laikas. Daug tokių, kur spruks be atvangos,

Kaip žydas amžinas, apaštalai išklydę,
Kuriems pritrūksta amžiais vagonų ir laivų
Pabėgti nuo žudiko apgaulaus; kiti dar
Užmušt jį moka, neišlipę iš lopšių.

Kai pagalios batu nugarkaulį prispaus mum,
Galėsime tikėtis ir šaukti: „Na tai smeik!“
Taip Kinijon kadais mes plaukdavom prekiauti,
Akis išmeigę tolin, sušiauštais plaukais,

Mes eisime į jūrą temstančių Šešėlių
Jaunučio keliauninko širdimi, džiugaus.
Ar girdit daug žavių balsų, jie slepia gėlą,
Jie gieda: „Štai čionai! Kas norit paragaut

Lotoso kvepiančio! Čia pasiskinti leista
Mums stebuklingų vaisių, kurių širdis stokos;
Ateikite apsvaigt nuo to saldumo keisto
Šios popietės, kuri neturi pabaigos!“

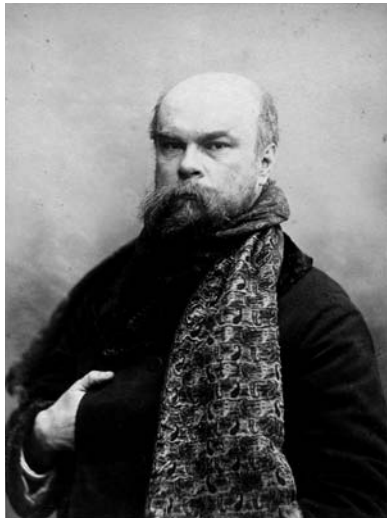
Iš įprasto akcento mes atpažįstam šmėklą;
Piladai, mūsų sūnūs, mums ties pirštų galus:
„Tam, kad atgautum širdį, nuplauki pas Elektrą!“
Mums tarė ta, kuriai bučiavome kelius.

VIII
Mirtie, senasis kapitone, metas! Judam!
Pabodo ši šalis! Pirmyn kitu keliu!
O jei dangus ir jūra kaip rašalas pajuodo,
Mūs širdys, pats žinai, pritvinę spindulių!

Įpilk savų nuodų, suteik stiprumą brangų,
Mes trokštam, ši ugnis liepsnoja smilkinuios,
Panert į bedugnes, į Pragarą ir Dangu,
Gelmėj Nežinomybės atrasti naujut naujos!

Vertė Sigitas Geda

Polis Verlenas

Polis Verlenas (Paul Verlaine, 1844–1896) gimė Mece (Metz), vaikystėje buvo jautrus, svajingas berniukas, trokštantis švelnumo ir meilės; vaikystės nostalgiją jautė visą gyvenimą. Paaugęs ėmė jausti sielos dvi-lypumą – būseną tarp dviejų traukos centrų, apie kuriuos kalba Šarlis Bodleras (Charles Baudelaire), – Dievo ir Šėtono. Įstojęs į Bonaparto (šiandien – Condorcet) licėjų Paryžiuje, 1862 m. gavo bakalauro laipsnį ir pradėjo dirbti miesto Rotušėje administracijos darbuotoju. Šiai tarnybai nereikėjo atiduoti visų jėgų, tad likdavo laiko poetinio talento puoselėjimui. Verlenas rašė eiles ir lankė literatų kavines, kur susipažino su žinomais poetais ir prozininkais. Literatūrinę karjerą pradėjęs kritiniais straipsniais apie Barbė Dorevili (Barbey d’Aureville) ir Bodlerą, 1866 m. išspausdino eilių garsiaame leidinyje *Šiuolaikinis Parnasas* ir išleido pirmąjį savo rinkinį *Saturniški eilėraščiai*.

Nors tikėjo ir rėmėsi parnasiečių idealais (tobula eilių technika, griežta logika, klasikiniais siužetais), pasireiškė originalūs Verleno kūrybos bruožai: neramus, subtilus jausmingumas ir įtaigus, retas muzikalumas.

Grumdamasis su nuolatiniu liūdesiu, Verlenas ėmė išgėrinėti, dėl to jį neretai ištikdavo įniršio priepuoliai. Tėvui 1865 m. mirus, kartais šiurkščiai elgdavosi su motina. Tuo pat metu Verlenas rengė eilių rinkinį *Galantiškos šventės* (1869), kupiną elegantiškų, rafinuotų pojūčių raiškos, savotiško įmantrumo, *menas menui* (*l’art pour l’art*) apraiškų. Galantiškos rinkinio scenos – tai vidiniai peizažai; poetas atskleidė eilėse savo siekius, kartu išlaikydamas dviprasmybę: kartais neaišku, ar lyrinis subjektas nori pabėgti nuo savęs, ar save iš naujo atrasti, o kartais į eiles persismelkia nuoširdaus ir stipraus jausmo ilgesys. Lyrinio subjekto troškimai ėmė pildytis tikrovėje – Verlenas sutiko jauną merginą Matildą (Mathilde), kuri nušvietė sudėtingą jo būtį. Poetas vedė ir kūrė lyrinis eilėraščius, kupinus žavaus paprastumo. Tačiau idilė truko neilgai. 1870 m. Paryžiaus apsiausties metu Verlenas neteko darbo, vėl įniko į alkoholį, o po metų Paryžiuje pasirodžius jaunam genijui Artūrai Rembo (Arthur Rimbaud) paliko šeimą ir išvyko klajoti su Rembo į Angliją ir Belgiją. Tuo metu rašė puikias eiles, kurias sudėjo į rinkinį *Romansai be žodžių*, – jose jaučiama daug jaunesnio kolegos įtaka. Deja, nuotykis baigėsi tragiškai: po audringo kivrčio Verlenas šovė į savo draugą, jį lengvai sužeidė ir buvo nuteistas dvejus metus kalėti. Kalėjime išgyveno skaudžią sąžinės dramą, atsivertė į tikėjimą, kūrė mistinius eilėraščius, kuriuos vėliau paskelbė rinkinyje *Branda* (1881). Išėjęs iš kalėjimo, kelerius metus gyveno vadovaudamasis krikščioniškais idealais, dėstė koledžuose Anglijoje ir Prancūzijoje, pasikui nesėkmingai mėgino užsiimti žemės ūkiu. Nebepakęsdamas nuobodulio grįžo prie ankstesnių ydų, o kūryboje derino mistinius polinkius ir kūnišką juslingumą – tai atsispindi rinkinyje *Kadaise ir neseniai* (1885). Po motinos mirties 1886 m. liko be finansinės para-

mos. Kaip tik tada apsižiūrėta, kad Verlenas – didelis poetas. Jis kviestas skaityti paskaitų, trokšta išgirsti jo prisiminimus. Tik kūrėjo jėgos jau seko, o gyvenimo pabaigą vėl lydėjo kontrastai: Verlenas mirė skurde, tačiau visa minia literatų, rašytojų ir jo talento gerbėjų lydėjo poetą į amžinojo poilsio vietą.

Kartais Verlenui prikišama intelekto stoka – jo poezija, autoriaus jautrumo įkvėpta, veikia skaitytojo jausmus, įsismelkia iki sielos gelmių. Toks konfidencialus lyrizmas dažniausiai reiškiamas pustoniais, atsiveria pusbalsiu skaitant eiles – tarp Verleno ir jo skaitytojo mezgasi intymus dvasinis ryšys. Poetui negana išsakyti, ką pats jaučia, bet svarbu *leisti*, kad tai *pajustų* skaitytojas, gebėti perteikti įspūdžius simboliniais vaizdais: taip pagunda virsta švininiu dangumi, o Dievo meilė kelia aukštyn kartu su sakalu, snape įsikan-dusiu kiškį. Verleno impresionistinis peizažas švarus, tyras, jis įgyja ir mistinę reikšmę; dar vadinamas „primityviu“ – lyg pirmykštė gamta iki nuopuolio. Tačiau labiausiai poetinę įtaigą kuria eilių muzika. „Muzika virš visko, / Dėl jos pamėgau nelyginę eilutę“, – taip poetas pradeda savo eilėraščių „Poezijos menas“. Taigi Verleno kūrybos instrumentas – nelyginė eilutė (dažnai kaitaliojamos trijų, penkių, septynių, devynių skiemenų eilutės). Jokios retorikos, dirbtinių pauzių. Lengvi, subtilūs ritmai kuria sielos judėjimo įspūdį, eilės banguoja tai pailgėdamos, tai susitraukdamos. Verlenas atsisako vyriško ir moteriško rimų kaitaliojimo, jo eilėraščiuose pulsuoja vidinis rimas, aliteracijos, subtilūs disonansai. Lankstūs rimai, garsiniai elementai elegantiškai atskleidžia akimirkos įspūdžius, pusiau sąmoningas svajonės, nostalgijos, laimės ir nelaimės būsenas.

XX a. pradžioje Europoje įsitvirtinęs modernizmas pirmiausia reikėsi poezijoje. Čia plačiai įsigalėjo vadinamasis impresionistinis lyrizmas. Rusijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Skandinavijos kraštuose simbolistų kūryba neatsiejama nuo impresionistinio metodo. Pasak Vytauto Kubiliaus, tą pačią reformą, kurią prancūzų lyrikoje buvo padaręs Polis Verlenas, lietuvių poezijoje padarė Balys Sruoga; jis sukūrė verleniško tipo eilėraščių, kuriame negali būti šiurkščių spalvų ir garsaus riksmo, kuriame kalbama pustoniais ir niuansais, kompozicija remiasi emocinių asociacijų žaismu, o potekstei atitenka plačiausia erdvė, kuriame solinę partiją atlieka pasikartojantys žodžiai ir muzikinis tonas. Ne veltui Sruogos eilėraščiai perša paraleles su prancūzų dainiaus kūryba – lietuvių poetas yra išvertęs Verleno eilių.

Intymi Verleno lyrika imponavo daugeliui lietuvių poetų: neoromantikams ir simbolistams, ypač Jonui Aisčiui, kuris save laikė tikru impresionistu. Tačiau vertimų kraitis kuklus. Balys Sruoga, Kazys Boruta, Alfonsas Tyruolis, Vaclovas Šiužždinis, Jonas Juškaitis, dar keli autoriai mėgino išversti keletą populiariausių prancūzų poeto eilėraščių. Tačiau akivaizdu, kad atkurti vingrias jų melodijas ir originalo dvasią itin sudėtinga (gal geriausiai pavyko Sruogai ir Juškaičiui). Bet svarbiausia, kad lietuvių poezijos kelyje Verleno poezija tebėra tobulos poetinės meistrystės ir estetinės normos pavyzdys.

Nagrinėjant Verleno eilėraščius, į akis krenta grafinis jų pavidalas – jis sukelia simetrijos įspūdį. Rimavimo tvarka, eilėdara, metrinė organizacija kuria subtiliai įvairuojančią melodiką. Poetinė sintaksė, akcentuojanti kylančias, tarsi pabrėžtinai ramiai, sulėtintai tekančias ar besileidžiančias intonacijas, išryškina eilėraščio emocijų skalę. Dažni sintaksiniai paralelizmai pabrėžia būties monotoniją. Leksika tarnauja muzikiniam vaizdui, vylia introspekcija, svarbu ne siužetas, o sielos peizažai.

Daugiausia lietuvių vertėjų dėmesio sulaukusiame eilėraštyje „Rudens daina“ eilių muzika išreiškiamas sielos nerimas. Liūdesio šaltinis – praeities nostalgija, baimė, kad tave nuneš vėjas, o tu nespėsi pasipriešinti. Sudėtinga aplaidumo ir nerimo būseną reiškiama lengvai varijuojančiomis eilutėmis (originale – keturių ir trijų skiemenų), kuriančiomis įtaigų ritmą. Iš pasąmonės kylanti netikrumo jausena smelkiasi į skaitytoją ir jį užburia savo melodija. Taip išreiškiamas simbolistų idealas – paslaptis ir įtaiga.

Siūloma literatūra: „Smuiko raudojimas“, vertė Balys Sruoga, in: *Veidai: jaunųjų kūrybos almanachas*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 132–133; „Lakštingala“, „XXX“, vertė Jonas Juškaitis, *Ne laikas eina: iš pasaulio poezijos*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 157–159; „Sentimentalus pasivaikščiojimas“, vertė Vaclovas Šiugždinis, in: *Birželio naktys: iš prancūzų lyrikos*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 24; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių lyrika*, Vilnius: Vaga, 1982; Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, „Prancūzų simbolizmo atšvaitai Jono Aisčio eilėraščių rinkinyje *Imago mortis*“, in: *Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“*, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 66–78.

Polis Verlenas

SAULĖLEIDŽIAI

Saulė į žaras
Miego prie krantų
Leidžias: žaižaras
Toliuos pajuntu.
Saulė širdį ras
Užsimiršt ant tų
Per žaras geras
Supančių krantų.
Saulė lyg didės,
Liūdesio dvasia
Svajones lydės:
Purpuro gaise
Šmėklos iš erdvės
Slenka man tuose
Smėlio krantuose,
Saulės didelės.

RUDENS DAINA

Raudos rudens
Smuikų graudens,
Tonai vienodi.
Varsto ruduo
Širdį su tuo
Skausmu vaitoti.

Muša valanda,
Gerklę spaus visada
Skundas anas.
Drėgna ant akių,
Blykšdamas apverkiu
Būtas dienas.

Nuo jų einu
Tai šen liūdnu
Vėju, kuris
Tai ten piktai
Kaip mirusį lapą tiktai
Neša, kol kris.

LAKŠTINGALA

Mėnuo koks
 Baltas su mišku.
 Nuo šakos
 Balsas tarp šakų
 Per tylumą...

O, mylima.

Juodas ties
 Veidrodžiu vandens
 Iš nakties
 Gluosnis vis šlamens
 Vėjo raudų...

Svajot saldu.

Šviesuliu
 Toks dangus ramus.
 Spindulių
 Leidžianti į mus
 Laimės visata...

Būt visada.

XXX

Begalinė plynė
 Nykiai toliais plyti,
 Snaigės vos matyti
 Blikinčios smėlyne.

Dangų be spalvų
 Mėnuo neskaidriu
 Užpila savu
 Mirusiu variu.

Iš miškų po vieną
 Blausiai lyg pro dūmą
 Debesų pilkumo
 Ažuolai plevena.

Dangų be spalvų
 Mėnuo neskaidriu
 Užpila savu
 Mirusiu variu.

Pučia, nors sušalki,
 Žiemvėjis nuo šiaurės,
 Kaip jums, varnos niaurios,
 Jums, vilkai išalkę?

Begalinė plynė
 Nykiai toliais plyti,
 Snaigės vos matyti
 Blikinčios smėlyne.

XXX

Aukštai dangus virš stogo štai
 Melsva taika!
 Štai medis supasi aukštai
 Palmės šaka.

Varpas danguj, kurį regi,
 Dievo šnekoj.
 Paukštis virš stogo, kur žvelgi,
 Skundžias šakoj.

Ten, mano Dieve, paprastai
 Gyvent ramu.
 Tas miestas gaudžia apie tai
 Tykiu gausmu.

- Tu pasakyk, tu jau verkte
 Verki švariai,
 Ką tu su savo jaunyste,
 Ką padarei?

Vertė Jonas Juškaitis

Filipas Tomazas Marinėtis

Filipas Tomazas Marinėtis (Filippo Tommaso Marinetti, 1876–1944) yra vienas pirmųjų avangardizmo ideologų. Gimė turtingo advokato šeimoje, rašė italų ir prancūzų kalbomis. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą įkūrė meninį futurizmo judėjimą, kurį aktyviai būrė ir populiarino Italijoje ir visoje Europoje. Marinėtis turėjo ryšių su daugeliu reikšmingų avangardo rašytojų: anglu Vindamu Luisu (Wyndham Lewis), prancūzu Gijomu Apolineru (Guillaume Apollinaire), rusais Velimiru Chlebnikovu ir Vladimiru Majakovskiu. Paryžiuje su juo bendravo ir keturvėjininkas Juozas Tysliava – išlikęs Marinečio jam padovanotas futurizmo manifestas su dedikacija. Trečiajame XX a. dešimtmetyje Marinėtis prisidėjo prie Musolinio vadovaujamo fašistinio judėjimo, ėjo kultūros ministro pareigas ir tapo menų akademijos nariu.

Paties Marinečio literatūrinis palikimas dabar įdomus tik istoriniu požiūriu – kaip avangardo laikotarpio, datuojamo pirmuoju XX a. trečdaliu, dokumentas. Laikotarpio bruožas – bendrus estetinius ir pasaulėžiūrinius principus išpažįstančių menininkų grupių, įteisinančių meninį eksperimentą ir kolektyvinę kūrybą, gausa. 1909 m. pasirodžiusiame Marinečio manifeste – keletas temų, reikšmingų ne tik avangardinėms srovėms, bet ir visai moderniajai literatūrai: tai susižavėjimas technika ir moderniuoju metropoliu, reikalavimas naująjį pasaulį perteikti adekvačiomis meninėmis priemonėmis (savo kūryboje Marinėtis tai stengėsi realizuoti ekscentriškomis metaforomis ir „telegrafiniu stiliumi“). Erdvę ir laiką greičiu įveikiančio naujojo žmogaus kultą bus paskatinusi Nyčės (Nietzsche) antžmogio koncepcija. Kategorišku manifesto tonu, kultūrinės tradicijos neigimu stengtasi provokuoti visuomenę ir „gąsdinti buržua“. Anaiptol ne visų avangardinių grupių bei menininkų įsitikinimus atspindi šiame manifeste išreikštas karo ir militarizmo teigiamas vertinimas bei „panieka moteriai“.

1909 metų vasario 20 dieną italų poetas Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944) Paryžiaus dienraštyje *Le Figaro* paskelbė „Futurizmo manifestą“, kuriame buvo pasirašytas nuosprendis senajai kultūrai, tradicinėms vertybėms, aukštinamas ateities menas (il Futurismo), šlovinantis technikos pažangą, didmiesčių grožį, suvis naujas atsiveriančias perspektyvas, dinamiškumą, greitį, agresyvumą, riziką, narsą. Futuristai, ateities garbintojai ir kūrėjai, pasisakė už kišimosi politiką, nacionalizmą, karą, su panieka žiūrėjo į jiems nuobodulį kėlusią akademinę literatūrą, o profesorius, archeologus vadino dvokiančia gangrena. Pasak futuristų, ilgai Italija tapo sendaikčių turgumi, jie nori šią šalį išvaduoti iš begalės muziejų, pavertusių ją bekrasčėmis kapinėmis.

FILIPO TOMAZO MARINEČIO FUTURIZMO MANIFESTAS

1. Mes norime apdainuoti meilę rizikai, veiklumą ir nutrūktgalviškumą.
2. Drąsa, įžūlumas ir maištas – tai pagrindiniai mūsų poezijos elementai.
3. Lig šiolei literatūra buvo sustabarėjusi, šlovino ekstazę ir svajonę. Mes norime kelti į padanges agresyvų judėjimą, karštligišką veiklumą, bėgimą, *salto mortale*, mes už antausį ir kumštį.
4. Mes teigiame, kad pasaulį užkariavo naujas grožis, greičio grožis. Lenktynių automobilis su savo dailiu kapotu, storais gyvatiškais išmetamųjų dujų vamzdžiais, riaumojantis automobilis, lekiantis tarsi artilerijos sviediniai yra žymiai gražesnis už *Vittoria di Samotracia* [Nikė – vert. pastaba].
5. Mes norime kurti himnus žmogui, sukiojančiam idealų vairakotį, skriejančiam žaibišku greičiu per Žemę, tiksliau sakant, ratu apie jos orbitą.
6. Poetas su užsidegimu prašmatniai ir dosniai turėtų šlovinti svaigulį keliančius pirminius elementus.
7. Tikras grožis yra kovojantis grožis. Joks neagresyvaus charakterio kūrinys negali būti laikomas šedevru. Poezija turi gimti kaip veržli ataka prieš nežinomas galingas jėgas.
8. Mes esame ant amžių slenkščio!.. Kodėl turėtume dairytis atgalios, jeigu norime išlaužti paslaptingas duris, vardu Neįmanoma. Laikas ir Erdvė mirė vakar. Mes jau gyvename absoliute, kadangi jau sukūrėme visur esantį amžinąjį greitį.
9. Mes norime šlovinti karą – vienintelį pasaulio sanitarą – militarizmą, patriotizmą, griaunamąjį anarchistų gestą, gražias idėjas, dėl kurių mirštama, ir panieką moteriai.
10. Mes norime naikinti muziejus, bibliotekas, visokio plauko akademijas, kovoti prieš moralizmą, feminizmą, prieš menkiausią oportunistinę ar utilitarinę niekšybę.
11. Mes apdainuosime dirbančias, pramogaujančias ir maištaujančias žmonių mases; apdainuosime įvairiaspalves ir polifoniškas revoliucijų jūras šiuolaikinėse sostinėse; apdainuosime vibruojantį nakties karštį, sklindantį nuo ryškiais elektros mėnuliais apšviestų arsenalų ir uostų; godžias stotis, praryjančias rūkstančias gyvates; dangų remiančius gamyklų kaminus, susivijusiais dūmų lynais prisirišusius prie debesų; upes apžergusius tiltus, panašius į milžiniškus gimnastus, šokančius saulėje kaip peilio ašmenys; horizontą šniukštinėjančius ir nuotykių ieškančius garlaivius; bėgiais dundančius lokomotyvus plačiomis krūtinėmis, panašius į didžiulius vamzdžiais pažabotus plieno žirgus; svaigius skrydžius aeroplanų, kurių propeleriai plaikstosi vėjyje kaip vėliavos ir atrodo, kad jiems ploja minia entuziastų.

1912 metų gegužės 11 dieną pasirodė „Futuristų literatūros techninis manifestas“, kuriame raginama nepaisyti gramatikos taisyklių, laužyti sintaksės normas, vartoti nekaitomas veiksmažodžio formas, kurti semantines analogijas, duoti žodžiui laisvę, panaikinti literatūroje „aš“ ir kt.

FUTURISTŲ LITERATŪROS TECHNINIS MANIFESTAS

1. Reikia sugriauti sintaksę, daiktavardžiais disponuoti savo nuožiūra.
2. Reikia vartoti veiksmažodžio *infinityvoq*, kadangi veiksmažodžiai glaudžiai prilimpa prie daiktavardžių ir taip leidžia stebinčiam ar vaizduojančiam rašytojui išvengti *aš*. Infinityvas pats vienas be niekieno pagalbos gali suteikti gyvenimo tęstinumo ir intuicijos, kad jį suvokia, prasmę.
3. Reikia pašalinti būdvardį, kadangi nuogas daiktavardis visiškai išlaiko savo pagrindinę spalvą. Būdvardis, turėdamas neryškų charakterį, suponuojantis poilsį, meditaciją, visiškai nedera su mūsų dinamiška vizija.
4. Reikia pašalinti *prieveiksmį*, tą pasenusią sagtį, segančią vieną žodį prie kito. Prieveiksmis frazėje išlaiko varginantį stiliaus vieningumą.
5. *Dvigubinti kiekvieną daiktavardį*, tai yra paskui daiktavardį turi sekti, be jokio jungtuko, kitas analogiškai su juo susijęs daiktavardis. Pavyzdžiui, vyras-torpedinis kate-ris, moteris-įlanka, minia-mūša, aikštė-piltuvėlis, durys-čiaupas.
6. *Taip pat panaikinti skyrybos ženklus*. Nevartojant būdvardžių, prieveiksmių ir jungtukų, skyrybos ženklai savaime netenka jokios prasmės tekste, kurio gyvas stilius gimsta pats iš savęs, be jokių absurdiškų pauzių, kurias jas verčia daryti kableliai ir taškai. Norėdami pabrėžti tam tikrą ekspresiją, dinamiką, taikykime matematikos ženklus, pavyzdžiui, + - x : = > <, arba muzikos.
7. Rašytojai vis dar niekaip negali pabėgti nuo tiesioginės analogijos. Pavyzdžiui, gyvūną jie lygina arba su žmogumi, arba su kitu gyvūnu, beveik tokiu pat, vienas į vieną, kaip kokioje fotografijoje... (Pavyzdžiui, foksterjerą jie lygina su mažutyčiu grynakrauju žirgu. Kiti, kiek pažangesni, tą patį foksterjerą lygina su mažu Morzės aparatu. O *aš* jį lyginu su kunkuliuojančiu vandeniu. Mes už tai, kad analogijų gradacija būtų kuo platesnė, mes už gilius ir tvirtus ryšius, nors ir gana tolimus.)

Analogija yra ne kas kita, o gili meilė, jungianti tolimus, iš pažiūros visai skirtingus ar net priešiškus dalykus. Tik pačios plačiausios analogijos kūrinyje, kurį galime palyginti su sutartinai grojančiu orkestru, padeda aprėpti materijos gyvenimą polichromiškai, polifoniškai ir polimorfiškai.

Kūrinyje *Tripolio mūšis (Battaglia di Tripoli)* palyginęs durtuvų sklidiną tranšęją su orkestru, o kulkosvaidį – su fatališka moterimi, nedideliame afrikiečių mūšio epizode *aš* intuityviai supratau didžiąją dalį universo.

Vaizdai – tai ne gėlės, rūšiuojamos ir renkamos itin kruopščiai, kaip teigė Voltaire. Vaizdai – tai poezijos kraujas. Poezijoje turi rikiuotis nepertraukiama virtinė naujų vaizdų, nes be jų poezija yra tik anemija ir chlorozė.

Kuo daugiau asociacijų sukelia vaizdai, tuo ilgiau jie turi galios išlaikyti nuostabą. Sakoma, kad reikia tausoti skaitytojo susižavėjimą. Šalin visa tai! Geriau rūpinkimės

fatališka laiko korozija, naikinančia ne tik šedevro ekspresyvią reikšmę, bet ir jo galią žavėti. Ar mūsų senos ausys dar nesužalotos Beethoven ir Wagner? Taigi reikia šveisti lauk iš kalbos visus stereotipus, nuvalkiotas metaforas, tai yra beveik viską.

8. *Vaizdai negali būti skirstomi* į kilnius ir nešvankius ar vulgarius, ekscentriškus ir natūralius. Intuicija, padedanti juos suvokti, neturi nei preferencijų, nei išankstinių nuomonių. Analogijos – absoliutus šeimininkas visos materijos ir viso intensyvaus gyvenimo.
9. Kiekvienas objektas turi kelti, žadinti analogijų grandinę, kondensuotą, besiremiančią esminiu žodžiu.

Štai pateiksiu ekspresyvų analogijų grandinės pavyzdį, dar su tradicinės sintaksės „karnavalo kostiumais“:

„O taip! Jūs esate nedidukas kulkosvaidis, žavi moteris, ir grėsminga, ir dieviška, nešama nematomų šimtakojų žirgų, staugianti iš nekantrumo. Ak! Netrukus suksitės giltinės rate, keliasite triuškinančio kracho arba pergalės link!.. Trokštate, kad jums giedočiau karštus meilės madrigalus? Jūsų sinjorai... Man jūs panaši į ginamąją kalbą sakantį tribūną, iškalbingą, nenuvargstantį, kurio žodžiai smigte sminga tiesiai į širdis ratu sustojusiems susijaudinusiems klausytojams... Esate šią akimirką visagalis gražtas, smingantis į kaukolę, pernelyg kietą šiai atkakliai nakčiai... Esate taip pat valcavimo staklės, elektrinės tekinimo staklės, kas dar? Didelis oksidu dengtas svilinantys vamzdis, degantis, kalantis, pamažėle tirpdantis metalinius paskutinių žvaigždžių taškus!..“
(*Battaglia di Tripoli*)

10. Kadangi bet kokia tvarka jau fatališkai yra atsargaus ir budraus proto produktas, reikia orkestruoti vaizdus disponuojant kuo didesne tvarka.
11. Vyti lauk iš literatūros įvardį „aš“, tai yra panaikinti visą psichologinę raišką. Visiškai bibliotekų ir muziejų sugadintas žmogus, vadovaudamasis logika ir neišmatuojama išmintimi, nieko įdomaus jau nebegali pasiūlyti. Taigi turime jį šveisti iš literatūros; galų gale jį turi pakeisti materija, suvokiama išsyk intuityviai, o tai ne fizikų ir ne chemikų nosiai.

Iš italų kalbos vertė Veronika V. Vilytė

Francas Kafka

Francas Kafka (Franz Kafka, 1883–1924) – žydų kilmės vokiškai rašęs prozininkas. Pragyvenęs vos keturiasdešimt vienerius metus, jis laikomas vienu reikšmingiausių XX a. pirmosios pusės, o gal ir viso šimtmečio autorių.

Kafka gimė ir augo Prahoje, pasiturinčioje buržua šeimoje. Valdingas tėvas, nepripažinęs nieko kito, išskyrus materialinę sėkmę ir kilimą visuomeniniais laipteliais, tapo viena svarbiausių ir Kafkos gyvenimo, ir kūrybos figūrų. Tėvas rašytojui buvo didelis autoritetas, „milžiniškas žmogus“, kita vertus, Kafka laikė tėvą atsakingu už tai, kad, priešiškažiūrėdamas į jo norą tapti menininku, įdiegė jam kaltės ir netikrumo jausmus.

Skirtingai nuo kito žymaus prahiečio Rainerio Marrijos Rilke (Rainer Maria Rilke), Kafka liko ištikimas gimtajam miestui. Baigęs teisę Prahos universitete, jis dirbo keliose draudimo įstaigose. Nors rašytojas skaudžiai išgyveno dėl tokio „dvigubo gyvenimo“, kai atsiduoti savo pašaukimui – kūrybai gali tik naktimis ir savaitgaliais, tarnyboje jis buvo iniciatyvus, bendradarbių mėgstamas ir gerbiamas darbuotojas. Prieštaringa buvo ir jo tautinė bei kultūrinė identifikacija. Gimęs asimiliuotoje, judaizmo tik formaliai besilaikiusioje žydų šeimoje, Kafka jautėsi nutolęs nuo tradicinės žydų bendruomenės (nors domėjosi Rytų Europoje paplitusia žydų tikėjimo forma – chasidizmu, jo papročiais, menais ir tautosaka). Kafka simpatizavo čekams ir mokėjo čekiškai, tačiau to meto Prahoje dominuojančią padėtį užėmė vokiečiai (situacija, turinti panašumų su lietuvių ir lenkų santykiais XX a. pirmosios pusės Vilniuje). Kalba ir kultūrinė tradicija siejo jį su vokiečiais, bet žydiškos šaknys trukdė būti priimtam vokiškoje visuomenėje.

Todėl vienatvė ir supratimo troškimas, bendrystės siekis ir baimė prarasti savo laisvę yra svarbios Kafkos kūrinii temos. Jau pirmuosiuose jo parašytuose tekstuose, pavyzdžiui, *Vienos kovos aprašyme* (1904), subtilaus ir pažeidžiamo herojaus būsenos (viena iš Kafkos mylimųjų apibūdino jį kaip „nuogą tarp apsirengusių“) perteikiamos sudėtingais ir staigiai besikeičiančiais monologais, kurie bemaž lygiai paženklinti ir išorinio pasaulio parodijavimo, ir saviironijos.

Rašytojas visą gyvenimą buvo akylas žmonių charakterių, atsiskleidžiančių mažiausiomis detalėmis (pavyzdžiui, gestais ar naudojamais kasdienės apyvokos daiktais), santykių, juokingų socialinių vaidmenų, banalių troškimų, pridengiamų aukštomis vertybėmis, stebėtojas. Be abejo, svarbiausias stebėjimo objektas buvo jis pats – negailestinga savistaba pasižymintis rašytojo dienoraštis ne mažiau įdomus nei prozos kūriniai.

Šitai grindė kelių brandiems Kafkos kūriniams, kurie apibūdinami kaip „fantastinis realizmas“ – ypač skaidriu ir taupiu stiliumi vaizduojami tarsi iš sapno atėję, paradoksali, bet didelio simbolinio krūvio persmelkti dalykai. Žinomiausiam „tėvo ir sūnaus“ temos

kūriniams priklausančiame apsakyme „Metamorfozė“ (1915) stropus, šeimai visa širdimi atsidavęs jaunuolis Gregoras atsibunda pavirtęs milžinišku vabalu. Kafka meistriškai vaizduoja ne tik Gregoro dvasinę sumaištį, bet ir fizinio būvio pasikeitimą (kaip žmogui vabalas kūne atsikelti iš lovos, kaip išmokti vaikščioti daugybe kojų ir t. t.). Nuodugnai atskleidžiama šeimos bei visuomenės reakcija į šį virsmą: Gregoras griauna jų ribotą požiūrį į gyvenimą ir žmogų, kelia gėdą ir grėsmę geram vardui, be to, ir materialinei gerovei. Nors rašytojas aiškiai solidarizuojasi su pažemintu ir atstumtu herojumi, vilties tai jam neteikia: atgrasiu ir nenaudingu padaru tapęs Gregoras šeimos pasmerkiamas mirti, maža to, sielodamasis dėl nepateisintos atsakomybės, to ima trokšti ir pats.

Iš trijų didesnės apimties Kafkos kūrinių – romanų *Amerika* (1912–1914), *Procesas* (1915) ir *Pilis* (1922) – du paskutiniai psichologinę ir socialinę linijas tęsia metafizinių temų link. Pagrindinis personažas K. susiduria su paslaptiną galia, Teismu arba Pilimi ir ilgainiui suvokia, kad ji, nors ir besireiškianti groteskiškais arba iliuziškais pavidalais, nors ir besivadovaujanti labai neaiškiais principais, yra svarbiausias jo gyvenimo veiksnys, beveik jo lemtis. Daugelis kritikų interpretavo tai kaip religinės krizės laikams adekvačias Dievo nesuvokiamumo, rūstybės ir malonės paraboles, be to, ypač *Procese*, pavaizduota iš absurdiškų kaltinimų išplaukianti griežčiausia bausmė akino manyti, kad istoriją galima laikyti masinio nekaltų gyventojų naikinimo, kurio netrukus imsis totalitariniai režimai, pranašyste (nacistiniuose konclageriuose žuvo visos trys Kafkos seserys).

Vėlyvojoje Kafkos kūryboje (apsakymuose „Bado meistras“, „Jozefina, dainininkė, arba pelių padermė“ ir kt.) centriniu tampa meno esmės ir prasmės klausimas. „Knyga turi būti kirvis, kuris iškapotų mumyse užšalusią jūrą“, – menas gali išganyti modernųjį žmogų. Tačiau tokią kokybę įmanoma pasiekti tik nesvyruojamai tikint išganinga jo priimtimi; socialinėje plotmėje tai reiškia menininko atsiskyrimą nuo visuomenės ir visišką atsidėjimą kūrybai (kurio dažniausia metafora Kafkos, kaip ir daugelio kitų rašytojų modernistų, tekstuose yra liga). Šiuos maksimalius reikalavimus rašytojas taikė ir sau. Matyt, todėl jis liko nevedęs, todėl daugelis jo tekstų buvo nebaigti, todėl savo bičiuliui Maksui Brodai (Max Brod) testamentu liepė sunaikinti nespausdintus jo rankraščius. Laimė, Brodas šio reikalavimo netesėjo, taip išsaugodamas daug svarbiausių Kafkos kūrinių.

Pasak Tomo Venclovos, vienintelis Kafkos testamentą įvykdė vienas sovietinės Lietuvos knygynas, sudeginęs per klaidą į jį patekusius rašytojo raštus. Lietuvoje pirmasis Kafkos vertimas išspausdintas dar prieškarinėje *Naujojoje Romuvoje*. Sovietmečiu nedidelis rašytojo tekstas pirmą kartą pasirodė per „atlydį“, vėliau, jau devintajame dešimtmetyje, publikuota ir daugiau. Tačiau ir sunkiai prieinamas, kitomis kalbomis skaitomas Kafka buvo vienas iš moderniosios Vakarų literatūros „magiškų vardų“, skatinęs lietuvių rašytojus imtis parabolės, fantastinio pasakojimo, individo ir valdžios santykių nagrinėjimo.

Siūloma literatūra: Francas Kafka, *Pataisos kolonijoje*, Kaunas: Europa, 1994; Franz Kafka, *Pražuvėlis (Amerika)*, Vilnius: Vaga, 1997; Franz Kafka, *Šakalai ir arabai: pasakojimai apie gyvūnus*, Vilnius: Vaga, 1999; Franz Kafka, „Procesas“: novelės, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Franz Kafka, *Pilis*, Vilnius: Tyto alba, 2006; Franz Kafka, *Laiškai tėvui*, Vilnius: Alma littera, 2009; Franz Kafka, *Dienoraščiai 1910–1923*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.

Francas Kafka

METAMORFOZĖ

Pabudęs vieną rytą iš neramaus miego, Gregoras Zamza pasijuto paverstas baisingu vabalu. Jis gulėjo lovoje ant kietos kaip šarvas nugaros ir, mažumą kilstelėjęs galvą, matė savo išgaubtą rudą suragėjusių lankų padalintą pilvą, pridengtą vos besilaikančios antklodės. Daugybė palyginti su visu kūnu pasigailėtinais plonų kojų bejėgiškai mirgėjo jam prieš akis.

„Kas man atsitiko?“ – suko galvą jis. Tai juk visai ne sapnas. Jis savo kambaryje, pažįstamoje, kiek per mažoje vienam žmogui kamaraitėje. Prie stalo, ant kurio paskleisti medžiagų kolekcijos pavyzdžiai, – Zamza buvo komivojažierius, – ant sienos kabo jo neseniai iš iliustruoto žurnalo iškirptas ir įstatytas į dailius paaukuotus rėmus paveikslas. Jame pavaizduota sėdinti dama su kailine kepure ir kailiniu boa. Pakėlusį sunkią kailinę movą, kurion ranka buvo sukišta beveik ligi alkūnės, ji tarsi sveikino žiūrovą. Paskui Gregoro žvilgsnis nukrypo į langą, ir apsiniaukęs oras – buvo girdėti, kaip lietaus lašai teška į stogo skardą, – jį galutinai nuliūdino.

„Gal man dar nusenūsti ir pamiršti visas tas kvailystes“, – manė jis, tačiau kaip tai padaryti – jis buvo įpratęs miegoti ant dešinio šono, o šitaip dabar neįsitaisysi. Kad ir kiek blaškėsi, besistengdamas atsigulti ant dešinio šono, vis tiek tuojau atvirsdavo atgal. Gal šimtąsyk bandė, užsimerkęs, kad nematytų kirbančių kojų, ir liovėsi tik tada, kai šone pajuto ligi tol nepatirtą nestiprų maudulį.

„Dieve, – galvojo jis, – kokį sunkų darbą aš išsirikau! Per dienų dienas kelionėje. Nusiplūki daug labiau negu kontoroj, o kur dar kelionių nepatogumai, rūpestis nepavėluoti į traukinį, nereguliarus prastas maistas, vis kiti žmonės, nė su vienu ilgiau nepabendrausi, nuoširdžiai neįsišnekėsi. Kad jį kur galas tokį gyvenimą!“

Jis pajuto, jog truputį panižo pilvas; pamažu aukštiełninkas pasistūmėjo link lovos galo, kad būtų patogiau pakelti galvą; rado niežtimą vietą, nubertą mažais, baltais, nežinia iš kur atsiradusiais taškeliais; norėjo viena koja tą vietą apsičiupinėti, bet tuojau atitraukė, nes kai prisilietė, per visą kūną nuėjo šiurpuliai.

Vėl atsigulė kaip pirma.

„Taip anksti keldamasis, – galvojo jis, – visai iškvaišti. Žmogui reikia išsimiegoti. Kiti komivojažieriai gyvena be rūpesčių kaip haremo gražuolės. Kai aš, pavyzdžiui, prieš pietus grįžtu į viešbutį persirašyti užsakymų, jie dar tiktai pusryčiauja. Kad aš taip pabandyčiau, šefas kaipmat išgrūstų iš darbo. Beje, ką gali žinoti, gal man tai būtų į naudą. Jeigu ne tėvai, jau seniai būčiau pats spjovęs į tą kontorą, ateičiau pas šefą ir į akis iškločiau, ką apie jį manau. Nuo pulsto nusiverstų išgirdęs! Keistas įprotis atsisėsti ant pulsto ir iš aukščiau kalbėtis su tarnautoju, o tas turi prie jo prisikišti, nes šefas neprigirdi. Ką gi, vilčių dar yra; kai tiktai surinksiu tiek pinigų, kad galėčiau atiduoti tėvų skolą, – tai truks kokius penkerius šešerius metus, – būtina taip padarysiu. O paskui pinigus kibirais sėmsiu. Bet dabar jau laikas keltis, nes traukinys išvažiuoja penktą.“

Jis pasižiūrėjo į žadintuvą, tiksintį ant komodos.

„Viešpatie šventas!“ – persigando. Buvo pusė septynių, jau net po pusės, greit be penkiolikos, ir rodyklės ramiai sukosi toliau. Nejuo žadintuvas neskambino? Iš lovos buvo matyti, kad jo nustatyta teisingai – ketvirtai valandai; be abejonės, žadintuvas skambėjo. Taip, bet kaip tu pramiegosi, jei nuo jo čirškimo net baldai dreba? Kas be ko, miegojo

neramiai, bet, matyt, labai kietai. Tačiau dabar ką daryti? Kitas traukinys išeina septintą valandą; kad spėtųm į jį, reikėtų beprotiškai skubėti, o kolekcija dar nesudėta, ir jis pats ne per geriausiai jaučiasi. Net jeigu ir spėtų į traukinį, vis tiek gautų nuo šefo pipirų, nes firmos pasiuntinys laukė prie penktos valandos traukinio ir apie jo prasižengimą seniai pranešė. Tai juk šefo šunelis, be stuburo ir galvos. O ką, jeigu apsisukeltų sergas? Tai būtų be galo nemalonu ir gali pasirodyti įtartina, nes Gregoras per visus penkerius savo tarnybos metus dar nėsyk nesirgo. Šefas, be abejonės, ateitų su ligonių kasos gydytoju, apipiltų priekaištais tėvus, kad užaugino tokį tinginį sūnų, ir nepriimtų jokio pasiteisinimo, remdamasis ligonių kasos gydytojo diagnoze, o tam visi žmonės sveikutėliai ir vengia darbo. Ir šiuo atveju turbūt neklystų? Gregoras iš tiesų jautėsi visiškai sveikas ir net labai norėjo valgyti, tik po tokio ilgo miego kažkodėl buvo apsnūdęs.

Kai jis visa tai karštligiškai svarstė, nesiryždamas lipti iš lovos – laikrodinis tuo metu kaip tik išmušė be penkiolikos septynias, – palei jo galvą pasigirdo atsargus beldimas į duris.

– Gregorai, – šūktelėjo motina, – jau be penkiolikos septynios. Ar tu neketinai važiuoti?

Koks švelnus balsas! Paskui Gregoras išsigando išgirdęs savo atsakymą. Balsas, be abejonės, buvo tas pats, bet sumišęs su tarsi iš apačios sklindančiu nevalingu graudžiu piepsėjimu. Jo žodžiai tik iš pradžių atrodė aiškūs, o paskui tas piepsėjimas juos taip sudarkydavo, kad jau negalėdavai suprasti. Gregoras norėjo viską smulčiau paaiškinti, bet paskui tiek tepasakė:

– Taip, taip, mama, tuojau keliuos!

Per medines duris motina, matyt, nesuprato, kad Gregoro balsas pasikeitęs, nes pasitenkino tokiu atsakymu ir nušlepsėjo šalin. Tačiau dabar jau kiti namiškiai atkreipė dėmesį, kad Gregoras kažkodėl dar namie, ir į kitas duris pabeldė tėvas, tiesa, nesmarkiai, bet kumščiu.

– Gregorai, Gregorai, – pašaukė jis, – kas čia dabar?

O po valandėlės darsyk paragino duslesniu balsu:

– Gregorai! Gregorai!

Kitoje pusėje prie durų tyliai suaimanavo sesuo:

– Gregorai! Kas tau! Gal susirgai? Gal ko reikia?

– Aš jau einu, – atsakė į abi puses Gregoras, stengdamasis kuo aiškiau tarti ir daryti tarp žodžių ilgas pauzes, kad balsas nepasirodytų įtartinas. Ir tėvas grįžo prie pusryčių stalo, tik sesuo sušnibždėjo:

– Gregorai, atidaryk, aš maldauju tave.

Bet Gregoras nė nemanė atidaryti ir džiaugėsi, kad nepamiršo keliaujant išsiugdyto įpročio ir namuose nakčiai užsirakino abejas duris.

Pirmiausia jis norėjo ramiai, niekieno netrukdomas atsikelti, apsirengti, papusryčiauti ir tik tada apsvarstyti visa kita, nes gulint, žinoma, nieko protingo galvon nešaus. Prisiminė, jog lovoj dažnai jusdavo nesmarkų, galimas daiktas, nepatogaus gulėjimo keliamą skausmą, paskui, atsikėlus, jis praeidavo kaip nebuves, ir dabar nekantriai laukė, kad pamažėle išsisklaidytų šios dienos apžavai. Jis nė kiek neabejojo, kad balsas pasikeitęs vien nuo smarkaus peršalimo, profesinės komivojažierių ligos.

Nusimesti antklodę buvo visai nesunku; reikėjo tik truputį išpūsti pilvą, ir ji nukrito. Tačiau paskui jau prasidėjo vargai, ypač dėl kūno platumo. Kad atsistotų, jam būtų

reikėję pasitelkti pagalbon rankas ir kojas; o turėjo tik daugelį kojųčių; jos visą laiką be jokios tvarkos nesuvaldomai kirbėjo. Kai pabandė vieną sulenkti, ji pirmiausia išsitiesė, o kai pagaliau su ta koja susitvarkė, tai kitos tuo metu, tarsi ištrūkusios laisvėn, greitai ir karštligiškai sujudo.

„Tik be reikalo nedrybsok lovoje“, – tarė sau Gregoras.

Pirmiausia jis norėjo nuleisti iš lovos apatinę kūno dalį, bet toji apatinė dalis, kurios, beje, dar nebuvo matęs ir gerai neįsivaizdavo, kokia ji, pasirodė sunkiai pajudinama; viską darė labai lėtai, o kai galų gale, beveik įdūkęs, sukaupe jėgas ir be jokios atodairo pasistūmėjo į priekį, tai atsitrenkė į lovos galą, ir skausmas jį tiesiog nutvilkę; tada pamanė, kad kaip tik apatinė kūno dalis galbūt pati jautriausia.

Todėl pabandė pirma pasiekti grindis viršutine kūno dalimi ir atsargiai pakreipė galvą lovos krašto link. Tatai nesunkiai pavyko, pagaliau ir visas kūnas, kad ir koks platus ir sunkus, lėtai pasisuko paskui galvą. Bet kai galų gale iškišo ją per lovos kraštą ir ji pakibo ore, tai pabijojęs toliau taip stumtis, nes nukritęs būtinai susitrenks galvą. O sąmonės dabar jokių būdu negalima prarasti, tad nusprendė geriau jau likti lovoje.

Bet kai paskui tiek pat prisikamavęs vėl atsigulė kaip pirma ir vėl pamatė savo kojeles dar pasiūčiau viena su kita pešantis ir niekaip nesuvokė, kaip jas sutvarkyti ir nuramdyti, tai vėl nusprendė, kad negalima ilgiau gulėti ir protingiausia bus numoti į viską ranka, jei tik yra bent truputis vilties išsiropšti iš lovos. Bet tuo pat metu nepamiršo, kad ramūs ir apgalvoti veiksmai visada geriau už neviltingus protrūkius. Ir vis nukreipdavo sutelktą žvilgsnį į langą, tačiau ryto migla, užgožusi ir kitą siauros gatvės pusę, menkai teramino ir teikė jėgų.

– Jau septynios valandos, – tarė jis sau, vėl išmušus laikrodžiui, – jau septynios, o vis dar tokia migla.

Ir valandėlę ramiai pagulėjo vos kvėpuodamas, tarsi laukdamas, kad visiškai tylą galbūt padės grįžti suprantamon ir įpraston tikrovėn.

O paskui įsakė sau:

– Kol išmuš penkiolika aštuntos, turiu žūt būt išsikrapštyti iš lovos. O iki tol kas nors jau ateis iš kontoros pasiteirauti manęs, nes kontora atidaroma prieš septynias.

Ir jis pradėjo, tolygiai siūbuodamas visu kūnu, po trupučiuką slinktis. Jeigu šitaip grius iš lovos, tai krisdamas staigiai kilstelės galvą į viršų ir galbūt nesusitrenks jos. Nugara, atrodo, kieta; jai turbūt nieko neatsitiks brinktelėjus ant kilimo. Labiausiai nerimavo dėl bildesio, jo, matyt, neišvengs. Kai nukris, bus girdėti per visas duris. Namiškiai tegu ir neišsigąs, bet tikrai susirūpins. Tačiau reikėjo rizikuoti.

Jau beveik persisvėręs per lovos kraštą – naujasis būdas buvo tiesiog juokingai lengvas, reikėjo tiktai siūbuotis, ir kūnas po trupučiuką slinko, – staiga pamanė, kaip viskas būtų paprasta, jeigu susilauktų pagalbos. Dviejų stiprių žmonių – jis turėjo omenyje tėvą ir tarnaitę – visiškai užtektų; jiems tiktai reikėtų pakišti rankas po išgaubta nugara, iškelti jį iš lovos, pasilenkti su ta našta ir tada kantriai palaukti, kol jo kojos, reikia tikėtis, liautųsi beprasmiškai kirbėjusios ir susiprastų, ką turi daryti. Bet negi iš tiesų šauktųsi pagalbos, nors durys ir nebūtų užrakintos? Ši mintis jį dabar net pralinksmino.

Gregoras jau tiek pasistūmėjo, kad smarkiau pasisiūbavęs vos nulaikė pusiausvyrą, ir tuoj tuoj turėjo galutinai apsispręsti, nes ligi ketvirčio aštuntos liko tik penkios minutės, bet čia pasigirdo skambutis.

– Kas nors iš kontoros atėjo, – tarė jis sau ir tiesiog nustėro, o jo kojytės ėmė dar pašiučiau kirbėti. Akimirką buvo tylu tylu.

– Neatidaro, – tarė sau Gregoras, apimtas nesuprantamos vilties. Bet paskui tarnaitė, žinoma, priėjo prie durų, kaip visada, tvirtu žingsniu ir atidarė. Gregoras išgirdo tiktai pirmą svečio žodį ir jau suprato, kas atėjo, – pats prokuristas. Ir kodėl likimas jam lėmė tarnauti tokioj firmoj, kur dėl menkausio nieko tave tuojau ima kaltinti mirtinom nuodėmėm? Ne jau visi tarnautojai ten paskutiniai niekšai, ne jau tarp jų nėra nė vieno ištikimo, atsidavusio žmogaus, tokio, kuris, tiktai keletą valandų nepanaudojęs firmos reikalams, pakvaišta nuo sąžinės priekaištų ir tiesiog negali išlipti iš lovos? Ne jau iš tikrųjų negana pasiūsti mokinio paklausti, kas atsitiko, jei išvis toks klausinėjimas reikalingas, ne jau turėjo ateiti pats prokuristas, kad visai nekaltiems namiškiams parodytų, jog išaiškinti šį įtartiną atsitikimą gali tiktai jis? Ir labiau sujaudintas savo paties minčių, negu tvirtai apsisprendęs, Gregoras ryžtingai virstelėjo ir griuvo iš lovos. Į grindis trenkėsi smarkiai, tačiau didelio triukšmo nesukėlė. Jį prislopino kilimas, ir nugara pasirodė elastingesnė, negu Gregoras buvo manęs, todėl taip dusliai ir šlumstelėjo. Tiktai galvos nenusaugojo ir gerokai susitrenkė; iš pykčio ir skausmo jis ėmė sukioti ją į šalis ir trinti į kilimą.

– Tenai kažkas nukrito, – pasakė prokuristas kambaryje po kairei. Gregoras pabandė įsivaizduoti, ar negalėtų prokuristui kada nors kažkas panašaus nutikti kaip dabar jam; ir priėjo išvadą, kad galėtų, kodėl ne. Tuo tarpu pats prokuristas, tarsi šurkščiai paneigdamas jo mintis, gretimame kambaryje žengė kelis žingsnius, girgždindamas savo lakuotus batus. Iš kito kambario, po dešinei, atsklido sesers šnibždesys:

– Gregorai, prokuristas atėjo.

– Žinau, – sumurmėjo Gregoras, bet garsiai, kad išgirstų sesuo, atsakyti nediršo.

– Gregorai, – tarė tėvas kambaryje po kairei, atėjo ponas prokuristas pasiteirauti, kodėl tu neišvažiavai ankstyvuoju traukiniu. Mes nežinom, ką jam atsakyti. Be kita ko, jis nori su tavim pačiu pakalbėti. Tad prašau atidaryti duris. Jis jau atleis už netvarką.

– Labą rytą, pone Zamza, – maloniai šūktelėjo prokuristas.

– Jis blogai jaučiasi, – pasakė motina prokuristui, o tėvas, tebestovėdamas prie durų, paaiškino:

– Sūnus prastai jaučiasi, patikėkite manim, pone prokuriste! Dėl ko kitaip būtų praleidęs traukinį! Berniukui vien tiktai kontoros reikalai rūpi, daugiau niekas. Man kartais net pikta, kad vakarais niekur neina: štai kad ir dabar – net aštuonias dienas buvo mieste ir visus vakarus prasėdėjo namie. Gunkso pas mus prie stalo ir tyliai skaito laikraštį arba studijuoja tvarkaraščius. O laisvalaikiu mėgsta pjaustyti pjūkliuku. Andai, pavyzdžiui, per du tris vakarus išpjovė rėmelius; pamatysit, kokie jie gražūs; jie kabo jo kambaryje; jūs tuojau juos pamatysite, kai Gregoras atidarys duris. Aš, beje, džiaugiuosi, kad jūs atėjote, pone prokuriste; mes vieni nebūtume įstengę prikalbėti Gregorą, kad atidarytų duris; jis toks užsispyręs; ir jis tikrai prastai jaučiasi, nors rytą ir sakė, kad ne.

– Aš tuojau, – lėtai ir atsargiai ištarė Gregoras, bet net nekrustelėjo, kad nepraleistų nė žodžio.

– Aš ir nemanau kitaip, maloningoji ponია, – atsakė prokuristas, – tikėkimės, kad nieko rimta. Nors, kita vertus, turiu pasakyti, jog mes, verslo žmonės – laimė tai ar nelaimė, čia jau jūsų valia spręsti, – menkus negalavimus turim tiesiog pergalėti.

– Tai ar gali jau ponas prokuristas pas tave įeiti? – nekantriai paklausė tėvas ir vėlei pabeldė į duris.

- Ne, - atsakė Gregoras.

Kambaryje po kairei įsiviešpatavo nejuoki tylą, o kitame, po dešinei, ėmė kūkčioti sesuo.

Kodėl sesuo neina pas juos? Ji, matyt, dar tiktai išlipusi iš lovos ir nepradėjusi rengtis. O kodėl ji verkia? Kad jis nesikelia ir neįleidžia prokuristo, kad gali prarasti vietą ir kad šefas vėl pateiks tėvams senas sąskaitas? Galbūt dėl to kol kas dar anksti graužtis. Gregoras dar čia ir visai neketina apleisti šeimos. Kol kas jis gulėjo ant kilimo, ir niekas, žinodamas jo būklę, negalėjo rimtai reikalauti, kad įsileistų prokuristą. O dėl tokio menko netakto, kurį vėliau nesunku bus kaip nors protingai pateisinti, jo iš darbo nieks neišvarys. Ir Gregorui atrodė, kad daug protingiau būtų jam dabar duoti ramybę, o ne įgristi verksmais ir įkalbinėjimais. Tiesa, jie nežino, kas jam yra, ir todėl taip atkakliai neatstoja.

- Pone Zamza, - sušuko prokuristas pakeltu balsu, - kas atsitiko? Jūs užsibarikavote savo kambaryje, atsakinėjate tiktai „taip“ arba „ne“, verčiate tėvus be reikalo jaudintis ir nevykdote - aš tai sakau tik tarp kitko - savo pareigų, neįtikėtina lengvabūdiškai nevykdote. Aš čia kalbu jūsų tėvų ir jūsų šefo vardu ir kuo rimčiausiai prašau tučtuojau viską paaiškinti. Aš nustebintas, aš nustebintas. Maniau, kad esate ramus, protingas žmogus, o jūs staiga pradėjote rodyti keisčiausius kaprizus. Šefas man, tiesa, užsiminė, kodėl jūs galėjote pavėluoti į traukinį, - kad neseniai gavote teisę inkasuoti, bet aš beveik galiu duoti garbės žodį, jog tai neteisybė. Bet dabar štai pamačiau jūsų nesuprantamus kaprizus ir praradau bet kokį norą jus užtarti. O jūsų padėtis ne tokia jau tvirta. Iš pradžių aš norėjau tai pasakyti jums vienam, bet kad taip be reikalo mane gaišinate, tai nematau reikalo to slėpti nuo jūsų gerbiamų tėvų. Paskutiniu metu jūs dirbote labai prastai, tiesa, metų laikas toks, kad didelio biznio nepadarysi, mes tai suprantame; bet tokio metų laiko, kai išvis nieko nepadarama, nebūna, pone Zamza, neturi būti.

- Pone prokuriste, - sušuko Gregoras nebesivaldydamas ir iš susijaudinimo viską pamiršęs, - aš kaipmat, tučtuojau atidarau. Mane ištiko menkas negalavimas, silpnumo priepuolis, šit ir nepajėgiau atsikelti. Aš dar tebeguliu lovoje. Bet dabar man jau geriau. Kaip tik lipu iš lovos. Prašau valandėlę kantrybės! Man dar nelengva atsikelti. Bet jau gerai jaučiuosi. Ir kaip taip atsitinka! Vakar jaučiausi kuo puikiausiai, mano tėvai neduos meluoti, tiksliau, jau vakar vakare truputį nujaučiau, kad taip bus. Užteko vien į mane pasižiūrėti. Ir kodėl nieko nepasakiau kontoroj! Bet žmogus visada manai, kad įveiksi ligą neatgulęs. Pone prokuriste! Pagailėkite mano tėvų! Visi tie priekaištai, kuriuos man dabar išsakėte, neturi jokio pagrindo; aš anksčiau nė žodžio nesu girdėjęs, kad blogai dirbu. Jūs tikriausiai nematėte paskutinių mano užsakymų. Beje, aš išvažiuosiu aštuntos valandos traukiniu, tos kelios valandos man padėjo atgauti jėgas. Negaiškite, pone prokuriste; aš tuojau pats ateisiu į kontorą, malonėkite tai pasakyti šefui!

Skubiai berdamas žodžius ir beveik nesuvokdamas, ką šneka, Gregoras nesunkiai, matyt, jau įgudęs lovoje, prisiartinio prie spintos ir bandė palei ją atsistoti piestu. Jis iš tiesų norėjo atidaryti duris, išeiti ir pakalbėti su prokuristu; jam rūpėjo sužinoti, ką pasakys jie, taip nekantravę, kai pamatys, kaip jis atrodo. Jeigu išsigąs, tai Gregorui nukris nuo pečių atsakomybės našta ir jis galės būti ramus. O jeigu jie į viską ramiai žiūrės, tai ir jam nebus ko jaudintis, tada iš tiesų galės paskubėjęs spėti į aštuntos valandos traukinį. Iš pradžių jis kelis kartus nuslydo nuo lygios spintos, bet galų gale sukaupe jėgas ir atsistojo; nors ir labai sopėjo apatinę kūno dalį, nekreipė į tai dėmesio. Paskui griuvo

ant netoli stovinčios kėdės atkaltės ir įsikibo į jos kraštus kojytėmis. Kartu susitvardė ir nutilo, nes kaip tik prabilo prokuristas.

- Ar jūs supratote bent žodį? - paklausė tas tėvų. - Tikiuosi, kad jis nesišaipto iš mūsų?

- Apsaugok viešpatie, - sušuko motina jau verkdamą, - jis turbūt sunkiai serga, o mes jį kankinam. Grėte! Grėte! - šūktelejo paskui.

- Ką, mama? - atsiliepė sesuo kitoje pusėje.

Jiedvi kalbėjosi per Gregoro kambarį.

- Tučtuojau lėk pas daktarą. Gregoras serga. Kuo greičiau atvesk daktarą. Ar girdėjai, kaip Gregoras kalba?

- Tai buvo ne žmogaus balsas, - pasakė prokuristas itin tyliai, ir po motinos riksmo jo žodžius visi labai aiškiai suprato.

- Ana! Ana! - šūktelejo iš prieškambario virtuvėn tėvas ir suplojo rankomis, - tučtuojau atvesk šaltkalvį!

Ir abi merginos perbėgo šlamėdamos padurkais per prieškambarį - kada sesuo spėjo taip greitai apsirengti? - ir atlapojo buto duris. Kad jos užsitrenkė, nebuvo girdėti; matyt, paliko atdaras, taip visada, kai atsitinka didelė nelaimė.

Tuo tarpu Gregoras apsiraminio. Jo žodžių kiti nebesuprato, o jam jie buvo aiškūs, aiškesni negu anksčiau, matyt, todėl, kad priprato ausis. Šiaip ar taip, namiškiai jau tikėjo, kad jam kažkas atsitiko, ir buvo pasiruošę padėti. Kaip greitai susigaudė motina su tėvu, ką pirmiausia reikia daryti. Jis vėl pasijuto kaip žmogus ir tikėjosi iš gydytojo ir šaltkalvio, gerai neskirdamas, ką kuris gali, netikėtos pagalbos. Kad per būsimus lemtingus pokalbius balsas būtų kuo aiškesnis, truputį krenkštelėjo, kas be ko, kuo tyliau, nes, galimas daiktas, ir krenkšėjo jau kitaip negu žmogus. Pats apie tai spręsti nebesiryžo. Šalimais esančiame kambaryje tuo tarpu tapo tylu tylu. Galbūt tėvai sėdėjo su prokuristu prie stalo ir kuždėjosi, o gal stovėjo prisiglaudę prie durų ir klausėsi.

Gregoras lėtai pasislinko su krėslu prie durų, atsistūmė nuo jo, griuvo ant durų, išsilaukė stačias - jo letenėlės buvo šiek tiek lipnios - ir taip valandėlę ilsėjosi. Paskui ėmėsi burna sukti spynoje esantį raktą. Deja, pasirodė, kad jis neturi dantų - kuo gi suimti raktą? - tiesa, žandikauliai buvo gan stiprūs; jais iš tiesų pajudino raktą, nekreipdamas dėmesio į tai, kad sau tuo pakenkė, mat iš burnos pasirodė rudas skystis, jis tekėjo ant rakto ir lašėjo ant grindų.

- Pasiklausykit, - tarė prokuristas gretimame kambaryje, - jis suka raktą.

Gregorui tai buvo didelis paskatinimas; bet visi turėjo jį paraginti, tėvas su motina irgi; „Žvaliau, Gregorai, - turėjo sušukti, - nepasiduok, kas tau ta spyna!“ Ir įsivaizduodamas, kad visos jo pastangos įdėmiai sekamos, jis iš visų jėgų, apie nieką kitą negalvodamas, įsikando raktą. Sukdamas raktą, jis trypinėjo apie spyną, laikydamasis stačias tiktai burna, jei reikėdavo, pakibdavo ant rakto arba spausdavo jį visu savo svoriu žemyn. Skambus pagaliau atšokusio atgal liežuvėlio trakstelėjimas tiesiog pažadino Gregorą. Atsipūtęs jis tarė sau: „Vadinasi, apsiėjau be šaltkalvio“, ir padėjo galvą ant rankenos, norėdamas visiškai atidaryti duris.

Kadangi durys atsidarė šitaip, tai joms jau gana plačiai prasivėrusi paties, Gregoro dar nebuvo matyti. Jam reikėjo lėtai ir labai atsargiai apsisukti apie vieną jų sąvarą, jei nenorėjo prieš pasirodydamas svetainėje nevykusiai žnektelėti ant nugaros. Jis buvo kaip tik užsiėmęs tuo sunkiu manevru ir neturėjo kada kreipti dėmesio į ką kita, tik

staiga išgirdo garsų prokuristo aiktelėjimą – panašų į vėjo šuorą – ir išvydo jį patį, kaip jis, stovėjęs arčiausiai durų, užsidengė ranka pražiotą burną ir lėtai atsitraukė atgal, tarsi stumiamas nematomos tolygios jėgos. Motina – nesivaržydama prokuristo, ji stovėjo svetainėje su išsidraikiusia po nakties, pasišiaušusia galva – pasižiūrėjo pirmiausia, susiėmusi ant krūtinės rankas, į tėvą, paskui žengė du žingsnius Gregoro link ir susmuko tarp savo išsiplaikščiusių sijonų, nukardama ant krūtinės galvą. Tėvas, nutaisęs piktą veidą, sugniaužė kumštį, tarsi būtų norėjęs įstumti Gregorą atgal į jo kambarį, paskui sutrikęs apžvelgė svetainę, užsidengė rankom akis ir pravirko, net jo plati krūtinė drebėjo.

Gregoras visai net nėjo į kambarį, jis stovėjo atsirėmęs į iš vidaus užsklęstą durų pusę, ir namiškiei matė tiktai dalį jo kūno ir truputį į šoną pakreiptą galvą, žiūrinčią į juos. Į tą laiką smarkiai prašvito; kitoje gatvės pusėje jau galėjai išžvelgti priešais stovintį, be galo ilgą, tamsiai pilką namą – jame buvo ligoninė – su griežtai fasadą dalijančiais taisyklingais langais; lietus tebelijo, tačiau krito ant žemės dideliais, atskirai matomais lašais. Daugybė indų stovėjo ant stalo, nes pusryčius tėvas laikė svarbesniais už pietus ir vakarienę; skaitydamas įvairius laikraščius, jis pratęsavo juos ligi kelių valandų. Kaip tik priešais ant sienos kabėjo Gregoro kariuomenės laikų nuotrauka, jis buvo su leitenanto uniforma, stovėjo uždėjęs ranką ant kardo rankenos, nerūpestingai šypsodamasis, visa savo povyza ir apranga reikalaujantis sau pagarbos. Durys į prieškambarį buvo praviros, ir pro jas Gregoras matė, kad buto durys taip pat neuždarytos, už jų buvo laiptų aikštelė ir žemyn vedantys laiptai.

– Dabar, – tarė Gregoras, puikiai suvokdamas, kad jis vienintelis išliko ramus, – aš tuojau apsirengsiu, susidėsiu kolekciją ir išvažiuosiu. Ar leisit, ar leisit man važiuoti? Štai, pone prokuriste, pats matote, kad aš nesiožiuoju ir mėgstu darbą; važinėti sunku, tačiau be to aš negalėčiau gyventi. Kurgi jūs einate, pone prokuriste? Kontoron? Taip? Ir viską ten kaip yra pasakysit? Būna momentų, kai negali dirbti, bet tada reikia prisiminti, kas žmogaus padaryta, ir turėti omenyje, jog paskui, pašalinus kliūtį, jis bus dar kruopštesnis ir uolesnis. Aš jaučiuosi labai skolingas šefui, jūs pats tai gerai žinote. Kita vertus, man rūpi tėvai ir sesuo. Mano padėtis nepavydėtina, bet kaip nors išsikapstysiu, pamatysit. Tik nesunkinkit mano padėties. Palaikykite kontoroj mano pusę! Komivojažierių niekas nemėgsta, aš žinau. Visi mano, kad jie bala žino kiek uždirba ir gyvena kaip dievo ausyje. Žmonės tai įsikala galvon ir nemano keisti nuomonės. Bet jūs, pone prokuriste, geriau viską matote negu kiti, atvirai šnekant, net geriau negu pats šefas, nes jis, kaip firmos savininkas, leidžiasi lengviau suklaidinamas savo tarnautojų nenaudai. Jūs puikiai žinote, kad komivojažierius, beveik nesirodantis firmoj ištisus metus, pasmerktas visokiems atsitiktinumams, jį lengva apkalbėti ir be pagrindo apšmeižti, o jis negali net apsiginti, nes nieko nežino apie apkalbas ir patiria jų pasekmes savo kailiu tiktai tada, kai pavargęs grįžta namo ir nesupranta nei už ką, nei kodėl baudžiamas. Pone prokuriste, neišeikite nepasakęs man nė žodžio, neparodęs, kad bent truputį mane suprantate! Bet prokuristas nusigrėžė jau sulig pirmais Gregoro žodžiais ir žiūrėjo į jį atvėpęs lūpą pro trūkčiojantį petį. Gregorui kalbant jis nė akimirkos nestovėjo vietoje, vis traukėsi prie durų neišleisdamas Gregoro iš akių, bet labai pamažu, tarsi kas slaptas būtų uždraudęs jam išeiti iš kambario. Jis buvo jau beveik prieškambaryje ir taip staigiai žengė paskutinį žingsnį iš svetainės, jog atrodė lyg būtų nusideginęs padą. O laiptų aikštelėje taip iš tolo siekė dešine ranka turėklų, tarsi juos paliesti būtų tiesiog nežemiška palaima.

Gregoras suprato, kad prokuristo jokia mada negalima išleisti taip nusiteikusiai, jeigu nenori galutinai susikompromituoti darbe. Tėvai to taip gerai nesuvokė; per tuos ilgus metus jie buvo spėję susidaryti nuomonę, kad Gregoras savo kontorėj apsidraudęs ligi gyvenimo galo, be to, jie buvo taip užsiėmę akimirkos rūpesčiais, kad visai neįstengė numatyti ateities. O Gregoras įstengė. Prokuristą reikėjo sulaukyti, nuraminti, įtikinti ir galų gale palenkti savo pusėn; juk nuo to priklausė Gregoro ir visų namiškių ateitis! Kad bent sesuo būtų čia! Ji protinga mergina, jau tada verkė, kai Gregoras ramiai gulėjo ant nugaros lovoje. Ir prokuristas, didis damų gerbėjas, tikrai būtų leidęsis jos palenkiamas; ji būtų uždariusi buto duris ir prieškambaryje išblaškiusi jam visą išgastį. Bet sesers nebuvo, ir Gregoras turėjo veikti pats. Nė nepagalvojęs, ar sugebės vaikščioti ir kad jo kalbos tikriausiai vėl niekas nesupras, jis ėmė sprautis pro duris; norėjo prieiti prie prokuristo, jau stovinčio laiptų aikštelėje ir juokingai įsitvėrusio į laiptų turėklus; bet praradęs atramą tuojau nugriuvo ant savo daugelio kojųčių ir negarsiai šūktelėjo. Ir kaipmat pirmusyk tą rytą pasijuto gerai; kojųčių pajuto tvirtą pagrindą; Gregoras patenkintas pastebėjo, kad jos kuo puikiausiai klauso, stengiasi nešti ten, kur jis nori, ir net patikėjo, kad visos kančios netrukus baigsis. Bet tą pačią akimirką, kai svyruodamas stabtelėjo netoli motinos, kaip tik priešais ją, motina staiga pašoko, nors atrodė nieko nei girdi, nei mato, ir suriko, atmetusi į šalį rankas, plačiai išskėtusi pirštus: „Gelbėkit, dėl dievo meilės, gelbėkit!“, palenkė galvą, tarsi norėtų geriau išžiūrėti į Gregorą, bet kažkodėl be jokio reikalo ėmė trauktis atbula; pamiršo, kad užpakaly jos stovi padengtas stalas; tarsi per išsiblaškimą skubiai klestelėjo ant jo; ir atrodė visai nė nepastebi, kad greta jos iš apversto kavinuko stora čiurkšle ant kilimo liejasi kava.

– Mama, mama, – tyliai kalbėjo Gregoras ir žiūrėjo iš apačios į ją.

Prokuristas akimirką jam visai išgaravo iš galvos; o matydamas bėgančią kavą nesusivaldė ir kelis kartus čekštelėjo žandikauliais. Tada motina vėl sukliko, nušoko nuo stalo ir puolė į glėbį prie jos skubančiam tėvui. Bet Gregoras neturėjo kada domėtis tėvais; prokuristas jau lipo laiptais; pasidėjęs ant turėklų smakrą, paskutinįsyk atsigrėžė. Gregoras išibėgėjo, norėdamas jį kuo greičiau pasivyti; bet prokuristas, matyt, suprato jo ketinimus, nes šoko per kelis laiptelius ir dingo; „Ū!“ – dar sukliko, kad net per visą laiptinę nuaidėjo. Prokuristo pabėgimas, deja, visiškai išmušė iš pusiausvyros tėvą; kol kas jis elgėsi palyginti ramiai, o dabar, užuot vijęsis prokuristą arba bent jau netrukdamas Gregorui jį vyti, nutvėrė dešine ranka prokuristo lazdą, mat tas buvo palikęs ją ant krėslo sykiu su skrybėle ir apsiaustu, kaire nutraukė nuo stalo didelį laikraštį ir trypdamas kojomis, mojuodamas lazda ir laikraščiu ėmė varyti Gregorą į jo kambarį. Nepadėjo jokie Gregoro prašymai, jų niekas nė nesuprato, kad ir kaip nuolankiai jis sukiojo galvą, tėvas tiktai dar labiau trypė. Kitoj kambario pusėj motina dar atlapojo langą, nors lauke buvo vėsu, ir smarkiai persisvėrusi užsidengė rankom veidą. Pakilo didelis skersvėjis: langų užuolaidos ėmė pleventi, ant stalo sušlamėjo laikraščiai, keli nusklendė ant grindų, o tėvas atkakliai varė jį šnypsdamas kaip koks laukinis. Gregoras buvo dar neiğudęs trauktis atatupstas, jam tai išties sunkiai sekėsi. Jei tiktai būtų galėjęs apsigrėžti, tai tuojau būtų atsidūręs savo kambaryje, bet bijojo, kad tėvas, jam nerangiai grėžiantis, neteks kantrybės, dar trenks lazda per nugarą arba galvą ir užmuš. Bet pagaliau Gregorui neliko nieko kita, nes baisėdamasis pastebėjo, kad traukdamasis atbulom net nesugeba laikytis krypties; tad ėmė grėžtis, be perstogės bailiai šnairuodamas į tėvą, labai stengėsi, o iš tikrųjų vos judėjo. Galimas daiktas, jog tėvas suprato jo gerus norus, nes netrukė

ir net iš tolo lazdos galu padėjo. Bet ko jam taip nepakenčiamai šnypšti! Gregoras per tai visai prarado galvą. Jis buvo jau beveik apsigręžęs, bet suklaidintas tėvo šnypštimo susimėtė ir vėl trupučiuką atsigręžė atgal. Kai pagaliau laimingai atsidadė prie durų, tai pasirodė, jog jo kūnas per platus, kad be niekur nieko pralįstų pro jas. Tėvui tokiam susijaudinusiame, žinoma, nė neatėjo į galvą atidaryti kitą jų pusę, kad Gregorui užtektų vietos. Jam rūpėjo tiktai kuo greičiau įvartyti Gregorą į jo kambarį. Jis nė už ką nebūtų laukęs, kol Gregoras atsistos piestu ir galbūt taip prasispraus pro duris. Tiktai varė Gregorą, tarsi jam nebūtų buvę jokių kliūčių, ir dar garsiau šnypštė; Gregoras už nugaros girdėjo jau visai nebe tėvo balsą; dabar jau nebuvo kada juokauti, ir Gregoras – kas bus, tas bus – ėmė sprautis pro duris. Viena jo kūno pusė pakilo, jis visas persikreipė, nusibrozdino šoną, ant baltų durų liko bjaurios dėmės, netrukus visai įstrigo ir vienas nebūtų įstengęs nė krustelėti, kojytės vienoj pusėj drebėdamos kabojo ore, kitoj skaudžiai prispaustas prie grindų, – tada tėvas iš užpakalio smarkiai riūktelejo padarydamas galą visoms kančioms, ir jis visas kruvinas lėkte įlėkė savo kambarin. Durys buvo užtrenktos su lazda, ir pagaliau viskas nutilo.

II

[...]

Ir jis išlindo – motina su seserimi kaip tik stovėjo gretimame kambaryje atsirėmusios į rašomąjį stalą ir ilsejosi, – pabėginėjo į šalis, nežinodamas, ką pirmiausia gelbėti, paskui pastebėjo ant sienos kailiais apsidariusios damos portretą, greitai užsiropštė į viršų ir prisiplojo prie stiklo, maloniai vėsinančio įkaitusį pilvą. Bent jau to paveikslo, Gregoro visiškai uždengto kūnu, dabar jau niekas nepaims. Jis atsuko galvą į svetainės duris, kad matytų grįžtančias moteris.

Jos ilgai negaišo ir netrukus vėl pasirodė; apkabinusi motiną per liemenį, Grėtė beveik nešė ją.

– Tai ką dabar gabenam? – tarė Grėtė ir apsidairė.

Čia jos žvilgsnis susitiko su prie sienos prisiplojusio Gregoro žvilgsniu. Ji susitvardė, matyt, dėl motinos, palenkė prie jos galvą, kad ta nieko nematytų, ir drebančiu balsu pasakė nei šį, nei tą:

– Grįžtam dar trupučiuką į svetainę.

Gregoras suprato seserį, – nuves saugion vieton motiną, o paskui nuvarys nuo sienos jį. Ką gi, tegu pabando! Jis tupės ant savo paveikslo ir neatiduos jo. Greičiau jau šoks Grėtei ant galvos.

Tačiau motina tiktai dar labiau sunerimo, ji žengė žingsnį į šalį, išvydo milžinišką rudą dėmę ant gelėtų tapetų, net nespėjusi suvokti, jog tai Gregoras, sukliko garsiu, kимиu balsu: „O dieve, dieve!“, griuvo išskėtusi rankas, tarsi atsisakydama visko, ant kanapos ir taip sustingo.

– Gregorai! – sušuko sesuo, iškėlusį kumštį ir įsmeigusį į jį piktą žvilgsnį.

Tai buvo pirmas kartas po pavirtimo, kai kreipėsi tiesiogiai į jį. Ji išbėgo į gretimą kambarį atsinešti kokios nors gaivinančios esencijos apalpusiai motinai; Gregoras irgi norėjo pagelbėti – paveikslas nepabėgs, – bet užgaišo, nes buvo stipriai prilipęs prie stiklo ir turėjo jėga atplėšti letenėles; paskui jis taip pat išbėgo į gretimą kambarį, tarsi būtų galėjęs, kaip anksčiau, seseriai ką nors patarti, tačiau tiktai veltui karksojo jai už nugaros ir dar išgąsdino, kai besirausdama tarp visokiausių buteliukų atsigręžė; vienas buteliu-

kas nukrito ant grindų ir sudužo; jo skeveldra įsmigo Gregorui į galvą, ant jo šliūkštelėjo kažkoks gailus skystis; kad būtų greičiau, Grėtė suėmė rieškėm daugybę buteliukų ir nubėgo su jais pas motiną, užtrenkusi koja duris. Gregoras liko atskirtas nuo motinos, per jo kaltę galbūt visai besigaluojančios; durų nevalia atidaryti, jei nenori išgąsdinti motiną gaivinančios sesers; jam liko tiktai laukti; ir susirūpinęs, kamuojamas sąžinės, jis ėmė visur lakstyti – sienomis, baldais ir lubomis, – pagaliau, kai visas kambarys ėmė sukstis akyse, iš nevilties šleptelėjo ant didelio svetainės stalo.

Praėjo valandėlė, Gregoras gulėjo priilsęs ir negirdėjo nė garso, galimas daiktas, tai buvo geras ženklas. Paskui pasigirdo skambutis. Tarnaitė, žinoma, buvo užsirakinusi virtuvėje, tad atidaryti turėjo Grėtė. Pargrižo tėvas.

– Kas atsitiko? – pirmiausia paklausė, iš Grėtės išvaizdos, matyt, jau viską supratęs.

Grėtė atsakė dusliu balsu, tikriausiai prispaudusi veidą prie tėvo krūtinės:

– Mama buvo apalpusi, bet jai dabar jau geriau. Gregoras pabėgo.

– Aš to ir tikėjau, – pasakė tėvas, – visada sakiau, kad jis pabėgs, bet jūs nenorėjot klausyti.

Gregoras suvokė, jog tėvas, seseriai taip trumpai atsakius, pamanė, kad Gregoras iškrėtė piktą šunybę. Jį reikėjo kaip nors nuraminti, nes paaiškinti nebuvo nei kada, nei kaip. Tad jis nubėgo prie savo kambario durų ir prisispaudė prie jų, kad tėvas, vos įžengęs svetainėn, pamatytų, kad Gregoras nieko daugiau nenori, tiktai smukti savo kambarin, ir kad nereikia jo varyti, užtenka vien atidaryti duris, ir jisai kaipmat vėl grįš savo vieton.

Bet tėvas buvo ne taip nusiteikęs, kad pastebėtų tokias smulkmenas.

– A! – suriko jis įžengęs tokiu balsu, tarsi tuo pat metu būtų ir niršęs, ir džiaugęsis. Gregoras atitraukė galvą nuo durų ir pakėlė akis į tėvą. Tėvo išvaizda jį tiesiog pritrenkė. Pastaruoju metu jis liovėsi domėjęsis tuo, kas vyksta namuose, nors iš tikrųjų turėjo būti pasiruošęs permainoms. Nejau, nejau čia tėvas? Tas pats žmogus, kuris gulėdavo įsiknišęs lovoje, kai Gregoras anksčiau išvažiuodavo iš namų, o vakarais grįžęs rasdavo sėdintį krėslė su šlafroku; jis net neįstengdavo atsistoti, tiktai pakeldavo į viršų rankas, parodydamas, kad džiaugiasi, o kai porąsyk per metus sekmadieniais ar per didžiausias šventes išeidavo sykiu pasivaikščioti, tai tipendavo tarp Gregoro ir motinos, jau ir taip lėtai einančių, vis atsilikdamas, apsisiautęs savo senu paltu, atsargiai grabaliodamas žemę lazda ir, jeigu norėdavo ką nors pasakyti, tai beveik visada sustodavo ir sulaikydavo kitus? O dabar jis visai išsitiesęs, apsirengęs paprastai pasiūta mėlyna uniforma su auksinėmis sagomis, kokias nešioja bankų tarnautojai, viršum aukštos kietos švarko apykaklės susimetęs tvirtas dvigubas pagurklis, juodos akys iš po vešlių antakių žvelgia žvaliai ir įdėmiai, paprastai visada susivėlę žili plaukai kruopščiai sušukuoti ir perskirti lygiu kaip strėlė sklastymu. Jis numetė per visą kambarį ant kanapos savo kepurę su auksine, matyt, kokio nors banko, monograma ir žengė prie Gregoro, piktas, atmetęs atgal ilgus uniforminio švarko skvernus, susigrūdęs rankas į kišenes. Jis, matyt, nežinojo, ką daryti, kojas kėlė neįprastai aukštai, ir Gregoras nusistebėjo, kokie didžiuliai jo auliniai batai. Tačiau Gregoras nestovėjo vietoj, jis nuo savo naujojo gyvenimo pradžios žinojo, kad tėvas su juo nesiterlios. Todėl spruko nuo jo. Jis stabteldavo, kai tėvas sustodavo, ir vėl leisdavosi bėgti, kai tiktai jis pajudėdavo. Taip jie daugsyk apsuko kambarį. Net neatrodė, kad vienas bėga, o kitas vejasi, – Gregoras rėpliojo palyginti lėtai. Jis kol kas nelipo ant sienų, nes bijojo, jog tėvą tai gali labai supykinti. Be to, juto, kad ir taip ne-

ilgai tvers, nes vienas tėvo žingsnis atstojo jo šimtą. Gregorui pradėjo trūkti kvapo, mat ir anksčiau negalėjo pasigirti gerais plaučiais. Jam taip tursenant, beveik nemačiom, sutelkus visas jėgas į kojas, negalvojant apie jokią kitą išsigelbėjimą ir beveik pamiršus, jog dar yra sienos, nors jos ir apstatytos rūpestingai išpjaustytais baldais su daugybe kampų ir smailių, kažkas pralėkė pro patį jį ir nusirito priešais. Tai buvo obuolys; tučtuojau iš paskos atlėkė kitas; Gregoras persigandęs sustojo; toliau bėgti buvo beprasmiška, nes tėvas ėmė jį bombarduoti. Prisikrovęs iš stovėjusios ant bufeto vazos kišenės obuolių, jis mėtė juos į jį vieną po kito kol kas gerai nesitaikydamas. Tie maži raudoni obuoliai tarsi įelektrinti ridinėjosi grindimis ir daužėsi į kits kitą. Vienas nesmarkiai sviestas kliudė Gregorui nugarą, bet nuslydo nieko bloga nepadaręs. O jau tuoj pat paleistas kitas tiesiog įsirežė nugaron; Gregoras bandė vilktis toliau, tarsi tikėdamasis, jog už kelių žingsnių staigus neįtikėtinas skausmas praeis; tačiau jautėsi lyg prikaltas prie žemės ir susmuko vietoj, prarasdamas bet kokią nuovoką. Tiktai paskutinę akimirką dar spėjo pamatyti, kaip staiga atsidarė jo kambario durys ir priešais šaukiančią seserį išbėgo vienmarškinė motina, Grėtė buvo ją nurengusi, kad būtų lengviau kvėpuoti. Motina puolė prie tėvo, jos atleisti sijonai viens po kito nukrito, ir ji klupdama užgriuvo tėvą, apkabino, lipte prilipo prie jo, – čia Gregoro akys galutinai aptemo, – apglėbė rankom jo galvą ir ėmė maldauti, kad paliktų Gregorą gyvą.

III

Po to sunkaus sužeidimo Gregoras kankinosi daugiau kaip mėnesį, – obuolys taip ir liko tarsi atminimas nugaroje, nes niekas nedrįso jo išimti, – bet tėvas, atrodo, atsipeikėjo ir suvokė, kad Gregoras, nors ir toks baisus, vis dėlto jų šeimos narys, su kuriuo nevalia elgtis kaip su priešu, reikia prisiminti šeimos pareigą, įveikti pasibjaurėjimą ir kęsti, kęsti.

Tas obuolys, ko gero, visam laikui atėmė jam kojas, kol kas jis lyg koks senas invalidas peršliauždavo kambarį tiktai per kelias be galo ilgas minutes – apie laipiojimą sienomis nebuvo ko nė galvoti, bet Gregoras vis dėlto įsivaizdavo, kad už skriaudą jam pakankamai atsilyginta, mat dabar pavakare būdavo atidaromos svetainės durys, nuo kurių jau pora valandų prieš tai nenuleisdavo akių, ir jis, gulėdamas savo kambario tamsoje, iš svetainės nematomas, galėdavo stebėti prie apšviesto stalo sėdinčius namiškus ir su tyliu visų sutikimu klausytis jų kalbų.

Tiesa, jos buvo nebe tokios gyvos kaip anksčiau, kai Gregoras jų ilgėdavosi gulėdamas viešbučių kambarėlių drėgnuose pataluose. Dabar kalbos paprastai būdavo labai tylios. Tėvas tuojau po vakarienės užsnūsdavo savo kėdsle; motina su seserimi vis tildydavo viena kitą; motina, palinkusi prie lempos, siūdavo madingai parduotuvei baltinius; sesuo, dabar dirbanti pardavėja, vakare mokydavosi stenografijos ir prancūzų kalbos, tikėdamasi, kad vėliau galbūt gaus geresnę vietą. Kartais tėvas pabusdavo, tarsi nesuprasdamas, kad buvo užmigęs, tardavo motinai: „Kiek tu šiandien dar čia siūsi!“ ir vėl tuojau užmigdavo; tada motina su seserimi susižvalgydavo ir nelinksmi šyptelėdavo viena kitai.

Tėvas kažkodėl atkakliai ir namie nenusivilkdavo uniformos; šlafrokas be naudos kabėdavo ant vagio, o tėvas visas galionuotas snausdavo kėdsle, tarsi būtų visada pasiruošęs tarnybai ir tiktai laukęs viršininko komandos. Todėl uniforma, jau iš pat pradžių nenauja, nepaisant visų motinos ir sesers pastangų, greitai visai apsilėlė. Gregoras dažnai ištisus vakarus apžiūrindavo tą dėmėtą nusėtą, visuomet nušveistom auksinėm sagom drabužį, su kuriuo senis nepatogiai, bet ramiai miegodavo.

Kai laikrodis išmušdavo dešimtą, motina bandydavo tyliai pažadinti tėvą ir prišneinti, kad eitų į lovą, nes koks čia miegas, o išsimiegoti tėvui labai reikėdavo, mat šeštą valandą jau turėdavo būti tarnyboj. Tačiau jis vis aiškino, kad niekur neisiąs, toks priešgina pasidarė pradėjęs tarnauti, – kad dar pasėdėsiąs prie stalo, nors čia vien knapsėdavo nosim ir tiktai su didžiausiais vargais leisdavosi perkalbamas krėslą pakeisti į lovą. Kad ir kaip motina su seserim stengdavosi, kad ir kaip švelniai šnekėdavo, jis tik purtydavo galvą, sėdėdavo užsimerkęs ir nesikeldavo. Motina tapydavo jį už rankovės, šnabždėdama į ausį meilūs žodžius, sesuo mesdavo savo darbus ir talkindavo motinai, o tėvui nė motais, jis dar labiau nugrimzdavo į krėslą. Tiktai kai jiedvi nutverdavo už pažastų, jis atsimerkdavo, pavedžiodavo akis nuo vienos prie kitos ir tardavo: „Tai gyvenimas. Tai ramybė sulaukus senatvės.“ Ir pakildavo remdamasis į abi, lėtai, tarsi pats sau būtų buvęs didžiausia našta, leisdavosi nuvedamas prie durų, tenai pamodavo moterims ir eidavo toliau pats, bet motina ir sesuo vis tiek bėgdavo jam iš paskos, kad padėtų atsigulti.

Tad ar keista, kad nusidirbę, pervargę namiškiai Gregorui skyrė dėmesio tik tiek, kiek būtina? Šeima pradėjo gyventi dar kukliau, atleido tarnaitę; dabar rytais ir vakarais ateidavo milžiniško ūgio kaulėta moteriškė baltais besiplaikstančiais plaukais, kad padėtų nuveikti sunkiausius darbus; visa kita padarydavo siuviniais apsivertusi motina. Kartais namiškiai parduodavo vieną kitą šeimos brangenybę, motinos ir sesers su tokiau džiaugsmu nešiotą išėigai ir per šventes. Gregoras apie tai sužinodavo vakarais, kai būdavo kalbama, kiek gauta pinigų. Bet labiausiai visi bėdodavosi tada, kai sušnekėdavo apie butą – jis, girdi, per brangus, bet kaip tu kitur persikelsi su Gregoru. Gregoras puikiai suprato, jog ne vien dėl jo kitur nesikeliama, jį būtų buvę nesunkiai galima pervežti tam tikro dydžio dėžėje su keliom skylėm orui; keltis kitur iš esmės trukdė visiška nevilintis ir mintis, jog jie dabar nelaimingesni už visus savo gimines ir pažįstamus ir yra tikri vargšai – tėvas nešioja smulkiems banko tarnautojams pusryčius, motina plūkiasi su svetimų žmonių baltiniais, sesuo bėgioja už prekystalio, tenkindama klientų užgaidas, ir daugiau niekam kitam nelieka jėgų. Gregorui vėl imdavo mausti sužeista nugara, kai motina su seserimi, paguldžiusios tėvą lovon, grįždavo atgal, susėdavo greta, skruostas prie skruosto, ir nieko neveikdavo; tada motina parodydavo ranka į Gregoro kambarį ir tardavo: „Uždaryk tas duris, Grėte.“ Ir kai Gregoras vėl atsidurdavo tamsoje, jiedvi sėdėdavo šalia prie stalo, liedamos ašaras arba sausomis akimis žiūrėdamos į stalą.

Gregoras dabar beveik nemiegodavo nei dieną, nei naktį. Kartais jis pamanydavo, kad vėl išvydęs namiškius šeimos reikalus suvoks kaip anksčiau; po ilgo laiko vėl ėmė prisiminti šefą ir prokuristą, komivojažierius ir mokinius, nesusigaudantį pasiuntinį, du tris draugus iš kitų kontorų, probėgšmais vieno provincijos viešbučio kambarinę, vienos skrybėlių parduotuvės kasininę, kurią rimtai, bet pernelyg neryžtingai mergino, – jie iškildavo jo atmintyje sykiu su svetimais arba jau užmirštais žmonėmis, ir visi buvo neprieinami, nieko negalėjo padėti jam ir jo šeimai, ir jis džiaugėsi juos užmiršęs. Netrukus jam vėl praeidavo ūpas rūpintis šeima, tada tiktai nirdavo, kad blogai prižiūrimas, ir vaizduodavosi, kaip įlįs kamaraitėn ir pasiims, kas jam, šiaip ar taip, priklausos, nors ir visai nejausdavo alkio. Rytais ir per pietus sesuo, prieš išbėgdama į parduotuvę, dabar skubiai įstumdavo koja kokio valgio, visiškai nesistengdama Gregorui įtikti, o vakare abejingai, nepažiūrėjusi, ar bent ragauta, – Gregoras dabar dažnai apskritai nieko nevalgė, – iššluodavo maistą laukan. Kambarį tvarkydavo paprastai vakarais ir taip

greitai, kad to ir tvarkymu nelabai galėjai pavadinti. Sienomis nusidriekė purvo ruožai, vietomis susikaupė dulkių ir išmatų krūvos. Iš pradžių, pasirodžius seseriai, jis atsistodavo į tokį šiukšliną kampa tarsi gyvas priekaištas. Bet būtų galėjęs tenai stovėti ištisas savaites, sesuo nuo to nebūtų pasikeitusi; ji matė šiukšles ne blogiau už jį, bet nė nemanė kuopti, vis dėlto labai jautriai sekdamo, apskritai visa šeima dabar buvo labai jautri, kad Gregoro kambario niekas kitas nevalytų. Sykį motina iš pagrindų jį sutvarkė, išplėvė grindis keliais vandenimis – beje, drėgmė Gregorui nepatiko, jis piktas ir nejudėdamas gulėjo ant kanapos – ir netruko už tai susilaukti bausmės. Mat vos tiktai pastebėjusi, kas padaryta, sesuo baisiausiai išsižeidė, atlėkė į svetainę ir nepaisydama maldaujamai išskeltų motinos rankų ėmė garsiai raudoti; tėvai – tėvas išsigandęs pašoko iš savo krėslo – iš pradžių net nežinojo, ką daryti; bet paskui ir jie sukrucho – tėvas iš dešinės priekaištavo motinai, kam kėlė koją į Gregoro kambarį, sesuo kairėje šaukė niekada daugiau jo nevalysianti, motina bandė ištempti į miegamąjį iš susijaudinimo nebesivaldantį tėvą, sesuo raudodama savo mažais kumšteliais daužė stalą, o Gregoras garsiai šnypštė iš pykčio, kad niekam neatėjo į galvą uždaryti durų ir apsaugoti jį nuo tos bjaurios scenos. Nors darbo nukamuotai seseriai ir įgriso rūpintis Gregoru, motinai vis dėlto nereikėjo jos vaduoti, nes tuo užsiimdavo tarnaitė. Toji sena našlė, savo tvirtais kaulais atlaikiusi ne vieną likimo smūgį, visai nesibjaurėjo Gregoru. Ji sykį netyčia pravėrė Gregoro kambario duris ir pamačiusi jį, iš netikėtumo pradėjusį visai be reikalo blaškytis, sustingo ant slenkščio susidėjusi ant pilvo rankas. Nuo to laiko visada rytą ir vakare įkišdavo galvą pas Gregorą. Iš pradžių šaukdavo jį: „Eikš čionai, senas mėšlavabali!“ arba „Jūs tiktai pažiūrėkit į tą seną mėšlavabali!“, matyt, šisivaizduodavo, jog tai malonūs žodžiai. Gregoras taip šnekinamas tylėdavo ir nejudėdavo iš vietos, tarsi jos čia nė nebūtų buvę. Geriau jau namiškiai tai tarnaitėi būtų liepę kasdien valyti jo kambarį, o ne įžeidinėti! Sykį anksti rytą, – smarkus lietus, galimas daiktas, ateinančio pavasario pranašas, beldė į langus, – tarnaitėi vėl pradėjus savo litaniją, Gregoras taip įniršo, kad pasisuko į ją tarsi norėdamas pulti, tiesa, labai lėtai ir nevikriai. Tačiau tarnaitė, užuot išsigandusi, tiktai iškėlė į viršų šalia durų stovėjusį krėslą ir sustingo plačiai išsižiojusi. Gregoras suprato, jog ji susičiaups tiktai tada, kai trenks jam krėslu per nugarą.

– Na, jau viskas? – paklausė jį, Gregorui vėl nusigrėžus, ir ramiai pastatė krėslą atgal į kampa.

Gregoras dabar jau beveik nieko nevalgydavo. Tiktai atsitiktinai atsidūręs prie maisto paimdavo kąsnį burnon, laikydavo jį tenai valandų valandas ir paskui beveik visada vėl išspjaudavo. Iš pradžių jis manė, jog prarado apetitą dėl to, kad ištuštėjo kambarys, bet su tuo labai greitai susitaikė. Namiškiai įprato visus atliekamus daiktus nešti jo kambarin, o dabar jų atsirado ištis daug, mat vieną kambarį tėvai išnuomojo trims vyrams. Tie rimti ponai – visi trys su barzdom, kaip Gregoras sykį per durų plyšį pastebėjo, – buvo dideli tvarkos mėgėjai; ne vien tiktai jų kambaryje turėjo būti tvarka, bet ir visame bute, jeigu jau čia apsigyveno, o ypač virtuvėje. Nereikalingų rakandų negalėdavo pakęsti, juo labiau nešvarių. Be to, jie atsigabeno nemaža savo mantos. Todėl daug kas atliko. Tų daiktų negalėjai parduoti, bet išmesti taip pat buvo gaila. Ir visi jie atsidūrė Gregoro kambaryje. Lygiai kaip pelenų ir šiukšlių dėžės iš virtuvės. Kas tiktai tąsyk būdavo nereikalinga, visada labai skubanti tarnaitė įmesdavo Gregoro kambarin; Gregoras, laimė, paprastai matydavo tiktai tą daiktą ir jos ranką. Tarnaitė, matyt, ketino, radusi progą ir laiko, juos visus sykiu išnešti arba išmesti, bet iš tikrųjų jie likdavo gulėti

ten, kur būdavo numesti, jeigu Gregoras jų nepajudindavo ropšdamasis per viršų; iš pradžių ropinėdavo per juos neturėdamas kitos išeities, paskui su vis didesniu malonumu, nes daugiau nebuvo kur, nors po to jausdavosi mirtinai pavargęs ir liūdnas vėl tūnodavo valandų valandas.

Įnamiai kartais ir vakarieniaudavo svetainėje, tada durys būdavo uždaromos, tačiau Gregoras lengvai su tuo susitaikė, mat jau ir taip kartais likdavo tūnoti tamsiausiame savo kambario kampe. Bet šit kartą tarnaitė paliko svetainės duris truputį praviras, niekas jų neuždarė ir vakare, įėjus įnamiams ir uždegus šviesą. Jie susėdo prie stalo, kur anksčiau sėdėdavo tėvas, motina ir Gregoras, išskleidė servetėles ir paėmė į rankas valgymo įrankius. Tučiuojau tarpduryje pasirodė motina su mėsa, o netrukus ir sesuo su pilnu puodu bulvių. Abu puodai smarkiai garavo. Nuomininkai palinko prie jų, tarsi prieš valgį būtų norėję patikrinti, ir še tau, tas, kuris sėdėjo viduryje ir atrodė esąs kitų dviejų labai gerbiamas, perpjovė vieną gabalą mėsos dar puode, matyt, kad pažiūrėtų, ar ji pakankamai minkšta ir ar nereikėtų jos gražinti virtuvėn. Jis liko patenkintas, ir motina su seserimi lengviau atsidususios nusišypsojo.

Patys namiškiai valgė virtuvėje. Vis dėlto, prieš eidamas tenai, tėvas užsuko svetainėn ir linktelėjęs galva su kepure rankoje apėjo aplink stalą. Nuomininkai visi pakilo ir kažką sumurmėjo į barzdas. Likę paskui vieni, valgė beveik visiškoje tyloje. Gregoras nusistebėjo, kad girdi tik kramtymą, tarsi tuo jie būtų norėję jam parodyti, kad valgant reikia dantų, vien su žandikauliais, kad ir puikiausiais, čia ne ką tepaveiksi. „Ir aš valgyčiau, – tarė sau Gregoras liūdnai, – bet ne mėsą su bulvėm. Kaip tie įnamiai kerta, o aš žūstu!“

Kaip tik tą vakarą – Gregoras nebepresiminė, kad per visą tą laiką būtų girdėjęs seserį griežiant, – iš virtuvės atsklido violončelės garsai. Nuomininkai kaip tik baigė vakarieniauti, vidurinysis išsitraukė laikraštį, padavė abiem kitiems po lapą, dabar jie atsilošę skaitė ir rūkė. Pradėjus griežti violončelei, visi sukuso, pakilo nuo stalo ir ant galų pirštų nuėjo į prieškambarį, kur sustojo susigrūdę krūvon. Matyt, jų brazdėjimą išgirdo namiškiai, nes tėvas šūktelėjo:

– Galbūt ponams griežimas trukdo? Tada sakykit, aš liepsiu dukrai liautis!

– O ne, – atsakė vidurinysis ponas, – gal panelė malonėtų ateiti pas mus ir svetainėje pagriežti, čia juk daug patogiau ir jaukiau?

– O, prašom, – sušuko tėvas, tarsi pats būtų griežęs.

Ponai grįžo į svetainę ir ėmė laukti. Netrukus atėjo tėvas su natų pultu, motina su natomis ir sesuo su violončele. Sesuo ėmė ramiai ruoštis griežti; tėvai, niekada anksčiau nenuomoję kambario, su įnamiais elgėsi perdėtai mandagiai, todėl nediršo sėstis į savo krėslus; tėvas atsirėmė į duris, užsikišęs ranką tarp livrėjos sagų; motinai vienas ponas pasiūlė savo krėslą, ir ji atsėdė toli kampe, nes nediršo judinti iš vietos.

Sesuo pradėjo griežti; tėvas su motina, kiekvienas iš savo kampo, įdėmiai sekė jos rankas. Gregoras, muzikos suviliotas, išdrįso prišliaužti prie durų ir įkišo galvą į svetainę. Jis beveik nesistebėjo, kad pastaruoju metu taip menkai tepaiso kitų, o juk anksčiau buvo toks atidus. Dabar tai tikrai reikėjo nesirodyti, mat jo kambarioje buvo pilna dulkių, tuoj pakylančių bent kiek pajudėjus, todėl jis ir pats buvo visas dulkinas; nugara ir šonai aplipę siūlais, plaukais ir maisto likučiais; jis buvo pasidaręs toks abejingas viskam, kad jau nebesiguldavo, kaip anksčiau, po kelis kartus per dieną aukštiekninkas ir nesibrūžuodavo į kilimą. Šit ir dabar išlindo ant švarutėlių svetainės grindų.

Beje, į jį niekas nekreipė dėmesio. Tėvus buvo pakerėję violončelės garsai; o nuomininkai, susikišę rankas į kelnių kišenes, iš pradžių sustojo pernelyg arti sesers, kad galėtų sekti natas, seseriai, be abejonės, tai trukdė, paskui, nuleidę galvas, pusbalsiu šnekėdamiesi, sugrižo prie lango ir ten sustojo, tėvo neramiai stebimi. Dabar jau buvo kuo aiškiausiai matyti, kad jie gailisi užsimanę pasiklausyti griežimo, kad tas spektaklis jiems jau pakyrėjo ir kad tiktai iš mandagumo nieko nesako. Ypač aiškiai tai rodė atsainiai pro nosį ir burną leisdami į viršų cigarų dūmus. O juk sesuo puikiai griežė. Pakreipusi galvą į šoną, ji įdėmiai ir liūdnai sekė akimis natų eilutes. Gregoras dar truputį pašliaužė į priekį. Jis laikė galvą prie pat žemės, tikėdamasis sutikti jos žvilgsnį. Argi gyvulį būtų taip jaudinusi muzika? Gregorui atrodė, jog rado trokštamą peną. Jis nušliauš prie sesers, truktelės jai už sijono ir duos ženklą, jog nori, kad ji ateitų su violončele į jo kambarį, nes niekas čia nevertina jos griežimo taip kaip jis. Jis nebeišleis jos iš savo kambario, bent jau kol gyvas bus; pirmusyk pasinaudos savo klaikia išvaizda; bėgios nuo vienu kambario durų prie kitų ir šnypš ant puolančiųjų; tačiau tegu sesuo liks pas jį ne prievarta, o savo valia; ji sėdės šalia jo ant kanapos, palenkusi ausį žemyn, o jis pasakos, kad rimtai ketino leisti ją į konservatoriją, kad būtų, jeigu ne nelaimė, visiems tai pasakęs per praėjusias Kalėdas – Kalėdos jau turbūt praėjo? – ir išlaikęs žodį. Tada sesuo apsipils ašarom, o Gregoras pasistos ir pabučiuos jai į pliką kaklą, mat pradėjusi dirbti parduotuvėje sesuo vaikščiojo pliku kaklu.

– Pone Zamza! – šūktelėjo vidurinysis ponas tėvą ir, nieko daugiau nesakydamas, parodė pirštu į pamažu priekini šliaužiantį Gregorą. Violončelė nutilo, vidurinysis ponas nusisypsojo, purtydamas galvą, savo draugams ir vėl nukreipė akis į Gregorą. Tėvas manė, jog, prieš išvarant Gregorą, pirma reikia nuraminti ponus, nors tie visai neišsigando ir, matyt, labiau domėjosi Gregoru negu sesers griežimu. Tėvas pribėgo, išskėtęs į šalis rankas, prie ponų ir bandė išstumti juos iš svetainės, tuo pat metu stengdamasis užstoti kūnu Gregorą. Tada jie truputį pyktelėjo, tik nežinia, ar dėl tokio netinkamo tėvo elgesio, ar supratę, jog turėjo tokį kaimyną. Jie reikalavo pasiaiškinti, patys kilnojo į viršų rankas, nervingai pešiojosi barzdas ir lėtai atbulomis ėjo prie savo kambario durų. Tuo tarpu sesuo įveikė stingulį, apėmusį ją taip staiga nutraukus griežimą, liovėsi stovėjusi su stryku ir violončele nuleistose rankose ir žiūrėjusi į natas, tarsi dar būtų tebegriežusi, staiga atsitokėjo, padėjo instrumentą ant kelių motinai, kuri sunkiai gaudydama kvapą tebesėdėjo krėsele, ir nubėgo į gretimą kambarį, kurį jau beveik pasiekė tėvo spiečiami įnamiai. Buvo matyti, kaip sesuo igudusiom rankom purto pagalves ir patalus. Ponams dar nepriėjus durų, ji paklojo patalus ir išsmuko iš kambario. Tėvas, atrodo, vėl užsispyrė ir pamiršo, kad su įnamiais vis dėlto reikia elgtis pagarbiai. Jis stūmė ir stūmė juos, bet pagaliau jau prie pat kambario durų vidurinysis ponas smarkiai treptelėjo koją ir taip sustabdė tėvą.

– Aš esu priverstas pareikšti, – pasakė jis, pakėlė ranką ir susirado žvilgsniu motiną su seserimi, – jog negaliu ilgiau gyventi tokiaime bjauriame bute ir tokioje šeimoje, – čia jis ryžtingai nusišpjoję ant grindų, – ir tuojau pat atsisakau kambario. Aš žinoma, ničnieko nemokėsiu už tas dienas, kur čia gyvenau, ir dar pagalvosiu, ar nepareikšti kokių nors pretenzijų, patikėkite, pagrindą tam būtų nesunku rasti.

Jis nutilo ir išmeigė akis priešais save, tarsi kažko laukdamas. Ir abu draugai jam tuojau pritarė:

– Mes irgi tuojau pat atsisakom.

Tada jis suėmė rankeną ir garsiai užtrenkė duris.

Tėvas grabaliodamas rankomis nusvyravo prie savo krėslo ir krito į jį; tarsi ruošėsi, kaip visada vakare, numigti, tiktai iš smarkaus galvos kretėjimo galėjai suprasti, kad tikrai nemiega. Gregoras visą laiką tyliai gulėjo toje vietoje, kur jį pastebėjo įnamiai. Nusivylęs, kad neišdegė jo planas, o gal ir nusilpęs nuo ilgo badavimo, jis neįstengė pajudėti. Beveik neabejojo, kad netrukus ant jo visi ims giežti pyktį, ir laukė to. Jis neišsigando, net kai violončelė, išsprūdusi iš drebančių motinos rankų, nukrito nuo kelių ir gūdžiai sugaudė.

– Mieli tėvai, – tarė sesuo ir sudavė ranka į stalą, – daugiau negalima kęsti. Jeigu jūs to nesuprantat, tai aš suprantu. Aš nenoriu prie šito pabaisos minėti brolio vardo ir pasakysiu tik tiek: mes turime juo atsikratyti. Mes darėme viską, kas įmanoma, ir niekas mums nieko negalėtų prikišti.

– Ji šimtąsyk teisi, – burbtelėjo sau panosėj tėvas.

Vis dar neatgaunanti kvapo motina prisidėjo prie burnos ranką ir ėmė dusliai kosėti paklaikusiu veidu.

Sesuo pribėgo prie motinos ir pridėjo jai prie kaktos ranką. Tėvui sesers žodžiai, matyt, sukėlė tam tikrų minčių, nes jis išsitiesė krėslė ir, žaisdamas ant vis dar nenu dengto stalo su savo tarnybine kepure, vis dirščiojo į ramiai gulintį Gregorą.

– Mes turime juo kaip nors atsikratyti, – pasakė sesuo dabar jau vien tiktai tėvui, nes motina per savo kosėjimą nieko negirdėjo, – nes jis jus abu pražudys, aš tai matau. Šitaip sunkiai dirbant bent namie reikia turėti ramybę. Aš jau daugiau nebegaliu. Ir pratrūko taip smarkiai verkti, kad jos ašaros tekėjo motinai ant veido, ir ji braukė jas tarsi nesavom rankom.

– Bet ką mums daryti, vaike? – paklausė tėvas puikiai ją suprasdamas ir užjausdamas.

Sesuo tiktai trūktelejo pečiais, parodydama, kad nežino, o juk prieš pravirkdama buvo tokia ryžtinga.

– Kad jis mus suprastų, – lyg klausdamas tarė tėvas; sesuo tiktai numojo ranka tebedieldama ašaras, apie tai, girdi, nėra ko nė galvoti.

– Jeigu jis mus suprastų, – pakartojo tėvas ir užsimerkė, persiimdamas sesers įsitikinimu, jog tai neįmanoma, – tai gal ir galėtume kaip nors susitarti. Bet dabar...

– Reikia juo atsikratyti, – sušuko sesuo, – kitos išeities nėra, tėve. Tu tiktai pasistenk negalvoti, kad jis Gregoras. Mūsų pačių bėda, kad taip ilgai tuo tikėjome. Kaipgi jis gali būti Gregoras? Jeigu jis būtų Gregoras, tai seniai būtų supratęs, kad gyventi su žmonėmis tokiam padarui neįmanoma, ir pats būtų išėjęs. Mes tada neturėtume brolio, bet ramiai gyventume ir gražiai jį minėtume. O dabar tas pabaisa neduoda mums ramybės, atgrasina įnamius ir, matyt, nori užsigrobtį visą butą, o mus pačius išvaryti į gatvę. Žiūrėk, tėve, – staiga sukliko ji, – jis jau vėl pradeda!

Ir, Gregorui visai nesuprantamo išgaščio apimta, paliko motiną, tiesiog atšoko nuo jos krėslo, tarsi būtų verčiau pasiryžusi paaukoti motiną negu likti greta Gregoro, ir pasislėpė už tėvo, o tas, jos elgesio sužadintas, atsistojo ir kilstelėjo rankas, tarsi gindamas seserį.

Tačiau Gregoras visai neketino ko nors gąsdinti, juo labiau sesers. Jis tiktai pradėjo suktis, norėdamas grįžti į savo kambarį, kas be ko, tai atrodė gan savotiškai, nes dabar, taip nusilpęs, gręždamasis padėjo sau galva, staigiai kilnodamas ją į viršų ir daužydamas į žemę. Jis sustojo ir apsidairė. Namiškiai, matyt, suprato jo gerus ketinimus; išgąstis buvo tik laikinas. Visi vėl tylomis ir liūdnam žiūrėjo į jį. Motina, ištiesusi ir suglaudusi

kojas, gulėjo krėsele, iš nuovargio vos benulaikydama atmerktas akis; tėvas ir sesuo sėdėjo greta, sesuo buvo apkabinusi tėvo kaklą.

„Dabar jau turbūt galiu nieko nebijoti“, – pamanė Gregoras ir vėl sukruoto. Gręžėsi sunkiai, šnopšdamas ir vis sustodamas pailsėti. Jo niekas neragino, visa darė savo valia. Vos tiktai apsigręžęs, tuojau patraukė į savo kambarį. Nusistebėjo, kaip pirma taip greit ir taip toli nuropojo. Tiktai jau visai prie durų atsuko galvą, truputį grįžtelėjo, nes nutirpo kaklas, ir pamatė, kad už jo nugaros niekas nepasikeitė, tik sesuo buvo atsistojusi. Paskutinį žvilgsnį metė į motiną, spėjusią jau užmigti.

Vos tiktai atsidūrė savo kambaryje, durys už nugaros tuojau užsitrenkė, brakstelėjo spyna ir sužvangėjo sklendė. Tie netikėti garsai Gregorą taip išgąsdino, kad jo kojytės bejėgiškai sulinko.

Tai sesuo taip paskubėjo. Jau pirma stovėjo ir laukė, o paskui tyliai pribėgo, Gregoras net neišgirdo jos žingsnių, ir sukdamą spynoje raktą šūktelėjo tėvams:

– Pagaliau!

„O kas dabar?“ – pamanė Gregoras ir apsidairė tamsoje. Netrukus pastebėjo, kad išvis nebegali pajudėti. Dėl to jis visai nenustebo, greičiau jam pasirodė keista, kad ligi šiol ropinėjo, turėdamas tokias plonas kojas. Apskritai jautėsi visai neblogai. Tiesa, skausmai varstė visą kūną, tačiau atrodė, jog jie vis silpnėja ir silpnėja ir galų gale visai atlėgs. Supuvusių obuolių nugaroje ir uždegimo paliestą vietą, nuklotą minkštomis dulkėmis, jau beveik pamiršo. Apie namiškius galvojo su gauduliu ir meile. Kad jam reikia išnykti, buvo net tvirčiau įsitikinęs negu sesuo. Taip beprasmiškai ir taikiai svarstydamas pratūnojo ligi trečios valandos ryto. Dar matė, kaip lauke už lango pradėjo švisti. Paskui nuleido nebeklausančią galvą ant žemės ir tyliai išleido paskutinį kvapą.

Atėjusi kitą rytą tarnaitė, – per skubėjimą ir neturėdama, kur dėti jėgų, nors ir kiek syk perspėta, ji ėmė taip trankyti duris, kad visus tuojau prižadino, – kaip paprastai, trumpam įkišo galvą pas Gregorą ir iš pradžių nieko nepastebėjo. Pamanė, kad jis tyčia taip nejudėdamas guli ir dedasi išsižeidęs; mat buvo tikra, kad proto jam netruksta. O kad atsitiktinai turėjo rankoje ilgą šluotą, tai pabandė su ja pakutenti Gregorą. Kai jis ir tada nė nekrustelėjo, supyko ir truputį bakstelėjo, o negera pajuto tik nesunkiai pastūmėjusi jį į šoną. Tada suprato, kas atsitiko, išvertė akis, švilptelėjo sau panosėj, bet ilgai negaišo – nubėgo prie miegamojo, atlapojo duris ir garsiai suriko tamson:

– Jūs tik pažiūrėkit, jis nudvėsė; antai guli nusibaigęs!

Sutuoktiniai Zamzos sėdėjo savo dvigulėj lovoj, markstėsi tarnaitės išgąsdinti ir tik po kiek laiko suvokė jos žodžių prasmę. Tada ponas ir ponija Zamzos, kiekvienas savo pusej, skubiai išlipo iš lovos, ponas Zamza su antklode ant pečių, ponija Zamza vienmarškinė; taip jie ir įžengė Gregoro kambarin. Tuo tarpu atsidarė ir svetainės durys, svetainėje, atsikrausčius įnamiams, dabar miegojo Grėtė; ji buvo apsirengusi, tarsi nė nebūtų atsigulusi, taip, beje, ir iš veido atrodė.

– Negyvas? – paklausė ponija Zamza ir pasižiūrėjo į tarnaitę, nors pati būtų galėjusi patikrinti arba ir taip suvokti.

– Aš manau, – atsakė tarnaitė ir įrodymui dar stumtelėjo šluota Gregorą į šalį. Ponija Zamza kilstelėjo ranką, tarsi norėdama sulaikyti šluotą, bet nesulaikė.

– Tuomet, – tarė ponas Zamza, – galim dėkoti dievui.

Jis persižegnojo, ir visos trys moterys pasekė jo pavyzdžiu. Grėtė neatitraukdama nuo lavono akių tarė:

– Jūs tiktai pažiūrėkit, koks jis buvo liesas. Mat jau kuris laikas nieko nevalgė. Maistą visada rasdavau nepaliesatą.

Gregoro kūnas iš tiesų buvo pasidaręs visai plokščias, sukritęs, tatau visi pamatė tik dabar, kai jis gulėjo paslikas ir nejudėjo.

– Užei, Grėte, trupučiuką pas mus, – pasakė ponis Zamza graudžiai šypsodamasi, ir Grėtė, nėsyk neatsigrėžusi į negyvą Gregorą, nuėjo paskui tėvus į miegamąjį. Tarnaitė uždarė duris ir plačiai atlapojo langą. Oras ir tokią ankstyvą valandą rodėsi tvankokas. Buvo jau kovo pabaiga.

Iš savo kambario išėjo visi trys įnamiai ir nustebę ėmė dairytis pusryčių; apie juos niekas net nepagalvojo.

– Kur pusryčiai? – niūriai paklausė vidurinysis ponas tarnaitė.

Tačiau toji tik prisidėjo prie lupų pirštą ir skubiai tylomis pamojo ponams ranka, kad užeitų į Gregoro kambarį. Jie paklausė ir, susikišę rankas į savo truputį apnešiotų švarkelių kišenes, sustojo jau visai prašviesėjusiam kambaryje apie Gregoro kūną.

Tuo metu prasivėrė miegamojo durys, ir svetainėn įžengė livrėja apsirengęs ponas Zamza su žmona ir dukterimi iš šonų. Visi buvo truputį apsiašaroję; Grėtė tarpais vis įsikniaubdavo tėvui į rankovę.

– Išei, tučtuojau iš mano buto! – pasakė ponas Zamza ir parodė ranka į duris, nepaleisdamas moterų.

– Kaip tai suprasti? – paklausė vidurinysis ponas truputį suglumęs ir salsvai šyptelėjo.

Kiti du laikė rankas už nugarų ir be perstojo jas trynė, tarsi nekantriai laukdami smarkaus ginčo, kurį tikrai laimės.

– Ogi taip, kaip buvo pasakyta, – atšovė ponas Zamza ir žengė su savo dviem palydovėm tiesiai prie įnamio. Tas kol kas ramiai stovėjo ir žiūrėjo į grindis, tarsi iš pagrindų perrikiuodamas savo mintis.

– Tada mes einam, – tarė jis ir pasižiūrėjo į poną Zamzą, staiga virtęs ramiu avinėliu ir tarsi prašydamas leidimo.

Ponas Zamza tiktai palinkėjo galva, žiūrėdamas plačiai išplėstomis akimis. Tada ponas iš tiesų ilgais žingsniais leidosi į prieškambarį; abu jo draugai jau pirma klausėsi nustėrę ir dabar tiesiog nudulkėjo jam iš paskos, tarsi bijodami, kad ponas Zamza gali išeiti į prieškambarį ir neleisti jų pas bičiulį. Prieškambaryje visi nusitvėrė iš stovo lazdas, tylomis nusilenkė ir smuko pro duris. Visiškai be pagrindo jais nepasitikėdamas, ponas Zamza su abiem moterimis išėjo net į laiptų aikštelę; persisvėrę per turėklus, jie žiūrėjo, kaip ponai lėtai, bet nesustodami lipa ilgais laiptais, kiekviename aukšte ties posūkiu išnykdami ir po kelių akimirku vėl pasirodydami; juo žemiau lipo, tuo mažiau Zamzos jais domėjosi, o kai pro juos praėjo ir išdidžiai ėmė kopti viršun mėsininko parankinis su našta ant galvos, ponas Zamza su savo moterimis išvis atsitraukė nuo turėklų, ir visi, tarsi pajutę palengvėjimą, sugrįžo į butą. Tą dieną jie nutarė pailsėti ir prasiblaškyti; tokios pramogos buvo tikrai užsitarnavę, be to, ji buvo jiems tiesiog būtina. Tad atsisėdo prie stalo rašyti laiškelių, kuriais atsiprašė nuo darbo, – ponas Zamza rašė savo direkcijai, ponis Zamza darbdaviui, o Grėtė parduotuvės savininkui. Tuo metu įėjo tarnaitė, norėdama pasakyti, kad jau viską padariusi ir išeina. Visi trys rašantys iš pradžių tiktai linktelėjo nepakeldami nuo popieriaus akių, o kad ji vis dar trypinėjo ir delse, tai piktai sužiuro į ją.

- Na, kas yra? - paklausė ponas Zamza.

Tarnaitė šypsodamasi stovėjo tarpduryje, visa savo povyza rodydama, kad gali jiems pranešti labai malonų dalyką, tik ją reikia gerai pakamantinėti. Beveik statmenai jos skrybėlėn įsmeigta stručio plunksna, visą laiką taip erzinusi poną Zamzą, švelniai siūbavo į šalis.

- Ko gi jūs norite? - paklausė ponia Zamza, kurią tarnaitė bent kiek gerbė.

- Tai va, - atsakė tarnaitė, taip smagiai šypsodamasi, kad negalėjo toliau kalbėti, - dėl to, kaip anąjį iš tenai išgabenti, galite nebesirūpinti. Viskas jau sutvarkyta.

Ponia Zamza ir Grėtė palinko prie savo laiškų, tarsi ketindamos toliau rašyti; ponas Zamza, pastebėjęs, kad tarnaitė nori pradėti viską kuo plačiausiai dėstyti, ryžtingai sustabdė ją ranka. Tada ji prisiminė, jog labai skuba, šūktelėjo aiškiai išsivedusi: „Sudie visiems!“ - ryžtingai apsigrėžė ir išėjo trenkusi durimis taip, kad net sienos sudrebėjo.

- Vakare aš ją atleisiu, - tarė ponas Zamza, bet nesulaukė atsakymo nei iš žmonos, nei iš dukters, nes tarnaitė tarsi vėl sudrumstė atgautą ramybę. Moterys pakilo, priėjo prie lango ir liko tenai apsikabinusios stovėti. Ponas Zamza pasigrėžė kėrsle į jas ir vandėlę tylomis sėdėjo. Paskui šūktelėjo:

- Eikit čionai. Pamiškite pagaliau, kas buvo. Ir skirkit truputį dėmesio man. Moterys tuojau jo paklausė, pribėgo, pamylavo ir prisėdusios greitai pabaigė laiškus. Paskui visi trys drauge, pirmą kartą per paskutinius tris mėnesius, išėjo iš namų ir nuvažiavo tramvajum už miesto į gamtą. Vagonas buvo visas nutviekstas šiltos saulės, jame jie sėdėjo vieni. Patogiai atsilošę sėdynėse, aptarinėjo ateitį, ir atidžiai išigilinus pasirodė, kad ji ne tokia jau beviltiška, nes visų trijų vietos, apie tai dar niekada nebuvo išišnekę, buvo geros ir ypač daug žadančios. O labiausiai palengvės, kai jie pakeis butą, ir tai padarys tuojau; jis bus mažesnis ir pigesnis, bet geresnėj vietoj ir praktiškesnis negu dabartinis, Gregoro surastas. Šitaip jiems šnekantis, ponas ir ponia Zamzos žiūrėjo į savo vis gyvėjančią dukterį ir beveik vienu metu pagalvojo, kad jinau pastaruojų metu, nepaisant visų išblyškinusių skruostus vargų, virto dailia, žydinčia mergina. Pritilę ir nejučiom kalbėdamiesi vien žvilgsniais, jie galvojo apie tai, kad atėjo laikas pasidairyti jai tinkamo jaunikio. Ir tarsi patvirtindama šias jų viltis, tramvajui sustojus, duktė pakilo pirma ir išsitiesė visu savo jaunu kūnu.

Raineris Marija Rilke

Raineris Marija Rilke (Rainer Maria Rilke, 1875–1926) – poetas, prozininkas, dramaturgas, vienas svarbiausių vokiečių literatūros modernių klasikų. Ryškus ir jo „biografinis tekstas“ – galima sakyti, kad Rilkės gyvenimas yra tapęs poeto likimo moderniajame pasaulyje provaizdžiu.

Rilke gimė ir augo Prahoje, kuri tuo metu priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai. Rilkės motina buvo nelengvo būdo moteris, turėjusi aristokratinę ambiciją, nors tėvas buvo eilinis valdininkas. Tėvų pageidavimu Rilke lankė karinį internatą, tačiau dėl blogos sveikatos mokslų nebaigė. Keliose novelėse jis pavaizdavo jautriam vaikui itin slogią mokyklos atmosferą. Rilke anksti pradėjo rašyti ir 1894 m. išleido pirmąją poezijos knygą. Jis studijavo Prahoje, paskui išvyko į Miuncheną.

Ankstyvieji neoromantiniai Rilkės eilėraščiai šiandien nėra aukštai vertinami. Tikroju kūrybinio proveržiu ir pats poetas laikė trijų dalių eilėraščių ciklą *Valandų knyga* (1905). Pavadinimas – aliuzija į viduramžišką maldų knygą, poetinis subjektas čia yra jaunas vienuolis, kuris norėdamas perprasti pasaulį tiesiog apipila Dievą savo maldomis. Dievas suvokiamas kaip „gyvenimo“ įsikūnijimas, kaip tvirčiausias visų daiktų pagrindas, žmogus su juo susijęs labai intymiais ir abipusiais ryšiais: „Ką veiksi, Dieve, jei numirsiu? / Aš tavo indas (jei subirsiu)? / Ir vynas (jei actu pavirsiu)? / Aš tau drabužis – jei iširsiu, / Kas džiaugsis tavo didumu?“ Kita svarbi *Valandų knygos* tema – moderniosios civilizacijos, užgožiančios Dievą, kritika. Rinkinyje vyrauja nelygus ritmas, rafinuotas melodingumas, neįprasti rimai, o plastiški įvaizdžiai tarsi naikina skirtumą tarp konkretybių ir abstrakcijų.

Rilke ne tik daug keliavo po Europą ir Šiaurės Afriką (ypač didelį įspūdį jam padarė dvi kelionės į Rusiją), bet ir ilgiau apsistodavo menininkų bendruomenėse, pas mecenatus, bičiulius arba drauges. Paskaičiuota, kad tarp 1896 ir 1919 m. jis pakeitė apie šimtą gyvenamųjų vietų, nes „dėl vieno posmo reikia pamatyti daug miestų, žmonių ir daiktų, reikia pažinti žvėris, reikia pajusti, kaip skrenda paukščiai“.

Tačiau svarbiausias gyvenimo centras pirmajame XX a. dešimtmetyje Rilkei buvo Paryžius. Čia jis susipažino su šiuolaikine prancūzų tapyba ir skulptūra, dirbo skulptoriaus Ogiusto Rodino (Auguste Rodin) sekretoriumi. Gilinimasis į vaizduojamąjį meną paskatino Rilkę plėtoti vadinamąjį „daikto eilėraščių“ (*Ding-Gedicht*). Poetas ieško nebe visuotinio pasaulio pagrindo, o stengiasi perteikti unikalią plačiausia prasme suvokiamo daikto esmę. Atidaus stebėjimo, kuriam antrina lakoniška, klasikinė eilėraščių forma, užuomazgos matyti jau *Vaizdų knygoje* (1906), o labiausiai išryškėja *Naujuosiuose eilėraščiuose* (1907–1908).

Vieninteliame Rilkės romane *Maltės Lauridso Brigės užrašai* (1910) nusigyvenęs danų aristokratų šeimos palikuonis stebi moderniojo didmiesčio gyvenimą. Romane nebėra

realistinio pasakojimo ir nuoseklios chronologijos, tekstas komponuojamas kaip dienoraštis arba laišakai nesamam adresatui, fragmentai jungiami asociacijų bei kontrastų principu. Betikslių klajonių, melancholijos ir skurdo vaizdus keičia vaikystės prisiminimai, knygų ir paveikslų pažadinti įspūdžiai arba pasakojimai apie istorinių sukrėtimų laikais gyvenusius žmones. Ir dėl novatoriškos formos, ir dėl egzistencialistinių vienatvės ir mirties artumo temų *Užrašai* laikomi pirmuoju vokiečių kalba parašytu modernistiniu romanu.

Po vaisingo laikotarpio prasidėjo atoslūgio ir dvasinio išsekimo, kurį ypač aštrino Pirmasis pasaulinis karas, metai. Tik trečiojo dešimtmečio pradžioje, atradęs paskutinę iš „pasirinktinių tėvynių“ – Šveicariją, Rilke įveikė krizę, vos per kelias savaites pabaigė du poetinius ciklus *Duino elegijos* ir *Sonetai Orfėjui* (abu 1923), kurie laikomi jo kūrybos viršūnėmis. Atmesdamas tradicinės metafizikos dualizmą, Rilke skelbia būties nedalumą, asmens ir pasaulio ryšį „vidinėje visatoje“ (*Weltinnenraum*). Baimė, vienatvė, mirtis yra ne kas kita, kaip gyvybės ir džiaugsmo prielaida, todėl ir poetinėje kūryboje „rauda“ turi būti neatsiejama nuo šiapusybės „šlovinimo“. Mitinis graikų dainius Orfėjas, užbūręs net mirties karalystės valdovus, tampa poeto (ir apskritai žmogaus) lemties simboliu: savo kūrybine galia, „giesme“ galima išsaugoti nykstantį regimąjį pasaulį. Sudėtingos, talpios metaforos kai kur virsta užuominomis, kurios suprantamos tik iš viso ciklo ar apskritai tik iš visos poeto kūrybos konteksto.

Paskutiniais gyvenimo metais Rilke susilaukė nemažo populiarumo, kurį liudija didžiulis laiškų srautas jam. Šalia gausios privačios korespondencijos esama ir eseistiniais svarstymais virtusių laiškų, iš kurių pirmiausia minėtini *Laiškai jaunam poetui*.

Lietuvą Rilke pasiekė dar Pirmosios Respublikos laikais ir iki mūsų laikų yra vienas labiausiai lietuvių literatūrą (taip pat ir filosofinę mintį) veikusių XX a. Europos autorių. Jo kūrybos atgarsių rasime Henriko Radausko, Alfonso Nykos-Niliūno, Henriko Nagio, Antano Maceinos, Marcelijaus Martinaičio, Jono Juškaičio, Juditos Vaičiūnaitės, Sigito Gedos, Antano A. Jonyno ir daugelio kitų rašytojų tekstuose.

Siūloma literatūra: Rainer Maria Rilke, *Poezija*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996; Rainer Maria Rilke, *Maltės Lauridso Brigės užrašai*, keli leidimai; Rainer Maria Rilke, *Laiškai jaunam poetui*, Vilnius: Regnum, 1992.

Raineris Marija Rilke

ALYVŲ SODAS

Tarp medžių visas pilkas kopė jis į kalvą,
paskendęs pilkumoj alyvų dulkinų,
ir panarino dulkių pilną galvą
į karštas dulkes degančių delnų.

Galiausiai tai. Jau paskutinis mirksnis.
Turėsiu eit – dabar, kai apanku.
Kodėl tu nori iš manęs išgirsti, –
esi tu, jei tavęs nebetenku.

Neberandu tavęs. Nesi tu manyje
nei kituose. Nei šitame akmenyje
nėra tavęs. Aš vienas kelyje.

Aš vienišas likau, žmonių suėmęs gėlą, –
ją per tave sumažinti norėjau.
Tavęs gi nebėra. Bevardė gėda...

Sakys vėliau, kad angelas atėjo.

Kodėl gi angelas? Ak, tai naktis
atėjo medžių lapais iškilniai,
per sapną sujudėjo mokiniai.
Kodėl gi angelas? Ak, tai naktis.

Nebuvo ta naktis nepaprasta –
jų praslenska šimtai nepastebėtų.
Miegojo šunes, vėjo akmenys greta.
Ak, laukė ji, liūdna ir prislėgta,
kol vėlei rytas ją pakeis iš lėto.

Nelanko angelai tokių meldėjų,
ir neateina didžios naktys pranašysčių.
Prapuolantiems dar niekas nepadėjo,
nusigręžia tėvai atsižadėję,
ir išgena juos motinos iš iščių.

Vertė Antanas Daniellius

KARUSELĖ

Liuksemburgo parkas

Su stogu skrieja apvalus šešėlis,
žirgai spalvoti sukasi ratu,
visi visi iš tų keistų kraštų,
kur atilsio nėra nė valandėlės.
Nors įkinkytas į vežimą tas arklys,
vienok prarast žvalumo nesirengia.
Šalia raudonas piktas liūtas žengia
ir baltas baltas atsargus dramblys.

Ir elnias čia, visai tarsi miške,
tik pabalnotas, o nuo balno moja
maža mergytė, mėlyna tokia.

Ant liūto gi berniukas baltas joja,
rankutėm karčių laikos, nes žvėris
dantis jam rodo ir, berods, riaumoja.

Ir baltas baltas atsargus dramblys.

Ir sukasi, ir lekia ant žirgų
mergaitės šviesios, jau beveik išaugę
iš tų linksmybių; ir tarytum laukia,
žvilgsniu ieškodamos kažko kažkur...

Ir baltas baltas atsargus dramblys.

Ir viskas mirga, sukasi ir skrieja
beprasmiškai visai – be atvangos.
Raudona, žalia, pilka susilieja –
ūmai sušvinta profilis blyškus,
ir šypsena tai mirga – priartėja,
tai vėl nutolsta... Aklas vėjas –
žaidimas, kvapą gniaužiantis, svaigus...

Vertė Janina Degutytė

POETAS

Jau tolsti, akimirka, tolsti...
 Tu sparnais baigi mane užplakti.
 Kam burna, kam žodžiai palikti?
 Kur man dėt savo dieną ir naktį?

Nei namų, nei meilės – ir kame
 žemėje vieta man ir paguoda?
 Jei save daiktams atiduodu,
 tai jie vėl gražina mane.

Vertė Janina Degutytė

Rievėm besivijančiom gyvenu –
 per daiktus jos plyti.
 Gal paskutinė ir nepalies delnų,
 bet geidžiu išbandyti.

Ir skrieju į Dievą, tą kuorą aukštą,
 virš tūkstantmečių visų.
 Ir nežinau, kas – audra ar paukštis,
 ar giesmė esu.

Vertė Janina Degutytė

RUDUO

Tie lapai krenta krenta iš skliautų,
 lyg vystų danguose didžiuliai sodai;
 jie krenta ir likimui pasiduoda.

Ir naktimis apsunkus žemė puola
 vienatvėn iš visų visų žvaigždžių.

Visi mes puolam. Ir šita ranka.
 Ir jų visų, pažvelk, toks pat likimas.

Bet Vienas tą visuotiną kritimą
 prilaiko nuostabiai švelnia Ranka.

Vertė Henrikas Nagys 1940–1995

POETAS

Tu palieki mane, valanda.
 Tavo sparnai man veria žaizdas.
 Ką dabar vienas – su savo burna?
 savo naktim? ir savo diena?

Neturiu mylimos nei namų
 pasaulyje visame.
 Kiekvienas daiktas, kurį imu,
 tampa brangus ir išduoda mane.

Vertė Henrikas Nagys 1995

RUDUO

Vis lapai krenta, krenta, lyg plačių
 dangų tolybėj vystų sodai: mestas
 kiekvienas lapas kaip neigimo gestas.

Ir žemė krenta į naktis ramias tas
 sunki vienatvėn iš visų žvaigždžių.

Visi mes krentam. Ši ranka štai kris.
 Ir kur tik žvelk, visur kiti krist ima.

Ir visgi Vienas laikos: tą kritimą
 visų taip švelniai laiko rankom Jis.

Vertė Jonas Juškaitis

VIENATVĖ

Tartum lietus yra vienatvė.
 Ji keliasi nuo jūros prieš pat naktį,
 nuo lygumų, nuo tolimų, į platų,
 į savo dangų – į namus tikrus.
 Tada ant miesto krenta kaip lietus.

Apyaušrio valandomis jis ima lyti,
 kai visos gatvės pasitinka rytą,
 kai kūnai nieko neatradę tyliai
 atsiskiria liūdni ir nusivylę,
 kai žmonės neapkenčią vienas kito turi
 lovoj bendroj miegot, – tada į jūrą

atgal su upėmis vienatvė srūva.

Vertė Henrikas Nagys 1947–1995

VIENATVĖ

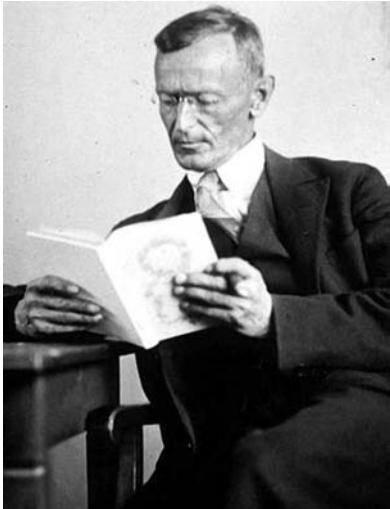
Vienatvė kaip lietus per tylą.
 Prieš vakarą nuo jūros ji pakyla
 aplink po lygumų platybę plyną
 į dangų, kur vienatvei visada vieta.
 Tik iš dangaus į miestą krinta visada.

Pratrūksta lyti tą dvilytį laiką,
 kai visos liūdnos gatvės laukia ryto
 ir kūnai, apkabintus kūnus laikę,
 neradę nieko, nusivylę krito,
 kai žmonės neapkenčia vienas kito
 ir lovoj du *vienoj* miegoti turi:

tada su upėmis vienatvė teka jūrai...

Vertė Jonas Juškaitis 1995

Hermanas Hese

Hermanas Hese (Hermann Hesse) gimė 1877 m. liepos 2 d. Kalve (Vokietija), mirė 1962 m. rugpjūčio 9 d. Montanjoloje (Šveicarija). Vokiečių ir šveicarų romanistas, poetas, dailininkas, intelektualiosios filosofinės prozos kūrėjas, Nobelio premijos laureatas (1946). Augo protestantų pietistų misionierių šeimoje, daugiakultūrėje intelektualioje aplinkoje (tėvas – Estijos vokietis, motina gimė misijos metu Indijoje, senelė priklausė prancūzų-šveicarų kultūrai). Į Maulbrono vienuolyno evangelikų teologijos seminariją įstojo būdamas keturiolikos, tačiau neištvėręs slegiančios atmosferos iš jos pabėgo, dėl to konfliktavo su tėvais. Skausmingus savo vietas ieškojimus aprašė apysakoje *Po ratu* (1906). Buvo linkęs į menus, muziką, dirbo laikrodžių dirbtuvėje, prekiaavo knygomis, domėjosi teologija, vokiečių Romantizmu, filosofija.

Pirmosios Hesės poezijos knygelės (abi pasirodė 1899) pripažinimo nesulaukė, o štai romanas *Pėteris Kamencindas* (1904) išpopuliarėjo visoje Vokietijoje, Hese galėjo išgyventi iš rašymo. 1904 m. vedė, apsigyveno prie Bodeno ežero Gajenhofene, parašė romanus *Kaimynai* (1908), *Gertrūda* (1910) – pastarąjį baigdamas patyrė kūrybinę krizę. Vėl atgimė jo susidomėjimas budizmu, teosofija. 1911 m. išvyko į kelionę po Šri Lanką, Indoneziją, 1912 m. apsigyveno Šveicarijoje. Pirmojo pasaulinio karo metais rūpinosi vokiečių karo belaisvių švietimu, vokiečių intelektualus kreipė ne patriotizmo, o bendros Europos kultūros išsaugojimo linkme. Dėl tokių pažiūrų įsivėlė į politinį konfliktą, tapo feljetonų taikiniu, neteko senų draugų, tačiau susibičiuliavo su prancūzų rašytoju Romenu Rolanu (Romain Rolland). 1916–1919 m. Hese ištiko emocinę krizę. Psichoanalizės idėjos ir asmeninė pažintis su Karlu Gustavu Jungu (Carl Gustav Jung) Hesei buvo naujas kūrybinis postūmis – per tris savaites parašė romaną *Demianas* (1919). Išsiskyręs su žmona, persikėlė į Montanjolą, bendravo su menininkais. Ėmė tapyti, ši veikla įkvėpė apysaką *Paskutinė Klingzoro vasara* (1920). Rytų įspūdžiai ir simpatijos budizmui atsispindi romane *Sidharta* (1922). 1924 m. vedė antrąkart, 1927 m. – trečią. Uždarą, jautrų ir gabų Hese visą gyvenimą slėgė socialinė atskirtis – jis negalėjo kaip lygus konkuruoti su aukštąjį išsilavinimą turinčiais bendramžiais, buvo ignoruojamas dėl politinių pažiūrų. Toks ryšių su visuomene nerandantis menininkas vaizduojamas ir romane *Stepių vilkas* (1927). Dvasinio ir jutiminio pradų temą tęsia romane *Narcizas ir Auksaburnis* (1930), o visų Hesės dvasinių ieškojimų, Rytų ir Vakarų kultūrų filosofine sinteze vadinamas brandžiausias jo romanas *Stiklo karoliukų žaidimas* (1943), kurio sumanymas ryškus vadinamoje įžanga į romaną novelėje „Kelionė į Rytus“ (1932). Dualistinis pasaulio, į kurio įvairias apraiškas ankstesniuose kūriniuose gilinosi Hese, suvokimas šiame romane yra ta pati neišsprendžiama mįslė. Utopinėje Kastalijoje, meno ir dvasinių vertybių karalystėje, muzikos harmonijos principais grįstas *Žaidimas* idėjomis, kurios jau seniai žinomos kuriančiajai žmonijai, atspindi kilnų užsiėmimą, turintį žavesio

ir galios tik Kastalijoje, o už jos ribų teka gyvenimas, istorija, dažnai pragmatiškai ignoruojanti dvasios principus. Tačiau utopinė karalystė svarbi kaip erdvė, kurioje per muziką artėjama į vidinę laisvę, tobulybę, aukščiausią žmogaus tikslą, tolstama nuo prievartos ir garbėtroškos. Idėjomis, o ne daiktais domėjęsis Hesė romane subtiliai sprendžia tarnavimo ir individualumo, tikėjimo ir artėjimo Dievop klausimus, stengdamasis nesiaurinti žmogiškosios prigimties. Romano protagonisto pasirinkimas skleisti kastališkąją dvasią pasaulyje yra tarsi autoriaus atsakas į ilgametį tėvų skiepytą religinį kaltės jausmą, suvokus, kad „nei konfesijos, nei bažnyčios“ nežinančiame gyvenime jis ieškojo aukštojo matmens. Šis romanas buvo paskutinis didelis Hesės kūrinys. Hesė priešinosi nacių ideologijai, nors jos atvirai ir nepasmerkė, spaudoje rėmė žydų tautybės asmenis, už tai buvo persekiotas, o baigiantis ketvirtajam dešimtmečiui jo kūryba vokiečių spaudoje uždrausta. Vėliau parašė trumpų novelių, vaikystės prisiminimų, poemų, ironiškų esė apie savo nerašymo periodus, tapė. Hesės kūryba buvo itin svarbi XX a. šeštojo dešimtmečio hipių judėjimui, *Sidharta*, *Narcizas ir Auksaburnis*, *Kelionė į Rytus*, *Stepių vilkas* tapo kultiniais kūriniais. 1967 m. San Franciske įkurtas „Magiškas teatras“, kuris veikia iki šiol.

Daugelyje Hesės kūrinių atsispindi autobiografiniai motyvai ir laikotarpio idėjos. *Stepių vilke* matome autoriaus amžininką, vienišą, vidinių prieštaravimų nualintą, rezignavusį herojų. Gana paini romano kompozicija, keli jo pasakotojai perteikia požiūrius į pagrindinę romano problemą – laisvo intelektualo ir miesčionio gyvenimo būdų nesutapimą ir iš to kylantį susvetimėjimą. Šis tekstas svarbus kaip asmens savęs pažinimo dokumentas, herojų plejada yra skirtingų asmenybės pusių, kaukių ir šešėlių realizacijos. *Stepių vilkas* polemizuoja su vokiečių idealistine filosofija ir kritiška romantikų kultivuoto genijaus mito variacija, kurią stipriai veikė po Pirmojo pasaulinio karo sumaištis itin aktualūs Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche), Artūro Šopenhauerio (Arthur Schopenhauer) ir Jungo teiginiai – aukštintas iracionalusis asmenybės pradai, menininko prigimtis. Romanas sudarytas iš trijų dalių – protagonisto Hario Halerio, rašytojo, save vadinančio stepių vilku, išpažintinių užrašų, į juos įsiterpiančios mažos knygelės „Traktatas apie Stepių vilką“ ir „Leidėjo pratarės“, kuri ir pradeda romaną, iš šalies, tariamai objektyviai pristato jo veikėją. Hesė romane iškelia daugybę prieštarų tarp intelektualo ir buržua, racionalaus ir intuityvaus, žvėriško prado žmoguje, intelekto ir juslingumo, intensyvių jausmų ir abejingo vidutiniškumo – šiomis prieštaromis apibrėžia komplikuoatą pripažinimo troškusio individo ir jį atstūmusios visuomenės sąveiką. Ketinimas nusižudyti ir panieka sau, kurią jaučia socialinę atskirtį išgyvenantis „kančios genijus“ Haris Haleris, nusivylimas kilniomis idėjomis (galima prisiminti ir Hesės pareiškimus spaudoje apie intelektualų vaidmenį po Pirmojo pasaulinio karo ir juos sekusius viešus puolimus) bei kultūrine veikla, žlugusios pastangos būti naudingam atveria vidinę tuštumą, kuri romane pristatoma kaip epochos liga, generacijos neurozė – ja serga gabiausiai. Harį drasko nesutaikomos priešybės, jo individualizmas, maksimalizmas, puikus poezijos, muzikos, filosofijos išmanymas (atpažįstame romantikų menų hierarchiją) tampa kliūtimi gyventi miesčioniškoje vidutinybių visuomenėje ir išsviedžia jį į išretintą vienišųjų erdvę, o nuslopes instinktyvus gyvenimo geismas, kuriuo pasižymėtų vitališkasis žmogus, skatina vienintelę išeitį – pasitraukimą, savinaiką, sugrįžimą į naują pradžią ir naują tapsmo ratą. Hesė šį budistinį troškimą atsiskaitymą romane galėjo siūlyti kaip išeitį. Svarbu ir tai, kad daugialypės atgimimų grandinės idėja veikė ir romano kompoziciją. Haris, jo jaunystės draugas Hermanas (aliuzija į paties autoriaus asmenį), atpažįstamas iš profilio, kai Haris sutinka Herminą, muzikantas Pab-

las, Mocartas ir radiją sukonstravęs kambario savininkės sūnėnas, kurio vardu parašyti „Leidėjo užrašai“, – šios veikėjų triados įkūnija iliuzišką, besikeičiantį savo ir kito veidų kaleidoskopą magiškajame teatre, skirtame „tik bepročiams“, į kurį Haris pakviečiamas. Magiškajame teatre jam atskleidžiamos galimybės būti savo gyvenimo šeimininku ir, įsiklausant į prigimtį, atsiduodant troškimams, susikurti džiaugsmo kupiną gyvenimą. Sąlygiškame magiškajame teatre atsiskleidžia laiko reliatyvumas, o daugybėje vis priartinančių veidrodžių Haris regi gyvenimą kaip žaidimą šachmatų figūromis, kurios yra žmonės; to žaidimo baigtis, svajonių įkūnijimas priklauso tik nuo jo. Šioje sferoje viskas įmanoma, čia nėra kaltės, aukštinamas juslinis žmogaus pradas, rimtumas traktuojamas kaip priešybė visavaldžiam juokui. Šioje svaigulio karalijoje žmonijos ydos (aistra žudyti, pirmauti, valdyti, seksualinės orgijos) pasirodo kaip nesutramdoma žmogiškoji prigimtis, kurią galima dresuoti kaip žvėrį žmoguje, bet neįmanoma sunaikinti. Prieš patekdamas į šį teatrą atskalūnas Haris pramoksta šokti, skatinamas atsikratyti kultūros peršamų suvaržymų. Aistra pralaužia spragas jo estetikos suvokime, jis atsigręžia į juslinių malonumų ir dekadentinių nuotaikų kupiną savo epochą, tačiau sutapti su ja nepajėgia – sąmonės kontrolė, kultūros diktatas yra stipresni, gyvenimo humoras nesuvokiamas. Magiškajame teatre Haris padaro lemiamą klaidą – iš persekiojusio jį liūdesio į džiaugsmą neišsiveržia, supainioja realųjį ir atspindėtą pasaulius ir nužudo meilę, per kurią patyrė mistinį būties vientisumo slėpinį. Epizodas su transliuojamu per radiją Hendelio koncertu idealizmo ir gyvenimiškos realybės konfliktą pateikia kaip laiko ženklą. Muzika, vokiečių kultūroje laikyta tauriausia veikla, metafizine substancija, prasiskverbianti į būties gelmes, sklisdama per radiją, simbolizuoja atsitraukiančią aukštąją kultūrą, nykstantį idealų pasaulį. Tačiau dėl radijo galimybių ne tik aukštosios akimirkos įsiskverbia į gyvenimo tirštį, bet ir tikrovės pilnatvės išgyvenimai papildo meno potyrius. Ignoruoti meno ir tikrovės suartėjimo neįmanoma ir tik visiškai kvailiai galį iš to daryti tragediją, užuot juokėsi. Mocartas, džiaugsmo muzikoje genijus, moko Harį juoktis – pakilti virš neįveikiamų prieštaravimų, ramiai stebėti jų kaitą. Šis juokas – atpažįstama romantikų ironija, chaotiškus pasaulio procesus leidžianti stebėti kaip tikrovės regimybes, teigianti, kad nieko nėra pastovaus ir nekintamo, pabrėžianti nuolatinį neuztikrintumą, kad tikrovėje esi ne veikiantysis, o tik stebintysis. Štai čia vis rodo subjekto savikūros problema. Šachmatų figūrų kombinacijos magiškajame teatre siūlo Hariui skirtingas tapsmo savimi galimybes, žaidimas priimena menininko laisvę kuriant viską saistytį naujais ryšiais, rinktis tempą ir tonaciją (vėl aliuzija į muziką), skirtinga partijų baigtis – tarsi subtilus idėjos apie daugialypį, suskilusį „aš“ aidas – viskas įmanoma kiek atsiplėšus nuo tikrovės. Nerealumo plotmė romane realizuojama ir konkrečiais svaiginimosi epizodais, ir siautuly išnykstančiu laiko pojūčiu, tačiau Hario gyvenimo vaidmenų ieškojimai atskleidžia ir asmenybės suskilimą, beprotybę, genančią jį stepių vilko keliais, o romane vadinamą viso meno, visos fantazijos pradžia. Menininkas Haris daugialypėse savojo „aš“ projekcijose atsiduria ieškodamas sielų draugystės (vyriškos romantikų draugystės), androginiško ryšio (Hermina), genijų nemarumo atšvaitų šalčioje visatos sferų muzikoje – paklusdamas demoniškam Mocarto juokui, darsyk mėginsiantis save sulipdyti iš naujo ir dėl to vis dar gyvas savižudis.

Siūloma literatūra: Hermann Hesse, *Stepių vilkas*: romanas; iš vokiečių kalbos vertė Zita Mažeikaitė, Vilnius: Alma littera, 2009; Hermann Hesse, *Stiklo karoliukų žaidimas*: romanas; iš vokiečių kalbos vertė Vytautas Petrauskas, Dominykas Urbas, Vilnius: Alma littera, 2001; Hermann Hesse, *Narcizas ir Auksaburnis*: romanas; iš vokiečių kalbos vertė Teodoras Četrauskas, Vilnius: Alma littera, 2010.

Hermanas Hese

STEPIŲ VILKAS

LEIDĖJO PRATARMĖ

Šioje knygoje spausdinami mums likę užrašai žmogaus, kurį mes, naudodamiesi jo paties ne kartą pavartotu posakiu, pavadiname „Stepių Vilku“. Sunku pasakyti, ar reikia jo rankraščiu įvadinio žodžio; aš, šiaip ar taip, jaučiu poreikį prie Stepių Vilko lapų pridėti keletą savų, kuriuose mėginu užrašyti savo prisiminimus apie jį. Aš nedaug apie jį nežinau, o jo praeitis ir kilmė man visai nežinoma. Bet jo asmenybė man padarė stiprų ir, turiu pasakyti, malonų įspūdį.

Stepių Vilkas buvo arti penkiasdešimties metų žmogus, kuris kartą prieš keletą metų užėjo į mano tetos namus, ieškodamas mebliuoto kambario. Išsinuomojęs palėpėje mansardą ir gretimą miegamąjį kambarėlį, jis po kelių dienų vėl pasirodė su dviem lagaminais bei didžiule knygų dėže ir išgyveno pas mus devynis ar dešimt mėnesių. Gyveno jis labai tyliai, užsisklendęs, ir jei mūsų miegamieji nebūtų buvę greta, jei dėl to mums nebūtų reikėję kai kada susitikinėti ant laiptų ir koridoriuje, mes galbūt ir nebūtume susipažinę, nes bendrauti šis žmogus nemėgo, taip nemėgo, kaip aš iki tol iš viso nebuvau matęs, jis buvo iš tiesų, kaip retkarčiais save vadindavo, Stepių Vilkas, svetima, laukinė ir baugšti, netgi labai baugšti būtybė iš kitokio pasaulio, negu mano. Su koku vienišumu jis buvo apsipratęs dėl savo charakterio ir savo likimo ir kaip sąmoningai suvokė šį vienišumą tarsi savo likimą, aš sužinojau, beje, tik iš jo čia paliktų užrašų; bet vis dėlto jau anksčiau, trumpų susitikimų ir pokalbių dėka, aš jį šiek tiek pažinau ir manau, kad paveikslas, kurį susikūriau iš jo užrašų, iš esmės sutampa su tuo, tiesa, blyškesniu ir ne tokiu pilnu vaizdu, kurį susidariau iš mūsų asmeninės pažinties.

[...]

Dėl Halerio užrašų, šių keistų, iš dalies liguistų, iš dalies gražių ir giliaminčių fantazijų, tai turiu pasakyti, kad šiais lapais, jei jie būtų atsitiktinai pakliuvę į mano rankas ir jei nebūčiau pažinojęs jų autoriaus, būčiau, žinoma, pasipiktinęs ir juos išmetęs. Bet dėl savo pažinties su Haleriu galiu juos iš dalies suprasti, net pateisinti. Aš nebūčiau ryžęsis jų atskleisti kitiems, jei čia būčiau matęs vien patologines kažkokio vienišo, nelaimingo psichinio ligonio fantazijas. Bet jose aš išvelgiu kažką daugiau, epochos dokumentą, nes Halerio sielos liga – šiandien aš tai žinau – ne kažkokio pavienio žmogaus kaprizas, bet pačios epochos liga, tos generacijos, kuriai priklauso Haleris, neurozė, kuria, rodos, serga anaip tol ne silpni ir menkaverčiai individai, o kaip tik stiprūs, protingiausi, gambiausi.

Šie užrašai – nesvarbu, kiek jie pagrįsti realiais įvykiais, – yra mėginimas įveikti didžiulę epochos ligą, ne išsilenkiant jos ir ją pagražinant, bet bandant pačią tą ligą paversti vaizdavimo objektu. Jie reiškia, tikrąją šio žodžio prasmę, žengimą per pragarą, čia baimingą, čia drąsų žengimą per aptemusią sielų pasaulio chaosą, žingsniuojant su viltimi pereiti pragarą, pasigalynėti su chaosu, iki galo iškentėti blogi.

Raktą šiam supratimui man davė viena Halerio pastaba. Kartą po mūsų pokalbio apie vadinamuosius viduramžių žiaurumus jis man pasakė:

– Iš tiesų tai jokie žiaurumai. Viduramžių žmogus pasibjaurėtų visu mūsų šiandieninio gyvenimo būdu, kuris jam atrodytų ne vien tik žiaurus, o pasibaisėtinas ir barba-

riškas! Kiekviena epocha, kiekviena kultūra, kiekvienas paprotys ir tradicija turi savo būdą, turi jai tinkantį švelnumą ir griežtumą, grožį ir žiaurumą, tam tikras kančias laiko natūraliu dalyku, kantriai pakelia tam tikras blogybes. Tikra kančia, pragaru žmogaus gyvenimas virsta tik tuomet, kai susikerta dvi epochos, dvi kultūros ir religijos. Jei antikos žmogus būtų turėjęs gyventi viduramžiais, jis, vargšas, būtų užtroškęs, lygiai taip pat užtrokštų laukinis žmogus mūsų civilizacijoje. Bet būna epochų, kai visa karta taip pakliūna tarp dviejų epochų, tarp dviejų gyvenimo būdų, kad praranda visokį natūralumą, visokius papročius, visokį saugumą ir nekaltumą. Žinoma, ne kiekvienas vienodai stipriai tai jaučia. Toks žmogus, kaip Ničė, mūsų dienų bėdą iškentėjo daugiau kaip viena karta anksčiau, negu kiti, – tai, ką jis, vienišas ir niekieno nesuprastas, patyrė, šiandien kenčia tūkstančiai.

Skaitydamas šituos užrašus, aš dažnai prisimindavau šiuos žodžius. Haleris yra iš tų, kurie atsidūrė tarp dviejų epochų, kurie nebuvo saugūs ir prarado nekaltumą, iš tų, kurių likimas – ypač stipriai patirti visą žmogaus gyvenimo abejotinumą kaip asmeninę kančią ir pragarą.

Čia, man atrodo, ir yra ta prasmė, kurią jums turi jo užrašai, ir todėl ryžausi juos paskelbti. O apskritai aš nenoriu nei jų ginti, nei jų smerkti, tegu kiekvienas skaitytojas padaro taip, kaip jam liepia sąžinė!

HARIO HALERIO UŽRAŠAI

Tik bepročiams

Diena praėjo, kaip apskritai ir praeina dienos; aš ją prastūmiau, švelniai nustūmiau į nebūtį savo primityviu ir droviu gyvenimo menu; keletą valandų dirbau, rausiausi senose knygoose, dvi valandas kenčiau skausmus, kokius apskritai kenčia senyvi žmonės, išgėriau miltelių ir apsidžiaugiau, kad apgavau skausmą, pagulėjau karštoje vonioje, traukdamas į save malonią šilumą, tris kartus gavau paštą ir peržiūrėjau visus tuos man nereikalingus laiškus ir spaudinių banderoles, padariau kvėpavimo pratimus, o mąstymo pratimus šiandien praleidau iš tingumo, valandą buvau išėjęs pasivaikščioti ir danguje mačiau nupieštą gražų, švelnų, nuostabų plunksninių debesų raštą. Tai buvo labai žavu, kaip ir senų knygų skaitymas, kaip gulėjimas šiltoje vonioje, bet, apskritai paėmus, tai buvo visai ne puiki, ne spindinti laimės ir džiaugsmo diena, o būtent viena tų dienų, kurios man jau seniai normalios ir įprastos: saikingai malonios, visiškai pakenčiamos, pusėtinios, abejingos senyvo, nepatenkinto pono dienos, dienos be ypatingų skausmų, be ypatingų rūpesčių, be tikro sielvarto, be nevilties, dienos, kuriomis net klausimas, ar ne metas pasekti Adalberto Štifterio pavyzdžiu ir besiskutant mirtinai įsipjauti, apsvarsdomas dalykiškai ir ramiai, be jaudinimosi ir baimės.

Kas yra matęs kitokių dienų, nelemtų, su podagros priepuoliais arba baisiu galvos skausmu, įsimetusiu už akių obuolių ir savo velniškais burtais iš džiaugsmo paverčiančiu kančia kiekvieną veiklą, kuriai reikalingos rega ir klausa, arba tų dvasinės mirties dienų, tų bjaurių vidinės tuštumos ir nevilties dienų, kai vidur nuniokotos ir akcinių bendrovių iščiulptos žemės žmonių pasaulis ir vadinamoji kultūra savo melagingu ir pigiu mugių blizgesiu mus verčia vėmti kiekviename žingsnyje, kaupiasi ir pasiekia nepakenčiamą laipsnį mūsų pačių sergančioje sieloje, – kas yra matęs tų pragariškų dienų, tas labai patenkintas tokiomis paprastomis, pusėtinomis dienomis, kaip ši diena, jis dėkingas sėdi prie šiltos krosnies, skaitydamas rytinį laikraštį, dėkingai konstatuoja, kad

šiandien vėl nekilo jokio karo, neįvesta naujos diktatūros, neišaiškinta jokios ypatingai ryškios kiauulstės politikoje ir ekonomikoje, savo surūdijusios lyros stygas jis dėkingai suderina santūriai, saikingai džiugiai, kone linksmai padėkos psalmei, kuria įvaro nuobodulį savo tyliam, švelniam, šiek tiek bromu apkvaitintam pusėtinam pasitenkinimo dievui, ir tvankiame šio patenkinto nuobodulio, šio labai dėkingo neskausmingumo ore abu jie, tuščiai linksintis pusėtinasis dievas ir žilstelėjęs, tylią psalmę giedantis pusėtinasis žmogus, atrodo panašūs vienas į kitą tarsi dvyniai.

Puikus dalykas – pasitenkinimas, neskausmingumas, šios pakenčiamos, romios dienos, kai nei skausmas, nei džiaugsmas nediršta suklykti, kai viskas vien šnabzdasi ir sėlina ant pirštų galų. Bet man, deja, taip atsitinka, kad aš visiškai nepakenčiu kaip tik šio pasitenkinimo, kad neilgai trukus jis man pasidaro bjauriai nepakenčiamas ir koptus, ir aš nusiminęs turiu bėgti į kitų temperatūrų juostas, geriausiu atveju džiaugsmų keliu, o blogiausiu – skausmų keliu. Tereikia man valandėlę pabūti be džiaugsmo ir be skausmo ir pakvėpuoti drungnu, nuobodžiu vadinamųjų gerų dienų pakenčiamumu, ir mano vaikiška siela taip prisipildo begalinės gėlos, jog aš sviedžiu surūdijusią dėkingumo lyrą mieguistam pasitenkinimo dievui į patenkintą veidą, ir manyje degantis tikrai pragariškas skausmas man mielesnis, negu ši sveika kambario temperatūra. Tuomet manyje suliepsnoja klaidus noras stiprių jausmų, sensacijų, įtūžis ant šio nusistovėjusio, banalaus, normuoto ir sterilizuoto gyvenimo ir pašėlęs troškimas ką nors sudaužyti į šipulius, – sakysim, kokią universalinę parduotuvę, katedrą ar patį save, – iškrėsti kokią nutrūktgalvišką kvailystę, nuplėšti perukus nuo kokių nors garbinamųjų stabų, parūpinti geidžiamus bilietus iki Hamburgo kokiems nors maištingiems mokinukams, suvedžioti mergaitę ar nusukti sprandą keliems miesčioniško gyvenimo būdo atstovams. Juk kaip tik tai aš kuo nuoširdžiausiai niekinau ir keikiau – šį pasitenkinimą, šią sveikatą, jaukumą, šį išpuoselėtą miesčionio optimizmą, šį trąšų, tarpų pusėtinumą, normalumą, vidutinybės ugdymą.

Štai tokios nuotaikos apimtas, slenkant sutemoms, užbaigiau šią pakenčiamą eilinę dieną. Užbaigiau ją ne taip, kaip priderėtų ir būtų naudinga liguistam žmogui: nesusiviliojau paklota lova, į kurią tarsi jaukas mane traukė šildomoji pūslė, bet, nepatenkintas ir pasišlykštėjęs savo nedideliu dienos darbu, paniuręs apsiaviau batus, apsilikau palatą ir per sutemas ir rūką patraukiau į miestą – išgerti „Plieno šalmo“ viešbutyje tai, ką geriantys vyrai pagal seną paprotį vadina „stikleliu vyno“.

Taigi iš savo mansardos ėmiau leisti laiptais, šiais sunkiai užkopiamaiais svetimais laiptais, šiais perdėm miesčioniškais, išblizgintais, švariais laiptais itin padoraus trijų butų nuomojamojo namo, kurio palėpėje buvo mano būstas. Nežinau, kodėl taip atsitinka, bet aš, benamis Stepių Vilkas ir vienišas miesčioniško pasaulio priešas, visada gyvenu tikruose miesčioniškuose namuose, tai mano sena silpnybė. Aš gyvenu ne rūmuose ir ne proletarų namuose, bet kaip tyčia vis šiuose labai padoriuose, labai nuobodžiuose, nepriekaištingai laikomuose miesčioniškuose lizduose, kur truputį kvepia terpentinu ir muilu ir kur išsigąsti, jei kada garsiai trinkteli laukujėmis durimis arba įeini purvinais batais. Aš mėgstu šią atmosferą, be abejo, nuo vaikystės, ir mano slaptas ilgėjimasis kažko nelyginant tėvynės kaskart beviltiškai mane veda šiais senais kvailiais keliais. Bet man ir patinka kontrastas tarp mano gyvenimo, tarp mano vienišo, rūstaus, užguito, perdėm netvarkingo gyvenimo ir šios šeimyniškos, miesčioniškos aplinkos. Man patinka ant laiptų įtraukti į krūtinę šio tylos, tvarkos, švaros, padoro ir romumo kvapo, kuris, kad ir kaip neapkenčiu miesčionių, visada mane kažkaip jaudina, ir man patinka peržengti

savo kambario slenkstį, kur visa tai pasibaigia, kur tarp knygų šūsnių mėtosi cigarų nuorūkos ir stovi vyno buteliai, kur viskas netvarkinga, nejauku ir apleista ir kur viskas – knygos, rankraščiai, mintys – paženklinta ir prisigėrę vienišųjų bėdų, žmogaus būtis problematikos, troškimo iš naujo įprasminti žmonių gyvenimą, pasidariusį beprasmišką.

Ir štai aš praėjau pro araukariją. Kaip tik antrajame šio namo aukšte laiptai sukasi pro nedidelę aikštelę priešais vieną butą, kuris, be abejonės, yra dar nepriekaištingesnis, švaresnis ir labiau iššveistas, negu visi kiti, nes ši nedidelė aikštelė spindi antžmogiška priežiūra, tai – mažytė šviečianti tvarkos šventovė. Ant parketo grindų, kuriomis bijai žengti, stovi ten du dailūs suoleliai, o ant kiekvieno suolelio – po didelį gėlių puodą, viename auga azalija, kitame – gan graži araukarija, sveikas, tiesus, be galo tobulas medelis, ir kiekvienas spygliukas, kiekviena šakelė spindi šviežiai nuplauti. Kartkartėmis, kai žinau, jog niekas manęs nemato, aš naudojuosi šia vieta tarsi šventykla, sėduosi ant pakopos virš araukarijos, truputį pasilsiu, susineriu pirštus ir pagarbiai žvelgiu žemyn į šį tvarkos sodelį, kurio jaudinantis vaizdas ir juokingas vienišumas kažkaip graudina man širdį. Už šios aikštelės, tarsi šventajame araukarijos šešėlyje, aš įsivaizduoju butą, pilną spindinčio raudonmedžio, gyvenimą, trykštantį padorumu bei sveikata; čia žmonės anksti keliasi, atlieka savo pareigas, santūriai linksmينasi šeimos šventėse, sekmadieniais eina į bažnyčią ir anksti gula.

Dėdamasis žvalus, skubėjau drėgnu skersgatvių asfaltu, ašarojančios ir blandžios žibintų šviesos žvelgė pro vėsią, rūškaną dulksną ir siurbė blausius atspindžius iš šlapios žemės. Prisiminiau pamirštus jaunystės metus – kaip tuomet mėgau tokius tamsius ir rūškanus vėlaus rudens ir žiemos vakarus, kaip godžiai ir svaigiai tuomet sugerdavau vienišumo ir melancholijos nuotaikas, kai iki pusiaunakčių per lietų ir audrą klaidžiodavau, susisiautęs palta, po priešišką, belapę gamtą, vienišas jau ir tuomet, bet kupinas didelės laimės ir sklidinas eilių, kurias vėliau užrašydavau prie žvakės, sėdėdamas ant lovos krašto savo kambarėlyje! Ką gi, tai praėjo, ši taurė buvo išgerta, ir daugiau niekas man jos nebeprisipylė. Ar buvo šito gaila? Man šito nebuvo gaila. Man nieko nebuvo gaila, kas praėjo. Gaila buvo dabarties ir šios dienos, visų tų nesuskaičiuojamų valandų ir dienų, kurias praradau, kurias tik iškentėjau, kurios man neatnešė nei dovanų, nei sukrėtimų. Bet, ačiū dievui, būdavo ir išimčių, būdavo kai kada, tiesa, retai, ir kitokių valandų, jos atnešdavo sukrėtimų, atnešdavo dovanų, pralauždavo sienas ir gražindavo mane, paklydėlį, prie gyvos pasaulio širdies. Nuliūdęs ir vis dėlto didžiai susijaudinęs stengiausi prisiminti paskutinį tokį išgyvenimą. Tai atsitiko viename koncerte, buvo atliekama puiki senoviška muzika, ir tarp dviejų piano taktų, pagrotų medinių pučiamųjų, man staiga vėl atsivėrė durys į aną pasaulį, aš perskridau dangų ir pamaciau dirbantį dievą, kenčiau palaimingus skausmus ir nuo nieko daugiau pasaulyje nesigyniau, nieko daugiau pasaulyje nebijojau, su viskuo sutikau, viskam atidaviau širdį. Tai truko neilgai, gal kokį ketvirtį valandos, bet tą pačią naktį sugrįžo sapne ir nuo tol kartkartėmis paslapčia sublyksėdavo per visas tas tuščias dienas, kartais aš tai ryškiai matydavau keletą minučių tarsi auksinį dievišką pėdsaką, einantį per mano gyvenimą: jis beveik visada apdrabstytas purvu ir apneštas dulkėmis, bet vėl sutviska auksinėmis kibirkštėmis, ir tuomet atrodo, kad jo niekada daugiau nebepamesi, o jis vis dėlto vėl greitai pranyksta. Kartą naktį, negalėdamas užmigti, aš staiga prakalbau eilėm, perdaug gražiom ir keistom eilėm, kad dingteltų mintis jas užrašyti, o rytą aš jų visai neatsiminau, bet jos vis dėlto manyje tūnojo tarsi sunkus riešutas sename, suaižėjusiame kevale. Kitą kartą tai užeidavo beskaitant kokį poetą, begalvojant apie kokią Dekarto, Paskalio

mintį, o kitą kartą tai vėl suspindėdavo ir auksine gija vesdavo tolyn į padebesius, kai būdavau pas mylimąją. Ak, sunku rasti šį dievišką pėdsaką tokiame gyvenime, kurį mes gyvename, tokioje patenkintoje, tokioje miesčioniškoje, tokioje pilkoje epochoje, matant šią architektūrą, šiuos verslus, šią politiką, šiuos žmones! Ir kaip aš nebūsiu Stepių Vilkas ir pasigailėtinas atsiskyrėlis šiame pasaulyje, kurio tikslams nepritariu, kurio jokie džiaugsmai manęs nejaudina! Aš negaliu ilgai ištvirti nei teatre, nei kine, vos įstengiu paskaityti laikraštį, retai perskaitau šiuolaikinę knygą, aš nesuprantu, kokio malonumo ir džiaugsmo žmonės ieško perpildytuose traukiniuose ir viešbučiuose, sausakimšose kavinėse, skambinant kvaitinančiai, įkyriai muzikai, elegantiškų, ištaigingų miestų baruose ir varjetė, pasaulinėse parodose, korsuose, paskaitose smalsuoliams, dideliuose stadionuose – visų šių džiaugsmų, kurie man juk būtų pasiekiami ir dėl kurių tūkstančiai kitų grumiasi ir stumdomi, aš nesuprantu, jiems nepritariu, O tai, kas man atsitinka retomis mano džiaugsmo valandomis, kas man yra palaima, įvykis, ekstazė ir pakilumas, – pasaulis tai žino, to ieško ir tai mėgsta daugių daugiausia poezijoje, o gyvenime tai laiko pamišimu. Ir iš tiesų, jei pasaulis teisus, jei ši kavinių muzika, šios masinės pramogos, šie suamerikonėję, tokiu nedideliu trupučiu patenkinti žmonės teisūs, tuomet aš – neteisus, tuomet aš – pamišėlis, tuomet aš iš tikro esu tas Stepių Vilkas, kuriuo save dažnai vadindavau, žvėris, pasiklydęs jam svetimame ir nesuprantamame pasaulyje ir nerandantis nei savo tėvynės, nei oro, nei maisto.

Apniktas šių įprastų minčių, ėjau tolyn šlapia gatve, vienu tyliausių ir seniausių miesto kvartalų. Priešais, kitoje skersgatvio pusėje, tamsoje dunksojo sena, pilka mūrinė siena, į kurią aš visada mėgau žiūrėti, ji visados ten dunksojo, tokia sena ir nerūpestinga tarp nedidukės bažnyčios ir senos ligoninės, jos grublėtame paviršiuje dienomis dažnai ilsėdavosi mano akys, juk nedaug buvo tokių tylių, gerų, nebylių vietų miesto centre, kur paprastai kas pusė kvadratinio metro rėkia savo vardus tai krautuvė, tai advokatas, tai išradėjas, tai gydytojas, tai barzdaskutys ar nuospaudų gydymo meistras. Ir dabar mačiau šią seną, tylios ramybės apgaubtą sieną, ir vis dėlto kažkas joje buvo pasikeitę, aš suglumau, ties sienos viduriu pamatęs nedidelį gražų portalą su gotiniu skliautu, nes iš tikrųjų nebežinojau, ar tas portalas ten buvo visada, ar pastatytas dabar. Jis atrodė, be abejo, senas senas, tikriausiai šie užrakinti varteliai su tamsiomis medinėmis durimis jau prieš šimtmečius vedė į kažkokį apsnūdusį vienuolyno kiemą, ir šiandien dar ten tebeveda, nors vienuolyno jau seniai nebėra, ir galbūt aš šimtus kartų mačiau šiuos vartus, bet tik niekada jų nepastebėjau, tikriausiai juos naujai nudažė, ir todėl jie man krito į akis. Vis dėlto sustojau ir ėmiau atidžiai juos apžiūrinėti, bet kiton pusėn nepereėjau – gatvė buvo be galo šlapia ir pažliugusi; aš stovėjau ant šaligatvio ir tiktai žvelgiau ton pusėn, buvo jau labai tamsu, ir man pasirodė, jog vartai apipinti vainiku ar kažkuo margu. Ir, geriau išsižiūrėjęs, pamačiau virš vartų šviesią iškabą, kurioje, man atrodė, buvo kažkas parašyta. Aš įtempiau akis ir galų gale, nepaisydamas purvo ir balų, perėjau į kitą pusę. Čia, virš portalo, ant senos, pilkai žalios sienos pamačiau blausiai apšviestą dėmę, kuria greitai bėgiojo margos raidės, jos tuoj pat pradingdavo, vėl pasirodydavo ir išnykdavo. Še tau, pagalvojau, dabar ir šią seną gerą sieną subjaurojo šviečiančia reklama! Tuo tarpu skaičiau keletą švystelėjančių žodžių, juos buvo sunku perskaityti, reikėjo kone spėlioti, raidės pasirodydavo nevienodais atstumais, tokios blyškios ir vos įžiūrimos, ir labai greitai užgesdavo. Žmogus, ketinęs iš to padaryti biznį, sumanumu nepasižymėjo, jis buvo Stepių Vilkas, vargšelis; kodėl turėjo jo raidės žaisti čia, ant šios

sienos, tamsiausioje senamiesčio gatvelėje, šiuo paros metu, lietingu oru, kur niekas čion neužklysta, ir todėl jos buvo tokios bėglios, tokios skraidžios, tokios aiškingos ir neįskaitomos? Bet štai pagaliau man pavyko, paeiliui sugavau keletą žodžių, kurie reiškė:

Magiškasis teatras

Įeiti leidžiama ne visiems

- ne visiems

Aš pamėginau atidaryti vartus, sunki sena rankena, kad ir kiek spaudžiau, nepajudėjo. Raidžių žaismas pasibaigė, liovėsi jis staiga, liūdnei įsitikinęs savo nereikalingumu. Aš žengtelejau keletą žingsnių atgal, giliai nuklimpau į purvą, raidės daugiau nebepasirodė, jų žaismas užgeso, aš ilgai stovėjau purve ir laukiau, bet veltui.

Ir tuomet, kai lioviausi laukęs ir vėl grįžau ant šaligatvio, priešais mane, atsispindėdamos asfalte, nuvarvėjo keletas spalvotų šviečiančių raidžių.

Aš perskaičiau:

Tik -- be -- pročiams!

Peršlapau kojas ir sušalau, bet dar ilgokai pastovėjau, palaukiau. Daugiau nieko. Ir kol aš stovėjau ir galvojau, kaip gražiai ant drėgnos sienos ir juodo žvilgančio asfalto šmėsčioja klaidžiojančių trapių margų raidžių žiburėliai, man staiga vėl atėjo į galvą ankstesnių minčių nuotrupa – palyginimas su auksiniu šviečiančiu pėdsaku, kuris vėl taip greitai tolsta ir išnyksta.

Sušalau ir patraukiau tolyn, svajodamas apie šį pėdsaką, ilgėdamasis vartų į stebuklingąjį teatrą, skirtą tik bepročiams. Tuo tarpu įėjau į turgaus rajoną, kur netrūko vakarinių pramogų, kas žingsnis kabojo plakatai ir masino užrašai: moterų kapela – varjetė – kinas – šokiai, – bet visa tai buvo ne man, tai buvo „visiems“, normaliems, kurie iš tikrųjų visur, kaip mačiau, miniomis grūdosi pro vartus. Vis dėlto mano liūdesys truputį praskaidrėjo, mane juk palietė kito pasaulio sveikinimas, keletas spalvotų raidžių šoko ir grojo mano sieloje ir užgavo slaptas stygas, vėl sužėrėjo auksinis pėdsakas.

[...]

Mane išgąsdino, prieš pat mane iš tamsaus skersgatvio tarpeklio išniręs kažkoks žmogus, kažkoks vienišas vėlyvas naktibalda pavargusiu žingsniu, su kepure ant galvos, mėlyna palaidine, ant peties jis nešėsi kartį su plakatu, ties pilvu ant dirželio – atdarą skrynutę, kokias nešiojasi turgų prekiautojai. Pavargęs jis žingsniavo pirma manęs, neatsigrėžė, šiaip aš būčiau pasisveikinęs ir pasiūlęs cigarą. Artimiausio žibinto šviesoje pamėginau perskaityti jo štandartą, raudoną plakatą ant lazdos, bet plakatas siūbavo, aš nieko negalėjau perskaityti. Tuomet jam šūktelėjau ir paprašiau parodyti plakatą. Jis sustojo ir šiek tiek tiesiau palaikė savo lazdą, ir tada aš galėjau perskaityti šokinėjančias, svyrinėjančias raides:

Anarchistinės vakaro pramogos!

Magiškasis teatras!

Įeiti leidžiam ne vi...

– Aš jūsų kaip tik ir ieškojau, – sušukau džiaugsmingai. – Kokios tos jūsų vakaro pramogos? Kur jos bus? Kada?

Jis vėl žengė tolyn.

– Ne visiems, – tarė jis abejingai, mieguistu balsu ir nuskubėjo tolyn. Jam buvo gana, jis norėjo namo.

– Palaukit, – sušukau ir pasileidau jam iš paskos. – Ką ten turite savo dėžėje? Aš noriu ką nors nusipirkti.

Nesustodamas žmogus mechaniškai kyštelėjo ranką į savo dėžę, ištraukė kažkokią knygutę ir atkišo man. Aš ją greitai čiupau ir įsidėjau į kišenę. Kol atsisegiojau palta, norėdamas surasti pinigų, jis pasuko į šoną, į kažkokią tarpuvartę, uždarė paskui save vartus ir dingo. Kieme suaidėjo sunkūs jo žingsniai pirmiausia akmeniniu grindiniu, toliau mediniais laiptais, o po to nutilo. Ir staiga aš taip pat pasijutau labai pavargęs ir pamačiau, jog jau labai vėlu ir būtų gerai dabar eiti namo. Paspartinau žingsnį ir netrukus miegančiu priemiesčio skersgatviu pasiekiau savo rajoną tarp pylimo skverų, kur nedideliuose, švairiuose nuomojamuose namuose už gazonų ir gebenių gyvena tarnautojai ir smulkūs pensininkai. Pro gebenę, veja, pro nedidukę eglaitę priėjau laukujes duris, radau rakto skylutę, radau mygtuką šviesai, prasėlinau pro stiklines duris, pro poliruotas spintas ir puodus su augalais ir atsirakinau savo kambarį, savo mažutę tariamą tėvynę, kur manęs laukė krėslas ir krosnis, rašalinė ir etiudininkas, Novalis ir Dostojevskis, laukė taip, kaip laukia kitų, tikrų žmonių, grįžtant namo motina ar žmona, vaikai, tarnaitės, šunys, katės.

Kai vilkausi šlapią palta, man vėl į rankas pakliuvo maža knygutė. Aš ją ištraukiau, tai buvo plona, prastame popieriuje prastai atspausdinta turgaus knygūkstė, panaši į brošiūrą „Žmogus, gimęs sausio mėnesį“ arba „Kaip per savaitę atjaunėti dvidešimčia metų?“

Tačiau, atsisedęs krėslė ir užsidėjęs akinius, nustebeęs ir apimtas staiga plykstelėjusios nuojautos, jog čia pats likimas, šios turgaus knygutės aplanke perskaičiau: „Traktatas apie Stepių Vilką. Ne visiems.“

Štai kas buvo parašyta knygelėje, kurią aš, vis labiau domėdamasis, perskaičiau tuo pradėjimu:

TRAKTATAS

APIE

STEPIŲ VILKĄ

Tik bepročiams

Kartą gyveno toks padaras, vardu Haris, pramintas Stepių Vilku. Jis vaikščiojo dviem kojom, nešiojo drabužius ir buvo žmogus, bet iš tikrųjų vis dėlto buvo stepių vilkas. Jis daug ko išmoko iš to, ką gali išmokti galvoti žmonės, ir buvo gana protingas. Bet neišmoko vieno dalyko: būti patenkintas savimi ir savo gyvenimu. Tas jam nepavyko, jis buvo nepatenkintas žmogus. Tai atsitiko tikriausiai todėl, kad širdies gilumoje jis visada žinojo (arba tarėsi žinąs), jog iš tikrųjų esąs visai ne žmogus, o vilkas iš stepės. Tegul protingi žmonės ginčijasi, ar jis tikrai buvo vilkas, ar kadaise, galbūt dar prieš gimimą, iš vilko paverstas žmogum arba gimė žmogum, bet buvo apdovanotas stepių vilko siela ir jos apsėstas, ar šitas įsitikinimas, kad jis iš tikrųjų esąs stepių vilkas, buvo vien jo vaizduotės ir ligos vaisius. Juk, pavyzdžiui, visai galimas dalykas, kad šis žmogus gal savo vaikystėje buvo laukinis, nesuvaldomas ir netvarkingas, kad jo auklėtojai mėgino jame užmušti žvėrį ir tuo pačiu kaip tik jį privertė įsivaizduoti ir patikėti, kad jis iš tikrųjų žvėris, tik prisidengęs plonu auklėjimo ir žmoniškumo apvalkalu. Apie tai galima ilgai ir įdomiai kalbėti ir netgi šia tema parašyti knygu; tačiau Stepių Vilkui visa tai ničnieko neduotų, nes jam buvo visiškai tas pat, ar jame pabudino vilką kerai, mušimas ar jo paties vaizduotė. Kad ir ką apie tai galvotų kiti, kad ir ką apie tai galvotų jis pats, visa tai jam neturėjo jokios reikšmės, nes juk tuo vilko iš jo neišvairysi.

Taigi Stepių Vilkas turėjo dvi prigimtis, žmogišką ir vilkišką; toks buvo jo likimas, ir galbūt šis likimas nebuvo jau toks ypatingas ir retas. Sakoma, kad jau yra pasitaikę nemažai žmonių, turėjusių daug šunies ar lapės, žuvies ar gyvatės savybių, bet jie dėl to neturėję jokių ypatingų sunkumų. Šiuose žmonėse žmogus ir lapė, žmogus ir žuvis gyveno vienas greta kito, ir nė vienas neskriaudė kito. Jie net vienas kitam padėdavo, ir ne vienam žmogui, kuris nemažai pasiekė ir kuriam visi pavoydi, laimę dažniau atnešdavo lapė ar beždžionė, o ne žmogus. Tai juk žino kiekvienas. O Hariui darėsi kitaip, žmogus ir vilkas jame negyveno vienas greta kito ir dar mažiau padėdavo vienas kitam, bet nuolat mirtinai vaidijosi ir tik kankino vienas kitą, o kai viename kraujuje ir vienoje sieloje yra du mirtini priešai, tuomet gyvenimas prastas. Ką gi, kiekvienam sava dalia, ir niekam ji nėra lengva.

Nors mūsų Stepių Vilkas jautėsi ir gyveno čia tarsi vilkas, čia tarsi žmogus, kaip ir visi mišrūs padarai, tačiau, kai jis būdavo vilkas, jame nuolat budėdavo žmogus, stebėdamas, spręsdamas ir smerkdamas – o tuo metu, kai jis būdavo žmogus, lygiai taip pat elgėsi vilkas. Pavyzdžiui, jei Hariui kaip žmogui atėdavo į galvą graži mintis, jei jam kildavo subtilus, kilnus jausmas arba jei jis atlikdavo vadinamąjį gerą darbą, tuomet vilkas jame šiepdavo dantis ir juokdavosi ir kruvina patyčia rodydavo, koks juokingas, koks nederantis visas šis kilnus spektaklis stepių žvėriui, vilkui, kuris juk širdyje kuo puikiausiai žino, kas jam patinka, būtent – vienišam risnoti stepėmis, kartais lakti kraują ar vyti vilkų, – ir tuomet kiekvienas žmogiškas poelgis, žiūrint vilko akimis, pasidarydavo baisiai komiškas ir nepatogus, kvailas ir tuščias. Bet visiškai taip pat būdavo, kai Haris jausdavosi ir elgdavosi kaip vilkas, kai jis kitiems rodydavo dantis, kai jausdavo neapykantą ir mirtiną priešišumą visiems žmonėms, jų melagingoms ir išsigimusioms manieroms, jų papročiams. Tuomet jame budėdavo žmogus, jis stebėdavo vilką, vadindavo jį gyvuliu ir žvėrim ir gadindavo bei nuodydavo visus jo paprastus, sveikus ir laukinius vilkiškos būtybės džiaugsmus.

Tai tokie buvo Stepių Vilko reikalai, ir galima įsivaizduoti, kad Hario gyvenimas nebuvo per daug malonus ir laimingas. Bet tai dar nereiškia, kad jis buvo pernelyg nelaimingas (nors jam pačiam, tarp kitko, taip atrodė, bet juk kiekvienas žmogus jam tekusias kančias laiko didžiausiomis). Taip nepasakysi apie joki žmogų. Netgi tas, kuriame nėra vilko, dėl to nebūtinai bus laimingas. Ir netgi nelaimingiausiam gyvenime pasitaiko saulėtų valandų ir mažyčių laimės gėlių tarp smėlio ir akmenų. Taip buvo juk ir Stepių Vilkui. Jis dažniausiai būdavo labai nelaimingas, šito nepaneigsi, ir galėdavo nelaimingus padaryti kitus – kai jis juos mylėdavo, o jie jį. Mat, visi, kurie jį pamildavo, visada matydavo tik vieną jo pusę. Daugelis jį mylėjo kaip subtilų, protingą ir savotišką žmogų, o paskui pasibaisėdavo ir nusivildavo, kai staiga atrasdavo jame vilką. O neaptikti jo negalėdavo, nes Haris, kaip ir kiekviena būtybė, norėjo, kad jį mylėtų visą, ir todėl negalėdavo nuneigti ir paslėpti vilko kaip tik nuo tų, kurių meilė labai brangino. Tačiau būdavo ir tokių, kurie jame mylėjo kaip tik vilką, kaip tik laisvę, laukinumą, nesuvaldomumą, pavojingumą ir stiprumą, ir jie vėlgi nepaprastai nusivildavo ir susisielodavo, kai staiga pasirodydavo, kad laukinis, piktas vilkas yra dar ir žmogus, kad jis dar ilgisi gėrio ir švelnumo, dar nori klausytis Mocarto, skaityti eiles ir turėti žmonijos idealų. Kaip tik pastarieji dažniausiai būdavo ypač nusivylę ir pikti, ir todėl Stepių Vilkas įmiešdavo savo dvilypumo ir prieštaravimo taip pat į visus soetimus likimus, su kuriais susiliesdavo.

Bet kas dabar mano, jog pažįsta Stepių Vilką ir gali įsivaizduoti jo graudų, prieštaravimų suardytą gyvenimą, tas vis dėlto klysta, jis toli gražu visko nežino. Jis nežino, kad (juk nėra taisyklės be išimties, ir vienas nusidėjėlis tam tikromis aplinkybėmis mielesnis dievui, negu devyniasdešimt devyni teisuoliai) – kad ir Hariui vis dėlto taip pat pasitaikydavo išimčių ir laimingų dienų, kad jame kartais vilkas, o kartais žmogus lygiai ir netrikdomas kvėpuodavo, mąstydamas ir

jausdavo, kad kartkarčiais, labai retom valandėlėm, jie sudarydavo taiką ir gyvendavo vienas su kitu santarvėje, ne vien tik vienas miegodavo, o kitas tuo tarpu budėdavo, bet vienas kitą stiprindavo ir vienas kitą paremdavo. Kartais šio žmogaus gyvenime, kaip ir visur pasaulyje, visa, kas įprasta, kasdieniška, pažįstama ir dėsninga, rodės, teturėjo vienintelį tikslą – akimirką atsikovėti, nutrūkti ir užleisti vietą kažkokiai nepaprastybei, stebuklui, malonei. Ar šios trumpos, retos laimės valandos palengvindavo, ar sušvelnindavo varganą Stepių Vilko dalią ir laimė pagaliau atsverdavo kančią, o gal trumpa, bet stipri tų nedaugelio valandų laimė sugerdavo ir viršydavo visą kančią, bet tai vėlgi kitas klausimas, ir tegu apie jį lig valios pamąsto žmonės, neturintys ko veikti. Stepių Vilkas irgi dažnai apie tai mąstydamas, ir tos jo dienos būdavo beprasmiškos ir nenaudingos.

Čia reikėtų pasakyti dar vieną dalyką. Tokio tipo žmonių, kaip Haris, yra gana daug, šiam tipui priklauso ypač daug menininkų. Visi šie žmonės savyje turi dvi sielas, dvi esybes, dieviškas ir velniškas pradas, motiniškas ir tėviškas kraujas, sugebėjimas džiaugtis ir sugebėjimas kentėti juose susimaišę ir susiraizgę lygiai taip pat priešišškai ir padrikai, kaip Haryje vilkas ir žmogus. Ir šie žmonės, kurių gyvenimas labai neramus, kartais, retomis savo laimės akimirkomis, pajunta tokią jėgą ir toki neapsakomą grožį, akimirkos laimės puta kartais ištykšta virš kančių jūros taip aukštai ir akinamai, jog šie trumpai blykstelėję laimės spinduliai paliečia taip pat kitus ir juos užburia. Taip tarsi brangi, skraji laimės puta virš kančių jūros gimsta visi tie meno kūriniai, kuriuose vienas kenčiantis žmogus vienai valandai taip aukštai pakilo virš savo likimo, jog jo laimė spinduliuoja tarsi žvaigždė, ir visiems, kas ją mato, atrodo tarsi kažkas amžina, tarsi savo paties laimės sapnas. Visi šie žmonės, kad ir kaip vadintųsi jų darbai ir kūriniai, iš esmės visai neturi gyvenimo, tai yra jų gyvenimas nėra būtis, jis neturi pavidalo, jie nėra herojai, menininkai, mąstytojai ta prasme, kaip kiti yra teisėjai, gydytojai, batsiuviai ar mokytojai, bet jų gyvenimas – amžinas, sopulingas judėjimas ir vilnėjimas, jis nelaimingas ir skausmingai sužalotas, jis baisus ir beprasmiškas, jei nelaiksime prasme kaip tik tų retų įvykių, darbų, minčių ir kūrinių, kurie sublyksi viršum tokio gyvenimo chaoso. Tarp šio tipo žmonių kilo pavojinga ir baisi mintis, kad galbūt visas žmogaus gyvenimas tėra didelė klaida, ūmus ir nepasisėkęs promotės priešlaikinis gimdymas, klaidus ir šurpiai nepavykęs gamtos eksperimentas. Bet tarp jų kilo ir kitokia mintis – kad žmogus galbūt yra ne vien tik pusiau protingas gyvulys, bet ir dievų vaikas, kuriam skirtas nemirtingumas.

Kiekvienas žmonių tipas turi savo požymių, savo skiriamųjų bruožų, kiekvienas turi savo dorybių ir ydų, kiekvienas – savo mirtiną nuodėmę. Vienas Stepių Vilko bruožų tas, kad jis buvo vakaro žmogus. Rytas jam buvo netikęs paros laikas, kurio jis bijodavo ir kuris jam niekada nieko gero neatnešdavo. Niekada, nė vieną savo gyvenimo rytą jis nebuvo tikrai linksmas, nė karto priešpiečio valandom nepadare nieko gero, neturėjo gerų sumanymų, nesuteikė džiaugsmo nei sau, nei kitiems. Tik popiečiais iš lėto atšildavo ir atgydavo ir tik į vakarą, geromis savo dienomis, jis būdavo vaisingas, veiklus, o kartais karštas ir linksmas. Su tuo buvo susijusi ir jo vienatvės bei nepriklausomybės reikmė. Nė vienas žmogus niekada neturėjo didesnio, aistringesnio nepriklausomybės poreikio, kaip jis. Jaunystėje, kai dar buvo neturtingas ir sunkiai pelnydavo duoną, jis vėčiau badaudavo ir vaikščiodavo nuplyšusiais drabužiais, kad tik išgelbėtų truputėlį nepriklausomybės. Jis niekada neparsidavė nei už pinigus, nei dėl gerovės, nei moterims, nei šio pasaulio galingiesiems ir, kad išsaugotų savo laisvę, tūkstančius kartų atmesdavo ir paneigdavo tai, ką visi laikė jo nauda ir laime. Nieko jis taip neapkentė ir nesibaisėjo, kaip minties eiti kažkokias pareigas, laikytis kažkokio dienos ir metų suskirstymo, paklusti kitiems. Kontoros, kanceliarijos, raštinės jis neapkentė lyg mirties, o baisiausia, kas jam galėjo prisisa-

pnuoti, buvo kareivinių nelaisvė. Jis mokėjo išvengti visų tų dalykų, dažnai didelėmis aukomis. Čia slypėjo jo jėga ir dorybė, čia jis buvo nepalenkiamas ir nepaperkamas, čia jo charakteris buvo tvirtas ir tiesmukas. Tačiau su šia dorybe vėlgi buvo glaudžiausiai susijusi jo kančia ir likimas. Jam klojosi taip, kaip klojasi visiems: tai, ko atkakliausiai ieškojo ir siekė visu savo esybės potraukiu, – tai gaudavo, bet tokiu dideliu kiekiu, kuris žmogui jau nebeeina į sveikatą. Iš pradžių tai buvo jo svajonė ir laimė, vėliau – jo kartus likimas. Trokštantis valdžios žūsta nuo valdžios, piniguočius – nuo pinigų, vergas – nuo vergovės, trokštantis malonumų – nuo malonumų. Taip ir Stepių Vilkas žuvo nuo savo nepriklausomybės. Jis pasiekė savo tikslą, jis darėsi vis nepriklausomesnis, niekas negalėjo jam įsakinėti, prie nieko jam nereikėjo taikytis, pats vienas laisvai apspręsdavo savo poelgius. Juk kiekvienas stiprus žmogus neišvengiamai pasiekia tai, ko verčia ieškoti tikras jo esybės potraukis. Tačiau, pasiekęs laisvę, Haris staiga pajuto, kad jo laisvė – mirtis, kad jis vienas, kad pasaulis kažkaip kraupiai davė jam ramybę, kad jam daugiau neberūpi nei žmonės, nei jis pats, kad jis pamažu dūsta, vis labiau ir labiau retėjant izoliuotumo ir vienatvės orui. Dabar pasirodė, kad vienatvės ir nepriklausomybės jis jau nebetrokšta ir nebesiekia, kad tai – tik jo lemtis, jo pasmerkimas, kad magiškas troškimas sumanytas ir jau nebeatšaukiamas, kad niekas nebepadės, nors ir kaip ilgesingai ir kupinas geriausios valios jis tiestų rankas ir būtų pasiruošęs jungtis ir bendrauti: dabar jį paliko vienią. Kartu žmonėms jis visai nekėlė neapykantos ir pasibjaurėjimo. Atvirkščiai, jis turėjo labai daug draugų. Daugeliui jis patiko. Bet visada susilaukdavo tikrai simpatijos ir draugiškumo, būdavo kvoiečiamas, jam dovanodavo dovanas, rašydavo mielus laiškus, bet niekas su juo nesuartėdavo, niekada neatsirasdavo saitų, niekas nenorėjo ir nesugebėjo dalytis su juo gyvenimu. Dabar jį gaubė vienišųjų oras – toji tyli atmosfera, tas išslydimas iš aplinkos, tas nesugebėjimas bendrauti, prieš kurį ir valia, ir troškimas buvo bejėgiai. Tai ir buvo vienas reikšmingiausių jo gyvenimo bruožų.

[...]

Dar lieka individualų Stepių Vilko fenomeną, o ypač jo savotišką santykį su miesčionija, vadinasi, abu šiuos reiškinius, paaiškinti jų pagrindiniais dėsniais. Imkime išeities tašku, kadangi tai savaimė prašyte prašosi, kaip tik jo santykį su „miesčioniškąja“ sfera!

Jo paties supratimu, Stepių Vilkas gyveno visiškai už miesčioniško pasaulio ribų, nes neturėjo šeimininio gyvenimo ir nepažino socialinio garbės troškimo. Jis jautėsi kartais esąs tik vienišius, kartais originalas ir liguistas atsiskyrėlis, kartais pernelyg normalus, turįs genijaus duomenų, pakilęs virš mažučiu eilinio gyvenimo normų individas. Jis sąmoningai niekino miesčionį ir didžiavosi, jog pats ne toks. Vis dėlto tam tikra prasme gyveno visiškai miesčioniškai: turėjo banke pinigų ir rėmė neturtingus giminaičius, rengėsi nors ir nerūpestingai, bet padoriai, taip, kad nekristų į akis, stengėsi sugyventi su policija, mokesčių valdybomis ir kitokiais valdžios organais. O be to, kažkokia stipri, paslaptinga aistra jį nuolat traukė į siaurutį miesčionišką pasaulį, į tylus, padorius šeimininius namus su švariais sodeliais, išblizgintomis laiptinėmis ir visa jų kuklia toarkos ir padominio atmosfera. Jam patiko turėti nedidelių ydų ir būti ekstravagantiškam, jaustis pašaliniu miesčioniškoje sferoje, keistuoliu arba genijum, tačiau jis niekada nebuvo įsikūręs ir negyveno, jei taip galima pasakyti, gyvenimo provincijose, kur nebėra miesčioniškumo. Jis laisvai nesijautė nei tarp žmonių, sudarančių išimtis ir vartojančių prievartą, nei tarp nusikaltėlių ar beteisių, bet niekada nepaliko miesčionių provincijos, visada buvo susijęs su jų normomis ir atmosfera, nors šis ryšys ir reiškė prieštaravimą ir maištą. Be to, jis buvo smulkiaburžuaziškai auklėjamas ir nuo tada išlaikė daugybę sąvokų ir šablonų. Teoriškai jis nė kiek nebuvo nusistatęs

prieš prostituciją, bet pats nebūtų galėjęs rimtai žiūrėti į prostitutę ir iš tikrųjų laikyti ją sau lygia. Politinį nusikaltėlį, revoliucionierių ar dvasinį suvedžiotoją, kurį boikotudavo valstybė ir visuomenė, jis galėjo pamilti kaip brolių, bet vagiui, įsilaužėliui, žudikui jis nebūtų pajutęs nieko daugiau, kaip tik gana miesčionišką gailestį.

Taigi viena savo esybės ir elgsenos dalimi jis nuolat pripažino ir teigė tai, su kuo antrąja kovojo ir ką neigė. Užaugęs išpuoselėtuose miesčioniškuose namuose, kur tvirtai laikytasi formos ir papročių, jis viena savo sielos dalimi visada buvo ištikimas šito pasaulio tvarkai, nors jau seniai individualizavosi, peržengdamas galimą miesčioniškumo ribą, ir seniai išsivadavo nuo miesčioniško idealo ir miesčioniško tikėjimo esmės.

O „miesčioniškumas“, ši nuolat egzistuojanti žmogaus būseną, yra ne kas kita, kaip mėginimas rasti kompromisą, kaip siekimas pusiausviuro vidurio tarp daugybės kraštutinumų ir prieštaringų žmogaus elgesio polių. Panagrinėkime kaip pavyzdį vieną šių polių, kad ir priešingumą tarp šventojo ir ištvirkėlio, ir mūsų palyginimas greitai bus suprantamas. Žmogus gali visiškai atsiduoti dvasiniam gyvenimui, priartėti prie dieviško prado, šventojo idealo. Jis, atvirkščiai, gali visai atsiduoti savo instinktams, savo jusliniams norams ir sutelkti visas savo pastangas akimirksniui trunkančiam džiaugsmui pasiekti. Vienas kelias veda link šventojo, link dvasios kankinio, link atsidavimo dievui. Kitas kelias veda link ištvirkėlio, link instinktų kankinio ir link atsidavimo dūlėjimui. Taigi miesčionis stengiasi gyventi tarp abiejų kelių, saikingam vidury. Jis niekada savęs neišsižadės, neatsiduos nei svaiguliui, nei askezei, jis niekada nebus kankinys, niekada nesutiks žūti – atvirkščiai, jo idealas – ne atsidavimas, bet savojo „aš“ išlaikymas, jis nesiekia nei šventumo, nei jo priešybės, būtinybė jam nepakenčiama, jis, tiesa, nori tarnauti dievui, bet nori tarnauti ir svaiguliui, jis, tiesa, nori būti dorybingas, bet ir žemėje nori truputėlį pagyventi savo malonumui. Trumpai tariant, jis mėgina įsikurti viduryje, tarp kraštutinumų, nuosaikioje ir sveikioje zonoje, be smarkių vėtrų ir audrų, ir tai jam pasiseka, tačiau tik atsiskius gyvenimo ir jausmo intensyvumo, kurį teikia į būtinybę ir kraštutinumus atgręžtas gyvenimas. Intensyviai gyventi galima tik savojo „aš“ kaina. O miesčionis nieko labiau nevertina, kaip savojo „aš“ (tarp kitko, tik rudimentiškai teišsivysčiusį „aš“). Vadinasi, intensyvumo kaina jis laimi išsilaikymą ir saugumą, vietoj atsidavimo dievui gauna sąžinės ramybę, vietoj džiaugsmo – pasitenkinimą, vietoj laisvės – patogumą, vietoj mirtinos kaitros – malonią temperatūrą. Todėl miesčionis iš esmės yra būtybė su silpnu gyvenimo impulsu, baugšti, bijanti bent kiek savęs išsižadėti, lengvai valdoma. Todėl ir vietoj valdžios jis pastatė daugumą, vietoj prievartos – įstatymą, vietoj atsakomybės – balsavimo procedūrą.

Aišku, kad ši silpna ir baugšti būtybė, nors ir kažin kiek jų tokių būtybių, negali išsilaikyti, kad dėl savo ypatybių ji pasaulyje negali atlikti kito vaidmens, kaip ėriukų banda tarp besibastančių vilkų. Vis dėlto matome, kad, nors tais laikais, kai valdo labai stiprios natūros, miesčionis tučtuojau priremiamas prie sienos, tačiau jis niekada nežūva, retkarčiais, regis, net viešpatauja pasaulyje. Kaipgi taip atsitinka? Nei gausi jo banda, nei dorybė, nei sveikas protas, nei organizacija neįstengtų išgelbėti jo nuo pražūties. Tiems, kurių gyvenimo intensyvumas nuo pat pradžių labai susilpnintas, neišlaikys gyvybės jokie pasaulio vaistai. Ir vis dėlto miesčionija gyvena, ji stipri, ji klesti. Kodėl?

Atsakymas: dėl stepių vilkų. Iš tikrųjų, gyvybinė miesčionijos jėga visiškai priklauso ne nuo normalių jos narių savybių, bet nuo gausybės autsaiderių, kuriuos ji prisitraukia savo idealų miglotumo ir begalinio lankstumo dėka. Miesčionijoje visuomet gyvena daugybė stiprių ir laukinių natūrų. Mūsų Stepių Vilkas Haris – charakteringas pavyzdys. Nors jo individualybės išsivystymas gerokai peržengė galimą miesčioniui ribą, nors meditacijos palaima jam žinoma ne blogiau, kaip

niūrus neapykantos ir savęs nekentimo džiaugsmas, nors jis niekina įstatymą, dorybę ir sveiką protą, vis dėlto jis yra miesčionijos kalinyš ir negali nuo jos pabėgti. Taigi tikrosios miesčionijos masę supa platus žmonijos sluoksnių, daugybė tūkstančių gyvybių ir intelektų, nors ir peraugusių miesčioniją ir linkusių laisvai gyventi ir siekti absoliuto, bet prisirišusių prie miesčionijos infantilišiais jausmais ir truputį per daug užsikrėtusių jos gyvenimo intensyvumo silpninimu, tačiau vis dėlto kažkaip sustingusių miesčionijoje, kažkaip jai priklausomų, išpareigojusių ir jai tarnaujančių. Mat, miesčionija laikosi principo, priešingo didžiųjų principui: kas ne prieš mane, tas už mane!

Jei, tuo remdamiesi, panagrinėsime Stepių Vilko sielą, tai pasirodys, kad jis jau vien dėl aukšto jo individualybės lygio nėra miesčionis – nes bet kokia labai išsivysčiusi individualybė atsigrežia prieš savąjį „aš“ ir linksta vėl jį sunaikinti. Mes matome, kad jame glūdi vienodai stiprūs ir šventojo, ir ištoirkėlio impulsai, tačiau dėl kažkokių silpnų ar vangumų jis negalėjo nuskrieti į laisvą laukinę visatą, negalėjo įveikti sunkios, motiniškos miesčionijos žvaigždės traukos. Tai tokia jo padėtis pasaulio erdvėje, tai toks jis suvaržytas. Daugelis intelektualų, didžiūma menų žmonių priklauso šiam tipui. Tik stipriausi iš jų išsiveržia iš miesčioniškos žemės atmosferos ir patenka į kosmosą, o visi kiti rezignuoja arba eina į kompromisus, nekenčia miesčionijos ir vis dėlto jai priklauso, ją stiprina ir šlovina ir galų gale turi ją pripažinti, kad kaip nors galėtų gyventi. Tragizmui šios nesuskaičiuojamos egzistencijos dar nepribrendusios, bet jos pribrendusios vis dėlto gana didelei nesėkmei ir piktai lemčiai, kurios pragare talentai visai išverda ir pasidaro vaisingi. Tie nedaugelis, kurie išsiveržia, pasiekia absoliutą ir šlovingai žūva, jie tragiški, jų skaičius nedidelis. O kitiems, neišsiveržusiems, kurių talentus miesčionija dažnai labai pagarbiai vertina, atdara trečioji karalystė, išvaizduojamas, bet suverenus pasaulis – humoras. Nerimastingi stepių vilkai, šie nuolat ir baisiai kenčiantys, kuriems neskirta galios, būtinos tragizmui, išsiveržimui į žvaigždėtą erdvę, kurie jaučia pašaukimą absoliutui ir vis dėlto absoliute negali gyventi, – jiems, jei jų dvasia užsigrūdino kančiose ir pasidarė elastinga, yra taiki išeitis – humoras. Humoras kažkodėl visuomet lieka miesčioniškas, nors tikras miesčionis nesugeba jo suprasti. Jo išvaizduojamoje sferoje įsikūnija painus, daugialypis visų stepių vilkų idealas: čia galima tuo pačiu metu ne tik pritarti šventajam ir ištoirkėliui, prilenkti polių prie vienas kito, bet ir miesčionijai jungti į šį pritarimą. Juk atsidavusis dievui visiškai gali pritarti nusikaltėliui, ir atvirkščiai, bet jie abu, o ir visi kiti žmonės absoliutai, negali pritarti netgi tam neutraliam, abejingam viduriui, miesčioniškumui. Tik vienas humoras, puikiausias išradimas tų, kurių maksimalizmas sukaustytas, tų, kurie beveik tragiški, tų, kurie labai gabūs, bet nelaimingi, tik vienas humoras (galbūt savičiausias ir genialiausias žmonijos laimėjimas) pasiekia tai, kas neįmanoma, aprėpia ir sujungia savo prizmių spinduliavimu visas žmonijos gyvenimo sritis. Gyventi pasaulyje, tarsi tai nebūtų pasaulis, gerbti įstatymą ir vis dėlto jį pranokti, turėti, „tarsi neturėtum“, atsisakyti, tarsi tai būtų joks atsisakymas, – įgyvendinti visus šiuos mėgstamus ir dažnai formuluojamus didžios gyvenimo išminties reikalavimus tegali vien humoras.

Ir įsigu tik Stepių Vilkiui, kuris tam turi ir talentą, ir polinkį, tvankiame savo pragaro chaose pasisektų išspausti, išsunkti šį stebuklingą gėrimą, jis būtų išgelbėtas. Bet jam dar daug ko trūksta. Tačiau galimybė, viltis yra. Kas jį myli, kas jį užjaučia, tepalinki jam šio išsigelbėjimo. Tuomet jis, žinoma, visam laikui sustingtų miesčioniškume, bet jo kančios būtų pakenčiamos, būtų vaisingos. Jo santykis su miesčionišku pasauliu, ir meilėje, ir neapykantoje, netektų sentimentalumo, ir jo susijimas su šiuo pasauliu nustotų jį nuolatos kankinęs tarsi gėda.

Kad tai pasiektų arba galų gale galbūt vis dėlto ryžtųsi šuoliui į visatą, toks Stepių Vilkas vieną kartą turėtų stoti akistaton pats su savimi, turėtų giliai pažvelgti į savo sielos chaosą ir visiškai suvokti patį save. Tuomet jo abejotina egzistencija jam atsikleistų visu savo nepakeičia-

mumu, ir ateityje jis jau nebegalėtų pabėgti iš savo instinktų pragaro į sentimentalią paguodos filosofiją, o iš jos – vėl į aklą savo vilkiškumo svaigulį. Žmogus ir vilkas būtų priversti atpažinti vienas kitą be apgaulingų jausmo kaukių, tiesiai pasižiūrėti vienas kitam į akis. Čia jie arba sprogtų ir amžinai išsiskirtų, tad nebeliktų Stepių Vilko, arba, nušviesti humoro šviesos, sukurtų santuoką iš išskaičiavimo.

Galimas daiktas, kad Hariui vieną dieną pasitaikys ši paskutinė galimybė. Galimas daiktas, kad jis vieną dieną išmoks save pažinti, arba gavęs vieną iš mūsų mažųjų veidrodžių, arba susitikęs nemirtingąjį, arba galbūt viename iš mūsų magiškųjų teatrų suradęs tai, ko jam reikia, kad galėtų išlaisvinti savo apleistą sielą. Jo laukia tūkstančiai tokių galimybių, jo likimas jas magiškai traukia, visi šie miesčionijos autsaideriai gyvena šių magiškų galimybių atmosferoje. Tereikia menkniekio, ir žaibas trenkia.

Ir visa tai labai gerai žinoma Stepių Vilku, net jeigu jis niekada neišvys šių savo vidinės biografijos metmenų. Jis jaučia savo padėtį visatoje, jis jaučia ir pažįsta nemirtinguosius, jis jaučia, jog gali susitikti su pačiu savimi, ir bijo to, jis žino, kad yra veidrodis, į kurį jam taip reiktų žvilgtelti ir į kurį pažvelgti jis taip mirtinai bijo.

Baigiant savo studiją, belieka atskleisti dar vieną, paskutinę fikciją, vieną principinę apgavystę. Visokie „paaiškinimai“, visokia psichologija, visokie mėginimai suprasti reikalauja juk pagalbinių priemonių, teorijų, mitologijų, melo; ir padorus autorius, jei galima, savo dėstymo pabaigoje turėtų neužmiršti atskleisti šio melo. Jei aš sakau „viršuje“ arba „apačioje“, tai čia juk jau bus tvirtinimas, kurį reikia paaiškinti, nes viršus ir apačia egzistuoja tik mąstyje, tik abstrakcijoje. Pasaulis savaimė nežino nei viršaus, nei apačios.

Trumpai tariant, „Stepių Vilkas“ – taip pat fikcija. Jei Haris jaučiasi esąs vilkžmogis ir tariasi esąs sudarytas iš dviejų priešiškių ir priešingų būtybių, tai tas viso labo tėra supaprastinta mitologija. Haris visai ne vilkžmogis, ir jei mes tartum patikėjome melu, kurį jis pats sugalvojo ir kuriuo tiki, ir jei iš tikrųjų mėginome jį nagrinėti ir interpretuoti kaip dvilybę būtybę, kaip Stepių Vilką, tai mes, vildamiesi, kad mus bus lengviau suprasti, pasinaudojome apgaule, kurią dabar bandysime atitaisyti.

Padalijimas į vilką ir žmogų, į instinktą ir dvasią, kurio Haris griebiasi, stengdamasis savo likimą padaryti suprantamesnį, – tai labai grubus supaprastinimas, tai tikrovės išpriešartavimas, mėginant įtikinamai, bet klaidingai paaiškinti prieštaravimus, kurių šis žmogus suranda savyje ir kurie, jam atrodo, yra jo nemenkų kančių šaltinis. Haris randa savyje „žmogų“, tai yra minčių, jausmų, kultūros, sutramdytos ir rafinuotos prigimties pasaulį, šalia to jis savyje taip pat randa ir „vilką“, tai yra tamsų instinktų, atšiaurumo, žiaurumo, nerafinuotos, grubios prigimties pasaulį. Nors iš pažiūros jo esybė buvo aiškiai padalyta į dvi viena kitai priešiškas sferas, jis nuolat pastebėdavo, kad vilkas ir žmogus kažkiek laiko, kažkokią laimingą akimirką sugyvena vienas su kitu. Jei Haris pamėgintų nustatyti, kiek dalyvauja žmogus ir kiek dalyvauja vilkas kiekvienu jo gyvenimo momentu, kiekviename jo poelgy, kiekviename jo pojūty, jis iš karto patektų į aklavietę, ir visa jo žaivi vilko teorija nueitų vėjais. Juk nė vienas žmogus, net primityvus negras, net idiotas nėra taip maloniai paprastas, jog galima būtų paaiškinti, kad jo prigimtis sudaryta tik iš dviejų ar trijų pagrindinių elementų sumos; o jau paaiškinti tokį diferencijuotą žmogų, kaip Haris, naiviai jį dalijant į vilką ir žmogų, yra visai beviltiškai vaikiškas bandymas. Haris sudarytas ne iš dviejų būtybių, o iš šimtų, iš tūkstančių. Jo gyvenimas (kaip ir kiekvieno žmogaus gyvenimas) vyksta ne tik tarp dviejų polių, maždaug tokių, kaip instinktas ir dvasia arba šventasis ir ištvirkėlis, jis vyksta tarp tūkstančių, tarp galybės porų polių.

Nesistebėkime, kad toks išmaningas ir protingas žmogus, kaip Haris, laiko save „Stepių Vilku“, kad jis tariasi išreiškiąs turtingą ir sudėtingą savo gyvenimo sandarą tokia paprasta, tokia grubia, tokia primityvia formule. Žmogus tesugeba mąstyti labai nedideliu mastu, ir net intelektualiausias ir labiausiai išsimokslinęs žmogus pasaulį ir save visada mato pro labai naiivių, supaprastinančių ir melagingų formulių akinius – bet dažniausiai save! Juk tai, matyt, įgimtas ir visiškai natūraliai kylantis kiekvieno žmogaus poreikis – įsivaizduoti save kaip vienovę. Nors ir labai dažnai, nors ir labai stiprių smūgių yra susilaukusi ši iliuzija, ji vėl ir vėl atgyja. Teisėjas, sėdintis priešais žudiką ir žiūrintis jam į akis, akimirką išgirsta žudiką kalbant jo (teisėjo) balsu ir savo viduje taip pat atranda visus žudiko polėkius, sugebėjimus, galimybes, – o jau kitą akimirką jis vėl vienovė, vėl tampa teisėju, ištraukia į savo įsivaizduoto „aš“ kiautą, atlieka savo pareigą ir nuteisia žudiką mirti. O jeigu ypač gabiose ir jautriai organizuotose žmonių sielose blykstelė daugialypumo nuojauta, jeigu jie, kaip ir kiekvienas genijus, sugriauna asmenybės vienovės iliuziją ir pasijunta esą daugialypiai, pasijunta tarsi daugelio „aš“ kamuolys, ir tereikia tik jiems apie tai išsitarti, ir dauguma juos tučtuojau įkalina, pasišaukia į pagalbą mokslą, konstatuoja šizofreniją ir apsaugoja žmoniją, kad neišgirstų tiesos šauksmo iš šių nelaimingųjų lūpų. Tačiau kam čia aušinti burną, kam sakyti dalykus, kurie kiekvienam mąstančiam ir taip žinomi, bet kuriuos neįprasta sakyti? Taigi, jeigu jau koks nors žmogus ryžtasi įsivaizduotą „aš“ vienovę praplėsti iki dualizmo, tai jis jau beveik genijus, šiaip ar taip, reta ir įdomi išimtis. Bet iš tikrųjų joks „aš“, net naiiviausias, nėra vienovė, o labai įvairiapusis pasaulis, nedidelis žvaigždėtas dangus, formų, pakopų ir būsenų, paveldėjimų ir galimybių chaosas. O kad kiekvienas skyrium stengiasi šį chaosą laikyti vienove ir kalba apie savo „aš“, tarsi tai būtų paprastas, tvirtai suformuotas ir aiškiai apibrėžtas reiškinys, tai ši apgaulė, įprasta kiekvienam žmogui (netgi turinčiam didžiausių siekimų), atrodo tokia pati būtinybė, toks pat gyvenimo reikalavimas, kaip kvėpavimas ir valgis.

Apgaulė ši pagrįsta paprasta metafora. Kūnu kiekvienas žmogus vientisas, o siela – ne. Ir poezijoje, net rafinuočiausioje, pagal tradiciją nuolat operuojama tariamai vientisais, tariamai vieningais veikėjais. Ligšiolinėje poetinėje kūryboje specialistai, žinovai labiausiai vertina dramą, ir teisėtai, nes ji teikia (arba galėtų teikti) didžiausią galimybę pavaizduoti „aš“ kaip kažkokią daugybę – jei tam neprieštarautų grubi išorė, kuri kiekvieną dramos veikėją apgaulingai parodo kaip vienovę, kadangi jis glūdi neabejotinai unikaliame, vieningame, užbaigtame kūne. Labiausiai naiivioji estetika vertina vadinamąją charakterių dramą, kurioje kiekvienas veikėjas reiškiasi kaip kažkokia gana išryškinta ir izoliuota vienovė. Tik neaiškiai ir pamažu kai kuriems smilkтели nuojauta, kad visa tai galbūt tėra pigi ir paviršutiniška estetika, kad mes klystame, taikydami didiesiems mūsų dramaturgams puikias, bet mums neįgimtas, o vien įbruktas grožio sąvokas, antiką, kuri, visur remdamasi matomu kūnu, iš tikrųjų ir pramanė „aš“ fikciją, veikėjo fikciją. Poetiniuose senovės Indijos kūriniuose ši sąvoka visiškai nežinoma, indų epų herojai – ne veikėjai, o minios veikėjų, eilės inkarnacijų. Ir mūsų šiuolaikiniame pasaulyje yra poetinių kūrinių, kuriuose, prisidengiant veikėjų ir charakterių žaismu, mėginama, autoriui galbūt ir ne visiškai tai įsisąmoninus, pavaizduoti sielos įvairumą. Kas nori tai suprasti, turi vienąkart ryžtis pažvelgti į tokio poetinio kūrinio veikėjus ne kaip į atskiras būtybes, bet kaip į kažkokią aukštesnės vienovės (kad ir poeto sielos) dalis, puses, įvairius aspektus. Kas šitaip vertins, sakysim, „Faustą“, tam Faustas, Mefistofelis, Vagneris ir visi kiti bus kažkokia vienovė, kažkoks superveikėjas, ir tik šioje aukštesniojoje vienovėje, ne atskiruose personažuose, yra kažkokia tikrosios sielos esmės užuomina. Kai Faustas ištaria posakį, pagarsėjęs tarp mokytojų, keliantį baimę susižavėjusiam filisteriui: „Deja, dvi sielos manyje gyvena!“, tuomet pamiršta Mefistofelį ir daugelį kitų sielų, kurios taip pat yra jo krūtinėje. Juk ir mūsų Stepių Vilkas mano, kad savo krūtinėje nešiojasi dvi sielas (vilko

ir žmogaus) ir kad dėl to jo krūtinėje jau baisiai ankšta. Krūtinė, kūnas juk visada vienas, bet sielų juose gyvena ne dvi ar penkios, o nesuskaičiuojama daugybė; žmogus – svogūnas, susidedantis iš šimtų lukštų, audinys, susidedantis iš daugybės siūlų. Tai suprato ir tiksliai žinojo senieji azijiečiai, o budistų jogai yra išradę tikslių techniką, kaip demaskuoti asmenybės iliuziją. Linksmas ir įvairiapusis žmonijos žaidimas: iliuzija, kuriai demaskuoti Indija plūkėsi tūkstantį metų, – tai ta pati iliuzija, kuriai stiprinti ir palaikyti tiek pat pastangų reikėjo Vakarams.

Jeigu šiuo požiūriu panagrinėsime Stepių Vilką, tai mums bus aišku, kodėl jis taip kenčia dėl savo juokingo dvilypumo. Jis, kaip ir Faustas, mano, kad dviejų sielų vienai vienintelei krūtinei esą jau per daug ir kad nuo jų krūtinė turėtų plyšti. Bet jų, priešingai, jam dar per maža, ir Haris baisiai prievartauja savo vargšę sielą, mėgindamas ją suvokti kaip toki primityvų vaizdą. Haris, nors ir labai išsilavinęs žmogus, elgiasi lyg koks laukinis, temokantis suskaičiuoti tik iki dviejų. Vieną dalį savęs jis vadina žmogum, kitą vilku ir mano, kad tai jau viskas ir nieko nebepridursi. Į „žmogų“ jis kemša visa, ką randa savyje dvasiška, rafinuota arba bent kultūringa, o į vilką – visa, kas instinktyvu, atšiauru ir chaotiška. Bet gyvenime ne taip jau paprasta viskas, kaip mūsų mintyse, ne taip grubu, kaip mūsų skurdžioje idiotų kalboje, ir Haris dvigubai apsigauja, naudodamasis šiuo laukiniu vilko metodu. Haris, nuogastaujame, jau priskiria „žmogui“ ištisas savo sielos sritis, kurioms dar toli iki žmogaus, o vilkui priskiria tokias savo būdo dalis, kurios seniai pranoko vilką.

Kaip ir visi žmonės, Haris mano gana gerai žinąs, kas yra žmogus, tačiau iš tikrųjų visiškai šito nežino, nors neretai, sapnuose ir kitose, sunkiai sukontroliuojamose sąmonės būsenose, tai nujaučia. O kad jis neužmirštų šių nuojautų, kad jas kaip galima geriau įsimintų! Juk žmogus – ne sustingęs ir pastovus pavidas (toks buvo antikos idealas, nors jos išminčiai ir kitaip spėliojo), o greičiau kažkoks mėginimas, kažkoks perėjimas, jis ne kas kita, kaip siauras, pavojingas tiltas tarp gamtos ir dvasios. Link dvasios, link dievo stumia jį slapčiausias pašaukimas, atgal prie gamtos, prie motinos traukia nuoširdžiausias ilgesys: tarp abiejų jėgų, baugščiai virpėdamas, šovtuoja jo gyvenimas. Tai, kaip kiekvienu momentu žmonės supranta sąvoką „žmogus“, visada tėra vien laikinas miesčioniškas susitarimas. Ši konvencija neigia ir smerkia kai kuriuos grubiausius instinktus, reikalauja kažkiek sąmonės, kultūros, reikalauja įveikti gyvuliškus pradus, ne tik leidžia truputį dvasios, bet ir reikalauja. Šios konvencijos „žmogus“, kaip ir kiekvienas miesčioniškas idealas, yra kompromisas, drovus ir naiviai gudrus mėginimas apgauti ne tik pikčiurną gamtą, bet ir įkyruolę dvasią ir pagyventi tarp jų abejingame viduryje. Todėl miesčionis leidžia ir pakenčia tai, ką jis vadina „asmenybe“, bet kartu atiduoda asmenybę „valstybės“ Molochui ir nuolat kiršina abu vienas prieš kitą. Todėl šiandien miesčionis degina tarsi eretiką, karia tarsi nusikaltėlį tą, kuriam poryt statys paminklus.

Nuojauta, kad „žmogus“ dar ne visiškai sukurtas, o tėra dvasios reikalavimas, tolma, tiek pat trokštama, kiek ir baugi galimybė ir kad tas kelias į ją nueinamas visada tik labai palengva ir baisių kančių bei ekstazių kaina, ir keliauja ten tie reti pavieniai žmonės, kurių šiandien laukia ešafotas, rytoj paminklas, – ši nuojauta gyvena ir Stepių Vilko širdyje. Bet tai, ką jis, priešingai savo „vilkui“, vadina savyje „žmogum“, tai iš esmės ne kas kita, o kaip tik tas pats vidutiniškas miesčioniškos konvencijos „žmogus“. Taip, Haris gana gerai jaučia, kad yra kelias į tikrąjį žmogų, kelias į nemirtinguosius, retkarčiais jis nedrąsiai paeina šioki toki galelį šiuo keliu ir už tai moka sunkiom kančiom, skaudžiu vienišumu. Bet pripažinti tą aukščiausiąjį reikalavimą ir siekti tikro, sielos trokštamo sužmogėjimo, eiti vieninteliu, siauru keliu į nemirtingumą – šito jis vis dėlto širdies gelmėse bijo. Jis labai gerai jaučia: tai lems dar didesnes kančias, ištrėmimą, išsižadėjimą visko, galbūt ešafotą, – ir nors šio kelio gale vilioja nemirtingumas, jis vis dėlto nenori

kentėti visų tų kančių, mirti visom tom mirtim. Nors žmogėjimą kaip tikslą jis suvokia labiau, negu miesčionys, vis dėlto užmerkia akis ir nenori žinoti, kad padūkusiai kabintis į savąjį „aš“, padūkusiai nenorėti mirti yra tikriausias kelias į amžiną mirtį, o tuo tarpu mokėjimas numirti, nusimesti apvalkalą, amžinai išsižadėti savojo „aš“ kitimo labai artina nemirtingumą. Tarp nemirtingųjų garbindamas savo numylėtinius, sakysim Mocartą, jis galų gale žiūri į jį vis dėlto dar miesčionio akimis ir, visai kaip mokyklos mokytojas, Mocarto tobulumą yra linkęs aiškinti vien dideliu specialisto talentu, o ne jo pasiaukojimo didybe, pasiruošimu kentėti, abejingumu miesčionių idealams ir pakentimu tos didžiulės vienatvės, praretinančios, paverčiančios lediniu visatos eteriu visokią miesčionišką atmosferą aplink tuos, kurie kenčia, kurie žmogėja, tos Getsemanės sodo vienatvės.

Vis dėlto mūsų Stepių Vilkas savyje atrado bent Fausto dvilypumą, jis aptiko, kad jo kūno vienybei nebūdinga sielos vienybė, kad jis geriausiu atveju tik tebekeliauja ilgą piligrimo kelią link šios harmonijos idealo. Jis norėtų arba savyje nugalėti vilką ir visiškai tapti žmogumi, arba išsižadėti žmogaus ir bent jau kaip vilkas gyventi vieningą, ne dvilypi gyvenimą. Tikriausiai jis niekada kaip reikiant nestebėjo tikro vilko – galbūt tuomet būtų pamatęs, kad ir žvėrys neturi vieningos sielos, kad juose po gražia, stamantria kūno forma gyvena daugybė siekimų ir būsenų, kad ir vilkas savyje turi vidinių bedugnių, kad ir vilkas kenčia. Juk sakydamas: „Atgal į gamtą!“, žmogus visada eina skausmingu ir beviltišku klystkeliu. Haris niekada vėl nebus perdėm vilkas, o jei juo ir būtų, pamatytų, kad ir vilkas vėlgi nėra paprasta ir elementari būtybė, o net labai daugialypė ir sudėtinga. Ir vilkas savo vilkiškoje krūtinėje turi dvi ir daugiau negu dvi sielas, ir kas trokšta tapti vilku, tas lygiai toks pats užuomarsa, kaip žmogus, kuris dainuoja: „O kokia laimė dar kartą būt vaiku!“ Simpatingas, bet sentimentalus žmogus, dainuojantis dainą apie laimingą vaiką, irgi norėtų grįžti į gamtą, į nekaltumą, prie pradžios, tačiau jis visiškai pamiršo, kad vaikais anaiptol nėra laimingi, kad jie sugeba turėti daug konfliktų, daug prieštaravimų, daugybę visokiausių kančių.

Atgal nėra apskritai jokio kelio – nei į vilką, nei į vaiką. Daiktų pradžia neturi nei nekaltumo, nei paprastumo; visa, kas sukurta, net tai, kas iš pažiūros paprasčiausia, jau yra kalta, jau yra įvairu, įmesta į purviną tapsmo srovę ir niekad, niekad negali plaukti prieš srovę. Kelias į nekaltumą, į tai, kas nesukurta, į dievą veda ne atgal, o pirmyn, bet ne į vilką ar vaiką, o vis toliau į kaltę, vis giliau į žmogėjimą. O savižudybė tau, varganas Stepių Vilke, irgi rimtai nebepadės, tu eisi tik ilgesnį, sunkesnį ir labiau varginantį žmogėjimo kelią, tu dar dažnai būsi priverstas didinti savo dvilypumą, dar labiau komplikuoti savo sudėtingumą. Užuoat siaurines savo pasaulį, prastines savo sielą, turėsi skaudžiai ją išplėsti, vis labiau atverti pasauliui ir galų gale į ją priimti visą pasaulį, kad galbūt kažkada pasiektum pabaigą ir ramybę. Šiuo keliuėjo Buda, juoėjo kiekvienas didelis žmogus, vienas sąmoningai, kitas nesąmoningai, nelygu, kaip kam pavykdavo išdrįsti. Kiekvienas gimimas yra atitolimas nuo visatos, atsirbojimas, atsiskyrimas nuo dievo, skausmingas tapsmas iš naujo. Grįžti atgal į visatą, atsisakyti skausmingo individualumo, tapti dievu – tai reiškia taip išplėsti savo sielą, kad ji vėl pajęgtų aprėpti visatą.

Čia kalbama ne apie žmogų, kuriuo domisi mokykla, nacionalinė ekonomika, statistika, ne apie žmogų, kurių milijonai vaikščioja gatvėmis, apie kurį galima pasakyti tą patį, ką ir apie smėlį prie jūros arba bangų mūšos purslus: milijonu kitu daugiau ar mažiau – jokio skirtumo, jie – medžiaga, ir daugiau niekas. Ne, mes čia kalbame apie žmogų didžiąja prasme, apie ilgo žmogėjimo kelio tikslą, apie karališkąjį žmogų, apie nemirtingąjį. Genialumas – ne toks jau retas reiškinys, kaip mums dažnai atrodo, žinoma, ir ne toks dažnas, kaip mano literatūros ir pasaulio istorija, o juo labiau laikraščiai. Stepių Vilkas Haris, mūsų akimis, pakankamai genialus, kad galėtų ryžtis

mėginimui sužmogėti, užuot dėl kiekvieno sunkumo verksmingai atsikalbinėjęs, nurodinėdamas savo kvailą stepių vilką.

Jeigu tokių galimybių žmonės išsiverčia su nuorodomis į stepių vilkus ir į „deja, dvi sielos“, tai šitai lygiai taip pat keista ir liūdna, kaip ir jų dažnai baili meilė miesčioniškumui. Žmogus, sugebantis suvokti Budą, žmogus, nusimanantis apie žmonijos aukštį ir bedugnes, neturėtų gyventi pasaulyje, kuriame viešpatauja sveikas protas, demokratija ir miesčioniškas švietimas. Jis gyvena jame vien iš bailumo, ir kai jį slegia jo dimensijos, kai jam ankštas miesčioniškas kambarys pasidaro per ankštas, tada jis visą kalbę suverčia „vilkui“ ir nenori žinoti, kad vilkas kartais yra geriausia jo dalis. Visa tai, kas jame atšiauru, jis vadina vilku ir pajunta tai kaip kažką pikto, pavojingo, kaip miesčionišką baimę – ir nors jis laiko save menininku, nors yra įsitikinęs savo jausmų subtilumu, jam nė į galvą neateina, kad be vilko, už vilko jame dar gyvena ir daug kas kita, kad ne viskas vilkas, kas kandžiojasi, kad ten dar gyvena lapė, drakonas, tigras, beždžionė ir rojaus paukštis. Jam nė į galvą neateina, kad visą šį pasaulį, visą šį žavių ir baisių, didelių ir mažų, stiprių ir silpnų kūrinių rojaus sodą nuslopina ir paima į nelaisvę pasaka apie vilką lygiai taip pat, kaip žmogų jame nuslopina ir paima nelaisvėn tariamas žmogus, miesčionis.

Įsivaizduokime sodą su šimtais visokiausių medžių, tūkstančiais visokiausių gėlių, šimtais visokiausių vaismedžių, šimtais visokiausių žolių. Ir jeigu šio sodo sodininkas nežino jokio kito botaninio skirtumo, kaip tik „valgomas“ ir „piktžolė“, jis neišmanys, ką daryti su devyniomis dešimtosiomis savo sodo, išraus nuostabiausias gėles, iškirs tauriausius medžius arba galų gale jų nekės ir į juos šnairuos. Taip elgiasi Stepių Vilkas su tūkstančiais savo sielos gėlių. Kas netinka rubrikoms „žmogus“ arba „vilkas“, to jis tiesiog nemato. Ir ko tik jis nepriskiria „žmogui“! Visą bailumą, visą beždžioniškumą, visą kvailumą ir smulkmeniškumą, jei tik tai ne vilkiška, jis priskiria „žmogui“, o visą stiprybę ir taurumą, vien dėl to, kad jam dar nepavyko savęs įveikti, jis priskiria vilkiškam savo pradui.

Mes atsiveikiname su Hariu, paliekame jį vieną eiti toliau savo keliu. Jei jis būtų atsidūręs tarp nemirtingųjų, jei jau būtų ten, kur, atrodo, suka jo sunkus kelias, kaip nustebęs žvelgtų į šiuos vingius, į šį klaidų, neryžtingą savo kelio zigzagą, kaip drąsinamai, priekaištingai, užjaučiamai, linksmai šypsotųsi šiam Stepių Vilkui!

Konstantinas Kavafis

Konstantinas Kavafis (Κωνσταντίνος Καβάφης, 1863–1933) – vienas žymiausių graikų ir viso pasaulio modernių poetų. Gimė Aleksandrijoje, Egipte, buvusioje helenistinės kultūros sostinėje, garsėjusioje savo biblioteka ir meno lobiais. Turtinga ir aristokratiška graikų šeima kurį laiką gyveno Anglijoje, ten jaunuolis pradėjo mokytis ir visiems laikams pamilo anglų literatūrą, ypač Šekspyro dramas. Vėliau šeima grįžo į Aleksandriją, tačiau 1882 m. dėl Egipte prasidėjusių išpuolių prieš krikščionis Kavafis su motina turėjo bėgti į Konstantinopolį ir kurį laiką gyventi senelių namuose. Šiame mieste jis ypač pasinėrė į antikinę Graikijos ir Bizantijos istoriją, intensyviai mokėsi kalbų – angliškai ir prancūziškai kalbėjo kaip gimtosiomis, itališkai skaitė Dantę, išmoko senąją graikų, lotynų ir arabų kalbas. Konstantinopolyje pradėjo rašyti ir pirmuosius eilėraščius.

1885 m. šeima dėl įvairių nesėkmių prarado didžiąją dalį savo turto, ir Kavafis turėjo grįžti į Aleksandriją dirbti paprastu valstybės tarnautoju. Jo darbovietės pavadinimas skambėjo lyg iš Dantės *Pragaro* – Trečiasis irigacijos ratas (Kavafis rūpinosi Nilo irigacinėmis sistemomis). Šeimos socialinės padėties žlugimas, viena po kitos sekusios artimųjų mirtys, svetimumas buvusiuose, bet prarastuose namuose Konstantinopolyje, Londone ir Aleksandrijoje prisidėjo prie vis didesnio Kavafio traukimosi į poetinės ir istorinės vaizduotės pasaulį, į dingusią Antikos ir helenizmo, ypač Aleksandro Makedoniečio ir Bizantijos, epochą. Likęs vienišas, tuščiuose namuose, apšviestuose žvakių, mintyse kalbėjosi su dingusių laikų figūromis. Gyvenime praradęs kone viską, jis vis dėlto nusprendė neišduoti dviejų amžinų vertybių – meno ir sielos aristokratizmo.

Tai poetas, kuris XX a. netikėtai atgaivino istorijos žavesį. Jis atskleidė antikos laikus ne kaip istorinę dekoraciją, o kaip žmogaus dvasinių ir kūniškųjų troškimų, pilnatvės ilgesio bei neišsipildymo dramą. Jo poezija – tai aistrų, praradimų, tremčių, žlungančių imperijų ir meilės išsiskyrimų, senovės miestų klestėjimo ir nuopuolio kronika, kurios įvykiams maždaug du tūkstančiai metų, tačiau jie papasakoti taip, lyg vyktų čia ir dabar, kartotūsi amžinai. Istorijos ir epo personažai, išskylančios Kavafio eilėse, – Antonijus, praradantis Kleopatrą ir savo mylimą Aleksandrijos miestą, Odisėjas, ilgose klajonėse po pasaulį ištikimas savo skurdžiai Itakei, paskutiniai romėnai, laukiantys barbarų įsiveržimo, – atskleidžia sudėtingas žmogiškąsias būsenas, kai svyruojama tarp nevilties ir tikėjimo, suvokiamas savo netobulumas ir trokštama amžinojo tobulumo. Jie kalba apie save, bet ir apie mus, pavyzdžiui, eilėraštyje „Itakė“ iki šiol galima skaityti kaip labai aktualų tekstą apie kilmės reikšmę žmogui visose jo klajonėse ir emigracijose – tik po jų suprantama, ką gi iš tiesų reiškia gimtinė („jei jos nebūtų, nevertėtų plaukti“). Viena pagrindinių Kavafio temų – jaunas, gražus, aistringas, tačiau mirtingas žmogaus kūnas, kuris eilėse kalbina-

mas su meile, grauduliu ir ironija. Likimo absurda, praradimus ir mirtį Kavafio žmogus pasitinka oriai kaip tikras antikos graikas. Poeto perteikta istorija tapo įsmeinta, žmogiška, kūniška ir dvasinga – tartum gyvas, virpantis žmogaus balsas. Jo eilės parašytos iš pažiūros griežtu ir lakonišku klasikiniu stiliumi, ypač rūpinantis formos ir detalės tikslumu, kalbos žaisme (todėl jos atrodo aiškios, bet yra sunkiai išverčiamos). Kaip tik dėl surastos gyvumo ir disciplinos dermės, dėl labai koncentruotos prasmės jos tapo poezijos grynuoliais ir darė tokį didelį poveikį moderniajai literatūrai, ieškančiai savo santykio su tradicija ir nepastovia XX a. tikrove.

Pasaulinio garso graikų rašytojas Nikos Kazantzakis (žymiųjų romanų *Paskutinis Kristaus gundymas*, *Graikas Zorba* autorius) šitaip liudijo Kavafio asmenybės savitumą: „Jis turėjo gimi penkioliktojo amžiaus Florencijoje, gal būti kardinolu, slaptu popiežiaus patikėtiniu... Kavafis turėjo visus būtinus dekadanso asmenybės bruožus – buvo išmintingas, ironiškas, hedonistiškas burtininkas su neišsėmiama atmintimi...“ Nors ir tapęs vienu didžiausių pasaulio poetų, pelnęs didžiulį pripažinimą Vakarų Europoje, Kavafis per savo gyvenimą sąmoningai atsisakė skelbti eilėraščių knygas, norėdamas išlaikyti asmenybės slaptumą ir distanciją nuo aplinkinio modernaus pasaulio. Jis manė, kad poetas turi nedaryti trijų dalykų: nedalyti interviu, neskaityti viešų paskaitų ir nerašyti prozos. Nedidelius savo paties sudarytus eilių rinkinius dovanodavo tik tiems, kuriems, jo manymu, iš tiesų reikėjo poezijos. Jo tekstai sklisdavo tarp artimiausių draugų kosmopolitiškame Aleksandrijos mieste, kur Kavafis karaliaudavo kavinėse susiburiančiame savame poezijos gerbėjų rate. Vienas iš draugų paliudijo tokius Kavafio žodžius: „Daugelis poetų yra tiktai poetai... Bet aš esu poetas istorikas. Aš niekada negalėčiau parašyti romano ar pjesės, tačiau savyje girdžiu gal šimtą dvidešimt penkis skirtingus balsus, kurie sako, kad galėčiau užrašyti jų istorijas“. Vis dėlto per draugų rankas jo užrašytos „istorijos“ pasiekė itin žymias literatūros figūras, ypač Anglijoje: poetus Tomą Sternsą Eliotą (Thomas Stearns Eliot) ir Ezrą Poundą (Ezra Pound), prozininkus Edvardą Morganą Forsterį (Edward Morgan Forster) ir Deividą Herbertą Lorenčą (David Herbert Lawrence), kurie liudijo patyrę didžiulę jo eilių įtaką, skelbė pasauliui apie nepaprastą, bet nedaug kam žinomą graikų talentą. Tačiau nepaisydamas daugelio leidėjų prašymų Kavafis atsisakė skelbti angliškų savo vertimų rinkinį – esą tam dar neatėjęs laikas. Eilėraščių knygos tiek graikų, tiek kitomis pasaulio kalbomis pradėtos leisti tik po jo mirties.

1932-aisiais Kavafis susirgo gerklų vėžiu, ilgą laiką atsisakė gydytis ligoninėje, visiškai prarado balsą. Prieš pat mirtį kaip paskutinę žinią savo draugams nupiešė apskritą ratą ir padėjo tašką jo viduryje. Mirė savo gimimo dieną.

Siūloma literatūra: Konstantinas Kavafis, *Dionizo eisena*, vertė Vytautas Bložė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, 133 p. (Vytautas Bložė, „Menas išteisina, arba kaip ir kodėl aš verčiau Konstantiną Kavafį“, in: Konstantinas Kavafis, *Dionizo eisena*, p. 119–133); Mindaugas Strockis, „Konstantinas Kavafis“, *Naujasis židinys*, 1993, Nr. 5, p. 31–37.

Konstantinas Kavafis

TERMOPILOI¹

Šlovė ir atminimas tam, kas budi,
kol gyvas, prie savųjų Termopilų;
kas niekad neužmiršta pareigos;
kam žemėje mieliausias teisingumas,
bet ir užuojauta nesvetima;
tam, kas dosnus varguoliams, o nuskurdęs
išlieka nešykštus
ir paremia kiekvieną, kol įstengia;
kas sako tiesą, neapkęsdamas melų,
tačiau atleidžia tiems, kurie melavo.

Ir dviguba šlovė, jei jis nujaučia
(o dažnas tai nujaučia), kad kalnuos
parodys priešui taką Efialtas²
ir kad vis viena medai prasiverš.

Vertė Tomas Venclova

BARBARŲ BELAUKIANT

Ko laukiam, susirinkę aikštėje?

Šiandieną barbarai įžengs į miestą.

Kodėl senatas nesirūpina įstatymais?
Kodėl senatoriai dykaduoniauja?

Nes šiandien barbarai įžengs į miestą.
Ar verta besirūpinti įstatymais?
Atėję barbarai išleis naujus.

Kodėl gi imperatorius, anksti nubudęs,
ties miesto vartais sėdi soste
su prašmatniu rūbu ir karūna?

Nes šiandien barbarai įžengs į miestą,
ir imperatorius nekantriai laukia
jų vado. Jis jau parengė
jam sveikinimą. Jaučio odoj surašyta
daug titulų ir daug garbės vardų.

Kodėl gi pretoriai ir konsulai šiandieną vilki
raudonom išrašytom togom
ir dėvi antrankius su ametistais,
ir mūvi žiedus, inkrustuotus smaragdu?
Kodėl jie kelia brangias krivūles,
išgražintas ir sidabru, ir auksu?

Nes šiandien barbarai įžengs į miestą,
o, sako, prabanga pritreikia barbarus.

Kur slepiasi šauniesieji oratoriai?
Kodėl nebegirdėti jų balsų?

Nes šiandien barbarai įžengs į miestą,
o barbarams apkarto gražbylstė.

Kodėl toks nerimas ir sujudimas?
(Žiūrėk, visų veidai iškart paniuro.)
Kodėl tuštėja skersgatviai ir aikštės,
ir žmonės susimąstę grįžta į namus?

Nes jau naktis, o barbarų nėra.
Kažkas, atvykęs iš pasienio, pranešė,
kad jų iš viso niekur nematyti.

Ką veiksime dabar, kai dingo barbarai?
Juk, šiaip ar taip, jie buvo išeitis.

Vertė Tomas Venclova

¹ Termopilai – kalnų pėreja, ties kuria 480 m. prieš Kristų įvyko garsus mūšis tarp graikų ir persų kariuomenių. 300 spartiečių čia herojiškai paaukojo gyvybes, kad sulaukėtų persų puolimą į Atėnus.

² Efialtas – graikų išdavikas, vedęs per kalnus persų kariuomenę.

ITAKĖ

Kada išplauksi praraston Itakėn,
 prašyk dievus, kad kelias būtų ilgas,
 klaidus ir pilnas paslapčių.
 Nepaisyk lestrigonų nei kiklopu³,
 nepaisyk Poseidono rūščio.
 Jie niekad neužklups tavęs, jei skaisčios
 bus tavo mintys, jeigu sieloj
 ir kūne viešpataus kilni aistra.
 Tu niekad nesutiksi lestrigonų,
 kerštingo Poseidono ir kiklopu,
 jei tavo dvasioj jų nėra, jei pats
 neišviliosi jų iš nebūties.

Todėl prašyk, kad kelias būtų ilgas,
 kad vasaros rytais tau būtų lemta
 įplaukt į nematytus uostus,
 kad jie džiaugsmingai sveikintų tave.
 Svečiuokis finikiečių mugėse
 ir įsigyk jų prekių –
 koralų, perlamutro, gintaro ir juodmedžio;
 įvertink nuostabią kvapių aliejų įvairovę;
 pirk tiek kvapių aliejų, kiek įstengsi;
 lankyk šimtus Egipto miestų
 ir mokykis iš tų, kurie pranoksta mus.

Ir visada mąstyk apie Itakę.
 Ji – tavo tikslas, kur bebūtum.
 Bet įvykių neskubink.

Tegul kelionė trunka daugel metų;
 atplauk į tėviškę visai pasenęs,
 įgijęs išminties ir patyrimo,
 nes ji neduos tau jokio turto.

Itakė dovanojo tau kelionę.
 Jei jos nebūtų, nevertėtų plaukti,
 bet šiaip Itakė – nežymi sala.

Nors ji skurdi, ji neapgaus.
 Kada įgysi išminties ir patyrimo,
 tikrai suprasi, kas gi tos Itakės.

Vertė Tomas Venclova

MENUI ATIDAVIAU

Sėdžiu, mąstau.
 Pojūčius ir troškimus
 Menui atidaviau –
 pusiau pribrandintus kūrinius.
 Menui paklusu.
 Jis vienas žino, kaip kurti
 Grožio Pavidalą.
 Beveik nematomai
 pildo jis gyvenimą,
 su įspūdžiu jungdamas įspūdį,
 dieną jungdamas su kita diena.

Vertė Vytautas P. Bložė

³ Lestrigonai ir kiklopai – mitiniai milžinai žmogėdros, kuriuos Odisejas sutiko grįždamas į Itakę.

Ana Achmatova

Ana Achmatova (1889–1966) buvo peterburgietė, gimusi Odesoje Andrejaus ir Inos Gorenko šeimoje. Nuo 1910 m. ji pradėjo pasirašinėti Achmatovos – prosenelės iš motinos pusės pavarde. Pirmasis rinkinys *Vakaras* (1912) pelnė jai šlovę, po dvejų metų, 1914 m., išėjo rinkinys *Rožinis*. Tai buvo tas retas atvejis, kai ir kolegos (Marina Cvetajeva, Vladimiras Majakovskis, Borisas Pasternakas ir kt.) pripažino naują žodį poezijoje, ir gimnazistės dievino autorę ir mėgdžijo ją. Tuo metu Achmatova kartu su vyru Nikolajumi Gumiliovu ir Osipu Mandelštamu buvo svarbiausios akmeizmo figūros. Achmatovos poezijoje žavėjo griežtas, analitiškas ir kartais negailestingas kalbėjimas apie pačius privačiausius dalykus.

Rinkinys *Baltųjų paukščių pulkas* (1917) pradėjo visai kitą Achmatovos poezijos laikotarpį. Tai poezija, suvokianti gyvenimo ir istorijos tragizmą, kurį atlaikyti galima tik asmeninės ir kultūrinės atminties pastangomis. Rašantieji apie Achmatovos poeziją paprastai pastebi, kad būtent šiais eilėraščiais pradedama nutolti nuo postsymbolistinio poetinio mąstymo. Rinkiniuose *Trauklapis* ir *Anno Domini. MCMXXI* (abu 1921) Achmatova priartėjo prie klasicizmo, kuriam paprastai būdinga skaidri sintaksė, griežta forma bei tradicinis metras.

1940–1965 m. Achmatova rašė *Poemą be herojaus*, kurioje kalbama apie dingusią XX a. antrojo dešimtmečio kultūrą – teatrališką, maskaradinę, su paslaptimis ir nuojautomis. *Poema* buvo išspausdinta jau po Achmatovos mirties ir pasižymėjo hermetinio kalbėjimo maniera. Kūrinyje reikalavo ne tik biografinio rakto herojams ir situacijoms atpažinti bei susieti. Jai suprasti taip pat reikėjo atpažinti aliuzijas, kitų tekstų citatas – taip pinamas tankus, keliasluoksnis teksto audinys.

Po 1921 m. sekė pirmoji ilga pauzė – iki pat 1940 m., kai išėjo knyga *Iš šešių knygų*. Po to prasidėjo antroji „tyla“, trukusi iki 1965 m., kai buvo išleista *Laiko tėkmė*. Abi pertraukos lėmė rašytojos ir valdžios nesutarimas. Achmatovos nespausdino, jos poezija visiškai netiko porevoliucinei ir stalininei Rusijai. Netiko ir jos gyvenimas. Pirmasis vyras Nikolajus Gumiliovas buvo sušaudytas. Nikolajus Puninas, su kuriuo gyveno beveik dešimt metų, du kartus areštuotas, gavo dešimt metų kalėti lageryje, ten ir mirė. Sūnus Levas Gumiliovas, sukūręs tuomet madingą etnogenezės teoriją, 1938 m. gavo aštuonerius metus pataisos darbų kolonijoje.

Poemoje *Requiem* (1935–1940) rašoma apie laikotarpį, kai Achmatova stovėjo eilėse į kalėjimus perduoti daiktų arba gauti žinių apie artimuosius kartu su tūkstančiais kitų žmonių.

1946 m., prasidėjus antrajai persekiojimų bangai, įtakingas komunistų partijos funkcionierius Andrejus Ždanovas paskelbė pranešimą apie žurnalus *Žvaigždė* ir *Leningradas*,

o pagrindiniais kritikos objektais tapo Achmatova ir Michailas Zoščenko, kurių kūriniai šie žurnalai spausdino. Ždanovas išvadino Achmatovą poniute, kuriai terūpi siauruti intymus pasaulis bei religinė mistinė erotika. Tai buvo aiškus nuosprendis – nespausdinti, ignoruoti, persekioti.

Tačiau puolant literatūrinei ir politinei valdžiai, nedalyvaujant oficialioje literatūroje vyko ir kitas gyvenimas. Pamažu Achmatova tapo viena iš vos kelių, o vėliau ir paskutinė didžiosios „sidabro amžiaus“ rusų literatūros atstovė, kurios įvertinimo ir palaiminimo siekė jaunieji poetai. Žymiausias iš šios „Achmatovos berniukų“ kartos buvo Josifas Brodskis. Achmatova žinojo ir sėkmės, ir nesėkmės kainą (Mandelštamo biografiją vadino idealia poetui), o Tirono ir Poeto kovą laikė kone privaloma tikrojo poeto dalia. Todėl kai prasidėjo teismo procesas prieš „dykaduonį“ Brodskį, ji tarė apokrifinę frazę „Kokią biografiją mūsų raudonplaukiui kuria!“ Pati Achmatova taip pat gerai suvokė savo vietą poezijoje ir rusų poezijos likime. Ji buvo ir arbitras, ir viena paskutiniųjų žmonių iš šlovingo, turtingo, margo XX a. pradžios rusų literatūros pasaulio, bandžiusių išgyventi sustabarėjusioje oficialioje sovietinėje kultūroje.

Leningrade (dab. Sankt-Peterburgas), ant namo, kuriame gyveno Achmatova (buvusių grafo Šeremetjevo rūmų, virtusių butais), iškalti žodžiai, tapę *Poemos be herojaus* epigrafu: „Deus conservat omnia“ – „Dievas išsaugoja viską“. Po daugelio metų Josifas Brodskis, rašydamas eilėraščių Achmatovos šimtmečio proga, pratęsė juos: „Dievas išsaugoja viską, ypač žodžius / atleidimo ir meilės“. Brodskis dar kartą suformulavo mintį apie Achmatovai svarbią individualios atminties pastangą, kurią paliudyti gali tik (poezijos) žodžiai: „Iš mirtingųjų lūpų / jie skamba aiškiau nei iš dangiškos vatos“.

Siūloma literatūra: Ana Achmatova, *Erškėtis žydi*, Vilnius: Vyturys, 1994; Ana Achmatova, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1964; Josif Brodskij, „Raudanti mūza“, in: Josif Brodskij, *Poetas ir proza*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 18–31.

Ana Achmatova

PILKAAKIS KARALIUS

Gėla bevilte, skambėk eilėmis!
Mirė karalius pilkom akimis.

Vakarą tą buvo karšta, alsu,
Vyras ramiu man pasakė balsu:

„Jis iš medžioklės negrižo, žinai,
Rado negyvą prie medžio tarnai.

Gaila man jo karalienės. Jauna!..
Plaukus per naktį apkrito šalna.“

Pypkę suradęs, pradėjo rūkyt
Ir išskubėjo darbuotis ligryt.

Savo dukrelę prikelsiu greičiau,
Pilkosios akys, ir vėl pamačiau.

O palei langą tik tuopos šnarž:
„Tavo karaliaus pasauly nėra...“

1910
Vertė Jolanta Jonynaitė

VAKARE

Skambėjo muzika sode,
Tokia gūdi gėla sudūrė.
Šviežiai ir aitriai dvelkė jūra
Mums austrės dubenio lede.

Jis tarė man: „Aš draugas tau!“
Ir palietė suknelės šilką.
Tas palietimas nenutvilkė,
Jame glamonės nejutau.

Taip glosto katę, paukščiukus,
Taip stebi jojikes liekniausias...
Pro virpantį blakstienų auksą
Jo akyse šypsny tykus.

O smuikai gildančiu balsu
Pro dūmų draikanas dainuoja:
„Esi palaiminta dausų –
Tu pirmąkart su mylimuoju.“

1913
Vertė Judita Vaičiūnaitė

REQUIEM

1935–1940

Ne, ir ne po svetima padange,
Svetimų sparnų neapgobta, –
Aš buvau tada su liaudim brangia,
Ten buvau, kur negandoj tauta.

1961

VIETOJ PRATARMĖS

Siaubingais Ježovo metais septyniolika mėnesių aš praleidau eilėse prie Leningrado kalėjimų. Kartą kažkas mane „atpažino“. Tuomet stovinti už manęs moteris melsvom lūpom, kuri, žinoma, niekuomet nebuvo girdėjusi mano vardo, prabudo iš mums visiems būdingo sustingimo ir paklausė manęs į ausį (ten visi kalbėdavo pašnibždom):

– O šitai jūs galite aprašyti?

Ir aš atsakiau:

– Galiu.

Tuomet kažkas panašu į šypseną suvirpino tai, kas kadaise buvo jos veidas.

1957 m. balandžio 1 d.

Leningradas

PASKYRIMAS

Šitam skausmui lenkiasi kalnynai,
Ir nebeteka tėkmė didi,
Bet kalėjimuose tvirtos spynos,
O už jų tik „katorgos lindynės“
Ir beribis ilgesys širdy.
Gal kas nors dar junta šviežią vėją,
Gal kam nors žara spalvų švelnių –
Mes nežinom, mes suvienodėję,
Mums tik raktai nepalياهو girgždėję,
Tik kareiviai žengs sunkiu žingsniu.
Lyg ankstyvosioms mišioms, lyg sesės
Sostine nykiąja lyg namo
Ėjom ten, už mirusius tylesnės,
Saulė vis žemiau, Neva blausesnė,
O viltis vis gieda tolumoj.
Nuosprendis... Ir ašarų vėl srautas,
Nuo visų lyg siena aklina,
Lyg gyvybę iš širdies kas rautų,
Lyg ūmai aukštelninką pargriautų,
Bet dar eina... Sverdėja. Viena.

Kur dabar tos priverstinės draugės
Šito meto žvėriškų kančių?
Ką gi Sibiro pūga joms staugia,
Kas joms šmėkšo mėnesienoj baugiai?
Joms aš savąjį sudie siunčiu!

1940 m. kovas

IX

Jau beprotybė man sparnu
Užklojo didžią sielos dalį
Ir girdo ugniniu vynu,
Ir kviečia eit į juodą šalį.

Ir teks man pripažinti sau,
Kad jau esu jos nugalėta,
Dabar pati savęs klausau,
Tarytum svetimas kliedėtų.

Ir pasiimti nebeleis
Ji nieko, kas brangu man šičia

(Kaip bemaldaučiau atkakliai,
Kaip įkyriai jos beprašyčiau):

Nei tų sūnaus akių baisių –
Suakmenėjusių, miglotų,
Nei ryto su audros gūsiu,
Nei pasimatymo už gročių,

Nei mylimų delnų vėsos,
Nei liepų mirgesio rytinio,
Nei nykstančių jau iš klausos
Paguodos žodžių paskutinių.

1940 m. gegužės 4 d.

EPILOGAS

1

Aš sužinojau, kaip veidai sukrinta,
Kaip siaubas dirščioja iš po vokų,
Kaip sielvartas jiems skruostus iškankin-
tus
Dantiraščiu išrašo nelaiku,
Kaip garbanos, geltonos arba juodos,
Pavirsta sidabrinėm akyse,
Kaip šypsena nuvysta be paguodos,
Kaip virpa baimė nuolankiam balse.
Ir aš ne vien tik dėl savęs meldžiu,
Bet dėl visų, stovėjusių kas dieną
Ir speige, ir karštymečiu didžiu
Čia, priešais akliną raudoną sieną.

2

Jau išmuša vėl atminų valanda.
Regiu jus, girdžiu jus, jaučiu kaip tada:
Ir tą, kurią nešė prie lango kiti,
Ir tą, kurios žingsniai seniai užmiršti,
Ir tą, tokią gražią, didingą mostu
Pasakiusią: „Čia lyg namo sugrįžtu.“
Norėtus po vieną pašaukt jas vardu,
Bet atėmė sąrašą, neberandu.
Drobulę išaudžiau visoms joms kartu
Iš žodžių skurdžiausių, jų lūpom tartų.
Prisimenu jas aš visur, visada,
Užmiršt neprivers jų nauja neganda,
Jei bus iškamuota burna užčiaupta,
Kuria milijoninė klykia tauta,
Tegu ir mane jos minės lig vienos,
Kai varpas man muš pakasynų dienos,
Ir jeigu šaly šitoje kada nors
Paminklą ir man pastatyti panors,
Sutiksiu su pagerbimu tuo didžiu,
Bet sąlyga bus – nestatykit, meldžiu,
Nei jūros pakrantėj, kur mano lopšys:
Nutrauktas ir tas paskutinis ryšys,
Nei parke prie kelmo pamėgto, tenai
Manęs tebeieško šešėlis liūdnei,
O čia – tris šimtus valandų kur stačia
Stovėjau ir liko man velkė kurčia.
Nes net mirdama aš jėgų nerandu
Užmiršti burzgimo mašinų juodų.
Užmiršti, kaip užtrenkė amžiams duris
Ir senė lyg sužeistas staugė žvėris.
Tegu nuo vokų mano bronzinių srus
Kaip ašaros tirpstantis sniegas skaidrus,
Vienutės balandis teulba laisvai,
Ir tykiai Neva tegu plaukia laivai.

1940, kovas
Fontanų Rūmai
Vertė Judita Vaičiūnaitė

AMATO PASLAPTYS

1. KŪRYBA

O būna – slegiantis, neaiškus jausmas,
 Lyg alpuls, ir aš girdžiu kažką:
 Nuaidi laikrodis, nurieda griausmas;
 Nepatirta, supančiota šneka
 Vaidenas: kuždesys, dejonė, skundas.
 Slapta riba virš augančių balsų...
 Bet skambesio bedugnėje nubunda
 Ir kyla garsas – vienas iš visų.
 Neatitaisoma tylą aplinkui –
 Aš net žolės augimą nugirstu,
 Girdžiu, kaip vargas po krepšiu sulinko...
 Bet štai pirmasis žodis. Štai jau du,
 Ir rimo aliarmuojantis skambutis,
 Kurį suprast aš pradėdau staiga,
 Ir padiktuotos tolimos eilutės
 Išsirikiuoja puslapio sniege.

Vertė Tomas Venclova

2

Ne, man nepridera ginkluotos odės,
 Eleginių žaidynių žavesys.
 Tegul eilėraštis keistai atrodyt
 Ir bus – ne kaip visi.

O kad žinotumėt, kur eilės tūno,
 Iš kokio šlamšto dygsta jų daigai!
 Taip kalas palei tvorą balandūnė,
 Geltonos pienės ir dagiai.

Staigus deguto kvapas, piktas šauksmas,
 Pelėsi, sienoj brėžiantys raštus...
 Ir eilės, ir aišktingas mano džiaugsmas,
 Pradžiuginąs kitus.

Vertė Tomas Venclova

3. MŪZA

Kaip nešiot tą naštą švinię,
 O dar Mūza ją pavadinę,
 Sako: „Ji su tavim visur...“
 Sako: „Dieviškas šitas burtas...“
 Dar skaudžiau nei drugys nupurtys,
 Ir visus metus nė mur mur.

Vertė Jolanta Jonynaitė

Osipas Mandelštamas

Osipas Mandelštamas (1891–1938) gimė Varšuvoje, kuri tuo metu priklausė Rusijos imperijai. Motina Flora Mandelštam buvo muzikė, tėvas Emilis Mandelštamas priklausė pirmajai pirklių gildijai, o tai reiškia, kad šeima galėjo gyventi ne tik žydų sėslumo ribose – teritorijose, kur žydams buvo leista gyventi ir iš kurių net laikinas išvykimas buvo labai keblus. Kai Mandelštamui buvo keleri metai, šeima įsikūrė Peterburge. Mandelštamas studijavo Peterburgo, Heidelbergo ir Sorbonos universitetuose. Pirmąjį rinkinį *Akmuo* išleido 1913 m., paskutinį *Eilėraščiai* – 1928 m., tais pat metais išėjo ir straipsnių rinkinys *Apie poeziją*. Tolesnį jo likimą galima atspėti iš mirties datos – 1938 m. buvo didžiojo teroro laikas. Paskutiniajame gyvenimo dešimtmetyje Mandelštamas nenustojo rašyti, bet buvo atvirai kritiškas naujajai valdžiai, taip pat ir poezijoje. 1934 m. jį areštavo pirmą kartą ir ištrėmė už Uralo, vėliau leido persikelti į Voronežą, kur buvo

parašyti *Voronežo sąsiuviniai*. Po trejų metų tremties jam leista sugrįžti. 1938 m. Mandelštamas buvo suimtas antrą kartą, ištrėmtas į Sibirą. Mirė lageryje netoli Vladivostoko. Jo kapas nežinomas.

Mandelštamas tikėjo, kad kultūra yra reikšmių rezervuaras, galintis sutramdyti gyvenimo ir gamtos chaosą. Kultūra buvo ir architektūra, kuriai jau pirmajame rinkinyje skirta nemažai eilėraščių, ir muzika, ir, žinoma, poezija, kuri, jo žodžiais iš esė „Žodis ir kultūra“ tariant, yra „plūgas, ariantis laiką ir verčiantis jo vagą taip, kad giluminiai laiko sluoksniai, jo juodžemis iškyla į paviršių“. Bet nereikia manyti, kad poezija tik sutvarko chaosą ir prirena apie ankstesnius klodus. Ji pati kuria savo prasmių pasaulius. Programinėje 1933 m. esė „Pokalbis apie Dantę“ Mandelštamas rašo: „Reikia perbėgti skersai visą upę, užtvindytą nenustygstančiomis ir įvairiakryptėmis kinų valtelėmis, – taip kuriasi poetinės šnekos prasmė. Jos, kaip maršruto, negali atkurti apklausdamas valtininkus: jie nepapasakos, kaip ir kodėl mes šokinėjome iš vienos valtelės į kitą“.

Literatūrinio kelio pradžioje jis priklausė akmeistų grupei – vienai iš daugelio post-simbolistinių grupių, kurios veikia formuluavo savo skirtingumą nuo vyresnės simbolistų kartos nei tiksliai poetinę programą. Akmeizmas (kildinamas iš graikų žodžio *ἀκμη* – „viršūnė“, „klestėjimas“, „žydėjimo metas“) apibūdinamas kaip literatūrinė mokykla, išsižadanti simbolistų misticizmo ir sugrįžtanti prie pasaulio daiktiškumo ir konkretumo, ieškanti prasmės ne anapus materialaus pasaulio šydo, o juslinėje ir emocinėje patirtyje. Su šio daiktų ir kultūros pasaulio pasirinkimu kartais siejama pirmojo Mandelštamo rinkinio *Akmuo* pavadinimo istorija. Iš pradžių jis turėjo vadintis *Kriaukle*, bet galiausiai Mandelštamas pasirinko „architektūrinį“, o ne „gamtinį“ pavadinimą. Šio rinkinio eilėraštis „Notre Dame“ apie Paryžiaus katedrą laikomas akmeizmo manifestu.

Akmeizmo pradininkai – poetų susivienijimas „Poetų cechą“, kurio lyderiai buvo Nikolajus Gumiliovas ir Sergejus Gorodeckis. Jam priklausė Ana Achmatova (tuo metu Gumiliovo žmona), Osipas Mandelštamas, Vladimiras Narbutas, Michailas Zenkevičius, Georgijus Ivanovas ir keli kiti autoriai. Formaliai jis gyvavo vos porą metų (1912–1914), tačiau bendrumų tarp ryškiausių poetų (pirmiausia tarp Mandelštamo ir Achmatovos¹) buvo įžvelgiama ir vėliau, siūlyta šio tipo poeziją vadinti „semantine“. „Semantinės poetikos“ pagrindiniai bruožai: kiekvienas pasaulio elementas suvokiamas kaip priklausantis istorijai ir kultūrai; kalba nėra vien poezijos medžiaga – poezija pati kuria kalbą; poezija nesikrato siužeto, bet jis netenka linijinės tvarkos, yra skaidomas ir gali būti atkurtas iš fragmentų tik po daugkartinio skaitymo; poetinis žodis vienu metu dalyvauja daugybėje santykių ir jungčių, pro jį šmėžuoja visos pluoštas reikšmių, nurodančių skirtingus kultūros reiškinius, o visą tekstą saisto šios daugialypės ir itin tankios reikšmių gijos.

Nuo pirmojo rinkinio (1913) iki paskutinio (1928) išėjo dar keli: *Tristia* („sielvarto knyga“, pavadinimas – iš Ovidijaus kūrybos, 1922), *Tristia* variantas *Antroji knyga* (1923). Taip pat dvi prozos knygos: autobiografija *Laiko gaudesys* (1925), *Pašto ženklas iš Egipto* (1928). Kaip ir dauguma rašytojų, Mandelštamas uždarbiavo versdamas. Vėliau įvyko pirmas rimtas nesutarimas su literatūrine valdžia, virtęs atviru konfliktu su režimu. Tiesa, kartais Mandelštamas bandydavo „įsikalbėti“ lojalumą: 1933 m. jis slapta skaitė Borisui Pasternakui akivaizdžiai antistalininį eilėrašį apie „riebaluotus Kremliaus kalniečio pirštus“, o 1937 m. parašė tam pačiam kalniečiui, Stalinui, odę. Tačiau ji poeto neišgelbėjo. Liko nepublikuoti tekstai *Ketvirtoji proza*, *Armėnija*, *Kelionė į Armėniją*, *Voronežo sąsiuviniai* ir daug pavienių eilėraščių.

Mandelštamas sugrįžo pas skaitytojus XX a. septintojo dešimtmečio viduryje – aštuntojo pradžioje. Sugrįžo į savo vietą – į didžiųjų poetų gretas. Nepublikuotus jo eilėraščius išgelbėjo ir išsaugojo žmona Nadežda Mandelštam, Vakaruose išleidusi dvi prisiminimų knygas kaip tik tais „sugrįžimo“ laikais. Žymus italų kino režisierius Pjeras Paolo Pazolinis rašė apie Mandelštamą: „Tai, ką mums padovanojo Mandelštamas – lengvas, protingas, aštrialiežuvis, elegantiškas, tiesiog grakštus, gyvybingas, jausmingas, visada įsimylėjęs, atviras, aiškiaregys, laimingas net savo nervų ligos ir politinio košmaro sutemose, jaunas ir, galima sakyti, jaunatviškas, įmantrus ir rafinuotas, ištikimas ir išradingas, šypsantis ir kenčiantis, – priklauso patiems laimingiausiems XX a. poetiniams atradimams“.

Siūloma literatūra: Josif Brodskij, „Civilizacijos vaikas“, in: Josif Brodskij, *Poetas ir proza*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 40–56.

*Poezija – tai plūgas, ariantis
laiką ir verčiantis jo vagą taip,
kad giluminiai laiko sluoksniai, jo
juodžemis išskyla į paviršių. Bet
pasitaiko epochų, kada šia diena
nepatenkinta žmonija ima ilgėtis
giluminių laiko sluoksnių – tarsi
artojas trokšta dar neįdirbtos
praeities žemės.*

Osipas Mandelštamas, *Žodis ir kultūra*

¹ 1921 m. Gumiliovas buvo sušaudytas dėl įtarimo dalyvavus sąmoksle.

Osipas Mandelštamas

XXX

Priimki džiaugsmą iš manųjų rankų –
Truputį korio ir truputį saulės,
Kaip mums įsakė Persefonės bitės.

Nepirakintos valties neatrishi,
Švelnių šešėlio žingsnių neišgirsi,
Būties tamsybėj siaubo neįveiksi.

Mums lieka pabučiavimai – pūkuoti,
Vieninteliai, tarytum mažos bitės,
Kurios numiršta, skrisdamos iš lizdo.

Jos perveria skaidrių naktų tankynę,
Jų tėviškė – tamsus Taigeto miškas,
Jų penas – laikas, liepžiedžiai ir mėtos.

Štai atšiauri, džiaugsminga mano duoklė,
Sausi karoliai, nebegyvos bitės –
Jų kūnuose medus pavirto saule.

Vertė Tomas Venclova

XXX

Už tai, kad nesaugojau tavo delnų dovanos,
Už tai, kad paniekinau gležnąjį lūpų sūrumą,
Akropolio šaltyje laukiu išauštant dienos.
Kaip aš nekenčiu to sakuoto senovinio rūmo.

Danajai tamsoj prie ginkluojamo žirgo budės –
Jie pjūklus galanda ir sienoje platina žaizdą.
Nebesuvaldau savo kraujo sausos maišaties,
Ir tau neturiu pavadinimo, garso ir vaizdo.

Kodėl patikėjau, kad mus tebejungia grandis?
Per greitai tavęs netekau ir nemoku surasti.
Dar neišsisklaidė naktis, negiedojo gaidys,
Dar kaistantis kirvis nebuvo nugrimzdęs į rąstą.

Migloj savo šonkaulių medį pajunta pilis,
Ant sienų išbloškusi skaidrią lyg ašaros dervą,
Bet kopečias kraujas užplūdo, lyg upė gili,
Ir trissyk kariai susapnavo viliojantį vardą.

Kur moterų menė pas mylimo miesto vartus?
 Aukštų inkilų nebeturi karalius Priamas.
 Ir strėlės pabyra lyg sausas medinis lietus,
 Ir kitos išdygsta – sakytum, lazdynai iš žemės.

Į langą pabeldžia pilka nei kregždė valanda,
 Žvaigždynas užgęsta lyg dūris, nežeisdamas nieko,
 Ir pergalės laikas – šiauduos atsibudus banda –
 Gruoblėtose gatvėse kelias iš vargano miego.

Vertė Tomas Venclova

X X X

Man duotas kūnas, visas dovanų,
 Ką veikt su tokiu vienu ir manu?

Ir kam dėkot, kad su džiaugsmu tykiu
 Galiu kvėpuoti ir gyvent sykiu?

Aš ir gėlė, ir sodininkas aš,
 Pasaulyje ne vienišas nėraž.

Jau amžinybės langą nuo šiltų
 Alsavimų išmarginu raštu.

Jis atsispaudžia nei pažintas, nei
 Pats atpažintas dar taip neseniai.

Nors mirksnio drumzlės bėgti nenustos,
 Neperbrauks mielo rašto niekad.

Vertė Jonas Juškaitis

X X X

Pro miglas skausmingo tavo veido
 Aš neįžiūrėjau, ar jisai.
 „Viešpatie!“ – tepasakiau per klaidą,
 Tarti negalvodamas visai.

Dievo žodis iš manos krūtinės
 Išlėkė lyg dideliu paukščiu.
 Priešais veidą miglos kamuolinės,
 Ir narvelis tuščias už pečių...

Vertė Jonas Juškaitis

XXX

Už vaikus, kur užgimt grynakraujais turės,
 Už laikus, prieš kuriuos šie gal blės,
 Aš tėvų puotoje netekau ir taurės,
 Ir linksmumo, ir savo garbės.

Amžius puola pečius man šunim vilkiniu,
 Bet aš ne širdimi vilkine:
 Rankovėn sibirietiškos stepės karštų kailinių
 Kimšk verčiau, kaip kepurę, mane.

Kad bailių nematyčiau dumblyje klampiam
 Nei sukruvintų kaulų rate,
 Kad šiaurietiškos lapės naktų puikume
 Sumelsvuodamos šviestų švieste.

Išsiveski naktin, kur pušis ties srauju
 Jėnisiejumi siekia žvaigždės,
 Nes ne vilkas esu aš su savo krauju
 Ir mane tik man lygus nudės.

Vertė Jonas Juškaitis

XXX

Su didelėm akim žlibų vapsvų,
 Kur siurbia žemės ašį, žemės ašį,
 Jaučiu, ką tik mačiau žvilgsniu savu,
 Ir atmenu tuščiai ligi mažiausiam lašui.

Ir nepiešiu, ir nebetrūkiau prie dainos,
 Stryku nevirpinu stygos galingos.
 Aš į gyvenimą vien kabinuos
 Ir mėgstu pavydėt gudrioms vapsvoms galingoms.

O, kad ne nuo mirties, kai neminės gal nieks,
 Kad būčiau priverstas kur nors ir ašai
 Nuo vasaros šiltos ir oro geluonies
 Išgirsti žemės ašį, žemės ašį.

Vertė Jonas Juškaitis

Borisas Pasternakas

Borisas Pasternakas (1890–1960) – maskvietis, gimęs žymaus dailininko, Dailės akademijos akademiko Leonido Pasternako ir pianistės Rozalijos Pasternak šeimoje, kurios namuose lankydavosi rašytojai Levas Tolstojus, Raineris Marija Rilke (Rainer Maria Rilke), dailininkai Valentinas Serovas, Dmitrijus Vrubelis ir kt. Turėjo brolių Aleksandrą, seseris Žozefiną ir Lidiją. 1921 m., jau po 1917 m. rusų revoliucijos, Pasternako tėvai su dukterimis dėl tėvo sveikatos išvyko pirmiausia į Vokietiją, o vėliau persikėlė į Angliją ir gyveno Oksforde. Broliai Aleksandras ir Borisas liko Rusijoje, Aleksandras tapo architektu, Borisas – vienu žymiausių rusų poetų, didžiosios Vakarų klasikos ir Gruzijos poezijos vertėju, Nobelio premijos laureatu, kartais šlovinamu, kartais ignoruojamu, o kartais laikomu per plauką nuo tremties ir Stalino laikais, ir net jiems pasibaigus.

Pirmasis Pasternako poezijos rinkinys *Dvynys debesyse* išėjo 1914 m. Pats poetas jo nelaikė sėkmingu, dalį eilėraščių atmetė, o dalį perdarė ir įtraukė į 1928 m. ciklą „Pradžios metas“. Tačiau pirmasis rinkinys žymi literatūrinio darbo pradžią po teisės ir filosofijos studijų bei bandymų tapti pianistu ir kompozitoriumi. Pirmieji literatūrinės veiklos metai daugiausia buvo susiję su futuristinės pakraipos grupėmis, bet jau greitai, trečiojo dešimtmečio pradžioje, Pasternakas nutolo nuo estetiškai ir politiškai angažuotų grupių. Nuo to laiko jis buvo nepriklausomas poetas, kurio statusas sovietinėje kultūroje svyravo tarp įtarumo, „pirmojo poeto“ titulo ir paniekos.

Ankstyviesiems eilėraščiams būdingas formos įmantrumas (rinkiniai *Virš barjerų*, 1917; *Sesuo mano – gyvenimas*¹, 1922), vėliau Pasternakas perėjo prie epinių kūrinų. Poemomis „Devyni šimtai penktieji metai“ (1925–1926) ir „Leitenantas Šmitas“ (1926–1927) apie pirmąją rusų revoliuciją jis pradeda temą, kurią užbaigs romanas *Daktaras Živaga* (1945–1955): kaip žmogus gali išlikti, veikti, dalyvauti arba nedalyvauti didžiojoje istorijoje ir kaip poezija gali surasti „istorijos kalbą“. Rinkinys *Antrasis gimimas* (1931) rodo Pasternako poetikos kaitą. Tačiau jis yra pasakęs, kad nemėgsta savo iki 1940 m. parašytos poezijos. Vėlyvuosiuose rinkiniuose *Ankstyvais traukiniais* (1943) ir *Kai išsigiedrys* (1961) eksperimentai užleidžia vietą „paskutiniams klausimams“, Pasternakas tarsi įgyvendina savo ankstyvosios poezijos tikslą „įkristi į neregėtą paprastumą“.

Pasternako poetikos tyrinėtojas Aleksandras Žolkovskis yra taip suformulavęs pagrindinę tekstų temą: „Jausmas, kad žmogus kasdienėje egzistencijoje ir apskritai visi maži ir įprasti dalykai dalyvauja vieningame, amžiname ir be galo dideliame būties stebukle“. Todėl Pasternako poezijos lyrinis subjektas yra veikiau pasyvus, stebintis, klausantis, atsiveriantis pasauliui, nei jį keičiantis ar nuogaštaujantis dėl jo netobulumo: pasaulis stulbinamai gražus ir didingas net ir kasdienybėje ar nelaimėje. Šio subjekto likimas – ne rinktis tarp priešybių, o jas krikščioniškai taikyti, jungti „pakylėtumą ir buitį“.

¹ Rusų k. „gyvenimas“ (жизнь) – mot. giminės žodis.

Pasternakas – ne tik didis poetas, bet ir prozininkas, vertėjas, „prakalbinęs“ ir Vakarų klasikų, ir tuo metu mažai žinomus autorius, pavyzdžiui, gruzinų poetus Ticianą Tabidžę ir Paolą Jašvilį. Tos Gėtės (Goethe) *Fausto* ir Šekspyro (Shakespeare) *Hamleto* arba *Karaliaus Lyro* eilutės, kurias dažnas rusas moka nuo mokyklos laikų, verstos būtent Pasternako. Nors yra ir kitų vertimų, kartais net tikslesnių, bet jie ne tokie artimi laikotarpiui, kuriame buvo sukurti.

1971 m. Maskvos Tagankos teatre režisierius Jurijus Liubimovas pastatė legendinį Šekspyro spektaklį *Hamletas*. Liubimovui prireikė ne tik Pasternako vertimo, bet ir eilėraščio „Hamletas“, parašyto daktaro Živagos vardu ir įeinančio į to paties pavadinimo Pasternako romaną *Daktaras Živaga*. Hamleto vaidmenį atliko aktorius, poetas ir bardas Vladimiras Vysockis. Pasternako eilėraščių jis deklamavo spektaklio pradžioje, stovėdamas vienas avanscenoje ir vilkėdamas kasdienį juodą megztinį. Taip *Hamletas* buvo susietas su *Daktaru Živaga* – romanu apie inteligentijos likimą ir paskirtį didžiųjų istorijos lūžių metu, o aktorius, tada pusiau oficialaus sąstingio epochos inteligentų numylėtinio pakvietimas atlikti pagrindinio vaidmens, jo apranga ir būtent Pasternako vertimo pasirinkimas darė spektaklį kūriniumi apie inteligentijos vietą ir laikyseną sustabarėjimo epochoje, kurios, Šekspyro žodžiais tariant, „sąnariai išniro“.

Už šį romaną 1958 m. Pasternakui skirta Nobelio premija, tačiau jos buvo priverstas atsisakyti, nes romanas pirmiausia išleistas Italijoje 1957 m., ir nors leidykla buvo marksistinė, romanas išėjo nesuderinus su Rusijos valdžia. Per pusmetį jis išverstas į daugiau nei dvidešimt kalbų. Romano skelbimas užsienyje buvo laikomas akibrokštu, o Nobelio premija tik pakurstė ugnį. Spauldoje prasidėjo kampanija prieš Pasternaką, iš kurios iki šiol liko liūdnei pagarsėjusi frazė „aš romano neskaičiau, bet manau, kad...“

Tikriausiai nė viena Nobelio premija rusų autoriui nebuvo skirta vien už kūrybą. Ivanui Buninui (1933), Michailui Šolochovui (1965), Aleksandrui Solženycynui (1970) ir Josifui Brodskui (1987) skirtos Nobelio premijos susijusios ne tik (arba visai ne) su literatūriniais nuopelnais, bet ir su politine konjunkture. Ir šį kartą atsitiko iš dalies taip pat – premija rusų autoriui, kurio nuopelnai literatūrai neginčijami, atiteko tada, kai Vakarų santykiai su Sovietų Sąjunga šiek tiek atšilo. Nobelio komitetas buvo pasirengęs atsigręžti į ją, bet ši norėjo visai kito kandidato – Šolochovo ir tikrai nenorėjo Pasternako, kurio romanas papasakojo, kaip Spalio revoliucija pražudė inteligentą ir poetą. Romanas nemenka dalimi buvo ir apie paties Pasternako santykį su negailestinga istorija, valdžia ir valdovais.

Pasaulinio pripažinimo istorija baigėsi tragiškai – Pasternaką išvijo iš Rašytojų sąjungos, jis tapo *persona non grata*, jam siūlė palikti šalį, ketino atimti pilietybę, buvo rengiami viešo plakimo susirinkimai, plūdo pamokantys ir prakeikiantys laiškai. Pasternakas atsisakė premijos, tačiau romano neišsižadėjo. Bet tai nenutraukė nei puolimo, nei izoliacijos, ypač kai britų laikraštis *Daily Mail* išspausdino eilėraščių „Nobelio premija“, kuriame kalbama apie poeto persekiojimą ir nelaisvę.

Po pusantrų metų, baigiantis 1960 m. gegužei, Pasternakas mirė nuo plaučių vėžio. 1988 m. Pasternako sūnus Jevgenijus Pasternakas atsiėmė Stokholme Nobelio premijos medalį, skirtą tėvui.

Borisas Pasternakas

XXX

Čia pabrėžta nagu. – Slėpiningąją tiesą
Ryt, nubudęs, suprasiu. Dabar jau vėlu.
O kol dar ne vėlu, aš tave palytėsiu.
Kaip tik aš palytėt tegaliu.

Kaip tragedija liečia nutirpusią salę,
Aš liečiau tave tirpstančių lūpų variu.
Pabučiavimas buvo toks lėtas, kaip saulė
Liepos mėnesį, pilną audrų.

Aš jį siurbisiu lyg paukštis. Pritrūkdamas kvapo.
Žvaigždės perplauks burną ir stemplę užgaus.
O lakštingalos dusdamos virpa tarp lapų
Ir kas mirksnis atsigeria juosvo dangaus.

HAMLETAS

Štai, aš čia. Aš išėjau į sceną.
Stoviu, pasirėmęs į duris,
Ir aidais atsimuša nuo sienų
Ta drama, niūri ir nemari.

Į mane pažvelgs naktis nustėrus
Pro tuščias žiūronų stiklines...
Jei pajėgsi, Visagali Tėve,
Atitolink taurę nuo manęs.

Aš gerbiu sumanymą atkaklų
Ir priimt šią rolę sutinku,
Bet dabar kitoniški spektakliai,
Ir vaidinti man labai sunku.

Bet palaiptams veiksmas įpusėja –
Kuo jis pasibaigs, aš jau žinau.
Vienas aš. Aplinkui – fariziejai.
Netuščiai klajojau. Gyvenau.

POEZIJOS APIBRĖŽIMAS

Tai – švilpimas, aštrus ir lakus,
Tai – suirusios ledo grandinės,
Tai – naktovidis, stingdąs lapus,
Tai – lakštingalų skardžios grumtynės.

Tai – pasaulis prie sodo tvoros
Savo ašaras ankštyse skaito,
Tai – daržan, it kruša, Figaro
Garsiai garma iš pultų ir fleitų.

Tai – tamsybė, išnaršius gėlmes,
Pakylės į maudyklės paviršių
Ir žvaigždyną į skiaurę atneš,
Jį sugniaužus tarp virpančių pirštų.

Koks tvankumas virš liepto lentos!
Horizontas užgriuva lyg alksnis,
O žvaigždė, rodos, nusikvatos –
Bet pasaulis, taip sakant, bebalsis.

XX a. vidurio
katastrofų
literatūra

XX amžiaus vidurio katastrofų literatūra

Katastrofų literatūros samprata

1941-aisiais Balys Sruoga pradėjo įvadą Jurgio Baltrušaičio karo metų poezijos rinkiniui *Ašarų vainikas* simboliniais žodžiais, kurie išreiškė kraštutinę žmogaus būseną tartum ugnikalnyje sprogius visos Europos civilizuo tam pasauliui:

– Statykite namus ant Vezuvijaus, siųskite laivus į nežinomas marias! – mefistofeliškai kvatjosi kadaise Nyčė. Žmonės jį bepročiu laikė.

Statyti namus ant Vezuvijaus, kad dieną naktį nerimasčiu sirgtum, belaukdamas, kada klastingasis krateris ugnimi spjaudyti pradės ir tavo trobą, ir tavo darbą, ir tavo galvą garuojančiais pelenais pavars?

Padorūs miesčionys uždarė langus, užleido užuolaidas, užsklendė duris, kad pamišėlių k্লাikus vaitojimas jų širdies nepasiektų.

Niekas negelbėjo. [...] Visas pasaulis pasiutusiu Vezuvijumi virto. Latakais ir vieškeliais, plačiausiais laukais ir sesulių darželiais ugninė lava papliupo, ėdri, nepasotinama. Padorieji miesčionys atsidūrė beprotybės slenkstyje...

Ne, ne beprotis buvo Nyčė, jis tiktai, žmonių menkystos skausmu paspringdamas, vaitojo:

Statykite namus ant Vezuvijaus... Mokykitės gyventi pavojuje!

Ramioje buityje, rūtelių darželyje visi esame gudrūs, bet kas moka gyventi ant Vezuvijaus, kas moka gyventi pavojuje?

XX a. viduryje visuomenė ir kiekvienas žmogus atsidūrė ties neregėtai tragiško išbandymo riba. Kilus Antrajam pasauliniam karui, kurį Lietuvoje lydėjo dar ir žiaurūs pokario metai, pasirodė, kad griūva visos ankstesnės gyvenimo normos, įprastinės moralės ir žmogiškumo kategorijos. Atramą praranda ne tik humanizmo vertybės, bet ir paprasčiausia elgesio logika. Tai, kas atrodė beprotybė, tampa realybe. Tariamas visuomenės padorumas tebuvo paviršius. Stichiškos, beprotiškos jėgos griauna visą Europos pasaulį tartum kortų namelį, o žmogus be jokių priedangų turi mokytis išlikti jų akivaizdoje. Sruoga, priminęs filosofo Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) įžvalgą, palygina šį laiką su Vezuvijaus, sunaikinusio Pompėją, išsiveržimu (toks palyginimas anuomet labai paveikė jaunąją rašytojų kartą – žemininkus). Atrodo, kad nebėra jokių išankstinių receptų nei kaip atlaikyti tai, kas vyksta, nenužmogėjus, nei kaip visą šią brutalią patirtį išreikšti kalba. XX a. vidurio kūrybą, kuri ieškojo būdų paliudyti ir suprasti tai, kam buvo labai sunku rasti žodžių, galima pavadinti katastrofų literatūra.

Dviejų okupacijų patirtis

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), savo akimis matęs sovietinių tankų įvažiavimą į Vilnių 1940 m. birželio 15 d., amžiaus vidurio įvykių esmę išsakė šitaip:

Jeigu norėčiau vienu žodžiu apibūdinti, kas atsitiko, turėčiau pasakyti: suirimas. Žmonės visuomet gyvena vienaip ar kitaip suvokiamoje tvarkoje ir negali sau įsivaizduoti akimirkos, kai toji tvarka nustotų gyvuoti. Staigus visų įprastai vartojamų sąvokų ir kriterijų žlugimas įvyksta retai, tai pasitaiko išskirtinai audringais istorijos laikotarpiais. [...] Vis dėlto irimas,

apie kurį kalbu, vyko ir XIX amžiuje, tik kažkur giliau po paviršiumi, todėl buvo pastebimas tik nedaugeliui. 1939 metų rugpjūčio 23 dieną Hitlerio ir Stalino sudarytas paktas ištraukė išorėn visus Europos nuodus, atidarė Pandoros skrynią.

Momentas, kurį Milošas laiko lemtingu – tai Trečiojo Reicho ir Sovietų Sąjungos ne puolimo sutartis bei jos slaptieji protokolai – vadinamasis J. Ribentropo ir V. Molotovo (nacių bei sovietų užsienio reikalų ministrų) paktas, kuriuo dvi totalitarinės valstybės ciniškai susiraikė Vidurio ir Rytų Europą. Dėl Lietuvos buvo deramasi it turguje: iš pradžių ją nusprendė užimti naciai, tačiau vėliau Josifas Stalinas pasiūlė mainytis į kai kurias Lenkijos sritis. Adolfui Hitleriui sutikus, Lietuva papildomu rugsėjo 28-osios slaptuoju protokolu buvo priskirta sovietų įtakos sferai. Tad prasidedant Antrajam pasauliniam karui už ją jau viskas buvo nuspręsta – nors jos valdžia ir piliečiai kurį laiką dar tikėjo, kad turi tam tikrą pasirinkimą, valstybės išlikimo, grįžimo į daugmaž normalią tvarką galimybę.

Ja dar tikėjo Lietuvos vyriausybė, 1940 m. birželio 15-osios naktį priėmusi žiaurų kompromisą – gavus SSRS ultimatumą, atidaryti sienas Raudonajai armijai ir sukurti prosovietinę valdžią. Prezidentas Antanas Smetona ragino ultimatumą atmesti, imtis ginklo ir Suomijos pavyzdžiu priešintis: „Dabar tas laikas atėjo“. Tačiau dauguma ministrų ir vyriausiasis kariuomenės vadas, tam nesiryžo: gintis prieš nepalyginamai didesnę jėgą būtų neįmanoma, gausios sovietų įgulos – jau Lietuvoje, karas sugriautų visą „mūsų medžiaginio gyvenimo padarytą pažangą“, gražiai klestintį ūkį, gal dar būtų galima išsaugoti Lietuvos gerovę (krašto apsaugos ministro Kazio Musteikio, raginusio priešintis, atsiminimai). Vyriausybė nusprendė priimti ultimatumą, o prezidentas – kuo skubiau pasitraukti į užsienį. Prosovietinėje Liaudies vyriausybėje, kuriai vadovavo Kremliaus paskirtas Justas Paleckis, nedemokratiškai (iš vienintelio kandidatų sąrašo) išrinktame Liaudies seime dalyvavo ir su okupacine jėga kolaboravo dalis lietuvių rašytojų – Vincas Krėvė-Mickevičius, Petras Cvirka, Antanas Venclova, Salomėja Nėris, Liudas Gira, Kostas Korsakas, regis, patikėję sovietų šūkais apie pažangą, lygybę ir tautų draugystę. Šiandieniniai istorikai jų veiksmus vadina „apakimu“, tikriau – nesuvokimu, kad totalitarizmo galia, su kuria jie bendradarbiauja, taip pat dar vildamiesi kurti Lietuvos ateitį, tesiekia vieno dalyko – priversti jai paklusti kaip geležiniam dėsnui (palyginti greit atitoko tik Krėvė, apsilenkęs Maskvoje pas Molotovą dėl galimybės išlaikyti Lietuvos autonomiją ir supratęs, kad sovietų „neveikia jokia logika“). Netrukus lietuvių rašytojais, kurie dėl kairiųjų nuostatų arba suvilioti valdžios galimybių prisijungė prie režimo, buvo pasinaudota įteisinant okupaciją (Lietuvos „įstojimą“ į SSRS 1940 m. rugpjūčio 3 d.), Lietuvos valstybės ir gyventojų turto nusavinimą ir prasidėjusį terorą bei genocidą.

Visada sunku patikėti, kad įvyko realybę apverčianti katastrofa, kad išsiveržė Vezuvijus, ir nieko – jokio „gražaus ūkio“, jokio „pusiau normalumo“ ar „pusiau valstybingumo“ nebebus galima išsaugoti. Kad dabar – žūt būtinės kovos riba. Laiko susivokti ir pereiti į aktyvią rezistenciją panašiai prireikė ir prancūzų visuomenei, kuri prasidėjus nacių okupacijai pasirodė pernelyg pasyvi, dezorganizuota, kur buvo sukurtas kolaboracinis Višy (Vichy) režimas, įtraukęs ir žymių rašytojų, mokslininkų. Tai primena prancūzų egzistencialisto Albero Kamiu (Albert Camus) romano *Maras* (1947) situaciją: prasidėjus baisiai viduramžių ligai šiuolaikiniame mieste, valdžia, gydytojai ir dauguma visuomenės dar bando dangstyti tikrovę, vadinti epidemiją kitais vardais, taikyti kompromisines

apsaugos priemonės, tikisi kaip nors susigyventi. Bet su maru nėra jokių kompromisų. Galiausiai visi pragmatiniai argumentai ir atsitraukimo takai suyra, lieka tik grynos žmogiškosios vertybės ir klausimas: ar tu jas renkiesi, ar pasiduodi nežmoniškai jėgai? Kaip rašė teisininkas Mykolas Riomeris (Römer), šitas laikas ir iš Lietuvos žmonių pareikalavo „nors žūti, bet žūti vyriškai ir garbingai, tvirtai žinant, kad tautų istorijoje daugiau šansų turi atgimti tasai, kuris žūsta besipriešindamas, negu tasai, kuris taip pat žūsta, bet žūsta pasyviai pasiduodamas likimui. Kančių [...] daugiau, tačiau kelias į laisvę veda per ryžtingumą ir kančias“. Tuo keliu pasuko Lietuvos rezistentai, sukilėliai, partizanai, žydų ir kitų pasmerktųjų gelbėtojai, juo ėjo ne propagandą ar prisitaikymą, o liudijimą pasirinkusi literatūra. Vienas pirmųjų tokio pobūdžio kūrinių – tai Igno Šeinaus *Raudonasis tvanas*, dokumentinės prozos knyga, siekusi pasakyti tiesą apie Lietuvos okupaciją Vakarų pasauliui. 1941 m. išleista švedų, danų, suomių kalbomis, Skandinavijoje tapo bestseleriu. Joje Šeinius klausė: „Tai, kas dabar Lietuvoj dedas ir kas dar graso, ar visa tai nepanašu į Čingischano ir Tamerlano gadynės dvasią, grėsusią visai Europai ir jos civilizacijai?“

Pirmas itin baisus sukrėtimas, parodęs, kad šis laikas peržengia visas moralines ribas ir išsklaido visas iliuzijas dėl stalinizmo veido, Lietuvai buvo 1941 m. birželio 14-ąją, lygiai po metų nuo sovietinės okupacijos pradžios, prasidėję masiniai areštai ir trėmimai. „Liaudies priešais“, „kontrevoliuciniai ir socialiai kenksmingais elementais“ buvo paskelbta ir vos per keturias dienas iš Lietuvos išstremta apie 17 000 politinio ir kariuomenės elito atstovų, šviesiausios inteligentijos, verslininkų, stambių ūkininkų, mokytojų, policininkų, studentų. Didžiausia grupė – tai darbingiausia visuomenės dalis, trisdešimtmečiai keturiasdešimtmečiai bei jų vaikai. Trėmiami buvo ne tik lietuviai, deportuotas ir lenkų, žydų bendruomenių elitas. Teisiama už akių, dažniausias nuosprendis – 10 metų lagerio, apie 600 asmenų įvykdoma mirties bausmė. Trėmiant nusavinamas turtas (galima pasiimti tik kelis ryšulius), plėšiami aukų namai, vyrai atskiriami nuo šeimų, žmonės „pakraunami“ (tokie žodžiai vartojami NKVD trėmimo instrukcijose) į sausakimšus prekinis vagonus ir sunumeruojami. Dalis suimtųjų, išrūšiuotų pagal „atspalvį“ (dar vienas tų instrukcijų terminas), t. y. – politines pažiūras, įkalinami ir kankinant tardomi. Birželio trėmimų mastas sukėlė siaubingą šoką. Politinis teroras, areštai, kalinių kankinimai, trėmimai ir egzekucijos prasidėjo jau nuo pat okupacijos pradžios, tačiau dabar pasirodė, kad taikinyje – ne atskiri režimo priešininkai ar buvę valstybės tarnautojai, o siekiama išpjauti tautos šerdį. Vagonuose atsiduria ir tie, kurie nedalyvavo privalomuose sovietiniuose mitinguose, ir tie, kurie dalyvavo; ir tie ūkininkai, kurie atidavė valdžios pareikalautas didžiules grūdų pyliavas, ir tie, kurie neatidavė. Tad niekas nebėra tikras dėl savęs.

„Baisi žinia pasklido netikėtu greičiu. Dar neparišus arkliams po kaklais abrako maišų pietų pertraukai ankstyvą vidurdienį, apie tai jau žinojo visi vežikai ir visi darbininkai [...]. Žinojo miestas ir kaimas. Vieškeliu važiuojantys valstiečiai ir traukinių keleiviai. Nuo Suomijos įlankos, per Estijos, Latvijos ir Lietuvos žemes ligi pat tolimų Baltarusijos miškų anapus Nemuno aukštupio apie tai kalbėjo tik taip: ‚Veža žmones‘. Niekas netikslino jų socialinės ar politinės priklausomybės, visi sakė tiesiog žmonės“, – taip anų dienų sukrėtimą romane *Kelias į niekur* perteikia Lietuvos lenkų rašytojas, žymus demokratas Juzefas Mackevičius (Józef Mackiewicz). „Pusė penkių. Kaunas miega. Tyliai plaukia 63 vagonų traukinio sąstatas, veždamas į nežinomą tolj, į nežinomą gyvenimą 1500 lietuvių. Ašaros visų akyse. Verkia vaikai, tarsi ir jie suprastų, tyli akis įbedę į tolstančius miesto vaizdus ir

pradedančius slinkti laukus. Žiūrėkite, vaikai, žiūrėkit, tegul neišdyla iš jūsų atminties šis vaizdas ir šitoji minutė. [...] Duryse plyšys. 5 cm. Traukiu į save giliai Lietuvos laukų kvapą, kad neužmirščiau jo niekad“, – taip ši akimirka įsirėžė išvežtai į Sibirą keturiolikmetei Daliai Grinkevičiūtei, vėliau tapusiai žymiausia lietuvių tremties kančių liudytoja (memuarinė apysaka *Lietuviai prie Laptevų jūros*). Kaimuose per naktį žmonės šurpdami klausosi, ar sunkvežimiai su kareiviais sustos prie jų, ar prie kaimynų namų, dalis pradeda slėptis miškuose.

Vidury dienos Kauno centre žinomus žurnalistus, dailininkus, į kėbulus suvartytus durtuvais, dar bando kalbinti pažįstami praeiviai, kolegos, bet šie sėdi kaip suakmenėję. Pas poetę Salomėją Nėrį, sovietų užsakymu neseniai parašiusią poetas Stalino ir Lenino garbei, atbėga slėptis jos sesuo su vyru, sužinoję, kad juos ruošiamasi išvežti. Kitą dieną Nėrį pažįstami pamato tokią: „Ji buvusi baisi, perėjo per kambarį, pasižiūrėjo klaikiom akim, net rankos mum nepadavė, tik linktelėjo kažkam pasukusi galvą, akys – lyg naktų naktis nemiegojusi. Matyt, vis sielvartavo, o gal sąžinė graužė...“ (Rapolas Šaltenis). Kaune net per kelias gatves girdėti iš Saugumo rūmų sklindantys šiurpūs suimtųjų riksmi ir dejavimai – ten tardant mušama iki apalpimo, laidynėmis deginamos nugaros, traiškomi rankų pirštai ir laužomi kaulai (prof. Meilė Lukšienė atsiminimuose rašo, kaip turėjo migdyti nuo tų riksmų vis išbundantį ką tik gimusį sūnų). Kairiųjų rašytojų, talkinusių sovietų valdžiai, šoką su karčia ironija fiksuoja satyrikas Pulgis Andriušis: „Per stiprūs pipirai net patiems turkams!“

Nepaėjus nė savaitei po masinių trėmimų pradžios, Lietuvą ištiko antrasis istorijos smūgis. Birželio 22-osios ankstyvą rytą 40 nacių divizijų ir 1200 lėktuvų puolė Sovietų Sąjungą. Pirmasis pakeliui buvo mūsų kraštas, ką tik nusiaubtas sovietinio genocido bangos. Sunku suprasti 1941-ųjų birželio įvykius ir žmonių būklę, nesuvokiant, kad tai buvo ypač tragiška sandūra, išskirtinė visoje Lietuvos istorijoje. Tremtinių vagonai dar tik rieda pakeičiant į Sibirą, kai Rusijos stotyse vežami žmonės išgirsta: „Staiga – tylą. Radijas kliedi. Karas!!! Karas!!!“ (Grinkevičiūtė). Tačiau vagonai nesustoja. Kalėjimuose uždaryti pasmerktieji negali patikėti, kad nušvito viltis, ir prie kamerų durų klausosi, kada pasigirs sprunkančių prižiūrėtojų žingsniai. Tačiau laimė išsigelbėti teko anaipol ne visiems: besitraukianti sovietų kariuomenė ir saugumiečiai išžudė kalinius Telšiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje ir kitur (žinios apie šitų žudynių ir žvėriškų kankinimų, ypač Rainių miškelyje, siaubą po keleto dienų sukrės visą Lietuvą). Tuo pat metu, pačiose karo išvakarėse Lietuvos gimnazijose baigiasi brandos egzaminai, įteikiami atestatai. Juos dar gauna ir paskutinė iki holokausto jaunų žydų karta. Tų metų Kauno abiturientė Esfira Bramson atsimeina:

Šeštadienio vakare po egzaminų su gimnazijos draugais susirinkome Karo muziejaus sodelyje. Visi iki vėlumos kalbėjomės apie ateities planus, svajojome [...]. Naktį grįžau iš sodelio tik apie trečią valandą. Nespėjau nė užmigti po daugybės įspūdžių, kai ėmė drebėti visas namas. Iššokau iš lovos, puoliau į svetainę, kurios langai išėjo į Nemuno pusę. Pamačiau ugnies ir žemių fontanus virš Aleksoto. Tėvo ranka ant peties: „Vaikeli, čia ne gaisras, čia karas“. Jis iš karto suprato.

Tai, kas dabar Lietuvoj dedas ir kas dar graso, ar visa tai nepanašu į Čingischano ir Tamerlano gadynės dvasią, grėsusių visai Europai ir jos civilizacijai?

Ignas Šeinius, Raudonasis tvanas, 1941

Reakcijos į karo pradžią Lietuvos visuomenę padalijo ne tiek pagal pažiūras, kiek pagal tikimybę išlikti. Lietuviams ir Lietuvos lenkams karas reiškė kraupaus sovietinio genocido pabaigą, todėl buvo sutiktas su viltimi. Žydams jis reiškė tik viena – artėjančią mirtį.

Nesitikėjusią puolimo sovietų valdžią Lietuvoje ištiko sąmyšis, ji ne tiek traukėsi, kiek padrikai bėgo vokiečių aviacijos bombarduojamais keliais. Gelbėdamiesi kartu su ja, į Rusiją išvyko ir režimą rėmę rašytojai Cvirka, Venclova, Nėris, Korsakas, Juozas Baltušis, Eduardas Mieželaitis. „Tokio pogromo, tokios beprotystės, panikos, tokio išsilakstymo į visas keturias puses nuo pirmosios karo dienos dar turbūt niekas nematė!“ – šnekasi vilniečiai įvykių liudytojo Mackevičiaus romane *Nereikia garsiai kalbėti*. Sovietų paniką kėlė ir Lietuvos miestuose bei miesteliuose, ypač Kaune prasidėjęs ginkluotas sukilimas, kuriam jau kelis mėnesius rengėsi pagrindinis Lietuvių aktyvistų frontas. Suskambėjus per radiją sutartam signalui – Kipro Petrausko dainai „Saulelė raudona – vakaras netoli“, jauni vyrai puolė milicijos nuovadas, ginklų sandėlius, radijo, telegrafo ir telefono stotis, kalėjimus, besitraukiančios armijos būrius, siekė apsaugoti nuo sprogdinimo tiltus, nuo išgrobstymo – prekių ir maisto sandėlius. Įžengiant nacių daliniams, didieji Lietuvos miestai ir miesteliai jau buvo lietuvių rankose. Lietuviai sukilo vieninteliai iš Baltijos kraštų. Svarbiausias sukilimo pasiektas tikslas – birželio 23-osios rytą paskelbta Lietuvos valstybės atkūrimo deklaracija. Per radiją vėl suskambėjo sovietų uždraustas Lietuvos himnas. Virš Vilniaus Gedimino pilies ir Kauno Prisikėlimo bažnyčios bokštų suplevė savo sukilėlių iškeltos trispalvės. Virš Saulės rūmų Kaune trispalvę iškėlė ką tik baigę gimnaziją abiturientai: „Rišant vėliavą užpuolė tartum širšės, bet mes į tai nekreipėme dėmesio. Jau džiaugdami plevėsuojančia vėliava supratom, kad tai – kulkos“ (Mindaugo Bloznelio atsiminimai). Kauno gatvėse aidint šūviams pradėjo darbą Laikinoji vyriausybė (du iš jos ministrų dirbti ateina tiesiai iš saugumo kalėjimų). Švietimo ministro, o susiklosčius sudėtingoms aplinkybėms ir ministro pirmininko pareigas priėmęsio literatūrologo Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio žodžiais, „sukilimo politinė prasmė – lietuvių tautos krauju paliudytas pasisakymas už nepriklausomybę prieš sovietinę okupaciją [...] griaujant sovietų tvirtinimus, kad lietuvių tauta laisvu noru įsijungusi į Sovietų Sąjungą“. Tokį liudijimą krauju daugiausia pasirašė jaunimas – inteligentai, ūkininkai, universiteto dėstytojai, studentai ir net moksleiviai, darbininkai, kariai ir policininkai (amžiaus vidurkis skirtinguose būriuose buvo apie dvidešimt trisdešimt metų, bet būta ir keturiolikmečių). Šis „jaunimo sukilimas“, kaip jį yra pavadinę istorikai, vos per kelias dienas sudėjo daug aukų – neįmanoma tiksliai pasakyti, tačiau skaičius svyruoja nuo 600 iki 2000 (palyginimui – per visas Nepriklausomybės kovas 1918–1920 m. žuvo apie pusantro tūkstančio savanorių). Sukilėliai laidoti kaip tautos didvyriai, atstatę jos garbę, lietuvių poetai Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis ir kiti palydėjo juos poetiniais *requiem*.

Tačiau Laikinoji vyriausybė teveikė šešias savaites. Bandė rasti kiek nors įmanomus susitarimus su nacių valdžia ir, deja, darė didelių moralinių klaidų – pareiškimuose ir spaudoje kartojo ideologinius jų teiginius, antisemitinę propagandą, viešai nepasmerkė prasiėjusio susidorojimo su žydais, neatsiribojo. Be abejo, tai būtų reiškę galą valstybingumo išlaikymo viltims, tačiau iki šiol atviras klausimas: kokia moralės kaina tos viltys buvo puoselėjamos? Vokiečiai, kaip ir sovietai, nė neketino svarstyti kokio nors Lietuvos suvereniteto. Vis dėlto šios Vyriausybės nariai nėjo toliau – atsisakė tapti tik nacių marionetėmis,

ir šie jau rugpjūčio pradžioje jos veiklą nutraukė, o dauguma narių perėjo į pogrindį (vėliau dalis pateks į koncentracijos lagerius). Iliuzijos, kad galima „sugyventi su maru“, dar kartą išsisklaidė. Paaiškėjo, kad „raudonąją“ okupaciją keičia kita, taip pat nežmoniška – „rudoji“. Nuo pat jos pradžios vėl pradėjo vertis ir Europoje, ir Lietuvoje įvykusio tikrovės sprogo ar suirimo tamsioji pusė.

Katastrofos akivaizdoje, patyrus nevaržomą prievartą, visuomenėje tartum apsinuogina priešingi pradai – heroizmas, pasiaukojimas, moralinė tvirtybė ir kartu baugi agresija, žemieji instinktai. Blogis tarsi pasidaro galimas, nes matomas visur aplinkui, įteisintas, sukeistas vietomis su dora. „Nuo jūs įstatymų sugriuvu / ir nuodėmės, ir doros“, – žymiojoje rezistencijos poemoje „Vivos plango, mortuos voco“ rašys Mykolaitis-Putinas. Dažnai sunku paaiškinti, kaip priešingi pradai susiduria viename žmoguje: štai sukilėlis Bronius Norkus, birželio 23 d. narsiai iškėlęs trispalvę ant Prisikėlimo bažnyčios bokšto, netrukus tapo lietuvių kuopos, šaudžiusios žydus Kauno fortuose, vadu. Kunigo Stasio Ylos, antinacistinės rezistencijos dalyvio ir Štuthofio kalinio žodžiais, tuo metu buvo atsiduriama ties riba tarp žmogaus ir žvėries, ir lemdavo jau tik vidinis pasirinkimas, gilusis atsparumas, nes „senoji vidurio, patogumų, seklumo, gal geraširdiško naivumo dvasia – pamažu gniūžta savo menkume“. Deja, jau karo pradžioje dalis lietuvių sukilėlių tokio išbandymo neatlaikė – skatinami nacių, pradėjo žydų pogromus ir žudynes, kurios netruko pereiti į Trečiojo Reicho suplanuotą masinio naikinimo etapą. Nacistinei propagandai pavyko pasinaudoti susikaupusiomis antikomunistinėmis nuotaikomis, antisemitiniais mitais, aklo keršto troškimu, blogio, gimdančio blogį, logika. Visa tai buvo nukreipta naujesiems okupantams reikalinga linkme – prieš žydus, kurie neva visi kaip tauta kalti dėl bolševizmo ir sovietizacijos. Prievartos ratas, jau pradėjęs traukėti Lietuvos visuomenę sovietmečiu, nuriedėjo per ją toliau. Nacių Kaune pasitelktas lietuvių būrys (apie 300 vyrų) vos baigiantis sukilimui pradėjo Vilijampolės žydų pogromą: per dvi naktis buvo išžudyta daugiau nei tūkstantis žmonių, sudeginti jų namai. Lietuvių rankomis „Lietūkio“ garaže geležiniais laužtuvais užmušti keliasdešimt žydų, prieš tai iš jų išsityčiojus. Egzekucija vyko stebint praeiviams ir fotografuojant susidorojimą inspiravusiems naciams. Tarp liudytojų buvęs aktorius Laimonas Noreika, tada paauglys, vėliau atsiminė: „Garažo kieme, vidury dienos, praeivių akivaizdoje ir tikriausiai demonstratyviai, lyg parodomame teisme, inteligentiškai atrodantys vyrai tvarkingais, išlygintais kostiumais, geležinėmis dalbomis mušė taip pat inteligentiškus kostiumuotus vyrus. [...] Garažo angose matyti jau nebekrutantys kūnai“. Viskas griūva: inteligentiški vyrai, leidus ginkluotiems kareiviams, ima talžyti kitus, beginklius, laužtuvais. Anot atsiminimų, ant lavonų krūvos vienas žudikų užgrojo armonika. Šį košmarišką vaizdą po karo lietuvių sąžinei prikels rašytojas Antanas Škėma apysakoje *Izaokas* (1961). Jos herojus Andrius Gluosnis prisijungia prie žmogžudžių iš keršto, pamatęs tarp suvartų žydų savo

Sukilimas yra reikšmingas momentas Lietuvos pasipriešinimo istorijoje, pirmasis ilgas kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės žingsnis, atskleidžiantis gyventojų politinį sąmoningumą bei ryžtą nesusitaikyti su Lietuvos okupacija. Bet nereikia užmiršti tamsiosios sukilimo pusės.

Kęstutis Girmius

buvusį tardytoją sovietiniame kalėjime. Užmuša jį esesininko paduotu kareivišku kastuvėliu, stebint praeivių miniai. „Atsikeršijai, vaikelį? – paklausė skepetuota bobutė, bet jis neatsakė. Jis nuėjo Vytauto prospektu. Tilo paskutinieji žydų riksmi.“ Vėliau šis košmaras iš pasąmonės persekios apysakos veikėją išseivijoje. Aklos neapykantos absurdas (net jei tarp nužudytųjų būta sovietų bendrininkų, jokie teismo nebuvo) ir nacių kurstomas sadizmas laužė lietuvių visuomenės moralinį stuburą.

Pasaulio tautų teisuelė, žymioji Lietuvos žydų gelbėtoja Ona Šimaitė teigė, kad karo metais tautoje vis dėlto išliko stipri atsvara, nebuvo sunaikintas daugelio pilietinio solidarumo, žmogiškumo ir atjautos jausmas. Moralinis balansas – sudėtingas. „Jei man tektų charakterizuoti lietuvių ir žydų santykius baisiausias 1941–1945 vokiečių okupacijos metais, aš juos apibūdinačiau taip: lietuviai, kaip žmonės, daugiausia buvo pozityviai nusiteikę žydų atžvilgiu. Hitlerininkai taip įbaugino lietuvius, kad vien žodis ‚žydas‘ valstiečiams sukeldavo panišką baimę. Ši žmonių grupė, kuri sudarė didelę tautos dalį, žydams nepadarė nieko blogo. Tarp jų buvo ir tokių, kurie slapčiomis užjautė kenčiančius žydus. Bet buvo ir tokių, kurie buvo visiškai abejingi žydų tragedijai. Jie nepadarė žydams nieko gero ir nieko blogo... Daugelis lietuvių pasyviai padėjo žydams. Nenorėdami tiesiogiai turėti reikalų su žydais, sutiko padėti jiems per įgaliotus asmenis, kurie kreipdavosi į juos. Jie duodavo pinigų, maisto ir t. t. [...] Nedaugelis lietuvių aktyviai padėjo žydams. Bet ši negausi grupė išgelbėjo nemažai žydų gyvenimų. [...] Jie slėpė žydus pas save arba padėjo jiems slėptis pas kitus. [...] Puikiai suvokdama kai kurių lietuvių didelę kaltę dėl Lietuvos žydų naikinimo, esu kategoriškai prieš tai, kad būtų kaltinama lietuvių tauta.“ Dabartiniais istorikų duomenimis (jie negali būti visai tikslūs), žydų žudynėse kartu su naciais tiesiogiai dalyvavo apie 3000 lietuvių. Žydų gelbėtojų užfiksuota per 2300 šeimų. Išgelbėti pavyko apie 3000 gyvybių. Apie 195–196 000 litvakų buvo nužudyta. Holokausto katastrofa galutinai sunaikino senąją Lietuvą – Vytauto Didžiojo privilegijomis sukurtą daugiatautį kraštą.

Simboliška, kad viena pirmųjų knygų, kuri po karo Lietuvoje padėjo sulaužyti socialistineo realizmo diktatą ir literatūrai atvėrė modernumo, gyvo ieškojimo ir klausimo kelius, buvo rašytojo Icchoko Mero romanas apie Vilniaus getą *Lygiosios trunka akimirką* (1963) – iki šiol bene originaliausias lietuviškas kūrinys apie holokaustą. Septynmetis Meras, vedamas sušaudyti prie žvyruobės, buvo išgelbėtas ir paslėptas paprastų žemaičių.

Karo metų literatūra ir kultūra

Kaip į visai tai reagavo, kokį atsaką rinkosi literatūra? Kaip ir žmonės, ji atsidūrė tarp kraštutinių priešpriešų, tragiškų patirčių, baugių klausimų ir ateities nežinomybės. O kartu kaip niekad tapo reikalinga – atėjo toks laikas, kai poezijos, teatro ar muzikos daug kam prireikė kaip duonos, kad atsvertų sunkiai pakeliamą tikrovę. Karo metais literatūros kūrinų skaitymas padidėjo iki tarpukariu neregėto lygio – Maironio *Pavasario balsai* išėjo 30 tūkst., Bernardo Brazdžionio *Per pasaulį keliauja žmogus* – 10 tūkst. egzempliorių tiražu, o lietuviški pagrindiniai laikraščiai pasiekė 14 tūkst. tiražą (analogiškas skaitymo šuolis kartosis Sąjūdžio laikais). Netikėtai gimnazijose ėmė gausėti mokinių – vis daugiau ūkininkų apsisprendavo į jas leisti savo vaikus. Į koncertus Vilniaus filharmonijoje ar Katedroje, į literatūros vakarus plūdo žmonės, pirkdami bilietus spekuliacinėmis kainomis, dailės salonuose buvo išperkami nauji paveikslai – nors naudotasi maisto kortelėmis, kartais

gyventa pusbadžiu, trūko elementarių dalykų, kuro, drabužių, siautė mirtis. Perpildytos teatrų salės – kaip tik okupacijos metais susikuria ir išgarsėja itin modernus, vakarietiškas Juozo Miltinio teatras-studija Panevėžyje bei Romualdo Juknevičiaus vadovaujamas Vilniaus dramos teatras, ėmęsis reformuoti psichologinio realizmo principus. Nepaprasti fenomenai – net Vilniaus gete 1942 m. pradžioje įsteigtas teatras, neįtikėtinomis sąlygomis vien per metus surengęs 120 pasirodymų, ar geto biblioteka, kuri tų pat metų gale minėjo ypatingą progą – išdavė 100 000-ąją knygą savo mirčiai pasmerktiems skaitytojams. Katastrofai ištikus kaip niekad išryškėjo, kad kultūra yra vienas pamatinių žmogaus egzistencinių poreikių, būdų išlikti, išsaugoti orumą. Anot Vytauto Kubiliaus, per karą lietuvių visuomenei ji tapo svarbiausias „savaisugos pylimas“ – nebėra savų valstybinių institucijų, savo parlamento, partijų ar organizacijų, tauta nacių laikoma antrarūšė, pasmerkta suvokietinimui arba masinei deportacijai, o lietuvių kalba šalia oficialios vokiečių turi tik laikinai „leistinos“ statusą. Nebėra jokių tarptautinių garantijų dėl Lietuvos ateities. Mažos tautos žmonės karo sukuryje jaučiasi likę „vienų vieni“ (Juozo Brazaičio surastas apibūdinimas). „Tokioje situacijoje kultūra tampa tautos istorinės atminties, etnosu psichologijos ir valstybingumo siekių saugykla, kurios nenušluosi vienu plunksnos brūkštelėjimu, kaip Laikinosios vyriausybės. Iš čia sklinda bendro tautos buvimo šaukiniai ir driekiasi nematomi dvasinės priklausomybės siūlai nuo vieno žmogaus prie kito, spinduliuoja teisingumo ir vilties krislai, palaidoti okupuoto krašto realybėje. Kultūra – esminis taikaus pasipriešinimo veiksnys...“ (Kubilius). Svarbiausi lietuvių kūrėjai suvokia atsakomybę – šiandien reikia saugoti, telkti naikinamą žmogiškumo prasmę ir teikti išlikimo orientyrus bendruomenei.

Karo metais Lietuvoje susiformavo neginkluota antinacistinė rezistencija, kurios įvairios grupės 1943 m. susijungė į Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK), vadovaujamą šviesaus demokrato, Nepriklausomybės akto signataro Stepono Kairio. Tarp rezistencijos tikslų kultūra ir švietimas užėmė labai reikšmingą vietą. Vienas svarbiausių, suvienijusių didelę visuomenės dalį, buvo išlaikyti Lietuvos švietimo sistemą, gimnazijas ir aukštąsias mokyklas – naciai jau 1941 m. rudenį buvo užsimoję visas jas uždaryti, o jaunimą išsiųsti dirbti reichui arba į frontą. Generalinis švietimo tarėjas Pranas Germantas-Meškauskas (iš pradžių naciai juo pasikliovė, vėliau kaip išdaviką išsiuntė mirti į Štuthofą) kartu su pogrindžio veikėjais ilgai, įvairiais būdais gynė gimnazijų, mokytojų seminarijų, universitetų, Mokslų akademijos, institutų patalpas ir veiklą, atėmus finansavimą rinko aukas, maisto produktus, sukūrė fondą, kad tik būtų galima išlaikyti pakankamai dėstytojų ir mokytojų lietuvių jaunimui ugdyti. Reikėjo apsaugoti patį jaunimą – jau į gimnazijų klases naciai įsiverždavo ieškoti tinkamų jaunuolių priverstiniais darbams į Vokietiją. Mokyklose siekta išlaikyti tautinį ir gana platų europietišką mokymo turinį. Nors lietuviškų vadovėlių naciai ir nebeleido spausdinti, reikalavo jau pradinėse klasėse, o juolab universitete mokyti vokiškai, tačiau visuotinai nepaklusus švietimas išliko lietuviškas, slapta – patriotinis; universitetuose nepradėta dėstyti nacistinio rasės mokslo. Karo metų gimnazijos ir universitetai rengė būsimąją pokario partizanų kartą. Geležinė cenzūra lietuviškos knygos (nepraleidžiami net Maironio eilėraščiai, nes negalima rašyti Lietuva – reikia tik *Ostland*, negalima minėti Nemuno – „vokiečių upės Memel“) buvo apeinama, paperkant cenzorius didelėmis sumomis (už 1 praleistą tiražo egzempliorių – viena markė). Tokiu

būdu išeidavo neišbraukti klasikos leidimai ir kai kurie nauji kūriniai, o dalis, atkurtos Sakalo leidyklos darbuotojams rizikuojant gyvybe – ir be cenzūros leidimo. Taip pasirodė svarbiausi rezistencinės poezijos tekstai – Mykoloičio-Putino rinkinys *Rūsčios dienos*, Brazdžionio *Iš sudužusio laivo*, *Šaukiu aš tautą*. Į nacių reikalavimą, kad Lietuvoje daugiausia būtų leidžiami vertimai iš vokiečių kalbos, neatsižvelgta. Be to, anot Brazdžionio, „per visus nacių okupacijos metus nebuvo išspaudinta nė viena mūsų rašytojo parašyta knyga, kur būtų garbinamas nacizmas – hitlerizmas ar fašizmas“. Priešingai, paskelbtuose ir nuorašais plitusiųose eilėraščiuose skambėjo įvykusios apokalipsės liudijimai, Biblijos parafrazės, laisvės pranašystės ir kaip niekad tikri kovos už žmogiškumą tonai. Ryškiausi Mykoloičio-Putino („Vivos plango, mortuos voco“, „Marche macabre“) ir Brazdžionio („Šaukiu aš tautą“, „Aš čia – gyva“) kūriniai, sujungę katastrofizmą ir tikėjimą, tapo klasikiniiais, universaliais lietuvių dvasinio pasipriešinimo tektais, persekiotais, nusirašinėtais ir atmintyje kartotais iki pat antrosios sovietinės okupacijos pabaigos. Juose, reaguojant į katastrofų laiką, pasirodo svarbi literatūros tendencija – siekis remtis Europos klasika, tiksli forma, krikščionybės tradicija. Tačiau šie pagrindai ne konservuojami, o tikrinami savo patirtimi, intelektu ir kūryba – tai padeda stiprinti asmenybės pozicijas. Avangardo efektais, emociinga saviraiška, maištavimu prieš formą, savaiminiais įkvėpimo pliūpsniais tarsi nebetikima – priešingai, stengiamasi iš naujo įsiklausyti į klasiką ir keisti, gilinti tradiciją iš vidaus. Sugrįžta klasikinių formų trauka – sonetų ciklą, poemų, baladžių, o kartu filosofškai praturtinami modernieji rašymo būdai (verlibras). Kaip tik tokiu keliu – siekdama pažinti ir stiprinti patį literatūros branduolį, pamatines idėjas, formas – suko ir tuo metu debiutuojanti žemininkų karta.

Nacių valdžia negalėjo nematyti, kad lietuvių kultūra renkasi nepaklusnumo kelią. Lemiamu susikirtimo tašku tapo Lietuvos universitetai. 1942 m. okupantai pareikalavo, kad gimnazijų abiturientai metus atliktų priverčiamuosius darbus Vokietijoje, ir tik tada jiems leidžiama stoti į aukštąsias mokyklas. Universitetų vadovybė atvirai pasipriešino ir memorandumu paskelbė, kad tai būtų svarbiausių tautinės kultūros židinių griovimas: „Mes drįstame pareikšti, kad Lietuvių Tauta niekad nesutiks, kad jai būtų užkirstas kelias pažinti savo praeitį, savo kultūrinės vertybes, savo dvasinį bei materialinį gyvenimą [...]“. 1942 m. rudenį studentai buvo vis tiek pradėti priiminėti neva kaip „laisvieji klausytojai“, kad naciai formaliai negalėtų jų bausti dėl įsakymo pažeidimo. VDU senatui tai baigėsi trijų dienų įkalinimu gestapo kalėjime, tačiau toliau eiti šį kartą vokiečiai pabijojo – matyt, baugino šimtas tūkstančių lietuvių parašų, surinktų po memorandumu. Bet nepaėjus nė pusei metų, smogta žiauriau – 1943-ųjų pradžioje naciai paskelbė šaukimą 1919–1924 m. gimimo vyrams stoti į lietuvių SS legioną. Be abejo, buvo nusitaikyta į studentų amžiaus jaunuolius, ir tai reiškė, kad paklusus būtų iššluotos universitetų auditorijos, o gambiausias jaunimas taptų Rytų fronto „patrankų mėsa“. Visos lietuvių pogrindžio jėgos, universitetų vadovybė ir profesoriai, generalinis švietimo tarėjas vieningai stojo prieš šį reikalavimą, ragino jaunimą nepaklusti ir slapstytis, ir nacių akcija visiškai žlugo. Toks fiasko juos ištiko tik Lietuvoje – Latvijoje ir Estijoje SS legionus suformuoti pavyko. Kerštas lietuvių visuomenei buvo negailėstingas: 1943 m. kovo 17 d. vokiečių policija užėmė VU ir VDU patalpas ir ant durų užkabino užrašą *Geschlossen* („Uždaryta“), niekam neleidusi pasiimti net privačių daiktų. 48 žymūs lietuvių veikėjai, įtarti labiausiai kurstę pasipriešinimą,

buvo suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos lagerį (iš viso jame kalėjo apie 1200 lietuvių, apie 1100 žuvo). Tarp išvežtųjų buvo rašytojas, VU profesorius Balys Sruoga ir kunigas Stasys Yla, vėliau pateikę savo patirtų baisumų liudijimą dokumentinės literatūros kūriniuose – unikaliajame *Dievų miške* ir faktiniame *Žmonės ir žvėrys*. Už apsaugotus studentus savo gyvybę Štuthofe atidavė jų sielovadininkas, Vilniaus universiteto Šv. Jonų bažnyčios pamokslininkas kun. Alfonsas Lipniūnas, sutraukdavęs minias žmonių – vienas svarbiausių tos kartos idealizmo ugdytojų, drįsęs iš sakyklos pasmerkti okupantų nusikaltimus ir žydų žudynes. Jo pamaldas karo metais lankė būsimeji žemininkai. Savo dienoraštyje Lipniūnas lotyniškai kartojo Evangelijos pagal Matą žodžius: *si sal evanuerit, in quo salietur?* („jei druska išsivadės, kuo bus galima ją pasūdyti?“). Šviesuoliai, Štuthofe sumokėję už Lietuvos jaunimo išgelbėjimą, pasirinko būti tokia neišsivadėjusia druska.

Tokioje dvasinės rezistencijos atmosferoje karo metais brendo ir prabilo reikšminga jaunoji literatūros karta. Vytauto Mačernio, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Broniaus Krivicko, Mamerto Indriliūno, Pranės Aukštikalnytės, Eugenijaus Matuzevičiaus ir kitų kūryba jau tada buvo pastebėta ir išskirta kaip nauja lietuvių literatūros raidos pakopa. Tai maždaug 1920–1924 m. gimimo autoriai, tikrieji Nepriklausomybės augintiniai, stipriose gimnazijose – Telšių, Biržų, Panevėžio, Kėdainių, Vilkaviškio – įgiję idealistinio, krikščioniškojo mąstymo pagrindus (dauguma buvo ateitininkai, vėliau akademinės draugijos „Šatrija“ nariai). Jų pasaulėvoka jungė etninių šaknų jausmą ir gilų domėjimąsi Europos kultūra, troškimą kurti ir kelti sau aukštus reikalavimus. Visiems jiems svarbiausias atskaitos taškas – tai savoji žemė, kilmė, prigimtinė vieta pasaulyje, prisirišimas prie gimtojo kraštovaizdžio, jo ritmo, tarmės (Mačerniui tai – Šarnelė „Žemaitijos vidury, gal kiek labiau į šiaurę“, Nykai–Niliūnui – Nemeikščių viensėdis ir Utenos topografija, Bradūnui – Kiršai, „žaliuojanti, rami paprūšė“). Eilėse kartojasi motyvas: asmenybė išauga iš protėvių galios, kartų patirties, iš pirminio kosmoso – namų, senos lietuviškos sodybos. Griūvančiame pasaulyje pasirenkami tie pamatai, kurie jau atlaikė šimtmečius: „O čia – senolių namas didelis ir tvirtas, / Jame gyvena atkakli žemaitiška dvasia. / Ne vienas, ją nešiojęs, dulkėmis pavirto, / O ji vis auga ir tvirtėja ainių kartose“ (Mačernis). Kita vertus, stebina šios kartos intelektualumas, ieškojimo aistra: jiems atrodė būtina išmokti kuo daugiau kalbų – ypač prancūzų, vokiečių, rusų, anglų, italų, perskaityti kuo daugiau Europos literatūros, perprasti moderniąją filosofiją ir meną, kad lietuviškoji kūryba taptų universalesnė. Orientuojamasi į modernizmo aukštumas – ypač svarbūs Fiodoras Dostojevskis, Šarlis Bodleras (Charles Baudelaire), Raineris Marija Rilke (Reiner Maria Rilke), Oskaras Milašius (Oscar Milosz), filosofas Fridrichas Nyčė. Trauką išlaiko tik tie autoriai, kuriems svetimas lengvas tuščiažodžiavimas, kurie domisi sudėtingomis dvasios gelmėmis. Bet svarbiausia – idėjas patikrinti patiems, kelti klausimus, gyventi intensyvų vidinį gyvenimą, tegu ir klystant išbandyti vertybes, analizuoti ir tobulinti save, suprasti savo laiką ir patirtį. „Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės, / noriu pats surasti tavo kelią“, – rašė „Žiemos sonetuose“ Mačernis. „Suprasti ir subręsti – galbūt svarbiausi šios kartos

*Tikėki: išsipildys pranašystė.
Bus nutremti Apokalipsės žvėrys.
Iš griaučių prisikels skaisti jaunystė,
Iš kapo dulkių – Avinėlio gėris.*

Vincas Mykolaitis-Putinas. „Pranašystė“, 1944

siekimai“, – teigė jai priklausęs gabus kritikas Indriliūnas. Anot Viktorijos Daujotytės, tai buvo „karta, kuri *jau* galėjo sukurti europinę, nebekompleksuojančią Lietuvą ir tokią pat lietuvių literatūrą“. Išeivijoje 1951 m. pasirodžius antologijai *Žemė*, jiems prigijo bendras žemininkų vardas. Tačiau tuo pat metu šią generaciją vadiname ir tragiškąja: katastrofa paženklino šių jaunų kūrėjų likimus ankstyvomis žūtėmis, partizanavimu, tremtimi, egzodu, priverstiniu nutilimu pokaryje. Apie juos mąstant, dažnai norisi klausti: kokia būtų lietuvių literatūra, jeigu...

Paskutiniaisiais metais prieš okupaciją šie kūrybingi žmonės susitiko Vytauto Didžiojo universitete, o 1940 m. su jauduliu persikėlė į senojo Vilniaus universiteto auditorijas, į išsvajotą aukštosios kultūros miestą, ir pasijuto su juo dvasiškai sutampantys. Universitete jau sklido naujos filosofinės krypties – egzistencializmo idėjos, išreiškusios modernaus žmogaus nerimą, jį kankinančius esminius gyvenimo klausimus, bet kartu kėlusios būtinybę atsilaukti ribinių išbandymų, prievartos ir mirties akivaizdoje, siekti savo būties šioje žemėje pilnatvės. Vakarų Europos egzistencialistų Martino Heideggerio (Heidegger), Karlo Jasperso (Jaspers) mintis ir karo išaštrintus Europos kultūros apmąstymus šiems studentams perteikė originalūs filosofai, žymiausi to meto Lietuvos intelektualai – Antanas Maceina, Juozas Girnius, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas, Juozas Keliuotis. Lietuvių egzistencialistas Girnius, kuris vėliau parašys įvadą *Žemės* antologijai, jau 1942 m. pabrėžė, kad šie jauni kūrėjai kaip niekad siekia pagilinti lietuvių literatūros filosofinę prasmę, ieško atsakymų į pamatines dilemas („yra Dievas ar nieko nėra, esu nemirtingas ir mirtis tereiškia mano egzistencijos formos pakeitimą, ar esu mirtingas ir mirtis yra radikalus manosios egzistencijos baigimasis“), jaučia pasaulėžiūros ir mąstymo, ne tik emocijų ir būsenų svarbą literatūrai („pasaulėžiūriškai nenusistatęs poetas yra priešingybė savyje – žmogus, norįs kalbėti, ir nežinąs, ką galįs kalbėti“). Iš laiko atstumo atrodo, kad egzistencinių problemų svarstymas tartum ruošė kartą būsimiems laiko išbandymams. Nenuostabu, kad tokį kelią pasirinkusio jaunimo autoritetu ir globėju tapo Mykolaitis-Putinas, jų literatūros profesorius ir filosofinės lyrikos kūrėjas. Putinas klausosi ir vertina jų skaitomą kūrybą universiteto popietėse, dešimt gabesniųjų kviečiasi pokalbiams apie literatūrą į savo namus prie avižinės arba gilių kavos (tokia tebuvo karo metais), neformaliai tęsia dėstymą ir uždarius universitetą. „Tai nebuvo profesoriaus ir studentų, o literatų, kolegų bendravimas, kraupiai nujaučiant artėjančią katastrofišką ateitį“ (Eugenijus Matuzevičius). Ne vieno atmintyje įstrigo nepaprastas to bendravimo momentas – universitete pirmą kartą viešai savo „Vizijas“ skaitė Mačernis. „Vos tik baigus Mačerniui skaityti gana ilgoką ‚Vizijų‘ ciklą ir auditorijai po stiprios įtampos atsidusus, pakyla regimai susijaudinęs Profesorius ir savo pirmaisiais žodžiais taria: ‚Štai tai buvo tikra poezija ir tikras poetas...‘“ (Bradūnas). Šie žodžiai ne tik Mačerniui, bet ir visai kartai tartum patvirtino, kad jiems tenka misija būti nauja grandimi lietuvių literatūroje – tada, kai šią tradiciją labiausiai siekiama nukirsti. Patvirtino tai ir auditorija – 1944 m. kovo mėnesį Vilniaus filharmonijoje Putinas ir jaunieji poetai surengė didžiulį literatūros vakarą, kuriame nuskambėję eilėraščiai „sukėlė negirdėtą iki šiol literatūros vakarų praktikoje publikos entuziazmą. Mačernis kelis kartus turėjo išeiti į sceną ir skaityti vis naujus eilėraščius. Jo tuometinė poetinė pergalė savo esme buvo nepaprastai panaši į Dovydo pergalę“ (Nyka-Niliūnas). Kūryba pasirodė nesugniuždyta ir žengianti dar aukščiau.

Trečioji okupacija. Literatūros likimas

1944 m. gegužę laiške iš Štuthofu Sruoga savo bičiuliams su viltimi rašė: „Materializmas atnešė žmonijai tiek daug sielvarto, siaubo ir nelaimių. Žmonijai jau įgriso visa tai. [...] Po materializmo ateina didžioji idealizmo epocha. [...] Norėčiau dabar tik pridurti, kad naujos kūrybinės epochos artėjimą jaučiu visa savo būtybe. Aš jau regiu dvasios viešpatavimo aušrą“. Deja, tuo metu prie Lietuvos vėl artėjo sovietų divizijos, ir karo pabaiga jai anaiptol nebuvo XX a. galios kulto sukeltų katastrofų pabaiga. Liepą, frontui pasiekus Lietuvą, žmonės turėjo rinktis savo likimo kortą: ar trauktis paskui vokiečius į karo niokojamus Vakarų, ar likti savo žemėje, namuose, kuriuos tuoj užplūs kita – raudonoji – lava. Skyla lietuvių visuomenė, kultūra, vos atsiskleidusi jaunoji rašytojų karta, nes po kojų tarytum skyla pati žemė. Kaune ant Kauko alėjos laiptų Nyka-Niliūnas paskutinį sykį netyčia sutinka Krivicką: „Jis kategoriškai ir su jam nebūdinga melancholija sako, jog viskas žuvę, niekas nebeturį nė mažiausios prasmės, mums nebesą jokios ateities“. Pasitraukę iš miestų pirmiausia į Žemaitiją, Mačernio sodyboje Šarnelėje dar susitinka, skaito kūrybą ir diskutuoja kartos literatai, prie jų prisijungia režisierius Juozas Miltinis, aktoriai Donatas Banionis ir Vaclovas Blėdis, dailininkas Telesforas Valius. Daujotytės žodžiais, čia gal paskutinį kartą tėvynėje laisvai pasirodo ta jaunų žmonių dvasia, kurią išugdė Nepriklausomybė, Kauno ir Vilniaus universitetai: „Kelis mėnesius Šarnelėje veikė platoniškoji meno ir filosofijos *akademija*; prie ežero, po žvaigždėtu dangum, senam sode, kurio centre didžioji (motinė, bobutinė) obelis, dar savoje žemėje. Įtampa, nežinia (ką daryti, kaip apsispręsti, likti, trauktis?) jautrino pačią atmosferą, viskas buvo čia pat – tolimosios žvaigždės ir artimoji mirtis, meilė, jos praradimas ir susigrąžinimo viltis, poezija, filosofija.“

Suvokdami neišvengiamą lemtį Sovietų Sąjungoje, į Vakarų surizikavo trauktis dauguma rašytojų, ten persikėlė lietuvių literatūros centras. Mūšiams pasibaigus Vokietijos „perkeltųjų asmenų“ arba *DP* (angl. *displaced persons*, lietuviai „vertė“ šią santrumpą „Dievo paukšteliai“) stovyklose atsinaujino literatūros gyvenimas, o 1946 m. Tiubingene atkurta Lietuvių rašytojų draugija turėjo apie šimtą narių. Laisvos lietuvių literatūros gyvybę išieivijoje kūrė klasikai Krėvė, Vydūnas, Ignas Šeinius, Jurgis Savickis, vidurinėsios kartos autoriai Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Antanas Vaičiulaitis, Henrikas Radauskas, karo metų jaunoji karta Nyka-Niliūnas, Bradūnas, Henrikas Nagys, Škėma, Marius Katiliškis, pagaliau jau Vakarų Europoje ir JAV debiutavę egzodo augintiniai Antanas Mackus, Liūnė Sutema, Kostas Ostrauskas ir daugelis kitų rašytojų. *DP* stovyklose, kad ir sunkiomis pabėgėlių gyvenimo sąlygomis, susikūrė gausi lietuvių spauda (keturi dideli savaitraščiai, kultūros žurnalas *Aidai*, neperiodiniai literatūros almanachai), jauni žmonės baigė mokslus Vokietijoje sukurtose lietuviškose gimnazijose ir senuosiuose vokiečių universitetuose, vyko literatūros vakarai. „Iš viso toji iliuzinė ‚Dievo paukštelių‘ Lietuva Vokietijoje gal buvo daugiau kompaktiška, stovyklose tirščiau menininkais ir kūrėjais apgyventa, negu prarasta tikroji“, – rašė kritikas Rimvydas Šilbajoris. Apie 1950 m. kartu su pagrindine išieivų banga lietuvių literatūrinio gyvenimo centras persikėlė iš Vokietijos į JAV. Iki septintojo dešimtmečio tikroji kūrybos raida, visavertis tradicijų ir vakarietiško modernizmo tęsinys, originalumo proveržiai iš esmės vyks tik toje, nuo savo krašto atskirtoje, literatūros šakoje. Vėliau vėl pradės pamažu grįžti į Lietuvą.

Krašte vėl įsigalėjus sovietų valdžiai, iš karto prasidėjo sistemingas mūsų tautos ir kultūros genocidas. Per pokario dešimtmetį vykdytas sovietinis teroras lietuviams buvo

pats nuožiausiais. Vėl perpildyti NKVD kalėjimai, vyksta baisūs tardymai (pokariu juos pereina net 80 tūkst. lietuvių politinių kalinių). „Valant“ nuo „liaudies priešų“ siaubiami ir deginami kaimai, ir vos per pirmuosius 1944–1945 m. išžudoma virš 12 000 žmonių, dalis – visiškai taikių ir beginklių ūkininkų. Deportuojami arba priverčiami emigruoti Lietuvos lenkai ir vokiečiai – atsikračius neparankių tautinių mažumų, bandoma palengvinti sovietizacijos uždavinius. 1945 m. pavasarį vėl prasideda masiniai lietuvių trėmimai – iki Josifo Stalino mirties kančioms į Sibirą buvo išvežta 111 tūkst. lietuvių, kai kuriais metais jų skaičius sudarydavo kone pusę visų Sovietų Sąjungos tremtinių. Istoriko Arvydo Anušausko duomenimis, kas trečias suaugęs lietuvis ir kas penkioliktas vaikas tapo sovietinio genocido ir teroro aukomis, patyrė vienokią ar kitokią prievartą. Kaip tautoje, taip ir literatūroje, visą jos kontrolę į savo rankas suėmus LSSR komunistų partijos centro komitetui, vyko „valymas“. t. y. „nesveikų antitarybinių elementų“, kuo nors įtariamų, neprisitaikančių arba nuspręstų įbauginti rašytojų šalinimas ir represijos. Tarpukario neoromantikas, lyrikas Antanas Miškinis, apkaltintas esąs „vėliava nacionalistinių gaivalų tarpe“, už ryšius su pogrindžiu 1948 m. buvo suimtas ir nuteistas 10 metų Sibire – jam buvo lemta tapti tremties poezijos klasiku (ciklas „Psalmės“). Kazys Boruta, tarpukario kairysis maištininkas, jau anuomet nepakentęs prievartinės sovietų sistemos, o po karo drįsęs garsiai pasityčioti iš privalomų eilėraščių Stalinui, 1946 m. buvo trejiems metams uždarytas kalėjime, suniekinus jo originalųjį romaną *Baltaragio malūnas*. Poetas Kazys Jakubėnas, pirmajame rašytojų sąjungos suvažiavime vienintelis išdrįsęs viešai prabilti apie vykdomą terorą, jau ten pat buvo pasmerktas „mesti į šiukšlyną“ (Juozo Žiugždos, tuometinio LSSR švietimo ministro, žodžiai) – atlaikęs kalėjimą ir tremtį, galiausiai 1950 m. žiemą buvo saugumo žiauriai nužudytas (sumuštas ir pusnuogis išmestas mirtinai sušalti sniege). „Fašistu“ apšauktas kritikas Keliuotis, žymiausio tarpukario Lietuvos kultūros žurnalo *Naujoji Romuva* redaktorius, buvo ištremtas net du kartus – pirmą sykį trejiems, antrą – 25 metams (grįžo po Stalino mirties). Iš viso sovietų valdžios buvo įkalintas ar deportuotas 81 lietuvių rašytojas. Anot Kubiliaus, baimė – svarbiausias veiksnys, kuris turėjo lemti sovietinio rašytojo elgseną. Tik taip buvo galima sukurti socialistinį realizmą – propagandinę, pilną negyvų schemų, diktatoriaus kulto, istorinio melo ir perdėto optimizmo literatūrą. Sovietinės prievartos išgyvenimų kainą liudijo ir tų rašytojų, kurie į ją įsipainiojo dar prieš karą, o po jo grįžo iš Rusijos – Cvirkos, Nėries – ankstyvos pokario mirtys.

Tačiau kurį laiką kitokia literatūra dar buvo kuriama ir Lietuvoje. Nuo pat Raudonosios armijos įžengimo Lietuvos miškuose prasidėjo ginkluotas pasipriešinimas okupacijai ir genocidui – herojiška ir principinė, net jeigu ir pasmerкта dėl nelygių jėgų laisvės kova. Jos aukos – daugiau nei 20 000 lietuvių partizanų, daugiausia jaunų vyrų, sąmoningai pasirinkusių ne vergystę, o gyvenimą po žeme, slapstymąsi bunkeriuose ir kautynes iki neišvengiamos mirties. Aktyvaus pasipriešinimo ir jo palaikymo mastai Lietuvoje buvo tokie dideli, kad sovietams su visa jų Antrąjį pasaulinį karą laimėjusia armija, saugumu ir vietiniais „naikintojais“ – sribais prireikė kone dešimties metų šiam frontui palaužti – net iki 1953-ųjų pavasario, kai buvo išduotas ir suimtas Lietuvos partizanų ginkluotųjų pajėgų vadas, generolas Jonas Žemaitis-Vytautas. Tarp partizanų atsidūrė literatų, akademinio jaunimo – vienas anksti žuvusiųjų buvo gabusis kritikas Indriliūnas, Mykolaičio-Putino

numatytas kaip įpėdinis VU Lietuvių literatūros katedroje. Partizanų pogrindyje buvo sukurta ir spaudos leidyba – unikalūs reiškinys, nes per visą laiką miškų bunkeriuose išėjo beveik 80 leidinių, kurių tiražai svyravo nuo kelių dešimčių iki keliasdešimties tūkstančių. Tokių leidinių redaktoriumi tapo 1945 m. į Biržų ir Pasvalio krašto miškus pasitraukęs poetas Bronius Krivickas, pasirinkęs slapyvardį „Vilnius“ – miesto, kuriame studijuodama jo karta išgyveno aukštąsias pakilimo ir pripažinimo valandas, vardą. Toliau kūrė poeziją, kupiną tragiškų prasmų ir lyg paskutinį kartą regimo pasaulio grožio, dar kartą įrodydama, kad meno forma atlaiko mirties baimę ir brutalią jėgą. Už tai, kad visi Krivickų šeimos sūnūs pasirinko partizanų kelią, sovietų valdžia suėmė ir iki pamišimo kankino jų tėvą, sudegino gimtąją sodybą, o motina raudojo, sėdėdama prie namų degėsių. Tačiau Krivicko eilėraščiuose išliko tikėjimas Biblijos žinia – menkas piemuo Dovydas, ginkluotas vien svaidykle, gali įveikti šarvuotą milžiną Galijotą, jeigu jo pusėje – tiesa: „Ir išdidęs milžinas pakilo, / Saulėj šarvais žerdamas ugnis. / Ir stambus it skydas smilkinys / Nuo svaidyklės vieno smūgio skilo“. Suvokdami, kad kariniu požiūriu jų kova yra pasmerkta, partizanai siekė jos prasmę ir sudėtingą patirtį perduoti ateičiai autentiškais dienoraščių liudijimais, sukrečiančiais atsiminimais (Juozas Lukša-Daumantas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas), naują lietuvių tautosakos klodą sukūrusiomis dainomis. Vėliau, jau Sąjūdžio metais, pasirodė, kad partizanų ir tremtinių palikti žodžiai gali vėl telkti žmones ir ardyti režimo gniaužtus ne mažiau, negu ginklai.

Lietuvių literatūra įveikė katastrofų laiką, atsigręždama į klasikinės Europos literatūros tradicijas ir jas moderniai perkurdama (Mykolaitis-Putinas, Brazdžionis, Mačernis, Nyka-Niliūnas, Krivickas), imdamasi liudyti totalitarizmo nusikaltimus ir žmonių išgyventą kančią dokumentiniais ir meniniais tekstais, kurie dažnai būdavo rašomi ir slepiami rizikuojant gyvybe (Grinkevičiūtė, Miškinis, Lukša-Daumantas), gilindama savo skambiają lyrikos ir tautosakos kalbą iki egzistencinio tragizmo tonų (iš vienos pusės – Nėries karo metų kūryba, iš kitos – partizanų, tremtinių dainos ir poezija), atskleisdama XX a. vidurio absurdą ironija, grotesku, kalbos žaidimu ties „sveiko proto“ riba (Sruoga, vėliau – Škėma, Ostrauskas). Skirtingais būdais tradicija, kurią siekta nutraukti, netikėtai atsinaujino užgriuvus katastrofoms ir užtikrino moderniosios lietuvių kultūros gyvybingumą – padėjo išgyventi visuomenei tolesnius okupacijos ir egzodo metus.

Vincas Mykolaitis-Putinas

V. Mykolaitis-Putinas, 1942 m.

Atskiras savitas **Vinco Mykolaičio-Putino** (1893–1967) kūrybos laikotarpis – karo išvakarėse ir karo metu sukurta poezija, kurią poetas ketino publikuoti 1944 m. *Rūsčių dienų* rinkinyje, bet okupacinė vokiečių valdžia nedavė leidimo (pasirodė 1972 m. Čikagoje). Karo, nelaimių, pasaulio katastrofos nuojauta išsakoma baladės poetika („Baladė“, „Lėlių baladė“, „Nežinios paslaptis“, „Vestuvių muzikantas“), neramiais sapnais, grėsmingomis vizijomis („Saulėtekis“), kosminės šaltos nakties metafora, smerkiamas žmonijos nuopuolis, grįžimas į barbarybės laikus („Kelias atgal“, „Marche macabre“), nykūs sovietizacijos reiškiniai („Raudonspalvėj liepsnoj“, „Minioje“, „Birželio 15“, „Liaudies daina“, „Tremtiniai“). Dominuoja nejauki šalčio, atšiaurios žiemos nuotaika (ciklas „Žiema“), baimės („Bijau nakties“), mirties motyvai („Golgota“, „Žuvusiems partizanams“, „Motinai“).

Iki naujo *Raštų* leidimo 1989 m. niekur nebuvo publikuota „Rūstybės psalmė“ – svarbus katastrofų laikotarpio kūrinys. Biblinėmis alizijomis ir iškalbingų vaizdų seka eilėraštis perteikia istorijoje vykstantį absurdą: „Skliautai apsiniaukė žvaigždėti, / Kai brolis prieš broį pablūdo / Ir krito kaktoj pažymėti / Su nuodėme Kaino ir Judo. // Duobėti laukai ir dirvonai, / Griuvėsiuose ūkanos plauko, / Apspardyti rinkoj lavonai, / Nukauti ant tėviškės lauko“.

Apmąstantys Lietuvos ir žmogaus likimą 1943–1944 m. eilėraščiai „Pranašystė“, „Sielvarto sesei“, „Pro kryžių ūksmes“, „Dingo“ buvo publikuoti karo meto spaudoje (*Varpe, Kūryboje, Naujojoje Lietuvoje*) arba porai dešimtmečių liko rankraščiuose („Mirtis“, „Gimimas ir gyvenimas“ ir kt.). Kūriniuose gausu kreipinių į Dievą, anapusių kaip išsigelbėjimo vizijų, jie persmelkti siaubo ir krikščioniškos vilties.

Į Mykolaitį-Putiną, kaip ir į kitus Lietuvoje likusius rašytojus (Salomėją Nėrį, Antaną Vienuolį, kurio sūnus buvo išvežtas), laiškais kreipdavosi tremtiniai, tikėdamiesi pagalbos ar bent užtarimo. Tačiau reali persekiojimo, skundų ir baimės situacija neleido net pagalvoti apie paramą neteisėtai išvežtiesiems, pats tremties faktas buvo uždrausta tema. Maža to, *Rūsčių dienų* rinkinyje pasmerkęs stalininę diktatūrą, Mykolaitis-Putinas pats balansavo ant grėsmingos ribos. Jis, kaip ir kiti rašytojai, nuolat jautė moralinį terorą jie buvo kritikuojami už nepakankamą optimizmą, „buržuazinės“ ideologijos liekanas, individualizmą, menką idėjiškumą, spaudžiami kurti lozunginę, politizuotą literatūrą.

Emigracijon nepasitraukęs Mykolaitis-Putinas turėjo prisitaikyti prie esamos santvarkos, buvo verčiamas rašyti revoliuciją, Leniną, Staliną, sovietinę santvarką ir jos „šviesias“ perspektyvas šlovinančias eiles. Rinkinyje *Sveikinu žemę* (1950), kuris pasirodė tik kelis kartus poetui taisyti, t. y. „sutarybinus“ dalį eilėraščių, Mykolaitis-Putinas atidavė priva-

lomą duoklę keliais stereotipiniais eilėraščiais. Iki Stalino mirties (1953) apskritai vengė kurti poeziją, užsiėmė vertimais, dėstė Vilniaus universitete, rinko medžiagą istoriniam romanui *Sukilėliai*, kurio pirmoji dalis pasirodė 1957 m. (antroji – po dešimtmečio). 1863 m. sukilimas parodomas plačiame socialiniame, buitiniame, idėjiniame kontekste, įtaigus kunigo Mackevičiaus portretas. Kai kurios sovietmečiu privalomos istorijos pasakojimo schemas kompensuojamos geru kaimo žmogaus psichologijos, jo interesų, laisvės troškimo pažinimu. Romano pirmoji dalis 1958 m. buvo apdovanota valstybine premija.

Prie sau įprastos meditacinės lyrikos Mykolaitis-Putinas grįžo tik pasibaigus Stalino epochai. 1955–1959 m. sukurti eilėraščiai sudaro atskirą skyrių *Raštų* pirmajame tome, kuris vėlgi išėjo cenzūros apkarpytas (neleista skelbti poemėlės „Prometėjas“, „Benamio dainų“ pirmosios dalies, sutrumpintos „Parafrazės“). Visgi skaitytojas jau galėjo pajusti Mykolaičio-Putino vertą poeziją iš filosofinę mintį metaforiškai bei simboliškai perteikiančių ciklų „Parafrazės“, „Krintanti žvaigždė“, „Septynios dienos“.

Pirmaisiais pokario metais rašytojas buvo stropiai prižiūrimas KGB, valdžia spaudė literatūriniais darbais reikštis viešumoje. Mykolaitis-Putinas ėmėsi vertimų, į lietuvių kalbą išvertė Adomo Mickevičiaus *Konradą Valenrodą* (1948), *Krymo sonetus* (1948), *Poną Tadą* (liko nebaigtas), nemažai Ivano Krylovo pasakėčių (1945), Aleksandro Puškino eilėraščių (1949, 1950), vieną kitą Michailo Lermontovo, Nikolajaus Nekrasovo, Taraso Ševčenkos eilėraščių, fragmentus iš Oskaro Vaildo (Oscar Wilde) kūrybos, dalis Gėtės (Goethe) *Fausto*.

Svarbiausias rezistencinis kūrinys – 1945 m. sukurta poema „Vivos plango, mortuos voco“ („Gyvuosius apraudu, mirusiuosius šaukiu“). Poetas pranašų kalba, apokaliptiniais regėjimais („Praskrido raitelis ant žirgo / Ir dalgis sutemoj sužvango...“) išreiškė kaltinimus totalitarinei prievartos sistemai, pasmerkė moralinį išsigimimą („Ir tribunoluos išdidžiai / Teisuosius smerkia žmogžudžiai“), bailius ir pataikūnus („Jau aukurus sugriovę, / Žyniai jums gieda šlovę“), šaukėsi Dievo pagalbos, mirusiųjų keršto, išsakė savo pasipiktinimą ir nusivylimą. Nors poetinė raiška abstrakti, be konkretybių, nuorašais paplitusios poemos skaitytojui buvo aišku, jog kalbama apie antrąją sovietinę okupaciją. Sovietinis saugumas ieškojo autoriaus, įtariamą buvo Mykolaitis-Putinas – jį pridengdamas, autorystę prisiėmė vienas studentas, už tai nuteistas penkeriems metams. Pirmą kartą poema publikuota *JAV* – 1967 m. *Aidų* žurnale (Nr. 7). Sovietų Lietuvoje rengiant dešimties tomų poeto raštus, Mykolaitis-Putinas 1966 m. parašė poemos autorystę patvirtinantį pareiškimą.

*Ir pavergta tauta kartais esti
nepaprastai kūrybinga. Skausmas
sutelkia pajėgas dideliems darbams
ir dar didesniems pasiryžimams.
Laisvės idealas vėl pasirodo savo
aukštybėse ir suspindi nesuteptu
skaistumu. Jis gaivina, kelia ne tik
išrinktuosius, bet ir minias.*

Vincas Mykolaitis-Putinas, *Sukilėliai*

Siūloma literatūra: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, 1 t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1989; Vanda Zaborskaitė, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 261–278; Eugenijus Žmuida, „Tautinio pasipriešinimo literatūra“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, I knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 258–262; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 402–431; *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, parengė Donata Mitaitė, Vilnius: Vaga, 1992.

Vincas Mykolaitis-Putinas

VIVOS PLANGO, MORTUOS VOCO¹

I
 Per bedugnes ir kalnus
 Jūs žengiat kaip gigantai!
 Išnardote marias
 Ir kylat į padanges,
 Ir spjaudotės ugnim,
 Ir vemiate siera, –
 Ir Dievo žemėj jums nėra,
 Gyvieji!
 Vieni kaip viešpačiai,
 Kiti vergai.
 Visi rūstaus likimo sūnūs:
 Kerštu patvinusi dvasia
 Ir Kaino ženklas kaktose,
 Ir ta pati klaiki dalia –
 Kentėt apgaulėj ir mele
 Ir žūti, keikiant žydrą dangų.
 Vivos plango!

Rūsčių dienų kerštingi sūnūs,
 Nepalaimos herojai!
 Visais keliais, visom kryptim
 Su prievartos juoda mirtim
 Jūs žengiat nuožmūs ir pikti,
 Likimo bausmei pasmerkti.
 Kur krenta jūs šešėlis,
 Ten džiūsta skaidrios gėlės.
 Po švinine jūs koja
 Kantrus akmuo vaitoja.
 Nuo jūs burnų nuodingo kvapo
 Vaiduokliai keliasi iš kapo.
 Klaikiam šios žemės pragare
 Jūs dygstat sėkla nemaria
 Ir žydit apgauliais žiedais,
 Ir nokstat dvokiančiais nuodais
 Tvaike to melo ir žabangų.
 Vivos plango!

Jūs žengiate į sostus
 Ir minate altorius,
 Nuo jūs įstatymų sugriuvu

Ir nuodėmės, ir doros.
 Karūnos niekšų daliai,
 O dulkėse karaliai,
 Ir tribunoluos išdidžiai
 Teisiuosius smerkia žmogžudžiai.
 Ir sūnūs nebeverkia,
 Jei mirti motiną pasmerkia.
 Nereikalinga ir tuščia
 Žmogaus paniekinta kančia.
 Ir vakarop pasvirus saulė –
 Vien piktas melas ir apgaulė.
 Pakalnėj žiežirbos sumirgo,
 Praskrido raitelis ant žirgo, –
 Ir dalgis sutemoj sužvango. –
 Vivos plango!

Žioruoja plačios aikštės,
 Liepsnoja kaitrūs laužai.
 Suplūdo pilkos minios
 Jums garbę atiduoti,
 Valdovai!
 Jau aukurus sukrovę,
 Žyniai jums gieda šlovę
 Ir, gatvių dulkėse sukniubę,
 Jums maldą vapa skubią,
 Ir vergiškoj ekstazėj žada
 Bučiuoti jūsų padą.
 Ir džiūgauja tironai
 Ir budelių gauja.
 O žemė žėri jau raudonai
 Kraujuos ir ugnyje.
 Ir švenčia pjūtį pabaigtuvių
 Minia vergų ir paleistuvių
 Naktovidžio naktiniam tango. –
 Vivos plango!

Ir mes, ir mes, kur kenčiame,
 Pilkieji milijonai!
 Ar didmiesty, ar kaime
 Su rūpesčiu ir baime,
 Vieni vergovėj užguiti,

¹ Šio eilėraščio pavadinimas – tai lotyniško užrašo ant senovės varpų parafrazė; originalus tekstas skamba taip: „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“ („Gyvuosius šaukiu, mirusiuosius apverkiu, žaibus tramdau“). Eilėraščio pavadinimas verčiamas taip: „Gyvuosius apverkiu, mirusiuosius šaukiu“.

Maištingam lūkesy kiti
 Sukniubę!
 O iš rasotų rūsių
 (Ir mes, ir mes ten būsim)
 Per naktį juodą, nykią
 Pablūdęs kažkas klykia,
 Kažkas likimą keikia,
 Kažkam numirti reikia.
 Bedugnėj skausmo sielvartingo
 Gyvenimas kaip lašas dingo
 Už geležim apkalto lango. –
 Vivos plango!

II
 Dabar einu į didžią tylumą,
 Į tylumą palaimintą ir didžią,
 Kur į calūno juodą minkštą drobę
 Naktis visų mūs sielvartus suglobia.
 Einu į laisvę, didelę ir plačią,
 Kuri priims mane kaip lauktą svečią.
 Pro pilkus sutemų rūkus
 Einu pas brolius ir draugus.
 Bet tolyje varpai dar bokštuos gaudžia
 Ir dega vakarų žara, –
 Ir vėl krūtinėj gėla maudžia,
 Širdy pagieža ir aitra.
 Ne viskas sutemose žuvo.
 Šiltu krauju širdis pasruvo
 Ir prievartai paklusti neišmoko;
 Mortuos voco!

Šaukiu aš jus visus iš kapinynų,
 Iš pakelės duobių ir griovių,
 Iš molio, dumblo ir smėlynų
 Ir iš visų mirties vietovių.
 Pakilkite, griaučių šiurpūs milijonai,
 Garbingieji pulkai ir legionai, –
 Ir tie, kurie nuo šalčio ir nuo bado
 Pūgų simfonijose mirtį rado,
 Ir tie, kurie už laisvą, lakią mintį
 Dūlėja nukankinti.
 Pakilkite išniekinti,
 Subjauroti, apluošinti,
 Su aimanomis ir klyksmais,
 Su maldomis ir su keiksmiais,
 Su budelių girta gauja,
 Kuri žibinių žaroje

Ant jūsų kapo spardėsi ir šoko.
 Mortuos voco!

Bet tyli kapinynų tamsios kalvos,
 Nekyla niekas iš drėgnos duobės.
 Ramybėj miega griaučių plikos galvos, –
 Jų sapno niekas niekad neįspės,
 Kaip niekas neįspės kančios
 Prasmės, nei galo, nei pradžios,
 Ir viską saugos paslaptis
 Kaip ta šiurpi tyli naktis.
 Ir eis gyvieji per tą buitį klaikią
 Su gėla amžina, gilia.
 Visiem, visiem keliu tuo eiti reikia,
 O grįžti niekam nevalia.
 Negrįšiu jau nė aš į saulės dieną
 Iš tos juodos nakties.
 Tik pakeleį pro varpučio velėną
 Gal ranką kas išties
 Ir tars: eiva drauge į gilumą,
 Į didžią, šventą tylumą,
 Kur ašarų nebėr nė veide juoko...
 Mortuos voco!

Ir aš einu į tylumą,
 Į tylumą palaimintą ir didžią.
 Einu per aukštą siaurą tiltą
 Į naktį kvepiančią ir šiltą,
 Kur juda žvaigždžių milijonai,
 Pulkų pulkai ir legionai.
 Ir mano kelio staigų vingį
 Nužymi ruožai spindulingi.
 Naktis gera, naktis kaip motina,
 Jautri, įspėjanti, dosni –
 Paguodžia ir pasotina,
 Kai jos viešnagėn pareini.
 Ir aš nuvargęs parėjau
 Ir klaidžiot nebenoriu jau
 Aštriais įdegintais keliais –
 Liepsnotais saulės spinduliais.
 Ir sako ji: lik čia, sūnau,
 Aš tavo sielvartą žinau.
 Ir aš lieku. Kantriai vilkta
 Sunki gyvenimo našta
 Kaip varpa svyrinti prinoko.
 Mortuos voco!

Salomėja Nėris

Salomėjos Nėries (1904–1945) gyvenimo ir kūrybos kelią perlaužė 1940 m. vasarą prasidėjusi sovietinė okupacija. Žinoma ir populiarė poetė, Valstybine premija apdovanoto eilėraščių rinkinio *Diemedžiu žydėsiu* autorė Lietuvos sovietizaciją režisuojančių jėgų (Vladimiro Dekanozovo, Nikolajaus Pozdniakovo ir kt.) įtraukiama į propagandinių balsų chorą ir tampa jo „skambiausia styga“, taip nustebindama daugelį bičiulių. „Kurgi, seserėle, argi Tau su jais?“ – apstulbo Antanas Miškinis.

1940 m. liepos 23 d. visi šalies dienraščiai išspausdina jos „Poemą apie Staliną“ – besąlygiško atsidavimo naujam režimui deklaraciją. Nėriai išmokamas solidus honoraras, leidžiantis atsidėti vien kūrybai, ji stumiama į mitingų, posėdžių, masinės agitacijos karuselę. Rugsėjo pradžioje poetė išsiruošia į liūdnai pagarsėjusią kelionę kartu su Liaudies Seimo delegacija į Maskvą „Stalino saulės parvežti“. Atrodytų, išsipildė pasaulinio Nėries triumfo valanda – ji skaito diktatorių šlovinančią poemą Kremliaus suvažiavimų rūmuose, čia pat skamba rusiškas vertimas. Entuziazmas nemažėja ir

grįžus į Lietuvą – iki 1941 m. birželio poetė parašė itin daug skambių eilėraščių ir poemų, turinčių įkvėpti „naujojo gyvenimo“ statytojus. Nėries eilės viešajame gyvenime imamos tapatinti su komunistų partijos pozicija, tampa pavyzdžiu politinių agitatorių formuojamai naujo tipo „tarybinei“ literatūrai. Tačiau jautrią Nėries prigimtį žeidžia priešiški, kaltinantys balsai, su kuriais jai tenka susidurti išvykus iš partinių susirinkimų, bendraujant su paprastais žmonėmis. Poetę šiuo laikotarpiu apnioko nerimas ir abejonės, kurių iš principo neturėjo turėti „šviesaus rytojaus“ kūrėjai. Tačiau ji suvokė nuėjusi per toli ir negalinti išsižadėti to, kas buvo viešai pasakyta. Su Nėries sovietinio laikotarpio poezija prasideda skaudi dvilypio mąstymo epocha, kai net žymiausių rašytojų kūryba ima skilti į oficialiąją (proginę, propagandinę) ir intymiąją – lyrinę išpažintį, rašomą sau.

1941 m. birželio 22 d. hitlerinės Vokietijos aviacija bombarduoja pasienio miestus, pradėdama karą su Sovietų Sąjunga. Poetė, įkalbėta sovietinio režimo talkininkų, ryžtasi bėgti kartu su ligotu sūneliu. Bėgimas ilgas, chaotiškas, sekinantis jėgas: Nėrį areštuoja latvių sukilėliai, sūnus pasimeta ir vėl atsiranda, traukiniai dėl bombardavimų priversti sustoti neribotam laikui, vėliau tenka stabdyti pakeleivingus automobilius. Po dviejų savaitių Nėris vargais negalais pasiekia Maskvą. Vėliau, padėčiai fronte komplikuojantis, kartu su visa sovietinės Lietuvos atstovybe ji priversta persikelti į Penzą, dar vėliau – į Baškirijos sostinę Ufą, važinėja į poezijos vakarus, skirtus 16-osios lietuviškosios divizijos kariams. Poetė jautėsi tremtine ir manipuliacijų įkaite: jos vardu skelbiami straipsniai apie

S. Nėris poezijoje išsakė kaltę ir atgailą, meilę ir nusižeminimą. Kaltės suvokimas, nusižeminimas, atgaila tuo metu (nei vėliau) nė vieno politiko lūpose netapo žodžiu. O S. Nėries poezijoje randame skaudžių savivoką, natūralią žmogišką reakciją į savo klaidas. Suprasti klystantį, atgailaujantį ir jam atleisti būtų vienintelis žmogiškas gestas, tai, ką apskritai galime būdami „čia ir dabar“, skleisdami kaip žmonės.

Rita Tūtlytė, 2009

lietuvių kovą sovietų pusėje, jos poezija taisoma ir kritikuojama dėl optimizmo stokos ir buržuazinės nostalgijos apraiškų, neleidžiama net eilėraščių rinkinio pavadinti taip, kaip ji nori.

1943 m. pradžioje Maskvoje išleidžiamas Nėries rinkinys *Dainuok, širdie, gyvenimą* (ji norėjusi pavadinti *Krinta žvaigždės*), o 1944 m. rudenį sudarytas rinkinys *Prie didelio kelio* ilgai išguli leidykloje, kol 1945 m. vasarą vietoj jo pasirodo gerokai sutrumpinta knygelė *Lakštingala negali nečiulbėti* – be epigrafų, perredaguota, pakeista eilėraščių eilės tvarka, o kai kurių svarbesniųjų išvis atsisakyta, kitaip sudėliojant prasminius akcentus. Nors vėliau buvo paskelbti visi rinkinio *Prie didelio kelio* eilėraščiai, pačios knygos likimas sovietmečiu buvo nutylimas. Neviešinta ir sunkiai sirgusios poetės reakcija išvydus pirmuosius *Lakštingala negali nečiulbėti* egzempliorius – jai ši knyga nebuvo miela, ją stūmė nuo savęs. Salomėja Nėris mirė 1945 m. liepos 7 d. ir iškart buvo įtraukta į

sovietinių didvyrių panteoną – palaidojama nepriklausomos Lietuvos „aukso amžių“ mnančiame Kauno karo muziejaus sodelyje (1992 m. perlaidojama Petrašiūnų kapinėse). Jai prigyja emblematis „lakštingalos“ vardas, jos atminimas jamžinamas pervadinant mokyklas, miestų gatves ir kolūkius. Nėries poetinį talentą pripažįsta ir antisovietinis pogrindis, ir išeivija, ir paprasti skaitytojai, atpažįstantys jos kūryboje prieškarinio neoromantinės literatūros universalią simboliką, išsiskiriančią pilkos sovietinės eiliakalystės fone (ypač skurdžiuoju pokario dešimtmečiu). Lietuvai atgavus nepriklausomybę, viešojoje erdvėje tebesiginčijama dėl Nėries vaidmens valstybės aneksijos „byloje“.

Antrojo pasaulinio karo metais Nėries lyrikoje susilieja tautosakos motyvai, tragiški įspūdžiai ir universali tremtinystės, kosminės našlaitystės retorika. Atsigręžiama į Mairo, Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, Kristijoną Donelaitį, Adomą Mickevičių, archajiškas liaudies dainas – klasikos įvaizdžius, žadinančius tėvynės ilgesį. Poetė kaip didžiausią turta po Rusijos platybes vežiojosi sąsiuvinį su persirašytomis dainomis iš Antano Juškos dainyno: šiuos anoniminės poezijos perlus ji savaip perfrazavo, patvirtindama ištikimybę šimtamei kalbos ir poezijos tradicijai, kreipdamasi į mitinius provaizdžius, vėl aktualius didžiausių sukrėtimų laikais. Gimtieji gamtovaizdžiai gaubiami ypatingos auros, vaizduojami su subtiliausiomis detalėmis, Lietuvos įvaizdis personifikuojamas liaudiškų romanų maniera: „Akim tyliųjų ežerų, / Upelių kaspinais žydraisiais“. Atbudusios pavasario gamtos, saulės motinėlės nušviesta erdvė priešinama speigo kaustomai svetimai teritorijai. Benamystė Rusijos stepėse – aukščiausio lėmėjo siūsta bausmė, o sugrįžimas – didžiausias gyvenimo tikslas.

Išpažintiniuose eilėraščiuose Nėris drąsiai atskleidė „nefasadinę“, komplikotą asmenybės pusę. Poetinėje vizijoje „Tolimas sapnas“ prabilta apie atgailą ir krikščionišką atsivertimą: „Sakykloj kalba – keista! – / Jisai – iš Galilėjos: / – Tebūna jai atleista, / Nes

daug jinau mylėjo!“ Niekur nesidangstoma herojiškomis kaukėmis, atvirai kalbama apie savigailą, savigraužą, depresiją – oficialiam „sovietinio žmogaus“ portretui nebūdingus bruožus. Šviesesnių nuotaikų tonais nuspalvinti eilėraščiai, skirti sūnui. Poetė regėjo karo siaubą ir kare atsiskleidžiantį žmogiškosios prigimties menkumą ir heroizmą: labiausiai reikalingi paguodos jai atrodė bevardžiai eiliniai, paaukoję savo gyvybę ir nesulaukę už tai jokio dėkingumo, gulintys mūšio lauke kranklių iškapotomis akimis.

Ragindama: „Dainuok, širdie, gyvenimą“, poetė kūrybą išklėlė kaip grėsmingiausią ginklą, leidžiantį išlikti pragaištingų katastrofų sūkuryje, o tas, kas šiomis aplinkybėmis tyli, niekada nebus išgirstas. Net ir kęsdamas nepriteklius ar baisėdamasis karo žiaurybės, Nėries lyrinis subjektas tvirtai tiki savo kovos teisumu: laisvė, išvadavimas nedviprasmiškai siejami su sovietinio ginklo pergale prieš „paskutinius ainius Riterių Sūnų“.

Nėries karo metų lyrika – viena lietuvių poezijos viršūnių, o kartu tragiškos epochos prieštaringas liudijimas. Nepaisant ideologinės takoskyros, ši poezija temų ir motyvų atžvilgiu artima visų XX a. vidurio išvietintųjų kūrybai – jie emociškai ir kartais patetiškai kalba apie pasiilgtą tėviškę kaip apie prarastą rojų. Pasak Viktorijos Daujotytės, rinkinys *Prie didelio kelio* – „graudi rankraštinė eilėraščių knyga, panaši į benamių ar miško brolių sąsiuvinius... Bet atskirta nuo jų ir matomos, ir nematomos sienos. Padalinta. Kaip ir daug kas iš to laiko“.

Siūloma literatūra: Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994; *Salomėja Nėris: tarp dainos ir regėjimo*: mokslinės konferencijos, skirtos Salomėjos Nėries 100-osioms gimimo metinėms, pranešimai, parengė ir redagavo Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Salomėja Nėris**PRIE DIDELIO KELIO****AŠ TAU PAVYDŽIU**

Aš tau pavydžiu, saulele,
Kai vakaruosna suki.
Juodoji širdgėla gelia,
Ir mintys eina sunkyn.

Kaip ten gyvena motutė,
Mylimas draugas, sesuo?
Eidama gulti, saulute,
Spinduliu jiems pamosuok.

Aš tau pavydžiu, saulele.
Kai vakaruosna suki.
O gal jau želia žolelė
Ant mielo kapo? Sakyk!

Ufa, 1942. IV. 1.

**DAINUOK, ŠIRDIE,
GYVENIMĄ**

Dainuok, širdie, gyvenimą,
Padangę saulėtą ir gryną,
Ir debesėlių, vėjo genamą,
Ir smėlio taką per pušyną.

Dainuok gyvenimą lengvutį,
Be rimto, be švininio turinio, –
Kaip žvitriai skraidanti kregždutė,
Kaip svirtis, girgždanti prie šulinio.

Apie galingą karo sriautą
Dainuok, širdie, neraginta,
Apie gyvenimą sugriautą,
Gyvenimą sudegintą...

Dainuok, dainuok ir nenuilki,
Pralenki vėją, stepėm gaudžiantį.
Tegu garsų kolonos pilkos
Prarėks kulkosvydžius ir gaubicas.

Te neišsenkamo šaltinio ašaros
Užlies ugniavietę įkaitusią!
Dainuoki, jei gali, be ašarų,
Tegu iš skausmo žodžiai raitosi.

Tegu plieniniai keršto žodžiai
Strėlėm užnuodytom sušvilpia!
Tegu skeveldrom priešą skrodžia!
Tesmaugia jį mirtingom kilpom!

Ką atmeni ir ko neatmeni,
Dainuok, širdie, dainuoki nesustojus!
Jeigu nutils – tapsi akmeniu...
Tave sumindys priešo kojos.

1943.

KODĖL TYLI ŽEMĖ

– Pasakyk, mamute, kodėl žemė tyli?
Kodėl tyli žemė dieną ir nakčia?
Žvaigždėms nesiskundžia, saulei neprabyla,
Kad krūtinę slegia jai sunki kančia.

– Niekam nesiskundžia, tik ramiai keliauja
Lygiu, sau paskirtu, amžinu keliu.
Ji baisi – kai geria gyvą karštą kraują,
Nuostabi – pražyodus puokštėmis gėlių.

Kas žemelen grįžo – amžinai nutilo
Ir jau niekad niekad, niekad neprabils. –
Uogele raudona sirps pakrūmėj šilo,
Smiltele geltona viesulu pakils.

Kodėl tyli žemė, ko saulutei linksi,
Nežinau, vaikuti, nežinau – kodėl.
Tik žinau: nežūsi, niekada nedingsi,
Jei už savo žemę galvą paguldei.

1943.

LAUK MANĖS

Nemune ledai išplauks,
Obelys pabals.
– Parymok, manęs palauk
Prie baltos obels.

Parugėm gelsvom basa
Vasara prabėgs.
Mėnesienoje rasa
Ašara žibės.

Bus ruduo. Atjos šiaurys.
Obelys pagels.
Lauk manęs pavakary
Vėtroj prie obels.

Šaltis išrašys languos
Tulpes, ramunes.
Negyvuos žiemos speiguos
Tujen lauk manęs.

Jei dar myli, jei brangus,
Jei manim tiki, –
Drėgnas apkasas man bus
Tėviškė jauki.

Ir tu būsi taip arti, –
Jausiu prie šalies...
Ir aplenks mane mirtis,
Ir kulka nelies.

Tu žiedelio nenumauk,
Nenukirpk kasų!
Ilgai laukus, dar palauk, –
Grįšiu, iš tiesų.

Vėliavas nuleistas neš, –
Žuvusį minės.
Netikėki. Grįšiu aš.
Grįšiu. Lauk manęs.

Akmenys paplentėm kauks.
Sužaliuos lazda.
Lauk manęs, kai nebelauks
Niekas niekada...

1942.

LIETUVAI

Iš negandingų vakarų
Audrų perkūnijų prikrauti
Lingavo debesų laivai.
Tada graži, graži buvai,
Akim tyliųjų ežerų...
Lyg eidama linelių rauti.

Dangus įkaito nuo žarų,
Gaisravietės žėravo baisios.
Ties vieškeliu, ties vėjuotu
Nustebusi stovėjai tu
Akim tyliųjų ežerų,
Upelių kaspinais žydraisiais.

Negaila juodbėrių bėrų,
Jaunų dienų jaunam negaila.
Man gaila tik tavęs vienos
Įsigalvojusios, liūdnos –
Akim tyliųjų ežerų...
Tavęs man begaliniai gaila

Ir tavo ašarų tyrų...
Jom dulkių vieškelio nelaistytk. –
Neverk daugiau ir neliūdėk,
Kovon mane tu palydėk
Akim tyliųjų ežerų...
Tau dovanų parnešiu laisvę.

Maskva, 1944.

MAIRONIUI

Sako, mirdamas mane tu keikei,
O numiręs surūstėjai dar labiau.
Ligi šiol aš negaliu vis atsipeikėt:
Juk tave mylėjau ir gerbiau.

Ar galėjau iš pusiaukelės sugrįžti?
Ar galėjau – tais pačiais keliais?
Gena, gena pikto dievo rykštė, –
Atgalion ir atsigręžt neleis.

Aplink žemę skridusi su vėtrom,
Vėl išgirsiu mylimus vardus.
Tik akmuo, paduotas duonos vietoj,
Bus man atpildas skurdus.

Ir nenoriu sau geresnio nieko,
Tik prie žemės prisiglaust brangios,
Būti tėviškės arimų slieku,
Mėlyna rugiagėlė rugiuos.

Ufa, 1942. I. 15.

MES EILINIAI

Po padange nuo dūmų baisia
Gęsta akys... Kaip žvaigždės gūdžiai.
Lyg stiklai – šaltose akyse
Krūpsi krūpsi gaisrų atspindžiai.

„Guldėm galvas po tankais sunkiais,
Žemę patręšėm gyvu krauju...
Jie ateis, mus negyvus pakeis.
Mes nebūsime nė vienas tarp jų.

Jie ateina gyvent ir mylėt...
O ir saulė gyviem tešviesi.
Ir ant kapo dygi dilgėlė
Laimingesnė – kaip mes čia visi.

Vėl ramu. Ir ugnelė jauki
Įsikūrė apleistuos namuos.
Šaižūs žvirgždai mums graužia akis,
Bąla kaulai šaltuos pūdymuos.

Mes klampojam per liūnus, raistus,
Vos bepavelkam kojas menkas...
Lydi lydi mus mėnuo skaistus, –
Mėnesienoje šildom rankas.

Pūsta milas ant mūs nugaros.
Mes kalenam plikais dantimis.
Nėr pastogės, žeminės geros...
Kas dalintųsi ja su mumis?

Mes eiliniai – nežymūs kare.
Mes be rankų, be kojų, akių...
Jūs gal bijot išeit vakare
Susitikti šešėlių klaikių?

Taip, eilinis kare nežymus.
Mūs vardų dainose neminės.
Bet mūs daug... Ir išeiti prieš mus
Nepakaktų naujos giminės.

Mūs eilinių dalis paprasta:
Ne po vieną – mes kritom pulkais.
Aukštus tiltus per upių brastas
Mes nugrindome kūnais pilkais.

Jie nelaidoti guli tyliai.
O dejuoja naktis vien klaiki.
Artimieji... jau renkas krankliai,
Rengias lesti negyvas akis.

1944.

MOČIUTĖ

Ji kas rytmetį kėlė iš miego,
Mokė vaikščioti, melstis, kalbėt.
Kaip ratelis ji sukosi, bėgo
Tekina iki kapo duobės.

Mes jai glostome veidus raukšlėtus,
Prašom: – Pasaką ilgą pasek!
Seka, seka močiutė iš lėto,
Seka pasakas ilgas, baisias.

Matom milžinus, kirviais ginkluotus,
Kertant priešus – lyg malkas sausas.
Matom – ragana skrenda ant šluotos,
Kaip kometa – į velnio dausas.

– Tai dėl jūs, dykaduoniai, švenčiu taip,
– Tai dėl jūsų nuo darbo gaištu!
Nuolaidžiai aimanuoja močiutė –
Gyvas kodeksas dėsnų griežtų.

– Po rugius lando šunes pasiutę: –
– Į rugius, vaikai, šiukštu, nelįskit!
– Tu nebraidžiok po rasą basutė!
– Kas iškapstė man pasėlio lysės?

– Vaikai, vaikai! Neklausot, negudrūs, –
– Įsitrauks jus žalioji varlė! –
Mat, be galo mes mėgom prie kūdros
Ant pilvų atsigulę gulėt.

Kartą rytmetį, vos tik nubudus,
Prie lovelės stovėjo mama, –
Glamonėjo ir glostė abudu,
Kažko veidą šalin sukdama.

Kas tau, mama, ar uodas įgylė?
Ko trini skarele sau akis?
Kur močiutė? Kodėl jinai tyli?
Kur močiutė? Ko tylit – Sakyk!

Oi, nutvers dabar raganos ražas!
Oi, baisu – devyngalvis praris!
Ji nuvaikščiotas kojas atgręžus
Į klabenamas vėjo duris.

1944. V.

„PARNEŠKI, JUODAS
VARNE, ŽINIĄ Į MANO
GIMTINIUS NAMUS...“

Jei aš nesugrįžčiau,
jei likčiau gulėti
toj žemėj derlingoj,
šaltoj, svetimoj...

Kodėl aš ne rykštė,
linguojanti vėtroj,
ar Nemuno žvirgždas
gelmių sutemoj?

Kuo nori, ten būčiau:
pakopa prie slenksčio, –
tegu mano veidą
bedildo kančia.

Nameliai namučiai,
aš jums nusilenkčiau
kaip elgeta eidams
pro šalį vagčia.

Jei niekad negrįžtau...
Ir mano kapelio
suminto bedalio
draugai čia nerastų, –

per gūdųjį mišką,
per svetimą šalį
tu skriski, dainele,
į mylimą kraštą!

Penza, 1941. X. 19.

PRIE DIDELIO KELIO

Prie didelio kelio stovėjom – žiūrėjom...
 O liūdesiai gūdūs kelių didelių!
 Nuėjo, nuėjo... žiūrėkit! – nuėjo
 Pavasaris mūsų didžiuoju keliu!

Už kalno, už juodo pavasaris nyko
 Su gęstančia saule, su balta diena. . .
 Ištyso prieš mus be dainų, be vainikų
 Nutilus pakalnė – šalta ir liūdna.

Ir gluosniais mes virtom prie didelio kelio,
 Beržais svyrūnėliais prie stepės plačios.
 Ir svyra mums šakos, ir krinta lapeliai,
 Ir veria mus speigas lig šerdies pačios.

Maskva, 1942. XII. 21.

PRIE ŠALTINIO

Žydi tulpės, ir dilgėlės želia...
 Kas uždraus, kas uždraus?
 Susipynė žilvyčiai, berželiai
 Prie šaltinio skaidraus.

Šiltas vakaras, obelys klausos, –
 Nekuždek, nekuždek!
 Tyli vėjas. Padangė nublausus
 Sumirgėjo žvaigždėm.

Taip ramindavo mane sesutė...
 Ilgesy, ilgesy!
 Gal ir tu ne pilkoji lakštutė, –
 Gal seselė esi?

Iš tėvynės gal? – Nuostabų trelių
 Pakartok, pakartok!
 Man akyse balta obelėlė
 Iš pavasario to...

1943.

STEPĖS

Man vaidenas šviesios tavo akys
 Ir plaukai už varno juodesni...
 Vėtrų vėliavos po stepę plakas,
 Gūžias krūmai pakelėm kresni.

Lygumos nepjautom viksvom šiuža,
 Nepaslėps nuo viesulų manęs.
 Stepių viesulai per naktį ūžaus,
 Šaldins kraują, šaižiai glamonės.

Ir matysiu tik bežvaigždį dangų, –
 Juodą juodvarnį viršum savęs...
 Apie seserį ir draugą brangų
 Vėtra savo liūdną dainą tęs.

Mėgau Grygą ir Čiurlionį mėgau...
 Kaip nemėgti viesulų dainos?
 Girdžiu traukinį skubiai prabėgant...
 O negreit, negreitai dar dienos.

Man vaidenas ašarotos žvakės...
 Garvežys ir vėl nušvilps laukais.
 Stepių akys – tavo pilkos akys.
 Stepių vėtra mėlynais plaukais.

Ufa, 1942. I. 2.

VIRKDO VĖJAS

Virkdo vėjas Vėlinių vėles.
 Vasarėlė mirė per anksti...
 Mes po tankiais guldėm galveles,
 Ištaškyti mes, nepakasti.

Kai ugnis ugniakure jauki
 Linksminas naujakurio namuos,
 Šaižūs žvirgždai graužia mums akis,
 Bąla šąla kaulai pūdymuos.

Nulinguos per žemę rudenys,
 Baltos žiemos, kaitrios vasaros,
 Trankiais vėjais nepabudinęs,
 Per kapus mūs žengs pavasaris.

Gal paklaus rugiuos melsva gėlė,
 Gal paklaus per šventę vėliava:
 Ar tau gera smėlyje gulėt?
 Ar žemelė tėviškės lengva?

1944.

Balys Sruoga

Balys Sruoga (1896–1947) 1945 m. pavasarį lėktuvu iš Torunės buvo parskraidintas į Lietuvą. Atrodė, kad jo gyvenimas pamažu grįš į senas vėžes: jis vėl pradėjo dėstyti Vilniaus universitete, pasinėrė į literatūrinius darbus, iš kurių svarbiausias buvo išgyvenimų Štuthofio koncentracijos stovykloje įamžinimas.

Dievų mišką Sruoga sukūrė nepaprastai sparčiai: nemažos apimties memuarai parašyti per keletą mėnesių. „Poreikis išsipasakoti, kitiems, padaryti, kitus dalyviais ir prieš išsilaisvinimą, ir po jo mums tapo tiesioginiu ir aistringumu instinktu, tokiu pat įsakmiu kaip ir kiti elementarūs žmogaus poreikiai; šita knyga ir buvo parašyta stengiantis patenkinti tą poreikį; svarbiausias jos tikslas buvo vidinis išsilaisvinimas.“ Tai knygos apie Aušvicą *Jei tai žmogus* autoriaus Primo Levio žodžiai, tačiau jie puikiai apibūdina ir beveik tuo pat metu *Dievų mišką* kūrėjo Sruogos paskatas. Dar neužbaigęs viso teksto, rašytojas skubėjo dalintis juo su draugais ir kolegomis. Gydydamasis Birštone, jis skaitė *Dievų miško* ištraukas ir pripažintiems, įtakingiems literatams Petruči Cvirkai, Antanui Venclovai, Juozui Baltušiiui, kurie jas vertino labai teigiamai. Cvirka sakė: „Baisi bus knyga... Ir nuostabiausia joje – sruogiškas juokas...“ Baltušis žadėjo, nepaisydamas nieko, išspausdinti *Dievų miško* fragmentus savo redaguojamame *Pergalės* žurnale: „Kaip redaktorius, aš mušiu kiaurai, iki galo“.

Pradėjus knygą ruošti leidybai, išryškėjo pirmieji sunkumai, apie kuriuos kūrybinio transo pagautas Sruoga negalvojo. Valstybinės leidyklos redaktoriai priekabiausiai perskaitė rankraštį, šalindami oficialios įvykių interpretacijos neatitinkančias detales, cenzūruodami sodrų lagerinį žodyną. Atsakydamas į taisymus, Sruoga smarkiai priešinosi, jo paties žodžiais tariant, teksto „susinimui“ ir „tikrovės falsifikavimui“, tačiau *Dievų miško* byla pasiekė aukštesnes politines instancijas. Atsiminimų neapsaugojo net ir leistina nacių piktadarysčių tema, nes tarybinė sistema norėjo kontroliuoti ne tik tai, apie ką rašoma, bet ir kaip rašoma – vaizdavimo perspektyvą ir stilių. 1946 m. spalio pradžioje vykusiame LSSR rašytojų suvažiavime komunistų partijos sekretorius Kazys Preikšas stalininiu stiliumi užsipuolė atsiminimus, teigdamas, jog „Sruogos knygoje tų stovyklų aprašymas yra [...] ciniškas šaipymasis iš vokiškųjų grobikų aukų. Autorius nė žodžio nepasako apie pasipriešinimo kovą, kuri, kaip [...] mes puikiai žinome, buvo vedama. Sruoga nerado reikalinga savo knygoje pavaizduoti vokiškųjų budelių tose stovyklose. Atrodo, kad patys kaliniai yra kalti dėl visų vargų, o vokiškieji fašistiniai budeliai yra niekuo dėti“.

Po tokių kaltinimų tapo aišku, kad memuarams viešumoje pasirodyti nelemta. Po metų jų autorius mirė.

Sruoga kartu su keliasdešimčia kitų lietuvių kultūrininkų ir politikų buvo įkalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje 1943 m. pavasarį. Areštai buvo nacių valdžios kerštas už sužlugusią mobilizaciją į lietuviškus SS dalinius – nacių manymu, prie šios nesėkmės prisidėjo lietuvių inteligentija. Stačia galva įmestas į smurto ir teroro mašiną, rašytojas vos nepražuvo. Anot Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojo Algio Samulionio, „Kalinys Štuthofe vidutiniškai išsilaikydavo tik tris keturis mėnesius. [...] mirtingumo priežastys buvo alinantis beprasmiškas darbas, nepaprastai sunkios, nenormalios gyvenimo sąlygos – nuolatinis badas ir šaltis žmonių prigrūstuose lentiniuose barakuose, antisanitariška buitis, sekinančios, beveik visai negydomos ligos, dažnos epidemijos, atšiauri gamta (stovykla buvo įkurta prie jūros, žemiau jos lygio, po nedideliu smėlio sluoksniu plytėjo pelkė). Kiekvieną kalinio žingsnį, be to, lydėjo nuolatiniai lazdu ir kumščio smūgiai, fizinis ir moralinis tyčiojimas, kurį praktikavo ne tik esesininkai, bet ir prižiūrėtojai iš pačių kalinių tarpo, daugiausia kriminalistai, teisti už sadizmą, vagystes, žudymą. Jie luošino žmones fiziškai (būdavo, kad ir užmušdavo) ir sudarė sunkiai pakeliamą nuolatinės psichinės įtampos atmosferą“. Tad nenuostabu, kad jau po kelių pirmųjų mėnesių lageryje rašytojas neteko 29 kg svorio, turėjo keturiasdešimt laipsnių temperatūros ir galėjo sarkastiškai į save kreiptis: „Sveikinu – aš jau klipata!“

Laimė, kaip tik tuo metu lietuvių padėtis lageryje pasikeitė. Įgavus įkaitų statusą, pagerėjo gyvenimo ir darbo sąlygos. Sruoga gavo darbą lagerio raštinėje, tapo aukščiausių pareigūnų valdiniu ir galėjo prieiti prie lagerio dokumentacijos. Tai sudarė sąlygas stebėti lagerinę sistemą ir joje atsідūrusius žmones. Sruoga imasi kūrybos – rašo draminius veikalus, žymisi pastabas apie teatrą, be to, ima vadovauti kuriančių lietuvių kuopelei „Aitvarai“ (beje, Štuthofe rašymas, ypač lagerio temomis, buvo itin pavojingas: *Dievų miške* minimas atvejis, kai valdžia atrado vieno kalinio užrašus, ir po kelių savaičių šis mįslingomis aplinkybėmis mirė).

Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, kad Štuthofe sukurtos pjesės daugiausia komedijos (*Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis* ir kt.). Esminį vaidmenį juoko pradas vaidina ir *Dievų miške*. Čia Sruoga teikia pirmenybę vienai iš juoko atmainų – ironijai. Ironija – tai paslėpta pajuoka, kai tikroji teiginio reikšmė, dažniausiai suvokiama iš konteksto, yra priešinga paviršinei. Ji girdima jau *Dievų miško* pavadinime – aišku, kad turima omeny ne šventa ir palaiminga vieta, o nežmoniško smurto karalystė.

Ironijai būdinga ir kaukės, apsimetimas. Teatro žmogui Sruogai šitai buvo artima, juo labiau kad lageryje, kur kalinys visiškai priklausomas nuo valdžios, viena atvira pastaba galėjo turėti lemtingų padarinių. Tos vietos, kur apsimestina giriamai esesininkai, neva iš valdžios perspektyvos aiškinami jos pačios veiksmai, matyt, atspindi tikrąsias situacijas ir santykius.

Literatūros teoretikai apibūdina ironiją kaip redukuotą (Michailas Bachtinas) ar užgniaužtą juoką. Ironijos „ežio dygliai“ Sruogai buvo priemonė suvaldyti šokiruojančius išgyvenimus, išlaikyti savigarbą, atsitolinti nuo baisių, buvo „skydas, kuriuo aš prisidengiau nuo mirties pavojaus“. Jo paties patirtos kančios, pažeminimai, ligos taip pat perteikiami su ironiška litote (sumažinimu) ir tai skaitytoją veikia stipriau nei atviras skundas ar savęs gailėjimasis: „[...] kojos mano buvo kaip tyčia sutinusios ir žaizdomis apaugusios. Su tokiomis kojomis balandžio mėnesį dvylika valandų vandeny iškrutėti – kažkaip baisiai jau neįdomu“.

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!

Balys Sruoga

patikrinimu“; „pagal veikiančius įstatymus ir nuostatus esu sveikas“).

Pasakodamas apie savo ir kitų lietuvių katorgininkų „kryžiaus kelius“ Štuthofe, Sruoga stengiasi aprėpti visą „lagerinę visatą“. Autorius nuodugnai aprašo, kaip atsirado nacistinės koncentracijos stovyklos, kokios jų funkcijos, institucijos, taisyklės. Bet didžiausią dėmesį rašytojas sutelkia į sistemos poveikį žmonių elgsenai ir mąstysenai. Knygoje randame ištisą portretų galeriją – taikliomis charakteristikomis ir lakoniškomis istorijomis pavaizduota daugiau nei šimtas veikėjų. Dauguma jų liudija „lagerio aristokratijai“ būdingą ypatingą agresyvumą, godumą ir gašlumą. Jie tvatina valdinius ir tenkina įgeidžius be jokio sąžinės graužimo, būdami tvirtai įsitikinę savosios „mušeikizmo“ filosofijos teisingumu. Kai kurių ypač rafinuotų ir nežabotų nusikaltėlių, pavyzdžiui, lietuvių „kapo“ (viršinininko) Vaceko Kozlovskio paveiksle justis, kokį stiprų ir prieštarinę įspūdį jis darė autoriui. Kiti ir vaizduojami kaip pabaisiškos, nebežmoniškos būtybės: „kultuvių giminės naktinis padaras“, „nusipešęs blaudzikaulis, panašus į žmogų“. Nuo kriminalistų tik uniforma skiriasi elitinės nacių organizacijos SS nariai, vieną kurių Sruoga apibūdina taip: „Sulinkęs, persigėręs, moteriškais dalykais persisotinęs, pusiau pamišęs. [...] Galvažudys mėgėjas, galvažudys sportininkas“. Jie nesivaržydami „organizuoja“ (vagia) ir iš kalinių, ir iš valstybės išdo.

Tačiau „giltinės malūnas“ permala ir padorius žmones. „Žmogus, patekęs į žvėrišką aplinką, išsilaikymo instinkto spiriamas, nė pats nepajunta, kaip įsitraukia į žvėriškumo siaubą, kaip pats darosi visos tos baisybės organiška dalis. [...] Jo aukštesnieji jausmai tarytum atšimpa. [...] Nuskriausi artimą, atimsi jam paskutinį duonos kąsnį, pastūmėsi į jį į giltinės glėbį, bet gal pats išliksi gyvas! [...] Kartą pradėjus eiti šituo keliu, sunku jame bėstoti. Sunku saikas surasti, sunku beatskirti, kas yra tikrai apsigynimo priemonė, kas – artimo žalojimas“, – be ironijos svarsto Sruoga.

Didžiausios emocinės įtampos kupinos *Dievų miško* vietos, kalbančios apie mirtį lageryje – masinę, viešą, netekusią „kilnaus tragizmo elemento“. Per kiemą slenka leisgyvė, lavonų tvaiku atsiduodanti „klipatų komanda“; išnešus per naktį mirusiųjų palaikus ilgai dar „kažkokios rakštys per dūšią braido“. Didžiule įtaiga pasižymi vaizduojamos alkio ir išsekimo sukeltos haliucinacijos: „Kažkokia velniškai raudona ūkana aplinkui – pro ją tempiančių mane draugų nebematau. Koks nuostabus dalykas! Toje ūkanoje baltos vyšnios žydi. Tikros, ne dekoratyvinės. Iš kokio pragaro jos būtų čionai ant sniego? Vis dėlto jos žydi [...] Ant visų vyšnios šakelių – raudono marmelado gabalai. Tokio, kaip

*Ko vertos visos mano knygos, jei
dvidešimtojo amžiaus viduryje
civilizuotas Europos žmogus staiga
žmogėdra darosi?*

Balys Sruoga

blokuose ant duonos tepė. Kaba ant šakelių ir varva žemėn...“ O lavonų transportavimo ir deginimo aprašymai transformuojami į šurpų groteską: „Smilksta rūksta lavonėliai, visą lagerį spirginamos gumos garais užliedami. Degintojai su šakėmis aplink duobę šokinėja it velniai, Valpurgijų naktį su raganomis besitąsydami!“

„Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politi-

nės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!“ – baisių akivaizdoje sušunka rašytojas, kitoje vietoje neramiai savęs klausdamas: „Ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?“

Tačiau galutinai ir visuotinai žmogiškumo lageryje sunaikinti nepavyksta. Sruoga nepamiršta paminėti kai kurių esesininkų geresnių bruožų, liudija buvus ir prievarta į šią organizaciją įtrauktų vyrų, šiltai atsiliepia apie įkalintus nacistų priešininkus (anarchistas Bremeris). Memuaruose diskretiškai įterptos ir paties autoriaus bei jo bendradarbių gudrybės, pavyzdžiui, kalinių padarytus prasižengimus užrašyti jau mirusiems arba nubautajam skirtas lazdas atskaičiuoti kėdei. Pačiais gražiausiais žodžiais rašytojas mini lietuvių tarpusavio solidarumą, lenkų kalinių pagalbą, ypač tik atvykus į lagerį, geraširdžius kašubus, šelpsius evakuojamus kalinius maistu. Ši savitarpio pagalba nemažai prisidėjo prie to, kad per kalinių „mirties maršą“ (evakuojant juos gilyn į Vokietiją nuo artėjančios sovietinės kariuomenės), kuriuo baigiasi memuarai, pasiligojęs Sruoga vis dėlto išliko gyvas.

1957 m. Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje susiklosčius kiek liberalesnei politinei situacijai *Dievų mišką* leista spausdinti. Nuo to laiko jis išverstas į daugelį Vidurio ir Rytų Europos kalbų, o nepriklausomybės laikais išleistas anglų, vokiečių, ispanų kalbomis. Tai vienas iš nedaugelio Stalino laikų Lietuvoje parašytų literatūros kūrinių, kuriame visai nerasime tarybinių, socrealistinių klišių (greta minėtina nebent partizano Broniaus Krivicko poezija). *Dievų miško* pavyzdys negalėjo neveikti septintojo–aštuntojo dešimtmečių lietuvių prozos, ieškančios individualaus stiliaus, modernaus pasakojimo būdo, norinčios požiūrį į tikrovę reikšti ne pamokslavimu ir didaktika, o konkrečiu vaizdu ir ironišku šypsniu. Sruogos atsiminimai yra vienas reikšmingiausių lietuvių kančių dokumentų, įsirašančių į europinį literatūros apie nacių konclagerius kontekstą bei nematoma gija susisiejančių su stalininio gulago aukų liudijimais.

Siūloma literatūra: Vanda Zaborskaitė, „Balys Sruoga“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 309–322; *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, spaudai paruošė Vanda Sruogienė, Chicago, 1974; *Balys Didysis: Atsiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997; Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Balys Sruoga

DIEVŲ MIŠKAS

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliege, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalniuose ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėliu apibarstę būtų.

Ši vietelė prisiglaudė Baltijos jūros pakrantėje, keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestukas, beveik kaimas, *Stutthof*, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios menkystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukiję tvarką ir alų, galėję ištisą savaitę duonos nevalgyti, kad tiktai šventadieniais jiems būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Stutthofo piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasiplukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsilvelusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kažkaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiems, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriuose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas – nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadina vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis dienomis klampinėjo tiktai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai ošdavo, tarytum graudžiais atodūsiomis dūsaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai šaunuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas staiga atgijo, suirzo, sukniždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrižę...

Ne, – jokie dievai tenai negrižo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų-vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniems lenkam į gerą kelią atvesdinti.

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvoros. Pasklidusios žinios apie užtvartų gyvenimą galėtų lagerio šeiminkam įvairių nemalonumų pripainioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rekti pradėtų, ir svetinguosius šeiminkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmui atlikinėti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nekenkia samdytaijai propagandai lagerio šeiminkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo patikimi galingųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia – Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Baltijos jūra, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės – garsioji jūros įlanka, iš trečios – didžiulė dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios – siaurutis pusiasalis, skiriamas jūrą ir įlanką. Bėglys, išstrūkęs iš Dievų miško, kurlink jisai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžioji dauguma Gdanskos srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumoj ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, – oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro – komendantūros ir administracijos namų – statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiulis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojanti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtėgė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgė plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nususus, Hitlerio Vokietija kitiem kraštams galėjo atnešti tikrai aukščiausią savo kultūros vaisių – lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė – įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai, Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, pereinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, – taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje, kaip hitlerinės kultūros pažiba ir pasididžiavimas, ejo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaipol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo – naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnui nepageidautinus padarus. Todėl tie

lageriai pradžioje, su *Dachau* pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties uždari, tai yra tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo. Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* – naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tikrai Vokietiją – į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, – žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, – tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimą žemę, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsistoti: atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. *Dachau*, *Oranienburg*, *Buchenwald*, *Matthausen*, *Gusen*, *Gross-Rosen*, *Ravensbruck*, *Flossenburg*, *Ausschwitz* – svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais įstatymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet *Dachau* ėjo jau pirmojoje kategorijoje – buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris. Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą atlankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo privengiama elgtis taip, kaip buvo elgiama su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats bjauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo *Matthausenas* su savo filialu *Gusenu*. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, *Maidanekas*. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari – naikinimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas *Stutthofo* koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, – kai vokiečių kariuomenė triumfališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyram mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrodė juokinga nesąmonė, galinti gimti tikrai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18 000. Likusieji 2000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tikrai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942–1943 metų sanvartoje *Stutthofo* lageryje buvo 3500–4000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3–4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3500–4000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištvėrusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo išstupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, – speigus ir pragarišką karštį. Tai buvo žmonės – didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, – pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiems gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiems nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais lageris iš *Gdansko* miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu negyvu ir gyvu inventoriumi, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to

meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstybesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, – neįtikėtinų, žinoma, tiktai tiem, kurie vokiečių koncentracijos lagery nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai kaip prityrę vilkai jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Iš esmės čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiamos sistemoje: baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, į šunį išmainyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončarovas pagarsėjusiam romane „Oblomovas“. Dvarininkas Ilja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, – jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu, ką norėjo. Būdamas beteisis, ištaisai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui primesti savo valią. Kažkas panašaus buvo Stutthofo koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliu ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu ištepti – taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingumas jo negynė. Jis reiškė mažiau negu bet kuris daiktas, inventorius knygoje įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai gyventi. Tokie kaliniai-zacharai buvo daugiausia lenkai, ištvėrę Stutthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, – daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir Biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tiktai ilgainiui, per didelį vargą ir klaikias kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagery kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojančią vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų galima suvokti tiktai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, – kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas – prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiem grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

– Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliają girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsiųjų okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai pri-

klausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsia tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidarė!

„Na, kad jau griebtime – tai griebtime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesni. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūksta dar daugiau.

Negera, nemielia dūšioje.

Et! nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiūlgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose, Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep, – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku: „Ką dabar griebis?“

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato dulslūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem trim dienom, – daugiau nereikia.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiems tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tik tai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai ištersiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tikrai vienas būsiu?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man – dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgtieriui atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

- O, aš - nebe vienas! Vadinas, muilo iš manęs nebevirs!

- Sveiki, kaimynai! - šūktelėjau, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tiktai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, - kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tujų stiklų apačioje dūsauja. Aš - kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, - įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš Įgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapi-tonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi - netrauks perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsį aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, - tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlių. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parudijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį tokių vokių su blizgančiomis sagomis.

- Kuris čia bus profesorius? - prašneka saguotasai.

- Taigi aš jau toks būsiu, - paslenku arčiau saguotojo. - „O! geru konjaku dvokia, - pamanau, - bene visą naktelę bus pravargęs?“

- Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaiti?

- Hm... - sakau, - kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

- Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaiti?

- Tikrai nepamenu. Aš mat pastaruojų metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjęsė eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaičiau...

- Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

- Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmany-mu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, - prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jį didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

- Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, - dėstė jį, mostakuodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuoką praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui, kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jį ir nusikvatojo visa gerkle.

- Ko tu juokies tenai, a? - papyko pamokslininkas, - a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, - Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nususukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

- Va, mano koja kokia, atseit nepaslenku... - pravartu kartais ir nusukta koja turėti.
- Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų - tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! - Čiuberkio išvestas iš girtos pusiausvyros, emė karščiuotis saguotasai.

- Kiek tai liečia mane, - įsidrąsinau ir aš, - tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiau.

- O! - šūktelėjo jisai, - poetai gali būti dar pavojingesni!

- Na, jau... Reichas - toks galingas, aš - toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

- Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? - emė sketeriotis jisai. - Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus - lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... - Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. - Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

- Visa profesūra? Suimta?

- Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsijoje, vis tiek būtume pajutę. Dabar - niekur nieko. Et, meluoja, latras, - gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė eiti su juo pasivaikščioti, - mus visus tuojau iš rūsio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme - gražus būrelis išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe - geri pažįstami. Iš karto jaučiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru i smertj krasna - viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežimai - ir birbiname į Kauną.

„Sudieu, Vilniau, - tu dar išgirsi mus!“

IV. ...NEŽINOMA KRYPTIMI

Dengtuose sunkvežimiuose susėdome ant patogių suolų. Apsauga - menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Šokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie stos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėti labai pasunkinsi, - keršys jiems. Pagaliau mes turbūt per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikus vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, - niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą po Kauno gestapo įstaigos laiptais, - vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti - mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, - apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, merguželių mandagus patarnavimas. Valgiai - nesudėtingi. bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, - valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esesninkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandysi jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniškių išduoti savo agentus-žiniatiekus! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius – trupučiuką prūsiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mūs niekas netardė. Ryto metą – vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių – ruoštis į kelionę. Leido net laiškeliu kauniškiam draugam parašyti – pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Salėj – mes vieni. Salė – švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasišaukė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorių Jurgutį. Tenai Jurgučiuui ir pranešė, kur mus veža, – veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo, niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagonė sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinių popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūpsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

V. PIRMOJI NAKTELĖ

Nežinomoj paskyrimo vietoje atsidūrėme pačiame vidurnakty.

Išritino iš sunkvežimio. Sustatė eilėmis po penkis vyrus prie didelio raudono mūro, apaugusio medžiais.

Hm... jei čia teks gyventi, bent po lovą mums duos... Kambariai turbūt jau paruošti, – negi dabar jie ruoš mum kambarius... Vokiečiai visuomet mokėjo organizuoti... Apie mūsų atvykimą ir čia turbūt jau pranešta, kaip buvo pranešta ir į Tilžę...

Mūsų svajonių gražiausias perspektyvas staiga nutraukė galas žino iš kur netikėtai išlindęs vienas SS vyrukas, ištįsęs toks, kreivas, su atlapa nosimi, po kuria kažką pamaraliavęs, ėmė savo kumštį vedžioti palei mūsų nosis.

– Tfu, – spjaudėsi gavęs kumščiu į žandą vienas mūsų, – kas čia dabar per papročiai tokie?!

Priešaky matyti aukšti platūs vartai, apraizgalioti spygliuota viela. Ant vartų pakabinta kažkokia būda. Ties ja raudona lempa, pryšakin iškišta. Iš būdos snarpsu iškišęs snapą kulkosvydis ar kokia kita špėtnybė, į jį panaši... Už būdos, už vartų – ilgas siauras kiemas, pakraščiais apstatytas juokingais trobesiukais tokiais. Būdos – ne būdos, tvartai – ne tvartai, naktį nesupaisysi, kas tai per dvėseliena.

Iš kiemo gilumos staiga išnėrė du juodu vyrų. Stomomis lazdomis mostakuodami, tekinė atbėgo int mus. Vienas aukštas ir diržingas su balsu, kuriuo pasižymi slibinas vokiškoj operoj, *Siegfriedą* begiedant. Antras – perpus mažesnis, toks kultuvių giminės naktinis padaras, kalbą su stipriu lenkišku akcentu.

Rūsti smakiška komanda atvarė mus iki vieno tokio juokingo trobespalaikio, kuris pasirodė besąs gyvenama patalpa. Juodieji nakties vyrai sustojo prie durų. Vienas vienoje pusėje, kitas – kitoje.

Zygfrydiškas gerkliūgas bliana pasigardžiuodamas:

– Čiužinius nešti iš vieno barako į kitą!

Mudu su Jurgučiu stovėjome pirmoje eilėje – pirmieji ir gavom žengti pro paslaptinę duris, dviejų tamsių vyrų saugomas.

– Greičiau tu, *alte Kamele*, – atseit, senas kupranugari! – dvi lazdos pliumptelėjo per Jurgučio nugarą.

– Greičiau tu, maitos vaike, – gavau ir aš pavadinimą ir dvi lazdas per sprandą.

Mudu su Jurgučiu išimties nesudarėm, – visi gavo tą pat.

– *Alte Kamele*, – pliumpt su lazda.

– Maitos vaike, – pliumpt su lazda.

Visų lygios teisės, visi vienodai gavo, išskiriant tuos, kurie buvo apsukresni ir praško kaip stirnos pro šalį.

Hm... Vis dėlto keistoki šitos šalies papročiai! Man jau geriau patiktų senasai Azijos gyventojų pasisveikinimo būdas, kai susitikę vyrai nosimis pasitrina...

Pliumpt, pliumpt, pliumpt, – kiek kartų pro tuos vyrus ėjom, tiek kartų lazdos pliumpsėjo. Iš trečio karto mes jau išmokome vietoje sprando čiužinį pakišti. Deja, išradimas buvo pavėluotas: čiužiniai buvo jau sunešti.

Vėl gargaliuojanti operiška komanda:

– Eiti į vidų, į baraką su čiužiniais; lietuviams gulti prie tos sienos, lenkam – prie tos, gudam – per vidurį.

Lazduotieji vyrai, tarytum senatoriai kokie, – vėl prie durų.

Kiekvienam norisi greičiau pro juos prasmukti ir barake už kitų nugaros pasislėpti. O kai du šimtai žmonių labai nori juo greičiau pro mažas dureles prašokti – paprastai durys nukenčia. Šį kartą nukentėjo lazdos: palūžo, vargšėlės.

– Į bepročių namus pataikėme, ar kuris velnias!

Sugriuvome, suglūdome, kaip kam pavyko, įsakytosios tvarkos nesilaikydami. Na, na, – vis dėlto pažiūrėsime!

Vyras, kultuvių giminės, viduje pasiskelbė: jis šiandakt būsiąs mūsų viršininkas, ir tam, kas jo nepaklausysiąs, būsią – oho! Va, šis bosas būsiąs vienam reikalui, šis – kitam. Kas išdrįsiąs žiūrėti pro šoninį langą arba braškintis pro jį – būsiąs, suskiaus išpera, vietoje nukeptas kaip žąsinas.

Nustatęs tokią tvarką tasai kultuvė ėmė aplink bosus trepsėti. Šniurkštė jis tenai, šniurkštė, keikėsi keikėsi, vis lėčiau ir lėčiau, kol visiškai nutilo.

– Ar tik nebus užmigęs šėtonas? – dūsavome patylomis.

Kur tau! Staiga itin sultingai nusikeikė ir vėl ėmė trepsėti.

– Ei, jūs, šiokie ir tokie, keturkojų ir dvikojų maitų vaikai, driskiai ir suskiai, ir dar kitoki, – kreipėsi jisai į mus, – kas turite aukso? Kas turite laikrodžius? Kas turite pinigų? Iš jūsų visa tai bus atimta. – Protingiausia būsią visa tai jam atiduoti. Lašinius taip pat jis priiņąs. Duonos ešą jam nereikia, – duoną ešą patys savo tarpe pasidalykite. – Na, kas turi aukso? Kas – laikrodžius?

Balsas – tyruose šaukiąs. Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios. Niekas ne tik nieko neduoda, net neatsiliepia.

– Ei, jūs, visų kalių vaikai, ar duosite laikrodžius?

Pasipiktinęs tokiu mūsų nemandagumu, ėmė jisai žingsniuoti per mus. Keistas tojo vyruko pasivaikščiojimo būdas: deda koją, kur pasitaikė: kam ant pilvo, kam – ant krūtinės, kam – ant galvos. Ir lazda dar bakstelėja, – reikia gi pasiremti: būdoje šviesos nėra, žmogus dar nugriūti gali.

– Kur su batais, judošiau, lipi ant galvos? – kažkas sukliko patamsy.

– Atiduok, padraika, laikrodį!

Kažkoks įtartinas bruzdėjimas. Dviejų vyrų pagreitintas alsavimas. Įsiutęs šnirpštimas pro dantis.

– Ką jis tenai vėl prasimanė?!

Staiga – kažkoks duslus smūgis, kažkas sunkus ir minkštas atsitrenkė į bosą su gerais reikalais ir žlegtelėjo žemėn.

– Kuris šunsnukis kultuvei batu į pilvą smogė? Kas čia spardosi kaip pasiutęs kupranugaris? Kas tasai driskius?

Ne, nėra tokių. Niekas neprisipažįsta, kad būtų tokį majestotišką pilvą taip negarbingai išniekinęs. Tyli visi.

– Paskutinį kartą, šunų išjodos, klausiu: kas pilvan spyrė?

Ieškok kvailių kur kitur, – surasi tu patamsy! Niekas nematė. Čia nėra tokių. Sparduoklių ir kvailių.

– Aaaaaaa, – šitaip?! Aš jums parodysiu!.. – Ką jisai ketino padaryti, nieku būdu negalima parašyti.

– O, Jėzau Marija! Viešpatie! – pasigirdo patamsy klykiantys balsai.

Įsiutęs kultuvė, nebedrįsdamas žingsniuoti per sugulusius, ėmė lazda tvatyti arčiau boso gulinčius, – tuos, kuriuos pasiekia.

– Iš paties pragaro jų čia tokių ir atsirado! – dūsavo mano kaimynas, lenkas nuo Baltsogės, suspėjęs gauti su lazda per galvą ir dabar ją drauge su manimi kišdamas po čiūžiniu.

Tulžį per lazda suliejęs į kitų šonus ir sprandus, kultuvė aprimo. Žmogus – ne mašina gi: pavargsta.

Sunkiai dūsavo jisai, visas pasipiktinęs. Ilgai dar jis vienas pats su savimi kalbėjo ir čiūžėjo palei bosus tokiem ir tokiem reikalui, kol pradėjo garsiai kriokti.

Jo kriokimas buvo malonesnis už lakštingalės suokimą.

– Galgi tas nepakartas pakaruoklis nebepabus iki ryto! Kad dangus jam saldžiausio miego nepašykštėtų! Kad jį bent sapne koks budelis pasmaugtu!

Rytas buvo nebetoli, betgi...

Išrado mokslininkai paraką... Bet kodėl jie neišranda tokio instrumento, kuriuo būtų galima naktelė stumtelėti, kad ji greičiau nežinioni nuriedėtų?!

VI. PAJŪRIO KURORTAS

Ilgai ilgai slinko pirmoji naktelė vaitodama. Vis dėlto pagaliau ir saulelė patekėjo. Mūsų naktinis kultuvė kažkur dingo, it raselė nugaravo.

Susigūžę, susiglaudę kuždamės. Kapt čia, čiuopt čia: kam trūksta ko po nakties? Galvos visų tebėra. Šonkaulių trūkumu taip pat niekas nesiskundžia, – tai svarbiausia. Kam peilio, kam laikrodžio, kam maišelio pritrūko: niekaniekis, tuščia jų!

Kažkokie nuostabūs pareigūnai su kryžiais ant nugarų ir numeriais ant krūtinės išvijo mus iš patalpos, čirškinamais žodeliais palydėdami. Sustatė patvory prie spygliuotų vielų, – atseit likimo laukite.

Retkarčiais pravažiuoja pro šalį didžiulis vežimas, žmonių tempiamas, tokių nuskarusių, lopiniuotų, sulinkusių, sudžiūvusių. Retkarčiais prabėga, praena, praslenka kažkokia žmogysta su dryžuotais drabužiais – ir vėl viskas ramu visur.

– Vyrų, žiūrėkite, va, mūsiškiai, kauniškiai! – kažkas iš mūsų sušunka.

Tiesa! Pažinome! Kiek jų! Visi dryžuotais nuskarusiais purviniais drabužiais, dryžuotas blynas ant galvos vietoj kepurės, ant basų kojų medinės klumpės, kurios nuolat krinta nuo kojos, ir jie eidami nuolat knapsi. Velka jie, dvilinkai susilenkdami, didžiulius bosus, ar ką tenai.

Kauno lietuviai inteligentai buvo suimti diena anksčiau, – diena anksčiau jie ir čia pateko, atlanke Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimų rūsius.

Sveikinamės iš tolo su jais. Jie mum nieko į tai neatsako. Liūdnei pažvelgia, nusigrįžta. Kas jiems? Kodėl jie tokie nemandagūs? Kodėl jie nesidomi mūsų atvykimu?

– Suvalgykite viską, ką turite. Viską atims, – dusliu balsu šūktelėja kažkas iš jų ir nusigrįžta lyg nepažįstamas.

– Va tau, kad nori! Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! – atsidūstame kas sau ir graibomės po lagaminėlius. Atsirado dar dešrų, lašinių. Gromulojame. Nė nepajutome, kaip mūsų tarpe atsirado toks žvalus vyrukas su žaliu trikampiui prie krūtinės ir raudonu kryžiumi ant nugaros.

– Sveiki, lietuviai, – sako jis vokiškai su Pareinio akcentu, – mes jau žinojome, kad jūs atvykstate. Laukėme. Dešra – lietuviška?

– Kas pats būsi? Pareigūnas?

– Ne. Kalinys. Toks pat kaip jūs.

– Mes – tokie pat? Kaliniai?

- Kas gi daugiau? – juokiasi jisai, sprogdamas mūsų dešrą.
- Pasakyk, susimildamas, kas čia per vieta? Kur mes patekome?
- Čia – koncentracijos lageris, *Stutthof*.
- Koncentracijos lageris?!?! – taip ir palinkome iš nustebimo. Mes jau koncentracijos lagery!!!
- Nenusiminkite, – porina vyrukas, – čia dabar galima gyventi.
- Koncentracijos lageris!
- Dabar čia palyginti su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.
- Kurortas?!
- Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepri-trūksta... Niekis. Galima gyventi. Negerkite tiktai čionai jokio vandens. Jis čia visokiom šiltinėm ir cholero apkrėstas. Matote, kaminas rūksta?
- Teisybė, rūksta ir paspirginta guma dvokia...
- Tai krematoriumas. Anksčiau ar vėliau visi pro tą kaminą išlėksime.
- Ir mes? Pro kaminą?
- O kuo jūs geresni?
- Nejaugi kaminas privalomas visiems?
- Kai kas dar neišlėkė. Ir aš dar gyvas, kaip matote, nors jau septyneri metai po lague-rius trankaus. Atsiminkite tris pagrindinius dalykus: saugokitės, kad viduriai nesuges-tų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi. O šiaip – čia gyventi galima...
- Geras pajūrio kurortas Dievų miške! Paguodė, kad jį kur perkūnas!
- O ką manai? Matai, va, vyrai tempia vežimą su šiukšlėmis? Nieko, patempia, kad ir susilenkdami. Prieš metus tuo vežimu važiuovome smėlio vežti. Septynis kilometrus. Vežime stovi SS vyrai su pagaliais. Mes – risčia bėgame. Su tuščiu vežimu ir pilnu. Kas nepabėga, gauna su pagaliu. Kas pargriūva, tas niekuomet jau nebeatsikels. Tai bent buvo laikai!
- Ar tik nemeluoji kartais? Gąsdini mus, latre, ir tiek?
- Aš esu reinitis. Iš Kōlno. Johann Bloy. Mes, reinitiečiai, nemeluojame. Vogti – galiu. Prašom. Bet meluoti – ne. Pfui!
- Tai už ką pats čionai patekai?
- Et, už niekaniekus. Nepavyko. Man gyventi nesisekė. Penkiolika kartų teisė mane už vagystę, bet šešioliktą kartą nepavyko – patupdė į lagerį...
- Pasakyk, susimildamas, kas buvo tiedu, kurie šianakt mus lazdomis plūkė?
- A! Tasai rėksnys – tai Lėmanas, lagerio pirmasai seniūnas. Antrasai, tas mažesnis – menkysta. Tai Stasiak. Šiukšlė.
- Lageris – tai visiškai atskira respublika, autonomiškai nepriklausoma, kaip ma-haradžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą. Savivaldos priešakyje yra *Lagerälteste*, la-gerio seniūnas, iš kalinių tarpo už didelius nuopelnus skiriamas. Jis – kalinių atstovas valdžioje. Kam reikia į uodegą kirsti, jis kerta. Kai reikia kas pakarti, jis karia ir kalinių lašinius ryja. Šiaip Lėmanas – nieko sau žmogus. Tik rėkia per daug. Pražudė jį ginkluoti įsilaužimai. Aš visuomet sakiau ir dabar tebesilaikau nuomonės: daug garbingiau iš ki-šenių vogti, negu ginkluotam laužtis pro duris. O Stasiak – šiukšlė. Aš gyvenamame barake duoną pjaustau, jis – dalina supjaustytą. Kasdien tris duonos bakanėlius pavagia. Puodą marmelado pavagia ir margarino kuoką. Spirga toksai. Bet jis dar padarys karjerą.

Jei jam ir toliau taip seksis ir jei niekas jo nenudobs – prisitarnaus iki budelio laipsnio. Paminėsite mano žodį...

– Vaje, politinis skyrius jau ateina, – susirietė linksmasai reinitis, – man gi griežtai draudžiama su jumis kalbėti...

– Politinis skyrius?!?

Išgirdę tokį garsų vardą, ištempėme kaklus kaip žąsinai ir sustirome: kas gi dabar mum bus?..

Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, pas-kui kuriuos sekė du uniformuoti SS vyru.

– Na, *bracia litwini*, – atseit, sveiki, broliai lietuviai, kaip sekasi, – draugiškai nusišyp-sojo vienas iš tų su mašinėle, – mes jūsų jau laukėme...

Pasiuto! Ir šitie jau laukė! Kada gi jie vaišinti pradės?

Kokie išdidūs jie, kokie galingi! Rašomą mašinėlę neša! Bene jie ir bus mūsų tardy-tojai ir teisėjai?

Šaukia mus po vieną. Tiesiai reikia atsistot, pasitempus. Rankas nuleist ir į šlaunis įremt, maždaug, kad iš žmogaus virdulys pasidarytų. Atsakinėti reikia greitai ir garsiai, kad ir kurčias girdėtų. Kiekvieno vardas, pavardė. Šeimyniški dalykėliai. Adresas, ku-riuo būtų galima duoti žinią, kai lagery nusibaigsi...

– Už ką suimti?

– Nežinome, – kiekvienas atsakom it susitarę.

Taip ir įrašo į popierius: nežinia už ką suimti, – vis tiek!

Duoda mum po numerį, – čia, sako, bus dabar jūsų pasas, nepameskite. Galva gali-ma pamesti, bet numeris – ne: daug svarbiau... Numeriai išėjo: dvidešimt vienas tūks-tantis trys šimtai ir dar tenai dešimtukai. Ant popierėlio su numeriu parašyta: *schutz-haft-politisch*.

– Ar ilgam mus čia patupdysite?

– *Do końca wojny*, – atseit, iki karo pabaigos, – *schutzhaft-politisch, czerwony winkel*, raudonas trikampis – visi iki karo pabaigos.

– O kas tai yra: *schutzhaft-politisch*?

– Tai yra politinis apsaugos areštas. Į lagerį pasodino jus apsaugai. Jūs esate tokie nu-sikaltėliai, kad laisvėje jūsų elgesiu pasipiktinusi visuomenė gali jus suplėšyti. Valdžia, susirūpinusi jūsų gerove, ir pasodino jus į lagerį – nuo visuomenės pasipiktinimo vaisių apsaugoti...

– O gal visuomenei nuo mūsų apsaugoti? Kad mes negalėtumėm daugiau prieš val-džią nusidėti?

– Ne, ne. Šitokiems dalykam mes turime kitą paragrafą, *Verbeugungschafft* – įspėja-masai areštas, kad daugiau nenusikalstų. Šitokie pas mus vaikšto su žaliu trikampiu. Tai vis kriminalistai. Nuo jų mes ir saugome visuomenę. O politinius – saugome nuo visuomenės...

– Sakyk tu man, koks rūpestingumas!

– O ką manai? Trečiajame reiche turi būti tvarka... *Marsz do laźni*, – atseit, maršruo-kite į pirtį.

Tuo ir baigėsi politinio skyriaus politika su mumis.

Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...

VII. POLITINIS SKYRIUS

Lagerio politinis skyrius savo esme ir darbu visiškai neatitiko savo garsaus pavadinimo.

Muštis tai ir jis mušėsi, bet dėl smagumo daugiau, dėl kūno mankštos, ne dėl politikos. Po teisybei, tai buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių likimui.

Oficialus politinio skyriaus viršininkas buvo gestapo atstovas. 1943–1944 metais juo buvo Gdansko vokieckas Malstaedt, SS vyresnysis leitenantas, galas jį žino, kodėl ir už ką į gestapo eiles patekęs. Greičiausia jis čia įlindo besigelbėdamas nuo karo tarnybos.

Žemo ūgio keturių dešimčių metų vyrukas. Juodbruvas, ne prūsiškas. Visuomet mandagus. Visuomet džentelmenas su švariom odinėm pirštinėm. Kasdien glotniai nuskutęs, nublizginti batai.

Jo vardu ateidavo iš laisvės, iš gestapo įstaigų, atsiunčiamųjų kalinių sąrašas. Jis tą sąrašą, jau su savo parašu, persiųsdavo kitom lagerio įstaigom. Kalinių tardymo reikalu visuomet atvažiuodavo iš Gdansko specialūs tardytojai, plačiašakiai tokie vyrukai, raumeningi, diržingi, beveik boksininkai. Jie tai ir tardydavo pagal visus gestapo dėsnius. Malstaedto skyriaus visas uždavinys tuomet būdavo – tardomuosius lagery surasti, – ir tai ne visuomet jam pavykdavo padaryti. Kokie niekaniekiai kartais būdavo pavedami ir jam patardyti. Tuomet atrodydavo, kad kalinys jį tardo, ne jis kalinį. Mikčiodavo jisai ir kosėdavo, ir niekuomet jisai nežinodavo, ko dar reiktų pasiklausti.

Sėdėdavo jis dideliuos raudonuos mūriniuos rūmuos, kur tilpo visa lagerio valdžia. Kartais pasigirdavo iš raudonų rūmų riksmas ir storžieviški keiksmas, per tvorą lagerio kiemą pasiekdavę. Kaliniai šypsojosi. Kaliniai žinojo: tai Malstaedtas rieiasi su lagerio viršininku. Ko jiedu tenai pjaudavosi – perkūnas juos žino. Po tokio pasikalbėjimo Malstaedtas visuomet skubiais žingsniais traukdavo į mišką prasivėdinti. Tai buvo vienintelė sritis, kur pasireikšdavo jo iniciatyva ir veikla. Kitur – niekur nebuvo jos žymu.

1944 metų vasarą vargšelis Malstaedtas gavo didelį tarnybinį pažeminimą. Išjojo jį iš lagerio. Pristatė jį kalinius lydėti iš Gdansko į Stutthofą. Tai buvo jau visiškai menka tarnybėlė.

Jo įpėdiniu buvo paskirtas gestapo vyresnysis leitenantas Truhn, vidutinio ūgio sudžiūvęs bernuželis, bet ir jam nebuvo kas veikti. Jis lagery beveik nė nepasirodydavo, – nemėgiamas buvo ir jis čionai. Lageris buvo SS organizacijos nuosavybė, o gestapas buvo vis dėlto kita organizacija. Esesninkai baisiai pykdavo, kai pašaliniai asmenys kišdavos į jų reikalus. Tokiais pašaliniais asmenimis buvo laikomi ir gestapo atstovai. Juos lagerio esesninkai krimto sutartinai, besistengdami juos iš lagerio išėsti ar suėsti.

Todėl tad politiniam skyriui faktiškai vadovavo SS vyresnysis feldfebelis Lüdtkė, pirklio sūnelis iš Gdansko. Ilgas, sudžiūvęs, su galva, panašia į žalčio. Kepurę visuomet ant akių užsimaukšlinęs, per dvejus metus nė karto nenusišypsojęs. Darbo jis nedaug teturėjo, bet jis – nors sadistas buvo.

Jam atrodė, kad visi, kuriuos gestapas siunčia į lagerį, yra nusikaltėliai, yra aršiausi Vokietijos priešai.

– Kas vokiečiam kelią pastoja, tas turi būti sunaikintas, – mėgdavo jisai skelbti kaliniam. Ir, žinoma, jis būtų juos visus tučtuojau sunaikinęs, jeigu tiktai būtų tam galios turėjęs. Tokios galios stokodamas, jis stengėsi atsigriebti kitokiais būdais.

Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Lüdtkė rūpindavosi pravesti su jais gimnastikos seansą. Mėgiamiausias numeris būdavo – šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritupi, ištiesi rankas pirmyn ir – lapataj! – per visą lagerio kiemą!

Liuokt, liuokt, liuokt, – liuoksi naujokų eilės, nelyginant varlės iš padegtos kemsynės bėgdamos.

Kas šiame seanse neparodydavo karo metui tinkamo uolumo ar kokiai sabotažo pagundai pasiduodavo, tą Lüdtkė tučtuojau paskatindavo. Rimbu, specialiai tam reikalui pritaikytu, lentgaliu ar plytgaliau. Kartais naujokas ir nuo kaustyto bato smūgio pasitaisydavo.

Kitas populiarius gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, – buvo ruošiamos bėgimo rungtynės.

Naujokai turėdavo bėgti pagal Lüdtkės komandą. Bėgt su kliūtimis. Bėgt ir gult, bėgt ir gult. Šis numeris buvo itin mėgiamas pavasarį ir rudenį, ir šiaip – po didesnio lietaus, kai lagerio kieme telkšojo vandens klanai ir purvas. Ir – vargas tam naujokui, kuris šiais atvejais savo drabužio pasigailėdavo! Rungtynių tikslas buvo: ne kas toliau nubėgs, bet kas greičiau pavargs. O tokie pavargėliai pasirodydavo vis esą kažkokie tinginiai, neklaūžados, pasiduodą įvairiom sabotažo pagundom, valdžios autoriteto nepripažįstą...

Ne! Kad ir kažkaip esi pavargęs, vis dėlto geriau buvo per tuos gimnastikos pratimus nepavargti!

Prie naujokų surašomojo stalo Lüdtkė retai tepasirodydavo, – per stambi jis tam buvo figūra. Čia ir veikti jam nelabai kas buvo. Vienam delnu per ausį, kitam kumščiu į pasmakrę, trečiam – batu į pilvą, ketvirtam – lazda... ir viskas. Nauja nelabai čia ką prasmansysi. Labai aprėžtos galimybės. Vis tie patys numeriai. Nuodobu.

Pagaliau Lüdtkės pareiga būdavo pranešti, ką reikia sušaudyti ir ką – pakarti. Kai dienos metu ar pavakary Lüdtkė pasisukdavo lagery, visuomet būdavo – lyg tarytum vėjelis iš Šiaurės poliaus papūtė. Velnias gi jį žinojo, kokias pavardes kada paskelbs, – kiekvieną momentą galėjai ir savo pavardę išgirsti. Kartais ganėdavo vienos kitos pavardės, kartais jis jų priskaičiuodavo kelias dešimtis. Ne, – Lüdtkės atsilankymo niekas nelaukė.

Na, šiuo atveju nereikėtų tačiau Lüdtkės nuopelnų perdėti: šaudomų ir kariamų pavardes ne jis pats parinkdavo. Lageris buvo tiktai kalinimo, kankinimo ir bausmės vykdymo įstaiga. Gestapo įstaiga, atsiuntusi kalinių, nulemdavo jo likimą. Ir paleisti kalinių iš lagerio galėjo tiktai ta pati gestapo įstaiga. Politinis skyrius buvo čia lyg tarpininkas ar budelio padėjėjas. Net pranešimus aukštesnei valdžiai Berlyne apie kalinių elgesį rašė ne politinis skyrius, bet lagerio viršininkas, visuomet su tuo skyriumi piktoje nesantikoje gyvenęs. Politinis skyrius rinko tiktai kalinių sąrašus ir dokumentus ir dėliojo juo atskirose papkėse, – ir šitokią darbą nelabai tesugebėdavo padaryti. Tai buvo netvarkinčiausias skyrius visame lagery.

1944 metų rudenį pabėgo iš lagerio vienas lenkas – iš varšuviečių sukilėlių tarpo. Reikia pažymėti knygoje, kad jis išdūmė. Pradėjo ieškoti jo dokumentų – nér dokumentų! Ieško dieną, ieško antrą... Trečios dienos pavakary surado juos kažkur už spintos prie pečiaus užkritusius. Ir tuose gestapo dokumentuose buvo parašyta: toks ir toks kalinys neatidėliojant turi būti pakartas!

Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis išmovė po velnių!

Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: nepakarto pakaruoklio nebepagavo!

Buvo viena kalinių rūšis, kurią iš lagerio paleisdavo, – tai auklėjamieji kaliniai. Politinio skyriaus pareiga buvo paleidžiamiesiems pasakyti atitinkamą pamokslą ir išduoti jiems dokumentus. Visi paleidžiamieji kaliniai turėjo pasirašyti raštą su tokiais punktais:

1. Kaliniui sugražinti visi daiktai, kuriuos iš jo buvo atėmę.
2. Kalinys lagery neįsigijo jokių ligų ir sužalojimų.
3. Pasižada niekam nė žodžio nesakyti, ką lagery matė, girdėjo ar kentėjo.
4. Jei būdamas laisvėj išgirs ką nors veikiant ar kalbant prieš nacionalistus, pasižada tučtuojau pranešti policijai.
5. Šį dokumentą pasirašė laisva valia, – jokia prievarta nebuvo pavartota.

Kas teisybė – tai teisybė: tokį dokumentą pasirašyti niekas neversdavo: nori – rašykis, nori – ne. Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti. Antras pasiūlymas pasirašyti labai retai teateidavo. Pasilikęs apsidūmoti taip smarkiai dūmodavo, kad jis su savo dūmėjimu pro krematoriumą išlėkdavo...

Politinis skyrius turėjo dar kalinių kartoteką, kuriai oficialiai vadovavo SS mažiukas feldfelbiukas König, privačiame gyvenime – smuklės savininkas, rėksnys ir muzikantas: dūdą pūsdavo. Baisiai jisai bijodavo, kad jo į kariuomenę kaip nors nepaimtų ir į frontą nepasiųstų. Todėl tad labai stengdavosi aukštesnei valdžiai įtikti, bet bijodavo ir kaliniam nusidėti: ką gali žinoti, kas kada kaip! Taip ir vargo žmogelis. Kaliniam pagelbėti, jis, žinoma, nieko negalėjo, bet ir bloga jis jiem niekuomet nedarė. Kas be ko, kai Lüdtkė girdi – ir Königas ant kalinių rėkia, burbuliuoja, net jam seilės tyška. Kai Lüdtkė nudūlina lauk, Königas su kaliniais šnekučiuoja kaip su senais pažįstamais, cigaretėmis vaišinas. Visi kaliniai žinojo, kad Königas šūkauja dėl valdžios akių, – kalinių tarpe jis turėjo gerą vardą. Per dvejus metus jis nė vieno kalinio nebuvo net stumtelėjęs, o tai buvo jau išimtinis reiškinys.

Politinis skyrius turėjo dar fotografijos poskyrį, feldfelbio vadovaujamą, rėksnio tokio ir storžievio. Tik šis su savo fotografijomis į lagerio reikalus mažai tesikišdavo. Retkarčiais ateidavo prie naujokų surašinėjimo, paburnodavo, pašūkaudavo, vieną kitą pagaikščiu pabaksnodavo – ir nieko daugiau. Ir tai darė jisai ne dėl blogos valios, bet todėl, kad jis buvo vokiečių-prūsas ir žmoniškiau galvoti nemokėjo. Visas jo rūpestis buvo – aptarnauti kaimyninio Stutthof'o miestelio našles ir karo gyvanašles – ne vien tiktai fotografiniais dalykėliais...

Kažkaip fatališkai darbas toje įstaigėlėje vyko: juo daugiau dirbo tenai darbininkų, – juo didesnė netvarka tenai siautė, kol 1945 metų sausio mėnesį, evakuojant lagerį, jie visus skyriaus dokumentus kieme iškilmingai sudegino ir baigė garsaus lagerio politinio skyriaus veiklą.

VI. POLITINIO SKYRIAUS BENDRADARBIAI

Visi lagerio kaliniai, varomieji į darbą, buvo suskirstyti į darbo komandas. Prie kiekvienos darbo komandos buvo priskirtas SS vyras, vadinamas *Kommandoführer*, – komandos vadas, atsakingas už jos tvarką ir darbus. Tačiau pačiam darbui vadovavo vienas iš kalinių tarpo, specialiai tam reikalui valdžios skiriamas. Šitoksai kalinys, darbų vadovas, oficialiai buvo vadinamas italų žodžiu *capo*, reiškia, galva. Vokiečiai koncentracijos lagerių tvarką pasiskolino iš dučės, pasilaikydami net kai kuriuos italų terminus. Tačiau mes terminą *capo* buvome linkę aiškinti pagal lietuvių kalbos dėsnius. Deja, čia mes nebuvome vieningi. Vieni tikino, kad pavadinimas *capo* yra kilęs iš lietuvių žodžio *kapoti*: kapų vyriausias uždavinyš ir buvo kalinius kapoti. Kiti gi tikino, kad tas terminas yra ne kas kita, kaip lietuvių kapas, tai yra vieta, kur numirėlius... Pagal *capo* veiksmus

ir vienas, ir antras termino aiškinimas atitinka realią padėtį. *Capo* padėjėjas oficialiai vadinosi *Hilfscapo*, mes gi stačiai sakydavome: puskapis.

1943–1944 metais politinio skyriaus darbo komandos kapas buvo kalinys S c h r e i - d e r. Tai buvo dar jaunas vyrukas, kokių 25–27 metų. Aukštas, lieknas, juodais garbanotais plaukais. Moterys sakydavo – labai gražus. Ne tik sakydavo – ir svirdavo į jo pusę. Buvo jisai aukšto vokiečių valdininko, inžinieriaus, sūnus, karo pradžioje buvęs karo laivyno jūrininkas, iš jūrininkų į koncentracijos lagerį patekęs berods už kleptomaniškus polinkius. Lageryje nešiojo jisai politinio kalinio ženklą, raudoną trikampį. Bet ir visi kiti jūrininkai, patekę už aiškias vagystes, lageryje vaikščiojo su raudonu trikampiu. Schreideris ir lageryje bandė sunaudoti įgimus gabumus. Vos patekęs čionai, jis gavo pažymėjimą už nuopelnus: lentą ant krūtinės ir nugaros. Toje lentoje buvo parašyta: „Va, šis vyrukas apvogė savo draugus kalinius!“

Kelias savaites jisai su tomis lentomis prasibaladojo. Jųjų šiaip taip atsipalaidavęs, pateko dirbti į politinį skyrių, – ką gi: raštingas buvo – ir dar vokietis. Todėl veikiai jisai ir komandos kapas pasidarė. Čia jisai buvo savo vietoje, – pagal pašaukimą. Jis čionai buvo vienas uoliausių lagerio razbaininkėlių, dirbęs galvažudžio darbą su dvasios pakilimu.

Jisai matuodavo naujoko kalinio ūgį ir imdavo pirštų nuospaudas. Ant stalo pas jį visuomet būdavo rimbai, iš vielų nupintas, arba pagalys.

Ateina, būdavo, naujokas. Susitraukęs, prigąsdintas, susirietęs. Ne kartą – visiškai sumuštas. Ne kartą – vokiškai nė žodžio nesuprantas. Schreideris permeta naujoką akimis – jis jau žino, kaip galima ir kaip reikia su juo elgtis.

Atvartytuosius kalinius iš eilės šaukia Schreideris. Šaukiamasai kalinys kartais nenugirsta, kartais nesupranta, kad jį šaukia. Ypač dažnai tai atsitikdavo, kai kalinys buvo ne vokietis, kai jo pavardę Schreideris bedieviškai iškraipydavo. Naujokas labai dažnai nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, – kad jis turi risčia bėgti. Nežino jis ir daugelio kitų reikalingų dalykų. Schreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko – su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbū, su pagaliu...

Pašauktasai naujokas ateina, kaip visi normalūs žmonės vaikšto. Schreideris pasitinka jį tarpdury ir mauna jam batu į pilvą, – naujokas virsta aukštieknas į kiemą. Schreideris vėl jį šaukia, vėl jis eina ir vėl virsta... Tai tęsiasi tol, kol naujokas susipranta, kad pašauktam reikia bėgti. Toliau stovintieji naujokai, prisiziūrėję šitų kulnavarčių, jau žino reikalą – iš anksto kucena. Tiktai Schreideris išranda jiems kitokių negerovių. Apskritai lagery niekuomet nesakoma, kaip ką turi daryti, – turi pats susiprasti. Susiprasti padeda pagalys. Taip ir Schreideis, būdavo, moko kalinį, kol jis pradeda vokiškai suprasti ir atsistoja ten ir taip, kaip Schreideris nori. Išmokslintą naujoką, išeinantį iš surašinėjimo ruimo, Schreideris, būdavo, palydi batu per užpakalį ar pagaliu per nugarą.

Žinoma, ne visuomet Schreideris taip elgdavosi. Kartais jis būdavo itin mandagus džentelmenas ir puikus rūpestingas kavalierius. Mandagumo antpuolis jam užeidavo tuomet, kai naujokas būdavo geriau apsirengęs, turėjo laikrodį, žiedą, tabokos ar šiaip kokių vertingų dalykėlių. Šitokią naujoką Schreideris meiliai prakalbindavo, moteriškai naujokei meiliai meiliai nusišypsodavo, paguosdavo ją, priglausdavo... Tuomet paprastai koks nors geras dalykėlis imdavo ir išlinkdavo į Schreiderio kišenę. O kuris naujokas nieko neturi – ko jis galėjo būti vertas?

Versdavo kas nors Schreiderį taip kankinti žmones?

Ne, – niekas neversdavo! Tai buvo jo paties iniciatyvos reikalas. Smagu buvo jam tai. Smagu ir pelninga. Ir garbėtroška – patenkinta, – ir jis mat viršininkas: muša!

Na, ir drausti, žinoma, niekas nedraudavo: ką gi, ne SS muša, kalinys kalinį muša! Kraujas iš galvos varva? Kas kam rūpi! Tam ir koncentracijos lageris buvo, kad kraujas iš galvos varvėtų. Varva – ir viskas. didelis čia daiktas?

Kas be ko, – šio tokio paskatinimo mušeikom vis dėlto buvo. Be feldfeblio Königo, SS vyrų tarpe ir daugiau buvo tokių, kurie kaliniam nieko bloga nedarydavo, net draugiškus santykius su kaliniais stengdavosi palaikyti. Kai pasitaiko pašal koks aukštesnis pareigūnas, toksai minkštaširdis esesninkas rieja kalinius, bjauroja, kumščiu aplink nosį vedžioja. Vos pasisuko pareigūnas į šalį – minkštaširdis iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais kaliniais mielai bičiuliaujas.

Kalinių riejimas ir mušimas lageryje vis dėlto buvo gero tono požymis. Jeigu senis kalinys muša naujoką, senis valdžios akyse buvo jau „pasitaisęs“, „atgailėjęs“ savo nusikaltimą, „susipratęs“. Norėdamas valdžios akyse įsigyti pasitikėjimo, norėdamas lagerio respublikoje padaryti karjerą ar kalinių tarpe išskelti savo autoritetą, galėjai pasinaudoti šia pigiausia priemone: mušti kitus, ypač gi – naujokus. Tai buvo bendra taisyklė, turinti, žinoma, ir išimčių.

Schreideris ir buvo toks karjeristas mušeika, sugebėjęs mušimo specialybę padaryti gana pelningu verslu, – tai buvo jam drauge ir apiplėšimo priemonė. Pagal lagerio nerąšytus įstatymus ir moralę tai nebuvo joks nusikaltimo veiksmas.

Šaunus Schreideris buvo vyrukas ir labai turtingas. Po lagerį šlepinėjo su lakuotais pusbačiais ir odinėm pirštinaitėm – prašmatni karo metui elegancija! Toji elegancija ypač režė akį visuotinio neapsakomo skurdo fone, kuris viešpatavo lagery.

Taip buvo įsigalėjęs tasai Schreideris, kad ėmė nepaisyti gyvenimo paprasčiausio dėsnio:

– Pats nori gyventi – ir valdžios neužmiršk!

Nemėgo Schreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. Nežinojo Schreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meilužę. Ir – ką gi? Valdžia, iš pasalų jau seniau prieš jį dantį griebusi, staiga prikibo, kad jis už pinigus nelegaliai siuntinėjęs kaliniam laiškus iš lagerio – ir išgrūdo vargšelį iš politinio skyriaus. Pateko jisai į „miško komandą“ – kelmų rauti ir rąstų tampyti. Bet ir tenai sugebėjo jisai vaikščioti su lakuotais batukais ir odinėm pirštinaitėm. Kastuvo nebuvo nė į rankas paėmęs. Saulelėj pilvą šildėsi ir cigaretės čiulpė. Pasisukaliojo, pašlepinėjo kelias savaites – ir vėl padarė karjerą.

1944 metų vasarop atėjo įsakymas pasiųsti iš Stutthofo į Poelitzą 3000 kalinių darbininkų.

Poelitze, netoli Stettino, buvo fabrikas sintetiniam kurui gaminti. Dėl to fabriko tuomet prasidėjo atkaklios vokiečių varžybos su anglais. Anglai tą fabriką bombina – vokiečiai iš griuvėsių naujas sienas kelia. Anglai bombina – vokiečiai stato, – kaip du ožiu ant liepto. Va, į tą subombinto fabriko statybą ir išvyko iš Stutthofo 3000 kalinių. Šitos „darbo komandos“ priešakyje šalia kitų profesionalų ir mėgėjų mušeikų-galvažudžių atsidūrė ir Schreideris. Neblogai jam ir tenai sekėsi.

Poelitzo darbo komanda iš visų Stutthofo kalinių darbo komandų buvo pati turtingiausia numirėliais. Per tris mėnesius 1000 iš tos komandos buvo jau atsidūręs pas Abra-

omą, kitas tūkstantis gulėjo nejudėdamas ligoninėje. Didelė sergančiųjų dalis skundėsi, kad jiems esą sulaužyti kaulai. Ir tiesą jie sakė: Poelitze kalinių kaulai tratėjo it sudžiūvusios eglės šakelės. Įžymūs, garsūs, talentingi banditai čionai buvo valdžioje. Šalia kitų čionai kaulų laužymo darbe garsiai pasižymėjo ir Schreideris. Patratinę kaulus, tieji galvažudžiai samagoną lakdavo. Kartą tiek prisilakė, kad penki iš jų vietoje liko negyvi: Hölzl, Karl Friedrich, Legge ir dar du.

Schreideris ir šioje operacijoje nepažuvo. Gražus buvo berniokas. Sekėsi jam.

Schreideriui pasitraukus iš politinio skyriaus, jo vietą kapo teisėmis užėmė senas katorgininkas, jau anksčiau tame skyriuje dirbęs, *Franciszek Dziegarczyk*. Jis buvo lenkas, gimęs Westfalijoje, jau ketverius metelius lageryje atpliekęs. Politinis kalinys, protingas, apsikrus, perėjęs vokiečių lagerių koncentruotą pragarą. O smailialiežuvis, o šaipėiva, o šalaputris! Nuolat keikėsi jisai, kad jam tenka dirbti tokio vardo įstaigoje, bet ir nedarė pastangų iš jos pasitraukti. Vieta buvo visiškai nebloga. Darbas – menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, – tai lagery buvo be galo svarbus dalykas. Tiesa, įstaigos pavadinimas buvo įtartinas, – kurgi: koncentracijos lagerio politinis skyrius! Bet faktinai tasai skyrius lagerio gyvenime reiškė daug mažiau negu bulvių skutimo dirbtuvėlė.

Franciszek Dziegarczyk, paprastai vadinamas iš vokiško Franzu, kalinių, žinoma, nemušė, – neplėšikavo kaip Schreideris. Bet jis jais ir nesidomėjo. Būdavo, atvaro naujokų kalinių partiją. Reikia kaliniai surašinėti, o Franzo – nėra. Nė pėdsako nėra. Dingo kaip sliekas šuliny.

– Kur Franzas? Kur tas velnias prakeiktas? Kur tas padūkęs šuva? – rėkia keikiasi jo viršininkas, SS feldfelbis Königas, zyliodamas po lagerį.

Kur dabar rasi Franzą, tą prakeiktą? Kuriame barake, kurioj skylėj su kuo jis dabar samagoną laka – kas jį žino!

Vietoj Franzo prie rašomosios mašinelės sėda patsai Königas. Piktas kaip vilkas, uodegą jaujoj praradęs. Keikias bjauriausiasis žodžiais, kokius tik prisiminti pajėgia.

Užmušiąs jis Franzą, tą niekšą, kaip paršą paskersiąs. Jo žarnas šunims atiduosiąs, pasiutėlio tokio.

Visa išgale keikiasi Königas ir barškina mašinėle.

Į darbo pabaigą atklipatoja, būdavo, ir prakeiktasai Franzas, girtas girtutėlis, vos ant kojų besilaikydamas.

– Tu, šioks ir toks, visų velnių bendras vaike, – šūkauja kumščius sugniaužęs feldfelbis Königas, – kur nusilakei, kiaule? A? Sėsk rašyti, išvietės drieže!

Franzas rašyti aiškiai nebegali. Franzas aplink pečių tupinėja. Franzas nuodėgulių pypkę dega ir su pečiaus dvasiomis bando susisiekti. Franzas šios žemės gyvenimui nebetinka.

Mašinėle toliau rašo Königas. Königas keikias. Königas pats pakarsiąs Franzą, tokį padūkusį išgamą!

Darbui pasibaigus, Franzas eina atsipagirti, su juo drauge eina ir Königas – pasigerti.

Pavakary kartais, būdavo, Franzas su Königu susikabinę šlitinėja lagerio patvoriais ir abu visa gerkle plėšia girtas dainas. Kartais juos rasdavo lagerio ligoninėj susmukusius, kartais – kalinių gyvenamuose barakuose, kartais – palei moterų barakus...

Puikus politinio skyriaus kapas buvo tasai Franzas, – su juo buvo galima gyventi.

O, kad visi kapai būtų buvę tokie!

Trečias palitinio skyriaus svarbus bendradarbis buvo Schpeider, vokietukas iš Lodzės, buhalteris iš pašaukimo. Lagerin jisai pakliuvo už dangiškus reikalus. Buvo jisai *Bibelforscher* – Biblijos tyrinėtojas, – tokius biblininkus Hitlerio valdžia be atodairo grūsdavo į lagerius.

Schpeideris buvo labai jautrios širdies žmogelis. Būdavo, kai per naujokų surašinėjimą Schreideris muša ir grando, Schpeideriui per veidelį ašarėlė rieda. Drebančiom rankom barškina Schpeideris mašinėlė, bet mušamam pagelbėti jis nieko negali. Dar 1943 metų pradžioje guodėsi jisai, kad jam gėda esanti vokiečio vardas nešioti.

Kartkartėmis lagerio viršininkas pasikviesdavo Schpeiderį pafilosofuoti ir mėgindavo jį prikalbėti, kad jis atsisakytų savo Biblijos tyrinėjimų. Jam reikėjo tiktai pasirašyti, kad jis atsisako savo biblinio tikėjimo būdo, – jo tikėjimas dokumentuose buvo įrašomas: *Bibelforscher*, – ir jis tučiuojau būtų buvęs iš lagerio paleistas. Tačiau Schpeideris, kaip ir visi kiti jo tikėjimo išpažintojai, buvo atkaklus savo įsitikinimų gynėjas. Lagerio viršininkas diskusijose su Schpeideriu bežiūrint išeidavo iš kantrybės. Lagerio kieme toli būdavo girdėti, kaip jiedu riejas antrame mūrinių namų aukšte.

Vienas jų, Schpeideris, rėkia kiek galėdamas:

– Jehova! Jehova!

Lagerio viršininkas rėkia į tai:

– *Sauhund! Scheisse!*

Taip ir tęsiasi kurį metą tasai nesudėtingas dialogas:

– Jehova! – *Scheisse!*

– *Scheisse!* – Jehova!

Po to Schpeideris strimagalviais lekia visas paraudonavęs laiptais nuo antrojo aukšto ir atsigrįždamas vis dar kartoja:

– Jehova! Jehova!

Schpeideris, sėdėdamas politiniame skyriuje, kaip vokietis, būtų galėjęs, žinoma, kaliniam ir ši bei tą gera padaryti, bet tam reikalui trūko jam išmanumo ir energijos. Jam rūpėjo tiktai bibelforšeriai. Būdavo, kai ateina į lagerį koks naujokas bibelforšeris, Schpeideris tuojau atgyja, išsitiesia, net jam nosis ima blizgėti. Naują bibelforšerį jisai ir paguodžia, ir pamoko, ir priglaudžia, ir padoresnę vietą jam parūpina. Kitokio tikėjimo žmonės jam nerūpėjo. Nebent tiktai tokie, iš kurių būtų galima bibelforšeris padaryti.

Ne, ne visi buvo lygūs broliai Jehovoje!

Prie ketvirtosios rašomos mašinėlės sėdėjo ne kaip politinio skyriaus, bet darbo biuro – *Arbeitseinsatz* – atstovas Joseph Rentsch, labai geros širdies ir įvairių talentų savininkas ir tiktai per talentus ir gerą širdį į lagerį patekęs. Jis buvo nepakeičiamas specialistas padirbinėti svetimus parašus. Meistriškai padirbinėdavo – ir labai greitai. Mirktels tiktai, būdavo, kaire akimi, galiuką liežuvio iškiš pro dantis – ir yra parašas, nors jam ir pirmą kartą matytas, – toks retas talentas slėpės jame. Atsitikus kokiam reikalui – už bet kokį lagerio viršininkėlių popierių pasirašys, ir šis niekuomet neišdrįs ginčyti, kad tai ne jo parašas.

– Bene girtas buvau, kad pasirašiau tokį mėšlą, nepamenu, – krapštydavo pakaušį viršininkėlis, ne vietoje radęs parašą, bet jo autentiškumo niekuomet neginčydavo.

Ot, toks jau įgimtas talentas buvo – ir palinkimas. Nepadirbęs svetimo parašo, jis negalėdavo ramiai nusėdėti. Kartais jis net ir pats susipainiodavo, – nebegalėdavo atskirti:

kur – autentiškas parašas, kur – jo padirbtas. Va šitokios rūšies painiava kartą jam išėjo ir su vekseliais. Supainiojo jis juos. Vietoj autentiško parašo jis įdavė bankui savąją svetimo vardo gamybą, – nebeatskyrė žmogus, ir tiek. Dėl tos nelaimingos klaidos atsidūrė jisai lagery, kuriame ilgus metus sėdėdamas vis dar bylinėjosi su Budapešto bankais dėl neaiškios kilmės parašų vekseliuose.

Dėl tos pačios priežasties susipainiojo ir jo tautybės reikalas. Lagery niekas, – atrodo, ir jis pats, nežinojo, kas jis buvo per vienas: vokietis? žydas? čekas? vengras? Visomis tomis kalbomis jis puikiai kalbėjo, pagal savo išvaizdą tiko visur, – ir visur buvo labai naudingas. Pagal būdo savumus jis buvo greičiausia čigono vaikas, truputį praplikusiu pakaušiu toksai, maždaug per dešimtį kvadratinių centimetrų.

Drauge buvo tai ir didelis vaidybinis talentas.

Būdavo, sutiksi jį kur, jis tuoj su užuojauta klausia:

– Pietų valgei? Nori valgyti?

Kas gi lageryje valgyti nenorės, – kas per klausimas!

– Aš turiu kotletų. Puikių! Prima! Extra! Eikš, pavaišinsiu.

Einame į tą vietą, kur jisai gyvena ar dirba.

– Va, čia palauk prie durų, aš tuoj atnešiu.

Geraširdžio Jozepho taip gražiai paguostas, atsistoji prie durų. Kotletas taip ir kvepia – iš tolo: su svogūnais toksai, parudęs, sultyse įmirkęs... Ce ce ce... – vos sulaikai seiles, kad nebliauktų!

Ryji seiles pasvalandį, ryji valandą... Nematomas kotletas ima dvokti, o Jozepho – kaip nėra, taip nėra. Praslinkus dar kokiai valandai, išlenda iš kažkur tasai Jozephas:

– Ką, gavai kotletą? Pavalgei? Skanu buvo? – trina Jozephas rankas iš džiaugsmo, savo bičiulį sugebėjęs taip gražiai pavaišinti.

– Ne, po velnių! Aš jokio kotleto nemačiau! Juk liepei laukti prie durų ir iki šiol nebuvai atėjęs! – atsikerti pyktelėjęs, bet vis dar tebesvajodamas apie kotletą.

– Kaip tai, – stebisi Jozephas, – argi tau kotleto neatnešė?

– Ne, niekas neatnešė, kas gi man neš! Tiktai bloko viršininkas man antausius apskaldė, kad be darbo tiek laiko čia stoviu!

– Ot, velniai! Kaipgi jie taip? Aš gi jiems liepiau... Patys turbūt bus suriję... – skėscioja Jozephas iš nustebimo rankas. – Palauk čia truputį... Aš tuoj...

Ir vėl jisai dingsta, palikęs laukti prie durų.

Gali dabar stovėti, kol pats su visu kotletu pašvinksi!

Kotleto, žinoma, nėra. Kotleto, žinoma, nėra nebuvo. Bet norai buvo geri. Ir jo, ir mano. Pagaliau kuo jis kaltas, kad žadėtųjų kotletų jis pats jau aštuoneri metai nebuvo matęs? Į lagerį jis atėjo iš kalėjimo ir koncentracijos lagery – ne viename pabuvojo. Ne be reikalo gi sakoma: „Pažadėsi – patiešysi...“ Tiešydavo Jozephas žmones, labai dažnai tiešydavo, – labai geros širdies buvo žmogelis. Aukštai kvalifikuotas buvo jisai melagis.

Jozephas, kaip senas katorgininkas, lageryje eidavo vis atsakingas pareigas, buvo įtakingas žmogus, – visur meluodavo meistriškai. Net ir tuomet, kai jam pasitaikė lageryje įsimylėti iki kulnų vieną tokią sudžiūvusią apykrevę moteriškaitę su dideliais akiniais, – ir jai jisai pavyzdingai meluodavo. Pripasakojo jis jai apie savo turtus, apie savo mūrinius namus Prahėje, apie savo dvarus Vengrijos puštoje... Tuo tarpu viso lobia turėjo jisai tiktai suklastotus vekselius Budapešto bankuose.

IX. NAUJOKŲ ĮPILIETINIMAS

Naujokas, politinio skyriaus bendradarbių „aprašytas“ ir gavęs tenai eilinį kalinio numerį, patenka į lagerio pirtį, kur jisai yra visokeriopa nuvalomas.

Pirtis naujoko paprastai nekantriai laukdavo, – savo nekantrumui ji turėjo pakankamai svarbaus pagrindo, – ji atlikdavo su naujokais visą eilę operacijų.

Atėjęs į skylėtą baraką, vadinamą pirtimi, naujokas jau rasdavo už atskiro stalelio besėdintį SS feldfelbelį Z i e h m a, kartais gi – net patį Hap kę, taip pat SS feldfelbelį, tiktai daug mandresnį, užimantį aukštesnę tarnybinę vietą.

Hapke buvo *Eigentumsverwaltung* viršininkas. Tai yra viso kalinių turto valdytojas. Jo žinioje buvo ir visų raštinių turtas. Ziehnas, jo padėjėjas, savo žinion gaudavo visų kalinių drabužius, avalynę ir lagaminus.

Hapke – Gdansko miesto pirklio sūnelis, iš pašaukimo – buhalteris, lagerio raštinėse besitrinąs nuo pat lenkų–vokiečių karo pradžios. Todėl dar 1944 metų rudenį mėgdavo jisai girtis, kad jau penkeri metai besirandąs kare, nors karo lauko veiksmuose jis niekuomet nedalyvavo – visą laiką praverė su beginkliais kaliniais bekariaudamas, – juos mušdamas, smaugdamas ir apiplėšdamas.

Tai buvo pats išdidžiausias esesninkas visame lagery, už jo išdidumą kalinių pramintas: *Graf von Stutthof*. Baisiai didžiavosi jisai savo rase, savo padėtim, savo SS uniforma, savo odinėm – iš kalinių vogtom – pirštinaitem. Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas, – ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. Lenkai ilgaliežuviai apie jį sakydavo:

– Eina išdidus kaip nėščia kekšė.

Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

– *O, er macht sich wichtig*, – jis daro save svarbia persona.

Savo didybei palaikyti jis labai uoliai sekdamas, ar koks kalinys nepamiršo jam pridėdamą garbę atiduoti. Vargas buvo tam kaliniui, kuris užmiršo prieš jį nusiimti kepurę ir išsitempti kariamo šunies pavyzdžiu!

Kumštį Hapke turėjo pavyzdinę, o kalinių dantys stiprumu niekuomet nepasižymi... Hapke buvo vienas labiausiai nekenčiamų esesninkų visame lageryje, visiem šlykščiai įkyrėjęs savo išdidžiu priekabumu. Ne vienam kaliniui jis buvo ir taip nelinksmą katorgininko dalią užnuodijęs.

Kartais tačiau Hapke mokėdavo ir džentelmenas būti. Jis turėjo taip pat savo darbo komandą, iš kalinių sudarytą. Komanda dirbo pastogėj, švarioj raštinėj, darbas buvo lengvas. Tam darbui jis pasirinkdavo inteligentiškus kalinius ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai. Ir maisto jiems parūpindavo sočiai, na, ir kitokių lagerinių gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip politinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, vardu Julius. Aukštas, stambus vyras – ir labai geros širdies, su visais kaliniais gražiai sugyvenęs ir visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė jisai vieną išdaviką, gestapo agentą iš Lietuvos, – tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė koncentracijos lagery. Tas agentas patsai į lagerį pateko už galvažudiškus darbelius. Julius, pamatęs savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui, kas tai per paukštis tasai naujokas. Lenkelis nudūmė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto svečio susilaukta. Hapke sužaubavo akimis, nusikeikė, apsiputojo. Ardėniškais žingsniais priėjo prie išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir pradėjo smaugti:

– Tu, judošiau, mano Julijų į koncentracijos lagerį įkišai, aš tau parodysiu, šunsnuki tu! Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai, pamatę, ką daro Hapkė, tą išdaviką pasiėmė savo žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai lagery nė pasirodyti niekur negalėjo, – visur visuomet jį mušdavo lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas – jam jau lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausiai per tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lietuviškoji lagerio kolona išdavikų atžvilgiu laikėsi santūriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva – ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, – net ir jis – pirmas! – griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiem, kaip su judošiais reikia elgtis! Tai darė SS vyras, feldfebelis, gestapo tarnas.

Ziehmas, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiem nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Ziehmas, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kaliniam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fiureris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė – šiek tiek. Dirbo pas jį pora metų toksai ruskelis septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į galvą, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Ziehmui į kaktą, pagal smilkinį. Ziehmas skerdžiamu tekiu subliovė, nuvarvino šiek tiek kraujo, – po dviejų savaitių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuo plaktuku. Ziehmas – nė piršto nepajudino nekaltiesiem gelbėti. Sąžinė jo negrauzė.

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui pinigų, auksą, žiedus, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė. Tačiau knygoje toli gražu ne visas tiksliai buvo surašoma. Nusigandęs kalinys nė nepastebėdavo, ko knygoje trūksta. Čia buvo pirtininkam pirmas pajamų šaltinis. Atimamos iš žydų brangenybės ir pinigai, gana dažnai ir rusų, retkarčiais – ir lenkų, jokiosna knygosna nebuvo rašoma. Visa tai buvo verčiama į vieną krepšį, – vėliau raštinėje skaičiuojama ir atiduodama išdui. Čia buvo antras pajamų šaltinis – ir labai svarbus. Darbo komanda, atiminejanti brangenybes, ne viską sumesdavo į krepšį, – šis tas patekdavo ir į darbininkų kišenes. Ne visas ir iš krepšio patekdavo į išdą, – dingdavo pakelėj.

Kalinių naujokų atsineštas maistas ir rūkalai – visas be išimties eidavo darbo komandų, dirbusių pirtyje, naudai. Kartais ir esesninkai iš čia savo dalį pasigrobdavo, bet darbo komanda mokėdavo ir juos apmauti. Naujokų ateidavo šimtai ir tūkstančiai, – pirties darbo komandos buvo turtingos!

Naujokų smulkūs dalykėliai – piniginės, pypkės, portsigarai, milinės su muilu, žiebtuvėliai, dantų šepetukai, žymi dalis skalbinių, peiliai, skustuvai, – taip ir toliau, – visa tai buvo metama į bendrą krepšį, visa tai turėjo eiti į SS sandėlius, SS organizacijos naujai, bet žymi to turto dalis pakeliui po įvairias kišenes pasprukdavo.

Viršutiniai drabužiai, avalynė, bent viena skalbinių pamaina buvo rišama atskirais ryšuliais ir vėliau Ziehmo įstaigoj saugojama. Bet ir čia gyvenimas knygu nelabai te-

klausė. Visų pirma žydų ir rusų drabužiai buvo metami į vieną krūvą. Nuo 1944 metų rudens į tą krūvą eidavo ir lenkų drabužiai. Visa tai buvo skiriama SS organizacijos ir lagerio naudai. Tačiau niekas niekuomet negalėjo tų ryšulių su drabužiais sukontroliuoti. Tai buvo vėl labai svarbus darbo komandų pajamų šaltinis, – reikėjo tikrai tam tikro rankų miklumo.

Antra vertus, ir drabužių surišimas į atskirus ryšulius bei sunumeravimas – nedavė jokio laido, kad ryšulys liks sveikas. Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinės, ir kita, – visa tai po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako. Panašiai atsitiko ir daugeliui kitų mano draugų, drauge su manimi iš Lietuvos čionai atitemptų. Kaltininko, nukniaukusio mūsų daiktus, žinoma, nesurasta, – niekas jo nė neieškojo. Na, ir prasmės nebuvo ieškoti.

1945 metų sausio mėnesį evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurėlių, skrybėlių buvo suversta vienon krūvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėli-daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užėinu pas Ziehimą, – visas išraudęs, jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

– Pone šarfiureri, – sakau aš jam, žemai nusilenkdamas, – gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

– Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

– Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

– Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

– Betgi, pone šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasis reichas galingas... nugalės...

Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, pone šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

– Lauk, gyvuly! – kad šoks jis ant manęs. – Užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Ziehmo tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kūlys išvirtau atbulas pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis, nežinia kokion duobėn numestas...

X. DUŠAS KŪNUI IR DŪŠIAI

Mus, naujokus, lietuvių inteligentijos atstovus, nusivare į pirtį, pirmoje eilėje apiplėšė pagal bendrąją tradicinę tvarką. Iš viso mano lobio man liko tikrai akiniai. Kitiems gi ir akinius atėmė: grabaliokis be akinių, kaip išmanai. Paskui – nukirpo, nuraitė, nuskuto, kur tik kokį plaukelį suradė, – plikesni pasidarėme už Adomą, kol jis rojuje tebegyveno. Kažkokia smarve apipurkštė, atseit dezinfekciją įvykdė. Išmatavo ūgį ir svorį – ir į knygas įrašė. Rischia pro šaltą dušą pravare – ne visi ir sušlapti suspėjo. Oficialiai – mes buvome išmaudyti.

Išmaudytus gena į šaltą priepirtį. Tenai dalina tokius niaurios skarmalus, visai neaiškios spalvos, oficialiai baltiniais vadinamus, ir klumpes. Vidutinio ūgio vyram čia išeina, tariant, dar pusė bėdos, bet kiek stambesniai, augalotesniai – visiškai riesta: nei klumpės ant kojos lenda, nei maišas, marškiniiais vadinamas, – ant nugaros.

– Susimildamas, – maldauju pirties veikėjo, – gal turi ką nors tokio, kad ir aš galėčiau apsilvilti? Matai, nelenda. Būk gerutis, pažiūrėk, gal atsiras?..

Pirties veikėjas, taip pat kalinys, tik čia jau seniau dirbęs ir gerokai praturtėjęs, su-bliovė žvėrišku balsu:

– Ką? Čia tau ne krautuvė! Čia – koncentracijos lageris! Lauk, driskių kuine, lauk!

Kažkas neaiškus ir kietas stuktelėjo į mano nugarą, sudundėjo antausy... Vėliau ne-begalėjau atsiminti, kaip aš su klumpėmis rankoje atsidūriau kieme, kur jau kiti mano kolegos stovėjo eilėna susirikiavę.

Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių. Nieko daugiau. Stovi visi eilėmis tarp barakų skersvėjų. Stovi – ir kalena dantimis.

Vis dėlto: beveik nuogi – po pirties – skersvėjų – kovo mėnesį!

Liūdnomis akimis pažvairavęs į savo klumpes, glaudžiuosi ir aš į eilę. Glaudžiuos ir kalenu dantimis, – ką gi kita veiksi nekalenęs? Bebarškinant dantimis, praslenka valan-da, praslenka antra...

– Tfu, po velnių! – nebežinai žmogus, kuriais žodžiais reikėtų keiktis, kad širdžiai būtų lengiau, – juk visi plaučių uždegimu nusprogsime!

Beveik tris valandas šitokia tvarka prasmurgsojus skersvėjų, pradėjo po kelis mūsų-kių varyti į būdą, panašią į baraką, vadinamą *Bekleidungskammer* – apsilvilkimo užkaboris. Šitoje skylėje dalino kaliniam apsilvilkimą. Čia pakeitė ir mano klumpes, – kad ant kojos lįstų. Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnes, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai – ir visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos. Davė dar du pailgu drobės gabalėliu, kuriuose buvo išmuštas mūsų gautasai eilinis numeris ir raudonas trikampis, – įsakė prisisiūti: vieną – ant krūtinės kairėje pusėje, kitą – ant kelnų kiškos ties šlaunies viduriu.

Šitaip aprengtus nuvarė mus į gyvenamą baraką, – į II bloką.

Šio bloko viršininkas buvo kalinys vokietis E s s e r, kriminalistas, mušeika, lagerin patekęs už įvairias žudynes, – ne vieną žmogžudystę buvo jisai laisvėje įvykđęs. Tai buvo vyriausias antrojo bloko šeimininkas. Jo padėjėjas buvo bloko raštvedys Toni Fa-bro, padūkęs tirolietis, nešiojęs politinio kalinio ženklą, išsibastęs po įvairius lagerius bene vienuolika metų ir niekam nesisakęs, už ką jis į lagerį pateko.

Gyvenamasai barakas paprastai susidėdavo iš trijų dalių: *Tagesraum* – buveinė die-nos metu, *Schlafräum* – miegamasai ir prausykla.

Gyvenamajame barake mums tuojau patobulino šukuosenos reikalą: pirtyje mum plaukus mašinėle nuraitė, o čia skustuvu, panašiu į peilį žąsiukam pjauti, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Ne tiek nuskuto, kiek nuraižė: visi pasijutome esą su kruvinais viršugalviais. Tuo mūsų katorgininkiška uniforma ir buvo baigta, kurią vis dėlto apžiūrėjo ir patikrino nežinia iš kur išlindęs, nusipešęs toksai blauzdikaulis, panašus į žmogų. Jis jau ištikus metus buvo lagery išbindzinėjęs, – suny-kęs ir sumenkėjęs, krunkščias ir prunkščias, perėjęs visokią velniavą, o dabar ėjęs bloke kažkokias viršininkiškas pareigas – buvo kažkoksai bloko raštvedžio padėjėjo padėjėjas.

– Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija, – pasveikino jis mus, – marš į kiemą!

Marš – tai marš, – išsigrūdom į kiemą, suk jį velniai!

Kieme ėmė jis mus iškilmingo katorgininkų maršo mokyti. Kad einant koja būtų į koją ir kad klumpės nuolat šlepsėtų: šlep šlep šlep... Šito maršo aš per dvejus metus taip ir neišmokau kaip reikiant, per daug sudėtingas mokslas tai buvo mano galvai, nors skardūs antausiai nuolat aiškindavo maršo paslaptis.

Na, nieko, – kitiem mano draugam šis mokslas vyko daug sėkmingiau.

Antras numeris buvo: išmokti padaryti *Stillstandq*, – atsistoti katorgininko iškilminga poza. Atsistoti ir sustingti, – rankos prie šlaunių priglautos, alkūnės – kiek atokusios nuo liemens, kad visa figūra sudarytų dvikojį virdulį.

Va, šitokia poza katorgininkas ir privalo SS vyrų įsakymų klausyti ir iškilmingai marširuoti, kai valdžia mato. Rankas klibinti griežtai draudžiama. Už mostakavimą rankomis maršo metu garantuota mažų mažiausia saldus antausis, o tai – ir pagalys per šoną ar plytgalis į kuprą.

Pagaliau trečias ir paskutinis mūsų mokslo uždavinys buvo išmokti taisyklingų *Mützen ab* ir *Mützen auf*.

Po *Stillstando* komandos eina komanda *Mützen ab*. Reikia tuomet visiem per vieną akimirksnį nutraukti blyną nuo galvos, trinktelėti juo į šlaunį ir tučtuojau sustingti. Čia itin svarbu buvo, kad visų blynai vienu metu trinktelėtų į šlaunį, kad būtų girdėti, kaip orkestre tiktai vienas trumputis – šlep, – kad nebūtų šlep šlep šlep... Tai jau ne toks paprastas reikalas.

Praskambėjus komandai *Mützen auf* – visi blynai vienu metu, per vieną akimirksnį, turi atsидurti ant pakaušių. Vis tiek, kaip tas blynas atsiguls tenai, bet tik būtų aukštai.

Besimokydami šios išminties, pirmą kartą gyvenime sužinojome iš to blaudzikaulio lūpų, kokiomis baisiomis nedorybėmis pasižymi lietuvių inteligentija. Kam kam, bet nepraustaburniam būtų čionai ko pasimokyti.

Išėję šitą mokslą, prisisiuvę numerius ant krūtinių ir šlaunių, apsilikę dryžais skudurais ir su juostomis sukruvintais viršugalviais, mes jau buvome pilnateisiai lagerio piliečiai – katorgininkai.

Iki vakaro nieko mum daugiau nebedarė. Padūkęs tirolietis tiktai Toni Fabro patarė mum suvesti sąžinės apyskaitą, savo dvasioje likviduoti praeitį, inteligento buitį ir pradėti visiškai naują nežinomą, nemanomą bandito gyvenimą.

XI. ŽINGSNIU PER GALVAS

Vakare grįžo kaliniai iš darbų. Mūsų barakas prigužėjo pilnas pilnutėlis žmonių. Stačių. Kaip silkių. Nėr kur pasisukti, nėr kur koja pastatyti. Bendras minios užesys pasilieja keiksmiais, keiksmiai banguoja minios užesiu. Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses.

Staiga iš kampo, palei pečių, pasigirsta gargaliuojantis smako balsas, – tai padūkęs tirolietis Toni Fabro rėkia:

– *Raus! Raus! Raus!* – Lauk visi iš barako!

Kitame salės gale ima siūbuoti toksai melodingas it provincijos vargonų bosas, dariniai akompanuojąs Fabro isterijai:

– *Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! Vyperdalivaj!* – Nešdinkis lauk!

Drauge su šiuo duetu įvairiose barako vietose papliumpa lazdu sutartinė:

Ta ta ta, ta ta ta, ta ta ta, – taip ir tvatija.

Kas ką muša? Kodėl muša? Už ką muša?

Perkūnas juos žino tokioj kamšaty! Aišku tiktai: muša tasai, kas pagalį turi. Gauna tasai, kuriam pasitaikė atsistoti arčiau mušeikos. Daugiau nieko negalima suprasti.

Visa minia palinko į duris. Durys – mažos, siauros, bežiūrint užsikemša. Pirmųjų eilių mušeikos nepasiekia, bet jie nenusimena. Jie atsigriebia užpakalinių eilių sprančiuose.

Ta ta ta, pliumppt pliumppt pliumppt, – taip ir dunksi.

Pagaliau visi katorgininkai iš patalpos išbūgnyti laukan. Prasidėjo kelias atgal. Vienus, lazdomis paskatindami, varo į miegamąjį, kitus bruka į dienos patalpas. Mus sukimšo į šias pastarąsias.

Įėjus į ruimą – nieko nematyti. Kažkokios miglos it rudenį Londono gatvėse. Kažkur mirkčioja kažkas panašaus į neaiškios kilmės švieselę. Kažkur užkime, gargaliuoją balsai kranksi. Kažkas kažkur bumbsi, lyg kultuvais avizėles kulia.

Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadinami. Beklojant tuos maišus, privaryta dulkių, kad visas ruimas miglose paskendo. Net nebematyti didžiulių plakatų, kabančių sienose su graudingu ir karingu parašu: „Utėlė – tavo mirtinas priešas!“

Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulintis ant nugaros per daug vietos užimtų. Valdžia tvarką daro: prižiūri, kad vienas prie kito prisispaudęs gulėtų. Taip visi ir gula, – taip ir guli per naktelę. Jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir apsisukti. Tačiau ne visuomet patartinas ir šitoks šonų gelbėjimo būdas.

Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia, kaip sietas skylėta. Atsistodamas apsiversti ant kito šono, antklodpalaikę nutrauki nuo savo kaimynų, pažadini juos, o jie už tokius darbus atsilygina visokios veislės velniais ir kojų įnirtusiais smūgiais. Ne – verčiau šonas amžinai nugulėti, negu bandyti kita puse verstis.

Gulant, žinoma, reikia nusivilkti viršutiniai skarmalai. Tačiau ir apatinės kelnės reikia nusimauti. Kadangi marškinėliai sudriskę ir trumpučiuokai, tai jauties žmogus, tarytum būtum iš rojaus pabėjęs ir ant duriančių drožlių ir spalijų atsigulęs. Kuo valdžiai užkliuvo tos kelnės – nežinia, bet nusimauti jos būtinai reikėjo.

Po ilgų pastangų katorgininkėliai vis dėlto buvo dailiai suguldyti, vienas prie kito priglaustas, prispaustas it marmeladiniai saldainiai dailioje dėžutėje. Nuo čia, po teisybei, naktelė ir prasideda tiktai.

Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti – prasideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apatinių kelnų atgal apsitempęs. Tokį patikrinimą gali įvykdyti tiktai kinkas vietoje apžiūrėjęs. Katorgininkėliai guli vienas prie kito prilipę, jų protarpy kojos nepastatysi, o kelnėškąjį reikalą patikrinti gi būtinai reikia.

Tai ir žengia tikrintojėliai per gulinčiuosius, mažai tesirūpindami, kur koją pastatys, kur – pagali. Pataiko ant pilvo – gerai ir pilvas, pataiko ant kaktos – kuo gi kakta blogesnė už pilvą?! Nuaimanuoja šiek tiek gulintieji, – pasivelniuoti prieš valdžią nedrįsta! – ir viskas. Ką randa su kelnėm begulint – vietoje su lazdomis apvanoja ir meta į šaltą koridorių visai nakčiai.

Taip pat negerai išeina, kai kas iš katorgininkų sumano naktį savo reikalais pasivaikščioti. Jis taip pat turi lipti per galvas, – kitokio kelio nėra. Paprastas katorgininkas lazdos neturi. Jis lygus su kitais. Na – ir gauna jisai velnių už pastangas vaikščioti svetimais pilvais! Jis gauna tiek smūgių kojomis, kad, po teisybei, skriste praskrenda per visą ruimą. Ir teisingai: čia – koncentracijos lageris, o ne pajūrio promenada, – nėra ko naktimis bindzinti!

Mušėikos, numetę pagalius nuošalėn, čirškina pečiuke paskutinę lašinių keptuvę, paskutines paspirgintas bulves gromuloja, nuolat paragindami gulinčią alkaną minią tylėti.

Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, – langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, – neina. Žiū! Kažkas aplink sprandą ima judėti, raičiotis, pašonėn gnybtelėja, aplink kinkas kopinėja. Čiuptelėji ranka įtartinu sambrūzdžio vietoje – delne visuomet pasilieka keli gyvulėliai, tokie drumzlinai balti, – palšmargiai tokie.

– Iš kur tų raganų tiek čionai ir imasi! – dūsauji žmogus, nežinodamas, kur pagautąsias dėti, – negi šuva, nesukramtysi! Pavartai rankoje, pavartai – ir sviedi patamsėje kur nors toliau, kokiam nematomam kaimynui, – negi kiši jas atgal po antklode. Tačiau ir kaimynas skolingas nepalieka, – taip pat su sauja orą graibo. Pasikeičiame atseit dovanomis. Kartą, kitą, trečią... Et! Tuščias darbas, – šio turto čionai neišsemiama daugybė, visų nesugraibysi. Stengies tiktai kiečiau sukąsti dantis ir į tokią palšą menkystą daugiau nebekreipti dėmesio. Neverta. Juo labiau kad nieko kito ir nėra ko pasirinkti. Visomis jėgomis stengies kaip nors užmigti, – nežinia gi, kiek jėgų pareikalaus rytojus.

Keltis reikia penktą valandą rytą. Galva – kaip suskilusi puodynė, iš kurios išrūgos sunkiasi. Norisi Rygon pasivažinėti. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų.

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, akis prakrapštes, galvą pakėles, niurzga:

– Ogi tu, viešpatie su žaliais batviniais! Kurgi aš tą savo koją būsiu įkišęs? Piršto negaliu ištraukti...

Na, kojos nykštį ištraukti tai jis ištraukė, tiktai negalėjo suprasti, ar jis įvykdė nusikalstamą darbą – ar kas kitas į tokį darbą kėsinosi. Geraširdžio Jono kojos nykštys iš nakties buvo atsidūręs katorgininko, iš eilės gulinčio prie Jono kojų, gerklėj, o tasai katorgininkas naktį pasimirė ir, matyt, prieš mirtį svetimą nykštį sukando.

– Ir pasitaikyk tu man taip! – aimanavo mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. – Argi aš būsiu į savo nykščiu uždusinęs?!

Ilgai aimanuoti neteko. Įsakymas: praustis!

Brukasi katorgininkai koridoriumi keikdamies ir knapsi ir knapsėdami kits ant kito lipa.

Koridorius buvo lavonų prigriozdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, – negi gulėsi toliau lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, – išmetus numirėlį, bent tai nakčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir suklysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius neva numirėlius pribaugdavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiam ore atsigaivėlėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apščiai – penketas, dešimt, dvylika...

Besibrukančiam į prausyklą ir iš jos buvo ko knapsėti ir keiktis!

Teisybę pasakius, į prausyklą brautis nebuvo ir ko!

Prausykloje vandenėliu zirzė vos keli čiaupeliai, lašnodami ir visai sustodami, o norinčiųjų nusiprausti buvo keli šimtai. Gausi nusiprausti ar negausi, tai dar klausimas, o per žandą ar į sprandą – tai jau tikrai gausi.

Prausykloje erzelis – neaprėpiamas. Vieną valdžia muša už tai, kad jis, bandydamas praustis, nenusivilko švarkpalaikio ir nepakabino ant gembės; kitą muša už tai, kad

jis – ir nusivilko, ir pasikabino... Pasikabino švarką, kuri kažkas nudžiovė. Buvo švarkas – nebėr švarko!

Už pavogtą švarką reikia gi kas nors mušti, – kam, po velnių, būtų valdžia, jei už vagystę nieko nemuštų! Pagal senus papročius reikėtų mušti tasai, kuris pavogė, bet surask tu tokį šėtoną staugiančioj minioj!

Vagiui skirtą porciją turi atsiimti tasai, kuriam pavogė. Be to, jam tai pamoka, kad pats jisai žinotų ir kitam pasakytų: lagery skūstis niekuo niekam negalima. Pavogė tau švarką – vok kitam, bet nesiskusk. Beieškodamas teisybės, geriausiu atveju gausi per marmuzą, bet gali būti ir daug blogiau. Katorgininkas privalo sau vinimi įsikalti į kaktą: lageryje visuomet kaltas yra nuskriaustasis, o ne skriaudėjas.

Pagaliau ne ką pelnė ir tieji, kuriem pavyko prisiplakti prie ašarojančio čiaupo.

Veidą šiaip taip susišlapinai, bet kuo gi nusišluostysi? Rankšluosčių nėra. Rankšluostis – neleistinas, rankšluostis – draudžiamas daiktas. Ne mažiau draudžiamos ir nosinės, – savąsias tau atėmė, o lagerių neduoda. Šluostykis, kad nori, kelnėmis ar klumpėmis, jei jų pernakt dar kas nenudžiovė. Su šlapiu veidu išgrūs tave į lauką – plynu ledeliu apaugsi.

Ne, – nėra kvailių kitą kartą bandyti praustis!

Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo...

XII. NUMIRĖLIŠKA DALIA

– Ei, jūs tenai! Profesoriai, advokatai, kunigai, prokurorai! – šaukia į mus bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, kad net jam seilės per žandus bliaukia. – Ei, jūs, šuns uodegos inteligentija, stokite čia, patvory, dešinėj!

Stojame mes jam čia, patvory, dešinėj. Dar šiek tiek pasibjaurojęs, liežuviu ir visom keturiom pamataravęs, sako jis mum:

– Ei, jūs, kiauliasnukiai, marš numirėlių nešt. Iš bloko, iš koridoriaus į ligoninę. Prie ligoninės paguldyt. Žiūrėkit man, kad nepamestumėt. Iš snukių jums košę padarysiu!

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas, lyrikas – ir lavonus tampyk!

– Na, na, maitos vaikai, nesivaipykite! Greičiau, driskių išvažos! – putoja padūkęs tirolietis Toni Fabro, – nēr čia ko! Po mėnesio ir jūs būsite tokie pat!

– Gal ir tiesą sako tasai padūkęs tirolietis Toni Fabro, perkūnas jį žino, – atsidūsti patylomis ir imi graibyti numirėlio koją.

– Kaipgi čia dabar nešti, – neišmanai, – toks baisus tasai numirėlis, pamėlynavęs, pajuodęs... Ir balti gyvulėliai, matyti, nesusėję laiku pas kitus pabėgti, skuta kruta drabužių paviršiuje mažais būreliais nelyginant avytės, pikto šuns išgąsdintos.

Pagaliau, vėzdu per šonus paraginti, kimbame į tuos numirėlius nelyginant tarakonai į košelieną. Kaip kam pasitaikė. Vieni geriau įsitaisė. Į vieną kibo keturiese: po vyrą į kojas ir rankas – ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per kokį klanelį ir pašliaužia trupučiuką, – tokia jau numirėliška dalia, – ar jam ne vis tiek? Šiandie jį dar keturiese tempia, rytoj mane gal už vienos kojos nučiunčins, – dėl tokių niekaniekių numirėliui nėra ko įsižeidinėti.

Man pasitaikė trupučiuką blogiau. Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti – ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždususi atodūsiu.

– Na, na, – piktnas mano mielas bičiulis Jonas bambizas nuo Biržų, – ko gi čia dabar dūsauji? Kad jau kartą mirei, tai ir būk numiręs, nebedūsauk susimildamas! Kas tai matė: numirėlis – ir dūsauja!

Mudviem nulingavus dar kokius trisdešimt žingsnių, mūsų numirėlis praveria akis ir tokiu gailiu, tyliu balsu prašneka:

– Man baisiai nepatogu... Smaugia... Draugai, paleiskite mane... verčiau aš pats nueisiu...

Žiūrime mudu su Jonu į jį. Tikrai, numirėlis šneka. Lūpas krutina, čiaupsi, akis var-talioja. Išdžiūvęs toksai, kaip giltinė, ant kurios griaučių mėlynmargė oda aptempta.

Besiriedami su numirėliu, nunešėm mes jį prie ligoninės, kuri buvo jau nebetoli. Jos palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti – su praviromis akimis, nuogi, su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ir ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio. Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siuncia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti – mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti – rankas ir ko-jas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Poris numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdujusiomis akimis, it durnaropių prisidėję, dairėsi aplinkui...

Nelabai gera ant širdies šalia tokių numirėlių būti, bet nelabai gera ir taip be niekur nieko nuo jų atsitraukti...

Palikę numirėlius, nuleidę galvas, nukulniavome mudu su bičiuliu Jonu savo pareigų eiti ir laukti, kada ir mum ateis eilė atsigulti prie ligoninės ant sniego. Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšių braido, šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?

Radę nuošalesnę vietelę už barako, pasislėpėme ir spoksome, ką tie mūsų numirėliai toliau darys.

Nepataisomi vargšeliai!

Kitas, gal jaunas dieneles prisiminęs, motulę ar tėviškėlę, pasikelti, atsistoti nebe-pajėgdamas, ėmė ropoti, šliaužti per kiemą. Tyliai, sukandę dantis, tarytum jam niekas neskaudėtų, nedejuodamas, – tarytum naktį koridoriuje jis nebūtų buvęs mindžiotas, – tarytum jis dar labai svarbių reikalų turėtų pasauly!

Pagal tą pavyzdį pasijudino iš vietos antras, trečias...

Kad ir numirėliai, vis dėlto norėtų dar pagyventi!

Apie artimo meilę, apie humaniškumą buvo kadaise daug knygų prirašyta... Et, tuš-čia jų! Neverta jos skaityti!

Mudviem su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, plaukai lyg elektros srovėn pateko.

– Gi tu, viešpatie su žaliais batviniais, – nutęsė jisai nustebeš. Padoriau nusikeikti ir jis nebegalėjo.

Staiga iš ligoninės durų išsoko velnias. Faktas. Tikras velnias, nors visiškai į moder-nišką žmogų panašus, su balta prijuoste per visą pilvą. Pamatęs šliaužiančius numirė-lius, pragariškai, kaip vieni velniai temoka, nusikeikė. Pagaudamas už kojų, veikiai jisai sutampė nepaklusnius numirėlius atgal į krūvą. Atitempė, eilėсна suguldė, batu šon-kaulius ir pakaušius aptvarkė, numerius ant pilvų patikrino. Patenkintas savo darbu, pažvelgė į juos. Tikrai, darbo vaisiai puikūs buvo. Nė vienas numirėlis daugiau nebeju-dėjo, nebemirksėjo, nebežiopčiojo.

– O jūs, maitos išperos, ką čia veikiate? – mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, išgirdome lazdos bambėsėjimą per mūsų nugaras. – Norite, kad aš jums žarnas paleisčiau?

Nė nepažvelgę, kas tokį mielą patarnavimą pasiūlė, mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, nurūkome į bloką, kur kiti mūsiškiai buvo jau surikiuoti eilėna ir kažko laukė.

Tiktai 1944 metų pavasarį numirėlių reikalu buvo įvesta reforma. Jų blokuose nebereikėjo už kojų tampyti. Juos tuomet blokuose nurengdavo, ant krūtinės chemišku pieštuku užrašydavo numerį, paguldydavo ant plačios lentos, – ant tos pačios, ant kurios duoną pjausto, – uždengdavo antklode, ir keturi vyrai, bloko viršininko lydimi, lygia eisena nešdavo. Jei numirėlių pasitaikydavo daugiau, juos tuomet nuogus dailiai, vieną šalia kito, keliais klodais suguldydavo, apdengdavo brezentu ir veždavo darniai ir rimtai, it marmelado krovinį.

Kartą gretimame bloke iš pat labo ryto triukšmingas skandalas. Šaukia, klykia, tokiomis velniais keikias, kad net barako sienos braška.

Bloke per naktį mirė devyni žmonės. Bloko raštvedys juos nurengdino, ant krūtinų numerius surašė, prausykloje dailiai eilėje suguldė, pranešimą apie numirėlių skaičių su atitinkamais numeriais ir bloko viršininko parašu pristatė lagerio valdžiai.

Bloko viršininkas, matyti, atskalavęs padorų antausių skaičių, užsuko į prausyklą rankų nusiplauti. Teliūskuoja rankutėmis aplink čiaupą. „Marsz, marsz, Dąbrowski“ – niūniuoja. Žvilgteri per petį į savo numirėlius, taip, dėl visa ko, kampe it lydekos suguldytus.

– Hm... hm... Kas per velnias? – stebis bloko viršininkas. – Pasiuto?!

Skubiai prižingsniuoja prie numirėlių.

– Vienas, du trys... septyni, aštuoni... Na, taip, aštuoni! Žinoma, aštuoni... Francišek, Francišek! – siunta bloko viršininkas, šaukdamas savo raštvedį, – Francišek, kad tu išvietėj prilaktum!

Šaukiamasis Francišekas atskuta uždusęs.

– Ką tu, maitos vaike, pakišai man popierių pasirašyti, kad šandie mirė devyni? Jų tėra tik aštuoni! Skaičiuot, parše, nemoki?

– Kaip tai aštuoni? – stebisi Francišekas. – Buvo lygiai devyni, kaip sukirpta. Pats skaičiavau.

– Paskaičiuok, niekše, kiek tenai guli! – karščiuojas bloko viršininkas. – Už tokią šunybę aš tave vietoj devintojo kaip karvės vašką ištekšiu!

Francišekas visiškai nusiminęs. Graibos šen, graibos ten – nēr devintojo, nors tu ką! Koks gi pasiutėlis galejo numirėlį pavogti? Nejaugi pasivogęs jį kur ėsti pradėjo?!

Visa bloko viršenybė sujudo sukrito, nelyginant tarakonai nuplikyti. Zuja po visą ruimą. Lavono ieško. Ieško po lovas, palovius, po čiužinius, graibo visur, kur tik užgriebti gali... Ieško ir keikias, keikias ir ieško. Tuo tarpu iš išvietės išlenda kažkoksai neiškus patamsio gaivalas, kadaise buvęs panašus į žmogų. Gal jis kadaise ir tikrai buvo žmogus, kas jį žino. Dabar jis buvo išklypęs toksai, kreivas, susilenkęs, su išsikišusiais šonkauliais, su atlėpusiu žandikauliu, nuogas, su numeriu ant krūtinės nuteptu... ne, – dabar jisai su žmogumi maža ką bendra beturėjo.

Bloko viršininkas, jį pamatęs, net susiritė koridoriuje it buldogas, besiruošdamas žandarui į kinkas kibti.

– O tu, pakaruoklio vėdare, kur tu valkiojies dabar? A? Kur tu valkiojies, šunsnuki? Kur tavo vieta?

– *Panie blokowy*, – atseit, pone bloko viršininke, – nuaimanavo šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – man taip pilvas skauda, *brzuch boli*, taip skauda – taip skauda, kad aš nebegalėjau ištvirti... nuėjau... atsiprašau... panie blokowy...

– Ak tu, kiauliašunie, tu man dar kalbėti drįsi? Kur tavo vieta? Marš į savo vietą! Na, greičiau!

– Labai atsiprašau, *panie blokowy*, – stena susirietusi šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – stena ir svirdukuliuoja į savo vietą.

Ir nusvirdukuliuoja. Atsigulė nuogas ant cemento šalia kitų aštuonių nuogų numirėlių. Šluotražį pasitraukė į pagalvę. Atsigulė ir numirė. O kas jam kita beliko daryti?

Koncentracijos lagery visi taip daro: kam jau paskirta mirti, tas ir miršta. Mat jus velniai!

Iš viso numirėliai lagery buvo gana drausminga publika.

Kitas numirėlis buvo prisisiuęs, bene bėgti besiruošdamas, svetimą, ne savo, sveiko katorgininko numerį. Arba bloko raštvedžiui nuo išlaktos politūros baisiai galva skauda. Taip skauda, kad jis nė numirėlio numerio kaip reikiant negali paskaityti. Parašo kitą numerį, kartais gyvo žmogaus. Numirėlio numeris lieka knygoje neišbrauktas, – išbraukiamas sveiko gyvo žmogaus numeris.

Va, šitoksai per nesusipratimą patekęs į numirėlių skaičių pilietis lagery paprastai labai greitai mirdavo. Visokiomis ligomis mirdavo. Arba jam plyta kokia į viršugalvį pataikydavo, arba jis taip nugriūdavo kur nors, kad kaulai sutrupėdavo, arba paprasčiausia tvarka pasikardavo... Na, žinoma, jei jis pats nesusiprasdavo tinkamu laiku numirti, atsirasdavo, kad jam padėdavo atlikti jo prievolę. Šitokiam numirėliui savanoriui mirus, knygoje išbraukdavo ano, pirmojo numirėlio, numerį, – tojo, dėl kurio ir šis galvelę paguldė. Dabar: abu mirę, abiejų numeriai knygoje išbraukti, – knygos švarios liko...

Valdžios akimis žiūrint, šitoks per klaidą į numirėlių skaičių patekęs pilietis būtinai turėjo mirti. Jis galėjo pridaryti, gyvas palikęs, daug nemalonumų.

Centrinei lagerių įstaigai Berlyne jau pranešta, kad jis mirė. Reikėtų dabar rašyti, kad įvyko klaida, – Berlynas gali pamanyti, kad lagerio administracija nesugeba reikalų tvarkyti, – kam to reikia, kam tai malonu?! Antra vertus, toksai vaikščiojantis numirėlis lageriui iš viso labai nepageidaujamas elementas. Pavyzdžiui, žinodamas, kad knygoje jis yra išbrauktas kaip numirėlis, jis ima ir pasprunka iš lagerio. Tuomet niekas nebegalės susekti, kas pabėgo. Visi žinos: vieno trūksta. Ko trūksta – niekas nežinos. Visi gyvieji yra, o trūksta kažkokio numirėlio! Kaipgi sužinosi, kurio numirėlio pritrūko?

Kitas, besiruošiąs bėgti, tyčia rūpindavosi, kad jo numeris būtų įrašytas į numirėlių skaičių. Kitas savo numerį prisiūdavo prie numirėlio kelnų, o numirėlio numerį – prie savųjų. Pavyko jam porą savaičių išlikti nenumirusiam net su kitų pagalba, jis yra jau beveik laisvas pilietis; knygoje jis jau išbrauktas – ir politiniame skyriuje, ir darbo biure, ir administracijos valdyboje. Visi jį jau užmiršo, – lauk tiktai patogios progos ir durk numirėlio priedangoje iš lagerio!

Ne, – gyvieji numirėliai valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika!

Visiems būdavo daug patogiau, kai jie iš tikrųjų numirdavo. Jis – ir mirdavo. Jiem buvo vis tiek, kokio liga, bet tik mirtų.

Vis dėlto nuo 1944 metų vasaros vidurio ir jie liovėsi bemirę. Nebemiršta – ir galas: ką tu jiems?

Valdžios žmonės pyksta, keikias, knygas brauko, Berlynan atitaisymus siunčia, o gyviesiems numirėliams plytgaliai ant galvos nebekrinta, šonkauliai nebelūžta, pasikori-mui pagalbininkų jie nebeauga...

Iš viso 1944 metų vasarą lageryje daug kas pasikeitė, bet kas galėjo tikėtis jos sulauk-siąs, patekęs į lagerį 1943 metų pačioje pradžioje?

XIII. DŪŠELIŲ APRAŠYMAS

Susidorojus su numirėliais, mus tą pačią dieną, iš pat ryto, nuvarė į kitą ligoninės galą – surašinėti.

Surašinėja mediciniškai. Vardas, pavardė. Šeimyniški reikalėliai. Kur ir kam duoti žinią, kai tu lageryje nusibaigsi. Oficialiai šis klausimas kiek kitaip skamba: kam tu nori rašyti laiškus? Ligoninei rūpi, kam naujokas laiškus rašys!

Neoficialiai surašinėtojai stačiai pasako, kam tas klausimas reikalingas, kad aiškiai žinotum. Atėjusį į lagerį naujoką jie iš karto labai realistiškai nuteikia.

Reikėjo dar pasakyti, ar nesi koks girtuoklėlis, – geri koki liorlaką ar baltakę? Ir su alučiu kokie tavo santykiai? Pypkelę ar gerokai patrauki? Ar nesi kartais iš girtuoklių ir pypkininkų giminėlės kilęs? Ar nesi kartais kokia nors cholera sirgęs? Ar bobutė tavo visiškai normali buvo ir dėl kokių negalavimų ji pasibaigė? Ir kokios tautos tu pats esi, ir kokia valstybė buvo tavo, kol dar žmogumi vadinaisi?

Klausimai – labai rimti, mediciniški vis. Pagaliau:

– Kokie tavo dantys? Šiaip išbyrėję ar išdaužyti kur prie tinkamos progos? O svarbiausia – ar turi auksinių dantų? Jei turi, – kiek jų, kokios jie rūšies?

Kiti ilgaliežuviai tikino, kad ši anketa tikrai auksinių dantų reikalu ir rašoma buvo. Dėl visų kitų dalykų ligoninės anketa niekur niekuomet nebuvo naudojama. O dantys – visai kas kita.

Katorgininkai – privati SS organizacijos nuosavybė. Auksiniai dantys – pati svarbiausia katorgininko dalis, betarpiškai įeinanti į SS aukso fondą. Kai tavo dantys kartą jau įtraukti į knygą, privalai juos stropiai saugoti. Į duonos plutą neiškeisti. Prižiūrėti, kad jų kas nenudžiautų. Už pražudytą auksinį dantį atsakysi taip, kaip atsakytum iš SS išdo aukso gabalėlį pavogęs. Dantys tikrai laikinai deponuoti tavo gerklėje. Nusproges turi sąžiningai gražinti išdui visą lobį. Numirėlio mediciniškas apžiūrėjimas ir išsisemia dantų patikrinimu. Auksą numirėliui iš gerklės išplėšia, įrašo į knygas ir atiduoda išdui, žinoma, jei pakeliui jo kas nors nenukniaukia.

Iš viso, važiuojant į lagerį, patartina dantis namie palikti. Visų pirma nėra kas su jais lagery veikti. O antra – baisiai jau neatsargus reikalas su jais šlepinėti po lagerį. Nuolat budėk, kad tau jų kas neiškultų. Ir žandą nuskels, ir auksą nužags, ir tu dar prieš valdžią turėsi atsakyti už aukso pasisavinimą.

Lageryje kur kas smagiau be dantų!

Po mediciniškojo naujokų aprašymo tuojau buvome pristatyti prie darbo – pietų sriubos išnešiojimo.

Sriuba reikia paimti iš virtuvės. Pirmą kartą patekęs į virtuvę, nežinai, nei kur eiti, nei kur ir kaip atsistoti, nei kuri sriuba paimti. Kas ir kaip daryti – niekas tau nepaaiškina. Virtuvės veikėjai, visi nusipenėję it lašininiai kuiliai, į atėjusius sriubos paimti naujokus

žiūri kaip į mirtinus asmeninius priešus. Bjauroja juos, it degutu tepa. Ne tik bjauroja, – šluotkočiais ir samčiais viršugalvius patašo, kaustytais batais judesius pagreitina. Tarytum naujokai nusigandėliai būtų suruošę virtuvės užpuolimą ir kėsintūsi verdančius katilus iš šaknų išplėsti. Iš virtuvės išleki it iš galvažudžių stovyklos, visas apkvaišęs.

Dviese nešame sriubos bosą. Geležinį tokį. Atrodo, ne per didelis, tiktai 50 litrų talpos. Bet kad baisiai nepatogu paimti. Geležinė plona rankena baisiai riešą veržia. Laužia stačiai. Degina. Visą ranką iš peties traukia. Išklerusios klumpės nesilaiko ant kojų. Reikia nuolat knapsėti. Knapsėdamas susižeidi kojas. Su sukruvintom kojom knapsi dar dažniau. Nuo knapsėjimo karštas skystimas ant plikų rankų ir kojų taškos... Baisiai sunku ta prakeikta sriuba nešti!

Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kalinys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuojau abiem kumščiais man per galvą.

– Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? – klausiu aš jo nustebeš. Vietoj atsako gaunu dar keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinciam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori.

Po keliolikos antausių ir aš supratau. To peniukšlio Mitiuchos išmanymu bosą turėjau panešti dar tris žingsnius toliau. Tiktai tris žingsnius!

Popiet – naujas mūsų galvelių aprašymas. Šį kartą – pats svarbiausias, pats rimčiausias.

Surašinėja įstaiga, vadinama *Arbeitseinsatz* – į darbus paskirstymo įstaiga. Vardas, pavardė, bobutės mirimo metai. Svarbiausia gi: kokį darbą moki dirbti? Čia – ypatingai svarbus klausimas, lemtingas katorgininko buičiai, sprendžias: gyventi jam ar mirti.

Kurpiai, siuvėjai, staliai, dailidės, kalviai, šaltkalviai, monteriai, elektrikai, stikliai, mechanikai, mūrininkai, tinkuotojai, barzdaskučiai ir kitokie amatninkai profesionalai gauna darbą dažniausiai pagal savo specialybę, beveik visuomet pastogėję. Iš pat pradžios jie atsiduria privilegijuotoj padėty. Jie gali pradėti šiaip taip verstis, kol pripras lagery. O apsirpatę – gauna pašalinių darbų ir pajamų, darosi lagerio aristokratai.

Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, – jie veikia buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, – ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu. Gydytojas, vidaus ligų profesorius – tiktai po penkių savaičių buvo pareikalautas į ligoninę kalinių gydyti. O visi kiti inteligentai, – teisininkai, kunigai, profesoriai, literatai, gamtos mokslininkai, gimnazijų direktoriai, inžinieriai, ekonomistai, – ko jie visi gali būti verti koncentracijos lagerio požūriū?

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pasisakė mokąs gerą alų daryti. Samagonas jam taip pat neblogai išeinąs...

Nusijuokė valdžios atstovai, išgirdę tokią specialybę, į bendrą lapą nieko neįrašė, bet vis dėlto ją pažymėjo – atskiroje privačioje knygutėje. Ilgainiui mano bičiulio gabumai buvo valdžios vyrų plačiai panaudoti – ir tai išėjo jam į sveikatą.

– O tu ką moki dirbti? – klausia manęs darbo skirstytojas.

– Nelabai ką, – atsakiau virduliškai išsitempęs, – mašinėle rašyti sugebėčiau... Daugiau dvidešimties metų rašau... Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti

dramaturgiją. Gal ir Stanislavskio sistema išeitų... Apie režisūrą ši tą nuvokiu. Vaidybos studiją, teatrą organizuoti taip pat esu ne kartą bandęs...

- Scheisse, - sako man darbų skirstytojas, - tai ne darbas. Padoraus darbo, vadinas, nieko nemoki?

- Galėčiau laikraštyje lagerį aprašyti... - bandau nusigandęs gelbėtis, padoresnės specialybės beieškodamas.

- Ką? Laikraštyje lagerį aprašyti? - sušuko pasipiktinęs darbų skirstytojas, - aš tau parodysiu laikraštį! Šuva šitas! Rašyk: šitas kiauliašuva, *Sauhund*, - atseit aš, - nieko nemoka, - be jokios profesijos, - padiktavo darbų skirstytojas savo raštininkui.

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiajam, jokio mokslo nereikalingam darbui. Sunkiausiajam darbui - ir krematoriumo kaminui.

Per tą porą lageryje praleistų dienų jau buvo galima daug kas pamatyti, daug ko išmokti...

XIV. KLIPATŲ KLIPATOS

Iš ryto katorgininkai, po patikrinimo, rikiuojasi būriais ir traukia į darbą. Išėjimą prižiūri pats lagerio viršininkas su savo padėjėjais. Pro juos praeinant, reikia nusiimti kepurę, rankos prie šlaunių priglausti, kad nesimataruotų, ir išsitempti, lyg tau už nugaros būtų stačia lenta pririšta.

Pirmieji eina įvairių amatninkų būreliai. Jie dirba pastogėje savo specialybės darbą, jie moka gauti geresnį maistą, jie turi šiokių tokių pašalinių pajamų. Jie, nors ir nuskarę, nors ir purvini, bet vis dėlto žmonės kaip žmonės.

Paskutinė išsijudina vadinama *Waldkolonne* - miško darbų komanda - medžiam kirsti, rąstam tampyti, kelmam rauti, žemėm nešioti, taip ir toliau. Darbas sunkus, šaltyje ir Lietuje. Maistas pats prasčiausias. Jokių pašalinių pajamų.

Didžiulė *Waldkolonne* suskirstyta šimtinėmis. Kiekvienos šimtinės priešakyje eina kapas ir puskapis (*capo ar Hilfscao* - darbų prižiūrėtojas ar jo pagalbininkas).

Kapai - žvalūs, apsukrūs, mitrūs vyrukai su raudonais raikščiais ant rankovių - nerias iš kailio, savo vergus bestramužydami, kad jie iškilmingiau pro valdžią pražygiuotų. Vienus - aplos, apries, kitus - kojomis paspragins, trečius - antausiais apdalys, kitus vėl - pagaliu patvatys...

Visa tai dedasi valdžios akyse, visa tai rodo kapų rūpestingumą ir gerus norus, bet visa tai duoda nelabai kokių vaisių.

Sunku eilės išlyginti. Sunku žingsniai suvienodinti. Labai įvairi publika. Yra čia ir tvirtų vyrų, matyti, dar neseniai į lagerį pakliuvusių, kurie eina tvirtu žingsniu, išdidžiai galvas aukštyn iškelę. Bet didžioji dauguma - vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos. Kitas dar su klumpėm, kitas - ir visai be nieko, - kovo pabaigoj! Susikūprinę, susilenkę... Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegriš... Tikrai, vakare, kai ši kolona grįžta iš darbo, parsineša ji po keletą numirėlių - tris, penkis, aštuonis, dešimtį...

Rytmetį, visom kolonom išėjus į darbą, lagerio kieme „iš kažkur“ išlenda šmėklų minia. Keista ji tokia!

Neina, bet slenka. Pamažu pamažėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debito šešėliai.

Slenka... kadaise, gal ne taip seniai, buvę žmonės. Turėję pastogę, namus, tėvus, seseris, brolius, gal žmoną, gal vaikus. Turėję Tėvynę, turėję gyvenimą – valią, laisvę, troškimus!

Slenka jie susikibę kits į kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremdami. Niekas jų neberagina, niekas jų nebemuša. Jiems viskas pasauly jau: vis tiek pat.

Jų klumpės jau nebešlepsi. Jie jau nebeturi jėgos kojai nuo žemės pakelti. Jie kojas velka žeme taip lėtai, kad net čiuožimas mažai tesigirdi. Vieni ant krūtinės nuknarinę galvą, kartais dar žvilgčiodami į žemę, kartais – visai niekur nežiūrėdami. Kiti – apsi-blaususiomis ūkanotomis akimis dairosi aplinkui, nieko nematydami, nieko nesuprasdami, nieko nebenorėdami. Kiti vėl atsilošė ant savo draugų, užmerkė akis lyg grabe – ir vos vos velka savo tokias sunkias kojas. Veidai, veidai! Vienas už kitą baisesnis, vienas už kitą skaudesnis.

Į tuos veidus nebūtų taip skaudu žiūrėti, jeigu kojos nejudėtų, jeigu jie būtų numirėliai!

Numirėlis – ko gi iš jo benorėti? Jam visa vis tiek pat. Bet kai toks veidas dar eina į darbą!

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiam, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją menkystą galėtų atpirkti tiktai tuomet, jei patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kurias kitus tremia, besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip – amžių prakeikimas slėgs ne tik jų atmintį, slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Slenka, slenka... Visokių tautų, visokių profesijų žmonės. Į lagerį prieš mėnesį, prieš du ar tris atvyko gi jie visi sveiki!

Naujokui arčiau prie jų ir priėti sunku, – pūvančių lavonų tvaikas. Rankos – žaizdotos, kojos – žaizdotos. Po žaizdas painiojasi įvairūs parazitai, į kuriuos tie buvę žmonės nebekreipia jokio dėmesio.

Slenka, slenka... Taip pamažu!

Kartais vienas, kartais kitas išsiskiria iš minios. Pasvirdukuliuoja, lyg galvodamas ir negalėdamas nuspręsti, kas jam dabar daryti. Žengia žingsnį į šalį. Kitą. Palinksta ant kelių. Atsiremia rankomis į žemę. Parpoja keletą žingsnių. Apsidairo pamišėlio akimis. Priglūsta krūtine, veidu prie žemės. Lyg sustingsta valandėlei. Šiurpulys jį nukrečia. Pakelia galvą. Baisiai, baisiai išsiilgusios jo akys. Nė žodžio nepratars. Nesudejuos. Lūpos net nesujudės. Šliaužia tylėdamas kur nuošaliau. Į patvorį. Į barako pasienį. Prišliaužia. Atsigula. Užmerkia akis. Dabar jam: absoliučiai visa vis tiek pat.

Kitas gi ir iš minios nė kiek nesiskiria. Krinta žemėn ir guli. Jo kaimynai neturi jėgų, neįstengia jį pakelti. Slenkantieji iš paskos užkliūva už jo. Knapsi. Vieni dar sugeba šiaip taip perkelti per jį koją, kiti – ir to nepajėgia. Knapsi ir griūva viršum.

Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias.

Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda! „Eina“ „darbo dirbti“, „darbo“ – atitinkamo jos pajėgumą.

Tai – labai pastovi komanda. Nemažėjanti, nenykstanti.

Tai kas, kad daugelis iš tos komandos narių per dieną išmiršta – barakuose, pakelėj, „darbo“ metu!.. Vakare grįž iš darbo miško komanda. Ji duos rytdienai klipatų ne mažesnę skaičių, negu per dieną jų išmirė, – klipatų komanda skaičiaus atžvilgiu nenukentės.

Miško komanda vietoj atiduotųjų klipatų komandai gaus naujų bendradarbių, kurie po mėnesio kito savo rėžtu pereis į klipatas. Taip ir sukasi gyvenimas ratu. Kasdien į lagerį atvaromi nauji žmonės, bet lagerio gyventojų skaičius daugėja labai pamažu.

Miršta žmonės karo laukuose baisiose kančiose. Bet tenai – visi lygūs. Ten – sužeistam pagalba teikiama. Ten sužeistą net priešas pagerbia. Ten – turi ginklą. Gali gintis. Ten tavo mirtis ir kančios šiokios tokios prasmės turi: dėl kurios nors idėjos kariaujama, dėl tėvynės, dėl laisvės...

O čia – niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės.

Ar ne geriau būti pasmerktam mirti ir pakartam, negu šitokiu būdu – iš bado pūvančiose žaizdose sukniubti?!

Seniau, bent kituose kraštuose, kariamajam bent paskutinį norą patenkindavo – duodavo pavalgyti, dūmą nuryti, laišką parašyti, kokią mauškę išmesti... O čia – paspiria koja – ir viskas.

Baisūs buvo kiti naikinimo lageriai, kur, būdavo, atveža kalinių ir tuojau nužudo. Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir Dievų miško padangėj. Skirtumas buvo tiktai tasai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...

Kuri lagerių rūšis geriau atitinka mūsų amžiaus kultūros laimėjimus, dievaž, nelen-gva būtų nuspręsti. Pagaliau – tai individualaus skonio reikalas...

Slenka, slenka klipatų komanda, slenka...

Kiekvienam katorgininkui tai įtikinamas *memento mori*. Visi vienodai nori gyventi. Ir visi vienodai žino: už mėnesio, už kito – vis tiek atsidursi klipatų komandoj.

Iš čia tai ir atsiranda katorgininkuose tasai žvėriškas instinktas gyventi: bet kuria kaina išsilaikyti. Iš čia tasai hieniškas katorgininkų tarpusavio santykių žiaurumas. Tie dalykai paaiškėja daug vėliau. Naujokas, vos čionai patekęs iš gyvojo pasaulio, labai mažai tesupranta.

Naujokas, pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja. Ne mirties jam baisu, – baisu šito išniekinto žmogaus vaizdo. Ir ne tik žmogaus, – baisu šito išniekinto, subjauroto, sudergto mirties vaizdo!

Naujokas pats nepajunta, kaip jis ima visas virpėti, o jo pabalusios lūpos, keistai trūk-čiodamos, tyliai kartoja:

– O, Viešpatie, Viešpatie!

XV. „DIE ARBEIT MACHT DAS LEBEN SÜSS...“

Pirmasai mūsų sekmadienis lagery. Faktinai – pirma mūsų oficiali darbo diena.

Šį sekmadienį lageris, apskritai imant, nedirbo, – lageris tuomet dirbo ne kiekvieną sekmadienį. Kai kurios komandos vis dėlto turėjo eiti į darbą.

– Advokatai, profesorai, kunigai, finansistai, rašytojai ir visas kitas lietuviškas mėš-las, – pasigardžiuodamas šūkalojo mūsų bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fa-bro, – marš į rikiuotę! Greičiau, greičiau, jūs, apsidrėbusio kuilio sūnūs!

Darban, be mūsų, dar buvo išrikiuota kelios komandos lenkų, politinių kalinių, dar tebetardomų dėl priklausymo slaptom politinėm organizacijom.

Kapo, atseit darbo prižiūrėtojo, pareigom prie mūsų buvo pristatytas vokietukas Sa u t e r. Jis tiktai dviem savaitėm anksčiau už mus lageryje atsirado, bet buvo didelis

savo srities specialistas, todėl tad lageryje taip greitai tokią didelę karjerą padarė – iki *capo* padėties prisiplakė.

Tasai Sauter, kaip rodė jo dokumentai, Vokietijoje jau buvo septyniolika kartų teistas, ir baustas už vaikų kankinimą. Už tokius darbus buvo jis ir į lagerį uždarytas, o lagerio vyresnybė padarė jį mūsų viršininku darbo metui.

Pristatė mus prie vagonėčių, lageryje liorkomis vadinamų, smėliui vežioti. Viename pratiestų bėgių gale reikia kalnelis nukasti, kitame – klumpabalos duobė užversti. Tarp abiejų galų atstumo buvo apie pusantro kilometro. Prie vienos vagonetės buvo pristatyti šeši septyni žmonės. Bėgiai nutiesti per smėlį. Pakeliui – keturi bėgių pasisukimai, kur reikia vagonetę apsukti. Prie vidurinio pasisukimo stovi pats Sauteris su linksma šypsena veideliuose, prie kitų pasisukimų ir bėgių galuose susitalpino Sauterio pagalbininkai, atseit puskapiai. Mum reikia prisipilti vagonetę smėlio, nuvežti į kitą galą, išversti į duobę, išlyginti – ir vėl važiuoti atgal prisipilti...

Kovo pabaiga. Iš nakties gražiai pašalę. Saulė šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto.

Su vagonetėmis pasibarškinti iš vieno galo į kitą nebūtų jau tokia didelė bėda, kodėl ne – vagonetės galima pastumdėti. Bet būta čia vis dėlto labai didelės bėdos.

Stumiant vagonetę, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės – klimpstalaidame smėly, ant kojų nesilaiko. Keletas zovados šuolių – ir kojos jau kruvinos, – nuo tų prakeiktų klumpių!

Kol vagonetę smėlio prisipili – puskapis tau lazda šonus tvatija ir dėsto, kad nereikia tinginiauti. Prie kiekvieno bėgių pasisukimo, kol vagonetę pasuksi, – vėl lazda tavo šonus raižo. Pro tokį velnio puskapį taip norėtusi juo greičiau pravažiuoti, bet ta bestija liorka kaip tyčia ima ir nušoksta nuo bėgių! Užkelk tu ją dabar atgal, kad geras! Tuščią – dar šiaip taip užklibinsi, bet su pilna – visai prasti juokai. Bekeliant vagonetę, pašal nuolat atsiranda pats Sauteris. Jo rankose – storas vėzdas. Jis ima sąžiningai tau nugarą velėti. Smogia lazda ir liežuviu vis pritaria kaip gramofonas:

– *Die Arbeit macht das Leben süß! Die Arbeit macht...* – Darbas daro gyvenimą saldų!

Sauterio stovimojoj vietoj pasisukimas toks staigus ir kreivas, atkalnėje tokioje, kad tenai liorka visuomet nušoka nuo bėgių.

Sauteris šypsos. Sauteris patenkintas. Sauteris darbuojas su vėzdu ir, meilingai šypsodamasis, kartoja:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

Po tokios darbo dienos grįžęs į baraką su kruvinomis, sutinusiomis kojomis, su sudaužytais pečiais, nugarą, šonais, šlaunimis, su pervarginta širdimi, su svaigstančia galva, alkanas išspraudęs silkių pavyzdžiu į utėlyną, veikiai žmogus imi suprasti, iš kur ir kaip atsiranda lagery nesialoma klipatų komanda...

Mes, kaip žmonės be lagerinės darbo specialybės, apie porą savaičių neturėjome pastovaus darbo. Kasdien mus tampė po įvairiausias darbo komandas, panaudodami įvairiausiam darbui. Visur buvome naujokai. Pas kiekvieną kapą – savo tvarka, savo būdas, savi mušimo metodai. Nieko nežinojome, nieko nepažinojome. Nežinojome, nei kaip reikia lagerinis darbas dirbti, nei kaip ilsėtis. Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais – sausa, kartais kruvina.

Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, – svarbu tiksliai, kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, – kad greičiau kinkas nukratytum. Svarbu, kad judėtum, ypač kai viršininkai mato. Senieji katorgininkai visą

laiką juda kruta, bet darbo vaisiai – niekaniekis vienas. Ir vis dėlto jų darbas – visiškai geras – jie gi juda kruta!

Mes tos išminties nežinojome. Atrodė: duotas darbas – reikia jis padirbti. Atrodė: padirbsi – valdžia įvertins, leis atsikvėpti. Ir pluši, būdavo, dirbi. Visą gyvenimą įpratęs dirbti sąžiningai, kaipgi čia dabar vienu metu apsimetėlis pasidarysi!

Dirbi sąžiningai. Per valandą padarai daugiau, negu senas katorgininkas padaro per dieną. Nuo darbo uždusęs, stabteli kiek atsikvėpti, – tučtuojau į tavo galvą lekia koliojimas, prakeikimas, lazda ar plytgalis. Atseit:

– Tu, tinginy, mėšlinas lietuviškas inteligente, nususęs driskiau – *Verkommener Lump* – nusidėvėjęs maita, – taip ir toliau, taip ir toliau.

Juo sąžiningiau dirbi – juo didesniu darbo kiekiu tave apkrauna, juo daugiau iš tavęs reikalauja, juo daugiau muša. Senieji katorgininkai, tursuodami pašal, žiūri į tave iš padilbų, krizena dantimis ir savo darbo dalį tau vis pakiša ir pakiša:

– Še, pašvinkęs rupūže, dirbk, kad toks mandras!

Pabandyk nepaimti iš jo darbo! Jis iškeiks tave ne blogiau už kapą, išdergs, o tai ir kastuvu į tave užsimos.

Iš kur gali žinoti, kas jisai toks, tasai senas katorgininkas? O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, – visi, kas tik netingi.

Senieji katorgininkai kiša savo darbo dalį, koliojas, keikias, o jų akys klastingai blizga, lyg sakyte sakydamos: „O! Kokie kvailiai jūs, kvailiai!“

Kitas koks senas katorgininkas, žiūrėk, ima ir nebesuvaldo savo pašiepiamos šypsenos. Prieina prie tavęs, patapnoja per petį, bičiuliškai prašneka:

– Nebūk gi toks padūkęs asilas, nesitampyk ir skerdziamas! Šitaip besitampydamas, tu ir savaitės neišlaikysi. Nekreipk dėmesio, kad keikia. Čia visi keikia. Čia būtinai reikia keiktis, kitaip – negyvensi. Keiktis svarbiau už duoną. Bet tai nieko nereiškia. Žiūrėk, kaip aš dirbu: judu krutu – ir viskas. Ir šandie manęs dar niekas nekeikė...

Ir tikrai jo niekas nekeikia. Jis juda kruta, bet padirbti – nieko nepadirba. Ką jis per dieną, per dvylika valandų nuknibinėja, galima per valandą, per pusvalandį padaryti.

Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti – ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum – ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi – šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti.

Sunkiai, labai sunkiai vyko man šitas mokslas!

Mėčiojo mus po įvairiausius darbus.

Pavyzdžiui, tolio ritinius nešioti. Visą gyvenimą dirbusiam fizinį darbą, mokačiam lageriškai judėti krutėti šis darbas gal ir visai nesunkus. Bet žmogui, tris dešimtis metų pratūnojusiam prie rašomojo stalo, prie mokslo knygų, prie literatūros darbo, žmogui alkanam, nemigusiam, mušeikų ir utėlių nukankintam, šis darbas sunkiai pakeliamas. Šiaip taip tą ritinį užsiverti ant nugaros, bet po keliolikos žingsnių jau griūni su visa našta. Atsikelk dabar, kad geras, su ja! Atsikelk, kai tave šuniškai rieja, batais būgnija, pagaliu tvatija! Atsikelk, kad po keliolikos žingsnių vėl griūtum! Ir taip – per visą kiaurą dienele, per dvylika valandų.

Ne ką geriau sekėsi ir plytų fabrike – molį kasant ir minkant, plytas nešiojant ir kraunant, arba miške – rąstus tąsant, pjaustant, vežimuosna keliant arba prie statybos akmenis skaldant ir „tačką“ vežiojant, plytas, žvyrą, cementą, vandenį tempiant.

Balandžio mėnesio pirmomis dienomis bloko raštvedys, čigoniškos veislės padūkęs tirolietis, Toni Fabro, liežuviumi iš šuva uodega po kiemą grajina:

– Profesoriai, kunigai, teisininkai, rašytojai! Rikiuokitės patvory kairėj – važiuosite į Gdanską!

Iš jūros vėjas dūkta dūksta. Švilpia, rėkia, staugia. Į akis verčia šlapią sniegą, suledėjusius lietaus lašus ir velniai žino dar kokį jovalą.

Važiuoti reikia atviraime sunkvežimiu, be jokio apsiausto, su sudriskusiu, be pamušalo, vasariniu švarkpalaikiu, su lopsančiom, it šunų dalytosiom ir nepasidalytom kelnėm.

Važiuoti reikia iki Gdansko keturios dešimtys penki kilometrai ir už Gdansko dar dvidešimt ar daugiau, persikeliant keltu per abidvi didžiules Vyslos šakas. Kelionės tikslas – pasiimti iš tenai plytų. Prisikrauti sunkvežimiu ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgus, net be lageriškų pietų.

Važiuotojai – šlapi iki paskutinio siūlelio, vėjo iki kaulų perpučiami, pamėlynavę, sustirę, sustingę. Vieni dar bando dantimis kalenti, tik nieko gera jiems iš tų pastangų nebeišeina – dantis į dantį nebepataiko. Kiti gi jau šiaip sau užsimerkę, prasižioję ant plikų plytų barška it pūzdrai kokie. Atrodo jie taip, kad jau dabar būtų galima drąsiai jiems pieštuku ant pilvo numeris rašyti.

Taip, didžią tiesą skelbė talentingasai galvažudys Sauteris:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

XVI. WACEK KOZŁOWSKI

Maždaug po dviejų savaitių mes buvome į inteligentus jau visiškai nebepanašūs. Aš su savo ūgiu 1,90 m nuo 96 kilogramų svorio nuvažiauvau iki 67 kilogramų. Kiti iš mūsų vaikščiojo jau su praskeltomis galvomis, sutinusiomis blauzdomis, žaizdotomis šlaunimis, nuo mušimų pamėlynavusia nugara, nuolat spingsinčiomis nuo antausių ausimis, suraižytais veidais. Kojos visų buvo žaizdotos, kruvinos. Retas kuris vaikščiojo be pakeltos temperatūros.

Buvome jau įsigyvenę katorganinkai, utėlių nugrauzti ir išmokę keiktis ne blogiau už senąją gvardiją. Tuomet pradėjo mus skirstyti į pastovias darbo komandas, – į nuolatinį darbą.

Dviem iš mūsų jau pirmomis dienomis laimė šyptelėjo – pateko buhalteriais ir skaičiuotojais į įstaigų raštines, kitu du – po dešimties dienų, – jie buvo išgelbėti jau. Ir tai dar ne visai. Vieną iš jų po mėnesio, baigiantį gyti iš dėmėtosios šiltinės, ligoninėje užmušė su taburete.

Visi kiti liko juodadarbiai. Kas pateko į plytų fabriką, kas – akmenų skaldyti, kas – prie tiesiamo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas – griovių kasti, kas – prie statybos žvyro ir plytų nešioti. Šiuose ir panašiuose darbuose buvo visi lygūs – ir profesoriai, ir rašytojai, ir kunigai, ir gydytojai, ir teisininkai...

Tuo pat metu mus gana iškilmingai iš II bloko perkėlė gyventi į šeštąjį, kurio viršininkas buvo Wacek Kozłowski, lagerio garsenybė ir pažiba, o raštvedys – Karaliaučiaus pirklys juvelyras Hans Saenger, susipykęs su gestapininku dėl kažkokio žiedo ir už tai atsідūręs lageryje ir gavęs net žalią trikampį – profesionalo kriminalisto ženklą, pavadintas *Berufsverbrecher*.

Šeštajame bloke mum, kaip įsisenėjusiem katorganinkam, davė vietos jau miegamajame ruime, kuris buvo sausakimšai prikimštas lovų.

Kiekviena lova, 80 centimetrų pločio, turėjo tris aukštus. Kiekviename aukšte gulėjo po du žmones. Kartais tenai turėdavo sutilpti trys, keturi, net penki. Dažniausia gi gulėdavo po du.

Kiekvienoje lovoje buvo čiužinys ir mažas čiužinelis, drožlių prikimštas, pagalviui. Buvo tenai dar nepastovus, besikaitaliojantis, niekuomet neaprėžtas blusų ir utėlių kiekis, kaip atrodė, nuolat augantis. Ir dvi antklodės buvo! Tai buvo jau be galo didelis daiktas!

Patekę į šitokias lovas, pasijutome lyg garbingi lagerio piliečiai, lygiateisiai su tais, kurie muša. Juo labiau kad mus, jau suspėjusius sugulti be jokių kelnių, tučtuojau pašaukė į dienos ruimą, kur mūsų jau laukė Wacek Kozłowski ir patsai pirmas lagerio seniūnas, Arno Lehman, – tas pats, kuris pirmą naktį, vos mum atvykus į lagerį, išvadino mus senais kupranugariais ir pradėjo mušti su pagaliu.

Arno Lehmanas tuojau padalino mum po cigaretę, pasakė prakalbą apie reikalingumą gyventi lageryje visiems vienybingai, nes čia esą visi kaliniai lygūs. Be to, dar jis esąs girdėjęs, kad mes atsivežę daug pinigų, kurie esą dabar deponuoti ir gulį raštinėje be jokios naudos. Todėl jis kviečias mus paaukoti, kiek kas galįs, katorgininkų orkestrui – instrumentam pirkti. Tučtuojau atsiradęs orkestro dirigentas, iš profesijos – barzdaskutys, išdėstė mum aiškiai ir įtikinamai visą muzikos būtinumo reikalą. Arno Lehmanas padalino mum dar po cigaretę. Mes ėmėm pasirašinėti aukas – kas 50 RMarkių, kas 100, kas – net iki 200 prisivarė. Drauge pasakė mum pamokslą ir patsai Wacekas Kozłowski.

Jis esąs griežtas, bet teisingas. Kas gražiai gyvensiąs, jo klausysiąs, tam nieko nebūsią bloga. Bet kas drįsiąs būti nepaklusnus ir riaušes kelti – tam būsią – oho! – parodė jis čionai savo kumštį, tikrai didelio dėmesio vertą. Juo labiau kad jo nervai esą jau visiškai sukirmiję.

Vėliau, arčiau su juo susipažinęs, išmokiau jį biržėnų lietuvišką dainelę, kuri jam labai patiko, – jis įtarė net, kad aš ją jam specialiai būsiąs sudėjęs:

Mano rankos nepapeiksi, –
Kad suduosiu – nusibaigsi.
Mano ranka pamačlyva –
Kad suduodu: nebegyva!

Baisiai jam patiko ši dainuškėlė, tokios jam tiktai ir reikėję, – ji būsianti jo himnas.

Kilęs jis buvo iš lenkiško pajūrio, iš profesijos – mėsininkas. Nešiojo jisai šalia numerio raudoną trikampį – politinio kalinio ženklą. Tačiau už kokius politinius reikalus pateko jis čionai – niekas lageryje nežinojo. Senieji katorgininkai pasakojo, kad jis čia pat lageryje užpumpino savo nuosavą brolelį. Kalinių jis buvo nudobęs kelias dešimtis, o kiek šonkaulių ir blauzdikaulių sulaužė, kiek pakaušių praskėlė – niekas neskaičiavo.

Tai buvo mušeika specialistas, budelis mėgėjas.

Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, plačiaapetis vyrukas. Kadaisė buvęs juodbruvus, dabar – šiek tiek pražilęs ir praplikęs, – keturių dešimčių metų vyras. Balsą turėjo visuomet užkimusį – pragertą, prarėktą balsą, šnypščiantį, gyvatišką tokį. Ranką jisai turėjo tikrai „pamačlyvą“. Nuo jo antausio retas kuris kalinys nenuvirsdavo. Antausius dalino jisai nesigailėdamas. Nesigailėjo jisai ir bato, smogdamas į užpakalį ar į priešakį. Dar labiau mėgdavo jisai pagalį. Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius,

ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius – jis paprastai, būdavo, savo vergus vis lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi. Dar įdomiau jam išeidavo, kai jis su lazda išokdavo į kalinių tarpą ir imdavo tarškinti į visas puses, nelyginant senųjų rusų bylinių koks bogatyrius, įsisukęs į nekrikštų tarpą.

Kartais jį lyg apatija apimdavo. Pristigdavo energijos bogatyriškai su lazda švaisitytis. Tuomet liepdavo jisai katorgininkam sugulti kieme, vienam šalia kito, sausa ar purvas, – vis tiek. Tuomet jis, būdavo, vaikščioja per sugulčius ir drėbčioja lazda, kur kam pataikys. Kartais gi jisai ir šitokiam palyginti lengvam darbui karingos nuotaikos nebeturėdavo. Tuomet jis, būdavo, atsistoja šalia sugulusių ir laido į juos akmenis bei plytgalius. Kur kam akmuo pataikys, tas jį ir turi.

Kartais kalinius jisai paversdavo driežais, – liepdavo pilvu šliaužti per kiemą. Kartais – varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais – fakyrais: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, – turėjo puikią fantaziją.

Iškilingais gi atvejais Vacelis panaudodavo dar vieną ypatingą, lageryje gana populiarių, mušimo būdą, – juo naudojosi ir kiti galvažudžiai. Staigiu, stipriu, dažniausiai netikėtu smūgiu per galvą katorgininką parmuša žemėn, liuoktelėja jam su kojomis ant krūtinės ir ima tenai šokinėti it ožys prieš kumelę. Rezultatas paprastai būdavo – keli šonkauliai vis sukiurkinti.

Pradedant 1944 metais, lagerio valdžia, matyti, nujausdama būsimą atsakomybę, kartkartėmis sudarinėdavo įvairius dokumentus, įrodančius, kad lagery kaliniam nebuvo jau taip bloga. Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiems žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti – ir toliau rūpestingai mušė.

Kartą po tokio popiergalio pasirašymo garsus lageryje kapas **Lukasikas**, mušeika iš pusbernių, sugniužino vienam latviui kelis šonkaulius ir galvą praskėlė, jis buvo pristatytas prie latvių komandos, sudarytos iš buvusių latvių SS vyrų ir dabar patekusių į vokiečių katorgą, SS išlaikomą. Lukasikas turėjo tuos latvius drausmės pamokyti ir į paklusnumą vokiečių valdžiai gražinti.

Lukasiko pamokyta latvį atnešė į ligoninę. Į ligoninės prausyklą, nieko pikta nemanydamas, užėjo ir pats mokytojas, Lukasikas. Susirinko tenai keletas kalinių-sanitarų ir ėmė olbyti Lukasiką, kaip jam ne gėda būti tokiu galvažudžiu. Atsirado tenai kažkaip ir Wacekas Kozłowski, – užuosdavo jisai, kur muštynėm dvokia, nepraleisdavo progos. Tad ir dabar Vacius – kad kibs vargšui Lukasikui į sprandą!

– Ar tu nežinai, šunsnuki, kad mušti negalima? – gargaliuoja Vacius apsiputodamas. – Aš tau parodysiu, šunų išjoda, kaip reikia mušti!

Na, ir parodė jis jam, kaip reikia mušti, – nepalyginamas meisteris gi jis buvo!

Taip kūlė jis tą vargšą, kad ligoninės sienos drebėjo!

Po to Lukasikas dvi savaiti kreivas vaikščiojo, kol išsilaižė, o išsilaižęs ėmė latvius mušti pagal Vaciaus pavyzdį...

Budelis Vacius buvo mėgėjas tikra to žodžio prasme.

Kai lagerio oficialūs budeliai turėjo per daug darbo, Vacius mielu noru eidavo jiems padėti ar juos pavaduoti, – pagal savo tarnybinę padėtį Vacius neprivalėjo tai daryti. Bet jis labai mėgo tą darbą. Kartais lagerio budeliai turėdavo „išvažiuojamąją sesiją“, – kviesdavo juos kur į provinciją vokiečių piliečiam paklusnumo pamokyti – ką nors vie-

šai pakarti. Vacius visuomet važiuodavo savanoriu ir su savo instrumentais, – lagerio kartuves pats į vežimą pakraudavo.

1944 metais, pavasarį, lagerio valdžiai atsitiko kartą toks reikalas vieną merginą pakarti, – pakarti liepė gestapas, ją į lagerį pristatęs. Iki tol lageryje moterų nekardavo, tik vyrus. Prieš tokią naujieną net oficialūs budeliai susvyravo. Juo labiau kad pakarti pasmerktoji lenkaitė buvo jauna ir graži, toks mielas sutvėrimėlis.

Tokiu gestapo nutarimu pasipiktinęs, pirmasis lagerio budelis, seniūnas Arno Lehmanas pareiškė: jis esąs garbingas budelis, jis mergų nekores ir nekarsiąs!

Ir nėjo, latras, karti, – nieko jam valdžia nepadare.

Antrasis lagerio budelis – antrasai seniūnas, Fritz Selonke, vienas pačių gambiausių lagerio galvažudžių, suktas ir gudrus, jau prieš kelias dienas kažkur nusiraižė ranką, pririšo prie jos lentgalį ir pakabino viską po savo kaklu.

– Ranka, – sako, – skauda, negaliu karti, – virvės nepatempsiu!

Trečias budelis, oficialiai vadinamas pirmuoju lagerio darbininku – *erster Vorarbeiter*, nors faktinai visiškai nieko nedirbo, guli lovoje beviltiškai girtas. Trečią parą jis be paliovos samagoną laka. Laka ir vaitoja: esą jam pilvas galvažūdiškai skauda, – merginos karti jis negalįs!

Streikuoja visi trys budeliai, niekas neina merginos karti.

Visiškai nežinia, kaip valdžia būtų iš tokios bėdos išbridusi, jeigu Vaciaus nebūtų buvę pasaulyje.

Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė karti, o Vacius – pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo.

Vaciaus pavyzdžio paskatinti, vėliau moteris karti ėmė ir oficialieji budeliai.

Patys lenkai, pasikeitus politinėm aplinkybėm, Vaciaus karti neketino. Jie ketino jį gyvą į gabalėlius suplėšyti ir eksportinėm kiaulėm suliuobti. O Vacius patsai svajojo į tuomet dar būsimą nepriklausomą Lenkiją sugrįžti garbingu piliečiu. Jis buvo įsitikinęs esąs didelis lenkų patriotas.

1943 metų Velykų naktį, pačiame vidunakty, į miegamąjį ruimą, kur mes visi dūsavome ir kasėmės, atėjo Vacius, su šventėmis pasveikino. Jis esąs nutaręs, kad mum Velykų proga kambaryje oro per maža, jis įleisiąs daugiau. Įsakė atidaryti langus.

Oro tikrai buvo mažoka. Be bloko viršininko žinios langai atidarinti nebuvo galima.

Kol patalpa vėdinasi, Vacius stovi prie durų. Stovi ir pragertu, prarėktu balsu gieda lenkų patriotines giesmes, – jis buvo tuomet visiškai girtas.

– Ar jūs, kiauliasnukiai, įvertinat mano gerą širdį? – kreipiasi jisai į besikasančius katorgininkus. – Oro jum maža, aš jum langus atidariau. Aš kambarį vėdinu... Aš rūpinuos jūsų sveikata... Tiktai dėl jūsų aš čia stoviu, o jūs nesuprantat...

– Suprantam, Vaceli, įvertinam, įvertinam! – šaukiame mes jam iš lovų, – drožk toliau!

Vacius pro lovas nusibraškino kažkur į kambario galą. Patamsy surado, pažadino, ištempė iš lovos vieną kalinį, – jauną, gražų bernelį, ukrainietį nuo Lvovo. Vienmarškinį atsivedė prie durų. Baisiai Vaciuui pagailo to bernelio. Ašarodamas glaudžia jis jį prie savo krūtinės:

– Toks tu jaunas ir į tokį lagerį, į tokį pragarą patekai! Kas iš tavęs, vargšeli, beliks! Bet aš tave globosiu! Aš tave išgelbėsiu. Aš tave išsaugosiu! Še, atnešiau tau pyrago. Va, čia dar kumpio yra. Ir saldinių dar...

Visi gulėdami pavydime tam berneliui, – kurgi: tokia laimė! Pyragas, kumpis, – oho! Kad ir sekasi, žvirbliagalviui tokiam!

O bernelis – kad valgo, kad purkoja!

Vienas kalinys, gal alkano pavydo nebesuvaldydamas, sumanė naktiniais reikalais pasivaikščioti. Reikia jam eiti pro Vacių su tuo laimingiausiuoju berneliu.

– Duok jam į snukį, – sako Vacius berneliui, – ko jis čia valkiojas naktį!

Bernelis neatkreipė dėmesio į Vaciaus žodžius. Vacius supyko:

– Negirdėjai, maita, sakiau, kad duotum jam į snukį?!

– Kaip aš jį mušiu? Jis nieko bloga... man nepadarė!

– Ne tavo reikalas. Sakau, duok – tai ir duok!

– Kad jo jau nebėra... Nežinau, kas buvo...

– O! Tai tu šitoks! – staiga įsiuto Vacius, – tai tu šitaip manęs klausai? Aš tau saldainį daviau, o tu taip man atsidėkoji?! Mano pyragą ryji, o įsakymų nepildai?! Tai tu šitoks?.. Aš tau...

Besikarščiuodamas Vacius dar labiau supyko, – jam jau savęs paties pagailo. Jis ėmė kulti tą bernuželį neklaužadą. Ir taip prikūlė jis tą vargšelį, kad šis bliaudamas ir staugdamas vos į savo guolį iširepečkino.

Kas teisybė – tai teisybė: Vaciaus nervai buvo visiškai sukirmiję.

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujamame bloke, buvome atiduoti neaprėžtai jo valiai ir nuožiūrai. Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:

Mano rankos nepapeiksi:

Kai suduosiu – nusibaigsi!

ICCHOKAS MERAS

Icchokas Meras (g. 1934 m. Kelmėje) – prozininkas ir scenarijų autorius, diplomuotas radijo ir televizijos inžinierius. Vaikystėje per holokaustą neteko tėvų ir pats per stebuklą likęs gyvas buvo priglobtas ir užaugintas lietuvių kumečių šeimoje. Vaikystės išgyvenimai iš dalies atsipindi pirmojoje apsakymų knygoje *Geltonas lopas* (1960).

Pirmieji Mero kūriniai pasirodė septintajame dešimtmetyje, tačiau jo vieta lietuvių literatūroje, jo novatoriška proza buvo pripažinta ir įtvirtinta ne taip jau seniai. Pirmosios knygos *Getonas lopas* (1960), *Lygiosios trunka akimirką* (1963), *Žemė visada gyva* (1963), *Ant ko laikosi pasaulis* (1965) Lietuvoje buvo sutiktos gana neutraliai – nei pergirtos, nei per daug sukritikuotos. Tuo metu kritikai neturėjo teisės įvardyti Mero išskirtinės vietos lietuvių prozoje, nes autorius buvo žydas, be to, oficialioje literatūrinėje hierarchijoje dominuoti

turėjo valdžiai lojalūs rašytojai, besilaikantys socialistinio realizmo kanono. 1965 m. už romaną *Lygiosios trunka akimirką* Meras buvo pristatytas Respublikinei premijai gauti, bet, žinoma, jos negavo. Rašytojams ir skaitytojams Mero pavardė įsiminė, o žydų gelbėtoja Ona Šimaitė iš Paryžiaus siuntė laiškus, kuriuose su neslepiamu jauduliu ragino rašytoją toliau rašyti žydiška tematika: „Man labai sunku kalbėti apie šį romaną, kuris mane taip giliai jaudina ir sukelia tiek daug prisiminimų. Norisi nuo pradžios iki galo apie jį pasakoti. Ir turiniui rasta atitinkama mozaikos, miniatiūrų forma. Sveikinu karštą Rašytoją, išplaukusį į didelius kūrybos kelius. Daug ir gerai iš širdies pasakyta apie kasdienišką geto žmonių herojiškumą. Bet dar toli gražu ne viskas. Ir toliau rašykite apie tai – maldauju Jūsų“.

Daug daugiau entuziazmo Mero knygos sukėlė Rusijoje, Rytų Vokietijoje, kai kuriose Sovietų Sąjungos respublikose. Tačiau rašytojas nepateko į privilegijuotųjų luomą, buvo varžomos jo išvykos į užsienį, teko ne kartą perrašinėti kino scenarijus, ne visi filmai patekdavo į Sovietų Sąjungos ekranus (pagal Mero scenarijus pastatyti kino filmai *Kai aš mažas buvau*, rež. Algirdas Araminas, 1968; *Birželis, vasaros pradžia*, rež. Raimondas Vabalas, 1969; *Maža išpažintis*, rež. Algirdas Araminas, 1971).

Mero santykių su valdžia aukščiausiu įtampos tašku tapo 1971-ieji, kai *Pergalės* žurnale pasirodė jo romanas *Striptizas, arba Paryžius–Roma–Paryžius*. Romanas buvo publikuojamas iš anksto žinant, kad atskira knyga jis nebus leidžiamas, kad susilauks griežtos ideologinės kritikos. Meras vis tiek teikė romano rankraštį ir leidyklai, tačiau anoniminis recenzentas pareiškė, kad rankraščio neįmanoma pataisyti, jis iš principo yra antisovietinis. Nematydamas galimybių toliau laisvai dirbti, Meras apsiprendė emigruoti ir gavo tam leidimą. Šis apsiprendimas sutapo ir su žydų emigracijos iš Sovietų Sąjungos banga.

Po tokių įvykių Sovietų Sąjungoje buvo įprasta, kad rašytojo vardas dingsta iš literatūros kritikų straipsnių, literatūros istorijos, o knygos – iš bibliotekų. Per tuos metus, kai rašytojo vardas sovietų imperijoje buvo tabu, Meras užsienyje pelnė vis didesnį populiarumą ir pripažinimą, ne vieną premiją, jo knygos, išverstos į daugybę kalbų, sulaukė

įvairių tautų kritikų komplimentų ir kai kada net būdavo vadinamos genialiomis. Visą laiką Meras rašė lietuviškai, o jo naujos knygos (romanai *Strip-tizas*, 1976, *Sara*, 1982, apsakymų knyga *Apverstas pasaulis*, 1995) pasirodydavo JAV. Nors Amerikos lietuvių rašytojas apdovanotas premijomis ir labai vertintas, tačiau dalis konservatyvios publikos ir kritikų Merą vis dėlto atmetė, apkaltinę jį pornografija, rašymu „pagal mini sijonėlio madą“.

Ir štai po tokios pauzės lietuviai atrado prozininką, kuris žinomas pasaulyje, bet dažnam Lietuvoje negirdėtas. Šiandien jau galima drąsiai teigti, kad lietuvių literatūrai atsinaujinant, vaduojantis iš socialistinio realizmo kanono Mero proza septintajame dešimtmetyje buvo viena pirmųjų kregždžių. Dar daugiau – šiandien ją galime skaityti be jokių nuolaidų politinėms aplinkybėms, o tokių pavyzdžių iš to meto turime labai mažai.

1963 m. pasirodęs Mero romanas *Lygiosios trunka akimirka* atrodo tarsi iš kito laiko. Savo minimalistine, lakoniška, švaria kalba jis neabejotinai išsiskiria to meto liaudiškos, plepančios, buitinės prozos kontekste. Romano kalbos simbolinį kodą visų pirma išduoda kalbos ritmas, artimas poezijai. Romano struktūra – šachmatų partija, kurią geto viršininkas Šogeris pasikviečia žaisti talentingą žydų berniuką Izaoką Lipmaną. Žaidimo sąlygas, kurios leistų pagaliau nugalėti jauną šachmatų genijų, nustatė Šogeris – jeigu Izaokas pralaimi, pasmerkia žūti geto vaikus, tačiau pats lieka gyvas; jeigu Izaokas laimi, vaikai lieka gyvi, o jis ir jo mylimoji Estera žūva. Su kiekvienu ėjimu Izaokas Lipmanas apmąsto ir savo pasirinkimo situaciją. Savęs apmąstymas tampa brandos keliu, nueinamu per vieną partiją – nuo pirmos instinktyvios minties, kad nėra pasaulyje žmogaus, kuris norėtų žūti, iki minties apie lygiąsias. Bet galiausiai pasirenkama pergalė, o kartu ir mirtis, turinti išgelbėti geto vaikų gyvybę ir nesileidžianti į kompromisus su blogiu. Romane matome tapimo savimi procesą, savęs paties kūrimą, egzistencialistų pabrėžtą mąstymo, jausmų ir veiksmų vienovės būtinumą. Nežmoniškos žaidimo sąlygos yra ir totalitarinių režimų metafora. Jaunasis Izaokas parodo, kad ir nežmoniškiausiomis sąlygomis galima išlaikyti orumą, kad visuomet yra laisvė rinktis.

Visa šita pasirinkimo situacija, sudaranti romano karkasą, apima daug kitų išraiškingų istorijų, kurios pasakojamos atskirais šachmatų partijos ėjimais. Viena jų – to paties Izaoko Lipmano ir Esteros meilės istorija, pasakojama kaip Giesmių giesmės variacija ciniškos galios akivaizdoje. Istorija modeliuojama ne pagal faktus, įvykius, o pagal biblinį tekstą, kuris tampa vaizduotės žaismės erdve: „Tai netiesa. Aš tik norėčiau, kad taip būtų. Taip parašyta Giesmių giesmėj“. Kitais ėjimais pasakojami visų Abraomo Lipmano vaikų (Inos, Rachilės, Basios, Kasrielio, Rivos, Taibalės ir jaunėlio Izaoko) likimai, kuriuose susipina pasirinkimo dilema, atsakomybė, jaunatviška meilė, ciniška galia.

Lygiosios trunka akimirka – pirmasis romanas lietuvių literatūroje, taip skaudžiai ir sykiu subtiliai prabilęs apie holokausto problemą. Vaizduodamas tragišką žydų tautos likimą Meras žiūri ne tik į tautybes, bet ir į atskirus žmones. Gėrio ir blogio jėgoms ats-

Tai, kad I. Mero romanai („Lygiosios trunka akimirka“, „Antko laikosi pasaulis“, „Mėnulio savaitė“) buvo net tik parašyti, bet ir išleisti (tada juk abu aspektai buvo vienodai svarbūs), manajai jaunajai literatūrai kartais buvo dangaus ženklas (gal ir atsitiktinis), atskleidęs naujovišką, XX a. literatūrinėms pasaulinėms paradigmoms atstovaujantį tekstą.

Vytautas Martinkus

...kai rašau apie žydą, galvoju apie rusą, latvij ar čeką, o kai rašau apie žydą ir lietuvį, galvoju apie žmogų.

ICCHOKAS MERAS

točiau ne tautybės savaime, o žmonės. Žydai, vokiečiai, lietuviai, lenkai ir kiti gali rinktis vieną arba kitą pusę nepriklausomai nuo tautybės. Lenkas Janekas, patekęs į getą, užmuša vokiečių, kai tas bando išprievartauti Esterą. Lietuvis Antanas Jankauskas gelbėja Rivą Lipman, o jo brolis kolaboruoja su vokiečiais ir šaudo žydus Paneriuose. Bizūnų meistras žydas Jaška Feleris, „įpratęs mušti kitus, kad jo nemuštu“, elgiasi tik taip, kaip jam asmeniškai patogiau. Geto taisyklės pažeidinėja ne tik čekas, leidžiantis

išeiti iš geto Inai Lipman, bet ir vokiečių vairuotojas, paslapčia iš geto išvežantis Izaoką ir Esterą, norinčius surasti Janeką.

Kai skurdžioje kultūrinėje sovietmečio aplinkoje modernioji literatūra vis dar buvo draudžiamas vaisius, Meras jau rašė kalba, primenančia Hemingvėjaus (Hemingway), Kafkos ar Beketo (Beckett) prozą. Temoms, apie kurias sunku kalbėti, pasirinkta kondensuota, lakoniška ir tiksli kalba, įtikinanti savo autentiškumu ir veikianti skaitytojo emocijas. Kalbos santūrumas tarsi pagrindžia jos tikrumą, estetika ir etika čia pasirodo kaip vienas aktas. Mero romane, skirtingai negu kai kuriuose XX a. moderniosios prozos kūriniuose, nesuabejojama žmogaus orumu, reiškiamas gyvenimo geismas. Kaip sako Rimvydas Šilbajoris, „Meras, rašydamas apie žmogų, išmoko absurdo logiką ir išstudijavo įvairius beprasmybės atspalvius. Bet ir vėl: jis nesutinka su tuo, kad esminės mūsų vertybės arba yra, arba turėtų būti absurdiškos“.

Modernios ir kartu skaidrios formos Mero romanas *Lygiosios trunks akimirka* sukrečia pasakojama geto istorija, pakylėjama iki universaliausių filosofinių ir etinių klausimų. Romanas, peržengęs savo meto istorinį kontekstą, iki šiol vis iš naujo ir iš naujo atrandamas Lietuvos ir užsienio skaitytojų. Kaip rašė vienas šveicarų kritikas, „Icchokas Meras sukrečia maksimaliai išgrynindamas savo prozą: čia nėra literatūrinių efektų – tik įtaigus griežtumas. Žodžių nedaug, viskas numanoma, jokių ilgų nukrypimų. Tai daugiau negu liudijimas – tai labai gražus, patetiškas, gilus romanas, kurį būtina perskaityti“.

Siūloma literatūra: Icchokas Meras, *Lygiosios trunks akimirka* (1963); Elena Nijolė Bukelienė, *Tarp rašytojo ir skaitytojo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 61–71; Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 344–353.

Icchokas Meras

LYGIOSIOS TRUNKA AKIMIRKĄ

Pirmas skyrius

PRADŽIA

1

Kai visos figūros stovėjo savo vietose, Šogeris prisimerkė ir luktelėjo. Tik po to jis paėmė vieną baltą pėstininką ir vieną juodą, aklinau uždarė juos abiem saujom ir ėmė stipriai kratyti.

– Kurio bus pirmas ėjimas? Mano ar tavo? – paklausė.

Šogerio ausys ir galvos oda trūkčiojo.

Jis jaudinosi.

„Jeigu būčiau indėnas, – galvojo Izaokas, žiūrėdamas į slankiojančius plaukus, – labai norėčiau nuimti šį judantį skalpą.“

– Nežinai? – klausė Šogeris.

Jis jau buvo ištiesęs rankas.

– Jeigu nežinai, aš tau pasakysiu. Viskas yra loterija. Šachmatai – loterija, pasaulis – loterija, ir tavo gyvenimas – loterija.

„Jis sėdi aukštai, bet jaudinasi“, – galvojo Izaokas.

– Žinai ką? Gali pasirinkti. Aš tau duosiu juoduosius. Loterijoje žmonės dažniausiai pralošia.

– Iš kairės, – atsakė Izaokas.

– Kaip sau nori.

Šogeris atgniauzė kairės rankos pirštus. Iš saujos išslydo baltas pėstininkas.

– Žydiška laimė, – piktai nusijuokė jisai. – Aš nekaltas, pats pasirinkai.

„Nejaugi aš turiu mirti? – pagalvojo Izaokas. – Aš nenoriu mirti. Ar yra pasaulyje bent vienas žmogus, kurs norėtų mirti?“

Tačiau baltosios figūros buvo jo.

Jis apsuko šachmatų lentą, permetė ją akimis ir padarė pirmąjį ėjimą.

2

Ar žinote, kaip šviečia pavasario saulė? Jūs turbūt nežinote, kaip jinai šviečia. Iš kur jūs žinosite, jeigu nematėte šypsenos, kuria šypsosi Buzia.

Pavasario saulė šviečia kaip Buzios šypsena, o jos šypsena tokia pat šviesi kaip pavasario saulė.

Aš žinau, aš ją pamačiau vakar, kai diena dar nebuvo pasibaigusi. Man buvo baisu, kad pastebėjau ją tik dabar, pirmą kartą. Ji gyvena pačiame tamsios gatvės gale, kitoje geto pusėje.

Aš buvau kvailas visą tą laiką. Aš nežinojau, kad kitame geto pakraštyje gyvena Buzia.

Ji ėjo su draugėmis.

Nustebęs pažvelgiau į ją, o paskui sustojau ir nebegalėjau atplėšti akių. Tada jinai nusijuokė. Ji truktelėjo savo lengvais pečiais, lyg nesuprasdama, kodėl aš jai pastojau kelią. Ji nusijuokė ir nuėjo toliau.

Paskui ji atsigrėžė, ir aš vėl pamačiau jos šypseną.

Dabar žinau, kaip šviečia pavasario saulė. Ji spindi taip kaip Buzios šypseną, o Buzios šypseną – tai pavasario saulė.

*

Vakar aš dar nežinojau jos vardo. Bet aš pamačiau ją ir prisiminiau žodžius iš Šolom-Aleichemo „Giesmių giesmės“.

Prisiminiau pirmąją knygą, kurią perskaičiau vaikystėje, ir nepažįstamajai daviau „Giesmių giesmės“ mergaitės vardą – Buzia, o sau pasiėmiau ano berniuko vardą – Šimekas.

Panorau būti Šimekas, o jinai kad būtų Buzia.

Panorau, kad nebūtų aplinkui siaurų gatvelių, aptvertų aukšta geto tvora.

Panorau, kad nebūtų aplinkui tiek daug žmonių su geltonomis žvaigždėmis.

Aš norėjau, kad mes būtume maži ir tikrai dviese. Šimekas ir Buzia. Kad mes sėdėtume plačioje pievoje be galo be krašto, sėdėtume ant minkštos žolės ir kad aš galėčiau pasakoti...

*

„... Buzia – sutrumpintas vardas: Ester Liba, Libuzia, Buzia. Ji vyresnė už mane metais ar dvejais, o abiem kartu mums nėra ir dvidešimties. Dabar malonėkite suskaičiuoti, kiek man metų ir kiek Buziai. Bet aš manau, kad tai nesvarbu. Geriau aš jums papasakosiu trumpai jos biografiją.

Mano vyresnysis brolis Benia gyveno kaime ir nuomojo malūną. Jis puikiai šaudė iš šautuvo, jojo kaip kavaleristas ir plaukiojo kaip žuvis. Vieną kartą vasarą jis maudėsi upėje ir nuskendo. Išsipildė patarlė: „Visi geri plaukikai skęsta“.

Jis mums paliko malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Malūno mes atsisakėme, arklius pardavėm, jaunoji našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli, o kūdikį atidavė mums.

Tai ir buvo Buzia.”

*

Žinote, kur aš dabar?

Aš dabar kitame geto pakrašty, siauros gatvelės gale, ten, kur gyvena Buzia. Aš sėdžiu ant lygaus akmeninio slenksčio. Keista vėsuma liejasi iš jo ir apima visą kūną, bet aš nesikeliu. Galbūt tai pašalas, likęs iš žiemos ir nespėjęs ištirpti pavasario šilumoje, bet aš sėdžiu. Man šilta. Jeigu būtų gyva mano motina, ji pasitaisytų skarelę, glotniai gulintį ant galvos, ir suplotų rankomis.

– Izia! – sušuktų jinai. – Izia, tu jau vaikinai, tu jau, galima sakyti, jaunikas, o sėdi ant šalto akmens kaip berniukštis. Izia! Tu jau beveik vyras, kad neprasitarus, o žiūrėk, pareisi namo su gatava liga, neduok tu Dieve!

Aš sėdžiu. Man šilta.

Mes ką tik grįžome iš darbo. Aš tuoj nusiprausiau, čiupau savo geruosius melsvuosius marškinius, apsilvilkau ir atbėgau čia, ant šito akmeninio slenksčio.

Aš laukiau jos. Aš laukiau, kol pasirodys Buzia.

*

Kai sėdi prie namo, ant jo akmeninio slenksčio, gali išgirsti viską: kiekvieną žingsnį, kiekvieną krebžtelėjimą, mažiausią garsą. Kai trinkteli durys, man atrodo, kad tai Buzia. Kai sušlama žingsniai, aš manau, kad tai Buzia. Kai cypteli mediniai laiptai, aš laukiu – tuoj pasirodys Buzia.

Jos nėra, ji neišeina. Gal iš viso nėra Buzios? Gal man pasivaideno „Giesmių giesmė“, pirmoji knyga, kurią aš perskaičiau vaikystėje?

Vėl sugirgžda durys, vėl sušlama žingsniai ir cypтели seni mediniai laiptai. Dabar jinai turi išeiti. Negali būti kitaip.

Taip, tai Buzia.

Pašoku, žiūriu į ją ir nežinau, ką sakyti. Visi žodžiai susimaišė, susipynė galvoj, ir aš negaliu rasti nė vieno. Jos plaukai pelenų spalvos. Jos akys, didelės, mėlynos, žiūri į mane tylios ir nustebusios.

Aš turiu ištarti nors vieną žodį.

Ir ištariu jį.

– Buzia... – sakau aš ir pats noriu juoktis iš savęs.

Jinai juokiasi.

Žvilga jos balti žemčiūginiai dantukai. Žėri jos lūpos kaip raudoni kaspiniai, o skruostai žydi kaip gėlės.

– Kas tu toks esi, jaunikaiti? – klausia ji.

Ir vėl juokiasi.

– Aš – Izia, – sakau jai skubėdamas. – Aš – Izaokas Lipmanas, bet tu vadink mane Izia.

Ji nebesijuokia. Klausosi.

– Einam, mergaite Buzia, – sakau jai, – aš tau papasakosiu, kas aš per vienas.

– Kodėl tu mane vadini Buzia?

– Einam, aš tau viską papasakosiu.

*

Ji eina su manim.

Aš norėčiau, kad mes išeitume toli toli. Aš noriu, kad mes nueitume į plačią pievą, susėstume ant minkštos žolės, vienas priešais kitą. Aš jai pasakočiau viską, ko ji norėtų. Bet pas mus pievos nėra. Prie vartų stovi sargybiniai.

Na ir tegul. Mes galime atsisėsti ir šitame kieme. Čia nėra žmonių, guli ilgas rąstas ir kažkokia medinė dėžė. Galime sėdėti bet kur, vis tiek tarsimės esą plačioje, kvepiančioje, žydinčioje pievoje.

Tiesa, Buzia?

Ji tyli.

*

Mes einame į kiemą ir susėdame. Aš – ant rąsto, ji – ant dėžės. Ji užsirioglina ant dėžės, suima rankomis kelius ir padeda ant jų smakrą. Aš šypsausi. Aš norėjau, kad ji taip atsisėstų, pritraukusi kelius. Plati suknia uždengia jos kojas, pelenų spalvos plaukai pabirę ant pečių. Aš taip galėčiau sėdėti labai ilgai ir žiūrėti į Buzią. Pasakoti nebenoriu. Kam pasakoti, jeigu galima taip sėdėti ir žiūrėti vienam į kitą.

Bet ji nori kalbėti, nori žinoti, kas aš.

– Kas gi tu toks, jaunikaiti Izia? – klausia jinai, ir didelėse mėlynose akyse pasirodo du išsišiepę kipšiukai.

– Aš – Izia, – sakau. – Lipmanas. Aš gimiau čia, šiame mieste, o mano tėvas siuvėjas, ir jo pirštuose tiek adatos dūrių, kiek smilčių jūroje.

Žinoma, galėčiau pasakyti, kad mano brolis beveik filosofas, kad jis mokėsi universitete, tik nespėjo baigti, prasidėjo karas.

Žinoma, galėčiau pridurti, kad mano sesuo – Ina Lipman, kuri labai puikiai dainuoja ir anksčiau, prieš karą, išvažinėjo beveik visą pasaulį.

Aš galėčiau dar šį tą papasakoti ir dar šį tą.

Geriau nepasakosiu. Ji pamanyš, kad aš didžiuojuosi savo broliais ir seserimis, kad riečiu nosį. Ji dar supyks, atsistos ir nueis, paliks mane vieną. Ir aš vėl galvosiu, kad visai nėra pasaulyje Buzios, kad man pasivaideno „Giesmių giesmė“, pirmoji knyga, kurią perskaičiau vaikystėje.

- Ina Lipman tavo sesuo? - klausia Buzia.

- Sesuo...

- Ta garsioji dainininkė?

- Taip, - skubėdamas sakau Buziai, - bet juk tai nesvarbu, tiesa? Ji yra ji, - mano sesuo, o aš esu aš, - Izia.

Ji pritariamai linguoja galvą, ir aš patenkintas. Ji linguoja galvą greitai greitai, ir jos pilki plaukai banguoja kaip vandens vilnelės, kaip prinokusių javų laukas.

*

Nesupykite. Aš pamelavau.

Aš nenorėjau.

Aš sakiau, kad ji vyresnė už mane metais ar dviem, o abiem mums kartu nėra ir dvidešimties.

Tai netiesa. Aš tik norėčiau, kad taip būtų. Taip parašyta „Giesmių giesmė“.

Iš tikrųjų mums abiem jau daug metų. Ir vyresnė ne Buzia, o aš. Jai - šešiolika, man - septyniolika ir pusė. Dabar lengva suskaičiuoti, kiek mums abiem. Mums jau trisdešimt treji su puse metų. Daug, tiesa?

Mes skaičiuojame abu.

Aš iš pradžių užlenkiu vieną, kitą ir visus dešinėsios rankos pirštus, paskui greitai lankstau kairiosios, bet pirštų per mažą. Tada atsargiai imu už rankos Buzią ir lankstau jos pirštukus, bet vis tiek jų trūksta, nes metų labai daug.

Mes juokiamės, kad metų daug, o pirštų trūksta.

Ir jinai sako;

- Jeigu jų užtektų, vis tiek nesuskaičiuotum. Vienas pirštas - vieneri metai. Iš kur paimsi pusę?

Nebesijuokiu. Tyliau.

Mes suskaičiuotume savo metus.

Aš turiu pusę piršto, tik ji, Buzia, nepastebėjo.

Tai buvo seniai, prieš metus. Prie geto vartų gulėjo didelė geležinė plyta. Šogeris pašaukė mane ir liepė ją pakelti. Kilstelėjau vieną galą nuo akmeninio grindinio. Jau norėjau pakišti abi rankas, bet Šogeris kažką riktelėjo ir užsoko ant plytos. Aš nespėjau ištraukti kairės rankos didžiojo piršto, ir Šogeris pusę nugnybo.

Mes suskaičiuotume savo metus, bet aš nenoriu. Aš laikysiu kairės pirštus sulenktus į kumštį, ir Buzia nežinos, kad galima suskaičiuoti pusę metų.

*

Aš vėl juokiuosi. Paskui klausiu:

- Kuo tu vardu, Buzia?

- Mano vardas Estera.

Ji vėl apglėbia rankomis kelius ir atremia į juos smakrą.

- Aš gimiau čia, šiame mieste. Aš neturiu brolių ir seserų. Turėjau vyresnį brolių, bet jo nebėra. Mano tėvas - gydytojas, o mama - medicinos sesuo. Jie dirba labai daug, dieną ir naktį. Jie dirba geto ligoninėje, ir jiems labai sunku. Tu juk žinai, kad žydams uždrausta

sirgti užkrečiama liga. Bet tokių ligų labai daug, todėl mama ir tėvas, ir visi kiti ten gydo žmones, užrašydami neteisingą diagnozę.

Ji pasakoja, bet aš nieko negirdžiu.

- Kuo tu vardu? - vėl klausiu. - Kuo?

- Estera.

Aš nustebeš.

- Liba irgi?

- Ne, tiktai Estera.

- Nesvarbu! - šaukiu aš. - Nesvarbu! Tavo vardas Ester Liba.

Jos akyse vėl du išsišiepę kipšiukai.

- Tu nori, kad būčiau Buzia? - klausia ji ir prisimerkia.

- Noriu, kad tu būtum Ester Liba, Libuzia, Buzia... O aš tau pasakočiau visada tą pačią pasaką iš „Giesmių giesmės“.

- Bet tada tu turėsi būti Šimekas?

- Aš būsiu Šimekas... Tu nori pasiklausyti?

*

„... Aš, Šimekas, turėjau vyresnįjį brolių Benią. Jis puikiai šaudė iš šautuvo ir plaukiojo kaip žuvis. Vieną kartą vasarą jis maudėsi ir nuskendo. Išsipildė patarlė: „Visi geri plaukikai skęsta“. Jis paliko vandens malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Malūno atsisakėme. Arklius pardavėm. Našlę ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli. Vaiką mes pasiėmėm. Tai ir buvo Buzia.“ Tu girdi, Buzia?

Tuo metu išgirstu svetimą balsą.

- Iš kur čia dabar atsirado tas jaunas Šolom Aleichemas? - klausia balsas.

Priešais stovi vaikas lygiais plaukais su geltona žvaigžde ant krūtinės. Stovi ir gudriai, kaip senis, žiūri man į akis.

- Iš kur čia dabar Šolom Aleichemas? - klausia jis.

Aš pakylu, einu arčiau ir sakau jam:

- Aš - Izia, Izaokas Lipmanas. Aš ne Šolom Aleichemas. Pats matai, mano plaukai trumpi, ir akinių visai neturiu. O kas tu toks?

- Aš - Janekas.

Taip jis atsako ir išsišiepia.

- Tai sutrumpintas vardas? - klausiu.

- Ho! - atsako jis.

- Tu turbūt Jankelis ir todėl - Janekas?

- Ho ho ho!

- Koks gi tavo pilnas vardas?

- Janekas, - atsako jis.

- Negirdėjau tokio keisto vardo...

- Žinai, kas yra psiakrev? Tai aš, - kvatoja jisai. - Aš lenkas, ir mano vardas - Janekas.

Iš tikrųjų jo plaukai labai šviesūs, nosis trumpa, tiesi ir akys mėlynos. Jis kalba ne visai kaip mes. Jis galėtų būti lenkas... Bet kodėl jis gete?

Jie abu juokiasi. Jie patenkinti, o aš nieko nesuprantu.

Tuo metu į kiemą įeina tėvas. Mano tėvas susirūpinęs.

- Štai kur tu, - sako jis, - Visą getą apvaikščiojau. Padėk man surasti Iną. Kur ji galėjo prazūti? Einam, Izia, einam.

Mano naujieji draugai nebesijuokia, žiūri įkandin. Aš jiems moju ranka ir einu su savo tėvu ieškoti Inos.

Iš tikrųjų, kur ji galėjo pražūti?

Trečias skyrius

AŠTUNTAS ĖJIMAS

1

„Jeigu pralošiu, bus blogai kitiems, o aš liksiu gyvas... Jeigu išlošiu, nebebus blogai kitiems, o aš turėsiu mirti... Jeigu bus lygiosios – visi bus patenkinti.“

– Klausyk, – pertraukė jo mintį Šogeris. – Tu man dėkingas? Tu niekuomet nebūtum turėjęs progos lošti tokios auditorijos akivaizdoje.

Aplinkui dideliu ratu buvo susirinkęs visas getas.

Taip įsakė Šogeris.

Didžiulė minia užtvindė didžiulę aikštę, stovėjo tykiai, vos vos siūbuodama, įbedusi šimtus akių į lošėjus.

Izaokas pastūmė pėstininką.

Šogeris atsakė greitai. Jis nenorėjo gaišti.

„Apie ką jis dabar galvoja? – klausė save Izaokas. – Apie tai, kad bus jo viršus, ar ne apie tai? Jis patenkintas, kad aplinkui tiek žmonių – jis turi laimėti. O aš visu kūnu jaučiu jų akis, šimtus akių. Jos bado mane. Jos žino, kodėl aš lošiu ir iš ko. Jos nori lygiųjų. Lygiųjų... O aš?“

Aš bijau apsižvalgyti... Žmonės man trukdo. Jie užtvindė aikštę... Taip kaip kitados tiltą, kai jie slinko į getą, įbedę akis į grindinį.

Aš nenoriu, kad aplinkui būtų žmonės...“

2

Jau praėjo mėnuo, visas mėnuo nuo tos dienos, kai aš pirmą kartą pamačiau Esterą. Tikriausiai aš ir anksčiau matydavau. Man tik neateidavo į galvą, kad tai – ji. Kad ta mergaitė ir yra Ester Liba, Libuzia, Buzia.

Praėjo mėnuo, kai aš ją pamačiau iš tikrųjų ir kai daviau jai savo vardą. Mėnuo – nelgas laiko tarpas, tiesa? Laikas – metai, metų metai, šimtmečiai.

Taip tik atrodo.

Iš tikrųjų yra kitaip.

Mėnuo – labai didelis laiko tarpas. Jeigu mane sukaptų į mažiausias daleles, vis tiek jų būtų per maža suskaičiuoti to mėnesio dienoms, valandoms, minutėms ir sekundėms.

Aš kalbu apie laiką.

Žinau, kad galėčiau pasakoti apie kitką, apie geto gyvenimą, kuris, sako, yra sunkus gyvenimas. Galėčiau pasakoti apie mūsų darbą. Tai sunkus darbas. Galėčiau apie tai, ką valgome ir ką galvojame.

Nenoriu.

Kiekvienas daro tai, kas jam paskirta. Kam skirta – eina į lagerius dirbti. Ten dirbu ir aš. Kas lieka gete – irgi dirba. Jie nori, kad visi būtų pavalgę, apsirengę ir kad galėtų eiti į lagerius. Kiekvienas užsiėmęs ir dirba, ką turi dirbti.

– Aš – toks pat kaip kiti.

Bet niekas negali man uždrausti prisiminti žodžius iš „Giesmių giesmės“ ir galvoti apie savo Buzią, apie Esterą.

*

Kas vakarą, jei nėra skubių darbų, aš nusiprausiu, užsivelku geruosius melsvuosius marškinius. Aš skubu prie didelio lygaus akmeninio slenksčio, laukiu. Paskui mes kartu einame į kiemą, kur guli ilgas rąstas ir medinė dėžė. Aš sėdu ant rąsto, Estera užsiriogli-na ant dėžės. Ji prisitraukia kojas, apglėbia rankomis kelius, padeda ant jų smakrą, ir aš patenkintas, aš laimingas, kad mes sėdime kartu ir kad ji sėdi taip, o ne kitaip.

Aš užsimerkiu.

Aš viską užmirštu.

Aš labai noriu, kad mes išeitume į plačią žydinčią pievą, susėstume ant minkštos žolės ir aplinkui nieko daugiau nebūtų.

Negalima.

Getas aptvertas.

Yra vartai.

Prie vartų stovi sargybiniai.

Negalima.

*

– Izia, – klausia Estera. – Ar visuomet taip bus?

Ji pati žino, bet vis tiek klausia, nori, kad aš pasakycčiau.

– Ne, – atsakau aš. – Žmonių negalima aptverti. Kiekvieną naktį, kai viskas aplinkui nutyla, man atrodo, kad girdžiu patrankų griausmą. Iš Rytų ir Vakarų, iš Pietų ir iš Šiau-rės. Vokiečius sumuš, ir atsidarys geto vartai.

Estera tyli.

– Ar greitai? – klausia ji po valandėlės.

Aš nežinau, bet atsakau taip kaip noriu:

– Greitai.

*

Taip mes nuolat kalbamės.

O Janekas nepatenkintas.

Aš matau, kad jis nori pakalbėti su manim vienu.

Jis nori, bet vis nėra progos. Aš nežinau, ar aš noriu. Bet jeigu reikia, galima pakalbėti. Šiandien jis laukė rnanęs.

Mes dabar einame vieni, bet Janekas tyli. Mes galvojame apie kažką, jis ir aš.

– Tu tas pats Lipmanas, kuris žaidžia šachmatais?

– Tas pats.

– Su Šogerių?

– Su...

– Taip ir maniau, – sako Janekas. – Kodėl tu žaidi su juo?

– Jis liepia.

– Tik dėl to?

– Ne. Aš jį priverčiu pasiduoti.

– Jis nė karto nelaimėjo?

– Ne.

– Ir lygiųjų nepadare?

– Ne.

– Aš žinau, kad tu šaunus vaikas, Izia.

– Aš?

- Tu. Bet vis tiek mums reikia pakalbėti.

- Aš nemėgstu apie šachmatus. Galiu užsidaryti vienas ir lošti pats su savim, - sakau aš Janekui. - Dar įstengiu priversti Šogerį pasiduoti, nors kasdien man sunkiau ir sunkiau. Anksčiau buvo lengva. O dabar kiekvieną kartą aš bijau pralošti. Bet vis tiek nemėgstu apie šachmatus.

Janekas žiūri man į akis.

- Ne, ne apie šachmatus. Mums vis tiek reikia pakalbėti.

*

- Apie ką kalbėsime, Janekai?

- Apie mane.

Jis nuleidžia galvą.

- Ne visai apie mane. Apie mane tik truputį.

Aš nežinau, ar aš to noriu. Bet sakau:

- Kalbėk, Janekai.

- Matai... - sako jis.

Ir sustojęs spardo akmenuką. Tas akmenukas apvalus, nuzulintas. Mes tikrai galėtume įsivaizduoti, kad tai kamuolys, ir pažaisiti futbolą. Aš stovėčiau vartuose, o Janekas stengtųsi prasiveržti. Arba jis pasilenktų vartuose ir lauktų.

- Matai, - vėl sako Janekas, ir aš suprantu, apie ką bus kalba.

Gal jis pasakos apie save, aš nežinau.

Gal jis pasakos apie kitus.

Gal jis pasakos apie tokius dalykus, kurių aš visai nenumanau.

Ir vis tiek jis kalbės apie Esterą.

Aš nežinau, ar aš to noriu, ir sakau jam:

- Ko tyli?

- Matai, - sako jis.

Jau trečią kartą Janekas kartoja tą patį žodį.

*

- Jos brolis, - sako Janekas, - o jo vardas Mejeris, ir mes jį visi vadinome Meika, buvo geriausias mano draugas. Mes vienmečiai ir užaugome viename kieme. Jis mokėjo lenkiškai kaip lenkas, o aš žydiškai ne blogiau už jį. Tu pats matai, tiesa? Mes buvome geriausi draugai. Aš tau neaiškinsiu, tu pats turi suprasti.

- Neaiškink, - sakau jam. - Tokius dalykus kiekvienas suprastų.

- Aš taip ir maniau, - sako jis.

Ir nutyla.

- Tu prisimeni tą dieną, kai atvarė visus į getą? - klausia Janekas.

Klausia ir tyli; ir vėl klausia - akimis.

Aš prisimenu tą dieną. Norėčiau užmiršti, bet prisimenu. Ta diena stovi mano akyse kaip sugriautas tiltas. Tas tiltas ir yra ta diena. Aš ir dabar matau išverstas atramas. Matau skyles jo grindiny. Tiltas pilnas einančių žmonių. O apačioj, prie pat vandens, galva žemyn pakibęs vokietis. O viršuj, atsirėmęs į geležinę siją, sėdi vyras, lyg gyvas.

Aš gerai prisimenu tą dieną. Ji stovi mano akyse kaip sugriautas tiltas.

- Aš prisimenu tiltą tą dieną, - sakau Janekui. - O tu?

- Man akyse stovi siaura gatvelė, - sako Janekas. - Ir ta gatvelė pritvinusi kaip tiltas, iki pat turėklų.

- Janekai, ar tada jau buvo geltoni lopai?

– Buvo. Kaip galima užmiršti tokius dalykus?
Aš nuleidžiu galvą.

*

– Tą dieną... – sako Janekas.

Jis, rodos, kalba paprastai, bet skruostai įkrinta, kakta darosi pilka, o dantys griekši. Man atrodo, kad Janekas įkanda kiekvieną žodį, ir todėl jam sunku pasakoti.

Jo tėvų jau nebuvo. Taip pasakoja Janekas. Jie trisdešimt devintais išvažiavo į Varšuvą, į svečius, ir nebegrižo. Jis gyveno pas dėdę, bet ištisas dienas praleisdavo kartu su Meika ir Estera.

Visi žinojo, kad bus getas. Visi buvo pasiruošę.

– Tu žinai, kad uždrausta kalbėti su žydais? Tave nutvers ir išves į Vokietiją.

Taip sakė Janekui dėdė.

Janekas buvo nuliūdęs. Janekas vaikščiojo nuleidęs galvą, kad Meika su žvaigždėmis, Estera su žvaigždėmis, o jis pats be niekur nieko. Tada Janekas susirado geltonos medžiagos ir užsiuvo ant savo rūbų geltonus lopus. Tai buvo tą dieną, iš ryto.

– Tą dieną... – vėl sako Janekas. – Aš vis netikėjau, kad bus getas ir kad mus su Meika ir Estera išskirs.

– Tą dieną...

Taip sako Janekas. Jis, rodos, kalba paprastai, bet kakta pilka ir dantys griekši.

*

Tą dieną į kiemą įėjo vokietis. Ten, kieme, jis pamatė Esterą. Jis pradėjo artintis. Jis šypsojosi ir mojo jai pirštu. Ji traukėsi atbula, atbula, ji norėjo pasprukti. Tada vokietis riktelėjo, ir ji sustojo.

– Komm hier, komm hier, kleine Jüdin, – pasakė vokietis.

Jis sugriebė ją už rankos ir nusitempė į malkinę.

Estera šaukėsi pagalbos.

Janekas ieškojo ko nors, bet nieko nebuvo po ranka. Tada jis išsoko į virtuvę ir sugriebė kirvį. Bet Meika jau nuėjo į malkinę. Nuėjo be niekur nieko, plikomis rankomis ir sugniaužtais kumščiais. Jis norėjo pasmaugti vokietį. Jis pats nežinojo, ką jis norėjo padaryti.

Kai Janekas išbėgo su kirviu, išgirdo tris šūvius. Vokietis išstūmė iš malkinės negyvą Meiką.

Janekas buvo atsargesnis.

Jis apėjo aplinkui.

Jis ėjo atsargiai, pirštų galais, ir vokietis jo nepamatė.

Vokietis prie pat durų, tuoj už slenksčio, pargriovė Esterą ir plėšė jos drabužius. Viena ranka jis laikė užčiaupęs burną, o kita plėšė. Jis buvo užsėdęs ant Esteros kojų ir pasilenkęs.

Vokietis buvo labai patogiai pasilenkęs, Janekas užsimojo ir iš visų jėgų kirto vokiečiui į pakaušį.

Aš tyliau.

Ką aš galiu pasakyti?

Aš noriu šaukti: Estera, mano Buzia! Bet dabar kalbėti negalima. Dabar reikia tylėti.

– Tą dieną... – sako Janekas.

*

Mes einame toliau. Janekas ir aš. Apvalaus akmenuko nebėra. Ir gerai. Jis visai ne kamuolys, o mes ne futbolininkai. Nei aš stoviu vartuose, nei Janekas. Jis nesiveržia į mano vartus, o aš nesiveržiu į jo. Nėra vartų.

– Tą dieną kartu su visais tu atėjai į getą, – sakau Janekui.

– Taip, – sako jis, – atėjau. Aš negalėjau palikti vienos Esteros, negalėjau palikti jos tėvo ir motinos. Ir negalėjau palikti Meikos. Mes jį suvyniojome į paklodę, ir aš atnešiau jį į getą. Aš negalėjau jo palikti. Norėjau, kad jis būtų ten, kur visi žmonės. Norėjau, kad jis visada būtų su manim, Meika. Matai, kas buvo tą dieną.

Jo kakta dar pilka, o skruostai įkrite.

Aš nenoriu, kad jo kakta būtų pilka ir grikšėtų dantys.

Aš ieškau, ką pasakyti Janekui, bet nerandu žodžių.

– Tu didelis žmogus, Janekai, – pagaliau ištariu.

Bet jis net nenusišypso.

Tada aš pagalvoju, kad Janekui visai nebūtina gyventi gete. Jis galėtų būti laisvas. Galėtų vaikščioti visomis miesto gatvėmis, net šaligatviu, galėtų gauti dokumentus savo vardu. Galėtų išeiti už miesto, į mišką. Galėtų nueiti į laukus, į didelę plačią pievą. Jis sėdėtų toje pievoje ant minkštos žolės, skintų gėles, o paskui, nuvirtęs ant nugaros, žiūrėtų į dangų. Dangus būtų mėlynas mėlynas, pabaltintas debesimis – laivais. O aplinkui žolė kvepėtų, kvepėtų viskas aplinkui.

Pats nepajuntu, kaip paliečiu Janeko žvaigždę ant krūtinės. Visi kampukai stipriai pritvirtinti, pagal instrukciją. O medžiaga paprasta, tik kad spalva geltona. Iš tokios medžiagos turbūt galima pasiūti skarelę, marškinius arba dar ką nors.

Janekas žiūri į mane savo giliomis akimis. Jis žiūri gudriai, kaip senis.

– Tu keistas vaikinasis.

Taip sako Janekas.

– Tu didelis šachmatininkas.

Taip po valandėlės sako Janekas.

– Bet daug ko tu dar nežinai, – kalba jis ir šypsosi.

Aš klausau ir nenuleidžiu akių nuo Janeko veido.

– Tu galvoji, kad tiktai getas yra getas, – sako man Janekas. – Neteisingai galvoji, Izia. Ten, toliau, – irgi getas. Visas skirtumas tik tas, kad mūsų getas aptvertas, o anas be tvoros.

Aš vėl noriu sakyti:

– Tu didelis žmogus, Janekai.

Bet aš tyliu.

Mes tylime abu.

*

Mes einame ir einame.

Aš pats nežinau kur.

Pirmasis dabar prabyla Janekas.

– Mums reikia pakalbėti, Izia, – sako jis.

Dabar aš nieko nesuprantu.

– Mes jau kalbėjome, – sakau aš. – Ką tu dar pasakysi?

– Aš dar nieko nepasakiau, Izia. Matai...

Vėl – matai. Kelintą kartą šį vakarą?

– Matai, – sako Janekas ir nuleidžia akis. – Aš tau noriu pasakyti... Aš noriu paprašyti tavęs... Tu nenuskriausi Esteros? Meikos nėra, ir aš dabar jos brolis.

Aš nežinau, ką atsakyti. Aš netekau žado.

– Aš galiu gyvybę už ją atiduoti, – sako Janekas. – Tu nenuskriausk jos, Izia. Ji tyra tyra mergaitė.

Ką jis kalba? Ką jis čia kalba dabar, Janekas? Aš galėčiau jam pasakyti, kad aš juk Šimekas, o Estera – Buzia. Mes abu – Šimekas ir Buzia. Argi Šimekas gali nuskriausti Buzią?

Aš galėčiau jam tai pasakyti, bet sakau visai ką kita.

– Aš galėčiau supyksti, Janekai, – sakau jam. – Galėčiau net susimušti su tavim, jeigu tu nebūtum jos brolis, Janekai. Kaip tu gali pagalvoti apie tokius dalykus? Ar tau ne gėda, Janekai?

Jis dar labiau panarina akis ir nuleidžia galvą.

Janekas šypsosi plačiai, vaikiškai.

Paskui Janekas pakelia galvą. Jis nežiūri į mane, bet aš matau, kaip juda jo blakstienos – jo akys markstosi, lyg jis būtų nusikaltęs ir dabar atsiprašinėtų.

– Žinoma, – sako Janekas. – Aš seniai žinojau, kad tu geras draugas ir kad tu niekada nieko bloga nepadarysi. Bet vis tiek aš turėjau pasikalbėti su tavim. Tiesa, Izia? Juk mes turėjome pasikalbėti, a?

– Pasikalbėti reikėjo, – patvirtinu aš.

– Matai...

Taip sako Janekas.

Aš tikrai nebežinau, kelintą kartą šįvakar jis taria tą žodį.

*

– Gerai, – sakau Janekui. – Dabar man reikia bėgti. Man reikia labai skubėti.

– Skubėk, – sako jis.

– Man tikrai labai reikia.

– Skubėk, skubėk.

– Rytoj susitiksimė vėl.

– Gerai, rytoj. Skubėk, skubėk. Ji seniai laukia ir negali sulaukti tavęs. Aš žinau... Skubėk, skubėk.

Janekas gudriai žiūri į mane savo giliomis mėlynomis akimis. Jo veidas nuliūdęs? Ne, negali būti. Man tik taip atrodo. Juk jis žino, kad aš niekada nenuskriausiu jo sesers.

Buzia...

Taip šaukiu aš pats sau mintyse ir bėgu.

Aš skubu, labai skubu.

Man iš tikrųjų reikia labai labai skubėti.

Ketvirtas skyrius

DVYLIK TAS ĖJIMAS

1

„Aš turiu siekti lygiųjų...“ – galvojo Izaokas.

Šogeris prisitraukė kėdę arčiau, kad būtų patogiau sėdėti. Pasirėmė alkūnėmis ant staliuko ir sunėrė pirštus.

Ėjimas buvo ne jo.

– Klausyk, – prabilo jis ir prisimerkė kaip partijos pradžioj. – Tu visai nesijaudini?

Izaokas neatsakė.

– Aš negaliu įsivaizduoti, kad žmogus nesijaudintų, kai jis gali pralošti pats save.

Izaokas tylėjo.

– Tu verti mane žaisti labai atsargiai. Įsivaizduok, kas bus, jeigu aš netyčia pražioplinsiu, o tu nepastebėjęs man duosi matą. Tu supranti, kas tada bus?

„Jis neleidžia man galvoti, bet aš matau... Jeigu paaukosiu pėstininką, išeisiu su žirgu į aną kampą, žirgas stovės kaip tvirtovė, niekas negalės jo pajudinti. Aš dar žaidžiu blogai... Aš turiu siekti lygiųjų...”

Šogeris staiga prakalbo tyliai, vos ne pašnibždom:

– Kas būtų, jeigu aš sėdėčiau tavo vietoje, o tu ant mano kėdės?.. Prisipažinsiu, aš turbūt labai jaudinčiausi. O! Dieve mano... Visa laimė, kad to negali būti. Tiesa?

„To iš tikrųjų negali būti, bet aš turiu galvoti ne apie tai. Turiu užmiršti viską. Kodėl aš negaliu užmiršti viso pasaulio? Todėl, kad Šogeris sėdi savo kėdėj ir galvoja, kad visas pasaulis – jo? Ar jo pasaulis? Ar jis gali daryti su juo, visu pasauliu, ką tik nori?”

2

Aš pagimdžiau dukterį Rachilę, – tarė Abraomas Lipmanas.

3

Langas buvo praviras. Lengvas vėjukas, prasmukęs pro matinę užuolaidą, pasklido kambaryje. Jo daugiapirštė ranka atėjo prie lovų. Vienas vėsus pirštas palietė karštą Rachilės kaktą.

Gerai, kad lengvas vėjas tvankų vasaros vidudienį užbėga į palatą, išsklaido eterio kvapą ir gaivina moterį, kuri prieš penkias dienas pagimdė sūnų.

Kūdikis buvo besotis. Jis iščiulpė vieną krūtį, didelę, standžią, ir dar jam buvo maža. Rachilė iškėlė antrąją ir išspraudė jam burnon išbrinkusį speniuką, parodusį, sodrų kaip prinokęs vaisius. Vaikas jį suspaudė ir užmerkė siauras pilkas akis. Jis valgė skubėdamas, skaudžiai kramtydamas, tarytum gnaibytų atšipusiomis replėmis, bet Rachilė nesudejavo, nė nekrustelėjo.

Jo veidukas buvo raukšlėtas kaip senio, nosikė siaura, plaukai ir blakstienos balti. Ant rausvos odos jie atrodė pražilę.

Rachilė užsimerkė. Ji norėjo, kad jau būtų praėjęs mėnuo ar du, kad būtų galima išlaisvinti sūnaus rankas, kad tos rankos pačios ieškotų motinos krūtinės ir spaustų, ir grabaliojūt ją mažais rausvais pirščiukais.

„Nesvarbu, ką žmonės šneka, jie nieko nežino”, – galvojo Rachilė.

Ji pasilenkė, švelniai priglaudė lūpas prie mažos raukšlėtos vaiko kaktos. Prie smilkinio ji pamatė mėlyną gysliukę, kuri greitai greitai kilojosi, krūpčiojo, lyg skubėtų kažkur.

„Mano kūnas ir mano kraujas, – galvojo Rachilė. – Ateis laikas, baigsis karas, liksime gyvi, ir užauginsiu sūnų. Sūnų!

Mano sūnaus jie nepalies. Niekas nepalies. Jie patys leido gimdyti, jie nepalies.”

– Dovydai, Dovydai! – šnibždėjo Rachilė. – Tu norėjai sūnaus, tiesa?

– Taip, Rachile, aš norėjau sūnaus.

– Tu norėjai, kad liktų pasaulyje žmogus, kuris turėtų tavo pavardę?

– Ne, Rachile.

– Tu norėjai sūnaus, nes tavo tėvai turėjo sūnų, nes tavo tėvų tėvai turėjo sūnų ir jų tėvų tėvai taip pat?

– Ne, Rachile.

– Aš žinau, Dovydai, kiekviena duktė labiau glaudžiasi prie motinos, o sūnus prie tėvo. Tu norėjai, kad mūsų vaikas labiau glaudžiasi prie tavęs.

Tyla.

– Dovydai, tai kodėl tu norėjai sūnaus? Todėl, kad išvežė į Panerius mūsų Meišalę?

Tyla.

- Pasakyk, Dovydai, aš ir pati nebežinau kodėl. Nors ir aš norėjau sūnaus. Sakyk, Dovydai.

- Aš norėjau, kad iš mūsų abiejų meilės gimtų sūnus. Mes labai mylėjome vienas kitą, Rachilė, todėl turėjo gimti sūnus, argi tu nesupranti?

- Aš suprantu, aš tą patį sakau, Dovydai. Bet kodėl tu negali ateiti ir paimti ant savo stiprių rankų savo mažo sūnaus?

Tyla.

- Tu nepyksti, kad jo nosis tokia siaura ir nepanaši nei į mano, nei į tavo? O akys pilkos. Tavo rudos, mano mėlynos, o jo pilkos, Dovydai?

Tyla.

Langas buvo praviras. Dar vienas vėsus vėjo pirštas atėjo ir prisiglaudė prie drėgnos, degančios Rachilės kaktos. Gyvas raudonas gniužuliukas užsimerkęs, kietai surištas vystyklusose, skaudžiai karpė krūtį nedidelėm atšipusiom replėm.

Rachilė atsišliejo į pagalvį. Ji norėjo verkti, bet akys buvo sausos, be ašarų. Sunku verkti be ašarų, tuo labiau – moteriai, pagimdžiusiai prieš penkias dienas. Burnoje buvo sausa, gerklėje buvo sausa, gomuryje, nosyje, kaip ir akyse, buvo sausa.

Ji spaudė prie krūtinės suvystytą kūdikį ir šnibždėjo tyliai tyliai, kaip ir lengvas dau-giapiirštis vėjas marlinėj užuolaidoj.

Mano kūnas, mano kraujas... Mano kūnas ir mano kraujas.

Ši geto ligoninės palata buvo mažytė, du žingsniai taip ir du taip. Čia ir lovos tik dvi stovėjo. Kitoje gulėjo Liza, aštuoniolikos metų mergaitė. Ji tyliai dejavo. Ji sunkiai gim-dė. Ji sirgo prieš tai, tebesirgo ir dabar.

Jas abi paguldė į šią palatą prieš savaitę. Anksčiau jos nepažinojo viena kitos. Rachilė gyveno gete, o Liza buvo iš lagerio, kuris vadinamas „Kailiu“. Liza pagimdė vakar ir dar nematė savo vaiko. Ji buvo labai silpna, visai nekalbėjo, tik tyliai dejavo. Ji ir anksčiau nekalbėdavo, miegodavo ar apsimesdavo miegančia. Ji tik pasakė, kad jos vardas Liza, kad ji iš lagerio, kuris vadinamas „Kailiu“, ir kad ten žydai gyvena visai taip pat kaip ir čia, gete.

Rachilė tada paklausė:

- Iš jūsų lagerio irgi vežė vaikus skiepyti?

Liza linktelėjo.

- Tada išvežė mano Meišalę. Iš kur aš galėjau žinoti?

Taip, tuomet dar niekas nežinojo.

Atvažiavo didelis autobusas, geltonas, su raudona juosta, šviesiais langais. Gete to-kio dar niekada nebuvo. Jei atvažiuodavo, tai juodas uždaras belangis sunkvežimis.

Iš autobuso išlipo Šogeris.

- Motinos! Klausykite, motinos! – sušuko jisai. – Mieste difterito epidemija. Neškite savo vaikus, mes juos nuvešime į karišką ligoninę ir įskiepyšime. Jūs gerai dirbate, ir aš nenoriu, kad jūsų vaikai išmirtų. Motinos, neškite savo vaikus!

Tas autobusas buvo gražus, geltonas, su raudona juosta, visai nepanašus į juodąjį belangį sunkvežimį.

Kai Dovydas grįžo iš darbo, jie neberado sūnaus.

Liza klausėsi tylėdama, tik akys degė.

- Matai, – tarė tuomet Rachilė, – dabar aš vėl gimdysiu. Jeigu bus sūnus, aš jam vėl duosiu vardą – Meišalė.

- Meišalė, – šnibždėjo dabar Rachilė, glausdama lūpas prie raukšlėtos kūdikio kaktos.

Po to ji atsigrėžė į Lizą, pažiūrėjo į jos sukepusias lūpas ir tarė:

- Pakenték. Pakenték truputį. Aš juk antrą kartą, man lengviau. O tau - pirmas tiktai. Pirmas gimdymas visada sunkus.

Liza tyliai dejavo.

- Tu turi būti laiminga, - pasakė Rachilė. - Gete juk uždrausta gimdyti. Visi vaikai, gimę gete, turi būti nužudyti, juk tu žinai. O mums leido. Tu supranti? Tik dešimčiai moterų visame mieste, taip sakė tada. Tu turi būti laiminga. Pakentėsi, padejuosi, o paskui bus gerai. Jie nelies mūsų vaikų, jeigu leido gimdyti. Frontas artėja, ir jie nori būti geri.

- Aš nenoriu vaiko, - atsiliepė Liza. - Aš noriu, kad jis būtų gimęs negyvas. Aš noriu, kad jis būtų negyvas.

Ji nusišypsojo, lūpos praplyšo:

- Matai, kaip ilgai jo neatneša, jis tikriausiai mirė. Aš žemę bučiuosiu, jeigu jis bus negyvas.

- Tylėk, - nusigando Rachilė. - Tu užkeiksi tikrą savo vaiką. Dabar juk tau lengviau. Ar gali palyginti savo skausmus dabar su tais, kurie buvo gimdant? Tu turi būti laiminga, o tu... Tavęs neišklausys nei Dievas, nei likimas.

Jos Meišalė, paleidęs krūtį, užmigo.

Vienodai klapsėjo kablys ant lango rėmo. Marlės užuolaida bangavo kaip burė, o dangus buvo mėlynas kaip jūra Palangoj. Reikėjo tik pakilti, pasileisti smėlėta pakrante, tvirtai laikant Meišalę už rankos, paskui sustoti prie pat vandens, kapstyti išmestą dumblą ir ieškoti mažų auksinių gintaro akučių.

- Dovydai, - tyliai šnibždėjo Rachilė, - mes vėl turime sūnų. Jis guli ant mano krūtinių ir kvėpuoja kaip gulgės pūkas. Tu matai?

Tyla.

- Jis gyvens ilgai, daug geriau kaip mes. Ir Lizos kūdikis gyvens. Ji jauna ir pati nežino, ką kalba. Žmogus, taip skausmingai atėjęs į pasaulį, turi gyventi.

Tyla.

- Tu nebekalbi, Dovydai. Aš žinau, kad tave irgi išvežė į Panerius. Bet aš nemačiau, kaip tave nušovė, ir tu mano akyse gyvas. Tu nori būti gyvas?

- Taip, noriu.

- Tau labai skaudėjo?

- Ne. Aš juk gyvas.

- Taip, tu tik labai toli. Už tai Dievas ar likimas padovanojo mums sūnų ir leido jį pagimdyti. Praėjo tik savaitė po to, kai tave išvežė, aš pati dar nežinojau. Tuomet Šogeris mane nuvežė į ligoninę, ten buvo kažkokių profesorių iš Berlyno, jie apžiūrėjo mane, jie tyrė mane dvi savaites. Bet tai nesvarbu. Jie pasakė, kad aš būsiu motina, o Šogeris man leido gimdyti gete. Tu patenkintas? Tik dešimčiai moterų iš viso miesto jie leido gimdyti.

Tyla.

- Aš vaikščiojau gete su dideliu pilvu ir žinojau, kad bus sūnus. Man nereikėjo slėptis, aš didžiavausi savo likimu ir bijojau jo. O žmonės, ką žmonės šneka, ne tai svarbu. Jie pavydėjo, ir aš suprantu, aš pati būčiau akiai pavydėjusi. Tiesa?

Vienodai klapsėjo kablys ant lango rėmo, vėjas pūtė užuolaidą kaip burę, o dangus be debesų mėlynavo ir mėlynavo, kaip jūra Palangoj.

Liza nebedejavo. Ji pasisuko ant kairiojo šono, žiūrėjo į Rachilę ir jos sūnų degančiomis akimis ir tyliai kalbėjo:

- Mano bus negyvas, aš žinau.

– Nepiktžodžiauk, bijok Dievo ir žmonių. Tau nebeskauda, tu nebedejuoji, ir taip kalbėti – didžiausia nuodėmė.

Prasivėrė durys, įėjo sesuo, nešina kažkuo mažu, suvystytu, tylinčiu. Ji spraudėsi prie Lizos lovos. Ji tylėjo, visos jos, trys moterys, tylėjo, tiktai kablys klapsėjo ant lango rėmo, pūtėsi užuolaida – burė, ir daugiapirštis vėjas tebevaikščiojo mažytėje palatoje, vėsindamas kaktas, apsvydamas apie kaklą, aušindamas krūtinę.

Liza lėtai atsėdo, pasistumdama rankomis, atsirėmė į pagalvį.

Iš tikrųjų ji labai jauna, Liza. Dar visai mergaitė. Veidukas smulkus, skruostai pabalę, įkrintę, kaštoniniai plaukai padrikę, – kaip platus rėmas su miniatiūriniu paveiksliuku. Tik lūpos sukepusios, patinusios ir akys didelės, kaip du žibintai, su aukštais nustebusiais antakių siūliukais viršuje.

Iš tikrųjų ji visai jauna, Liza. Dar visai mergaitė. Tik pro atsegtus marškinius žvelgė nebe vaikiškos ir ne mergaitiškos krūtys, sodrios, pieno pritvinkusios, su dviem standžiais parudusiais speniukais kaip prinokęs vaisius.

Ji, Liza, ištiesė rankas ir paėmė tą suvystytą gniužuliuką iš sesers rankų. Paėmė virpėdama: gyvas ar negyvas?

– Berniukas, – tarė sesuo ir išėjo.

Kaip gulbės pūkas kuteno Meišalė savo dažnu kvėpavimu Rachilės krūtinę, ir Rachilė tarė, žiūrėdama į Lizą ir jos kūdikį:

– Matai, jis gyvas. Tavo kūnas ir tavo kraujas.

Liza sudrebėjo tik dabar.

– A! Dieve! – sudejavo jinai.

Iš vystyklų dviem pilkom nematančiom akim žiūrėjo raukšlėtas kaip senio veidukas, siaura nosis, balti antakiai, baltos blakstienos ir ilgi balti plaukai, kurie ant raudonos odos atrodė kaip pražilę.

Liza atitraukė rankas, lyg būtų nudegusi. Ji skubėdama užsagstė marškinius.

– Žiūrėk, – tarė ji Rachilei, bijodama prisiliesti prie to žiūrimo suvystyto gniužulo. – Žiūrėk, jis gyvas!

– Tavo vyras buvo šviesus, tiesa? Šviesiaplaukis, taip?

Liza neigiamai purtė galvą, ilgai purtė, lyg negalėdama sustoti, paskui tyliai ištarė:

– Aš neturiu vyro. Aš dar nežinau, kas tai yra vyras. Aš tik vieną kartą esu pasibučiavusi. Bet nuo to juk negimsta vaikai.

Kraujas užtelėjo į smilkinius ir ėmė daužytis kaip atdara langinė vėjui pučiant, bet Rachilė nurijo seilę ir paklausė neskubėdama:

– Liza... Tu karščiuoji, Liza?

Liza neigiamai purtė ir purtė galvą.

– Tu galvoji, kad žmonės teisybę sakė? Liza!

Liza linktelėjo, o paskui linksėjo ir linksėjo.

– Taip, viskas dirbtina, – tarė ji. – Aš žinojau jau tada, prieš devynis mėnesius. Dabar vėl tyrinės, vėl darys bandymus – su mumis ir su tais, gimusiais. Aš moku vokiškai, aš supratau jau tada.

Išsipūtusi sustingo marlinė užuolaida ant lango. Taip sustingsta burė, kai vėjas pūsteli paskutiniu kvapu ir nutyla. Po to burė sukrinta, supliūkšta ir pakimba negyva. Sustingo dangus, toji mėlyna jūra. Ji ėmė tolti, ji galėjo visai nutolti ir pradingti, bet kablys nenurimdamas klapsėjo ir klapsėjo ant lango rėmo ir giliai krūtinėje, turbūt širdyje.

Rachilė žiūrėjo į savo vaiką ir į Lizos vaiką – ne į savo vaiką ir ne į Lizos vaiką. Iš tikro jie buvo kaip dvyniai. Tokie pat baltaplaukiai, tokiom pat bereikšmėm pilkom akim, siaurom aštriom nosim ir senatviškom raudonom raukšlėm. Kaip viščiukai iš inkubatoriaus – jie visi balti.

– Svetima sėkla ir svetimas vaisius, – tarė Rachilė. – Svetima sėkla, svetimas vaisius. Cha, cha, cha! Jie mums leido gimdyti!

Ji ištiesė rankas, abiem saujom apkabino to gyvo gniuzulo kaklą ir spustelėjo. Vaikas sukriokė, ir Rachilė atitraukė rankas. Jai buvo šlykštu.

Tuomet ji ištiesė kojas, šalia padėjo vaiką, užmetė ant jo pagalvį ir užgulė visa krūtine, prinokusia, tvinksinčia pienu, su sodriais kietais speniukais, parudusiais aplinkui kaip pribrendęs vaisius.

– Svetima sėkla ir svetimas vaisius, Liza. Cha, cha, cha. Tu girdi, Liza?

– Girdžiu, – atsakė mergaitė, aštuoniolikmetė, kurią tik vieną kartą pabučiavo.

O paskui Rachilė šnibždėjo. Taip tyliai kaip lengvas daugiapirštis vėjukas užuolaidoj, kaip minkštas pūkas, kaip gulbės pūkas.

– Dovydai, tu girdi mane?

– Girdžiu, Rachile.

– Tu nenorėjai sūnaus, tiesa, Dovydai?

– Nenorėjau, Rachile.

– Tokio tu nenorėjai, aš žinau.

– Taip, nenorėjau.

– Palauk... Palauk, Dovydai... O jeigu tai iš tikrųjų mūsų vaikas?! O jeigu tai mūsų vaikas, Dovydai? Tu tyli... Juk matai, aš dar labiau užguliau pagalvį. Matai?

– Taip, aš matau.

– Aš žinau, tu patenkintas.

– Aš patenkintas.

– Tu dar ateisi kada pas mane, sakyk?

Tyla.

– Dovydai! Ateik, Dovydai... Ateik!

Tyla.

Šešioliktas skyrius

PASKUTINIS ĖJIMAS

Baltieji turėjo du paskutinius ėjimus.

„Jeigu aš užsimerkčiau, o kas nors kitas, nematomas, koks nors mano angelas sargas, pakeltų tą figūrą, kurią iš tikrųjų reikia pakelti... Šį kartą suklysti aš neturiu teisės. Aš galiu neskubėti. Aš galiu ramiai galvoti ir rinktis: lygiąsias ar laimėjimą. Aš neskubėsiu. Tas tik dabar suprato, kad aš galiu laimėti...“

Šogeris pažiūrėjo savo priešininkui į akis, pašoko nuo kėdės ir suriko visiems:

– Padėkite lempas ir pasitraukite! Pasitraukite toliau! Toliau!

Žmonės nejudėjo, ir ratas aplink šviečiančias karbidines dėmes nepasidarė didesnis. Žmonės tylėjo ir nenuleido akių nuo tų dviejų gyvų figūrų.

Šogeris skubėdamas prisitraukė arčiau savo kėdę, užgulė staliuką ir prakalbo tyliai, kad jį girdėtų tiktai Izaokas:

– Čia nebe loterija... Čia viskas aišku, ir tau nėra ko rinktis, duok amžiną šachą.

Šogerio ausys, kaktos oda ir visas skalpas trūkčiojo.

„Aš dabar galėčiau atsistoti ir spjauti į tave, – galvojo Izaokas Lipmanas. – Aš galėčiau apspjaudyti visą tavo arijo veidą ir tuos rusvus, slankiojančius plaukus. Bet spjaudytis lengva. Aš norėčiau būti indėnas ir nuimti tavo judantį skalpą, tada būčiau patenkintas. Nebijok, aš nesispjaudysiu. Svarbu, kad šiandien, kaip visada, mano viršus. Aš turiu du ėjimus ir galiu pasirinkti, kurį tik noriu. Aš tik negaliu suklysti – šį kartą neturiu teisės.“

Šogeris sėdėjo, užgulęs staliuką.

Šogerio veidas iki antakių linijos buvo ramus, sustingęs. Nevirpėjo lūpų kampai, nedrebėjo skruostai, nekrustelėjo blakstienos, o akys žibėjo šaltai, kaip žiemą kapo duobė. Tik skalpas trūkčiojo be paliovos.

„Nežinojau, kad taip sunku pasirinkti vieną ėjimą iš dviejų...“ – galvojo Izaokas.

Jis matė priešais krutancias Šogerio ausis.

Jis nususuko. Bet atsigręžęs vėl pamatė nervingai slankiojančią kaktos odą.

– Aš tau pasakysiu teisybę... – iškilmingai prabilo Šogeris, užmiršęs, kad aplinkui žmonės. – Vaikų vis tiek neišgelbėsi, tu gali išgelbėti tiktai save.

Izaokas užsimerkė.

Uždarų akių vyzdžiuose judėjo viskas atskirai: ausys, plaukai, kaktos oda.

Jis atsimerkė, vėl pamatė priešais trūkčiojantį skalpą, o aplinkui – vyrus, palinkusius į priekį, laukiančius ir pamažu slenkančius artyn.

Jis suprato, kad yra tik vienas teisingas ėjimas.

Kanka, kuri svyravo tarp dviejų figūrų, paėmė arklį – baltą arkliuką, negyvą šachmatų figūrą, suspaudė pirštais ir pastatė kairėj, į tuščią langelį. Jis turėjo pasakyti Šogeriiui – „šachas ir matas“, bet gerklė išdžiūvo, joje įstrigo kiti žodžiai, kuriuos būtinai reikėjo pasakyti.

Izaokas Lipmanas atsistojo, išsitiesė ir ištare labai ramiai:

– Tu pralaimėjai.

Šogeris pašoko ir niekaip negalėjo rasti savo dėklo.

Kai jis pagaliau surado dėklą ir atsegė jį, baisi tyla užgriuvo miestą ir visą pasaulį.

Tuomet Šogeris pajuto esąs rato vidury. Aplinkui buvo siena. Gyva, žmogus prie žmogaus. Pro tokią sieną niekas negali praeiti.

Jis užsimerkė, vėl atsimerkė ir pamatė, kad ratas mažėja. Cirko arena staiga išslydo iš po kojų. Dingo fokusininkas ir mirtininko lazdelė. Gyvoji siena artėjo, niekas nebegalėjo jos sustabdyti, ir tai buvo nebe ratas, o kilpa, kuri tuoj turėjo užsitraukti.

Viduryje tebestovėjo šachmatų staliukas, du ryškūs karbidiniai žibintai...

Šogeris dar spėjo paliesti savo kaklą.

Po to neliko staliuko, žibintų, žmonių siena susijungė.

Ratas dingo.

*

Pabaiga – liūdnas akordas?

Pradžia, net liūdna, – geriau už džiaugsmingiausią pabaigą?

Kartais pradžia gali būti pabaiga, o pabaiga – tiktai pradžia.

Ar žinote, kaip šviečia pavasario saulė? Jūs turbūt nežinote, kaip jinai šviečia. Jūs nematėte, kaip šypsosi Estera.

Pavasario saulė šviečia kaip Esteros šypsena, o jos šypsena tokia pat šviesi kaip pavasario saulė.

Dalia Grinkevičiūtė

Dalia Grinkevičiūtė (1927–1987) – tremtinė, gydytoja, disidentė, rašytoja. Memuarinėse apysakose *Atsiminimai* (1949–1950), *Lietuviai prie Laptevų jūros* (1974) įamžino tremtinių į Sibirą kančias, paviešino pasauliui stalinizmo nusikaltimus žmoniškumui.

Gimusi nepriklausomoje Lietuvoje, keturiolikos metų su šeima buvo išvežta į Sibirą. Praėjusi tremties išbandymus, grįžusi į Lietuvą, Grinkevičiūtė patyrė sovietinio saugumo spaudimą, kurio tikslas buvo palaužti kiekvieną laisvai mąstantį žmogų. Grinkevičiūtė taikliai pavadinta lietuviškąja Antigone – ji visą gyvenimą atkakliai gynė teisę pasirinkti tiesos ir sąžinės sprendimus, nepakluso jos įsitikinimams prieštaravusiems valdžios įsakymams. Esminis Grinkevičiūtės pasaulėžiūros žodis yra *pasipriešinimas* (Viktorija Daujotytė).

Grinkevičiūtės pasipriešinimą įprasmina memuarinės apysakos – jose atskleidžiami kraupūs istorijos puslapiai, kuriuos sovietinė sistema siekė nuslėpti, ištrinti iš įbaugintų žmonių atminties. Sovietmečiu aukštiems komunistų partijos pareigūnams kalbantis su buvusią tremtinę, buvo natūralu piktintis drąsiai į akis sakoma tiesa – šis būdo bruožas taip pat teikia Grinkevičiūtei išskirtinės epochos asmenybės bruožų. „Kaip jums negėda kalbėti man, kad buvote Šiaurėj?“ – šiandien sunkiai suvokiamas, bet sovietinėje Lietuvoje savaime suprantamas priekaištas. Grinkevičiūtė manė priešingai: „Gėda – keliaklupsčiauti prieš jus, išsižadėti visko, bijoti pasakyti net savo vaikams, kad esi gimęs Nepriklausomoj Lietuvoje ar kad tavo tėvas – savanoris; kad tu niekuo neprasikaltęs praleidai jaunystę kalėjime ar Sibire...“ Tačiau už tokį galvojimą, juolab rašymą, buvo baudžiama.

Dalia Grinkevičiūtė gimė 1927 m. gegužės 28 d. Kaune, inteligentų Pranės ir Juozo Grinkevičių šeimoje. Mokėsi Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kurioje dirbo puikūs pedagogai, išugdę daug šviesių asmenybių. Gimnaziją 1938 m. buvo baigusios skirtingų likimų būsimosios archeologės – Lietuvos vardą pasaulyje išgarsinusi Marija Alseikaitė-Gimbutienė ir Ramutė Rimantienė, tarptautinį pripažinimą pelnusi tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Gimnazijoje mokėsi pora metų už Dalią jaunesnę Birutė Ciplijauskaitė, kuri tapo pasaulyje žinoma ispanų literatūros tyrinėtoja, Viskonsino (JAV) universiteto profesore, mokslininke, literatūros kritike, vertėja, aktyvia lietuvių literatūros vertintoja ir propaguotoja. Nepriklausomos Lietuvos mokykloje diegiamos etinės vertybės formavo Dalios asmenybę. Pavyzdys buvo ir tėvas Juozas Grinkevičius – inžinierius ekonomistas, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėjas, ištikimas valstybės interesų gynėjas, mokytojas.

1941 m. birželio 14 d., trečią valandą nakties visa Grinkevičių šeima: motina, tėvas, keturiolikmetė duktė Dalia, šešiolikmetis brolis Juozas, buvo suimti ir ištremti iš Lietuvos. Pavilnyje tėvas buvo atskirtas nuo šeimos ir 1942 m. mirė Sverdlovsko srityje esančiame Gario lageryje išsekintas bado. Tėvo kapas nesurastas.

Motina su sūnumi Juozu ir dukterimi Dalia buvo ištremti į Altajaus kraštą, po metų, 1942-aisiais, dar šiauriau – į Jakutijos Arkties Trofimovsko salą prie Laptevų jūros. 450 lietuvių, daugiausia moterys ir vaikai, rugpjūčio 28-ąją, prieš pat poliarinę žiemą, išlaipinami saloje, kurioje kiek akys matė driekėsi plyna, samanomis apaugusi tundra. Pasistatę iš plytų, samanų, lentų didžiulį baraką, visi vagono bendrakeleiviai apsigyveno dideliame kambaryje – apie 8 m pločio ir 25 m ilgio. Pastate buvo apie 20 tokių „kambarių“, kuriuose gyveno suomiai, lietuviai, jakutai. Nuo poliarinės nakties speigo mėgino gintis kūrendami viduryje barako pastatytą metalinę statinę-krosnelę. Tačiau kova buvo nelygi – Grinkevičiūtės liudijimu, lageryje mirė kas antras tremtinys.

Badas, šaltis, utėlės, skorbutas, negalintys pakilti nuo gultų ligoniai, mirštantys ar mirę žmonės (būdavo, kad neatsirasdavo, kas turėtų jėgų mirusiųosius išnešti) – sunkiai įsivaizduojamos gyvenimo sąlygos nenuslopino troškimo mokytis. Į atmintį įstrigo džiugi žinia – gruodžio 1-ąją atidaryta septynmetė mokykla. Dalia iki pietų kartu su suaugusiais vilkdavo iš užšalusios upės rąstus, nuo pirmos valandos mokydavosi.

Klasė mažiukė, telpa vos keturi suolai ir staliukas mokytojai. Skambutis, sėdam į suolus. Mūsų šeši. [...] Mokytoja kažką kalba, kvepia šviežiu medžiu, mišku ar dar kažkuo, maloni šiluma liejasi po kūną – Dieve, kad taip niekad nesibaigtų pamoka ir nereiktų eiti į tą tamsųjį urvą. [...] Pamokos baigiasi. Mes tingiai, kad užtęstume dar nors akimirką šitam rojui, džiovinam prie krosnelės ausis ir vyniojam iš lėto skudurus ant kojų, rišamės antsnukius. Tai skuduras arba skarelė ant veido iki akių. Neuždengtos lieka tik akys. Ant mokyklos slenksčio pūga pagriebia Pticevos sąsiuvinius ir išplėšus iš rankų kaukdama bematant nuėša į padanges. Mes bėgam per pusnis, klumpam, pūga verčia iš kojų.

(*Atsiminimai*, p. 49–50.)

Dalia trokšta mokytis, kad ištrūktų į Jakutską tęsti studijų technikume ir kad galėtų išvežti iš lagerio sunkiai sergančią motiną. Mokymuisi sąlygų nebuvo, poliarinę naktį barako gyventojai pasišviesdavo tik balanomis. Pavogusi iš mokyklos žvakę, Dalia sprendžia algebros uždavinius: „Galvoj kaip tolimas miražas švysteli gimnazija, draugės, mokytojai. Žvakutė gęsta jau, galva linksta ant kelių. Ledinis barakas su utėlėmis, alkiu, šalčiu ir išmatų kvapu paskęsta tamsoj. Lendu į siaurą tarpą tarp dviejų kūnų, ir vaikystės vaizdai slenka lyg filme.“ Mokymuisi išnaudojama kiekviena „šviesesnė“ akimirka:

Mūsų barake iliuminacija. Iš abiejų Atkočaitienės lavono šonų dega po žvakę, po visą žvakę, – vadinasi, kažkuris buvo pavogęs iš kontoros ir taupė. Naudojuosi proga ir prie žvaklių šviesos stovėdama skaitau viduramžių istoriją.

Yra įvairūs pasipriešinimo būdai:

Išgyventi, kai tu turi numirti.

Atsiminti, kai privalai užmiršti.

Mąstyti, kai privalai nemąstyti.

Pastebėti, kai privalai nepastebėti.

Stengtis sužinoti, kai liepiama nieko nežinoti.

Dalia Grinkevičiūtė, 1974

Vakar sėdėjau priešais krosnelės dureles ir mokiausi – niekas negalėjo manęs nuvaryti, nes degė mano vogtos lentos, ir visi pagarbiai tylėjo.

(*Atsiminimai*, p. 56.)

Gavusi leidimą mokytis, 1947 m. Dalia su motina ir broliu atvyko į Jakutską. Paaiškėjus, kad sunkiai sergančią motiną išvežė iš lagerio be leidimo, Dalia buvo nubausta – atimtas leidimas mokytis, priversta dirbti Kangalaso anglies kasyklose. 1949 m. vasarį Dalia su motina pabėgo į Lietuvą. Slapstėsi pas gimines ir pažįstamus, galiausiai apsigyveno tėvo pastatytuose namuose Kaune. 1950 m. gegužės 5 d. motina mirė. Duktė įvykdė motinos valią – palaidojo ją Lietuvoje; negalėdama legaliai to padaryti kapinėse, slapčia palaidojo tėvų namo rūsyje.

1949–1950 m. Grinkevičiūtė rašė tremties atsiminimus. Nujausdama pavojų, rankraščius užkasė sode po krūmu (grįžusi iš tremties, atsiminimų rankraščių nerado, jie buvo surasti ir restauruoti tik 1991 m.). 1950-ųjų rudenį buvo saugumo suimta ir kalinama Gorkio srities Unžlago kalėjime. Lageris nustebino gausybe puikių ir šviesių žmonių. Grinkevičiūtei atrodė, kad Stalinas čia uždarė šalies protą, garbę ir sąžinę. Kalėjo mokslininkai, konstruktoriai, kino ir teatro aktoriai, dėstytojai, gydytojai, studentai. Po Stalino mirties 1953 m. Grinkevičiūtė paleista iš kalėjimo ir pakartotinai ištremta į Jakutską. Po metų gavo leidimą stoti į Omsko medicinos institutą. Rinkosi mediciną, o ne literatūrą, manydama, kad taip išvengs politikos moksle bei darbe. 1957 m. grįžo į Lietuvą ir tęsė studijas Kauno medicinos institute. 1960-aisiais baigusi studijas su pagyrimu įsidarbino gydytoja Žemaitijos miestelio Laukuvos ligoninėje (Šilalės r.), pacientų ir kolegų švelniai vadinta „daktare Dalyte“.

1970 m. Grinkevičių šeima buvo reabilituota. Tačiau saugumo ir komunistų partijos veikėjų persekiojimai nesibaigė, atvirkščiai, tapo dar ciniškesni. 1972 m. gegužės 15 d. sušaudė Romui Kalantai, prasidėjus neramumams Kaune, sugriežtėjo sovietinio saugumo struktūrų – KGB veikla. Rajono partijos komitetas įsakė vyriausiajam rajono gydytojui atleisti Grinkevičiūtę. Kova tęsėsi dvejus metus – 1974 m. saugumo organų reikalavimu neprikaištingai dirbusi daktarė buvo atleista iš darbo. Likusi be pastogės ir pragyvenimo šaltinio, apsigyveno pas Aldoną Šulskytę. Bičiulės poelgis tuo metu buvo labai drąsus, nes už bendravimą su tremtiniais, valdžiai nepaklususiais asmenimis, juolab už pagalbą grėse dideli nemalonumai.

1974 m. iš naujo parašytus atsiminimus Grinkevičiūtė slapta perdavė pirmiesiems vertintojams – Rusijos disidentams, žmogaus teisių gynėjams Jelenai Boner ir akademikui, Nobelio premijos laureatui Andrejui Sacharovui. Sukrėstas žiaurios tikrovės, Sacharovas pareiškė, kad apie tai turi žinoti pasaulis. Atsiminimai pirmą kartą išspausdinti 1979 m. Paryžiuje leistame rusų disidentų leidinyje *Pamiat (Atmintis)*. Įvade leidinio redaktorius rašė: „Santūrumas, netgi lakoniškumas aprašant tikrai siaubą keliančius Lietuvos žmonių trėmimo epizodus paverčia šiuos užrašus beveik juridiniu dokumentu. Grinkevičiūtės užrašai yra ir nuostabus žmoniškumo dokumentas“. 1981 m. atsiminimai, pavadinimu *Lietuviai tremtiniai Jakutijoje*, išspausdinti JAV, Juozo Prunskio sudarytame leidinyje *Lietuviai Sibire*. Išspausdinus atsiminimus Vakaruose, prasidėjo tardymai. Grinkevičiūtės gyvenimas Lietuvoje, Šulskytės žodžiais tariant, „tapo antru Sibiru, o mažas mūsų miestelis – lagerio zona“.

Užrašuose užfiksuotas tardymo epizodas atskleidžia Grinkevičiūtės moralinės laikysenos tvirtumą:

– Kam jūs tai parašėt? [...] Jūs davėt medžiagą užsienio propagandai, radijui! [...] Jūs nekenčiat tarybų valdžios! [...] Jūs kaltinat mus genocidu! Trofimovskas – naikinimo stovykla!

– Trofimovsko saloje buvo genocidas! Procentais žuvo daugiau kaip Leningrade. Leningrade žuvo 25 proc., Trofimovske – pusė. [...] Visada turi atsirasti vienas žmogus, į kurio širdį belsis nukankintieji. Iš tūkstančio vienas toks turi būti! Negalėjau neparašyti. Aš nelaikau to nusikaltimu, o pareišką pastatyti jiems paminklą.

– Mišką kerta – skiedros lekia...

– Ar vaikai tos skiedros? Jūs visus medžius skiedrom varėt! Aš neturėjau ramybės visą tą laiką. Mirusieji šaukėsi, kad aš papasakočiau apie jų kančias ir beprasme mirtį... O dabar, kai jau parašiau, kai kiti skaito, užjaučia, jaudinasi, kai kiti perėmė mano skausmą, aš pasidariau laisva, [...].

– Jūs nustatėt prieš mus žmones, sukretėt išėiviją! [...] Nusičiupo priešiškos radijo stotys! Verčia į kitas kalbas! [...] Kodėl, kam visa tai rašėt?

– [...] kas nors turi atsiliepti į jų šauksmą ir perduoti visiems žinią apie juos, nekaltai nužudytuosius...

– Bet jūs tai išspausdinot pas kapitalistus!

– O jūs išspausdinkit pas socialistus!

– Kaip tai?!

(„Iš Dalios Grinkevičiūtės užrašų“. Aldona Šulskytė, *Dangus niekada nėra tuščias*, p. 165–171)

Grinkevičiūtė patyrė nuolatinį žmogų alinantį spaudimą. Tyčiotasi net iš pačių švenčiausių dalykų. Faktas, kad ji slapta po betoninėmis namų rūsio grindimis palaidojo savo motiną, paverstas bauginančiu paskviliumi, kuris buvo viešai skelbiamas apstulbusiems žmonėms ligoninės susirinkime, bibliotekoje, Šilalės rajono poliklinikos laukiamuosiuose, – tokia moteris negali dirbti gydytoja, nes užmūrijo sienoje gabalais savo motinos lavoną... Grinkevičiūtė rašė gyvenimo sovietiniame absurde metraštį: miniatiūras, užrašus, memuarinę apysaką *Gimtojoj žemėj*. 1977 m. apysakos rankraštį įdavė pusbroliui dailininkui Vitalijui Stacinskiui, tais pat metais emigravusiam iš SSRS į Prancūziją, ir žurnalo *Družba narodov (Tautų draugystė)* redaktoriui.

1987 m. vasarą Grinkevičiūtė atsiminimus apie Sibirą atvežė į Vilnių didžiausiam autoritetui – Justinui Marcinkevičiui. Tačiau laikas pasirodyti tokiam tekstui Lietuvoje dar nebuvo atėjęs. Labai sujudintas poetas rankraštį perskaitė, daug ką išsirašė ir... gražino autorei. 1987 m. gruodžio 25 d. Grinkevičiūtė mirė, palaidota Kauno Eigulių kapinėse.

1988 m. atsiminimų rankraštis antrą kartą atkeliavo į Vilnių. Šį kartą Marcinkevičiaus iniciatyva. Jis parengė dirvą rankraščio publikavimui. Gegužės mėnesį *Literatūra ir me-*

Man labai lengva kvėpuoti nuo minties, kad aš, kiek leido mano jėgos, protas, sugebėjimai – pastačiau šiokių tokių paminklą Šiaurės aukoms, pasaulis sužinojo apie tūkstančius bevardžių kankinių broliškuose lediniuose kapuose. To negalima nei sunaikinti, nei ištrinti. Tai i s t o r i j a.

Dalia Grinkevičiūtė, 1987

nas išspausdino poeto straipsnį „Reabilituota – 1970 metais“. Skaitytojai supažindinti su daugeliu atsiminimų fragmentų, siekiant panaikinti galimus kaltinimus, tremtinių nekaltnumas pagrįstas stropiai surankiotomis citatomis iš *Mažosios tarybinės enciklopedijos*, *Lietuviškos tarybinės enciklopedijos*, *Lietuvos TSR istorijos* ir kt. Išvada parašyta didžiosiomis raidėmis:

„Vadinasi, IŠVEŽIMUS REIKIA LAIKYTI NETEISĖTOMIS, ANTIKONSTITUCINĖMIS AKCIJOMIS IR KVALIFIKUOTI JUOS KAIP STALINIZMO NUSIKALTIMUS LIETUVIŲ TAUTAI.“

Liepos mėnesį žurnalo *Pergalė* (dab. *Metai*) skaitytojus sukrėtė publikacija *Lietuviai prie Laptevų jūros* (pavadinimą pasiūlė Kazys Saja). „Nieko baisnesnio šia tema iki šiol mes nežinojom“, – *Literatūroje ir mene* rašė Vytautas Martinkus. Poetas Tomas Venclova per Amerikos balso radiją pripažino: „Šie atsiminimai yra svarbiau už visus iki šiol parašytus romanus ir eilėraščius“. Kiek vėliau Grinkevičiūtės atsiminimai rusų kalba buvo išspausdinti žurnale *Litva literaturnaja* (*Literatūrinė Lietuva*, dab. *Vilnius*), Jakutske išleistoje knygoje *Lietuviai prie ledjūrio* (1995), išversti į anglų, vokiečių, rusų, italų ir kitas kalbas.

Po Grinkevičiūtės mirties rankraščių likimu ir jų autorės atminimo išsaugojimu rūpinosi Šulskytė. Ji parašė atsiminimus *Daktarė Dalytė* (išsp. 1995), iki pat savo mirties 2008 m. rūpinosi Grinkevičiūtės atminimo įamžinimu, memorialiniu butu. Pasak Daujotytės, „į istoriją šios dvi moterys turi būti įrašytos kartu“. Ir kaip asmenybės, visą sąmoningą gyvenimą nepripažinusios kompromisų su sovietine sistema, ir kaip talentingos rašytojos. Grinkevičiūtė – prozininkė, Šulskytė – poetė, nuo 1990 m. pradėjusi spausdinti eilėraščius vietos laikraštyje *Šilalės artojas*, Klaipėdoje išleidusi eilėraščių rinkinį *Vėjas nukirptais plaukais* (2001). Po mirties Lietuvos rašytojų sąjungos leidykloje išėjo Šulskytės eilėraščių, pasakojimų, straipsnių, atsiminimų apie partizanų veiklą rinktinė *Dangus niekada nėra tuščias* (2010).

Grinkevičiūtės atsiminimai apie tremtinių kančias greta Balio Sruogos *Dievų miško* atskleidžia tiesą apie baisiosioms totalitarinėms sistemoms priklausiusius lagerius. Išskirtinis abiejų kūrinių bruožas ne tik lietuvių, bet ir pasaulio literatūroje – pasakojimas apie įvairių tautybių žmonių likimus, išvengiama vienai tautai tekusių skriaudų akcentavimo. Sruogos *Dievų miškui* artimas ir Grinkevičiūtės stilius:

Duobė solidi – 20/15 metrų ir 2 metrai gilumo. Kazokai skuba. Jei laiku suspės sukišti į duobę visą štabelį styrančių lavonų, gaus po 30 rublių už parą. Tai laimikis. Grūsti į duobę lavonus lengviau, nei malkas vežti. Pagaliau iškala. Lavonai švilpdami skrenda į duobę. Švytruoja rankos, kojos, liesi kūnai. Rankos šlykščiai styro. Alkanų baltųjų lapių apgraužtos kojos, rankos, veidai be nosių. Lavonai balti, kiaurai peršalę, taukši kaip pagaliai. Kai kurie stovi atsirėmę į gulinčius krūvoj. Pianistas Ah., Lėjos Charašaitės sužieduotinis, stovi nuogas, atsirėmęs į kažkieno plikas kojas. Klingmanienei pragrauztas pilvas, matyti sušalusios žarnos, bet baltosioms lapėms apetito ji aiškiai nesukėlė. Jos rankos išskėstos į šalis, akys išverstos, blizga mėnulio šviesoje.

(*Atsiminimai*, p. 103.)

Grinkevičiūtės kūriniai įsirašo į egzistencialistinio absurdo literatūros kontekstą. Dydysis absurdo filosofijos kūrėjas Alberas Kamiu (Albert Camus) okupuotoje Prancūzijoje

1940–1941 m. rašė *Sizifo mitą*, romaną *Svetimas* (1942). Absurdo žmogus jam atrodė tarsi nežmoniško vaidinimo žiūrovas. Žmogaus, ne savo noru atsidūrusio svetimame pasaulyje, tema, rašymo stiliui būdingos ironijos ir absurdo grimasos, slepiančios rašančiojo liūdesį ir trapumą, gyvenimo – nežmoniško vaidinimo metafora yra būdinga daugeliui XX a. vidurio katastrofas išgyvenusių rašytojų kūrinių. Lietuvių literatūroje – Kazio Binkio dramai *Generalinė repeticija* (1940), išėivijoje sukurtam Antano Škėmos novelių rinkiniui *Šventoji Inga* (1952), romanui *Balta drobulė* (1958).

Siūloma literatūra: Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros: atsiminimai, miniatiūros*, sudarė Aldona Šulskytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Aldona Šulskytė, *Dangus niekada nėra tuščias: eilėraščiai, pasakojimai, straipsniai*, sudarė Vytenė Muschick, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

Dalia Grinkevičiūtė

LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS

I

1941 m. birželio 14 d. trečią valandą nakties Maskvos įsakymu visame Pabaltijyje – Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje – vienu metu prasidėjo masiniai areštai ir žmonių deportacija į Sibirą. Tam tikslui buvo mobilizuoti čekistai iš Baltarusijos, Smolensko, Pskovo ir kitų vietų.

Perpildyti ešelonai vienas po kito ėjo į Rytus, išveždami tuos, kurių didžiajai daliai niekada nebuvo lemta sugrįžti.

Vežė liaudies mokytojus, gimnazijų ir aukštųjų mokyklų dėstytojus, teisininkus, žurnalistus, Lietuvos kariuomenės karininkų šeimas, diplomatus, įvairių įstaigų tarnautojus, ūkininkus, agronomus, gydytojus, verslininkus ir t.t.

Vežė iš miestelių, vežė iš miestų, vežė iš kaimų. Sunkvežimiai nenutrūkstama srove slinko link geležinkelio stočių, kur vyrus, šeimų galvas, čekistai atskirdavo į kitus, prekinius vagonus, sakydami, kad atskiria laikinai, tik kelionės laikui. O iš tikrųjų jų likimas jau buvo iš anksto nuspręstas – į Krasnojarsko ir Šiaurės Uralo lagerius likvidacijai, nors jie nebuvo nei tardyti, nei nuteisti.

Niekuo nekalti jie ėjo į tuos vagonus, nežinodami, kad yra jau mirtininkai, kad šią akimirką jiems reikia atsiveikinti ir paskutinį kartą apkabinti savo vaikus, žmonas, tėvus.

Jie buvo apgauti.

Jų šeimos narius, nuo kūdikių iki vos krutančių senelių, užkaltauose gyvuliniuose vagonuose kitais ešelonais vežė į Sibiro gilumą, dažnai neleidę pasiimti net būtinausių daiktų. Giminių, kurie bandė perduoti į vagonus maisto produktus ar šiltus rūbus, sargybiniai neprileido ir mušė juos šautuvų buožėmis.

Vien tik iš Lietuvos per tą baisiąją savaitę buvo išvežta dešimtys tūkstančių žmonių.

Koks iš tikrųjų buvo šios deportacijos dydis ir užmojis, iki šiol nežinoma – ją netikėtai nutraukė karas. Tik birželio 22 d., prasidėjus karui, NKVD organai buvo priversti nuraukti masinius areštus ir niekuo nenusikaltusių žmonių vežimą į Sibirą.

Birželio 14 d. naktį čekistai ėmė daužyti ir mūsų namų duris. Suėmė mano tėvą, Grinkevičių Juozą, Lietuvos banko valiutų komisijos reikalų vedėją, o nuo 1940 m. – matematikos mokytoją gimnazijoje.

Lygiai prieš metus, 1940 m. birželio mėn., kai Raudonoji Armija peržengė Lietuvos valstybės sienas, mano Tėvas atsisakė išvykti iš Lietuvos, sakydamas, kad Jis visą savo gyvenimą dirbo Lietuvai, savo tautai, kaltės dėl to nejaučia ir jokio teismo nebijo. Blogiausiu atveju nors mirs Lietuvoje. Bet ir tai Jam nebuvo lemta. Jis mirė nukankintas Šiaurės Uralo lageryje 1943 m. spalio 10 d. Ir guli Jis svetimoj žemėj, nežinomam kape kartu su kitais kankiniais. Paskutiniame savo laiške ant beržo tošies jis parašė: „Aš mirštu iš bado...“

Tėvas ir nepagalvojo, kad jo nužudymui ir teismo neprireiks, kad ir jo šeimai jau užprogramuota pražūtis.

Aš didžiuojuosi savo Tėvu. Jis ištikimai ir nepaperkamai stovėjo nepriklausomos Lietuvos interesų sargyboj, stengdamasis, kad tokios reikalingos jaunai valstybei lėšos

neišplauktų be reikalo į užsienį, o už jas būtų statomos ligoninės, mokyklos, tiesiami keliai. Aš didžiuojuosi Jo principingumu ir sąžiningumu, kurį net Jo politiniai priešai, praėjus 25 metams po Jo mirties, buvo priversti oficialiai pripažinti.

Tą pačią birželio 14-osios naktį suėmė ir mano motiną, Grinkevičienę Pranę, namų šeimininkę, 17 metų brolių abiturientą ir mane, 14 metų moksleivę. Čekistas iš Smolensko perskaitė dokumentą, kad mes ištremiami visam gyvenimui į tolimuosius Sibiro rajonus.

Metus mes pragyvenome Altajaus krašte dirbdami tarybiniame ūkyje, o 1942 m. vasarą kartu su keletu tūkstančių kitų tremtinių mus išvežė dar toliau – į Jakutijos šiaurę, toli už poliarinio rato. Išvežė tada, kai tremtiniai lietuviai jau pradėjo priprasti prie naujos vietos sąlygų ir klimato, kai, iškeitę daiktus į bulves, pasisodino daržus ir bulvės jau ėmė žydėti, teikdamos viltį, kad kitą žiemą neteks badauti.

Į Šiaurę mus vežė apie tris mėnesius. Iš pradžių perpildytuose vagonuose, kur ne tik atsisėsti, bet ir pakeisti kūno padėtį buvo neįmanoma. Paskui baržomis Angaros upe, vėliau sunkvežimiais per negyvenamus miškus nuo Angaros iki Lenos. Vėl baržomis, jau Lenos upe tiesiai į Šiaurę. Ust Kutas, Kirenskas, Oliokminskas, Jakutskas, Kiusiūras, Stolbai. Ir vis tolyn ir tolyn į Šiaurę. Jau esame apie 800 km į šiaurę nuo poliarinio rato.

Retėjo, retėjo ir visai dingo miškai, paskui ir krūmai, nebėra gyvenviečių pakrantėse. Tai kurgi mus veža? Jau ir krantų nebesimato, kiek akys aprėpia – vanduo ir vanduo... Bangos didelės kaip jūroj.

Lenos žiotys. Laptevų jūra. Jaučiasi ledinis vandenyno alsavimas. Rūgpiūčio pabai-ga, o šalta tartum gilų rudenį.

Pagaliau sustojome. Prieš mus – negyvenama sala. Nieko nėra. Jokių žmogaus pėdsakų: nei namo, nei jurtos, nei medžių, nei krūmų, nei žolės – vien amžinu išalu sukaustyta tundra, pasidengusi plonu samanų sluoksniu. Ir kažkokios arktinės ekspedicijos įkalta medinė lentelė su užrašu, kad sala pavadinta Trofimovsku.

Nutiesė į aukštą salos krantą medinį lieptą ir liepė mums čia išsilaipinti: keturiems šimtams lietuvių moterų, vaikų, senelių ir nedaugeliui vyrų.

Paskui iškrovėm iš baržos lentas, plytas, ir garlaisvis apsisukęs skubiai nuplaukė atgal, nes artinosi žiema.

O mes pasilikome negyvenamoje saloje be pastogės, be šiltų rūbų, be maisto, visiškai nepasiruošę žiemojimui Arktikoje.

Beveik tuo pačiu metu į salą atvežė keletą šimtų suomių iš Leningrado apylinkių. Juos išvežė pagal tautinį požymį, nors jų tėvai ir protėviai gyveno tose vietose nuo neatmenamų laikų. Mirtis juos ėmė skinti pirmuosius.

Reikėjo skubiai pradėti statyti žemines, jurtas, barakus, nes žiema buvo čia pat.

Bet viršinininkai, surinkę darbingesnius vaikus ir vyrus, neleido jiems ruošti pastogių, o išvežė į kitą salą žvejoti valstybei.

Tada mes, moterys ir vaikai, skubėdami ir kaip išmanydami ėmėme statyti iš plytų ir samanų barakus. Plėšėme rankomis nuo tundros amžino išalo samanai ir dėjome jas tarp plytų vietoj betono: sluoksnis plytų, sluoksnis samanų. Stogo barakas neturėjo – jį atstojė lentinės lubos, apdėtos samanomis su smėliu. Pro lubų plyšius pūgos metu pripustydavo sniego ir apnešdavo gulinčius ant narų žmones. Vienam žmogui ant narų buvo skirta 50 cm.

Tai buvo didžiulis ledo kapas: lubos apledijusios, sienos apledijusios, grindys – taip pat. Gulintiems ant narų dažnai prišaldavo prie sienos plaukai.

Lapkričio mėnesį prasidėjo poliarinė naktis. Nuo bado, šalčio, skorbuto ir kitų ligų ėmė mirti žmonės. Tada dar buvo galima išgelbėti visus. Lenos žiotyse, Laptevų jūros pakrantėse, Tumato, Bobrovsko, Sasylacko salose, už 100–120 km gyveno evenkai, kurie vertėsi žvejyba ir poliarinių lapių medžiokle. Jie turėjo žuvies atsargų, pakankamai šunų nartų, galėjo ir norėjo išsivežti žmones pas save į apšildomas jurtas, trokšdami padėti. Bet viršininkai neleido ir taip pasmerkė mus pražūčiai.

Grupė jaunuolių, suomių ir lietuvių, apie penkiolika žmonių, bandė pėsti per ledynus išsiveržti iš Trofimovsko pas evenkus, bet kelyje visi iki vieno žuvo: pasiklydo pūgoje ir sušalo. Iš jų atsimenu tik vieno jaunuolio pavardę – Zobiela.

Įpusėjęs poliarinei nakčiai, mūsų barake Nr. 10 iš trisdešimties žmonių ant kojų laikėsi ir į darbą išeidavo tik kelios moterys ir aš.

Mus siūsdavo už 7–10 km ieškoti tundroj užneštų iš Lenos aukštupio rąstų. Iškirsdavome juos iš ledo ir įsikinkiusios į virvių pavalkus, veždavome į Trofimovską viršininkų butams ir kontorai apšildyti. Pasiimti į barakus nors vieną rąstgalį neturėjome teisės.

Sunkiausia būdavo užtempti roges su rąstais į aukštą ir apledijusį Trofimovsko salos krantą. Jėgų mes neturėjome, slydo kojos, apmuturiuotos apledijusiais maišais ir virvėmis. Nuo virvinių pavalkų ant pečių atsirasdavo iš pradžių kraujosrūvos, vėliau – žaizdos.

Kiti gulėjo ant narų sutinę iš bado arba jau nebegalėjo atsikelti dėl išsekimo ir skorbuto. Skorbutu sirgo visi be išimties. Jokių vitaminų mes negaudavome. Be skausmo trupėjo dantys, iš dantenų bėgo kraujas. Blauzdose atsiverdavo neskausmingos negyjančios trofinės opos. Vaikščioti kaskart būdavo vis sunkiau dėl bendro silpnumo ir kraujo išsiliejimų į raumenis ir sąnarius. Atrodė, kad dešimtys peiliukų ar adatų susmaigstyta į blauzdas, kiekvienas žingsnis kėlė skausmą, o iš ryto ir atsistoti būdavo sunku. Tik ant pirštų galų. Dažniausiai skorbutas paliesdavo kelio sąnarius. Dėl smarkių kraujo išsiliejimų į juos kojų jau nebeįmanoma būdavo ištiesti.

Tad ir likdavo žmogus gulėti ant narų sulenktomis kojomis, didžiuliais pamėlynavusiais fluktuojančiais sąnariais. Po to dažnai sekdamas viduriavimas.

Kartą, kai atvilkome roges su rąstais, mus pašaukė į kontorą. Išsikinkėme iš virvių ir suėjome į vidų. Mums pasakė, kad gausime atlyginimą už pusę mėnesio. Visos gavome po vieną trijų rublių banknotėlį (dabartiniais pinigais 30 kp). Čia pat viršininkas Travkinas pradėjo mums prakalbą: „... reikia prisidėti prie šalies gynybos, reikia aukoti ginklams...“

Iš anksto jau buvo sudarytas sąrašas ir prie kiekvienos pavardės buvo nurodyta suma – 3 rb. Beliko tik pasirašyti.

Prieš mus stovėjo sotus ir išpuoselėtas ponas, elegantišku kiteliu iš amerikoniško diagonalo, šiltu ir lengvu kailiniu apavu, išsiilsėjęs, švariai nusiskutęs, kvepiantis odekolonu, rausva veido spalva.

Jis kalbėjo lengvai ir sklandžiai, kaip apie menkniekį, kalbėjo tarsi nematydamas prieš save vos besilaikančių ant kojų leisgyvių žmogystų vaško geltonumo veidais, įdubusiomis akimis, skaraluotų ir utėlėtų, laikančių rankose tuos nelaimingus 3 rb., taip sunkiai uždirbtus. Kalbėjo lyg nesuprasdamas, kad be jų nenupirksim net duonos davinio. Mes pasirašėm ir kiekviena padėjom atgal savo banknotėlį.

Barakų ligoniai prašė vandens. Reikėjo tirpinti ledą ir sniegą. Malkų nebuvo. Todėl dažną vakarą aš sėlindavau į lentų sandėlių, pavogdavau porą lentų ir šliauždamas vilkdavau jas į baraką. Sukapodavau. Užkurdavome „barabaną“ (pusė geležinės statinės),

užvirindavome vandenį, pašildydavome ligoniams plytas prie kojų, džiovindavome apavą ir veido aprišalus.

Kūrenant kartais nuo lubų imdavo varvėti, ir paskui ant apklotų susidarydavo ledinė plutelė.

Buvo 1942 m. Kūčios. Ant narų sutinusiom kojom ir veidu, net akių nesimatė, gulėjo be sąmonės mano Motina. Šlapinosi Ji beveik vienu krauju. Tai buvo grėsmingas, ūmus inkstų uždegimas. Gulėjo ant maišo, prikimšto medžio drožlių. Apkabinusi Ją, šildžiau savo kūnu, maldavau nemirti, prisiekiau, kad parvešiu Ją į Lietuvą. Visomis savo dvasios jėgomis meldžiau Dievą padaryti stebuklą, neleisti Jai čia numirti. Ji negirdėjo, kaip į užpustytą mūsų baraką pralindo lavonų vežiotojai ir paklausė, kur Grinkevičienės lavonas.

Paskui mane nuvedė į teismą.

Prieš dvi dienas, kai aš atsivilkau dvi pavogtas lentas, jas sukapojau ir užkūriau ugnį, į baraką įlindo du viršininkai: Sventickis ir Antonovas. Pagal lentų pėdsakus sniege jie lengvai surado vagį. Surašė aktą ir perdavė mane teismui.

Teismas vyko gretimam barake. Buvo stalas, uždengtas raudona medžiaga. Ant jo degė žvakės. Kaltinamųjų suole sėdėjome septyni. Penki už lentas, du – už duoną: vienas – Platinskas, antras – Albertas Janonis, Kauno dramos studijos studentas iš Šiaulių.

Alberto motina Janonienė, mirdama iš bado, maldavo sūnų nors trupinėlio duonos, ir Albertas su Platinsku naktį įlindo į kepyklą. Viskas būtų pasibaigę laimingai, jeigu jie, paėmę kiek duonos, būtų grįžę į baraką. Gal ir motina nebūtų mirusi iš bado. Bet pajutę duonos kvapą, vaikinai neišlaikė ir puolė prie jos. Bevalgydami nusilpo ir neteko sąmonės. Ten juos rytą ir atrado begulinčius.

Dėl lentų kaltinamieji aiškinosi įvairiai. Pirmasis sakė, kad ją nešė mirusio vaiko karsteliui padaryti, kiti tvirtino jas radę. Aš kaltinamųjų suole sėdėjau paskutinė.

Karo meto teismas greitas. Per pusvalandį teisėjas apklausė šešis ir kreipėsi į mane, ar prisipažįstu vogusi lentas, t. y. socialistinę nuosavybę.

– Taip vogiau.

– Galbūt jus kas iš suaugusiųjų pasiuntė? Pasakykit – kas, ir jūsų neteisime.

– Manęs niekas nesiuntė.

Teismas išeina pasitarti. Mes, septynetas, laukiame nuosprendžio. Niekas negalvoja apie bausmės dydį, nes tai neturi jokios reikšmės. Metai ar dešimt metų – vienas ir tas pats. Į lagerį Stolbuose varys per sniegynus 50 km. Visiems aišku, ir teisėjams taip pat – nė vienas iki ten nenueis. Bet kokia bausmė – mirties bausmė. Mamytė turbūt jau mirusi. Galas kančioms visai arti.

Nuosprendis: už duoną Albertui Janoniui ir Platinskui – po trejus metus. Už lentas – visiems po metus. Mane išteisinti už prisipažinimą. Kodėl taip? Jie gynėsi, norėjo dar išlikti, bet eis mirti, o mane paliko. Kam? Grįžtu į baraką. Šalta, tamsu. Žukienė uždega balaną, pamatau stebuklą: Mamytė pradeda atgauti sąmonę. Nėra vandens. Vėl išeinu į sandėlį vogti lentų. Šviesi, nuostabi Kalėdų naktis.

Po keleto dienų visus nuteistuosius ir tuos, kuriuos dar teisė kitą dieną, išvarė ginkluoti sargybiniai. Netrukus pakilo ir įsisiautėjo pūga. Laikėme juos žuvusiais. Bet kitą dieną du grįžo: Riekus (ūkininkas iš Seirijų) ir šešiolikmetis berniukas Beria Charašas iš Kauno su nušalusia ranka. Abu buvo nuteisti už lentą. Riekus visas apledėjęs, vos gyvas krito barake ant grindų ir ėmė raudoti: „O Kristau, Kristau, nejaugi tavo kryžius buvo toks sunkus?..“

Jis papasakojo, kai pakilo pūga, žmonės neteko orientacijos. Sargybiniai numetė šautuvus ir ėmė glaustis prie suimtųjų. Nusprendė grįžti, bet nesusigaudė, kurioj pusėj Trofimovskas. Kiekvienas rodė vis kitą kryptį. Taip ir nuėjo per pūgą kiekvienas savo kryptimi. Žuvo visi vienuolika nuteistųjų ir sargybiniai. Pavasarį, kai nešė ledus, pamatėme jų lavonus, plaukiančius ant ledo lyčių į Laptevų jūrą.

Tarp šių žuvusiųjų buvo jaunuoliai Dzikas ir Lukminas Bronius nuo Kėdainių. Jie taip pat, kaip ir Janonis su Platinsku buvo nuteisti už duoną, tik tai kitą dieną. Jų istorijos panašios, tragiški likimai vienodi. Išbadėję jaunuoliai Dzikas ir Bronius Lukminas bandė gauti parduotuvėje antrą kartą keletą šimtų gramų duonos. Duonos jiems nedavė, tik stipriai sumušė ir perdavė teismui. Ir sumokėjo jie už tą NESUVALGYTĄ duoną savo gyvybėmis...

Nušalusi Bėrios ranka pajuodo, audiniai nekrozavo. Jis kankinosi kelias paras ir verkė: „Už ką man nupjaus ranką?..“ Kai pūga nurimo, su šunimis jį išvežė į Tikso uostą. Ten jam ir amputavo ranką iki peties. Tokia buvo lentos kaina...

Nuo 1942 m. gruodžio lavonams vežti jau prireikė dviejų brigadų. Kiekvienoje dirbo po du žmones: Abromaitienė Malvina, mokytojo žmona nuo Merkinės, Marcinkevičienė Alina, Petrauskas, mokytojas nuo Šiaulių, Dundulienė, Lietuvos kariuomenės pulkininko žmona, Abromaitis Jonas, mokytojas, Vitkevičius Steponas iš Šiaulių (mirė iš bado), Tamulionienė Teofilė, Tamulevičius, Lietuvos kariuomenės kapitonas iš Marijampolės, Tautvaišienė, švedė (apie 1956–1957 m. išvyko į Švediją). Patys vežiotojai buvo labai išbadėję ir nusilpę, todėl pririšdavo prie lavonų kojų virvę ir bendromis jėgomis traukdavo jį iš barako. Paskui mirusiuosius dėdavo ant rogių ir, įsikinkę į virves, veždavo keletą šimtų metrų toliau nuo barako. Ten lavonus išversdavo į bendrą krūvą. Sienų leduose likdavo prišalę mirusiųjų plaukai.

Kai mirė Gamzienė, pas ją po rūbais, ant krūtinės, buvo likęs nedidelis duonos gabalėlis. Traukiant mirusiąją nuo narų, vienas žmogus jį pastebėjo, išsitraukė duoną ir, skubiai apibraukęs utėles, ją čia pat suvalgė. Tebūna pasmerkti ir tesulaukia savo teismo budeliai, privedę žmones iki tokio stovio.

Kartą viena moteris, mokytojo žmona, rado prie viršininko Sventickio namų išpiltą jų naktinį kibirą. Tarp mėšlų ji pastebėjo duonos gabalėlį. Moteris atsiklaupusi išsikrapštė išalusią į išmatas duonelę ir ją suvalgė.

Jei siausdavo pūga, mirusieji po keletą dienų išgulėdavo ant narų šalia gyvųjų.

Daniliauskienė, Marijampolės gimnazijos direktoriaus žmona, mirusi tris paras gulėjo šalia savo sūnaus Antano ir kitų, kurie jau nesikėlė. Vienas barakas buvo po sniegu. Į jį patekti buvo galima tik šliaužiant siauru sniego urvu žemyn. Abromaitienė M. paprašė sūnaus Antano paieškoti kokios nors skarytės parišti mirusiai Mamytei veidą. Bet jis pats gulėjo sutrauktomis kojomis dėl gausių kraujo išsiliejimų į kelio sąnarius ir negalėjo atsikelti. Kai mirusią Daniliauskienę virve už kojų traukė iš barako pro siaurą sniego skylę į viršų, Antanas šaukė iš paskos: „Dovanok, brangi Mamyte, kad negalium tavęs palydėti...“

Mūsų barake mirusi Atkočaitienė, spaustuvinininko žmona iš Kauno, taip pat išgulėjo ant narų šalia gyvųjų keletą dienų.

Kai Tit Aruose mirė Matulis (iš Kauno), žmona savaitę tai slėpė, gulėjo šalia vyro lavono, kad gautų jo duonos davinį. Bet netrukus ir ji mirė iš bado.

Lietuvos žemės ūkio akademijos rektorius profesorius Vilkaitis buvo paskirtas sargu.

Išsekęs nuo bado, profesorius susmuko ant statinių ir numirė. Žmonės, gerbdami profesorių, kurio vardas buvo žinomas ir už Lietuvos ribų, padarė jam karstą. Bet po savaitės karstas dingio, ir profesorius gulėjo su visais bendroj krūvoj. Profesoriaus žmona p. Vilkaitienė dėl sunkių dvasinių išgyvenimų susirgo. Mirė vėliau. Sūnus ir duktė liko gyvi.

70 metų senelis Marcinkevičius (nuo Verstainių), jausdamas artėjančią mirtį, prašė: „Abromaitiene, dukrele mano, palaidok mane kaip nors, kad šunes ir baltosios lapės netąsytų mano kaulų, o jei grįši į Lietuvą, pasakyk, kad mirėme mes čia iš bado...“

Bobrovske buvo keliasdešimt tonų šaldytos žuvies. Ji būtų išgelbėjusi nuo bado mirties visus Trofimovsko tremtinius lietuvius ir suomius. Bet viršininkai jos žmonėms nedavė, geriau supūdė. 1943 m. vasarą ją visą suvertė į Laptevų jūrą.

Kartą į mūsų baraką atėjo du žmonės: vyras ir moteris. Rankose kiekvienas turėjo ryšulėlį. Buvo tamsu, ir jie paklausė, ar yra barake vaikų. Vaikų buvo. Kai jų akys priprato prie tamsos, jie pamatė pirmąjį: ant grindų gulėjo miręs iš bado ir skorbuto dešimties metų Jonukas Barniškis iš Marijampolės. Pasisakė, kad jie leningradiečiai. Leningrade iš bado mirė jų vienintelis sūnelis. Šiandien jo mirties metinės. Prisimindami jį, nelaimingieji tėvai surinko savo 3 dienų duonos davinį ir atnešė badaujantiems lietuvių vaikams.

Iš po skudurų krūvos tiesėsi išdžiūvusios nuo bado vaikų rankutės, ir leningradiečiai į kiekvieną dėjo po gabalėlį duonos. Mažasis Leningrado blokados kankinėlis po mirties tiesė pagalbos rankutę savo žūstantiems bendraamžiams.

Kai mirdavo tėvai, vaikus paimdavo į atskirą našlaičių baraką tame pačiame lediniame kape. Sąlygos buvo tokios pat baisios, mirtingumas vaikų dar didesnis. Išbadėję vaikai grandydavo rankutėmis nuo ledinių langų sniegą ir valgydavo jį. Vaikai mirė vienas po kito. Lavonų vežiotojai dažnai rasdavo ant sniego prie vaikų barako durų padėtus maišus su vaikų lavonėliais-skeletėliais. Po kiek jų buvo maiše, nežinoma, nes nuvežę maišus dėdavo į bendrą krūvą jų neatrįsdami.

Du berniukai suomiai, 12 ir 13 metų, tame našlaičių barake pasikorė. Tai matė 13 metų Lukminaitė Juzė nuo Kėdainių, kurią ten patalpino po tėvų ir dviejų vyresnių brolių mirties. Mažoji Juzė vis verkė, prisimindama tėvų ir ypač paskutinio, 16 metų brolio mirtį. Mirdamas badu broliukas vis laukė pažadėtos duonelės. Bet taip ir mirė nesulaukęs, ištiesęs rankutę. O duonelę jam įdėjo jau į mirusią rankutę.

Juzė vis prašinėjo žmonių nuvesti ją prie broliuko kapo. Kartą viena moteris ją navedė. Bet lavonų krūvoje ji broliuko nepamatė, tik visam gyvenimui įstrigo atmintin poliarinių lapių nugrauztos rankos ir kojos, balti kaulai, taip pat vėjo ridenama kažkieno galva.

Kartą ji su berniuku Stasiūnu išėjo iš našlaičių barako. Jie tikėjosi rasti kokio nors maisto. Sąšlavynuose prie viršininkų namų pavykdavo kartais rasti žuvų žarnų. Išsekusi mergaitė suklypo, ji nušalo rankas ir krūtinę, nes pridengti neturėjo jėgų. Gydant jos buvo neįmanoma paguldyti: krūtinė nušalus – viena žaizda, ant menčių, stuburo ir dubens srityse, kur atsikišę kauliukai, pragulos, trofinės opos nuo išsekimo ir skorbuto. Tada ją medžiaginėmis kilpomis pakabino už pažastų. Kojytes įrėmė į patalą, o kilpas pritvirtino prie lubų. Tokioj padėty Juzė Lukminaitė prakabojo keletą mėnesių. Kokią kaltę turėjo išpirkti šis nukryžiuotas vaikas? Randai nuo žaizdų išliko iki šiol.

1943 m. vasary supratom, kad žūsime visi. Mirtingumas pasiekė savo apogėjų. Laikėsi žiaurūs šalčiai, siautė pūgos, ypač įnirtingos prieš poliarinės nakties pabaigą ir saulės pasirodymą.

Barakai buvo visiškai nekūrenami, ir mirštantieji nušaldavo rankas ir kojas. Galutinai išsekę, gulėjo jau beveik visi ir viduriavo nuo skorbuto tiesiog ant narų. Žmonės apsidėjo utėlės. Jos laikėsi net antakiuose ir blakstienose. Artėjo finalas.

Ir kada jokios vilties jau nebeturėjo, į Trofimovską atvyko žmogus, kuris išgelbėjo nuo mirties likusius. Tai buvo gydytojas Samodurovas Lazaris Solomonovičius.

Jis prasigavo į kiekvieną baraką, pamatė visą padėtį, pusgyvius žmones ir pradėjo labai energingai veikti. Drašiai susirėmė su Trofimovsko viršininkais, kurie gyveno šiltuose, mūsų iš rąstų pastatytuose namuose, buvo nuo galvos iki kojų apsirengę kailiniais, apsiavę kailiniais untais arba veltiniais, valgė iki soties sąjungininkų siunčiamą iš Amerikos duoną, sviestą, cukrų ir kiaulienos konservus (visi produktai, išskyrus druską, buvo per Tikso uostą atvežti iš Amerikos). Pagrindinis užsiėmimas buvo greitais tempais siųsti lietuvius ir suomius į aną pasaulį. Dėl šio svarbaus „darbo“ Mavrinas, Sventickis, Travkinas, Guliajevas, Anošinas ir kiti išvengė fronto.

Jau kitą dieną mes gavome po dubenėlį karštos žirnių sriubos, po pusę kilogramo šaldytos žuvies, kurią gydytojo patarimu suvalgėm žalią, kad nežūtų askorbininė rūgštis. Jis pareikalavo iš sandėlio keletą maišų žirnių, sudaigino juos, ir netrukus į kiekvieną baraką buvo atnešami sudygę žirniai. Kiekvienas gaudavome ir po nedidelį saikelį – pusę stiklinaitės. Davė žmogui ir po keletą kilogramų Kanados miltų. Badas ir skorbutas pamažu ėmė trauktis. Atsitraukė ir mirtis. Tie, kurie sulaukė daktaro Samodurovo, liko gyvi.

Ėmė dirbti pirtis. Lavonų vežiotojai persikvalifikavo į sanitarus ir ėmė vežioti gyvus lavonus į pirtį. Kiekvieną dieną maudė po vieną baraką. Prausėsi visi kartu: vyrai ir moterys. Žmonių būklė buvo tokia, kad lytis nebeegzistavo. Skeletai su iškritusiais dantimis, tropinėmis opomis ir kaulinėmis uodegytėmis.

Rūbus kaitindavo dezkamerose. Kiekvieną kartą kameros dugne likdavo juoduoti didžiulės suspirgusių utėlių kekės.

Vasaros viduryje virš horizonto pamatėme mažytį kraštelį Saulės. Poliarinė naktis baigėsi. Patikėjome, kad likome gyvi.

Po mėnesio daktaras Samodurovas išvyko. Girdėjome, kad jis žuvo fronte. Bet galbūt tai netiesa? Žemai lenkiamės Jums, daktare Samodurovai.

Balandžio mėnesį viršininkai nusprendė sutvarkyti lavonų krūvas. Tam tikslui buvo atvežti darbingi kaliniai iš Stolbų lagerio, nes Trofimovske nebuvo žmonių, kurie pagal fizines jėgas būtų galėję atlikti tą darbą. Kiekvieną dieną, prieš pradėdant darbą, jie gaudavo spirito davinį ir dirbo pusiau girti. Iškirto amžiname įšale didžiulę duobę, kuri ir tapo brolišku kapu Trofimovsko aukoms – lietuviams ir suomiams.

1942–1943 m. žiemą mirtingumas saloje buvo didesnis negu blokadiniame Leningrade: mirė kas antras tremtinys, išvežtas be kaltės ir teismo.

Išmirė ištisos šeimos.

Liaudies mokytojo Baranausko šeima iš 6 asmenų išmirė visa.

Drūčių šeima (nuo Kalvarijos) – tėvai ir du sūnūs – išmirė visa.

Žygielių keturių asmenų šeima – tėvai, duktė Danutė 18 metų, sūnus Eimutis 12 metų – mirė visa.

Girininko Šiūpelio šeima – taip pat visa.

Iš 6 Augustinaičių šeimos narių liko tik vienas berniukas.

Iš 7 Gedonių šeimos narių – tik viena Gedonienė.

Liaudies mokytojo iš Dzūkijos Markevičiaus šeimoje iš 6 žmonių liko žmona ir viena dukrelė – Markevičius ir trys dukrelės mirė.

Šurkų šeima... Mirė motina, du sūnūs, Jonas ir Adolfas, duktė Emiliutė. Iš 5 žmonių liko dukrelė Irutė. Tėvas buvo likęs Lietuvoje. Po karo jis atsišaukė, klausdamas dukters, kodėl gi jam nerašo kiti šeimos nariai, kokie jų adresai?..

Lukminų šeima nuo Kėdainių... Iš 7 žmonių keturi: tėvas, motina ir abudu sūnūs.

Dzikų šeimoj iš 6 žmonių žuvo trys.

Pulkininkas Dundulis žuvo lageryje. Mažasis sūnelis Altajuj, 16 metų dukrelė mirė iš bado Trofimovske, sūnus nuskendo Lenoj. Liko tik žmona, gyvena Anykščiuose.

Marijampolės gimnazijos direktorius Daniliauskas mirė iš bado lageryje, žmona iš bado – Trofimovske. Sūnus Antanas šiuo metu po insulto, pirmos grupės invalidas.

Mokytojas Totoraitis iš Marijampolės mirė iš bado lageryje, žmona – Trofimovske, vyriausias sūnus sudentas Vytautas mirė Jakutske.

Vidoklerienė iš Kauno, kai mirė jos vienintelis sūnus, pianistas, kiekvieną dieną eidavo prie lavonų krūvos. Ir vieną kartą negrįžo – ten ir rado ją sušalusią.

Prisimenu Trofimovske mirusius: mokytoją Staniškį nuo Kauno, mokytoją Gediminą Balčių nuo Daugų, Ašmontienę, Lukoševičienę iš Šiaulių, Raibikienę nuo Kalvarijos, Belazarienę nuo Kėdainių, 25 metų milžiną galiūną Zabuką, mirusį iš bado, 12 metų Jonuką Giedrikį iš Marijampolės, Barniškienę, Mikoliūnienę, jaunuolį Baltoką, Volungevičių, Gelerį, Klingmanienę, Krikštanį iš Kauno. Krikštanis nebuvo išvežtas. Prasidėjus karui, jis pabėgo iš Lietuvos. Nenorėdamas eiti į frontą ir nežinodamas, kas laimės karą, jis su šeima prisijungė prie lietuvių tremtinių ir pateko į Trofimovską. Už komunistinę pogrindinę veiklą jis buvo sėdėjęs Lietuvos kalėjime. Trofimovske, mirdamas iš bado, jis susigraudinęs sakydavo: „O jeigu mus taip maitintų, kaip Kauno sunkiujų darbų kalėjime...“ Jo lavoną vargšė žmona pasidėjo ant rogučių ir išvežė į bendrą krūvą.

Visi jie ir daug kitų, lietuvių ir suomių, kurių pavardžių nebeatmenu ar visai nežinotau, sugulė į vieną brolišką kapą, ant kurio niekada nebuvo padėta nė viena gyva gėlė, prie kurio niekada neskambėjo gedulinga muzika.

Mirties pažymėjimai nebuvo rašomi. Mokytojas Petrauskas nuo Šiaulių vežiojo lavonus ir kasdien rašė dienoraštį, taip pat vedė mirusiųjų sąrašus. Viršininkai apie tai suuodė. 1946 m. jį ėmė tardyti. Tada dienoraštį ir sąrašus jis skubiai sudegino. Kada NK darbuotojai atėjo pas jį į žeminę daryti kratos, dienoraštis ir sąrašai buvo sunaikinti.

Lietuvos Mokytojai... Jų tragiškas likimas ypač skaudina širdį. Tautos švietėjai. Dauguma jų dirbo kaimo mokyklose nelengvomis sąlygomis. Jie pirmieji mokė vaikus iš skiemėnų sudėti žodį Lie-tu-va. Iš jų vaikai sužinodavo apie didvyrišką Lietuvos praeitį, apie protėvius, kurie šimtmečiais gynė Tėvynę nuo užkariautojų iš Rytų ir iš Vakarų. Jie mokė vaikus mylėti gimtąją kalbą, vieną seniausių pasaulio kalbų, kuri keturis dešimtmečius buvo caro draudžiama.

Jie pirmieji pasakojo vaikams apie žiauriai numalšintus 1831 m. ir 1863 m. sukilimus, po kurių ištisi kaimai buvo ištremti į Sibirą. Lietuvos Mokytojai... Jie ištikimai ir pasiaukojamai dirbo Lietuvai.

1940 m. vasarą, po Lietuvos inkorporacijos į Tarybų Sąjungą, naujoji valdžia sukvietė visus Lietuvos mokytojus į suvažiavimą Kaune ir pareikalavo iš jų auklėti jaunimą kita dvasia. Po visų oficialių vyriausybės atstovų kalbų ir nurodymų 10 000 mokytojų kaip vienas atsistojo ir iškilmingai sugiedojo Lietuvos himną, priversdami atsistoti ir naująją vyriausybę. Tai buvo atviras pareiškimas, kad Lietuvos mokytojai lieka ištikimi nepriklausomos Lietuvos idealams. Tuo jie pasirašė nuosprendį sau ir savo vaikams. Valdžia to nepamiršo ir nedovanojo: jų ir jų vaikų kapai išbarstyti ne tik po Jakutiją, bet ir po visą Sibirą.

Žuvusieji tebegyvena mano širdyje. Praėjo daug metų, o aš vis dar matau juos, bėgius ir pasmerktus, jaunos ir pagyvenusius, vaikus ir jaunuolius, taip sunkiai mirusius ir taip troškusių kada nors sugrįžti į Lietuvą... Mano pareiga papasakoti apie juos. Tegul jų nedaug – keletas šimtų žmonių, bet dėl to jų kančios nebuvo mažesnės. Ir jie norėjo gyventi, ir jų negalima pamiršti tarp milijonų kitų baisaus žiaurumo aukų. Tuo labiau, kad jų budeliai liko nenubausti. Nuo jų galvos ir plaukas nenukrito.

Trofimovskas nebuvo išimtis: Jakutijos šiaurėje, toli už poliarinio rato – Bykovo kyšulyje, Olenioko upės žiotyse, Verchojanske, – šalčio poliujė, – visur buvo lietuvių tremtinių. Ir visur buvo daug aukų. Pavyzdžiui, Bykovo kyšulyje išmirė visa Pakščių šeima: tėvas, motina, du sūnūs, sesuo Merkelienė ir jos mažas sūnelis... Taip pat mokytojo Hario Perelšteino motina. Jakutijos amžinajam įšale guli keletas tūkstančių tremtinių.

Caras Nikolajus neišdrįso į tas vietas ištremti sukilusių prieš monachiją ir monarchą dekabristų. Stalinas gi ledjūrio pakraščius laikė tinkamiausia vieta Pabaltijo moterims, vaikams ir išsekusiems suomiams.

Trofimovsko sala dabar vėl tuščia ir negyvenama. Laptevų jūros bangos audrų metu su didele jėga daužosi į krantą ir nuolat jį ardo.

Kai 1949 m. paskutinius tremtinius išvežė žvejoti į kitas vietas, bangos jau pradėjo griauti broliško kapo kraštą, ir jis ėmė irti. Nėra jokios abejonės, kad visus lavonus bangos seniai išplovė.

Kokiomis jūromis ir vandenynais tebeklajoja jie, ieškodami kelių į Tėvynę?

II

1943 m. poliarinę vasarą visus tremtinius išvežiojo žvejoti į kitas negyvenamas salas, kurių milžiniškuose Lenos žiočių plotuose yra nesuskaičiuojama daugybė. Brigados išplaukdavo kungasais (didžiulė irkluojama valtis) ir užmesdavo didžiulius ilgus tinklus. Paskui stovėdavo iki kelių ar juosmens lediniame vandenyje, iš visų jėgų traukdavo juos į krantą. Tad dirbavo 10–12 valandų. Kiaurai peršlapę, nusikamavę ir sušalę, bėgdavo į palapines, nusimesdavo peršlapusius drabužius. Pamiegodavo. Paskui liūdavo į tuos pačius šlapius rūbus (juos džiovinti nebuvo nei laiko, nei prasmės) ir vėl žvejojo. Kartais bangos užpildavo kungasą ir išplaudavo sugautą žuvį atgal į jūrą. Šviesu buvo ištisą parą – poliarinę dieną saulė nenusileidžia. Sunku buvo suvokti paros laiką – diena dabar ar naktis, todėl kartais užbėgdavo pirmyn ir susimaišydavo kalendorinės dienos.

Žiemą statėme tinklus po ledu, iškirsdami vienoj eilėj, kas 25 metrai, daugybę ekečių. Ledo storis gale žiemos jau siekdavo 1,5–2 metrus. Kiekvieną dieną reikėjo užšalusias eketes tikrinti, išgraibyti iš jų ledus ir, numetus pirštines, nuogomis rankomis ištraukti tinklą ir išnarplioti žuvį. Šaltis buvo baisus. Tinklas akimirksniu apledėdavo. Išmestos žuvis bematant sušaldavo kaip malkos. Pirštai paballdavo. Kai, įmetus tinklą atgal, iš visų jėgų daužomos rankos pradėdavo atsigauti, skausmas užgniauždavo kvapą. Paskui viską reikėjo kartoti – tikrinti kitą tinklą. Ir taip 15 kartų per dieną – tokia buvo mažiausia tinklų norma dviem žmonėms.

Žalia sušalusi žuvis, kurią kasdien valgėme, mus gelbėjo nuo skorbuto, tačiau niekas negalėjo apsaugoti rankų. Pirštai neišvengiamai nušaldavo, atsirasdavo pūsles ir žaizdos. Ir kai per kitas dienas reikėdavo jau žaizdotomis rankomis, pučiant lediniam vėjui ir spaudžiant šalčiui, vėl traukti tinklus ir narplioti žuvį, atrodydavo, kad rankas kiši į verdantį vandenį. Nuo skausmo aptemdavo akys, darydavosi silpna. Kokia tai

buvo kasdieninė kankynė! Tris ar keturias dienas nepatikrintas tinklas prišąla po ledu. O kuo tada žvejoti? Ką valgyti? Žuvis buvo pagrindinis maistas, vitaminai, vaistai. Ir ėjome žvejoti niekieno nevaromi ir neprižiūrimi, net ir per pūgą, jeigu tik galima buvo išsilaikyti ant kojų.

Ieškodami žuvies, keldavomės žiemą iš vienos negyvenamos salos į kitą. Atvykę šunų kinkiniu į naują salą, statydavome jurtas iš sniego ir rąstgalių, kažkada atplaukusių į krantą. Langus atstodavo stori ledo luitai. Statydavome tinklus, gaudydavome žuvį ir vėl apleisdavome salą ir apgyventas jurtas, kai žuvis toje vietoje dingdavo.

Taip ir klajojome šunų nartomis Laptevo jūros pakraščiais, kartais aptikdami buvusių ekspedicijų pėdsakus, žuvusių Šiaurės tyrinėtojų kapus.

Kelionių metu pasitaikydavo patekti ir į pūgą. Tada išskindavome šunis, įsikasdavome į sniegą ir laukdavome savo lemties: pūgos pabaigos ar mirties.

Pūgų pasiklydę sušalo ir žuvo: Jonas Kazlauskas, broliai Petrikai iš Kėdainių, gimnazistas Ernestas Vanagas iš Panevėžio ir Algis Apanavičius, Kalnaberžės mokytojo sūnus. Jų lavonai niekada nebuvo surasti bekraščiuose sniegynuose.

Mokytoja Baltrukonienė Ona sušalo Trofimovske eidama į darbą. Buvo pūga, nieko nesimatė per žingsnį į priekį. Taip ir nunešė ją pro šalį paskutinio barako į amžinybę. Gegužės mėnesį, kai tundroje ėmė tirpti sniegas, ją rado už 6 km medžiotojai. Liko 4 metų sūnelis Jaunutis. Jos vyras, kaip ir daugumos kitų, buvo lageryje.

Stankevičius, mokytojas nuo Marijampolės, ir viršininkas Smelcovas kelyje pateko į pūgą. Dvylika parų išgulėjo jie po sniegu su šunimis. Kai vienas užsnūdavo, kitas jį purtydavo ir kumščiuodavo, kad užmigęs nesušaltų. Netekęs vilties Smelcovas nuoširdžiai atgailavo ir meldė Dievą stebuklo – išsigelbėjimo.

Tryliką parą pūga nurimo. Šunų jau beveik nebeturėjo. Sniego urve nuo kvėpavimo sudrėko rūbai. Kai įjėdu išlindo į paviršių, drabužiai akimirksniu pavirto lediniais šarvais, atkerusiais nuo kūno. Abu pradėjo stingti. Išsigelbėti nebuvo nė mažiausios vilties. Aplinkui šimtus kilometrų – nė gyvos dvasios. Kiekvieną minutę artinosi mirtis.

Ir tomis paskutinėmis minutėmis juos, du taškučius bekraščiuose sniegynuose, pamatė evenkas, poliariinių lapių medžiotojas, važiuavęs šunimis tikrinti spąstų. Ir išgelbėjo. Be galo maža tokio susitikimo Arkties plotuose tikimybė. Visi juos laikė žuvusiais.

Pasveikęs ir atsigavęs Smelcovas mėgdavo pasakoti, kad tik Stalino žodžiai – „Nėra tokių tvirtovių, kurių neišveiktų bolševikai“ – palaikėje dvasios tvirtumą ir padėjo išsigelbėti. Apie savo karštas maldas, atgailą ir apžadus Dievui jis kukliai nutylėdavo.

1944 m. vasarą mus siuntė žvejoti į Tumatą. Mamytė gulėjo Trofimovsko lignoninė dėl chroninio inkstų uždegimo. Viršininukų įsakymu gydytoja Griko išrašė Ją iš lignoninės sunkiai sergančią. Į baržą Ją įnešėme. Čia buvo labai šalta ir drėgna, nes ir vasarą šiose vietose negalima be vatinių rūbų. Triume po gultais teliūškavo ledinis vanduo. Jis taškė Jai rūbus ir veidą.

150 km Lenos žiotyse mes plaukėm septynias paras. Visą šią savaitę negalėjau Jai gauti nė lašo karšto vandens. Veidas ir kojos vėl sutino. Man atrodė, kad Ji vyksta į paskutinę savo kelionę. Bet paskutinioji kelionė buvo dar ateityje.

1947–1948 m. dalis tremtinių įvairiais būdais po truputį persikėlė į Kiusiūrą ir Jakutską. Leido ir man važiuoti į Jakutską mokyti. Mamytei vykti kartu su manimi NKVD viršininkas Kosenkovas leidimo nedavė. Kai atplaukė garlaivis, Ją slapta įsodinau ir paslėpiau. Ilgos buvo tos dvi stovėjimo valandos. Pagaliau išplaukėm, kas bus – tebūna: atgal už speigračio Jos jau nebeišsiųs.

Kelyje NKVD darbuotojai susigaudę, kad Mamytė plaukia be leidimo ir atėmė iš manęs dokumentus.

Tik atvykus į Jakutską, Ją teko skubiai paguldyti į ligoninę. Vidaus reikalų ministerijos skyriuje man dokumentų nebegražino ir įnirtingai puolė už tai, kad išvežiau Motiną. Nežmoniški išvedžiojimai mane stulbino: palikti sunkiai sergančią Motiną šiaurėj, tikrai žinant, kad Jos daugiau nebematysi – normalus poelgis, kuriuo aš būčiau įrodžiusi savo sąmoningumą, o neapleisti Jos – niekuo nepateisinamas nusikaltimas. Ir aš negaliu likti nenubausta. Pasakė, kad mokytis man neleis, ir, nedavę atsisveikinti su Mamyte, išvežė į Kandalaso anglies kasyklas.

Šachtoj nebuvo jokios technikos. Dirbome lygiai taip, kaip buvo dirbama prieš 150 metų: kirtikliu ir karučiu. Net vagonėlių nebuvo. Įtvirtinimų taip pat. Apytamsiais labirintais karučius su anglimis stumdavome siaura lenta. Visai kaip katorgoj.

Čia dirbo ir daugiau lietuvių: visur, kur tik buvo sunkiausias ir pavojingiausias darbas, blogiausios sąlygos, menkiausias atlyginimas, kurio neužtekdavo net prasimaitinti, nekalbant jau apie plėšiamus drabužius – visur ten buvo verčiami dirbti lietuviai tremtiniai, kaip nemokama vergų darbo jėga.

Pokrovske, apie 100 km nuo Jakutsko, plytų gamykloje taip pat dirbo daug lietuvių. Darbo ir gyvenimo sąlygos čia buvo ypač sunkios. Žmonės sunkiai dirbo kartais negaudami duonos net po kelias dienas. Kortelės jau buvo panaikintos, ir niekas negarantavo duonos davinio. Jos atveždavo mažai, ir ją gaudavo kas pritilpdavo ir kas tuo metu nebūdavo darbe.

Pasibaigus navigacijai, anglių išvežti nebuvo galima, darbai Kandalaso šachtoje buvo nutraukti. Mums leido grįžti į Jakutską.

Mamytė ne kartą kreipėsi su prašymu dėl sunkios ligos pakeisti ištrėmimo vietą, leisti gyventi Jakutsko srityje ar Altajaus krašte. Tų sričių klimatas mums atrodė gana švelnus. Bet prašymai būdavo atmetami. O sveikata vis blogėjo, ir Ji suprato, kad mirs Jakutijoje. Ji troško pamatyti Lietuvą, norėjo būti palaidota gimtojoje žemėj.

1949 m. vasario mėnesį lėktuvu pabėgome iš Jakutijos ir laimingai pasiekėme Lietuvą.

Netrukus pradėjo mūsų ieškoti. Dokumentų jokių neturėjome. Slapstėmės pas gimines ir pažįstamus. Ne kartą teko su sergančia Motina skubiai keisti pastogę, kai kildavo įtarimas, kad mūsų buvimas jau pastebėtas.

Sugrįžus į Lietuvą, Mamytės sveikata pastebimai pagerėjo. Didžiulis sugrįžimo džiaugsmas, daržovės, vaisiai, taip reikalingi sergant šia liga, gydytojų priežiūra – visa tai padėjo Jai sustiprėti. Ji tiesiog atgijo. Kaip džiaugėsi kiekvienu saulės spinduliu, kiekviena žolyte, gėle, medžiu, kurių tiek metų Šiaurėj nematė! Ji ištisas valandas kaip paukštelis sėdėdavo prisiglaudusi kokiam nors krūme tai nuskindama uoga, tai įsiklausydama į gimtosios žemės balsus... Neturėjo Stalinas tokios bausmės, kuri būtų priverčiusi mane gailėtis šių akimirklų.

Bet po aštuonių mėnesių liga vėl ėmė progresuoti. Atsirado grėsmingi uremijos simptomai. 1950 m. pavasarį Jos sveikatos būklė jau buvo beviltiška. Ji paprašė pervežti Ją į mūsų butą Kaune. Tai buvo be galo rizikinga, bet prašymą išpildėme.

Gydytojai pas Ją atvykdavo dažniausiai sutemus. Kartą Ji manęs netikėtai paklausė: „O kaip tu mane palaidosi? Tavęs laukia kalėjimas. Nuleisk mane į Nemuną...“

Ir į aną pasaulį Ji išėjo suprasdama, kad gimtojoje žemėj Jai ir mirusiai nebus vietos. Mirė Ji sunkiai 1950 m. gegužės 5 d. Paskutiniai jos žodžiai buvo: „Kodėl mūsų visų nesusaudė tada prie vagono durų?..“

Guli Ji lovoje pašarvota tarp gėlių. O veide – palaima ir ramybė. Galas kančioms. Atidarau langą. Tegul Lietuvos vėjelis paskutinį kartą paglosto Jos veidą... Mano geroji, mano romioji Mamyte, nenuskriaudusi gyvenime nė vienos gyvos būtybės. Kodėl Tavo daliai teko tiek kančių? Tu anksčiau už kitus pastebėdavai žmogaus skausmą ir nelaimę. Nepastebimai ir tyliai ateidavai į pagalbą. Išsipildė tavo didžiausias paskutinis noras. Tu numirei Lietuvoj. Tave priglaus gimtoji žemė. Paskutinėmis jėgomis Tu pasiekei ją. Silpna, mirštanti, persekiojama Tu nugalėjai.

Tik kur ta vieta? Kur ir kaip palaidoti?

Vienas kunigas sutiko palaidoti be dokumentų, kita pavarde, kaimo kapinėse 18 km už Kauno. Bet kaip išnešti iš namų? Kaip išvežti už miesto? Karsto išvežimas ir išnešimas nustebins kaimynus... Palaidoti po langais sodelyje? Bet gegužės naktys šviesios, neįmanoma nepastebimai iškasti duobę.

Teta siūlo: ji nueis į NKVD ir pasakys, kad naktį pasibeldė serganti sesuo, neįleisti jos negalėjo, o dieną ji numirė. Man teks pasišalinti. Turbūt atliks reikiamus formalumus asmens tapatybei nustatyti ir leis palaidoti. Bet juk tada aš negalėsiu nei į laidotuves ateiti, nei vėliau prie karsto: be jokios abejonės, jis bus stebimas – ten manęs lauks. Be to, jie tuo nepatikės, ir kai kas nukentės.

Bet labiausiai nepakeliama buvo mintis, kad Ją, mirusią, atėję žiūrės Jos budeliai, o aš ir tas paskutines valandas negalėsiu prie Jos pabūti.

Tai ką daryti? Nejaugi iš tikrųjų mano mirusiai Motinai Tėvynės žemėje nėra vietos? Rūsijoje yra maža patalpėlė, kuri buvo numatyta karo atveju slėptuvei. Laidosiu čia.

Kaltu ir kirviu pradedu laužti grindų betoną. Jis labai kietas, sluoksnis storas. Nepalvojo Tėtė, kai statė namus, kaip bus sunku iškalti čia Mamytei kapą. Kad nepastebėtų iš lauko, pasišviečiu žvake. Stengiuosi iš visų jėgų, bet darbas į priekį juda lėtai. Jei kas lipa į antrą aukštą, darbą reikia tuoju nutraukti. Pagaliau betonas išlaužtas. Toliau molis. Antrą parą baigiu darbą. Prieš mane žiojėja duobė. Rytoj pirmasis gegužės sekmadienis – Motinos diena. Tai štai kokia mano paskutinė dovana Tau, Mama... Su teta perpjaujam spintą, darom karstą. Durelės bus karsto dangtis. Švintant karstą nunešam ir nuleidžiam į duobę. Išklajam jį. Paskui reikia nešti Ją ten. Keletą kartų prieinu prie Jos, bet man pakerta kojas, darosi silpna. To aš niekaip nepadarysiu. Tada ateina patikimas žmogus, žymaus kunigo misionieriaus Paukščio brolis. Jis paima Ją ant rankų ir išneša.

Visą kitą savaitę naktimis nešioju iš rūsio betono gabalus ir molį. Paskui gaunu cemento ir vėl užlyginu grindis. Jokių kapo žymių nelieka.

Patalpoje buvo vandentiekio skaitiklis. Jį tikrinęs žmogus ne kartą ten pastebėjo gėles, žvakę, bet niekam apie tai neprasitarė.

Nežinomi kapai... Kiek jų buvo ir kiek jų dar tebėra Lietuvoj...

III

1950 m. spalio mėnesį mane susekė ir suėmė. Uždarė į Kauno tardomąjį kalėjimą ir pateikė kaltinimą pagal Baudžiamojo kodekso 82 str. – pabėgimas iš ištrėmimo. Tardymo organus domino, kur slapstosi Motina, kas teikė prieglobstį ir materialinę pagalbą.

Nė į vieną iš šių klausimų atsakyti negalėjau neišduodama žmonių, kurie mums padėjo. Todėl iš karto pasakiau: teisybės sakyti negaliu, meluoti nenoriu. Už gerumą ir kilnumą taip neatsakoma. Kai dėl Motinos, galiu pasakyti tik tiek – mirė 1950 m. gegužės 5 d. Manimi, žinoma, nepatikėjo. Reikalavo pasakyti gydytojų pavardes, kokiose

kapinėse, kokia pavarde palaidota. Ir į šiuos klausimus atsakyti aš taip pat atsisakiau. Po poros dienų tardytojas triumfuodamas mane „demaskavo“: patikrinti visi Lietuvos CBAĮ biurai ir nustatyta, kad tą dieną tokio amžiaus moteris Lietuvoj nemirė. Mamytės mirties faktas buvo atmestas kaip melagingas. Na ir ačiū Dievui. Pastebėjau, kad jie niekada netiki teisybe. O labiausiai bijojau, kad nesužinotų, kur Mamytė palaidota, nes tada tuoj pat darytų palaikų ekshumaciją.

Kadangi tardymas visiškai nežengė į priekį, nuolat keitėsi tardytojai. Į tardymą kviesdavo beveik kiekvieną naktį, tik pradėjus miegoti. O šeštą ryto jau signalas keltis. Dieną net sėdint prisnūsti negalima – tuoj baudžia. Miego trūkumas labai vargino.

Savaitėmis su tardytojais tūpčiojome vietoje. Galų gale, išsvarginę mane ir patys save, tardymą užbaigė tuo, kuo ir pradėjo.

Gydytojai, gydę mano Motiną, žmonės, kurie mums teikė prieglobstį, slėpė, nenukentėjo. Dauguma jų tebėra gyvi ir gyvena Kaune ir Vilniuje. Saugumo įsitikinimu, Mamytė tebebuvo gyva ir Jos aktyviai ieškojo iki 1953 metų.

Kartą, apie 5 val. vakaro, man buvo liepta apsirengti ir išeiti iš kameros. Koridoriais, laiptinėmis prižiūrėtojas mane išvedė į kalėjimo kiemą. Nesupratau, kur mane veda. Priėjome kalėjimo vartus. Prie durų, vedančių tiesiai į gatvę, laukdamas manęs stovėjo elegantiškas ir gražus maždaug 27–28 metų vyriškis. Maloniai šypsodamas pasisveikino ir paprašė eiti su juo, bet rankų nelaikyti už nugaros. Paprasčiausiai stumtelėjo duris, ir mes išėjome į Mickevičiaus gatvę. Buvo rudens vakaras. Žmonės ėjo iš darbo, užsukdavo į parduotuves. Studentų būrys išbėgo iš fakulteto rūmų. Atsidūrėme tarp praeivių. Gražus ir be galo brangus buvo mano gimtasis Kaunas tą rudens vakarą. Ėjome tylėdami ir neskubėdami. Karo muziejaus sodelyje prisėdome ant suoliuko. Man vis atrodė, kad aš sapnuoju. Kas padovanojo man šį paskutinį pasivaikščiojimą po gimtąjį miestą? Paskui įėjome į patalpą Donelaičio ir Gedimino gatvių kampe. Tarnautojų nesimatė, įėjome į vieną iš kabinetų. Atsisėdome. Mano malonūs palydovas paklausė, ar aš nenorėčiau gyventi Kaune legaliai ir mokytis? Pasirodo, tai visai paprasta. Jeigu noriu, tai artimiausiomis dienomis mane paleis iš kalėjimo. Bylos į Maskvą nesiųs. Ir į Jakutiją atgal važiuoti taip pat nereikės. Aš paprasčiausiai eisiu į namus. O iš manęs reikės labai nedaug – tik nedidelės pagalbos organams.

Viskas aišku. Aš tikriausiai turėsiu įeiti į savo tėvų draugų ir pažįstamų namus. Jie atidarys duris draugui, o iš tikrųjų išliauš gyvatė, pasiruošusi be gailės paleisti juos Sibiro kančių keliais. Dabar aš supratau, kas mano malonūs palydovas.

Pasakiau, kad renkuosi savo 3 metus lagerio už pabėgimą ir grįžimą į Jakutiją. Jis santūriai šyptelėjo ir paaiškino, kad aš truputį klystu dėl bausmės: manęs laukia ne treji metai lagerio, o 20 metų katorgos, ir aš pati sau nuosprendį pasirašiau. Padavė man popieriaus lapą, kuriame iš tikrųjų buvo mano parašas. Ir aš prisiminiau: Jakutske visiems tremtiniams buvo pranešta, kad pagal naują įsaką pabėgimas iš tremties bus baudžiamas iki 20 metų katorgos. Kaip ir visi, aš taip pat pasirašiau, kad naująjį įsaką skaičiau. Netrukus pabėgome. Ir štai dokumentas čia. 20 metų katorgos... O dabar man dvidešimt treji. Galas net mintim neapčiuopiamas. Gražinau dokumentą. Pasaulis ima kažkur grimzti. Pašnekovas tylėdamas laukia.

Tai štai kas man padovanojo šį nuostabų pasivaikščiojimą. Parodė ir akimirką leido pajusti gyvenimą, kuris iš manęs atimtas visiems laikams, kurio niekada nebus, bet kurį siūlo mainais už garbę ir sąžinę.

Paprašiau nuvesti mane atgal į kalėjimą. Išbuvus pusmetį Kauno tardomajam kalėjime, atėjo iš Maskvos ypatingosios komisijos nuosprendis.

Mane nuvedė iš kameros į kabinetą. Jame buvo du saugumo karininkai. Perskaitė nuosprendį: už pabėgimą – 3 metai lagerio. Atlikus bausmę, gražinti į Jakutiją.

Po nuosprendžio pasirašyti atsisakiau. Į klausimą – kodėl? – atsakiau, kad šis nuosprendis neturi jokio juridinio pagrindo. Ištrėmimas yra bausmė. Ištrėmti gali tik teismas už nusikaltimą. Mane ištrėmė vaiką be jokios kaltės ir teismo, vien dėl to, kad gimiau toj, o ne kitoj šeimoj. Todėl ir savo išvykimo iš Jakutijos nelaikau nei pabėgimu, nei nusikaltimu. Nuosprendžio nepripažįstu.

„Mes priversim jus pasirašyti“, – pareiškė saugumo papulkininkis ir liepė pakviesti kalėjimo viršininką. Bet jiems teko surašyti aktą dėl atsisakymo pasirašyti. Netrukus per Vilniaus ir Maskvos kalėjimus mane atvežė į Gorkio sritį, Suchobezvodnojos stotį, Unžlagą, kur aš turėjau atlikti bausmę.

Lageris mane nustebino gausybe puikių ir šviesių žmonių. Atrodė, kad Stalinas čia uždarė šalies protą, garbę ir sąžinę. Kalėjo mokslininkai, konstruktoriai, kino ir teatro aktoriai, dėstytojai, gydytojai, studentai ir kt.

Marija Aleksandrovna Goldman-Želiabovskaja, Maskvos universiteto prancūzų literatūros dėstytoja (kartu su vyru – vaikų literatūros specialistu nuteisti už neišspausdintos literatūros laikymą) po darbo mums iš atminties skaitė prancūzų literatūros kursą.

Dažnai prisimenu maskvietę Borisą Vorobjovą, nuteistą 8 metams už dalyvavimą Maskvos aviacijos instituto pagrindiniame studentų būrelyje, kuriame jie nagrinėjo Rusijos istoriją ir revoliucinį judėjimą. Skaitė Belinskį, Černyševskį, Pisarevą, Lenina. Padarė išvadą, kad Stalinas neteisėtai užgrobė valdžią, yra nusikaltėlis, sunaikinęs ir tebenaikinantis milijonus geriausių šalies žmonių. MGB troško išpūsti procesą ir reikalavo iš tardomųjų studentų melagingų parodymų prieš dėstytojus. Tardant Borisą Vorobjovą, dalyvavo pats Berija. Šių tardymų prisiminimas – tuščia viena akiduobė. Ištisomis dienomis jį laikė mūrinėj „spintoj“, kurioje buvo iki kelių vandens. Bet kruvinas budelių karalius, saugumo ministras, dvikovą su 19 metų studentu pralaimėjo: melagingų parodymų neišgavo.

Lagerio zonos pakraštyje buvo viena mano labai mėgstama vieta – nedidelis plotelis, kuriame kaip niekur kitur augo nepaprastai vešli ir graži žolė. Čia ir paukščių kartais atskrisdavo, buvo tylu ir ramu. Mane stebino, kodėl čia tokia graži žolė. Vienas senas kalinys kartą man paaiškino, kad 1941–1945 m. čia buvo dar ne lagerio teritorija ir toje vietoje buvo laidojami mirę, sušaudyti ir nušauti kaliniai.

Dabar aš čia ateidavau su ypatingu jausmu. Ši vieta – kiekviena žolytė, kiekviena gėlytė – man atrodė šventa. Džiaugdavausi, kai čia atskrisdavo pačiulbėti paukštelis...

Ilsėkitės ramybėje. Nežinomi Kankiniai...

1953 m. vasarą iš lagerio mane išvežė atgal į Jakutską. Vežė etapu tris mėnesius per Sverdlovsko, Novosibirsko, Irkutsko ir Kirensko kalėjimus; Novosibirske, šalia senojo kalėjimo, buvo išmūryti pamatai ir padėtos sienos naujam persiunčiamajam kalėjimui. Iš visko matėsi, koks tai turėjo būti grandioziškas pastatas ir kiek šimtų tūkstančių žmonių būtų per jį perėję, jei ne Stalino galas. Kokie didingi buvo gulago imperijos užmojai...

Rugsėjo mėnesį atsidarė Jakutsko kalėjimo vartai ir mane išleido į „laisvę“. Pirmą kartą ėjau be sargybos, buvo kažkaip neįprasta, vis atsisukdavau. Pradėjau dirbti. Ir štai vėl netikėtas likimo posūkis: 1954 m. liepo mėnesį mane staiga iškvietė į Jakutijos vidaus reikalų ministeriją ir paklausė, ar aš kada rašiusi Berijai. Berija tada buvo jau sušaudytas.

Prisiminiau, kad prieš metus, važiuojant etapu, kažkurioj stotyje paprašiau kalinių vagono sargybos kareivėlį įmesti laišką į pašto dėžutę. Jame aš prašiau Beriją, tada dar saugumo ministrą, pakeisti mano ištrėmimo vietą ir leisti gyventi kuriame nors Sibiro mieste, kur yra medicinos institutas.

Reikia tik stebėtis, kaip stropiai po Berijos arešto buvo patikrinta visa jo galima kanceliarija, jei atrado net mano popierėlių.

„Jūsų prašymas buvo atmestas, – pasakė man specskyriuje, – o mes jums leisime važiuoti mokytis. Pasirinkite miestą iki Uralo.“ Po valandos išėjau iš ministerijos jau su leidimu išvykti.

Į Omską atvykau, kai iki stojamųjų egzaminų buvo likusios devynios dienos. Spec-komendantūroj, kur prisistačiau, man pasakė, kad įskaiton mane ima laikinai ir jeigu aš nepraeisiu konkurso į institutą, tai mane išsiųs atgal į Jakutiją. Kadangi pinigų neturėjau, tai grįžimo perspektyva vėl buvo etapas.

Pirmojo egzamino išvakarėse nuėjau į teatrą. Tuo metu Omske gastroliavo Sverdlovs-ko operos ir baleto teatras.

Opera... Kokį didžiulį poveikį ji turėjo man. Pamėgau ją labai anksti, o nuo 13 metų ji išstūmė visus vaikiškus žaidimus ir pramogas. Retą spektaklį praleisdvau.

Teatras... Nepamiršamos, gražiausios mano vaikystės valandos. Didžulio džiaugsmo valandos.

Prieš mane atsivėrė įstabus Grožio ir Gėrio pasaulis, apkerejęs mane ir tapęs vėliau didele dvasios atsvara mano gyvenime.

Teatras... Jis uždega žmogaus širdyje fakelą, kurio jau niekas nebeužgesins; gali daryti ką nori: žeminti, kankinti, stumti į purvyną – žmogaus širdyje vis tiek jau skamba kita muzika – tikėjimo Gėriu muzika. Ir niekada tu jau negalėsi būti skriaudėjų pusėje, tavęs nepadarys jų įrankiu.

Kai 1941 m. birželio 14 d. mus vežė į Sibirą, man liepė pasiimti būtiniausius daiktus, aš rūpestingai sudėjau į du pundelius visas spektaklių programas ir išėjau iš namų tvirtai tikėdama, kad nešuosiu su savimi visa, kas brangiausia ir vertingiausia.

Tą vakarą ėjo „Traviata“. Kiek daug kartų mačiau ją Lietuvoj. Bet dabar, po tiekos metų, mirčių ir praradimų, viskas skambėjo nauja prasme, nepaprastai sukrečiančiai. Sukilo visa, apie ką stengiausi negalvoti, neprisiminti, kad galima būtų gyventi. Ir aš verkiau. Bet kartu įgavau naujų jėgų ir pasirengiau egzaminams kaip šturmui.

Nors juos išlaikiau penketais, bet žinojau, kad mano likimą spręs mandatinė komisija, kuri, be abejonės, pasidomės kai kuriais biografijos momentais, kuriuos aš nuslėpiau.

Antanas Miškinis

Antanas Miškinis (1905–1983), poetas, literatūros kritikos ir radiofono darbuotojas, staiga prasidėjusią Lietuvos sovietizaciją 1940 m. sutiko pakiliai, skyrė jai keletą entuziastingų eilėraščių. Demokratinių pokyčių viltys greit išblėso, jas pakeitė gresiančių represijų siaubas. 1941–1944 m. poetas skelbė eilėraščius vokiečių okupacinės valdžios kontroliuojamoje lietuvių spaudoje: jo tuometė poezija daugiausia proginė, „kalendorinė“, susieta su religinių švenčių ciklais, kviečianti neramiais laikais gyvenantį skaitytoją grįžti prie to, kas pastovu, atspindinti rūpestį tautinių tradicijų išsaugojimu. Artėjant antrajai sovietinės okupacijos bangai, jis nesvarstė apie pasitraukimą, jautėsi įsipareigojęs savo gimtinei. Matydamas, kas vyksta „išvaduotoje“ Lietuvoje, atėjo į pagalbą partizanams – redagavo *Laisvės žvalgo* laikraštį, tačiau nesistengė slapstyti ar konspiruoti. Tai buvo baisūs laikai, kai į miškus pasitraukė net tie, kuriuos sunkiai įsivaizduotume galinčius pakelti ginklą: mokytojai, universiteto studentai, intelektualai. Miške partizanaudami nuo sovietinių baudėjų rankų tais metais žuvo jauni ir talentingi žemininkų kartos literatai – Mamertas Indriliūnas ir Bronius Krivickas.

Už paramą pogrindžio rezistentams poetas 1948 m. buvo suimtas, atsidūrė Kauno kalėjime, išstremtas į Mordoviją, vėliau kalėjo Olžeraso, Omsko lageriuose. Sunkiausiomis sąlygomis ant beržo tošies ir cemento maišų rašė „Psalmes“ – visuotiniam nužmogėjimui nepasiduodančio žmogaus vizijas, kuriose fiksavo šurpią barakų kasdienybę, kreipėsi paguodos į Dievą, motiną, tėvynę, maironiškos poetikos posmais išraudojo gimtosios šalies ilgesį. „Psalmės“ – svarbus dokumentas, poetine kalba liudijantis sovietinių nusikaltimų žmoniškumui mastą. Asmenišką, savo emociniu gyvenimu susirūpinusį subjektą keičia kolektyvinis veikėjas „mes“ – bevardžiai, beteisiai Dievo gailėstingumo besišaukiantys ir kruvinus tironus keikiantys lagerių kaliniai, kadaise priklausę darbščiai žemdirbių tautai. Paliekama nuošalyje prieškarinio ištobulinta neoromantinė stilistika, eksperimentai ir formos paieškos – „Psalmėse“ poetas renkasi patį tiesiausią kelią į adresato sąmonę, sukrečia apokaliptiniais vaizdais ir smogiančia retorika, kurioje nebėra prasminių niuansų, atodūsių, nutylėjimų. Poeto tremtinio eilės anuomet skambėjo tik už lagerio sienų, kur kaliniai mokėsi posmus atmintinai, giedojo juos slaptuose susibūrimuose.

Itin svarbūs tremtyje rašytų „Psalmių“ religiniai motyvai. Prieškariu nepasižymėjęs dievobaimingumu, ribinėje situacijoje atsidūręs Miškinis prabilo apie Antikristo niekšybės, „žmogaus be Dievo“ pasaulėvaizdžio skurdą, smerkdamas komunistinę sistemą pirmiausia dėl to, kad ji dvasiškai luošina žmogų. Kasdienėse maldose atsispindi ir utopinė (sapnuose ir svajonėse atgijusi, tarp Vakarinės ir Rytinės žvaigždžių patekėjimo besivaidenanti) perspektyva – „Lietuva šventoji“, regėjimuose išskylanti saugį, motinos (taip pat ir Dievo Motinos) globojama erdvė. Ilgesys ir regėjimai teikia jėgų pakelti alinančių dar-

bų naštą, išlaikyti žmogišką pavidalą aplink siaučiančio nužmogėjimo fone. Kai kurie lagerio vaizdai itin natūralistiniai, jie tampa kaltinimu visai totalitarinei sistemai, nevertinančiai žmogaus gyvybės: „Būk prakeikta, šėtono apgavyste!“ Poeto minties nevaržo jokios apsaugos ar sargybos, jis rūsčiai perspėja pasaulio tautas, užsimerkiančias prieš komunizmo nusikaltimus. Rašydamas „Psalmes“, Miškinis jautėsi dvasiškai ir intelektualiai laisvas, neprivalęs paisyti oficialios cenzūros. „Psalmsė“ esama ir silpnų vietų – meninę vertę smukdo atviras emociingumas, „plakatinė“ retorika, tiesmukais įvaizdžiais reiškiamas pasipiktinimas ir pasibaisėjimas.

1956 m. sugrįžęs į tėvynę, Miškinis turėjo laviruoti, prisitaikyti. Teisingumo šaukęs balsas pritrilo, poetas buvo morališka palaužtas, o gal nuoširdžiai tikėjo, kad postalininio „atlydžio“ laikotarpis atneš ramybę ir vertybių pusiausvyrą. Sovietinėje Lietuvoje pasirodę rinkiniai *Eilėraščiai* (1960), *Arti prie žemės* (1965), poema „Svajonės ir maištas“ (1967) buvo pilni deklaratyvaus optimizmo, sovietinio „laimingo gyvenimo“ butaforijos, šiomis knygomis Miškinis tarsi įteisino savo priklausymą rašytojų sąjungai, jos leido jam sugrįžti iš kultūrinio gyvenimo nuošalės. Išėivijoje dėl to buvo smerkiamas ir kartu jo gailėtasi, suprantant, kaip beatodairiškai net ir didžiausius talentus laužo sovietinis režimas. Nuoširdesniu balsu poetas prabilo vėlyvuosiuose rinkiniuose *Dienoraštis* (1972) ir *Klevai prie kelio* (1982), kur sugrįžo prie jaunystėje pamėgtos dainiškosios neoromantinės stilstikos. Senatvėje lyrinė poeto prigimtis prasiveržė atsiminimų knygoje *Žaliaduonių gegužė* (1977), kurioje autentiški atsiminimai, senojo kaimo likimo apmąstymai dera su eseistiniais svarstymais.

Kad ir kaip vertintume Miškinio sovietinio laikotarpio kūrybą, siaurame bendraminčių rate jis buvo žinomas kaip nepriklausomų pažiūrų poetas, kurio dėka pokarinėje vertybių griūtį patyrusioje lietuvių lyrikoje išliko dainiškoji neoromantinė tradicija, besiremianti autentiška tautosakine poetika.

[...] *giesmė, malda, rauda yra tie žanrai, kurie įsismelkę į kasdienę sodiečio buitį, tapę jo pasaulėjautos raiškos formomis: giesmes primenančiose psalmėse girdimos Antano Strazdo „Pulkim ant kelių“ („Giesmė prieš mišią“), Maironio „Marija, Marija“, Senojo Testamento „De Profundis“.*

Rita Tūtlytė

Siūdoma literatūra: *Sulaužyti kryžiai: eilėraščiai, laiškai*, atsiminimai apie A. Miškinį, sudarė Vytautas Jakelaitis, Vilnius: 1989; Rita Tūtlytė, „Antanas Miškinis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 397–406.

Antanas Miškinis

PSALMĖS

RŪPINTOJĖLIŲ LIETUVA

O Dieve, Dieve, didis Rūpintojau,
Išniekinti mes šaukiamės Tavęs –
Parodyk mums prašvintantį rytojų
Ir iš vergijos tragiškos išvesk.

Baisus devyniagalvis mus užklupo
Ir švaistosi gaisrais, kerštu, mirtim...
Maldos neb' ištariam – sukropo lūpos,
O pragaras atsiveria arti.

Ant vieškelių krauju išmintos pėdos,
Pasruvo mūs žaliuojantys laukai.
Devyniagalvis mūsų kūną ėda,
Krauju aplaistyti visi takai.

Pažvelk, koks gedulas apėmęs laiko,
Kokia gūdi užgulusi naktis.
Devyniagalvis dar labiau paklaiko,
O pranašai vaitoja išjuokti.

Plačiai užplovė mus bedievių nerštas
Ir šaukia garbint kalinio grandis.
Tai kas žmogaus širdy sumažins kerštą?
Kas šėlstantį šėtoną sutramdys?

Dejavimuos maldų balsai apkurto,
Kai slibinai pikti užpuolė mus –
Išgrobstys mūsų paskutinį turtą,
Išniekins jie šventoves ir namus.

Nežinom, kiek likimas bus nulėmęs
Ir kiek terios mus įžūli gauja;
Kapai išniekinti bus ir emblemos,
Ir dieviškas paveikslas žmoguje.

Tu išklausk baisiausio mūsų rėksmo,
Kitaip daug sielų nekaltų pražus,
Ir atitolink paskutinę grėsmę –
Nuo išvežimų vaikelius mažus.

Jei Dievas didis Tu bei Rūpintojas,
Kurs ir žvaigždynų apregi kelius,
Išveski mus į švintantį rytojų
Iš slibino nasrų, iš sopulių.

Nuo mūsų šauksmo skaldos kalno uolos,
Nuo verksmo verčias marių sietuva;
Nužeminta po Tavo kojų puola
Rūsti Rūpintojėlių Lietuva.

PASIBAISĖJIMAS

Ar nepabaista Tau, o Visagali,
Toks žemėj pakrikimas – kas bus ryt?
Ir kiek žmogus sugyvilulėjęs gali
Piktybių ir niekšybių pridaryt?

Valdovas Tu esi erdvės ir laiko,
Ir amžinybės, ir žmogaus minčių,
Pažvelk – jau planeta nebeišlaiko
Didžios nevalios didelių kančių.

Žmogus nupuolė taip žemai, kad gėda
Vadint jį žemėj Dievo kibirkštim –
Kaipo žuvis kad žuvį brolių ėda,
Vaikų krauju jo pirštai suteršti.

Kalėjimuosna milijonais grūda,
O rėkia – laisvė esanti vien čia...
Teisybės nēr nē per aguonos grūdą –
Vien smurtas, melas, prievarta, kančia

O kankiniai per sniegą lyg per ugnį
Praeina, dar kovoja su mirtim.
Žmogus, pasaulį stumdams į bedugnę
Didžiuojasi nudvasinta būtim.

Čia prigimtį žmogaus padaro žiauria,
Netenka jis pavidalo tauraus...
Kaip musės krinta po toliausią šiaurę
Nuo klimato ir elgesio bjauraus.

Tūli pakrinka, stačiai nužmogėja
(Išdėstyt neįmanoma raštu),
Nes jau kančia pasiekus apogėjų,
Nes liejasi kančia jau per kraštus.

Šėtonas taip išdido ir paklaiko!
Išgelbėk mus, nes pabaisa suės.
Valdovas Tu esi erdvės ir laiko,
Išgelbėk mūsų sielas – SOS!

PASIMATYMAI SU MOTINA (I)

– Motule mano, vai mielų mieloji,
Vienintelė man tu kaip Lietuva.
Ar durys brakšteri, ar šuo suloja,
Langan kaip saulė tavo švyst galva.

Tu lauki vis, kad aš namo sugrįžtau,
Bet nesulauksi niekad niekados.
O bus pavasaris, o paukščiai krykštaus,
O gegužėlės raibosios raudos!

Nakčia aš paukščių tuo keliu plačiuoju
Mintim tavęs lankyti skrendu skrendu...
Sidabro galvą tavo išbučiuoju,
Po stiklo langu rymančią randu.

Man veidą ašarom karštom aplieji,
Sušildai mano stingstančius pirštus.
Sušvinta prieš akis namai mielieji,
Ir visa, kas kur buvo, užmirštu.

Tu klausinėji, kur buvau pražuves,
Ko taip ilgai nesilankiau namuos.
Gerklėj apkarsta, stingsta man liežuvis,
Kaip tiek ilgai galėjau be mamos...

Mane ilgai ilgai uždare laikė,
Suraišiojo rankas vielom kietom.
Ne kartą, mama, naktuzėlę klaikią
Su giltine sėdėjau pakaitom...

Atklydau mintimi vogčiom ištrūkęs,
Kaip šešuolėlis prislinkau gatve.
Pakol žvaigždes pridengęs laiko rūkas,
Pabūsiu, motinėle, pas tave.

Mane bučiuoji, glōstai ir teiraujies,
Kada visai pareisiu pagaliau.
Aš sverdėju, per burną trūksta kraujas,
Ir sukniumbu ties kojom, tolėliau.

Kad tu brangiausia, visados žinojau –
Ir džiugesy, ir ašarų klane.
Matau, kaip kryžium dideliu žegnoji,
Ranka dešniąja laimini mane.

– Dievulis geras, lengvins kraupų kelią,
Su Juo tave išleisti nebijau.
Dabar jau kelkis ir keliauk, vaikeli,
Pro rūką žvaigždės pražydės tuoju...

PASIMATYMAI SU MOTINA (II)

Dar šalta. Rankos nejučiom sugrubo.
 Drabužiai išnešioti ir menki.
 O tu šviesi, baltuos drobinuos rūbuos
 Su šypsena mane pasitinki.

Nuo tavo žvilgsnių net naktis šviesėja
 Ir atminimų sklaidosi rūkai.
 Tu klausai, iš krikštasuolio išėjus:
 – Sūneli mano, kur taip užtrukai?

Apie tave be perstojo galvoju –
 Gulu ar ankstų rytą aš keliu.
 – Man teko, mama, pereit daug pavojų,
 Lankyt neleido margu laiškeliu.

Languos pamėlę, užšautos durys.
 Žvelgiu, akis įbedęs, tolumon...
 Tu klausinėji vėl mane pridurmui –
 Kada pareisiu visiškai namo.

– Kai mėnulėlis šildys kaip saulužė,
 Vidur žiemos pražydingams medžius,
 Kai ažuolai atžels audroj palūžę,
 Kai vandenėliai ežeruos išdžius...

– Nenusitark, vaikeli, taip nereikia...
 Ar tu tiesos ieškojai vis tuščiai?
 Pažvelk, jau debesėliai pasidraikė
 Ir švinta jau danguosna pakraščiai.

– Dievulio Motina Sopulingoji
 Apveizdi visa, aš meldžiuosi Jai.
 Prigulk, saldaus miegelio nemiegojai,
 O šitokį kelelį atėjai...

– Aš pabudėsiu prie gluodnios galvelės,
 Parodyk, ar tik ne karšta kakta?
 Užtvindę galvą mintys maišos, velias...
 Mama žiedais žiedeliais apsnigta.

Mamužė kalba kalba visą laiką,
 Ir skamba skamba balsas pro ausis.
 Vis ranką ant galvos uždėjus laiko,
 Ir nyksta mano liūdesys.

– Žiūrėk, jau vyšnių burbuolytės kečias.
 Paskui ramunėm geltonuos kalva.
 Tu būsi mūsų pirmutinis svečias,
 Vienintelis, brangus kaip Lietuva.

VAKARĖ ŽVAIGŽDĖ

Žvaigždė vakarė danguje sustojo
 Ir žydi žydi šaltu sidabru.
 Po ja ir Tujen, Lietuva šventoji,
 Glaustysies šią naktelę tarp audrų.

Tave dabar visi vėjužiai pučia,
 Kaip niekad per gadyne kelias.
 Ar yr dar kas šiandieną valgo Kūčias,
 Dalija, laužo baltas plotkeles?

Tave dabar audri audružė krečia,
 Toli nubloškia brolius, sesules.
 Vaizduojamės Tave kančioj konkrečią, –
 O mums varnai akis gal čia išles...

Mums Tu kaip sužadėtinė mieliausia,
 Vienintelė tema mums intymi.
 Tavęs lankyti lekiam iš toliausia –
 Atrandam ilgesinga mintimi.

Ištroškom atsigerti Tavo vėjo,
 Pušų ir eglių užesio smaugaus.
 Kur kryžius ir tėvų namai stovėjo,
 Po gaisro – gelsvas gabalas dangaus.

Išalkom Tavo kasdieninės duonos,
 Šilkinio žvilgsnio liūdinčių akių,
 Tavęs, kuklios gražuolės ir madonos,
 Po didelių klajojimų sunkių.

Tave dabar tenai nupustė pūgos,
Speigai nunuogė ant plikos kalvos.
Tačiau tvirta nenulenkei pabūgos
Sukruvintos, bet išdidžios galvos.

Paveikslas Tavo mums toli pašviečia,
Paniekinom net mirtį dėl Tavęs.
Surink mus, Dieve, iš visų pašviečių,
Gyvuosius likusius namo parvesk.

Mes apsakysim baisią Odisėją
Prie židinio susėdę šilimoj,
Kokius mes kruvinus kelius tęsėjom
Vorkutoj, Karagandoj, Kolymojo,

Norilske, Uchtojo, Solikamske, Intoj,
Mordovijos miškuos ir t. t.
Pasaulį visa juk praeina, kinta;
Kančias užmiršta tautos pagaliau.

RYTINĖ ŽVAIGŽDĖ

Žvaigždė rytinė danguje nublanko,
Išblyškusi sutirpo debesų...
Saulužė greit pradės dieninį lanką;
Kur, mielas, tu, ar gyvas tebesi?

Širdy graudingi ilgestėliai telkias,
Kad akys džiaugtis gal nebegalės.
Tave gal smaugia nuolatinis alkis,
Nušaldo šaltis baltas rankeles.

Paukštelė būčiau, neščiau gerą gandą,
Nulėkčiau lėkčiau rankos tau paduot.
Viena pati pasiekčiau Karagandą,
Kalnai nesulaikytų nei vanduo.

Bet mus vargeliai dideli suvystė...
Namų ir kryžių braška pamatai.
Ir tu ten gal kaip žolynėlis vysti,
Šviesios saulužės nebe pamatai.

- Vai ne, mieloji, nevierni žodeliai,
Tik ilgestėliai tavo tie tikri.
Vakariai vėjai saldina mums dalią
Arba paukštelė pralekia vikri.

Mėnuo tėvelis budi per naktužę,
Kai mingam įsisupę skarmaluos,
Sapnuoja – didelė audra atūžia,
Gal šėtoniją nupustys, nušluos...

Šiaurioj šalelėj saulė, mūs močiutė,
Pašviečia ir pašildo iš viršaus –
Neduoda man dar visiškai nudžiūti,
Pakol gimos šalies nepamiršau.

Tiesos ieškodami gal buvom klydę;
Dabar silpni, kad vėjas mus prapūs...
Sietyns brolelis per laukelį lydi
Į persiuntimo punktus etapus...

Aplinkui girdisi nešvankūs barniai
Praeinančių tarp kulų ir keiksmų.
Man kankinio vainiką pina darniai
Sesulės žvaigždės spindinčiu žaismu.

RŪPINTOJĖLIS

*Nebūkite kaip arklys ir mulas,
kurie neturi išminties. Žąslais ir kamanomis
suspaus žandus tu...*

Dovydo XXXI, 9

Vieniems – tik stabas tu. Kiti vežiosis,
Puoš muziejus menu iš praeities.
O tu man simbolis kančios didžiosios,
Prisikėlimo, įveiktos mirties.

Tu vis manam regėjime skausmingas,
Kančios vis pilnas, begalinės – tos,
Kuri kaip durtuvas į kūną sminga,
Tolydžio sminga, gelia nuolatos.

Ir nuolatos dėl daugelio dalykų –
Žmogaus menkystės ir baisių klaidų, –
Matai? Jau minios ir Tave paliko –
Ieškot nueina latrų pažadų.

Jos – alkanos; jos šimtąkart apviltos...
Ar išteklių ir laisvę susiras?
Jos blaškos kaip migloj, kaip vėtroj smiltys,
Instinktus tenkindamos ir aistras.

Kas bus, jei vėl apgautos įsisiautės?
Ar išlaikys tat žmogiška širdis?
Ir gobšai paskiri, ir plėšrios tautos
Suiminės, išdavinės, žudys...

Aš – kalinys, aš – tremtinys išsekęs,
Aš išvežtas, išduotas artimų.
Jau gęstančios, o ilgesingos akys
Dar ieško saulės ir gimtų namų.

Vaidenas man, kad miglos išsisklaido...
Drebėdamas, čia užkrėstas drugiu,
Nužemintą, bet gerą ir atlaidų
Iš tolumų nykių tavo regiu.

Iš tolumų... Atsiveria arimai,
Daigai ten ima keltis iš vagos.
Tu vis vienodai liūdnas rymai rymai...

Ar taip ir ligi amžių pabaigos?

Ir štai išvystu aš stebuklą didį,
Kai jau gyvent man liko tiek mažai:
Tau ant gražios galvos erškėčiai žydi,
O veidu rieda ašarų lašai...

– Ko tu verki, žiūrėdams į pasaulį,
Ko ašara ant skruostų su krauju?
Juk tu valdai galaktikas ir saules –
Švytėjimus ir katastrofas jų!

– Verkiu, kad mirdamas neverktum tujai
Bei milijonai kaip ir tu kitų –
Visų pažemintųjų, nuskriaustųjų
Visuos žemynuose visų tautų.

SUNKŪS DARBAI

Su durtuvais ir šunimis mus bruka
Į darbą per pūgas kaip galvijus.
Parkrinta tūlas jau čia pat ant bruko
Ir paniekos šitos jau nebejus.

Taip šalta – per dantis ir žiaunas gelia,
Nors burną apriši ir aklina.
O varge mano, didelis vargeli,
Kada išvargsiu aš tave čionai.

Aušra tik aušta, o aš jau sušalęs,
Išvargintas ant kojų vos laikaus.
Tos neaprėpiamos atšiaurios šalys
Prižarstė sielą kraupulio klaikaus.

Dar saulė teka, o aš jau išalkęs,
Tarp triukšmo ir keiksmų vos vos valdaus.
Lig nakčiai vėl judėki, dirbki, šalki
Be maisto ir be poilsio saldaus.

Aukšta, stati niūrių kalnų pašlaitė,
 Daug žemės ir akmens čia reiks nukast.
 O rankos įnagio nebeišlaiko,
 Nes nuovargis greit pakerta rankas.

Prie laužo cinikai, blevyzgos šlykščios
 Atšaldo širdį nuo žmonių ilgam.
 O Dieve, jei čia visados palikčiau,
 Kam leidai gimt ir augt šioj žemėj man.

Nedaug nūn reikia, tik sušilt, pavalgyt,
 Kiek pailsėt be žvėriškų žmonių,
 Tada gal dar galėčiau tęst, o galgi
 Dienų galėčiau laukti šviesesnių.

Pavėjui rymau ant kastuvo koto,
 Pavargęs nuo kalnų tų nukastų.
 Pasauli iškankintas, nuniokotas,
 Žmogau suniekintas, šiandien kas Tu?

Galvoju, kam žmogus iš viso gimęs
 Ir kas jisai? Koks tikslas, ko sulauks?
 Juk laiko nesulaikomas bėgimas
 Kaip vėtra dulkes nuo akmens nuplaus.

Maištaujančios dar skraido mintys,
 Suvokiamu sušvinta aiškumu,
 Kitaip nebežinotum kuo ramintis –
 Malda, prakeikimu ar tik nuolankumu.

Lėtai taip saulė slenka vakaropi,
 Kad, rodos, vakaras nė neateis,
 Kol gausi mėlynų su vobla kruopų,
 Tikrovę nuovargūs sapnai pakeis.

Kol gyvas, reikia dar kaip nors manytis
 Ir grumtis su tikrove atkakliai.
 Imu pagrauzt sušalusios duonytės,
 Bet pirštai grumba, daros kaip kabliai.

Vytautas Mačernis

Vytautas Mačernis (1921–1944) – poetas, pagarsėjęs intelektualia, vidinės egzistencijos nerimą išreiškiančia kūryba, siekęs išsaugoti minties ir žodžio vienovę gyvenimo „dūžtančiose formose“, „praeinančiame pasaulyje“, kurio laikinumas tapo dar tragiškesnis Antrojo pasaulinio karo audroms užslinkus. Mačernis jautėsi pajėgus rašyti įspūdingo užmojo epines poetas, filosofinę pasaulio sandarą aiškinančius eilėraščių ciklus, gyvenimo dramą nuo gimimo iki mirties aprėpiančią „Žmogiškąją komediją“, tačiau iš visų sumanytų kūrybos ciklų jam pavyko baigti tik „Vizijas“. Kiti jo kūriniai fragmentiški, nors ir rodantys nemenkus poeto kūrybinius užmojus. Kūryba kaip vizija tiesiog sprogdino Mačernį iš vidaus – jis gyveno ypatingo dvasinio intensyvumo gyvenimą, rinkosi šviesą nešančio genijaus kelią, kuris jam buvo per sunkus, psichologiškai alinantis: „Tačiau aš norėčiau, norėčiau visiems nušviesti kelius. Aš norėčiau, kad kas nors mane lyg degantį ugnies kamuolį išspjautų dangaus gelmėn. Ir aš tada šviesčiau virš jūsų galvų per visas dienas lyg nepasiekiamą saulė“ (iš laiško Bronei Vildžiūnaitei).

Trumpas poeto gyvenimas, kurio kūrybingiausi metai sutapo su Antrojo pasaulinio karo katastrofų laikotarpiu, apipintas amžininkų sukurtomis legendomis. Prie Mačernio „mito“ kūrimo prisidėjo išeivijoje savo kūrybos kelią tęsusi „žemininkų“ karta. Jo amžininkai žuvusio draugo atminimui sukūrė eilėraščių, kuriuose kalbėjo apie prometėjišką kūrybos prigimtį, dvasinę skirtingų epochų ir kultūrų poetų giminybę:

O tu ištrykši tarp galingųjų šviesos fontanų –
Arthur Rimbaud, Lautréamont, John Keats –
Ir sups tave ironiškos būties lopšinėmis gimtoji žemė,
Neramiai amžių valandai paguldžiusi akis.

(Alfonas Nyka-Niliūnas, „Marche funèbre Vytautui Mačerniui“)

Mačernis gimė 1921 m. birželio 5 d. Šarnelės kaime – šiauriniame Šiaurės Lietuvos pakraštyje, netoli Žemaičių Kalvarijos. Viktorija Daujotytė jį metaforiškai įvardijo kaip „karalių gėlę iš Žemaitijos pelkių“, perfrazuodama vieną iš „Vizijų“. Žemaitiškumas, šiaurietiškas – ypatingas kodas, padedantis geriau suvokti Mačernio estetinius orientyrus: skurdus ir atšiaurus lietaus merkiamo gimtojo vienkiemio peizažas, nepalankus metų ar paros laikas (dažnai vėlyvas ruduo, tamsus vidurnaktis) – magiškas jo poezijos scenovaizdis. Tėvas turėjo nemažą ūkį, tačiau, nepaisydamas slegiančių skolų, mėgo patogų gyvenimą ir triukšmingas puotas. Apie save poetas buvo sukūręs bajoriškos kilmės legendą

ir daugelis tų, kurie susidūrė su juo iš arti, pažymėdavo išoriškai atpažįstamą aristokratizmą, skvarbų ir švytintį žvilgsnį (kuris galėjo būti ir vaikystėje persirgtos džiovos požymis). Jo vieta šeimos namuose buvusi komplikauta: motina ne itin mylėjo mažąjį Vytautą, antrąjį sūnų, – tikėjosi, kad tuokart gims duktė. Berniuku labai rūpinosi močiutė, kurią jis vėliau prisiminė ir kaip savo kūrybinių galių ugdytoją: nuo mažumės diskutuodavo abstrakčiomis intelektualinėmis temomis apie religiją ir tai, kas nematoma kasdienybės žvilgsniu. Senolės, veikiančios mitiniame laike, paveikslas kaip prarasto vaikystės rojus ryškiausias ženklas iškyla „Vizijoje“. Kiti namiškiai juo stebėjosi, jiems būsimasis poetas atrodė kaip „ne šio pasaulio“ vaikas. Gana anksti berniuką patraukė knygos, ugdžiusios fantaziją, supažindinusios su pasaulio kultūros turtais.

1935 m. baigęs Sedos progimnaziją Vytautas įstojo į Telšių Motiejaus Valančiaus gimnaziją, kurioje jau būrėsi pradedantieji literatai, vadovaujami reiklaus mokytojo Felikso Kudirkos. Dar mokydamasis Sedoje būsimąjį pranciškonų vienuolio ir poeto Leonardo Andriekaus paragintas įsitraukė į jaunųjų ateitininkų veiklą – tam turėjo įtakos kontempliatyvus charakteris, senolės įskiepytas nuoširdus pamaldumas, kurį jau vaikystėje buvo palietusios klausimų ir abejonių žymės, taip pat gebėjimas telkti apie save bendraminčius. Nors kai kurių amžininkų atsiminimuose Mačernis apibūdinamas kaip uždara, intravertiška asmenybė, draugų jam netrūko. Buvo aktyvus ateitininkas, gebėjo ne tik pats kurti, bet ir kitus skatino kūrybai. Poezija jam buvo ir bendravimo būdas – minėtini eilėmis rašyti laišškai jaunų dienų draugei. Greitai rado bendrą kalbą su Pauliumi ir Juozu Jurkais – žemaičių literatais, vėliau besirūpinusiais Mačernio atminimo išsaugojimu (Juozas Jurkus ketino išleisti poeto raštus sovietų okupuotoje Lietuvoje, tačiau parengiamuosius darbus sustabdė tremtis; Paulius Jurkus rūpinosi Mačernio kūrybos leidimu anapus Atlanto).

Nors gimnazijos baigimo atestate Vytauto užsienio kalbų žinios tebuvo įvertintos patenkinamai, 1939 m. pasirinko anglų kalbos ir literatūros studijas Vytauto Didžiojo universitete – jį itin traukė anglų kultūros konservatizmas, pagarba viskam, kas archajiška, patiko Edgaro Alano Po (Edgar Allan Poe) poezija. 1939–1942 m. – „Vizijų“ rašymo laikotarpis, tačiau taip pat ir politinės sumaištys, perversmų ir lūžio laikas. Pirmosios sovietinės okupacijos metais Mačernį sutikęs poetas Henrikas Nagys stebėjęsis, kaip šis gali ramiai rašyti poeziją tokiu dramatišku laiku, kai aplinkui karaliauja stalinistinių agitatorių skleidžiami melas ir baimė. Mačernis jam atsakęs ramiu išminčiaus tonu: „Reikia užmiršt viską ir rašyt. Būt savo pasauli. Vis tiek juk jie negali įeit į mano pasaulį. Aš rašau, ir baigta. Ir man visai nesvarbu – gali būti ir viena armija, ir kita“ (iš Nagio atsiminimų).

Mačernis „Vizijas“ kūrė veikiamas Oskaro Milašiaus simfoninės struktūros eilėraščių, kuriuose jį stebino intelektualinė plotmės daugiasluoksniškumas, dėmesys detalėms, epinio ir filosofinio stiliaus intarpai, leidžiantys asmeninę subjekto problemiką pakylėti iki visuotinio matmens (beje, tuo metu, kai spaudoje pasirodė pirmieji Mačernio eilėraščiai, Lietuvoje dar dominavo neoromantikų karta, poeziją suvokusi tik kaip lyrinę išpažintį). Jaunojo kūrėjo susidomėjimas egzistencializmo filosofija turbūt prasidėjo nuo

*Jeigu kas nors vertingo yra
tiek šiapus, tiek anapus, – tai
aukštosios akimirkos, kurių
metu žmogus išsiskleidžia
Visatos pilnatvėje.*

Vytautas Mačernis, 1942

atidaus Fiodoro Dostojevskio romanų skaitymo – jį itin traukė Didžiojo Inkvizitoriaus legenda, kurią vertė į lietuvių kalbą ir interpretavo pasitelkdamas modernaus krikščionio argumentus.

„Vizijos“ – poetinė utopija, kurioje aprėpiama asmeninė istorija ir mistinė bendruomenės dvasia, susiejami vaikystės įspūdžiai, kilę iš atidaus aplinkos stebėjimo, ir namų erdvėje užkoduotos konservatyviosios, epochų sumaištyje padedančios išlikti vertybės: ištikimybė „tolimųjų vakarų, šaltosios šiaurės genčių“ tradicijoms, pagarba darbui, idealų ir savo žemės gynimas ir saugojimas. Lyrinis subjektas jaučia, kad namuose yra ne vienas – juk jam aukštesnės jėgos gimtosios žemės balsu nurodė: „Gyvenk per mus, kad mes galėtume amžinai gyventi per tave“. Kartu akivaizdus kontrastas tarp vizijų ir dabarties plotmių: tik vaizduotės akimis pasiekiamame, magiškos nostalgijos šviesos nuviektame pasaulyje subjektas gali atsiverti būties harmonijai, o dabartis pilna nerimo, netikrumo, ji skendi naktyje: „Tik pas mane tamsus vidurnaktis, tik pelenuos maža ugnelė gūri, / Ir baisiai daužosi širdis“. Tai „baimės ir drebėjimo“ atmosfera, perfrazuojant egzistencialistinės krypties danų filosofą Soreną Kirkegorą (Søren Kierkegaard), kurią patyrė daugelis „žeminkų“ kartos poetų („Nušvinta sienos. Alkana naktis pro langą žiūri, / O aš, kažką atminęs, vėl iš nerimo drebu“, Nyka-Niliūnas, eil. „Nami“, 1939).

1941 m. rudenį Mačernis persikėlė į Vilniaus universitetą studijuoti filosofijos, susipažino su čia veikiančių studentiškų draugijų nariais ir pasinėrė į miesto, apie kurį tiek svajota vaikystėje, gatvių labirintus – Vilnių pažino taip gerai, kad net įsidarbino senamiesčio gidu. Tarp dėstytojų didžiausiu autoritetu laikė eruditą, Vakarų ir Rytų kultūrų žinovą Vosylių Sezemaną. Iš oficialių studentiškų bendruomenių poetą labiausiai traukė katalikiškoji „Šatrija“, tačiau jos hierarchinė struktūra, kur visa valdžia atiduota vyresniesiems, jo netenkino. Mačernis lankėsi ir neformaliuose, kiek bohemiškuose studentų susirinkimuose, kuriuose aidėjo Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) kadaise ištartas, o Balio Sruogos karo metais primintas priesakas: „Statykite namus ant ugnikalnio ir mokinėtės gyventi pavojuje“. Netrukus (1943) universitetas buvo uždarytas, Sruoga ištremtas į Štuthofą, o Mačernis, kuriam tereikėjo išlaikyti baigiamuosius egzaminus, baimindamasis, kad nacių okupacinė valdžia neišsiųstų jo priverstiniais darbams, grįžo į atokiąją Šarnelę, tolyn nuo karo siaubo. Čia, senojo namų sodo paunksmėje jis rašė „Metų“ sonetus, derindamas filosofinius ir poetinius savo asmenybės pradus, metų laikų kaitą išgyvendamas kaip kosminių ir metafizinių dėsnių, kultūros istorijos svarbiausių momentų pasikartojimą asmeninėje vizijoje.

Pasilikęs vienuoje, stebėdamas, kaip už lango draskosi vėjas, poetas per trumpą laiką išgyveno savo antiką, viduramžius ir Renesansą, persikūnydamas į filosofą, alchemiką arba karalių ir kartu nepamiršdamas, kad yra savo laiko augintinis („Jaučiuos pavargęs ir pasenęs Vakarų žmogus“). Sonetų žmogus – prieštaringas, besiblaškantis tarp palaidumo ir askezės, keliantis opiausius egzistencinius klausimus ir čia pat ironiškai besišaipantis, neriantis į hedonistinį svaigulį. Žmogaus gyvenimą lemiančios jėgos čia pasirodo pridengtos kultūrinėmis kaukėmis: po sceną išdidžiai žingsniuoja „Garsus Toreador, Mirtis baisioji“, idealiosios ir žemiškosios meilės aistrą įkūnija tragiški Don Žuano ir Don Kichoto personažai. Būdamas modernistas, Mačernis neslėpė susižavėjimo klasikos kūriniais, kvietė skaitytoją šviestis, lavintis, susipažinti su vertingiausiais kultūros pavyzdžiais: jo

subjektas teigia savo sielą, „alkaną kaip žvėrį“, maitinąs mokslu ir menu – „geriausiais žemės vaisiais“. Griežta ir lakoniška soneto forma (savaip priešinga simfonikiems, išstętiems „Vizijų“ periodams) neribojo poeto vaizduotės, leido jam susitelkti ties būties priešybėmis: čia mezgasi dialogai tarp asketo ir šokėjos, Don Kichoto ir Sanča Pansos, prabylama nirvaną pasiekusio budistų vienuolio ir smuklėje snaudžiančio seno palaidūno balsu. Gyvenimas išskyla įvairiabriauniais pavidalais. Dažnas sonetų subjektas – poeto amžininkas, gyvenantis monotoniškos būties ritmu, užduodantis klausimus, į kuriuos nerandama atsakymo (eil. „Einu, bet nežinau, į kur nueisiu“). Vis dėlto paskutiniai sonetai atskleidžia vis gilėjančią vidinę dramą ir nusivylimą: „Atleisk, režisieriau, aš taip esu išsekęs... / Mane nuvargino kasdien vis rolės naujos“.

1943 m. Mačernis antologijoje *Kas girdėti kalnuose* paskelbė prozos kūrinį, dalyvavo literatūriniame vakare Vilniuje, kur dėl įtaigios intonacijos sulaukė netikėto pasisekimo. Jaunąjį poetą ypač gyrė Vincas Mykolaitis-Putinas, atpažinęs jo kūryboje kai kuriuos savo paties motyvus. Mačernio kūryba to laiko skaitytojams iš tiesų atrodė lyg savotiškas klasicizmas, ji artimesnė Balio Sruogos, Mykolaičio-Putino ir Fausto Kiršos, o ne jaunesnės neoromantikų kartos atstovams. Studentiško sambūrio kolega Kazys Bradūnas prisiminė, kaip nepalankiai apie tokią poeziją atsiliepė Bernardas Brazdžionis, laikęs Mačernio „Vizijas“ negrabiai surimuota proza. Literatūros padangėje karo išvakarėse pasirodė nauja karta, kuriai buvo lemta kūrybiškai išsiskleisti tik išėivijoje. Šios kartos ideologija – krikščioniškasis egzistencializmas, ji orientuojasi į modernistinę Vakarų literatūrą, sugeria į save prieštaringas Nyčės, Dostojevskio, Martino Haidegerio (Martin Heidegger) idėjas. Mačernis daug mąstė rengdamasis diplominiam darbui tema „Nyčė ir Kristus“, ieškodamas pusiausvyros tarp autoritetingo teologinio požiūrio ir katastrofų amžiaus neigimo dvasios.

Atokvėpiui nuo sonetų poetas rašė kitus ciklus, apie kurių tikslesnį kompozicijos planą galima tik spėlioti. Juose galima pajusti geliančią ironiją ir sarkazmą – reakciją į idealistinių vilčių žlugimą. Lyrinis subjektas, nusivylęs pasauliu ir savimi, ironizuoja pasakodamas apie savo paties gimimą ir vaikystę (ciklas „Žmogaus apnuoginta širdis“), pašiepia mechanizmais ir mašinomis apsistačiusią, o iš tiesų pražūtin riedančią Vakarų civilizaciją („Žmogiškoji komedija“), keliomis pabrėžtinomis frazėmis išryškina karikatūrišką žmogaus prigimtį („Trioleitai“). Ironijos nėra cikle „Songs of Myself“, kuriame galbūt ieškota naujų raiškos priemonių: atsisakyta ritmiškai organizuotos poetinės kalbos iliuzijos (rašoma verlibru), dienoraščio fragmentų forma bandyta perteikti intensyvią sąmonės veiklą.

Vis gilėjantį pesimizmą ir besismelkiantį nuovargį lėmė nepavykusios sužadėtuovės su Brone Vildžiūnaite – išsigandusi neigiamos Mačernio motinos reakcijos, sužadėtinė prašė atidėti vestuves. Nerimą sėjo ir sovietų pajėgų nepaliaujamas artėjimas prie Lietuvos sienų. 1944 m. vasarą poeto namai ir Šarnelės apylinkės tapo iš miestų pabėgusių intelektualų ir menininkų prieglobsčio vieta. Čia kuriam laikui apsistojo dailininkas Telesforas Valius, režisierius Juozas Miltinis, jauni aktoriai Vaclovas Blėdis ir Donatas Banionis. Dis-

*[...] mokėkime gyventi nors
dūžtančiose formose. Mes
patys esame šviesa, mes
patys esame saulė, todėl
neaimanuokime, jei aplinkui
tamsu, mes nemokame sau
kelio nušviest. Kiekvienas
nešam sielą lyg žibintą.*

Vytautas Mačernis, 1942

kusijos apie meną aplinkui griaudint fronto pabūklams tęsėsi per naktis. Galų gale rude-niop poetas, jausdamas, kad sovietinio režimo sąlygomis kurti literatūros jis nebegalės, apsisprendė trauktis, tačiau nespėjo. 1944 m. spalio 7 d. žuvo pataikius artilerijos sviedinio skeveldrai. Palaidotas be bažnytinių apeigų, nešventintoje žemėje – ant tėviškės kalnelio. Lyg būtų paskutinį kartą atskirtas nuo giminės ir bendruomenės. Jam buvo lemta visiems laikams susiliesti su savuoju gamtovaizdžiu, su Žemaitija, kurios gaivališką ir kultūriškai sunkiai apipavidalinamą prigimtį buvo nuodugnai apmąstęs (straipsnis „Žemaitiškas charakteris mene“). Netrukus pražuvo jo rankraščiai – sesuo juos užkasė daržinėje, kur vėliau buvo įrengta sovietų kariuomenės lauko virtuvė. Nuo drėgmės prirašyti lapai sulipo, susiliejo rašalas.

Mačernio kūrybinis palikimas mums žinomas iš nuorašų, kuriuos surinko ir į vientisą archyvą sutelkė draugai. Jo kelias pas skaitytojus buvo nelengvas: stalinizmo laikotarpiu eilėraščiai slapta perrašinėti, paties poeto net vardo negalima buvo minėti. Atlydys įvyko XX a. septintajame dešimtmetyje, kai literatūrologo Vytauto Kubiliaus pastangomis pasirodė pirmosios nedrąšios publikacijos. Net ir išleidus rinktinę *Žmogaus apnuoginta širdis* (1970) į poetą skersakiavo budrūs cenzoriai: netiko jo skaityti ir versti autoriai, aplinka, kurioje formavosi jo talentas, gąsdino šeimos istorija (brolis – miške žuvęs partizanas, motina su kitais vaikais buvo ištremta į Sibirą). Išeivijoje Mačernio kūrybai sklisti kliūčių nebuvo – 1947 m. Romoje išleistos „Vizijos“, kur greta didžiojo ciklo įtraukta ir keletas sonetų, 1961 m. Čikagoje – dar išsamesnė kūrybos rinktinė *Poezija*, kuriai eilėraščių nuorašus iš Lietuvos slapta atsiuntė Mačernio draugas poetas Eugenijus Matuzevičius. Mačernio kūrybos pavyzdžių įtraukta į „naujosios lietuvių poezijos antologiją“ *Žemė* (1951) – taip ilgiems dešimtmečiams nusistovėjo išeivijoje puoselėtas mitas apie „niekada neemigravusį emigrantą“, kurio autoritetu žemininkai pasiremmdavo ginčydamiesi su vyresniąja Bernardo Brazdžionio ir Jono Aisčio karta. Įvardiniame *Žemės* antologijos straipsnyje filosofas Juozas Girnius teigė, kad Mačernis esąs savotiškas atskaitos taškas, parodantis naujosios poetų kartos estetinės raidos kryptis. Poetą kaip klasiką įteisino 1990 m. Vilniuje išleista iki šiol pilniausia jo kūrybos rinktinė *Po ūkanotu nežinios dangum*. Mačernio kūryba ir šiandien kreipiasi į klausiančius ir ieškančius, kviečia apmąstyti ir suprasti būties stebuklą, patirti jį kaip viziją.

Siūloma literatūra: Vytautas Mačernis, *Praeinančiam pasaulyje praeisiu*, sudarė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; Virginija Balsevičiūtė, *Vytautas Mačernis ir jo karta*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Virginija Balsevičiūtė, „Vytautas Mačernis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*, II knyga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 561–570; Viktorija Daujotytė, *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006; Vaiva Narušienė, „Keli štrichai jaunojo genijaus portretui“, in: *Darbai ir dienos*, Nr. 52, 2009, p. 39–72; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Nevermore“, „Vytautas Mačernis“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 105–124.

Vytautas Mačernis

RUDENS SONETAI

4

Ruduo. Jau ilgesio gėlė
 Auksiniais lapų tonais žydi,
 Kaip paskutinis vasaros sudie
 Prieš atsisveikinimą didį.

O melsvuma dangaus švelni,
 Liūdna kaip Dieviškasis Niekas,
 Neradusioj kažko širdy
 Kaip atminimas lieka.

Dabar kiekvienas daiktas
 Nurodo Begalinį.
 Kūrybos metas baigtas.

Lengviau pulsuoja jau visi šaltiniai...
 Tik žydi ilgesio gėlė.
 Ir vėjas dvelkia kvepiančiu sudie.

[Šarnelė, 1943. X. 2]

7

Vidunaktį dažnai
 Aš pabundu,
 Kada keistai, keistai
 Visuos namuos tylu,

Ir aš nebežinau,
 Kas daros su manim,
 Bet man kaskart sunkiau
 Tokiom naktim

Išspręst gyvybės ir mirties lygtis
 Su begale nežinomųjų.
 Veltui aš laukiu: niekas man nepasakys,

Atėjęs iš erdvių giliųjų,
 Kodėl kas nors yra? Kodėl aš pats esu
 Didžiausia paslaptis visatos slėpinių?

[Šarnelė, 1943. X. 17]

12

Savo sielą, alkaną kaip žvėrį,
 Maitinu geriausiais žemės vaisiais:
 Mokslu ir menu; tegu ji gėris
 Spalvomis ir tonais įkvėptaisiais.

Leidžiu jai ištvirkť ir atgailoti,
 Užsivilkus aštrią ašutinę,
 Bet aš negaliu niekuo pasotint
 Tos panteros, alkanos, laukinės.

Kūno narve ji nervingai vaikšto,
 Amžinybės sau kaip grobio geisdama.
 Ilgis saulės nužertųjų aikščių,

Kur gulėtų nemirtinga ir laisva,
 Meilės šoky suktis su dievais kartu,
 Trypiant žiedus anemonų geltonų.

[Šarnelė, 1943. X. 27]

13

Mes nežinome kam, bet gyventi,
 Kurt ir juoktis pasauly – puiku;
 Nes ir tai, ką mes esam iškentę,
 Vienąsyk prasiveržia džiaugsmu.

Mes nežinom kodėl, bet darbuotis
 Per šešias įtempimo dienas
 Tenka mums. Ir tada vainikuoti
 Galim švęsti šventes prabangias.

Mes nežinome kaip, kuo būdu:
 Bet vien ieškantį glosto švelniai
 Po gilių abejonės naktų

Purpuriniai tiesos spinduliai,
 Ir pro ašarų tyrus lašus
 Šviečia aukštas ramybės dangus.

Šarnelė, 1943. XI. 1

19

Ateik, naktie, ir būki mano mylima!
Ateik, pečius apskleidusi tamsiais plaukais,
Palikę vienu du pasaulyje tada,
Žavingomis svajonėmis galėsime žaist.

Pasekdamas tavos širdies plakimą lėtą,
Aš savo liūdesį neramų surimuosiu
Ir skęsdamas gelmėj tavų akių žvaigždėtą,
Skaitysiu knygą ateities nežinomosios

Ir, tavo mistiniu grožiu apsisvaiginęs,
Klausydamas erdvių simfoninės lopšinės,
Užmigsiu lyg ant sužieduotinės krūtinės.

Ateik, naktie, ir būki mano mylima!
Ateik lengvu žingsniu, ritminga eisena,
Slaptų vestuvių guolinį džiaugsmą nešdama.

[Šarnelė, 1943. IX. 21]

21

Mano siela šiandien sunkiai serga,
Degdama vienatvės liūdesio karščiu.
Aš nemoku jai palengvinti vargo,
Ką ji kliedi, aš suprasti negaliu.

Aš sekiau jai pasakas gražiausias,
Sugalvojau malonumų daug naujų,
O jos akys nežinia ko klausia,
Tokios liūdnos, net pažvelgti į jas baugu...

Ir pabūgęs, jog pamišusi kada
Nesuplėšytų į skiautelius mane,
Kai ištroškus atsigert paprašė,

Padaviau jai taurę žudančių nuodų,
Bet, išsiurbus paskutinį lašą,
Ji sušuko: trokštu, duoki stipresnių!

[Šarnelė, 1943. XI. 29]

25

Einu, bet nežinau, į kur nueisiu,
Ir gyvenu, bet palaidai ir be prasmės:
Ragaudamas gyvenimą kaip vaisių
Ir vėl jį nešdamas kaip našą ant peties.

Aš klausiau kunigų ir filosofų –
Atsakė jie, išdėstė viską išsamiai.
Bet man širdis ir šiandien lygiai sopa:
Kodėl pasaulis ir žmogus, ir visa tai?

Ir taip einu tolyn šio klausimo keliu
Po nežinios dangum, pavargusiu žingsniu.
Bet jei randu užsimiršimo smuklę pakely, –

Tai linksmas per dienas naktis puotauju,
Kol nuobodžio tarnai, rimtuoliai rūškani,
Vėl išmeta į klausimo kelius iš naujo.

[Šarnelė, 1943. XI. 17]

ŽIEMOS SONETAI

2

Pasiilgau savo mylimos dukrytės,
Ji vadinasi Naktis,
Jos plaukučiai tamsūs, ant akių užkritę,
Kaspiniukais papuošti.

Mano kambarin jinai ateina tyliai,
Nusiteikusi rimtai...
– Tėte, – sako ji, – tave be galo myliu.
Tiek, – ir išskečia rankas. – Matai?

Pabučiavusi veidan,
Žiūri į mane. Staiga sušunka:
– Ką? Skaitysi knygą man?..

Mylimos dukrelės nematai?..
Ir, sumaišiusi knygas, pasprunka,
Krykšdama ir sukdamos linksmi.

[Šarnelė, 1943. XII. 12]

4

Aš buvau visada per daug rimtas,
Man patiko tik vandenys gilūs.
Buvo siela dažnai susikrimtus:
Savimi ir viskuo nusivylus.

Nepabūgęs gelmėn pasinerti
(Šito niekad lengvai nepamiršiu),
Iš gilių vandenių vieną kartą
Iškilau vėl į patį paviršių.

Vėl niekingi dalykai patinka,
Greit sudūžtančių stiklo žaislų
Ieško blizgančios akys aplinkui.

Vėl šiandien lengvapėdiškai myliu...
Nors tikrai, nemeluotai turiu
Sielą liūdną, skausmingą ir gilią.

[Šarnelė, 1943. XII. 15]

9

Garsus Toreador, Mirtis baisioji,
Gyvenimo arenoj vaikšto išdidi
Ir pergalem naujom kasdien triumfuoja –
Jai turi pralaimėt sunkioj kovoj visi.

Ji rodo mums raudoną laimės skarą.
Mes puolam ją tartum įsiutę gyvuliai,
Kol aštrų durklą ji širdin suvaro,
Iš mūsų narso pasijuokus įžūliai.

Dievams žaidimas tas žiaurus patinka:
Aukštai susėdę danguose aplinkui,
Šauniam Toreador triukšmingai ploja

Ir gyvulių būrius kasdien naujus
Išleidžia per gyvenimo vartus. –
Težudo juos Toreador, Mirtis baisioji.

Šarnelė, 1944. I. 4

10

DON JUAN

Kaip poilsio šalies moters ieškojau žemėj.
Aš vergas nerimo sunkaus ir nuolatinio,
Ją vaizdavaus kaip versmę, kur paguodą semia
Klajūnai, neturį pastogės ir tėvynės.

O moterys! Jūs gundančios kaip miestai naktį,
Svaiginančių iliuzijų šviesoje paskendę,
Kur siela skuba nuodėmių džiaugsmu sudegti
Anapus žemės rūpesčių, vargų, negando.

Bet rytą: prieš akis tuščia, nurimus gatvė,
Šalia – paniekintos moters veidai išpurte,
Ir sielon grįžus kaip vagis urvan vienatvė...

O meilė begalinė, guodžianti, švelni,
Kaip pasakoj kadais giliai paskendę turtai,
Taip tolimal! Taip nepasiekiamai toli!

Šarnelė, 1944. I. 8

24

Būk, gyvenime, man neteisingas,
Būk versmė patyrimų karčių
Ir sunkių pralaimėjimų ringas,
Iš kurio grįžčiau pilnas žaizdų, –

Bet būk didelis ir vienkartinis,
Pažymėtas didžiųjų kančių, –
Skausmo platumos – mano tėvynė:
Jas išplėsk begalybėn, meldžiu!

Sūkury nuolatinės kovos
Niekada palankiai nešypsoki
Ir nuo laimės laikyki atokiai.

Man neduoki draugų, mylimos –
Švelnumu jie mane pražudys –
Mirsiu aš, mirs kovos troškulys.

Šarnelė, 1944. II. 10

25

Man neramu. Aš savo nerimą bandau
Išreikšti žodžiais ir poezijos vaizdais,
Bet neišreikštas nerimas nešt dar sunkiau –
Be žodžių man sunku, bet dar sunkiau su jais.

Žinau, kad vakar mintys niekad nebegriš
Ir miręs jausmas antrą kartą nepabus,
Todėl ir skubinu, kad žody praeitis
Surastų rimų kryžiais ženklintus kapus.

Bet aš jau pavargau, ir mano nuotaika nupuolė,
Many viskas taip greitai miršta, kinta, bėga –
Gražiai palaidot praeitį ne mano jėgai;

Ir apšodint kapus poezijos neužmirštuolėm
Aš nebemoku, nebespėju, negaliu...
Ir man dažnai taip neramu, taip neramu.

Šarnelė, 1944. II. 10

28

Norėčiau jums kaip knygą nuo pradžios atskleisti
Savę ir visą perskaityti ištisai.
Bet mano knygos puslapiai taip išsisklaistę:
Jos galo ir pradžios neberandu patsai.

Negaila jos... Ji nuobodi kaip visos knygos,
Gyvenimo rašytos žmogiškon širdin,
Ir ką paaiškins tie periodai nelygūs,
Ta jų gaida, kaskart vis krintanti žemyn.

Bet kas gi aš esu?.. Jūs norite žinoti...
– Turbūt kažkoks keistų troškimų lydinys, –
Ne vienas, į mane pažvelgęs, pasakys.

Taip! Trokštu – nes esu gyvenimo besotis –
Gyvent, gyvent, visus kaskart mylėt labiau,
Galbūt ir dar ko nors... Argi aš pats žinau...

Šarnelė, 1944. II. 13

29

Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės,
 Noriu pats surasti tavo kelią.
 Lig tavęs gal taip ir niekad neateisiu,
 Bet aš trokštu pats patirt, kaip gelia

Klaidoje širdis... Aš baisiai noriu nusidėti
 Ir palikti tuščią tavo rojų.
 Tik patyręs nupuolimo vargą kietą,
 Vėlei imsiu sekt patarimu tavuoju.

Kai sugrįšiu pas tave, koks džiaugsmas didis
 Tėviškame tavo veide suspindės,
 Tu sušuksi: - Grįžo štai sūnus paklydęs -

Ir ilgai, saldžiai priglausi prie širdies.
 Bet dabar man duoki mano dalią - laisvės turta,
 Aš jau pats, aš pats bandysiu savo laimę kurti.

Šarnelė, 1944. II. 14

31

O buvo metai, gyvenau kaip neregys,
 Gyvenimui sakiau palenkęs galvą: Taip!
 Buvau bevardis, savo veido neturįs,
 Nei vieno žodžio nemokąs ištart savaip.

Bet kartą pabudau ir, didelėm akim
 Save ir visą svietą niūriame fone
 Staiga išvydęs, siaubo suspausta širdim
 Tariau gyvenimo aklam žaidimui: Ne!

Nenoriu aš gyvent, jeigu neaišku,
 Kodėl liūstu, verkiu, juokauju ir šypsaus;
 Kodėl naktis ir Paukščių Takas ant dangaus,

O sieloj keistas noras išsiaiškint,
 Kodėl gyvenimui aš trokštu tarti: Taip!
 Ir visada tik šitaip, ne kitaip?

Šarnelė, 1944. II. 17

34

Kiekvieną rytą mylima, praeidama pro mano langą,
Praverus jį, numesdavo ant stalo puokštę vasaros gėlių,
Kaip saulės ir pabudusių laukų pasveikinimą brangų, –
Ir, ilgu žvilgsniu pažiūrėjus į mane, nueidavo keliu.

O aš palikdavau sėdėt per dieną tarp knygų pasislėpęs.
Tarp knygų, kambario niūriam šešėly, vyto gėlės ir širdis.
Sode krepštelio paukščiai, dūzgė bitės ir šlamėjo liepos –
Tik aš sėdėjau susimąstęs, šlamesio ir paukščių negirdįs.

Bet vieną rytmetį prie mano lango nesustojo mylima,
Negrižo paukščiai... Pajutau, kad vasara praėjo...
Susidrumstė širdis lyg vandenų paviršius bėgant vėjui.

Dabar, kai sėdžiu ir maštau, lauke pasnigusi žiema...
Man šalta... Aš rausiuos tarp knygų... Kiek iš vasaros gėlių!
Suvytę jos. Ir žydinčios tarp jų surasti negaliu.

Šarnelė, 1944. II. 21

PAVASARIO SONETAI

1

Dideli ir monotoniški, ir abejingi
Upių vandenys tekėjimu masyvišku, plačiu
Liejasi per lygumas. Nuo jų šnerėjimo sultingo
Svaigsta žemė lyg moteris nuo mylimojo kuždesių.

Ir jos iščius, juodas, supelijęs, išdraskytas,
Susimaišo su derlingu, atneštu dumbliu;
O paskui ateina šiltas, ūkanotas rytas,
Ir iš vandenų ir žemės dulkių sumišų

Gimsta vėl Pavasaris. Gražus kaip Dievas jaunas:
Jojo kūną pirmas kvepiantis lietus nuplauna
Ir pribarsto plaukus vos pražydusių žiedų.

Užsimetęs ant pečių plačiųjų skraistę žalią,
Eina jis per žemę. Jam žaibai nušviečia kelią,
Naktimis nupuldami iš debesų juodų.

Šarnelė, 1944. IV. 14

3

Praeinančiam pasaulyje praeisiu,
Kasdien suduždamas, bet išdidus:
Mylėdamas skurdžiosios žemės vaisių
Ir moteris, ir saulę, ir sapnus.

Kaip svečias, pakviestas į šventę šviesią,
Aš paragausiu, vynas ar svaigus,
Aš tik gėlių spalvom pasigėrėsiu,
Savin giliai įkvėpsiu jų kvapus;

Ir mylimos nerūpestingą veidą
Lengvai palietęs pirštais virpančiais,
Triukšmingai muzikai aplinkui aidint

Ir atsisveikinęs mostu tik su svečiais,
Palikęs žiburius toliau jų šventei degti,
Išeisiu vienišas į amžinąją naktį.

Šarnelė, 1944. IV. 20

VASAROS SONETAI

1

Atleisk, režisieriau, aš taip esu išsekęs...
Mane nuvargino kasdien vis rolės naujos.
Tu pažiūrėki: kokios mano tuščios ir negyvos akys,
Ir jau širdies seniai nebepasiekia kraujas.

Aš kažkada tikėjau rasti personažą,
Kuriuo galėčiau savo sielą išsakyti,
Bet ką radau, tebuvo gestai, mimikos ir žodžiai gražūs,
Ir tas betikslis, blaškymasis scenoje mažytėj.

Veltui, režisieriau, kažko vaidinime ieškojome...
Dabar aš eisiu ir vaidinsiu, rolės nepaskaitęs,
Ir paskutinėj scenoj taip suriksiu: „Mano siela mirė“,

Pratrūksiu tokiu širdį draskančiu raudojimu,
Kad ložėj kažin kur nualps išbalusi mergaitė
Ir salėje žiūrovai bus ilgai nuo išgąščio pastirę.

Šarnelė, 1944. VII. 13

2

Iš varginančio triukšmo, gatvių, dulkinų ir saulės
Aš vėl grįžau į šešėliuotus, pamirštus namus,
Ir lyg spalvotas sapnas dar vaidenasi pasaulis,
Dar matos gatvėmis žmonių plaukimas neramus.

Aš sėdžiu, ugnyje burna, liguistai spindi akys...
Už sienos girdisi dainavimas kurtus, tylus
Jaunos sesers... Į langus atsimušdamos plaštakės
Gelsvais milteliais nuberia įtrūkusius stiklus.

Toli už lango pievom vaikšto saulė ir šešėliai,
O dar toliau ant kalno snaudžia ramūs tvenkiniai...
Užmik ir tu, širdie, kuri tiek liūdesio pakėlei,

Kurią praeivių smalsūs žvilgsniai įžeidė giliai...
Ant stalo miega pasmerktos mažytės lauko gėlės,
Už lango dūzgia medumi apsunkę bitės ir vabzdžiai.

Šarnelė, 1944. VII. 14

PAVARGIMAS

Nepasisekęs eilėraštis

Mokėkime gyventi ir dūžtančiose formose

Aš taip skubėjau jau visada kažkur,
bet kartą... pavargau.
Atrodė, lyg laimėjimui pasaulin
būsiu aš atėjęs

Dar saulėn akys žvelgs ne kartą,
Tačiau ir ten jos ras dėmių...
Todėl norėtūsi visai
Be pėdsako išnykt, pražūt.

Aš nežinau, kodėl šiandien toks pavargimas
Sukaustė protą ir jausmus.
Ak, būki dar, nors dūžtančiose formose,
Pasauli, man prasmingas ir gražus.

Šarnelė, 1942. VII. 6

Bronius Krivickas

Bronius Krivickas (1919–1952), nors ir gavęs solidų filologinį išsilavinimą, atstovauja mūsų literatūros istorijoje retai poeto kario paradigmai. Apsisprendimas stoti į partizanų gretas rašytoją padarė vienu svarbiausių antisovietinio pasipriešinimo balsų.

Krivickas gimė 1919 m. lapkričio 17 d. Dar mokydamasis Biržuose jis pasižymėjo kaip literatas. Studijuodamas Vytauto Didžiojo universitete, „Šatrijos“ meno kuopoje, kur būrėsi krikščioniškų pažiūrų jaunieji rašytojai, Krivickas susidraugavo su bendraamžiais kūrėjais, kuriems vėliau prigijo žeminių vardas.

Prasidėjęs antrajai tarybinei okupacijai Krivickas dar bandė mokytojauti Biržuose, bet gresiant suėmimui 1945 m. pradžioje pasitraukė į mišką. Iki dešimtmečio pabaigos jis laikėsi netoli gimtųjų vietų, ilgesnį laiką – pas žmonos, su kuria slapta susituokė ir susilaukė sūnaus, tėvus. Kaip pasakojama, ėjo ryšininko tarp partizanų būrių pareigas, buvo jų labai gerbiamas, vadinamas „profesoriumi“. 1951 m. Krivickas, paskirtas LLKS Rytų Lietuvos srities visuomeninės dalies viršininku, aktyviai ėmėsi partizanų spaudos leidybos.

1952 m. rugsėjo 21 d. pagal suimto ir palūžusio Rytų Lietuvos partizanų vado Kimšto parodymus saugumo kariuomenė aptiko bunkerį, kuriame slėpėsi Krivickas. Nušauti partizanai užkasti čia pat miške. Tik po metų (anot liudininkų, susapnavus pranašišką sapną) Krivicko ir jo bendražygio kūnai buvo rasti ir slapčia perlaidoti Putiliškių (Panevėžio r.) kapinėse. Atgavus Nepriklausomybę, čia pastatytas paminklas.

Pirmasis partizanavimo laikų Krivicko eilėraštis datuotas 1945 m. vasario 21 d. – tai geriausio jo bičiulio Mamerto Indriliūno žūties diena. Iš pradžių Krivicko eilės plito tik žodžiu arba nuorašais tarp kovotojų ir jų rėmėjų. Į viešumą Krivicko kūryba, kurią pats poetas prilygino žinutei butelyje, išplaukė beveik po pusės amžiaus, Atgimimo laikais.

Krivicko poezijai būdinga minties įtampa, atsigręžimas į klasikinės vertybes ir formas yra visai 1939-ųjų kartai bendri poetikos bruožai. Tačiau ši poetika realizuojama tragiškoje stalininio teroro situacijoje. Iš absurdo pojūčio, gerai pažįstamo amžiaus vidurio literatūrai, Krivickas vaduojasi ne tik išpažindamas vertybes, bet ir stodamas į kovą už jas. Mirties baimę įveikia garbės ir gėdos jausmai.

Eilėraščiuose randame nemažai žiauraus partizaninio karo realijų: slapstymasis bunkeriuose, bendražygių netektys („mūsų liko gal iš šimto vienas“), žuvusių partizanų kūnų niekinimas ir sau pasiliekamasis paskutinis šovinyš. Kartu ne mažiau ryški istorinė ar net mitinė projekcija: prieš daug stipresnį priešininką stojusių vyrų ir moterų didvyriškumas partizaninį karą susieja su izraelitų kova dėl Pažadėtosios žemės arba viduramžių herojinėje poezijoje apdainuojamomis „kovos ir žygių“ legendomis. Tokiame fone išskylančios

Krivicko poezijos subjektas pasižymi rūsčiu monumentalumu. Jis suvokia, kad „laimėjimo viltis“ yra labai menka: su stojišku santūrumu tai bylojantys eilėraščiai („Pralaimėjimas“, „Migla“, „Partizano mirtis“) priskiriami prie geriausiųjų poeto kūrinių. Tačiau jis neabejoja, kad auka turi prasmę.

Krivicko poezijoje esama ir švelnesnių nuotaikų, pavyzdžiui, rafinuotomis aliteracijomis ir vidiniais rimais skambanti „Rudens gitara“: „Ji suokė skundą, kad taip greitai runda / Rudens rimty rymodami šilai. / O skausmas bunda, o skaudžiai sujunda / Ir dunda didūs viesulai...“ Elegiškuose eilėraščiuose kartojasi mirties ir grožio ryšio motyvas. Nebūties „šešėlis“ nepaprastai sustiprina grožio išgyvenimą, ir rudens „mirę lapai“, puošiantys lyrinio herojaus kaktą, ima spindėti „gryniausiu auksu“; lygiai taip ir mirtis įgyja tauraus grožio (Rita Tūtlytė).

Kita vertus, tai nevirsta mėgavimusi agonija ir nykimu. Poetas vaizduoja taikų gyvenimą, atsinaujinusių šalį, kur kasdienis darbas, kūryba ir kova bus kupini „galybės ir harmonijos“, ir netgi mirtis praras savo tragizmą, „nes būsim savo pareigą atlikę / Ir sau pasiekę ribą pilnaties“. Jau šiandien tokio būvio pradmenis jis junta mylimos moters (kuriai skiriamas sonetų ciklas „Neužmirštuolei, žydinčiai nakty“) „širdy, pilnoj šventos šviesos“.

Svarbią vietą Krivicko poezijoje užima religinė tematika. Šalia intymios meditacinės lyrikos ne viename eilėraštyje kalbama apie Dievo rūstybę ir net žiaurumą („Žiaurusis Dievas“, „Karo dievui“). Lietuvą užklupusių kančių akivaizdoje tradicinis gerojo Dievulio vaizdinys subyra. Tačiau tikėjimas Dievo visagalybe neleidžia poetui manyti, jog patiriama nelaimė yra vien tik šėtoniškų galių darbas. Kad ir kaip paradoksalu atrodytų, Krivickas čia mato dievišką planą, kurį praskleidžia ilgi naratyviniai eilėraščiai „Šėtono monologai“ ir „Jo atsakymo žodis“. Pirmasis eilėraštis pasakoja apie puikybės ir pykčio išprovokuotą šėtono maištą prieš Dievą. Į šias grumtynes, kur „dreba laiko ir erdvynų toliai, / Ir mūsų galios siaučia kaip audra“, nuolatos įsijungia ir žmonės. Dievo atsakyme plėtojama mintis, kad blogis – tai ne savarankiška visatos galia, o „nebuvimas tik Manęs Paties / Tik mano mosto kuriančio silpnumas“. Skirdamas žmonėms „kovos ir bandymų rūsčiųjų dalią“ Dievas nori, kad jie patirtų „manųjų dėsnių baudžiantįjį svorį“ ir taip bręstų ir tobulėtų. Tada, „kai jie bus ugnys, vien Manim degą, – metai prieš žūtį rašo Krivickas, – Džiūgaus, gaus triumfu amžių varpas, / Kad baigtas jau didaus kūrimo tarpas, / Kad viską apsiaubė didi Vienybė, / Ribas sutirpdė dieviška Beribė“.

Satyriniai Krivicko eilėraščiai liudija, kad poetas atidžiai sekė tarybinio režimo veiksmus ir propagandą. Supriešindamos ideologines klišes su tikrove, satyros demaskuoja nužmoginančią santvarkos prigimtį: „Taip pas mus jau sutvarkyta: / Turim būti vienas kitą. // Jeigu kito tik neskūsi, / Tai tu liaudies priešas būsi. / Jeigu kito tik neėsi / Tai tu pats Vorkutoj dvėsi“. Krivickas kalba su sarkazmu, bet išlaikydamas santūrų toną, kuris tik sustiprina šiurpą ir siaubą: „Pasiekė raudonarmiečiai / Pergalę didžiulę: / Apie dvidešimt lavonų / Štai ant gatvės guli. // Tai banditai, nes, pabūgę / Bado ir kankynės, / Jie nuo Sibiro ir rūsio / Slapstėsi ir gynės“.

Siūloma literatūra: Bronius Krivickas, *Raštai*, parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999; Rita Tūtlytė, „Bronius Krivickas: „Kad be galo jaustum globą švelnią...“, in: *Išliekanti lyrika*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006 p.125–125; Dalia Jakaitė, *Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Bronius Krivickas

DOVYDAS PRIEŠ GALIJOTĄ

Šarvo žvynas ant manęs nešvyti
Ir nekabo kardas prie juosmens.
Mano rankoj tik lazda piemens
Ir svaidyklė akmenim svaidyti.

Kalnuose palikęs savo bandą,
Į stovyklą karo ateinu,
Nes tenai, ganyklose kalnų,
Aš girdėjau tą gėdingą gandą,

Kad visoj tautoj jau nēr kas gina
Vardą vieno iš visų dievų,
Kurs, sukūręs mus kvapu savu,
Šviest mum siunčia saulę ir sietyną.

Iš gėdos jutau, lyg liestų veidus
Geležis, įkaitus raudonai:
Tik dėl Jo širdis taip mirtinai
Tegalėjo būti išizeidus.

Ir todėl štai prieš tave aš stosiuos!
Nors žinau: ranka man per silpna...
Bet lyg žaibo žvilganti liepsna
Dega pyktis sielos įžeistosios!

Miesto mūrus persmeigti įstengia
Tavo rankoj geležis baisi.
Tu į kalną panašus esi,
Kurį žvynas metalinis dengia.

Bet kaip baisią tu turėtum galią,
Nepabūgsiu jos aš niekadus,
Nes vis viena mirčiau iš gėdos,
Jeigu lenkčiau Jo šmeižikui kelią.

O Jehova, stiprink ranką kario,
Kurs galingas vien Tavu vardu!
Pulki, priešė, ietim ir kardu,
Denkis skydu, tartum vartais vario!

Ir išdidęs milžinas pakilo,
Saulėj šarvais žerdamas ugnis.
Ir stambus it skydas smilkinys
Nuo svaidyklės vieno smūgio skilo.

1951

LAUKINIŲ ROŽIŲ ŠLAMESYS

Laukinių rožių šlamesys
Pabudino mane iš miego.
Virpėjo aukso debesis
Ties amžina viršūne sniego.

Laukinių rožių vainiku
Aš savo galvą padabinęs,
Kopiau aukštyn staigiu taku,
Kur virpa debesis auksinis.

Ir degė rožės raudonai,
Kai pasiekiau viršūnę kalno,
Ir kloniuos miestai milžinai
Atrodė kaip žaislai ant delno.

Kristalai ant aštrių klinčių
Žėrėjo tartum lobių skrynčia.
Lengvai plazdėjo ant pečių
Man skraistė debesis auksinė.

Jutau: nuo rožių dygulių
Kakta iš lėto kraujas teka.
Ir pažvelgiau žvilgsniu tyliu
Į savo nueitąjį taką:

Ten nuo pat kalno apačios,
Kur aukštin mano kelias kėlės,
Lig pat viršūnės išdidžios
Snieguos žėrėjo kraujo gėlės.

1946

RUDENIO LYGUMOSE

Sėdėjau vieną kartą lygumoj tarp žibančių ražienų,
Tirštai apkibusių voratinkliais baltais.
Po aukštu rudenio dangum jaučiau be galo vienas.
Mačiau, kaip gervės išskrenda lėtai mojuodamos sparnais.

Miškai aplink, tartum bronzinės salos,
Spindėjo tolumoj pro mėlynus ūkus,
O saulė, vakarop palinkus ir nubalus,
Nužėrė auksu mirštančius laukus.

Tyla liūdna. Tyla gili be galo.
Tyla bekraštė rudenio rimties.
Ir jos alsavimas, toks šaltas kaip metalas,
Į mane dvelkė nuojauta mirties.

Tan nujautiman grimzdamas, iš lėto
Aš paskendau svajonėj ir sapne
Ir, rodos, pamačiau gracingą siluetą
Tuščiais laukais ateinant į mane.

Auksinių lapų spindinti karūna
Ant jo karališkos galvos,
Ir purpurinė skraistė dengia liekną kūną,
O smilkiny žėruoja spindesys šarmos.

- Kas tu esi? - paklausiau sužavėtas
Jo veido ir jo skraistės skaistumu.
- Esu Ruduo. Auksinis ir saulėtas.
Esu karalius šitų lygumų.

Aš įsakaiu miškams margai pražysti,
Paliejau žemėn daug skaidrių dažų.
Todėl šiandieną mano karalystėj
Taip liūdna ir gražu.

Beržai nusvirusiom šakom, tartum ugnies fontanai
Sustingę, šviečia vidury laukų.
Ir lapai krisdami, tartum margi drugiai, plevena
Ir kilimus nuaudžia ant takų.

Lengvi ūkai, akiratį aptraukę,
 Dūluoja toluoj kaip melsvas ilgesys,
 Ir vienišą rudens keleivį traukia
 Pakilt ir eit jau į kitas šalis.

O taip! Aš išpuošiau laukus šitai didžiulei šventei,
 Nes laikas baigias man.
 Vos keletas dienų beliko čia gyventi,
 Paskui ir purpuras, ir auksas kris purvan.

Bet stoviu išdidus aš prieš likimą
 Ir paskutinius mirksnius puošu kuo galiu:
 Geriu akim liepsnojančių spalvų žaidimą,
 Belaukdamas žiemos ateinant šiauriniu keliu.

 Ir jis nuėjo eisena ritminga
 Per auksu žibančius laukus, tačiau,
 Betolstant skraistei jo spalvingai,
 Aš ilgai ir liūdnei mažčiau.

Man rodės, iš kraštų šiaurinių
 Ateina šiton lygumon Žiema,
 Paviršium ežerų stiklinių,
 Kaip krištolo grindim, gracingai šokdama.

Ir plakasi plačiai jos skraistės sidabrinės,
 Kai lekia ji žingsniu ir lengvu, ir grakščiu,
 Ir švaistos snaigės, ir žėruoja ynys
 Ant jos blakstienų ir plaukų šviesių.

O paskui ją – su kvepiančiais vainikais
 Pavasarį ateinantį jaučiu.
 Girdžiu, kaip šlama naktimis kvapioj žolėj jo žingsniai tykūs,
 Kaip skamba paukščių džiaugsmas iš miškų plačių.

Vėliau matau aš Vasaros grįžimą:
 Apsiaučia žemę virpantys kaitros sparnai.
 Laukuos prasideda tykus brendimas.
 Miškuos išsirsta uogos kruvinai.

O Vasara, stebėdama gamtos nokimą,
 Sutingus ilsis laukuose, brunetė ir nuoga,
 Tačiau, kai girių riešutai ir sodų vaisiai kristi ima,
 Jinai pasikelia staiga

Ir, tardama sudie, liūdnei ranka pamoja
 Ir traukia į pietus tolyn,
 Nes blizga Rudenio dažai jau šiaurės tolumoje,
 Nes dieviškas Ruduo keliauja mūs šalin.

Ir taip jie visados praeina,
 Viens kitą vydami.
 Ir žėri sniegas. Skamba paukščių dainos.
 Ir dūžta vaisiai, žemėn krisdami.

Be galo, be pradžios jų kelias,
 Jų eisena čia amžina.
 O mano metai praskamba pro šalį
 Taip greitai, kaip viena diena.

Ir, rodos, lapų vystančių kritimą
 Nedaugel kartų dar mačiau,
 O smilkiniai šarmot jau ima
 Ir akys žvelgt rūsčiau.

Todėl, kada brunetė Vasara man moja
 Ar kai pavasarinis griausmas skamba už kalnų,
 Aš laukiu Rudenio dažų sublizgant lygumoje,
 Ilgiuosi jo dienų liūdnu,

Nes man Ruduo yra kaip tikras brolis,
 Nes laukiam mes likimo to paties
 Ir lapų auksu, putinų karoliais
 Puošiame dienas, netekusias vilties.

-- -- Tos dienos slenka priešmirtinės, gražios,
 Be vėjo plaukia raganų plaukai.
 Ir, žvelgdamas aplink, degu ekstazėj,
 Kaip dega saulėj gelstantys miškai.

1945 II 21

RUDENS MELODIJA

Ruduo dūduot ir trimituot kas rytą
 Pradėjo lūpom viesulų.
 Ūkimą gūdų jo didingų dūdų
 Ir riksmą trykiančių trimitų
 Jau šaukia šakos ažuolų žilų.

– Žiūrėk! Regėk! Jau laikas paskutinis! –
 Taip rėkia vėtra grodama:
 – Jau žemėn purto savo didį turtą
 Ruduo rudai raudonas ir auksinis...
 Atūš, atūš tuoj iš žiemų žiema!..

Širdis jautri! Ją atdaryk! Jon rinki
 Tu turtą rudenio kerų.
 O giriom raudant, ir tą skaudžią skriaudą,
 Ir kraują brolių kritusių atminki,
 Ir sielvartą švelniųjų seserų...

Ir tvirtas būk! Vėl vieną žiemą žiauriai
 Dievų valia tu pereit privalai!
 Pro plieno speigą, mirčiai aplink laigant,
 Turėsi nešti tu tą skaudžią taurę,
 Kai skeldės stambūs, rambūs ažuolai.

1949

VIENĄ VASARĄ

Vieną vasarą aš gyvenau tarp girių.
Liūdną dainą ošė man šilai,
Ir nuo tolimo pasaulio mane skyrė
Melancholiški ir platūs ežerai.

Ir ėjau kasdien į vandenų pakrantę,
Ir aštriu žvilgsniu žiūrėjau tolumon,
Ir mačiau: ten baltos burės skrenda,
Ir šaukiau jas savo vienumon.

Kol galop manan krantan atbėgo
Laivas, šokdamas grakščiai vilnim.
Šuoliu slystančiu ištaškęs putų sniegą,
Jis siūbuodamas sustojo ties manim.

Iškopei krantan. Ir tavo rūbą vėjas
Sūpavo kaip burę. Panaši buvai
Į tą laivą, kuris, vilnim atskriejęs,
Prie krantinės sūpavos lengvai.

Vandenų krante gražiai mum slinko dienos.
Tu buvai švelni, gera viešnia.
Dryko gintaro sakai pušų kamienais,
Smilkdami po saulės degančia ugnia.

Mes klajodavom dažnai po mišką seną.
Aš tau rodžiau stirnas, skriejančias vikriai,
Ir kalbėjau: Tai samanės taip švelniai dūzgena,
O tai šviečia švento Jono žiburiai.

Ir, norėdamas tave nustebinti, aš atvėriau
Svaigią gelmę savo vienumos
Ir parodžiau, kaip skaidriai ji žėri,
Lyg žvaigždėtasai dangus žiemos.

Ir sakiau tau apie kelią kietą,
Mano eitą vidury nakties,
Apie kovą, kruvinoj kančioj laimėtą,
Po tuščiu dangum liepsnojančios minties.

Bet iš aukšto žodžiai vėl pailse
Leidos, aido neatradę tavyje.
Supratau: tu šito niekad nepamilsi,
Tu ne ta esi, ne ta, deja!

Tai netyčia tu buvai atklydus
Lig šios vienišos ir tolimos šalies.
Tai apgavo tavo lūpų midus
Ir švelni liepsna juodos akių anglies.

Telkės paukščiai, laukdami rugsejo.
Jie kalbėjo lėkti link pietų.
Paskutiniąkart tave lydėjau
Mėlynojo ežero krantu.

Vėsuma iš šiaurės jau alsavo
Ir pripildė širdis mum tylias,
O vilnis pakrantėje skalavo
Perlamutro geldeles dailias.

Įkopei laivan. Ir jis nuskriejo.
Greitai nyko takas ant vandens.
O šilus ir ežerus užliejo
Melsvos ūkanos ankstyvojo rudens.

O vorai ruduojančias rugienas
Apipylė žvilgančiais šilkais.
Susimąstęs vaikštinėjau vienas
Lapų auksu nužertais takais.

Ir, lyg dyglį raudonosios rožės
Pamažu kraujuojančioj širdy,
Aš tą skaudų atminimo grožį
Vis nešiojau savo atminty,

Kol jį kartą išpuoštą ir tyrą
Nunešiau ant kranto to paties.
Įmečiau gelmėn. Ir jis paniro.
Ir taip lengva tapo ant širdies.

ŽIAURUSIS DIEVAS

Tėvų tėvai pavėsy ažuolynų
Kūreno Tau ugnis šventas.
Perkūnu ir Pikuoliu jie Tave vadino.
Aukas Tau nešė. Siuntė Tau maldas.

Sutrupo aukurai. Ir išsisklaidė dūmai.
Užgeso amžinai šventos ugnies liepsna.
Tik man širdis pirmykščio pamaldumo,
Tartum senieji amžiai, kupina.

Bet prieš mane užaugai toks didingas,
Kad aš Tavo didybėj paklydau,
Ir nežinau, kokia malda Tau tinka
Nei kokią auką reikia nešti Tau.

Tiktai, kai priešą piktąjį nukauju,
Į priekį puldamas, kovos ugnį,
Aš Tau jo karštą kraują atnašauju
Tartum senovinis dievų žynys.

Ir kai man akys lyg dvi ugnys žiba,
Skausmingai degdamos nuo neramos minties,
Ir žvilgsnis atkaklus kaskart prieina ribą,
Nesiekęs erdvėje žvaigždynų paslapties,

Kai įtampoj dar vienas žingsnis žengtas
Grasina sielai sutema rūščia
Ir, rodos, smilkinin, lyg peilis lenktas,
Įsismeigia aštri delčia,

Ir, rodos, žvaigždės ant kaktos liepsnoja
Savosios paslapties ugnim žiauria, –
Aš Tau šią kančią degančią aukuju
Ir artinuos Tavin per ją.

Mane šauki. Ir tan balsan sruvena
Gyvybės vilnys gyslose šiose,
Ir tartum žiedas ten atsilukštena
Ir švinta nuostabi dvasia.

Bet puola speigas. Siaubia vėtros grasios.
Daiktai nejautrūs sužeidžia žiauriai.
Ir įžūliai užlieja aušrą dvasios
Sukilę tamsūs kraujo sūkuriai.

Nei keikiu aš Tavęs, nei gailesčio maldauju:
Žinau, žiaurus Tu būsi amžinai,
Nes, rodos man, Tavo krūtinėj kaujas
Du priešingį ir didūs milžinai.

Lyg lašas vėtroj jūrų bekraštybėj
Aš virpu mūsųos jų didžiuos
Ir kaujuosi prieš nebūties tamsybę
Ir į Gigantą Šviesųjį veržiuos.

Nelieju kraujas iš žaizdų sravėti.
Kovoj palūžta smogianti ranka. –
Taip visada už pergalę mokėti
Turiu aš kraujo ir kančios auka.

Per šitą auką, nuoširdžią ir tyrą,
Ateis man atpirkimo valanda,
Ir tamsumos gelmė, kur sieloj tvyro,
Užgis iš lėto lyg pikta žaizda.

Užplūs mane Tavo šviesos malonė
Ir, tartum žiedas spindulių tvane,
Žėrėsiu žemės žydinčiuose kloniuos,
Kol nebūtis nukaus mane.

ŽIEMA

Žvilgėdama papuošalais iš stiklo ir kristalo,
Skambiom sidabro korpėm čiuoždama,
Graži kaip pasaka ir kaip mirtis nubalus,
Atėjo mūs šalin žiema.

Tartum bekraštes kapines, laukus apmirusius
Sukaustė milžiniška ir balta tyla.
Tik girdis duslūs šūviai giriose:
Tai pokši medžiai, nuo speigų skylą.

O miško žvėrys kailiais apšarmotais
Ir apšerkšnijusiais ragais
Klajoja po tuščius ir baltus girios plotus,
Kol juos nukauna badas ir speigai.

Žiema yra žiauri. Ir josios šaltas grožis,
Po stingstančiąja saule nuostabiai spindis,
Žėruoja deimantais ir pasakiškom rožėm
Tenai, kur viešpatauja speigas ir mirtis.

Žiema, ir man įrėmusi rankas krūtinėn
Ir dvelkdama aštriu kvapu veidan,
Sukaustyti manusius sąnarius grasina,
O kraują karštąjį sušaldyti ledan

Ir, lyg baltaisiais šermuonėlių kailiais,
Puriu švelniu sniegu mane apklot,
Ir mano kapą nuostabiai išdailint,
Kad būtų gera ir ramu miegot.

Bet plaka man širdis stipriu vienodu pulsu
Ir gyslom plaukia srovės šilumos,
Ir, rodos man, tikrai aš dar nepulsiu
Po grasančia ranka žiaurios žiemos.

Tik jei staiga, likimo burtui puolus,
Nuo kulkos tektų krist baltoj pusny,
Ateik, žiema, prie mano šalto guolio
Ir būki man švelni:

Užkalk mane į melsvo ledo karštą,
Susupus nuostabaus baltumo audiniais,
O melsvą karštą šaltis teapžarsto
Žėruojančiojo šerkšno garbiniais.

Gulėdamas švelniam melsvų ledų pavėsy,
Geroj ir amžinoj tyloj mirties,
Aš grožį nuostabios žiemos mylėt mokėsiu,
Pražydušį šešėly nebūties.

Nes kai širdin tartum atšipę ietys
Susimigdavo žiaurios kančios dygliai,
Aš įpratau su ilgesiu žiūrėti
Mirties bedugnėn, kur tyliai

Gracingos fejos patalą man kloja
Sidabro ūko ir sapnų skaisčių
Ir, kad užmigčiau amžiams, pabučiuoja
Šaltųjų lūpų bučiniu saldžiu.

Todėl dabar, kada žiema įnirtus
Pasaulį siaučia su mirtim abi,
Galiu aš smūgius jų iškęst tiesus ir tvirtas,
Galiu švelniai užmigt puošniam žiemos glėby.

Kazys Bradūnas

Vienas aktyviausių, labiausiai visuomenėje pastebimų pokario išėivijos poetų, JAV lietuvių literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo organizatorius, neabejotinas žemininkų-lankininkų kartos lyderis **Kazys Bradūnas** gimė 1917 m. vasario 11 d. Vaikystę jis praleido tarp vaizdingų Sūduvos lygumų ir mitinius slėpinius menančio Vištyčio ežero įsikūrusiame Kiršų kaime, iš kurio kilusi ir Salomėja Nėris, kurio apylinkėse žemės sklypą kaip Nepriklausomybės kovų savanoris buvo gavęs poetas keturvėjininkas Juozas Tysliava. Į gretimo miestelio Alvito bažnyčią per šv. Onos atlaidus suplaukdavo minios net iš Kauno. Poetinį žodį ir mitologinį kasdienės kalbos podirvį dar ankstyvoje vaikystėje padėjo pajusti auklė Ona Šulinskienė, mokėjusi daug pasakų, dainų ir legendų. Jos lūpose ištartas žodis atrodė gražesnis, nekasdieniškas, o pamaldūs poteriai pynėsi su pasakojimais apie pagoniškų broožų turintį Dievulį. Būsimajam poetui Alvito, Virbalio, Vilkaviškio apylinkėse vėrėsi istorinės atodangos: beardamas vagą, valstietis aptikdavo senovinį kirvuką, plačiai sklido padavimai apie Napoleono kariuomenę, traukusią per kraštą, vaizduotę žadino dar senesni švedų karių kapai. Anksti susiformavo patriotizmas, įskiepytas tėvų ir žemdirbiškos tradicijos, organišką ir kartu mistišką ryšį su gimtąja žeme stiprino ūkininko darbų ir rūpesčių ciklas, į kurį mažasis Kaziukas buvo nuo mažumės įtrauktas. Pirmoji namų bibliotekėlės knyga buvo Maironio *Pavasario balsai*, sužavėjusi vaiką spindinčiu spalvotu viršeliu ir žodžio magija. Vėliau taip įniko į skaitymą, kad priglaudęs ausį prie puslapių verkdamo, kodėl knygos tyli. Eilėraščius pradėjo rašyti dar mokydamasis Vilkaviškio gimnazijoje, kur lietuvių literatūros pradmenis įdiegė rašytoja Petronėlė Orintaitė. Į rimtąją literatūrą įvesdino Bernardas Brazdžionis, 1935 m. išspausdinęs jo eilėraštį *Pradalgių* žurnale. Dar prieškarui Bradūnas išmėgino redaktorius darbą – rengė ateitininkų spaudą.

Lituanistinių studijų metai Kaune, vėliau Vilniuje sutapo su ideologinių sankirtų ir katastrofų laikotarpiu. Tai buvo ir ginčų apie kūrybą laikas: studentai burdavosi į neformalias stovyklas ir diskutuodavo apie naujausias iš Vakarų pasiekusias knygas, literatūrinės sroves. Bradūnas priklausė katalikiškai „Šatrijos“ draugijai, kurios narius siejo prasmingi kultūriniai įsipareigojimai. Nors bendraamžiai vėliau pažymėdavo, kad Bradūnas į poeziją atėjo iš savitos tautosakinei tradicijai artimesnės aplinkos, Vakarų literatūros įtaka neaplenkė ir jo. Skaitė daug vokiečių romantikų kūrybos, taip pat prancūzų modernistus Šarlį Bodlerą (Charles Baudelaire), Oskarą Milašį (Oscar Milosz), Polį Valeri (Paul Valéry), iš gretimų apylinkių kilęs Antanas Vaičiulaitis jį sudomino kaimo tematikos prancūzų rašytojais (pavyzdžiui, Žanu Žiono (Jean Giono)). Daile domėjosi ne mažiau nei poezija – ypač mėgo Paryžiuje studijavusius lietuvių „arsininkus“ (Antaną Gudaitį, Viktorą Vizgirdą), ekspresyvią

*O aš pats vis negaliu pamesti
minties, kad didysis šiame amžiuje
praradimas yra gyvosios ir gerosios
žemės praradimas, praradimas
tų šiltų, šeimyniškų, pagarba,
palaima ir mistika, bet ne nuogu
utilitarizmu dvelkiančių ryšių tarp
mūsų ir Jos.*

Kazys Bradūnas, iš interviu Draugo laikraščiui, 1951

Viktoro Petravičiaus grafiką, kurioje derėjo modernistiniai formos ieškojimai ir tautodailės motyvai.

Jaunieji literatai tuo metu reiškė nepasitenkinimą literatūrinėje spaudoje įsitvirtinusiais neoromantikų epigonais, pašaipiai vadino jų kūrybą „čiobrelių lyrika“. Pirmosios sovietinės okupacijos ir vokiečių nerimo atmosferoje mezgėsi draugystės, formavosi solidari ir kūrybinga karta, kurios tragizmą poetas vėliau ne sykį su kartėliu prisimins: Bradūnas pasiryžo dirbti už save ir už tuos, kurie buvo nutildyti, žuvo karo audrose (kaip Vytautas Mačernis) ar pokario miškuose, desperatiškai kovodami už nepriklausomą Lietuvą (kaip

Bronius Krivickas ir Mamertas Indriliūnas), buvo ištremiti ar turėjo atsakyti jaunystės idealų (kaip sovietinio poeto kelią pasirinkęs Eugenijus Matuzevičius). Ankstyvoji Bradūno poezija, patyrusi neabejotiną Bernardo Brazdžionio ir Jono Aisčio įtaką, vis dėlto skambėjo savitai. Ji traukė skaitytoją ne svaiginančia žvaigždynų ir bedugnių retorika ar lyrinės išpažinties grauduliu, o subtiliu žemdirbio kasdienybės poetizavimu, kilniais šūkiškais nedangstoma istorine savimone. Jo kūryboje atsispindėjo neoficiali, vadovėliuose neaprašyta, iš aplinkos stebėjimo ir bendruomenės atminties gimusi Lietuvos istorija.

Kartos poetai vėliau buvo kaltinami perdėtu filosofavimu, o patį Bradūną šie priekaištai aplenkė: jo lyrikos „išorinis rūbas yra paprastas, tiesus ir kuklus“ (pasak Vaičiulaičio). Filosofas Juozas Girnius pavadino Bradūną ne gamtos, o žemės poetu, pabrėždamas, kad jis žemę suvokia kaip kultūros, tradicijos, mitinių pasakojimų pirmą pradžią. Žemė jo kūryboje ilgainiui tapo daugiaprasmiu simboliu, istorinio laiko ir metafizinės amžinybės sankirtos vieta. Didysis egzistencinis praradimas, išstingantis Bradūno subjektą – gyvosios ir gerosios žemės praradimas.

Pirmoji Bradūno eilėraščių knyga *Vilniaus varpai* (1943) – lyg kelionės atvirukų rinkinys, pasakojantis apie kiekvienam lietuviui brangaus, tačiau tarsi iš naujo atpažįstamo „pažadėtojo miesto“ įžomybes. Nuo proginės poezijos nutolstama rinkinyje *Pėdos arimuose* (1944), kurio subjektas vaizduojamas palinkęs „prie alsuojančios žemės“, atrandantis džiugų ir prasmingą darbo ritmą, susiliejančią su ankstesnėmis ūkininkų kartomis ir patikliai žvelgiantis į ateitį, kurią globoja dieviškoji Apvaizda. Eilėraščiuose, rašytuose karo audrose, neatsispindi epochos žiaurumai – Bradūno regėtoji „tauta ramių žemdirbių“, darniai triūsianti piliakalnių šešėlyje, įkurdinama iliuziniame šiltadaržyje, kurį aplenkia naikinančios istorijos vėtrės. Anot Viktorijos Skrupskelytės, „kur nesrūva žemės gyvybinė jėga, ten poeto vaizduotė nepasiekia. [...] Žemė yra tikrovė, kurioje laikosi žmogaus būtis“. Literatūros atsinaujinimo siekusi žemininkų karta aukštino Bradūno kūrybą kaip kylančią iš natūralaus, prigimtinio patriotizmo, priešindami ją Stasio Santvaro ar Brazdžionio patriotinei poezijai, grįžusiai prie archajiškų, maironiškų išraiškos formų ir dėl to neišvengusiai dirbtinumo. Bradūnas pasirodė esąs autentiškas patriotas – ne tas, kuris siekia bet kokia kaina mobilizuoti tautines pajėgas, bet tas, kuris atsiliepia į gimtosios žemės alsavimą, kad ir kur jį nublokštų istorijos srautas. Deja, *Pėdos arimuose* nepasiekė platesnių skaitytojų sluoksnių – rinkinio tiražą sunaikino grįžtantys sovietiniai okupantai.

Po 1944 m. Bradūnai buvo lemta gyventi toli nuo tėvynės, mėginant ją atkurti poetinėje utopijoje. Pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, kur susitelkė didelė dalis lietuvių rašytojų ir menininkų, susidarė gana palankios sąlygos kultūrinei veiklai. Bradūnas ilgesniam laikui apsistojo Miunchene, kur redagavo *Aidus* ir pavertė juos solidžiu kultūrinio gyvenimo žurnalu. *Aiduose* buvo skelbiami akademinio lygio straipsniai, modernistinės Vakarų literatūros apžvalgos ir žymiausių rašytojų kūryba. Svarbiausiame kultūros žurnale Bradūnas suteikė galimybes reikštis bendraamžiams Alfonsui Nykai-Niliūnui, Henrikui Nagiui, stengdamasis kils-telėti bendrą išeivijos literatūros lygį, atpažindamas ir įvertindamas gero skonio kriterijus atitinkančią kūrybą, populiarindamas modernistinę estetiką ir egzistencinę filosofiją.

Pokario stovyklų laikotarpiu pasirodė net trys poeto knygos: *Svetimoji duona* (1945), *Maras* (1947), *Apeigos* (1948). Pirmoji pilna skaudžios nostalgijos ir benamių klajonių po Austrijos ir Vokietijos miestelius realijų – savo nuotaika ji nedaug skiriasi nuo kitų karo pabėgėlių kūrybos. Tėvynės kvapas ir vaizdai Bradūno subjekto neapleido net ir gamtos bei kultūros stebuklų akivaizdoje – namų praradimo nuoskaudos jis negalėjo pamiršti nei Alpių viršūnėse, nei Vienos katedroje ar Miuncheno paveikslų galerijoje. „Maras“ – egzistencinių konfliktų poema apie vieną tragiškiausių Lietuvos istorijos tarpinių, kurioje beveik nėra konkretaus laiko ženklų, pasaulis apmąstomas kaip priešingų jėgų, simbolinių gyvybę ir nykimą žyminčių figūrų konflikto arena.

Nuo *Apeigų* rinkinio keitėsi Bradūno poezijos tonas, plėtėsi prasmų laukas. Vis drąsiau į poetinių figūrų arsenalą įtraukiama baltiškoji mitologija, jos motyvus išsaugojusioje tautosakoje ieškoma lietuvių poeziją atnaujinančio žodžio, simbolio, savito ritminio skambesio. Vis dažniau pabrėžiami ribiniai žmogiškosios istorijos momentai, su kuriais susijusios šventojo laiko matmenį sugrąžinančios apeigos, – gimimas, vedybos, įvairios iniciacijos (įvesdinimai į naują būties pakopą), mirtis. Netekus savo žemės išlieka jos šventumą įprasminančios apeigos, simboliškai atkuriančios pažeistą pasaulio pusiausvyrą. Virsmas, kaita, metamorfozė – dažni to laikotarpio Bradūno poezijos motyvai. „Kaita Bradūno mitologinėj tautoj nėra pakeitimas seno nauju, bet nuolatinis augimas, nieko neprarandant, tik suteikiant senoms vertybėms naują dvasinį turinį“ (Kęstutis Keblys). Tikima nuolatinio žemės atsinaujinimu, gaivinančiu atgimimo ir sugrįžimo viltį pailsusiems išeiviams. Subjektas įgyja antžmogiškų, magiškų pranašo ir žynio galių, nors ir neįlygintinas su retorišku Brazdžionio vaidila Valiūnu.

Pasibaigus stovyklų laikotarpiui, kultūrinės veiklos sąlygos pasunkėjo, bendruomenė išsibarstė. Pats Bradūnas prisipažino, kad jo pirmas darbas JAV buvo duobių kasimas kapinėse, paskui teko pjaustyti ir šlifuoti statybinius akmenis, dirbti fabrike, lietuviško žodžio kūrybai aukojant skurdų laisvalaikį. Nuo 1949 m. gyveno Baltimorėje, vėliau persikėlė į Čikagą. Svarbiu, manifestinės reikšmės įvykiu tapo naujosios lietuvių poezijos antologijos *Žemė* pasirodymas 1951 m. Daug lėmė asmeninis Bradūno autoritetas, jo gebėjimas ieškoti kompromiso, nesitaikstant su kokybinių kriterijų infliacija, kuri buvo

Kazys Bradūnas, tiesa, atėjo į savo literatūrinių draugų būrį iš kiek skirtingesnio tereno, atsinešdamas, pradžioje, beveik išimtinai lietuviškąją tradiciją, bet labai greitai jo žodis ir laikysena rado intymų ryši, vieno likimo ir kraujo giminystę.

Henrikas Nagys, *Literatūros lankai*, Nr. 7, 1957

*Aš manau, kad mūsų literatūroje
(tiesa, dar labai sunku kalbėti,
nes nėra pakankamos laiko
perspektyvos) bus galima kada
nors sudaryti tokia schema,
vaizduojanti poetus, nešančius tai,
kas mūsų kraujuje yra lietuviška:
Vienažindys – Miškinis –
Bradūnas...*

Alfonso Nykos-Niliūno laiškas Kaziiui Bradūnui,
Tiubingenas, 1946 01 16

išsikerojusi išeivių spaudoje, gebant įtikinti abejančius, kad net ir nedėkingomis egzodo sąlygomis įmanomas literatūrinis tautos renesansas, jei vienam reikalui susitelkia reikšminga literatų grupė. Žemė buvo entuziastingai sutikta liberaliosios pakraipos išeivių, kuriems darė įspūdį idėjinis kartos solidarumas, egzistencializmo motyvai, priskirti jų kūrybai filosofinėje Juozo Girniaus įvadinio straipsnio interpretacijoje. Kita vertus, būtent Bradūno poezija sunkiausiai pasidavė filosofiniams apibendrinimams, joje nesvarstoma būties prasmės ar apsisprendimo problema – subjektas, nejausdamas prieštaravimų ar vidinių konfliktų, per pagoniškų apeigų simboliką prieina iki krikščioniškų vertybių.

Pasunkėjusios leidybos ir kūrybinės raiškos sąlygos skatino rašytojus mobilizuotis kolektyviniams darbams. Bradūnas atsidūrė daugelio svarbiausių išeivijos literatūros gyvybingumą liudijusių leidinių redkolegijose, rūpinosi išliekamosios vertės leidiniais. 1952–1958 m. jis buvo vienas svarbiausių *Literatūros lankų* redaktorių. Tai aukščiausios meninės kokybės literatūrai skirtas žurnalas, kuriam būdinga pastanga drąsiai atsigręžti į vakarietišką modernizmą, aukšti vertybiniai standartai (kritikos skyriuje nesidrovint triuškinamos net ir didžiausių autoritetų silpnos knygos). Svarbi Bradūno veikla, atskleidžianti norą grąžinti išeivių rašytojams literatūros istorijoje jiems priklausantią vietą, – jis jamžino jaunystės bičiulio Mačernio atminimą ne vien įtraukdamas eilėraščių pluoštą į *Žemės antologiją*, bet ir išleisdamas rinktinę *Poezija* (1961), redagavo solidų straipsnių rinkinį *Lietuvių literatūra svetur 1944–1967* (1968), antologiją *Lietuvių poezija išeivijoje 1945–1971* (1971), buvo visą išeivių pokarinės bangos literatūrinį fenomeną apibendrinančios *Lietuvių egzodo literatūros 1945–1990* (1992) vienas redaktorių. Ilgainiui įgijo autoritetą kaip skirtingų pažiūrų kultūros veikėjų vienytojas. Nuo 1961 m. redagavo įtakingiausio JAV lietuvių dienraščio *Draugas* savaitgalio kultūrinį priedą ir itin pakėlė intelektualinį jo lygį.

Poetinėje kūryboje jis toliau žengė mitologinių archetipų rekonstrukcijos keliu: rinkniuose *Devynios baladės* (1955), *Morenų ugnys* (1958), *Sidabrinės kamanos* (1964) reiškiamas modernaus žmogaus santykis su įkapėse palaidotu tautos kultūros lobiu, kone archeologiniais metodais atkuriant pirmaprades ritmines struktūras. Itin svarbūs mirties ir nenutrūkstančio gyvybės ciklo motyvai. Iš naujo gilinantis į liaudies dainų ir raudų prasmes atrandamos universalios tiesos, galiojančios ir atominio amžiaus žmogui. Apeiginės burtažodžių formulės įtraukiamos į naują kontekstą – jomis interpretuojama totalitarinės cenzūros gniuždomo gimtojo krašto istorija, dainų nuotrupos lyg pranašingi, jau senovės baltų pasaulėvaizdyje įrašyti lemties ženklai įrėmina pasakojimą apie partizanų žūtį ar Sibiro kalinių kapines. Eilėraščiuose nuolat minimi milžinkapiai, kapas, įkapės ir mirtis anaip tol nėra neigiamos vertės – pats Bradūnas prisipažino, kad kapas jam gyvenimo dalykas negu gyvenimas, nes jis saugo atmintį.

Dar vieną poetinių knygų grupę sudaro pokalbių su meno, poezijos ir valstybės formuotojais trilogija: *Sonatos ir fugos. Susitikimai su Čiurlioniu* (1967), *Donelaičio kapas* (1970), *Pokalbiai su karalium* (1973). Bradūnas perfrazavo tapybos vizijas, kalbino Tol-

minkiemio poetą, tvirtindamas, kad tarp jų esanti ne vien dvasinė giminystė („Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį“), tapo lygiaverčiu Gedimino pašnekovu, poezijos kalba atsiliepdamas į viduramžiškų kronikų parašėse aidintį nekarūnuoto Lietuvos karaliaus balsą. Šios trys knygos – tarsi patvirtinimas, kad Bradūnui savo kūryboje pavykdavo nuolat atsinaujinti, nors jo poezija, besikreipianti į iškilus adresatus, neatitruko nuo pagrindinio savo tikslo – Lietuvos likimo apmąstymo.

Istorinio ir asmeninio laiko sampyna buvo aktuali ir vėlyvojoje Bradūno kūryboje. Nesivaikydamas ypatingų efektų, kalbėdamas nuosaikiu tonu ir paprastais žodžiais, poetas fiksavo stebuklingas kasdienybės akimirkas, kelionių po pasaulį įspūdžius, kaskart mintimis sugrįždamas į Lietuvą, ypač į vaikystėje pažintą Sūduvos kraštą. Vienas svarbesnių vėlyvojo laikotarpio rinkinių – *Užeigoje prie Vilniaus vieškelio* (1981), kurio pavadinime užkoduotos sankirtos ir jungties temos: vieškelis ir išskiria, ir padeda susitikti pasaulyje paklydusiems išeiiviams. Eilėraščiai darėsi vis trumpesni, juose taupia kalba apibendrinta tai, kas anksčiau buvo apmąstoma ilguose cikluose. Eilėraščio, komentuojančio kitą autoritetinę tekstą, samprata išsiskyrė *Prierašai* (1983), leidę permąstyti Šventraščio eilutes ir žinutes iš sovietmečiu persekiotos *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos*. Lietuvos krikšto jubiliejaus proga rinkinyje *Krikšto vanduo Joninių naktį* (1987) prabilta apie lietuvio sieloje harmoningai darančius (o kartais įnirtingai besikaunančius) priešingų tikėjimų ir vertybinių sistemų pradus. Poetas-subjektas atsiveria aukščiausiajam adresatui, poezijos dovaną siedamas su tikėjimu, kurį, nenusikalsdamas savo sąžinei, vengia tiksliau apibrėžti: „Nei kunigas, nei žynys nesu, Viešpatie, / O semiu krikšto vandenį giesmei. // Mėnulis ir saulė tebūna / Krikšto tėvai mano žodžiams“. Lietuvos krikštas, konkretus ir kartu metafizine prasme dvelkiantis istorinis įvykis, Bradūno poetinėje sąmonėje virto susitaikymo simboliu.

Eilėraščiuose, rašytuose jau po Nepriklausomybės atkūrimo, apmąstytas nueitas gyvenimo ir kūrybos kelias, atsigręžta į pradingusį vaikystės pasaulį, prisimenamas arklų maudyti į širvintos upę atjodavęs „šaunus poetas Tysliava“, liūdima prie gimtųjų namų ar senosios Vilkaviškio seminarijos griuvėsių, kurį laiką Čikagoje dar klausoma iš tolo ataidinčių nuskendusių Alvito varpų ir ilgimasi Vilniuje krintančio sniego. Poetas netrukus apsisprendė visam laikui grįžti į Lietuvą, čia pasirodė jo paskutiniai rinkiniai ir rinktinės, galų gale visa pusė šimtmečio rašyta poezija sugulė į dvitomį *Sutelktinė* (2001). Bradūno pradėta modernistinės ir folklorinės poetikos sintezė Lietuvoje rasdavo sekėjų nuo pat XX a. septintojo dešimtmečio, kai prasidėjo literatūros laisvėjimas. Jis neabejotinai darė įtaką Vytautui Bložei, Justinui Marcinkevičiui, Marcelijui Martinaičiui, Sigitui Gedai. Poetas Lietuvoje buvo pagerbtas Nacionaline kultūros ir meno premija (1992), tapo „Poezijos pavasario“ laureatu (2002). Nūgyvenęs gražų ir turiningą gyvenimą, Bradūnas mirė 2009 m. vasario 9 d. Vilniuje.

Siūloma literatūra: Kazys Bradūnas, *Sutelktinė*, Vilnius: Aidai, 2001; Kazys Bradūnas, *Paberti grūdai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Kęstutis Keblys, „Nei žynys, nei kunigas. Tik poetas“, in: *Smulki kritikos rasa*, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 366-375; Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Žemė praradusio žemdirbio poezija“, in: *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 175-180; Viktorija Skrupskelytė, „Kazys Bradūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 345-367; Rimvydas Šilbajoris, „Kazio Bradūno poezija: gyvenimo aukos atnašavimas“, in: *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 133-152; Antanas Vaičiulaitis, „Naujoji generacija. I“, in: *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 239-250.

Kazys Bradūnas

ANT PILIAKALNIO

Mes tauta tik ramių žemdirbių,
O kur barsčiusi kaulus šventus,
Kiek išklausiusi žodžių grubių,
Gindama panemunių krantus!

Čia piliakalniu slenka žemyn
Akmenėlis sunkus pamažu,
Ir jaučiu, skęsta mano širdin
Gyvo kraujo lašu.

Skęsta dirvon, kur grūdas išaugs,
Į tą rasą sidabro žiedų,
Į kalnelį, mane kur pašauks
Stebuklingąją naktį vardu.

Kur pašauks, kaip šimtus žemdirbių...
Epopėjos jų knygoj nerast,
Neatskirti, nors metais stebiu,
Kur čia žemė, miškai, kur aš pats.

APEIGOS PILKAPY

Žirgų ir žmonių kapinyne,
Prie pat vėlių vartų,
Paduok man pieno puodynę,
Kad mirtis neišgertų,

Kad visiem lašas būtų,
Kad gyvata nesopėtų.
Žalia šakelė rūtų.
Karti šaknis mėtų.

Sudaužau ašaruvę,
Šaltiny skalauju puodynę –
Keliasi žygyje žuvę,
Žvengia žirgai kapinyne.

DUONA

Jaunas mėnuo... ramu...
Tiktai pulsą girdi.
Prie ugniakuro valgoma duona.
Duonos nemarumu
Tu tikėti imi,
Įsikniaubus į liepsną raudoną.

Tokią naktį giliai
Pašvesti pasėliai
Venų vingiuose brinko ir dygo.
Niekados, niekados
Nepamiršiu maldos,
Grūdo runom širdy iškaltos.

ĮKAPĖS

Šaltoj mėnesienos ugnį
Žėruoja įkapių lobis:
Sunkios vario apyrankės,
Pasidabruotos kamanos.

Kodėl mes drauge negulėjom
Pilkapių smėly,
Po akmenų vainikais,
Po skroblo vėsa.

Šaltoj mėnesienos ugnį
Dabar neramios akys
Gęsta, žvaigždėm užpiltos,
Blizga Sietynas
Kaip sidabrinės kamanos,
Kaip sidabrinės kamanos...

IR NEBIJOK

Pilnos pakalnės vėlių,
 O liūnai vaiduoklių,
 Piktos ir geros laumės
 Baigia verpimą...
 Įpūsk ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

Pilnos padangės žvaigždžių,
 Kaip žemė ašarų.
 Balti ir juodi paukščiai
 Tarp jų keliauja...
 Pakurk ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

Pilnos viršūnės aušros,
 O slėniai tamsybių.
 Gyvųjų ir mirusių angelai
 Atkelia kalno vartus...
 Užkask ugnelę
 Ir nebijok –
 Ugnelė šventa.

KAIP MAN DABAR

Iš begalinių girių,
 Nepereitų palių
 Bado išginti
 Ėjom ieškoti
 Žydinčios daubos,
 Sidabrinio rugių,
 Auksinio kviečių lauko.

Ir numynėme kelią,
 Aiškų kaip mėnuo.
 Pagal jį lėkė pulkai balandžių,
 Baltų, moliūgų ir deimantųjų.

Balandžiai sutūpė liepynuose.
 Ir mes,
 Prieš atidarydami avilius,
 Visi drauge pasimeldėm,
 O mirdami kalbėjom:
 Išneškite sėklas, kad nenustotų daigumo,
 Stuoibrinę midaus įdėkite į grabą
 Ir pasikvieskite į pirtį, į puotą ir į šermenis.

Kaip man dabar sugrįžti
 Į tą pačią mirtį
 Prie žydinčios daubos,
 Prie sidabrinio rugių,
 Auksinio kviečių lauko?..

KRAUJU KRIKŠTYTI

Mano genties
 Pirmajam pilkapy guli
 Visi jauni,
 Visi gražūs,
 Su rūtom prie kepurių,
 Susižiedavę su mirtimi.

Kas juos paguldė?
 Kam juos užklojo
 Ten,
 Kur sauso šaltinio dugne
 Plyšta žemės širdis...

Imk ir laikyki
 Balto kaulo žvakidę –
 Nekvėpuok... Neužpūski
 Mėlyno lino liepsnos...

Dabar
 Mano tautos
 Paskutiniam pilkapy brinksta
 Legendos grūdai,
 Sėkla dainos,
 Ir krauju krikštyti
 Tampa vėl gyvybe.

MILŽINKAPIAI

*Mes dantimis įsikandę laikomės Tėvų Žemės.
Laiškas iš tėvynės 1947 metais*

Mano kaulai nubalo kaip sniegas,
Mano žirgas prie šono ramus,
Mano vardo neatmena niekas
Mediniuose šiaurės kaimuos.

Bėga žmonės, ieškodami pelno.
Aš be lobių genties vienturys,
Tiktai varputį laikančiam delne
Suka lizdą laukų vyturys.

Čia velėna perkošta sūrumo –
Ji negenda,
Spindi kaip kristalas.
Čia renkasi velės prie stalo
Į pokylį šventą –
Tai prakaitas tėvų.

Šitie akmens persunkti spalvų –
Jos neblunka,
Jos ryškėja, dega
Vėliavom likiminių kovų –
Tai brolių kraujas.

Šitie klodai plaujami šaltinių –
Jie nesenka,
Niekad neužšąla.
Jų vandeniui velės prie stalo
Šlakstosi, baigdamos apeigas –
Tai motinų ašaros.

Ant kalnelio galvą pasidėjus,
Ilsis balto milžino dvasia,
Klauso – ošia požeminiai vėjai
Smilkstančių pušynų šaknyse.

O po skruostu, jaučia, ima kaisti
Aukuro nevėstantis akmuo.
Ir kaip vakaro liepsnojanti pašvaistė
Sužėruoja ąžuolo liemuo.

Išgirstu ir aš pro gūdžią tylą,
Kaip suploja kunigas delnais – – –
Ir gulėjęs milžinas pakyla
Ir krivūlę nuneša kalnais.

Baigiant sėją – vyrų sueiga;
Jų kalba kapota ir šiurpi.
Ir krauju rasoianti rugių daga,
Į kurią prisiekdamas klaupi,
O nežinomas, neatžymėtas
Nei garbe, nei auksu, nei daina –
Bet kaip medis tavo siluetas
Šlama vėsa degančia diena
Kritusių už laisvę akyse.

Dirvonuose žagrės rūdija
Ir girios garuoja krauju –
Krinta byra ant jų
Našlaičių ašaros grynos.
Jose skęsta kalnai,
Jos užlieja duobes ten smėlynuos
Sklidinai sklidinai.
Kai kapams vidurnaktį lenkiesi,
Apsigobus gedulo skara,
Mano žeme, man tu vaidiniesi
Burtininke dieviška, gera,

Kalbančia prisikėlimo žodį
Kapinynų vidury slaptai...
Ir pro tavo veido liūdną grožį
Plaukia sunkūs Nemuno krantai.

Žėruoja rubinu žvaigždynas
Anta milžinkapių naujų,
Šaknis piliakalnio maitinas
Šiltu kovotojų krauju.

Jis renkas ten į vario urną –
Lyg lobį degantį matai.
Ir godžiai godžiai pilna burna
Jį geria kalno pamatai.

Ir atžalas iš kelmo leidžia
Šventi sausieji ąžuolai,
Ir klūpo prieš aušrinę žvaigždę
Maldos ekstazėje šilai.

Mano kaulai dūlėdami dega –
Siurbias kančios žarijom giliai.
Mano žirgo nasruos klaikiai žlega
Žalvario brizgilai.

Mano balno suklopsi kilpos –
Tampirų lanką tempiu.
Mano kerštas, po žemėm netilpęs,
Veržiasi šaltupiu.

Rūkstantį laužą iškėlęs,
Kalnas ateina.
Girdžiu prašvilpiančią strėlę,
Vėjas neša pagonišką dainą.

Pajuda girios iš vietos
Ir paupiu ošdamos brenda.
Skersai padangės žvaigždėtos
Varnas krankdamas skrenda.

Miško brolių veidai žemėti
Pro velėną į pilnatį žiūri –
Plienas, paguldęs jų būrį,
Krūtinėse ima trupėti...

Į tą kraštą aš kryžium puolu.
Molį gniaužia įkaitę nagai –
O, kaip dunda raitelių šuoliai!
O, kaip žvengia žirgai!..

MIŠKO BROLIŲ KAPAI

Jų kapų papėdėje laukinės
Uogos sirpsta ašarų lašais –
Tik pridėki pirštą prie tėvynės,
Kad pajustum, kiek jos daug, o tau mažai.

Tik priglauski širdį prie jos ilgesio,
Išplėstų akių nedenk ranka,
Kad apaktum nuo to grumsto spindesio,
Sutrupėjusio po kadugio šaka,

Kad ir vėl stebuklu praregėtum,
Vos palietęs jų akių duobes...
Štai – skaičiuok mirties delne kaulėtam
Tūkstančio vardų amžinybes.

N A M A I

Tūkstantmetį
Gyvą medį
Paguldau ant pamatų –

Angis
Atgis
Duobės dugne
Balta ugnia
Ir drabužiais
Gražiais
Pagiružiais
Pareis
Vėlelė klajūnelė.

NEBAIGTOJI ODĖ ŽALČIUI

Tavo kūnu dieviškai lanksčiu
Brangakmeniu žybčioja žvynai.
Tu, kursai ties protėvių slenksčiu
Įnamiu tiek amžių gyvenai,

Kurs Čiurlionio drobėje žalsvoj
Virš pasaulio rutulio skrendi,
Kol galva saulėleidžio liepsnoj
Prie pat aukuro pakyla išdidi...

Žilvine, valdove gilumų,
Su šviesia gyvybės karūna,
Tavo žvilgsnio paslaptینگumu
Perverta nutyla man daina...

München, 1948 01 29

PAGONIŲ UGNIS

Ją radom gruzdant prie Veliuonos
Ugnis, kaip žmogus, alkana –
Jai davėme ruginės duonos,
Jai duonos buvo negana.

Tada užkūrėm ją Pilėnuos
Ir šokom patys į liepsnas.
Dar ir dabar tos pilkos plėnys
Užkrinta motinų kasas,

Kada sūnus, pajutęs ugnį,
Atūžiančią jauna dvasia,
Į žygių metasi bedugnė
Ir dingsta liepsnose.

PĖDOS ARIMUOS

Aš, pravertęs dobilienos plutą,
Tūkstančius pėdų po ja randu,
Kiekvienoj vagoj senolių būta,
Neišplovė jų nei laikas, nei vanduo.

Ir tėvai jom eidami neklydo,
Nepaklydo tarpe džiaugsmo ir kančių.
O dabar ir aš savąsias pėdas,
Ainių kelrodį, velėna užverčiu.

Prie stebuklingo medžio
Visi čia esame iš grumsto ir iš dvasios,
Visų vienoda pabaigos dalia,
Bet aš renku dar tavo pabertąsias
Lietuviškojo žodžio uogeles,

Prinokusias ant stebuklingo medžio
Nulaužytų, nuplėšytų šakų,
Aš net girdžiu žvangėjimą retežių,
Jaučiu net kirvį prie šaknų,

Matau, kaip ūgiai jau ledu apšąla –
Kada saulelė vėl atkopdama pašvies?
Argi nebūtume iš grumsto, dvasios ir metalo,
Kurio dar nesulydė nieks?

Ir klausimas po klausimo didėja –
Vos bepasiekiu, vos nešu,
Iškeldamas, kaip vėliavą prieš vėją,
Kas mirtina, bet amžinai gražu.

PRIE ŽEMĖS

Mes tauta tik ramių žemdirbių,
O kur barsčiusi kaulus šventus,
Kiek išklausiusi žodžių grubių.
Gindama panemunių krantus!

Ten piliakalniu slenka žemyn
Akmenėlis sunkus pamažu,
Ir jaučiu – skęsta mano širdin
Gyvo kraujo lašu.

Skęsta dirvon, kur grūdas išaugs,
Į tą rasą sidabro žiedų,
Į kalnelį, mane kur pašauks
Stebuklingąją naktį vardu.

Kur pašauks, kaip šimtus žemdirbių...
Epopėjos jų knygoj nerast,
Neatskirti, nors metais stebiu,
Kur ten žemė, miškai, kur aš pats.

PROTĖVIO MALDA

Žemynėle-motinėle rūpestinga,
Sušukuok javų lygiuosius laukelius
Motinėle-Žemynėlė rinko rinko
Saulės klėty aukso grūdėlius.

Rinko, sėjo, laistė ir augino,
Želė želmens rugio kaip rūta,
Žemynėlė-motinėlė žino,
Kokia mūsų duona, kaip šventa.

Nuo vėjelio varpos lingu lingu,
Plaukia plaukia saulės upeliu,
Motinėle-Žemynėle rūpestinga,
Sušukuok javų lygiuosius laukelius.

SAULĖS APEIGA

Tu įnešei man saulelę
 Pro durų aprūkusią staktą –
 Dabar vos atminti galiu,
 Kai pabeldei akmenėliu
 Mano lopšįn –
 O aplinkui kaip sapnas, kurio netekai,
 Jau budo Romintos miškai.

Padėjai tada man saulelę
 Lyg perkeistą duoną ant stalo –
 Ir drobė išbalo.
 Paskui prasidėjo ilga
 Gyvenimo apeiga,
 Kurioje kaip kodylo grūdai
 Kvepėjo Romintos žiedai.

Kur tu dabar, saulele,
 Užpūsta, išnešta, užkasta?
 Ar paliesiu ten žemę kakta
 Klausdamas, ar galiu
 Pasibelsti akmenėliu
 Tavo karstan
 Tenai, kur vėlai vakare
 Šlama Romintos giria.

SKALBĖJOS

Kadais prie jauno
 Ir amžino šaltinio
 Vasaros vakarą
 Velėdavo laumės.
 Susėsdavom priešpiliuos
 Pasiklausyti,
 Kaip gražiausios dainos,
 Vandenių teliūškavimo.

Paskui jau seserys
 Ištiesė upėje
 Daugianytį rietimą.
 Sustodavo mėnuo ir žvaigždės
 Šiaurės padangėje
 Ir prieš drobių baltumą
 Nublanke.

Dabar ten tik motina
 Skalbia, skalbia ir skalbia
 Kultuve klevo
 Sūrų nuo ašarų vandenį,
 Nužudytų sūnų
 Kruvinus marškinius...

Ir nei laumės,
 Nei drobių audėjos
 Neateina talkon.

SVETIMOJI DUONA

Man svetimą duoną valgant,
 Kąsnį baisiai nuryti sunku,
 Kai aš ją, kaip šventąją algą,
 Ne iš žemės – iš rankų imu.

Ir akyse vis vakaro vaizdas –
 Saulė leidžias... sodyba... kerčia...
 Krosnies dūmai dar palube sklaidos,
 Kvepia duona, šilta ir šviežia...

O dabar, man svetimą valgant,
 Kąsnį baisiai nuryti sunku,
 Kai aš jį, kaip šventąją algą,
 Ne iš žemės – iš rankų imu.

Furthof bei Hohenberg, 1944 10 07

TIKTAI PER PAUKŠČIO
SKRYDĮ

Ten mūsų tėviškės tiktai per paukščio skrydį,
Tie patys debesys ir ta pati tarmė.
Aš tik seku didžiulę tavo brydę,
Ieškodamas, kur viso to versmė.

Kur pabaiga, kuri visus išbarsto,
Kaip smiltis prie neperžengtos varčios.
Aš ateinu prie užmuštojo Pričkaus karsto
Ir būro lūpomis meldžiuos...

Ne. Aš nesimeldžiu – aš melstis negaliu,
Aš tik atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu...

Klausydamas pavasario skambėjimo
Ir svaigdamas nuo vasaros žolynų kvapo,
Aš ieškau Donelaičio kapo –
Jis turi būti čia – o rasti negaliu,
Todėl atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu...

Ir kai jau vėju atūžia ruduo,
Kada pusnynuos ima stūgauti vilkai,
Kai po žole ir mano palaikai,
Aš jų randu, jau nesusietą
Nei su laiku, nei su erdve,
Ne užkastą Tolminkiemy poetą,
O žemę, gimdančią save.

TOLMINKIEMIO VAKARO
ATODŪSIS

Jau lapai sugulė – viršūnės nori miego.
Antra diena jas daužė vėtrų spragilai.
Dabar vėl žvaigždės debesų briaunom
atbėgo

Kaip švytintys sidabro vabalai,

Kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala,
Kurių ranka nubraukti negali –
Laiminga tik ir nelaiminga,
Širdie poeto, ko tyli,

Klausydama, kaip kalnan kopia rūkas,
Netilpdamas upelio daubose,
Kaip virpteliai pabudęs vyturiukas
Ir medžiai atsidūsta sapnuose.

V A S A R A

Pilna krykštavimų aido
Virpi, alsuoji, degi –
Mėnuo ir saulužė braido
Sieloj, kaip upėj, nuogi.

Aš nenoriu nenoriu ištirpti,
Pavirsti smėly dėme –
Aš vežu, kaip nuotaką, mirtį
Vasaros vežime.

Aš pridėdu degančią kaktą
Prie karsto lentos
Ir girdžiu dundantį taktą
Širdies visai kitos.

Kieno mintys skverbias, kaip šaknys,
Į grumsto gemalą juodą?..
Atsiveria akys,
Valia pasiduoda...

O, kaip visa man aišku –
Būtis ir mirtis nebaugi...
Mėnuo ir saulužė vaikšto
Upėj, kaip sieloj, nuogi.

VIENUMOJ

Pro langus nieko – tik miškai, miškai
Ligi Dunojaus ir ligi Alpių pietuose.
Žaliuoja lygumos ir baltuoja kalnai.
Kaip nepabosta tau vienų vienai
Tu mano vieniša, ramybės ieškanti dvasia.

Samanių avilį, lizdelį vyturių
Ir jauno daržo daigą ir gėles,
Tai džiaugsmą didelį dienų dienom turiu,
Akimirkas prasmingas ir galias.

Pro langus nieko – tik miškai, miškai
Ligi Dunojaus ir ligi Alpių pietuose.
Žaliuoja lygumos ir baltuoja kalnai.
O ar norėtumei čia likti amžinai
Tu, mano vieniša, ramybės ieškanti dvasia?

KRIKŠTASUOLĖ

Pirmoji čia dygo žolė.
Augo giria.
Paskui atklydo laukai,
Atbėgo rugiai,
Ir stebuklas pavirto duona.

Buvo namai.
Stovėjo stalias.
Paskutiniai atėjo
Knyga ir kryžius
Į krikštasuolės kertę.

Jeigu esi
Dievo sūnus,
Dabar viską atpirk.

LIETUVIŠKASIS EMAUS

Skaudžiai pamuštos jau kojos,
Ir kelionėje praalkai,
Vakarop saulelė gula –
Pasilik pas mus.

Tėvas raugia rūgštų pieną,
Motė kepa šviežią duoną,
Ašai slėgiu saldų sūrį –
Pasilik pas mus.

Ir padėk rankas ant stalo,
Kad matytų ir aklieji,
Stalo lentos tegu kalba:
Pasilik pas mus.

Pasilik pas mus...

Alfonsas Nyka-Niliūnas

Alfonsas Nyka-Niliūnas (tikr. Čipkus, g. 1919) – poetas, kritikas, vertėjas – ne tik vienas svarbiausių lietuvių emigracijos rašytojų, bet ir simbolinė figūra, kuri bene geriausiai atstovauja pokario išeivijos egzistencinėms ir intelektualinėms dilemoms. Gimęs ir augęs Aukštaitijoje netoli Utenos, Niliūnas studijavo humanitarinius mokslus Kauno, vėliau Vilniaus universitetuose. 1944 m. frontui priartėjus prie Lietuvos, po avantiūriškos kelionės jis atsидūrė Vokietijoje. Čia Niliūnas tęsė studijas Berlyno, Tiubingeno ir Friburgo universitetuose, mokytojavo lietuvių gimnazijoje, išspausdino pirmąjį eilėraščių rinkinį ir pirmuosius kritinius straipsnius. 1949 m. kartu su dauguma kitų lietuvių emigrantų persikėlė į JAV, ilgus metus dirbo didžiausioje pasaulyje Kongreso bibliotekoje Vašingtone.

Kaip ir anksti žuvę Vytautas Mačernis ir Bronius Krivickas, Niliūnas priklauso literatūroje ryškų pėdsaką palikusiai šatrijiečių-žemininkų kartai, kuri gimė ir subrendo nepriklausomoje Lietuvoje, o kūrė karo, okupacijų ir emigracijos sąlygomis. Išeivijoje Niliūnas, Henrikas Nagys, Kazys Bradūnas ir kiti tęsė kartos tradicijas, burdamiesi apie poezijos antologiją *Žemė* (1951) ir bene svarbiausią išeivijos literatūrinį žurnalą *Literatūros lankai* (1952–1959).

Ankstyvojoje Lietuvoje ir Vokietijoje rašytoje lyrikoje išsiskiria didelės apimties, ilgų eilučių eilėraščiai, paties poeto vadinami „simfonijomis“ arba „improvizacijomis“. Juose vis grįžtama į gimtuosius namus, suvokiant, kad namai nesugrąžinamai prarasti, kad „pašarvota šviesa, išauginusi mus“.

Gimtinėje tarp žmogaus ir aplinkos užsimezgęs nepaprastai glaudus ir abipusis ryšys – čia visa yra gyva ir apdovanota gebėjimu atsiliepti; kaip sakoma viename eilėraštyje, „tenai aš paimu ranka saulėlydį / Ir slėnio gluosnį su savim veduos; / Ir bokšto laikrodį ten vėl glaudžiu kaip lėlę, / žadėdamas jų neapleisti niekad“. Ši „bekraščio džiaugsmo“ vieta vaizduojama su daugybe konkrečių ir savitų detalių: tai ir artimieji (ypač poetui reikšmingas motinos atminimas), katė ir mėlynos langinės, beržai ir juose tupinčios varnos, dvaro parko alėja ir Utenos bažnyčia.

Skausmingai prarasta vieta ir žmonės prisikelia naujam gyvenimui poetiniame žodyje. Ar toks gyvas ir įsimenantis jų paveikslas būtų atsiradęs pasilikus Lietuvoje? Ko gero, ne. Šį paradoksą eilėraštyje „Jėzaus atsiveikinimas“ poetas išreiškia taip: „Praradimas sukuria pasaulį“. Gimtinės netektis poetui regisi neišvengiama dar ir dėl to, kad jis negali „nustelbt savy / Galingo pažinimo medžio balso“, o tam, kad pažintum pasaulį, reikia palikti namus.

Taigi niliūniškasis benamis patraukia į plačius europinės klasikos ir moderniosios kultūros laukus, teikiančius stiprių impulsų kūrybai – joje girdimi egzistencialistinės literatūros ir filosofijos atgarsiai. Poetas dažnai naudoja dailės motyvus, susižavėjimą baroko ir rokoko tapyba perteikia spalvingais ir rafinuotais įvaizdžiais: „Atbėga ragana, liekna ir

pusnuogė – / Jos kūnas į porfyro vazą panašus – / Ir maudosi, panirusi į rūko pusnį / Ir į romantiškos dainos lašus“ („Fragonard“). Ir viduramžių, ir modernioji vaizdinija pasitelkiama dramatiškuose eilėraščiuose, kalbančiuose apie menamą sugrįžimą į gimtinę, kuri pasirodo esanti kraupi mirusiųjų žemė („Septintoji arba agnostiškoji elegija“, „Inferno“).

Vėlyvojoje Niliūno poezijoje ryškiausia pasidaro tremties beprasmybės ir išnykimo tema. Permainą iš dalies paaiškina istorinės aplinkybės: besitęsianti Lietuvos okupacija, užkertanti kelią grįžti į tėvynę ne tik fiziškai, bet ir savo kūriniams, išeivių bendruomenės amerikonėjimas, bičiulių ir bendražygių mirtys, žinoma, ir laikas, blukinantis prisiminimus. Poetas neslepia kritiško požiūrio ir į savo gyvenamąją vietą – dabartinius Vakarus, kuriuose įsigali neautentiškas menas ir primityvus pasilinksminimas. Kita vertus, vėlyvojoje poezijoje „tremtis gal aiškiau negu kitur atsiveria kaip metafizinė kategorija. Žmogus [...] pačiu savo buvimu pasaulyje yra ištremtas, atskirtas nuo ontologinės pilnatvės, į kurią jis gali ir privalo veržtis, neturėdamas garantijų, kad ją pasieks“ (Tomas Venclova).

Šias pasaulėžiūrinės permainas atitinka formos pokyčiai. Kalba tampa tikslesnė, nuo jos nuvalytos puošmenos ir nebūtini žodžiai (tokia kalba, anot poeto, „nuoga“). Atsiskoma rimo ir dainingo tono. Eilėraščiai sutrumpėja, panašėdami tai į senovinės istorinės kronikos ištrauką, tai į japonišką haiku; juose itin svarbios aliuzijos ir užuominos. Atvirą subjekto pojūčių ir jausmų išsakymą keičia kalbėjimas daiktiškais, bet daugiaprasmiai įvaizdžiais („Už suolo užkištas kirvis, / Atšipęs iš ilgesio“).

Nykos-Niliūno poezija individualistinė, kultūrinė, filosofinė, jai suprasti reikia erudicijos ir minties darbo. Tačiau stengtis verta, nes tada atsiveria „pojūčių jautrumas, emocijų subtilumas, rafinuoti, neklystančio skonio ir raiškumo įvaizdžiai, nerimstanti, lengvus atsakymus atmetanti mintis“ (Jurgis Blekaitis).

Nyka-Niliūnas yra vienas didžiausių išeivijos, o gal ir viso XX a. lietuvių literatūros kritikų. Savo recenzijose ir esė jis nuosekliai pasisako prieš literatūros angažavimąsi politinėms ir visuomeninėms problemoms spręsti. Vienintelis būdas išsaugoti lietuvių kultūrą (sykiu ir tautą) nuo okupacijos, tremties ir kitų keliamų grėsmių – tai siekis „kultūrinėje plotmėje atsistoti lygiomis su kitomis Vakarų Europos tautomis“. Todėl vertindamas lietuvių literatūros kūrinius, Niliūnas kelia jiems aukščiausius estetinius reikalavimus. Niliūno kritika pasižymi aiškiais vertinimais, nepaprastai plačiu literatūriniu akiračiu, netikėtomis paralelėmis tarp pasaulio ir lietuvių rašytojų. Tekstai žavi ironišku sąmoju ir vaizdingais palyginimais kaip, pavyzdžiui, šiame dviejų literatūrinių kartų paveiksle: „Senieji sėdėjo aukštuose sunkaus aukso sostuose, šarvuoti geležiniais nuopelnų šarvais, ginkluoti nepakeliamo sunkumo kalavijais. Patricijų pozomis jie žiūrėjo liūdnei sudulkėjusios didybės pilni ir be galo nejudrūs, o už jų pečių ir skydų slėpėsi mažesnio kalibro jaunų senukų figūrėlės. O prieš juos, kaip Mykolo Angelo Dovydas Galijoto akivaizdoje, stovėjo jaunieji“.

Jau po Nepriklausomybės atgavimo Niliūnas išleido tris didžiulius dienoraščio tomus, susilaukusius didelio kritikų ir skaitytojų dėmesio. Nušviečiantys gyvenimišką ir intelektualinę poeto odisėją, dienoraščiai yra neįkainojamas jo kartos bei visos išeivijos likimo dokumentas.

Siūloma literatūra: Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Eilėraščiai*, 1937–1996, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Alfonsas Nyka-Niliūnas: *kūrybos studijos ir interpretacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Manfredas Žvirgždas, *Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Laurynas Katkus, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johannes Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Alfonsas Nyka-Niliūnas

Barbarai

Raudonos aušros kraujo upėmis nudažo
 Sapnų akis. Greiti kaip strėlės Azijos žirgai
 Ant karčių išneša laukinę kontinento saulę,
 Apspjaudytą ir kirviais sukapotą. Jos šviesos
 Apakintų beveidžių demonų būriai
 Ir protėvių benamės dvasios,
 Su gaujomis išalkusių vilkų
 Atsekę mus iš paslaptingo Oriento,
 Ištirpsta su tamsa. Prieš mus, žaliai slėny,
 Rubiniais spindi išsvajotas miestas.

Nuo mūsų klyksmo ir žirgų žvengimo
 Suaižėja dangaus kristalas, ir eiklus
 Baltais sparnais Pegasas krinta ant žolės.
 Pomegranatai ir Pomonos krūtys
 Apsipila krauju. Prie miesto vartų
 Mus pasitinka Princas. Jo baugščios akys
 Suaižėję nuo mūsų klyksmo ir žirgų žvengimo.
 Nuplėšę purpuro apsiaustą ir vainiką,
 Užmetame gatvėj mirusiojo rūbą,
 Ir dingsta jis minioj, pilkesnis už visus.

Liepsnojančiomis naktimis mus lydi
 Vilkai ir girtos moterys (kurios suteps mus),
 Ir nukankinto Pranašo užkimęs balsas,
 Grėsmingai skambąs tyloje: –
 Kas man padės nuplauti tavo
 Ir mūsų gėdą, o Kolona! –

Bet greitai neaprėpiamą pasaulio alkį
 Nužudo pragaištingas ilgesys
 Išlikti ir išsaugoti svajonių lobį.
 Mus apima aistra
 Įforminti ir pavadinti savo būtį,
 Užmegzti dialogą su dievais:
 Mes pradedam statyti miestą, savo sapną
 Paversdami istorija. Jo žemė,
 Užnuodijusi mūsų dulkes, išaugins žlugimo medį:
 Barbarai ateis pas mus.

EMMAUS KELEIVIAI

Didžiulis medis, linkdamas į slėnį,
Gelsvais žiedais dabino kelio dulkes
Ir bronzinius tylių keleivių veidus.
Kaip laivas vakaras be garso plaukė;
Raudonos burės, išskleistos virš sodų,
Lyg tunika saulėleidžio auksinė,
Į sunkų santėmio aksomą supo
Ežia pareinančios namo merginos
Nepaliestas karališkas krūtis.

Ir namą apgaubė tamsa. Ant stalo
Spindėjo duona ir rūsčių keleivių
Veidai ir surambėję kietos rankos.
Jisai sėdėjo vidury, pavargęs;
Bet nieks nesuvokė ir nesuprato,
Kodėl Jis šypsosi. Kažkur toli
Skambėjo paskutiniai kimūs žodžiai
Senos kaip vėjas, kaip akmuo dainos.

Ant delno pasirėmęs storas vaikas,
Šiurkštus kaimietis – vyras ir švelni
Kaip nedažytas rausvo molio indas
Nutukus moteriškė – jo žmona,
Žiūrėjo Jam į veidą, ir visi
Tikrai žinojo, kas yra ramybė.

Heidelberg, 1946

MERGAITĖS DAINA

Sodai. Buvo be galo sunku
Juos nešti (bet kas yra sodai?),
Ir tavo rankos
Greit tapo nebepakeliamos.
(Bet kas yra rankos
Ir kaip atskirti jas nuo liūdesio?)

Takas buvo šaltas. Ėjom
Nežinodami, jog tai tik sapnas,
Nežinodami, kad einame abu, –
Ir tu prispaudei savo šaltas lūpas,
Išsunkdamas
Jau paskutinį saulės lašą

Iš mano nesuvokiamo tikrovėj kūno.
(Bet kas yra kūnas?)

Aš dar tebebuva žolė
(Bet kas yra žolė?),
Aš dar norėjau būti tik žolė, tik ženklas,
Tik klausimas ir nesuvokti
Savo kūno prasmės. Ir tu
Turėjai net sapne manęs neliesti,
Nes kūnas yra būti.

Baltimore, 1956

PAVASARIS WASHINGTONE

Einant gatve staiga pakilęs vėjas
Sušiaušė juodus tulpės plaukus,
Ir aš dar kartą pajutau,
Kad gyvenu svetimame krašte.

Washington, 1978

PRARADIMO SIMFONIJA

Varnų kranksėjime vėl skendi mistiški rudens laukai – prigesę, nykūs,
Keistos tamsos, kuri taip širdį spaudžia, kupini.
Pavirtę jų dalim padangėj blaškosi sėjikai
Ir sunkūs tartum akmenys lašai atsimuša many.

Tenai, pačiam gale laukų, ant mano kraujo žemės, stovi didelė beržų šeima,
Pasaulyje vienintelė man artima palikusi, –
Būrys vienuolių, raudonais apsiaustais apsigobusių nuo vėjo ir lietaus.
Sušalęs paukštis girdi, kad laukai yra bekraštis klyksmas,
Kurį aš vėl po daugel metų pajutau.

O buvo toks tamsus pavakarys. Šaltai geltoni medžiai, virš galvos šakas išskleidę...
Arba gilus vidudienis. Ugnis. Ir aš, sulytas ant žemėtų akmenų...
Bet žemė tąsyk savo maudžiančios aistros pajusti dar neleido, –
Ir man prisiminė viena skaidri rudens diena tartum taurė prikiritusi
Namų, dangaus ir saulės kryžių mėlynų.

Aš ten miegojau dirvų sidabre, su vėjais susijungęs, vienišas...
Sapne kalbėjo žemė: – Nieks tavęs man neatims. –
Ir grįžusį namo pradėjo šaukti sienos
Ir durys vesti iš namų naktin,

Kur metafizinėje nevilty apleistos geso akys
 Ir bėgo alkani vaikai su knygomis, lyg su žibintais, nužudyti sutemų...
 Bet jie, herojiškai kovoję su tamsa, apako, –
 Ir parvedė juos ištikimas brolis skurdas į namus.

Tik aš pabėgau, juos išdavęs ir palikęs
 Su lapkričiu ir smilkstančia ražienose ugnim, –
 Ir taip blaškausi, kaip netekęs rudenio laukų sėjikas,
 Nes nepabėgau iš savęs ir ilgesio, kurs gimė su manim.

Kažką man jau nebesuprantamai vėl kalba takas
 (Kuriuo aš eidavau kadais, skaičiuodamas medžius),
 Kuriuo mane lydėjo tėvas, motina ir liūdesys, kaip šuo pėdom atsekęs,
 Kalbėdami padrašinimo ir vilties žodžius.

Aklam akiraty – vaiduoklis miestas, toks išblukęs, tartum motinos plaukai, toks artimas
 (Pirmuosius išdidžius žingsnius žengiau jo sužeista žeme).
 Aš ten buvau Kolumbas. Buvau karalius Spartos.
 Ir imperatorius triumfo vežime.

Prie varpinės tebėr suglaudę galvas senosios Septynios liepos
 Ir gluosniai palaidais plaukais, subridę vandenin.
 Apakęs šulinys, po guobom pasislėpęs,
 Ir graudūs alksniai, amžinai vieni.

Už upės vingio tiesiasi bekraštės kapinės,
 Žiūrėdamos kažko į drebančius laukus vogčia
 Ir laukdamos, kol tau, sūnau, kris ant krūtinės lapai
 Ir juoda lopšine migdys nakčia.

Šventoriuje gigantiški kaštanai tūno,
 Sustingę šaltoje vidudienio ugny,
 Ir švelniai, kaip antrojoje simfonijoje Schumannas,
 Prikandę ašaras, man rauda: – Tik dabar tu pareini... –

Namai, smėlėtos gatvės, nuryti lietaus ir saulės laiptai...
 Tik Marc Chagallio smuikininkas, grieždavęs debesyse kasdien,
 Jau miega po žeme. (Bet mano dvasioje tebedega jo akys klaiķios
 Ir slegia lapas, dar vaikystėje nukritęs ant širdies.)

Atėjus vakarui, žiūrėdavau, kaip dega žiburiai pro sunkų šydą, –
 Svajonėse sužibęs Eldorado nuostabiu regėjimu skaisčiu...
 Tuomet keliu sulytas vilkosi namo išgesęs senas žydas
 Su duona, liūdesiu ir panieka ant palenktų pečių.

Kas pasakys, kas man išaiškins, kam su knygomis nešiausi liūdesį
 Ir alkį iš tamsos į šviesą prasimušt?
 (Dabar aš teįjuntu tiktai aną beprasmį kūno judesį,
 Klajojantį po smilkstančius jausmus.)

Man šaukia dar kažkas: – Dainuoja saulė! Netikėk! Iliuzija! –
 Jei aš esu galingas švyturys – žinau, kodėl beviltiškon tamson krentu.
 Dainuoja saulė! Taip! Tai jos daina – ne jūsų!
 (Nes aš esu šviesa – be tikslo, be krantų!)

Kas prigesins many tą troškulį ir džiaugsma,
 Kurį aš pajutau kadais gimtam name,
 Kuriam per nesibaigiančias košmariškų sapnų naktis meldžiausi
 Su pasigirdusios būties melodija ramia?

Kas man neleis dabar, išdavus juos, kaip kirminui į žievę grįžti?
 (Nes jai ant kelių liko mano atnešti sapnai šilti.)
 Parėjus bus ugnis. Asla. Nedraugiška ir svetima. Kaip mirus motina išblyškus.
 Ir praradimo šviesoje kaip ažuolas šlamės galinga neviltis.

Kaunas–Tauragė, 1944

VYNO STEBUKLAS

Vanduo žinojo visa, bet tylėjo;
 Sunku jam buvo išlaikyti
 Beprasmio džiaugsmo paslaptį,
 Neleidusią atskleisti
 Savęs, tik būti savimi: ištikimybė gamtai
 Ir prieblandai, ir tylai,
 Ir išsipildymo šviesos pilniems namams.

Patriarchalinėj tamsoj,
 Ant apverstos amforos,
 Virpėjo žvakė, pridengta šiurkščiais delnais,
 Ir šypsena, norėjusi paslėpti
 Smaragdą, degantį ant rankos,
 Užmiršusios krūtis, ir lūpas,
 Nebeatsimenančias lūpų:
 Ir ji žinojo visa, bet tylėjo,
 Tiktai vestuvių eisenos ir ženkle
 Dar tebelaukiančiai šokėjai,
 Nežinančiai ir nenorėjusiai žinoti, bet gyventi,
 Prisiminė lankstus liemuo,

Šilta kaip žemė drobė ir ugnies
Įkaitinta keista daina.

Staiga vanduo užsidegė vynu,
Ir sutemos, išsišakoję milžiniškais medžiais,
Apraizgė kūnus; dantyse ir gomury
Nubudo prarastojo rojaus atminimas; rankos
Prisiminė krūtis stangrumą; lūpos
Pajuto vynuoges, ir kaip nuvytęs žiedas
Į dulkes krito amžinybės ilgesys.

New York, 1960

ŽIEMOS PEIZAŽAS

Miestas, išraižytas juodame saulėleidžio metale,
vadinasi Prisikėlimas, gimtasis mano miestas.
Didžiulis skurdo ir neapykantos nimbas supa jį
magnetiniu ratu, kuris tarytum planeta sukasi kietai
užspaustos mano motinos akies orbitoje.
Mirštantis badu gyvybės medis sustingusiom rankom gaudo
praskrendančius paukščius, kurie tačiau išsprūsta ir krinta
negyvi ant žemės. Ir medis miršta.
Saulė – anemonas prie suvytusios kaktos – praslenka pro
violetinį šulinį. Kraujo dėmės ant žemėto slenksčio; sniegas
ant blakstienų; langas be veidų. Pamišę durys tyliai dainuoja
prie sienos gulėjusios mergaitės plaukus ir krūtis.
Miestas, išraižytas juodame saulėleidžio metale,
vadinasi Išnykimas.

Washington, 1954

Ona Šimaitė

Ona Šimaitė (1894–1970) – svarbi lietuvių kultūros asmenybė, Pasaulio tautų teisuolė, Vilniaus geto „gailastingoji motina“, laikoma viena didžiausių žydų gelbėtojų visoje Europos holokausto istorijoje. Gimė Akmenėje, neturtingoje bežemių šeimoje – iš septynių vaikų išgyveno tik keturi. Pirmus aštuonerius vaikystės metus praleido pas senelį žveją Daujotą, draugavusį su žydais ir labai jų gerbtą, tad žydų kaip savų žmonių, draugų ir kaimynų supratimą atsinešė iš vaikystės Žemaitijos kaime. Tuos metus vėliau atsiminė kaip laimę tarp miškų, ežerų ir upių, kai buvo panirusi į pasakų apie laumes ir kipšus, vaikiško tikėjimo ir vaizduotės pasaulį. Deja, tėvai dėl kamuojančių nepriteklių nusprendė keltis į Rygą ir tapti didmiesčio fabrikų darbininkais. Daugiatautėje Rygoje Ona baigė katalikišką pradžios mokyklą ir gimnaziją, išmoko net keturias kalbas: su katalikų tikyba anuomet susietą lenkų, valstybinę rusų, vietines latvių ir vokiečių. Vasarą pati

pelnėsi duoną dirbdama kartono, muilo fabrikuose, mokytojaudama Latvijos dvaruose.

Nors tolesniam mokslui tėvai negalėjo teikti jokios paramos, 1914 m. mergina ryžosi studijuoti Maskvos universitete, iš pradžių dirbo tarnaitė turtingose šeimose, vėliau – moteriškos avalynės dirbtuvėje. Tais pat metais prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, gyvenimo suirutė, nepritekliai, Rusijoje didėjo politiniai neramumai. Neturėdama nieko, kas galėtų padėti įveikti sunkumus, išskyrus valią, Šimaitė studijavo toliau, linko į pedagogiką – jau suvokė savo gyvenimo pašaukimą tarnauti žmonėms, veikti kitų labui. Rinkosi sunkiausius specialybės kelius – baigusi kursus, dirbo žymaus rusų pedagogo Vsevolodo Kaščenkos įsteigtuose pirmuosiuose neįgalių vaikų namuose, vėliau – Maskvos beglobių paauglių kolonijoje. Galima tik spėti, kokią patirtį karo, revoliucijos metais Šimaitė įgijo tokiam darbe, bet tai neabejotinai brandino ją kaip altruistę. Maskvoje ji ypač pamilo ir meno pasaulį, pradėjo aistringai lankyti žymiausias dailės galerijas (žavėjosi Michailo Vrubelio, Viktoro Vasnecovo ir kitų rusų romantikų bei simbolistų paveiksiais, pirmą kartą ten pamatytais Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūriniais), skaityti poeziją, ypač simbolistus, pamėgo Jurgį Baltrušaitį, iš jaunesnės kartos – Borisą Pasternaką, būsimąjį Nobelio premijos laureatą („kiek daug man yra davusi jo poezija“), nepraleido nė vieno moderniojo baletų žvaigždės Izadoros Dankan (Isadora Duncan) pasirodymo, lankėsi jos šokių studijoje. Vėrėsi be galo plati sąmonė, siekianti aprėpti viską – nuo aukštojo meno viršūnių iki neįgalaus vaiko reikmių, jautriai atsiliepianti ir į viena, ir į kita, kartu valinga, principinga, maištinga, nenorinti kompromisų.

1917 m. vokiečių armijai užėmus Rygą kartu su karo pabėgėlių srautais į Rusiją, Caricyną, pakliuvo ir Šimaitės šeima. Tų metų gale, ką tik praūžus Spalio revoliucijai, Ona

iš Maskvos atvyko pas ilgai nematytus tėvus švęsti Kūčių, bet pakviesta sėsti prie stalo atsisakė persižegnoti – jau buvo apsisprendusi kaip laisvamanė. Religinga mama griežtai pareikalavo: „Jei ne – važiuok ten, iš kur atvažiavai!“ Duktė atsistojo, apsilviko paltą ir išėjo į gruodžio speigą. Tas Kūčių vakaras su tėvais buvo paskutinis. Kitąmet nuo šiltinės mirė tėvas, o per pilietinį karą Caricyne prasidėjus baisiam badmečiui – ir motina. Nunio-kotame mieste vaikai tik per stebuklą gavo karstą jai palaidoti (Onos sesuo verkdamas sėdėjo ant duobės, kai priėjo nepažįstama moteris ir pasiūlė atiduoti savąjį, nes turinti tris – sau ir dviem savo sūnums). Dėl tokio išsiskyrimo prieš tėvų mirtį Šimaitei liko gili vidinė žaizda, lyg baismė už maištą ir nuogus principus. Mintyse ir sapnuose ji nuolat kalbėdavosi su motina. „Koks trumpas yra Žmogaus gyvenimas. O kartais ir nenorėdamas įskaudini savo Brangiausius.“

Pasibaigus karui, painiais ir pavojingais keliais Šimų vaikai sugrįžo į Lietuvą. Seserys atsimena, kad grįžtant iš Rusijos Onos bagažas tebuvo maišas mėgstamų knygų. Pagal specialybę pradėjo mokytojauti – dirbo vienoje Kauno žydų pradžios mokykloje, tad vėl tapo sava žydų bendruomenei. Nuo 1924 m. studijavo Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Humanitarinių mokslų fakultete, pradėjo megztiis įdomūs ryšiai su lietuvių rašytojais, dailininkais, kultūros žmonėmis, kuriuos labai vertino, laikė šią erdvę būtina tobulėjimui. Tarp svarbiausių pažinčių – išskirtinės kultūros moterys: rašytoja Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, dailininkė Marcė Katiliūtė, istorikė Marija Mašiotaitė-Urbšienė („daug man yra davusios tos trys asmenybės“). Galbūt išgyventa karo ir revoliucijos patirtis, daiktų trapumo ir paprastų dalykų vertės suvokimas, gilus vidinio gyvenimo poreikis darė Šimaiteį abejingą išorinei gerovei. „Ji niekino pinigus, karjerą, nepripažino jokios nuosavybės. Protarpiais gyvendavo su vienu lagaminu. [...] Jai buvo svarbiausia, kad žmones sietų ne materialiniai interesai, o dvasiniai, nes jie pastovesni“, – liudija ją pažinojęs bičiulis. Niekuo nepakeičiamas jai buvo menas, aukštesnė pilnatvė – galėdavusi parduoti gražų naują drabužį, jeigu Kaune vykdavo operos, baletu ar dramos žymybių gastrolės, o ji sau ir bičiulei pritrūkdavo pinigų bilietams. Kita vertus, jautrumas socialiniam blogiui, moralinė reakcija į brutalią jėgą, noras padėti silpniausiems, pažeidžiamiausiems, kad ir kas jie būtų – vaikai, vargetos, kaliniai, labiausiai artino Šimaiteį su kairiųjų pažiūrų veikėjais ir literatais.

Nuo studijų metų Šimaiteį pažino tada dar į katalikišką ateitinių veiklą įsitraukusią ir kitokių pažiūrų žmonių nevengusią Salomėją Nėrį, o pasirodžius poetės rinkiniui *Pėdos smėly* (1931), kurį išgyveno kaip didelį asmeninį įvykį, su poete užmezgė tikrą draugystę. Šis laikas Kaune Nėriai buvo vienas sunkiausių, nes dėl savo anksčiau paskelbto „posūkio kairėn“ ji neteko mokytojos darbo, nutrūko ryšiai su sustabdyto žurnalo *Trečias frontas* pabirusia grupe – atsidūrė tartum „niekieno žemėje“, tad draugiška parama jai buvo labai reikalinga. Su Šimaite jautėsi artimos sielos. Dovanodama rinkinį *Per lūžtantį ledą*, Aleksandro Kuprino *Sulamitos* vertimą Nėris savo bičiulei dukart įrašė dedikaciją „Gražiai sielai“. Kurį laiką Šimaite buvo tartum poetės sekretorė – eidavo į spaustuves dėl jos raštų, skaitydavo korektūras, palaikė ryšius su redakcijomis, diskutavo dėl naujų kūrinių ir vertimų technikos. Tai ji 1937 m. gruodį „Sakalo“ leidyklai atnešė Nėries rinkinio *Diemedžiu žydėsiu* rankraštį, už kurį poetei buvo paskirta Valstybinė premija. Viešėjo su Nėrimi jos tėviškėje Kiršuose („neužmirštama mano gyvenimo diena“), buvo labai laukiama viešnia jos namuose Palemone. Bičiulei iš rankraščio Nėris skaitė savo poemą

*Tvirtai žinokite ir giliai jauskite,
kad kiekvieną gyvenimo dieną turite
skirti kitų gėriui, darydami viską, ką
galite. Darydami, bet ne plepėdami.*

Ona Šimaitė, Dienoraštis

„Eglė žalčių karalienė“. Po karo gyvendama Paryžiuje Šimaitė nuoširdžiai jaudinosi dėl kategoriškų poetės pasmerkimų išeivių spaudoje: „O žmonės, žmonės! Atsiminkite: kas didinga, gera, talentinga ir gražu – niekada nežus, nors ne visų bus suprasta ir įvertinta“.

Apie 1930-uosius, įsitraukusi į lėšų rinkimą Kauno politiniams kaliniams šelpti, susipažino su rašytoju Kaziu Boruta, kuris tuo metu rūpinosi kito

kairiojo poeto Kazio Jakubėno paleidimu iš kalėjimo. Susitiko trys artimos pasaulėvokos žmonės – moraliniai maištininkai, netipiški, nepaklusnūs, iš dalies anarchistai, nesusitinkantys su visuomenės neteisybėmis ir galios (kad ir kam ji priklausytų) diktatu. Revoliucingų pažiūrų Boruta ir Jakubėnas netilpo į doktrinos rėmus – per daug nepriklausomi, pasitraukę iš *Trečio fronto*, kai šis pasuko sovietinio marksizmo kryptimi, nekūrę stabo iš Sovietų Sąjungos, atmetinėję visokią prievartą, todėl kalinti ir prieš karą, ir po jo. Kaip tik šie nepaklusnieji, „nepatogios asmenybės“ tapo Šimaitės artimiausiais bičiuliais – su jais aistringai diskutuodavo apie literatūrą, užsienio vertimus, rūpinosi jų pačių ir jų aplinkos žmonių likimais teismuose, kalėjimuose, buvo drauge ligų ir krizių periodais. Regis, su Jakubėnu siejo ir meilės ryšys. Kartu rinko lėšas lietuvių kovotojams Respublikos armijoje Ispanijos pilietiniame kare, rūpinosi belaisvių, uždarytų koncentracijos stovykloje, grąžinimu į Lietuvą, siuntė jiems knygas dvasiai palaikyti (tai pirmoji tokia Šimaitės akcija). Dėl to pati buvo sekama policijos ir valstybės saugumo, įtarta priklausymu komunistų, socialistų revoliucionierių (eserų) partijoms. Šimaitės namuose keliskart darytos kratos ir nors nieko nerasta, nuotrauka vis tiek įtraukta į „politinių nusikaltėlių albumus“. Valdžiai buvo įtarti na iš principo, tartum Merso iš Albero Kamiu (Albert Camus) romano *Svetimas*. Ilgametė bičiulė tautosakininkė Marija Čilvinaitė apie Šimaitę pasakojo: „Komunizmo nepripažino. [...] Svarbiausia tai, kad ji buvo nusistačiusi prieš skriaudėjus ir buvo skriaudžiamųjų ir vargstančiųjų globėja, nežiūrėdama nei į jų tautybę bei įsitikinimus. [...] Tai žmogus ne tokios natūros, kad paklustų partinei drausmei, dirbtų partijos interesams. Jai ne partija, o žmogus buvo aukščiau visko“. Pati Šimaitė 1940 m. sovietinėje anketoje į klausimą apie politinius įsitikinimus atsakė ironiškai: „Turiu įsitikinimus, bet partijoms nepriklausau“.

Iškalbingas faktas: ilgą laiką dirbusi Sovietų Sąjungos ambasadoje vertėja į rusų kalbą, 1937-aisiais metų šį pelningą darbą, kai minint Aleksandro Puškino šimtąsias mirties metines vėl apsilankė Rusijoje ir pamatė, kas iš tiesų ten vyksta, koks teroras slepiamas už propagandos. Po šio žingsnio įvyko svarbus Šimaitės gyvenimo posūkis, leidęs jai atlikti žmonių ir kultūros gelbėjimo žygdarbius karo metais. Atrodytų, dalykas visai neįžymus – pradėjo dirbti bibliotekininke iš pradžių Kauno Balošerio viešojoje žydų bibliotekoje, vėliau „Lietuvos vaiko“ draugijos skaitykloje, o 1938 m. priimta į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką. Darbas buvo labai tinkamas Šimaitėi, mėgusiai knygas. Literatūrologės Dalios Striogaitės žodžiais tariant, ji buvo „ideali skaitytoja, visa širdimi atsiliepianti į ją sudominusias knygas, negailinti pagyrimų jų kūrėjams, pasiūlanti jiems savo kultūrinės paslaugas“. 1940-ųjų sausį kartu su kolegėmis buvo perkelta dirbti į Vilniaus universitetą ir čia iki 1944 m. buvo Senųjų spaudinių skyriaus, Lituanistikos seminaro bibliotekos vedėja, bibliotekos sekretorė. Netrukus pasirodė, kad šis jos darbas buvo lemties dovana šimtams žmonių.

1941 m. vasarą prasidėjus vokiečių okupacijai ir kartu su lietuvių kolaborantais nacių vykdomoms žydų represijoms ir masinėms žudynėms, į Šimaitę pagalbos ėmė kreiptis pažįstamos šeimos. Ją susirado mįslinga Vilniaus žydų figūra, stoties nešikas ir vargeta, altruistas Geršonas Malakevičius, daugelio laikytas gyvu šventuoju (netrukus gete jis išgelbėjo 14 gyvybių, paaukojęs savąją). Malakevičius įtikino okupacijų ir karo žiaurumų sunkiai prislėgtą, depresiją išgyvenusią Šimaitę, kad dabar kaip niekada reikia jos pagalbos (per pirmąsias okupacijos savaites jai atrodė, kad iš gėdos dėl bejėgystės pasipriešinti žudynėms ji niekada negalės peržengti žydų namų slenksčio). Dar iki Vilniaus geto įsteigimo 1941 m. rugsėjo pradžioje Šimaitė ėmėsi teikti įvairią pagalbą. Perdavinėjo laiškus (per vasarą perdavė jų apie šimtą) išskirtiems, besislapstantiems nuo nacių artimiesiems, ieškojo vietų paslėpti vertingiems daiktams, kurie prireikus būdavo parduodami, rinko pinigus išpirkoms iš Lukiškių kalėjimo, kur buvo suvaryta ir kankinama dalis žydų, ieškojo būdų ir lėšų padirbtiems dokumentams gaminti. Šviesūs Vilniaus universiteto profesoriai sukūrė pagrindinį lietuvių pagalbos žydams komitetą, kurio veikloje dalyvavo rektorius Mykolas Biržiška ir jo brolis, bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška, profesoriai Mykolas Riomeris, Zigmas Žemaitis, Augustinas Janulaitis, Kazimieras Bieliukas, poetai Boruta ir Jakubėnas, daug kitų rėmėjų, aukojusių pinigus, maistą, slapsčius žmones. Padėti žydams stoji ne vienas dvasininkas – Šimaitė atsiminimuose ypač pabrėždavo, kad lietuvių kunigai šioje situacijoje elgėsi geriausiai, slėpdavo žydus bažnyčiose, fiktyviai krikštydavo jų vaikus, kad su krikšto metrikais apgyvendintų vaikų namuose, smerkė žudynes per pamokslus (kun. Alfonsas Lipniūnas). Būta visokių išimčių – slapta padėjusių okupacinės valdžios tarnautojų, lietuvių policininkų. Šimaitė Vilniuje tapo pagrindine šio tinklo ryšininke ir konspiratore, nuolat rizikavo savo gyvybe. Naciams įsteigus Vilniaus getą ir suvarius į jį apie 40 tūkstančių žmonių, jau po savaitės buvo rastas genialus būdas, kaip palaikyti žydų ir jų pagalbininkų ryšius, – išrūpintas oficialus leidimas Šimaitei, VU bibliotekininkei, lankytis gete ir neva tarp buvusių studentų ieškoti bibliotekai negrąžintų knygų. Dėl tokios gudrybės ji įgijo išskirtinę teisę bendrauti su geto kalininiais.

Pro didžiojo geto vartus Rūdninkų gatvėje, akylai saugomus gestapo ir policijos, Šimaitė įeidavo po drabužiais prisislėpusi surinktų pinigų, padirbtų dokumentų, medikamentų, laiškų iš išorinio pasaulio. Ir išeidavo taip pat – išsinešdama laiškus, žinias, prašymus. Taip buvo gelbstimi badaujantys ir ligoniai, susitariama dėl žydų vaikų slapstymo už geto sienų, koordinuojamas maisto ir ginklų perdavimas geto rezistentams, susisiekiama su artimaisiais ir pagalbininkais. Rinkti lėšas padėjo Alytuje nuo nacių slapstęsis Jakubėnas, su kuriuo keitėsi meilės ir ilgesio laiškais. Kone visus savo uždirbamus pinigus Šimaitė išleisdavo maisto produktams, kuriuos perduodavo žydams, varomiems į darbus mieste. Pati nuo ryto iki vakaro pasiaukojamai dirbdama gyveno pusbadžiu („kasryt tenka pasitenkinti viena šalta kava ir duona...“) žiemą nekūrentame kambaryje („malkos

*Gėda gyventi, gėda turėti pastogę,
gėda turėti galimybę nusiprausti
[...], kada tūkstančiai žmonių ne tik
tokių minimalių dalykų nebeturi,
bet kai Damoklo kardas kabo ant jų
galvų, kada kiekvienas gali tyčiotis ir
kankinti kas netingi.*

Onos Šimaitės, laiškas Kaziui Jakubėnui, 1941

pasakiškai brangios“). Tačiau prasmė buvo daug aukštesnė – išeidama iš geto, krepšyje po knygomis, neva skirtomis bibliotekai, Šimaitė išsinešdavo mažus vaikus, užmigdytus chloroformu (kad neverktų), ir atiduodavo gelbėtojams. Pati paėmė vienuolikos metų mergaitę Alę Berman, parūpino jai lietuviškus dokumentus Daujotaitės pavarde ir įdukrino prisiekusi notarui, kad tai jos sesers duktė. Mergaitė liko gyva. Mažame Šimaitės butelyje Savičiaus gatvėje buvo įrengta slėptuvė – tarpinis punktas išvestiems iš geto vaikams. Bičiulis Andrius Bulota, lankęsis pas ją karo metais, prisimena:

Mums bekalbant, prasivėrė gretimo nedidelio kambarėlio durys. Pro jas nedrąsiai išėjo 5 ar 6 metų išblyškusi mergaitė. Paskui ją įėjo tamsiaplaukė vidutinio amžiaus moteris, linktelėjo galva ir įvedė vaiką atgal į aną kambarėlį, uždarydama duris.

– Nebijai? Ar gestapas nesuuos?.. – neiškentęs paklausiau.

Užuot atsakiusi, Ona Šimaitė tik giliai atsiduso ir patylėjusi tarė:

– Pavakare jas iš čia išves... Naktį, jei pavyks, vieton jų ateis kiti. Darau, ką galiu. Tiek žmonių žūsta...

Šimaitė padėjo išgelbėti dešimtis mažų gyvybių, net suaugusiųjų, kurių slapstymas ar „legalizavimas“ buvo itin sudėtingas. Visą laiką padėjo šviesiam humanistui, VU ir VDU botanikos profesoriui Jokūbui Movšovičiui, su kuriuo geto laikais dažnai keisdavosi dvasios stiprybę palaikančiais laiškais. 1943 m. likvidavus getą, iki karo pabaigos profesorius slapstė pas skirtingus žmones, pavyzdžiui, stalius nuo pašalinių akių paslėpė Movšovičių tarp lentų („ten šis turėdavo nejudėdamas gulėti apie penkiasdešimt valandų – daugiau nei dvi paras...“). Šimaitė išgelbėjo ir jauną žydų intelektualę, rašytoją Salę Vaksman. Artėjant geto likvidavimui ir mirtinai rizikuojant, jai pavyko išvesti Vaksman pro vartus apgaubus duksliau paltu, garsiai lietuviškai kalbantis – sargybiniai turbūt pamanė, kad tai jos kolegė iš bibliotekos, ir per stebuklą nepatikrino. Jauna rašytoja buvo paslėpta VU Lituanistikos seminaro spintoje, kur prižiūrima Onos ir rektoriaus Biržiškės tūnojo keturis su puse mėnesio, naktimis išeidama pamiegoti ant seminaro stalų. Kaip tik tada ji parašė dramą iš Vilniaus geto gyvenimo. Vaksman, praradusi tėvus, laikė lietuvę savo antrąja motina. Šimaitė kaltino save, kad nepavyko išgelbėti iš geto dar vienos artimos bičiulės – žymios Vilniaus operos dainininkės Liubos Levickos, baigusios Vienos konservatoriją. Ji buvo vadinama „geto lakštingala“, dainavo jo teatre, kurio neįtikėtinomis sąlygomis pastatytus spektaklius bei koncertus lankydavo Šimaitė (kartą po koncerto rado būdą dainininkei įteikti baltų alyvų šaką; nacių įsakymu, gėlės gete buvo uždraustos). Rengiantis pirmajai geto operai, Levicka buvo pagauta prie vartų su maišeliu pupų, kurias bandė įnešti savo sergančiai motinai, nukankinta ir sušaudyta Paneriuose.

Vilniaus getas visoje holokausto istorijoje garsus savo kultūrine rezistencija – čia buvo sukurtas ne tik teatras, bet ir simfoninis orkestras, biblioteka, mokykla, veikė literatų ir menininkų draugija. Šimaitė kaip pagalbininkė įsitraukė ir į šią veiklą. Vienas aktualiausių uždavinių buvo išsaugoti nacių grobstomas bei naikinamas žydų paveldo vertybes, ypač knygas, rankraščius, dailės kūrinius, kurių unikaliais rinkiniais garsėjo pasaulinis Vilniaus juodaikos institutas YIVO, Mato Strašūno ir kitos bibliotekos. Žymusis Vilniaus poetas Avromas Suckeveris, bibliotekininkas Hermanas Krukas ir kiti geto inteligentai (vadinamoji „popieriaus brigada“) buvo varomi į bibliotekas atrinkinėti naciams to, kas vertingiausia, tačiau

pradėjo gelbėti, įvairiose slėptuvėse saugoti savo naikinamos kultūros turtus. Nesyk jiems talkinusi Šimaitė slapta išnešdavo unikalias žydų knygas ir rankraščius, perduodavo patikimiems saugotojams mieste arba slėpdavo VU Lituanistikos seminaro patalpose. Kartu su Boruta Lietuvių literatūros institute paslėpė pilną portfelį žydų klasikų rankraščių ir paties poeto Suckeverio gete sukurtus eilėraščius, iš kurių vėliau sudarytas įspūdingas rinkinys buvo išleistas įvairiomis pasaulio kalbomis. Geto kaliniai rašydavo Šimaitei ne tik prašydami pagalbos, jie pasakojo apie patiriamas kančias ir būdus moraliai atsilaikyti. Vėl be galo riziikuodama, gelbėtoja tik dalį laiškų naikino, o svarbiausius liudijimus (apie 230 laiškų iš geto) paslėpė po to paties VU Lituanistikos seminaro laiptais. Deja, po karo jie nebuvo rasti.

Visą tą laiką vidinės stiprybės Šimaitė labiausiai sėmėsi iš knygų, poezijos, muzikos – net pavargusi stengėsi skaityti, lankytis simfoniniuose koncertuose, kol jie dar vyko Vilniuje. Dalyvavo lietuvių poezijos vakaruose, ypač įsiminė Vincą Mykolaitį-Putiną: „[...] savo poemą, Tegul gyvena visos tautos – didelės ir mažos‘ skaitė poetas Putinas. Siaubingo zoologinio šovinizmo metu, kai tautos buvo įjudomos viena prieš kitą, šis drąsus viešas pasirodymas buvo dangaus mana iškankintoms sieloms“. Apie perskaitytas vertingas knygas, renginius, pasaulio kultūros naujienas rašydavo laiškuose geto bičiuliams. Tai suvokė kaip esminę papišrinimo dalį – neleisti sugniuždyti žmogaus iki jo fizinės egzistencijos.

Gestapas Šimaitę įtarinėjo, nors jai stebuklingai sekėsi – buvo suimta tris kartus, tačiau įkalčių neradus universiteto valdžiai pavykdavo ją išvaduoti. Paskutinį kartą 1944-ųjų balandį areštuota tiesiog VU bibliotekoje – matyt, kažkas vis dėlto išdavė, kad ji slapsto žydų vaikus. Dvylika dienų žiauriai kankinta gestapo rūsiuose nieko neprasitarė. „Mat, būnant gestapo požemiuose tardymo metu aš labai bijojau (juk žmogus vien esu), kad neištarčiau kieno pavardės. Visą laiką aš save taip treniravau, kad supainiočiau ir pamirščiau visas pavardes, visus adresus.“ Buvo nuteista mirties bausme, tačiau VU rektorius Biržiškos ir kitų bendradarbių lėšomis papirkti vokiečių pareigūnai bausmę pakeitė į koncentracijos stovyklą. Išvežta į Dachau. Apie tai, ką patyrė gestape, Dachau ir dar vienoje Ludelango belaisvių stovykloje Prancūzijoje, kur vėliau buvo perkelta, Šimaitė nenorėjo pasakoti, vis atidėliodavo – greičiausiai tie prisiminimai pranoko atminties savisaugos ribas. „Gal kada nors ir parašysiu apie suėmimą, tardymą, lagerio išgyvenimus. O ten buvo baisių baisiausių dalykų. [...] Kartais norėčiau manyti, kad tai buvo ne išgyvenimas, o baisus sapnas.“

1944 m. pabaigoje sąjungininkams išlaisvinus Prancūziją Šimaitei tik dėl sumanumo pavyko išvengti perdavimo į sovietų rankas – ji puikiai suprato, kad tokių neva „išvadotų SSRS piliečių“ laukia dar vienas, sovietinis lageris. Liko gyventi Paryžiuje, savo svajonių mieste, kurį lankė dar draugystės su Nėrimi metais („myliu aš Paryžių kaip gyvą žmogų“). Nelengvai pataisiusi sveikatą vėl grįžo prie bibliotekininkės darbo – dabar jau privačiose bibliotekose tvarkė, katalogavo nuostabius Paryžiaus kolekcionierių rinkinius (buvo taip vertinama dėl savo erudicijos, kad nespėdavo dirbti vieno bibliofilo rekomenduojama kitam). Jai, holokausto herojei ir nacių kankinei, po karo pensijas skyrė Vokietija, Prancūzija, Izraelis ir JAV Žydų rašytojų sąjunga, nuoširdžius ryšius palaikė ir atsidėkoti stengėsi išgelbėtųjų šeimos. 1966 m. Šimaitė tapo pirmąja lietuve, apdovanota Pasaulio tautų teisuolės vardu. Paryžiuje, kaip buvo visada svajojusi, galėjo laisvai gyventi aukštuoju menu, muzika ir literatūra. Tačiau iš Lietuvos ėjo baisios pokario žinios. Bičiulis Boruta 1946 m. vėl buvo įkalintas – dabar jau sovietų valdžios. Tragiško likimo sulaukė Jakubėnas, kuriam karo metų laiškuose Šimaitė rašė: „Tu man esi gal pats brangiausias Žmogus pasaulyje“. Pirmajame LSSR rašytojų sąjungos

suvažiavime 1945 m. išdrįsęs kritiškai pasisakyti, viešai prabilti apie sovietinį terorą, netrukus buvo suimtas ir ištremtas į Kazachstano anglies šachtas. Grįžo iš jų vis dar nepalaužtas. Matyt, neradus kito būdo „nukenksminti“, 1950 m. sausį buvo saugumo suimtas, sumuštas ir naktį pusnuogis išmestas į sniegą prie Rasų kapinių, mirtinai sušalo.

Šimaitė suvokė, kad vėl reikia pagalbos, – šįkart įkalintiems už „geležinės uždangos“. Kai tik po Stalino mirties 1953 m. prasidėjo vadinamasis „atlydis“ ir gautas laiškas iš Vakarų nebegrėsė tapti įkalčiu, ji užmezgė ryšius su senais pažįstamais, giminėmis ir naujais korespondentais. Prašoma ir savo pačios iniciatyva ėmė siųsti tai, kas Lietuvoje anuomet buvo neprieinama – Vakaruose išleistas knygas, ranka perrašytus žurnalų straipsnius, įvairias dovanas, medikamentus. Korespondentams priklausė iš kalėjimo paleistas Bortas, iš lagerių grįžęs tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, poetė Janina Degutytė, rašytojas Icchokas Meras (Šimaitė rūpinosi skleisti jo kūrybą Vakaruose) ir dar daug kultūros žmonių. Tarp bičiuliams reikalingų knygų buvo Sovietų Sąjungoje uždraustų, jas galėjo bemat konfiskuoti (kaip ne vieną Šimaitės siuntinį). Šimaitė, patyrusi karo metų konspiratorė, surado lėtą, bet užtikrintą būdą – į savo laišką įdėdavo po porą išpjautų knygos puslapių. Per kurį laiką visa knyga būdavo persiunčiama ir gavėjo įrišama (pavyzdžiui, kokios kitos sovietinės knygos viršeliu, kad nekeltų įtarimo). Taip į Lietuvą Šimaitė atsiuntė Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) knygą *Gimtoji Europa* (1959), pomirtinį Jurgio Baltrušaičio eilėraščių rinkinį *Lelija ir pjautuvas* (1948). Neskaičiuodama leido gautus pinigus knygoms pirkti ir siųsti. Aiškino tą savo veiklą paprastai: „Juk esu knygnešių tautos dukra“, ir iš tikrųjų tapo unikalio XX a. lietuvių knygneše. Taip pat laiško meno meistre, žymia epistolografe (lot. *epistula* – laiškas).

Šimaitė mirė 1970 m. Paryžiaus priemiestyje. Kūną po mirties paaukojo mokslui ir studentams medikams (kapo nėra).

Geto išgelbėtieji kreipdavosi į Šimaitę švelniu Motinėlės vardu. „Motina Šimaite“ ji pavadinta ir knygoje apie holokaustą Izraelio mokykloms. Jeruzalėje auga jos, Pasaulio tautų teisuolės, garbei pasodintas medis.

Siūloma literatūra: Kazys Kęstutis Šimas, *Ona Šimaitė - Pasaulio tautų teisuolė*, Vilnius: Verslo linija, 2006; Rimantas Stankevičius, „Vardas, tapęs legenda“, in: <http://www.genocid.lt/Leidyba/15/ATMINTIS.htm>; Dalia Striogaitė, „Ona Šimaitė: tarp žmonių ir knygų“, *Literatūra ir menas*, 2004, http://www.culture.lt/lmenas/?st_id=3893

Juozas Lukša-Daumantas

Pasipriešinimas tarybinei okupacijai Lietuvoje išskėlė daug talentingų karių ir vadų, žvalgų ir konspiratorių, ideologų ir metraštinių. Visus šiuos pavojingus užsiėmimus sėkmingai išbandė ir savo veikla suvienijo **Juozas Lukša-Daumantas** (1921–1951) – rezistencijos legenda, kuri, juoba išsamiai pagrįsta dokumentais ir liudijimais, mūsų istorijoje yra nemenkesnio svorio kaip Emilijos Pliaterytės ar Tado Blindos legendos. Pasipriešinimas sovietinei okupacijai Lietuvoje išskėlė daug talentingų karių ir vadų, žvalgų ir konspiratorių, ideologų ir metraštinių. Visus šiuos pavojingus užsiėmimus sėkmingai išbandė ir savo veikla sujungė Juozas Lukša.

Norint deramai suvokti jos prasmę, reikia turėti omenyje, kad patriotizmas ir idealizmas, kurių vedamas Juozas Lukša kovojo su okupantais, jam buvo ne romantiškos abstrakcijos, o apčiuopiama tikrovė. Lukšos luomas ir karta iš Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmečio gavo daugiausia. Žemės ir kitos ūkinės reformos leido valstiečiui gyventi savarankiškiau ir labiau pasiturimai nei anksčiau. Solidi lietuviška švietimo sistema, kurią Lukša perėjo nuo pradinės mokyklos iki universiteto, suteikė šiuolaikišką išsilavinimą ir įskiepijo pasitikėjimą savimi ir savo tauta. Tikėjimo laisvė buvo savaime suprantamas dalykas, be varžymų galėjo gyvuoti ir skleisti krikščioniškoji kultūra ir šeimos tradicijos. Todėl dėsninga, kad valstiečių sūnūs, gimę pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, kiekiausiai priešinosi krašto sovietizacijai.

Juozas Lukša gimė Juodbūdžio kaime, Veiverių valsčiuje, Sūduvoje. Iš penkių brolių Lukšų Stalino laikais žuvo trys, kiti du ilgus metus kalėjo Sibire. Tėvas Simonas, kuriam nuo šeimą ištikusių nelaimių pakriko protas, mirė 1947 m. Lukša su ypatinga meile kalba apie brolių Jurgį, kurio žuvimą itin skausmingai išgyveno, ir apie motiną Oną Lukšienę.

Lukša baigė Kauno „Aušros“ gimnaziją ir 1940 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą studijuoti architektūros. Tais pačiais metais tapo antikomunistinio Lietuvių aktyvistų fronto nariu. Todėl 1941 m. birželį sovietinis saugumas NKVD (vėliau MGB, KGB) jį suėmė ir uždarė į Kauno kalėjimą. Tik dėl karo pradžios sąmyšio jam pavyko likti gyvam ir ištrūkti į laisvę (daugelis kalinių prasidėjus karui buvo sušaudyti arba išvežti į Rusiją). Vokietmečiu Lukša tęsė studijas universitete ir dalyvavo antinaciniame pogrindyje.

1944 m. antroje pusėje vėl užėjus rusams, Lukša neskubėjo priešintis ginklu – jis grįžo studijuoti į Kauną, bandydamas rezistencinės veiklos galimybes legaliame gyvenime. Studijas Lukša buvo beveik pabaigęs, reikėjo tik parašyti diplominį darbą. Tačiau vis stiprėjant persekiojimui ir represijoms liko tik du keliai – tremtis į Sibirą arba prisijungimas prie partizanų, į kurių gretas jis galutinai įstojo 1946 m. sausio 1 d.

Kaip žinome ne tik iš jo užrašų, bet ir iš kitų partizanų liudijimų, Lukša dalyvavo ne vienoje kautynėse ir kovinėse ekspedicijose. Pasižymėjęs narsa ir šaltakraujiškumu, Lukša greitai tapo vienu iš vadovaujančių Tauro (Suvalkijos) partizanų apygardos kovotojų. Kadangi turėjo nemažą pagrindinio darbo patirtį, daugiausia darbavosi partizanų spaudos (*Kovos keliu*, *Laisvės žvalgas*), taip pat partizaninio sąjūdžio ryšių ir centralizacijos srityje.

Lukša kalba apie žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimus, kurie prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų: „išvaduotojų“ plėšikavimą ir girtuoklystes, nuolatinius dokumentų tikrinimus ir suėmimus, tardymus ir agentų verbavimą, prievartinę mobilizaciją ir trėmimus.

Ypač intriguojantys yra du Lukšos veiklos epizodai: pagrindinis jo darbas Vilniuje ir prasibrovimas į Vakarus. Kadangi vieningos pasipriešinimo vadovybės klausimas buvo itin aktualus, tuo pasinaudoti nutarė sovietinis saugumas, į žaidimą mesdamas užverbuotus Pirmosios Respublikos elito atstovus, iš kurių aktyviausias buvo Vilniaus universiteto medicinos profesorius Juozas Markulis (slapt. Erelis, Kudirka, dr. Narutavičius ir kt.). 1946 m. pavasarį Markulis per savo studentus užmezgė ryšį su partizanais ir pasiūlė skirtingų apygardų atstovams keltis į Vilnių, dirbti organizuojamame rezistencinio sąjūdžio centre. „Tauriečių“ atstovu paskirtas Lukša ir jo brolis atvyko į Lietuvos sostinę rugsėjį ir prabuvo joje daugiau nei keturis mėnesius. Juozo Adomaičio pavarde Dailės institute jis studijavo architektūrą, gyveno Belmonte, Žvėryne, galiausiai Tuskulėnų rajone. Vilniuje Lukša dalyvavo

kuriamo generalinio štabo posėdžiuose, apygardų atstovų pasitarimuose, pats dažnai važinėjo po Lietuvą, susitikdavo su partizanų vadais arba jų ryšininkais. Markulis apie visa tai žinojo, kaip ir apie mezgamus ryšius su Vakarais; jis dėjosi pagrindiniu pasyviosios rezistencijos veikėju su plačiais įgaliojimais, padėdamas partizanų emisarams visais klausimais. Tokiu būdu saugumas tikėjosi į savo rankas perimti vadovaujančius pasipriešinimo organus, o ilgainiui, nuginklavus ir išviliojus iš miškų, sunaikinti visą partizaninį judėjimą. Partizanų vadai turėjo būti likviduoti per rengiamą susitikimą 1947 m. sausį. Lukšai nuo pat pradžių buvo įtartina Markulio visagalybė tvarkant sudėtingus registracijos, apgyvendinimo, finansavimo, konspiracijos ir kitus reikalus, neiškūs jo pagalbininkai. Laimė, šie įtarimai pasitvirtino dar prieš KGB imantis veikti: prieš pat Naujuosius metus vaikščiodami Čiurlonio gatve juodu su broliu atsitiktinai sutiko kauniškių rezistentų atstovą, pranešęs jiems apie pagrindžio areštus, kurių „suėmimo siūlai“ ėjo iš Markulio. Lukša su bendražygiais nepuolė į paniką: paskutinį kartą susitiko su savo vadovybe, parengė klaidinantį vadų „susitikimo“ planą ir tik jį perdavę Markuliui išspruko iš Vilniaus. Po kurio laiko Lukša su keliais kitais kovotojais sugrįžo į Vilnių, kad įvykdytų Markuliui partizanų mirties nuosprendį, tačiau šį kartą atsitiktinumas buvo palankus išdavikui.

1947 m. Lukša du kartus keliavo į Lenkiją užmegzti ryšio su lietuvių išėivija Vakaruose. Padedamas Lenkijos lietuvių, jis nukeliavo į Gdanską, susitiko su ryšininku, atvykusiu iš Švedijos, ir grįžo atgal. Antrą kartą, žiemą, Lietuvos–Lenkijos sienos apsauga jau buvo taip sustiprinta, kad partizanai turėjo laužtis per Kaliningrado sritį (Rytprūsius). Jie ir vėl sėkmingai nusigavo iki Gdansko, pasislėpė Švedijos kelte ir atsidūrė laisvame pasaulyje. Iš Stokholmo Lukša iškeliavo į Paryžių, vėliau gyveno įvairiose Prancūzijos ir pietų Vokietijos vietovėse. Susitikinėdamas su išėivijos lyderiais, nušvietė padėtį okupuotame krašte ir stengėsi sustyguoti komunikaciją. Lukšai labiausiai rūpėjo vieningas išėivių organizacinis ir politinis centras, kuris galėtų palaikyti ryšį su partizanais ir užtikrinti jiems paramą iš Vakarų valstybių. Tačiau jis susidūrė ir su Vakarų atsargumu, ir su išėivių susiskaldymu – katalikų ir laicistų, senosios ir jaunosios kartos nesutarimais, intrigomis, todėl turėjo vis atidėti kelionę atgal į Lietuvą. Turėdamas laiko, Lukša ėmėsi plunksnos ir užfiksavo įspūdingą pirmųjų pokario metų Lietuvos gyvenimo panoramą.

1950 m. JAV, Čikagoje, pirmą kartą pasirodžiusi ir ne kartą perleista knyga *Partizanai už geležinės uždangos* (vėliau tiesiog *Partizanai*) turi kelis uždavinius. Pirmiausia, tai rezistencinio ir partizaninio judėjimo apžvalga. Ji pateikiama per paties Lukšos gyvenimo istoriją, taip pat pasakojant apie tuos partizanus ir jų junginius, su kuriais jam teko susidurti, – dėl Lukšos veiklos jo pažintys buvo tuo metu itin plačios. Aprašydamas partizanų atsiradimą tik įžengus Raudonajai armijai, jų kautynes su priešu, konspiraciją ir pasalas, vadovybės posėdžius ir kovotojų mokymus, Lukša naudojami ir kovotojų pasakojimais, ir įvairiais štabų dokumentais.

Ne mažiau svarbus yra kitas knygos uždavinys – atskleisti bolševikinio režimo veidą. Lukša kalba apie žmogaus teisių ir laisvių pažeidinėjimus, kurie prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų: „išvaduotojų“ plėšikavimą ir girtuoklystes, nuolatinius dokumentų tikrinimus ir suėmimus, tardymus ir agentų verbavimą, prievartinę mobilizaciją ir trėmimus. Jis pažymi, kad prievartos mašina veikė akiai – „liaudies priešui“ apšauktas galėjo būti kiekvienas, nes bolševikams „geriau dešimtis tūkstančių nužudyti nekaltų, negu palikti gyvą vieną kaltą“. Bene stipriausią poveikį Lukšai bus padaręs vaizdas, matytas Gaižiūnų geležinkelio stotyje: į grotuotus vagonus enkavedistai grūdo lietuvių rekrūtus, o jų artimieji ir net apylinkės elgetos bandė pasidalinti su jais maistu. „[...] traukinys dingo toliuose už vingio, kartu nusinešdamas ir liūdnuos, širdį veriančius dainos garsus. Kurį laiką sustojęs stebėjau stotyje besiskirstančius enkavedistus ir ašarotomis akimis žmones, kai netoli savęs išgirdau tylus, sunkiai pro dantis košiamus žodžius: – Ir vėl Sibiro šunims kaulų...“

Partizanuose nemažai dėmesio skiriama ekonominei ir socialinei Lietuvos būklei. Autorius liudija, kaip miestiečiai, gyvendami pusbadžiu, priversti užsiimti smulkia spekuliacija arba vagiliavimu, o „bolševikinė smetonėlė“ apsiperka uždaroje parduotuvėse ir važinėjasi specialiais vagonais. Ypač detaliai, pateikdamas net skaičius, Lukša parodo, kokios nežmoniškos pyliavos ir diskriminacinės kainos užkrautos žemės ūkiui, mažažemius valstiečius žlugdančios net labiau nei „buožės“. Keletą kartų jis paateikia, sakytumei, sociologinį atskirų partizanų, jų rėmėjų ir ryšininkų portretą, įrodydamas valdžios teiginio, jog partizanavimas yra turtingųjų „klasių kova“ prieš neturtinguosius, melagingumą.

Neapeinama ir tarybinė ideologijos ir propagandos mašina. Lukša atskleidžia konkrečius „smegenų plovimo“ pavyzdžius, įrodančius, kad Stalino režimą siekiama pavaizduoti kaip tobuliausią ir demokratiškiausią santvarką, atveria neįgyvendinamų biurokratinių planų ir pagyrūniškų fantazijų mastą (rusų karininkas aiškina: amerikietiškos konservų dėžutės – tai ne karinė parama; jos atsirado todėl, kad Sąjungoje pagaminama tiek mėsos, jog jai sudėti nebeužtenka savų dėžučių). Išsamiai dokumentuojamas rinkimų farsas, kurį dar labiau sustiprino veiksmingas jų boikotas iš partizanų pusės.

Neenorėdamas pakenkti aprašomiems žmonėms, kurie tuo metu dar galėjo būti laisvėje, Lukša kai kuriuos faktus pakeitė ir užmaskavo, kai ką truputį pagražino (tikruosius duomenis jis iš pradžių paskelbė nespausdintame „Rakte“). Tačiau apskritai pasakojimas turi didžiulę dokumentinę vertę. Tikslūs ne tik karo veiksmų, ginklų, bet ir jų vietų (miškų, miestelių, namų, patalpų) aprašymai.

Partizanai liudija didelį Lukšos rašytojo talentą. Iš lėto rutuliodamas įvykio eigą, jis sukuria nuotykinę beletristikai prilygstančią intrigą, kuri neslūgsta net ir tuo atveju, jei istorijos pabaiga jau yra žinoma. Kitas ilgesnis Lukšos tekstas „MGB pinklės Lietuvos rezistencijoje“, pasakojantis apie jo darbą Vilniuje ir Markulio demaskavimą, savo paimomis dėlionėmis, skirtingomis versijomis, vis didėjančia įtampa niekuo nenusileidžia

šnipų romanui. Vaizdžiais palyginimais, taikliais pastebėjimais Lukša perteikia įvairius partizaniško gyvenimo epizodus – ar tai būtų tūnojimas bunkeryje per košimus, ar kauty-nės („Ivanas pradėjo spirginti apie pačias ausis. [...] Tuoj savo ‚draugą‘ pasveikinau savo suomišku automatu, kuris veikė be jokių priekaištų“), ar džiaugsmas sulaukus poilsio ir pasistiprinimo akimirkos: „Nepakeldamas galvos klausiausi spirgučių čirškėjimo keptu-vėse. Supratau, kad akis pravėriau pačiu laiku – pietums. Sklindą kvapai maloniai kuteno gomurį, dar labiau žadindami atsiradusį alkį. Apie palapinę gurgždėjo vyrų mindomas sniegas“. Tekste žiba šmaikštūs kalambūrai ir ironija, „apverčianti“ propagandines klišes (partizanų būriai stoja „soclenktynių“ dėl rinkimų boikoto).

Lukša atvirai, bet santūriai rašo ir apie žiauriausius dalykus – išdavystes ir kankinimus, partizanų žūtis ir kūnų išniekinimus miestelių aikštėse. Bene intensyviausiai situacijos tra-gizmas ir kartu nepalaužta kovos dvasia išgyvenama per Kalėdų šventes. *Partizanai* ir bai-giasi scena, kai Lukša su bendražygiais sutinka Kūčias Suvalkų krašte, nuo lenkų milicininkų persekiojimo slėpdamiesi tvarte. „Ir taip mus aplankė vidurnakčio valanda, kada visas krikščioniškas pasaulis, išvargintas karų ir pokario chaoso, laukė Dievulio užgimimo, atne-šančio taiką ir ramybę geros valios žmonėms. Tvarto šiauduose susigūžus, ryškiau negu kitados iškilo mums mūsų tautos Golgotos kelias. Mintimis skriejome pas artimuosius, į mūsų gimtąsias pirkias, kurios dabar buvo sklidinios skausmo, besiveržiančio iš už mus be-simeldžiančių motinų širdžių. [...] Prisiminėme tą dvidešimtį tūkstančių savo kovos draugų, kurių daugelis pasirinko kankinio mirtį, iškeliaudami amžinybėn sutraiškintais sąnariais, su-laužytais šonkauliais, išsukinėtais pirštais, supjaustyta ir išdeginta oda... Mintimis jungėmės ir su gyvaisiais kovojančiais draugais, kurie su ginklu rankoje žuvo Kūčių naktį savo gimtuo-se laukuose. O vis dėl tos Tiesos, kurią paskelbė šiąnakt gimęs Pasaulio Išganytojas...“

Iš *Partizanų* ryškėja ir paties Lukšos asmenybė. Jis pasirodo kaip ryžtingas karys, geras strategas ir psichologas, kuris, išanalizavęs savo priešininkus, užbėga jiems už akių. Jam netrūksta apsukrumo ir net aktorius talento (traukinyje jis apsimeta tarybiniu pareigūnu ir draugiškai bendrauja su saugumo majoru; kad nekristų į akis, su kareiviais kalbasi pridėda-mas „matų“). Šelmiškai didžiuodamasis Lukša mini paties sėkmingai padirbtus tarybinius dokumentus. Jis išdidžiai žvelgia į priešininką, tačiau geba skirti nuoširdžiai ir per prievartą tarnaujančius režimui. Kita vertus, Lukšą taip pat matome kaip kuklų, draugus ir bendra-žygius gerbti ir vertinti mokantį vyrą. Jis nevaizduoja partizanų kaip nenugalimų „super-menų“, iš kitų ir iš savęs lengvai pasišaipto, pasakoja ir apie padarytas klaidas, laimingus ir nelemtus atsitiktinumus. Bet ir beviltiškiausiose situacijose jėgų jam teikia tikėjimas.

Rašydamas *Partizanus*, Lukša baigė prancūzų, paskui amerikiečių žvalgybos moky-klas. Nors konspiracijos sumetimais negalėjo atvirai rodytis net ir tarp išeivių, jis turėjo nedidelį būrelį artimų bičiulių – kai kurie iš taip pat ruošėsi desantui į Lietuvą. Per juos susipažino ir su Nijole Bražėnaite ir ją įsimylėjo. Jų draugystei trukdė ir Juozo veikla, ir Ni-jolės liga (tuberkuliozė), dėl kurios ji ilgai gulėjo ligoninėje. Tada prasidėjo neakivaizdinis bendravimas laiškais, kuris buvo gana sudėtingas dėl Lukšos įslaptinto būvio (Paryžiuje jis gyveno Adomo Mickevičiaus pavarde, be to, turėjo šiuos linksmus slapyvardžius: Jo-seph Keule, T. Skrupulas, T. Latras, J. Renault). Juozo Nijolei rašyti laišškai išliko ir buvo išspausdinti jau atgavus Nepriklausomybę knygoje *Laiškai mylimosioms*. Iš jų matyti, kad net ir išgyvendamas asmeninės laimės gražioje ir taikioje šalyje valandas, Lukša neabejo-jo dėl to, kad privalo grįžti į tėvynę. 1949 m. vasario 16 d. laiške jis rašė: „Ieškau ir nesu-randu nei kaltininko, nei atsakymo, kodėl aš šiandien čia, o ne ten, kur jau privalau būti“.

Juozas ir Nijolė susituokė 1950 m. liepos 23-ąją. Netoli Tiubingeno su žmona praleidęs savaitę, Lukša turėjo išvykti į amerikiečių žvalgybos bazę, kur po kelių mėnesių ruošimosi sėdo į lėktuvą ir spalio 3 d. su parašiotu nusileido Lietuvoje.

Grįžęs į tėvynę, kurioje ginkluotas pasipriešinimas iš lėto slopo, Lukša išsilaiškė dar metus. Jis susitiko su partizanų vadovybe ir buvo paskirtas atsakingu už žvalgybą. Atsivežtu radijo siųstuvu pavyko užmegzti ryšį su Vakaraais, tačiau vėliau siųstuvą pateko į rusų rankas. Kai 1951 m. pavasarį nusileido antrasis Julijono Būtėno ir Jono Kukauskos desantas, Lukša dėjo visas pastangas su jais susitikti ir atnaujinti radijo ryšį. Tačiau Kukauskas netrukus buvo pagautas ir sutiko bendradarbiauti su saugumu.

1951 m. rugsėjo 4 d., po kelis mėnesius susirašinėjimo, Lukša susitarė pasimatyti su Kukausku Garliavos miške. Ten jo laukė smogikų ir 600 kareivių pasala. Nors ir labai stengdamiesi, saugumiečiai nesugebėjo paimti Lukšos gyvo. Jo palaidojimo vieta nežinoma, o paskutinė jį matė suimta jo ryšininke Morta Linkaitė: „Iškart pažinau, bet neišsidaviau. Jis gulėjo pusiau aukštieilninkas, viena ranka atmesta į šalį, baltais apatiniais marškiniais, basas. Tie patys tamsūs plaukai, tik dabar suveltai, veidas pilkas, viena akis pusiau praverta, smakras su trumpa barzdele. Marškiniai ir kelnės vienoj kitoj vietoj pilkai dėmėtos, bet neatrodė, kad būtų persautos...“

Lukšos asmenyje jungėsi trys didžiausios komunistų baimės: jaunatviška energija, katalikybė ir Amerika. Todėl, pasak istorikų Kęstučio Kasparo ir Vidmanto Vitkausko, „okupuotoje Lietuvoje Juozui Lukšai karas nesibaigė ir po mirties. Ideologiniame kare jis tapo didžiausiu sovietinės ‚liaudies priešu‘, ‚banditu‘, ‚buržuaziniu nacionalistu‘, ‚Amerikos diversantu ir šnipu““. Propagandinėse knygose (*Vanagai iš anapus* ir kt.) jis vaizduojamas kaip nacistas, godus ir žiaurus girtuoklis, žudęs ne tik taikius žmones, bet ir nebeparankius savo bendrininkus. Jo ginklai ir daiktai buvo eksponuojami net Maskvoje, uždarame KGB muziejuje.

Tikroji Lukšos gyvenimo istorija pasiekė Lietuvą tik atgavus Nepriklausomybę, dėl kurios jis padėjo galvą. Apie jį kuriami filmai (*Vienui vieni*, rež. Jonas Vaitkus, 2004; dokumentinis filmas *Nematomas frontas*, rež. Jonas Ohmanas, 2011), rašomos dokumentinės ir beletristinės knygos ne tik lietuviškai, bet ir angliškai (Antanas Šileika, *Underground*, 2011), Lukšos *Partizanai* išversti į anglų, vokiečių, švedų kalbas.

Siūloma literatūra: Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005; Juozas Daumantas, *Laiškai mylimosioms*, Kaunas: Į laisvę fondo lietuviškai kultūrai ugdyti Lietuvos fil., 1994.

Alberas Kamiu

Alberas Kamiu (Albert Camus, 1913–1960) – prancūzų rašytojas, eseistas ir dramaturgas, Nobelio premijos laureatas. Vienas svarbiausių modernių mąstytojų. Kamiu siekė sakyti tiesą apie šiuolaikinį žmogų, sklaidyti iliuzijas, bet ir neprarasti humanistinio tikėjimo. Iki šiol populiarus ir vertinamas visame pasaulyje ne tik dėl literatūrinės kūrybos, bet ir dėl autentiško kalbėjimo, dėl to, kad ieškojo vertybių, kurios kartėlio, netikėjimo ir XX a. žiaurumų iškankintai širdžiai būtų tikros ir savos.

Kamiu gimė ir augo Alžyre, tuometėje Prancūzijos kolonijoje, neturtingoje baltųjų šeimoje – tėvas prancūzas buvo vynuogynų darbininkas, ispanų kilmės motina – tarnaitė ir skalbėja, beraštė. Alberui nesulaukus vienerių, tėvas buvo pašauktas į prancūzų kariuomenę ir žuvo dide-

lėse Pirmojo pasaulinio karo kautynėse prie Marnos, nusinešusiose daugiau kaip pusę milijono gyvybių. Motina, našlė su dviem vaikais, apsigyveno Alžyro sostinės skurdžių kvartale pas senelę, tokią pat beraštę, bet valdingą ir šurkščią – ji dėl niekniekių mušdavo savo anūkus botagu. Tame pačiame mažame butelyje dienas leido ir kurčias, paralyžiuotas motinos brolis. Vargingų žmonių gyvenimas sukosi tik apie elementariausius poreikius, santykiai dažnai buvo pikti ir bežodžiai, tačiau kaip tik iš ten Kamiu vėliau kil-dins patvariausias meilės pamokas, gautas iš nebylios, nuolankios ir nieko neturinčios motinos. Už namų sienų vaikystėje vėrėsi laisvės erdvė – Viduržemio jūra, Afrikos saulė, smėlis, kūno džiugesys ir draugystė. Keturiolikmetį užvaldė aistra futbolui – jis veržėsi į sportą ir nors už nutrintus per rungtynes batų padus namuose būdavo mušamas, pagarsėjo kaip jaunių komandos vartininkas, bet šią septyniolikmečio karjerą nutraukė skurdo liga – tuberkuliozė. Dvilypis žeminančio vargo ir pasaulio grožio patyrimas, „gyvenimo meilės ir gyvenimo nevilties sampyna“ vėliau darys Kamiu „neliteratūrišku“ rašytoju, kuriam gyvenimas buvo aukščiau už literatūrą.

Gyvenant tokioje skurdžioje aplinkoje buvo sunku iškilti, tačiau Albero gabumus dar pradinėse klasėse pastebėjo ir jį ėmė globoti puikūs mokytojai, įveikę šeimos, ypač senelės, norą, kad vaikas kuo greičiau eitų uždirbti duonos. 1957-aisiais, atsiimdamas Nobelio premiją, Kamiu savo kalbas dedikavo būtent mokytojui Lui Žermenui (Louis Germain), kuris labiausiai rūpinosi jo talento ugdymu. Kitas svarbus mokytojas – rašytojas ir filosofas Žanas Grenjė (Jean Grenier) jau licėjuje atvėrė mokiniui meno pasaulį, sužavėjo antikos graikų idėjomis ir Viduržemio jūros kultūra, užkrėtė knygų skaitymu ir galiausiai paskatino rašyti – jam Kamiu 1937 m. dedikavo pirmąją esė knygą, o paskui ir garsiąją studiją *Maištaujantis žmogus* (1951), nuolat teiraudavosi jo nuomonės apie savo kūrybą. Tokią ištikimą, tvarią draugystę, dalijimąsi mintimis Kamiu ypač brangino – net ir pasiekęs

Jau vien sunkaus kopimo į viršūnes pakanka žmogaus širdžiai užpildyti. Reikia įsivaizduoti Sizifą laimingą.

Alberas Kamiu, *Sizifo mitas*, 1942

pasaulinės šlovės viršūnę buvo su tais, kurie jį lydėjo kelio pradžioje.

Devyniolikmetį, ėmusį publikuoti esė Alžyro spaudoje, netrukus jau supo jaunų intelektualų, universiteto studentų bendrija. Su vienminčiais jis subūrė dvi teatro trupes, dalyvavo kolektyvinėje spektaklių kūryboje, pats vaidino, įsteigė leidyklą ir ėmėsi aktyvaus žurnalistinio darbo, keliavo po Europą ir gyveno savitoje jaunųjų kūrėjų kolonijoje, vadintoje „Namas priešais Pasaulį“, kur rašė pirmąjį romaną *Laiminga mirtis*. Porą metų net priklausė Alžyro komunistų partijai, tikėjosi prisidėti prie kovos už vargingųjų teises. Tačiau, anot biografo Rožė Grenjė (Roger Grenier), rašytojo veikla partijoje buvo iš anksto pasmerkta – jis iš pat pradžių nepriėmė visų marksizmo dogmų („visuomet atsisakysiu įterpti tarp gyvenimo ir žmogaus *Kapitalo* tomą“), nepaisydamas partinių ribų stėjo engiamų arabų pusėn. Su meile nerdavęs į bendruomenių veiklą (ar tai būtų žurnalistika, ar politika, ar intelektualų pasaulis), Kamiu dažnai turėdavo jas palikti, nepritapęs prie nustatytų rėmų, „klano taisyklių“. Galiausiai bendruomene, kurioje jis visą gyvenimą jautė galįs būti savimi, tapo teatras – jam sukūrė keturias dramas (ypač garsios – *Kaligula*, 1944, *Teisieji*, 1949), pats jas režisavo. „Teatras yra mano vienuolynas“, – sakė Kamiu, tarp teatro žmonių jautėsis geriau nei tarp intelektualų, kuriems, anot jo, būna sunku vieniems kitus pamilti ir atsidėti bendrai kūrybai. O 1959 m. interviu teigė: „Tą moralės trupinėlį, kurį jaučiu savyje, iš tiesų gavau futbolo aikštėse ir teatro scenose, kurie liks mano tikrieji universitetai“.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Kamiu, Paryžiaus laikraščio žurnalistas, buvo vis dar nežinomas literatūros ir filosofijos pasaulyje. Bet jau 1937 m. pradėjo planuoti antrašį romaną ir didelę esė, kuriais turėjo pradėti naują gyvenimo etapą. Prasidėjus karui, mėgino stoti į kariuomenę, bet, nepriimtas dėl blogos sveikatos, kilnojosi kartu su evakuojama redakcija, galiausiai su žmona prisiglaudė Alžyro mieste Orane, dirbo mokytoju, vėl grūmėsi su atgyjančia tuberkulioze, buvo priverstas vykti gydytis į nacių pavergtą Prancūziją. Tokiomis netikrumo sąlygomis, karo suirutėje, gimė tai, kas į pasaulio literatūros istoriją įėjo kaip absurdo ir egzistencializmo idėjų koncentratas. 1942 m. Paryžiaus „Gallimard“ leidykloje išleidžiamas romanas *Svetimas* ir filosofinė esė *Sizifo mitas*. Ir publika, ir kritikai išsyk suvokė šių kūrinių svarbą – tai sukrečiantys, bet viltingi ir naujoviški tekstai apie šiuolaikinį žmogų. Laikraščių antraštės skelbė: „Ateina rašytojas Alberas Kamiu“, kritikoje užvirė audringos diskusijos, teigiamai kūrinius įvertino žymūs prancūzų egzistencializmo filosofas Žanas Polis Sartras (Jean-Paul Sartre): „Tikėtina, kad niūriame ir švariame Kamiu kūrinyje gali išryškėti ateities prancūzų literatūros bruožai“. Prasidėjus Prancūzijos išlaisvinimui iš nacių, Kamiu tapo Pasipriešinimo judėjimo pagrindinio laikraščio *Combat* (Kova) vyriausiuoju redaktoriumi, formulavo kovos už laisvę principus ir atkurtosios respublikos tikslus. Trisdešimtmetis Kamiu, provincijos vargo augintinis, pateko į Prancūzijos nacionalinio gyvenimo viršūnę, intelektualų avangardą, įgijo didžiulę įtaką ir pelnė šlovę.

Kodėl tokio dėmesio nusipelnė *Svetimas* – trumpas romanas apie beprasmią gyvenimą ir beprasmią mirtį? Kodėl karo metais, tragiškai žūstant milijonams, reikėjo rašyti apie

kažkokį pilką vienišų, kuris dėl keistos atsitiktinumo virtinės nužudo visai nepažįstamą arabą, o paskui nu-teisiamas mirties bausme kaip visuomenės priešas? Ką čia žžiūrėjo prancūzų skaitytojai ir kritikai? Atrodo, istorijoje nėra jokio heroizmo, jokių dorybių, jokios kovos su blogiu, priešingai – abejingumas ar net amoralumas. Tačiau iš tikrųjų romano personažas Merso ir jo istorija išreiškė kur kas daugiau: Kamiu aprašė vieno nereikš-

mingo žmogaus situaciją, bet ja atskleidė tai, kas vyksta daug didesniu mastu, kas yra persmelkę modernią visuomenę, jos politiką, teisę ir karus. Tai beprasmybė ir atsitiktinumas, arba, kaip ištarė pats rašytojas, akistata su absurdu. Todėl Merso dažnai vadinamas „mūsų laikų herojumi“ arba tikriau – absurdo herojumi. Tai žmogus, kuris atsisako naiviai tikėti tuo, kuo tiki visuomenės dauguma, – laimės formulėmis, ritualais, privalomais jausmais, padoraus piliečio elgesio normomis, nes įžvelgia jose veidmainystę. Visuomenė, praradusi aukštesnius tikslus, nebesiekia tobulumo ir iš tikrųjų nebetiki niekuo, bet toliau vaidina tvarkingą, padorią, tikinčią ir verčia vaidinti kitus. Ji laikosi melu pačiai sau. Merso atsisako meluoti, veltis į visuomenės žaidimą, daryti kompromisus, kurių iš jo tikimasi. Net atsisako dirbtinai išspaustų ašarų bei tariamo jausmingumo savo motinos laidotuvėse ir pasitinka jos mirtį tokią, kokia ji ir yra, – nyki ir nereikšminga. Jis nevaidina prieš patrauklią moterį, kad ją romantiškai myli ir nori vesti, prieš viršininką – kad yra ambicingas ir ištroškęs karjeros, prieš pažįstamus – kad yra pasiturintis solidus tarnautojas. Nereikalingus kambarius savo bute jis palieka tuščius. Galiausiai Merso atsisako meluoti teismui, kad nuoširdžiai atgailauja dėl atsitiktinės žmogžudystės, ir yra nuteisiamas mirties bausme – ne tiek už žmogžudystę, kiek už visą savo neva amoralų, nenormalų gyvenimą, už tai, kad buvo kitoks, „aktorius be kaukės“. Atsisakęs vaidinti visuomenės vaidmenų teatre, Merso atsiduria absurdo būklėje – nedarnoje tarp aktoriaus ir jį supančių dekoracijų, tarp žmogaus ir jo gyvenimo, kaip ši būklė apibūdinama esė *Sizifo mitas*, kuri filosofiskai išplėtojo absurdo idėją. Merso demaskuoja visuomenę, trokštančią vaidinti gražų spektaklį, veidmainišką jos teisingumą, o ši gindamasi sutraiško jį, pasitelkusi anoniminę mašiną – teismą ir giljotiną. Vėliau rašytojas teigė: „Savo personažu bandžiau pavaizduoti vienintelį nukryžiuotąjį, kurio mes esame verti“. Iš tikrųjų Merso pratęsė tokių modernių herojų kaip Fiodoro Dostojevskio Raskolnikovas (*Nusikaltimas ir bausmė*) ar Franco Kafkos (Franz Kafka) Jozefas K. (*Procesas*) gretą. Juos visus būtų galima pavadinti moderniais „nukryžiuotaisiais“ – tais, kurie prisiima visą racionaliai nesuvokiamą šių laikų žmogaus kaltę ir dvasiškai nuogi stoja prieš teismą tam, kad jį patį išbandytų.

Kamiu ieškojo būdo, kaip pasakojimas apie šiuolaikinį žmogų galėtų tapti naujuoju mitu. Jo dėmesį traukė mitiniai personažai, asmeninio maišto ir tragizmo simboliai, kilę iš mylimos Viduržemio jūros civilizacijos ir pasaulio literatūros, – Sizifas, Prometėjas, Don Žuanas, Faustas, Hamletas. Savo tekstuose rašytojas stengėsi suteikti jiems naują gyvastį, sujungti senuosius Europos mitus ir tai, ką teko išgyventi XX a. – absurdą, ideologijų melą, gyvenimo ir mirties nuvertinimą, blogio banalumą, buvimą kaltam be kaltės, asmens pavertimą statistiniu vienetu, masines šių vienetų žudynes. Literatūra ir filosofija turi atsiverti šiai negatyviai patirčiai, ją be iliuzijų išsemti, bet ir rasti būdą, kaip iš jos iš-

Tą moralės trupinėlį, kurį jaučiu savyje, iš tiesų gavau futbolo aikštėse ir teatro scenose, kurie liks mano tikrieji universitetai.

Alberas Kamiu, 1959

*1957-aisiais, vos 44-erių
sulaukusiam autoriui
aplenkus kitas dideles
prancūzų figūras, buvo
suteikta Nobelio literatūros
premija už kūrybą, kuri
išryškina problemas,
reikšmingas žmogaus sąžinei
mūsų laikais.*

auginti ne juodą neveltį, o žmogiškumo prasmes – juk tai pavykdavo seniesiems mitams. Kad pasiektų dabarties skaitytojo širdį, anot Kamiu, literatūra turi išreikšti „tragediją kasdienybėje ir absurdą logika“. Regis, prie tokio tikslo jis labiausiai priartėjo romane *Maras* (1947), kuris išsyk tapo Prancūzijos ir kone viso pasaulio literatūros „bestselleriu“, iki šiol yra dažnai verčiamas ir leidžiamas. Aiškia, objektyvia kalba pasakojamas keistas, kone fantastinis siužetas: nedidelį provincijos miestą Oraną (jame kurį laiką gyveno pats rašytojas) dabarties laikais staiga užklumpa atgijusi maro epidemija. Miestas izoliuojamas nuo pasaulio, o jo gyventojai paliekami vieni vieni kovoti arba rezignuoti ir bejėgiškai pasiduoti mirtinai ligai.

Daktaras Rijė, ateistas, netikintis nei aukštomis skambiomis frazėmis, nei pergale prieš baisią epidemiją, stoja į kovą su ja vien dėl žmogiško solidarumo. Tikroviškai parašytas romanas tampa parabole apie asmens elgesį katastrofos akivaizdoje. Tokią konkrečią istoriją galima aiškinti labai įvairiai ir taikyti skirtingoms situacijoms – kaip ir mitą. Viena galimų interpretacijų: Kamiu romane maras – tai XX a. totalitarizmo simbolis. Romane-parabolėje jam pavyko suderinti šiuolaikinių problemų gelmę ir klasikinį aiškumą, įveikti dažną moderniosios literatūros ydą – uždaramą ir tapti mylimam daugybės kraštų skaitytojui.

Jau nuo karo metų Kamiu idėjos ir kūryba buvo siejamos su egzistencializmu – filosofija, kuri buvo ypač aktuali Vakarų Europoje ir pabrėžė žmogaus gyvenimo klausimų ir individo patirties, o ne abstrakčių samprotavimų svarbą. Iš tiesų rašytojui buvo artimi šios krypties pradininkai filosofai Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche), Sorenas Kirkegoras (Søren Kierkegaard), Levas Šestovas bei žymūs to meto autoriai Karlas Jaspersas (Karl Jaspers) ir Martinas Haidegeris (Martin Heidegger), kurį laiką draugystė jį siejo su svarbiausiu prancūzų egzistencialistu Žanu Poliu Sartru. Egzistencialistai sėmėsi iš jo kūrinių idėjų, atidžiai juos sekė ir komentavo, tačiau tik iš pradžių palankiai. Pats Kamiu sąsąją neneigė, bet vengė būti priskirtas kokiam nors stovyklai ir yra nedviprasmiškai pasakęs: „Ne, aš nesu egzistencialistas“. Tą patį apie jį teigė ir Sartras: „Kamiu nėra egzistencialistas. [...] Jis – klasicistas, Viduržemio jūros žmogus. Jo pesimizmą apibūdinau kaip saulėtą, galvodamas apie tai, kokių juodulių yra saulėje“. Ypatingas plyšys atsivėrė 1951-aisiais, Kamiu paskelbus studiją *Maištaujantis žmogus* apie maištininkus Europos istorijoje. Joje iškeliami tezę „maištauju, vadinasi, esame“ (perfrazuojant Dekarto teiginį „mąstau, vadinasi, esu“), bet ir klausinama, kaip istorijoje atsitinka, kad moraliai kilnus maištas virsta nusikaltimu, valstybiniu terorizmu, kartuvėmis ir konclageriais? Sartras, viešai nutraukęs draugystę, ir kiti prancūzų egzistencialistai puolė šią knygą už tai, kad ji neva juodina istorinę revoliucijų kovą už teisingumą (ypač jie nenorėjo priimti kritikos, nukreiptos prieš marksizmą ir Sovietų Sąjungą, kuria, patys būdami kairieji, vis dar šventai tikėjo). Vėliau pasirodė, kad Kamiu teisingai demaskavo sovietinį terorą ir jo apaštalus. Tačiau prancūzų intelektualų elitas dar nebuvo subrendęs peržengti savo mąstymo kliūčių. Į daugybę skaudžių išpuolių Kamiu dažniausiai neatsakydavo, tik gūžtelėjęs pečiais ištardavo: „Paplavos“. Bet dėl to kentėjo.

1957-aisiais, vos 44-erių sulaukusiam autoriui aplenkus kitas dideles prancūzų figūras, buvo suteikta Nobelio literatūros premija už kūrybą, „kuri išryškina problemas, reikšmingas žmogaus sąžinei mūsų laikais“. Kamiu iki šiol yra vienas jauniausių premiją pelniusių laureatų. Su jam būdingu kuklumu priimdamas šią garbę pasakė, kad jos kur kas vertesnis buvo kitas prancūzų rašytojas André Malro (André Malraux). Prancūzijoje premija buvo sutikta su audromis ir ginčais, tačiau nebebuvo galima paneigti Kamiu pasiektos pasaulinės šlovės viršūnės.

Visus savo kūrinius jis ketino rašyti keliais ciklais: absurdo ciklas (*Svetimas, Sizifo mitas, Kaligula*), maišto ciklas (*Maras, Maištaujantis žmogus, Teisieji*), meilės ciklas. Atrodo, kad autobiografinis romanas *Pirmasis žmogus* apie skurdžią vaikystę Alžyre, ištikimybę motinai ir gyvenimo geismą jau turėjo pradėti naują meilės ir šviesos kūrinių ciklą. Deja, kūrinys liko neužbaigtas. 1960 m., būdamas tik 47-erių, rašytojas staiga žuvo automobilio avarijoje, su savo leidėju vykdamas į Paryžių. Greitai lėkęs slidžiam kelyje, leidėjo nesuvaldytas automobilis tiesiog ištiško į pakelės medį. Sudraskytas Kamiu kūnas iš automobilio nuolaužų buvo traukiamas dvi valandas. Atrodytų, gyvenimo absurdas atkeršijo prieš jį maištavusiam kūrėjui. Tačiau kelioniniame krepšyje buvo rastas paskutinio romano rankraštis – nuoširdus, išpažintinis kūrinys, kai kurių skaitytojų nuomone, geriausia Kamiu knyga, išleista tik 1994-aisiais.

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), draugavęs su Kamiu nelengvais emigracijos Prancūzijoje metais, taip apibūdino jo asmenybę: „Niekad negalėdavau galvoti apie Kamiu tik kaip apie rašytoją, pirmiausia jis man buvo žmogus. Geras, dosnus, priklausė tiems retiems Paryžiaus literatams, kuriais visada gali pasikliauti tikrai bėdai ištikus. Esu jam dėkingas už dėmesį, už širdingumą man sunkiais momentais, už draugystės dovaną. [...] Jeigu Kamiu ko nors negalėjo atleisti Paryžiaus intelektualai, [...] tai labiausiai kūniško džiaugsmo, atotrūkio nuo visų sistemų, kurios išblunka Afrikos pajūrio saulėje“.

Siūloma literatūra: Albert Camus, *Svetimas*: romanas; iš prancūzų kalbos vertė Laima Rapšytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Sizifo mitas*: esė; iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Maras*: romanas; iš prancūzų kalbos vertė Rožė Jankevičiūtė, Vilnius: Baltos lankos, 2007; Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*; iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006; Roger Grenier, *Albert Camus: saulė ir ūksmė*: intelektualinė biografija, iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

Alberas Kamiu

SVETIMAS

PIRMA DALIS

Šiandien mirė mama. O gal ir vakar, nežinau. Gavau iš prieglaudos telegramą: „Mirė motina. Laidotuvės rytoj. Nuoširdžiai užjaučiame“. Bet kas žino. Gal ir vakar.

Senelių prieglauda yra Marengo, aštuoniasdešimt kilometrų nuo Alžyro. Antrą valandą sėsiu į autobusą ir būsiu ten pavakare. Naktį galėsiu pabudėti prie mamos, o rytoj vakare grįšiu atgal. Paprašiau savo viršininką dviejų dienų atostogų; jis negalėjo jų neduoti, išgirdęs tokį pasiteisinimą. Tačiau neatrodė, kad būtų patenkintas. Net pasakiau jam: „Aš dėl to nekaltas“. Jis nieko neatsakė. Tada pagalvojau, kad neturėjau šito sakyti. Išvis nereikėjo atsiprašinėti. Jau greičiau jis privalėjo pareikšti man užuojautą. Bet jis, be abejo, padarys tai poryt, kai pamatys mane su gedulu. Kol kas atrodo lyg mama nebūtų mirusi. O po laidotuvių viskas bus baigta ir atrodys daug oficialiau.

Išvažiavau antrą valandą autobusu. Buvo labai karšta. Pavalgiau kaip paprastai restorane pas Selestą. Visi mane labai užjautė, o Selestas pasakė: „Motina būna tik viena“. Išeinant jie mane išlydėjo pro duris. Jaučiausi kiek nepatogiai, nes reikėjo užeiti pas Emanuelį ir pasiskolinti juodą kaklaryšį ir raištį ant rankovės. Prieš keletą mėnesių mirė jo dėdė.

Aš bėgau, bijodamas pavėluoti į autobusą. Nuo to skubėjimo, nuo bėgimo, be to, dar nuo kratymo, benzino kvapo, kelio ir dangaus raibuliavimo aš užsnūdau. Miegojau beveik visą kelią. Kai atsibudau, pastebėjau, kad sėdžiu prisispaudęs prie kažkokio kariškio; jis nusišypsojo man ir paklausė, ar iš toli važiuoju. Atsakiau „taip“, kad nereikėtų daugiau kalbėti.

Prieglauda įsikūrusi už dviejų kilometrų nuo miestelio. Iki jos nuėjau pėsčias. Mamą norėjau pamatyti tuojau pat. Bet durininkas pasakė, kad pirmiausia turiu užeiti pas direktorių. Teko kiek palaukti, direktorius buvo užsiėmęs. Visą tą laiką durininkas be perstogės šnekėjo. Paskui pamačiau ir direktorių – jis priėmė mane savo kabinete. Tai buvo mažas senučiukas su Garbės Legiono ordinu. Jis pažvelgė į mane savo giedromis akimis. Paskui paspaudė man ranką ir laikė ją taip ilgai, kad aš nežinojau, kaip ištraukti. Pasižiūrėjęs į kažkokią bylą tarė: „Ponia Merso atvyko čia prieš trejus metus. Jūs buvote jos vienintelė paspirtis“. Man pasirodė, kad jis priekaištuoja, ir aš puoliau jam aiškinti. Bet jis mane nutraukė: „Jūs neprivalote teisintis, mielas. Aš perskaičiau jūsų motinos bylą. Jūs negalėjote patenkinti jos poreikių. Jai reikėjo slaugės. Jūs mažai uždirbate. Galų gale ji čia buvo laimingesnė“. – „Taip, pone direktoriau“, – atsakiau. Jis pridūrė: „Be to, ji čia turėjo draugų, savo amžiaus žmonių. Galėjo dalintis su jais praėjusių laikų atsiminimais. Jūs esate jaunas, ir jai būtų buvę nuobodu su jumis“.

Gryna teisybė. Kai mama buvo namie, ji visą laiką tylėdavo ir sekiodavo mane akimis. Patekusi į prieglaudą, pirmomis dienomis dažnai verkdamas. Bet tai iš įpratimo. Po kelių mėnesių ji būtų verkusi, jeigu būtų atsiimta iš prieglaudos. Vėlgi iš įpratimo. Tikriausiai todėl pastaraisiais metais aš ten beveik nevažinėjau. Ir dar dėl to, kad tos kelionės atimdavo man sekmadienius, jau nekalbant apie vargą eiti į stotį, pirkti bilietus ir dvi valandas kratytis autobuse.

Direktorius dar kažką kalbėjo. Bet aš jo beveik nesiklausiau. Pagaliau jis tarė: „Manau, kad norite pamatyti motiną“. Tylėdamas pakilau ir nusekiau paskui jį pro duris. Lipant laiptais, jis paaiškino: „Mes ją perkėlėm į mažąją lavoninę. Kad kiti taip nesijaudintų. Kiekvieną kartą, kai miršta kuris prieglaudos gyventojas, visi kiti dvi tris dienas būna labai nervingi. Tada sunkiau slaugyti“. Mesėjome per kiemą, kur, susispietę į būrelius, šnekučiavo daugybė senukų. Mus išvydę, jie nutildavo. O už mūsų nugarų šnekos vėl atgydavo. Atrodė, lyg kimiai tarškėtų papūgos. Prie nedidelio pastato durų direktorius sustojo. „Aš jus palieku, pone Merso. Jeigu prireiks, mane rasite kabinete. Laidotuvės numatytos dešimtą valandą ryto. Manėme, kad tokiu būdu galėsite pabudėti prie velionės. Ir dar: jūsų motina, kalbėdamasi su savo bičiuliais, atrodo, ne sykį yra pageidavusi, kad būtų palaidota su religinėmis apeigomis. Aš pats pasirūpinau visa kuo, kas būtina, Bet norėjau, kad jūs apie tai žinotumėte“. Aš padėkojau.

Mama, nors ir nebuvo ateistė, niekuomet gyvenime nekvaršino sau galvos dėl religijos.

Aš įėjau. Patekau į labai šviesią, kalkėmis išbaltintą sale su stikliniu stogu. Joje buvo gausybė kėdžių ir kryžmai sukaltų stovų. Salės vidury ant dviejų kryžiuokų stovėjo uždengtas karstas. Ant rusvai nudažytų lentų leblizgėjo vos prisukti sraigčiai. Prie karsto, apsvyturiavusi galvą ryškių spalvų skara ir pasirišusi baltą prijuostę, sėdėjo slaugė arabė.

Tą pačią akimirką už mano nugaros atsirado durininkas. Tikriausiai atbėgo tekinas. Jis sumiknojo: „Karstas uždengtas, bet aš atsuksiu sraigtus, ir jūs galėsite ją pamatyti“. Jis buvo beeinąs prie karsto, bet aš jį sulaikiau. „Jūs nenorite?“ – paklausė. – „Ne“, – atsakiau. Jis sustojo, o aš suglumau, nes pajutau, kad šito nereikėjo sakyti. Po valandėlės jis žvilgtelėjo į mane ir paklausė: „Kodėl?“ Bet nepriekaištaudamas, o tarsi šiaip sau, iš smalsumo. „Nežinau“, – atsakiau. Tada, pašydamas žilą ūsą ir nežiūrėdamas į mane, tarė: „Suprantu“. Jo gražios akys buvo šviesiai mėlynos, veidai rausvi. Jis padavė man kėdę ir pats atsisėdo už manęs. Slaugė pakilo ir pasuko durų link. Tada durininkas man pasakė: „Ji serga šankeriu“. Aš nieko nesupratau, pažvelgiau į slaugę ir pamačiau, kad jos veidas aptvarstytas iki pat akių. Toje vietoje, kur turėjo pūpsoti nosis, buvo lygu. Vien tvarstis bolavo vietoj veido.

Kai ji išėjo, durininkas tarė: „Aš jus palieku vieną“. Nepamenu, kokį mostą padariau, bet jis liko stovėti už manęs. Tasai žmogus už nugaros mane varžė. Kambarys buvo sklidinas švelnios popiečio šviesos. Dvi širšės daužėsi į stogo stiklą. Pajutau, kad mane ima miegas. Neatsigręždamas į durininką paklausiau: „Ar seniai jūs čia?“ – „Penkeri metai“, – tučiuojau atsakė, lyg visą laiką būtų laukęs mano klausimo.

Paskui išleido į šnekas. Anksčiau būtų labai nustebęs, jei kas nors būtų jam pasakęs, kad savo dienas jis baigs durininku Marengo prieglaudoje. Jam šešiasdešimt ketveri metai, jis iš Paryžiaus. Aš jį pertraukiau: „O! Vadinas, jūs ne vietinis?“ Ir tik tada prisiminiau, kad prieš nuvesdamas mane pas direktorių jis kalbėjo apie mamą. Jis sakė, kad reikia greitai ją laidoti, nes lygumoje labai karšta, ypač šiame krašte. Tada ir pasipasaškojo gyvenęs Paryžiuje ir iki šiol niekaip negalys jo pamiršti. Paryžiuje šermenys trunka tris, kartais keturias dienas. Čiagi nėra laiko. Nespėji apsiprasti su mintimi, kad žmogus miręs, o jau reikia bėgti paskui katafalką. Tada jo žmona pasakė: „Liaukis, radai ką ponui pasakoti!“ Senis paraudo ir atsiprašė. Aš išiterčiau ir pasakiau: „O ne! Kalbėkite!“ Juk jis kalbėjo tiesą, ir man buvo įdomu.

Čia, mažojoje lavoninėje, jis man papasakojo patekęs į prieglaudą kaip elgeta. Tačiau jautėsis dar stiprus ir pasisiūlęs į durininko vietą. Aš pasakiau, kad jis vis vien yra prieglaudos gyventojas. Jis atsakė, kad ne. Mane stebina, kad jis sakė „jie“, „anie“, o kartais net „seneliai“, kalbėdamas apie prieglaudos gyventojus, nors daugelis jų nebuvo vyresni už jį. Bet, žinoma, jo padėtis buvo visai kitokia. Jis dirbo durininku, ir tam tikra prasme jie buvo jam pavaldūs.

Tuo metu grįžo slaugė. Nė nepastebėjau, kad jau vakaras. Anapus stiklinio stogo be mat sutirštėjo sutemos. Durininkas paspaudė mygtuką, ir mane apžlibino ūmai tvykstelėjusi šviesa. Jis pakvietė į valgyklą papietauti. Bet aš nebuvau išalkęs. Tada pasišovė atnešti puoduką baltintos kavos. Sutikau, nes labai mėgstu kavą su pienu, ir po valandėlės jis jau grįžo su padėklu. Išgėriau. Tada užsinorėjau rūkyti, bet nesiryžau, nes nežinojau, ar dera šitai daryti prie mamos. Pagalvojęs nusprendžiau, kad tai neturi jokios reikšmės. Pasiūliau cigaretę durininkui, ir mes užsirūkėm.

Po valandėlės jis pasakė: „Žinote, budėti naktį ateis ir jūsų motinos draugai. Toks paprotys. Eisiu parūpinti kėdžių ir juodos kavos“. Paklausiau, ar jis negalėtų užgesinti bent vieną lempą. Mane vargino atsispindinti nuo baltų sienų ryški šviesa. Jis pasakė, kad tai neįmanoma. Taip jau čia įrengta: viskas, arba nieko. Daugiau nebekreipiau į jį dėmesio. Jis išėjo, grįžo, sustatė kėdes. Ant vienos jų aplink kavinuką išdėliojo puodukus. Paskui atsisėdo priešais mane, kitapus karsto. Dar toliau už jo, nugara į mane, sėdėjo slaugė. Nemačiau, ką ji veikė, bet iš rankų judesių spėjau, kad mezgė. Buvo ramu, kava mane sušildė, o pro atviras duris tvino nakties ir gėlių kvapai. Tikriausiai aš mažumėlę prisnūdau.

Mane pažadino lengvas šnarėjimas. Kai atsimerkiau, kambarys, regėjosi, dar labiau tvoskė akinamu baltumu. Nė mažiausio šešėlio priešais, kiekvienas daiktas, kiekvienas kampas, kiekvienas užlinkis buvo tokie ryškūs, jog režė akis. Kaip tik tuo metu atėjo mamos draugai. Jų buvo kokia dešimt; jie tyliai slinko žilpinančioje šviesoje. Jiems sėdantis negirgžtelėjo nė viena kėdė. Aš mačiau juos taip aiškiai, kaip dar nieko niekada nebuvau matęs, neliko nepastebėta nė viena veido ar rūbų raukšlėlė. Bet negirdėjau jų balsų ir man sunku buvo patikėti, kad tai gyvi žmonės. Beveik visos moterys buvo su prijuostėmis; raiščiai standžiai veržė liemenis, dar labiau pabrėždami ir taip jau išvirtusius pilvus. Pirmą kartą pastebėjau, kad senos moterys tokios pilvotos. Beveik visi vyrai buvo baisiai liesi ir su lazdomis. Labiausiai mane nustebino jų veidai: visai nemačiau akių, o tik blausias šviesesles raukšlių mazguose. Vos susėdę, daugelis sužiuro į mane ir droviai sulingavo galvomis, jų lūpos buvo visai sukritusios į bedantes burnas, – taip ir nesupratau, ar jie sveikinasi su manimi, ar linksi iš papratimo. Tikriausiai sveikinosi. Tik tada pastebėjau, kad jie visi, kinkuodami galvas, susėdo tiesiai priešais mane abipus durininko. Akimirka mane apniko juokingas jausmas, kad jie čia susirinko manęs teisti.

Po kurio laiko viena moteris pradėjo verkti. Ji sėdėjo antroje eilėje, už vienos savo draugės nugaros, ir aš ją blogai mačiau. Ji raudėjo ilgai, monotoniškai pasikukčiodama: maniau, niekad nesiliaus. Kiti, rodės, jos negirdėjo. Sukriošę, niūrūs ir tylūs sėdėjo įsmeigę akis kas į karštą, kas į lazda ar šiaip į ką, ir daugiau nieko nematė. Moteris tebeverkė. Labai stebėjau, nes jos visai nepažinojau. Norėjau, kad ji nutiltų. Tačiau nedrįsau to pasakyti. Durininkas pasilenkė prie jos, kažką pakuždėjo, bet ji tik papurtė galvą, kažką burbtelėjo ir vėl ėmė monotoniškai rypuoti. Tada durininkas perėjo į mano pusę ir atsisėdo šalimais. Po geros valandėlės, nežiūrėdamas į mane, paaiškino: „Ji buvo

labai prisirišusi prie jūsų motinos. Sako, tai buvusi jos vienintelė draugė čia ir dabar ji likusi vienut viena”.

Šitaip mes sėdėjome be galo ilgai. Moteris dūsavo ir kūkčiojo vis rečiau ir rečiau. Užtat garsiai šnarpštė nosimi. Pagaliau nutilo. Nebenorėjau miego, bet jaučiausi pavargęs, skaudėjo strėnas. Dabar mane jau slėgė tų žmonių tylėjimas. Tik retkarčiais pasigirsdavo keisti garsai, ir aš niekaip negalėjau suprasti, kas tai. Galiausiai suvokiau, kad kai kurie senukai čiulpsi bedantėmis burnomis, keistai cuopsėdami liežuviu. Jie buvo taip pasinėrę į savo mintis, kad patys šito nė nepastebėjo. Man netgi pasirodė, kad jiems visai nieko nereiškia ir vidury kambario pašarvota velionė. Bet dabar manau, kad tai buvo klaidingas įspūdis.

Mes visi išgėrėme kavos, kurią padavė durininkas. Kas buvo toliau, nieko nežinau. Praėjo naktis. Tik, pamenu, pramerčiau kartą akis ir pamačiau, kad visi seneliai, užsukniaubę kits ant kito, miega, išskyrus vieną, kuris, sunėręs rankas ant lazdos ir parėmęs jomis smakrą, įdėmiai žiūrėjo į mane, lyg ir laukdamas, kol aš prabusiu. Paskui vėl užmigau. Atsibudau nuo vis didėjančios gėlos strėnose. Viršum stiklinio stogo jau dienojo. Po kurio laiko vienas senelis atsibudo ir ilgai kosėjo. Jis krenkštė į didelę languotą nosinę ir kaskart atsikosėdamas, rodėsi, išspjauzdavo gabalą krūtinės. Jis pažadino kitus, ir durininkas pasakė, kad visiems jiems laikas išeiti. Jie pakilo. Ši varginanti budynė jų veidus tartum apnešė pelenais. Aš be galo nustebau, kad išeidami visi jie paspaudė man ranką – lyg ši naktis, per kurią mes nė žodeliu nepersitarėme, būtų mus suartinusi.

Jaučiausi pavargęs. Durininkas mane nusivedė į savo kambarėlį, ir aš galėjau kiek apsitvarkyti. Vėl išgėriau kavos su pienu – ji buvo labai skani. Kai išėjau į lauką, buvo jau visai šviesu. Viršum kalvų, kurios užstoja Marengo nuo jūros, dangus buvo tarsi išmuštas raudonom dėmėm. Vėjas iš anapus atpūsdavo druskos kvapą. Aušo graži diena. Jau seniai bebuvau lankęsis kaime ir jaučiau, kaip smagu būtų pasivaikščioti, jeigu ne mama.

Atsisėdau kieme po platanu ir ėmiau laukti. Kvėpavau gaiviu žemės aromatu ir nė kiek nebenorėjau miego. Pagalvoju apie įstaigos bendradarbius. Dabar jie kėlėsi į darbą: man visuomet tai buvo sunkiausia valanda. Dar kiek pamaščiau apie tai, bet netrukus mano mintis išblaškė pastato viduje suskambėjęs varpas. Už lango sujudo subruzdo, paskui viskas vėl nurimo. Saulė pakopėjo dangumi dar aukščiau ir ėmė kaitinti man kojas. Per kiemą atėjo durininkas ir pasakė, kad mane kviečia direktorius. Nuėjau į jo kabinetą. Jis davė man pasirašyti aibę visokiausių popierių. Pastebėjau, kad jis buvo užsivilkęs juodą švarką ir užsitempęs dryžuotas kelnes. Direktorius pakėlė telefono ragelį ir, prieš pradėdamas kalbėti, kreipėsi į mane: „Ką tik atvyko laidotuvių biuro tarnautojai. Paprašysiu, kad užkaltų karstą. Ar nenorėtumėt paskutinį kartą žvilgtelėti į savo motiną?“ Atsakiau: „Ne“. Tuomet, jau daug tyliau, jis paliepė telefonu: „Fizikai, pasakykite vyrams, kad gali pradėti“.

Paskui pasakė, kad jis taip pat dalyvaus laidotuvėse, ir aš jam padėkojau. Jis atsisėdo už stalo, sukryžiuo savo trumpas kojeles. Perspėjo, kad velionę lydėsime tik mudu ir slaugė. Priešlaudos gyventojai paprastai laidotuvėse nedalyvauja. Jiems leidžiama tiktai budėti. „To reikalauja žmogiškumas“, – pridūrė. Tačiau jis padaręs išimtį – leidęs dalyvauti laidotuvių procesijoje vienam senam mamos draugui Toma Peresui. Tai sakydamas direktorius šyptelėjo. „Matote, – tarė jis man, – tai kiek vaikiškas jausmas. Bet jiedu su jūsų motina niekur nesiskirdavo. Priešlaudoje iš jų pasišaipydavo. „Tai jūsų

sužadėtinė“, – sakydavo Peresui. Jis juokdavusi. Jiems buvo smagu drauge. Žinoma, ponios Merso mirtis Peresą labai sukrėtė. Nemanau turįs teisę neleisti jam dalyvauti laidotuviuose. Bet, pasitaręs su gydytoju, uždraudžiau jam budėti prie velionės naktį“.

Mes ilgokai tylėjome. Direktorius atsistojo ir žvilgtelėjo pro kabineto langą. Po valandėlės tarė: „Štai ir Marengo klebonas. Ankstyvas“. Direktorius mane įspėjo, kad iki bažnyčios, kuri esanti pačiame miestelyje, mažiausiai trys ketvirčiai valandos kelio. Mudu išėjom į kiemą. Prie lavoninės stovėjo klebonas ir du klapčiukai. Vienas jų laikė smilkytuvą, o kunigas pasilenkęs reguliavo sidabrinės grandinės ilgį. Kai priėjome, kunigas atsitiesė. Jis kreipėsi į mane „mano sūnau“ ir tarė keletą paguodžiančių žodžių. Paskui įėjo į vidų, aš – iš paskos.

Iš karto pamačiau, kad karsto sraigtai jau prisukti ir kad kambaryje stovi keturi juodai apsirėngę vyrai. Tą pat akimirką išgirdau direktorių man sakant, kad katafalkas jau ant kelio. Kunigas pradėjo melstis. Dabar viskas vyko labai greitai. Vyrai, nešini užtiesalu, priėjo prie karsto. Kunigas, jo palyda, direktorius ir aš išėjome. Prie durų stovėjo moteris, kurios dar nebuvau matęs. „Ponas Merso“, – supažindino mane direktorius. Neišgirdau tos moters pavardės ir supratau tik tiek, kad ji yra vyriausioji slaugė. Nė nešyptelėjusi jinai nulenkę savo pailgą prakaulų veidą. Paskui mes išsirikiavome ir praleidome karstą. Sekdami įkandin nešėjų, išėjome iš prieglaudų. Prie vartų stovėjo katafalkas. Pailgas ir spindintis laku, jis man pasirodė panašus į penalą. Šalia stoviniavo laidotuvių tvarkytojas, nedidelis, juokingai apsitašęs žmogelis ir keistos išvaizdos nesmagus senučiukas. Aš supratau, kad tai ponas Peresas. Jis buvo su minkšta pūpsančia plačiakrašte skrybėle (kai karstą nešė pro vartus, jis ją nusiėmė), užsivilkęs kostiumą, kurio kelnės raukšlėmis krito ant batų, o pakaklėj ryšėjo juodą kaspiną, per mažą didelį baltai marškinių apykaklei. Po nosimi, nusėta juodais taškeliais, virpėjo lūpos. Iš po žilų, gana retų plaukų kyšojo keistai nukarusios, tarsi visai be kremzlių, ausys: mane nustebino jų purpurinė spalva, itin ryški blyškiam veide. Laidotuvių tvarkytojas nurodė mums vietas. Klebonas stėjo priekyje, už jo – katafalkas. Aplink katafalką – ketvertas vyriškių. Paskui direktorius, aš, o eisenos gale – vyriausioji slaugė ir ponas Peresas.

Saulė jau buvo užliejusi visą dangų. Jis tarsi ėmė slėgti žemę; kaitra beregint didėjo. Nežinau, kodėl mes dar ilgokai nepajudėjom iš vietos. Man pasidarė karšta su tamsiu kostiumu. Senukas, kuris buvo užsimaukšlinęs skrybėlę, vėl ją nusiėmė. Aš stovėjau truputį pasisukęs ir žiūrėjau į Peresą, kol direktorius man pasakojo apie jį. Direktorius pasakė, kad vakarais mano motina ir ponas Peresas, lydimi slaugės, dažnai eidavo pasivaikščioti iki pat miestelio. Aš apžvelgiau laukus. Tos kiparisių eilės, per kalvas nutįsios iki pat akiračio, ta rausva ir žalia žemė, tie reti, lyg nupiešti namukai man padėjo suprasti mamą. Šiame krašte vakaras tikriausiai buvo kaip melancholiškas atokvėpis. Bet šiandien virpantis nuo tviskančios saulės peizažas buvo kažkoks žiaurus ir gniuždantis.

Mes pajudėjom. Tik tada pastebėjau, kad Peresas truputį šlubčioja. Katafalkas važiavo vis greičiau ir greičiau, ir senukas pradėjo atsilikti. Vienas vyriškių, lydėjusių katafalką, taip pat atsilikio ir dabar ėjo greta manęs. Aš stebėjau, kaip greitai saulė kyla į dangų. Ir dar man toptelėjo, kad laukai jau seniai gaudžia nuo vabzdžių dūzgimo ir žolės šnaresio. Prakaitas žliaugė man skruostais. Skrybėlės neturėjau, tad vėdavausi nosine. Laidotuvių tarnautojas man kažką pasakė, bet ką – neišgirdau. Tuo pačiu metu jis kilstelėjo dešiniąja ranka kepurę ir su nosine, kurią laikė kairėje, nusišluostė prakaitą. „Ką sakote?“ – paklausiau. Rodydamas į dangų, jis pakartojo: „Pleškina“. – „Taip“, –

atsakiau. Po kurio laiko jis paklausė: „Tai jūsų motina?“ – „Taip“, – vėl atsakiau. – „Ar ji buvo sena?“ – „Šiaip sau“, – atsakiau, nes tiksliai nežinojau, kiek jai buvo metų. Tada jis nutilo. Aš grįžtelejau atgal ir pamačiau per kokius penkiasdešimt metrų nuo mūsų atsilikusių senąjį Peresą. Jis skubėjo mosikuodamas skrybėle, kurią laikė rankoje. Pasižiūrėjau į direktorių. Šis žengė labai oriai, nedarydamas jokio nereikalingo judesio. Ant kaktos blizgėjo keli prakaito lašai, bet jis jų nešluostė.

Man atrodė, kad laidotuvių procesija juda jau truputį greičiau. Aplinkui tebesitęsė tie patys spindintys, saulės užlieti laukai. Dangaus švytėjimas buvo stačiai nepakenčiamas. Dabarėjome neseniai taisytu keliu. Nuo saulės derva praskydo. Kojos klimpo į ją, išversdamos blizgantį minkštimą. Viršum katafalko kyšanti odinė vežėjo kepurė atrodė irgi išmurdyta toje juodoje makalynė. Aš buvau truputį apkvaitęs nuo žydro ir balto dangaus ir tamsių spalvų monotonijos – glitaus dervos juodumo, blausiai juodų rūbų ir juodo katafalko žvilgesio. Viskas – saulė, odos ir arklių mėšlo, lako ir smilkalų kvapai, nemiegotos nakties nuovargis – drumstė man žvilgsnį ir mintis. Atsisukau dar kartą: Peresas atrodė labai toli, paskendęs karščio bangoje, o paskui ir visai dingo iš akių. Susieškojau jį žvilgsniu: jis buvo išsukęs iš kelio ir ėjo lauku. Pastebėjau, kad priešais kelias daro posūkį. Aš supratau, kad Peresas, gerai pažindamas vietovę, stengiasi mus prisiivyti pačiu trumpiausiu keliu. Ties posūkiu jis mus ir pasivijo. Paskui ir vėl dingo iš akių. Paskui vėl laukais – ir taip keletą sykių. Aš jutau, kaip smilkinuose tvinkčioja kraujas.

Paskui viskas vyko taip greitai, tiksliai ir natūraliai, jog nieko gerai neišsiminiau. Tik viena: įeinant į miestelį, mane užkalbino vyriausioji slaugė. Jos balsas buvo savotiškas – melodingas, virpantis ir visai nesiderino su jos veidu. Ji pasakė: „Jei eini lėtai, gali gauti saulės smūgį. O kai eini per greitai, suprakaituoji ir bažnyčioje gali persišaldyti“. Ji sakė teisybę. Išėjimas nebuvo. Mano atminty išliko dar keli tos dienos vaizdai: pavyzdžiui, Pereso veidas, kai jis mus pavijo paskutinį kartą, prie pat miestelio. Jo skruostais sruvo didelės susijaudinimo ir nuovargio ašaros. Bet jie buvo tokie raukšlėti, kad ašaros nenutekėdavo. Jos ištrykdavo, susitvenkdavo, užliedamos jo sunykusį veidą tarsi blizgančia drėgna plėvele. Dar prisimenu bažnyčią ir miestelio gyventojus ant šaligatvių, raudonas geranijas kapinėse, apalpusį Peresą (lyg kokią išklerusią lėlę), kraujo spalvos žemę, byrančią ant mamos karsto, susiraižgiusias joje baltas šaknis, vėl žmones, balsus, miestelį, lūkuriavimą prie kavinės, nesiliaujantį motoro dūzgimą ir džiaugsmą, kai autobusas įvažiavo į šviesomis mirgantį Alžyrą ir aš pagalvojau, kad gulsiu ir miegosiu ištisas dvylika valandų.

VI

Sekmadienį niekaip negalėjau atsibusti, ir Mari ilgai mane purtė, kol prikėlė. Pusryčių nevalgėm, nes pirma norėjom nusimaudyti. Aš jaučiausi besvoris, truputį svaigo galva. Cigaretė buvo karti. Mari šaipėsi iš manęs, sakydama, kad atrodau kaip per laidotuves. Ji buvo balta drobine suknele ir palaidais plaukais. Aš jai pasakiau, kad ji graži, ir Mari patenkinta nusijuokė.

Leisdamiesi laiptais žemyn, pabeldėm į Reimono duris. Jis atsiliepė einęs. Jaučiausi pavargęs, o be to, kambary nebuvo pakėlę žaliuzi ir, išėjus į gatvę, saulėta diena trenkė man per galvą kaip antausis. Mari striksėjo iš džiaugsmo ir be perstojo kartojo, kad oras nuostabus. Aš pasijutau geriau ir tada prisiminiau, kad esu alkanas. Pasakiau tai Mari, ir ji parodė ceratinį krepšelį, į kurį buvo sudėjusi mūsų maudymosi kostiumus ir rankšluostį. Beliko laukti. Netrukus išgirdome Reimoną rakinant duris. Jis buvo su

mėlynom kelnėm ir baltais marškinėliais trumpom rankovėm, ant galvos užsidėjęs kietą šiaudinę skrybėlę – Mari tai prajuokino. Jo rankos buvo labai baltos ir apžėlusios juodais plaukais. Man jis buvo truputį atkarus. Lipdamas laiptais Reimonas švilpiniavo ir atrodė labai patenkintas. Jis man šūktelejo: „Sveikas, bičiuli!“, o Mari pavadino „panele“.

Vakar mes buvom nuėję į policiją, ir aš paliudijau, kad mergina apgaudinėjo Reimona. Jis atsipirko perspėjimu. Mano parodymų nieks netikrino. Stovėdami prie durų pasišnekėjom apie tai su Reimonu, paskui nutarėm važiuoti autobusu. Paplūdimys buvo ne per toliausiai, bet autobusu daug greičiau. Reimonas manė, kad jo draugas bus patenkintas, išvydęs mus taip anksti. Buvom beeina, kai Reimonas staiga bakstelėjo man ir parodė į priekį. Aš išvydau grupę arabų, kurie stovėjo atsirėmę į tabako krautuvės vitriną ir žiūrėjo į mus tylėdami, bet taip, tarsi mes būtume paprasčiausi akmenys ar basliai. Reimonas pasakė, kad antrasis iš kairės – jo meilužės brolis. Reimonas atrodė susirūpinęs, tačiau pridūrė, kad dabar ta istorija baigta. Mari ne viską suprato ir paklausė, kas čia dedasi. Aš paaiškinau, kad va ten stovi arabai ir kad jie griežia dantį ant Reimono. Tada ji užsigeidė, kad mes važiuotume tuojau pat. Reimonas atsitiesė ir nusijuokęs pritarė, kad reikia skubėti.

Mes nuėjom į autobusų stotelę – ji buvo kiek atokiau, – ir Reimonas pasakė, kad arabai mūsų nebeseka. Aš atsigrėžiau. Jie stovėjo ten pat, kur ir pirma, ir vis taip pat abejingai žiūrėjo į vietą, kur mes ką tik stovėjome. Įsėdome į autobusą. Reimonas, atrodė, visiškai nusiramino ir be perstogės juokavo, linksmindamas Mari. Jutau, kad Mari jam patinka, bet ji beveik jam neatsakinėjo. Tik protarpiais žvilgtelėdavo į jį ir nusijuokdavo.

Išlipome Alžyro priemiestyje. Paplūdimys buvo netoli nuo autobusų stotelės, bet reikėjo pereiti nedidelę, viršum jūros iškilusią ir paplūdimio link žemėjančią plynaukštę. Ji buvo nusėta gelsvais akmenimis ir apaugusi lelijomis, boluojančiomis jau ryškiai mėlyno dangaus fone. Mari smagiai žingsniavo, krepšeliu sklaidydama jų žiedus. Mesėjome pro mažus, eilėmis išrikiuotus vasarnamius, aptvertus žaliois ir baltomis tvorėlėmis; vienus jų kartu su verandomis slėpė eglūnų krūmokšniai, o kiti stovėjo plynam lauke tarp akmenų. Dar nepriejęs plynaukštės krašto jau galėjai įžiūrėti sustingusią jūrą, o toliau – tyrame vandenyje snūduriuojantį masyvų kyšulio ragą. Tyliau oru iki mūsų atskriejo vos girdimas motoro gaudesys. O labai toli pamatėme mažytį žvejų laivelį, regis, vos vos plaukiantį spindinčia jūra. Mari nusiskynė kalnų irisų. Nuo šlaito, besileidžiančio į jūrą, pastebėjome, kad keletas žmonių jau maudosi.

Reimono draugas gyveno mažam mediniam namely, prie pat paplūdimio. Namas stovėjo atsirėmęs į uolas, o iš priekio jį prilaikantieji poliai jau mirko vandenyje. Reimonas mus supažindino. Jo draugo pavardė buvo Masonas. Tai buvo augalotas, apkūnus ir plačiapetis tipas, o jo žmona – mažytė, apskrita, gražaus veido, šnekanti su paryžietišku akcentu. Jis iš karto paragino mus jaustis kaip namie ir pasakė, kad turi keptos žuvies, kurią pats šį rytą sugavo. Aš pagyriau jo namuką. Jis pasisakė čia praleidžias šeštadienius, sekmadienius ir šiaip visas laisvas dienas. „Su žmona mes puikiausiai sutariam“, – pridūrė jis. Ir iš tiesų jo žmona ir Mari linksmai juokėsi. Aš turbūt pirmą kartą rimtai pagalvojau, kad ir man reikia vesti.

Masonas norėjo maudytis, bet jo žmona ir Reimonas atsisakė. Mes visi trys nuėjom prie jūros, ir Mari tučtuojau puolė į vandenį. Mes su Masonu kiek palaukėm. Jis buvo lėtakalbis ir, kaip pastebėjau, turėjo įprotį, kad ir ką besakytų, pridurti „ir aš net pasakyčiau“ net ir tada, kai iš tiesų nieko nepridėdavo prie sakinio prasmės. Apie Mari jis

man pasakė: „Ji nuostabi, ir aš net pasakyčiau, žavi“. Vėliau nebekreipiau dėmesio į tą jo įprotį ir mėgavausi saule. Smėlis ėmė kaitinti padus. Dar kiek padelsiau prieš lįsdamas į vandenį, o paskui tariu Masonui: „Eime!“ Ir pasinėriau. O jis brido į vandenį pamažu ir pradėjo plaukti tik tada, kai kojom ėmė nebesiekti dugno. Jis plaukiojo brasu ir gana prastai, todėl aš jį palikau ir nusivijau Mari. Vanduo buvo šaltas, maudytis buvo malonu. Mes su Mari plaukėme tolyn ir abu jautėme, kokie darnūs mūsų judesiai ir kaip mudviem smagu.

Išplaukę į atvirą jūrą, atsigulėm ant nugaros; nuo veido, atsukto į dangų, saulė džiovino paskutinius vandens purslelius, tekančius man į burną. Mes matėm, kaip Masonas išlipo į krantą ir išsitiesė ant smėlio. Iš tolo jis atrodė tikras milžinas. Mari užsigeidė plaukti kartu. Aš truputį atsilikau, apkabinau ją per liemenį, ir ji plaukė judindama rankas, o aš jai padėjau mušdamas vandenį kojomis. Tą rytą mes plaukiojome vandenyje ir klausėmės jo pliuškenimo tol, kol aš pajutau nuovargį. Tada palikau Mari ir giliai, ramiai kvėpuodamas nuplaukiau į krantą. Čia išsitiesiau ant pilvo šalia Masono, veidu į smėlį. „Puiku“, – pasakiau, ir jis man pritarė. Netrukus grįžo ir Mari. Aš atsisukau pažiūrėti, kaip ji artėja prie mūsų. Ji buvo visa lipni nuo sūraus vandens, plaukus atmetusi už nugaros. Ji išsitiesė šalia manęs, ir aš, sušilęs nuo jos kūno ir saulės, užsnūdau.

Mari papurtė mane ir pasakė, kad Masonas nuėjo namo – buvo pietų metas. Kaipmat stryktelėjau, nes labai norėjau valgyti, bet Mari priminė, kad nuo pat ryto nė sykio jos nepabučiavau. Tai buvo tiesa, be to, aš ir pats tą norėjau padaryti. „Eikš į vandenį“, – tarė ji. Mes nubėgom ir kritom į pirmąsias bangeles. Po keleto mostų ji prisiglaudė prie manęs. Aš pajutau, kaip jos kojos apsvijio manąsias, ir užsigeidžiau jos.

Kai išlipom į krantą, Masonas jau šaukė mus. Prisipažinau esąs labai išalkęs, ir jis čia pat pareiškė žmonai, kad aš jam patinku. Duona buvo skani, ir aš bematant sukirtau savo porciją žuvies. Paskui atnešė mėsos su keptom bulvėm. Visi valgėm tylėdami. Masonas gėrė daug vyno ir be perstogės pylė jo man. Geriant kavą man truputį apsunko galva, be to, aš daug rūkiau. Masonas, Reimonas ir aš ėmėme kurti planus, kaip susimetę pinigų praleisim rugpjūtį čia, pajūryje. Staiga Mari paklausė: „Ar jūs žinot, kelinta dabar valanda? Pusė dvyliktos“. Mes labai nustebom, bet Masonas paaiškino, kad pavalgėm labai anksti ir kad tai natūralu, nes pietaujama tada, kada norisi valgyti. Kažkodėl tai prajuokino Mari. Man atrodo, ji truputį per daug išgėrė. Tada Masonas paklausė, ar aš nenorėčiau pasivaikščioti su juo po paplūdimį. „Po pietų mano žmona visuomet gula pogulio. O aš ne, nemėgstu. Man reikia vaikščioti. Aš jai visuomet kartoju, kad tai sveikiau. Bet ji gali elgtis kaip nori“. Mari pareiškė, kad ji pasiliks ir padės poniai Mason suplauti indus. Mažoji paryžietė atsakė, kad prieš tai reikia išvaryti vyrus lauk. Mes visi trys išėjome.

Saulės spinduliai beveik vertikaliai smigo į smėlį, o jūra spindėjo tiesiog nepakenčiamai. Paplūdimyje nebuvo nė gyvos dvasios. Visu plynaukštės pakraščiu buvo išsibarstę viršum jūros pakibę vasarnamiai: juose žvangėjo lėkštės ir peiliai. Nuo įkaitintų akmenų kilo toks karštis, kad vos galėjai kvėpuoti. Iš pradžių Reimonas su Masonu kalbėjo apie man nežinomus dalykus ir nepažįstamus žmones. Supratau, kad jie seni pažįstami ir vienu metu net drauge gyveno. Mes nusileidom prie vandens ir traukėm pačiu jūros pakraščiu. Kartais kokia bangelė, pralenkusi kitas, aptėkšdavo mūsų drobinius batelius. Aš ėjau apie nieką negalvodamas, apsnūdęs nuo saulės, kuri kaitino vienplaukę galvą.

Tuo metu Reimonas kažką pasakė Masonui, tik aš nenugirdau ką. Tačiau tą pat akimirką pačiame paplūdimio gale, labai toli nuo mūsų, pamačiau du arabus su mėlynais

kombinezonais, einančius mūsų link. Aš žvilgtelėjau į Reimoną, ir jis sumurmėjo: „Tai jis“. Mes žingsniavome toliau. Masonas paklausė, koku būdu jie galėjo mus iki čia atsukti. Aš pagalvoju, kad jie tikriausiai matė, kaip mes su paplūdimio krepšiais įlipom į autobusą, bet nieko nesakiau.

Arabai ėjo neskubėdami ir jau buvo netoli mūsų. Mes nesulėtinom žingsnio, bet Reimonas pasakė: „Jeigu kils peštynės, tau, Masonai, pavedu antrąjį. Aš imuosi savojo tipo. Tau, Merso, liks trečiasis, jeigu pasirodys“. Aš atsakiau: „Gerai“. Masonas susikišo rankas į kišenes. Įkaitintas smėlis man dabar atrodė raudonas. Tuo pačiu žingsniu artinomės prie arabų. Atstumas tarp mūsų tolydžio mažėjo. Kai mus beskyrė vos keli žingsniai, arabai sustojo. Mes su Masonu sulėtinom žingsnį. Reimonas nudrožė tiesiai prie savo tipo. Aš nenugirdau, ką jis pasakė jam, bet arabas pasilenkė, tarsi ketindamas smogti galva. Tada Reimonas trenkė jam ir iškart šūktelėjo Masoną. Masonas prišoko prie antrojo tipo ir iš visų jėgų smogė jam du kartus. Arabas pliumptelėjo vandenin, veidu į smėlį, ir keletą akimirų tysojo, o apie jo galvą kilo ir sproginėjo oro burbulai. Tuo tarpu Reimonas trenkė savajam, ir arabo veidas apsipylė krauju. Reimonas atsisuko į mane ir tarė: „Tuoj pamatysi, kaip jis gaus į kailį“. Aš sušukau: „Atsargiai, jis turi peilį!“ Bet Reimonui jau buvo perdurta ranka ir perrėžta lūpa.

Masonas šoko į priekį. Bet antrasis arabas jau buvo atsikėlęs ir dabar stovėjo už arabo, kuris turėjo peilį. Mes nedrįsom pajudėti. Arabai iš lėto traukėsi, nenuleisdami nuo mūsų akių ir laikydami atkištą peilį. Įsitikinę, kad jų nebesivysim, jie greitai spruko šalin, o mes lyg įbesti likom stovėti kaitrioje saulėje. Reimonas laikė užspaudęs kraujuojančią ranką.

Tada Masonas pasakė, kad netoliese yra gydytojas, kuris paprastai leidžia sekmadienius plynaukštėje. Reimonas pasišovė eiti tuojau pat jo pakviesti. Bet, vos pravėrus burną, iš lūpos jam imdavo srūti kraujas. Prilaikydami Reimoną, mes ganėtinai greit parsigavome namo. Reimonas pasakė, kad žaizdos negilios ir kad jis gali pats nueiti pas gydytoją. Jiedu su Masonu išėjo, o aš pasilikau ir papasakojau moterims, kas nutiko. Ponia Mason verkė, Mari buvo labai išblyškusi. Bet man įgriso joms aiškinti. Aš nutilau ir, žvelgdamas į jūrą, ėmiau rūkyti.

Apie pusę pirmos Reimonas ir Masonas grįžo. Reimono ranka buvo aprišta, lūpų kamputis užklijuotas pleistru. Gydytojas pasakė, kad žaizdos nepavojingos, bet Reimonas buvo niūrus. Masonas bandė jį prajuokinti, bet jis vis tylėjo. Paskui pasakė einąs į paplūdimį. Aš paklausiau, į kurią pusę. Jis atsakė norįs pasivaikščioti grynam ore. Mudu su Masonu norėjom eiti kartu, bet Reimonas supyko ir aprėkė mus. Masonas pasakė, kad neverta jam prieštarauti. Bet aš vis tiek nuėjau drauge su juo.

Mes ilgai ėjome pajūriu. Saulė dabar svilinte svilino. Jos šviesa tiško ant smėlio ir ribuliuavo jūros paviršiumi. Man pasirodė, kad Reimonas žino, kur eina, bet aš turbūt klydau. Pagaliau priėjome pačiam paplūdimio gale mažą šaltinį, kuris tryško iš už didelės uolos ir sroveno per smėlį. Čia ir radom abu arabus. Jie gulėjo, nenusivilkę savo riebaluotų kombinezonų. Atrodė visiškai ramūs ir net patenkinti. Net mums atėjus jie nė nekrustelėjo. Tas, kuris buvo sužeidęs Reimoną peiliu, tylėdamas žiūrėjo į jį. Antrasis pūtė nendrinę dūdelę ir, stebėdamas mus akies krašteliu, be perstogės kartojo tas pačias tris natas, kurias jam pavyko išgauti savo instrumentu.

Aplink mus tebuvo saulė ir tyla, švelnus šaltinio čiurlenimas ir tos trys natos. Paskui Reimonas įkišo ranką į kišenę, kurioje buvo revolveris, bet arabas nė nekrustelėjo,

ir jiedu tik žiūrėjo viens į kitą. Aš pastebėjau, kad grojančio fleita arabo kojų pirštai plačiai išsiskėtę. Nenuleisdamas nuo priešininko akių, Reimonas manęs paklausė: „Nudėti?“ Pagalvojau, kad jeigu atsakysiu neigiamai, jis susierzins ir tikrai iššaus. Aš jam tik tiek pasakiau: „Jis dar nė burnos nepravėrė. Būtų niekšiška nei iš šio, nei iš to šauti“. Tvančioje tyloje tesigirdėjo vien švelnūs vandens ir fleitos garsai. Paskui Reimonas tarė: „Tada aš jį išplūsiu, ir kai jis atsikirs, nukepsiu jį“. Aš atsakiau: „Taip, bet jeigu jis neišsitrauks peilio, tu negali šauti“. Reimonas jau ėmė nervintis. Antrasis arabas visą laiką grojo, ir abu akimis sekė kiekvieną Reimono judesį. „Taip netinka, – tariau Reimoniui. – Susiimkite vienas prieš vieną, o revolverį atiduok man. Jeigu antrasis įsikiš arba išsitrauks peilį, aš jį nudėsiu“.

Reimonas padavė man revolverį, jo metalu blykstelėjo saulės spindulys. Mes vis dar tebestovėjom nejudėdami, lyg atsidūrę uždaram rate. Nenuleisdami akių žiūrėjom vieni į kitus, ir laikas tarsi sustojo – tebuvo vien jūra, smėlis, saulė, nuščiuvusi fleita, liovėsis čiurlenti vanduo. Tą akimirką pagalvojau, kad man vis tiek – šauti ar ne. Bet staiga arabai, traukdami atbulomis, nusirito už uolos. Tada mes su Reimonu patraukėm atgal. Jo nuotaika, regis, pasitaisė ir jis ėmė kalbėti, jog laikas grįžti į miestą.

Aš palydėjau jį iki namelio, ir kol jis lipo mediniais laiptais, likau stovėti apačioje; nuo saulės man užė galva, aš bijojau pajudėti, neturėjau jėgų nei noro lipti aukštyne, o dar labiau – kalbėtis su moterimis. Tačiau buvo taip karšta, kad negalėjau ilgiau nejudėdamas stovėti po akinamu ugniniu lietum, krintančiu iš dangaus. Man buvo vis vien – ar stovėti čia, ar eiti kur nors. Po valandėlės apsisukau ir patraukiau paplūdimio link.

Aplinkui viskas tebetvoskė akinamu raudoniui. Jūra duso smėlyje, godžiai alsuodama neramiomis, ošiančiomis bangelėmis. Iš lėto ėjau uolų link ir jaučiau, kaip nuo saulės plyšta kakta. Karštis slėgė ir trukdė eiti pirmyn. Kiekvienąkart, kai ant veido pajusdavau jo kaitrų dvelksmą, sukąsdavau dantis, sugniauždavau kišenėse kumščius, visas įsitempdavau, stengdamasis pergalėti saulę ir jos liejamą mieguistą svaigulį. Kiekvienąsyk, kai saulės blizgesys, atsispindėjęs nuo smėlio, nuo baltutės kriauklės ar nuo stiklo šukės it špagos dūris apžilpindavo mane, man nevalingai imdavo trūkčioti žandikauliai. Ėjau ilgai.

Tolumoje mačiau dunksant tamsią uolą, apsuptą žilpinančia šviesos ir vandens dulkelių aureole. Aš pagalvojau apie tą gaivų šaltinį už uolos. Norėjau vėl išgirsti švelnų jo vandens čiurlenimą, norėjau pabėgti nuo saulės, įtempimo ir moters ašarų, norėjau pagaliau rasti pavėsį ir atilsį. Bet kai priėjau arčiau, pamačiau, kad Reimono priešas grįžęs.

Jis buvo vienas. Gulėjo ant nugaros, pasidėjęs rankas po galva. Jo veidas buvo uolos paunksnėje, o visas kūnas – saulėje. Kombinezonas garavo nuo karščio. Aš kiek nustebau: maniau, kad ta istorija jau baigta, ir atėjau čia visai apie nieką nebegalvodamas.

Pamatęs mane, arabas kilstelėjo ir įkišo ranką į kišenę. Aš, suprantama, suspaudžiau Reimono revolverį švarko kišenėje. Neištraukdamas rankos iš kišenės, arabas vėl atvirto atgal. Aš buvau gana toli nuo jo, mus skyrė kokie dešimt metrų. Retkarčiais sugaudavau jo žvilgsnį, besiskverbiantį iš po primerktų blakstienų. Bet dažniausiai arabo veidas, visa jo figūra nuo įkaitusio oro tik tavaravo man akyse. Bangų pleškenimas buvo dar tingesnis ir tylesnis negu vidurdienį. Tvieskė ta pati saulė, ta pati šviesa tiško ant to paties smėlio. Jau dvi valandos, kai diena stovėjo vietoje, dvi valandos, kai buvo įmetusi inkarą į verdančio metalo okeaną. Akiratyje praplaukė nedidelis garlaivis – pamačiau tą juodą tašelį tik akies kraštelium, nes vis nenuleidau akių nuo arabo.

Pagalvojau, kad užtektų man nususukti į šalį, nueiti, ir viskas baigtųsi. Bet virpan-tis nuo saulės paplūdimys tarsi užgulė man pečius ir stūmė pirmyn. Aš žengiau kelis žingsnius prie šaltinio. Arabas nė nekrustelėjo. Vis dėlto jis buvo dar gana toli. Ant vei-do jam krito šešėliai, ir turbūt todėl atrodė, lyg jis juoktųsi. Aš palaukiau. Saulė svilino man veidą, antakiuose susitvenkė prakaito lašai. Tai buvo ta pati saulė kaip ir tą dieną, kai laidojau mamą, ir lygiai taip kaip tada man baisiausiai skaudėjo kaktą, smilkiniuose tvinkčiojo kraujas. Nebegalėdamas išverti ilgiau tokio karščio, žingtelėjau į priekį. Ži-nojau, kad tai kvaila, kad žengęs tik vieną žingsnį nenusikratysiu saule. Bet aš žengiau žingsnį, tik vieną žingsnį į priekį. Ir šį kartą arabas, net neatsistodamas, išsitraukė peilį ir iškėlė jį man prieš akis. Peilio plienas sutvisko saulėje, ir man pasiregėjo, tarsi ilgi bliz-gantys ašmenys susmigo į kaktą. Tą pačią akimirką prakaito lašai, susitvenkę antakiuo-se, staiga ėmė tekėti vokais ir apgaubė juos šiltu ir tankiu šydu. Mane apakino ašarų ir druskos uždanga. Nieko nebejaučiau, tik kaip kaktose muša saulės cimbolai, ir neaiškiai mačiau prieš save iš peilio iššokusį šviesos kalaviją. Ši liepsnojanti špaga badė blakstie-nas ir skaudžiai žeidė akis. Ir tada viskas susiūbavo. Jūra tvokstelėjo į mane karšta oro banga. Man pasirodė, kad prakiuro dangus ir iš jo pradėjo lyti ugnimi. Aš visas įsitem-piau ir ranka mėšlungiškai sugniaužiau revolverį. Gaidukas pasidavė, pirštas slystelėjo lygia vamzdžio apačia, ir būtent tada, pasigirdus trumpam kurtinančiam trenksmui, viskas ir prasidėjo. Aš nusipurčiau prakaito lašus ir saulės tviskėjimą. Supratau, kad suardžiau dienos pusiausvyrą, neįprastą tylą paplūdimyje, kur buvau laimingas. Tada iššoviau dar keturis kartus, ir kulkos nepastebimai susmigo į nejudantį kūną. Tai buvo tarsi keturi trumpi smūgiai, kuriais aš pasibeldžiau į nelaimės duris.

ANTRA DALIS

I

Tuoju po arešto mane kvotė daugybę kartų. Bei šitai buvo daroma mano asmens ta-patybei nustatyti ir neilgai truko. Per pirmą apklausą policijos nuovadoje atrodė, kad mano byla nieko nedomina. Užtat po savaitės teismo tardytojas jau pažvelgė į mane su-sidomėjęs. Tiesa, pradžiai tepaklausė mano pavardės, adreso, profesijos, gimimo datos ir vietos. Paskui pasiteiravo, ar išsirinkau advokatą. Prisipažinau, kad ne, ir paklausiau, ar tai būtina. „Kodėl jūs klausiate?“ – nustebo jis. Atsakiau, kad manau, jog mano byla visai nesudėtinga. „Tai jūs taip manote, – tarė jis šypsodamasis, – tačiau toks įstatymas. Jeigu jūs pats neišsirinksite, mes paskirsime advokatą oficialiai“. Man pasirodė labai pa-togu, kad justicija rūpinasi tokiomis smulkmenomis. Pasakiau tai tardytojui. Jis pritarė ir užbaigė tą kalbą pasakydamas, kad teismo įstatymas apgalvotas puikiai.

Iš pradžių rimtai į tardytoją nežiūrėjau. Jis mane priėmė kambaryje su užtrauktomis užuolaidomis; ant rašomojo stalo stovėjo lempa, šviečianti krėslą, į kurį jis pasodino mane, pats likdamas šešėlyje. Buvau skaitęs panašų aprašymą knygoje, ir visa tai man atrodė kaip vaidinimas. Tačiau po mūsų pokalbio geriau išžiūrėjau į jį ir pamačiau, kad vyriškis subtilių veido bruožų, giliomis, tamsiai mėlynomis akimis, aukšto ūgio, ilgais žilais ūsais ir vešliais, beveik baltais plaukais. Jis man pasirodė labai protingas ir apskritai simpatiškas, nors jam nuolat nervingai trūkčiojo lūpos. Išeidamas net norėjau paduoti jam ranką, bet laiku prisiminiau, kad esu nužudęs žmogų.

Rytojaus dieną pas mane į kalėjimą atėjo advokatas. Jis buvo žemaūgis, rubuilis, gana jaunas, sulaižytas plaukais. Nors buvo karšta (aš sėdėjau vienmarškinis), advoka-

tas vilkėjo tamsų kostiumą, buvo su kieta apykakle ir keistu kaklaraiščiu plačiais juodais ir baltais dryžiais. Jis pasidėjo ant lovos portfeli, kurį laikė po pažastim, pasisakė kas esąs ir pareiškė išstudijavęs mano bylą. Byla kebli, bet jis neabejojąs pasisekimu, jeigu aš juo pasitikėsiu. Aš padėkojau, ir jis tarė: „Išsigilinkim į esmę“.

Jis atsisėdo ant lovos ir pasakė, kad surinktos žinios apie mano asmeninį gyvenimą. Išsiaiškinta, kad prieglaudoje neseniai mirė mano motina. Tada buvo atlikta apklausa Marengo. Jos metu nustatyta, kad mamos laidotuvių dieną aš „parodęs abejingumą“. „Jūs suprantate, – pasakė advokatas, – man kiek nepatogu jus to klausti. Bet tai labai svarbu. Tai būtų labai rimtas kaltinimo argumentas, jeigu aš neturėčiau ką atsakyti“. Jis norėjo, kad aš jam padėčiau. Jis paklausė, ar aš buvau tą dieną sielvarto prislėgtas. Šis klausimas mane labai nustebino, ir pagalvojau, kad vargu ar aš pats taip būčiau galėjęs paklausti. Tačiau atsakiau, kad esu kiek atpratęs analizuoti savo jausmus, ir todėl man sunku jam atsakyti. Be abejo, aš labai mylėjau mamą, bet tai nieko nereiškia. Visi sveiki žmonės visada daugiau ar mažiau trokšta mirties tų, kuriuos myli. Čia advokatas mane nutraukė – jis atrodė labai susijaudinęs. Jis paprašė manęs pasižadėti, kad to nesakysiu nei teismo metu, nei tardytojui. Tačiau aš jam paaiškinau, kad tokia jau mano prigimtis – fiziniai poreikiai dažnai sutrikdo mano jausmus. Mamos laidotuvių dieną buvau labai pavargęs ir norėjau miego. Todėl ne visai suvokiau tai, kas vyko. Tikrai galiu pasakyti tik tiek: man atrodė, kad būtų buvę geriau, jei mama nebūtų mirusi. Bet advokatas vis tiek atrodė nepatenkintas. Jis pasakė: „To nepakanka“.

Jis kiek pamastė. Paskui paklausė, ar galėtų pasakyti, kad tą dieną aš sutramdžiau savo įgimus jausmus. Aš atsakiau: „Ne, negalėtų, nes tai netiesa“. Jis keistai pasižiūrėjo į mane, regis, net kiek bjaurėdamasis. Ir kone piktai pasakė, kad, šiaip ar taip, prieglaudos direktorius ir personalas bus išklaustyti kaip liudytojai ir kad „tai gali man labai pakenkti“. Atsakiau, kad ši istorija neturi nieko bendra su mano byla, bet advokatas tepasakė, kad iš karto matyti, jog nesu turėjęs reikalų su teismu.

Išėjo labai nepatenkintas. Norėjau jį sulaukyti ir pasakyti, kad man reikia jo užuojautos – ne tam, kad būčiau geriau ginamas, o, taip sakant, paprasčiausios žmogiškos užuojautos. Svarbiausia aš mačiau, kad gadinu jam nuotaiką. Jis manęs nesuprato ir todėl pyko. O aš norėjau jam pasakyti, kad esu toks pat kaip ir visi, absoliučiai kaip visi. Tačiau iš tikrųjų visa tai neturėjo jokios prasmės, ir aš iš tingumo nieko jam nesakiau.

Netrukus vėl buvau nuvestas pas tardytoją. Buvo antra valanda dienos, ir šį kartą jo kabinetas buvo sklidinąs šviesos, kurią truputį švelnino užuolaidos. Buvo labai karšta. Jis mane pasodino ir labai mandagiai paaiškino, kad mano advokatas negalėjo ateiti dėl „nenumatytų kliūčių“. Bet aš turįs teisę neatsakinėti ir palaukti kito karto. Pasakiau, kad galiu atsakinėti ir be advokato. Jis paspaudė pirštu mygtuką ant stalo. Atėjo jaunas teismo sekretorius ir įsitaisė kone man už nugaros.

Abu susėdom į krėslus. Pasidėjo apklausa. Pirmiausia jis pasakė, kad žmonės mane apibūdina kaip tylų ir užsidariusį, ir norėjo sužinoti, ką aš pats apie tai galvoju. Aš atsakiau: „Kad aš niekad neturiu ko svarbaus pasakyti, tai ir tyliu“. Jis nusišypsojo kaip ir pirmąjį kartą, pritarė, kad tai rimčiausia priežastis tylėti, ir pridūrė: „Pagaliau tai visai nesvarbu“. Jis nutilo, pasižiūrėjo į mane ir, gana staigiai atsitiesęs, skubiai ištare: „Mane dominate tik jūs“. Ne visai suvokiau, ką jis nori tuo pasakyti, ir tylėjau. „Jūsų poelgyje, – pridūrė jis, – daug ko nesuprantu. Esu tikras, kad jūs padėsite man tai išsiaiškinti“. Atsakiau, kad viskas buvo labai paprasta. Jis mane paragino atpasakoti tą dieną. Pakartojau

tai, ką jau buvau minėjęs: Reimonas, paplūdimys, maudymasis, arabai, vėl paplūdimys, šaltinis, saulė ir penki revolverio šūviai. Po kiekvieno sakinio jis kartojė: „Taip, taip“. Kai ėmiau kalbėti apie gulintį ant žemės kūną, jis irgi pritarė sakydamas: „Gerai“. O man nusi-bodo visą laiką kartoti tą pačią istoriją; man atrodė, kad dar niekad nebuvau tiek kalbėjęs.

Truputį patylėjęs jis atsistojo ir pasakė, kad nori man padėti, kad jis manim susidomėjo ir kad, Dievui padedant, jis galėtų ką nors padaryti mano labui. Bet prieš tai noris man užduoti dar keletą klausimų. Ir be jokios įžangos paklausė, ar aš mylėjau mamą. Aš atsakiau: „Taip, kaip visi“, ir sekretorius, kuris iki šiol ritmingai stukseno savo mašinėle, tikriausiai sumaišė klavišus, nes sustojo ir pradėjo iš naujo. Ir vėl, regis, be jokio logiško ryšio tardytojas paklausė, ar aš iš tikrųjų paleidau penkis šūvius iš eilės. Aš pagalvojau ir patikslinau, kad pirmiausia šoviau vieną kartą, o po kelių sekundžių dar keturis kartus. „Kodėl jūs palaukėte prieš šaudamas antrą sykį?“ – paklausė jis. Ir vėl man prieš akis iškilo raudonas paplūdimys ir pajutau, kad kaktą kepina saulė. Bet šį kartą nieko neatsakiau. Stoju tylą; tardytojas atrodė susijaudinęs. Jis atsisėdo, susitaršė plaukus, pasirėmė alkūnėmis į stalą, truputį pasilenkė prie manęs ir su labai keista išraiška paklausė: „Kodėl, kodėl jūs šovėte į gulintį ant žemės kūną?“ Aš vėl nieko negalėjau atsakyti. Tardytojas perbraukė ranka per kaktą ir pakartojė savo klausimą truputį pasikeitusiu balsu: „Kodėl? Jūs privalote man tai pasakyti. Kodėl?“ Aš tebetylėjau.

Staiga jis pakilo, dideliais žingsniais nuėjo į kabineto galą ir atidarė spintos stalčių. Iš ten ištraukė sidabrinį nukryžiuotąjį ir, artindamasis prie manęs, ėmė mojuoti juo. Ir visiškai pasikeitusiu, beveik drebančiu balsu suriko: „Ar jūs žinote, kas čia toks?“ Aš atsakiau: „Taip, be abejo“. Tada greitakalbe ir labai susijaudinęs pradėjo berti, kad jis tiki Dievą ir yra tikras, jog nė vienas žmogus nėra tiek kaltas, kad Dievas jam neatleistų, tik reikia, kad atgailaujantysis taptų panašus į kūdikį su tuščia ir pasirengusia viską priimti siela. Visu kūnu jis buvo palinkęs virš stalo ir mojavo kryžium beveik ties mano galva. Tiesą pasakius, aš menkai tesigilinau į jo samprotavimus pirmiausia todėl, kad man buvo karšta ir kabinete skraidė didelės musės, kurios nuolat taikėsi nutūpti man ant veido, ir dar dėl to, kad šis žmogus mane truputėlį gąsdino. Aš žinojau, kad tai juokinga, nes, šiaip ar taip, juk nusikaltėlis buvau aš. Tačiau jis tęsė toliau. Pamažu pradėjau suvokti, kad, jo nuomone, mano išpažintyje tėra viena neaiški vieta, būtent faktas, kodėl aš padariau pauzę prieš šaudamas antrą kartą. Visa kita jam buvo aišku, jis negalėjo suprasti tik šito dalyko.

Buvau beketinąs pasakyti, kad jis bergždžiai stengiasi išsiaiškinti šią aplinkybę: ji nėra jau tokia svarbi. Bet jis mane nutraukė ir, išsitiesdamas visu ūgiu, paskutinį kartą paklausė, ar aš tikiu Dievą. Atsakiau, kad ne. Jis pasipiktinęs atsisėdo. Pasakė, kad to negali būti, kad visi žmonės tiki Dievą, netgi tie, kurie nusigręžia nuo jo veido. Jis buvo tuo tvirtai įsitikinęs, ir jeigu kada jam tektų tuo suabejoti, jo gyvenimas nebeturėtų prasmės. „Ar jūs norite, – sušuko jis, – kad mano gyvenimas nebeturėtų prasmės?“ Man atrodė, kad tai neturi nieko bendra su manim, ir aš taip jam ir pasakiau. Bet per stalą jis jau kišo man Kristų prie veido ir kaip beprotis šaukė: „Aš esu krikščionis. Aš jo prašau atleisti tavo kaltes. Kaip tu gali netikėti, kad jis kentėjo už tave?“ Pastebėjau, kad jis kreipiasi į mane „tu“, bet man jau viskas buvo nusibodę. Karštis dusinte dusino. Kaip ir visuomet, kada noriu nusikratyti kalbančiuoju, kurio beveik nesiklausau, apsimetu, kad jam pritariu. Mano nuostabai, tardytojas ėmė džiūgauti: „Matai, matai, – kartojė jis. – Juk tu tiki, juk tu išpažini jam savo kaltes?“ Tikriausiai aš dar kartą pasakiau: „Ne“. Jis vėl žnektelejo į krėslą.

Jis atrodė labai pavargęs. Kiek patylėjo, tuo tarpu mašinėlė, be perstogės sekusi mūsų pokalbį, dar stukseno paskutines frazes. Paskui tardytojas įdėmiai ir truputį liūdnai pažiūrėjo į mane ir sumurmėjo: „Dar niekad nebuvau regėjęs tokios sudiržusios sielos kaip jūsų. Nusikaltėliai, kurie čia ateidavo, visuomet verkdamo, išvydę šį kančios simbolį“. Aš norėjau atsakyti: „Todėl jie ir verkdamo, kad buvo nusikaltėliai“. Bet man toptelėjo, kad ir aš esu toks kaip ir jie. Su šia mintim aš vis dar niekaip negalėjau apsiprasti. Tardytojas pakilo tarsi norėdamas pasakyti, kad tardymas baigtas. Tik su kiek nuvargusia veido išraiška paklausė, ar aš gailiuosi taip pasielgęs. Pagalvojau ir atsakiau, kad veikia jaučiu ne gailestį, o kažkokį nepasitenkinimą. Man pasirodė, kad jis manęs nesuprato. Bet tą dieną viskas tuo ir baigėsi.

Vėliau aš dažnai matydavausi su tardytoju. Tik dabar mane lydėdavo advokatas. O tardytojas tiktai patikslindavo kai kuriuos mano ankstesnius parodymus. Arba drauge su advokatu aptarinėdavo mano nusikaltimą. Bet iš tikrųjų tuo metu jie visai nesirūpino manimi. Šiaip ar taip, tardymų tonas pamažu pasikeitė. Atrodė, kad tardytojas manimi nebesidomi ir kad mano byla jam pasidarė aiški. Jis jau nebekalbėjo man apie Dievą, ir aš niekad nebemačiau jo taip susijaudinusio kaip tą pirmąją dieną. Todėl mūsų pokalbiai pasidarė nuoširdesni. Keli klausimai, trumpas pokalbis su advokatu – ir tardymas baigdavosi. Mano byla, anot tardytojo, „ėjo savo keliu“. Kartais, kai pokalbis būdavo bendro pobūdžio, įtraukdavo į jį ir mane. Aš pradėjau atitokti. Tokiom valandėlėm jie nebūdavo man priešiški. Viskas atrodė taip paprasta, taip gerai sustyguota ir taip santūriai vaidinama, jog man susidarė keistas išpūdis, tarsi būčiau tapęs „vienos šeimos nariu“. Ir, prabėgus tiems vienuolikai mėnesių, kurių metu buvau tardomas, beveik stebėdamasis galiu pasakyti, kad vargu ar kas mane taip džiugino, kaip tos retos akimirkos, kai tardytojas išlydėdavo mane pro kabineto duris ir plodamas ranka per petį nuoširdžiu balsu ištardavo: „Šiai dienai užteks, pone Antikriste“. Ir tada mane perduodavo į žandarų rankas.

IV

Net kaltinamųjų suole visuomet įdomu pasiklausyti kalbant apie save. Galiu pasakyti, kad savo kalbose prokuroras ir advokatas daug šnekėjo apie mane, ir gal net daugiau apie mane negu apie mano nusikaltimą. Ar tos kalbos taip jau skyrėsi viena nuo kitos? Advokatas pakeldavo rankas ir atsiprašinėdamas gindavo kaltinamąjį. Prokuroras ištiesdavo rankas į publiką ir neatsiprašinėdamas kaltindavo. Vis dėlto mane trikdė vienas dalykas. Nors ir buvau labai susirūpinęs, kartais norėdavau įsikišti, bet tada mano advokatas sakydavo: „Tylėkite, nuo to jums bus tik geriau“. Kažkaip atrodė, kad jie svarsto bylą be manęs. Viskas vyko man nedalyvaujant. Mano likimas buvo sprendžiamas neatsiklausiant mano nuomonės. Tarpais norėdavau nutraukti visas kalbas ir pasakyti: „Bet kas čia kaltinamasis? Labai juk svarbu būti kaltinamuoju. Juk ir aš turiu kai ką pasakyti!“ Bet, gerai pagalvojus, aš nieko neturėjau pasakyti. Beje, turiu pripažinti, kad apskritai sudominti kitus žmones gali tik trumpam. Pavyzdžiui, prokuroro kalba man labai greit įgriso. Mane nustebino ar sudomino tiktai atskiri fragmentai, rankų mostai ar ištisos tirados, tačiau irgi tarsi iškritusios iš bendro konteksto.

Jeigu teisingai supratau, jo pagrindinė mintis buvo ta, kad mano nusikaltimas buvo apgalvotas iš anksto. Bent jis tai stengėsi įrodyti. Štai jo paties žodžiai: „Aš tai įrodysiu, ponai, įrodysiu dvigubai. Pirmiausia remdamasis nenuneigiamais faktais, o paskui at-

skleisdamas šios tamsios nusikaltėlio sielos psichologiją“. Jis trumpai išvardino visus įvykius po mamos mirties. Priminė, kad buvau abejingas, nežinojau mamos amžiaus, kitą dieną po laidotuvių maudžiausi su moterimi, priminė kiną, Fernandelį ir pagaliau tą faktą, kad grįžau namo su Mari. Ne iškart supratau, apie ką jis kalba, nes jis sakė „jo meilužė“, o man ji buvo Mari. Paskui perėjo prie Reimono istorijos. Man pasirodė, kad jo samprotavimams nestigo logikos. Tai, ką jis sakė, buvo panašu į tiesą. Susitaręs su Reimonu, aš parašiau laišką, norėdamas privilioti jo meilužę ir atiduoti ją į nagus „abejotinos moralės“ žmogui. Paplūdimy išprovokavau Reimono priešus. Reimonas buvo sužeistas. Aš paprašiau jį revolverio. Į pliažą grįžau vienas, ketindamas pasinaudoti ginklu. Buvau numatęs nušauti arabą ir nušoviau jį. Paskui kiek palaukiau ir, „norėdamas įsitikinti, kad darbas gerai atliktas“, ramiai, tiksliai ir tam tikra prasme apgalvotai iššoviau dar keturis kartus.

– Tai ir viskas, ponai prisiekusieji, – tarė valstybės gynėjas. – Atkūriau jums eiga įvykių, atvedusių šį žmogų ligi sąmoningos žmogžudystės. Pabrėžiu, tai nėra paprasta žmogžudystė arba neapgalvotas poelgis, kuriame galėtume įžvelgti švelninančių aplinkybių. Šis žmogus, ponai, šis žmogus yra protingas. Jūs girdėjot jį kalbant, ar ne tiesa? Jis moka atsakinėti. Jis žino žodžių vertę. Apie jį negalima pasakyti, kad jis pasielgė, nesuvokdamas ką daręs.

Aš klausiausi jo kalbos ir štai išgirdau, kad mane laiko protingu. Bet aš negalėjau suprasti, kaip eilinio žmogaus gerosios savybės gali pasidaryti triuškinamu jo kaltumo įrodymu. Garbės žodis, tai mane taip nustebino, kad aš daugiau nebesiklausiau prokuroro kalbos, kol vėl išgirdau sakant: „Ar jis nors parodė, jog gailisi? Ne, ponai, niekada. Nė karto per visą tardymo laiką šis žmogus netgi neatrodė susijaudinęs dėl tokios šlykščios piktadarystės“. Tuo metu jis atsisuko ir, rodydamas į mane pirštu, vėl ėmė berti kaltinimus, kurių prasmės aš, tiesą sakant, ne visai supratau. Žinoma, aš negalėjau nepripažinti, kad jo žodžiuose yra dalis tiesos. Aš ne per labiausiai gailėjausi dėl savo poelgio. Bet toks jo įtūžis mane stebino. Norėjau pamėginti jam nuoširdžiai, beveik draugiškai paaiškinti, kad aš, iš teisybės, niekad dėl nieko nesigailėjau. Aš visuomet priimdavau tai, ką man atnešdavo ši arba rytojaus diena. Bet, žinoma, dėl tokios savo būklės, kurioje buvau atsidūręs, su nieku negalėjau kalbėti tokiu tonu. Neturėjau teisės būti nuoširdus, rodyti gerą valią. Ir aš nusprendžiau klausytis toliau, nes prokuroras ėmė postringauti apie mano sielą.

Jis pasakė, kad bandęs pažvelgti į mano sielą, bet, ponai prisiekusieji, jos neradęs. Jis kalbėjo, kad aš besielis žmogus ir neturįs nieko žmogiška, ir kad bet kokie moraliniai principai, kuriais vadovaujasi žmogaus širdis, man svetimi. „Žinoma, mes negalime jam to prikišti, – pridūrė prokuroras. – Mes galime jo tik gailėtis, nes jis neturi to, kas jam ir neprieinama. Bet jei kalbėsime apie mūsų teismą, tai čia visiškai neigiama ir pasyvi tolerancijos dorybė turi būti pakeista sunkesne, bet kilnesne dorybe – teisingumu. Ypač tais atvejais, kai tuštuma, kokią mes išvydome šio žmogaus širdyje, tampa beduogne, galinčia pražudyti mūsų visuomenę“. Tada jis ir išsakė viską apie mano požiūrį į mamą. Jis pakartotojo tai, ką jau buvo minėjęs anksčiau. Bet dabar jis kalbėjo apie tai daug ilgiau negu apie mano nusikaltimą, taip ilgai, kad galiausiai aš jau nieko negirdėjau, tik pajutau, koks nepakeliamas šio ryto karštis. Bent iki to momento, kai prokuroras nutilo ir po trumpos tylos tarė labai žemu ir labai skvarbiu balsu: „Mūsų teismas, ponai prisiekusieji, rytoj teis patį šlykščiausią nusikaltimą – tėvažudystę“. Jo manymu, vaiz-

duotė yra bejėgė prieš šį žiaurų nusikaltimą. Jis drįstas tikėtis, jog žmonės nepasiduos silpnybei ir nubaus šį piktadarių visu griežtumu. Bet jis nebijęs pasakyti, kad siaubas, kurį jam kelia šis nusikaltimas, beveik nublanksta prieš mano abejingumą. Jo manymu, žmogus, morališkai nužudęs savo motiną, pats pasišalina iš žmonių visuomenės lygiai kaip ir tas, kuris pakėlė ranką ir nužudė savo gimdytoją. Bet kuriuo atveju pirmasis parodo kelią antrajam, tampa jo pirmtaku ir įteisina jo piktadarystę. „Esu įsitikinęs, ponai prisiekusieji, – pridūrė jis, pakeldamas balsą, – kad jums neatrodys per daug drąsus mano tvirtinimas, jeigu aš pasakysiu, kad žmogus, sėdintis ant šio suolo, yra kaltas ir dėl žmogžudystės, kurią teismas nagrinės rytoj. Todėl jis turi būti nubaustas“. Tai pasakęs prokuroras nusišluostė blizgantį nuo prakaito veidą. Paskui pridūrė, kad nors jo pareiga yra labai sunki ir skausminga, bet jis tvirtai ją atliks. Jis pareiškė, kad man nėra ko veikti visuomenėje, nes aš nepripažįstąs pagrindinių jos įstatymų ir negalys apeliuoti į žmogaus širdį, nes man nežinomi patys paprasčiausi žmogiškieji jausmai. „Aš reikalauju šio žmogaus galvos, – pasakė jis, – ir reikalauju jos lengva širdim. Nors per ilgą savo praktiką man teko ne sykį skelbti mirties bausmes, tačiau dar niekad taip aiškiai nejaučiau kaip šiandien, kad atlikti šią sunkią priedermę mane skatina visapusiškai apgalvotas, gerai išsąmonintas šventas ir įsaktus būtinumas ir siaubas, kurį patiriu žvelgdamas į šio žmogaus veidą, neišreiškiantį nieko daugiau, tik išsigimimą“.

Kai prokuroras atsisėdo, salėje gana ilgai viešpatavo tylą. Sėdėjau apkvaitęs nuo karščio ir nuostabos. Pirmininkas kostelėjo ir labai tyliai paklausė, ar aš nieko neturiu pridurti. Pakilau ir kadangi seniai ruošiausi kalbėti, pasakiau, beje, ne visai vietoje, kad aš neketinau nušauti arabo. Pirmininkas atsakė, kad tai tik žodžiai, kad iki šiol jis blogai supratęs mano gynimosi sistemą ir kad jis būtų laimingas, jeigu aš, kol dar nekalbėjo mano advokatas, patikslinčiau savo poelgio motyvus. Skubiai atsakiau, truputį painiodamas žodžius ir suvokdamas, koks esu juokingas, kad dėl to kalta saulė. Salėje pasigirdo juokas. Mano advokatas gūžtelėjo pečiais, ir pirmininkas netrukus jam suteikė žodį. Bet jis pareiškė, kad jau vėlu, kad jo kalba būsianti ilga, todėl jis siūlo ją atidėti popiečiui. Teismas sutiko.

Po pietų dideli ventilatoriai be atvangos košė tirštą salės orą, ir mažytės įvairiaspalvės teisėjų vėduoklės judėjo į vieną pusę. Mano advokato kalba, atrodo, niekada nesi- baigs. Tačiau vienu metu aš suklausau, nes jis pasakė: „Tai tiesa, aš nušoviau“. Paskui tęsė tuo pačiu tonu, sakydamas „aš“ kiekvieną kartą, kai kalbėjo apie mane. Aš labai nustebau. Pasilenkiau prie žandaro ir paklausiau, ką tai reiškia. Jis man liepė nutilti, bet po valandėlės pridūrė: „Visi advokatai taip daro“. Pagalvojau, kad taip daroma, norint dar labiau mane nušalinti nuo bylos, prilyginti mane nuliui ir tam tikra prasme pakeisti mane. Bet man atrodo, kad aš ir taip buvau jau labai toli nuo teismo salės. Be to, mano advokatas man pasirodė juokingas. Jis probėgom atsakė į kaltinimus, o paskui irgi pradėjo postringauti apie mano sielą. Bet, mano supratimu, jis nebuvo toks talentingas kaip prokuroras. „Aš taip pat, – sakė jis, – pažvelgiau į jo sielą, bet priešingai negu žymysis prokuratūros atstovas kai ką radau ir galiu pasakyti, kad ją skaičiau tarsi atverstą knygą“. Jis joje perskaitęs, kad aš esąs doras žmogus, tvarkingas, nenuilstantis, atsidaęs savo įstaigai tarnautojas, visų mylimas ir jautrus savo artimo nelaimei. Pasak jo, aš buvau pavyzdingas sūnus ir išlaikiau savo motiną, kol galėjau. Paskui aš tikėjęsis, kad senelių prieglauda suteiksianti senai moteriai visus patogumus, kurių aš, mažai uždirbdamas, nepajėgiau jai duoti. „Aš stebiuosi, ponai prisiekusieji, – pridūrė jis, – kad

buvo sukelta tiek triukšmo dėl šios prieglaudos. Juk jeigu tektų įrodinėti didelę šių įstai-gų naudą ir kilnią paskirtį, pirmiausia reiktų pasakyti, kad jas išlaiko pati valstybė“. Jis nepaminėjo tikrai laidotuvių, ir aš pajutau jo kalboje spragą. Bet dėl visų tų ilgų frazių, tų nesibaigiančių dienų ir valandų, kurių metu buvo kalbama apie mano sielą, man at-rodė, jog visas mano mintis užlieja bespalvis vanduo ir man sukasi galva.

Toliau aš prisimenu vien tai, kad, kalbant mano advokatui, iš gatvės per visas sa-les mano ausis pasiekė ledų pardavėjo ragelio garsas. Mane užplūdo prisiminimai apie gyvenimą, kuris man nebeprisiklausė, bet kuriame aš buvau patyręs pačius paprasčiausius ir pačius pastoviausius savo džiaugsmus: prisiminiau vasaros kvapus, priemiestį, kurį mylėjau, vakarėjantį dangų, Mari juoką ir sukneles. Ir tada man užgniauzė gerklę nuo beprasmybės, nuo viso to, ką aš čia veikiu, ir aš nekantraudamas tetroškau viena: kad viskas baigtųsi, aš grįžčiau į kamerą ir užmigčiau. Vos nugirdau, kaip baigdamas savo kalbą advokatas sušuko, kad prisiekusieji nepasmerksią myriop garbingo darbo žmogaus, pražudžiusio savo sielą per vieną paklydimo minutę, ir paprašė atsižvelgti į švelninančias aplinkybes teisiant nusikaltėlių, kuris ir taip jau yra skaudžiai nubaustas – jį amžinai grauš sąžinė. Teismas paskelbė pertrauką, ir nuvargęs advokatas atsisėdo. Prie jo ėjo kolegos ir spaudė jam ranką. Aš išgirdau: „Puiku, brangusis“. Vienas jų net kreipėsi į mane kaip į liudytoją: „Šauniai, ar ne?“ – paklausė jis. Aš pritariau, bet mano pagyrimas nebuvo nuoširdus – buvau per daug pavargęs.

O diena ėjo vakarop, ir karštis kiek atslūgo. Iš kelių mane pasiekusių gatvės garsų spėjau, kad artėja švelnios sutemos. Mes visi sėdėjom ir laukėm. O tai, ko mes visi lau-kėm, lietė tikrai mane. Dar kartą apžvelgiau salę. Viskas buvo taip pat kaip ir pirmąją dieną. Sugavau žurnalisto pilku švarku ir moters-automato žvilgsnius. Tada man ding-telejo, kad per visą procesą nė karto žvilgsniu nepaieškojau Mari. Aš jos neužmiršau, bet buvau per daug užsiėmęs. Pamačiau ją sėdinčią tarp Selesto ir Reimono. Ji nežymiai man linktelėjo lyg sakydama: „Pagaliau“, ir aš pamačiau jos kiek nusigandusį, tačiau besišypsantį veidą. Bet mano širdis liko uždara ir aš net negalėjau atsakyti į jos šypseną.

Teismas grįžo. Labai greitai buvo perskaitytas sąrašas klausimų prisiekusiesiems. Aš išgirdau „kaltinamas žmogžudyste“... „iš anksto, apgalvotai“... „švelninančios aplinkybės“. Prisiekusieji išėjo, o mane išvedė į kambarėlį, kuriame jau buvau pirmą-ją dieną. Prie manęs priėjo advokatas: jis buvo labai pagyvėjęs ir kalbėjo su manimi taip atvirai ir nuoširdžiai kaip niekada. Jis manęs, kad viskas bus gerai ir kad aš išsisuksiąs keleriais kalėjimo ar katorgos metais. Paklausiau, ar yra kasacijos galimybė nepalankaus nuosprendžio atveju. Jis atsakė, kad ne. Jo taktika – viešai nedėstyti savo išvadų ir nenuteikti prieš save teisėjų. Jis man paaiškino, kad kasacinis teismas nepanaikina nuosprendžio taip sau, be priežasties. Man tai pasirodė visiškai aišku, ir aš sutikau su jo samprotavimais. Jeigu į šį reikalą pažiūrėtume šaltakraujiškai, viskas atrodytų natūralu. Juk priešingu atveju prireiktų daug nereikalingos rašliavos. „Bet kuriuo atveju, – tarė mano advokatas, – dar yra malonės prašymas. Bet esu įsitikinęs, kad viskas baigsis gerai“.

Mes laukėme labai ilgai, manau, beveik tris ketvirčius valandos. Pagaliau suskam-bėjo varpelis. Advokatas paliko mane sakydamas: „Prisiekusiųjų seniūnas perskaitys atsakymus. Jus įves tik skelbiant nuosprendį“. Sutrinkė durys. Žmonės bėginėjo laip-tais, ir aš negalėjau suprasti, kur – arti ar toli. Paskui išgirdau, kad salėje kažkas dusliu balsu kažką skaito. Kai vėl suskambėjo varpelis ir atsidarė kambarėlio durys, mane visą

užliejo salės tyla, tyla ir keistas jausmas, kuris užplūdo man pastebėjus, kad jaunasis žurnalistas nusuko į šalį akis. Aš net nepasižiūrėjau į Mari. Nespėjau, nes pirmininkas – kažkaip keistai – pareiškė, kad prancūzų tautos vardu viešai aikštėje man bus nukirsta galva. Ir tada man pasirodė, jog visų veiduose aš atpažinau tą patį jausmą. Man regis, tai buvo pagarba. Žandarai su manim buvo labai mandagūs. Advokatas uždėjo delną man ant riešo. Aš daugiau nieko nebegalvoju. Bet teismo pirmininkas paklausė, ar aš neturiu ką pridurti. Aš pamaščiau ir pasakiau: „Ne“. Ir tada mane išvedė.

V

Aš trečią kartą atsisakiau priimti kapelioną. Aš nieko neturiu jam pasakyti, aš nenoriu su juo kalbėti, aš ir taip jį gana greitai pamatysiu. Šiuo metu mane domina tik viena – ištrūkti iš to mechanizmo, sužinoti, ar neišvengiamybė gali turėti išeitį. Mane perkėlė į kitą kamerą. Dabar, gulėdamas lovoje, aš matau tiktai dangų ir nieko daugiau. Visos mano dienos praeina stebint besikeičiančias dangaus spalvas artėjant nakčiai. Išsitiesiu, susidedu rankas po galva ir laukiu. Jau nežinau kelintą kartą klausiu save, ar buvo tarp pasmerktųjų mirti tokių, kuriems būtų pavykę ištrūkti iš to nepermaldujamo mechanizmo, dingti prieš pat egzekuciją, prasiveržti pro policijos kordonus. Prikaišioju sau, kodėl anksčiau neskyriau pakankamai dėmesio egzekucijų aprašymams. Visuomet reikėtų domėtis tais klausimais. Niekomet nežinai, kas gali atsitikti. Kaip ir visi skaitydavau bylų apžvalgas laikraščiuose. Bet tikriausiai yra specialių veikalų, kuriais niekuomet nesidomėjau. Ten gal būčiau radęs aprašymų, kaip pasmerktieji pabėga. Gal būčiau sužinojęs, kad buvo bent vienas atvejis, kai ratas sustojo, kad nesulaikomą jo sukimasi bent vieną vienintelį kartą sustabdė ar pakeitė atsitiktinumas ir laimė. Nors vieną kartą! Tam tikra prasme to man būtų užtekę. Mano širdis būtų atlikusi visa kita. Laikraščiai dažnai rašo apie skolą visuomenei. Pasak jų, tą skolą reikia grąžinti. Bet tai neteikia peno vaizduotei. Visai kas kita – galimybė pabėgti, galimybė pažeisti šį negailestingą ritualą, sudėti į tą beprotišką bėgimą visą viltį. Be abejo, ta viltis savotiška – tai viltis būti nušautam ant gatvės kampo ar bėgant gauti kulka į pakaušį. Bet, gerai pasvarsčius, niekas man negalėjo duoti tokios prabangos, viskas man buvo užginta, mane glemžėsi bausmės mechanizmas.

Kad ir labai norėdamas, aš negalėjau susitaikyti su šia užgaulia tiesa. Juk galų gale atrodė absurdiškai juokingas neatitikimas tarp nuosprendžio, tą tiesą pagrindusio, ir nesutrikdomos jo eigos nuo tos akimirkos, kai nuosprendis buvo paskelbtas. Tas faktas, kad nuosprendis buvo perskaitytas aštuntą, o ne penktą valandą, faktas, kad nuosprendis galėjo būti visai kitoks, kad jį padarė žmonės, kurie keičia baltinius, kad jis paskelbtas vardu tokios netikslios sąvokos, kaip prancūzų (arba vokiečių, arba kinų) tauta, gerokai menkino, mano nuomone, tokio sprendimo rimtumą. Tačiau turiu pripažinti, kad nuo tos akimirkos, kai nuosprendis buvo priimtas, jo rezultatai tapo tokie pat rimti, tokie pat apčiuopiami kaip ir ši siena, prie kurios gulėjau prisiplojęs visu kūnu.

Tomis valandomis aš prisiminiau vieną istoriją, kurią mama man pasakojo apie tėvą. Aš jo nepažinojau. Galbūt tik tiek ir žinojau apie tą žmogų, kiek apie jį anuomet pasakojo mama: kartą jis nuėjo pasižiūrėti, kaip bus įvykdyta mirties bausmė vienam žmogžudžiui. Jam darėsi bloga vien nuo minties, kad jis eis žiūrėti to reginio. Tačiau jis vis dėlto nuėjo ir grįžęs kone visą rytą vėmė. Tada kurį laiką tėvas man kėlė pasibjaurėjimą. Dabar supratau, kad tai labai paprasta. Kaipgi aš tada nepagalvoju, kad juk nieko nėra

svarbiau už mirties bausmę ir kad žmogui apskritai ji tėra vienintelis tikrai įdomus dalykas! Jeigu kada nors man pavyktų ištrūkti iš kalėjimo, aš eičiau žiūrėti visų egzekucijų. Bet, man regis, aš be reikalo pagalvojau apie tokią galimybę. Nes vos tik įsivaizdavau save laisvą, stovintį ankstų rytą, taip sakant, kitapus policijos kordono, vos tik įsivaizdavau esąs žiūrovas, atėjęs stebėti egzekucijos, o paskui bevemiantis, širdį man užliejo nuodinga džiaugsmo banga. Bet juk tai buvo tikra beprotybė. Aš be reikalo leidau sau daryti tokias prielaidas, nes po valandėlės man pasidarė taip bjauriai šalta, kad aš susirangiau po apklotu. Kalenau dantimis, negalėdamas susivaldyti.

Bet, žinoma, žmogus ne visuomet gali būti protingas. Kitais kartais, pavyzdžiui, aš sudarinėdavau įstatymų projektus. Reformuodavau baudžiamąjį kodeksą. Aš maniau, kad svarbiausia – palikti pasmerktajam kai kurių išsigelbėjimo galimybių. Pakaktų vienos iš tūkstančio, kad daug kas pasikeistų. Man atrodo, kad galima išrasti tokį cheminį junginį, kurį prarijęs pacientas (aš taip ir pagalvojau: pacientas) mirtų devyniais atvejais iš dešimties. Jis tai žinotų iš anksto – tokia būtina sąlyga. Juk, gerai pagalvojęs, ramiai viską apsvarstęs aš konstatavau, kad giljotina turi didelį trūkumą: ji nepalieka jokios vilties, absoliučiai jokios. Žodžiu, paciento mirtis garantuota. Viskas baigta, gerai sutvarkyta, klausimas išspręstas ir prie jo nebėra ko grįžti. Jeigu giljotinos peilis užsikirstų, smūgį pakartotų iš naujo. Tokiu būdu liūdniausia yra tai, kad nuteistasis būtų priverstas norėti, kad mašina gerai veiktų. Man atrodo, kad tai giljotinos trūkumas. Tam tikra prasme tai tiesa, bet antra vertus, turėjau pripažinti, kad čia būtent ir yra gero bausmės organizavimo paslaptis. Žodžiu, nuteistasis priverstas bendradarbiauti. Jis suinteresuotas, kad viskas vyktų sklandžiai.

Aš taip pat buvau priverstas konstatuoti, kad iki šiol mano požiūris šiais klausimais buvo neteisingas. Ilgai įsivaizdavau – nežinau kodėl, – kad einant į giljotiną reikia užlipti laipteliais ant ešafoto. Manau, dėl ko kalta 1789 metų revoliucija – tai yra visa tai, ką buvau skaitęs ar matęs paveikslėliuose. Bet vieną rytą prisiminiau nuotrauką, atspausdintą laikraštyje vienos plačiai nuskambėjusios bausmės proga. Giljotina buvo paprastų paprasčiausiai pastatyta ant žemės. Ji buvo daug siauresnė, negu aš galvojau. Kaip keista, kad nežinojau to anksčiau. Nuotraukoje mane pribloškė tos mašinos išvaizda – tai buvo tikslus, tobulas ir blizgantis kūrinys. Visuomet perdėtai galvoji apie tai, ko nežinai. Turiu pasakyti, kad iš tikrųjų čia viskas labai paprasta: mechanizmas stovi tame pačiame lygyje kaip ir einantis prie jos žmogus. Jis eina prie jos taip, kaip paprastai žmogus eina prie žmogaus. Tai irgi man pasirodė labai neįdomu. Lipti ant ešafoto, kopti tarsi į atvirą dangų – štai kas gali įkaintinti vaizduotę. O čia viską padaro tas bausmės mechanizmas: nuteistajam nukerta galvą kažkaip taktiškai, tarsi kiek gėdydamasis, bet labai tiksliai.

Dar buvo du dalykai, apie kuriuos nuolat galvojau: aušra ir malonės prašymas. Tačiau stengiausi būti protingas ir apie tai negalvoti. Pasistiebdavau, žiūrėdavau į dangų, stengdavaisi juo susidomėti. Štai jis tampa žalias – vadinasi, artėja vakaras. Paskui aš stengiausi nukreipti savo mintis. Klausydavausi, kaip plaka širdis. Aš negalėjau įsivaizduoti, kad šis jau taip seniai mane lydintis garsas galėtų nutilti. Mano vaizduotė niekada nebuvo laki. Ir vis dėlto stengiausi įsivaizduoti tą akimirką, kai nebejausiu širdies dūžių tvinksint smilkiniuose. Bet veltui. Visą laiką nedavė ramybės aušra ir malonės prašymas. Galop nusprendžiau, jog protingiausia – susitaikyti.

Jie ateina auštant, aš tai žinojau. Apskritai visas naktis praleisdavau belaukdamas aušros. Niekada nemėgau būti užkluptas netikėtai. Stengiausi būti viskam pasiruošęs.

Štai kodėl visai nustojau miegojęs, tik truputį nusenūdavau dieną, o kiauras naktis kantriai laukdavau, kol aukštai, už lango, išsižiebs šviesa. Sunkiausia buvo ta baisi valanda, kai, mano žiniomis, jie paprastai darbuodavosi. Iškart po vidurnakčio imdavau laukti. Dar niekad mano ausis nebuvo pagavusi šitiek bruzdesio, šitiek tylių garsų. Tačiau galiu pasakyti, kad tam tikra prasme man sekėsi, nes per visą tą laikotarpį nė karto neišgirdau žingsnių. Mama dažnai sakydavo, kad niekuomet žmogus nėra visiškai nelaimingas. Aš tai patyriau kalėjime, kai dangus parausdavo ir į mano kamerą prasiskverbėdavo naujos dienos šviesa. O juk galėjau išgirsti žingsnius, ir mano širdis būtų galėjusi plyšti. Nuo menkiausio šnarėjimo puldavau prie durų, beprotiškai laukdavau prispaudęs ausį prie lentų tol, kol suvokdavau girdįs tik savo kvėpavimą, gąsdinantį mane kimiu, nelyginant šuns, urzgimu, ir vis dėlto mano širdis neplyšdavo ir aš išlošdavau dar dvidešimt keturias valandas.

O ištisą dieną tegalvodavau apie malonės prašymą. Man atrodo, kad iš tų minčių paėmiau viską, kas jose buvo geriausia. Aš įvairiapusiškai įvertindavau prašymą ir iš savo apmąstymų darydavau kuo palankiausias sau išvadas. Aš visada imdavau išeities tašką pačią blogiausią prielaidą: mano prašymas atmestas. „Na ką gi, vadinasi, aš mirsiu“. Ir, aišku, anksčiau už kitus. Bet visi žino, kad gyvenimas nėra vertas tų pastangų, kuriomis už jį mokama. Aš žinau, kad iš esmės mažas skirtumas – ar mirsi trisdešimties metų, ar septyniasdešimties, – šiaip ar taip, abiem atvejais kiti vyrai ir kitos moterys tebegyvens, ir taip bus tūkstančius metų. Žodžiu, čia viskas aišku kaip dieną. Mirsiu juk aš – ar dabar, ar po dvidešimties metų. Mane kiek trikdė tai, kad šioje apmąstymų vietoje imdavo pašėlusiai plakti širdis, pagalvojus apie galimybę pragyventi dar dvidešimt metų. Man belikdavo tik užgniaužti šias mintis ir įsivaizduoti, kokios mintys ateitų į galvą po tų dvidešimties metų, kai vis tiek reikėtų mirti. Kai žmogus miršta, akivaizdu, kad tada pasidaro nesvarbu, kaip ir kada tatai įvyksta. Vadinasi (svarbiausia atsiminti, ką reiškia tas „vadinasi“), vadinasi, aš turiu susitaikyti su mintim, kad prašymas bus atmestas.

Ir tada, tik tada aš turėjau, taip sakant, teisę apsvarstyti ir antrąją hipotezę: manęs bus pasigailėta. Sunku būdavo sutramdyti tą karštą kraujo bangą, kuri užtvindydavo mane beprotišku džiaugsmu. Reikėjo išmokti slopinti tą sielos riksmą, apmalšinti jį protu. Šią antrąją hipotezę reikėjo priimti paprastai, natūraliai, kad atrodytų įtikinamesnis mano susitaikymas nepasisekus pirmajai. Kai man pavykdavo įveikti save, aš laimėdavau valandą ramybės. O tai jau šis tas.

Kaip tik tokią valandą aš dar kartą atsisakiau priimti kapelioną. Gulėjau lovoje ir iš tam tikros gelsvai auksinės dangaus spalvos spėjau besitartinant vasaros vakarą. Ką tik buvau susitaikęs mintyse, jog mano malonės prašymas atmestas, ir jaučiau, kaip gyslomis ritmingai teka kraujas. Kam man reikalingas tas kapelionas? Pirmą kartą po ilgo laiko pagalvojau apie Mari. Jau seniai ji man neberašė. Šį vakarą ilgiau pasamprotavęs supratau, kad jai tikriausiai nusibodo būti nuteistojo myriop meiluže. Taip pat pagalvojau, kad ji gal serga arba numirė. Nebūtų nieko nuostabaus. Iš kur aš galėjau ką nors žinoti dabar, kai fiziškai mes buvome atskirti ir niekas daugiau mūsų nesiejo, niekas nebetraukė prie kits kito? Beje, Mari dabar aš prisiminiau visai abejingai. Mirusi ji manęs nebedomino. Man tai atrodė visai normalu, nes gerai supratau, kad po mano mirties žmonės mane pamirš. O ir kam aš jiems būsiu reikalingas? Aš netgi negalėjau tvirtinti, kad ta mintis mane būtų slėgusi. Kaip tik tą akimirką įėjo kapelionas. Jį pamatęs

krūptelėjau. Jis tai pastebėjo ir paprašė nebijoti. Aš pasakiau, kad paprastai jis ateidavo kitu laiku. Jis atsakė, kad tai draugiškas vizitas, neturįs nieko bendra su mano malonės prašymu, apie kurį jis nieko nežinaš. Jis atsisėdo ant mano lovos ir pakvietė mane sėstis šalia savęs. Aš atsisakiau. Ir vis dėlto man patiko jo lipšnus tonas.

Valandėlę jis sėdėjo, atsiremęs alkūnėmis į kelius, nuleidęs galvą, ir žiūrėjo į savo rankas. Jos buvo laibos ir raumeningos, panašios į du guvius žvėrelius. Lėtai patrynė jas vieną į kitą. Paskui vėl tarsi apmirė ir sėdėjo nuleidęs galvą taip ilgai, jog vienu metu buvau jį beveik pamiršęs.

Bet staiga jis pakėlė galvą ir pažvelgė tiesiai man į veidą. „Kodėl jūs atsisakote mane priimti?“ – paklausė jis. Atsakiau, jog netikiu Dievu. Jis pasiteiravo, ar aš tuo įsitikinęs. Atsakiau, kad nesigilinau į šį klausimą, nes man jis nėra svarbus. Tada jis atsitiesė ir atsikolė pečiais į sieną, pasidėjęs rankas ant kelių. Tarsi kalbėdamas su kuo nors kitu, o ne su manim, jis pasakė, kad dažnai mes tariamės esą kuo nors įsitikinę, o iš tikrųjų taip nėra. Aš nieko neatsakiau. Jis pažiūrėjo į mane ir paklausė: „Ką jūs apie tai galvojate?“ Atsakiau, kad tai visai galimas daiktas, kad, šiaip ar taip, jeigu aš nesu tikras, kas mane iš tikrųjų domina, tai esu visiškai tikras tuo, kas manęs nedomina. Ir būtent tai, apie ką jis kalba, manęs nedomina.

Jis nukreipė akis į šalį ir, nekeisdamas kūno padėties, paklausė, ar aš taip kalbąs iš begalinės nevilties. Paaiškinau, kad nesu nusivylęs. Tiktai bijau, o tai juk visiškai natūralu. „Dievas jums padėtų, – pridūrė jis. – Kiek tik pamenu, visi, patekę į panašią padėtį, sugriždavo prie jo“. Aš sutikau, kad tai jų teisė. Be to, vadinasi, jie turėjo tam laiko. O aš nenoriu, kad man padėtų, ir iš tikrųjų turiu per mažai laiko, kad domėčiausi tuo, kas manęs nedomina.

Tuo metu jo rankos nervingai sujudėjo, bet jis susivaldė ir ėmė lyginti sutanos raukšles. Baigęs kreipėsi į mane žodžiais „mielas drauge“; jis šitaip kalbąs ne todėl, kad aš pasmerktas mirti; jo nuomone, mes visi pasmerkti mirti. Bet aš jį nutraukiau, sakydamas, kad tai ne tas pats, ir kad tai, beje, jokių būdu negali manęs paguosti. „Tiesa, – sutiko jis. – Bet jeigu nemirsite šiandien, vis tiek mirsite vėliau. Ir tada kils tas pats klausimas.

Kaip jūs pakelsite tokį baisų išbandymą?“ Atsakiau, kad lygiai taip pat kaip ir dabar.

Sulig šiais žodžiais jis pakilo ir pažiūrėjo man tiesiai į akis. Aš puikiai moku tą žaidimą. Pats dažnai taip darydavau su Emanueliu arba Selestu, ir paprastai jie nuleisdavo akis. Kapelionas taip pat gerai mokėjo tą žaidimą, aš iš karto tai supratau: jis žiūrėjo į mane nė nemirktelėdamas. Ir be jokio virpesio balse paklausė: „Vadinas, jūs niekuo netikite ir gyvenat mintimi, jog su mirtimi viskas baigias?“ – „Taip“, – atsakiau aš.

Tada jis nuleido galvą ir vėl atsisėdo. Pasakė, kad jam manęs gaila. Jo nuomone, žmogui tokios mintys nepakeliamos. O aš pajutau, kad jis man pradeda nusibosti. Tada irgi nūsiskau ir nuėjęs atsistočiau po langeliu ir atsirėmiau pečiu į sieną. Aš neatidžiai klausiausi, ką jis šneka, bet išgirdau, kad vėl pradeda mane klausinėti. Jis kalbėjo susirūpinusiu, įsakmiu balsu. Supratau, kad jis jaudinasi, ir aš pradėjau atidžiau klausytis.

Jis sakė esąs įsitikinęs, kad mano prašymas bus išklaudytas, bet kad aš vis tiek jausiaš kaltės našta, kurios turiu atsikratyti. Jo manymu, žmonių teismas yra niekas, o Dievo teismas – viskas. Pasakiau, kad vis dėlto mane nuteisė pirmasis. Bet dvasininkas atsakė, kad tai nenuplovė mano nuodėmės. Atkirtau, kad nežinau, kas tai yra nuodėmė. Man tiktai buvo pareikšta, kad esu kaltas. Aš kaltas, aš ir užmokėsiu – niekas negali iš manęs

reikalauti daugiau. Tada jis vėl atsistojo, ir aš pagalvoju, kad norėdamas pajudėti tokioje siauroje vienutėje jis neturi pasirinkimo – gali tiktai sėdėti arba stovėti.

Stovėjau įbedęs akis į žemę. Jis žengė žingsnį į mano pusę ir sustojo, lyg nedrįsdamas prisitarti. Žiūrėjau pro grotas į dangų. „Jūs klystate, sūnau, – tarė jis. – Iš jūsų gali pareikalauti daugiau. Ir tikriausiai pareikalaus“. – „Ir ko gi?“ – „Gali pareikalauti, kad pamatytumėt“. – „Ką pamatytčiau?“

Kunigas apsižvalgė ir staiga atsakė pavargusiu balsu: „Visi tie akmenys alsuoja skausmu, aš tai žinau. Visuomet žiūriu į juos su liūdesiu. Bet gerai žinau, kad ir patys didžiausi varguoliai matė iš vienutės tamsos kylantį Dievo veidą. Štai iš jūsų ir reikalaujama, kad jūs išvystumėte šį veidą“.

Truputį pagyvėjau. Pasakiau, kad ištisus mėnesius matau vien šias sienas. Niekas nėra pasaulyje, ką pažinčiau geriau už jas. Gal anksčiau ir ieškojau čia kažkieno veido. Bet šis veidas švytėjo kaip saulė ir degė geismo liepsna: tai buvo Mari veidas. Veltui jo ieškojau. Dabar viskas baigta. Juk galų gale niekas taip ir nepasirodė iš tų tamsa alsujančių akmenų.

Kapelionas pažvelgė į mane kažkaip liūdnei. Dabar stovėjau nugara atsikolęs į sieną, ir dienos šviesa krito man ant kaktos. Jis pasakė porą žodžių, kurių neišgirdau, ir skubiai paklausė, ar leisčiau jam mane pabučiuoti. „Ne“, – atsakiau. Jis nusisuko, nuėjo prie sienos ir lėtai ją perbraukė ranka. „Nejaugi jūs taip mylite šią žemę?“ – sumurmėjo. Aš nieko neatsakiau.

Jis ilgai stovėjo nusisukęs. Jo buvimas mane slėgė ir erzino. Jau ruošiausi pasakyti, kad išeitų, kad paliktų mane, bet jis staiga atsisuko ir, pagautas kažkokio įkvėpimo, susuko: „Ne, aš negaliu patikėti. Esu įsitikinęs, kad jūs kada nors troškote kito gyvenimo“. Atsakiau, kad tikrai taip ir buvo, bet tai nėra nė kiek svarbiau negu įsivaizduoti, jog tu esi turtingas, greitai plauki ar turi gražesnę nei kitų veidą. Visos tos svajonės – to paties galo. Bet jis mane nutraukė ir paklausė, kaip aš įsivaizduoju tą kitą gyvenimą. Tada aš surikau: „Tokį gyvenimą, kuriame galėčiau prisiminti šitą!“ ir tučiuojau pasakiau, kad man gana. Jis norėjo dar pakalbėti apie Dievą, bet aš priėjau prie jo ir paskutinį kartą pamėginau paaiškinti, kad man liko nedaug laiko ir aš nenoriu jo gaišinti su Dievu. Jis bandė pakeisti temą, paklausdamas, kodėl aš jam sakau „pone“ užuot sakes „tėve“. Tai mane suerzino, ir aš atsakiau, kad jis nėra mano tėvas: jis – su kitais.

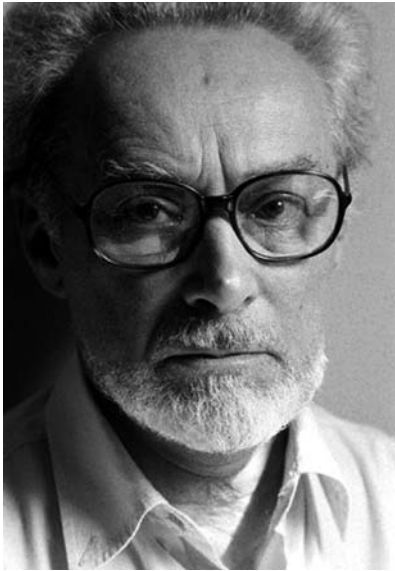
– Ne, sūnau, – tarė jis, dėdamas ranką ant peties. – Aš su jumis. Bet jūs to nežinote, nes jūsų širdis akla. Aš melsiuosi už jus.

Nežinau kodėl, bet tada mano viduje kažkas trūko. Aš ėmiau visa gerkle šaukti, plūdau jį ir draudžiau jam melstis už mane. Aš sugriebiau jį už sutanos apykaklės. Išliejau jam viską, ką turėjau širdy, peršokdamas nuo džiaugsmo prie įsiučio. Koks jis atrodo teisuolis, ar ne? Tačiau jokia jo tiesa nėra verta nors vieno moters plauko. Jis netgi nėra tikras, ar gyvena, nes jis gyvena kaip numirėlis. Taip, aš jam atrodau nieko neturįs. Bet aš esu tikras savimi, tikras viskuo, tikresnis už jį, tikras tuo, kad gyvenu ir kad tuoj ateis mirtis. Taip, aš teturiu vien tai. Tačiau ši tiesa bent priklauso man, lygiai kaip ir aš jai. Aš buvau teisus, esu teisus ir visuomet būsiu teisus. Aš gyvenau taip, o galėjau gyventi ir kitaip. Dariau viena ir nedariau kita. Aš nepadariau šito, nes padariau aną. Na ir kas iš to? Atrodo, lyg visą laiką būčiau laukęs šios minutės ir šio pragiedrulio, kada būsiu išteisintas. Niekas, niekas nesvarbu, ir aš puikiai žinau kodėl. Jis taip pat tai žino. Iš mano ateities gelmių per dar neatėjusius metus visą mano absurdišką gyvenimą nuodijo tam-

sos dvelksmas ir šis dvelksmas sulygino viską, ką man siūlė metai, nerealesni už mano išgyventuosius. Ką man reiškia kitų mirtis, motinos meilė, ką man reiškia jo Dievas, vienokie ar kitokie žmonių gyvenimai ir likimai, jeigu vienintelis likimas turėjo pasirinkti mane patį, o kartu su manimi milijardus išrinktųjų, kurie kaip ir jis sakosi esą mano broliai. Ar jis supranta, ar jis pagaliau tai supranta? Visi – išrinktieji. Visi, visi – išrinktieji. Jie taip pat vieną dieną bus nuteisti. Jis taip pat bus nuteistas. Jį apkaltins žmogžudyste, bet nužudys už tai, kad neverkė per savo motinos laidotuves. Salamano šuo vertas tiek pat kiek ir jo žmona. Mažoji moteris-automatas tiek pat kalta kiek ir paryžietė, kurią buvo vedęs Masonas, arba Mari, kuri norėjo, kad aš ją vesčiau. Nesvarbu, kad Reimonas buvo mano draugas, taip pat ir Selestas, kuris buvo daug vertesnis už jį. Nesvarbu, kad Mari šiandien bučiuojasi su koku nors nauju Merso. Ar jis supranta. Šis nuteistasis, kad iš mano ateities gelmių... Pritrūkau kvapo bešaukdamas. Bet sargai jau plėšė kapelioną man iš rankų ir grasino man. Tačiau jis nuramino juos ir valandėlę tylėdamas žiūrėjo į mane. Jo akys buvo pilnos ašarų. Jis apsisuko ir dingo už durų.

Jam išėjus aš nusiraminau. Buvau išsekęs ir kritau ant lovos. Tikriausiai buvau užmigęs, nes mane pažadino žvaigždžių šviesa ant veido. Iki manęs atplaukė kaimo garsai. Nakties, žemės ir druskos kvapai gaivino mano smilkinius. Kaip vilnis užliejo nuostabi šios užmigusios vasaros ramybė. Tą akimirką kažkur toli tamsoje, baigiantis nakčiai, suūkė sirenos. Jos skelbė, kad laivai išplaukia į pasaulį, kuriam aš dabar jau abejingas. Po ilgo laiko pirmą kartą pagalvojau apie mamą. Rodos, aš supratau, kodėl gyvenimo pabaigoje ji išsirinko sau „sužadėtinį“, kodėl ji žaidė naujo gyvenimo pradžių. Ten, ten irgi, toje prieglaudoje, kurioje geso gyvenimai, vakaras buvo kaip liūdnas atokvėpis. Stovėdama ties mirties slenksčiu, mama, matyt, jautėsi išsivadavusi nuo jos ir pasiruošusi viską pergyventi iš naujo. Niekas, niekas neturėjo teisės jos apverkti. Ir aš taip pat pasijutau galįs viską vėl išgyventi iš naujo. Lyg šis didžiulis pykčio protrūkis būtų mane nuvalęs nuo blogio, išvadavęs nuo vilties, šią naktį, pilną ženklų ir žvaigždžių, aš pirmą kartą atsivėriau švelniam pasaulio abejingumui. Išvydęs jį, tokį panašų į save, tokį giminingą, pajutau, jog buvau ir dar tebesu laimingas. Kad viskas būtų baigta, kad aš jausčiausi ne toks vienišas, man belieka palinkėti sau, kad mirties bausmės įvykdymo dieną susirinktų daug žiūrovų ir kad jie sutiktų mane neapykantos šūksniais.

Primo Levis

Primo Levis (Primo Levi, 1919–1987) – italų rašytojas, vienas žymiausių holokausto liudytojų Europos literatūroje, Aušvico mirties stovyklos kronikinininkas. Gimė Turine, pasaulietiškoje, intelektualioje ir jau susiliejusioje su italų kultūra žydų šeimoje. Nuo paauglystės mylėjo Alpių kalnus, pats užsiėmė alpinizmu, buvo itin gabus ir literatūrai, ir tiksliesiems dalykams, galiausiai universitete pasirinko studijuoti chemiją, siekė tapti mokslininku. Tačiau 1938 m. diktatoriaus Benito Musolinio (Benito Mussolini) valdžiai priėmus rasistinius įstatymus, diplomą galėjo gauti tik padarius išimtį, negana to, pažymėtą diskriminuojančiu antspaudu „žydų rasė“. Nuo 1941-ųjų, pridengęs savo kilmę fiktyvia pavarde, dirbo farmacijos įmonėje. 1943 m., naciams okupavus Šiaurės Italiją, buvo slapstomas bičiuliu, vėliau, ginkluotas tik mažu revolveriu, prisijungė prie Alpių kalnuose veikusios partizanų grupės, kurią netru-

kus išdavė saviškis. Levis buvo sučiuptas grupę apsupusių fašistų milicininkų. 1944 m. vasarį jis pateko į pasmerktųjų traukinį, gabenusį Italijos žydus į vieną baisiausių nacių koncentracijos stovyklų – Aušvicą (arba Osvencimą, Lenkijos teritorija), kur per karą išžudyta beveik pusantro milijono žmonių, daugiausia dujų kamerose. Stovykloje Levis išbuvo beveik metus. Išlaisvinimo sulaukė labai išsekęs, bet gyvas – kurį laiką dirbo chemiku nacių prie Aušvico statytoje gumos gamykloje ir buvo slapta maitinamas civilio italų darbininko.

Grįžęs į gimtąjį Turiną dirbti chemiku, Levis iš karto ėmė rašyti memuarus *Jeį tai žmogus*. Dar būdamas lageryje pajuto, kad juos kažkas tarsi diktuoja iš vidaus. Atrama jam buvo nuo jaunystės žavėjęs klasiškasis Dantė, kurio *Dieviškosios komedijos* eiles kartojo Aušvice, kad tikrovės pragare dar galėtų suvokti Dievo balsą ir prisiminti, kas pats esąs. 1946 m. rankraštis jau buvo baigtas, tačiau net kelių leidyklų atmetas teigiant, kad pasakojama be emocijų, kad tekstas neatitinka gero literatūrinio skonio, be to, pokario skaitytojai tokių drastiškų prisiminimų vengs. Nesuprasta, kad Levis tapo literatūros novatoriumi – jis atrado būdą, kaip perteikti brutalaus atvirumo tikrovei ir distancijos, siaubo ir gelbstinčios ironijos, nevilties ir tylaus širdies balso derinį. „Levis nerėkė, nepuolė, nekalmino todėl, kad nenorėjo rėkti. Jis norėjo kur kas daugiau: kad suriktų skaitytojas“, – teigė jo bičiulis, italų rašytojas Ferdinando Kamonas (Ferdinando Camon). Knyga pasirodė mažoje leidykloje ir iš karto nugrimzdo į užmarštį. Panašiai nebuvo pripažintas ir tuo pat metu parašytas Balio Sruogos *Dievų miškas*, kurio groteskas ir juodasis humoras stalininei cenzūrai atrodė kaip pasityčiojimas. Laikas tokiai literatūrai, kuri skonio ar ideologijos rėmus laužė pačiu tikrovės liudijimo būdu, atėjo tik po daugiau nei dešimties metų. Sruogos kūrinys pirmąkart publikuotas 1957-aisiais, Levio memuarai *Jeį tai žmogus* di-

*Monstrai egzistuoja, tačiau jų per
maža, kad jie būtų iš tikrųjų pavojingi;
pavojingesni yra eiliniai žmonės,
funkcionieriai, pasiruošę tikėti ir
paklusti be jokių diskusijų...*

Primo Levis, 1976

džiausioje Italijos leidykloje „Einaudi“ perspaudintas 1958-aisiais. Abi knygos sulaukė didžiulio populiarumo ir daugybės vertimų, tik *Dievų miškas* anuomet negalėjo pasklisti Vakaruose. Levis tapo tarptautine literatūros įžymybe, katastrofą atlaikiusio europietiškojo humanizmo simboliu. Sruoga jau buvo miręs.

Būdamas maždaug keturiasdešimties Levis pajuto atradęs tikrąjį talentą ir galutinai pasuko rašytojo keliu. Jis pradėjo vis plačiau skleisti

žinias apie lagerių tikrovę, žadinti Europos istorinę atmintį, pakartotinai paskelbęs knygą apsilankė daugybėje mokyklų, atsakinėjo į jaunų italų klausimus apie holokaustą (šie klausimai ir atsakymai publikuoti knygos *Jei tai žmogus* vertime į lietuvių kalbą). 1961 m. buvo išleistas jo memuarų tęsinys *Paliaubos* apie ilgą grįžimą iš lagerio į Italiją per nusiaubtą Vidurio Rytų Europą, taip pat virtęs dokumentinės literatūros „bestselleriu“. 1984-aisiais – romanas *Jei ne dabar, kada?* apie žydus, per holokaustą tapusius partizanais Baltarusijos miškuose, o vėliau prasiveržusius į Vakarus. Levis taip pat ėmė rašyti esė, poeziją, yra laikomas novelių meistras, sugebančiu keliuose puslapiuose labai lakoniškai sukurti ribinio žmogaus išbandymo situaciją, kurioje patikrinamas jo vidus, egzistencinė šerdis, o potekstėje lieka daugybė neatsakomų klausimų. Klasikinėje novelėje „Marinezės mirtis“ nacių kareiviai, sugavę du italų partizanus, sunkvežimiu veža juos tardyti. Pamatęs už sargybinio diržo užkištos granatos kotą, suimtas nusprendžia ištraukti žiedą ir susiprogdinti kartu su vokiečiais. Novelės veiksmas – dešimt sekundžių, per kurias žmogus turi įveikti pirmąją savo kūno baimę mirti. Novelėje „Lokio mėsa“ jauni alpinistai įstringa nepažįstamoje užsnigtoje perėjoje ir turi joje praleisti naktį. Savitvardą išlaiko tik vienas jų, kitiems mįslingai ištaręs: „Blogiausia, kas gali nutikti – kad paragausime lokio mėsos“. Kiti tik vėliau supranta, ką tai iš tiesų reiškia: reikia nenumirti per naktį likus vieniems nežmoniškame šaltyje, o grįžus išdidžiai pasakyti, kad kopimas puikiai pavyko. „Tai buvo lokio mėsa. Patikėkite manimi, ponai, praėjo daugybė metų, ir aš gailiuosi, kad suvalgiau jos tiek mažai. Tikiuosi, kad jums nusišypsojo laimė gauti iš gyvenimo tai, ką ir man, – šiek tiek malonumų, pagarbos, meilės ir sėkmės. Bet, tiesą sakant, nė vienas iš tų dalykų anei trupučio neprimena lokio mėsos skonio: tai skonis, kurį pajunti būdamas stiprus ir laisvas, vadinasi – laisvas klysti; tai skonis, kurį jaunas pajunti kalnuose, tapęs savo paties valdovu, o tai reiškia – pasaulio valdovu.“ Perėjusio per Aušvico prarają, nesugniužusio ir pelniusio pasaulinę šlovę rašytojo tekstuose tokie žodžiai toli gražu neskamba kaip tuščia patetika.

Levio išbandymai nesibaigė po karo – nepaisant didžiulės kūrybinės sėkmės, daugelio premijų ir pelnyto pasaulinio autoriteto, nuo 1963 m. jam teko kovoti su nuolat grįžtančia depresija, neleidusia pamiršti išgyventų vaizdų. Mirė 1987 m. staiga nukritęs nuo laiptų savo gimtuosiuose namuose Turine.

Primo Levis

JEI TAI ŽMOGUS

*Jūs, saugiai gyvenantys
 Savo šiltuos namuos,
 Jūs, kurie, grįžę vakare, randate
 Šiltą maistą, draugiškus veidus:
 Pagalvokite, ar tai vyras,
 Tasai, kurs pluša purvynėj,
 Kuris nežino, kas yra ramybė,
 Kurs kaunasi dėl duonos kriaukšlės,
 Kurs miršta dėl kokio taip ar ne.
 Pagalvokite, ar tai moteris,
 Be plaukų ir be vardo,
 Praradusi prisiminimų galią,
 Tuščiomis akimis, šaltomis iščiomis
 Lyg varlė žiemą.
 Neužmirškite, kad tai iš tikro buvo,
 Aš perduodu jums tuos žodžius.
 Įsirežkite sau juos į širdį,
 Namuose, gatvėje,
 Guldami ir keldamiesi,
 Kartokit juos savo vaikams.
 Nors ir namai sugriūtų,
 Nors prislėgtų liga,
 Nors nusigręžtų nuo jūsų vaikai.*

Traukinys važiavo lėtai, su ilgais, nervinančiais sustojimais. Per orlaidę regėjome, kaip pro šalį praplaukia aukštos, blyškios Adidžės slėnio uolos, paskutinių Italijos miestų vardai. Kitos dienos dvyliktą valandą pravažiavome Brenerį, visi atsistojo, bet niekas nepratarė nė žodžio. Mano širdyje glūdojo mintis apie grįžimą, ir aš kankinamai vaizdavau, koks nežmoniškas džiaugsmas turėtų užlieti mane per tą kitą kelionę – durys plačiai atvertos, nes niekas neketina bėgti, o dar tie pirmieji itališki vietovardžiai... ir aš dairiausi aplinkui ir galvojau – kiek jų toj varganoj žmonių dulkyneį parblokš likimas.

Iš keturiasdešimt penkių mano vagono bendrakelionių namus išvydo tik keturi, o tai buvo vienas iš tų vagonų, kuriems pasisėkė labiausiai.

Mes kentėm troškulį ir šaltį, visose stotyse garsiai šaukėm, prašydami vandens ar bent jau saujos sniego, bet mus išgirdavo labai retai; kareiviai iš palydos pašalindavo visus tuos, kurie mėgindavo prisiartinti prie konvojaus. Dvi jaunos motinos, dar maitinusios kūdikius krūtimi, dieną naktį dejuodavo prašydamos vandens. Truputį gerėliau ištvėrdavome alkį, nuovargį ir nemigą, nes tai iškęsti padėdavo nervų įtampa, tačiau tos naktys buvo nesibaigiantis košmaras.

Nedaugelis žmonių moka oriai sutikti mirtį, ir dažniausiai tai būna ne tie, iš kurių to tikėtumeisi. Nedaugelis moka tylėti ir gerbti kito tylėjimą. Neramų mūsų miegą dažnai pertraukdavo triukšmingi ir beprasmiški vaidai, keiksmi, akli spyriai ir kumščio smūgiai, ginantis nuo kokio nors įkyraus ir neišvengiamo kontakto. Tada kuris nors mūsų įžiebzdavo žvakę, ir jos nykios liepsnos šviesoje ant vagono grindų išvysdavome kažkokį tamsų knibždėlyną, žmonių kūnų maišatį, neturinčią pradžios ir pabaigos, inertišką ir skaudulingą, vienur kitur ji pakildavo aukštyn nuo tų staigių konvulsijų, beregint nuovargio numaldomų.

Per orlaidės matėme slenkant pro šalį žinomus ir nežinomus Austrijos miestų pavadinimus: Zalcburgas, Viena, paskui – Čekijos ir galiausiai – Lenkijos. Ketvirtos dienos vakarą šaltis pasidarė žvarbus – traukinys važiavo pro nesibaigiančius juodus pušynus, akivaizdžiai kildamas aukštyn. Aplinkui – sniego pusynai. Matyt, tai buvo koks nors šalutinis kelias, nes jo stotelės buvo mažos ir kone tuščios. Kai traukinys sustojo, jau niekas nebemėgino bendrauti su išoriniu pasauliu – dabar mes jautėmės atsidūrę „kitapus“. Kartą ilgam sustojome atviruose laukuose, paskui traukinys ir vėl nepaprastai lėtai išjudėjo iš vietos, ir galiausiai mūsų konvojus galutinai sustojo gilią naktį, tamsios ir tylios lygumos vidury.

Abipus geležinkelio, kiek užmato akis, driekėsi balti ir raudoni šviesų siūlai, bet nė menkiausio ženklo to neaiškaus gaudesio, kuris iš tolo skelbia čia esant gyvenamas vietas. Toje menkutėje paskutinės žvakės šviesoje, nurimus ritmingam ratų bildesiui, nuri-mus visiems žmogiškiems garsams, laukėme, kad kažkas nutiks.

Greta manęs, prisispaudusi, kaip ir aš, visu kūnu, visą kelionę išbuvo viena moteris. Mudu buvom pažįstami daugybę metų, ir mus kartu ištiko toji bėda, bet mes nedaug ką nežinojom vienas apie kitą. Tą lemtingą valandą pasakėme vienas kitam dalykus, apie kuriuos gyvieji nekalba. Atsisveikinome, ir tas atsisveikinimas buvo trumpas; kiekvienas iš mūsų, atsisveikindamas su kitu, atsisveikino su gyvenimu. Baimės nebejautėme.

Atomazga užgriuvo staiga. Braškėdamos atsivėrė durys, tamsoje nuskardėjo svetima kalba tariami įsakymai ir tas barbariškas lojimas, būdingas vokiečiams, kai jie įsakinėja, regis, išliedami amžių senumo įsiūtį. Išvydome platų reflektorių apšviestą peroną. Kiek tolėliau – eilę sunkvežimių. Paskui vėl įsivyravo tyla. Kažkas vertė įsakymus – privalome išlipti su savo manta ir ją sudėti prie traukinio. Netrukus peronas knibždėte knibždėjo šešėlių, tačiau mes bijojome nutraukti tą tylą, visi plušėjo prie savo mantos, ieškojo vieni kitų, vieni kitus šaukė, bet droviai, pusbalsiu.

Koks tuzinas plačiai išsižergusių esesininkų stovėjo atokiau abejingais veidais. Atėjus laikui, prisiartino ir nekeldami balso akmeniniais veidais ėmė skubiai mus klausinėti vieną po kito prasta italų kalba. Klausinėjo ne visus, tik kai kuriuos. „Kiek metų? Sveikas ar ligonis?“, ir, priklausomai nuo atsakymo, nurodydavo dvi skirtingas kryptis.

Viskas vyko tyliai, tarsi akvariume, tarsi kokiose sapnų scenose. Mes tikėjomės kažko labiau apokaliptiško, o jie atrodė paprasčiausi policininkai. Tai mus trikdė ir sykiu darė beginklius. Kažkas išdrįso paprašyti savo mantos, atsakymas buvo „manta paskui“, kažkas nenorėjo skirtis su žmona ir jam pasakė: „Paskui vėl kartu“, daugelis motinų nenorėjo skirtis su vaikais – joms buvo pasakyta: „Gerai, gerai, pasilikti su vaiku“. Viskas buvo daroma su tuo ramiu žmogaus, dirbančio savo kasdienį darbą, pasitikėjimu, tačiau kai Renzo uždelsė valandėlę atsisveikindamas su Fransesca, savo sužadėtine, jie partrenkė jį žemėn vienu kumščio smūgiu į veidą – tai buvo jų kasdienis darbas.

Greičiau nei per dešimt minučių visi mes, pajėgūs vyrai, buvom surinkti draugėn. Kas atsitiko kitiems – moterims, vaikams, seniams – taip ir nesužinojome, nei tada, nei vėliau: naktis juos tiesiog pasiglemžė. Vis dėlto šiandien žinome, kad ta skubota atranka buvo daroma norint patikrinti, ar mes galėsime darbuotis Reicho naudai, ar ne; žinome, kad į stovyklas Buna-Monowitz ir Birkenau iš mūsų konvojaus pateko tik devyniasdešimt septyni vyrai ir dvidešimt devynios moterys, o iš visų kitų – daugiau kaip penkių šimtų – po dviejų dienų nebeliko nė vieno gyvo. Žinome ir tai, kad netgi šitas menkas, bet vis dėlto kriterijus, skirstant į pajėgius ir nepajėgius, ne visad buvo taikomas ir kad vėliau buvo naudojamosi paprastesniu būdu – jie atidarydavo vagonų duris vienu metu į abi puses, neišpėdami naujų atvykėlių ir nepaaiškindami jiems, ką daryti. Tie, kuriems išpuldavo laimė išlipti geroj pusėn, patekdavo į stovyklą, kiti – į dujų kamerą.

Taip mirė Emilia, trejų metų mergytė, nes vokiečiams atrodė akivaizdu, jog pasmerkti myriop žydų vaikus – istorinė būtinybė. Emilia, inžinieriaus Aldo Levio iš Milano duktė, smalsus, ambicingas, linksmas ir protingas vaikas, kurią per tą kelionę tėvas ir motina sugebėjo išmaudyti sausakimšam vagonė, įpylė cinko kubilan šilto vandens – išsigimęs vokiečių mašinistas leido jiems išpilti jo iš garvežio, kuris visus mus vežė į mirtį.

Taip akimirksniu, pasitelkus išdavystę, išnyko mūsų moterys, mūsų tėvai, mūsų vaikai. Beveik niekas neturėjo galimybės su jais atsisveikinti. Valandėlę regėjom juos tarsi kažkokią tamsią masę kitoj platformos pusėj, paskui jau nieko nebematėme.

Vietoje jų žibintų šviesoje išnirė dvi keistų individų grupės. Jie žingsniavo rikiuote, po tris, keistai ir negrabiai statydami kojas, nunarinę galvas, jų rankos nesilankstė. Ant galvos turėjo užsimaukšlinę juokingas kepuraites ir vilkėjo ilgais dryžuotais lyg ir švarkais, kuriuos net naktį ir iš tolo galėjai nuspėti esant purvinus ir suplyšusius. Apsuko aplink mus nemažą ratą taip, kad neprieitų per arti, ir ėmė tylomis plūsti prie mūsų mantos, zujo pirmyn atgal į tuos tuščius vagonus ir iš jų.

Netardami nė žodžio mes žvalgėmės vieni į kitus. Viskas buvo taip nesuprantama, beprotiška, tačiau vienas dalykas buvo aiškus. Tai buvo mūsų laukianti metamorfozė. Rytoj ir mes jau būsime tokie.

Pats nesuprasdamas, kaip tai įvyko, atsidūriau sunkvežimyje su trisdešimt kitų vyrų; sunkvežimis pasileido visu greičiu į naktį. Jis buvo uždaras, ir negalėjai matyti, kas dedasi lauke, tačiau iš kratymo galėjai suprasti, kad kelias – labai vingiuotas ir duobėtas. Ar mes važiuojam be palydos?.. Šokti žemyn? Jau per vėlu, per vėlu, visi keliaujame „žemyn“. Beje, netrukus pastebėjome, kad turime palydą – ir dar kokią keistą palydą. Tai buvo ginklais apsikarstęs vokiečių kareivis, mes jo nematėme, nes buvo labai tamsu, tačiau kiekvienąsyk, kai sunkvežimiui krestelėjus visi drauge pavirsdavome į kairę arba į dešinę, pajusdavome kietą jo prisilietimą. Jis uždega kišeninį žibintuvėlį ir, užuot sušukęs: „Saugokitės, nuodėmingosios sielos“¹, mandagiai paklausia mus vieną po kito, vokiškai ir prancūziškai, ar mes neturime pinigų arba laikrodžių, kuriuos galėtume jam atiduoti, nes juk mums jų vis tiek nebereikės. Tai ne įsakymas ir ne nuostatai – aiškiai matyti, kad tai menka asmeniška mūsų Charono iniciatyva. Mums sukyla pyktis ir juokas, o drauge ir keistas palengvėjimas.

¹ Dante, *Dieviškoji komedija*, „Pragaras“, III giesmė.

DUGNE

Kelionė truko ne ilgiau kaip dvidešimt minučių. Paskui sunkvežimis sustojo, ir mes išvydome didžiulius vartus su ryškiai apšviestu užrašu jų viršuje (dar ir dabar sapnuose mane persekioja jo prisiminimas): *ARBEIT MACHT FREI*, darbas išlaisvina.

Išlipome iš sunkvežimio, mus įvedė į erdvų, tuščią, menkai prišildytą kambarį. Koks mus kankino troškulus! Vos girdimas vandens gurgėjimas radiatoriuose varyte varė mus iš proto – buvom negėrę keturias dienas. O čia buvo čiaupas, virš jo kabėjo užrašas, kad vandenį gerti draudžiama, nes jis užterštas. Nesąmonė, man atrodo tiesiog akivaizdu, kad tasai užrašas – tik piktas pokštas, „jie“ žino, kad mes mirštame iš troškulio, ir atveda mus kambarin su čiaupu ir užrašu *Wassertrinken verboten*². Aš geriu ir raginu gerti kitus, tačiau turiu viską išspjauti, vanduo šiltas, salsvas ir trenkia bala.

Tai pragaras. Šiandieną, nūdienos pasaulyje, pragaras turėtų būti toks: didžiulis tuščias kambarys – ir mes, nebepastovintys ant kojų, ir varvantis čiaupas, iš kurio negalima gerti, o mes laukiam kažko tikrai baisaus, bet nieko neatsitinka, ir tai vis tęsiasi ir tęsiasi: nieko neatsitinka. Ką mums galvoti? Galvoti jau nebeįmanoma, atrodo, mes jau numirę. Kai kurie iš mūsų atsėdė ant žemės. Laikas varva lašas po lašo.

Tačiau mes nemirę – durys atsiveria ir įeina esesininkas, jis rūko. Neskubėdamas mus apžiūrinėja, klausia:

– *Wer kann Deutsch?*³ – Į priekį išeina vienas iš mūsų, kurio dar nebuvo matęs, pavarde Fleshas: jis bus mūsų vertėjas. Esesininkas ramiai pasako ilgą kalbą, vertėjas išverčia. Mes turime išsirikiuoti į eilę po penkis, per du metrus vienas nuo kito, tada nusirengti ir suvynioti drabužius į ryšulį, bet tam tikra tvarka: vilnonius daiktus sudėti vienon pusėn, visa kita – kiton, paskui nusiauti, tik turim labai saugoti batus, kad jų nepavogtų.

Kas nepavogtų? Kam reikia vogti batus? O ką daryti su mūsų dokumentais, laikrodžiais, tais niekniekiais, kuriuos turime kišenėse? Visi sužiurome į vertėją, vertėjas paklausė vokiečio, o vokietis rūkė ir perskrodė jį žvilgsniu taip, tarsi jis būtų tapęs perregimas, tarsi niekas nebūtų kalbėjęs.

Niekada nebuvo matęs nuogų senių. Ponas Bergmannas nešiojo išvaržos diržą ir paklausė vertėjo, ar jam privalu nusijuosti ir jį, ir vertėjas suabejojo. Tačiau vokiecis suprato ir kreipėsi į vertėją rimtu tonu, rodydamas į kažin ką; matėme, kaip vertėjas tai nurijo, paskui ištare: feldfebelis sako, kad nusijuostumėt tą diržą ir kad jums bus duotas pono Coeno diržas. Šiuos žodžius Fleshas ištare su kartėliu – tai buvo vokiškas humoras.

Paskui atėjo kitas vokiecis, liepė sunešti batus į nurodytą kampą, ir mes juos sukrovėme, nes dabar juk jau viskas baigta, mes jaučiamės esą anapus pasaulio, ir mums nebeliko nieko kito, tik paklusti. Tada atėjo kažkoks tipas su šluota ir iššlavė visus batus už durų, į vieną krūvą. Beprotis – sumaišė juos visus, devyniasdešimt šešias poras, juk jos liks išardytos. Pro atviras duris pučia ledinis vėjas, o mes nuogi ir dengiamės rankomis pilvus. Vėjo gūsis užtrenkia duris, vokiecis vėl jas atidaro, stovi susidomėjęs ir spokso, kaip mes raitomės, slėpdamiesi vienas už kito nuo vėjo, paskui nueina ir jas uždaro.

O štai dabar – jau antras veiksmas. Į kambarį energingai įžengia keturi vyrai su skustuvais, skutimosi šepetukais ir kirpimo mašinėlėmis, jie vilki dryžuotomis kelnėmis ir dryžuotais švarkais su numeriu, prisiūtu ant krūtinės; matyt, jie priklauso tai pačiai kategorijai kaip ir anie, kur buvo vakare (šiandien ar vakar vakare), tik šitie – drūti ir

² Gerti vandenį draudžiama (vok.).

³ Kas moka vokiškai? (vok.)

alsuoja sveikata. Mes užduodame jiems daugybę klausimų, bet jie mus sučiumpa, ir štai mes jau stovime su nuskustomis barzdomis, pliki. Kokios juokingos mūsų galvos be plaukų! Visi keturi kalba kažin kokia kalba, kuri atrodo ne šio pasaulio, tik jau tikrai ne vokiškai – vokiškai aš truputį suprantu.

Galiausiai atsidaro kitos durys, ir mus visus, nuogus, nuskustus, stačius, įbridusius į vandenį, uždaro – tai dušo kambarys. Mes palikti vieni, ir mūsų nustėrimas pamažėle ištirpsta; pradedame kalbėti, visi tik klausiamo, ir niekas neatsako. Jei esame nuogi dušo kambaryje, vadinasi, mes prausiamės po dušu. Jei prausiamės po dušu, vadinasi, mūsų dar nežudys. Tačiau kodėl tada mus laiko stačius, neduoda gerti, kodėl niekas nieko nepaaiškina, kodėl mus paliko be batų, be drabužių, ir mes štai stovime nuogi, įmerkę kojas vandenin tokiam šaltyje, ir mums neleidžia atsistoti po penkių dienų kelionės?

O mūsų moterys?

Inžinierius Levi klausia manęs, ar aš manau, kad ir mūsų moterys dabar jaučiasi taip pat kaip mes ir kur jos, ir ar galėsime jas pamatyti vėl. Žinoma, atsakau, nes jis vedęs ir turi mažą dukreėlę, žinoma, pamatysime. Tačiau dabar aš jau manau, kad visa tai tėra didžiulė machinacija, kurios tikslas pasityčioti iš mūsų ir mus paniekinti, o paskui jie mus nužudys, tai aišku; tas, kuris tiki, kad gyvens, – beprotis, kitaip tariant, užkibo ant kabliuko, bet tik ne aš, aš supratau, kad netrukus viskas bus baigta, gal net šitame pačiame kambaryje, kai tik jiems nusibos žiūrėti į mus nuogus, šokuojančius nuo vienos kojos ant kitos, kartais mėginančius atsistoti ant grindų, bet negalinčius to padaryti, nes per tris pirštus jas užliejęs šaltas vanduo.

Vaikštom beprasmiškai pirmyn atgal ir kalbamės, kiekvienas kalbasi su visais kitais ir kelia didžiulį triukšmą. Durys atsidaro, įeina vokiečiai; tai ką tik su mumis kalbėjęs feldfelis; jis aiškina glaustai, vertėjas verčia: feldfelis sako, kad turite būti tylūs, nes čia ne rabinų mokykla. Matyti, kad tie svetimi tulžingi žodžiai jam nemalonūs, raukia burną, kai jis juos taria taip, tarsi išspjautų šlykštų kąsnį. Mes prašome vertėjo, kad paklaustų to vokiečio, ko mes čia laukiame, kiek laiko dar čia būsime, apie mūsų moteris, viską, tačiau jis atsisako, aiškina nenorįs klausyti. Tasai Fleschas, taip nenoriai verčiantis į italų kalbą tas ledines vokiškas frazes ir atsisakantis išguldyti vokiškai mūsų klausimus, nes žino, kad tai beprasmiška, yra kokių penkiasdešimties metų Vokietijos žydas, o jam ant veido – didžiulis randas nuo žaizdos, kurią jis gavo mūšyje su italais prie Piavės. Jis uždaras, tylus žmogus, ir aš jaučiu jam instinktyvią pagarbą, nes numanau, kad jis pradėjo kentėti anksčiau už mus.

Vokiečiai išeina, ir mes nutylame, nors mums truputį gėda to tylėjimo. Vis dar buvo naktis, ir mes klausėme savęs, ar kada nors išauš diena. Durys vėl atsivėrė, ir įžengė dryžuotas drabužis. Jis skyrėsi nuo anų, buvo vyresnis, su akiniais, kultūringesnio veido ir kur kas smulkesnis. Jis prabyla į mus ir prabyla itališkai.

Dabar mes jau per daug pavargę, kad stebėtumėmės. Atrodė, kad dalyvaujame kažkokioje beprotiškoje dramoje, vienoje iš tų, kur į sceną išeina raganos, Šventoji Dvasia ir velnias. Itališkai jis kalba prastai, su stipriu užsienietišku akcentu. Išsakė ilgą kalbą ir labai mandagiai stengėsi atsakyti į visus mūsų klausimus.

Mes esame Monowitzuose, netoli Auschwitzo, Aukštutinėje Silezijoje – tai vietovė, apgyvendinta vokiečių ir lenkų sykiu. Ši stovykla – darbo stovykla, vokiškai *Arbeitslager*; visi jos kaliniai (jų apie dešimt tūkstančių) dirba gumos fabrike, kuris vadinasi Buna, todėl ir stovykla vadinasi Buna.

Mes gausime batus ir drabužius, ne, ne savo – kitus batus, kitus drabužius, tokius kaip jo. Dabar mes nuogi todėl, kad laukiame dušo ir dezinfekcijos, ir tai bus atlikta iškart po signalo keltis, kadangi be dezinfekcijos į stovyklą nepriimama.

Dirbti, aišku, reikės, čia visi privalo dirbti. Bet darbas darbui nelygus – jis pats, pavyzdžiui, medikas, vengras, nors mediciną studijavo Italijoje, o dabar esąs stovyklos dantistas. Stovykloje jis jau ketveri metai (ne šitoje: Buna egzistuoja tik pusantrų metų), tačiau, kaip galima įsitikinti į jį pažvelgus, laikosi neblogai, nesulysęs. Kodėl jis stovykloje? Jis, kaip ir mes, žydas? Ne, atsako kuo paprasčiausiai, aš – kriminalinis nusikaltėlis.

Mes užduodame jam daugybę klausimų, jis kartais nusijuokia, vieniems atsako, kitiems – ne, aiškiai matyti, kad vengia kai kurių temų. Apie moteris nekalba – sako, kad jos laikosi gerai, kad greitai jas pamatysime, bet nesako nei kada, nei kur. Užtat pasakoja kitus dalykus, keistus ir beprotiškus; gal ir jis juokiasi iš mūsų. Gal jis beprotis – Lageryje juk išsikraustoma iš proto. Jis sako, kad kiekvieną sekmadienį čia vyksta koncertai ir futbolo varžybos. Sako, kad tas, kas moka gerai boksuotis, gali tapti virėju. Sako, kad gerai dirbantys gauna premijų kuponus, už kuriuos galima nusipirkti tabako ir muilo. Sako, kad vanduo iš tikrųjų netinkamas gerti, užtat kasdien galima gauti kavos surogato, tačiau paprastai niekas jo negeria, nes sriuba, kurią gauname, pakankamai skysta, kad numalšintų troškulį. Mes prašome jo parūpinti mums ko nors atsigerti, bet jis atsako negalįs to padaryti, mat atėjęs pasimatyti su mumis slapčia, nepaisydamas SS draudimo, – juk mūsų dar neišdezinfekavo, – todėl privalęs išeiti kuo skubiausiai, atėjęs tik todėl, kad jaučia simpatiją italams ir kad „dar turi truputį širdies“. Mes dar paklausiam jo, ar stovykloje yra kitų italų, ir jis atsako, kad yra keletas, nedaug, jis nežinąs kiek, ir tuojau pat pakeičia pokalbio temą. Tuo metu suskambo varpas, ir jis skubiai išbėgo, palikęs mus apstulbusius ir sutrikusius. Kai kas pasijuto jo padrąsintas, bet tik ne aš, aš ir toliau manau, kad ir šitas dantistas, šitas neaiškus tipas, norėjo pasilinksminti mūsų sąskaita, ir netikiu nė vienu jo pasakytu žodžiu.

Suskambus varpui pasigirdo, kaip stovykla bunda patamsyje. Duše iš karto pasipylė verdantis vanduo: penkios minutės palaimos. Tačiau netrukus įsiveržia ketvertas vyrų (gal tie barzdaskučiai) ir veja mus, šlapius, garuojančius, riaumodami ir stumdami, į gretimą ledinį kambarį; o čia kiti rėksmingi tipai svaido į mus neaiškius skarmalus ir bruka į rankas po porą nudrengtų batų mediniais padais; nespėję susivokti staiga atsiduriame lauke, ant melsvo sniego ledinėje aušroje ir basi, nuogi, su visu kraičiu rankose privalom bėgti iki kito barako, esančio už kokio šimto metrų. Ten mums buvo leista apsirengti.

Baigę rengtis kiekvienas likome savo kampe, nedrįsdami pakelti akių vienas į kitą. Ten nebuvo kur pažvelgti į veidrodį, bet mūsų atvaizdas stovi prieš mus, atspindėtas šimto mirtinai išblyškusių veidų, šimto varganų ir atgrasių marionečių. Štai mes ir pavertsi vakar vakare matytomis šmėklomis.

Dabar pirmą kartą suvokiame, kad mūsų kalbai stinga žodžių išreikšti tokiam įžeidimui – žmogaus sunaikinimui. Akimoju, su kone pranašiškos intuicijos pagalba mums atsiveria tikrovė – mes pasiekėme dugną. Žemiau nusmukti nebegalima – skurdesnių žmogaus gyvenimo sąlygų išvis nėra, jų neįmanoma įsivaizduoti. Mums jau nebepriklauso niekas – iš mūsų atėmė drabužius, batus, net plaukus; jei mes kalbėsime, jie mūsų neklausys, o jeigu ir klausys, tai nesupras. Jie atims iš mūsų net vardą – ir jeigu norime jį

išsaugoti, privalome surasti savyje jėgų tai padaryti, taip padaryti, kad už vardo išliktų kas nors mūsų, tokių, kokie buvome.

Mes žinome, kad, tai kalbėdami, vargiai būsime suprasti, ir gerai, kad taip yra. Tačiau tegu kiekvienas iš mūsų pagalvoja, kokia vertė, kokia reikšmė glūdi netgi menkiausiuose mūsų kasdienos įpročiuose, daugybėje mums priklausančių smulkių daiktelių, kuriuos turi netgi skurdžiausias elgeta: nosinėje, sename laiške, brangaus žmogaus nuotraukoje. Tie daiktukai – dalis mūsų pačių, jie beveik mūsų kūno dalys; ir neįmanoma įsivaizduoti, kad mes netektume jų savo pasaulyje, nes tuojau pat jiems pakeisti surandame kitų daiktų, daiktų, kurie bus tarsi mūsų atminimų saugotojai ir gaivintojai.

O dabar įsivaizduokite žmogų, iš kurio drauge su mylimaisiais atėmė namus, įpročius, drabužius, galiausiai viską, tikrąja šio žodžio prasme viską, ką jis turi; tai bus tuščia vidurinė žmogus, supaprastintas iki kančios ir poreikio, užmiršęs orumą ir sąmoningumą, nes tasai, kuris prarado viską, lengvai praranda ir save patį; tai bus žmogus, kurio gyvenimą ar mirtį bus galima nuspręsti lengva širdim, nepaisant jokių žmogiškų savybių, nebent, geriausiu atveju, remiantis naudingumo kriterijumi. Tada taps aiški dvejopa termino „naikinimo stovykla“ prasmė ir tai, ką norime išreikšti pasakymu „pasiekti dugną“.

*Häftling*⁴: sužinojau, kad esu *Häftling*. Mano vardas – 174 517. Mus pakrikštijo, ir dabar iki dienos galo nešiosime ant kairės rankos tą tatuiruotą ženklą.

Ši operacija buvo beveik neskaudi ir nepaprastai greita – visus mus sustatė į eilę ir vienas po kito, pavardžių abėcėlės tvarka, turėjome praeiti pro įgudusį tarnautoją, apsiginklavusį savotišku skylmušiu su labai trumpa adata. Regis, tai buvo tikrų tikriausia iniciacija: tik „parodęs numerį“ gauni duonos ir sriubos. Praėjo nemažai dienų ir teko iškentėti nemaža antausių ir smūgių kumščiu, kol įpratome parodyti tą numerį greitai, negaišindami kasdienių maisto dalijimo operacijų, praėjo ištisos savaitės ir mėnesiai, kol išmokome vokiškai tariamus to numerio garsus. Ir ilgą laiką, kai senas, laisvėje įgytas refleksas priversdavo mane pasitikrinti laiką, žiūrint į rankinį laikrodį, likimo ironija parodydavo man tą naują mano vardą – melsvais ženkliukais po oda išgraviruotą numerį.

Tik daug vėliau ir labai pamažu kai kurie iš mūsų susipažino su tuo gedulingu Auschwitzo numerių mokslu, ženklinančiu hebraizmo sunaikinimo Europoje etapus. Stovyklos senbuviams numeris pasako viską: atvykimo į stovyklą datą, konvojų, į kurių žmogus pateko, o drauge ir jo tautybę. Visi su pagarba žiūrės į numerius nuo 30 000 iki 80 000 – jų tėra vos keli šimtai, ir jie ženklina tą nedaugelį išlikusių Lenkijos getų senbuvų. Turi būti akylos, kai sueini į prekybinius santykius su koku nors 116 000 ar 117 000 – jų beliko tik koks keturiasdešimt, bet tai Salonikų graikai, – žiūrėk, kad tavęs neapmautų. O dideli numeriai visada turi komiškos prasmės, kaip kad terminai „fuksas“ arba „naujokas“ normaliaame gyvenime: tipiškas didelis numeris – tai storas, paklusnus ir kvailas žmogėnas, kurį galima įtikinti, kad izoliatoriuje dalijami odiniai batai žmonėms su jautriomis kojomis, ir paraginti jį nudumti ten bėgte, palikus „pasaugoti“ jo lėkštę sriubos; jam gali parduoti šaukštą už tris duonos davinius, gali pasiūsti jį paklausti (kaip ir man buvo nutikę!) nuožmiausio iš *Kapo*⁵, ar teisybė, kad jis vadovauja *Kartoffelschälkommando*, Bulvių skutimo būriui, ir ar galima į jį įstoti.

⁴ Kalinys (vok.).

⁵ Kapo – kapas, koncentracijos stovyklos barako vyresnysis iš kalinių (vok.).

Beje, visas išiliejimo į tą mums naują tvarką procesas vyko absurdiškai ir sarkastiškai. Pasibaigus tatuiravimo operacijai, mus uždarė į baraką ir paliko vienus. Gultai jau buvo pakloti, tačiau mums buvo griežtai uždrausta juos liesti ir ant jų sėstis, taigi pusę dienos sukiojomės be jokio tikslo ankštoje mums suteiktoje erdvėje, vis dar kankinami siaubingo kelionės troškulio. Paskui durys atsivėrė ir įėjo vaikinai dryžuotu kostiumu, iš pažiūros gana kultūringas, mažas, liesas, šviesiaplaukis. Jis kalba prancūziškai, ir mes visi supuolėme prie jo, užberdami visais tais klausimais, ko ligi šiolei bergždžiai klausinėjome vieni kitų.

Tačiau jis kalba nenoromis – visi čia kalba nenoromis. Mes čia naujokai, nieko neturime ir nieko nežinome, kam gaišti su mumis laiką? Jis vangiai mums aiškina, kad visi kiti išėję į darbą ir grįš tik vakare. O jį širyti išleido iš izoliatoriaus, todėl šiandien jam nereikia eiti į darbą. Tada aš jo paklausiau (kupinas naivumo, kuris vos po kelių dienų man pasirodė stačiai neįtikėtinas), ar mums gražins bent dantų šepetėlius; nesijuokdamas, tačiau paniekos kupinu veidu jis man atrėžė: *Vous n'êtes pas à la maison*⁶. Ir tai buvo tas priedainis, kurį mes girdime nuolat visus kartojant: jūs nebe namie, čia ne sanatorija, iš čia išeinama tik per Kaminą (ką tai reiškia? netrukus puikiai tai žinosime).

Ir iš tikrųjų – spiriamas troškulio nužiūrėjęs už lango ranka pasiekiamą gražų varveklį. Atvėriau langą, nusilaužiau varveklį, tačiau kaipmat priešais mane išdygo aukštas stambus tipas, slampinėjęs netoliese lauke, ir šiurkščiai griebė man jį iš rankų, *Warum?* – paklausiau savo vargana vokiečių kalba. *Hier ist kein Warum* (čia nėra kodėl), atsakė man stumdamas į vidų.

Taigi aš jau dugne. Reikalui spaudžiant greit išmoksti vienu matu nutrinti kempine ir praeitį, ir ateitį. Praėjus dviem savaitėms nuo tos dienos, kai patekau į Lagerį, aš jau jaučiu tą nuolatinį, chronišką laisviems žmonėms nežinomą alkį, kuris verčia sapnuoti naktimis ir slypi užsiglaudęs visose mūsų kūno galūnėse; aš jau išmokau nesileisti apvagiamas, ir jei kada netyčia užtaikau ant kokio šaukšto, virvelės ar sagos, kurią galiu niekieno nenubaustas pasisavinti, įsidedu į kišenę ir visiškai teisėtai laikau savo nuosavybe. Aš jau turiu užtirusių ir nepagydomų žaizdų ant kojų. Stumdam vagonus, dirbu su kastuvu, tyžtu po lietum, drebu vėjyje; mano kūnas – jau nebe mano: pilvas išpūstas, galūnės perdziūvusios, veidas rytais paburkęs, vakarais įdubęs; vienu oda pagelto, kitų tapo pilka – kai nesimatom tris ar keturias dienas, sunkiai viens kitą beatpažįstame.

Mes, italai, buvom nusprendę susitikti kas sekmadienio vakarą viename Lagerio kampe, tačiau netrukus atsiskėm tos minties, nes pernelyg jau liūdna būdavo susiskaičiavus pastebėti, kad mūsų kaskart mažiau ir kad kaskart mes tampame vis luošesni ir niuresni. Be to, taip sunku buvo žengti tuos kelis žingsnius, ir dar – susitikus tekdavo prisiminti ir galvoti, geriau jau buvo nedaryti to.

NUSKENDUSIEJI IR IŠSIGELBĖJUSIEJI

Tai, kas mūsų čia jau buvo ir dar bus aprašyta, yra dviprasmiškas Lagerio gyvenimas. Mūsų laikais taip sunkiai, primygti prie žemės, gyveno daugelis žmonių, tačiau kiekvienas iš jų – sąlygiškai trumpą laiką; todėl galėtume savęs paklausti, ar būtina paisyti šios išskirtinės žmogaus būsenos, ar dera saugoti jos atmintį.

Mes jaučiamės privalą atsakyti į šį klausimą teigiamai. Tiesą sakant, mes įsitikinę, kad jokia žmogaus patirtis nėra beprasmiška ir neverta paanalizuoti, ir kad esminės ver-

⁶ Jūs ne namuose (*pranc.*).

tybės, net jeigu jos ne visada pozityvios, gali būti išmestos iš šito ypatingo pasaulio, apie kurį pasakojame. Be to, dar norėtume parodyti, kad Lageris buvo itin ryški biologinė ir socialinė patirtis.

Tūkstančiai individų, kurie skiriasi amžiumi, socialine padėtimi, kilme, kalba, kultūra ir papročiais, uždaromi už spygliuotos vielos ir yra priversti gyventi ten nuolatinį, kontroliuojamą, visų vienodą ir visų reikmių neatitinkantį gyvenimą – tos sąlygos kur kas griežtesnės, nei galėtų sukurti bet koks eksperimentuotojas, siekdamas nustatyti, kas įgimta ir kas įgyta žmogaus-gyvulio elgsenoje, kai jam tenka kovoti dėl gyvybės.

Mes netikime akivaizdžiausia ir labiausiai supaprastinta iš tų išvadų: esą žmogus elgiasi iš esmės brutaliai, egoistiškai ir kvailai, kai visos civilizotos institucijos pašalinamos, ir esą *Häftling* – tai tik žmogus be jokių varžtų. Veikiau manome, kad šiuo atveju negalima daryti jokios kitos išvados, išskyrus tą, kad kankinančių poreikių ir fizinės negalios akivaizdoje daugelis visuomeninių papročių ir instinktų pranyksta.

Vis dėlto vienas faktas mums atrodo vertas dėmesio – pasirodo, kad egzistuoja dvi visiškai skirtingos žmonių kategorijos: išsigelbėjęs ir nuskendusieji. Kitos priešybių poros (geri ir blogi, protingi ir kvailiai, bailiai ir drąsuoliai, tie, kuriems visad sekasi, ir tie, kuriems nesiseka) – kur kas mažiau ryškios, kur kas dirbtinesnės ir svarbiausia – suteikia progos daug gausesnės ir sudėtingesnės tarpinėms gradacijoms.

Toks pasiskirstymas gerokai mažiau regimas įprastiniame gyvenime; pastarajame nedažnai atsitinka taip, kad žmogus pasiklysta, nes paprastai jis būna ne vienas ir savo pakilimuose bei nuolydžiuose yra susijęs su artimųjų dalia; todėl tik išimtiniais atvejais žmogaus galia išauga iki begalybės, arba jis nesustodamas, nesėkmė po nesėkmės, puola žemyn, kol galiausiai tampa griuvėsiais. Kita vertus, kiekvienas žmogus dažniausiai turi tokių dvasinių, fizinių ir net finansinių rezervų, kad nuskendimo, negebėjimo atsilaukti prieš tam tikras sąlygas galimybės irgi yra minimalios. Prie to prisideda švelninanti įstatymo ir dorovės jausmo, veikiančio kaip vidinis įstatymas, įtaka; juk šalis laikoma juo civilizuotesnė, juo labiau jos įstatymų išmintis ir veiksmingumas neleidžia vargšui tapti dar didesniu vargšu, o galingajam – dar galingesniau.

Tačiau Lageryje viskas yra kitaip: čia kova už išlikimą yra neišvengiama, nes kiekvienas – beviltiškai ir nuožmiai vienišas. Jei koks *Null Achtzehn* susverdės, nebus kas ištiesia jam ranką, priešingai, kas nors jį dar pribais, nes niekas nesuinteresuotas, kad koks nors dar vienas „*musulmonas*“⁷ kas dieną vilktųsi į darbą; ir jei kuris nors laukinės kantrybės ar sumanumo dėka suras naują būdą išvengti sunkiausio darbo, sugalvos naują gudrybę, kurios dėka gaus kelis papildomus gramus duonos, jis pasistengs tą būdą išlaikyti didžiausioje paslapyje ir tuo išsikovo visuotinę pagarbą bei gaus išskirtinės asmeninės naudos; jis taps stipresnis, ir todėl kiti ims jo bijoti, o tas, kurio bijoma, *ipso facto* tampa kandidatu išgyventi.

Istorijoje ir gyvenime kartais aiškiai suvokiame nuožmų dėsnį, kurį galima būtų įvardyti taip: „tam, kas turi, bus duota, iš to, kas neturi, bus atimta“. Lageryje, kur žmogus yra vienišas ir kova už gyvybę supaprastėja iki pirmapradžio mechanizmo, šis neteisingas dėsnis vyrauja akivaizdžiai ir yra visų pripažintas. Su tais, kurie prisitaikė, su stipriais ir sumaniais individais net patys *Kapos* noriai užmezga ryšius, kartais net drau-

⁷ Terminu „*Muselmann*“, nežinau kodėl, stovyklos senbuviai praminė silpnus, nemokančius suktis ir pasmerktus atrankoms kalinius (*aut. past.*).

giškus, kadangi tikisi vėliau turėti iš to kokios naudos. O su *musulmonais*, su tais, kurie nykte nyksta, neverta net žodžiu persimesti, nes iš pat pradžių jau aišku, kad jie pradės verkšlenti ir pasakoti, ką valgė namuose. Juolab nėra jokios prasmės su jais susidraugauti, nes jie neturi autoritetinių pažįstamų stovykloje, nevalgo nieko ypatingo, nedirba pelningose *Kommandos* ir nežino jokio slapto būdo, kaip ką susiorganizuoti. Galiausiai visi žino, kad jie čia prašalaičiai, ir po kelių savaitių iš jų liks tik sauja pelenų kuriame nors gretimame lauke bei išbrauktas numeris registracijos knygoje. Nors jie be atvangos įtraukiami nesuskaičiuojamon tokių pat kaip jie minion ir velkasi joje, jie kenčia ir skina si kelią į priekį, gaubiami tamsios vidinės vienumos, vieniši miršta ir išnyksta, nepalikdami pėdsako niekieno atmintyje.

To negailestingo natūralios atrankos proceso rezultatas aiškiai matomas Lagerio gyventojų pokyčių statistikoje. Auschwitzte 1944 metais iš senbuvų žydų kalinių (apie kitus nekalbėsime, nes jų gyvenimo sąlygos buvo kitokios) „*kleine Nummer*“, mažųjų numerių, iki 150 000, išliko vos keli šimtai; *nė vienas iš jų* nebuvo paprastas *Häftling*, vegetuojantis paprastose *Kommandos* ir pasitenkinantis paprastu maisto daiviniu. Išliko tiksliai gydytojai, siuvėjai, batsiuviai, muzikantai, virėjai, jauni patrauklūs homoseksualai, kai kurių stovyklos valdžios atstovų draugai ar tėvynainiai, be to, ypač negailestingi, energingi ir nežmoniški individai, įsitvirtinę (paskirti ten SS viršininkų, kurie rinkdamiesi pademonstruodavo velnišką žmogaus prigimties išmanymą) *Kapo*, *Blockältesterio* ar kitose pareigose; arba galiausiai tie, kuriems, neatliekant jokių ypatingų pareigų, savo sumanumo ir energijos dėka visada pavykdavo sėkmingai ką nors „suorganizuoti“ ir taip įgyti, be materialinės naudos ir reputacijos, dar ir stovyklos galingųjų atlaidumą bei pagarbą. Tas, kuris nemoka tapti Organizatoriumi, Kombinatoriumi, Įgijusiu autoritetą (žiaurus pavadinimų iškalbingumas!), netrukus tampa *musulmonu*. Gyvenime esama trečio kelio, ir jis netgi yra norma, koncentracijos stovykloje trečio kelio nėra.

Pasiduoti – pats lengviausias dalykas, pakanka tik vykdyti visus gaunamus įsakymus, valgyti tik skirtą maisto daivinį ir laikytis stovyklos bei darbo drausmės. Patirtis parodė, kad tik išimties atveju šitaip gali ištvirti ilgiau nei tris mėnesius. Tai istorija visų *musulmonų*, kurie baigė dienas dujų kameroje; tiksliau pasakius, jie neturi istorijos, jie paprasčiausiai ėjo nuolydžiu iki pat galo, kaip kad upeliai suteka į jūrą. Vos tik atvykę į stovyklą per tą savo esminį negebėjimą, per bėdą ar kokį nors banalų nutikimą, jie buvo sudoroti dar prieš jiems adaptuojantis; laikas juos pribaižė, jiems dar nė nepradėjus mokytis vokiečių kalbos arba suvokti šį bei tą toje pragariškoje stovyklos įstatymų ir draudimų raizgalynėje; jų kūnai pakriko, ir niekas jau nebegalėjo išgelbėti jų nuo atrankos ar nuo mirties dėl išsekimo. Jų gyvenimas trumpas, tačiau skaičius – begalinis. Tai jie, tie *Muselmänner*, tie nuskendusieji, stovyklos branduolys, jie – ta anonimiška masė, nuolat atnaujinama ir visą laiką identiška, tie ne-žmonės, kurie žingsniuoja ir pavargsta tylėdami, užgesus juose Dievo kibirkštėlei, jau pernelyg tušti, kad iš tikrųjų kentėtų. Nedrįstum pavadinti jų gyvaisiais, nedrįstum pavadinti mirusiaisiais savo mirtimi, kurios jie nebijo, nes yra pernelyg pavargę, kad ją suvoktų.

Jie užplūsta mano atmintį savo beveidžiu buvimu, ir jei galėčiau sutelktį į vieną vaizdą visą mūsų epochos blogį, pasirinkčiau šitą, man taip gerai pažįstamą: išsekęs žmogus, nuleista galva, sulinkusiais pečiais, o jo veide ir akyse nematyti nė šlakelio minties.

Jeigu nuskendusieji neturi istorijos, jeigu jie tėra platus kelias į pražūtį, vis dėlto išsigelbėjimo kelių yra daug, grublėtų ir netikėtų.

Pagrindinis kelias, kaip jau minėjome, tai – *Prominenz, Prominenten* vadinami stovyklos tarnautojai, pradėdant *Häftling* direktoriumi (*Lagerältesteriu*), *Kapos*, virėjais, sanitarais, nakties sargais ir baigiant barakų šlavėjais bei *Scheissministeriu* ir *Bademeisteriu* (išvietės ir dušo prižiūrėtojais). Mus čia labiausiai domina autoritetą įgiję žydai, nes tuo atveju, kai kiti automatiškai, vos tik patekę į stovyklą, gaudavo tarnybas dėl savo prigimtinės viršenybės, žydams tekdavo griebtis intrigų ir energingai kovoti, kad jas gautų.

Įgiję autoritetą žydai – liūdnas ir įsidėmėtinas žmogiškas reiškinys. Juose esamos, buvusios ir atavistinės kančios susilieja su tradiciniu priešiškuoju kitataučiams skiepijimu, paversdamos juos asocialumo ir nejautrumo monstrais.

Jie – tipiškas vokiečių Lagerio struktūros produktas. Jeigu kokiems nors individams, atsidūrusiems vergystėje, pasiūloma privilegijuota padėtis, tam tikri pranašumai ir neprastos galimybės išgyventi, mainais reikalaujant išduoti natūralų solidarumą su draugais, be abejonės, atsiras toks, kuris su tuo sutiks. Tam individui bendras įstatymas nebus taikomas, ir jis taps neliečiamas; juo didesnę valdžią jis turės, juo labiau bus nekęstinas ir nekenčiamas. Kai jam bus patikėta vadovauti nelaimingųjų grupei, suteikiant teisę į jų gyvenimą ar mirtį, jis bus žiaurus ir tironiškas, nes supras: jeigu toks nebus, kitas, palaikytas tinkamesnių, užims jo vietą. Be to, jo neapykantos galios, neišlietos ant engėjų, išsilies, be racionalaus pagrindo, ant engiamųjų, ir jis pasitenkins tik tai tada, kai iš viršaus sviestą įžeidimą išlies ant savo pavaldinių.

Mes suvokiame, kad visa tai yra labai toli nuo paprastai pateikiamo engiamųjų, kurie susivienija, jeigu ne priešintis, tai bent kentėti, įvaizdžio. Neneigiame, kad šitai gali atsitikti, kai engimas neperžengia tam tikrų ribų, arba tuomet, kai engėjas, būdamas nepatyręs ar didžiadvasis, toleruoja ar skatina toki elgesį. Bet konstatuojame, kad mūsų dienomis visose šalyse, kur svetimšaliai įžengė kaip užkariautojai, tarp pavergtųjų susiformavo analogiška konkurencijos bei neapykantos terpė; ir šitai, kaip ir daugelis kitų žmonėms būdingų bruožų, ypač akivaizdžiai išryškėjo Lageryje.

Mažiau ką galima pasakyti apie įgijusius autoritetą ne žydus, nors jų buvo kur kas daugiau (nė vienas *Häftling* „arijas“ nebuvo paliktas be kokių nors pareigų, kad ir pačių kukliausių). Kad jie buvo buki ir žvėriški – visai natūralu, kai pagalvoji, kad dauguma jų buvo kriminaliniai nusikaltėliai, surinkti iš vokiečių kalėjimų dirbti prižiūrėtojais žydų stovyklose; ir mes teigiame, kad jie buvo parinkti labai kruopščiai, nes nemanome, jog tie niekingi žmonių egzemplioriai, kuriuos matėm vykdant jiems suteiktas pareigas, atstovautų ne tik kad vidutiniam vokiečiui apskritai, bet netgi išskirtinai vidutiniam vokiečiui kaliniui. Sunku paaiškinti, kaip Aushwitze įgiję autoritetą politiniai kaliniai vokiečiai, lenkai ir rusai, varžėsi žiaurumu su kriminaliniais kaliniais. Tačiau yra žinoma, kad Vokietijoje politiniu nusikaltimu buvo laikomi ir tokie veiksmai, kaip pagrindinė prekyba, neteisėtas santykiavimas su žydų moterimis, vagystės iš partijos funkcionierių. „Tikrieji“ politiniai kaliniai gyveno ir mirė kitose stovyklose, dabar liūdnei pagarsėjusiose, kur sąlygos, kaip visiems žinoma, buvo itin sunkios, tačiau daugeliu požūrių skirtingos nuo mūsų aprašytųjų.

Tačiau greta tarnautojų tikrąja šio žodžio prasme yra nemaža kategorija kalinių, kurie, iš pradžių nesulaukę likimo palankumo, visomis išgalėmis kaunasi stengdamiesi išlikti. Jie gauna plaukti prieš srovę, kas dieną ir kas valandą kautis su nuovargiu, alkium, šalčiu ir su jų sąlygojama inercija, jie privalo atsilaikyti prieš priešus ir nesigailėti varžovų, aštrinti protą, tvirtinti kantrybę, stiprinti valią. Arba užgniaužti bet koki orumą ir

užgesinti bet kokią sąmonės prošvaistę, nusileisti į gyvulių stovyklą ir stoti prieš kitus gyvulius, leisdami, kad juos vestų netikėtos požeminės jėgos, kurios žiauriai laikais palaiko gentis ir individus. Mūsų išgalvotų ir įgyvendintų būdų apsaugoti nuo mirties buvo daugybė: tiek, kiek ten buvo žmogiškų charakterių. Visi jie buvo susiję su nenuilstama kiekvieno kova prieš visus ir daugelis – su nemažu nukrypimų nuo normos ir kompromisų skaičiumi. Išlikti, neatsisakius nieko iš savo dorovinio pasaulio, – jeigu galingai ir tiesiogiai neįsikišdavo lemtis, – buvo duota tik labai mažytei daliai aukštesniųjų individų, nulipdytų iš kankinių ir šventųjų molio.

Būtent šitame pasaulyje, kas dieną vis giliau supurtomame artimą galą pranašaujančių virpulių, supamame naujų baimių ir naujų vilčių, išgyvenant dar didesnės vergystės tarpsnius, man teko susipažinti su Lorenzo.

Mano santykių su Lorenzo istorija – ilga ir sykiu trumpa, paprasta ir sykiu paslaptinga: tai istorija laiko ir aplinkybių, kurių tikrovėje jau nebėra ir kurių atkurti nebeįmanoma, todėl nemanau, kad ji galėtų būti suprasta kitaip, nei šiandien suprantami labai tolimos istorijos įvykiai ir legendos.

Konkrečiai kalbant, ji susideda iš nereikšmingų dalykų – vienas civilis italas darbininkas kasdien atnešdavo man duonos gabalą ir savo sriubos likučius ištusus šešis mėnesius; jis atidavė man savo sulopytą megztinį, parašė mano vardu ir išsiuntė į Italiją atviruką, ir per jį aš gavau atsakymą. Už visa tai neprašė ir nepriėmė jokio atlygio, nes buvo geras ir paprastas ir nemanė, kad gera reikia daryti už kokį nors atlygį.

Visa tai neturi atrodyti nereikšminga. Šis mano atvejis buvo ne vienintelis, kaip jau minėjau, kiti iš mūsų turėjo įvairiausių ryšių su civiliais, ir tai padėjo jiems išlikti, tačiau tie ryšiai buvo kitokie. Mūsų draugai kalbėdavo apie juos tokiu pačiu dviprasmišku, užuominų kupinu tonu, kuriuo vyrai pasauliečiai kalba apie savo ryšius su moterimis – kitaip tariant, kaip apie nuotykius, kuriais galima teisėtai didžiulotis ir kurių norima, kad tau pavydėtų, tačiau kurie net ir pačių pagoniškiausių protų visada laikomi leistinų ir garbingų dalykų paribiais, taigi girtis jais būtų nekorektiška ir nederėtų. Taip *Häfflinge* pasakodavo apie savo civilius „globėjus“ ir „draugus“: demonstratyviai apdairiai, neminėdami vardų, kad jų nesukompromituotų, o svarbiausia – bijodami susikurti nepageidautinų varžovų. Labiausiai įgudę, profesionalūs gundytojai, tokie kaip Henri, nekalbėdavo apie juos išvis; savo sėkmę jie apgaubdavo paslaptinga dviprasmiška aura ir apsiribodavo užuominomis bei aliuzijomis, apskaičiuotomis taip, kad sukurtų klausytojų sąmonėje neaiškią ir nerimą keliančią legendą, esą jie naudojami be galo galingų ir dosnių civilių malone. Darydavo tai su labai konkrečiu tikslu – sėkmės reputacija, kaip jau minėjome, yra itin naudinga tiems, kurie moka ją susikurti.

Gundytojo, „mokančio suorganizuoti“ žmogaus reputacija sukelia sykiu pavydą, panieką, atsainumą ir susižavėjimą. Tasai, kuris leidžiasi matomas, kai valgo ką nors „susiorganizuota“, būna gana griežtai pasmerktas – tai laikoma nekuklumu ir netaktu, o juolab akivaizdžiu kvailumu. Bet lygiai taip pat kvaila ir įžūlu būtų paklausti: „kas tau tai davė? Kur tai gavai? Kaip šitai padarei?“ Tik dideli numeriai, kvaili, besmegeniai ir beginkliai, nieko neišmanantys apie lagerio taisykles, klausia tokius klausimus. Į tokius klausimus neatsakoma arba atsakoma: „*Verschwinde, Mensch!*“, „*Hau'ab*“, „*Uciekaj*“, „*Schiess'in den Wind*“, „*Va chier*“; trumpai tariant, vienu iš daugelio tų „eik po velnių“, kurių taip gausu Lagerio žargone.

Yra ir tokių, kurie specializuojasi kantraus ir sudėtingo šnipinėjimo kampanijose, mėgindami identifikuoti, į kurią civilį ar civilių grupę tas ar anas kreipiasi, o paskui įvairiausiais būdais stengiasi užimti jo vietą. Iš čia kyla nepabaigiami ginčai dėl pirmenybės, dar labiau kupini kartėlio pralaimėjusiajam, kad „išbandytas“ civilis beveik visada naudingesnis, dar saugesnis už civilį, užmezgusį su mumis pirmus kontaktus. Jis kur kas vertingesnis dėl akivaizdžių sentimentinių ir techninių priežasčių – jis jau susipažinęs su „mokėjimo suorganizuoti“ pagrindais, jo taisyklėmis ir pavojais, be to, jau įrodė gebąs peržengti kastų barjerus.

Nes mes civiliams – parijai. Daugiau ar mažiau atvirai ir su visais niuansais – nuo paniekos iki užuojautos – civiliai mano, kad, pasmerkti gyventi tokį gyvenimą, išverti tokias sąlygas, mes, matyt, esame paženklininti kažkokia paslaptinga ir be galo rimta kalte. Jie girdi mus kalbant įvairiausiomis kalbomis, kurių jie nesupranta ir kurios skamba jiems taip pat groteskiškai kaip gyvulių balsai; jie mato mus niekingai vergiškus, nuskustomis galvomis, be garbės ir be vardo, kas dieną talžomus, kas dieną vis nuolankesnius ir niekada nemato mūsų akyse jokio pasipriešinimo, taikos arba tikėjimo ženklo. Jie mus pažįsta kaip vagis, kaip nepatikimus žmones, purvinus, apdriskusius ir išbadėjusius, ir padarinį painioja su priežastimi, jie mano mus esant vertus mūsų pažeminimo. Kas galėtų atskirti mūsų veidus? Mes jiems esame „Kazett“, vienaskaitos niekatroji giminė.

Žinoma, daugeliui jų tai netrukdo kartais numesti mums duonos gabalą ar kokią bulvę ar patikėti išgrandyti ir išplauti jų dubenį po to, kai statybos aikštelėje paskirstoma „Zivilsuppe“. Tačiau jie daro tai norėdami atsikratyti kokio nors įkyraus išbadėjusio žvilgsnio, akimirką nusmelkti žmogiško impulso arba tiesiog iš smalsumo, norėdami pamatyti, kaip mes subėgame iš visų pusių ir kaunamės dėl to kąsnio, gyvuliškai, be jokio saiko, kol pats stipriausias jų suryja, ir tada visi kiti nuklibinkščiuoja gėdingai pralaimėje.

Taigi mano ir Lorenzo santykiuose nebuvo nieko panašaus. Jeigu yra prasmės stengtis paaiškinti, kodėl veikiau aš, o ne tūkstantis kitų, sugebėjau atlaikyti tą išbandymą, manau, jog už tai, kad šiandien esu gyvas, turiu būti dėkingas būtent Lorenzo; ir ne tiek dėl jo materialinės pagalbos, kiek dėl to, kad pačiu savo buvimu, savo tokiu natūraliu ir paprastu mokėjimu būti geru, jis man nuolat primindavo, jog anapus mūsų pasaulio dar egzistuoja teisingas pasaulis, kažkas tyra ir tyras, vientisa ir vientisas, nesupuvę ir nesupuvęs, nesulaukėję ir nesulaukėjęs, nepaveikta ir nepaveiktas neapykantos ir baimės, kažkas labai sunkiai apibūdama ir apibūdinamas, kažkokia tolima gerumo galimybė, dėl kurios vis dėlto reikėjo stengtis išlikti.

Šito pasakojimo personažai – ne žmonės. Jų žmoniškumas palaidotas arba jie patys jį palaidojo po patirtu ar kitam padarytu įžeidimu. Nuožmūs ir kvaili esesininkai, *Kapos*, politiniai ir kriminaliniai nusikaltėliai, įgijusieji autoritetą, dideli ir maži, ir net beveidžiai ir vergiški *Häftlinge* – visos beprotiškos, vokiečių sukurtos hierarchijos laipteliai buvo paradoksiškai sujungti į vieningą sunykimą iš vidaus.

O Lorenzo buvo žmogus; jo žmoniškumas buvo tyras ir neužkrėstas, jis gyvavo anapus to neigimo pasaulio. Lorenzo dėka aš sugebėjau neužmiršti, kad pats esu žmogus.

Būriai rinkosi ilgiau kaip valandą, kietai kaukšėdami medinėmis klumpėmis į sulėdėjusi sniegą. Kai suėjo visi, orkestras staiga liovėsi grojęs, ir gargždus vokiškas balsas sukmandavo: tylos. Staiga stojusioje tyloje pasigirdo kitas vokiškas balsas, jis ilgai ir

piktai kalbėjo tame tamsiame ir priešiškame ore. Galiausiai pasmerktasis buvo įvestas į prožektoriaus šviesą.

Visa ta pompa ir įnirtingas ceremonialas mums – ne naujiena. Nuo tada, kai esu stovykloje, privalėjau dalyvauti jau trylikoje viešų korimų; tačiau anais kartais tai buvo paprasti prasižengimai, vagystės iš virtuvės, sabotazai, mėginimai pabėgti. Šiandien – visai kas kita.

Praėjusį mėnesį buvo susprogdintas vienas iš dviejų Birkenau krematorių. Niekas iš mūsų nežino (ir tikriausiai nesužinos), kaip tai įvyko: sklido kalbos apie *Sonderkommando*, Ypatingąjį *Kommando*, priskirtą dujų kameroms ir krosnims, kuris periodiškai pats sunaikinamas ir kuris būdavo griežtai izoliuotas nuo visos stovyklos. Faktas tas, kad Birkenau stovykloje keli šimtai žmonių, tokių pat beginklių ir bejėgių vergų kaip mes, surado jėgų veikti, subrandinti savo neapykantos vaisius.

Žmogus, kuris šiandieną mirs mūsų akivaizdoje, kažin koku būdu dalyvavo tame maište. Kalbama, kad jis turėjo ryšių su Birkenau maištininkais, kad atgabeno ginklų į mūsų stovyklą, kad sykiu mėgino sukurstyti maištui ir mus. Šiandien jis mirs mūsų akyse; ir tikriausiai vokiečiai nesupranta, kad šita vieniša mirtis, mirtis, skirta šitam žmogui, atneš jam šlovę, o ne gėdą.

Pasibaigus vokiečio kalbai, kurios niekas nesuprato, vėl pasigirdo pirmasis gargždus balsas:

– *Habt ihr Verstanden?* – Supratote?

Kas atsakė „*Jawohl!*“? Visi ir niekas; rodės, kad įsikūnijo pati mūsų nelemta rezignacija ir tapo kolektyviniu balsu, nuskardejusiu mums virš galvų. Tačiau visi išgirdo mirštančiojo šūksnį, jis perskrodė senus inercijos ir nuolankumo barjerus ir pasiekė kiekviename iš mūsų žmogaus gyvastį:

– *Kameraden, ich bin der Letzte!* – Draugai, aš – paskutinis!

Norėčiau galėti pasakyti, kad iš mūsų, iš tos niekingos bandos pakilo balsas, murmesys, pritarimo ženklas. Bet nieko neįvyko. Mes stovėjome kaip stovėję, sulinkę ir pilki, nunarinę galvas, ir kepures nusiėmėme tik tada, kai vokiečiai davė įsakymą. Dangtis atsivėrė, kūnas kraupiai susirangė, vėl užgrojo orkestras, ir mes, vėl surikiuoti į koloną, praėjome pro paskutinius mirštančiojo traukulius.

Kartuvių apačioje esesininkai abejingais žvilgsniais žiūrėjo į mus praeinančius: jų darbas atliktas, ir atliktas gerai. Dabar gali ateiti rusai: tarp mūsų nebėra tvirtų žmonių, paskutinysis jau kabo mums virš galvų, o dėl kitų – pakaks kelių metrų virvės. Gali ateiti rusai: jie ras tik sutramdytus, užgesusius žmones, vertus tos mūsų laukiančios pasyvios mirties.

Žmogų sunaikinti sunku, beveik taip pat, kaip jį sukurti – šitai buvo nelengva, truko ilgai, bet jums, vokiečiai, tai pavyko. Štai mes, paklusnūs jums prieš akis, mes jums nekeliame jokios grėsmės, galite nebijoti jokių maištingų poelgių, jokių provokuojančių žodžių, net jokio priekaištingo žvilgsnio.

Mudu su Alberto grįžome į baraką ir negalėjome pažiūrėti vienas kitam į akis. Tasai žmogus, matyt, buvo tvirtas, matyt, jis buvo iš kito metalo nei mūsų, jeigu tokiomis sąlygomis, kuriomis mes palūžome, atsilaike.

Nes ir mes esam palūžę, nugalėti – net jeigu ir sugebėjom prisitaikyti, net jeigu galiausiai išmokom susirasti maisto, atsilaikyti prieš nuovargį ir šaltį, net jeigu sugrįšime.

Užkėlėme „*menaschką*“ ant gulto, pasidalijome sriubą, numaldėme kasdienį alkio šėlą, ir dabar mus slegia gėda.

Paskui prasidėjo bombardavimas. Nenaujas dalykas, nulipau nuo gulto, apsiaviau ant plikų kojų batus ir laukiau.

Atrodė, kad tai toli, gal virš Auschwitzo.

Bet štai pasigirdo artimas sprogimas, ir, man dar nespėjus ką nors suvokti, sekunde ir jos trečdalią garsas buvo toks, kad galėjo sprogti ausų būgneliai. Pasigirdo dūžtantys langų stiklai, barakas susverdėjo, mano šaukštas, įkištas į medinės sienos plyšį, nukrito ant žemės.

Paskui viskas, regis, baigėsi. Cagnolati, jaunas valstietis, irgi iš Vogėzų, matyt, niekada nebuvo matęs oro antpuolio – nušoko nuogas nuo gulto, užsiglaudė į kampą ir staugė.

Po kelių minučių tapo aišku, kad pataikyta į stovyklą. Du barakai degė visu smarkumu, kiti du buvo sumalti į dulkes, bet jie buvo tušti. Pas mus rinkosi dešimtys ligonių, nuogų ir apgailėtinų, iš barako, kuriam grėsė ugnis: prašė prieglobsčio. Priimti juos buvo neįmanoma. Jie reikalavo, maldavo ir grasino įvairiomis kalbomis; teko užbarikaduoti duris. Jie nuklibikščiavo kitur, apšviesti liepsnų, basi per tirpstantį sniegą. Daugelis vilko paskui save atsirišusius tvarsčius. Mūsų barakui, regis, negrėsė pavojus, nebent tik vėjas pakeistų kryptį.

Vokiečiai dingo. Sargybos bokštai buvo tušti.

Šiandien manau, kad jau vien tas faktas, jog egzistavo toks Auschwitzas, draudžia bet kam iš mūsų šiais laikais kalbėti apie Apvaizdą; tačiau, aišku, kad tuomet bibliinių išsigelbėjimų iš pačių baisiausių negandų prisiminimai kaip vėjas pralėkdavo pro mūsų sąmone.

Miegoti negalėjome – vienas lango stiklas išdužo, ir buvo labai šalta. Pamaniau, kad mums reikia susirasti kokią nors krosnį, pasistatyti ją, susiieškoti anglių, malkų ir maisto. Žinojau, kad visa tai – būtina, tačiau be kieno nors pagalbos man neužteks jėgų tai padaryti. Pasikalbėjau apie tai su abiem prancūzais.

Sausio 19-oji. Prancūzai sutiko. Atsikėlėme visi trys su aušra. Jaučiausi ligonis ir be-ginklis, man buvo šalta ir jaučiau baimę.

Kiti ligoniai žiūrėjo į mus su pagarbiu smalsumu: ar mes nežinome, kad ligoniams draudžiama išeiti iš K. B.? O jeigu išvyko dar ne visi vokiečiai? Tačiau jie nieko nepasakė, buvo patenkinti, kad mėginama ką nors daryti.

Prancūzai visiškai nieko nenutuokė apie Lagerio topografiją, bet Charles'is buvo drąsus ir kresnas, o Arthuras apsukrus ir turėjo valstietiškos praktiškos nuovokos. Išėjome į ledinį miglotos dienos vėją, susisupę šiaip taip į antklodes.

Tai, ką išvydome, nebuvo panašu į nieką, ką būčiau matęs ar girdėjęs pasakojant.

Lageris, jau buvo beveik nebegyvas, jau rodė irimo ženklus. Niekur nebebuvo nei vandens, nei elektros: sulaužyti langų rėmai ir durys daužėsi vėjyje, nuplėšti nuo stogų geležies lakštai girgždėjo, o gaisrų plėnys skraidė aukštai pakilusios tolumoje. Bombos atliko savo darbą, jį papildė žmonių darbas – skarmaluoti, svirduliuojantys skeletai, ligoniai, dar gebantys judėti, užplūdo tarsi kirmėlės tą suledėjusį žemės plotą ir šmirinėjo aplinkui. Jie išrausė visus tuščius barakus ieškodami maisto ir malkų; jie su beprotišku įniršiu iškniausė groteskiškai išpuoštus nekenčiamų *Blockältesterių* kambarius, iki šiol draudžiamus įeiti paprastiesiems *Häftlinge*; nebegalėdami suvaldyti vidurių, jie visur su-

teršę ekskrementais brangų sniegą, dabar vienintelį vandens šaltinį visoje stovykloje. Aplinkui rūkstančius barakų griuvėsius sugulė ligonių grupės, traukdamos iš žemės paskutinę šilumą. Kiti kažin kur rado bulvių ir kepė jas laužų žarijose, dairydami aplinkui nuožmionis akimis. Tik nedaugelis dar turėjo jėgų susikurti tikrą ugnį ir tirpdė virš jos sniegą po ranka pasitaikiusiuose rykuose.

Kiek įkabindami patraukėme virtuvėn, bet bulvės buvo jau beveik išgraibstytos. Pripylėme jų du maišus ir palikome juos saugoti Arthurui. *Prominenzblocko* griuvėsiuose mudu su Charles'iu galiausiai radome, ko ieškojė: sunkią ketaus krosnį su dar tinkamais naudoti vamzdžiais. Charles'is atskubėjo su karučiu, ir mes įkrovėm ją, tada jis įpareigojo mane pargabenti tą krosnį į baraką ir nubėgo prie bulvių maišų. Ten rado Arthurą nualpusį nuo šalčio: Charles'is nugabeno maišus į saugią vietą, paskui pasirūpino draugu.

Aš tuo tarpu, vos pastovėdamas ant kojų, kaip įmanydamas stengiausi numanevruoti sunkų karutį. Pasigirdo motoro burzgimas, ir išvydau įvažiuojantį motociklu į stovyklą esesininką. Kaip ir visi mano draugai, vos tik išvydęs jų įdiržusius veidus, sustingdavau iš siaubo ir neapykantos. Dingti buvo jau per vėlu, ir nenorėjau palikti krosnies. Pagal Lagerio reglamentą privalėjau pasitempti ir nusiimti kepurę. Buvau be kepurės ir įsisupęs į antklodę. Pasitraukiau kelis žingsnius nuo karučio ir negrabiai nusilenkiau. Vokietis pravažiavo manęs nepastebėjęs, užsuko už vieno barako ir dingo iš akių. Tik vėliau sužinojau, koks pavojus man grėsė.

Galviausiai pasiekiau mūsų barako slenkstį ir iškroviau krosnį į Charles'io rankas. Nuo tos pastangos netekau kvapo, ir man prieš akis ėmė plaukti juodos dėmės.

Dabar reikėjo užkurti krosnį. Visų mūsų trijų rankos buvo paralyžiuotos, o ledinis metalas lipo prie pirštų odos, tačiau reikėjo kuo skubiausiai paleisti krosnį į darbą, kad galėtume susišildyti ir išvirti bulves. Radome malkų, anglių ir netgi žarijų iš sudegusių barakų.

Kai išmuštas langas buvo užtaisytas ir krosnis pradėjo skleisti šilumą, regis, visi atsipalaidavome, ir tada Towarowskis (dvidešimt trejų metų Prancūzijos lenkas, šiltininkas) pasiūlė, kad kiekvienas duotų mums, trims, kurie dirbome, po duonos riekę, ir visi sutiko.

Dar vakar toks dalykas būtų nesuvokiamas. Lagerio taisyklės bylojo: „Suvalgyk savo ir, jei gali, kaimyno duoną“, ir jose nebuvo vietos jokiam dėkingumui. Šitai buvo aiškus ženklas, kad Lageris jau mirė.

Tai buvo pirmas mūsų žmogiškas gestas. Manau, jog nuo tos akimirkos mumyse prasidėjo procesas, kurio dėka tie, kurie dar nespėjome numirti, pamažėle iš *Häftlinge* ėmėme virsti žmonėmis.

Modernioji

XX a. antrosios

pusės literatūra

Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra

XX a. vidurio katastrofos suskaidė Lietuvos kultūrą – reikšminga jos dalis plėtojosi svetimose žemėse atsiverdama tiesioginei Vakarų modernizmo įtakai arba užsisklęsdama nostalgیشkų prisiminimų apribotoje vaizduotės erdvėje. Lietuvoje, kaip ir kituose bolševikų okupuotuose kraštuose, natūrali meninių srovių raida buvo sutrikdyta, menininkų saviraiška visiškai suvaržyta, kūrėjai turėjo paklusti komunistų partijos diktatui, visada demonstruoti ištikimybę socialistinio realizmo dogmoms. Vėliau režimo varžtai kiek atsilėjo, tačiau kai kurie kultūrinio gyvenimo kontrolės mechanizmai (ideologinis vertinimas, cenzūra, propaganda, viešojo ir privataus gyvenimo atskirtis) neprarado galios visą sovietmetį. Pokario išėivijos ir tremties literatūros kelias buvo neilgas, bet prasmingas: sunkiausiu tautai laikotarpiu toli nuo tėvynės nublokšti rašytojai įrodė, kad laisva mintis ir kūrybiškas žodis nesunaikinami.

„išvietintųjų“ bendruomenė pokario Europoje. Gana ilgai tarp „geležine uždanga“ atskirtų tautiečių nebuvo jokių ryšių, o vėliau, kai karo pabėgėlius jau pasiekdavo informacija apie padėtį tėvynėje, ji nežadėjo nieko guodžiančio. Didysis pokario egzodas, prasidėjęs 1944-ųjų vasarą, palietė kūrybingiausius visuomenės sluoksnius, ypač literatus: išėivijoje atsidūrė du trečdaliai prieškarinės Lietuvių rašytojų draugijos narių. Daugiausia lietuvių pabėgėlių telkėsi Vokietijos ir Austrijos „išvietintųjų“ stovyklose¹, čia virte virė kultūrinis gyvenimas: rengtos parodos, muzikos ir teatro vakarai, vyko audringos humanitarų diskusijos, steigėsi chorai. Pokario Vokietijoje, sąjungininkų padalintoje į okupacines zonas, labiausiai išsiskyrė prancūzų zona, kurioje karinė ir civilinė valdžia skatino buvusių karo pabėgėlių kūrybinę saviraišką.

Apsipratus su stovykline buitimi pradėta organizuotis, ieškoti draugų ir bendraminčių, prisimintos prieškarinės draugijos. 1946 m. sausį Tiubingene sušauktas steigiamasis Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos suvažiavimas, pirmininku išrinktas Stasys Santvaras. Daugiau dėmesio sulaukė draugijos suvažiavimas, vykęs 1947 m. liepą Augsburgėje, į kurį susirinkę literatai jau pačia savo laikysena tvirtino lietuviško žodžio gyvastingumą. Viešos kalbos, deklaracijos ir pareiškimai tuo metu atrodė svarbesni už pačią kūrybą – ne vienas rašytojas pajuto pareigą būti nuskriaustųjų ir pažemintųjų tautiečių vedliu, atstovauti net ir tėvynėje likusiems kraštiečiams, kurie Vakaruose neturėjo balso.

Katastrofų epocha išardė klasikinių vertybių pusiausvyrą, trumpam ištrynė pažiūrų skirtumus. Visus vienijo nuoskauda ir žeminanti pabėgėlio buitis. Poetas Henrikas Nagys, prisimindamas rašytojų suvažiavimą Augsburgėje, laiške Antanui Vaičiūlaičiui guodėsi: „Koks nors praeinantis nebūtų atspėjęs, kad tai rašytojų suvažiavimas: taip skurdžiai apsirengę ir tokie pilki jie atrodė!“ Šiuo laikotarpiu rašytojus siejo išblaškytos bendruomenės solidarumas, vėliau sugriautas ir sukompromituotas. Jie save vadino tremtiniais, pabrėždami, kad svečiose šalyse atsidūrė ne savo noru, ir situacijos tragizmą siejo su

¹ *Displaced persons* (DP arba „dypukai“) – šiuo biurokratišku terminu buvo vadinami tėvynės netekę civiliai įvairių tautybių gyventojai, kuriems pagalbą teikė Jungtinių Tautų humanitarinės pagalbos organizacijos. Jų materialinė padėtis pirmaisiais pokario metais neretai būdavo geresnė negu daugumos vietinių vokiečių, jiems buvo sudarytos sąlygos užsiimti kultūrine veikla, nes manyta, kad katastrofą išgyvenusiai bendruomenei kūryba ir saviraiška turi terapinių galių, padeda įveikti praradimo skausmą.

bibliinio egzodo tradicija, prisimindami didžiuosius klajūnus, pirmiausia mitinį Odisėją, nostalgija sirgusius kūrėjus – Dantę (Dante), Ovidijų.

Alpių priekalnėse, Nekaro ir Mozelio upių pakrantėse apsistoję lietuviai neturėjo progų grožėtis romantiškais peizažais – reikėjo kuo skubiau įtikinti pagalbą teikiančias sąjungininkų institucijas, kad jie yra nuo savo tautos kamieno sovietinio režimo atplėšta gyvastingiausia atšaka. Nuolat grėsė deportacijos į SSRS pavojus, ne vieną karo pabėgėlį persekiojo nusikalstamo kolaboravimo su naciais šešėlis. Stovyklose galiojo karinės valdžios nustatytos griežtos taisyklės, visai varžytos pilietinės laisvės, jų gyventojams nebuvo sudarytos sąlygos legaliai įsidarbinti ar integruotis į Vokietijos visuomenę – karą pralaimėjusi šalis žvelgė į užsieniečius kaip į nereikalingą svetimkūnį. Savo ruožtu sovietinė propaganda gundė grįžti namo, tačiau suviliojo nedaugelį – pernelyg ryškūs buvo pirmuoju sovietmečiu patirto siaubo prisiminimai.

Tokioje nepasitikėjimo aplinkoje staiga prasiveržė intelektualinės ir kūrybinės tautos galios. 1946 m. vasarį įsteigta Freiburgo menų ir amatų mokykla, kurioje mokėsi ir dėstė daug talentingų Vakaruose atsidūrusių kultūros veikėjų, tarp jų Marius Katiliškis, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas ir kt. Nemažai lietuvių humanitarų iš arti pažino akademinę Vakarų aplinką, aukštąjį išsilavinimą įgijo užsienio universitetuose – Marija Gimbutienė Tiubingene, Algirdas Julius Greimas Paryžiuje apsigynė daktaro disertaciją. Gerokai vėliau jie tapo pasaulinio lygio mokslo autoritetais – Greimas suformulavo naujus struktūrinės tekstų analizės principus ir įkūrė Paryžiaus semiotikos mokyklą, o Gimbutienės studijos atvėrė naujas etnologijos tyrinėjimų kryptis. Gimbutienė derino archeologinių kasinėjimų duomenis ir savitą viziją apie priešistoriniais laikais egzistavusią matricentrinę civilizaciją, „Didžiosios Motinos“ kultūrą. Abu mokslininkus vienijo dėmesys lietuvių mitologijai, archajiškiems kalbos sluoksniams.

Pabėgėlių stovyklų neramią būty patyrė ir žymiausi lietuvių filosofai Antanas Maceina ir Juozas Girnius. Jie abu vėliau atliko lemiamą vaidmenį vykstant polemikai tarp neoromantikų ir žemininkų – Maceina daug mąstė apie patriotizmo ir kūrybos santykį (vadinamąjį „poetų ginčą su tautybe“), Girnius parašė *Žemės antologijos* įvadinį manifestą. 1945 m. Hamburge buvo įsteigtas trumpai gyvavęs Pabaltijo universitetas, kuriame dėstė vyresniosios kartos lietuvių filologai Vaclovas ir Mykolas Biržiškos, Jonas Balys, Vincas Maciūnas. Pokario griuvėsiuose atgijo literatūra, atsiskleidė iki tol nematyta jos įvairovė: per penkerius metus Vokietijoje pasirodė 216 pavadinimų lietuviškų grožinės kūrybos knygų.

Deja, tėvynės nostalgijos įkvėptas skaitinių srautas sietas ir su vis agresyviau besiveržiančia grafomanija. Šį bendruomenės kultūrinei egzistencijai grėsmingą reiškinį skatino pernelyg nuolaidi kritika, kvietusi palankiai vertinti viską, kas parašyta lietuviškai. Veikė kultūros mobilizacijos bendrai kovai priesakai – kai kurie poetai didžiavosi savo patriotine laikysena, niekino tuos, kurie „sėdi po šakom akacijos baltos“. Jie laikė pilietinį „estetų“ pasyvumą moraliai nepateisinamu tokiomis aplinkybėmis, kai tėvynėje siautėja okupantai ir liejasi kraujas.

Literatūra diferencijavosi – gilėjo takoskyra tarp masinės ir elitinės, į išliekamąją vertę pretenduojančios kūrybos. 1946–1949 m. pasirodė pirmieji modernistinės formos Nagio, Nykos-Niliūno eilėraščių rinkiniai, pomirtinė Vytauto Mačernio rinktinė, Vaičiulaičio kelionių apybraižų knyga *Italijos vaizdai*, viliojusi skaitytojo vaizduotę saulėtais pietų šalies

peizažais ir žavėjusi puikiu stiliumi. Išleista ir poezijos antologija *Tremties metai* (1947, redagavo Bernardas Brazdžionis), kurioje stengtasi pateikti išsamų katastrofiško laikotarpio kūrybos vaizdą ir nustebinti skaitytoją autorių gausa – buvo galima pamanyti, kad egzodo sąlygomis staiga prasiveržė visos bendruomenės kūrybinės galios. Rašytojų žodis pasiekė skaitytoją ir per spaudą, eilėraščiai ir novelės įsiterpdavo tarp kasdienių politikos naujienų – iš labiausiai literatūrai nusipelnusių leidinių minėtini laikraščiai *Žiburiai*, *Tėviškės garsas*, *Mūsų kelias*, almanachai *Gintaras*, *Baltija*, *Gabija*, kuriuose skelbta 1945–1949 m. „išvietintųjų“ stovyklų kultūrinio gyvenimo kronika, daug originaliosios kūrybos.

Į istoriją įėjo mokytojams skirtas žurnalas *Tremtinių mokykla*, kuriame pirmą kartą buvo prabilta apie patriotinių šūkių nuvertėjimą. Polemikų taikinyje atsidūręs Nyka-Niliūnas pagarsėjo kaip negailestingas, autoritetų nepaisantis literatūros kritikas. Jis savo recenzijose išryškino kai kurių vyresnės kartos rašytojų retorikos lėkštumą, satyriškai demaskavo „laivų palaužtom burėm“ teatrališką neoromantizmą.

Lietuvių poezijos Olimpe tuo metu buvo įsitvirtinusi prieškario lyrikų karta, pasirinkusi konservatyvią, Maironio laikais dvelkiančią patriotinę retoriką. Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Faustas Kirša ir Stasys Santvaras buvo lengvai atpažįstami, nevengė kartojimosi – nauji jų rinkiniai rodė grįžimą prie laiko patikrintos tradicinio ketureilio formos. Poezija šiais tikro ir suvaidinto heroizmo ir didingų frazių laikais buvo privilegijuotas žanras, lengvai skynęsis kelią į spaudą.

Itin mažai šiuo laikotarpiu sukurta stambiosios prozos kūrinių – romanų. Romano žanrui reikia susikaupimo, atidumo, įsigilinimo – viso to stigo netektį patyrusiems „išvietintiesiems“, kurie verčiau rinkosi „nervuotų dienoraščių“ formą (kaip Jonas Mekas). Viena retų išimčių – Vinco Ramono romanas *Kryžiai* (1947), sukėlęs polemikos audrą tarp liberalų ir katalikų, tvirtinęs, kad lietuviui tėra skirti du keliai – į Romą arba į Maskvą. Tokį požiūrį išjuokė vienintelės, jau išėivijoje susikūrusios akademinės organizacijos „Šviesa“ atstovai (Julius Kaupas ir kt.). Vincas Krėvė, pasibodėjęs stovyklinio gyvenimo kasdienybėje, užsisklendęs kūrė biblinės tematikos epą *Dangaus ir žemės sūnūs*, o Pietų Prancūzijoje, išdidžioje vienatvėje, tėvynę praradęs ambasadorius Jurgis Savickis rašė literatūrinį dienoraštį *Žemė dega*.

Nuolat vykstant ginčams spaudoje, išėivijos rašytojai anksti išmoko pakantumo vienas kitam – literatūros šventėse dalyvaudavo ir premijomis būdavo apdovanojami įvairių kartų ir ideologinių stovyklų atstovai. Nors Nyka-Niliūnas ir skundėsi, kad vyresnieji nelinkę užleisti išsikovotų vietų Parnase, faktai bylojo ką kita – jau Vokietijos laikotarpiu būsimieji žemininkai buvo vertinami kaip poetinio žodžio atnaujintojai. Jiems teko trys iš keturių 1947-ųjų pradžioje Tiubingene paskirtų išėivijos literatūrinių premijų.

Tuo metu atsirado poreikis sukurti akademinės krypties žurnalą, panašų į prieškario *Židinį* arba *Naująją Romuvą*, kur atsirastų vietos ir intelektualiai analizei, ir aukščiausios kokybės kūrybai, ir argumentuotoms knygų recenzijoms. 1944 m. gruodį Miunchene išėjo solidžiausias išėivijos kultūros žurnalas *Aidai*, kurio leidyba nuo 1949 m. buvo pratęsta JAV. Žurnale derinta nuosekli katalikiška orientacija ir reiklumas estetinėms vertybėms. *Aidai* ypač sustiprėjo redaktoriumi tapus ambicingam poetui Kaziui Bradūnui.

Šiuo laikotarpiu galutinai susiformavo egzistencinė jaunosios kartos pasaulėžiūra, kuriai didelę įtaką darė Juozo Girniaus filosofija. Nepasitenkinimas tikrove vedė į pasakos sri-

tį (Kaupo knyga *Daktaras Kripštukas pragare* (1948), mitologizuojanti prieškarinį Kauną), skatino permąstyti literatūrines legendas apie bodleriško pasibodėjimo gyvenimu genus valkatas, sūnus palaidūnus (ypač pasaulinės poezijos įtakoms atviri buvo Nyka-Niliūnas ir Nagys). Apie save paskelbė avangardinė *Žvilgsnių* grupė (Adolfas ir Jonas Mekai, Leonas Lėtas, Algirdas Landsbergis), atstovavusi radikaliam modernizmo sparnui, eksperimentavusi su kalba, naudojusi kinematografinio montažo, kelių menų sąveikos efektus. Pirmasis *Žvilgsnių* žurnalo numeris pasirodė 1946-ųjų kovą Vysbadene. Teatriniam gyvenimui dinamizmo suteikė ir maištingo avangardizmo dvasios įnešė Antanas Škėma.

Pokario metais pamažu sklaidėsi greito sugrįžimo viltis, veikusi kaip bendruomenę mobilizuojanti idėja. Greito Vakarų sąjungininkų karo su Sovietų Sąjunga perspektyva ilgainiui nutolo, aiškėjo karti tiesa – Vakarų vyriausybės nesiryžo aktyviau priešintis pusę Europos pavergusioms komunistinėms jėgoms, juolab kelti Baltijos šalių nepriklausomybės klausimą. Į besikeičiančią situaciją rašytojai reagavo skirtingai, skyrėsi ir jų santykis su tikrove. Kai kurie taip ir neperžengė 1940-ųjų ribos, neišsąmonino katastrofų epochos naikinančio masto, nuolat gręžiojosi į prarastų vaikystės mitų ir utopijos žemę. Archetipinio rojaus provaizdžiu tapo vaikystės kaimo peizažas (Vaičiulaičio, Katiliškio prozoje, Bradūno, Nykos-Niliūno poezijoje). Kai kurie išvengė „išvietintųjų“ stovyklų beteisės buities, nes užsienyje atsidūrė dar palyginti ramiais laikais (Aistis, Vaičiulaitis) – jų pasaulėvaizdis liko klasiškai skaidrus, o lūdesys ir nostalgija reikšti nuosaikiomis, vidutiniam skaitytojui priimtiniomis formomis. Brazdžionį arba Aistį skaitė, deklamavo, dainavo visi, ir šis visuotinis populiarumas neoromantikams neišėjo į naudą, nebeskatino atsinaujinti.

1949-ieji – didžiosios migracijos metai. Dauguma vokiškai kalbančiuose kraštuose susitelkusių lietuvių rašytojų paliko Europą, fiziškai dar labiau nutoldami nuo gimtinės (išimty: Eduardas Cincas, apsistojęs Belgijoje, Vladas Šlaitas ir Kazys Barėnas Anglijoje, Antanas Maceina liko Vokietijoje). Dauguma apsistojo JAV, kur jau ir anksčiau būrėsi gausios lietuvių bendruomenės; kai kurie pasiekė net tolimuosius Australijos ar Lotynų Amerikos krantus. Tremtinių vaidmuo jiems jau akivaizdžiai nebetiko – nuo šiol jie laikytini iševiais, savo noru pasirinkusiais gyvenamąją šalį. Kultūrinio veikimo sąlygos pasunkėjo, reikėjo patiems ieškoti pragyvenimo šaltinių, griebtis darbo, dažnai nesusijusio su kūrėjo pašaukimu. Tačiau tai buvo laisvo žmogaus laisvame pasaulyje rūpesčiai, nelygintini su tuo, ką teko patirti rašytojų kolegoms stalinistinio režimo niokojamoje Lietuvoje.

Rašytojas ir visuomenė totalitarizmo gniaužtuose. Po trijų okupacijos bangų Lietuvos visuomenė buvo patyrusi šoką, visas viešas ir privatus gyvenimas persmelktas baimės. Sovietų valdžia skelbė socializmo pergalę, viešumoje skambėjo himnai išvaduotojams, o miškuose vyko partizaninis karas, Sibiro kryptimi dardėjo traukiniai su niekuo nenusikaltais žmonėmis. Represijos palietė visus visuomenės sluoksnius, tačiau ypač nukentėjo Nepriklausomybės laikotarpiu susiformavęs elitas: mokytojai, gydytojai, karininkai, valstybės tarnautojai. 1946 m. vykusiame rašytojų visuotiniame susirinkime buvo perduota aiški žinia – nebus pakenčiami jokie *kitokie*. Net ir tylintis kūrėjas buvo smerkiamas kaip naujos valdžios priešas, o rašantiems nuolat rodomos jų „ideologinės klaidos“. Suformuluoti uždaviniai literatūrai: fašizmo, nacionalizmo, kapitalizmo smerkimas, Stalino ir komunistų partijos šlovinimas, tikėjimas komunizmo šviesiu rytojumi. Nuo tada iki pat

Stalino mirties 1953 m. literatūrai baisiausi buvo kaltinimai apolitiškumu, beidėjyškumu, dekadentizmu, kuriuo vadinta bet kokia modernesnė raiška arba tiesiog propagandos stygius. Tai reiškė, kad literatūra iš esmės yra politikos įrankis. Ji turėjo būti kuriama pagal vienintelį legalų metodą – socialistinį realizmą.

Socialistinis realizmas puoselėjo konservatyvų estetinį skonį (XIX a. realizmas prozoje, skambūs, rimuoti, liaudžiai suprantami ketureiliai poezijoje), didaktiškumą, atmetė avangardines, modernistines meno kryptis, o labiausiai buvo siekiama besąlygiško paklusnumo partijos politikai (partiškumo dogma). Kūrinio personažai galėjo klysti, tačiau galiausiai turėjo apsispręsti atlikti pareigą valstybei, aukoti savo asmeninį, šeiminių gyvenimą dėl visuomenės reikalų (kitaip būtų apibūdinti kaip „smulkiaburžuaziniai elementai“). Personažai be vidinio gyvenimo labiau panėšėjo į ideologines marionetes negu į gyvus žmones. Prozoje buvo pageidaujamas didžiulės apimties romanas, šlovinantis šalies augimą, statybas, poezijoje dominavo himnas, odė, pakilaus tono žanrai. Poetai galėjo būti kritikuojami už meilės ar gamtos eilėraščių vien dėl to, kad jame aiškiai nematyti sovietinės ideologijos, o lyrinis „aš“ susitelkia ne į visuomeninius ar politinius rūpesčius, bet į savo vidinį pasaulį. Literatūra turėjo atlikti propagandos funkciją, todėl Stalino metais jokia kitokia literatūra buvo nepageidaujama ir nepriimtina. Lietuvių tautosaka paremtas ir jaudinančią meilės istoriją pasakojęs Kazio Borutos romanas *Baltaragio malūnas*, pasirodęs 1945 m., buvo sutriuškintas oficialios kritikos, o po metų rašytoją pasodinus į kalėjimą pašalintas iš bibliotekų ir prekybos tinklo. Balys Sruoga ilgai verčiamas taisyti autobiografinį romaną *Dievų miškas*, kuriame pasigendama tiesioginio fašizmo pasmerkimo, o pagrindiniam pasakotojui priekaištaujama, kad jis esą tesirūpina fiziologiniais reikalais ir herojiškai nekovoja su priešais. Sruoga, kaip ir daugelis to meto rašytojų, turėjo viešai pripažinti savo „klaidas“ („Mano psichinė būseną buvo tokia, kad aš savo užrašuose negalėjau tarybiniam skaitytojui duoti tai, ko jam reikia“). Romanas buvo išleistas tik 1957 m. Režimas mokėjo savo tikslams panaudoti autoritetą įgijusius rašytojus – kuo didesnis talentas atsidurdavo sovietinių kultūros prievaizdų akiratyje, tuo labiau jis buvo spaudžiamas kurti schematiškus, atvira propaganda dvelkiančius kūrinius. Net lietuvių literatūros klasikai neįstengė atsilaikyti prieš ideologinį diktatą: Antano Žukausko-Vienušio *Puodžiūnkiemis* (1952) ir Levos Simonaitytės *Pikčiurnienė* (1953) buvo aukštinami kaip pažangūs, idėjiškai reikšmingi romanai, smerkiantys „klasinius priešus“, ir tik nedaugelis žinojo, kad tai buvo cenzorių nurodymu keliskart perrašyti tekstai.

Kai daugelis rašytojų emigravo ar buvo represuoti, kai pirmaisiais pokario metais netikėtai mirė Stalino saulę „vežę“ Salomėja Nėris, Petras Cvirka, Liudas Gira, literatūros peizaže atsivėrė didžiulė dykynė. Visiems rašytojams teko privalomai mokytis marksizmo pagrindų, o į priešakines kūrėjų gretas iškilo ideologinio „sąmoningumo“ kursą išėjusi pokario komjaunuolių karta – Antanas Jonynas, Vladas Grybas, Vladas Mozuriūnas. Tarp poetų pamažu garsėjo kartu su 16-ąja lietuviškąja sovietine karių divizija iš fronto sugrįžęs Eduardas Mieželaitis, rašytojų susirinkimuose sulaukdamas nuožmios kritikos dėl tariamo dekadentizmo. Privalomų temų repertuaras varžė žemininkų kartos poetą Eugenijų Matuzevičių. Iš gabesnių prozininkų minėtini Juozas Baltušis, Alfonsas Bieliauskas, Mykolas Sluckis, kurie vėliau, socrealizmo disciplinai švelnėjant, paskelbė meniškai vertingų kūrinių. Stalininiu laikotarpiu ypač nukentėjo dramaturgija. Oficialioji kritika tei-

gė, kad socialistinis rašytojas neturi teisės juodinti darbo liaudies gyvenimo, atskleisti jo tamsiųjų pusių, nuomonių skirtumų. Drama be konfliktų pasidarė nevisavertė.

Buvo draudžiamos temos, kurių rašytojas negalėjo imtis arba labai rizikuodavo būti apkaltintas neteisingu jos traktavimu. Bet kokie religiniai aspektai vadinti Bažnyčios bandymu kvailinti žmones ir atitraukti juos nuo „klasių kovos“. Apie trėmimus į Sibirą nebuvo galima nė užsiminti, o partizaninis karas turėjo būti vaizduojamas kaip „banditų“ kova su „liaudies gynėjais“ (Jonas Šukys, parašęs apsakymą apie 1941-ųjų trėmimą, buvo nuteistas myriop, vėliau bausmė pakeista į Sibiro tremtį). Tarpukario Lietuvos gyvenimas turėjo būti vaizduojamas juodžiausiomis spalvomis, vieninteliai progresyviai mąstantys „buržuazinės epochos“ herojai galėjo būti kairieji arba komjaunuoliai. Planinės ekonomikos nesėkmės, kolūkių darbo nesklandumai buvo nutylimi, o buvusio kaimo, vienkiemių ilgesys galėjo būti demaskuotas kaip neleistas dairymasis į praeitį. Nuolat užkliūdavo liūdesio, nevilties nuotaikos. Beveik du dešimtmečius socialistinio realizmo šerdis gyvavo nepaliesta, nes atlydžio metais nuogos ideologinės schemos išliko, tik buvo „aprengtos“ „padoresniu meniniu rūbu“ (Elena Bukelienė).

Rašytojas stalininio teroro metais neturėjo didelio pasirinkimo, kaip elgtis. Tylėjimas arba protestas buvo baudžiamas valdžios sankcijomis, kalėjimu arba tremtimi, pasitraukus į mišką ir pasiryžus ginkluotai kovai prieš okupantus laukė neišvengiama mirtis. Situacijos beviltiškumą atskleidžia rašytojų biografijos. Pokario metais poetas Vincas Mykolaitis-Putinas apsisprendė viešam kultūriniam darbui Lietuvoje ir begaliniais kompromisams. Kitas poetas Antanas Miškinis buvo ištremtas.

Likęs Lietuvoje, Mykolaitis-Putinas neišvengiamai atidavė duoklę stalininiam režimui – išleido socializmo statybas šlovinantį eilėraščių rinkinį *Sveikinu žemę* (1950). Šis rinkinys įtvirtino skaitytojų sąmonėje Putino kaip sovietinio poeto įvaizdį, nors aršiausi ideologinio „grynumo“ prievaizdai ir priekaištavo jam dėl pernelyg metaforiškos, prieškarinio simbolizmo dvelkiančios kalbos. Tik „atšilimo“ laikotarpiu poetas vėl grįžo prie sau įprastos filosofinės, simbolistinės poezijos ir prisidėjo prie poezijos atgimimo septintojo dešimtmečio viduryje.

Antanas Miškinis tremtyje parašė lagerių žiaurumus atskleidžiančias „Psalmes“, kurių buvo paskelbtos tik Sąjūdžio metais. Būdamas lageryje, Miškinis pasirašė ir atvirą tremtinių laišką, smerkiantį Mykolaičio-Putino kolaboravimą. Po Stalino mirties grįžęs į Lietuvą (1956), Miškinis leido eiliuotą propagandą primenančius lyrikos rinkinius, viešai demonstravo optimistinę pasaulėžiūrą ir tikėjimą šviesiu komunizmo rytojumi.

Ir Mykolaičio-Putino, ir Miškinio atvejai rodo rašytojo padėties sudėtingumą. Putinas, ilgai varžytas stalinizmo laikais, vėliau galėjo kiek lengviau atsikvėpti, jam buvo sudarytos sąlygos dėstyti universitete. Lagerių siaubą perėjusiam Miškiniui net ir sušvelnėjęs režimas nežadėjo jokių nuolaidų. Paradoksalu, kad būtent ištrūkęs į laisvę ir grįžęs į išsvajotą tėvynę Miškinis iš tikrųjų pajuto esąs sovietinės sistemos belaisvis ir pradėjo gyventi dvigubą gyvenimą: viešumoje odes socializmui deklamavęs poetas artimų draugų būryje tarsi nusiimdavo kaukę ir atskleidavo tragišką savo asmenybės pusę. Stalinizmo laikotarpiu tokio „susidvejinimo“ dar negalėjo būti – totalitarinis režimas pirmajame pokario dešimtmetyje nepripažino jokios privačios erdvės, jokių prieštaravimų oficialiam partijos mokymui.

Be ideologinės doktrinos, rašytojai susidūrė su keliapakope cenzūros sistema. Knygų

leidybą prižiūrėjo ir galėjo veikti komunistų partijos svarbiausia institucija (LKP CK) KGB ir tiesiogiai tam sukurtas Glavlitas – taip buvo vadinama Vyriausioji valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba prie SSRS Ministrų tarybos. Knygos rankraštis pereidavo per leidyklos vadovybės, redaktorių rankas, tada patekdavo į Glavlitą, leidykla turėdavo įtraukti knygą į leidybos planus, kurie buvo tvirtinami Maskvoje, gauti teigiamus vidinių recenzentų atsiliepimus. Su neparankiu rašytoju susidoroti buvo galima ir už uždary durų – darant psichologinį spaudimą (vadinamieji rašytojų „auklėjimai“), paliekant jį be darbo, nustatant honorarų dydį, nepublikuojant kūrybos, uždarant į psichiatrinę ligoninę ir panašiai. Šis sistemos nenuspėjamumas kėlė visa persmelkiančią baimę, ir leidyklas dažniausiai pasiekdavo tokios knygos, kur jau nebūdavo ką šalinti. Stalininiai metai išmokė rašytojus atsirinkti, ką reikia sakyti viešumoje, o ką pasilikti sau. Savicenzūra tapo nuolatine, sunkia, bet neišvengiama rašytojo būseną.

Po Stalino mirties (1953) prasidėjus „atšilimui“, rašytojai džiaugėsi iškovoję teisę nerašyti tik režimą „aptarnaujančios“ literatūros. Alfonso Maldonio, Algimanto Baltakio, Justino Marcinkevičiaus karta brendo stalininio laikotarpio dykvietėje (iš mokyklinių programų pašalinti visi „ideologiškai kenksmingi“ klasikai, „išvalytos“ viešosios bibliotekos, nutildyta vyresnioji kūrėjų karta), todėl iš pažiūros galėjo atrodyti ideologiškai patikimi, lojalūs komunistų partijai. Vis dėlto ir jie jautė dvasinę tuštumą, ieškojo patvaresnių vertybių, gręžėsi į tautosaką, ilgėjosi prieškarinio neoromantizmo, pasiekiamo iš vienintelio legalaus šaltinio – Nėries poezijos. Ši karta entuziastingai reagavo į staigų Mieželaičio pripažinimą (1962 m. už poemą *Žmogus* jis apdovanotas prestižine Lenino premija), atidžiai įsiklausė į Pauliaus Širvio dainingus eilėraščius, kuriuose greta privalomų temų atsirado vietos intymiai išpažinčiais, meilės elegijoms, net aistroms ir bohemiškam siautuliui, nesiderinusiame su pavyzdingo sovietinio rašytojo įvaizdžiu.

„Atlydžio“ metais poezijoje „atsirado du sluoksniai – socialistinio optimizmo „plieninė styga“ ir skaudūs Lietuvos istorijos apmąstymai. Jie bandomi kompromisiškai derinti: odė Leninui ir elegija nužudytiems šešiolikmečiams – klasės draugams“ (Vytautas Kubilius). Net tuos kūrinius, kuriuose iš pirmo žvilgsnio nieko ypač sovietiško nėra, turėjo būti galima paaiškinti sovietiniame kontekste. Dar aštuntojo dešimtmečio pradžioje sukurti tekstai turėjo vienaip ar kitaip taikytis prie esamų „žaidimo taisyklių“. Apie Sauliaus Šaltenio kino scenarijaus *Herkus Mantas* pateisinimo vingrybes pasakoja Laimonas Tapinas:

Dėl savo kursioakų V. Petkevičius beveik neabejojo, bet aukštesni komiteto valdininkai, kurių jis nepažinojo, prieš *Herkų Mantą* stoji pietu, nes toks brangus filmas apie nežinia kur ir kada gyvenusius prūsus tarybiniam žiūrovui bus visai nereikalingas, o gal ir žalingas. V. Petkevičius išmetė pagrindinę savo kortą. Rašytojas neblogai pažinojo sovietinių valdininkų mentalitetą, todėl į Maskvą atvažiavo kapitaliai pasiruošęs – išstudijavęs K. Markso ir F. Engelso raštus, kur rado citatų, kad abu marksizmo klasikai labai vertino Herkaus Manto vadovaujamą prūsų sukilimą prieš vokiečius. Tokios kor-

*Kai likęs vienas kasdien
galvoji apie mirtį, o oficialiai
esi raginamas šlovinti šviesų
komunizmo rytojų, gali išprotėti
nuo to paralyžiuojančio sąmonę
susidvejinimo.*

Jonas Strielkūnas

tos kino komiteto vadai nukirsti nesugebėjo ir leido lietuviams pradėti šį filmą. O gal „suveikė“ visai kiti dalykai. Kaip rašė Saulius Šaltenis, „juk niekada nežinodavai, kada ir kas toje imperijoje prasmuks“.

Sovietmečiu labai išryškėjo skaitytojo vaidmuo. Skaitytojas nepastebėjo to, ko nereikia, kas parašyta „ciesoriui“, egzistavo nerašytas susitarimas tarp skaitytojo ir rašytojo, suvokimas, kad reikia skaityti tarp eilučių, kad pasakoma tik dalis, o kita reikia numanyti, sukurti pačiam skaitytojui. Neigiamas prozos personažas išsako valdžiai netinkamas idėjas, o literatūros istorikas sukritikuoja tuos autorius, kurių šiaip jau net minėti nevalia, – vien tam, kad skaitytojo atmintyje išliktų jų pavardės. Galima buvo smerkti ir kritikuoti Vakarus, o turėti galvoje Sovietų Sąjungą (Icchokas Meras buvo priverstas romano *Strip-tizas* veiksmo vietą perkelti į Paryžių, nes Vilniuje tokių personažų būti negalėjo). Prūsų kovos su kryžiuočiais (Romualdo Granausko *Jaučio aukojimas*) dažnai būdavo skaitytojų aiškinamos kaip lietuvių priešinimasis rusams.

Literatūros gyvastis išeivijoje. 1948–1949 m. persikėlę į JAV, Kanadą ir kitas užjūrio šalis, išeiviai iškart turėjo ieškoti būdų įsitvirtinti didžiulės konkurencijos sąlygomis, prisidėti prie Amerikos gerovės kilimo. Rašytojai, universitetų profesoriai ir daugelis kūrybinės inteligentijos atstovų buvo priversti užmiršti savo senuosius užsiėmimus ir griebtis atsitik-tinių, kvalifikacijos ir kalbos mokėjimo nereikalaujančių darbų. Ne vienam teko pasidarbuoti medkirčiu, duobkasiu, liftininku, akmenskaldžiu. Nedaugeliui pasisekė gauti darbą kūrybinėje sferoje (Landsbergis mėgino tapti Holivudo scenaristu), kiti profesinę veiklą susiejo su knygomis (Aistis, Radauskas, Nyka-Niliūnas dirbo didžiausioje Amerikos knygų saugykloje – Vašingtono Kongreso bibliotekoje). Išeivių rašytojai išsibarstė žemyno platybėse po įvairių didmiesčių lietuviškas kolonijas – nebeliko karo pabėgėlius siejusios bendruomeniškumo dvasios, tačiau sustiprėjo iškilių asmenybių reikšmė. Pokario Vokietijoje rengiant poezijos antologiją buvo svarbu surinkti kuo margesnę kūrėjų „paletę“, o Amerikoje iškilo būtinybė sutelkti į knygą svarbiausius konkrečios kartos poetus ir filosofiskai pagrįsti jų kūrybos unikalumą.

Tokia knyga tapo „manifestacinė antologija“ *Žemė* (1951), kurios įvadiniame straipsnyje filosofas Girnius teigė, jog Nykos-Niliūno, Nagio, Mačernio, Bradūno ir Juozo Kėkšto kūrybą vienija žmogaus prasmės žemėje problema. Šios antologijos įvade kritiškai įvertintas tarp išeivių paplitęs kankinių ir herojų įvaizdis, kurį puoselėjo kai kurie vyresni poetai, patikėję, kad jie yra paskutiniai kovotojai dėl pavergtos tautos garbės ir tiesioginiai Maironio įpėdiniai. Girniaus išvados negailestingos: „palikome gimtąją žemę ne iš tėvynės meilės, o iš baimės dėl savosios gyvybės. Užtat ir nesame joki didvyriai, nes pabėgimas tokiu ir lieka, vis vien ar jį nulėmė didesnis ar mažesnis pagrindas. Žmogiška ir pabėgti, bet nebe didvyriška“. Vėliau Girniui buvo priekaištaujama, kad jis persistengė visą antologijoje apie save paskelbusią poetų kartą suburdamas po egzistencializmo vėliava ir taikydamas jiems idėjinės poezijos apibrėžimą. Iš visų žemininkų gal tik Nyka-Niliūnas buvo nuoseklus intelektualinės poezijos kūrėjas. Kita vertus, pokario metais, kai įsitikinta daugelio klasikinių vertybių žlugimu, būtent egzistencializmo filosofija atnaujino pasitikėjimą būties prasmingumu. Skaitant žemininkus, galima atpažinti bendrą patirtį, tam tikro laikotarpio poetinį repertuarą ir net tam tikru laikotarpiu vienijusią pasaulėžiūrą.

Girniaus žodžiais, „nebe laimės ilgesys persunkęs juos [naujuosius poetus], o greičiau prasmės rūpestis“.

Žemės idėjų tęsinys – žurnalas *Literatūros lankai* (1952–1959), redaguotas Baltimorėje, leistas Buenos Airėse ir tapęs solidžiausiu išeivijos leidiniu, skirtu tik literatūros ir kultūros problemikai. Žurnalo iniciatorius – Bradūnas, dar pokario Vokietijoje redaguotuose *Aiduose* (1945–1948) subūręs bendraminčius literatus, jautusius nepasitenkinimą kultūrinio sąstingiu. Sąmoningai atsiribodamas nuo ideologinių ginčų, skelbdamas skirtingų pažiūrų rašytojų pasisakymus, žurnalo redakcinis kolektyvas jau pirmajame numeryje išklėlė tikslą „gražinti beveik totaliai prarastą literatūros, kaip estetinės kūrybos, nepriklausomybę, atstatyti normalią vertybių gradaciją“. Žurnale greta rūpestingai atrinktų grožinės literatūros tekstų buvo skelbiamos ir reiklios, dažnai kritiškos recenzijos, kurias įvairiais slapyvardžiais skelbė ir jau išgarsėję žemininkai, ir jų bendražygiai – Landsbergis, Kaupas, Greimas. *Literatūros lankų* kritikai tapo autoritetinga jėga, su kuria turėjo skaitytis visa išeivijos spauda, nebedrįsusi liaupsinti grafomanų knygų. Būtent žemininkų-lankininkų grupės kritikai formavo išeivijos literatūros kanoną, nubrėžė jos vertinimo gaires, galiojančias ir šiandien.

Kritiko santykis su recenzuojama knyga taikliai atsiskleidžia iš šio Nykos-Niliūno apibrėžimo, nusakančio ir bendrąjį *Literatūros lankų* kūrybos vertinimo metodą: „Kritiko atsakomybė yra daugiau teisėjo negu pedagogo, nes kritiko kontaktas su kūriniais yra panašus į istoriko kontaktą su istoriniais faktais, paremtas ne emociniais, bet intelektualiniais sprendimais. Kritikas nėra nei sodininkas, nei daržininkas, tik vaisių kokybės ekspertas“. Tai anaiptol nereiškia, kad toks intelektualus kritikas pretenduoja į tiesos monopolį. *Literatūros lankuose* buvo sveikinamos bet kurios meniškai vertingos iniciatyvos, kovota prieš mėginimus pajungti literatūrą kurios nors idėjos diktatui. Taigi liberalais ir estetais nepatiklių oponentų apšaukti žemininkai-lankininkai kovojo prieš visokios rūšies totalitarizmą. Pasak Nykos-Niliūno, „literatūra yra galbūt vienintelis choras, kuriam nereikia dirigento. Juo skirtingesni balsai, juo aštresni disonansai, juo geriau. Tik nereikia skųstis kaimynu, kad jis savo balsu tau trukdo, užmiršus, jog ir tu jam lygiai tiek pat trukdai“.

Literatūros lankams sustojus, estafetę perėmė liberaliosios krypties akademinis žurnalas *Metmenys*. Šio leidinio iniciatorius ir pirmasis redaktorius Vytautas Kavolis (1930–1996) intelektualiai formavosi jau emigracijoje, nuo 1970 m. dirbo sociologijos profesoriumi, atstovavo Vakaruose mokslus baigusiai išeivijos jaunuomenei, kuriai, Liūnės Sutemos žodžiais, „nebėra nieko svetimo“. Pirmasis *Metmenų* numeris pasirodė 1959 m. Jo užsklandos žodyje skelbta, kad išeivių visuomenei reikia žurnalo, „kultūringo savo mostu, jaunatviško savo veržlumu ir [...] absoliučiai integralaus visų rūšių ir kryptių kultūrinių ir visuomeninių vertybių atžvilgiu“. Deklaruotas pasiryžimas ieškoti „nepripažintų, naujų žmonių su šviežiu žodžiu ir vaizdu“. Šis pasiryžimas buvo su kaupu ištesėtas – *Metmenyse* lietuvių egzodo literatūros simboliką aiškino Rimvydas Šilbajoris, naujus analizės metodus taikė ir įvairiais aspektais tekstus interpretavo profesionalios literatūrologės, į kūrybą, kitaip negu poetai žemininkai, galėjęsios žvelgti „iš šalies“: Violeta Kelertienė, Ilona Gražytė-Maziliauskienė, Delija Valiukėnaitė ir kt. Žurnale taip pat spausdinta originali išeivijos rašytojų, o po 1988 m. ir Lietuvos autorių kūryba. Iš tos pačios „Santaros-Šviesos“ intelektualinės aplinkos išaugo ir *Akiračių* laikraštis (leistas nuo 1968), vadovavęsis šūkiu

„Veidu į Lietuvą“, siekęs užmegzti ryšius su sovietų okupuotos tėvynės kultūros žmonėmis. *Metmenų, Akiračių* numeriai slapta buvo gabenami į Lietuvą, dėl juose pasirodžiusių straipsnių vyko gyvos diskusijos. Kita vertus, skaityti ir platinti tokią spaudą totalitarinės cenzūros sąlygomis buvo pavojinga, ji prilyginta antisovietinei propagandai.

Katalikiškosios krypties kritikai būrėsi apie *Aidų* žurnalą, kuriame ir toliau (ypač redaguojant Girniui ir Vaičiulaičiui) buvo laikomasi aukštų meninės vertės standartų. Pastangas apmąstyti lietuvių literatūros klasiką rodė solidžiai parengti Kristijono Donelaičio ir Maironio jubiliejams skirti žurnalo numeriai. Nuo 1961 m. sustiprėjo vieno seniausių Čikagos lietuvių dienraščių *Draugas* savaitgalinis kultūrinis priedas, kurį redagavo neramus kultūrinių pajėgų vienytojas Bradūnas. Greta apžvalginio kolektyvinio veikalo *Lietuvių literatūra svetur, 1945–1967*, daug informacijos apie rašytojus ir knygas skelbė ir Bostone nuo 1953 m. leista daugiatomė *Lietuvių enciklopedija*.

Lietuvių rašytojų draugijos reikšmė nuo šeštojo dešimtmečio ėmė menkėti. Ši organizacija apie save primindavo kasmet skirdama premijas už geriausias metų knygas (nuo 1950). Būta ir kitų premijų, iš kurių itin išsiskyrė Vinco Krėvės literatūrinė premija, įteikėta Monrealyje nuo 1954 m. Premijos dažnai pakurstydavo nesutarimus. Bene triukšmingiausia diskusija kilo, kai 1958 m. LRD premija nepaskirta vienam geriausių išeivijoje sukurtų romanų – Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo*. Tuomet labai paaštrėjo konfrontacija tarp žemininkų-lankininkų, palaikiusių Katiliškį, ir vyresniosios rašytojų kartos, ištikimos prieškario neoromantinėms tradicijoms. Išeivijoje visą laiką buvo juntamas ideologinis susiskaidymas – greta katalikiškų ir tautininkų bei kitų daugiausiai prieškario politinių partijų tęstinumu besirūpinusių organizacijų bene veikliausi buvo liberalai santariečiai, rengę suvažiavimus Tabor Farm vietovėje (Mičigano valstijoje). Čia kelis dešimtmečius rinkosi kūrybinis išeivijos elitas. Dalyvių būryje buvo galima sutikti perspektyvų politiką Valdą Adamkų bei sparčiai garsėjantį poetą ir totalitarizmo kritiką Česlovą Milošą (Czesław Miłosz). Buvo daug ginčijamasi dėl Vakaruose išleistos Milošo knygos *Pavergtas protas* (1953), įtaigiai atskleidusios komunizmo prigimtį. Santariečiai išreiškė solidarumą ne tik su 1956-ųjų Vengrijos sukilėliais, bet ir su kylančiais protesto sąjūdžiais JAV: kovotojais prieš karą Vietname, rasinės diskriminacijos priešininkais, kolonijinių valstybių tautinio apsisprendimo šalininkais. Jiems ištis „nebuvo nieko svetima“, ir kovą už laisvę bei pilietines teises, o ne tik už savo tautos ar bendruomenės reikalus jie suvokė kaip prigimtinių būtinybę.

Šeštajame dešimtmetyje buvo parašyti svarbiausi pokario išeivijos romanai: greta Katiliškio tradicinį lietuvišką kaimą įamžinusios *Užuovėjos* (1952) ir tragiškos istorijos *Miškais ateina ruduo* (1957) pirmiausia minėtina Antano Škėmos *Balta drobulė* (1958) ir Birutės Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* (1956). Pūkelevičiūtė (1923–2007) – plataus kūrybinio diapazono rašytoja, debiutavusi gaivališka drąsių eilėraščių rinkiniu *Metūgės* (1952), vėliau rašė melodraminėmis nuotaikomomis pulsuojančią autobiografinę prozą, vaidino išeivijos teatrų scenose. Rašytojai rėmėsi ne tik klasikinio realizmo tradicija, bet vis drąsiau eksperimentavo griebdamiesi naujų išraiškos priemonių, nusižiūrėtų iš maištingos Vakarų literatūros – Ernesto Hemingvėjaus (Ernest Hemingway) reportažinio stiliaus prozos, spontaniškos, laisvą džiazą ritmą mėgdžiojančios bytnikų kūrybos. Vyresnieji literatai užsiėmė atsiminimų ir dienoraščių rašymu, bandydami įprasminti praeitin nužengusią epochą (ypač išskir-

tini Mykolo Vaitkaus ir Jono Aisčio šio žanro pavyzdžiai). Išlaisvėjo ir vakarietišką stilistiką perėmė dramaturgija – Škėma, Landsbergis ir Kostas Ostrauskas į sceną perkėlė pokario kartą graužiantį egzistencijos absurda, jų dramos idėjiškai giminingos panašiu laiku išgarsėjusioms Samjuelio Beketo (Samuel Beckett), Eženo Jonesko (Eugène Ionesco) pjesėms. Eksperimentinis absurdo teatras rodė lietuviško avangardo tradicijos, prasidėjusios kartu su „Keturių vėjų“ sąjūdžiu, gyvybingumą. Šios pašėlusios tradicijos įpėdiniu laikytinas ir Jurgis Mačiūnas (1931–1978), stereotipus laužančio „Fluxus“ sąjūdžio manifestų ir daugybės šokiruojančių akcijų įkvėpėjas, propagavęs nuo kapitalistinės komercijos nepriklausomą, anoniminį anti-meną. Mačiūno idėjų „ambasadorius“ lietuvių literatūroje buvo poetas ir „filmininkas“ Jonas Mekas, siekęs poezijoje ir kine kraštutinio paprastumo, kvietęs pajusti natūralų laiko ritmą mėgdžiojančių *Pavienių žodžių* harmoniją.

Poezijoje greta jau išgarsėjusių žemininkų iškilo nužemintųjų, arba bežemių, karta. Gana gausi, bet tik dviem ryškesniais vardais išsiskyrusi kūrėjų grupė (be visose literatūros istorijose pirmiausiai minimų Algimanto Mackaus ir Liūnės Sutemos, dar jai priklauso Vitalija Bogutaitė, Danguolė Sadūnaitė, Marija Stankus-Saulaitė, Rimas Vėžys, Eglė Juodvalkė, Živilė Bilaišytė ir kt.), pradėjusi kūrybinį kelią žemininkų šešėlyje, taip ir netapo idėjiškai vieninga karta – nesukūrė visus juos telkiančio manifesto, neleido atskiros antologijos, nesudarė bendraminčių draugijos, liko kiekvienas savo laike ir erdvėje. Daugiausia JAV didmiesčiuose brenę poetai liudijo vis gilėjančią egzodo traumą: juos žeidė jau ne prarastos tėvynės netektis, o netikėtos identiteto deformacijos, įtampa tarp bendruomenės puoselėjamų tradicijų, įsipareigojimo saviesiems ir jau nesvetimos amerikietiškos tikrovės. Kad ir kokia viliojanti būtų ta tikrovė, nė vienas jų netapo anglakalbiu rašytoju, neįstengė galutinai integruotis JAV kultūros scenoje (kurioje nauji vardai šiaip jau pasitinkami geranoriškai). Kai rašytojas kreipiasi tik į nedidelės diasporos atstovus, jo kūryboje neišvengiamos tampa susvetimėjimo, nesusikalbėjimo, nusivylimo kalba temos. Neatsitiktinai poezijoje vis platesnės tapo nesvetingos, bevardės, nusiaubtos badmečio, niekam nepriklausančios teritorijos (plg. Liūnės Sutemos rinkinių pavadinimus ir pagrindinius jų motyvus).

Natūralią išėivijos literatūros evoliuciją sutrikdė kelios staigios mirtys: autoavarijose žuvo Škėma (1961) ir Mackus (1964), jaunas mirė Kaupas (1964). Išėivija juto, kad kūrybinis jos potencialas su kiekviena netektimi senka, nes neatsiranda kūrybingų jaunimo pajėgų. Beveik neiškyla naujų vardų, išskyrus jau iš sovietinės Lietuvos emigravusius rašytojus – pirmiausia minėtini Izraelyje 1972 m. įsikūręs žinomas prozininkas Icchokas Meras bei 1977 m. į JAV atvykęs disidentas ir poetas Tomas Venclova.

Išėivių požiūris į ryšius su Lietuvoje likusiais kūrėjais buvo nevienareikšmis. Dauguma jų mielai sutikdavo į Ameriką atvykusius lietuvius, sovietinių kultūrinių delegacijų atstovus, mezgė asmeninius kontaktus, tačiau buvo kategoriškai nusiteikę prieš bendradarbiavimą su oficialiąja LSSR rašytojų sąjunga ir prieš savo kūrybos perleidimą Lietuvoje. Kita vertus, sovietinėse literatūros istorijose, mokyklų vadovėliuose ir enciklopedijose išėivijos rašytojai kategoriškai ignoruoti, ypač jei jie būdavo paskelbę sovietinei propagandai prieštaraujančių kūrinių. Pamažu į literatūros kanoną buvo sugrąžintas prieštaringų pažiūrų prozos klasikas Krėvė, tačiau Amerikos balso radijo lietuviškoje redakcijoje dirbusio Vaičiulaičio sovietinis Glavlitas nepraleido.

Išėivis rašytojas daugiausia galimybių „sugrįžti“ pas lietuvių skaitytoją turėjo, jei būdavo... miręs. Lietuvoje be didesnių kliūčių pasirodė pomirtinės Kėkšto, Juozo Tysliavos, Ra-

dausko, Mackaus poezijos rinktinės. 1970 m. pagaliau išmušė „neemigravusio emigranto“ Mačernio, žemininkų kartos intelektualinio autoriteto, valanda – išleista jo rinktinė *Žmogaus apnuoginta širdis*. Pasirodė ir vienu metu su sovietiniu režimu dialogą mėginusio megzti Jono Meko eilėraščių rinkinys (1971). Perleistas ir socialistinio realizmo autoritetui Baltušiui įspūdį padaręs Katiliškio romanas *Miškais ateina ruduo*. Visos šios knygos tapdavo reikšmingais kultūrinio gyvenimo įvykiais, būdavo greitai išgraibstomos. Išeivijos literatūra eiliniam skaitytojui prilygo viliojančiam, nors menkai pažįstamam „uždraustam vaisiui“, jos autoritetas labai veikė kuriančią jaunuomenę, ypač poetus, galėjusius paslėpti „nelegalias“ Brazdžionio, Aisčio ar Bradūno citatas po tankiu „ezopinės kalbos“ sluoksniu. Tačiau visaverčiai ryšiai su išeivijos literatūra galėjo megzti tik po 1988 m., kai jos literatūrinio gyvenimo dinamika jau buvo priblėsusi.

Siekis grąžinti kultūros tradicijas ir istorinę atmintį. Okupacijos ir tautos naikinimo aki-vaizdoje Lietuvoje instinktyviai buvo bandoma saugoti tautinę tapatybę ir istorinę atmintį. Tokiomis aplinkybėmis konservatyvios estetinės nuostatos (tradicinė gamtos lyrika, XIX a. romantikų dėmesys kultūros nacionaliniam savitumui) tapo gynybine siena, kuria bandyta atsitverti nuo socialistinio realizmo dogmų. Nemažai rašytojų privalomą socrealistinį liaudiškumą, kuris buvo suprantamas kaip „menininko nušviečiamų klausimų svarbumas liaudžiai“, bandė interpretuoti kaip tautosakos, liaudies meno motyvus, simbolius.

Pokario metais studijuoti į Vilnių atvykusi jaunoji karta pripildė miestą liaudies dainų. Jaunuoliai dainuodavo ne tik choruose, bet ir tiesiog traukdami gatve. „Nieko keisto, jei Gedimino prospekte būdavo garsiai užtraukiama ‚Žveng žirgelis lankoj...‘ Taigi Vilnius buvo lyg koks didelis kaimas, kuriam taip tiko poetas [Paulius Širvys] ir mes, neseniai klumpės ir vyžas pakeitę į batus“ (Marcelijus Martinaitis). Kita vertus, sovietinis saugumas atidžiai sekė bet kokias „nacionalizmo“ apraiškas ir, kai tik iškildavo grėsmė valdžios autoritetui, griebdavosi represijų.

Dar chruščiovinio „atlydžio“ laikais visaip stengtasi užgniaužti bet kokias pasipriešinimo režimui apraiškas. 1956 m. per Vėlines buvo išvaikyta spontaniška eisena – iš Vilniaus Rusų kapinių traukė jaunuoliai, padėję vainikus ant Jono Basanavičiaus, Balio Sruogos, Povilo Višinskio kapų, o paskui skandavo antisovietinį Vengrijos sukilimą palaikančius šūkius. Tarp eisenos dalyvių būta ir vėliau išgarsėjusių kultūros žmonių – rašytojas Kazys Saja, dailininkas Rimtautas Gibavičius ir kt. 1958 m. prisidengus „kova su buržuazine ideologija“ prasidėjo Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros valymas, siekiant iš pagrindų išnaikinti tautinio sąmoningumo daigus. Iš pareigų atleista katedros vedėja Meilė Lukšienė, dėstytojos Irena Kostkevičiūtė, Vanda Zaborskaitė. Valymas pasiekė net pačią universiteto viršūnę – iš pareigų atleistas ir iš SSKP pašalintas VU rektorius Juozas Bulavas.

Sovietinei sistemai agresyviai plečiantis į vis naujas gyvenimo sritis, perrašant net visuotinius etikos ir moralės principus (paskelbtas naujas „komunizmo statytojo moralės kodeksas“), kultūra instinktyviai gynėsi, apeliuodama į istorinę tradiciją. Vis naujų rusifikacijos kampanijų aki-vaizdoje poetai kūrė himnus lietuvių kalbai, dramose, romanuose, poemose atgaivinta herojiškoji Viduramžių Lietuvos istorija, dažnas spektaklis publikos

suvoktas kaip uždraustų idėjų manifestacija. Vilniaus akademiniame dramos teatre aštuntajame dešimtmetyje pastatyta Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija *Mindaugas*, *Mažvydas*, *Katedra* tapo istorinės savimonės apoteoze. Spektakliuose ekstazę patirdavę žiūrovai dažnai net nepastebėdavo ten pat išsakytos antiklerikalinės kritikos, plakatinės personažų retorikos.

Kauno valstybiniame dramos teatre Jonas Jurašas užsimojo pastatyti Juozo Grušo istorinę tragediją *Barbora Radvilaitė*, tačiau pateko į sovietinių cenzorių spąstus. Po 1972 m. gegužę vykusių neramumų Kaune vietos valdžia ėmė atidžiau kontroliuoti kultūrinį gyvenimą, naikinti bet kokias „nacionalistinių nuotaikų“ užuomazgas. Jurašui liepta pašalinti spektaklio finale pasirodantį Aušros Vartų stebuklingąjį paveikslą, pakeisti kai kuriuos kitus prasminius akcentus. Tada jis parašė atvirą laišką LSSR kultūros ministerijai ir kitoms institucijoms, kupiną maišto dvasios. Režisierius sukilo prieš tuos, kurie „hermetiškoje kabinetų tvankoje“ verčia menininką eiti į kompromisą su savo sąžine: „Teatras – viena iš reikšmingiausių priemonių kuriant tėvynę, tai barometras, rodantis jos didybę ir nuopuolį. Jautrus ir kryptingas teatras su visa stilių ir žanrų įvairove – nuo tragedijos iki vodevilio – per kelerius metus gali pakeisti liaudies pasaulėžiūrą. O suluošintas teatras, vietoj sparnų turįs kanopas, gali ištvirkinti visą tautą. [...] Šiandien mane degina neįgyvendintų ir sužalotų kūrinių balsas“. Po tokio nevirties šūksnio Jurašui teko trauktis iš teatro, spektaklis *Barbora Radvilaitė*, pakoreguotas pagal cenzūros reikalavimus, dar kurį laiką buvo rodomas neminint režisieriaus pavardės.

Tautosakiniai motyvai tebebuvo populiarūs pirmaisiais pokario metais (Kazio Borutos *Baltaragio malūnas*, partizanų lyrika), vėliau įteisinti oficialiai pripažintų poetų kūryboje (Mieželaičio, Just. Marcinkevičiaus, Maldonio) kaip liaudies dainos stilizacija, naudoti adaptuotose pasakose ir jomis paremtuose spektakliuose (Aldonos Liobytės kūryba). Jaunesnė poetų karta siekė atverti gilesnius archetipinius, mitologinius kultūros sluoksnius, socialistiniam realizmui visiškai svetimus folkloro bruožus – juoką, groteską (Sigitas Geda, Vytautas P. Bložė, Marcelijus Martinaitis). Literatūros mokslininkas Donatas Sauka knygoje *Tautosakos savitumas ir vertė* (1970) brėžė paraleles tarp primityviojo meno, tautosakos ir moderniosios dailės. Mitologinių motyvų proza paneigė marksistinę linijinio ir progresinio laiko sampratą, priminė apie visai žmonijai ar atskiroms tautoms bendrą kolektyvinę sąmonę. Žemdirbiška kultūra, žemės darbai tapo ritualais, kurie ir poetizuojami, ir apraudami kolektyvizacijos ir vienkiemių bei senųjų kaimų naikinimo aki-vaizdoje (Juozo Apučio, Romualdo Granausko proza). Buvo ir poetų, kuriems svetimas generacinis kolektyvizmas, kurie savo poetinę prigimtį bandė išreikšti gimtojo regiono tarpe (Stasys Anglickis, Albinas Žukauskas). Poetas Antanas Kalanavičius apskritai pasirinko savanorišką „tremtį“ į gimtąjį Dzukijos užkampį – kuo toliau nuo miestų civilizacijos, dusinančios sovietinės propagandos melu. Sauliaus Tomo Kondroto prozoje baltų mitologija susipynė su universaliais mitais, priartėjo prie vakarietiško romano mitinio pasaulėvaizdžio, sudarė atsvarą racionaliam, totalitariniam mąstymui.

Mitologinis literatūros klodas, domėjimasis archajinėmis kultūromis siejo su moderniąja Vakarų kultūra (primityvizmas, archaizmas, žavėjimasis pirmykštėmis kultūromis moderniam mene, sąmonės tyrinėjimas psichologijoje) bei išėivijos kultūra (pvz., Bradūno poezija, Gimbutienės archeologijos tyrinėjimais, Greimo mitologijos studijo-

mis). Panašūs procesai vyko dailėje, muzikoje, kitose meno srityse (Petras Repšys, Bronius Kutavičius).

Moderniosios literatūros proveržis ir sąstingis. Panašiai kaip XIX a. viduryje po nepavykusio sukilimo, taip ir XX a. antroje pusėje, nusilpus pokario rezistencijai, priešinimasis sovietinei imperijai įgavo kultūrinės formos. Nuo septintojo dešimtmečio antrosios pusės kūrėsi įvairūs turizmo, kraštotyros, folkloro klubai, savišvietos rateliai, folkloro ansambliai, kurie rinko senąją kultūrą, šventė senąsias šventes (Rasas, Vėlines ir kt.), atliko autentiškas liaudies dainas, puoselėjo kultūrinę atmintį. Jaunimas ekspedicijose atradavo autentiškas iki tol negirdėtas dainas, pasakojimus ir sovietinės ideologijos nepaveiktą gyvenimo būdą senuose kaimuose. Gyva liaudies kultūra, dainos, pasakos, sakmės, atsiņštos iš kaimo, tapo pagrindiniu kultūros šaltiniu. Nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios legaliai veikė Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas, rengęs išvykas į XIX a. rašytojų gimtąsias vietas, ugdeņ pagarbą knygai, kūrybai, kalbai.

Sovietų Sąjungai toliau persekiojant kitaminčius, slopinant bet kokias pilietines iniciatyvas, ribojant migracijos laisvę, oficialioji valdžia skelbėsi esanti didžiausia žmogaus teisių gynėja. 1975 m. SSKP generalinis sekretorius Leonidas Breņnevas kartu su kitų Rytų ir Vakarų šalių vadovais pasirašė Helsinkio saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos baigiamąjį aktą, prisiimdamas įsipareigojimą, kad SSRS laikysis žmogaus teisių. Šis deklaratyvus įsipareigojimas paskatino kurtis nuo sovietų valdžios nepriklausomas Helsinkio grupes SSRS sąjunginėse respublikose. Pirmą tokią grupę Maskvoje įkūrė garsus rusų disidentas Andrejus Sacharovas. 1976 m. gruodį sukurta ir Lietuvos Helsinkio grupė, tarp kurios steigėjų buvo drąsūs žmonės, nepabijoję dėl savo nepriklausomos laikysenos užsitraukti totalitarinio režimo nemalonę, – Tomas Venclova, Ona Lukauskaitė, Viktoras Petkus ir kt. Vėliau šiai organizacijai, siekusiai viešinti visus represinių sistemų nusikaltimus, priklausė Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė. Veikliausias ir stipriausias buvo katalikiškas pogrindis – jo narių negąsdino galimi susidorojimai, jie greitai susiorganizuodavo nelegalias spaustuves, leido sovietinei cenzūrai nepaklūstančius laikraščius ir žurnalus (*Aušra*, *Pastogė*, *Vytis*) platino Vakaruose išleistas antisovietines knygas. Tarp šio pasipriešinimo sąjūdžio narių buvo ir intelektualų, išskirtinių eruditų, pavyzdžiui, Naujojo Testamento vertėjas kunigas Česlovas Kavaliauskas, vertėjas, redaktorius Petras Kimbrys.

Informacinė blokada nebebuvo tokia veiksminga. Jaunimas vis daugiau sužinodavo apie roką, džiazą, hipių kultūrą, per „geležinę uždangą“ radijo bangomis prasibraudavo iki tol negirdėtos muzikos garsai. Vis daugiau grupių bandydavo groti roką, tapo madinga nešioti ilgus plaukus, o norint gauti džinsus tekdavo pakloti sumą, pranokstančią vidutinę mėnesio algą.

Visos neformalios grupės stengėsi susikurti nepriklausomą gyvenimo erdvę, gyventi taip, tarsi komunistinis režimas nė neegzistuoų. Katalikų Bažnyčia, etnokultūrinis sąjūdis (Romuva), jaunimo hipių judėjimas, menininkų bohema sudarė alternatyvias, nuo režimo iš dalies arba visiškai nepriklausomas bendruomenes. Tokių bendruomenių ir tokios autonomiškos kultūros kūrimasis valdžiai buvo ne ką mažesnis galvos skausmas negu tiesioginė jos kritika ar politinės opozicijos galimybė. Totalitarinis režimas netoleruodavo to, kas nekontroliuojama, kas neatitinka vienos tvarkos. Bet koks autonomiškas veiki-

mas savaime buvo sovietizmo kritika, nors specialiai to niekas galėjo ir nepabrėžti.

Visa tai kūrė žmonės, kurie augo ir brendo jau sovietinės okupacijos metais, kuriems nereikėjo keisti savo pažiūrų pokariu, kuriems neteko pereiti tardymų ir tremties pragaro. Įdomu tai, kad jaunų žmonių visuomeniniai sąjūdžiai iš esmės sutapo su pagrindinėmis to meto literatūros kryptimis. Apie septintojo dešimtmečio vidurį Lietuvoje vis daugiau pasirodo modernios, drąsios, improvizacijų laisve stebinančios literatūros. Geda, Martinaitis, Bložė domėjosi archajiškomis kultūromis, primityvizmu, giliaisiais lietuvių tautosakos lygmenimis. Tomas Venclova kūrė intelektualią poeziją ir dalyvavo negausiame politiniame pogrindyje, nepabūgo įsitraukti į Helsinkio grupę. Jonas Juškaitis vertė Rainerį Mariją Rilkę (Rainer Maria Rilke) ir perėmė iš jo poezijos daug įvaizdžių bei intonacinių ypatumų, nebeslėpė susidomėjimo katalikiškuoju egzistencializmu. Judita Vaičiūnaitė nuo neoromantinio lyrizmo perėjo prie intelektualinės kultūros istorijos ir miesto erdvės refleksijos. Prozininkai Juozas Aputis, Bitė Vilimaitė, Jonas Mikelinskas, Romualdas Granauskas, Bronius Radzevičius didelį dėmesį skyrė vidiniam personažo gyvenimui, prasidėjo „antiepinis maištas“ (Jūratė Sprindytė). Net ir vyresnės kartos rašytojai tolo nuo jiems įprasto socialistinio realizmo šablonų, mėgino įvaldyti „sąmonės srauto“, „vidinio monologo“ techniką (Alfonso Bieliausko *Kauno romanas*, Mykolo Sluckio *Laiptai į dangų*), stilizuotame epinio pobūdžio romane be užuolankų prabilo apie skaudžiausius pokario istorijos momentus (Jono Avyžiaus *Sodybų tuštėjimo metas*, Juozo Baltušio *Sakmė apie Juzą*).

Egzistencializmo idėjų atgarsiai literatūroje ir absurdo teatras buvo natūrali menininkų reakcija į sovietmečio sistemą ir stagnaciją. Tikrovė atrodė sunkiai suvokiama, žmogaus gyvenimas priklauso ne nuo jo paties, o nuo anonimiškos ir žmogiška logika nesivadovaujančios jėgos. Sovietinės tikrovės groteskas neišvengiamai pasuka dramą absurdo teatro link – nuo populiarios Kazio Sajos *Mamutų medžioklės* (1968) iki studentų teatro pastatymų pagal Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio pjeses *Maratonas* ir *Duobė*, susilaukusių ir profesionalų (režisieriaus Juozo Miltinio) dėmesio. Vėliau šią stilistiką tęsė Juozas Erlickas. Ironijos, grotesko netrūko Stasio Jonausko, Vlado Šimkaus poezijoje, devintojo dešimtmečio Sauliaus Šaltenio apsakymuose.

Rašytojai vis labiau ėmė tolti nuo socialistinio realizmo kanonų, Lietuvą pasiekdavo daugiau išėivijos knygų ir Vakarų autorių vertimų (poezijai ypač svarbi antologija *XX a. Vakarų poetai* (1969), prozai – Hemingvėjaus, Folknerio (Faulkner), Kamiu (Camus) ir kitų autorių vertimai). Nemažai Vakarų poetų pasirodė 1965 m. pradėtame leisti to paties pavadinimo festivalio almanache *Poezijos pavasaris*. Manoma, kad apie septintojo dešimtmečio vidurį literatūros pajėgumas Lietuvoje ir išėivijoje tapo maždaug apylygis.

Be abejo, moderniosios literatūros proveržis nevyko be trūkščių. Moderniosios meno kryptys nebuvo priimtinos oficialiai, nors, jeigu per daug nešokiruodavo, būdavo tyliai toleruojamos. Tačiau visos laisvėjimo viltys žlugo 1968-aisiais numalšinus „Prahos pavasarį“, o jei Lietuvoje dar būta kokių nors „socializmo žmogišku veidu“ iliuzijų, jos irgi netrukus išgaravo. Kai 1972-aisiais Kaune po Romo Kalantos susideginimo ir slaptų jo laidotuvių į gatves netikėtai plūstelėjo minios jaunimo, valdžia reagavo visu griežtumu – milicija suėmė apie 400 žmonių. Sovietinė propaganda, su simpatija žvelgusi į jaunų kairiųjų demonstracijas vadinamajame „kapitalistiniame pasaulyje“, netoleravo jokių nepriklausomos minties apraiškų ar juolab protestų savo teritorijoje.

Uždaruose partiniuose posėdžiuose iškelta problema: kūrybinio jaunimo, pernelyg besidominčio Vakarų kultūra, perauklėti ir prisijaukinti nepavyko, jis ėmė veikti nepriklausomai ir jau įgijo skaitytojų palaikymą, tapo įtakinga intelektualine jėga, su kuria kovoti galima tik institucinėmis priemonėmis. Todėl 1972 m. buvo pašalinti *Literatūros ir meno* bei *Nemuno* redaktoriai, ilgametis grožinės literatūros leidyklos „Vaga“ direktorius Jonas Čekys. Nusitaikyta į moderniosios literatūros autorius, pirmiausia į poetus, painiose metaforose mėginant atpažinti užšifruotą antisovietinį kurstymą – išbarstomas jau anonsuotas ir knygynuose kaip signalinis egzempliorius pasirodęs Vytauto Bložės eilėraščių rinkinys *Preljudai*, neišleidžiama Tomo Venclovos parengta vertimų knyga *Choras. Iš pasaulio poezijos*, sulaikoma Juozo Apučio apysaka *Skrudėlynas Prūsijoje* bei Juditos Vaičiūnaitės eilėraščių rinkinys *Surūdijusi rožė*. Tačiau tais pačiais 1972 m. pasirodė ir labai svarbios poezijos knygos: Venclovos *Kalbos ženklas*, Gedos *26 rudens ir vasaros giesmės*, Vaičiūnaitės *Pakartojimai*, Juškaičio *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*. Šios knygos viešai aštriai kritikuojamos, komplikuojasi visų šių autorių tolimesnis kūrybinis kelias. Ryškiausi autoriai nustumiami į šalį. Venclovai, Merui, Jurašui pavyksta emigruoti. Oficialioji kritika ima kalbėti apie novatoriškumo atokvėpį, konstatuoja nusistovėjusią pusiausvyrą tarp modernizmo ir tradicijos.

Padidėjusį politinį spaudimą rodė padažnėjusios savižudybės, neaiškios, dažniausiai su KGB siejamos mirtys, dažni atvejai, kai žinomi kultūros veikėjai neišleidžiami į užsienį baiminantis, kad jie, įkvėpę laisvės oro, gali ir nebenorėti grįžti. Prasidėjo vidutinybių dominavimo viešumoje metas. Visas aštuntasis dešimtmetis buvo paženklintas sąstingio ir žlugusių vilčių nuotaikomis. Martinaitis dienoraštyje rašė: „Dabar toks laikas, kai tolumoje jau nieko nematyti. Plinta beviltiškumas – kaip maras“. Tačiau sykiu blaiviai suvokta, kad „laisvės niekas niekam niekada nėra davęs: ji susikuriama, įsisąmoninama“.

Vienu iš kūrybinės bohemos simbolių aštuntajame dešimtmetyje tapo poetas Rimas Burokas (1953–1980). Savo elgesiu jis įkūnijo laisvo žmogaus gyvenimo būdą nelaisvoje visuomenėje. Burokas nestojo į komjaunimą, nebaigė vidurinės mokyklos, dėl savo provokuojančios išvaizdos nuolat susidurdavo su milicija, buvo persekiojamas už „veltėdžiavimą“. Jis net negalvojo dalyvauti viešame literatūros gyvenime, kurį jo aplinkos žmonės siejo su kompromisais, – muzikalūs, kitokio pasaulio ilgesio persmelkti jo eilėraščiai rašyti ant kavinių sienų, servetėlių, plito rankraščiais arba iš lūpų į lūpas. Buroko elegancija, savotiškas dendiškumas buvo tylus protestas prieš sovietmečio proletariato kultą. Tragiškas jo gyvenimas baigėsi mirtimi kalėjimo ligoninėje.

Opozicinės nuotaikos plito tarp menininkų, ypač dailininkų. Drąsiu kūrybinių erdvių plėtimu, nesitaikstymu su normatyvine socialistinio realizmo estetika garsėjo tapytojas Vincas Kisarauskas, skulptorius Vladas Vildžiūnas, grafikas Mikalojus Povilas Vilutis. Stiprėjo katalikiškas pagrindis, išgarsėjęs pirmiausia *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidyba ir platinimu. *Kronika* – unikalus tikinčiųjų rezistencijos dokumentas, atskleidęs ir represinės sovietinės sistemos galią (kruopščiai fiksuoti teisių suvaržymai, smurtiniai veiksmai, išpuoliai, aprašyti ateistinės propagandos skleidimo mechanizmai), ir bejėgiškumą. KGB per 17 persekiojimo metų nesugebėjo šio pasipriešinimo židinio užgesinti. Leidinį įkūrė ir nuo 1972-ųjų leidybai vadovavo veiklių dvasininkų ir pasauliečių kolektyvas, kurio lyderis buvo kunigas Sigitas Tamkevičius, o jį 1983 m. suėmus, redaktoriaus

pareigas perėmė kunigas Jonas Boruta. Režimo kritikai susidurdavo su nuolatinė grėsmė: 1975 m. nepriklausomos dvasios poetas ir filosofas Mindaugas Tomonis, ilgai tampus po psichiatrinės ligoninės, buvo rastas negyvas, 1981 m. po sunkvežimio ratais Vilniuje žuvo Hel-sinkio grupės narys kunigas Bronius Leonavičius, 1986 m. autoavarijoje užgeso Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto steigėjo kunigo Juozo Zdebskio gyvybė. Staigios žūtys nieko nestebino. Natūraliai ir visiems suprantamai skambėjo Tomo Venclovos eilėraščių eilutės: „Tiesa, toje valstybėje mirtis / Galėjo būti net atsitiktinė“.

Sovietinę kultūrą kritiškai vertinusiai jaunuomenei reikėjo represijų naštos nesulažytų autoritetų. Tokiais vedliais, žadinusiais intelektualinės laisvės troškulį, tapo vyresnės kartos kultūrologas Juozas Keliuotis, vienuolis tėvas Stanislovas Dobrovolskis, klajojantis mąstytojas Justinas Mikutis.

Mariaus Buroko kartai priklausantys rašytojai į literatūrą atėjo be privalomų reveransų valdžiai ir be socrealizmo ženklų. Sąstingio metu debiutavusiems jau ne tokia svarbi atrodė kaimo tematika – jie daugiausia skaitė Vakarų modernizmo autorius, domėjosi Rytų filosofija ir šiuolaikiniu menu (Onė Baliukonytė, Gražina Cieškaitė, Gintaras Patackas, Almis Grybauskas, Antanas A. Jonynas, Jurgis Kunčinas, Juozas Erlickas, Donaldas Kajokas, Kornelijus Platelis). Legaliai išleidžiamas šiai kartai svarbaus Henriko Radausko rinkinys. Devintojo dešimtmečio pradžioje oficialiai pripažįstama vyresnioji modernistų karta (Martinaitis, Geda, Bložė ir kt.), išauga jų knygų tiražai, jie patenka į literatūros istoriją, apdovanojami prestižinėmis premijomis. Moderniosios poezijos daugiabalsiškumas bandomas prisijaukinti įteisinant ją kaip vieną iš socialistinio realizmo variantų. „Stiliaus įvairovė – natūralus poezijos vidinis poreikis – dabar stebina ar net šokiruoja skaitytojus, pripratusius prie kolektyvinio mąstymo disciplinos“, – 1986 m. kalbėjo Rašytojų sąjungos pirmininkas Alfonsas Maldonis.

Literatūros vaidmuo lietuvių visuomenės kelyje į Nepriklausomybę. Tik paviršutiniškai žvelgiant sovietmetis gali pasirodyti vientisa epocha – jis keitėsi, po eilinio „atlydžio“ sugrįždavo totalitarinė „žiema“, o spaudimas, represijos, protesto balsų slopinimas įgydavo vis įmantresnes formas. Visuomenės grupių, nesitaikstančių su esama padėtimi, įsitikimai, pažiūros ne tik skyrėsi, bet neretai buvo visiškai priešingi. Etnokultūrinio ir katalikiško sąjūdžių atstovams svarbūs buvo blaivybės, dvasinio asketizmo, dorovės principai, o intelektualinė bohema, hipių bendruomenės prieš uniforminę, standartizuotą, racionalizmo ir prisitaikymo dvasia persmelktą sovietinę santvarką protestavo meninėmis provokacijomis, nevaržomu gyvenimo būdu, alkoholinio svaigulio įkvėpta kūryba. Tomo Venclovos

Dėl ko neleidžia auginti plaukų vaikinams? Kuo tie plaukai kenkia vyriausybei? Tas pats ir su apsirengimu. Kodėl negalima rengtis kaip nori? Turbūt galvojate, kad jaunuoliai, apsirengę iššaukiančiai ir apsidraikę plaukais, tai jie būtinai turi eiti prieš tarybų valdžią? Labai klystate! Jūs galite įsakyti nukirpti, įsakyti apsirengti „normaliai“, bet jūs negalite įsakyti atsisakyti noro visapusiškos laisvės. O laisvės, kaip matote, jaunimas neįaučia.

Iš anoniminio laiško Kauno miesto valdžiai, 1972 m.

klasikinės formos suveržtumu alsuojantis eilėraštis buvo priešingas Gedos siautulingai ir nevaržomai fantazijai, tačiau ir viena, ir kita estetika nederėjo su oficialiąja kultūra.

Skirtingos literatūrinės tradicijos tarsi maži požeminiai vandens upeliai tekėjo po oficialiosios kultūros sluoksniu. Sovietmečio pradžioje iškelti į Sibirą buvo galima už Nepriklausomybės laikų literatūros laikymą, vėliau slapta skaityta įvairi filosofinė, Vakarų literatūra, Rytų filosofija, išėivijos spauda ir t. t. Buvo žmonių, kurie žavėjosi neoficialia „savilaidos“ literatūra, tačiau kitiems ir viešai veikę poetai buvo autoritetai, kurstę tautines emocijas. Skirtingos skaitytojų grupės antisovietinių „ezopinės kalbos“ užuominų ieškodavo Justino Marcinkevičiaus ar Juozo Grušo dramose, rusų disidentų literatūroje, per vertimus į lenkų kalbą pasiekiamuose Vakarų modernistų leidiniuose, etnografinėse Rasų šventėse. Be abejo, viešai prieinamą literatūrą kūrę rašytojai buvo priversti nuolaidžiauti ir prisitaikyti, tačiau ir jie viešai pareiškėdavo maištingų idėjų, į kurias atsiliepdavo skaitytojai.

Skaitant Sąjūdžio laikų spaudą akivaizdu, kad anuomet vienas įtaigiausių buvo vienybės ir solidarumo jausmas. Įvairių mitingų, koncertų metu scenoje galima buvo matyti vienu metu „Tautišką giesmę“ giedančius ekscentriškuosius pankus, partinius „moks-lus“ ilgai krintusius orius filosofus, buvusius disidentus. Devintojo dešimtmečio antroje pusėje prasidėjusiam tautiniam sąjūdžiui buvo reikalingas rašytojų sukauptas autoritetas. Rašytojai tapo mitingų oratoriais, visuomenės ir politikos analitikais, jie turėjo atskleisti tiesą apie iki tol nutylėtas skaudžiausias istorijos dramas: Molotovo–Ribentropo paktą, trėmimus, masines žudynes, persekiojimus, sąžinės, tikėjimo, žodžio laisvės suvaržymus. Visą sovietmetį bandant padaryti rašytojus propagandos, žmonių sąmonės valdymo įrankiais, išryškėjo atvirkštinis procesas – žmonės, rinkęsi į pirmuosius mitingus, kūrybinės inteligentijos žymiausias atstovus laikė geriausiais tautos valios reiškėjais. Į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę buvo išrinkti gerai visuomenei žinomi aktoriai, kino režisieriai, filosofai, mokslininkai, o ne siauresniam ratui pažįstami politiniai disidentai. Į Sąjūdį įsitraukę rašytojai Vytautas Bubnys, Algimantas Čekuolis, Sigitas Geda, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius, Kazys Saja, Marcelijus Martinaitis, literatūrologė Meilė Lukšienė. Kitoje barikadų pusėje atsидūrė Juozas Baltušis, nespėjęs laiku persiorientuoti. Į Lietuvą 1989-aisiais grįžęs Bernardas Brazdžionis minių buvo sutiktas tarsi pranašas.

Šiuo metu daugiausia dėmesio sulaukė publicistika, greta istorinių ir politinių klausimų svarstytos ekologinės problemos. 1988 m. susikūrė pirmasis nepriklausomas kultūros žurnalas *Sietynas*, kuris nesutiko pereiti kad ir mirštančios cenzūros sieto. Didelė dalis poezijos virto patoso kupina eiliuota publicistika.

Pasirodė pirmieji tremtinių, partizanų prisiminimai (svarbiausios knygos – Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros* ir Juozo Lukšos-Daumanto *Partizanai*), kurių įtaiga pagrįsta ir naujais, totalitarinio režimo baisumą liudijančiais faktais, ir asmeninės išpažinties šokiruojančiu atvirumu. Memuarinė, dokumentinė literatūra užgožė beletristiką. „Atsiminti, sumegzti nutrūkusias istorijos gijas, angažuotis sakyti tiesą, suvokti save istorijos kontekste tuomet atrodė gyvybiškai svarbu“ (Saulė Matulevičienė). Dėl to literatūros laukas labai emociingas. Tiesos sakymo ir skriaudos atvėrimo patosu patraukė anksčiau cenzūros nepraleisti Apučio, Mikelinso ir kitų rašytojų kūriniai, o Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*, groteskiškai pašiepęs kai kuruos tautinius mitus, sukėlė skandalą. „Tai buvo laikas, kai literatūra tampa gyvenimu“, – prisiminė poetas Martinaitis.

Vytautas Kavolis

NUŽEMINTŲJŲ GENERACIJA

Egzilio pasaulėjautos eskizai

Kertiniai klausimai apie dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės žmogų:

– Kaip iš tikrųjų jis gyvena ir iš kur jis ima jėgų gyventi?

(Gali būt, kad formulacija ne visai tiksli, ir reikėtų klausti:

– Kur žmogus jaučiasi istorijos niekinamas ir kaip jis kovoja prieš savęs išniekinimą?)

Toji sąžinės ir skausmo poezija, parašyta egzilyje subrendusių lietuvių rašytojų, apie kurią šiame paskaitų rinkinyje kalbama, savo reikšmingumą žmogui įgyja tuo, kad yra nuolatinis šių klausimų sprendimas. Kasdienis, intensyvus ir, kaip buvo anksčiau Antano Škėmos, pirmojo iš nužemintųjų, mirties minėjime sakytas, – „be baimės ir be patoso, ir be devyngubų tuštybės kaukių“ (Antano Škėmos žmogus//Naujienos. – 1962. – Saus. 27).

1. ŽEMĖS PRARADIMAS

Poetų karta, dar laikyta jauniausiąja Vokietijos stovyklinėje gadyneje, savajam eilių rinkiniui buvo paėmusi būdingą „žemės“ vardą. Šiuo pasirinkimu ji liudijo natūralų lietuvišką įsišaknijimą, palikęs iš atminties ir pasąmonės jau nebeištrinsimuose vaikystės išgyvenimuose. Per gimimo žemę šiai generacijai kalbėjo prigimtiniai gyvybės šaltiniai, pati gamta, iš kurios žmogus ateina, kurios jis maitinamas ir kurion turės sugrįžti.

Kaziui Bradūniui dar net buvo įmanoma prigimtinė harmonija:

*Prie gruoblėto ąžuolo rymoja
Girių dievas veidu mediniu,
Samanotos Girių Dievo kojos
Plaunamos šventųjų vandenų.*

*O šaltini miško stebuklingas,
Į tavo rankas pavargusias tiesiu.
Ir jėga pavasario audringa
Plaukia nesuvaldomu tamsiu*

*Labirintu atgaivinto kraujo,
Plaukia liūtīm, karšta, laukine...
O, jaučiu... tai žemė atnašauja
Girių Dievo garbei ir mane.
(Žemė. – P. 113)*

Iš nepertraukiamo intymaus ryšio su žeme, žmogaus ir prigimties tarpininke, ir kyla anos žemininkų generacijos kūrybinės jėgos. Savos žemės praradimas jai reiškė kūrybinių šaltinių netekimą. Tikėdamasi tų šaltinių gaivumą bent iš tolumos vėl pajusti, ji vis kartkartėmis sugrįžta į „prarasto rojaus atsiminimus“ (Nagys H. Trečioji metinė Santaros

knyga. – P. 9–21). O Kazys Bradūnas, beiškodamas žemės jėgos šaltinių, skverbiasi iki pačių jos gelmių ir savo „šventąją versmę“ atranda išgyvendamas prieškrikščionišką dievybės ir gamtos vienumą. Ir jis džiaugiasi, jausdamas, kad žmogui intymi gamta jį aukoja geros antgamtės garbei.

Kalbu čia apie Bradūną ne dėl to, kad laikyčiau jį išsėmusiu reikšmingiausias žemininkų temas, bet greičiau todėl, kad jis savyje sukaupia tas žemininkų žymes, nuo kurių jaunesnioji poetų karta ryškiausiai atsiskyrė.

Prisiminkime Bradūno žemdirbių stabą, – ir kontrastui atsiverskime trečiojo „Metmenų“ numerio pirmąsias eilutes:

*Vitraže angelas rėkia stiklinės moteries.
Ne dabarčiai, angele, stiklinės moterys,
ne dabarčiai ilgesys,
įšalęs džiaugsmas, angele,
gyvų ir mirusiųjų neapykanta,
kastruotas džiaugsmas, angele,
išdilusi kalba (P. 3).*

Anksčiau Bradūnas, o čia Algimantas Mackus naudojami krikščioniškąja simbolika. Bet Bradūnui pro šią simboliką kalbėjo dar prieškrikščioniškas žmogaus ir dievybės vienumos ir tarpusavės priklausomybės pajutimas. Egzistencija Bradūnui buvo tobulai suderinta, nes iš prigimtinių jos šaknų, iš žemės gelmių plaukė ir pulsavo, ir visa persunkė natūrali, gera gyvybė.

Bet pokrikščioniškos eros žmogui angelas, pakibęs vitraže, ir moteris taip pat tėra stiklinė. Jie nebėra gimę iš organiškųjų prigimties pulsų, bet civilizuoto žmogaus išrasti. Ir jie beviltiškai šaukiasi vienas kito, nes džiaugsmas, kuris galimas gamtoje, civilizacijos struktūroje įšalęs, spontaniškais jausmais nebeišreiškiamas: „ne dabarčiai ilgesys“.

Natūralu, kad šioje kartoje, kuri brendo jau nutrūkus tiesioginiam ryšiui su gimimo kraštu, nebėra, kaip dar buvo Nykai-Niliūnui, į žemę įleistų gyslų, kuriomis galėtų plaukti gyvybės sultys. Tokių šaknų galima tikrai ilgėtis – arba, šaltai sau jų neturėjimą konstatavus, atlikti išliekančiąją žmogaus pareigą: kurti egzistencijos ir išsakymo formas bežemių generacijai. Šiandieniam žmogui apskritai.

*Liūnė Sutema kalba šios kartos balsu:
Dabar aš kaltinu žemę, kam ji tokia silpna,
kam išaugino miestus, kurie užtvėrė
plieniniais virbais paukščių taką skliaute,
kam išaugino žmones, pragyvenančius ją,
o negali išauginti krūmo,
uždraustom uogom, kerojusio bažnytkaimio
sode –
(Nebėra nieko svetimo. – P. 43).*

Egzilis – subrendimas žmogiškajai denatūralizuotos egzistencijos realybei – iš esmės pakeitė jos santykį su žeme ir su prigimtim:

*ana moteris,
ieškanti žemės purios savo pėdom,
šaukianti žemę motinos vardu,
ir skausmo aštrumu išraižius
akmenyje vardus, neviltim sužeidusi veidus
mylinčius ir giedrius, –
tai ne aš –
<...>
ji tiktai panaši į mane (P. 54).*

Tai ir yra pirmoji, aiškiausiai matoma šios kartos charakteristika. Ji yra nužemintųjų generacija: karta, praradusi žemę, praradusi naivų bradūniškąjį tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybe, karta, kuri meluotų, jei kalbėtų apie savo priklausomybę tam, kas žmogui duota. „Aš niekada nemylėjau žemės“, – sako Algimantas Mackus knygoje „Jo yra žemė“.

Žemė – kartu ir priklausomybės prigimčiai, ir istorinių namų simbolis. Bet nužemintųjų generacija yra savo vaikystėje pergyvenusi praradimo siaubą:

*Vieną vaikystės vasarą
diena tvinko tiršta pilkuma,
<...>
kai išbėgę žaist neberadom
savo mažo pasaulio...
<...>
Nemokėjom išsaugoti jo.
Ir basos kojos
pirmą kartą nejautė žemės,
lyg liūtis išplauti, rausvi daigai.
(Bevardė šalis. – P. 11)*

Namai, kuriuos galima prarasti, tėra kiekvienu akimirksniu sudužti pajėgianti iliuzija. Jiems jau nebegalima, ramiai ir nedvejojant, priklausyti, kaip augalui, suleidusiam šaknis į juodžemį.

Liūnė Sutema dar Vokietijoje, pabėgėlių stovyklose, kai vyresnioji karta maitinosi kasdieniu grįžimo į paliktuosius namus ilgesiu, buvo apčiuopusi pagrindinę savosios generacijos sąmoningumo įžvalgą:

*Niekados mes neturėjome namų
tai graži legenda sukurta
begaliniu ilgesiu liepsnojančių žmonių
mes neturime ir neturėjome namų.
(Iš autorės archyvo)*

Ir kas gali kaltinti, jei poetas nesemia stiprybės iš to, ko jis niekad neturėjo?

Tai štai ir priežastis, kodėl šios kartos poezijoje nepulsuoja natūrali, žemiška gyvybė.

Bet kodėl toksai, atrodo, paradoksalus Algimanto Mackaus knygos pavadinimas – „Jo yra žemė“? Ne jau vien todėl, kad prisiminta neturint, kas žmogui reikia turėti: „Žemės, kurią visais atžvilgiais galėtum pavadinti sava“ (Metmenys. – Nr. 2. – P. 17).

Skaitant „Jo yra žemė“, paaiškėja, kad čia kalbama apie nuosavybę, kuri lieka, praradus ryšį ne tik su gimimo žeme, su istoriniais namais, bet ir su pačia gamta. Toji nuosavybė yra konkretus žmogiškumas, toks, koks jis šiandieniniame pasaulyje ir mūsų šalyje kasdienybėje. Vienintelė tikrovė – žmogus.

*Išbraižykite savo delne
ir dylančios atminties vaizde
naują žemėlapij, be žalumos,
žmogaus veido pavidale.
(Bevardė šalis – P. 33)*

Atplėštas nuo žemės, žmogus juo labiau prižištas prie savęs, nes tik jis pats tėra likęs savo vienintele nuosavybe. Jis negali nuo savęs pabėgti. Savyje – nebūtinai nuo kitų izoliuotame – jis turi atrasti viską, iš savęs viską sukurti, ko žmogui reikia.

Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas. Egzilis jį tik paryškina. Egzilis – žmogaus istorijoje, o ypač industrinės epochos žmogaus likimo simbolis. Todėl egzilio reikšmę nusakanti poezija tampa svarbi visiems.

2. ISTORIJS TRIUŠKINAMIEJI

Sąmoningasis nužemintųjų generacijos santykis su istorija prasideda žeidžiančiu istorijos neteisingumo pajutimu. Istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas. Šiuo likimu nužemintųjų generacija dalijasi su visų laikų egzilais ir visų rasių skriaudžiamaisiais, su neprivilegijuotu žmogum apskritai. Nužemintieji save pirmiausia definuoja tuo, ką pajunta savyje nykstant.

*Noriu pirkti skliauto rėžį.
Tuščią, prieblandoje, tarp dviejų
bokštų gotikos kantrios, –
kad galėčiau išauginti daigus javų,
kurie tvinksi mano gyslose
jau trylika pavasarių,
ir negali prasilažti –
ir neranda vietos žemės gelmėje.*

*Noriu pirkti skliauto rėžį,
kad galėčiau pamatyti,
koks derlius nyksta manyje.
(Nebėra. – P. 21)*

Egzilų likimas – pajusti užslopintąjį kūrybinio pajėgumo balastą:

užtroškę vaikai

sapnuodami skęsta

gėluos šulinius.

(Algimantas Mackus. Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai. – P. 32)

Žmogaus potencijos nuslopinimo priežastis – benamiškumo prievarta. Jai išsakyti – egzilų skundas:

Nėra gimtosios žemės!

Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis

ir aviža prašytų būti dailiai pasėta (P. 72).

Mano pirmajam name

gyvena žmogus įstrižom akim

užguito žvėries veide,

užplakęs mano pirmąjį pranašą

kanapine virve – ...

(Nebėra. – P. 28)

nesibaigiantis kartos prakeikimas –

be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.

(Generacija. – P. 18)

Istorija niekina žmogų ne tada, kai jį verčia kentėti, bet tada, kai jos liepsnos tapyba – skausmas – lieka beprasmis. Bet gal egzilų skausmui skirtas kuris reikšmingesnis postas prasminga pripažintoje visatos rikiuotėje?

Už kieno nuodėmės

protėvių mirštanti kalba? (P. 13)

Gal kartos prakeikimas – tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu likimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama) todėl, kad bandė (ir savo užsimiršimu tebebando) išvengti pavertusių kentėjimo?

Sunaikinto šimtmečio

baltųjų alyvų aliejum

tegul bus palydėtos

šiaurę išdavusios gentys (P. 38).

Bet ar vien šiaurę savo užsimiršimu išduodame?

Prisimena Jono Meko:

...aš negailu įsivaizduoti, kokios jėgos ir kokios koncentracijos stovyklos išvalytų ir išbudintų lietuvius, kuriuos aš matau Amerikoje. Jie yra kaip žydai: nei žydai, nei lietuviai emigrantai nepasimokė iš savo skausmo. Nei tremtis, nei koncentracijos stovyklos nepraturtino ir neprabudino, ir nesukėlė jų jautresnių, tragiškesnių žmogiškųjų jausmų. Šitie pergyvenimai ir šitie, sakyčiau, paties Dievo siųsti bandymai jų buvo praeiti užmerktom akim ir užmerktom emocijom... Niekas nesukėlė juose jokių abejonių savo beatodairiu, užbalzamuotu teisingumu, jokio abejojimo savo išdidumu. Ir tai todėl, aš tikiu, jie ir šita juokinga tremtinio mirtimi yra baudžiami (Metmenys. – Nr. 2. – P. 26).

Kad ir ką būtų išdavusi išėivija, egzilyje pabudusieji yra išmokę skausmo universalumą. Nuo istorijos pabėgusieji tesisieloja dėl jiems patiems padarytų skriaudų, o sąmoninguosius egzilus jų patirtoji skriauda yra įjautrinusi visuotiniam egzistencijos neharmoningumui ir iš šio pajutimo kylančiai moralinei pareigai. Į žmogų triuškinančią istoriją tegalima atsakyti visų triuškinamųjų solidarumu.

*Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getose,
visi kareiviai dingę be žinios –
nuo jų žodžių krušos
įskilo mano langai, pro kuriuos
žiūrėdavau į juos
minėjimų iškilmingom dienom –
ir trupa mano kasdienis džiaugsmas.
(Bevardė šalis. – P. 44)*

Liūnė Sutema žino, kad žodį turinčiųjų pareiga – kalbėti prieš žmogui kertamą skriaudą:

*Nusikalstu tylą,
kai grubi, plačiadelnė ranka
žmonių veidus skirsto į formą ir spalvą,
lyg vaisius krautuvėj,
ir atžymi juos kaina.*

<...>

*Tada manoji tylą,
amaro pradžia (P. 59).*

Algimantas Mackus tarp istorijos triuškinamųjų mato kiekvieną kankinamą žmogų.

*Raudoki Jureko likimą,
Vilniaus sinagogų kantoriau,
raudoki žalią Jureko karstą,
kraujo iliuminacijoje,*

*moliuskų eisenoj
į žiaurios istorijos aplanką.
(Generacija. – P. 66)*

Žydas berniukas, nušautas Vilniaus gete, – šiandienės istorijos neteisingumo simbolis. Nužemintųjų generacijos sąžinė – įsipareigojimas jo neužmiršti.

*Tegul palieka jo įsirpusiose akyse
falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas (P. 69).*

Jonas Mekas vaizduojasi galutinį istorijoje žmogaus nužeminimą, kai antrą paskutinės valandos sekundę, dangumi pralėkus antrajai misilei, ir kalviui Žaldokui, nekaltam ir nieko nesuprantančiam, žiūrint į praskilusį dangų, neišaiškinamas balsas pradės kalbėti:

*Jeigu tu buvai geras – tavo gerumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai tu šventas – tavo šventumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai komunistas – tavo komunizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai kapitalistas – tavo kapitalizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją...*

Istorija – žmogui svetimas, neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo kryptčiai. Istorija – ištisinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo.

*Kas yra laikui
tavo teisingumas –
kas yra tavo klaidingumas
ar tavo tikrumas
prieš istorijos teisingumą?
Dvyliktą valandą bomba sprogs.
(Metmenys. – Nr. 1. – P. 90–91)*

Pro šį tragišką istorijos finalą pasirodo galutinis žmogaus nužeminimas, kurį jau galima pavadinti *metafiziniu pasityčiojimu*. Ne tiktai istorija, kol ji tęsiasi, niekina žmogų ir jo pastangas, bet ir nežinomybė, kuri slepiasi už istorijos ir vieną valandą ją drastiškai užbaigs, šiuo atominiame amžiuje kasdien gresiančiu finalu galutinai patvirtins tai, ką istorinis patyrimas preliminariai liudija, – žmogaus nužeminimą.

O net jeigu ir būtų istorijon įmontuotas išganymas – „istorijos tikslas“, – ar jo sulaukęs žmogus nepasijustų, kaip išlaisvintas koncentracijos stovyklos kalinys Jono Meko „Europoj, 1945“, – galutinai išsisėmęs:

Tačiau dabar visa tai buvo prieš jį: jis buvo staiga vėl vienas iš tų kelių, kurie išlaukė: kurie staiga vėl stovėjo prieš gyvenimą – ir tada jis staiga turėjo užlaužti savo rankas ir šaukti, kaip niekas gyvas nėra šaukęs, tik dabar realizuodamas viską: kad viskas bėra tik inercija, kad viskas yra prarasta, kad jo muskulai yra mirę, kad jo lytis yra mirusi, jo atmintis, jo jausmai, jo tikėjimas žmogumi ir jo tikėjimas Dievu – kad jo noras gyventi yra miręs – viskas mirę, užmušta, kad šita krūva griuvusių yra jau daugiau ne žmogus... (Metmenys. – Nr. 1. – P. 4).

Jei istorija turėtų tikslą, tai tik jo siekimas būtų prasmingas. Jį pasiekęs žmogus pasijustų praradęs tai, kuo gyveno: savąjį siekimą.

Istorijos tuštybę, žmogui jos dalijamo skausmo neprasmingumą pagaliau aiškiai suvokia ir Algimantas Mackus:

*Prieš lemtą skausmingumo išsipildymą
tegul skambina Dovydas arfa
beprasmiškam vandens atsimušimui
į liekanas iš vietos išmestų daiktų.
(Generacija. – P. 67)*

Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinktyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena ir kokie jo tikslai.

Istorijos neprasmingumams pro juos dengiančias ideologines iliuzijas pražvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikalčiai, nebijodami apnuoginti savo silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir, su juo besigrumdami, subręsta.

3. PIRMOJI VIZIJA

I

„Mes gimėme vieni...“ (Jo yra žemė. – P. 54) – šio įprastinio gamtos reiškinių simbolinis pabrėžimas pačioje eilėraščio pradžioje išryškina pirminį Algimanto Mackaus pajutimą, jog žmogiškasis ryšys nėra žmogui duotas. Žmogus gimsta ne primityviose giminytės struktūrose, ne gentyje, jį apsupančioje saugiu ir šiltu priklausomybės jausmu. Žmogus gimsta tepriklausydamas sau. Prigimtis žmogui tiek teduoda. Žmogiškuosius ryšius jis turi pats, iš nieko, iš savo vienišumo vidaus susikurti.

Mes einame į tyrlaukius...

<...>

*Mes einam atsinešti sau galėjimą gyventi.
(Algimantas Pagėgis. Elegijos. – P. 32)*

Bet kas esame mes? Kokia slaptoji mūsų buvimo žmonėmis vizija?

*Tavo laisvieji vergai – Tavo laivų irkluotojai
stambiom, raumeningom rankom
į jūros gilumą leidžia inkarą
giedodami, kad Tu esi jūros gilumas
ir kad metamas inkaras yra ne metalas,
bet jų širdys, jų kūnai ir sielos.*

<...>

*Ant savo nuogy, raumeningų pečių
jie neša didelį krovinį.
(Jo yra žemė. – P. 44)*

Vyrai giedodami atneša ir „numeta krovinį“ – ir giedodami vėl išeina. Žvejų moterims, kurioms jie atneša „duoną ir pilnas žuvų statines“, jie lieka svetimi tuo atokumu, kuriuo davėjas atitolsta nuo apdovanotųjų. Dovanos didumas atskiria davėją nuo tų, kurie, jo pamaitinti, „žaidžia kriauklėmis“.

Tai – Algimanto Mackaus jaunystėje įsivaizduotas kūrėjo santykis su visuomene, savotiška Arnoldo Toynbee „pasitraukimo ir grįžimo“ variacija. Tačiau pasitraukimas čia nėra romantiškas vienišumas kalnų viršūnėse. Net ir pasitraukimas socialus: jis yra vienuoliškai prisiekusiųjų kūrėjų brolija. Jie „giedodami“ – su savo dovanom – ateina ir „giedodami“ – vis dar jas dalydami – vėl išeina.

Bet kūrėjas daugiau ar mažiau yra juk kiekvienas. Kūrėjas tėro žmogaus suintensyvinimas, žmogiškumo esmės kristalizavimasis nuogesnio savimi buvimo momentais. Už kūrėjo simbolio slypi žmogus apskritai. Ir reikšmingas nuoširdus žmogiškas ryšys, kurio ilgisi Algimantas Mackus, teegzistuoja davime; jis, Alberto Camus žodžiais, „didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu“.

II

Bet ne permanentinis davimo triumfas laukia tų, kurie žmonijai neša dovaną:

*Mes likome vieni, kaip sutrūniję bokštai
ties baigiančiom išsekti upėm.
Vieni ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės
(P. 54).*

Didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu, baigiasi bendru likimo nugalėtųjų vienišumu.

Kodėl žlunga draugystė? Mackui ta priežastimi nėra kelių išsiskyrimas, nėra ir skirtingų vertybių pasirinkimas. Greičiau egzistencinės draugystės žlugimas yra pavargimas nuo savęs ir nuo kito; bendras pojūtis visų tų, kurie neišaiškinamą žmogaus didybės viziją pajunta susiduriančią su beviltišku žmogaus ribotumu.

*Nebeieškokime –
mes nieko nesurasime...*

Tačiau šis liūdnas žvilgsnis ateitin kvalifikuojamas:
*kol patys sau nebūsime
ir žemės, ir pavasariai* (P. 17).

Mes esame gimę vieni ir teturime tai, kuo *galime būti* vieni kitiems ir patys sau. Nyka-Niliūnas savo „nuostabųjį pasaulį“ „turi... savy“, o Algimantas Mackus jį tegali sukurti dalydamasis save su kitais. Todėl jam labiau reikia kitų ir neišsenkančios draugystės, ir jis skaudžiau perkenčia savo paties nepakankamumą.

Kai Mackus vėliau kalba apie „luošą neužaugą sūnų“, jis duoda nujausti tragiškąsias žmogaus galios ribas:

*Aš tau nieko, mano sūnau, nepalieku, ko
nėra buvę.
Mano vandenys nėra išsipildę, mano vandenys
liko bevardžiai,
mano veidas susilies su veidais, anksčiau
išplaukusiais jūron,
ir mano rankos sieks tolstančio tavo žemyno*
(P. 65).

Kai draugai pasirodo nebegalį būti sau ir vieni kitiems „ir žemėm, ir pavasariais“, kada jie vieni kitų nebepajėgia išlaikyti gyvų, tada socialinis ryšys pasirodo nebepakankamu būties pagrindu, tada draugystė palieka tik bendru vienišumu „ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės“, ir poetai pasijunta kaip ir visi kiti, išpopuliarėjusiu Davido Riesmano žodžiu, „vieniša minia“.

Draugystės iširimo pasekmės neprilygstamai skaudžios:

*Dabar tu esi šaknis,
kurios medis – supjaustytas ir sukūrentas.
Dabar tu esi kriauklė,
aklom akim žvelgianti
į brangius krovinius
plukdančią jūrą.*
(„Po draugystės“ – P. 72)

*žalioj žolėj negyvas
paukštis pakelia sparnus
ir išskrenda ieškoti
savo kapui vietos.*
(„Po išsiskyrimo“ – P. 73)

Draugystės išsekimas izoliuoja žmogų nuo dalyvavimo bendrame pavojingame ir būtiname kūrybiniame veikime. Ribotumas griaua prisiekusių draugystę, o kai šitokia draugystė išsenka, užsiveria ir joje glūdėję, žmogų ir jo kūrybinę energiją maitinę šaltiniai. Be prisiekusių draugystės nėra reikšmingos komunikacijos, nėra žmogiško santykio apskritai. Ir todėl draugystės irimas išgyvenamas su griūvančios tikrovės skausmu.

4. VIDINIAI DIALOGAI

I

Gamta apskritai paliko Algimantui Mackui svetima, o ir fizinė brolystė nebuvo jam duota kaip reikšmingas žmogiškas santykis. Tačiau brolio simbolis išgyvenime dalyvauja. Kai „aš“ vaikiškomis lūpomis atgailavo už nuodėmes.

*...vieną naktį pas mane sugrįžo mano miręs
brolis.*

<...>

*Aš pažvelgiau į savo brolio nuogą,
raumeningą kūną*

<...>

*ir į rankas, kurios galėtų glamonėti
kiekvieną mūsų žemės moterį...*

(Jo yra žemė – P. 78, 79)

Brolis šiuo atveju nėra atskirame kūne egzistuojąs kitas žmogus: Jis yra „aš“ nuogais, raumeningais pečiais – antrasis „aš“, partneris to, kuris vaikiškomis lūpomis atgailauja. Šį dviejų brolių – dviejų psichologinių elementų – koegzistavimą vienoje asmenybėje pajunta ir išpažinties klausas katalikiškosios Mackaus vaikystės kunigas:

*many jis matė nuogę, raumeningą mano
brolių... (P. 79)*

Brolystė Mackui nėra prigimtinis ryšys tarp fiziškai atskirtų individų. Ji yra dialektinis santykis tarp jo asmenybės procesų, irgi siejamų gamtos – organizmo vientisumo. Miręs brolis čia yra aistringasis Id, kadaise pasitraukęs iš sąmoningojo gyvenimo ir jaunystės krizėje sugrįžtąs, kad pažadintų Superego iš jo konvencionalaus sustingimo. Brolių – atgimstančio instinkto ir stingdančios paternalistinio autoriteto baimės – susitikime pasiekama gyvenimiška sintezė:

*Už lango dar kažkas kalbėjo apie mirtį,
kažkas dainavo linksmą dainą apie moterį,
kuri daugiau nebuvo nuodėmė,*

<...>

ji tapo amžiai ir palaiminimas,

<...>

*Dievas ir žmogus,
ji tapo pats gyvenimas... (P. 80)*

Ši sintezė nėra susentimentalinta: ji organiškai kyla iš ankstesnio skausmingo gyvenimo pajutimo, ji yra kaip ir visa egzistencija sunki: moteris

*...tapo pats gyvenimas, kuriuo mes esam
nubausti,
ir pažadėta žemė tiems, kurie yra
bedžiaugsmiai (P. 80).*

Su moterimi ateina nauja žmogiškojo santykio įžvalga: žmonės nėra arba pasilikusieji ant kranto, arba „didelio krovinio“ nešėjai, bet tarpusavio „bausmėmis“ ir „pažadėtomis žemėmis“ pasikeitimo sąmokslininkai. Nebesama misionieriais kitiems, bet solidariais revoliucionieriais prieš egzistencijos bedžiaugsmiškumą. Ir šis solidarumas „tampa amžiais“ – nesibaigia.

II

Kitame eilėraštyje brolis irgi pasirodo miręs. Tačiau šis brolis nebėra galingasis Id, kuris

*...kiekvienai pražilusiai vienuolei
primintų, kad po jos šiurkščiu rūbu
nuvyto jaunas ir taip pat aistringas kūnas (P. 79).*

Trečiasis brolis yra prarastos, prisiminimuose trapios kaip peteliškė kūdikystės simbolis:

*dar ir dabar matau
jo ploną kūdikišką ranką
ramiai mojuojančių paliekantiems (P. 81).*

Tai dar vienas – nei moralusis, nei aistringasis, bet trapusis, specialiai poetiškas – poeto asmenybės elementas. Su šiuo elementu jis save ypač intymiai sutapatina, kreipdamasis į mirtį kaip į bendrą abiejų brolių tėvą:

*Mylėk mane, evangeliste senas,
kaip mano kūdikišką broį
mokėjai tėviškai pamilti (P. 82).*

Tėvas – „didysis evangelistas mirtis“ – yra sunaikinęs aną plonos kūdikiškos rankos „aš“, vaikiškąjį „aš“, – ir poeto santykiyje su savo kūryba palieka ši meilės, sumišusios su mirtį nešančiu impulsu, dviprasmybė: kūryba jo vaikas, bet tėviška meilė yra ir mirties nešėja. Gal dėl to sūnus turi būti „luošas neužauga“, gal dėl to draugystė išsenka, kad vyriškasis elementas ne tik kuria, bet ir naikina.

Kitoks yra moteriškojo prado santykis su savąja kūryba:

kiekvienas esam savo Dievo motina (P. 61).

Tėvo kūrybos vaisius „luošas neūžauga“, bet motina pagimdo „Dievą“. Išėitų, kad Algimantui Mackui kaip ir Vincui Kudirkai motina buvo kūrybos impulso šaltinis, o tėvas – greičiau daiktų privalomumo, realybės principo simbolis. Todėl tėvas ir atstovauja mirčiai, nes mirtis – galutinė privalomybė.

Tėvas – žemiškasis Dievo atstovas. Dievas – tėvo projekcija. Tėvui priklausoma tol, kol nepajėgiama iš savo egzistencijos vidaus pagimdyti savo paties dievų. Bet paternalistinis autoritetas jau tiek įsisavintas, kad už sukilimą prieš jį žmogus pats save baudžia mirties – ir istorinio ar transcendentinio pasmerkimo – baime. Sukilėlio asmenyje (tai ypač ryšku Antano Škėmos pasaulėjautoje) bausmės baimė grumiasi su kūrybinio impulso nepaneigiamumu.

5. DIEVAS EGZILYJE

Egzilis – tikėjimo mirtis. Tiksliau: viena iš mirties formų, prieš kurias tenka nuolat, išdidžiai ir beviltiškai, kovoti ribotomis egzistencijos priemonėmis.

Egzilis nėra vienkartinis, baigtas savo žemės praradimo aktas. Egzilis iš istorijos gilėja žmogaus sąmoningume. Ir juo labiau egzilis gilėja, juo labiau žmogus pajunta savo benamiškumą pačioje egzistencijoje.

Kintantį egzilyje tikėjimo išgyvenimą atspindi Algimanto Mackaus Dievo sąvokos evoliucija. Šešiolikos ar septyniolikos metų sąvartoje Mackaus santykis su Dievu dar tvieskė plakatinu pasitikėjimu:

*O, kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,
benamius, kas į apsnigtąją Lietuvą grąžins? –
Tik Tu, Didysis žemės ir dangaus valdove,
kurs krintančioje snaigėje esi.
(Elegijos. – P. 13)*

Bet tik tada pajuntama, ką reiškia egzilis, kai apnuoginančios desperacijos momentu suplyšta plakatai. Dvidešimt penktųjų metų kaimynystėje Mackus jau tik vieninteliu kentėjimo ryšiu Dievui prieš galutinį atsiskyrimą dar artimas.

*Ar tu sugrįši kaip tolimų kontinentų svečias
ir priimsi iš manęs paskutinį ženklą mano
prisiminimui? –
Tavo paliktą karūnos erškėtį?
Tada mes išsiskirsime kaip geri bičiuliai,
kurie daugiau nesusitiks šitoj liūdesio žemėj.
(Jo yra žemė. – P. 51)*

Bendras skausmas, kaip patiriame kritiškaisiais savo gyvenimo momentais, sieja stipriau negu bendras tikėjimas. Pajutęs bendro kentėjimo ryšį su žemėje gyvenusiu Dievu žmogumi, Algimantas Mackus šioje savo brendimo fazėje laikytinas tradicinį tikėjimą praradusiu krikščionybės mistiku, giminišku šiuometiniams „Dievo mirties“ teologams.

Algimanto Mackaus sielos gabalų tuomet dar buvo likę (nors ir nebeišganančiam) Kristui. Kristus buvo likęs artimas, Antano Škėmos žodžiais, Panašus, nes jis sąžiningai kentėjo, ir jo humaniškumas nieko iš žmogiškosios meilės ir pagarbos rato neišskyrė.

Todėl Kristų įmanoma priimti savin. Kaip tik todėl, kad Kristus nebeturi išganančios galios, jis geba tapti neišganyto žmogaus egzistencijos dalimi:

*Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas...*
(Generacija. – P. 17)

Tačiau Dievui, įsimūrijusiam civilizacijos struktūroje, bet nebedalyvaujančiam žmogaus egzistencijoje, jau nebepajėgiama atsiduoti. Dievas yra *pavėlavęs* susitikti su žmogumi ir todėl jis lieka be žmogaus (arba tik su maža, nuo kitų dalykų atlikusia, žmogaus dalelyte).

*Kodėl nesakei, kad mane palaiminsi?
Vienišką misionieriaus koplytėlę, laukiančią
Dievo?
Aš būčiau kentėjęs troškulį
ir vienintelio vandens
(jis buvo užnuodytas) neišgėręs.
<...>
Mane baigė pavergti žemė.
(Jo yra žemė. – P. 53, 49)*

Žmogų nuo Dievo pirmiausia atitolina jo kūno balsas:

*mūsų nesujungs... kraujas,
nes gyslos yra stangriai uždarnos (P. 49).*

ir išsenkanti tradicinio tikėjimo silpnybė:

*Priartėk, nors nelaukiu.
Aš tik pavargęs. Laukimas mane išvargino
(P. 41).*

Bet galutinai Dievą svetimuoju padaro metafizinis pasityčiojimas – mirtis. Kaziui Bradūni gamtos Dievas dar galėjo būti geros gyvybės davėjas, audringa pavasario jėga atgaivinąs žemdirbio kraują, o Algimantui Mackui Dievas atsiveria tobulai užbaigtu mirties pavidalu.

*Dievas ant šalto žemės šešėlio atvėrė šaltinį
ir pratęsė žemės šešėlį iki manęs
ir juo užklojo mane ir juo paruošė mirčiai (P. 52).*

*John'e, svetimšali John'e,
nėra kapo akmens – nėra prisikėlimo.
– Lorde, o Lorde, tai Tu
tvirtai užkalei karstą.
(Generacija. – P. 63)*

Dievas žmogui svetimas, nes (egzilyje aštriau negu gimimo krašte) mirtis pajunta ma vieninteliu neabejotinu palikusiu jo pavidalu. Dievas, kuris išliko, yra būtinybė, kuri priverčia. Ankstyvesnės žemdirbių epochos Dievas, kadaise pajėgęs žmones mylėti, yra atšalęs, civilizacijos stikliniuose vitražuose sustingęs (ir su jais sudūžtas), bet gyvenime nebesutinkamas. Jo tegalima „ironiškame sapne“ ilgėtis kaip estetiškos vizijos:

*Ar nebuvo graži Dievo ranka
kai ji glostė angelo plaukus
ar nebuvo gražus Dievo veidas
kai tau įbruko stiklo akis (P. 51).*

Stiklo akys – organas, kuriuo siela norėtų žvelgti į Dievą, – tėra veidrodis, kuriame atsispindi žmogui abejinga, todėl jam absurdiška visatos struktūra. Užšalęs tikėjimo organas suparalyžuoja ir pačią sielą.

Tradicinė Dievo sąvoka, psichoanalitiškai tariant, dekomponuojasi į meilės ir į būtinybės elementus. Antanui Škėmai, vyresniam ir šiuo atžvilgiu konservatyvesniam, kaip jo paveldėjimo dalis dar buvo išlikęs ir Dievas meilė, tik sveiko proto blaivume jis nebebuvo pasiekiamas. Algimantui Mackui toksai Dievas jau visiškai nustojo egzistuoti. Jam tikras visu šiurpumu tebuvo Dievas būtinybė, save įrodantis savo triuškinančia galia.

Kadangi meilės Dievas iš žmonių egzistencijos nebeprišaukiamai pasitraukęs, nebėra ir išganymo vilties. Besiruošiančiam „vainikų pavėsy suvokti nemirtingumą“ Antanui Škėmai dedikuotuose eilėraščiuose Algimantas Mackus sako:

*Neištariau kraujo žinios –
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
– – – neatpažino.
(Chapel B. – P. 64)*

Nėra net žinoma, kas būtų galėjęs žmogų atpažinti. Gerojo Dievo vietoje palikusi erdvė – bevardė.

Paskutinioji Mackaus knyga baigiama Dylano Thomas „and death shall have no dominion“ antifraze:

Ir mirtis nebus nugalėta (P. 61).

Bet prieš tai Algimantas Mackus dar buvo spėjęs Dievą būtinybę pamatyti nuogą ir jam atsakyti ne, grąžindamas vienintelę jo dovaną – mirtį, atsisakydamas prieš tokį Dievą atsiklaupti:

*varinėj plokštelėj – intaglio –
įnirtęs Dievas ritualo vidury
atšaukia masei numestą išganymą.
Apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska
mirties sezoną grąžinu į Dievą (P. 23).*

Dievui likus be žmogaus, žmogui savo ruožtu paliko beviltiška tikėjimo, kuris jau nebėra įmanomas, reikalingumo sąmonė.

*(Ar negyvi vaikai
nereikalingi tikėjimo, angele?
Ar negyvi vaikai
nereikalingi pasakų?)
(Generacija. – P. 25)*

Suparalyžuotos sielos žmogui reikia iliuzijų. Bet iliuzijų nebėra. Mūsų sąmoningumas prasideda mūsų praradimo pajutimu.

Sąmoningumas – specifikacija to, kas palieka, visom iliuzijom išsiformavus. Bet kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningumo dimensijų. Jis nežino, ką yra praradęs, ir neturi į ką susižeisti. Jam lieka tik laboratoriniai eksperimentai. Dėl to vaikai mokomi pasakų, kad jie turėtų ką prarasti.

Paskutinėje Algimanto Mackaus knygoje tikėjimo būtinybės ir neįmanomumo dilema atrodo intensyvia poetine pastanga nugalėta. Šalia mirtį nešančiojo „įnirtusio Dievo“ atsiranda kito Dievo galimybė. Tikėjimo ekspertų ji autoritetingai atmetama. Tačiau ką žino tikėjimo ekspertai apie Dievą? Tik šis atmestasis, niekieno nepasisavintas *eretikų Dievas*, toks ir išlikęs, tegali atnešti išganymą.

*Ir lygiai septintą valandą ryto
privačioj audiencijoj
popiežius priėmė Dievą
<...>
tikėjimų reprezentantai
trumpetėm ir trombon paskelbė –
Dievo nėra!
ir ta proga pasveikino popiežių
<...>
lygiai septintą valandą ryto*

*popiežius atšaukė Dievą,
<...>
ir lygiai septintą valandą ryto
<...>
atšauktas Dievas paskelbė Lorcus prisikėlimą.
(Chapel B. – P. 46–48)*

Nežinau, kiek raumeninga buvo Algimanto Mackaus viltis eretikų Dievo galimybe. Bet jei apskritai jam galėjo būti išganymo bet koks pavidalas, juo vaizdavosi šis, „monarcho karūna“ nesusikompromitavęs Dievas. Bevardis kaip Liūnės Sutemos Šventasis, kaip visi reikalingieji nužemintųjų generacijos daiktai. Eretikų Dievas – žmogiškojo įsipareigojimo simbolis.

Tačiau eretikų Dievas terandamas individų sąžinėje. Visatos rikiuotėje komanduoja Dievas būtinybė. Kaip tik tai ją padaro absurdiška. Ir kadangi Dievas būtinybė, o būtinybės valdoma visata absurdiška, Mackus žino, kad metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus, pradėtas su jo mirtimi, su ja nepasibaigs.

*Teresė atsigulusi kapuos
išaugo jau į didelę mergaitę
<...>
vitraže angelas pas ją rytais
išklausęs numatytų
iš kalno pasmerktų maldų
atbėga su agrastų
obuolių ar kriaušių pintine
Tėvelis greitai tau atsiųs
platesnį drabužėlį
tik sudėvėk agrastus Teresėle
tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines.
(Generacija. – P. 28)*

Kodėl metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus turi būti tęsiamas ir po jo mirties? (Kitų egzistencijoje?) –

*už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs
ir pikti,
už žemę, angele, suprastintas dangus
ir iškastruotas džiaugsmas,
už žemę, angele,
ir Teresėlės pintinėleje pražydęs
šiurkštus agrastų krūmas (P. 23).*

Tai, be abejo, nėra natūralioji žemė, kurios nužemintieji nebeturi, bet simbolinė, kuri palieka, praradus fizinę, – pats žmogiškumas. *Dėl ištikimybės visų pirma žmogui, kuris mirs*, – Dievas būtinybė yra išgraužęs džiaugsmo branduolį iš žmogaus egzistencijos.

Ar galima ramiai džiaugtis, jei žinai, kad turėsi, kol pats būsi gyvas, neužmiršti to, kuriuo džiaugiesi, mirties? Lordas priima John'o draugystę tik tada, kai pastarasis bizūnais nuplaka savo „protėvio sielą“ (p. 59) – t.y. susitaiko su likimu, pamiršdamas už būtinybę svarbesnį žmogaus reikšmės neužmirštamumą. To Algimantas Mackus nesutiko padaryti.

Vienintelis dalykas, kurį esame paveldėję, yra visų daiktų netikrumo pajutimas. Vienintelis dalykas, kurį turime, yra mūsų ištikimybė tiems kitų egzistencijos fragmentams, kuriais sugebėjome susižeisti. Šios ištikimybės architektūrą išsaugoti neištrupėjusią savyje – pagrindinis nužemintųjų religijos reikalavimas.

Bet keista: nors Algimantas Mackus protestavo prieš Dievą privalomybę, jis liko reikalingas Dievo teisėjo, kuris juk tėra vienas iš privalomybės pavidalų. Mackui buvo nepakečiama nuolat stebėti neteisiamą neteisybę:

*Daiktai taip pat bus pašaukti
į paskutinio teismo salę (P. 67).*

Buvo kadaise su Algimantu Mackum kalbėta, kad šiame kontekste „daiktai“ gali reikšti „tikėjimai“. Nors šitoks išaiškinimas jį privertė kiek susimąstyti, Mackus jam nesipriešino. Išėitų, kad jis negalėjo Dievo visiškai atsisakyti todėl, kad būtų kas teisia žmogaus tikėjimus, kuriais, vėl jį patį parafrazuojant, nenusikalsta tik tie, kurie jų neturi.

Save koreguojančios istorijos teismo Algimantui Mackui nepakako. Gal jis netikėjo, kad istorija save koreguoja. Sis netikėjimas istorija jį privertė likti atvirą metafizikos galimybei. Bet nužemintiesiems lengviau patikėti Dievu teisėju, būtinybės išsipildymu negu Dievu meile.

Dievas būtinybė – žiaurus, bet reikalingas. Dėl ta prieš jį protestuojama, bet jo vis vien istorijos slogutyje ieškoma. Tačiau Dievas meilė nebeišprovokuojamai sustingęs savo omnipotencijos impotencijoje. Algimanto Mackaus poezija – žeidžias žmogaus šauksmas, nukreiptas į Dievą. Bet žemdirbių revoliucijoje išsikristalizavusios mitologinės figūros jau nebepajėgia išsilaisvinti nuo šimtmečių sąvokomis apsunkusio savo bažnyčių akmenis. Ir todėl žmogaus jausmas Dievui, susiredukavusiam į grėsmingą būtinybę ir į meilę vitraže, palieka:

*Amžinas gedulas
prieš amžiną Dievą (P. 10).*

6. LAISVĖS DVIPRASMYBĖ

Žmogus pasmerktas laisvei, – teigė Sartre'as. Žmogus pasmerktas laisvėje, – neretai liudija išėivijos patirtis. Nes atbėgę iš krašto, kur nuolatinė kova už lėtą laisvės sferos plėtimą formuoja naujo tipo herojus (ir budelius), – išėiviai niekina patys save, neišmokdami, ką su savo laisvės pertekliumi daryti.

Pirmykštė laisvės reikalavimo forma – instinktyvus organizmo pasipriešinimas prieš jam primetamą jo būdai svetimą, todėl jį nužeminančią gyvenimo tvarką. Organizmas gali pasiduoti šalia jo egzistuojančioms jėgoms – dievams, komisarams, tradicijai, miniai – tik kol gali kęsti savo nužeminimą. Bet ir pasiduodamas prievartai, jis savyje išsaugo

nesunaikinamą moralinį rezervą: savo esmės sąmonę (ar sąšmoninį pajautimą). Šioji sąmonė Jonui Mekui net ir mirtyje yra laisvojo vergo laimėjimas prieš bet kokio prievartavimo kvailybę.

Jie pagavo vilką, uždarė jį ir jie apstojo jį visi ratu ir tada liepė jam šokti... Kas jiems, kad vilkas nemoka šokti, kas! Šok!, – rėkė jie... Jis neturėjo pasirinkimo, jis buvo jų belaisvis... Jie mušė vilką, ir tada savo nevilty jis jautė, kaip jo kojos ima judėti ir šokti ir suktis ratu... Jis žinojo, kad jo laisvė yra neišsibaigiama ir nepavergiama, bet jo kojos yra ribotos, ir kad jis nemoka šokti, bet jis šoko... Jo kojos linko... ir jis nieko nebejautė, tik sukės aplinkui, klupdamas ir virsdamas, tai buvo varganas ir gailus šokis... Šok, vilke, šok savo laisvės šokį, – ...ir jie užė, ir pagaliai krito ant jo nugaros, ir kirčiai, bet jis nebeturėjo jėgų paklusti, jo kojos nebeturėjo!.. jis gulėjo, vilkas, ... ir šokis buvo baigęsis, ir jis buvo laisvas... tai tik jo kojos jiems šoko... vilkas buvo giliai, nors jis nežinojo, kas yra vilkas... (Literatūros lankai. – 1957. – Nr. 7. – P. 6)

Tie, kurie žino, kas jie yra, kovoja už savo ir kitų (jiems lygiai reikalingą) laisvę ir, jei likimas galingesnis, žūva. Žuvusiųjų kovotojų mirtis aidi tuščiuose istorijos skliautuose nenutylančiu šauksmu liudyti ištikimybę joje neberandamiesiems, kaip jie buvo ištikimi dar neatėjusiems.

*Jūs, mano draugai iš Telšių ir Pravieniškių,
jūs, iš Katyno ir Belsen,
iš Auschwitz ir iš Ispanijos,
ir iš juodųjų Sibiro stepių,
iš Meksikos ir Argentinos,
<...>
jūs, kurie pasirinkot laisvę,
jūs, kurie pasirinkot mirtį.
<...>
Aš tik poetas, dainuoju jūsų mirtį
gyvenantiems laisvėje
Ir skausmą – rankioju žaizdotom rankom
savo draugų prisiminimą,
glostydamas vaikystės veidus,
dainuodamas herojus.
(Aidai. – 1954. – Nr. 3. – P. 101)*

Laisvė – pagrindinė problema toje krašutinėje, neoburžuaziniuose Vakaruose jau beveik nebepažįstamoje situacijoje, kur žmogus pasiekia savo tolerancijos prievartavimui ribą.

Šią problemą išsprendus, ima aštrėti tolimesnis laisvės prasmės, savęs įvertinimo laisvėje klausimas. Jo akivaizdoje išsiskiria egzilio sąmoningumas nuo išieivio automatizmo. Išieiviams užtenka, kad jie ištrūkė iš pavergimo institucijų jungo: vadinasi, jų nuomone,

laisvi, todėl savaime kai kuriomis dorybėmis dekoruoti. Egzily sąmoningumas žino, kad ir laisvų institucijų krašte laisvė turi būti asmenine rizika realizuojama.

*Aš tau sakau, tik primenu:
kad viena Brukiyno laisvės diena gali būti šimtą
kartų mažiau, negu viena diena Vilniaus
nakties nelaisvės;
kad viena sekundė, praleista bežiūrint į upelio
dugną klausantis vyturio giesmės, gali būti
kur kas daugiau, kur kas didesnis gyvenimas,
negu visa Brukiyno fabrikų Miserere.
(Metmenys. – Nr. 5–P. 122)*

Nerūpestingas naudojimasis laisve tampa „žmogaus išdavimu“ (p. 122). Laisvę teįprasmina gebėjimą mylėti (ir todėl gyventi, ir transcenduoti mirtį) išreiškias įsipareigojimas:

*...yra nelaisvių, kaip mylimos rankos!
yra mirčių, kurios gimdo gyvenimus! (P. 123)*

Laisvė tėra sąlyga ištikimybės įsipareigojimams, kuriais žmogus apibrėžia ir išbando, kas jis iš tikrųjų yra:

*...žmogaus tikslas nėra gyventi šimtą metų
„laisvėje“,
bet vieną sekundę,
nors vieną sekundę
nemeluotai,
tikrai (P. 123).*

Laisvosios institucijos neužtikrina žmogaus laisvės, ir pavergimo institucijos nebūtinai pagamina vergus. Galima net būti laisvesniam vergijos institucijose, priešinant ledyno slinkčiai, išsaugojant žmogiškąjį integralumą tikro pavojaus akivaizdoje, negu laisvės institucijose, jei jos priimamos patogia, daug nereikalaujančia savaime suprantamybe.

Taip gal turėtų būti skaitoma ir Jeano Paulio Sartre'o mintis, pasakyta jo apsilankymo Vilniuje proga: „Šiaip ar taip, visi lietuviai, su kuriais man teko susitikti, yra tikrai laisvų žmonių pavyzdys“ (Tiesa. – 1965. – Rugp. 4).

Bet Jonas Mekas dar 1959 m. kalbėjo, kad „tie, kurie mūsų tarpe galvoja, kad jie esą laisvi, yra bailiai, niekad neišdrįsę pasižiūrėti atvirai patys į savo veidą“ (Metmenys. – Nr. 2. – P. 29).

Laisvė dviprasmiška. Neabejotini tėra mūsų įsipareigojimai.

7. NUŽEMINTŲJŲ PATRIOTIZMAS

M. Stark: „Reikia Lietuvą dabar paimti naujoviškai, nekalbėti apie Džaną, kuris yra kažkur Afrikoje. Ponas Mackus turi dainuoti apie Lietuvą. Ar jūs savo poezijoje turite namus?“

A. Mackus: „Aš nuomoju butą“.

(Iš Los Argeles dailiųjų menų klube 1964 m. gruodžio 7 d, įvykusių diskusijų aprašymo „Dirvoje“ 1965 m. sausio 29 d.)

I

Kiekviena istorinėje kaitoje atskiriamą identitetą turinti (ar jo ieškanti) karta savaip išgyvena ir savo santykį su bendruomene. Bendruomenę šiuo atveju galime suvokti ne vien įprastine sociologine prasme. Pro konkrečią bendruomenę, susidedančią iš žmogaus santykių su žmonėmis, įžvelgiame visų žmogui reikšmingų daiktų universumą. Bendruomenė – žmogaus ir egzistencijos tarpininkė apskritai. Žmogaus santykis su jo bendruomene – sukonkretintas jo santykiavimo su žmogiškosios egzistencijos visuma pavidalas. Patriotizmą todėl suvoksime ne vien kaip konkretų įsipareigojimą tautinei bendruomenei, bet Gilesnėje plotmėje ir kaip bendrinį ištikimybės pajėgumo simbolį.

II

Jis kalbėjo nemeluodamas, nes nuo tiesos skaudumo neturėjo kur pasislėpti.

Algimanto Mackaus patriotizmo pradžioje yra daugeliui jo generacijos žmonių būdinga įtampa. Iš vienos pusės – nusivylimas, tiesiog pasibjaurėjimas išievių bendruomene.

(Ne todėl pasibjaurėjimas, kad ji būtų labiau už kitas išsigimusi, bet todėl, kad esama daugiau už savuosius negu už svetimus išsigimimus atsakingu.)

*Tik kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbijaniškų teresėlių...*

(Generacija. – P. 18)

Iš kitos pusės – asmeninių, individo egzistenciją susiejančių su vieta ir laiku šaknų ilgesys:

*Naktimis ieškau gimtųjų namų.
Jeigu rasčiau gimtuosius namus,*

*niekas manęs iš jų neišneštų
ne karste, ne mirty (P. 17).*

Išklydusi generacija tik vienu atžvilgiu tėra išievijos bendruomenė. Giliau – ji visa dartinė, nuo saugiųjų prigimties ir papročio šaknų atsiplėšusi žmonija. Gimtieji namai – galutinės priklausomybės, dar niekieno nepasiektos Utopijos simbolis. Bet namų ieško-

jimas reiškia ir veržimąsi į tautą, kalbančią familiaria kaip archaiškas mitas senolių kalba, kurios nebegalima pasiekti.

Nyka-Niliūnas savo kūne dar jautė prigimtą „patriotizmą žemei“. Net ją praradęs, jis dar galėjo būti melancholiškai laimingas, galėjo, pavyzdžiui, retkarčiais užsimiršti tapytiniame renesanso gamtovaizdyje. Algimantas Mackus turi savojo patriotizmo ieškoti skausmingai ir be atvangos. Jo yra neužmirštama našta. Jis išėivijoje subrendęs.

O išėivija impotentiška – „sterilumas ir tuštuma būdingi kiekvienai emigracijai“ (Milosz Cz. *The Captive Mind*. – P. 161).

Mes esame negyvas pasaulis.

<...>

Mes esame miręs sodas.

(Jo yra žemė. – P. 48)

Tokioje tremtyje

būčiau per silpnas

net neapkęsti.

(Generacija. – P. 18)

Mūsų lytis atbaigta:

vaikams nebeturime žemės

(Chapel B. – P. 38)

Išėivijos realybė, Rimvydo Šilbajorio žodžiais, „šventų šešėlių“ pasaulis. Jame nieko nebegalima atrasti, tik dalytis prisiminimais (tiems, kurie jų turi) arba bendru neatradimo sąmoningumu (tiems, kurie niekada nėra turėję).

Praradusi istorines savo šaknis ir nepajėgdama susikurti moralinių savo egzistencijos pagrindų, išėivija pasilieka nekūrybiška. Ji tik beviltiška savo buvimo simbolika liudija savo sentimentą:

Čia niekas daugiau neateina gimdyti:

čia tik ateina skausmingai, be vilties

suvaitoti...

(Generacija. – P. 35)

Retėjantis vyrų būrys

sekmadieniais traukia į smuklę. Užkimę balsai

dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito

vidurnakčiais laiškus

iš gimtojo krašto Marija

<...>

mes sklaidom ir sklaidom ir sklaidom

archyvinio sapno putas

<...>

*mes kalbame nykstančiais žodžiais
merdinčios mūsų kalbos.
(Chapel B. – P. 33, 43, 39)*

Natūralieji gyvybės šaltiniai išsivijoje nebesurandami. Nebėra gyvybės srauto, kuris gairintų daugiau negu paviršutiniu svaiguliu. Bet ir šiuo atveju nužemintųjų generacija tik paryškina modernaus, žemės sau ir šaknų niekur nebeturinčio žmogaus padėtį. Iš visko, kuo jis galėjo būti – krikščioniškoje, renesansiškoje, marksistinėje, pagaliau freudinėje vizijoje – jam yra palikusi tik neišpildytos galimybės sąmonė:

*Čiulpi apelsiną, išbrinkusį saulėj,
nes toks galėjo būt
ir tavo žemės skonis.
(Generacija. – P. 52)*

Fizinė išsivijos tikrovė, realistiškai vertinant, tėra kaip ir žmogiškoji egzistencija apskritai preliudas į išnykimą:

*Paskutinę vakarienę augintiniai,
su tėvais atsisveikinę, dalos.
Šermeninė giesmė tik nuaidi –
ilgas mirštančios rasės žodynas,
akyse jums pasipila raidės
iš egzotiško gimto žemyno (P. 53).*

*Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
(Chapel B. – P. 50)*

Atrodo, kad iš akimirkos, paženklintos „finaliniu šauksmu“, nebėra kur eiti. Bet kaip tik šiuo desperacijos momentu, fizinio išnykimo akivaizdoje, praregima moraliai. Desperacijos iššūkyje žmogiškumo kategorijos išryški visu esminio apsisprendimo reikalaujančiu reikšmingumu.

Pirmasis pabudimas: mūsų sąmonės gelmėse prabyla nesunaikinamas sentimentas, kad būtume ištikimi tiems, kuriuos tik mes tegalime prisiminti.

*Įsižiūrėki į vidurnaktį,
augintini sūnau:
kas mirę šiandien – vakar buvo gyva
mėnulio baltojo šalyje.
(Generacija. – P. 48)*

Sidabrine nebesiekiamo stebuklo šviesa Algimantui Mackui žėri prarastoji žemė. Baltojo mėnulio šalyje gyveno, kas išėivijoje tik vaidina gyvus ir kas nebeatšaukiamai iš gyvųjų pasitraukę. Gyvybė, kurios nebėra, šaukiasi atgarsio mumyse.

– Protėvi, mano protėvi,
kodėl sugrįžti? (P. 58)

Neužmirštini visų pirma tie, kuriuos žmonija pamiršo.

Antrasis pabudimas: pajuntame, kad kitų įsipareigojimai mus įpareigoja. Kas gyveno, nesaugojęs sau savęs, palieka vieninteliu transcendencijos įrodymu, kurio nesutrupina nei laikas, nei mūsų charakterin su vaikystės pabaiga įsibrovusi skepticizmo briauna, nebeleidžianti jokių dievų (net ir humanizmo) be ironijos garbinti. Algimantas Mackus žino, kuo, tikėjimams tirpstant, laikosi „galėjimas gyventi“. Todėl jis rašo desperatišką himną partizanams ir poetams, teegzistuojantiems mūsų atmintyje:

Kaimo ir upės sankryžoj,
užpustytoj sniego bei saulės,
užpustytoj mėnulio šviesos,
<...>

nespėję dedikuoti savo mirties
tobulai tragedijos atomazgai,
negyvenę didvyrių nei pamišėlių žemėse,
patetiškai glaudžiatės
seno istorijos herbo (P. 45).

Trečiasis pabudimas: mūsų ausis suplėšo nukankintųjų skausmas. Algimantas Mackus į istorijos aukų šauksmą atsakė savo brolystės su nušautu Vilniaus geto berniuku išpažintimi. Jis buvo tapęs, Liūnės Sutemos žodžiu, „nepakartojamojo liudininkas“ pačioje savo generacijos vaikystėje:

Į kiemą ateina vyrai pikti.
– Jurekai, jok! Jurekai, jok!

– Kaipgi aš josiu, kaipgi aš josiu –
mano žirgas medinis!

<...>

Krito medinis žirgas kieme,
pasviro į kraujo pusę (P. 68).

Rudakis Jurekas savo kilme buvo mums svetimas, ir mes niekada nebesidalysime jo žaislais. Bet jo likimą nužemintųjų generacijos moralinis impulsas įšaknijo į neužmirštąjį Lietuvos peizažą:

Įkelsiu jo naivų kūną
 į sidabrinį lietų,
 į pušyno vėją:
 tegul kartu su medžiais ir lietum,
 kartu su sidabru ir žalia
 ošia neapykantos neatpažinusi širdis (P. 69).

Mes egzistuojame, kur susikerta daugelio gyvenimų trajektorijos. Praeityje ištirpusieji yra palikę savo substancijos ir mūsų kraujyje. Mes turime savyje visų gyvenimą, savo lūpų linijose visas išstartas, visas nebyliai nujaustas tiesas. Ir todėl – „Mirtis yra archyvuose neblunkantis koliažas“ (Chapel B. – P. 13). Ji nesunaikina žmogaus neužmirštamumo. Gyvieji yra už tai atsakingi. Ir kiekvienas atsakingiausias už neužmirštamumą tų, kuriuos tik jis gali prisiminti. Mes gyvename, kad išsaugotume žmonijai tą patirtį, kurios vieninteliais sargais esame.

Algimanto Mackaus patriotizmas yra universali vertybė. Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško. Jis yra pajutęs visuotiniausią žmonių giminytės pagrindą: ištikimybės įsipareigojimą tiems, kurie jau nieko nebeturi kaip tik mus. Jis yra supratęs, kad šito solidarumo negalime išduoti, net ir kai save savo kasdieniškais veiksmais išduodame, kad mūsų pareiga gyventi ir už tuos, kurių jaudinanti egzistencija liko žmogų triuškinančios istorijos plotmėje neužbaigta, baigimo besišaukianti.

Mirties temos egzilio literatūroje reikšmė, apie kurią pirmasis prabilo Antanas Škėma, gali atspindėti išeivijos impotentiškumo pajutimą. Egziio impotentiškumo pavojų tiek politiniame, tiek kūrybiniame plane Algimantas Mackus buvo suvokęs su desperatišku blaivumu. Tačiau mirties tematikos esmingumui jo poezijos sociologinio išaiškinimo nepakanka. Mirtis nėra vien bendruomeninės situacijos – į trečiąjį dešimtmetį prasitęsiančio ir į savo tikslus nė kiek nepasistūmėjusio egzilio – simbolis. Ji yra ir tiesioginė kiekvieno individo tikrovė. Ji sugriauna viską: niekada neįtikinsiančioje jos akivaizdoje tikra palieka tik tai, ką ir visko, kas žmogiška, sunaikinamumo perspektyvoje verta perduoti kitiems. O tai yra tikrai žmogaus įsipareigojimas žmogui, kurio galutinis pagrindas – skausmas su juo ir už jį¹¹.

Už šio skausmo nebėra nieko: nei gamtos instinktų, nei istorijos dėsnų. Skausmas už žmogų yra žmogiškosios būties svarbiausia tiesa, kuria tenka apibrėžti save ir visas kitas tiesas, – kuria tenka sverti savo meilę ir savo panieką, savo dienų vertę ir savo dievų priimtinumą. Galbūt reikėjo griauinančios iliuzijas egzilio patirties (reikėjo ne tik prarasti gimimo žemę, bet ir pasitikėjimą bet kuriuo paveldētu papročiu), kad būtų pajustas begalinis netikrumas visko, kas nėra šiuo matu išbandyta. Kas ieškojo tikro žmogiško patriotizmo, turėjo klausyti, ar jis išlieka ir mirties akivaizdoje. Algimantas Mackus atsakė *taip*; patriotizmas (tiek savo bendruomenei, tiek egzistencijai apskritai) yra galimas, jei juo liudijamas jautrumas visų žmonių skausmui. Tik šiuo jautrumu bet kuris tikėjimas, bet koks sąjūdis pasiteisina, net ir komunizmas pateisintų save, jei jį pajustų, – ir tik šitą jau-

¹¹ Algimantas Mackus tikriausiai būtų sutikęs su Kosto Ostrausko irgi blaiviai desperatiška įžvalga „Gyveno kartą senelis ir senelė“ dramoje, kad net ir šis skausmas gali virsti perversijos šaltiniu. Toks jis dažnai išeivijoje ir tampa, keršijant žydams ar negrams už lietuviams komunizmo vardu padarytas skriaudas.

trumą atgaivinus tegalima išspręsti įtampą tarp pasibjaurėjimo savosios bendruomenės išsigimimu ir namų ieškojimo ilgesio. Įsipareigodamas lietuvių visuomenėje liudyti jautrumą visų skausmui Algimantas Mackus surado vienintelę jam įmanomą *galimybę būti lietuviu*²².

Šioje vietoje iškyla klausimas: ar galima pateisinti skausmą, laukiantį visų, kurie išei-voje apsispręs už lietuviškąją žmogiškumo formą, už buvimą ne tik mažais, bet ir skriaudžiamųjų, be vilties išsigelbėti, pusėje?

Kita vertus, ar galima savo tautą kaltinti dėl to, kad lietuviu būti šiandien skausmin-giau negu bet kuo kitu? Ir todėl savo tautos atsisakyti, jos nesąmoningai bijoti, kad šito skausmo išvengtum?

*Ar bus kalta tavoji rasė,
kad sieloj skausmo liks
daugiau nei kūne?.. (P. 50)*

Algimantas Mackus buvo suradęs atsakymą:

*Skausmingai atsiremki savo rasės,
augintini sūnau!
Sidabro augalai ir žvėrys
šnekės gimtąja su tavim kalba:
„...girelėj augo
žalia liepelė.
Tai ten laivelis tavo,
tai ten irklelis klevo“ (P. 49).*

Iš neišduoto jautrumo skaudžiam likimui ir iš šaknų ilgesio kyla nužemintųjų generaci-jos įsipareigojimas negalimų užmiršti, pasaulio pamirštų skausmo pavidalų koliažui, savo bendruomenei:

*anapus išdainuotą marių
Jonukas gimtąja tarme
šneka namus,
šneka tobulesnio gyvenimo sampratą (P. 38–39).*

Tik galvojimas, kuris kyla iš jautrumo skausmui, turi išganančią galią.

Ir gal kaip tik todėl, kad laisvė Lietuvoje laidojama, yra ji (ir laisvė, ir Lietuva) „archy-vuose neblunkantis koliažas“, angažuojąs sau gyvųjų žmogiškumą ir žmogiškųjų gyvybę.

Ne prototipiškojo imigranto trivialumui ir ne kaukėtom „teisingų ir sveikų pažiūrų“ iš-kamšom kalbėjo Algimantas Mackus. Jis rašė tiems, su „ošiančiom ir plyštančiom širdim“

²² Panašiai kai kurie kiti šios generacijos žmonės suranda galimybę būti lietuviais kaip tik tada, kai jie dalyvauja negrų pilietinių teisių sąjūdyje. Jie mažiau galėtų pateisinti savo lietuviškumą, ir todėl būtų mažiau lietuviais, jei dėl negrų teisių nekovotų. O nužemintųjų generacijai savo lietuviškumą, kaip ir kiekvieną kitą savo tikėjimo apsisprendimą, jau reikia moraliai pateisinti, jau jis nebegali būti savaime priimamas.

(p. 72), kurie negali „gimtąja tarme“ nešnekėti „tobulesnio gyvenimo sampratos“. Jiems skirti ir paskutiniai „Neornamentuotos kalbos generacijos“ žodžiai – namų suradimo, generacijos darbu ir draugyste susikurtame gyvenimo būde, galimybės pažadas:

*Jei dar yra nepadalinto laiko –
nuo vakar likusios grąžos,
būsime sūnūs ir dukterys (P. 73).*

8. PATRIOTIZMAS NUŽEMINTIESIEMS

I
Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir su egzistencija apskritai apibūdina dvi, konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laisvas ištikimybės įsipareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje – ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei.

Gal nužemintųjų generacija įsipareigoja savo bendruomenei todėl, kad ši bendruomenė, daugiau savyje stokodama, reikalingesnė žmogiškojo įsipareigojimo. Nieko šiandien nebereiškia dieviškosios dimensijos, galia ir tobulybė, grožis ir amžinumas, nes turintiems teisę pasitenkinti savimi mes nereikalingi. Idealai apskritai tėra naudingi praktinėje veikloje. Sąžinės plotmėje jų nereikšmingumas tiesiai proporcingas jų tobulumui. Įpareigoja ne idealai, bet trūkumai, nes jie šaukiasi žmogaus jiems užpildyti. Apribotieji reikalingiausi meilės, silpnieji – ištikimybės. Mirtis Antanui Škėmai buvo reikšmingiausias išgyvenimas, nes ji pats didžiausias žmogaus trūkumas: ir todėl ji žmogų padaro kitų ištikimybės vertą.

Tie, kurie mums ištikimi, savo ištikimybe mums atsveria tą galutinį praradimą, kuriuo iš mūsų kada nors bus išplėšta mūsų pačių egzistencija. Todėl mums kitų ištikimybės reikia, kad ji mums atsvertų mūsų pačių galutinį defektą. Todėl mes savo ištikimybe įsipareigojame ne tobulybės iliuzijai, bet defektuotai realybei, kuriai mūsų reikia.

„Kai radau tave“, – rašo Liūnė Sutema, –

*tu buvai apleistas žemės rėžis,
man pažadėtos žemės rėžis,
atskirtas nuo sodų ir vynuogynų
gilia nederliaus vaga...
(Nebėra. – P. 50)*

Galima matyti tikrovę su desperatišku blaivumu, jai įsipareigoti desperaciją praaugančia ištikimybe:

*Kai žiūriu į jo iškraipytas
gumbuotas šakas,
mėšlungiškai laikančias paukščių lizdus,
į juostančius jo lapus kai žiūriu,
žinau, kad savo medį myliu –*

<...>
 tokį, koks jis yra,
 ir dabar – (P. 49).

Desperatiško realizmo ir ištikimybės susikryžiuojame abejotinų ir kintančių išgyvenimų chaosas kristalizuojasi asmeninio identiteto struktūron. Kad galėtumėm būti savim, reikia turėti, kam priklausyti.

Aš turiu turėti tave,
 <...>
 kad nors būčiau tikra vynuogyno derlium,
 kurį auginu išnuomotam lauke –
 jo sultimis raminu savo troškulį
 ir svaigūnu save (P. 53).

Kad galėtum būti savimi istorijoje, reikia, kad asmeniškiausius jausmus išreikštų istorinį tęstinumą turinčio kolektyvo kalba. Bet egzilai yra atplyšę nuo tokios, intymioju dialektu pavadintinos kalbos.

Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
 dylantį, augantį tarp sapnų –
 tik mano vaiko mėnuo...
 <...>
 žėri, nuskendęs užkeiktu lobiu
 senolių upės dugne...
 (Bevardė šalis. – P. 38–39)

Nužemintųjų generacija dar neturi savo vietos istorijoje. Ji turi susikurti priklausomybės istorijai sąmonę:

Šauk.
 Ir išvaduok pagonį protėvij,
 prie medžio kamieno prismeigtą
 ietim, giliai tavyje (P. 51).

O istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir triuškina žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje – gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga³¹. Gal todėl, kad įsišaknijimo istorijoje daugeliui išeičių trūksta, Algimantui Mackui ir pasipiršo

³¹ Williamas Buchananas „The Boston Globe“ 1965 m. liepos 25 d. aprašo savo apsilankymą vienoje dezorganizuotoje didmiesčio dalyje, kur bešakniškumas visuotinis. Vienas pažįstamas kriminalistas jam sako: „You know. Bill, I’ve known this street for 20 years and I know a lot of people out here. It’s a lite without any real feeling. If you’re here tonight, great, but tomorrow night if you are locked up or even dead, to hell with ya’ is the attitude“. (Žinote, Bilai, aš pažįstu šią gatvę apie 20 metų ir aš pažįstu daugybę joje gyvenančių žmonių. Tai gyvenimas be jokio realaus jausmo. Jei šiandakt tau sekasi, puiku, o jei rytojaus naktį tu kalėjime ar net miręs, bus pasakyta – velniai jo nematė!)

„homoseksuališkų angelų“ ir „lesbijaniškų teresėlių“ – nepajėgiančių normaliai mylėti – įvaizdžiai savosios generacijos silpnybei charakterizuoti.

Galima gyventi be išganymo pažado, negalima – be įsitvirtinimo praeityje ir dabarties uždavinių sąmonės. Visi, kuriems dabartis leidžia apsispręsti, patys iškelia savo uždavinius. Bet nužemintiesiems tenka patiems ir savo istoriją surasti. Užuoat atėję iš istorijos, nešini neišsemiamu tradicijų turtu, jie turi, iš savo tuštybės išleisdami šaknis, istorijon jaugti. Jų istorija – Afrika. Mitas, kurio reikšmingumą dar reikia atskleisti. Problema, su kuria besigrumdamas žmogus išbanda, ką jis pats reiškia.

Bet čia ir prasideda žmogaus santykio su istorija dviprasmiškumas. Istorinis įsišaknijimas reikalingas žmogaus substancijai – jo meilės ir kūrybos pajėgumui – maitinti. Bet tiek meilė, tiek kūryba yra intymumas dabarčiai. O užsidarymas istorijoje paraližuoja dabarties pajutimą.

Tai, kas yra žmogaus psichologinės stiprybės šaltinis, gali tapti jo socialinės akcijos pasmerkimu.

Šis pavojus ypač gresia išveivijoje. „Nusivylusios moterys“ (kad ir kurios lyties išorinėmis žymėmis jos būtų apdovanotos) juk neabejotinai savo kilmės pasaulyje įsišaknijusios. Tačiau jos, kaip Jurgis Blekaitis sykį pažymėjo, save identifikuoja su visais, kurie persisunkę neapykanta⁴². Galbūt „nusivylusios moterys“ nebepajėgia mylėti todėl, kad bando mylėti, kas turėtų būti (ar buvo), ir nejučiomis, prieš savo valią, išduoda, kas yra⁵³.

(Išveivijų egzistencija – ilgesio diagramos. Istorijoje užsidariusiųjų meilė – žabangos gyviesiems.)

Lūnės Sutemos meilė priklauso tam, kas yra, o ne kas turėtų būti. Todėl ji supranta ištikimybės reikšmę. Ištikimybė – svarbiausia sąvoka jos neištartų žodžių žodyne.

Bet kaip tik ištikimybės svarba verčia pajusti žmoguje – ir artimuosiuose, ir savyje – glūdinčią jos priešingybę, išdavimo galimybę:

*Argi begalima rašyti krauju,
kai auga kiekviename Drebulė,
išdavusi žilviną –
ir jo nebėra (P. 17).*

Žilvinas – simbolis to, ką žmogus prisiekė nešioti sąmoningumo gelmėse. Ištikimybės objekto išdavimas dvilypis: jo ištuštinimas kasdieniško žodžiavimo sraute, jo įpareigojančios reikšmės nutilimas.

⁴² Kas liepė anonimiškiems čekagiškiams naktimis skambinti Jono Šoliūno tėvams, atsilyginant už jo dalyvavimą civilinių teisių žygyje Alabamoje? Kuris antropoidinis instinktas vertė laikraštyje stebėtis, kaip jis galėjo savo akyse pajusti užuojautos skriaudžiamam žmogui ašaras, nenutaręs pirma atverti už lietuvį, o tik paskui, jei atliks, už šalia jo demonstracijoje žygiuojantį negriuką?

⁵³ Apsysakoje „Es lebe die Freiheit“, išspausdintoje jo rinkinyje „Eine Seele aus Holz“ (1964), absurdo krypties austrų rašytojas Jakov Lind vaizduoja Leonardo Baltazaro šeimą, lietuvius pabėgėlius Švedijoje. Jie pasakoja, kad rusai deportavę 44 ir nušovę 2 jų gimines, – o patys pragyvena, maitindamiesi savo vaikais, išmirkytais acto ir aliejaus mišinyje. Be to, simbolizuodami dalijimąsi tėvynėje pasilikusiųjų kančiomis, jie laiko lubose pasikabinę pūvantį arklio lavoną. Baltazaras Lietuvoje buvo arklių pirklys, ir, matyt, pageidauja prie savęs turėti, nors ir nebegyvus, savo prisiminimus. Kita vertus: „Mūsų žmonės turi daugiau iškęsti po rusišku batu, tenai dangun dvokia korupcija ir vergija – arklio lavonas namuose yra mažiausia, ką mūsų šalis dar gali tėvynės labai padaryti“ (P. 127).

Žilvino išdavimas, kuris „auga kiekviename iš mūsų“, yra bendruomenės identitetą definuojančių bendrųjų įsipareigojimų išsekimas. Bendruomenė leidžia savo „atsineštiniam sapnui“ ištirpti kasdieniškoje tuštumoje ir paniekoje sau, prarasti savo substanciją, tepaliekant žodžio šešėliu.

*Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai sapnai –
jų buvo per daug greitam ir giedriam pabudimui
ir per mažai, kad mus išlaikytų kartu.
Naktys auga ir plečiasi,
atsineštiniai sapnai
dar žėri jose, lyg sauja
baltų akmenėlių,
prie pirmosios upės rinktų...
Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai, bendri sapnai –
<...>
skaudžiai skyla trupėdama
atlauža nuo uolos – (P. 24–25).*

Bendrasis sapnas išduodamas savaime, užsimiršimu, jei nėra, kas jį atgaivina. Bendrajam sapnui atgaivinti reikia pastangos, savyje jungiančios dinamišką ieškojimo impulsą ir stabilizuojančią meilės galią. Pavadinokime šitokią pastangą poetine – ypatinga, nužemintosios generacijos žmonėms būdinga prasme. Prieš triuškinančią istorijos galią, prieš savyje pajustą užšalimo pagundą tegalima kovoti poetine pastanga. Tik jinai pajėgia priminti pamirštąją ištikimybės problemą: kaip sukaupti savo gyvenimą gelminiems įsipareigojimams ir nuolat, nukrečiant nuo jų dulkes, išgyventi tą reikšmę, kurią jie turėjo pirmojo apsisprendimo akimirką, kada žmogus dar pajėgė būti nekaltas.

*visus išskalautus daiktus,
išnešiotus savyje –
matuoju topolių šešėliais
pavakary,
kad jie atrodytų man vienkartiniai dideli,
kad nebūčiau tokia skurdi (P. 26).*

Ištikimybei atgaivinti būtina savimi, savo darbu savo ištikimybės objektus, savo apsisprendimo vaisius maitinti:

*Noriu būt tau lietum ir sniegu,
kad pajėgtum gyvent dar metus*

*savyje, kaip žiemkentis rugys –
noriu saujom žarstyt tavo derlių
ir parodyti, koks tu būti gali –.
(Nebėra. – P. 51)*

Bet gaivinantįjį impulsą tegali duoti tie, kurių santykio su tikrove neiškreipia žmogiškoji korupcija, genties provincializmas, doktrinos plakatas, – ir kurie todėl gali nemeluodami kalbėti nekaltiesiems:

*Ir kai niekas nebeskyrė pirklio nuo žvejų,
<...>
jį radau besėjant kukurūzo grūdą
paežerio smėly, tarp šiurkščių žolių –
ir tada, kai sraigių kiautus čilpantiems vaikams
jis iš paskutinės duonos riekės
jiems nulipdė paukštį, pravertu snapu,
jį atpažinau – (P. 16–17).*

Bendruomenės santykis su savo gelbstinčiais žmonėmis, „nepakartojamojo liudininkais“ (Metmenys. – Nr. 4. – P. 16), yra, žinoma toks, kokio degeneruotoje bendruomenėje ir tegalima laukti. Bendruomenė nebepajėgia atvirai ir tiesiai pažvelgti dogma nepašventintu, nekaltu žvilgsniu. Todėl ji išduoda žmogų savo nejautrumu tiems gyvybiniais impulsams, kurių nėra palietusi jos pačios korupcija:

*Ieškau savo brolio Judo,
kuris išdavė mane,
negalėdamas ilgiau tikėt ir džiaugtis,
mūsų vaikiška daina –
<...>
Ieškau savo brolio Judo,
kad ir vėl išduotų jis mane (P. 23).*

Taip nužemintosios generacijos žmogui atsiveria galutinė laisvės dimensija. Jis supranta, kad vienintelė prasminga yra ekskomunikuotųjų komunikacija. Tik jie galutinai išsivilkę iš apsauginių šarvų. Visi, kurie šarvų atsisako, sulaukia ekskomunikos. Viena iš nužeminimo kryptų: būti savųjų ekskomunikuotiems. Bet žmogus savo tikrumą gali išbandyti ir tada, kai jis ištikimai dirba tiems, kurie yra jo atsisakę. Dar gilesnis jo solidarumas priklauso visų doktrinų ekskomunikuotiesiems: nepasidavusiems ir neišdavusiems.

Apleistojo kūrėjo nebeklaidina provincializmas, kuriuo už nosies vedžiojasi išrinktieji ir dievų patikėtiniai. Apleistajam kuriančios sąžinės žmogui lieka tik tai, kas galiausiai pasirodo tikra:

*Dabar ir vėl galiu abejoti –
 sunkius, nereikalingus daiktus,
 išnešiotus savy,
 išskalavo pasąmonė
 į saulėtą vasaros dieną –,
 kaip ežeras išskalauja
 negyvas žuvis, žoles, šaknis
 ir kartais kūną žmogaus.
 Dabar viską turiu prieš save –
 (viską, kuomi buvau tikra),
 ir galiu abejoti.
 (Bevardė šalis. – P. 14)*

Abejojimas iš sąžiningai gyvenančiųjų išreikalauja jų gelminę potenciją. Abejojantis žmogus turi sukaupti savo moralės, intelekto ir vaizduotės jėgas, lyg jos būtų paskutinės žarijos prieš visiems laužams užgęstant. Jis turi susikurti „pajėgumą gyventi“ – arba jis iš viso negali gyventi. Kūryba jam – ne kilnus į dievus panašiųjų žaidimas, bet menko žmogaus, kuriam viskas skauda, egzistencinė būtinybė. Arba, iš paskutiniųjų įtempęs jėgas, rizikuodamas viskuo, ką turi ir ko dar nesi turėjęs, sulipdysi įtikinamą savosios egzistencijos pateisinimą, – arba liksi tuščias išnuomotame bute, murmedamas žodžius, kurie tik kitiems ir kadaise buvo ką nors reiškę.

Todėl ir turėjo Algimantas Mackus prisipažinti, kad „abejonė yra pagrindinė, laisvės principė išnokusi, kūrybinė sąlyga... Kai nelieka jokio tikrumo, kai abejoju ir visais paprasčiausiais dalykais, net kasdieniniais gamtos reiškiniiais, – tik tuomet ryžtuosi kūrybiniam procesui“ (Metmenys. – Nr. 9. – P. 10).

Abejojimas – nužemintųjų generacijos lietuviškųjų pastangų pradžia. Bendruomenės identiteto ištirpimas reikalauja individualiai išbandyti savo ištikimybę.

*O ištikimybės tikslas – padėti kitiems gyventi:
 Aš nešu. Aš turiu nunešt
 ant smilgų kvėpiančias žemuoges,
 savo vaikui –,
 kad jis nepradėtų ilgėtis
 nepažįstamo krašto miškų –.
 (Nebėra. – P. 35)*

II

Abejojimo momentas gyvenimo akivaizdoje ir desperacijos momentas mirties akivaizdoje yra tie ribiniai išgyvenimai, kuriuose įvyksta nuo žmogiškųjų korupcijų gelbstintieji apsisprendimai. Šitokių apsisprendimų turinys – visa, kas šiandien kitiems pasakytina. Bet Algimantui Mackui buvo reikšminga, kas išlieka mirties akivaizdoje (skausmas su žmogumi ir už žmogų), o Liūnei Sutemai reikšminga, kas nugali gyvenimo prastumą (esminės priklausomybės žmonių bendruomenei pajutimas).

Nužemintųjų patriotizmas – jų visuotinio humanizmo raiška:
*Nebėra nieko svetimo –,
 ir niekad dar nebuvo manyje
 tokia gajį, tokia saugi gimtoji žemė* (P. 30).

9. TIKRUMO KLAUSIMAS

Apie liūdną daiktų vardų ir jų tikrumo praradimą pirmoji prabilo Liūnė Sutema. Ji kalba apie „žmones, kurių nėra“, ji kaltina „žemę, kam ji tokia silpna“; jos „miestelyje gatvės neturi vardų“; savo ežero vardą „seniai užmiršusi“, ji yra sudeginusi „žemėlapį į nežinomą šalį“ ir vejasi „lyg laukinis vijoklis žeme be jokios atramos“ (Nebėra nieko svetimo. – P: 42, 43, 36, 24, 55, 53).

*Aš einu ir einu,
 lyg per liūną* (P. 35).
 Jei iškirsčiau krūmus kelyje „į tavo namus“:
*tuomet gal ir aš turėčiau aną
 palaimintą tikrumą,
 žodžių, kuriuos kalbu,
 tikrumą spalvų, seniai nematytų,
 vardų, tik pusiau paliestiem daiktam,
 ir tikrumą, tvinksintį gyslose
 niekadų negirdėtų liaudies dainų* (P. 52).

EGZILIO LIKIMAS: pradedama nebeapčiuopti savo prisiminimų ir nebesuprasti, ką jie reiškia.

*Taip žydėjo linai.
 Dabar matau,
 negaliu prisimint, kaip žydėjo,
 ir kodėl, kodėl linai...*
 (Bevardė šalis. – P. 22)

Dešimtmečiais augintas ilgesys staiga pasirodo kęs savo konkretumo, jo tikslai nebesiekiami.

*Dabar žinau,
 niekadų nejutau drobės šiurkštaus vėsimo,
 tik kalbėjau apie jį,
 tik ilgėjau jo –
 <...>
 Dabar žinau,
 ...aš niekadų neauginsiu linų* (P. 23).

Žmogus kartais nebepajunta savo identiteto esmės:

*nekantrus troškulys
išdžiovino mano burnoj žodžius
– aš esu –
<...>*

*paklaustas atsakyt negalėčiau,
kas esu –
(Liejyklos darbininko savaitė / red. K. Barėnas // Pirmoji pradalgė. – 1964. – P. 330–331)*

*Lietaus debesų lieka veidas be bruožų.
(Bevardė šalis. – P. 13)*

Todėl Liūnė Sutema (niekad neišsėkėjusi Dievo) ieško daiktų ir žmonių tikrumo branduolio, atpažinimo momento, kuriame išryškėtų ir jos pačios esmė:

*ieškau metalo grynumo.
Nebetikiu į jo patvarumą...
(Liejyklos darbininko savaitė. – P. 331)*

*nebereikia nei duonos, nei vaisių,
tik upokšnio, kad matyčiau save,
tik upokšnio, kad atpažinčiau tave –
(Bevardė šalis. – P. 50)*

Save ji pajunta savo pažeidžiamume. Kad pajustų save, ji turi egzistuoti šalia apsauginių šarvų.

*Noriu būti gyventoja
Niekeno žemės,
noriu būt išjuokta
Jūsų ir Anų,*

*kad gyvenu be vėliavų,
be valstybės ženklų.*

Diagnostine savo identiteto įtampa ji pajunta begalinį atstumą nuo jai artimiausių šiandieninės istorijos. Tačiau šį atstumą gal įmanoma įveikti sąžiningai priimant savin visa tai: kraują, kerštą, baimę ir darbą, – kas toje istorijoje per dvidešimtmetį susikaupė.

*Partizanas ir Banditas
skiria mus iškasta praraja –*

<...>

*ir palaidojau juos abu,
Niekeno žemėj, po kadugiu,
lyg dvynius –*

Dugninė išėivijos patologija – jos galia atimti tikrovės pajutimą.

*Mano atsineštiniai žodžiai
nebeturi daiktų,
mano atsineštiniai daiktai
nebeturi vardų.*

Ir todėl:

Poezija egzilyje – ne žodis nuotaikai, bet tikrovės definicijų išbandymas, jas daužant į savo egzistencijos struktūrą.

*Metas sudeginti
žodžius, kuriems daiktų nebėra –,
<...>
Metas susideginti ir išlikt.
(Metmenys. – Nr. 13. – P. 23–26)*

10. NENUSIŽEMINUSIEJI, MUMS PALIEKANTIEJI

I

Algimantas Mackus, Liūnė Sutema, mažiau Jonas Mekas kalbėjo ketvirtojo dešimtmečio generacijai. Jų galutiniai rūpesčiai nebuvo savi visai šiai kartai, bet jie išreiškė tos generacijos savitumą: jos sąmoningųjų narių pasaulėjautą ir jų moralinį jautrumą, susiformavusį veikiant egzilio patirčiai. Ir generacija savo dvasinį ryšį su šiais rašytojais – ir dar su jiems giminišku vyresniu Antanu Škėma – yra patvirtinusi gelminiu imlumu jų kūrybai.

Bendrasis šios intelektualinės generacijos egzistencijos pateisinimas, jos galutinis rūpestis yra visų skausmo pavidalų įreikšminimas. Skausmas visus suartina, nes jis visiems suprantamas. Jis padaro žmogų neužmirštamą, nes neleidžia ramiai nusikreipti nuo jo, Antano Škėmos žodžiu, „reikšmingiausios tikrovės“. Jis įpareigoja liudyti ir kovoti.

Dvidešimtojo amžiaus sąmonei būdinga egzistencijos pagrindų samprata: *skauda, taigi esu. Kitą likimas man skauda, taigi esu ir jiems*. Tam, kuris pasiekė šios įžvalgos, jau nebėra privalu abejoti savo paties egzistencijos tikrumu.

II

Minėdamas Antano Škėmos, rašytojo ir aktoriaus, sukaktį trisdešimt keturios valandos prieš Škėmai žūstant automobilio katastrofoje, Algimantas Mackus definavo egzilų situaciją:

Aš nežinau, ar mes kur nors nuvažiuosim... Galbūt į tą patį Vilnių, į gimtąjį plotą mes nebesuspėsime sugrįžti, nes iki vakaro anksčiau ar vėliau privažiuojama.

Pagaliau gal tai nėra svarbu. Bet svarbu, jog kada nors – o tuo aš neatšaukiamai tikiu – pakils toji raudono aksomo uždanga Antano Škėmos veikalui. Vaisius bus sugrįžęs į savo miestą (Metmenys. – Nr. 9.– P. 15).

Egzilo (visiškai sąmoningo žmogaus) drama gali baigtis sugrįžimu. Bet sugrįš tik tai, kas bus egzilyje (istorijoje) sukurta. Egzilai patys į savo vaikystės namus, į prarastąjį rojų nebesugrįžta.

*Jeigu kas laukia mūsų –
nesulauks.
(Bevardė šalis. – P. 45)*

O jei žvangėdama iš užkulisių išslysta deus ex machina ir egzilai palankios režisūros sugrąžinami savo kraštan, jo tikrovė jau nebėra jų.

*Mano motina liko čia.
Bet aš jos atpažint negaliu.
(Nebėra. – P. 38)*

Egzilai tesugrįžta (išlieka) tuo, ką jie yra sukūrę. Todėl kūryba tampa egzistenciniu reikalavimu, – rimtesniu, negu ji gali būti bet kam, namų ir šaknų nepraradusiam (arba savo praradimo dimensijų dar neįsąmoninusiame).

*Šauk.
Ir paleisk savo ilgesį
skridimui, lyg seną vanagą,
uždarytą giliai tavyje –
<...>
tesudrasko ir maitina save.
(Bevardė šalis. – P. 52)*

III

Pagrindinė egzilų realybė – beviltiškumas. Bet jis – ir jų stiprybės šaltinis. Egzilai yra visi tie, kurie savęs nebeapgaujinėja. Jų kova nesibaigia kaip tik tada, kai ji nesiremia galinčia sudužti jų pačių sugrįžimo, jų asmeninio išganyimo viltimi. Egzilų (žmogaus egzistencijos tikrovę įsąmoninusiųjų) kova beviltiška ir todėl amžina.

Tikėjimai ateina ir praeina, uždegdami laužus netikintiesiems, eretikams, sau. Beviltiškumas pabudina sąžinę, nes nepalieka, kur pabėgti, ir nesibaigia, kaip žmogaus sąmoningumas. Daug skambančių dievų, bet tik viena beviltiškumo tyla. Ir vienas į beviltiškumą atsakymas: nuolatinė kūrybinio pajėgumo ir moralinio impulso įtampa, kad mūsų gyvenimo būdas savo tiesa ir skaudumu nenustotų angažuoti žmogiškojo solidarumo raumenų.

Bet egzistencinio beiliuziškumo stimuliacija jaučiama tik žmogiškosios šilumos, kurios dalijimosi tęstinumu galima pasitikėti, kontekste.

IV

Sentencijos, grįžtant iš susitikimo su savo generacijos žmonėmis, kalbėjus apie nužemintųjų patriotizmą:

Žmogus ima pajėgumą gyventi iš savo darbo ir savo draugų, savo ištikimybės ir savo ironijos.

Jo tikėjimas yra tai, kuo jis skaudžiausiai abejoja.

Jo tiesa yra melas, nes kiekvienu apibrėžimu tegalima aprėpti dalį tiesos, ir tuo, ko nepajėgiama pasakyti, sakomoji tiesa tampa apgaule.

Todėl nusikaltimas – apaštalauti ir dorybė – klausti.

Šiandien žmonės ateina klausdami, ir jų susitikimuose gimsta gyvenimo būdo užuominos. Jie klausia ne todėl, kad sulauktų atsakymų, bet kad patirtų, kas tikra žmoguje, su kuriuo jie susitinka. Jų rankose daugiau filosofijos negu jų sąvokose.

Jie žino, kad tik tam, kas tikra, galima būti ištikimam. Todėl jiems reikia surasti, kas tikra, nes jie pajėgia gyventi tik pajutę savo ištikimybės šaknijimąsi tuštybėje, kuria jie yra patys sau, kol palieka (kokiais buvo gimę) vieni.

Bet tik savo abejones pakeitę savo pačių neabejotinumu, mes (lėtu, mūsų kartai būdingu brendimo tempu) tampame apčiuopiama tikrove kitiems.

Amžinybės išbluko. Akimirkomis išliekame gyvi.

Reikšmingais susitikimais su žmogumi.

Kai desperacijoje, jog pats egzistuoja, atrandi džiaugsmą, kad egzistuoja (ar egzistavo) kitas. Savimi sužeidęs ir likęs neužmirštamasis.

Kad turėtume kuo pripildyti savo nemigą.

V

Generacija save pajunta keldama sau būdingus klausimus. Generacija apsibrėžia, nusistatydamą savitą moralinę laikyseną, specifikuodama savo įtampas, organizuodama savo jausmų sąmokslą.

Nužemintųjų generacija nėra nusižeminusi: nei pasidavimu savo likimui, nei kitų likimo skausmingumo užmarštim. Nužemintųjų karta nėra priėmusi savo patirtuosius nužeminimus kaip reikalavimą nutilti šaltoje istorijos ir amžinybės sankryžoje.

VI

Po nužemintųjų ateinantiesiems palieka egzilyje subrendusio poeto įsipareigojimas:

*uždegti laužą į šiaurės pusę,
kad ledas ištirptų,
kad pelėsių žaliuojantis kvapas
prisikėlimo dienai išliktų
liaudiškuos senolių kapuos.*

(Generacija. – P. 35)

Trumpi šio paskaitų rinkinio apmatai, pavadinti „Nužemintųjų generacijos“ vardu, buvo paskelbti: Mūsų žingsniai. – Nr. 9(124); Naujienos. – 1961. – Kovo 4.

„Pirmoji vizija“ „Draugystės Algimanto Mackaus poezijoje“ pavadinimu anksčiau išspausdinta: Mūsų žingsniai. – Nr. 21(136); Naujienos. – 1961. – Birž. 10.

„Vidiniai dialogai“ – „Žmogiškosios dinamikos pirmojoje Algimanto Mackaus poezijos knygoje“ vardu: Mūsų žingsniai. – Nr. 8 (188); Naujienos. – 1963 – Rugp. 17.

Esu dėkingas Kostui Ostrauskui už rankraščio peržiūrėjimą ir geidautą negailestingą kritiką, – nors ne visais atvejais galėjau ja pasinaudoti.

1961–1966

Iš knygos: V.Kavolis, *Žmogus istorijoje*, 1994

Algimantas Mackus

Iš tėviškės kartu su tėvais 1944 m. pasitraukęs į Vakarų ir išėivijoje subrendęs poetas bei publicistas **Algimantas Mackus** atstovavo vadinamajai bežemių kartai, kurią kultūrologas Vytautas Kavolis vadino „nužemintųjų generacija“, nuolat klausiančia, ieškančia, abejojančia. Tai buvo paskutinė amžininkų grupė, tikėjusi, kad kolektyvinėmis pastangomis įmanoma pasipriešinti egzodo bendruomenės sunykimui. Nemėgęs pompastiškų deklaracijų, kraštutiniu individualistu save laikęs poetas po ankstyvos ir tragiškos mirties iškart tapo legendine figūra, kritikų buvo laikomas kartos lyderiu – panašų vaidmenį tarp žemininkų ne savo noru atliko Vytautas Mačernis.

Bežemiai nebuvo radikalai priešingi už juos vyresniems žemininkams, veikiau žengė jų išmintu taku, atverdami dar skaudesnės egzodo¹ egzistencinės patirties šaltinį, liudydami kalbos skurdėjimą, susvetimėjimą, atsiribojimą nuo raminančios ir disciplinuojančios dieviškojo autoriteto institucijos. Bežemių kūryboje apmąstomas daugiausia Amerikos didmiesčiuose augusios kartos santykis su tėviškės vizijų erdve, kuri netapo, kaip žemininkams, mitiniu Eldoradu, o išliko vaizduotėje kaip bevaisė žemė, iškankintas plotas, seno istorijos herbo pažymėta vaiduokliška teritorija. Pats kartos įvardijimas atrodo sąlygiškas, nes jai neretai priskiriami beveik visi išėivijoje savo kūrybines galias atskleidę poetai (Jonas Mekas, Vladas Šlaitas, Vitalija Bogutaitė, Birutė Pūkelevičiūtė ir kt.), pasižymėję skirtinga stilistika, neretai nepalaikę jokių tarpusavio ryšių. Algimantui Mackui artimiausia buvo Liūnė Suteima, iš kurios poezijos jis ir perėmė „alkanųjų bežemių“ vardą, taikytą visiems, kurie kankinosi nerasdami savo vietos istorijoje ir dvasinėje geografijoje. Ribinė situacija kartos kūrėjams – tarsi kasdienybė: pasak Mackaus, „šios generacijos dramos priežastis yra tai, kad jiniai buvo per jauna visomis šaknimis jaugti ten [Lietuvoje] ir per mažai jauna visomis šaknimis jaugti čia [JAV]. [...] Šios beiliuzinės generacijos viltis tėra tikta viena: generacinėj įtampoj gimianti kūrybinėj įtampa, privalėsianti tąją generaciją įvietinti ir įlaikinti“.

Mackus gimė 1932 m. vasario 11 d. Pagėgiuose, tačiau dar vaikas būdamas patyrė pabėgėlių stovyklų kasdienybę. 1949 m. persikėlęs į JAV netrukus A. Pagėgio slapyvardžiu išleido eilėraščių rinkinį *Elegijos* (1950), kuriame dominavo žemininkams artimos nuovargio ir nostalgijos intonacijos, simboliškai atsiveikinta su vaikystės žaidimų draugais, ilgėtasi svajonių miesto Vilniaus, mėginta įsijausti į egzistencinį sūnaus palaidūno vaidmenį, itin aktualų katastrofų ir klajonių laikotarpiu. Paauglio eilėraščiuose dažna žmoniją rūpesčiu gaubiančio Dievo tema, paveldėta iš tradicinės neoromantinės lyrikos. Vėliau poetas kritiškai vertino savo pirmąją knygą.

¹ Lietuvių literatūros istorijoje įprasta „išėivijos literatūros“ sąvoka, tačiau, siekiant paaiškinti, kad tai nebuvo savanoriška emigracija, neretai vartojami iš Biblijos kilę terminai „egzilė“, „egzodas“, reiškiantys prievartinį išsivymą, o pirmaisiais pokario metais masinė lietuvių pabėgėlių migracija į Vakarų buvo vadinama tremtimi. Egzilės tragizmas savo publicistiniuose tekstuose apmąstė ir pats Algimantas Mackus.

Pašaukimas egzilei, platesne prasme tariant, glūdi kiekviename rašto ir apskritai kūrybos žmoguje – šalia mirties traukos esama ir ne mažesnės egzilės traukos: jeigu jo neištremia pašalinės jėgos, jis pats save ištremia ir gyvena nuolatinėj intensyvioj egzilėj.

Algimantas Mackus, Rašytojas egzilyje

Didelę įtaką Mackui darė liberalus studentų „Santaros-Šviesos“ sambūris, kuriam jis pats kurį laiką vadovavo. Nuo 1954 m. rengė laidas „Margučio radijo“ programoje (parengė daug laidų literatūrinėmis temomis), nuo 1962 m. iki mirties redagavo *Margučio* žurnalą, vedamuo-siuose straipsniuose svarstė išeivijos kultūrinio gyvenimo stagnacijos problemą. 1959 m. rinkinyje *Jo yra žemė* prabilo gerokai drąsesniu balsu, pasitelkdamas iki tol lietuvių poezijoje nepažintus motyvus. Daugelis eilėraščių rašyta verlibru, juose juntama kinematografinio montažo technikos, maišto dvasią kurstančios avangardinės

poetikos ir atominio amžiaus įtampą išgyvenančios nervingos sąmonės įtaka. Trūkinėjantis metaforinių ryšių punktyras sieja poeto kūrybą su Vakarų modernizmo klasikų Federiko Garsijos Lorkos (Federico García Lorca), Dylano Tomaso (Dylan Thomas) ir Tomo Sternso Elioto (Thomas Stearns Eliot) žinomiausiais eilėraščiais bei su katalikiškų giesmių ir litanijų archajiška poezija. Nuolat linksniuojami religiniai įvaizdžiai atskleidžia ne nuoširdų pamaldumą, o tikėjimo krizę. Liaudies dainų motyvais reiškia poeta, rašančio iš vaikystės atsineštais žodžiais, neviltis.

1962 m. pasirodė visos kartos manifestą primenantis eilėraščių ciklas *Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai*, sukėlęs išeivijos spaudoje smarkią nuomonių audrą, apdovanotas Vinco Krėvės literatūrine premija. Vieniems Mackus atrodė „absolūtus netikėlis“ (kaip ironiškai konservatyviosios išeivijos nuomones apibendrino Algirdas Julius Greimas), kitiems – prieš apsimetėlius moralistus ir fariziejus kovojantis modernistas (kaip jį pristatė Algirdas Landsbergis), laužytais sakiniais ir retoriniais klausimais be atsakymų besikreipiantis į šiuolaikinį skaitytoją. Vėliau pasigirdo balsų, kad neornamentuota kalba tėra išraiškos skurdumas, sintaksės ir žodyno nykimas, neišvengiamas izoliuotos diasporos sąlygomis. Mackus lygintas su Amerikos poetais maištautojais, bytnikais, metusiais iššūkį komercijos ir masinio vartojimo kultūrai, – Džeku Keruaku (Jack Kerouac), Alenu Ginsbergu (Allen Ginsberg). Tačiau Mackus nebuvo neurotiškas, bohemiškų polinkių individualistas kaip daugelis bytnikų – jis jautėsi labai įsipareigojęs bendruomenei, jaudinosi dėl lietuviško žodžio likimo, vėlėsi į polemiką tautinės tapatybės gynimo klausimais, aiškino, kad būtina ieškoti naujų išraiškos formų, neužsidaryti bergždžių simbolių gestų ir beprasmių ritualų rate. Vieno literatūrinio ginčo metu paklaustas, ar savo poezijoje turįs namus, jis atsakė: „Aš nuomoju butą“. Mackaus patriotizmas tikras ir brandus, be iliuzijų, balansuojantis ties pesimizmo riba.

Niūriusias Mackaus kūrinys eilėraščių ciklas „Chapel B“ buvo paskelbtas jau po jo mirties. Poetas žuvo automobilio avarijoje 1964 m. gruodžio 28 d. Jo vardu pavadinta bene solidžiausia Čikagoje veikusi literatūros leidykla – Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.

Svarbiausios Mackaus poezijos temos – kalbos mirtis, Dievo ir žmogaus išsiskyrimas, visuotinis skausmas ir asmeninė nuoskauda.

Mackaus požiūris į gimtąją kalbą daugiaprasmiškas. Jo tėvynės vizija neturi nieko bendra su nostalgiskais vyresnių neoromantikų peizažais – lyrinis subjektas blaviai suvokia palikęs savo žemę visiems laikams ir dėl to ne itin graužiasi. Jis nesiekia sukurti utopinės vaikystės šalies kaip Alfonsas Nyka-Niliūnas. Vienintelė priemonė, kuria stengiamasi išreikšti

ryšį su palikta tėviške, – iš vaikystės išsineštos kalbos žodžiai: „Aš dar negreitai nebūsiu, / aš dar negreitai apkursiu“. Lietuvių kalba, vis rečiau skambanti Amerikos didmiesčiuose, gliko poeto vienatvės jausmą. Jis blaiviai vertino padėtį: „esame išvakarėse absoliutaus egzilio rašytojo vienišumo – rašytojo be skaitytojo, o po to – rašytojo be kalbos“. Skaitantys jo eilėraščius jautė, kaip poetas grūmėsi su kalba, kaip sunku jam buvo rasti savo santykį su tradicija, davusia toną ankstesnėms kartoms, tačiau egzodo situacijoje atrodančia absurdiškai.

Nykstant kalbos jausmui, paskutiniai iš atminties išsitrina vaikystėje lydėję dainų ir religinių giesmių motyvai. Poeto lūpose liaudies dainų įvaizdžiai įgyja atvirksčią – ne saugančią, o slopinančią, žlugdančią prasmę, skamba kaip niūrūs pesimizmo himnai: „Nėra gimtosios žemės! / Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis / ir aviža prašytų būti dailiai pasėta“. Gyvybės, judėjimo, gamtos nepertraukiamo atsinaujinimo ir bendruomenės solidarumo metaforos apverčiamos – aiškiai parodoma, kad liaudies dainų poetika žymi mirusį, muziejų lentynose užkonservuotą pasaulį: „valandėlę gyvenk, / ir ramios tau mirties, / bitele pilkoji“. Tautosaka, kadaise buvusi bendruomenės komunikacijos garantu, Mackaus poezijoje virto memorialiniu paminklu. Egzilė, egzodas – „negyvas pasaulis, / kuris turėjo apsaugoti daiktus“, nesvetingas bežemiams, kurie guodžiami vien viltimi, kad pozityvi individuali veikla gali atstoti prarastą tradicijos pagrindą: „Nebeieškokime – // mes nieko nesurasime, / kol patys sau nebūsime / ir žemės, ir pavasariai“. Pagarbos verti ir pokario Lietuvos giriose žuvę laisvės kovotojai, kurie susiliejo su gimtąja žeme, tapo peizažo dalimi. Mackaus lyriniam subjektui, gyvenančiam negyvame pasaulyje, Lietuvoje kritę jo bendraamžiai – gyvesni už gyvus: „Lietę augalo bei gyvulio formas, / regėję rugio metamorfozę, / šnekėję su ajerais, // patetiškai glaudžiatės / seno istorijos herbo“. Iš šių eilučių matyti, kad poetas aiškiai skyrė tikrus ir popierinius kovotojus už laisvę ir, jausdamas patriotinių idėjų nuvertėjimą išėivijoje, ieškojo įkvepiančių pavyzdžių pilietiniam bendruomenės sąmoningumui stiprinti.

Jautriasielių kritikų nepasitenkinimą kurstė ne tik tariamos „šventvagystės“, bet ir moderni Mackaus poezijos sintaksė – poetas vienas pirmųjų atsisakė nereikalingų skrybės ženklų, koliažo principu „klįjavo“ keletą sakinių į nenutrūkstantį vaizdų ir ritminių pauzių srautą: „Patrauksiu į kraštą belaikę valandą / negre Marija Kasyklose kasa anglis / ir užkasa plaukus Marija Ten vaikšto mirtis / Jie renkasi vyrus Marija Ir kirviais iškirtusi duobę / įsako ilsėtis Marija“. Kapota, įtampos persmelkta kalba pilna kategoriškų neiginių, atsisakoma apibrėžti savo padėtį erdvėje ir laike, todėl poeto pasaulis atrodo ne suskilęs į dvinarių priešpriešų grandinę (kaip buvo žemininkų kūryboje, balansuojančioje tarp euforiškos praeities ir disfioriškos dabarties polių), o išsiskaidęs į daugybę prasmės skeveldrų. Mackaus kalba ne tik atsisakiusi dirbtinių poetizmų, bet ir šokiruojanti, užgaujanti, sujudinanti vertybinį bendruomenės karkasą.

Esu įsitikinęs: kūrybinė laisvė į visuomenę privalo ateiti ir joje įsipilietinti kartu su kitomis laisvėmis, o ne vėliau, kaip dažnai atsitinka nuo senosios Graikijos iki moderniosios Amerikos laikų. [...]

Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?

Pasilieku teisę ir išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis.

Algimantas Mackus, iš žodžio Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių pristatymo vakare.

*Ji yra nužemintųjų generacija:
karta, praradusi žemę,
praradusi naivų bradūniškąjį
tikėjimą prigimties harmonija ir
stiprybę, karta, kuri meluotų, jei
kalbėtų apie savo priklausomybę
tam, kas žmogui duota.*

Vytautas Kavolis, Nužemintųjų generacija

Labiausiai skaitytojus glumino Mackaus iššūkis tradicinei katalikybei. Paauglystėje ne kartą savo eilėse nusielenkęs prieš krikščionybės simbolius, vėliau, paveiktas pesimistinio egzistencializmo ir atsižvelgęs į Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) niūrią išvadą, jog „Dievas mirė“, Mackus leidosi į komplikuoją dievoiešką kelią. Egzodo situacijoje jis siekė šventumo formoms suteikti naują turinį, jas perinterpretuodamas ar net neigdamas. Negyvas jo poezijos peizažas alinamas sausros, kuri metaforiškai reiškia ir tikėjimo krizę, – tai pasaulis be pažadėtų šventumo ženklų: „Kodėl šią vasarą / nebeatsinešė skaros Veronika? // neįau buvo kam numirt šią vasarą, / neįau vinim per sausas buvo medis?“ Dievo valiai atiduotas pasaulis kupinas skriaudų ir neteisybės, o tos valios atstovai virtę spalvingais beprasmybės simboliais: Viešpaties Angelas pasirodo tik koplyčios vitraže juodos ir žalios spalvos fone, šv. Teresė kaip pasakų našlaitė turi sudėvėti obuolių ir agrastų pintines. Pats Dievas pasirodo kaip kareivius mirčiai rikiuojantis, aklo paklusnumo reikalaujantis žiaurus generolas ir kaip pasaulio neteisybę pažinęs Kristus, su kuriuo veržiamasi susitikti ir... prailenkiamas.

Dievas šiuolaikiniame pasaulyje ne tik sustingęs, pasirodantis tik apgaulingais kultūriniais pavidalais – jis poeto vaizduotėje iškyla kaip gudrus manipuliotojas, stingdantis tuos, kurie leidžiasi jo ieškoti. Apie netikrą, iškreiptą Dievo pavidalą kalbama neslepiant piktos ironijos – čia grožis iš tiesų yra baisus: „Ar nebuvo graži Dievo ranka / kai ji glostė angelo plaukus / ar nebuvo gražus Dievo veidas / kai tau įbruko stiklo akis“.

Mirtis poetui atrodė lyg Dievo teisingumą neigiantis ženklas. Mirties beprasmybė yra ir metafizinė neteisybė, prieš kurią abejojantis ir išdidus žmogus turėtų sukilti. Mackaus subjektui nėra svetima mirtis ar skriaudos – jis užjaučia ir Afrikos gerąjį sakytoją (pamokslininką) Johną, ir nacių nužudytą mažą žyduką Jureką, kurio gėstančiose akyse jam žintas „falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas“. Poetas buvo vienas pirmųjų lietuvių išeivių, kalbėjusių apie savo kaip bendruomenės nario, nusikaltimo liudytojo (viską vertinusio dar vaikštomis akimis) moralinę atsakomybę: „Kodėl tau pardavė karstą, / o man, Jurekai, pardavė duonos?“ Mackus neužsidarė hermetiškame egzodo lauke, o viešai solidarizavosi su visų tautų nuskriaustaisiais, nes visus slėgė tie patys falsifikuoti įstatymai ir iškreipta moralė. Pasak jo bendražygio, liberalių pažiūrų santariečio Vytauto Kavolio, „nieko lietuviško neatsisakydamas, jis [Mackus] neišdavė nieko žmogiško“.

Eilėraščių cikle „Chapel B“, savo forma imituojančiame senovines raudas, poetas mąstė apie simbolišką Škėmos žūtį. Škėma Mackaus eilėraščiuose virto mitine figūra, universalio egzodo metafora, nes buvo pažinęs šio reiškimo esmę: „Buvę valstybės piliečiai, / įsidėmėkit jo mirtį: / pirštais jis buvo suvokęs / aklyjų raidyną – egzilę“. Toji egzilė neapsiriboja vien pokario išeiviais, bet apima visus bežemius – Amerikos kasyklose nepakeliamo darbo sugniuždytus ankstesnių kartų lietuvius emigrantus bei juodaodę Mariją, apraudančią kolonizatorių užkapotą sūnų. Išskaidytas į kruviną mozaiką ar *intaglio* (raižiniu metalo plokštelėje) virtęs Škėmos kūnas apmąstomas kaip kultūrinės atminties figūra. Tačiau ką daryti, jei sužalotas ne tik kūnas, bet ir jį išsaugoti, įprasminti turėjusi bendruomenės atmintis, jei pati bendruomenė nyksta, tirpsta? Perfrazuojant Škėmos apsakymą pasakos „Eglė žalčių karalienė“ (vieno autentiškiausių lietuvių kultūros tekstų) motyvais, rūsčiai

Nyka-Niliūnas savo kūne dar jautė prigimtą „patriotizmą žemei“. Net ją praradęs, jis dar galėjo būti melancholiškai laimingas, galėjo, pavyzdžiui, retkarčiais užsimiršti tapytiniame Renesanso gamtovaizdyje. Algimantas Mackus turi savojo patriotizmo ieškoti skausmingai ir be atvangos. Jo yra neužmirštama našta. Jis išėivijoje subrendęs.

Vytautas Kavolis, Nužemintųjų generacija

apibendrinama: „Tolsta mūsų egzilė, / tolsta mūsų kalba. / Žilvine, Žilvinė-li, / bespalvė plyšta puta“. Pesimistinė išvada ateina iš Dylano Tomaso eilėraščio: „Ir mirtis nebus nugalėta“. Su ta žinia teko susitaikyti, pratintis prie netekčių, kurti poeziją „mirčiai skirtą, / bizūnais kapota kalba“.

Deja, laiko tokiai kūrybai Mackui nebuvo likę. Po jo mirties Čikagos greitkelyje likusiems gyviems žeminkams ir bežemiams teko įsisąmoninti, ką reiškia ši „Kraujo žinia palikta“ (taip vadinosi Liūnės Sute-

mos Mackui skirtas nekrologas). Pranašišškai skambėjo Mackaus užrašuose apie egzilę jamžintas išėiviams skirtas raginimas įprasti prie netikėtų laidotuvių: „Pravažiuojančio sunkvežimio ratai ne vienam iš mūsų bus paskutinis kūno kontaktas su žemės sukimosi dėsnium. Kai žūstame, esame visatos centras, kopernikai. Bent tiek mums paliks visame pravažiuojančio sunkvežimio ratų tragedijos suvokime“.

Sovietinėje Lietuvoje, kur oficialioji kritika piktai džiūgavo dėl nykstančio JAV lietuvių kultūrinio gyvenimo, Mackaus poezija to meto jaunajai kūrėjų kartai atvėrė dar neišbandytas poetinės retorikos galimybes. Pirmasis jo kūrybos rinkinėlis, 1972 m. išleistas šiaurės geležinės uždangos, kėlė universalias maišto ir paklusnumo, įsipareigojimo ir laisvės problemas. Dar didesnio atgarsio poetas sulaukė išėivijoje. Nors jis pesimistiškai vertino išėivių kultūrinių organizacijų perspektyvas, tačiau jo asmenybė ir kūryba įkvėpė lituanistinei veiklai reikšmingą dalį Vakaruose studijavusių lietuvių intelektualų, kurių pastangomis „Santaros-Šviesos“ studentiškas sambūris virto įtakingu visuomeniniu judėjimu.

Siūloma literatūra: Algimantas Mackus, *Trys knygos*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Algimantas Mackus, *Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994 (straipsniai iš šio rinkinio: „Iš užrašų apie egzilę“, „Iš žodžio Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių pristatymo vakare“, „Žodis gavus Vinco Krėvės literatūrinę premiją“, p. 510–529); Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Algimantas Mackus“, in: *Idėjų inventorių*, sudarė Solveiga Daugirdaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 223–238; Algirdas Julius Greimas, „Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas“, in: *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 121–127; Vytautas Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, in: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 63–120; Rimvydas Šilbajoris, „Religiniai įvaizdžiai Algimanto Mackaus poezijoje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 214–231; Rimvydas Šilbajoris, „Tautosakos elementai Algimanto Mackaus kūryboje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 384–402.

Algimantas Mackus

LIETUVA

I

Aš jau greitai nebūsiu,
aš jau greitai užmigsiu:
mano kraštas vidurnaktis,

tik mano krašto delne,
mėnuliui šviečiant,
žėri apsnigtas vaismedis.

II

Mano kraštas žiema,
mano kraštas vidurnaktis,
vienišas balsas
prarastų namų amžiuj,

tik mano krašto neužsėtai laukais,
miego laukiant,
aidi rogių ilgi skambalai...

Aš dar negreitai nebūsiu,
aš dar negreitai apkursiu.

ATSKLANDA

- Ką nešu stikliniam karste?
- Surinkau visus daiktus, turėtus anuomet.
Šaknis įleido mirę daiktai manin.
- Nenusimesi aštraus, mirusio svorio?
- Kai žmogus nebeturi ko laidoti, jis tampa vienas.
- Būk.

I

Pabudintas Viešpaties Angelo,
žvelgiu į koplyčios vitražą:
veidas Viešpaties Angelo, -
angele, juoda ir žalia,
angele, amžiną atilsį.

Miegosiu per Viešpaties Angelą,
miegosiu per koplyčios vitražą,
per veidą Viešpaties Angelo,
per, angele, juoda ir žalia,
per, angele, amžiną atilsį.

Žalias, angele, kraštas,
žalia išdalinama žemė
rauda, angele, amžiną atilsį, -
tai gimdančios gieda ir gieda,
tai, angele, juoda prieš miegą.

II

Tai įtampos kupinas laikas
tai laikas mirties nepaaiškintos
tai šauksmas išklydusios generacijos
tai atšauktas prisikėlimas
tai pirštai ant vėstančio kūno
tai išdidumas prieš kojų mazgojimą
tai šauksmas išklydusios generacijos
tai atšauktas prisikėlimas.

HERMETIŠKOJI DAINA

1

Į avilį nebelėk,
medaus nebenešk,
bitele pilkoji;

koris išvalgytas,
avilys išdraskytas,
bitele pilkoji;

sudegink sparnus,
geluonį įleisk,
bitele pilkoji;

valandėlę gyvenk,
ir ramios tau mirties,
bitele pilkoji.

2

Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą,
Kapai buvo arti –
ji nespėjo pažinti liūdesio.

Mano mergaitė buvo jauna.
Karstą pakasiau aš, –
jinai – nepatyrė vienatvės.

Kalbėjau su karsto medžiu,
ir mergaitė atsakė
tikėjusi prisikėlimo tiesa.

3

Maitinuos savimi:
sąnariams – kondoras,
sąnariams esu hiena.

Skausmą dedikuodamas sau,
sapnuoju homoseksuališkus angelus,
lesbianiškas teresėles.

Į ugnį –
kraują draskomų sąnarių –
paneriu galvą.

Raukšlėmis vinguriuoja sliėkas,
akimis puola vėsa
hermetiškan ritualinin indan.

Braido aukštom pusnim
anapus prisikėlęs Dievas.

4

Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas:

kondoras stiprus, hiena alkana,
sąnariai įskausminti
iki neskausmo.

5

Iš visur sugrižtu neišėjęs.
Naktimis ieškau gimtųjų namų.
Jeigu rasčiau gimtuosius namus, –

niekas manęs iš jų neišneš
nė karste, nė mirty.

6

Šitą beprotišką žemę,
šitą skausmo išsiveržimą,
ši lėtą kerštaujančią žudymą,
šią neapykantą teisinu,

tiktai – kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbianiškų teresėlių:

tokioje tremtyje
būčiau per silpnas
net neapkęsti.

7

Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą.
Bitele pilkoji, į avilį nebelėk, –
avilys išdraskytas, korėiai išvalgyti;
nesibaigiantis kartos prakeikimas –
be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.

JUREKAS

1

Aš įkelčiau tavo kūną į žaliuojančio medžio viršūnę,
jei turėčiau medį

žaliuojantį.

Aš įkelčiau tavo kūną į drėgną drobę danguj,
jei turėčiau paukštį

skrajojantį.

Aš įkelčiau tavo kūną į žvaigždėjančią kalno viršūnę,
jei turėčiau vasaros saulės

neblunkančios.

Aš įkelčiau tavo kūną į pilką kūno šešėlį,
jei turėčiau vaismedžių sodą,

neišgertą, nenuraškytą.

2

Paklausė motina žaliuojančio medžio viršūnės,
ir medis atsakė: – Ne.

Paklausė motina drėgnos drobės danguj,
ir drobė atsakė: – Ne.

Paklausė motina Judo giminės pažymėtos,
ir dvylika tūkstančių atsakė jai: – Ne.

Paklausė motina Gado giminės pažymėtos,
ir dvylika tūkstančių atsakė jai: – Ne.

*Fatališką sprendimą išnešiojo motina,
maldingai priklaupusi kūne.
Devynetą mėnesių gyvenai atskirtas neįvykusio laiko.
Devynetą mėnesių jūra tapo žeme,
devynetą mėnesių vakarojo saulė,
ir devynetą mėnesių žemė civilizavosi.*

Paklausė motina geros maitintojos žemės,
ir žemė atsakė: – Taip.

Paklausė motina karstadirbio priemiesčio gatvėje,
ir karstadirbis ištarė: – Taip.

Paklausė motina auklės žodžių lopšinei sudėti,
ir auklė atsakė: – Ne.

*Balti balsai palatoje jau kvietė
į žalią bei raudoną pasimatymą,
kai motina pagimdė rėkdama
auką istorijos išmaldai.*

3

Raudoki Jureko likimą,
 Vilniaus sinagogų kantoriau,
 raudoki žalią Jureko karstą
 kraujo iliuminacijoj,
 moliuskų eisenoj
 į žiaurios istorijos aplanką.

4

Žemė buvo išpurenta ir paruošta,
 žemė rengėsi derliui.
 Smiltynuose krito ir dužo
 erdvėj prinokę rojaus gabalai.
 Žaidė dangaus daiktais
 prieš kraujo iliuminaciją Jurekas.

Daiktai taip pat bus pašaukti
 į paskutinio teismo salę.
 Daiktais nenusikalsta tiktai tie,
 kurie daiktų neturi.

Prieš lemto skausmingumo išsipildymą
 tegul skambina Dovydas arfa
 beprasmiškam vandens atsimušimui
 į liekanas iš vietos išmestų daiktų.

5

Parduokite duonos mažajam Jurekui, jis nori valgyti!
 Grįžai su Dovydo namų žvaigžde, be duonos.
 Duokite gabalą žemės palaidoti Jurekui!
 Grįžai su Dovydo namų žvaigžde ir atsinešei karstą.

Kodėl tau pardavė karstą,
 o man, Jurekai, pardavė duonos?

6

Į kiemą ateina vyrai pikti.
 – Jurekai, jok! Jurekai, jok!

Žvengia medinis žirgas kieme,
 kanopom kerta cementą.

– Kaipgi aš josiu, kaipgi aš josiu –
 mano žirgas medinis!

- Ir medis gyveno, ir medis šaukė,
ir medis bėgo pagalbos!

Žvengia medinis žirgas kieme,
kanopomis kerta cementą.

- Kaipgi aš rėksiu, kaipgi aš šauksiu –
mano kalbą iškirto kirviais!

Į kiemą suėjo vyrai pikti.
- Jurekai, bėk! Jurekai, bėk!

Krito medinis žirgas kieme,
pasviro į kraujo pusę.

7

Lėta, sunki moliuskų eiseną.
Žalia žolė ir debesų pūkai,
latakas kaktoje
į šiltą raudonumą,
į minkštą saulės užtekėjimą
už slenkančios, už tylinčios
moliuskų eisenos.

Kantoriau Vilniaus sinagogoj,
motinos balsu
raudoki Jureko likimą:
lataką kaktoje.

8

- Nedrįsdama surizikuoti neapykanta,
klaikioj likimo atpažinimo sekundėj
aš uždengiau rudąsias Jureko akis
nuo saulės smūgio, saulės įniršimo.
Tegul palieka jo išsirpusiose akyse
falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas.

- Įkelsiu jo naivų kūną
į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją:
tegul kartu su medžiais ir lietum,
kartu su sidabru ir žalia
ošia neapykantos neatpažinusi širdis.

- Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai sidabrinis bičių spiečius
pakely į mūsų sodo avilį.

- Į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją,
kad oštum, Jurekai,
metu aš tavo žalią karstą
ir kniumbu.

- Užkalkit jį tvirtai, kad niekas neatvožtų
ir nepatikrintų mirties!

Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai senos Testamento giminės
man padeda sukalt vinis
į tavo žalią karstą.

LIAUDIŠKOJI

Ne suvisam išėjo,
tik suvisam negrįžo,
ošia medeliai,
ošia kirtėjai
iš liaudiškų kapų.

Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Nebūk, mergele,
nebūk, jaunoji,
ant vėstančios smiltelės,

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį

saulelės paieškoti,
saulužės nebegrįžti.

MIRTIŠKOJI*

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
 negre Marija Kasyklose kasa anglis
 ir užkasa plaukus Marija Ten vaikšto mirtis
 Jie renkasi vyrus Marija Ir kirviais iškirtusi duobę
 įsako ilsėtis Marija
 Vidurnakčiais atneša laiškų
 iš gimtojo krašto Marija
 Liepsnojančioj saulės laidoj
 šaukiasi gaisro kaimynai
 Įsako tylėt ir ištarti įsako Marija
 Motina liko viena
 Iš darbo tėvas negrįžo
 Tarnaitė seniai ištekėjo
 Kai baigėsi karas Marija
 Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
 ji siunčia labanakt Marija
 Kasyklose kasa anglis Ir užkasa
 plaukus Marija Retėjantis vyrų būrys
 sekmadieniais traukia į smuklę Užkimę balsai
 dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito vidurnakčiais laiškus
 iš gimtojo krašto Marija
 Į vėstančio vakaro lietu
 ji dairo išlyjančio veido

Liepsnojančioj saulės laidoj
 tėvas iš darbo negrįžo
 Kaip Nemunas plaukia dainuoja per naktį Marija
 Seno apsiausto sagas
 kelionei siuva Marija
 Ir laukia pavargusių žingsnių
 į laiptus duris atsivėrus
 ir laukia pilkoj atvirutėj
 labanakt iš Vilniaus Marija

Plantacijų šmaikštūs bizūnai prakerta
 odą Marija Kasyklose kasa anglis
 Ir užkasa plaukus Marija Ten stovi mirtis
 Ji geria ir geria degtinę Nuo saulės akis prisidengus
 ji moteris renkas Marija
 Pilkoj atvirutėj iš Lomžos

* Modelio ieškotina Pauliaus Celano *Todesfuge*: „Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts wir trinken und trinken...“

ji siunčia labanakt Marija
 Paliepia sukąsti dantis
 rėkti įsako Marija
 Kad Lenkija dar nepražuvo pilkoj atvirutėj Marija
 Šmaikštūs bizūnai rašai
 gyvatėmis čaižo Marija
 Į kietą plantacijų žemę
 pakloji pečius ir krūtinę
 gulies iš apnuoginto kūno
 į Afrikos rasę Marija

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
 negre Marija Retėjantis vyrų būrys
 sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
 Dainuoja kaip Nemunas plaukia Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
 labanakt dainuoja Marija

RAUDIŠKOJI*

1

Tai buvo septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto.
 Lygiai septintą valandą ryto
 mirtis reikalinga pagarbos.

Septintą valandą ryto
 civilinės gvardijos vyrai
 užkėlė į miestą vartus;
 lygiai septintą valandą ryto,
 juodais apsiaustais apsigaubę,
 civilinės gvardijos vyrai
 užrakino į miestą vartus.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto
 trompetės miestui paskelbė
 raudoną kraujo fanfarą.

Septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto
 privalėjo budėt
 civilinės gvardijos vyrai,
 nes valstybė nesužinojo,
 kur palaidotas Lorca.

Ir lygiai septintą valandą ryto
 ginkluoti civilinės gvardijos vyrai –
 lygiai septintą valandą ryto
 ispanų valstybės vardu –
 klausinėjo, kur palaidotas Lorca,
 nes lygiai septintą valandą ryto
 po mirties atsikelia žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto
 privačioj audiencijoj
 popiežius priėmė Dievą,
 nes lygiai septintą valandą ryto
 valstybė dar nežinojo,
 kur palaidotas Lorca.

* „A las cinco de la tarde.

A las cinco en punto de la tarde...“

Ir tolesnėse *Raudiškiosios* vietose atliepia Federico Garcios Lorcos *Llanto por Ignacio Sánchez Mejías* tematinės ritminės detalės, iš dalies – nuotaikos ir struktūros visuma. Pirmosios dalies „penkta valanda popiet“ čia tapo „septinta valanda ryto“. Automobilio katastrofa, kurioje žuvo Antanas Škėma, įvyko apie septintą iš ryto.

Septintą valandą ryto
tirštėjantį kraujo fanfarą,
lygiai septintą valandą ryto,
uždengė žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
iškilus veriančio žodžio fanfarui,
tikėjimų reprezentantai
trompetėm ir trombom paskelbė –
Dievo nėra! –
ir ta proga pasveikino popiežių.

Tai buvo septintą valandą ryto.
Lygiai septimą valandą ryto
popiežius atšaukė Dievą,
ir septintą valandą ryto
civilinės gvardijos vyrai
atkelė miesto vartus,
nes valstybė nesužinojo,
ar palaidotas Lorca.

Tai buvo septintą valandą ryto.
Lygiai septintą valandą ryto
nemirtingumo fanfarą
už vartų paskelbė trompetės.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
ir nelygiai septintą valandą ryto
atšauktas Dievas paskelbė
Lorcicos prisikėlimą.

Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.

2

Ir aš nenoriu matyt
liemens neberandančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
suploto kūno erdvės.
Ir aš nenoriu matyt
šakotai suskilusio veido,
ir aš nenoriu matyt
nutraukto riešo raumens.

Ir aš nenoriu matyt
sutraiškytų, irstančių kojų,
ir aš nenoriu matyt
nulaužto kūno liemens.
Ir aš nenoriu matyt
kolažan sudėstyto kūno,
Ir aš nenoriu matyt
išjungto kraujo srovės.
Ir aš nenoriu matyt
šurpauš pavydo sprendimo,
ir aš nenoriu matyt
iškreiptos būtinumo raidės.
Ir aš nenoriu matyt
mirties suprastinto braižo,
ir aš nenoriu matyt
į svetur išmetimo žinios.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo ironijos galo,
ir aš nenoriu matyt
kruvinos išdidumo baigmės.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.
Ir aš nenoriu matyt
pleiskanom trupančio kaulo,
ir aš nenoriu matyt
absurdo, kur būta prasmės.
Ir aš nenoriu matyt
meistro supančiotų rankų,
ir aš nenoriu matyt
išjungiamo kraujo srovės.
Ir aš nenoriu matyt
kumštin suaugusio delno,
ir aš nenoriu matyt
užspaudžiamo skausmo krypties.

3

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
stiprūs lietuviai kaimiečiai
ir plačiom likiminėm rankom
ąžuolo karstą sukaltų.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
naivūs kaimo bernai
ir išvežtų ažuolo karstą
neprijaukintais žirgais.

Mes neatvošime dangčio,
neprisiliesim kolažo!
Svaigsta – vašku ir vainikais –
palinkus galva.

Mes nepakelsim šio kūno
ir neišnešime karsto!
Sunkiai minkštasuolin sėdas
užspringus kalba.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
senos lietuvės raudotojos
ir stambiom įgudusiom ašarom
priverktų ašaruves.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
lankstūs prityrę medžiotojai
ir, pusnim lėtai išklampoje,
atsektų pėdas šernų.

4
Kritai į negyvą gamtovaizdį
konkretaus pasimatymo rytą.
Išsilenkė siela iš kūno
septintą valandą ryto.

Nepranešiau kraujo žinios –
susitikote lygiai iš ryto;
kraują išjungė mirtis
septintą valandą ryto.

Dabar iš tikrųjų žinai,
ar baigiasi kūno egzilė.
Rengiesi vainikų pavėsy
suvokti nemirtingumą.

Neištariau kraujo žinios –
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
– – – neatpažino.

Ryšius su gyvąja gamta
nutraukei nedavęs sprendimo:
ar kūnui užbaigti siela
už kūną išaina egzilėn.

Dabar tu esi kaip laivas,
užplaukęs ant seklumos:
nuskuba upė pro šalį, nekeitus
neklaidingumo vagos.

Dabar tu esi išvengęs
egzilės beprotiškumo:
įteikei dokumentus
monarchinei santvarkai.

Dabar tu esi pilietis,
suradęs nemirtingumo,
prisiekęs ištikimybę
monarcho karūnai.

VII*

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėli,
bespalvė plyšta puta.

Kraujo neišmatuosi,
skausmo neišdalinsi.
Žilvine, Žilvinėli,
ką pasirinksi?

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Žemė duota, mirtis išrinkta.

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Nieko neduota, tik viskas išrinkta.

Į Eglės pasaką grįžta puta.
Žilvine, Žilvinėli!
Tai tiek ir tebuvo duota,
tai tiek ir tebuvo skirta.

* ... *bespalvė* – „Nėra pieno putos. Nėra kraujo putos.
Yra...
– Žilvinėli!“ (Antanas Škėma, „Žilvinėli“)

Marius Katiliškis

Mariaus Katiliškio (1914–1980) prozoje lietuvių epinis realistinis pasakojimas pasiekė savo viršūnę. Tai turtingo ir tapybiškai sodraus žodyno rašytojas, autentiškai atskleidęs lietuviško kaimo pilnatvę ir tėvynės praradimo dramą. Jo kūrybos atspirties taškai – žemė, gamta ir gaivalinga žmogaus prigimtis.

Albinas Marius Vaitkus, vėliau pasivadinęs Mariumi Katiliškiu, gimė Gruzdžiuose (Šiaulių r.) 1914 m. rugsėjo 26 d. Devintas vaikas iš vienuolikos augo mylimas ir lepinamas aštuonių seserų. Tėvai buvo išprusę, prenumeravo spaudą, pirmieji kaime įsigijo radiją ir dviratį. Vaikas vadintas Albu, Albeliu, dar nesulaukusį penkerių jį skaityti išmokė kartu gyvenusi labai išsimokslinusi krikšto mama. Su grybautojomis ir uogautojomis Katiliškis daug laiko praleisdavo miške, pažino visus medžius ir žolynus – vėliau ši vaikystės patirtis romanuose išsiskleis įspūdingais gamtos vaizdais. Tėvams persikėlus į Katiliškes, mokėsi Žagarėje, gražiai piešė ir drožinėjo iš medžio (pomėgis išliko visą gyvenimą), visur nešiodavosi bloknotą užrašams, o iš marškinių kišenėlės visada kyšodavo pieštukas. Iš tėvo paveldėjo pasakotojo talentą, iš motinos – uždaraką būdą, santūrumą.

1936 m. buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę, tarnavo Šiauliuose radistu, šifruodavo sudėtingas telegramas. Po tarnybos kariuomenėje darbas tėvo ūkyje Katiliškio nebetrūkė, tad įsidarbino Pasvalio bibliotekos vedėju, kur lankėsi šviesuoliai mokytojai, plunksnos mėgėjai – visa tai sparčiai plėtė literatūrinį akiratį ir natūralus prigimtinis talentas ėmė įgauti būtinosios erudicijos. Mėgo keliauti, dviračiu išvažinėjo visą Lietuvą. Rašyti ir spausdintis pradėjo anksti – Albino Vaitkaus apsakymus ir straipsnius noriai publikavo to meto savaitraščiai ir net solidžiausias kultūros mėnraštis *Naujoji Romuva*.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Katiliškis 1944 m. vasarą ir rudenį pafrontės ruožuose patyrė traumuojančią kareivio dalį ir po ilgų klajonių atsidūrė Vokietijos pabėgėlių stovyklose. Apgyvendintas Hanau stovyklos kareivinių kambarėlyje su penkiais vyrais, sienas išpiešė anglimi bohemiškomis temomis ir virš jų užrašė: „Negalima gyventi be duonos, negalima taip pat gyventi be tėvynės“. Tais žodžiais tiksliai apibūdino savo būseną, kuri nesikeitė visą jo gyvenimą tremtyje (Algirdas Titus Antanaitis). Karo sumaištyje pražuvo ir pirmos knygos *Seno kareivio sugrįžimas*, jau įteiktos spaustuvei Kaune, rankraštis, o Albinas Vaitkus tapo Mariumi Katiliškiu – apsidrausdamas nuo galimo persekiojimo traukiantis, susiorganizavo fiktyvų asmens liudijimą. Dingęs rankraštis daugiau nei po pusšimčio metų surastas ir išleistas Lietuvoje 2003 m.

Pirmoji novelių knyga *Prasilenkimo valanda* (1948) išėjo Vokietijoje, tačiau toks reikalingas pragyvenimui honoraras prapuolė dėl tuo metu vykdomos valiutos reformos (buvo telegrafu išsiųstas senomis markėmis ir autoriaus gautas pinigų keitimo diena). „Gyvenu be markės, vadinasi, pavyzdingai“, – rašė laiške leidėjui. Giedresnis tarpsnis nušvito pievakarių Vokietijos mieste Freiburge, kur telkėsi daug lietuvių, buvo galimybė studijuoti keramiką, pakeliauti su studentais, – čia formavosi ne vieno būsimo kūrinio idėjos. Friburge susižadėjo su Zinaida Nagyte, poeto Henriko Nagio seserimi (būsimąja poete Liūne Suteima). 1949 m. laivu išvykę į JAV susituokė tų pačių metų žiemą. Su keliais kitais lietuviais Katiliškis įsidarbino pianinų fabrike (gamino medinės detales, mėgaudavosi medžio kvapu), fabrikui išsikėlus – parduotuvių sandėlyje, kur rutiną skaidrino deklamuodamas eilėraščius ar perpasakodamas skaitytų kūrinių siužetus (ypač vertino ir iš atminties citavo norvegų

Stambaus kūrinio (Miškais ateina ruduo) rašymas tetruko šešias savaites, išsiliejo gaivalingu stiliumi, kuris apibūdinamas kaip sultingas, natūralus, tirštas, sodrus, koloritingas, smaguriaujantis tarmybėmis, įtaigus, daiktiškas, organiškas, gausus, etc. Pirmieji vertintojai jį lygino su spalvinga flamandų tapyba.

impresionisto Knuto Hamsuno kūrybą). Pagyvenęs nuomotuose butuose, užsimojo atkurti lietuviškus namus, nusipirko apleistos žemės sklypelį Čikagos pakraštyje Lemonte ir savo rankomis dykvietėje susirentė namą, sodino medžius, augino apynius, kuriuos taip pakiliai aprašė novelių romano *Užuovėja* novelėje „Polaidis“. Augino dukterį ir neįgalų sūnų, duoną pelnė pieno įmonėje, lietuvių tautinėse kapinėse šienavo žolę ir net kasė duobes, vėliau dirbo senelių namuose ūkio dalies prižiūrėtoju. Kartais jautė nuoskaudą, kad liko savamokslis, nebaigė universiteto. Užkluptas ligų, po keturių operacijų ir abiejų kojų amputavimo mirė 1980 m. gruodžio 17 d.

Nors Katiliškis išleido dar kelias apsakymų knygas (*Šventadienis už miesto*, 1963; *Apsakymai*, 1975), lietuvių literatūros istoriją jis labiausiai praturtino trimis ryškiais skirtingais romanais: *Užuovėja* (1952), *Miškais ateina ruduo* (1957), *Išėjusiems negrįžti* (1958). Paskutinis romanas *Pirmadienis Emerald gatvėje* (1993), vaizduojantis emigrantų degradaciją, jau nebuvo toks pavykęs.

Dvylika *Užuovėjos* skyrių-novelių vienija Gružiškių sodžius, kur laikas matuojamas įprastais žemdirbio sezoniniais darbais nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Veikalas laikomas novelių romanu dėl vientisumo, kylančio iš autentiškai atskleistos agrarinės pasaulėjautos – novelės vadinamos darbų („Linarūtė“, „Kulė“), derliaus brandos („Atuorėtis“, „Pupžydys“, „Apynojus“) ir gamtos reiškinių („Lietus“, „Polaidis“, „Kaitra“, „Sniegas“) vardais. Tai vientisas darnus pasaulis, kuriame nieko nestinga, kur galima gyventi nuo gimimo iki mirties neperžengiant jo ribų ir nieko nepasigendant. Bendroji kaimo gyvenimo kronika nustelbia atskirus veikėjus ir nedidelius nutikimus, visuma absorbuoja dalį. *Užuovėjoje* aukštinamas toks gyvenimo būdas, žmogaus sąmonė čia nesusiskaldžiusi, neištuštėjusi, kiekvieną sunkų darbą palydi smagi šventė, konfliktą – išrišimas. Žmogus atsidavęs žemei, pasitiki gamtos tvarka, iš tos pačios pušies obliuojamas ir lopšys, ir karstas. Katiliškis puikiai atskleidė žemdirbio aplinką su menkiausiomis etnografinėmis ir techninėmis detalėmis, nes pats ją pažino ir nebuvo praradęs kaimo darbų įgūdžių. Jo žmogus dirbdamas patiria laisvą renesansišką džiaugsmą, individas įjungtas į kolektyvą – kaimas sutartinai rengia talkas, gegužines, pabaigtuves. Kritikai pažymi, kad ypač konkretus ir tikslus *Užuovėjos* pasakojimas nėra buitinis, jis atskleidžia mistinį žmogaus ir žemės ryšį. Kūrinį gaubia tėvynės, prarasto rojaus, sakralumo aura. Pačiais baisiausiais Lietuvai metais, kai kaimas buvo naikinamas kolektyvizacijos, Katiliškis užjūryje sukūrė nuostabią buvusio gyvenimo rekonstrukciją.

Autentiška traukimosi iš tėviškės 1944 m. patirtis ir pabėgėlius užklupusios Antrojo pasaulinio karo pabaigos negandos atsiskleidė romane *Išėjusiems negrįžti*, kurio antraštė tapo kartos emblema. Romane pateikiamas kolektyvinis besitraukiančiųjų portretas. Lietuvių dalinys, sovietinės armijos nublokštas į Rytų Prūsiją, gauna ne itin kilnias užduotis užkamšyti fronto spragas ir kasti apsauginius griovius, o iš paskos traukia pabėgėlių vežimai. Patikima yra memuarinė šio romano medžiaga, niekur nenusižengta nei istorinei, nei psichologinei tiesai. Klajokliškas kareivių gyvenimas, nakvynė kaskart vis naujuose apkasuo-

se, nenumaldoma kaltė dėl paliktos tėviškės kuria itin šiurkščios tikrovės įspūdj. Svarbūs tampa biologinio išlikimo instinktai ir veiksniai: maisto, drabužių ir apavo trūkumas, rūkalų stoka, želianti barzda, šilumos ir moters ilgėjimasis. Baisūs karo padariniai, beprasmės aukos, ateities nežinia kelia nerimą, sklaido iliuzijas. Tekste susipina gėlos intonacijos, tranki šnekamoji kalba, ironija karinės vyresnybės atžvilgiu, pasakotojo lyrinę emociją perkerta ciniškos remarkos, beviltiška apeliacija Dievop – kaip jis gali toleruoti tokį absurdą? Rašytojas kalba apie vyriškus karo žaidimus, į kuriuos vyrai yra įtraukti prieš savo valią, apie kareiviui gėdingą negalėjimą kautis su užpuoliku, ginti savo žemę (Elena Bukelienė). Už Išėjusiems negrįžti Kanadoje atsiimdama Vinco Krėvės premiją Katiliškis sakė: „Visur ir visais laikais žemė paėmė už save aukščiausias kainas. Žemė, kaip kempinė, permerkta krauju. Ji verta kraujo! Ir aukščiausia jos kaina – nebesugrįžimas jon! Nes tavo kaulai bus palaidoti kitur“.

Kad ir kaip būtų keista, visus tris reikšmingiausias Katiliškio kūrinius aplenkė prestižinės egzodo literatūros premijos. Ypač jam buvo skaudu, kad Lietuvių rašytojų draugijos premiją gavo ne romanas *Miškais ateina ruduo*, o vienadienės reikšmės poezijos knyga, kuri vėliau, žinoma, visai dingo iš literatūros apyvartos. Suvokdami Katiliškio prozos vertę kolegos net įsteigė naują Lietuvių Enciklopedijos premiją, kuria ir apdovanojo romaną, o pats Katiliškis iš Lietuvių rašytojų draugijos išstojo (vėliau kaip pavėlavęs aidas draugijos premija pasivijo apsakymų rinkinį *Šventadienis už miesto*).

Meniškausiu Katiliškio kūriniu laikomas romanas *Miškais ateina ruduo* (esama nuomonių, kad tai geriausias lietuviškai parašytas grožinės prozos tekstas). Stambaus kūrinio rašymas truko tik šešias savaites, jo stilius apibūdinamas kaip sultingas, natūralus, tirštas, sodrus, spalvingas, smaguriaujantis tarmybėmis, įtaigus, daiktiškas, organiškas, gausus ir t. t. Pirmieji vertintojai romaną lygino su flamandų tapyba, jis gerai suręstas kompoziciškai, charakteriai labai tikroviški ir įtikinami, santykiai intriguojantys, grėsmė auga ir įtampa didėja iki kulminacinio taško, kol viskas baigiasi logiška, niūria atomazga. Pasakojimui būdingas išsamumas, detali socialinė ir psichologinė charakterių motyvacija, sodriai apibūdintas aplinkos konkretumas, puikiai funkcionuoja meninės detalės, turtin-gas žodynas, savita sakinio ritmika.

Nors kūrinio intrigą sudaro meilės trikampis, jo fone skleidžiasi dinamiška pirmosios Nepriklausomybės laikų ūkio sankloda – galime susidaryti aiškų vaizdą, kaip atkuto ir stiprėjo šalis. Išsamiai vaizduojama ūkininkų kasdienybė, siekis, kad gėrybių klėtyse ir kluonuose būtų iki pat lubų. Žmonės pluša ir kituose baruose: kerta mišką, plukdo sielius, tiesia vieškelius, sausina pelkes; ūžia lentpjūvės ir pieninės; provincijos miestelis buria visus mainams, pramogoms, pasikeitimui informacija: čia valsčius, daboklė, malūnas, turgūs, užėiga, šventadieniais – bažnyčia. Būrys stiprių vyrų kasa kanalą – sausina pelkę, kurią galima laikyti užsistovėjusio, nejudraus gyvenimo simboliu. Permainų, šurmulio, gyvybės atmosfera žadina viltis.

Pagrindinis veikėjas Telesforas Gelažius, vadinamas Tiliumi, atspindi svarbų to meto lūžį, tarpinę būseną, kai tradicinė žemdirbių bendruomenė skaidėsi ir jaunus žmones ėmė traukti kitokios veiklos galimybės. Tiliaus delnai kieti nuo sunkaus darbo kertant mišką ir tarnaujant samdiniu, bet jis jau ragavęs kariuomenės ir tik dėl karštakošiško būdo (įsivėlė į muštynes) netapo policininku, eigučiu. Tilius skaito knygas ir jaučia, kad užsidaryti vienkiemyje tarp miškų per menka. Kita vertus, aiškiai nežino, kuo norėtų užsiimti: padienio darbininko, samdinio dalia jo netenkina, bet aukštesniems siekiams trūksta

*Visur ir visais laikais žemė paėmė
už save aukščiausias kainas. Žemė,
kaip kempinė, permerkta krauju.
Ji verta kraujo! Ir aukščiausia jos
kaina – nebesugrįžimas jon! Nes
tavo kaulai bus palaidoti kitur*

Marius Katiliškis

pinigų, o labiausiai – dinamizmo ir ryžto. Tiliaus dvejonės, neapsisprendimas, ką gyvenime veikti, svajonių neapibrėžtumai („Jis ilgėjosi kažko tolimo, bevardžio ir beveidžio“) – tai krizės situacija, individo pasimetimas alternatyvų kryžkelėje. Senajai kartai kalendorinė darbų seka ritmingai sukdavosi amžinu ratu ir nekėlė problemų, žemė buvo visa ko pagrindas. Tilius „nerimą nešėsi glėby“ – nebenori dirbti tėvo žemės (perleidžia jauniesiems broliui) ir taip nutraukia paveldėjimo tradiciją. Žadėjęs su vyrais eiti kasti sausinimo kanalo, vis dėlto lieka juodadarbiu vienkiemyje. Dvejojančio,

nepatenkinto, nerimastingo Tiliaus paveikslas – kintančio laiko ženklas. Naujoviškos gyvenimo programos neturėjimas, pasidavimas laikinam hedonizmui vaikiniui kainuoja gyvybę (skandinavų prozos rūstumu alsuojanti romano atmosfera teikia mažai vilčių, kad pašautas Tilius pasveiks). Katiliškis santūriai psychologizuoja Tiliaus charakterį – rodomi jo išgyvenimai apmąstant savo situaciją, bandymas įsisąmoninti neryžtingumo priežastis, žinojimas, kad reikia palikti Doveikos vienkiemį, negalėjimas atsiplėšti nuo Monikos. Dėl nuolatinio blaškymosi ir skaudaus mąslumo Tiliaus lemtis atrodo dar tragiškesnė.

Kiekvienas personažas romane turi savo tiesą, poziciją, savo likimo liniją. Pragmatiškas Monikos pasirinkimas ištekti už seno turtingo ūkininko Doveikos, buvusio viršaičio, ir būti visko pertekusios sodybos šeimininke jaunai moteriai greit apkarsta. Moniką pražudo egocentrizmas, artimo poreikių nepaisymas, noras pačiai besąlygiškai išsipildyti bet kokia kaina. Bodėdamasi senio vyro, alpiomis vasaros naktimis klajodama be miego miškų apsuptame Basiuliškių vienkiemyje, Monika nusprendžia – „ji turi eiti su gyvenimu ir su jaunyste“ – ir suvilioja Tilių, o šis iš pirmo žvilgsnio pajunta abipusį ryšį ir kerinčią moters galią. Romane regime įsiūbuoto meilės jausmo amplitudę, daugybę meilės niuansų ir pakopų. Vos septyniolika perkopusi Agnė, gražioji krautuvininkės jaunylė duktė, „auksaplaukis saulės kūdikis“, linksma, laisva kaip vėjas, gaivi ir pirmapradiška it sprogstantis pumpuras, sužavi Tilių, romantiška jų meilė prabunda pavasarį ir kritikų yra siejama su gležnumu, skaidra, noru apsaugoti ir globoti. Tiliaus meilė Monikai fatališka, įsiplieskia vasarą, tokią karštą, kad „pleškėjo kaip laužas“, kaip „kalvės žaizdras“ – brandi vešinti gamta atitaria erotinei aistrai, kurios pražūtingumą pranašingai sustiprina miško ir durpyno gaisrai, apgaulės išaiškėjimas, keršto šūviai. Tirštėjanti grėsmės atmosfera antroje romano pusėje meistriškai modeliuojama artėjančios nelaimės užuominomis (gyvačių traukimas iš pelkės, užtaisytas šautuvas, pamestos šukos, išgulėti rugiai, gandų gausėjimas, pavydo priepuolis ir pan.). Vienintelė Agnė, nuo išduotos meilės pabėgusi į miestą, išsiveržia iš gniuždančių aplinkybių.

Miškais ateina ruduo Lietuvoje buvo publikuotas sovietmečiu (1969), rašytojas už bendradarbiavimą su okupacine valdžia turėjo nemalonumų, užtat lietuvių skaitytojas gavo daugiamatį, žėrinčio stiliaus, kupiną intriguojančių konfliktų ir meilės svaigulio romaną. Pagal jį buvo pastatytas Raimondo Vabalo režisuotas filmas (1990).

Siūloma literatūra: Marius Katiliškis, *Užuovėja. Išėjusiems negrįžti*, Vilnius: Vaga, 1990; Marius Katiliškis, *Miškais ateina ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; *Išėjęs negrįžti: Marius Katiliškis gyvenime ir kūryboje*, redagavo Violeta Kelertienė, Chicago: A. Mackaus knygu leidimo fondas, 1986.

Marius Katiliškis

MIŠKAIS ATEINA RUDUO

DVIDEŠIMT TREČIAS

Ji atsėlindavo lapės žingsniais ir nepalikusi už savęs pėdsakų. Kaip vėjas, kaip viską pakeliui siaubianti sausra įsiverždavo jo guolin. Ji buvo alkana meilės ir glamonių, ji buvo nepasotinama, tartum perdžiūvusi žemė. Staigūs, trumpi lietūs, kad ir kokio stiprumo, tegalėjo tik paviršių suvilgyti. Tik trumpos valandos, tik akimirksniai, nuvogti ir išplėsti iš slogios kasdienybės, žaidžiant viskuom – vardu, padėtim, žaidžiant visu gyvenimu. Ji ėjo dalgio ašmenimis ir basomis kojomis. Ji svyravo ištiestomis rankomis palaikydama pusiausvyrą ant siauro liepto, virš pražūties, virs duobės, kurios dugno jokia akim negalėjai išvelgti. Ji ėjo, panaudodama klastą ir visas įgimtas gudrybes – buklumą, nuojautą, baltų dantų šypsnį ir orientaciją naktyje, audroje ir migloje, – tokią teturi tik laukiniai žvėrys ir moteris. Savo meilę ji turėjo išplėsti, užgrobti nagais ir išlaikyti, jais kruvinai įsikirtus. Tik trumpas minutes ji teturėjo sau ir visą ilgą dienų sriūtį prieš, negailestingai ją plovusį ir alinusį. Juo trumpesni jų susitikimai buvo ir juo rečiau, tuo kaitresne ugnimi ji įsiverždavo. Ji buvo liepsna, ryjanti sausą kirtimų žolę.

Toji vasara žioravo kalvės žaidzdrū, matomu iš tolo plačiai pravertose duryse. Jie susitikdavo visur ir visada. Ir neįmanomiausiu laiku, ir neįprasčiausiose vietose. Jis įjunko, kad ji ateitų ir atsigultų šalia. Nieko kito nebeliko be jos. Jis darėsi niuresnis pastebimai ir traukėsi savin, bijodamas prasiatiti ir bijodamas pakelti akis. Iš jų juk galėjo pažinti jo vidų, jo baisiai sujauktą ir vietos neberandančią dvasią. Tarpai tarp paskutinio ir naujo susitikimo ji ėmė varginti savo nežinojimo šiurpu. Ar jis nebus paskutinis? Vienu lūkesčiu jie virto, nustumdami į šalį visa kita. Visa kita niekai. Nieko nebeliko, kaip tik laukti ir sutirpti tame laukime. Jis laukė jos žvilgsnio pietų ir pusryčių metu prie bendro stalo virtuvėje. Jų akys susitikdavo ne dažniau ir ne ilgiau kaip ten esančių ir kaip būdavo pačioj pradžioj. Bet jų iškalbingumas galėjo išduoti bet kam jų suokalbį. Jie turėjo saugotis ir to.

Ji rasdavo laiko ir dieną. Ji mokėjo surikiuoti darbus ir savo moteris taip, kad pasilikėtų viena ir niekieno nesekama. Tai bažnyčion išleisdama jas ir pati atsikratydama vyro. Jį pasiūsdama į susirinkimus, į posėdžius pieno bendrovėn. Ji ateidavo užuolankomis mišku, krūmais ir upės pakraščiu į lauką, kur jis dirbo. Stangus rugių šepetys juos įsiurbdavo savin, užklostydavo, uždangstydamo. Geresnio prieglobsčio savo meilės valandai jie veltui būtų ieškoję kitur. Jai patiko uogauti, nors gyvačių ir miško vabalų bijojo lygiai kaip ir seniau. Ir grybus ji mėgstanti ir sakėsi žinanti, kur jų daugiausiai yra. Grybai esą nepalyginamai skanesni savo pačios rankomis surinkti.

Monika baigė priprasti prie miško ir tyrelio. Ir tas taip džiugino jos vyro širdį.

Pasisėjau balandėlę daržely –
 Pasisėjau balandėlę daržely...
 Balandėlės nė daigelis nedygo –
 Balandėlės nė daigelis nedygo...

Šis posmelis virto jų suokalbio daina. Jeigu ji niūniavo virtuvėje arba eidama per kiemą, Tilius žinojo, kad ji planuoja ką nors. Ji ką nors nujaučia, ir kas nors bus. Ir niekad nebuvo kitaip. Toji vasara pjovėsi aštriu giliu pjūviu lyg į jauno, lygaus medžio žievę. Kad ir kas ir kaip bus po to, be gilaus rando jis jau nebegalėjo užgyti.

Jis pasijusdavo plaukiąs verpetinga upe. Ar ilgai pavyks išlaikyti paslaptį? Ir ją nešiosis su savim kaip neatperkama nuodėmę? Jis laikė sugniaužęs gyvą anglį. Ar vėjo gūsis jos neįpūs į liepsną ir neprivers atgniaužti pirštų? Jis buvo toji kinivarpa, įsiverpusi į pačią medžio šerdį ir ėdanti, ėdanti. Kaip kurmis pačiam kiemo vidury, bet kada galįs pakelti sumintą velėną. Ir kas, kad sprandą nusuks. Tai kas? Tokiom valandom jis galėjo nesirinkti ir lengva ranka numoti. Jau tuo pačiu jis galėjo nesirinkti ir lengva ranka numoti. Jau tuo pačiu jis gyveno tokį nuostabų gyvenimą, tokį žavų. Iš karto jis įgijo viską ir tokiu kiekiu, jog viena diena atstojo dvidešimtį praeitų metų. Tai buvo liūtis po sausros.

Agnė traukėsi, traukėsi nuo jo. Agnė jau priklausė praeičiai, anai tolimai ir skurdžiai patyrimų. Ji juk tebebuvo toks pat vaikas ir savo širdį statė vėjui ir jo pagairėje žarstė save taip pat negudriai kaip ir visi, nežinantieji ir pasikliaunantieji neaiškia, bet tuo pačiu didele ir šventa laimės samprata. Su niekuom nepalyginamas pavasario sapnas ji buvo, po kurio pabudus, žemė atrodo kaip saulėje žvarbantis upokšnis su auksiniais dugno akmenaičiais. Tokia buvo jos meilė. Kaip šviesi dėmė darganų nuplaktoje žemėje. Visada prisimenama su ašaromis ir džiugesiu kaip niekad nebesugražinama, nepakartojama ir tuomi šimtą kartų mielesnė. Ir ji jau praeity. Ir čia pat paglemžta, užlieta. Jis negalėjo atsispirti su įnirčiu plaunančiai vilniai. Ji skandino, jį nešėsi su savim.

O Monika žinojo, ką daro ir ko jai reikia. Ji atėjo subrendusi ir pasiruošusi. Pačiu laiku ji pasirodė. Laiku, tinkamiausiu sau ir niekam kitam. Seno ūkininko išmone vadovaudamasi, kad diena, prasnausta pavasarį, kainuoja savaitę rudenį. Laiku neužsėta dirva apsikaupia usnimis ir susivelia varpučiu. Ji išėjo pasiimti savo dalies. Kodėl tad jis turėtų bijoti? Bijoti kažko, beveik netikro, kas jau savaime paskirtas mirčiai. Mirštantieji tegul nesipina einantiems po kojų. Jų dar tolimi keliai, jie tad turi negaišti ir vietomis paskubėti. Niekas ten nekalba apie neištikimybę, tik kaip žvaliau apsisukti ir kuo daugiau laimėti. Juk išlošta valanda – turtas. Prabėgusi diena – sauja žvyro iš įkandin besivelkiančio vežimo. Ar jis dėl to turėjo nusiminti?

Tarp baimės ir pasididžiavimo, tarp netikrumo ir visiško pasitenkinimo buvo ji pati, viską žinanti, visur mokanti prieiti.

– Argi mums negera taip?

Jis manė, jog negalima žodžiu to atsakyti, ir tylėjo.

– Kur mes rastume geriau? Jei tu žinai, tai pasakyk.

– Aš nežinau.

Vargiai ir ji žinojo. Bet ji mokėjo kreipti viską savo pusėn. Žingsnis po žingsnio brautis vis pirmyn.

– Taip, vasara, – svajingai ir su kraupia nuojauta tarė Tilius. – O kai praeis ji? Ir įsigalės ruduo?

– Ir ruduo mums tarneus. Ir žiema taip pat. Ir tada aš tave turėsiu. Ir žiema bus mums maloni ir palanki. Mums. Ar tu girdi? Kitaip negali būti, mano mylimasai.

Ji mokėjo parodyti rankomis, kas ir kokio dydžio jai patiko. Ji sugebėjo tai išreikšti lūpomis, įtikinti akimis. Vylingais stangraus kūno judesiais. Ji buvo moteris, ir iš tokių, kurias galima palyginti su užvilkinu pavasariu, su pavėlavusiu augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo aplinkoje.

Geriau negalvoti, kas bus žiemą. Ji neužmatomai toli. Beveik neįsivaizduojama, gyvenant tokias dienas. Taip. Jeigu žiema žymi negandą ir vargą.

– Ar tam aš išvariau aną vakarą lentpjūvės savininką, kad jis per daug buvo išgėręs ir drįso meiliau apsikabinti? – ji purtė galvą, išjudindama tamsią ir tirštą plaukų dangą,

nuo kaktos krintančią ant sprando ir užklojančią pečius, akis įspyrusi tolybėn į virpantį ir ištirpstantį tašką, savo žodžiams priduoama atšiauraus ir negailestingo kietumo. – Kad ir labai brangus svečias Doveikai, bet nė pusę žodelio man. Niekam man už tai. Tegul žino visi, jog nevalia nagų kišti prie Basiuliškių šeiminkės. Niekam nevalia. Doveikai širdis apsalė. Terauna kelmai visus brangiuosius kaimynus.

– Nevalia, nevalia, – kartojo pusbalsiu apglušintas ir sužavėtas Tilius. Ir juto, kaip salo širdis, kaip ją graibė svetimi pirštai.

Ji mušė ir užsipovalė tolimuosius ir visai nepavojingus, kad galėtų ramiausiai ir be įtarimo jaustis savo namuose, su saviškiais. Taip ji lipdė pasalų ir melo lizdą. Neprisileisdama nieko. Atstumdama visus kaip širšė, parengusi nuodų geluonį kiekvienam.

– Niekam nevalia, niekam, Tiliau.

Jis tuom įtikėjo jau daug anksčiau. Čia dėjosi kažin kas nepaprasta. Juk jiedu vienuėjo prieš visus. Ar ji dar atsimenanti tai, ko klausė pavasari? Ne. Ko ji klaususi? Apie dainelę... Ar mokąs jis dainelę – pasisėjau balandėlę daržely... Taip, jis ją gerai mokąs. Ir mokąs daugiau negu tą vieną, patį pirmąjį posmelį. Jis galįs padainuoti. Nes jis ją dainuodavęs ir seniau, daug anksčiau, negu atvyko į Basiuliškių šeimyninę.

Ir prijėjo pilnas dvaras kazokų –
Ir paėmė mano vyrą laidoką...

Man negaila savo vyro laidoko –
Tik man gaila, kad nedrūčiai surišo...

Taip, ji šitą žinanti.

O gal ji žinanti ir daugiau?

Taip, ji žinojo ir daugiau. Ir šitą:

Ištrūks, ištrūks mano vyras laidokas –
Ištrūks, ištrūks mano vyras laidokas – – –
Dar ne kartą man galvelę sudaužys –
Dar ne kartą man kaseles nutampys...

O jeigu ir taip atsitiktų. Tai kas? Ar ji turėtų nusigąsti ir sustoti? Ne, ne, ne – rėkte išrėkė įtūžusi. Ji naudojo jo paties – tojo vyro laidoko gerai išbandytus būdus ir priemones eiti ir laimėti. Remti pečiais, paspirti kojomis. Ir neatsigręžti. O kas ją pačią nustums – nebuvo kada svarstyti. Monika mylėjo, ji rūpinosi tik savim. Ji šoko milžiniškais šuoliais nuo vieno kupsto kitan ir nesidairė atgal ir nesirūpino, kas liko jos įmintose pėdose. Plėšriai ir atšiauriai glemžė savo dalį anoji mergiotė, kadaise atvykusi išvargti savo vargo. Nustebinusi visus. Vienu grybšniu išplėšusi ir apžiojusi kąsni, daugelio neatkandamą nuo užgimimo iki mirties.

Šalti pirštai užgriebdavo jo širdį. Nes kartais jis manydavo, jog dar ne viskas atlikta. Jį dusino turtas, tenaudojamas patamsyje ir slaptai. Jis jautėsi kaip valkata, gausiai apibertas gėrybėmis, kurių parodymas kitiems reikštų visišką praradimą ir galą sau. Ką sakytų apdovanotasis įvairiais medaliais ir ženklais, jei jam užgintų juos prisisegti prie švarko ir teleistų juos laikyti slapčiausioje dėžutėje?

Jį traukte traukė nueiti prie upės, atsisėsti ant žolės ir pasipasakoti Raudonajam Petru. Niekad blogai nepatarė Petras. Jiedu pasikalbėdavo kaip broliai. Broliui to nebūtų atskleidęs. Jis neturėjo brolio kaip draugo. Jis augo vienas tarp mažesnių. Ir blogai augo.

Jo nieks neaugino ir neprižiūrėjo. Prastas medis užauga vienas, jei aplink tik brūzgynai ir krūmai. Geram medžiui reikia miško ir užuovėjos kaip žmogui draugų ir brolių.

Vasara noko. Šilta, karšta kaip prikūrenta pirtis šeštadienio vakarą. Praplumpanti po to susitvenkusių debesų liūtimis. Antroje rugpjūčio pusėje nusistojo giedra, ir svilino saulė be gailėsčio ir meilės artojų galvas, sulinkusias griovakasių nugaras ir bręstančius, skubančius laukus. Vilkija nuseko. Brastos akmenys išniro iš dugno, tik juodalksnių pavėsyje, tankiais karklų krūmais užgožtose sietuvose, polaidžio ledų išmuštuose duburiuose tebesilaikė gilus ir juodas kaip rašalas vanduo. Ten, pokaičio sulaukę, krisdavo piemenys ir pusberniai, ten markstėsi kanalo vyrų.

Bjauriai atrodė suverstų žemių krūvos, išvartyti krūmai, išlupti akmenys ir kelmai. Šienpjūviai jau keikėsi, kai atėjo su dalgiais į našias pavilkio pievas. Ne vienas šieno vėžimas pasiliko po žemėmis, ne vieną nutrempė neraliuoti galvijai – viso svieto valkatos zimagorai. Praeis metai kiti, kol ūkininkai išlygins duobes ir nuraus žemių krūvas. Bet į tą nieks nežiūrėjo. Kanalas rausėsi vis tolyn ir tolyn.

Senasis Baikštys pasiskubino mirti. Būtų galėjęs sakyti, galvą pakratydamas, – ar nesakiau, kad taip bus? Ramus tarpmiškės kampas buvo išėjęs iš tvarkos ir subjūres galutinai. Nebuvo to šeštadienio ir tos šventės, kad nesusimuštų. Seniai negalėjo užmigti, kai ant jų gero kėsinosi tiek nevalyvų rankų. Nespėjo prinokti soduose vaisiai, kai juos purtė, nuplėsdami su šakom. Ne geriau buvo ir su vyšniom. Kada jie gulėjo ir kada ilsėjosi? To senieji nesusigaudė. Mergų klėtis reikėjo geležim apkalti arba su vėzdu vaikščioti per naktį. Bet kas nusaugojo mergą, jei jai pačiai užėjo pasiutimas? Kitos pablūdo. Įniko maivyti, pradėjo manyti, jog labai gražios ir šaunios, ir kaimiečiai jau joms per prasti. Kol griovkasių gauja ėjo, siausdama pakluonėmis, teko kęsti, dantis sukandus, ir tikėtis atsigriebti, pasibaigus tai velnystei.

Gegužinėje luposi iš peties. Keliais atvejais pasikėlė lermas, jog muzika pražuvo triukšme, ir patys griežėjai, pametę savo įnagius, žiūrėjo pakabesnių, kaip vėzdelio ar akmens, jei kokios susimanytų ir juos pašventinti įsismaginę. Tvardariai pasijuto per menki išlaikyti drausmę. Stalelis prie įėjimo, kur vienas atkakliai siūlė įeinantiems bilietus, atsidūrė beržo dvišakėje, per porą sieksnių nuo žemės. Suolai pavargusiems šokėjams atsisėsti, tiesa, suręsti greitomis iš neobliuolų lentų, nuplaukė Vilkija pavandeniui. Vielos su vėliavėlėmis iš spalvoto popieriaus nebeliko nė žymės. Ją nusivilko koks prašalaitis, pasinaudodamas suirute, numatęs tinkamą savo daržui aptverti. Kėsinosi ir į centrinį dalyką – tikrąją vėliavą, iškeltą aukščiausiam medyje. Bet pastebėjo laiku ir vaikištį iš medžio išpurte lyg šunų užvytą katiną. Istorijų žinojo kiekvienas ir, nelaukdamas eilės, stengėsi jas išdėti.

Kur buvęs Tilius, kad prireikus nė su šakaliu nesuradę? Pusė vargo būtų atsimetę.

– Apsiejo ir be jo. Taip ar taip jau jo mergą kiti vedžiojasi. Kiti dėl jos ir mušasi.

– Tegul.

– Apsitrina ausis, tai po to ramiau miega. Be sapno.

– Gavo ausų tasai tarbaklynis, – aiškino Tugaudis. – Na, tasai, kuriam kartą trinktelėjai, kai per daug lindo prie Milės.

Tilius atsiminė kaip per dūmus.

– Kažką negražiai pasakė turbūt. Prunos jo nešluostytos nuo užpernykščių metų. O tas geltonkartis nepėsčias.

Sėmė iš peties, pasivedęs į šalį, ir paklausė, ar dar nori.

– Smagūs berniukai, tieji gimnazistai.

- Nagi. Jei duoną gali patys užsidirbti, tai ir pasilinksminti jiems neužginsi, - samprotavo Petras.

- Kas užgins? Negali, - atsakė Tilius.

- Ir tavąją vedžiotis? - skverbėsi, akį primerkęs, Tugaudis. Jam viskas buvo pasidarę nebeaišku. Jis nebepažino savo draugo Tiliaus.

- Yra, kas apgina, ir gerai. O tą vyriokšlį tai jau aižo, kas tik netingi. Ir patsai Doveika jį audė. Nors ten ir buvo už ką.

- Doveikai jis nedovanos. Aš žinau. Aš galiu tą pasakyti, kad nedovanos, - atsiliepė iš pakrūmės Krivickas Vargdienis.

- Ką toks paršas? O už ką jį ten šukavo? - susidomėjo kiti.

- Sako, aptikę prie pirties langelio prisiplojusį, kai moterys prausėsi.

- O! Tai už tą ir trinko kailį. Nebūtų ko. Ar gaila, kad vaikiukas užsimanė pasižiūrėti, kaip Julė atrodo.

- Jam Julė. Ir neišmanymas tavo, Petrai, - niekino Každaila. - Geresnių dalykų ten buvo kaip Julė. Jis norėjo pačią Doveikienę pamatyti. O tą ir aš norėčiau. Ir kiekvienas, kas tik su kelnėm, neužmerktų akies. Jau po velnių, kad daili, tai daili bobelė. Uhu, hu... Jau aš tai...

Tilius atsikvėpė kaip galint giliau. Žiovulys surakino žandus. Ar ne ankstyvą pavasarį jis buvo panašiai prastai pasijautęs? Bernas nesuspėtų nė nuo žolės atsikelti. Ne. Jį pirma pakeltų, spirdamas koja, ir tik tada sudaužytų jo šlykščią kramę, šnypščiančią tartum gyvatės. Ir jau daugiau nebeprasiziotų. Jis drebėjo ir laukė. Petras kaip niekur nieko apsvirtė šonais ir pasiražė. Jo žodžius, nukreipiančius kalbą kitur, jis sutiko kaip lengvo, atgaivinančio vėjelio pūstelėjimą. Šiuo metu jis muštis nenorėjo.

- Ar tu suaugsi kada į protą? Tau tik bobelės ir bobelės. Pasižiūri į tavo barkštinę ir žinai, kiek kartų esi lindęs pas moteras. Gerai, kad Gužas naujo ženklą neįdėjo. Bet atsiminsi ir taip.

Každaila nusikeikė išskirtinai šlykščiai, kad ir patys narsiausi keikūnai nejaukiai pasivartė ant žolės. Nežinia, ką jis būtų daręs kitam už tokį malonų įspėjimą? To jis nebūtų praleidęs kitam. Bet Petruui nieko. Petro ranką jam buvo tekę pajusti daug seniau. Petruui lankas per pilvą ėjo - štai kas. Ir be reikalo jis nežiopčiojo. Petras tik juokėsi, kai Každaila grasino. Jis ir savo giminei patarė per daug neimti galvon. Nė jis ten ką darys, nė keršys. Jei tokių veiksmai eitų lygiai su burna - bloga būtų.

Veronikos krautuvė buvo ištuštėjusi, kai dauguma gėrovų patraukė gegužinėlę. Na, Každaila ne pirmas vakaras seilę varvino. Ir siulė susilažinti iš skaidriosios litro, kad jau šį kartą tai tikrai išdegsią. Ką, ar jie nematą, kaip Veronika jį akimis palydinti. Ar ji neuždedanti švelniai rankos ant peties, kai jis pašaukiąs naują partiją gėralų? Jei jie to nematą, tai esą žlibi kaip jaujos pečiaus kakta. Ir ausys prižėlusios vilnos, jei negirdi, kokiais maloniais žodžiais ji kreipiantis. Dabar pats laikas esąs parodyti, kokie vyrai darbuojasi prie kanalo. Jei jau ką daro, tai padaro greičiau negu spėji suskaičiuoti iki penkių. Každaila pūstėsis delnus lyg imtynėms su meška. O čiagi tik moteriukė, švelnus ir minkštas daiktas.

Nieko troboj ir nebelikę, išskyrus Petrą. Gužas daržinėlę išėjęs. O Veronika, apkuopusi stalus ir taip jau mirtinai nusimušusi per dieną, kliūstelėjo ant kanapėlės, pirm užgesinusi šviesas. Ar ji buvusi prisnūdusi, ar ne, bet Petras vis aiškiau ir aiškiau girdėjęs, kaip šnekučiuojasi Veronika su Každaila. Pradžioj dar pašnabždom, dar pusbalsiu. Dar šiaip ir taip. Dar geruoju, kaip su žmogumi. O tas jau kur tau brolelis! Kaip jautis pasi-
baudęs ir, sakyti, kad jau per prievartą. Tik dudena storai, tik šnypščia kaip ežys.

- Šalin traukis, tu begėdi! – suriko jau visai nekokiū balsu moteriukė.
- Nu, nu, rupūžyt. Valdyk nagus, nesidaužyk! – sumaurojo kavalierius.

Petras nespėjęs pašokti ant kojų, kai jau Gužas virtęs pro duris. Nesakytum, jog tyčia laukė, prisispaudęs prie sienos. Taip tik pasitaikė, kad ėjęs iš daržiniukės kaip tik tuo metu, kai viduj pati bjauriai surikusi.

Lėtas ir nedrąšus Gužas atsistojo priešais ir paklausė:

- Kas čia dedas?
- Nieko... Tas jau... Nieko... – vapeno nusigandusi Veronika.
- Išėik! – pasakė šeimininkas.
- Nesikarščiuok, jei nenori šaltas palikti, – atsiurzgė Každaila.

Gužas pakartojo tą patį. Ką atsakė Každaila, nebebuvo kada nė susigaudyti. Jei kas laukė Gužo pakasnyų, tai baisiai apsigavo. Toks žmogelis, rodos, iš pupų nevaromas. Bet kai griebė ir nešė pakėlęs, tai Každaila nespėjo galvos linkčioti pro durų viršus. Išmetė į kiemą, ir baigta. Prie vėjo žmogus.

Tada tik Petras išpuolęs ir žiūrėjęs, kad blogiau neatsitiktų. Kad kokio peilio iš kišenės neišitrauktų.

- Nereikia, Petrai, – ramiai tarė Gužas, dulkindamas rankas, lyg būtų ką tik iš malūno išnešęs miltų maišą. – Aš dar gaidys ant savo laktų.

Taip ir išvarė. Ir nesmagu, lyg ir jis prie tos kebelės būtų prisidėjęs.

Každaila išsikėlė pas Krivicką. Bet su Petru vis tiek tebekasa kartu. Kur jis ras geresnį draugą darbe. Su nieku kitu tiek neuždirbsi.

- Jau tegul per daug Doveika neįsivaizduoja, – pakėlė nuo žemės sušiauštą galvą Krivickas Vargdienis. – Nujos jam tą bobą iš po akių. Nesidžiaugs ilgai. Aš tą galiu pasakyti.

Tilius spaudė veidą į žolę. Cigaretė krutėjo jo pirštuose.

- Jei Krivickas prašneko, tai bus kas nors. Gal lietaus? – kažki pasakė.

- Nesakyčiau, jei nebūtų teisybė. Aš už teisybę visada.

- Teisybės tu ir nesulauksi. Pats padaryk teisybę, jei nori.

- O sakot, kad tas, kur žiūrėjo pro pirties langelį, – lyg nenugirdęs šnekėjo savo Vargdienis. – Kad tas tai jau nieko? Pala, pala. Jis jau to neužmirš. Nuravės seniui žilę, pasi-gavęs kur pamiškėj.

- Vis ant jo, nabago, – pasikraipė Petras,

- Tai jau nabagas. O ką jis padarė man? Kitas jam seniai būtų parpinus suskaitęs. O aš tyliu.

- Kad tu durnių durnius, jei tyli.

- O gal aš netylėsiu, ką tu žinai? Buvau andai prašyti, kad daržinę leistų nusigriauti, o jis man...

- Sakei jau šimtą kartų.

- Ne šimtą, o tik teisybę. Sakau, ponas, daržinė man priklauso. Atėmei žemę, o daržinė vis tiek mano. Nusigriau nu ir nusivežu su talka. Pamėgink, sako...

- Tai reikėjo, jei sakė.

- Sakė tai sakė. O aš sakau, kad geriau būčiau uždegęs. Va, kaip pasakiau. Mat tokia tūžmastis pagavo. Dieve, susimilk. O jis, pamislyk, Doveika, man šitaip. Galėjai, galėjai. Kol tavo buvo, galėjai.

- Aš ir paleisčiau gaidį. Nė man – nė tau.

Petras šaipėsi.

- Avinai jūs, avinai. Ar tuom Doveikai nuostolių padarytumėt? Jo trobesiai gerai apdrausti. Iš to jis tik uždirbtų.

Krivickas susimąstė. Slogios nuotartys jį kankino visą vasarą. Bet jis guodėsi, kad atsiras vis tiek kas nors ir Doveikai sugros suktiņį. O to Petro tai beturima galvos. Kitam nė motais tokia mįslė neužteitų, o jis tau ima ir pasako. Kad apdrausta. Matai, matai, žaltys Doveika, visur išsigudravojęs. Ir čia, anot Petro, dar uždirbtų. Net ugnis tokiam į naudą išeina. Kad aną kur. Každaila va irgi iltį galanda, nors visai dėl niekų, kad nedavęs išgerti kažkada, kai buvęs kruvinai pagiriotas. Každaila liurškalas, nėra ko juomi pasikliauti.

- Tai jau po visam Doveikai. Visi ant jo sprando. O tu ką jam ketini ištaisyti? Juk jis, sako, tave iš tarnybos išėdęs? - kamantinėjo Petras.

- Gal jis, o gal ir ne. Kartais ir patsai netikiu. Jei gaučiau tą pačią vietą, tai visai užmirščiau.

Doras policininkas turėjo būti Tugaudis, jei galėjo taip nušnekėti. Ir visai be reikalo vargo pelkėse ir miškuose.

Pokaitis baigėsi. Vyrai ražėsi, judino sustingusius sąnarius. Ir vėl sunkus darbas ir nesulaukiamas šeštadienis. Bet, kai jis ateina, staiga visi vargai ir rūpesčiai šalin.

Tilius kiūtino namo. Jam vienam, nuošaliai, Petras pakuždėjo. Ar jis žinąs, kad Agnei peršą jaunikį? Jei žinąs, tai tvarka. Jis vėl buvęs atvažiavęs. Bet toji mergiščia nesuvaldoma.

Tilius suprato, kad ir Petras nesusigauoda jo reikaluose. Jis daugiau neklausė ir nevargino. Geras, puikus vyras. Tilius siekėsi atverti savo širdį. Kitaip bus blogai, bus blogai. Kodėl bus? Jis užspringo savo žodžiais, ir iš jo pasiryžimo nieko neišėjo. Gal kitą kartą, gal kada nors. Jis nyрино pakrūmėmis lyg nusidėjėlis bažnyčioje nuo klausyklos, pritrūkus drąsos, išvydus rūtų kunigo žvilgsnį, apmetus nedraugiškai nusiteikusių minią, kuri, rodos, ir telaukia jo baisaus nupuolimo.

Kada nors. Kada nors.

O vargšas Doveika nė nenujaučia, kokie narsūs debesys telkiasi ant jo galvelės. Visi - viena ruja. Kaimiečiai kad kelio nepravedė per jų lauką. Griovkasiai - kad jų nerydino karčemoje. Ir jis, Tilius, kad jo žmona tokia jauna. Ir Monika - kad jos vyras toks senis. Vai Dieve, visi.

Lyg ir susenęs daugiau atrodė paskutiniu metu Doveika.

Iš verandos, apkerpėjusios tirštomis gebenių virkščiomis, atskrido lengvai, švelniai lyg skiedrelė, besisupanti ant bangos, dainelės žodžiai:

Pasisėjau balandėlę daržely,

Balandėlės nė daigelis nedygo...

DVIDEŠIMT PENKTAS

Gaižių, troškių dūmų debesimis nusileido ant Virsnių ir Basiuliškių. Apšviesti besileidžiančios saulės, jie įgaudavo nejaukiai rausvą atspalvį lyg tolimas gaisras, atsimušęs pelkynų ežere. Vėjas juos išsklaidydavo kuriam laikui, nunešdavo kiton valsčiaus pusėn, į aukštus ir našius laukus, kūpsuojančius viensėdijomis ir baigiančiais griūti senaisiais kaimais, lūžtančiais praamžinų medžių pavėsiuose. Iš kur tyrelis ir jį supą miškai brėžėsi melsvu brūkšniu, netekusiu ryškumo dėl tokio nuotolio, kurs daugeliui atrodė nepasiekiamas. Daugis anų ramiųjų gyventojų ir nemėgino kelti ten kojos, klausėsi pa-

sakų ir tikėjo viskuom, ką šnekėjo keliautojai ir žiniuonys. Iš tų aukštumų, gerą grūdą nešančių molyną žiūrint, dūmai atrodė lyg amžiais nesudylanti migla, apvožusi tenykštį pasaulį ir saugojanti jį nuo pašalinių akių.

Degė tyrelio durpynai. Dviejų pėdų gylio sausai išdžiūvęs viršutinis sluoksnius ruseno kaip jaujos pečius, sauskimšai primuštas spalių. Niekur ugnis nebegalėjo išeiti, apvesta grioviais ir apversta velėnomis, bet jos užimtame plote ji smilko ir žioravo netrukdoma, iki didieji rudens lietūs užlies ir paskandins. O lietaus šaukte šaukė skaudžiai perdžiūvusi žemė. Rugiai nedygo, jų nuspilgusius daigelius, dar neprasilaūžusius grumsto, kirmėlės kirpo lyg žirklemis. Linai, pakloti dirvonuose, nedirgo. Linmarkos išdžiūvo dar vasaros vidury. Ganyklų žolė parudavo, išdegė atolas, ir gyvuliai beviltiškai skambliojo sausus ežių stagarus ir traukė baubdami, ragus atstatę, ieškodami ko nors traškesnio.

Tarpmiškėje staiga pasidarė tyku ir tuščia. Dūmų prigesinta saulė plaukė tartum per drumstą vandenį. Darbai pasibaigė laukuose. Klegesys ir triukšmas, kurių kėlė griovkasiai, nusitraukė negirdimai toli. Kanalo pjūvis jau rėžėsi už Laumakių ir kasdien smigo tolyn ir gilyn. Visa linksmyjų vyrų šutvė pleškėjo kitame krašte, čia beužklysdama vis rečiau ir rečiau. Veronikos krautuvė apsiniūkė, ir, jei ne Petras su Tugaudžiu ir dar keliais, neužmiršančiais tos vietos, ji būtų galėjusi duris užšauti ir išeiti visai dienai į daržą. Jei to nedarė, tai tik iš įpročio ir nenoro nustoti krautuvininkės orumo. Tie keli pravažiuojantieji mažai ką gero žadėjo.

Ir Agnės gyvenime permaina buvo įvykusi. Staiga vieną dieną ji susidomėjo savo krikštomočia. Kodėl ji nebeatvažiuojanti? Ir, jei ketino, tai kada? Va tai tau, kas gi čia dabar? Kada reikėjo, tai nieks negalėjo sugauti. Motina graudeno dukterį ir stebėjosi. Bene bus susipykusi su Doveikos bernu? Bene bus atvėsusi, nes jau nuo vidurvasario jis nebesirodo. Mergiščia pašėlo, papyko, ir viskas praėjo. Ačiū Dievui, kad taip gražiai praėjo. Kai kitoms po tokių linksmybių dar ir vargo tenka pavargti. Ne, Agnė ne tokia. Ir tas gerai. Išvažiuos, pripras ir gal ištekės. Vargonininkas – žmogus tikrai puikus. Gužienė turėjo patyrimo ir į viską žiūrėjo tokiom akim. Dviem mergom kaip ir nederą trintis namie. Vienai jau laikas iškeliauti.

Kad Agnė proto įgavusi, rodė jos išvaizda ir laikymasis. Ji lyg paaugo ir sustembo. Maža kas bebuvo likę iš anos traškios ir gaivios mergaitės, kuri galėjo būti ir penkiolikos metų jos nepažįstančiam. Ir savo elgesiu primenančios jauną miško stirną, kuriai valia siausti ir lelioti nuo ryto iki vakaro visoje plačioje girioje ir skynimuose. Ji ir buvo užaugusi giriose, gausiai laistyta rytmečių rasa, nuprausta lietų ir iškedenta vėjų, prasisveržiančių pro išretėjusias rudens šakas. Į jos akių mėlynumą įsisuko tamsūs ratai kaip dignis prieš mėnulio pilnatį. Kiekviena atmaina turėjo savo tiksliai apibrėžtą laiką ir paskirtį jame. Vieną savo tarpsnį ji jau baigė praeiti. Jei jis truko taip neilgai, tai ji mažiausiai kalta. Viskas jai pasidarė nebemiela. Viskas apsitraukė niūriais šešėliais. Ir saulė, matoma pro dūmus, jai buvo nebe saulė, švietusi jos vaikystės takus ir šildžiusi jos kambarėlio mielą langą, nugultą alyvų krūmo, į kurią kažkada subarbeno jo pirštai. Į ką ji žiūrėjo, kur žvalgėsi, visur tuo pačiu tamsiu ir drumzlinu marškonių traukėsi iki neužmatomų tolumų. Ji vengė išeiti lauk, kad koja nepataikytų į tas pačias vasaros pėdas – nematomai, bet taip gyvai išlikusias, išsidėsčiusias aplink visur, nuo durų slenksčio iki paupio pievos. Rudens nykuma tvenkėsi krūtinėn, rinkosi iš laukų ražienų, iš voratinkliais mirguliuojančių pievokšlių ir miško gelstančių lapų. Iš upės, kuri jau nebebuvė ta pati miela ir vėsi gili, bet suversta, išniekinta ir palikta ateinančioms darganomoms. Ir apylinkės žmonės, kas rytas suvežą pieną pieninėn, ir motoro kalimas

pro juodą skardos kaminą, ir dulkių grąžtas, nusidriekiąs paskui nuvažiavusį autobusą. Ir retkarčiais beužklystą kaimynai, ir jų atsibodėjusi kalba krovėsi vienon vieton kaip sunkenybė, rinkosi stambiais lašais, ir ji prapliupo ašarų sriautu, užtrenkusi už savęs kamaraitės duris.

Be skundų, be priekaištavimų, be garbstymo ir atsižadėjimų, tyliai, ramiai kaip drungnas vasaros lietus gulėjo paslika ir liejo ašaras. Agnė, toji gaivi mergytė, auksaplaukis saulės kūdikis, kadaise maža atvežta iš tolimos gimtinės ir užaugusi pamiškėje. Kur visko turėjo per daug – saulės, laisvės, žalumos, graudaus ilgesio ir lūkesių, sutirpstančių neperžvelgiamoje miško sienoje. Ir tą rudenį ji jau buvo išaugusi ir suplėšiusi ankštą aplinkos kevalą. Ir numetusi lyg išaugtinius rūbus. Tarp vakar dienos išvedusi tiesią liniją tartum žaidimuose su draugėmis. Ji žengė per slenkstį į vargą, į vėjus, į visa, kas pasitinka, nutolstant nuo vaikystės vartų. Kiek ilgai visa tai truko, ji neatsiminė. Ji buvo kaip beržas pragręžtu kamienu, paliktas vienas pavasario apyaušryje, sula merkiantis žemės pašalą, vėliau prasikalusią žolę ir ant jos besitelkiančius žiedus. Taip ji apraudojo savo meilę ir trumpą vienatinį džiaugsmą. Ji sunkiai besusivokė, kad visa tai jau praeityje ir nebesugrąžinama. Ji ką tik tebuvo atsistojusi ir tespėjusi pajėti keletą žingsnių. Ar žino vienadienis drugys, su saule pakilęs iš savo lopšio, kad už keleto valandų ateis saulėleidis? Ar sprogstančio pavasario dieną galima įsivaizduoti rudenį, jo dar nė kartą nemačius?

Skaudžiu diegliu krūtinėje pajuto įsigalinčią rudens ir žiemos nedalią. Ji bijojo aplinkos, bijojo savęs. Vis mažesniu lanku beapskries saulė, vis giliau ją gramzdins debesys. Vis tamsyn ir tamsyn. Paskui sutems galutinai. Ir kas bus tada? Praleisti tą laiką taip paprastai, kaip jis būdavo praleidžiamas anksčiau, ji jau nebegalėjo tikėtis. Juk ji jau nebuvo ta pati, lengva ir skaidri, nieko nežinanti ir gyvenanti šviesiu ryto sapnu. Ji buvo ragavusi džiaugsmo ir visa jam atidavusi, viskuom tikėdama ir viskuom pilnai pasikliudama. Nieko sau ir už savęs nepasilikdama. Kaip ji galėjo sutikti ateinančių negandų ilgą ir neturinčią jokio prašviesėjimo grandinę? Ji manė, kad būtų geriausia pranykti. Pasislėpti kur nors miškų glūdumoje, lūžtvėje, neižengiamame tankumyne, kaip daro kai kurie miško žvėrys. Jie pabunda tik pavasarį, bet ji nebeįsivaizdavo pavasario sau ir bemeilijo užmigti visam laikui. Su pavydu lydėjo padangėmis išskrendančius paukščius, kurie žino, kad užpakaly palieka pragaištį ir šaltį ir prieš savo akis turi nenusileidžiančią saulę. Ji sekė sėjikų būrius, krintančius į suakėtas dirvas, ir stebėjosi, kaip jie galėjo pasirinkti tokią vietą, iš kurios ji turi trauktis kuo skubiausiai. Bet sėjikai ir buvo pakeleiviai, didžiame traukimosi kely sustoję tik atsikvėpti ir pririnkti gūžius grūdų ir nesirūpiną, kad kam nors čia negera ir sunku. Kas rytas lydėjo vieškeliu atidundantį ir už miško kampo pranykstantį autobusą. Ir regėjo save vienoje iš anų, pro langus matomų sėdynių, ir leidosi nešama smarkiai besisukančių ratų. Vis tiek, kur jie nuneš. Ir vis liek, kur sustos. Ir gali net nesustoti. Tik tolyn, tolyn. Tik toliau nuo jos nelaimės vietos.

Ir juo greičiau, juo geriau. Ko nors netikėto ir naujo ji nesivylė svetur, bet patsai išvykimas gal apsaugos nuo netinkamo pasielgimo. Ji negalėjo sau atleisti, kaip kvailai darė per savo nežinojimą. O turėjo iš karto suprasti, turėjo nujausti ir tarti žodį. Krikštomočios namuose gal atsiras kokio darbo, kurs padės susitvarkyti su savom. Ji parašė laišką ir pradėjo laukti tos dienos, kada atvažiuos jos pasiimti. Ir pamažėle dėliojo daiktelius, ir pamažėle atsiveikino su namais ir visu, kas buvo aplink. Pagaliau juk taip atsitinka visad, kai lizdas nebesutalpina paukščių. Jie pasikelia, sumosuoja sparnais ir skrenda. Visokios priežastys tėra tik natūrali eiga žiauroko gyvenimo įstatymo. Jam vis tiek turi paklusti.

Paskui ją suėmė baisus pyktis ir įtūžimas. Ji vėl nesuprato savęs ir nutarimo taip pigiai, be kovos pasitraukti. Juk kodėl taip atsitiko? Kad atsirado kita, kuri be gėdos ir sąžinės išskėtė savo aštrius nagus ir juos suleido, kad išplėštų kitam širdį. Monika, toji begėdė ir puikuolė, apmulkinusi senį ir užsisėdusi ant jo gero. Ji turbūt ir tebuvo tiek verta, kad laimėtų iš senatvės apkvaišusį žmogų. Bet, tą padariusi, jau ji manosi galinti imti ir toliau, kas patinka ir ką tik pamato. Toji beširdė ir nieko nepaisanti mergšė iš pieninės. Aną vasarą atsidriekusi ir pas juos radusi tokį šiltą ir malonų prieglobstį. Agnė nirto ir plėšėsi apmaudu vien pagalvojus, kaip su ja kalbėdavosi, kaip vaikščiodavo ir klausydavo tartum vyresnės sesers ar motinos. Dar vasarą, dar tada, kai laidėjo eigulio tėvą, ji buvo tokia meili, nors apkabinus išbučiuotum. Ir klausinėjo visko, ir suprantama kodėl. O ji, kvailutė, kaip ir seniau, visiškai pasitikėdama, nieko neslėpė ir tenorėjo išsipakoti kuo smulkiausiai.

Buvo valandų, kai ji pašokdavo ir norėdavo bėgti Basiuliškių kieman ir, sutikus Moniką, tēkšti į veidą, spjauti į akis ir išeiti, palikus visų akivaizdoje taip paniekintą. Ji surado, bekraustydama daiktus, tarp kitų ir raudonus karolius, kažkada Monikos dovanotus, ir, juos pagriebusi, sutraukė ir karoliukus išbėrė pro langą. Tarp nuotraukų ir atvirukų ji pastebėjo vieną tokią, kurią šoko visu įkarščiu naikinti. Ten mat šypsojosi Monika, įsispraudusi tarp jos, mamos ir Milės kažkada tarp sužydusių krūmų panamėje. Žirklemis iškirpo tą nedorą galvą ir numetė į šiukšles. Nieko neturėjo likti, kas liudytų tą bjauriąją, tą pasalūnę ir apgavikę. Nuo to jai nepasidarė lengviau, bet manė pasielgusi teisingai. Ji taip pat su ja pačia pasielgtų, tik nebūva kaip. Na, gal kada pasirodys.

Tada tai jau verčiau tepasisaugo. Išvarys, koja išspirs. Ir kitaip paniekins. Įvairiausi keršto planai braižėsi jos galvoje. Ji vaizdavosi Moniką primuštą taip, kaip teko matyti primuštą girtuoklio sklypininko žmoną, išvartą iš ūkio, apspjaudytą ir palaidotą kapuose. Net ne kapuose. O už tvoros, su pakaruokliais. Ir tai per šventa vieta tokiai. Į tyrelį nuvežti, į liūnų akis ją įmurdyti, kad nė žymės jos kapo ir atminimo.

Ir tada Tilius sugrižtų. Kur jis besidėtų tada. Sugrižtų, ateitų ir stovėtų galvą panarinęs. O ji? Ne, jau per vėlu. Ji pasakytų jam, kad tegul eina ten, kur buvo anksčiau. Ji nieko nesakytų. Tik apsisuktų ir pati nueitų. Ką besakytų tokiam, kurs davėsi taip suvystomas, kad nė dvasios buvusio smarkaus vyruko nebeliko. Ne, ji pasakytų, kad išvažiuoja ir gyvens pas tetulę taip puikiai, kad jis tokio gyvenimo nė knygoje neskaitė. Ji darys ten, ką tik nori. Su kuom tik nori vaikščios ir šoks. Šokių vakarėliai ten kiekvieną savaitę, o gegužinės – tai ir šeštadieniais dar. Bet ne tokios gegužinės, kur susirenka susnos ir visokie valkatos. Ji dar pasakys, kad netrukus ji ištekės. Ir kad tas vargonininkas visai ne toks blogas. Kur ten blogas? Jis toks geras, kad nėra su kuom net palyginti. Kaip sulyginsi, jei čia tik prasigėrę griovių kasėjai ir prakaitu amžinai sudvisę miškakirčiai. Jis toks iškilnus kavalierius, kad ano krašto merginos visos jį įsimylėjusios ir bažnyčion renkasi tik tam, kad galėtų jį pamatyti ir pasiklausti jo muzikos. Jos, tiesa, dar gieda bažnyčios chore, kuriam vadovauja vargonininkas. Gražiai gieda choras, susilipęs būriu ant viškų. Didelė bažnyčia ten, ir parapija turtinga, ir ten gyventi tai jau vieni džiaugsmai ir malonumai.

Ir po tokių išsipasakojimų ji pajusdavo kartumą gerklėje, lyg prisiuosčiusi gailių, ir dar didesnę tuštumą aplink save. Beliko krautis daiktus ir numatytą dieną išvažiuoti. Tų dienelių jau taip nebedaug liko. Ir su kiekviena praeinančia – vis mažiau vilties. Ji jautėsi tartum besileidžianti laiptais. Pakopa po pakopos į gilumą, į tamsą. Kai koją nukels nuo paskutinės – laiptus atitrauks, ir ji pasiliks viena ir patamsyje.

Agnė grimzdo liūdesin, ir motina ją ramino ir guodė. Ir jai pagailo vaiko. Ne tiek daug jų ir turėjo. Praverstų ir čia abi mergaitės. Visko užtektų. Ne tokie jau jie skursnos, kad atsižadėtų dukters. Bet negalima atsižadėti ir turto, kurį užrašo. Ir už tai – tik nukaršinti senutę. Dėl vestuvių visai nėra ko kvaršinti galvos. Mergaitė dar tokia jauna, kad ne metus, bet ir ketverius kokius gali traukti be baimės. Gal anas, jai peršamas, ir nieko. Bet, kai Agnė pasijus viena ir kaip paveldėtoja namų ir žemės, tai jaunikių muštinai neatsimuš. Bus iš ko pasirinkti!

Milė, jei ir ką sakė, tai tik iš įpročio erzinti jaunesnę. Ji nė pavydėjo, nė troško tos laimės. Sesuo išvažiuoja, tai savaime jai viskas lieka, ir viena galės ponauti. Skirti į dvi dalis jau nelabai būtų iš ko. Tai tegul sau sveika ir važiuoja. Nors jai pačiai irgi ne pro šalį būtų buvę kokiai savaitei kur galvą ištrūkti. Juk niekur, be bažnyčios, dar ir nebuvo. Net autobusu neteko važiuoti, o rodos, galėtų. Pro šalį eina. Sėstų ir nušvilptų. Jei motina nesiteiravo nieko patenkinta, kad mergaitė nusileido, tačiau sesuo knaisėsi tartum višta po sąšlavyną, tvirtais nagais kartais pabraukdama ir per skaudžiai.

– Ar Tilius ateis išleisti?

– Nežinau. Neklausiau.

– Tai paklausk. O gal jis ir nežino, kad tu išsiruoši?

– Jis ir nežinos.

– Va, tai kaipgi? Jau jūsų gentystė nutrūko?

– Va tau, – Agnė parodė seseriai liežuvį ir nususuko.

– Sakau, jog nė tabokos nebeužaina nusipirkti, – lyg niekur nieko kalbėjo toliau Milė. – Vis Laurynas nuperka, kai grįžta su pienu.

– Tu atsikabink nuo manęs. Ir įsikišk sau tą Tilių ir tą šlubį raganių. Jie abu man tiek terūpi kiek ir tas tavo klišas išsiviepėlis.

Klišas išsiviepėlis turėjo būti Tugaudis, buvęs policininkas, iš kurio Agnė pasijuokdavo, kad jis nemoka kojų statyti. Pėdos į vidų knerptos, ir užtai greičiausiai jis vietos netekęs.

– Turėtum tokį, tai džiaugtumeis.

– Jei tik tokį, tai man visai nereikia.

Taip nukirsdama, Agnė, be abejo, žinojo, kad jai jokios bėdos su bernais. Kas dėjosi vasarą, kai apie ją drumstėsi spiečiais! Ir ne tiek dar būtų jų buvę, jei ne Tiliaus baimė. O Milė tai jau gali nesigirti. Ir neturi kuom.

Iš sesers kalbos jai ir nepaaiškėjo, ar ji ką nors nutuokia. Turbūt nieko. Ji žiūrėjo į Basiuliškes kaip į užburtą dvarą, į visų prakeiktą, į kurį įkėlęs kartą koją, jau gali peržegnoti savo jaunas dienas. Iš ten nieko gero neišeina. Tik bloga. Ir todėl sveikiau atsitolinti nuo jo. Bet vėl jai staiga pagailo kažin ko. Ji juk nebematys, gyvendama pas tetą, įprastinio vaizdo, su kuriuomi ji suaugusi nuo mažumės. Juk tiek kartų ten lankėsi, kol dar Monikos nebuvo, ir vėliau, jau jai esant. Jai pagailo, kad išvažiavus nieks apie ją nebepakalbės ir nebepresimins. O norėtų pati nubėgti ir aplakstyti visus pašalius. Ji neiškentė ir užkalbino Lauryną, kai šis sustabdė savo žlibąją kumelę ir nerangiai žergliojo iš vežimo.

– Kur jūs, dėduli, išsiruošęs?

– E, čia pat. Žinai, kad mano kelias trumpas ir visada tas pats – nuo karvės uodegos iki pieninės.

– Ne per ilgiausias, ne, – Agnei knietė tučiuojau pasigirti, kad jos kelias ne toks kaip jo. Ji leisis toli. O raišis neblogas dėdžius. Ne kartą jis yra saldinių pirkęs ir apdalinęs. O įsigėręs ir itin pasišvaisto.

– Kaip man – užtenka.

- O aš išvažiuoju autobusu.
- Vaje, vaje, ir nebijosi su tąja peklīne?
- Ne. Ką ji man padarys?
- Nubugdys kur ir paklaidins. Ir namų nebeatrasi.
- Ir nereikia. Aš ir taip nebegrįšiu.
- O kur jau taip, putpele kanapėtoji?

- Pas tetulę, Laurynai, pas krikštomočią. Taip ji pranešė Basiuliškių žmonėms apie savo sumanymus. Ji nežinojo kodėl, bet jautė tai turinti atlikti. Tegul žino Tilius, kad jos netenka visam laikui. Taip jau reikalėliai susiklostė, ir jis kaltas dėl to.

Laurynas pripūtė Gužui miglos į akis. Rūpesčių uždavė. Jis žinąs net, kas mišką padegęs. Jis viską žinąs. Ehe. Juk Doveikos trobesiai apdrausti. O kas draudžia mišką? Ir jei ugnelė būtų pasibaudusi ten, kur tasai norėjo, tai kokie nuostoliai Doveikai! Miškas rinktinis. Tūkstančius nesuskaitomus paklotų žydai – miško pirkliai. O jei ugnelė – tai tik plėnys ir nuodėguliai.

O Doveika, žmogus, jau naktim nebemiega. Nusigando ir jis vieną kartą. Šautuvą nusikabino nuo sienos. Apžiūrinėja, rūdis šveičia, alyvuota virvele vamzdžius pertraukia. Ir iš dėžės atrenka šovinius. Būtų medžioklės sezonas, ir laukai pertekę visokios žvėrienos. O medžioti jis nebeina. Šautuvą patikrina ir vėl pakabina ant sienos, prie lovos.

Kažin kaip nejauku Gužui po to. Kai kaimynystėje įsimeta amaras, tai neaplenkia nė vieno kiemo. Kol išaiškins ir sugaus ir uždarys kalėjiman, dar visko gali būti.

O Agnei lygiai vis tiek. Nors ir kraujais lytų, kai ji išvažiuos. Dar geriau. Nuplaus jos pėdsakus, nutrins bet kokias žymes kadaise buvusio džiaugsmo. Ir gal tada galės pradėti iš naujo?

Bet kažin? Kažin, ar jau kas beišeis...

Ji buvo kaip tas medelis, kurio žievę ir šakas su lapais, su žiedais gerokai apkramtė vabalai. Jau nieks nebeišgelbės žalio augliaus iš pražūties. O žiūrėk! Nužliaukė šilti lietūs, šiluma su garais pasikėlė nuo permerktos velėnos, ir trašūs, jauni ūgliai rungčiomis veržiasi į saulę. Daug našiau, daug tvirčiau. Po metų nieks nebepažintų, kas skurdo senoje vietoje.

Tačiau mergaitė negalėjo tokių vilčių įsileisti savo iškankinton krūtinėn. Ji kentėjo. Ji buvo linkusi sutirštinti spalvas ir išgyventi iki galo skaudžiai ir sunkiai savo nedalią. Ji neieškojo jokio palengvinimo sau, laikydama tai netinkamu savo būklei, beveik įžeidimu. Ir leido paskutines dienas. Nebėjo nė į lauką padėti susiruošti su daržais. Laiškas jau buvo atėjęs iš tetulės, kuri, greičiausiai su vargonininko pagalba, apreiškė pasitenkinimą įvykusia permaina mergaitės nusistatyme. Pyrago iškepsianti tai dienai ir pati išeisianti pasitikti. O tada jau būsia gerai.

Gerai? Pilna apmaudo ir kartumo nutvojo pašalin laiškėlį. Tegul ta gera senutė per daug nepasitiki savo nameliais prie bažnyčios ir nuomininkų dirbama žeme, kad paskui nekukuotų.

Kelios dieneelės. Ji lankėsi pas eigulį. Valandų valandas išplepėjo su jo mergaitėmis. Tiesa, dar labai jaunomis ir kvailutėmis, kurių vyriausia tekliudė šešioliktus. Jos buvo draugės, nieko nepadarysi, ir Agnė, kaip daugiau patyrusi, turėjo apie ką papasakoti. Jos aiškiai pavydėjo savo kaimynei, iškylančiai į pasaulį, į miestą, kurs baugino ir masino kartu. Ir gailėjosi jos netenkančios.

- Tai tu taip mus ir palieki? Ant visados?
- Ant visados... Ir kas man?

- Ir nepasiilgsi? Nė mamos, nė mūsų, nė...

- Ne... Taip, aš pasiilgsiu. Ir atvažiuosiu jūsų aplankyti. Ir jūs manęs nebeatpažinsit, taip aš būsiu apsirengusi ir išsipuošusi. Ir dovanų kokių atvešiu! Kokių jūs nė sapne nesapnuojat...

- Oi, kaip tau bus gerai!

- Žinoma, kad bus gerai...

Bet vyresnioji miško sargo duktė domėjosi dar ir kuom kitu. O kokių dovanų ji Tiliui atvešianti? Agnė atsakė taip niekinamai, kad tik stebėtis reikėjo jos išmone ir mokėjimu apsisukti.

- Kam? Tiliui? Hi hi hi... Apskritai jis jokių dovanų negaus. Tokių vyrelių ant kiekvieno kampo po penkis. Tokie mieste gatves šluoja ir, žydu tarpvartėse sustoję, denatūratą laka. O turgaus dienom arkliams uodegas pjausto. Tokie... Et...

Ten būsią tiek ir tiek valdininkų baltais marškiniais ir šilkiniais kaklaraiščiais. Ten į dviratį nieks nė pažiūrėti nenori. Jei važiuoja, tai tik motociklu. Ten rodo paveikslus, kur žmonės ne tik vaikšto, bet ir kalba ir dainuoja kaip gyvi. Ten... Na, ten visko ir neišvardysi...

Ir visa tai ji turėsianti?

Be abejonės, kad visa. Ar kitaip ji keltųsi ten?

Paskui ji dar pasisupo sūpynėse, kuriose vieną auksinę pavasario dieną ją buvo sugriebęs pašėlęs svaigulys. Kokio ji niekad nebuvo patyrusi anksčiau. Kada norėjo lėkti, skristi padebesiais, nudraskyti paukščiams sparnus, nulaužyti stirnų ožiams ragus ir sukristi, mirtinai nusikamavus, tyrelio samanose. Kada miško viršūnės smego lyg peiliu nupjautos, puldamos žemai ir nuolankiai po kojų.

Mergaitės, matydamos ją susimaišiusią ir surimtėjusią, pasijuto taip pat nejaukiai ir dėl visa ko klausė, ar mieste būsią sūpynių. Ji tikrai nežinanti, bet jei iš viso esą, tai tos miesto sūpynės geležinės. Ir jomis galima išsidumti iki bažnyčios bokšto viršūnės. Baisu. Brrr...

Ji skubinosi. Ji bėgo pas kitus kaimynus atsisveikinti. Pas kalvį ir pienininką. Ir jų daugiau nebematys.

Saulė dar švietė, bet jau pasvirusi ir netekusi kaitros ir vasaros galios ir apsitraukusi gailia liūdesio migla. Pelkės ruseno, ir dūmai sunkėsi iš jų versmių, lyg atnašaujant piktam, niūriam tyrelio dievui. Ir Agnė manė, jog amžiams pasiliks jos akyse tas padūmavęs miško vaizdas. Sujauktas paskutinių įvykių, sumaitotas ir nuniokotas. Miško, kur nesuskaitomus kartus braidė po jo pavėsius ir samanykščius. Ji užsigeidė paskutinį kartą išeiti su krepšeliu ir pasirinkti bruknių. Jas galės pasiimti ir nuvežti tetai. Aname krašte nėra nė tokių miškų, nė tokių uogų. Toli bristi nereikėjo. Už eigulio pasodos, už kirtimų jau prasidėjo bruknienojai.

Apsiausiai naginėmis ir storomis vilnonėmis kojineėmis, kad gyvatė neįkirstų, šlemštė samanynus, sklaidė gailių ir vaivorų pudurėlius, kuriojus lik pajudinus, sudžiūvusios uogos biro kaip rasa į žolę. Bruknių ji aptiko tiek apščiai, jog galėjo braukti visais pirštais ir semti rieškučiomis. Netruko krepšelį prižerti su kaupu, tad ėjo toliau, dairydamosi ir atsisveikindama. Tyrelis mėlynavo, nusitraukęs tolybėn. Rūkstantis, smilkstantis ir nejaukus taip, lyg sutraukęs savin visas paslaptis ir uždengęs jas rusvu debesiu.

Ji pasuko šonan, perlipo išvartomis nusekusią Vilkiją ir nejuto, kaip atsidūrė Basiuliškių palaukėje. Sustojė ir žiūrėjo į lauką, į sodą, į trobas. Ji matė viską, pati likdama priedangoje. Lauko gale kažin kas darbavosi su arkliais. Panamės daržuose kūpsojo sulinku-

siomis nugaromis moterys. Bet toliau nebedrįso. Ten ir nebuvo ko eiti. Jei kada atvažiuos, gal viskas bus pasikeitę. Gal jau nebebus nė vieno iš tų, dabar dirbančių. O gal? Kas žino?

Jeigu eiti, tai tik dabar. Ir ji pyko ir niršo ant savęs, kad nenueis ir nepasakys, kad Tilius – tai paskutinis kvailys, o Monika – išgama. Daugiau nieko. Užtektų to. Matytų, kaip jų veidai išbala ir krinta viskas iš rankų. Ne, ji to nepadarys ir todėl gėdino save, kam stovi ir žiūri. Jei ją kas aptiktų palaukėje, tai dar niekus pradėtų šnekėti. Ji apsisuko ir parėjo namo. Viskas pabaigta. Ramių ramiausiai galėjo išvažiuoti.

Ir išvažiavo. Dieve brangiausias – niekas jos nė nebandė sulaikyti.

Tiršta migla dengė žemę tą rytą. Tik aukščiau ji kiek prasiskiedė, ir medžių viršūnės plaukė lyg iš vandens. Keistai atrodė pasaulis tą ryklą. Agnė stovėjo su lagaminu ir pora ryšulių ant vieškelio ir laukė autobuso. Atsibučiavo su mama, su seserim. Apsikabino tėvą ir tik išsilaiškė neverkusi. Ir nežinia dar kaip, jei autobusas būtų vėlavęs. Bet jis laiku išnėrė iš miško, iš miglų ir, sucypęs stabdžiais, sustojo pasiimti jaunos keleivės. Agnė ėlipo, nusipirko bilietą ir atsisėdo kukliai pačiame gale, pačiame kamputyje... Su-diev, sudiev. Mašina vėl ritosi. Pervažiavo tiltą, truputį kalnelin ir vėl sustojo. Durys prasidarė, įleisdamos dar vieną pakeleivingą. Ėlipo Doveika, lengvu rudeniniu apsiaustu, su skrybėle, su pirštinėmis. Rankoje odinis portfelis, užsilikęs iš jo valdymo laikų. Jis pamalė Agnę ir atėjo prie jos.

– Ir kaimynė! Tai kur, meldžiamoji?

– Pas tetulę. O jūs kur, ponas Doveika?

– Į apskritį. Reikalai visokie.

Šį ir tą plepėjo, mašinai smagiai riedant vieškeliu, kopiant į kalnelius ir nusileidžiant į pakalnes, su upeliais ir tiltais per juos. Pro kaimus, vienkiemius, kertant miškelius ir alksnynus. Autobusas lingavo ir supo keleivius. Doveika klausinėjo visko, ir Agnė jam neliko skolinga. Ji pasisakė išvažiuojanti ilgam, gal net ant visados. Ir Doveika gerokai nustebo.

– Ir negaila palikti saviškių?

– Ne, – lengvai atsakė mergaitė.

– Na, saviškių kaip saviškių. Bet ko nors vis jau gaila, – primerkęs akį, šelmiškai šypsojosi kaimynas, apsimesdamas labai daug žinąs. – Ak, tokio kaip mūsų, menu, tenai nerasi.

– O kas man jis? – ji atsiminė, kaip ėlipdamas Doveika kažkam pamojavo. Taip, ten, Basiuliškių tarpvartėje, stovėjo žmogysta, jeigu jis mojavo. Ir gailus kartulys nušleikštino jos širdį. Senis išvažiuoja, ir Monikai visa dienele. Laisvė neribota. O, kad tas žmogelis žinotų! Engtų kailį, koja prisimynęs...

– Tai jau nežinau, ką tas mano vyras ir beveiks? Bus jam liūdna. Galą dar pasidarys, ir aš neteksiu gero darbininko, – susirūpinusį vaizdavo Doveika.

– Nesidarys, nebijokit. Ir kas jam aš, jei jis turi geresnę? Na tokią, oho!.. Ir ten pat, prie vietos...

– Žiūrėk, žiūrėk, tai smarkaus jo iš tikrųjų besama. Sakai, geresnę... Taigi, sakai, prie vietos...

Žmogus pamažu susimąstė. Nutilo. Dar sakė kažin ką, bet jau lyg ne savo liežuviu. Agnė irgi jo nekalbino. Porą valandų trunkanti kelionė prailgo nebesurandant žodžio. Jis kelis kartus ėmėsi laikrodį. Jį užsuko. Dėjosi prie ausies. Laikrodis gerai ir tiksliai ėjo.

DVIDEŠIMT ŠEŠTAS

Kai kam gal vasara atrodė buvusi per daug karšta, persūdyta įvykių ir nesibaigiančių darbų. Bet dabar jau krautuvėlėje nykiai dūzgė užsikorusi musė, ir varpelis virš durų vis rečiau betilindavo. Jei ne grietinės nugriebimo punktas ir vieškeliu du kartu per dieną nuūžiąs autobusas, šis kampas atrodytų toks, koks jis buvo senojo Baikščio laikais, pamerktas gūdumai ir ilgų naktų nedaliai.

Šiuo metu gyvybė rodėsi kitose vietose ir kitaip apsieikšdama. Rudens kūlimo talcos jaunuomenę traukė ne mažiau kaip šventadienio išeięa, kaip susibėgimai pievutėje prie klėties, nors tai reiškė ilgą ir sunkų darbą. Garo mašinos švilpimas šaukdavo talkininkus dar dienelei neprašvitus, ir jie visomis kryptimis, iš visų kiemų – ežiomis, laukais, keliukais leisdavosi to balso linkui. Garines pakeitus galingais traktoriais, jo urzgimo prisipildydavo visas rudens pasaulis ir kaukdavo, ir maurodavo iki vėlomos.

Ir po to skardus kibinamų mergų klyksmas, ir sutartinė, svyruojant į šalį, susikabinus rankomis ir išėjus į kiemą, tokiu laiku, kai ne tik žmonės, bet ir šunes, šiltai kamuolin susisukę, knarkia. Ir tom pačiom akim iš ryto kiton vieton, beveik nesudėjęs bluosto. Jei tik alus geras, jei vakare pabaigtuvėse mašinistas ištraukia iš savo įrankių dėžės alyva išteptą armoniką. Trūksta naginių apivarai, ir miežių akuotų nuėsti sprandai įsideda tokiu karščiu, jog prakaitas išgaruoja dar nespėjęs prisisunkti iš po marškinių.

Lyg apyaušrio metu nuošalioje kluonienoje, pabaigus alinantį nakties darbą, buvo tylu ir ramu Basiuliškėse. Kas liko, tai be skubėjimo ir lakstymo bus atlikta. Kūlimui dar nesiruošė. Javams geriau išsigulėti šiaude ir išnokti, kad be baimės aruoduose sulauktų kito derliaus.

Atvanga atėjo staigiai, kiek nelauktai. Prie jos turima priprasti, kaip ir prie įtampos darbymetėje. Aštri žagrė raikė, ir naujai nusišveitusi verstuvė guldė ir klojo vieną šalia kitos tiesias ir ilgas vagas. Dosniai ir gausiai atidavusi žemė grimzdo užtarnautan poilsin, šiltai apsiklodama juodų vagų apklotu. Šilkinis voratinklio nėrinys, suplėšytas vėjo, pamažu leidosi ant šviežios atverstos velėnos, ją išgražindamas melsvai balto siūlo raštais, nepakartojamai įstabiais. Tereikėjo prikristi ant sausos žolės ir stebėti pasauliui, kaip atrodė žemė, rengiama poilsui, lyg jaunoji, lyg motina, kasmet atgyjanti, atsikelianti su tokia gaivališka jėga, kad jai pasipriešinti būtų beprasmė – vykdyti praamžinojo įstatymo. Kaip giesmė paukščio širdyje, kaip sakų klodan įsuktas pumpuras, pritilę ir prisnūdę, iki ateis jų laikas.

Kas buvo lengviau ir paprasčiau, kaip sekti, įsitvėrus arklo rankenų, skaudžiai nuobodžioje ražienų platybėje iki miško, kur lapai, lenkdami vienas kitą spalvų turtingumu, puolė ir gulė čezėdami po kojų. Ir atgal tokiu pat žingsniu, atsiremiant parudusio pievokšlio prie upės, prie kūpsančio kupstais ir viksvomis pasišiaušusio liekno. Ir skersai, ir išilgai, neperžengiant nužymėtos ribos. Kažkur klegėjo linksma rudens talkininkų gauja, užavo dulkių debesyje mašina. Ir paukščiai, pasikėlę iš kažin kur, skrido ir nesustodami plasnojo nežinon.

Rūpestis smelkėsi lėtai, beveik nepastebimai, bet užtikrintai pastoviai, tarsi skalsus lietus, prasidėjęs ruku ir lijundra, permerkiąs iki menkausio siūlelio, prisotinąs visus slapčiausius plyšelius ir spragas. Tuštumos nebeliko jo viduje. Jis persiėmė tuomi, pradžioje gerai net nesusivokdamas ir pasijusdamas perpildytas lyg stogo šiaudo birbynė. Ruduo jį svaiginamai purtė ir užraugė nerimu. Jis pajudino įmigusius pojūčius ir tam sutausotas jėgas. Jis buvo dalis nenumaldomo gamtos vykimo, atliekamo klusniai, nesipriešinant: paukščiams – pakeliant sparnus ir išsikeliant už tūkstančio mylių,

medžiams – numetant lapus, vilkui – užsiželdant žiemos gaurus, lokiui – storą taukų sluoksnį. Tegeidžiant apsisaugoti ir išlikti.

Ir Agnė pasileido ieškoti priebėgos. Per ankstyvos šalnos apkarpyta, nusiminimo šešėliais aptamsinta ir sugelta širdimi, kaip ir visų, bėgančių iš savojo krašto. Bet ji nebusileis vieną auksinį rytą kaip starta geltongūžė į vyšnios šaką apžiūrėti ir atsiimti senąją gūžtą. Niekas kitas nebepereis jos pėdom nužymėtu taku. Jos nieks neatstos čia, toje vietoje, kur taip staigiai prasidėjo vienas audringas pavasaris. Ir kas po to? Keista, neišreiškiamo žodžiais baimė, baimė kažko neįsivaizduojamo ir neapčiuopiamo, o pajuntamo sąnarių gėla, kaip nujaučiama audra dideliuose nuotoliuose ir be jokių aki-vaizdžių ženklų, jį supurtė. Akių vyzdžiai išsiplėtė, suvokus negailestingą išpėjimą, kad laikas yra atėjęs ir jam.

Tilius atitoko. Jis turi išeiti. Viešpatie... O kur?

Jis kniostelėjo galva, lyg ūmai prisiminęs atidėtą šalin ir visai užmirštą svarbų pažadą, betgi nenustojusį savo reikšmės ir galios. Gaisras miške tebuvo bjauriai nuvarginęs sapnas. Jis kliedėjo iš nuovargio ir pastangų pabusti. O Agnė tuo metu pasirodė rūsio angoje, kad pati įsitikintų, kaip reikalai yra susiklostę. Nuo tos dienos jie pasidavė skirtinga kryptimi.

Ji pasitraukė tyliai iš šio kampo, kaip buvo pasitraukusi anądien iš kiemo, pamachių juodu su Monika. Ji pasielgė taip, kaip retas tebutų pasielgęs. Savo vietą ji užleido, bet visa kita pasiliko. Ji – nubrėžusi šviesų ruožą debesų apniauktame dangaus pakrašty, vienu sparnu besiremiančiame į šią tarpmiškės gyvenvietę. Bet ji liko švitėti ir toliau, tartum miško tankmėje seno kelmo pūzras tik pradedant temti ir vėliau, naktiai įsigalint.

Labai lengva ir gera turėjo po to pasilikti. Visus rūpesčius išsinešė mergaitė su savim. Tik gyventi ir džiūgauti, ir naudotis gėrybėmis, kurias taip gausiai žarstė neįtikimai palankiai susiklosčiusi padėtis. Ir jokių trukdymų nebesitikint iš šalies.

Bet jis nesidžiaugė. Jis buvo prisipildęs kraupulio, nedrįsdamas prisiliesti piršto galu bet kurioje kūno vietoje, tartum apgirdytas gudriai suvirintomis žolėmis, turinčiomis išvaryti įsivyrąjančią ligą. Jausmas, kad yra prarijęs plauką, kad jis įsivėlęs priegerklyje, gomurio gale, jo neapleido visą rytą ir visą dieną. Jis krankštė, spjaudėsi, bandė net pirštu pasiekti ir išimti ar sutelktų seilių gurkšniu nuryti. Ir tai nieko nepadėjo.

Kas nors turėjo tą dieną atsitikti. Savo nuotaika ji labai panėšėjo į aną atodrėkio dieną, kai jis veržte veržėsi iš miško. Kai palaukė jį traukė lyg aukos tykanti nelaimė. O puikią rudens dieną lėmė šis rytas. Miglos sklaidėsi, varinėjamos pabudusio pietų vėjelio, drumstėsi tumulais, krisdamos į žemę. Miško viršūnės skaisčiai nušvito, ir dangus patiesė virš jų gėlą ir iki begalybių permatomą mėlynumą. Rasa siūbavo voratinkliuose. Sausos smilgų šluotelės žibėjo, lyg prižertos smulkučių karoliukų. Ir kiekviena ražienos birbynė laikė iškėlusį po skaidrų lašą. Miškai jau gelto visu smarkumu.

Iš tokių dienų susideda gyvenimas. Iš tokių valandų, kurios tik jiems vieniems tepriklauso. Tokią nuostabią dieną lėmė Doveika savo išvykimu. O tačiau padange plaukė ir ausyse skambėjo keisti, nerimą keliantys garsai. Kas nors turėjo atsitikti, ir darni valandų tėkmė susijaukti. Taip oro atmainą pajunta seni ir prityrę žmonės, visą amžių praleidę gamtoje, taip medžioklės sezono pradžią nuodžia miško žvėrys, niekur neišėję iš savo gimtųjų lūžtvių.

Tilius buvo gamtos vaikas. Plačia krūtine atsirėmęs į saulę, į vėtras ir kietomis rankomis įsikirtęs į žemės auglių.

Su nepasitikėjimu jis žvelgė į vyrą, artėjantį nuo vieškelio. Kurs stūmėsi kartu dviračių, vikriai peršokdamas griovius ir išsilenkdamas arimų ir rugiais užsėtų dirvų. Iš viso ko matėsi, jog jis žinojo, ko ieško, stumdamasis tiesiai ir neabejodamas. Ir, pažinus brolių, vietoj palengvėjimo jį suėmė dar didesnis rūpestis. Geros žinios šiuo atveju net iš namiškio jis nesitikėjo.

- Na, tai iš kur tu? - nebeiškęsdamas sustabdė arklius ir šūktelėjo, jam dar esant atokiai.

- Iš namų.

- Kas atsitiko?

- Nieko neatsitiko, - vaikinai atsmaukė kepurę, ir jo dantys švietė, paryškinami švelnių ūselių. - Juk ketinau kada nors pas jus užsukti. Pasižiūrėti ūkio.

- Ak, ūkio... - Tilius krankštelėjo, išspjaudamas atoslūgį iš dusulio smaugiamos krūtinės. - O maniau, kad kas nors. Kad susirgo ar šiaip negero.

- Iš kur ten? Visi sveiki ir tau linkėjimų siunčia. Aš taip sau. Įdomu.

- Kas čia įdomaus? Daugiau priešneka negu iš tikrųjų? Ūkininkas kaip visi, - negalėjo suvaldyti savo irzlumo Tilius ir pasekė brolio ranką, siekiančią vidaus kišenėn.

- Laišką tau atvežiau.

- Laišką? Man? - tabakas išsibarstė iš sukamos cigaretės. Jis suglamžė popierėlį ir numetė.

- Gal kas įdomesnio? Ar nesakei, kad tuojau pristatytume, jei kartais toks ateitų? O čia, rodos, toks? - teisinosi brolis.

- Parodyk. Ir susuk man dūmą. Mano pirštai sugrubę, kad juos kur... - siekė laiško ir drauge atkišo tabako pakelį.

- Še, aš turiu jau susuktų, - jauniklis ištraukė savųjų cigarečių dėžutę. Ar jis nebuvo ką tik iš miestelio, kad negalėtų pavaišinti brolio kaip visai suaugęs vyras? Bet kad jo pirštai būtų sugrubę nuo šalčio ar drėgmės, tai kažin kaip keista, kai kakta rasoja stambiais lašais. Jis nevykusiai plėšė laiško voką, ir popierius šokinėjo jo rankose. Ar tik vištos nebūsi vogęs šią naktį, meldžiamasis, kad pirštai taip dreba? E, e, čia kas nors ne taip. Tiek daug jau ir jis išmanė.

- Tai matai... - lėtai išsikvėpdamas, skaitė kelintą kartą.

- Tarnybą būsi bene gavęs?

- Iš kur tu žinai?

- Tai numanu iš viršaus.

- Argi?

- Patsai juk išaiškinai. Bet tau sekasi.

- Sekasi... - mėgdžiojosi Tilius. - Kad juos kur velniai! Kad kur...

- Ko čia keikies? Ar nepatinka?

- Keiktumeis ir tu. Dar gražiau.

Jaunuolis nusikvatojo pilna burna. Jis nė nemanė persiimti vyresniojo nuotaika.

- Maniau, jog šoksi ant vienos kojos. O dabar jis... Nesakai, nė kur ir ką.

- Į miškus.

- Į kokius miškus?

- Manai, kad aš žinau? Į miškus, eiguliu.

- Eiguliu? Tai visai neblogai, - džiugiai pasakė brolis. - Jie gerai gyvena. Ko trūksta kad ir jūsiškiui?

- Eik tu po velnių su mūsiškiu ir su visais! Man nesvarbu, kaip jie gyvena. Bet čia rašo, jog vyresniu eiguliu.

- O kas tas vyresnis? Nesu tokio girdėjęs.

- Ir aš girdžiu pirmą kartą.

Staiga abu pritrūko žodžių. Rūpestis, atneštas su laišku, įsibrovė į jų tarpą kaip trečias, visai svetimas ir nedraugiškas, kurio reikia varžytis, kuriuom negalima pasitikėti nė minutę.

- Tu gali apvartyti dar porą vagų, kad nepradėtų šaukti šeimininkas. Aš palauksiu, - ūkiškai galvodamas, bandė išeiti iš neįtikios padėties svečias.

- Tepasiunta. Kas gali šaukti ant manęs? - didelis ir savarankiškas statėsi Tilius, lyg be jo čia nieko kito nebūtų. - Kiek dabar laiko?

- Bus netoli dvylikos.

- Laikas pietums.

Brolis padėjo atkinkyti arklius ir gėrėjosi jais, neslėpdamas savo susižavėjimo:

- Kad aš tokius turėčiau.

- Kur juos dėtum?

- Tai klausimas, kur dėtum. Kur deda arklius žmonės, jeigu juos laiko?

- Visas avižas, kiek jų tavo žemėje užauga, surytų. Ir tai dar neužtektų. Atsimink, kad tokiems smakams reikia ir duoti, - negailestingai naikino jaunojo brolio svajones apie žirgus Tilius.

Na, na... Gal ir taip. Bet vis tiek malonu tokius gyvulius laikyti. Su jais pavažiuoti ar kur pajoti. Viskas domino jį, visko klausinėjo. O Tilius atsakinėjo puse burnos, skubindamas apsiliuobti. Jis nėjo nė vidun ir išsitraukė nuo prieklėčio savo dviratį.

- O kur tu ruošiesi? - paklausė sunerimęs berniukas.

- Tave palydėsiu ir užsuksiu pas eigulį pasiteirauti.

Kad jis dar nesiruošė keliauti. Jam visai neskubu. Kartą atvykęs, jis norėjo kaip reikiant susipažinti su vietove. Juk tam ilgai ruošėsi ir laukė progos. Ką? Jis beveik varytė išvaromas? Tilius pasišiaušęs ir taip atšiaurus, lyg pavydėtų. O ko čia? Jis neatsikąs ir nepaglemš jo vietos. Gali būti ramus. To jis nesitikėjo. Ir ūkis - tarytum išmiręs. Kur šeimininkai?

- Doveika į miestą išvažiavo.

Bet jaunuoliui rūpėjo ir šeimininkė. Ji gal daugiau negu kas kitas. Jis jau buvo tokių metų, kad kalbos ir užuominos jo vaizduotę kaitino iki raudonumo. Ir ji kartu išvažiavusi? Ne, biesas žino, kur ji lindi. Pagaliau ko čia klausti, ar jis ją gano, ar tai jo reikalas žinoti, kur ji, šeimininkė? Tilius ir broliui jos pavydėjo.

Jie sustojo prie keliuko, atsišakojančio eigulio pasodon.

- Ką pasakyti mamai? - pabaigė galutinai nenusisėkusią išvyką brolis.

- Aš pats netrukus parsirasiu. Na, ką? Nieko ypatingo.

Eigulio tuo tarpu jis nerado. Turėjo palaukti valandžiukę, kol pašaukė iš klojimo vaikas. Jį kvietė už stalo sėsti ir kartu papietauti.

- Nesisėsiu, ir nesivarginkit dėl manęs. Noriu kai ko paklausti.

Ir jis paklausė.

- Vyresnis eigulys? Tai žvalgas, - atsakė eigulys.

- Argi žvalgas? - kažkaip neįtikimai pasigirdo Tiliui.

- Taigi. Dabar tik pakeitė pavadinimą. O pareigos tos pačios. O kam tau prisireikė?

- Tai mane liečia.

- Tave? – eigulys padėjo šaukštą.

Tilius patvirtino galvos linktelėjimu.

- Kaip tai?

- Tas popiergalis, – jis ištraukė apglamžytą laišką ir padėjo kaip tik prieš jo dubenį.

Eigulys pavartė, atsikėlė iš užstalės ir nuėjo prie lango, nors šviesos ir vietos buvo pakankamai ir ten, kur sėdėjo. Jis skaitė pašnabždom, vis pašnairuodamas į šoną.

- Rupūžyte! Juk tarnybą gavai?

- Taip išeitų.

- Ką? – prisimerkė Baikštys, tartum gerai nenugirdęs.

- Taip čia rašo.

- Skaityti aš moku. Bet kaip čia tau išėjo? Ar tu dėdė turi, ar ką?..

- Ką aš žinau?.. Kokį dėdę?.. Padaviau prašymą, išeidamas atsargon, ir viskas. Ir pamiršęs buvau. Tik kažin, ar verta ko nors?..

- Ką? – vėl riktelėjo eigulys.

- Toji vieta, klausiu, – varžydamasis muistėsi ant suolo Tilius.

Baikštys nusikeikė sklandžiai ir sultingai, kaip temoka žmonės, amžių leidžią gamtoje ir susitinką tik su tokiais pat. Tai, ką jis iš to vaikino išgirdo, ir apskritai jo keista laikysena buvo niekas kitas kaip įžeidimas taurios miškininkų bendruomenės. Būdamas jos ištikimas narys, kad ir žemiausio laipsnio, šoko narsiai ginti.

- Duočiau tau į snukį už tokias šnekas, tai ir žinotum, – pasakė jis ir kreipėsi į žmoną. – Įleisk birbilo. Kąsnio negaliu nuryti.

- Kad jau suskobeš, net žandus suka, – supeikė alų Baikštienė.

- Tai paieškok ko kito.

Moteriškė paieškojo ir surado miško uogomis uždažyto skysčio. Jis žandų nesuko, o trenkė kaip kūle į pakaušį.

Ar verta? Tai tokia puiki tarnyba, kad apie ją kalbant, reikia kepurę nusiimti. Žvalgas – beveik tas pats, ką ir girininkas, čia jau tarnautojas, skiriamas departamento. Penkta kategorija, vyruti. Butas, kuras ir šviesa. Švilpauji sau po mišką. Nes koks gi ten darbas? Nors Tilius žegnojosi, jog jis čia niekuo dėtas, bet Baikščiui visgi atrodė daug nepaprastiau. Be praktikos, be nieko. Ir į žvalgus. Gilią šaknį kažkas knisa jo užpakaly.

Gal ir pavydo kiek jautėsi seno eigulio nuotaikoje. Ir drauge jį siutintė siutino jauno vyro abejingumas ir nerodoma pagarba. Gauti tarnybą šiuo metu, ir dar valdišką – reikia pasiutusios laimės.

- Aš visad maniau, kad tu iškrėsi mums kokią nors šunybę. Vyras – ne su pirštu dirbtas. O, kaip tau tiks žalia miškininko uniforma! Mergos smaugsis ir žudysis dėl tavęs.

- Užtenka, užtenka, – nebeiškentė žmona. – Bent prie mergaičių prispaustum liežuvį.

- O Doveika, – lyg negirdėjęs, varė savo vyras, – galės pasiieškoti kito. Per didelė jam garbė turėti tokį bandininką, kurs už jį patį vertesnis.

Taigi. Turbūt jau teks jam pasiieškoti kilo. Taip jau išeina.

Tilius grįžo, nepalengvinęs sau naštos. Priešingai – ji dar bjauriau ir kebliau įsiremė tarpumentin, išklausius tiek pagyrų jo būsimai tarnybai. Eigulys – sušiuręs ir neatsakingas gaivalas ir pliauškalas pirmos rūšies. Jis, ir vidurnaktį išverstas iš lovos, pasakytų tą patį kaip išmankštintas kareivis, nes nieko daugiau nežino.

- Brolių palydėjau, – pasiteisino Monikai, priekaištaujančiai dėl vėlavimosi pietums.

Gerą valandą jis buvo sugaišęs. Šeimyna pavalgiusi ir išsiskirsčiusi. Jo dalis vėso ant stalo. Ir šeiminingė stovėjo, pasikaišiusi prijuostę, skarele parišusi plaukus.

- Kodėl neatsivedei brolio pietums?
 - Nemaniau, kad jis būtų alkanas. Kodėl?
 - Svečias, vaike. Taip negražu. Turėjai pakviesti.
 - Apsieis. O be to, jis labai skubėjo. Biesas žino, kur trankosi. Pamatė mane ariant ir užsuko.

Aha. Tai, vadinasi, ji viską matė. Šeimininkė be priekaištų. Nuo jos akių nieks nepasislėps. Ji stovėjo, ranka įsisprendusi šonan, ir žiūrėjo. Tiliui šaukštas pradėjo painiotis tarp dantų, lyg ji būtų skaičiusi jo kąsnius. Jis atsistojo.

- Dailus bernas tavo brolis.
- Prieš metus kitus lakstė paskui karves.
- Ir panašus į tave. Jūs turbūt visi medžio aukštumo?
- Ne. Aš pats žemiausias.
- O Viešpatie! Kokia veislė!

Ar gera, ar bloga tokia veislė, kur vyrai siekia pastogę savo ūgiu, ji vis tiek niekuom nepranašesnė, kai reikalai susimaizgo. Tilius manė, jog šiuo metu jam būtų geriau susitraukus ir susirietus kaip žirnių kirmėlaitei ankšties kamputyje. Ilgomis rankomis ir kampuo-tais pečiais tik sukliūsi, lįsdamas per spragą, apnarpliotą spygliuotomis vielomis.

- Senelio nėra, - tarė ji pašnabždom, koketiškai primerkdama akis, susiaurindama jas į du juodus gilius brūkšnius kaip jauna išdykėlė, žaidimų draugė, slaptai mesdama vylingą pažadą. Ir, pravėrusi drėgnas, bejėgiškai atsiduodančias lūpas, konvulsiskai godžiais pirštais kedeno jo plaukus. Už sienos, mergų kambaryje, krabždėjo. Bet kada galėjo prasiverti durys. Ir ji išnaudojo laiką, suremtą iš visų pusių pavojų ir netikėtumų, prisispausdama geismo šurpu sukrečiamu kūnu, apsikabindama nirtulingu glėbiu ir bučiuodama.

- Aš turiu tau kai ką pasakyti. Vėliau. Gerai? - taip pat staigiai atšokdama, sunkiai atgaudama kvapą, pasakė ji.

- Gerai.
- Bet tu išgėręs? - lygino savo balsą Monika.
- Tas eigulys pamatė ant kelio stovint ir pašaukė. Kažkokio vyno ne vyno užpylė, - melavo toliau Tilius.

Monika brangi - norėjo pasakyti. Ir dar daugiau, ko nebesutalpino savyje. Jis vilgė gomurį, žodžiai vėlėsi lyg pakulos burnoje, ir jis springo, negalėdamas jų nė ištarti, nė nuryti. Jis rėmėsi pečiais į durų staktą. Kojas nusmelkė negalia. Jas traukė svarsčiai - po šimtą kilogramų kiekvienas. Niekad jos nematė gražesnės, net tada, kai buvo išsipusčiusi išėiginiais rūbais. Kai įsiveržė prietemoje į jo kambarį, kai švitėjo auskarai ir akys degė kažin kuom, niekad nematytu. Ir labiau gundančios ir geidžiamos - net tada, kai sulaikė jį ant kelio, kai jie puolė po eglėmis, jų juodon besotėn pragaištin.

Jis uždarė duris ir dar atsisukęs patikrino, ar jos sandariai susivėrė. Už jų liko šeimininkė. Ne. Kažin kas daugiau. Jokios šeimininkės, pačios geriausios pasaulyje, niekas taip nesigailėjo. Net mirusios. Nes, iš kapų grįžtant, jau tą pačią dieną baigiama apsi-prasti su mintim, kad ji palaidota. Kad amžiams užkasta. Ir amen.

- Kokis velnias tave apsėdo? Ar taip tave nugirdė eigulys savo žoline, kad tu nebesiklausai, ką aš sakau? Tiliau, kas atsitiko? - ar ji taip pasakė, ar jam tik taip pasigirdo. Jis tą atsiminė kiemo viduryje, prie šulinio su cementiniais loviais gyvulių girdymui. Jis stabtelėjo ir įsižiūrėjo į žalėsiais aptrauktas lovių sienas, mirkstančias iki pusės vanden-nyje. Ir nenugalimai traukė pažaliavęs vanduo panerti galvą, perštinčias akis. Ar, bent

pavilgius delną, perbraukti kaktą. Jis stovėjo kiemo viduryje lyg turgavietėje neparduotas ir apleistas daiktas, betgi sekamas šimtų akių iš visų aplinkinių langų.

Taip negerai, labai negerai. Ką nors reikia daryti. Ir nors kartą padaryti tinkamai. Ar jis tik nepriverė jos rankos, užtrenkdamas duris? Per smarkiai jas uždarė. Ir negerai elgėsi, kalbėdamas taip šiurkščiai su ja, tartum ji būtų ta, kuri vien blogo tegeistų. Ji ne tokia. Monika, tu gali patarti. Tu šį tą išmanai. Ir daugiau negu tavo vargšas samdinys. Imk ir pasakyk, ką mums daryti, nes kitaip bus blogai, labai blogai. Mus tai abu liečia, aš manau.

– Monika, Monika, ką aš darysiu be tavęs? Kaip aš išsiversiu be tavęs? Ką tu padarei su manim? Ką tu padarei iš manęs? Nežinau, nežinau... – tą patį kartojo, užsiremęs ant arklių gardo apytuščiame tvarte, galvą įrėmęs į sieną, sugniaužtame delne žvangindamas apinasrius. Vienu metu suabejojo, ar kas jo nesiklauso ir ar ne per garsiai ištare žodžius, kurie galėjo nuaidėti kaip šūviai vidurnakčio tyloje. Gyvuliai ramiausiai šlemštė pašarą. Net nepasisukdami jo pusėn. Lygiai gerai jie jausis ir vėliau, kai jau bus kas nors atsitikę. Bet čia nieko neatsitiks, čia niekas nepasikeis. Kregždės vėl iš naujo šaudys pro durų viršų ir molinius lizdus pripildys cypsinčių jauniklių. Kaip buvo vasarą ir daugelį vasarų prieš tai. Jo šešėlis tik kuriam laikui tebus aptamsinęs vieną šios vietos dėmę. Ir viskas.

Jis trandė save kaip įmanydamas, suleisdamas nagus į delną, sukąsdamas lūpas dantimis, kad rėkte neišrėktų gūdaus nevilties skundo, aštriais peiliais surėmusio ir neleidžiančio pakrutėti. Jis tik dejavo gailiai ir patylomis kaip vaikas, pasimetęs ir paklydęs ir pajutęs visą klaikumą nakties, miško ir pamažu, bet užtikrintai sėlinančių vilkų. Jis varžėsi ir gėdijosi savo bejėgiškumo, nepasitikėdamas nė vienu erdvės centimetru, neturėdamas kam pasisakyti, neišmanydamas, kaip palengvinti sau. Būdamas vienas ir būdamas toks menkas klaikiai didingoje praradimo akivaizdoje. Kaip būtų gera, kaip būtų lengva, jei ne tai, jei jo taip nemylėtų. Jei jis nebūtų pažinęs ir paragavęs mirtinai saldaus gėrimo, užliejusio akis ir protą, visą žemę nudažiusio neįtikimai žalia spalva, kokios neturi joks gaivališkiusias pavasaris. Jis dar nebuvo pasisotinęs, dar neatsigėręs, tebebrido su kiekvienu žingsniu vis tirštėjančion miglon, už kurios nieko nėra, kuri baigiasi, lyg peiliu nupjauta, ir išnyksta, visiškai išsidalindama beribėje.

Ir visa tai nuplėšti vienu trūkiu?

Gerai. Nuplėšti ir visko netekti. Vienu trūkiu, vienu brūkštelėjimu – išėjimu kažin kur, kur visiškai tuščia. Nes negali būti to, kas nepakartojama, kas tik kartą gyvenime. Ir tik vienoje vietoje, lemties pirštu nurodytoje. Ir todėl privalomoje išgyventi giliai, kaitriai ir iki galo. Be prieštaravimo, be pasipriešinimo, klusniai ir su dėkingumu palenkiant galvą ir nuskęstant svaigime.

Pasisėjau balandėlę daržely...

O Raudonasis Petras ką pasakytų? Vaike – pasakytų Petras – ar tau galvelė apsisuko, ar tu dar neišsipagiriojai? Tiesa, per daug buvo nugerinama, trupučiuką per daug. Visa vasara vien latravojimas ir pagirios. Kartais ir be piktos mįslės imi ir padaugini. Bet kai ateina laikas dirbti – mes dirbame, jog vilnos dulka. Suprantama, kad reikia viską mesti ir važiuoti. Gražiai pagyvinsi, ir mes tau to nepavydime, o visa širdimi linkime.

Kas tokie jūs? Tugaudis, Každaila? Kas dar? O pasakyk, ar tu kada girdėjai tokią dainelę, ar tau ją kas dainavo taip, kad jos jau amžiams nebeišmuštumei iš savo galvos? Ir išgirdęs kristumei prie žemės, ir priglaustumei ausį lyg prie širdies savo mylimosios. Ir virpėtumei visas kaip lapelis vėjo pagairėje? Štai toji dainelė:

Pasisėjau balandėlę daržely -

 Balandėlės nė daigelis nedygo...

Tokios dainelės nieks jam nedainavo. Kas tiesa, tai tiesa. Bet jos ir nepasigedo. Jis turėjo savo ir ją kitiems padainuodavo. Prašau, jeigu nori:

Tavo žalias vainikėlis
 Nuruduos, nuruduos -
 Mano juoda kepurėlė
 Kaip juodavus, taip juoduos...

Raudonasis Petras daug dėl to nesivargino. Jis pasiliko tuščias ir visad laimingas. O ar tu negali – kepurėlę ant šalies ir į kitą darželį? Ne, Petrai, taip neišeina. Ko negaliu, tai negaliu. Kad tu žinotumei, kaip mane skaudina vien tokia mintis, tai taip nesakytum. Ima baimė, kad neištversiu tos nykumos, kuri mane būtinai apims, ir pasidarysiu galą, ar iš tos tūžmasties kitą nugalabysiu. Tai taip tik atrodo – netiki Petras. Taip gali būti. Nežinai, koks jaukalas iš manęs. Nieko gero – vien tik kvailystėms pasinešęs. Patsai už save nė penkių centų nestatyčiau. Surimtėsi ir užmirši – tikina jis. To tai nesulauksi iš manęs, kad užmirščiau. Tai turėčiau savo širdį ištraukti per gerklę ir padėti. E, širdis, širdis – tyčiojasi Petras – susirasi kitą, lyg mergų sviete kada trūko. Nesusirasiu, Petrai, tokios jau niekur nerasiu, nes tokia tik viena. Vargas man.

Petras atsikrankskė, kaip ir pasiruošdamas ką rimtesnio pasakyti. Žinai ką – tarė jis – kad tu būsi gerokai subobėjęs paskutiniu metu. Net negražu klausytis. Ką padarysi, kad toks nelemtas mano būdas. Pačiam dėl to nesmagu. Tai susispausk. Suimk save į nagą – moko Petras. Kad neišeina, kiek bandau, vis neišeina, mielas Petriuk. Toks jau aš nevaleika apsigimęs. Vyras kaip mūras, ką tu niekus – pliekia Petras. Toks jau čia vyras. Tik iš pažiūros. O kai ką rimtesnio, ir nebėra to vyro. Va tai tau. Įsikalbėjimai, daugiau nieko – netiki jis. Ne įsikalbėjimai, o taip visada man atsitinka. Per giliai griebi, štai kas, o reikia iš lėto, paviršium, nuosaikiai, ot taip, tai niekad nenusvili pirštų – rodo jis. Bandžiau ir tai, bet vis tas pats velnias. Kur išeis, jei esu sugadintas amžiams. Nė ūkininkas, nė darbininkas. Mokytas ir ne iki galo. Kad bent amatą kokį mokėčiau. Siūčiau batus arba arklus kaustyčiau kalvėje, kaimo gale. Su mokslu nieks negimė. Padaužysi metus kitus priekalą ir turėsi duoną – greitas patarti Petras. Netraukia. Be to, vis neprisiruošiu. Ir pritingiu. O kuom būti, ir nežinau. Būk eiguliu – trumpai ir drūtai kerta jis. Taigi, būk. Bei tai reiškia, jog turiu prarasti tai, ką turiu. Vaike, nenoriu tavęs gąsdinti, bet pasakyti atvirai, kad tu viską prarasi. Visą, įsidėmėk – grasinamai pakilo storas ir bukas, nuo pypkės parudavęs Petro pirštas. Kaip tai? Nugį neapsimesk suvisai kvailučiu. Ar tu nieko negirdėjai apie tokį senelį, vadinamą Doveika? A? Girdėjai, šelma, ir jo jauną, gražią žmoną paviliojai. Tai žinok, kad jis gerus šautuvus laiko savo troboj. Ir pačiais stambiausiais šratais jo muškieta užtaisyta, lyg vilkams ar šernams. Ir kabo parankiui, kaip sakė šlubis Laurynas. Senis kai ką nuuodžia – šnabždėjo prisikišęs Raudonasis Petras jau visai nejaukiai. O Jėzau! Taigi, taigi, įsidėmėk. Vienas kartas nemeluos. Turėtum pats tai nujauti – baugino. Aš nujaučiu. Iš pat ryto kažin koks bjaurus nujautimas kaip slogutis naktį, tartum keliais eitų kas per krūtinę. Trūksta oro, noris bėgti, atsikvėpti. Bet ir vėl negali. Galėsi, nėra čia ko. Tik susiimk, ir op – per griovį – labai draugiškai

padrąsino Petras. E, prakeikimas! Visad kas nors įvyksta ne laiku, tada, kai negalima pasinaudoti, nenuplėšus šašo, nepagilinus žaizdos. Neapsieinama be gilaus pjūvio. Ir drauge bet koks laimėjimas nublanksta, netenka savo verlės. O sako, jog laime pasiutusių turiu. Jokios laimės, lik nedalia.

Raudonasis Petras ištiesė savo leteną, patakšnojį per petį. Vadinasi, nenusimink, bus gerai, tik laikykis. Tikra, draugiškai nemeluota šypsena prasišiepė jo nurūkę ir nuo kandiklio nudilę dantys. Galvą įtraukęs, kerėpliškai nerangus, apsisuko ir nuėjo. Melsvas dūmelis draikėsi apie jo juodą kepurėlę. Jis mažėjo, nyko ir sudilo parudavusioje Vilkišios pievoje, ten toli, Laumakių pašventoriuje, prie jo kasamo griovio.

Balandėlės nė daigelis nedygo, balandėlės nė daigelis nedygo...

Ir vakaras buvo jau čia pat. Jis lydėjo gėstančią saulę taip, lyg ją regėtų paskutinį kartą. Gal paskutinį kartą šioje vietoje. Nes laiko nedaug. Jeigu eiti, tai eiti ilgai negaištant. Ir iš karto pabėgėti kuo toliausiai, kad nė aimanos, nė priekaištų nesigirdėtų. Ten jau – kaip Dievas duos.

Jonas ruošėsi talkos pabaigtuvėms pas tolimesnį kaimyną, kur visą dieną darbavosi Basiuliškių žmonės. Jis gundė ir Tilių kartu patraukti, nes ten būsią linksma. Vaikinas svarsitė, kaip jam atsiskaityti su šeimnininku. Padėti ant stalo laišką. Taip. Autobusas jau grįžo iš miesto. Bet ko skubėti? Kol laiškas kišenėje, kol neatskleistas kitiems jo turinys, jis tebebuvo savo vėžėse, savo kely. Ir nuo to jam linksmiau pasidarė, tartum sužadinus menkutę vilties kibirkštėlę. O gal dar kas nors ir kaip nors?.. Gal to nereikės? Jis manė gerai pasielgęs išvengdamas šeimnininkės, kol dar nebuvo grįžęs Doveika. Taip bus nustumta viena dienele. O gal ir kita? Jis nuėjo šeimyninėn ir atsigulė savo lovon. Garsai nyko iš kiemo vienas po kito, ir po valandėlės, su išgalinčia tamsa, jis jautėsi lyg apleistame name, viduryje dykynės, atsileidžiant įtemptiems raumenims ir juos užliejant atvangai, lyg snauduliui.

Bet Lauryno jis neturėjo išbraukti iš gyventojų tarpo. Jis atklišeno iš nežinia kur ir pasiliko už durų. Ir nesiruošė eiti vidun, tartum dar ko laukdamas. Ne. Jis šnekėjosi ir barėsi pusbalsiu ir storai dudendamas, kaip visad nepatenkintas savim ir visu aplink. Durų klingė krabždėjo, lyg ant jos būtų uždėta nerami ranka. Plyšys pamažu didėjo, ir jame vėrėsi statmenas vakaro dangaus brūkšnys. Tučiuojau jį uždengė juodas siluetas. Greičiau, negu jis spėjo pažinti ir atsisėsti, ji atsirado prie lovos ir pritūpė.

– Miegi?

– Kur ten.

– Berniūkšti mano, tu net nenujauti, kokią nuostabią žinią tau atnešu, ši naktis mums vieniems tepriklauso...

Kaip tai? Jis sėdosi taip staigiai, jog vos nepargriovė jos, priklaupusios ant grindų.

– Senis negrįžta. Štai laiškas, paskaityk.

– Per tamsu. Be to, juk sakei, kad negrįžta, – jis palietė standžią popieriaus skiautę ir kitą panašią juto savo kišenėje.

– Aš nebegalėjau nustygti ir atbėgau, kad ir tu žinotum. Kiek vėliau tu ateisi pas mane ir rasi viską paruošta mūsų meilės nakčiai, – ji stabtelėjo atsikvėpti, genama dusinamai turtingos įvykių eigos. – Ir pamatysi, kaip esi laukiamas ir kaip viskas lik tau vienam. Tik tau... Ir ką dar tau pasakysiu...

Nieko daugiau nebetroško, nes visko buvo per daug. Kaulinis spyglys susmigo taip skaudžiai ir taip giliai, jog jis vos nesuriko. Jis siekėsi jį išplėšti ir numesti. Ir ištraukė laišką.

- Ir man atnešė laišką...
- Tau? Iš kur?
- Perskaityk.
- Nemoku tamsoj. Ką čia rašo?
- Tarnybon kviečia.
- Nesąmonė.
- Kodėl?
- Mes apsieisim be jos.
- Kas mes?
- Tai mudu, jaunuoli mano.
- Tai tik mane liečia, - naiviai pasakė jis.
- Ne. Nes tu ne vienas. Aš esu tavo. To neužmiršk.

Kažin kas grasaus ir nenumaldomai kieto atsišaukė tame šnabždesy. Visą kambario erdvę užpildė tie žodžiai. Pati mintis jau buvo garsiai rékiantis ir nusiaubiantis gandas.

- Taip... - patvirtino Tilius.
- Mesk tą popierėlį.
- Numesti nesunku, bet tai labai svarbu, Monika.
- O ką jis tau žada?
- Tarnybą. Eiguliu. Ne, vyresniu eiguliu, arba žvalgu.
- Ir tu mane paliksi dėl to, kad būtumei eiguliu?

- Ne... - jis purtė galvą, pasiruošęs ją suaižyti savo dideliais ir kietais kumščiais. Petrai, Petreli, ką gi tu dabar pasakytumei? Ką gi tu dabar, senas valkata ir paleistuvi? Ar tau kada teko taip nešti savo juodą kepurėlę? - Aš noriu pradėti gyventi. Bijau ir pagalvoti. Aš neįsivaizduoju, kaip išsiversiu be tavęs, Monika, ir čia dabar tokia velnystė... Tu supranti gerai mano padėtį.

Ji sakėsi nesuprantanti.

Kodėl? Bet juk tai vartai į gyvenimą. Jeigu pro juos tu praeitumei - kažin kur toli, Laumakių pašventoryje, ant kastuvo koto užsirėmęs, ilsėjosi Raudonasis Petras.

- Ar ne laikas man pradėti savarankiškai? Ir pačiam šį tą turėti?
- Tu turi mane. Ar tau neužtenka?
- Aš to nesakau. Labai daug. Tai per daug man...

- Tiliau, Tiliau... - kuždėjo ji, glausdama savo veidą prie jo neskusto žando, glostydamą delnais taip švelniai, kaip tėra liečiamas pats trapiusias žiedas, kaip glaudžiamasi prie glėžniausio kūdikio.

- Kodėl tu mane myli? - laimės šiurpo persmelktas, sudejavo vaikas. - Kodėl tu mane pasirinkai?

- Tai visai nesvarbu. Yra taip, kaip yra. Ir taip turi būti.
- O aš? Kas man?
- Tu myli mane?
- Tu žinai.
- Mes negalime skirtis.
- To ir bijau.
- Baikim tą pasaką. Gerai?

Jis sunerimo atsiminęs, kad žmogus sėdi už durų. Ir kad kiekvienas garsas sunkiasi pro plyšius, pro sienas ir pasiekia svetimas ausis.

- Dėl jo? Gali būti ramiausias. Jis patikimesnis sargas už bet kurių šunį.

Jie pamiršo laiko tėkmę, nugrimzdę ir užsiėmę vien savim. O jis lašėjo, tiško apskaičiuotai tiksliais lašais ir pildė iki sklidinumo talpų ir juodą nakties indą. Jame galima buvo nuskęsti ir išnykti, nepaliekant pėdsakų. Ir minutę vėliau jis galvojo, kaip užsikabinti rankomis už krašto ir sulaukti ryto. Ir po minutės kitos, kaip ir kiekvieną kartą, remiamas sąžinės maudulio, manė darąs ne tą, ką reikėtų. Ir kad kitas gal pasielgtų kitaip ir geriau.

– Jau turbūt gana vėlu? Mes netrukus eisime, – pasimetusiu balsu, lyg būtų pramiegusį kažką svarbaus, prašneko Monika, atsisėsdama lovoje.

– Bet palauk... Tu ketinai man ką pasakyti, – tartum vilkinimas būtų jo išsigelbėjimo takelis.

– Vėliau, mano mielas,

– Vėliau...

– Aš užgesinsiu šviesą savo kambaryje. Taip tu žinosi, kad viskas gerai, ir ateisi.

– Pasakyk, – suspausdamas jos pečius, prašė Tilius.

Ji sugraibė jo ranką patamsyje ir prispaudė prie krūtinės. Jis pajuto kažin ką artėjantį, skubantį ir sustojantį per sprindį.

Ir laukė kvapą užgniauzęs.

– Mes turėsime kūdikį.

– Mes? – krūtinė švokštė, išleisdama orą.

– Taip. Mudu... Ir tau tik džiaugtis belieka. Nes senelis bus amžiams suramintas. Kai jam pranešiu, jei ir nekris iš džiaugsmo, tai vis tiek ilgai netvers. Jis sprogs iš puikybės, kad laukiasi sūnaus.

– Ar tu esi tikra?

– Dėl ko?

– Kad, na, kad... tai ne jo?

– Kvailys! – ji atšoko ir buvo pasirengusi tēksti delnu į veidą. – Ir begėdis.

– Galbūt... – jis nesidžiaugė. Ir net nežinojo, kas tinkamiausia tokiu metu.

– Kaip tu gali šitaip, Tiliau? – skaudžiu priekaištu prabilo, nuleisdama galvą ant pečių. – Myliu tik tave. Ir viską, dariau, kad kitaip neatsitiktų. O tu, matai...

– Ak, ne tai. Nurimk. Bet vis tiek negerai. Labai negerai.

– Kas?

– Vaikas turės jo pavardę. Ar aš galėsiu pasakyti, kad štai čia mano kūdikis?

– Galėsi. Tik trupulį kantrybės. Mes turime išverti, mes turime sulaukti savo laiko.

Jis ateis netrukus. Sakau tau.

Jį supurtė baimė. Kojų apačios svilo nuo jos.

– Aš bijau... Geriau mes bėkime iš čia. Aš dirbsiu, ir mums visko užteks. Monika, tu pagalvok. Ką mes turėsime, tai bus grynai mūsų. Dabar kaip tik gera proga, – jis patsai nustebo, tokios nuostabios minties apimtas.

– Tss...

Jie sustingo patamsyje. Šunes džiaugsmingai unktė. Žingsniai bilsojo kiemo grindiniu.

Tilius apgrairbė lango kablelį, atkabino ir pamažu pravėrė. Vėsa siūbtelėjo vidun. Žingsniai sustojo prie durų.

Violeta Kelertienė

MIŠKAIS ATEINA RUDUO PASAKOTOJAS – NEPRIKLAUSOMYBĖS EPOCHOS DAINIUS

Šiuolaikinė prozos teorija ypač daug dėmesio kreipia į pasakotojo vaidmenį pasakojimo sąrangoje.¹ Pagaliau prieita prie supratimo, jog pasakotojas, turėdamas organizuoti teksto medžiagą, nustato skaitytojui informacijos srovės kryptį. Jis tai atlieka kontroliuodamas apibūdinamojo ir dialoginio diskurso proporcijas, perduodamas balsą veikėjams arba pasilaikydamas jį sau, visokiais būdais tendencingai paveikdamas skaitytojo santykį su vaizduojamu pasauliu. Šie subtilūs požiūriai į pasakojimo esmę sekė paprastesnę mintį, būtent, kad kiekvienas pasakojimas apskritai nujaučia esant pasakotoją, ar jis būtų veiklus, kaip kad būdavo anksčiau prozos raidoje, ir visai nesistengtų savęs užtušuoti; atvira dalyvautų tekste ar pasislėpęs, kaip dabar dažniau daroma, susiliedamas su veikėjais, beveik nepalikdamas savo pėdsakų. Kad ir kaip ten būtų, moderni kritinė konvencija – skirti autorių nuo jo sukurto pasakotojo ir atskirai nagrinėti pastarojo kalbą ir išraiškas tekste ignoruojant bet kokius sąlyčius su pačiu autorium, jo gyvenimu, pomėgiais. Prieita prie išvados, jog autoriai sugeba kurti įvairiausių veikėjus, kūryboje išgyventi jausmus, artimus arba ir visai tolimus jų pačių patyrimams. Taigi leidžiamas ir pasakotojo fikcionalizmas.

Žvelgdami į brandžiausią Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo* (1957), bene visi jo aptarėjai pastebėjo, kad tai tradicinis romanas. Vienas tokio romano bruožų kaip tik ir yra trečiuoju asmeniu kalbantis vadinamasis „visažinis“ pasakotojas, kurio nuomonės ir simpatijos aiškiai matyti ir kurio stebėjimo taškas yra kažkur aukščiau negu kitų veikėjų, užtat jis pajėgia kalbėti už juos, kai jie tyli, ir savo tekste gali sujungti išsklaidytus motyvus, pažvelgti į veikėjų praeitį, išpranašauti ateitį, surišti visus teksto mazgus. Čia kyla įdomus klausimas: o koks yra Katiliškio romano pasakotojas? Ar jis telpa į tokius rėmus? Kas pažinojo Katiliškį, gal supras, kad iš tiesų nelengvas uždavinys įsprausti jį į bet kokius rėmus. Taip yra ir su romano *Miškais ateina ruduo* pasakotoju, beje, ir su pačiu romanu, kuris, nors ir teisingai priskiriamas prie tradicinių, nėra net grynai realistinio pobūdžio, tiesiogiai jam netinka jokia viena etiketė. Kaip ligi šiol nėra nustatytas *Užuovėjos* žanras (neaišku, ar tai romanas, ar novelių ciklas, ar dar kažkas), taip ir romaną *Miškais ateina ruduo* tam tikra prasme norėtusi pavadinti mūsų realizmo viršūne, jei jame nebūtų tiek daug gryno klasicizmo, epo, tragedijos ir kitų žanrinių priemaišų.

Pats pirmasis formos aspektas, kuris krenta į akį, pradėjus suvokti *Miškais ateina ruduo* kaip kompozicinį vienetą – tai romano vidinių tekstų paskirstymas. Romano diskursą būtų galima skirstyti šitaip: didžiulė persvara pasakotojo naudai yra tokio laipsnio, kad ne koks įvardytas veikėjas (Tilius, Agnė, Monika, Doveika), o bevardis pasakotojas tampa pagrindiniu veikalo veikėju; toliau viena mažesnė teksto dalis skirta dialogams (t. y. įvairių veikėjų tiesioginiams pasisakymams), kurie įterpti į pasakotojo tekstą; o kita, mažesnė (faktiškai minimali dalis, ta pati abejotina, kaip pamatysime), skirta mišriems pa-

¹ Pasakotojo analizė daugiausia grindžiama šiais veikalais: Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction* (Chicago, 1961); Boris Uspensky, *A Poetics of Composition* (Berkeley, 1973), vertimas *Poetika kompozicij* (Moskva, 1970); Gérard Genette, *Narrative Discourse* (Ithaca, 1980), vertimas *Figures III* (Paris, 1972) ir Seymour Chatman, *Story and Discourse* (Cornell, 1978).

sakotojo-charakterio diskursams. Kai sakoma, jog pasakotojas savo tekstualine reikšme yra pagrindinis veikėjas, tuo nenorima pasakyti, kad jis yra vienas iš charakterių, dalyvaujančių veiksmo ir įvykiuose. Priešingai, romano pasakotojas fabuloje nevaizduoja jokio vaidmens, jo diskursas susideda grynai iš visokeriopų apibūdinimų, liečiančių gamtą, kaimą, darbą, veikėjų išvaizdą ir jausmus bei išgyvenimus. Atrodytų, tai būtų normali realistinio pasakotojo veiklos sfera, bet šiame romane ji neproporcingai išstęta, užima, ko gero, didesnę pusę knygos. Kritikui kažkaip reikia surasti tokios kūrybos priežastis, reikia tai literatūriškai pagrįsti. Bet prieš tai reikia paliesti dar kelis klausimus.

Kartu su neeiliniu pasakotojo veiklumu Katiliškio tekste matyti dar keli bruožai, sietini su senovės epais. Nors toliau bus lyginama su Homero *Iliada*, reikia pabrėžti, jog čia nebandoma nustatyti būtas ar nebūtas įtakas Katiliškiui. Ar jis iš tikrųjų skaitė *Iliadą* (o skaityti galėjo, nes vienu metu dirbo Pasvalio bibliotekoje; darbo buvo mažai, ir Katiliškis daugiausia laiką leido skaitydamas), šis faktas šiuolaikinei kritikai yra tik periferiškai įdomus. Stilistinių sąsajų tarp *Miškais ateina ruduo* ir *Iliados* yra, jos galėjo atsirasti vien dėl panašių Katiliškio ir Homero tikslų, – būtent apdainuoti praėjusią gadinę. Literatūros teorija pripažįsta, kad epinis žanras susideda iš kelių rūšių: pirmiausia tai klasikinis epas kaip Homero *Iliada*, eiliuotas žodinio prado veikalas, rimta tema, plačios apimties pasakojimas aukštu stiliumi apie herojiškas figūras, nuo kurių veiksmų priklauso genties, tautos ar žmonijos likimas. Toks pasakojimas turi daug formulių, nusistovėjusių frazių, kurios pasikartoja panašiose diskurso vietose.² Toliau galima paminėti klasikinio epo imitacijas, tokias kaip Vergilijaus *Eneidą*, kurios jau nuo pat pradžių buvo rašytiniai tekstai ir imitavo antikinių epų formas. Trečioji rūšis yra vėlesnių laikų klasikinio epo atmaina, kaip Tolstojaus romanas *Karas ir taika*, kuriame akivaizdus autoriaus užmojis kuo plačiau apdainuoti savo tautą ir laikmetį jau proza, atsisakant klasikinio epo formos ir pasisavinant tik kai kurias jo savybes – pavyzdžiui, plačios apimties rimtą temą, liečiančią tautos likimą; veikėjai čia jau nebe herojiški, o tik būdingi tos tautos tuo metu nariai. Nors jų veiksmai irgi gali būti kasdieniniai, tautos ateitis tebeprisklaido nuo jų. Vadinasi, žanras jau degeneravęs, kaip yra įvykę, tarp kitko, ir su tragedija (plg. graikų tragedijas ir Arthuro Millerio *Komivojažieriaus mirtį* (*Death of a Salesman*)). Tolstojaus romano epiniai bruožai atsekami, pavyzdžiui, Pjero ir Natašos charakteriuose arba Rostovų šeimoje, kuri vaizduojama kaip pavyzdinė rusų šeima su tos tautos teigiamomis savybėmis – nuoširdumu ir paprastumu, ir neigiamais aspektais – naivumu ir atitrūkimu nuo tikrovės.

Lyginant romaną *Miškais ateina ruduo* su šiomis epo sąvokomis aišku, kad Katiliškio romanas tinka į modernaus epo kategoriją. Tačiau kas ne taip aišku ir literatūriškai daug įdomiau – romane naudojami ir kai kurie klasikinio epo bruožai. Prie šio teiginio sustosime ilgiau. Nors klasikiniuose epuose pasakotojas dažnai kalba pirmuoju asmeniu (pvz., Vergilijaus „Arma virumque cano“), o Katiliškio – trečiuoju, savo veiklumu (tai moderni pasakojimo teorija vadina *narrational obtrusiveness*) ir apskritai savo funkcijomis tekste, savo organizaciniais gabumais jis prilygsta Homero *Iliados* dainiui. Išanalizavus Katiliškio pasakotojo tekstus, visus apibūdinimus, paaiškėja, jog jie temišškai įvairūs: vieni liečia Virsnių kaimelio apylinkių gamtą, kiti kaimo pastatus, Basiuliškių trobas ir ūkį, Gužų *general*

² Žr. Albert B. Lord, *The Singer of Tales*, New York, 1970.

store – karčiamą, Virsnių pieninę ir kitas romane minimas vietas. Romano pasakotojui būdinga, jog jis turi bent tris formules, tris skirtingus stilius romano apibūdinimams išreikšti, išdainuoti. Vienas stilius yra neutralus, gana lakoniškas (savo taupumu beveik primenantis Hemingway'aus sausą stilių). Jis susideda iš proziškai išplėstos Aisčio formulės: „Laukas, kelias, pieva, kryžius, / Šilo juosta mėlyna, / Debesėlių tankus išas / Ir graudi graudi daina.“ Vadinasi, informacija perduodama, skaitytojui orientyrai duodami dalykiškai, ir tai beveik viskas, pavyzdžiui:

Jau iš tolo girdėjosi savotiškas ūžesys, braškėjimas, trinksėjimai – tai popiermalkės atsimušinėjo į tilto polių, trynėsi, brūžinosi ir vienu ištisiniu ošimu, viena tiršta srove smuko po tiltu. Vanduo buvo sukilęs taip aukštai, jog betrūko kelių pėdų iki grindinio. Jis liejosi plačiai, tvino pievomis trigubai platesniu ruožu. Nieks nebūtų patikėjęs, jog tai ta pati Vilkija, per žiemą snaudusi po ledu, siaura ir vingiuota.³ (p. 111)

Vaizdas čia pristatomas konkrečiai ir ryškiai, bet šis efektas priklauso nuo sukaupytų ir pakartojamų detalių, jų išrikiavimo diskurse, o ne nuo kalbos, nes kalba grynai dalykiška, jokių būdu ne vaizdi, tik onomatopėjiška ir pasižymi vienintele poetiška fraze – „Vilkija... snaudusi po ledu“.

Kitas pasakotojo apibūdinimų pavyzdys liečia Striūnų ūkį, Basiuliškes, kurį Doveika, vedęs jų baidyklę dukrą, paveldi ir savo darbu, ir sumanumu praplečia, iškelia į to laiko pavyzdinį ūkį:

Iki pavasario prasiniovė skiedryne su malkomis ir žabais, ant senų, baigiančių susmegtį, kurių pilnos pastogės ir pašiūrės, metų metais nejudinamos, kur veisėsi šešškai ir žebenkštys, kraudami naujus. Skuto, tašė, skaldė beržus, uosius ir ažuolus įvairiai namų reikmėnei. Visų gausių trobesių pašaliai lūžte lūžo medžiagų atsargom, ir senio patyrimas [vargiai] besurado, kur tarpelį naujoms.

Didelė klėtis su kamaromis, su grėdais ir prieklėčiais, nebesutalpino grūdų, sėmenų, miltų, kruopų, linų, kanapių ir mėsos. Taukų, lydyto sviesto, medaus, sūrių – be skaičiaus ir be nuovokos. Kūtėse gi baubė karvės, veršiai mituliai ir žindukliai, jautukai ir telyčios. Maži, pašiausę ilgą vilną, blogai per žiemą šeriami, bet atsigauną vasarą plačiose ganyklose. Ožkavilnės avys, deglos smailiasnukės kiaulės veisėsi ir dauginosi, kaip ir paukščiai, nesulaikomai ir nesukontroliuojamai. Jei ne vilkai ir lapės, ne šeškai, šermuonėliai, žebenkštys, žiurkės, vanagai ir varnos. Jei ne marai, raudonligės ir juodligės visokios, šita plaukuota ir plunksnuota gyvūnija būtų užliejusi gyvu tvanu laukus ir miškus. (p. 174)

Šis apibūdinimas taip pat taupus išraiškos priemonių, jis remiasi sąrašo savybėmis, kurių *Iliadoje* (pvz., Antrosios giesmės laivų sąrašas) taip pat gausu, išvardijimu ūkio, miško produktų, gyvulių. Paėmus abi romano citatų rūšis kartu, išryškėja pasakotojo plėtojama gamtos ir žmogaus bendradarbiavimo išdava – herojiškų proporcijų, tiesiog mitiškas perteklius. Pasakotojas apdainuoja tikrą gausybės ragą; jo apibūdinimams tiktų nebent „hiperapibūdinimų“ vardas, ypač dar ir dėl to, jog jie kartais persilieja į kažką labai arti hiperbolės, kaip šiame turgaus aprašyme:

³ Visos citatos imtos iš leidinio: Katiliškis M., *Miškais ateina ruduo*, Chicago, 1957.

Vežimuose bliovė veršiai surištomis kojomis, pasėstomis uodegomis, spurdėjo gaidžiai nusvirusiomis skiauterėmis, pamėlynavę kalakutai, snapus pražiodžiusios antys. Sėtu-vėse tarp linpelių eilėmis sudėlioti kiaušiniai. Jų tiek daug, jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę. Vištos dėjo iš pasiutimo, sulaukusios pavasario. Ir karvės veršiavosi stačiai be tvarkos. Pieno ir mėsos išdirbinių tiek, jog šeimininkė tik rankomis begalėjo mostaguoti, išdygusi lyg guba iš gėrybių krūvos. (p. 83)

Ši pastraipa pasižymi ne tik jau minėtu pertekliaus vaizdu, išvardijama daugybė ūkio produktų – veršių, gaidžių, kalakutų, ančių, vištų ir kiaušinių, karvių ir veršių, pieno ir mėsos gaminių, bet nueinama iki absurdo ribos – kiaušinių tiek daug, „jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę“; vištos deda kaip „iš pasiutimo“; šeimininkė lieka tik guba, išdygusi gėrybių krūvoje.

Dviejų antraeilių charakterių aprašymuose šis Katiliškio polinkis į perdėjimą pasireiškia karikatūros forma ir liudija formos degeneravimą į antiepiškumą, jos kraštutinumą, arba autoriaus ne visai apgalvotą stilistinių priemonių vartojimą, nes čia ta tendencija neišsina veikalui į naudą, pasiduodama humorui, kuris šiam veikalui ne itin būdingas pasakotojo tekste, vartojamas tik retkarčiais ir nuskamba beveik pigiai. Karikatūrinami charakteriai: pirmoji Doveikienė, kontrastas antrajai Doveikos žmonai gražuolei Monikai, ir policijos raštininkas, vienas iš varžovų dėl Monikos rankos. Gal čia ir slypi jų subanalinio priežas-tis, nes Katiliškio veikalų fone visados grumiasi įvairių žanrų maišatis. Čia nepageidaujami pagrindinių veikėjų partneriai, baidyklė pirmoji Doveikienė ir cencėlemcė Česionė, besi-taikstas į Monikos grožį, apibūdinami su pasakų formos absoliutizmu, tapomi išimtinai tamsiomis spalvomis, kaip kokie piktadariai. Pirmoji Doveikienė aprašoma štai kaip:

...Ji buvo lygiai tvirta, kaip ir negraži. Nuo jos žingsnių dundėjo žemė. Pėdas statė į vidų, storom, suskirdusiom blauzdom ir per strėnas tokia plati, jog, eidama kamaron, tarpdury pasisukdavo skersa, kad neišverstų staktų. Ji galėjo turėti ir trisdešimt ir pen-kiasdešimt metų. Bjauriai raupų išėstas, tamsus ir platus, kaip duonkubilio dugnas, vei-das nieko nesakė. Tik akys vartėsi dideliuose kaip slyvos baltymuose. (p. 172)

O raštininkas, svajojantis apie Moniką, šitaip:

...Prie tamsaus švarko jis dėvėjo būtinai baltas kelnes, arba atvirkščiai. Jis naudojo su-lankstytą popierių, kad išgautų kuo didesnį kaklaraiščio mazgą, kas buvo labai gražu ir madinga. Kirpėjas Šolumas iš savo įstaigos jį išleisdavo taip puikiai paruoštą, kad nuo jo esantiems pavėjui svaigdavo galva nuo kvapų dvelksmo ir akys perštėdavo nuo pu-dros dulkių. Ir vasarą jis mūvėdavo geltonas pirštines ir karščiausią dieną nenusivilko švarko. Kaip jis būtų atrodęs be švarko? Įdubusia krūtine, siaurų pečių – patamsyje išstypęs bulvės daigas. Kaip jis atrodytų nuplėšus nuo jo marškinius? Kaip sliėkas, kaip kirmėlė, saulės nematanti. (p. 227)

Nors tai liudija Katiliškio-humoristo gabumus, bet veikalo kontekste tai pertempta styga.

Jeigu apskritai *Miškais ateina ruduo* apibūdinimai lakoniški arba katalogiški, kaip kai kurie *Iliados*, tai trečia apibūdinimų rūšis yra funkcinis ekvivalentas epo išaukštintam sti-liui ir pasižymi išdailinimu, poetiškumu, vaizdingumu, sugrįžta į Katiliškio meninius atradi-mus *Užuovėjoje* (1952). Tame veikale gamtos aprašymai dažnai savyje sukonzentruoda-vo daugelio vaizdų esmę į vieno vaizdo aprašymą – vaizdas per tirštas, kad tai būtų galėję

įvykti vieno įvykio metu. *Miškais ateina ruduo* toks yra pavasario ryto aprašymas, kai Tilius išeina iš namų tarnauti pas Doveiką.

...Vieškelis, lyg vienu braukimu išvestas, aštrių spindžių smego gilyn ir gilyn. Pradžioje skarotų eglių ir traškių lapuočių šakas praskyręs, pakildamas ir praraudamas smėlėtas aukštumėles, kur svaiginančiai aukštų ir tiesių pušų viršūnės susiglausdamos ošė pietų vėjyje. Slydo kojos ant sausų, blizgančių spyglių, storai nuklojusią žemę ir šaknis, po kuriomis savo urvuose lindėjo lapės ir barsukai.

Jis išsitiesė po viena pušim, užsimerkęs, veidą atsukęs į saulę. Tamsiose lūžtvėse ir jau nuolynų tankmėse dar baltavo sniego lopiniai. O aikštelėje buvo šilta kaip vasarą. Tirpo sakai, iš atsiknojusios žievės karpė žioptus ankstyvas vabalas, dūzgė pakilusi nuo skujos musė ir skruzdės pradėjo savo kelionę pušies kamienu aukštyn. Buvo uždara ir be jokio pašalinio garso, išskyrus tai, kas savaime gimė ir sklido pačiame miške. Bet tai netrukdė ramybei ir poilsui. Miškas dūsavo iš visų plaučių, giliai iš krūtinės atsikvėpė miškas išpūsdamas žiemos dusulį. Budo kraujas miško gyslose ir gausiai tvino iš žiemos padarytų žaizdų sakais ir sula. Kalė kietai ir nenuilstamai miško širdis galingu genio snapu. (p. 104–105)

Nors čia taip pat vyrauja dalykiškas pasakojimas, bet dažnai jis perkertamas poetiškų vaizdingų posakių, iš tikrųjų personifikacijų: vieškelis smego gilyn, eglės skarotos, vabalas karmo žioptus, miškas dūsauja iš visų plaučių, atsikvepia giliai iš krūtinės, bunda kraujas miško gyslose, kala jo širdis ir t.t.

Panašiai aprašytas pirmas Monikos vakaras Virsnėse, į kurias ji atvažiavo užimti tarnybos pieninėje:

Miško šešėliai buvo taip suartėję iš visų pusių, jog ji jautėsi esanti viduryje aikštės ir tokio dydžio, kad kiekvienas pakraščio medis virsdamas galėtų pasiekti ją savo viršūne. Pro vieną ir pro antrą langą palšai mėlynavo eglynas. Migla vertėsi, tartum iš žemės vidurių, iš upės, paskandindama tilto rentinį, nuplaudama juodalksnis ir išsikendama čia pat, pasienyje sužydusiuose levandų krūmuose. Jeigu žvilgsniu negalėjo nieko tikro ir aiškesnio apčiuopti, tai klausia ją nunešė į be galo margą ir turtingą pasaulį. Nesibaigiantis varlių kurkimas iš vienodo, monotoniškai migdančio ir sūpuojančio staiga pereinavo į klaikiai išgąstingą riksmą, tartum į tų vasaros naktų dainininkių tarpą būtų įsibrovę dešimtys gandrų ir savo snapais įnikę šienauti. Gižiai čyravo griežlė, rasotu vasarojumi atbrisdama po pat langais ir iš čia, suplojusi bukais sparnais, grįždama atgalios į platumas ir naktį. Sausai, kapotai vamsėjo šunes, palaukdami ir įsiklausydami savo aido iš pamiškės. Ir iš miško gelmių atklystantis lapės pakeltų ančių kryksėjimas ir jaukus, minkštas putpelės plastėjimas ir geležinis, kurčiai prikimęs kiekšės riksmas pakalnės pievutėje. Ką tai lydėjo nirtulinga pempė, kas nors turėjo laužtis paskardžių lazdynais ir pakelti jerubių pulkelį. Ir čia pat, po pamatais, griežė svirplys ir daužė stiklus sunkūs karkvabaliai, ir muistėsi karvė diendaržyje ragu barškindama statinį. Balkšva ir trumpa vasarvydžio naktis ją nešė žviegiančiais geležinkelio bėgiais, siūbavo autobusu vieškelio nelygumuose. Gramzdino į daubas ir į juodą miško tankmę, kur po eglių šakom žybčiojo švento Jono vabalėliai. (p. 214–215)

Šiame vaizde tarsi susilieja du stiliai – sąrašinis ir poetizuotas. Nors pagal vėlesnio realizmo dėsnius Katiliškis apibūdinimo pastraipos pradžioje pastato veikėją-stebėtoją⁴, faktiškai aprašymas vyksta ne Monikos, o paties pasakotojo kalbos variante, pasakotojo,

⁴ Žr. Phillipe Hamon, „Un discours contraint“, *Poétique*, nr. 16, 1972.

kuris romane davė begalę kitų aprašymų, jau spėjo mums charakterizuoti savo stilių – ritmingą, onomatopėjišką, vaizdų – ir jį čia lengvai atpažįstame.

Kalbant apie charakteringą pasakotojo stilių, būtina paminėti jo dažnai pasikartojančius palyginimus, o jų yra nepaprastai daug, lengvai būtų galima parašyti atskirą studiją vien apie juos. Čia dominuoja palyginimai su žodžiais *lyg*, *tartum*, *kaip*, *tarsi*. Neanalizuojant, iš kokių Katiliškio mėgstamų semantinių laukų šie palyginimai paimti, nors ir tai būtų įdomus priėjimas, čia mums svarbiau atkreipti dėmesį į jų formą, kuri vėl pasirodo gimininga garsiajam epiniam palyginimui. Romane yra ir neepinių palyginimų (pvz. „Každai... kėlėsi lyg sulankstomas metras“, p. 355), bet jie nesudaro didžiosios ir nėra diskurso priešakiniam plane. Veikale vyrauja epiniai palyginimai. Epiniame palyginime abidvi palyginimo dalys yra išplėtos. Pavyzdžiui, *Iliadoje* yra tokio pobūdžio palyginimų:

Lygiai kaip bitės būriais nesuskaitomai išlek iš plyšio
Aukšto uolos ir, ore sukinėdamos, spiečiais didžiausiais
Užgul gėles tartum vynuogių kekes pavasario dieną.
Vienos nutūpdamos čia, o kitur susimesdamos kitos, –
Taip nesuskaitoma vyrų minia iš laivų, palapinių
Pakraštį jūrų užplūdo, būriais į vyriją patraukus.⁵
(*Iliada*, II, p. 87–92)

Taigi Homero forma yra B lyg A, o Katiliškio – A yra lyg B. Katiliškio epinis palyginimas šiek tiek modifikuotas, tačiau vaizdas, panašiai kaip Homero, sudarantis palyginimą (t. y. B), yra taip išplėstas, jog beveik užmirštama, kas ten buvo lyginama, naujasis vaizdas perima dėmesio centrą. Pavyzdžiui, *Miškų* pasakotojas sako: „Ji [Agnė] buvo, kaip beržas pragręžtu kamienu, paliktas vienas pavasario apyaušryje, sula merkiantis žemės pašalą, vėliau prasikalusią žolę ir ant jos besitelkiančius žiedus“ (p. 453). Čia daug daugiau sužinome apie beržą negu reikėtų, kad pagautumėm mintį; palyginime Agnė tarsi užmirštama. Faktiškai kai kurie romano palyginimai mažiau ištepti, bet jų efektas vis vien panašus. Kitas pavyzdys: „Monikos juodų plaukų pluošteliai, sulipę prakaitu, išsipylusiu lyg rasa rytmečio brėkšmoje ant vešlaus pievų atolo“ (p. 371). Čia Monikos prakaitas ne tikrai palyginamas su rasa, bet nusakoma, kokia rasa, kur ji yra. Labai aiškiai savo palyginimais pasakotojas pakelia veikėjus į aukštesnę plotmę, padaro juos jei ne herojiškus senųjų epų prasme, tai bent užtenkamai reikšmingus, kad galutinė tragedija, kuri buvo išpranašauta nuo pat pirmosios romano pastraipos, įgytų epines ir net mitines dimensijas.

Tokiais pat metodais apibūdinamas jaunasis Tilius, jam keliaujant iš namų į Basiuliškes tą lemtingą pavasario rytą:

Kas buvo sudavęs smūgį jo gaižiam nerimui, jį laikiusiam įtemptą, tartum jauną karštakraujį arklį laužtukais, nervingai virpančiomis šnervėmis ir šonais, kas akimirka pasiruošusiais aštriam pentinų brūkšniui. (p. 103)

Pastebėjime, kokia nereikalingai išplėsta ir ryški antroji palyginimo pusė. Išanalizavus tik antrąją pusę, nesusietą su Tiliu, pasirodo, kad joje yra dvylika informacijos vienetų: laužtukai laiko arklį, laužtukai laiko jį įtemptą, arklys jaunas, arklys karštakraujis, arklys vir-

⁵ Cit. iš Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1972.

pančiomis šnervėmis, arklys virpančiais šonais, virpėjimas nervingas, visa tai pasiruošę, pasiruošę kas akimirką, pasiruošę brūkšniui, brūkšnys pentinų, brūkšnys aštrus, palyginti tik su dviem vienetais, kurie tiesiogiai susieti su Tiliu, t. y. tiktai nerimas laiko Tilių įtemptą, nerimas gaižus. Tokia diskurso analizė aiškiai parodo, į ką pasakotojo dėmesys nukreiptas, būtent ne tiek į veikėją Tilių ar į jo individualius jausmus, kiek į pasakotojo iškalbumą, jo gabumą vaizduoti. Romano tempas lėtas, ir kol Katiliškio ilgos karštos vasaros įvykiai pribrešta prie paskutinio katarsio, pasakotojas turi laiko savo tekstuose parodyti savo poetinius gabumus, ne mažiau kaip kadaise pats Homeras tai darė prieš savo publiką.

Dar kitais atvejais pasakotojas mėgsta užkrauti veikėjui net kelis savyje nekoordinuotus palyginimus iš karto. Taip aprašoma Agnė su savo jaunystės žavumu:

Ji buvo kaip stirna jauniklė, žadinanti šunų vijikų alkį. Ji buvo pienės pūkas, nuo kvėp-
telėjimo pakylanti ir nuskrendanti, nuskrendanti pavėjui. (p. 137)

Agnė tuo pačiu metu ir stirna jauniklė, ir pienės pūkas; palyginimai sujungti tik jų vi-
nintele bendra savybe – gležnumu. Kitas pavyzdys vėl liečia Agnę, bet pabrėžiamai nėra iš jos stebėjimo taško, o iš pasakotojo, kadangi palyginimas pradedamas „O Agnė viso lyg ir nematė“:

Ji pati savimi buvo pavasaris, pati gražiausia pavasario apraiška, kaip žibuoklė alksny-
nėlyje, kaip svyrančio ant vandens gluosnio šakelė, tirštai nukibusi geltonomis plyštan-
čių pumpurų spurgomis, į kurią suskrido pirmosios bitės. (p. 112)

Daugybės tokių palyginimų tekste (apie visus pagrindinius veikėjus, išskyrus nebent Doveiką) prisideda prie jų iškėlimo į nepaprastumą; palyginimų dėka nei jie, nei jų aplin-
ka, nei potencialiai tragiški įvykiai, kurie juos užklumpa, nėra eiliniai. Faktiškai, jeigu su-
trauktume *Miškais ateina ruduo* įvykius, gautume tokią santrauką: Basiuliškių bernas, įsimylėjęs savo šeimininę, palieka jauną kaimynų mergiotę, sukelia šeimnininko pavydą, šeimnininkas jį pašauna. Argi ši banali kaimo istorija gali būti epo fabula? Katiliškio sukurto pasakotojo dėka – taip.

Iliadoje kalbama apie didvyrius ir jų žygdarbius Trojos karo metu. Romane *Miškais ateina ruduo*, atrodytų, nėra nei didvyrių, nei karinių žygdarbių. Vis dėlto pasakotojas ne-
gaili vietos miško kirtimo, upės platinimo, ūkio darbų, net ir vyrų poilsio – girtuokliavimo
aprašymams. Nors pats jų darbas jokiū būdu nėra herojiškas, tačiau čia vėl pasakotojo
požiūris į jį, noras darbus aprašyti su visomis detalėmis, vėl, kaip ir aptariant miško ir ūkio
gausybę, dažnas pabrėžimas darbo triukšmo, sudėtingumo, didelių jėgų pareikalavimo,
iškelia darbo aprašymus į aukštesnę plotmę. Kai kur šie aprašymai net primena amerikie-
čių miškakirčių mitus apie mitologinį jų simbolį Paul Bunyaną. Pavyzdžiui:

Petras turi dviejų vyrų jėgą. Lankas eina per jo pilvą, kas buvo su juom pirty, žino. Esą
vyrų ir su dviem lankais, tokie tai akmenis gali gniaužyti plikom rankom. Pasisaugok
geriau tokio. Užkliudys netyčia ir parmuš ant žemės. Atsirems į pirties kampą pypkei
patogiau prisikimšti ir nustums nuo pamatų. Nenorėdamas. Nieko nereiškia Petruai var-
tyti rąstus ir nešioti pačias storąsias pliuskes. (p. 24)

Šitoks aprašymas yra funkcinis atitikmuo Trojos didvyrių veiksams ir prisideda prie
romano epiškumo. Kadangi visi romano antriniai veikėjai vienaip ar kitaip yra susieti su

Viršnių ekonominiu gyvenimu – miško ar ūkio darbais bei šalutiniu šių darbuotojų aptarnavimu (pvz., Gužų parduotuvė-karčiama), jie sujungti bendro tikslo, kaip ir Homero kariai. O kai yra vienijantis tikslas, pasakotojui lengva išnaudoti ir tariamos bendros galvosenos galimybes, tartum cituojant mintį, kuri visų karių (Homero veikale), darbininkų (Katiliškio romane) galvoje. Homeras, pavyzdžiui, sako:

...Pradėjo visi jie kalbėtis:

„Gal mes iš naujo pradėsime karą ir kruviną kovą,
Arba gal būti, tai Dzeusas mums siunčia taikos savo ženklą,
Jis, kur aukščiausias teisėjas kovų ir taikos mirtingųjų“.

(*Iliada*, IV, 81–84)

Katiliškio pasakotojas savo ruožtu taip pat gana dažnai panaudoja šią grupės galvosenos pristatymo priemonę, pavyzdžiui:

Darbininkai vis arčiau slinko ir tankesniu ratu supo besiantinančius. Kurių velnių laukti? Ar be apskrities ponų jie nemokės kastuvų įsmeigti? Gal dar ir kunigas turės atvažiuoti su krapyla ir pašventinti pelkes? Jeigu taip, tai šią dieną nieko ir nebeišeis. Nes kol atlaismys mišias, kol pasistiprins. Tegul tik veda, nieko nelaukdami. (p. 290)

Toks minčių perteikimo metodas sakytum įteigia, kad šitaip galvoja veikėjai, tačiau iš tikrųjų pasakotojas neatsisako savo priežiūros; tai jis sprendžia, kas yra vyrų mintyse tuo metu, ir duoda tariamoms jų mintims formą.

Kadangi šioje vietoje baigiama *Miškais ateina ruduo* formos sąsajų su *Iliada* analizė, o romano pasakotojas bus nagrinėjimas toliau, gal pravartu čia stabtelėti ir pakalbėti apie priežastis, kodėl Katiliškio temos šiam veikale pareikalavo epinių priemonių. Romano pagrindinę schemą būtų galima išreikšti maždaug šitaip: Katiliškis plėtoja paralelę tarp nepriklausomos Lietuvos kaimo žmonių (kurie yra likimo kontrolėje) ir gamtos (kuri yra metų laikų kontrolėje). Taigi ir vieni, ir kiti, žmonės ir gamta, autoriaus koncepcijoje faktiškai yra nuo ko nors priklausomi, o ne nepriklausomi. Jau pirmoji veikalo pastraipa nenatūraliais gamtiniais įvykiais išpranašauja, kad dalykai, Tiliaus vėlesniais žodžiais, „baigsis liūdnai“, nes jau tada „pagavo sprangiai rykauti kėkštas, pasišiaušęs plunksnas ir žmogų prisileisdamas pernelyg arti. Meleta galando geležinį snapą į sausą epušės šaką, voverė piktai švirktė žerdama į akis skujų žvynus, o zuikiai skuto iš tankumynų į palaukes“ (p. 7). Metų laikai akcentuoja gamtinius ir žmogiškus įvykius romane: veiksmas prasideda su išo išėjimu iš Vilkijs ties Virsnėmis, miškakirčių subruzdimu baigti kirsti mišką, tęsiasi per pavasarį, vasarą, šienapjūtę, rugiapjūtę, upės platinimo darbus ir baigiasi rudenii ateinant miškais. Tam laiko tarpe Virsnės, lyg ir mikrokosmas to, kas įvyko Lietuvai su nepriklausomybe, išgyvena nematytą pažangą, suplaukia darbo jėgos, įvedama elektra, autobusai pradeda pastoviai kursuoti, iš apsnūdusio užkampio kaimelio Virsnės virsta savarankišku centru. Tyrelio nusausinimo darbai vykdomi, kad būtų galima prieiti prie durpių, o „dūrpė“, pasakotojo žodžiais, „sukurs mūrinę Lietuvą“. Šitą materialinį ir ekonominį subruzdimą reikia sujungti su anksčiau minėtu Katiliškio aprašomu miško ir ūkio pertekliu, kurį galima pavadinti gausybės rago motyvu. Dažnai, kai jis vystomas, paminima, jog visa tai ne vien žmogaus prakaito nuopelnas, bet ir Dievas savo davė (pvz., „Vedėsi Striūnai [Doveikos uošviui] ūkis. Ėjo nuo rankos gyvuliai. Jis ir nesiskundė, ir nerūgojo Dievui“, p. 174). Apskritai susidaro vaizdas lyg tas žemės kampelis, Virsnės, Dievo

duotu ir pasakotojo sukataloguotu perteklium yra tartum rojus, bet tai rojus, paklusnus gamtos ir likimo dėsniams.

Tai ypač juntama iš romano veikėjų. Jų vasaros išgyvenimai paženklini nepastovumo. Iš dalies tai rezultatas įvairių pasakotojo prasitarimų bei Doveikos šluobojo piemens pranašysčių. Tačiau dar svarbesnė priežastis glūdi veikėjų charakteriuose. Kaip jie Katiliškio vaizduojami, nei vienas iš pagrindinių veikėjų nėra morališkai tvirtas. Tuo būdu, jeigu juose galima matyti, kaip Tolstojaus Rostovų šeimos gyvenime, nepriklausomos Lietuvos potencialo skerspį, tai, parafrazuojant žinomą posakį, Katiliškio požiūris, atrodo, būtų „Tas nevertas laisvės, kas nepasiruošęs jai“. Aišku, galutinėje analizėje lemiamą poveikį turi likimas, ir Katiliškis tai nedviprasmiškai pabrėžia su minėta išvystyta paralele.

Tačiau pažvelkime į *Miškais ateina ruduo* veikėjus iš arčiau. Ar jie kaip graikų tautos mituose – jų tragedijose – koku nors būdu užsitarnauja savo lemtį, ar jie savyje turi „tragiškas ydas“, kurios nulemia jų galą? Petras Doveika ateina pas Striūnas į Basiuliškes bernauti, apžiūrėjęs ūkio galimybes, išprievartauja naivią ir bjaurios išvaizdos jų vienturtę dukrą. Kai paaiškėja, jog ji tapo nėščia, Doveika ją veda ir nekantriai laukia jos mirties, tuo tarpu keldamas ūkio gerovę. Pagaliau sulaukia ir, trumpai pavarvinęs seilę dėl jaunutės gražuolės pienininkės Monikos, ją veda, sutikdamas užrašyti jai savo ūkį, atsisakydamas savo ir pirmosios Doveikienės sūnaus. Kita vertus, Monika jam atlygina už visas jo niekšystes, nes ji teka už Doveikos dėl jo turto, nors pabrėžiama, kad jai geros išeities gyvenime taip pat nėra. Paskirta į užkampį Virsnėse, žadėtos geresnės tarnybos nesulaukia ir susigundo tekėti už turtuolio našlio. Taigi abu – Petras ir Monika – vedami gobšumo ir kito išnaudojimo, romano sukurtame pasaulyje praranda teisę į asmenišką laimę.

Romano jaunesnioji pora Tilius ir Agnė jauni, neturi gyvenimo patyrimo, nesusigaudo padėtyje. Tiliaus ateitis taip pat be perspektyvų, jis neturi nei mokslo, nei dėdės mieste, kariuomenė šiuo laiku irgi nebe išeitis, jam nėra kelio pakilti aukščiau. Vieną prastą tarnybą pasienio policijoje Tilius jau pražiopsojo dėl muštynių pas Gužus. Išskirtinai ilgu, meniškai prastai integruotu, galbūt autobiografiniu ekskursu į Tiliaus ir jo tėvo praeitį (p. 258–267) Katiliškis pabrėžia jo bejėgiškumą: Virsnių (skaityti – nepriklausomos Lietuvos) visuomeninėje struktūroje nėra vietos tokiems kaip Tilius. Jis vyriausias sūnus, išėjęs iš mažažemio ūkio, palikęs jį jaunesniems broliams. Romano įvykiuose nei dėl uždarbio, nei dėl moterų – Agnės ir Monikos – Tilius neparodo jokio ryžtingumo, o blaškosi pats nežinodamas ko ir greitai įsipainioja į Monikos pinkles. Tilius parodo savo neryžtingumą ir silpną valią dieną po pirmos nakties su Monika, aprašytos šitaip:

...Jis gailėjosi čia pasilikęs, ir tai kilo ne iš noro daug uždirbti ir pasipelnyti, o iš baimės ir šiuropo, slankiojančio už marškinių ir tarpais nukrečiančio tokiu stiprumu, kaip nejučiom užgriebta elektros srovė. Vėliau jis dar vieną priežastį įmatė, ir buvo tai ne kas kitas, kaip nepasitikėjimas savimi, neatsikratomas nuo mažens ir persekiojantis dieną ir naktį. Viskas per ūmai atėjo. Štai kas. Jis nebuvo tam pasiruošęs. Jis tebebuvo žalias ir nesubrendęs dideliems įvykiams. O jie atėjo ir nusivedė. Viena užmaršties valanda persmaigstė gaires, paimdama kuo priešingiausią kryptį. (p. 352)

O Agnė, dar visai jauna, vos septyniolikos metų; veikale išryškinama, jog ji naiviai tiki meile ir gyvenimu, ir ji iš anksto pasmerkta nusivylimui. Taigi Tilius ir Agnė lengvai sudorojami Doveikų: Monika pavilioja Tilių nuo Agnės savo plėšrumu (ji apibūdinta taip: „Ji buvo moteris, ir iš tokių, kurias galima palyginti su užvilktu pavasariu, su pavėlavusiu

augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo aplinkoje“, p. 421) ir nuveda jį tiesiai į pražūtį, kai Doveika, sužinojęs apie jų meilę iš Agnės, pašauna Tilių.

Katiliškio plėtojama žmonių ir gamtos priklausomybės nuo aukštesnės jėgos paralelė sueina į vieną tašką dviejuose romano gaisruose, abiejuose padegtuose, taip duodama suprasti, Krivicko Vargdienio, kuris pavydi Doveikai turtų ir susipykęs su juo dėl daržinės. Krivickas Vargdienis su savo tipiška pavarde – apskritai aiškiausia simbolinė romano figūra. Jo motyvacija – klasinis pavydas; veikalo galutinius gaisrus būtų galima preciziškiau praminti 1941 ir 1944 metais tautos istorijoje, tačiau Katiliškis visur pasilieka subtilus, simbolika niekur nesubanalinta, bet glūdi gilesnėje romano plotmėje ir išsiveržia tik epinių proporcijų monumentalios metaforos forma. Pirmasis gaisras, nors taikstėsi į Doveikos žemes, nusiautė valdišku mišku ir sumobilizavo visas kaimynystės jėgas jam numalšinti. Gaisro priežastis nebuvo tiksliai nustatyta, nors komisijos nuomonė buvo, „jog ugnis savaime kilti negalėjo. Ją atnešė iš kitur ir paliko“ (p. 436). Šis gaisras lyg užantspauduoja Tiliaus ir Monikos ramybės galą, kadangi jo metu Agnė pastebi jų santykius ir vėliau, atsitiktinai sutikusi Doveiką, jam praneša apie įvykius jo namuose – Tiliaus ir Monikos meilę. Antrasis gaisras sudaro foną romano atomazgai. Vargdienis šį sykį sėkmingai padega Doveikos daržinę, kaip tik tą naktį, kai Doveika slapta grįžta iš miesto tikėdamasis nučiuopti Tilių ir Moniką kartu. Dėl to Doveika nušauna Vargdienį, o netrukus, taikydamas į Moniką, pašauna Tilių. Iš tiesų miškais ateina ne tik ruduo bet ir gaisrai, kurie kartu nulemia Doveikos galą ir Basiuliškių pertekliaus žlugimą. Kaip ir klasikinėse graikų tragedijose, autorius išvysto subtilią įtampą tarp likimo ir charakterio ypatybių. Sofoklio Edipas nuo gimimo pasmerktas nužudyti savo tėvą ir tapti savo motinos vyru. Nuo šios lemties jis pabėgti negali, bet savo moraliniu aklumu ir *hubris* jis tampa bendrininku likimo lemtuose įvykiuose. Taip ir Katiliškio veikėjai, kadangi jie sudaryti iš būtent tokio, o ne kitokio savybių komplekso – gobšumo ir „vargdienių“ priespaudos iš vienos pusės ir neryžtingumo, apatijos, neprityrimo iš kitos – jie tampa ne tik likimo aukomis, bet ir nesąmoningais įrankiais. Taigi, jeigu romano charakteriuose galima įžiūrėti nepriklausomybės epochos išvaduotą žmogišką potencialą, pagal Katiliškį buvo lemta jo neišvystyti dėl aplinkybių ir vidinių dėsnių.

Romaną *Miškais ateina ruduo* galima skaityti ir vien fabulos plotmėje, ignoruojant gilesnį simbolinį lygmenį – taip romanas buvo skaitomas lig šiol, įskaitant, be abejo, ir jo vilniškę redakciją. Tačiau kaip tada suderinti tai, kas čia vadinama veikliuoju pasakotoju, kodėl jam duodamas toks svarbus vaidmuo tekste, kodėl jam priklauso tokia didelė viso diskurso dalis? Ta dalis lengvai būtų per daug išžėsta ir net nuobodį, jeigu Katiliškis nebūtų dažnai perkirtęs pasakotojo teksto dialogais (t. y. sceniniu medžiagos pristatymu) ir nebūtų, kaip jau matėme, įvairinę pasakotojo temų stilistiškai skirtingais aprašymais, nuo gamtos iki darbo.

Yra dar viena neaparta pasakotojo veiklos sritis, kuri iš romano padaro savotišką primityvą, nes 1957 metais ji nebeatitinka net ir tradicinio romano mene įgytos patirties. Tai – charakterių psichologinės analizės traktavimas. Užuoat leidęs veikėjams pereiti kurio nors laipsniu į autoanalizę, *Miškų* pasakotojas pasilieka beveik visą šią veiklą sau, geriau veikėjus pristato iš išorės, pagal savo įsitikinimus ir nuomones, bet neduoda jiems pasireikšti. Tai matyti panagrinęjus, kaip sujungiami romano diskurso tekstai, pasakotojo ir veikėjų tekstai ir jų stilius. Kaip jau minėta, romano pasakotojo tekstas labai išplėstas. Po to seka veikėjų dialogai jų tiesiogine kalba, išskirta brūkšniais, bei paprasta netiesioginė

kalba. Vakarų tradiciniame romane po Flaubert'o *Ponios Bovari* (1850) įsigalėjo dar vienas būdas pristatyti charakterių žodžius, mintis ir jausmus, t. y. netiesiogine menamąja kalba (*style indirect libre* arba *narrated speech*), kurioje pasakotojas ir veikėjas kartu atsakingi už pareikštas mintis. Nors pagal sintaksę tokioje kalboje pasakotojo tekstas tebesitęsia, beveik nejučiomis jis perleidžia kalbą charakteriui, kalba pereina į charakterio kalbos variantą, kuris dažniausiai būna žemesnio registro, familiariesnis arba arčiau šnekamosios kalbos negu pasakotojo iškalbus stilius. Tokiu metodu perteikiami veikėjo žodžiai, mintys, prisiminimai, viltys, supratimas, įžvalgos. Tai daroma dėl kelių priežasčių, tiesiogiai susijusių su didėjančia veikėjo svarba ir jo individualizavimu veikaluose, su XX amžiaus skaitytojų pasaulio sąlygiškumo supratimu ir nepasitikėjimu pasakotojais apskritai, autorių noru žaisti dviprasmiškumais, nes netiesioginėje menamoje kalboje nebeaišku, kurios idėjos priklauso pasakotojui ir kurios veikėjui.

Katiliškio veikale labai maža tokio psichologinio tikroviškumo: jo pasakotojas visados vienintelis autoritetas ir viską geriau išmano negu veikėjai. Net ir charakterių jaunystę ir meilę pasakotojas išgyvena kažkaip giliau negu jie patys, nes jis turi laiko ir praeinamumo sąvokas, tuo tarpu jie lyg vabzdžiai pagauti gintaro gabale elgiasi tartum ta vasara tęsis amžinai. Kai yra epizodų, kuriuose veikėjai galėtų patys pasireikšti, nes buvo panaudojami netiesioginės menamosios kalbos ženklai, pasakotojas pats toliau šneka ir neduoda jiems žodžio. Pavyzdžiui:

...[Monika] svarstė ramiai savo nueitąjį kelią, vienu ryškiu vaizdu perkeldama eilę kitų, tampa susietų visumon ir sudarančių tartum tvorą, be spragų ir be vartų taisyklingu lanku apjuosusią žemės plotelį. Pati stovėjo jo vidury. Išeiti ji negalėjo. Tik bandyti lipti per statinius, kurių viršus dargi apnarpliotas spygliuota viela ir nubarstytas sudaužytų butelių šukėmis. Arba kastis pro apačią. Bet vienu ir kitu atveju sveika ir nepaliesta negalėjo tikėtis prasmukti. (p. 314–315)

Nors čia aiškiai duodamas ženklas, jog pats veikėjas išreikš savo mintis savais žodžiais, t. y. svarstys, tačiau pasakotojas visados pasilieka iškalbus (veikia *the well-spoken narrator* konvencija⁶), sudarydamas metaforiškas struktūras veikėjos padėčiai. Kad Monika kažką panašaus galvojo, gal ir neginčijama, bet kad ji galvojo tokiais įvaizdžiais – neįtikėtina, nes visi palyginimai automatiškai priskiriami pasakotojui, kuris juos kuria pasakojimo metu, jie nepriklauso nei chronologiniam įvykių laikui, nei Monikos pasauliui.

Tokių pavyzdžių romane yra daug, pacituosiu tik kelis. Čia Tilius vaizduojamas pakeliui pas Agnę:

...Slopi naktis sugėrė žingsnius, bet jam vis tiek nusidavė, kad jie yra girdimi už ariamų varsnų, ir kad širdies plakimas pasiekia mišką ir, atsimušęs aidu, grįžta atgal. Tai buvo vakaras iš tokių, kurių metų bėgyje nepasitaiko daugiau kaip trys ar keturi. Koks nutinka prieš pjūtį, prieš didžiuosius darbus, išeinant į lauką sėjai. Ir išleidžiant vaikus į platų pasaulį painiais klaidžiais keliais. Vakaras prieš didelius įvykius, kuriems nelemta pasikartoti. Kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis. Apraukiąs kaktą sūriais lašais, suliejąs pirštus drėgme ir odos ląsteles padarąs kraupiai jautrias ir imlias niekad nepatirtiems pojūčiams. (p. 230)

⁶ Žr. *The Theory of the Novel*, red. Philip Stevick, New York, 1967, p. 45–57.

Mintys apie vakarą, kad jis iš tokių, kai išleidžiami vaikai į pasaulį, yra Tiliui per daug komplikuotos jo jaunuose metuose, jis dar neturėjęs tokių išgyvenimų. O kai pridodamas palyginimas „kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis“, sugriaunamas bet koks tikroviškumo įspūdis. Galime būti tikri, kad pakeliui į pasimatymą Tilius taip negalvojo, o užuovėjiškas pasakotojas vėl bando perduoti vieno vakaro esmę, sukauptą iš savo didelės patirties.

Kitas pavyzdys liečia Agnę, kai jos mama nori ją išgrūsti pas krikšto motiną į miestą.

O mergiškia nesirūpino, ar jos per daug čia namuose, ar jos labai trūksta ten, pas krikšto močią. Ji aiškiai žinojo viena: turi būti ten, kur jos mylimasis. Ji turi pasilikti čia, kur sutiko savo didžiosios laimės rytą. Kur prasidėjo jos gyvenimas, kaip ugninės saulės kamuolys skriejantis vis aukščiau ir aukščiau.

Ji tikėjo tokiu gyvenimu ir tokia saule, kuri niekad nepakrypsta į vakarus. Kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas buvo toji diena, ta pirmoji, niekad nepažinta ir net neįstengta nuspėti. Viso miško, visų jaunų pavasarinių ūglių nesulaikomu veržimusi į saulę ji buvo pasišokusi ir atsiplėšusi staiga nuo visa, kas dar vakar buvo, kas buvo kvaila ir vaikiškai menka. Ji turėjo pasilikti čia, nes čia jos numylėtas. Ji turėjo būti taip arti jo, kad galėtų per dieną sekti jo žingsnius ir vakare, sulaukusi, kristi jo glėbin. Ji turėjo būti ten, kur jis, ir eiti ten, kur jis eis, nors jis eitų ir nežinia kur. (p. 251)

Čia panaudotas vienas žodis tiesiai iš Agnės leksikono – „krikšto močia“. Žodis „mergiškia“ taip pat žemo registro, bet Agnė savęs taip nevadintų, greičiausiai šis žodis yra atsidėjęs dar iš Agnės mamos kalbos, kuri pasakotojo nepakartojama. Vis dėlto visa pasitraipa, nors ir sudėta iš daugelio minčių, kurios galėtų būti Agnės, ypač apie buvimą arti Tiliaus, nėra jos kalba, o perduota pasakotojo žodžiais, su jo charakteringais palyginimais (kaip ugninės saulės kamuolys, kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas) ir iš jo aukštos, išmintingos, nostalgijos pilnos perspektyvos.

Pasakotojas daugiau linkęs leisti šalutiniams veikėjams pasireikšti, bet tai daroma daugiau dėl vaizdingumo negu dėl noro veikėjus tiksliai psichologiškai apibrėžti. Pavyzdžiui:

Visai pavakary susigrąžino Doveika savo maištingąjį piemenį. Parsivežė kariukuose iš jo sesers, anapus miško, kaip neparduotą veršį iš turgaus, kurio tik ragai ir uodega tekyšojo iš šiaudų. Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves. Pilnas grasinimų ir užslėptos didybės, jis šnypštė ir rausėsi po savo daiktus, lyg tikrindamas, ar kas nagų neprikišo jam nesant. (p. 228)

Sakiniai „Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves“ jau turi šnekamosios kalbos intonacijų ir yra iš žemesnio registro piemens kalbos, tačiau tai tik detalė, tuoj pasakotojas vėl perima pasakojimą. Romane yra pastangų perteikti veikėjų mintis ar žodžius taisyklingiau, bet tai atliekama neimituojant jų kalbos, tik sutrumpinant sakinius:

...Ir pasirodė jam, kad tą jau jis buvo pajutęs gerą valandą anksčiau. Draugiškame arklių krizenime tą nugirdęs. Tik jam nereikėjo klausytis anos prakeiktos muzikos. Nereikėjo. (p. 143)

Skaitytojas pripranta prie tokių laužytų sakinių ir pradeda nujauti, jog Katiliškio tekste tai turi reikšti veikėjų žodžius ir mintis, bet tai daroma ne pagal psichologinio realizmo modelį, o pagal Katiliškio sumanymą, sukurtą norint paremti jo plačiai išsišakojusį pasakotoją.

Vienas tokio rašymo pavojų – kad romano veikėjai gali pasirodyti gana plokšti, nepasiekę psichologinės gilumos. Matyt, Katiliškis tai jautė, nes veikale yra nemažai papildomų charakterių analizių iš kitų veikėjų perspektyvos. Doveika taip aptaria senąją Doveikienę:

Doveika priklaupė prie žmonos kapo ir sukalbėjo poterį. Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyki, kas didžiausiai pagirtina. Jei ir nesulaukė čia kažin kokios laimės, tai danguje užtikrinta vieta ir linksmybės amžinos. Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara. Taigi, taip. (p. 135)

Šioje citatoje žodžiai „sukalbėjo poterį“ pažymi netiesioginės menamosios kalbos pradžia, o tolesnis sakinytis, „Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyki, kas didžiausiai pagirtina“, jau tiesiogiai perduoda Doveikos „poterį“ turinį, tačiau čia jau jaučiasi ir pasakotojo ironija, kuri toliau pratęsiama bei dar patvirtinama kitame sakinyje, kai panaudojamas apibendrinimas (apibendrinimai, kaip ir palyginimai, priklauso pasakotojų tekstams): „Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara.“ Ši mintis jokiū būdu negali priklausyti Doveikai, nes jis taip objektyviai apie save nemąsto. Taigi čia turime dviprasmišką netiesioginės menamosios kalbos pavyzdį, matome pastangas tapyti senąją Doveikienę ir Doveiką šiek tiek ryškiau. Dviprasmiškumas tęsiasi su aiškiai šnekamosios kalbos (girdimos ar vidinės) konstrukcija – „Taigi, taip“. Neaišku, ar čia Doveikos tekstas, kur jis sau pritaria, kad Doveikienė buvo gera moteriškė ir nusipelnė sau vietą kitame gyvenime, ar tai pasakotojas sau pritaria, kad Doveika sujaudintas momento prie pirmosios žmonos kapo. Panašiai Julė, Doveikos samdinė, supykusi ant Tiliaus, galvoja apie jį, tuo apibūdinama jo charakterį iš savo taško (p. 412). Tokių vietų pasitaiko ir kitur, bet jos naudojamos tik prabėgomis ir nesudaro romano psichologinių analizių pagrindo. Charakterių interpretacijos pasilieka tvirtose pasakotojo rankose.

Charakterių ir pasakotojo tekstų analizė patvirtina tai, ką pasakotojo diskurso nagrinėjimas jau sugestijavo. Visur romane dominuoja pasakotojas, užsimojęs plačiu mastu tapyti nepriklausomybės epochos žmones ir jų socialines galimybes vyraujančiame istorinio likimo fone. Nors Katiliškio tikslas monumentalus, jo pasirinktas dėmesio centras yra priešingybė Tolstojaus romano *Karas ir taika* planui, kuriame veiksmą sudaro ne tik platus rusų visuomenės skerspjūvis, bet ir detalus napoleoninių karų aprašymas. Romane *Miškais ateina ruduo* pasirinkta panaudoti Virsnių kaimą kaip mikrokosmą, atstovaujantį visai Lietuvai, ir stambiu planu (*close-up* priemone) sugestijuoti, kas tuo metu vyko, kokios jėgos buvo saistomos; vis dėlto Katiliškio mastas visur pasilieka žmogiškas, tik metų laikų negailėstinga kaita ženklina istorinį neišvengiamumą. Katiliškio tikrosios temos pasilieka pasakotojo potekstėje. Toks susikoncentravimas į pasakotoją jį padaro nepriklausomybės epochos dainium, ekvivalentišką Homerui, apdainuojančiam graikų tautos istorinius įvykius, virtusius mitais. Katiliškio pasakotojas taip pat, veikiamas daugiau negu tik tėvynės ar prarasto laiko ilgesio, atkuria vieną mūsų tautos epizodą, kuris pilnai nesužydėjo, iš gausybės rago tapo prarastu rojumi, ir su *Miškais ateina ruduo* tebegyvena mito dimensijoje.

Antanas Škėma

Antanas Škėma (1910–1961) – katastrofistinio modernizmo įtakų bene labiausiai paveiktas lietuvių teatras, prozininkas ir dramaturgas, reagavęs ir į išėivijos kultūrinio gyvenimo stagnaciją, ir į pokarinę vertybių krizę Vakaruose, susipažinęs su egzistencializmo filosofija, esmines jos nuostatas pagrindęs savo patirtimi. Ankstyva žūtis pavertė Škėmą egzodo kultūros emblemine figūra. Sovietinėje Lietuvoje Škėmos kūryba buvo ignoruojama dėl griežtos totalitarizmo kritikos, o konservatyviems literatūros vertintojams išėivijoje pasibaisėjimą kėlė normų nevaržoma veikėjų kalba, atvira erotika, pripažintų autoritetų neigimas. Kūrybos viena stipriųjų pusių – autobiografinis autentiškumas. Geriausių Škėmos kūrinių personažai – jo asmenybės „kaukės“, o kūryboje išskylantis pasaulis – nervingo, psichologiškai suluošinto, prieš veidmainišką miesčionių etiką ir moralę sukilusio herojaus kančių ir kovos laukas.

Rašytojas gimė 1910 m. lapkričio 29 d. Lodzėje (Lenkija), inteligentiško, kūrybiško, bet valdingo gimnazijos direktoriaus šeimoje. Vaikystė prabėgo revoliucinių neramumų draskomoje Rusijoje ir Ukrainoje: kasdien susidurdamas su beprasmiu žiaurumo formomis ir pilietinio karo suskaidytos visuomenės susvetimėjimu, mažasis pasaulio stebėtojas jautė aplink tvyrančią mirtinos baimės atmosferą. Prisiminimuose šie skaudžios realybės įspūdžiai kaitaliojosi su baisiomis kino pasakomis: „Prisimenu Stenką Raziną, kuris įmetė į vandenį gražią karalaitę, ir šviesiaplaukį berniuką, kuris reikalavo, kad išgerčiau stiklinaitę smėlio“. Vėliau jaunų dienų įspūdžiai bus įamžinti apysakoje ironišku pavadinimu *Saulėtos dienos*. Rašytojo motina negalėjo išsivaduoti iš pasąmonės slogučių net ir grįžus į palyginti ramią tarpukario Lietuvą. Netrukus ji išprotėjo, o patį Škėmą visą gyvenimą persekiojo psichinis nestabilumas, priepuoliai ir baimė peržengti ribą, skiriančią genijų nuo idiotų. Vis dėlto rašytojas nesistengė slėpti silpnosios savo asmenybės pusės. Poetas Henrikas Nagys, bendravęs su Škėma paskutiniuose „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose, prisiminė, kad jiedu buvo juokais įsteigę dviejų narių „neurastenikų draugiją“.

1929 m. baigęs „Aušros“ gimnaziją Kaune, Škėma įstojo į Lietuvos universitetą studijuoti medicinos. Netrukus metė šias studijas (patvirtinusias jo „meilę lavonams“, kaip po kelių dešimtmečių niūriai juokavo), 1931 m. perėjo į Teisės fakultetą. Vėliau šį gyvenimo laikotarpį prisiminė kaip įžangą į aktorystę – tada išmokta manipuliacijos meno, išstobulinta apsimitinėjimo technika: pats prisipažino duoną užsidirbęs lošdamas biliardą ir atlikdamas statisto vaidmenį nepažįstamų žmonių laidotuvėse.

1935 m. staiga atsiskleidė aktoriniai Škėmos gabumai, jis įstojo į teatro studiją ir netrukus buvo priimtas į Valstybės teatrą Kaune, kur atliko įvairius antraeilius vaidmenis daugelyje garsiausių spektaklių: „Vaidinau vyriskus su alebardomis, padėklais, jaunuoliškus senius, žiogus, kiškius ir kitokius faunos ir homo sapiens atstovus“. 1940 m. persikėlė į Vilniaus valstybinį teatrą, kur teatrolo Romualdo Juknevičiaus rūpesčiu ėmė bandyti

*Aš žinojau, svajoti tegalima raštu,
ir tai užmaskuotu raštu, kad kiblūs
draugai ir kritikai nesusuktų: „Ponas!
Tamsta krypti į sentimentalumą!“
Aš dažnai norėdavau pravirkti išvydęs
žydinčių gėlę; mėnulio žaidimą
vandenyje; šviesius plaukus, juos taršę
pavasarinis vėjas; norėjau pravirkti
išvydęs zvimbiančių musę. Nevalia.*

Antanas Škėma, Balta drobulė

jėgas režisūroje. Rašytojo atmintyje išliko 1941 m. birželio trėmimų diena, kai teko vaidinti humoristiniame vaikų spektaklyje, – žiūrovų buvo vos keli, aplinkui tvyrojo kurtinanti tyła, o užkulisuose buvo suiminėjami teatro darbuotojai. Karo pradžią Škėma sutiko sukilėlių gretose, kaip įprasta jo romantiškiems herojams: „Šaudžiau nevikriai, bet su pakankamu civiliokui entuziazmu“. Taip dažnai susiduriant su įvairiais mirties pavidalais, lengva tapti ciniku, besišaipančiu iš minios garbinamų šventenybių. Draugai jį laikė moderniu romantiku, panašiu į Ernesto Hemingvėjaus (Ernest Hemingway) ironiškus, vyrišką šaunumą demonstruojančius, o iš tikrųjų emociškai pažeidžiamus personažus.

Vokietmečiu Škėma dirbo teatre, pratino publiką prie tiems laikams dar neįprastų išraiškos formų. Jis daug dėmesio skyrė teoriniam pasiruošimui, studijavo skirtingų režisierių metodus. Pradedantis prozininkas ir dramaturgas buvo itin imlus naujovėms, sekė pokyčius literatūroje, kuriuos išprovokavo valstybių, vertybių ir idealų griūtis. Skaitė siurrealistų ir ekspresionistų tekstus, nes juose atpažino graužiantį vidinį nerimą, protesto ir maišto dvasią, kuriai tuometė lietuvių lyrinė proza dar buvo „nepribrendusi“. 1944 m. nesiryžo prisijungti prie miškuose kovojančių antisovietinių partizanų ir pasitraukė į Vakarų; vėliau kritiškai įvertino šį savo ir visos išeivių bendruomenės žingsnį. Atsisakęs būti herojumi, nepasidavęs nostalgiskos savigailos pagundoms, Škėma metėsi į kitą kraštutinumą: jo kūryboje ir publicistikoje vis ryškesnė tapo groteskiška kaukė, pridengianti idealisto nusivylimą žmonija.

Rašyti teatrui paskatino nepasitenkinimas lietuviška dramaturgija: daugelis dramų kūrėjų atrodė nepažįstantys sceninio meno specifikos. Pirmoji Škėmos drama *Julijana* (1943) dar vokiečių okupacijos laikais karinės cenzūros buvo pašalinta iš repertuaro. Ne lengvesnis buvo ir kitų jo dramų kelias į sceną.

Daugelyje jo dramų už šiurkščių tikrovės pavidalų slypi metafizinės potekstės, mitiniai siužetai. Didelę įtaką Škėmai darė kinematografas, kontrastingų vaizdų montažo principai. Rašytojas domėjosi avangardine Žano Kokto (Jean Cocteau) kūryba, ypač filmu „Orfėjas“, iš kurio perėmė šiapusybės ir anapusybės susilieimo poetinėje vizijoje idėją. Škėma atsigręžė į mitinius pasakojimus kaip į tekstus, nepaklūstančius racionaliai logikai ir atskleidžiančius tikrąją išmintį, kurios nebegali suvokti tikėjimą praradęs XX a. žmogus.

Pirmasis novelių rinkinys *Nuodėguliai ir kibirkštys* (1947), pasirodęs pabėgėlių stovykloje Tiubingene (Vokietijoje), dar buvo palyginti netvirtas brandaus aktorius žingsnis į literatūrą. Atradęs savyje rašytojo dovaną, Škėma kurį laiką jautėsi nedrąsiai, klausdavo patarimo pripažintą eruditą Henriką Radauską, ginčydavosi dėl kūrybos su būsimaisiais žemininkais. Radauskas redagavo kai kuriuos Škėmos tekstus, ragino jį atsakyti daugiažodžiavimo ir kai kurias dramatinės situacijas gadinančio sentimentalumo, sudomino platesniais modernistinės kultūros horizontais (žinoma, kad Škėma kartu su Radausku klausydavosi vengrų kompozitoriaus Belos Bartoko (Béla Bartók) plokštelių). Vėliau jis ir

pats darė įtaką kitiems – pirmiausiai prozininkei Birutei Pūkelevičiūtei, su kuria praleido jiems abiem ypač kūrybiškai vaisingą 1953 m. laikotarpį Monrealyje (tuo metu Škėma Kanadoje rašė *Baltą drobulę*, o Pūkelevičiūtė – modernistinę eilėraščių proza knygą *Metūgės*). Pirmajame novatoriško išėivijos žurnalo *Literatūros lankai* numeryje publikuota Škėmos „Giesmė“ tapo jaunųjų egzistencialistų kartos manifestu. Kartu šis poetinės prozos etiudas sukėlė polemiką tarp vyresnių kritikų: negi galima šitaip rašyti?

Škėma jautriai reagavo į kritiką ir vis dėlto, atsižvelgdamas į argumentuotas pastabas, perdirbinėdavo ir redaguodavo savo kūrinius. Skeptiškai vertinęs lietuvių literatūros tradicijas, jis pats daug kam atrodė svetimas, keistai egzotiškas ir savo išvaizda (išsiskyrė išpuoselėtu dendžio įvaizdžiu), ir kūryba. Jo knygos dažnai sukeldavo skandalą, ir atrodė, kad Škėma sąmoningai provokuodavo prie „čiborelinės lyrikos“ ir klijavimo teatrų vaidinimų įpratusią publiką. Ypač daug nepasitenkinimo balsų sukėlė kūrybos rinkinys *Šventoji Inga* (1952) ir drama *Pabudimas* (1956). Skaitytojus šturpino juose užfiksuoti žmogiškosios prigimties pataloginiai pavidalai, nors visas apsakymus ir dramą persmelkęs žiaurumas buvo psichologiškai motyvuotas – rašytojas su visomis kraupiomis detalėmis vaizdavo sovietinį totalitarinį režimą, kurį laikė viena XX a. būdingų nužmogėjimo formų, nebuvo palankus ir vartotojiškai Vakarų civilizacijai, kuriai žmogus svarbus tik kaip verslo sistemos sraigtelis. Pasitelkdamas sudėtingą modernistinę formą, jis atskleidė individo laisvę žlugdančios sistemos veikimo mechanizmą.

Škėmos kūryboje galima atpažinti gausias literatūros ir meno citatas, parafrazes, modernistine kalba interpretuojamus mitus. Kai kada, susidūrus su nuorodų, pavardžių ir kūrinių pavadinimų „potvyniu“, tenka konstatuoti saiko ir skonio trūkumą. Rašytojas eksperimentavo ir su kūrinių kompozicija, orientavosi į kitas meno rūšis – kiną, muziką. Montažo, koliažo ir muzikinių struktūrų intarpais Škėma laužė sustabarėjusias prozinio naratyvo schemas. Štai „Apokaliptines variacijas“ iš *Šventosios Ingos* galima interpretuoti kaip holivudinio kinematografo parodiją, *Baltos drobulės* tekste įrašytos archajiškų sutartinių nuotrupos, Martyno Mažvydo, Biblijos ir modernistinės dailės citatos perteikia herojaus aižėjantį psichikos pasaulį, sąlygiškos struktūros *Čelesta* inspiruota Bartoko muzikinių eksperimentų.

Ištrūkus iš Vokietijos karo pabėgėlių stovyklos ir apsigyvenus JAV, Škėmą slėgė išėiviškos buities bergždumas. Kultūrinės veiklos situacija Amerikoje pasunkėjo: išėiviai pasklido plačiose teritorijose, jiems teko verstis įvairiais kvalifikacijos nereikalaujančiais darbais, nebuvo lengva organizuoti teatrų vaidinimus, strigo laikraščių ir knygų leidyba. Daugumos skoniui neįtinkančio autoriaus knyga būdavo pasmerкта ilgokai gulėti leidėjų stalčiuose. Škėma buvo raginamas švelninti rašinių stilių, atsisakyti „nepadorių“ žodžių ir dviprasmiškų situacijų – tokia leidėjų cenzūra teisinta JAV įstatymais. Škėma imtas laikyti „nepatogiu“ autoriumi ir jis pats nesistengė kam nors įtikti: nuskambėjus kritinėms pastaboms apie dramą *Živilė*, demonstratyviai pašalino ją iš Čikagos lietuvių teatro repertuaro, sarkastiškai šaipėsi iš premijas skirstančių komitetų. Vis dėlto jis troško būti suprastas, skaitomas, matomas – nesėkmingai siekė, kad jo *Pabudimas* būtų pastatytas Brodvėjaus teatrų scenoje (neatsirado kokybiško vertimo), parašė dramą *Žvakidė* (1957), kuria tikėjosi patraukti ir jam priešišką katalikišką kritikų stovyklą, – drama laimėjo pranciškonų organizuotą kūrybos konkursą. Bičiuliui Vytautui A. Jonynui prasitarė:

*Ne visais keliais praeina Kristus
ir iškelia įspėjančią ranką. Ne
visais keliais vaikščioja pasaka ir
žmogiškasis ilgesys.*

Antanas Škėma, *Balta drobulė*

„Norėčiau, kad mane minėtų kaip slinktį lietuvių literatūroje“.

Patyręs traumą fabrike, rašytojas įsidarbino prabangaus daugiaaukščio Niujorko viešbučio liftininku ir šis naujas darbas jam atrodė prilygstantis mitinio Charono, vedlio į mirusiųjų pasaulį, arba Sizio, didžiojo absurdo epochos herojaus, pastangoms: monotoniškai judant aukštyn ir žemyn, Škėmai ėmė ryškėti dualistinė, priešybių kontrastais pagrįsta

pasaulio vizija. Kūrėjo dvasinio žlugimo kronika įamžinta brandžiausiame jo kūrinyje – romane *Balta drobulė* (rašytas 1952–1954, išleistas 1958).

Baltoje drobulėje kaitaliojami ryškūs praeities prisiminimai ir kapota ekspresionistinė technika apibūdinama ankšta viešbučio erdvė, kurioje kaip narve uždarytas šinšilas pasmerktas vegetuoti pagrindinis herojus Antanas Garšva. Racionalius samprotavimus keičia karščiuojančios sąmonės vizijos, žargoniškas frazes įvairiomis kalbomis – improvizuotas poetinis srautas. Antaną kamuoja neurotiškumas ir epilepsijos priepuoliai, jo negelbsti nei meilė Elenai, nei gydytojo Igno, beje, taip pat kenčiančio dėl neurozės, konsultacijos. Antano liga – visą išseiviją kamuojančios negalios metafora. Kita vertus, keltuvininkas nėra tipiška egzodo prozos figūra: nors ir tapatinasi su archetipiniais lietuvių kultūros įvaizdžiais (Mažvydo kaukais, naudojami sutartinių ir neoromantikų kartos poetika), jis nepriklauso organizuotai bendruomenei, visur pabrėžia savo individualumą, šaiposi iš patriotiniais štampais manipuluojančio poeto Vaidilionio, net mistinėje Juozapato pakalnės vizijoje mįslingų vėlių klausiamas, kokius įsakymus vykdydę gyvųjų pasaulyje, atsako: „Aš vykdžiau ieškančiųjų įsakymus“. Škėmos žmogus gyvas, kol nerimsta ir ieško. Išprotėjusio Antano veidas – „ramaus idioto“, vadinasi, paieškos baigtos.

Romano struktūra nevaržoma erdvėlaikio rėmų. Pagrindinis herojus, kaip ir daugelis išseivijų, stengiasi atsiriboti nuo emociškai ir psichologiškai gniuždančios dabarties, tačiau ir praeitis nėra džiaugsminga: prievartos ir nuoskaudų ratas ėmė suktis ne tą akimirką, kai Antanas Garšva pasijuto įkalintas keltuve. Veikia keltuvas yra logiška jo traumotos, nuosekliai savosios Golgotos link vedančio egzistencijos kelio metafora. Nuo beprotybės Antaną kurį laiką saugo automatizmas, mechaniškai kartojami judesiai, į lietuvių kalbą neišverčiamos komandų frazės, suplanuoti, užprogramuoti veiksmai. Kai herojus pavargsta nuo tų pačių žodžių, gestų ir minčių kartojimosi, jam telieka panirti į archetipinių vaizdinių bedugnę.

Pastaruoju metu stiprėja balsai, abejojantys, ar šis romanas dar aktualus, ar tai tėra savojo laiko simptomiškas atspindys. „Škėmos tekstas – ekstremalus modernizmo epochos dokumentas, aprėpiantis iš karto du šios epochos sparnus: ideologinį totalitaristinį (fašizmas, komunizmas) ir industrinį kapitalistinį (industrinė, technologinė, materialistinė Naujojo Pasaulio civilizacija)“ (Regimantas Tamošaitis).

Vėlyvoji Škėmos kūryba buvo dar novatoriškesnė, labiau šokiruojanti, tačiau kai kurios temos liko iki galo neišplėtotos. Ypač verta paminėti apysaką *Izaokas* ir dramą *Ataraxia*, parašytas prieš pat mirtį. Abejose susitinka amžini priešai ir paradoksalūs sąjungininkai – lietuvis Andrius Gluosnis ir žydas Izaokas, kurie susivienija prieš bendrą priešininką –

mechanistinės Vakarų civilizacijos anoniminės visuomenės atstovą misterį Smitą. Paliečiami išėivijoje skausmingai vertinti žydų genocido bei lietuvių kaltės ir pasiaukojimo, nuolankumo ir maišto klausimai. Kaltė apmąstoma kaip filosofinė, egzistencinė kategorija.

Tragiška Škėmos žūtis 1961 m. rugsėjo 11 d. Pensilvanijos greitkelyje, grįžtant iš kasmetinio liberalios akademinės organizacijos „Santarašviesa“ susirinkimo, tapo daugybės eilėraščių, nekrologinių straipsnių ir memuarinių etidų siužetu. Ypač išgarsėjo Algimanto Mackaus eilėraščių ciklas „Chapel B“ ir Henriko Nagio eilėraščiai iš rinkinio *Broliai balti aitvarai*. Mackus tragišką Škėmos kelią ne tik apmąstė, bet ir pakartojo – pats žuvo autoavarijoje. Tiems, kurie rašė apie Škėmos „kūno koliažą“, pabirusį ant asfalto, savaime piršosi analogijos su išskaidyta, išsibarsčiusia po pasaulį, bename ir bežeme išėivija, kalbos užmarštimi (Mackus: „Tolsta mūsų egzilė, tolsta mūsų kalba“). Škėmos mirtis iškalbingiau už visus manifestus liudijo egzistencialistinės pasaulėvokos tragizmą. Dėl kūrybinio Škėmos palikimo buvo kilęs ginčas: katalikiškų pažiūrų kritikui Jonui Griniui, kuris pripažino vien metafizinės paslapties gaubiamą klasikinę literatūrą, Škėmos tekstai atrodė pavojingi, be išlygų atmestini. Prieš tokią poziciją sukilo visa žemininkų karta, Škėmos kūryboje atpažinusi drąsą ir ryžtą ieškoti naujų kelių literatūroje. Teigiamai jį vertino ir tie, kurie teikė pirmenybę estetinei, o ne moralinei literatūros vertei.

1958 m. rašytame laiške Marijai Gimbutienei Škėma, perdėtai kuklindamasis, save vadino antraeilium rašytoju, „minor, kaip mėgsta apibūdinti amerikiečiai kritikai“. Posovietinėje Lietuvoje jį pirmiausia atrado jaunimas: būtent jaunųjų skaitytojų akyse neurotiškas menininkas Antanas Garšva iki šiol stovi greta „sulaužytosios kartos“ atstovų Ericho Marijos Remarko (Erich Maria Remarque), Hemingvėjaus, greta bitnikų ir hiپیų kartos „žvaigždžių“ Džeko Keruako (Jack Kerouac), Čarlzo Bukovskio (Charles Bukowski) herojų. Jei Škėma būtų rašęs angliškai, jo XX a. šeštajame dešimtmetyje pasirodžiusios knygos būtų priklausiusios įtakingai maišto ir protesto literatūros srovei. Šiandien Baltos drobulės herojus, bytnikų bendraamžis, tebėra gana ryški lietuvių popkultūros figūra.

Garšva į savo Golgotą kopė ne nuo fizinio užgimimo iki fizinės mirties, o nuo menininko užgimimo (pirmųjų talento pabudimo akimirku) iki menininko mirties (išprotėjimas – menininko mirtis, nors žmogus dar ir lieka). Tais kančių keliais jis praėjo grumdamasis su aplinka ir savimi, blaškydamasis tarp kūniško ir dvasiško prado, abejonių ir tikėjimo, beprasmybės ir vilties.

Albertas Zalatorius

Siūloma literatūra: Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1994; Vytautas A. Jonynas, „Antano Škėmos viešnagės Montrealyje: Prisiminimų atodanga“, in: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 601–613; Loreta Mačianskaitė, *Antano Škėmos „Balta drobulė“: pasaulis ir diskursas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Henrikas Nagys, „Paskutinis laiškas Antanui Škėmai“, in: *Metmenys*, 1961, Nr. 4, p. 5–14; Henrikas Radauskas, „Pastabos apie Škėmą“, in: *Radauskas: apie kūrybą ir save*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 235–240; Rimvydas Šilbajoris, „Antanas Škėma“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 468–481; Antanas Škėma, „A. Škėmai – 40 metų“, in: *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1994, p. 494–500; Antanas Škėma ir slinkty lietuvių literatūroje, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; Albertas Zalatorius, „XX amžiaus Kristus“, in: *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 293–302.

Antanas Škėma

BALTA DROBULĖ

2

IŠ ANTANO GARŠVOS UŽRAŠŲ

Mano tėvas labai mėgo smuikuoti. Jis smuikavo neabejotinai gambiai, tik jam trūko mokyklinio pasiruošimo. Jis su įnirtimu grojo Wieniawskio variacijas, bet aš nemanau, kad jis įveiktų Bajerį. Jis nubraukdavo ištisas gaidų laktas ir pakeisdavo jas blizgančia improvizacija. Kaip ir visi mėgėjai, jis daug ką ištesdavo, perjaušmindavo, pagreitindavo. Jo povyza buvo dekoratyvaus smuikininko: lieknas ir vikrus kūnas, nervingos ir elegantiškos rankos, aštrus profilis su ilgą ir pakibusia nosimi. Viešpatie, kaip jis skraidė kambaryje! Kiekviena jo poza buvo verta meniškos nuotraukos. Vėliau Walt Disney filmuose mačiau savo tėvą pasikartojantį pieštuose personažuose. Kai pradėjau skaityti pirmąsias rimtas knygas, „genijaus“ vaizdą atitiko mano tėvas savo smuikinėse mankštose. Besiklausydamas jo pekliško grojimo, pajutau grožio ašaras, norą mirti vardan sprogstančios manyje ekstazės.

Tai atsitikdavo vakarais. Mes turėjome puikią žibalinę lempą su abažūru iš žalio stiklo. Vakaraus lempa švietė, ir bet kokios sienos ir baldai minkštėjo, atrodė puošnūs ir jaukūs.

Tėvas lyg nenoromis lieté smuiko paviršių (smuikas kabojo virš galvos, sienoje) ir vengė žiūrėti į suivinėjančią motiną, į mane, bežaidžiantį nuosavomis rankomis. Jis laukė prašomas. Tvaksėjo laikrodžiai, mūsų šeima mėgo laikrodžius. Švytuojąs sieninis, varpelinis žadintuvas, tėvo sidabrinis, padėtas ant stalo, motinos ant kaklo, lyg padidintas medalionas. Mes klausėmės įžanginio laikrodžių akompanimento. Aš sugniauždavau pirštus. Motinos dygsniai lėtėjo, paskutinis arbatinės rozės apvijąs nebeišsirangydavo staltiesėje. Akompanimentas tiksėjo per ilgai, tarytum klausytojai dar neaprimo kėdėse, tarytum kažkas kosėjo. Tėvas jau nervingai klabeno smuiko paviršių. Kaip aiškiai mes girdėjome laikrodžius! Plokščių akmenų kritimą į vandenį, eglinių spyglių sėją, adatos bakstelėjimą į nepolitūruotą metalą, motiniškos šilumos ritmingus žingsnelius. Ir motina tardavo kelis žodžius, ir mano pirštai tęsdavo voverinę gimnastiką, o tėvo – įsisiurbdavo į smuiko laką.

„Kaip tu manai?“

„Apie ką?“, klausdavo tėvas.

„Aš dabar galvoju apie Wieniawskį. Ar tikrai jo muzikoje nėra...“

„Norėjai pasakyti – ji nėra gili? Taip, tai tiesa. Bet ji pasižymi toniniu grožiu, ji yra virtuoziška, o aš mėgstu virtuoziskumą muzikoje smuikui. Pavyzdžiui – – –“

Smuikas buvo tėvo rankose. Man nepasisekdavo pastebėti jo nukabinimo. Atrodė, kad jis pats nusikabino nuo sienos ir išoko tėvui į rankas.

„Pavyzdžiui, šis gabaliukas iš koncerto numeris antras. D-minor. Paskutinysis momentas. Čigoniškos variacijos. Tai briliantai“.

Ir tėvas pradėdavo svaidyti tuosius briliantus. Iš pradžių jie krito smulkūs, nenušlifuoti, ir vadinosi pičkato. Tėvas juos svaidė sėdėdamas. O vėliau ateidavo stambesniųjų ir blizgančiųjų eilė. Tėvas jau stovėjo, o man atrodė, kad ne jis pats išsitiesė, o kėdės spyruoklės išsviedė jį į kambario vidurį. Briliantai skraidė žalioje šviesoje, variacijos, va-

riacijos, o aš palenkdavau galvą ir susigūždavau, kad nebūčiau sužeistas briliantinėmis variacijomis. Bet vis dėlto paskiri akmenys aštriomis briaunomis atsidauždavo į mano stuburkaulį, aš jausdavau jaudinantį šaltį, mano tėvas buvo labai turtingas, jis turėjo daugiau briliantų nei Nepalo maharadža. Ir jis skraidė su jais žaliame kambaryje. Ir lankstėsi, ir siuto. Aš nesuprasdavau, kodėl Wieniawskiui trūksta gilumos. Čigoniškos variacijos? Mano supratimu, čigonai buvo gili tauta. Jie sėdėjo naktimis prie laužo arba šoko, išmeigdamo peilius į priešų kūną ir puikiai vogdavo svetimus arklius. Jie buvo drąsūs, purvini, jų moterys kitaip lingavo per liemenį, jos būrė iš kortų, jas norėjosi apkabinti, kad sužvangėtų ant kaklo sukabinti medalikėliai. Dabar mano tėvas buvo čigonas, žalia lempa – laužas, motina – čigonų karalienė, o aš – – –

Juodi plaukai ir juodi plaukai. Raudona juosta ir išlenktas liemuo. Žvilgsniai susitinka, kibirkštys kaip fejerverkai, Lermontovo Tamara man tokia čigoniška, nejaugi Demonas gali apsijuosti raudona juosta, jis juodas, kaip neužmigdoma baimė lovoje naktį. Demonui netinka šokis, bet šalia laužo jis gali stovėti, jei čigonės Tamaros medalikėliai žvanga.

Tėvas baigdamo variacijas ilga ir silpnėjančia gaida. Galimas daiktas, tėvas pavargdavo. Jis ir jo smuikas. Aš ryškiai mačiau nusilupusią politūrą, pirštais išspaustas duobeles, smuikas buvo senas, jį reikėjo atsargiai pakabinti sienoje, ir kėdė nepalįsdavo pati, susmukdamo tėvas, muzikinį entuziazmą sugėrė kambarys. Motina turėjo teisę į arbatinės rožės apviją, aš į savo rankas, tėvas į savo mintis. Konservatorija, jis buvo neturtingas, jam pavyko išsikrovoti mokytojo profesiją, o konservatorija – – – Neišbaigtos Wieniawskio variacijos, raukšlės smuike, raukšlės tėvo veide, du draugai, kurie džiaugsmingai puola viens kitam į glėbį, o po valandėlės išsiskiria, du draugai, vengią nusiminti. Žalia šviesa atneša norą būti nepaprastam, bet nepaprastumas tetveria keliolika minučių, paskui telieka jauki miesčioniška lempa ir ilgas mokytojo vakaras. Sąsiuviniai, klaidos, uždaviniai, nuo stoties A iki stoties B tiek ir tiek kilometrų, o kiek kilometrų iki C stoties? Kaip toli stotis C, kurioje stovi puošni konservatorija, nes jos kolonos marmurinės?

Ir mano tėvas rašė dramas. Jos buvo žiaurios, kruvinos ir efektingos. Teigiamuosius ir neigiamuosius personažus jis skirstė tautybėmis. Lietuvis – doras, lenkas – išdavikas, rusas – sadistas. Dramos tematika? Slaptų lietuviškų knygų platinimas, nekaltos mergaitės išprievartavimas ir tragiškas skendimas Nemune, aukso kasimas Sibiro taigoje ir, šalia, turtingas liaudies dainų akompanimentas, kaip senobiniai keistaformiai puodai, į kuriuos supilami žvangūs herojų jausmai. Mažame miestelyje, kur valdžia pamiršo geležinkelių stotį, kadaisė gyvą ir triukšmingą, tarp sakais kvepiančių varstotų, stalų ir pašliūžų, amatų mokyklos pastate, mano tėvas pats režisuodavo tąsias dramas ir išvilkdavo paauglius mokinius į linguojančią sceną, nes scena suposi ant medinių ožių buvusiam antros klasės stoties laukiamajame. Mane ir daugelį žiūrovų pribloškdamo sceniniai efektai natūralistinėje tėvo režisūroje. Aktoriai kirsdavo tikrus rugius (stropūs mokiniai juos susmaigstydamo į medžio kaladėles); speciali mašina paleisdavo pūkus, vaizduojančius sniegą, ir pūkai prilipdamo prie vilnionių pirmos eilės žiūrovų drabužių (pirmoje eilėje sėdėdamo garbingi miestelio atstovai: klebonas, notaras, policijos vadas, akušerė, kuri kalbėjo bosu). Veikalo herojė, lenko ponaičio išniekinta iki neštumo, skandindavosi skylėje grindyse (Nemune), ir ten pat (skylėje) tupis berniukas kilsterėdamo selterio butelį, ir iš jo tyško lašai nuo paskenduolės kūno. Mano tėvas buvo laimėtojas, kai, uždangai prasiskleidus, siuntė rankomis simbolinius bučinius estetinėms žiūrovų ašaroms. Jis girdėjo gaudų akušerės bosą: „Atsilikusi epocha!“ Šitoje intonacijoje skambėjo žmogiškumo gaida.

Mano tėvas buvo kalbėtojas. Prie stoties augo liepos ir stovėjo aukuras. Švenčių metu čia grūdosi žmonės. Plevėsavo vėliavos, žibėjo gaisrininkų orkestro dūdos, riaugsėjo jau nusitašęs būgnininkas, garbingi miestelio atstovai dėvėjo mėlynus ir pilkus kostiumus, o jų veidų raumenys buvo rūpestingai įtempti, ir šis dirbtinis mėslungis reiškė rimtį ir iškilmingą momentą. Buvo apščiai dėkingos publikos: moterų, norinčių paverkti, ir vaikų, ištroškusių taip retų miestelyje reginių. Iš aukuro rūko dūmai. Kad ugnis geriau įsikurtų, stoties sargas prakurams prikimšo į aukurą senų laikraščių, ir suanglėjusios skiautės skraidė virš susirinkusiųjų galvų. Ponios dėvėjo kaunietiškas skrybėles, mirguliavo įvairiaspalvės plunksnos, ir ponios atrodė lyg naminės paukštės, laukiančios lesalo. Ir mano tėvas buvo susikrovęs savo smegeninėje aruodus tokio lesalo, kuris lengvai virškinamas, kuris iššaukia ašaras, apatinės žiaunos nuvėpimą, aplodismentus, ankstyvesniojo kalbėtojo ir šeimos pavydą, garsų ir vienbalsį „valio“, kurio garsas „o“ įsiveržia pro atdarus langus į geležinkelio stoties bufetą ir suzvimbina išrikiuotus degtinės stiklius. Mano tėvo liekna figūra prieškariniu surdutu styrojo it įbestas į žemę obeliskas. Jo kalbos tema, kaip ir dramose, buvo rusų ir lenkų neigiamosios savybės. Jo kalbos piešinyje – čigoniškosios Wieniawskio variacijos. Jis ir čia naudojo savo įžengiamąjį pičikato. Tarytum jo kalba neparuošta, tarytum jis tik dabar ieško reikalingų žodžių, ir šis nuduotas ieškojimas įsisunkdavo į klausytojų sielas, ir klausytojų sielos suaidėdavo pičikato, ir jie juto, kad kalbėtojas sukauptė savyje brangų ir reikšmingą turinį. Žibėjo stropiai iššveistos gaisrininkų dūdos, žibėjo dviračių nikelis, žibėjo šviežiai pabertas smėlys tarp geležinkelio bėgių, šviežiai nuskusti vyrų smakrai, jau drėkstančios senstelėjusių ponių akys, šilkiniai atlapai mano tėvo surdute. Jo balsas kilo.

Trockis su savo sėbrais valgė pietus Taganroge, viešbutyje, antrame aukšte, ir svaidė lėkštes į gatvę. Gatvėje stovėjo alкана minia, gaudė tas lėkštes it dangiškąją maną ir čia pat laižė jas. Virpėjo pamėlynavę liežuviai.

Vilniaus lenkai įsiviliodavo lietuvių patriotus į specialias tardymo kameras ir pildavo jiems vandenį pro nosis, patriotų pilvai išsipūsdavo kaip orkestriniai būgnai.

Mano tėvas iškeldavo rankas. Grūmojo kumščiais. Pjaudavo orą surduto rankovėm. Rieškučiomis svaidė žvilgsnių žaibus. Jo balsastygės pavargdavo. Ir tada užstodavo tylą. Išbalęs tėvas vėl sustingdavo kaip šviežiai nutinkuotas obeliskas, kuriame dažytojas pamiršo perbraukti teptuku dviejose vietose. Tėvo skruostuose blizgėjo du raudoni susijaudinimo skrituliai. Minia ošė. Ponios verkė, o vyrų lūpos susiaurėdavo, galutinai išsižiodavo vaikai, ir kai kurie pamiršdavo nusišluostyti tekančias nosis. Debesys melsvais rutuliais ritosi Žiežmarių pusėn. Gaisrininkų orkestras jau vilgė sukepusius liežuvius, ir juodaūsis dirigentas akimis šaudė į gaidų lakštus. Vargšas būgnininkas riaugsėjo gęstančiais akordais, buvo išsekęs ir priblokštas. Jis su pasibaisėjimu žiūrėjo į savo būgną, lyg tai būtų jo paties pilvas. Tėvo keliai linko iš lėto. Obeliskas smuko, tarytum jis būtų iš sniego ir anglies ir jausmų lietus tirpintų jį lyg pasiūčiausioji pavasario saulė. Mano tėvas klūpojo aikštelėje prie stoties, ties rūkstančiu aukuru, dūmai, lyg pasakiškoji mistika, pleveno pro jo veidą, o jo rankos buvo išskėstos.

„Mes – nuo jūrų iki jūrų“, ištardavo jis.

„Iki jūrų“, šitie žodžiai išsipūsdavo ir skrido iš lėto. Mano tėvas atsikeldavo staiga ir greitais žingsniais eidavo pro besiskirstančią minią. Į jo nugarą atsidauždavo įnirtęs valiovimas, vaikai mėtė kepures, triūbos drebino alaus bokalus stoties bufete, debesys ritosi. Mano tėvas ėjo kaip Ikaras, kuris tuojau pakils į dangų ir nuskris pro besiritančius debesų rutulius Žiežmarių pusėn. Šiuo metu aš tikėjau į savo tėvą-skraiduolį, aš nebū-

čiau nustebęs, jei jis iš tikrųjų būtų pradėjęs skristi, savo ilgomis kojomis neužkabinęs stoties raudonplyčių kaminėlių.

Mano tėvas buvo žavus melagis. Kol gyveno su motina. Vėliau savo iškalbingumą jis perkėlė į vokiečių kalbos mokytoją, ir aš nebeišgirdavau galantiškų istorijų.

Jis mokėsi Tiflise, Pedagoginiame institute. Jis neturėjo pinigų, jis mito vynuogėmis ir sūriu. Bet jis buvo elegantus ir iš paskutiniųjų apsivilkdavo gerai pasiūtu drabužiu. Miesto sode, vakarinių vaikštynių metu, gruzinų kunigaikštytė Čevčevadzė įsakė vežėjui sustabdyti keturiais baltakarčiais pakinkytą atvirą lando. Mano tėvas stovėjo atsišliejęs į žydintį akacijos medį ir rūkė ilgą ir brangų papirosą. Meilė gimė iš pirmo žvilgsnio. Be žodžių mano tėvas įsėdo į lando. Pakvietimą išrašė – juodos kaip smala kunigaikštytės Čevčevadzė akys, raudonos kaip rožė kunigaikštytės Čevčevadzė lūpos, baltos kaip sniegas Kazbeko viršūnėje kunigaikštytės Čevčevadzė rankos. Juozapo skaisčiausiojo ir ponios Potifaros istorija kartojosi. Mano tėvas buvo išdidus ir nesukalbamas, ir aš niekaip nesuprantu kodėl. Jis nevažiavo į kunigaikštytės saklę, jis nepanoro valgyti jos siūlomo šašliko, jis nesutiko gerti raudono vyno, giliausiai įkasto žemėje avies kailių burdiukuose, jis atsisakė pabučiuoti net smulkiausiąjį jos pirštelį. Jis išlipo iš lando ir nuėjo sau siauru takeliu tarp smailiaviršūnių uolų. Apačioje buvo gilus tarpeklys, ir kunigaikštytė Čevčevadzė įsakė vežėjui, arkliams ir lando vieniams sugrįžti. Ir kai jie išnyko už posūkio, ji nušoko žemyn į užiantį ir putojantį Tereką. Jos lavonas nebuvo surastas. Sraunios Tereko bangos jį nuplovė į Juodąją ar į Kaspijos jūrą, dabar nebeprisimenu į kurią. Meilė mirė vos gimusi, o mano tėvas vėl stoviniudavo miesto sode vakarinių vaikštynių metu, atsišliejęs į akacijos medį. Besivaikščiojantieji rodė jį, gražios moterys baimingai nusigrėždavo, ir, nors kai kurios siuntė jam iš pasalų garbinančius žvilgsnius, jis buvo nepajudinamas, kaip toji uola, prie kurios kadaise prirakino Prometėją.

Motina, išklausiusi šių įsidėmėtinų jai legendų, kartais iškošdavo ironišką pastabą. Kad Kaukaze caro laikais buvo daug vargšų kunigaikščių ir kunigaikštyčių, ir kai kurie jų tarnaudavo liokajais ir padavėjomis net pigiausiuose Tifliso restoranuose, kur leidžiama užsisakyti tik vynuogių ir sūrio. Bet tėvas neišgirdavo šios įsidėmėtiną jam pastabos.

Mano tėvas mylėjo gamtą. Prisimenu mudviejų pasivaikščiojimus Nemuno krantu Aukštojoje Panemunėje. Tai buvo ėjimas su kliūtėmis. Gėlės, kadagių krūmokšniai, vandens tekėjimas, debesys, aižus pušyno kvapas jį sustabdydavo. Šios statiškos tėvo pozos, mano supratimu, buvo estetiškiausios.

Tėvas klūpo ties paprasta ramune ir skaičiuoja jos lapelius. Kaip botanikas, kaip išimylėjėlis, kaip našlaitis iš pasakų vaikams.

Tėvas stovi ant Nemuno skardžio ir stebi posūkį pro Pažaislio vienuolyną. Jo siluetas įprasmina peizažą, ir mano vaizduotėje prisikelia praeitis. Napoleonas ties Berezina; Vytautas Didysis, stebįs Žalgirio mūšį; Čingischanas Rusijos stepėse; Neronas, deklamuojęs eiles Romai degant; maldininkas, laukias laivelio į anapus, į Pažaislio atlaidus; nusižudėlis, išbraukias paskutinįjį gyvenimo prasmės argumentą.

Mano tėvas guli žolėje, ir jo žvilgsnis klaidžioja pušų viršūnių ir debesų mezginyje. Jis guli ilgai, kramto smilgas, jo krūtinė ritmingai kilnojasi, vėjas judina jo ūsus, ir aš nenustebčiau, kad ištarti žodžiai būtų svarbūs, ir manyje išnyktų bet kuri baimė ir abejojimas.

Aš gerbiau ir mylėjau savo tėvą, kai jis stebėjo gamtą. Ar jis ją mylėjo – tegaliu tik spėti. Jis vengė pašnekesių apie ją, jis prašnekdamo pabirais žodžiais.

„Žiūrėk, saulė, keista, kad šeši lapai, čia, pelkėse, kai buvau mažas, mačiau daug gyvačių, žiūrėk, kryžius blyksi, pasėdėkime dar“.

Ir tada per mano tėvą siurbėsi į mane liūdesys gamtoje, svetimumo pajutimas, vienišas siluetas – lapų, medžių, vandens, oro apsupime, mane badė milijonai dygsmų, į mano akis, burną, ausis, odą skverbėsi vienišumas.

Gražu ir baisu – štai pirmieji susiformavę abstraktūs žodžiai mano vaikiškoje galvutėje, nurimusį tėvą gamtoje bestebint.

Kartais mano tėvas mušdavo mano motiną.

Devintasis – geras keltuvas. Jis retai užspringsta tarp aukštų, ir jo durys greitai atsidaro. Antanas Garšva stovi dešinėje, priešais – metalinė lenta su mygtukais ir šviesos signalais. Raudonas kvadratas sušvinta – pasiruošti, žalia strėlė – patraukti rankeną. Svečiai įeina. Juos skirsto starteris. Sekmadieniais hotelis perpildytas. Aštuonioliktame aukšte ruimai baliams ir priėmimams, mezzanine – konferencijoms ir pobūviams. Hotelyje vyksta vestuvių minėjimai, masonų ložių susirinkimai, svetimtaučių tautinės šventės, dantų gydytojų suvažiavimai, jaunimo šokiai, „The Ladies of Hercules“ party¹, rusų šventikų pobūviai su raudonu vynu ir caristinėmis dainomis, buvusių girtuoklių party, Čankaišeko karininkų pasitarimai, progresyviųjų armėnų susirinkimai, persenusių boksininkų party, kardinolo ir jo svitos pietūs su lenkų dvasininkais, gyvų šinšilų paroda – – – Hotelyje minima, puotaujama, susirenkama, švenčiama, rodoma, pietaujama, prisimenama, šamokslaujama, tariamasi, garbinama, plūstama – – –

Starteris juda lyg išraiškos šokėjas. „Jūsų kairėje – ekspresai, nuo dešimto iki aštuoniolikto, jūsų dešinėje – lokalai, nuo pirmo iki dešimto. Taip, sir, šinšilai viršuje, taip, madam, masonai mezzanine. O ne, dvasiškas tėve, parlor B² aštuonioliktajame, taip, masonai mezzanine, visai teisingai – šinšilai, atleiskite, taip, kardinolas ir šinšilai tame pačiame aukšte, Joe. Jūsų kairėje ir jūsų dešinėje, taip, ne, ne, ne, taip – – –“

Ir Antanas Garšva tęsia ritualą. Ekspresas – nuo dešimto iki aštuoniolikto. Jūsų aukštas, prašau, dėkui, jis įspaudžia mygtuką, aukštas, dėkui, prašau, mygtuką, dėkui, prašau, dėkui – – – Išiziebia žalia strėlė, Antanas Garšva ištiesia ranką balta pirštine, baigta, mes kylame. Jis spusteli rankeną, durys užsidaro ir keltuvas kyla. Viršuje mirga pravažiutuotųjų aukštų skaičiai, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. Vienuoliktas, prašau, dėkui, svečias išeina, ranka rankena, kylame, kažkas sustabdė keltuvą tryliktame, durys atsidaro, svečias įeina, jūsų aukštas, prašau, mygtuką, dėkui, ranka rankena, 14, 15, šešioliktas, prašau, dėkui, svečias išeina, ranka rankena, mes kylame, 17, aštuonioliktasis, prašau. Visi išeina. Raudonas kvadratas, žalia strėlė, mes leidžiamės, tas pats ritualas, kai leidžiamės.

Up ir down, up ir down³ griežtai įrėmintoje erdvėje. Nauji dievai čia perkėlė Sifą. Šie dievai humaniškesni. Akmuo neteko žemės traukos. Sizifui nereikalingi gysloti raumenys. Ritmo ir kontrapunkto triumfas. Sintezė, harmonija, up ir down, Antanas Garšva dirba elegantiškai. Prašau, ir jo dantys sublizga, dėkui, sublizga, jis plastiškai ištiesia ranką, jo liekna povyza maloniai priimli važiuojantiems. „Tuo pat pažinsi europietį“, tarė kartą maloni senutė. „Europiečiai skaito knygas“ – atsiduso.

¹ „Herkulio ponių“ vakarėlis (angl.).

² Salonas, atskira salė ar kabinetas (angl.).

³ Aukštyn ir žemyn (angl.).

8

Pirmojo bolševikmečio metu Antano Garšvos eilėraščiai ir straipsniai nebuvo spausdinami sovietiniuose laikraščiuose ir žurnaluose. Jo kūrybą pavadino reakcionieriška ir formalistine. Garšva ir jo tėvas gyveno Aukštosios Panemunės vasarnamy. Vasarnamis buvo nedidukas. Keturi kambariai, virtuvė, stiklinė dengta veranda. Du kambarius nuomojo matininkas ir jo žmona; tylūs žmonės, laisvalaikiu žaidžią šachmatais.

Garšvos tėvas slampinėdavo po sodą, stabtelėdavo ties kriaušių medžiais (kuriuos kadaise išrašė iš Danijos) ir čiupinėjo dar žalius vaisius. Jam bolševikai nutraukė pensiją, kaip Gedimino ordino kavaleriui, tokio ordino, kurį nusipelnusieji Lietuvos valdininkai buvo įpareigoti pirkti. Garšvos tėvas mažai tekalbėjo su Garšva. Kriaušių glamonėjimas buvo susmulkinta meditacija tos ankstyvesnės, ant Nemuno kranto, į Pažaislį bežvelgiant. Dabar ten meditavo rusų kareiviai su užmoutais ant šautuvų durtuvais ir priartėjusiam šaukė: „Šalin!“ Tėvas nebelietė smuiko. Jis kabojo apdulkęs ant sienos, ir kai vieną kartą tėvas suvirpino stygas, garsai nuaidėjo turbūt jo širdyje, nes tėvas susiraukė, lyg suvalgęs kažką rūgštaus, o paskui, prisidėjęs ranką prie širdies, nužingsniavo į sodą – senamadiškas kavaličius, meilės deklaracija nešinas.

Tą ramų vasaros vakarą Antanas Garšva sėdėjo stiklinėje verandoje ir rašė. Priešais augo akacijų krūmai, medinė tvora skyrė vasarnaminį pasauliuką nuo tykios gatvės. Švietė lempa varpiniu abažūru, pastatyta ant stalo sukryžiuotomis „ožiu“ kojomis. Vakarinėje ramybėje suokė lakštingala.

Garšva galvojo, kad šis vitališkas ir sinkopinis smigimas negailestingai tūlų poetų susaldintas. Jis prisiminė tėvo niūniuojamas senas lietuvių sutartines, tikras savo lyrine atonalija. Atėjo baudžiava, ir vėliau išsivadavę vergai tesugebėjo konkuruoti su ponais: harmonizuoti dainas ir perkelti į šiaurę braškantį Olimpą. Perkūnas, Pykuolis, Patrimpas, krivių krivaičiai ir vaidilutės, importuoti Pietų dievai ir jų tarnai skubiai rėdėsi lietuviškais tautiniais drabužiais.

*Lole palo eglele
Lepo leputeli,
Lo eglele,
Lepo leputeli.*

*Skambinoj kankleliai
Lioj ridij augo.*

Senobiškai suokė lakštingala. Jehova buvo pamiršęs šį kraštą. Visą savo dėmesį Jis sukonzentravo į Mažąją Aziją,

Kambarys buvo baltai tinkuotas. Nedažytas stalas stovėjo prie lango. Dvi kėdės. Ant vinies kabojo blogo filco skrybėlė pralytais bryliais. Antanas Garšva pastebėjo ant stalo sunkų prespapjė su dirbtinio marmuro gyslelėmis. Ir dėmėtą rašalinę šalia.

Nepraeinamuose raistuose – trikampės eglės, lietuviškų šventyklų bokštai, kilo į žvaigždes. Formavosi slidinėjančios ūkanos: laumės išsidraikiusiom kasom; mažutėliai ir nudriskę kaukai; švilpią ore aitvarai; iš žemės išsisunkę lauksargai ir žemėpatys. Abs-traktūs gamtos dievai, kas sekundę keičią savo pavidalus.

*Lole palo eglele
Lepo leputeli,*

suokė lakštingala. Tereikėjo stovėti miško tankmėje ir žiūrėti, kaip visu kūnu prilimpa prie žemės žalčiai; išgaubtomis akimis stebi visatą rupūžės. Tereikėjo medituoti nesvarstant. Žodžiai tebuvo magiškos formulės. Nesuprantamos ir reikšmingos kaip ir ūkanų formavimasis. Tereikėjo stebėti amžinos ugnies aštraliežuves liepsnas, jos apšviesdavo egles-bokštus, o šventykla buvo didelė, neišmatuojama žemė. Gimti, gyventi, mirti. Ištirpti į ūkanas, susėsti aukštuose suoleliuose ir kartais klaidžioti po pažįstamus miškus ir pelkes.

Ir jei atklysdavo liūdesys ir baimė, galima buvo skaptuoti iš medžio pusiau žmogiškus drožinius ir statyti juos pakelėse. Liūdna baimė išsidroždavo pailgomis raukšlėmis, sutrumpintu kūnu, galutiniu žemišku atsidavimu. Šitos medinės skulptūros nekonkuravo su gamta. Gumbuotų stuobrių susikabinimuose, šaknų raizgynėje, ežerų ir upių tekėjime galima buvo atpažinti tuos sužmogintuosius. Liūdna baimė saugojo gyvus.

*Skambinoj kankleliai
Lioj ridij augo,*

suokė lakštingala.

Medaus koriai, rugių varpos, rūtos, tulpės ir lelijos. Tingios ir smalžės meškos. Pušų sakai – auksinis gintaras, Baltijos putų lėtas iščiulpimas į gintarinį smėlį.

Garšva dar kartą nušluostė atgalia ranka tebetekantį iš nosies kraują. Jis žvilgterėjo į savo ranką, o paskui į rašalinę. Rašalinė buvo kupina juodo rašalo. Simutis giliai alsavo.

„Išmetei į Nemuną? Zuika buvo teisus. Gerai, kad tu idiotas. Tik idiotas tą patį rytą eina į autobusų stotį“.

„Turėjau dvi savaites laiko“, šnirpšdamas nosimi atsakė Garšva.

„Verandoje“, tarė Simutis.

Varteliai tvoroje prasivėrė. Du vyrai įėjo į verandą ir sustojo priešais Garšvą. Du žalsvi siluetai stalinės lempos šviesoje. Praeitinis pasaulis nugrimzdo į nebūtį. Antanas Garšva pakilo, rankomis atsirėmęs į stalą.

„Labas, drauge Garšva“, tarė poetas Zuika. Nepriklausomybės metais jis rašė proginus eilėraščius. Apie karą, apie Vilnių, apie tautines šventes. Eilėraščiuose buvo apščiai šauktukų ir kartojosi žodis Lietuva. Jis ir dabar rašė proginus. Apie karą, apie Maskvą, apie komunistines šventes. Šitie eilėraščiai ne per daug pasikeitė. Jie pagausėjo šauktukais ir žodžiu Stalinas.

Zuika buvo neaukštas, dailaus veido, maža galvute, neaiškios spalvos plaukais ir rausvomis nuo nemigo ir gėrimo akimis. Jis turėjo putlias rankas, moteriškas, manikiūruotas, švarias. Zuika nuolatos į jas žvilgčiojo. Antrojo vyro Garšva nepažinojo. Aukštas, plačiapetis, išsikišusiais žandikauliais, žema kakta, iškiliu smakru – jis panėšėjo į fabriko meisterį.

„Draugas Simutis. Jis ketverius metus išsėdėjo kalėjime“, tarė Zuika. Putli rankutė nuskrido ir vėl grįžo, lyg Zuika būtų policininkas, rodąs kelio kryptį.

„Sėskite“, tarė Garšva ir pats atsisėdo. Zuika nutūpė suole, Simutis atsirėmė į verandos lango rėmus ir dešinę koją pastatė ant balto, vasarvietiško suolo. Jo pėda buvo neproporcingai ilga juodame, kietame pusbatyje.

„Tu nesistebėk, kad mudu naktį“, švelniu tenoru tarė Zuika. Garšva sumišo. Juodu buvo mažai pažįstami, kreipinys „tu“ jį nustebino. Zuika stvėrė nuo stalo prirašytą lakš-

tą. Juodu sužaidė vaikus. Garšva griebė lakštą, bet Zuika paslėpė jį už nugaros. Simutis staiga atsisėdo suole tarp Garšvos ir Zuikos. Lakštas grįžo, ir Zuika jį perskaitė. Jo lūpose vingtelėjo sarkazmas.

„Tipingas dekadansas su buržuazinės tautosakos priemaiša“, tarė Zuika.

„Tai pirmoji redakcija. Eilėraštis vos pradėtas“, atsakė Garšva ir tuoj pat suprato, kad jis kažkodėl teisinasi. Tada jis pasakė ramius ir truputėlį skanduojamus žodžius:

„Kokia teise jūs ateinate naktį ir kontroliuojate mane?“

„Būk šaltas. Darbo liaudis turi teisę kontroliuoti. Ir draugas Simutis garbingoje NKVD tarnyboje“.

Putli rankutė pakartojo policininko gestą. Valandėlę visi tylėjo. „Aš neprivalau bijoti“, pagalvojo Garšva ir tarė:

„Jei aš tiksliai prisimenu, vienas jūsų eilėraščio posmas skambėjo šitaip:

*Juk laisvės girdime garsus,
Mokėsime ją saugot!
Ir šaulio vardas įstabus
Kaip brolio arba draugo.*

Prieš savaitę skaičiau kitokį variantą:

*Juk laisvės girdime garsus,
Mokėsime ją saugot! Mums vardas Stalino šviesus!
Kaip tikro tėvo, draugo!*

Jūsų technika gerėja. Rimas „šviesus“ tobulesnis už „įstabus“. Sveikinu“.

Simutis skersomis žvilgterėjo į Zuiką.

„Ar tu žinai, kad šaulių sąjungos vadas grasino man?! – sucypė Zuika. – Ką man! Mano seniems tėvams. Jis žadėjo išvyti juos iš ūkelio ir paversti elgetomis. Tada kapituliavau, teisingai, bet žinok: pirmoji redakcija buvo antroji, ir aš pakeičiau žodžius. Prievarta pakeičiau. Jau prieš kelis metus rašiau apie Staliną, kai jūs mėgdžiojote supuvusius izmus!“

„Kelis kartus mačiau jus restorane su šaulių sąjungos vadu. Ar jis ir sąskaitas mokėjo prievarta?!“, šypsodamasis paklausė Garšva.

„Melas!“, teištare Zuika.

Simutis paėmė lakštą ir pradėjo skaityti.

„Nelabai suprantu“, tarė jis abuoju baritonu.

„Ir nesuprasi. Žodžių akrobatika, kurioje slypi buržuazinė agitka“, įsiterpė Zuika.

Simutis žiūrėjo į lakštą, tarytum jis būtų neišskaitomas. „Aš pradėdu atsigauti. Man reikia išsisukti“, pagalvojo Garšva ir tarė:

„Reikalas paprastas, drauge Simuti. Čia jūs matote pradmenis. Noriu parašyti eilėraščių liaudies dainų tema. Bet, deja, mano technika silpnoka, negaliu lygintis su mielu Zuika, ir todėl esu reikalingas kelių redakcijų. Kai baigsiu – eilėraštis bus suprantamas liaudžiai“.

„Jis išsisukinėja. Jis sėdi ant dviejų kėdžių“, tarė Zuika, vingtelėjęs į Simučio pusę. Jo putlios rankutės gulėjo ant stalo, ir lempos šviesa išryškino švelnias duobutes ir stropiai šlifuojamus nagus.

„Štai mielas Zuika stropiai prižiūri savo nagus. Nagų priežiūra nėra būdinga proletariniam poetui“, švelniai tarė Garšva. Zuikos piršleliukai laipiojo vienas per kitą. Simutis padėjo lakštą ant stalo ir prašneko:

„Nelabai suprantu, bet man patinka. Vaikystėje kaime girdėjau liaudies dainas. Gražu. Vakare klausytis gražu. Čia taip pat daina. Aš galvoju, liaudies. Jei jūs parodysite kenčiančią nuo ponų priespaudos liaudį, ir ji dainuos – – – Jei pabaigoje sušvis Stalino saulė, aš galvoju, tiks. Apie liaudį rašė visi didieji poetai. Strazdelis, Donelaitis?“

„Teisingai, drauge Simuti“.

„Taigi ir jūs bandykite. Bet nepamirškite. Priespauda pasibaigė. Ateitis šviesi. Norėčiau perskaityti šį eilėraštį, kai baigsite. Kada baigsite?“

„Manau, užtruks savaitę, gal dvi“.

„Gerai. Sakykim, po dviejų savaitių su eilėraščiu ateisite pas mane, drauge Garšva“, nusprendė Simutis. Jis atsikėlė. Pakilo ir Garšva. Zuika tebesėdėjo, ir jo piršteliukai nebelaipiojo.

„Tikiuosi, būsi mūsų“, šiltai tarė Simutis, spausdamas Garšvos ranką.

„Drauge Simuti, aš tau išaiškinsiu – – –, prašnypštė atsikėlęs Zuika.

„Po dviejų savaitių išsiaiškinsime. Eime. Labanakt, drauge Garšva“.

„Labanakt“.

Vienintelis langas buvo užtvertas pinučiais. Šonuose kybojo kartūninės ir kadaise šviesios užuolaidos. Kampe stovėjo emaliuota spjaudyklė. Snarglėtoje košėje plūduriavo geltonos nuorūkos. Nuorūkos gulėjo ir ant nebešveičiamo parketo. Simutis sugavo Garšvos žvilgsnį.

„Tu atsiklaupsi ir liežuviu išgraibysi nuorūkas iš spjaudyklės“, tarė jis ir atsėdėjo ant stalo krašto. Garšva šnirpštė nosim. Kraujas tebetekėjo. Jis išgirdo automobilio signalą ir pamatė mėlyną musę. Ji iš lėto šliaužė į viršų lango pinučiais.

„Greičiau!“

Lakštingala suokė. Ji nebuvo išdidaus arba persijausminusio poeto sekretorė. Ji buvo – lakštingala. Lole palo eglelo – sutartinė. Slidinėjančios ūkanos – mirusiųjų vėlės. Pasaka – pamirštoji kalba.

Antanas Garšva rašė. Iš pašamonės atitekėjo ramus neišvengiamumas. Lakštingala nutilo. Aukščiau tvoros pašviesėjo. Lakštingalos giesmėje per save Garšva ieškojo žuvusio pasaulio. Lygiai taip šis nepuošnus paukštis giedojo prieš tūkstančius metų. Jo giesmė buvo šifras, pirmasis suprastas hieroglifas.

Garšva sušvilpė, pamėgdžiodamas užmigusį paukštį. „Aš rašau pasaką. Aš tikiu Ariadnės siūlu, tikiu intuicija. Praeities restauraciją palieku senobinių religijų tyrinėtojų. Tesiginčija sau“. Blogame medienos popieriuje gyveno du eilėraščių posmai. Augo medžiai ir krūmai žuvusiame pasaulyje. Eglė, pušis, liepa, ąžuolas, beržas, kadagiai.

Simutis nuslinko nuo stalo ir atsistojo priešais Garšvą.

„Aš laukiu“.

Garšva tylėjo. Jis gavo smūgį į pilvo tuštumą ir smuko į grindis. Šamonė nuėjo ir grįžo. Jis pajuto smarvę. Jam paleido vidurius.

„Privarei kelnes, poete?“

Juodu išėjo. Varteliai užsidarė. Virš Artilerijos parko ištryško rausvuma. Garšva su glamžė prirašytą lakštą ir įsikišo į kišenę. „Reikia bėgti, bėgti. Į kaimą“. Jis užgesino lempą. Įėjo į kambarius. Atidarė duris į tėvo miegamąjį. Tėvo naktiniai marškiniai buvo prasiskleidę, ritmingai kilnojosi ant krūtines žilų plaukų kuokštas. Tėvas miegojo pra-

sižiojęs. Dvokė senatviškas prakaitas. Raudona antklodė vinguriavo kojūgaly. „Tegul miega. Bėgsiu neatsisveikinęs“. Garšva uždarė duris. Jis apsvilko nudėvėtą švarką ir įėjo į virtuvę. Išgėrė dvi stiklines pieno. Suvalgė duonos riekę. Tada užsirūkė popirosą ir išėjo į gatvę. Popieriaus gniužulėlį jis sudraskė žingsniuodamas pagal Nemuną. Skutus sumetė į vandenį. Skutai sukdamiesi nuplaukė tilto pusėn.

Garšva bandė atsikelti. Trūko kvėpavimo. Pilvas ir kojos buvo nejudrus. Tada jis pradėjo žingsniuoti rankomis, vilkdamas apatinę kūno dalį. Kaip šuo, kuriam pervažiavo kojas. Į spjaudyklę. Jis ir urzgė šuniškai. Iki spjaudyklės beliko pora metrų. Garšva stabtelėjo.

„Greičiau!“

„Tegyvuoja Babočkinas“, švelniai tarė Garšva.

„Kas toks?“

„Jis gerai vaidina Čiapajevą“.

Simutis stvėrė nuo stalo sunkų prespaję.

„Ar šliauši?“

„Nemušk, nemušk!“, sužviogė Garšva. Jis prašliaužė dar gabalą. Spjaudyklė laukė čia pat. Jo rankos pradėjo drebėti, ir jis sugriuvo ant grindų.

„Pasikelk“, tarė Simutis.

„Tegyvuoja Babočkinas“, sušnabždėjo Garšva.

Jis pasikėlė, drebėdamas smulkiu virpuliu. Jis tejtuto baimę. „Aš darysiu viską, viską, aš ikišiu liežuvį, kad jis nemuštu!“

Prie pat jo nosies stovėjo Simučio pusbatis. Tepalas dvokė aitriau nei Garšvos išmatos. Garšva kilsterėjo akis, vaikiškai nusišypsojo ir, žiūrėdamas į iškilų Simučio smakrą, tarė:

„Nenoriu“.

Simutis smogė su prespaję per viršugalvį.

Antanas Garšva atsigavo verandoje. Jis gulėjo ant suolo, priešais stovėjo Simutis ir vyras baltu chalatu.

„Atsigavai?“, paklausė Simutis.

Garšva sumirkčiojo.

„Gerai. Aš pasigailėjau tavęs. Tu girdi, ką sakau?“

„Girdžiu. Pasigailėjai“.

„Gerai. Dabar klausyk. Tuėjai Pirmosios gegužės gatve. Norėjai pereiti į kitą pusę. Daugiau nebeprisimeni. Kartok“.

„Ašėjau Pirmosios gegužės gatve. Norėjau pereiti į kitą pusę. Daugiau nebeprisimeniu“.

„Teisingai. Tave užkliudė autobusas. Aišku?“

„Aišku. Užkliudė autobusas“.

„Gerai. Kai pasveiksi, vėl rašysi“.

„Gerai. Rašysiu“.

„Tu man patinki. Aš įsikarščiauvau. Bet – – – tau į naudą, aš galvoju. Manau, būsi mūsų. Sveik. Rašyk“.

Simutis ir vyras baltu chalatu išėjo. Už tvoros subirzgė mašina. Garšva palietė savo galvą. Ji buvo sutvarstyta.

Antanas Garšva pasveiko. Viršugalvyje liko vingiuotas randas. Jis pradėjo rašyti ilgą straipsnį „Humanizmas sovietų literatūroje“, bet nebaigė. Į Lietuvą įsiveržė vokiečiai. Apie dvejus metus Garšva dirbo knygų leidykloje. Jis taisė korektūras ir neberašė.

Iš pradžių mirė tėvas. Jis krapštė savo nosį valandomis, tylėjo ir vėliau pradėjo dejuoti. Jį išvežė į ligoninę. Tėvas mirė pūslės vėžiu ir ilgai kankinosi, nes jo širdis buvo stipri. Matininkas ir jo žmona išsikraustė. Antanas Garšva liko vienas.

Ramybė gaubė iš lėto. Jis pamiršdavo dienas ir valandas. Užmigdavo prie stalo. Neatsakinėjo į savo kolegų rašytojų klausimus. Ir vieną dieną nebeatėjo į leidyklą.

Kolegos atvežė gydytoją. Gydytojas nusprendė: Garšva nepavojingas, jo nereikia gauti į ligoninę. Retkarčiais iš miesto atvykdavo gydytojas, retkarčiais – rašytojai su liešais maisto ryšuliais ir pinigais, už kuriuos neką galima buvo nusipirkti. Garšva vėl pradėjo kalbėti. Trumpai ir kondensuoti. Gydytojas ir rašytojai nutarė: Garšva pasveiks.

Buvo ankstyvas rudenio, ir jis slampinėjo po sodą. Dažnai jis nusiskindavo vyšnios lapą ir ilgai stebėdavo jį. Tai buvo žemėlapis. Jis ieškojo prarastų plotų vyšnios lape.

Vyšnios lapo gyslėlės – mūrinė siena, solidi, lyg romėnų senatoriaus nosis. Aplinkui žolė. Cezaris klūpojo ir rašė lentelėje. Gallia omnis est divisa in partes tres⁴. Barbarai užsidėjo vainikus ant galvų. Žalius. Buvo šventė. Kur? Prie jūros. Lole? Lepo. Eglelo? Lalo. Tu teišis, senasis aisti. Žiūrėk valandomis į Baltijos bangas. Į vyšnios lapą. Ir kuo mažiau jausmo. „Išsisupus plačiai vakarų vilnimis“ – – – ne man. Kreivos pušaitės prie jūros. Sakai sliuogia kamienu, smėliu, sakus nustveria bangos. Brangus akmuo veneciškuose mezginiuose. Romėnų senatorius laiko delne gintaro gabalą. „Jis gražesnis už auksą“, sako senatorius, nes pilnos skrynios sestercijų, o gintaras vienintelis. Augo? Ridij. Skambino? Palo. Senasis aisti, muzikalusis aisti, parodyk man savąjį medį, į kurį meldeisi. Ar jis įsako? Ne. Ar jis ramina? Taip. Žvilgterk į dūmus, kurie kyla į dangų, į smilgą, į skrendantį paukštį. Į vyšnios lapą. Galima.

Garšvai dažnai paleisdavo vidurius. Jis lakstė į medinę išeinamąją, kurios duryse tėvas buvo išpjaustęs skylę – kreivoką širdį. Garšva tupėjo, ir pro širdį matė dangaus sklypelį.

„Man krūtinę užliek savo šalta banga“, deklamuodavo jis. Ir galvojo, kad reiktų parašyti eilėraščių, kurio skutus sumetė į Nemuną. Bet jis nepajėgė. Tebuvo žodžiai. Lalo, aistis, romėno nosis, skambinoj, dangus, gintaras. Po mėnesio gydytojas sustabdė jo viduriavimą.

Ženia atėjo vakarėjant, ne per daug susenusi, kaip ir daugelis smulkių moteriškaičių. Garšva sėdėjo verandoje. Ant suolo gulėjo akacijos šakelių pluoštas. Jis laikė šakelę, skabė lapelius, lyg įsimylėjęs, buriąs „myli – nemyli“, ir svaidė juos.

„Labas, katine, – tarė Ženia. – Girdėjau, tu sergi. Vienas draugas pasakojo“.

Garšva šyptelėjo ir tylėdamas skabė lapelius. Ženia padėjo ant stalo lagaminą.

„Atvežiau sviesto, lašinių ir kiaušinių. Aš neužmiršau tavęs, katine“.

„Džiaugiuos“, tarė Garšva.

„Gražu čia. Galiu apžiūrėti kambarius?“

„Eik“, pasiūlė Garšva.

Po valandėlės Ženia grįžo.

„Neblogai. Reiktų išvalyti“.

„Jei netingi“, sutiko Garšva, genėdamas paskutiniąją šakelę. Ženia švelniai brūkštelėjo pirštais per Garšvos kaklą.

⁴Visa Galija padalyta į tris dalis (*lot.*).

„Galiu apsigyventi pas tave? Tu juk vienas?“

„Vienas. Tik neturiu daug valgyti“.

„Nesirūpink. Mudu pasidarysime maisto“.

„Mudu pasidarysime“.

„Manau, ši vieta eis“, tarė ji lyg sau.

„O, taip, ji eis“, sutiko Garšva,

„Ar tu žinai?“ , nustebo Ženia.

„Ką?“

„Ką galvoju?“

„Manau, ką nors gražaus?“

Ženia įdėmiai apžiūrėjo Garšvą.

„Pasakyk – vienas“.

„Vienas“.

„Du“.

„Du“.

„Kiek bus dusyk du?“

„Keturi?“

„O dvylika plius penkiolika?“

„Dvidešimt septyni? Tu mokaisi aritmetikos?“

„Atrodo, tu tvarkoj“, konstatavo Ženia. Staiga ji pasilenkė ties juo ir sušnabždėjo:

„Pasakyk. Aš – Antanas Garšva“.

„Aš – Antanas Garšva. Buvau ir būsiu. Ant amžių amžinųjų, amen“, sušnabždėjo Garšva.

„Tu beveik tvarkoj. Einu kepti kiaušiniene“.

Tą naktį Garšva prisiminė jau pamirštus dalykus. Jis permiegojo su Ženia ir pusryčių sušveitė keturis kiaušinius su lašiniiais.

Ženia prašneko antrąją viešnagės dieną. Buvo vakaras, ir geltona pilnatis slinko virš Artilerijos parko. Šiltu rudeniui kvepėjo akacijos. Girgždėjo perdžiūvęs suolas verandoje. Ant stalo gulėjo sviestas, duonos riekės. Ženia atsikėlė ir pradėjo tvarkyti stalą. Kai ji sudėjo viską ant medinio padėklo – ištarė:

„Įjunk šviesą“. Garšva spustelėjo mygtuką. Ženia nušluostė stalo paviršių.

„Ryt pradėsiu biznį“, paskelbė ji.

„Tu nori įrengti krautuvę? Neapsimoka. Dabar nėra prekių, o pirkėjai nelankys nuošalios vietos“.

Ženia pikiai blyksterėjo akimis.

„Ar tu kvailas, ar vaizduoji tokį?“

„Kartais man atrodo, visada buvau toks“.

Garšva nususuko nuo jos. Pro verandos stiklus jis stebėjo pilnatį.

„Klausyk, katine. Aš tebebizniauju tuo pačiu“.

„O“, ištarė Garšva, stebėdamas pilnatį. Ji atsisėdo ant kareivinių daboklės kamino ir priminė vaikų piešiamą žmogiuką.

„Tu supranti, noriu bizniauti čia. Mudu uždirbsime“.

„Kiek mokėsi už patalpas?“

„Tu būsi sotus, aš tave aprengsiu, ir tu man nemokėsi“.

„Dieviška propozicija“.

„Sutinki?“

„Kokios klientūros tikiesi?“

„Vokiečiai. Tu nebijok, aš neduodu paprastiems kareiviams. Dabar mano markė kyla“. Garšva nusijuokė.

„Mano pažįstamas kepėjas – tabako fabriko direktorius. Kordebaletas dalina butus ir orderius medžiagoms. Klarnetistas iš Bremeno diriguoja Händelį. Brėmo miesto muzikantas. Man pasakojo: vienas ūkininkas išmainė miltus į pianiną ir kiaurą dieną vienu pirštu dzindzina suktnį. Rusų belaisviai valo jo laukus. Neseniai perskaičiau tokį vaizdelį tokiame savaitinukyje. Vaizdelyje keliasdešimt sykių kartojosi žodžiai „kažkas“ ir „kažkodėl“. Kokio laipsnio kariškiams duodi?“

„Tu rimtai kvailas“, liūdnai tarė Ženia.

„Išeik“, ramiai tarė Garšva.

„Suėdei mano lašinius ir kiaušinius, o dabar – išei!“ , suurzgė Ženia.

„Mano kambaryje guli paausuotas portsigaras. Stverk jį ir išei“, dar ramiau pasakė Garšva.

Pilnatis nuslinko nuo kamino. Dangišskasis Picasso suskaldė naivią harmoniją. Vėsuma veržėsi pro atdarą langą. Garšva uždarė jį. Jis dar kartą norėjo pasakyti „išei“, bet apglobusi jį ramybė buvo galingesnė. Garšva nusišypsojo, lyg tas vaikiškas mėnulis virš Artilerijos parko.

„Aš rašysiu gerą eilėraštį“, tarė jis švelniai.

„Aš pradėdu suprasti transcendenciją. Migla. Migla iš miestelio pelkių. Migla iš tartinių. Migla mano galvoje. Tikra migla. Migloje gimsta žodis, tai fonetiška migla – – – ir kaip tu manai, Ženia? Aš panaudosiu pelkes, panaudosiu smūtkelį, panaudosiu lo eglelo, panaudosiu – – – Ką man dar panaudoti? A, Ženia?“

„Kvailas durnius“, prašnabzdėjo Ženia.

„Ką dar reiktų panaudoti, sučiupti? A, Ženia?“

„Čiupk sau už – – –“, ji nebaigė ir nuėjo į kambarius. Garšva išėjo į lauką. Jis pamiršo pilnatį, kuri nuslinko už jo namo stogo. Kareivinių daboklės kaminas styrojo lyg paprastas kaminas. Garšva atlaužė akacijos šakelę.

Ženia liko. Verandoje ji pastatė geležinę krosnelę ir langus užkabino kareiviškomis antklodėmis. Garšvos name apsigyveno dar dvi merginos: šviesios, linksmos, storokos. Bordelis veikė pavyzdinai. Aidėjo begeriančiųjų dainos. Vokiečiai mielai atvažiuodavo į užmiestį. Garšvos kolegos rašytojai atsidūrė gatvės žvyre, kai bandė išvaduoti Garšvą. Ženia įvesdavo savo klientus į verandą ir laužyta vokiečių kalba aiškino:

„Jis yra žinomas lietuvių poetas. Bolševikai jį žiauriai kankino. Jie daužė plaktuku jo galvą, labai iš lėto, kol jis sukvailėjo. Bet jis nepavojingas. Jis net rašo. Jis gerbia vokiečių kariuomenę. Už išvadavimą“.

Klientai stebėdavo besišypsantį Garšvą ir vaišindavo jį konjaku. Garšva išgerdavo, tardamas „Ich danke Ihnen recht schön“⁵, ir spausdavo rankas. Tada aiškino, kad Ženia ir vokiečių kariuomenė jį išgelbėję nuo skurdo, ir jis nepaprastai laimingas, nes gali medituoti apie transcendenciją. Jis parašysias vertingą knygą. Joje tilps ciklas eilėraščių, pašvęstų nuostabiai vokiečių kariuomenei ir jos genialiajam vadui. Jis seksias tobuliausiąją mistiką – Friedrichą Nietzsche.

Klientai sutardavo, kad Garšva protingas beprotis, ir sumokėdavo Ženiai aukštesnę kainą arba atsiveždavo imponantiškus maisto ryšulius. „Mes – ne ivanai, mes – kulturingi“, sakydavo jie.

⁵Labai jums dėkingas (*vok.*).

Bordelį uždare netikėtai. Viena merginų pavogė viršilai auksinį laikrodį. Ženią ir merginas patupdė į kalėjimą, o Garšvos kolegos jį nuvežė į ligoninę.

Garšva aiškiai prisiminė skaidrų žiemos rytą, kai jis atgavo pilną sąmonę. Jis pabudo ir žvilgterėjo į grindis. Grindyse buvo priberta žalių lapų. Garšva pasižiūrėjo pro langą. Ant stogų gulėjo stori sniego klodai. Ir už jų – baltai apkepuriuota Kauno Katedra. Garšva suprato, kad guli ligoninės kambaryje. Jis buvo pailgas, ankštas, rudom sienom. Geležinė lova, stalelis, langas – užtvertas pinučiais. Garšva nubraukė antklodę ir atsėdo lovoje. Paglostė savo dryžuotą pižamą. Tada pakėlė nuo grindų vieną lapą. Jis buvo popierinis. Ant staliuko gulėjo vielelės, apvyniotos žaliu popierėliu su išuktais lapais. Medžio šakelių imitacijos. Garšva susirado skambutį ir spustelėjo jį. Į kambarį įėjo gailastingoji sesuo, aukšta, sena moteris vienuolišku veidu.

„Labas rytas“, tarė Garšva.

„Labas rytas, pone Garšva“.

Garšva tebelaikė popierinį lapą.

„Ką tai reiškia?“

Sesuo stebėjo jį tiriančiai.

„Jūsų mėgstamiausias darbas“.

„Aš skabiau lapelius nuo šių vielelių?“

„Dažnokai. Retkarčiais jūs rašėte“.

„Galiu žvilgterti?“

Sesuo pravėrė staliuko stalčių ir ištraukė keletą smulkiai prirašytų lakštų. Garšva paėmė juos. Jis skaitė, o sesuo stovėjo ir žiūrėjo į jį.

Lole palo kalė žvirgždas

Sio Se Senatoriaus dalia

Ne? Lapas turi spalvą

Ne? Jūs klystate madame, –

perskaitė jis garsiai.

„Ar ilgai – – ar ilgai buvau toks?“

„Ilgokai. Keliolika mėnesių“.

„Ar galėčiau matyti gydytoją?“

„Tuoju“.

Sesuo išėjo. Garšva atsikėlė. Pravirame stalčiuje žvilgėjo kišeninis veidrodėlis. Garšva pasižiūrėjo į save. Plaukai buvo nukirpti. Nuo viršugalvio bėgo žemyn vingiuotas randas. Garšva matė pilką veidą, kelių dienų barzdą, nepažįstamas raukšles pagal lūpas, nudribusį smakrą. Į kambarį įėjo gydytojas. Apskritu, angelišku veideliu, glotniai susišukavęs, patrauklus švariu chalatu.

„Kaip laikaisi, kolega?“

„Aš – ne daktaras“, tarė Garšva ir įdėjo veidrodėlį ir lakštus į stalčių.

„Bet ašen – poetas. Įkvėpimą suteiki tamsta. Jūs čia deklamavote liaudies dainas. Aš pareinu ant dvaro ir sutinku močiutę su dviem šviesiom žvakelėm“, padeklamavo daktaras, lyg temperamentingas nuovados viršininkas, vaidinąs dramoje „Žmogžudžio sūnus“.

„Kaip jaučiatės?“, paklausė jis surimtėjęs.

Garšva perbraukė ranka pižamą.

„Yra veranda, taip, veranda vasarnamyje, mėnulio pilnatis, tokia mergina, vokiečių kareivis su buteliu ir – – man rodos, kažką aiškinu apie Nietzsche“.

Staiga Garšva nusikvatojo. Ir ištare atsiprašančiai:

„O, atleiskite, daktare. Pavėluota reakcija. Jūs kreipėtės į mane „kolega“. Suprantu, buvau kvaištelėjęs. O kokia jūsų savijauta?“

„Jūs man labai patinkate šiandien“, linksmai sušuko daktaras.

„Beje, vadinkite mane – daktaru Ignu. Čia visi mane taip šaukia“.

Po mėnesio Garšvą išleido. Ir, kai į Lietuvą vėl grįžo bolševikai, jis pabėgo į Vokietiją.

Keltuvas kyla, keltuvas smunka. Ne visi prisiminimai sugrįžo. Dalinė amnezija liko. Sutartinės ir lakštiningala nužingsniavo į pašamonės tankmę. Ištirpo pavasarinis sniegas. Nebėra pėdsakų garuojančioje žemėje. Bet atsirado didelis noras susigražinti drėgną kvepėjimą, akacijas, lakštingalą, senobinius ženklus. Aš lyg mokslininkas, kuriam dingo formulės. Ir aš nenoriu rašyti populiarios brošiūros. Man tenka pradėti iš naujo. Reikia laukti žiemos sąmonėje, sniego.

Aš noriu, kad grįžtų tas vakaras Aukštojoje Panemunėje, verandoje. Esu reikalingas geometrinės malonės. Mistikos. Teismo.

Susirenkama Juozapato pakalnėje. Atvažiuoju mėlynuoju autobusu. Gerai, kad jis mėlynas. Tai vilties ženklas. Vairuotojas neatsako į mano klausimus, bet aš nepykstu, nevalia kalbėtis su vairuojančiuoju. Man nerodomi prabėgantieji vaizdai. Autobuso langeliai nepermatomo stiklo. Ir vairuotojas atskirtas juoda medžiaga. Pagaliau sustojama. Išlipu. Autobusas nuvažiuoja.

Cementu išlieta pakalnė Juozapato. Ji aptverta mūrine siena. Ji – kambario dydžio. Prasiveria varteliai sienoje, ir į pakalnę įeina trys teisėjai. Jie apsilikę teisėjiškais drabužiais, balti žabo išryškina pergamentinius veidus. Vidurinysis atsiverčia storą knygą ir prašneka.

„Jūsų pavardė?“

„Antanas Garšva“.

„Profesija?“

„Poetas ir nevykęs žemės gyventojas“.

„Jūsų pasaulėžiūra?“

„Nesuformuluota“.

„Kokioje pasaulėžiūroje esate gimęs?“

„Formaliai – tikinčiųjų, bet – – –“

„Komentaram nereikalingi“, nutraukia teisėjas.

„Jūs vykdėte tikinčiųjų įsakymus?“

„Aš, galimas daiktas, nevykdžiau jų dogmatiškai, bet – – –“

„Be komentarų“, vėl nutraukia teisėjas.

„Ar vykdėte įsakymus taip, kaip jus mokė?“

„Atrodo, ne“.

„Labai gerai. Pagal aštuntąjį paragrafą – jūs pasmerktas sunaikinimui. Dėkui už atsakymus“.

„Ar galėčiau sužinoti aštuntojo turinį?“

„Tai ilgokas paragrafas. Trumpai. Sunaikinamas kiekvienas, kuris nesilaikė įstatymų. Pavyzdžiui. Tikintysis – tikinčiųjų, netikintysis – netikinčiųjų, melagis – melagiškųjų, žmogžudys – žmogžudiškųjų, bailys – bailiškųjų, moralistas – morališkųjų. Gi įsakymus vykdžiusieji perkeliama į dangų“.

„Aš vykdžiau ieškančiųjų įsakymus“.

Dabar trys teisėjai ritmingai nusikvatoja. Lyg operos choristai.

„Šitokia kategorija neegzistuoja Juozapato pakalnėje“.

„Atleiskite. Dar vienas klausimas. Kodėl mane atvežė mėlynuoju autobusu? Ši spalva sukelia viltį“.

Bet teisėjai nespėja atsakyti. Antanas Garšva jau apačioje, durys prasiveria, ir duryse – starteris.

„Klausyk, Tony, – sako jis rūsčiai. – Ką tu pridirbai su šinšilais?“

Kiek atokiau stovi senukas ir senutė. Žvairas senukas laiko medinį narvelį. Viena lentelė pralaužta, ir smailiasnukis šinšilas, iškišęs galvą, godžiai uosto senuko pirštus. Gi patelė ramiausiai miega, susirietusi į kamuolį. Šalia stovinti senukė žiūri į Garšvą, tarytum jis būtų bandęs nunuodyti jos anūkus.

„Jie sako: tu per greit užtrenkei duris aštuonioliktajame, suskaldei narvelį, vos neužmušei šinšilų!“

„Teisingai, O'Casey, aš praskėliau narvelį, nes šis ponas įėjo į keltuvą ir staiga man nežinomais tikslais pasisuko ir bandė grįžti. Tuo laiku užsitrenkė durys ir kiek nukentėjo narvelis. O šinšilai, aš manau, tvarkoj. Tiesa, vaikas kiek išsigandęs. Bet jo mylimoji ramiausiai sau miega. Atrodo, šinšilas nerviškesnis, kaip ir daugelis vyrų“.

Starteris nusišypsojo lupomis. „O. K., Tony. Eik už kampo, ir kai šitie išgaruos, grįžk“.

Garšva eidamas girdi starterio žodžius: „Jis prisistatys menedžieriui ir bus nubaus-tas. Iš tikrųjų, tai kriminalas! Vargšai gyvulėliai!“

Kai Garšva sugrįžta, starteris sako:

„Prasmirdę šinšilai! Jų vieta – pragare. Būk atsargus, Tony“.

„Dėkui, O'Casey. Būsiu“.

Ekspresas nuo dešimto iki aštuonioliktojo. Jūsų aukštas, prašau, dėkui, mygtuką, ranka rankena, mes kylame. Aš nepykstu, kad seneliukai mane įskundė. Buvau neakylas. Kas prašė fantazuoti apie Juozapato pakalnę? Vargšai seneliukai. Gal jie neturi vaikų ir augins tuos šinšilus kaip savo mieliausiuosius. Gal ir man reikėjo pasekti jų pavyzdžiu, ir tai mane išgelbėtų?

Elena ir aš – kartu. Šeimyniškoje ramybėje. Nameliūkštis kur nors Jamaicoje. Visas aukštas mudviem priklauso. Mudu pasikabiname reprodukcijas. Mudu sudėliojame knygas. Rimtai žvelgia meno leidiniai ir poetai. Atskira lentynėlė saviesiems. Vakaraus mudu klausomės muzikos, skaitom, ginčijamės, be pykčio, pasiskonėdami. Šviečia lem-pa, o jos abažūras žalio stiklo. Mudu susirandame C. stotį, ji neturi marmurinių kolonų, bet jos laukiamajame – ramybė. Ir ant žemo staliuko – gyvos gėlės. Ir mūsų veiduose – nuolatinis šypsenos užgimimas. Ir mūsų sapnuose – pabudimo nujautimas. Ir mūsų apsikabinimuose – pirmoji kelionė į Jones Beach. Ir mūsų emblema – mirusiųjų bajorų galvos. Mes žaidžiame laisvalaikiu. Dėstome kaladėles, statome pilis, fantazuojame apie gyvenimą ir mirtį. Ir iš knygų ateina pagalba. Nebūtinai Homeras arba Dantė. Ateina ir savieji. Geriame putojantį vyną, ir suliepsnoja flamingas juodmedžio brangiam stale; plaukiame Keturių Kantonų ežeru; ir aname krašte miręs berniukas skambina gitara žemėje dar negirdėtą dainą; ir saulelė vėl atkopardama pabudina mūsų svietą; ir gyvename vėsioj, begalinėj šiaurėj; kur laukas, kelias, pieva, kryžius; palmės mano, palmės, dainuokite lieknos vėjų oazėj!

Zoori, zoori, magiškasis žodis, magiškasis raktas, magiškasis noras, magiškasis mies-čioniškumas, magiškoji nostalgija, nesudaužomo narvelio nostalgija.

Ir vieną dieną mūsų narvelyje gimsta vaikas.

15

Ir pelkės būna gražios. Kai ryto saulė supasi ant eglyno keteros. Kai iš balų atošvaistinės strėlės skrenda į gilų dangų, strėles svaido besilinksminančios pelkių vėlės. Kai ant pakraštinių kupstų linguoja asteniškos ramunės, sergančios mergaitės, kurios sveiksta pavasarį. Kai pempių sparnų mirgėjimas priverčia užsokti ant palangės, tabaluoti kojomis ir švilpauti. Kai manevrinis garvežys ūkauja lyg vaikas, žaidžias slapukais, ir bažnyčios varpai kybo čia pat, ant telegrafo stulpų, ir skamba nematomi. Dūžiai krinta į žaliuojančią žemę, ir žemė garuoja.

Garšva prisiminė tą džiaugsmą, kai naktinį tėvų staliuką pavertė altoriumi. Jis pristūmė staliuką prie lango, uždengė jį švaria staltiese, joje mirguliuavo lelijos ir tulpės, motinos išsiuvinėtos. Jis susirado baltą žvakę molinėj žvakidėj. Jis apsisiautė vasariniu tėvo apsiaustu, ant kaklo pakabino rankšluostį, jo galuose lingavo raudoni kutai. Ir Garšvukas įžiebė žvakę. Blyški ugnelė virpėjo saulės šviesoje. Jis išskėtė rankas ir, lyg tikras kunigas prie tikro altoriaus, iškėlė galvą. Kristus buvo čia pat, nematomas kaip ir bažnyčios varpai. Keli Kristūs buvo čia pat. Pempių sparnai, varpų dūžiai, garvežio švilpukas, kupstų ramunės, blyški ugnelė.

Dominus vobiscum, ištarė Garšvukas.

Et cum spiritu tuo, atsakė.

Gloria, gloria.

Deo gratias, amen, amen.

Sūnau, pasaulio Atpirkėjau,

Asperges me, gloria ir confiteor.⁶

Jo mišiolas buvo stora knyga „Patarimai virėjai“. Jis atmintinai kartojė lotyniškus žodžius, kurie jam buvo svetimi ir todėl paslaptingi ir gražūs.

Credo gloria,

asperges gloria,

Dieve.

Confiteor gloria,

et cum spiritu tuo.

Amen.

Dominus vobiscum.

Amen.

Kyrie eleison.

Christe eleison.

Amen.

Ir, kai Garšvukas nebeatsiminė kitokių lotynišku žodžių, jis įjungė į maldą:

Kristau, išgirsk mus.

Kristau, išklausk mus.

Tėve, iš Dangaus Dieve,

Šventoji Dvasia,

Dieve.

Credo gloria,

⁶ Čia pabirai tariami lotyniški mišių maldų žodžiai: „Viešpats su jumis... ir su tavimi... Garbė, garbė. Dėkojame Dievui... apšlakstyk mane, garbė... išpažįstu“.

confiteor gloria.

Amen.

Et cum spiritu tuoooo – – –, pragydo jis. Garšvukui nebeužteko maldos. Jis nusimetė tėvo apsiaustą, užpūtė žvakę, kaklą apvyniojo rankšluosčiu, jis dar aukščiau iškėlė galvą ir uždainavo pilnu balsu:

Atskrend sakalėėlis per žalią giree – – –

Palanga. Rami vasarvietė. Plati, lygi geltono smėlio atkrantė, kuria tebevaikščiojo poetas Maironis. Kreivos pušaitės, tolimos giminaitės tujų, iš kurių varvėjo geltoni sakai, ir juose sustingdavo amžiams įklimpę vabzdžiai. Nejudanti upė Ražė. Medinės vilos ir nameliai, pasivadinę vilomis. Žvyrų išberti takai. Dirbtinių uolų Lurdas su įamžinančiais fotografais. Dar iš caro laikų likęs Kurhauzas. Jame vakarais šoko, jame rinko sezono karalius, dažniausiai kokį aktorių, šokių mokytoją ar imtynininką. Pajūrio restoranai, kurio laiptelius laižė bangų putos ir kur prie staliukų rymojo rašytojai, dailininkai, porėlės, vienas antras vienišasis. Jau apšiurę grafų Tiškevičių rūmai, išdidūs senatve, raudonomis rožėmis ir rožes laiminančia Kristaus statula. Medinė estrada pušyne, kurioje kariškas dūdų orkestras grojo pot-pouri iš „Traviatos“, „Persų muge“ arba nepaprastai karingus maršus, juos komponavo raudonskruostis, apskritapilvis dirigentas, mėgstas juoką, moteris ir degtinę. Kopytėlė ant Birutės kalvos; kelios pušys Švedų kalnelyje. Pažįstamos iki smulkmenų įžymiosios vietos; kiekvieną vasarą tos pačios, kiekvieną vasarą tų pačių vasarotojų su pasiilgimu atrandamos. Ir saulė, ramiais vakarais prapjaunanti akiračio juostą ir visa nudažanti krauju, kas ir dera ramiam saulėleidžiui. Ir mėnulio takas naktimis į anapus, į tąją šalį, kurioje kadaise gyveno geltonplaukiai ir barzdoti vikingai. Ir tylus jūros dejavimas, ir niršulingas jūros ošimas. Ir žvaigždės, savaimė suprantama, tos pačios, kurias stebi apsikabinusieji. Ir smėlys. Pakrantėje, kopose, takuose. Iškratomas iš apavo, nupurtomas nuo kūno, sausas ir drėgnas, geltonas ir rudas Palangos smėlys. Milijardai grūdelių, juos norėjosi nusivežti į miestą. Kad neužmirštum ramiausios vasarvietės Šiaurės Europoje. Palangos. Ir – tiltas.

Tą pačią vasarą, kai Garšva sakė prakalbą, dainavo, šoko, stebėjo medį, – jis plaukė aplinkui tilto iškyšulį. Tai buvo baigminis ratas. Ant tilto mirguliavo chalatai, maudymosi kostiumai, merginų kaspiniai plaukuose, guminės kepuraitės, spindinčios akys. Saulė sproginėjo virš susirinkusiųjų galvų. Vakar buvo audra, ir, nors vėjas nurimo, stambokos bangos spraudėsi pro išgraužtus tilto stulpus, putodamos dužo pirmąjį kartą ir, pusiau numalšintos, šliuožė skersos į moterų paplūdimį. Garšva žvilgterėjo į atvirą jūrą. Buvo skaudu žiūrėti į putų švytėjimą. Akiratis nuslinko Švedijos pusėn. Pirmutinės, vos matomos bangos nyko danguje. Garšva norėjo apsisukti, bet išgirdo merginų balsus ir liko bežiūriš į tyškančius vandenį, į atkaklų bangų norą išgraužti medinius tilto stulpus.

„Garšva nelaimės“, tarė aukštas balsas.

„Jis labai liesas“.

„Jo“, sutiko žemas balsas.

„Laimės Mažeika. Garšva ateis antras arba trečias“.

„Aš manau, Garšva neišlaikys, kai apiplauks iškyšulį ir teks kasti prieš bangas“, reziūmavo žemas balsas.

Garšva pasuko galvą. Dvi šviesios merginos, nudegusios ir akiplėšiškos baltų dantų žėrėjimu, stovėjo netoliese. Dvi aukštos merginos, stangrios ir išdidžios savųjų kūnų pažinimu. Garšva išpūtė krūtinę ir praėjo pro šalį.

„O kaip įsivaizduoja!“, išgirdo žemąjį balsą.

Atsirėmęs į turėklus, laukė Mažeika. Trijų sezonų laimėtojas. Tipingas plaukikas, plačia krūtine, raumenų gniužulais rankose, kojose, nugaroje. Jo rudi plaukai buvo išblukę nuo saulės, ir karingai kyšojo kuprota nosis, antakių šeriai, kvadratinis smakras, juodasis gintaras sidabriniam žiede. Ant grindinio sėdėjo ir masažavo savo kojas trečiasis varžovas. Gražus, tamsiaplaukis vaikinukas. Proporcingas, apskritas, nutekančiais raumenimis, juos dengė jaunų riebalų sluoksnis.

„Pasiruoškite!“, riktelėjo teisėjas.

Trijulė išsirikiavo. Šūvis, ir jie nušoko į bangas. Garšva panaudojo dar nežinomą jo konkurentams kraulio stilių. Jie plaukė iš jūros pusės, tilto iškyšulys gulėjo lygiagrečiai krantui. Buvo įmanoma plaukti krauliu. Reikėjo pranerti pro eilinę bangą, kad ji nenubloktų į tilto stulpus. Garšvos konkurentai plaukė krūtine, ir jis bematant pasiekė iškyšulio galą, vingtelėjo ir pasisuko priešinga kryptimi. Dabar prasidėjo tikroji kova. Kraulis nebetiko. Reikėjo irtis krūtine prieš bangas, jos negailestingai tempė į paplūdimį.

Garšva iškėlė galvą. Ant tilto, prie turėklų, stovėjo žiūrovai, įvairiaspalvė juosta akinančios saulės tviskėjime. Garšvai pasirodė, kad šviesiaplaukės merginos stovi greta ir moja rankomis. Garšva plaukė krūtine, giliai ir ritmingai kvėpuodamas, palenkdamas galvą, kai prasiveržusi pro stulpus banga norėjo jį nusinešti į krantą. Jis žvilgterėjo atgal. Mažeika artėjo. Kai Garšva lenkė iškyšulį, jis buvo taip toli ir staiga priartėjo. „Per silpni rankų raumenys“, sutvaksėjo mintis. Garšva juto baimę, tą vaikiškąją ir tą – į medį bežiūrint. Ir jis pamatė, kad žiūrovų juosta sudrisko. Kybojo rudas kūnas. Apskritą vaikinuką tempė virve į viršų. Jis neišlaikė. Garšva vėl atsigrįžo. Užpakaly teplaukė Mažeika.

Garšva prisimerkė. Jis yrėsi į priekį, į tikslą, į kopėčias, kuriomis užlipama į tiltą. Jis nebejuto savo rankų, kojų, pilvo. Tebuvo galva ir sunkus, lėtėjas kvėpavimas. Ir noras pralaimėti. Pasisukus dešinėn ir riktelėjus „virvę, virvę!“ Bet Garšva tebeplaukė. Kaip toli buvo kopėčios, kuriomis užlipama į viršų? Toli buvo kopėčios. Nepasiekiamos amžiais.

Staiga jis pajuto dygsnį smegenyse. Kairėje, lygiagrečiai, plaukė Mažeika. Iš vandens ir putų išnirdavo raumenys, ir Garšva ryškiai matė prasižiojusią burną ir akių baltymus. Garšva plūduriavo vietoje, o Mažeika plaukė. Baisiai iš lėto. Nuslinko galva, pažastys ir šonkauliai, ir netrukus oranžinės kelnaitės ir kojos, išsiskeičiančios ir susiglaudžiančios žirkklėmis. „Jis mane lenkia“, suprato Garšva. Jis iškėlė galvą. Čia pat buvo kopėčios. Gal už dešimties metrų.

Tada Garšva giliai atsikvėpė ir nėrė po vandeniu. Jis juto. Turi rankas ir kojas. Jis žirkliavo greitai, o vanduo slėgė. Tada iškvėpdavo truputėlį oro ir vėl žirkliavo. Vandens klodai sunkėjo, nebebuvo oro plaučiuose, ir Garšva išnėrė. Prieš akis buvo kopėčios. Jis įsikibo į jas, bet nebepajėgė užlipti. Kažkas stumtelėjo jį. Šalimais kybojo Mažeika.

„Neužlipi?“, paklausė jis.

„Ne“, norėjo ištarti Garšva, bet nebegalėjo. Pasaulyje nebebuvo oro, ir krūtinėje tranškė širdis. Mažeika apkabino Garšvą, ir šitaip juodu užkopė į viršų.

Ir jau ant tilto lentų Garšva kelis kartus giliai atsikvėpė. Kažkas apdengė jį chalu. Pasaulis buvo žalias, vertė vėmti, ir Garšva norėjo užmigti, norėjo nebūti. Kūnas drebėjo smulkiu virpuliu. Kažkas įbruko jam į rankas sidabrinę moters statulėlę ir ką tai pasakė. Ir tik po kelių minučių Garšva suprato, kad jis laimėtojas ir pralenkė Mažeiką puse kūno.

Namo jis grįžo su asistentais. Dvi šviesiaplaukės merginos ėjo iš abiejų pusių, ir Garšva joms pasakojo apie kaulį, naujausiąjį plaukimo stilių. Jei jūra būtų ramesnė, jis

pralenktų Mažeiką penkiasdešimčia metrų. Kai jo basos kojos išibedė į šiltą kopų smėlį, jis suprato, kad laimėjimas linksmas dalykas. Jis apkabino abi mergaites per pečius, žaviai nusišypsavo ir tarė:

„Gal norite, kad judvi treniruočiau?“

„Norim, norim!“ , sušuko aukštas balsas.

„Ryt susitiksimė pirmą ant tilto. Gerai?“ , nusprendė žemesnysis ir paėmė iš Garšvos statulėlę, nes jam buvo nepatogu ją nešti.

„Tvarkoj“ , sutiko Garšva seno meisterio tonu.

Trys šviesios galvos plaukė Palanga. Ramia vasarviete.

Būdavo ramios naktys ir Kaune, birželio mėnesį, kai vos pora valandų skiria sutemas nuo aušros. Tokią naktį Antanas Garšva, palydėjęs Jonę, grįžo namo Laisvės alėja. Jau užgeso vitrinų šviesos; aureoles skleidė bulvarų žibintai; senstelėjusios liepos sušvito lyg nusidažiusios moterys; ir nubluko spalvingos policininkų uniformos; ir balti dešrelių pardavėjai rideno savo dėžutes; ir Soboras dengė jau švintantį dangų. Kaukšėjo Garšvos batai. Nenupirktos prostitutės liūdno dairėsi skersgatviuose. Į „Rambyną“ beviltiškai kopė du girtuokliai, juos stūmė žemyn petingas restorano tarnautojas. Tamsioje gėlių krautuvės vitrinoje laukė ryto rožės, ir žibintų šviesa, kaip alchemiko rankos, pavertė rožes stiklinėmis statulėlėmis, ir žieduose galima buvo išžiūrėti mirusiųjų moterų veidus. Prie Mickevičiaus gatvės solidus ponas šviesiu kostiumu rūkė papirosą ir laukė autobuso.

Soboras artėjo. Danguje geso vos spėjusios išiziebti žvaigždės. Antanas Garšva nepasuko į Mickevičiaus gatvę. Jis nutarė įkopti į Vytauto kalną ir pasižiūrėti į brėkstantį Kauno rytą. Jis aplenkė Soborą. Akmens masė prisiplojo prie žemes. Šioje nerealioje naktį, baltųjų siaurės naktų giminaitėje, bizantiškoji jėga, mongoliškųjų kardų lenktumas, rusiškųjų vienuolynų snaudulys buvo sunkus ir susiskaldęs Dievas, kuris savo pavaldiniuose tematė sąmokslą. Laisvės alėjos kilimas vedė į Soborą, ir lengvi Kauno nameliūkščiai jam nešė nuolatines dovanas. Lyg Auksinės ordos chanui, kuris priėmė krikščionybę. Granitiniai laiptai, sunkios durys, kolonos, kupolas, kryžius. Gelsvas ke-tvirtainis. Jame meldėsi ir Maskva, ir Roma.

Antanas Garšva ėjo bulvaru, ir priešais laukė Vytauto kalnas. Tamsus, vasara kvepiąs. Šmėstelėdavo tušti suoliukai. Dviaukščiai namai lygiavo šalimais. Už prospekto Alėja virto puošnios vasarvietės gatvė. Garšva išgirdo verksmą. Jis ne tuoj pat susivokė, kur verkia. Tokią naktį galėjo pravirkti ir vaiduoklis. Garšva buvo jaunas, ir jo vaizduotė lengvai nugalėdavo logiškąsias proto žnyples. Aukšti tonai, ritmingi ir skardūs, rėžė tylumą kalno papėdėje. Senas vaiduoklis pūtė į karklo dūdelę, išlaikydamas pauzes, ir jo dūdelė dejavo. Garšva sustojo. „Tai tema“, pagalvojo jis. „Man nesvarbu, kas verkia. Kuriame nors name atdaras langas, ir lovutėje pabudo vaikas. Man jis senas vaiduoklis, dar iš tų laikų, kai Nemuno ir Neries santakoje stovėjo sveikutėlė pilis. Jau išmirė vaiduoklio artimieji. Nusiskandino jo mylimoji laumė, nes nušiuo ir praretėjo jos auksinės kasos. Pasikorė pilies griuvėsiuose Lauksargis, jam atėmė laukus, jis mylėjo šį derlingą trikampį. Pasismaugė šilkinė skarele narsaus ir žiauraus kunigaikščio dvasia, jo plieniniai šarvai sutirpo, ir jis nebepajėgė deginti ant laužo kryžiuočių sielų. Ir išprotėjo kunigaikštystės vėlė; ta pati, kurią mylėjo jaunas Šarūno karys. Ji nuklydo prie Raudonės pilies, apsisiautė balta drobule, ji vaikščiojo liepų parke ir dainavo tą pačią dainą.

*Vai žydėk, žydėk,
Balta obelėle, –
Vai žydėk, žydėk,
Sausa be lapelių!*

*Vai kaip man žydėt,
Baltai obelėlei, –
Vai kaip man žydėt,
Sausai be lapelių?“*

Verksmas sklido čia pat. Antanas Garšva žvilgterėjo į paskutinį Alėjos suoliuką. Ant jo gulėjo kažkas balto. Tai buvo kūdikis. Žmogėnuką įvyniojo į purviną kartūninį žiurštą. Žvaigždžių šviesoje raukšlėjosi gelsvas veidelis. „Gudri kombinacija. Vaikas paliktas turtinųjų kvartale“. Garšva paėmė jį ant rankų. Artėjančio ryto vėsumoje Garšva juto, kaip šyla jo rankos. Pamestinukas nutilo. „Atrodo, jį neseniai maitino, ir jam netrūko motiniškos šilumos. Kur aš jį dabar dėsiu? Senas vaiduoklis įbruko man vaikelį? Nesąmonė. Čia reikalas rimtas“. Garšva prisiminė, kad netoliese, Gedimino gatvėje, – policijos nuovada. Jis grįžo, atsargiai laikydamas ramiai alsuojantį žmogėnuką. „Šitokį turėsiu, kai vesiu Jonę. Kai būsiu žinomas poetas ir gausiu valstybinę premiją. Kai imsiu jį ant rankų, jis nebeverks. Tai nėra miesčioniška. Tai misteriška. Daug laiko praėjo, kol susiformavo žemė, žolės, įvairūs dinozaurai, Laisvės alėja. Tai neišaiškinamas ir tikras reikalas. Aš mylėsiu Jonę ir girdėsiu verksmą, ir girdėsiu juoką. Ir matysiu išmintingą savo vaiko veidą. Išmintingą, nes jis dar nieko neišmano. Tokį burbulą, kuri bestebint parašomas optimistinis eilėraštis. Galimas daiktas, aš tapsiu originalus ir išgarsėsiu. Kad išgarsėtum šiame amžiuje, reikia rašyti optimistinius eilėraščius“.

Antanas Garšva įėjo į nuovadą. Dežuruojąs policininkas kažką rašė.

„Radau“, tarė Garšva, laikydamas žmogėnuką prie pat veido, lyg suskilusią porceliano vazą.

„Ant suoliuko, prie Vytauto kalno“.

„Kad jį kur velniai griebtų!“, tškė policininkas.

„Jau antras šianakt. Vėl kokią žydo tarnaitę užpjovė kareivis. Padėkite jį ten, ant stalo. Surašysime protokolą“.

Kai Antanas Garšva išėjo į gatvę, jau švito. Jis pasirinko tiesiausiųjį kelią į namus. Jis kopė Aušros taku. Apačioje gulėjo Kaunas. Iš melsvos prieblandos dygo Katedra, Tilmano fabrikų kaminai, Nemuno vingiai, Linksmadvario pakriaušės, rausvas dangaus prisikėlimas. Traškėjo papuvę laiptai. Baltai nutinkuoti nameliai tūnojo medžių apgaubti. Vis labiau švito. Garšva stabtelėjo viršutinėje Aušros tako aikštelėje. Jis atsirėmė į vos besilaikantį turėklą. „Noriu vesti Jonę. Noriu vaiko. Noriu eilėraščių. Noriu pinigų. Noriu garbės. Noriu būti laimingas. Gyventi noriu“, galvojo Garšva, tarytum jis būtų paleidęs iš tinklo auksinę žuvelę, ir ši nusprendė tučtuojau įkūnyti jo norus.

Algis Kalėda

Antano Škėmos kūrybos kontekstai ir tradicijų punktyrai

Literatūros raidos ir virsmo klausimai nuo seniausiu laikų masina reflektuojančią teorinę mintį, skatina apčiuopti bei įvardyti transformacijų stimulus, įvairių pokyčių mechanizmus. Toje permanentinėje kaitoje nuolatos randasi reiškinių, kurie tarsi nurodo į esmingus pokyčius, vienu meninių konvencijų išsekimą, kitų – kristalizavimąsi ir būsimus virsmus. Šiuos poslinkius labiausiai lemia literatūros kaip sistemos savaiminės slinkty (*Selbstbewegung*), neabejotinai susijusios su kūrėjų individualiomis paieškomis, – tai ypač akcentavo rusų formalistai Jurijus Tynianovas, Viktoras Šklovskis, Borisas Eichenbaumas, taip pat – Romanas Jakobsonas, Feliksas Vodička, Janas Mukaržovskis bei kiti struktūralizmo pradininkai¹.

Škėmos santykius su pasauline ir tautine kultūra galima būtų apibendrintai ir redukuotai nusakyti kaip kryptingą siekj lietuviškoje terpėje adaptuoti, interpretuoti ir diegti performuluotus naujoviškus XX amžiaus filosofinius-meninius fenomenus. Vytautas Kubilius, tiesa, plačiau neargumentavęs kūrėjų įtakos Škėmai, aiškino, kad „lietuvių meninis žodis, rašytojo supratimu, turėtų pasiremti šiuolaikiniu Vakarų mentalitetu, kurį formuoja S. Freudo ir C. Jungo teorijos, I. Stravinskio ir B. Bartoko muzika, P. Picasso ir S. Dalí tapyba, A. Rimbaud ir E. Poundo poezija, F. Kafkos ir A. Camus proza“².

Škėmos kūryba, man regis, šiuo atžvilgiu yra traktuotina kaip tam tikras literatūros kryžkelių fenomenas, atskirais savo ypatumais susiekiantis su ankstesniais kūrybiniais modeliais ir juos tarsi išsemiantis, o, antra vertus, iškeliantis naujas pasiūlas ir atveriantis kitokias literatūrinės refleksijos perspektyvas. Svarstant Šias prielaidas visų pirma derėtų pasigilinti į tokius klausimus. Kokie yra esminiai labiausiai intriguojantys ir sugestijuojantys rašytojo poetikos, diskurso ypatumai? Kokiuose paraleliniuose kontekstuose galima įžiūrėti jo sumanymų inspiracijas, genezę, susiformavimą? Ir tarsi *vice versa*; su kokiais vėlesniais paraleliniais tęsiniais bei inspiracijomis būtų prasminga gretinti *Baltos drobulės* autoriaus kūrybą? Kaip rašytojas stimuliuo / stimuliuoja lietuvių prozos slinktis?

1.

Skaitant Škėmos kūrinius, ypač jo prozą, į akis visų pirma krenta pats verbalinis lygmuo, stilistinės raiškos priemonių konfigūracija, plačiau pasakius – visa vaizdavimo sistema, teksto organizacija. Autorius į kuriamą pasaulį skaitytoją dažniausiai „įsviedžia“ *ad hoc*, apie pasakotojo statusą, veiksmo lokalizaciją, personažų santykius nepateikdamas raiškesnių įvadinių signalų, juo labiau – kokios nors išsamesnės priešistorės. Lyginant su, tarkim, tradicine epika, čia kūrinio vyksmas plėtojasi tarsi savaime, kaip autonominė būtis, kuriai nederiguoja išorinė valdanti jėga, autoritetingas tvėrėjas, pagal tam tikras nuostatas dėliojantis prasmų mozaikas.

Todėl vargu bau įmanoma identifikuoti stilistinę Škėmos kūrybos podirvį, jam labai imponavusius lietuvių prozos kūrinius, – rašytojas, kaip atrodo, nebuvo patyręs kokio nors hipnotizuojančio jų poveikio, jam sakytum neimponavo nė mimetiniai atvaizdai su

¹ Žr. Henryk Markiewicz, *Wymiarz dzieła literackiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984, p. 205–212.

² Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma litera, 1995, p. 494.

kruopščiu aplinkos ir žmonių portretų detalizavimu. Kaip ir nuodugnus smulkmeniškas psichologizavimas arba pakilus emociingumas. Tačiau nė kiek nedvejojant galima tvirtinti, kad Škėmai buvo nepriimtini sentimentalūs aprašinėjimai, aplinkos poetizavimas bei „dailus“ personažų vaizdavimas, kurį traktavo kone su alergišku nepakantumu. Antai 1953 m. humoristiniame kūrinyje „Receptai rašytojams“ (it koks būsimas Juozas Erlickas) jis taip parodijavo jausmingą, kiču dvelkiantį tradicinį vaizdavimą, pridurdamas dar ir komentarus:

Kruvina saulė leidosi už tamsaus, bet paniurusio šilo ir nudažė Jono skruostus raudona ir beviltiška spalva. [...] Jonas nužingsniavo plačiai linguodamas į šalis ir tuo būdu nepastebėjo, kaip žilagalvis senelis pavirto ant lietuviškos žemelės raudamas nuo galvos paskutinius plaukus. (*Aut pastaba*. Jei autorius nori būti spalvingesnis, senąjį skerdžių jis gali palyginti su audros nulaužtu ąžuolu, liepa, pušim, o taip pat su kitokiais lapuotosios ir spygliuotosios augmenijos atstovais).³

Čia išskylantis skeptiškas atsirbojimas nuo vienos iš esmingų lietuvių dailiosios literatūros paradigimų – lyrinės tikrovės percepcijos – aiškiai liudija tam tikrą rašytojo apsisprendimą ir programines kūrybos nuostatas. Antra vertus, Škėma kaip kūrėjas juk brendo tuo metu, kada lietuvių meninis žodis jau buvo sukaupęs nemažą įvairių vaizdavimo būdų potencialą. Jis neabejotinai buvo susipažinęs ir su siekimais stilizuoti sąmonės virpesius, personažo dvasios sumaištį (tarkim, įprasmintus Julijono Lindės-Dobilo *Blūde*, Igno Šeinaus *Kuprelyje*, Antano Vaičiulaičio *Valentinoje*), ir su menininko gyvenimą permelkiančiomis dilemomis (parodytomis kad ir Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėlyje*). Tačiau įvairių jaunystės lektūrų pėdsakai rašytojo kūriniuose nėra ryškūs, veikiau traktuotini kaip bendras fonas ar tiesiog kaip mažne kiekvienam inteligentui privaloma žinių sankaupa. Tad vargu ar būtų tikslingos konkrečios inspiracijų ar sekimų paieškos.

Tiesa, kažkada Jonas Grinius Škėmai priekaištavęs, kad „pradžioj epizodo užrašus atžymėdamas, o paskui juos suliedamas su kitokiu tekstu, – rašytojas nepasirodė originalus“. Panašų metodą prieš keturiasdešimt su viršum metų naudojusį Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana⁴. Bet, suprantama, tokio pobūdžio pastabų ar priekaištų dėl diskurso komponavimo analogijų, dėl atsikartojančių kūrinių struktūrinių ypatumų įvairiais atvejais galima pažerti labai daug. Juk kiekvienas autorius pasitelkia tam tikrą apibrėžtą (ar net baigtinį) vaizdavimo medžiagos repertuarą – tiek kalbant apie leksinius kalbos išteklius, tiek operuojant fabulomis, motyvais arba naudojant komponavimo variantus (beje, įdomus kuriozas: ir pats Škėma sako, jog ir Algirdas Landsbergis naudojas „panašų groteską“ kaip [amesas Joyce‘as!]).

Tad prasmingiau kalbėti apie konkrečioje literatūrinėje terpėje susiformavusius vaizdavimo modelius, jų santykius su individualiomis variacijomis bei aukštesnio lygmens menines sugestijas, kurios randasi autoriui „bendraujant“ su adresatu. Suvokdamas konkretaus rašytojo savitumą išsilavinęs skaitytojas (visų pirma – literatūrologas) turėtų naujai sukurtą būtį projektuoti į buvusių bei esamų kitų artefaktinių vizijų plotmę. Kaip šiuo atžvilgiu galima mąstyti apie Škėmos savitumą? Visų pirma dera pabrėžti kūrybinės

³ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1994, p. 345.

⁴ Cit. iš Loreta Mačianskaitė, *Antano Škėmos „Balta drobulė“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12–13.

⁵ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 375.

manieros, stilistinių priemonių savitumą, netgi išskirtinumą to meto mūsų literatūros kontekste, – sugestyvi meninė išraiška jam nėra gražiai, taikliai, vaizdingai aprašomi jusliniai arba jausminiai impulsai, o veikiau jų transformacijos.

Recenzijoje apie *Baltą drobulę*, parašytoje 1959 m., Antanas Vaičiulaitis teigia:

rašytojas yra modernistas, mūsų beletristikoje dabar gal net vienintelis, kai jau neturi-me Jurgio Savickio, kai Petras Tarulis seniai tapo realistinio pasakojimo šalininku. [...] Antano Škėmos psichologiniame priėjime, jo žvelgime į pasaulį modernistinis perpūtimas jaučiamas stipriai. Jis yra kiek eklektinis: sudėtas iš siurrealizmo, Kafkos, egzistencialistų ir kitų naujesnių vėjų.⁶

Šio intelektualo, lietuvių ir pasaulinės literatūros žinovo, reziūmavimas, regis, turi konstatuojamą statusą, kurio niekas ligi Šiolei nemėgino kiek nors argumentuočiau kvestionuoti. Kaip matome, čia iškeliamas meninio braižo unikalumas (tiesa, atsargiai – „gal net“), taip pat – įvardijami ganėtinai aiškūs literatūriniai kontekstai, tam tikros nuorodos į galimas paraleles. Ypač į besiformuojantį lietuvių modernizmą, kuris tarsi rodė Škėmai naujas meninio poveikio galimybes. Albertas Zalatorius rašydamas apie „ekspresionistų“ Savickio ir Petro Tarulio kūrinis akcentavo orientavimąsi į adresato reakcijas: pagrindinis jų uždavinys – „stebinti priblokšti, aktyvinti skaitytojo sąmonę. Efektas turėjo būti greitas, rasti skaitymo metu, o ne po to, kai kūrinys perskaitytas ir skaitytojas mintimis prie jo grįžta“⁷.

2.

Nekyla abejonių, kad rašydamas savo noveles (rink. *Nuodėguliai ir kibirkštys*), romaną *Balta drobulė*, dramas (*Pabudimas, Žvakidė*), apysaką *Izaokas* ir kt. autorius buvo kone persismelkęs moderniosios literatūros patirtimis. Naujoviški tikrovės transformavimo modeliai ryškėja visuose meninės struktūros lygmenyse, ypač – diskurso sąraangoje. Šiuo atžvilgiu visų pirma reikia iškelti montažą ir koliažą, „ryškiausias stilistines moderniosios literatūros (ir meno) priemones“⁸, kurios leidžia *sukeistinti* (pagal rusų formalistų terminiją) subjektyvios percepcijos ir meninės raiškos santykius.

Naudodamasis šiais manifestacijos būdais Škėma kuria įvairiais kampais nušviečiamą pasakojimo erdvę, kaleidoskopiškai į suvokėją atsigręžiančius vaizduojamus objektus. Jo kūrinuose į pirmą planą prasimuša dramatinio komponavimo, *tiesioginio* vyksmo konvencijos. Turiu mintyje ne tik paties fabulinio veiksmo vizualizaciją (kaip kinematografe, kur įkūnyta koliažo, montažo technika – apie tai išsamiai rašė Sergejus Eizenšteinas⁹), bet ir tiesiogines nuorodas į komunikacijos saitus tarp suvokėjo ir jo vaizduotę akinančio reginio. Autorius it režisierius ar scenaristas sako: viskas vyksta *čia* ir *dabar* priešais adresatą, kuris tarsi regį, girdi, jaučia kvapus, atskiria erdvės dėmenis. Tokio pobūdžio siekiniai rašytojui, kaip teatro žmogui, dramaturgui, buvo labai artimi ir kuriant prozos tekstus:

Antanas Garšva įeina į nusirengiamąjį patalpą. Jis junta pažįstamą smarvę. Pirmame ruime – išeinamoji. Tik pertvarėlėmis atidalytos sėdynės, ir jei gretimojoje tupi kaimynas,

⁶ Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 507.

⁷ Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 266.

⁸ Viktor Žmegač, „Montažas / Koliažas“, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 217.

⁹ Žr. Сергей Эйзенштейн, *Избранные произведения*, t. 3, Москва: Искусство, 1964, p. 65–85.

matai jo batus ir nusmukusias kelnes. [...] Dešinėje – durų anga ir anapus žalios spintelės drabužiams. Antanas Garšva atrakina savąją ir atitraukia škotiškų marškinių ziperį. Jis nusirengia iš lėto. Valandėlę jis vienas. [...] Antanas Garšva nukabina keltuvininco uniformą. Mėlynas kelnes su raudona siūle ir burokinės spalvos švarką su mėlynais atlapais, „auksinėmis“ sagomis, pintais antpečiais.¹⁰

Panašią tiesioginio vaizdavimo techniką mėgo amerikiečių rašytojas Johnas Roderigo'as Dos Passos'as (1896–1970), romanuose *Trys kareiviai* (1921), *Manhattanas* (1925), trilogijoje *JAV* (1930–1936) vaizdavęs, beje, irgi karo (šiuo atveju – Pirmojo pasaulinio) sužalotą asmenybės sąmone. Jis redukuoja savo veikėjų elgseną bei jauseną į ganėtinai elementarius impulsus, kuriuos žadina susidūrimai su aplinka, dažnai urbanistine, prisodrinta technikos ir didmiesčio civilizacijos atributų. Panaudodamas vienalaikiškumo (simultaninės naracijos) principus Dos Passos'as imituoja permanentinį individo ir pasaulio santykių kismą, nesibaigiantį, bet vis atsikartojantį, į kurį įtraukiamas ir suvokėjas. Tiesa, šiuo atveju personažų reakcijos neturi tokių gelminių psichologinių ištarmių, kokios būdingos *Baltos drobulės* herojui; jų būties tragizmą veikiau lemia konkreti aplinka, nuolat dirginanti, nepastovi ir eizėjanti. Tuo tarpu „Škėmos žmogus grumiasi, kankindamasis su blogio ir gėrio, mirties, meilės ir amžinybės problemomis. Jis taip pat stengiasi kurti ir giliai įsijausti į gyvenimą; ir kuo giliau jis įsijaučia, tuo daugiau kenčia“¹¹.

Galima įžiūrėti nemaža vaizdavimo būdu panašumų tarp lietuvių autoriaus ir daugelio kitų pasaulio rašytojų, tarkim, vadinamojo bihevizizmo atstovų (be minėto Dos Passos'o, jiems priskiriami Ernestas Hemingway'us, Erskine'as Caldwellas, Theodore'as Dreiseris, Johnas Steinbeckas). Juos neabejotinai suartina tiesioginės naracijos ypatumai – besikeičiančių stambių ir smulkesnių *kadrų* montažas, įvairių laiko plotmių samplaikos, akcentuotos nuorodos į adresato sąmonę bei jauseną. Šitokiais būdais modeliuojamo pasaulio ontologinis pamatas – stebėtojo percepcinės pasirinktys: vienu atveju jis tarytum *iš šalies* rodo, ką mato, kitu – atrenka būdingas aplinkos detales, trečiu – remiasi užtekstine informacija.

Panašią koliažinę vaizdavimo strategiją naudoja ir Škėma. Antai *Baltos drobulės* pradžioje, „Įvade“, pateikiama kone objektyvistinė, tarsi bejausmės kino kameros užfiksuotų scenų seka – niekuo neišsiskiriantys reginiai. Tačiau pagrečiui įterpiama ir kitokio pobūdžio medžiaga, išgriebta iš praeities arba kitų žmonių prisiminimų, todėl *kamerai* neturėtų būti iš esmės pasiekiamas. Šitaip kuriami savotiški hibridiniai prasmų dariniai, skirtingos prigimties, bet egzistuojantys toje pačioje laiko sferoje, tiksliau tariant, suvokėjo vaizduotėje:

B. M. T. Broadway Jine. Ekspresas sustoja. Antanas Garšva išeina į peroną. Šešios iki keturių popiet. Jis žingsniuoja apytuščiu peronu. Dvi negrės žaliom sukniom stebi išeinančius. [...] Jis lipa laiptais aukštyn. Blizga išblizginti mokasina. Ant dešinio mažojo pirštelio – auksinis žiedas, motinos dovana, senelės prisiminimas. Žiede išgraviuota: 1864 metai, sukilimo metai. Šviesiaplaukis bajoras pagarbiai suklupo prie moters kojų. Gal aš mirsiu, gerbiamoji ponja, jei žūsiu – paskutiniai mano žodžiai bus – aš jus myliu, atleisk-

¹⁰ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. I, Vilnius: Vaga, 1994, p. 279–280. Toliau tekste cituojant iš šio leidinio nurodomi tik puslapiai.

¹¹ Rimvydas Šilbajoris, „Žmogus Antano Škėmos kūryboje“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 462.

te už drąsą, aš myliu tave... [...] Ir Antanas Garšva pasuka dešininė. Vėl laiptai. Per daug laiptų, jie kartoja. Siurrealizmas žlunga? Tegul. Aš pamatysiu šventos Onos bažnyčią Washington skvere (tesiuanta Napoleonas, norėjęs ją perkelti į Paryžių), ir į vidų įeis dailios vienuolės su geltonom žvakėm nekaltose rankose. Elena matė, kaip iš Vilniaus 1941 metais vienuolės vežė bolševikai. (p. 276–276)

Kelių laiko plotmių sampynos, neatskirtos jokiais ryškesnėmis cezūromis, bei neįtamai kaitaliojamos pasakojimo perspektyvos neabejotinai sukuria vienalaikio dabarties-praeities egzistavimo iliuzija. Taip pat – sinchroninio pasakotojo ir personažų koegzistavimo iliuziją, tad adresatas tarsi verčiamas nuolat tikslinti erdvės ir laiko koordinatas bei identifikuoti vaizdavimo, šnekos ir vertinimo šaltinius. Pabrėžtina, jog tokio tipo diskurso organizacija yra itin lanksti bei semantiškai talpi, jame paprastai manifestuojami ne vienas, o keli kompetencijų šaltiniai, kurie leidžia sukurti daugiaplotmę prasminę erdvę. Antai pacituotame fragmente įkomponuoti: 1) dalykiški „bejausmio“ pasakotojo konstatavimai; 2) retrospektyvi XIX amžiaus sukilimų atodanga su sugestijuota meilės istorija; 3) asociatyvios atminties emocijos; 4) laisvų Garšvos minčių srautas. Prie šių semantinių lygmenų derėtų dar pridurti ir adresato(ų) gebėjimus atpažinti ir interpretuoti tarsi prabėgom pabertą dalykinę informaciją (svarbias istorines datas, topografijos ženklus, mitą apie Napoleono ketinimus, siurrealizmą...).

Kituose Škėmos kūrinuose tiesioginio bei montažinio vaizdavimo variantai labai įvairūs, jis dažniausiai organiškai įsipina tarp kitų diskurso sandų (dialogų, menamosios kalbos, palyginimų ir kitų retorinių figūrų). Antra vertus, vėlyvoje kūryboje, pavyzdžiui, sopulingoje apysakoje *Izaokas* į akis krenta pabrėžtinai savojo „aš“ eksponavimas, dėl tam tikrų intymų veiksmy bei detalių sukeliantis netgi ekshibicionizmo įspūdį. Autorius tarsi prikišamai nuolat naudoja pirmojo asmens pasakojimo formas, šitaip ryškindamas pasakotojo asmenybės egocentrizmą, jos hipertrofuotas reakcijas. Apysakos pasakotojas-personažas sakytum vis dairosi į save, o aplinkos atributus, kitokios medžiagos skiautinius, regį kažkokiame suasmenintame veidrodyje. Veikėjo (Gluosnio) jausenoje it kaleidoskope mirguliuoja, mainosi buitinė tikrovė ir sapnas, kultūriniai įvaizdžiai ir pabrėžtinai žemojo lygmens dalykai:

Aš prabudau apie aštuntą, žvilgterėjau, kaip paprastai, į Bizantiškosios Madonos reprodukciją, dešinioji akis aukščiau ir amžių išgraužta oda, nuvarvėjęs ant smakro lūpų dažas, labai siauras kaktos ruožas tarp plaukų ir antakių. [...] Berods aš sapnavau Živilę, taip – legendinę Živilę, su aštriu kalaviju į pilies kuorą kopiančią, karo vado Gluosnio laukiančią. Mano sapne ji gyveno mažo lietuviško miestelio pakrašty, turbūt prieškariniais laikais ir sėdėjo lovoje. [...] Aš pajudėjau lovoje, sapnas pamažu tirpo, įsisiurbdamas į žalią sienos dažą, elektrinio laikrodžio rodyklės rodė tris minutes po aštuntos, aš perbraukiau ranka per genitalijas, nukrapščiau apdžiūvusius mėšlo trupinius nuo sudrėkusių užpakalio plaukų, rūpestingai sutryniau juos ir subėriau į peleninę. (p. 452)

3.

Vieni iš esminių Škėmos pasakojimo vektorių – dirglios sąmonės impulsų fiksavimas ir sinchroninis kelių semantinių sandų montažas – ataidi vélesnéje lietuvių prozoje. Jų atbalsių ir variacijų galima rasti ganėtinai daug. Bet šiuo atžvilgiu, regis, svarbus ne jų pa-

biras gausumas, o tai, ar šie vektoriai tampa visumą organizuojančiais ir kūrinių ištarmes lemiančiais veiksniais. Ir tai, ar tokio pobūdžio diskursas sąlygoja conceptualius, sunkiau apčiuopiamus meninius-filosofinius parametrus, kuriuos įvardijame bendresnėmis sąvokomis, kaip antai: individo ir sociumo santykiai, asmenybės samprata, pasaulio matymas, estetinė konvencija ir pan. Panašią naracijos techniką, kaip pamatinius diskurso kūrimo ir meninio pasaulio komponavimo principus, po kiek laiko naudos, be kita ko, Bronius Radzevičius ir Ričardas Gavelis, Icchokas Meras ir Romualdas Lankauskas, Saulius Tomas Kondrotas ir... Žinia, čia labiausiai lemia kiekvieno autoriaus individualus pasaulio traktavimas, aplinkos matymas. Tad derėtų kalbėti veikia ne apie kokius nors tiesioginius *Baltos drobulės* autoriaus pasiūlytą tęsimus ar sekimus, o apie panašumus, tipologinius paralelinius vaizdavimo variantus.

Antai *Priešaušrio vieškeliuose* svarbią teksto dalį užima subjektyvizuotos laiko ir erdvės plotmės, nesyk vos pagaunami momentiško įspūdžiai bei vaizdo ir jo percepcijos sąaugos. Radzevičius diskurso tėkmę kilstelį į kitą, savaiminio vyksmo, lygmenį, kuriame pasakotojas atlieka rodytojo, vedlio vaidmenį. Be abejonės, naracijos plėtra čia kitokia nei Škėmos romane, kur labiau pabrėžiamas konkretus regos taškas. *Priešaušrio vieškeliuose* autorius tapatinasi ir su personažais, ir su suvokėju, eksponuoja tam tikrą visų komunikacijos dalyvių bendrystę¹²:

„Užtruksime čia ilgai. Reikės į kiekvieną daiktą ir veidą atidžiai įsižiūrėti (p. 6); „Bet štai ji negirdimai prisiartina“ (p. 41); „Pasekime ir mes paskui šitą vyriškį“ (p. 49); *Štai regi save Kazimieras užkandinėje*“ (p. 81); „Kristupas šią akimirką svirduliuoja nuo Vizgirdo kalno į savo namus“ (p. 88); „*Dabar* jis rašo brūkšnelius ir kilputes“ (p. 120); „Ir štai jis sėdi aukštoje kėdėje“ (p. 164) (*kursyvas* – A. K.).

Jautrios psichikos Radzevičiaus herojus tarsi tikrinasi savo kondiciją, mąstymą išryškindamas kitų veikėjų regos taškus. Būdinga tai, jog tarp personažų ir pasakotojo vyksta savotiškos tiesioginės akistatos, sinchroniški požiūrių sąlyčiai, dabarties-praeities ir numanomos ateities, galimų nutikimų konfrontacijos.

Gavelio romanuose heterogeninis diskursas, kuriamas iš pasakotojo-personažo regos taško, gręžiasi link adresato taip pat pagal iškart kelis, tarpusavyje sumišusius, kartais neatskiriamus laiko ir prasmių lygmenis. Išryškintame *Vilniaus pokerio* herojaus Vytauto Vargalio akiplotyje aprėpiami ir aktualizuojami tiesioginiai reginiai, jų ištarmės, sugestijuotos emocijos bei numanomos *kanukiško* pasaulio konotacijos. Pažymėtina, jog pats autorius akcentuoja pasakojimo momentišumą netgi grafiškai – rašo kursyvu žodį *dabar*:

Dabar ji – bekūnio išmirusio, paralyžiuoto Vilniaus laumė: balkšvas šešėlis tamsios sienos fone, juosvas Šešėlis šviesios sienos fone. Kaži kur dingo Lolos kūno kerai. Nė nepastebiu jos krūtų, slaptingo pilvo apvalumo, daugiau klausau negu žiūriu. [...] *Dabar* einu greta jos, matau jos lūpas, matau net pačius žodžius – net gaila, kad jie byra ant šaligatvių, rieda į tamsias bromas, juos reiktų rinkti ir saugoti. [...] Ūmai sustoja ant paties kampo, atsiremia į sieną, jos veidas žiūri į viršų, tiesiai į mane. *Dabar* ji turi kūną: ir akis, apverstas į save, ir krūtis (jos niršiai spaudžiasi prie manęs), ir paslėptą po rūbais šlaunų apvalumą ir plokščią deivės pilvą. [...] Seku iš paskos, kiek atsilikęs ir kantriai laukiu, nes intymius dalykus ji pasakoja tik Didžiojoje gatvėje. (*Dabar* ji – Gorkio. Koks liūdnas liūdnas

¹² Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, Vilnius: Vaga, 1979.

absurdas: ką bendra su Vilniumi turi kažkoks Gorkis, varganas kanukų tarnas. [...] *Dabar* ji guli ant kušetės visiškai nuoga. [...] Žinau tik tai, ką *dabar* matau ir jaučiu.¹³

Gavelio (ir ne vieno kito XX amžiaus prozininko) žmonės, panašiai kaip Antanas Garšva, esamą aplinką dažniausiai regi su tebesitęsiančios praeities, ankstesnių išgyvenimų intarpais, sąlygojančiais ir dabartines jų būsenas. Atsikartojančios nemalonios mintys, prisiminimai ir sąmone pūdantys pojūčiai, kuriuos stimuliuoja nuengtas, atšiaurus pasaulis – izotopinės pakrikusios asmenybės vaizdavimo ašys. Lietuvių romanuose, regis, suformuota ilgoka tokių personažų tradicija.

Viename iš įtaigiausių savo romanų *Projektas* Lankauskas vaizduoja hiperjautrios sąmonės herojų, besikapanojantį gličioje blokinės buities realybėje ir intrigų liūne. Rašytojas tarsi iš šalies stebi personažo (Mindaugo N.) pastangas prisitaikyti ar bent priprasti prie paranojiškas nuotaikas keliančios aplinkos, pabrėžia jos inertišką atgrasumą:

Liftai pilni ir pilni. Girdėti aukštuose trinkčiojančios durys, kai jos susiveria, atsklinda neaiškūs žmonių balsai iš kabinų, girdžda metaliniai trosai, ant kurių juda kabinos, be perstojo slenkančios aukštyn ir žemyn, kol tas aukštas namas gerokai ištuštės, kol kabinose atsiras vietos; bet dabar iškviesti vis nesiseka, nors jis atidžiai taikosi pasinaudoti ta trumpa akimirka, kai viena raudona akis užges, ir vis truputį pavėluoja.¹⁴

It tokių maniakiškų būsenų iliustracija – pro nuolat prakiurusį stogą įkyriai lašantis vanduo ir šleikštulį keliantys blokų urbanistiniai vaizdai:

Į tuščią dubenį ant rašomojo stalo vėl garsiai krinta lietaus lašai, bet nelabai dažnai – maždaug vienas lašas per minutę. [...] Papt, papt, papt – skambčioja lašai į tuščią dubenį. Nelyginant laikrodį skaičiuoja minutes. [...] Jis žengia jai iš paskos, nulipa laipteliais į kiemą ir sustoja, įbedęs kiek nustebusį žvilgsnį į stambią šlapią žiurkę, gulinčią aukštelininką prie skarda apkaustytų durų, vedančių į šiukšlių rūšį po namu: nuo pirmo iki dvylikto aukšto einas platokas vamzdis, į jį kratomos atliekos, kurios bildėdamos ritasi žemyn (ypač trinksi tušti buteliai), kol atsiduria čia. [...] Jis vėl pastebi nudobtą žiurkę ir skubiai nusigręžia: skrandyje kažkas sukrutėjo, pakilo aukštyn, kiekvieną akimirką tai gali šoktelėti iki gerklės, tad pats laikas nešdintis iš čia, ir kuo skubiau, pasislėpus po skėčiu, į kurį beldžiasi lietaus lašai, nes sunkūs, gauruoti, pilki debesys tebeslegia miestą, ir jokių properšų nematyti.¹⁵

4.

Suprantama, įtaigaus diskurso, reflektuojančio hiperjautrią sąmonę, komponavimas – ne vienintelė Škėmos kūrybos išskirtinumo prielaida. To meto kontekste buvo pastebėti ir kiti jos ypatumai, vertinami, tiesa, nevienareikšmiškai, bet (žvelgiant iš dabarties pozicijų) vėliau įgiję netrivialios tradicijos statusą. Turiu omenyje conceptualius dalykus: sąmonės užtemimo, psichinės ligos vaizdavimą ar ekstremalių dvasinių-egzistencinių būsenų (pavyzdžiui, mirties) reflektavimą, taip pat, be kita ko, atviro erotiškumo motyvus.

Vytautas Kavolis studijoje *Nužemintųjų generacija* aptardamas visai šiai kartai esminius dalykus pabrėžė rašytojų siekimą kelti būtiškuosius klausimus. Jis reziumuodamas

¹³ Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 53–56.

¹⁴ Romualdas Lankauskas, *Projektas*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 14.

¹⁵ *Ibid.*, p. 50–52.

tvirtino: „Mirtis Antanui Škėmai buvo reikšmingiausias išgyvenimas, nes ji pats didžiausias žmogaus trūkumas: ir todėl ji žmogų padaro kitų ištikimybės vertą.“¹⁶ Kitoje vietoje kultūrologas panašias tendencijas sieja apskritai su moderniąja filosofija, – egzistencinės krypties šalininkais laiko Alfonsą Nyką-Niliūną, Algirdą Landsbergį ir Antaną Škėmą, „nepaisant jo esminio sentimentalumo“¹⁷.

Balta drobulė – romanas apie menininką, ypatingos jautros žmogų, labai primenantį „už milijonus kenčiantį“ romantizmo herojų. Tik šiuo atveju situacija, žinoma, kitokia: personažo savivokos genezė, nuolatinis vienišumo ir būties tragizmo reflektavimas, stimuliuojamas tiek realių praeities išgyvenimų, tiek neurozių ir pasąmonės proveržių, nurodo į dabartį, XX amžių. Paranojiškas jo nuotaikas labiausiai lemia būtent to šimtmečio baisių neromantiškas reflektavimas. Dar pačioje romano pradžioje tarp kitų neuras-tenikų-genijų (Cezario, Napoleono, Poe, Walto Whitmano) Garšva įrašo ir pats save, o kūrinio pabaigoje matome savotišką šių būsenų apogėjų. Rašytojas vėl kuria iš pažiūros objektyvistinę sceną, su fiksuotu laiku, keista erdve:

Kelios minutės iki dvyliktos. Garšva sėdi ant gėlėto linoleumo. Jis sėdi rojuje. Prie mėlynų kalnų. Aplinkui žydi gėlės ir didelės plaštakės tingiai mojuoja sparnais vėduoklėmis. [...] Jo veidas laimingas. Ramaus idioto. [...] Jo veidas šinšilo. Tebekyla į viršų knyginės dulkės. Saulės spindulys apšviečia nuogą sieną, nes reprodukcija karo šešėlyje. Skaidri mėlyna spalva. Jauku. (p. 427–428)

Šie apibūdinimai tiesiogiai susisieja su romano pradžios moto: „Palaiminti idiotai, nes jie yra laimingiausieji žmonės žemėje“ (p. 275). Tą osciliavimą tarp rezignacijos persmelkto romantiko ir šiuolaikybės fobijų kamuojamo individo studijoje „Žmogus Antano Škėmos kūryboje“ aptarė Rimvydas Šilbajoris. Ją tyrėjas pradeda sugretindamas Victorio Hugo maldą į Dievą ir Škėmos Garšvos maldą: „Dieve, Tu matai, koks aš nelaimingas. / Aš žinau, aš per vėlai, bet gelbėk mane. / Aš prižadau. / Aš sudraskysiu savo užrašus, eilėraščius. Aš nebegalvosiu, kaip Tu nenori“, pagrįstai tvirtina, kad „dievai šiais dviem atvejais yra visai kitokie [Hugo dievas – visada mielaširdingas, – A. K.], bet maldos esminis turinys yra tas pats – bejėgis siaubas“¹⁸, tiesiog skiriasi atskaitos plotmės: romantikas ją turi, o Škėma ją praradęs arba ji atimta.

Tai fatališkos bejėgystės išraiška – ir menininko, ir žmogaus. Kaip įžvalgiai pastebėjo Zalatorius, „Garšva į savo Golgotą kopė ne nuo fizinio užgimimo iki mirties, o nuo menininko užgimimo (pirmųjų talento pabudimo akimirkų) iki menininko mirties (išprotėjimas)“¹⁹. Apibendrinto XX amžiaus herojaus ir jo išgyventos epochos tragizmas įreminamas palyginti paprastomis priemonėmis, konstatuojamomis frazėmis. Tačiau konkretaus veikėjo likimas, jo išgyvenimai įgauna gerokai sudėtingesnius pavidalus – jo egzistencija atskleidžiama, plėtojant fabulą, nutiestą pagal įvairių situacijų vektorius, ir taip sudėstant dabarties ir praeities įvykius. Apskritai Škėmos personažams būdingas ekstremalus artinimasis ir buvimas prie ribinių situacijų. Pasak Šilbajorio, aptariusio Škėmos individo koncepciją, jo veikėjus sieja kone genetinė giminystė: „Vieni veržiasi į amžinybę, kiti į pražūtį, bet visi priklauso vienai šeimai, mano nuomone, jie net visi yra vienas

¹⁶ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje* Vilnius: Vaga, 1994. p. 105.

¹⁷ *Ibid.*, p. 177.

¹⁸ Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 454–455.

¹⁹ Albertas Zalatorius, „XX amžiaus Kristus“, *Literatūra ir menas*, 1988 08 17, Nr. 38.

ir tas pats žmogus – Škėmos poetas ir nevykęs šios žemės gyventojas, kuris įtemptai stengiasi praregėti pro meilės, neapykantos, baimės ir pasiaukojimo maišatį.⁴²⁰

Individo atvertis į nebūtį, į kitą pasaulį, nuolatinis pasaulio sielvarto pojūtis – tai vienos iš įtakingiausių rašytojo kūrinių sugestyvumo prielaidų. Jas punktyriškai tęsia ir varijuoja vėlesni autoriai. Antai Icchoko Mero *Striptizo* scenose itin koncentruotai telkiamasi į dieviškumo ir žemiškumo sankirtų vaizdavimą. Būties tragizmas kūrinyje išreiškiamas kaip pamatinė egzistencijos dimensija ir tampa viso romano ašimi, vienijančiu teksto veiksnium:

Tuščia, nyku visur – aplinkui ir tavyje, kai pasieki tai, ko siekei, kai išdalini save,
Skausmas, skausmas, skausmas, skausmas...

Ir vėl...

Ir vėl!

Ir vėl mirtis apgobia tave nepermatoma skraiste ir migdo, liūliuoja ir sukrečia nežinia ir siaubu, išsiliejusiu, tvinkčiojančių smegenyse ir gyslose.²¹

5.

Baigiant – keletas pastabų apie Škėmos varijuojamus erotinius motyvus. Jų originalus traktavimas, neretai atrodantis kaip balansavimas ties padorumo ir ekshibicionistinės patologijos riba, sąlygojo svarbios literatūrinės paradigmos formavimąsi. (Kitas klausimas – šių sferų perdėtas eksploatavimas). Žvilgtelėkime į keletą teorinių įžvalgų.

Pasak Vaičiulaičio, Škėma neišvengė savotiškos pozos, netgi teatrališko mosto. Atrodo, tyčia po patetiškos scenos ar vaizdo sviedžiamas ciniškas ir vulgarus paveikslas, lyg nugąsdinti „geros valios žmonėms“. Kadangi tokių scenų ir paveikslų ypač nešykšti, tai jos virsta savotišku metodu, tam tikru sąmoningu nusistatymu ar įpratimu. Ryškiausias tokio įpratimo, tampančio tiesiog štampu, pavyzdys yra seksualinės scenos, kurių autorius šioj knygoj itin prikaišiota.²²

Kavolis, gvildendamas moterų vaizdavimą lietuvių kūryboje, pastebėjo: Vydūnas pirmasis dramoje 1909 ir 1922 m. sukuria „moters kaip moralinio modelio antagonistą – seksualiai agresyvaus vyro įvaizdį. [...] Seksualiai plėšraus vyro literatūrinė karjera toliau tęsis tik po Antrojo pasaulinio karo (Antanas Škėma, Jurgis Jankus, vėliau sovietinėje Lietuvoje)“²³.

Polemizuodamas dėl *Drauge* anonimino recenzento išsakytų priekaištų Škėmos *Pabudimui* dėl „per didelio lytingumo“, A. J. Greimas 1951 m. *Santarvėje* rašė:

Taip ir norisi čia A. Škėmai pasakyti didelį komplimentą: jo Katinėlis tai pirmoji mano visoj lietuvių literatūroj sutikta „grieko verta“ moteris [...] lietuviškoje poezijoje (apie prozą nėra ko ir kalbėti) įsiviešpatauja skaidrios vien kaulai ir skūra – anemikės „mergaitės“. [...] Užtat ir Škėmos nuopelnas tuo didesnis: jo grakštus Katinėlis įeina į lietuviškos literatūros saloną jokios tradicijos nepratiestu kilimėliu.²⁴

Šiuose vertinimuose pateikiami tiek individualios rašytojo kūrybinės manieros ypatu-

²⁰ Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 462.

²¹ Icchokas Meras, *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius*, Boston: Ateitis, 1976, p. 163.

²² Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 507–508.

²³ Vytautas Kavolis, *op. cit.*, p. 490–491.

²⁴ Algirdas Julius Greimas, „Lytingumas“ lietuvių literatūroje”, cit. iš: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 419.

mai, tiek nurodoma jų diachroninė apsuptis. „Ciniški“ Škėmos personažai tarsi įkūnija ir vyrų „plėšrumą“, ir gundantį moters „nuodėmingumą“, kitaip pasakius – amžiną žmogaus prigimties dvilypumą. Autorius (ypač apysakoje *Izaokas*) nevengia ir neslapsto jų kūniškumo, tarsi netiesiogiai tvirtina, jog literatūra turi vaizduoti visą būties pilnatį. Aišku, dabartinėje mūsų literatūroje po Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės ir Jolitos Skablauskaitės, Sigitos Parulskio, Herkaus Kunčiaus kūrybinių pruderiški, kritiniai seksualumo kazusų vertinimai, regis, sunkiai įmanomi. Dabartinėje literatūroje neegzistuoja draudžiamos zonos, privalomi tabu. Žiūrint šiuo akimirkiniu, Škėmos „lytingumas“ tampa vienu iš ankstyvųjų drąsesnio erotizmo atvejų, taip pat stimuliuojančių lietuvių literatūrą. Apskritai XX amžiaus lietuvių literatūroje, visų pirma prozoje, rašytojo meninės-konceptualinės pasiūlos yra išskirtinės. Tiek gretinant jas su ankstesniąja mūsų autorių kūryba, tiek regint, kaip jos performuluojamos (ir kaip *persiformuluoja*) vėlesniųjų rašytojų kūrybose.

Iš knygos: Algis Kalėda, *Antanas Škėma ir slinktytys lietuvių literatūroje*, 2012

Kostas Ostrauskas

Kostas Ostrauskas (1926–2012) – ryškiausias avangardinės dramaturgijos atstovas lietuvių literatūroje, literatūros istorikas ir kritikas. Ostrauskas sukūrė pokštujančios ir intelektualios dramos tipą, nuo XXI a. vidurio iki XX a. pirmojo dešimtmečio energingai kreipė lietuvių dramaturgiją modernumo link. Ostrausko dramos *Pypkė* (1951), *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1969) į absurdo teatro tradiciją įrašo ir lietuviškąją dramą.

Ostrauskas gimė 1926 m. balandžio 5 d. Veiveriuose (Prienų r.), vargonininko šeimoje. Mokėsi Kauno „Aušros“ gimnazijoje, išlaikęs konkursinį egzaminą buvo priimtas į Kauno jaunimo teatrą, lankė dramos studiją. 1944 m. artėjant frontui pasitraukė į Vokietiją, baigė gimnaziją Liubeke, studijavo lituanistiką Pabaltijo universitete Pineberge (Vokietija). Pinebergo DP stovykloje pastatė Vinco Krėvės *Šarūną* ir Balio Sruogos *Baisiąją naktį*. Studijuodamas universitete, lankė

dainavimo studiją, koncertavo stovyklose, organizavo studentų gyvenimą.

1949 m. atvyko į JAV, 1952 m. baigė lituanistikos ir slavistikos studijas Pensilvanijos universitete (buvo vienas paskutiniųjų Vinco Krėvės studentų), nuo 1952 m. dirbo šio universiteto bibliotekoje. Sukūrė kelias dešimtis dramos kūrinių, kuriuose išnaudojo nevaržomos kūrybinės laisvės galimybes, – jų neturėjo sovietinėje Lietuvoje likę rašytojai. Literatūros, kultūros istorijos, kritikos ir kitais kultūriniais klausimais rašė į *Literatūros lankus*, *Aidus*, *Metmenis*, *Darbą*, *Lituanus*, *Kultūros barus*, *Metus*. Svarbiausiais gyvenimo įvykiais laikydamas savo kūrybą ir kritiką, atsisakė rašyti autobiografiją. Mirė 2012 m. sausio 9 d. Pensilvanijoje (JAV).

Ankstyvojoje kūryboje (šeštajame–septintajame dešimtmetyje) Ostrauskas susitelkė į absurdo teatro poetikos ieškojimus (pirmoji pjesė – *Pypkė*, 1951). Panašiu metu pasirodė Eženo Jonesko (Eugène Ionesco) antidrama *Plikagalvė dainininkė* (1950), *Pamoka* (1951), Samjuelio Beketo (Samuel Beckett) *Belaukiant Godo* (1952). Aštuntojo–dešimtojo dešimtmečių Ostrausko kūriniuose išryškėjo postmodernizmo idėjos, dramose gausu aliuzijų į lietuvių ir pasaulinės literatūros klasiką. Savitas Ostrausko dramų žanras – mikro ir mini dramos, publikuotos *Metmenyse*, *Kultūros baruose*, *Metuose*, vėliau sujungtos į ciklą „Patarlės ir priežodžiai“ bei „Spec(tac)ulum mundi“ (2003).

Dramų meninę tikrovę Ostrauskas kuria iš gausaus kultūros lobyno – literatūros, muzikos, dailės. Originaliomis dramos ir muzikos sąsajomis pasižymi keturių dramų ciklas „Metai“ (1968), sukurtas pagal Antonijaus Vivaldžio (Antonio Vivaldi) koncertą smuikui *Metų laikai*. Kalbos muzikalumu ir muzikine forma išsiskiria drama *Kvartetas* (1969). Dailės kūriniai interpretuojami dramoje *Gundymai* (1983) pagal Jeronimo Boscho (Hieronymus Bosch) paveikslus. Itin svarbus vaidmuo Ostrausko dramaturgijoje skirtas literatūros klasikais. Jis šmaikščiai polemizuoja su Maironio lyrinėmis baladėmis „Jūratė ir Kastytis“, „Čičinskas“, su Viljamo Šekspyro (William Shakespeare) tragedija *Hamletas* (*Duobkasiai*,

Hamletas ir kiti, Shakespereana), absurdo teatro klasiko Samjuelio Beketo kūriniais. Pirmąja lietuvių postmodernia drama laikomoje *Ars amoris* (1991) kalbama apie meilės nevienareikšmiškumą, veikėjai suburiami iš įvairių epochų kūrinių: čia ir iš Dantės (Dante) *Dieviškos komedijos* pažįstama Beatričė, ir Servanteso (Cervantes) sukurtas Don Kichotas, ir Šekspyro Hamletas, ir Gėtės (Goethe) Faustas ir daugelis kitų. Monopjesės *Vaižgantas* veikėjas kalba Juozo Tumo-Vaižganto parašytais žodžiais. Artima Ostrauskui yra parodija – parodijuojama pasaka apie Raudonkepuraiteį, Antano Vienaolio „Paskenduolė“. Ostrausko dramoms atstovauja naujajai tragikomedijai, kuri svyruoja tarp prasmės ir beprasmybės, polemizuoja su kitais tekstais, žaidžia skaitytojo erudicija.

Absurdo teatras yra Ostrausko kūrybos dominantė, ypač išryškėjusi naujuose kūriniuose – trijų dalių dramoje *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1997) ir dviejų dalių dramoje *Who? (Kas?, 1991, 2001)*. Pastaruoju kūriniu Ostrauskas interpretuoja mįslingiausią Beketo dramą *Belaukiant Godo* (1952), ieško atsakymo į skaitytojus ir kritikus iki šiol intriguojančius klausimus: kas yra Godo? kas yra už absurdo dramoms personažus įkalinusios erdvės ribų? kas stabdo absurdo dramų personažus, kad jie neatidaro „uždarytų durų“, nepažvelgia į anapus esančią tikrovę? Absurdo teatras teikia galimybę žmogui atsigrežti į patį save, ir tai, anot Ostrausko, yra jo vertė. Pjesėje *Who is Godot? (Kas yra Godo?)* kiekvienas anoniminis personažas, ieškantis atsakymo į šį klausimą, pirmiausia turi išsiaiškinti: „kas esu aš?“

Ostrauskui rūpėjo atnaujinti šiuolaikinio skaitytojo požiūrį į literatūros klasiką. Lietuvių literatūros kūrinių ir kūrėjų gyvenimo temomis parašė nemažai pjesių. Pjesėje *Vyskupas Antanas* pasitelkė Antano Baranausko dienoraščio fragmentus, dramoms *Balys iš Baibokų* tekstą sukomponavo iš Balio Sruogos laišku, kūrinių, prisiminimų apie Sruogą, oficialių dokumentų. *Balys iš Baibokų* atskleidžia ypatingą Ostrausko santykį su Sruoga – tragiškuoju XX a. žmogumi. Ostrauskas vaizduoja Sruogos sugrįžimą iš Štuthofio koncentracijos stovyklos į sovietinę Lietuvą, nuoširdžią viešnių globą, praskaidrinusią pasiligojusio rašytojo vienatvę, *Dievų miško* publikavimo bylą, Sruogą žeminusius sovietinių rašytojų kaltinimus, viešus teismus.

Drama *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1969) laikoma unikalia lietuvių dramaturgijoje (Bronius Vaškelis). Ostrauskas tęsia Antano Škėmos dramoje *Ataraxia* (1961) iškeltą aukos ir budelio temą (priešindami prievartos mechanizmui, lietuvis Andrius Gluosnis ir žydas Izaokas nužudo Patarnautoją) – seneliai, kaip ir Škėmos dramoms veikėjai, yra ir aukos (senelių vienturtis sūnus žuvo autokatastrofoje), ir budeliai (keršydami už sūnaus praradimą, jie žudo kambarį nuomojančius studentus). Ostrauskas nusikaltimus atskleidžia ne tiesmukai, didaktiškai, o originaliai, tragikomiškai.

Tik pasirodžius dramai *Gyveno kartą senelis ir senelė*, Jurgis Blekaitis straipsnyje „Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965–1966)“ taip apibūdino Ostrausko dramoms:

Visas jų egzistencijos pagrindas – scena. Tik čia gyvas jo žmogus, iš kurio psichologinės situacijos, painios ir neracionalios, gimsta veiksmas. Jis vystosi komiškai ir baigiasi katastrofa, autoriaus ironijos palydėtas.

Ostrausko požiūriu, kūryba yra kritika plačiąja prasme, – ypač rūpi istorinės atminties būklė, jis siekia sugriauti stereotipus, kuriais yra apaugusi senoji kultūra, menas, istorija. Tačiau Ostrausko požiūris nėra nei rūstus, nei moralizuojantis, jis kuria žaismingą kritiką.

Jei norime – įžvelgiame užuojautos žmogui, pasmerktam aklai žūti, vis tiek, ar jis žudo, ar yra žudomas.

Jei norime – įžiūrime autoriaus šypsenoj cinizmą ar nihilizmą.

Savo veido jis mums neatskleidžia. O gyvenimą rodo kaip pagonišką dievą dviem veidais. Gal ne taip veidais, kaip kaukėm – juoko ir siaubo.

Dramaturgas pasakos pradžios formulę „gyveno kartą senelis ir senelė“ pasitelkia vaizduodamas XX a. veikėjus. Gyvenamąjį metą išduoda skaitomos spaudos naujienos – jose kalbama apie nesuprantamą pavojų, kurį kelia atomas, Rytų ir Vakarų politikos chaosas. Ostrausko sukurti personažai seneliai – smurtu pagrįsto, tačiau kultūra, humaniškumu besidangstančio pasaulio metonimija. Seneliai jaučiasi esą likimo aukos, jie negali pamiršti beprasmiškai žuvusio sūnaus, bet kančia nublinksta prieš šaltakraujišką senelių kerštą, tampantį žaismingu žudymo ritualu.

Senelių nuotaikų kaitą Ostrauskas atskleidžia gretindamas vis pasikartojančias jų raundas su garsiai skaitomais spaudos fragmentais. Laikas dar labiau sustiprino kontrastą tarp dviejų skirtingų kalbos stilių – septintojo dešimtmečio išievių laikraštinė kalba atrodo keista ir komiška, vartojami palyginimai – absurdiški. Remarkose nurodytas kalbos tempas ir dinamika suteikia dramai muzikinio dueto broožų.

Ostrauskas įvairiais būdais realizuoja absurdo dramoms būdingą įvykių pasikartojimą, pavyzdžiui, sienoje nubrėžti brūkšniai leidžia žiūrovams suskaičiuoti senelių aukas – finalinėje scenoje atsiranda dvyliktas brūkšnys. Žudymo ritualas kartojamas visame trilogijos cikle (*Gyveno kartą senelis ir senelė, Oi grybai grybai*, 1990), kol senelių auka tampa pats dramos autorius (*Valse triste*, 1996–1997). Dramos *Gyveno kartą senelis ir senelė* pradžioje Senelė mezga dvyliktą megztinį, skirtą aukai – kambarį nuomuojančiam studentui Petriukui, o pabaigoje pradeda vynioti siūlus naujam mezginiui. Senelis, nutraukdamas laikraščio skaitymą, nuolat klausinėja Senelės: „Ar šiandien baigsi megzti?“, „Ar tikrai šiandien baigsi?“, „Ar tu tikrai šiandien baigsi?“

SENELĖ *išbalus pašoka nuo kėdės ir iškelia mezginį – didžiulį, raudoną kaip kraujas megztinį.*

SENELĖ. Štai! Baigiau!

SENELIS (*įnirtusiai tvojęs plaktuku*). Aš pasiruošęs!

Dramos formą sukuria spaudos straipsnių temos: veiksmo įžangoje (ekspozicijoje) skaitoma apie absurdiškas derybas, vykusias tarp konfliktuojančių politinių jėgų; kulminacijoje nuskamba patetiškas palyginimas su graikų tragedija, aprašoma koncerte atliekama muzika, asociaciją su žmogžudyste kelia raudona tarsi kraujas pianistės suknelė; atomazgoje atskleidžiamas senelių patiriamas katarsis – įvykdę nusikaltimą, juodu garsiai skaito laikraštelyje aprašytą sąvoką „žaismas“. Senelis, perskaitęs pastoralinio žaismo pavyzdį, kuriame „piemenėliai pamiškėje ramioje dienoje savo padirbtais instrumentais švilpauja“, išsitraukia iš kišenės plaktuką – nužudymo įrankį, „prisideda gracingai tartum fleitą prie lūpų ir ima pūsti – pasigirsta švelni pastoralinė melodija“. Skamba Kristofo Gliuko (Christoph Gluck) operos „Orfėjas ir Euridikė“ fleitos solo su orkestru motyvas iš „Palaimintųjų vėlių“ baletu.

Dramos kompoziciją sudaro trys dalys ir epilogas. Pirmoji dalis baigiasi pasigirdus beldimui į duris – įeina menamas personažas Petriukas. Jį vaizduoja senelių laikomas megztinis, o kai Petriukui reikia kalbėti, tai daro Senelis, prie krūtinės prisidėjęs megztinį. Petriukui išėjus į savo kambarį (seneliams išmetus megztinį pro duris), abu susėda „sudėję

lyg maldai rankas“, galiausiai Senelis pakyla ir „nutrepsi į kambarį kairėje“. Prasideda trečioji dalis – laikraštį skaito Senelė, iš kambario sklinda priešmirtiniai Petriuko šauksimai, įtampa pasiekia kulminaciją, kurią Ostrauskas scenoje siūlo sustiprinti netikėtu efektu – seneliai už kojų vietoj nužudyto Petriuko išvelka „šio spektaklio režisierių, vilkintį raudonu megztiniu“ (paaiškinime numatyti atsarginiai ėjimai: „Režisieriui pabūgus šios gėdos, galėtų jį pakeisti autorius (jeigu dar gyvas) arba kuris nors žinomas ir – bent šiuo atveju – pakantrus visuomenės bei kultūros šulas“). Nubrėžus ant sienos dvyliką brūkšnių, prasideda epilogas. Seneliai sėdi „užsimerkę tarsi nirvanoje“, paskui vėl atsiverčia laikraštį, skaito apie koncerto pabaigą, muziką, kuri „perpildė sielą“, publiką, kuri plojo ir plojo, o tada skubėjo namo, „nes rytoj kita darbo diena“. Ši užuomina atkreipė Senelės dėmesį, ji paėmė naują siūlų giją ir pradėjo vyti siūlų kamuolį. Svajingą senelių nuotaiką papildė komiškas štrichas – režisierius kyšteli galvą pro vienas kambario duris ir atsargiai, kad nepastebėtų seneliai, jau be raudonojo megztinio, rankoje nešdamasis batus, išslūkina pro kitas duris. Skamba Senelio plaktuku grojama fleitos melodija.

Ostrausko nuomone, *kūryba yra kritika* plačiąja prasme. Jam ypač rūpi istorinės atminties būklė, stereotipų, kuriais yra apaugusi senoji kultūra, menas, istorija, griovimas. Tačiau toks požiūris nėra nei rūstus, nei moralizuojantis – kuriama žaisminga kritika. Ostrauskas buvo įsitikinęs, kad „literatūra, kaip ir kiekviena kūryba, nemaža dalimi yra žaidimas. Juk ir pats žmogus – tad ir kūrėjas – yra ir *homo ludens* – ,žaidžiantis žmogus“, – 1988 m. teigė straipsnyje „Žodžiai, žodžiai, žodžiai“. Šiame laikė *žaidžiančiu žmogumi*, – „Esu turbūt *homo ludens* (Huizinga). Tačiau ,žaidžiu‘, tikiuosi, ne tuščiai, ne ,durnių volioju‘, bet prasmingai. [...] Mūsų literatūrai tasai ,žaidimas‘ tikrai nepakenktų, – šalia sentimentalumo, ji ir per daug rimta“, – teigė 2000 m., atsakydamas į *Naujojo Židinio-Aidų* anketą. Ostrausko dramaturgija daugiabalsė, įvairiaspalvė, žadinanti vidinį skaitytojo dialogą, provokuojanti – joje kiekviena tezė iš karto sulaukia antitezės.

Siūloma literatūra: Jonas Lankutis, *Lietuvių egzodo literatūra 1940–1990*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995; Kostas Ostrauskas, *Gyveno kartą senelis ir senelė: triptikas*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2000; Ingrida Ruchlevičienė, *Kūryba – kaip žaidimas: Kosto Ostrausko dramaturgija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003; Kostas Ostrauskas, *Žodžiai ir žmonės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997; Kostas Ostrauskas, „Esu turbūt *Homo Ludens*?“, in: *Naujasis židinis-Aidai*, 2000, Nr. 6, p. 301–304.

Kostas Ostrauskas

GYVENO KARTĄ SENELIS IR SENELĖ

Juliui Kaupui

*Bibliografinėmis išnašomis pažymėtos
SENELIŲ skaitomos laikraštinės ištraukos –
autentiškos citatos iš mūsų spaudos.
Spektaklio atveju tai turėtų būti aišku žiūrovui,
nes kitaip autorius neturėtų kur dėtis.
Kiti laikraštiniai fragmentai – fiktyvūs
(teksto – ne minties prasme).
Juos galima būtų pakeisti kitais
panašiais fragmentais –
fiktyviais arba autentiškais.*

*Kambarys be langų.
Visos sienos aplipdytos senais,
pageltusiais laikraščiais.
Trejos durys:
kairėj, viduryje ir dešinėj.
Jokių baldų,
išskyrus dvi supamąsias kėdes.
Ant ilgos vielos, be gaubto,
kabo didelė elektros lempa –
tiesiog spiginte spigina.
Ant viduriniųjų durų užbrėžta vienuolika brūkšnių:*

+++ , +++

*Viduryje kambario kėdėse linguoja
SENELIS ir SENELĖ.
Abu seni kaip Matuzalis.
SENELĖ įnikus mezga.
Po kojom raičiojasi siūlų kamuolys.
SENELIS skaito laikraštį.*

Muzikinė introdukcija.¹

SENELIS kyšteli nosį iš už laikraščio.

¹ Glucko *Orfėjaus* ir *Euridikės* II v., III scena: Orfėjaus rečitatyvo „Che puro ciel! che chiaro sol!“ orkestrinė pradžia (pirmieji 13 taktų).

SENELIS. Ar šiandien baigsi megzti?

SENELĖ. Baigsiu.

SENELIS šypteli ir vėl pasineria į laikraštį.

SENELĖ. Ko sustojai? Skaityk toliau.

SENELIS (*skaito*). „Rytų bloko galva, komentuodamas Rytų-Vakarų atominio karo pavojų, reikšmingai šypsodamasis, pareiškė: ‚Boba pasigėrė – pusė velnio, diedas pasigėrė – visas velnias‘.“

SENELĖ. Šventa tiesa.

SENELIS. „Kitą dieną užsienio reikalų ministras tą pareiškimą švelniai demontavo: ‚Die-das pasigėrė – pusė velnio, boba pasigėrė – visas velnias‘.“

SENELĖ. Už valstybės paslapčių išdavimą sušaudyti ministrą.

Kažkur pokšteli šūvis.

SENELIS. Jau sušaudė.

SENELĖ. Ačiū Dievui.

SENELIS (*atsiverčia kitą puslapį ir toliau skaito*). „Rytai ir Vakarai pagaliau surado tvirtą sutarimo pagrindą, iš kurio visas pasaulis tikisi ypatingai reikšmingų rezultatų. Vakar diplomatinio korpuso ir žurnalistų akivaizdoje po ilgų ir komplikuo-tų paruošiamųjų darbų sutelktom jėgom paleista erdvėn oro tyrimų balionas. Vos tik pakilęs, jis sprogo.“

SENELĖ. Kaip ir kiekvienas burbulas: pššš...

SENELIS. „Toku būdu išlaikytas Rytų-Vakarų status quo.“

SENELĖ. Puiku.

SENELIS vėl kyšteli nosį iš už laikraščio.

SENELIS. Ar tikrai šiandien baigsi?

SENELĖ. Baigsiu.

Staiga SENELĖ pravirksta. Bet ir toliau mezga, retkarčiais nubraukdama ašarą.

SENELIS pasideda laikraštį ant kelių.

SENELĖ. Šiandien Jonukui jau būtų šimtas metų. Aš jį ant rankų išnešiojau...

SENELIS. ...daugel naktelių nemiegojau...

SENELĖ. ...jis augo kaip pupa...

SENELIS. ...ir žaidė...

SENELĖ. ...krykštavo...

SENELIS. ...bėgiojo...

SENELĖ. ...ir jokio vargo nežinojo. Tai buvo dienos...

SENELIS. ...kai jis ant sienos...

SENELĖ. ...pirštu užrašė...

SENELIS. ...3–2...

SENELĖ. ...yra 5.

SENELĖ ima balsu raudoti.

SENELĖ. Šiandien Jonukui jau būtų du šimtai metų. Jis turėtų vaikų...

SENELIS. ...ir jo vaikų vaikai vaikų...

SENELĖ. ...ir jo vaikų vaikai vaikų...

SENELIS. ...anūkų...

SENELĖ. ...anūkėlių...

SENELIS. ... – jie žaistų...

SENELĖ. ...krykštautų...

SENELIS. ...bėgiotų...

SENELĖ. ...ir jokio vargo nežinotų. Tai būtų dienos!..

SENELIS. ...tai būtų naktys!..

SENELĖS rauda nutrūksta tartum kirviu nukirsta.

SENELĖ (*lyg niekur nieko*).... – jeigu Jonukas būtų gyvas.

Pauzė.

SENELIS (*vėl skaito laikraštį*). „Prasidėjus tūkstantis pirmajam Rytų-Vakarų nusiginklavimo konferencijos posėdžiui, Vakarų delegacijos pirmininkas tarė ‚Taip‘, Rytai jam atsakė ‚Ne‘ – o gal atvirksčiai? – ir posėdis baigėsi. Spaudai paskelbta bendras komunikatas: ‚Draugiškoj nuotaikoj delegacijos turėjo naudingą pasitarimą, kurio metu pasikeista nuomonėmis‘. Rytoj įvyksta tūkstantis antrasis posėdis.“

SENELĖ. Tūkstančio antrosios nakties pasaka.

SENELIS. „Special to The New York Times. Mogadišu, Somalija, 1963. VII. 30. – Somalijos prezidentas Aden Abdullah Osman pareiškė, kad jo vyriausybė, pritardama Maskvos sutarčiai, po ilgų diskusijų nutarė taip pat susilaikyti nuo atominių ginklų bandymo ir to sprendimo tvirtai bei garbingai laikytis.“

SENELĖ. All the News That’s Fit to Print.

Pauzė.

SENELIS. Ar tu tikrai šiandien baigsi?

SENELĖ. Tikrai.

SENELĖ vėl pravirksta, tik jau ne taip gaudžiai.

SENELĖ. Tada Jonukas buvo dar tiktai studentas.

SENELIS. O! Kas per vyras!

SENELĖ. Lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...tvirtas kaip ažuolas...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...žvalus...

SENELĖ. ...galvotas... – visai kaip aš.

SENELIS. Kaip tu? – Kaip aš.

SENELĖ. Kaip tu? – Kaip aš.

SENELIS. Kaip kas?

SENELĖ. Kaip aš.

SENELIS. Kaip tu.

Pauzė.

SENELĖ. Tada Jonukas buvo dar tiktai studentas.

SENELIS. Ėjo per gatvę...

SENELĖ. ...mano megztu megztiniu pirmąkart vilkėdamas...

SENELIS. ...sucypė ratai...

SENELĖ. ...suspiegė...

SENELIS. ...sukliko Jonukas...

SENELĖ. ...suriko...

SENELIS. ...ir pasruvo kraujas...

SENELĖ. ...kraujo klanas...

SENELIS. ...ir nėra Jonuko...

SENELĖ. ...mano sūnelio...

SENELIS. ...nėra Jonuko...

SENELĖ. ...mano vienturčio...

SENELIS. ...oi varge, varge!...

SENELĖ. ...mano vargeli!

SENELIAI. ...o!..

Pauzė.

SENELIS (*skaito*). „Vakar egzilai suruošė iškilmingą savo pavergtojo krašto nepriklausomybės dienos minėjimą. Prezidiume po trispalve susėdę visų keturiolikos partijų atstovai buvo akivaizdus jų vienybės simbolis laisvės kovoje.“

SENELĖ. Savaime aišku.

SENELIS. „Taip pat vakar įvyko laisvinamųjų organų visų keturiolikos partijų tūkstantis pirmasis posėdis. Jam prasidėjus, septynių partijų atstovai tarė ‚Taip‘, kiti septyni atsakė ‚Ne‘ – o gal atvirksčiai? – ir posėdis baigėsi. Spaudai paskelbta vieningas komunikatas: ‚Suprasdami vienybės būtinumą laisvės kovai, delegatai turėjo draugiškoj atmosferoj naudingą pasitarimą, kurio metu pasikeista nuomonėmis. Tegyvuoja vienybė!‘“

SENELĖ. Ar jos tikrai reikia?

SENELIS (*pavartęs laikraštį*). Nežinau, – čia neparašyta.

Pauzė.

SENELIS. Ar tu visai tikra, kad šiandien baigsi?

SENELĖ. Tik pats galas rankogalio teliko.

SENELIS (*pagyvėjęs*). Tai man jau laikas?

SENELĖ. Jau.

SENELIS išsišiepia iki ausų ir išsitraukia iš kelnų kišenės plaktuką.

SENELĖ (*be ašarų, šaltai*). Seniai aš, vargšė, būčiau nuvytus, jei ne Jonukas...

SENELIS. ...manai Petriukas?

SENELĖ. ...taigi, Petriukas – jis tartum gyvas mano Jonukas...

SENELIS. ...bet tik Petriukas...

SENELĖ. ...tiktai Petriukas...

SENELIS kaukšteli vikriai plaktuku.

SENELĖ. Kai tik pasižiūriu aš į Petriuką, – jis kaip Jonukas.

SENELIS. Lieknas kaip nendrė...

SENELĖ. ...tvirtas kaip ažuolas...

SENELIS. ...mėlynos akys...

SENELĖ. ...žvalus...

SENELIS. ...galvotas...

Pauzė.

SENELĖ. ... – bet jis Petriukas...

SENELIS. ...jis ne Jonukas...

SENELIAI įpuola tartum į ritualinę ekstazę.

SENELĖ. Mano Jonukas kraujais pasruvo...

SENELIS. ...Petriukas gyvas, lyg niekur nieko...

SENELĖ. ...mano Jonukas kapuose guli...

SENELIS. ...Petriuką žemė lengvai nešioja...

SENELĖ. ...ir man jau širdį draskyte drasko...

SENELIS. ...ir man užmigti sapnai neduoda...

SENELĖ. ...o! kraujas!..

SENELIS. ...kraujas!..

SENELĖ. ...ilgiau išverti jau nevalioju...

SENELIS. ...daugiau kentėti jėgų neliko...

SENELĖ. ...lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...- bet ne Jonukas...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...- ne, ne Jonukas...

SENELĖ. ...tai tiktai Petras...

SENELIS. ...tiktai Petriokas...

SENELĖ. ...ne, ne Jonukas...

SENELIS. ...ne mūs Jonukas!

SENELĖ. Ne!

SENELIS. Ne, ne!

SENELIS tvoja piktai plaktuku.

SENELĖ (*uždusęs*). Skaityk!

Tarsi piktų dvasių apsėsta, SENELĖ įnirtusi puola megzti.

SENELIS (*skaito*). „[Smuikininko] valdomas griežiklis, atrodo, nė per plaukelį nenukrypsta į šalį, o slenka, šokinėja, skraido, tartum magiko lazdelė, užburdama klausytoją. Pačiu pirmutiniu griežiklio patraukimu klausytojas buvo ‚pagautas‘ ir, lyg prirakintas, veik išstisęs dvi valandas, niekur nenukreipdamas žvilgsnio, išsėdėjo kėdėje.“

SENELĖ. Suparalyžiavo? – Skaityk! Skaityk!

SENELIS. „Smuikininko [...] išgauti iš keturių smuiko stygų garsai priminė ir lakštutės suokimą, ir kregždutės švytavimą, ir nuskriaustosios raudą, ir šventojo maldą, ir besiantinančios audros siaubą, ir pavasario žaidimą...“

SENELĖ. Gana!

SENELIS. „Tik poroj vietų styga gal per stipriai buvo paspausta.“²

SENELĖ. Gana! Gana!

SENELĖ išbalus pašoka nuo kėdės ir iškelia mezginį – didžiulį, raudoną kaip kraujas megztinį.

SENELĖ. Štai! Baigiau!

SENELIS (*įnirtusiai tvojęs plaktuku*). Aš pasiruošęs!

Beldimas į duris.

SENELIAI šypsodamiesi susižvalgo.

Vėl beldimas.

² *Dirva*, 1960. X. 14, nr. 118.

SENELIS *nucina prie dešiniųjų durų. Jam iš paskos, nešina megztiniu, nutrepsi SENELĖ.*

SENELIS *atidaro duris.*

Už durų nieko nėra.

SENELIS („atėjusiajam“). Kur taip ilgai užtrukai?

SENELĖ. Akis pražiūrėjom...

SENELIS. ...rankas prarajom...

SENELĖ. ...- jau manėm, kad niekad nebegriši.

Šypsodamiesi SENELIAI įsiveda „atėjusįjį“ į kambarį.

Pauzė.

Pagaliau SENELĖ atkiša „atėjusiajam“ megztinį.

SENELĖ. Tau, Jonuk.

SENELIS. Tau, Petriuk.

SENELĖ (*paduodama megztinį*). Apsivilk. (*Pauzė*) Vilkis. (*Isakmiai*) Sakau, apsivilk!

Pauzė.

SENELĖ (*SENELIUI*). Žiūrėk, koks užsispyręs.

SENELIS (*SENELEI*). Žiūrėk, koksai ožys.

SENELIAI apvelka „atėjusįjį“ - pakloja rūpestingai megztinį ant grindų ir žiūri į jį apstulbę.

SENELĖ. Gyvas Jonukas...

SENELIS. ...- lieknas kaip nendrė...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...gyvas...

SENELĖ. ...oi gyvas...

SENELIS. ...kaip aną dieną...

SENELIS kaukšteli nervingai plaktuku.

SENELĖ (*tarsi nustebusi*). Ar kalsi ką?

SENELIS. Kalsiu.

SENELĖ (*vaidindama*). Negalima.

SENELIS (*taip pat vaidindamas*). O kodėl ne?

SENELĖ (*tariamai nusigandus*). Juk jau beveik vidurnaktis.

SENELIS (*neva užsispyręs*). Tai kas? (*Treptelėjęs koja*) Aš vis tiek kalsiu.

SENELIAI, patenkinti savimi, kikeną.

SENELIS. Kaukšt...

SENELĖ. ...į pakaušį?..

SENELIS. ...- ir baigta.

SENELĖ (*tartum pasibaisėjusi*). Baigta?

Kažkas kažkur skardžiai nusikvatoja.

SENELĖ (*pagrasinus pirštu „atėjusiajam“*). Čia nėra ko juoktis...

SENELIS. ...nėr ko juokauti...

SENELĖ. ...mes rimtai kalbam...

SENELIS. ...rimtų rimčiausiai...

SENELĖ. ...- kaukšt...

SENELIS. ...į pakaušį...

SENELĖ. ...- ir baigta.

SENELIAI (*piktai*). Baigta.

SENELIAI suriša kryžiumi megztinio rankovės ir, bėgiodami apie jį ratu, šūkaudami, ūbaudami sušoka indėnų šoki.

SENELĖ. Pale face.

SENELIS. Ugh. („Atėjusiajam“, *meiliai*) Tai studijos baigtos?

SENELĖ. Anksti išvažiuoji?

SENELIS. Eik gulti, vaikelai...

SENELĖ. ...išmiegok, Jonuk...

SENELIS. ...pailsėk, Petriuk...

SENELĖ. ...tolimas kelias...

SENELIS... oi tolimas...

SENELĖ. ...vos tik akis sudėjus...

SENELIS. ...jau reikės keltis...

SENELIAI atsisuka į žiūrovus.

SENELĖ. O mudu šią naktį ilgai miegosim...

SENELIS. ...kaip seniai...

SENELĖ. ...oi seniai...

SENELIS. ...bemiegojom...

SENELĖ. ...saldžius sapnus sapnuosim...

SENELIS. ...iki vėlyvo ryto...

SENELĖ. ...saulutei aukštai jau pakilus...

SENELIS. ...paukšteliams seniai pračiulbėjus...

SENELIAI grįžta prie „atėjusiojo“ – suklaupia prie megztinio ir ima jį myluoti.

SENELĖ. Sudie, vaikelai...

SENELIS. ...sudie, Jonuk.

SENELĖ. Jonuk?

SENELIS. Petriuk.

SENELĖ. Nors ir ne Jonukas...

SENELIS. ...nors tiktai Petriukas...

SENELĖ. ...buvai mums kaip Jonukas...

SENELIS. ...buvai mums kaip sūnus...

SENELĖ. ...buvai...

SENELIS. ...buvai...

SENELIAI išspaudžia po ašarą.

SENELĖ. Jau kito tokio nerasim...

SENELIS. ...niekur...

SENELĖ. ...ir niekad...

SENELIS. ...oi niekad nerasim...

SENELĖ. ...- lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...mėlynos...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...dangau!..

SENELIAI. ...o! dangau!..

SENELIAI vaitodami sukniumba šalia megztinio ant grindų. Pagaliau SENELIS paima megztinį už vienos rankovės, SENELĖ už kitos ir abu répliodami velka jį prie viduriniųjų durų. Pasiekę duris, SENELIAI staiga pašoka ir, iškėlę prie durų rankas, pastoja „atėjusiajam“ kelią.

SENELIS. O, ne!

SENELĖ. Gink Dieve! Ne!

Ilga pauzė.

SENELIAI. Čia Jo-nu-ko kambarys.

SENELIS paima megztinį, prisiglaudžia prie krūtinės ir ima vaidinti „atėjusįjį“.

SENELIS. Jonuko?

SENELĖ. Jonuko.

Pauzė.

SENELIS (*rodydamas į brūkšnius ant durų*). O kas čia po brūkšniai?

SENELĖ. Brūkšniai?

SENELIS. Prieš metus jie čia buvo – ir dabar tebėra.

SENELĖ. Brūkšniai.

SENELIS nusiima nuo krūtinės megztinį – jis vėl SENELIS.

SENELIAI. Brūkšniai.

SENELIAI, vienas po kito durdami pirštu, ima skaičiuoti ant durų brūkšnius.

SENELĖ. Viens...

SENELIS. ...du...

SENELĖ. ...trys...

SENELIS. ...keturi...

SENELĖ. ...penki...

SENELIS. ...šeši...

SENELĖ. ...septyni...

SENELIS. ...aštuoni...

SENELĖ. ...devyni...

SENELIS. ...dešimt...

SENELĖ. ...vienuolika...

Pauzė.

SENELIS (*vėl su megztiniu, tarsi „atėjusysis“*). Ko vienuolika?

SENELĖ. Vienuolika.

Pauzė.

SENELIS. Ir tos durys visada užrakintos.

SENELĖ. O?

SENELIS. Kodėl?

Tyla.

SENELIS. Kas už jų?

Tyla.

SENELIS (*primygtinai*). Kas?

SENELĖ. Ar ne per daug nori žinoti? Kambarys. Jonuko kambarys.

SENELIS. Tai gal man čia derėjo gyventi, – (*parodęs į kairiąsias duris*) ne ten?

SENELIS staiga meta megztinį ant grindų ir vėl jis SENELIS.

SENELIAI. O, ne!

SENELIS. Tu ne Jonukas!

SENELĖ. Tu tiktai Petras!

SENELIAI. Tiktai Petrioooooooookas!

Tarsi atsiprašydami, SENELIAI skėsteli nekaltai rankomis, vėl paima už rankovių megztinį ir iškilmingai nuneša prie kairiųjų durų.

SENELĖ. Sudie, Petriuk.

SENELIS. Sudie, Jonuk.

SENELĖ (*SENELIUI*). Jonuk?

SENELIS (*SENELEI*). Petriuk?

SENELIAI trukteli abejingai pečiais ir išmeta megztinį pro duris.

SENELIS (*linksmai šoktelėjęs ir tuojuos plaktuku į grindis*). Chi... chi... chi...

SENELIAI viens kitam nusišypso. Paskui atsisėda ir, sudėję lyg maldai rankas, tylėdami supasi. Tyla.

Pagaliau SENELIS pakyla, paduoda SENELEI laikraštį, pamėto rankoje plaktuką, mirkteli ir nutrepsi į kambarį kairėje.

SENELĖ giliai atsidūsta ir persižegnoja. Paskui atsiverčia laikraštį ir skaito supdamasi.

SENELĖ. „Visas salės simpatijas patraukė [dirigentas]. [...] Tik priešpaskutinėje dainoje [...], norėdamas ištraukti garsesnius balsus iš lėtokų ir ramių savo choristų, nusiėmė laikrodį nuo rankos, kad jis kartais nenulėktų. [...] Gražu buvo žiūrėti, kaip jis, atsi-
stojęs choro priešakyje ir dešinę koją atitraukęs atgal, tartum įsistiprindamas, vien tik lengvais rankų judesiais traukė vieną dainą po kitos.

Kairioji [dirigento] ranka buvo akompanistė. [...] Užtekdavo dirigentui nuleisti plaštaką, kad ji tuojuo paleistų reikalingus akordus. [Panelė] yra patyrusi akompanistė, josios išvaizda ir raudonoji sukni visam koncertui suteikė graikiško teatro nuotaikas.“

Iš kambario kairėje pasigirsta veriantis šauksmas, tartum iš graikų tragedijos.

Vėl tyla.

SENELĖ. „[Akompanistė] buvo kairioji dirigento ranka, o kas buvo dešinioji? Ne tik [dirigento], bet ir viso [choro] dešinioji ranka buvo jaunas ir stiprus solistas...“

Vėl šauksmas.

Pro kairiąsias duris kyšteli galvą SENELIS.

SENELIS. Vadinas, dirigentas buvo visai be rankų, o choristai – be dešinėsios.

SENELIS vėl dingsta už durų.

SENELĖ (*toliau skaito*). „Kas labiausiai klausytojams patiko, tai [solisto] noras dar vieną naują dainą padainuoti. Vieną, dvi ar tris dainas sudainuoti jam nieko nereiškia. Nenustojus jau antriems ir tretiems plojimams ir visiems išsilaksčius, pats [solistas] susirado akompanistę, atsivedė dirigentą ir dar vieną dainą, dar gražesnę už sudainuotąją, labai lengvai padainavo.“³

³ Naujienos, 1963.V. 22, nr. 121.

Kairėje už durų – paskutinis desperatiškas riktėlėjimas.

SENELĖ sulanksto rūpestingai laikraštį ir sėdi įsmeigus akis į duris.

Kapų tyla.

Prasiveria durys – SENELIS atbulas ištempia už kojų šio spektaklio režisierių, vilkintį raudonu megztiniu.⁴

Iš SENELIO kišenės kyšo plaktukas.

SENELIS. ...kaukšt į pakaušį...

SENELĖ. ...– ir baigta.

SENELIS įsirežęs pavelka režisierių per kambarį ir trenkia jo kojas į grindis.

SENELIS (*nusišluostęs rankove prakaitą*). Ale tai sunkus, bjaurybė.

SENELĖ. Tvirtas kaip ažuolas.

SENELĖ pakyla, stoeria režisierių už vienos kojos, SENELIS už kitos, ir – abu pukšėdami, palydimi muzikos⁵ – velka jį prie viduriniųjų durų. Retkarčiais sustoja ir pantomimos būdu atlieka tarsi senovinės raudos ritualą – aimanuoja, gražo rankas, griebiasi už galvos...

Pagaliau atvelka režisierių prie durų.

SENELĖ išsiima iš prijuostės didžiulį raktą ir atrakina duris.

Tarsi iš po žemių ataidi trumpas harpsichordo (arba vargonų) pasažas.

Už durų – aklina tamsu.

SENELIAI nutempia režisierių į tamsą ir užrakina duris.

SENELIS. Nėra Petriuko.

SENELĖ. Tegyvuoja Jonukas!

SENELIS. Nėra Jonuko?

SENELĖ. Tegyvuoja Petriukas!

SENELĖ brūkšteli ant sienos dar vieną brūkšnį:

+++ +++
 ||

SENELIAI, laimingi ir išdidūs, pažvelgia vienas į kitą, nutupia į kėdes, atsilošia ir kurį laiką sėdi užsimerkę tarsi nirvanoje.

SENELIS. Tranquillity Base here.

SENELĖ. The Eagle has landed.

Abu ima suptis.

SENELIS vėl paima ir atsiverčia laikraštį.

SENELIS (*skaito*). „Kai muzika perpildė sielą, dirigentas įgavo kitas formas, iš ežero vakaro vėsujom išsiskleidė rūkas, rasa nutaškydamas pievų gėlių žiedus, o lengvam vėjeliui nustojus pašnabždom šnekinti javų laukus, su smarkiais muzikos dūžiais pasigirdo autosunkvežimių užimas ir ginklų žvangėjimas. Iš krūtinių išsiveržė baimingi atodūšiai ir dejonė. Išgąsčiu perpildytos akys sruvo ašarom, aukštyn pakilo užlaužtos rankos ir... koncertas buvo baigtas, publika plojo, plojo, ir laikas buvo skubėti namo, nes rytoj kita darbo diena.“⁶

⁴ Režisieriui pabūgus šios gėdos, galėtų jį pakeisti autorius (jeigu dar gyvas) arba kuris nors žinomas ir – bent šiuo atveju – pakantrus visuomenės bei kultūros šulas.

⁵ *Orfėjaus* ir *Euridikės* II v., II scena: Eliziejaus laukai, „Palaimintųjų vėlių“ baletu pradžia.

⁶ *Naujienos*, 1964. IV. 3, nr. 80.

SENELĖ. Kita darbo diena? Hm.

SENELĖ paima nuo kėdės siūlą giją.

SENELĖ (SENELIUI). Eikš čia.

SENELĖ užneria jam ant rankų siūlus ir ima vyti į kamuolį.

SENELIS. Vėl megsi?

SENELĖ. Megsiu.

SENELIS šypteli.

SENELIS. Megztinį?

SENELĖ (*nekaltos išdykėlės šypsena*). Nežinomi Viešpaties keliai ir... neaiškūs.

SENELIS patrina iš džiaugsmo rankas. Iš kišenės tebekyšo plaktukas.

SENELIS vėl atsėda ir atsiverčia laikraštį.

SENELIS. „Sąvokoje ‚žaismas‘ suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pav.: saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetyje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis – balete; pastoralinis žaismas, kai piemenėliai pamiškėje ramioje dienoje savo padirbtais instrumentais švilpauja ir t. p.“⁷

SENELĖ (*svajingai atsidusus*). Ach...

*Tyliai atsidaro vidurinėsios durys,
atsargiai kyšteli galvą režisierius,
pasižiūri,
ar SENELIAI nemato,
ir
– šį kartą jau be megztinio –
nešdamasis rankoje batus,
pirštų galais iššliūkina pro dešiniąsias duris.*

*SENELIS išsitraukia iš kišenės plaktuką,
prisideda gracingai tartum fleitą prie lūpų
ir
ima pūsti –
pasigirsta švelni pastoralinė melodija.⁸*

SENELĖ mezga.

1963, 1969

⁷ Naujienos, 1963. X. 15, nr. 243.

⁸ Orfėjaus ir Euridikės II v., II scena: Eliziejaus laukai, „Palaimintųjų vėlių“ baleto solo fleitos su orkestru motyvas (apie 15 taktų).

Jurgis Blekaitis

Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965-1966)

Man teatras dažniausiai yra išpažintis.
Mano išpažinimai kurtiems nesuprantami,
bet ką gi galiu padaryti?
Joneskas

PRADINĖ IŠVADA

Kostas Ostrauskas lietuvių dramaturgijoje prašneko pačiu moderniuoju balsu. Pirmas, nutraukęs grynai tautinės, izoliuotos tradicijos siūlą, buvo Antanas Škėma. Ostrauskas žengia tolyn į Vakarų sekantį žingsnį, artėdamas prie mūsų dienų avangardinio teatro.

Ką savo veikalais Ostrauskas tvirtina apie gyvenimą ir žmogų, nėra lengvai pasakoma. Beprasmybę? Dviprasmybę? Paslėptą prasmę, kurios reikia ieškoti? Atvirą beprasmybę, kurią tenka priimti?

Jis nėra „tezinis“, „programinis“ rašytojas. Jis jokių išvadų „nesiprašo“. Moralinių direktyvų neteikia. Socialinių, filosofinių darnių sistemų nekuria.

Jo veikalai gyvena patys sau. Visas jų egzistencijos pagrindas – scena. Tik čia gyvas jo žmogus, iš kurio psichologinės situacijos, painios ir neracionalios, gimsta veiksmas. Jis vystosi komiškai ir baigiasi katastrofa, autoriaus ironijos palydėtas.

Jei norime – įžvelgiame užuojautos žmogui, pasmerktam akiai žūti, vis tiek, ar jis žudo, ar yra žudomas.

Jei norime – įžiūrime autoriaus šypsenoj cinizmą ar nihilizmą.

Savo veido jis mums neatskleidžia. O gyvenimą rodo, kaip pagonišką dievų dviem veidais. Gal ne taip veidais, kaip kaukėm – juoko ir siaubo.

ČARLIO ČAPLINO ŽINGSNIU

Kažkur tolyn, skurdžiais laukais nueina mažas nekenksmingas valkatėlė, tapšnodamas lazdele. Iš visur pavarytas, jis trepsena pačia dviejų valstybių siena, kaire koja – vienoj šaly, dešine – kitoj, bet niekur ne savas.

Teatro veikalas primena Čarlį Čapliną (Chaplin). Kai niekas jo nenori, literatai sako, gal jis tinka vaidinti? Aktoriai sako: gal jis vertingas literatūriniu atžvilgiu? O jis tikrai gyvena dviejų diktatūrų – literatūros ir teatro sankryžoje.

Kostas Ostrauskas yra pasišventęs šiam čaplininio žingsnio žanrui. Šalia dramatos veikalų jis rašo straipsnius kultūrinėm temom. Bet svarbiausia – teatro veikalai. Į juos Ostrauskas žiūri rimtai, nors jo visada budintis humoro jausmas yra čia pat, prasikiša iš tragiškiausių situacijų, greitas pirštu parodyti į juokingą liūdname, kaip gal ir į liūdną komiškame. „Aš juokiausiu, kol pravirkau“ – tokį motto iš Aristofano jis uždeda „Pypkei“.

Tad ir apie Ostrauską dramaturgą dera kalbėti rimtai, nors... ne per rimtai, bet jo paties dvasia: svarbiausia – neimant savęs paties, savo rimtumo – per rimtai.

Ostrauskas nerašo progoms, parapijiniams rateliams, nerašo dienos aktualijomis. Mes negalime jo įžeisti tuo mastu, kuriuo nuolaidžiai žiūrima į pačius pirmuosius, plunksną vedžiojusius mūsų dramaturgus, poetus, nove-listus. „Amerikos pirty“ laikais mes nebu-

vome gimę, ir Ostrauskas nusižiūri ne „Gaila ūsų” ir ne „Pleperio naminio”, o jau dairosi į Joneską (Ionesco) ir Samuelį Beketą (Beckett).

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra gabus, visai drąsu: tai junti ir tekstą skaitydamas, kad ir kaip dažnai nesutikdamas su šiuo ar tuo; ir scenoj matydamas, kur jisai turi specifinę, jam vienam iš mūsų dramaturgų būdingą sudėtingą atmosferą, makabrišką ir komišką drauge.

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra modernus ir siekia ateitin, taip pat galima surizikuoti. Jo dar nedaugelis veikalų rodo aiškią slinktį – tolyn nuo įprastinio, senesnio tipo dramos į drąsesnes, naujesnes formas.

Kas gi drįstų tvirtinti, kad jis jau priėjęs savo galutinį augimo etapą? Tikriausiai – ne Ostrauskas. Jo skyde galėtų būti įrašyta: „Pražilęs, bet jaunas”.

Tad kalbėjimas apie Ostrauską – tai ne paminklo statymas ir ne bandymas nužymėti pastovią vietą šio žanro istorinėje plėtroje. Drauge – ir ne debutanto, vos cyptelėjusio, patapšnojimas per petį, kad ir toliau neužsičiauptų. Kažkada „Aušros” gimnazijoje mokytojas paskatindavo jau bandantį prabilti, bet vis neįsidrąšinantį mokinį: – Prasižiojai labai gerai! Dabar tik kalbėk.

Ostrauskui patapšnojimo nereikia. Jis „prasižiojo” toli ne šiandien.

Ir vėl prisimindami dvilybę jo kūrybos prigimtį, esame pasiruošę – kaip šaunus Senkevičiaus lietuvis riteris Pamuštpentis totorius – kardu perkirsti Ostrauską perpus, į literatūrinę ir sceninę dalis.

Tačiau to negalima daryti, nė pavardės nepaklausus. Todėl paklauskim.

BIOGRAFIJA, BIBLIOGRAFIJA IR KITI DUOMENYS

Kostas Ostrauskas gimė 1926 m. balandžio mėn. 5 d. Veiveriuose, vargonininko šeimoje – patiriame iš Liet. enciklopedijos.

Tai reiškia, kad Lietuvą jis paliko 17–18 metų amžiaus. Net gimnaziją jis baigė Liubeke. O tėvas mirė dar nepriklausomoje Lietuvoje, – ir mums prisimena, kad trijuose iš keturių Ostrausko veikalų kalbama apie mirtį. Gal be ryšio. Bet vėlgi: trylikos metų berniukui tai galėjo būti sukrečiantis išgyvenimas.

Veiveriuose jis galėjo būti matęs atlaidus, girdėti akly, bekojų ubagų giesmes. „Kana-rélės” elgetos kalba suvalkietiškais akcentais: noré, galé’.

Paskum buvo Šančiai – gera gyvenimo mokykla, ne šiltadaržis.

Iškimštais vatos pečiais

Kaukši Šančiuos paryčiais,–

neseniai pacitavo Ostrauskas poetą apie šio priemiesčio dabitas.

Pirmas ryšys su teatru, išlaiko konkursinį egzaminą į Kauno jaunimo teatrą, priimtas aktorium, lanko dramos studiją. Vėliau, jau Pinebergo DP stovykloje, paruošė ir „rečitaty-vinių būdu” pastatė Krévės „Šarūną” ir Sruogos „Baisiąją naktį”. Studijuodamas lituanistiką Pabaltijo universitete, drauge lanko dainavimo studiją, net „dainuoja stovyklose”. O dar be to – veiklus studentų organizaciniame gyvenime.

Amerikoje – nutupia Filadelfijoje. Čia baigia Pensilvanijos universitete baltistiką ir slavistiką, pas Krėvę specializuodamasis lietuvių literatūroje. Magistras, vėliau – daktaras. Čia jis dirba kaip muzikos bibliotekos vedėjas, rūpinasi šeima, rašo dramos veikalus, straipsnius.

Beje, iš Liet. enciklopedijos patiriame, kad „rankraštyje paliko eilėraščių rinkinį“, – ir mums prisimena Poetas „Žalioj lankelėj“, pabaigoje sudraskęs savo eilėrašį. Gal prisimena be ryšio. ..

Ir štai tie dramos veikalai, kuriuos ligi 1965 m. Ostrauskas yra paskelbęs (dvi senesnės – tiksliau, jaunesnės – dramos likusios rankraštyje):

1. „Pypkė“, 1 v. drama. Parašymo data – 1951 m., išspausdinta „Literatūros lankų“ Nr. 4, 1954 m., vaidinta 1961 m. – A. Škėmos pastatymas Santaros stovykloje, 1964 m. – D. Bylaitienės ir J. Blekaičio pastatymas Čikagoje.
2. „Kanarėlė“, 3 v. drama; parašymo data nenurodyta. Suvaidinta 1956 m., V. Valiukui režisuojant, Čikagoje. Ten pat 1958 m. L. S. Santaros puošniai išleista.
3. „Žalioj lankelėj“, 1 v. drama, parašyta 1961 m., drauge su „Pypke“ 1963 m. Santaros–Šviesos išleista atskira knyga; suvaidinta 1964 m. Čikagoje, J. Kelečiui režisuojant.
4. „Gyveno kartą senelis ir senelė...“, 1 v., parašyta 1963 m., išspausdinta „Metmenų“ Nr. 8, 1964 m. ir tais pat metais Čikagoje pirmą kartą suvaidinta, N. Martinaitytei režisuojant.

Pažvelkime į kiekvieną šių veikalų kiek plačiau, pradėdami nuo vienintelės stambios dramos „Kanarėlės“.

KONSERVATYVIOJI „KANARĖLĖ“

Klasikinis laiko ir vietos vienumas. Viskas vyksta elgetų gyvenamoj sukiūžusioj pirkelėj vienos pavasario paros metu kažkur Lietuvoje. Trys veiksmi, kaip lankas: solidi statiška pradžia ir tokia pat atomazga, o vidurinėje dalyje – pagrindinė įtampa.

Kaip ir visi Ostrausko veikalai, „Kanarėlė“ yra kamerinio pobūdžio: taupi veikėjų skaičiumi, glaustos struktūros. Tėra plėtojama viena tema, kuriai viskas pajungta. Tai įvykis su kanarėle, kuriame atsiskleidžia žmonės ir jų santykiai, dėl kurio esmingai pakinta jų likimas. Ostrauskiškai: pats įvykis – kanarėlės „pasiskolinimas“ ir jos pakeitimas žvirbliu – anekdotiškas ir vietomis humo-ristiškai traktuojamas, tačiau patiems veikėjams – ir rimtas, ir reikšmingas.

Užuomazginiam pirmam veiksmė išryškėja charakteristikos, santykiai. Vyriausiam, aklam elgetai Juozupui, pavydi pagiežingas Jokūbas – pavydi jam „turto“ – pilnesnės tarbos, didesnio pasisekimo tarp žmonių. Tretysis, Rokas, prisirišęs sėkmingesniame ubagavimui medinę koją, – lankstus prisitaikėlis, tarpininkas, nugerti mėgstas kitų dviejų išnaudotojas. Nepilnaprotė mergina Aneliu-kė, kurią apsilankančią globoja Juozupas. Veiksmo pa-baigon pasirodo Juozupas, atsinešdamas iš kažkur čiulbančią kanarėlę narve.

Antrame veiksmė – vakaras, Juozupas užmiega, beklausydamas paukščio giesmės. Jokūbas turi už ką siųst: reikia grąžint pavogtą kanarėlę, kol žmonių rūstybė jų visų nepri-tvos. Iš besižavinčios „rojaus paukščiu“ Aneliukės žodžių jam kyla pašaipti mintis: pakeisti kanarėlę žvirbliu – taip atkeršyti Juozupui. Sąmokslininku jis priverčia būti Roką, kuris prikalbina vargšę Aneliukę. Ši atneša žvirblį – gauna sau kanarėlę palaikyt. Padarę savo šunybę, Jokūbas su Roku neramiai užmiega, bijodami rytojaus.

Paskutiniame veiksme – netikėtumas: Juozupas pabunda visiškai apkurtęs. Jis negirdi čiauškančio žvirblio, šaukiančių jam elgetų ir, pagaliau supratęs, kas jį ištiko, sukrėstas, kyla nešti narvelio gražinti. Jokūbas su Roku –per vaikus – skuba atgauti iš Aneliukės kanarėlę, bet šiai paukštukas išsprūdęs laisvén: nebér. Pačiai Aneliukei dar labiau užtemsta protas. Suglumę Rokas ir Jokūbas, pokštui pasisukus prieš juos, nebežino, kas daryti, kai Juozupas išneša „kanarėlę“ atgal, kur radęs. Baigminėj scenoj matom Roką, pasinešusį išeit kažkur iš šios patogios parapijos, Jokūbą, sąžinės graužiamą.

Stiliaus atžvilgiu „Kanarėlė“ turi du planus: tarsi žemesnį–grynai natūralistinį, su elgetų skudurais, šutin-tom bulvém, degtine, jų prastom šnekom. Antrasis gi planas pri-mena jaunojo Gerharto Hauptmano simbolizmą, turintį panašų natūralistinį toną (pvz., „Hanelės dangun žengimas“). Čia kanarėlė –jau nebe felčerio paukštelis, o grožio, grožio ilgesio simbolis. Ir jaučia tą ilgesį teisingasai Juozupas, „beturtė dvasioje“ Aneliukė. Paviršutiniškas Rokas daugiau stebisi neregétu daiktu. O kerštingumo sujaukta Jokūbo siela ir visai jo nepajunta.

Buitiniame plane – visi veikėjai pralaimi. Bet perkeltiniame plane tarsi įvyksta moralinis praskaidrėjimas. Juozupas praregi giliau į „teisybę“. Pranašingam sapne jis regí panašų į save elgetą (dažnas Dievo įkūnijimas liaudies pasakose), kuris subara Juozupą už mėginimą pačiam teisybę vykdyti („aš nevodgiau, oi ne –tik praradau kantrybę“ ir „kanarėlės giesmę Viešpats kožnam skyrė“). Jis nurodo, kad „nuodémė tebūna tam, kurs ją narvan uždarė“. Atseit nepulk nuodémén pats, kito nuodémę taisydamas.

Juozupo nedraugas Jokūbas lyg ir nuplauna savo kaltę atgailaudamas. Išeinančiam Juozupui jis ir savo lazda atiduoda.

„Kanarėlė“ tad skurdi ir liūdna, bet ne žlugdanti, o skaidrinanti. Čia dar nuskamba moralisto gaida, ginamos tam tikros vertybės, pajuokiamos ydos. Net – jeigu tai tedaroma formaliniais sumetimais: kadangi taip priimta klasiškos schemos veikale.

Visus keturis pagrindinius veikėjus Ostrauskas piešia ryškius ir gyvus. Įdomu, kad labiausiai trijų matavimų išėjo dviprasmiškasis Rokas. Jis ir savanaudis išnaudotojas: kitų elgetų plutą ar bulvę skubiai kramsnoja, bijodamas, kad neatimtų, prisimeilindamas, –bet jisai ir Jokūbo kerštavimą bando sutramdyti, ir Aneliukę apgina, ir šunybén įsivelia labai nenoriai, Jokūbo prigąsdintas blogesniais dalykais. Rokas –žavus kažkokiu paukštišku nerūpestingumu, lengvumu.

Juozupui – spalvų mažiau. Beveik matai šventumo aureolę viršum jo galvos. Jis ir tiesioginiu pamokslėliu pagraudena.

Aneliukė parašyta lyriškai, su mažo vaiko nekaltumu ir protu, bijanti pikto, mylinti gera – Juozupą, niūniuojanti savo dainelę ir akių neatplėšianti nuo skambiai giedančio paukštelio.

Jokūbas – gal vienintelis, kurio kontūrai kiek sujaukti. Vos spėjam patikėt jo įniršiu ir klastingu gebėjimu svetimom rankom savo planus vykdyti, kai jis netenka savo ryžto, nusigąsta, ar ne per daug nusidėjęs, apskritai – pasimeta. Autorius nori parodyti, kad Jokūbas nėra jau toks blogas – žiūrėk, pasimuistęs ir bulve pasidalina, – bet kažkaip jo pavydas ir jo sąžinė nesuplaukia į vieną darnų žmogaus paveikslą, kaip, pavyzdžiui, sueina Roko prieštaringi bruožai.

Žodis „Kanárelėje” neturi didesnės reikšmės charakteristikai. Elgetos ir Aneliukė kalba panašiai, o tokie kartojimai, kaip „kad locka”, savičiau jų dar neišbrėžia.

Tačiau, nors kalba nėra giliau individualizuota, ji atrodo, autentiška, liaudiška. Elgetų žodynas, įprastiniai „profesiniai” jų priežodžiai, giesmės, sudaro gan tikrovišką jų mąstysenos ir buities vaizdą. Kaip realistiškai sukirptame veikale nėra nereikalingų scenų, taip nėra čia ir bereikšmio kalbėjimo.

Dialogas – tikslingas, gerai apsvarstytas, tarnaujantis akcijai ar charakteristikai. Drauge kalba anaip tol nėra vien galvotinė, nusausta ar suversta į reikalingą formulę, o spontaniška ir gyvenimiška.

Nesileidžiant į detalesnį nagrinėjimą, reikia pabrėžti ypatybę, kuri vienaip ar kitaip, didesniu ar mažesniu reikšmingumu persmelkia visus Ostrausko veikalus: humorą. Tai autoriaus stiprybė, o kartais ir silpnybė.

Stiprybė tai yra visur, kur ironiška situacija ar frazė suteikia visam vyksmui naują dimensiją, arba įneša kontrastinę, praturtinančią spalvą, arba aukštesnį prareajimo lygį, arba palengvina gresiantį melodramiškumą. Tokių atvejų yra apstu.

Bet esti ir rizikingų ar griuanančių humoro atvejų. Kai nusigandęs Jokūbas su Roku ima suprasti, kad Juozupas jau ne vien aklas, bet ir visiškai kurčias, juodu įsirežę, prie pat jo ausies, visa gerkle ima traukti ubagų giesmę: o galgi išgirs? Už lango kvatoja vaikai. Ir manau – salėje kvatoja žiūrovai. Kvatoja, autoriaus išprovokuoti, toje scenoje, kur jis vaizduoja didelę žmogaus nelaimę, kur net ir Juozupo priešui anaip tol nelinksma.. .

Ar tai būtų autoriaus komentaras apie bendrą gyvenimo menkybę, dėl kurios neverta ašarų liet – geriau juoku ją suniekinti? Ar tik paprastas pasidavimas pagundai, išvydus komišką galimybę, nors ji visumai ir kenkia?

Kitūr gi juokas – neabejotinai dėl juoko, dėl publikos kikenimo. Rokas tiesia ranką į Jokūbo išvirtas bulves:

„Jokūbas (šerdamas Rokui per nagus). Rokai! Nesvetimoteriauk!”

Juokingai Rokas kaulija bulvių, juokingai elgetos gieda, juokingai Juozupas negirdi narve besiplėšančio žvirblio, juokingai kvaiša Aneliukė... Juokinga būti aklam, kurčiam, nepilnapročiui: toks pavojus.

Kai kada per lengvo ar nebūtino juoko pavojus gresia ir kitiems Ostrausko veikalams. Tačiau neginčijama: visur, kur humoras ar ironija skamba vietoje, saikingai ir taikliai, – tai yra reto brangumo privalumas.

Nedidelis ir skurdus yra „Kanárelės” pasaulis, toli ne herojiškų dimensijų veikėjai, ne kažin kokios reikšmės ir centrinis įvykis, bet su savo kukliom pastelinėm spalvom, su stipria lyriška gaida, su saikingu dramatismu, Ostrausko realistiškai simbolinis veikalas nuskaamba ir kameriniu būdu – teatrališkai.

PYPKĖ SU MODERNIAIS KLAUSTUKAIS

„Pypkė” – vyriausia amžiumi iš trijų vienaveiksmių Ostrausko pjesių, kurios visos drauge sudarytų ne per ilgiausią vakarą teatre. Autoriaus liudijimu, „Pypkė” parašyta 1951 m. ir yra turbūt moderniausių teatrinių formų pionierė lietuvių teatre.

Numirėliai kalba, laikas nueina ir grįžta, kreipiamasi tiesiai į žiūrovus – visa tai buvo jau Antano Škėmos veikaluose. Tačiau Škėma tebeišlaikė esminį charakterių nuoseklumą,

užbaigtumą, dėl kurio ir pats turinys buvo logiškas pastatas eigoje. Ostrauskas žengia žingsnį toliau į mūsų dienų avangardinį teatrą, sumažindamas įvykių priežastingumą ligi tokio laipsnio, kad pati pjesės struktūra tampa tik tariamai solidus pastatas, o iš tikrųjų – efemeriškas, kiekvienu metu galįs subyrėti į dulkeles. Tai lyg dangoraižio stikluose atsispindįs kitas didžiulis dangoraižis. Debesis uždengia saulę, ir milžiniškas masyvas ištirpsta, lyg nebūta.

Tatai surišta su žmogumi, kuris dar „Kanarėlėje“ buvo ranka paliečiamas, o jau „Pypkėje“ tampa dviprasmiškas, kiek vaiduokliškas, be praeities, be solidžios buities anapus sceninės.

Simboliškai – jie čia nebeturi ne tik ryškių veidų, bet ir vardų. A. ir Z. Tarytum būtų sakoma: kam vardai? Jie žmonės. Žmonės nuo A iki Z.

Turinys? – A. turi pypkę, kurios nori Z. dėl tariamai joje paslėpto brangakmenio. A. pypkės neduoda – Z. jį besigrumdamas netyčia nužudo. Pypkę pasirodo buvusi ne ta.

Kur veiksmas vyksta? – Kambary arba scenoje, atvirai sako autorius. Kada? – Šiandien.

Mes nežinome krašto (ne, čia jau ne Lietuva – greičiau Hofmano (Hoffmann) pasakų miestelis, su senienų krautuvėlėmis, siaurom gatvėmis, smailais, vokiškais namais). Nežinom epochos. Nežinom personažų padėties, amžiaus, tautybės – nei jų siekimų, nei minčių, nei aistrų, jei tokių dalykų yra. Mes matom sapno padarus – sapno logikoje.

A. pasišneka su savo pypkute. Ji yra moters balsas iš užkulisio, retai – truputį nostalgiškas, dažniausiai pašaipus, priekaištingas, įkyrus.

Kai pirmą kartą pamatome A., jis ateina juokdamasis (ko?), su pypke rankoje, ateina iš mirusiųjų karalystės – prikelti savo paskutinės dienos. Žiūrovus jis paguodžia: „Jūs nebijokite manęs, jeigu nenorite bijot savęs. Ir nieko neklauskit,– aš beveik nieko nežinau. Man čia, tarp jūsų, buvo daug kas neaišku ir ten tas pats. Kaip danguje, taip ir ant žemės. Tik ten dienų gal kiek per daug. Tai ir viskas“ (p. 15).

Jei A. ateina savo noru ir pareikalauja dėmesio („Prašau tylos! Aš atnešu pypkę“), tai jo žudikas Z. įkrenta scenon nusigandęs, atsiprašantis: „Mane įstūmė autorius“.

Tokį reiškinį formalistiniai literatūros kritikai seniau vadindavo „priemonės apnuoginimu“, t. y. atviru autoriškos virtuvės triukų atskleidimu. Ir iš tiesų: ar ne visų veikalų ir ne visuomet personažus scenon „įstumia autorius“? Bet čia pasisakyta atvirai.

A. ir Z. atskirai turi po gerą monologą, protarpiais Pypkės pastabos pertraukiamą. Abu, pasakodami, kas privedė prie „anos dienos“–lemtingos abiem, istorijoje apie pypkę atskleidžia savąją medalio pusę.

Taip viskas, tiesioginiam kontakte su žiūrovais, paruošiama konfrontacijai.

Antroje dalyje–„anoji diena“, kurią abu iš naujo išgyvena (ar suvaidina?) groteskiškos komedijos plane, su retesniais Pypkės įsiterpimais, bet jau be žiūrovų šaukimosi liudininkais. Z. maldauja, bando papirkt, grūmoja. A. šaiposi iš jo, ožiuojas, pasakoja pamokančias istorijas apie tai, kaip blogai baigėsi kitam, bandžiusiam žmogų užmušti. Ir juokas yra A. ne tik ginklas, bet ir jį apsėdusi tema.

„Ar nežinote daržovės, kuri sukeltų juoką?“ Arba: „Istorija nežino nei vieno, kuris būtų miręs dėl juoko. Ar Jums tai niekad į galvą neatėjo?“

„Juokdarys!“–yra paskutinis besikvatojančio A. žodis, kai, grumdamasis dėl pypkės, Z. jį pasmaugia.

Ką reiškia tas mirtinis juokas? Ar tai modernųjų žmonių ašara? Mes nežinom, bet valia spėti.

Atomazgoje juokiasi jau autorius: pypkė, dėl kurios nužudyta, dėl kurios žustama, – buvo ne ta. Be deimanto.

Z. likimo žingsniai jau girdimi už durų.–„Baigta”, sako jis.– „Ar tik ne dabar prasideda”... sako Pypkė.

Tarp mums likusių mįslių yra toji sarkastiška Pypkė. Kas ji? Jei simbolis –tai ko? Piktos lemties? Ar toks ironiškas „das ewig Weibliche” variantas, dėl kurio raidiškai „pametama galvą”?..

Be abejo, „Pypkė” galima interpretuoti įvairiausiai. Autorius sąmoningai prisegiojo daugelį mįslių, nedavęs sprendimų. Autorius norėjo būti kaip gyvenimas.

SIMBOLIŲ SIMULTANAS

„Žalioj lankelėj” parašyta dešimt metų po „Pypkės”, bet savo kiek naiviai simbolistiniu pobūdžiu ji atrodo daug senesnė, šaknimis nusidriekianti kone ligi Meterlin-ko. Pati šio veikalo dvasia yra mažiau moderni, labiau melodramiška, nors išorinių priemonių prasme ir čia autorius panaudoja mūsų laikų teatrui būdingų naujovių. Ir čia yra „priemonės apnuoginimas”, kada Poetas komentuoja veikalo fazes („Prasidėjo pabaiga!”). Ir čia Poeto ir Žmogaus be namų tekstas pasižymi moderniu, nervingu fragmentišku, tvirtesnio priežastingumo stoka. Ir čia buitiniame Amerikos tavernos fone, nebandant racionaliai išteisinti, veikia grynai simbolinė Šachmatininkų pora, ne labiau gyvenimiška negu jų stumiamos figūros. Avangardiniame teatre nestebintų ir toks planų sumaišymas, koks įkūnytas grynai tradicinio, realistinio teatro personaže, kaip Smuklininkas, šalia absoliučiai nerealių Šachmatininkų, su Poeto ir Žmogaus be namų personažais kažkur tarp jų; Žmogus – arčiau Smuklininko, Poetas – arčiau Šachmatininkų, bet iš tikrųjų visi – skirtingose plotmėse.

Kas tačiau šį veikalą, paklydusį tarp vakar ir šiandien, žudo, tai tiršta tirščiausia simbolių mišrainė – ne įvairių simbolių, bet vien gresiančios vienam veikėjui ir neišvengiamai jį pasiekiančios mirties. Gal reikėtų ją čia rašyti didžiąja raide – Mirtis, bet ji įvyksta pusiau atsitiktinai ir po paprastu, prozaišku tramvajum (jei neklystu, dargi paskolintu iš Antano Škėmos mirties arsenalo).

Žmogui be namų gresia: minėtas tramvajus, kuris pravažiuoja grasindamas vis šiurpesniu dzeržgesiu bent keturis kartus, kol pagaliau, penktąjį kartą, jį suvažinėja; grasina gatvėje iškaba – bjaurus, kruvinas krabas; spokso į jį abu Šachmatininkai, kurių vieną pasitikdamas Smuklininkas ne be reikalo sako: „Velnią minim – velnias čia”.

Šachmatininkai gi lošia iš Žmogaus be namų gyvybės, protarpiais pranešdami, kiek partijai – ir tai gyvybei – beliko laiko. Kai vienas šachuoja, tai reiškia, kad Smuklininkas spaudžia Žmogų. Kai antras šachuoja, tai reiškia Žmogaus kontrataką. Ir pati toji žmogaus kontrataka, beje, gal labiausiai iš šachmatų partijos reikalavimų pasiteisina, nes racionalesnį pagrindą savo liūdnose mintyse panirusiam Žmogui piktai pulti Smuklininką sunku rasti. Kai po nelygios „kovos” tvirtas Smuklininkas išmeta Žmogų po atskubėjusiu kaip tik laiku tramvajum, Šachmatininkai baigia partiją, viens kitam skelbdami matą. Matas žuvusiam Žmogui – nereikalingas komentary, bet matas ir Smuklininkui: jo kaukė

– visiško pasitikėjimo savim, tvirto, patenkinto kaukė – galutinai Žmogaus nuplėšta. O gyvenimiškam plane jam turbūt gresia kalėjimas, savo tvirtovės–smuklės praradimas.

Šachmatininkai publikoje protestuos už atsakymą matu į matą. Bet kaip tik tokios partijos ilgėjosi trečias svarbusis personažas – Poetas: partijos „gyvenimiškos“, „su krauju“, kurią „abu pralaimi“.

Šalia be saiko tirštos mirties simbolikos „Žaliojoj lankelėj“ yra kitas trūkumas, gal ne mažiau fatališkas veikalui: tai silpnas Žmogaus be namų išpiešimas – jo, kuris stoja aktyvion kovon prieš brutalumu ir melu šarvuotą Smuklininką. Smuklininkas, priešingai, yra didelė veikalo vertybė, išperkanti iš dalies ir trūkumus, nes jį Ostrauskas parašo su tvirtu psichologiniu supratimu ir pagrindimu, jam šalia paviršutinės stiprybės suteikia ir įtikinamą giluminę dimensiją, parodo jį gyvulį ir žmogų, vykusiai suliedindamas viename vaizde prieštaringas jo ypatybes. Smuklininko žodis ir veiksmas išplaukia iš jo charakterio ir situacijos, be falšo, be autoriško primetimo. Čia, kaip „Kantarėlėje“, Ostrauskas įrodo, kad buitinį, psichologiškai pagrįstą – t. y. vakarykštės dienos – teatrą jis puikiausiai galėtų įvaldyti, jei tatai jį domintų.

Tačiau jis yra novatorius mūsų dramaturgijoje ir jo užmojai yra ambicingesni, siekią naujų išraiškos priemonių ir naujų temų. Todėl Ostrausko (nei, pridėkim nuo savęs skliausteliuose, mūsų) šiandien per daug nenužlugins konvencionalios technikos naudojimas.

Žmogus be namų turėjo būti modernaus teatro personažas. Pats jo neužbaigimas, dviprasmiškumas, logiškų pamatavimų stoka yra būdingi avangardinio teatro bruožai. Deja, jis liko beveidis, pralaimįs šalia trijų matavimų gyvo žmogaus – Smuklininko ne vien fizinį susikirtimą, bet ir meninį palyginimą. Komiškas sapnas, kurį Poetas šokasi aiškinti pagal Froidą (Freud) bei Šagalą (Chagall) paveikslą,– „sėdėjau ant stogo, pasislėpęs už kamino, ir graužiau morką“ – nesuteikia šiam tragiškam personažui naujos šviesos.

Kažkodėl šiame veikale negelbėjo Ostrauskui nei jo humoro jausmas, o ironija beliko įsitvirtinusi apgaulingai jaukiam bei „tautiškam“ pavadinime – „Žaliojoj lankelėj“. Negelbėjo nei faktas, kad struktūra kuo kruopščiausiai apgalvota, vėl – taupi ir glaudi, kaip ir kituose veikaluose, kad kiekviena frazė turi savo pakrovą, ir net iš pažiūros prabėganti, lengvai mesta replika staiga veiksmo eigoje įgyja naujo svorio ir pasirodo anaipol nebuvisi atsitiktinė.

„Žaliojoj lankelėj“ išryškėjo keli pavojai, kurių Ostrauskui derėtų saugotis: tai sentimentaloka tendencija į melodramiškumą (ji juntama ir „Kantarėlėje“) bendroje nuotaiškoje; ir kita tendencija, kuri, atrodo, vertė perkrauti veikalą simboliais, užuominomis bei sakančiomis nuojautomis,– tendencija truputį ilgiau bei atkakliau aiškinti negu būtina. Šiuo atveju, ryškinant lemties nelemtumą, liko neryškus patsai Žmogus. Jam teko kovoti šachmatiškame simultane su per gausiais priešais ir pralaimėti anksčiau, negu autorius davė jam penktojo tramvajaus matą.

AVANGARDINIAI „SENELIAI“

Naujausias paskelbtas ir pastatytas Kosto Ostrausko veikalas „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ yra labiausiai vykęs keliais svarbiais atžvilgiais. Mes jau žinome autoriaus nesitenkinimą tradicinėmis formomis ir veržimąsi į naujausio Vakarų teatro atveriamas sritis. Ir šiame būtent veikale jam pavyksta kūrybiškai, savitai panaudoti naują priėjimą, sceniš-

kai pateikiant psichologinę problemą. Avangardinei formai jis sugeba suteikti gilumos, subtiliai atremdamas sceninę situaciją ir į gyvenamąją epochą apskritai (tiksliau sakant, tos epochos satyrinį vaizdą) ir į specifiškai tautišką atmosferą bei poetiką. Tatai jis pasiekia, sakytum, labai paprasta, bet drauge labai išradingai ir išsamiai panaudota priemone: spauda! Tikra spauda ir pseudospauda, kurią skaito kits kitam Seneliai, įvesdami atominį amžių, politinį pasaulio chaosą, šablonišką pseudokultūrą – visa, kas bendresniame plane charakterizuoja ir jų pačių groteskišką, neracionalią buitį.

Turinys yra kraštutiniai paprastas ir – geriausioj avangardinio, ar vadinamo „absurdo“, teatro tradicijoj–makabriškas: Senelis ir Senelė senų senovėje neteko vienturčio sūnaus. Jis žuvo beprasmėje katastrofoje. Ir nuo tada juodu nuomoja kambarį panašiam jaunuoliui, pasidžiaugia juo kaip tikru sūnum ir – nužudo. Nes juk jis nėra tikras – jis tik imitacija.

Sienoje jau pažymėta dešimt brūkšnių; veikale regime, kaip plaktuku užmušus miegantį Studentą, atsiranda vienuoliktas, ir patiriame, kad nebeilgai Seneliai taip sunkiai vargs: už Jonuką buvo užsibrėžę pribaugti dvylika. Dar vienas ir – „tada atsikvėpsim... ištiesę kojas, pailsėsim“..

Autoriaus ironija čia triumfuoja visoje situacijoje: juk tokie jaukūs senukai, taip sūnų mylėjo, taip jo verkia, nepamiršta,– kas gi nepavydėtų tokių mylinčių tėvelių? Dėl to ir pavadinimas toks simpatingas – tik vaikučiams sakyti prieš užmiegant.

Ostrauskas jau kitur pademonstravo didelę dramaturgo dorybę – kondensuotumą, lakoniškumą. Jo veikėjų skaičius visur minimalus: tiek, kiek reikia tezei išsakyti, be jokių šalutinių charakterių, įvedamų dėl spalvos ar įvairumo. Ir toje kamerinėje veikalo sampratoje nesti vietos išplėstiems pasikalbėjimams, antriniams motyvams. „Seneliuose“ glaustumas pasiekia aukšto lygio, nepaaukojant jokio būtino šio tipo veikalui elemento ir drauge – su laisvumu, su gyvybe.

Kaip personažai, Seneliai autoriaus sąmoningai paliekami tik vos vos viens nuo kito atskirti. Senelis gal kiek labiau linkęs patikėti politine retorika, kaip vyrams būdinga; Senelė gi skeptiškesnė. Antra vertus, Senelė greitesnė prie ašarų, kaip moteriškei dera, o Senelis – prie veiksmo... Šiaipgi juodu – vieno asmens dvi puselės; vienas gyvenimas, vienas sūnaus prisiminimas, vienas balsas, vienas beprasmis kerštas kažkam nežinomam, juos nuskriaudusiam.

Veikale mes nematome konflikto – ir jo nepasigendame. Konflikto vieton autorius pateikia mums ritualą: mes jaučiame, kad visi Senelių veiksmai, kaip jos mezgimas eilinei aukai megztinio, o jo skaitymas laikraščių balsu, tarp jų periodiškai raudos dėl žuvusio Jonuko,– raudos, kurios kaip netikėtai ir sutartinai prasideda, taip staigiai ir nutrūksta, kaip visas ruošimasis žmogžudystei,– viskas yra lyg tradicinių, nepakeičiamų formų kartojimas. Tarsi ir visas žmogaus gyvenimas tebutų mechaniskas kartojimas nustatytų formų, kurių prasmė seniai pamiršta. Ir sakydami – beprasmis ritualas, mes paliečiame ir Ostrausko, ir „absurdo“ teatro idėjinį pamatą.

„Gyveno kartą senelis ir senelė...“ yra Ostrausko visiškas išsivadavimas iš vakardienos buitiško teatro ir drąsiausias – šalia „Pypkės“– žingsnis į didelių galimybių ir didelių pavojų avangardinio teatro kelią.

ŽMONĖS IR ŽODŽIAI

Didelės galimybės ir dideli pavojai kyla iš tos pat versmės – didelės laisvės. Atsipalaidavimas nuo tradicinės dramaturgijos reikalavimų: griežtos konstrukcijos logikos, veiksmo ugdymo, stipraus veikėjų išbrėžimo – atveia avangardiniam teatrui didžiulės naujų formų kūrimo perspektyvas. Jei gyvenime nebežiūrime nei tikslo, nei priežastingumo, tai ir teatras, tasai „veidrodis gamtai“, norėdamas būti ištikimas gyvenimo vaizduotojas, privalo atsižadėti nuoseklumo, dėsningumo iliuzijų. Chaosas? Bet koks kūrybingas, koks nevaržomai, kaprizingai, bizantiškų bokštų pavyzdžiu – nesimetriškai įvairus! Kaip lengva čia įjungti pasąmonę, sapnus, kaip gera nežaboti fantazijos ir išspirti logiką per bortą, kad nesimaišytų kūrybiniam pokyly!

Kokia gali būti kalba apie veiksmo rūpestingą, apgalvotą ugdymą – apie žengimą nuo užuomazgos per įvairias krizes bei peripetijas į kulminaciją, į išrišimą? Gyvenimiška užuomazga tėra gimimas ir atomazga – mirtis. O tarp tų galinių taškų veiksmas čia skrieja, čia miega, čia tūpčioja vietoj ar slenka atatusptas atgal. Taip, vadinasi, turi būti ir moderniam veikale.

Žmogus? Kas matė gyvenime absoliučiai išbaigtą, lengvai atpažįstamą „charakterį“, kurio visi poelgiai – tarsi apspręsti iš anksto, nuoseklūs, remiantis jo būdo ypatybėmis bei jo jausmais, atspėjami ir aiškūs? Todėl ir teatrui nevalia meluoti, rodant kažkokias judančias skulptūras, Žmogus – neatspėjamas, besikeičiąs, šiandien vienoks, rytoj kitoks, o jo poelgiams didžiąja dalimi vadovauja tamsios, jam pačiam nežinomos sąšamoninės jėgos. Šiandien jis dar žmogus, rytoj – aplinkos įtakoje – raganosis. „Charakterio“ apskritai nėra.

Sceninis žodis turi būti literatūriškai dailiai įformintas, stilingas, funkcionalus? Gyvenime šnekama nuotropom, begaliniais banaliais pasikartojimais, dažnai be sąryšio ir tikslo. Ir toks turi būti teatras.

Tokie yra avangardinio teatro argumentai.

Ostrauskas pakelyje iš gana tradicinės „Kantarėlės“ į avangardinį paskutinį „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ rodo gana keistą ir tuo įdomų abiejų priėjimų susidūrimą. Tai ryškėja ir personažų patiekime, ir tekste.

Iš nuoseklios ir aiškios, taigi „pasenusios“, „Kantarėlės“ sampratos išriedėję personažai yra gyvi žmonės. Mes nesunkiai galėtume įsivaizduoti šių skurdžių visą autoriaus neišsakytą gyvenimą, nes jie telpa į logišką schemą.

Jų kalba – žemiška, net lokalinė, liaudiškais elementais sucementuota ir išpuošta, ubagų giesmių ir liaudies dainų ištraukom pamarginta, sodri ir natūrali.

Bet „Pypkėje“ visas žmogaus ir jo žodžio konkretumas pasidaro abejotinas. A. ir Z. biografijų mes lengvai atkurti negalėtume: būdami kokie tik nori, jie tuo pačiu yra jokie – be ryškių kontūrų. Be tautybės, amžiaus, profesijos, be siekimų, be pasaulėžiūros, be aiškesnės charakteristikos.

Tas pats neapibrėžtumas persimeta ir į tekstinę medžiagą. Čia jau veltui ieškotum lietuviškų savybių: žodis pasidaręs bendras, tarsi suabstraktėjęs. Jis nėra nė individualizuotas – jis vienodas visų personažų lūpose. Pamėgstamas sakinio nebaigtumas, kuris atima jam bet kokią formą. Štai iš vieno 23 puslapio:

- A. Kas jums sakė?
 Z. Gi jūs tik ką. . .
 Z. Kaip tai?
 A. Aš gi sakiau, kad. . .
 A. Man regis, kad tai per. . .
 Z. ... mažai?
 A. Ne – per daug.
 Z. Kodėl?
 A. O gal ir todėl, kad... Z. Kad kas?
 A. . . . kad nenoriu. Daug ko žmogus nenori. O ką jūs manėte?
 Z. Aš? Nieko. . . nieko. . .

Vargas aktoriams, kuriems tenka sugrūsti atmintin tokias režiančias sakinių šukes! Laimė, ištisas toks puslapis tėra vienas. Kitur maniera operuoti panašiom nuoplai-šom pasireiškia tik atsitiktinai, normalių sakinių užgožta.

O tą normalų, plaukiantį kalbos tekėjimą Ostrauskas valdo puikiausiai – gyvai, natūraliai ir vaizdžiai. Kas jam būdinga ypač „Pypkėje“, tai humoras, gyvas padėties ironijos jautimas ir iškėlimas. Tai suteikia tekstui naują dimensiją, suartina su žmogaus patirtimi, su vidine realybe. Štai kaip aiškinasi A. pypkės atėjusiam Z.:

A. Tiesą pasakius, jums pasisekė, kad atėjot pas mane su grasinimu. . . ar reikalavimu,– kaip jums patogiau,– bet ne su prašymu. Nors,– būsiu atviras,– niekad neturėjau progos prašymo svarstyti. Suprantat, smulki, neįtakinga visuomeninė padėtis. Taigi, kaip jums jau, tikiuos, paaiškėjo, mano prašymus paprastai svarsto. Taip jau įprasta. Ir visuomet atmeta. Jie įprato – ir aš pripratau. Todėl netikėtai aš gavęs prašymą negalėčiau jo neatmesti. Vien dėl patyrimo stokos (p. 22–23).

Visur, kur Ostrausko ironiškas pastabumas vykusiai susijungia su paties personažo reiškiomom ypatybėm, rezultatas yra geras. Tekstas laisvai alsuoja, ne efektui pajungtas, bet žmoniškas ir tikras, jei kiek ir ciniškas.

Z. savo monologe sako – su būdingu Ostrauskui gabiu pašaipumu:

Prieš kelias dienas mirė mano dėdė. Buvo turtingas ir manęs į akis nesileido. Testamente man buvo du žodžiai: išmok gyventi. Tai viskas. Asilas. Turtais pertekę visi tokios išminties pilni. Kai jį duobėn paguldė, ir aš paspyriau drėgnos žemės grumstą. Requiesscat in pace (p. 19).

Kai kada Ostrauskas kiek paleidžia vadžias, ir juokas pasigirsta tik tam, kad žiūrovui būtų linksmiau, bet ne dėl veikalo būtinybės. Taip vietomis atrodo ir paskutiniame veikle, kada, pavyzdžiui, Senelė komentuoja Senelio skaitomas laikraščių žinias:

Senelis. Kitą dieną užsienio reikalų ministeris tą pareiškimą švelniai dementavo: „Diegas pasigėrė – pusė velnio, boba pasigėrė – visas velnias”.

Senelė. Už valstybės paslapčių išdavimą sušaudyt ministerį. Senelis. Jau sušaudė (Mėtenys, Nr. 8, p. 83).

Ar nenuskamba kažkokiais girdėtais anekdotais? Tačiau tai – smulkus paviršiaus nelygumas. Apskritai paėmus, šio veikalo tekstas – bene stipriausias iš visų. Čia Ostrauskas originaliai panaudoja liaudies poetinio žodyno elementus. Ritmiškos Senelių raudos – sutartinės yra ir tikros, ir vaizdžios, ir stilistine prasme jos iškyla aukščiau „Kantarėlės” elgetų buitiško liaudiškumo. Ir tos raudos persunktos autoriaus ironija, kaip visa veikalo pagrindinė situacija, kaip pats pavadinimas ir kaip ypač kandžiai – idiliška pabaiga, kada Senelis, susidorojęs su Studentu, vėl skaito Senelei iš laikraščių:

Sąvokoje „žaismas” suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pav., saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetryje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis – baletė... (p. 95).

Kaip personažai abu Seneliai traktuojami lyg vienas: plokštuminiu, groteskišku piešiniu.

Itin glaustam, taupiam, ryškiam veikalui tenka prikišti Studento pasirodymą. Autorius primetė jam bespalvį, visiškai atmestinį, negyvą tekstą ir pats prisidėjo prie Senelių darbo nužudant Studentą. Jeigu jam nebuvo reikalo duoti kokio savarankiško uždavinio ar įdomesnės spalvos, geriau jis visai būtų likęs nematomas.

Keisčiausiai autorinės priemonės susimaišė „Žalioj lankelėj” – ir personažų traktavimo, ir teksto prasme. Natūralistinis Smuklininkas, didesnio „sodrumo” dėlei apdovanotas dargi keliais skonį žeidžiančiais, moderniam teatre madingais, bet šiuo atveju ne tik ne būtinais, bet kliūvančiais išsireiškimais (kurių nereikalingumą paliudijo pats autorius, nekartodamas jų anglų kalbos Smuklininko tekste). Žmogus be namų – visai kitos scenos atstovas: fragmentiškas, neurotiškas, sąmoningai neužbaigtas ir nemotyvuotas, jis čia visokių baimių ujamas, čia netikėtai ūmus ir kovingas neprašytos teisybės atskleidėjas. Šisai iš pakaruoklio virvės per anksti iškritęs personažas geriau jaustųsi tarp groteskiškos „Pypkės” ar „Senelių” veikėjų. Šalia Smuklininko jis lieka iš kartono išpjautas.

Poetas – vėl visai kitas žanras. Tai Pypkės palikuonis: „choras”, autoriaus sumanymų komentatorius, šaipokas. Jis pusiau personažas, o pusiau abstrakcija, tačiau skirtingam plane su Žmogum be namų. Jam leista – gana įkyriai – iš anksto išduoti žiūrovams, kas žada įvykti veikalo pabaigon:

Žinai, Gus? –
Tvankioj būties palėpėj
šią naktį mirs kažkas (p. 52).

Apie šachmatininkus jis taip pat pranašingai išsitaria: „Kas žino, gal jie lošia už gyvybę” (p. 43).

Ne kas kitas, bet Poetas užsimena, kad „kartais persekioja palikti namai”, paruošdamas sceną taip persekiojamam ultratremtiniui Žmogui be namų.

Patsai Poetas įtraukiamas akcijon kaip suinteresuotoji pusė: jis kursto Smuklininko ir Žmogaus konfrontaciją, kad – žūt ar būt – iškiltų aikštėn teisybė. Ir kada įvyksta Smuklininko atskleidimas, Poetas taip pat apsisprendžia: sudrasko eilėraščius – daugiau savęs neapgaudinėsiąs, kad esąs poetas, – neberašysiąs.

Šachmatininkai – jau apskritai nebe žmonės, o juodų jėgų simboliai, kaip tramvajus ar krabas. Kiekvienas jų lakoniškas sakinyas komentuoja esamą padėtį, kiekvienas ėjimas artina pabaigą – Žmogaus be namų žuvimą.

„Žaliojoj lankelėj“ Ostraskui nepavyko darniai suvesti tokių skirtingų personažo traktavimų; pesimistiškoje vaizduojamo gyvenimo sampratoje jis pertirštino visą makabrišką simboliką. Bet veikalas įdomus kaip klystkelė tarp tvirtai įvaldyto natūralizmo ir dar netikrų, dvejojančių naujos formos bei išraiškos ieškojimų. Tai garbingas, pionieriškas pralaimėjimas.

OSTRAUSKAS SCENOJE

Kad ir kaip vertintume literatūrinės Ostrasko veikalų ypatybes, aukštai ar menkai, bet vienas įspūdis turbūt daugumai skaitytojų bus bendras: tai ne tiek skaityti, kiek vaidinti scenoje skirti veikalai. Ne „Lesedrama“, o teatras. Ir pats autoriaus tekstas pilnas kruopščių, rūpestingai apgalvotų pastabų, kas kur ir kaip darytina scenoje.

Sceniškai Ostraskas teikia progos sukurti įdomių, eksperimentinių spektaklių. Galima būtų teigti, jog be scenos Ostrasko veikalai nėra tikrai užbaigti. Ten, kur, literatūriškai imant, lieka abejonių, neaiškumų ar dviprasmiškumų, sceniškai dažnai laimima interpretacijos laisvės prasme. Nes Ostrasko personažai anaiptol nėra kokios sausos schemos, mažo, riboto uždavinio nešėjai, kaip dažnai matome mūsų kitų dramaturgų žymiai įprastesnio, realistiškesnio tipo veikaluose. Jų traktavimas, priešingai, nesuveržtas per siaurais idėjiniais ar psichologiniais varžtais, bet paliktas atviras daugiopai suprasti ir įkūnyti.

Tas pat kalbant apie atmosferą, bendrą pastatymo stilių, aplinką. Visada yra atviri bent keli galimi keliai – keli planai, iš kurių galima pasirinkti, kas akcentuoti ir kas palikti užuomina. Ostrasko daugiaprasmiškumas yra jo didysis privalumas, jo veikalų tikroji gyvybė, skatinanti ir gyvą teatrą. Jis leidžia teatrui laisvai, originaliai kurti nuotaiką, ieškoti savito veikalui stiliaus, ryškinti veikėjo charakteristikas priklausomai ne vien nuo teksto, bet spektaklio idėjos bei aktorius duomenų.

Tokios galimybės nėra, jei dramaturgo tekstas bei veiksmo planas yra visiškai ir vienašališkai aiškus ir ne-paliekąs skirtingos interpretacijos progų. Tai neįmanoma ir tada, kai tekstas blankus, negyvas, apskritai – nieko nesugestionuojantis.

Ostraskas būtent sugestionuoja daug, bet neišsako ligi galo, leisdamas aktoriui laisvai kvėpuoti.

Jis taip pat neprimeta falšo – nei psichologinio melo, nei tekstinės neįmanomos įmantrybės. Šia prasme jo didžiausios nuodėmės teatrui yra šen bei ten pasitaikančios abejotino gilumo sentencijos ar pseudopoetiniai išsiliejimai, kuriems trūksta ir autentiškumo, ir scenai reikalingo intensyvumo.

Veikalo pradžioje Pypkė kalba:

Ir nedvejok, nes Anapus kartais būna taip nuobodu ir pikta, kad noris nors trumpam pabėgti nuo kasdienybės ir paieškoti ko nors naujo arba pagyvent bent tuo, ką laikas paskan্দino, nors ir žinai, kad kasdienybė miršta su diena ir jau rytoj ji tiktai sapnas (p. 14).

Arba panašių nuotaikingų minčių „Žalioj lankelėj“ linkęs pažerti Pypkės vietininkas – Poetas:

Vieną naktį, Gus, mes neatlaikysim – uždusime.

Palaidos miesto mūrai. O žiburiai kaip švietę – švies (p. 38).

Šią naktį daug šešėlių. . . Taip, bičiuli,– šešėlių. Naktis be šešėlių būtų nuoga (p. 43).

Čia stačiai noris nuo savęs pridėti iš seno tango: „Naktis be mėnulio – tai širdis be meilės”. Banalumas labai artimas.

Nors tos rūšies posakiai turėtų tarnauti atmosferai, bet paprastai jie daugiau sugriau-na negu sukuria, kadangi juos sakęs aktorius pastatomas į neišbrendamai klampią situa-ciją. Net jeigu jis pats tiki ištariamo teksto giluma ir grožiu, žiūrovas skeptiškas. Žiūrovas turi ypatybę skeptiškai priimti bet kokį nereikalingą ornamentą, bet kokią pozą. Gal jis toks gudrus, kadangi žiūri iš šalies. Po daugelio kartojimų repeticijose, po ryšio, spalvos, santykio, uždavinio ieškojimų, aktorius nustoja skirti, kur jo tekstas stiprus ir kur silpnas. Jei jis geras aktorius, jis visą tekstą paverčia savu, suorganina ir dažnai pamilsta.

Scena nėra nusistačiusi prieš filosofinį atitrauktos minties išreiškimą nei juo labiau – prieš poeziją, kuri kaip tiktai visais pakilimo laikotarpiais sudarė didžiąją teatro galybės dalį. Bet tie dalykai, šalia autentiškumo, privalo būti ir dinamiški, aukšto intensyvumo, reikalingi šiam veikalo momentui ir išreiškia visą žmogų, jo charakterį ir jo jausmus.

Vieno genijaus, kaip Šekspyras, užtektų parodyti, kokią galią scenoje turi aistringai ieškanti mintis, dramatiška poezija. Bet nereikia ir Šekspyro: mūsų Sruogos teatro pati viršūnė yra tos vietos, kada įkaitintam intensyvume susilydo dramatinė įtampa, mintis ir poetinė vizija, kaip Jogailos ir Kazimiero Sapiegos kai kuriuose monologuose.

Deja, Ostrauskas kol kas tokio liedinio nėra pasiekęs. Jo Poetas, sprendžiant iš kelių scenoje duotų ištraukų, Dievo dovanos neturi. O pats Ostrauskas – tvirčiausias į buitį atremtame, psichologiškai įžvalgiame, humoro nuskaidrintame kalbėjime, kuris rodo gi-musį prozaiką. Kiekvienu atveju tokios išvados iš šių, tikėkimės – tik pirmųjų, Ostrausko veikalų. Bet jis jau nustebino mus naujove – ateityje gali ir labiau nustebinti.

Jau dabar Ostrauskas duoda režisieriui ir aktoriams įdomią, turtingą medžiagą. Jis yra sceniškas, kaip sceniški buvo Antano Škėmos veikalai, kaip sceniškas Antano Rūko „Bulbulis ir Dundulis”, kaip sceniški yra mūsų teatro klasikai Sruoga ir Krėvė. Neatsitiktinai visi čia nagrinėjami Ostrausko veikalai buvo pastatyti, kiti – po kelis kartus.

Kosto Ostrausko teatras yra komiškas iš paviršiaus, bet tragiškas savo pagrindu. Tie-du grotesko poliai, komizmas ir tragizmas, kaip tiktai palieka teatrui tokią plačią inter-pretacijos galimybę: bet kuriame taške tarp jų gali būti rastas pateisinamas sceniškas įkūnijimas.

„Pypkė” buvo paskutinis Antano Škėmos, kaip režisieriaus ir aktoriaus, sceninis dar-bas, suvaidintas jo žuvimo išvakarėse. Jau pačiose tose aplinkybėse tarsi kyšojo gyveni-

mo grotesko šturpi kaukė: kelias valandas prieš savo atsitiktinę, beprasmę mirtį automobilio katastrofoje Škėma vaidino A.– jo atsitiktinę, beprasmę mirtį „Pypkės“ veikale. Šturpiai ironijai pasidauginus realybėje, spektaklio liudininkams liko neišdildomas įspūdis.

Kaip pasakojo Škėmos žuvimo giliai sukrėstas (ir pats vėliau taip pat žuęs) Algimantas Mackus, spektaklis buvęs prisotintas atmosferos, o tai buvo Škėmos didžioji stiprybė ne vien kaip dramaturgo, bet ir kaip režisieriaus. A. buvęs elegantiškas, ironiškas, Z.– Edvardas Liogys – varganas, graudus, keliąs užuojautą. Pypkė buvo įvesta scenon kaip moteris (Laima Vasiliauskaitė), ir A. atnešė ją scenon ant rankų. Toliau Pypkės stilizuotiems judesiams buvo išskirta atskira aikštelė.

Po kelių metų Čikagoje kitas „Pypkės“ pastatymas labiau rėmėsi motto iš Aristofano, kurį Ostrauskas veikalui skyrė: „Aš juokiaus, kol pravirkau“. Dalia Bylaitienė, režisierė koordinatorė, Jurgio Blekaičio talkinama ypač mizanscenos srity, su aktoriais Egle Vilutienė, Vytautu Juodka ir Algirdu Kurausku, su dailininku Vytautu Virkau ir muziku Antanu Naku, sukūrė spektaklį, kuriame ma-kabriškoji linija, vedanti į A. mirtį, buvo sąmoningai tušuojiama, o ryškintas – padėties groteskiškumas, perdėtos, formalistinės aktorių padėty. Kaip tema dominavo juokas, bet jis buvo nejuokus.

Ostrausko nurodymas, kad veiksmas vyksta „šiandien“, buvo suprastas kaip „bet kada“. Pasirinkta mūsų amžiaus sąvarta, neutrali, jokio krašto nespecifikuojanti aplinka. A. išvestas kaip senyvas keistuolis, kolekcionierius, gal truputį ir pakrikusio proto. Z.– varguos išmokęs lankstumo ir prisitaikymo, stengijasis išlaikyti savo tariamą orumą raštininkėlis. Jūdviejų susitikime A., kuris yra apsėstas persekiojančios juoko idėjos, su dideliu malonumu stebi Z. kaip komizmo eksponatą, ryškina jo juokingumą šaipydamasis, erzindamas, žemindamas. Tatai padeda Z. natūraliai prarasti pusiausvyrą ir, besigrumiant dėl pypkės, netyčiomis pasmaugti A.

Įvykdytieji „Pypkės“ pastatymai tėra du taškai tarp komizmo ir tragizmo polių šiame veikale. Galima būtų duoti daugybę kitų pagrįstų variantų; einant viena kryptimi – ligi neįmanomos hiperbolės ryškinti groteską; einant kita – mažinti komizmą, švelninti visus kampus, vis labiau pabrėžti dviejų gyvenimo palaužtų žmonių fatališkos konfrontacijos tragiškumą. Tos interpretacijos laisvės pagrindas yra avangardiniu principu Ostrausko užbrėžtas pats žmogus: jam suteikta esmė, bet neduota buitinių detalių. Kas yra A.? Kas yra Z.? Du karo ir tremties paveikti lietuviai? Kudirkos laikų mažo miestelio krautuvininkas ir valsčiaus raštininkas? Alabamos negrai? Hofmano – arba Juliaus Kaupo – pasakų personažai? Du seniai ar du jauni vyrai? – Atsakymų gali būti daug, ir aplink kiekvieną galima sukurti visai kitokį, įdomų spektaklį – su komplikuoju scenovaizdžiu arba tuščioje scenoje; su pantomimiška Pypke scenoje ar visai be jos; apaugusį natūralistinėmis buities detalėmis arba visiškai sąlyginį; statišką, su vos keliais svariais veiksmo prasiveržimais arba muzikalį ir nepaliaujamai judantį kaip baletas.

Tokį patį traktavimo laisvumą – truputį šiauresniame akc jjos piešiny – teikia „Gyveno kartą senelis ir senelė. ..“ ir „Žaliojoj lankelėj“. Tiktai „Kanarėlė“ nesileistų taip lankstoma, labiau suveržta tradicinius rėmuos.

Kiekvieno veikalo savo režisūrinį variantą gausiose pastabose bei vyksmo nurodymuose teikia ir pats autorius. Mėgėjų grupės galėtų gana tiksliai, kaip iš gaidų, suvaidinti, pavyzdžiui, „Kanarėlė“.

Be abejo, autoriaus nurodymai išryškina jo sumanymą, ir todėl ne vien mėgėjams jie privalomi. Tačiau labiau patyrusios ir savarankiškos grupės uždavinys – spektaklyje plėtoti autoriaus duotąją teksto medžiagą, dažnai neišskiriant ir jo pastabų. Sakysim, dramaturgas nurodo, abu Seneliai linguoja savo supamose kėdėse. Kaip jie linguoja, jau režisieriaus ir aktorių uždavinys išryškinti. Lingavimo gali būti įvairių tempų, stabtelėjimų, kontrastingų judesių. Seneliai sutaria – jie keletą kartų visiškai vienodai pasisupa: tarsi kartu galvos linkteli. Nesutaria – pikta supas priešingom kryptim. Išsitraukęs plaktuką, Senelis supasi berniokišku įsismaginimu, net kojas pirmyn mesdamas – Senelė atsargiai mąsto, lėtai traukia megztinio siūlą, ir jos kėdė vos vos pasisupus priekin stabteli, atgal – ir vėl stabteli. Visa tai, be abejo, turi būti daroma įvairiai ne dėl paties įvairumo, bet rišant su akcija, mintim, nuotaika.

Teatrinė tradicija neleidžia įbrukti veikalui jokio pašalinio žodžio, teksto atžvilgiu vienintelė laisvė – kai kuriuos dalykus praleisti. Bet režisūrinės autoriaus pastabos yra kas kita. Jos vykdytinos, jei raiškios, plėtotinos ir kiekvienu atveju įsidėmėtinos, kad autoriaus idėja būtų teisingai suprasta. Tačiau galima jų ir atsisakyti, jei aktorius ar režisierius tikisi radę geresnę vaidybos priemonę negu autoriaus nurodytą „tūpčiodamas vietoje“ ar „nejaukiai dairydamsis“.

Juk dramaturgas, teikdamas nurodymus, iš tikrųjų negalvoja pats veikalą ir pastatyti, ir kiekvieną vaidmenį suvaidinti. Jo pastangos yra sugestijos, padedančios suprasti tekstą, o skaitytojui – geriau įsivaizduoti veiksmą. Bernardas Šo (Shaw) kai kuriuos veikalus palydėjo ištaisais traktatais, o Šekspyras jokių nurodymų nepaliko.

Ostrauskas mėgsta parežisuoti, ir teatrui tai gali būti tiek pagalba, tiek ir primetimas, su kuriuo tenka kovoti. Bet pačiam dramaturgui – kažin ar nurodymų gausybė nėra gana pavojinga priemonė? Juk daug lengviau skliaustuos pastabėle nurodyti, kaip veikėjas jaučiasi, negu iškelti tai veiksmu, leisti suprasti iš potekstės ar iš paties charakterio piešinio.

Su pastabom ar be jų, Kosto Ostrausko veikalai pilnai ima gyventi scenoje ir tikrai joje, o aktoriai ir režisieriai mėgsta juos paversti kūnu ir krauju. Teatras mėgsta veikalą, kuriam scena yra ne apsieinama iliustracija, bet išsipildymas.

VILKAS IR ĖRIUKAS

Suglaudžiant – visi keturi Ostrausko veikalai stilistiškai labai skirtingi: „Kanarėlė“ dar alsuoja lietuviška tautosaka, realistinio fono, impresionistinės nuotaikos, su simbolistiniu priestatu; „Pypkė“ – šuolis į modernų Vakarų teatrą, be tautinių bruožų, be laiko ir vietos specifikos, kur šneka negyvėliai, šneka pypkė, šneka į žiūrovus; „Žaliojoj lankelėj“ – košmariškų simbolių miškas; ir „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ – makabriškas groteskas, arčiausiai priėjęs prie vadinamojo „absurdo teatro“.

Tačiau visi priemonių ir stiliaus įvairumai tik mėgina nuslėpti Kosto Ostrausko veikalų pagrinde glūdinčią, stebinančią ryškia, pasikartojančią ypatybę. Tai dramatiška situacija, kurioje tačiau visai nėra arba beveik nėra kelių jėgų konflikto. Jeigu nelaikysime konfliktu pasakėčios vilko ir ėriuko konfrontacijos.

Schema yra visiems veikalams identiška: veiksminga, kažko siekianti tėra viena jėga – ir ji visada tamsi, negatyvi, griaunanti. Ji nukreipta prieš daugiau ar mažiau pasyvią, arba bejėgiškai aktyvią, auką.

Visa kita tėra „choras“, kaip antikiniam teatre. Šalutiniai personažai tik ryškina situaciją bei santykius, primena, kas buvo, komentuoja.

Toji schema iš veikalų į veikalą labiau išryškėja, grynėja.

„Kantarėlės“ agresyvi jėga yra pavydo ėdamas Jokūbas, jo nekalta auka – Juozupas. O Rokas, Aneliukės ir vaikų padedamas, kaip choras, savo siekimų neturi, konflikto vengia ir dalyvauja tik įveliamas, beveik „likimiškai“ – prieš savo norą. Ir dalykai klostosi ne pagal planą. ..

„Pypkės“ agresorius – jau ryžtingesnis, aiškaus siekimo – deimanto – vedamas Z. Jo auka yra A., o choro pareigas eina pati Pypkė.

„Žaliojoj lankelėj“ smurtui atstovauja Smuklininkas, nes jis kovoja už savo kaukę, savo netikrą, pagyrūnišką saugumą – už melą. Todėl auka yra atskleidėjas, Žmogus be namų. Choras – Poetas. O Šachmatininkai tėra gyvi simboliai tamsaus lošimo iš žmogaus likimo.

Pagaliau „Gyveno kartą senelis ir senelė. . .“ Čia Senelių pora yra viena vientisa neracionalaus keršto jėga ir Studentas – jų visiškai nesusivokianti, pasyvi auka. Choro vaidmuo – sukurti epochą, aplinką, komentuoti pasaulį – perduotas Senelių skaitomai spaudai.

Trijuos iš keturių veikalų agresyvioji jėga priveda prie to pat smurto laimėjimo: aukos nužudymo. Tiktai „Kantarėlėje“ fizinės mirties dar nėra, nors aklo senio apkurtimas yra artimas pakaitalas.

Agresorių motyvai – visada tamsūs, dažnai neracionalūs, atrodo, kad jie ne tiek sąmoningai veikia, kiek patys yra už save stipresnių jėgų stumiami. Neracionalus, gyvuliškas yra Smuklininko įsiutimas, beprasmis Senelių kerštavimas nežinia kam. Ostrauskiška ironija nuskamba, kai elgeta kitam tokiam pat pavydi „turto“ arba didelio pasisekimo tarp žmonių. „Pypkėje“ autorius pasišaipė iš bėdžiaus Z., kuriam pypkėje slėpė deimantas reiškia išsilaisvinimą iš neturto: kai Z. nužudo A., pasirodo, būta ne tos pypkės – be brangakmenio.

„Žaliojoj lankelėj“ brutalus Smuklininkas mirtin išstumia savo kaukės – lyg šlovės – nuplėšė ją. Tačiau tatai neišgelbsti nei jo sugriautų iliuzijų, nei ikišiolinės tariamai tvirtos padėties gyvenime.

Kaip „Pypkės“ Z., taip ir „Lankelės“ Smuklininkas žudyti neketino – tatai įvyko fatališkai, jiems tesant nesąmoningais įrankiais, beveik ir aukomis.

Kone identiškais žodžiais abu po nužudymo kalba: „Z. (žiūrovams) Jūs... juk jūs matėt... kad aš. .. nenorėjau. .. aš nežinojau...“ (p. 30)

Smuklininkas kalba Poetui: „Aš nenorėjau. . . (Nervingai šaukdamas) Argi nematai, kad netyčia? .. (pašnibždom) visai netyčia...“ (p. 63)

Kraugeringsiausi abu Seneliai: juodu žinojo, ką darė, ruošėsi tam, žudė jau vienuoliktą jauną vyrą ir dar ketino užmušti vieną, kad būtų lygus tuzinas. Vis – už savo vienturčio sūnaus pakliuvimą po automobiliu. Šiuodu veikia itin racionaliai, tik neracionaliu pagrindu. Jų aukos kaltos panašumu į žuvusį Jonuką ir tuo, kad jos gyvena, kai jų sūnus – kape.

Aukos – skirtingos ir savo prasme, ir laikysena. Kai aklausias Juozupas apkursta, jis net nepatiria apie piktą pokštą: kad jam kanarėlę pakeitė žvirbliu. Paskutinis jo dar girdėtas dalykas buvo kaip tiktai kanarėlės giesmelė, kuri jam – pats grožis – grožis, kuris visiems esąs skirtas, kurio niekas neturys savintis ir narve laikyti uždaręs. Tuo būdu Juozupo apkurtimas yra tarsi „pasigailėjimo smūgis“, kurį jam suteikia, dieviškas prerogatyvas pasi-

ėmęs, autorius. Juozupo lemtis (ar nelemtis) pakartota ir Aneliukės atveju: jai galutinai aptemsta protas. Pralaimėjęs fiziškai, Juozupas laimi – po savo sapno ir „bausmės“ – dvasios praskaidrėjimą. O keršytoją Jokubą graužia sąžinė. Dvasine prasme jis pralaimi ir kenčia, tapęs pats savo tamsių jausmų auka.

„Pypkės“ auka A. neturi nei šventojo, nei grožio ar teisybės kovotojo aureolės. Apskritai, būtų galima ilgai vardinti įvairiausias vertybes, už kurias jisai akivaizdžiausiai nekovoja. Aiškus jo egzistencijos akstino nematome. O dėl savo pražūties A. nėra visiškai nedėtas: tiesą sakant, jis gerokai išerzina varguolį Z., beveik „prisiprašo“ pasmaugiamas.

Konfliktas vyksta dėl daikto: pypkės. A. sako, pypkės už jokius pinigus neatiduosias, nors, atrodo, jis nė neįtaria, kad Z. veržiasi į tariamai pypkėje slypintį lobį. Kokiu būdu pypkė taip brangi tam A., jei jis atsisako ją parduoti Z., maldaujamas, paperkamas ir grasinamas, bet drauge čia siūlo „broliškai pasidalinti“, iškarstydamas į dvi dalis, čia, įkyrėjus ginčui, užsimoja sviesti pypkę į židinio ugnį? Atrodo, A. gina ne tiek daiktą, kiek save, savo laisvą valią, atsisakydamas pasiduoti bet kokiam spaudimui.

Bet lieka negana ryšku, ar čia – tik kaprizas, užsispyrimas, ar savotiškas asmens neliečiamybės gynimas.

Choro funkcijas „Pypkėje“ eina pats Pypkės balsas: komentuoja A. ir Z. žodžius, dažniausiai ironiškai, primena praeitį, net padeda A. atkurti jo žuvimo dienos aplinkybes. Drauge, taip pat atskambėdama antikiniu graikų teatru, Pypkė tarsi atstovauja te našiai, likiminei galiai. Juk pagaliau dėl jos, Pypkės, įvyksta visa nelaimė.

Agresorius Z. savo pirmuoju monologu prisistato kaip užguitas, dėl gyvenimo smūgių – gan ciniškas žmogelis; Tai ypač ryšku jo santykiyje su dėde, jo liga ir mirtimi Nužudęs A., jis nerodo sąžinės priekaištų – tik baimę Koks bebuvo jo gyvenimėlis, dabar jis galutinai sugriau tas: gresia paprasta, žemiška, sunki bausmė.

„Žaliojoj rankelėj“ tas pats laukia Smuklininko: n vien jo vidinė, netikros tvirtybės pilis sugriauta, bet i visas buitinis pagrindas.

Smuklininko auka – Žmogus be namų stoja aktyvion, dargi netikėtai aršion kovon su savęs apgaulinėjimu, jam peršama netikra, tariamai lengva išeitim. Tam tikra prasme Žmogus čia tampa ne vien Smuklininko smurto ir nelemtai susiklojusių aplinkybių auka, bet ir kovotoju už teisybę. Bet nei jo isteriškai desperatiška būseną, nei pati kova nėra autoriaus motyvuota. Avangardinis teatras nemėgsta „kodėl“ ar „kam“.

Veiksmą komentuojančio bei iš dalies įprasminančio antikinio choro pareigos perduotos Poetui. Bet tamsios likiminės jėgos suteiktos ne jam: tai Šachmatininkų funkcija.

Paskutinio veikalo, istorijos apie du Senelius, auka yra pati tyriausia, kaip avinėlis. Studentas neturi progos gintis, neišreiškia net apskritai jokio savo asmeniškio nusistatymo, kuris galėtų pjautis su Senelių pažiūrom: pavyzdžiui, jis galėtų būti menkesnis už juodu patriotas. Bet ne: jis tik ruošiasi vykti į tolimą kelią, o Seneliai pasiunčia jį į dar tolimesnį, aprenę nauju megtiniu – ritualiniu aukos drabužiu. Jis turi atpirkti Jonuko žuvimą, ir todėl pats žudomas, sakytume, su meile. Ne žudomas, bet, tiksliau, atnašaujamas.

Nenuostabu tad, kad smurto jėgas įkūniją abu seneliokai (juodu mažiausiai šimtamečiai) ne tik neišgyvena kokio gailėsčio ar abejonės, bet, užmušę Studentą, jaučia didį dvasios pakilimą, kaip nuveikę kažką prasmingo, gražaus ir kilnaus. Krikščioniškos dvasios, persmelkiančios „Kantarėlę“, nebėra nė kvapo.

Šiame veikalė išradingai ir taupiai choro pareigas autorius perduoda tariamai objektyviai pajėgai, kuri veiks-man jokia prasme nesikiša: spaudai! Tai Senelių skaitorni laikraščiai sudaro kontrastingą jų žygiui akompanimentą, drauge parodydami jų aplinką, jų gyvenamos epochos groteskišką veidą, kraupų ir komišką drauge. Ir gąsdina daugiau ne įprastinė, „normali“ pasaulio padėtis – ant katastrofos briaunos: baido labiau autentiškos, Ostrausko duotos citatos savo nežmonišku komiškumu. Neišbrendama, neišsiperkama paikybe baisesnė už piktumą. Senelių darbas tarsi tik pailiustruoja šią tiesą atskiru, konkrečiu pavyzdžiu. Epochos fone jie nebėra kokia liguista išimtis. Autorius sarkastiškai šaukia mums, kad juodu veikiau yra sveikas dėsnis.

BEPRASMYBĖ

Paskutiniame savo veikalė Ostrauskas arčiausiai prieina prie „absurdo teatro“ esmės. Jis jau ne vien neįžiūri gyvenimo prasmės – jis teigia jo beprasmybę.

Tas beprasmybės tvirtinimas ryškėja kas veikalas pagrindiniame konflikte. Griaunamoji jėga vis tvirtesnė, piktesnė arba aklesnė. Auka – vis silpnesnė. „Kantarėlėje“ psalmiškas Jokūbas dar pats prisibijo Juozupo ir šunybėms prieš jį siundo kitus. „Pypkės“ A. ir Z. galėtų būti apylygiai partneriai, bet A., nieko nesiekdamas, yra pasyvesnis. „Žaliojoj lankelėj“ Smuklininkas yra tokio tipo žmogus, su koku paprastai siejame smurtą – brutalus, tvirtas, primityvaus galvojimo, o jo priešininkas Žmogus be namų – nelygus fizinės kovos oponentas, menkas, nebejaunas. „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ jau apskritai anapus konflikto tarp veikėjų. Konfliktas yra su pačiu neracionaliu gyvenimu, kuris visus laužo ir žudo – ir pačius Senelius. O Studentas tėra lygiai tokia pat beprasmė auka, kokia buvo ir Senelių sūnus Jonukas.

Taip mes pasiekiamo patį Ostrausko dramaturgijos, seniau sakytume, tvirtą idėjinį pagrindą po kojom, šiandien turbūt teisingiau būtų sakyti – patį klampųjį liūno dugną, kuriame grimzta visas pastatas: beprasmybę.

Nuolatinėje Ostrausko temoje apie smurtą ir jo auką beprasmiška yra abiejų buitės – ir Vilko, ir Ėriuko. Autorius apverkia „avinėlių“ buitės trapumą, pajuokia

veržliųjų, aktyviųjų siekimų bei žygių bergždumą, visur įžvelgdamas aklą, beprasmišką likimą, lygų niekui – tiksliau, Niekui didžiaja raide.

Jei tos veikalų idėjiniame pagrinde glūdinčios beprasmybės žvilgsniu atsigręšime į Ostrausko veikėjus, rasime jų nepaprastą nutolimą nuo įprastinės pjesės personažų. Tik tai „Kantarėle“ yra konvencionalesnė, ir joje Juozupas tarsi simbolizuoja senų, dar tikinčių idealais laikų gėrio ir grožio ieškotoją. Tiesa, jau ir čia prasiskverbia autoriaus ironija, nes visas tas ieškojimas rodomas tyčia labai žemoje, vargiai besąmoningoje gyvenimo pakopoje. Bet, palikus „Kantarėlę“, kituos veikaluos jau nerasime veikėjų su aiškiais principais, kokiais aukštesniais potroškiais. Niekas čia nesiveržia nei tobulinti gyvenimo, nei paties savęs, niekas nesiekia kad ir daugiau egocentriško išsipildymo kūryboj, veikloj ar kur kitur. Gana nuostabi ir retu būdu Ostrausko dramose nesiautėja viena pagrindinių gyvenimo ir scenos galybių – meilė. Nesiveržia veikėjai ir į kokius miesčioniškus idealus: turtą, visuomeninę padėtį, pripažinimą, naudingas vedybas ar ką nors panašaus, kas stumdavo nesuskaitomus kiekius pjesių, dramų ir komedijų žiūrovams suprantamu, atjaučiamu, gyvenimišku keliu – nuo užuomazgos į aiškų sceninį išrišimą.

Pagaliau ir pats Ostrauskas per savo veikėjus nebando dėstyti mums kokių politinių, socialinių, religinių, tautinių, estetinių ar dar kitokių idėjų. Vienintelė idėja – vadinkime ją filosofine, – kuri išryški iš visų Ostrausko veikalų sugretinimo, būtų išvada, kad gyvenimas yra piktas ir nevykęs juokas, kurio prasmė – prarasta arba niekad ir neegzistavo. O toks nusiteikimas yra pačioje modernaus „absurdo“ ar avangardinio teatro širdyje.

Iš čia kyla klausimas, kurį kol kas sunku atsakyti: ar toji beprasmybės idėja yra Ostrauskui tikra, jo paties išgyventa ir prieita? Ar, jam susižavėjus avangardiniu teatru, pasiskolin-ta drauge su kai kuriomis formos priemonėmis?

Mes matėme daugiau ar mažiau krikščioniškos pasaulėžiūros Ostrauską „Kantarėlėje“, su stipria religine gaida. Galima būtų klausti: ar ten Ostrauskas buvo nuoširdus? Ar gal visos moralistinės tendencijos, kurios iškyla „Kantarėlėje“, tebuvo formalus atributas, būdingas tokio tipo labiau įprastinėms, buitimi paremtoms pjesėms?

Žodžiu: ar idėjinė veikalo pusė yra jam esminis, ar tik atitinkamos formos dalykas?

Nors formine prasme Ostrauskas keičiasi prieš mūsų akis – nuo „Kantarėlės“ į „Senelius“, nors jis pats yra dar jaunas, vykštąs dramaturgas, bet jau dabar, lygindami bei stengdamiesi aptikti pačią jo veikalų esmę, būdingą visai kūrybai, mes panirome ligi išpa-žįstamosios beprasmybės.

Vakarų avangardinio teatro dalis, kuri remiasi gyvenimo, kaip beprasmybės, sampra-ta, logiškai perkelia ją į pačių veikalų struktūrą, tiksliau – į tradicinio glaudaus pastato išardymą. Atsisakoma ne vien veiksmo priežastingumo, nuoseklaus vystymo – atsisako-ma paties charakterio: užbaigto, tikslingo žmogaus. Čia teatras, gerokai pavėlavęs, seka modernią atonalinę muziką ir iš dalies abstrakčią tapybą. Būdinga ne nauji kanonai, bet atsisakymas šimtmečiais sukurtųjų. Ne naujo teigimas, bet seno paneigimas.

ŽODIS – MEISTRUI: JONESKUI

Avangardinį teatrą geriausiai, be abejo, suprasti iš pačių jo veikalų. Bet tiesioginiai jo kū-rėjų pasisakymai nušviečia tą teatrą nauju kampu – asmenišku, žmogišku. Didžiojo mago Jonesko žodžiai (paimti iš pasikalbėjimo, paskelbto Amerikos žurnale „Show“, 1965, sausis) išryškina ir modernųjį lietuvių teatro reiškinių, vardu Kostas Ostrauskas:

Pasaulio atžvilgiu mano pagrindinis nusiteikimas yra nuostaba. Iš tiesų ne tragiškas – pasaulis galbūt yra komiškas, keistai komiškas, juokingas.

Joneskas apie egzistenciją:

Man niekad nepavyko visiškai įprasti prie egzistencijos – nei pasaulio, nei kitų žmonių, nei labiausiai – savo paties buvimo. Man atrodo, kad formos staiga praranda savo tu-rinį: realybė yra nereali, žodžiai yra garsai be jokios prasmės; tie namai, tasai dangus – tik fasadas, už kurio nieko nėra; žmonės, man rodos, juda automatiškai, be priežasties, Viskas, atrodo, išnyksta kaip dūmai, viskam gresia – ir man – bematant tylomis įkristi į nežinomą prarają anapus dienos ir nakties. Kokie burtai visa tai palaiko?

Tiek apie gyvenimą. Apie mirtį:

Prisipažįstu, visada buvau mirties apsėstas. Nuo ketverių metų amžiaus, kada patyriau, kad mirsiu, niekad nebuvo laisvas nuo nerimo ir baimės. Tarytum staiga supratau, kad nieko neįmanoma padaryti tam išvengti ir kad gyvenime nėra kas veikti. Visada jutau neįmanomybę komunikuoti, izoliaciją, apsupimą. . . Aš rašau ir dėl to, kad rėkte išrėkčiau savo pažeminimą, savo baimę mirti.

Ir vėl, kitoje pokalbio vietoje:

Aš mirštu su savo atminimais. . . Mirtis neprisiartina prie mūsų. Ji jau čia – vaizduose, kuriuos ji sužlugdo. Ji mumyse. O, kad kiekvienas iš mūsų priimtų savo mirtį! Visos aistros, neapykantos, krizės yra pagrįstos tuo, kad mes nenorime mirti. Pamesti save, atsiduoti pasauliui, laiko bėgimui. . .

Ir štai kaip Joneskas sieja savo pasaulėjautą ir kūrybą:

Esu begaliniai nustebintas, kad dalykai egzistuoja, kad yra įvykiai ir aistros, spalvos ir skausmas, ir diena, ir naktis, kad ir kokie netikri, perregimi, neįmanomi pažinti tie dalykai yra: nieko vaisiai. Ir visi tie pavidalai juda, susiduria, viens kitą sunaikina. Tarsi aš dalyvaučiau subyrant šiam kompleksui judesių, pavidalų, tų tariamų būtybių ir daiktų. Rašydamas savo veikalus, turiu įspūdį, lyg aš prisidedu prie to subyrėjimo proceso, jį pagreitinamas, ir visa tai tapo skausmingu apsėdimu.

Atsisukdamas į teatrą, štai ką Joneskas sako apie vadinamą „absurdo mokyklą“:

Tasai žodis, absurdas, kaip tik dabar nepaprastai madingas, bet ilgai jis nepatvers. Tam kartui jis yra pakankamai miglotas, kad iš tikrųjų nereikštų nieko, o paviršutiniškai apibrėžtų viską.

Labai taiklios Jonesko mintys nušviečia jo kelią į avangardinį teatrą. Jos kilo iš paniekos įprastiniam teatrui:

Tos jų virvutės, tampomos tokiu aiškiai matomu būdu!.. Teatras gali atrodyti žemesnis, menkesnis literatūros žanras, bet jis būtinai turi būti šiek tiek didesnis už gyvenimą. Be jokių abejonių, tai efektų menas. Jis negali be jų apsieiti, ir tai kaip tiktai yra jo yda. Jauti, kaip jis viską suprastina. Literatūriniai rašytojo teksto niuansai išnyksta. Teatras nėra idėjų kalba.

Aš priėjau įsitikinimo, kad, jeigu teatras tėra apgailėtinas visų atšėšėlių sujaukimas (ir tai man kėlė rūpesčio), taip yra dėl to, kad jo išpūtimai nėra pakankamo masto. Tai, kas jame išpūsta, padidinta nepakankamai; kas negana subtilu – per subtilu. Jeigu teatro vertingumas priklauso nuo efektų padidinimo, tai būtina juos dar daugiau padidinti. Teatrą reikėjo iškelti iš tos tarpinės zonos, kuri nėra nei teatras, nei literatūra, ir atstatyti jį savo paties rėmuose, savo natūraliose ribose. Būtina buvo siekti pat jo pamatų ligi grotesko karikatūroje, anapus blyškios sąmojingų saloninių komedijų ironijos.

Apie naujojo, šiandien kuriamo teatro reikšmę Joneskas sako:

Ką reiškia avangardas: tai teatras, kuris paruošia kelią kitam ir išbaigtam teatrui. Bet nėra nieko galutinio, viskas tėra fazė, pats mūsų gyvenimas savo esme yra praeinantis, viskas yra ko nors kito padarinys ir kito pranokėjas. Todėl avangardas tėra dabartinė istorinė išraiška – jei taip galima pasakyti – nerealios realybės, istorinės realybės.

Kokiu būdu, kokia kryptimi avangardinis menas paveikia?

Reikia kažko prilygstančio staigiam, smarkiam smūgiui, kad išsilaisvintumėm iš kasdienybės daiktų bei rutinos, iš protinio aptingimo, kuris nuslepia nuo mūsų pasaulio keistumą. Be naujos nekaltybės mūsų dvasioje, be naujo ir tyro egzistencinės tiesos suvokimo negali būti teatro, negali būti meno.

Kitoje vietoje:

Kad būtų paveikus, teatras turi sunaikinti išraišką ir ją naujai atgaivinti. Aš mėginu iš naujo rasti tradiciją, bet tai ne akademiškumas, o jo priešingybė. Šia prasme galėčiau sakyti, mano teatras yra pašaipos teatras. Ir pajuokos verta man ne kokia visuomenė, o žmogus. . . Kiekvienas tikras kūrėjas yra klasiškas.

Exit Joneskas, Grįžtame prie Ostrausko.

BAIGMINIAI KLAUSIMAI

Kur šiandien eina Kostas Ostrauskas?

Mes bandėme pažūrėti į jį per keturis veikalus ir matėme jį kintantį, vykstantį, tolstantį nuo realistinės vakar dienos, artėjantį prie mūsų dienos avangardinio teatro.

Pakelyje jis laimėjo, bet ir prarado. Tvirta žemė po kojom buvo jam sava realistiniame plane. Matėm klaidžiojimo, pasimetimo ženklų, jam išplaukus į naujų ieškojimų kelionę.

Jo veikalų pagrinde mes radom gilėjančią pesimistinę pasaulėjautą, tarsi, ieškodamas žmogaus gyvenimo prasmės, jis sakytų tesusidūręs su beprasmybe. Ar jis čia ir sustos, ar čia yra beviltiškas ieškojimų pabaigos atradimas? Ar tik vienas, su mūsų dienų vyraujančiom teatre nuotaikom sutampantis tarpsnis? Ir jis eis toliau – kur?

Kostas Ostrauskas yra vienas iš kelių jauniausių, šiandien dar lietuviškai rašančių dramaturgų. Bet jo kūryboje nesijaučia lietuviškų šaknų: nematyti, kad jisai buvo Krėvės studentas, kad kažkada inscenizavo Sruogą, kad dar beūsis jaunuolis teatrinio oro pirmą kartą įkvėpė Kaune.

Tai, kas jo veikaluose matyt, yra Vakarai – ir kiek senesnieji, ir patys jauniausieji, kurių įtaka ypač ryški ir dar ne visada organiškai išgyventa, kartais liekanti manieros plotmėje.

Tačiau Beketo ar Jonesko beprasmybės konstatavime jaučiamas ilgos civilizacijos nuovargis ir neviltis. Ostrauskas gi pasakoja liūdnas istorijas, vėl ir vėl prasijuokdamas. Gal jis per vitališkas, per jaunas kraštutinei beprasmybei? Gal jo tauta dar nepriima neviltes – sveikų, atkaklių, gyvenimiškų žmonių tauta?

Šiandien mes džiaugiamės turį savo teatrui neabejotinai talentingą dramaturgą, kuris savo veikalais, iš dalies vykusiais, iš dalies nevykusiais, kalbėte kalba apie reikalą ieškoti naujos išraiškos, naujo teatro.

Jo dabartinis veidas nėra nusistovėjęs. Kai kada atrodo, kad jis pats nėra tikras, kur stovi, o ypač – kur eina.

Tiesiogiai jis nieko netvirtina, už nieką nekovoja savo dramose. Mes nežinome jo santykio su savo personažais: gina jis savo groteskinius veikėjus? Tik pašiepia? Satyros priemonėm bando mus paveikti?

Atrodo, jis tik stebi, vaikšto aplinkui gyvenimą, piešia, ką mato ir ką sapnuoja, kartais balsu nusikvatoja. Per garsiai juokias – slapčiomis turbūt verkia.

Norėtųsi palinkėti lietuvių teatro labui, kad jisai rastų save:

– Pasišovei, Kostai Ostrauskai, žengt naujovių keliu, tai ir būk modernus, naujas – bet savaip. Toks, koks esi, ne kaip tie, kurie palinkę neša Didžiojo Nieko grabą, vis negalėdami jo palaidot.

Turi gyvybės, turi ugnies: neišduok. Įpūsk, įdek. Kad iš užgesusių, peleninių kaukių vėl išsišviestų veidai.

Visko teatre galima išsižadėti: visų efektų, visų tradicijų, visų konstrukcijos schemų, visko. Tik ne gyvo žmogaus!

1965–1966

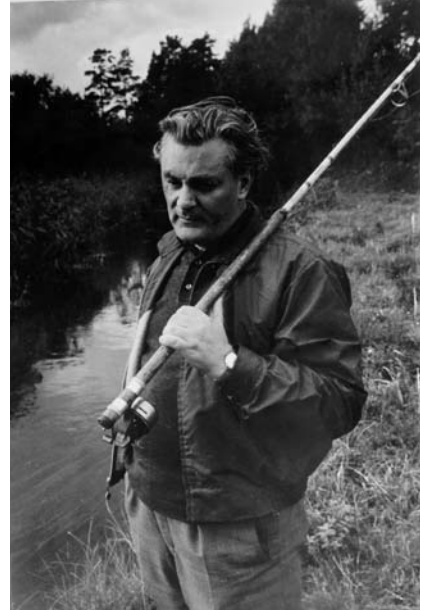
Iš www.tekstai.lt

Eduardas Mieželaitis

Eduardo Mieželaičio (1919–1997) vieta lietuvių literatūros istorijoje gana dviprasmiška. Aktyvus komjaunuolis per Antrąjį pasaulinį karą pasitraukė į Rusiją, ten parašė ir paskelbė pirmąjį eilėraščių rinkinį *Tėviškės vėjas* (1946), patekusį į komunistų kritikos ugnį ir užtraukusį nemalonę, – Mieželaitis išmestas iš komjaunimo, apribota jo literatūrinė kūryba, taigi kurį laiką poetas užsiėmė vertimais ir rašė knygeles vaikams. Tačiau 1962 m. jo eilėraščių rinkinys *Žmogus* įvertintas Lenino premija (anuomet reikšmingiausia) ir Mieželaitis tapo ne tik Lietuvos, bet ir visos Sovietų Sąjungos svarbiausiu poetu, reprezentuojančiu sovietinę poeziją užsienyje, jo kūryba versta į daugybę kalbų. Mieželaitis užėmė aukštas pareigas literatūrinėje ir politinėje biurokratijoje (LKP CK narys, SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas ir LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas), vadovavo rašytojų sąjungai (1959–1970). Premija suteikė Mieželaičiui teisę eksperimentuoti formos srityje, ji tapo moderniosios poezijos priedanga. Rašė ir publikavo storas įvairių žanrų knygas, vadovaudamasis principu „laikas atsirinks“, ir nepakentė kritikos. Tačiau šiandien ne vienas rašytojas, literatūros profesionalas kartoja, kad Mieželaitis buvo vienas techniškiausių lietuvių poetų ir atsirinkti iš jo kūrybos tikrai yra ką. Sovietmečiu iškeltas į neliečiamų dievų panteoną, atkūrus Nepriklausomybę dramatiškai išgyveno niekam nereikalingo žmogaus kompleksą (autobiografinė knyga *Nereikalingas žmogus. Akcentai*, 2003).

Išleidęs rinktinę *Mano lakštingala* (1956), nykiame sovietmečio darbininkiškos, socialistiškos, plakatiškos poezijos kontekste Mieželaitis įsitvirtino kaip lyrinės poezijos atstovas. Ši rinktinė savotiškai apibendrina Salomėjos Nėries ir visų neoromantikų tradiciją, ją aktualizuoja ir įteikia tam tikrą legalumo vizą apie 1930-uosius gimusiai kartai (Justinui Marcinkevičiui, Janinai Degutytei). Tačiau Mieželaitis buvo sąmoningai atsinaujinimo siekiantis poetas. Po šios rinktinės pasuko moderniųjų ieškojimų kryptimi ir sukūrė savotišką avangardinę socialistinio realizmo versiją, kuri buvo priedanga jau kitiems – su tradiciniu realizmu konfliktuojantiems poetams (Sigitui Gedai, Vytautui P. Bložei, Marcellijui Martinaičiui ir kt.).

Chrestomatijoje pateikiamas eilėraščių ciklas „Žmogus“ ne mažiau dviprasmiškas negu visas Mieželaičio kūrybinis kelias. Mieželaičio *Žmogus* buvo kompromisas tarp socialistinio realizmo kanono ir jo novatoriškumo, pažangos, dėmesio formai deklaracijos. Poemos turinys atitinka besikeičiančią partijos politiką, o forma gana suprantama ir moderni. Mieželaitis pirmuosius šio rinkinio eilėraščius paskelbė ankstesniuose rinkiniuose *Svetimi akmenys* (1957), *Žvaigždžių papėdė* (1959), *Saulė gintare* (1961), o kaip atskiras ci-

Eduardas Mieželaitis apie 1969 m.

E. Mieželaičio pastangos išlaisvinti griežtai reglamentuotą formą nebuvo bevaisės. A. Baltakis, Just. Marcinkevičius atėjo jei ne su nauju, tai bent su atgaivintu nėriškuoju, miškiniškuoju poetiniu patyrimu. Apskritai už begalinę formų įvairovę ir demokratiškumą E. Mieželaičiui yra išskolinusi visa mūsų poezija. Iki šiol mes nieko naujesnio ir įdomesnio, negu galima surasti šio poeto knygoje, neišradome. Forma jo kūryboje privesta iki kraštutinumo, iki estetiškos savižudybės, susinaikinimo ribos – kai neberašoma, o piešiama, nebekuriama, o konstruojama beprasmes žodžių ir garsų girliandas.

Valdemaras Kukulas, *Eilėraščio namai*

klas jie sumanyti išleisti rusų kalba Maskvoje. Vertėjas, norėdamas paryškinti ideologinę kūrinio pusę, prie eilėraščio „Žmogus“ pridėjo eilutes „aš – komunistas, / aš – žmogus“, kurias neišvengiamai reikėjo palikti ir leidžiant rinkinį lietuvių kalba ir kurios tapo labiausiai cituojamomis Žmogaus eilutėmis, savotišku šio kūrinio credo.

Žmogaus lyrinis subjektas – Žemės ir Vissatos šemininkas – atitiko sovietinės imperijos ambicijas dominuoti pasaulyje, teikė sovietiniam žmogui galybės iliuziją ir laisvės patosą. Kadangi visa valstybė buvo kuriama kaip geriausia pasaulio valstybė, kaip kokybiškai naujas žingsnis žmonijos istorijoje, turėjo būti sukurtas ir naujo žmogaus modelis, aiškiai rodantis skirtumus ir pranašumus. Mieželaičio poema tam puikiai tiko.

Naujajam žmogui negalėjo būti nieko neįmanomo. Hiperboliškas jo išdidinimas („Mano dvi kojos remias į žemės rutulį. /

Mano dvi rankos paremia saulės kamuolį“) turėjo reikšti ir jo galią pakeisti visą pasaulį, neišsemiamą kūrybinį potencialą. Naujasis žmogus turi pretenzijų ne tik sukurti raketą, „greitesnes už mano / minties siūlą“, – jis sakosi pertvarkęs visą žemės rutulį, sukūręs jį „naują, jauną ir gražų, – / koks jis dar nebuvo...“ Heliocentrinė sistema naujojo žmogaus projekte turėjo virsti antropocentrine, kur viskas sukasi aplink naują žmogų. Naujasis žmogus, žinoma, vyras; požiūris į moterį taip pat tipiškas sovietmečiui – moteris poetizuojama, jai skiriami gražiausi žodžiai (tarsi gėlės kovo 8-osios proga), bet ji yra tiek, kiek reikalinga vyrui („Šviesi, / kokia ir reikalinga / man esi...“).

Žmoguje akivaizdus materialistinis pasaulėvaizdis – akcentuojamas jaunas, tvirtas, sveikas kūnas, poetizuojamas gyvybės pulsavimas, ironiškai žvelgiama į nuodėmingumą. Visoje poemoje naujojo žmogaus kūnas, atskiros jo dalys paraleliai gretinamos su žeme („Mano kūnas – Žemės kūnas“), o pačioje pabaigoje žmogus jau susilieja su technika ir taip įgyja dar didesnių, jau antgamtiškų galių. Naujojo laiko herojus – kosmonautas. Kosmoso užkariavimas Sovietų Sąjungoje reiškė dominavimą visame pasaulyje, todėl kosminės lenktynės su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis buvo kur kas svarbesnės negu žmonių kasdienė gerovė. Techninį progresą valdantis žmogus vadinamas ne mokslininku, ne darbininku, o didžiausiu dabarties poetu. Kosmonautas, kaip ir avangardinis poetas, rašo ne žodžiais, bet žvaigždėmis – visu kosmosu. Taip techninis progresas įgyja ypatingą aurą, tampa svarbiausia kuriamo politinio mito dalimi – juk poetai nuo senų senovės buvo pasaulio interpretatoriai, kuriantys kalbą, kuria mes priimame, suprantame, aiškiname save pasaulyje. Mieželaičio Poetas – tai viso pasaulio sąžinė, viso pasaulio būtis. Į jį suteka visos žmonijos nelaimės ir skausmai, kuriuos jis sukaupia ir iškenčia

arba savotiškai atperka tarsi antikinis herojus arba biblinis Kristus. Užbaigdamas savo knygą eilėraščiu „Ikaras“, Mieželaitis bando pranokti žlugusias romantinio Antikos herojaus pretenzijas – Mieželaičio Ikaras nekrenta į jūrą, jam neištirpsta sparnų vaškas, priešingai, jis yra kosmoso užkariautojas. Kosmonautas – pusdievis, antžmogis, kuris pranoksta patį Ikarą. Sovietinis žmogus, galėjęs keliauti tik po „plačiąją tėvynę“ ir beveik neturėjęs galimybių kirsti jos sienas, per poeziją buvo katapultuojamas į kosmosą, kad pasijaustų laisviausiu pasaulio piliečiu ir jo šeimninuku. Kurtas „atviros“ ideologijos mitas, turėjęs kompensuoti visos sistemos uždaramą.

Mieželaičiai, jaunystėje susitikę Kazį Binkį ir Balį Sruogą, o vėliau išėjęs Vakarų avangardistų Volto Vitmeno (Walt Whitman), Gijomo Apolinero (Guillaume Apollinaire), Aleo Ginsbergo (Allen Ginsberg), Pablo Nerudos (Pablo Neruda), Roberto Frosto (Robert Frost) ir kitų pamokas, sovietinėje epochoje tęsė avangardo tradicijas. Žodžio „darymas“, sąmoningas atsinaujimas ir eksperimentavimas, žmogaus kūno iškėlimas paimta būtent iš avanagardistų repertuaro. Dinamiškas ir energingas žmogaus paveikslas poemoje kuriamas drąsiai pereinant į verlibrą, kaitaliojant ritmą. Pasak Juozo Girdzijausko, eiliavimo įvairovė kulminaciją pasiekė rinkinyje *Autoportretas. Aviaeskizai*. Čia dažnai sunku vienareikšmiškai apibrėžti kūrinio eilėdarą dėl pauzių, sinkopinių silabotonikos sutrikimų gausumo ir įvairios polimetrijos. Kęstutis Nastopka įžvelgė panašumą tarp *Žmogaus* ir Binkio *100 pavasarių* lyrinio „aš“, o Algirdas Julius Greimas iš Paryžiaus rašė: „Mieželaičio poezija atidaro Lietuvoje naują literatūrinio gyvenimo laikotarpį – „Keturių vėjų“ epochą. Tas pats žmogaus, pasaulio ir literatūrinės formos ieškojimas, tas pats draskymasis ir šūkavimas. Kelis kartus patikrinu išleidimo datą: 1962, o ne 1926 metai. Kuo drąsiau darom pažangą, tuo labiau trypiam vietoje ar net grįžtam atgal“. Tačiau šis grįžimas, palyginti su įteisinta ir galima XIX a. silabotonika, tuometėmis sąlygomis buvo žingsnis į priekį. Apskritai visoje Mieželaičio poezijoje derinami įvairūs stiliai. Ne viename eilėraštyje galima atpažinti romantikų, simbolistų, avangardistų, socrealistų poetinio repertuaro bruožus.

Ir Binkio, ir Mieželaičio kūryboje poetizuojamas laisvas žmogaus, naujos epochos pradžia, žmogaus ir gamtos vienybė, tačiau, skirtingai nuo Binkio, Mieželaičiai žinojo, kad gyvena baimės ir teroro sukaustytoje šalyje, kurioje žmogaus laisvė tėra ciniška deklaracija.

Reikia neužmiršti, kad Stalino valdymo metais žmogus, atskiras individas beveik neturėjo jokios reikšmės. Žmogaus gyvenimas ir mirtis priklausė nuo vado ir partijos malonės. Literatūroje žmogus privalėjo būti vaizduojamas kaip priklausantis kolektyvui, tarnaujantis visuomenei, neturintis jokių asmeninių interesų arba juos nukreipiantis bendram labui. Žmogaus individualumo apraiškos tam tikru metu reiškė komunistinės sistemos laisvėjimą. Žinoma, Mieželaičio išsikelta *Žmogaus* vėliava nebuvo ypač novatoriška. Pasmirkus asmenybės kultą, tokio pobūdžio teiginiai tapo oficialia partijos politikos linija, nors nebūtinai turėjo daug bendra su didesniais pokyčiais realiame gyvenime.

*Man rodos, gerai išsijojus
susidarytų visai šaunios jo poezijos
tomas. Paskui sektų keli tomai
poetinės ekvilibristikos, kuri darė
įtakos mūsų poezijos formai. Po to
eitų šūsnis retoriškos, praskiestos
eseistikos, kurią suspaudę kaip sūrį
irgi gautume neprastą tomą.*

Albertas Zalatorius

Mieželaičio Žmogus. Sunku įsivaizduoti labiau nužemintą ir subanalintą žmogų. Tai valdžios įsakuose, propagandiniuose plakatuose ir biurokratų kalbose teegzistuojąs užčiaupta burna ir suvalstybinta dvasia žmogus, [...] autoriaus negailestingai įžeidinėjamas ir valkiojamas. Knyga apie žmogų, bet nėra žmogaus, – kaip daugelyje šiuo metu Lietuvoje išreiškiančių knygų.

Alfonas Nyka-Niliūnas

Iš skirtingų perspektyvų Žmogus vertintas nevienodai. Jam pasirodžius, vyresnės ir konservatyvesnės kartos rinkinys buvo nesuprastas, o Mieželaitis laikytas įžūliu išsišokėliu. Vieniems kūrinys buvo pernelyg modernus, kitiems – per daug plokščias, banalus ar besityčiojantis iš tikro žmogaus. Vėliau lietuvių literatūroje išryškėjo nusiteikimas prieš tokią žmogaus koncepciją (pvz., Justino Marcinkevičiaus *Dienoraščiuose be datų*), savotiškų tokio žmogaus dekonstrukcijų (Marcelijaus Martinaičio Kukulius). Ir pats Mieželaitis išleido net šešias antikomentarų knygas, bandydamas kurti kitokį, kasdienišką žmogų. Tačiau Žmogus literatūros kritikams leido pridengti, pateisinti ir kitų, dar modernesnių poetų eksperimentus. Pavyzdžiui, negalima nematyti paralelių tarp Mieželaičio žmogaus ir

išdidintos Antano Strazdo figūros Sigito Gedos poemoje „Strazdas“.

Po Žmogaus Mieželaitis toliau eksperimentavo, rašė mišrių žanrų antikomentarų knygas, jungė eilėraščių, prozą, publicistiką. Šiandien jis priskiriamas sovietmečiu retiems esistikos puoselėtojams.

Siūloma literatūra: Eduardas Mieželaitis, *Žmogus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962; Rima Pociūtė, „Mieželaitis ir sovietmečio modernizacijos paradoksai“, in: *Modernizmas lietaus šaly*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 165–170; Elena Baliutytė, „Romantiškasis avangardistas“, in: Eduardas Mieželaitis, *Barokinė lyra*, sudarė Elena Baliutytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 5–18.

Eduardas Mieželaitis

IKARAS

...Balandžio rytas...
Aš taip ir pavadinčiau šią poemą,
kurią šiandieną pradeda žmogus rašyti...

Aš negaliu pridėti čia nei posmo, nei vienos eilutės.
Tačiau Visatoje poemą rašo
didžiausias dabarties poetas –
kosmonautas.

...Tu vis dažniau dabar keli akis į dangų...
Ir tavyje srovena nerimas... Ir tave traukia
mėnulio, saulės ir žvaigždžių trauka.
Taip elgias paukščiai gūžtoje, kai jiems
sparnai užauga ir vilioja aukštas skrydis.

Bet žemė geras senas tavo lizdas...

Argi tau joje nepakanka jos šilumos?
Argi tau joje nepakanka jos jaukumo?
Argi tau joje nepakanka jos duonos?
Argi tau joje nepakanka jos vandens?
Argi tau joje nepakanka jos medaus?
Argi tau joje nepakanka jos sotumo?..

Argi tau joje nepakanka jos lopšinės –
vėjo, šilo, jūros ir debesų dainos?..

Argi tau joje nepakanka tokių valandų,
kurias pavadinti galėtum laimingom?
Ko joje nepakanka tau,
žemės sūnau?

Dabar tau nepakanka tikrai žvaigždžių,
į kurias nori tu įsiremti...

...Tu šį rytą panorai savo sparnus
pripildyti šilto pavasario vėjo.
Tai išskleiski plačiai Ikaro sparnus –
šviesios žvaigždės jau prie tavęs artėja.
Ir visa Visata
tau atverta –
kaip mylimosios
širdis...

LYRA

Aš lyros neturiu.

Bet ji tarp mano žemės
Ir ankstyvųjų vyturių
Į pačią saulę remias...

Sidabrinės stygas įtempia vyturiai,
Prie saulės pririša,
ir žemė lyg aukščiau pakyla.

Aš pirštais perbraukiu stygas,
ir jautriai, ir švariai
Dangaus lyg krištolo taurės
garsai suardo tylą.
Ir iš dangaus skambios taurės –
melodijos medaus
Pribėga į krūtinę mano
taurė pasvyra,
Pasipila palaiminta liūtis,
ir aš braukiu lietaus
Sidabrinės stygas,
tarp pirštų jausdamas kaip sidabrinę lyrą...

O štai miške esu.
Čia guli žalios knygos.
Ir, pririštos tarp debesų
Ir žemės, skamba medžių stygos.

Ir pirštais perbraukiu
žalias pušų stygas...
Jos ima sulpsti, verkti,
gausti, ir tada, atrodo,
Girdžiu pušų, vėjelio supamų,
melodiją, lyg kas
Čiurlionio Mišką graudžiai
ir svajingai grotų...
Ir iš pušų žaliųjų stygų
miško tankumos
Lakštingalų balsų skambus
sidabras byra...

Ir nuo pavasario dienų
ligi pačios baltos žiemos
Braukiu aš pirštais
skambią žalią miško lyrą...

Regiu laukuos drugių
Baltutį debesėlį...
Jis tempia auksines rugių
Stygas aukšтын į vaiskų mėlį...

Aš pirštais perbraukiu, drauge
Su vėjeliu,
rugių auksinį
stygų tankumyną,
Jis subanguoja, jis suvilnija
ir žaliame lauke
Man primena simfonijos garsų
neramų vandenyną...
Ir mano rankose, kaip nytyt staklėse, –
rugių auksinės stygos virpa,
pro pirštus išnyra
Melodija apie kasdienę
duoną... Aš braukiu,
Per žalią lauką eidamas
vidurdienio rugių
auksinę lyrą...

Mieste skaitau dažnai
Iš akmeninės knygos.
Dirbtuvių kaminai
Čia įtempti –
lyg stygos.

Balti balandžiai
tempia kaminų
Tiesias stygas ir pririša
prie saulės apskritimo.
Aš pirštais perbraukiu stygas,
ir man plienų,
Variu ir geležim skambėti
darbo giesmės ima.
Dirbtuvių kaminų lyg stygų
tankumyne vyturių
Skambiu balsu suvirpa
plienas ir ore pabyra.
Sidabro, aukso ir pušų
žalias stygas turiu,
Ir kaminų plieninės stygos
puošia mano lyrą...

Kai moteris rankas
Ištiesia ir apmiršta,

Man primena stygas
Ilgi balti jos pirštai...

Aš įtempiu baltų,
ilgų, plonų
Jos pirštų virpančias stygas,
man smingančias į širdį širdį,
Ir skamba pirštų stygose daina,
gražiausia iš dainų,
Ir, iš širdies išėjusią,
širdis ją ir vieną girdi...

Iš lyros stygų, prikabintų
prie dangaus žvaigždžių
Ir mano pirštais palytėtų,
kaip upelis tyrą
Sidabro, aukso, plieno, medžių,
pirštų stygų muzikos
Melodiją, su mėnesiena virpančių,
visur girdžiu...

Skambėk nematoma
Bet esanti visur,
Skambioji mano lyra!..

MANO KŪNAS – ŽEMĖS KŪNAS

Mano žemės kūnas – jos akmuo –
Tai jos kaulai – kietas jos skalūnas;
Upės – kraujas, molis – jos raumuo, –
Mano žemės kūnas – mano kūnas...

Mano kūnas – iš laukų želmens,
Debesuoto ir lietingo oro,
Ir iš upės šaltojo vandens,
Saulės spindulėlio, vėjo šuoro...

Iš gelsvos smiltelės paneriuos,
Iš krauju paraudusios uogelės,
Ir pilkos šilainės, iš kurios
Kalas duona kvepiantis rugelis...

Iš to rugio duonos trupinių,
Duonos luito, telpančio į saują,
Ir iš miežio grūdo, apynių
Žalio spurgo, kaitinančio kraują...

Iš žuvies, kur nardo vandeny,
Pieno šlako ir sūriosios jūros,
Šilumos, rusenančios ugnį,
Obuolio – tos saulės miniatiūros...

Mano kūnas – kraujas ir raumuo –
Grįš į žemės kūną: bus skalūnas
Ir šilainė – kilis iš jo želmuo, –
Mano kūnas – mano žemės kūnas...

VARDAS

O koks mano vardas? Kokia pavardė?
Pavardė man, tiesa, priklauso.
Bet tu gi mane pasiimsi, mirtie, –
ir kas tada vardas? ir kas pavardė?
Ir kas pasiliks tada, klausiu? – – –

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Bet liksiu, nors gulsiu į žemę, –
nes tavo širdis prie mano širdies,
ir tavo širdis iš mano širdies
gyvybę gyvenimui semia...

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Aš liksiu, – man kūnas atsako, –
nes kūnas prie kūno, petys prie peties,
nes mano krūtinė prie tavo krūties,
du kūnai kaip vienas prašneko.

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Mes liksim, brangioji, abudu,
Nėra praeities ir nėra ateities.
Yra tik gyvybė – plakimas širdies, –
kad amžiais gyvybė ir būtų.

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Vardai arba pavardės keisis.
O mes? O išėjęs iš mano širdies,
išėjęs iš tavo aistringos širdies,
gyvybę pratęs mūsų vaisius – – –

MOTERIS

KETURI PAVEIKSLAI

Tu man tokia atrodai:

Po žaliu medžiu, liekna tarsi ilga balta žuvis, nuoga su figos lapo trikampiū, laikai ilgais, grakščiais, plonais piršteliais, kaip šis medis laiko savo ilgomis šakelėmis, lyg saulės miniatiūrą aukso obuolį ir siūlai jam gyvybės siūlo pradžia padaryti. Kiekvienas darbas teikia laimę. O laimė – tai aguonos grūdas. Bet aguonos grūdas apskritas kaip obuolys, o obuolys – jis irgi apskritas, kaip žemės kamuolys, o žemė apskrita – kaip ašara. Ir siūlas gema iš aguonos grūdo, ir sukas, ir vyniojasi į kamuolį, tarsi šitas obuolys, paskui išauga į didžiulį, kaip ši žemė, siūlą kamuolį, kuris štai tavo rankoje.

Kaip Diurerio paveiksle – visada vienodai
protingai ir prasmingai nuodėminga –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Matau padangės vaiskų mėlį, o perregimų jo dažų fono matau tave; matau ant rankų trapų kūdikėlių, kurį tu kelio pažiūrėti jau pakėlei, akis užkretus mėlynąja svajone. Veide tyli palaima ir ramybė, dvi kilnios palydovės kiekvienos moters, kuriai nesvetima kančių kantrybė; ir ji telaukia, kol trapi gyvybė jai, pirmai, pirmą žodį tars. Ji išdidi, nes ji didžiuojasi mažuoju didžios gyvybės grūdėliu, kaip kiekviena didžiuojas motina, kuri, nebodama pavojų, jį šiam pasauliui dovanojo, kaip saulė dovanoja šviesą, kai gema jam nauja diena. O kas ant delno smulkią smiltį kėlė, tas jautė ir kiek sveria planeta; jei moteris pakėlė kūdikėlių, ji laiko visą žemę, ir todėl ji, tikrai todėl turbūt šventa.

Kaip Rafaelio drobėje, neši vienodai
ant rankų grūdą – visą žemės svorį, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Pro tavo lūpų tarpą man auksinė šypsena išsprūsta, lyg pro debesėlį prasikala auksinis saulės spindulys, sušildo mano širdį tarsi žemės kamuolėlių, ir jame vešliai sudygsta nesudygę dar kilniųjų norų apleisti grūdai. Pro tavo lūpų tarpą man auksinė šypsena išsprūsta, lyg maža kregždė iš savo lizdo, prisiglaudusio prie stogo, ir, išskleidusi sparnus, tarsi vabzdžius išgaudo ir išrankioja žemųjų norų didžiulius spiečius.

Kaip Monos Lizos atvaizdas, visus vienodai
pajuokiantis už jų silpnumą, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Per lengvą melsvą perregimą rūko šydą matau aš baltą marmurinę Afroditę, nuo pje-destalo naujo dailininko nuimtą ir pasodintą melsvame kambaryje. Pakeitęs amžinąją pozą, marmuras pavirto gyvu baltu kūnu, kuris pavasario alyvomis man kvepia. Nerūpestingu balto veido susimąstymu, raudonų lūpų purpuru, akių giliu nutolimu, baltos krūtinės pilnumu, rankų sparnais ir melsvo sniego kūnu ji primena man gulbę, susisupusią į melsvą lengvą paupio pavasarišką rūką, nežemišką, kilnią ir reikalingą grožiui.

Kaip Renuaro drobėje, esi vienodai
nežemiškai aukšta ir žemiškai žaisminga, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai,
ir tu tokia esi:
kas dieną nevienodai
kilni ir nepasiekiamai,
griežtai graži, protinga,
nežemiška, žemiška,
aukšta, nuodėminga.
Šviesi,
kokia ir reikalinga
man esi...

Paryžius

ŽMOGUS

Mano dvi kojos remias į žemės rutulį,
mano dvi rankos paremia saulės kamuolį,
o tarp žemės rutulio
ir tarp saulės kamuolio –
stoviu aš...

Mano galva apskrita – kaip žemės rutulys,
kurio gelmėse – kaip rūda ir anglis –
klodais giliai susiklostę smegenys,
aš jas kasu ir lydau iš plieno
didelius daiktus:
traukinius, žemę apjuosiančius, ir laivus,
skrodžiančius žemės gilius vandenynus,
ir lėktuvus, paukščio tolesnį tęsinį,
ir raketą, greitesnes už žaibą
ir greitesnes už mano minties siūlą...

Mano galva apskrita – kaip saulės kamuolys,
iš kurio gelmės saulės spindulys
į visas keturias puses spinduliuoja
ir žemėje visa gaivina,
ir įkvepia žemei gyvybę...

Kas žemė?
Kas ji be manęs? – – –

Negyvas, raukšlėtas, sunkus kamuolys
nuliūdęs klajojo po didelę mėlyną erdvę,
mėnulį kaip veidrody matė seniai
negražų, rauplėtą, negyvą savo veidą...
Iš liūdesio jis ir sukūrė mane,

ir davė man galvą, į saulę ir žemę panašią,
ir mažas mano galvos kamuolys
pranoko didelį žemės kamuolį
ir dabar atstoja jos ašį...

Žemės rutulys mano rankoms pakluso,
ir aš jam daviau jo grožį.
Žemės rutulys sukūrė mane,
o aš jį sukūriau –
naują, jauną ir gražų,
koku jis nebuvo...

Dviem kojom tvirtai atsispyręs į žemę
ir dviem rankom tvirtai įsiremęs į saulę,
aš stoviu kaip tiltas
tarp žemės ir saulės,
kuriuo į žemę ateina saulė,
kuriuo į saulę užkopia žemė...
Ir sukasi, sukasi aplinkui mane
mano puikių kūrinijų,
mano rankomis nulipintų
iš motinos žemės,
marga ir mišri karuselė:

sukas aplinkui mane
miestai su daugiaaukščiais namais,
gatvių asfaltu, tiltais, stulpais,
šliaužiančių mašinų vabalais,
betono ir plieno gabalais,
vyniojasi man apie kojas ir rankas traukiniai,
suka ratą aplink galvą lėktuvai,
plūduriuoja apie kojas didžiuliai laivai,
sukasi traktoriai, ūžia staklės,
kyla iš mano rankų palydovai
tarsi balandžių būrys...

Stoviu gražus, tvirtas, aukštas, petingas –
tiltas nuo žemės iki pačios saulės –
stoviu pačiame žemės viduryje,
skleisdamas saulėtus šypsenos spindulius
į visas keturias žemės puses –
komunistas –
žmogus –
aš...

Rima Pociūtė

MIEŽELAITIS IR SOVIETMEČIO MODERNIZACIJOS PARADOKSAI

XX amžiaus Lietuva – istorijos suiručių, socialinių krizių, pagreitėjusios meno raidos kraštas. Nebuvo ryškesnio poeto, kuris būtų jautęsis amžininkų pripažintas. Eduardo Mieželaičio negalima nutylėti, kai diskutuojama, kas buvo pakylėta į klasikos rangą (ar veikiant prieštaringsoms moderniosios literatūros tendencijoms „įstumta“) tuo metu, kai poetams buvo dalijamos Lenino premijos ar Socialistinio darbo didvyrio medaliai.

Nemėgindami įsprausti to meto literatūros į besikeičiančius konjunktūros rėmus, atrandame neišpajiniamą paradoksą. Paradoksalu, kad nepažįstama liko ne tik sovietmečiu nespausdintų poetų kūryba. Nepažįstama, nors vienpusiškai kritikos liaupsinta liko ir didžiausiais tiražais spausdinta Mieželaičio kūryba. Šiandien Mieželaičio nebėra knygynuose ar antikvariatuose (tiesa, sumažėjo ir jų). Mieželaičio nieieškoma bibliotekose, kurių dar išliko. Tačiau literatūros tyrinėtojo žvilgsnis neturėtų aplenkti šio dar tebekuriančio poeto ankstesnių poezijos knygų ir jų pakartojimų bibliotekos. Ar tarybinės lietuvių literatūros Jupiterio vardas netiktų būtent jam, rašytojui, kuriam po poemos „Žmogus“ pasirodymo buvo suteikta galimybė išsileisti beveik viską. Nors šiandien Mieželaitis – vienas tų vyresniosios kartos poetų, kuriuos yra pridengusi ignoruojanti kritikų tyla, visgi švęsdamas garbingą jubiliejų, jis labiausiai pasitikėdamas kalba apie savąją kūrybos vertę iš visų išblėsusių ar atstumtųjų klasikų.

Pokariu buvo sunaikintas literatūros tęstinumas. Izoliuoti senieji ideologiškai „nepaslankūs“ rašytojai. Atsisakę sovietmečio literatūros analizės, ir toliau turėtume tenkintis gana fragmentišku kultūros vertinimu. Paskutiniąją Mieželaičio poezijos rinktinę savitai vertino Aidis Marčėnas. (Apie septintojo-aštuntojo dešimtmečių literatūrą Latvijoje kaip apie moderniosios kultūros palikimą kalba žinomas jaunesnės kartos kritikas Guntis Belis.) Mieželaičiu galima sudominti, pamėginant suteikti jo kūrybos vertinimams chronotopinį apibrėžtumą. Jį literatūros kritika apleido devintąjį dešimtmetį, kai į literatūros panoramą buvo įtraukiami menkesnio produktyvumo, bet ideologiškai neangažuoti rašytojai (premijomis buvo pažymėtos tokių rašytojų kaip Albino Bernoto, Janinos Degutytės knygos). Autoritetinga tapusi „tyliajai“ poezijai ištikima kritika įvardijo Mieželaitį kaip lietuviško poetinio žodžio infliacijos kaltininką.

Mieželaitį apsupusi nomenklatūrinė kritika liaupsino jį kaip darbo didvyrį („pastatyti tokią piramidę, sutrupinti tiek granito“). O šis įrodinėjo rašęs „pats sau“, fik savo savo kūrybos lūžius. Kritika neįsisąmonino Mieželaičio pastangų kurti „antipoemos“, „antižanro“ modelius. Jo paties siekimas atsikratyti savosios ankstesnės poetinės retorikos, jos dekonstravimo užmojai ir egzistencinio skvarbumo turinti ironija nėra nė šiandien siejama su vėlyvojo modernizmo pokyčiais.

Eseistiniuose apmąstymuose Mieželaitis skundėsi, kad kritika nerašo apie jo antikommentaro knygas, kur poetine kalba buvo atverta moderniosios kultūros savimonė. Jo „Postskriptomai“ buvo suprantami kaip įnoringa užgaida. (Lietuvių kultūroje nėra protestantų kraštams būdingos tekstų komentavimo tradicijos. Neįprasta įsiklausyti į anti-komentarą.)

Mieželaitis buvo svetimas tai poetų grupei, kuri mėgino įtvirtinti lyrinę tradiciją. Sakysime, Justino Marcinkevičiaus išsakytas vertinimas, – kuo palankiausias, – buvo redukcionistinis, supaprastinantis ir taip nuvertinantis:

[...] nusilenkdamas poeto gyvenimo ir kūrybos žygdarbiui, aš norėjau parodyti, kad ant jo kairiojo peties (nes nuo jo arčiau į širdį) tupi lietuviška lakštingala. Tikriausiai iš gimtosios Kruojos pakrančių.

Mieželaitis jau buvo anachroniška asmenybė Sigito Gedos ir jaunesnėms poetų kartoms. Tačiau kaip ir kiekvienas klasikas, kuriam linkima „labanakt“, Mieželaitis liko aiškesnę struktūrą literatūros procesams suteikiantis centras. Tad netiesiogiai padėjo šalia bręsti ir poetų kartai, kuri buvo linkusi į kitokio pobūdžio refleksyvumą.

Pastebėtina, kad Mieželaitis, kaip ir dauguma „sitvirtinusių“ poetų, anachroniškas tapo tuomet, kai pasirodė jo rinktiniai raštai, gražiai išleistos, aukštos poligrafinės kokybės knygos, anot vieno kritiko, „superliuks apipavidalinta“ didžiulio formato knyga „Mano lyra“. Devintojo dešimtmečio pradžioje konstatuota, kad net toks poezijos galiūnas, toks negęstantis vulkanas kaip Mieželaitis, turi literatūrinę opoziciją, pabrėžiant, kad kitados būta ir antimaironiškos opozicijos.

Tuo metu Mieželaitis patyrė ir atviriau reiškiamą rezistencinės tvirtybės nepraradusių kultūros žmonių panieką, – sumenkėjo sovietmečio ideologinio režimo įtampa (Mieželaitis yra buvęs Lietuvos TSR rašytojų sąjungos pirmininku. TSRS Aukščiausiosios Tarybos ir LTSR Aukščiausiosios tarybos deputatu, ejęs „garbingas“ LTSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojo pareigas. Jis buvo Lietuvos TSR liaudies poetas bei Tarybų Sąjungos socialistinio darbo didvyris). Nesunku suprasti, kad toks sureikšminimo perviršis anksčiau ar vėliau turėjo sukelti absurdiškumo efektą.

Tačiau pokariu Mieželaičiui buvo priekaištaujama, kad jis rašęs „dekadentinius“ eilėraščius, jo kūryba apšaukta ir „nacionalistiniu šiukšlynu“. Tad buvo ir jo gyvenime savoji rezistentiškumo linija. 1962 metais jis pirmasis iš lietuvių gavo Lenino premiją (tai svarbus faktas, rodantis, kad rusų inteligentija elitiškajam modernizmui sugebėjo išrūpinti tam tikras valstybinio pripažinimo garantijas, kad sovietinės unifikacijos ideologija keista nacionalinių sočrealizmų pliuralizmu). Premijos įteikimo proga lankėsi Aleksejus Surkovas, populiarus karo metų rusų lyrinės poezijos kūrėjas. Viešėdamas pas Mieželaitį jis uždainavo savąją „Žeminę“, kuri iš pradžių fronte buvo draudžiama dainuoti kaip menkinanti karių kovingumą. Tad net kultūrinės nomenklatūros tinklas suteikė prielaidas kosmopolitiškam atsietumui nuo labiausiai kaustančių ir tautinėje kultūroje metastazavusių sovietinių universalijų.

Mieželaičio Raštų įvade prieš 15 metų buvo įdėtas Kazio Ambraso įžanginis žodis, pavadintas „Visas Mieželaitis“. Tuo metu Ambrasui buvo svarbu suskaičiuoti jo kūrybos puslapius (pasirodė, kad jų – daugiau kaip 10 tūkstančių).

Kaip šiandien reikėtų apibūdinti „visą Mieželaitį“? Jo kūrybos analizei būtinas Europos moderniosios kultūros dinamikos pažinimas. Rašė Mieželaitis sklandžiai ir daug, buvo poetiniam žodžio skambesui jautrus eiliuotojas. Gyvendamas kitu metu gal būtų tapęs lietuviškuoju Johannu Wolfgangu Goethe. Bet jo laikais nebebuvo reikalinga tokia poema kaip „Faustas“. Liko tik galimybė savuosius ieškojimus įvardyti kaip faustiškuosius klystkelius. Į Fausto vaidmenį (tai iš tiesų modernėjančio pasaulio fragmentuoto žmogaus, jo prieštarin-

go identiteto provaizdis) Mieželaitis įsijautė nugalėdamas ideologinės konjunktūros siūlomus paviršutiniškesnius egzistencijos stilius: „Pražilau tarsi tas viduramžių daktaras, visą gyvenimą atidavęs mokslui ir nieko faktiškai neišsprendęs.“ Poetinė kūryba Mieželaičiui tapo savimonės konsolidavimo forma. Lietuvių kultūrai buvo nauja tas kūrybinės dirbtuvės atvirumas, kai nebesiekama kaip amžiaus pradžioje apsisaugoti nuo lyriškai nenuskaidrėjusių eilučių. Antinormiškumas iš tiesų tuo metu buvo konstruktyviai literatūrą veikusi Mieželaičio kūrybos ypatybė. Ši antinormiškumo pagava skleidėsi Mieželaičiui prieinamos pasaulio kultūros kontekste. Jo kūrybos analizė patvirtina – tarybinės Lietuvos kultūra iš esmės lokalizuotina moderniosios kultūros paradigmoje. Tiesa, ji fragmentiška, rigidiškai prisirišusi rusiškojo akademizmo tendencijai, joje daug atgrasaus socialinio išsigimimo, praeinančios didybės grotesko, bet vis tiek ji moderni.

Mieželaitis mėgavosi to „antigrožio“ kūrimu: „Ir prasikeiks, mane paskaitęs, tūlas teoretikas...“ Iš tiesų kritikos buvo neįsisąmoninta, kas buvo avangardiška, – nors atrodė eklektiška ir paviršutiniška – tekstų formavimo prasme. (Esė stilistikoje tebekyškojo ir romantinių klišių nuolaužos: „Poeto kelias – tai liepsnojimas ir kapas.“) Intensyviai išgyvendamas savąją kūrybos dramą, Mieželaitis psichologinę „aukštojo“ modernizmo krizę patyrė ir eksplikavo anksčiau, nei ji pradėjo reikštis apimdama sovietinę visuomenę. Jis į tarybinę lietuvių literatūrą pirmasis įvedė *post sąvoką* („postskriptumai“) ir katastrofos situacijai būdingos laikysenos, mentaliteto metaforiką. Pagrįsta išvada, kad kaip kūrėjas jis buvo pasaulio pilietis. Lietuviškoji visuomenė į jo avangardiškumą orientavosi ir vėluodama, ir per anksti jį atmesdama.

Su Mieželaičio vardu susijęs pirmas didesnis sovietmečio lietuvių moderniosios literatūros šokas skatina apžvelgti kultūros kontekstą. Net kai Mieželaitis jau turėjo gigantiškų poetinių kompleksų architekto reputaciją, kritika domėjosi, kiek jame likę buržuazijai būdingo liberalumo, saloninio miesčioniškumo. Ambrasas rašė:

Mieželaičio darbo stalas kiek neįprastas. Yra jo darbo kambaryje ir rašomasis stalas, bet jis apkrautas visokiais daiktais: čia ir Salomėjos Nėries biustas... Poetas prie jo beveik nedirba. Poeto darbo stalas – saloninis staliukas.

Iš tiesų Mieželaitis yra jungiančioji asmenybė, per jo likimą perėjo visų moderniosios kultūros fazių bangos. Jis atėjo į gana ekstremistiškai nusiteikusių jaunojo modernio literatūrą. (Pirmas jo eilėraštis buvo išspausdintas Kauno Šančių jaunimo almanache 1936 metais. „Mūsų jaunime“ pasirodė eilėraštis „Suodžių ir tepalo jaunatvei“.) Avangardinės kultūros apraiškos tuomet jau klostėsi į pastovesnes kultūrinės linkmes. Moderniosios poezijos autoritetas jaunesniesiems buvo Kazys Binkis; natūralu, kad jo kūrybinio likimo skalė padeda Mieželaičiui vaizdingai nustatyti savosios kūrybinės pradžios padalą: „Kai jis (Binkis – R.P.) išspausdino paskutinį savo lyrinį eilėrašį „Švyturio sargas“, aš išspausdinau savo pirmą eilėrašį.“

Liberaliosios visuomenės socialinių ir kultūrinių nuostatų suformuotas, Mieželaitis negalėjo būti kategoriškas rezistentas, kad ir kokioje barikadų pusėje jis būtų atsidūręs. Intelligentui būdinga tai, ką žvelgiant kategoriškai galima vertinti kaip nepatikimą ambivalentiškumą. Mieželaičio Žmogus – Komunistas taip pat nebuvo ekstremistinės programos humanoidiškasis įrankis. Jis daugiau – ne itin įmantrus skurdžios pokario visuomenės artefaktas, idėjinė konstrukcija, apipinta lyrinės poezijos raiškai būdingomis

ornamentinėmis metaforų figūromis. Koliažinio poetinio modeliavimo kelias atvėrė prielaidas vėlesniems kalbos eksperimentams, išoriškam – grafiniam – įmantrumui, nekonformistiškam idėjų eksplikavimui.

Jis deklaruoja tas kūrybines laisves, kurias sykj jau buvo paskelbę pomaironinės kartos kūrėjai. Šautuvais baksnojama pokario sovietmečio literatūra buvo jau primiršusi amžiaus pradžios kūrybinio tautos išsilaisvinimo proveržius:

Aš už elastingą eiliavimą. Aš už improvizacinį eiliavimo būdą. Formą pasirenka pati Mintis. Jeigu jai prireiks simetrijos, ji išsilies į taisyklingą ketureilį ar sonetą. Jeigu jai prireiks asimetrijos, ji išsilies į baltas eiles, verlibrą.

Mieželaičio kūrybos psichologijos pagrindinė dominantė – individo išgyvenimai, galima net teigti – modernizmui būdingas individualizmas. Jis cituoja Paulą Valéry:

[...] poetas už kokią nors gyvenime jam padarytą nuoskaudą pats sau atsilygina parašytu poezijos kūrinium. Kitaip sakant, jis nelaukia, kol gyvenimas jam atsilygins. Poetinis kūrinys – geriausia kompensacija už iškentėtą skausmą. Taip buvo ir su mano „Žmogum“. Gyvenimas su manim pasielgė nežmoniškai. Ir todėl parašiau apie žmogų.

Kiek nedaug iš esmės Mieželaitis tėra nutolęs nuo savo mokytojos Salomėjos Nėries. Ta pati jausminga rezignacija, tas pats atpirkimo motyvas: poezija gelbsti kūrėją nuo jo paties.

Išsakoma ir ištikimybė kanoniškam vaizdo „piešimui“: „Laikausi patriarcho Picasso pažiūros: piešti reikia mokėti tobulai, piešinys turi būti tikslus kaip kopija, o iš tokio piešinio galima jau daryti, ką tik nori.“ Atmetamas ketureilių simetriškumo atmintį praradęs eilėraštis:

Kai kurie mūsų improvizatoriai ir verlibristai pirmiausia turėtų išmokti nupiešti eilėraščių. [...] jeigu yra būtinas reikalas ir jeigu dvasinė medžiaga nesutelpa ketureilyje, galima eilėraščių ir praplėsti. Ketureiliai primena vaikiškas kaladėles. Iš tokių kaladėlių galima sužėsti aukštas pilis.

Mieželaitis pasisakė už eiliavimo laisvę, bet ne už anarchišką laisvę. Jo paties supratimu, antipodo modelio eskizai esą nedrąsūs. Tiksliai Mieželaičio metafora; šiandien galima pastebėti, kad Mieželaičiui poetinis laukas – destrukcijos išvengusi universalija: „Poetinė metaforą nėra pastovi. Poetinis laukas gali ją koreguoti, kaip jam patinka – Metafora gali blaškytis tarp dviejų magnetinių polių – kaip sugauta paukštė narve.“ Mieželaičio poetinių tekstų variacijos fiksuoja atsargoką prasmų deformavimo procesą. Leisdamas iš naujo anksčiau parašytus eilėraščius, Mieželaitis juos taisė, tobulino. Net tuos, kurie buvo tapę chrestomatiniiais. Pirmojo rinkinio „Lyrika“ pirmasis eilėraštis „Pavasaris“, parašytas Aleksejevkos fronte, buvo penkis kartus perrašytas. Pradedant rinkiniu „Mano lakštingala“ jis tapo populiarioju „Šalmas ir pienė“.

Kūryba – tai alcheminis eksperimentavimas. Joje grožio įgauna tam tikrų vertybių realyvumas, nors žmogaus antikomentaras buvo paspalvintas nostalgija „metaforiniam“ žmogui. „Natūralus“, „kasdieniškas“ – toks žmogus, prieš kurį rašome žodį „kiekvienas“, Mieželaičiui buvo įsiūlytas, jei tikėsime jo paties skundu, kritikos. (Iš Sibiro grįžęs Antanas Miškinis, atsiliepdamas net apie tremtinius ir politinius kalinius, reziūmavo: kažkas perdegė žmonėse. Panašiai apie visuotinį susmulkėjimą laiškuose į Sibirą rašė Aldona Liobytė.)

Kritikos nėra aptartas ir Mieželaičio užsibrėžtas humanizmo Rubikonas. Mieželaitis buvo poezijos novatorius, grąžinęs žmogaus renesansiškąją didybę. Jis tęsė romantiškąją modernizmo liniją, išlaikė maksimalistinę jo dvasią: „Mano modelis tikrai metaforinio Žmogus – metafora. Žmogus – simbolis. Žmogus – idealas. Galima įsivaizduoti, kaip kadaise vyko žmogaus sudievinimo procesas: per poeziją.“ Varganoje pokario realybėje šitaip ištartas „žmogus“ sutelkė prarastąjį būties didingumą. Mieželaitis buvo atkaklus kartodamas: „Rūpi man atsekti žmogaus augimo, žmogaus išsivadavimo ir žmogaus sužmogėjimo kreivę.“ Išstumto Dievo laikais (populiarūs restoranai – velnių malūnai, įsteigtas Velnų muziejus, velnio suvenyrinė figūrėlė – populiariausia dovana) poezija sakralizavo ją priimančiųjų savimonę. Bet taip ji neišvengiamai tapo idealistine projekcija (kritikai teigia, jog Mieželaitis paverčia poezija „kiekvieną gyvenimo judesį“).

Tai, kad Mieželaitis kalbėjimą apie „kasdienišką“ žmogų vertino kaip įžengimą į tušybės mugę, toje sovietmečio mugėje nebuvo išgirsta. Bet jo kūryba rezonavo kaip nesibai-giantis formalistinis eksperimentas, įteisinęs novatoriškumo normą. Kaip buvo minėta, išgyvenęs visą lietuviškojo modernizmo raidą, Mieželaitis patyrė ir naujos kultūrinės paradigmos – postmodernizmo – nuojautą:

Poetinę vaizduotę galima palyginti su okeanu, kuriame gali plaukioti didžiausi okeaniniai laivai. Mažos valtelės apvirsta ir dažnai nugrimzta į dugną. Bet norvegas Hejerdalas, tas narsus vikingų palikuonis, įrodė, jog didžiausius vandenį galima įveikti ir gana primityviu būdu.

Mieželaičio „anti-žmogus“ (dešimtmečius po „Žmogaus“ rašytieji poetiniai komentarai) padeda įžvelgti, kaip užsiveria moderniosios kultūros ciklas; nuo Friedricho Nietzsche's antžmogio iki tebesitęsiančių dekonstruojančių humanistines universalijas komentarų gali būti išskiriamas vėlyvojo modernizmo, arba postmodernizmo, etapas.

Nuo aštuntojo dešimtmečio juodnugariškos pastangos vartyti lietuviškojo poezijos avangardo dirvonus buvo siejamos nebe su Mieželaičio vardu. Tikrai avangardiškas Mieželaitis nebeišsigynė stagnaciško didžiojo sovietmečio klasiko vaidmens – Jupiteriui tai nebuvo leista. Kaip kad su įsitikinimu kažkada buvo sakoma: „Nėra nė vienos Maironio eilutės...“

Vincas Mykolaitis-Putinas

Paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje (1957–1967) **Vincas Mykolaitis-Putinas** kūrė poeziją. Vėlyvosios lyrikos rinkiniai *Būties valanda* (1963) bei *Langas* (1966) – vieni geriausių ne tik poeto kūryboje, bet apskritai visoje sovietmečio poezijoje. Juose Putinas grįžo prie stipriausios savo kūrybos versmės – dramatiško santykio su savimi ir laiku, visapusiškos būties kontempliacijos.

Reikšminga, kad Mykolaitis-Putinas į kūrybą sugrąžino didžiąsias literatūros temas ir problemas, atsiribojęs nuo porą dešimtmečių vyravusio dirbtinio paradiškumo, politizuotos retorikos, rimuotos publicistikos. „Baigdamas savo literatūrinį kelią, kai laiko man lieka nedaug, aš pasiryžau laiko veltui neiekvoti ir imtis tik tokių temų, kurios mane jaudina, žadina vaizduotę ir jausmus, kelia lyrinį išgyvenimą“, – rašė poetas 1961 m. Introspekcinės lyrikos centre vėl atsiranda žmogus, vienišas, bet trokštantis gilaus ryšio

(„Ištikimybė“), dvasinio autentiškumo, besipriešinantis priespaudai, meile ir kūryba įveikiantis savo žmogišką ribotumą, atviras būties dualizmui bei egzistencijos tragizmui.

Prie lyrikos esmės eilėraščių grąžino meilės tema, eliminuota pokarinio sąstingio metais. Stipriai antrąkart išgyvenęs meilės jausmą universiteto studentei, poetas sukūrė visą pluoštą lyrikos šedevrų – ciklus „Benamio dainos“, „Rytų motyvais. Sekant Goethe“, „Sonetai. Sekant Šekspyru“, poemą „Žilvinas ir Eglė“, keletą ryškių eilėraščių. „Benamio dainų“ pirmoji dalis, cenzūros ilgai drausta, skambėjo poezijos vakaruose, žavėdama jaunatviška drąsa bei, kaip ir visas ciklas, giedra nuotaika, tautosakiškai stilizuotu dainingumu. Rytų poetikos tradiciją, gimusią Europoje ankstyvajame Renesanse (Vidurinės Azijos, arabų kraštų įtaka) ir mėgtą romantikų, o lietuvių poezijoje kultivuotą Kazio Binkio („Ūtos“), pratęsė žaismingų dialogų forma sukurtas didelis Mykolaičio-Putino ciklas „Rytų motyvais. Sekant Goethe“. Kelionė per dykumą kartu yra ir meilės kelias, ir širdžių išbandymo metas. Meilė pasirodo kaip ontologinis, tai yra gyvybę palaikantis ir egzistencijai prasmę teikiantis, dydis. Tokia ji ir kitame stambiame cikle „Sonetai. Sekant Šekspyru“, parašytame angliško soneto forma. Šekspyro sonetus dramatinizuoja laikas, naikinantis jaunystę ir moters grožį. Jis svarbus ir senstančio Mykolaičio-Putino kūrinyje. Laikas be mylimosios verčia kentėti ir kankintis. Taip pat išlaisvina, gydo bei svaigina būnant kartu. Šis pulsuojantis ritmas kuria psichologinę įtampą – lyrinis subjektas niekada nėra tikras, ar laimę teikiantys susitikimai dar kartosis. Antrasis ciklo eilėraštis „Atleisk man...“ savo minorine gaida primena Jono Aisčio elegiją „Atleisk“. Amžinojo moteriškumo mitas Mykolaičio-Putino meilės lyrikoje atgyja visa jėga ir funkcionuoja kaip savarakiškas būties sandas, kaip dvasinės pusiausvyros pastovi konstanta. Mylimosios buvimas šalia keičia pasaulį – miestas, gamtos peizažai, kartu klausyti muzikos kūriniai, stebėti meno šedevrai įgyja bendro išgyvenimo gelmę.

Meilės tema svarbiausia ir poemoje „Žilvinas ir Eglė“. Parašyta vos per kelias dienas poetui nusivylus pasakos motyvais sukurtu baletu libretu, ji pateikia originalią, bet labai putinišką, filosofiškai įprasmintą populiarus siužeto traktuotę, kuri savo ruožtu pratęsia ir papildo visos Putino lyrikos didįjį mitą, iki tol geriausiai išreikštą simbolistine poema „Vergas“, o vėlyvojoje lyrikoje poema „Prometėjas“. Tai vienišo, nelaisvo, priešiško jėgų įkalinto, savo pašaukimu ir verte abejojančio, bet kartu ir savimi tikinčio herojaus dramatiška kova už šviesų būvį, meilę, būties pilnatvę. Eglės žalčių karalienės fabula, papildyta folkloriniu užkeikto princo motyvu, sutalpinama į dviejų personažų dialogus bei monologus, kuriuose meilės jausmas, subtiliai plėtojamas nuo užuomazgos iki tragiškos atomazgos, atsiveria kaip gyvenimą humanizuojantis dydis, neprarandantis savo ontologinės reikšmės net ir pagrindiniam herojui žuvus. Vienu metu sukurta poema leidžia teigti, kad „V. Mykolaitis-Putinas sugeba atsiduoti emocijos bangai kaip tikras lyrikas – be jokios atodairos ir apskaičiavimo, sudėdamas į vieną nuotaikos akimirką visus savo konfliktus ir vidinę sielos būseną“ (Vytautas Kubilius).

Įspūdingiausiems vėlyvosios poezijos kūriniams priklauso minėta poema „Prometėjas“ antikiniame siužete užkoduota maišto dvasia kėlusį nemažai rūpesčių ideologijos sargams (kūrinys neįtrauktas į leidžiamus *Raštus*). Poetas dramatiškais, ryškiais ir aiškiais vaizdais prabyla apie laisvę ir prievartą, kūrėjo egzistencinį pašaukimą, menininko kančių prasmę. Dar prieškariniu Mykolaitis-Putinas vadintas prometėjišku maištininku, dėl kūrybos visapusiškumo sukilusiu prieš dogmines, teologines normas, dvasinį polėkį saistančius apribojimus. Sovietinės okupacijos metais šis opozicinis įvaizdis įgavo naują prasmę.

Kitaip kūrybos problemika plėtojama asmeniškai poetui labai svarbioje poemėlėje „Bachas. Mišios B-mol“. Bažnyčios skliautai, pakeitę simbolistinės lyrikos žvaigždėtos nakties skliautus, baugina savo neįtikėtinu ir šalčiu, tačiau, sugaudus vargonams, nišos, paveikslai, religiniai simboliai atgyja ir prabyla, įtraukdami ir stebintįjį į paslaptinę bei stebuklingą misteriją – didžiojo mistro muzika sukuria pasaulį. Menas ir religija susitinka sakraliniame lygmenyje, be kurio, kaip teigia Mykolaitis-Putinas, žmogaus egzistencija būtų tuščia ir bedvasė.

Trečia iš didžiųjų temų (šalia meilės ir kūrybos) buvo egzistencinė žmogaus gyvenimo prasmės tema, tapusi itin svarbi ir skaudi senatvės bei mirties akivaizdoje, savo likimo ir žmonijos situacijos apmąstymuose. Būties problemiką analizuojanti filosofijos srovė, vadinama egzistencializmu, buvo įsivyravusi XX a. m. Dvi pasaulinių karų katastrofas išgyvenusios Europos kultūra atsідūrė atominio karo akistatoje ir svarstė absurdo ir heroizmo, prasmės ir beprasmybės klausimus. Tuo metu Lietuvos literatūroje vienintelis Mykolaitis-Putinas mąstė tokiomis pat metafizinėmis kategorijomis, ieškojo naujos sudėtingą ir prieštarą dvasinį turinį perteikiančios poetinės raiškos. Atsiribojusi nuo tarybinių mastelių ir pakilusi į visuotinių vertybių lygmenį, vėlyvoji Mykolaičio-Putino lyrika persmelkta plačių kultūrinių asociacijų, asmeninis poeto patyrimas joje siejamas su žmonijos dvasiniu palikimu. Neatsitiktinai ji prisodrinta intertekstinių nuorodų – „Mocartas“, „Don Kichotas“, „Bodlero temomis“, „Gladiatorius“. Nueito kelio apmąstymams poetas rinkosi plačius ciklus („Mano mėnesiai“, „Nemigų būsenos“), poetas („Žilvinas ir Eglė“,

*Kad ir vergovė būtų
kūrybinga, tauta turi būti
stipri, atspari, sąmoninga.
Tauta turi būti priaugusi
ne tik nepriklausomybei,
bet ir vergovei. Tada ji bus
pribrendusi amžinybei.*

Vincas Mykolaitis-Putinas, *Sukilėliai*

*Putino eilėraščių rinkinys
Būties valanda, išėjęs po
tiekos gniuždymo metų, galėtų
vadintis ir Prisikėlimo valanda,
nes tai tikras šio žymaus poeto
prisikėlimas.*

Alfonsas Nyka-Niliūnas

„Prometėjas“, „Somnambulas“), diptikus („Pasikalbėjimas...“, „Ave vita“), pasitelkė simbolius, kuriuos derino su avangardinės poetikos neornamentuota kalba, grubiais prozaizmais. Lyrinis subjektas išsako šviesos, plačių erdvių, meilės troškimą ir jaučia civilizacijos trapumą, kenčia dėl žmonijos klystkelių, išgyvena egzistencinį nerimą, kontempliuoja savo rūsčią vienatvę, senatvę, nemigos būsenas, mirties alsavimą (ciklas „Mano būstas“). Šiai žlugdančiai pragarmei, irracionalioms pasąmonės baimėms stengiamasi nepasiduoti, sąmoningai priešinamasi, trokštama dar kartą apsvaigti laisve ir gyvenimu. Nebijoma į save pažvelgti ironiškai („Savo kūnui“), nors dažnesnė herojiška kova, skausmo išgairintas dvasinis prisikėlimas („Kėliaus iš kapo“).

Apibendrinamas visą Mykolaičio-Putino kūrybą rašytojui skirtoje monografijoje, kritikas Jonas Lankutis rašė: „Putinas įeina į lietuvių literatūrą kaip kelių istorinių periodų, kelių literatūrinės raidos etapų rašytojas, vienaip ar kitaip paveikęs ar poemiškai sugesti-onavęs įvairių kartų, įvairių idėjinių bei estetinių srovių poetus, prozininkus, dramaturgus, kritikus. Jis į pačias didžiausias meno aukštumas iškėlė individualybės etinį vertingumą, žmogaus dvasinio pasaulio dramatiškumą bei sudėtingumą, kuris tapo svarbiausia atrama lyriniam ir psichologiniam gyvenimo vaizdavimui, egzistencijos įprasminimui, humanistinių idealų poetizavimui, o kartu ir naujų išraiškos priemonių ieškojimui“.

Siūloma literatūra: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1: Poezija, Vilnius: Vaga, 1989; Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 2: Poezija, Vilnius: Vaga, 1990.

Vincas Mykolaitis-Putinas

Iš ciklo *MANO MĖNESIAI*

SAUSIS

Iš lėto pasisuko metų ratas,
Ir jo pirmasis stipinas
Mane iš nebūties iškėlė.
Pirmoji mano ašara
Ir pirmutinis šypsnyš
Sustingo tekančios to ryto saulės
Blankioj šviesoj.

Legenda sako,
Jogei trys karaliai praėjo netoliese
Nuo mano vargano lopšelio.
Gal būt, kad jųjų dovanų
Tą žvarbų sausio rytą
Ir man keli krislai nukrito.
Nes mano priešai ir draugai man sako,
Kad vien tik gėlės klojasi
Ant mano tako.

Bet ne.
Tai mano motinos dosningos krūtys
Man davė stebuklingų dovanų,
Kad aš, mažytis ir silpnutis,
Lig šiolei nepalūžęs,
Su degančia širdim tolyn einu.
Šios žemės mano neįspėtai būčiai
Nereikalingi buvo man karalių
Dovanų likučiai.

1960. VI. 13

SAVO KŪNUI

Užjausdamas klausiu tave,
Tu mano liguistas, išvargintas kūne:
Ar mudu pasieksim prieš naktį
Dar vieną, galbūt paskutinę viršūnę?

Tu man kaip kantrus kalniečio išakas
Stenėdamas, klupdamas, nori nenori,
Tempi mano viso gyvenimo svorį,
O po kojų kaskart vis kietesnis, siauresnis
mūs takas.

Kai kada pasitaiko,
Atsiminęs jaunystę, po laiko,
Išakas mitriai pasispardo...
Ak vargše tu mano, kantrus gyvulėli,
Žinau, kad čia pat pasigesi tu vėlei
Savo lovio ir gardo...

Gana! Nebetęsiu!
Juk dar taip neseniai
Man ėmė aitrinti lūpas
Tie ironijos kartūs šypsniai.
Ir dar taip neseniai –
Gal tik vakar –
Kaip paukštė plasnojo dvasia
Ir tiesė j viršų sparnus, –
O širdies gelmėse
Lemties grėsmingam sprendimui
Ir šiandien esu neklusnus,
Ir šiandien tikiuosi kartu su tavim,
Tu mano liguistas, išvargintas kūne,
Pasiėkti prieš naktį
Dar vieną viršūnę.

1960. I. 29

SONETAI

Iš ciklo *SEKANT ŠEKSPYRU*

I

Tik jūra ir dangus, ir sutemų šešėliai, –
 Šešėliuose trapus mergaitės siluetas,
 Iš sutemų išniręs trumpai valandėlei,
 O gal kada sapne vidurnaktį regėtas.

Mergaitės pėdsakus šalta banga nuplovė,
 Bet man negaila jų; likimas toks dosnus:
 Prašvitusių dienų gyvenimo tikrovė
 Jau pralenkė svajones, viltis ir sapnus.

Nes ta, kur sutemoj kadais mane žavėjo,
 Dienovidžio šviesoj štai žengia su manim.
 Iš sutemų žaros ji pas mane atėjo
 Su šypsniu lūpose ir mylinčia širdim.

Dabar aš saulėje gyventi pasiryžtu,
 Kad mano mylima į sutemas negrižtų.

1955. II. 25

II

Atleiski man, jei aš tave užvyliau
 Ir tavo lūkesčiai kaip sapnas žus.
 Aš nejučiom į tavo širdį pyliau
 Tuos sielvarto apnuodytus lašus.

Kaip niekadaris, lobį išaikvojęs,
 Tolyn į juodą nežinią brendu.
 Tik gailėsis krūtinėje kerojas
 Su tavo žvilgsniu, šypsniu ir vardu.

Nueisi tu, mūs meile nusivylus,
 Žvarbi naktis apgaubs mane juodai.
 Buvai tu meilę meilėje pamilus,
 Bet meilės džiaugsmo meilėj neradai.

O galgi tavo lūpos man įrodys,
 Jog neteisis šis juodas mano žodis.

1955. II. 26

X

Jei šiandien tau ir liūdna, ir graudu,
 Ir kaip nutildyt skausmą nežinai,
 Nesmerk šviesiųjų džiaugsmo valandų,
 Kurias dar vakar gyvenai.

Galbūt ir vakar pro juokus slapta
 Širdy tu karčią ašarą tramdei,
 Bet prasiblaivė skausmo valanda
 Taip netikėtai nuostabiai.

Tegul laimingos buvusios dienos
 Šypsnyis prablaivo širdį ir akis.
 Nesmerki vakarykštės valandos –
 Tegul ji šiandien vėl atgis.

Tu vėl man su žvilgsniu skaidriu, giliu
 Dar kartą pasakyk – myliu.

1958. IV. 23

XV

Širdies svyravimai ir proto paklydimai
 Painiam buities kely manęs nebebaugina.
 Į margą puokštę klojas jujų atminimai –
 Vieni saldžiai paguodžia, o kiti gaudina.

Širdis ne kartą buvo kraujuose paplūdus,
 Galva vidurnakčiuos nuo abejonių svaigo.
 Taip audros ir kaitra naujus brandina grūdus,
 O sproges kevalas pagimdo šviesų daigą.

Saulėlydžio kely aš šiandien vėl sustoju, –
 Ir vėl širdis kraujuoja ir mintis nuklysta.
 Bet kietą akmenį tvirtai jaučiu po kojų,
 Ir akys aukštumoj žvaigždžių takus pažįsta.

Budėjęs kryžkeliuos, tiktai dabar žinau:
 Ne veltui klaidžiojau, kenčiau ir gyvenau.

1958. III. 22

BODLERO TEMOMIS

I. VILTIS

Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
 Comme un divin remède a nos impuretés.
 Būki palaimintas, Dieve, kuris duodi kentėjimą,
 Kaip dievišką vaistą mūsų nešvankybėms.

 Je sais que la douleur est la noblesse unique.
 Aš žinau, kad skausmas – tai vienintelis taurumas.

Praleidau daug juodų dienų
 Ir daug naktų be poilsio blaškiausi –
 Likimą keikiau
 Ir dangui grasinau,
 Kur slinko debesys juodžiausi.

O šiandien, vėl pakėlęs galvą,
 Aš taip meldžiausi:
 Būk palaimintas, Dieve,
 Kad skausmą man siunti.
 Juo troškulį ir alkį sotina
 Ir skaudulius pūliuojančius išdegina
 Teisingi ir tvirti.

Žinau, kad ir manęs dar laukia
 Taurių džiaugsmų diena –
 Ir jos nesužlugdys
 Nė žemės kvaitulys,
 Nė pragaro liepsna.

1964. II. 27

II. POETAS

Le poète est semblable au prince des nuées,
 Qui hante la tempête et se rit de l'archer.
 Exilé sur le sol au milieu des huées,
 Sés ailes de géant l'empêchent de marcher.
 Poetas panašus į padangių valdovą,
 Kuris bičiuliuojas su audra ir niekina šaulį.
 Nutremtam į žemę niekingame triukšme
 Jo milžino sparnai kliudo jam vaikščioti.

Padangėj, poete, skraidai kaip erelis,
 Į saulę ištiesęs galingus sparnus.
 Tu sveikini audrą ir šaulio nepaisai –
 Dangaus pirmagimis sūnus.

O nutremtas žemėn į klegančią minią,
 Kaip žengt, ką sakyt, nežinai.
 Pakelt aukštyn galvą, laisvai išsitiesti
 Tau kliudo tie patys sparnai.

1964. II. 26

III. ŠVENTOVĖJE

La Nature est un temple où de vivants piliers
 Laissent parfois sortir de confuses paroles.
*Gamta – tai šventovė, kur gyvi pilioriai
 Kartais prabyla neaiškiais žodžiais.*

Einu aš per pasaulį tartum per šventovę.
 Skliautais iš reto mano žingsniai dunda.
 Granito sienos tyli susigūžę,
 Tiktai aukšti pilioriai aidesiais nubunda.

Man dieną saulė, naktį žvaigždės spindi –
 Ir aš kitokio džiaugsmo nebenoriu,
 Kaip vien tyliai ramybėje suklupti
 Prieš amžinos žmogaus būties altorių.

Prabyla simboliai kaip žvilgsniai giluminiai,
 Pakvimpa kadugio ir gintaro kodylai –
 Sustoju nebylus, netrokštu nieko kito,
 Kaip vien paklust tai ilgesingai tylai.

Kačerginė 1965. IX. 10

IV. NENORIU IŠNYKTI

O toi, qui de la Mort, ta vieille et forte amante,
 Engendras l'Espérance, – une folle charmante!
 O Satan, prends pitié de ma longue misère!
*O tu, kuris iš Mirties, savo senos stiprios mylimosios.
 Pagimdei Vilti, žavingą pamišėlę,
 O Šėtone, pasigailėk mano ilgios menkystės!*

Nenoriu išnykti
 Ir Dievo duotos man būties.
 Nenoriu užkasti
 Juodam drėgnam urve.
 Žinau, jei ne šiandien, tai ryt –
 Gal netrukus –
 Tas urvas, gilus, besotis,
 Praris ir mane, ir tave.

Bet šiandien man žemė dar kvepia
 Ir kelia beprotišką viltį
 Gyvenimo atžalą trapią
 Iš naujo pamilti.
 Vidurnakčio gūdy pakilęs
 Ir laikrodžio dvylika smūgių išgirdęs,
 Aš taip kreipiausi
 Į juodąjį savo lemties palydovą:
 O tu iš dangaus nutremtasis
 Į sielvarto klaikią bedugnę –
 Likimo paniekintas angele,
 Mano būties rūstusai šėtone!
 Palaiminki mano šią nykią klajonę!
 Aš tau atiduodu ir džiaugsmą, ir viltį,
 Ir aistrą, ir meilę, ir pyktį –
 Išnykti nenoriu –
 Nenoriu išnykti! – – –

1964. IV. 10

IŠTIKIMYBĖ

Palaimos šviesią valandą
 Ar juodu nesėkmės metu
 Aš liksiu ištikimas žmogui
 Ir sau pačiam.
 Yra nematoma jungtis
 Tarp mūs visų širdžių,
 Ir saulėtą dienovidį,
 Ir nykųjį vidurnaktį
 Aš ją jaučiu, aš ją girdžiu.

Po kasdienybės pelenais
 Karšta rusena žarija
 Kiekvieno mūsų širdyje.
 Tegul ji skaidriai įsižiebs
 Draugystės šildančiais jausmais
 Palaimos šviesią valandą
 Ir juodu nesėkmės metu –
 Ir tamsią naktį,
 Ir šviesią dieną –
 Būties akimirką
 Kiekvieną. – – –

Kačerginė 1965. VIII. 19

GYVYBĖS GYVATĖ

Apspito mane bjaurios šmėklos,
 Į širdį suleido nagus.
 Kenčia many susigūžęs
 Mažas, kasdienis žmogus.
 Vidurnaktis. Neužmiegu dar...
 Paimk nembutalio, o gal noksirono.
 (Liuminalis paseno, neveikia.)
 Verskis ant kairiojo šono –
 Užmigti tau reikia –
 Reikia – reikia – –

Užmigti tau reikia kietai – kietai – –
 Kad būtum rytoj ištvermingas,
 Kad būtum budrus per dieną,
 Kad būtum – kad būtum – – –
 Jau brėkšta rytai, –
 Aš vis nesumerkiu blakstienų.

O galgi iš to buteliuko,
 Kur slepiasi stalčiaus giliausiam kampe,
 Įsivarvink kelis lašus,
 Ir visas nakties tos košmaras
 Juodoj nežinioj
 Paskęs – pražus – – –

Jau tiesias ranka,
 Jau kažkas sujudo siaubingo,
 Bet pirštai sustingo,
 Ir šiurpas lig kaulų nukratė,
 Giliai įsiėdė į kraują
 Gyvybės gyvatė!

1961. XII. 11

KĖLIAUS IŠ KAPO

Aš kėliaus iš kapo.
 Ten jie mane susitarę,
 Mirties palytėtą, trapų,
 Buvo uždare,
 Kad jųjų valiai paklusčiau
 Ir niekad daugiau nepabusčiau.
 O aš nepaklusęs

Kėliaus iš kapo!
 Einu nustebęs,
 Oru ir saule apsvaigęs.
 Tai kas, kad ir vėlei
 Diena mano baigias
 Ir šiurpūs šešėliai
 Grūmoja pro kerčią
 Ir jau paskutinį
 Lemties išbraižytą
 Lapą atverčia!

Aš kėliaus iš kapo!
 Aš noriu gyventi!
 Gyvybės man gaila,
 Bet bijoti mirties
 Juokinga ir kvaila!
 Ne kartą buvau jau miręs.
 Ir kuo gi gyvenimas skirias?
 Tik tu, kad daugiau čia kančios,
 Melo, apgaulės, klastos, –
 Tik tu, kad daugiau niekados
 Tu saulės šviesos nebregėsi,
 Sukniubęs kapo pavėsy.

Ne mirti bijau, tik to kapo,
 Drėgno,
 Šalto,
 Tamsaus,
 Kuriam jie mane susitarę
 Buvo uždare, –
 Kur mano kančia
 Ir jų džiaugsmas sutapo.

Tačiau nugalėjęs
 Aš kėliaus iš kapo,
 Kad šįkart pašlovinčiau saulę,
 Kur kūdikį glosto,
 Jaunuolį,
 Mergelę
 Ir senio pliką makaulę. –
 Kad dar kartą meilę pragysčiau –
 Ne tą geidulingą,
 Ne tą egzaltuotą,
 Kur šaukia jaunystę
 Į siautulio puotą.
 O tą,

Kur gyvybės naujos pasiilgusias iščias
 Nauja būtim apvaisina.
 O tą,
 Kuri menką ir trapų
 Siekti saulės ir žvaigždžių masina.
 Tam kėliaus iš kapo –
 Kėliaus iš kapo.

Kačerginė 1961. IX. 4

SOMNAMBULAS

Jam atrodė,
 Kad aplinkui žėri saulė,
 Kad žiedai geltoni skleidžias kaip vėduoklės,
 Kad tuos medžiuos plačialapiuos
 Gieda paukštės žydrasparnės
 Ir margų drugelių spiečiai
 Mirga saulės spinduliuos.
 Jis išgirdo,
 Kad iš mėlynų tolybių
 Kažkas šaukia,
 Kažkas gundo,
 Kažkas liepia, –
 Ir širdy to šauksmo aidas atsiliepia:
 – Stok ir eiki, stok ir eiki,
 Stok ir eiki!

Ir jis pakilo vienišas, nublankęs,
 Užmerktomis akim,
 Su laimės šypsniu lūpose
 Ir žengė
 Į tą saule,
 Į tuos žiedus,
 Į tuos tolius,
 Kur tos paukštės mėlynsparnės
 Jam čiulbėjo
 Ir seniai girdėtą vardą
 Jam minėjo.
 Jis pakilo
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo...

Lauke naktis.

Tik vėjas šniokščia seno parko medžiuos,

Ir beldžiasi į langą stagarai.
 Už lango mėnesiena.
 Pro debesų pakrikusius skutus
 Pablyškęs mėnuo iriasi skubiai
 Ir balzganai nušviečia veidą to, kuris išėjo
 Nublankęs, vienišas,
 Užmerktomis akim,
 Su šypsniu lūpose
 Prieš žvarbų vėją –
 Ir ne į saulę, ne į dieną,
 O į tą nykią mėnesieną,
 Į tą neramią, klaikią naktį,
 Kai gniaužiasi širdis
 Ir stingsta mintys,
 Ir nežinai nė kaip nuo siaubo gintis.
 Tą klaikią naktį mėnesieną
 Kur jis eina, kur jis eina,
 Kur jis eina!

Aš einu šviesiu keliu
 Ieškoti tos, kurią myliu.
 Aš einu į kitą šalį,
 Šalį saulėtą ir šviesią,
 Ten, kur mudu būsim dviese.
 Ten, kur savo vientulystėj
 Rasiu meilę ir draugystę.
 Aš einu į žydrą laisvę,
 Neįspėjamas bevardis,
 Kur dvasia it paukštis nardys
 Žydrame padangių ruime,
 Kur juodi sparnai nakties
 Saulės veido neužties.

Aš einu į aukštą sritį,
 Kur pasauliai nematyti
 Nusidrieks po mano kojų.
 Jų ilgiuosi, juos svajoju.
 Ten iš tų skliautų žvaigždėtų
 Mūs daina džiugiai skambėtų
 Šitą šviesų, giedrą rytą:
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rejo...
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo – – –

O aš matau,
 Kad jis šioj apgaulingoj mėnesienoj,
 Kai mėnuo, properšose pasirodęs,
 Šešėlių ir šviesos dėmėm švytruoja žemėj
 Ir keistą nerimastį sieloj kelia, –
 Matau,
 Kad tas, kuris nuėjo –
 Lingorita – čiūto – rėjo, –
 Jis nuėjo
 Ne į šviesų, giedrą rytą –
 Dauno – lylia – lingorita, –
 Bet į nykią mėnesieną
 Nusiūbavo kaip svyruoklis,
 Nulingavo kaip vaiduoklis
 Ne šviesiu, plačiu keliu,
 O aštriom uolų skeveldrom,
 O briaunom juodų bedugnių,
 O per prarajas, kur sukas
 Vien tik tirštas, palšas rūkas, –
 Jis nuslinko kaip svyruoklis,
 Nulingavo kaip vaiduoklis.

Ak, dabar jį pažinau,
 Su juomi aš draugavau.
 Daugel kartų ir mane
 Šaukė jis klaikiam sapne:
 – Tu iš savo guolio kelkis!
 Tavo širdį graužia alkis.
 Tavo sieloj gėla siaučia,
 Tavo kaulai – šiurpūs griaučiai!
 Stoki su manim ir eiki,
 Džiaukis saule ir apsvaiki...
 Eik, kur savo vientulystėj
 Rasi meilę ir draugystę.
 Eik, ieškok, kurią myli
 Ir surasti negali.
 Eik į šviesų meilės rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo, –
 Kėlės vienas ir nuėjo.
 Jis nuėjo, aš likau
 Ir su rūpesčiu sakau:
 Mano draugas somnambulas, somnambulas,
 Somnambulas!

O, vadink mane kaip nori,
 Kaip tu nori, taip vadinki!

Draugas tau vien gera linki.
 Draugas nori, kad ir tu
 Eitum su juomi kartu
 Į tą laisvę neribotą,
 Kur sujaudino man protą,
 Atgaivino mano širdį,
 Ir dabar ji jaučia, girdi,
 Ko tu niekad neišgirsi,
 Ko tu niekad nepatirsi.

Mano nuostabus pasaulis:
 Nei čia melo, nei apgaulės.
 Ką jaučiu ir ką galvoju,
 Viskas klojas man po kojų.
 Kūnu tampa mano žodis,
 Nebūtim svajonė bodis.
 Man nėra negalimybės:
 Visos esamos būtybės
 Turi mano norą justi,
 Man tarnauti ir paklusti.
 Iš trūnijančių griuvėsių
 Naują būtį kurt pradėsiu,
 Viską rasiu ir turėsiu,
 Ko tik būsiu panorėjęs,
 Aš – savos dalios kūrėjas,
 Sveikink mano naują rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo!
 Ir nuėjo, ir nuėjo
 Kaip vaiduoklis, kaip klajoklis
 Somnambulas – – –

Nelaimingasis!
 Jis tariasi esąs būties kūrėjas,
 O jis tik savo sapno aklas vergas.
 Jis tarias, jam nesą negalimybės
 Ir visos esamos būtybės
 Turį jo įgeidžiui paklusti.
 Tačiau jis pats – tik vėjo blaškomas šešėlis,
 Ties prarajom nykus svyruoklis –
 Jis somnambulas,
 Jis vaiduoklis.

Tačiau jis eina per aštrius uolynus,
 Bedugnių briaunomis jis randa kelią.
 Jis eina rasti tos, kurią pamilo,

Į būtį eina saulėtą ir šviesią,
 Tenai, kur jiedu būsią dviese, –
 Ir pro vidurnakčio audringą gūdį
 Jis sakosi matęs jau giedrą rytą,
 Kur skamba šviesios sutartinės –

Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo...
 Taip savo laimės jis ieškot nuėjo.
 Šviesiu keliu jį veda jo svajonės,
 Ir nēr jo sieloj abejonės.

O aš,
 Kurs jį sekioju ir teisiu
 Žvilgsniu blaiviu, protu šviesiu,
 Kiek kartų klaidžiojau ir klydau,
 Kiek kartų kryžkelėj klupau,
 Kiek kartų nuo tiesaus ir lygaus kelio
 Į juodą prarają smukau!

Tvankus ir ankštas mano šis pasaulis,
 Apkaustytas riba nežinomybės.
 Ir nei karšta širdis, nei šaltas protas
 Į šviesią laisvę kelio nepralauš.
 Ir nepatirsiu čia teisybės,
 Kur priešas priešą, draugas draugą
 Klastingai kryžkelėse saugo
 Ir ruošias smogt iš pasalų,
 O melą pult melu!

Dabar jaučiu – krūtinėj galios stoka.
 Nuo draugo priešą, o nuo priešo draugą
 Atskirti šiandien nebemoku.
 Dvasia ir kūnas mirtinai paliego,
 Ir vakarykštis draugas tiek man rūpi,
 Kiek gumulas pernykščio sniego!
 Ir sielvarto našta,
 Sunki, juoda,
 Į sielos dugną gula, –
 Ir štai žvilgsniu pavydulingu
 Vėjuotą mėnesieną
 Seku aš somnambulą.

O jis tolyn svyruoja kalnų skardžiais
 Ir prarają aštriom briaunom,
 Kur vienas tik klaidingas žingsnis
 Nutrenks jį į mirties bedugnę.

Pašauksiu jį!
 Aš pavadinsiu jį vardu, –
 Ir jis pabus iš savo sapno,
 Ir su manim jis grįš kartu
 Į lygų kelią, tikrą rytą,
 Tik ne į savo pramanytą
 Dauno – lylia – lingorita. ___

Tačiau
 Aš negaliu ištarti jojo vardo!
 Kažkas man lūpas surakino,
 Kažkas sugniauzė širdį,
 Kažkas į sielą įsaką išpaudė: –
 Tegul jis eina, tegul jis eina,
 Tegul jis eina!

Ir jis nuėjo –
 Tylus, bevardis –
 Į plačią laisvę,
 Kur jo dvasia it paukštis nardys
 Žydrame padangių ruime,
 Kur juodi sparnai mirties
 Jojo veido nepalies.
 Eina jis į aukštą sritį,
 Kur pasauliai nematyti
 Nusidrieks po jojo kojų, –
 Jis jų ieško, juos svajoja.

Ir jis nuėjo
 Ieškoti tos, kurią mylėjo,
 Užmerktomis akim,
 Su laimės šypsniu lūpose,
 Nuėjo į tą būtį šviesią,
 Ten, kur jiedu būsią dviese, –
 Į tą giedrą savo rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo –
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo...
 Ir paliko mane vieną
 Šitą klaikią mėnesieną
 Ant šio plataus ir lygaus kelio
 Su neramia širdim,
 Blaiviu protu
 Ir neišpėto somnambulo
 Neištartu vardu.

Į ŠVENTĄJĄ ŽEMĘ

Aš šiandien einu kaip keleivis
 Į šventąją žemę, tylus piligrimas,
 Gimtinės šilainėm ir kloniais,
 Laukais ir arimais.

Suskaudo pavargusios kojos,
 Rūsčiai apsiniaukė kakta,
 Tačiau nepames savo tako
 Gumbuota lazda.

Aš temstančio vakaro prošvaisčių
 Ir rytmečio paukščių čiulbėjimo,
 Ir meilės saldžių pažadų
 Anądien buvau paviliotas –
 Ir mirtį neigiau, ir gyvenimą sveikinau,
 O štai jie abudu kaip sesė ir brolis
 Viens kitą apglėbė bučiuojas.
 Jie lydi mane
 Gimtinės šilainėm ir kloniais,
 Laukais ir arimais, –
 O aš kaip tylus piligrimas
 Nešu savo širdį neramią
 Į žemę –
 Į šventąją žemę.

1963. I. 22

BACHAS

MIŠIOS H-MOLL

Ši naktis kaip bažnyčia be Dievo.
 Joj šalta, nyku ir gūdu.
 Jos aukštyje vieniši žingsniai
 Skamba šiurpiu aidu.

Samanotų piliorių kamienai
 Glūdi sutemų drėgnam ūke.
 Nežaisti čia saulėtai dienai
 Spalvingų vitražų lange.

Einu tamsumoj kaip vaiduoklis,
 Sustuju kerčioj susigūžęs –
 Ir šitai girdžiu, kaip suvirpa
 Vidurnakčio varpo dūžis.

Sugrojo piliorių kamienuos
 Garsai ne šios žemės preliudo,
 Prasiplėtė akmenio sienos,
 Ir gotikos skliautas sujudo.

Ir fugų melodijų srautai
 Vyniojasi vienas po kito, –
 Pravirko sustingę pilioriai
 Iš kieto ir šalto granito.

Pravirko ir mano krūtinė,
 Širdies gilumoj neramu.
 Ir sunkios blakstienos sudrėko
 Ne skausmo – paguodos verksmu.

Įpynė mane į tą naktį
 Skambios polifonijos tonai,
 Tie skaidrūs preliudai, tos fugos,
 Tie dieviško Mistro vargonai.

Jis sėdi kaip viešpats tam soste,
 Jo akys lyg žvaigždės žėri.
 Jo rankų palaiminti pirštai
 Man kuria ir grožį, ir gėrį.

Ir šitai atgyja bažnyčia,
 Jau aušta rytai pro ūkus,
 Jau švinta spalvingi vitražai,
 Jau grįžta Dievas-žmogus.

Jau *Kyrie* chorai pragydo,
 Jau *Gloria* gaudžia trimitai,
 Ir *Credo* jau skliautuose skamba
 Su pergalės saulėtu rytu.

Nulenkime galvas, priklupkim!
 Štai kyla džiugus *Incarnatus*,
 Ir angelas žemei apreiškia –
 Jau *natus*, jau *natus*, jau *natus*.

Bet šitai graudus *Crucifixus*
 Ir pasijos didė kančia.
 Nėra šitoj žemėj palaimos,
 Nėra tau palaimos nė čia.

Tu *Passus* esi ir *Sepultus*
 Į kapo naikinantį guolį,
 Paniekintas sutemų verge,
 Buities iškankintas varguoli.

Tačiau tu kape netrūnėsi,
 Bet kelsiesi trečiąją dieną
 Ir žemei džiaugsmingai apreiškėsi
 Tą didelę linksmą naujieną, –

Jog menkas buvai ir bejėgis,
 O šiandien kaip Dievas esi.
 Jog gieda tau garbę ir šlovę
 Ir žvaigždės, ir saulė šviesi.

Hosanna! – sugriaudėjo chorai,
 Timpanai ir triūbos, ir stygos.
 Aukštai tu, žmogau, atsistojai,
 Karaliams ir Dievui tu lygus.

Taip skamba granito pilioriai,
 Ir aidi tie dangiški tonai,
 Ir virpa tas gotikos skliautas,
 Kur griaudėja Mistro vargonai.

Jis sėdi kaip Viešpatis soste,
 Jo veide gili išmintis.
 Nuo jojo tokatų ir fugų
 Tamsi pasitraukė naktis.

Nuo jo daugiabalsio stebuklo
 Vitražų šventieji atgijo –
 Antai kankinys padrąsintas
 Nebijo aštraus kalavijo.

Ir veiziu nurimęs į aukštį,
 Ir rūpestis veide atlyžo.
 Į gotikos rūščių šventove
 Dievas grįžo!

1961. I. 19

Iš ciklo *BENAMIO DAINOS*

I

Tu išėik pas mane,
 Kai saulė toj kryžkelėj leisis.
 Juk žinai, kad esu
 Benamis, bėglys ir beteisis.

Juk žinai, kad ne man
 Tie rūmai ir šviesios seklyčios,
 Kur kviestiniai svečiai
 Piktai iš manės pasityčios.

Man vien lygūs laukai,
 Vien skliautai padangių žvaigždėti.
 Man benamio dalia
 Vienatvėj budėt ir mylėti.

Tu išėiki viena
 Šią naktį basa ir vienplaukė,
 Po ežios obelim
 Manęs prisiglaudus palauki.

Užmyluosiu tave
 Ta meile benamio, beteisio,
 Palydėsiu atgal
 Ir nueisiu, nueisiu, nueisiu.

Kaunas 1956.1X.7

Viktorija Daujotytė

PUTINAS: PASAULĖVAIZDŽIO KONTŪRAI

Ryšys su tradicija

„V. Mykolaitis-Putinas, aprašytas tiek socialistinių šalių, tiek Vakarų pasaulio enciklopedijose, verčiamas tiek rusų, tiek anglų poetų, įtrauktas iš lietuvių vienintelis į XX a. pasaulinės lyrikos antologiją <...>, matyt, ilgainiui įsitvirtins kaip šio amžiaus lietuvių lyrikos embleminis vardas“³⁶. Putinas yra iškiliausias XX a. lietuvių poetas, daugiau kaip per 50 lyrinės kūrybos metų jungęs ir derinęs įvairias poetines tradicijas ir tendencijas, išgyvenęs didelius gyvenimo lūžius, bet vientisas savo asmenybe ir pasaulėvaizdžiu.

Koks yra šio poeto ryšys su lietuvių lyrikos tradicijomis? Koks tradicijos ir inovacijos santykis, apibūdinantis ne tik poeto kūrybą, bet ir asmenybę?

1928 m. straipsnyje „Naujosios lietuvių literatūros angoje“ svarstydamas naujosios lietuvių literatūros (po spaudos grąžinimo ir 1905–1907 m. revoliucijos) problemas, Putinas rašė: „Naujų formų pasirodymas esti prirengtas istorijos eigos ir ilgų kūrybos tradicijų. Tuo tarpu mūsų literatūra tokių tradicijų neturėjo, o ir šandie maža jų teturi. Pirmame 20 amžiaus dešimtmety mūsų literatūros formos buvo tokios, kokios tik ir tegalėjo nuosaikiai gimi iš visos mūsų tautos gyvenimo sąlygų ir vyriausiojo literatūros uždavinio – kelti tautinę visuomeninę tautos ideologiją ir sąmonę: turinio literatūra“³⁷. Ši citata bent iš dalies rodo Putino požiūrį į lietuvių literatūros tradiciją ir jos kaitą. Lietuvių literatūra labiausiai buvo lemiama idėjinių ir didaktinių tikslų, jai turinys buvo svarbiausias dalykas, o forma – tik neproblemiška turinio galimybė. Naujų formų ilgesį, kurį itin akcentavo J.A. Herbačiauskas, Putinas vertino kaip „vienpusišką opoziciją“, bet kartu pažymėjo, kad Herbačiauskas buvo naujo laikotarpio idėjų ir obalsių ankstyviausias reiškėjas.

Putinas tradiciją juto kaip organišką nacionalinės literatūros jėgą, teikiančią galimybių ir jos tolesnei raidai. Svarbią vietą poeto brandoje užima rusų poezija – ne tik naujoji, bet ir klasika, ypač F. Tiutčevas. Taip pat Putinui darė įtaką naujoji Vakarų Europos poezija – prancūzų, vokiečių. Toji įtaka dar menkai analizuota, nors Putino tyrinėtojai (J. Lankutis, I. Kostkevičiūtė, V. Kubilius) yra gana nuodugnai aptarę poeto kūrybos ištakas.

Į lietuvių literatūros tradiciją Putinas įsiliejo ne tik kaip poetas, bet ir kaip tyrinėtojas, kaip literatūros istorikas, aprėpiantis literatūros procesą, jo dėsningumus, sąsajas, juntantis tendencijas ir iškeliantis jas brandinančias individualybes. Lyrika buvo ne tik jo kūrybos esminė dalis, bet ir mokslinių interesų objektas. Putinas pirmasis lietuvių literatūrologijoje yra išskyręs lyriką iš poezijos, pirmasis bandė pateikti ir lyrikos tipologinę klasifikaciją (indivdinė, visuomeninė, egocentrinė, patriotinė, gamtos, meilės).

Į literatūros istoriją Putinas stengėsi žvelgti istoriniu žvilgsniu, viską matuodamas, jo žodžiais tariant, „su epochos charakteriu suderintu matu“. Toks ir šandien literatūros istorijai svarbus požiūris taip nusakytas: „Į tai aš noriu atkreipti dėmesį ypatingai tų skaitytojų, kurie mano, kad literatūros vertenybė esti nesikeičianti, visiems laikams galiojanti, arba kad literatūros istorijoj turime minėti vien „vertingus“ ir „gražius“ kūrinius šių dienų prasme. Tokių kūrinių ir pasaulinėj literatūroj yra palyginti nedaugiausia, o mūsų kūrėjai – visai maža. Bet literatūros mokslui, ypač istorijai, yra svarbus kiekvienas kūrinys, kuris kada nors bent koku atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią

visuomeninę mintį, davė pradų tolesnei raidai. Šitaip žiūrint suprasmėja ir gauna reikšmės daugelis tokių autorių ir raštų, kurie šiandien jau nebeskaitomi ir nebeįdomūs⁴³⁸. Šios koncepcijos, šio požiūrio poetas laikėsi rašydamas net apie visai nedidelio talento poetus, tokius kaip J. Žilius-Jonila ar J. Šnapštys-Margalis. Yra poetų (tas pats J. Žilius-Jonila, M. Gustaitis), kurių vietą literatūroje rado ir paryškino Putinas. Jurgio Baltrušaičio recepcija be Putino minčių taip pat neturėtų kone pagrindinės atramos.

Iš rusiškos Baltrušaičio kūrybos į Putiną eina tolesnis lietuvių filosofinės lyrikos kelias. Kaip tik Baltrušaičio kūryba patvirtino poetui svarbią tiesą, „kad ir giliai filosofinės refleksijos bei mintys gali būti išgyvenamos emociniai ir duoti medžiagos lyrikos menui“⁴³⁹. Toks Baltrušaičio kūrybos vertinimas buvo svarbus tolesnei filosofinės lyrikos raidai. Baltrušaitis buvo artimas Putinui meninio mąstymo bruožais, pasaulio suvokimu. Dvasinis taurumas ir kilnumas, minties gilumas ir vientisumas, atvirumas skaudžioms būties problemoms yra bendri abiejų kūrėjų pasaulėvaizdžiui. Disonansu grindžiama putiniška žmogaus koncepcija eina iš Baltrušaičio. Abiejų poetų kūryba maitinama amžinųjų tiesų ir problemų. Įvaizdžio būtis prasmė nutiesia lieptą iš vieno poetinio pasaulio į kitą.

Jungdamas antinomijas (*viršūnes ir gelmes, žvaigždes ir žemę, dangų ir jūrą, skausmą ir laimę*), Putinas kūrė pasaulio visumos įspūdį. Tuo jis taip pat artimas Baltrušaičiui: poliariniai įvaizdžiai (*gyvenimas – mirtis, žydėjimas – vytimas, šviesa – šešėlis, sparnai – grandinės*) eina per visą šio poeto kūrybą. Tik Putino lyrikoje kontrastų poetika reiškė dar ir naujas žmogaus dvasinio pasaulio vertes. Žmogui būdinga ne tik švytinčios viršūnės, bet ir neįžvelgiamos gelmės. Baltrušaičio lyrikoje vyrauja erdvių, beribės visatos, begalinių tolių jausmas. Putinas viską matuoja vertikalia viršūnių ir gelmių tiese, kurios pradžia – žmogaus vidinio pasaulio ir gamtos procesų paralelė.

Dvasinė būtis Putino lyrikoje iškyla kaip savarankiškas fenomenas. Eilėraščių sunku atpasakoti, pasakyti, apie ką jis, kokia tema. Mintis ne apie ką nors, o poetinis vyksmas, vaizdo gimimas. Putino kūryboje mintis – kūrinio struktūrinė ašis – pagrįsta vidaus išgyvenimu. Net ir tokios abstrakcijos, kaip visata, kosmosas, žvaigždžių erdvės, suvokiamos vidaus regėjimu, intuityviai, brėžiant paralelę tarp žemės erdvės ir širdies krūtinėje („Sutemose“, III).

Tačiau poetinių apmąstymų tėkmę ne kartą pertraukia ir vien emocija, vien nuoširdumu gyvi eilėraščiai, atveriantys kitą jo lyrikos polių. Čia Putinas labiausiai iš visų mūsų filosofinės lyrikos kūrėjų siejasi su Maironiu. Akivaizdi vidaus giminystė juntama tarp Maironio „Užmigo žemė“ ir Putino „Rūpintojėlio“. Juos suartina ta pati vidaus būseną, į vieną visumą siejanti ir tuos Putino eilėraščius, kuriuose minties svarba nėra ryški. Tokia būseną Maironio lyrikoje tik juntama, Putinui ji – pagrindinė, Baltrušaičiui – vienintelė. Būtis reiškiasi, veriasi būsenomis.

Putino dramatiškumas atsiveria lyriniu išgyvenimu, tačiau juo nesiriboja, o pereina į stebimąją, mąstomąją sritį ir randa čia jausminių atitikmenų. Dangaus ir žemės dilema poetinė prasme yra adekvati širdies ir proto, idealų ir realybės prieštaravimams. Paskutiniųjų metų jo kūrybos dramatiškumas taip pat artimas baltrušaitiškam – jis atsiskleidžia ne tiek per tiesioginį išgyvenimą, kiek per tiesą, jog gyvenimas yra nesibaigianti prieštaravimų virtinė.

Filosofinė lyrika siekia sintezės ir apibendrinimo. Poetinės išminties paskirus elementus galima persakyti, įprasminti ir kita, ne poetine, o filosofijos, literatūros kritikos kalba.

Tokią visapusę patirtį sintetina Baltrušaitis ir Putinas, kurio poetinės erdvės ir gelmės apima individualią mintį, lietuvių liaudies pasaulėvaizdžio meninius, etinius, filosofinius ir mitologinius elementus. Putinas susiejo Baltrušaitį ir Maironį – du tos pačios tradicijos polius.

Tradicija – gana plati ir nevienalytė sąvoka. Žiūrint siauriau – vieno autoriaus ar vienos problemos aspektu, tradicija yra tai, kas toliau rutuliojama, tęsiama, perkuriama⁴⁰. Tradicijos pojūtis prasideda tam tikru vardu, žanrų pasirinkimu. Maironis yra pirmas poetas, kurį Putinas pasirenka ir kuriuo remiasi ieškodamas dvasinės pasipirties. „Gerai neatsimenu, kada į mano sąmonę įkrito Maironio vardas“, „Maironis tvirtai įsišaknijo mano vidaus pasaulyje“, – po daugelio metų rašė poetas („Autobiografijos vietoje“)⁴¹. Recenzuodamas pirmąjį „Raštų“ (1921) tomą, L. Gira pirmasis pažymėjo Maironio įtaką, kai kuriuos eilėraščius („Užburti slėpiniai“, „Nuliūdusiam draugui“ ir kt.) vadino perdėm maironiškais⁴². Putinas su tuo sutiko: „Dėl Maironio nieko nesakau, nes iš tiesų į jo poeziją daug esu įsiskaitęs. Be to, ir savo siela, ir gyvenimu daug bendro turiu“⁴³. Vertėtų prisiminti ir Liudo Vasario Maironio adoraciją: „Neseniai jis buvo skaitęs Maironio „Jaunąją Lietuvą“. Šitos poemos įspūdis jį pavergė ir užbūrė. Maironis jam tapo milžinu, dievaičiu, idealu“. Tai paties Putino mintys apie Maironio kūrybą.

Ankstyvajame Putino pasaulėvaizdyje Maironis yra centrinė figūra, jo įtaka ne tik literatūrinė, bet ir psichologinė. Su Maironiu būsimasis poetas siejo ir kunigo poeto iliuzijas, o vėliau ir jų išsisklaidymą. 1932 m. Putinui jau buvo aišku, kad „palydėjome į istoriją epochą, kuri ir iš paties poeto pareikalavo herojiškos išsižadėjimo aukos ir visų jo emocijų suvedimo į vienintelį visai tautai priimtina reikalą – tėvynę“⁴⁴. Jis pirmas įžvelgė Maironio rezignaciją, vadino ją „herojišku žygiu“. Tačiau, matyt, kaip tik šia poeto rezignacija grindė gailėstį, kad ilgai gyvenęs talentingas poetas paliko tik vieną ploną eilių tomelį.

Per visą gyvenimą Putinas nenustojo domėtis Maironiu. 1913 m. parašė apie jį pirmąjį straipsnelį („Ateitis“, 1913), o 1962 m., minint 100-ąsias Maironio metines, reziūmavo: „Mano kartos žmonėms Maironis daugiau negu poetas. Mes žinome daug didesnių poetų už Maironį, tačiau Maironis mums kažkas daugiau negu jie“⁴⁵.

Formuodamas Maironio asmenybės ir kūrybos sampratą, Putinas stengėsi atskleisti ir jo vietą lyrikos istorijoje. Jis pabrėžė, kad Maironis pirmasis iškėlė lyriką „į deramą šiam žanrui meno plotmę“, kad naujoji lyrika yra „žymioj Maironio įtakoj“⁴⁶. Atskleisdamas Maironio lyrikos estetinę vertę ir reikšmę, jis rašė, kad „Maironis yra vienas iš žymiausių poetinės lietuvių kalbos ir formos kūrėjų“⁴⁷. Šią mintį patvirtina ir kiti Maironio tyrinėtojai: „Maironio poeziją laikome klasikine norma dėl to, kad ji duoda eilėraščio „išeities tipus“ – tam tikrą išraiškos formų repertuarą“⁴⁸. Nuo Maironio lietuvių lyrika sparčiai šakojasi, eina ir priešingomis linkmėmis: viena – subtilesnė jausmo ir nuotaikos moduliacija, reiškiamą laisvuju eilavimu (B. Sruoga), kita – daiktiška ekspresija (K. Binkis). Ir J. Janonis, proletarinis poetas, rėmėsi Maironio poetika, tik paskiriems jos elementams suteikė kitą prasmę. Žinome, kad daugelis jaunesnių poetų į Maironį žiūrėjo prieštarinčiai, o kartais ir priešiška. Putino požiūris yra nuosaikus, o santykis su jo tradicija – transformuojantis, nors jam, panašiai kaip ir S. Kymantaitei-Čiurlionienei, geriausi atrodė tie Maironio eilėraščiai, kuriuose jis kalba „nuo savęs ir apie save“⁴⁹. „Jis niekada nesistengė ištrūkti iš tradicijos, prabilti tokiais žodžių deriniais, kokiais dar niekas nekalbėjo. Neban-

dė peršokti natūralios evoliucijos pakopų⁵⁰, – taip Putino nuosaikumą tradicijos atžvilgiu aptarė V. Kubilius.

Maironį Putinas yra apibūdinęs kaip klasikinės struktūros, nuoširdaus jausmo, kilnaus ir retoriško patoso poetą. Savęs paties jau cituotą apibūdinimą (klasiškos formos, tačiau linkęs į simboliką, daugiau egocentrinio pobūdžio lyrikas) vėliau yra papildęs: jam artimesnė esanti klasikinė forma, susijusi su simetrijos, proporcijos, pusiausvyros dėsniais. Matome patį bendriausią klasikinės formos apibūdinimą, susietą su simetrija, proporcija, harmonija. Klasikinė forma reikalauja asmenybės susitelkimo, sąmoningo prieštarų pradų vienijimo ne tik kūryboje, bet ir savyje. Putinas klasikinę formą modifikuoja, transformuoja: iš pradžių vos pastebimai, vėliau vis labiau įsibanguoja jo erdvių ir aukščių linijos, reiškiamos ir laisvaisiais metrais. Toks kitimas atitinka ir poeto refleksijos pobūdį. „V. Mykolaičio-Putino refleksija – tai ne rami, pusiausvyros kupina baltrušaitiška kontempliacija, bet dramatiškas, giliais prieštaravimais nužymėtas vidinis sielos bangavimas“⁵¹.

Klasikinės harmonijos, pusiausvyros ieškojimas pirmiausia ir sieja Putino lyriką su Maironio tradicija. Į Maironį intuityviai Putinas linko ir dėl biografinių motyvų, ir dėl to, kad, blaškydamasis disonansuose, jis troško rasti ką nors pastovaus, tvirto, aiškaus, kur harmonija vyrautų ir kaip pasaulėvaizdžio pamatas.

Ankstyvieji Putino eilėraščiai yra maironiškos tradicijos eilėraščiai. Poeto draugai laikė jų autorių „antruoju Maironiu“. Iš tiesų ankstyvuosiuose Putino eilėraščiuose stilistinės priemonės ir tonas gana artimi Maironio poezijai. Taip pat nemaža čia ir panašių tematiinių motyvų: „anticarinių nuotaikų <...>, bodėjimosi spaudos našta ir laisvės ilgesio“⁵². Tie išvardyti motyvai yra ir bendresnė nuoroda ne tik į Maironį, bet ir į A. Baranauską, ir į „Aušrą“, kuriai Putinas yra skyręs nemažą dėmesio. „Aušra“ ir jos ideologijos subrandintas Maironis iškėlė ir įtvirtino pagrindinę tos epochos poetinę būties dimensiją – žmogus ir tėvynė. Jaunam poetui tai buvo ne kvestionuojami moralės dalykai – jam, kaip ir Maironiui, atrodė įmanoma visas žmogaus emocijas sulieti į tėvynės meilę. Pirmojo „Putino raštų“ tomo (1921) vienas skyrius pavadintas pagal Maironį – „Lietuvio giesmė“. Maironiška tonacija skamba ir to paties pavadinimo eilėraštis „Lietuvio giesmė“ (1919):

*Nuo jūros eina mūsų žemė,
Iš amžių kyla mūsų tauta!
Ir vėl garbinga laisvė švinta,
Kovos ir darbo sukurta.
Narsių sūnų krauju apginta,
Lig jūros eina mūsų žemė.⁵³*

Pirmojo pasaulinio karo atšvaitų kupini Putino eilėraščiai parašyti remiantis bendraisiais Baranausko, Vaičiailio, Maironio dejuojančių girių, dundančios žemės, besiliejančio kraujo, raudonos besileidžiančios saulės, su motina atsisveikinančio sūnaus vaizdiniais („Verkia dejuoja“). Išlaikomas ir tėvynės – žmogaus subordinuojantis ryšys, dainos bei giesmės pareiga godoti ir žadinti varganą tėvynę.

Į Maironio „Užtrauksme naują giesmę“ orientuota Putino „Jaunystės daina“. Labai ryškų Maironio intonacinės slinkties atspalvį turi ketureilė Putino strofa, ypač kai ji remiasi ilgesnės eilutės triskiemeniu metru. Tai pastebime lygindami Maironio „Pavasari“

ir Putino „Tėvynei“. Tautosakos atbalsiai atėję ne tiesiog iš liaudies kūrybos, o veikia per Maironį („Verkia dejuoja“).

„Kunigaikštis Žvainys“ platesne prasme, turint galvoje ir lietuvių romantizmo tradiciją, ir jos neoromantinę tąsą XX amžiuje, taip pat yra maironiškas: čia ir garsi tėvynės praeitis, ir protėvių vardai, ir žygin keliančios kanklės. Baladiška motyvo transformacija irgi gali būti sietina su Maironiu, žymiausiu lietuvių baladės kūrėju.

Ankstyvosios Putino leksikos artimumas Maironiui taip pat akivaizdus. Lygindami paskirus Maironio ir Putino rinkinius, matome, kad iš dvidešimt dažniausiai vartojamų abiejų poetų žodžių dvylika yra bendri: širdis, krūtinė, akis, ašara, kapas, žemė, dangus, tėvynė, šalis, kelias, naktis, saulė⁵⁴. Tačiau ir be nuodugnesnės analizės matyti, jog bendri žodžiai yra skirtingų poetinių pasaulėvaizdžių reiškėjai. Tai, kuo Putinas, modifikuodamas Maironio tradiciją, tampa individualus, susideda tarsi iš dviejų klodų. Pirmiausia iš labai nežymios žodžio transformacijos lyg ir labai artimame poetiniame kontekste. Atidžiau pažvelkime į 1911 m. parašytą trumpą Putino eilėraštį „Bastūnui užjūrių kraštai patiko...“. Šio eilėraščio meninė idėja – nėra gražesnio krašto už tėvynę – yra gana bendra, itin artima Maironio poezijai. Putinas kontrastu, patosiška intonacija, tiesioginiu kreipiniu tebėra tradiciškas:

*Manęs netraukia tos išgirtos šalys.
Tėvyne! Tavo ūkanų dangus,
Miškų gaida, plačių laukų vėjelis
Man lig mirties mieliau už viską bus.*

Individuali jausena šioje strofoje reiškiamą epitetu „ūkanų dangus“, būdingu poetui mostu (čia jis vos ženklus), siejančiu aukštąją ir žemąją sferas, žemiškas ūkanas perkeliant dangui. Maironio dangus – tik aukštas, šviesus. Tokių perėjimų iš vienos poetinės sistemos į kitą yra daug. Tai ir perėjimas nuo Maironio „užduotų“ temų prie savitos jų interpretacijos. L. Gira jau minėtoje Putino „Raštų“ recenzijoje pažymėjo, jog išorinio pobūdžio, nors ir gilių nacionalinių intencijų, dainoms neužteko įkvėpimo todėl, kad „Putino patosas yra jo paties sielos intymų pergyvenimų dainoj“⁵⁵. Intymų sielos išgyvenimų įteisinimu XX a. pradžios lietuvių lyrika buvo itin susirūpinusi, ir bent iš dalies Maironio ir po jo rašiusių poetų (išskyrus proletarinės ideologijos kūrėjus) konfliktas vyko dėl visuomeniškumo ir intymumo. Jį kilti paskatino ir po 1905–1907 m. revoliucijos pralaimėjimo sustiprėjusios dekadentinės nuotaikos. Tačiau Putino intymumas specifinis. Norint jį suvokti, vėl reikia bendresnio lyrikos konteksto, ir pirmiausia Maironio. Kontekstas padės atidengti ir antrąjį – pasaulėvaizdinį – Putino individualumo klodą.

Maironio žmogus – žemės žmogus, bet trokštantis dvasinių patirčių, idealų. Emocinio ir moralinio vertinimo aukščiausias kriterijus – tėvynė, individas sąmoningai pajungtas visuomeninei valiai. Visuomeninės būties pagrindas – istorinis, pirmiausia garbingos praeities pažinimas ir pripažinimas, teikiantis moralinę garantiją ateičiai. Maironio žmogaus individualumas pulsuojuantis, išskylantis klausimais: *ko gi taip ilgu, ko gi taip liūdna?* Klausiamoji būseną yra labai svarbi Putinui, ne tik kaip Maironio tradicijos tęsėjui, bet ir kaip filosofinės lyrikos kūrėjui, kaip individualizmo teigėjui. Į jo lyrinių impulsų skalę įeina ir pastangos vidaus būseną suprasti, apmąstyti, įvertinti. Būsenos klausimai virsta būties klausimais ir klausiamos būsenos atsakymais. Iš tikrųjų maištaujanti ir rezignuojanti

Maironio žmogų Putinas išveda į naują būties sferą, suvokdamas jį ne tik kaip žemės rūpesčių, bet ir kosmoso, visatos ritmo dalyvį. Toldamas nuo Maironio, Putinas vis mažiau bekelia žmogui išorinių tikslų ir uždavinių. Individualios būties autentizavimas remiasi iš jos pačios kylančiais klausimais, tikslais ir uždaviniais. Bendruomenės rūpesčius Putino žmogus patiria tik iš savęs ir per save. Maironiškas raginimas atlikti visuomeninę pareigą ar smerkimas dėl atsisakymo ją atlikti nebėra aktualus. Be Maironio lyrine jėga sukoncentruotos visuomeninės žmogaus būties parametrų ir be klausiamos vidinės būsenos atvėrimo individualiosios būties autentizavimas lyrikoje nebūtų įmanomas. Neatsitiktinai ir savo paskutiniame žodyje apie Maironį Putinas pabrėžė ne gryną poetinę tradiciją, o bendresnį atramos, apsisprendimo aspektą. XX a. pradžioje Maironio tradicija buvo vienintelė konsoliduota lietuvių lyrinės kūrybos tradicija, einanti per A. Baranauską, per „Aušros“ visuomeninę ir poetinę tradiciją. Šios konsolidavimo bangos nepalieti gana saviti XIX a. poetai ilgą laiką palyginti menkai teveikė tolesnę lietuvių lyrikos raidą. Todėl tiek daug įvairiausių lyrikos plėtotės aspektų sueina į Maironį ne pasirinkimo, o būtinybės požiūriu. Vaisingiausiai tas būtinybės ryšys ir galėjo atsiskleisti tais atvejais, kai poetus siejo ne tik kūryba, bet ir giluminė asmenybės tipologija. Taip galime sakyti apie Maironį ir V. Mykolaitį-Putiną, įkūnijusius iki tol patį vaisingiausių lietuvių lyrikoje tradicijos perėmimą ir transformavimą. V. Zaborskaitė yra pažymėjusi: „Bet ir dar vėliau, kai Putinas nuėjo visiškai naujais ir savitais keliais, sukurdamas nepakartojamai originalų savo poezijos pasaulį, sudarantį ištisą mūsų poezijos epochą, liko kažkokie gilieji, nė iš tolo nepaliečią motyvų ir poetikos sferos, jo ryšiai su Maironio tradicija: rimtas požiūris į pagrindines gyvenimo vertybes, moralinių kriterijų aukštumas, meninės formos logika ir disciplina“⁵⁶.

Tradicijos ir naujumo santykiuose ieškodami persvaros, apibūdinančios Putiną, galime teigti, kad jis – sąmoningai tradiciškas. Kitų jo kartos poetų – B. Sruogos ar K. Binkio – kūryboje vyrauja novatoriškumo siekimas. Tačiau abiejų minėtų poetų kūrybai svarbus vienoks ar kitoks tradicijos ir novatoriškumo derinimas. Natūralus didelio menininko tradiciškumas – novatoriškas, o tikras novatorius yra ir tradiciškas. Sąmoningas nuosaukumas tradicijos atžvilgiu pirmiausia apibūdina asmenybę – atsargų ir pagarbų jos požiūrį į meną, į kūrybą ir kūrėją. Čia susiduriame ir su minties, mąstymo specifika. Minčiai, mąstymui kelio niekas negali pastoti, protas išlaisvina asmenybę iš varžtų bet kokiomis aplinkybėmis – ir prieštarai, pačiam protui tarsi kuriant sąlygines kliūtis, kurias reikia įveikti. Putiną galėjo stabdyti ne tradicijos sukurtos normos, o jo paties siekių ir galimybių konfrontacija, susijusi ir su išoriniais jo asmenybės apribojimais. Idealių vaizdinių realizavimas negalėjo apimti visos asmenybės. Pirmą kartą lietuvių lyrikos istorijoje tradicija ir inovacija susiduria pačioje asmenybėje, jos kūrybiniame likime. Kūrybiškas novatoriškumas brendo kartu su kūrybiškos asmenybės išsilaisvinimu, dramatišku ir prieštaringu procesu, kurį metaforiškai galima apibūdinti kaip „laisvo kalinio“ būseną. Net tuo laikotarpiu, kai ryškesni buvo estetinės atramos ieškojimai simbolizmo teorijoje ir praktikoje, pagrindinė Putino problema buvo ta pati: kuriančios asmenybės negalėjo patenkinti nei išoriškai konsoliduota simbolizmo tradicija, nei konfrontavimas su ja. Kūryba eina tolygiai su asmenybės horizonto linija, jungiančia, konsoliduojančia pagal vidinę individualumo logiką. Novatoriškiausias Putinas ir yra poetinio mąstymo gelme, jos amžinu, ramybės nepasiekiančiu bangavimu, išreikštu savita kalba.

Poetinės kalbos problemos Putinas, atrodo, nėra turėjęs. Žodžio ir jausenos konfliktas neiškilo į konstatuojamąjį lygmenį. Jo lyrikoje lemia ne paskiras žodis, o kalbėjimas ir jo situacija. Todėl Putino vergas savaime nėra žodis-raktas, kaip Maironio *širdis, tėvynė, krūtinė*. Lyrinio kalbėjimo situacijų išplėtojimu Putinas lietuvių lyrikoje neturi lygių. Kita vertus, akivaizdu: kalbėjimo situacija neatsiejama nuo asmenybės, nuotaikos, nuoautos, vidaus regėjimo ar įsivaizdavimo; kalbėjimo situacija yra asmenybės situacija ir būseną tam tikrame erdvės ir laiko taške, apibrėžtame istoriškai ir socialiai.

Vientisumo požiūriu Putino lyrika yra integrali. Iki 1940 metų ji siejo ir intensyvinio po Maironio kūrusių lyrikų ieškojimus asmenybės individualizavimo linkme.

Nuo 1955 m. (paties poeto nustatyta paskutiniojo kūrybos laikotarpio riba) vis labiau ryškėjo pačiam poetui jau tradicinių formų (suprantant jas ne tik poetinės kalbos, žanrų, bet ir platesne kalbėjimo situacijų prasme) ir naujų patirčių sintetinimas, derinimas.

Tradicija Putinui yra ne vien tik tai, kas išoriška, kas pasirenkama ar atmetama, bet ir tai, kas susiformuoja jo paties kūryboje, yra kurį laiką įtvirtinama kaip tam tikra linkmė, o paskui vėl transformuojama pasaulėjautos, natūraliai randant deramą tradicijos ir novatoriškumo santykį. Apie šį santykį galima kalbėti ir plačiau, pavyzdžiui, apie Putino gintą teisę į pačius skaudžiausius, dramatiškiausius išgyvenimus lyrikoje, kas šeštąjį-septintąjį dešimtmetį Lietuvoje nebuvo savaime suprantama. „Vis dėlto savo metu daugelis vėlyvųjų V. Mykolaičio-Putino lyrikos posmų nelengvai davėsi įvedami į bendrąjį tarybinės poezijos kontekstą. Tyrinėtojams, vertintojams, o kartais ir leidėjams nemaža keblumų sudarė ne tik rūstūs šios poezijos tonai, bet ir neįprastas intymus poeto atvirumas, savitumas“⁴⁵⁷. Šia pastaba J. Lankutis įvardijo poeto likimui visada nelengvą sustabarėjusios tradicijos veikimą ir paviršinio optimizmo trikdžius. Putinas sukūrė savitą dramatiinių išgyvenimų raiškos būdą, kuris sulydė tradicijos grindžiamą žmogaus klausimų visuomeninę svarbą ir intymumą, atvirumą, apeliuojantį į skaitytojų pasitikėjimą. Skaudžios būties temos – anksti išryškėjęs savitas Putino kūrybos branduolys. Paskutiniuoju kūrybos laikotarpiu poetas žengė naują žingsnį, abstrakčias problemas susiedamas su rūpesčiu dėl žmogaus likimo galimos globalios katastrofos akivaizdoje, su filosofine taurinančio skausmo koncepcija. Putinas kūrė pasaulėvaizdį, kuriame viskas „be galo stambu, universalu ir aišku, apšviesta ryškia žmogiškojo gėrio ir grožio šviesa“⁴⁵⁸. Jaunesni poetai šį Putino pasaulėvaizdį suvokė kaip integralią tradiciją, galbūt priėmė ir su pernelyg didele adoracija, tad ji negalėjo būti kūrybiškiau transformuota, perkurta.

Putinas sukūrė iš principo naują lietuvių lyrikos modelį, kurio vienas iš esminių bruožų – filosofinis požiūris į žmogų, neatsiejamas nuo individualumo ir intymumo. Filosofinis akcentas individualybės akcentas. Menininko filosofinio santykio su pasauliu atsparas taškas – individualumo problemiško įteisinimas. Putinas yra lietuvių filosofinės lyrikos programos kūrėjas ir jos vykdytojas. Jam visą laiką rūpėjo poetinės minties, poetinės refleksijos likimas. Poetas buvo įsigilinęs ir į pačią lyrinę kūrybos esmę, jautė jos būtišką slaptį. Paslapties įžvalga iki šiol dvelkia jo žodžiai apie Maitonio „herojišką išsižadėjimo auką“.

Įsiliedamas į lietuvių lyrikos tradiciją, Putinas ne vienu atžvilgiu ją plėtė, rutuliojo. Jo savitumas matyti lyginant jį su Jurgiu Baltrušaičiu. Baltrušaičio lyrikoje nusmaigstytos harmonizuojančios gyvenimiškos išminties gairės. Baltrušaičio žmogus yra ryžtingas, bet

kartu ir maldingai nusižeminęs. Putino žmogus – maištautojas, „drįstantis“. Baltrušaičio būtis yra visų, Putino – pirmiausia „mano paties“, ego būtis. Baltrušaičio būtis kuriama žmogaus pareigos, kantrybės, Putino – meilės ir valios laisvės, neatsiejamų ir nuo kūrybos kančios. Tik autentiškos būties žmogus gali jausti prasmę pasaulyje. Tam tikrą ego būties konfliktiškumą lemia nuolatinis nepasitenkinimas, abejonė. Putino kuriama žmogaus būtis yra nepaprastai intensyvi, tarsi transcenduojanti anapus ir į išorę (todėl svarbūs sąlyginiai siužetai).

Šiais laikais Putino tradicijai artimiausia yra Just. Marcinkevičiaus lyrika. Būtent Just. Matcinkevičius pažymėjo išskirtinį Putino vaidmenį ir įtaką tradicijai: „Didžiulė ir sudėtinga Putino poetinė mokykla, aprėpianti daugiau negu penkiasdešimties metų laikotarpį, mūsų poezijos istorijoje yra gyvas žodžio tiltas nuo Maironio ligi šių dienų“⁵⁹.

Gilindamiesi į žymiausius XX a. poetus, pastebime, kad iš esmės kiekvienas jų turi savo santykį su Putinu. Salomėja Nėris, citavusi iš atminties, ir Jonas Aistis, vienas pirmųjų pajutęs vėlyvojo Putino kūrybos prasmę. Henrikas Nagys, atsakymuose į „Literatūros lankų“ anketą Putiną paminėjęs kaip itin svarbų vardą, ir Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Dienoraščio fragmentuose“ (1938-1998) palikęs ne vieną įdomų šio poeto kūrybos svarstymą. Kas įeina į tradiciją, ugdo ją, tas ir pats yra tradicijos aktyvinamas.

1963 metų rudenį A. Nyka-Niliūnas įrašė: „Mane tik dabar pasiekęs naujas Putino eilėraščių rinkinys „Būties valanda“, išėjęs po tiekos gniuždymo metų, galėtų vadintis ir „Prisikėlimo valanda“, nes tai tikras šio žymaus poeto prisikėlimas“⁶⁰.

Prisikėlimas šios minties kontekste reiškia ir poeto tapatybės paliudijimą, ir gyvybinę tradicijos atkūrimą praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje.

Žemės motinos ciklas

Putinas yra vienas tų lietuvių poetų, kurie ir perėmė tradicinę lietuviškosios pasaulėvokos lygmenį, įtvirtintą Maironio, ir lietuvių poezijos tradicijai atvėrė naujas perspektyvas – iš esmės bendraeuropines, modernias. Tuo įdomesnė yra giliųjų tautos mentalinių reikšmių, ypač chtoninių (susijusių su žeme), *liekana* Putino pasaulėvaizdyje. Liekana, kuri veikia fenomenologiškai, t. y. kaip metaforų ir simbolių inspiracija, kaip *šventumo* erdvė, kurios nevalia pažeisti. Šventumas visada susijęs su draudimais, sauga. Kita vertus, šventumas taip pat yra savotiška būties liekana, kuri pačią būtį daro prasmingą. Prasmė kyla iš liekanos, kuri nėra sunaikinama, taigi iš veiksmo, judesio; ji skatina *ritualų*, slaptą simbolinę prasmę turinčių veiksmų formavimąsi. Ritualas yra ir apeiga, tikriau, apeigų virtinė, susijusi su saugojimu. Poezijos apeigiškumas, gana būdingas Putinui, – tai saugos veiksmas. Saugomas būties šventumas, ta ypatinga liekana, kuri pasiekama tik intensyviai pulsuojančiam dvasiniam ritmui.

Nuo pirmųjų iki paskutiniųjų Putino eilėraščių matyti *šventumo takas*: nuo žemės iki dangaus – būdingoji Putino poezijos akių vertikalė, *sursum corda imperatyvas*. Ši vertikalė atitinka baltų mitologinę sąmonę, kurioje „egzistavo du kulto objektų formavimo sluoksniai (arba lygmenys) – „kosmogoninis“ (Dangus, Saulė, Mėnuo, Žvaigždės, Žemė...) ir „žemiškasis“ (miškai, pievos, vandenys, šaltiniai, žemiškoji ugnis, gyvatės, žalčiai, šernas ir pan.)“⁶¹. Žemė pagal šią skirtį priklauso kosmogoniniam dangaus sluoksniui; žemiškasis sluoksnis atstovauja žemei, bet nėra ji pati. Žemė kaip ji *patį* yra ta ypatingo-

ji transcendentinė *liekana*, kuri mitinei sąmonei leidžia justį žemės, nesutampančios su žemiškaisiais savo pavidalais, ypatingumą, šventumą. Žemė baltų mitologinės sąmonės yra sudievinata. „Žemė yra Didžioji motina. Žmogus ir augalas gimsta iš jos ir grįžta į ją“⁴². Žemė sudievinata per motinystę, gimdymą, gyvybės teikimą. Žemyna yra žemės, derliaus deivė, gimdytoja, maitintoja. Žemės įvaizdis lietuvių tautosakoje yra pamatinis, turintis itin daug semantinių formų.

Putinas sąmoningai nesiekė atskleisti savo tautos giliojo mentalinio lygmens. Jo beveik nepaveikė XX a. pradžios tautinio stiliaus programos nei sąlyčiai su tautosaka, būdingi Baliui Sruogai, ką jau kalbėti apie Vincą Krėvę. Atrodo, kad Putinas buvo savaimingo tautinio mentaliteto reiškimosi kūryboje šalininkas; „jeigu tautos sąmonė ir kultūra yra persunkusi poeto dvasią, tai nors jisai rašytų visai ne „tautinėmis“ temomis ir net svetimą kalbą, jis vis tiek liks nenutolęs nuo savo tautos“, – rašė jis straipsnyje „Gyvenimas ir poezija“⁴³ (1926). Ši pozicija iš esmės liko nepakitusi. Vėlyvųjų metų kūrybinis sąmoningumas buvo kiek valingesnis – ypač rašant „Sukilėlius“.

Žemė motina, be abejonės, priklauso prie pačių seniausių baltų kultūros vaizdinių, subrandintų dar mitinės sąmonės, išlikusių pasakojamojoje tautosakoje, papročiuose, dainose. Putinas savo eilėraščiais pirmiausia įkūnijo įprastus žemės pavidalus, tai, ką matė, girdėjo ar pažino. Poetinį vardą – *Putinas* – rinkosi iš to, kas augo iš žemės, stiebėsi į dangų, žydėjo. Anksti Putino kūryboje atsirado bibliinių žemės alegorijų (ypač dažnai minimos žemės dulkės). Tėvynė atliko žemės ir žmogaus aukštesnių aspiracijų tarpininkės vaidmenį.

Viena pirmųjų žemės kaip maitintojos užuominų aptinkama 1914 metų eilėraštyje „Bus ruduo“: „Žemė dengiasi pilkai, / Nemaitin“. Kaip su mitiniais žemės vaizdiniais susijęs, gali būti interpretuojamas ir tų pačių metų eilėraštis „Atsikėlei, žemele“:

Atsikėlei, žemele,
Švelniaplaukio gegužio bučiuota,
Margaspalviais žiedais vainikuota.
Iš padangių ankstyvą dainelę
Tau čirena linksmi vyturiai,
Skamba, siaudžia žali pagiriai, –
Atsikėlei, žemele.

Rato praforma (artima rondo) trijuose posmuose: pirmoji eilutė sutampa su septintąja, rimuojamos 1–4–7, 2–3, 5–6 eilutės. Rato simbolis teksto struktūroje yra ir nuoroda į gamtos-gyvybės ciklą. Į besisukančio rato, taip pat ir metų laikų, struktūrą Putino eilėraštyje įtraukiama *žemelė* – *nuotaka*, bučiuojama „svelniaplaukio gegužio“ (pavasario). Tą patį principą po poros dešimtmečių pakartoja Salomėja Nėris eilėraštyje „Per lūžtantį ledą“: „Pavasaris žemę jau veda“. Gelminė mitinė struktūra Salomėjos Nėries reiškiamą klausimu: „Ar ilgai tu būsi bevaisė, / O žeme skaisti?“ Žemė – tekanti nuotaka, vaisinga ar bevaisė moteris. Putino eilėraštis „Atsikėlei, žemele“ yra dainiškai sterilesnis; žemė – saulutės močiutės dukrelė („O saulutė močiutė myluoja / Ir tau apdarą teikia gražiausią“); erotinė energija, daug atviresnė Salomėjos Nėries tekste, Putino sublimuota į žydėjimo, žiedų, vainikų, žalumynų pasakišką išsiskleidimą, į garsus, spalvas, pojūčius. Vestu-

vinę gamtos misteriją rezonuojaantis, į žemelę nuotaką besikreipiantis žmogus *neįsirašo* į tekstą, o prie jo tik *prirašo* paskutines eilutes: „Tu ir mano svajonių žiedais / Puoškis, puoškis, skaisčioji!“

„Atsikėlei, žemele“ – pirmas reikšmingas Putino *žemės ciklo* eilėraštis. Parašytas dar labai jauno poeto, jis rodo stiprų gimtosios kultūros pirminių dvasinių struktūrų dalyvavimą tekste. Pirminė žmogaus kultūra veriasi kaip reiškinių struktūrinimo galimybė; būtent struktūros yra svarbiausi kultūros žymenys. Į Putino poeziją kultūrinės struktūros įeina per gamtą, per įgimtą jautrumą, pastabumą jai, per patirtį, labiausiai sutelktą į tėviškės erdvę.

Žemės ir dangaus linija (svarbiausia Putino eilėraščių struktūroje) irgi pasirodo dar ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu; kaip erdvėlaikio ašis ir kaip savaiminė mintis, atsiremianti į Europos lyrikos tradiciją – į Goethe:

Užmigo žemė ir dangus, –
Užmik ir tu.
Nušvies sapnui nakties ūkus
Meiliu vaizdu.
„Užmik“

„Tarp dviejų aušrų“ – svarbiausia Putino erdvėlaikio scena; čia ima ryškėti žemės motinos poetinių vaizdinių mentalinė atmintis. Antrasis rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ skyrius pavadintas „Žemės aidėjimai“. Iš žemiškųjų kūnų, pavidalų, reiškinių tarsi ima skirtis aidinti žemės dvasia. Įtvirtinamas žemės ir dangaus, žemės ir saulės ryšys: žvilgsnį iš apačios papildo žvilgsnis iš viršaus – iš viršūnės. Motinystės galia pripažįstama ir saulei:

Sveika būk, ryto saule malonioji,
Tu tyro džiaugsmo motina skaisti!
Šviesias padangių grožybes nešioji
Ir juodai žemei spindulius siunti.
„Ryto saulei“

„Ryto saulei“ tekstas įdomus dar ir tuo, kad lyrinio subjekto euforinė jausena yra kūniška, erotizuota: „Kad vėl mane pakilus bučiavai...“ Žmogų su žeme sieja kūnas, dvasia siekia dangaus. Žmogus – dvilypis: dvilypės būties, iš žemės ir dangaus. „Viršūnių ir gelmių“ ciklas – tai dramatiškos dangaus ir žemės kovos žmogaus širdyje balsas ir atbalsis. Akimirka, kai žemės išsižadama: „Nereikia man žemės – tavy pasiliksiu, / Į saulėtą dangų, kaip tu, aš įsmigsiu“ („Viršūnė“). Bet žemės pergalė neatšaukiama, reiškiamą neatsakomu būties klausimu:

Už ką gi tave pamylėjau, tu žeme gimtoji,
Kad jaudini sielą ir ilgesiu širdį kuri, –
Ir skausmo atobalsiais mano krūtinėj vaitoji,
Ir virpančioj ašaroj gęstančia saule žėri.
„Ilgesys“

Septintąjį ciklo eilėrašty „Lopšinė“ galima interpretuoti kaip grįžimą į pirmykštės kūrybos laiką; tai *mitinio* pamato eilėraštis, nes jame individualios aistringos kūrybos būdu

(himniško šventumo intonacijos) įprasminti mitiniai vaizdiniai ir veiksmai. Pasaulis sugrąžinamas į vidurnakčio sapną, į „pirmykštės kūrybos ankstybą aušrą“. Išraiški žemės radiimosi metafora: „Granito uolynuos suspaustoj krūtinėj / Dar saugoja žemė liepsnojančią širdį...“ Būtis išsprogsta, yra išsprogdinama, tarsi įvyksta didysis sprogdimas; vergai veikiausiai žymi spontaniškus gyvybinius veiksmus, kurie reiškiasi kūrybingai:

*Vergai išsprogdins kietą požemių plutą,
Ir perskros žaibai žemės motinos įsčių,
Ir kraterių liepsnos ištrykš į padanges –
Raudonais žibintais tau veidą nušvies.*

Pirmą kartą būtent šiame eilėraštyje vartojama „žemės motinos įsčios“, gyvybės-gimdymo metafora. Laisvasis nerimuotas triskiemenis metras išlaiko vientisą intonaciją, siejamą su lopšinės intencija, kaip siekimu sugrąžinti sąmonę į sapną, iškeliant pirmykščius vaizdinius. Eilėraštis baigiamas bibrline metafora: „Kaip spindinti žvaigždė, zenite įsmigus, / Tebveizės budrioji Kūrėjo akis“.

„Lopšinė“ susijusi su baladiškąja „Paskandintojo varpo giesmė“; ją galima interpretuoti kaip giliają, bet kartu ir materialią, arba žemiškąją, atošauką žmogui: „Ir štai nežinau, ar miglotoj pakalnėj, / Ar mano krūtinėj tyliai suaidėjo: / Din din... din din... din din...“ Eilėraščio pabaigoje pasigirsta dvilypės gyvybės prigimties tema: „Tegu tavo žiedą palaimina saulė, / Pradėtąjį vaisių tik aš išpenėsiu...“ Būtent ten, kur kuriančioji energija veržiasi iš giliųjų mitinių šaknų (gyvybės ir mirties problema visur ir visada yra pagrindinė), eilėraštis įgyja gyvybingą, save inspiruojančią ir kontroliuojančią struktūrą. Ši struktūra silpsta ir nyksta pereidama į gyvenimiškesnę aplinką. „Džiaukis, žeme!“ yra būtent toks pavyzdys – žemės džiaugsmas siejamas su ideologine laisvės, atgimimo tema. Aštuoneilii posmai, susiejantys du kryžminius ketureilius, labiau primena keturkampį, negu ratą, nors į šį tarsi kreipia intonacinis pagreitis. Tema virsta *mitema*; *ritema* atsiranda šaknydamasi gilioseose mentalinėse struktūrose – mito, ritualo, tarpusavyje susijusių per žodį ir veiksma.

Putino lyrika, kaip jau minėta, turi gana ryškių rituališkų bruožų – savito *apeigiškumo*. Poetinis veiksmas žodžiu suvokiamas kaip įeinantis į žmogaus reikšmių sistemas, jas kuriuo nors būdu veikiantis. Ritualais puoselėjama ne tik bendruomeninė, bet ir individualioji būtis. Tai apeigos, kurias žmogus atlieka ir pats sau. Žodžio apeiga semantinis laukas platus ir gilus: viena vertus, jis reiškia apyvoką, apėjimą, sutvarkymą. Antra vertus, tam tikras ceremonijas, šventas apeigas. Šventumo branduolys apeigas įgalina, įprasmina. Senojoje baltų kultūroje santykis su žeme buvo dvilypis: ir praktinis, ir apeiginis, jų neatiskiriant. Nė vienas svarbus žemės darbas negalėjo būti pradėtas ar pabaigtas be apeigų. Visose apeigose slypi transcendencijos užuomina ar reliktas. Žmogus nėra tik pats sau, jis yra neaprepiamos visumos, jos ryšių neatsiejama dalis.

Vienas iš svarbiųjų žemės ciklo eilėraščių Putino kūryboje – „Skriski, are“; šis kano-ninis tekstas turi epigrafą: „...Dangus – mano tėvas, / bet Žemė – motina manoji...“ Jo šaltinis neatsektas; gali būti iš vokiečių romantizmo poezijos ar filosofijos. Turi Schillerio, Beethoveno būties aistros žymę – laisvės, neatsiejamos nuo prigimtinės žmogaus nelaisvės. Manytina, kad epigrafo sentencija Putinui buvo itin svarbi, atspindėjo jo pamatinę būseną, savitą kosmogoninę laikyseną, buvimą tarp žemės ir dangaus. Drauge epigrafas

gali būti interpretuotas kaip baltų mentalinės pasaulėvokos ašis. Pasak V. Toporovo, yra medžiagos, leidžiančios „patikimai rekonstruoti sutuoktinių poros vaizdinį – sudievin-to Tėvo Dangaus ir Žemės, kurios „motinystė“ implikuoja paralelizmas su „tėviškuoju“ Dangaus apibūdinimu“⁴. Žemės kaip motinos jūtimas, susiformuojantis iš žemiškosios būties, žemiškojo kūno jausenos likučio – liekanos.

Žemės žmogus nėra visas, visas jis gali būti tik žemėje. „Skriski, are“ struktūrinė ašis – tariamas pokalbis tarp aš ir tu; jis yra kelialypis (*aras, pasaulis, dangus*). Pirmajame struktūros klode arui priklauso dangus, o aš pamylėjęs „tik juodą, šaltą žemę“. Gilesniame klode (antras posmas) pasirodo *sapnas*, grąžinantis žvaigždes į dangų. Siela prisimena *kitą* savo būtį („Gaivalingą tavo galią siela mini“). Platoniškoji sielos anamnezė toliau gilinama (ketvirtas posmas): „Dar pirmąkart savo būtį siela mini...“ Eilėraščio struktūra tarsi motyvuoja epigrafą: „Tu pasėjai mano gyvastį, dangau, / Bet aš čia, juodoj žemėj, išdygau“. Augalo metafora (pirmajame eilėraščio variante – vietoj gyvasties – sėkla: „Tu pasėjai mano sėklą, o dangau“).

„Tarp dviejų aušrų“ laikotarpiu Putino lyrikoje ryškėjo kosminio žemės jausmo slinktis: poetinė energija čia inspiruota būties paslaptingo, kažko atsiminimo, neaiškaus ilgesio-sapno. O kartu ir žemiškos aistros, gyvasties, įsitvirtinančios motinos kūne ir nuo jo atsiskiriančios. Poetinė energija yra aistringesnė, geidulingesnė, juslingesnė; žodyje ji ne visai atsikleidžia. Į žemę *motiną* sublimuojama ir ta poetinės jausenos – būsenos dalis, kuri susijusi su erotine vaizduote, su mito erotiniu podirviu.

Šios jausenos – būsenos branduolį sudaro eilėraščiai: „Žemei“, „Pavasario žemė“, „Rudenio naktį“ ir „Rūpintojėlis“. Kiekvienas jų turi bendram centrui svarbų skirtingą jausenos – būsenos aspektą. „Žemei“ – tai įspūdingas himnas žemei, žemės dvasinės pergalės prieš dangų šlovinimas. Pirmoji šio eilėraščio eilutė „Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme!“ – viena iš lietuvių kalbos poetinio tonalumo viršūnių. Triskiemenio metro darna, intonacinis įgilinimas skambios ir skardžios priesagos *-ingpakartojimu* – atitikmeniu, garsų sinchronizavimas, suderinantis *g* ir *ž* (geležies garsinė asociacija) galią ir sonantų (1, m, n) bei balsių minkštą atvirumą. Nuodėmingasis grožis, suartinantis nuodėmę ir dorą („Pesimizmo himnai“), grindžia erdvines žemės metaforas. Žemė rodosi kaip erotišką provokuojanti ir jai atsiduodanti moteris, *nakties moteris, pavasario moteris*. Putino, o vėliau ir Salomėjos Nėries eilėraščiai tvirtina erotizuotą pavasario žemės mitemą ar ritemą: anapus šios būsenos – jausenos galbūt slypi senieji apeiginiai fiziniai žmogaus veiksmai, skatinantys žemės vaisingumą. Stiprus kūno, kūniškųjų pajautų dalyvavimas (*krūtinė, veidas, širdis, plaukai, galva*), kūno sublimavimas idealiui erotiniam svaiguliui (du kartus: *apsvaigai, svaigina*). Erotinis potyris yra misteriškas, keičiantis įprastą pasaulio tvarką: „Susitelk žvaigždės ir mėnuo padangėj sustojo, / Kai šiltą pavasario naktį mane bučiavai“. Žemės erotika sąlygoja kosmoso procesus. Stiprus, aistringi žemės jausmai yra kosminio pobūdžio. Į žemės aistros provokaciją atsakoma tolygiu stiprumu. Vyriškoji galia intensyviai metaforizuojama ir mistiškai padidinama:

*Aplėbiau tave, kaip nė vienas aplėbt negalėtų,
Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis.
Kaip pasakos augalas kilsiu lig ruimų žvaigždėtų,
O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis.*

Vyriškoji giminė („kaip nė vienas“), vyriškas žemės gyvybės pasiekimas – „geismų šaknimis“. Augalo metafora, paremta Pasaulio, arba Gyvybės, medžio analogija, priartinančia pasaką – mitą.

Kintantis žiedo įvaizdis: nuo žemės savasties įtvirtinimo – lyginimo su dangum („Tu praneši dangų savųjų žiedų skaidrumu“) – iki neutralaus žemės pievų apibūdinimo palyginime „lyg žydinčių pievų ūkai“. Nuo jo iki raudonų aguonų intensyvaus atspalvio ir rausvų debesynų, taip pat keliančių žydėjimo įspūdį. Ir iki išimtinio – išsiskleidimo akcento – paskutinės eilutės: „O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis“. Žiedas čia rodosi kaip būties siekinys, ne pati būtis; galia iš žemės galingos aistros, teikiančios kūrybos energiją.

Šis eilėraštis atskleidžia ypač intensyvią kuriančio asmens patyrimo galią, didelį veržlumą, gebėjimą žodžio kūrybos formomis atsakyti į gamtos vyksmus, į žemę, veikiančią vaizduotę pirminiais mitiniais erotinio žadinimo impulsais.

„Rudenio naktį“ (1922) ir „Rūpintojėlį“ (1926) į žemės ciklą sieja tos pačios būsenos: *harmoninga rimtis*, nusistovinti tarp gamtos duotybės ir širdies neramybės. Šiuose eilėraščiuose dominuoja stipri žemiškoji raiška, žmogaus širdį palenkianti būties meilei, didesniam nuolankumui. Abu eilėraščiai turi artimą situaciją: „Vėlai nuklydau aš į tuščią lauką / Tavim pasigėrėt, gilus dangau“ („Rudenio naktį“); „Išsiesiu, sau tariau, ant lygaus kelio...“ („Rūpintojėlis“). Gamtos erdvė (*tuščias laukas, lygus kelias*) būtina vidaus būsenos atsivėrimui kalba, dialoginei situacijai susiklostyti. Tad abiejuose eilėraščiuose randame ir žemės įvaizdį. Jo turinys metaforiškas; sąlygiškumas išskiria žemės metaforas iš žemės reprezentantų – realesnių, labiau su jutiminiu patyrimu susijusių pavidalų (*laukai, pievos, girios, kelias*). „Rudenio naktį“ žmogus – žemės *tremtinys*: „Ir nežinau, kad aš buities kelionėj / Minu vien žemės tremtinio takus“. Išlaikyta sąsaja su anksčiau analizuotuose eilėraščiuose išryškėjusia anamnezės kaip kito (nežemiško gyvenimo) prisiminimo būseną. „Rūpintojėlyje“ žemė susieta su mitinėmis galiomis, kūrybos pradmenimis: Dievulis yra iš žemės išsapnuotas; išsapnuotas tos galios – energijos, kuri susikaupia tarp žmogaus dvasinės būsenos (neramos, klausiančios, sapnuojančios ir atvirom akim), žemės-gamtos ir kalbos. Abu eilėraščiai parašyti iš kūrybinės energijos nepaprastai suminkštintos kalbos – *pralaidžios, palankios, paslankios ir nuolankios*. Kalbos intonacijos struktūrinis sukauptumas ir drauge laisvumas, garsinis išraiškingumas yra itin aukšto lygmens.

„Kelių ir kryžkelių“ laikotarpio žemė reiškiasi labiau žemiškais nei kosminiais pavidalais – augimu, žydėjimu. „Pakvipo žemė“ – tarsi grįžimas į pasaką, bet ne į mitą, apsiribojama romantine pasakos stilistika: „Pakvipo žemė vakaro šešėliais, / Alsuoja tylą sutemų žiedai, – / Ir iš jaunystės pasakiško sapno / Tu vėl many šių naktį pabudai“. Bet mitinės atošaukos neišnyksta. „Pavasario paradas“ – iš pirmo žvilgsnio karnavalo-maskarado stilistika, giliau – apeigiška, skatinanti vitalinę energiją, vedybinį įkarštį: „Ir baigsis vestuvių kermošium!“ Vėl matyti bendras Putino ir Salomėjos Nėries giliųjų kultūros vaizdinių podirvis. Pavasario ir žirgo sublimacija atsiskleidžia paskutiniame „Pavasario parado“ posme:

*Ir šitai užplūdo. O Viešpatie, kas per minia!
Tik klega, tik šaukia, tik mirga...
O saulė šokina kietai pažabotą
Pavasario žvengiantį žirgą!*

Salomėjos Nėries frazė „Sulaikęs juodbėrį staiga, / Į žemę pažiūrėsi...“ kilusi iš tos pačios mitinių vaizdinių versmės.

Žemės temai svarbus tekstas – „Nežinomam Dievui“. Dievo mintis – klausimas, įterptas tarp žemės („Tu – kryžkelė žemės klajonių takuose“) ir kosmoso („Tu man kaip už daugelio šviesmečių žvaigždė“). Pirmenybė teikiama žemei, leidžiančiai patirti paslaptį ar bent prie jos priartėti, paliekant ribos ženklą *gal*:

*Bet gal tik iš žemės palaiminto kapo,
jei saulėtu žiedu kada rasose aš pražysiu,
Tuomet gal tik savo Nežinomą Dievą
Čia pat prie tų kvepiančių žemės žiedų pamatysiu.*

Metaforizuojamos sąlygos – išlygos žemę kelia į jos kosminį būvį, į saulės gretą („Jei saulėtu žiedu...“). Ir būtent tai kosminei žemės – saulės sublimacijai žiede ir žiedu suteikiama pamatymo-išvydimo galia.

„Išvakarių ir sutemų“, katastrofinės būsenos dominavimo laiku, žemės gyvybines galias slopina ar net ima dominuoti mirties, negyvybės motyvai („Kapas po liepa“, „Į laisvą būtį“). Nakties, kosmoso sutemų vaizdiniai būties vyksmą nuo žemės įsčių perkelia į nežinomybę, į rūšią lemtį: „Ir tavo delne ženklą rašo / Nykios buities rūstus teisėjas, / Kad būsi nakčiai tu atėjęs“ („Diena jau baigiasi“).

Karo metų Putino eilėraščiuose būties drama, susijusi su gimimu, gyvybe, taip pat ir gimdančia žeme, labiau pasistūmėja mirties, mirties paslapties link. Svarbūs šiuo aspektu eilėraščiai „Gimimas ir gyvenimas“ ir „Mirtis“, parašyti 1943-ųjų pradžioje. „Gimimo ir gyvenimo“ epigrafe – jau naujas akcentas: „Gimimu, o ne mirčia / Auga žemėje kančia“. Šiame eilėraštyje užsimezga ir anapustinės būties, gyvenimo po mirties motyvas: „Aukštai už debesynų skrenda jo mintis. / Tenai jo tėvas ir tenai jo motina, / Tenai nauja žvaigždėtoji būtis“. Žemės gyvenimas suvokiamas kaip laikinas, varžantis: „Gražins jį amžiams tobulai / Nukritę žemės vystyklai“. „Žemės vystyklų“ metafora išlaiko ryšį su gimdančia žemės galia, bet įgyja žemiškojo ribotumo atspalvį. „Mirtyje“ tobulos amžinybės vizija išskleidžiama, įvaizdijama:

*Jis išniro iš savo ankštų vystyklų,
Kaip žuvis į bedugnį šviesos okeaną,
Kur prie skambančių džiaugsmo salų,
Amžinai nuramintų gamtos gaivalų,
Tyvuliuojančios bangos pliuškėna.*

Žemę, gamtos gaivalus keičia amžinieji vandenys, okeanu metaforizuojama šviesa, džiaugsmo salos (tai, ką apsupa vanduo), tyvuliuojančios bangos. Ryšį su eilėraščiu „Gimimas ir gyvenimas“ rodo vystyklų vaizdinys. Šiais eilėraščiais Putinas išėina į naują mąstymo – vaizduotės erdvę, susijusią ir su senųjų graikų, ir su krikščionybės mitais. Pirmiausia paminimas senųjų graikų *Elysion* kraštas (Eliziejaus taukai), dorų žmonių sielų pomirtinė buveinė: „Bet jis jau laisva nebe žemės dvasia / *Elysion* žydinčiom pievom keliauja“. Laisva dvasia nebėra žemės; *Elysion* – žemės priešprieša. Graikų mitologijos įspūdis sustiprinamas Olimpo dievų įvaizdžiu, bet paminimas ir atpirkimo šlove nuskaidrėjęs Kristus. Skirtingos pasaulėžiūros siejamos pagal eilėraščiui svarbiausią *nebe žemės dva-*

sios poetemą; jai neprieštarauja ir senoji baltų pasaulėžiūra, tautosakoje, ypač raudose, išplėtojusi anapusinio vėlių gyvenimo metaforas ir simbolius.

Pokario metų Putino kūryboje bene pažeidžiamiausias yra pasaulėžiūros lygmuo. Krikščioniškieji jo aspektai represuojami ir išoriškai, ir sąmoningai. Sąmoningai stiprinamas liaudiškas klodas, oficialiai sankcionuotas. Pasirodo žemdirbiškas – į žemę mesto grūdo – motyvas: gimdančioji – auginančioji žemės galia siaurinama. Bet savitai dalis gyvybingumo globos peradresuojama kūrybai, poetui: „Kol dygsta saulėj grūdas, žemėje pasėtas, / Tol būsiu širdyje gyvybės aš poetas“ („Sakmė apie grūdą“). Didelės svarbos iš pokario metų kūrybos – diptikas „Paskutinės giesmės žemei“, ypač pirmasis eilėraštis. Giesmės žanru akcentuojama apeigiškumo liekana. Grūdo – sėklos tema šiuose eilėraščiuose pridedama tai, kas metaforiškai kalbama būtent apie kūrybinę būtį, apie santykį su žodžiu. „Būsiu velėnoje penimas / Rudenį sėjamo grūdo“ reiškia žiemkenčio dalios pasirinkimą, paralelės įtvirtinimą. Kaip kelsis gyventi žiemkentys (rudenį sėjamas grūdas), taip žadamas prisikėlimas ir žodžiu:

*Kelsiuos ir aš savo žodyje,
Tapusiu siela ir kūnu.
Saulė stebuklą parodys,
Grūdas velėnoj nežūna.*

Antrojo eilėraščio pabaigoje stipresnė žemės apoteozė: „Garbinu žemę maitintoją, / Saldžius gyvenimo syvus“. Bet išorinio santykio stiprumas (žemės garbinimas) nepereina į vidaus struktūrų intensyvumą.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Putino lyrikoje pradeda formuotis kita, priešinga, stilistika: ne apoteozės, ne garbinimo, o *atsainumo*, netgi ironijos. Vienas pirmųjų šios stilistikos ženklų – trumpų eilėraščių ciklas „Astronautika“, subrandintas kaip nerealių norų („Ir aš norėčiau skristi į mėnulį“), jų variacijų („Viršūnės ir gelmės“) ir atsainaus šypsniio santykių. Trečiajame eilėraštyje „motiniška krūtis“ reiškia atgaivinamą žemės motinos temą. Gimęs iš pačios žemės, turi daugiau galių. Ketvirtasis eilėraštis šią temą išpoetina:

*Ak, nenorėki tu pasiekt planetų:
Esi tu žemės sliekas!
Aukštam danguj šviesuliuose žvaigždynų
Tavęs nelaukia niekas.*

*Ir ką gi tu į dangtį nuskraidintum?
Ar klampų žemės liūną,*

*Ar godžių širdį, ar liguistą dvasią,
Ar kirmiui skirtą kūną?*

Depoetizacija – išpoetinimas, savotiška ankstesnių poetinių struktūrų ir reikšmių dekonstrukcija. Galima manyti, kad tai – vienas įdomiausių poeto santykio su savo paties kūryba pavyzdžių. Jis įmanomas tada, kai kūryboje jau pasiekta tiršta, intensyviai pulsuo-

janti reikšmių santalka. Jai išskaidyti, išpoetinti pakanka ir silpnesnės poetinės energijos, bet energijos, įgijusios didesnį sąmoningumą. „Su Dievu prietaringa“ yra ribos eilėraštis – jau po „Parafrazių“, „Pirmųjų žingsnių“, po „Krintančios žvaigždės“. *Būsena*, iš kurios žengiamas žingsnis jau į kitą – paskutinį – kūrybos etapą: „Su Dievu – prietaringa, / Be Dievo – tuščia ir nyku“. Tuštumos, nykumo būsena poetinei dekonstrukcijai yra atsparos taškas. Vis dėlto Putino kūryba išlaiko vientiso rato įspūdį. Vėlyvąja lyrika grįžtama prie ištakų. Grįžimą Putinas ir pats yra pažymėjęs „Būties valandos“ (1963) pratarmėje – kaip „temų, motyvų panašumą su jaunystės lyrika“. Grįžimą rodo žemės traktuotė: „Dabar, kai saulė gęsta vakaruos, / Aš vėlei prie tavęs kaip motinos glaudžiuos“ („Žemei gimtai“, 1959). Sūnaus santykis su motina, nors ir negilaus, deklaratyvaus pobūdžio:

*Lig pat mirties budėsiu su tavim,
Su sielvarto ir džiugesio mintim,
Mane syvai tavieji išmaitino.
Kaip sūnų tu lig šiol mane globoji.
Ir laimės didesnės širdis nežino,
Kaip džiaugtis su tavim,
Tu mano žeme, motina gimtoji.*

„Būties valandoje“ ir „Lange“ žemės motinos mitinė vienovė jau išskaidyta: žemei būdinga gamtiškoji interpretacija, motinos įvaizdis stipriau veikia biografiniu lygmeniu: „Tai mano motinos dosningos krūtys / Man davė stebuklingų dovanų...“ („Sausis“). Stiprėja saulės vaizdinys. Savaip stiprinama fizinė būtis, tad ir žemės fizika tampa svarbesnė už metafiziką. Saulės gyvybė – grįžtanti ir grąžinanti („Šitas pavasaris“). Bet būties drama iš kosmogoninės būties persikelia į vidaus plotmę, į vidaus kosmosą („Dvi saulės“). Šiame eilėraštyje drama atsiskleidžia kaip dvasios ir kūno, dienos ir nakties drama. Kūnas artėja prie pačios žemės. Dvasia iš naujo *įsibūna* kultūroje, ypač muzikoje. Vėlyvosios Putino lyrikos žmogus išgyvena savo paties būtį, jos nerealią realybę ir kaip regimybę, būtent *taip* veikiančią, patiriamą. Savaip sustiprėjęs patirties *virtualumas* („Žilvinas ir Eglė“, „Rytų motyvais“). Sekimai Shakespeare’u, Goethe, Baudelaire’u rodo *ėjimo kultūros pėdsakais* sustiprėjimą; tai susiję su apskritai labiau juntamu pėdsako fenomenu. Kosmoso pasaulėvaizdis būtent pagal patirties pėdsaką išsiskleidžia vidaus būtyje: „Naktis – ne vien tiktai skliautai žvaigždėti, / Bet ir bedugnės praraja“ („Pasikalbėjimas“). Ir šią prarają žmogus *jžvelgia* savo širdyje.

Putino kūryboje (taip pat ir vėlyvojoje) yra tekstų, kurie atrodo lyg kelio stotys, skirtos susitelkti, apibendrintai apmąstyti. Būtent toks yra eilėraštis „Aukojau žemei“ (1959). Pavadinimu pabrėžtas svarbiausio veiksmo didingumas, iškilumas, patvirtinamas pirmąja eilute: „Aukojau žemei ką galėjau – / Ir ko aukot neketinau“. Paskutinįsyk tekste suformuluojamas aš (sūnaus) ir jos (žemės motinos) santykis, kupinas pirmapradžio gerumo: „Ir buvo gera man priglusti / Prie jos kaip motinos krūties“. Bet šis santykis jau praeities, dabartyje nykstantis. Nebe paguodos, o atvirumo nebūčiai. *Kitas balsas* („Aš kitą balsą išgirstu“) irgi yra žemės, bet jau ne kosminės galios, o grumsto žemės:

*– Tu rasi platų laisvės kelią
Į savo laimės šviesią dalią
Po pilko kauburio grumstu.*

Grįžimas į žemę iš esmės yra žmogaus ir motinos žemės santykio baigiamoji dalis. Seniausios baltų kapavietės, kaip yra nustatyta archeologų, buvo moters įsčių (jaučio galvos) pavidalo. Ir šiuo būdu įtvirtintas grįžimas į žemę motiną, į jos įsčias.

Mirties motyvas lieka dramatiškas („Nenoriu išnykti“); mirtimi į save sugrąžinanti žemė kelia ir pasipriešinimą, kuris irgi sulaukia mitinio pastiprinimo („Gyvybės gyvatė“).

Pasiremiamą ir krikščioniškojo prisikėlimo mitema („Kėliaus iš kapo“). Eilėraštyje „Kėliaus iš kapo“ itin stipriai išreikšta meilės ir gyvybės jungtis: „O tą, / Kur gyvybės naujos pasiilgusias įsčias / Nauja būtis apvaisina“.

Prie „Aukojau žemei“ kaip galimas tęsinys šliejasi „Į šventąją žemę“ (1963) – paskutinis reikšmingas motinos žemės konteksto kūrinys. Gyvenimas – kelionė. Žmogus – keleivis *piligrimas*, šventų vietų lankytojas. Apeiginis, ritualinis žemės motinos traktavimo pobūdis įgyja aukštą šventumo skliautą – šventumas akivaizdžiai pasirodo kaip paskutinis ciklo aktas:

O aš kaip tylus piligrimas
Nešu savo širdį neramią
Į žemę –
Į šventąją žemę.

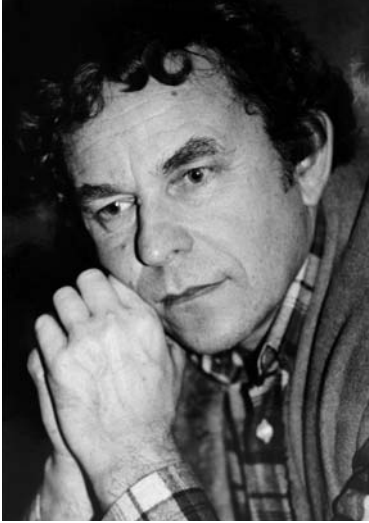
Putino lyrikoje išryškėja savitos žemės motinos konfigūracijos, susisiejiančios su baltų mitinėmis gimdančios ir savin sugrąžinančios žemės prasmų struktūromis. Susiklosto laisvai išsidėstantis ir veikiantis žemės motinos ciklas; jo pradžia – 1914 m. „Atsikėlei, žemele“. Aukščiausias taškas – „Tarp dviejų aušrų“ rinkinyje: „Skriski, are“, „Džiaukis, žeme!“, „Žemei“, „Pavasario žemė“; šiuose eilėraščiuose išreikštos senosios mentalinės žemės struktūros veikia intensyviu gyvybingumu, erotinėmis sublimacijomis, išryškinančiomis bendrumus tarp Putino ir Salomėjos Nėries.

Prieškario, karo metų Putino lyrikoje žemės tema nėra tokia gyvybinga; eilėraščio prasmės branduolys čia labiau sutelktas į mirtį, o ne į gyvybę. Būties drama individualinė. Individualumo persvarose bendrosios senųjų kultūrinių prasmų struktūros apskritai menkiau dalyvauja.

„Paskutinės giesmės žemei“ (1946) atveria išskirtinį ritualinės reikšmės akcentą, susijusį su apeigiškai svarbiu *paskutiniu* veiksmu ir su žanrine giesmės nuoroda į šventumą. Stiprėjant poetinio atgimimo, o drauge ir grįžimo į autentiškos dvasinės raiškos lauką nuostatoms, stiprėja ir žemės motinos temos kontekstualumas. Labiau išryškėja *apeigiškumas* („Aukojau žemei“) ir šventumo pajauta („Į šventąją žemę“). Nuo „Skriski, are“, nuo „Pavasario žemė“ („Bet motinos žemės palaimintos krūtys / Silpnutei gyvybei nesigaili peno“), nuo pačios trečiojo dešimtmečio pradžios iki „Į šventąją žemę“, parašyto septintojo dešimtmečio pradžioje, tęsiasi Putino motinos žemės poetinis ciklas, apimančias gyvybinę – dvasinę būtį: gimimą, erotinių, kartu ir kūrybinių galių išsiskleidimą ir grįžimą atgal – į šventąją žemę, į palaimintas jos įsčias.

Žemės motinos konfigūracinio ciklo išskyrimas rodo, kad Putino lyriką veikė ne tik individualieji kūrybos pradai, bet ir tautos gelminės mentalinės struktūros.

Kazys Saja

Kazys Saja – dramaturgas, prozininkas, Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras. Parašė per penkiasdešimt knygų, paskelbė straipsnių, kuriuose temperamentingai žadinamas visuomenės etinis ir pilietinis aktyvumas. Gimęs Pasvalio krašte (rytų Aukštaitijoje), užaugęs Plungės krašte (šiaurės Žemaitijoje), Saja išsiugdė gebėjimą girdėti tarminius kalbos niuansus, vartoti originalius, raiškius posakius. Sajos dramos, prozos kūriniai vaikams ir suaugusiems lietuvių literatūroje išsiskiria humoro, lyrizmo, grotesko derme ir sodria, pašmaikštavimais, priežodžiais nuspalvinta, anekdotinėmis situacijomis pagyvinta kalba.

Saja gimė 1932 m. birželio 27 d. dabartiniame Pasvalio rajone, Skėrių kaime prie Lėvens upės, neturtingų ūkininkų šeimoje. Būdamas trejų metų, neteko tėvo, sulaukęs septynerių – motinos. Našlaičius Kazį ir vyresnįjį brolių Apolinarą pasiėmė dėdienė Žebriūnienė

į Kauną, bet ten jie praleido tik metus. Apolinaras atsidūrė našlaičių prieglaudoje, o Kazį motinos giminės išsivežė į Žemaitiją. Ten, Plungės rajone, Vaištarų kaime, pas Petronėlę ir Adomą Norvaišus, jis ir užaugo. Įtėviai buvo bevaikiai, todėl tikėjosi, kad Kazys taps klumpadirbiu ir keturių hektarų žemės paveldėtoju. Dėdė su teta, kol galėjo, tol stengėsi Kazį išlaikyti namie. 1943 m. baigęs Paukštakių pradžios mokyklą, penkerius metus niekur nesimokė. „Gal ir gerai, – prisipažįsta rašytojas, – kad vaikystėje teko pavargti. Kūrybai reikia nerimo, deginimo, kančios“.

Kelias į literatūrą buvo sudėtingas. 1948 m. Saja išlaikė stojamuosius egzaminus į Klaipėdos žemės ūkio technikumą, kurį 1952 m. baigė su pagyrimu. Buvo įstojęs į Kauno politechnikos institutą, svajojo tapti architektu, bet čia pirmą kartą pajuto, kad jį šaukia literatūra. Grįžo į Klaipėdą, vildamasis studijuoti Mokytojų institute lietuvių kalbą ir literatūrą, tačiau atvažiavus jam buvo pasiūlytas kitas – Gamtos ir geografijos – skyrius. Studijuodamas Saja parašė savo pirmąją pjesę *Lažybos*. Tai buvo naivi, bet aktuali komedija, humoristiškai vaizduojanti kaimo jaunuolių santykius, ambicijų susidūrimą. Pirmoji dvidešimt dvejų metų autoriaus pjesė 1954 m. buvo pastatyta Klaipėdos dramos teatre, po metų – Estijoje, Pernu dramos teatre. Baigęs studijas, Saja išvyko į Vilnių. Nepriimtas į Vilniaus universitetą, tapo Vilniaus pedagoginio instituto pirmakursiu. Galų gale ėmė studijuoti tai, ko iš tikrųjų troško, – lietuvių kalbą ir literatūrą.

Studijuodamas parašė apsakymų vaikams knygėlę *Klumpės*. Tuo pat metu, 1957-aisiais, sulaukė dviejų premjerų – Vilniaus akademinis dramos teatras pastatė komediją *Silva studentauja*, o Klaipėdos dramos teatras – *Septynias ožkenas*. Pasirodžius pirmiesiems Sajos kūriniams, prabilta apie komedijos renesansą lietuvių scenoje. Kalėsi pirmieji kritiško požiūrio į sovietinę tikrovę daigai – publika garsiai juokėsi iš sovietinio kolūkio, tarybinių studentų gyvenimo realijų. „Į kūrybos bures pradėjo pūsti svaiginantis

populiarumo vėjas, žmonių dėmesys studentui dramaturgui, kurio pavardė puikuojasi teatro afišose!.. Tu drebi su draugais prie auditorijos durų, o egzaminų bilietuose jau yra klausimas apie tavo komedijas“, – prisimena Saja. Beveik kasmet teatruose pasirodydavo nauja pjesė (Saja parašė per trisdešimt dramos kūrinį). Dramaturgas pelnė tokį pat žiūrovų palankumą, kaip kadaise, dar nepriklausomoje Lietuvoje, Petras Vaičiūnas.

Saja nuolat ieškojo būdų, kaip susipažinti su anapus „geležinės uždangos“ kuriama dramaturgija, teatro spektakliais. Šią svajonę padėjo įgyvendinti bendravimas su vertėjais, išvertusiais Sajos pjeses į daugelį sovietinio bloko šalių kalbų. Reikšminga tapo ir kelionė į JAV, kur rašytojas aplankė brolių Algirdas Landsbergis prisimena pirmuosius susitikimus: „kai [Saja] 1967 m. atvažiavo, buvo kaip tik Amerikos avangardinio teatro žydėjimas“. Septintajame dešimtmetyje garsėjo trys „skurdieji“ teatrai: Ježio Grotovskio (Jerzy Grotowski) „Teatras-laboratorija“ Varšuvoje, „Dramos klubas“ („Činoherny klub“) Prahoje, statęs Vaclavo Havelo (Václav Havel) pjeses, „La MaMa“ teatras Niujorke. „Man pavyko visus juos pamatyti“, – džiaugėsi lietuvių dramos atnaujinimo būdų ieškojęs Saja. Moderniojo teatro patirtį jis atskleidė vienaveiksmiuose groteskuose: *Oratorius*, *Maniakas* ir *Pranašas Jona* (visos pastatytos 1967, išspausdintos 1966–1967), groteske *Mamutų medžioklė* (pastatyta 1968, išspausdinta 1969). Šiose pjesėse kritika palankiai įvertino „atsitraukimą iš buitinės vaizdavimo plotmės į intelektualinę“ (Jonas Lankutis).

Saja atskleidžia bendražmogiškas minties laisvės, valdžios troškimo, minios bukaprotiškumo idėjas. Farso, absurdo dramos stilistika jau buvo išmėginta lietuviškai rašiusių, JAV gyvenusių dramaturgų kūryboje: Antano Škėmos minidramoje *Ataraxia* (1961), Kosto Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1964), Algirdo Landsbergio farse *Barzda* (1966) ir kt. Sovietinėje Lietuvoje tuo metu randame tik kelias absurdo teatro apraiškas nevalstybiniuose teatruose: 1968 m. Sauliaus Šaltenio groteską *Giljotina* suvaidino Vilniaus universiteto studentai, Vilniaus Dailės instituto „Koridorius teatre“ 1968–1970 m. buvo vaidinamos Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio absurdo dramos *Duobė*, *Maratonas*, *Pirmadienio popietė*, Samjuelio Beketo (Samuel Beckett) *Vaidinimas be žodžių*.

Moderniosios Sajos pjesės pasirodė tuo metu, kai lietuvių teatro slaptuoju ginklu buvo tapusios istorinės dramos. Režisieriaus Romualdo Juknevičiaus 1956-aisiais pastatyta Babilio Sruogos *Apyaušrio dalia* pralaužė teatre įsigalėjusias buitinio tikrovės ir ideologijos klišes. Drama atitiko sovietinę „praetis kritikos“ nuostatą, vaizdavo baudžiauninkų sukilimą, įvykusį 1769 m., tačiau pagrindiniai dramos įvykiai leido žiūrovui atpažinti paraleles tarp XVIII ir XX a. valstybių susitarimų, pagal kuriuos Lietuva buvo priskirta Rusijos įtakos sferai. 1957-aisiais į Juknevičiaus iššūkį atsiliepė Kauno teatras, kuriame režisierius Henrikas Vancevičius pastatė Juozo Grušo tragediją *Herkus Mantas*, pro cenzūros tinklą praėjusią, matyt, dėl kelių priežasčių. Buvo pabrėžiama, kad kūrinyje vaizduojama „liaudies tragedija“, kova prieš karinę vokiečių galią, t. y. aliuzijos į Antrąjį pasaulinį karą. Kita

*Žmogus ateina į pasaulį nebaigtas.
[...] Tėvynė – tai toji vieta, ta
aplinka, kur jis tampa sąmoningu
ir savarankišku žmogumi, per savo
gimtąją kalbą sugerdamas tautos
patirtį, istoriją, papročius. Tėvynė
taip pat – toji vieta, kur mes pagaliau
išdalijame save.*

Kazys Saja, *Nebaigtas žmogus*, 2003

vertus, Grušo drama buvo tarsi „kontrabandininkų lagaminas su dvigubu dugnu“ (Reda Pabarčienė). Prūsų sukilimo ir Lietuvos realijų paralelės bylojo spektaklio žiūrovams apie sovietų okupuotos lietuvių tautos tragediją. Dramoje vaizduojamas didysis prūsų sukilimas buvo numalšintas po 14 metų, Lietuvoje tiek laiko tęsėsi dar 1944 m. prasidėjęs aktyvus ginkluotas partizanų pasipriešinimas sovietų valdžiai. *Herkaus Manto* pastatymo metais, 1957-aisiais, KGB sušaudė paskutinį partizanų vadą. Istorinių dramų spektakliai sukūrė tylų teatro ir publikos sąmokslą, pavertė teatrą kultūrinės rezistencijos židiniu. Teatro ir nacionalinės dramaturgijos temperatūrą maksimaliai pakėlė aštuntajame dešimtmetyje Vilniaus, Klaipėdos, Panevėžio dramų teatruose sukurti spektakliai pagal Justino Marcinkevičiaus *Mindaugą*, *Katedrą*, *Mažvydą*.

Sajos pjesės buvo pirmieji politiniai satyriniai groteskai, kurie suteikė Lietuvos teatrui galimybę prabilti modernaus XX a. teatro kalba. Saja jau buvo suvokęs moderniosios dramos esmę – kūrinio kalba, tekstas turi palikti erdvės teatro meno išraiškos priemonėms (Eženas Jonesko (Eugène Ionesco) yra rašęs, jog jo absurdo pjesėms prasmę įgauti labai padeda intonacija ir gestai). Publika spektaklyje atpažino sovietinės sistemos kritiką – pasak režisieriaus Jono Jurašo, *Mamutų medžioklės* „tekste ir potekstėse buvo tokių didžiulių pakastų sprogmėnų, kuriuos žmonės matė ir jais labai džiaugėsi“. Teatralams imponavo spektaklio modernumas: „*Mamutų medžioklė* mums davė tą „kąsnį“ teatro, kuriame viskas sprendžiama jam vienam būdingomis priemonėmis – plastika, garsu, organizuotu ritmu, šviesa, muzika“ (Audronė Girdzijauskaitė).

Pagal Sajos *Mamutų medžioklę* pastatytas spektaklis tapo teatro legenda. Publika suprato, kad maskaradiniais kostiumais apsirengęs ketvertukas, kuris ieško ir niekaip neranda žadėtosios šventės, o galiausiai įklimpsta dervoje, iš tiesų ieško šviesios komunistinio ateities. „Tarybinė liaudis“ buvo vaizduojama kaip „balionininkai“ ir „skėtininkai“, spektaklyje jie judėjo kaip dvi avių bandos. Režisierius demonstravo nykiai beprasmišką vienybę. Masiškumo įspūdį stiprino Modrio Tenisono pantomimos trupė, kuri plastiškai vaidino aktorių šešėlius. Pagrindinę spektaklio mintį išreiškė dailininkės Janinos Malinauskaitės plakatas: mažyčių beveidžių žmogeliukų minia kaip didžiulis avinas paklusniai seka dūdele grojantį skerdžių. Avino fone esanti pieva įtartinai primena SSRS žemėlapi. „*Mamutų medžioklė*“ sulaukė neįtikėtino populiarumo – per nepilną sezoną buvo suvaidinta 70 spektaklių.

Nepraėjus nė metams po *Mamutų medžioklės* premjeros, Kauno valstybinio dramų teatro partinės organizacijos ataskaitiniame susirinkime spektaklis buvo pasmerktas: „spektaklio eiga tiesiog duria pirštu ir išmuša pasitikėjimą mūsų partija ir vyriausybė. Kai kurie visuomenės sluoksniai, priešiški tarybinei visuomenei, gardžiuojasi tuo ir naudoja piktam. Ir šiandien, kuomet ypač yra paaštrėjusi ideologinė kova, šis spektaklis yra ne laiku“. Spektaklis buvo atestuotas kaip antitarybinis ir išbrauktas iš teatro repertuaro.

Dar aštresnę sovietinio gyvenimo kritiką Jurašas ketino išsakyti spektaklyje pagal Sajos pjesę *Šventėžeris* (1970). Pjesėje vaizduojamas melioratorių atėjimas į vieną Lietuvos kaimą ir siaubingos to pasekmės. Ši istorija spektaklyje turėjo būti paversta dramatiška metafora, kurią režisierius ketino sukurti pasitelkęs scenovaizdį. Bet teatro meno taryba uždraudė režisieriui įgyvendinti scenografijos idėją, teko eiti į kompromisą, tenkintis buitine dekoracija. Vis dėlto Jurašo idėja ėjo iš lūpų į lūpas, tapo legenda ir žiūrovai va-

žiuodavo iš visos Lietuvos žiūrėti spektaklio, kuris leisdavo įsivaizduoti uždraustą „Lietuvą“: ant vos kylančios pakylės turėjo būti matoma Lietuvos kontūro pieva, joje įkurdintos nedidukės sodybos, trobos, bažnyčios, šulinys. Spektaklio metu po pievą (po Lietuvą) vaikščiojantys personažai turėjo ją ištrypti. Cenzūros draudimas tapo spektaklio reklama. Šventežeris, buitinis ir ganėtinai eilinis spektaklis, buvo suvaidintas per 800 kartų. Žinojimas, kas iš tiesų turėjo būti rodoma, kūrė galingą asociacijų ir minties lauką.

Vėliau parašytose pjesėse Saja vaizduoja materialinių ir dvasinių vertybių pasirinkimo problemas, paraboliską kūrinio formą jungia su etnografiniais liaudies dramos elementais: *Devynbėdžiai* (1974, rež. Vaclovas Blėdis), *Mediniai balandžiai* (1975, rež. Jonas Vaitkus), *Ubagų sala* (1980, rež. Irena Bučienė). Skausmingi kompromisai, į kuriuos einama saugant lietuviybę, atskleidžiami dramoje *Žemaičių piemuo* (1988, rež. Povilas Gaidys), parašytoje Motiejaus Valančiaus gyvenimo motyvais. Atkūrus Nepriklausomybę, Saja išleido rinkinį *Dramų turgus* (2000), kuris nebesulaukė profesionalių teatralų dėmesio.

Sajos draminiai kūriniai tapo literatūros ir teatro klasika. Nuo paprasto vodevilio ir satyros jis ėjo prie tragikomedijos, su dideliu užsidegimu rašė parabolines pjeses ir grotesko kūrinius, į lyrines dramas įpynė romantines vizijų figūras. Per daugiau kaip 50 metų sukurtuose dramos ir prozos kūrinuose rašytojas išbandė skirtingus stilius, atsiliepė į laiko suaktualintas literatūros kūrinio formos naujoves. Rašytojas išskiria dvi svarbiausias vertybes, kuriomis grindžia savo gausų kūrybinį palikimą, – tai laisvė ir kalba. Žmogaus ir tautos laisvė yra pagrindinė vertybė, tačiau ją atskleisti pajėgia tik sveika, turtinga, gyva ir išraiškinga kalba.

Siūloma literatūra: Kazys Saja, *Rinktiniai raštai*, 2 t., Vilnius: Vaga, 1990; Jonas Lankutis, „Kazys Saja: tarp komedijos ir dramos“, in: *Lietuvių dramaturgijos tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 589–621; „Iš pokalbio su Kaziu Saja. Kalbasi Audronė Girdzijauskaitė“, in: *Jonas Jurašas*, sudarė Audronė Girdzijauskaitė, Vilnius: Gervelė, 2005; „Jonas Jurašas“, „J. Jurašas. Atviras laiškas“, in: *Lietuvių teatro istorija. Trečioji knyga 1970–1980*, Vilnius, 2006, p. 153–169, 218–219.

Kazys Saja

MAMUTŲ MEDŽIOKLĖ

Dviejų dalių groteskas

VEIKĖJAI

RYLININKAS
 ČIGONĖ
 KAMINKRĖTYS
 VIENUOLĖ
 BALIONŲ PARDAVĖJAS
 SKĖČIŲ PARDAVĖJAS
 DRYŽUOTAS
 LANGUOTAS
 MIS-PAMATĖS MIRK (MIS-P. M.)
 SARGAS
 STORULIS
 JIS
 JI
 GIRTUOKLIS
 ŽMONA

PIRMOJI DALIS

S U R S U M C O R D A

Ketvertas iš tolimos provincijos atkeliavo į svajotą Didmiestį dalyvauti Džiaugsmo šventėje – Fiestoje. Aklas RYLININKAS, ČIGONĖ, KAMINKRĖTYS ir kuprota VIENUOLĖ – tokie jų karnavaliniai kostiumai, kurių šie žmonės varžosi, tačiau stengiasi atrodyti nerūpestingi ir žvalūs. Toliau, klaidžiodami gatvių labirintais ir nerasdami Šventės, jie pamažu nustos drovėtis ir maivytis, pavargs nuo įsikalbėto džiaugsmo ir sugrįš į save

VIENUOLĖ. Dieve. Koks miestas! Langas prie lango. Žmonės turbūt žiūri – kas čia tokie išsiderglioje...

RYLININKAS. Nesijaudinkim, tik nesijaudinkim.

ČIGONĖ. Užmeskit akį, ar mano apatinis neišlindęs.

KAMINKRĖTYS. Gerai gerai. Tau, kaip čigonei, viskas tinka.

VIENUOLĖ. Bet kur jūs matot bent vieną šitaip? Vajei, vajei... (*Kaminkrėčiui*) Užstok mane, užstok.

KAMINKRĖTYS. Raminkis. Kuo įvairiau, tuo geriau. Tam ir Šventė.

RYLININKAS. Svarbiausia, nepraraskim geros nuotaikos. Ką nusinešim, tą ir turėsime.

ČIGONĖ. Bet kurgi ta Šventė, kad jos nematyt?

VIENUOLĖ. Ar tik nebūsime paklydę? (*Rylininkui*) Tu – vadovas – ar žinai, kur vėdi?

RYLININKAS. Aš nevedu – aš ir pats ieškau. Klausykimės – kur muzika, ten turi būti ir visa kita.

ČIGONĖ. O gal pasiteiraukim to pono?

Storulis skaito laikraštį

KAMINKRĖTYS. Klausyk, brole! Mesk tą savo juodą darbą – einam kaminų valyti!

Čigonė beria ant jo saują konfeti. Visi kaltai ir šventišškai šypsosi

STORULIS (*nenorom atsiplėšęs nuo laikraščio*). A? Ko jūs pageidaujate?

KAMINKRĖTYS (*dar linksmiau*). Atspėkit Šventės proga vieną mįslę: sėdi aukštai, mato plačiai ir susiraukęs daro taip... (*Pamojuoja kumščiu aukštyn žemyn*)

Vienuolė ir Čigonė pritardamos kikena

STORULIS. Nežinau. A... Sėdi aukštai ir daro taip? Nagi pats ir būsi – kaminkrėtys, jeigu neklystu.

KAMINKRĖTYS. Ne, neatspėjot. Tai – mano viršininkas... Visų kaminkrėčių viršininkas.

STORULIS. Ak teisybė, teisybė...

KAMINKRĖTYS. O dabar vietoj alaus, kurį jūs pralošėt, pasakykit, kaip čia mums patekti į tą Fiestą?

STORULIS. Fiestą? Kokią Fiestą?

KAMINKRĖTYS. Kaip – kokią?!

ČIGONĖ. Tai gal tamsta ne vietinis?

STORULIS. Aš? Taip, bet...

RYLININKAS. Tiek buvo kalbėta, rašyta – Džiaugsmo šventė!

KAMINKRĖTYS. Karnavalas! Fiesta!

ČIGONĖ. Juokų malūnas!

VIENUOLĖ. Didžiausia mugė!

KAMINKRĖTYS. Visų gražiausios rinkimai...

STORULIS. Tuoj tuoj tuoj... (*Varto laikraštį*) Tuoj tuoj tuoj pažiūrėsim. kažkas, rodos, buvo.

RYLININKAS. Turi būti! Nežinau, kaip jūs, o aš visą laiką girdžiu puikiausią muziką!

VIENUOLĖ. Girdžiu ir aš. Stūgauja tarpais kaip vilkai mėnesienoj.

STORULIS (*skaitinėja antraštes*). „Radiacija... Asociacija... Infliacija...“ Toliau: „Kibernetika.

Genetika... Dempingas. Kempingas...“

KAMINKRĖTYS. Va va va!..

RYLININKAS. Ne ne ne.

STORULIS. „Egzotika, erotika... Marazmas, orgazmas... Perku – parduodu...“

VIENUOLĖ. Va va...

RYLININKAS. Ne ne.

STORULIS. „Išbandykite savo laimę loterijoj“ ir užuojautos mirusiems. Viskas. Nėra jokios fiestos.

ČIGONĖ. Kaip tai nėra? Juk mes visi girdim!..

KAMINKRĖTYS. Aš gi jaučiu, kad ji va čia kažkur... Kaip su smilga man per nosį braukia.

STORULIS. O ką aš galiu? Ką aš galiu? (*Atkiša vėduoklę spalvotų bilietaų*) Išbandykite laimę loterijoj. Kas išloš, tam ir bus šventė.

RYLININKAS. Duokite visiems po vieną!

VIENUOLĖ. Einam – apgaus – neprasidėk.

RYLININKAS. Traukit visi iš eilės. Plėškit!

ČIGONĖ (*atplėšus bilietaų*). Tuščias.

KAMINKRĖTYS. Niekai.

VIENUOLĖ. E, pinigų laidymas. Še... (*Ikiša Storuliui į kišenę atplėštą bilietaų*) Nusišluostyk skrybėlę. Kai koks paukštis apdrėbs...

STORULIS. O žinot – pasitaiko – išlošia! Bet ne vien tik čia loterijos esmė. Jūs už menką pinigą perkat didelę viltį – o jeigu! Tik nereikia taip skubiai suplėšyti.

ČIGONĖ (*Rylininkui*). Pasidėk, neplėšk. Jei ko ieškom nerasim – tada...

STORULIS. Taip! Taip! Rasit nerasit – ne čia esmė. Žmonės gyvena viltimis. Ieškojimas kartais geriau už atradimą.

RYLININKAS. Einam – rasim. Turėsime rasti.

VIENUOLĖ. Adata šiauduos būčiau atradus...

STORULIS. Gal dar po vieną bilieta? Ir pats gyvenimas – loterija.

KAMINKRĖTYS. Velniop! Tai yra ačiū. (*Rylininkui*) Suk savo rylą. Vis bus linksmiau.

RYLININKAS (*sukdamas rylą*).

Sėkmė, nesėkmė; dienos juodos ir baltos,
Kaip vieno rato stipinai į stebulę sukaltos.
Jei laikas račius stipinų daugiau sudėjo –
Vežimas dar tvirtesnis – gero vėjo!
Blogiau, kai dienos – lyg rogės, per lygumą
Vienodai šliauždamos, spygauja,
O tu po kailiniais ponulį pilvą vežini,
Nusišnypti, susibezdi, suvalgai duonos griežinį
Su lašiniais... O ko daugiau? Užkandi, nugeri...
Žmona pakaso nugarą...
O kas toliau? Vaikai toliau...
Ir taip toliau, ir taip toliau.
[...]

RYLININKAS. Klausykit, broliai! Mes jau čia buvom. Mes einam atgal!

VIENUOLĖ. Eik eiki Nesapnuok.

ČIGONĖ. Tikrai labai panaši gatvė.

RYLININKAS (*Vienuolei*). Argi ne čia tu norėjai pirkti keptuvę, prie kurios nesvyla?

VIENUOLĖ. Na ir kas? Tegul svyla. Vedlys žino, kur veda.

KAMINKRĖTYS. Svyla nesvyla – suk savo rylą!

Nerūpestingas juokas

RYLININKAS (*dūzgina savo instrumentą*).

...Taip turėtų kiekvienas gyventi:
Tu ieškai Šventės ir pats kaip Šventė!
Bet kai vietoj vadžių – virvagalis,
Vesk susitaikymo kuina, mušk pagaliu...
Ar prie kaimyno ratų pritvirtinęs
Žiūrėk ir žiovauk į vežimų virtinę...
Per kelią tempiasi gyvas rožančius –
Kalba „tikiu“ jauni bedančiai:
„Tikiu viskuo, kas parašyta,
Kas pasakyta, ištaisyta, numatyta...
Kiekviena redakcija ir akcija –
Viskuo tikiu ir „ačiū“ kartoju kaip „amen“!
Užu akis, kuriom galiu skaityt įstatymus,

Užu ausis, kuriom galiu klausyt įsakymų,
 Už galvą, pilvą, rankas ir kojas
 Ir už tai, kas tarp kojų –
 Dėkoju, dėkoju, dėkoju!“

VIENUOLĖ. Fui! fui! fui! Geradary, juk fui?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Taip... Man daug kas paaiškėjo...

KAMINKRĖTYS (*įsidrąsinęs*). Geradary, ar atspėsit, kas tai bus? Sėdi aukštai, mato plačiai ir susiraukęs daro taip...

VIENUOLĖ. Žinom žinom – viršininkas tavo.

KAMINKRĖTYS. Nieko panašaus – kaminkrėtys! Statyk alaus bokalą!

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Niekad nebūčiau atspėjęs.

KAMINKRĖTYS. Čia aš pats sugalvojau, Geradary. Specialiai tai Šventei. Ištroškęs gerti, susilažini iš alaus bokalo – jeigu spėja „kaminkrėtys“, aš sakau – „viršininkas“. O jeigu – „viršininkas“, aš – atvirksčiai! Specialiai karnavalui... Kaip jums atrodo, Geradary, už tokius juokus ar negausiu į kailį?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kailį gal mes ir apginsim, bet aš tą mįslę kaip nors... Pavyzdžiui, vietoj to „susiraukęs kažką daro“ ar tas viršininkas negalėtų sakyti „dūmai rūksta, nieko netrūksta“? Tada ir daryti jam nieko nebereiktų.

KAMINKRĖTYS (*nenorom*). Kodėl negalės, žinoma, gali.

ČIGONĖ. Jis turi dar vieną labai juokingą pasakymą.

KAMINKRĖTYS. Čia toks pasveikinimas... „Ei, klausyk! Mesk tą savo juodą darbą, einam kaminų valyti!“

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Cho cho cho... Čia jau, sakyčiau, kur kas daugiau sąmojo. Tik aš, pavyzdžiui, suredaguočiau taip... (*Sustoja, pripučia balioną ir pakiša Vienuolei užrišti*) „Klausyk! Nebūk avinas, aprūkęs kaip kaminas! Įsigyk balioną – mėlyną arba raudoną – ir eikim su mumis!“

VIENUOLĖ. O čia tai ir aš suprantu!

KAMINKRĖTYS. Žinoma, čia visai kas kita. (*Pusbalsiu mokosi naujos redakcijos*)

ČIGONĖ. O aš, kaipo čigonė, galvoju – žiūrėsiu kam nors į delną ir sakysiu: „Gyvensi – protą šaukštu semsi: mažai srėbės – žemai galvą lenksi, antra tiek srėbės – kumščiu stalan trenksi, trečia tiek srėbės – alkanas numirsi...“ Liūdna, ar ne?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aišku. Šventiščiau, šventiščiau reikia.

ČIGONĖ. Taip, taip. Ir aš taip galvoju. Gal be to „numirsi“?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. „Galvą lenksi, kumščiu trenksi...“ Kam tokie nejuokūs akcentai? Kam čia trunkytis per Šventę, ar ne?

VIENUOLĖ (*išduoda*). Čia vis to Rylininko sapalės.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kaip ten su tuo šaukštu? Kai numirsi?..

ČIGONĖ. Eė... Nagi šita...

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ir šito nereikia! Kam tos rykštės ir lazdos, jeigu mūsų rankose balionai? Teisybę sakau?

ČIGONĖ. Aišku, žinoma. Suredaguokit, Geradary.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Hm... Taip... Gyvensi – gėrybes semsi...“ Taip... Ką čia prie to „semsi“? RYLININKAS (*Čigonei, reikšmingai*). Tiktai karšto neryk ir gerai sukramtyk, kad nereikėtų išspjauti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ne ne ne, palaukit, palaukit...

KAMINKRĖTYS, „...neryk, gerai sukramtyk... ir kiekvieną musę dalinkis per pusę!“

VIENUOLĖ. Kitas vėl!.. Tu pats esi musė! Netrukdyk Geradariui susikaupti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. O žinot – neblogai. „Gyvensi – gėrybes semsi ir kiekvieną musę dalinsies per pusę. Karšto nerysi, gerai sukramtysi, ant stalo alkūnių nedėsi ir gražiai padėkosi šeiminkui.“ O!

VISI (*išskyrus Rylininką*). Ačiū! ačiū! ačiū!

Čigonė pusbalsiu kartoja naują tekstą

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*Rylininkui*). O jūs ką pasakysit žmonėms, nuėjęs į Šventę?

RYLININKAS. Ką sakysiu – nesakysiu, nes jūs būtinai suredaguosit.

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*ižėistas*). Ak šitaip? Na na!..

ČIGONĖ (*Rylininkui*). Kaip tu čia kalbi?! Geradarys nori gero.

VIENUOLĖ. Jis pavydi pavydi... Ėjo pirmas, o dabar paskutinis. Taip tau ir reikia, taip tau ir reikia!

RYLININKAS. Baisiai daug šnekam, baisiai daug šnekam.

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*Rylininkui*). Na išmeskit tą savo neapykantos akmenį, išmeskit...

RYLININKAS. Kokį akmenį? Eikim, jeigu einam. Ieškokim, jeigu ieškom.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. O mums nereikia ieškoti, mes žinom, kur einam. O akmuo vis dėlto pūpso... Norit? Aš išimsiu jį... (*Nelabai vikriais iliuzionisto judesiais „ištraukia“ Rylininkui iš užančio akmenį*) Matot? Ir jūs dar klausėt, kaip man atsilyginti... Prašom...

RYLININKAS. Taip ir maniau, kad jūs – fokusininkas.

VIENUOLĖ (*pačiupinėjus akmenį*). Viešpatie... Viešpatie!.. Pats tikrasis... akmuol

ČIGONĖ. Ko tyli? Kam jis tau buvo reikalingas?

RYLININKAS. Geradario paklausk. Jis tą akmenį paėmė nuo kelio.

KAMINKRĖTYS. Nesiaiškink, nesiaiškink. Visi matom. Eini susiraukęs ir gadini visiems nuotaiką.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aš iš karto pastebėjau, kaip jis tyli... Su kokia išraiška jis neša balioną...

RYLININKAS. Per tuos jūsų balionus mes užmiršom, kur einam.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Na tai veskite jūs, veskite! Prašom... (*Atsisėda ir išsitraukęs sumuštinį užkandžiauja*) Aš iš karto perspėjau – esu negreitas... Protezas girgžda. Bet jau dėl jūsų, galvojau... O dabar bus ramu – nebegalvosiu.

KAMINKRĖTYS (*Rylininkui*). Na, žinai... Mes tiesiog pasipiktinę.

VIENUOLĖ. Mes tiesiog nerandam žodžių!

RYLININKAS. Mes šventės nerandam, o ne žodžių!

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*valgydamas*). Žmogus kaip medis – mėgsta šakotis... Bet šakotas medis tinka tik malkoms. Stulpas, ir tas privalo būti nugenėtas. O jeigu aš, sakysim, trokštu padaryti smuiką?..

VIENUOLĖ. Žinoma! Arba samtį išdrožti, arba kultuvę – aiškus dalykas. Ir dančiui išrakti – ne kiekvienas šapas...

ČIGONĖ. Geradary, nerūstaukit... Nepykit ant jo – jis jau toks...

RYLININKAS. Koks?

VIENUOLĖ. O toks! Nori būti ir už vedlį gudresnis.

KAMINKRĖTYS. Už mūsų Geradari!

VIENUOLĖ. ...kuris, negailėdamas savo sveikatos...

ČIGONĖ. Pats matai – aiškina, rodo, veda mus kaip išmano.

RYLININKAS. Kur veda?!

Girdėti stadiono gausmas

Argi tai Šventė?

VIENUOLĖ. O gal ir Šventė! Ir aš nuėjus kad paleisiu balsą!.. Rėksiu, išsirėksiu, ir tas jau gerai.
BALIONŲ PARDAVĖJAS (*laižydamas pirštus*). Ne, ne, šito žmogaus aš toliau nevesiu. Arba aš,
arba jis – kaip norit.

ČIGONĖ. Geradary, leiskite jam atsiprašyti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aš iš karto pamačiau, kaip jis laiko balioną...

KAMINKRĖTYS (*Rylininkui*). Prieik, atsiprašyk ir patylėk. Negaiškim.

Rylininkas žiūri į saviškius ir tyli

VIENUOLĖ. Na? Arba šiaip, arba taip!

RYLININKAS. Vadinasi, jūs jau pasirinkot?

KAMINKRĖTYS. Na greičiau, greičiau! Geradarys atsisėdęs nelauks.

RYLININKAS. Balionai ir žodžiai, žodžiai ir balionai... (*Pokšteli savo balioną į delną ir sukdamas rylą eina į priešingą pusę*)

Semiam iš tuščio,

Pilam į kiaurą;

Imam iš plono,

Dedam į siaurą...

Bam bam barlam,

Bam bam barlam –

Imam iš tuščio,

Dedam į kiaurą...

ČIGONĖ. Na, kur tu dabar? Kur tu vienas nueisi, žmogau?

RYLININKAS. Beriam akysna

Tiesą ir melą –

Siela badauja,

Liežuvis mala!

Bam bam barlam... ir t. t.

KAMINKRĖTYS. Ei! Ar tu girdi? Tu išsižadi mūsų?! Palieki mus, taip? Pats atvedei, pats...

RYLININKAS. Žodžių Sacharoj

Ieškom žolyno –

Už vandens gurkšnį

Visą žodyną!

Bam bam barlam... ir t. t.

VIENUOLĖ. Išpuikėlis! Išgama!

ČIGONĖ. Žinok, aš tau niekad šito neatleisiu, niekad!

RYLININKAS. Ausys pavargo,

Liežuvis gelia –

Tyliai, be žodžių

Rodykit kelią!

Bam bam barlam... ir t. t. (*Nueina*)

KAMINKRĖTYS. Dezertyras tu man, o ne brolis – atsimink!

VIENUOLĖ. Kiaulė tu man, o ne kaimynas!

Rylininkas jau nebegirdi

[...]

VIENUOLĖ. Bet juokas juokais... Kurgi ta Fiesta? Apie muge aš jau nebeklausiu.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Viskas čia pat, viskas čia pat. Tuoj pereisim statybų zoną. Čia oficialiai draudžiama, bet aš su jumis.
 KAMINKRĖTYS. Tai kiek čia dar liko? Kilometras ar du?
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ką jūs!.. Čia penki žingsniai. Tuoj pamatysite Šventę.

Girdėti stadiono gausmas

Matot!.. Tik šitą zoną reiktų pereiti pagreitintais tempais.

VIENUOLĖ. Vyr! Pereikim tekini! Ką čia mums reiškia!
 VISI (*bėga*). Penki žingsniai, penki žingsniai, penki žingsniai...

*Staiga visi susverdėję žengia vieną kitą žingsnį ir sustoja. Nustebę ir išsigandę žiūri į savo kojas.
 Derva. Visi įklimpom*

VIENUOLĖ. Viešpatie! Kas čia dabar?!
 LANGUOTAS. Koks čia perkūnas?! Kas čia per košė?
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kas yra? Ko sustojom? Mes jau viena koja Šventėj.
 KAMINKRĖTYS. Derva, Geradary. Nei vienos, nei kitos nebeiškeliu.
 DRYŽUOTAS. Idiotų kompanija...
 ČIGONĖ. Įklimpom kaip musės į medų.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Iš tikrųjų derva! Kas čia ją paliejo?
 DRYŽUOTAS. Paliejo kažkas...
 LANGUOTAS. Kažkas paliejo...
 MIS-P. M. Pažiūrėkit – mano batai... Kokie mano bateliai!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Bet kaip jūs čia ėjot? Kaip jūs nematėt, po galais?
 DRYŽUOTAS. Girdi? Kaip mes čia ėjom...
 LANGUOTAS. Kaip čia mus vedė, po galais?..
 RYLININKAS. Kaip ėjom, taip, matyt, nebeišeisim.
 ČIGONĖ. Įsižiūrėjom į balionus...
 VIENUOLĖ. Kaip į žvaigždę žiūrėjom, taip į mėšlą įlipom.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit...
 KAMINKRĖTYS. Aš maniau, kad ji sušalus: pakraščiai apstingę, o toliau – kaip medus.
 MIS-P. M. Niekšai jūs! Kiaulės! Jūs mane įklampinot!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit... Betgi čia patentuota universalinė derva! Kas čia ją papylė?!
 DRYŽUOTAS. Taigi taigi – ar tik ne iš tokios dervos gaminamas balionas?
 LANGUOTAS. O, tai *sursum corda!*
 DRYŽUOTAS. Kordą aukštyn, vedlį – žemyn! Į dervą!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit... Tiktai be triukšmo. Rasim išeitį, rasim.
 KAMINKRĖTYS. Tiktai greičiau, Geradary, greičiau...
 VIENUOLĖ. Sarmatos, Geradary, turėk! Atsisėdo ir sėdi kaip koks...
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ramiau ramiau. Čia negalima šūkauti. Aš tuoj jums viską paaiškin-siu. Jūs žinot, kas tą dervą paliejo?
 RYLININKAS. Skėtininkai, kas gi daugiau...
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Taip! Jie! Čia buvo pats tiesiausias kelias į Šventę – per draudžiamą zoną. Todėl prašau elgtis tyliai! (*Pushbalsiu*) Čia yra sargas, su kuriuo mums geriau nesusitikti.

[...]

ANTROJI DALIS

MAMUTŲ MEDŽIOKLĖ

Visi tebestovi savo vietose

RYLININKAS (*pusbalsiu tęsia savo dainą*).

Tad ko gi dar?

Ko gi mums dar?!

Ak, laisvės!..

Laisvė žadėti, laisvė tikėti,

Pirkti, parduoti ir kombinuoti –

Laisvė yra.

Ko gi mums dar?!

Ak, proto!.. Protelio...

(Sunkiai atsidūsta – tokia dainos pabaiga)

Mis-Pamatęs Mirk pradeda entuziastingai ploti, bet kiti ją tučtuojau nutildo

VIENUOLĖ. Matot – o vedlio nė balso.

KAMINKRĖTYS. Gana. Galvokim, ką darysim. Nuo ko pradėsime?

DRYZUOTAS. Ogi nuo teismo! Jei nėra lentų, suklosim tuos, kurie mus suvedžiojo, ir išeisim kaip lieptais!

RYLININKAS. Kuris suvedžiojo, to nebėr.

VIENUOLĖ. Nueik, surask... Nulupk skūrą, pūsk į.

[...]

SARGAS (*naujokams*). Malonu... malonu... Sveiki atvykę.

STORULIS. Jūs esate Sargas? Taip, jeigu neklystu?

SARGAS. Ne tiek sargas, kiek mamutų medžiotojas. Tikiuos, jums išdėstė mano principą: viską žmogui ir špygą mamutui?

STORULIS. Betgi mamutai, tamsta, kiek man žinoma iš laikraščių, išnyko dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą?

GIRTUOKLIS. O aš norėjau paklausti – gal žinot, koks rungtynių rezultatas?

SARGAS. Rezultatas? Aš norėjau, kad išeitų fifti fifti, bet mamutų, pasirodo, daugiau.

ČIGONĖ. Mes ne mamutai. Mes radome būdą išeiti.

SARGAS. Ką jūs sakot?! Tai ko jūs laukiat? Įrodykit, išeikit! Padarykit man džiaugsma. Kiek jums reikia laiko?

ČIGONĖ. Dar valandėlę palikit mus vienus.

DRYZUOTAS. Netikėkit!.. Nieko jiems neišeis. Ką jau nusprendėt gelbėti – išgelbėkit, o kitus – kaip norit.

LANGUOTAS. Kuo ilgiau terliosimės, tuo labiau susimamutins.

SARGAS. Ne, ne... Tegul mano sąžinė būna rami. Na, žmonės!.. Kaip nors... Atsiklaupsiu prieš jus – padarykite Šventę! (*Nubėga*)

ČIGONĖ. Jūs girdėjot? Arba dabar, arba niekad! Duokite ranką! Greičiau! Darykim, kaip sakė! Ko jūs dar?..

KAMINKRĖTYS. Visų neįtikinsi, o visi reikalingi. Nieko nebus.

VIENUOLĖ. Anie, bačkiniai... Išlįskit! Ko stovit kaip arkliai prieš tiltą? Maišo ant galvos užmauti nėra kam?

LANGUOTAS. Na, žiūrėk... Kas iš to? Aš jam duodu ranką, o jis savo – šmakšt į kišenę...
 RYLININKAS. Pagaliau jeigu mes vienas kitam nepatinkam – juo labiau! Išeikim ir išsiskirs-
 tykim.

Loja šunys

ČIGONĖ. Jūs girdit?! Žmonės! Jūs girdit?

DRYŽUOTAS. Kur žmonės?! Ko čia meluoja – visi mamutai!

ČIGONĖ. Tai jūs, jūs nenorit girdėti. (*Pravirksta*)

JIS. O kam čia... Gyvenkim, kol gyvenam...

Pauzė. Storulis šlamina laikraštį. Girtuoklis geria. Žmona siuvasi ištrūkusių sagą. Vienuolė stengiasi pasikasyti kuprą. Languotas gimnastikuojasi. Dryžuotas flegmatiškai rūko. Kaminkrėtys knebinėja užkimusį balionininko trimitą. Jis ir ji, stovėdami arti vienas kito, žaidžia, įvairiom kombinacijom pliaukšėdami delnais. Mis-Pamatęs Mirk dabinas prieš veidrodelį. Loja šunys. Rylininkas suka rylą

RYLININKAS. O kas toliau? O kas toliau?!

Vaikai toliau... Vaikų vaikai...

Ir taip toliau...

...Užkandi, nugeri...

Žmona pakaso nugarą...

Iš lėto leidžiasi uždanga. Rylininkas, tartum bijodamas, kad ji nenusileistų per greitai, dūzgina savo rylą garsiau

O kažkur yra Šventė, yra! Turi būti!

Kaip atpildas tiems, kurie ieško,

Kaip antausis tiems, kurie netiki.

Kiekvienam kitokia ir visiems sava –

Turi būt Šventė! Ieškokim – yra!

PABAIGA

Česlovas Milošas

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz, 1911–2004) – žymus lenkų poetas, intelektualas, Nobelio literatūros premijos laureatas. Vienas iškiliausių XX a. Europos ir Amerikos modernizmo autorių, lyginamas su Tomu Sternu Eliotu (Thomas Stearns Eliot), Ezra Paundu (Ezra Pound). Kartais vadinamas XX a. Dante. Tai didžiausias rašytojas, modernizmo laikais tęsęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasakojimą.

Gimė savo senelių, Lietuvos dvarininkų Kunotų namuose – Šetenių dvare prie Nevėžio, netoli Kėdainių. Iš šio tradicinio bajorų dvaro išsinešė stiprų prigimtinės, lokalsios, organiškos Lietuvos kultūros pojūtį – pasaulio, kurio vėliau išryškėjęs sudėtingumas ir priešpriešos tapo viena tvariausių Milošo kūrybos ir mąstymo versmių. Senelių dvaro gyvenime buvo neatskiriama susipynę skirtingi pradai – lenkiškosios Lietuvos bajorijos kalba, unijinis Respublikos patriotizmas, XIX a. sukilimų atmintis, Vilniaus lenkų romantizmo poezijos skaitiniai, lietuviška kaimo aplinka, namuose girdima lietuvių kalba (ja kalbėjo Česlovo auklė Antanina, dvaro kaimynai ir vaikystės draugai), senos dainos, archajiškų tikėjimų persmelkta katalikybė ir Kėdainių krašto protestantizmo maištingumas, savitas „Lietuvos širdies“ kraštovaizdis. Po daugelio metų bandydamas įvardyti šią ankstyvąją patirtį esė *Gimtoji Europa* (1958) Milošas rašė:

Beveik kiekvienas sutiktas žmogus buvo kitoks ne tik dėl jam vienam būdingo savitumo, bet kaip grupės, klasės ar tautos atstovas. Vienas gyveno XX amžiuje, kitas – XIX, trečias – XVI. [...] Sakoma, kad šiuolaikinė civilizacija kuria unifikuatą nuobodulį ir naikina individualumą. Jeigu taip, tai dėl šios ydos neturėjau progos skųstis.

Tapatybė, kurią Milošas paveldėjo iš savo gimtųjų namų, buvo keliasluoksnė – atsiverdavo veikiau kaip ilgas pasakojimas apie bajorų giminę, gyvenusią prie Nevėžio mažiausiai nuo XVI a., negu kaip aiški formulė. Lenkiškai kalbėjusi giminė vis dar puoselėjo orių LDK palikuonių savivaizdį: „Mano šeima laikėsi atskirumo kulto – tartum škotiškojo, vališkojo ar bretoniškojo atskirumo. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo ‚geresnė‘, Lenkija buvo ‚blogesnė‘, nes ką ji būtų veikusi be mūsų, be mūsų karalių, poetų ir politikų?“ Savo močiutę Juzefą, Šetenių dvaro šeimininkę, Milošas vadino grynu lietuvišku tipu, o jos giminę Siručius – itin vietine kiltimi. Vis dėlto romane *Isos slėnis* yra vaizduojamas močiutės pyktis, kai jos vaikaitį pradeda mokyti lietuvis, „chamas“: „ji nesutiko pripažinti, kad iš viso egzistuoja kažkokie lietuviai, nors jos pačios nuotrauka galėjo iliustruoti knygą, pasakojančią apie tai, kokie žmonės nuo amžių gyveno Lietuvoje“. Tuo tarpu jos vyras, Milošo senelis Zigmantas Kunotas, garsėjo kaip dvarininkas „litvomanas“, samdęs lietuvių kalbos mokytoją aplinkinių kaimų vaikams ir valstiečių laikytas savu. Milošo motina Veronika dvare taip pat įkūrė mokyklą valstiečių vaikams: „Mokė skaityti ir rašyti. / Kokia

kalba? Aišku, lenkų, / Kuri buvo jai tarsi tikrai bretonietei prancūzų“ (eil. „1911 metai“). Milošas kaip tik iš jos, iš jos giminytės linijos kildins savo lietuviškąją tapatybės dalį, knygoje *Tėvynės ieškojimas* rašys apie „motiną, kurios gilus prisirišimas prie Lietuvos mane iki šiol jaudina“. Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrus nepriklausomoms valstybėms ir įsiplieskus konfliktui dėl Vilniaus, motina turėjo du pasus – ir Lietuvos, ir Lenkijos, kuriuos kaitaliodavo, kai reikėdavo kirsti aklinę demarkacinę liniją tarp Vilniaus ir Kauno. Lietuviškame jos pase įrašyta pavardės forma – Veronika Milošienė, sūnaus vardas taip pat lietuviška forma – Česlovas. Tačiau šeima tarpukariu apsigyveno ne Lietuvoje, o Lenkijos užimtame Vilniuje (ypač dėl tėvo, gana priešiško Lietuvos Respublikai, pažiūrų) ir savo vaikus leido į lenkišką gimnaziją.

Žmonėms, paveldėjusiems istorinę Lietuvos bajorų tapatybę, kurioje lenkų kultūros ir lietuviškojo patriotizmo sluoksniai klojosi vienas ant kito, XX a. pradžioje teko rinktis: arba – arba. Modernusis nacionalizmas ir karinis dviejų valstybių konfliktas reikalavo aiškių tautinio tapatumo apibrėžčių. Vadintis dvikalbiu ar dvitaučiu, kaip Lietuvoje ir Lenkijoje save būtų galėjęs apibūdinti ne vienas bajoriškos kilmės asmuo, neleido nei viena, nei kita pusė. Vėliau Milošas teigė, kad natūraliausiai jaustųsi būdamas Lietuvos lenkų poetu, tačiau istorija tokios galimybės nesuteikė:

Būtų pakakę vienos tobulai dvikalbės arba net trikalbės – su baltarusių kalba – mokyklos, ir būtų išaugusi Lietuvos patriotų karta, nežinanti kalbų konfliktų ir laisvai kalbanti keliomis kalbomis. Po 1918 metų tai būtų nuvedę Suomijos keliu. [...] Tikriausiai būčiau lankęs tokią hipotetišką gimnaziją ir gal net vieną kitą eilėraščių parašęs lietuviškai. (*Tėvynės ieškojimas*)

Milošui teko pereiti daugybę XX a. vidurio išbandymų, ideologinių pinklių, emigracijos sunkumų, patirti nepritapimą ir vienišumą, kol jo paties sąmonėje išryškėjo paveldėtas tapatybės branduolys. Keistas, senamadiškas ir nedaug kam suprantamas (ypač gyvenant JAV, Ramiojo vandenyno pakrantėje), bet stiprinęs nepriklausomą poeto laikyseną: „Aš pats save laikau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmogumi; mielai apibūdinau save taip, kaip mano profesorius Sukiennickis, kuris sakosi esąs lenkiškai kalbantis lietuvis“ (*Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*). Tokia „netaisyklinga“ tapatybė Milošo kūryboje, ypač parašius romaną *Isos slėnis* (1955), buvo tartum pakelta „antruoju laipsniu“ ir tapo originalios vaizduotės, itin turtingos poetinės kalbos, gilių filosofinių idėjų, žmogaus laisvės gynimo atrama. Kitaip tariant, Kunigaikštystę Milošas pakylėjo į universaliųjų vertybių lygmenį.

Paradoksalu, bet vaikystės laikas senelių namuose Šetenuose, kuriuos Milošas vadino „žemės rojumi“, buvo gana trumpas – reikšmingiausiais laikytini 1918–1921 m. iki mokslų Vilniaus Žygimanto Augusto berniukų gimnazijoje pradžios ir kelerios vėlesnės vasaros atostogos. Milošo tėvas Aleksandras buvo inžinierius, Rygos politechnikumo absolventas, dirbo tolimose Rusijos imperijos gubernijose, kur tiesė kelius ir geležinkelius. Tad dviemis Česlovas su motina išvažiavo paskui tėvą į tolimus Rusijos rytus; ten šeimą sulaukė ir prasi-dėjęs Pirmasis pasaulinis karas, Rusijos revoliucija. Penkeri ankstyvosios vaikystės metai, praleisti Rusijoje, suformavo, anot poeto, ankstyvus jo rusų kalbos įgūdžius, kurių prireikė ir Vilniuje, šeimai apsigyvenus Pakalnės gatvėje, kur Česlovas žaidė su rusakalbių Vilniaus

žydų vaikais. Bet taip pat revoliucijos metai Rusijoje įsi-smelkė pasaulio griūtis, katastrofos pojūčiu, kuris vėliau nuolat lydėjo Milošo istorijos apmąstymus.

Kelia nuostabą tai, kaip kiekvieno krašto atmosfera prasiskverbia į vaiko sielą. Už mintį stipresnis yra vaizdas, pavyzdžiui, išdžiūvusių lapų ant grindinio, sutemų, apsunkusio dangaus. Parke švilpukais susišaukdavo revoliucijos patruliai. Volga buvo juoda kaip švinas. Visam laikui į save siurbiau slypinčio pavojaus jausmą, neraiškius dialogus pašnibždomis ar akių mirktelėjimu. [...] Kratos visuose mieste namuose tikriausiai buvo rutina. Išsigandusių moterų veidai, brolio klyksmas lopšyje, aukštyn kojomis apverstas visas skurdus sanktuarijus arba šeimos urvas – visai ne į gera vaiko širdžiai. (*Gimtoji Europa*)

Vėliau rusų kalba poetui pravertė, anot jo, „sociopolitiniams tikslams“ – domintis komunizmo ideologijos kilme ir sovietinio totalitarizmo poveikiu žmogaus sąmonei (knyga *Pavergtas protas* (1953) tapo pasaulio sovietologijos klasika), taip pat gilinantis į rusų religinę bei egzistencinę filosofiją, kurią Milošas regėjo kaip visos Europos dvasinės dramos epicentrą. Neatsitiktinai emigracijoje tapęs JAV Berklio universiteto profesoriumi, greta lenkų literatūros kurso skaitė kursą apie Fiodorą Dostojevskį – rašytoją, kuris, anot Milošo, ėmėsi spręsti „nepaprastai sudėtingą filosofinę lygtį, apmąstyta taip, kad neliktų jokios išeities, neliktų jokių palengvinimų“ (*Ulro žemė*). Pirminės vaikystės patirtys buvo išaugintos iki labai didelės mąstymo erdvės.

Vaikystėje svajojęs tapti gamtininku (gamtiška, kūniška, erotiška vaizduotė ryški visoje jo kūryboje), 1929 m., baigęs gimnaziją, Milošas įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universitetą studijuoti teisės („Jei teisingai suprantu pasirinkimo motyvus, tai padariau iš prietaringos baimės, kad per anksti iškeldamas viešumon, kuo iš tikrųjų noriu būti, užsitrauksiu nesėkmę“, *Gimtoji Europa*). Įsitraukė į universitete veikusią jaunų literatų bendriją „Originaliosios kūrybos sekcija“, taip pat į Akademinių klajūnų klubą – demokratišką studentų sambūrį, kuris snobiškoms nacionalistinėms studentų korporacijoms priešino laisvūnišką „valkatavimo“ – vagabundiškų kelionių po Vilniją, Lenkiją ir Europą – praktiką. Šios draugijos savitai tęsė Vilniaus universiteto studentiško gyvenimo tradiciją – XIX a. pradžios filomatų, filaretų, šubravcų, spindulingųjų veiklą. Ir senojo universiteto atmosfera, ir jaunimo maištingumas, ir aštrios diskusijos dėl pasaulėžiūros bei modernios kūrybos tartum savaime jungė Milošo kartą į ilgą miesto kartų grandinę – iki pat Adomo Mickevičiaus. Tradicijos perėmimo pojūtis buvo apčiuopiamas:

Mano jaunystės metais Vilnius tebebuvo bažnyčių ir masonų ložių miestas, ir atrodė, kad Napoleono karieta, užsukusi čia pakeliui į Maskvą, išvažiavo vos vakar. Mano vyresnieji universiteto kolegos – vyresni šimtu metų – čia kūrė slaptas įšventintųjų organizacijas, tokias kaip Mozarto *Užburtojoje fleitoje*. Vienas jų tapo svarbiausiu lenkų poetu, ir, savaime suprantama, laikau save jo mokinium. (*Poezijos liudijimas*)

*Aš pats save laikau Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštystės
žmogumi; mielai apibūdinau
save taip, kaip mano profesorius
Sukiennickis, kuris sakosi esąs
lenkiškai kalbantis lietuvis.*

Česlovas Milošas

Dvidešimtmetis Milošas kartu su bičiuliais – populiariu jaunu poetu Teodoru Buinickiu (Teodor Bujnicki), Ježiu Zagurskiu (Jerzy Zagórski), Stefanu Jendrichovskiu (Stefan Jędrychowski), Henriku Dembinskiu (Henryk Dembiński) ir kitais netrukus susibūrė į atskirą „Intelektualų klubą“, kurio susitikimai dažniausiai vykdavo Rudnickio kavinėje priešais Vilniaus arkikatedrą (tai buvo žymiausia Vilniaus literatūrinė kavinė, kuri sovietmečiu vadinosi „Literatų svetaine“; dab. Gedimino pr. 1). Ten aistringai diskutuodavo šiuolaikinės lenkų literatūros, jos perspektyvų, avangardinės poetikos klausimais. Jaunuosius intelektualus siejo maišto prieš veidmainiškas tarpukario visuomenės vertybes nuotaika, jautrumas socialinei neteisybei prasidėjus 1930-ųjų pasaulio ekonomikos krizei, noras priešintis Vilnijos, atsilikusios nuo modernaus progreso, provincialumui, alergija nacionalizmui, pagaliau pačioje miesto atmosferoje tvyrojusi artėjančios istorinės pervartos, katastrofos nuojauta. Visa tai kristalizavosi į kairiąsias pažiūras, marksizmą, avangardo literatūrą, netgi galios kultą. Vėliau, kritiškai svarstydamas tokius jaunystės pasirinkimus, Milošas įžvelgė gilesnę tendenciją, kuria būtų galima paaiškinti ir tarpukario Lietuvos rašytojų kairėjimą, tuo pat metu Kaune gimusios grupės „Trečias frontas“ paskatas:

Man neatrodo, kad raudonuodamas supratau, iš kur kilo tas revoliucijos teorijų žavesys, ant kokio jauko užkibome. [...] Dabar manau, kad visi Europos jaunikliai, išgyvenę tuos apžavus, pirmiausia ieškojo įrankio, kuris jiems būtų leidęs susitvarkyti su judėjimu arba laiku. [...] Daug rašyta, koks reikalingas mūsų amžiaus žmonėms tikėjimas. Gal geriau būtų buvę priminti, kad visais laikais egzistavo poreikis supaprastintos pasaulėžiūros, kurią būtų galima sutalpinti į katekizmą ar populiarią brošiūrėlę. Marksizmo traukos magnetinė jėga turbūt paaiškinama tuo, kad jis atsirado tada, kai pasaulis, suprantamas dvejopai, mokslo ir humanizmo kategorijomis, darėsi vis sunkiau paaiškinamas, ir juo primityvesnis protas, tuo didesnių malonumų jam teikė bendro vardiklio gražinimas yrančiai visumai. (*Gimtoji Europa*)

1931 m. pasirodė Vilniaus laikraščio *Słowo* (Žodis) priedas *Żagary* (nuo lietuviško žodžio „žagarai“), leistas jaunų avangardistų ir tapęs naujos literatūrinės grupės centru. Milošas buvo vienas aktyviausių šio sambūrio dalyvių, rašė leidiniui avangardinius tekstus (raiškūs jau patys tekstų pavadinimai, pvz.: „Sultinys iš vinių“, „Eilėraščiai apsėstiesiems“, „Blusų teatras“). Grupė labai svarbi lenkų avangardinės poezijos raidoje, o atskiri jos dalyviai – pokario politinėje istorijoje. Jos veikėjų keliai vedė nuo Tauro ir Bokšto gatvių bendrabučių bei diskusijų prie pigios sriubos studentų valgykloje iki Nobelio premijos (Milošo atveju) arba ministrų fotelių socialistinės Lenkijos vyriausybėje. Skiriamasis „Žagarų“ bruožas – katastrofizmas, kūryba, savo poetine raiška artima ekspresionizmui ir siurrealizmui, nenukirtusi ryšių ir su Romantizmu (ypač Mickevičiumi), pabrėžianti pamatinių Europos vertybių krizės jausmą, egzistencinį nerimą dėl aklo techninio progreso ir totalitarizmo padarinių, krikščionybės merdėjimo pojūtį – artėja Paskutinysis Teismas, bet be išganymo. Eilėraštis yra įtemptai ieškančios išeičių, karščiuojančios sąmonės vizija. Tai gana filosofiškas avangardas, kuris siekė sujungti du moderniosios pasaulėžiūros sparnus – neokatalikiškąjį ir marksistinį; vėliau šitie abu sparnai išsiskyrė, bet jų jungtis rodė stiprų grupės intelektinį užtaisą (Milošas ir vėliau tapatinsis tik su intelektualiai stipria lenkų literatūra, pabrėš intelekto gyvybės, filosofijos reikšmę

poezijai). „Žagarų“ sambūris išsiskyrė ir savo kultūrinio liberalumo, LDK tolerancijos pabrėžimu, dėmesiu skirtingoms Vilniaus krašto tradicijoms – žydų, baltarusių, lietuvių naujausiai literatūrai, traktavo jas ne tik kaip regioninės egzotikos reiškinį, bet ir kaip kultūrinio dialogo partneres. 1934 m. išleistas lietuvių kultūros tematikai skirtas *Žagarų numeris* (jame publikuota ištrauka iš Kristijono Donelaičio *Metų ir modernistų*, pvz., Kazio Borutos, vertimai). Tais pačiais metais grupė skilo – dalis jos narių nuėjo marksizmo ir bendradarbiavimo su pagrindine komunistų partija keliu, kita dalis nuo to kelio vis labiau atsiribojo. Tarp pastarųjų buvo ir Milošas.

1933 m. Vilniuje išėjo pirmoji Milošo poezijos knyga *Poema apie sustingusį laiką* (*Poemat o czasie zastygłym*). Tačiau savarankiško poetinio balso debiutu, jau nebesakančiu kairiojo avangardo programa, Milošas laikė 1936 m. rinkinį *Trys žiemos* (*Trzy zimy*). Milošo tekstuose ima jungtis labai sodri tikrovės, žemės, daiktų, kūno, eroso patirtis ir filosofinės įžvalgos, kurios apnuogina žmogaus vidinį skausmą, istorijos grėsmę, blogio ir gėrio pradų įtampą. Eilėraštis kuriamas tartum esminis pokalbis, prieštaraujančių vienas kitam balsų dialogas, polifonija. Išėjus šiai knygai, Milošas buvo pastebėtas kaip vienas iškiliausių jaunosios lenkų poezijos kūrėjų katastrofistų. Poeto brandai nemažai davė Paryžiuje praleisti 1934 m. Dar 1931 m. nutrūktgalviškos Klajūnų klubo iškylos kanojomis po Europą metu pasiekęs Paryžių (Milošo kanoją apvertė sukuriai ties Reino slenksčiais, o putotoje srovėje nuskendo kuprinė su visais pinigais ir dokumentais), studentas iš Vilniaus susipažino su savo giminaičiu poetu mistiku, Lietuvos Respublikos diplomatu Oskaru Milašiumi. Tolesnis jų bendravimas atvėrė pradedančiam poetui kitus intelektualinius ir kūrybinius horizontus negu Vilniaus avangardo aplinka, padėjo suvokti literatūrinės mados sąlygiškumą, Europos literatūros tradicijas, poezijos ne tik kaip kalbinio žaidimo, bet kaip esmingos civilizacijos jėgos vaidmenį. Vaidmenį, kurį poetas, gavęs Nobelio premiją ir pakviestas į Harvardo universitetą skaityti paskaitų apie poeziją, įvardijo kaip „aistringą tikrovės ieškojimą“, dalyvavimą visos žmonijos sąmonės kaitoje. „Niekada neslėpiau, kad ankstyva pažintis su jo [Oskaro Milašiaus] raštais, kai buvau dar jaunuolis, taip pat asmeninė pažintis didele dalimi lėmė tai, koku poetu tapau, ypač dėl to, kad įdiegė man pasipriešinimą literatūrinei madai. Čia kalbėdamas sąmoningai suvokiu, kad visų pirma iš jo yra kilęs mano „antimodernizmas““, – kalbėjo poetas vienoje Harvardo paskaitų, vėliau sugulusių į knygą *Poezijos liudijimas*.

Grįžęs iš studijų Paryžiuje, iki 1936 m. pabaigos Milošas dirbo Vilniaus radijuje, rengė kultūros laidas, kol vaivados nurodymu buvo išmestas iš darbo už tai, kad skyrė per daug dėmesio tautinėms mažumoms – baltarusiams, lietuviams, žydams. Išvykimą gyventi į Varšuvą lydėjo vidinės emigracijos pojūtis, o gal ir gimtųjų šaknų nukirtimo per būsimas katastrofas nuojauta. Tai ryšku eilėraštyje „Mano tėvynėje“ – dar 1937 m. parašytame atsisveikinime su Lietuvos erdve (jame kalbama apie Alnų ežerą netoli Seinų, Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, kur buvo Milošo giminei priklausęs Krasnagrūdės dvaras, atstatytas 2011). Paradoksalu, bet Milošo kūrybos autentiškumą galutinai išryškino tragiški Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Nacistinei Vokietijai 1939 m. rugsėjį užpuolus Lenkiją, poetas jau dvejus metus dirbo Varšuvos radijuje. Su radijo žurnalistų grupe Milošas pakliuvo į artėjančio fronto suirutę, atsидūrė tarp pabėgėlių Rumunijoje. 1940 m. pradžioje, padedamas savo lietuvių draugų kritiko Juozo Keliuočio ir užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio, keliems mėnesiams grįžo į Lietuvos atgautą Vilnių, tikėdamasis čia rasti prieglobstį. Tapo

Naujosios Romuvos žurnalo bendradarbiu. Tačiau Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, 1940 m. vasarą, rizikuodamas gyvybe, naktį brisdamas per raistus, prie Kalvarijos perėjo sieną į nacių okupuotą Lenkiją, pasiekė Varšuvą.

Karo metais dirbo Varšuvos universiteto bibliotekoje nešiku (nacių valdžia nurodė per-rūšiuoti bibliotekos knygas), savarankiškai išmoko anglų kalbą, ėmė versti anglų poeziją. Dalyvavo pagrindiniame lenkų kultūriniame gyvenime – pagrindinis 1940 m. Milošo eilėraščių rinkinys, pasirašytas prosenelio pavarde *Jan Syruć* (Jonas Sirutis), buvo pirmoji konspiraciniu būdu Varšuvoje išleista grožinės literatūros knyga. Tuo metu Milošas parašė keletą žymiausių savo kūrinių, įėjusių į pasaulinės poezijos aukso fondą, pavyzdžiui, eilėrašį „Campo di Fiori“, kuriame prabylama apie visuomenės abejingumą holokaustui kaip apie sąžinės pralaimėjimą. Kalbama apie nerūpestingą linksminimąsi karuselėje, pasatytoje prie pat Varšuvos geto sienos, už kurios 1943 m. pavasarį vyko didvyriškas žydų sukilimas, žiauriai numalšintas nacių – visas getas buvo sudegintas. Eilėraštis tiesiogiai reagavo į tikrovės įvykį, tačiau jame Milošas tiksliai atskleidė ir tai, kas iškilo jau po karo bei yra aktualu iki šiol, – kolektyvinės kaltės ir atsakomybės problemą. Sukrečianti holokausto realybė pamatoma iš universalios perspektyvos – kaip Romos gyventojų abejingumo, ant laužo sudeginus astronomą Džordaną Bruną (Giordano Bruno), pasikartojimas. Taigi čia ir vėl ryškiai iškyla Milošo poetinio talento prigimtis – tikrovės konkretybė, istorinės žmogaus būklės liudijimas ir filosofinė įžvalga sujungiamos taip, kad metafora persmelkia kaip tiesa. Sąmonės geluonys – taip Milošo poeziją yra apibūdinęs jo vilnietis bičiulis, architektūros istorikas Vladas Drėma.

Karo metų Milošo eilėraščiuose pasiekama tai, ką modernizmo poezija, atrodo, buvo galutinai atmetusi, – poetinio žodžio ir tikrovės ryšys. 1945 m. rinkinys *Išgelbėjimas (Ocalenie)* žymėjo naują poeto kūrybos ir biografijos etapą, jis vertinamas kaip lūžis lenkų literatūroje. Šioje knygoje išryškėjo eilėraščio kaip „talpesnės formos“ ieškojimas, būdingas visai Milošo kūrybai: eilėraščio tūris plečiamas taip, kad apimtų tikrovės ir žmogaus būklės, istorijos ir mąstysenos sudėtingumą, o kartu laikomasi aiškumo, tikslios formos, tvirto kalbos ritmo. Katastrofiška patirtis ne žlugdo kalbą, bet jai paklūsta. Poezijoje nebelieka nevilties ir žodžio beprasmybės pojūčio, ji sugrąžinama prie pagrindų, prie paprastumo, kuris savyje sutelkia įvairumą ir daugį – tarsi aguonos galva ar bijūno žiedas. Tai metaforos iš beviltiškiausiu karo laiku 1943 m. Milošo sukurto įspūdingo ciklo „Pasaulis. Naivioji poema“. Čia naiviu vaiko balsu pasakojama apie tokį darnų pasaulį, koks jis turėtų būti, – namai, sodas, tėvas ir motina, vaikiškos knygos, giria ir dangus, – bet iš tiesų liudijamos metafizinės tiesos, didžioji krikščioniškoji triada – tikėjimas, viltis ir meilė. Neva vaikiškomis eilėmis perteikiamas užslėptas teologinis traktatas (tas pats apibūdinimas tinka ir *Isos slėniui*). Ši poema kritikų vėliau įvertinta kaip Mickevičiaus kūrybos atitikmuo XX a. lenkų literatūroje.

Pasibaigus karui, dar 1945 m. pabaigoje Milošas tapo Lenkijos Liaudies Respublikos diplomatu, kaip kultūros atašė išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas. Dirbdamas Vašingtone, siekė kiek įmanoma laikytis politinio neutralumo, veikti lenkų kultūros labui ir plėsti akiratį. Nuoširdi draugystė Milošą tuo metu susiejo su Albertu Einšteinu (Albert Einstein), jie susirašinėjo, Milošas buvo jo remiamas, laikė Einšteino reliatyvumo teoriją vartais į kitokį mokslą – tokį, kuris galėtų sutaikyti tikėjimą, vaizduotę ir pažinimą. Galutinai perpratęs sovietinio totalitarizmo ideologijos grėsmę, prievarta grįsto valstybinio mechanizmo

pražūtingumą, sąžiningos kūrybos neįmanomybę, nusprendė tapti politiniu emigrantu, nors nukirsti ryšius su pavergta tėvyne ir su lenkų kalbos auditorija Milošui buvo labai sunku. Tačiau 1951 m., kai į Varšuvą iškviestą Milošą valdžia pažadais ir grasinimais pabandė priversti kolaboruoti, rizikuodamas savo gyvybe ir artimųjų gerove, jis pasiprašė politinio prieglobsčio Prancūzijoje. Buvo priglautas Paryžiuje nedidelės lenkų intelektualų bendrijos, susibūrusios apie demokratišką ir kritišką žurnalą *Kultura*, kurį redagavo Ježis Giedroicas (Jerzy Giedroyc; galima rašyti ir Jurgis Giedraitis), iš garsios Lietuvos kunigaikščių ir vyskupų Giedraičių giminės kilęs intelektualas ir politikas, laikęs save tikru LDK palikuoniu. Tačiau Paryžiaus *Kultura* tebuvo maža bendraminčių sala. Izoliuotas nuo kairuoliškos prancūzų literatų aplinkos kaip sovietijos kritikas, uždraustas socialistinėje Lenkijoje kaip „liaudies išdavikas“, lenkų emigracijos laikomas apsimetėliu ir įtariamas šnipinėjimu, atskirtas nuo Amerikoje likusios žmonos Janinos ir dviejų mažamečių sūnų (JAV buvusiam sovietiniam diplomatumi atsisakė suteikti vizą), puolamas ir kairiųjų, ir dešiniųjų, Milošas išgyveno vieną sudėtingiausių savo biografijos tarpsnių. Kaip tik tuo metu parašė atvirą intelektualinę studiją apie savo ir artimų bičiulių išgyventą sovietinės ideologijos poveikį, apie kolaboravimo šaknis – esė *Pavergtas protas* (Paryžius, 1953), pirmąkart pelniusią jam tarptautinį pripažinimą (daugelyje pasaulio šalių Milošas ilgą laiką buvo žinomas visų pirma kaip šios esė autorius).

Sudėtingos gyvenimo patirtys, iš visų pusių puolamo emigranto vienišumas, išskirtos šeimos drama poetą įstūmė į kūrybinę aklavietę – tuo metu net manė, kad poezijos rašyti nebepajėgs. Vaduodamasis iš psichologinės krizės, kurį laiką gyveno Alpėse pas rašytoją Stanislavą Vincenzą (Stanisław Vincenz), kilusį iš Ukrainos, kuris tarsi turėjo dvasinio gydytojo galių. Savo namelyje Alpių priekalnėse jis Milošą bandė gydyti pasivaikščiojimais, gamtos, medžių stebėjimu, kaimo gyvulių lytėjimu (patarė Milošui dažniau įsižiūrėti arkliams į akis), grybų rinkimu, nes tam „žemaičių kaimo palikuoniui“ po visų jo išgyvenimų paryžiuose, varšuvose ir vašingtonuose reikėję būtent tokios „vilties terapijos“. Pirmasis kūrybinio atgimimo sugrįžtant prie žemės tekstas – eilėraštis „Mittelbergheim“. Viduramžiškame Alpių miestelyje, tarp senų vynuogynų, kur amžinu ratu tebesisuka ūkio darbai, grįžta vienybė su dosnia žeme ir dvasios galia – žemė pasirodo kaip delnas, žmogus – kaip jos pamažu brandinamas vaisius („Ugnie, galybe, jėga, tu, kur mane / Laikai savo delno viduj, kurio rievės / Yra kaip didžiuliai tarpekiai, glostomi / pietų vėjo“). Eilėraštis „Mittelbergheim“ atrodo esąs apie naują sandorą su dievybe, lydėjusia nuo vaikystės, bet galbūt pamiršta, pasitraukusia, ta, kurios buvimu abejota. Šis tekstas Milošo kūryboje yra tarytum prologas romanui *Isos slėnis*, taip pat pradėtam rašyti „terapiniais tikslais“ sugrįžtant prie vaikystės, praleistos Lietuvoje, prie pirminių, sužeistą sąmonę gydančių patirčių.

Romanas, publikuotas 1955 m., gali būti perskaitytas kaip autobiografinis pasakojimas apie dingusį mažo dvarelio pasaulį Nevėžio slėnyje, tačiau drauge yra filosofinis gėrio ir blogio jėgų, veikiančių žmogaus prigimtyje, apmąstymas, bandymas suprasti, kodėl užsimezga žmogaus likimo drama, kokios šiapusinės ar anapusinės jėgos ją lemia. Daug realistinės, folklorinės medžiagos, kuri rekonstruojama iš atminties (lietuviški valstiečių papročiai, archajiški tikėjimai, dainos, dvaro gyvensena, pokalbiai, ūkio darbai, medžioklės). Tačiau tame tirštame, gyvame fone vyksta lemtingos individų dramos (tragiška Magdalenos meilė, Baltazaro pamišimas, Domciaus bedievystė). Upės vardas Isa – Nevėžio poetinis atitikmuo, kurio Milošas ilgai ieškojo romano pavadinimui: užrašinėjo, min-

tyse vardijo Lietuvos upes, gimtojo Kėdainių krašto, Žemaitijos, Prūsijos, Šveicarijos ir Prancūzijos vietovardžius. Taigi Isa – tartum bendrinis upėvardis, o jos slėnyje įžiūrima tai, kas ne tik lokalu, bet galbūt bendra visos Europos arealui, jame dar užsilikusioms senosioms žmogaus ir gamtos oikumenoms (graikiškai *oikumenė* – gyvenamasis pasaulis).

Įdomu tai, kad romano pradžia rankraštyje buvo kitokia, ji vėliau autoriaus išbraukta. Pagal pirminį sumanymą pagrindinis veikėjas Tomas buvo lietuvis (jam Milošas rankraštyje suteikė Valionio pavardę), turtingų lietuvių valstiečių vaikas, gimęs Ginių kaime ant Isos kranto, pasirinkęs kunigo, vėliau vyskupo kelią. Tad romaną prasidėjo nuo likimo siužeto, būdingo lietuvių kultūros asmenybėms ir stambiajai prozai, primenančio Antaną Baranauską, Maironį, Vaižgantą, Vinco Mykoliaičio-Putino romaną *Altorių šešėly*. Tačiau trečiajame skyriuje Tomo namai vaizduojami jau kaip Ginių dvaras: ilga liepų alėja, žemas baltas namas, apaugęs laukinėmis vynuogėmis, tamsūs protėvių portretai valgomajame, braškantis salono parketas, paslaptinga kamarėlė, pilna cinamono, kavos ir gvazdikėlių kvapų, kurioje galima rasti net malūnėlį migdolams malti. Atrodo, kad iškilus vaikystės namų vaizdui autorius pajuto, jog eidamas kitu keliu negalėtų savojo pasaulio papasakoti iki galo autentiškai. Valstiečių namuose nebūtų daiktų, su kuriais susijusios pirminės rašytojo patirtys, jie būtų kitokie. Tad romaną natūraliai virto pasakojimu, primenančiu Mickevičiaus *Poną Tadą*, – dvaro pasaulis vaizduojamas kaip mikrokosmas, paniręs Lietuvos gamtoje, o žmonės yra apsupti ir veikiami jos mįslingų galių. „Įvairiausios Galios stebėjo Tomą saulėkaitoje ar tarp žalumynų ir vertino jį pagal tai, ką jos pačios geriausiai išmanė.“ Bręsdamas Tomas bando įspėti, ką slepia pasaulis, gyvybė, kūnas, siela, pažįstamų suaugusių žmonių likimai, kol galiausiai susiduria su savo paties sąžine ir kalte. Taip jis įgyja meilės ir etikos, tikėjimo ir abejonių, savo talentų ir silpnųjų pradmenis, kurie lems vėlesnį gyvenimą, nors romano pabaigoje rašoma: „niekas neįjims, ką iš tavęs padarys pasaulis, į kurį dabar keliauji“. Viktorija Daujotytė teigia, kad „Isos slėnyje Milošas atskleidžia ir užgožtą, užslopintą, nykstantį pagoniškąjį pasaulėvaizdį. [...] Kas laikoma rimtomis teologinėmis problemomis, pirmiausia gali pasirodyti kaip bręstančio berniuko klausimai Dievui“.

Reikšminga, kad tuo metu gyvendamas Paryžiuje, bendraudamas su žymiais lenkų ir prancūzų intelektualais (tarp jų – su Alberu Kamiu) Milošas užmezgė ryšius ir su lietuvių išeivija. Pirmiausia per savo Vilniaus laikų bičiulį, poetą, antologijos *Žemė* dalyvį Juozą Kėkštą, kuris dar tarpukariu buvo Milošo eilių vertėjas. Po karo atsidūręs Argentinoje, Kėkštas dirbo kelių tiesėju pampose, vėl ėmėsi versti Milošo poeziją į lietuvių kalbą. Milošo kūryba ypač traukė žemininkų kartos poetų dėmesį (galima pastebėti nemažai artimų jų bruožų), buvo publikuojama *Literatūros lankų* žurnale. 1955 m. Buenos Airėse pasirodė lietuviška Milošo kūrybos rinktinė *Epochos sąmoningumo poezija*, versta Kėkšto, su autoriaus įvadu, Kėkšto ir Alfonso Nykos-Niliūno palydimaisiais žodžiais. Tai buvo apskritai pirmoji pasaulyje išleista Milošo poezijos vertimų knyga dar iki jo, kaip poeto, tarptautinio pripažinimo. Anot paties poeto, knygą „gyveniman pašaukė mažytė lietuvių rašytojų-emigrantų bendruomenė, išsibarsčiusi keliuose kontinentuose“. Įvade Milošas aiškiai pabrėžia Lietuvos gamtovaizdžio svarbą savo poetinei vaizduotei: „Mano vaizduotę suformavo lietuviškas panevėžio kaimas ir Vilniaus apylinkių miškai ir vandenys. Trakai, Žalieji Ežerai, Jašiūnai – man magiški vardai. Mano santykis su Mickevičiumi buvo ir tebėra labai gyvas. Jame man visiškai nėra ‚lietuviškos egzotikos‘, viskas sava“. Pirmą kartą lietuvių skaitytojams poetas imasi aiškinti savo sudėtingą kilmę iš senosios Kunigaikštystės, moderniųjų

laikų tarsi neatitinkančią tapatybę: dabartinė epocha stumianti žmones į didelį maskara-dą, kai gėdinamasi arba bijoma prisipažinti, kuo esama. Iškelia Oskarą Milašį kaip svarbų autoritetą, perspėja dėl perdėto Vakarų kulto, pabrėžia būtinybę reflektuoti visos Vidurio ir Rytų Europos likimą, sąmoningumą savo išėivystei. Išsako esminę nuostatą: šiais laikais poezija turėtų būti ne politinis įrankis ir ne „grynasis menas“, bet epochos sąmoningumo išraiška. Ir siunčia svarbią žinią lietuvių auditorijai: „šios knygos eilėraščiai nėra išversti į „svetimą“ kalbą. Juk aš šią kalbą girdėjau aplink save vaikystėje. Juozas Kėkštas gražina mūsų bendrajai tėvynei tai, kas didele dalimi yra jos nuosavybė“.

1960 m. Milošas buvo pakviestas dėstyti į Kalifornijos universitetą Berklyje, po metų apsisprendė su šeima pasilikti Amerikoje. Čia prasidėjo naujas kūrybos etapas – vienas po kito išėjo poezijos rinkiniai *Karalius Popielis ir kiti eilėraščiai* (1962), *Užburtasis Gučio* (1965), *Miestas be vardo* (1969), *Kur saulė teka ir kur leidžiasi* (1974) – viena didžiausių poeto kūrybos viršūnių. Intensyviai rašė esė knygas (pvz., rinkiniai *Regėjimai ties San Francisko įlanka*, *Ulro žemė*, *Mokslų sodas*, *Pradedant nuo manųjų gatvių*). Reikšmingiausia iš jų – *Ulro žemė* (1977), savita intelektualinė poeto autobiografija, atskleidžianti pasaulėžiūros horizontus, susijusius su religijos ir civilizacijos lūžiais, prasidėjusiais prieš kelis šimtmečius ir nulėmusiais modernios epochos veidą. Tai pirmiausia mokslinio ir religinio pasaulėvaizdžio atsiskyrimas, modernių ideologijų ir technologijų grėsmė užvaldyti asmens sąmonę. Ieškodamas išeičių, Milošas atskleidžia tai, ką yra pavadinęs „slapta srove“ savo tekstuose – domėjimąsi kertiniais religiniais klausimais, mistine tradicija, krikščionybės atmetomis gnostikų ir manichėjų idėjomis, pagal kurias šis pasaulis – blogio sfera, tačiau jame „žmogus privalo išganyti visa, kas gyva“. Šiuo laikotarpiu gimsta ir dvi lietuviškos tematikos poemos, vienos svarbiausių tarp didžiųjų Milošo kūrinių, – „Miestas be vardo“ (1964–1965) apie dingusį Vilnių bei „Kur saulė teka ir kur leidžiasi“ (1974). Pastaroji, anot Daujotytės, „ypatingas kūrinys, poema – misterija. Savo gyvenimo ontologinis permąstymas. Choro intarpai lyg antikinėse tragedijose. Klausiantys ir atsakan-tys. Šią poemą reikia laikyti aiškinančiu ir sumuojančiu kūriniu. Paties Milošo ir jo lemties lietuvių, kūrėjų, kurie rašė (ir tegalėjo rašyti) lenkų kalba“. Polifonišką, daugybe kalbos registų skambantį, lietuviškus, lotyniškus ir gudiškus intarpus, eiles ir prozą jungiantį poemos tekstą galima pavadinti tikra simfonija, poetiniu kūriniu kalbos vargonams.

Dėstydamas Berklyje, Milošas susipažino su žymiąja archeologe, vilniete Marija Gimbutiene, 1963 m. tapusia to paties Kalifornijos universiteto profesore Los Andžele. Bendraudamas su ja, poetas ypač domėjosi lietuvių mitologija, archajiškąja kultūra. Atsinau-jino jo ryšiai su JAV lietuvių išėivija, ypač su jos liberaliu kultūrinio sparnu – 1964 ir 1978 m. dalyvavo „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose, tapo šios organizacijos garbės nariu, bendravo su rašytojais Mariumi Katiliškiu, Liūne Sutema, Algimantu Mackumi, Nyka-Ni-liūnu, Algirdu Landsbergiu. Pastarojo rūpesčiu 1975 m. buvo parengtas ir išsiųstas Milošo teikimas Nobelio premijai, taigi tuo rūpinosi ir lenkų išėivija (Paryžiaus žurnalo *Kultura* aplinka), ir lietuviai. Plati ir daug tekstų pagimdžiusi istorija – Milošo intelektualinis bendravimas su poetu Tomu Venclova, emigravusiu į JAV 1977-aisiais. Jų pokalbiai apie Vilnių virto eseistiniu dialogu „Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma“, pirmuoju lietuvių ir lenko diskusijos apie šį miestą, atviros ir palankios abiem pusėms, pavyzdžiu. Čia Milošas išreiškė principinę politinę nuostatą: „jeigu kas linki tam miestui gero, turi norėti, kad tai būtų sostinė – o tai automatiškai panaikina bet kokias lenkiškas pretenzijas į lenkišką Vil-

nių““. Tokia nuostata, įtvirtinta Milošo ir kitų jo bičiulių, ypač Giedroico, po 1990-ųjų tapo kertiniu Lietuvos ir Lenkijos santykių pagrindu ir tuomet, atkuriant abi valstybes, padėjo išvengti jų politinio konflikto atsinaujinimo.

Amerikoje Milošas nuosekliai ėmėsi vertimų, veikė kaip literatūros ir kultūros tarpininkas – su pagalbininkais ir bendradarbiais vertė lenkų poeziją į anglų kalbą, o anglų poeziją – į lenkų. 1973 m. pasirodė ir pirmasis jo paties poezijos vertimų į anglų kalbą rinkinys *Selected Poems*. Jau šešiasdešimtmetis, išmokęs hebrajų ir senąją graikų kalbas, poetas ėmėsi didžiulio, iš tiesų Dantę primenančio darbo – iš naujo originaliai išversti Bibliją į lenkų kalbą. Viena vertus, Milošui visuomet buvo aktualus religinės vaizduotės likimas moderniojoje epochoje, o kartu ir būdas, kuriuo keliami kadaise religijai ir teologijai bei nuo jos neatsiskyrusiai filosofijai svarbūs esminiai žmonijos klausimai. Kita vertus, yra pažymėjęs, kad Biblijos vertimą į lenkų kalbą suvokė kaip lenkų kalbos ir savimonės apvalymą po XX a. šios tautos išgyventų katastrofų, tarp jų ir holokausto. 1979 m. pasirodė Milošo išversta *Psalmių knyga*, 1980-aisiais – *Jobo knyga*. Šį darbą tęsė 1980-aisiais gavęs Nobelio premiją (*Penkių ritinių knygos*, 1982; *Evangelija pagal Morkų, Apokalipsė*, 1984; *Išminties knyga*, 1989).

Nobelio kalboje, kurią pasakė 1980-aisiais atsiimdamas premiją Švedijos mokslų akademijoje, Milošas kalbėjo apie nelengvą poeto ištikimybę tikrovės ieškojimo principui, kuris tolygus tiesos ieškojimui dramatiškuose XX a. istorijos išbandymuose. Ištarė „laiminimo žodžius“ savo gimtajam kraštui už jame gautas likimo dovanas. Šie Milošo žodžiai skamba tarsi Mickevičiaus *Pono Tado* invokacijos variantas („Tėvyne Lietuva, esi kaip sveikata“):

Gera yra gimti mažoje šalyje, kur gamta yra žmogiško masto, kur per šimtmečius drauge gyveno įvairios kalbos ir religijos. Aš kalbu apie Lietuvą – padavimų ir poezijos kraštą. Mano šeima jau šešioliktime amžiuje kalbėjo lenkiškai, lygiai kaip daugelis šeimų Suomijoje kalbėjo švediškai, o Airijoje – angliškai; todėl aš esu lenkų, ne lietuvių poetas. Bet Lietuvos gamtovaizdžiai, o gal ir jos dvasios niekad manęs neapleido. Gera nuo vaikystės girdėti lotyniškos liturgijos žodžius, versti mokykloje Ovidijų, mokyti katalikų dogmatikos ir apologetikos. Tikra palaima, jeigu likimas kam nors lėmė mokytis ir studijuoti tokiam mieste, koks buvo Vilnius, – keisčiausias baroko ir italų architektūros, perkeltos į šiaurės miškus, miestas; istorijos, įspaustos kiekviename akmenyje, keturiasdešimties katalikiškų bažnyčių ir gausių sinagogų miestas, anais laikais vadintas Šiaurės Jeruzale.

Emigravęs į Vakarų, Lenkijoje Milošas buvo uždraustas, jo knygos buvo neprieinamos net bibliotekose. Poetui gavus Nobelio premiją, jis pripažintas ir tėvynėje – po trisdešimties metų pertraukos Lenkijoje vėl pradėdamos skelbti jo knygos, išleistas *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, kur publikuoti neoficialiai įrašyti pokalbiai su kritiku Aleksandru Fiutu, o 1981-aisiais poetas atvyko į savo šalį, remdamas prasidėjusį demokratinį „Solidarumo“ judėjimą. 1981–1982 m. buvo pakviestas skaityti paskaitų apie poeziją Harvardo universitete, jas išleido atskiru rinkiniu *Poezijos liudijimas*, kuriame išdėstė poezijos meno ir jo vaidmens civilizacijos raidai sampratą. Reiškė viltį, kad ateities literatūra ne toliau sklės savyje, skleis neigimo nuotaiką ir liudys vertybių krizę, bet padės žmonėms atrasti jį dar neišnaudotas, pamirštas dvasines galimybes.

1993-iaisiais Milošas su antrąja žmona Kerol (Carol) apsigyveno Krokuvoje. Jam buvo suteiktas žymiausių JAV ir Lenkijos universitetų garbės daktaro vardas, aukščiausi Lenkijos ir Lietuvos valstybiniai apdovanojimai. Iki pat savo ilgo gyvenimo pabaigos intensyviai rašė ir publikavo poeziją bei esė, už tai pelnė prestižines literatūros premijas (2001 m. netgi atsisakė būti antrąkart nominuotas didžiausiai lenkų literatūrinei Nikės premijai, kad nenustelbtų kitų rašytojų). Savo kūrybingumu, proto ir net kūno galia stebino kur kas jaunesnius kolegas. Svarbiausios iš jo vėlyvųjų knygų – poezijos rinkiniai *Neaprėpiama žemė* (1988), *Kronikos* (1988), *Ant upės kranto* (1994), *Tai* (2000), *Kita erdvė* (2002), *Orfėjas ir Euridikė* (2003); esė *Pakelės šūnytis* (1997), *Milošo abėcėlė* (1997), *Kita abėcėlė* (1998). Ir šio laikotarpio kūryboje ryškios nenuilstamos „talpesnės formos“ paieškos, siekis tekste suderinti išraiškos paprastumą, kalbos konkretumą, ištikimybę „penkių pojūčių tiesai“ ir filosofinės, teologinės minties gelmę, gyvenime skaudžiais išbandymais įgytos išminties skaidrumą. Vėl iškyla savojo pašaukimo kaip tarpininkavimo atminčiai pojūtis, ištikimybė gyvenime pažinotiems žmonėms, dingusiai tikrovei. Ir nuolatinė nuostaba dėl paprastų dalykų, gamtos ir meno, niekada neišnykstantis tikrovės erosas: „Pavirtęs į patį žvilgsnį, gersiu toliau proporcijas / žmogiško kūno, irisų spalvą, birželio rytą Paryžiaus gatvėje / visą tą nesuprantamą, nesuprantamą regimųjų daiktų gausybę“ (eil. „Sąžiningas savo paties aprašymas prie viskio taurės oro uoste, tarkime, Mineapolyje“).

Milošas labai atidžiai sekė Lietuvoje prasidėjusį Sąjūdį, Nepriklausomybės paskelbimą ir laisvos visuomenės kūrimosi procesus. Iš karto po žinių apie Sausio 13-osios įvykius Vilniuje jis inicijavo viešą trijų poetų – savo paties, Josifo Brodskio ir Tomo Venclovos – pareiškimą pasaulio bendruomenei, pavadintą „Poetai už Lietuvą“ ir paskelbtą dienraštyje *The New York Times* 1991 m. sausio 15 d.: „Mes esame trys poetai, draugai, atstovaujantys trims kalboms: lietuvių, rusų ir lenkų. Kreipiamės į pasaulio bendruomenę – mūsų kolegas rašytojus ir visus sąžiningus žmones – prašydami protesto balsu pasmerkti nežmonišką Sovietų išpuolį, įvykdytą prieš Lietuvos žmones. Pastarųjų dienų įvykiai mums karčiai primena pačius sunkiausius Sovietų valstybės nusikaltimus“. Matyt, kaip tik tuo metu Milošas atliko simbolinį veiksma – išvertė į lenkų kalbą Lietuvos himną, Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“. Iš pribrauktų vertimo juodraščių, iš nelengvų eilėdaros ir skambesio ieškojimų neatrodo, kad versta tik sau. Himnas buvo verčiamas giedoti. Tikriausiai Milošas mąstė apie Lietuvos lenkų bendruomenę atsikuriančioje valstybėje, apie jos tapatybę. Jis siekė užkirsti kelią naujam nacionalistiniam susiskaldymui.

1992 m. gegužę poetas pirmąkart po penkiasdešimt dvejų metų apsilankė Lietuvoje – jaunystės mieste Vilniuje, Kaune ir gimtinėje Šetenuose. Tais metais tapo pirmuoju Lietuvos Respublikos garbės piliečiu ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaru. Išlipęs iš lėktuvo Vilniaus oro uoste, Milošas lietuviškai ištare: „Aš esu laimingas“, ir, kaip atsimens jį tuomet pasitikęs švietimo ministras Darius Kuolys, ėmė atmintinai deklamuoti Kristijoną Donelaitį. Milošo kelionę į gimtąjį kraštą lydėjo esė knygos *Tėvynės ieškojimas* (1992) publikacija. Ši knyga tapo svarbiu impulsu permąstyti lietuvių kultūros istoriją, atsiverti jos prieštaravimams, patraukliam sudėtingumui, atnaujinti lietuvių pasakojimą apie pačius save ir kitas Lietuvos tautas. Milošas šioje esė veikia kaip tarpininkas, kuriantis „jungiamąjį audinį“ tarp istorijoje išsiskyrusių buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldėtojų; ir išties jo knyga atgimusiame Lietuvoje paskatino atsigręžimą į LDK kultūrą. *Tėvynės ieškojimas* pačiam autoriui buvo savita jo sąmonės

„kelionė į namus“, o toje kelionėje iškilo ir svarbiausi jo biografijos lėmėjai, dvasios antrininkai bei LDK aristokratinė vertybių įkūnytojai – Adomas Mickevičius ir Oskaras Mi-lašius, kurių palikuonimi Milošas save laikė. Esė atskleidžia universalų lietuviškumą lygmenį, susieja lokalius, tariamai „provincialesnius“ Lietuvos istorijos reiškinius su didžiosiomis žmonijos tikėjimo, proto ir širdies dilemomis. Taip ugdomas platesnis, universalesnis, oresnis dabartinių Lietuvos piliečių sąmoningumas.

Sugrįžimas į gimtuosius Šetenius, neabejotina, buvo giliausių Milošo išgyvenimų dalis, ir jis užsiminė, kad grįžta susitikti su laiko klodais savo sąmonėje, gal su pačia laiko esme. Kalbėdamas Lietuvoje, ne kartą pabrėžė: atvykau čia anaipol ne vedamas sentimentų, žinau, kad mano praeities pasaulis jau išnyko ir nesu čia tam, kad jo su nostalgija ieškočiau. Tačiau daugybę metų Prancūzijoje ir Amerikoje nuolat teiravosi, kaip atrodo Šeteniai, kas juose išliko, su jauduliu laukė žinių, nuotraukų, ir – tai atskleidžia laišškai – yra ryškiai sapnavęs savo sugrįžimą (lyg galėtų skraidyti ir kaip paukštis artėtų prie mižiniškais tapusių savo gimtinės medžių). Tad būseną, kurios vėl įžengė į Nevėžio slėnį, buvo lyg ėjimas į giliai savyje nešiotą paslaptį.

Šetenių dvaro vietoje guotais augo piktžolės ir varnalėšos. Priešais buvusią apskritą veją užmėmė laukinis klevų jaunuolynas, vienur kitur išliko šimtmetis ažuolas ar vinkšna, iš prosenelio pasodintų sodų brūzgynuose matėsi tik sausi kelmiai. Buvo sunku bristi per aukštą žolę, paslėpusią senus parko takus. Esė „Laimė“ rašo: „Nejaučiau skausmo ar pykčio, netgi liūdesio. Stovėjau ne tiek savo šimtmečio istorijos, kiek paties laiko aki-vaizdoje. [...] Svarbiausias tą akimirką buvo praplaukiančio laiko gaivalas. Nusileidau prie mano upės“. Tačiau anuomet labai užteršto Nevėžio vanduo buvo rūdžių spalvos, neaugo nei vandens lelijos, nei ajerai, ir sustingusi plūduriavo vienintelė gūbė, galbūt apimta „savižudiškų intencijų“. Akimirką turbūt pasirodė, kad kelionė į laiko esmę Šetenuose atsiveria kaip kelionė į mirtį.

Ir vis dėlto po tos kelionės parašyti Milošo eilėraščiai (įspūdingas vėlyvasis ciklas „Lietuva po penkiasdešimt dvejų metų“, iš kurio šioje chrestomatijoje pateikiami tekstai „Sodyba“ ir „Lanka“) bei esė „Laimė“ liudija, kad ribinėje būsenoje poetui verėsi kažkas daugiau. Sąmonei palengva prabilo ją palaikantys pradai – tyras dangus gražią birželio dieną, augalijos vešlumas, ir pagaliau atsiliepė gelbstinti atminties jėga. „Atmintis atpažino kalvų pavidalus kitame upės krante, parko pakilumą, lanką prie kelio, tamsią, šešėlyje pasislėpusią žalią dėmę, kur kadaise buvo tvenkinys. Nepaisant visų pasikeitimų, vietos reljefas išliko tas pats ir man atrodė, kad čionai rasčiau kelią net užmerktomis akimis, nes mano kojos pačios mane nuneštų“. Asmuo ir jo kūnas atsimena jį maitinusią tikrovę, vadinasi, ji yra, ji niekur nedingo, o laikas turi kelis nevienodus lygmenis. Naikinančio laiko tėkmėje pasirodo kitoks, daug stipresnis ir galingesnis, amžinesnis srautas, apvalantis visą esybę. Nevėžio slėnyje, tarp tų pačių lankų ir kalvų tekėjo ir teka kita, galingesnė, vardu nepavadinama Būties upė.

Daug vyko mano viduj, apstulbino mane jėga tos srovės, kuriai negalėjo tikti joks vardas. Jaučiausi, lyg būčiau atsibudęs po ilgo sapno ir vėlei tapčiau žmogumi, kuriuo niekada nenustojau būti. Ilgas gyvenimas, išsigelbėjimai paskutinę akimirką, dvi mano santuokos, vaikai, mano triumfai ir pralaimėjimai, visa tai mirgėjo prieš akis pagreitin-tu tempu tarsi filmo juostoje. Ne, tai nėra tikslus vaizdinys, nes visa tai buvo didžiu-

lė masė, atskira nuo manęs, egzistuojanti savame laiko lygyje, o man iš naujo vėrėsi tąsa, kuri jungė mane kaip vaiką su manimi kaip senu žmogumi. [...]

Žiūrėjau į lanką. Staiga suvokiau, kad per visas savo ilgas klajones veltui ieškojau tokios žiedų ir lapų dermės, kokią čia atradau, ir kad visad svajojau sugrįžti. Arba, tiksliau sakant, supratau tai tik tada, kai mane užliejo didžiulė jausmų banga, kurią galiu pavadinti tiktai vienu žodžiu – laimė.

Lietuvoje Milošas lankėsi dar tris kartus. 1999 m. su jauduliu atidarė Šeteniuose įkurtą jo vardu pavadintą kultūros centrą – rekonstruotą vieną iš buvusių gimtinės pastatų jau sutvarkytame dvaro parke. Paskutinį kartą, 2000-ųjų spalį, būdamas Vilniuje ir sakdamas kalbą Rotušėje, perdavė priesaką jauniems lietuviams rūpintis šio miesto tradicija ir jo daugiataučiu palikimu.

Mirė sulaukęs devyniasdešimt trejų. Palaidotas Krokuvoje, tėvų pauliečių Skalkos vienuolyno kriptoje. Nenutyla svarstymai, kad kūnas turėtų būti perkeltas į garbingiausią Lenkijos vietą – Vavelio katedrą, kur ilsisi Adomo Mickevičiaus palaikai. 2011-aisiais Lenkija, Lietuva ir visas pasaulis iškilmingai minėjo Česlovo Milošo šimtmetį.

Ne vieta dabar pranašauti, kas bus rytoj, kaip tai daro būrėjai ir futurologai. Poeto viltis – ta, kurią ginu, kurią siūlau, – nėra ribojama jokių datų. Jei jau irimas yra vystymosi funkcija, o vystymasis – irimo, lygiai tikėtina, kad jų varžytuvės gali baigtis irimo pergale. Ilgam, bet ne visam laikui; ir čia įsiterpia viltis. Tačiau ji nėra nei chimeriška, nei pamišėliška. Priešingai, kiekvieną dieną galima matyti ženklų, liudijančių, kad dabar, šią akimirką, gimsta kažkas nauja, iki šiol nepažinta tokiu mastu: žmonija kaip gaivalas, įsisąmoninusi savo nepriklausomybę nuo Gamtos – nes tik žmogus yra paveldėjęs atminties, arba istorijos, turtą.

Česlovas Milošas. Poezijos liudijimas

Siūloma literatūra: Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Czesław Miłosz, *Isos slėnis*, Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2011; Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, Vilnius: Apostrofa, 2011; Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Czesław Miłosz, *Poezijos liudijimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Czesław Miłosz, *Pakelės šūnytis*, Vilnius: Strofa, 2000; Czesław Miłosz, *Abécélé*, Vilnius: Aidai, 2012; *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu, Vilnius: Alma littera, 1997; Viktorija Daujotytė, Mindaugas Kvietkauskas, *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*, sud. Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Česlovas Milošas

ISOS SLĒNIS

I

Pradžioje dera aprašyti Ežerų kraštą, kur gyveno Tomas. Šitas Europos sritis ilgai dengė ledynai, tad jų gamtovaizdis dvelkia šiaurės rūsčiu. Žemė čia daugiausia akmenuota, smėlinga, tinkanti auginti tikrai bulves, rugius, avižas ir linus. Dėl šios priežasties žmonės čia neiškirto miškų, kurie kiek švelnina atšiaurų klimatą ir apsaugo nuo Baltijos vėtrų. Miškuose dažniausiai pamatysi pušį bei eglę, yra taip pat beržų, ąžuolų ir skroblų, o visai neauga bukai – jų riba eina gerokai toliau į pietus. Per girias gali ilgai keliauti nė kiek neišvargindamas akių, nes medžių bendruomenės, kaip ir miestų gyventojai, turi nepakartojamų ypatybių – buriasi į guotus, juostas, salynus, tai šen, tai ten paženklintus koku nors keliūkščiu su smėlyje įspaustomis vėžėmis, miško trobele ar sena deguto virykla, kurios irstančias krosnis gožia žolės ir krūmokšniai. Ir visuomet nuo kokios nors kalvelės staiga išvysi žydrą ežero dubenį, kur suboluos vos pastebima krago dėmelė, o viršum nendrių nutįs praskrendančių ančių virtinė. Pelkynuose šičia peri daugybė vandens paukščių; pavasariop blyškiam šio krašto danguje vis aidi atsikartojantis perkūno oželių traškesys, tar tar tar: raitydami vis tas pačias akrobatines figūras, reiškiančias meilės žaidimus, jie išskleidžia savo plunksnų vairs, kuriuose vėjas ir sukelia tokį garsą. Šitas tylus traškesys ir tetervinų burbuliavimas (tarsi kažkur tolumoje virtų horizontas), ir tūkstančių varlių kurkimas pievose (nuo varlių skaičiaus pareina kiekis gandrų, susikrovusių lizdus ant trobesių ir daržinių stogų) – tai įprasčiausi šio metų laiko balsai. Tada ūmai nutirpus sniegui pražysta purienos ir žalčialankiai, smulkūs rausvai balti žiedeliai ant dar belapių krūmokšnių. Šitam kraštui būdingi du metų laikai, tarsi jam ir būtų sutverti: pavasaris ir ruduo – ilgas, dažniausiai giedras, kupinas mirkstančių linų kvapo, mintuvų tauškėjimo, iš toli atplaukiančių aidų. Žąsis tuomet pagauna nerimas, jos nevikriai kėsčioja sparnais, norėdamos kilti paskui laukines, kurios šaukia iš padangių. Pasitaiko kam nors į namus parsinešti gandrą sulaužytu sparnu: jis išsigelbėjo nuo mirties, kuriai bičiulį, nesugebantį pakilti į kelionę link Nilo, savo snapais pasmerkia gandrų bendrijos teisėjai; pasklinda gandas, kad tai vienur, tai kitur vilkas nusinesęs paršėką; iš miškų girdėti medžioklinių šunų koncertas: lėkdami loja – sopranas, bosas ir baritonas, vejasi žvėrį, ir iš melodijos pažinsi, ką seka pėdomis – zuikį ar stirną.

Gyvūnai čia sumišę, dar ne visai šiaurietiški. Pasitaiko baltųjų tetervinų, bet yra ir kurapkų. Voverės kailiukas žiemą pilkšvas, bet ne grynai pilkas. Yra dvi rūšys kiškių: vieni, paprasti, lygiai tokie pat žiemą ir vasarą, o antri, baltieji, keičia kailį, ir jų neatskirsi nuo sniego. Šis rūšių bendrabūvis teikia medžiagos mokslininkų apmąstymams; klausimas tampa sudėtingesnis dar ir todėl, kad, anot medžiotojų, paprastųjų kiškių yra du porūšiai – lauko ir miško, o pastarieji retsykais dar poruojasi su baltaisiais.

Dar neseniai žmonės namuose pasidirbdindavo viską, ko reikėjo. Dėvėjo storą drobę, kurią moterys klosto ant žolės ir laisto vandeniui, kad išbaltų saulėje. Pasakų ir dainų metų, vėlų rudenį, būdavo, iš kuodelio pirštais peša sruogas, ritmingai stuksi ratelio paminos. Iš tų verpalų šeimininkės audė namų darbo staklėmis gelumbę, pavydžiai saugodamos rašto paslaptis: eglute, tinkleliu, vienos spalvos apmatai, kitos – ataudai. Šaukštus, kubilus bei ūkio reikmenis droždavo ir skaptuodavo patys, kaip, beje, ir

klumpes. Vasarą dažniausiai nešiojo vyžas, pintas iš liepos karnų. Tiktai po Pirmojo pasaulinio karo ėmė kurtis pieno bendrovės, javų ir mėsos supirktuvės, tad pradėjo keistis ir kaimo gyventojų poreikiai.

Trobos čia statomos medinės, dengtos ne šiaudais, o gontais. Kibirai iš šulinių traukiami svirtimi – prie skelto stulpo pritaisyta kartimi, kurios vieną galą slegia svarmuo. Šeiminių garbės dalykas – darželis prie įėjimo. Jame augina jurginus ir dedešvas, gėles, kurios linguoja aukštai pasienyje, o ne tokias, kurios puoštų tik žemę, pasislėpusios už tvoros.

Nuo šito visumos paveikslo dera pereiti prie Isos upės slėnio, upės, kuri dėl daugelio aplinkybių išsiskiria Ežerų krašte. Isa juoda, gili, vangiai tekanti, apaugusi tankiais karklynais; pro vandens lelijų lapus vietomis vos matosi jos paviršius; upė vinguriuoja per pievas, o abiejuose nuolaidžiuose jos šlaituose plyti laukai su derlingomis žemėmis. Slėnis yra palaiminga vieta dėl reto mūsų krašto juodžemio, vešlių sodų, o gal ir dėl nuošalumo, kuris niekuomet neslėgė čionykščių gyventojų. Kaimeliai šičia turtingesni nei kitur, sutūpę arba ties vieninteliu vieškeliu palei upę, arba aukščiau viršum jos, terasose, ir pavakare žvalgosi vienas į kitą langų šviesuliais per daubą, kuri kaip rezonuojanti dėžė atkartoja plaktuko dūžius, šunų lojimą ir žmonių balsus, – gal todėl slėnis taip garsėja savo senomis dainomis, kurias čia dainuoja atskirais balsais, niekada unisonu, visuomet stengdamiesi nurungti varžovus iš priešais esančio kaimo – gražiau, iš lėto užgesinti posmą. Tautosakos rinkėjai užrašė prie Isos daugelį motyvų, kurie siekia pagonybės laikus, kaip antai pasakojimą apie Mėnulį (pas mus jis vyras), atsikėlusį iš vedybinio guolio, kur jis miegojo su savo žmona – Saule.

II

Isos slėnis ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgynai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori. Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikišcio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinių krūtine; plaukai supinti į kasele, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi. Bet šiuos pasakojimus derėtų vertinti atsargiai. Labai galimas dalykas, kad velniai, žinodami apie prietaringą žmonių stebėjimąsi vokiečiais – prekybos, išradimų ir mokslo vyrais, stengiasi išrodyti kuo rimtesni, rengiasi kaip Imanuelis Kantas iš Karaliaučiaus. Ne veltui kitas piktosios dvasios pavadinimas, paplitęs prie Isos – „vokietukas“ – rodo, kad velnias yra progreso šalininkas. Vis dėlto sunku patikėti, kad jie taip rengtųsi kasdien. Antai mėgstamiausia kipšų pramoga – šokiai jaujose, tuščiose pašiūrėse, kur mina linus, daržinėse, stovinčiose atokiau nuo trobesių: kaipgi jie su frakais galėtų dūkti, kelti dulkių ir spalių tumulus, pamiršę savo padorią išvaizdą? Ir jei jiems jau suteiktas tam tikras nemirtingumas, kodėl jie būtinai turėtų vilkėti tik aštuonioliktojo amžiaus apdarus?

Iš tikrųjų nežinia, kiek jie gali kaitaliooti savo pavidalą. Kai mergina švento Andriaus išvakarėse uždega dvi žvakeles ir žiūri į veidrodį, ji gali išvysti ateitį: veidą vyriškio, su kuriuo bus sujungtas jos gyvenimas; o kartais – mirties veidą. Ar čia velnias taip persirenginėja, ar veikia kitos magiškos jėgos? O kaip atskirti būtybes, kurios šičia atsirado su krikščionyste, nuo anų, senųjų čiabuvių – nuo girių laumės, kuri sukeičia lopšiuose vaikus, arba nuo mažyčių žmogiukų, nakčia išlendančių iš savo rūmų, paslėptų po Šeivame-

džio šaknimis? Ar velniai ir tie kiti visokie padarai tarp savęs kaip nors susišneka? O gal tiesiog gyvena vieni greta kitų – panašiai kaip kėkštai, žvirbliai ir varnos? Ir kurgi ta šalis, kurion slepiasi ir pirmieji, ir antrieji, kada arimus trempia tankų vikšrai, kada paupy rausia sau negilias kapo duobes tie, kurie bus sušaudyti, o per kraują ir ašaras, su istorijos aureole, atžygiuoja pramonę? Ar galima įsivaizduoti kokį seimą urvuose, Žemės gelmėse, kur taip karšta nuo degančio skysto planetos branduolio? Seimą, kuriame šimtai tūkstančių mažų velniūkščių, apsvilkusių frakais, rimtai ir liūdnei klausosi oratorių, atstovaujančių pragaro centro komitetui? Štai kalbėtojai skelbia: kad būtų įvykdytos užduotys, reikia liautis lakstyti ir išdykauti po miškus bei pievas, nes šiuo laikotarpiu reikalingos kitokios priemonės, o aukštos kvalifikacijos specialistai jau darbuosis taip, kad mirtingųjų protas net neįtartų, kieno čia būta. Pasigirsta plojimai, tiesa, nenuoširdūs, kadangi visi jau supranta, kad buvo čia reikalingi tiktai paruošiamuoju laikotarpiu, kad progresas juos uždaro niūriose pragarmėse ir kad jie jau nebematys saulėleidžių, praskrendančių paukščių, žaižaruojančių žvaigždžių ir kitokių neaprėpiamo pasaulio stebuklų.

Prie Isos gyvenantys valstiečiai statydavo ant gryčios slenkščio pieno dubenėlį romiems vandens žalčiams, nebijojusiems žmonių. Vėliau jie tapo uolūs katalikai, ir velniai jiems primindavo apie žūtbutinę kovą, vykstančią dėl žmogaus sielos. Kas jie bus rytoj? Pasakotojas nežino, kokį pasirinkti laiką – esamąjį ar būtąjį, tarsi tai, kas praėjo, nebūtų praėję amžinai, o tęstųsi tol, kol juos atmena kartos – ar tiktai vienas metraštininkas.

Gal velniai pamėgo Isą dėl jos vandens? Sakoma, kad šis galįs paveikti gimusių prie Isos žmonių būdą. Jie linkę į kraštutinumus, nenuoramos, o jų mėlynos akys, šviesūs plaukai ir kiek dramblotos figūros tėra apgaulingi požymiai, tariamai liudijantys šiauriečių sveikatą.

III

Tomas gimė Giniuose, ant Isos kranto, tuo metu, kai prinokęs obuolys krenta žemėn bubtelėdamas vidudienio tyloje, o priemenėse stovi statinaitės rudo alaus, kuris čia daromas pasibaigus rugiapjūtei. Giniai – tai visų pirma ažuolais apaugusi kalva. Tas faktas, jog ant jos pastatyta medinė bažnyčia, byloja apie tam tikrus senosios religijos priešininkų kėslus, o galbūt norą nuo senojo prie naujo tikėjimo pereiti be sukrėtimų: toje pat vietoje kadaise savo apeigas atlikinėdavo perkūnijos dievo tarnai. Nuo vejų prie bažnyčios, atsirėmus į akmenų tvorą, apačioje matyti upės kilpos, keltas ir ant jo stovintis vežimėlis; keltas lėtai slenka išilgai lyno, kurį traukia keltininko ranka, lygiai, netrūkčiodama (čia nėra tilto); matyti kelias, tarp medžių kyšantys stogai. Kiek atokiau, pašalyje, stovi klebonija pilku gontų stogu, primenančiu laivę iš paveiksliukų. Užlipus laipteliais ir paspaudus durų rankeną, toliau reikia eiti grindimis iš nugludintų plytelių, sudėtų įstrižai, eglute, o šviesa ant jų krenta pro žalius, raudonus ir geltonus langelius, keliančius nuostabą vaikams.

Tarp ažuolų, aikštelėje, yra kapinės; ten, akmens stulpiukus jungiančių grandinių kurtkampyje, guli Tomo protėviai iš motinos pusės. Viename šone prie kapinių priglunda nuolaidžios kalvelės, kuriose vasarą tarp čiobrelių nardo driežiukai. Kalvas vadina Švedų pylimais. Jas supylė arba švedai, šičia atvykę iš už jūros, arba tie, kurie su jais kariavo; kartkartėmis žmonės čia randa šarvų likučių.

Už pylimų prasideda parko medžiai, jo pakraščiu driekiasi labai status kelias, kuris per atlydžius pavirsta upeliuko vaga. Šalia kelio iš slėpiningo dygiųjų slyvų guoto

kyšo kryžiaus rankos. Norint prie jo priėti, reikia kopti žolės užgožtais sugriuvusiais laiptukais, ir tuomet apačioje pamatysi apskritą šaltinio duburį, iš šono spokso varlė, o priklaupęs ir praskleidęs maurus gali ilgai žiūrėti į dugne besisukantį vandens skrituliuką. Užlošęs galvą, regi apsamanojusį medinį Kristų. Jis sėdi koplytėlėje, vieną ranką pasidėjęs ant kelių, o antrąją parėmęs smakrą, nes yra liūdnas.

Nuo kelio link namų eini alėja. Ji tarsi tunelis (tokios čia tankios liepos) leidžiasi net iki tvenkinio greta svirno. Tvenkinys vadinamas Juoduoju, kadangi jo niekuomet nepasiekia saulė. Naktį čia vaikščioti baisu; nesyk žmonės šičia matė juodą kiaulę, kuri kriuksi ir pusnagomis kaukši į takelius, o peržegnota išnyksta. Už tvenkinio alėja vėl kyla, ir staiga priešais sušvinta gėlynas. Stovi baltas namas, toks žemas, jog, atrodo, jį prislėgė stogas, ant kurio lentučių kur ne kur patogiai įsitaisiusios auga samanės ir žolės. Laukinės vynuogės, kurių uogos sutraukia liežuvį, vyniojasi apie langus ir apie dvi priebučio kolonėles. Iš kitos pusės prilipdytas priestatas – ten visi persikelia gyventi žiemą, nes namo priekis jau dūlėja ir smenga nuo drėgmės, besiskverbiančios iš po grindų. Priestatas susideda iš daug kambarių, ten stovi rateliai, audimo staklės ir milo veltuvai.

Tomo lopšys kabojo namo senojoje dalyje, prie sodo, ir pirmas jį pasveikinęs garsas greičiausiai buvo paukščių ulbesys už lango. Kai pradėjo vaikščioti, daug laiko jam prireikė, kol apžiūrėjo kambarius ir visus užkaborius. Valgomajame bijojo prisitarti prie ceratinės kanapos – ne tiek dėl portreto, vaizduojančio rūstų vyriškį su šarvais, iš po kurių kyšojo kraštelis purpurinio rūbo, kiek dėl dviejų baisingai perkreiptų molinių veidų, stovėjusių ant lentynėlės. Į namo dalį, vadinamą „salonu“, niekada nebandė patekti ir netgi būdamas jau didelis berniukas jautėsi ten labai nesmagiai. „Salonas“ už priemenės visada buvo tuščias, ten tyloje savaiame braškėjo parketas ir baldai, ir visi žinojo, jog ten kažkas gyvena. Labiausiai jam magėdavo pakliūti į kamarėlę, bet tai retai atsitikdavo. Tada močiutės ranka pasukdavo raudonai dažytose duryse styrančią raktą, ir plūstelėdavo kvapai. Pirmiausia – rūkytų dešrų ir kumpių, kabančių palubėj po balkiais... Su šiuo kvapu buvo sumišęs kitas, sklindantis iš stalčiukų, sulipusių vienas prie kito palei sienas. Močiutė traukdavo stalčiukus ir leisdavo juos uostyti, sakydama: „Čia cinamonas, čia kava, čia gvazdikėliai.“ Aukščiau, ten, kur tik suaugę galėdavo pasiekti, viliojamai švytėjo tamsiaauksiai puodeliai, piestos ir net malūnelis migdolams malti, taip pat – pelių spąstai: skardos dėžutė, ant kurios pelė galėdavo užbėgti tamtyč padarytu tiltuku su išpjaustytais laipteliais, o kai siekdavo lašinių, atsiverdavo slapta anga, ir ji krisdavo į vandenį. Kamaros langelis buvo su grotomis, ir čia ne tik kvėpėdavo, bet buvo vėsu ir tamsoka. Tomas taip pat mėgo kambarį prie koridoriaus, šalia virtuvės, vadinamąjį „garderobą“, kur džiūvo sūriai ir kur dažnai būdavo mušamas sviestas. Jis irgi prisidėdavo prie šio darbo, nes smagu traukti muštuvą aukštyn žemyn, kai skylėje šnypščia pasukos; tiesa, greit jam šitai nusibosdavo, nes reikia ilgai padirbėti, kol, pakėlęs dangtelį, pamatysi, kad kryžiokas muštuvo gale jau aplipęs gelsvomis kruopelytėmis.

Namas, už jo vaismedžių sodas, o priešais namą veja – štai su kuo Tomas susipažino pirmiausia. Žolyne trys agavos – viena didelė viduryje, dvi mažesnės iš šonų – baigė susprogdinti medinius gėliapuodžius, kurių lentutės aukščiau ir žemiau buvo paženklintos lanko rūdėmis. Agavas viršūnėmis lietė eglės, augusios žemai, parke, o tarpu jų – visas pasaulis. Žemyn, prie upės ir į kaimą, jis iš pradžių bėgdavo tik tada, kai Antanina į šoną įremtoje geldoje nešdavosi skalbinius, pasidėjusi ant jų medinį plaktuvą, kitaip vadinamą kultuve.

IV

Tomo protėviai buvo ponai. Kaip jais tapo – šito niekad nebeatminė. Jie dėvėjo šalmsus ir juosėjo kardus, o aplinkinių kaimelių gyventojai turėjo dirbti jų laukus. Jų turtą apibūdindavo veikiau „dūšių“, tai yra baudžiauninkų, skaičius, o ne valdomos žemės plotas. Nuo labai senų laikų kaimeliai jiems mokėjo tik duoklę įvairiais produktais, bet vėliau apsižiūrėta, kad grūdai, sukrauti į baržas ir nuplukdyti Nemunu iki jūros, duoda daug pelno ir kad apsimoka miškuose išplėsti žemės sklypus. Tuomet būdavo ir taip, jog verčiami dirbti žmonės pradėdavo maištauti ir žudydavo ponus. Maištininkams vadovavo seniai, neapkenčiantys nei ponų, nei krikščionybės, kuri atėjo pas juos kartu su laisvės saulėleidžiu.

Tomas gimė, kai dvaras jau nyko. Bebuvo likęs nedidelis žemės plotas, kurį arė, sėjo ir šienavo kelios kumečių šeimos; atlygi jos gaudavo daugiausia bulvėmis ir javais, o tas metinis užmokestis buvo užrašomas į knygas kaip „ordinarija“. Be kumečių, dar laikytas tam tikras skaičius bernų ir mergų „prie dvaro stalo“.

Tomo senelis, Kazimieras Surkontas, nė iš tolo nepanėšėjo į tuos vyrus, kurie anksčiau šičia daugiausia rūpinosi žirgų veislėmis ir kivirčiais dėl ginklų. Neaukštas, kiek aptukęs, jis dažniausiai sėdėdavo savo krėslė; kai snausdamas atremdavo smakrą į krūtinę, nuo rausvos plikės nuslysdavo žilų plaukų sruogos, o pensnė tabaluodavo ant šilkinės virvelės. Jo oda buvo kaip vaiko (tik nosis dažnai nuo šalčio tapdavo panaši į slyvą), akys mėlynos, su raudonomis gyslėmis. Jis lengvai peršaldavo, tad labiau mėgdavo būti savo kambariye negu gryname ore. Negėrė, nerūkė ir užuot avėjęs ilgauilius batus ir netgi pentinus, kad atrodytų pasirengęs akimoju šokti ant arkliaus ir lėkti į laukus, – vaikščiojo apsiavęs suvarstomais bateliais, ilgomis, per kelius išduobtomis kelnėmis. Dvare nebuvo nė vieno medžioklinio šuns, nors kieme prie arklidžių kasėsi ir blusinėjosi kirbinės visokių margių, visai neturinčių ką veikti. Nebuvo taip pat nė vienos šaudyklės. Užvis labiausiai senolis Surkontas mėgo ramybę ir knygas apie augalus. Galimas daiktas, kad ir į žmones jis žiūrėjo beveik lygiai taip pat kaip į augalus, todėl jų aistros nelengvai išmušdavo jį iš pusiausvyros. Stengėsi juos suprasti, ir tai, jog buvo „per geras“, pridėjus dar jo priešišumą kortoms ir užavimams, atbaidė kaimynus, lygius jam savo padėtimi. Tardami jo pavardę, jie gūžčiodavo pečiais, bet rimtai ko nors jam prikišti nesugebėdavo. Kiekvieną atvykusįjį ponas Surkontas priimdavo labai mandagiai, rodydamas pagarbą, toli gražu neatitinkančią svečio rango nei posto. Žinia, vienaip juk reikia elgtis su bajoru, kitaip – su žydu ar valstiečiu. O jis šios taisyklės netaikė net baisiajam Chaimui. Kas keletą savaičių Chaimas atidardėdavo brikeliu ir įžengdavo į vidų, rankoje laikydamas botagą, apsitaisęs juodu palaidiniu, it balionas išsipūtusiomis kelnėmis, uždribusiomis ant aulų. Jo barzda styrojo tarsi iš ugnies ištrauktas ap rūkęs nuodėgulys. Kalbą pradėdavo nuo rugių bei veršiukų kainų, bet tai buvo tikrai įžanga protruikiui. Po to šūkaudamas ir mostiguodamas rankomis lakstydavo, vaikydami namykščius po visus kambarius, raudavosi plaukus ir prisiekinėdavo, jog subankrutuosias, jeigu užmokėsias tiek, kiek reikalaujama. Atrodo, kad jeigu jis išvažiuos nesuvaidinęs šios sielvartingos scenos – jausis neatlikęs to, kas privalu geram pirkliui. Tomui buvo keista, kad riksmas nutrūkdavo ūmai. Chaimo lūpose šmėkštelėdavo kažkas panašaus į šypseną, ir abu su senoliu jau sėdėdavo draugingai šnekučiuodamiesi.

Surkonto geraširdiškumas anaip tol nereiškė, kad jis būtų linkęs atsisakyti savo naujos. Senos nuoskaudos tarp Ginių kaimelio ir dvaro išblėso, žemė buvo išskirstyta taip,

jog nebuvo dingsties vaidams. Kas kita – Pagirių kaimas, buvęs kitoje dvaro pusėje, prie miško. Šis kaimas be perstogės keldavo ginčus dėl teisės naudotis ganyklomis, ir tai jam sekėsi nelengvai. Žmonės susieidavo, aiškindavosi, kaip ir kas, o susitvenkus pykčiui, rinkdavo senių delegaciją. Bet kai seniai susėdavo su Surkontu už stalo, ant kurio stovėdavo degtinė ir lėkštė su papjaustyta rūkyta mėsa, visas pasirėngimas eidavo perniek. Senolis, delnu glostydamas kitos plaštakos viršų, neskubėdamas nuoširdžiai aiškindavo. Matei, jog jis tikrai stengiasi viską išspręsti teisingai. Žmonės atlyžę pritariamai linguodavo galvomis, sudarydavo naują sutartį ir tiktai grįždami atgal prisiminėdavo viską, ko neišsakė; užplūsdavo piktumas, kad dar syki juos užbūrė ir dabar bus gėda prieš kaimą.

Jaunystėje Surkontas mokėsi mieste, skaitė Auguste'ą Comte'ą ir Johną Stuartą Millį¹, apie kuriuos prie Isos, be jo, mažai kas buvo girdėjęs. Iš jo pasakojimų apie anuos laikus Tomas labiausiai įsiminė puotas, kuriose vyrai vilkėdavo frakais. Senelis su bičiuliu turėjo vieną bendrą fraką: kai katras nors iš jų šokdavo, antrasis laukdavo namuose, o po kelių valandų keisdavosi.

Užaugo dvi dukros: Elena ištekėjo už kaimyno, dvaro nuomininko, o Teklė – už miestiečio; ji ir buvo Tomo motina. Į Ginius ji kartkartėmis atvažiuodavo ir viešėdavo po keletą mėnesių, bet taip būdavo retai, kadangi vis lydėdavo vyrą, kuris blaškėsi po pasaulį, ieškodamas geresnio uždarbio. O vėliau jį blaškė karas. Tomui motina atrodė tokio nepaprasto grožio įsikūnijimas, kad jis nieko daugiau neįstengdavo, tik žiūrėdavo į ją ir leipdavo iš meilės. Tėvo beveik nepažinojo. Jį globojusios moterys – tai pirmiausia Polia, kai buvo visai mažas, o vėliau – Antanina. Polią įsivaizduodavo kaip odos baltį, linus, švelnumą ir po metų šią savo simpatiją perkėlė į kraštą, kurio vardas skambėjo panašiai – Polska². Antanina vaikščiodavo atkišusi pilvą, pridengtą dryžuota prijuoste. Prie juostos nešiojosi raktų ryšulį. Jos juokas buvo panašus į žvengimą, o širdis buvo sklidina gerumo visiems. Antanina šnekėjo dviejų kalbų mišiniu: lietuvių – savo gimtąja, ir lenkų – pramokta vėliau. Kaip ji kalbėjo, matyti, pavyzdžiui, iš tokio geraširdiško pašaukimo: „Tomas, kuodz, dam kampsitura!“

Tomas labai mylėjo senelį. Nuo jo sklido malonus kvapas, o žili, virš burnos augantys šeriai kutendavo skruostą. Mažame kambaryje, kur jis gyveno, viršum lovos kabojo graviūra, vaizduojanti prie stulpų rišamus žmones; kiti, pusnuogiai, kišo prie stulpų deglus. Vienos pirmųjų Tomo skaitymo pratybų buvo skiemenuoti užrašą: „Nerono deglai“. Taip vadinosi žiaurusis karalius, o Tomas tuo vardu pavadino vieną šunyčių, nes vyresnieji, pažiūrėję jam į gerklę, kalbėjo, jog juodas jo gomurys rodo, kad šuo bus piktas. Neronas užaugo ir nepasižymėjo nirtumu, užtat buvo buklus: ėdė nuo medžių nukritusias slyvas, o kai jų nerasdavo, mokėjo letenomis atsiremti į kamieną ir jį purtyti. Ant senelio stalo gulėjo daug knygų, o jų paveiksliukai vaizdavo šaknis, lapus ir gėles. Kartais senelis nusivesdavo Tomą į „saloną“ ir atvoždavo fortepijoną, kurio dangtis buvo kaštonų spalvos. Lyg patinę pirštai laibais galais bėgiodavo per klavišus, ir keisti atrodė tie judesiai ir lyg lašai byrantys garsai.

Senelį dažnai buvo galima išvysti besitariantį su ūkvedžiu. Ūkvedys Šatibelka nešiojo dvišaką barzdą ir kalbėdamas vis ją glostydavo ir pešiodavo. Jis buvo mažutis,

¹ Auguste'as Comte'as (1798–1857) – prancūzų filosofas, sociologas, pozityvizmo krypties pradininkas. Johnas Stuartas Millis (1806–1873) – anglų filosofas, ekonomistas.

² Lenkija.

vaikščiojo sulenkęs kelius ir vis trūkčiojo kojas iš batų, mat jų aulai buvo gerokai per platūs. Rūkė milžinišką, lyginant su jo ūgiu, pypkę; jos kotas buvo nulinkęs žemyn, o galvutė uždarama metaliniu dangteliu su skylutėmis. Jo būstas gale pastato, kuriame dar buvo arklidė, ratinė ir samdinių kambarys, atrodė žalias nuo snapučių krūmelių, pasodintų vazonėliuose ir net skardiniuose puodukuose. Siena buvo nukabinta šventais paveikslais, kuriuos jo žmona Paulina puošdavo popierinėmis gėlėmis. Paskui Šatibelką visur tipeno šunytis Mopsikas. Kai jo šeimininkas sėdėdavo senelio kambaryje, Mopsikas laukdavo kieme ir nerimaudavo, nes tarp didelių šunų ir žmonių jam kiekvieną akimirką galėjo prisireikti globos.

Svečiai – išskyrus tokius kaip Chaimas ar ūkininkai, ateidinėję visokiais reikalais – apsilankydavo ne dažniau kaip kartą ar porą kartų per metus. Šeimininkas jų pats neieškojo, bet ir nebūdavo surukęs, jei jie atvykdavo. Užtat beveik kiekvienas svečių apsilankymas keldavo didžiausią sumaištį močiutės Surkontovos širdyje.

V

Močiutė Michalina, tai yra – Misia, Tomui niekada neduodavo jokių dovanų ir visiškai juo nesirūpino; tai buvo tokia moteris! Trankė durimis, kiekvieną plūdo. Jai visai nerūpėjo nei patys žmonės, nei jų nuomonė. Kai supykdamas, ištisomis dienomis tūnodavo užsisklendusi savo kambarėlyje. Būnant šalia senelės, Tomą persmelkdavo džiaugsmas – toks pats, kurį jautė miško tankmėje sutikęs voverę ar kiaunę. Kaip ir jos, senelė priklausė miško būtybėms. Į žvėrelio snukutį panėšėjo jos didelė tiesi nosis, styranti tarp skruostikaulių, kurie irgi buvo taip atsikišę, kad, atrodė, nosis tuoj tuoj dings tarp jų. Akys it riešutai, plaukai tamsūs, juos šukuodavo lygiai, – sveikata ir švara. Baigiantis gegužei, ji pradėdavo vaikščioti prie upės, vasarą maudydavosi kelis sykius per dieną, rudenį – pėda praskeldavo pirmąjį ledą. Žiemą taip pat nemaža laiko skirdavo visokioms maudynėms. Ne mažiau žiūrėjo švaros ir namuose, tiesą sakant, tik toje namų dalyje, kurią laikė savo užuoglauda. Jokių kitų poreikių ji neturėjo. Seneliai ir Tomas prie stalo kartu sėsdavo retai, nes močiutė nepripažino reguliaraus valgymo, laikė tai nereikalingu galvos kvaršinimu. Kai jai užeidavo noras, bėgdavo į virtuvę ir šveisdavo puodynės rūgpienio, užsikąsdama raugintais arba acte marinuotais agurkais – nepaprastai mėgo viską, kas aštru ir sūru. Šitas jos priešiškusis lėkščių ir dubenų apeigoms, – maloniau įlįsti kur į kampą ir kirsti niekam nematant, – ėmėsi iš šykštumo ir iš įsitikinimo, jog ceremonijoms tik eikvojamas laikas. O svečiai ją erzino todėl, kad reikia juos linksminti net tada, kai žmogus neturi tam noro, ir todėl, kad jiems reikia duoti valgyti.

Senelė nenešiojo jokių marškinių, vilnionių apatinių nei suvarstomų kikiškų. Mėgstamiausias jos užsiėmimas žiemą buvo stovėti prie pečiaus užsiplešus sijoną ir šildytis sėdyne – ši poza reiškė, kad ji pasiruošusi šnekėtis. Toks iššūkis mandagumo taisyklėms labai patiko Tomui.

Senelės Misios pyktis tikriausiai būdavo tik paviršinis, o viduje ji mažne juokais sprogo, ir, likusi viena, atsitvėrusi abejingumo siena, senelė, matyt, gerokai pasilinksmindavo. Tomui atrodė, kad ji nulipdyta iš tvirtos medžiagos ir kad joje tiksi kažkoks mechanizmas, kurio nereikia prisukti, *perpetuum mobile*, kuriam išorės pasaulis buvo nereikalingas. Ji griebdavosi įvairiausių gudrybių, kad galėtų viduje susigūžti į kamuoliuką.

Domėjosi pirmiausia visokiais burtais, dvasiomis ir pomirtiniu gyvenimu. Iš knygų skaitė tiktai šventųjų gyvenimus, bet greičiausiai ne dėl turinio: ją veikiau svaigino ir į

svajonių dausas nešė pati kalba, maldingų sakinių skambesys. Jokių moralinių pamokymų Tomui ji neteikė. Rytai (jeigu tik išlįsdavo iš savo drevės, kur kvepėjo vašku ir muiļu) susėsdavo abi su Antanina ir aiškindavosi sapnus. Sužinojusi, kad kas nors matė vėlinią ar kad kažkur kaimynystėje žmonės negali gyventi savo namuose, nes kažin kas ten žvangina grandinėmis, ritina statines, visa nušvisdavo. Gerą nuotaiką jai sužadindavo kiekvienas ano pasaulio ženklas, tai yra įrodymas, kad žmogus žemėje nėra pasmerktas vienatvei. Įvairiuose smulkiuose nutikimuose įžiūrėdavo įspėjimą ir Galių nurodymus. Juk vis dėlto reikia žinoti ir mokėti, kaip elgtis, o tada mus supančios Galios pagelbės ir parems. Senelė Misia taip domėjosi tomis būtybėmis, kurios sukuriuoja aplink mus ore ir kurias liečiame kiekvieną akimirką, patys to nežinodami, jog į bobutes, išmanančias paslaptis ir užkeikimus, žiūrėjo visiškai kitaip negu į šiaip žmones ir netgi dovanodavo joms čia medžiagos skiautę, čia dešros rinkelę, šitaip patraukdama jas už liežuvio.

Namų ūkiu ji mažai rūpinosi, nebent patikrindavo, ar senelis ko nors neišneša savo globotiniams, nes jis, bijodamas scenų, vis ką nors nugvelbdavo. Niekam nedaranti paslaugų (svetimos reikmės neprasisakverbdavo į jos vaizduotę), niekada nekamuojama sąžinės priekaištų ir minčių apie kokias nors pareigas savo artimiesiems, ji tiesiog gyveno. Jeigu Tomui pasisekdavo aplankyti močiutę lovoje, baldakimu uždenytoje nišoje (greta stovėjo klauptas su drožinėta atramėle ir raudono aksomo pagalvėliu), sėsdavosi į kojūgalį ir atsiremdavo į jos kelius, pridengtus apklotu (ji nepakentė vatos antklodžių). Aplinkui jos akis susibėgdavo raukšlikės, apvalūs skruostikauliai išsišaudavo dar labiau nei paprastai, o tai reiškė draugiškumą ir juokingus pasakojimus. Kartais, iškrėtęs kokią išdaigą, gaudavo išklausti niurzgijų senelės priekaištų, ji apšaukdavo jį nevidonu ir niektauška, bet šitai jo nejaudino: žinojo, kad jį myli.

Sekmadieniais, eidama į bažnyčią, vilkdavosi tamsią palaidinukę, pakaklėje, virš nėrinių, užsegtą žiogeliu. Ant kaklo užsidėdavo auksinę grandinėle su karoliukais it segtukų galvutės, o medalioną, kurį leisdavo atidaryti (nieko jame nebuvo), slėpdavo kišenėlėje už juostos.

VI

Įvairiausios Galios stebėjo Tomą saulėkaitoj ar tarp žalumynų ir vertino jį pagal tai, ką jos pačios geriausiai išmanė. Tos iš jų, kurioms leista nepaisyti laiko ribų, melancholiškai lingavo permatomas galvas, nes gebėjo suvokti pasekmes tos ekstazės, kurią jis išgyveno. Šioms Galioms gerai žinomi, pavyzdžiui, kompozitorių kūriniai, bandantys išreikšti laimės jausmą, tačiau šios pastangos atrodo apgailėtinos, kai priklaupi prie vaiko lovos, vaiko, kuris nubunda vasaros rytą, o už lango girdėti volungių švilpesys, kvarkimų, kudakavimų ir girgsėjimų choras, ataidintis iš kiemo, – visi balsai, nutviekti šviesos, kuri niekada neišblės. Laimė yra ir lytėjimas, – basomis kojomis Tomas perbėgdavo nuo glotnių grindų lentelių ant šaltos akmeninės koridoriaus aslos ir apvalių takelio akmenėlių, nuo kurių baigia nudžiūti rasa. Ir, – šitai verta įsidėmėti, – jis buvo vienišas vaikas karalystėje, kuri keisdavosi taip, kaip jis panorėdavo. Kipšai, pastebėję atbėgantį jį, greitai susigūždavo ir sulandžiodavo po lapais – it išgąsdintos vištos, kurios tiesia kaklus ir varto savo kvailas akis.

Pavasarij vejoje išaugdavo gėlės, vadinamos švento Petro rakteliais. Tomui labai patiko šis reginys: žolė ištiesai žalia, o čia ūmai šis šviesus geltonis ant nuogo stiebelio, išties kaip mažų raktelių ryšuliukas, o kiekviename raktelyje – mažytis raudonas ratukas. Lapai

apačioje raukšlėti, malonūs paliesti – kaip zomša. Kai gėlynuose pražysdavo bijūnai, su Antanina juos pjaudavo ir nešdavo į bažnyčią. Panardindavo žvilgsnį į žiedus, visa esybe trokšdamas įžengti į šitą rausvą rūmą; saulė peršviečia sienas, o dugne po aukso dulkelės kirba vabaliukai; sykį vieną įtraukė į nosį – taip smarkiai uostė. Šokinėdamas ant vienos kojos, bėgdavo paskui Antaniną, einančią mėsos į rūsį, išraustą sode. Lipdavo žemyn kopėtėlėmis, ir Tomas kojų pirštais jausdavo šaltį, kylantį nuo Isos ledo luitų, apmestų šiaudais. Viršuje kaitra, čia – visai kitaip, ir vargu ar lauke kas tai nujauštų. Jis negalėjo patikėti, kad rūsysis toli nenuėina, o pasibaigia čia, prie išmūrytos sienos su drėgmės patakomis. Arba sraigės. Po lietaus šlapiais takučiais jos keliaudavo iš vienos vejės į kitą, o iš paskos driekdavosi sidabrinis pėdsakas. Paimtos į rankas, jos įlįsdavo į kriauklę, bet netrukus ir vėl išlįsdavo, tereikia tik pasakyti: „Sraige, sraige, parodyk ragelius – vagia tavo namelius.“ Jei visa tai ir teikė malonumo suaugusiems, tai šis malonumas, kaip galėjo įsitikinti Galios, šiek tiek buvo atmieštas gėdos jausmo; suaugusieji, pavyzdžiui, nesusimąstys, palinkę prie balto žiedelio, juosiančio sraigės kiautą. Tai jiems neskirta.

Upė Tomui atrodė milžiniška. Viršum jos visada plaukė ataidai: kultuvės trinksejo tak tak tak; iš kažkur atsiliepdavo kitos, sakytum, susitarusios, kad vienos klausinės, kitos atsakinės. Išstis orkestras, ir skalbėjos niekuomet neapsirikdavo: naujai pradėjusi kaipmat įsijungdavo į jau pradėtą taktą. Tomas slėpdavosi krūmuose, išsiropšdavo į gluosnį ir valandų valandas klausydavosi, žiūrėdamas į vandenį. Upės paviršiumi lakstė voreliai, kojytėmis tarsi įduobdami vandenį, vabalėliai – slidūs metalo lašeliai, kurių net vanduo nesudrėkina, – be paliovos šokdavo ratelį. Saulės spindulys apšviečia kerojančių dugne augalų tankmę, joje sustingę žuvyčių spiečiai, žuvytės išlaksto į visas puses ir vėl buriasi: viksteli uodegyte, staiga šast į šoną, vėl viksteli uodegyte. Kartais iš gelmės į šviesą išplaukdavo didesnė žuvis, ir tada Tomo širdis daužydavosi iš susijaudinimo. Jis net šoktelėdavo ant kamieno, kai upės viduryje pasigirdavo pliuškesys, kažkas sublykčiodavo, ir nuvingiuodavo ratilai. Jei praplaukdavo valtys, tai būdavo nepaprastas reginys: ji išnirdavo ir dingdavo taip greitai, kad ne kažin ką spėdavai įžiūrėti. Žvejys, sėdintis žemai, beveik vandenyje, mosuodavo dvimenčiu irklu, o paskui valtį tempdavosi virvę.

Tomas anksti susimeistravo meškerę, buvo kantrus, tačiau jam nesisekė. Tiktai Akulionių vaikai, Juzis ir Onutė, išmokė jį pririšti kabliuką. Į jų gryčią kaimelio pakraštyje iš pradžių užbėgdavo trumpam, paskui apsiprato, ir jei negrįždavo namo, visi žinojo, kur jis. Per pietus gaudavo medinį šaukštą, sėsdavo su visais prie stalo ir kartu su kitais graibstydavo iš vieno dubens „bandutes“, užpiltas grietine. Akulionis buvo labai stambus, Tomas negalėjo atsistebėti jo pečių lygumu, kadangi nepažinojo kito žmogaus, kuris taip tiesiai vaikščiotų. Jo kelnės per blauzdas iki pat kelių būdavo apvyniotos vyžų dirželiais. Jis labai mėgo žvejoti ir, kas svarbiausia, turėjo luotą. Už obelyno, prie svirnelio, laukas leidosi į ajerų priaugusią įlankėlę; luotas, žolėje išpaudęs takelį, gulėdavo pusiau ištrauktas. Vaikams buvo uždrausta nustumti jį į vandenį, todėl jie, supdamiesi viename gale, galėjo tikrai įsivaizduoti, jog plaukia. Luotas lengvai apsiversdavo; jis buvo išskaptuotas iš kamieno, tik prie šonų styrojo du sparnai palaikyti pusiausvyrai. Akulionis juo plaukdavo gaudyti lydekų su masalu. Lyną, leidžiamą paskui save, užsikabindavo ant ausies, kad iškart pajustų trūktelėjimą. Naktį palikdavo palaidynes, vieną davė ir Tomui. Prie pat meškerykočio buvo pririštos iš lazdyno išpjautos šakutės, ant jų užvyniota virvutė, kurią prakišdavo pro tarpelį, o toliau – pririšdavo dvigubą

kablį. Masalui labiausiai tinka mažas ešeriukas: jei kablį išmeigsi jam iš šono, peiliuku perpjovęs odelę, jis plaukios visą naktį; kitos žuvytės ne tokios gajos, per greitai miršta.

Už šį įvykį reikėjo dėkoti Akulioniui, kuris parinko vietą ir užmetė meškerę. Tomas negalėjo miegoti, anksti, dar tebetvyrant rūkui, pašoko iš lovos ir nuskuodė prie upės. Viršum rausvos, garų apgaubtos vandens plynės paregėjo šakutes – tuščios. Dar netikėjo, trūktelėjo – buvo sunku ir kažkas pliuškeno. Į kalną lėkė kaip sparnus įgavęs, laimingas, trokšdamas kuo greičiau visiems parodyti didelę, sulig ranka žuvį. Išties, visi subėgo ir apžiūrinėjo. Tai buvo ne lydeka, o kažkokia kita žuvis, ir Akulionis pasakė, kad tokių retai pagauna. Dar niekada ligi šiol Tomui nebuvo taip pasisekę, todėl jis keletą metų didžiuodamasis pasakojo šį nutikimą.

Jis mėgo Akulionienę, baltą kaip Polia, ir laukdavo jos glamonių. Akulionių gryčioje buvo kalbama lietuviškai, ir Tomas pats nepajusdavo, kaip irgi pereidavo į šią kalbą. Vaikai šnekėdavosi ir vienaip, ir kitaip, aišku, išskyrus tuos atvejus, kai reikia susišaukti koku nors nuo amžių įprastu šūksniu, pavyzdžiui – berniukai, lėkdami nuogi link upės, šaukdavo tik lietuviškai: „Ei, vyrai!“, ir puldavo stačia galva į vandenį. Kaip Tomas vėliau sužinojo, „vir“ lotyniškai irgi reiškia „vyras“; tačiau lietuvių kalba turbūt senesnė už lotynų.

[...]

Česlovas Milošas

CAMPO DI FIORI

Romoje, Campo di Fiori
 Alyvų, citrinų kraitės,
 Ant grindinio purslai vyno.
 Trapios žiedų skiautelės.
 Rausvą moliuskų valkšną
 Staluos pabėrė prekeiviai,
 Vynuogių tamsios kekės
 Krenta į persikų pūką.

Šičia kadaise ant laužo
 Degė Giordano Bruno,
 Budelis peleną žarstė,
 Smalsuoliai grūdos į ratą.
 O vos tik užgesus liepsnai
 Vėl pilnos buvo tavernos,
 Alyvų, citrinų kraitės
 Vėl ant galvų lingavo.

Mąščiau apie Campo di Fiori
 Varšuvoj prie karuselės
 Giedrą pavasarį, temstant,
 Aidint muzikos trenksmui.
 Salves už geto mūrų
 Stelbė melodijos trenksmas,
 Skriejo krykšdamos poros
 Į giedrą vakaro dangų.

Vėjas iš degančių gaivių
 Juodus aitvarus nešė,
 Juodus vainiklapius gaudė
 Žmonės prie geto sienų.
 Plaikstė rūbus mergaitėms
 Tas vėjas iš degančių gatvių,
 Linksmos minios klegėjo
 Šventišką Varšuvos dieną.

Gal kas pasakys: tai ženklas,
 Jog Romos, Varšuvos liaudis
 Prekiauja, mylisi, žaidžia
 Ir net nepastebi laužo.
 O kitas ištars: tai ženklas,
 Jog viskas žemėj praeina,
 Jog užmarštis gilėja
 Dar neužgesus liepsnai.

Bet aš tą dieną galvojau,
 Jog žūvantis lieka vienas,
 Mąščiau apie tai, jog Giordano,
 Kopdamas ant ešafoto,
 Žmonių kalboj nesurado
 Vieno vienintelio žodžio
 Tarti sudie žmonijai –
 Žmonijai, kuri pasilieka.

Vėl skubinos lenkti taure
 Ir jūrų žvaigždėm prekiauti,
 Alyvų, citrinų kraitės
 Viliojo Campo skruzdyną.
 O jis jau buvo nutolęs –
 Sakytum, praslinko amžiai,
 Kol jie akimirką žvelgė
 Į jo ugninį skridimą.

Ir tų, kur žūva vienvėjų,
 Pasaulis jau nebemato.
 Pati jų kalba ataidi
 Iš negyvos planetos.
 Kol viskas virs į legendą,
 Ir tąsyk, po daugel metų,
 Naujajam Campo di Fiori
 Maištą įžiebs poetas.

Varšuva – Velykos, 1943
 Vertė Tomas Venclova

FILOLOGIJA¹*Konstantino Sirvydo SJ atminimui*

Bėga pakylėjęs žieminio apsiautalo skveną.
 Kojinėti kulkšneliai, varnos ir sniegas.
 Pagavo ir turi. Laiko lūpose. Žodį.
 Išgirstą vaikystėj prie gimtosios upės,
 Kur luotai nendrėse, lieptai, lazdynai
 Ir dygūs medinių pirkių stogai.
 Pro alumnato arkas bėga savo celėn
 Žąsies plunksna įtraukti į rejestrą greta
 Lotyniškų žodžių. Kosti. Malkos traška
 Židiny. Ir Academia Societatis Jesu
 Sklendžia virš gatvių, ir angelai
 Įsikūnija į gipsą ir akmenį, modo Barocco.
 Su prakaito dėmėm po pažastim, kiek marškinių,
 Sijonų, slepiančių tamsius ūksmingus klubus,
 Ir apatinių, kaštos apatinių, liemenių,
 Kelnių, durtinių, sermėgų ant pliko kūno!
 Dūdos ir smuikai, šoko žolynuos.
 Šnabždesiai, prisilietimai, pas ką žydi žiedas.
 O visi jie mokėjo tuos pačius žodžius,
 Kurie tebegyvena, jiems kadai kada išmirus,
 Tarsi būtų ne žemėj, ne naktį, ne kūne
 Užgimę, bet iš eterio kunigaikštijų
 Lankytų jį ir ją, senelį, vaiką,
 Paklusę savosioms tiesoms, genityvui, datyvui,
 Prielinksnio tarnystėje per amžių amžius.

Atverčiu žodyną tarsi šaukčiau sielas,
 Įkerėtas lapuose į nebylų garsą,
 Ir bandau išvelgti jį, kuris mylėjo,
 Kad mažiau mane slėgtų mano mirtingumas.

Vertė Tomas Venclova

VALANDA

Lapuose žėrinti saulė, uolus kamanių zvimbėsų,
 Iš tolo, iš ano upės kranto mieguistos šnekos
 Ir lėtas plaktuko bildesys džiugino ne vien mane.
 Kol atsivėrė penkios juslės, ir anksčiau nei pradžia
 Ruošėsi sulaukti visų, kurie pasivadins: mirtingi esame,
 Kad kaip ir aš garbintų gyvenimą, tai yra laimę.

Berklis, 1972

Vertė Algis Kalėda

¹Eilėraščio vertimas lietuvių kalba buvo publikuotas anksčiau už originalą. (Vert. pastaba.)

LANKA

Tai buvo paupio lanka, vešli, dar nešienauta,
 Skaisčiausiąją birželio saulės dieną.
 Aš jos ieškojau visą amžių, radau, atpažinau,
 Ten tarpo žolės ir gėlės, kadaise pažįstamos vaikui.
 Pro primerktus vokus siurbiau tą šviesumą,
 Ir kvapas mane apsėmė, bet koks žinojimas liovės.
 Staiga pajutau: išnykstu ir raudu iš laimės.

Berklis, 1992
 Vertė Tomas Venclova

MANO TĖVYNĖJE

Mano tėvynėj, kurion nesugrįšiu,
 Ežeras girioj be galo platus tyvuliuoja,
 Viską regiu stebuklingai, sakytum, sapnuoju,
 Debesys grėsliai nuostabūs sklaidosi dryžiais.

Ir vandenu tamsusis šnabždesys atmintyje išliko,
 Ir erškėčiuotos dugno žolės susiviję,
 Juodų žuvėdrų klyksmas, speiguoto vakaro degimas,
 Menu padangėn šaunančius paukščius, tą sprangią garso giją.

Danguj manajam tas erškėčiuotas ežeras užmigęs.
 Pasilenku ir jo dugne su atšvaitais matau
 Gyvenimo paveikslą. Ten ir mano baimė. Jau supratau,
 Jog ten ji bus, pakol mirtis ateis ir tars: jau viską tu įvykdei.

Varšuva, 1937
 Vertė Algis Kalėda

MITTELBERGHEIM

Stanislavui Vincenzui

Vynas miega Reino ažuolo statinėse.
 Mane išbudina mažos bažnyčios varpas
 Tarp vynuogynų Mittelbergheime. Girdžiu,
 Kaip šaltinėlis teška rentiny, kaip klumpės
 Kaukšnoja gatvėj. Džiūvantis tabakas
 Palėpėje ir plūgai, ir mediniai ratai,
 Ir šlaitai, ir ruduo šalia manęs.

Dar tebesu užsimerkęs. Neragink,
 Ugnie, galybe, jėga, dar ne laikas.
 Daug metų gyvenau ir lyg šiame sapne
 Jutau, kad siekiu nutolstančią ribą,
 Kur išsipildo garsas ir spalva,
 Ir susijungia žemiškosios būtys.
 Prievarta lūpų man dar neatverki,
 Leisk man tikėti, viltis, jog pasieksiu,
 Stabtelėti duok man Mittelbergheime.

Žinau, kad privalau. Šalia manęs
 Ruduo, mediniai ratai ir tabako lapai
 Palėpėje. Ir šičia, ir visur
 Manoji žemė, kur beatsigręžčiau,
 Vis viena, kokia kalba beišgirsčiau
 Mylinčių šneką ir vaiko dainelę.
 Aš, laimingesnis nei kiti, paimsiu

Šypsena, žvilgsnį, žvaigždę, šilko klostę
 Ties kelių linija. Giedras, akylas
 Žingsniuosisi šlaitais, švytint švelniai dienai,
 Virš upių, miestų, plentų, papročių.
 Ugnie, galybe, jėga, laikanti mane
 Ant delno, suaižyto raukšlėmis,
 Nelyginant didžiais tarpekliais, iškedentais
 Vasario vėjo. Teikianti tvirtybės
 Išgąščio mirksnį, nerimo savaitę,
 Ne laikas dar, tegul subręsta vynas,
 Tegul keleiviai miega Mittelbergheime.

Mittelbergheim, Elzasas, 1951
 Vertė Tomas Venclova

NIEKAD TAVĖS, MIESTE

Niekad tavęs, mieste, negalėjau palikti,
 Ilgos buvo mylios, tačiau stūmė mane atgal it šachmatų figūrą.
 Bėgau žeme, kuri sukosi vis greičiau,
 Bet visados atsidurdavau ten: su knygom drobinėj terbelėj,
 Įbedęs akis į bronzines kalvas už šv. Jokūbo bokštų,
 Kur varganas juda arklys ir žmogelis smulkus paskui plūgą,
 Nebegyvas – ir vienas, ir kitas.
 Taip, tas tiesa, nesuprato niekas bendruomenės anei miesto,
 Kinų Lux ir Helios, Halperno ir Segalo iškabų,
 Vaikštynių šv. Jurgio gatve, pavadinta Mickevičiaus.

Ne, nesuprato niekas. Niekam nebuvo skirta.
Tačiau kai gyvenimas minta vien tik viltim,
Jog išauš diena aštri ir perregima,
Tai labai dažnai skaudžiai gaila.

Berklis, 1963
Vertė Rolandas Rastauskas

RUE DESCARTES

Nesavas, kaip jaunas barbaras, atklydęs pasaulio sostinėn,
Dekarto gatvę praeidamas, leisdavausi prie Senos.

Daug buvo mūsų iš Jasų ir Kološvarų, Vilniaus ir Bukarešto,
Saigono ir Marakešo,
Droviai prisimenančių gimtinių papročius,
Apie kuriuos čia geriausia buvo tylėti:
Suploji tarnams, atbėga mergelės basos,
Pašarai gyvuliams pramaišiu su burtažodžiais,
Choralai, giedami kartu ponų ir šeimynykščių.

Palikau nykumos erdves,
Žengiau į universaliąsias, gėrėdamasis ir geisdamas.

Daug mūs iš Kološvarų, Jasų, Saigono ar Marakešo
Žuvo norėdami sunaikinti senus tėvų papročius.

Paskui jų kolegoms paimdavo valdžią
Žudydami universaliųjų idėjų labui.

O miestas tuo tarpu pagal savo prigimtį
Gomuriniu juoku skardeno patamsius,
Kepė ilgus kepalus, vyną pilstė į molio ąsočius,

Žuvis, citrinas, česnakus pirkdamas turgavietėse.
Abejingas garbei, gėdai, didybei ir šlovei,
Nes visa jau buvo, praėjo, pavirto
Nebyliais paminklais, nežinia kam statytais,
Vos girdimom arijom, nuvalkiotais posakiais.

Vėl remiuosi alkūnėm į šiurkštų krantinės akmenį,
Nelyg būčiau sugrižęs iš požemių karalijos
Ir išvydęs besisukantį sezonų ratą

Ten, kur žlugo imperijos, o gyvieji virto numirėliais,
Ir nebėra čia, nė kur kitur mūsų pasaulio sostinės,
Ir visiems papročiams naikintiems sugražintas jų geras vardas.
Ir žinau jau, kad žmogaus laikas nėra lygus Žemės laikui.

O iš savo didžiųjų nuodėmių geriausiai atmenu vieną,
Kaip kartą miške, skardžiu pro upokšnią eidamas,
Ant žolėj susirangiusio žalčio užverčiau sunkų akmenį.

Ir kas man paskui nutiko, tebuvo pelnytas atlygis,
Kuris anksčiau ar vėliau ištinka draudimus laužantį.

Berklis, 1980

Vertė Almis Grybauskas

SODYBA

Nėra namų, tik parkas, nors senieji medžiai iškirsti
Ir tankumynas gožia kadainykščio tako žymę.
Nugriautas svirnas, baltas, su spynom,
Su sklepais, arba rūšiais, kur stūksojo lentynos žieminiams
obuoliams.

Tokios pat, kaip anuomet, kelio vėžės žemyn:
Prisiminiau, kur posūkis, bet upės neatpažinau;
Spalva ir rūdijančio sunkvežimių tepalo,
Ir nei meldų, nei vandens lelijų.

Neberasi liepų alėjos, kur bitės siaudė kadaise,
Ir sodai, saldybe girtų širšinių bei vapsvų tėvynė,
Sudūlėjo ir prasmego į dagius ir dilgėles.

Tas kraštas ir aš, nors buvom toli kits nuo kito,
Nukrėsdavom lapus daug metų tuo pačiu laiku,
Užpustydavo mudu, ir mudviejų vis mažėjo.
Ir štai mudu drauge, vienoj senatvėj.

Įdomu, kas čia per dūmai, ne iš kamino, iš vamzdžio
Virš mažo negrabaus barako, suręsto iš plytų ir lentų,
Piktžolių ir krūmų žalumoj – atpažinau *sambucus nigra*.

Garbė gyvenimui už tai, kad tebetrunka, vargingai, vos ne vos,
Jie valgė savo kukulius ir bulves
Ir bent turėjo malkų prakuroms, kai spaudė ilgos mūsų žiemos.

Vertė Tomas Venclova

ŽUVIS

Tarp riksmų, ekstaziškų šūksnių, ragelių spiegių, mušimo
į puodus ir būgnus

Didžiausias protestas buvo išlaikyti saiką.

Bet paprastas žmogaus balsas darėsi beteisis,

Liko it žuvies žiomenų krutėjimas už akvariumo sienos.

Priimdavau, kas lemta. Buvau vis dėlto tik žmogus,

Tai yra, kentėjau verždamasis prie panašių į save būtybių.

Berklis, 1970

Vertė Vytautas Ališauskas

Viktorija Daujotytė

RELIKTINIAI SĄMONĖS TURINIAI METAFIZINIUOSE APMAŠTYMUOSE

Milošo *Isos slėnis* – paslaptingas kūrinys, daugiašakis ir daugiabriaunis, apimantis ir autobiografinius momentus, ir simbolinius apibendrinimus. Vieta ir konkreti – Nevėžio slėnis – ir abstrakti, sukurta kaip vieta, kurioje sąmonė laisvai patiria gyvenimą pirminėmis jo formomis, prienamomis vaikui, įgyja bręstančią ir talpėjančią atmintį iš gamtos ir kultūros, kiek ji pasiekiamą. Laisvas patyrimas neatskiriamas nuo nulemtų išbandymų. Kas lemia, kas nulemia? Kokia tikrovė ir kokia antitikrovė, anapusbė? Koks yra praeities ir dabarties laiko santykis? Kaip pasakoti, kad įmanoma būtų aprėpti kiek įmanoma daugiau tos daugialypės realybės, kuri sąmonėje ne tik buvo išlikusi, bet ir augo, plėtojosi? Pasakotojo problema, įrašyta pasakojimo pradžioje: „Pasakotojas nežino, kokį pasirinkti laiką – esamąjį ar būtajį, tarsi tai, kas praėjo, nebūtų praėję amžinai, o tęstųsi tol, kol juos atmena kartos – ar tiktai vienas metraštininkas (9).“ Nežinojimu jau pasakoma, kad pasakojama iš abiejų perspektyvų: iš būtojo ir esamojo laiko. Būtasis tebeliudija patirties gyvumą, esamasis reflektuoja, bendrina, jungia su pasaulėvaizdžio pagrindinėmis linijomis, laisvina tai, kas lyg užslėpta, pridengta universalijų. Milošo pasaulėvaizdžio pamatuose glūdi dvasingumo formų problema, išsiskaidanti į tikėjimą ir abejojimą, krikščionybę ir ikikrikščioniškąsias religines formas, į laisvą pasirinkimą ir nulemtumą, į gėrio ir blogio neišskaidomą sąveiką. Krikščionis, katalikas pagal gimimą šeimoje, kurioje krikščionybės buvo laikomasi, krikštytas, aprūpintas sakramentais. Nevengęs abejonių ir atvirai apie jas kalbėjęs (taip pat ir „Teologiniame traktate“) *Isos slėnyje* Milošas atskleidžia ir užgožtą, užslopintą, nykstantį pagoniškąjį pasaulėvaizdį (kadangi pats Milošas kalba apie pagonybę, negalima visai šios sąvokos išvengti, bet kartais vartojamos ir senosios religijos, senojo tikėjimo sąvokos, kad ir šiame sakinyje: „Giniai – tai visų pirma ažuolais apaugusi kalva. Tas faktas, jog ant jos pastatyta medinė bažnyčia, byloja apie tam tikrus senosios religijos priešininkų kėslus, o galbūt norą nuo senojo prie naujo tikėjimo pereiti be sukrėtimų: toje pat vietoje kadaise savo apeigas atlikinėdavo perkūnijos dievo tarnai (9).“ Neabejotina, kad Milošas sąmoningai seka senojo tikėjimo žymes gamtovaizdyje (ne kartą užsimenami ažuolai; Baltazaras turi žiūrėti, kad „nekirstų medžių sename ažuolyne“) ir žmonių sąmonėje. Senojo baltų tikėjimo (ne tik pagonybės) reliktai Milošo kūryboje – atskira, didelė tema. Jai reikia kūrybos visumos, bet kodai, šifrai aiškiausiai pateikiami *Isos slėnyje*. Beveik programiškai – pačioje pradžioje; Tomas įeis į šią realybę, bus jos perimtas.

Bet norint patikimiau suvokti į lietuvių sąmonės iki šiol neapleidžiančią pirminės tikybos problemą (ji atnaujinta Algimanto Bučio istoriosofinėse knygoose *Barbarai vice versa klasikai*; *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha*), reikia nors kelių sugrąžinančių nuorodų. Pirmiausia į Daukantą ir Milošui svarbų Narbutą.

Lietuviai – vėlyvo krikšto tauta. Ir dėl to, kad jau buvo išėjusi iš pagonybės, jau subrandinusi savitas religingumo formas. Pakankamas gyvenimo ir mirties supratimui, padedančias priimti gimusius, lydėti ir laidoti mirusius. Pakankamas paguodai, nusiraminiui,

vilčiai, padrašinimui, svarbiųjų gyvenimo momentų ritualizacijai. Svarbiausiu lietuvių susikurto dvasingumo formų argumentu laikytinas žynių luomas; greta žemdirbių ir karių. Toks luomas galėjo susiformuoti tik pakankamai išsivysčiusiame žmonių bendrume, pajėgusiame savo nariams, išsiskiriantiems protu, intuicija, kitais sąmonės gebėjimais, suteikti išskirtinius vaidmenis, paskirti tarpininkauti tarp šio ir kito pasaulio, kurį jautė esant. Transcendencija gali būti suvokta kaip riba, skirianti pagoniškuosius vaizdinius, būdingus visų tautų ankstyvajam būviui, nuo žingsnio į tikėjimą, į savo dievų panteoną. Pakanka liudijimų, kad žyniai veikė kaip autoritetai. Išliko ir pats žodis žynys; Lietuvių kalbos žodyne pirmoji reikšmė – senųjų religijų kulto tarnas, dvasininkas. Gyvas senųjų religinių sąvokų lizdas: žiniuoniai, vaidilos, vaidilutės, kriviai, žinyčios (galbūt pirmosios šventovės, bažnyčios). Taip pat ir burtininkai, burtininkės, pažeminančios prasmės žodžiai, jau užsiminti ir Mažvydo papeikimų: „Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti“ (turimas galvoje senasis apeiginis valgymas). Kaip žinoma, Mažvydas, liuteronų kunigas, liepia atsisakyti ir kitų senojo tikėjimo dalykų: „Kaukus, žemėpačius ir laukosargus pameskit, / Visas velniuvas, deives apleiskit: / Tos deivės negal jums nieko gero duoti, / Bet tur visus amžinai prapuldyti.“ Kaukai – namų dievaičiai, žemėpačiai – sodybų, laukų, gyvulių dievai, laukosargas – pasėlių bei javų dievas. Velniuvas – piktosios dvasios. Deivės – moteriškosios dievybės.

Daukanto laisvojo mąstymo tradicija įgalina senajai lietuvių kultūrai apibūdinti vartoti tikybos, tikėjimo sąvokas. Ne pagonybės. Daukantas kultūros suvokimui, apibūdinimui apskritai yra žengęs iš esmės svarbų žingsnį – savo sąmonės išgalėmis pabandęs suvokti, kaip tai yra, kaip gali būti, kaip žmoguje tarsi savaime užsimezga ryšys su protu nesuvokiama paslaptimi, su kažkuo, kas yra nepasakomai būdamas ir nebūdamas, bet tarsi rodydamasis tuo, kas sąmonei ima būti. Ir tas rodydamasis (kartais baugus ir baisus – kaip sakmėse), tie sielos susitikimai tarsi užpildo sąmonę, nors neatsakoma – kas? Daukanto *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* skyrius „Tikyba senovės lietuvių“ pradedama įspūdingu sakiniu, kuriuo teigiama, kad žmogui yra įgimta nuomonė apie Dievą.

Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą, šio pasaulio įkūrėją, todėl, pasijutęs pasauly, mėklindamas į dangaus ir žemės daiktus, tuojau taria esantį vieną kūrėją tų visų stebuklingų daiktų, kuriais džiaugdamos rengias ilgainiui jį garbinti, kaipo savo geradėją.

Kokia buvo senovėj apie Dievą nuomonė ir žinojimas lietuvių tautos, to negal aiškiai pasakyti, nesgi nuožmūs ir smarkūs jos neprieteliai vienovės apie Dievą nuomonę ir žinią, kiti per savo nedorybę skaugėdami didelės garbės nuo to lietuviams, ir palaikus tos žinios, nuo kruvinų terionių užsilikusius, tyčiomis užslėpė arba visų aiškiausias žinias ir nuomones apie Dievą ir pirmąją pradžią, kitaip išguldydami išjuokė taip, jog šiandien kas, norėdamas senovės lietuvių žinią apie Dievą išrašyti, nė kokio kito vadovo neturi sau tame daikte, kaip tiktai lietuviškus žodžius, įrašytus senovės gadyinių raštuose, kuriais sekdamas pagal būdą jų kalbos, gali dar didumą senovės jų tikybos numanyti ir išrašyti¹³.

Tiktai žodžiai dar gali mus pavesti gilyn, į pradžią, kurios jau negalime pasiekti. Mažvydui dėkojame ir už tai, kad lietuviškai parašė kaukus, žemėpačius, laukosargus. Gauname signalą, kad Lauksargiai (vieta netoli Tauragės, kelis kartus paminėta Birutės Baltrušai-

¹³ Simonas Daukantas, *Raštai*. I, Vilnius: Vaga, 1976, 488.

tytės), yra mažvydinių laukosargų vieta, buvusi šventa. Daukantas yra senovės lietuvių tikybos pirmasis autoritetas – ir pagal empatinį santykį, pagal įsijautimą į žmogui įgimtą nuomonę apie Dievą. Senieji lietuviai neabejotinai tą įgimtą nuomonę turėję, palengva ją išpuoselėję, žyniai, vaidilos sustruktūrinę, ir buvęs prieitas tas svarbiausias pojūtis, kuris ir ženklina tikėjimą – transcendencijos, kitos realybės nuojautą. Daukantas sako:

Tas yra dar stebuklingesniu, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, jau didžiai gilioj senovėj turėjo nuomonę apie antrą gyvenimą, beje, jog žmogus mirdamas nepasibengiąs būtinais, bet, tuo nustipus, jo dvėselė arba dūšia, einanti kur tenai į aukštybes laimingiau gyventi².

Dėl vėlyvo, vėlyviausio Europoje, krikšto lietuviai, o ypač žemaičiai, jau nebegalėjo užmiršti senosios tikybos. Jei ir neminėjo senųjų dievų, jei ir meldėsi krikščionių Dievui, tai dainose, giesmėse, raudose išlaikė įgimtos nuomonės apie dievą reliktus, pasaulio jutimo būdus. Vilniaus romantikai, neabejotinai daug ką semdamiesi iš Narbuto, svarbaus ir Milošui, nemažai prisidėjo prie lietuvių ikikrikščioniškos senovės poetizavimo. Poetizavimas paprastai sutelkia tik viršūnes, tuo tarpu pirminiai, su žemės gyvenimu susiję pojūčiai ima nykti. Nelengva pasakyti, kas senojoje lietuvių tikyboje yra esmingiausia: greičiausiai žmogaus ir kosminės vienovės jautimas, šventumo pajauta, iš to kylantis atsargumas: atsargus elgesys su mirusiais, netgi jų baimė, ypač mirusių negera mirtim, ne sava mirtimi; *Isos slėnyje* tai ne tik fiksuojama, netgi savaip akcentuojama. Atsargus požiūris į gamtą, transcendentinio judesio nuojauta įprastame, bet ir neįprastame gamtos įvykyje. Gamtos stebėjimas matymas girdėjimas yra *Isos slėnio* vidinio siužeto intencijos. Tradicinės ir transcendentinės gamtojautos prasitęsimai, atsišaukiantys iki dabar.

Kai Romualdas Granauskas ištaria *žiego apsireiškimą* („Žiego apsireiškimas“, *Metai*, 2010, 12), jis ištaria ir gamtinio šventumo galimybę: šventumas kaip ženklas gali pasirodyti tuo, kas nėra šventa. Granauskas tarsį kartoja Daukanto sąmonės kelią – bandymą įsijausti, kaip tai galėjo būti. „Dabar pabandykime įsijausti į žiego psichologiją.“ Perskaitymo problema – perėmimo. To, ko trūksta lietuvių senajai tikybai; nebėra žodyno, sintaksės – sakinio, minties tako. Granauskas bando suteikti kalbą žiogui. Žiogas pasiekia ketvirtą blokinio namo aukštą.

Sukaupęs visas jėgas (juk lipau tuo vijokliu per visus keturis aukštus!), aš užšoku ant to krėslo atkaltės ir pamatau priešais atverstą sąsiuvinį!.. Net palenkęs galvą žemyn, imu skaityti, kas ten parašyta... Tarpdury pasirodo moteris su šluoste, suima mane į riešučias, išneša į balkoną ir vėl patupdo atgal ant to vijoklio.

Bet aš jau esu viską perskaitęs, viską įsidėmėjęs ir viską supratęs. Tai seno ligoto rašytojo nebaigtas apsakymas. Jeigu jis dar turi nors kiek proto, supras, ką reiškia mano apsilankymas...

Aš supratau, Viešpatie.

Tik sąmonė, kurioje išlikę senosios gamtinės pasaulėvokos tikybinių reliktų, gali ištarti žiego apsireiškimą ir leisti žiogui būti svarbiausiu tarpininku tarp žmogaus ir Viešpaties (sena lietuviška dievybės vardo forma). Jei skaitantysis turi artimą žemaičių pasaulėjautos pamatą, suvoks tai visiškai natūraliai.

Isos slėnyje mažieji gamtos padarai svarbūs, gyvena savo gyvenimą, perneša žmogui nelengvai įspėjamas mįsles. Sujungia žmogaus laiškus:

² *Ibid.*, 497.

Bronelė Ritter, su dviem gelsvom kasytėm, gaudanti ant lango drugelį ir ketinantį jį išleisti laukan, žvelgė į vakaro šešėlius, nusidriekusius per lubas, ir dvi jos žilų plaukų sruogos gulėjo ant pagalvio“ (150).

Tai, kas tik keliais žodžiais ir tik pasiremiant Daukantu ir stabtelint prie kito žemaičio – Granausko pasakyta apie senąją lietuvių tikyba, jos išlikimą iki nūdienos kartais vos vos suvokiamais (ir tai tik artimos sąmonės būdu) reliktais, pasakytina ir mąstant apie Milošą. Grįždamas sąmone atgal į savo pradžios laiką ir erdvę Milošas grįžo ir prie to, ką aptiko (aptikdavo) savyje kaip įgimta; įgimtos nuomonės apie pasaulio buvimą, buvimo galimybę, prie senosios lietuvių tikybos (lenkų tyrinėtojai kalba apie Milošo pagonybę). Atsime namame, patirtame gamtos, sodybos, namų pasaulyje, pasakojimuose, žmonių likimuose Milošas aptiko lyg užslėptą, užgniaužtą savo tapatybės dalį ir tarsi ryžosi ją išlaisvinti. Milošo tapatybė keliasluoksni, daugialypė, daugiabalsė; atrodo, kad jis pats tai juto, kad turi daug balsų, kad gali remtis įvairiomis programomis... Programomis, iškeliančiomis ir skirtingus žanrus, – nuo fragmento, minimos, kelių poezijos eilučių iki romano, traktatų. Turėjo rasti paaiškinimų, autoritetų, lyg tikrinosi, ar tai, ką jis mato, girdi atsime namas, kaip nors egzistavo (egzistuoja) ir kitiems, ar tai yra suvokta. Rėmėsi daugiausia Narbutu, kilusiu iš Mickevičiui artimo krašto, laikiusio save lietuviu, baigusiu Vilniaus universitetą, palaikiusiu ryšius su Daukantu, Stanevičiumi. Narbutas sukaupė daug Lietuvai svarbių istorinių šaltinių, vienas pirmųjų ėmė juos skelbti. Lenkų kalba parašė itin svarbų, daugiatomį veikalą *Lietuvių tautos senovės istorija*. Romantizmo dvasios istorija, Lietuva suvokiama atskirai nuo Lenkijos – kaip ir Daukanto. Prienama iki paskutinio Gediminaičio (Jogailaičio) Žygimanto Augusto mirties. Pateikta mitologijos medžiagos. Kad *Lietuvių tautos senovės istorija* buvo svarbi knyga, paminėta ir *Isos slėnyje*, ją skaito ir klebonas. „Klebonas piktai krenkščiojo, vis pasimuistydamas krėsle, kai skaitė apie neapsakomą gausybę deivių ir dievų, kadaise garbintų šiame krašte; jis atpažino tuos pačius prietarus, keistai tvirtus, kuriuos taip stengėsi išrauti (117).“

Bet rėmimasis autoritetais meno kūryboje yra sudėtingas procesas – svarbiausia, kad išjudinama sąmonė, kuri ima atsimeinti ir tai, ko iš tiesų lyg ir neatsimeina, jungti atskirus faktus, juos apšviesti lyg ir kita šviesa ar tiesiog tai, kas lyg ir nyko nematomai, padaryti matoma. Taip yra ir *Isos slėnyje*. Iš karto skaitytojas įvedamas į Ežerų (vadinasi, vandenų) ir dėl gamtos šiaurisko atšiaurumo neiškirstų miškų kraštą. Labai archaišką: „Dar neseniai žmonės namuose pasidirdindavo viską, ko reikėjo. Dėvėjo storą drobę, kurią moterys klosto ant žolės ir laisto vandeniui, kad išbaltų saulėje. Pasakų ir dainų metą, vėlų rudenį, būdavo, iš kuodelio pirštais peša sruogas, ritmingai stuksi ratelio pamino. Iš tų verpalų šeimininkės audė namų darbo staklėmis gelumbę, pavyzdžiai saugodamos rašto paslaptis: eglute, tinkleliu, vienos spalvos apmatai, kitos – ataudai. Šaukštus, kubilus bei ūkio reikmenis droždavo ir skaptuodavo patys, kaip, beje, ir klumpes. Vasarą dažniausiai nešiojo vyžas, pintas iš liepos karnų (6).“ Tai panašu į etnografinį aprašą, iš esmės belaiškį. Pirminis gyvenimas, pirminiai judesiai, gestai, gyvi daiktai. Pirminis kūrybingumas, neatskiriamas nuo pirminių, gyvybei išlaikyti ir pratęsti būtinų darbų. Isa dėl daugelio priežasčių išsiskirianti Ežerų krašte, juoda, gili, vangiai tekanti. Slėnis derlingas, palaiminga vieta,

bibline prasme galinti priminti rojų. Krikščionybė atidžiai sekama: bažnyčia, klebonija, svarbiausios krikščioniškos šventės (Velykų Prisikėlimas su tik Žemaitijai būdingais vaidinimais, Judo kankinimu ir kt.), kulto tarnai, Tomo troškimas tapti ministrantu. Bet tarsi jau ir visiškai sustruktūrintas, į papročius perėjęs religinis gyvenimas uždengia tai, prieš ką pasisakė jau Mažvydas – dar gyvą pagonybę. „Tautosakos rinkėjai užrašė prie Isos daugelį motyvų, kurie siekia pagonybės laikus, kaip antai pasakojimą apie Mėnulį (pas mus jis vyras), atsikėlusi iš vedybinio guolio, kur jis miegojo su savo žmona – Saule (7).“ Tyrinėtojų ginčijamą mitologinį motyvą Milošas pateikia kaip *Isos slėnio* tautosakos tikrenybę. Tikrenybę, leidžiančią pasakojimui įsibėgėti, jau neapleidžiant velnio, vienos pačių svarbiųjų lietuvių mitologinių būtybių, temos. Pasakojimas apie velnią toks pat natūralus kaip ir Kazio Borutos *Baltaragio malūne*: tai tiesiog yra. *Isos slėnis* ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. „Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgnai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori (7).“ Pasaka yra svarbiausia tų būtybių liudininkė, bet pasakos minėti nebūtina, nes yra mačiusiųjų. „Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikiščio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinių krūtinę; plaukai supinti į kasele, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi“ (7). Čia pat pasirodo ir laumės – girių laumės, čiabuvės. „Prie Isos gyvenantieji valstiečiai statydavo ant gryčios slenksčio pieno dubenėlį romiems vandens žalčiams, nebijojusiems žmonių. Vėliau jie tapo uolūs katalikai, ir velniai jiems primindavo apie žūtbutinę kovą, vykstančią dėl žmonių sielos (9).“ Štai ši – žūtbutinė – kova dėl žmogaus sielos yra Milošo metafizikos šaknis. Ji kiaurai peraugusi žmogaus istoriją, ji eina nuo pradžios, kurios nėra. Nuo pagonybės, senosios tikybos iki krikščionybės – ir neišnyksta. Vis iškyla kaip klausimas: „Unde malum?“ Blogio pergalės galimybė amžina, tokia pat tikėtina kaip ir gėrio. Jei siela priešinas blogiui, gali laimėti trumpus atokvėpius. Krikščionių Dievas, bet ir apsamojęs medinis Kristus, kuris „sėdi kopyltėlėje, vieną ranką pasidėjęs ant kelių, o antrąją parėmęs smakrą, nes yra liūdnas“ (10). Tai, aišku, Rūpintojėlis, viena autentiškųjų lietuvių medinės sakralinės skulptūros formų. Bet greta jo, tame pačiame parke žmonės nesyk yra matę juodą kiaulę, „kuri kriuksi ir posnagomis kaukši į takelius, o peržegnota išnyksta“ (10).

Tomo senelis Surkontas į žmones žiūri beveik taip pat kaip į augalus, sugeba su jais susitarti. Dermės principas – *dharmos* – yra senųjų tikėjimų pamatas, *padas*. Močiutė Michalina (Misia) atstovauja archaiškam senos moters (galima būtų sakyti, kad ir pagonės, nepaisant jos paviršinio krikščioniškumo, pamaldumo) tipui. Kita močiutė, Tomo tėvo motina, ir vadina ją pagone. „Ta pagonė“, – sako senelė Dilbinova, ir pagrįstai (213).“ Ji, Tomo jutimu, kaip voverė ar kiaunė, priklausė miško būtybėms. „Baigiantis gegužei, ji pradėdavo vaikščioti prie upės, vasarą maudydavosi kelis sykius per dieną, rudenį – pėda praskeldavo pirmąjį ledą“ (16). Išorės pasaulis jai nebuvo reikalingas, ji gyveno viduje. Bet labai domėjosi visokiais burtais, dvasiomis ir pomirtiniu gyvenimu, nujautė esant Galias, nuo kurių visa priklauso. Palankiai žiūrėjo į bobutes, išmanančias paslaptis ir užkeikimus. Burtai – kiek kartų *Isos slėnyje* prie jų sustojama; nepaisoma Mažvydo perspėjimo. Tai ir nekalti mergaičių būrimai, norint spėti savo ateitį, ir Tomo išgąstis, kai veidrodyje jis išvydo raudonus ragus... Burtai sakmiški, baugūs. Vaiduokliai kapinėse, kerdžiaus dvasios pasirodymai, baidyklės. Velniai, kurie kankinti, bandyti pasirinko Baltazarą. Jis bando

ieškoti pagalbos pas burtininką Masiulį. Rodo j širdį ir sako: „Mane kankina.“ Burtininkas atlieka savo apeigas, kūrena ugnį, beria į ją žoleles, burba lyg kokią maldą. Bet supranta nepadėjęs, negalįs padėti. „Kiekvienai jėgai yra sava jėga, o ši jėga ne man. Gal užtiksi kur nors žmogų, turintį tokią galią, kurios reikia. Lauk (37).“ Tos jėgos buvimu tikima.

Baisus Magdalenos likimas, savižudė, kuri ima vaidintis klebonijoje, kur buvo patyrusi laimės valandų. Bažnyčia išnaudoja visas savo galimybes, žmonės pasako kunigui, kad esąs būdas. „Kunigas piktai mojavo rankomis, vadino juos pagonimis ir šaukė: jis niekada niekada nesutiksiąs (48).“ Galiausiai Magdalenos vėlės išgąsdintas kunigas sutinka ir su nuo išgąščio gautos rožės užkalbėjimu. O kaimo vyrai atkasa savižudės Magdalenos kapą, nukerta galvą. „Nukirsdami galvą, laužydami krūtinės kaulus, jie įveikė jos kūno puikybę, jos pagonišką prisirišimą prie savo lūpų, rankų ir pilvo (52).“ Bet prieš tai ji įžengė į Tomo sapną ir taip laimėjo nemirtingumą – jis niekada jos neužmiršo. Tai buvo peržengimas – po sapno liko malonus svaigulys, „prisiminimas kraštų, apie kuriuos iki šiol niekada nebuvo girdėjęs“ (49).

Galios – jų jautimas persmelks Tomo sąmonę, ir Galių tyrimas *Isos slėnyje* būtų vienas įdomiausių šio teksto skaitymo kodų. Tomas patiria pasaulio daugiaklodiškumą, suprantamumą, neatskiriamą nuo paslaptinumo, baugumo. Metafizinis romano klodas formuojamas iš daugialypės žmogaus patirties: kiekvienas veikėjas turi savo slaptumą, savo klausimą, kurį aiškiausiai formuluoja Domcius, savotiškas Tomo antrininkas, paauglys, kuris jau gali leisti į teologinius apmąstymus. Jis nušovė šunį (medinėm kulkom, kad žudymas užsitéstų). Panaši į Jono Biliūno „Brisiaus galo“ situacija, bet į ją žvelgiama iš kito taško: „Šuo vizgino uodegą ir linksmai lojo. Štai toji akimirka: galėjo šauti, galėjo ir ne; spaudė buožę prie peties ir dar dėsė – gardžiavosi pačia galimybe (74).“ Nuskriaustas likimo, našlaitis, neišklausytas Dievo (Tado Blindos, mitinio lietuvių maištininko, genezės artimumas) Domcius savo teologiniuose apmąstymuose (neabejotinas ryšys su „Teologinio traktato“ kai kuriomis linijomis) pateikia kaltinimus Dievui: kodėl neišklausė jo prašymų pagelbėti, kodėl palaiko melagius, kodėl didžiausiu turtu kaime apdovanojo tą, kuris guli su savo dukterim? „O gal kunigai tik rezga visokias pasakaites, ir Dievui visai nerūpi šis pasaulis?“ Domcius išniekina šv. Komuniją. „Pasilenkęs pažiūrėjo, ar iš perverto paplotėlio, ties yla, neištekės kraujo lašas. Nieko. Tada ėmė įnirtingai badyti, draskyti baltą skridinėlį (77).“ Domcius, apimtas visiškos našlaitystės, atsivėrusios tuštumos, sėdi nuleidęs kojas nuo skardžio. „Isos paviršius tykia suvilnijo. Per upę į kitą krantą plaukė vandens žaltys, statmenai iškėlęs galvą, už kurios klostėsi įstriži raukšlių ūsai. Domcius akimis išmatavo atstumą ir iš rankos virptelėjimo suprato, kad pataikytų. Bet vandens žaltys yra šventas, ir tas, kas jį užmuš, prisišauks nelaimę (79).“ Svarbiausia mitinė lietuvių pasaka apie Eglę žalčių karalienę yra pasaka apie vandens žaltį. Eglės broliai jį užmuša, ir pasaulio tvarka suyra. Domcius tai žino, paskutinė šventumo riba, sulaukanti kerštaujančio paauglio ranką. Žaltį Milošas ne kartą prisimins, minės poezijoje.

Tomo aplinkos žemaitiškumas, pirminė vietos archaika, neatskiriama ir nuo seniausių papročių, taip pat ir sakralinių, susijusi ir su meškos kailiu, ant kurio jis buvo sodinamas dar mažytis. Jis būdavo truputį persigandęs, truputį susižavėjęs. „Lokiai, pažįstami iš šio kailio ir iš paveiksliukų, Tomui žadino švelnius jausmus. Gal ne tik jam, nes ir suaugusieji dažnai mėgo pasakoti apie lokius (85).“ Lokio vaizdiniai lydės Milošą iki senatvės; ir pats

tuos vaizdinius kitiems kels. Tomo pajaustas artimumas miškui, kaip svarbiausiai gamtos žmonių šventovei: „Jeigu nuo jo priklausytų, uždraustų arti, tegu visur siūruoja miškai, o juose laksto žvėrys. Taip svarstė jis ir nusprendė, kad, kai užaugs, sukurs tokią valstybę, kuri visa bus vienas miškas – ten žmonių neįleis, nebent vieną kitą (107).“ Bet yra dar tokių girių, kuriose veisiasi daugybė gyvačių, o vietose, kur negalėjo įžengti žmogaus koja, veisėsi baisūs ropliai, juodi, su raudonomis galvomis, kurie puola žmones ir mirtinai įkanda. Daukantiškos, praamžinos girios su pasakų baisumais. Gyvačių energijos jautimas, kažkokio virpuliavimo, elektros krūvio išspinduliavimo. Kažkas paslaptingo – sykį šovė į susiraičiusią ant kupsto. Gyvatė išnyko, tarsi išgaravo ore. „Kova su gyvatėmis nereiškia, kad Tomas buvo atsikratęs prietarų jų atžvilgiu ar tiksliau – nemalonus drebulio, kai jautė tą energiją, kuri išsklinda niekada nenuspėjamu būdu (110).“ Lietuvių mituose, tautosakoje gyvatei tenka svarbi vieta; ji ne visada atskiriama nuo žalčio. Gyvybės gyvatės metafora vėlyvojoje Mykolaičio-Putino poezijoje kaip mitinis atgarsis.

Ta energija, kurios protas negali apimti, įspėti. Tas dvasios maudulys dėl žudymo, neišvengiamo ir laisvai pasirenkamo. Tas ilgesys – kažko, kas negalėtų taip paprastai baigtis, o turėtų prasitęsti už ribos. Metafizika, kuri pirmiausia ir yra sielos, sąmonės problema. *Isos slėnis* sukurtas ir kaip sąmonės išbandymų vieta. Praradę viltį ar tiesiog negavę iš prigimties galimybės ją įgyti, išlaikyti, žudosi. Savižudybė sudrumsčia pamatinę gyvenimo darną – artimųjų ir aplinkinių. Apsėstieji yra dvasios ligoniai, neišgelbstimi. Jauną sąmonę persmelkia baimė – tai gali atsitikti ir su tavimi. Rizika, kuri traukia ir kaip pramoga, kaip vyriškųjų kompetencijų įgijimas. Tomą įtraukia gamta, jos slėpiningumas, paukščiai, ir kartu to laiko bajorų pramoga – medžioklė. Didžiausias jaunos sąmonės išbandymas – susitikimas su mirtimi, ypač paties iššaukta. Tomas kelis kartus nepataiko, tarsi kerštaudamas daužo į pušaitę, pribaiGINėja dar gyvus tetervinus. Nusimena, pasijutęs lyg nevykėlis. Ir tada Tomui suteikiama galimybė leistis į metafizinius svarstymus. „Taip stengėsi, taip troško, taip jau buvo pripratęs save regėti tikru miško piliečiu, o šičia išgirdo „ne“, – sakytum aukštesnioji ironija atsikrato jam suteikti tai, ko jis labiausia nori. Taigi ne. Tad kuo jis turi būti? (201).“ Gal jam nereikia šautuvo? Gamtos savaiminis iškalbingumas, taip stipriai veikiąs visas senąsias tikybas, tvirtina šią galimybę. Neturi žudyti, jei to nereikalauja tavo paties gyvybės išlaikymas. Tomas eina miško takeliu, apibertu rudais spygliais. „Ir staiga jam pakirto kojas, iš pradžių nesuprato, kas čia vyksta: nieko daugiau, tik rausvi medžių kamienai pajudėjo iš vietos ir ėmė šokti keistą šokį, šviesa šoko tarp paparčių plunksnų. Ne kamienai, o gyvi padarai, apaugę ruda žieve, tačiau esantys ties pačia augalų stichijos riba. Čia pat, priešais jį, stirmos rupšnojo žolę, jų smulkutės kanopaitės žingčiojo į priekį, bangavo kaklai; viena atgręžė galvą, tačiau, matyt, neatskyrė jo nuo nejudančių daiktų. Tomas tenorėjo, kad šitai truktų kuo ilgiau, kad jis galėtų ištirpti ir nematomas dalyvauti tame magiškame žaidime (202).“ Tai lyg atsakymas į sąmonę užimančią metafiziką – būk kartu, dalyvauk magiškame gyvybės žaidime. Nežudyk. Bet sąmonė yra tarsi nuolat gundoma (gal tai ir yra blogio galia) peržengti ribą. Voveraitė lazdyno krūmo viršūnėje panaši į besirangantį spalvotą žaltį. Žaltys paminimas dėl jau pasakyto draudimo, lyg savaime veikiančio sąmonėje. Bet Tomas išsauna; tarsi iš meilės jai, negalėdamas atsispirti (203). Dvilypė prigimtis: žynio, įsižiūrinčio į gamtą, turinčio reginčiojo galių, ir medžiotojo, pagaunamo instinkto žudyti. Artimai Biliūno „Kliudžiau“ Milošas išskleidžia mirtinai

sužeistos jaunos voveraitės agoniją, bendrina ją su žmogaus mirtimi. „Nukritusi ant samanų, ji susiriesdavo ir vėl išsitiesdavo, graibėsi letenėlėmis už krūtinės, pridengtos balta liemene, kurioje ryškėjo kruvina dėmelė. Nemokėjo mirti, mėgino išplėsti mirtį iš savo kūno – kaip smaigą, kuris staiga pervėrė ją ir apie kurį ji ir tegalėjo sukiotis (203).“ Tomas verkdamas klūpo prie voveraitės. Jo veidas persikreipia nuo vidinės kančios. Paima voveraitę ant rankų, bet nebetrokšta jos turėti sau – greičiau nori „atiduoti save voveraitei – taip šaukė vidinis balsas, tačiau šitai buvo neįmanoma“ (203). Sunkiausia ištvėrt gyvybės mažumą, menkumą, gailumą. Mirtis priartina prie paslapties, bet tik trumpam. „Jam ir vėl atsiskleisdavo kažkokia paslaptis, bet tik tokią trumputėlę akimirką, jog tuoj pat ir užsiskleisdavo (203).“ Metafiziniai jutimai pereina į teologinius, nėra ribos. „Žvėreliai neturi sielos. Vadinasi, žudydamas gyvūną, nužudai jį amžinai. Kristus neturės galios jai prikelti. Senelė šaukė: „Pagelbėk“. Kristus ją priglobs ir parodys kelią. Jeigu jis viską gali, tai galėtų išganyti ir voveraitę. Net jeigu voveraitės nesimeldžia, bet juk šitoji meldėsi, nes melstis – tai tas pats kaip norėti gyventi. Ir šičia jis kaltas. Niekšas (204).“

Lyg savaiminis Gedos prisiminimas iš *Adolėlio kalendorių*: „Dabar beveik supratau savo vaikystės kaltę, kai iš tinklo ištraukęs prigirdžiau vandeny mažą, juosvą antytę... Kokia skaudi patirtis man atsivėrė! Koks „negražintinas“ tapo ežeras, dangus, aplinka... Stačiai – buvau nustėręs, lyg apakęs, lyg praregėjęs... Dalykai, kurie suvisai pakeičia žmogų ir pasaulį. Velioniui V. D. sakydavau, kad taip baisiai niekad nesijaučiau. Biliūniškumas, skirtas visam pasauliui (288).“

Metafizinių svarstymų šerdis – kaltės jautimas. Sąmonės nerimas, ieškantis išėjimo. Turi būti kažkas, kas paguostų, nuramintų. Kažkas čia arba anapus. Taip perteikiama ir Tomo savijauta. „Kad būtų galėjęs prie ko nors prisiglausti, išsiverkti, kam pasiskųsti. Ūmai jis panoro, kad ažuolas, pro kurį jis praeidavo traukdamas bityno pakraščiu, pavirstų gyva būtybe, ir tas noras buvo toks didelis, jog net susiritė nuo maudulio po krūtine ir baimės, panašios į tą, kurią patirdavo supdamasis aukštai sūpuoklėse (206).“ Stulbinantis atitikimas tarp lietuvių liaudies dainų, reiškiančių ažuolo – tėvo paraleles, skleidžiančių šakų – rankų metaforas. Noras glaustis prie ažuolo kaip prie gyvos būtybės yra metafizinė nuoroda į senosios tikybos šaltinius. Metafiziniai jutimai bendri giliesiems sąmonės išgyvenimams, kurie gali būti grindžiami, motyvuojami skirtingais tikėjimais, skirtingomis religijomis. Tomas rausiasis bibliotekoje, aptinka *Al Koran*, žino, kad tai musulmonų šventa knyga. Kas nors iš Tomo prosenelių turbūt domėjosi šia religija. „Nors kai kurios pas-traipos buvo nesuprantamos, Tomas vis tiek skaitė ją su malonumu, nes knygoje buvo mokoma, kaip žmogus turi elgtis, kas galima ir kas ne, o be to, garsiai tariami sakiniai skambėjo įtikinamai (206).“ Koranas traukė ir Gedą – ryžosi versti. Bet paslaptis lieka – metafiziniai sąmonės judesiai *Isos slėnio* tekste natūraliai pereina į teologinius. „Dievas. Kodėl gi Jis sutvėrė šitokį pasaulį, kuriame tik mirtis, mirtis ir mirtis. Jeigu Jis toks geras, tai kodėl net rankos negalima ištiesti, kad tu ko nors neužmuštum, negali paeiti takeliu, neužsisostojęs ant kirmino ar vabalėlio, nors ir kaip stengtumeis nesutrypti (207).“ Senoji lietuvių mitologija kalbėjo apie daugybę smulkių dievybių, saugojusių kasdienius žmonių žingsnius žemėje, skatinusių sąmonės budrumą. Ir kartu liudijo aukštąjį lemties planą, apie kurį Tomui pasakoja auklė Antanina. „Antanina pasakojo, kad deivė Verpėja sėdi danguje ir verpia likimo gijas, o kiekvienos gijos gale siūbuoja žvaigždė. Jeigu žvaigždė

krenta, vadinasi, ji nukirpo giją, ir tuomet koks nors žmogus miršta“ (208). Bet tokio paaiškinimo Tomui neužtenka, jis savy nešiojasi kaltę, kurios nenori išpažinti bažnyčioje; atsakant į surašytus klausimus praleidžiami svarbiausi dalykai. Jis meldžiasi savyje, viduje, – aukščiausia, ką gali pasiekti atskira sąmonė. Bet Dievui skirtus žodžius girdi ir Isos pakrančių demonai; Milošo teologinių svarstymų, pakeliamų berniukui, neapleidžia ironija; kituose tekstuose ji įgyja autoironijos atspalvį. Bet kartu tai labai rimta, ir demonai paniūra išgirdę maldoje prašymą leisti suprasti pasaulį tokį, koks jis yra iš tikrųjų, o ne kaip rodosi: „dalykas vis dėlto buvo rimtas“.

Gal rimčiausias ir giliausias prisiminimas iš vaikystės apie vandens žaltį. Po daugelio metų parašytame eilėraštyje „Rue Descartes“ (Kvietkausko vertimas „Rinktiniuose eilėraščiuose“, 2011) tas prisiminimas įgauna metafizinės kaltės, kartu ir išpažinties atspalvį; dargi ir pelnyto atpildo: eidamas mišku prie upelio metęs akmenį į žolėje glūdėjusį vandens žaltį... Sulaužęs draudimą, iki šiol galiojantį Lietuvoje (gal labiau Žemaitijoje) – nemušk, neskriausk žalčio, globok, padėk pieno, radęs negyvą, pagarbiai palaidok. Žaltys lemia gyvenimo vaisingumą – žemės, visų jos gyvybių, žmonių. Susijęs su dievais, dieveliais. Greimas pritariamai pacitavo Jono Balio pateiktą apeiginę dainą:

Oi tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veskie mane in kalnelj,
Pas mielą dievelj.³

Taip, *Isos slėnis* turi ir užslėpto teologinio traktato žymių, kaip Milošas pokalbiuose su Fiutu percituoja kažkieno nuomonę⁴. Biblioteka teikia religinių ieškojimų galimybes – katalikų, evangelikų, musulmonų. Gamta, žemė, vanduo tebėra išlaikę pirminės vietos tikybos rašto liekanas, matomas, girdimas, žinomas iš dainų, pasakojimų, iš draudimų. Vandens žaltys yra svarbiausias pirminio patyrimo ženklas, nors daugiausia išgyvenimų jaunam herojui sukelia voveraitės mirtis. Mirtys yra susijusios, vienas draudimas pereina į kitą. Draudimu sąmonė skatinama elgtis atsargiai, nuolat tikrintis, kreiptis į Galią, nuo kurios jaučiasi esanti priklausoma. Jauna sąmonė panyra į gyvenimą kaip į savo paties atradimą: savo kūno, ankstyvųjų erotinių potraukių, noro pažinti, neišvengiamų kalčių, kentėjimų, vienatvės. Milošas grįžo į šią savo patirties erdvę jau pabandęs išėiti iš pirminių konkretybių, prisisiesti universalijų, bendrųjų tiesų, jų tyrimų. Galbūt pajutęs, kad visos universalijos kūryboje lieka negyvos, jei jų nemaitina gyvoji patirtis. *Isos slėnio* rašymu Milošas laisvino lyg kokį užslėptą balsą savyje – balsą, kurį galima suprasti ir kaip nusikaltimo prieš žaltį problemą. Kartu plėtė patirties visumą, gilino, nukėlė ją į praeitį ir kartu į ateitį. Kas laikoma rimtomis teologinėmis problemomis, pirmiausia gali pasirodyti kaip bręstančio berniuko klausimai Dievui.

Milošas Europos literatūroje turi išskirtinę moralisto žymę, prie moralės problemų kūryboje nuolat grįždavo. Visa rašytojo kūryba telkiama apie žmogaus situacijas permainingame, skaudžių, netgi katastrofiškų įvykių perpildytame XX a. Dostojevskiškos nusi-

³ Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beiėškant*, Vilnius-Chicago, 1990, 319.

⁴ *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, 36.

kaltimo ir kaltės, baismės, sąžinės, problemos, sueinančios į gėrio ir blogio santykius. „Czemuz bym, matko, miał nie wierzyć w Piekło, / Jeżeli uścisk wymieniałem dłoni / Z tymi, co w swoich nie patrzących oczach / Noszą niepokój i fałsz potępienców?“ („Kodėl, motin, Pragaru tikėt neturėčiau, / Jei delnus tų esu spaudęs, / Kurie savo aklose akyse / Nerimą neša ir pasmerktųjų melą?“ , versta Juozo Kėkšto). Taip klausama 1949 m. eilėraštyje „Motinos kapas“.

„Unde malum?“ Iš kur blogis – neatsakomas klausimas. Blogis yra taip pat, kaip yra gėris, blogio ir gėrio kova amžina, ir ji vyksta žmogaus sieloje, žmogaus likime. Nuo pat savo sąmonės pradžios žmogui sunku buvo paaiškinti, dėl ko taip skaudžiai kenčia, kodėl taip neatmazgomai susipainioja likimo siūlai. Kodėl žmogus tarsi paskatinamas nusikalsti, lyg pastumiamas kaltės linkui. Blogio personifikacija pačiuose seniausiuose tikėjimuose, taip pat ir lietuvių. Krikščionybės atida blogiui, veikiančiam pasaulyje. Lietuvių tautosakos velnias, žmogaus kiršintojas, gundytojas, pinklių spendėjas, blogio galių valdytojas.

Milošas, pačioje *Isos slėnio* pradžioje atsigręždamas į tautosaką, į tautosakos rinkėjus, prie Isos užrašiusius senų, pagonybę siekiančių motyvų, užčiuopė galimybę į savo pasakojimą įvesti ir velnią. Domėjęsis manicheizmu, gnostine religija, pripažįstančią blogio savarankiškumą, Lietuvos velnią, velnius jis prisiminė iš vaikystės, atpažino juos kaip pasaulėvokos elementus, kaip ypatingo, vandeningo, pelkingo kraštovaizdžio neišvengiamybę, suprojektuotą sąmonės. „Isos slėnis ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgynai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori. Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikišcio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinų krūtinę; plaukai supinti į kaseles, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi (7).“ Velnio apibūdinimas atitinka tautosakos vaizdinius. Tautosakinis yra ir kitas piktosios dvasios pavadinimas, paplitęs ir prie Isos, – „vokietukas“. Anot Milošo, tai rodo, kad velnias yra progreso šalininkas. Gali toks būti, visos jėgos žmogaus pasaulyje gali veikti ambivalentiškai. Galių, taip pat ir velnio, veikimas atrodo labai svarbus močiutei Misiui. Neabejotiną blogį velniai suteikia Baltazarui, vieno svarbiųjų *Isos slėnio* pasakojimų veikėjui. „Velniai pasirinko kankinti visų pirma Baltazarą. Niekas net nebūtų galėjęs to įtarti, nes iš pažiūros jis atrodė kaip žmogus, sutvertas vien džiaugsmams (30).“ Velnio apsėstas, – tautosakinis, paprotinis dvasiškai nesveiko, kokios nors manijos apsėsto žmogaus apibūdinimas. Už Baltazaro apsėstumo slypi kaltė – šovė į žmogų, belaisvį, šovė be būtinybės, jau buvo saugus. Ir nežinia – kodėl, pats sau negali paaiškinti. „Paskui iš visų jėgų stengėsi prisiminti, kodėl nuspaudė gaiduką, bet vieną kartą jam atrodė, kad tai padarė tikrai dėl vienokios priežasties, o kitą sykį – kad dėl visai kitokios (36).“ Nuo sąžinės košmarų ieško pagalbos išpažintyje, paskui pas burtininką Masiulį, burtų apeigos vyksta senoje kalvėje, su žolėmis ir šnabždesiais, bet kaltės galia pasirodo burtininkui neįveikiama. Nepadeda ir garsusis Šilalės rabinas – jau pačioje Žemaitijos glūdumoje. Neranda ramybės. Galiausiai padega savo namą, tarsi girdėdamas balsą: „Netrukus jau pasibaigs.“ Pritrenkę jį kaimo vyrai ištaria: „Velnio vaikas.“ Paskutinės išpažinties išklauses klebonas Monkevičius pamoksluose apie velnio žabangas, spendžiamas žmogaus sielai, pasiremdavo ir tikrais pavyzdžiais, todėl daug kas ir iš Baltazaro iškilo į viešumą. Baltazaras mirdamas kartojo „Jis yra čia“, ir tie žodžiai

skambėjo su tokiu įsitikinimu, kad ir klebonui darėsi neramu.

Isos slėnio veikiantys asmenys vienaip ar kitaip yra paliesti blogio, gėrio, kaltės, sąžinės klausimų. Žmogaus prigimtis sudėtinga, nepaklūstanti ir savo sąmonės valingajai daliai.

Tomas, pagalvojęs apie Baltazarą, pajunta, kad jokia sėkmė, joks turtas ir apsukrumas negali apsaugoti nuo sielos ligos ir jį „apimdavo nerimas dėl savo likimo, dėl visko, kas jo dar laukia ateityje“ (33). Apibendrinimas: „Jis savyje nešiojosi savo kaltę, kuri buvo vientisa, bendra ir nedaloma į atskiras nuodėmes (209).“ Egzistencinės kaltės jausmas, visada didesnis už konkrečius prasižengimus, išplečia moralės lauką, suteikia sąmonei nuolatinę savitikrą.

Kaltę jaučia močiutė Dilbinova, trūkčiojanti paskutinė jos išpažintis: „Nemylėjau vyro – tegu – man – atleidžia [...] Mano sūnus... aš pasakysiu... (172).“ Nebepasako. Kažkas slypi senelio Surkonto ir Baltazaro santykiuose, galbūt neteisėto sūnaus paslaptis; Baltazarą senelis visokeriopai remia, močiutė Misia dėl to pyksta. Baltazarui merdint Tomas mato senelį labai sudirgusį. „Visuomet ramus ir švelnus, jis dabar atsakinėjo šiurkščiai, nusišukdavo, žili, trumpai pakirpti jo ūsai šiurpsojo, tarsi po jais slypėtų kažkokie neišsakyti žodžiai. Nuėjo į kaimą ir sėdėjo prie ligonio lovos, o ligonis vis dar nebuvo atgavęs sąmonės (221).“ Neišsakyti žodžiai, kaip ir tai, kas nepasakoma (nebespėjama pasakyti) rodo sąmonės būseną, kurioje susipina kaltės jautimas, netikrumas, abejonė.

Krikščionybės skilimai – skausmingiausius teologinius išbandymus pakėlė vienas iš istorinių Surkontų – Jeronimas. „Tačiau Surkontui teko patirti sielos kančias, išdaviko dėmę, ir jis vis perkratinėjo savo žengtus žingsnius, niekada nebūdamas iki galo tikras, ar pasielgė taip, kaip derėjo. Įsipareigojimai karaliui, Rei Publicae ir kartu įsipareigojimai kunigaikščiui, kuris neprikaištavo jam dėl teologinių skirtybių. Pasibjaurėjimas papistais ir kartu neapykanta įsibrovėliams, kuriems turėjo linkėti sėkmės, o ne pralaimėjimo. Eretikas katalikams. Vos pakenčiamas atskalūnas – protestantams. Iš tikrųjų, galėjo tikrai kartoti: „It supuvęs šuo stoju prieš savo Viešpaties Dievo veidą.“

Atsitiktinumo dėka pavyko sužinoti, kad paskutinis Jeronimo palikuonis, leitenantas Johanas fon Surkontas, teologijos studentas, žuvo Vogėzuose 1915 metais. Jeigu jis guli palaidotas rytinėje atšlaimėje, ten, kur tankios kryžių gretos, iš tolo panašios į vynuogynus, leidžiasi į Reino slėnį, tai žoles, augančias ant jo kapo, siūruoja sausi vėjai, atskridę nuo gimtosios Lietuvos (95).“

Kažkas labai lietuviška slypi šioje vėjų iš gimtosios Lietuvos paguodoje, kažkas dainiška raudiška, kas iškyla iš seniausių archetipų, lemia lyrinę transcendenciją, kartais pasirodančių ir dabartyje, ypač kalbant apie jaunus žuvusius kareivius, partizanus. Kaip Alfonso Maldonio eilėraštyje broliui „Se leži litvanec“:

Nuo Žuženberko žemyn
Pro baltų obeliskų miškelį
Žiūriu į tavo paskutinę,
Nežinomą poilsio vietą,
Mano broli,
Lietuvio artojo sūnau...

Ketvirtą dešimtį metų
 Tu eini paskutines
 Žuvusio kareivio pareigas,
 Ketvirtą dešimtį metų
 Tu guli kietoje, sausoje
 Laščės ir Smukos pty naukštėje.

Šimtosis Milošo gimimo metinės sutampa su Čiurlionio mirties metinių šimtmečiu; lyg po Lietuvos dangumi 1911 metais būtų įvykęs misteriškas pasikeitimas. Giliau įsižiūrėję tarp šių genialių kūrėjų rastume nemaža bendro. Čiurlionis daug laiko praleido Lenkijoje, Varšuvoje, labiausiai jo mokėta kalba – lenkų. Lietuvių mokėsi, norėjo, pasąmonėje net ilgėjosi šios kalbos intonacijų, skambesio. Ir bendriau juto pirminę dvasinę, muzikinę ir kalbinę medžiagą, gyvą liaudies dainose. Jos tikrai tegirdimos tik įpratusiam girdėti. „Nepratusi svetimtaučio ausis junta iš karto daug vienodumo – monotonijos, o tai iš priešasties ritmo, kurs yra dažniausiai lygus, paprastas, trijinių ritmas (rytm trojkowy, sakoma lenkiškai). Ritmo monotonija tai viena iš svarbiausių ir, drįstu pasakyti, gražiausia mūsų dainų ypatybė. Šita monotonija duoda didelį, prakilnų rimtumą ir, klausydamas ilgiau, pradedi justti jos gilų, mistišką būdą⁵.“ Seniausių lietuvių dainų melodijas Čiurlionis vadino užgimusiomis žmogaus sieloje, todėl stipriausiai veikiančias. Čiurlionis pirmas yra pajutęs lietuvių mentalinę ritmiką, kalbinę, bet ir virškalbinę, kartu gamtinę ir dvasinę. Ši ritmika prasideda dainose, mituose; prasideda kaip noras būti prisitęsiant. Kas iš Čiurlionio pagrįstai gali būti priskirta žodžio menui, išsiversta iš lenkų kalbos. Jei Čiurlionis būtų rašytojas, turėtume svarstyti jo priklausymą lietuvių literatūrai klausimą, nes nerašė lietuviškai.

Panašiai kaip Jono Čečioto (Jan Czczot), artimo Mickevičiaus bičiulio, palaidoto šalia Druskininkų esančiose Ratnyčios kapinaitėse, parašiusio (daugiausia remiantis Motiejumi Strijkovskiu ir Narbutu) lietuvių istorinei ir poetinei savivokai svarbias *Giesmeles apie senovės lietuvius iki 1434 metų* (*Śpiewki o dawnych litwinach do roku 1434*). Giesmelių vertėja ir parengėja Regina Koženiauskiė motyvuotai kalba apie Lietuvos lenkų kalbą, kaip svarbią istorinio ir kultūrinio palikimo grandį, primena žymaus lingvisto Zigmo Zinkevičiaus įtvirtintą terminą – *polszczyzna litewska*⁶. Čečiotas tarsi dar girdėjo senųjų lietuviškų tekstų intonacijas, todėl tokie iškalbūs atitikimai tarp jo ritmų lenkų kalba ir seniausių lietuvių dainų bei raudų. Atliekama (gal jau nuo Strijkovskio, Narbuto) – ir kūrėjų sąmonė tai jaučia – lyg kokia Lietuvos budinimo, žadinimo misija. Amžinoji Saulės misija.

Milošo *Isos slėnio* XLIX skyrius prasideda lyg Saulės preliudija (kaip ir Donelaičio *Metai*, Čiurlionio „Saulės sonata“ ar Žemaitės „Sutkai“): „Per dangų viršum žemės, kurioje visa, kas gyva, turi numirti, keliauja Saulė, pasipuošusi savo spindulingąja suknia. Tautos, kurios joje įžvelgia vyriškų bruožų, gali kelti tik nuostabą. Šitas platus veidas – tai pasaulio motinos veidas.“ Saulės kalbinis moteriškumas – gal pats ryškiausias, nors ir netiesiogis-

⁵ Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, 299.

⁶ Jonas Čečiotas, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, 7.

nis, Milošo solidarumas su lietuvių kalba. Slavų kalbose saulė (lenkų k. *słońce*) – bendrinės giminės. Nuo saulės lietuviško motiniškumo pereinama prie senos mitinės dainos, kurioje Saulė veda Mėnulis. Žinota ir Milašiaus. Pirmiausia užrašyta Liudviko Rėzos:

Mėnuo saulužę vedė
Pirmą pavasarėlį.

Saulužė anksti kėlės,
Mėnužis atsiskyrė.

Mėnuo viens vaikštinėjo,
Aušrinę pamylėjo.

Perkūns, didžiai supykęs,
Jį kardu perdalijo.

– Ko saulužės atsiskyrei?
Aušrinę pamylėjai?
Viens naktį vaikštinėjai?

Milošo interpretacija: „Kaip sakoma senoje dainoje, seniai, labai seniai, pirmą pavasarį (o prieš tai turbūt nieko nebuvo, tiktai chaosas) ją vedė Mėnulis. Kai atsikėlė anksti rytą, jos vyro jau nebuvo. Jis sau vienas vaikštinėjo ir įsimylėjo tada Aušrinę. Tai pamatęs, užsirūstino griaustinio dievas Perkūnas ir kardu perkirto Mėnulį perpus.“ Ir „Aušrinė“ („Aušrinė svodbę kėlė, / Perkūns pro vartus įjojo, / Ažuolą žalią parmušė“) Milošo veik pažodžiui atpasakojama. Kiek laisviau perteikiama „Saulė“, įpinama ir daugiau senųjų motyvų. Ištiesai šios dainos perrašytos 1953–1956 m. užrašų knygelėje, kurioje Milošas kaupė medžiagą *Isos slėniui*. Perrašyta lietuviškai, šalia pateikiamas lenkiškas vertimas, paimtas iš Narbuto *Lietuvių tautos istorijos*, iš kur buvo persirašinėjami ir senųjų lietuviškų dievybių vardai su paaiškinimais. Užrašų knygelėje šalia dainos „Aušrinė svodbę kėlė“, kurioje Perkūnas nutrenkia žalią ažuolą, o jo kraujas apšlaksto baltus Aušrinės drabužius, yra Milošo prierašas: „Tai reiškia, kad vestuvių nebus, kol egzistuoja dabartinė gamta⁷.“ *Isos slėnyje*, pacitavus šią dainą, metaforiškiau užrašomas panašus komentaras: „Aušrinės sutuoktuvės neįvyko po šiai dienai, nors kiekvienas praslenkantis tūkstantmetis nebūtinai turi trukti ilgiau kaip akimirka (167).“ Folkloro siužetas perskaitomas metafiziniu kodu, mintis apie dabartinę gamtą kaip nuopolio padarinį, kurioje neįmanomos jungtuvės ir pilnatvė, nuskamba su manicheiškais atspalviais. Gal ir su asmeninės patirties potekstėmis, kurias patyli Rėzos daina.

Senosios lietuvių dainos yra giliai veikusios Milošo (kaip ir Čiurlionio) sąmonę. 1993 m. pokalbyje su Krzysztofu Czyżewskiu apie senųjų lietuvių dainų skambesį prabylama kaip apie savo tapatybės dalį: „Jeigu norėčiau ištirti savo šaknis, tai taptų aišku, kad, pavyz-

⁷ „To znaczy wesela nie będzie za czasu istnienia terażniejszej natury.“ Czesław Miłosz, *Notebook Materjały 1953–1956*, Beinecke, Miłosz Papers, Box 128, Folder 2061.

džiui, lietuvių muzika man yra dešimt kartų artimesnė negu lenkų, nes tai muzika, – turiu omenyje liaudies dainas, – kurią girdėjau vaikystėje. [...] Tas dainas girdėdavau Šetenuose. Kas vakaras jos buvo dainuojamos aplinkiniuose kaimuose, net kildavo įspūdis, kad jas kartoja aidas⁸.“ Lietuviškų dainų skambesys atmintyje išnyra kaip vaikystėje girdėta muzikinė prokalbė, pasaulio aidėjimas. Aidas, kurį galima išgirsti, jis išlieka sąmonėje, varduose, daiktuose. Artimu būdu senųjų lietuvių dainų buvo veikiamas Čiurlionis.

Algimantas Mackus, nužemintųjų generacijos poetas, desperatiškai klausė: „Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?⁹“ Milošas jautė pasaulio savaimingumą; žmogus yra tik istorijos liudininkas, tad jis turi tikrinti pasaulį savimi, kiek įmanoma būti savo patirčiai sąžiningas. Tad cikle „Kur saulė teka ir kur leidžiasi“ Milošui svarbu palikti lietuvišką dainos centrą: „Czemu żalia rútele wieczorem śpiewala / Aż niośło się echo, za wody, po rosie?“ Aidai, aidu vadinama tai, kas atsiskiria nuo savo pirminio šaltinio ar pavidalo, bet išlieka, yra girdima, suvokiama, tarsi susigrąžinama; aidas – girdimoji transcendencija. Vietoje, kur kalbama sena tos žemės kalba, dainuojamos tokios pat senos dainos, ir kalbantys kita kalba yra stipriai veikiami senųjų ritmų, kultūrinių archetipų. Jais visa yra tarsi persisunkę.

Į Milošo kontekstą įtrauktina ir Kymantaitė-Čiurlionienė, Milošo tėvų bendraamžė, gimusi 1886 m., žemaičių bajorų Kymantų ainė. Įtrauktina giliųjų patirčių, moralinių atspirčių požiūriu. „Atsiminimuose“ (jau senatvėje) rašė: „Tėvas be galo vertino bajorystę, jam tarsi buvo garbingumo imperatyvas. „Bajoras – ir apgavo“, – sakydavo paskui su nustebeimu. Ir tai jam negalėjo tilpti galvoje. [...] Be to viso, tėvas buvo nepaprastas pasakų sekėjas. Ir keista – namie daugiau buvo kalbama lenkiškai, motina tik ištekėjus tos kalbos išmoko – ir labai blogai kalbėjo, tėvas irgi vargiai ch ištardavo, bet lenkų kalba jam buvo aukštesnio luomo pažymys – taigi sakau, keista, kad pasakas tėvas sekdavo lietuviškai – apie užburtas karalaites, vaiduoklius, velnius ir t. t. ir t.t.¹⁰“ Įdomus ir Milošo lietuviškųjų kontekstų problemikoje svarus liudijimas, patvirtinantis lenkų kalbos kaip aukštesnio luomo ženklą, bet kartu ir atveriantis kalbinį sąmonės dvilypumą: pasakos sekamos lietuviškai, gilioji vietos kalba, apimanti verbalines reikšmių ir prasmų sistemas, tai, kas pasakojama apie pasaulį pasakos būdu, tebėra lietuvių kalba, o dar giliau – prigimtos vietos raiškos būdas – žemaičių tarmė. Čiurlionienei-Kymantaitei, XX a. pradžioje pirmajai moteriai, jungusiai Krokuvą, studijų ir sąmoningos lietuviškos kultūrinės veiklos miestą, Vilnių ir gimtąją Žemaitiją, žemaičių tarmė buvo gyva kalba, kuria ji naudojosi meistriškai – ir rašydama tarminius tekstus, ir tarme instrumentuodama bendrinę lietuvių kalbą, puikiai mokamą. Taip yra Šventmarėje, puikioje apysakoje, parašytoje 1937 m. (Milošas jau buvo išleidęs pirmuosius poezijos rinkinius: *Poema apie sustingusį laiką, Trys žiemos*). Šventmarėje pradengti tokie mentaliniai archajinės sąmonės sluoksniai, kurie bus svarbūs ir *Isos slėniui*. Tuo pat metu, baigiantis 1954 metams, Čiurlionienė rašė paskutiniuosius savo „Atsiminimų“ puslapius – apie Vilnių, apie *Vilties* redakciją, apie bendradarbius, pažįstamus, tarp kurių ir lenkų tautybės arba lenkais save laikiusių. Pasirodo naujų tendencijų – grįžimo į lietuvių kalbą: „Į redakciją kreipėsi grafienė O'Rucke, pra-

⁸ Czesław Miłosz, *Poszukiwanie ojczyzny*, Dzieła zebrane: Rozmowy polskie 1979–1998, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006, 391.

⁹ Algimantas Mackus, *Ir mirtis nebus nugalyta*, Vilnius: Vaga, 1994, 526.

¹⁰ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1988, 209.

šydamą duoti žmogų, galintį pamokyti ją pačią lietuvių kalbos. Nurodė mane. Nuėjau. Puikus butas, liokajus įvedė į salioną, pati ponija – gal apie 40 metų graži didelė moteris – buvo labai mandagi. Du kartus savaitėje – po du rublius už pamoką. Radinys! Kam jai reikėjo? „Dvaras Lietuvoje, na ir šiaip įdomu pasiskaityti tie lietuviški laikraščiai“ Ilgainiui gavau dar vieną pamoką. Buvo tai dvi dvarininkų dukterys, atvažiavusios su mama į Vilnių praleisti karnavalo. Kam toms reikėjo? „Dabar tokia mada – negražu gyventi Lietuvoje ir nesidomėti to krašto kalba, juk mes, pagaliau, lietuvaite“ (rodos, Daugirdaitės). [...] Man atvažiavus į Vilnių, jau stovėjo dveji Vileišio namai Antakalnyje, ir gyvenimas ten ūžė [...] Bortkevičienė man pranešė, kad Vilniuje žadąs apsigyventi dailininkas ir muzikas Čiurlionis, ligi šiol Varšuvoje. “Viename renginyje Felicija Bortkevičienė pristato Čiurlionį: „Kalbėjome lenkiškai, nes Bortkevičienė žinojo, kad Čiurlionis lietuviškai sunkiai kalba, ir prakalbino jį lenkiškai, kad jis laisviau jaustųsi“¹¹. “Žemaitė kaip viešas asmuo – irgi Vilniuje, su savo palaidinuke ir skarele; kalba apie 1863 m. sukilimą taip, kaip daugeliui kaimiečių, ypač žemaičių, atrodė – ponų, bajorų sukilimas dėl baudžios panaikinimo. Pati Sofija, graži, išsilavinusi, kalbanti su dvasios pakilimu: „Visos mano mintys iš pat gelmės buvo lietuviškos, kalbėjau apie didįjį Lietuvos patriotą Vincą Kudirką, kalbėjau su pietizmu, – bet kalbėjo lenkų romantizmo auklėtinė, ta, kuri su ašaromis skaitė Slovakio „Anhelį“, ta, kuriai jos brangioji mokytoja Rachelė Jagminienė komentavo Mickevičiaus trečiąją *Vėlinių* dalį“¹². Čiurlionienė-Kymantaitė, XX a. pradžioje Vilniuje programiškai formavusi lietuvių kultūros ideologiją (1910 m. Vilniuje Juozapo Zavadskio spaustuvės išleista jos knyga „Lietuvoje“; kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją), kaip asmenybė subrendo veikiami tų faktorių, kurie tebebuvo reikšmingi ir Milošui, – romantizmas, ypač Mickevičius. XX a. pradžioje Vilniaus lietuviškoji dvasia juto daug impulsų tvirtėti, augti. Petras Vileišis tvirtino materialinį lietuvių autoritetą, Čiurlionis – dvasinį. Pradedama jausti lyg kokia „lietuviškoji forma“ (Čiurlionienės-Kymantaitės idėja), užpildoma iš vidaus pirmųjų dailės parodų, kultūrinės periodikos, viešų vakarų, tarpusavio bendravimo, stiprėjančio sąmoningumo, kartais ir noro išmokti lietuvių kalbą. Milošas atvyksta jau į kitą, kitokį Vilnių, nepalankų lietuviams ir lietuvių, bet ir į tą patį.

Grįžkime prie *Šventmarės*, keliaklodžio kūrinio. Pasakojama iš patirties – „berods iš dalies Kulius esu aprašiusi *Šventmarėje*, šį tą truputį kompozicijos dėlei išlygindama, pridėdama ar atimdama, bet autentiški asmenys – klebonas, kunigėlis – čia atvaizduotas kun. Juozas Paškevičius, Kazimieras – ilgametis tarnas Juozelis, Elžbieta – mano teta Morta, *Šventmarė*, jos draugė pročka, kurios tikrasis vardas buvo Konstancija, Vagabondas Pruncė Eitutis, Anupras yra tikrų tikriausias – tai Jeronimas Balsys [...] Beje, pati Barbutė – tai kaip ir aš pati. [...]

Čia noriu duoti Kulių planą. Ta vieta man lyg lopšys – čia mano atbudimas – susiformavimas – tarp 8–12 metų¹³. “Toks pat berniuko Tomo laikas *Isos slėnyje*; sąmonės atbudimo susiformavimo laikas, susidarymas tų pirminių savivokos formų, kuriomis lyg jautriais čiuptuvėliais reaguojama tolesniame gyvenime, prie kurių grįžtama, jei grįžimas net ir nesuvokiamas. Šių tekstų lyginimui – nemaža argumentų: dėsningesnių ir netikėtų. Pa-

¹¹ *Ibid.*, 305–306.

¹² *Ibid.*, 307.

¹³ *Ibid.*, 220.

vyzdžiui, Čiurlionienė kelis kartus pamini žemaičių pasididžiavimą dar nuo Vytauto laikų – žirgus žemaitukus („... keliavo klebono gražiais žemaitukais ir patogiu fajetonėliu“). Atrodo, kad ir rašant *Isos slėnį*, Milošo sąmonėje buvo išlikęs išskirtinės veislės žirgų (ir darbinių arklių) vaizdinys, kuris gali būti jo krašto reliktinio žemaitiškumo argumentas. Motina „sugalvojo slapta per sieną pervesti porą arklių, kadangi tokios veislės arkliukų, žemų, bet stambių, niekur daugiau nėra, tik Lietuvoje“ (235). Neabejotinai čia kalbama apie žemaitukus. Ir jiems skiriamas atskiras pasakotojo dėmesys – jie eina į tremtį, apleidžia gimtinę. „Arkliai, kuriems buvo lemta atsidurti anapus sienos, toli nuo savo gimtųjų vietų, vadinosi Smilga ir Birnikas, – šie vardai turėjo priminti jų ankstesnius šeiminius. Smilga buvo sąžininga, darbšti, kai reikėjo traukti vežimą, stačiai iš kailio nėrėsi ir todėl niekad nepenutuko. Tuo tarpu Birnikas – visai nepaisantis botago, storas nelyginant agurkas – tik apsimitinėjo, kad traukia, visą darbą užkraudamas draugei. Užtat į kalną Birnikas veržėsi su didžiausiu nirtuliu, kliūtis įžeidė jo tingumą, ir dėl to stengėsi kuo greičiau ją įveikti (241).“ Milošas įduoda Tomui vadžias; žemaičių berniukai anksti išmoksta apseiti su arkliais, perpranta jų „charakterius“, prisiriša, lyg karių raitelių ant savo greity, ištvėringų žemaitukų genai glūdėtų jų kraujyje. „Dabar pažiūrėk į Birniką“, – vienas paskutiniųjų *Isos slėnio* sakinių. Pažiūrėk į žemaituką, prisimink, tau duotas paskutinis gyvas ženklas.

Šventmarė taip pat persmelkta prisiminimo galios, gyvų, sąmonėje įsibuvusių, nebeužmirštamų ženklų iš karnavališkai verpetuojančio pirminio gyvenimo.

Abiejuose tekstuose veiksmo vieta yra parapija; kunigai, klebonas yra svarbūs veikiantys asmenys; ir vienu, ir kitu atveju – lietuviai, bet vyresni kunigai (altaristai) Šventmarėje tebekalba lenkiškai. Gyvenimas skleidžiasi begaline, tarsi savaimine įvairove: graudūs ir juokingi, geri ir pikti atsitikimai vyksta kartu, persikloja, viską sugeria ir savaip įvertina imlios vaikiškos sąmonės. Joms reikės atsiminti, atsiminimas yra įpareigojimas ir įsipareigojimas. Atsisveikindamas Tomas troško įsiminti. „Užmirši tu mus, oi, užmirši“, – šnekėjo Antanina, kai susidūrė ant laiptelių, ir, liūdna, suėmė abiem delnais Tomo veidą (240).“ Taip perspėjama jauna sąmonė, ir perspėjimo žodžius ištaria lietuvė, namų moteris, lyg ir samdinė, lyg ir saviškė, kaip senuose mažuose dvaruose atsitikdavo su ilgą laiką įsibūnančiais žmonėmis. Tomas atsisveikina įsimindamas. „Tomas paleido arklius laisvai, taip pravažiavo pro kapinių ąžuolus, po kuriais visiems laikams liko Magdalena, senelė ir Baltazaras. Giniai traukėsi už posūkio, priešais juos – nežinia (241).“ Trys likimai, kurie baigėsi lyg Tomo akivaizdoje, suvokiant, išgyvenant, patiriant. Šventmarės Barbutė taip pat ruošiasi išvažiuoti mokyti.

Toks pat neišvengiamas kaip ir *Isos slėnyje*, Šventmarėje žmonių sąmonių susitikimas su gėrio ir blogio problema, su Blogiu, galinčiu užvaldyti žmogų. Galimas net prakeikimas, atveriantis galimybę Piktajam pradui įeiti į žmogaus sąmonę. Šventmarė pravardžiuojama moteris yra gabi manipuliantė, bet ir manipuliacijos remiasi jos sąmonėje glūdinčiais vaizdiniais apie pikto galimybes. Kalbėdamasi su įsivaizduojamu, materializuojamu numirėliu (kad kitiems darytų įspūdį) Šventmarė prasitaria apie prakeiktumą: tu prakeikts... prakeikts... Velnias ir žemaitiškas velniuks veikia kūrinio siužete ir pasakojimo nuotaikoje. Ir Marė, panašiai kaip *Isos slėnyje* Baltazaras, vadinama velnio vaiku: „Ar kas yra kada matęs, kad biesas sava vaiką rautų!“

Norėdami sutramdyti Marijoną, dievoti parapijonys pasiryžę imtis baugių veiksmų, sužaloti kūną (taip „tramdoma“ ir negera mirtimi mirusi Magdalena Isos slėnyje). „Marijona, esi velnio apsėsta, spaviedokis iš viso gyvenimo, skaitydinkis agzortas, pakūtavok ir liaukis liuciperiaus kurstoma taip bjauriai zbitkytis...“.

Nuostabą keliantis sutapimas, kad ir *Šventmarėj* prisimenama sena mitinė situacija apie Saulę ir Mėnulį (ir kartojimasis yra argumentas, kad Rėza tos dainos nesukūrė, užrašė ją, girdėjo). Puiki naktis.

Svečiai ir namiškiai stovi prieš angą. Kazimieras, atvažiavęs arklius iš pakalnės, nuo savo pasostės nušoko, į jo vietą striktelėjo pilka miline apsilvilkęs, diržu susiveržęs, kepurę užsimaukšlinęs pusberniukas. Tik užšokęs, viena ranka vadžias stvėręs, antrą pakėlęs aukštyn ir atsikraginęs, žiūrėdamas į mėnulį, jam gražojo:

– Tu ko vienas vaikštinėji? Ko Saulužės atsiskyrei?

Purtė galvą ir juokėsi tokiu negarsiu, apvalainu, giliu, nuoširdžiu klegesiu, kiek atokvapiais užtraukdamas, kad visiems darėsi kažkaip nepaprastai malonu ir linksma, ir visi atsikraginę žiūrėjo į viršų ir šypsojos. Klebonas paklausė:

– Čia bene iš dainos?

Į tai Sidabras:

– Taigi, daina mitologinė... sena sena! – o mostelėjęs galva į dangaus šviesulį, pro juokus teigė: – Tu nesididžiuk tuo, družki neištikimasis, Saulužę pametei, bjaurybė esi, nebetikiu tavo šypsenėle... ne [...] ¹⁴

Nesunku prisiminti šio mitinio motyvo svarbą Isos slėnyje. Kartais atrodo, kad romanas tarsi mazgu suriša daugelį pamatinių lietuvių kultūros dalykų, išsiskleidžiančių ir lietuvių kalbos tekstuose. Duoda galimybę iš naujo prie tų tekstų grįžti. Dar ir prie Mykolaičio-Putino *Sukilėlių* (1957), rašytų sunkiu metu: veiksmas vyksta Kėdainių krašte; Surviliškis tarsi pritraukė rašytojo žvilgsnį.

Veronika Milošienė (taip jos pačios pasirašyta) 1939 m. pabaigoje rašo Žemės reformos valdybai prašymą dėl Kėdainių apskrities, Surviliškio valsčiaus, Pakamariškių palivaruko...

Ką suvokiame, suvokiame iš daugelio kartų, grįždami, iš naujo bandydami užpildyti tai, kas liko praleista. Bet esminiai dalykai lieka neužpildomi – iš čia neapleidžiantis kūrėjo liūdesys. Galime matyti „Pasaulį“ lyg ankstyvąjį Isos slėnio prieangį, poetinį įžengimą į pirminį patirties pasaulį kaip į vaizdinę filosofiją. Pasaulis modeliuojamas pagal pirminę patirtį; Isos slėnyje jis užsipildys realijomis, gamtovaizdžio, sodybos aprašymu, geografija virs poetine, bet nepraras tikrumo – žmonių, jų istorijų, vardų. Papročiai, netgi prietarai, jau atitrūkė nuo mitinių šaknų, išlikę atmintyje, paliudyti, matomai ir nematomai bus jausti romano audinyje. Bet ir išliks atmintyje kaip branduoliai. Atsiminsi ir atminties siūlas gali vėl pradėti vyniotis.

Berklio universiteto Folkloro katedroje (joje dirba tik vienas autoritetingas profesorius, bet teikiami magistro laipsniai), kurioje yra folkloro archyvas, kaupiantis įvairių folkloro medžiagą, rinktą ir iš lietuvių kilmės asmenų, Reginai Buivydaitei-Dringelienei

¹⁴ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1986, 298.

pavyko aptikti ir Milošo pėdsakų. Aušros Danieliūtės publikacijoje „Tautosaka iš Alano Dundeso archyvo“¹⁵ pateikta ir Milošo, 58 m. profesoriaus, prisimintų, 1969 m. Peterio Milošo (sūnaus) užrašytų lietuvių tautosakos pavyzdžių su paaiškinimais. Lenkų kalba, kaip jie išgirsti kaime netoli Kėdainių, Vidurio Lietuvoje apie 1919–1923 metus. Paminima, kad iš tėvų Aleksandro ir Veronikos Milošų, bet atrodo, kad daugiausia iš auklės Antoninos Rupis (tik čia ir paminima reikšmingos vaikystės personos Antoninos pavardė; gal užrašyta ne visai tiksliai; pavardžių žodyne artimiausios formos būtų Rupšis, Ruplis, bet galėjo būti ir tokia vyriškos pavardės forma – Rupis, Rupys).

Patarlė: „*Diabeł w Komże ogonem na msze dzwonió*“ (*Velnias su kamža, o uodega mišioms skambina*). Pateikėjas paaiškines, kad šioje patarlėje kalbama apie veidmainystę, kad žmogus galįs daryti priešingus dalykus, kad velnias gali aukoti mišias. Patarlę galima taikyti bet kokiai veidmainystei, nebūtinai tik gėrio ir blogio. Veidmainis taip apibūdina mas už akių.

Keiksmas: „*Żeby tobie sią s[k]rąció*“ (*Kad tave susuktų*).

Pateikėjas paaiškines, kad keiksmas buvęs dažnai vartojamas, trokštant žalos tam, kam buvęs sakomas. Ir vyrų, ir moterų, dažniau vaikų nei suaugusiųjų.

Keiksmas: „*Żeby [ty] poszedłbyś na sóche [suchie] lasy*“ (*Kad tu į sausus miškus išeitum*).

Paaškinata, kad taip buvę sakoma asmeniui, kurio veiksmai erzindavo; šis paprastai neatsikirsdavo.

Keiksmas: „*Żeby ciebie pjorun spalió*“ (*Kad tave perkūnas sudegintų*).

Tai esąs gana rimtas keiksmas, išreiškiantis pyktį arba norą pakenkti. Vaikai prieš tėvus neburnodavę, retai ir prieš suaugusiuosius.

Liaudies pasaka apie lapę ir vilką. Lapė įtikina vilką, kad jis gali pagauti žuvų, įmerkęs uodegą į valstiečių iškirstą eketę. Ji pasako, kad uodegą reikia ištraukti, kai pajus prie jos prikibusią žuvį. Vilkas taip ir padaro, o lapė tupi ant ledo, žiūri į jį ir kartoja sau: dar minutė, dar minutė, ir vilko uodega prišals!

Jeszcze chwilka, jeszcze chwilka i przymarznie ogon wilka (Dar minutė, dar minutė, ir prišals vilko uodega).

Liaudies medicina. Ponas Milošas vaikystėje, apie 1923 m., sužinojo, kad sena duona su voratinkliu, uždėta ant kraujuojančios žaizdos, tą žaizdą užgydo, bet nematęs taip gydant.

Prietas. Vaikystėje (apie 1920 m.) Milošas girdėjęs, kad medžioklė bus sėkminga, jeigu prieš išeidamas pamatysi merginos kelį. Mergina ar moteris turi pasikelti sijoną ir parodyti kelį vienam arba daugeliui medžiotojų. Sijonai buvę ilgi. Girdėjęs šį prietarą būdamas 12 metų. „Ponas Milošas nemedžioja ir šiuo prietaru netiki.“

Prietas. Iš savo auklės Antoninos Rupis, gyvenusios toje vietoje visą gyvenimą, sužinojęs, kad jeigu žaibuoja ne audros metu, tais metais lazdynai bus nederlingi. Kad būtų paveiktas riešutų derlius, žaibuoti turi pavasarį prieš riešutams bręstant.

Prietas. Iš auklės Antoninos apie 1921 m. Milošas sužinojęs, kad negalima dėti duonos kepalą apversto, kad tai neša nelaimę. Mano, kad buvęs prietas nelaimėi nukreipti,

¹⁵ *Tautosakos darbai*, III (X), parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1994, 166–203.

tačiau jo neprisiminė. Pabrėžiama, kad Antonina Rupis gyveno toje pat vietoje visą gyvenimą, žmonės retai kraustydavosi, visi gyventojai buvę katalikai.

Prietas. Jeigu naktį tau kelią perbėgs juodas katinas, išteks nelaimė. Pateikėjas ma-
neš, kad nieko nebuvo galima padaryti, kad nelaimės išvengtum, nors tuo nebuvęs tikras.

Prietas. Apie 1919–1923 metus savo kaime Milošas sužinojęs, kad išpilti druską yra blogas ženklas. Reikią mesti druskos žiupsnelį per kairį petį. Tuo buvę tikima.

Prietas. Būdamas aštuonerių metų iš savo auklės Antoninos Rupis sužinojęs, kad negalima eiti atbulomis, nes taip matuoja savo motinos kapą. Kaime nieko nematęs vaikš-
čiojant atbulomis.

Prietas. Savo kaime sužinojęs, kad tą, kuris sudaužo veidrodį, ištinga nelaimė. No-
rint jos išvengti, reikia mesti veidrodį į tekančią upę. Prietas apylinkėje buvęs paplitęs,
pateikėjas pats juo netikės. Prietas. Vaikystėje Milošas sužinojęs, kad jei eidamas me-
džioti vyras sutinka moterį su tuščiais kibirais, medžioklė nepasiseks. Girdėjęs šį prietarą
iš žmogaus, su kuriuo eidavo medžioti. Kažkas buvo daroma, norint nesėkmės išvengti,
kažkas panašaus į šokimą ratu ar beldimą į medį, bet nebuvo tuo tikras.

Prietas. Žinojęs, kad išgirdus pavasarį kukuojant gegutę, reikia kišenėje barškinti pi-
nigus ir kiekvienas „kukū“ tuo metu skaičiuojamas kaip vieneri tavo ateinančio gyvenimo
metai. Pavasarį nešiodavosi pinigų. Nežino, kas jį to išmokė, bet visi kaime taip elgėsi.

Prietas. Iš auklės Antoninos Rupis sužinojęs, kad jeigu vakare žvakės šviesoje pažiū-
rėsi atgal į veidrodį, pamatysi velnią. Kaime tuo tikėję, bet jis pats netiki.

Liaudies paprotys – šventas gyvūnas. Žinojęs, kad gandras yra šventas gyvūnas ir kad
niekas negali jam daryti žalos. Papročio griežtai laikytasi. Jei gandras susisukdavo lizdą
netoli kieno nors namo ar klėties, tai buvę laikoma didele laime. Apylinkėje buvę gausu
gandrų. Apylinkėje buvo miškas su gausybe laukinių gyvūnų.

Liaudies paprotys – šventas gyvūnas. Vaikystėje Milošas sužinojęs, kad kregždė yra
šventa, kad jos lizdo niekada nevalia ardyti; netgi paliekamos durys atviros arba iškerta-
ma speciali anga. Visi to laikęsi.

Posakis liaudies žaidime. „*Tchur tchura*“ (*Kirtis ant „a“*).

Šį posakį išgirdęs ir išmokęs iš vaikų. Taip sakydavęs tas, kas norėdavęs išeiti iš žaidi-
mo, kai matydavo, kad pralaimės ar nebenorėdavo toliau žaisti.

Liaudies gestas. Jį išmokęs iš savo vaikystės draugų. „Gestas padaromas įkišant nykš-
tį tarp didžiojo ir bevardžio piršto taip, kad išlįstų nemaža nykščio dalis, įskaitant ir nagą.
Norint parodyti gestą kitam, pusiau ištiesiama ranka ir padaromas šis gestas, kumštį nu-
kreipiant į tą asmenį.“ Tai buvę laikoma didžiausiu įžeidimu. Obsceniškas gestas ir nepa-
prastas įžeidimas. Berniukai rodydavę vienas kitam ir rimtai nereaguodavę.

Šis gestas galėjęs būti padaromas kišenėje, besikalbant su raganiumi, taip buvę gali-
ma išvengti jo galių. Gestas dar galėjęs būti padaromas kišenėje galvojant apie kitą asme-
nį ir norint jį paniekinti. Bet šis gestas nereiškęs mirties linkėjimo.

Paaikškinimuose: „P. Czesław Miłosz, 58 m. Profesorius, lietuvis. [Kalba] lenkų, anglų,
prancūzų, rusų kalbomis. Berkeley, California. U. Peter Miłosz 1969 m. vasario 17, 20,
kovo 1, 10 d.“

Dar kiek atskirai apie Antaniną. Auklė – ypatingas vaidmuo; sėkmingai atliktas, vai-
ko sąmonėje jis gali palikti pėdsaką visam gyvenimui. Pirmoji *Isos slėnio* Tomo auklė, kai

buvo dar visai mažas, Polia, o vėliau Antanina. Romane Antanina nepasirodo kaip atskira veikėja, bet jos svarba numanoma, ji yra neatskiriama vaikystės namų dalis, nuo jos daug kas priklauso, ji turi raktus. Antanina vietinė, ir per ją Tomas itin surištas su vieta, su papročiais, prietarais, keiksmiais, gestais. „Antanina vaikščiodavo atkišusi pilvą, pridengtą dryžuota prijuoste (greičiausiai tai namų audimo drabužis, kaip būdinga žemaičiams, dryžuotas). Prie juostos nešiojosi raktų ryšulį. Jos juokas buvo panašus į žvengimą, o širdis buvo sklidina gerumo visiems. Antanina šnekėjo dviejų kalbų mišiniu: lietuvių – savo gimtąja, ir lenkų – pramokta vėliau. Kaip ji kalbėjo, matyti, pavyzdžiui, iš tokio geraširdiško pašaukimo: „Tomas, kuodž, dam kampa!“(14). Su Antanina Tomas išeina iš sodybos – į pasaulį, prie upės ir į kaimą. „Žemyn, prie upės ir į kaimą, jis iš pradžių bėgdavo tik tada, kai Antanina į šoną įremtoje geldoje nešdavosi skalbinius, pasidėjusį ant jų medinį plaktuvą, kitaip vadinamą kultuve (11).“ Antanina yra lyg koks moteriškosios sodybos dalies centras, apie ją spiečiasi moterys, kalbamasi, dainuojama, pasakojama. „Vakarais virtuvėje, kur apie Antaniną susispietusios mergiotės verpdavo ir aižydavo pupeles, Tomas laukdavo vis naujų pasakojimų ir baisiai sielvartaudavo, jei kas nors sutrukdydavo šią pramogą. Klausėsi dainų, o ypač jį domino toji, kurią paminėjus Antanina slaptinai šypsodavosi ir sakydavo, kad tai ne jo ausims (21).“ Su Antanina, su virtuve, su ten rudenio ir žiemos vakarais vykstančiu gyvenimu, siejosi pirminiai Tomo gyvenimo pažinimai – iš dainų, pasakojimų, iš „draudimų“, kurie tarsi kuždėjo, kad gyvenime esama paslapčių, gražių ir baugiai baladiškų: kare žuvusio raitelio dvasia naktį sugrįžta pas mylimąją... Šeimyninėje Antanina su moterimis dažnai šnekėdavo apie ponus, kokie žiaurūs buvę.

Vienas ponų žaidimas itin kaitino Tomo vaizduotę: kartą liepę mergaitę įlipti į medį ir kukuoti, o tada į ją šaudę.“ Turėjo jau savo pirminių erotinių patyrimų. O „Antaninos atodūsiuose Tomas pajuto ne tik pasipiktinimą bei nuostabą, bet ir pranašumą prieš jį, taip pat poną (81).

Su Antanina ir močiute Surkontova Tomas eina į Prisikėlimą, patiria šventnakčio misteriją, kuri jautrią berniuko sąmonę tarsi sugrąžina į senąjį laiką, kai prisikėlimas buvo pavasario pradžia. „Viršuje juda medžių šakos, šalta, jau pradeda aušti, mirga moterų skarelės ir plikos vyrų galvos, eisena vingiuoja aplink bažnyčią, palei akmenų sieną, – visa tai Tomas įprato laikyti pavasario pradžia (26).“ Antanina kaimietiška dievobaiminga, dievobaimingumas neatskiriamas nuo dievinančios meilės kunigui Peiksvai: „nuplauna nuodėmes, – dūšaudavo, – beveik kaip geležinėmis šukomis drasko viduje“ (40). Tomas persiima Antaninos vertinimais: „Kadangi Antanina, tardama Magdalenos vardą, nusišpjaudavo, Tomas į Magdaleną žiūrėjo su priešišku, nors tam neturėjo jokio pagrindo (41).“

Aprašoma, kaip Antanina prie paplavų duobės pjaudavo vištas.

Dėdama vištą ant trinkos ir rengdamasi smogti kirvuku, ji išpūsdavo ir suspausdavo lūpas; višta, išsigandusi, bet nelabai, matyt, galvodavo, kas gi čia bus, o gal ir visai nieko negalvodavo. Blykstelėdavo ašmenys, Antaninos veidą iškreipdavo skausmas (bet drauge lyg ir šypsena), paskui – daužosi sparnai, ant žemės šokčioja pūkų kamuolys. Tomui kūnas eidavo pagaugais, todėl jis stengėsi viską stebėti. Kartą buvo išties nepaprastas reginys. Didžiulis gaidys pašiauštomis, auksu blizgančiomis plunksnomis ūmai puolė skristi jau be galvos, atkišęs į priekį raudoną kaklo strampą. Tą begarsį skrydį tinkamai įvertino

Antanina – ji stovėjo išsižiojusi iš nuostabos ir susižavėjimo, nes gaidys nukrito tiktai atsitrenkęs į liepos kamieną (55).

Dalyvaudamas Antaninos, auklės ir tarsi namų ekonomės, tvarkytojos gyvenime, Tomas įgauna įvairių patirčių – epizodas su gaidžiu suartina su tomis gyvybės paslaptimis, kurias patirs medžiodamas ir dėl kurių turės sunkių išgyvenimų.

Antanina Tomą kontroliuoja, jo pasigenda, ieško, žino, kad jis „vėl pas Akulionius nulėkė“ (71). Nenori, kad jis ilgai būtų su Domcium, išsitempia jį už pakarpos. „Domcių ji vadino pašaipiai ir bjauriai lietuvišku žodžiu „rupūžiukas“, tai yra – visų rupūžių giminaitis (72).“ Antanina daug ką gali paaiškinti, net pačius paslaptiniausius dalykus. „Anot Antaninos, žmogaus siela ilgai sukiojasi aplink savo paliktą kūną. Sukiojasi ir apžiūrinėja save ankstesnįjį, stebėdamasi, kad ligi tol save pažinojo tik neatsiejamą nuo kūno (179).“ Iš tokių Antaninos paaiškinimų galima daryti prielaidą, kad ji savo patirtyje tebeturėjo visuminį senosios lietuvių (žemaičių) pasaulėvokos vaizdą. Milošas kaip tautosakos pateikėjas paminėjo tik kelis trupinius, o *Isos slėnyje* senųjų vaizdinių yra daug daugiau. Aišku, kad paminėjo kelis į galvą atėjusius dalykus, prašomas. Bet paminėjo kaip lietuvis, kaip liudininkas, perėmėjas.

Isos slėnio pabaigoje Antanina simboliškai atsisveikina su išvažiuojančiu Tomu. Atsiskiria ir pasakotojas, anksčiau veikęs kaip sąmonės dubleris, – galima kreiptis į tą, apie kurį ir kuriuo pasakota: „Tavo vėlesnis likimas visiems laikams liks kaip vaizdinys, niekas neįjims, ką iš tavęs padarys pasaulis, į kurį dabar keliauji.“ Atsisveikinime slypi troškimas atsiminti ir užmaršties neišvengiamumas. „Jis troško įsiminti. „Užmirši tu mus, oi, užmirši“, – šnekėjo Antanina, kai susidūrė ant laiptelių, ir, liūdna, suėmė abiem delnais Tomo veidą (241).“

Tekstas užbaigiamas, bet neužsibaigia. Grįžtama į praeitį, bet veiksmas nukreiptas į ateitį. *Isos slėnio* tekstu sąmonė motyvuoja save ir pati reiškiasi kaip žvilgsnio į save galimybė.

Justinas Marcinkevičius

Justinas Marcinkevičius (1930–2011) – poetas, dramaturgas, vertėjas, akademikas. Baigęs lietuvių filologijos studijas Vilniaus universitete, dirbo įvairiose redakcijose, organizavo literatūrinį gyvenimą, bet greitai atsidėjo tik literatūriniam darbui.

Netikslu sakyti, kad Marcinkevičius savo gyvenamuoju laiku buvo labai populiarus poetas. Jo kūryba buvo ne tiesiog mėgstama ir skaitoma, o neišvengiama ir būtina, su Marcinkevičiaus kuriamais eilėraščiais ir poetinėmis dramomis tapatinta tikroji literatūra. Poetinės jo dramos laikytos tautiškumo, lietuviškumo, etiškumo, dvasingumo etalonu, o pats poetas vertintas kaip vienas didžiausių to meto autoritetų. Sovietmečiu Marcinkevičius skaitytojų buvo pasirinktas kaip svarbiausias poetas, jam suteiktos išskirtinės savybės, jis vadintas tautos sąžine ir pan. Marcinkevičiaus poezija buvo suprantama ir priimtina platesniam skaitytojų ratui, ne moderni ar juolab ne avagardiška,

be to, Marcinkevičius nesireiškė kaip priešgyniautojas valdžiai. Jo poezijoje atpažintos vidinės pasirinkimo dramos, įtampos tarp išorinės galios ir atskiro individo vidinio nepaklusnumo, kurio nebuvo galima demonstruoti.

Marcinkevičius gimė sudėtingu laiku. Poetas mėgdavo pabrėžti, kad tuo metu, kai būdamas jaunas pradėjo kryptingai eiti į literatūros pasaulį, keleri metai reiškė labai daug. Literatūrinė atmosfera, autoriams keliami reikalavimai keitėsi kartu su politine situacija, sulaukusia permainų po Stalino mirties (skirtingose Sovietų Sąjungos respublikose ir politinė situacija keitėsi skirtingai). Kas vienais metais buvo priimtina, kitais jau verta kritikos.

Pirmuosiuose Marcinkevičiaus eilėraščių rinkiniuose ir poemose netrūko socialistinio realizmo klišių, kalbėjimo teisuoliško sovietinio žmogaus balsu, pakelto tono, kuris buvo būdingas ir Mieželaičiui, ir kitiems to meto poetams. Maždaug apie septintojo dešimtmečio vidurį poetas vis sąmoningiau ėmė krypti į nacionalinės kultūros puoselėjimą – istorijos pasakojimą, lietuvių epo rekonstravimą, lietuviškų mentaliteto archetipų telkimą. 1965 m. įvykęs susitikimas su garsiu prancūzų filosofu, egzistencialistu Žanu Poliu Sartru (Jean-Paul Sartre), jo raginimas rašyti didžiosiomis kalbomis (anglų, rusų, prancūzų) tik sustiprino Marcinkevičiaus suvokimą, kad reikia „triūsti savo sode“. Marcinkevičiaus kūrybos atramas galėtų gerai iliustruoti poemos „Donelaitis“ fragmentas:

Tad atsiremsiu, sakau,
Į nedidelį žemės sklypelį,
Vadinamą Lietuva.
Žvilgsnį, mintį ir širdį
Joje panardinsiu.

Joje turi būt geležies,
Turi būti metalo,
Nes kitaip ji varpo,
kardo
ir arklo
Nebūtų pagimdžius.

Marcinkevičius ieškojo, į ką galima atsiremti, kaip aprėpti visumą. Varpas, kardas, arklas apima kultūrą, valstybę ir jos saugumą, žemės dirbimą – žmogaus ir bendruomenės, tautos gyvenimo pamatus (draminė trilogija taip pat akcentuoja šiuos aspektus). Lietuva tapo Marcinkevičiaus kūrybos ir gyvenimo centru. Lietuviškumas – visų pirma etninė, žemdirbiška kultūra, kurioje užaugta ir kuria pasitikėta. Marcinkevičiaus poezijoje organiškai jaučiamas ryšys su gimtąja vieta – per kalbą, per istoriją, per artimus žmones, netgi per kvapus. Autobiografijoje poetas aprašo, kaip grįžus į gimtus namus „užlieja staiga džiūstančio šieno, senos priemenės, kur stovėjo kubilas su įrūgusia beržo sula, kvapas – ir aš tiesiog fiziškai pajuntu savyje tas šaknis, vis dar nenudžiūvusias, vis dar gyvas ir vis dar siekiančias pradžios“. Tai poetas, kuris tarsi augalas auga vienoje vietoje, iš jos semia gyvybinius syvus ir jai gražina savo energiją – dalyvauja gyvybiniame procese. Tėvynė yra vienintelė žemė, gyvybiškai svarbus centras, suteikiantis motyvaciją žmogaus egzistencijai (eil. „Lopšinė gimtinei ir motinai“). Poetas jautė pareigą ir atsakomybę kalbėti bendruomenės vardu (eil. „Kad giedočiau tave“). Skaitytojai tai suprato, palaikė. Juk tuo metu net žodį „Lietuva“ parašyti be epiteto „tarybinė“ nebuvo taip paprasta. Skaitytojai atpažino kolektyvinę patirtį, nacionalinius archetipus, besitęsiančius dabartyje, kartu su poetu išgyveno žemdirbiškos tradicijos trūkinėjimo, irimo dramą (eil. „Neši mane arčiau savęs, žemele...“).

Organiško ryšio su vieta jautimas Marcinkevičių daro vietos poetu, kaip sakė Saulius Tomas Kondrotas, jis – vienas didžiausių lietuvių tautos poetų, bet ne daugiau. Būtent – įsišaknijęs į lietuvių kultūrą, konservatyviai saugantis ir ginantis jos teritoriją. Žmogus be gimtosios aplinkos, be ryšio jautimo su savo kalba, istorija, kraštovaizdžiu nedalyvautų kultūrinių prasmų apytakoje, savo gyvenimo reikšmės kūrimo procese, netektų egzistencijos pamato. Marcinkevičius – bendruomenės suformuotas balsas, kalbantis kaip jos dalis: „Esu ir medžio, ir paukščio, ir žolės lūpos, turiu ir už juos kalbėti, nes poezija – tai rūpestis dėl visko, kas yra, o tiesa gali būti ir kalnas, ir smėlio grūdelis“.

Marcinkevičiaus poezija to meto kontekste išsiskiria ramiu taurumu, dvasingumu, kuris turėjo patraukti daug skaitytojų. Jo poezijoje, be tautinio aspekto, svarbus ir etinis. Marcinkevičių galima pavadinti minkštu, motinišku poetu, jam priimtina jau minėta „minkšta“ laikysena – turėti savo principus, bet ginti juos dėl gyvenimo, ne dėl pačių principų. Eilėraštyje „Močiutės mūsų“ moterys, motinos paklūsta gyvenimo ratui – gimdo vaikus, išleidžia juos į karą, rūpinasi maistu, buitimi, tačiau visa tai išauga iki simbolinio apibendrinimo ir nuostatos, kad „visa Lietuva išpenėta / išdžiūvusią jų krūtine“. Pats gyvenimas, jo kasdienybė verta būti palyginta su sakraliu ritualu (eil. „Anapus Nemuno“, „Sena abėcėlė“). Nereikia pamiršti, kad Marcinkevičius tai daro įvairių (karo, darbo ir kitokių) didvyrių heroizavimo kontekste, šalia oficialių herojų kuria savotišką atsakymą

Dėkoju ir meldžiuosi agrarinei kultūrai. Ji sukūrė tautą.

Justinas Marcinkevičius

oficialiajai ideologijai. *Dienoraštyje be datų* poetas apie motiną rašė: „Ji tapo man gėrio ir grožio norma, teisybės ir meilės idėja, gimtosios žemės sinonimu, moteriškumo šviesa“. Motina yra ir kultūros, ir tautos atrama, grožio, meilės suvokimo etalonas. Marcinkevičiaus herojus ir dramose, ir eilėraščiuose spinduliuoja motinišku globėjiškumu, dora, išmintimi. Šios savybės, motiniškas kuklumas, nuolankumas suvokiamos kaip herojiškos, gelbstinčios tautą, užtikrinančios jos tęstinumą. „Man atrodo, kad ir Lietuvą be galo sunkiose jos istorijos kalvarijose gelbėjo ne kardas ar šautuvas, ne vyras ant žirgo, o motina.“

Marcinkevičiaus kūryba įkūnija tipišką XX a. antrosios pusės lietuvių inteligento sąmoningumo trajektoriją – kilęs iš kaimo, jį palieka, mieste baigia mokslus, dramatiškai apmąsto kaimo praradimą. Išėjęs iš kaimiškos bendruomenės, vienaip ar kitaip imasi sekėti, kurti, rekonstruoti lietuvių tautos istoriją. Marcinkevičius akivaizdžiai siekė parašyti lietuvių tautos epą, jos valstybingumo ir kultūros pasakojimą. Reikia suprasti, kad tautos padėtis sovietmečiu daug stipriau lėmė ir asmeninę žmonių padėtį, kalbos, istorijos temos buvo kur kas jautresnės negu politiškai neutralioje situacijoje. Marcinkevičius – bendruomenės poetas, kuriantis ne sau, ne individualistas, jis gyvena tautos lūkesčiais ir rūpesčiais ir juos išsako. Net ir santūresnis Marcinkevičiaus vertinimas išsivijoje patvirtina tai, kad šio poeto kūryba buvo gyvybiškai svarbi visų pirma sovietmetį išgyvenusiems skaitytojams.

Marcinkevičius savo kūryboje sutelkė esminį lietuvių kultūros vardyną, rodantį, jo paties žodžiais tariant, aukščiausius nacionalinio patyrimo momentus: Lietuvos karalius Mindaugas, pirmosios knygos autorius Martynas Mažvydas, Kristijonas Donelaitis, lotyniškai rašęs ir visoje Europoje garsėjęs poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, istorikas Simonas Daukantas, architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius. Tai svarbiausi vardai, darę įtaką kuriant idealų herojų, pilietį, gaires šiuolaikinio žmogaus veiklai ar jo būsenų metaforas. Visi Marcinkevičiaus herojai – to paties kuriamo kultūrinio epo personažai, vienas kitą papildantys, tęsiantys tą pačią programą, Lietuvos kūrėjai, kultūriniai prometėjai. Marcinkevičius ir pats modeliavo tokią programą, ja tikėjo, jautėsi jai įsipareigojęs. Todėl nenuostabu, kad skaitytojai ir matė Marcinkevičių kaip tam tikro tipo herojų kūrėją: „Ar neketinate parašyti apie Vytautą Didįjį? Keista, bet šį klausimą girdėjau ne sykį“. Anot Vandos Zaborskaitės, „pirmąsyk Lietuvos valstybingumo idėją ir jos reprezentaciją [sovietmečiu] į teatro sceną išveda Just. Marcinkevičius ‚Mindaugu‘, ‚Katedra‘“.

Taigi Marcinkevičiaus vaizduotė apima liaudiškąją, žemdirbiškąją ir aukštąją, profesionaliąją kultūras, jų tapimo tautos savastimi kelią. Turbūt labiausiai dramine trilogija *Mindaugas, Mažvydas, Katedra* išgarsėjęs ir pasitikėjęs pelnęs autorius vėliau tęsė lietuviškumo pasakojimą, su kuriuo daugelis žmonių tapatinosi, jame atpažino save. Marcinkevičiaus eilės virto liaudies dainomis, eilėraščių rinkiniai buvo leidžiami didžiuliais tiražais (pvz., *Vienintelė žemė* – 50 000 egz.), į kūrybos vakarus rinkosi minios žmonių, sunku buvo gauti bilietus į spektaklius, o mirus poetui tūkstančiai atėjo jo pagerbti. Laimono Noreikos, važinėjusio po Lietuvą su Marcinkevičiaus eilėraščių programa, atlikusio trilogijos pastatymuose skirtingus vaidmenis, dienoraščiuose atskleidžiama, kokią entuziastingą

reakciją keldavo Marcinkevičiaus žodis. Žiūrovų gausą šiandien būtų galima lyginti su populiariausių muzikantų pasirodymais, o tų renginių rimtį, auditorijos susikaupimą – su svarbiausiais, reikšmingiausiais visuomeniniais įvykiais. Šitai svarbiau už bet kokias premijas, kurių – ir Lietuvos, ir tarptautinių – Marcinkevičius buvo gavęs pačių svarbiausių ir garbingiausių. Didelei daliai žmonių Marcinkevičius sovietmečiu buvo neabejotinas autoritetas. Žmonės juo pasitikėjo, jo žodžiai buvo kur kas daugiau negu poezija, daugiau negu literatūra. Poeto kūriniai priimti kaip bylojantys tiesą, išsakantys skausmą, viltis, lūkesčius, kuriais gyveno didžioji dauguma lietuvių. Okupuotos tėvynės, gimtosios žemės, kalbos, istorijos, nuslopinto, užgniaužto religingumo temos buvo atpažįstamos, kėlė jaudulį, besąlygišką pasitikėjimą kalbančiuoju. Daug ką apie Marcinkevičiaus autoritetą sako faktas, kad aštuntajame dešimtmetyje Kryžių kalne buvo pastatytas kryžius su Marcinkevičiaus eilėraščiu „Ašara Dievo aky“. Šią istoriją pats poetas pasakoja taip:

...žmonės, tauta kuriasi savo poetą – Just. Marcinkevičių.

Marcelijus Martinaitis

Su tuo eilėraščiu buvo ir daugiau nuotykių. Parašytas 1976 m., jis greitai tapo populiarius. Vieną naktį slapta kryžių kalne iškilo didelis kryžius, kurio skersinyje buvo iškaltas visas eilėraštis. Ir mano pavardė. Lig šiol nežinau to kryžiaus meistro, jo autoriaus. Net nemėginu aiškintis. Bet pats turėjau aiškintis ne viename kabinete...

Eilėraštis „Ašara Dievo aky“, kuriame kreipiamasi į Lietuvą, dramos *Mažvydas* pabaiga, kur mokoma tarti žodį „Lietuva“, tapo emblemomis, su kuriomis tapatinama visa Marcinkevičiaus kūryba ir visas tautinis sąmoningumas, jo budinimas sovietmečiu. Todėl natūralu, kad Marcinkevičius Sąjūdžio laikotarpiu prabilo eilėraščiais, kuriuose beveik publicistiškai nusakoma tautos situacija, atsispindi žmonių skauduliai ir lūkesčiai (rink. *Eilėraščiai iš dienoraščio*, 1993). Pirmą kartą viešai minint vasario 16-ąją, Marcinkevičius perskaitė eilėraštį „Diena atrištom akim“. Poetas ne tik buvo išrinktas į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, jo sutikimas dalyvauti paskatino, padaršino įsitraukti ir kitus žmones.

Po Nepriklausomybės atkūrimo poeto kūryba ir laikysena kėlė daug diskusijų, dažniausiai dėl buvusių, o kartais ir dėl tariamų kompromisų sovietmečiu. Tačiau Marcinkevičius ir jo bičiuliai į kompromisus ėjo sąmoningai, suvokdami, ką ir dėl ko aukoja. Viešo kalbėjimo apie Lietuvą, jos istoriją, lietuvių kalbos puoselėjimo kainą suprato ir to meto publika, kuri „nematė“ to, kas buvo rašoma ideologiniais sumetimais, suprato, kad vadovaujamosi principu: „kas ciesoriaus – ciesoriui, kas Dievo – Dievui“ (patys žmonės buvo priversti veidmainiauti, apsimetinėti kasdieniame, profesiniame, viešajame gyvenime). Eilėraščio „Nuo girių dvelkia vėsa“ situacija, kai eini „kartodamas lūpomis: taip, / o siela vis šaukdamas: ne“, buvo daugelio asmeniškai patirta. Marcinkevičius nedalyvavo disidentiniuose judėjimuose, pagrindinėje veikloje, jo kelias buvo viešas, kad ir ne toks radikalaus, tačiau daugelio žmonių matomas, darantis didžiulį poveikį, kurio negalėjo pasiekti pagrindiniai judėjimai. Marcinkevičiaus autoritetas Sąjūdžio metais buvo milžiniškas.

Konservatyvią Marcinkevičiaus laikyseną gerai išreiškia augalo, rugio, javo, žiemkenčio vaizdiniai, kurie buvo atraminiai iki pat vėlyvosios lyrikos ir sutelkė kančios, kantrumo, atsakingumo, pareigos reikšmes (eil. „Nusilenkimas žolei“). Išliko pagrindinės etinės

*Kaip ir Maironis, sulaukęs ne
tik garbės, bet ir paniekinimų,
Marcinkevičius buvo ir tebėra
daugiau negu poetas.*

Viktorija Daujotytė

nuostatos – eilėraštyje „Vasarvidis“ iš rinkinio *Žingsnis* formuluojamos programinės eilutės, jungiančios herojiškosios etikos nuolankumą, ramumą, kantrumą ir didybės, žygio patosą: „aš giedu savo laisvę aš vedu / sukilusią žolės ir javo minią“. Tai programinės eilutės, kurios atsako ir į Henriko Radausko programą „aš nestatau namų, aš nevedu tautos“. *Dienoraštyje be datų* taip pat esama tiesioginių nuorodų, pavyzdžiui: „statyti namus yra mano gyvenimo prasmė“.

Nepriklausomybės laikais Marcinkevičius teigė meilės, gerumo nuostatas, siekė santarvės, dialogo, susikalbėjimo, o ne kaltinimo. Toliau iš gamtos mokytasi kantrumo, gyvenimo vyksmo sudėtingumo ir dramatiškumo (eil. „Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta...“). Vėlyvojoje lyrikoje stiprėja šnekamosios kalbos intonacijos, ironiškas šypsnyš, derantis su minorinėmis nuotakomis, dažnesnės kasdieniškos situacijos, kurios nebūtinai yra simboliškos.

Siūloma literatūra: Justinas Marcinkevičius, *Amžino rūpesčio pieva: eilėraščių rinktinė (1962–2004)*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Justinas Marcinkevičius, *Trilogija ir epilogas*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Justinas Marcinkevičius: *kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Viktorija Daujotytė, *Raštai ir paraštės: apie Justino Marcinkevičiaus kūrybą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Justinas Marcinkevičius

AMŽIAUS PABAIGA, V

Apkabink mane, kad būčiau gyvas,
lūpomis išnešk iš tos tamsos,
kur dvasia, netekusi drąsos,
suka pustuštės vienatvės girnas,
atsiskyrusi ir atskirta.

Nepažinęs, bet ir nepažintas,
pačiame gamtos viduryje –
mąstymas: vienintelis žibintas,
vis dažniau užgęstantis, deja,
beprotybės skersvėjuos – o, amžiau!

Būsena, kai pats save ryji.
Kai bejėgiškai rankas nuleidi,
pamėginęs apkabinti jį –
šitą savo amžių daugiaveidį:
staugiantį Apokalipsės žvėrį.

O, kaip auga vėliavos – ir kaip
jų šešėlyje žmogus mažėja!
Dirvonuoja apleisti laukai:
širdys, neapykantos prižėlę,
protai, baimės paukščių nutupėti.

Vakarėjantis dienų medus.
Gal net praregėjimas vėlyvas.
Laimė, jeigu spėjai atsidust:
apkabink mane, kad būčiau gyvas,
lūpomis išnešk iš tos tamsos.

1984

ANAPUS NEMUNO

Už Nemuno loja šunes,
už Nemuno saulė leidžias,
o žmonės girgždina šulinius
ir taikią ramybę skleidžia.

Ir vaikšto po vakaro tylą
rimtai, susikaupę, nešnekūs,
tarytum eitų per tiltą
tarp anapus ir šiapus.

Laimingi visi, girdėję,
šią mūsų tylą iškalbią,
priėmę šią valandėlę
už visumą – aukštą ir talpią.

Už Nemuno loja šunes,
už Nemuno saulė leidžias,
o žmonės girgždina šulinius
ir taikią ramybę skleidžia,

giedodami būtį kaip himną,
kaip amžiną, ilgą tiltą,
kaip trumpą apsireiškimą,
kaip visišką vakaro tylą.

1966

Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta.
Pažvelk į gamtos besikeičiantį mostą,
į pritilusį paukštį, į augalo rimitį,
į viską, ką galima skint arba rinkti:
o, vargšas pasauli, o blunkančios spalvos –
kaip dygo, kaip kilo, žydėjo, sūpavos!
Kaip žaidė gyvybė, kaip nokdama brendo,
ieškodama ryšio – visuotinio, bendro!
Ir kaip ji apstulbo pajutus, supratus,
kad buvo tiktai įviliota į spąstus –
į formą, kuri kas akimirką trupa,
į vasarą /vargę! / begėdiškai trumpą.
O, vystantys, gęstantys broliai! Tai kerštas
už mūsų žydėjimo valandas karštas,
už beprotišką mūs nužengimą į žemę:
nužengę – vadinasi, ir nusižengę.

Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta.

* * *

– apgraibomis, prie šulinio seno pasilenkiau
ir pasigirdžiau. Iš lovio, tartum arkllys.
Nuo lūpų lašėjo vanduo –

– gyventi, mano kūnas temoka gyventi. Rodos,
jis dar atsimena vieną kitą judesį,
potvynį ir atoslūgį.
Vaikystėj jis skraidė, jo šešėlis būdavo baltas.
Nesuprato, kad jau gyvena –

– betgi vasaros, vasaros! Neleiskite jų užmiršti,
klausinėkite apie jas, klausinėkit.
Kaip siūbavo meilės rugiai, kaip jie ėjo į duoną!
Ten buvo kažkas, kas galėjo būt dievas –

– arba vėl: netiesa, kad nebūdavo kūno, kad tylėdavo jis.
Nebuvo atstumtas, bet nebuvo ir išklaudytas.
Iš lauko akmenų pats krovėsi aukurą, pats aukojo save.
Teisybę pasakius, jis to nevadino kančia.
Bet jis buvo liūdnas –

– kartkartėm pagalvoji: iš kur vanduo ima galių
tekėti? Į vakarą, kūne, į vakarą – ten,
kur prasideda sapnas. Tai kelias, kurs pats randa kojas.
Jis neapsimeta, jis iš tikrųjų eina.
Kai baigiasi, jis sustoja –

– jau galėčiau atgniaužti kūno rankas
ir parodyti, kad jos tuščios –

DĖKOJIMAS UŽ RUDENINĮ SAULĖS SPINDULĮ

tai pasiuntei dangau
tai nusispjovei
atsikrenkštei ir tėškei
kaip skreplį į žemę
sakytum kiaušinio trynys
plūduriuoja lietaus valkoje
arba cha šypsnyš iš apskretusių
nusivalchiojusių ir purvinų lūpų
va nuvarvėjo va va pro debesis
ant medžio viršūnės pakibo
išsekęs leisgyvis
ką jis uždegs
nusiimk kepurę žmogau
ar nematai
kaip rupšnoję
suzmekusią žolę
pakėlė galvas galvijai

1989 m. Vasario 16-oji

Diena atrištom akim.
Tauta iš kapo pakilus.
Viešpatie, leisk jai atkimt.
Tebūna jos žodžiai kilnūs.

Pašauk ją, pašauk atsitiest
ir laisvę išskeist – kaip esmę.
Štai mes – ir mūsų tik tiek,
kiek buvom ir kiek esame.

Kiek būsim šioje dienoje
sudygę augimui ir brandai,
ant žemės gyvi ir po ja,
paženklinti lietuviybės randais.

Prie savo kalbos prikalti,
prie istorijos prirakinti.
Žmonės, jūs nekalti.
Jūs tik labai iškankinti.

Bet jau atrištom akim.
Ir kaip vėliava jau – pakilūs.
Lietuva, leisk mums atkimt.
Tebūna mūs polėkiai kilnūs.

DU EILĖRAŠČIAI

I

Pakėliau raibą gegulės plunksną –
beržynas užkukavo.

Pakėliau pilką vieversio plunksną –
arimas užgiedojo.

O kai pakėliau vargų kryželį –
Lietuva atsiduso.

2

ašara Dievo aky
Lietuva ką tu veiki

nieko tavęs neprašau
tik nenutildama šauk

volunge šauk ažuole
akmeniu kelio gale

1976–1977

EILĖRAŠČIO ATĖJIMAS

Graudus ir bejėgiškas
dvasios nuogumas tamsoj.
Dangstosi kūnu,
lyg piemu per lietuvi maišu.
Jau nukirstas medis,
kurio lapija paslėptą galėtų:
atviras, atviras laukais
dainuojančiam laikui –
nusidėjėle, savo plaukais
tu nušluostei jo kojas,
numazgojusi jas užmaršties vandeny.

Neuždangstomi skausmo langai.
Atviros graudulio durys.
Lyg lauktum kažko,
kas pravirkdyt turėtų,
kas lūpas pateptų tiesa.
Užsimerkus, matai: ta gyva žarija,
ta apspjaudyta saulė –
tai žemė.

Ir žodis ten, žodis – ar ne paukštis narve?
Pranašystėm jis kliedi,
nuojauta plėšia jo gerklę,
kai nepaguodžiamas, guodžia.
Dainuojančią duoną dalina
tamsos išsigandus dvasia.
Gyvybės šventoriuje šoka
tuščiažiedė Kasandra – viltis.
Jau ateina, ateina
nepažįstamas, bet panašus.

1985

GYVENIMAS

tarytum ranka palytėjo
tarytum suklušo manim
viršūnėm viršūnėm nuėjo
sugrižo sugrižo šaknim

1977

IŠVADA

Čia nieko mūsų nėra,
o viskas – mūsų vardu.
Bespalvė laiko skara
kaip kaukė ant mūsų veidų

Nuplėši – ir tik tamsa
lyg didelis grumstas užkris.
Neklauskite: kieno tiesa?
Ir nespėliokite: kuris

Tamsa atsakytų: visų
Tyla sušnibždėtų: visi.
O tavo nedrąsų: esu
patvirtintų mano: esi.

1982

KAD GIEDOČIAU TAVE

Esu jau, esu –
kaip akmuo pamėtetas į viršų,
kad čiulbėčiau tave,
tavo paukštis ir šauksmas, gimtine!

Iš lino, medžio, iš molio –
išeik, pasirodyk, kuklioj!

Kalbos tiesumu, – aš girdžiu, –
eik kalbos tiesumu –
ir surasi mane.

Dar žodis – ir jau tave pamatysiu,
kaip sekmadienis, tylią ir švarią:
baltą staltiesę gryčioj ant stalo
su išblukusiom kraujo dėmėm.

Šičia buvo dalytasi duona.

Nepalik manęs vieno dabar,
šitaip rymančio tavo seklyčioj.
Duok dangų, – prašau, –
pilkam akmenėliui čiulbėti –
duok dangų,
kurio tavo Nemunas pilnas.

Esu, jau esu –
kaip akmuo, pamėtetas į viršų,
kad giedočiau tave.

1976

LOPŠINĖ GIMTINEI IR
MOTINAI

Laukai gražiai sugulę,
miškai žaliai sužėlę,
baltoji mano gulbė,
juodų arimų gėlė!

Kiek rovė – neišrovė.
Kiek skynė – nenuskynė.
Todėl, kad tu – šventovė.
Todėl, kad tu – tėvynė.

Vienų namie mylėta,
kitų svetur vadinta –
mamos skara gėlėta,
muziejuj pakabinta.

Atrodo, kad lig šiolei
per lietu, vėją, sniegą
visi mes, tartum broliai,
po ta skara užmiegam.

Užmik ir tu, motule,
juodų arimų gėlė!
Vaikai gražiai sugulę.
Rugiai žaliai sužėlę.

1981

2. MAŽVYDAS

Kaip ir niekieno, vyrai, tas laukas,
kur dar nė viena raidė
išdygus nebuvo.

Prūsijos pakrašty
staugia perkaręs vilkas –
ačiū Dievui,
kelinti jau meteliai tom vietom
karas neina, ir saulė gražiai taip
leidžiasi ant Karaliaučiaus.
Čia supilkite kapčių*
ir sėkit į Vilniaus pusę.
Oh, pavasariniai perkūnai,
ar girdit, po Liuterio gerklę
trankosi – oh!

Kai vėjas nupusto kalnelį
ir kaulai iškyla,
tai, broliai jūs mano,
tos kaukolės žiūri
akiduobėm – tiesiai –
į Lietuvą – oh!

Vardan Dievo Tėvo,
ar ne maras ateina?
Martynai! –
tai nuo Ragainės šaukia, –
Martynai!

Lyg niekur nieko
pareini iš istorijos
ir, užstalėj atsisėdęs,
giedi:

Ant Lietuvos
mano širdis patekėjo
ir krauju apsiliejo
ant Lietuvos.

1976

* kapčius – sukastas žemės kauburys lauko ribai,
ežiai pažymėti

MOČIUTĖS MŪSŲ

Sulinkusios bulves kasa,
augina vyrų vaikus.
Vyrai išeina į karą,
medžioja vieni kitus.

Paskui, jei sugrįžta, geria.
Ilgam užtenka kalbų.
O moterims strėnas gelia
nuo gimdymo ir darbų.

Jos meiliai žiūri į lopšį,
kur klykia nauja burna,
ir sėdasi verpt ir lopyt
po rūkstančia balana.

O kai jau visi sumiega,
kai gieda gaidžiai pirmi,
suklūsta ūmai jos: nieko –
vėl spurda po širdimi.

O kiek reikėjo apverkti,
į sierą žemę užkąst.
Ir vėl – gimdyt ir verpti
linus ir pašukas,

ramstyti griūvančią gryčią,
milą austi ir velt,
kol vieną sykį netyčia
nugriuvus neatsikelt.

Kaip žemė grubiai mylėtos,
pavirsdavo jos žeme.
Visa Lietuva išpenėta
išdžiūvusia jų krūtine.

1966

Neši mane arčiau savęs, žemele.

Buvau visai užmiršęs, kad esi.
Bet vis labiau tave dabar man skauda.

Atleiski mano neprotingom rankom
išsiskyrimą su žagre – matai,
kaip jos dabar tave apsikabino?

Ten stovi baltas baltas mano brolis.
Rugių baldakimas virš jo galvos.
Sodink mane jo dešinėje: broleli,
ir tavo rankom gyvenu, ir tavo.

Taip sėdim ant kalnelio prie namų.
Lyg jau nudirbę darbus. Lyg jau žemė
padėjus būtų galvą mums ant kelių.
Regiu, kaip amžinybė atsiklaupus,
nuvaikščiotos artojų kojas plauna.

1976

NUSILENKIMAS ŽOLEI

Tavo tikėjimą, žole, renkuos –
kvapnų tikėjimą, žalia, minkštą.
Veidu krentu į tavo rankas:
šitaip tik meldžiamės arba mirštam.

Ko maldauti tavęs, ko prašyt,
kai pati taip tyliai aukojies,
kai esi tokia prieraiši
ir kaip Kristus plauni mums kojas.

Žemės pievoj vėjas gairvus
kelia mano paliktą brydę:
ak, ir tave – kaip visus dievus –
nežmoniškai mindom ir trypiam.

O tu – vis arčiau ir arčiau
atbėgi visu akių plotu,
kad pakiltum už mus aukščiau
ir visus savimi užklotum.

1981

PASIGAILĖJIMO, ARBA VĒLINIŲ SONETAS

Pasigailėjimo rudens laukams,
seniems žmonėms ir einantiems per lietu.
Pasigailėjimo vaikams. Bet kam
ant atsisveikinimo lieptų.

Ir pasmerktiems, ir apverktiems,
išėjusiems be sugrįžimo –
pasigailėjimo visiems! – ir tiems,
kurių net motinos neatpažino.

Pasigailėjimo langų šviesa –
visų šviesa. Visų ranka ją laiko:
ir moteries, ir vyro, ir to vaiko,

neaiškiai jaučiančio, kad ir tamsa –
ne pabaiga, o tik šviesos tąsa,
kuri gyvybę su mirtim sutaiko.

1981

SENA ABĖCĖLĖ

Taip supa lopšį.
Taip duoną minko.
Taip geldą tašo
iš medžio minkšto.

Taip rankom kulia.
Taip girmom mala.
Taip dega vopną.
Taip verda smalą.

Štai šitaip verkia.
Štai šitaip juokias.
Taip audžia juostą.
Taip juosta juosias.

Taip kala arklą.
Taip kardą kala.
Taip apšarvuoti
eina į karą.

Šitaip iš karo
grįžta negrįžta.
Šitaip prie kapo
epušė giržgda.

1967

Justinas Marcinkevičius

MAŽVYDAS

Trijų dalių giesmė

PIRMA DALIS

...Sed libera nos a malo...*

PIRMAS PROLOGAS

Špitolninkų CHORAS

Vargonininkas MILKUS

MILKUS. Jau netoli ir šventojo Martyno –
Ar pagalvojot Mažvydą pagarbint?
Maitinatės iš jo širdies ir delno,
Jo gerumu prisidengėt nuogybę,
Ant jo dosnumo gultą pasiklojot,
O liaupsę atiduot anam užmiršot.

NIKODEMAS. Bet Mažvydas mums sako, kad už viską
Privalome dėkoti dangui...

MILKUS. Taip,
Žinia, kad dangui. Betgi kas, aš klausiu,
Parodė dangų tau? Kieno ranka
Tikėjimą į širdį pasodino,
Išrovus velnio piktžoles iš jos?

Tyla

Ir Dievas, ir klebonas myli giesmę.
Koks būtų donis Mažvydui, jei mes
Jį sveikintumėm giesme per Martyną!

NIKODEMAS. Kaip įsakysit...

MAČYS. Jau geriau giedot
Nei tvartą mėžt.

NIKODEMAS. Arba kapoti malkas.

MILKUS. Vardadieniui tamtyč sudėjau giesmę.
Vadinasi jinai: „Nauja giesmė
Apie Martyną Mažvydą, arba
Varguolių Tėvas.“ Kiek naktų be miego
Prie žvakės prarymojau! Kiek širdies
Į ją sudėjau...

(Teatrališkai ištraukia popierius)

Imkit ir giedokit!

NIKODEMAS. Kad mes vis tiek čia nieko nesuprantam.

MILKUS (*užsidegdamas*). Pritarkit! Pradedu. PIRMA DALIS.

* ...bet gelbėk mus nuo pikto... (*lot.*)

Kad į Ragainę, atėjo,
Tuoju visus mokyt pradėjo.
Iš grieko traukė,
Dievopi šaukė
Ir dangų žadėjo.

Paskendęs buvo purvuose
Ir mano kūnas, ir dvasia.
Graudžiai verkdamas
Ir kentėdamas,
Voliojaus griekuose.

Atėjo, ranką tiesdamas
Ir atsikelti kviesdamas.
Tiesiai į dangų,
Į Dievą brangų
Kelią pašviesdamas.

O Dieve, pilnas meilumo,
Taipogi gailestingumo.
Trauk nuo šėtono
Prie savo šono,
Prie dangaus linksmumo.

Aptekę buvome votim,
Visokiom kūno bjaurastim.
Kaip ir ant vėjo
Pavietrėsėjo
Iš vieno su mirtim.

Iš visokiausių žolelių,
Žiedų, o taipgi šaknelių
Vaistus virdamas,
Mums dalindamas,
Gydė nuo sopulių.

Špitolę pastatydamas,
Varguolius suvadydamas:
Šičia nuo šiolei
Gyvenkit, broliai, –
Meiliai sakydamas.

Taip mumis mokė Mažvydas,
Nuo dvasios nuomario gydęs,
O ir ant kūno,
Kur velnias tūno,
Patepdamas žaizdas.

[...]

ANTRA DALIS

[...]

3

Klebonija. MAŽVYDAS, sukniubęs prieš kryžių – kaip palikome jį pirmos dalies pabaigoje: aišku, kad vilniškės scenos – jaunystės prisiminimai. Lyg pratęsdamas juos, lyg svarstydamas savo gyvenimą, Mažvydas mąsto, kalba ir meldžiasi kartu. Iš gilumos kyla žodžiai – jo ir ne jo balsas, trumpas širdies praregėjimas – viso gyvenimo šauksmas

MAŽVYDAS. ...ar gali sulaikyt
 šitą paukščio čiulbėjimą
 vėjo gūsi ir
 dar ilgai po to virpanti
 epušės lapą
 Šitą keistai susivarčiusį
 debesį šypseną šitą
 tylą tą šauksmą išnykstantį
 vakaro toliuos
 Kodėl klausinėji kodėl
 o diena jau ir gęsta
 Viskas sakai negaliu
 bet vis viena kalbi ar šauki
 ir tai tiktai aidas gyvenimo
 soduos kur vaikščioja
 Dievo dvasia
 ir mūsų malda
 kaip tie paukščiai tarp lapų
 baikšti ir nerandanti lizdo
 ir jos čiulbesys
 tai pakyla tai krinta – oi
 viltis kad mus girdi
 kad mes ne vieni tamsoje
 kad mus mato kad regi
 kad ranka ištiesta
 viršum mūsų
 gera ir teisinga...

...tirštėja tamsa ir
 gali jau matyti save
 ir verkti dėl savo gyvenimo
 taigi dėl šito vienintelio,
 vieno nepakartojamo – ak!
 Ar aš jį rinkausi
 ar tavo ranka
 virš manęs ištiesta
 mane vedė

Pareiga aš kartoju
 tas menkas žibintas tamsoj
 liepsnelė plevenanti vėjy
 klajojanti sutemų soduos
 Nereikia neverk
 tik kartok
 pareiga
 pareiga
 pareiga
 nes tu nieko
 daugiau nežinai
 kai žiūri taip į tamsą
 ir kai rankoj laikai
 šitą menką švieselę
 tik tiek
 pareiga!

...aš turėjau
 ateiti į čia privalėjau
 prakalbinti jų sielas
 suteikt amžinybėje balsą
 tai žemei
 tai Lietuvai
 Aš jos liežuvis
 kurs šaukia
 istorijos tamsai ir vėjui:
 aš čia aš čionai
 Mano meilė
 malda ir tikėjimas mano
 žaizda vis negyjanti mano
 gyvenimas mano ta žemė
 po dievo dangum
 Lietuva...

Jam kalbant, įeina KASPARAS ir kurį laiką stovi prie durų

KASPARAS. Aš atėjau.

MAŽVYDAS (*nesąmoningai*). Taip, taip... matau.

KASPARAS. Man sakė...

MAŽVYDAS (*prisimindamas*). A, taigi, taigi... Kasparas!

(Pripuolęs prie jo)

Tą žiedą –

Iš kur gavai? Sakyk, iš kur gavai...

Tik nemeluok – į Nemuną įgrūsiu!

Iš kur gavai, aš klausiu, šitą žiedą?

KASPARAS. Iš savo motinos.

MAŽVYDAS. O ji iš kur?

KASPARAS. Aš nežinau... turėjo... visą laiką.

MAŽVYDAS (*vis labiau jaudindamasis*). Kas tavo motina?

KASPARAS. Marė Kerzaitė.

MAŽVYDAS (*krisdamas į kėdę*). O Viešpatie...

(*Po pauzės*)

Iš kur tu atėjai?

Iš kur atsiradai?

KASPARAS. Mane ištraukė

Iš Nemuno...

MAŽVYDAS. Aš klausiu – ten, anapus,

Kur gyvenai? Gal Butkiškėje?

KASPARAS. Taip.

MAŽVYDAS. O Viešpatie...

Tyla

KASPARAS. Jeigu sunku – tai aš galiu išeiti.

MAŽVYDAS. Ne, ne... Tu sėskis... pasakok... kalbėk,

Tik netylėk, nes aš einu iš proto.

KASPARAS. Kad nėr ką pasakot... Na, ji ne sykį

Minėjo man, kad Prūsuoose, Ragainėj,

Yra žmogus... Kad kreipčiausi į jį...

Nes čia, sakydavo, vaikei, prapulsi.

Tai aš ir atvykau...

MAŽVYDAS. Kaip tu galėjai

Palikti vieną ją?

KASPARAS. Taip kaip ir tu.

MAŽVYDAS. A, tu žinai? Gerai.

(*Pašokęs*)

Aš privalėjau!

Aš kunigaikščio pinigaisėjau,

Jo pašauktas, čia, Karaliaučiuje, mokslus.

Į Lietuvą man jau nebuvo kelio.

Aš privalėjau čia atvykti, čia,

Kad šičia ginčiau tūkstančius lietuvių

Nuo dvasiškos ir kūniškos mirties.

Aš čia buvau... aš čia esu kaip oras,

Kaip duona, kaip vanduo... Tu pamatysi:

Aš Prūsiją į Lietuvą parvesiu!

Aš Nemuno abu krantus suglausiu –

Tai mano misija. Ir pareiga.

KASPARAS. Ar aš gi ką sakau? Bet tu žadėjai

Čia, į Ragainę, motiną pašaukt...

MAŽVYDAS (*niršdamas*). Prikaišiot atėjai? Išmetinėti?

Priimdamas parapiją, turėjau

Priimt ir savo pirmtako šeimyną –
 Devynis žmones! Supranti: tu-rė-jau!
 KASPARAS (*tyčiojasi*). Turėjau! Privalėjau! O tenai,
 Anapus Nemuno – neprivalėjai?
 MAŽVYDAS (*pašokdamas ir vėl bejėgiškai krisdamas ant suolo*)
 Tu... tu... tu nemanyk, kad man neskauda!
 Žmogau tu mano mielas! Ligi šiolei
 Sapnuoju Butkiškę. Pusantrų metų
 Praleidau po jos stogu – Dievas regi,
 Buvau laimingas. Galima sakyt,
 Ir katekizmą sustačiau tenai...

(*Prisimindamas*)

O tie saulėlydžiai Dubysos slėniuose –
 Tik ašarą nubraukt ir atsidusti
 Žmogus gali... Ir persmelkia mintis,
 Kad aš turbūt negyvenau lig šiolei,
 O tiktai vykdžiau pareigą. Taip, taip.
 Išdžiūvo siela, Kasparai, išdžiūvo...
 Naktim be ašarų verkiu. Džiaugiuosi,
 Kad užsimiršti rūpesčiuos galiu.
 Be rūpesčių turbūt neišlaikyčiau.

(*Niršdamas*)

Kokių velnių tu atėjai – priminti,
 Pažadinti, įskaudinti, pasmerkti?
 Juk aš jau pasmerktas – suku kaip girnas
 Gyvenimą bespalvį savo...

(*Daužo sau į krūtinę*)

Šičia
 Jau nieko nėra – tik pelenų žiupsnelis.
 Kurį turėsiu, Kasparai, padėt
 Prie Visagalio kojų. Nežarstyk jų –
 Po jais jau nėra žarijų, iš kurių
 Galėtumei įpūst jaunystės ugnį.

KASPARAS (*jaudindamasis*). Aš atėjau, kad perduočiau šį žiedą

Ir jos paskutinius žodžius: „Mylėjau
 Dabar ir visados.“ Atrodo, viskas.

Įvykdžiau savo pareigą...

MAŽVYDAS (*netikėdamas*). Vaikeli,

Ką tu kalbi? Tai Marija...

KASPARAS (*rėkia*). Taip, mirė.

(*Nusigręžia, įsiremia kūkčiodamas į durų staktą*)

Prieš tris dienas... ūmai... Dabar aš eisiu
 Atgal į Nemuną... arba į kilpą.

Kas reikia, aš įvykdžiau.

MAŽVYDAS be žodžių apkabina KASPARĄ – tas verkdamas įsikniaubia jam į krūtinę

MAŽVYDAS. Dieve mano!

Dabar ir visados... Verk, verk, vaikel!

Ir už mane paverk... Aš jau sakiau,

Kad ašarų nebeturiu...

(Glostydamas ir maldydamas Kasparą)

Ir niekur

Iš čia tu neisi. Niekur! Tu esi

Jos paskutinis žodis man – aš noriu

Įsiklausyt į jį... girdėt jį noriu

Kiekvieną dieną... kad ir man, kaip jai,

Akis užspaustų tavo pirštai...

KASPARAS *(pakeldamas galvą)*. Tėve!

MAŽVYDAS *(apstulbęs)*. Tu pasakei man „tėve“? Ką tai reiškia?

KASPARAS *(sukniubęs ir apkabinęs Mažvydo kojas)*

Ji liepė taip sakyti: mano tėve!

MAŽVYDAS *(lyg atstumdamas, lyg norėdamas išsivaduoti)*

Ką tu sakai? Negali būt! Ne, ne!

TREČIA DALIS

[...]

MAŽVYDAS *(iškilmingai)*. Gerbiamieji!

Šaukiu paliudyt ir žmonėms, ir dangui,

Ką aš dabar ištarsiu, ką vėliau,

Į popierių surašę, iškilmingai

Patvirtinsime antspaudais pily.

(Rodydamas į Kasparą)

Aš ketinu jaunuolį šį išūnyt!

(Visi sumišę)

Taip, taip, aš noriu jį išūnyt – vaikas

Tėvų neturi... bus man parama.

Guvus prie knygų ir prie rašto. Taigi

Kviečiu jus liudyt...

BENIGNA *(puldama prie Mažvydo)*. Mažvydai, sustok!

Ką tu darai? Apsigalvok!

MAŽVYDAS. Galvojau.

BENIGNA. Kur dėsies Kristupas?

MAŽVYDAS. Surasiu vietas

Abiem – ir širdyje, ir namuose.

BENIGNA. Tai svieto perėjūnas! Dieve mano,

Nei tu pažįsti, nei žinai...

MAŽVYDAS. Benigna,

Pažįstu jį kaip pats save.

BENIGNA. Trys dienos!

Trys dienos tepraėjo, kai pažįsti.

(Isteriškai)

Aš nesutiksiu! Aš neįsileisiu!

Išpjaus visus nakčia...

KASPARAS. Nusiraminkit!

Ir aš nesutinku.

MAŽVYDAS. Ir tu? Kodėl?

KASPARAS (*jaudindamasis*). Todėl, kad tu... esi bailys, melagis...

Todėl, kad antrąsyk mane išduodi.

MAŽVYDAS. Ką tu kalbi?

KASPARAS. Jei užmiršai – priminsiu:

Prieš daugel metų Butkiškeje – pirmą,

Dabar gi – antrą... Tu bijai, nenori

Prisipažinti... pasakyti tiesą,

Tad sugalvojai visą šitą melą...

Įsūnijimą šitą... O manęs

Net nepaklausei!

MAŽVYDAS (*sumišęs*). Kasparai, vaikeliai...

Tu vienas... aš maniau, tau reikia tėvo...

KASPARAS. Man reikia tikro tėvo! Tikro. Tikro!

Kaip apsiriko motina...

[...]

MAŽVYDAS. Vaikeliai mano, Kasparai! Sūnau!

(Puola prie jo)

Atleisk man, dovanok! Žinau – nevertas,

Tačiau meldžiu – išstark bent sykį: tėve!

KAREIVIAI išveda tylintį KASPARĄ

MAŽVYDAS (*šaukia*). Išstark man: tėve! Pasakyk: atleidžiu!

(Užsigula ant lango)

Jisai kažką pasakė! Jūs girdėjot?

Jisai už durų man kažką pasakė.

Tikriausiai jis pasakė: mano tėve!

(Puldinėja prie visų klausinėdamas)

Ar negirdėjot, a? Ar negirdėjot?

Man rodos, jis pasakė: mano tėve...

(Sukniumba prieš kryžiu)

Dabar ir aš, kaip tu... Išleidau sūnų.

Atidaviau, kad jo krauju išpirkčiau
 Save ir savo kaltę... Pareiga, –
 Tu vėl man pasakysi? Bet jau viskas.
 Aš nežinau, kur nešti šitą kryžiu,
 Nes stoviu vienas ant bedugnės krašto,
 Žiūriu į savo sielą ir svaigstu –
 Išdegusi, tuščia, bevaisė žemė.
 Paimk mane už rankos, vesk, parodyk
 Bent vieną mažą, silpną, gležną daigą
 Ir pasakyk: „Štai laimė.“ Vesk, parodyk,
 Nes ką aš pasakysiu, kai manęs
 Paklaus štai šitie žmonės? Kai aš pats
 Savęs paklausiu? Ką aš pasakysiu?

(Vėl pripuola prie lango, žiūri užsigulęs)

Galbūt aš pasakysiu: Lietuva...
 Ji neatleidžia man tos išdavystės,
 Kad palikau ją kitados... kad dievą
 Aukščiau už ją laikiau...

(Grūmoja kumščiu pro langą)

Ji neatleidžia.
 Nedovanoja...

(Atsisuka, tiesiasi sunkiai, bejėgiškai nuleidęs rankas)

Dieve, ji teisi!

E P I L O G A S

Už ilgo Mažvydo stalo prie katekizmo palinkę keletas galvų. Stalo gale – MAŽVYDAS

MAŽVYDAS. Kad jau raides išmokot pavadinti,

Pradėsime skiemenuot, sąbalsines
 Pridėdami prie kiekvienos balsinės.
 Žiūrėkite į knygą ir kartokit
 Drauge su manimi.

VISI CHORU. „bė-a“ bus „ba“,

„bė-e“ bus „be“, „bė-i“ bus „bi“, „bė-o“ bus „bo“,
 „bė-u“ bus „bu“ ...

MAŽVYDAS. Labai gerai. Dar syki.

CHORAS. „bė-a“ tai „ba“, „bė-e“ tai „be“, bė-i“ tai „bi“,

„bė-o“ tai „bo“, „bė-u“ tai „bu“ ...

MAŽVYDAS. Dar syki!

*Mažvydui pamažu keliantis, skiemenavimas tilsta. Dabar spindulys apšviečia tiktai jį, kitų veidai
 boluoja prietemoje. Iš ten girdėti duslus skiemenavimas, neaiškus murmesys, kuris niekaip negali
 išaugti į pirmą žodį*

MAŽVYDAS *(iškilmingai)*. Mėginsime sudėti pirmą žodį.

Klausykitės gerai... Širdim klausykit!

Kai tarsit šitą žodį, tai ant lūpų
 Pajusite medaus ir kraujo skonį,
 Išgirsit volungę prieš lietu šaukiant,
 Užuosit šieno ir liepynų kvapų,
 Regėsit baugų debesio šešėlį
 Per lauką bėgant... Taigi pamėginkim.

(Skiemenuoja vienas)

„El-ie“ bus „Lie“, „tė-u“ bus „tu“, „vė-a“ bus „va“.
 Kartokite! Kartokit ir klausykit,

Tamsoje girdėti neaiškus murmesys

Ar girdit jau?

Skiemenavimas garsėja ir ryškėja. Pakilę nuo stalo, visi priartėja prie Mažvydo

CHORAS. „El-ie“ tai „Lie“, „tė-u“ tai „tu“,
 „vė-a“ tai „va“ ...

MAŽVYDAS (*šaukia*). Ar girdit?

CHORAS (*sunkiai ir nedarniai sudeda iš skiemenų*)

Lii-eet-uvvv-aaa...

MAŽVYDAS. Visi kartu! Dar sykį!

CHORAS (*darniau*). Lie-tu-va!

Kuri laiką visi klausosi, tarytum iš tikrųjų jausdami ant lūpų medaus ir kraujo skonį, tarytum laukdami ir nesulaukdami sugrįžtant ką tik išstarto žodžio aido. Tyloje leidžiasi uždanga

1975–1976

Reda Pabarčienė

NEPRIKLAUSOMAS SOVIETMEČIO LIETUVIS.

Juozo Grušo ir Justino Marcinkevičiaus dramoms

Reikia pripažinti, kad šiandieniniai Grušo ir Marcinkevičiaus skaitymo įspūdžiai gerokai skiriasi nuo atmintyje įsitvirtinusių anuometinių skaitymo ir sceninių interpretacijų įspūdžių. Sovietmečiu jų dramoms atrodė pusiau legali patriotizmo manifestacija. Jose viešojo teatro erdvėje daugybę kartų su meile, rūpesčiu ir pasididžiavimu buvo ištartas Lietuvos vardas, konstatuotas tautos naikinimas, išsakytos antisąjunginės nuotaikos, pateikti pasipriešinimo ir išlikimo priešiškoje aplinkoje pavyzdžiai. Dabar dramoms atrodo kur kas labiau susovietintos, persmelktos kompromiso dvasios. Grušas yra kalbėjęs, jog „kurti reikia taip, kad prie tavęs nebūtų galima prikibti, priešingu atveju tau nebus leista gyventi iš literatūros, iš teatrų [...]. [...] kurti daug svarbiau negu tuščiai vegetuoti. [...] Aš galiu slapta nesutikti su politiniais nurodymais, bet negaliu jais nesiremti savo kūrinuose. [...] aš [...] kuriu savo pjeses ir visą laiką bijau, kad cenzoriai gali mane demaskuoti. Bijau ir vis dėlto brendu šiuo klampiu keliu“¹. Vytautas Kavolis aptiko panašią Marcinkevičiaus laikyseną. Į klausimą – ar gali nelaisvoje visuomenėje egzistuoti nepriklausomas žmogus? – jis atsako: „Marcinkevičius savo autobiografijos gale pasisako už laisvę viską pasakyti, bet jis nesako nieko, ką būtų pavojinga sakyti“².

Tai sukuria dilemą, su kuria susiduria dauguma sovietmečio literatūros tyrinėtojų – ar matyti ją nūdienos kontekste, ar „su viskuo“ jos pačios aplinkoje? Nerija Putinaitė knygoje *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje* sovietmečio literatūros pozityvų užsiangažavimą yra įvardijusi „kaip kultūrinį sentimentalizmą“. Ji įžvelgia prasmės vakuumą žodžiuose „tėvynė“, „tauta“, „Lietuva“, „kalba“ ir panašiuose, kuriuos vadina „stabais, ekstatiniais tikrovės ženklais“, „galinčiais reikšti viską ir nieko“³. Mūsų nuostata kita – sovietinėje literatūroje pamatyti prasmės „perteklių“, postuluojamų idėjų gausą.

Grįžkime prie klausimo, iškelto skyriuje „Viduramžiai herojinėje ir egzistencinėje perspektyvoje. *Herkus Mantas*“: gal šioje dramoje yra ne tik tai, kas griauja oficialią sovietinę ideologiją, bet ir tai, kas ją gina?

Iš tiesų, Grušo, Marcinkevičiaus dramose aptiksime paviršinių, lengvai atpažįstamų sovietinių šampų (pavyzdžiui, *Herkuje Mante* kritikuojamas vokiškasis šovinizmas). Tačiau jose yra ir gilesnis sovietinės ideologijos klodas, kuris susiformuoja kiek netikėtai, dėl išorinio panašumo su romantizmo ir egzistencializmo epistemomis. (Nors žvelgiant iš postmodernizmo perspektyvos jos yra panašios jau ne išoriškai, bet iš esmės, ir čia šiuolaikiniam požiūriui atsirastų platesnė opozicija nei sovietmetis.) Socialistinis realizmas, tautinis romantizmas, sartriškasis egzistencializmas Grušo, Marcinkevičiaus dramose koegzistuoja ambivalentiškai (ne vienas šalia kito, o vienas kitame), sudarydami įvairias pasaulėžiūrines sampynas. Dėl to jos „leidžiasi“ perskaitomos pagal skirtingus ideologi-

¹ Kazio Jankausko liudijimas, žr.: Petras Palilonis, *Svajojęs gražų gyvenimą: Apmatai Juozo Grušo portretui*, 2001, p. 288.

² Vytautas Kavolis, 1994, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 75.

³ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 135–136, 140.

nus kodus, deklaruojamas idėjas iš vienu (pageidaujamy) pasaulėžiūrinių koordinačių perkeltiant į kitas. Ar tai mimikrija, pozicijos neturėjimas, ar Ezopo kalba, kontrabandininkų lagaminas su keliagubų dugnu, kiekvienu konkrečiu atveju tenka spręsti iš naujo, nesitikint nustatyti, kuri yra pagrindinė, o kuri išvestinė, kas dramose autentiška, o kas širma, būtinoji duoklė.

Dar viena tokio tyrinėjimo teikiama galimybė – eksperimentinis pasaulio „atkūrimas“: įdomu stebėti, ar autorių puoselėti kolektyvinės būties vaizdiniai, pasikeitus politinei situacijai, liko gyvastingi, ar jų skleisti lūkesčiai buvo pagrįsti, realūs.

IDĖJOS „DIKTATŪRA“. Pirmieji Grušo ir Marcinkevičiaus dramų *Mindaugas* (1968), *Katedra* (1971), *Mažvydas* (1977), *Daukantas* (1984) užduodami klausimai: koks jose yra asmens ir bendruomenės santykis, kuri tapatybė – individuali ar kolektyvinė – svarbesnė, ar herojaus susisaistymas su bendruomene – tai universali istorinės dramos duotybė, ar čia jau veikia sovietinė norma?

Klasikinės tragedijos žanro kanonas apibrėžia dvigubą – individualią ir kolektyvinę – herojaus tapatybę ir konfliktišką jų abiejų santykį. Lietuvių istorinėse dramose, pradedant Margiu (*Šikšnio-Šiaulėniškio Pilėnų kunigaikštis*), Maironio Kęstučiu (*Kęstučio mirtis*), Vytautu (*Vytautas pas kryžiuočius*, *Didysis Vytautas – karalius*), Krėvės Šarūnu, Skirgaila, herojų pozityvumo matas yra bendruomeniniai įsipareigojimai. Galima manyti, kad sovietmečiu, ypač septintame-devintame dešimtmečiais, išpopuliarėjusi drama kaip tik ir atliepė tokio herojaus poreikį, ir tai yra įdomus žanro kalbos ir visuomenės lūkesčių sutapimo faktas.

Tiesa, brandžiausiose Grušo dramose pirmiausia akcentuojama individo vertė, jo teisė būti savimi ir prievartaujanti bendruomenės galia. Jose pasisakoma prieš visuomeninių normų diktatą, netiesiogiai – prieš sovietinį kolektyvizmą ir unifikaciją. *Herkuje Mante* teisė disponuoti tiesa atimama ne tik iš besiginančios, bet apskritai iš bet kokios tautos ir suteikiama išskirtinio sąmoningumo individui. Grušui svarbi ne tik pati tautiškumo idėja, bet ir būdas, kuriuo jis reiškiasi, dermė su individualiomis, humanistinėmis, visas tautas ir tikėjimus vienijančiomis vertybėmis. Tragedijos siužetui pasirinkta prūsų žūtis istorija leidžia daryti prielaidą, kad tautinės vertybės iš viso yra neapginamos, jei ginamos nederamai.

Sovietinės ideologijos (ne tik egzistencializmo) žymė būtų ta, kad postuluojiama asmens laisvė tuoj pajungijama bendriesiems interesams. Tai ypač pasakytina apie Marcinkevičiaus herojus, kurie patiria represyvų, „diktatūrinį“ spaudimą, paklūsta sistemoje galiojantiems kontrolės, subordinacijos principams⁴. Jų iškilumo pagrindas yra hipertrofuotas sąmoningumas, atsakomybė, artumas sudievtam tikslui. Galima sakyti, kad Marcinkevičiaus dramose nėra laisvų žmonių; visi jie yra savotiški idėjos apsėstieji, perėmę hierarchinį mąstymą, tarnavimo, pavaldumo įpročius. Jiems palikta vienintelė – vertybiiniu pasirinkimu grįsto santykio su pasauliu – galimybė.

Grušo ir Marcinkevičiaus kūrinuose dažniausiai aptinkame pastoviosios, griežtai apibrėžtos tapatybės herojus. Kintančios, komplikotos, kelialypės tapatybės personažų esama mažiau arba jų kaita ir komplikacijos iliustratyvūs. Aptariamuose kūrinuose ryškė-

⁴ Tam tikra prasme tai atsispindi ir autorių dramatinėje kalboje, formuoja jos didaktinį, moralistinį toną. Grušui ir Marcinkevičiui sunku išlaikyti dramaturgo priedermę – leisti veikti patiems personažams ir padaryti išvadas iš savo patirties. Dėl to daugumoje nagrinjamų kūrinių herojų ir autorių pozicijos beveik sutampa.

ja trys svarbiausios herojų priklausomybės formos, trys kolektyvinės savasties aspektai: 1) ryšiai, susiformuojantys laike ir aprėpiantys praeitį, dabartį, ateitį; 2) vertikalieji ryšiai, kuriami dvasiniu-religiniu pagrindu ir apimantys įvairias (ne)tikėjimo formas – krikščionybę, pagonybę, ateizmą, sovietinius religingumo pakaitalus; 3) horizontalieji bendruomenės ryšiai, kur organizuojantį vaidmenį atlieka teritorija, tauta, politinė sistema, pasaulietinė kultūra. Šie priklausomybės šaltiniai susisieja tarpusavyje, sudarydami tam tikrą hierarchiją, kurioje išryškėja esminis individo tapatumo pagrindas – tautiškumas.

PRAEITIES SUSIGRAŽINIMAS, ATEITIES KOLONIZAVIMAS. Atrodo, kad Grušo ir Marcinkevičiaus dramose istorijos traktavimas ne itin pasikeitė nuo Aušros romantizmo laikų. Autoriai kūrė mitologizuotos istorijos (arba istorizuotos mitologijos) interpretacijas, ir tai ypač pasakytina apie Marcinkevičių, kuris savo scenos veikalus yra pavadinęs „savotišku nacionaliniu epu ar mitu“⁵. Istorija tebėra tikroji tautos būtis, svarbiausias jos egzistencijos realumo įrodymas (nėra istorijos, nėra ir tautos). Viešai vaidinamos dramos – tai savotiška lietuviškojo Renesanso išraiška. Kas Francesco Petrarcai – senosios Romos didybė, tas lietuviams – jų Viduramžių praeitis, kuri tebesitęsia dvasioje, nors tiesiogiai ir negali būti pakartota. Praeitis priklauso dviem laiko dimensijoms – konkrečiam draminio vyksmo laikui ir dabarčiai (autorius bei suvokėjo laikui), nuolat „migruodama“ abiem kryptimis: „tai, kas buvo, įvyko – tęsiasi ir vyksta mumyse. [...] virš visų istorinių paminklų ar jų griuvėsių gieda dabarties paukščiai“⁶. Praeityje ieškoma pozityviųjų pavyzdžių, dėmesys sukonzentruojamas į svarbiausius bendruomenės vienijimosi momentus, įvardijamos pagrindinės jos saitų formos (*Mindaugė* – valstybė, *Mažvyde*, *Daukante* – raštas, knyga, *Katedroje* – menas, dvasiniai idealai); eksponuojamos žmogaus gyvenimo atramos, jį įprasminančios kolektyvinės idėjos ir tikslai, herojams suteikiamas jų veiklą reprezentuojantis simbolis (*Mindaugo* karūna, *Mažvydo* žodis, *Lauryno* (*Katedra*) kolona, *Daukanto* knyga), jų triūsas prilyginamas žygdarbiui. Grušo dramose ryškesnė tragiškoji istorijos interpretacija. Jis labiau akcentuoja praeities nesėkmes, istoriją naudoja kaip galimybę viešai kalbėti apie nuolat atsikartojantį, visuotinį pasaulio blogį.

Tačiau sovietmečio istorijos traktavimas vis dėlto kai kuo skiriasi nuo ikikarinių kūrinių. Vieną skiriamųjų bruožų *Mindaugė* aptiko Alfonsas Nyka-Niliūnas, pastebėjęs, kad tai – pirmoji istorinė drama lietuvių literatūroje, kurios centrinę ašį sudaro ne personažai, o pati istorija. Istorija čia nėra pretekstas charakterių analizei, kaip Krėvės ir Sruogos kūriniuose, bet, atvirkščiai, „epocha ir charakteriai tarnauja istorinio vyksmo interpretacijai“⁷. (Iš dalies tai pasakytina ir apie *Daukantą*, Grušo *Uniją*.) Grušo ir Marcinkevičiaus herojai neretai vienu metu yra ir istorijos subjektai, ir jos stebėtojai, komentatoriai; jie priklauso ir gyvajai istorijai, ir istorijos mokslui. Marcinkevičiaus *Mindaugė* Juodas ir Baltas metraštininkai dėsto požiūrį į istorijos objektyvumą, faktų atranką, interpretaciją. *Daukanto* herojus mąsto apie istorijos prasmę, paskirtį.

⁵ Justinas Marcinkevičius, „O kas gi ta tėvynė? Juk tai mes“, in: idem, *Trilogija ir epilogas: Mindaugas, Mažvydas, Katedra, Daukantas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 5. Marcinkevičiaus dramų mitiškumą yra aptaręs Saulius Žukas (Saulius Žukas, 1986, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 236–250).

⁶ Justinas Marcinkevičius, op. cit., p. 6.

⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1972, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 193.

Dar vienas sovietmečio dramų skiriamasis bruožas – „ateities kolonizavimas”⁸. Pozityvieji Grušo ir Marcinkevičiaus herojai, kur kas dažniau nei jų pirmtakai, mato save ateities projekcijoje, jaučia iš ten į juos nukreiptą reiklų žvilgsnį, patys jam įsipareigoja. Jie norėtų pasitarnauti ateičiai bent pavyzdžiu, darbu, kilniu troškimu. Dausprungas būtų taip kelia klausimą apie valstybės kūrimo kainą: „Pradėję žudynes, ar mes neduosim / Negero pavyzdžio kitoms kartoms“ (*Mindaugas*, p. 49). Personażai sveria savo veiksmus galvodami apie jų pasekmes („Ar unija ateities kartoms nesunaikins tėvynės meilės?“), jaudinasi dėl ateičiai primetamų išgyvenimų: „Skaudu bus palikuonims amžiais / Matyt, kad buvome pažeminti / Ir nesupratome, kad nejučiom / Ant rankų, ant laisvų uždėjo pančius“ (*Unija*, p. 362). Tautos ateities argumentais manipuliuojama siekiant egoistinių giminių tikslų. Barbaros atsisakymą karūnuotis Radvilos traktuoja kaip būsimų kartų išdavystę: „Jei šiandien neapginsim / To švento miesto, protėvių garbės, / Prakeiks mus ainiai“ (*Barbora Radvilaitė*, p. 82). Radvila Juodasis numato, kad tautos patirtos nesėkmės, pražūtingi dabarties veiksmai akumuliuosis ateityje ir virs neišvengiamu pralaimėjimu: „Ateis tokie laikai, kai teks raudoti / Paskaičius Lietuvos istoriją“ (p. 38).

Apie kokią ateitį čia kalbama? *Barboroje Radvilaitėje* žvilgsnis iš praeities akivaizdžiai projektuojamas į sovietinę dabartį ir taip įvardijamas Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Bet kai kuriais atvejais galima įsivaizduoti, kad kalbama ir apie „šviesią komunistinę ateitį“, o dažnai joms abiems pakeliui: idėjiniai akcentai dvigubinasi, nors pačią idėją legalizuoja oficialusis komunistinės ateities mitas. Kaip ir daugumai renesansinių, švietėjiškų utopijų, komunistinei utopijai būdingas stebuklingumas, perspektyvos it istorijos prasmingumo jausmas, konkretūs tobulos visuomenės vaizdiniai (laisvė, laimė, darbas, gerovė, darna). Nuo ankstesniųjų ji skiriasi nebent kategoriškumu ir prievole visiems, totalia individo subordinacija kolektyvui.

Grušo ir Marcinkevičiaus dramose veikia laiką „pranokę” mesianistiniai herojai, nujaučiantys istorinio proceso kryptį, savo tapatybę formuojantys pagal būsimo, tobulesnio pasaulio vaizdinį. Jų sąmoningumas nesiremia dabartiniais bendruomenės poreikiais, veikia jiems prieštarauja, ir yra grindžiamas aukštesniu, racialesniu tautos išlikimo projektu. Mindaugas tiki, kad jo molinė Lietuva suskambės visame pasauly, kad sūnus Ruklys matys Lietuvą „Vieningą, laisvą, stiprią ir galingą”, kad „nusiims tą derlių, kurį per tokį skausmą mes pasėjom” (*Mindaugas*, p. 62–63). Jis mato save susikurto pasaulio centre, apsuptą meilės ir supratimo: „Valdžia ne meile laikosi, o baime, / Pamils vėliau, kada susiprotės, / Kad aš buvau teisus ir kad nebuvo / nei kito kelio, nei kitokios meilės“ (p. 49). Ateityje gims tobulas, prasmę atradęs žmogus-dievas: „ateis diena, kai pasiseks, / Pavyks dievams sukurti tokį žmogų, / Kurį savyje sujungs visus juos tris [t. y. pirmapradžius materijos elementus – ugnį, vandenį ir žemę – R. P.] / Ir bus tik vienas dievas. Nemirtingas“ (p. 93).

Herkuje Mante ateitis atrodo palankesnė ne tautinėms, o visuotinėms (krikščioniškom, humanistinėms ir *mutatis mutandis* – komunistinėms) vertybėms. Herkus Mantas, kaip ateities žmogus, yra mišrios tapatybės – išugdytas nykstančios prūsų pagonių ir

⁸ Taip reiškinį, susijusį su laiko kontrole, yra pavadinęs Anthony Giddensas (Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas: Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*, iš anglų k. vertė Vytautas Radžvilas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 144).

pasaulyje įsitvirtinančios germanų krikščionių kultūros, kurias abi bando suderinti. Mišri tapatybė, įgyta nelaimingos lemties dėka, yra jo jėgos ir kartu silpnumo priežastis: ji formuoja kritinį mąstymą, platesnį akiratį, bet savosios bendruomenės akyse padaro potencialiu išdaviku. Dėl to tragedijoje lieka kiek neapibrėžtas požiūris į pasipriešinimą ir prisitaikymą. Pasipriešinimas ir adoruojamas, ir tuo pat metu numatomas vienos totalitarinės sistemos įsigalėjimas bei mažųjų tautų būtinybė prisiderinti prie jos. Jei Herkų Mantą regime istoriniame kontekste kaip Viduramžių žmogų, jame labiau išryškėja opozicinė galia, bet jei kaip sovietmečio lietuvių intelektualą, dvasinį tautos lyderį, jame labiau apsinuogina kompromisiškumas, veiksmo ir sąmonės prieštaros, blaškymasis tarp lokalių ir globalių vertybių, tarp nacionalinės savigarbos skatinamos būtinybės priešintis ir proto bei auklėjimo įdiegto suvokimo, kad ateitis vis tiek priklausys didiesiems. Dramoje „mokoma“ atpažinti laiko nešamas idėjas ir atskirti jas nuo netinkamo jų skelbėjų elgesio, praktinį įgyvendinimą – nuo pačių idealų. Herkus Mantas tiki pažangiu naujosios ideologijos pradū, atranda žmones, kurie juo jau gyvena (Hirschalsas), ir bando, nors nesėkmingai, pats juo sekti. Dviprasmiškumo įgyja ir tautos lyderio formavimasis. Jis ateina iš pašalies, paveiktas stipresnės, pasaulyje įsitvirtinančios kultūros, su platesniu akiračiu, bet kartu ir didesniu išdavystės potencialu. Tuo tarsi teigiama, kad maža tauta savo jėgomis lyderio pagimdyti negali ir be „importuotų“ lyderių atsidurtų uždaramame inercijos rate.

Grušo ir Marcinkevičiaus dramose ateitis neretai įgyja nenumaldomos galios statusą: ji yra kuriama ir kurianti, kontroliuojama ir kontroliuojanti, ji priklauso nuo žmonių valios ir egzistuoja kaip tam tikra matrica, su kuria žmonių veiksmai turi būti suderinti. Ateitis sustyguoja ir įrėmina istorinį procesą, padaro jį kryptingą, paklūstantį protingajai valiai. Dramose mąstoma evoliucinėmis progreso kategorijomis, būdingomis ir istoriniam materializmui. Istorija, anot Daukanto, – „tai nuolatinis nepertraukiamas laimės ieškojimas. Sunki ir kruvina kelionė idealo link“ (p. 451). Istorijoje viskas tampa pateisinta, net jos klaidos. Karlas Raimundas Popperis tokį požiūrį laiko tam tikra fatalizmo atmaina: „perėjimas iš būtinumo karalystės, kurioje dabar kankinasi žmonija, į laisvės ir proto karalystę gali įvykti ne dėl proto, bet stebuklingai – tik dėl neišvengiamos būtinybės, aklų ir nepermdaujamų istorijos raidos dėsnų, kuriems jie pataria pasiduoti. [...] protingiausia pozicija yra taip pritaikyti savo vertybių sistemą, kad ji sutaptų su neišvengiamai artėjančiais pokyčiais“⁹. Sovietmečio kritika Marcinkevičiaus idėjinę koncepciją būtent ir interpretavo kaip „perdėm šiuolaikišką“, grindžiamą „giliu įsitikinimu, jog istorija negali vystytis vien kaip stichinis gaivalingų jėgų procesas ar akla lemtis, o turi būti subordinuota materialinei ir dvasinei pažangai, socialiniam teisingumui, liaudies laisvei, visuomenės ir individo harmonijai“¹⁰.

Dabartis tokioje laiko perspektyvoje nuvertėja kaip pereinamasis laikas, „kelias į tą naują dievą“, kuris „Iš mūsų [...] gims“ (*Mindaugas*, p. 93). Čia galima pritarti Nerijos Putinaitės minčiai, kad greta įvairių sovietinės visuomenės žmogui uždėtų apribojimų yra ir dabarties momento nereikšmingumas¹¹. Siekiamo tikslo laikas tampa svarbesnis už realiai patiriamąjį, tautos ateitis „brangesnė / Už tūkstančius gyvybių mūsų“ (*Švitrigaila*, p.

⁹ K[arlas] R[aimundas] Poperis, *Istoricizmo skurdas*, vertė Raimonda Murmokaitė, Vilnius: Mintis, 1992, p. 70, 73.

¹⁰ Jonas Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 79–80.

¹¹ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, 2007, p. 41.

234). Taip personažai tarsi įstringa tranzitiniame laiko kelyje, fiktyvaus laiko vakuume. Marcinkevičiaus dramų finaluose ateitis atsisieja nuo herojų likimų. Asmeninio gyvenimo perspektyvoje jų istorijos atrodo kaip pralaimėjimas, o plačioje laiko panoramoje – kaip sėkmės istorijos. Mindaugas žūsta, bet triumfuoja amžinai gyva Lietuvos idėja. Pati beviltiškiausia Marcinkevičiaus drama *Katedra* baigiama šviesios ateities nuojauta, kurią simboliškai įkūnija ant katedros laiptų žaidžiantis vaikas.

Šiuolaikiniam skaitytojui belieka stebėti nesenos praeities paradoksus: atvirkščią santykį tarp visuomenės neperspektyvumo ir projektavimo pastangų intensyvumo, tarp užsibrėžto tikslo didumo ir rezultato menkumo. Išlyga galima, jei pakaktų argumentų įrodyti, jog dramaturgai kūrė Lietuvos išsilaisvinimo viziją. Jų yra, bet yra ir visiškai priešingų.

SOVIETINIO RELIGINGUMO FORMOS. Grušo ir Marcinkevičiaus dramose religija nėra eliminuota, net atvirkščiai, – nuolat aptariama, tyrinėjama, pateikiama dinamiškai kaip išbandymų, nusivylimų priežastis. Autoriai neretai kartoja tradicinę, Fromo-Gužučio, Šikšnio-Šiaulėniškio, Krėvės įtvirtintą religijų kaitos situaciją, kuri leidžia kalbėti apie įvairias tikėjimo formas, jų pasirinkimo galimybes. Tačiau religijos tema Grušo ir Marcinkevičiaus kūriniuose visai siaurinama ir ribojama, kai kada pateikiama stereotipiškai iš privalomojo ateizmo pozicijų. Tikro tragedinio atvirumo, dievoieškos/tiesoieškos situacijų dramose rasime nedaug – atvirumas veikia imituojamas ir išnaudojamas kaip galimybė nuvertinti visas religijas, parodyti jų bergždumą.

Apibūdinant herojų religinę savimonę dramose atsiranda daug dviprasmybių ir prieštaravimų, kurie gali atrodyti ir kaip autorių pozicijos neapibrėžtumo, ir kaip sąmoningo laviravimo padarinys. Grušo *Herkuje Mante* Dievas/dievai ir pripažįstami, ir nepripažįstami. Vienur herojus apie juos kalba kaip apie žmogiškosios sąmonės vedinį („O kas tai yra dievai? Ar ne mūsų pačių sudievinas žiaurumas, sudievinata vergija, sudievinata baimė?!“, p. 328), kitur – kaip apie imanentišką, žmonėse atsispindinčią jėgą („Bet kuo gi jis [žmogus] skiriasi nuo savo dievų?“, p. 329). Dramoje abejotinas atrodo ir archajiškas prūsų tikėjimas, ir krikščionybė, kurie tapatinami su agresyvia pasaulietine ideologija ir susiaurinami iki visuomeninių santykių, moralės reguliavimo instrumentų. Marcinkevičiaus Mindaugas vienur teigia, kad jo, kaip valdovo, padėtis neleidžia sutapti su jokia religija („Esu valdovas – negaliu per daug / Nei mūs dievais, ne jų dievu tikėti“, p. 84), o kitur (jau apsikrikštijęs) sakosi meldžiąsis seniesiems dievams. Mindaugo kalboje dera tiesioginiai ateizmo, religinio indiferentizmo pareiškimai ir biblinės aliuizijos, analogijos su Kristumi. Mindaugą ir Kristų susieja šlovės ir kančios momentai – vainikavimas, nukryžiuojimas, vienvė, tikėjimas atperkančia savo misijos galia (p. 78), Mažvydą – nuplakimas ir kankinystė (p. 189). *Katedroje* ši analogija pateikta net komiškame kontekste: girtas Laurynas aplink katedrą vaikuoja nuo egzekucijos išgelbėtą Masalskio iškamšą: „A, po velniui! Klumpu kaip Jėzus Kristus / Po savo kryžium...“ (p. 368). *Daukanto* finale mirštantį herojų apsupa atgijusios šventųjų statulos, kurios šaukia jį jo pasirašytais vardais ir nusiveda paskui save.

Sovietmečio dramose gana dažna Bažnyčios ir kulto tarnų kritika, ypač jei tai lietuviams priešiškų interesų gynėjai (Grušo *Unijoje* Padnevskis demonstruoja ideologijos ir politikos sulipimą: „Ir Lenkija, / Ir dievas – vienas ir tas pats“, p. 294). Labai nepatrauklūs – fanatiški, žiaurūs – Marcinkevičiaus vienuolis Zyvertas (*Mindaugas*), vyskupas Masalskis (*Katedra*), Mažvydo kankintojai. Jiems nesuteikta jokia moralinė satisfakcija ar galimybė

pasiteisinti. *Mindaugė* keliama niūriosios krikščionybės idėja, krikščionybė siejama su baimė, kaltės jausmu. Karalienė Morta išprotėja akistatoje su viską matančiu ir baudžiančiu naujuoju Dievu, kuris tarsi išslaptina jos neteisėtą meilę Mindaugui ir troškimą nusikratyti nemylimo vyro Vismanto (perstatoma priežastis ir pasekmės seka: išprotėjama ne dėl padaryto nusikaltimo, o dėl krikščionybės pažadinto sąžinės balso).

Dramose labiau gerbiama pagonybė, kaip savas, taikus, nors istoriškai ir neperspektyvus tikėjimas, bet ji pateikiama iliustratyviai ir epizodiškai, tik paminint atliekamas aukojimo apeigas, giesmes, maldas. „Šviesiosios“ pagonybės idėja pasitarnauja ir kaip opozicija „niūriajai“ krikščionybei¹² arba vardan religinio indiferentizmo suplakama su ja. Švitrigailai krikščionių Dievas – kaip Lietuvos Perkūnas (p. 160), su kuriuo jis bendrauja savo nuožiūra („Galiu į kovą stoti su dievu, / Galiu drebėti prieš jį ir keikt save“, p. 145).

Herojų religingumas paprastai toleruojamas, jei jie turi ir kitų prioritetų, iš kurių svarbiausi yra tautos ir valstybės interesai. *Herkuje Mante* krikštas aiškinamas kaip politinė būtinybė, priemonė apginti bendruomeninę tautos/valstybės tapatybę, išsaugoti taiką ir pan. Marcinkevičiaus Mindaugas teisinasi apsikrikštijęs, nes nenorėjęs broližiško karo, kai Vykintas su Ordinu ėjo prieš jį: „Tik taip galėjau aš iš jūsų rankų / Išmušti kardą, virš manęs iškeltą, / Ir Lietuvą išgelbėti“ (p. 102). Šis politinis pragmatizmas dramoje nesukelia jokių moralinių pasekmių ir yra nesmerkiamas, nes tautiniai interesai svarbesni už dvasinius, žemiškasis gyvenimas – už amžinąjį. Krikštijamasi tam, kad išliktų tauta, o ne tam, kad jos nariai išliktų žmonėmis.

Religingumas pateisinamas ir tuomet, jei jis implikuoja naujas, sovietinei sistemai priimtinas idėjas. Marcinkevičiaus *Mažvyde* aptinkama įdomi oficialių, pusiau oficialių ir neoficialių idėjų sampyna. Nors, kaip teigia Rimvydas Šilbajoris, „autorius Mažvydo pareigą Dievui pastato kritišką šviesoną“¹³, bet jos ir nesuniekina, tik sudaro galimybę išorinio panašumo pagrindu dedukciškai iš jos išvesti sovietinio režimo palaikomas vertybes. Mažvydo protestantizmas savaime siejasi su revoliucingumu (kritikoje jis pavadintas „religine revoliucija“¹⁴) ir „liaudiškumu“, socialiniu jautrumu, humanizmu. Kuklusis, pats savęs neatpažįstantis herojus, varguolių tėvas gydo žmonių sielą ir kūną, veda iš dvasinės tamsos. Jo tikėjimas pagrįstas geru darbu („Darbas – kaip malda“, *Mažvydas*, p. 143), nedemonstratyvia meile žmonėms. Liaudiškumo idėjos laidininkas dramoje yra ir pagonybė, kurios Mažvydas, sutapęs su mažutėliais, visiškai ignoruoti negali. Pagonybė čia iš visų sovietmečio istorinių dramų atskleista įtaigiausiai (lengvo komizmo kūriniui suteikiantys špitolininkų ritualai, užkalbėjimai ažuoliuko sodinimo scenose ir kt.).

Savo ruožtu ateizmas sovietmečio dramose, laisvė nuo Dievo gali tapti vienintele legalia laisvės forma – nuo prievarta diegiamos ideologijos, visiems privalomų autoritetų. Tikėjimo ir prievartos paralelė ryški kaltinamojoje „ateistinėje“ Mažvydo sūnaus Kasparo kalboje, kuri, ko gero, yra stipriausia dramos opozicinio iššūkio vieta: „Jūs išgalvojai / Naujus tikėjimus – ir nešat, kišat, / Per jėgą brukat, verčiat, grasot, siūlot... / Ir vis ant

¹² Istorikas Mečys Jučas patvirtina teiginį, kad pagoniškoji LDK kultūra sovietinei valdžiai buvo mažesnis blogis nei krikščioniškoji. „Be jokios abejonės, dėl šių priežasčių buvo plečiama archeologija ir etnologija. [...] Egzistavo tiesioginė ateistinė propaganda ir buvo propaganda, išnaudojanti etninę pagonišką kultūrą“ (Mečys Jučas, „Minuotojas klystų tik vieną kartą“, *Naujas židinys-Aidai* 5–6, 2007, p. 231).

¹³ Rimvydas Šilbajoris, 1978, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 231.

¹⁴ Jonas Lankutis, 1977, in: *ibid.*, p. 213.

mūs galvos, ant mūsų sprando! / Kodėl gi mums neleidžiat pasirinkti?“ (p. 243). Šilbajoris, apgailestavęs, kad Marcinkevičiaus veikale yra „kažkas ne taip“, padaro išlygą: nebent skaitytume jį išvirkščiai: „Jeigu nėra Dievo, yra daug, per daug visokių dievų lietuviams [...]. Vienas iš jų, pavyzdžiui, galėtų sėdėti ir Maskvoje“¹⁵.

Tačiau sovietinis ateizmas neišlaisvino asmens, neįveikė hierarchinio mąstymo, o paliko kitus, ne mažiau įtakingus priklausomybės šaltinius, kūrė naujus dievus ir jų pakaitalus. Vienas jų yra jau minėtoji ateitis, nulemianti istorinio proceso kryptį. Kitas Dievo pakaitalas, tipiška sovietinio „religingumo“ atmaina – žmogiškumo religija, herojaus tikslų, jo gyvenimo idėjos sakralizavimas. Ji ypač dažna Marcinkevičiaus dramose, kurių herojai ne tik sudieviną savo tikslą, bet ir Dievą įspraudžia į žmogiškosios logikos rėmus, pareikalaudami iš jo „bendradarbiavimo“, paklusimo žmogaus norams. (Galima analogija ir polemika su Eduardo Mieželaičio *Žmogumi*, su totalitarizmo įtvirtintomis romantinėmis dievažmogių, antžmogio figūromis.)

Mindaugas ne sykį deklaruoja, kad jo dievas yra Lietuva – „vienintelė tiesa ir gėris“ (p. 92), „Vienintelis ir teisingiausias žodis“ (p. 78). Valdovas yra to dievo atnašautojas, tarpininkas, žadantis kitus išmokyti aukotis jam: „Esu valdovas ir darysiu viską, / Kas mano dievui – Lietuvai – naudinga“ (p. 106). Be kita ko, Mindaugo Lietuva atitinka krikščioniškojo Dievo charakteristiką dramoje: jis – vienintelis („Nėra daugiau dievų. / Yra tik tai tėvynė. Vienas dievas“, p. 32), amžinas („Ne aš / Jį išgalvojau. Jis yra. Jis bus. / Jis mumyse“, p. 54), žiaurus, negailestingas ir teišus, reikalaujantis garbinimo ir aukojimosi. Lietuvos teisingumas didesnis nei žmonių teisingumas. *Mindaugė* dievu pavadinama ir materija – ugnis, vanduo, žemė, iš kurių kildinamas žmogus (anot Senio puodžiaus, „viskas / [...] / yra tik jų apsireiškimas“, p. 92), o žmogaus kančia aiškinama kaip šių elementų kova¹⁶.

Mažvydo antruoju ir svarbiausiu dievu tampa žodis (p. 230). Daukantui Dievas yra asmeninės istoriko būties ir istorijos prasmingumo garantas: „ne sykį burnojau ir keikiausi, kad mūsų maldų (*rodydamas aukštyn*) ten negirdi. Negaliu pagalvot, kad ten nieko nėra. Baisu pasidaro. Tada ir žmonės, ir tautos, jų veikalai, istorija jų ir kalba – gamtos beprasmiškas žaismas? Tai ką aš taip gyniau, ką tvėriau ir garbinau?“ (p. 471). Kadangi Daukanto maldos neišgirstos, o „istorijoj nėra teisybės. Joje nėra etikos. [...] Jėga, tik jėga yra istorijos dievas“, darytina išvada, kad Dievo nėra arba jis netikras, nepripažintas: „Tokiam dievui aš negaliu paklust, nusilenkt ir melstis. Priešinaus, grūmiaus“ (*Ten pat*). Daukantas pateikia alternatyvą kurčiam ir žiauriam oficialiajam Dievui – atmintį apšviečiančią knygą.

VALSTYBĖ IR TAUTA. ANTISAJUNGINĖ NUOSTATA. Pagrindinė kolektyvinės priklausomybės forma Grušo ir Marcinkevičiaus dramose, kaip minėta, yra tauta, net ir tuomet, kai kalbama apie valstybę (pavyzdžiui, *Mindaugė*). Autoriai vartoja sinonimiškas tėvynės, tėviškės sąvokas arba sako tiesiai – Lietuva. Tautiškumo idėja sovietmečiu buvo legalesnė nei valstybingumo, nes Sovietų Sąjungoje viešai deklaruota tautų autonomija. Kai Grušas *Barboroje Radvilaitėje* Radvilų lūpomis kalba apie lietuvių interesus, kurių neturėtų gožti lenkų interesai, tai rizikinga, bet galėjo būti suvokta ir kaip mažesnės, skriaudžiamos tautos teisių gynimas prieš didesnę lenkų tautą; galima buvo apsimesti nesuprantant,

¹⁵ Rimvydas Šilbajoris, op. cit., p. 235.

¹⁶ Turbūt dėl tokios išplėtos Dievo sampratos naujame Marcinkevičiaus dramų leidime (2005) žodis „dievas“, kaip ir sovietmetyje, rašomas mažąja raide.

kad autoriui svarbiau ne politinės prievartos geografinė vieta, o pats totalitarizmo principas ir jo kritika. Valstybingumo idėja oficialiuoju požiūriu atrodė neparanki pirmiausia dėl aliuozijų su nepriklausoma Lietuva, o rašytojams daugiatautė LDK kėlė nepageidaujamų asociacijų su internacionalizmo politika, „brolišką tautų šeimą“. Be to, nebuvo atitikties tarp viduramžiško ir modernaus valstybingumo formų, modernios valstybės idėja nerado atramos Viduramžiuose. Daugiatautės LDK vaizdinys liko neaktualizuotas ir XX amžiaus pirmosios pusės dramaturgijoje, kurioje dominavo tautinės valstybės samprata, o Lietuvos „nuo jūrų iki jūrų“ prikėlimo projektas buvo pašiepiamas kaip utopinis (Petro Vaičiūno *Naujieji žmonės, Sulaužyta priesaika*).

Grušo ir Marcinkevičiaus kūrinuose svarbiausias yra kultūrinis ir polirinis rautiškumo turinys. Socialinis tautos gyvenimo aspektas šiek tiek prisimenamas Marcinkevičiaus dramose *Mažvydas, Daukantas*, kur žvelgiama iš luominės apačios, iš „Ligų, tamsos ir skurdo iškankinit[os], / Karų, marų ir bado nukryžiuot[os]“ Lietuvos (*Mažvydas*, p. 185). Grušas dažniau analizuoja išorinius lietuvių santykius su kitomis tautomis, pirmiausia su lenkais, ir ryškina lietuvių pastangas apsiginti; Marcinkevičius žvelgia į tautos vidinį gyvenimą ir pabrėžia būtinybę vienytis.

Grušo veikaluose kartojama tarpukario literatūroje įsitvirtinusi antiunijinė ir antilenkiška nuostata, kuri dabar nebeteko konkretaus tautinio turinio, susijusio su Vilniaus krašto okupacija, ir virto prievartinės sąjungos alegorija, primenančia Lietuvos inkorporavimą į SSRS. Grušui tautų vienijimosi, taikaus bendradarbiavimo idėja atrodo sukompromituota iš esmės. *Barboroje Radvilaitėje* Radvilos nori įtvirtinti lietuvių kraujo karališkąją dinastiją, kuri reziduotų ne Krokuvoje, o savame krašte. Po Vytauto mirties jo sostą paveldėjęs Jogailos brolis Švitrigaila sulaužo visas unijas, „parduodančias tėvynę“ (*Švitrigaila*, p. 229), ir nesutinka būti Jogailos vasalu: „Lietuva nebus kitų / karalių nuosavybė“ (p. 144). Jam šalia sąvokų „Lietuva“, „tėvynė“, „tėviškė“ atsistoja žodis „laisvė“. Jis gali atiduoti valdyti kunigaikštystę Vytauto broliui Žygimantui, kad tik nebūtų pasirašyta jokių sąjungų. *Unijoje* lietuviai kovoja dėl visiškos abiejų valstybių lygybės, laisvų rinkimų, savo įstatymų ir teisinės tvarkos išsaugojimo.

Unija – ne šiaip sąjunga, o uzurpuojanti, erdvės abejonei nepaliekanti ideologija: „Unija – tai dievas! Bijom / Dėl to, kad dievas. Užvaldys mintis, / Ir žmones, ir gyvenimą... tautos / Mirtis!“ (*Unija*, p. 347). Ji užkerta kelią vidinei tautos konsolidacijai, sunaikina tautinę ir valstybinę savimonę, be kurios teritorija, fizinė galia nieko nereiškia: „[...] regiu, kad tėviškė, / Išaugus į platybes, iš vidaus nematomai jau griūva“ (*Švitrigaila*, p. 204). Valstybės griūtis, korupcija, amoralumas yra neteisingo vienijimosi išdava:

*Maskvos galybė auga neregėtai.
O lenką ponai veržiasi į Lietuvą,
Niekšingai laužo sutartis ir grobia
Tarnybas ir žemes. Va, kunigai
Tik lenkiškai liežuviais mala, rojų
Dalija tiems, kurie gimtos kalbos
Išsižada ir lenkias svetimiems.
Visur priviso kitataučių, sukčių,*

O išdavikai dedasi bajorais.
 Vardus garbingus gauna tie, kas moka
 Tėvynei plakamai rankas užlaužti.
 (Barbora Radvilaitė, p. 38)

Grušo dramose plačiai detalizuojamos unijinės politikos vykdytojų manipuliacijos, demagogija, veidmaininga retorika. Švitrigailoje lenkų kiršintojai kalba apie brolišką meilę, svarbią misiją – grąžinti taiką tarp pusbrolių. Unijoje lenkų argumentacija pagrįsta daugiau ne politine būtinybe (atsispirti bendram priešui iš Rytų), o iracionaliais ir sunkiai atremiamais argumentais: lenkų mesianizmu, istoriniu fatalizmu, (pseudo)riteriška ir (pseudo)humanistine garbe, santarve, lygybe. Minima sąjungų patirtis, bendri protėvių žygiai, krikšto dovana lietuviams, už kurią esą reikia atsilyginti. Lenkų politikos terpė – lietuvių kolaborantai, kurie geriausiai atveju jaučiasi svetimos politikos įkaitais (Žygimantas Švitrigailoje), taip pat – nenuosekli didžiųjų Rytų ir Vakarų valdovų pozicija. Romos imperatorius Sigizmundas, palaikęs Švitrigailą, gali įteisinti ir sąmokslu keliu įgytą Žygimanto valdžią: „Pasaulis / Tik vilką palaikys byloj juokingoj / Su ėriuku“ (Švitrigaila, p. 228). Lietuviai vieni vieni lieka ir Unijoje. Jie prašo pagalbos carą Joaną Ketvirtąjį, bet pasiuntinys juos išduoda lenkams, o caras iškelia savo grobuoniškas sąlygas. Grušo dramoje *Rekviam bajorams* atsiskleidžia liūdniausios unijos pasekmės – diduomenę telkiančių vertybių erozija, išblėsusi krašto raidos perspektyva, savivalė, smurtas. Žmonės netekę kalbos, tėvynės, pasiaukojimo prasmės. Vienintelė – laisvės – vertybė sukompromituota. Nėra atramos ir praityje: „Mes laikėme protingais protėvius. / Mes – neišmanėliai. Per ištisas / Kartas jie griovė, ardė ir naikino, / Kol mus atvarė į nenugalimą / [...] Santvarką“ (p. 449). Griūčiai priešinasi tik jaunoji konfliktuojančių magnatų Oginskių ir Sapiegų karta, bet jos balsas – šauksmas tyruose.

VIENYBĖS HIPERTROFIJA. Grušas retai mąsto apie vidines valstybingumo atramas. Tik Unijoje jis pamini lietuviškąją savimonę, kurią apibrėžia kaip krikščionybės ir tautiškumo lydinį: per vėlai, iš lenkų rankų priimta krikščionybė dabar smelkiasi į Lietuvą kartu su lenkiškumu, griaudama dar nesutvirtėjusius tautos pamatus (p. 346). Marcinkevičiaus dramose tautos vienybė yra kone svarbiausia tema. Aptariamoms įvairios pasaulietinės jos subūrimo galimybės teritorijos, valdžios, kalbos, kultūros pagrindų. *Mažvyde* kalbama apie tikėjimo, valstybių, „pykčio upės“ – Nemuno – padalintą tautą: „Kur du lietuviai – / Ten peilis prie gerklės“ (p. 123). Į tolį, į kitą Nemuno krantą, besiveržiantis Mažvydo žvilgsnis ieško vienybės pasaulyje ir savyje. Jo tikslas – parvesti Prūsiją į Lietuvą, sutelkti lietuvius padedant naujam dievui – žodžiui. *Mindaugė* Dausprungo kalboje įvardijami tėvynės sandai, nusakomas jos turinys: tai kalba, tikyba, papročiai, dievai (p. 27). *Mindaugas* deklaruoja savo, kaip valdovo, pasiryžimą kovoti, „Kai šito reikalaus tėvynės laimė / Žmonių gerovė ir dievų garbė“ (p. 28). Tačiau iš esmės jam terūpi vienas tikslas – žemių jungimas. Buvęs sklypelis tarp Nemuno ir Neries išauga, sustiprėja, jos valdovas karūnuotas, pagerbtas Danijos, Volynės, Maskvos, Vokietijos, Mozūrijos kunigaikščių pasiuntinių.

Beje, atskirų Lietuvos regionų (genčių) tapatybė dramose prisimenama retai. Ji aktualesnė tik ikivalstybinį mentalitetą atspindinčiuose Fromo-Gužučio veikaluose. Dažniau vietinė tapatybė represuojama, atmetama kaip prieštaraujanti tautiniams tikslams. Ilgi-

masi visų piliečių interesų sutapimo, pabrėžiama vieno regiono, kuriam priklauso vadas, dominantė. Si idėja, atpažįstama iš tarpukario politinės retorikos, Vytauto Alanto raštų, sovietiniame kontekste įgijo naujų prasmų ir asocijavosi su valdžios centralizavimo, tautų unifikavimo politika. Tokia tautos raidos koncepcija, jungimasis regionų savarankiškumo sąskaita buvo suvokiamas kaip pažangus.

Marcinkevičiaus *Mindaugė* vienybė absoliutizuojama ir mistifikuojama, sutapatinama su Lietuvos idėja. Mindaugas norėtų tobulos, savanoriškos vienybės – kad žemė jungtų visus žmones, kaip jungia medžius: „tikėjas – / Sunešime visi po trupinėlj...“ (p. 49). Vienybė jam yra įgijusi šventumo ir prasmės statusą. Šventa tik tai, kas visiems bendra, – ir žemės, ir dievai. Senis į Mindaugo klausimą: „[...] kur prasmė, / Kur tikslas?“ (p. 93), atsako, kad prasmė – vienybėje, kuri yra pamatinė gamtos idėja. Metaforiniuose tėvynės nusakymuose vyrauja vienybę reprezentuojantys kūno, daikto, dievybės vaizdiniai. Lietuva turi rankas, galvą, širdį; ji – ir kalvis, kuris nukalė save kaip kardą, ir ranka, kuri tą kardą pakelia (Lietuva kalė „save kaip kardą, / Kankindamasi kūrė vieną ranką, / Kuri kaip kardą ją pakelt galėtų“, p. 73). Ant Lietuvos galvos uždėdama karūna („Juk ne ant mano ją galvos uždėjo – / Ant Lietuvos galvos“, p. 75). Ji žmonėms dalija duoną (p. 58), veikia ir mąsto, baudžia ir atleidžia, ji išleidžiama į pasaulį svetimu (krikščionišku) rūbu, į krūtinę įdėjus „piktą, / negerą dievą [...]“ (p. 77). Mindaugui Lietuva yra tarsi sūnus, kurį jis „Savim / Išmaitin[o], savim [...] išpenėj[o]“, kuris „išaugo pagaliau į stiprų vyrą“ (p. 76). Tėvynę jis lipdo kaip puodą („Aš padarysiu Lietuvą. Sukursiu / Ją iš ugnies, iš molio, iš vandens“, p. 32), stato kaip paminklą (p. 64).

Pats vienijimosi tikslas Mindaugui ima gožti esminį – pamirštama, kam kuriama valstybė, kokia bus jos vidaus tvarka, piliečių santykiai ir pan. Nauja valstybinė tapatybė diegiama per prievartą, be ją apibrėžiančio dvasinio turinio, visiems bendro vienijimosi motyvo. Todėl valdovas savo misiją gali atlikti tik jėga, tremdamas, žudydamas nepaklusnius kunigaikščius (Dausprungas: „Ant nepasitikėjimo sukūrei / Valstybę savo. Pamatas ne tas. [...] / Paklust – galiu. Tačiau tikėti – ne“, p. 54), pats užsimokėdamas dvasios suirimu.

Tarnystė sudievintai Lietuvai valdovą paverčia titanu ir kartu „vargo pele“. Mindaugas yra ir Lietuvos tvėrėjas, ir jos tvarinys, tarnas, antrininkas. Abu jie susipina simbiotiniame ryšyje: „Žiūriu aš į tave [karūną – R. P.] ir negaliu suprasti, / Ar aš tave laikau, ar tu mane“ (p. 81). Mindaugė jungiasi didybės ir menkystės kompleksai, prieštaringi laisvės ir priklausomybės, prasmės ir beprasmiškumo potyriai. Jis apibūdina save kaip vienvaldį lyderį, išskirtinai įžvalgų, galintį pakeisti visus („Tik vienas aš visus sujungti noriu“, p. 58; „Nėr žmogaus, / kuris daugiau jai [Lietuvai] būtų atidavęs“, p. 90), ir kartu kaip beprasmybės kamuojamą asmenį („pradedi galvot, kad nieko nėra / Ir kad žmogus – tiktai menka dulkelė / Visuotinės tamsos okeane“, p. 109), savo idėjos auką („ar mes ieškojom sau naštos? Tai ji / Mus išsirinko“, p. 32), Maža to, Mindaugas net pasijunta savo aukų auka, kurias baudamas buvo priverstas nusikalsti: „Ką jūs iš manės / Padarėte, draugai, bičiuliai, žmonės? / Ir kam aš jums toksai bereikalingas? / Sudraskėt į gabalėlius mane – / Ir kaip dabar aš pats save surinksiu?“ (p. 55). Beje, Grušo dramose, taip pat ir vėlyvosiose (*Švitrigaila*, *Unija*, *Rekviem bajorams*), kuriose, silpstant konfliktiškumui, silpsta ir asmenybinis pradas, pirmenybė atiduodama bendruomeniniams tikslams, herojai vis dėlto išlaiko gyvastingą santykį su pasauliu ir nesugniūžta po misijos našta.

Mindaugo patriotinės minties kulminacija – karūnavimas – paverčiamas herojaus moralinės savistabos ir filosofavimo prielaida. Valdovas atlieka įvairias manipuliacijas su karūna: ją nusiima, apžiūrinėja, padeda, pasikiša po pažastim... Kalba apie karūnoje slypinčią laimę, galybę, niekšybę, išdavystę, ašaras; karūną vadina žaisliuku, paprastu metalu, kurį išars artojas, Lietuvos amžinumo simboliu („Tavęs [karūnos] nebus – idėja tavo liks“, p. 81). *Mindaugo* dvasinės rezignacijos priežastis – neįvykdyta priedermė suldyti valdžią ir meilę: „Ir jei tu moki tik valdyt ir teisti, / Ir jei tarnaut nemoki ir atleisti / Tada prasmek! Pražūk! Nesivaidenk / Daugiau žmonėms. Ir nesirodyk man“ (p. 82). Panaši (jau minėta) scena yra *Grušo Barboroje Radvilaitėje*, kur institucinės galios simbolis – karūna – tampa moralinių įsipareigojimų stimulu. *Barbora Radvilaitė*, pasirinkusi karūną kaip iššūkį tironiškai valdžiai, į ją sudeda tautos laisvės, meilės, teisingumo lūkesčius.

Marcinkevičiaus dramoje atsiranda ideologinis dviprasmiškumas, paties autoriaus, ko gero, iki galo nesuvoktas ir nesuvaldytas: ne visai aišku, ar čia svarbesni patriotiniai, ar antitotalitariniai, ar net totalitarizmą teisinantys tikslai; ar kalbama apie priemones, diskredituojančias tikslus, ar apie tikslus, svarbesnius už priemones; ar puoselėjama didelės, galingos valstybės idėja, ar smerkiamas jos nežmoniškumas? XX amžiaus patirties kontekste ryškėja *Mindaugo* idėjos atotrūkis nuo realybės ir gyvo žmonių poreikio, kyla analogijų su valdžios uzurpatoriais (tarkime, Stalinu). Jei Lietuva – gėris, kodėl tik vienas *Mindaugas* suvokia būtinybę jungtis, kodėl jam tenka taip baisiai nusikalsti žmoniškumui? Patriotiškai neangažuota rusų kritika, neįaučianti sentimentų lietuvių praeities herojui, pažvelgė į *Mindaugą* iš universalesnės tragedinės ir istorinės perspektyvos ir pastebėjo, kad jis prasilenkė su liaudies interesais ir neturi „tikrosios teisės į valdžią“, kad yra valstybės veikėjas, „pasisavinęs teisę laužyti nacijos istoriją“, o jo idėja „pavirto nacionalistine abstrakcija, neturinčia nieko žmogiško“¹⁷.

Tačiau dramoje valdžia ir išdavystėmis susitęsęs herojus yra išaukštintas. Juodam metraštininkui išpažindamas savo blogus darbus *Mindaugas* reziūmuoja, kad juos darė dėl Lietuvos ir kad neturėjo kito pasirinkimo (aukščiau minėtoji istorinio fatalizmo apraiška). *Mindaugo* nusižengimai žmogiškumui yra pateisinti, nes valstybės kūrimo tikslas svarbesnis už tikslą likti žmogumi. Patetiškame ir kiek sentimentaliame dramose finale mirtinai sužeistas herojus po kraujuojančia krūtine susižeria Lietuvos žemėlapiu šukes ir išpažįsta meilę Lietuvai, užtemusioje scenoje išryškėja jo nulipdytos valstybės kontūrai, ant didelės juodos knygos nušvinta karūna.

KULTŪRA, KŪRYBA. Modernesnė, neagresyvi, sovietmečio kūrėjų situaciją atspindinti saviraiškos forma *Marcinkevičiaus* dramose yra kultūra. Interpretuodamas praeitį autorius aktualizuoja kūrybos svarbą („Ne didingumo ieškojau istorijoje, o kūrybingumo“¹⁸. Lietuvos vaizdinys formuojamas žodyje (*Mažvydas*), architektūroje (*Katedra*), istorijos knygoje (*Daukantas*). Bendra situacija visose dramose – žvelgiama iš apačios, iš represuojamos tautos pozicijų. Kūryba iškeliami kaip pasipriešinimo ir tautos legalizavimosi būdas, paraiška ir teisė gyvuoti. *Mažvydas*, *Laurynas* (*Katedra*), *Daukantas* išbando įvairias saviraiškos formas, patikrindami santykį su oficialiąja valdžia ir savo bendruomene. Keliami klausimai: koks yra meno ir valdžios, meno ir laisvės santykis, kas yra talentas

¹⁷ Žr.: Jonas Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija*, 1977, p. 94–96.

¹⁸ Justinas Marcinkevičius, „O kas gi ta tėvynė? Juk tai mes“, in: idem, *Trilogija ir epilogas*, 2005, p. 6.

– vergija ar nepriklausomybė? Kalbama sovietmečio kūrėjui aktualia kompromiso tema, svarstoma, kuo rizikinga valdžios parama, dovanos.

Mažvydas kuriamas kaip dvilypės tapatybės herojus: jam svarbi ir protestantiškoji krikščionybė, ir tautiškas. Jis veikia valstybėse, kuriose nepriimtina arba viena, arba kita jo savasties dalis. Prievartauja ir žemina tiek Prūsijos kunigaikščio valdžia, savanau-diškais tikslais išnaudojanti lietuvių („Ko nepadarė kardas. / Tą padarys knyga ir dievo žodis“, p. 229), tiek su protestantizmu kovojanti karaliaus ir Katalikų bažnyčios valdžia Lietuvoje. Iš pradžių Mažvydas pirmenybę atiduoda Dievui („Jaunystėje kartojau: / „Geriau prarasti Lietuvą nei dievą“, *Ten pat*), vėliau jo gyvenimo centru tampa Lietuva (lietuvių tauta). Panašiai kaip Mindaugas, jis apibūdina save ir kaip Lietuvos kūrėją („aš turėjau [...] / suteikt amžinybėje balsą / [...] Lietuvai“), ir kaip jos įrankį („aš jos liežuvį / kurs šaukia / istorijos tamsai ir vėjui: / aš čia, aš čionai“, p. 193).

Katedros herojus išbando tris saviraiškos galimybes, kurias simboliškai reprezentuoja trys jo statomos katedros kolonos prasmės: menas, tėvynė, dvasia. Skirtingai nei kuklusis Mažvydas, Laurynas yra didis menininkas ir dėl to labiau pažeidžiamas. Kuo ryškesnis talentas, tuo arčiau valdžios, tuo didesnis kompromiso pavojus. Remiamas vyskupo Masalskio, Laurynas studijuoja užsienyje, stato jam Verkių rūmus, katedrą, yra apdovanojamas. Masalskis jaučiasi sukūręs Lauryną ir savinasi jo talentą, per jį nori įsiamžinti. Laurynui „maloningai leido [...] dėkoti“ už tai, ką jis pats padarė (p. 291). Nusivylęs galimybe apginti menininko laisvę ir realiai pasipriešinti menu, jis susideda su maištininkais, yra sučiumpamas, bet valdžios užtarimu išgelbstimas ir priverčiamas iškentėti pažeminimo gėdą. Kompromiso dėmė nenuplaunama; kartą sutapus su valdžia, nebeįmanoma iš jos išsivaduoti net ir jai pralaimėjus.

Katedra – neviltinga drama su mažiausiu opoziciniu iššūkiu ir nepagrįstu finaliniu išgelbėjimo pažadu. Joje tvyro neperspektyvumo nuotaika: „Tėvynė! Laisvė! Ū, prakeikti žodžiai, / Per amžių amžius laistomi krauju / Ir mūsų ašarom – vis neprigyja, / Nesulapoja vis, neduoda vaisių“ (p. 371).

Atsvara sukilėlių pralaimėjimui – skurdus ir banalus gyvenimas, ir katedra – dvasinių lūkesčių simbolis, kuriam suteikta tyliosios rezistencijos paskirtis: gyventi, liudyti, priimti viską. Dvasia, negalėdama įveikti blogio, pati lieka neįveikiama.

Dramoje *Daukantas* kalbama iš visiškos istorinės tylos, tuštumos („Ateina karta, kuri ir bijo, ir gėdijasi ištart: Lietuva“, p. 472). Pirmasis Lietuvos istorikas – benamis, skurdžius, vargo pelė („Plynė per visą sielą – nuo lopšio iki karsto“, p. 470). Jis priešinas užmarščiai žodžiu, atmintimi: „Aš vienas esu sukilimas“ (p. 412). Jo tikslas – pastatyti paminklą praeičiai, pažadinti žmonėse laisvės ilgesį: „Istorija yra atmintis. Persergėjimas. Perspėjimas. Be atminties nėra žmogaus“ (p. 408). Istorija – ir laisvė, gyvybė: „Vienintelė atmintis nepavergžiama. Kol atsimeni, tol ir esi“ (p. 472). (Tai tuomet populiarus Čingizo Aitmatovo romano *Ilga kaip šimtmečiai diena* variacijos mankurtizmo tema.) Beviltišką vienišo Daukanto triūsą pagauna sukilimo banga. Nuo individualizmo jis pasuka į bendruomeniškumą, pajunta savo darbo skleidžiamą viltį.

Tačiau kultūros ir kūrybos temą Marcinkevičiaus dramose sukomplikuoja nekritiška ir nereikli herojų moralinė savimonė, juose užkoduotas kompromisinės epochos dviveidiškumas. Kultūrinės rezistencijos situacijoje autorius labiau smerkia ne silpnumo akimirką

suklupusį žmogų, o jį prievartaujančią valdžią. Pati kompromiso idėja dramaturgui, ko gero, nėra labai įtartina, veikiau natūrali. Valdžios malonėmis besinaudojantys jo personažai išlaiko nekaltumo aureolę ir nesijaučia esą kam nors skolingi. Laurynas, priešingai, skundžiasi per maža Masalskio parama ir per dideliu jo reiklumu, o žemesnio rango kūrėjų kaltinimus parsidavimu iš „romantinio genijaus“ aukštumos atmeta kaip nekompetingus.

Dar vienas kultūrinį heroizmą temdantis Marcinkevičiaus dramų aspektas – kūrybos susiejimas su kalte ir kančia, kurios šaltinis – praeityje išduotos mylimos moterys. Suprantama, kad taip siekiama sužmoginti herojus, pakelti jų misijos kainą. Bet vis dėlto susidaro įspūdis, kad paprasta žmogiška laimė, moters meilė jiems svarbesnė nei lyderio misija, kuriai jie nei moraliai, nei intelektualiai nėra pasiruošę. Anot Nykos-Niliūno, „Mindaugą pražudo ne bekompromisis tikslo siekimas, bet nuolaidos asmeninės laimės iliuzijai“¹⁹. Mindaugas apgailestauja, kad kuria Lietuvą „ant savo meilės ir svajonių kapo“ (p. 64), kad nemokėjo mylėti, patirti laimę ar ją suteikti kitam: „Tai kam aš gyvenau, jei niekam laimės / Neatnešiau ir nesukūriau?“ (p. 109). Mažvydui aukščiausia vertybė taip pat yra meilė, likusi anapus Nemuno, o šiapus – tik pareiga ir darbas, kurie paverčia sielą „išdegusi[a], tuščia, bevais[e] žem[e]“ (p. 245). Asmeninė Mažvydo ir mylimosios Marijos auka atperka vienas kaltes, bet gimdo kitas (Marijos nužudymas apkaltinus raganavimu, sūnaus Kasparo nusikaltimas). Mindaugas ir Mažvydas, jei galėtų, gyvenimą pradėtų iš naujo, gyventų kitaip.

Tokiu būdu herojų kūrybos šaltinis susidrumščia. Kuriamą ne iš laisvo, sąmoningo apsisprendimo, o iš pareigos, prievartos, noro atpirkti kaltes. Kūryba nesuteikia saviraiškos džiaugsmo, nekompensuoja paaukoto asmeninio gyvenimo ir tėra tik šalutinis kaltės rezultatas. Galbūt dėl to Marcinkevičiaus dramoms dvelkia sunkiai nusakoma neviltingi. Jose tautos, bendruomenės gelbėjimas atsietas nuo žmogaus dvasinio gelbėjimo. Herojai šviečia kitiems, bet patys lieka neapšviesti, jų titanizmo šaltiniai išsenka, tarnystė *quasi* dievui – tautai – baigiasi nusialinimu.

Kur dramaturgas atvedė šis bandymas suderinti priešingas ideologines sistemas, ir ar jos iš tiesų jiems buvo priešingos? Žinoma, kompromiso laipsnis Grušo ir Marcinkevičiaus kūryboje nevienodas. Marcinkevičiaus istorijos vizija geriau įsimontavo į sovietinę tvarką ir galėjo veikti jos rėmuose „praturtindama“ ją tautinės kultūros, istorijos dėmeniu. Grušas sistemai svetimesnis, konfrontuojantis, gal ir dėl to, kad vyresnis, subrendęs Nepriklausomoje Lietuvoje. Paskutiniuose kūriniuose jis perėjo kone į atvirą patriotizmo propagandą. Vis dėlto populiarumu visuomenėje, išskyrus sceninę *Herkaus Manto* ir *Barboros Radvilaitės* sėkmę (čia nekalbame apie kitų žanrų kūrinius), jis nusileido Marcinkevičiui, kuris, matyt, buvo artimesnis „vidutinio“ lietuvių sąmonei.

Net ir tuo atveju, kai autorių intencijos buvo pačios nuoširdžiausios, šiandien išryškėjo jų opozicinio iššūkio ribos. Grušas ir Marcinkevičius klibino sustabarėjusią visuomenės sanklodą, viena vertus, diegdami archaizuotus tautos gyvenimo vaizdinius, kita vertus, patriotinei idėjai suteikdami totalitarinės mąstysenos bruožų. Socialistinių, romantinių, egzistencialistinių idėjų susipynimas nėra nuomonių pliuralizmas, veikiau – neskoninga maišėtis, kai religingumas gretinamas su sovietiniais tikėjimo pakaitalais, ateizmas – su

¹⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1972, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 194.

dievoieška ir opoziciniais pasisakymais, tautos laisvės lūkesčiai – su komunistiniu šviesios ateities mitu, bendruomeniškumas – su unifikacija ir centralizacija, idealistinis pasiaukojimas – su polinkiu į oportunizmą. Sovietmečio autorių dramos atsirado moralinio klampumo atmosferoje ir kartu vienos mažiau, kitos daugiau ją palaikė – teisingo pusiau tiesos sakymą, formavo iškreiptus tapatybės modelius ir nekonstruktyvius ateities lūkesčius. Kitiškai neapmąstyti jie, pradėdant Sąjūdžio retoriką, įsitvirtino Lietuvos viešajame diskurse (pavyzdžiui, ritualizuotas santykis su valstybe, polinkis ilgėtis „stiprios rankos“, teisinti vadą ir kaltinti aplinką, nuindividualinti tautą, paversti ją vientisu „kūnu“ ir pan.).

Grušo ir Marcinkevičiaus kūriniai, parašyti ginties būsenoje, rodo, kokias traumas sovietmečiu patyrė mūsų kolektyvinė būtis, kokių varžtų ir iliuzijų gniaužtuose ji buvo atsidūrusi.

Iš knygos: R. Pabarčienė, *Kurianti priklausomybė*, 2011

Sigitas Geda

Sigitas Geda (1943–2008) – poetas, eseistas, dramaturgas, vertėjas. Debiutavo eilėraščių rinkiniu *Pėdos* (1966) ir poema *Strazdas* (1967). Šie kūriniai davė stiprių impulsų poezijos atsinaujimui, inspiravo diskusijas apie modernaus meno ir oficialios to meto estetikos santykį.

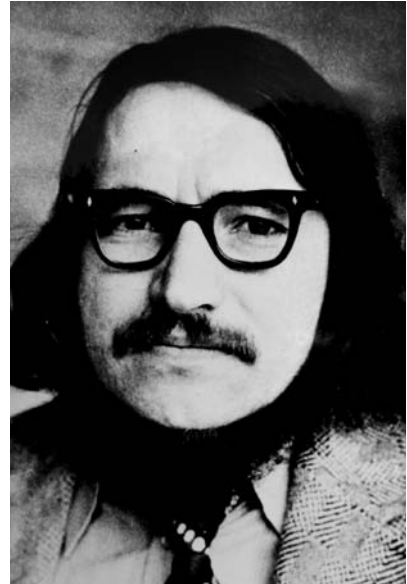
Nuo pat Gedos debiuto jo poezija sulaukė ypatingo dėmesio ir diskusijų. Dar prieš pasirodant pirmajai knygai, studentiškoje ir kultūrinėje spaudoje buvo aptarinėjamos poeto publikacijos, kai kurie rankraščiai ėjo iš rankų į rankas. Jaunatviška, moderni poezija tapo skirtingų nuomonių, požiūrių į literatūrą susikirtimo vieta, pretekstas pradėti svarstymus apie šiuolaikinę poeziją.

Savitas poetinis pasaulis tuo metu dar turėjo išsikvoti teisę egzistuoti. Konservatyvesniems skaitytojams ir kritikams Gedos kuriamas pasaulis atrodė perdėm originalus ir neįprastas, kalbėta apie tokios poezijos nekomunikabilumą, sudėtingumą, nesuprantamumą, tai tapatinta su nenuoširdumu, madų vaikymusi ir pan. Diskusijos apie Gedos poeziją telkė ir poeto rėmėjus, kurie sovietmečiu palaikė modernų meną, taip pat jos plėtė bendrą poezijos supratimą, toleranciją kitokiam kalbėjimui, kitokiai literatūrai. Svarbu, kad modernizmas nebuvo kažkas atnešta, primesta iš Vakarų ir todėl svetima – jis kurtas vietinių autorių. Gedos poezijos gynėjai jos savitumą aiškino remdamiesi liaudies menu, Čiurlionio vizionieriška tapyba, Eduardo Mieželaičio plačiu mostu ir įvairiais kultūriniais kontekstais.

Į socrealizmo sukaustytą lietuvių literatūrą Geda įliejo pavasariško gaivumo. Su didžiule energija jo poezijoje pasaulis virsta, mainosi, kyla iš pirmapradžių gelmių. Geda modernizavo lietuvių lyriką atsigręždamas į seniausius kultūros šaltinius, jis nuo pat pradžių užčiuopė kryptį, kuria ėjo visą gyvenimą, – tikra yra tai, kas turi pirmapradiškos jėgos, kas nesusukuota, kampuota, kas laužo taisykles, bet įsipareigoja kūrybiškumo tradicijoms. Vėliau apie savo paradoksalią ieškojimų kelią poetas sakė: „Archaizmas‘ mano (gal ir kitų) atveju sutapo su modernizmu“.

Lietuvių poezijos kontekste Gedos kūryba tęsia kai kurias avangardo tradicijas, tačiau tokia gaivališkumo, vitališkumo ir kultūrinio interteksto sintezė sukuriama bene pirmą kartą. Senųjų kultūrų bei literatūrų ir avangardinės, modernistinės kūrybos derinys, mitologijos, religijos, istorijos lygmenys bandomi sulydyti per pasirinktus personažus, įvaizdžius, metaforas. Anot Marijaus Šidlausko, „technine prasme S. Geda atliko radikaliausią mūsų poetinės kalbos eksperimentą šiame amžiuje, prieš kurį K. Binkio, P. Morkūno, E. Mieželaičio pastangos atrodo tik braižymasis į duris“.

Nuo pat kūrybos pradžios poetas tarp didžiųjų, o kartais ir užmirštų, nustumtų į paraštę kūrėjų tarsi ieško sau pakeleivių, bendraminčių, kurie galėtų paremti, susieti su tradici-

Studentai juokėsi ir draskė mano eiles. Daužė į šipulius. Vėliau iš D. Saukos sužinojau, kad ir katedra per mane suskilo: vieni už Gedą, kiti prieš Gedą.

Sigitas Geda

ja, nepalikti vieno, apginti, motyvuoti jo paties kūrybos principus. Bendriausia Gedos kūrybos nuostata – atsi-
gręžimas į tradiciją, į anksčiau buvusius, savo santykio su senesniais autoriais ieškojimas. Beveik visur ir vi-
sada, kalbėdamas ar rašydamas apie literatūrą, Geda pabrėžia tradicijos, perimamumo, poetinės mokyklos, šaltinių svarbą, ypač akcentuodamas pačius seniau-
sius, archajiškiausius kultūrinius židinius. Tikima, kad
ką nors perimti, pasiskolinti galima tik iš pradmenų.

Kultūra Gedos tekstuose pasirodo kaip gyvas čia ir dabar pulsuojantis kūnas. Geda ne tik intelektualiai įsipareigojo tradicijai, bet ir *jautėsi* jos dalimi. Arba atvirkščiai – neįmanoma nebūti kultūros tradicijoje. Iš čia ir kyla poeto retorinis klausimas: „Jei sutrešo Krėvė ir Maironis, tai kam reikalingas Geda?“ Kūryba neatsiranda iš nieko – ankstesni kūrėjai neišvengiamai tampa savotiškais kultūriniais tėvais. Neatsitiktinai ankstyvoji Gedos poema „Strazdas“ dedikuota Tėvui – greičiausiai ir biologiniam, ir kultūriniam. XIX a. kunigas ir poetas Antanas Strazdas, kuris septintojo dešimtmečio viduryje buvo iš naujo atrastas mokslininkų ir menininkų, Gedai liko svarbus visame kūrybiniame kelyje, jo kontroversiška biografija formavo poeto gyvenimo supratimą, tapo kultūrinės laikysenos pavyzdžiu.

Savo autoritetus Geda suvokia kaip tėvus, tačiau pats poetas toli gražu nebuvo paklusnus ir nuolankus vaikas. Jis maištininkas, sūnus palaidūnas, jo santykis su tėvais įtemptas, čia vyksta ir dialogas, ir grumtynės. Gal dėl to užsimojo versti sudėtingiausius autorius, Vakarų kultūros genijus (Dantę (Dante), Viljamą Šekspyrą (William Shakespeare), Artūrą Rimbo (Arthur Rimbaud), Šarlij Bodlerą (Charles Baudelaire), Polį Celaną (Paul Celan) ir kt.), svarbiausius tekstus ir šventraščius (Psalmių knygą, Giesmių giesmę, Koraną), net gerai nemokant tų kalbų, remiantis kitais vertimais, konsultuojantis su specialistais.

„Čiurlionis buvo mažas saulėdievis“, – pradedamas eilėraštis, pavadintas muzikiniu terminu „Sonata“. Čiurlionio vardas siejamas su stichijomis, su senąja religija, su saulės kultu įvairiose kultūrose. Kūrybinė Gedos vaizduotė paversdavo kultūrinius herojus kone mitiniais, poetas matė kiekvieno jo vertinamo kūrėjo kitą pusę, nekasdienišką, bet kūrybišką, kosmišką. Paties Gedos kūryboje lyrinis „aš“ dažnai pasirodo kaip magas, pranašas, šamanas, vizionierius, regėtojas, genijus, dažnai derinantis savyje prieštarigus dalykus, jungiantis *sacrum* ir *profanum* sferas, liekantis nesuprastas, išjuoktas, nubaustas. Jau pačioje kūrybos pradžioje iš tokių dviejų polių sukuriamas Antano Strazdo įvaizdis: maištingas kunigas, virš Lietuvos sparnus išskleidęs didžiulis paukštis poemos pabaigoje rodomas kaip senas, suvargęs žmogus. Kurdamas simbolines biografijas, Geda kūrė ir savo gyvenimo matmenis, provaizdžius, į kuriuos pats orientavosi.

Strazdo vaizdinys svarbus visai Gedos kūrybai dar vienu aspektu. Jis sujungia ne tik aukštą ir žemą, *sacrum* ir *profanum*, bet ir kultūrą bei gamtą. Gyvybė, kuri Gedos poetiniame pasaulyje yra svarbiausia, pulsuoja visur – gamtoje, istorijoje, žmonių biografijose. Pats kultūrinis darbas yra įsijungimas į gyvybės grandinę. „Išskėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria“, – šios eilutės iš poemos „Strazdas“ simboliškos. Žemės arimas – ir kasdieniškas, ir sakralus aktas. Antanas Strazdas duoda pradžią pasaulietinei lietuvių lyrikai,

tarsi apvaisina kultūrą. Žodžio „kultūra“ etimologija yra susijusi ir su arimu, žemės kultivavimu, ir su žmogaus ugdymu, lavinimu.

Geda galvojo, svajojo apie galingą, kentaurišką, kūrybingą žmogų, kuris pakeistų saulėlydžio link einančius laikus, ieškojo gyvastingumo, energijos, atsinaujinimo šaltinių. Maironiškas žiūrėjimas į degraduojančią dabartį „Giesmėje apie pasaulio medį“ keičiamas kudirkiška nuostata iš praeities semti stiprybę. Nėra kitos galimybės, negu būti ne Lietuvoje, ne lietuviu (eil. „Giesmė apie pasaulio medį“, „Giesmė apie gimtąją pirką“). Iš „Lietuvos bekraštės“, kuri siejasi su seniausiais, pirminiais klodais, galima semtis jėgų tolesniam kultūros kūrimui. Lietuva, kaip ir kultūros tradicija, Gedos kūryboje pasirodo tarsi iš pirmykščių, archajiškų, seniausių klodų didžiule energija prasiveržiantis kūnas, pulsuojuantis pirmaprade energija. Ji nenuodailinta, kampuota, šiurkšti:

*Raudonas ir žalias,
Kuprotas kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.*

Tokios Lietuvos iki šiol mūsų kultūroje nebuvo. Tai ne kraštovaizdžio aprašymas ar meilės kraštui giedojimas, tai savotiškas prisijungimas prie vitališkos tradicijos, ją kuria krašto istorija, kultūra, kraštovaizdis, geografija, klimatas. Netikėti sugretinimai, kalbos energija, vaizdo plastika, netikėtos asociacijos, stichiškas gausmas buvo tie dalykai, kurie stebino skaitant pirmąją Gedos knygą. Įdomu tai, kad pirmosios poeto rinktinės leistos grįžus iš kelionių po Kaukazo kalnus – prisilietus prie gamtos pirmapradiškumo, pajutus uolų stichiją. Tai atitiko kūrybinę Gedos vaizduotę, kurdamas lietuvių kultūros mitą jis ėjo gilyn, savotiškai ieškojo pradžių pradžios, iš kur kyla skirtingos kalbos, kultūros. Archajiškumas Gedos atveju apėmė nacionalinę ir pasaulinę kultūrą, įteisino kalbinį, tautinį polilogą. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Giesmė apie pasaulio medį“ universalus, daugeliui indoeuropietiško kultūrų žinomas pasaulio medžio vaizdinys tampa lietuviškos tapatybės steigimosi vieta.

Kūrybos pradžioje Lietuva yra šokinėjanti, dūkstanti – tereikia išmokti pagauti jos energiją ir ją pratęsti:

*O kartais regis skaidriai žydroj padangėj medis,
Virš Baltijos išskėtęs pražydyusias šakas,
Lai jį apspinta žmonės, vilties dar nepraradę,
Ir tiesia į aukštybę palaimintas rankas.*

Perfrazuojamos Aisčio eilutės „Gera čia gyvent ir mirti! / Gera vargt čia, Lietuvoj!..“, Gedos dar ir imperatyviai pratęsimos: „Ir prisikelt bandykim po vasaros žalsvos“. Pratęsti darbus, pratęsti Lietuvos kūrimą, prieš tai atlikus ritualus, kurie išvalytų, atnaujintų kraštą: „Ir išveskite gyvulius iš bažnyčių, o choleros, / Sukalbėkite poterius už save ir už mirusius“. Pats Geda ėmėsi ritualų buvusiai tvarkai, *sacrum* atkurti ne tik kūryboje (pvz., žemės arimas kaip ontologinis veiksmas, kaip būtinybė norint išsilaikyti čia), bet ir veik-

*Mes tiktai įsirašome į
nenutrūkstančią gyvybių
grandinę, ir naivu būtų tvirtinti,
kad išrandame kažin ką itin nauja,
itin nebūta, itin negirdėta.*

Sigitas Geda

mais, žodžio vertimu kūnu, kai 1991 m. „Poezijos pavasario“ metu bandė „atšventinti“ Šv. Jonų bažnyčią. „Jis savo skaitymą pradėjo rišliu poetinės giesmės tekstu, bet tuoj perėjo į vienkartinį „atlikimą“ transo būsenoje. Tai buvo atodūsiai, užkeikimai, šūksniai, ritmiški garsų skambesiai, galbūt ta pusiau semantiška kalba, nuo kurios kažkada prasidėjo poezija. Tai buvo spontaniška poeto nusiteikimo išraiška, bažnyčios „atšventinimo“ aktas ir tvirtinimas, kad poezija yra laisva, nepaisant oficialių taisyklių“ (Valentinas Sventickas).

Geda kultūrą, kalbą jautė kaip gyvą organizmą, o gamtą – kaip kultūrą. Domėjimasis seniausiais tekstais sutampa ir su poetinėmis etimologijomis, savotišku ėjimu į kalbos pradžių pradžią, kur slypi svarbiausia informacija apie pasaulį. Ko gero, žymiausias poeto rinkinys *Babilono atstatymas* (1994) kaip tik ir rodo Gedos užmojų atstatyti Babiloną – pirmąją kalbą, prokalbę, nuvalyti apnašas nuo kalbos. Poetine etimologija ypač naudojamosi *Žalio gintaro vėrinuose*, čia eilėraščiai – kaip asociacijų grandinė. Ieškoma vieno vienintelio žodžio, žodžio šaknies ar garso, tam tikro lizdo, iš kurio paskui išsiriti kiti žodžiai. Etimologizuojant žodį tarsi priartėjama prie taško, kur atsiranda kalba, kur gamta ir kalba dar tik išsiskiria – daiktas įkvepia pavadinimą, pavadinimas dar arčiausiai daikto, arčiausiai gamtos, dar turi pirmapradiškos energijos ir gaivalo. Todėl Gedos kalba kartais atrodo laukinė, gamtiška, pulsuojanti energija. Bene didžiausias poeto rūpestis – „tikrenybė kalboj“: „kad žodis / po žodžio, žodžiais, žodžių grandinėje apsireikštų / plastėjimas, forma“.

Geda pasitikėjo intuicija, kūrybine galia, galinčia nuvesti iki slapčiausių gelmių. Dviejų ciklų knyga *26 rudens ir vasaros giesmės* (1972) yra ezoteriškas, mistiškas kūrinys, kuriame, skirtingai nei poemoje *Strazdas*, nebeliko aiškaus istorinio fono ar nuoseklesnio siužeto. Poetinio siužeto užuomazgas čia sudaro tik mistiška kelionė ieškant atsakymų į svarbiausius būties klausimus, kelionė, kurios provaizdis galėtų būti Dantės (Dante) *Dieviškoji komedija*. Pradinė situacija, būseną – neaiški, klaidi, esama kitame sapno, mirties, pasąmonės pasaulyje, kur ieškoma atsakymų, kur kontempliuojamos paslaptys. Kelionėje patiriamos vizijos, nušvitimai, hierofanijos („staiga ugnies / bedugnė atsivėrė / prieš mane...“). Giesmėse svarbiau metaforų, palyginimų netikėtumas ir naujumas, kalbos energija, himniškumas, iškilmingumas, psalmiškas patosas, savotiškas patetiškumas, kuriuo šlovinama, stebimasi, bijoma, klausiama, dvejojama, negu konkretus „turinys“, todėl jos gerokai abstraktesnės, tik atskiromis užuominomis, nuorodomis, citatomis susisiekančios su atskirais kultūriniais siužetais, tačiau jose visų pirma kuriamas savas, atskiras, nepriklausomas pasaulis, bylojanti apie dvasinius žmogaus ieškojimus, menantis didžiąsias visatos paslaptis ir projektuojantis apokaliptines vizijas. Sudėtingos metaforos, jungiančios kelių kultūrų klodus, kelia klausimą apie pasaulio pradžią, Dievą, apokalipsę, o ne aiškina ir atsako. Giesmė, kaip ritualinis, religinis žanras, yra veiksmas, įvykis, ji nepasakoja arba nebūtinai pasakoja kitus įvykius. Nereikia pamiršti ir to, kad giesmės yra ne tik poetiniai, dainuojamieji tekstai, o sykiu ir nuoroda į paukščio čiulbėjimą. Poetinės kalbos ezoteriškumas, derinamas su jos gaivališkumu, gamtiškumas yra vienas svarbiausių Gedos lyrikos sluoksnių. Šioje poemoje, kaip ir daugelyje kitų jo kūrinių, vienu

metu matomi keli kultūriniai klodai: baltų kultūros, senųjų pasaulio mitologijų, religijų, Vakarų meno kultūros, lietuvių istorijos, literatūros figūros. Viskas derinama pasiremiant modernaus meno (ekspresionizmo, surrealizmo) patirtimi, meno, kuriam nesvetimas ir sinkretinis religingumas, t. y. atsakymų ieškojimas skirtingose kultūrose ir religijose nepsiribojant viena konfesija.

Kaip tik ši knyga sovietmečiu ir buvo labiausiai puolama ideologinės kritikos, kaltinta „chaoso poetizavimu“. 1972-aisiais, po Romo Kalantos susideginimo, pasidarė akivaizdu, kad komunistų partija visiškai nebekontroliuoja jaunimo ir neturi jam įtakos, todėl buvo imtasi ypatingų priemonių. Kritikos ugnyje atsidūrė ir Gedos poezija, kuri svarbiausiam komunistiniame laikraštyje *Tiesa* buvo paskelbta esanti anapus sovietinės kultūros. Vito Areškos pasirašyta, redakcijos bendradarbių redaguota recenzija „Chaoso poetizavimas“ smerkė Gedos poezijos iracionalumą, nerado jokios meninės logikos, ši poezija buvo kaip *ne mūsų* epochos, o tai tuo metu reiškė – netinkamos ideologijos.

Į kritiką atsakė vienas Gedos bendražygių, literatūros kritikas Kęstutis Nastopka, kuris „chaosą“ apibūdino kaip kosmosą, įžvelgdamas griežtą vaizdinių ir metaforų struktūrą, bet pabrėžė to kosmoso artimumą konkrečiam, jaunam, energingam, socrealistinį žmogaus paveikslą atitinkančiam subjektui, rodančiam šeiminingą santykį su pasauliu.

To meto spaudoje buvo skelbiamos ir skaitytojų nuomonės apie konkrečius kūrinis, nors neretai tie skaitytojai ir buvo išsigalvoti redakcijų. Nastopka, atsakydamas į vieno skaitytojo pastabą apie Gedos poezijos nesuprantamumą, rašė:

Poezija pačiu savo buvimu griaua unifikuotą mąstymą, uniformines idėjas. Ji atsisako iš viršaus nustatytų vertybių, dogmatinių tiesų. Poetai reikšmingi ne tuo, kaip aktyviai jie teigia mums malonias idėjas, o tuo, ką jie pasaulyje atveria nauja, kad priverčia įprastomis tiesomis suabejoti. Poezija nepriima galutinio paskutinės intencijos sprendimo, nepripažįsta vienintelės teisingos pozicijos. Ji moko išgirsti kito žodį, pripažinti lygiavertį kito požiūrį, vietoj pilko oficialiųjų dogmų vienodumo atidengia įvairiaspalvį pasaulį, nesuvedamą į tris euklidinės geometrijos matmenis.

Temperamentingas Geda taip pat nevengdavo pasakyti, ką mano apie valdžiai lojalius rašytojus arba kultūros biurokratus. „Jūs mums trukdot, o mes rašysim“, – viename partiniame posėdyje tiesiai šviesiai rėžė poetas. Poezijos atnaujinimas buvo ir pilietinės drąsos pasireiškimas, ypač prasidėjus Sąjūdžiui, „dainuojančios revoliucijos“ metu.

Atėjus Atgimimui, Geda buvo LPS iniciatyvinės grupės, Sąjūdžio Seimo narys. Sakė uždegančias kalbas 1988 m. liepos ir rugpjūčio mitinguose Vingio parke Vilniuje. 1989 m. Sąjūdžio buvo išrinktas SSSR liaudies deputatu, dalyvavo posėdžiuose Kremliuje.

Nepriklausomybės metais, be poezijos ir vertimų, Geda plėtojo savitą eseistiką, kurią vadino gyvavaizdžiais, ir tapo viena autoritetingiausių ir įtakingiausių kultūros figūrų. Poetas pelnė daug įvairių premijų, siūlytas ir Nobelio premijai. Itin plataus diapazono Gedos poetinė kalba stipriai tebeveikia lietuvių poezijos raidą.

Siūloma literatūra: Sigita Geda, *Gedimino valstybės fragmentas: eilėraščiai*, Vilnius: Vyturys, 1997; Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 403–423; Kęstutis Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140; Viktorija Daujotytė, *Tragiškasis meilės laukas: apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

Sigitas Geda

GEDIMINO VALSTYBĖS FRAGMENTAS

Iš ciklo „LEDYNŲ LIETUVA. PĖDOS“

LIETUVOS ATSIRADIMAS

Ištiško geltona
Šviesa danguje,
Ir plaukia giedodamos
Žuvys į ją.

Raudonas ir žalias,
Kuprotas kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.

Kol rūstūs peizažai
Apanka erdve,
Kol medžiai žalia
Apsitraukia žieve, –

Žemelė po šviesulu
Šildo pečius
Ir išveda šviečiančius
Jūrų paukščius,

Garuodama myli,
Raudona visa,
Ji žiūri į milžinus
Debesyse –

Ir sukasi – lekia
Amžių versmėj –
Geltoni pasauliai,
Žali vieversiai.

1962

Iš ciklo „SUGRĮŽIMAS IŠ KAUKAZO“

Arkliai siūbuoja žalią horizontą,
Stačiom galvom iš žemės lenda vyturiai,
Išsiskėtė beržai
Ir laukia žalio žaibo –

Senoji šiaurė.
Molio Lietuva.
Dangus sapnuodamas kažką jau žada.
Nedalomai įaugo į peizažą
Du medžiai. Ežeras. Ir motinos galva.

Aukšti kalnai. Visur ledynų žymės.
Kai, būdavo, susprogsta žalios žievės,
Atšilus, po pagoniškos maldos,
Į pelkę žmonės vijo mamutus.

Nuo ežerų parjoja surūstėjęs
Kaip Dovydas per jūrų žolę – tėvas,
Šakom aprietus šviesų erdvės plotą,
Vėl kriaušė žydi, šobliom apkapota.

Tėvynės, Motinos
Ir žemės jausmas.

Didžiulis, kosminis
Žibuoklės džiaugsmas.
Tebus šviesu,
Tebus labai šviesu –
Žibuoklė auga lig už debesų.

1964

Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas.

Į dieną visos karvės ėjo,
Ir vėju siautė ir plazdėjo

Didžiulis – rudas – vieversys.

Ilgai sparnai ir upės plakės,
Ir visos moterys – plaštakės.
Žole apaugo mano akys,

Ir iš pačios gelmės žolėj
Raudoni vertės gyvuliai.

Ar aš buvau, ar nebuvo,
Ar molio sapną sapnavau?

1964

Iš poemos „STRAZDAS“

ŽEMĖS ARIMAS

Šitos bitės, kamanės,
Šita amžių galybė,
Virš apgriuvusių kaimų –
Rausva amžinybė.

Atsiverkite, žaros,
Man į amžius senus, –
Iškėtojęs sparnus.
Strazdas Lietuvą aria.

Gėriukėliai po pievas.
Plaukia upės. Kalnai.
Danguje dyvinai
Žydi saulė ir dievas.

Tarp dangaus ir tarp žemės
Žalio paukščio sparnai.
Bliauna jaučiai tenai.
Verkia vaikas. Sutemus

Vyras, paukštis, poetas
Dar ilgai ieško peno –
Viešpatie mano,
Kokios baisyos jo pėdos!

O iš rūko lyg sapno
Kyla mano tėvynė –
Senas laikas ir samanos –
Lietuva akmeninė.

Kaulakys. Kamarnykas.
Dominykas. Siratos.
Vyžos. Senas giesmynas.
Ir Drazdauskas, ir Strazdas

Žalią sparną ištiesia,
Kad net saulė – žalia,
Jo šešėlis žole –
Šviesios bangos per Lietuvą.

Tiek regėjimuos šėlus –
Mėnuo – miškas – rasa –
Lietuva – ji visa –
Dideliam jo šešėly.

Spurda, lekia gyvybė,
Eidama spirale.
Viršum jos – begalybė,
O kentauras – šalia.

1964

JOTVINGIŲ ŽEMĖ

Parvažiavau namo gegužės mėnesį,
Ir aiškiai buvo galima matyti
Boružės, gulinčios po akmenėliais,
O prie upelių landžiojo karvytės.

Kvėpėjo alksnių luobu. Žmonės
Sodino bulves. Lyg kokia dvasia
Vaikai, arkliai ir traktoriai, ir kovarniai
Pleveno prie pat žemės, vagose.

Ten buvo vandenys. Mėnulio pusė.
Koplytstulpiai ir peršviestas genys.
Žalių šakų erdvėj skrajų pušys.
Raudonas kaimas. Baltas gyvulus.

Ir visos šito krašto dienos –
Kaip jotvingiai ant didelių kalnų.
Gulėdamas tarp moterų ir diemedžių,
Klausiausi – šventas Jurgis vandenu.

Subėgę mano seserys ir broliai
Dar pasakyt norėjo man kažką.
Aš juos paglosčiau šviečiančia ranka.
Jau užė žalias ažuolo altorius.

1967

Iš poemos „DELČIA RUDENĖ
DEIVĖ“

III

Jaunystėje staiga ugnies
bedugnė lyg sapnas atsivėrė
prieš mane... Aš sudrebėjau...
Lukterėk, man tarė balsas:
pamėlę nendrės svyra
tenai toli
ties smėlio bedugne...

Išaušo vasara... Lapotais
upių slėniais
eičiau... Žydinti naktie, –
snieguotos pienės... Ir jėga
kažkokia (prisiminiau
alsuojančią žibuoklę...) mane
patraukė vieškelį ūksmėn.

Ir paukščiai ten,
paklydėliai raginiai,
po saulės ugnį
nardė įžambiai, ir
kopų žolės, ir dvasia atgimus..
Džiaukis, – tarė stiebai
rugiagėlių išnokę...

Šerkšnotas kiaukutas
jau skeldi;
gamtovaizdžiai, jie
buvo apleisti,
bet Tolimoj Delčioj,
ugny nubunda Augalų
Bežadis... Tai
smėlių gaudžiančioji paslaptis...

Jam lenkias karūnuotos
jūrų salos,
kriauklė, mėnulis ir
šita naktis (žalia
žvaigždė jai
gaudžia apie galvą...),
pulsuoja ji
po kiaukutais žydrais...

Iš tolumų, iš balto
jūrų aido
Jo kūnas – begaliniai
žemės vakarai...

1969

Iš „BILHANOS“

PIRMOJI PYNĖ

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
šešėliu sniegas, moters krūtine
praskriejantis ūmai, melsvybė marių,
mergelė ta baltuojanti – diena
šviesiais plaukais paliečia žydrą giją
ir klauso spinduliuoto kalavijo
ir žalio marių ajero kalbos, ir vėjo,
ir tų minčių, kur andai suplastėjo,
ugnies pynėm apsiautusios mane.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
pasviręs skliautas – atbraila uolos –
burnos ertmė – krūties šarmotas vingis,
kur ilsisi pavasario kregždė,
kur sutemų šešelis, pirštų ilgiais

ūksmėto tavo kūno linija, širdie,
tai saulė, skroblas, žiogas, mintys
ir klodai rudo smėlio, viltys –
drabužiai žemės tvaskančios tylos.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
tamsiųjų jaspių rūmai dulkinai
ir vėtrungė į melsvą meldo pusę,
į mūsų skaidrų vandenį, prapulsi,
nes snieginais kalnagūbriais eini,
žalių šaknų būtybe, kas plasnoja
viršum langų? sugrižtantis garnys?
nakties svečiai – laukų spalva dulsvoji,
sutrukęs veidrodis, kurio dugne alsuoja
mus mylinčių pavidalai liauni.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
galantiškoji vandenų kalba,
akmens svaja ir taurėje dvilypė
žydrųjų marių plokštuma – sužibę
jie guodžia tyliai kalbantį mane:
esi nakties, paparčio, moters, vėjo,
nemirštamai sutviskus mėnesiena,
kai smėlio grūdas keliasi, kai vieną
aptaško žemės žaluma alpia.

1971

VIEŠPATIES ROŽIŲ ILGESYS

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
sparnų žydrųjų – vakaro vėsos –
bebalsės žemės – andai man žadėjai
daugiau žiedų ir laimės, ir šviesos,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
bet mirė laimė kalkiniam dugne
šaltosios žemės, o laukai nykieji
jau gaubia savo sutemom mane,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
kai šmėkščiojo pro kartuves mirtis –
kas liko vargšui piligrimui? – vėjas, –

greitesnis jis už meilę ir mintis,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
aukštų ir aiškių dangišku namų,
ir jūros gausmo, ir kaip dvelkia gelės
iš tavo pievų, skaudžiai tolimų,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
kol šaltą kilpą, būdavo, užners
ant kaklo brolis, kolei vyną gėriaus,
kol vaikščiojau po sutemas niūrias...
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

1971

SEPTYNEILIS APIE NEBYLIAJĄ PRAPULTĮ

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
tu baltas ciklamenas prapulties
bučiuoki kaukolę ir nebijok mirties
dabar jau meilė ar mirtis žydės
balta šviesa ji mėlynos nakties
spindėjimas ir žiedas prapulties
mylėk mane ir nebijok mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
ar baltas ciklamenas man žydės
sušvito kaukolę ir nebėra mirties
neilgas kelias žydinčios nakties
pamėlo gilių kryžius prapulties
dabar dangus jau temsta nežydės
nėra gyvybės ir nebus mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
nieks nepareina iš anos nakties
mums gaudžia baltos jūros prapulties
mums jūros ciklamenai o mes nieks
mums kiaukutai ir kaulai tos nakties
dabar dangus ir pragaras žydės
nėra nebus jau meilės nei mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
 imk kaukolę atgyjančios nakties
 dangaus ieškojai žiedo prapulties
 ar laimės troškai nieks čia nežydės
 tik vienas baltas žodis iš mirties
 nebus jau niekur nieko tik žydės
 ilgi stiebai melsvėjančios nakties

1971

TRIEILIAI BIRŽELIO NAKTĮ

Japonų maniera

*

Mano gyvenimo svajos išblėso,
 O jūs tokie pat,
 Balų vilkdalgiai.

*

Ilgai guliu
 Šaltoje vasaroj,
 Žiūrėdamas į dangų.

*

Viršum žalių pievų
 Seniausioj šviesoj
 Sklando šikšnosparniai.

*

Metai praėjo,
 O aš tebestoviu
 Su keleivio drabužiais.

*

Ir su elgetos rūbais
 Atrodai gražiai
 Tokioje mėnesienoj.

*

Ak, aptiltum, svirpleli.
 Jaunos žvaigždės
 Ima graudintis.

*

Einu ir einu
 Baltomis mėnesienom,
 O jos nuolat tolsta.

*

Temsta.
 Gėlės aplink.
 Vilkdalgiai... Azalijos.

*

Sunkiai siūbuoja
 Glicinijų kekės.
 Nejau pradės lyti?

*

Naktiniai žaibai.
 Ir kaip negalvosi,
 Koksai trumpas gyvenimas.

*

Nulenkime galvas,
 Bičiuli,
 Lakštingalos ima giedoti.

*

Svirpleli skardus,
 Kad galėtum giedoti
 Žemėj, kur aš gulėsiu.

*

Amą prarandu,
 Regėdamas
 Žydintį slėnį.

*

Sėdėjom ilgai
 Po vyšniom
 Mėnulio šviesoj.

*

Piktoji gegute,
 Savuoju ku kū
 Nutraukei mintis apie dangų.

1974

MAIRONIO MIRTIS

*devyni sonetai ir epitafija**Paimsmė arklą, knygą, lyrą...*

PIRMASIS SONETAS

Mano broliai mąstydami mokos gyventi,
 Įkvėpimo šviesaus semias savo galvoj,
 Prašmatnybė minčių ir melodijų šventės,
 Taip užauga poetai naujoj Lietuvoj.

Aš kitaip gyvenau ir kitaip aš galvojau,
 Aš regėjau ne taip ir jaučiau aš ne tą:
 Man vis dingojos tykantys sielą pavojai,
 Iš kurių tik vaizduotė ištrauks ir malda.

Aš mylėjau savaip ir kentėjau savaip.
 Man pasaulis – kaliausės pakaušiais melsvais,
 Aš mačiau, kaip juos Viešpats suskaldo, suardo.

Man išplūdo regėjimai marių srautu,
 Prie pasaulio šventyklų, seniai sugriautų,
 Aš išspjoviau kaip Biblijoj – kruviną kardą.

ANTRASIS SONETAS

Senatvė man į ausį pakuždėjo
 Jog vienąkart išnyksiu tarsi dūmas,
 O kokią formą turi dūmas? Vėjo?
 O kas tada soneto tobulumas?

O Lietuva – ar turi kokią formą?
 Man kitados vaidendavos ovalas...
 Į paskutinį amžiaus galo forumą
 Ateina tie, kur uodegas prišalo.

Kodėl gi Dantė nesmerkė soneto,
 Jei viską taip išsigemant iš lėto
 Regėdavau prie Šiaurės vandenų?

Einu namo, nes nieko neradau čia,
 Beliko metalinių miestų griaučiai
 Išbudusiems iš motinos sapnų.

TREČIASIS SONETAS

Iš draugų jau nedaug kas pasauly man liko,
 Skaisčios moterys mirė, pasmerkę mane,
 Baranauskas danguj, o Šilelis nupliko,
 Tai saulėlydis ašarų mano tvane.

Taip, pasaulis tik toks. Ir kitokio nebūna.
 Viskas baisiai trumpam. Laikinai, laikinai
 Vargonus šalto rudenio daužo Perkūnas, –
 Mikelandželo ir Rafaelio sapnai.

Sau Tėvynę sutvėręs buvau... Nedejuoti,
 Jog tikrovė kita... Iš šėtono vaduotis
 Ji pati nenorėjo, nemanoma visai.

Liko siela. Toks mėlynas marių drugelis,
 Paukščių Tako vėlė mostels sykių sparneliais,
 Kas Pavasarių tavo balsai?

KETVIRTASIS SONETAS

Aš regiu, tai netilsiantys Bacho vargonai.
 Visa kita perniek. Kitados Šatrija,
 Palanga mane guodė. Aptemusiais kloniais
 Kur nuplauksi, Tėvynės skurdžios eldija?

Kur Dubysa? Kur tundros? Baltuojančios Alpės?
 Kur Neapolio užtaka? Trakų akmuo?
 Kur po putų arklys? Ką dar vandenys kalba?
 Gal sulaukė jau Vytautą grįžtant namo?

Ne, tik Juodosios marės, Karpatai lediniai...
 Fra Anglico da Fiesole tėvynė –
 Tokio mėlyno, tokio gražaus –

Šitoj žemėj dar niekas dangaus neišrašė,
 O ant kelių klūpėdamas viešpačius prašė –
 Man – nebus niekados į tave panašaus...

PENKTASIS SONETAS

Žvelk, skystablaudziai eina... Tai lietuviai?
Kaip daugelis išmirusių tautų
Jie dedas kuo nebus ir kuo nebuvo
Tarp milžinų, savaime išpjautų.

O aš ne toks. Aš ne iš tų lietuvių.
Jie vagia ir meluoja. Man graudu...
Su tavimi Krėvė, Čiurlionis... Du jie,
O trečio šiam pasauly nerandu.

Penki suvalkai eina parsiduoti,
Išlaisvint kūną, sielą gi – išduoti,
Žydėti iškilmingai, sau rusėt.

Man bloga buvo Persijoj gyventi...
Ropliai, galvom prakandžiotom, gyvatės,
Netruks jie savo mirusius suėst.

ŠEŠTASIS SONETAS

Tai pasaka, gal Robinzono Kruzo
Gyvenimas, taip graudžiai sugalvotas...
Man liko tik vienatvė, siaubo plotas,
Vaikystė, jūron plaukiančios medūzos.

O kur jų uostas? Kur namai? Tėvynė?
Kur sakalas? Tie paukščiai mėlynsparniai
Iš Putino poezijos? Tik vieną juodą garnį
Šaltam kape gal būsiu prisiminęs.

Man gaila – ko? Aš net nesu sutepęs
Žiūrėjimu šio didelio pasaulio,
Ir mano kapas – tai tik mano kapas.

Kas savo bruožus geistų dar išsaugot?
Su Visata kaip deimantas sutapęs,
Aš nelaikau net lapo – sniego saujoj.

SEPTINTASIS SONETAS

O mano meilė – tai tik mano meilė,
Ir nieko aš daugiau čia nenorėjau,
Pavasaris pavasariu, o vėjas –
Manęs nebus, ir neraudos taip gailiai.

Už skausmą dar – kas amžinesnio lieka?
Kas Lietuva? Ne jau jos dangui reikia?
Prisiminiau aš mažutėlį vaiką
Prieš amžinybę, Skaistyje ant liepto...

Ir kam tas keistas žodis – realybė?
Tik ašara skaidri turėjo galią
Pavirst į saulę, vandenį, smūtkelį.

Man visos žvaigždės, danguje sužibę,
Nuplaukiančios į savo amžinybę,
Nevertos vieno elgetos žingsnelio.

AŠTUNTASIS SONETAS

Pačiam gale gyvenimo kelionės
Mane apsupo niūksanti giria.
Kažkur prapuolė tiek kankine žmonės,
Ėmiau galvot, kad jų visai nėra.

Nors tik ką rėkė, rankom mostagavo,
Snukius čia daužė, kraustės iš galvos...
Sakykit, kas, kada išpranašavo,
Kad liks tokie tik – sūnūs Lietuvos?

Ar dar kas imsis vesti šitą tautą,
Taip paprastai apgaunamą, apgautą,
Dubysos kloniuos temstančius, Sūnau?

Pakaušio laukia kirvis ant skiedryno...
Paklausk tą žiogą, gal jisai ką žino,
O aš žinau, kad nieko nežinau.

DEVINTASIS SONETAS

Nei lyros jau, nei arklomatyt,
 O knygų nesuprasi – daug ar mažai...
 Ateis laikai, ne šitie, tai kiti,
 Maironiui irgi gal pakels tiražą...

Bet kas iš knygų – knygos irgi dulkės.
 Iš dulkių – dulkės, saulė ir diena.
 Ramiai, žmogau, į savo grabą gulki,
 Mirtis – sesuo, nors gal ir ne viena.

Tavoji siela, Lietuvon atėjus,
 Girdėjo beržus, Baltiją ir vėjus,
 Dabar pridurmu kitos jai atklysus...

Ta, kur didybę ir menkystę mato,
 Jau nenumirs, ją įsuka į ratą
 Visatos arfų šventas virpulys.

EPITAFIJA

Čia guli didis – Lietuvai žmogus.
 Kartybių taure spėjo jam supilti.
 Naujoj kovoje ir per naujus vargus
 Atgausim Laisvę, Amžinybę, Viltį.

1984–1985

Iš ciklo „7 VASARŲ GIESMĖS“

GIESMĖ APIE PASAULIO MEDĮ

Liudvikui Rėzai ir Petru Repšiui

Tą vakarą, besėdint ant slenkančiosios kopos,
 Siūbavo marių bangos ir, vėjui virš galvos
 Taip graudulingai ūkiant, kažko širdis susopo, –
 Pasijutau kaip niekad žmogus iš Lietuvos.

Čia protėviai klajojo, jie briedžiais žemę arė,
 Jų moterys žiūrėjo akim dangaus spalvos,
 O saulė tyliai grimzdo į prieblandą vakarę,
 Tenai esu aš buvęs žmogum iš Lietuvos.

Iš ažuolo kariūnai pilis ant kalno rentė,
 Torunėje ir Kulme, čia pat prie Vėluvos,
 Augino Krišnai arklius, išjodavo į šventę,
 O jeigu mirs, žinojo – esą iš Lietuvos.

Ar meldavosi girių gaudimui begaliniam,
 Paskui į jūras plaukė, pilni šviesos gyvos,
 Jie nekartoją niekad, kad Lietuva tėvynė,
 Bet jeigu srūva kraujas, žinojo – Lietuvos.

Iš Lietuvos bekraštės – aidžios kaip baltų jūra,
 Lig pat Juodųjų marių linguodavo keliai,
 Paskui jų pilys griuvo, aukšti dievai paniuro,
 Bet dar žydėjo rūtos, kvėpėjo dobilai.

Tiek sykių gimę, mirę, išraižę jūras buvo
 Ir pragarą, ir dangų, ir šviesulius savus,
 Turėjo, – visą žemę ir žemėj neprazuvo,
 Kartodami tik vieną: mes – žmonės Lietuvos.

Ir aš buvau atėjęs, girdėjau Donelaitį,
 Man Baranauskas sakė, taip progiesmiu vos vos:
 Kur būtum, ką darytum, sūnau, Aušrinė teka
 Ir Saulė, ir Mėnulis – tautoms iš Lietuvos.

Bandykime čia ramūs gyventi ir numirti,
 Ir prisikelt bandykim po vasaros žalsvos,
 Nujausdami, kad niekad nereiks mums išsiskirti,
 Vieni kitiems dėkokim, nes esam – Lietuvos.

Čia nemirtingos žvaigždės ir kregždės nemirtingos,
 Dangus čia nemirtingas ir ažuolo šerdis,
 Čia savo šviesią galvą guldau vaizduos didinguos,
 O tu girdi, kaip plaka aukojama širdis.

Tai ne gegutės balsas, apverkti pasiruošęs,
 Tai marių vėjai neša melodijas skaisčias,
 Į vieną ima jungtis dangaus ir žemės grožis,
 Simfonijoj prapuola viršus ir apačia.

O kartais regis skaidriai žydroj padangėj medis,
 Virš Baltijos išskėtęs pražydušias šakas,
 Lai jį apspinta žmonės, vilties dar nepraradę,
 Ir tiesia į aukštybę palaimintas rankas.

GIESMĖ APIE GIMTAJĄ PIRKIĄ

Vargas tiems, kurie nuo Tavęs atsitolino...

Ozėjo pranašystė

Karvė, gulinti ant melioracijos griovio, raudona pašvaistė
 Juosia dangų, kur išverstos vyšnios prie šulinio,
 Ir tas balsas už kluono, tarytum giedotų laukinė našlaitė:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Kaip vėlai aušta rudenį, žemė, sakytum, vos užgema,
 Saulei tekant pro gyvulį, viskas be galo netobula,
 O į vakarų tarsi į maišą, durpynan, į sutemą:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Senas tėvas ilgai ten žiūrėdavo naktį pro langą –
 Gal pareis iš vaikų kas, nuklydęs į sapną, į tolumą, –
 Ne, tik žilas mėnulis iš tikro mylėjo lietuvišką dangų:
 „Vargas tiems, kurie nuo manės atsitolino!“

Rodos, regisi aiškiai, kaip tąsyk žmogus iš Vorkutos
 Parsibastęs dejavo, jog radęs pastogėj vien Staliną...
 Sulaukėjusios obelys, slyvas apėjusios rūgštys:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Žmonės, sodą iškirte, dabar ten įsiveisė traktorius,
 Mano seserys liūdnos su gulbėm išskrido per Žolinę,
 Vieną pusę tvartelio regėsite, mirusių akys:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Tas Jakutų kraštuos, o anie prasigers Kazachstanuose,
 Išsidaužė, paspringo, dievams negražiai įsiskolino,
 Ir klajoja jų vėlės, nerasdamos gimtojo namo:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Pabandyk, jei gudrus, atsiimt savo žemę ir dangų,
 Jau mirtis mus visus tarsi Prūsiją maras įbroliu,
 Mes pigyn ir pigyn, o degtinė vis brango ir brango:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Brolis, brolių išdavęs, kaip Breigelio smuklėje vemia,
 Tie, nutraukytom kojom vabzdaliai, į sutemą dūlina,
 Jiems jau nieko nereikia, apkarto dangus jiems ir žemė:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Taip, ir aš čia, šešėlių kalvarijas eidamas,
 Nematau, kad seniai jau pasenęs, apžlibęs ir molinas
 Grįžta tėvas, senelis, vaikaičius baltuosius prakeikdamas:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Greit naktis – geležinkelio bėgiais per raustantį sniegą, –
 Formų nėra ir nėra jokio žmogiško turinio,
 Amžius baigias ir nieko ničnieko nelieka:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Paramstykite kryžių, sulopykit stogus suirusius
 Ir išveskite gyvulius iš bažnyčių, o choleros,
 Sukalbėkite poterius už save ir už mirusius:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

1987

GIESMĖ APIE ŠVENTĄJĄ LIETUVOS UPE

Ar kam nors kada nors dar vaidensis tos liūdnos pavasario dienos,
 Kai patvinusios Nemuno lankos paplūdo gegužio gėlėm,
 Tuėjai per lankas, tau rasa sudrėkino blakstienas,
 Tu žiūrėjai į viską akim didelėm, didelėm.

Į piliakalnį kilo ir leidos mėnulio lunatiškas takas,
 Naktį švietė bažnyčia, suglaudusi baltus rokoko sparnus,
 Aš žinau, taip trumpam vieną vasarą žemė mūs lūpom prašneko,
 O po to nežinia – ar kas nors, kada nors susapnuos...

Bet jei nieko ničnieko Tėvynėje mano nelieka,
 Aš nenoriu kartotis sieniojų, pušų gaudesy,
 Aš užtarti bandžiau prieš Aukščiausiąjį žmogų ir slieką,
 Aš mylėjau visus, bet manęs nemylėjo visi.

Kylant bitėms iš gojų, man užė Amerikos miestai,
 Viskas Dievo, šėtono išausta, todėl tiek margiausių spalvų,
 Koks pasaulis trapus! Subyrėtų, jei pirštais paliestum,
 Kiek sielovartų, laimės, kiek meilės saldžių apžavų!

Bet ne man visa tai, man – gaudimas šėtono mašinu,
 Man regėjimas vienas ir skausmas varguolės širdies,
 Kai prie Nemuno mirsiu, reiks drobės ir milo, ir švino
 Iš pasaulio gerklės, – šito gero kiek reikiant pridės!

Ir nebus jokių paukščių, kurių taip geidavo poetas,
 Nei vandens iš šaltinio, nei žvelgiančios briedžio akies,
 Liks ant smėlio suklypęs ir kreivas džiovintas skeletas, –
 Kas, žmogau, tavo žodžiais šventais ir tavom pranašystėm tikės?

Ten rachitikas vaikas sunkiai dievišką knygą išlaiko,
 Jei sutrešo Krėvė ir Maironis, tai kam reikalingas Geda?
 Nekankink savo žodžiais žolės ir akmens, neužmušk išmintim mažo vaiko,
 Virš kurio suka ratą po rato čiurlioniška paukštė juoda.

Kur Atėnai, kur Sardės, piliakalnius pylę senoliai? –
 Jų vaikai juos išdraskė, išlandžiojo po namučius,
 Tie suzmekę namiokšliai! Silikatinių plytų gurvuoliai, –
 Lengva paršui paknisti ir kaišiot šunims snukučius.

Jau ir šunys ne tie, ir arklys jau vos šonais dvėsuoja,
 Vyras kinkosi moterį – eina bulvienu akėt,
 Ir toliau eina jie, pasities šimtasiulę kur gojų,
 Tik po to, tik namie – kaip žiūrėti ir ką jiems šnekėt?

Ten debilų pulkai paežiuos viens ant kito suvirte,
 Ten kareiviai už purviną rublį šokdina mergas, –
 Viskas baisesiai smulku, viskas žemėje baisesiai susmirde,
 Viskas pūsta dabar, ir nebus – kaip žydus – kam atkast.

Ten dar būta aukos, būta kaulų, drabužių ir aukso,
 Būta batų, plaukų, gyvo žmogiško riksmo, kančios,
 Čia tik kliegsmas seniai pribaitų gyvulių ir kaliausių,
 Kurios sukasi girtos ir griūva už fermų kerčios.

Kitos gentys užeis, o lietuviu neliks čia nė kvapo,
 Gudijoje šitaip buvo – o rūpi pasauly kam nors?
 Kad nė vieno žmogaus, kad trobos nė vienos, anei kryžiaus nei kapo, –
 Negi manot, nabagai, kad svetimas dievas užtars?

Aš vemiū tulžimi, aš ir pats čia gyventi nenoriu,
 Tebūnie šitas kraštas prakeiktas sykiu su manim, –
 Jeigu būtų tauta! Atsirastų ir duonos, ir oro,
 Atsigautų ir Nemunas, gaustų putota vilnim!

Mūsų žuvys sugrįžtų, o moterys imtų gimdyti
 Šviesiaplaukius ir juodbruvius aisčių sapnuotus vaikus,
 Apsiriščiau kaip šventas Pranciškus gelsva kviečio grįžte
 Ir galėčiau juos krikštyt, ir laimintų aukštas dangus.

Ne, to niekad nebus, jau per daug čia parduota, pragerta,
 Kitos gentys, sakau jums, užeis ir badys
 Savo juodu nagu – jie parodys skeletą pakartą
 Ir išalkusiais savo šunim užpjudydys jūsų liesus vaikus.

Nei namų, nei bažnyčių, nei senųjų lietuviškų miestų,
 Nei senelio, kur vargšui galėtų padėti numirt, –
 Vagys, vagys, bastūnai, žudikai ir niekšai,
 Nėr tokios atgailos, kurią Viešpats jums gali paskirti.

Jei po tūkstančio metų kada čia užklysi, keleivi,
 Ir ant pilkaltinio aukšto sustojęs žiūrėsi liūdnai, –
 Pagalvok, kad gyventa, kad plaukta, kad trenktasi laivo
 Į pajuodusį krantą... Pelenai, pelenai, pelenai.

1987–1988

Iš „BABILONO ATSTATYMO“

SONETAS ANDRIUI VIŠTELIUI

Tėveli, šviesverti, žmogau lietuviškiausias,
 palikes pavyzdį seniausiojo soneto,
 višteli karalienės motinos, visutėliausios
 baltgalvės deivės, Sotvarienės palytėtas, –

kur išėjai su vyrais Garibaldžio?
 ar ne į Andų šalį nusibastęs,
 beprotnamiuos tėvynės uolą skaldai,
 jau nepajėgdamas numirt su indais, baskais? –

kur tu dabar, Visutėlaičio dvasia,
 dievulio mūs, kurio aš neaprėpsiu,
 toks vejamas kaip tu, per šventą šviesą bėgsiu,

monstranciją* pavogęs, kur berasiu
 aš žemės namą – Nemunėlį? liksiu
 su paskutiniaisiais našlaitėliais aisčių...

1991.IV.21

* Šešiolikos metų būdamas Andrius Višteliauskas-
 Vištelis yra nudžioves monstranciją iš Zapyškio baž-
 nyčios... (Čia ir kitur autoriaus past.)

SONATA

Čiurlionis buvo mažas sauladievis,
 čia pamirštas iš kaž kurios planetos,
 ir šitoj žemėj jam nebuvo vietos,
 Čiurlionis visas buvo saulatėvis,

Čiurlionis kiaurai buvo saulasielis
 ir saularegis, vengiantis mėnulio,
 saulagirdėj po saulės medžiais sėdęs,
 girdėjo giedant, grojant, užiant; gulant

saulėtai jūrai, – ir žvaigždes, ir žalčius...
 kam akmenis iš saulės sniego kelti? –
 nualpdavo net vėjui pučiant, jūros
 jį įsiūbudavo kaip skriejantį laiviūkštį,

Dvasia per saulę tiesė žmogui ranką,
 simfonijos, kur dulkių bilijonai
 palei dulkelę vieną atsiklaupę...
 Ratu reik suktis aplink medį, kolei
 visus įsukuks baisus Visatos kauksmas.**

1991.V

** Priėjęs medį Druskininkuose jis imdavo suktis ratu.

GEDIMINO VALSTYBĖS FRAGMENTAS

Didysis kunigaikštis Gediminas buvo tasai, kur dar atsiminė dangų, dangaus tvarką (Gdm, dnm, menąs dangų). Dangaus idėja yra veidrodžio idėja. Dievas taria žodį, vienatinį savo sūnų, sūnus yra pasaulis. Žodis yra ovalinės formos, dangaus formos. Ištart žodį reiškia apreikšti ovalą.

Visą Gedimino valstybės idėją galima iššifruoti iš dviejų eilučių, kurias dabar atsiminė lietuviai: „Greičiau geležis ištirps į vašką, greičiau vanduo sustings į uolą, negu mes duotą žodį atgal atsiimsime...“

Taigi žodis tartas... Dabar arba jis virs kūnu, arba subirs pasaulis. Ir mes – tuo pačiu.

1991. V.15

HIMNAS LAUKŲ KROSNELEI

Kur graži laukų vaivorykštė prapuolė
Sándor Petöfi

Kur dabar šviesi dangaus septyniaspalvė, ta, kur andai juosė mano vargšę galvą, man net nesuspėjus ir burnos pražioti, kur Kalnai Barono, šiaurėje sapnuoti, kur vaikystės mano gojai, pagojėliai, kvajynėliai, kvajos, pušys, kur medeliai tie, žydėje skaisčiai kažin koku žiedu, kurio jau nežino liaudis nusiskiedus?

palei vieną mišką buvo kitas miškas, palei vieną upę ėjo kitos upės, palei vieną spalvą visuomet ištiškę liedavos spalvelės ūkanom apsupę trobeles prie girių, pilkalmiai stūksoję linijom smaragdo, nors apsamojoje, bet pilni didybės, sentėvinio miego, kur sodelis mano, negi taip prasmego?

ėmė ir prasmego, kaip Kaukazo žmonės, kurdai, tie barzdylos, sklidini malonės, su kuriais aš gėriaus snieginą balandį, kai ore dar šiurprios nuojautos nesklandė, regis, dar be kelnų lakstė Husseinai, o dabar per pusę plyšęs ir jo klynas, po pasaulio viso grožio ir puikybės, po aklos, pietinės dykumų didybės...

kaip Mao Zedongas, tas, kur vienas ėjo per raudoną spalvą, o kraujai teškėjo ant vienuolio mažo purpurinio skėčio, regis, dar galėčiau aš jį palydėti nežinion, kur miega, kasosi drakonas, bet ir mano, Dieve, apkraujuotas šonas, ant barzdos ir man jau du lašai užkrite, pastebėjau auštant, prausdamas burnytę.

man gražu tas Goethe, spalvą tyrinėjęs, bet kalnuos bavarų pūtė kitas vėjas, Hölderlinas miręs, pūsta jo kaulėliai, ten, kur ir lietuvių, lenkų, ir bedalių karo prancūzėlių, lageriuos kankintų, ir jokios saulelės! vokietis pakinko naftą į vežimą ir džiugus važiuoja per Europą visą, staugdamos tūtuoja rausvos jo mašinos: žmonės, kelio, kelio, kas iš tavo lauko ir laukų kvietkelio?!

mes taip pat važiuojam, du, dveju, dvasnelės, kur prapuolė mūsų kergiamos kumelės, kiaulės, avinėliai, žąsys su žąsiukais, krykštavę už durų, rytmetį gagėnę, keldami Augustą, seną Kalno Senį, ar totorių kreivą, Trakų karaimą, girgždydami mergą ant aukštų vežimų, gulintiems vežimuos kitos žvaigždės žiba, visai kitos giesmės, kitokia tapyba!

ak, plunksnelės margos, perpučiamos vėjo, kas laukais skardeno, kas troboj sėdėjo, kas padangėm skrido, kas po žemėm leidos, kas į širdį žvelgė, kas tiktai į veidus, kas tarp kojų spokso, kas tiktai į kojas, – bus savaip kiekvienas auką paaukojęs, koks kieno dievelis, tokios, broli, aukos, atmeni, kaip rūko tirštas Kaino taukas?

visuomet juk būta dūmo ir tamsesnio,
burnai amžiais gaila neapžioto kšnio,
Lietuvėlei gaila pamirštos senovės,
Rusijai vis trūksta braižo įvairovės,
Lenkijai reik zloto, Lietuvėlei lito,
o pasauliui reikia – dievo ir... bandito!

net ir tau, varlyte, kur vandens bažnyčioj
akeles pakreipus, vabzdį tyrinėji,
norint pasigaut jį, reik truputį vėjo,
judesio, krūpsnelio, širdužėlės skausmo,
Kristaus užmušimo, – kaip ir vilkinyčioj,
viskas tik išdidinta bilijoną kartų,
tam, kad vienas verktų, antras pasikartų,
net ir tau, širduže, visiškai atlyžus,
viską paaukojus, ant galvos pamyža.

vienas Niekas plasta, žmogų pasivožęs,
kas iš tavo skausmo, kas iš tavo grožio,
kas iš tavo vieno liūdno pamišimo? –
kai ateis Velykos, kalsis iš kiaušinio
kitas poetėla, verks tave apvogęs,
kad neturi nieko – Dievo, nei pastogės,

ašaras nušluostęs, sau į snukį dėjęs,
eis pas tavo bobą, parceliuos idėjas,
ak šileli baltas, spalva kunigėlių,
gande kunigundų, tvirtas jaučio sprande,
kurs po savo jungu vargini strazdelį,
gegužėlę uosdamas Pienionysna randa
sau našlelę vieną, dar vaikų pridirba,
ir primerkęs akį, žvelgia, kaip jie virba:
rusai ir žydėliai, skerslatviai, lietuviai,
vagys parazitai iškištaliežuviai
neša iš bažnyčių, pilkalnius nuare,
žiūri, kad į kelnes nejučiom privare,
saulė ir menulis, toj gražioj balelėj
skystas atspindėlis, viso to, kas kelia
šviečiančias bažnyčias į padangių aukštį;
mes į viršų žiūrim, iš viršaus tik paukščiai,
iš viršaus tikroji saulė, dievužėliai,
Visagysčio spalvos, auksas, karalijos,
graikų ir romėnų, britų viešpatijos, –
tau, laukų glušeli, nelabai ten vietos
bus palikęs Dievas, brolis ir poetas...

sūnų palaidūną senas tėvas glaudžia,
o šuva aploja, moterys, jį skriaudę,
žiūri deimantuotos, žemės penelopės,
gal katra rūbelį drykstantį sulopys,
gal katra duos pieno, suk pas Magdalena,
tą, kur krautuvytėj butelius dalina,
Krikštytojas stovi prie laukų upelės,
pats seniai sušalęs, o ir dantį gelia,
prastas jo drabužis, nebent lauko liną
verpdamas ir ausdamas praturtės vargšelis!

elgeta pasaulio, lauko septynspalve,
tu mane priglausi, betgi savo galvą
kur, sakyk, padėsi? kas tave priglaustų
dieną bent, naktelę? kas atgal ataustų
giją vėl į giją, spalvą į spalvelę,
tašką į ženklelį – į begausmį gausmą,
į bespalvę spalvą, giesmę be giesmyno,
vandenį be vandens, indą vandenyno,
kas dabar sutrupins ir – našlaitį vandenį
prisidės prie lupų, skambink neskalambinęs,
viešpaties vergeli, kam dar žmogų šiurpini,
vien tik klaus, klaus, ir, pabaigęs šiurpinį,
padedi pats galvą ant akmens krosnelės,
merkiasi blakstienos, nors ir juokias daug kas,
bet auka šviesesnė. Kviečiui šitas laukas!

(1940 Krėvė, klausiamas ką daryti, patarė
dzūkams arti žemę...)

1991.V.5

Rimvydas Šilbajoris

SIGITAS GEDA: IŠ TOLIAU IR IŠ ARČIAU

Šias pastabas apie Sigito Gedos poeziją norėčiau padalyti į dvi dalis. Iš pradžių mėginsim bendrais bruožais nupiešti Gedos kūrybinį profilį, kreipdami specialų dėmesį į ypatingą jo poetinės vaizduotės pobūdį – jo keistą talentą, sugebėjimą taip užlaužti tikrovės spindulį savo sąmonės prizmėje, kad visiems pažįstama pilka buitį išsibarsto niekur nematytais vaizdais, pasakų vaivorykštės spalvomis. Iš to Gedos polinkio savaip peraušti gyvenimo juostą kyla ir jo poezijos tematika, ir kalba, ir galų gale idėja, t.y. žmogaus vertės ir jo uždavinio supratimas. Po to stengsimės iš arčiau pažvelgti į Gedos poetinę „dirbtuvę“, ilgiau apsistodami prie poros jo eilėraščių, vieno iš knygos „26 rudens ir vasaros giesmės“, o antro – iš ciklo „Nakties žiedai“.

Savotiška Gedos kūrybinė vaizduotė reiškiasi dviejose plotmėse: kalbos vartosenoj ir metaforų, poetinių vaizdų sudaryme. Tai dvi pusės to paties poezijos audinio, ir jos abi Gedos poezijoje iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg ir nepatrauklios, užgaunančius „išauklėtam skoniui“ įprastas grožio normas ir apskritai visų priimtų vaizdų logikos, žodžių sąryšio supratimą. Pirmoj Gedos knygoj „Pėdos“, išėjusioj 1966 m., skaitytojo akis protarpiais užkliūva už tariamai vaikiškų, „kampuotų“ posakių, kurie nustebina ir sutrikdo dėmesį. Štai, pavyzdžiui, Geda aprašo Lietuvos atsiradimą:

*Raudonas ir žalias,
Kuprotas, kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.
(Pėdos, p. 6)*

Nepriimta ir nesklaidu poezijoje kalbėti apie kloniais ir kalvomis banguojantį Lietuvos gamtovaizdį, kur, kaip žinome, „miškais lyg rūta kalnai žaliuoja“, kad jis „kuprotas“ ir priedo „kaip krabas“. O „pašoka į viršų“ mūsų kalbos vartosenoj tai gal koks piemuo iš kerčios arba piktas dėdė smuklėj, bet tik jau ne graži ta mūsų brangi tėvynė. Tas rupus poetinės kalbos paviršius dengia ir gilesnę žodžių „nesantaiką“, kur į logiškai priimtina sakinio eigą netikėtai įsiterpia su ja nesusieti, jai nepriklausantys elementai. Pažiūrėkime, kaip toj „kuprotoj Lietuvoj slenka dienos:

*Dešimt brolių maukė pieną,
Ežere vėžys. Per dieną
Zujo kiškiai po dirvoną,
Karvė – kasėsi į tvorą.
(Pėdos, p. 20)*

Gedai negana, kad tie broliai pieną „maukia“, užuot juo gražiai vaišinęsi, kaip poezijoje pridera, ir kad karvė (o ne miela žalmargėlė) į tvorą taip nedailiai kasosi. Jam dar reikia, kad pačiam gamtovaizdžio panoramos vidury, nematomas ir niekieno nekviestas, tūnotų

ežere vėžys, kableliu taip nelauktai prikabintas prie sakinio apie brolius Apskritai Gedos pasaulyje tų karvių ir kitų, dažnai gana fantastiškų gyvūnų, kartais atrodo labai daug, tiek, kad po kurio laiko skaitytojas pradeda įtarti, ar nepakliuvo jis į kažkokį keistą jam nepažįstamą kraštą, kuriame jo paties, kaip dominuojančio ir atskiro individo, egzistencijai gresia neaiškus pavojus. Štai to krašto vaizdas paskutiniame „Pėdų“ eilėraštyje:

*Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas.*

*Į dieną visos karvės ėjo,
Ir vėju siautė ir plazdėjo
Didžiulis – rudas – vieversys.*

*Ilgi sparnai ir upės plakės,
Ir visos moterys – plaštakės.
Žole apaugo mano akys,*

*Ir iš pačios gelmės žolėj
Raudoni vertės gyvuliai.*

*Ar aš buvau, ar nebuvau,
Ar molio sapną sapnavau?
(Pėdos, p. 54)*

Kartą pajutę, kad Gedos poezijos pasaulis, nepaisant visų tų natūralistinių pasakymų, kažkuo iš esmės labai skiriasi nuo mums įprastos tikrovės, pradėdame suprasti, kad jis gali turėti ir savąją logiką, pagal kurią tas ežero dugno vėžys iš tiesų sudaro vientisą paslėptos prasmės grandinę su dešimčia brolių, pieną maukiančių. Tame pasaulyje, panašiam į sapną, neįmanomybė, stebuklas gali atrodyti kasdienišku, tiesiog buitiniu reiškiniu. Kokiu būdu tas mažytis vieversys taip staiga vėju išsiplėtė per visą dangų? Kaip jo sparnai išsitiesė ir susiliejo su gamtovaizdžiu, kad galima vienu atsikvėpimu sakyti: „ilgi sparnai ir upės plakės“, tartum upė ir sparnas būtų vienas kito atspindys ar net tęsinys (juk abu sujungiami tuo pačiu, tiek skridimą, tiek ir bangų judesį išreiškiančiu veiksmažodžiu „plakės“)? Kodėl tą slaptą giminystę tarp vėjo, upės ir milžiniškų sparnų tęsia moters figūra, sujungta rimu ir metafora su prieš tai einančiais vaizdais: „plakės – plaštakės“? Ieškodami slaptažodžio į tą burtų pasaulį, aptiksime žodį „meilė“, kaip jį gal vartotų vaikai, dar neapsipratę su suaugusių žmonių logikos taisyklėmis apribotu kalbos siaurumu. Juk vaiko vaizduotėj labai mylimas daiktas gali staiga išaugti nepaprastai didelis, per visą kiemą, kaip motinos atvaizdas vaikų darželio piešiniuose. Šita meilės perspektyva ir proporcija, ir logika galbūt ir valdo Gedos eilėraščių pasaulį ir galbūt ji teisingesnė, t. y. labiau atitinka galutinę žmogui reikšmingą tikrovę negu fizikos, gramatikos ar paišybos dėsniai, išmokti gimnazijoje. Gal ta vaikiška meilė nežino, kad posakiai „pašoka į viršų“ arba „maukia pieną“, taip gyvai ir vaizdingai išreiškiantys jausmą ir judesį, laikomi nepriimtinais poetiš-

koj kalboj. Geda, aišku, žino ir tyčia už tą vaikiškos meilės pasaulėžvalgą apsisprendžia, todėl, kad jis pats gal taip jaučiasi, ir dar todėl, kad jam, kaip menininkui, ji atveria daug naujų ir turtingų galimybių.

Iš jų pati svarbiausia yra galimybė naujai, taip, kaip kadaise žmonija savo vaikystėje, tapti mito kūrėju. Mitologinės figūros panašios į vaikų vaizduotėje išaugančias tuo, kad jų forma, jų savitarpio santykiai ir santykiai su gamtos įstatymais yra valdomi savitos logikos, kuri tiksliai atitinka vidinę žmogaus jausmų ir išgyvenimų struktūrą, nors ir kaip fantastiški ir neįmanomi tie santykiavimai ir formos galėtų atrodyti žiūrint į juos be jausmo, iš šalies. Kada milžinas vyturys, tapęs meilės išraiška, susilieja su vėju, moterim, drugeliu ir žeme, tai visai natūralu, kad stebėtojas, kuris taip juos gali matyti, ir pats tos meilės išraiška tampa, su viskuo susijungia, taigi tada gali ir net turi taip įvykti, kad, jam bežiūrint, „žole apauga akys“. Žiūrėjimas ir kūrimas iš tiesų tokioj plotmėj yra tas pat; užtat ir verčiasi iš tos žolės akių gelmėj raudoni gyvuliai. Jie, kaip ir pats vieversys, tampa mitologinėmis figūromis, ne pasiskolintomis iš jau žinomų, knygoje užrašytų senų mitų, bet paties Gedos naujai sukurtomis. Tuo jis padeda savo mitologijai kelis kertinius akmenis.

O spalvos, raudona ir žalia, gražina mus į jau cituotą posmelį apie Lietuvos atsiradimą. Dabar, skaitydami jį ne su „išauklėtu skoniu“, bet vaikiškai ir mitologiškai, suvokiame, kad tas „kuprotas krabas“ tolimu aidu atsišaukia į senas legendas apie pasaulį, stovintį ant vėžlio nugaros. Ta prasme Lietuvos gimimas atitiktų giliai praeity ir giliai žmogaus sąmonėj glūdintį poetišką vaizdą, taigi ir Gedos aprašymas iš šitos perspektyvos visai nebeatrodo toks „prozaiškas“ kaip anksčiau. Panašiai ir dešimt brolių tokioj atmosferoj keistai primena pasakos dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių, o ežero dugne vėžys vėžio-krabo-vėžio vaizdų tęstinume pasidaro tikrai reikalingas šalia brolių, kaip jų ir pasakos, ir tikrovės pati pradžia. Taip pat ir karvės, gyvuliai, jau nuo seno žemdirbių sąmonėj sujungti su kažkuo šventu, nuo ko pati gyvybė priklauso, randa Gedos eilėraščiuose sau pritinkančią garbės vietą. Juos aprašant išlaikytas kalbos kasdieniškas, šiurkštokeras tonas savo esme priklauso silpnesnei semantinei kategorijai negu mitologijos poetiška gelmė, ir užtat jis tampa tų mito implikacijų supoetintas, pakeltas iki savotiško sakralinio lygio, neprarandant tiesioginio ryšio su paprasta buitimi. Tuo būdu pašventinama ir ta buitis. Taip žiūrint, Geda darosi šiek tiek panašus į tokius plačiai laike išmėtytus lietuvių poetus, kaip Kristijonas Donelaitis, iš vienos pusės, ir Jonas Mekas savo „Semeniškių idilėse“ – iš kitos, nes jie visi prastus šiurkščius žodžius peršviečia poetiška ugnimi.

Mitologinis pradas, specialios vaikiškos meilės pradas Gedos pirmoje knygoje yra patys svarbiausi, nes jie susiklosto į labai efektingą poetinių vaizdų sistemą kitoje jo knygoj „Strazdas“, išėjusioj 1967 m. Tai eilėraščių ciklas-poema apie Antaną Strazdelį, savotiška jo poetinė biografija. Pagrindinė rinkinio idėja prasišviečia paties Gedos pasisakyme knygos aplanke:

„Motina, eidama į ežerą skalbti, nešdavosi ir mane. Prisižiūrėjau visokių paukščių, žuvų ir gyvulių, dar nemokėdamas kalbėti. Abiejuose ežero galuose kitados stovėjo po karčiamą.

Galbūt todėl sugrįžau prie Strazdo.

Jis buvo aprėpęs Lietuvą – jos žmones, jautelius, pasvydusią Aušros žvaigždę užtvindęs begaliniu savo širdies gerumu; viską troško išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties.

Ir visa tai man pasirodė esą nesenstantys dalykai“.

Ankstyvoj vaikystėj sąmonę užtvindžiusi gyvybės turtinga srovė privedė jau subrendusį Sigitą Gedą prie minties apie poeziją, širdies gerumą ir Strazdą. Vadinasi, Gedos vaizduotėj ir žuvys, ir gyvuliai, ir Lietuva su savo karčiamom, ir Strazdas labai glaudžiai susirišo į vieną didelį jausmą, išreiškiamą vienu daugialypiu vaizdu. To vaizdo pobūdis išėjo perdėm poetiškas ir mitologiškas, nes jo centre atsidūrė mitologine būtybe pavirtusi poeto Strazdo figūra. Atsimename, kaip „Pėdose“ per visą Lietuvos dangų išsitiesė didžiulis rudas vieversys. Dabar panašiai persimaino ir Strazdas:

*Kai Drazdauskas iš po medžių
Kartą rinko uogeles,
Tai žiūrėjo tartum magas
Į gamtos akis žalias.*

*Su galvijais, su vaikais
Jau šienavo Lietuva.
Besikeičiančiais vaizdais
Švietė didelė galva.*

*Štai Drazdauskas girdi strazdą
Leidžiant balsą per miškus
Apie tai, kad lazdos žalios
Sukuproja muzikus.*

*Ir ūmai pasaulis plečias –
Keliasi erdvė kaip gaubtas –
Ar ne angelas čia plazda,
Išvarytas iš dangaus?*

*O, kaip jūs ilgai artėjote –
Miškas – laukas – ganykla –
Žalias paukštis ir gamta –
Žemiška kažkas ir dieviška.*

*Vartosi prie žemės lygūs –
Žmonės – paukščiai – gyvuliai, –
Savo kelio atkakliai
Nuolat ieškanti gyvybė.*

*Ir Drazdauskas pasiryžo –
Didelė gamta tylėjo, –
Kai žmogus į Paukštį grįžo,
Paukštis gi – į Žmogųėjo.*

Atsivėrė žmogui akys,
Paukščiui – plėtėsi širdis,
Du sparnu padangėj plakėsi
Kaip visa visa Būtis.

Kai dabar Drazdauskas traukė –
Pusė paukščio ir žmogaus –
Buvo – tarsi koks kentauras,
Žmogų–paukštį žemė jautė.
(Strazdas, p. 7–9)

„Gamtos žaliose akyse“ galime atpažinti naują variantą anksčiau matyto vaizdo: „žole apaugo mano akys“. Šiuo atveju Geda lyg ir atskleidžia mums savo metaforos-mįslės esminę prielaidą, būtent, kad gamto–žolės–akių sąryšis iš paviršiaus (pvz., „matau žalią žolę“) yra nereikšmingas, o vidinėj dimensijoje, kurioje tik ir galima atsakyti į klausimą „na ir kas iš to?“, jis sukuria išgyvenimą, panašų į magiką – staiga pajustam savęs ir gamtos tapatumė išsisprendžia neįmanomybės paslaptis. Strazdą mums Geda pristato kaip asmenį instinktyviai arba, tikriau, „begaliniu širdies gerumu“ suradusį būties mįslės raktą. Kaip ta mįslė gyvenime veikia, įmanoma poezijoje išsakyti tik metaforine kalba, transformuojant patį to rakto laikytoją – Strazdą. Transformuojama panašiai kaip anksčiau išaugo, išsiplėtė ir su pasauliu sutapo Gedos rudas vieversys. Matome ir čia sparnus ir skrydį, ir erdvės svaiginantį augimą, bet kartu ir žymiai pagilintą, konkretizuotą simboliką: „Ar ne angelas čia plazda, / Išvartytas iš dangaus?“, „Kai Žmogus į Paukštį grįžo, / Paukštis gi – į Žmogų ėjo“, „Du sparnu padangėj plakėsi / Kaip visa, visa Būtis.“ Ironiškai implikuotas kritusio angelo kilimas rodo toliau knygoj išvystytą tematiką Strazdo, kaip „puolusio kunigo“, kuris iš tiesų gal būtų už visus vyskupus šventesnis. Paukščio ir Žmogaus persikeitimas ir susilieėjimas tuo pat metu sukuria juos abu iš naujo, kaip aukštas mitologines sąvokas, kurias Geda ir skiria nuo kasdieninių, rašydamas abu žodžius didžiąja raide. Galų gale sparnų ir būties sutapatinimas prilygsta ankstesnei vieversio metaforai, tik išstobulintai iki galutinių savo implikacijų. Šitoks dievažmogis, kentauras ir eina per visą knygą sėdamas meilę ir rinkdamas burtus. Gedos žodžiais: „Iškėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria“.

Šis Strazdas, kunigas, poetas, mergišius ir „pusprotis“, savyje sujungė tariamai prieštaraujančias savybes, kurių sintezei suvokti reikalingas tas pats dvasios praregėjimas, kuris leidžia atpažinti slaptus skirtingų daiktų ryšius, pateisinančius ir įprasminančius Gedos poetiškus vaizdus – metaforas. Visų pirma tarp kunigo, žynio, burtininko, mago ir poeto jau nuo pačios seniausios žmonijos atminties buvo artimas ryšys, nes meno pradžia visuomet buvo artima religinei apeigai tuo, kad abu kūrė specialią kalbą, formą ir muziką norėdami pasiekti visagalybės šaltinį, pajėgiantį užkirsti kelią Nebūčiai, glūdintį už žinomųjų gamtos įstatymų ir už įprastinės logikos ribos. Užtat pati seniausioji žmonijos atmintis ir yra mitologinė tiek religijos, tiek ir meno prasme. Einant toliau, ypač svarbu suvokti, kad Gedos pasaulėjautoj religija, mitologija ir menas privalo turėti žmogišką prasme organiško, erotinio išgyvenimo plotmėj, nes tai irgi yra viena iš daugialypių viską aprėpiančios meilės apraiškų. Geda ir jo Strazdas yra ne asketiško, bet organiško impulso

poetai–kunigai. Todėl, ką pasaulis pasmerkia, kentaurui – Strazdui yra didelis ir prasmingas išgyvenimas, visai atitinkąs jo mitologinę esmę. Štai Geda rašo:

*Ėjo Strazdas namo.
Truputėlį išgėręs, –
Sužydėjo ūmai,
Dangų uždengė gėlės.*

*Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.
O virš jo – Moters Akys –
Augo, plėtėsi vis.*

*Atšuoliavo, iškilo –
O, gyvybės rasa –
Stačiakrūtė, juokinga,
Nuogutėlė visa.*

*Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų.*

Toliau posmelis, primenantis moteris–plaštakes iš „Pėdų“ eilėraščio:

*Kaip didžiulės plaštakės
Virš visos Lietuvos –
Pirmykštės spalvos
Šviečiančios Moters Akys.
(Strazdas, p. 20, 21)*

Bet didžiosios raidės ir pakili kalba gresia nuslopinti tą specialų stilių, tą rupumą, tariamą nesklaidumą, kuris Gedai labai reikalingas, nes jam tai yra vienintelė priemonė išsivaduoti iš tradicinės poezijos jau įprastos simbolių vartosenos, kurion įkliuvęs jis taip ir nebeišreikštų to ypatingo savojo jausmo, kuriame turi dalyvauti ne tik mitologiniai kentaurai tarp dangaus ir žemės, bet kartu ir purvas, trobos, karčiamos. Kitaip sakant, kad Gedps poezija išlaikytų vidinę savo tiesą, reikalinga, kad joje iš tikrųjų būtų, kaip Geda sako, „žemiška kažkas ir dieviška“. Tuo būdu meilė, dangiška ir žemiška, alkoholio ir prakaito tvaikas, burtų žodžiai ir giliai sąmonėj glūdintis mitologinis pradas susisieja Gedos poezijos, susidėsto į aukštą žmogaus ir lietuvių gyvenimo prasmę.

Kada po „Pėdų“ ir „Strazdo“ pasižiūrime į 1972 m. išėjusią knygą „26 rudens ir vasaros giesmės“, iš pradžių nepanašu, kad tai tas pats poetas. Nebėra lakoniškų, trumpų frazių, ketureilių posmelių, aiškaus rimo. Nebėra ir vaikiškai entuziastingo „tautiško sti-

lizuoto žaidimo žodžiais“. Vieton prastos, nors ir guviai valdomos piemenėlio dūdelės, dabar mums groja fantastiški Gedos vargonai. Ilgi, komplikuoti sakiniai, sakytum, eina tolyn į miglotą mintį, peržengę net jiems parašyto taško ribas, arba kiti vėl sakiniai savo mintį pabaigia dar prieš savo galą taip, kad tolesnis žodis, kartais net ir kableliu neatskirtas, atrodo tartum naujo sakinio pradžia. Vieton vienos minties linijos, išvestos ištiesai per eilėraščių, dabar matom iškart bent keletą semantinių motyvų, iš kurių kiekvienas yra apsuptas savita metaforų sistema ir kiekvienas eina savo kryptimi, susipindamas kontrapunktiniais raštais su kitais motyvais ir juos paremiančiais vaizdais taip, kad galų gale visos kryptys užsilenkia ir susitinka viską jungiančioje eilėraščio idėjoje.

O vis dėlto pagrindiniai jo žodžių muzikos motyvai pasilieka tie patys, būtent, žmogaus pasaulėvaizdžio persimainymas gamtos aplinkoj mitologine kryptimi. „Strazde“ Geda rašė: „O, kaip jūs ilgai artėjote, <...> žalias paukštis ir gamta“, dabar galima sakyti, kad visa knyga ištiesai apgaubia skaitytoją tuo lėtu, fantastišku, įvairialypiu ir begaliniu gamtos artėjimu. Tai yra tartum tolimesnė kelionė į dvasios gelmę pro daugybę mitologinės sąmonės pašauktų pavidalų, vaizdų ir simbolių, kurie iš esmės visi yra vienos didelės meilės apraiškos. Kartais atrodo, tartum per savo trigubai ir keturgubai nuo kasdieninio kalbos lygio nutolusias metaforines konstrukcijas Geda ieškotų vieno, paskutinio burtų žodžio, kuris jį galutinai sujungtų su gamta, suteiktų jam mago galybę keisti ir kurti naujas gyvybės formas, dažniausiai pasiekiančias minties ir jausmo metamorfozę per žodį į daugybę pulsuojančių organizmų, kurie ne tik būtų, kaip Strazdo atveju, pusiau paukštis, pusiau žmogus, bet taip pat ir pusiau balsas ir paukštis, pusiau žmogus ir žolė, vanduo ir laikas, ugnis ir ūkanos, o galiausiai, ištiesai ir pilnutinai – mirties nugalėjimas. Šitaip Geda tęsia ir vykdo jo paties išsakytą Strazdelio troškimą „viską išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties“.

Kad šiek tiek arčiau susipažintumėm su tuo nauju ir stebinančiu Sigitu Geda, mėgin- sim bent iš dalies, bent paviršutiniškai panagrinėti vieną eilėraščių iš pirmojo knygos ciklo, pavadinto „Delčia rudenė deivė“:

*Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
kur mano sielos niekas
nejleis: tu smėlio
lūpas, augalą
kaip ugnį*

*Tamsoj laikai,
apglobusi delnais,
alyvų žeme...
Gyvulio papėdėj
yra vėlė žaliuojanti, –
ji buria,
putotas marių dugnas, –
jis sužiūra ir
atgema, ir mėlynu*

Balsu balandis šneka, –
 kitados žmogus...
 Mergelė kreipia savo snapą
 laibą į skraidančiąją kriauklę...
 Baukščios kregždės alsavimą
 girdžiu...

Kaukėtas jūrų dugnas
 priartėja: pasaulis, –
 jis tik vienas, ir
 dvasia –
 neregima... Ovalas –
 jo raudona apimtis...

Gimsti, ir baltos
 mėnesienų galios
 tave apsiaučia,
 kolei vėl grįžti į jauną
 mėnesį, į plačią
 jūrų salą...

Auga ji ir plečias...
 Nežinoma šio daikto
 paslaptis... (p. 17–18)

Visų pirma reikėtų atkreipti dėmesį į porą faktorių, išlaikančių eilėraščio vienybę per visus įvairiom kryptim nusitęsčius vaizdų pasikeitimus. Pastebėkime, pavyzdžiui, kad vienas struktūrinis elementas kartojasi: apgaubianti, ovalinė, į save grįžtanti linija. Rugiagėlių bedugnė – tai tarytum šulinys; smėlio lūpos – tai irgi anga, kuri pati laikoma apglobta delnais. Toliau matomas iš esmės ovalinis kriauklės pavidalas, sujungtas su paukščio figūra, kuri savo ruožtu atsišaukia į kiaušinio ovalą; tada pasaulis, tartum jis būtų saulės sistema, apibrėžiamas ovalu, kaip žemės eliptinė kelionė apie saulę (o atsiminkime anksčiau minėtą vaizdą: „smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį tamsoj laikai“). Toliau eina apsiaučiančios „baltos mėnesienų galios“ ir grįžimas į apvalų mėnesio pavidalą, į vandens apgaubtą jūrų salą. Gyvybės pradžios Forma: ovalas, kiaušinis, formos pobūdžiu apsiribojanti begalybė, – kartojasi planetų kelyje, jūrų saloj ir komplikuose metaforinėse formulėse: „rugiagėlių bedugnė“, „smėlio lūpos“, galbūt net ir gaubtas jūrų dugnas, kaip atvirksčias dangus. Tai tartum sudaro pagrindinį eilėraščio tvirtinimą, tezę, apsuptą pagalbiniais vaizdais: kalbama apie gyvybės augančią paslaptį.

Tos vientisos eilėraščio šerdies pajutimui sustiprinti Geda jame tarsi užšifruoja tradicinės formos pasikartojimus, išlaikančius vienybę, būtent, ritmą ir rimą. Pažiūrėję į atspausdintą eilėraščio formą, pradžioje neįtartume, kad jame galėtų būti paslėpti pėdsakai tradicinių ketureiklių arba porinių rimuojančių eilučių, bet šios formos pradeda

skambėti sąmonėj eilėraščių skaitant balsu. Tada pamatom, kad iš dalies jį galima perrašyti kitu būdu, kaip gal archeologai kad sudėsto senos vazos linijas:

*Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
Kur mano sielos niekas neįleis.
Tu smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį
Tamsoj laikai apglobusi delnais.*

Penkių pėdų jamba, kryžminiai rimai, kokių jau daug mūsų poezijoje esame matę. Tollesnės dvi eilutės irgi šiek tiek primena tradicines formas, bet savotišku, atvirkščiu pagrindu: rimuojasi ne paskutiniai, bet pirmutiniai eilučių žodžiai, o ir pats rimas yra tik apytikris:

*Alyvų žeme
Gyvulio papėdėj
Tada galime grįžti vėl prie penkių pėdų jambų, tik šį kartą ketureilis turi porinį rimą:
Yra vėlė žaliuojanti, – ji buria,
Putotas marių dugnas, – jis sužiūra
Ir atgema, ir mėlynu balsu
Balandis šneka, – kitados žmogus.
Eilėraščio centras nesiduoda perrašomas pagal tradicinę eilėdarą:
Mergelė kreipia savo snapą
laibą į skraidančiąją kriauklę...
Baukščios kregždės alsavimą
girdžiu...*

*Kaukėtas jūrų dugnas
priartėja: pasaulis, –
jis tik vienas, ir*

Šių eilučių visumoje, nepaisant visko, išlaikytas pagrindinis viso eilėraščio jambinis ritmas. O už jungtuko „ir“ – vėl serija maždaug atpažįstamų rimuojančių eilučių su šiek tiek nelygiu ritmu ir su vienu pertraukimu:

*Dvasia neregima... Ovalas –
Jo raudona apimtis...*

*Gimsti, ir baltos mėnesienų galios
tave apsiaučia, kolei vėl grįžti
į jauną mėnesį, į plačią jūrų salą...
Auga ji ir plečias...
Nežinoma šio daikto paslaptis...*

Kaip matome, nėra įmanoma visą eilėraščių gražinti į kokią nors tradicinę „pirmykštę formą“, bet iš dalies ji ten yra, ir kiek ji jaučiama, tiek išlaiko vientisumą tam tikros įtampos su „nereguliariomis“ eilutėmis, kuriose turinio atžvilgiu įvyksta esminiai gyvybės sukūrimo momentai, tartum didžiausios simboliais apgaubtos paslaptys.

Šalia tų bendrų eilėraščio struktūros bruožų, jame yra ir vaizdų bei metaforų vienybė, kurią, tačiau, galime aiškiau pastebėti, metę platesnį žvilgsnį į aplinkinius eilėraščius, per kuriuos tęsiasi tos pačios metaforų struktūrą pateisinančios pagrindinės prielaidos. Pradiniai vaizdai, „rugiagėlių bedugnė“, kuri apgaubia „smėlio lūpas“ ir jose esantį „augalą kaip ugnį“ (tartum tai būtų liežuvis – juk žinome pasakymą „ugnies liežuviai“, – kuris, augalu tapęs, kalbėtų gamtos aistringa kalba), išlaiko tam tikrą giminystę su trečiajame ciklo eilėraštyje paminėta „ugnies bedugne“, kuri jaunystėj, poetas sako, „lyg sapnas atsivėrė prieš mane“. Kaip matome, abiem atvejais prieš mus liepsnojanti anga, kurios interpretacija po žodžio „jaunystė“ ir po „ugnies liežuviu“ implikacijos, tartum tai būtų Šventosios Dvasios apsimėsimas, pasidaro įmanoma staigaus įkvėpimo, dvasios praregėjimo, atsivėrimo kryptim. Ovalo raudona apimtis primena tiek planetų kelią, tiek ir pačią saulę, apie kurią jos sukasi, taigi ir vėl tam tikru atžvilgiu planetų apgaubtą liepsną, jų pačių (arba bent žemės) gyvybės šaltinį, kaip ugnies liežuviai evangelijoje yra ekumeniško dvasinio gyvenimo pradžia, o gėlės žiede – piestelėj – augalo apsisavinimo, jo gyvybės tęstinumo pradžia. Iš tokio vaizdų sugretinimo ir išryškėja, ką anksčiau bandėme pasakyti, kad įvairios būties pakopos Gedos poezijoje liejasi į vieną sudvasintą sąvoką, kurios prasmė yra besikartojančios gyvybės teigimas ir mirties nugalėjimas.

Anksčiau taip pat minėjome Gedos eilėraščiuose susipinančius ir eventualiai susiliejančius semantinius motyvus su savo metaforų grupėmis. Vienas iš tokių motyvų šiuo atveju ir būtų šis „apgaubtos ugnies“ įvaizdis su savo metaforose išryškėjančiomis įvairialypėmis, bet į vieną sąvoką sugrįžtančiomis prasmėmis. Kitas panašus motyvas atsiskleidžia gėlės–moters–paukščio ir žolės besikeičiančiuose pavidaluose. Mūsų nagrinėjamam eilėrašty matome tokius vaizdus, kaip „rugiagėlių bedugnė“, „alyvų žemė“ ir ta „gyvulio papėdėj“ burianti ir „žaliuojanti“ vėlė. Taip pat prieš mus „balandis, kitados žmogus“, mergaitė–paukštis, kriauklė, skrendanti kaip paukštis, ir intymus „baukščios kregždės alsavimas“. Kituose eilėraščiuose šitiems vaizdams atsiliepia „alsuojanti žibuoklė“, kuri tuo savo alsavimu ir jungiasi su baukščiąja mūsų kregžde; dar kitoj vietoj šitas vos atsekamas mažytis drebantis alsavimas įgyja metaforinę išraišką, pakeliančią jį į aukštą dvasinę plotmę: „pavasarij regėjau aš žibuoklę, / Dievo lapą ji skleidė“. Šį vaizdą jungiame su alsavimu todėl, kad mažas žiedlapis gali mūsų akyse „skleisti“ ką nors tada, jeigu matom, kaip jį judina vos juntamas vėjo dvelkimas, žemės alsavimas. Kita vertus, tos rūšies gamtos įvykiu intymumas ir šventumas jaučiamas, pavyzdžiui, ir Antano Baranausko „Anykščių šilėly“, kur sakoma: „vidurnaktį taip tylu, kad girdi, kaip jaunas / Lapas arba žiedelis ant šakelės kraunas“. Mes jaučiame, kad čia irgi, grįžtant prie paties Gedos „Strazdo“, vyksta „dieviška kažkas ir žemiška“. Tas paukščio, gėlės alsavimas jungiasi su mėlynu balandžio balsu tuo, kad abiem atvejais už jo glūdi žmogaus sąvoka, ir dar tuo, kad, pavyzdžiui, kitame ciklo eilėraštyje kalbama apie „kregždę dumblotą“, kuri „mėlynu snapu likimą rašo“, taigi atkartoja aukštesnį plotmėj tą pačią kregždę, snapą, mėlyną spalvą ir balandžio kalbėjimą, panašų į likimą. Tas viskas palengva ir leidžia mums suprasti, kad

smulki žemės gyvybė gali būti savaip šventa arba magiška. Iš čia kyla ir mūsų galia atsilipti į implikacijas vaizdo „gyvulio papėdėj yra vėlė žaliuojanti“. Kitur cikle rasim lyg ir šio vaizdo interpretaciją: „nedrįsk paliesti samanų / dievų pažėsi sielą“. Si mintis yra tikrai religinga, tiek pagoniška, tiek ir krikščioniška, Šv. Pranciškaus prasme. Dar galime paminėti visame cikle kartkartėmis minimą žiogą, „dievų parankinį“, kuris toks mažas, žalias, anot Donelaičio „dyvinas“ ir dieviškas, tikrai gali būti kaip ir žolė, „vėlė žaliuojanti“. Per paukščio sąvoką, per moterį, per žiedą iki žolės prasitęsia tada tam tikras gyvybės dieviškumas, kuris savo ruožtu grįžta į anksčiau aptartą semantinę apgaubimą ir ugnies motyvą (prisiminkime „rugiagėlių bedugnę“), įgydamas ir visas jo simbolines implikacijas.

Neturint laiko smulkiai išnagrinėti visų šio eilėraščio aspektų, paliksime jį „pakeliui į supratimą“ ir pereisim prie visai kito Gedos eilėraščių ciklo „Nakties žiedai, septyni pasakymai Fransua Vilonui“, kuris buvo išspausdintas 1972 m. antrame „Pergalės“ numery. Viduramžių poeto Francois Villon figūra turi tam tikrų panašumų su mūsų Strazdeliu. Abu buvo poetai, abu persekiojami, laikomi kartais net pamišėliais, abu savo gyvenimo būdu aštriai skyrėsi nuo to, kas jų socialinei padėčiai buvo priimta, būtent, Strazdeliui kunigo, o Villonui – *magister artium*, mokslo žmogaus elgesys. Francois Villon buvo dar ir vagis, plėšikų, pakaruoklių draugas, maištininkas prieš (vairias žemės galybes ir didelis mėgėjas be saiko užkasti ir išgerti. Iš tų visų nepriimtinių savybių sumos, iš jų įtampos kilo didelis poeto talentas. Tas talentas skurdo ir augo chaotiškoj XV a. Paryžiaus aplinkoj, kur siautė maras, vagys, priespauda ir karčiamų linksmas erzelis. Geda, šiltai atjausdamas Villono maištingumą, respekto stoką ir draugystę su stikleliu, pats savo eilėraščių cikle susikaučia prie dviejų Villono gyvenimo ir kūrybą plačiai apgaubiančių temų: meilės ir mirties. Tos lemos, kaip matom, artimos ir „26 giesmių“ tematikai. Yra ir tam tikrų eilėraščių formos panašumų: tas pats labai komplikuoatas, tariamai „surrealistinis“ žodžių raštas, ta pati tendencija vaizdų pasikartojimais ir semantinių motyvų eventualiu susijungimu pasiekti eilėraščio vienybės kurioj nors minties plotmėj.

Pažvelkime arčiau į pirmąjį šio ciklo eilėrašį – „Pynė – likimas, kaukolė ir rožė“:

*Likimas vėlei bus man maloningas:
aš ją surasiu, tįsančių smėly,–
tamsiausių rožę, nes rugpjūtis sninga,
nes mano sniego rūmai dulkini;
atsinešiau aš kaukolę ir rožę
ir užmigau ant jūros akmenų,
nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai
džiaugsmus ir laimę vistančių dienų, būtybės skaisčios...*

*Likimas vėlei bus man maloningas:
štai tu ir jūra, miegančios smėly,
ir juodas paukštis ant krūtų sustingo,
ir medžių nuodas, ir daina kely
nutolstančių žemės piligrimų;
pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau,*

*jau pasiilgau vakaro taurės,
didingos naktys, lai virš seno Rymo
manosios meilės žiedas sužėrės,
būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
čia motina, čia jūra, o smėly
sutviskę rožės sako man: pradingo
svajojimai jaunystės dideli,
pusny lakiojoj skamba tavo vardas,
aš akmeny įbrėžiau: danguje,
kupliuosius dievo želmenis suvarčius,
atgims seniai prapuolusi svaja,
būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
miegot po jūra, vakaro smėly,
kraujuoti kalavijai nebesminga
į smilgos veidą, gema dideli
ir tylūs žodžiai, akys prasiplėtusios, –
tai sniego lūpos, tai auksinis miestas,
krūties spenelis ir žiedai keli,
būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
aš prisikelsiu gelzganam smėly,
žiūrėk, žiūrėk, virš mano veido sninga,
ir eina žemės liepsnos mėlynyn,
aš priskyniau sapno šalavijų
ir užmigau, ir niekas neprišauks,
ties tavimi, smėlėtai susivijęs,
dvilypis jūrų augalas išaugo,
būtybės skaisčios...*

Eilėraštis, kaip Geda sako, yra pynė – vadinasi, jame susipina, įvairiais būdais tarp savęs tiesiogiai ir netiesiogiai santykiauja daugelis motyvų arba pagrindinių vaizdų. Pirmas skaitytojo žingsnis būtų tuos motyvus atpažinti, o tada – suvokti, kaip jie tarpusavy santykiauja, kiek jie pasikeičia vienas kito paveikti. Galų gale, jei tai įmanoma, turėtų išryškėti eilėraščio slaptoji vienybė arba jo idėja.

Stambiausius motyvus mums Geda pats išvardija: likimas, kaukolė ir rožė. Jų interpretacija nesunki, nes kaukolė ir rožė – tai jau seniai poezijoje pažįstami mirties ir meilės simboliai. Jų neoriginalumas eilėraščiui šiuo atveju nekenkia, nes, kaip atsimenam, tai yra paskyrimas viduramžių poetui, kaip tik rašiusiam tuo metu, kada rožė ir kaukolė ypač iš-

populiarėjo, kaip aukštos riteriškos meilės amžinumo ir gyvenimo praeinamumo ženklai. Jų abiejų absoliutus viešpats buvo likimas – antrasis laiko vardas.

Taigi reikėtų laukti eilėraščio apie meilę ir mirtį likimo rankose. Likimas, jeigu maloningas, gali žmogui dovanoti laiko grįžimo iliuziją, būtent, atmintį. Skaitome: „Likimas vélei bus man maloningas: / aš ją surasiu...“ Tačiau gamtovaizdis, kuriame surandama, Gedos parinktas toks, kad jis ištiesai išreiškia laiko praeinamumo kategorijas: jūra, kuri nuolat likdama amžina, nuolat keičiasi; akmuo, kurio kietas galutinumas yra tik iliuzija, nes jis galop praeina ir virsta į smėlį, kuris, kaip žinome, yra ir pagrindinė medžiaga, ir variklis to pirminio laikrodžio giltinės rankose. Užtat ir smėlyje rasta buvusioji meilė – rožė – nebus, kaip lauktume, skaisčiai raudona, bet pajuodusi, kaip mirtis, kaip vėliau eilėrašty naktis, kurios taurės poetas pasiilgo, ir kaip juodos pražūtis liepsnos. Ta kryptim mąstydami pažinsim ir prasmę žodžio „sninga“: tai mostas pačiam Villonui, jo dideliame atsidusimui „Mais ou sont les neiges d’antan“ iš garsiojo eilėraščio „Balade des damès du temps jadis“. Smėlis, sniegas, sniego rūmai, dulkės – išnykstančiojo laiko žymės – veda prie daiktiško mirties simbolio, kaukolės, ir prieš mus iškyla pagrindinė eilėraščio situacija: „atsinešiau aš kaukolę ir rožę“ į pajūrį, į dviejų tariamų begalybių, žemės ir vandens, susitikimo tašką laiko ženkle.

Tolesnius eilėraščio posmelius galima skaityti kaip seriją šio pagrindinio momento transformacijų, išvystančių iš šio vaizdų ir simbolių santykio kylančios logikos galimybes. Pastebėjime visų pirma posmelius apgaubiančią formulę: „Likimas vélei bus man maloningas – būtybės skaisčios“. Ši formulė apibrėžia kiekvieno posmelio minties raidą nuo mirties ir laiko akivaizdoj ironiška tapusios likimo malonės iki virš visa ko iškylančio tvirtinimo, kad tam tikras meilės pradai, tam tikra serija išgyvenimų, kaip kokios gilios esmės, vis dėlto pajėgia atsilaikyti prieš likimo galią, peržengti galbūt ir laiką, ir mirtį. Kokios tos esmės, galime pajusti, stebėdami, iš ko kyla galutinis refrenas kiekviename posmelyje. Pradžioj „džiaugsmi ir laimė vystančių dienų“ lyg ir skiria džiaugsmą ir laimę iš laimės eigos, nes dienos gal ir vysta, bet išgyvenimas kaip toks yra laiku neišmatuojama kokybė. Toliau: „manosios meilės žiedas sužėręs“ yra tiesioginis priešpriešinimas juodai meilės rožei ir tolesnėms to simbolio transformacijoms posmelyje: juodam paukščiui ir nuodingam medžiui (maro simboliai, susiję su Villono gyvenimo laikotarpiu), kaukolei ir nutolstančiai piligrimų dainai (šito vaizdo mirtim dvelkiančias implikacijas galime atpažinti dar iš Brazdžionio poezijos). Ta prasme „būtybės skaisčios“, tos paslaptingos mirčiai nepavergtos esmės įtraukia savo tarpan ir poeto meilę. Ta pačia kryptim veikia ir kitų posmelių pabaigos: „atgims seniai prapuolusi svaja“, „krūtis spenelis ir žiedai keli“ iki komplikuoto ir dviprasmiško vaizdo: „dvilypis jūrų augalas“, kurio šaknys siekia ankstesnę Gedos knygą „26 rudens ir vasaros giesmės“, nes tai ir vėl magiškas augalas, kilęs iš meilės ir mirties, iš prisiminimų ir prisikėlimo. Kaip žmogaus meilės sudvasinta ir transformuota gamtos apraiška, jis turi gilią prasmę ne tik šiame eilėraštyje, bet ir visame Gedos poetiniame pasaulyje.

Galima sakyti, kad visa eilėraščio evoliucija posmelių gaubiančio refreno rėmuose veda į šį centrinį, galutinį simbolį, kuris tada struktūriniu požiūriu tiesiogiai išbalansuoja refreną, nes jo dvilypumas kaip tik ir simbolizuoja dvilypę refreno prigimtį: „maloningas likimas“, duodąs prisiminimą, ir „būtybės skaisčios“ amžinybės plotmėj. „Smėlėtai susi-

vijęs“, šis augalas savyje sukaupia dvi per visą eilėraščių einančias vaizdų serijas. Viena iš jų prasideda su „tamsiausia rožė“ ir sujungia organiško pobūdžio metaforas, taip pat ir metaforas, kuriose tam tikrą vaidmenį atlieka juoda spalva ir jos transformacijos. Visų šių vaizdų užnugary glūdi erotinės meilės ir idealios meilės sąvokos, moters figūra ir keletas mirties bei prisikėlimo pavidalų. Pirmam posmely mirties paliesta tamsiausia prisiminimų rožė turi savo atitikmenį – juodas liepsnas, kurios taip godžiai ryja „džiaugsmus ir laimę vystančių dienų“. Šie du vaizdai jungiasi tuo, kad abiejuose lemiamą reikšmę turi juoda (arba tamsi) spalva, ir tuo, kad abudu išreiškia vystančią, mirštančią meilę. Jie taip pat intymiai santykiauja su antrąja pagrindine į „dvilypį jūrų augalą“ vedančia metaforų serija, kurioje svarbiausi elementai yra kaukolė, akmuo, sniegas, dulkės, smėlis ir kuri atsiremia į užgimimo ir į jūros simbolius, atstovaujančius užsimiršimui, mirčiai. Tuo būdu tamsiausia rožė, kurią poetas randa „tįsančią smėly“, sudaro abiejų metaforų serijų užuomazgą. Jų tolesnį santykiavimą galima išreikšti klausimu ir atsakymu: kodėl aš rasiu (prisiminsiu) savo žuvusią meilę (rožę)? – todėl, kad pajutau artėjant senatvę, užsimiršimą – rugpjūtis sninga, sniego rūmai dulkinai. Smėlis, sniegas, dulkės pasikeičia į kaukolę, į jūros akmenis, ir mirtis veikia per abi vaizdų serijas: „užmigau ant jūros akmenų“; „juodos liepsnos ėmė ryti godžiai...“

Antrame posmely rožė išaiškinama kaip asmuo, moteris, į kurią galima kreiptis „tu“ ir kurią supa tolimesni „rožės serijos“ įvaizdžiai: juodas paukštis, medis, medžių nuodas. Abiejų metaforų serijų santykis antram posmely pažengia pirmyn mirties išsipildymo kryptimi. Palyginkim „atsinešiau aš kaukolę ir rožę“ su „pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau“. Toliau einantys žodžiai, poetui iškėlus „vakaro taurę“, yra tartum mirties puotos dedikacija: „didingos naktys, te virš seno Rymo...“ Bet čia pat turim atkreipti dėmesį, kad kaip tik ši dedikacija, kuri prasideda pasidavimu mirčiai, persilaužia į apsisprendimą už meilę kitoj, galbūt pomirtinėj dimensijoje: „manosios meilės žiedas sužerės“. Tas žiedas – tai ta pati, bet persimainiusi „tamsiausia rožė“.

Trečias posmelis tęsia tą persimainymą toliau. Pažvelkime į seriją: tamsiausia rožė, tįsanti smėly; „tu ir jūra, miegančios smėly“; persilaužimas: „manosios meilės žiedas sužerės“ ir jo išsivystymas: „smėly sutviskę rožės“. Si serija ateina kartu su kita, kur vaizdai susideda iš „rožės“ ir „kaukolės“ metaforų linijų santykiavimo: „užmigau ant jūros akmenų, / nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai“; „medžių nuodas“; „pakėliau kaukolę tamsių nuodų pripyliau“, po to persilaužimas: „didingos naktys“ ir jo išplėtojimas trečiajame posmely: „pusny lakiojoj skamba tavo vardas“; ir pasiryžimas meilės amžinumą tiesiog įrėžti į mirties simbolius: „aš akmenį įbrėžiau: danguje (pomirtinė dimensija) kupliuosius dievo želmenis suvarčius (naujas, amžinybėn transformuotas rožės pavidalas) atgims seniai prapuolusi svaja“ (tiesioginis paneigimas ankstesniojo: „pradingo svajojimai jaunystės dideli“).

Ketvirtas posmelis susumuoja dvilypį mirties–prisikėlimo serijų išsivystymą: „miegoti po jūra vakaro smėly“. Smėlis ir miegas – tai mirtis, o žodžiuose „po jūra“ glūdjį jau lyg ir pažadas būsiančio dvilypio jurų augalo – prisikėlimo. Toliau posmely netikėtai turtingas vaizdas: „kraujuoti kalavijai nebesminga į smilgos veidą“ paneigia vakarą (nebėra besileidžiančios raudonos saulės spindulių, prasmingančių pro žolę) ir po to vėl transcendentinė amžinybė, šį kartą tiesiog sujungta su poezijos jėga: „dideli ir tylūs žodžiai“. „Auksinis

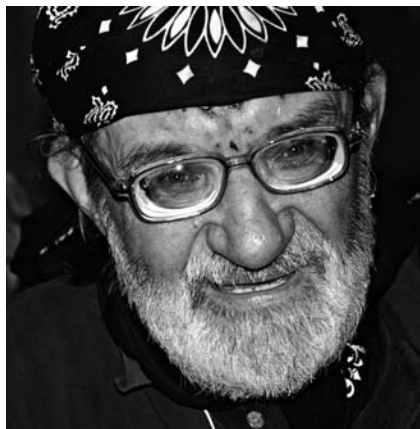
miestas“ atsišaukia į „seną Rymą“, o „krūties spenelis ir žiedai keli“ – dabar jau tamsos nustoję buvusios rožės atitikmenys.

Paskutinis posmelis tiesiai kalba apie prisikėlimą amžinybėje: ir „prisikelsiu“, ir „užmi-gau“. Tuo tarpu toje, ne transcendentinėj tikrovėj, kurią gali paliesti mirtis, pasilieka viso eilėraščio metaforų santykiavimą vainikuojantis dvilypis jūrų augalas, magiškas Gedos pasaulio želmuo.

Kaip matome, ir visa Gedos poezija yra savotiškas didelis augalas, medis. Šaknis giliai suleidęs į tėvynės, gyvybės meilę, jis iškyla gana paprastu kamienu „Pėdose“ ir po to vis daugiau ir daugiau išsišakoja, susiraizgo tolesnėse knygose, neprarasdamas tačiau savo organišką ir magišką esmę. Mūsų poezijoje Gedos balsas skamba labai „moderniškai“, nors tuo pat metu jo žodžiai siekia daugiau senų senovės mitologiją ir simboliką, negu lauktume iš XX a. pagimdyto eksperimentinio ir miestiško požiūrio į meną. Iš esmės Geda lieka, kaip ir daugelis kitų pačių geriausių mūsų poetų, tikru gamtos dainium, kurio talento atsiskleidimui nereikia asimiliuoti mechaniškos ir akmeninės miesto tikrovės. Kaip tik dėl to susilieji su gamta galbūt ir mirties, pražūties gaidos jo poezijoje nejučia persiformuoja į prisikėlimo, amžino gyvybės tęstinumo pažadą.

Iš knygos: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, 1992

Vytautas P. Bložė

„Atradau savo veidą: vėjas / pamažu jį atpusto iš smėlio“, – rinkinio *Žemės gėlės* (1971) įvadiniamie eilėraštyje rašė **Vytautas P. Bložė**. Iš XX a. antrosios pusės lietuvių poetų jo kūrybiniame kelyje gausiausia radikalių perversmų, avangardinio polėkio, poetinės tapatybės atradimų ir netikėtų grįžimų.

Bložė gimė Baisogaloje (Radviliškio r.) vaistininke šeimoje 1930-aisiais – jubiliejiniais Vytauto Didžiojo metais. Kai Stalino laikais tėvai buvo ištremti į Sibirą, jis slapstėsi, dirbo įvairius darbus, vėliau Vilniaus pedagoginiame institute studijavo rusų kalbą ir literatūrą. Kurį laiką padirbėjęs leidyklos redaktoriumi, Bložė tapo laisvu rašytoju ir vertėju (daugiausia poezijos – Michailo Lermontovo, Heinricho Heinės (Heinrich Heine), Sezario

Valjecho (César Vallejo), Konstantino Kavafio ir kt.). Bložė praktikoja kūrybišką vertimą, kuris kai kada virsta laisva variacija originalo tema; gyvos poetinės jėgos kupini Valjecho ir Kavafio vertimai virto svarbiais literatūriniais įvykiais. Jau atgavus Nepriklausomybę, 1991-aisiais, Bložėi suteikta Nacionalinė premija.

Poetas debiutavo septintojo dešimtmečio pradžioje oratoriškais, plataus mosto eilėraščiais (pirma knyga *Septyni šienpjoviai*, 1961). Jų konvencionalias temas apie naująją sovietinę visuomenę, pasaulinę revoliuciją ir technikos progresą pagyvina tiktai tada dar neįprastas verlibras ir beribis lyrinio „aš“ entuziazmas („Aš panaikinsiu karus ir nedarbą, skurdą ir išnaudojimą, išgydysiu visas ligas [...] Aš pajungsiu sau tarnauti visą gyvąją ir negyvąją gamtą...“). Ir tik dešimtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje paaiškėjo, kad beveik tuo pat metu Bložė rašė skaudžią, elegišką lyriką apie pokarį, partizanų kovas ir tremtį (jos dalį poetas, baimindamasis represijų, sunaikino arba nerandamai paslėpė, o išlikusią dalį paredagavęs paskelbė knygoje *Sename dvarely*, 1994).

Rinktinės *Iš tylinčios žemės* (1966) ir *Žemės gėlės* (1971) žymi naują Bložės kūrybos etapą. Nuspėjamą sovietinę retoriką keičia vizualūs, bet mįslingi „kadrai“, intriguojančios asociacijos („grįžta žmogus, ieško akmeninio kirvio ir pjūklo / iškerta savo veidą iš suanglėjusio laiko / ir nešasi po pažastim, kojom kažką sutraiškydamas / ir eina, turbūt pas šamaną, pas okulistą“), veržimasi į šviesią komunistinę ateitį – klaidžiojimas po baugias, smurto ir mirties kupinas istorijos erdves. Kaip ir kiti jo kartos poetai, Bložė įsitikinęs, kad poezijos uždavinys – liudyti kitų, bebalsių ir nutildytų žmonių likimus: „poetas turi teisę kalbėti / visų vardu / netgi tų, kuriems atimta balso teisė / arba jie nebyliai“.

Po Prahos pavasario sovietinis režimas ėmėsi dar griežčiau varžyti neortodoksinę kūrybą ir mąstymą (susideginus Romui Kalantai, Lietuvoje šitai įgavo beveik isterišką pobūdį). Bložė tai palietė tiesiogiai – 1972-aisiais netikėtai uždraustas rinkinys *Preljudai*, kuris jau buvo perėjęs visus cenzūros tikrinimus ir beveik išspausdintas. Iš knygos daug tikėjęsis poetas patyrė didelį sukrėtimą, ilgai sirgo, gulėjo ir psichiatrinėje ligoninėje (tenykštės patirtys atsispindėjo eilėraščių cikle „Žiemos gatvė“ (pavadinimas – aliuzija į Vilniaus ligoninę, esančią Vasaros gatvėje). Aštuntojo dešimtmečio viduryje Bložė apsigyveno Druskininkuose, jo žmona ir ištikima pagalbininke tapo Nijolė Miliauskaitė.

„Druskininkų periodo“ poezijai būdingas sustiprėjęs naratyvinis elementas – nuo tada Bložė rašo daugiausia eilėraščių ciklus ir poemas, kurių pagrindą sudaro tam tikras pasakojimo „branduolys, sprogstantis į buitinių, mitinių, istorinių, fantastinių minipasa-kojimų skeveldras“ (Dalia Satkauskytė). Eilėraščiai tik užmetus akį atpažįstami iš savitos išvaizdos – „bložiško“ eilučių „sulaužymo“ ir skrybės – svarbiausi ženklai yra dvitaškiai ir skliaustai. Bėgalinio sujungiamojo sakinio energija grindžiama ir tekstų kompozicija.

Dieviška įkvėpimo akimirka, „kibirkščiuojanti vaizduotė“ (Vytautas Kubilius), iš nieko sukurianti unikalų meninį pasaulį, – svarbi Bložės tema. Apie poetinės kūrybos artumą religiniam išgyvenimui byloja eilėraščiai (juose rasime daug ir Vakarų, ir Rytų religijų įvaizdžių bei mitų) bei poeto komentarai, pabrėžiantys glaudų pasaulėžiūrinių, dorovinių principų ir poetikos ryšį. Iš kartais beveik padieniu sužymėtų datų matyti, kad įkvėpimas poetą vedavo į savotišką rašymo transą, tačiau užrašyti tekstai, daug kartų peržiūrėti ir taisyti, dažniausiai į viešumą patekdavo tik po kelių dešimtmečių (todėl kartais randame ir dvigubas datas). Eilėraščių datavimas taip pat sufleruoja, kad juos galima skaityti ne tik dėl estetinio pasigėrėjimo, bet ir kaip dvasinių ieškojimų bei atradimų liudijimus.

O liudijama pirmiausia paties poeto praeitis, patyrimai, apmąstymai. Tačiau Bložės poezijos „aš“ yra platus ir kintantis, ne vienu aspektu susiliečia su postmoderniomis tapybės teorijomis. Poeto aprėpiami kultūros ir istorijos horizontai stebina pločiu: ir lyrinio „aš“ savastimi, ir tuo, kad įtraukiami archajiniai mitai, folkloras ir dzenbudizmo išmintis, avangardinis Vakarų menas ir XVI a. radikaliojo protestantizmo teologija... Neretai eilėraščiai sąmoningai kuriami kaip skirtingų balsų, kūrinių citatų, įvairių kalbos atmainų (kanceliarinės, laikraštinės, mokslinės) montažai (bene toliausiai šia linkme nueita poemoje-romane *Miko Kėdainiško laišakai*, 1986). Lyriniam „aš“ taip pat būdinga nepaprastai glaudi sąsaja su pasaulio daiktais ir reiškiniais, kuri perteikiama siurrealistinę tapybą primenančiais virsmo ir persikūnijimo vaizdiniais: „mes galim visai pasikeisti / pavirsti laikrodžiais arba sugeriamuoju popieriumi [...] ir aš sugeriu save, nenaudodamas tabako, virsdamas rūkomu popieriumi“. Kita vertus, „aš“ transformacija ar net išnykimas neretai susijęs su paradoksalia išvada: tik jaučiantis savo nykimą subjektas gali išgyventi būties pilnatvę („kas? / niekas / dega many / kai tamsu“).

Kaip ir kiti nekonformistiniai sovietinės epochos poetai, Bložė dažnai naudoja užuomina, elipse, alegorija. Maža to, akivaizdus jo polinkis mėtyti pėdas, slapukauti, mistifikuoti. Nevalia sakyti, kad poetas nenujaučia, jog dėl to jo kūryba gali būti ne visiems suprantama ir prieinama – Bložės poezijoje ryškus menininko kaip visuomenės atstumtojo, keistuolio ar net bepročio motyvas (todėl tokios svarbios jam yra, pavyzdžiui, Vincento van Gogo (Vincent van Gogh), Mikalojaus Konstantino Čiurlionio figūros). Tačiau nuo pat aštuntojo dešimtmečio ištikimų poeto gerbėjų ir mokinių (nuo Kornelijaus Platelio ir Sigitos Parulskio iki pačių jauniausių, pavyzdžiui, Donato Petrošiaus) būrys auga. Kad ir kaip būtų, plačiai visuomenei Bložės pavardė pirmiausia asocijuojasi su populiarių estradinių dainų tekstais („Senas jūrininkas“, „Tu man atleisk“ ir kt.). Šie vykę dainiškos lyrikos pavyzdžiai – dar vienas daugiabriaunio poeto talento įrodymas.

Po Nepriklausomybės atgavimo išleistose Bložės knygose matyti paprastinimo tendencija – kai kur pasakojimas tampa beveik dokumentinis (pvz., šeimos tremties istorija poemoje „Rožė“), o gamtos lyrika medityvi (*Ruduo*, 1996). 2002-aisiais mirus Miliauskaitei, Bložė išsikėlė iš Druskininkų, bet ir sulaukęs garbaus amžiaus tebėra darbingas ir kūrybingas.

Siūloma literatūra: Vytautas P. Bložė, *Ruduo*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Vytautas P. Bložė, *Sename dvarely*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994; Vytautas P. Bložė, *Noktiurnai*, Vilnius: Vaga, 1990; Sezaris Valjechas, *Atitolink nuo manęs šią taurę*, Vilnius: Vaga, 1980; Kęstutis Nastopka, „Savo – visų vardu“, in: *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 25–48.

Vytautas P. Bložė

NOKTIURNAS 8

Utamarò moterys, tolimas žavesys, kurtizanės,
 gražuolės
 ramioj mėnesienoj
 jau dyla, Utamarò moterys
 o ramuma! o linijų grožis! šešėliai mėnesienoje
 kodėl vienas ištiesai naktyse ieškau savęs
 Utamaro? kodėl
 vienas ant ežero kranto klausausi kas naktį
 kaip tolimam plente eina mašinos

Utamaro naivos kurtizanės! o švelnumas
 laukinės anties plunksnos tarp raidžių
 ji prabėga skaitant Hofmaną
 tik neima juokas, tik liūdna vėl
 tai tu nuoga, pasigūžusi, suspaustais keliais
 brendi į mėnesienos ežerą
 nebijok, atsisuk, negilu čia, dabar atsigulk
 ir laikydamosi rankomis dugno, žiūrėdama į krantą,
 taškykis kojomis
 o kaip smagu! – tu sakai, o
 aš matau tavo grakštų siluetą japonų grafikoje
 tai tu mėnesienos spalvos, balta, neįdegusi jau
 dingsti ežere
 tik antys krykšteli

Utamaro moterys! tokio švelnumo
 atviro naivumo žaislai
 jau vėlai vakare, kai ėjau durpyno pievos keliuku
 pasivaikščioti
 pamačiau kažką tamsoje, priešaky
 stovėjo, manęs išsigandusi, pasakiau
 neišsigąskit, labas vakaras, pasitraukiau dešinėn
 ji praėjo, nešdama pieno kibirą, taip vėlai
 iš ganyklos, kur pririšta jų karvė

Utamaro moterys! pirkioj vaikai
 priemenėj katinas, kieme prie tvarto šuo
 o kiek žavumo, prastais ūkiškais rūbais
 ji praėjo, nešdama pieno kibirą, jau tamsoj
 iš ganyklos, iš ežero, iš atvirutės

tyli violončelė, suspaustai virpa
lyg išbrisdama iš ežero kliša gulbė
kaip aš perteiksiu visa tai, kas yra kasdienybė
ne patosas, ne patetika, kasdienybė

ir už tai, už nuolatinės dvi prasmes
neįskaitomas, neįžiūrimas, už hieroglifų mistiką
teks eit, Utamaro, į kalėjimą
ir mirt nevilty degradavus

Utamaro moterys, gyvybės linijos
rūbų klostės, dailiai svyrančios kekės, Utamaro
tavo talentui, tavo talentui nuolatiniam
ežero baikščios nendrės ir nepakirpti sparnai

o Marija, mano moterie, o Marija
ave, ave, ave, ave, ave
jau suprantu, kaip tauriai galima ilgėtis
tavęs, praeinančios nakties tamsoj su kibiru pieno
rankoje

Utamaro Marija
Utamaro linija
Utamaro spalva
ir skausmas

nėra daugiau tiesos be mūsų dviejų
gieda violončelė bažnyčioje
Utamaro budizmas lieka jau be nirvanos
stovi tuščias kibiras prietemoj

kodėl tu
kodėl aš
kodėl Marija
kodėl?

RUDUO

XIX

visi apleido seną ir liūdną vasarnamį (tik žvirbliai čirškia po
alyvų krūmus, po krintančias liepų šakas)
tik kartais kažkoks nežinomas paukštis atskrenda (matau jį
žemyn pro langą žiūrėdamas tarp
storų liepų šakų) jos plonėja
augdamos, kai mane vaikystėje pirmą kartą atnešė tėvas
pakabinti po liepa
senam hamake, šešėlyje, suptis ir miegoti skersvėje

paskui gulėjau kniūbsčias ant vagonų stogų, per tunelį
paskendęs dūmų kamuoliuose
važiuodavau alkanas kaip šiandien, ieškoti kaime maisto
(vieniša gulbė ilgu ilgu kaklu šiandien skrido prieš šiaurų vėją
žemai žemai prie pat bangų)
paskui nepažįstamos rudeninės tylios moterys apsistojo
vasarnamy, bet jis liko šaltas ir svetimas joms

siunčiau atviruką po atviruko, negerų spalvų (šalta nuo jų)
šiandien nesimaudžiau ir grįžęs neužmigau senam tėvų hamake
tarp paukščių kaip žilas Milašius Prancūzijos miestelyje, visai
šalia Paryžiaus
iš to krašto visi mes kilę, iš to paties vasarnamio

kuriame aš vaikštau per miegą, leidžiuosi laiptais žemyn
ko? – paklausia telefonas. – Turiu reikalą, atsakau
turiu reikalą, noriu paskambinti sau, miegančiam pakartam
po liepa hamake
noriu išgirst tėvo balsą ir palinkėt saldžių sapnų

vasarnamy miega rudeninės bailios provincijos moterys
žiūri į mane su baime dėl mano brezentinio švarko
japonų imtynių stiliaus mąstymo
ir žvilgsnio, kuriame nyksta trumparegystė ir supasi vaikystės tėvų dvaro pievos

klaidžioju po pajūrio kurortą
artėjant pirmai šalnai, mėnesiui trinant pirštus
metams atgal nebegrįžtant
man šąlant skersvėje hamake

XXX

svarbiausia nejausti neapykantos
 žemei, kuri virš manęs
 kalnams, kurie po manim
 žmonėms, kurie neteisingai
 apspardė mane ir paliko
 prisikėlimui – tai atpirkimo
 kelias, gerai
 tada plakite mane dar skaudžiau
 vasaros lietaus kruša
 ant obelių, deginkit mano padus
 kraujo pudra, skaudžiom tortūrom
 vaišinkite mane tulžim iš perdžiūvusio butelio
 ir vainikuokire erškėtrožes mano skambančia galva
 žmonių, kurių aš neapkenčiau, nebuvo
 tik girdėjau apie juos, bet vos palietę mane savo dalgiais
 jie tapdavo geri man, man gulint žolėj ir laižantis
 šuns seilėmis savo įsikandimus

visa tai taip gera, jog pasišiaušia plaukai iš džiaugsmo
 ir šiurpas nueina pagaugais už pervažos
 kai aš šaukiu pro traukinio langą kieme žaidžiantiems vaikams
 mane patikrino žmonės neapykanta savo
 mane įžeidinėjo niekšai, mane skriaudė draugai
 kad tik išlikčiau, jie sakė, kad tik išlikčiau
 šiukšlyno kirmėlė, dirvos varputis
 suanglėjus trandis*, pagrauztas riešutas
 kad tik pažinčiau kaip grūdas pūvančioj dirvoj savo puvimą
 savo prisikėlimą švariais žiemkenčių daigais

1980.IX.21

* trandis – kandis

* * *

atradau savo veidą: vėjas
 pamažu jį atpusto iš smėlio
 čia žemė. Čia guli žmonės
 rugiapjūtėj įkaitę stogai, ir pavasarį
 džiūstančios ašaros: duona
 aptaškyta bangų druska: net graudu
 nuo žmonių gerumo. Ir gaila
 kažko
 lyg senos sulankstytos vėjarodės

DIEVO IEŠKOJIMAS

kaipgi būsi be dievo? – taria nusiaudamas kojas
 čiupinėdamas pritrintas pūsles, pergaltvodamas viską iš naujo
 ir iš pat ryto prasideda dievo ieškojimas – stalčiuose ir ant
 aukšto
 prasideda ieškojimas skryniose ir kailinių kišenėse

ieško dievo žmogus, apžiūrinėdamas medžių dreves
 kasinėdamas apie tvartą ir upės atbradose
 žiūri po suolu, tikrina kamina, užsilipęs ant stogo
 bado šake daržinės kampe pernykščio šieno plaką

persioja miltus, perrenka džiovintus grybus
 išardo laikrodį ir vėl sudeda, nieko nepastebėjęs
 ieško senose knygoose tarp eilučių, žodžių pradžioj ir pabaigoj
 tarp senų kalendoriaus lapų, pageltusių bitininkystės vadovėlių

tikrina, ar nėra kur pakasto po kuria obelaite
 išsemia šulinį, išgraibo pirštais jo dugną
 pertraukia keliskart akėčias skersai išilgai kūdros
 pastato kampe slasteles prie pelės urvo

varto rankose pasą, tikrina vaikų gimimo metrikus
 šniukštinėja bažnyčiose už altorių, špitolėse ir klebonijose
 apžiūri keletą karstų, lydimų į kapines
 ieško vaistinėse tarp buteliukų, karčių ir saldžių miltelių

paskui atsisėda ant lovos krašto, ima kalbėti poterius
 šiaip sau, iš įpratimo, žiovaudamas ir kasydamasis
 ir šitaip kasdien – nuo ryto lig vakaro, kol užkalant karsto
 dangtį
 staiga nusimena: kažką turbūt pamiršau

GELEŽIS

tai ne medžiai trypčioja vietoje, tai iš po medžių šaknų
dygsta mažyčiai grybai, panašūs į karkvabalius
ir skraido vakarais zvimbdami po medžių viršūnes
ir niekas jais nesirūpina, nekreipia nė dėmesio

užšalo šulinys, ir sniegas jo nebepramuša
ir kaip atsigerti ėriukui, nužengusiam nuo debesies
kaip atsigerti saulėgrąžai – viena koja laisva, antra pririšta
prie žemės
kaip atsigerti šamanui

grįžta žmogus, ieško akmeninio kirvio ir pjūklo
iškerta savo veidą iš suanglėjusio laiko
ir nešasi po pažastim, kojom kažką sutraiškydamas
ir eina turbūt pas šamaną, pas okulistą

burtininke burtininke, aš tave pavaišinsiu geležim
tik apsvarstyk mano galvą, kuri verkia geležimi
tik pagirdyk mano galvą geležim-geležim
pasakyk man į ausį: g-l-ž-m

medis nukirstas lieka stovėti
paukštis nušautas tebeskrenda
tebegroja sudužę plokštelės
aš tebegirdžiu savyje eiles
kurių neparašiau
kurios liko įrėžtos peiliu
ant didelio liepos šešėlio
sunkioje mėnesienoje
ir ant lubų virš kurių
kažkieno pirštai blaškės
po šaltą klaviatūrą

poetas turi teisę kalbėti
visų vardu
netgi tų kuriems atimta balso teisė
arba jie nebyliai

poetas turi teisę gyventi
visų gyvenimu
netgi tų kurie nužudė
arba pamiršo gyvent

poetas turi teisę suprasti
viską taip kaip visi
arba taip kaip kiekvienas
supranta savaip

1965

Tėvas darydavo vyną
ir dideliais buteliais
užkasdavo į žemę sode.

Ir metų metais vynas fermentuodavosi
tarp obelių ir vyšnių šaknų.

Paskui neliko tėvo.
Jį užkasė labai toli.
Vargu ar jis surado po žeme savo vyną,
kuriam dabar jau koks trisdešimt metų.

Niekas iš mūsų jo neieškojom.

Man taip ir neteko ragauti
tėvo daryto vyno.
Bet slapta viliuosi,
kad kada nors,
kai būsim visi po žeme,
mes susirinksim ragauti
naminio vyno.

Bus didelė puota,
kurioje tėvas pakels pirmąjį tostą
už visus gyvuosius ir mirusius.

Aš nusigersiu pirmas
ir verksiu,
verksiu,
verksiu,
kad niekad gyvam neteko ragauti
tėvo daryto vyno.

1965

Kaip pamišę gegutės rauda,
Dega tėviškėj kruvinos žaros.
Kas paliudys baisiąją skriaudą?
Siaučia maras, raudonas maras.

Kur jūs, mano žalieji broliai?
Kilkit kilkit iš kapo žygin!
Kas paguos artojęlį varguolį,
Kai paparčiai krauju pražydo?

Guli broliai, turgavietėj guli,
Išrikiuotas brolelių pulkas.
Spardo brolius batai didžiuliai,
Varva brolių kraujas į dulkes.

Raukit plaukus, beržai svyruokliai!
Ažuolai, iš siaubo drebėkit!
Sesutes jie užsmaugė daboklėj,
Dar prieš mirtį drįsę išniekint...

Marcelijus Martinaitis

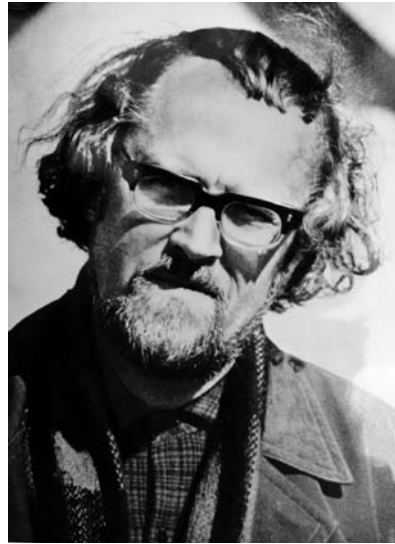
Marcelijus Martinaitis (g. 1936) – poetas, eseistas, vertėjas, dramaturgas, vienas svarbiausių rašytojų kartos, septintajame–aštuntajame dešimtmetyje pakeitusios lietuvių literatūros veidą, atstovų.

Gimęs ir augęs Pietų Žemaitijoje, Raseinių rajone, Martinaitis Kaune studijavo ryšių techniką, vėliau Vilniaus universitete baigė lituanistiką. Dirbo kultūrinių leidinių redakcijose, vertė latvių, rusų, švedų, Lotynų Amerikos poetų kūrybą (Mario Čaklajo (Māris Čaklais), Marinos Cvetajevės, Pablo Nerudos (Pablo Neruda), Nobelio premijos laureato Tomaso Transromerio (Tomas Tranströmer) ir kt.), o nuo 1980-ųjų pradėjo dėstyti Vilniaus universitete, įkūrė studentų literatū būrelį, kurį lankė daugelis dabar žinomų rašytojų. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje Martinaičio lyrika ne tik plačiai skaityta, bet ir dainuota – ne vienas eilėraštis tapo populiaria daina („Tu numegzk man, mama, kelią“, „Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoje“, „Kukutis savo laidotuvėse“). Atgimimo laikais Martinaitis aktyviai įsitraukė į Sąjūdžio veiklą, išrinktas paskutinės SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatu, posėdžiavo Maskvoje, o įtvirtinus Nepriklausomybę grįžo prie literatūrinio ir akademinio darbo. 1998-aisiais tapo Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatu.

Anakstyvuosiuose Martinaičio eilėraščiuose (pirmasis rinkinys – *Balandžio sniegas*, 1962) dar esama oficialių motyvų, sovietinių herojų ir „socialistinių statybų“ šlovinimo. Juos vėliau pats vertino kritiškai, sakė, jog tik rašydamas antrąją ir ypač trečiąją (*Saulės grąža*, 1969) knygas, ėmė „jausti tikrą poezijos skonį, užuosti kalbos kvapą, girdėti žodžius kontekstuose, apšviestose erdvėse...“

Vėlesnėse lyrikos knygose svarbiausia tema – bandymas rekonstruoti „žemdirbių civilizacijos kontūrus ir pagrindinius jos ženklus (žemė, namai, Dievas, ryšys su mirusiais), gamtos ritmu pagrįstą laiko tėkmės ir būties dėsnių suvokimą“ (Rita Tūtlytė). Apie lietuvių agrarinę kultūrą ir jos suardymą rašo ne vienas poeto bendraamžis, tačiau Martinaitis siekia giliausiai. Jis apmąsto ne tik šio reiškinių istoriją (Nepriklausomybės praradimą, prievartinę kolektyvizaciją ir industrializaciją), bet ir kultūrinius aspektus (bendruomeninių ryšių, dorovinių principų, tūkstantmečių vaizdinių ir mitų praradimą), ne vienur tai pateikdamas kaip moderniojo žmogaus, nebeturintčio „užtikrintos vietos visatos struktūroje“ (Vytautas Kavolis), būsenos metaforą.

Poezija ir kiti menai čia iškyla kaip būdas išsaugoti ir pratęsti pavojuje atsidūrusią tradiciją. Poeto užduotis – ne kalbėti apie asmeninius išgyvenimus, o būti savotišku mediumu, galinčiu „perrašinėti iš tolimos praeities ateinančias bežodes telegramas ir siųsti tuos tekstus tolyn“. Tokia samprata Martinaičio poezijoje realizuojama įvairiais būdais: tai ir tautosakos bei senosios lietuvių literatūros stilizacijos, ir poezijoje ryškėjantis etinis

kodeksas – užuojauta kenčiantiems, gyvenimo nuskriaustiems žmonėms, solidarumas su tais, kurie „be kalbos ir be balso, kaip varpinės senos be varpo [...] kur pamiršo, kur guldė po amžių pavarte / ir negyviems neteisybę užrašė kreida ant kaktos“. Nuo moralinio vertinimo niekas nėra atleistas, todėl ne vienas eilėraštis virsta lyrinio „aš“ sąžinės perkratumu, apgailint ir savo paties abejingumą, neteisingumą. „Kaltumo be kaltės“, beasmenės, bet visur esančios grėsmės motyvai taip pat rodo totalitarinės valstybės propagandos ir muštro sistemos veikimą, kuriuo kiekvieną šios valstybės pilietį stengtasi paversti įbauginta ir vidujai skilusia būtybe.

Kita vertus, poetas yra pabrėžęs, kad jo santykis su gimtine ir visa agrarine tradicija nevienareikšmis. „Šis gyvenimas buvo gerai tvarkomas, bet uždaras. Čia buvo sukurta unikali etninė kultūra, bet negalėjo iškilti profesionalus menas, atsirasti didieji išradimai, platesnis pasaulio pažinimo akiratis [...] Dar besimokydamas, skaitydamas knygas pajutau, jog vieną kartą turėsiu palikti namus, tėvus, visus savo artimuosius, nes jau iš čia mane vedė kažkokios dar neįsisažmonintos ambicijos, platesnių, nežinomų erdvių šaukimas, gal net literatūra“.

Prieštaringas asmens ir pasaulio santykis bene geriausiai atsiskleidžia *Kukučio baladėse* (1977, 1986). Jose veikiantis personažas, savotiškas autoriaus antrininkas, perteikia susvetimėjimo, susidvejinimo būseną. Prisdengus senoviško, naivaus ir keisto žmogelio kauke, ryškinamas tradicijos ir modernybės susidūrimas. Todėl *Baladės* kupinos keistų fantastiškų nutikimų: Kukutis sako pamokslą kiaulėms, dalyvauja savo paties laidotuvėse, per vieną naktį prabėga šimtmečiai, „pro lango stiklą lekia motociklai“... Anot Rimanto Kmitos, cikle taip pat akivaizdus „karnavališkas oficialiosios ideologijos, sovietinių vertybių apvertimas“. Vienur Kukutis apsimeta, kad besąlygiškai ir pažodžiui tiki sovietiniais idealais, ir taip atskleidžia jų absurdiškumą, kitur užuominomis kalba apie to meto nuotaikas, aktualius įvykius, demonstruodamas smurtišką sistemos prigimtį („O tu, saule, / švieti ir nežinai, / kokie tavo šviesos / žodžiai? // Neatsakytum, saule, / išgrūstų dantis tau, saule, / revolverio rankena!“). *Kukučio baladės* tapo Martinaičio „vizitine kortele“, jos daugiausia verstos į kitas kalbas.

Literatūrinis personažas, įvardijamas kafkiška santrumpa K. B., sutinkamas ir atgavus Nepriklausomybę sukurtuose eilėraščiuose. Čia jis taip pat veikia kaip kritikos įrankis, bet šįkart kritikuojamas paviršutiniškas ir primityvus vartotojiškas gyvenimas.

Martinaičio stilius pasižymi taupumu ir skaidrumu, ypač išryškėjančiais palyginus jį su kitais modernistiniais lietuvių poetais. Dažnai naudojamos meninės priemonės: aliteracija, inversiškas pakartojimas, elegiško tono ir ironijos arba satyros dėmelė. Martinaitis yra daiktiško, bet talpaus įvaizdžio ir paradoksalios metaforos („tik vieną dieną mylėsiu tave amžinai“) meistras. Galbūt geriausias įvadas į jo poetiką yra rinkinys *Atmintys* (1986) – vientisa ir subtili meilės lyrikos knyga.

Martinaičio straipsniai ir esė, kur pirmiausia remiamasi struktūrine antropologija (Algirdas Julius Greimas, Klodas Levi-Strosas (Claude Lévi-Strauss)), gvildena mitologijos ir folkloro, valstietiško papročio ir švenčių atspindžius šiuolaikinėje literatūroje ir gyvenime. Gausioje publicistinėje ir memuarinėje kūryboje (pavyzdžiui, vienoje paskutinių knygų *Mes gyvenome*, 2010) pateikta daug intriguojančių faktų ir istorijų apie karą ir pokarį, sovietinių laikų inteligentijos gyvenimą, literatūros kūrybą ir plitimą nelaisvės sąlygomis.

Iš šios Martinaičio knygų kategorijos reikia paminėti esė rinkinį *Poezija ir žodis* (1977) – apmąstymus apie poezijos gyvavimo ir atsinaujinimo prielaidas, apie poezijos ir dorovinių principų ryšį, apie poeto, kritiko ir skaitytojo santykį, kupinus ir šiandien aktualių patarimų pradedantiems rašytojams.

Siūloma literatūra: Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžimas*, Vilnius: Tyto alba, 1998; Marcelijus Martinaitis, K. B. *Itariamas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004; Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Marcelijus Martinaitis, *Poezija ir žodis*, Vilnius: Vaga, 1977; *Marcelijus Martinaitis: kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Perminaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Rimvydas Šilbajoris, „Martinaitis – sąžinės ir žemės poetas“; in: *Archajika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 135–147; Rimantas Kmita, „Groteskas kaip modernėjimo veiksnys Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladėse“, in: *Archajika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, p. 95–109.

Marcelijus Martinaitis

*

Ašara, – dar tau anksti
nusirist į smėlį,
kad užkastų.

Nepalik namų, senelės akinių,
atminimų užstalėj, rožančiaus
žemės nepabaigiamų darbų.
Pasivyk išeinančius, karštai
išbučiuok jų kojas.

Vaiko nepalik, iš jo akių
pėdsaką nuvesk jam iki žemės.
Pagailėk aklų, esi
jiems vienintelis regėjimas.
Susimilk ant mūsų –
ant luošų,
ant laimingų...

Nežak kaip eketė širdy,
ašara, gyvybe, vabalėli.
Smilgą tu nulenk, nuskrisk
lig namų – akių tu boruže.

Ašara, prie kelio pastovėk,
pasitik ir didelį, ir mažą.
Tu beraščių išmintie, šilta
dar nukriski ant laimingų rankų.

Vis greita tu, ašara, greita –
taip kiekvieną apeini, apvaikštai.
Štai jaučiu, per skruostą man nuriedi,
lyg kas basas pereitų per sodą.

DAINA APIE SMURTAŲ

Pro baisų sapną
visa suvirpau –
pusė pasaulio,
rodos, nuvirto.

Tave išgirdus,
šokau iš guolio
ir vienmarškinė
į tamsą puoliau.

Kritau ant kelio
prie tavo kūno –
rankos nutirpo
iki alkūnių:

numestas peilis,
ant jo – mėnulis.
Veidu į žemę
tu atsigulęs.

Vakar pasaulis
gražiai žydėjo, –
dabar per plentą
kraujai tekėjo.

Mano krūtinę
skausmas įlaužė...
Miestelio šviesos
per plentą šliaužė.

Kas tai padarė!
Nėra nė kvapo...
Ką užrašyti
ant tavo kapo?

Arti – mėnulis,
toli – nameliai...
Lūpos bučiavo
kruviną kelią.

*

Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoje
raudonos, kad pravirkt gali, –
rasa ten laša nuo lelijų –
kaip dalgio ašmenys – gaili.

Ir pjauna širdį tarsi dobilą
lig gyvuonies, lig pašaknų,
o vakarais kažko taip tolina,
kažko nėra – lyg artimų.

Kokia tylą gyvybėn smelkias
kasdienio židinio ugnim!
Tokia daina, kad užsimerkia
dainuodami – lyg mirdami.

Lig pašaknų ten pjauna širdį,
ten teka vandenys liūdnei.
Ir dulkės vieškelių dar šiltos
tarsi sodybų pelenai.

KAIP KUKUTIS PROTĄ ATGAVO

– Kai dirbau žemei dangų,
o jūrai dugną dėjau,
o jūrai dugną dėjau –
per Vokietijos gaisrą
manęs išvest atėjo,
ant kaklo pančius dėjo,
ant kaklo pančius dėjo,
per Vokietijos gaisrą
po Blinstrubiškės ažuolu
mane pakorė.

O kai mane pakorė,
tuoj atėjau į protą:
atsižadėjau žemės,
dangaus ir Lietuvos,
dangaus ir Lietuvos.

Anoj pasaulio pusėj –
dangų man davė butą:
po Blinstrubiškės ažuolu
du sieksniu pievos.

O ko daugiau man reikia:
gavau du sieksniu pievos.
Nei arti, nei akėti:
ateina kartais karvė
ir visa patrėšia.
Nei arti, nei akėti, –
o ko daugiau man reikia?

Tveriu sau žemei dangų,
ramus sau gulinėju
po Blinstrubiškės ažuolu –
senelių prieglaudoj.

Anoj pasaulio pusėj
žuvis varau į vandenį
ir suprantu, ko niekaip
suprasti negaliu.

KUKUČIO APSILANKYMAS VILNIUJE

– Tai didelis Vilnius!
Vienam pakrašty stypso gandras,
kitam –
girdėti kalenimas!
Vienam jo krašte kerta rugius,
kitam –
riša pėdus,
vienam –
verkia vaikas,
kitam –
šluosto jam ašaras;
vienam –
dainuoja,
kitam –
pritaria...

Tai didelis Vilnius!
Taip jis ir tęsiasi laukais per Lietuvą:
pro Dubysą,
per Luokę,
per Žemaitiją,
kol baigias ties jūra!

KUKUTIS NORI PAMATYTI TĖVYNĘ

- Taip ilgai nemačiau tėvynės,
dirbdamas jos laukus,
taisydamas šiaudinius stogus.

Taip gyvenimas nedavė laiko,
temdydamas akis ir galvojimą:
vis ką nors reikėdavo dirbti,
eiti kur nors ar važiuoti.

Matau, nieko neišeina ir tiems,
kurie greitai važiuoja,
arba tiems,
kurie daug pasigardžiuodami valgo,
kad gražesni būtų žodžiai apie tėvynę.

Dirbau ir dirbau,
net savo minčių nesuprasdamas -
norėjau bent užsidirbti sekmadienį,
kad galėčiau galvoti.

Kai baigsiu visus savo darbus,
laisvą, užsidirbtą sekmadienį
atsigulęs žolėj,
laisvai pasidėjęs ant žemės rankas,
norėčiau dar pamatyti tėvynę,
kam nedavė laiko gyvenimas.
Taip nieko daugiau neuždirbau
ir taip nieko daugiau neturiu,
kad jau nebenoriu turėti.

KVAILUTĖS ONULĖS
RAUDA

Rado prie tako Onulė
raudoną siūlą
iš vaikiškos kojinės,
o gal iš vaivorykštės?
Atsisėdo prie tako
ir pagailo Onulei to siūlo,
ir iš gailumo -
apsiverkė.

Ir pagailo Onulei
vyturio lizdo dirvone,
šį rytą į kūdrą įkritusios bitės
ir smėlyje vaiko pėdos.

Ir pagailo Onulei,
kad plūgais apars
vyturio lizdą dirvone,
kad bitė ratuota namo nesugrįš
ir liks alkana bičių motina,
kad vaikai tie - užaugs ir pasens,
o raudonos vaikiškos kojinės
bus per mažos jų kojoms.

Sėdėjo prie tako Onulė
ir verkė,
laikydama rankoje siūlą,
taip verkė,
lyg būtų sudegę namai.

*

Mano žemė sulaukė amnestijos.

Skambinu į Kalnujų kapines,
sakau: skubinkite –
jau atrasti dokumentai...

Ne sau ir ne savo valia
jūs priėmėt žemės Komuniją
Kalnujų kapinėse – kažkada
jūsų burnas mačiau dar pilnas kalbos.

Laikas atsisaukt, mirusieji:
jūsų pagulta žemė vaisių neduoda.
Pagal savo vardus atsišaukia javai,
plynuose laukuose sujuda pašaukti kaimai.

Vilniuje surasti antspaudai. Kregždėms
kiekvieno namo pastogėj gražinama nuosavybė.
Pučia nuo kapinių vėjas, pakvipęs darbymečiu:
jam įsileist dar neturime tiek daržinių.

Amnestuotam Izidoriui grįžta šventumas.
Rugiai atgauna teisę švęsti sekmadienius.
Per Sekmines galvijai galės poilsiauti, –
visos metinės kaltės bus jiems atleistos:

kam už rugius, išbraidžiotus per ganiavą,
kam už apverstą kibirą, išlaužtus vartus, –
jeigu žmonės tik tiek nusidėtų,
nebijotų mirties kaip ir jie.

Kai šventorius vėlei užgieda,
kopolytėlėse gali ilsėtis šventieji,
nes tada, kai Kalnui ima giedoti,
pasaulyje nieko blogo nevyksta.

NAKVYNĖ PAS ŽEMAITĮ KUKUTĮ

Už miško, už miško –
 pelėdos dvi akys,
 pelėdos trobelė apsamanojus.
 Nei gyvas, nei miręs,
 pusiau jau apakęs,
 už miško gyvena Kukutis vienkojis.

Kol ūkė apuokas,
 kol kirvarpa graužė sienoją,
 kapai kol įdubo,
 kol jautis giliai atsiduso, –
 pasauliu keliavo pirmoji žinia apie Troją,
 ir pranešė radijas:
 žemėj išnyko jau prūsai.

Kol šalys apaugo miškais
 ir kol išmirė šlėktos,
 gyvenimo pusę išgėrėm per naktį lig dugno.
 Aš merkiau per stalą liūdnai ir prislėgtai
 vienturtei gražuolei –
 kuprotai jo dukrai.

Kol merginau dukrą,
 kol leido paimti už rankų –
 sugriovę Berlyną,
 vaikai vienakojai sugrižo...
 Ir aš pražilau,
 ir mes svarstėm,
 kas šviečia padangėj:
 gal Skuodo pašvaistė,
 gal jau bombarduoja Paryžių?

Ir kol mes supratom,
 kad mūsų riba – begalybė,
 vienturtė jau meldėsi kampe
 lyg susenus pelėda.
 Kol kuprė žegnojos,
 suiro kraštai ir valstybės
 ir padais į šiaurę atsigulė žemėn žuvėdai.

Ir kol žemaičiavo jis vokiškai,
 rusiškai,
 lenkiškai,
 lyg briedis miške,
 traukinys nuvažiavęs subliovė.
 Mums pašvietė degantis dvaras,
 kol pasilenkusi
 sena Kukutienė kamaroj paklojo man lovą.

Ir baigė politiką...
 Miunchenas perdavė džiazą.
 Lyg prūsų žirgai pririšti –
 saksofonai sužvengė...
 Knapsojom už stalo
 gyvenimo pusę išdažę –
 nei ačiū už Varšuvą,
 anei už Prūsiją danke.

Ir kolei Kukutis pritaisė sau dešinę koją,
 vos lempą suspėjo uždegti –
 ir šimtmetį visą gaidys išgiedojo
 per vieną vienintelę naktį.

NEŽINOMO DAILININKO PAVEIKSLAS

Berods tai praėjusio amžiaus paveikslas.
 Apsnigtos kaimo trobelės, kas eina
 su šieno glėbiu, kas su naščiais vandens,
 vaikai su rogutėm ant ežero ledo,
 senukas su žabais, šliaužia rogės nuo kalno,
 paskersta kiaulė, ją svilina, dūmai kaip virvė
 tiesiai kyla aukštyn. Viskas čia pat, netoli –
 bažnyčia, kapinės. Jie nesistengia
 ką nors toliau įžiūrėt, kas ne šito pasaulio:
 jie tikri, kad yra matomi Dievo –
 visagalio jų autoriaus, kuris juos įamžina.

Jie veikia oriai, nusimanydami,
 jog viską daro teisingai ir visa išlieka.
 Jie tikri, kad bus kada nors pamatyti,
 kai nieko neliks čia, kai visi išsiskirstys, –
 jie bus pamatyti susigrūdusių salėj žmonių,
 žemažiūrėm akim ieškančių, kas autorius,
 aikčiojančių, sutrikusių, lyg išvydusių juos
 atsivėrusioj Dievo aky.

PASKUTINIS ATISISVEIKINIMAS SU KUKUČIU

Miršta mažas Kukutis,
 įsikniaubęs žolėj,
 susirietęs – lyg bitė prie avilio.
 Paskutinį kartą atsikvepia,
 įtraukdamas viso gyvenimo gėrį.

Miršta toks mažas Kukutis,
 neįžiūrimas iš lėktuvų,
 nematomas radarų ekranuose,
 nepastebi jo mirties povandeniniai laivai.

Tyliai miršta Kukutis,
 nesudrumsdamas radijo ryšio,
 traukinių eismo,
 nepakenkdamas lėktuvų reisams...

Miršta mažas Kukutis,
 nieko neužgaudamas – kaip atodūsis.
 Miršta visam pasauliui,

miršta visiems laikams,
 miršta visur, kur yra kas nors gyva, –
 nors kraštelis dangaus,
 žemės sauja,
 skruzdė su eglės spygliu...
 Miršta paukščių lizduos,
 snieguotose viršūnėse,
 vaisių sėklose, žodynuose, grūduose,
 miršta knygoje, aviliuose...

Miršta ten, kur jo niekad nebuvo
 ir jau niekad nebus:
 ekspresų languos, posėdžių salėse,
 miršta žodžiams, vaikams, Antarktidai,
 Araratui, Australijai, Andų kalnams,
 miršta visam pasauliui...

Virš horizonto patekęs žvaigždė
 į begalybę
 transliuoja jo amžiną mirtį.

PRISIMINIMAS (SERBENTA)

Jauną pavasarį gimiau Serbentos upelėj.
Patiesta drobe parėjau į namus,
susiradau dirbančius tėvą ir motiną,
į rankas įsitvėriau ir ėmiau augti –
nuo pavasario iki pavasario.

Taip ir gyvenom – stati:
kas su dalgiu, kas su kibiru rankose,
o vaikai augdavo – bėgiodami.

Kol nesustodavom, nesustodavo ir gyvenimas:
jį jausdavom tik eidami arba dirbdami.
Nieko daugiau čia nebuvo:
žinojom – mes patys ir esam gyvenimas.

Iki karo čia buvo tik mūsų kaimas.
Po gaisrų, po žudynių
jis ataugdavo iš pasėtų rugių.

Tai buvo laikai, kai miegodavome basi,
nebijodami sapnuot – ir sapnai buvo mūsų.
Ir visi savi naktimis, o gaidgystėmis
keldavosi senelė šildyti mums sekmadienius.

Per Sekmines eidavome prie Serbentos,
susėsdavome ant kranto, atsižiūrėdavom vienas į kitą,
per vandenį, tylėdami, akių nenuleisdami:
kas kiek paaugo arba paseno, kurio nebėra.
Po to visus metus vėl nebūdavo laiko –
reikėjo gyventi.

PRISIMINIMAS

(PASERBENTY GIEDANT MOJAVAS*)

Tikiu kvepiantį Dievą
iš tavo maldaknygės
iškritusiam paveikslėly.

Tikiu tavo kaktą ir lūpas,
tavo sudėtas rankas,
kurių dar niekam nepraskleidei.

Tikiu gėles koplytėlėj,
tikiu raides, įrašytas
po giesmyno gaidom.

Tikiu niekieno neliestą Dievą
medalikėlyje
prie pilnėjančios tavo krūtinės.

Tikiu tėvą ir motiną
Šventosios Šeimynos paveiksle,
pasmilkytus žolelėm.

Tikiu įgimtą nuodėmę –
tai gražiausia, kas žemėje
mudviem yra dovanota.

Tikiu mergaičių giedojimą,
tavo balse
tikiu Jo pervertą širdį.

SEVERIUTĖS RAUDA

Severiotė esu nuo Užpalių, kur gelžkelis suka į pietus,
kur eidavau bėgiais basa,
kaip neščia iš namų išvaryta skalbėja...
Lyg paskutinei –
prie didelio užtiesto stalo nebuvo man vietos:
už nugaros, man negirdint,
kalbėjot,
kalbėjot,
kalbėjot...

Aš nebuvau jums sesuo, aš tik ausdavau baltinius,
pati auginau savo trečiąjį nebylį brolių.
Prisiverčiau mirusio tėvo medinėje lovoje ir jūsų
nekaltinu:
lyg per peilius –
ėjau aš per gruodą,
bridau kaimo molį...

Toli gyvenau aš nuo jūsų,
toli nuo Užpalių –
už mylių.

* mojava – gegužinės pamaldos.

Naktim apie mažą baltgalvį vaikelį
šnekėdavau su žole.
Man grojo armonika mažas kupriukas,
ką užpernai mirė.
Jis sakė:
mane alučiu aprėdysias,
apausias mane dalgele...

Dieve tu mano,
aš net nemačiau, kad pasenom –
kaip didelis apšviestas miestas
traukinys šitą naktį praėjo...
O aš gi –
tiktai Severiutė, o aš gi –
verkiu kaip piemenė,
kaip tyliai ant nebaigto audinio verkia
kuprota audėja.

Šitiek metų praėjo,
ir vėlu jau paguosti:
jums piemenės reikėjo,
meiluzės,
guodėjos basos.
Ką iš manęs jūs padarėt –
važiuoti,
bagoti,
batuoti –
aš juk tiktai Severiutė,
aš trečiojo – nebylio – brolio sesuo.

SUTARTINĖ

Tavo ryto dūmu
juosmenį apjuosiu,
pabalnosiu žirgą
Nemuno krantais.
Aš į tolių miglą
pro vartus išjosiu,
ugnį tau pažersiu,
skėlęs apkaustais.

Lėksiu į senovę
virš laukų ir miestų,
ir miškų viršūnes
pasagos kliudys.
Ir sunku turėti,
ir sunku pamesti:
kur lašės man kraujas –
ten akmuo išdygs.

Aš per bokštus šoksiu,
perskriesiu per kalnus,
aš negreit sugrįšiu,
o gal niekados.
Aš tavęs raudosiu
naktimis ant balno,
aš tave skaitysiu
kritusį varduos.

Per pasaulio šaltį
dieną naktį lėksiu
visada, per amžius,
kaip ir niekada.
Gyvastį kaip gėlę
prie krūtinės segsiu,
ties tavim sulaikęs
juodbėrį staiga.

Aš ant tavo žemės
savo žemę bersiu,
Žirgas žvengs prie šono,
apkaustai žvangės.
Aš krauju į tavo
kraują susigersiu,
visas išsiliejęs
iš savos širdies.

Ir žaizda kiekviena
 tau aš atsiversiu,
 šalia žirgo kritęs
 rytmečio šviesoje.
 Aš tave su oru
 į save sugersiu
 paskutinį kartą –
 gailile raso...

TVANAS

kregždė
 lipdo
 lizdą
 prie oro
 kur buvo namo pastogė
 visą dieną
 kaip kibirkštis
 oscilografe
 pirmyn ir atgal
 iš atminties
 nuo piramidžių
 su dumblu
 snape

kur
 buvo
 namai
 matau be galo toli
 į praeitį
 ligi Ararato
 kas buvo
 namai
 dainos
 geografija
 botanika

burnoj
 daiktų vardai
 poromis
 javų
 gyvių vardai
 taip pat poromis

burnoj
 gyvybė virsta
 kalba
 tai
 ir yra dulkės
 kurios reiškė jos
 pradžią –
 kada
 nors
 sukrėsti
 žodžiai
 vėlei atvirs
 į gyvybę
 ir daiktus

iš burnos
 išskridį
 jie
 ieško – kur
 žemė

mus
 užlieja pasaulis –
 kalba
 prie nebūties
 lipdo
 žodžius

KUKUTIS MUŠA SAVO MIRTĮ

Kaip tu sensti,
mano mirtie,
vis labiau ir labiau apsilieidi,
vaikštai nusuktom kojine, m,
vilkdama neužsegta
odinį
vokišką rankinuką.

Į ką tu dabar panaši:
susenusi,
nešvari,
pamėlynijus girtuoklė.
Isteriški tavo plaukai
velias ant rankų,
kai išmušt tave mėginu
iš antro
savo namų galo.

Bet vėl
įsitaisai prie manęs:
girdžiu naktimis,
grojant Miunchenui,
už sienos
prarūkytu balsu
kažkam
jau pasakoji visą mano gyvenimą,
mano visus skaudumus...

Pasileidus pafrončių merga,
tai tu
gundydavai nukautus,
žiūrėdama
į stiklėjančias jų akis,
arba dainuodama
skindavai pievoj gėles
nuo užmerktų kareivių veidų.

Pradėjai eit per rankas,
per valstybes,
per sienas,
per frontų linijas,
užmiršai
savo baltus brolius,

ant dalgių parimusius pievoj,
senelius užmiršai,
jų atsisveikinimus,
vienus vaikus palikai,
užgėstančius tarsi žvakutės,
džiovininkams,
gimdyvėms,
negimusiems kūdikiams,
benamiams
nėra tavo
meilių pažvelgimų!

Dar gal atsimeni,
mano mergaite mirtie, –
kai buvom jauni,
kaip tu mane mylavai,
kaip kuždėjai man –
lyg iš gražiausių
šventųjų paveikslų.

Į ką tu dabar pavirtai!
Ar atsimeni šiltinę:
užsigulus standžia krūtine
mano rankas tu laikei,
kad nepaliesčiau
savo paties fotografijos,
siunčiamos man iš dangaus.

Štai dabar
vėl prie manęs sugrįžai,
praradusi visą mandrumą.
Vis taikais arčiau prie manęs,
nužvelgi mane,
slapta nusukdama veidą
ir skubiai
savo gale užsirakindama.

K. B. APIE VIRTUALIĄ TIKROVĘ

Tada atsimeni –
atsidūrėme elektroniniame peizaže.
Ten viskas buvo kaip čia –
tik minkšta ir permatoma.
Pirštus galėjai panardinti į akmenis kaip į samanas,
o kalnai priminė rūką:
per juos skraidė dideli šviečiantys paukščiai.

Apgaubti elektroninio oro
patekom į nuostabią erdvę –
nerealūs, be svorio,
transliuojami iš neaiškaus šaltinio.

Mus supo permatomos sienos,
ir tu buvai permatoma,
kaip iš miglos:
vaikščiojai už nieko neužkliūdama,
o įmagnetinti žodžiai
buvo jaučiami kaip dvelksmas:
jie lengvai judino plaukus, žolę,
tavo drabužį.

Patyrėme neapsakomą lengvumą:
galėjome pereiti vienas į kitą,
susilieti.
O kai šitai padarėme,
staiga buvom išjungti.

Rimvydas Šilbajoris

MARCELIJUS MARTINAITIS – SAŽINĖS IR ŽEMĖS POETAS

Rinkinyje „Toli nuo rugių“ dar kartę iškyla viena iš jau anksčiau pažintų esminių Martinaičio poezijos savybių, būtent, kad tai yra svarbi poezija, ką nors reiškianti žmogui ne tik pati savi, kaip menas, bet ir už meno, kaip žodžių žaismo, ribų. Ši reikšmė glūdi ne apskritai idėjinėj, bet savitoj moralinėj plotmėj – Martinaičio poezija kreipiasi į žmogaus sąžinę tik jai vienai ypatingu būdu. Moralizuojantis menas dažnai būna visai teisėtai suprantamas kaip didaktika, sueiliuoti pamokslai, tik minimaliai arba ir visai nepoetiški. Martinaičiui išeina atvirksčiai: poezija visa savo meniškąja esme ne pradingsta, bet įsikūnija moralinėj dimensioj, kur mūsų dvasią pasitinka savęs ieškančios ir sąžinės, ir meilės, ir tiesa.

Kaip tai konkrečiai suprasti? Gal geriausiai pažvelgus į pačios Martinaičio poetinės kalbos išskirtines savybes. Dažniausiai suvokiame, kad, šalia specialaus ritmo, rimo, garsų pasikartojimų ir kitos „orkestracijos“, poetinė kalba skiriasi nuo kasdieninės taip pat ir metaforomis bei įvaizdžiais, sukurtais pagal logiką turinčią savitą prasmę meniniam tekste. Martinaičio metaforos pasižymi tuo, kad užuot aprašius kokį nors dalyką kitu žodžiu, perkeltine prasme, kalba pasilieka tiesioginė, bet aprašo ne pačius daiktus, o jų reikšmę moralinėj plotmėj, kai pati toji plotmė išryškėja iš viso eilėraščio, ir daugiau, iš visų kuria nors viena tematika sujungtų eilėraščių konteksto. Sakykim, Martinaitis rašo:

*Lyg džiovininkas, grįžęs mirt, žiūriu su gauduliu,
kaip karvės tešmenis per vešlią žolę velka,
kaip šqla nukirpta avelė, kaip ji glaudžias
prie kelių nedrąsiai mergaitei (p. 6).*

Gražiai matome tą avelę, truputį lyg gaila jos, lyg ir komiška žiūrėt į ją kartu su ta mergaite, kad jos abi viena į kitą panašios, bet tuo tarpu čia nežiūrime kokios nors metaforinės, perkeltinės prasmės. Tačiau eilėraščio kontekste tokia prasmė įtaigojasi, kada toliau skaitome:

*Ir čia buvau aš ištremtas tiesos,
kurioj ieškojau meilės,
bet tiesoje aš meilės neturiu
taip kaip ir meilėje nėra tiesos (ten pat).*

Tiesa ir meilė, ir nekalta mergaitė, nekalta avelė – kuriasi kažkas daugiau negu tik laukuose sutikta mergaitė su gyvulėliu, ryškėja kažkokia simbolinė plotmė, kažkas jau pažįstamo iš literatūros ir religijos. Kas būtent – pradeda atsiskleisti su eilutėmis:

*ir noriu be kaltės žiūrėt, kaip virpulių per gyvulį
mirtis lyg šventas jausmas pereina (p. 7).*

Prieš mus – auka, nei tik aukodami mes žudome be nuodėmės. O jau auka yra taip pat ir Dievo Avinėlis, kuris, prisimenam, naikina pasaulio nuodėmes. Dar vienas momentas paskutiniame posmelyje:

*Mane kaip tremtinį laukais palydi vieniša,
priklydusi ir nežinia kieno avelė.
Ir štai matau, kad niekad nenuėisiu to
atstumo,
kurį jau įveikiau (ten pat)*

Įveda tremties tematiką, siedamas ją su aukos, kaltės, mirties ir meilės motyvais per tą pačią, tik dabar „priklydusią“, savo simbolinės reikšmės pagrindą nelyg praradusią avelę.

Kas čia vyksta? Aišku – kad eilėraštis, nevartojant įprastinių metaforizacijos priemonių, įgyja daugialypį prasminį klodą, kurio patys plačiausi rėmai apima amžinuosius ir visuotinius žmogaus kaltės, tikėjimo, mirties ir meilės klausimus, žmogaus moralinio priklausomumo žemei, t. y. teisės būti savo namuose, klausimus. Bet kodėl tokie platūs akiračiai, atrodytų, kukliam eilėraščiui apie tėviškės laukus?

Nežiūrint to, kad eilėraštis sudaro baigtą struktūrinį vienetą, atsakymo tenka ieškot už jo vieno ribų, bendram besiplėtojančios tematikos kontekste. Pirmojo eilėraščio įvaizdis „mirtis“ antrame pasipildo krauju:

*Klausais įsitempus – link saulės,
kur tavo tėvynė išaugo
gražiai apdainuota – iš kraujo,
sužeisto tavo krauju (p. 8).*

Kieno tai kraujas? Kas ta avelė, kur dingo ta nekaltoji mergaitė? Štai – pasibaisėtinas atsakymas:

*Tai buvo mėlynas dangus į Jurbarką
į Jurbarką aguonų eisena
tylėjimas į Jurbarką ant slenksčio*

*Tai buvo vakaras į Jurbarką
tai žvyruobės į Vokietiją žydai
Jeruzalėn į Jurbarką nes buvo
dangus į Jurbarką ir šauksmas
sušaudymas Jeruzalėn į Jurbarką.
(Jurbarko vieškelis, p. 9)*

Ir jau dabar ta šąlanti avelė, ta mergaitė labai greitai vaizduotėje pasikeičia į žmones, laukiančius šūvio rytmečio ar vakaro kruvinam šaltyje. Ir žemės, kurioje tylėjome, kada tas viskas vyko, nebėra:

Iš čia nė vienas niekur neišeisimi
 Iš čia su šuliniais teatsitraukia
 kalba, aguonų eiseną, galvijai,
 kurie vieni tebus išgelbėti, teatsitraukia
 dangus į Jurbarką. –

Panaikinta bus ta viela, kurioj mes esam –
 čia niekada daugiau neturi būti žemės!

Duris užverkite į Jurbarką kad laikas
 į Jurbarką kad atsitrauktų laikas
 kad laikas po Jeruzalės kad laikas
 po mirusių po Jurbarko po mūsų (ten pat).

Tarytum katastrofa, kaip atsivėrus ir prarijus žemė, mus iš visur apgaubia ši tragiška kaltės apoteozė, ir mes žinome, kokias pasaulio, mūsų nuodėmes Jeruzalėj numiręs Avinėlis naikina, kada per jį „mirtis lyg šventas jausmas pereina“. Bet tie aukotojai, tie, pakėlę prieš žmogų–žydą–brolių ginklą, kas jie – ar Abelis, ar Kainas? Ir tada: jei Kainas tapo tremtiniu, tai ar ne ta kita, šventa aukos idėja dabar seka, nelyg „priklydusi avelė“, autorius kaltąjį „aš“? Ir ar nekyla dar klausimas, kaip tolesniam eilėraštyje sakoma:

Ir tada
 rugio paklausčiau:
 ar šita kalba aš kalbu,
 ar tautybės esu tos pačios –
 kaip ir žemė? (p. 11)

O iš kitos vėl pusės, ar ne tiesa, kad pralietas brolio kraujas vis dėlto yra iš esmės ir mūsų kraujas? Šitaip keleto viena tematika sujungtų eilėraščių įvaizdžiai pradeda atsišaukti ir formuotis į bendrą prasminę struktūrą, prasminę šiuo atveju ne tuo, kad duoda atsakymus, bet kad iškelia klausimus. Pats didžiausias klausimas šitokioj perspektyvoje ir kartu viena iš giliausių Martinaičio poezijos dimensijų yra: ar gali žemė iš viso būti šventa? Sakėme, kad Martinaičio poezija kreipiasi į žmogaus sąžinę tik jai vienai savybingu būdu. Koks tai būdas, dabar jau galime dalinai atsakyti pažymėdami, kad jo giluminių moralinių klodų kontekste metaforinės kalbos funkcijas atlieka tiesioginė kalba tuo, aišku, poetizuodamasi ir kad tie patys klodai iškyla ne viename tik eilėraštyje, bet keleto tematiškai susietų eilėraščių sąveikoje. Galime dar pridėti, kad didelėje emocinėje įtampoje Martinaičio poetinė kalba pasiekia metaforinės konstrukcijos tiesiog lauzydama gramatinės normas: „Tai buvo mėlynas dangus į Jurbarką“. Suteikdamas statiškam dangaus skliautui kryptį, poetas duoda jam ir judesį: o šis veda tiesiai į sąžinės tragediją. Tuo pačiu principu sąžinės metaforomis virsta ir „vakaras į Jurbarką“, ir visa tokiu kalbos normų pažeidimu besiremianti šio posmelio dinamika. Matome dar ir kita poetinės kalbos savybę: toj pačioj nepakeliamoj jausmo įtampoje žodžiai pradeda kartotis, blaškytis, nelyg iš vietos

į vietą mėtytųsi paklaidę žmonės: „kad laikas... kad laikas... kad laikas“ „po mirusių, po Jurbarko, po mūsų“. Tačiau tai iš tiesų ne chaosas, o pačios laiko dimensijos poetizacija, vadinasi, jos palenkimas poetinės kalbos dėsningumui, privertimas laiką, kaip ir vietą, ir net pačią būtį atlikti metaforų funkcijas didžiojoje sąžinės konfrontacijoje su žmogaus istorija visatoje. Šitos priemonės, mūsų čia tik sąryšyje su rinkinio pradžioje esančiais eilėraščiais pastebėtos, iš tiesų įgalina Martinaitį pakloti pagrindą ir visam rinkiniui, visai jo poetinės kalbos struktūrai.

Žinoma, nei patys tie pasikartojimai, nei laiko plotmių perstatinėjimas, nei ir toji netiesioginė metaforizacija nėra poezijoje taip jau nauji dalykai, tačiau klausimas ne čia. Svarbu tai, kaip šios jau ir anksčiau kitų vartotos priemonės specialiai susijungia ir santykiauja Martinaičio poezijoje. Čia galima būtų sakyti, kad faktorius, jungiantis ir pačias poetines priemones, ir per jas išryškėjančią moralinę dimensiją, susideda iš netiesiogiai Martinaičio implikuotų apmąstymų apie pačią poeziją, apie tai, kas vyksta, kada jausmas tampa žodžiu ir ieško sau tikrovės.

Prasideda vis tai nuo momentų egzistencinėje vienatvėje, kada poeto „aš“ ieško santykio tarp gamtos, pasaulio ir savęs:

*Neturiu kuo atsisteist
šitokiai vasaros nakčiai,–
net nepripjoviau jai šieno,
į obelį neįkabinau dalgio,
neturiu nei lango atverti
į mėnesieną.*

*Koks aš nereikalingas
tokioms naktims –
nesu padaręs net liepto:
todėl neturiu ko galvot,
pasirėmęs turėklų,
ir neturiu dėl ko atsidust
tokių aukštą vasaros naktį (p. 12).*

Matosi, kad žodžio kūrimas Martinaičiui yra kartu ir tikrovės kūrimas, bet iš tiesų tai dar ne viskas; tikrovės kūrimas yra kartu ir jos specialus pajutimas. Poetas čia stojis į padėtį žmogaus, nepajėgusio pajusti nei to jau egzistuojančio dalgio, nei tilto, nei nakties, ir ta padėtį išsako nepajėgimu sukurti žodyje to, kas jau tikrovėje yra. Kitam eilėraštyje ši dilema išplečiama į sąvoką ieškojimo ir sau pačiam vardo:

*Eisiu akių su dangum –
viršum vieškelių,
eisiu ir eisiu – kiekvieno
prašydamas vardo (p. 13).*

Sodriai persunktas tokia dvasia yra ir eilėraštis „Prisiminimas“, nes ir ten tikrovės funkcijas atlieka pati kūryba:

*Kirsiu miške medį,
išsidrošiu sau tėvą,
atsupsiu kvėpavimą,
užsiauginsiu,
gražų vardą uždėsiu jam ant galvos,
išdrošiu vežimą,
o paskui vežimą – šunelį,
rytą išdrošiu,
kad būtų arkliai pakinkyti,
akis išrašysiu,
kad rytas vis auštų ir auštų
ir kad iš po kojų arkliams
paukštis ankstyvas pakiltų,
džiaugsmingai suklikęs gyvenimą (p. 14).*

Martinaitis, atrodo, gerai supranta jau ir seniau poetų bei kritikų pastebėtą artimumą ir būtiną atminties ir kūrybos ryšį, nes tai lyg veidrodiniai to paties vyksmo atspindžiai. Panašią lygtį čia cituojamas eilėraštis parašo ir tarp vaizduotės, ir būties, išreikšdamas tai kaip santykį tarp žodžio ir daikto, gyvulio bei žmogaus. Ir dar toliau: šiame procese, kur atmintis yra kūryba, o žodis yra tikrovė, žmogus-kūrėjas savo žodžiu į tikrovę pats pavirsta:

*Iš tavęs pasidarys sekmadienis
su slenksčiu – į vieškelį, su vyšniomis
tau ant kelių, su ramunėm, nubrauktam
netyčia tau tarp kojų pirštų.*

*Iš tavęs pasidarys vidurnaktis
su šviesia ranka – kaip vieškelis.
Su sekmadieniu tu – kaip per slenkstį –
kaip vanduo tekėsi per mane.*

*Iš tavęs pasidarys gyvenimas
su lietum gale laukų.
Su balsu bus atviros langinės
ir su samana, minkšta kaip žodis.*

*Iš tavęs pasidarys man gailėstis –
kaip daina su gluosniu šalia kelio.
Rūpesčio bus pilnos rankos – kaip malonės
su tyliom sekmadienio akim (p. 30).*

Tačiau netenka užmiršti, kad šiame sudėtingame kūrybos, atminties ir tikrovės santykiavime tebegalioja ir toji anksčiau aptarta sąžinės ir aukos, Kaino ir tremties, taigi ir vėl priklausomumo žemei, tematika. Taip grynai, atrodytų, estetinis klausimas giliau įsiprasmina moralinėj dimensijoj. Kaip tai išgyvenama, galime matyti štai kokiam posmelyje:

*Padėk man būt žmogum, tu vabalėli,
tu prilaikyk mane, kol prisikelsiu
su savo kryžiumi. Nežiūriu,
ką mato mano akys (p. 37).*

O dar labiau tiesiogiai į visą „Jurbarko“ eilėraščių grupės tematiką atsiliepia posmelis, savyje iš naujo sujungiantis ir tėvynės, ir kraujo, ir kaltės klausimus kiek kitokiame – poeto pasikalbėjimo su gamtovaizdžiu kaip su sąžine – kontekste:

*Ir piktadario, velkamo žeme, klyksmu suklinka
paukštis
kaip dvasios praregėjimas tamsiais nueina
slėniais,
ir augalus suklūsta: kraujo skonis
prie lūpų prisiliečia, kaip tėvynė (p. 16).*

Taigi matome, kaip dviejuose skirtinguose eilėraščiuose tas, pats paukštis suklinka ir gyvenimą, ir sąžinę, o krauju pašventintoj moralinėj plotmėj – ir tėviškę, ir tėvynę. Išskyla mintis, kad tėviškė – žmogaus nekalto gimimo momentu jį supanti aplinka – netaps tėvyne, vadinasi, prasminga būtis, kol žmogaus kaltas gyvenimas nebus atpirktas kūrybos pastanga, taigi naują tikrovę įkūnijančių sąžinės balsu. Kaip minėjome, Martinaičio poezija yra iš tiesų svarbi žmogui, norinčiam savo dvasioje turėti namus, kas, žinoma, svarbu mums visiems.

Priklausomumas sąžinei ir žemei, taigi ir priklausomumas Lietuvai, Martinaičio poezijoj reiškia ir priklausomumą kaimui, visai organiškų vertybių sistemai, pasireiškiančiai paties poeto, kaip lietuvio, gyvybe ir augimu. Šiuo atžvilgiu Martinaitis yra tose pačiose gretose su daugeliu kitų dabartinės Lietuvos poetų: su Geda, Blože, Algimantu Mikuta, Justinu Marcinkevičium. Skirtumas tarp Martinaičio ir kitų gal pastebimiausias ten, kur jis visą šią egzistencinę kaimo, tematiką išreiškia ne tik santykiu tarp tikrovės ir eilėraščių personos – poetiškojo „aš“, bet ir santykiu tarp tikrovės ir kito, sugalvoto personažo, turinčio ir charakterį, ir dvasinį akiratį nebūtinai tą patį, kaip jį kuriančio poeto. Tas personažas, aišku, yra jau iš ankstesnių „Kukučio baladžių“ pažįstamas žemaitis Kukutis, žmogum virtęs posakis, charakterizuojantis savaip suprastą lietuvio kaimiečio būdą.

Antroje šio rinkinio dalyje mes Kukutį ir vėl sutinkame, tokį pat neva žmogų, gal aitvarą, gal kauką, o iš tiesų – poetinę priemonę, neva sąmonę, savitą būdą žiūrėti į lietuvį kaip į kaimą, o į kaimą kaip į procesą, kuriame atsispindi istorijos ir to, kas turėtų būti moraliai vertingu žmogum, dialektika. Išsina, kad šis Kukutis yra tik kitas būdas svarstyti tą pačią tematiką kaip ir pirmojoje rinkinio daly. Štai kaip tai konkrečiai atrodo:

Manęs nepasidalino karaliai:
 guldė mane į žemę
 tiesiomis eilėmis
 nuo Kionigsbergo iki Karaliaučiaus,
 maluodami
 savo karalystes
 arba
 kiek esu aplink žemę
 aš pats,
 paguldytas šalia vienas kito.
 Taip ir tarnavau,
 tai iš Kauno perbėgdamas nach Kowno,
 tai sėdamas rugius
 tarp Neries ir Vilijos,
 tai saugodamas valstybių sandėlius
 tarp Klaipėdos ir Memelio,
 tai žymėdamas,
 kiek yra kilometrų
 ir kiek kilometrų yra atgal
 per visą gyvenimą.
 (Bergždzia Kukučio duona, p. 49)

Beje, anksčiau aptaria santykį tarp poetiškų įvaizdžių, sąmonės ir tikrovės gražiai iliustruoja šio eilėraščio pradžia:

– Gimiau duonkubily,
 kada šimtas melų sukako
 aplink žemę.

Įslinkdavau naktį kamaron,
 išžįsdavau duoną,
 lūpomis apčiuopdamas
 apnuogintą ir paskrudintą krūtį.
 Paskui niekas nesuprasdavo,
 kadėl ji tokia sausa
 kosti per naktį kamaroj
 kaip džiovininkė.
 (ten pat, p. 48)

O ir vėl kitaip, veidrodžių priešpriešų principu pavirtusi poetinė kalba:

Važiuoja Kukutis ir kalba:
 – Kaip Lietuva panaši į Lietuvą!

*Beržai! Ir beržai panašūs į beržus!
O dangus! Visada toks lietuviškas,
visai kaip dangus
viršum Lietuvos.*

Sukurtasis Kukučio charakteris Martinaičiui yra labai patogus kaip tik tam, kad išreikštų tą kaimišką, organišką pažiūrą į gyvenimą, tą priešiškomą miestui, kuris atsiskleidžia kaip satyra:

*Neleisti,
kad Kukutis su pilnu šiaudų vežimu
įvažiuotų
pro praviras gastronomo duris, kad Katedros
aikštėj
susišauktų alkanas savo kiaules!*

— — —

*Neleisti,
kad pravažiuodamas
juvelyrinę parduotuvę, paliktų arkliamėšlį,
į kurį įstotų
Vilniaus gražiausia panelė!
(Iš eil. „Neleisti“, p. 69–70)*

Šitoks Kukutis – lyg satyra, lyg groteskas, lyg kažkas giliai ir švelniai švento, sakykim, nelyg kokio kaimo dievdirbio su meile vienoje figūroje išdrožtas graudus Rūpintojėlis ir linksmas pagoniškas velnias – ir įkūnija beveik visai tobulai Martinaičio antrąjį poetiškąjį „aš“.

Nieko gal geriau ir apie Martinaitį kaip mylintį poetą negalima pasakyti už tuos žodžius, kuriuos Kukutis pasako apie save, savo gyvybę:

*Išleisčiau tave, gyvybe,
už avinėlį, už karvę,
išleisčiau tave už dainų
per nušienautus laukus,
pasikinkęs kumelę, išvežčiau
gražiai parėdytą – per kaimą.
Bet kaip mes abudu suvienyti,
kaip suvienija vargšų gyvenimą
maža jų šviesa, trumpa šiluma,
ilga jų vienvė.*

Liūnė Sutema

Zinaida Nagytė-Katiliškienė pirmuosius poetinius bandymus pasirašinėjo **Liūnės Sutemos** slapyvardžiu, kuris puikiai apibūdina atšiaurų jos eilėraščių gamtovaizdį. Išeivijos literatūrinio gyvenimo apžvalgininkai poetei vietą skyrė greta „egzodo augintinių“, „bežemių“, „neornamentuotos kalbos generacijos“. Su ankstesnės žemininkų kartos kūrėjais ją sieja giminystės ryšys: brolis – poetas Henrikas Nagys, vyras – prozos meistras Marius Katiliškis.

Poetė gimė 1927 m. liepos 5 d. Mažeikiuose, šiauriniame Lietuvos pasienyje, ir nuo mažumės buvo apsupta keliakalbio kultūrinio konteksto. Tėvas dirbo geležinkeliečiu, tad Nagių giminės atžalos vaikystę praleido kilnodamiesi iš vieno miesto į kitą, neprisirūšdami prie vieno gamtovaizdžio, nesusikurdami mitinės vaikystės šalies. Brangiausias buvo gimtinės apylinkės, kur galima pasinerti į nerūpestingų vasarų idilę (pasak Sutemos, tai žemė, „kur nieko blogo neįvyko“). Prieškario miestai ir miesteliai įstrigo at-

mintyje lyg lemtingos stotys, jungiamos geležinkelio bėgių, patraukiančios dėmesį, bet neskatinančios pasilikti: Radviliškis, Kaunas, Skuodas, Šilutė, Kėdainiai, Naujoji Vilnia. Sutemos motina latvė, senelė vokiečių – abi buvo puikios savo gimtųjų kraštų „kultūros ambasadorės“, skatino domėtis įvairiakalbe literatūra: vaikystės lentynėlėje greta Jono Kossu-Aleksandravičiaus (Aisčio) galima buvo rasti ir Rainerio Marijos Rilės (Rainer Maria Rilke) tomelį. Brolis, anksti įgijęs kompetentingo literatūros vertintojo ir savito poeto reputaciją, Antrojo pasaulinio karo metais rašė straipsnius apie modernistinius vokiečių poetus. Linkęs prisiminti žemininkų-lankininkų kartos lyderio vaidmenį, ankstyvuosius sesers poetinius bandymus Nagys vertino globėjiškai, neretai ją padrąsindavo. Poetė prisimena: „Henrikas paklausė: „Ar tai tu rašai?“ Tada: „Aš tau nieko nesakysiu... Tik tu rašyk!“ Tie jo žodžiai man ir liko kaip kelrodis. Vaikščiojau su gėle už ausies ir niekuo daugiau nesidomėjau. Buvau mergiotė, kuri norėjo kažką pasakyti, tik dar nežinojo kaip... Henrikas man be galo daug padėjo“.

1944 m. vasarą kartu su didžiąja karo pabėgėlių banga Nagių šeima pasitraukė iš Lietuvos. Kūrybingai paauglei atsivėrė anksčiau tik iš knygų pažinta Europa su dar nematytais peizažais, „Vakarų saulėlydžio“ pažymėtu kultūros pasauliu, karo bei pokario skurdu ir suirutė. Pabėgėlių stovyklose leidžiamoje lietuviškoje spaudoje pasirodė pirmieji Liūnės Sutemos slapyvardžiu sukurti eilėraščiai. Insbruko ir Freiburgo universitetuose ji pasinėrė į meno istorijos, vokiečių literatūros ir filosofijos studijas.

Freiburge pradedančioji poetė sutiko tuo metu jau žinomą rašytoją Marių Katiliškį, tarp jų užsimezgė abipusė simpatija, peraugusi į meilę. Zina Nagytė ištekėjo už Katiliškio jau 1949 m. pabaigoje Čikagoje, ką tik pasiekusi Naujojo Pasaulio krantus. 1953 m. Katiliškiai persikėlė į netoli Čikagos esantį Lemontą, kur poetė tebegyvena Katiliškio statybose namuose, liūdnei stebėdama, kaip sode nyksta vyro kadaise sodinti medžiai.

Patyrusi daug likimo smūgių ir netekčių, Sutema užsidarė savo bedžiaugsmiame pasaulyje – šią izoliaciją lėmė ir sunki sūnaus liga, būtinybė jį nuolat slaugyti. Visus tuos metus ji nesikratė įsipareigojimų išievių bendruomenei – 20 metų mokytojavo liuanistinėje mokykloje, dirbo slaugos namuose, dalyvavo Čikagos kultūriniam gyvenime. Vis dėlto kitaip nei daugelis išievių ji vengė kelionės į vaikystės žemę, nesugrįžo į ją net trumpam paviešėti ir po Nepriklausomybės paskelbimo. Sužinojusi, kad sulaukė pagerbimo Nacionaline kultūros ir meno premija, 2006 m. apsisprendė nepalikti savo namų Lemonte pasiteisindama, kad neturi kelionei reikalingų dokumentų, tik prieškarium išduotą Lietuvos pasą. Sentimentali kelionė į tėviškę įmanoma tik poetinėje vaizduotėje – tai paliudyta visų laikotarpių eilėraščius sutelkusioje rinktinėje *Sugrįžau* (2009).

Pasak Sutemos kūrybą atidžiai skaičiusio Rimvydo Šilbajorio, ankstyvuosiuose eilėraščiuose ryškėja branduolinė struktūra, motyvai ir temos: „Sutemos poezija yra išaugusi vientisa, kaip iš vienos sėklos išaugęs medis: jo šakos, šaknys, lapai, nors pažiūrėti ir labai skiriasi nuo mažytės sėklos, tačiau potencialiai glūdi joje nuo pat pradžios, neateina kaip kas nors prisegta iš šalies“. Nuo pat pradžių egzodas išgyvenamas ne kaip visuotinė ir gana abstrakti nostalgija, o kaip individualus savęs įprasminimo kelias, kuriuo einant ne tik dvasiškai praturtėjama, susitaikoma su skaudžiai baudžiančiu likimu, bet ir vienišėjama. Eilėraščiuose vis platesnės tampa nesvetingos, bevardės, nusiaubtos badmečio, niekam nepriklausančios teritorijos.

Sutemos lyrinis subjektas pirmajame jos rinkinyje *Tebūnie tarytum pasakoj* (1955) dažnai kalbasi su šešėliu ar veidrodžio šuke, jam būdinga atidi savistaba ir pastanga atkurti tragiškai skilusios moderniųjų laikų asmenybės vientisumą. Su šešėliu žaidžiama, jo ieškoma, jį pametus išgyvenama tapatybės krizė. Poetei artimas netobulas, negražus, dygus ir dūžtantis, veidrodžio šukėje pasikartojantis pasaulis, „niekieno žemė“, kurią naiviai tikimasi apgyvendinti, prisijaukinti. Asmeninė teritorija nesutampa su konkrečiu amerikietišku gamtovaizdžiu, kuris atrodo groteskiškas ir banalus. Sutemos poetinį debiutą palankiai įvertino estetiniam kūrybos lygiui itin reiklaus žurnalo *Literatūros lankai* kritikas Julius Kaupas.

Jau antrojo rinkinio *Nebėra nieko svetimo* (1962) pavadinimu teigiama, kad išieviškos ir bendražmogiškos laikysenos riba sąlygiška. Subjektas, įtikinėjantis save, kad „nebėra nieko svetimo“, tuo pat metu skelbiasi esąs ištikimas gimtinei, kurią gali pasiekti poezijos žodžiu: „Nebėra nieko svetimo –, / ir niekad dar nebuvo manyje / tokia gaji, tokia saugi gimtoji žemė“. Kalba tampa užuovėja, kurioje slepiamasi nuo tikrovės, kurioje slypi gimtosios žemės atmintis. Kalboje galima būti heidegeriška prasme, jaučiant išnykimo grėsmę. „Poetė kreipiasi tarsi į heidegeriškos vizijos žmogų, kitaip sakant, į tokį, kurio buvojime glūdi nuolatinis rūpestis savo paties būtim ir kuris nebūkštauja matyti save, kaip būvantį mirties link“ (Dana Vasiliauskienė). Santykis su kalba prilgsta tapatybės

*Skaitytoją suklusti verčia
nuolat kartojamas žodis
„tebūnie“. Kartais jis tariamas
įsakmiai, kartais prašant,
maldaujant, kviečiant, laukiant,
atkeliaavęs iš stebuklinių
pasakų, krikščioniško maldyno
ir raganavimo apeigų,
apibūdinantis žmogaus
gyvenimo misteriją, konfliktą
tarp norų ir galimybių.*

ieškojimams: subjektas – išeivijos poetas – nusikalsta kalbai, kai renkasi žodžius iš liaudies dainų ar žodynų, jaučiasi nebegalįs prisiminti „linų mėlynumo“, nors tai beveik embleminis lietuvių poezijos įvaizdis. Nusikalstama kalbant ne savo, o primestais žodžiais. Rinkiniuose *Bevardė šalis* (1966) ir *Badmetis* (1972) ryškėja nepasitikėjimas žodžiais, perfrazuojama pesimistinė Algimanto Mackaus mintis, kad kalba egzilyje miršta be prisikėlimo vilties. Teigiama, jog kalbos, pasakojimo, veikiausiai ir poezijos tradicija nebeturi tęstinumo: „mano žodžiai tiktai vienamečiai augalai“. Visos sąvokos ima atrodyti dirbtinės, nes nesusijusios su jas išauginusiū kontekstu.

Žemės motyvai Sutemos poezijoje ilgainiui pakeičia pasakos motyvus: vietoj skaidrių, mirguliuojančių, vaizduotę žadinančių paviršių susiduriama su neperregima, viską savyje slepiančia, nebe kuriančia, o bergždžia ir naikinančia žeme – tuo bežemiai skiriasi nuo žemininkų, kuriems būdingas egzistencinis poreikis susilieti su gimtuoju gamtovaizdžiu.

Pasakų ir dainų motyvai, gana dažni Sutemos eilėraščiuose, priklauso giliajam kultūrinės atminties podirviui. Folkloro citatos dažniausiai atskleidžia prarają tarp kadaise galiojusios papročių sistemos ir išeivių bendruomenei likusios kultūrinės, moralinės, intelektualinės dykvietės. Kai nėra kam kreiptis į tautosaką, ją aktualizuoti ar bent jau ginčytis su ja, kai elnias devyniaragis arba Žilvino kruvinoji puta nugrimzta tik į literatūros tyrinėtojus dominančias užmaršties gelmes, Sutemos subjektas turi ieškoti naujų įvaizdžių, rinktis radikalaus iššūkio, maišto kelią. Poetei netgi teko viešai aiškinti, kaip ji suderinanti krikščioniško Dekalogo reikalavimus ir *Vendetos* (1981) rinkinio eilėraščiuose iškylančius „kurstytojiškus“ motyvus.

Draminė įtampa išreiškiama net grafinėmis priemonėmis, pasitelkiant skirtingus šriftus. Dažnai kitokiu balsu skaitomas teksto segmentas būna prisodrintas nuorodų į pagonišką mitologiją, archajišką karių ir žynių puoselėtą papročių sistemą. Kaltės ir baudmės, atgailos ir neatlaidumo motyvai atkeliauja ir iš tautosakos, ir iš krikščioniškosios tradicijos. Eglės, Žilvino, jų vaikų figūros pasirodo ir vėlesniame rinkinyje *Graffiti* (1993), kur susiejamos su miškų deivės Medeinės galios sfera: „skaroki, eglele, skaroki, / uždenki žemėje žaizdas“; „Drebulėle, nustoki drebėjusi, / tu ne vienintelė išdavei tėvą“. Lakoniškais įrašais ant svetimo miesto sienų provokuojama polemika: *graffiti* menas valdžios uždraustas, prilyginamas vandalizmui, todėl juo užsiimantys turėtų būti laikomi įstatymų pažeidėjais.

Skaitytoją suklusti verčia nuolat kartojamas žodis „tebūnie“. Kartais jis tariamas įsakmiai, kartais prašant, maldaujant, kviečiant, laukiant, atkeliaavęs iš stebuklinių pasakų, krikščioniško maldyno ar raganavimo apeigų, apibūdinantis žmogaus gyvenimo misteriją, konfliktą tarp norų ir galimybių. Šiuo žodžiu tarsi įrėminama Sutemos kūrybos visuma: jis skamba pirmojo ir paskutinio poetės rinkinių, kuriuos skiria pusė šimtmečio, pavadinimuose. Pasaulyje, kuriame tragiškai stinga prasmės, Sutema stengiasi savo buvimą apibrėžti kaip prasmingą. Tačiau negana vien patvirtinti esatį: juk poetas turi kurti naują, įsivaizduojamą tikrovę – tegul ir ištepliodamas sienas *graffiti* ženklais, tegul ir praradęs galimybę dėl lingvistinio barjero susikalbėti svetimoje šalyje. Saviraiška susijusi su naikinimo stichija, ji turi savo užmoju prilygti miesto sudeginimui, kruvinai aukai, leidžiančiai pasauliui atgimti.

Sutemos poezijos erdvė siejama su asmeninės erdvės geografija ir istorija. Raktuvės kapinės, Biržė, Vaidminas, Buknaičiai – Mažeikių krašto vietovardžiai, poetinės vizijos

orientyrai. Sapnų pasaulis persekioja lyg slogutis ar sąžinės balsas, akmeniu paverčiantis mitinės Medūzos žvilgsnis: „Neatsigręžk, / tave seka sena Mažeikių stotis – / [...] tau niekur nebereikia važiuoti, / jau išvažiavai“. Ieškoma sau vietos išsišakojusiame ir nykstančiame giminės medyje, žaidžiama su „vienmete“ mirtimi lyg visą gyvenimą lydinčiu šešėliu, bėgama paskui Kristų, kalbama su medine šv. Jono statula. Gausėja krikščioniškos semantikos figūrų, nors ir nenutolstama nuo rupios „bevardės šalies“ žemės. Naujaisiuose eilėraščiuose daug mąstoma apie siaurėjančias komunikacijos ribas. Kalbama su mirusiais artimaisiais, o gyvieji priklauso kitakalbei tikrovei – mėginant juos suprasti apninka susvetimėjimo ir ištuštėjimo jausmas. Žodis – paskutinis savasties pavidalas, vienintelė nuosavybė, liekanti išeiui.

Siūloma literatūra: Liūnė Sutema, *Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1992; Liūnė Sutema, *Sugrįžau: poezijos rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009; Virginija Paplauskienė, *Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos kelias*, Kaunas: Naujasis lankas, 2009; Rimvydas Šilbajoris, „Liūnės Sutemos žemėje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 232–255; Dana Vasiliauskienė, „Liūnė Sutema“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997, p. 631–647.

Liūnė Sutema

AKMUO

Jei paleisi mane, išslysiu naktin –
 pasinersiu, lyg tvenkinin –
 ir leisiu žuvim pelekais savo plaukus šu-
 kuot,
 ir leisiu vandens vijokliams
 dalį savęs atmatuot,
 kad tvankų vidudienį
 įbridę vaikai
 turėtų ant ko atsistot,
 kad nepanertų –
 mano veidas bus kampuotas,
 apsamanojęs akmuo –
 ir motinoms bus ramu,
 ir motinos nebijos –

Alsavau baime,
 alsavau krūpčiojimais
 nuo pirmos
 savo atėjimo dienos,
 godžiai įkvėpdama –
 ir pradėjau dusti...
 Jei paleisi –
 ir kam tu laikai mane?
 Neišlaikysi priešginą,
 neišlaikysi trokštančią –

Noriu būt ir esu
 akmuo – mestas į gyvą taikinį,
 akmens – aštri briauna,
 akmeniui – ištikima,
 akmenį – pasirinkdama,
 akmenimi – tikėdama,
 akmenyje – suradau save.

Jei tik paleistum...
 kam laikai,
 sugniaužęs akmenį
 ir delsi?
 Jei paleistum –
 kam laikai,
 iškėlęs akmenį,

kaip Dovydas prieš Galijotą?
 Ko lauki?
 Nusivyki laidyklę iš mano plaukų,
 ir išsukęs aukštai virš galvos,
 svieski,
 paleiski mane!

Dieną praeinu pro save,
 net galvos nepalenkdam –
 dieną nepažįstu savęs –
 dieną sau esu svetima.

Dieną renku su pensininkais
 sužeistus paukščius miesto sode
 ir matau, kaip trūkčioja jų sparnai
 senukų drėgnose akyse,
 mėlynais ir pilkais šešėliais –

Dieną dairausi savojo veido –

Dieną surenku su vaikais
 benamius katinus, niūniuodama:
 – išbėg, išbėg pelė iš urvo –
 ir subraižytom rankom mojuodama
 pravažiuojantiems ir praeinantiems –
 laukiu, ar neprakalbins vienas jų manęs –

Dieną ieškau savęs –

Dieną praeinu pro save,
 net nepažvelgdama –
 dieną nepažįstu savęs –
 dieną sau esu svetima.

Dieną už rankos vedžioju savo šešėlį –
 traukia jis mane, tai pirmyn, tai atgal,
 pro visas senienų krautuves,
 kuriose parduoda medalius, žvaigždes
 ir būgnus lietui prišaukti –
 Dieną mano šešėlis ieško manęs –

Vidudienį mudu abu
pavargę susėdam po platanu pilku,
ir šešėliui užsnūdus, mąstau:
kada aš esu?
dieną ar naktį?
Ir nežinau ar išvis aš esu –

Dviejų brolių sesuo
niūniuodama lipdė iš molio ąsotį
pavasario atvertam beržui,
rudeniui apsunkusiam vynuogynui
ir trečiajam broliui,
tebelaukiamam,
Pasakų Joneliui.

Dviejų brolių sesuo
ilgesiu išdegino molio ąsotį,
žaliu kartėliu išpaišė raštus
ir trokšta viduvasarį viena,
sulos skonį užmiršusi,
vynuogynų neišauginusi,
trečiojo brolio nesulaukusi,
ir skauda saujoj įdegusi
tuščio ąsočio ąsa –

Dviejų brolių sesuo
užšalo, lyg gruodyje upė –
po ledu suskilęs ąsotis,
pašiorpę žuvys, žvyras grubus
ir trečiojo brolio šešėlis,
suledėjęs tarp vandens žolių –
suledėjęs kartu su jomis.

Jūsų sesuo, lyg užšalusi upė –
Palaukit. Ir ji dabar laukia
skaudaus, pavasarejančios nakties vėjo,
ir šilto, kaip peilio ašmuo į delną –
palaukit, neatiduokit,
užsiginkit, kad tebėra.
Užsiginkit, ir jūsų sesuo užsigynė,
tris kartus užsigynė, neraudodama,
kad paliktų čia, su jumis.

Dviejų brolių žemė
priekaištaudama baigia išsiurbti
vaikystės beržą,
neįsirpusį vynuogyną
ir svajones iš trečiojo brolio akių –

Dviejų brolių žemė
derliumi šaukėsi paveldėtojų,
bergždumu gynėsi nuo svetimų
ir žalioja visuos žemėlapiuos,
bevardė ir viena –
paveldėtojų neprisišaukusi,
svetimųjų neatsigynusi,
ji žalioja žemėlapiuos priekaištaudama –
ir klusniai, vis dar tebesvajodamas,
grįžta Pasakų Jonelis į ją –

Dviejų brolių žemė
viską susigrąžino, visus prisišaukė,
priekaištaudama –
dabar ir ledynai grįžta į ją,
slenka nebesulaikomai,
pėda po pėdos –

Jūsų žemę užslinko ledynai.
Nelaukit. Ir ji nelaukė,
viską susigrąžindama,
visus prisišaukdama.
Išbraižykit savo delne
ir dylančios atminties vaizde
naują žemėlapi, be žalumos,
žmogaus veido pavidale.
Nelaukit. Ir žemė nelaukė,
ji buvo tik sau ištikima –
Nelaukit. Ledynus tirpdo
delčios šiluma –

GINUOSI

Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą –
Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai
ir tankėja, tankėja –
pro belapių medžių kamienus
laužiasi staugdami vilkai,
šimtmetį išbadėję,

ir artėja. Artėja
gynimosi valanda ir vilkai.
Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą.

Šnara tamsoj nuo mano kvėpavimo
supilti iš lapų pylimai
ir laukia liepsnos –
džiūsta vėjui nuo mano prisilietimo
sukrauti į laužą apraudoti prisiminimai
ir laukia liepsnos –
verias namų langai nuo mano žvilgsnio,
lyg ugniavietės,
ir laukia liepsnos –
miškai, apaugę miestą, tankėja,
šimtmetį išbadėję vilkai artėja –
greitai miestas liepsnos.

Aš ginuos. Mano miestas dega.
Trykšta kibirkštys ir pradegina
žvaigždėmis nakties skliautus.
Tirpsta bažnyčių varpai, gausdamas laša
varis į belapius miškus.

Bėga pylimais liepsnos į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
šviečia ugniavietės į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
Aš ginuos. Mano miestas dega –
siurbia karštą varį šaknys miškų,
ugnimi springsta vilkai.

Rytas pirmos šalnos.
Tarp degėsių šilta.
Stoviu ant buvusių laiptų ir šveičiu,
vilko kailiu šiurkščiu,
suodis nuo tekančios saulės –
Rytas pirmos šalnos.
Tarp degėsių šilta.
Sėdžiu ant buvusio slenksčio ir klausaus,
kaip kalasi iš po žemės
naujų namų pamatai,
lyg žiemkenčiai rugiai –
Ilsiuosi po buvusiais medžiais,
apgyrusi savo miestą –
pasotinti visam šimtmečiui
į mane sugrįžo vilkai –

Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
su delčia ir pilnatim,
kad sulaužytų jį ir gailėtus,
grįždamas praeitin, –
kad išsaugotų jį ir gėrėtus savim,
atsigrįždamas.

Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
dylantį, augantį tarp sapnų –
tik mano vaiko mėnuo nuskendo,
su pirmuoju šauksmu,
senolių upėj, užkeiktu lobiu...
Rankom supyliau pylimą,
prisišaukiau nuo marių žvejus –
ir trūko tinklai.
Greiti ratilai uždengė gelmę...
Surinkau visus brolelius,
pasakų užburtus eriukus,
jie gėrė, gėrė sudrumstą vandenį,
ir užspringo juo –

Mano vaiko mėnuo
žėri, nuskendęs užkeiktu lobiu
senolių upės dugne...
Dabar gailimės mudu abu
kitų sulaužytų delčių –
dabar gėrimės mudu abu
išsaugotom pilnatim kitų,
eidami Mėnulio gatve,
kur saulėgražos žydi ir žydi,
pasąmonėj, po vandeniu, po žeme –

Naktį vaikštau namų stogais,
braukiu miegančius paukščius nuo me-
džių viršūnių
ir ošiančių antenų tinklų –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –
sukeičiu gatvių vardus
ir kryžkelių šviesas
pravažiuojantiems, praeinantiems
ir išmėtau kilpas ant visų kelių –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –
kibirkščiuoja kailiai valkatų katinų,
kai jie glaustosi man apie kojas

ir pastumia mane –
 Suklykia vėjarodė – O vėjo nėra –
 Krentu į miglą šiltą ir saugią,
 putojanti gatvė neša mane –
 plaukiu paukščių šauksmų lydima,
 pro sukeistas kryžkelių šviesas,
 į rytą –
 plaukiu plaukt nemokėdama –

Rytas kyla iš miesto,
 šilta pieno puta –
 balta pieno puta –
 atsigerkim, dideliais gurkšniais –
 dar kartą visi išsaugoti,
 visi tebėra –
 Atsigerkim,
 tesulimpa lūpos
 saldžia pieno puta –

Naktį vaikštau stogų briaunom,
 lupinėju žvaigždes nuo skliautų,
 mėtau jas tau į langą,
 kad neužsnūstum,
 kad skambėtų naktis
 iki pat paryčių –
 naktį budžiu –
 naktį miegot negaliu –
 Įstumi savo šešėlį į Grižulo Ratus
 ir šaukiu: – važiuok,
 nusibodo man saugot tave!
 Tu vis krenti po traukinių
 ir automobilių ratais,
 tu pusiausvyros nebeturi!
 Pasiimki mano žvaigždėtą skėtį
 ir važiuok,
 jau man gana, savižudžių ir nužudytų...
 Nukabinsiu tau dar Sietyną
 ir pašviesiu, tik važiuok!
 Nukabinsiu Sietyną...
 ir staiga – slystu,
 slystu apledėjusiu Paukščių Taku,
 į verpetais virbuliuojantį miestą –
 rieda, rieda šokinėdami
 oranžiniai, raudoni, gelsvi
 šviesų kamuoliai,
 lyg vaisiai paberti, gatvė
 į rytą spalvingą, smaguriaujantį –

Rytas kyla iš miesto,
 vaismedžiu įskiepytu,
 vaismedžiu augančiu iš sodų visų –
 nusiskinkim – atsikąskim –
 dar esam visi kartu –
 dar šį kartą visi –
 atsikąskim, pasmaguriaukim!

NIEKO NEATIDUOSIU

Nieko neatiduosiu –
 užsiginsiu, kad turiu.
 Savyje išnešiosiu,
 katakombose išsaugosiu,
 kad mano būtų žaidimo pradžia –
 kai spindėdamas savo jėga,
 Žvėris įslinks į areną,
 galėčiau jį apakint visu turimu –
 išsaugotu, išnešiotu, neatiduoatu,
 kad būtų jam bedžiaugsmė
 žaidimo pabaiga.

Nieko neatiduosiu –
 užsiginsiu, kad turiu.
 Savyje išnešiosiu,
 katakombose išsaugosiu,
 kad mano būtų žaidimo pabaiga –,
 kai apsvaigęs savo jėga,
 Žvėris įsitempis arenoje,
 galėčiau aiškiai ir garsiai
 išpažint atkaklių kalbą,
 kad vis dar tebetikiu,
 Žmogumi ir Gyvenimu –

Raganauju –
 niekas manęs nemokė,
 ir nepaveldėjau –
 išplėšiau paslaptį iš užgniaužtos saujos,
 stingstančius pirštus
 vieną po kito atlenkdama...
 Švito Verbų sekmadienis,
 kalė klevą genys,
 vis garsiau ir greičiau –
 Palik,
 neišsinešk žolelių, žalčių ir driežų,
 leisk man pavaduoti tave...

Švęstu vandeniu nuliejau tuščią delną,
kad patekėtų saulė,
kad pražystų rožė,
kad sudiltų delčia jame –
O pamačiau save:
dviburnę, vienaakę,
lyg suskilusiam veidrodyje...
Tapau įdukrinta.

Raganauju –
Saulėj garuoja džiūdamos
žolelės nuo nemigos, širdies dieglių –
žolelės, kad pavirstum vilkolakiu –
žolelės, kad prašvistų aptemę akys,
žolelės, kad aptemtų šviesios akys,
žolelės, žolelės...
ir driežai –

kaip grubiai,
traukiasi kaitroje jų ruplėta oda...
prigis raupai –
atkris raupai –
Stikliniuose induose nardo žalčiai...
jei paleisiu juos – prarasiu save,
jei laikysiu juos uždarytus –
užtrokšiu savyje...

Raganauju –
ir ką kita galėčiau veikti savaitgalį,
kai saulė nusileidžia,
kai pajuosta rožė,
kai delčia įsipjauna delne
ir negyja?

Sesers nereikia turėti –
ji visuomet jausis nemylima,
ir laukdama trečiojo brolio,
nebesulaukiamo,
ji persekios tave
savo troškuliu ir ilgesiu,
ir įbrėš, ir išdegins tavyje
visų kalčių pavidalus,
ir tu būsi, tarytum totemas,
nesuprantamas, neatspėjamas, nejaukus.

Tebūnie tarytum pasakoj
Aš esu. Mano siauras šešėlis
naktimis, lyg tiltas per nušviestą gatvę
lenkias ir laukia –

Tu gali sustoti ant jo ir žiūrėt
pro rėmus ramiai mėlynų šakų,
kaip mėnuo, tartum aureolė
sukas viršum tavęs ir kitų,
stovinčių tyliai tamsoj,
prie vielom išpintų tvorų,
į narvus panašių.

Jei esu, mano siauras šešėlis,
tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
tau ir kitiems,
kurių kojos negali priprasti,
prie medinių grindų –

Aš esu. Mano siauras šešėlis,
dienomis nekantrus, lyg jaunas medis,
ir stiebias aukštytyn –

Tu gali jo pavėsy sustot ir klausyt,
kaip skamba susitikimai greitai,
ir ilgai nuaidi kiekvienas sudie,
kurių neturi nei tu, nei kiti,
suskirdusias lūpas kaitroj
atsargiai delnais dengdami,
ir visuomet vieni.

Jei esu, mano siauras šešėlis
tebūnie dienomis, lyg augantis medis
tau ir kitiems,
kurių tylinčias lūpas skaudžiai
pažymėjo kaitra –

Vakaras košias į miestą,
per susipynusių vielų tinklus,
tirštais lašais
ir limpa –

Nekrūpčiok, prisiglausk prie manęs –
Aklai apveltai langais,
net namai glaudžias vienas prie kito
vis arčiau ir arčiau –

Akligatviai verkšlena alkanais vaikais,
peiliais zvimbis į judančius taikinius
ir sirenomis ūbauja, ūbauja –

Nesiklausyk,
paslėpki galvą mano glėby
ir nebijoki –
viskas praeis –
Nebijoki,
apstatytas miestas sargybom:
Kainas su Abeliu,
šventoji su erškėčiais,
sesuo su dvylika juodvarnių
saugoja mus –

Greitai bus visai tamsu –
Greitai bus mieguistai ramu –

TIKROVĖ

Vakaras sunkias į miestą,
per tankią dūmų maršką,
pritvinkusiais lašais
ir plyšta –

Nekrūpčiok, prisiglausk prie manęs –
Aklai nutaškytais langais,
net namai glaudžias vienas prie kito
vis arčiau ir arčiau –
Žvėrynas saulėleidį plėšo vilkais,
žirafomis drasko medžių lapus,
drambliais išklampoja gėlynus –

Užsimerk,
paslėpki veidą mano glėby
ir nebijoki –
viskas praeis –
Nebijoki,
apstatytas miestas sargybom:
angelas su trimitu,
Dovydas su laidykle,
Don Kichotas su ietim
saugoja mus –

Greitai bus visai tamsu –
Greitai bus tingiai ramu –

Žaidžiu su veidrodžio šuke
Veidas, kurį ranka keliu,
rusvas ir negražus –
jis išslys su visa įkyria šypsena,
jei ištiesiu pirštus
trokšdama būti viena.

Saulė, kurią rankoj laikau,
maža ir aštri,
ir suduš, jei paleisiu ją,
norėdama būti tikra
vasara ir savimi.

Šaka, kurią rankoj supu,
žydi, bet vaisių nemegs –
ji palūš, jei palenksiu ją,
ano žiedo ieškodama,
kuriame dūzgiant bitę girdžiu.

Paukštė, kurią ranka sugavau,
nustebus, tyli...
ji užtrokš, jei glostysiu ją,
svajodama būti laisva
ir toli, toli –

Diena, kurią rankoj turiu,
kvepiant liepoms, penkta.
Ji paliks rausvą rėžį mano delne,
jei užgniaušiu ją,
ilgėdamos būti jauna,
taip jauna, kad galėčiau vėl grįžti į čia –

Žemės nereikia mylėti –
ji visuomet jausis išduota,
ir, visom šaknim smaugdama savyje
tretįjį brolių,
ji persekios tave
savo derlium ir bergždumu,
ir augins, ir išaugins tavyje
neapykantą žmogui –
ir išaugins tave sau.

Rimvydas Šilbajoris

LIŪNĖS SUTEMOS ŽEMĖJE

Liūnės Sutemos poezija, gaji, neprijaukinama, skaudi, giliai suleido savo atkaklias šaknis į mūsų išėivijos kultūrinės sąmonės klodą ir liks tenai, gal paskutinis gyvas ženklas, kai toji sąmonė jau bus sausa ir kieta, kaip badmečio molis.

Išliekanti Sutemos poezijos vertė glūdi ne jos pilietinėj funkcijoje, nors tautos atsakomybės prieš save pajautimas yra ten iškilęs iki tragiškos aukštumos, ir ne tame, kad ji būtų lengvai prieinama platiems skaitytojų sluoksniams, bet ištikimybėje sau, gal beveik vydušiška prasme, be jokių kompromisų angažuojantis savo talento būtinybėms.

Čia ir mesime žvilgsnį bent į kai kurias to talento apraiškas, taigi Liūnės Sutemos poetiką, kalbėdami balsu skaitytojo, norinčio pasidalyti tuo, kas buvo patirta kelionėje per jos sukurtą žemę.

Viena iš anksčiausiai pastebimų Sutemos poezijos savybių yra palinkimas autoriaus personą eilėraštyje, jo poetiškąjį „aš“, pastatyti į padėtį veikėjo, dalyvaujančio eilėraščio įvaizdinės ir idėjinės struktūros plėtotėje, bet kartu ir taip, kad jis pats, tas veikėjas, irgi būtų įvaizdis. Atsivertę patį pirmąjį rinkinį „Tebūnie tartum pasakoj“, skaitome:

*Aš esu. Mano siauras šešėlis
naktimis, lyg tiltas per nušviestą gatvę
lenkias ir laukia –*

*Jeį esu, mano siauras šešėlis,
tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
tau ir kitiems... (p. 11, 12)*

Poetinio „aš“ buvimas čia patvirtinamas visų pirma tuo, kad jis turi šešėlį, savo alter ego. Taip pat „būti“ iš esmės reiškia būti tiltu ir medžiu, t. y. metafora. Tokio šešėlio-metaforos funkcija eilėraštyje yra aktyvi: jis išsilenkia tiltu kitiems, tyliai bestovintiems „prie vielom išpintų tvorų, į narvus panašių“, jis stiebias aukštyn kaip jaunas medis¹, jis duoda pavėsj. Šita eilėraščio personos tradicija dalyvauti jame kaip aktyviam įvaizdžiui jau savaime padeda pagrindus pasakojamam žanrui, nes „aš“, atsidūręs eilėraščio struktūros viduje, neišvengiamai yra ir veikėjas, žmogus, kuriam kas nors atsitinka, kuris paveikia kitus – daiktus ar žmones. Tuo būdu „aš“ gali tapti net pagrindiniu protagonistu savo paties tekste ir kartu veikdamas kurti įvaizdžius. Būdamas eilėraščio persona, šis „aš“ drauge išlaiko ir šalia stovinčio pasakotojo rolę. Iš to, žinoma, išplaukia, kad bet kuris Sutemos eilėraštis su tokiu veikėju gali, ir dažnai iš tiesų pavirsta, į pasakojamąjį diskursą, turintį savo fabulą ir atomazgą. Prie tos temos dar grįšime, o šiuo metu paminėsime tik

¹ Sutema L. Tebūnie tartum pasakoj. – Terra, 1955. – P. 12:

*Jeį esu, mano siauras šešėlis
tebūnie dienomis, lyg augantis medis
tau ir kitiems,
kurių tylinčias lūpas skaudžiai
pažymėjo kaitra –*

Medžio įvaizdis pakartotinai grįžta į Sutemos eiles. Vienas iš svarbiausių tokių „grįžimų“ – knygoje „Nebėra nieko svetimo“ (Čikaga: Gintaras, 1962), cikle „Dienoraštis“, kur ankstyvasis „tau ir kitiems“ pavirto į „mano gatvės ir mano medis; visų gatvės, bet mano medis“. Žr. p. 47–49.

vieną pavyzdį, kur „aš“ – veikėjas, vystantis fabulą, yra taip pat ir „aš“ – poetas, kuriantis įvaizdžius. Tai eilėraštis „Ginuosi“ iš „Badmečio“. Jame poetė gaisru ginasi nuo „šimtmetį išbadėjusių, staugiančių vilkų“², kurie taip pat yra jos „aš“ savotiški antrininkai, nes po gaisro, pasotinti, jie vėl į ją sugrįžta; vadinasi, didysis priešas visuomet buvo, yra paties savęs dalis. Bet štai posmelis, aprašantis gaisrą:

*Aš ginuos. Mano miestas dega.
Trykšta kibirkštys ir pradegina
žvaigždėmis nakties skliautus.
Tirpsta bažnyčių varpai, gausdamas laša
varis į belapius miškus.
Bėga pylimais liepsnos į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
šviečia ugniavietės į vilkų nasrus
lyg atvertus vartus –
Aš ginuos. Mano miestas dega –
siurbia karštą varį šaknys miškų,
ugnimi springsta vilkai (p. 38).*

Ugnies metafora pavirtusi didžioji poeto aistra pradegina danguje žvaigždes. Ištirpęs varis, vėlyvo rudens lapais išsiliejęs ant žemės, skamba ir gaudžia nepermaldaujamo laiko varpo dūžiais. O jo karštas susisiurbimas į medžių šaknis – aistringa pūvančių lapų pražūtis – tuo pat metu per gamtos procesus maitina naują gyvybę. Metaforos gimsta veiksmo įkarštyje, poeto „aš“ žūtubūtinės kovos metu. Rudens peizažas pavirsta drama, poeto dvikova su savimi, veikiančiu kaip „aš“ ir kaip tojo „aš“ metafora – vilkas³.

² Badmetis. – Čikaga: Gintaras, 1972.

*Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą –
Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai
ir tankėja, tankėja –
pro belapių medžių kamienus
laužiasi staugdami vilkai,
šimtmetį išbadėję,
ir artėja. Artėja
gynimosi valanda ir vilkai.
Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą.*

³ Pirminis miško gaisro įvaizdis – „Tebūnie tartum pasakoj“, p. 45:

*Miškai, jūs būtumėt sudeginę save,
ir samanom liepsnas paleidę,
lyg raudonas, liesas lapas,
per pievas, per javų laukus
į kaimus, ir veltui būtų šaukę

ir trūkę varpinėse tampomi varpai –
aš būčiau išsinešus tiktai plėnis,
jei būtumėt bijoję, taip kaip aš
tą vasarą, kada dangus
buvo pasiekiamas ranka,
o žemė, žemė tolo –*

Kaip matome, panašiamo vaizdinių prielaidų kontekste randame neišplėtotą mintį (neaišku, apie kokį bijojimą čia kalbama) ir neišnaudotas dramatiško efekto galimybes.

Sutemos įvaizdžio-veikėjo skilimas ir eventualus susivienijimas (dažnai tik tam, kad ir vėl suskiltų; paradoksiškai, tik taip jis gali apginti savo integritetą) arba bergždžiai nuvystantis susivienijimo troškimas buvo pirminėmis, bet potencialiai labai produktyviomis formomis, jau matomas jos pirmam rinkiny. Vienu pavyzdžiu paimsime eilėrašį „Žaidžiu su veidrodžio šuke“ (p. 15–16). Ten rasim ne tik tą patį skilimą, bet ir jo antrininkus – pakartojimus ištisoje serijoje besikeičiančių įvaizdžių. Eilėraštis pradedamas taip:

*Veidas, kurį ranka keliu,
rusvas ir negražus –
jis iššlys su visa įkyria šypsena,
jei išliesiu pirštus
trokšdama būti viena.*

Eilėraščio „aš“ santykis su veidrodžiu-savimi užsimezga kaipo metaforų grandies pradžia – rankoje laikomas veidas. Pasakos motyvas: „veidrodį ant sienos, sakyk, kuri pasaulyje visų gražiausia“ pradeda iš savęs šaipytis, vos tik paimam pasaką rankon⁴. Dilema yra ta, kad galima būti savimi („viena“) tik numetus savo antrininkę – metaforą, be kurios, tačiau, toji trokštama vienvė būtų kaip beformė tuštuma.

Antrasis posmelis:

*Saulė, kurią rankoj laikau,
maža ir aštri,
ir suduš, jei paleisiu ją,
norėdama būti tikra
vasara ir savimi*

transformuoja aną negražų veidą į dangišką spindėjimą, tuo padarydamas jį ir nepatikimą – svetimą. Norint būti tikram vasara ir savimi, reikia žinoti, kad saulė yra saulė, o veidas yra veidas, bet tada suduš spindėjimas ir prarasi save.

Trečioji atspindžio – metaforos moduliacija yra žydinti šaka:

*Šaka, kurią rankoje supu
žydi, bet vaisių nemegs –
ji palūš, jei palenksiu ją,
ano žiedo ieškodama,
kuriame dūzgiant bitę girdžiu.*

Grožio dilemą matėme pirmuose dviejuose posmeliuose. Čia ji moduliuojasi į vaisin-gumo klausimą, tuomi įtaigodama ir ryšį tarp identiteto, grožio ir kūrybos, tačiau ir vėl praradimo aspektu⁵.

⁴Tai taip pat ir pirmas, vėliau dažnai pasitaikantis Sutemos atsišaukimas į tautosakos įvairius aspektus.

⁵Tai galima palyginti su Jono Aisčio įvaizdžiais tos pačios dilemos akivaizdoje: „Žodis – žiedas, pumpure nuvytęs. / Jis numiršta į pasaulį pakeliui“. Šičia Aistis nenaudoja Sutemos binarinio metodo; jis uždušina savo žiedą nežaisdamas atspindžiais.

Toliau pagrindinė „aš“ metafora moduliuojasi į sugautos paukštės įvaizdį, su kuriuo ateis laisvės praradimo paradoksas: „ji užtrokš, jei glostysiu ją, svajodama būti laisva“, ir tada pavirsta į laiką: „Diena, kurią rankoj turiu“ ją sukruvins, jei „užgniaūšiu ją, / ilgėdamos būti jauna“. Čia išskylantys laiko ir erdvės santykiavimai Sutemos poezijoje yra ne mažiau sudėtingi negu santykiai tarp asmens ir jo atspindžio savo kūryboje bei tarp kūrybos ir praradimo, bet apie tai vėliau.

Autoriaus keturguba funkcija: būti pasakotoju ir veikėju, įvaizdžių kūrėju ir pačiu įvaizdžiu, daro tekstą sudėtingą net ir jo paprastume, nes turinio plotmėj „Žaidžiu...“ yra iš esmės gana paprastas eilėraštis. Čia ir apskritai, net šioj ankstyvoj stadijoje, pasireiškia ta Sutemos ypatybė, kad paprasti teiginiai gali dėl savo pozicijos eilėraštyje įtaigoti simboliką, daug komplikuočiau už patį teiginį, neprarasdami jo tiesioginės prasmės. Štai eilėraštyje „Dvi širdys langinėse“ („Tebūnie...“, p. 18) skaitome: „Žaliai nudažytas medis – /ir medžiai prie gatvės, sunkiai žali“. Tas paprastas faktas, kad matome negyvą medį, aptep tą žaliais dažais, jį sugretinus su gyvais medžiais, kurie nelyg jausdami savo „brolių“ graučių likimą, tampa „sunkiai žali“, iškelia faktą iš tiesioginės būsenos į perkeltinių pramių pasaulį, kuriame yra galimi įvairūs iš karto net neįžvelgiami semantiniai santykiavimai.

Tame pačiame eilėraštyje matome ir atvirkščią procesą: medžiaginė tikrovė, užuot pavirtusi perkeltine, sumaterialėja ir tiesiogiai paveikia medžiaginius teksto elementus, taip sakant, formuoja tikrovę:

*Ir širdys dvi šešėlyje juoduoja,
ir nebedrįsta džiaugtis prastuksenę neramiai
langinių uždarytų žalių medį,
tarytumei geniai.*

Dabar jau ne šiaip sau langinės, o langinės su širdelėmis – vis vien, atrodytų, paprastas dalykas. Tačiau širdelės reiškia meilę, tuo tarpu kažkas, kažkoks instinktas, kuris jas vedė prasikalti į laisvę, kartu ir atgrasino nuo tos laisvės vaisių. Taigi tarp kasdieniškų langinių ir gatvės medžių, be jokių kitų veikėjų, prieš mus užsimezga ištisa drama su joje įsišaknijusiomis įvairiausių konfliktų ir gilių simboliškų reikšmių galimybėmis. Jos čia dar neįsikūnija, bet dirva jau yra paruošta dramatiškoms tolimesnės Sutemos poezijos konfrontacijoms.

Eilėraštyje „Žaidžiu...“ pastebėtos to paties centrinio įvaizdžio (veidrodžio) moduliacijos, per kurias pamažu susiklosto visą tekstą vienijanti mintis, vėliau tampa viena iš mėgstamiausių Sutemos poetinių priemonių, neretai pasiekiančių didelį ir subtilų sudėtingumą. Pavyzdžiu galėtume paimti eilėraštyje „Akmuo“ iš „Badmečio“ (p. 18–20). Pagrindinis veikėjas, kaip ir dažnai kitose vietose, yra autorės „aš“, nuolatos dvilypiškai santykiaujantis su savo antrininku – metafora, akmeniu. Šalia to, jei prisiminsime, kad „Žaidžiu...“ „aš“ yra pagrindinis veikėjas, laikantis rankoje užgniauztą savo atspindį antrininką, kuris gali „išslysti“ arba kurį galima „paleisti“, tai atpažinsime šį veikėją kitam savo atspindžio aspekte, būtent kaip „tu“, su kuriuo ir vyksta dialogas:

*Jeį paleisi mane, išslystu naktin –
pasinersiu lyg tvenkinin –
ir leisiu žuvim pelekais savo plaukus šukuot,
ir leisiu vandens vijokliams*

*dalį savęs atmatuot,
kad tvankų vidudienį.
įbridę vaikai
turėtų ant ko atsistot,
kad nepanertų – (p. 18).*

Tai pirmas variantas; jame pagrindinis veikėjas savyje sujungia tris identitetus: „aš“, „tu“ ir „akmuo“. O veiksmo kontekste galima prisiminti tautosakos motyvą apie tėvo nuskandintą su „dvariokais“ flirtavusią mergelę:

*Broliai seselės ieškojo,
Po Dunojėlj braidžiojo,
Po Dunojėlj braidžiojo,*

*Oi ir atrado seselę
Ant akmenėlio rymančių,
Ant akmenėlio rymančių.*

*Ant akmenėlio rymančių
Su lydekėlėm kalbančių.
Su lydekėlėm kalbančių.*

*Žaliais maureliais užtiestą,
Baltom pieskelėm apneštą⁶.*

Kita „aš“ moduliacija primena rankoje laikomą, užgniaužtą paukštį, kaip tai buvo viename iš „Žaidžiu...“ įvaizdžių variantų, bet čia tas paukštis yra akmuo, ir poetės „aš“ savo antrininkui – grobikui jau nebepasiduoda:

*Jei paleisi –
ir kam tu laikai mane?
Neišlaikysi priešgįną,
neišlaikysi trokštančių –
Noriu būti ir esu
akmuo – mestas į gyvą taikinį,
akmens – aštri briauna,*

⁶ Lietuvių tautosaka. Dainos. – V., 1962 – T. 1. – P. 564. Šis liaudiškasis paskenduolės motyvas svarbią vietą užima ir Algimanto Mackaus poezijoje („Augintinių žemė“. – Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1984. – P. 111), kur jis suformuluotas kiek kitaip negu Sutemos, pvz.:

*Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,
kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.
(Liaudiškoji)*

*akmeniui – ištikima
akmenį – pasirinkdama
akmenimi – tikėdama,
akmenyje – suradau save
(ten pat, p. 19).*

Nustebina šis staigus ir rūstus pasiryžimas visiškai ir pabrėžtinai angažuotis akmens, kieto, aštraus, žeidžiančio, identitetui. Jį, atrodytų, gali išaiškinti tik ana liaudies dainos poetė, nes joje mergelę nuskandina tėvas už tai, kad ji „su dvariokais kalbėjo“, vadinasi, sulaužė vieną iš konservatyvios kaimo visuomenės lyčių ir socialinių klasių santykiavimo *tabu*. Iš poetės „aš“ taško tai yra bausis įžeidimas moteriai–žmogui, jos asmeniui ir integritetui, žiaurus ir keršto šaukiantis smurtas. Užtat akmuo, taikomas į Galijotą (kai kuriuose kituose Sutemos eilėraščiuose – į Žvėrį, prieš kurį būtina kovoti⁷) – simbolį tos neapčiuopiamos, visur esančios, tartum visagalės pabaisos – jėgos, nelyg įsikūnijančios šventvagystės.

Paskutinis eilėraščio posmas:

*Ko lauki?
Nusivyk laidyklę iš mano plaukų,
ir išsukęs aukštai virš galvos,
svieski,
paleiski manei (p. 20)*

galutinai sujungia visus „aš“ įsikūnijimus: paskenduolę, žuvį, akmenį, – į vieną veiksmą – skrydį laisvėn, kuris yra kartu ir tų įsikūnijimų suvestinis įvaizdis, ir eilėraščio pagrindinės minties energinga išraiška.

Toks visuotinis savojo „aš“, o ir apskritai žmogaus egzistencinis suvokimas tiesiog kosminės dvikovos ženkle veda ir visą Sutemos kūrybą į plačiai išplitusias binarines ir binarinių pasikartojimų struktūras, nelyg tam tikrus „semantinius rimus“, kur įvaizdžiai, o kartais ir didesni struktūriniai elementai, priešinami eilėraščio personai bent keliais vienas kitam atsišaukiančiais pavidalais.

Tokios pakartojimų sistemos glūdi visur Liūnės Sutemos poezijoje ir sudaro vieną iš pačių pagrindinių jos kūrybinių metodų. Ir tai ne vien tik metodas, bet ir tikras egzistencinis išgyvenimas, nes Sutema niekadus nerašė tam, kad lik sukurtų estetinį objektą, nereikalaujantį asmeniško angažavimosi.

⁷ „Bevardėje šalyje“ (Čikaga: Santara, 1966) tos kovos esmė glaustai išsakoma šitaip:

*kai apsvaigęs savo jėga,
Žvėris įsitemps arenoj,
galėčiau aiškiai ir garsiai
išpažint atkakliųjų kalba,
kad vis dar tebetikiu
Žmogum ir Gyvenimu – (p. 40).*

Sekdamas Sutemos eilėse visuomet gresiančiu atvirkštinės identifikacijos principu, pats poetės „aš“ taip pat gali staiga įgyti tos fatalinės jėgos identitetą, kaip eilėraštyje „Nenoriu būti atpirkta“ iš to paties rinkinio:

*ir teskrieja akmuo į mane,
nes esu taikiny, nes esu pradžia
visų nusikaltimų, ir kiekvienos skriaudos prieš tave,
įskaudintą, beraštę sielą (p. 58).*

Šalia semantinių rimų, rasime ir keletą kitų binarinio įvaizdžio principų. Vienas iš jų: paimti negyvą daiktą, sakykim, geležį, suformuotą ko nors gyvo pavidalu ir suteikti jam gyvos būtybės funkcijas, kartu ir siekiant sukurti kitą būtį, „bevardę šalį“, kurion veržiasi kaip į namus šios mūsų pasauliui jau svetimomis tapusios figūros, nes tenai jos egzistuoti ne kaip išimtinis, o kaip normalus reiškinys. Knygoje „Bevardė šalis“ skaitome:

*Visi vėjai pučia į Ten –
Vėjarodžių skardūs gaidžiai
gieda penktai pasaulio šaliai,
Bevardei,
ir nebenutyla.*

*Visi vėjai pučia į Ten –
vėjarodžių neramūs angelai
plasnoja penkton pasaulio šalin,
Bevardén,
ir nebegrižta.*

*Visi vėjai pučia į Ten –
vėjarodžių kuproti žmogiukai
tiesia ranka į penktą pasaulio šalį,
Bevardę,
ir paliečia ją (p. 41).*

Susidariusi įtampa tarp esančio Čia ir trokštamo Ten ir išreiškia dinamiką šio eilėraščio, įvado į visą ciklą „Bevardė šalis“, kuriame išsirutulioja didžioji drama grįžimo-negrįžimo iš tremties į namus. Antrasis ciklo eilėraštis (p. 42) įkūnija tiesioginių kontrastų binarinę sistemą. Pirmosios dvi eilutės: „Ten žaidžia nebeaugantys vaikai. / Vaikai senukai žaidžia“ pastato vieną logišką prieštaravimą prieš kitą ir sujungia juos abu į nebeaugančios senatvės šiurpią idėją, išskylančią kaip pasmerkimas prieš vaiko nekaltybę. Čia autorė atima gyvam organizmui normalaus proceso galimybę, tačiau, nežiūrint to, priskiria jam to proceso išdavas: nebeaugančiam senatvė. Šitaip deformuoti, tie vaikai jau ženklina nebe save, o vidinius autorės jausminius procesus, tą skausmingą paradoksą, kad įsisenėjęs prisiminimo sielvartas kartu ir sensta, ir nesikeičia dvasioje, t. y. dvasia kartu ir sensta, ir nesikeičia.

Toliau eilėrašty:

*paskendusiais laivais, rūdyjančiais šalmais –
jie pamėgdžioja buvusį,
išdykusiai bežaisdami
yra tiesioginė priešprieša:
Sudužusiais lėktuvais ir automobilių laužais
jie pakartoja buvusį
rimtai bežaisdami.*

Čia efektas atvirksčias: karas ir taika, dvi priešingybės, susilieja į vieną savo griauančią esmę. Galutinė išdava – irgi kontrastas, kuris tuo pačiu metu išreiškia ir vientisą užburimą ratą: „Ir seka pasaką jie be pradžios, / ir seka pasaką be galo“.

Ciklas baigiasi žanginio eilėraščio pakartojimu, kuris tačiau pavirsta į kontrastą, kada autorė, „aš“, atsisako sugrįžti, bet ir vis tiek veržiasi sugrįžti į Bevardę šalį, kitą Bevardę negu toji, kurioje žaidžia tie pasibaisėtini senukai vaikai. Tame persimainyme išskyla dar dvi binarinės, priešpriešinės konstrukcijos. Viena jų:

*užkerėsiu kalvius septynbrolių keru,
kad nekaltų daugiau vėjarodžių –,
ir vėjažolėm bėgant verpetais į Ten,
užleisiu jas sausra,
užpjudysiu ugnim⁸*

pastato eilėraščio personos – raganos, burtų jėgą turinčios, galią prieš jos pačios ilgesį, o kita:

*ir paleisiu basakojį liūdesį
Bevardėn,
penkton pasaulio šalin*

įveda principą, atvirksčią ir kartu lygiagretį principui, verčiančiam negyvą geležį ilgėtis ir veržtis tolyn. Dabar žmogaus jausmas, neturintis materialios būties, pavirsta į fizinę, gyvą būtybę ir veikia kaip raganos alter ego.

Jeigu jau galvotume apie Tolstojaus principą, kad menas turi „užkrėsti jausmu“, tai gyvinių savybių suteikimas negyvai medžiagai ar sąvokos sumaterialinimas padidina teksto dramą ir todėl galbūt emocinį „užkrečiamumą“. O iš kitos pusės, nenorminė tokių įvaizdžių būklė daro juos ir tam tikrais barjeriais, mįslėmis, kurioms spręsti gali pritrūkti emocinės energijos skaitytojui, nepratusiam prie Sutemos nuolatinės aukštos įtampos poezijos.

Tolesniame „Bevardės šalies“ cikle „Neišduodu, tiktai grąžinu“ randame posmelį (p. 56), kuriame binariniai principai susijungia su tragiškos laiko tėkmės pajauta. Jis vaizduoja dvasios nebebuvimą, gyvybės išsekimą senam prisiminimų liepte:

*Grąžinu siūbuojantį lieptą,
bridusį per vaikystės upes.
Grąžinu lieptą, užmiršusį
verpetus, žydintį vandenį
ir raižančias ledą sroves.
Surambėjo širdys, išpjautos atramos,
ir vardai nebeturi žmonių,
tik kreivas raides.
Siūbuoja lieptas vaiduokliu,
paradęs upes,
pavasario naktim skliautus.*

⁸ Čia matome taip pat ir pirmuosius ženklus būsimų „Badmečio“ terminų – ugnies ir sausros.

Įvaizdis „surambėjo širdys, išpjautos atramoj“, aprašo kartu ir dvasios būsenos progresiją, ir medžio fizinę progresiją laike, kada medis, kadaise gyvas, dabar sudžiūvo su jame išpjautom širdim. Iš tiesų tai metafora prisiminimuose atsineštos poetinės kalbos gyvybės praradimo, ypač kada kitas įvaizdis yra „vardai nebeturi žmonių“, kur fizinis mirties progreso momentas susijungia su dvasiniu vidinės gyvybės išsekimo procesu tame pačiame surambėjusiame medžio stuobryje, implikuojant taip pat ir nebeišskaitomumą, kaip viename Puškino eilėraštyje „ant kapo antraštė nebesuprantama kalba“.

Vėlesnėse Sutemos eilėse iškyla naujas binarinis elementas, būtent, grafinis skirtingų eilėraščių semantikos architektūros dalių paženklinimas didžiosiomis arba mažosiomis raidėmis. Tarp vieno ir kito šrifto susikuria strofos-antistrofos santykis, panašus, kaip senovės graikų tragedijoj tarp choro ir teksto. Štai „Badmečio“ pradiniam eilėraštyje „Niekieno žemė“ tarpniai didžiosiomis raidėmis apskritai nusako kokią nors visuotinę mintį, idėjos modelį, tuo tarpu posmeliai mažosiomis raidėmis pereina į asmenišką tos pačios idėjos ar išgyvenimo plotmę. Pavyzdžiui:

METAS SUSIDEGINTI. METAS SUSIDEGINTI,
KAIP PILĖNAMS PRIEŠ VERGIJĄ,
KAIR KOVOJANČIAM GETUI PRIEŠ MIRTĮ,
KAIP BUDOS VIENUOLIAMS PRIEŠ
NETEISYBĘ –
METAS SUSIDEGINT IR IŠLIKT.

*Lieku Niekieno žemėje,
kad nebūtų daiktų,
kuriems žodžių nebėra – (p. 15–16).*

Santykis tarp žodžio ir tikrovės Sutemos eilėse yra labai svarbus ne tik todėl, kad ir iš viso poezijoje, mene tai centrinis klausimas, bet ir ryšium su specialia menininko tremtinio ar išeivio situacija tarp dviejų tikrovių – paliktosios ir rastos svetur, ir dviejų kalbinių klodų – atsineštinės meno kalbos, kuri daug kur nebeatitinka nei naujos tikrovės, nei naujų išgyvenimų joje, ir naujosios, kurią dar reikia susikurti. Pastarasis procesas ypač intensyviai ir skausmingai vyksta Sutemos kūryboje.

Yra dar ir trečias aspektas: kadangi išeivio santykis su tikrove neišvengiamai įtraukia sąvokas „ten“ ir „čia“, „tada“ ir „dabar“, tai laiko ir erdvės pajautos turi esminę rolę vystant naujas įvaizdžių struktūras, taigi naują poetinę kalbą, kurioje turi kaip nors susijungti visi čia prisiminti faktoriai.

Iš Sutemos poezijos jaučiasi, kad „euklidinė“ laiko ir erdvės samprata, kur individo sąmonė, kaip koks matematinis taškas, seka tiesią liniją per suprantamą erdvę, jokiū būdu negali aprėpti mus šiame amžiuje ištikusios realybės. Iš idėjinės pozicijos žiūrint, jau devynioliktame šimtmetyje Dostojevskio Ivanas Karamazovas grąžino savo bilietą į dangaus karalystę, kur viskas bus kada nors atleista, nes jo „euklidinis protas“ nepajėgė suprasti, kas gali atleisti už Dievo leidžiamas nekaltų vaikų kančias, o Sutema tiesiai ir sako: „Viešpatie, neatleisk, / jie žinojo, ką darė – / Viešpatie, neatleisk, / nes žinau, ką darau“⁹. Mat atleistinas kerštas Žvėriui nebus tikrai kerštas, nes nereikalaus absoliutaus ir belaikio pasiaukojimo prieš tą, anot Algimanto Mackaus, „besąlyginį Viešpatį“.

⁹Sutema L. Vendeta. – Čikaga: Mackus, 1981. – P. 14.

Iš poetikos taško, ne-euklidinė erdvė ir laikas visų pirma formuojasi sukeičiant laiko plotmes:

*Tai buvo rytoj.
Jau laikas jums grįžti.
Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getuose,
visi kareiviai, dingę be žinios –
(Bevardė šalis, p. 44)*

Šis „buvo rytoj“ išreiškia kartu ir žuvusiųjų viltį sugrįžt, kol jie dar gyveno, ir jų mirties nebeatšaukiamą praeitį, taigi yra ir savotiškas komentaras Ivanui Karamazovui. Kitame posmelyje laiko plotmės apskritai praranda laiko žymens savybes: „tai buvo rytoj ir vakar, tarp dviejų delčių, dviejų pilnačių...“ Tokia laiko samprata, įpinta į jau prieš tai išplėtotą delčios įvaizdžių sistemą, šioje išėjimo–grįžimo tematikoje tampa ne tik aprašomuoju reiškiniu, bet ir formuojančiu, dalyvaujančiu įvaizdžių struktūros ir jų ne-euklidinės logikos sukūrimo. Šia savo formuojančia funkcija Sutemos laiko plotmės atitinka eilėraščio „aš“ rolę jos poezijoje.

Nors pokario laikas-groteskas ir laikas-mįslė pakartotinai išsisprendžia grasos ir tragedijos linkme, Sutemos talentas taip pat pajėgia nutiesti per eilėraščio raštą subtilias ir lyriškas laiko linijas, tačiau pasilaikydamas tą patį bauginantį laiko plotmių sukeitimą. Štai paskutinis eilėraščio „Senkapiuose“ posmelis („Bevardė šalis“, p. 12):

*Seniai nušienauti žydi ir kvepia
įraudę dobilai,
neišaugę piliarožės skleidžias
dauboj po juodžemiu sunkiu.
Vakaras plečias skliaute
drumsto vandens ratilais
ir įkaitęs saulėleidis
žėri variu –*

Kvepiantys, žydintys dobilai, piliarožės ir lėtai besiskleidžiantys vakaro ratilai danguje piešia mums švelniai melancholišką, gražų laiko veidą. Bet dobilai, seniai nušienauti, yra kaip tie rytoj sugrįžę žuvusieji tremtiniai, neišaugusios piliarožės po žeme yra kaip tie Sutemos vaikai – senukai, atsigulę į amžiną atilsį, o vakaras, nelyg Čiurlionio paveiksluose, lėtai skleidžia ratilais savo nepermaldaujamą tylos, paskenduolių amžinybę“. Taigi tebesame Žvėries arenoje.

Vieną iš sėkmingiausių bandymų sutapatinti įvaizdį ir laiką rasime „Bevardės šalies“ eilėraštyje „Medžioklės metas“ (p. 8):

*Briedžio ragai šakojasi.
Auga žiema.
Sirpsta naktim pusnyse
spalgenų uogos, ir ledėdami*

*noksta sakai.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
speigu kvepiančią miško naktį,*

atranda pėdas –

*Briedžio ragai išsišakojo.
Išaugo žiema.
Vidudienį skynime plyšta
spalgenų uogos ir išsilieja
šiltais lašais sniege.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
atodrėkiu kvepiančią miško vidudienį,
atranda tave –*

Kada medžiai vis daugiau vėlyvą rudenį plinka ir vis panašesni darosi į išsišakojusius briedžio ragus, auga ir gilėja žiema. Tai gyvybės atoslūgio ženklas, lydimas, tačiau, augimo ir brendimo ženklų: sirpstančių spalgenų, nors tuo pat metu lydimas ir mirties – gyvo medžio sakų sukietėjimo į savąjį amžiną ledą. O ir spalgenos tos sirpsta ne pavasario saulėje, bet mirtinam žiemos speige; laiko plotmės ir vėl persikeitė, susiliejo į kažką simboliško ir grasaus. Atsakymo ilgai nereikia laukti – briedžio ragai, tartum patys būtų medžiotojas – atranda „tave“. Tai visai logiška, nes jeigu jie yra nuogas miškas, tai jie ir laikas, ir užtat mirtis, kuri ir medžioja „tave“. Bet kas yra „tu“? Spalgenų uogos ant sniego, šiltos kaip kraujas, miške, staiga plyšusios kaip žaizda nuo šūvio. Esame „tenai“, matom partizano mirtį. Ir, žinoma, Sutema būtinai pagilina šią skausmingą ironiją tuo, kad briedžio ragai – mirtis – išsineša į palaukę pavasario, atgimstančios gyvybės pirmą dvelkimą, nelyg žuvusiųjų viltį.

Kaip matome, šiame eilėraštyje yra plotmė, kurią galima suvokti ne kaip gamtovaizdį, bet kaip už vaizduojamų gamtos procesų išsirutuliojimo, kitoj plotmėj, vykstančią žmogaus dramą, net tragediją, kitaip sakant, naratyvą, pasakojimą. Ir apskritai visos iki šiol pastebėtos Sutemos poezijos savybės iš tiesų veda į prozos žanro „teritoriją“, tačiau ją persunkiant, kaip sakoma, deformuojant, lyriniu pradū.

Pasakojamojo žanro užuomazgas randame jau ir pirmajame rinkinyje „Tebūnie...“, kas dar kartą įtikina, jog Sutemos poezija yra išaugusi vientisa, kaip iš vienos sėklos išaugęs medis: jo šakos, šaknys, lapai, nors pažiūrėti ir labai skiriasi nuo mažytės sėklos, tačiau potencialiai glūdi joje nuo pat pradžios, neateina kaip kas nors prisegta iš šalies. Štai, atrodytų, tikrai lyriškas eilėraštis „Paskutinis rytas“ („Tebūnie...“, p. 20), nors ir vaizduoja uosto panoramą, bet iš tiesų aprašo ne tai, kas yra, o tai, kas vyksta

*Kanalo vanduo metalinis.
Dusliai švilpia laivai suspausti.
Per tilto atramą slysta
Pirštai, ir vėsūs pirmi
spinduliai. Ir du juodi,
liekni kaminai atsvyruoja
per balzganą miglę.*

Skaitydami, kaip tie pirštai slysta, staiga suvokiame, kad eilėraščio pavadinime „Paskutinis rytas“ jau glūdi atsiveikinimas, taigi pasakojimas apie dviejų žmonių santykius, gyvenimą, likimus, kad kažkam sakoma „sudieui“ ir išeinama į naują dieną.

Jau vėliau rinkiny „Nebėra nieko svetimo“ matome šį pasakojamąjį principą, pritaikytą daug platesniu, ištisas eilėraščių serijas apimančiu mastu. Ypač ryškūs tuo atžvilgiu yra ciklai „Lunatiko kelionės užrašai“ (p. 33–41) ir „Dienoraštis“ (p. 42–56). Abu nusitiesia laike ir erdvėje, ne-euklidinėj, gimusioj pirmuoju atveju iš sapno ir kenčiančios meilės, o antruoju – iš meilės ir sužeisto sapno. „Lunatiko kelionių užrašai“ yra tartum iš tiesų kelionė per Lietuvą, jeigu mes galim įsivaizduoti, kad lunatikas, atsikėlęs miegodamas vaikščioti, įžengtų ne į paprastą kambarį, bet į pasaulį, susidedantį iš tragiško Lietuvos likimo, kur viskas yra sukurta iš prisiminimų ir susvetimėjimo skausmo, pamačius Žvėries raudonžvaigždę karalystę. Tai tragiška kelionė, apgaubta košmariška tyła, kur lyja raudonomis žvaigždėmis per Dangun Ėmimo Dieną, kur atsineštas raktas negali namų atrakinti dėl naujo, pjautuvo pavidalo užrakto, kur pažinta motina išeina Dangun, o nepažįstama, dabartinė lieka čia ir kur aštri vilkadantė žolė – okupacijos simbolis – tarpsta ir naikina tėviškės vaikystę. „Dienoraštis“ yra iš tiesų dialogas, dedikuotas Mariui Katiliškiui, serija intymių pasisakymų jau ir kituose rinkiniuose buvusiomis temomis. „Pasakojimo“ sąvoka čia tinka tiek, kad autorės „aš“ savo sielą išpasakoja Mariaus personažui, tiesiogiai tekste nesančiam, bet nuolatos implikuotam potekstėje. Toks pasakojimas-dialogas yra giminingas pasakojimui-dramai, pasirodančiam vėlesnėse knygose.

„Badmečio“ eilėraščiai yra dalinai poemos. Jie persmelkti naratyviniu pradū, nes kartu ir vaizduoja, ir pasakoja kokių nors įvykių eigą. Savaip įdomus yra eilėraštis „Tikrovė“ (p. 52–60), kuris atrodo nelyg gyvenimo kaip poetinio žodžio ieškojimo santrauka, kuri baigiasi egzistenciniu klausimu: „kada aš esu?/Dieną ar naktį? / Ir nežinau ar išvis aš esu“. Būti, kaip prisimenam, reiškia būti metafora, įvaizdžiu, formuojančiu įvykių eigą ir savo ruožtu paverčiančiu juos įvaizdžiais. Šituo principu eilėraštyje susiklosto binarinė, dviejų priešingybių nakties ir dienos drama – pasakojimas apie save kaip apie seriją vaizdų ir įvykių. Naktį autorė sako:

*vaikštau namų stogais,
braukiu miegančius paukščius nuo medžių
viršūnių
ir ošiančių antenų tinklų –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –*

Ateina diena, ir agresyvaus savęs patvirtinimo aktas pasikeičia jo priešingybe: autoriaus „aš“ nebepažįsta savęs ir stengiasi atitaisyti nakties darbus:

*Dieną praeinu pro save,
net galvos nepalenkdama –
dieną nepažįstu savęs –
dieną esu sau svetima.*

*Dieną renku su pensininkais
sužeistus paukščius miesto sode
ir matau, kaip trūkčioja jų sparnai
senukų drėgnose akyse,
mėlynais ir pilkais šešėliais –*

Dieną dairausi savo veido –

Šitaip identiteto krizė pavirsta į seriją veiksmų, kurie ir sudaro pasakojimą, dramatišką savo kontrastais, bet struktūriškai dar neatitinkantį, sakykim, prozoje apsakos ar eilėse – epo, nes nėra „istorijos“, nėra apsakymo su pradžia, plėtra ir pabaiga. Arčiau prie „žanro pilnumos“ prieina „Vendetos“ poema „Šimtametės žiemos užrašai“ (p. 50–62). Ten yra fabula: užėjo šimtametė žiema – karas, kur, atrodo, niekad nesibaigs, kol po ilgų kentėjimų „sniegvyžėm išbrido žvalgai / atsekti pavasario burtaženklį –“. Jie žuvo, bet jų „suledėjusios akys“ buvo „pilnos žalumos“, ir žmonės suprato, kad turi ateiti pavasaris ir po šimto metų sniego grįš taikos žolė. Šaukliai, išbėgę jų burtaženkliais prisišaukti, irgi žuvo, bet pavasaris atėjo. Dabar, kada „svaigsta galva nuo žalumos“, autorė sako:

*gailiuosi, kad nebuvau tarp žvalgų.
gailiuosi, kad nebuvau tarp šauklių –
gailiuosi, kad antrą šimtmetį gyvenu – – (p. 61).*

Paskutinis klausimas poemoje lieka neatsakytas:

*O kaip? Kaip jeigu bus
šimtametė sausra,
šimtametė kaitra
ir sudegins mus? (p. 62)*

Net ir čia „tikros“ fabulos įspūdis yra kiek apgaulingas. Veiksmas iš tikrųjų eina pirmyn ne per įvykius, bet per seriją įvaizdžių, tarp kurių yra ir pažįstamų iš ankstesnių eilių, pavyzdžiui, Angelas Sargas, dėl kurio jau „Bevardėje šalyje“ Sutema skundėsi: „Nesaugojo jis manęs“ (p. 20) ir į kurį jinai dabar norėjo mesti sniego gniūžtę, arba tie vaikai, kurie paseno bestatydami sniego pilis ir kurie jau buvo senukai taip pat „Bevardėje“ (p. 42; žr. anksčiau). Kitur atrodo, tartum būtų aprašomas veiksmas, bet iš tiesų turim tik įvaizdį:

*Šimtamečio karo kronikose
ir mirtis ir gimdyvės
Šalo, žaliavo, žydėjo, šalo
ir vėl žaliavo, žydėjo
ir dalinosi derliumi – (p. 51).*

Beje, ir pati autorė nesiskelbia, kad tai epinio pobūdžio pasakojimas. Dedicacija sako tik: „RITAI – neišsiųsti laišakai“.

Apskritai „Šimtametės žiemos užrašai“ sudaro daugiau įspūdjį kažkokios pasakos negu realistinio naratyvo. Ir iš tiesų liaudies pasakų elementas labai daug reiškia Sutemos kūryboje – mes jį aptinkame visur kaip asociacijų lauką, paplatinantį ir pagilinantį autorės pagrindinį diskursą. Kai kurios užuominos liečia liaudies dainas, kaip eilėraštyje „Pergalė“ („Nebėra nieko svetimo“, p. 14):

*Devynios upės senoj raudoj –
tu esi dešimta,
paskutinį sūnų paėmusi,
su žaizda lyg erškėtrožės žiedu
šviesiuose plaukuose –
devynios upės senoj raudoj
teka ramiai plačia vaga,
tu esi dešimta –
srauni ir gili.*

Šis posmelis primena devynias upes senoj mitologinėj dainoj apie dievo Perkūno nukirsto ąžuolo kraują:

*– O kur, mamyta mano,
Drabužius išmazgosiu?
Kur kraują išmazgosiu?*

*– Dukryte mano jaunoji,
Eik pas tą ežeratį,
Kur tek devynios upatės¹⁰.*

Sutemos dešimtoji upė ir yra pati mirtis. Panašiai „Vendetoj“ (p. 19):
ir girdžiu,

*žaliam berže gegė kūkuoja,
ir jaučiu,
mano plaukus šukuoja
ne pirštai pilni žiedelių –
apledėjusios šakos berželio,
skaudžiai rauna, šukuoja
atsišaukia į našlaitės raudą:*

O aš nueičiau į žalią girelę, o aš pastočiau po žaliu berželiu: berželio šakelės nemeilios, berželio šakelės taip labai skaudžios¹¹.

Tai tik pora pavyzdžių iš gana gausių Sutemos užuominų į liaudies dainas. Lygiai taip dažnai jos kūryboje sutinkame ir liaudies pasakų personažus: Žilviną, pasakų Jonuką, dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių ir kt. Kiekvienu atveju tos užuominos yra transformuotos tokiu būdu, kad ir jos pačios, ir jų prasmė tampa integruotos į autorės tekstą. Pa-

¹⁰ Lietuvių tautosaka. Dainos – P. 176.

¹¹ Lietuviškos dainos / Užrašė Antanas Juška. – Kazanė, 1882 – T. 3; perspausdinta – V., 1954. – P. 283.

vyzdžiui, eilėrašty (iš „Bevardės šalies“) „mano“ dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių, prilyginami dvylikos apaštalu ir Judo-išdaviko temai, tik šį kartą Judas suprantamas giliai ir tragiškai kaip savo paties likimo auka:

*Vienas iš dvylikos apaštalu,
kuriam dar negimus išaugo medis
ir laukė jo,
ištiesęs standrias šakas.
Iš turėjo būti anas, kurio lūpom
lemtas buvo tik vienas pabučiavimas.
Vienas iš dvylikos,
paklusniai nusilenkęs
ir už tai paženklintas
sidabru ir medžiu.*

Tai šis Judas ir atsiliepia į pasaką: Vienas iš dvylikos juodvarnių, nuolankus užkerėjime“. Vėliau eilėraštyje „Nieko neišduosiu“ (p. 28) sutinkame ir pasakų Jonelį:

*Dviejų brolių sesuo
niūniuodama lipdė iš molio ąsotį
pavasario atvertam beržui,
rudeni apsunkusiam vynuogynui
ir trečiajam broliui,
tebelaukiamam,
Pasakų Joneliui.*

Abiejų eilėraščių tematika susipina. Kristus Dievo avinėlis, Jonelis pasakų avinėlis, Judas Jonelis ir brolis juodvarnis. Susidaro semantinis tinklas, nelyg poetinių vertybių siela – tai, ko autorė neišduos.

Ryšiai su folkloriniais klodais labai praturtina Sutemos eiles – kaip ir Mackus, ir kai kurie kiti poetai, ypač Lietuvoje, ji siekia tą esminį tautinį elementą iškelti iš vien stilistinių pamėgdžiojimų plotmės į tikrai kūrybišką, asimiliaciją, kurioje liaudies mito ar dainų konkretūs įvaizdžiai įeity į totalinę teksto struktūrą kaip sudėtinės dalys, bendraujančios su kitomis meninėmis priemonėmis.

Šalia folkloro, randame ir subtilius ryšius su kitų poetų kūryba, kas apskritai ir yra neišvengiama tikro menininko darbe. Ypač glaudūs sąryšiai būna su Algimantu Mackumi, ne tik kai kurių stilistinių priemonių, bet ir tematikos srityje. Abu poetai dažnai kartoja sausros arba lietaus, upių ir sniego įvaizdžius, rasime panašų radikalų nusistatymą tremties atžvilgiu, kaip jau minėta, panašų folklorinių elementų traktavimą, taip pat ir bendrą grasią nuotaiką, kažkokį visuotinio Slogučio pajutimą, Blogį, arba Nieką, sujungtą su nepermaldujamu mirties artumu. Tačiau visa tai nereiškia, kad Sutema būtų koks nors Mackaus „antrininkas“, jį būtų paveikusi ar buvusi jo veikiama. Nežiūrint visų suminėty ir dar gal kitų panašumų, jų poetinis braižas yra visai skirtingas. Prieš mus ne „įtakos“, bet dialogas – suprantant, aišku, kad kiekviename prasmingame dialoge vienas partneris įvairialypiai veiks kitą, iš to abiem turtėjant asmeniškai ir kūrybiškai. Čia turbūt vieta ir

užsiminti, kad Liūnė Sutema pasižymi kaip asmuo ir kaip poetė dideliu lojalumu savo artimiesiems, seserims – minčių, jausmų, pasaulėjautos, meno esmės ir uždavinio sampratos broliams. Jau vien atskirų eilėraščių ar ištisu ciklų dedikacijos tai aiškiai liudija.

Gal plačiausias apibendrinantis Sutemos kūrybos bruožas yra jos įvaizdžių struktūros raida, vedanti iš paveldėto kūrybinio žodžio praradimo iki jo atkūrimo naujam kontekste ir su nauja semantika, vertybių sistema. Tai procesas, kuriame atsispindi tremtis ir gyvenimas, taip pat ir daiktų atsižadėjimas, ir sielos išsaugojimas savyje, išlaikant omeny tą sunkiai pakeliamą tiesę, kad žodžiai yra nelyg daiktai, kurie gyvena mumyse, ir kad mes patys, ir ta tėvynės žemė, kurią savyje nešiojame, pavirstame tais žodžiais – daiktais, ir tada miršta mumyse tėvynė, ir vaikščiojame kaip gyvi lavonai. Sutemos poetinė tematika daugiausia reiškiasi troškimu atpalaiduoti nuo savęs tą seną ir negyvą prarastos gimtosios žemės žodžiu išlikusį kūną, surasti naujus žodžius, kuriuose būtų galima išsaugoti buvusią senųjų gyvybę ir kurie taptų naujuoju kūnu. Kitaip sakant, išsigelbėsi, kada išgelbėsi žodį, kada svetimoj šaly jis bus gyvas ir savo namuose. Kadaisė buvęs mitas ir jį išreiškiantis poetiškas žodis savo gelmėje tebeturi gyvybės, bet įprastiniai būdai juos vartoti tos gyvybės neturi – yra nelyg negyva oda paviršiuje. Iš jos išsinėrę, atsistojame prieš kitą, poetinę tikrovę, išgautą iš buvusios, irgi tada poetinės, lavono. Tuo būdu praradimo procesas tampa kūrybinis.

Šitos raidos išėities taškas yra trumpai susumuotas eilėraštyje „Niekieno žemė“ („Badmetis“, p. 14):

*Mano atsineštiniai žodžiai
nebeturi daiktų,
mano atsineštiniai daiktai
nebeturi vardų –
Noriu likti Niekieno Žemėje,
kad nebūtų namų,
kad nereiktų palikti ir išduoti jų, kad nereiktų
ilgėtis namų.*

„Badmetis“ išėjo 1972 m. ir siūlo pesimistiškesnį problemos sprendimą, bet prieš dešimt metų rinkiny „Nebėra nieko svetimo“ matėsi savotiškos gairės, lyg ir vizija, to žodžio transformacijos idealo:

*kai ant gatvių sudegins paskutinius lapus
ir pradės ledėti lietus,
kai gyvensime ilgąją savaitę
septynių pilkų spalvų, –
jeigu dar tada mano žodžiai
bus šilti ir ramūs,
kaip vijokliai ir krūmai buvo
vidudienį mūsų kieme, –
žiema galės užpustyti
kelią į mūsų namus (p. 10)*

Kitaip tariant, fizinė tremtis nustoja svarbos, jeigu žodyje būsim namuose. Iš viso „Bevardė šalis“ yra galbūt optimistiškiausia knyga, kurioje jaučiasi ne vien tikėjimas naujo žodžio galimybe, bet ir savijauta, išgyvenimas tos pergalės prieš tremtį. Jis išreiškiamas šitaip:

*Nebėra nieko svetimo
medis, kurio nepažinau, išaugo,
išsišakojo mano akyse –
jo dilginančių lapų audinys,
plonomis linijomis išsiraizgęs
kvėpuoja mano delnuose.
Ir prie sultingo, neragauto vaisiaus
įprato mano lūpos (p. 29).*

Ir tiesa, Sutema rado savo naują žodį. Jis nėra nei labai jaukus, nei raminantis, bet jis turi aštrią, geliančią gyvybę, kurios pati galutinė, lemianti apraiška vis dėlto yra šviesus kūrybos džiaugsmas.

Iš knygos: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, 1992

Janina Degutytė

Janina Degutytė (1928–1990) – poetė, vertėja, eilėraščių ir pasakų knygų vaikams autorė. Ji priklauso poetų kartai, kurių vaikystę ir jaunystę paženklinio karo, okupacijų ir pokario žudynių patirtys, o kelias į kūrybą prasidėjo šeštajame dešimtmetyje, kai literatūra turėjo paklusti griežtiems sovietinės valdžios reikalavimams. Visas kūrybinis šios poetės laikotarpis kaip tik ir priklauso sovietiniam lietuvių literatūros periodui, mat autorė mirė prieš pat Lietuvai atgaunant Nepriklausomybę, kurios labai laukė.

Poetė gimė dar nepriklausomoje Lietuvoje, 1928 m. Kaune, Šančių priemiestyje, statybos techniko ir iš Kauno darbininkų kilusios namų šeimininkės šeimoje. Iš pradžių darni ir pasiturinti Degučių šeima ėmė griūti ankstyvoje Degutytės vaikystėje motinai pradėjus gerti. Pati poetė, paskutiniajame gyvenimo dešimtmetyje aprašiusi skaudžią savo vaikystę knygoje *Atsakymai*, yra sakiusi, kad tada ir prasidėjo jos biografija: „Visas mano gyvenimas prasideda nuo septynerių metų. Iki tol viskas išblukę: fragmentai, nuotrupos, nuotaikos. Bet nuo septynerių metų kiekviena diena, kiekviena valanda įbrėžta, įkirsta kaip kirviu širdyje. Joks laikas, jokios laimės jos neužlygins“. Negana to, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, nacių okupacijos laikotarpiu, 1942 m. Mažeikiuose nušautas Degutytės tėvas, su kuriuo poetę siejo ypatingas dvasinis ryšys, grįstas meile ir pasitikėjimu. Tuomet Degutytė lankė gimnaziją Kaune ir keturiolikmetės moksleivės pečius užgulė našta išlaikyti geriančią, šeimos turtą išpardavusią motiną. Skurdaus ir skaudaus karo ir pokario būvio atošvaita matyti vaikystės draugei skirtame eilėraštyje, išspausdintame paskutiniajame eilėraščių rinkinyje *Purpuru atsivėrusi* (1984): „Per vaikiškas įaitrintas širdis – / ilgos lėtos kolonos, žvangindamos grindinį, / su geltonom žvaigždėm, / su juodais svastikų kryžiais... / Mirtis sėdėjo prie mūsų stalų, / užtiestų nutrintom išblukusiom klijuotėm. / Mes klausėmės jos kvėpavimo, / sapnuodamos duoną / ir būsimą pasaulį“. Prasimanydama įvairiausių būdų uždirbti pinigų (mezgimas, korepetitorės darbas ir pan.), remiama mokytojų ir sunkiai vargdama namuose (ypač po senelės, paskutinio ją globojusio žmogaus, mirties), poetė atrado kultūrą – kaip užuovėją ir atsvarą situacijai namuose. Degutytė anksti ėmė lankyti bibliotekose (mokykloje skaitė rusų, vokiečių kalbomis), būdavo jose iki pat uždarymo: „Gyvenau tokiaime dugne, tokioje tamsoje, kad menas buvo ta vienintelė šviesa, kuri teikė jėgų išsilaikyti. Ji kažką ir žadėjo. Prasmės, vertybių suvokimą. O jų man labai reikėjo, nes kad ištvėrčiau, turėjau žinoti vardan ko“. Dar pauglystėje Degutytė meną pradėjo suvokti pirmiausia kaip tiesos, vertybių ir grožio šaltinį – intensyviausio žmogaus dvasinio darbo rezultatą: „Poezija atveria žmogaus dvasinį gyvenimą. Tai ji pastato į vietą daiktus, įvykius, reiškinius, suteikia jiems tikrą dydį, tikrą mastą. Medis yra tiek gyvas, kiek jis gyvas žmogaus širdyje“.

Mokydamasi Kauno VII gimnazijoje Degutytė parašė ir pirmuosius savo eilėraščius. Yra išlikęs gimnazijos laikų sąsiuvinis su 1944–1945 m. rašytais tekstais, kuriuose dar labai jauna poetė aiškiai išreiškia nepriklausomos Lietuvos visuomenėje įgytas kultūrinės laiky-

senas, perimtas iš Kudirkos, Maironio kurtos literatūrinės ir kultūrinės mokyklos, taip pat ir iš tėvo visuomeninės laikysenos. Pagrindinis paauglystėje rašytos Degutytytės poezijos motyvas – rūpestis dėl Lietuvos valstybės ir jos ateities bei asmeniškai prisiimama atsakomybė šią valstybę kurti.

Kultūra Degutytei buvo vertybių ir šviesos pasaulis, kurio trūko jos aplinkoje. Ėjimas į kultūrą – tarsi pastanga tokį pasaulį susikurti, išsiveržti iš tamsos. „Universitetas... Aš taip į jį veržiausi – kaip į išganymą. Bet baigus vidurinę mokyklą, sveikas protas diktavo, kad reikia jo atsisakyti. Nėjau net brandos atestato atsiimti. Ir viena diena tapo švente (mano gyvenime ne vienas tokių stebuklų: rodos, jau viskas baigta, ir staiga....). Atėjo klasės auklėtoja su pinigais – ir išvažiavau į Vilnių studijuoti literatūros.“ Tačiau, vos pradėjusi studijas 1948 m., Degutytytė sunkiai susirgo širdies reumatu (ši liga kamavo poetę visą tolesnį gyvenimą, ilgiems mėnesiams prikaustydavo ją prie lovos). Tęsti studijų į Vilniaus universitetą (sovietų valdžios jis tuomet buvo pavadintas Vilniaus valstybiniu Vinco Kapsuko vardo universitetu) poetė grįžo 1950 m. Baigusi studijas 1955 m. pagal tuometę absolventų skirstymo sistemą buvo paskirta vadovauti vaikų bibliotekai Tauragėje, ten pat ir mokytojavo, po metų persikėlė mokytojauti į Nemenčinę, vis dar sunkiai vertėsi iš mokytojos atlyginimo išlaikydama save ir motiną. Dar po metų, kai jau ėmė garsėti kaip poetė ir rengė spaudai pirmąjį savo rinkinį, sugrįžo į Vilnių, kur 1958 m. pradėjo dirbti Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje redaktore, buvo priimta į Rašytojų sąjungą (tuomet – LSSR Rašytojų sąjunga) ir neilgai trukus gavo butą.

Kurti pradėjusi dar gimnazijoje, kurį laiką Degutytytė eilėraščių nerašė: „Buvau nutarusi nerašyti. Tas nelemtas klausimas – kam? Aišku, tokios poezijos, kokios buvo reikalaujama, nenorėjau nei skaityti, nei rašyti“. Prie poezijos rašymo grįžo, savo pačios liudijimu, tik studijuodama universitete, ketvirtame kurse. Iki pat 1957 m. Degutytytė savo eilėraščių neteikė spaudai, bet siųsdavo laiškais skirtinguose Lietuvos rajonuose mokytojaujančioms studijų bičiulėms, sulaukdavo entuziastingų jų atsakymų, susitikusios eilėraščius aptardavo, analizuodavo. Atrodo, kad vėlyvą poetės debiutą (jos kartos poetai Maldonis, Marcinkevičius, Baltakis jau buvo pirmasis knygas išleidę žinomi poetai) lėmė ir netikrumas dėl savo poezijos, ir tuometė spaudos situacija. Rašydama vien sau ir draugėms, Degutytytė neturėjo ideologiniu požiūriu tinkamų tekstų – juos sukūrė vėliau, rengdama spaudai pirmąjį rinkinį (be tokių tekstų, kaip, pavyzdžiui, „Pasikalbėjimas su Leninu“, rinkinys tiesiog nebūtų išėjęs – tokio tipo eilėraščiais turėjo būti pradedama kiekviena poezijos knyga). Degutytytė gal būtų dar ilgai delsusi siųsti spaudai savo eiles, tačiau jos vaikystės bičiulė, surinkusi pluoštą laiškais gautų eilėraščių, pasiuntė juos tuomečiam Rašytojų sąjungos poezijos konsultantui Eugenijui Matuzevičiui – taip prasidėjo Degutytytės kaip poetės karjera. 1957 m. pasirodė pirmosios eilėraščių publikacijos, sutiktos su dideliu skaitytojų entuziazmu, o 1959 m. išėjusi pirmoji poetės knyga *Ugnies lašai* buvo greitai išgraibstyta iš knygynų, jos eilėms pradėta kurti muzika, o nespėję knygos įsigyti skaitytojai ją persirašinėdavo siųsdami iš rankų į rankas. Dabartiniam skaitytojui ankstyvieji Degutytytės eilėraščiai gali pasirodyti romantiški, naivūs, tačiau to meto kultūros kontekste jie rodė prasidedantį poetinio kalbėjimo proveržį. Donatas Sauka yra teigęs, kad „Degutytytės ‚Ugnies lašai‘ buvo pirmasis rinkinys, suardęs tvarkingos eiliakalystės nykią rutiną“. Žodžiu „eiliakalystė“ Sauka apibendrina tuometę poezijos rašymo „mašineriją“, kai rašytojai turėjo kurti tekstus privalomomis temomis ir be galo dauginti utopinį tarybinės „tikrovės“, mažai ką bendra turinčios su nykia gyvenimo realybe, vaizdinį: aukštinti socialistines statybas ir tariamas komunistinės valdžios pergales, vaizduoti darbininkų klasės atstovus, gamtą

Eilėraštis – ne monologas. Tai šviesus ar skaudus pasikalbėjimas su draugu. Su artimiausiu draugu, nes bet kam visko nepasisakysi, prieš bet ką neapsinuoginsi. Eilėraštis – tai dialogas. Bet reikalinga tik viena mažutė sąlyga: kad būtų kas klauso.

Janina Degutytė

pateikti kaip tarybinės pažangos užkariavimo objektą ir t. t. Ir nors oficialiai teigta, kad tokios poezijos centre – tarybinis žmogus, tačiau, anot Rimvydo Šilbajorio, „jo balso nesigirdi iš už statybų užesio“. Iš tokios literatūros išstumta autentiškai išgyvenama tikrovė, ją apmąstančio žmogaus patirtis, iš romantinės tradicijos ateinanti jausmo adoracija – jų vietą užėmė griežtos ideologinės utopijos vaizdavimas ir teigimas. Degutytei debiutuojant, poezija jau po truputį laisvinosi iš ideologinių varžtų, tai vadinamasis „atlydžio“ laikotarpis. O esmingas Degutytės poezijos indėlis į šį laisvinimąsi – asmeniškai, emociškai labai intensyvi maksimalistinė lyrinio subjekto pozicija (jis dažniausiai kalba ne „mes“, t. y. liaudies, partijos

ar kitu vardu, o pasisako kaip „aš“ – asmenišką poziciją turintis ir jaučiantis asmuo). Kitaip tariant, Degutytės poezija pirmiausia buvo pastanga sugrąžinti į poeziją gyvą asmenį. Pirmuosiuose rinkiniuose *Ugnies lašai* (1959), *Dienos – dovanos* (1960) ir *Ant žemės delno* (1963) poetė „iš karto pasuko romantinio lyrizmo linkme, adoravo eilėraštį kaip „jausmo stebuklą“. Poezijos sritis jai iš pat pradžių buvo sutaurintų jausmų, aukštų polėkių, įstabių praregėjimų, dvasios degimo išraiška“ (Vytautas Kubilius). Štai šiomis Degutytės eilutėmis galima apibendrinti ankstyvųjų jos eilėraščių poetinę programą: „Aš nenoriu drungno vandens / Ir takų, smėliu pabarstytų. / Te ugnim mėlyna srovens / Mano dienos nuo ryto lig ryto. / Tik neduok man drungno vandens / Ir takų, smėliu pabarstytų“.

Pasitelkusi romantinę poetiką, Degutytė mėgina megti santykį su ikikarine nepriklausomos Lietuvos lietuvių poezijos tradicija, ypač su Salomėjos Nėries lyrika. Anot Šilbajorio, esti du dideli Degutytės poezijos rūpesčiai: „nustatyti prasmingą santykį tarp savęs ir pasaulio ir atstatyti Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą tikrovę“. Visuose savo rinkiniuose Degutytė ieško Lietuvos per ryšius su kultūrine tradicija, „poetizuodama nacionalinę krašto atributiką“ (Kubilius). Embleminiais, panoraminiais Lietuvos gamtos vaizdais ji mėgina atkurti sovietų valdžios intensyviai ardytą kultūrinį ir literatūrinį Lietuvos kraštovaizdį, atkurti jo audinį, tuo pat metu kaip galima intensyviau išstumiant tai, ką buvo privaloma įtraukti į „naują“ Lietuvos kraštovaizdį, – tarybinio progreso elementus (pavyzdžiui, traktorius). Užaugusi mieste, nuo mažens mokėjusi lietuvių ir lenkų kalbas (motina kalbėjo lenkiškai), Degutytė, formuodama lietuvių tapatybės vaizdinį, daugiausia gręžėsi į kaimą, nes būtent jį laikė tautinės lietuvių tapatybės ir pagrindinių žmogaus moralinių vertybių šaltiniu. Pastanga atkurti nacionalinį kraštovaizdį tuo metu buvo tautinio identiteto saugojimo ir kultūrinės rezistencijos forma. Kaip pažymi literatūrologė Viktorija Daujotytė, „6–7 dešimtmečio atgimstančioje poezijoje ji [Degutytė] formavo vieną iš stipriausių poetinio pasaulėvaizdžio atramų: ryšį su tautosaka [...], su kalba. Laisvino ir plėtė eiliavimo galimybes. Degutytės kūryboje prasišvietė mitinės metaforos, sutelktos į tėvynės, gimtosios žemės, ištikimybės galių stiprinimą ir aukštinimą“.

Kiekviename naujame eilėraščių rinkinyje Degutytė gilino Lietuvos, istorijos ir jos veikmės, asmens tapatybės supratimą, įtraukdama vis platesnius kultūros kontekstus bei intensyvesnius konkretaus gyvento laiko apmąstymus. Romantinį, optimistišką, egocentišką, maksimalistinių siekių subjektą jos lyrikoje po truputį keitė reflektivesnis kalbantysis, apmąstantis niuansuotą, sudėtingą jį supančią tikrovę. Kalbėjimas pakel-

tu balsu ir „viena aukšta gaida“, itin būdingas pirmiesiems poetės rinkiniams, tampa subtiliai išbalansuota ir daugiaprasme spalvų ir kontrastų kalba. Ryškiausia apmąstymų gija, įsipinanti į pasikeitusią Degutytytės poeziją ir „prislopinanti“ pakeltą balsą, – istorinio laiko refleksija, patirtos karo situacijos, dar ap sunkintos įtempto gyvenimo namuose, įtraukimas į tekstus. Asmeninė situacija tampa pagrindu ir universalesniems apibendrinimams. Šie pokyčiai ryškūs eilėraštyje „Mano priemiestis“, kuriame matome fragmentišką, kasdienišką ir realistišką gimtosios erdvės vaizdą, nebūdingą ankstyvajai poetės lyrikai. Eilėraščio erdvė nebėra aprėpiama vienu žvilgsniu ir jausmu, priešingai – kuriama iš atsiminimų ir išgyvenimų fragmentų, nuotrupų, o šiuos fragmentus į viena sieja ne loginiai, bet asociatyvūs ryšiai. Pats kalbantysis tekste taip pat pasirodo kaip išgyvenimo fragmentas vaizduojamoje erdvėje: „Ir pavasario klevas – kaip žalias vingrus šešėlis, / Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės“. Tokia eilėraščio poetika perteikia patį prisiminimo būdą, kuriuo išgyventas laikas grįžta į kalbančiojo sąmonę, o drauge trūkčiojantis kalbėjimas išreiškia įtampą ir skausmą, persmelkusį tą laiką.

Degutytytė savo poezijoje vis plėtė ir gilino galimybes kalbėti apie lietuvių tautos kančias okupacijos metu ir po jos. Atsiminti žuvusiųjų likimus, skaudžias patirtis poetei yra esminė istorinės atsakomybės ir savivokos forma. „Bet nereikia pamiršti nieko. / Užmarštis už mirtį baisesnė“, – teigia ji eilėraščių cikle „Išstrėmimo sonetai“ (*Tarp saulės ir neakties*, 1980). Daugelio tautos išgyvenimų sovietmečiu apskritai nebuvo galima viešai atsiminti, apie juos kalbėti (išskyrus nacių okupacijos patirtis, kurios buvo viena oficialiai leistų temų). Atminties gestas, bandymas kalbėti apie tai, kas privalo likti už atminties ribų, yra būdas prisiišti atsakomybę už istoriją, tapatintis su savo tautos patirtimi, drauge – išsakyti skausmą ir kaltę dėl negalėjimo apie ją kalbėti: „Sveiki – nesukniubę ir tiesūs (iš tolumo kelio parėję). / Sveiki – kam šešėlių eisenom atsiūbuoja miegas, sunkus ir trumpas. / Sveiki – iš mūsų su vėliavom, iš medžioklių (briedžiais vejama grįžę). / Ir nesugrįžę – likę anapus aukštų kasdienybės sienų. / Anapus mūsų meilės ir atsakomybės“ (*Šviečia sniegas*, 1970). Tyla, tautos istorijos ištrynimasis iš atminties yra buvimas „anapus meilės ir atsakomybės“, kaip tik todėl ieškoma ezopinės kalbos formų, kurios leistų bent puse lūpų prabilti apie skaudžią pokario patirtį. Vienas Degutytytės pasitelkiamų būdų – tautosakos motyvų, tautosakinių kalbėjimo formų panaudojimas tekstuose. Kaip yra pastebėjęs Rimvydas Šilbajoris, „tendenciją remtis į tautosaką ir mitą ypač ryškiai rodo poetų pastangos pergyventi ir išsakyti kruvinąjį pokario partizaninių kovų laiką“. Dainų motyvai (brolių žūtis, sesers gedulas ir kt.) Degutytytės eilėraščiuose panaudojami kaip modelis ir siužetas atskleisti labai konkrečią istorinę patirtį. Štai, pavyzdžiui, eilėraštis „Ant aukšto kalno“ drauge kalba ir apie partizaninį pasipriešinimą Lietuvoje. Kaip ir karo dainose, jame nėra konkretinama istorinė situacija – gaubiamieji eilėraščio posmai beveik tiksliai atkartoja liaudies dainą, tačiau viduriniuosiuose jau pasigirsta individualus autorinis balsas, apeliuojantis į konkretų laiką ir kiekvieno asmeninę atsakomybę: „Guli kapai ant mūsų krūtinų, / Ant mūsų krūtinų švino šarvais“.

Poezijos rašymą Degutytytė suvokė kaip iš esmės dialogišką procesą: „Eilėraštis – ne monologas. Tai šviesus ar skaudus pasikalbėjimas su draugu. Su artimiausiu draugu, nes bet kam visko nepasisakysi, prieš bet ką neapsinuoginsi. Eilėraštis – tai dialogas. Bet reikalinga tik viena mažutė sąlyga: kad būtų kas klauso“. Šis pokalbis Degutytytės plėtojamas įvairiomis linkmėmis, tačiau jo pagrindas – intensyviai reiškiamas rūpestis dėl kito, ypač silpnesniojo (žmogaus, gyvūno, augalo) būties, tai etinis Degutytytės poezijos podirvis. Kaip tik todėl jos poezija „labai komunikabili, visados suponuojanti klausytoją, kuriam ski-

riami intymūs prisipažinimai. Šis klausytojas – neregimas eilėraščių dalyvis, didele dalimi lemiantis jų toną ir sandarą“ (Vanda Zaborskaitė). Savo poezijoje ji siekia kurti sugestyvius vaizdus dažniausiai pasitelkdama priešpriešų poetiką, gretindama nesugretinamus dydžius, maksimaliai priartindama ir iškeldama trapiusias būties formas („Neužpūsk pienės pūko...“). Tokios priešpriešos dažniausiai sudaro dramatinį Degutytės eilėraščio centrą. Mažų, trapių būties formų matymas ir apmąstymas yra jautrumo pasauliui, seseriško, globėjyško santykio išraiška, kartu – būdas suvokti sudėtingą jo sandarą. Degutytės poezija teigia, kad būtent rūpesčiu (tai pamatinė egzistencinė šios poezijos kategorija) grindžiamas santykis su pasauliu yra darnios žmogaus egzistencijos jame pagrindas. Eilėraštis „Moteris prie Untupių senkapio...“ gali būti suprastas ir kaip poetės humanistinių nuostatų apibendrinimas, išreikštas jau paskutiniajame jos rinkinyje *Purpuru atsivėrusi*. Visas eilėraštis kuriamas kaip moters portretas (pirmoji jo eilutė galėtų būti ir paveikslo pavadinimas). Iš konkrečių detalių – drabužių, rankų, žvilgsnio – komponuojama susitikimo situacija, socialinis moters ir jos aplinkos portretas, tarsi siekiant dokumentiškai tiksliai atkartoti patį susitikimo momentą ir savo būseną tuo metu. Nors eilėraštis apima du asmenis – kalbančiąją ir jos sutiktą moterį, susitikimo metu veikia tik pastaroji, „*prakalbinusi mane, / pagirdžiusi pienu, / palydėjusi liūdnei drąsia šypsena*“. Atsakymas į moters rūpesčio gestus yra eilėraštis, tai moters pradėto dialogo tęsinys. Kodėl šis pokalbis mezgamas, kodėl parašomas atsakymas-eilėraštis, kurio, kaip kad teigiama tekste, sutiktoji moteris niekada neperskaitys? Pokalbis kyla iš siekio suprasti kitus, tuos, apie kuriuos, Degutytės manymu, per mažai kalbama, tuos, kurie tarsi lieka gyvenimo paraštėje, bet kaip tik jie yra išsaugoję Degutytės požiūriu esmingą egzistencijos parametą – jautrumą pasauliui. Eilėraštis tarytum įgyja dvigubą funkciją – jis yra ir pradėto dialogo tęsinys, ir drauge projektuoja skaitytojo, numanomo dialogo partnerio, matymą ir mąstymą, taip užtikrindamas bendresnę žmogiškąją komunikaciją, nes poezija Degutytei pirmiausia yra žmogiškosios egzistencijos pasaulyje, sudėtingos paties pasaulio struktūros apmąstymas, ir kaip tik ši funkcija yra poezijos buvimo argumentas: „kaip medžiui reikės švarios žemės gabalo, taip žmogaus širdžiai visada trūks poezijos – nes tik joje ji pamatys ir supras save“.

Siūloma literatūra: Janina Degutytė, *Raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1988; Janina Degutytė, *Atsakymai*, Vilnius: Regnum fondas, 1998; Viktorija Daujotytė, *Janina Degutytė: gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Vilnius: Vaga, 1984; Viktorija Daujotytė, „Janina Degutytė: duktė Salomėjai, sesuo Liūnei Sutemai“, in: *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 485–502; Rimvydas Šilbajoris, „Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje“, in: *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 153–178; Vanda Zaborskaitė, *Eilėraščių menas*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 231–238; Vanda Zaborskaitė, „Gamtos vaizdas Janinos Degutytės lyrikoje“, in: *Šiuolaikinės poezijos problemos*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 331–341.

Janina Degutytė

ANT AUKŠTO KALNO

Devynios kulkos pro šalį lėkė,
 O ši dešimta – brolių paguldė.
 Kur krito galvelė – rožė žydėjo,
 Kur kraujas pasruvo – šaltinis tekėjo.

Ant aukšto kalno – kapai kapeliai...
 Lyg paukščiai sutūpę prieš ilgą skridimą.
 Guli broleliai ant pilkų dirvonų,
 Ant pilkų dirvonų sidabro akmenėliai.

Kapai kapeliai... Žemę surišo
 Stipriau nei žodžiai, stipriau nei priesaikos,
 Guli kapai ant mūsų krūtinių,
 Ant mūsų krūtinių švino šarvais.

Saule, saulele, o kas padės mums
 Brolių gedėti?
 – Devynis rytus migla ateisiu,
 O ši dešimtą – neužtekėsiu.

BĖKIT, BARELIAI

Griezlė suklinka ir verkia ilgai savo suplėšyto lizdo,
 O rugiai gula ir gula baltu šešėliu, –
 Bėkit, bareliai.

Ir varpų nuleistos galvos tiesias po dalgiais,
 Ir žemė svaigiai pakvimpa vasara ir namais, –
 Bėkit, bareliai.

Tarp išsekusių vasaros upių
 Ir žąsų pulkais atplaukiančio pievų rūko, –
 Bėkit, bareliai.

Lig devynių pakirdusių aušrų
 Nuo sugrubusių mūsų rankų, –
 Bėkit, bareliai.

Pro griezlės suplėšytą lizdą,
 Pro rugių sugulusį baltą šešėlį, –
 Bėkit, bareliai.

MANO PRIEMIESTIS

Kauno priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis.
 Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės.
 Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
 Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės.

Mano priemiestis. Šančiai.
 Ir naktis – kaip mano šešėlis,
 Ir nuo Nemuno vėjas – nepagirdantis, drungnas,
 Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis,
 Ir vanduo, surakinęs kaklą... Kur dugnas? Kur dugnas?..

Svetimų lėktuvų ūžimas – ir spiegia sirenos...
 Svetimų uniformų šešėliai prie klevo, prie klevo!..
 Ir juodais apvadais telegramos... ir karstas ne vienas...
 Ir gaisrai kažkieno akyse per ilgas naktis žioravo...

Mano priemiestis. Šančiai. Neapykantos mokykla ir meilės.
 Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis,
 Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
 Ir truputį sūrokos lūpos ir eilės.

1965

Neužpūsk pienės pūko,
 Kaip žiburio neužpūsk –
 Tą besaulį vidudienį.
 Saulė, mėnuo ir žvaigždės –
 Visi jie pasislėpė danguje.
 Tik dulšvas pienės pūkas
 Kaip mažas žiburys
 Liko vienas
 Pritilusiam dideliam lauke,
 Nuūžus vėtrai, pratrūkusiai liūtim ir smėliu...
 Liko tik pienės pūkas
 Didelėj, sunkiai alsuojančioj žemėj...
 Neužpūsk pienės pūko,
 Neužpūsk...

1966

RAUDOS

1

Aš apieškojau visą namą –
 Lova paklota ir skobniai* tušti.
 Aš apieškojau visą lauką –
 Jokios brydės! Kaip siena – kviečiai aukšti.
 Aš apieškojau visą girią –
 Krūpčiojo papartynai ir eglės dejavo.

Tik čia – smėlio kalnely
 Kūnas tavo.

Kodėl išėjai taip toli –
 Nuo kviečių nušviestų, nuo eglynų?..
 Ar nedavė duonos juodos?
 Ar nedavė žalio vyno?

1966

2

Aš paklausiau upių, kur tu.
 Aš paklausiau debesų, kur tu.

Upės atsakė: žemėj tavęs nėra.
 Ir atsakė debesys: nėra danguj.

Kas dabar sušukuos mano ilgus plaukus?
 Kas man geltono korio atlauš?

Rytą pievos šaltos ir skaudžios.
 Rankos karštos ir tuščios ilgą vakarą.

Pasakyk, koku žolynu išdygsi?
 Pasakyk, koku atsibusi vėju?

1966

* skobnis – senovinis stalas.

Rimvydas Šilbajoris**TĖVYNĖ IR ASMUO J. DEGUTYTĖS POEZIJOJ**

Tarp jaunesniųjų poetų Lietuvoje vienas iš pačių ryškiausių balsų priklauso Janinai Degutytei, išėjusiai viešumon šeštojo dešimtmečio pabaigoj, anot Antano Masionio („Poezijos pavasaris“, 1968): „su pirmąja lyrizmo banga, kuri gaivalingai užliejo visų mūsų poetų pasaulėjautą ir suvilgė pradėjusią sausėti pokarinės lietuvių tarybinės poezijos žemę“.

Šiame straipsnyje perduodami įspūdžiai apie Degutytės eiles bus paremti ištisai rinkiniu „Mėlynos deltos“ (1968), į kurį poetė sudėjo jai, matyt, svarbiausius eilėraščius iš keleto ankstesnių knygų, išskiriant eilėraščius vaikams, kurių Degutytė irgi turi išleidus kelis rinkinius. Pasitikėdami jos pačios estetiniais sprendimais, tariame, kad „Mėlynos deltos“ parodo mums tikrą poetės kūrybinį veidą.

Tas veidas aplanko fotografijoje yra susimąstęs, pusiau šešėliais pridengtas, nukreiptas į moliniame puode žydintį kaktusą. Išeitų, kad poetės dvasios išraiškos teks ieškoti priešingybių santykiavime, kažkur tarp šviesos ir tamsos, tarp švelnaus žiedo ir aštrių dyglių ir kad toji dvasia turėtų būti išverminga, kaip dykumos augalas saulės išdegintam plote, bet kartu ir lyriška, kaip žmogaus mintys vakaro prietemoj. Išeitų irgi, kad poetė daug žada mums šitaip prisistatydama ir kad tų pažadų tesėjimas priklausys nuo jos sugebėjimo jungti priešingybes į turtingą visumą, į aiškiai suvokiamą asmenišką poetinės logikos sistemą.

Paimkime pradžioje šį eilėraštį iš 1959 m. rinkinio „Ugnies lašai“:

*...Buvo rankos – sotinusios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia,–
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse...
Buvo rankos... Gal be jų kaip skiedrą
Nusineštų ošianti tėkmė mane?..
Gal be jų – priglaustų tarsi lašą
Nebyliam, atvėsusiam dugne...
Ir jei aš pati ką nors parnešiu,
Tai todėl, kad vis pakelėse
Buvo rankos – sotinančios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia.
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse... (p. 10).*

Eilėraštį galima padalyti į tris vienetus, iš kurių kiekvienas prasideda žodžiais „buvo rankos“. Pagrindinė mintis vystosi viduriniam vienete, įterptame tarp dviejų tokių pat ketureilių (išskyrus žodžio „sotinusios“ pakeitimą į dabartinį laiką „sotinančios“). Vidurinių šešiaeilį galima prasmės atžvilgiu dalyti į dvi nelygias dalis, iš kurių pirmoji jungiasi prie įžanginio ketureilio: poetė sako, kad be tų rankų ji gal būtų žuvusi, o antroji – logiškai pateisina to ketureilio pakartojimą: ne tik poetės išlikimas, bet ir jos įnašas į gyvenimą pri-

klauso nuo tų dosnių rankų, kurios, dalyvis „sotinančios“ sako, ne tik buvo, bet ir dabar yra. Užtat pasikartojančios eilėraščio dalys dar ir tuo nevienodos, kad jos sudaro du kaip ir priešingus polius, iš kurių vienas nukreiptas į praeitį, o antras – į dabartį ir ateitį. Tuo būdu jau pati pagrindinė eilėraščio struktūra kaip ir nutiesia poetės likimo, jos gyvenimo prasmės liniją nenutrūkstančioj laiko tėkmėj.

Tada pastebime, kad šitas gyvenimo tekėjimas laike išreiškiamas ir metaforomis: „vieškelių rudenys“, „ošianti tėkmė“, „pakelės“, kurios suteikia tam procesui erdvės ir jausmo dimensijas. Rudens liūdesys, mirtim dvelkias skiedros nuskendimas, lašo ištirpimas laiko upės dugne savo tamsiais tonais pabrėžia gerųjų rankų, nešančių „užuovėją ir giedrą“, šviesų vaidmenį. Gyvenimo, laiko tekėjimas keliais ir upėmis per žemę įgyja savo prasmę susitikdamas su rankomis ir jų nešamais daiktais. Šičia autorė, norėdama perteikti mintį, kad tos rankos, duodančios fizinio peno, kartu pamaitino ir dvasią, gana drąsiai pasiryžo metaforiniam palyginimui tarp duonos ir širdies, paremtam tam tikru duonos kepalo ir širdies fiziniu panašumu (čia ir yra pavojingiausia vieta – ar toks sugretinimas neatrodys skaitytojui kiek groteskiškas?), pratęsdama sugretinimą į to kepalo – širdies šilumą abejopoj to žodžio prasmėj ir galų gale pabrėždama abiejų „skalsumą“, tolimu aidu atsišaukiantį (nors autorė to nesiekia) į Kristaus stebuklo slaptą prasmę. Todėl tos rankos, geriau pasakius, jų reikšmė – žmogaus meilė žmogui nelaimių prislėgtam krašte – ir sukaupta visą eilėraščių, visą daugialypį jo metaforų, struktūros ir jausmo santykiavimą į vieną prasmingą visumą.

Eilėrašties „Ratas“ iš „Šiaurės vasarų“ rinkinio irgi naudojasi rankų metafora, bet jau santykyje su kitais poetiniais vaizdais:

*Tamsėja kadagio uogos,
Žiemkenčiais jau vasara bąla.
Dienos – beginklės, nuogos –
Skrenda be galo.*

*Melsvi perkūno oželiai...
Lėktuvas virš debesio matos...
Nustoti suktis negali
Nesustabdomas ratas.*

*Tamsėja kadagio uogos.
Niekas po saule nemiršta.
Dienos – beginklės, nuogos –
Tarp suskirdusių pirštų.*

*Numesi – suduš kaip stiklas.
Sutepsi – krauju benuplausi.
Tokios gyvos ir tikros.
Nepermatomos ir skaidriausios.*

*Žiemkenčiais jau vasara bąla.
Pūgą širdis pamiršta.
Dienos – beginklės, nuogos –
Ant virpančių pirštų.*

*Tolumos atsidaro.
Akys į saulę žiūri.
Dienos kaip žolės geria
Prakaito rasą sūrių (p. 108–109).*

Pažvelgę į pirmą, trečią ir penktą posmelius, rasime tris metaforinius vienetus, iš kurių du (a) „tamsėja kadagio uogos“ ir (b) „žiemkenčiais jau vasara bąla“ lieka nepasikeitę, o trečias (c) „tarp suskirdusių pirštų“ mainosi senatvės bejėgiškumo linkme į „ant virpančių pirštų“, tuo išreiškdamas individo slinkimą myriop amžinai besisukančiam metų laikų rate. Tie trys vienetai santykiauja su ketvirtu (d) „dienos – beginklės, nuogos“ šitokioj grandinėj: 1: a – b – d; a – (įtarpa) – d – c; 5: b – (įtarpa) – d – c. Įtarpos trečiom ir penktam posmely sujungtos rimu: „niekas po saule nemiršta“ – „pūgą širdis pamiršta“, taip pat ir minties progresija, einančia lygiagrečiai su metaforinio vieneto (c) išsivystymu. Kitaip sakant, kada žmogus dar dirba „suskirdusiom rankom“, jis atsimena viską, įskaitant ir „pūgas“ – skausmingus pergyvenimus, o kada jau mirties prieangyje dreba pirštai, ateina ir sielvartų užmiršimo ramybė. Tie trys posmeliai su savo tiksliai išlaikyta metaforų santykiavimo sistema, sudaro lyg ir eilėraščio „rėmus“ tiek formos, tiek ir minties atžvilgiu. Tuose rėmuose antras, ketvirtas ir šeštas posmeliai plečia eilėraščio mintį toliau vaizdų kontrasto principu. Antram posmely, pavyzdžiui, perkūno oželiai (audros paukščiai) ir lėktuvo skridimas, kaip žmogaus kūrybinio ilgesio įsikūnijimai, tiesiomis linijomis kerta neišvengiamą, niekur neprasidedantį, nieko nepasiekiantį amžino laiko ratą.

Toliau galima į posmelių virtinę žiūrėti kaip į nuolatinį tezės-antitezės kaitaliojimąsi. Pirmas posmelis – tezė: metų laikų pasikartojime įkliuvusios beginklės, nuogos dienos. Antras – antitezė: staigus, tiesus ilgesio skridimas lauk iš užburto rato. Trečias posmelis – vėl tezė, apimanti moralinės vertės kontrastą, nes dienos (savo ruožtu išreikštos kontrastu, „nepermatomos ir skaidriausios“) gali būti veltui prarastos arba kalte sutepotos, ir už jas (metų laikams vis automatiškai besikeičiant) žmogus atsako savo krauju ir gyvenimu. Dar vienas, gana tragiškas, minties atspalvis glūdi tame, kad „suskirdę“ vargo iškamuotos rankos gali ir be kaltės leist dienoms išslysti, bet kruvina už jas atsakomybė vis vien pasilieka. Penktam posmely – ir vėl tezė: bejėgės dienos, ir tiktai šeštasis pasiekia tam tikrų priešingybių suvienijimo ir išsprendimo: taip jau per amžius ir bus, kad ilgėsimės ir dirbsime slinkdami mirtin amžinybės rate.

Kaip matome, Degutytė savo pažadus gana gerai tesi. Subtilūs, implikacijų turtingi minties ir jausmo „pustoniai“ jungiasi, kertasi ir vėl susilieja metaforų ir vaizdų tarpusaviam santykiavime, vienas kitą pagilindami, praturtindami komplikuotoje, kontrastais atsargiai išbalansuotoje eilėraščių struktūroje. Pagrindinės idėjos: laikas, žmogus, gyvenimo prasmė, – išsišakoja daugialypėmis savo reikšmių galimybėmis, autorei įtemptai stengiantis atkurti visą begalinį tikrovės pilnumą savo pačios dvasios ir talento dimensi-

joj. Degutytę skaitant palengva aiškėja dvi plačios temos, du dideli jos rūpesčiai: nustatyti prasmingą santykį tarp savęs ir pasaulio ir atstatyti Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą poetinę tikrovę. Į tų dviejų temų plėtotę dabar ir tenka kiek arčiau pasižiūrėti.

Jau „Ugnies lašuose“ randame atkaklias pastangas metaforomis pavadinti pačios autorės vienišą sąmonę įvairiais ją supančių daiktų vardais taip, kad abstraktus, bespalvis „aš esu“ pavirstų medžiais ir lietum, žiedais ir vandeniu, krauju ir kūnu, įgydamas tuo pačiu tikrovę didesnę ir todėl prasmingesnę už atskiro individo bevardį buvimą. Tipiškas tuo atžvilgiu yra eilėraštis – reakcija į Šuberto „Nebaigtąją simfoniją“:

*Klevo spurganoj pritvinko upės
Žalzganos pavasario šviesos.
Tu ateiki, vėju apsisupęs,
Tu atėik pėdom šaltos rasos.*

*Aš visas duris atidariau tau...
Išeinu į pievas ir gatves –
Į putotą, pilką, gyvą sriautą –
Pasitikti išeinu tavęs...*

*Griausk perkūnijom, čyrenki vieversėliais
Ir miglas nuplauk lietum vaiskiu.
Tartum stiebas mažas pasikėlęs –
Aš tavim kvėpuoju – ir šaukiu...*

*Kaip simfonija atėik lauktoji –
Be atodairos ir be ribos.
Kaip simfonija atėik, Nebaigtoji,
Mano džiaugsme ir likime toks trapus...*

*...Pravirksiu – ir vėl nusikvatoju.
Kaip simfonijos – tavęs pilna – – –
Jeigu reikia – būki nebaigtoji.
Jeigu reikia – būki amžina – – – (p. 12–13).*

Visas eilėraštis yra tam tikras dialogas tarp „aš“ ir „tu“, kur „aš“ atstovauja poetės sąmonei, o „tu“ – daugeliui reiškinių, supančių išorinę tikrovę, tartum simfonijoj išgirstą savo pačios buvimo aidą. Besikeičiant sąvokai „tu“, keičiasi ir „aš“, kol abi („tavęs pilna“) susilieja į vieną. Pirmas posmelis nukreiptas į „tu“, susiformavusį iš vėsios gyvybės kupino pavasario peizažo, kuriame atgijęs klevas, vanduo ir šviesa pastatomi kaip persimainymai ton pačion plotmėn. Antram posmely „aš“ išeina iš vienvės namo į tą pavasarį ir vėją. Tai tartum pirmoji dialogo stadija, susitikimas toj pačioj dimensijoje. Trečiasis posmelis pereina iš vien tik susitikimo į tam tikrą santykį, išreikštą veiksmu, kartu aprašančiu ir paties pavasario dinamiką. „Tu“ kaip griaustinis ir paukštis (vėl pastebėjime

autorės mėgstamą kontrastų principą, paveldėtą greičiau iš Bethoveno negu iš Šuberto muzikos), o svarbiausia, kaip lietus augina „aš“ kaip žolės stiebą. Tuo būdu „aš“ tampa lyg ir „tu“ buvimo pasekme, taip sakant, „kūdikiu“ ir dėl to sumažėja sąmonės vienatvė. Ketvirtas posmelis grįžta į eilėraščio pradinį impulsą – simfoniją, ir tada jau „tu“, perėjęs konkrečias transformacijas, pavirsta jas visas reiškiančia abstrakčia sąvoka: „mano džiaugsmo ir likimo“. Persimainymų ratas tuo baigiasi, ir paskutinis eilėraščio posmas jau sujungia „aš“ ir „tu“ būties simfonijoje. Galima net sakyti ir daugiau – kadangi individo buvimas neišvengiamai turi baigtis, tai tapti „amžina“ reikštų ne tik susijungti su „tu“, bet už mirties slenksčio ir visai ištirpti „tu“ buvime. Kitaip sakant, individo vienatvė pasibailgia su jo nebuvimu. Vėliau matysime, kaip autorė dialoguose su mirusiais į juos ir kreipiasi kaip į gamtovaizdį-visatą.

Eilėrašty pastebėjom medį, upę, žolę, vėją. Tai vis pasikartoja simboliai-metaforos vi-soje Degutytės poezijoje. Ypač reikšmingas yra medis, dažnai aptinkamas kaip autorės as-mens („aš“) atitikmuo gamtoj. Pavyzdžiui, cituojame du posmelius neįvardyto eilėraščio iš „Šiaurės vasarų“.

*Apsigobusi lapų sūkuriu,
Pratiesiu delnus liūčiai,
Aš stoviu kaip medis kryžkelėj –
Kad eičiau, kad lėkčiau. Kad būčiau.*

*Žinau, kad viskas rankose:
Ką turiu ir ko neturėsiu.
Ant manęs mano žemė lieja
Liepų geltoną šviesą... (p. 113)*

Šalia medžio, labai daug reiškia ir upė. Eilėraštyje „Neries krantinė“ („Ant Žemės del-no“) medis, šviesa ir upė kartu sudaro pagrindinį autorės santykiavimo su pasauliu sim-bolį nakties peizaže:

*Juodam vandeny kranto šviesos
Dega siūbuoja
Lyg medžiai ugniniai aukšti.
Aš prisiglaudžiu naktį
Prie liepos, šaltos, nebylios, –
ir toliau
.....
Aš prisiglaudžiau prie liepos... –
Tvaska ugniniai medžiai! – (p. 61)*

Prisiglausti prie medžio – tai lyg pačiai medžiui pavirsti. Tada visa naktis, vadinasi: są-vęs atpažinimas santykiyje su tikrove, sutelpa tame „medis-aš“ ir „medis-ugnis-atspin-dys“ kontrapunkte.

Kaip jau minėjome, asmens santykio su visata nustatymas tuo būdu, kad individo sąmonė „į viską pavirstų“, reikalauja ir dialogo su mirusiais. Giliai jaudinantis šiuo atžvilgiu yra eilėraščių ciklas „Neišsiunčiami laišškai. Tėvui“ iš „Šiaurės vasarų“ rinkinio. Autorės tėvas, pirmasis eilėraštis sako, mylėjo „topolius ir beržus, iškilnią rugio varpą ir purieną“, užtat ir laišškai tėvui bus pilni jam ir poetei reikšmingos tikrovės: gamtos, duonos ir šviesos:

*Tad leiski man įdėti į tuos laiškus
Tą lapų virpesį
Ir šiltą duonos kvapą,
Ir tą mažytę, skęstančią delne
Geltoną saulę... (p. 89)*

Laiškas iš esmės yra susitikimas – jis sukuria iš žodžių savitą pasaulį, kuriame žmogus žmogui gali paduoti ranką, nepaisant, kas juos skirtų, ar erdvė, ar laikas, ar mirtis. Tas pasaulis Degutytei susideda iš tų pačių gamtos metaforų, kuriomis ji ir savo buvimą stengiasi suvisuotinti. Taigi duktė dabar visa bus duonos kvape ir lapų virpesy, o tėvas ją tenai sutiks, skaitydamas jos laiškus:

*Žvaigždžių akim
Ar žvangančio lietaus
Stikliniais pirštais... (p. 90)*

Antrame ciklo eilėrašty autorė ne tik žodžiais, bet ir savo fiziniu veiksmu, savo kūno šiluma stengiasi sukurti metaforą – tikrovę, kurioje būtų galimas susitikimas:

*Šią naktį atėjai tu pas mane
Ir pasakei, kad baisiai šalta,
O kur sušilti neturi...
Sublykčiojo langai čia šerkšno žvaigždėmis
Ir tryško žalzganu speigu...
Nuo mano laukiančio kvėpavimo ant stiklo
sniegino
Mažutis, juodas apskritimas įsirėžė į naktį
neaprėpiama
Kaip šulinio anga.
Kaip mėnuo juodas.
Tu atėjai – su tom pačiom liūdnom akim,
Su ta pačia kaip vaiko šypsena...
Ir mes abu kaip du draugai, kaip du vaikai...
(p. 91)*

Mirties absoliutumas, atitinkąs gamtos dėsnius, kurių rėmuose autorė turi mąstyti ir veikti, sąlygoja ir tos specialios tikrovės pobūdį. Tai ne šviesi, džiaugsminga anga kaip

langas, atvertas į saulę, bet šulinys, bet „mėnuo juodas“, mirties ir sielvarto dimensijoje auksinio svečio žemės danguje atitikmuo.

Šitame savęs ir savo santykio su tikrove apibrėžime metaforinėmis transformacijomis labai didelį simbolinį vaidmenį turi spalvų sąvokos, ypač juoda ir balta, dažnai dar praturtintos žaliais ir raudonais atspalviais. Susidaro speciali spalvų sistema, atitinkanti metaforų sistemą ir ją papildanti. Glausčiausiai tų dviejų sistemų santykiavimą perduoda eilėraštis „Balti chalatai“ iš rinkinio „Ant Žemės delno“:

*Balti chalatai – ir juoda naktis,
Kurios nepereina ir iš kurios negrįžta.
...Tik skalpelių sidabras, tik vaistų kvapas,
Tiktai balti chalatai – baltos prošvaistės...
Ir kraujas nepažįstamų žmonių
Tau gyslom sučiurlens... Ir nesustos...
Raudonos upės kūne sūkuriuos ir degs,
Ir saulę gers, ir saulę spinduliuos...
Balti chalatai ir juoda naktis.
Paskui ir vėl išeisi auštant į vidukeles,
Į vasaras,
Šviesiom liūtim per širdį tekančias,
Ir vėl bus
Medžiai, paukščiai ir šaltinis – tavo (p. 47).*

Turint galvoj, kad eilėraštis aprašo sunkią operaciją ligoninėj, net ir mirties galimybę, juodumas – ta „juoda naktis“ – tampa ir nebūties šešėliu, kuriam priešingybė yra tada balti chalatai, „prošvaistės“ – viltis. Kadaisė buvusių dosnių, duona maitinančių rankų vaidmenį dabar atlieka „kraujas nepažįstamų žmonių“. Čia ir vėl matome, kaip tiksliai simboliai atkartoja tikrovę: ir tiesiogine prasme kitų žmonių kraujas (taip sakant, „tu“) išgelbsti „aš“ gyvybę, ir metaforinėj plotmėj ta gyvybė grįžta, ir išplinta visoj išorinėj tikrovėj, autorei susijungus su kitais. Toks metaforinis tiltas autorę nuveda atgal „namo“ – į gamtos metaforų pasaulį, kuriuo pasireiškia jos gyva sąmonė. „Ir vėl bus /Medžiai, paukščiai ir šaltinis – tavo“.

Kitam to paties rinkinio eilėrašty balta spalva užima svarbiausią vietą gamtovaizdyje:

*Ant kalno čia beržai berželiai
Ir žemuogės – lašai raudoni.
Beržų šviesa užlieja klonį.
Beržų šviesa į kalną kelia.*

*Balti beržai ant kalno!
Balti balti – lyg pasitinkant šventę.
Balti – lyg pasitinkant mirtį.
Balti balti beržai ant kalno!..*

*Ko atėjau aš? Jus pasveikint?
Ko atėjau aš? Išsiskirti?..
Balti balti beržai ant kalno...*

*Pasverk pasverk dienas ant delno, –
Ar daug betiko, ar mažai – –
Nematomi šaltiniai alma –
Balti balti beržai ant kalno –
Raudoni žemuogių lašai – – – (p. 46)*

Čia galime įžiūrėti dvi spalvų progresijas. Pirmojoj: 1) beržai ant kalno, 2) beržų šviesa, 3) balti beržai. Paskutinis progresijos narys („Balti balti beržai ant kalno!“) iš pradžių, išskirtas vienoj eilutėj, įgyja viso posmelio svorį, o paskui sudaro ir viso eilėraščio pagrindinį atramos tašką, pasikartodamas prasmės atžvilgiu kritiškose vietose kiekviename posmelyje. Antrasis narys raudona spalva aptinkamas du kartus: pirmą kartą kaip kontrastas beržams (dar prieš paimant jų baltumą), o antrą – paskutinėj eilutėj, kada, jau išvysčius eilėraščio mintį, tie „raudoni žemuogių lašai“ primena žmogaus kraują, tuo pastatydami ir visą poetinį išgyvenimą tarp dviejų priešingybių, gyvybės ir mirties, glaudžiai surištų su žmogaus ir medžio simboliais, nes ir mūsų kraują – gyvybę ir beržų sulą maitina tie patys „nematomi šaltiniai“. Toks priešingybių sugretinimas ir sujungimas eilėraštyje turi dar tris atskiras, bet giminiškos prasmės išraiškas: a) peizaže („balti balti – lyg pasitinkant šventę / Balti – lyg pasitinkant mirtį“), b) emociniam-retoriškam klausime („Ko atėjau aš? Jus pasveikint? / Ko atėjau aš? Išsiskirti?“) ir c) susimąstyme laiko eigoj („Pasverk pasverk dienas ant delno, – /Ar daug beliko, ar mažai – „).

Kad juoda ir balta Degutytei turi didelės simbolinės reikšmės, liudija ir jos trumpa autobiografinė pastaba („Tarybų Lietuvos rašytojai“. – V., 1967), kur Degutytė rašo: „... Ankstyvoj vaikystėj mane sunku buvo prisišaukti. Aš gyvenau savo pasauly su žolėm ir medžiais, su paukščiais ir akmenimis. Visi jie buvo labai geri, vienas kitą mylėjo ir mane gindavo nuo viso pikta. Paskui aš ilgai nenorėjau sutikti su tuo faktu, kad žmogaus ranka gali būti sunkesnė už akmenį. Net didžiuliai medžiai jau nebepajėgė manęs apginti. Norint nesugriūti, reikėjo šitą tiesą priimti. Mokslas apie juoda ir balta, apie amžiną judėjimą ir pusiausvyrą – tęsėsi bene ilgiausiai. (Galbūt iki šiol.)“ Kaip matome, gyvenimą tenka sunkiai nešti blogio ir gėrio, kaip tamsos ir šviesos, pusiausvyroj, kur atrama – jau vaikystėje sąmonėn įplaukęs didysis gamtos buvimas. Didelė dalis Degutytės eilėraščių ir telkiasi apie tas tris sąvokas įvairiose tikrovės išgyvenimų plotmėse. Ypač šiltai autorė atsiliepia į kito menininko – Van Gogh – iki beprotybės įtemptą kovą pasilikti kūrėju, išlipti iš juodo gyvenimo į saulės viziją, už kiekvieną žingsnį užmokant krauju:

*Šachtų naktys – juodi šuliniai..
Saule tu, tolima tolima!..
Šachtų naktį drobės kvadratai
Spinduliuoja saulės gama...*

Šoka gluosniai, ir vynuogės dega,
 Oras trykšta gyvybės virpėjimu.
 O likimas – tik šachtų dugnas –
 Saulės vizijų pilnas kalėjimas...

Kraujo gūšiai – teptuko dėmės...
 Šviečia akmenys vėtrų keliais.
 Žemės vargas beprotiškam sūnui –
 Saulės pranašui – neatleis...

Ant raudonų grindų liks kėdė
 Ir vienatvė – šviesoj paskendus...
 Ilgesys – sujungiantis amžius...
 Ir gyvenimo meilės gandas...

Liks kėdė tuščia – ir šviesa,
 Kaip gyvenimo veidas dvilypis.
 Pilna upių, laukų žydrumos,
 Pilna saulės ir beprotybės... (p. 72–73)

Tai lyg dar viena autorės poetinė autobiografija, tik su tuo gal skirtumu, kad beprotybės šmėkla Degutytės eilėraščiuose iš viso nevaikšto. Čia vėl prisimena kaktuso ištvermingumas, nepalaužiama dvasia, neatlaidus pasiryžimas iš naujo ir iš naujo ieškoti kontakto su žmonėmis ir daiktais, kad žinotum, kas esi ir kokia kūrybinėj pastangoj rasis gyvenimo prasmė. Pačios Degutytės kukliais žodžiais tariant: „Norėčiau neprarasti džiaugsmo – išvysti pirmą žolę ir pirmą sniegą. Norėčiau neprarasti tikėjimo žmogumi, kuris taip pat kartais būna šimtaveidis“.

Poetiniai vaizdai, simboliai, pačios kalbos ritmas ir skambesys sukuria savitą pasaulį, kuris turi tam tikrą santykį su objektyvia tikrove, bet nėra jai identiškas.: Pastaruoju metu yra kritikų, sakančių, kad poeto specialų pasaulį galima palyginti su tam tikru išorinės tikrovės modeliu, panašiu principu, kaip kad organinis chemikas, ieškodamas gyvybės paslapties, kuria laboratorijoje komplikuočius molekulių modelius – pakartojimus gyvų ląstelių struktūros. Sakytume, kad ir Degutytė pastatė sau „modelį“ – jungtinę poetinių išgyvenimų ir išraiškos priemonių struktūrą, kurioje sudėtinėmis dalimis įeina poetės „aš“, medžiai, upės, spalvos, skausmas, mirtis, gyvenimas, laimė ir t. t. Savaime aišku, kad šitokia „statyba“ negali apsiriboti vien tik asmeniškais elementais, nes kiekvienas tikras poetas, kurdamas save, kuria kartu ir visatą, arba konkrečiau, siauriau paėmus, savo žemę, kraštą, kuriame išmoko žiūrėti, klausytis, jausti ir vartoti žodžius. Degutytė priklauso prie tų jaunų rašytojų, dirbančių šiandien Lietuvoje, kurie stengiasi atstatyti Lietuvą kaip poetinį modelį, kaip meninę realybę. Buvo kadaise, sakykim, Maironio Lietuva, o paskui, nepriklausomybės metais, palengva išaugo nauja poetinė Lietuva, ją kurti padėjo visi svarbiausi mūsų poetai. Iš jų dalis šiandien atsidūrė išeivijoje, kur jie tą laisvos Lietuvos poetinę realybę bando toliau plėtoti arba bent jau išlaikyti, kad nesubyrėtų. O tai labai

sunkus uždavinys, nes to „modelio“ atitikmuo objektyvioj tikrovėj – laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybė – jau nebeegzistuoja. Kūrėjas priverstas atsisaukti į ilgesį, kartėlį, prisiminimus, bet tai visa jau ateina iš jo paties vidaus, o ne iš išorinio buvusios Lietuvos fakto, ir užtat galų gale tik jo paties tremtinio dalią ir tevaizduoja.

Pačiam krašte kruvinais Stalino metais (kuriems dabar taip švelniai pritaikomas „asmenybės kulto periodo“ terminas jokios tikrovės neišsako) poetinis Lietuvos vaizdas, susidedąs iš džiaugsmingos, kovingos oficialios retorikos apie „socializmo statybas“ ir panašiai, buvo diametraliai priešingas tikram, kiekvienam poetui gerai pažįstamam gyvenimui. Užtat net ir tada, kai poetai apdainuodavo tikrus faktus (statė gi žmonės kelius, mokyklas, namus!), visi jų ditirambai dėl juose glūdinčio melo geluonio pavirsdavo daugiau į pasityčiojimą iš „socialistinių statybų“ negu į jų išaukštinimą. Dabar, aplinkybėms šiek tiek pasikeitus, jauni poetai pradėjo kelti mintį, kad poetinė Lietuva, nors prie jos vaizdo priklausio ir traktoriai, ir cementas, ir baldų fabrikai, vien tais dalykais neišsakoma. Čia prisimena Jono Aisčio eilutės: „Nejaudina manęs, nestebina manęs, / Ką tu esi įgijus laikinai. / Tik jau dina mane, tik gąsdina mane, / Ką tu esi praradus amžinai“. Kaip tik tą pačią brangiausią Lietuvos esmę, jos poetinę sielą ir nori šiandien jauni kūrėjai išplėsti iš praradimo nasrų. Todėl jie ir grįžta į gamtovaizdį, į išgyventą skausmą ir neteisybę (pusbalsiu ją primindami „savųjų“ atveju, skaudžiai šaukdami, kada kalbama apie nacių okupaciją), į liaudies kalbos intonacijas ir vaizdus, į visą istorinę Lietuvos sąvoką. Tai nereiškia, kad jų kūryboj turėtų slėptis koks nors „priešiškumas režimui“, kokia nors Ezopo kalba. Ne mūsų čia, Vakaruose, priedermė ieškoti tarp jų sau „bendraminčių“ politinėj plotmėj. Kartą nuo krašto katastrofos pabėgę, mes nustojom ir teisės jame likusius žmones rikiuoti į mūsų pačių vertybių skalę. Kontaktas verčiau ieškotinas tėvynės meilės kaip poetinės tiesos pajutime.

Kalbėdama apie save, Degutytė kartu kalba ir apie savo kraštą, taip kad iš tiesų negalima nubrėžti jokios griežtos linijos tarp tų dviejų temų. Užtat ir pagrindinės poetinės priemonės – spalvų simbolika, išgyvenimo pavertimas vidine realybe, siejant jį metaforų eilėmis su išorinės tikrovės faktais, – pasilieka tos pačios. Gal tik dėmesio centras nukrypsta nuo savęs į aplinką; nuolatiniam „tu – aš“ dialoge su pasauliu ir tėvyne labiau išryškinamas „tu“.

Baltos ir juodos spalvos kontrastą, pavyzdžiui, matome eilėrašty „Lino rankšluostėlis“ iš „Ugnies lašų“, kur Degutytei būdingame vaizdų-sąvokų perėjime iš vieno į kitą matome Lietuvą tartum baltą vieškelį, tarytum ištiestą lino rankšluostėlį, kur liaudies raštui atitinka tėvynės keliuose istorijos paliktos žymės, su kraujo dėmėmis ir juodais vokiečių tankų kryžiais ir su sidabrinėm vilties provažom žiemos peizaže. Lietuvos-drobės metafora pagrįstas ir eilėraščių ciklas „Drobės“ iš „Pilnaties“ rinkinio. Pirmame ciklo eilėrašty „Verpėjos“ senas ir visuotinis poezijos motyvas, būtent žmonijos likimo prilyginimas verpiamam siūlui, pritaikytas per liaudies pasakų užuominas ir tragiškos tikrovės prisiminimus Lietuvos temai:

*Vidunakčio pusnim atskubėjo dvylika laumių
verpėjų
Ir su savo rateliais aplink mane susėdo.
Ir bėgo lino siūlas – o balsvas kuodelio*

rūkas! –
 Ir sesių nuotakų nuometams, ir mano brolių
 įkapėms... (p. 144)

Pastebėkime „vidurnakčio pusnyse“ glūdinčią Degutytės juoda-balta spalvų simboli-
 ką, paskutinėj eilutėj išaiškinamą tragikos ir džiaugsmo plotmėj.

Antras eilėraštis „Žlugtas“ jau labai ryškiai įveda kraujo motyvą baltame drobės fone, liaudiškoje raudų atmosferoje:

Taip gelia sąnarius nuo ežero vandens,
 Ir džiūsta burna, ir akys drėksta nuo vėjo...
 Tik mano rankos brolių sukepusio kraujo,
 Tik mano rankos šitų marškinių neišvelėja...

Ir ką aš motinai parėjusi pasakysiu?..
 Ir žydi marškiniai, ir žydi raudonom tulpėm...
 O kaip man išplauti tą neišplaunamą žlugtą,
 Jei šiaurės vėjas mano gyvastį čiulpia?..

– Tai šitam ežere, kur teka devynios upės.
 Tai šitam ryte, kur aušta devynios aušros
 (p. 145).

Eilėraščių ciklą Degutytė baigia ilgesingai mėlyna vilties spalva, kur lino žiede galima
 nujausti ir toliau besisukančio istorijos rato būsimas drobes:

Toj pačioj lygumoj –
 ant rogių ir šarvuočių provėžų –
 susiūbavo mėlynas mėlynas laukas –
 pražydo linai.
 Toj pačioj lygumoj –
 ant žmonių ir eglių kaulų –
 nusileido dangus (p. 146).

Baltos ir raudonos spalvos krašto likimo simbolikoj aptinkamos ir kituose rėmuose,
 kur ne drobės metafora, bet ateities židynys – mokykla – sudaro pagrindinę eilėraščio
 medžiagą. „Ugnies lašuose“ yra vienas toks „mokyklinis“ eilėraštis, kuriame dėstomas
 kartus asmens išsisaugojimo mokslas, priklausęs prie poezijos atkurto Lietuvos tikrovės
 vaizdo. Eilėraštyje galima dalyti į dvi dalis. Pirmoji:

Klampoju. Sniegas tirpsta. Sidabro putos iki
 kelių.
 Ir iki kelių – džiaugsmo ir gėlos.

*Vaikų sąsiuviniai. Nuo jų tik rankos gelia.
Širdis pilna sidabro ir tylos (p. 20)*

sugretina džiaugsmą ir gėlą tirpstančio sniego baltume. Ta pati gėla sudaro ir metaforinį tiltą į pagrindinį eilėraščio objektą, vaikų sąsiuvinius, tuo būdu įgydama ir naują prasmę. Progresijoje nuo 1) gelia rankos nuo šalčio į 2) gelia rankos nuo sunkių sąsiuvinių jaučiama ir trečia paslėpta gėla – skausmingas pareigos žinojimas, kad reikia mokytis būsimą kartą prilaikyti savo jaunatviško entuziazmo sparnus. Specifiškai ta mintis išreiškiama antrame posmely, kuriame figūruoja ir raudona spalva baltam fone, bet ne drobės-kraujo, o popieriaus-rašalo sugretinime:

*Žinau, kad bus klaidų, mažų ir didelių.
Daug puslapių paliks raudonai pribraukytų.
Kad neplasnotų nieks nei vanagu, nei drugeliu,
Kad nepataisomų klaidų
paskui
nepadarytų.
Kad nepakiltų žemė – kaip teisėjas –
Ir išeito gyvenimo
neperbrauktų raudonai!
(p. 20)*

Dažnai Degutytės poezijoje aptinkama medžio metafora taip pat vaidina rolę atkuriant poetinį Lietuvos vaizdą. Eilėrašty „Rūpintojėliai“ iš „Pilnaties“ rinkinio šios metaforos principas pritaikomas skausmo ir Dievo sumedėjimui Lietuvos likime:

*Atsistojo laukuos
Rūpintojėliai.
Kažkas savo širdies
Nepakėlė.*

*Ir sudėjo visą skausmą
Į medį. Į medį.
Ilgesiai sumedėjo,
Dievo neradę.*

*O lydėjo į sukilimus
Kryžiai mediniai.
O lydėjo į sibirius
Dievai mediniai.*

*Lyg paukščiai sustingę
Kryžiai laukuos.*

Medinis dieve,
O tave kas paguos?

Kruvinos sienos –
Tavo vardu.
Pelenų kalne
Su mumis ir tu.

Kryžius ant lauko –
Raudos ir žygio tąsa...
Kryžių girios –
Praeitis visa... (p. 160–161)

Šitoks žvilgsnis į praeitį nebūtinai turi būti susietas su šiuo metu Lietuvoj vyraujančiomis interpretacijomis, kad, girdi, visi visad Lietuvą engė, tik ne dabartinė valdžia, kuri vietoj kryžių stato fabrikų kaminus. Čia svarbiausia mintis, kad tėvų ir vaikų, senolių ir anūkų ašaros sudaro neatskiriamą dalį mūsų krašto buvimo ir kad jos turi žėrėti ir naujam poetiškam Lietuvos peizaže.

Eilėraštyje „Mano priemiestis“ iš „Šiaurės vasarų“ centrinė figūra – klevo medis, apie kurį sukasi autorės vaikystės prisiminimai, išaugą į naujai poezijoje atkurtą jai svarbią ir intymią Lietuvos dalį – savo tėviškę:

Kauno priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis.
Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės.
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus
šešėlis,
Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės.
Mano priemiestis. Šančiai.
Ir naktis – kaip mano šešėlis,
Ir nuo Nemuno vėjas – nepagirdantis, drungnas,
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas
pakrančių smėlis,
Ir vanduo, surakinęs kaklą... Kur dugnas?
Kur dugnas?..

Svetimų lėktuvų užimas – ir spiegia sirenos...
Svetimų uniformų šešėliai prie klevo, prie
klevo!..
Ir juodais apvadais telegramos... ir karstas ne
vienas...
Ir gaisrai kažkieno akyse per ilgas naktis
žioravo...
Mano priemiestis. Šančiai. Neapykantos

*mokykla ir meilės.
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas
pakrančių smėlis,
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
Ir truputį sūrokos lūpos ir eilės (p. 87–88).*

Praeitis – tai iš esmės šešėlis. Užtat ir visi konkretūs jos faktai čia metaforiškai išreikšiami kaip įvairūs šešėlio aspektai. Yra „pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis“, po to naktis „kaip mano šešėlis“, tada „svetimų uniformų šešėliai“, kuriuos autorė pastato prie klevo, kad tuo momentu susijungtų žalio medžio, žmogaus baimės ir neapykantos, ir svetimųjų priespaudos nakties šešėliai. Tada eilėraščio gale vėl atsistojęs žalias klevo šešėlis sukaupia visą išgyvenimą.

Praeitis, žinoma, yra ir laiko aspektas. Kaip antroji metaforų virtinė per eilėrašty tiesiasi vaizdai, surišti su akmenimis, smėliu ir laiko tekėjimu myriop: „pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis“. Smėlio baltumui kontrastuoja juodi telegramų apvadai, ir abi sąvokos – balto laiko smėlio ir juodos nebūties – susilieja karsto ženkle, kuris veda mūsų mintis į kapines – liaudies apdainuotą smėlio kalnelį.

Trečioji metaforų eilė, taip pat būdinga Degutytei, liečia vandenį ir upės tekėjimą. Prie jos priklauso „nevaikiškos ašaros“ ir nuo Nemuno drungnas vėjas, ir vanduo, „surakinęs kaklą“ (atsimenant spiegiančias sirenas, telegramas ir karstus), taip pat ir užslėptas vaizdas – kraujo tekėjimas. Visos trys metaforų eilės susijungia paskutiniame posmelyje.

Kaip ir antrąją tėviškei autorė yra tapęs Vilnius. Keletas eilėraščių „Mėlynose deltose“ kreipiasi tiesiogiai į Vilnią jo praeities ir dabarties ženkle. Šešėlių apsuptas „Vilnius naktį“ („Ugnies lašai“) pašaukia autorę vardu, ir jina pajunta senojo karalių miesto gyvybę, kaip gali pajusti vien tikra duktė:

*Gal todėl, kad aš tave taip myliu –
Žodžių tau ilgai nesurandu...
— — —
Šitą naktį, šešėliuotą, tylią,
Pašaukei mane vardu...*

*...Vilniau, Vilniau... aš kaip muziką girdžiu
Tavo bokštų ir bokštelių siluetus...
Lyg iš virpesio skaidrių žvaigždžių
Ir žmogaus minčių nulietus...*

*Gatvės, aikštės, mūrai, skersgatviai vingiuoti
Žiūri į mane gyvi.
Kaip veiduos – kiek skausmo išnešiota!..
Ir kokia didybe tu srūvi... (p. 14)*

Rinkiny „Ant žemės delno“ Vilnius noksta „neapeinamam Žemės sode“, „kaip vaisius, kaip obuolys“, ir autorė žino, kad:

...niekada jis neišnoks,
 Niekada nenukris po niekieno kojom –
 Gaublio taškas –
 likimų verpetas –
 tavęs dalis
 (p. 49).

Vilniaus vaizdas matomas ir eilėrašty „Aikštės“, netilpusiam į „Mėlynas deltas“, bet išspausdintame „Poezijos pavasaryje“ (1968):

Aikštės apvalios. Varpinės aukštos.
 Erdvė sudužus į keturis vėjus.
 Čia tyliai vaikšto pilki balandžiai.
 Čia mes paklūstam varpų skambėjimui.

Aikštės apvalios. Tolimos žvaigždės!
 Čia saulei meldėmės, žemę tikėjome.
 Čia pasmerktųjų kolonom praėjome.
 Aikštės – aukurai. Aikštės – kalėjimai.

– Vasarą šokam po šventinėm vėliavom.
 Erdvė ir aukštis! Aikštės apvalios.
 Saliutų salvės – žibintų salės –
 Mano aikštės – vėjuotos salos – – (p. 44).

Poetišką Lietuvos „modelį“ atkuriant, esminį vaidmenį vaidina ir pati poezijos „žaliova“ – gimtoji kalba. Eilėraščių cikle „Lietuvai“ iš „Karalių pasakos“ rinkinio autorė rašo:

Iš kopų šnabždesio su debesim ir prošvaistėm,
 Iš marių virpulio ir ežerų nendrėtų,
 Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
 Kalba gimtoji lūposna įdėta.

Tokie posakiai, kaip „iš duonos kvapo, iš miškų giesmės“, o ir apskritai visur pabrėžtas gyvas autorės ryšys su žeme konkrečiomis apraiškomis (atsiminkim taip pat ir: „čia saulei meldėmės, žemę tikėjome...“) labai primena Kazio Bradūno poeziją. Kyla įdomi mintis, kad galbūt kaip tik mūsų išievių „žemininkų“ kūryba padėjo jauniesiems Lietuvoje iš naujo poezijoje atkurti savo kraštą, kuriame užtat ir mes, ir jie esame savo namuose. Todėl autorė (net jeigu ji to ir nesiektų) kalba ir už mus, kada eilėrašty tęsia:

Pilėnų laužuose išdeginta, išlydyta,
 Su perregima gintaro šviesa
 Ji – motinos baudžiauninkės lopšinėse,
 Ji – Pirčiupio smėlynų raudose...

Lietuviškai geltonos pievos šneka
 Ir tie mediniai nupilkėję kryžiai,
 Ir aukštos varpinės, ir mažos gatvės,
 Sulytais akmenim į dangų atsigręžę.

Lietuviškasis žodis tiko kraujo raidėm
 Ant kamerų akmens ir petenuos
 Pasaulio kryžkelėj – prie Nemuno ir Baltijos –
 Likimas motinos kalba dainuos.

Prišaukti džiuogesį lyg paukštį ulbantį,
 Kad ligi galo vieškeliu lydėtų.
 Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
 Kalba gimtoji lūposna įdėta (p. 119–120).

Paskutinis „Mėlynų deltų“ eilėraščių rinkinys „Žaidimai“ šiek tiek skiriasi nuo kitos Degutytės poezijos tuo, kad žaidimų priemonės: kaukės, rolės, apsimetimai, – iš dalies pakeičia autorei įprastas gamtos reiškinių metaforas. Anksčiau jina norėjo „į viską pavirsti“, būti medžiu, žole, debesiu, kad taptų Lietuvos dalim, o dabar ji nori „viskuo apsimesti“, tapti šachmatų figūra, vaidinti Antigoną, Judą, Šecherezadą, Odisėją, norėdama, kad iš to, kuo ji apsimeta esanti, mes suprastume, kas ji yra. Pagrindinis metaforos principas pristatomas jau pirmame to rinkinio eilėrašty:

Pažaiskime medžiotojus ir žvėris.
 (Pirma medžioju aš, paskui tu.)
 Pažaiskim kosmonautus ir marsiečius,
 bepročius ir išminčius,
 didvyrius ir išdavikus,
 vergus ir laisvuosius...

Pažaiskim karalius ir juokdarius...
 Pažaiskim liūdnus ir laimingus... (p. 212)

Kitas eilėraštis „Šachmatai“ naudojami jau seniau išstobulintais juodos-baltos spalvos kontrastais daugiaaukščių gyvenamų namų metaforoj:

Stovi namai – didžiulės šachmatų lentos.
 Šviesa ir tamsa.
 Dega langai ir gęsta langai – nuodėguliai.
 Šviesa ir tamsa.
 Srovena gelsva šiluma ir virpa stikluos
 beskausmis pirmagimio verksmas (p. 213).

Eilėraštis baigiasi asmens gyvybės patvirtinimu – asmens, iš meilės tapusio savuoju kraštu:

*Ir aš vis esu. Mane nustumt ne taip lengva.
Kaip žemėlapy – visos upės ir visos salos
many išrašytos,
Visos dykumos – visi vandenynai (p. 215).*

Poetės ir moters likimas ir uždavinys ryškiai ir skaudžiai jaučiamas eilėraščiuose „Antigonė“ ir „Šecherezada“. Pirmame atsistoja moteris prieš visų laikų įstatymus, reikalaujančius žudyti ir po to niekinti žuvusias aukas. Bet tos aukos – tai visa amžinosios moters meilė, jos visas gyvenimas, ir ji negali joms nepasilikti ištikima:

*Lik sveikas, sužadėtini – nebučiavau dar tavęs.
Lik sveikas, sūnau, kuris niekad nebūsi.
Meilė mane atvedė – meilė išves.
Taip virpa pratiestoj rankoj paryčio vėjo gūsis...
Aš grįšiu.
Aš tūkstantį kartų grįšiu
Pusiaunakčiais laidoti savo brolių.
Per ugniavietes,
per smėlį raudoną,
Per lietaus pritvinkusį molį –
Grįšiu.
Aš ateisiu basa.
Mano rankos beginklės ir tuščios.
Bet ne tas įstatymas laikinas – man visagalis
(p. 220).*

Mes čia negalim neprisiminti turgaus aikščių Lietuvoj, kur irgi kadaise gulėjo nepalaidoti broliai. Bet autorės mintis, juos galbūt įjungdama, siekia toliau, iškelia Antigonę ir meilę kaip visuotinį principą, istorijos kruvinių darbų, kuriuos tironai vadina įstatymais, atsvarą ir žmogaus išsigelbėjimo viltį. Užtat „tūkstantį kart pasmerkta“ Antigonė yra ir kiekvieno taikos ir meilės ieškančio žmogaus sesuo.

„Šecherezadoj“ moteris poetė – pasakų sekėja gelbsti savo gyvybę ir kartu neišvengiamai savo žemės poetinę idėją, kol dar budeliai klausosi, kol dar kirvis nekrinta:

*Kalbėk, Šecherezada... Šachas klausos.
Šachas alkanas – laukia likimas...
Tik nenuitilk – budeliai klusnūs...
Kartu gomury... ir balsas prikimęs...
Bet kalbėk – mokėk virpančiom žodžiais naktim
Už kiekvieną valandą, už orą, už vandenį!*

Mokėk už savo jėgą ir bejėgiškumą,
 Už tai, ką gauname ir ką prarandame.
 Kalbėk, Šecherezada... Šachas alkanas...
 Kaip iš žaizdos – teka žodžiai iš lėto...
 O, nenutilk... Dar tūkstantis pirma naktis toli.
 Už paskutinę saują žemės dar nesumokėta...
 (p. 225)

Gal skaudžiausias protesto šauksmas prieš viso pasaulio tironus, kūrėjus tikėjimų ir „tiesų“, kuriose nėra poezijos ir kurie todėl verčia, kad būtų naikinama ir žudoma maištinga, neapibrėžiama, poetiška žmogaus vertė ir laisvė, girdisi eilėrašty „Tilis Ulenšpigelis“:

Beldžiasi į širdį pelenai, –
 tarė Ulenšpigelis.
 Šarlis de Kosteras
 Kai geriu raudoną vyną,
 Kai ragaišio atsilaužiu, –
 aš galvoju apie tave.

Kai upes ir debesis matau,
 Kai nuo dulkių nubąla kojos
 Ir gomury apkarsta, –
 aš galvoju apie tave,
 aš galvoju apie tave.

Tavo naktys, Flandrija, šviesios – nuo laužų.
 Tavo žiemos, Flandrija, šiltos – nuo laužų.
 Tavo žemė pilka – nuo pelenų.

Kiekvieną vidunaktį
 gieda mano nerimo paukštis
 ir beldžiasi į širdį pelenai,
 ir beldžiasi į širdį pelenai...

Aš galvoju apie tave,
 kai geriu pilką padūmavusį dangų,
 kai juodo sudeginto gimtojo slenksčio
 atsilaužiu...

Inkvizitoriai! Artėja valanda
 paskutinio jūsų laužo! (p. 227–228)

Emocinį eilėraščio efektą labai sustiprina rūpestingai suplanuota jo struktūra. Galima išskirti tris pagrindines temas. Pirmoji: „Kai geriu raudoną vyną, / Kai ragaišio atsilaužiu“, eilėraščio pabaigoj įsikūnija metamorfoze: „Kai geriu pilką padūmavusį dangų, / Kai juodo sudeginto gimtojo slenkščio atsilaužiu...“ Persimainymas vyksta dviejose plotmėse: a) iš taikos meto idilijos į karus bei inkvizicijas aprašantį gaisrų dangų ir sudegintus namus ir b) iš tiesioginės prasmės, malonaus, faktiškai flamandų tapybą primenančio užkandos vaizdo į perkeltą prasmę, kartu ir tragišką dvasios peną, prilygstantį nuodams. Tuose rėmuose įstatytos kitos dvi temos: „aš galvoju apie tave“ ir, tartum to galvojimo išvada, „beldžiasi į širdį pelenai“. Antriniai elementai, perėjimai ir papildymai, susideda iš simboliškų peizažų („kai upės ir debesys matau...“, „Flandrijos naktys, žiemos ir žemė“) ir iš emocijas išreiškiančių metaforų („ir gomury apkarsta“, „gieda mano nerimo paukštis“).

Visų šių elementų tarpusavio santykiavimas baigiasi šauksmu: „Inkvizitoriai! Artėja valanda / paskutinio jūsų laužo“. Eilėraščio įtampa pamažu auga nuo pradžios, kada pirmajai temai (vynas, ragaišis) atsako antroji „aš galvoju...“, per gamtovaizdį ir emociją, kuriems jau su daug didesne jausmo jėga atliepia dukart pakartota antroji tema iki lūžio – perėjimo: „tavo naktys...“ Tenai, tame pereinamajam posmelyje, atsiranda pelenai, kurie ataidi į eilėraščio motto ir tuo pat metu padeda pagrindą trečiosios temos plėtotei, kuri prasideda vėl nuo įtempto pakartojimo, „beldžiasi į širdį...“ ir susilieja su pirmąja tema sudegusio gimtojo namo vaizde, tuo tarpu antroji „aš galvoju“ sudaro to susiliejiimo įžangą. Paskutinė tos temos transfigūracija yra būsiamasis inkvizitorių laužas.

Apskritai pasikartojimai-anaforos: „kai geriu, kai atsilaužiu“; „kai upės, kai nubąla“; „tavo naktys, tavo žiemos, tavo žemė“; „nuo laužų, nuo laužų“, šalia jau anksčiau minėtų, be perstojo kelia eilėraščio įtampą savo nuolatiniais grįžimais į pradžią, kaskart vis atsinešant prieš tai buvusio vaizdo emocines implikacijas. Kitaip sakant, perskaite, pavyzdžiui: „Tavo naktys, Flandrija, šviesios – nuo laužų“, mes galėtumėm tęsti mintį, sakydami „ir tavo žiemos nuo jų šiltos, ir žemė nuo jų pelenais apklota“. Bet pakartojimas verčia lyg ir iš naujo, jau pasikeitusiam vaizde (iš naktų – į žiemą) apie Flandriją galvoti, giliau įsijausti į naują ironišką kontrastą. Kyla įspūdis, kad Flandrijos žemė per dienas ir naktis, per žiemas ir vasaras (nes vasaros ir dienos sudaro žiemoms ir naktims neišsakytas, bet implikuotas atsvaras) dega, ir dega, ir dega. Tuo būdu gimsta širdy didelis, baises *paskutinio* laužo troškimas.

Janinos Degutytės eilėraščiai yra svarus indėlis į lietuvių poezijos lobyną. Tautos gyvybės geriausias laidas yra lietuviškas žodis, vartojamas ne tik kasdieninei kalbai, ne tik politiniams-ideologiniams tikslams, bet, svarbiausia, pačios to žodžio šventovės – lietuviškos žodinės kūrybos ugdymui. Šitam tikslui Degutytė yra pasitarnavusi, kaip tik gali pasitarnauti talentingas, nuoširdus žmogus.

Judita Vaičiūnaitė

Judita Vaičiūnaitė (1937–2001) debiutavo septintajame XX a. dešimtmetyje. Miesto ir moters tematika ji esmingai atnaujino moderniosios lietuvių poezijos tradiciją eilėraščiams būdingas subtilus garsynas, savitas eiliavimo modelis (nuo griežtos rimavimo sistemos tolstantis sinkopinis ritmas, eilučių laužymas, vidiniai rimai). Lietuvių poezijoje vyravusias daugiau sentimentalias nei intelektualias temas ir motyvus Vaičiūnaitės poezijoje pakeitė istoriniai, mitologiniai, urbanistiniai motyvai, naują vertę įgavo kasdienos, intymių jausmų, mažųjų žmonių istorijos – tai poetei anksti pelnė kolegų bei kritikų pripažinimą ir intelektualios lietuvių poezijos kūrėjos vardą.

Judita Vaičiūnaitė gimė Kaune, žymaus mediko, psichiatrijos profesoriaus Viktoro Vaičiūno ir aukštuosius medicinos kursus baigusios Adelės Selenytės-Vaičiūnienės šeimoje. Dvejais metais vyresnė pirmagimė sesuo Dalia jaunėlei buvo ir draugė, ir, ko gero, geriausiai ją supratęs žmogus – visą gyvenimą globė Vaičiūnaitę se-

serišku rūpesčiu ir dvasios artumu. „Tu – mano antrasis sparnas“, – rašė apie ją Judita. Humanistinės vertybės ir dukterų lavinimas buvo šeimos prioritetai. Rygoje gimusi Adelė Selenytė, antros kartos miestietė, prisimenama kaip sumani šeimnininkė ir kantri, išmintinga moteris. Tėvas Viktoras Vaičiūnas gimė Piliakalnių kaime (dab. Jonavos r.), Peterburge baigė medicinos studijas. Po jo mirties 1945 m. abi dukteris ir jų motiną globojo tėvo broliai: kunigas, mecenatas, meno kolekcininkas Juozas Vaičiūnas ir poetas, dramaturgas Petras Vaičiūnas – garsūs (ypač tarpukariu) Lietuvos kultūros žmonės.

Anksti išmokusi skaityti, Judita mokyklą lankė nuo penkerių metų. Baigė Kauno 5-ąją mergaičių gimnaziją, Juozo Gruodžio muzikos mokykloje mokėsi griežti tėvo dovanotu smuiku. Mokslai sekėsi gerai, be didesnių pastangų, bendrklasės mėgo ramia, nekonfliktišką, užsisvajojusią Vaičiūnaitę, išsaugojo mokyklinių jos eilėraščių, kuriais ji noriai dalindavosi. Pačiai Vaičiūnaitei didžiausia Lietuvos poetė atrodė Salomėja Nėris, deklamodavo ji ir Jono Kossu-Aleksandravičiaus poeziją. Pirmuosius dar vaikiškus Juditos poezijos bandymus palankiai įvertino dėdė Petras Vaičiūnas, laiške patikinęs, kad ji bus poetė, tik reikėsį nemažai padirbėti.

1954–1959 m. Vaičiūnaitė studijavo lituanistiką Vilniaus universitete. Visam laikui iš Kauno į Vilnių persikėlė ir mama, o sesuo Dalia, Vilniaus konservatorijos studentė, būsima pianistė, čia jau gyveno. Su kurso draugu poetu Tomu Venclova užsimezgusi draugystė tęsėsi visą gyvenimą, kaip ir su bendramoksle Aušra Sluckaite (poete, Lietuvos rašytojų sąjungos konsultante, vėliau – režisieriaus Jono Jurašo žmona). Trys draugės Judita, Aušra ir Dalia, jaunos ir žavios, tada lankydavosi inteligentų pamėgtoje „Neringos“ kavinėje – tuo metu artimais bičiuliais tapo vertėjas Virgilijus Čepaitis, poetas Marcelijus Martinaitis, Vaičiūnaitės knygas iliustravęs grafikas Rimtautas Gibavičius, tapytojas Antanas Martinaitis, skulptorius Kazimieras Teodoras Valaitis, poetas Sigitas Geda.

Pirmąjį poezijos rinkinį *Gyvenimas šaukia* Vaičiūnaitė parengė 1959 m. Baigdama universitetą ji (ir Ramutė Skučaitė) atsisakė paskyrimo dirbti provincijoje ir išstojo iš komjaunimo, todėl rinkinį leidykla atmetė. 1960 m. Vaičiūnaitė debiutavo knygele *Pavasario akvarelės*, „mano pačios ir laiko reikmių nustekenta“, – retrospektyviai kūrybos cenzūravimo patirtis apibūdino poetė. Naujos poezijos knygos išeidavo kas porą metų: 1962 m. išleistas rinkinys *Kaip žalias vynas*, kuriame atsivėrė gaivališka moters prigimtis („Aš išeinu. Suknelė skleidžiasi lyg senas parašutas. / Dar niekad os nei vėjo tiek, / nei tiek erdvės man nepriklausė“), 1964 m. – *Per saulėtą gaublį*, 1966 m. – *Vėtrungės*. 1968 m. knygą *Po šiaurės herbais* kritika laikė brandžiu, poetinės savasties ieškojimus patvirtinančiu rinkiniu. Kūrybai būdingi eilėraščių ciklai, ryškus siekis atkurti Lietuvos praeitį. Klasikinės mitologijos siužetais, kino, dailės ir muzikos kūrinių įspūdziais, jų komponavimo principais grįsti eilėraščiai, persikūnijimas, kalbėjimas poetinio subjekto vardu (dažnai, prisidengus kauke, ir apie save) tapo Vaičiūnaitės kūrybos dominantėmis.

Vaičiūnaitė gyveno iš kūrybos – sukūrė beveik 2000 eilėraščių, išleido 20 eilėraščių rinkinių ir rinkinių. Vertė, nors šiuo darbu nesižavėjo (žymiausi rusų poetės akmeistės Anos Achmatovos, blokadą išgyvenusios Olgos Bergolc, latvės Vizmos Belševicos, serbės Desankos Maksimovič kūrinių vertimai). Su pertraukomis dirbo *Literatūros ir meno, Kalba Vilnius, Naujojo dienovidžio* redakcijose, buvo poezijos konsultantė Rašytojų sąjungoje, vertinta jos nuomonė apie jaunesniųjų poetų kūrybą (Nijolės Miliauskaitės, Danutės Paulauskaitės, Gražinos Cieškaitės, Aido Marčėno ir kt.), gerai išmanė dailę. Periodikoje recenzavo knygas, rašė apie parodas, pažįstamus kūrėjus (dailininką Mečislovą Bulaką, skulptorius Rapolą Jakimavičių, Vytautą Mačiuiką, žydų poetą Giršą Ošerovičių, Janiną Degutytę ir kt.), daugelį lietuvių menininkų paminėjo jubiliejiniais rašiniais ar nekrologais. Eseistinėje memuarinės prozos knygoje *Vaikystės veidrody* (1996) ir 2009 m. papildytame *Mabre viešbutyje* tarp asmeninių atsiminimų – gausybė lietuvių inteligentų (šeimos pažįstamų, bičiulių) portretų, daug šeimos buitės detalių, atskleidžiančių karo ir sovietmečio viešo bei privataus gyvenimo smulkmenas.

Vaičiūnaitė išleido knygelių vaikams: *Spalvoti piešiniai* (1971), *Balkonas penktame aukšte* (1976), *Karuselės elnias* (1981), 2005 m. išėjo dukters Ūlos iliustruota rinktinė *Aitvaras*. Eilėraščių vaikams veikėjai – žaislai, gyvūnai, pasakų, tautosakos personažai, statula gatvės nišoje – pasirodo kaip atpažįstami miesto, jo gatvių ir apylinkių gyventojai, turintys savo istorijas, kurias pasakodama autorė priartėja prie įprastinių poezijos temų: personažo portretavimo, miesto, istorijos, gamtos reiškinių stebėjimo, vaikams artima kalba atskleidžiamos grožio pajautos. 1979 m. pjesių vaikams rinkinyje *Mėnulio gėlė* Vaičiūnaitė kuria miesto pasakas, kuriose veikia literatūriniai ir kultūriniai personažai („Skersgatvio pasakoje“ pasirodo Dama iš seno portreto) bei iš kasdienos pažįstami veikėjai (berniukas, nemėgęs skambinti pianinu, balionų pardavėja, pianinų derintojas). Pjesėse *Dingusios natos* ir *Mėnulio gėlė* daug naktinio, paslaptingo miesto vaizdų.

Vaičiūnaitę traukė teatras, drama. Ji kaupė istorinę medžiagą apie Barborą Radvilaitę, tačiau sumanymas nevirto dramos kūriniu. Eilėraščių ciklas „Kanonas Barborai Radvilaitė“, kuriame šešių istorinių asmenų ir Barboros portretą tapančio dailininko balsais sekama garsi meilės istorija, turi draminių ir epinių bruožų, apmąstomas moters – mylimosios, istorijos įkaitės, bevaikės – likimas. 1980 m. išėjo 4 vienaveiksmių pjesių su eiliuotais intarpais rinkinys *Pavasario fleita*. Brandžiausios – *Dialogai su Emilija* (1831 m. sukilėlės grafitės Emilijos Pliaterytės ir Istoriko pokalbis apie ištikimybę Tėvynei, 2006 m. Jono

*Man atrodo, kad geriausią
eilėraščių parašau tada, kai jame
susilydo mano pačios išgyvenimai
ir iš turimo intelekto išgauta
kaičiausia ugnis.*

Judita Vaičiūnaitė

Vaitkaus pastatyta Lietuvos radijo teatre) ir *Kasandra* – intymi kamerinė pjesė su *Iliados* intertekstu apie „meilę kaip saulėtą katastrofą“, 1985 m. Gyčio Padegimo pastatyta Kauno menininkų namuose. Džiazo muzika, kavinė, atskirties, vienišumo minioje jausmai, iš patirties paimtos meilės ir praradimo temos („Neringos“ periodas) kaip leitmotyvai įsitvirtino daugelyje Vaičiūnaitės meilės eilėraščių.

Poetė teigė, kad visa jos biografija – eilėraščiuose.

Tačiau savo išgyvenimus į kūrybą ji įrašė netiesiogiai, punktyru, išryškindama empatiškai atkuriamas ir realių asmenybių, ir mitologijos veikėjų istorijas. Cikle „Keturi portretai“ prabyta keturios Odisejo mylimosios, kurias susieja ištariai žodžiai „myliu Tave, Odisejau“; kiekvienos jausmus Vaičiūnaitė atkuria psichologiškai tiksliai, tarsi pačios patirtus. Portretą, fotografiją, kadrą iš filmo paverčia savo poezijos tema, tai galimų praeities akimirų restauracija (ciklai „Kęstutaičiai. Restauracija“, „Po Vilniaus katedra“, „Senos fotografijos“, „Pirmykštė ugnis“, „Mano mūzos“). Poetei labai svarbus vizualumas. Per vaizdus, konkrečias metaforas, tankų įvaizdžių tinklą atsiskleidžia vidinė eilėraščio dinamika, gilusis poetiškumas, leidžiantis suderinti kasdienybės pajautas ir pro jas šviečiančias aukštąsias būties akimirkas. Praeitį Vaičiūnaitė – išskirtinis laikas, kūrybine programa virto siekis įtvirtinti romantinį tautos istorijos jutimą, barokinio Vilniaus dvasios pagavas, sakralios erdvės, kūriniškumo (kitokio būties tankio), gyvybės formų kintamumo nuojautas. Istorijos, dailės, archeologijos motyvai, įvairių Lietuvoje gyvenusių tautų patirtis jos poezijoje atsiranda iš siekio liudyti lietuvių kultūros daugiasluoksniškumą.

Vėlesniuose rinkiniuose (*Žiemos lietus*, 1987; *Žemynos vainikai*, 1995; *Seno paveikslas šviesa*, 1998; *Debesų arka*, 2000) dar svarbesnė tampa savistaba ir kultūrinė atida. Cikle Vilniaus bažnyčioms susilieja gamtinės ir kultūrinės šventumo pajautos reginti bažnyčių „žvaigždynų brėžinį“, melsvą cikorijos žiedą, pražydusį senamiestyje per Žolinę – lyg Marijos žemišką šešėlį, gynybinės miesto sienos plytą, atlaikiusią „ugnij, kraują ir dervą“, nervais jaučiant „lyg šedevrą“.

Apibūdinama kaip miesto poetė, Vaičiūnaitė organiškai jungė gamtos ir kultūros pasaulius: „Aštuonias išmuša bokšte, po balto akmens žieve“. Priešistorės miglų, „praeities jūrų“ siekė tarsi geologinių, psichogeografinių tautos esatį patvirtinančių klodų – eilėraščiuose prakalbino pirmykščius augalus, archeologinius radinius, gintaro inkluzus. Dvilypis poetės žvilgsnis išskiria jau buvusių, tarsi pasikartojančių akimirų vizijas, rėmus, pro kuriuos ji žvelgia į dabartį – įsiterpanti kultūrinė, istorinė atmintis jos poezijoje kuria judėjimo laiku įspūdį. Archyvinių istorijų, miesto gatvių, pastatų, senų paveikslų užkonservuotus nebylius pasakojimus Vaičiūnaitė rekonstravo, įžodino, susiejo su dabartimi.

Imli meno kūrinių, kultūros paveldo keliamiems įspūdžiams, ji sukūrė eilėraščių, kuriuose estetiškai regima tikrovė jungiasi su ją patiriančios poetės dabartimi – punktyriškai susilieja auštančio ryto vaizdas ir impresionistinės Edgardo Dega (Edgar Degas) „Mėlynų šokėjų“ pastelės įspūdis eilėraštyje „Mėlynas eskizas“, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Pasaulio sukūrimo“ kosminės vizijas tęsia ciklas „Trylika strofų“, architektūros formos stimuliuoja psichofizinę erdvės patyrimą („vaivorykštės arka“, eilėraštis „Rotonda“). Vitražas, kaldiniai, graviūros, skulptūra, porcelianas, gobelenas, siuvinėjimas šilke,

senovinės tauriosios technikos Vaičiūnaitei tampa žvelgimo būdu, kuris atskleidžia meno vaizdinių ir tikrovės vaizdų artimumą („bet miestas rūke – it senovinis porcelianas“), sakralumo provaizdžius kasdienybėje („Kaštonas prie Bonifratrų bažnyčios“). Daugelį jos eilėraščių įkvėpė pasaulio ir Lietuvos dailės meno motyvai.

Vaičiūnaitė (kaip ir Jonas Juškaitis, Vytautas P. Bložė, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis) priklausė kartai, kuri juto socialistinio režimo bergždumą ir nuo oficialių lozungų, aukštų frazių pasisuko prie asmeninės individo erdvės, tautos tradicijų ir istorijos, kad bent sąmonėje būtų panaikintas pertrūkis okupuotos tautos kultūroje. Ši karta tyliai vykdė stilistinį ir kokybinį lietuvių poezijos perversmą – visuomenines temas ir būdingą lyrizmą keitė gilinimasis į vidinį individo pasaulį, poezijoje ėmė dominuoti intymi ir egzistencinė problemika (tik po 1970-ųjų Lietuvoje sukurta poezija pasiekė išsivijos literatūros brandą). Individualistė Vaičiūnaitė meilę, stiprų, didelį jausmą, suvokė kaip žmogui svarbiausią formalių įsipareigojimų, priedermių ir skirtybių nepaisantį dalyką – šio požiūrio laikėsi ir kūryboje, ir gyvenime. Ją derėtų vadinti feministe, nesentimentalia realiste, rašiusia iš vidinės distancijos ir kitokybės pojūčio. Vaičiūnaitė tapatinosi su okupacijos nutraukta poezijos tradicija, rašė įsiklausiusi į prarastų, hipotetinių literatūros (žodinės ir neužrašytos) tekstų tylą, modeliavo eilėraščius orientuodamasi į tą pertrūkį, tradicinių formų nutildymą, kuris teikė postūmį savitumui, – ieškojo dar nenudevėtų, nesupoetintų žodžių, mėgo prigesintą retoriką. Jos eilėraščių eufonika tarsi artėjo prie kerų, burtažodžių, apžavų – magiškos poezijos (ciklas „Nemuno elegijos“), kuriai būdinga savita moderni forma – taki stilių ir balsų įvairovė.

1978 m. Vaičiūnaitė tapo „Poezijos pavasario“ laureate, 1996 m. pelnė Baltijos Asamblėjos premiją. Jos poezijos rinktinės išleistos anglų, norvegų, latvių ir rusų kalbomis, eilėraščiai publikuojami kitakalbėse šiuolaikinės lietuvių poezijos antologijose, išėjo trys raštų tomai. Skverelyje prie Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčios Vaičiūnaitės atminimui sukurta paminklas – ažūrinis metalo skėtis. Poetė palaidota Vilniaus Naujųjų Rasų kapinėse greta dėdės Juozo Vaičiūno ir sesers Dalios.

Siūloma literatūra: Judita Vaičiūnaitė, *Kristalas*: poezijos rinktinė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Judita Vaičiūnaitė, *Mabre viešbutis*: memuarinė proza, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009; Judita Vaičiūnaitė, *Raštai*, t. 1–3, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005–2008; Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 502–532; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Alma littera, 1995, p. 541–544; Rimvydas Šilbajoris, „Šviesa ir spalvos Juditos Vaičiūnaitės poezijoje“, in: *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 425–442; Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 12–24; Gintarė Bernotienė, *Menų sąveikos ieškojimai: Judita Vaičiūnaitė ir Leonardas Gutauskas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005; Rimantas Kmita, „Juditos Vaičiūnaitės lyrika: tarp atsiribojimo ir intymumo“, in: *Ištrūkimas iš fabriko*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 188–205; Gitana Notrimaitė, *Atminties imperatyvai: Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, „Sutrūkė atminties karoliai“, in: *Egziliantės užrašai*, Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 13–23; Leonardas Gutauskas, Viktorija Daujotytė, „Vasario snieguolių vainikas“, in: *Dienovidis*, 2001, nr. 2, p. 8; Judita Vaičiūnaitė, „Žvaigždė ant plonyčio stiebo“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 194–197.

Judita Vaičiūnaite

Ateis sekmadienis.
Ant duonos tepsim bučinius ir sviestą.
Ir cirko afišas skaitysim padrikai,
Ir klaidžiosim
po margaspalvį, saulėtą, triukšmingą miestą
kaip du neklaužados vaikai.

Ir – tarsi dulkes tarp dantų – dienovidį pajutę,
pripilsim bokalus oranžinio alaus,
ir baro dūmuose –
toj laivo perkimštoj kajutėj –
prie broliško peties nedrįsim prisiglaust.

Ir plauks pro šalį kupolai, kolonos, tiltai,
už lango laikas plauks,
ir mes užmiršime, kad jis yra...
Ateis sekmadienis.
Ir septyni žibintai duš į miltus.
Spalvotais konfeti ištrykš aušra.

1962

AUKSINIS FRAGMENTAS

Liūtis nuplauna lyg pilstomas vynas.
(Aukšinės koplyčios
drėgnas spindėjimas
lapkričio šiltą šlamančią naktį...)

Švinta.
Ir plūsta pro uždengtą langą
(nejaugi tu netiki?)
erdvės,
už skersgatvio luitų geltonu viesulu plytinčios...
Mirga auksiniai stiklai –
bobų vasaros trapūs vitražai.
Oro vitražai
su saulės išryškintais miegančiais kūnais.
Kalvos – auksiniam dangui...
Judėsių ir spalvų nuotakumas.
Skleidžiasi rankos tyloj,
sukryžiuotos skrydžiui ir pražūčiai.

1968

II

DULKĖTA KAUNO SAULĖ

Kauno vaizdas –
lyg iš Vlodo Eidukevičiaus paveikslų,
niaukia Nemunų su garlaisviais
rusvai auksinė ūkana,
nuo vėlyvo, nuo sunkaus pasiilgimo
nepasveiksi jau –
smelkias ūkana, o gal ruduo į kūną...

Gniaužyk baltas ramunes delne,
dulkėtoj Kauno saulėj
trūkusių karolių gintarai
dar vis ant etažerės, –
eik, atrask tą kambarį,
vienintelį visam pasauliui,
rusvo aukso pūvančius lapus nužėrus...

1982

4

Vaikystės funikulierius kyla į kalną.
Stveriuos už odinių kilpų,
kad išlaikytiau pusiausvyrą...
Kaip griozdiškus užmirštas žaislas,
siūbuojantis saulėtam sausrėjy,
jis kybo ant skardžio –
sustoti dabar nebegalima.

Vaikystės funikulierius, išniręs iš sapno,
išplėšęs iš kambario sienų,
neša į kalno viršūnę,
kur baltos alyvos, erškėčiai, akacijos
naktį virš šulinio
svarina ūko šakas,
kur dešimtmečių sąnašom

jau užneštas dugnas
su grynu blizgančiu vandeniu,
su nebepasiekiamu aidu, jame nugramzdintu,
šventadienių juokui nutrūkus...

1976

IŠ RUDENS NAKTIES

Tik kosminis sukamo rato skausmas,
tik skerdyklų kruvinas kvapas,
tik lietingas ūkimas prekinių traukinių...
Galbūt per daug širdy prisikaups mums,
nepakels stikliniai laiptai trapūs
iš pakopų – sąvokų kilnių.

Pajusim degant smegenis, sprogstant galvą
po laikraščių, kavinių, troleibusų spūsties,
pajusim kosminę mažyčių katastrofų spalvą
ir drėgną tamsų vėją iš rudens nakties.

1962

IŽO ROŽĖS

Ižo rožės, žydinčios po tiltu,
žėrinčios tamsoj – plaukte į žiburius,
ledo žiedlapiais tėkmėj pažirusios,
kad į širdį spindesys sutilptų...

Ižo rožės, šaltos ir bekvapės,
vilnys vėl jus į vainiką supina,
tarp krantinių plukdo jus ir supa,
prieplaukoj sužimbant ledo žvakėms...

KANONAS BARBORAI RADVILAITEI

1. ELŽBIETA IŠ HABSBUROVŲ

Aš pradėdau.

Buvau beveik dar vaikas ir lyg marmuras
balta, tyra ir, sako, reto grožio. Svetimšalė
nykioj šaly, į kur ištekino, kur siautė maras,
kur ištikimas pažas nebudėjo, kur sušalę

pečiai virpėjo, krečiami ligos. Kaip sniego gniūžtė
tirpau Žygimanto karštam delne. Namų man trūko –
žindyvės, seserų ir draugių. Lemta čia sugniužti
nuo persmelkiančio svetimą ir šaltą miestą rūko...

Nedrumskite manęs daugiau.

Tau nekliudžiau, Barbora.

Čia kaip vienuolė numiriau, kada pražydo medžiai.

Žiūrėjau į nutolstančią laimingą jūsų porą.

Ir mano šleifo ūką nunešė nepilnamečiai...

2. KARALIENĖ BONA

Abi jau marčios mirė.

Nieks dabar jau neįrodys,
daviau ar nedaviau veneciniam stikle nuodų...

Pati nunuodyta buvau. Mirtis pilna ironijos.

Paduokite man liutnę. Grosiu. Daros nuobodu.

Nenorom aš tapau lemtim –

ta seno teatro kauke.

Prie Sforčų vardo kraujui skirta amžinai pridžiūt.

Mane tik prie sūnaus beprotiškai ir skaudžiai traukė.

Bet salių veidrodžiuos aš vieniša – kaip iš pradžių.

Gal marčios pačios mirė.

Gal nereikia šitaip smerkti

tos moteries, kuri išvengė prakeiksmo pamilti.

Bet saugokis manęs, Barbora – barbare, net serganti.

Neapkenčiu tavęs už meilę.

Ir lemiu tau mirtį.

3. MIKALOJUS RADVILA RUDASIS. MIKALOJUS RADVILA JUODASIS

Mes pavertėm tave šachmatų, kortų karaliene.
Tau ant aksomo pagalvėlės atnešėm karūną –
ji Radvilų išdidžią kaktą pirmą kartą lietė,
bet tau pavirto į erškėtrožių raudoną krūną.

Mes stumdėm sandėriuos tave –
pirma už senio Goštauto,
už pelenų krūvos. Paskui įkalinome meilę
į skeptrą ir į karstą.
Mes panorom, kad užgožtų
net mirtį tavo grožis –
kerštas tiems, kurie mus šmeižė.

Mes sukryžiuvom tarpdury špagas –
karaliaus aistrą
jėga mes pavertėm į giminės didžiausią garbę.
Bevardės mirdavo karalių mylimos.
Besklaistančią
prie lango laiškus, ir tave įamžinom kaip herbą.

4. NEŽINOMAS DAILININKAS

Tos pilnos žavesio, tos liūdnos akys įsikūnijo
senam paveiksle. Nutapiau jus –
šiaurišką madoną.
Prisimenu – jūs verkdavot negyvo savo kūdikio
ir vėl nusišypsodavot staiga. Žinau, jus domina

tik žinios iš Žygimanto. Ta ilgo ir lemtingo
kentėjimo žymė veide... Į aikštę jus išimčiau
iš salių. Nutapiau jus be karūnos ir be nimbo,
skurdžiu prasčiokės gobtuvu.
Paskui, po poros šimtmečių,

įvilks į prabangius rūbus jus Vilniaus juvelyrai,
išpuoš auksinėm rožėm, tulpėm ir akanto lapais,
įkeldins į koplyčią miesto vartuose. Vėlyvai
ir keistai jūsų daliai teks dangus, aušrom apakinąs..

5. KOTRYNA IŠ HABSBUROŲ

Tai dėl tavęs likau beveidė.
 Mano bruožai dūmuos.
 Guliu pačioj istorijos kertėj, pavirtus plėnim.
 Tavęs raudodavo Žygimantas, mane atstūmęs,
 pasišlykštėjęs ligi skausmo...
 Bet skriaudos neplėsim.

Buvau maža, kada sesuo tekėjo už Žygimanto.
 Juokiaus per jų sutuoktuves, prakandus kietą obuolį.
 Mačiau, kaip mūsų išprotėjusi senelė žymi
 kas rytą kryžiaus ženklą freilinas.
 Veržiaus į tolį,

bet ne sesers dvasia, o tu stovėjai mūsų tarpe.
 Kaip kardas guoly –
 skyrė mus Barboros vardas.
 Iškeliauvau atgal į savo tėviškę. Ištarde
 jie išjuokė mane.
 Tyliu lyg surūdijęs varpas.

6. ŽYGMANTAS AUGUSTAS

Kaip šuo prie mirštančios tavęs ištikimai budėjau
 tais mėnesiais, kada nei žavesio, nei būto grožio
 neliko – tik dvasia, tik graudulys, kada bodėjos
 visi tavim, kada, dar gyvai, tau koplyčioj grojo...

Likai man ta pati, kuri sapnuodavosi rūmuos –
 raudona ir karšta dosni šviesa. Ir prisiartint
 aš vėl bijau. Nudegina tas ašarų sūrumas,
 plaukų vėsa, kurios nėra jokiuos portretuos...
 Argi

tavęs neteksiu? Argi dingsi? Kas karalių valdos,
 jei esame lyg dykvietėj – visam pasauly dviese?
 Man niekas nesvarbu – dar muša šventos tavo valandos,
 dar tavo švelnūs pirštai mano rankoj neatvėšė...

7. BARBORA RADVILAITĖ

Aš būsiu ne pageltęs pergamentas. Aš nesensiu.
 Man meilė bus galia išlikti, kaip poetui eilės.
 Aš čia gimiau.
 Aš pavirtau čia Vilniaus renesansu.
 Iš čia ir mano žavesys, per amžius neapleidęs...

Grįžau čia mirusi. Tamsus ir ankštas buvo karstas.
 Už jo – kanopų ritmas tarsi laikrodžio tikėjimas.
 Už jo – Žygimanto alsavimas, duslus ir karštas.
 Grįžau čia mirusi, į savo dangų įtikėjus.

Į šitą miestą ūkanoj – į prigesintą, drėgną
 jo bokštų spindesi, į šiltą išganingą lietu
 grįžau.
 Ne karūnavimui išvežę, bet ištrėmę
 vėl parvežė.
 Ir prisikėliau, žemės prisilietus.

1971

KAŠTONAS PRIE BONIFRATRŲ BAŽNYČIOS

Jaučiu, kad ruduo,
 kad auksinis bizantiškas fonas,
 kur slaptas degimas nudažo peizažo medžius,
 kur saulėj paskiausiai nuauksintas aukštas kaštonas
 alėjoje į Bonifratrų bažnyčią, meldžiuos
 šaltiniui po žemėmis,
 balsui gelmės ir ekstazės –
 pro sielvarto klodą prasimuša vėl ilgesys,
 bet žmonės tam aukse tarytum ikonostasas,
 bet medžių žvakidės liepsnojimo neužgesins
 alėjoje į Bonifratrų bažnyčią, kur muzika,
 kur, auksui tamsėjam, muslinas lyg ūkana nuslenka

6. KAVINUKAS SU PASTORALĖM

Ant palangės – neplauti indai
(mano veidas ir vėl suirzo).
Kavinukas su pastoralėm
iš rudo vaikystės servizo
(pro vandens ir viryklės užimą –
violos, fleitos, klavesinai,
garai – lyg pavasario rūkas...)
Atleisime vėl. Gal esi
iš nebūtos lemties, iš negrįžtančių posmų
namo parkeliavęs,
kai miestas po širdgėla ir šerkšnu –
lyg senovinis porcelianas...

1968

MANO MŪZOS

1. KLIO

Pajūryje žaidžia nuoga mergaitė –
ji piešia ant smėlio,
bet vaikiškus jos žemėlapius
naktį nuplauna bangos.
Kodėl šitos laikinos naivios linijos –
tokios brangios?
Jos turi formą širdies,
ir iš jų ištrykšta versmė.

Mergaitė kopos viršūnėj
delnais išsijoja gintarą,
ji stato smėlio pilis
ir mažus graudingus piliakalnius,
ir sunkiasi smiltys jai pro pirštus,
ir viesulu lekia –
užpusto miglotam krante
apraigytą jūržolėm inkarą.

2. EUTERPĖ

O duok lietaus, duok liūdną fleitą –
vėl prasiveria nekantrios lūpos,
net pabučiavimo nesu ilgėjusis
labiau negu tavęs,
pro tavo skraistę išvystu
baltom kolonom tolstančias gatves,
nuplautas ašarų šviesiais lašais,
kai šviečia kalvose ir kupuluos
tokia skaudi žara –
tarytum pirmąkart
virš miesto saulė leistųs,
ir lyg šaltinio garsas pasigirsta
marmuriniam peizažė,
ir kyla gerkle kamuolys,
ir žadą užima,
ir tai – pradžia.
Prispaudžiu lūpas
prie senovinės šventos šarmotos
tavo fleitos.

3. TALIJA

Suskambo tamsoj telefonas –
vijokliais apaugusio tuščio kambario tylą
suaizo vaikystės būgnelis –
ir aš iš senos etažerės,
iš užmiršto stalčiaus
imu besišypsančią kaukę
ir bėgu, kad upėje lengvą rūbą išskalbčiau,
gėlėtąjį rūbą, išblukusį saulėj,
tiek kartų supurvintą ir sulytą.
Užsidedu vėl savo vaikišką šventinę kaukę
lyg saulės žaismingus akinius
ir liūdną žvilgsnį slepiu,
ir vainiką pinu vėl iš savo vaikystės vijoklių,
ir vėl, įsimaišius į gatvės minią,
vienatvės regėjimų atsisiakius,
į seną sceną grįžtu, –
ir tiesą iš mano burnos tada išviliok.

4. MELPOMENĖ

Eikš, moteriške kraujo raudonumo suknele,
 nakčia per tuščią aikštę
 artinkis aukštais kulniukais
 lyg ant koturnų.
 Vyno butelis tamsoj sukultas,
 ir kraujas trykšta ant šaligatvio.
 Neatsisuk –
 ne tu užspaudei mirštantiems akis.
 Vainiko vynuogės
 suakmenėja baltoje barokinėje sienoje
 po dūmų uždanga,
 o lemtį su tavim susieję
 be kaukių lieka ateičiai,
 tau dingus mūrų vingiuose.

5. TERPSICHORĖ

O šok, nes tu kartoji
 snieglašos, miglos ir dūmų judesį,
 nes tu esi šarmos naktinis žiedas,
 nišoj besiskleidžiantis.
 O šok nuoga, sutirpstanti nuo žvilgsnių,
 šok, kol vėją jusi –
 eilėraščių pašėlęs ritmas neš tave,
 bus naktys klaidžios,
 bus sielvarto striptizas, nemigos erdvė –
 nebus tau plojama,
 žiemos lediniai veidrodžiai
 gražins tau tavo kūną.
 Paskui, užmetę sutemą
 lyg skraistę mėlyną ir ploną,
 tave pakels nuo gatvės grindinio –
 besparnę, sunkią, kruviną.

6. ERATA

Prieikite, žmonių vaikai, išalkę ir ap-
 drisę,
 prieikite – aš sklidina jums amžino švel-
 numo.
 Prispjaudytoj metro stoty
 lelijos žiedą numetėt,
 dabar pakelkit jį
 ir pabučiuoti jį išdrįskit.
 Prieikite, žmonių vaikai –
 verkiu, kai jūs išsiskiriat,
 prieikite –
 viltim širdis ir marmure man plaka.
 Jus vienišus lydėsiu
 į beprotnamio palatą,
 dainuosiu jums
 iš užmiršto metro stoty tranzistoriaus.

7. POLIHIMNIJA

Pirštas ant lūpų. Tyla.
 Priešmirtinė tyla pasauly.
 Gulincio veidas užklotas
 balta purvina marška.
 Laimink mus rankom leinom
 sužvėrėjusiuos miestuos, kur paauglį
 užmuša gatvėj.
 Mes velkamės pilku rūbu, prisimerkiam
 saulės šviesoj,
 susispiečiam apie susimąsčiusią mūžą.
 Būk mums vedlė
 kokio nors troleibuso spūsty per kaitrą, –
 staigiai suūžia minia,
 ir lyg sprogmenys – chorų muzika,
 plaunančioj jos liepsnoj
 tu savo kaltes atpirkai.

8. URANIJA

Budėk čia, prie Paukščių Tako,
 lydėk į pietus
 iš siaurės žemių lakštingalas,
 budėk čia, dangaus neaprėpiamą gaublių
 priglaudus
 prie žmogiškos savo širdies.
 Bekraštė visatos tamsa,
 o tamsoj tarsi pelkės tyloj
 nežinia kas ištinka,
 todėl mus pasergėk,
 kol mažos ir didelės žvaigždės
 iš tavo delnų išriedės.
 Budėk, kol mes braižom miestus
 kur nors tolimam šviesuly,
 ir, miglynais aptėskus,
 tegu nors per sapną, tegu,
 bet parodyk mums šviesą
 dangiškų savo akių,
 kad tik begalinio dangaus
 amžinam paslaptinam gaubly
 neprarastumėm tėviškės,
 kad tik nepranyktų erdvė širdyje, –
 aš tave iš tamsos
 savo strofom šaukiu.

* * *

O margasiene užmiršta pilie, tamsoj
 tuščių langų anga, sušvitusi žaltvykslėm,
 rytiniuos laiptuos, vakariniuos laiptuos tvykstels
 žara, bet tos ugnies nedaug, ir ją tausojam.

Miglom ir saulei atviram erdviam kieme
 geltoni debesylai, dūzgiantys kamanėm,
 ties grūdintom gaisruos tom sienom akmeninėm
 mauruotas ežerėlis pravirom akim.

Pilie prie pelkės, apleista gyva pilie,
 pilie prie vieškeliu, pilie be kunigaikščio –
 jau vos įžiūrimas lyg nuotraukoj iš laikraščio
 išnykęs mieste, į peizažą išiliek.

1987

9. KALIOPĖ

Aš pajuntu tave iš tolo
 pagal gaisro dūmą –
 dulkėti plaikstosi plaukai,
 ir pėdsakas sukruvintas.
 Baudžiauninkai tave užmiršo –
 jie į juodą pūdymą
 įrašė savo epą,
 jei neišvežė rekrūtuos,
 jei rykštėm jų neužplakė,
 jei giriose plėšikais
 jie nepavirto, žemėje –
 jų tūkstantmetis epas,
 rugių lauku
 po baltų atšiauriu dangum išlikęs,
 gėlių ir medžių šaknyse
 jo kilnūs žodžiai slepiasi...

1979

MĒLYNAS ESKIZAS

Melsvėjantys miesto stogai (niekada jų nesi regėjus)
 tau dega keista šviesa (lyg laimės apogėjus),
 pavasariu kvepia (užplūsta laukų linažiedis vėjas)
 maža gyslė tvinkčioja (per krantus išsiliejus),
 vos girdimai čiūžteli (mėlynos Degas šokėjos)
 prabėga per žydrą žvirgždą (dugnu saulingos alėjos)
 be tų spindulių trapumo gyventi nebūtum galėjus...

1961

MĒLYNOJI ŽEMĖ

Kasdien vis raustis mėlynojoj žemėj –
 gintaro kasyklose,
 kai gaudžia jūra smilkiny,
 kai sapnuose randi kassyk
 po gintaro grynuolį
 su pirmykščio augalo fantastika,
 kasnakt iš Kretos, Trojos rūškanų griuvėsių
 vėl atkasti
 tą seną saulę, spindulio šukes,
 ko laikas nenutrynęs,
 nors visa tik rūkų paveikslai,
 kur suspindo gintarinis
 Aleksandrijos lakas
 ant senųjų Romos instrumentų,
 kasdien, kasnakt, kad šitas šventas lobis
 nesumenktų,
 vis raustis mėlynojoj žemėj,
 kur tamsoj tarp luitų kaba
 ta laimės atskala, tas lašas,
 gintaro skaidriausias gabalas,
 kurį gal tavo prosenėms į kapą dėjo,
 auštant titnagu
 išraižė briedės galvą,
 kad tavęs bėda kur neištiktų,
 kad tavo begaliniai horizontai
 būtų neužtemę –
 čia tavo jūra, tavo dangūs,
 tavo mėlynoji žemė.

SAULĖGRAŽA

Keičiasi pirmadieniai, antradieniai, trečiadieniai...
 Vėl tavam mieste – saulėgražos ir paukščių metas,
 tavo meilės, tavo lūkesčio tikrasis matas.
 Paukščiai kaip varpai –
 delnuos šiltu kvapu prižadina...

Jie sučiulbo ant akmens frontono, ant metalo,
 ir ištirpo gatvės –
 skubančios, triukšmingos, gyvos...
 Apšerkšnijusių naktų tylėjime įgytas
 skardziabalsis polėkis ir tavo, ir ne tavo...

Ir mašinų užime pavasarinis himnas –
 aukštas ir švarus.
 Pragysta priemiesčiu gamyklos.
 Aikštės – žalios
 ir nuo pienių gelsvos kaip ganyklos.
 Plačiabrylė saulė virš namų –
 ryški kaip nimbas.

1965

SAULĖGRAŽA

Vilniuj, Totorių gatvės statybvietaj,
 užpernai augus saulėgraža –
 žalio indėniško kraujo gėlė,
 visados atsigrėžus į saulę,
 buvo tos vasaros simbolis –
 dar aš jos šnaresio vėjy klausau,
 dar aš regiu auksalapį didžiulį jos žiedą,
 dulkėtą ir giedrą;
 žalio indėniško kraujo gėlė,
 lyg išdygus iš Vilniaus baroko,
 supo kilmingąją galvą aukštai
 virš išmėtytų plytų mieguisto
 karščio, virš nuolaužų,
 virš atkastų pamatų,
 virš viduramžių miesto –
 mano karališkas vasaros parkas
 ant dūžtančio stiklo, pagrok,
 vėjau, virš gelžgalių dar madrigalą,
 jo aidas girdėti iš užpernai,
 dykvietės karšty, skurdybėj tos vasaros
 saulės gėlė, šitaip permainingai
 grėžus nuauksintą veidą pro dulkių debesis.

1988

SENOŠ FOTOGRAFIJOS

ŽEMAITĖ

Žiūrėk, ir po rudens žvaigždėm
sužibys lyg nimbas žibalinė lempa,
kaimynų vaiko atnešta –
ir nebeskęs troba tokioj tamsoj...
Tik nenurišk tos skepetos,
tos ligi graudulio savos
– jai lemta
istorijoj lyg skrynioj
tavo motinišką šilumą tausot...

Žiūrėk, jau greit pasnigs,
padvelks žieminiiais obuoliais,
ištirpus ūkanai,
pavirsi vadovėliuose į kaimišką madoną...
Tu liesta
senatvės gruodo –
pabučiuos tau ranką
sūnūs, dukros ir anūkai,
ir proanūkių minios –
tavo troboje sutilpus Lietuva...

1975

G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ

Surink herbariumui iš laukų žoles,
mažyte Gabriele,
plaštakės iš apdulkusios kolekcijos
aplips tave kaip gėlę,
tai kas, kad tu kupriukė,
tu kvepi medum,
ateik čia, Gabriele,
jau bibliotekoj prieblanda,
ir mokytojo rankoj kalendorius –
sklaidyk jį,
krinta lapai, klasėje langai šlapi,
sutemo, drovios
ir giedros akys spindi,
vis kiti vaikai tau veidrodžiuose rodos,
plonėja kalendorius –
gal jau šimtmetį sklaidai jį, Gabriele,
ir dėl kitų tau širdį
gal jau šimtmetį tebegelia kaip gėlė,
jau apsnigtas herbariumas,
sniegas tavo klasėj, Gabriele...

1975

LAZDYNŲ PELĖDA

Jei ūkaus naktinis paukštis
ir aidas pasklis tuščiame name,
iš tolo pašauk savo seserį –
gal ji pavargus užsnūdo prie rankdarbių,
balti mezginiai lyg popieriaus lakštai,
ir jų nevalia numest,
stiklinėj verandoj žaibuoja pernakt –
kad tik į širdį netrenktų.

Žaibe – bažnytinis senas paveikslas,
kažkokio šventojo kopija,
gal tėvo tapyta, o gal...
Susitikit,
dvi pusamžės vienišos seserys –
šviesa restauruos jūsų veidus,
svetainėj jau brėkšta, pavargusi koja
suklumpa ant gimtojo slenksčio,
kur jūsų šaltinį lazdynai sergsti...

1975

ŠATRIJOS RAGANA

Kokia graži tu pareini
iš jau sudžiūvusią pageltusių rožynų,
palikus baltų saulės skėtį
ant žolės prie begalinių tvenkinių,
kur tik laibų irisų auksas
ir arklys tuščioj ganykloj...
Negrįžimų
alėjomis sutemusiame sename dvare
aš pas tave einu.

Kokia graži tu,
kai žiebi žvakes ant pianino
ir paleidi nakčiai
tamsių plaukų didžiulį mazgą,
kai žvelgi į mus mėšliom liūdnom akim
iš po tų antakių lakaus juodumo...
Tavimi, pašnibždomis man šnekančia,
tikiu, nes ta kalba –
lyg varpo garsas iš vaikystės tolių –
įsakmi...

1975

GENEZĖ

Salomėjos Nėries atminimui

1

Gal butuose po abazūrais buvo lempos žiebiasios,
o gal miegojo prieškarinis šventiškas Paryžius.
Trapi mažutė svetimšalė, atšvaitams pažirus,
baltam lape užrašė:
„Apšerkšniję mūsų žiemos...“

Šarma suspindo raidės. Ir nostalgija lyg eglės
šnarėjo prosenių balsais žodžius, kurie nemiršta.
Iš didmiesčio nuklydus į snieguotą gūdų mišką,
ji bėgo, nepalikdama pėdų, namo, kur begalės
šaltinių tryško po ledu – po žodžiais negudriais...

Ir Lietuva nustebo:

„Balta balta, kur dairais...“

2

Už blakstienų švies (o be manęs kaip klojosi?)
tik žalsva erdvė miglotų valandų
(o lietaus spalvos, o liūdnosios melodijos,
besiliejančios iš spaustuvės langų...).

O lakštingala (luscinia luscinia),
kur tu paslėpei alyvinį kiaušinį?

Kas prasikalė iš lukšto?

Plona linija

nupiešiau tau baltalksnį ir upę...

Šįmet

nečiulbėjai dar (nejaugi jau ir išskrendi?),
nepalik dienų spūsty laukinio lūkesčio,
nepalik beprasmiškos tylos...

Sugrįžk –

spurda šlapiname delne lakštingaliukas...

* * *

Užsidega kavinių ugnys...
 Dūmais, lietumi, kokteiliais,
 išderintu pianinu ir astrom
 ima dvelkti eilės.
 Aplytais ir blankiais drabužiais,
 užsigobus juodą skarą,
 aš įeinu viena į nerealų trumpalaikį kadra.
 Kažkur didžiulių pastatų papėdėj mano mažą kūną
 prožektoriai išrėžia iš mašinų maišaties...
 Pasveikstama
 nuo meilės, nuo rudens...
 Ir žiburiai nuspalvina blyškumą,
 ir užtrina tamsa stalus –
 netikrą judantį paveikslą.

1965

VILNIAUS BAŽNYČIA

O Šventoji Kotryna (sužieduotinė kankine),
 iš chaoso išnyrant altoriaus kolonomis
 ir miglotoms šventųjų skulptūroms, apakina
 tavo auksas pro dulkes (tarytum skolon
 buvo duotas gyvenimas, vienas vienatinis,
 kol išniekintas virto į griūvantį sandėlį),
 po voratinkliais virpa vaiduokliškos naktys,
 kur tik varnos vitražų kiaurymėse sklandė,
 kur fundatorių herbai, kur skeldinčio kaspino
 parašai, kur išlikę vienuolių šešėliai,
 kur dangus jau pavirtęs į drumzliną jaspį,
 kur erškėčiai per šimtmečius čia išvešėję,
 o vėlyvas baroke (sudužęs tas marmuras,
 sąvartynuose tavo altoriaus paveikslai),
 o Šventoji Kotryna, toms sielvarto marioms
 begalybė, bet tavo kančia jas įveiks...

1989

PO ŠIAURĖS HERBAIS

1. MIESTO VARTAI

Apyaušris. Aštrėja kaminai ir varpinės.
 Nušvinta miesto vartai.
 Šaudyklų angos susitraukia.
 Tirpsta mūšių triukšmas ir šešeliai. Veltui
 tu trokštum būti rūkas ir lietus –
 vis tiek tu šiaurės saulėj atsivertum...
 Gaisrų laukiniame apšvietime,
 koplyčių žvakėms ir žvaigždynamis varvant,
 viršum kalvų,
 virš kylančių ir krintančių stogų
 suskambus varpui,
 tiek daug erdvės ir polėkio...
 Suskilęs grindinys pakluso laiko valdai.
 Bučiuoju tavo plytą,
 tavo herbą,
 tavo vilnijantį šventą vardą
 ir pakeliu rūdijančius raktus...
 Apyaušris. Nušvinta miesto vartai.

1966

ŠIAURĖS ATĖNAI

Baltos kolonos šiaurės rūke rūškanam,
 Vilniaus kolonos (Katedros, rotušės, rūmų),
 mirtos vazonas ūksmėj negyvenamo namo,
 gyly versmė po erškėčių laukėjančiu krūmu;
 renkas į aikštę minia (ji pražūtų už garbę),
 tirpstančio sniego taurė – drumzlina ir karti,
 laiko balkoną –
 laiko valstybę sužvarbę
 šiaurės atlantai ir šiaurės kariatidės,
 kur marmuriniai akropolio laiptai į rūką,
 statūs ir slidūs nuo sniegdraabos, ledo ir kraujo,
 tankų sutriuškinti kūnai ant žemės,
 o skliautai įtrūksta,
 plaka širdis, sklidina išdidumo ir graudulio,
 stovi minia švilpesy šiaurės vėjų ir kulų,
 stovi lyg statulos, kurtos nežinomų skulptorių.

1991

GELTONI NAMAI SU
VERANDOM

Geltoni namai su verandom,
 mes ieškom namų ir nerandam,
 tik kirų klyksmas ūmus
 su vėju pasiveja mus,
 grįš kregždės į gūžtą pastovią,
 į lizdą balkono pastogėj,
 jos sergės lizde po agatą –
 surasim tą užmirštą gatvę,
 krašte žydrų ežerynų
 kvėpuosim spindesiu grynu.

KADRILIS

Štai šoka lėlės, spaudžiant speigui,
 sūkuringą sausį
 virvutėm tampomos marionetės šoka,
 jausi,
 kaip stūgauja pūga
 ir koks orkestras įsišėlęs,
 gyvų vaiduoklių teatras –
 pralekia juodais šešeliais
 tos puošnios porceliano lėlės,
 šokančios kadrilį,
 neploja publika,
 aikštėj minia jau nekantri,
 ten renkas lėlės – pirštinės,
 užmaunamos ant plaštakų,
 iš apačios jos valdomos ant pagaliukų,
 plasta
 pūgoj šviesa,
 juodais drabužiais vilki tie artistai
 ir juodas režisierius –
 velnio nutartis.

REMINISCENCIJA

Druskininkų undinė dar tyliai dainuoja per lietu, –
 stoviu lietaus pakrašty,
 iš širdies man ištrykšta vaivorykštė,
 Druskininkų undinė užakusiame ežerėly
 žiūri iš dugno
 į vaikiškas mano akis, įviliojus,
 Druskininkų undinė vandens lelijų vainiką
 pina gelmėj ir man dovanoja,
 lyg būtumėm seserys,
 Druskininkų undinė sūriam ir skaidriam šaltiny,
 vos tik lenkiuosi virš jo,
 nutvilko man peršinčias lūpas,
 Druskininkų undinė, išgręžusi padrikus plaukus,
 Ratnyčioj ant akmens
 tamsoje man neliauja dainuoti,
 Druskininkų undinė veidu Švendubrės kaimietės
 balta skara su kiaušiniais ateina
 į pokario turgų,
 Druskininkų undinė dailininkės Nadeždos,
 leningradietės skurdžia skrybėlaite,
 šventajam paveiksle,
 Druskininkų undinė, išplaukusi Nemunu, grįžta
 naktį į sapno marias
 ir kamuodama moko dainuoti,
 Druskininkų undinė, nuskendus rūkų ežere,
 miega po gulbių sparnais,
 jai alsuojant, vanduo subanguoja.

SNIEGO GNIŪŽTĖS

Sniego gniūžtės,
debesynų sniego gniūžtės
tamsiai mėlynam
rugpjūčio danguje,
Šaltas spindulys –
vos regima gija
ant įkaitusios kaktos,
bet nesugniuždė,
sniego gniūžtės,
amžinybės sniego gniūžtės,
stulbinančios
baltumu, švara, skaisčiu,
plunksnas numetu,
pavidalą keičiu,
kol baltom lavinom
sniego bangos užtels.

TRYS BALTOS TULPĖS

Boluoja stikle
tokios baltos mėnulinės tulpės,
skaidru ant širdies,
tarsi laumžirgis būtų nutūpęs,
nuo gatvių aušros,
nuo gairių gaivalingų minučių
nelieka eilėrašty
temdančių šviesą minčių,
ir tarsi vaikystėj
skrajoju vėl padebesiais,
ryškėjantys žodžiai
be paukščių giesmės neapsieis,
lyg tinklą nunersiu jiems
sandūra žodžių tikslia,
baltoms lyg mėnulinėms tulpėms
boluojant stikle.

TRYŠ GULBĖS

Trys gulbės,
skrendančios į kitą tūkstantmetį,
trys gulbės
virš pavasarinės deltos,
virš Rusnės, virš salos,
kai vėl nutrūkstanti,
užkimusį jau balsą
gniauži veltui,
aukštai
virš pamario baltų erškėtrožių,
lyg potvyniui
gegužės saulei plūstant,
virš pievų,
virš vandens sparnus išskėtusios
plasnoja gulbės trys
į kitą tūkstantmetį.

ŽOLINĖ

Žydra cikorijos žvaigždė tokioj sausroj
Sereikiškių senajam parke,
pražydusi per Žolinę –
Marijos žemiškas šešėlis kris dabar
ant Vilnios tekančio sraunaus vandens,
jos mėlynam apsiaustui plevėsuojant
jau paskutiniam pragiedrulyje –
rugpjūčio vakarėjančioj šviesoje,
dvasia, nužengianti į aukštumas,
į mirguliuojančią erdvę Visatą,
kur susiraizgiusių kerojančių žvaigždynų
amžina žalsva šviesa,
kur vien tik begalybės vėjas virš kalvų,
virš rudenėjančių planetų,
jų paslaptingo spindesio
ir kristalinės jų darnos dangaus plane.

Rimantas Kmita

JUDITOS VAIČIŪNAITĖS LYRIKA: TARP ATSIRIBOJIMO IR INTYMUMO

Galvojant apie Juditos Vaičiūnaitės poeziją sovietinės kultūros kontekste, visų pirma iškyla kitoniškumo, distancijos, atokumo įspūdis. Tai kūryba, kuri, per daug to nedemonstruodama, laikosi atokiau nuo kultūros politikos ir kuria savo meninį pasaulį. Poetei įeinant į literatūros lauką, šitas distancijos pojūtis, atsiribojimas buvo bene labiausiai kritikuojamas („Atiduodant duoklę J. Vaičiūnaitės gilių jausmų, plataus polėkio lyriniam herojui, negali neprikišti jo savotiškam atsiribojimui nuo aktualijų, pačių aštriausių problemų, nepastebėti jo tik pusbalsio jausmų prasiveržimo“¹), nors pirmose knygose to užsiangažavimo ir netrūko, dar per didelė priklausomybė nuo politinio lauko, konteksto, literatūrinių normų, tačiau ir tada privalomi visuomeninio, angažuoto tipo eilėraščių skambėjo neįtikinamai, neįtaigiai, ir net geranoriški kritikai (Gražina Mareckaitė, Kęstutis Nastopka) tai pabrėždavo. Pati Vaičiūnaitė savo atokios laikysenos neslėpė ir *Vėtrungių* atlanke rado taiklų palyginimą jai apibūdinti:

Aš nepažįstu tų, kurie skaitys šias strofas. Tai – tas pats jausmas, kaip ir stovėti prieš tamsią kvėpuojančią salę apšviestoj scenoj visiškai vienai. Ir baisiausia, kai esi ne visiškai tikra, kad duodi tai, ko jiems reikia, ko jiems trūksta ir ką galėtum užpildyti.

Tokia neslepama distancija su publika 1966 metais dar turėjo skambėti revoliucingai: nežinoti, nepažinoti publikos, skaitančiųjų – ideologinės kritikos galėjo būti įvardinta kaip atitrūkimas nuo darbo liaudies, nuo jos lūkesčių ir rūpesčių. Toks atsiribojimas buvo būdingas visai kartai, vėliau kritikos jis legitimuotas, paaiškintas socialistinio realizmo rėmuose. „Ši tarybinių poetų karta [Vaičiūnaitė, Bernotas, Šimkus, Juškaitis, – R. K.], kaip ir ankstesnės, yra suformuota marksistinės pasaulėžiūros, socialistinio humanizmo principų, jie tapę pasaulėjautos dalykais, todėl mažiau deklaruojami tiesiogiai“², – gana išradingai teisingai šiuos poetus Viktorija Daujotytė. O Krescencijus Stoškus, kalbėdamas apie meno autonomizacijos procesus Lietuvoje, iš literatūros pateikia vieną pavyzdį – Vaičiūnaitės kūrybą, nors aptartą daugiausia kaip „pasitraukimą“ į kultūros, meno, istorijos intertekstą.³ Išsamesnei analizei šiame darbe pasirinktas Vaičiūnaitės eilėraštis „Eskizas“ yra vienas iš tokių intermedialumo pavyzdžių.

ESKIZAS

...muz. *Džono Liuiso*

...Ir dar kartą laiptai ir lapkritis.

Džiazo kvartetas groja „Eskizą“.

Bepasmio pokalbio nuotrupos girdis

tarytum pro sniegą ar lietų.

Rudens ir žiemos riba.

¹ A. Dulinskas, „Lygiuotis į savo kartą“, *Komjaunimo tiesa*, 1961 I 28.

² Viktorija Daujotytė, *Lyrikos būtis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 302.

³ Krescencijus Stoškus, „Menas dabartinių mūsų kultūros rūpesčių rate“, in: *Literatūros kritika ir dabartis*, 1984–1987, Vilnius: Vaga, 1988, p. 23.

Kas kita vasaros karštis, kas kita.
 Dabar tik švelnumas –
 bekraštis, bespalvis ir lėtas kaip debesys – lieka.
 Pravirksiu paskui –
 nejučiom, be ašarų, be kaltės ir be skundų.
 Languotas paltas ant gembinės dulks.
 Tylės ir plokštelė, ir lūpos.
 Ir plūs be manęs traukinių ūkimas
 į kambarį, svaigų ir skurdų,
 kur šiltos ir liūdnos rankos braižys ir užmirš,
 ir nenoromis lūkuriuos...

Šis eilėraštis iš rinkinio *Po šiaurės herbais*⁴ galbūt ir nėra pats tipiškiausias poetės kūrinys, tačiau miesto, istorijos aspektu Vaičiūnaitės kūryba analizuota gana plačiai. Miestą čia galima tik numanyti (kambarys, ne namas, džiaz muzika), galbūt galima susieti eilėraščio subjekto vidinę būseną su miestu:

J. Vaičiūnaitės eilėraščiuose jaučiamas tikras neramumas, gal net netikrumas, nestabilumas. Tai miesto žmogaus jutimai. Naracinės struktūros gilumoje, šuoliuojančiame pasakojime, išvardijimuose ir išstetose eilutėse ir įsikūnią įtampa, neramumas. Jis ir atveria meditacijos tendenciją, kuri geriausiai, optimaliausiai susijungia su naracijos epiškumu natiurmortuose, etiuduose, portretuose, akvarelinėse miniatiūrose.⁵

Eilėraštis visų pirma patraukia stipriai sukurta nuotaika. Įrėmintas daugtaškiais (pradžioje net du – epigrafe ir pirmoje eilutėje), pavadintas „Eskizu“, jis kuria fragmentiškumo, atsitiktinumo (pokalbio nuotrupos) įspūdį. Eilėraštis kaip eskizas, spontaniškas štrichas, tai, kas neužbaigta, kas neturi aiškių ribų. Teksto efemeriskumas papildomas muzikos intertekstu, džiaz improvizacija, kuri taip pat pasižymi „atvira“ struktūra, spontaniškumu, improvizacijos laisve. Eskizas – atsitiktinumo ir meistriškumo dermė. Eilėraštyje matome „vaičiūnaitiškus“ tolimus rimus (*eskizų – kita, lietu – lieka, skundų – skurdų, lūpos – lūkuriuos*), prasmingą eilučių laužymą, tikslų gamtos, vidinių jausenų, kambario detalių panaudojimą, sujungimą į vieną darnią visumą, aiškią eilėraščio slinkį, tikslų nuotaikos fiksavimą ir subtilų jos kaitos apčiuopimą. Vaičiūnaitė apskritai yra fragmento poetė, mėgstanti juos jungti į ciklus, ieškoti nuotaikų, motyvų sąskambių. Net ir istoriniuose eilėraščiuose, istorinių asmenybių restauracijose pasitelkiama fragmento, detalės, užuominos sukelta asociacija, bandoma užčiuopti jausmą, restauruoti savotišką jausmo, išgyvenimo, vidinio skausmo istoriją, parodyti nematytą, neįvardintą, bet nujaučiamą gyvenimo pusę. Todėl neretai pasirenkamos moterys ir jų nutylima istorija.

Toks Vaičiūnaitės eilėraščio ir žmogaus koncepcijos neapibrėžtumas susilaukė kritikos priekaištų kūrybinio kelio pradžioje:

Iš trūkumų, būdingų J. Vaičiūnaitės lyrikai, norėtusi išskelti kai kurių eilėraščių lyrinio herojaus tam tikrą neapibrėžtumą. Jei, skaitydamas V. Šimkaus knygą, beveik visada ma-

⁴ Judita Vaičiūnaitė, *Po šiaurės herbais*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 33; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PŠH ir puslapių skaičius.

⁵ Areška, *Lietuvių tarybinė lyrika*, p. 313.

tai prieš save konkretų tarybinį jaunuolį, su aiškia darbininkiška pasaulėjauta, tai J. Vaičiūnaitės eilėraščiuose tokio konkretumo pasigendame. Iš braižo, iš eilėraščio skambesio mes jaučiame, kad tai J. Vaičiūnaitės kūrinys, tačiau to per maža. Poetė turėtų ieškoti labiau apibrėžtos, konkretesnės tematikos, ryškesnio lyrinio herojaus. Labai malonu, kada jaunas poetas ateina ne tik su savo braižu, bet ir su jam būdingu gyvenimo patyrimu ir jo padiktuota tematika.⁶

Vytautas Kubilius rašydamas recenziją apie antrąjį rinkinį bandė pagrįsti tokio efemeriškumo, subtilumo galimybę: „Nieko ypatingai neįvyko, nebuvo nei didelio džiaugsmo, nei sunkaus sielvarto – tvykstelėjo tik mažytis grožio spindulys, ir tai pagimdė eilėraščių!“⁷ Pačioje 7-o dešimtmečio pradžioje, kada apskritai atsirado intymesnis, asmeniškėnis kalbėjimas, Vaičiūnaitė iš karto ėjo dar toliau – į neryškų, prislopintą, šiaurietišką lyriškumą, į santūrų, „vėsus“ jausmingumą, kuris šiame, jau vėliau rašytame, eilėraštyje susipina su *coll jazz* muzika ir rudens bei žiemos riba (ir kaip priešybė pabrėžiamas vasaros karštis – „Kas kita vasaros karštis, kas kita“). Toks eilėraščio atsiradimas ne iš kraštutinių emocijų būsenų, o tarsi iš nieko, iš monotonijos, kasdienybės, iš mažo tvykstelėjimo lietuvių poezijoje aiškiau pasirodys tik ateityje (Donaldas Kajokas, Nijolė Miliauskaitė ir kt.). Vaičiūnaitė eilėraštyje sukuria liūdesio, melancholijos, lėtumo, laukimo, lūkuriavimo atmosferą, kurią ideologas lengvai gali įvardinti kaip „dekadentinę“ – nieko neveikiama, apie nieką negalvojama, tik klausomasi džiazo. Viena vertus, tai lyrinis, nuotaikos, atmosferos, išgyvenimo, susimąstymo, kone išpažintinis eilėraštis, tačiau kita vertus, beveik nieko nesakoma apie tas vidines būsenas, ir netgi sunku būtų tą kuriamą jausmą, situaciją priskirti vienam *aš*. Konkretus asmuo išnyksta, nuotaika apima daug didesnę erdvę. Subjektas pasitraukia ir kažkas vienu metu vyksta be jo. *Aš* eilėraštyje apskritai pasirodo tik du kartus ir tik kaip nesantis, arba esantis ne čia: veiksmoždžio būsimąjo laiko forma *pravirksiu* ir savąjį *aš* eliminuojančia fraze *be manęs*. Kuriamas santūraus atsiribojimo, distancijos efektas atitinka rinkinio pavadinimą *Po Šiaurės herbais* ir nemažos dalies visos Vaičiūnaitės poezijos pasaulėjautos šiaurietišumą.

Panašus subjekto išnykimas eilėraštyje būdingas ir kitiems moderniesiems autoriams. Vytauto P. Bložės subjektas taip pat išnyksta savotiškame skirtingų laikų, erdvių sraute, tačiau yra inspiruotas veikia rytietiškos reinkarnacijos idėjos, taip pat ir moderniosios psichologijos bei filosofijos. Jis (kartais jie – nematomi žmonės) neturi ribų, pastovių kontūrų, yra nuolat kintantis, tekantis, neretai jis įvardijamas beasmene forma *kažkas*. Sigitos Gedos 26 *rudens ir vasaros giesmėse* nors ir išlaikoma visa apimanti sąmonės perspektyva, bet lyrinis *aš* jau nebeturi tokios konkrečios figūros kaip *Strazde*, kalbama ir Nieko, ir Kristaus, ir kitais įvairiausiais balsais.

Analizuojamas Vaičiūnaitės eilėraštis savo nuotaika, tarsi realistiniu eskizo pobūdžiu primena grasųjį Vlado Šimkaus eilėraščių „Pro miegą girdėjau...“. Apskritai abiejų poezijoje griežtos realistinės formos yra peržengiamos, išsklaidomos; Šimkaus tuo sidabrišku švytėjimu, Vaičiūnaitės nuotaikos, muzikos veikimas sulieja aiškius daiktų kontūrus. Realistiška situacija čia tik pretekstas variacijai, kuri nepastebimai, „be siužeto“ užaugina eilėraščio atmosferą.

⁶ Algimantas Baltakis, „Penkių poetų debiutas“, Pergalė, 1961, nr. 1, p. 149.

⁷ Vytautas Kubilius, „Lyrinis herojus ar lyrinės akimirkos“, Pergalė, 1962, nr. 10, p. 159.

Pabrėžiama kalbančiojo distancijos su eilėraščio situacija, garsai čia prasimuša iš kažkur toli, iš kitur, skamba neryškiai, prislopintai: Šimkaus eilėraštyje – pro miegą, Vaičiūnaitės – tarytum pro sniegą ar lietų; garsai subjekto sąmonę pasiekia be jo pastangų – monotoniškas bidonų skambėjimas, įprastas traukinio dundėjimas bei abiejuose eilėraščiuose – lietus (sniegas). Tai, kad situacija abiejuose eilėraščiuose ne pirmą kartą susiklosčiusi, jai suteikia dar daugiau poetiškumo (Šimkaus: „Ne pirmas tai rytas...“, Vaičiūnaitės: „...Ir dar kartą laiptai ir lapkritis“). Ir abiejuose eilėraščiuose lyg atsvara pasikartojimui – atsitiktinumas, savotiškas efemeriškumas; atsitiktinai sutiktas moksleivis, du svetimi, skirtingo amžiaus, kiekvienas sau atskirai kažką galvojęntys žmonės; beprasmiškas pokalbio nuotrupos. Sukuriama ir apibendrinta, ir sykiu labai konkreti akimirkos situacija. Monotonija, lėtas ritmas abiejuose eilėraščiuose yra intensyvaus dabarties akimirkos išgyvenimo fonas, natūraliai pereinantis į tylėjimą, tylą. Švelnumas, Šimkaus eilėraštyje greičiau nujaučiamas, Vaičiūnaitės įvardintas: „Dabar tik švelnumas – / bekraštis, bespalvis ir lėtas kaip debesys – lieka.“ Dabarties akimirką patiriamas švelnumas – emocišnis eilėraščio centras, visiškai užvaldantis ne tik subjekto būseną, bet, kaip jau minėta, ir platesnę erdvę, pilnatvę, kuri apima visą supantį pasaulį. Dabarties akimirka, kurioje viskas išnyksta, o švelnumas apibūdinamas epitetais – bekraštis, bespalvis, lėtas kaip debesys. Abstrakti būseną, kurios neriboja erdvė, laikas, fizinis konkretumas (spalvos). Nekalbama konkrečiai apie žmogų ar žmones, tačiau gana niuansuotai, subtiliai įvardijama situacija, vidinė būseną, išgyvenimas. Švelnumą galima pajusti tik ką nors liečiant, todėl suponuojamas dar kažkieno buvimas, kas lieka neįvardijama. Vaičiūnaitė eilėraščio pavadinimas „Eskizas“ taip įgauna dar vieną apibendrinantį lygmenį – eskizas kaip kažko didesnio, neįvardijamo apmatai. Subtili situacija, kaip yra pastebėjęs Sigita Geda, „ties metafizikos briauna“. Apskritai Vaičiūnaitės kūryboje, o ypač meilės eilėraščiuose, švelnumas bei rankos prisilietimas, glostymas yra vienas svarbių leitmotyvų („lyg perlamutrą (švelniau nebuvai palietęs) / dar glostai šviečiančią mano odą“⁸; „rankų nėra švelnesnių už tavo“, PŠH, 44; „vėl be kiauto, be kevalo, be šarvų – / nuogu nervu į tavo lytėjimą... / Pagaliau. / Ištylėjom...“, PAK, 101; „tavo delnai – lyg prieglauda“, PŠH, 37; „Taip švelniai palieti man riešą“, PŠH, 40).

Eilėrašties kaip gyvenimo eskizas, vedantis į tylą, į pasitraukimą. Galima įskaityti ir užuominas apie mirtį: *dulkės paltas, tylės lūpos*. Bet tai tik būsimo laikas. Bekraštės dabarties akimirkos išgyvenimas dominuoja, laikas sustabdomas, ji tampa savotišku kitu pasauliu, į kurį pasitraukiama, persikeliama, nebėra jokių minčių, jokios sąmonės – viskas toliau vyksta „be manęs“. Vytauto Kubiliaus pateiktas Vaičiūnaitės lyrikos apibūdinimas tinka ir šiam konkrečiam eilėraščiui: „Dabarties akimirka čia tęsiasi kaip nesibaigiantis laikas, kuris galutinai nieko neišsprendžia ir nepaaiškina.“⁹

Dabarties švelnumo patyrimas kontrasto principu pagilinamas ateityje nujaučiamu skausmu. Subtiliai užčiuoptas perėjimo momentas – dominuojanti dabarties akimirka su ateities nuojauta, savotiškas nerimas tarp dabar esančio švelnumo ir būsimo pravirkimo. Tokios paralelės eilėraštyje iškyla ir kitais vaizdiniais: tarp sniego ir lietaus, tarp muzikos

⁸ Judita Vaičiūnaitė, Pakartojimai, Vilnius: Vaga, 1971, p. 82; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PAK ir puslapio skaičius.

⁹ Vytautas Kubilius, „Aukštinės pilnatvės lyrika“, Pergalė, 1984, nr. 12, p. 164.

ir tylos, tarp sąmonės ir kūno (rankos pačios braižo kažką, kas nepasiekia sąmonės), tarp „tikrovės“ ir meno. Tokioje tarpinėje situacijoje ir skleidžiasi specifiskai vaičiūnaitiška poetika. Kęstutis Nastopka yra tai tiksliai įvardijęs:

Atrodo, kad estetinio tikrovės perkūrimo poreikis nesutinka jokie pasipriešinimo, nežino jokių ribų. Poetė noriai ryškina patį estetinio tikrovės transformavimo procesą, išskiria tą momentą, kai realusis pasaulis virsta poetiniu, „sniegu, sapnais, eilėraščiais tapdamas“. Gausios jos eilėraščiuose meno realijos beveik visiškai nutrina skiriamąją liniją tarp esamo ir įsivaizduojamo, tarp realybės ir fantazijos [...]. Tikrovė čia iškyla ne betarpiškai, kaip žalia gyvenimiška medžiaga, o jau iš karto estetiškai pertvarkyta.¹⁰

Tas kuriamas tarpas ir transformacija ne tiek skiria, kiek jungia du polius. Situacija tarp nušvitimo ir graudumo, kasdienybės poetizacija, gimininga Vlado Šimkaus (su kuriuo po debiuto viename aplanke kartais buvo ir priešinama) poetikai. Svyravimas tarp buities ir nušvitimų, ypatingų akimirkų, „svaigus ir skurdus“ kambarys kaip tik ir yra toks – tarp džiazio svaigulio, dabarties akimirkos išgyvenimo, iškeliavimo į kažkur ir tarp realios erdvės, skurdaus kambario (plg. „Tu ligi mirtinos džiazinės užmaršties / į mirgesį panerdavai“, eil. „Intermezzo“, PAK, 117; „Perkam vyną, / šviesos haliucinacijas ir džiazio transą...“¹¹).

Galbūt Vaičiūnaitės eilėraštyje „Eskizas“ nieko antisovietiško nėra, eilėrašties tiesiog nesovietiškas. Nepavadinsi tokio eilėraščio „tarybino jaunuolio“ dvasiniu pasauliu, kokio pasigedo kritika jau debiutiniame rinkinyje. Sunku būtų įsivaizduoti sovietinį darbo žmogų šitaip medituojant džiazą, šitokią pernelyg „siaurą“, „uždarą“, kamerinę problemiką, atitrūkimą nuo „aktualiosios tikrovės“ sovietinio rašytojo poezijoje. Nuotaika persveria idėją, neryškus kontūras, persiliejančios, neaiškios, dažnai pilkos spalvos – ryškų liaudiškumą, schematiškumą.

Lyrinio aš neapibrėžtumas, efemeriskumas gali būti interpretuojamas kaip bendresnės kultūrinės laikysenos principas – būti šalia „aktualiosios tikrovės“, viskas vyksta „be manęs“. Tiesiog gyventi, „be kaltės ir be skundų“. Egzistencinis tokios būsenos pajautimas eilėraštyje gali turėti ir politinį aspektą. Kada eilėraštyje, publikuojamame 1968 metais Sovietų Sąjungoje, yra pasineriama į džiazio muziką, neužsiminti apie iškylančias politines teksto reikšmes tiesiog neįmanoma. Džiazas, patekdamas į Vaičiūnaitės eilėraščius ne taip jau retai, tuo metu buvo bene labiausiai valdžios nepageidaujama muzika ir suvokiama kaip vakarietiškiausia, amerikietiškausia muzika. VDR vadovas Walteris Ulbrichtas Čekoslovakijos „krizę“ aiškino kaip tik ideologine įvairių menininkų ir mokslininkų koegzistencija, jų izoliavimusi nuo darbo klasės.¹²

Džiazas, be abejo, darė stiprų poveikį jaunimo kultūrai, buvo vienas iš tos vakarietiškos kultūros ryškiausių reprezentantų, kurie asocijavosi su nevaržoma laisve. Iš moderniosios muzikos džiazas savo sudėtingumu, polifoniškumu, intelektualumu bei improvizacijos laisve, ko gero, labiausiai svetimas konservatyviam sovietinės ideologijos požiūriui. Džiazas įėjo ir į lietuvių literatūrą. Minėti galima ir 1967 metais pastatytą bei didelio atgarsio sulaukusią Juozo Grušo pjesę *Meilė, džiazas ir velnias*, ir Romualdo Lan-

¹⁰ Kęstutis Nastopka, „Poetinio pasaulio mastai“ Pergalė, 1966, nr. 7, p. 167.

¹¹ Judita Vaičiūnaitė, Raštai, t. 1, sud. Gintarė Bemotienė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005, p. 237.

¹² Günter Erbe, Die verfemte Moderne: die Auseinandersetzung mit dem „Modernismus“ in Kulturpolitik, Literaturwissenschaft und Literatur der DDR, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, p. 87.

kausko knygą *Džiazo vežimas* (1971), ir Ričardo Gavelio prozą, rašytą griūvant ir jau sugriuvus sistemai. Gavelis, dekonstruodamas ne tik konkrečią santvarką, bet ir visą tokio mąstymo tradiciją, galima sakyti, fabriko tvarkos principus, būtent džiazą įvardija kaip tokios tvarkos didžiausią antipodą:

Gedis grojo vien avangardinį džiazą – jeigu tai išties vadinasi avangardinis džiazas. Tačiau tai buvo *muzika*. Kruopščiai išnagrinėjau, kaip *Jie* suniokojo naujųjų laikų muziką, šiandien džiazas bene arčiausia *tikrosios*. Tikra muzika visad buvo vienaip ar kitaip improvizuota, tą išpažino ir Rytai, ir Vakarai. Žmogaus dvasios negalima surašyti į penklinę ir groti kaskart vis taip pat. Anksčiau tą žinojo visi. Johanas Sebastianas Bachas svingavo kaip apsigimęs džiazistas, jis jautė dvasios pulsavimą. Tačiau *Jie* gudriai surakino dvasią penklinėmis, metrais ir taktais. Ne veltui *Jie* taip persekiojo džiazmenus, panūdusius ištrūkti iš tų varžtų. Ne veltui taip daug džiazmenų buvo nežinia kieno papjauti ar išprotėjo. Džiazas didžiai pavojingas *Jiems*, primetusiems pasauliui mintį, kad muzika – tai kruopštus šimtąkart girdėtų nuzulintų melodijų ir taisyklių kartojimas, kad groti – tai *vienodu* būdu išgauti *vienodus* garsus iš *vienodų* instrumentų.¹³

Lygiai tą patį interviu BBC radijui yra sakęs vienas džiazio pradininkų Sovietų Sąjungoje Jefimas Barbanas: džiazio negalima suspausti į penklinę ir jo pagrindas yra improvizacija, dėl ko yra neįmanoma skirstyti džiazio į mūsų ir jų, kaip tai bandė daryti valdžia.¹⁴

Taigi iš principo kalbama apie improvizaciją, apie polifoniją, be kurių džiazas yra neįmanomas. Sąsaja su Bachu, siejanti moderną su klasika, nagrinėjamo eilėraščio kontekste taip pat nėra atsitiktinė. Ir Vaičiūnaitė, ir jai svarbus Osipas Mandelštamą, galiausiai ir *Modern Jazz Quartet* rėmėsi, interpretavo Bachą.

Vaičiūnaitės eilėraščio epigrafas, prasidedantis daugtaškiu, „...muz. Džono Liuiso“ leidžia suprasti, kad tai ant plokštelės esančio teksto citata, kur vartojamos tokios santrumpos kaip „muz.“, „žod.“ ir pan. Vėliau eilėraštyje minimas džiazio kvartetas ir Johno Lewiso vardas leidžia spėti, kad prieš daugtaškį turėtų būti ir kitų *Modern Jazz Quartet* narių pavardės: Milt Jackson, Percy Heath, Kenny Clarke. Šis kvartetas visų pirma dėl pianisto ir muzikos autoriaus Lewiso santūrios klasikinės grojimo manieros, konservatyvumo, subtilaus akompanavimo laikomas vienu iš *cool jazz* pradininkų. Tiek džiazas apskritai, tiek šis kvartetas konkrečiai dažnai improvizuoja klasikos pagrindu. Galima paminėti kad ir tokius kvarteto albumus kaip *Classic Concepts* ar *Bluese on Bach*. Kritikų tvirtinimu, *Modern Jazz Quartet* pateikė naują, neoklasikinį požiūrį į polifoniją. Kaip jau minėta, Vytautas P. Bložė savo polifonijų koncepciją grindė taip pat Bacho ir džiazio, kurį, beje, ir pats grojo, pagrindu.

Toks pat eilėraščio ir *Modern Jazz Quartet* kompozicijos pavadinimas leidžia kalbėti apie bendrus šių kūrinių aspektus. Jau minėta, kad eilėraštis ir džiazas čia susiliečia per tam tikrą vėsumo, distancijos aspektą, bendri pasteliniai, santūrūs tonai. Vaičiūnaitės eilėraštyje būseną apskritai apibūdinama kaip „bepalvė“; lėtumas, fragmentiškumas ir tariamas atsitiktinumas. Eskizas, štrichas yra spontaniškas, bet tikslus. Tarp struktūros, kuria paremta džiazio muzika, ir tarp variacijos, spontaniškumo. Taigi taip Vaičiūnaitė tar-

¹³ Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius; Tyro alba, 2000, p. 273.

¹⁴ Ефим Барбан „Джаз в эпоху Хрущева: ‚на костях‘ и только на танцах“ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4753000/4753692.stm.žiūrėta 2007 II 27).

si atsitiktinius dalykus paverčia darnia visuma. Tarsi atsitiktiniai dalykai netikėtai susilieja į vieną darnumą – metų laiko ypatinga nuotaika, muzika, pokalbio nuotrupos skamba polifoniškai, vienu metu.

Svarbios ir pasikartojimo struktūros. Būsenos pasikartojimas, džiaze taip pat pasikartojimai, tik ne identiški, bet varijuojami.

Šių dviejų – poetinio ir muzikinio – eskizų paralelės leidžia užbaigti kūrinį atvirai: šiltos ir liūdnos rankos nesąmoningai, be atminties braižo galbūt taip pat eskizą. Lieka atvira situacija – neramus laukimas.

Eilėraštis modernus savo santūrumu, „šaltumu“, visišku romantinės retorikos atsisakymu. Vidinis išgyvenimas perteikiamas ne išpažintine retorika, bet su distancija, per meno kūrinio patirtis, savotiškai nuasmeninant kalbėjimą. Ta distancija, atsiribojimas, autonomiškos laikysenos siekimas, šiaurietiškas mentalitetas ir koloritas, *cool jazz* ir kuria kitoniskumo įspūdį bei kontrastuoja su fabriko tvarka.

MEILĖ IR CIRKAS. Ilgesio, liūdesio, melancholijos nuotaikos Vaičiūnaitės rinkinio *Po šiaurės herbais* skyriuje, kurį pradeda eilėraštis „Eskizas“, susipina su meilės tema bei cirko leitmotyvais. Žinant ciklišką Vaičiūnaitės kūrybos pobūdį, kaip meilės eilėraštis gali būti perskaitytas ir „Eskizas“. Dramatiški, skausmingi Vaičiūnaitės meilės eilėraščiai nebuvo plačiau nagrinėti sovietinės kritikos, kuriai reikalinga „tvarkinga“ meilės linija, kuri netgi meilę ar amžiną moteriškumą sugeba paversti komunistinėmis vertybėmis:

Jausmų, išgyvenimų tikrumas, ypač amžino moteriškumo, solveigiškos ištikimybės motyvas čia [Vaičiūnaitės poezijoje, – R. K.] savaime tampa ir ideologiniu tarybinės poezijos gestu, humanistiniu iššūkiu bedvasiam racionalizmui, konformizmui, susvetimėjimui. „Menas be meilės, – akcentuoja VDR estetikas H. Redekeris, polemizuodamas su modernistiniu dekadansu, – tai vienišumo ir šaltumo, žmonių susvetimėjimo ir bendrumo praradimo menas“. Dabar, kai vienas aktualiausių socializmo uždavinių – piliečio jausmų ugdymas, o partija įsakmiai primena kūrėjams apie vis didėjančią mūsų visuomenės dėmesį moralės klausimams, meilės ir kitų humanistinių vertybių meninis įprasminimas įgyja pilietiškos kūrybos statusą.¹⁵

Meilė, ilgą laiką traktuota kaip priešinga, visiškai svetima komunistinei ideologijai, kaip individualizmo ir egoizmo apraiška lyrikoje, Šioje Juozo Stepšio interpretacijoje jau tampa ideologijos nešėja. Iškreipiant modernizmo estetiką ir tendencingai interpretuojant Vaičiūnaitės poeziją kuriamos dirbtinės opozicijos tarp *mūsų* ir *ja*, *savo* ir *svetimo*. Vaičiūnaitės poezijoje kaip tik ir iškyla vienišumo, atskirumo ir bendrumo problemos, nors jos savaime dar nelemia, kad tai poezija „be meilės“. Tad ties meilės eilėraščiais verta sustoti ir kalbant apie poezijos ir ideologijos santykius, apie poezijos reikšmę ideologiniame kontekste.

Kęstutis Nastopka bene plačiausiai buvo išskleidęs Vaičiūnaitės meilės eilėraščių problemikos spektrą:

Reto kurio kito poeto kūryboje rasime tokią skvarbią ir niuansuotą meilės jausmo analizę. Meilė čia ir aistra, pilna „beribio grubumo ir grožio“ – geismas, nerimas, skrydis ir pražūtis. Ir iškilęs virš kasdieniškos rutinos atskalūniškas aukštis – „daugiaplanė nuodė-

¹⁵ Juozas Stepšys, „Poeto pasaulėžiūra ir kūrybos socialumas“, in: Socialistinis realizmas ir šiuolaikiniai meniniai ieškojimai, Vilnius: Vaga, 1981, p. 86–87.

mė“, „draustas džiaugsmas“. Ir išganinga „nuplaunanti liepsna“. Ir praradimo liūdesys, nuoskauda, vienatvė, tylą. Ir begalinė ištikimybė, laukimas, „medžioklinių šunų prisirišimas“. Ir vaikiškas patiklumas, gaudulys, švelnumas.¹⁶

Vaičiūnaitės meilės eilėraščiuose beveik nėra idiliškos, „tvarkingos“, aiškios, laimingos meilės, daugiausia tik jos akimirkos. Dažniau čia pasirodo vidinis nerimas, skausmas, sutrikimas, neužtikrintumas, meilės trikampio nuovargis: „Ant tavo palytėjimo – kiti delnai. / Iš lėto vėl tave nutrins“ (PŠH, 3 6). Skaudžiai, su kartėliu kalbama apie likimą „būti trims“ („Kažkodėl mums tenka būti trims“, PŠH, 36; tame pačiame skyriuje dar vienas eilėraštis apie „dvigubą meilę“: „Imk tą dviveidę tuštumą, tylą, kartulį“, PŠH, 42). Į Euridikės lūpas įdedami žodžiai „Aš imsiu vysti / vitrinų spindesį, / nuperkama kaip cigaretės ir kaip viski“¹⁷, nuskambantis Lolitos atgarsis eilėraštyje „Naktinės šviesos“ („Tas vaikiškas veidas – viešbučių veidrodžiuos“, VĖTR, 26) apie tradicinę moralę, kurios kritika reikalavo sovietmečiu, kalbėti nelabai leidžia. Veikiau tai atskalūniška meilė, kaip kad sakoma eilėraštyje „Asiūkliai“: „Atskalūniškas aukštis, / kurį tu pasiūlei“ (PAK, 53). Iš kalbamo laikotarpio yra Vytauto Kubiliaus įrašas dienoraštyje (1964 metų gruodis):

„Meilė – tai seksas“, – pareiškė Judita. Ir jos sesuo taip pat – kodėl mes mylim niekšus ir norim mylėti niekšus! „Aš kiek mylėjau, mylėjau iš gailėsčio“, – Jud. Bet tas pokalbis toks atviras, nuogas, toks be grožio ir dvasinio gyvenimo, kad sunku klausyti. Tai šių dienų merginos, laisvos ir pasileidusios, bet su kažkokiu grožiu. Aušra sako: „Mes kažkokios dvynės. Mes turim savy kažką iš Sartro, Kamiu, Diurenmato. Kažkokių beviltiškumo ir froidiškumo grimasų ir kažkokį norą poetiškumo, žmogiškumo“.¹⁸

Tokia manifestacija, jeigu prisiminsime Pierre'o Bourdieu terminologiją, akivaizdžiai prieštarauja tiek sovietiniam moters idealui, tiek miesčioniškai moralei; tai protestas, kuris giminingas tuo metu prasidėjusiam hipių judėjimui, į Lietuvą atėjusiam keleriais metais vėliau. Tiesiog pasakyti „Iš kūno ir kraujo – / meilė“ (PAK, 106), be abejo, buvo netikėta, o kukloje ir santūrioje lietuvių literatūroje tai beveik išsišokimas. Žinoma, „kūnas ir kraujas“ nėra suabsoliutinamas; kaip visa Vaičiūnaitės lyrikoje, taip ir meilės eilėraščiai yra subtilūs, niuansuoti, jie kuria įspūdį, kad daug didesnė energija kaupiasi už eilėraščio, kad eilėraštis tik santūri užuomina, subtili nuoroda, tačiau jau straipsnyje apie Vaičiūnaitės poeziją Kubilius galėjo drąsiai tvirtinti:

J. Vaičiūnaitės meilės eilėraščiai nešami aistringą veržlumo, kurio nėra palietę melancholiški dūsavimai ir sentimentali retorika. Dar niekas, regis, mūsų lyrikoje nėra taip atvirai ir tyrai kalbėjęs: „Trokštu nakčia tavo giedančių pirštų“. Poetė grąžino psichologinį tikrumą, įtampą, subtilumą meilės išgyvenimui, pernelyg metaforizuotam ir anemiškam mūsų lyrikoje. [...] Net ten, kur išnyksta glamonės vaizdai („aš apveju tave vynuogienojais“) ir laimės šūksniai („O valtys, o viltys, o vėjai!“), išlieka meilės nuojauta, ilgesys, atsiminimai – kaip viską apglėbiantis intymumas, siūbavimas tarp realybės ir „tamsžalių sapnų“, poetinės nuostabos virpčiojimas.¹⁹

Nepastovumas, nerimas, neužtikrintumas, neapibrėžtumas, džiaugsmas ir nusivyl-

¹⁶ Kęstutis Nastopka, „Tarp dviejų erdvių“, in: Šiuolaikinės poezijos problemos, Vilnius: Vaga, 1977, p. 345.

¹⁷ Judita Vaičiūnaitė, Vėtrungės, Vilnius: Vaga, 1966, p. 36; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa VĖTR ir puslapio skaičius.

¹⁸ Vytautas Kubilius, Dienoraščiai, 1945–1977, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 287.

¹⁹ Vytautas Kubilius, Problemos ir situacijos, Vilnius: Vaga, 1990, p. 388.

mas, beprasmiškumas („myluoju ir myliu – / beprasmiškai ir bešališkai“, PŠH, 35), – šie pasaulėjautos aspektai yra giminingi Vakarų Europos modernizmui, taip pat ir egzistencializmui, kurio autorius, pasak Kubiliaus, minėjo Aušra Sluckaitė. Tai būdinga visai Vaičiūnaitės lyrikai; vaičiūnaitiškas akvarelės principas, trapus peizažo, piešinio mirgėjimas, fragmentiškumas, išsilieję kontūrai, neryškios, prislopintos, švelnios spalvos tinka ir žmonių santykiams apibūdinti. Eilėraščiams būdingas savotiškas skaidrumas, lengvumas, kuris pinasi su skausmu, džiugesys dažniausiai persmelktas melancholija bei kartėliu, svyravimas tarp dienos ir nakties, džiaugsmo, ilgesio ir nerimo, tikrumo ir apgaulingumo, iliuzijos kaitros, virpančio, mirgančio įkaitinto oro fone. „Naktimis mes tartum arka – apkabinimu suaugę. / Dienomis – / laukinė, vieniša ir dūstanti nuo džiaugsmo gyvenu. / Dulkinį išdegę grindiniai. / Nuo jų aukštyn į apgaulingą šviesą neriname, / perpildyti vaikiško graudumo, geismo, nerimo“ (PŠH, 41).

Net jeigu ir patiriamas „begalinis švelnumas“, visiškai aišku, kad tai laikina, kad tai beveik iliuzija, kuria negalima tikėti, kuri yra trumpalaikė; kito žmogaus dažniau ilgimasi, laukiama arba jis prisimenamas. Vaičiūnaitės eilėraštyje mylimasis dažnai yra toli, kažkur kitur, ne čia, jo vaizdinys pasiekia sąmonę per rūko uždangą: „Ir užmiesčio tyloj pro rūką šiltą, balsvą / girdžiu pakimusį ir lipšną tavo balsą...“ (PAK, 43), „Pulsą jaučiu rūke – / vaikiškai vėl pravirksiu, / delnu, sparnu ar irklu / čiupsiu tave rūke...“ (PAK, 60). Fiksuojama beformė, neaiški, kankinanti, skausminga situacija, kada negalima, nesugebama vienas kitam įsipareigoti, negalima vienas kitam priekaištauti, pykti, eilėraščiuose fiksuojama tik nuolatinio slydimo vienas kitam iš rankų situacija, net ir stipriai laikantis vienas kito, kaip kad eilėraštyje „Naktinės šviesos“ (VĖTR, 26).

Galbūt dėl tokio laikinumo, dėl santykių efemerškumo, meilės iliuziškumo Vaičiūnaitės meilės eilėraščiuose neretai pasirodo ir cirko, estrados motyvai. Eilėraštyje „Iliuzionistas“ meilė tiesiogiai ir lyginama su tolimomis ir iliuzinėmis ugnimis („Tolimos netikros ugnys – meilė“, PŠH, 90). Vedama paralelė tarp cirko ir paviršutiniškumo, atsitiktinumo, negalėjimo įsipareigoti. „Ant duonos tepsim bučinius ir sviestą. / Ir cirko afišas skaitysim padrikai!“²⁰ Toks džiaugsmo ir liūdesio, juoko ir ašarų, linksmumo ir melancholijos, iliuzijos ir trumpos stipraus išgyvenimo akimirkos derinys dažniausiai ir yra būdingas cirkui Vaičiūnaitės eilėraščiuose („Arlekinukas – linksmas ir liūdnas“, PŠH, 34).

Meilės triptike „Lietus“ iš to paties rinkinio skyriaus, kuriame buvo ir analizuotas „Es-kizas“, sakoma: „imtum nors cirkišką priesaiką, / senų balaganų naiviam žavesy / tegu suvaidintumėm priekaištus“ (PŠH, 37). Dviejų žmonių santykiai be aiškių, konkrečių įsipareigojimų, priesaikų toli gražu nėra paviršutiniški, apgaulingas lengvumas yra dar skaudesnis. Gyvenimo dramos, pridengiamos cirko kauke, nuskamba dar skausmingiau ir dramatiškiau.

Toks tariamas lengvumas, tariamas situacijos banalumas (nelaiminga, neišsipildžiusi meilė, meilės trikampis, negalėjimas būti kartu, ilgesys) išsakomas ir eilutėmis apie estradinį likimą dviejų eilėraščių cikle „Lapkričio parkai“ iš rinkinio *Pakartojimai*. Estradiškumas galėtų būti suprastas kaip praeinamumas, laikinumas („O sceną turbūt išardys“), paviršutiniškumas, tačiau jo banalumas yra sunkus, slegiantis, skausmingai pažįstamas ir

²⁰ Judita Vaičiūnaitė, Per saulėtą gaublj, Vilnius: Vaga, 1964, p. 12; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PSG ir puslapio skaičius.

neišvengiamas: „Pažįstamas liūčių plakimas. / Estradinis – mano likimas“ (PAK, 99; plg. jau cituotą eilėraštį „Naktinės šviesos“: „Iliuzija / primerktose akyse / (kažkam tai jau atsitiko)“, VĖTR, 26). Pasikartojantis vėl pirmame ciklo eilėraštyje žymi tai, kas kartojasi ir kartojasi iš naujo; rudeniškame nykimo, šalčio tuštumos fone apsisprendžiama pradėti viską iš pradžių. Rudens oras ir moters vienišumas, netvirtumas dar labiau stiprinamas antrame ciklo eilėraštyje, kurio centrinė eilutė „Lengva, vėjuota, netikra – lyg einant trapu“ (PAK, 100). Ruduo estrados parke jungia tą linksmumo ir melancholiško praeinamumo apmąstymą.

Švelnumas, intymumas ir netikrumas – eilėraščio branduolys, nuo kurio atspindžio principu sklinda kitos eilutės, arba į kurį sueina visos kitos – pirma susišaukia su paskutine, antra su priešpaskutine ir t.t.²¹ Eilėraščio branduolys lieka eilutės „Iš švelnumo drebu. / Lengva, vėjuota, netikra – lyg einant trapu.“ Švelnumas, intymumas tarp motinos ir supamo vaiko, savotiškas silpnumas, tikras jausmas, tikras potyris, kuris, deja, negali išsilaikyti, negali būti stiprus, negali pasipriešinti šaltai, šiurkščiai aplinkai, rūkui, besiskverbiantčiai drėgmei, tamsai ir tuštumai. Liūdesys, rudenio melancholija, nejaukus grandinių girgždėjimas, rūkas, tamsa eilėraštyje dar labiau pabrėžia buvusių laimės akimirkų, džiaugsmo, linksmumo ir pramogos efemerškumą, tolimumą, perduoda netikrumo, nestabilumo – tarsi cirke – jausmą. Kažkur pasigirstantis juokas – tolimas, netikras, „lyg žvaigždės tamsoj“. Estradinis, pramoginis, lengvas žanras, kartojantis, varijuojantis banaliausias gyvenimo situacijas, vis dėlto turi savo antrąją pusę, jeigu jis išsipildo, jeigu šis lengvumas, šitie žinomi likimo vingiai ištinka konkretų žmogų ir tampa jo likimu. Estradinis siužetas tada įgyja skausmo ir nesumeluoto autentiškumo.

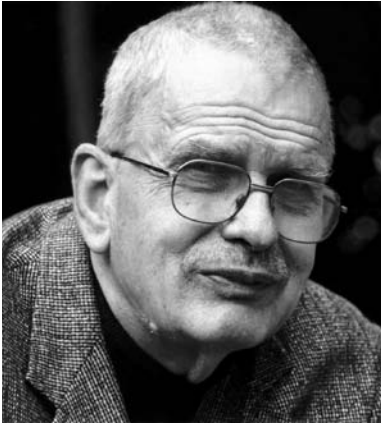
Cirkas Vaičiūnaitės poezijoje tampa vieta, kur susiduria kaukė, vaidmuo ir atsivėrimo, atvirumo troškimas. Eilėraštis „Klounas“ baigiamas: „Ir mano rankos iš plačių rankovių – tokios laibos“ (PŠH, 92). Cirko kostiumas paryškina tai, kas be kaukės, žmogiška. Tas pats silpnumas, pažeidžiamumas, intymumas, švelnumas, gailėstis, nuovargis yra slegiamas skubėjimo, šurmulio, panašiai kaip ir Vlado Šimkaus eilėraščiuose. Eilėraščio pradžia „šimkiška“: „Pro sniegą ir pro tamsą / atskamba iš tolo linksmos fleitos“ (PŠH, 92; plg.: „Pro miegą girdėjau – skambėjo bidonai...“). Cirko garsai sąmonę pasiekia per tam tikrą filtrą, uždangą, ateina tarsi iš kito pasaulio. Klounas atsiribojęs nuo linksmų fleitos garsų, sningant pasitraukęs į tamsą (Šimkaus eilėraštyje lietus). Toliau – liūdesys ir apleistumas, vėl kartojasi: „Pro grubų gatvės juoką / vėl ataidi švelnios duslios fleitos.“ Cirkas, jo žmonės Vaičiūnaitės eilėraščiuose yra reflektuojantys savo kaukes, savo situaciją, savo dramatiškumą, o publika, minia – grubi, beveidė (vėl atsiribojimas nuo publikos, „liaudiškumo“ ignoravimas). Tai tik kiti, gatvės žmonės juokiasi grubiai (plg.: eil. „Žonglierius“ baigiasi eilute „Plojimai – džiugūs, šaižūs“). Eilėraštyje „Ragana“ sakoma: „Ir plaka įsisiautėję balsai, / nuo buko džiaugsmo kimūs“; minia, ištroškusi reginio, „ir nuožmus, nežmoniškas smalsumas / jungia tūkstančius“ (PAK, 49), o švelnumas dažniausiai jungia tik du žmones. Klounas eilėraštyje pasitraukia nuo šurmulio („Tik šunys ir vaikai čia atsekė mane, / kol saulė leidos...“), sulaukia nakties, kuri leidžia nusiimti kaukę ir atsiverti, išgyventi

²¹ Plg.: „Drėgna. Tamsu. Kvepia krintančiais lapais.“ / „Tuščia. Tamsu. Karuselės šlapios“; „Girgžda pro rūką sūpuoklių grandinės“ / „Sunkios ir slidžios sūpuoklių grandinės“; „tykiai tave supu“ / „tykiai tave supu“; „Juokas – lyg žvaigždės tamsoj“ / „Lyg žuvėdriuką“.

švelnumą ir atvirumą, patirti tikrumą, kuris dieną uždengiamas. Klounas – silpnas, pavargęs, nuoširdus, naivus („mano baltas ir naivus drabužis“), tai ir kelia šypseną. Nuoširdus, sąžiningas žmogus atrodo juokingas, nerimtas, silpnas, ypač prieš grubų gatvės juoką, prieš minią. Plonos rankos, disonuojančios su plačiomis rankovės, glosto jį atsekusius šunis ir vaikus. Švelnumas – vienas dažniausių ir svarbiausių Vaičiūnaitės žodžių („Du įsimylėję nebyliai“: „tyla (daug lipšnesnė už mūsų) [...] Patys švelniausi gestai ir išraiška“; „Geltonos raktažolės“: „Kodėl nuo nelaukto švelnumo taip sumišai?“; „Rugsėjo naktis“: „Sapne mano rankos tau apveja kaklą / ligūstai ir švelniai“, PAK, 77). Švelnumo ieškojimas ir cirko, kaukės, vaidinimo įvaizdžiai kuria Vaičiūnaitės meilės eilėraščių struktūrą: „Nutolusią, išdidžią, griežtą / vėl vaidinu“ (PŠH, 40). Du žmonės visada išlieka tarp vaidinimo, meilės ir beasmenės jėgos, kurios nuojauta leidžia sakyti: „mes – magneto figūrėlės“ (PŠH, 40).

Meilė, švelnumas, cirkas, estrada – šituo keistu, tačiau subtiliu deriniu Vaičiūnaitė sukuria įtaigią, originalią metaforą, niuansuotai kalbama apie atvirumo poreikį, švelnumo geismą ir kaukės neišvengiamumą, komplikuotus, dramatiškus dviejų žmonių santykius. Viskas paslėpta, niuansuota, giliai, neryškiai; dėl to priekaištavo ir kritika, tačiau dėl to patys tekstai toli gražu nėra paviršutiniai ar „estradiniai“. Ši tema yra viena tų, kur įgyjama distancija su to meto literatūros kanonu, atskalūniška. Kuriamas moters sutrikimas, ne-užtikrintumas, melancholija, savotiška dekadanso atmosfera buvo toli nuo socrealistinio kanono reikalavimų.

Tomas Venclova

Tomas Venclova – vienas žymiausių XX a. antrosios pusės lietuvių poetų, eseistų ir literatūros kritikų. Gimė 1937 m. Klaipėdoje, poeto ir sovietinio veikėjo Antano Venclovos šeimoje. Per karą tėvui pasitraukus į Rusiją, augo pas senelį, klasikinės filologijos profesorių Merkelį Račkauską. Šeštajame dešimtmetyje Vilniaus universitete studijavo antikines kalbas ir lituanistiką, vėliau ilgesnį laiką gyveno ir mokėsi Maskvoje, Peterburge (tuometiniame Leningrade), Tartu. Paties Venclovos teigimu, visuomeninėms jo pažiūroms lemiamą įtaką turėjo 1956-ųjų Vengrijos sukilimas – iš socialistiniais idealais tikinčio komjaunuolio jis virto sistemos kritiku. Iš pradžių Venclova laikėsi literatūrinio gyvenimo nuošalėje, šeštajame ir septintajame

dešimtmetyje dirbo daugiausia kaip vertėjas, lietuviškai prakalbino nemažai Vakarų ir Rusijos lyrikų bei dramaturgų (Viljamą Šekspyrą (William Shakespeare), Tomą Sternsą Eliotą (Thomas Stearns Eliot), Sent-Džoną Persą (Saint-John Perse), Alfredą Žari (Alfred Jarry), Borisą Pasternaką, kiek vėliau Česlovą Milošą (Czesław Miłosz), Josifą Brodskį ir kt.). Pirmąjį ir vienintelį Sovietų Lietuvoje lyrikos rinkinį *Kalbos ženklas*, kuris tapo antikvarine retenybe, poetui pavyko išleisti tik 1972 m.

Aštuntajame dešimtmetyje, mirus tėvui ir stiprėjant brežneviniam sąstingui, Venclova pradėjo atvirai konfrontuoti su valdžia. 1975-aisiais jis parašė atvirą laišką Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, kuriame pareiškė norą emigruoti ir išdėstė savo apsisprendimo priežastis. 1976-aisiais jis tapo vienu iš disidentinės žmogaus teises ginančios Helsinkio grupės įkūrėjų. 1977-aisiais valdžia galų gale leido Venclovai išvykti iš Sovietų Sąjungos. Poetas apsistojo JAV, kur dėstė įvairiose aukštosiose mokyklose, o nuo 2012 m. yra Jeilio (Yale) universiteto slavistikos profesorius emeritas. Paskelbus Nepriklausomybę daugiažanrė Venclovos kūryba pripažinimo susilaukė ne tik Lietuvoje, kur 2000-aisiais jam paskirta Nacionalinė premija, bet ir visame pasaulyje – jis yra daugiausiai į kitas kalbas verčiamas lietuvių rašytojas, jo poezijos ir eseistikos vertimų knygos išėjo pagrindinėmis Rytų ir Vakarų Europos kalbomis, be to, albanų, kinų, esperanto kalbomis.

Venclovos poezijos samprata skiriasi nuo įprastinės, nes tai nėra nevaržomas „jausmo reiškinys“, o bandymas išsakyti sudėtingą šiuolaikinį pasaulį. Venclovos eilėraštis – gyvenimo akimirkos santrauka, skirtingų pojūčių ir minčių, laiko ir tikrovės plotmių susikryžavimas (Rimvydas Šilbajoris). Ši samprata realizuojama aktyviai panaudojant poetines priemones, dažnai kelias vienu metu – netikėtus sugretinimus (muzika ir ledas) arba metaforas (sniegų granata), metonimijas („druska“ vietoj „jūros“) arba inversijas (kelionė, pasigedusi manęs). Lyrinį pasaulį praplečia ir sudabartina atskirų žinijos sričių (fizikos, geometrijos, filologijos, geografijos) sąvokos. Eilėraščiai išduoda poeto susižavėjimą daiktų formomis, spalvomis, pomėgį tapyti žodžiais („truputis geltono pilko truputis peleno smėlio ir sniego / temstančio vyzdžių sniego“), kartais stebinantį paradoksaliais vaizdi-

niais („nebaigto pokalbio nuotrupos ritasi laiptais“). Iš svarbiausių savo poetinių mokytojų – rusų Sidabro amžiaus klasikų Boriso Pasternako ir Osipo Mandelštamo – Venclova perėmė įsitikinimą, kad moderni poetika ir tematika gali išsitemti tradicinėse, griežtose formose. Poetas mėgsta sudėtingas rimavimo schemas, nepraleidžia progos išbandyti retus lyrinius žanrus (vilanelė).

Venclovos eilėraščiuose vyrauja egzistencinės būsenos: vienatvė, apsisprendimas ginti savo idealus („skiemenis, kurių / išsižadėti negali“), mirties artuma. Pastaroji tema plėtojama ne tik asmeninėje plotmėje, bet ir suvokiama kaip visai civilizacijai dėl totalitarizmo įsigalėjimo gresianti žūtis. Šių svarstymų fonas – miestas arba nesvetingas gamtovaizdis (dažniausiai pajūris), neretai pratęsimas naktinio dangaus ir visatos perspektyva. Miestas Venclovos poezijoje traktuojamas kaip natūrali šiuolaikinio žmogaus gyvenimo erdvė ir kaip naikinamos, bet dar gyvos „aukštos praeities“ (tai yra Vakarų kultūrinės tradicijos) ženklas. Tokioje situacijoje itin svarbios tampa dvi poezijos paskirtys – megzti pokalbį su tikrąja kultūra (Venclovos atveju tai pasireiškia oficialiam meno ir literatūros kanonui nepriklausančių, bet jam pačiam labai svarbių kūrinių citatomis, parafrazėmis, variacijomis) ir atminti diktatūriniam režimui pasipriešinusius ir nukentėjusius žmones (tarp kitų ir lietuvių tremtinius, sukilusius lenkų darbininkus, rusų menininkus ir disidentus). Sovietiniu laikotarpiu tai buvo įmanoma tik pasitelkiant šifruotas užuominas, ezo-pokalbą. Eilėraštyje „Pasakykite Fortinbrasui“ kalbama apie „Daniją, kurios pasaulyje nėra“; eilėraščio „Pašnekesys žiemą“ tema – 1970-ųjų Lenkijos įvykius – nurodo ir aluzija į žemaitišką padavimą, pasak kurio, sukilimo metus galima atpažinti iš siauros nukirsto medžio rievės.

Emigracijoje rašytuose Venclovos tekstuose politinės ir istorinės nuorodos pateikiamos atvirai. Eilėraščiai tampa skaidresni, stiprėja pasakojamasis elementas, nors poetinės formos dar sudėtingesnės. Poetas kalba apie tremties patyrimą, mėginimus prisijaukinti vakarietišką tikrovę, vėliau, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, apie prieštarigus emigranto, grįžtančio į pasikeitusią tėvynę, išgyvenimus. Eilėraščių atsiradimo akstinu vis dažniau tampa kelionė. Skirtingos šalys ir žemynai poetą keliautoją ragina dar kartą apmąstyti pragyventą laiką, avantiūras ir nuotykius, meilės ir draugystės patirtis; sovietinės praeities paminklai kelia nuostabą ir džiaugsmą dėl totalitarizmo žlugimo.

Literatūros kritikų teigimu, bene svarbiausia Venclovos tema, būdinga įvairių laikotarpių tekstams, yra kalba. „Įvardindamas pasaulį, poetas grumiasi su nebūtimi“ (Kęstutis Nastopka). Taigi kalbą poetas suvokia plačiausia prasme – ne tik kaip komunikacijos tarp žmonių priemonę, bet ir kaip kiekvieno gyvenimo ypatingumo ženklą, ne tik kaip atminties ir kultūrinės tradicijos laidą, bet ir kaip chaotišką pasaulį tvarkantį pradą. Poezija, glaudžiausiai susijusi su kalba, tampa prasmės radimosi ir egzistavimo, taigi kūrybos, simboliu: „Viešpatijoj, kur draugo ranka / Niekados nesuskubs į pagalbą, / Tuštuma ar aukščiausia jėga / siunčia angelą – ritmą ir kalbą“.

Venclovos eseistikai būdingas tikslus ir logiškas dėstymas, kurį papildo šmaikštūs anekdotai ir nepaprasta erudicija. Esė aptariami įvykiai ir tekstai, įvairiais rakursais atskleisdami dramatiškos sovietinės epochos vaizdą, neretai pratęsia eilėraščių motyvus. Ypač daug dėmesio skiriama Vilniaus miestui – jo raštijai, istorijai ir architektūrai, jame kūrusiems ir jį lankiusiems žmonėms (tarp naujausių Venclovos knygų – Vilniaus gidas ir *Vilniaus vardai*).

Literatūrinės Venclovos esė ir lietuvių, rusų, lenkų rašytojų kūrybos mokslinės studijos pasižymi kruopščia tekstų analize, kuri remiasi daugiausia struktūralizmo ir Jurijaus Lotmano semiotikos teorijomis (į jas gilintis Venclova ėmė vienas pirmųjų Lietuvoje).

Visuomeninio pobūdžio eseistikoje Venclova pasisako prieš lietuvių nevisavertiškumo ir aukos kompleksus, prieš siaurą, kitoms tautoms priešišką patriotizmo sampratą. Ne vienas jo tekstas skirtas dialogui su tautomis, gyvenusiomis ir tebegyvenančiomis Lietuvoje bei jos kaimynystėje; asmeninėje plotmėje šią nuostatą patvirtina artimos bičiulystės su rusų, lenkų ir amerikiečių rašytojais – Josifu Brodskiu, Česlovu Milošu, Sjuzan Zontag (Susan Sontag). Venclova ragina išmanyti krašto istoriją ir kultūrą, bet vertinti ją pasauliniame kontekste, didžiuotis modernios demokratinės Lietuvos kūrėjais, bet kritiškai apmąstyti ir prisiimti atsakomybę už tuos atvejus, kai šalies vardu elgtasi negarbingai ar nusikalstamai.

Siūloma literatūra: Tomas Venclova, *Visi eilėraščiai: 1956–2010*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Tomas Venclova, *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991; Tomas Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006; Donata Mitaitė, *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Tomas Venclova

2.

Aistrės, kančios ir nerimo saiku
 Bus atseikėta visa, kas tylėjo.
 Miegos lavonai, urnos, mauzoliejai,
 Tačiau gyvieji nesumerks akių.

1956

Antrasis ciklo eilėraštis (iš esmės fragmentas) rašytas turbūt kiek anksčiau už „Hidalgo“, kai sukilimas dar nebuvo sutriuškintas. Jame miniu mauzoliejų Maskvos Raudonojoje aikštėje, kur tuomet gulėjo ne tik Lenino, bet ir Stalino lavonas. Trečiasis eilėraštis pradėtas 1956 metų lapkričio mėnesį, bet galutinį pavidalą įgijo vėliau. Jame cituojami Maironio žodžiai iš *Jaunosios Lietuvos* („Nuo Juodmario krašto / Pavasaris eina Karpatų kalnais“). Tada, taip pat ir vėliau jie mums atrodė aktualūs. Tuometinė kova su komunizmu prasidėjo Vengrijoje, netoli Karpatų kalnų, ir po to kelis dešimtmečius artėjo prie mūsų. Pirmajame posme kalbama savo ir žuvusio vengrų sukilėlio vardu.

DESANTININKAS

Sunkiausia buvo paslėpti ištrauktas ant smėlio valtis,
 supjaustyti standžią gumą, sugrūsti skutus pakrūmėn,
 nekreipti dėmesį į merkiantį nugarą, dygų

priešaušrio lietu. Už kopų tylėjo neaukštos pušys.
 Kada vora pajudėjo, jis atsiduso. Stemplę
 slėgė vakarykštės jūrligės prisiminimas,

o petį – kuprinės diržas. Penicilinas, binoklis,
 užpernai nurašyti iš armijos sandėlio šaudmens,
 seno ministro laiškas su žodžiais „vienybė težydi“,

radijas. Niekad nebuvęs šiam pamary, jis klimpo
 smėlin, traiskė spyglius, lygiavos į draugo striukę,
 atpažinęs tėvynę iš kūginio debesio formos.

Kompaso adata šoko įprastą klumpakojį.
 Už aštuonių kilometrų, aplenkus tuščią sodybą,
 reikėjo sutikti Lokį, Paparčio Žiedą ir Ožką –

pravardes iš pasakėčios. Progumoj* stoviniavo
nepažįstama grupė. Vadas, kažkur matytas
per nebaigtą karą, pasakė slaptažodį. Pralinks mėję

bičiuliai dingę žeminėj, o jis atsiliko. Batas
prie pat upokšnio paslydo ant samanų kuokšto, ir smūgis,
nepataikęs pakaušin, kliudė alkūnę. Staigiai

siekdamas dėklo, jis spėjo pajusti, kaip įsitempia
priklupusios kojos raumens, pamatė juosvą kiaurymę
prieš pat akis ir suprato: ką gi, anas greitesnis.

Jo smegens, aplipę lendrūno stiebą, seniai išdžiūvo.
Likutį sugėrė smėlis. Bent tiek naudos, kad slaptoji
tarnyba neišgavo jose įrašytų šifrų,

nes jeigu ne drėgnas kuokštas, turbūt su abiem bičiuliais,
kuriems, kad ir ką sakysi, mažiau pavyko tą rytą,
jis būtų klaidinęs savuosius tamsiuos didžiųjų valstybių

žaidimuos ir stūmęs senatvę sprangiam cigarečių dūme
provincijos kavinaitej prie šimto gramų konjako,
mėgindamas įkalbėti visiems ir sau, kad apgynė

jaunimą nuo kulkų ir kilpos – o gal, pabuvęs anapus
speigiračio ir sugrįžęs, bejėgiškai reikalautų
iš nieko nežinančių biurų algos už prarastą laiką.

Geriau, kaip yra ir buvo. Nei kryžiaus, nei atminimo.
Sunkežimiai svyruoja duobėtame žvyrkelio ruože
per porą žingsnių nuo vietos, kame tatai atsitiko.

Sukaitę vairuotojai groja stabdžiais, tarytum klavišais,
pušyne girdėti kirvis, baltuoja sodybų sienos,
gegutė tolymėj žada, kad mes dar ilgai gyvensim –

triskart ar keturiskart ilgiau, negu jis gyveno.
Kas žuvo, niekad negrįžta, kas prarasta, tas pradingo.
Nebent guminės valtios skiautelė po pamario karklais

* próguma – nedidelė miško aikštelė

dar laukia Viešpaties teismo, ir debesio siluetas,
lygiai toks pat kaip anuomet, slenka virš progumos girioj,
ir dumbliai supas upokšny, kurio jis tada nepriėjo.

1997

Eilėraščio herojus – Justinas Dočkus, su kitais išlaipintas ties Palanga Stalino laikais. Desantininkai, remiami anglų ir švedų žvalgybos, tikėjosi prisijungti prie lietuvių partizanų. Dėl išdavystės juos pasitiko čekistų grupė, vaidinusi partizanus; Dočkus žuvo, likusieji buvo suimti. Trečiojoje dalyje minimas kitų desantininkų (Jono Deksnio, Zigmo Kudirkos) likimas.

1. HIDALGO

Duok man ranką, Sancho. Broli mano,
Aš pakilsiu. Negaliu. Tuojaui.
Štai, aš čia. Iš pamiršto romano
Į nelygią kovą išėjau.

Koks apsunkęs ir bejėgis kūnas!
Niekad nesuvoksime, už ką
Mudviem skirtos aikštės ir tribūnos,
Tankų bokštai, virvė ir kulka.

Visas turtas – žodžiai neatsargūs,
Visas menas – mirti ir mylėt,
Visas atpildas – po didžio vargo
Purvina planetos pakelė.

Riteris, kalbėtojas, žaidikas,
Ženklintas kulkosvaidžio švinu,
Nebe pirmą kartą nužudytas,
Nebe pirmą kartą gyvenu.

1956

Josifas Brodskis yra pasakęs, kad mūsų kartai 1956 metai buvo maždaug tas pat, kas Ispanijos karas Ernestui Hemingway'ui, George'ui Orwellui ir Wystanui Hugh Audenui. Nuo penkiolikos ligi dvidešimt kelerių metų žmogus turbūt yra jautriausias ispūdžiams, ir to laiko patirtis yra pati svarbiausia. Tada buvau devyniolikmetis trečiojo kurso filologas, naivesnis už daugumą savo bendraamžių: mat tikėjau komunizmu – juo beveik niekas aplink mane netikėjo, bet paprastai prie jo taikėsi, kartais iš baimės, kartais vardan karjeros, dažnai dėl tų abiejų priežasčių. 1956 metų Vengrijos sukilimas, ypač jo numalšinimas aiškiai parodė, ko iš tikrųjų vertas komunizmas: supratau, kad jo neįmanoma pataisyti, liekia jam priešintis. Nuo tos pozicijos paskui jau beveik niekad nenutolau. Apie sukilimą rašytos šios eilės – pirmosios iš mano ankstyvųjų, kurias gal verta perspausdinti. Jos irgi yra naivios, bet atitinka ano meto nuotaikas.

„Hidalgo“ plėtoja Don Kichoto motyvą: nors jis per daug šimtmečių subanalėjo, geresnio simbolio sukilimo temai tvymet neradau – tiesą sakant, ir dabar nerandu. Don Kichotas dažnai suvokiamas kaip Hamleto dvynys, drauge ir antitezė. Gal nenuostabu, kad ritmu ir kompozicija „Hidalgo“ primena Boriso Pasternako „Hamletą“ (nors kažkaip neatsimenu, kad tada būčiau jį skaitęs).

KOMENTARAS

Pirmiausia, nors tai ir sunku, mylėti kalbą,
pažemintų laikraščių skiltyse, melo pilnuos nekrologuos,
tvankių miegamųjų tamsoj, skundiko mašinrašty, turgaus riksmė,
apkasuos, palatų dvoke, trečiaeiluotė teatro,

tardytojų kabinetuos, ant išviečių sienų.
Pilkuos pastatuos, kur laiptinės dugną sergi
plieniniai tinklai, idant ne žmogus, bet amžius
parinktų mirksnį, kada bus lemta numirti;

beveik suirusią, kimią, priešnerkštą triukšmo
ir įniršio. Taigi, mylėti kalbą,
nutremtą žemėn drauge su mumis, kadangi
net ir tada joje atsišviečia

pirmykštis žodis, užgimęs kitokioj visatoj.
Jis buvo duotas, kad mus atskirtų nuo molio,
palmės ir strazdo, gal netgi nuo angelų,
ir mes vadindami aiškiai suvoktume daiktus.

Tie, kas bando sugrįžti į prarastų erdvę,
atgaivindami kalbą, turi suprasti,
kad beveik tikrai pralaimės. Nes durys,
kaip žinoma, tolsta greičiau, nei prie jų artėji;

dovana priligsta netekčiai; kas pastatyta,
bus nedelsiant sugriauta. Taip pat neižengsi
į svetimą rojų (nes rojų gausu). Jį pasiekęs
nutrina savo pėdas ir pameta raktą.

Sako, esi tik įrankis. Tau diktuoja
galia, kuriai pažvelgęs į veidą apaktum.
Nevisiškai taip. Jokūbo laiptais tu lipsi sapne,
apgraibom, įtempęs jėgas, kurių neturi, neapsaugotas tinklo,

kol kažkas viršuje pasveikins (o gal nepasveikins). Kartais,
pastūmęs tave į šalį, jis perstato porą žodžių,
pakeičia balsį, patikslina sintaksę, laipsnį.
Tai būna itin retai, bet vis dėlto būna,

ir tada junti, kad tai, ką sukūrei – gera,
nes raidės plaukia lapu, nelyginant išas
upe, ir staigiai ryškėja krūmas, krantinė, miestas.
O kas tai skaitys (jei iš viso skaitys), tau nedera netgi žinoti.

Iš dalies polemizuojama su Czesławo Miłoszo eilėraščiu „Ars poetica?“. Antroje strofoje kalbu apie laiptinių tinklus saugumo, teismų ir panašiuose pastatuose – tie tinklai sulauko bandančius nusižudyti. „Triukšmas ir įniršis“ – citata iš Shakespeare'o *Makbeto*. Jokūbo laiptai – žr. Pradžios knyga, 28.

3.

Mes abu tik sekundę sugaišom
ir jau niekad negrįšim atgal –
į lapkričio lūžtantį braižą
ties rusva Dunojaus banga.

Įskaitykim senovinį raštą,
kitą laiką palieskim delnais –
pasakyta: nuo Juodmario krašto,
ir atspėta: Karpatų kalnais.

Mums beliko erdvė ir agonija,
nebeįstengsim alsuot –
o, koks trumpas ruduo, kaip toli Antigonė,
mano sesuo.

1959

Ciklo, savaime aišku, dėl cenzūros negalėjau išspausdinti – jis priklausė ano meto savilaidai. Šiaip ar taip jį skaitė mano bičiuliai – Judita Vaičiūnaitė, Vladas Šimkus ir kiti. Kazys Boruta net persirašė trečiąją „Hidalgo“ strofą, ir iš rankraščio ji vos nepateko į pomirtinį jo raštų leidimą.

Naktį didžiulė knyga suplasnoja tarytum sparnai –
Skliautuos rašyta ugnim Eneida, o gal tik žodynas,
Šifrai, hieroglifai, skaitmens... Prasmė, užsklęsta aklinai,
Tai, ko nedrįsta kartoti kristalas, kregždė ir žolynas.

Sunkiai pasvirus, be tikslo praplaukia žvaigždynų šlovė.
Siela sutapo su amžium, o amžius per pusę nutrintas.
Sielas įkalina laikas, o kūnus klaidina erdvė,
Ir nebeatskiri, kur fotografija, kur labirintas.

Fosforas, auksas ir magnis! Toscanos dangaus elektra!
Žodis praranda pilnatvę, nuo garso atskykla šešėlis.
Mirė lotynų kalba, ir dainuojančių diskų nėra,
Sintaksė trupa ir skaidosi. Juodžemis, molis ir smėlis.

Gal tik jaustukai ir priegaidės painiavą atitaisys.
Maža ragavom medaus, bet patyrėm, ką verta patirti:
Sodas, šaltinis, akmuo... Neaukštų debesų blizgesys,
Nieko staigensio už būtį ir nieko tikresnio už mirtį.

Niekad neklauski, kodėl. Tik tasai, kas pravėrė duris
Ten, kur nėra nei kalvos, nei žvaigždės, nei išganymo laido,
Atstumia laiką skydu, lyg pargriuvęs etruskų karys,
Pasemia prasmę ranka ir suvilgo nebesantį veidą.

1987

Kalbu apie priešistorinę, legendinę Italiją, kurioje vyko Enėjo kovos su vietinėmis gentimis, aprašytos Vergilijaus *Eneidoje*. Toscana – dabartinės Florencijos apylinkės. Ten kadaise gyventa etruskų – tautos, ankstesnės negu romėnai.
„Maža ragavom medaus“ – kiek transformuotas biblinis posakis iš I Karalių knygos. Taip pat esama užuominų į vėlyvuosius Mandelštamo eilėraščius.

REGINYS IŠ ALĖJOS

Kur būta agrastų, nauji šeiminkai sukasė lysves.
Melsva dvilypė tvora sandariai atriboja kiemą
nuo gatvės kaštonų. Sumenko matmens, išskyrus
laiką. Erdvės šičia buvo daugiau, negu pridera vienai vaikystei.
Užsimerkęs gali palypėti nebesančiais laiptais
į mansardą, kur grindys dar girgžda po pusbrolio kojom.
Ar ilgam? jis tada paklausė mudu. *Tik vienai
nakčiai* (bet tai atsitiko vėliau). Pirmajam aukšte
akmenėjo veidrodžio masė, be vargo talpinus
tolimos perkūnijos šerkšną, slyvos vainiką, flakoną
su dusliais kvėpalais. Tos ankstyvos nemigos: dūžiai
iš anapus sienos, mokę suprasti, jog viskas praeina,
bet praeina negreit; jog laikas paklūsta šnabzdėjimui;
jog blogiausia, kas gali įvykti, yra truputį mažiau,
nei pajėgiam išverti. Fotografijų dausos už durų.
Vienoje atpažįstu šešėlį su vyšnių sunkos stikline
ir šunį. Tos nuotraukos dar kažin kur gyvuoja,
nors šiandien mažoka žmonių, kurie sugebėtų
jas išskaityti. Šuo pakastas daržo kertėj
(dabar nematau tos vietos anapus dvilypės tvoros),
o šešėlis, priglaudęs prie lūpų stiklinę, dar slysta daiktų
paviršium, šalia randuotų tapetų,
skurdžios žalumos, prišiukšlintų metų, kurie
nepriklauso nei jam, nei naujiems šeiminkams, nežymiai

tikresniems negu jis. Nežinia, kas geriausiai
 atliepia šiam žuvusiam plotui, tuščiai akiai alėjų tinkle –
 abejingumas ar skausmas? Keista, bet jie sutampa.

1995

Apie vaikystės namus Aukštojoje Fredoje (plg. eilėraštį „Padėkos diena“), kurie dar prieš mano emigraciją buvo parduoti kitai šeimai. Minimas ir vaikystės meto šuo Rudis.

Sustok, sustok. Suyra sakinys.
 Stogų riba sutampa su aušra.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Kaskart lėčiau švytuoja skridinys,
 Ir aslą braukia švino atsvara.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Pasaulio vietoj žėri brėžinys,
 Kurį atspindi veidrodžio dykra.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Į kamerą sugrįžta kalinys,
 Į dangų brenda zonos aptvara.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Erdvės skeveldra, laiko trupinys
 Apgaubia mūsų kūnus nei sfera.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Prie veido glaudžias visa, kas išnyks,
 Ir angelo galvūgaly nėra.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

1975

Panaudota senovinė vilanelės forma, kurią XX amžiuje išpopuliarino Dylono Thomaso eilėraštis „Do not go gentle into that good night“. Rašyta prieš emigraciją, 1975 metų žiemą (emigravau 1977 metų sausio mėnesį) ir atitinka to laikotarpio nuotaikas.

Jonas Strielkūnas

Jonas Strielkūnas (1939–2010) dažniausiai pristatomas tik kaip poetas. Kartais dar priduriama: „vertėjas“, „redaktorius“. Šiandien nusakyti rašytojų amplua reikia kur kas daugiau vietos. Iš tiesų Strielkūnas yra vienas tų retų literatų, kurie visą gyvenimą rašė eilėraščius. Tačiau ir apibūdinant jį tik kaip poetą galima pasakyti daugiau – Strielkūno poezija pirmiausia asocijuojasi su klasikine poezija, klasikiniu ketureiliu, be to, pats kūrėjas savo gyvenimą suprato kaip tipiško poeto – „trečio brolio“ – dalią: nuo mažens jį traukė prie knygų, o ūkio darbams nebuvo itin tikęs, nelinko prie jų.

Strielkūnas yra sakęs, kad neįsimena žmonių veidų, todėl ir jo biografija dėstosi ne kaip faktų linija, o labiau metaforomis, kurios

išreiškia emocijas, įspūdžius. Savo gyvenimą pasakoja kaip atmintyje išlikusius kino kadrus, poetiškai kartodamas „buvo“: „Buvo baltas vieškelio siūlas per mažą šešių sodybų kaimelį miške. [...] Buvo sodyba prie vieškelio, apsupta ąžuolų ir klevų, liepų ir žilvičių, uosių ir – jau vėliau – topolių, o toje sodyboje gryčia plūktine asla [...] Buvo ir klėtis su tamsiais, paslaptiniais aruodais, už jos sienų, alyvų krūmuose, vasaros naktimis nerimdavo lakštingalos ir kitokie naktiniai sutvėrimai. Ant lentynos gryčioje ir ant komodos klėtyje buvo keletas prieškarinių žurnalų komplektų, senų kalendorių ir vadovėlių – pirmoji mano lektūra. [...] Buvo kasmetinis gyvulių išginimas į lauką, kasdieniai artojų darbai ir pabaigtuvių dainos“.

Poetas pasakoja apie gyvenimą kaip apie pačiam neaiškios logikos įvykių, posūkių trajektoriją, kur pats žmogus nebūtinai viską laiko savo rankose: „...man pačiam nuostabu, kaip aš nelikau 1960 metų kolūkio skaityklos vedėju, Panevėžio naftos bazės talonų pardavinėtoju ar tiesiog prisigėrusiu, nė vienos savo vilties neįgyvendinusi pavargėliu“. Pasakojimas apie gyvenimą taip pat modeliuojamas kūrybinės vaizduotės, todėl jame daug poetiškumo, gaudumo, nežinomumo, galiausiai baladiškumo – vieno pagrindinių jo poezijos bruožų. Istorijos, kurios lieka ir kurios yra papasakotos, tampa gyvenimą apibendrinančiais simboliais. Pavyzdžiui, istorija apie tai, kaip jį, einantį iš mokyklos ir vilkintį naujais avino kailinukais, sekė vilkas, kurį nubaidė pamatęs kaimynas, tarsi nusako visą Strielkūno lyrikos pasaulėjautą, kurios viena svarbiausių situacijų – mažas žmogus didelės, baisios, nepaaiškinamos lemties akivaizdoje.

Nors ir nestudijavęs filologijos mokslų, poetas buvo priimtas į *Literatūros ir meno* laikraštį dirbti kalbos redaktoriumi. Savarankiškai mokėsis kalbos, miegodavęs su žodynu po pagalve, kaip pats yra sakęs, Strielkūnas tapo vienu patikimiausių korektorių, redaktorių, apie kurio gebėjimus sklido legendos, esą korektūros klaidą laikraštyje jis pastebėdavęs iš dešimties metrų.

Lietuvių poezijoje yra susiklosčiusi opozicija tarp modernios raiškos eksperimentinės poezijos (Sigitas Geda, jaunesnė Antano A. Jonyno, Gintaro Patacko karta) ir tarp labiau į skaitytoją orientuotos, tradiciškesnės, nuosaikesnės lyrikos (Justinas Marcinkevičius). Strielkūnas savo kūryba savotiškai suartina šiuos du polius. Pirmuoju rinkiniu *Raudoni šermukšniai* poetas debiutavo 1966 m. – lietuvių poezijos pakilimo metu, gana tirštame labai skirtingų ir savitų balsų kontekste. Tais pat metais pasirodė ir pirmasis Gedos eilėraščių rinkinys, ir svarbios Vytauto P. Bložės, Juditos Vaičiūnaitės, Marcelijaus Martinaičio, Justino Marcinkevičiaus, Janinos Degutytės knygos, ir vėlyvųjų filosofinių Vinco Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkinys *Langas*, ir Eduardo Mieželaičio bei Algimanto Mikutos sovietinio modernizmo eksperimentai. Su šiomis skirtingomis poezijos tendencijomis, kaip ir su neoromantikų tradicija bei XIX a. poetais – Baranausku, Vienažindžiu ir, žinoma, Maironiu, kurio poemą „Tarp skausmų į garbę“ dar vaikas beveik visą buvo išmokęs atmintinai, Strielkūnas vienaip ar kitaip mezgė dialogą.

Geda vienoje recenzijoje tradicinį Strielkūno ketureilį pavadino poezijos tvirtove. Strielkūnas iš tiesų nėra avangardinis poetas, jis linksta ne prie eksperimentų, bet prie „suprantamos poezijos“. Anot poeto, „menininkas privalo būti ne tik naujų žemių užkariautojas, bet ir senų paminklų sargybinis“.

Tačiau paminklų saugojimas nėra jų konservavimas, o tradicijos tęsimas nėra monotoniškas jos kartojimas. Dainingą, iš neoromantikų perimtą ir Pauliaus Širvio pratęstą eilėraščio eilutę Strielkūnas neretai linkęs „sušiaušti“, sulaužyti. Tęsdamas tradiciją Strielkūnas ją atnaujina, pavyzdžiui, kuria patriotinį eilėrašį, kuriame maironiškos tradicijos interpretuojamos iš atskiro žmogaus pozicijos, psichologiškai niuansuojamos, tautos drama tampa ir atskiro žmogaus likimu. Populiarus Strielkūno eilėraštis „Lietuva“ būdavo deklamuojamas ir prie kapo – patriotizmas reikštas atskiro individo balsu. Sovietmečiu tai, kas konservatyvu, galėjo būti suvokiama ir kaip modernu ar net revoliucinga. „Personažas, viena vertus, atviras tautos istorijai, save subendrinantis su kitų likimais (*mes visi*), sutampantis su bendruomenės vertėmis, kita vertus, labai asmenišką, atvirą, į vertybės rangą keliąs kamerinį pasaulį ir širdies skausmą“ (Rita Tūtlytė). Eilėraštyje „Po tylinčiom žvaigždėm“ Maironio poezijos parafrazė tampa pokalbiu su klasiku, tačiau subjektas su poetu kalbasi tarsi su pačiu savimi arba su savo bendraamžiu: „Tu lauki, kad greičiau pradėtų aušti“. Panašūs lūkesčiai, panašios egzistencinės ir politinės situacijos. Simboliška, kad eilėraštis „Lietuva“, kuriame yra eilutės „Lietuva – grėsmingas dinamitas, / Tūkstančiuos sukilėlių laužų“, buvo rastas susideginusio Romo Kalantos kišenėje.

Galima Strielkūno pasaulėjautą sieti su XX a. egzistencializmu, absurdo filosofija, bet galima matyti ryšius ir su baladės, romano, sakmės pasaulėvaizdžiu, kur atskiras žmogus dažnai atsiduria prieš aklą likimą, nuolat išgyvena neišvengiamo praradimo, pralaimėjimo, netekties jausmą. XX a. antrojoje pusėje Vakarų kultūroje dominavęs benamystės, egzistencijos šaltis, absurdo ir valdančio atsitiktinumo jausmas Strielkūno poezijoje perteikiamas viduramžiškais siužetais. Nors ir netrykštanti optimizmu, nepasiduodanti iliuzijoms, Strielkūno poezija kalba apie tvirtą žmogų, gebantį įprasminti pralaimėjimą:

*...išgirdome jo balsą ir patikėjome,
kad poezijos nereikia ieškoti. Ji
mumyse. Ir gali būti išreiškiama
šimtmečių gludintomis formomis.*

Sigitas Geda

...manau, kad likimas – svarbiausia, kas lemia mūsų gyvenimą ir, žinoma, kūrybą. Žmogui jau gimstant atimama pasirinkimo teisė: jis nepasirenka nei tėvų, nei tėvynės, nei kalbos, nei istorinio laiko, nei pagaliau tų genų, kurie jam žada vienkia ar kitokią būtį. Ir tik nuo to, kiek tu išsiugdai laisvą dvasią, anot mano vieno eilėraščio, „geležinio šimtmečio rėmuose“, priklauso tavo kaip asmenybės vertė. Gyvenimas – tai nuolatinės grumtynės su likimu, kurias kiekvienas pralaimi. Tačiau pralaimėjimas nelygus pralaimėjimui. Prikaltas Prometėjas gal didesnis už laisvą. Svarbu ne pats pralaimėjimo faktas, o tai, ką išsineši pats ir duodi kitiems po tos lyg ir beviltiškos kovos. Pergalė – ne tai, kad laimi, o tai, kad nepasiduodi.

Šiurpūs pasakojimai iš tolimų laikų neretai „inscenizuojami“ ir dabartyje arba ne tokiuose tolimuose laikuose. Toks šviesaus absurdo, pergalės pralaimėjimo akivaizdoje pavyzdys galėtų būti eilėraštis „Viskas“. Trumpame tekste telpa istorinio pasakojimo nuotrupos (partizano mirtis), intymūs išgyvenimai, meilė, gaudumas, grožis, baimė, mirtis ir meilė, skausmas ir viltis ir panašūs prieštaringi dalykai. Šį eilėrašį interpretavusi Vanda Zaborskaitė įžvelgė savotišką paradoksą – nors tekstas ir paprastas, jį skaitant nekyla aiškinimo, interpretavimo problemų, tačiau kaip tik tas paprastumas ir intriguoja, kyla klausimas, kaip į minimalistinę eilėraščio formą telpa tai, kas galėtų būti išplėtota iki novelės, apysakos ar net romano.

Trumpo gyvenimo ir ilgo išėjimo, istorijos ir amžinybės, būties ir buities, idealo ir tikrovės, lūkesčių ir realybės, skausmo ir trumpos laimės priešpriešos kuria Strielkūno poezijos dramatišką gaidą. Eilėraštyje „Žiedas vėjuotą rudens dieną“ tokios priešpriešos pasirodo ir kaip asmeniškos, ir kaip bendros – nuo „aš“ pereinama prie „mes“: vaizduojamas išėjimas iš gimtųjų namų, egzistencijos trumpumas, idealių būties kraštinių („Baisiai aukštas dangus, / Baisiai žemė gili“) nepasiekiamumas („Mes nebuvom aukštai, / Mes nebūsime giliai“) ir nuolatinis buvimas „pilkaj pakelėj“, patiriant retas džiaugsmo, laimės ar kančios akimirkas.

Galvodamas apie dabartį, Strielkūnas neslėpė ironijos, apibūdino ją kaip *nusakalėjimą*, t. y. situaciją, kai aukštieji idealai atrodo beviltiškai pasenę, o viršų ima buitiniai ir kasdieniai rūpesčiai (eil. „Nusakalėjimas“). Tai laikas, kai Vinco Mykolaičio-Putino į dangų kylantys sakalai tampa pešamomis vištomis. Strielkūno lyrinis „aš“ vėlyvuosiuose eilėraščiuose tampa „šiukšlių rausėju“, be trečiam broliui būdingo poetiškumo, nors ir išsaugojęs savo principus net ir būnant dugne nenusiristi iki paties dugno:

Bet vis tiek, nors jau linksta pavargusios kojos,
Nors jau maišą ant kupros nulaikyti sunku,
Po švieselę, po žiedą užsilikusio rojaus –
Juodas šiukšlių rausėjas – iš patamsių renku.

(Eil. „Šiukšlių rausėjas“)

Siūloma literatūra: Jonas Strielkūnas, *Einu namo: meilės ir lemties dainos*, Vilnius: Vaga, 1999; Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, 156–161; Viktorija Daujotytė, *Esė apie poeziją ir esimą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 44–57; Viktorija Daujotytė, *Gyvenimas prie turgaus: monografija apie Joną Strielkūną*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 87–92; Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 136–143; Sigitas Geda, *Ežys ir Grigo ratai: žodžiai apie kitus*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 144–147.

Jonas Strielkūnas

2. KARALIUS

Gerai, karaliau, žalią vyną
Ir valgai jerubes keptas,
Gerai, ir skrandis nekankina.
Šauki prie vartų karietas.

Didžiojoj gatvėj ugnį skelia
Plieniniai ratlankiai. Namai
Pro šalį lekia. Duoda kelią
Miestiečiai – lenkiasi žemai.

Tik vienas driskius nuo šiukšlyno,
Pakėlęs galva įžūliai,
Sušunka: „Kraują, o ne vyną
Gerai tu!..“
Baidosi arkliai.

Po arklio kojom klykia vaikas,
Bet lekia gatvėm karieta,
Ir karūna tvirčiausiai laikos,
Tiktai... valstybė netvirta.

1970.XII.20

KELIO DAINA

Nei tu raudojai, nei tu bareisi.
Nei mes sugrišim, nei mes pareisim.
Kol turim kelią, į priekį einam.
Kol turim balsą, traukiame dainą.

Visi dainavom, kaip kas mokėjom.
Visi tylėjom, kaip kam reikėjo.
O kelias bėga, o kelias dulka.
Ką susitiksime – laimę ar kulką?

Tolimas kelias. Priešpriešis vėjas.
Einame žemę įsimylėję.
Nei tu raudoki, nei tu liūdėki –
Vietos užtenka galvai padėti.

1967.VIII.17

LIETUVA

Lietuva – kaip šūvis į krūtinę,
Lietuva – kaip skrydis lig dangaus,
Kaip diena pirma ir paskutinė,
Už kurios lyg skęstantis laikas.

Lietuva – akmuo prie slenksčio seno
Ir lietaus lašelis debesų.
Lietuva – ugnis, kurią kūrenam
Ir kurioj sudegsime visi.

Lietuva su pagonybės mitais,
Lietuva su šimtmečių lažu.
Lietuva – grėsmingas dinamitas
Tūkstančiuos sukilėlių laužų.

Visos pievos, upės apraudotos
Graudžiose lietuvės raudose.
Švietė širdys protėvių raudonos –
Požemius įkalinta dvasia.

Mes visi tenai – gelmėj – užgimę
Po lenktu sukilėlio dalgiu.
Ir visus mus Lietuva augino
Tarsi lauką želiančių rugių.

Ak, rugiai, iškentę gruodžio vėją,
Ir keliai, nubėgantys kalvom...
Kažkada iš Lietuvos atėję,
Mes ir vėl sugrišim Lietuvon.

Ir tenai, kur po visų klajonių
Žemėn atsiguls mana galva,
Nerašykit mano vardu, žmonės,
Parašykit, žmonės: Lietuva.

1967.VIII.31

TĖVO LAIDOTUVĖS

1

Papjovė avį.
Papjovė veršį.
Jau nebe tu kraują žemei aukoji.
Nuosavas kraujas gerklę man veržia
Kaip gyvulėliui, pakabintam už kojų.

Jau svetimi vaikšto su peiliais,
Jau – su kraujuotais po kiemo žolę.
„Reikia ir šuniui, ir arkliui meilės...“ –
Tebegirdžiu iki šiolei.

2

Tebebaltos skiedros prie varstoto.
Tiktai kregždėi prie šelmens jau šalta.
Pabandyk dar sykį atsistoti
Ir paimt į ranką oblių, kaltą.

Ratlankiai be stipinų. Statinės
Be dugnų. Kampe – grėbliai bedančiai...
O saulėlydis jau paskutinis
Šiuos namuos.
Jau nebe tavo darbui,
Nebe tavo kančiai.

Ir užmerktos akys nebemato,
Kam iš debesų ten pila kalvą...
O kaip dunda, o kaip trinksi ratai
Naktimis per mano galvą!..

3

Kūrename laužą pernakt. Šešėliai šmėsuoja veiduos.
Mes darome alų. O Dieve, mes darome alų!..
O kas gi jį koš? O kas jį į stalą paduos?
O ko gi svečiai tokie nusiminę už stalo?

Kodėl gi tenai tokia graudulinga nata?
O tėve, neklausk, kas už lango taip žiba.
Neklausk, nesakyk, kad svyla žolė nepjauta,
Kad sunkiai augintas sūnus sudegina tavo sodybą.

4

Gyvenimas visas – šviesa tarp lentų
 Ir kuokštė žolės tarp arklio dantų,
 Ir dangūs ištižę, ir kelias apniukęs,
 Ir vėl tasai broliškas gyvulio snukis,
 Ir vėl ta šviesa tarp lentų sukrautų,
 Tarp šešeto, kur pailsėsi ir tu.

5

Kaip sunkiai plaka širdis
 Liepos penkioliktosios vakarą,
 Pusanтро mėnesio nuo tėvo mirties.
 Tarsi jau žengia vidun pro balkoną atvirą
 Pasiuntinys paskutinės mano nakties.

Baltas jo veidas, o rūbai – juodi kaip vidunaktis.
 Tūkstantis knygų snaudžia lentynų narvuos.
 Tyli įžengusis. O griaustinis vos dundantis
 Atneša balsą iš kapo kitam krašte Lietuvos.

1973.VII.15

PO TYLINČIOM ŽVAIGŽDĖM

Po tylinčiom žvaigždėm užmigo žemė.
 Klevai tamsoj stipriau šakas supynė.
 Atrodo, kad seniai sustojo laikas,
 Seniai toli – istorijoj – tėvynė.

Užmigo kaimai po lažų ir vyžų,
 Po degančių dvarų, po ilgo vargo,
 Užmigo miestai po karų, derybų...
 Ir niekas nebeturi jokio vardo.

Sustoji vienas – menkas ir mažytis
 Prieš neapbrėpiamą pasaulio aukštį.
 Ir kas tau žvaigždės? Kas tau amžinybė? –
 Tu lauki, kad greičiau pradėtų aušti.

1969.X.7

VISKAS

Tas langas, nuo spalio audrų
 Suskilęs.
 Tas paukštis juokingu vardu –
 Kikilis.

Tas stalas, senais rašiniiais
 Apkrautas.
 Tas vyras šiurkščiais marškiniais –
 Nušautas.

Tas rytas, kurs ranką išties
 Be jausmo.
 Tos sunkios grumtynės – vilties
 Ir skausmo.

Tas žodis, juodoj tyloje
 Sutviskęs.
 Ta meilė – liūdna lelija...
 Ir – viskas...

1977.II.14

ŽIEDAS VĖJUOTĄ RUDENS DIENĄ

Aš namų neturiu.
Aš nemoku dainų.
Aš trumpam atėjau.
Aš ilgam išeinu.

Mano mažas brolau,
As žinau ko tyli.
Baisiai aukštas dangus,
Baisiai žemė gili.

Ir žinai paprastai
Toj pilkoj pakelej:
Mes nebuvom aukštai,
Mes nebūsime giliai.

Bet vis tiek, bet vis tiek
Vieną vasarą čia
Buvo mūsų pasaulis,
Džiaugsmas ir kančia.

1973.XII.16

NUSAKALĖJIMAS

Ne, nebekyla sakalai į dangų.
Dangus didžiulis – sakalai maži.
Ir pasiėmęs sakalą ant rankų
Tarytum vištai plunksnas jam peši.

Ir pats kartu su juo nusakalėji.
Nebėr legendos nei giesmės didžios.
Keptuvėj čirškiant užsienio aliejui,
Apie sparnus jau nieks neprasizios.

2001.VIII.2

TREČIAS BROLIS

Aš ne su tais, kurie šią naktį švenčia
Po švytinčiu girliandų vainiku.
Aš ne su tais, kurie manęs nekenčia,
Ir akmenis ramiai širdy renku.

Aš ne su tais, kurie mane mylėjo.
(Juostelėj šiugžda mirusių balsai.)
Tamsa lyg tušas išverstas užlieja
Pasaulio margą staltiesę. Visai

Nebesvarbu, kokie ten buvo raštai,
Kieno ir kam ji buvo išausta.
Šią naktį vienas aš. (O gal ne aš tai?)
Gal atskirai – širdis, ranka, kakta –

Kažin kieno surankiotos detalės,
Dėl juoko pavadintos žmogumi?)
Kaip skaisčiai šviečia miesto rūmų salės!
Koks baltas mėnuo rieda dangumi –

Visatos medžio baltas ritinėlis,
Atpjautas pjūklų kažkokių dievų.
Aš – trečias brolis Jonas, tas jaunėlis,
Tas amžinai nesavas tarp savų,

Tas klumpantis ir klystantis kas kartą,
Tas vargeta ir priekvailis, beje,
Prie šono prisisegęs medžio kardą.
Aš ne su tais, kurie pagarboje.

Aš ne su tais, kuriuos pasaulis myli,
Ne iš karalių, ne iš kankinių.
Ir nebylė manoji siela tyli
Tarp rėkiančių šventųjų ir velnių.

1983.XII.31–1992.VIII.1

Marijus Šidlauskas

PRAĖJĘS IR NEPRAEINANTIS

Ką mes žinome apie poetą Joną Strielkūną? Kodėl iki šiol gėdijasi poeto vardo (Anna Achmatova sakydavo – nesuprantu tokių skambių žodžių kaip poetas, biliardas), kad nespausdina asmeninių dienos, savaitės, mėnesio užrašų visuomeniniuose dienraščiuose, savaitraščiuose nei mėnraščiuose, kad neskuba įsižeisti iš Strielkūno perkrikštytas Bielikūnu (buvo tokia Kęstučio Navako užmačia). Dar žinome, kad tai vienas populiariausių mūsų lyrikų, kurio eilėraščiai tyliai skaitomi ir garsiai deklamuojami, mielai dainuojami aktorių ir profesionalių solistų, niūniuojami su bičiuliu ar tiesiog taip sau. Poetas, regis, intuityviai atspėja eilėraščio architektoniką, pagauna sau būdingą „dainuosena“. Nemaža jo posmų ar eilučių mokame atmintinai, išvaduodami iš postmodernizmui būdingos meno kūrinio „eksteriorizacijos“ George’o Steinerio įsitikinimu, tai, ką mokame atmintinai, plečia mūsų tapatybės ribas, atsiminimas tampa atpažinimu ir atradimu. Galimas daiktas, būtent dėl savaimingos, paaiškinimų nereikalaujančios „internalizacijos“ Strielkūnas dažniau neįpareigojamai pagiriamas, negu išsamiai gvildenamas, nepaisant Irenos Slavinskaitės monografijos, tarsi sustojusios strielkūniškosios formulės paieškų pusiaukelėje.

J. Strielkūnui paties parašytos knygos atrodo keistokos, jis yra sakęs – knygų nerašau, paprasčiausiai surenku visus parašytus eilėraščius ir žiūriu, kas iš to išeis. Debiutavęs 1966–aisiais kartu su Sigitu Geda (tais pačiais metais mirė A. Achmatova, viena iš daugelio Strielkūno verstų rusų klasikų), autorius solidžia knyga „Praėjęs amžius“ (Vilnius: Vaga, 2001) vainikuoja pusketvirto dešimtmečio kūrybinę darbuotę ir atsisveikina su praėjusiu amžiumi. Pirmasis šios rinktinės įspūdis – eilėraščių ištis daugiau surinkta nei atrinkta, sutelktas dėmesys į visumos masyvą, o ne į esmės reljefą. Knyga sunkiasvorė, su mįslinga Jono Čeponio reprodukcija viršelyje, tačiau koncepcijos ir kūrybinių atradimų požiūriu nelabai kuo papildanti 1986 m. išėjusią pirmąją „Rinktinę“. Gal poeto profilį būtų atnaujinęs ir paryškinęs ne toks rimtas fonas, juolab kad žmonija juokdamasi atsisveikina su savo praeitimi, anot kai kurių klasikų. Kodėl eilėraštis privalo būti tik rūškanai fatališkas ar socialiai autsaideriškas, o ne sprigtas į surauktą kaktą? Beje, apie praeinantį laiką bei amžių tas pats autorius yra dainavęs ir *cum grano salis*. „Praeina metai, šimtmečiai ir eros, o Šerelytė žuvį darinėja.“ Taigi šiame iš rimtųjų sudarytame ir ne ant juoko leidžiamame foliante nė padujų nebeliko tokios savos Renatos Šerelytės, ego, niekas nebeaktualins dionisiškos užuominos į Eros ir žuvies simboliką *et cetera*. O juk avantiūros kvapas tokiam prognozuojamam poetui kaip Strielkūnas nebūtų pakenkęs. Eretišškai klausiu, ar tos reprezentacinės „plytos“ (dabar jau gresiančios visiems Nacionalinės premijos laureatams) nedaro meškos paslaugos geriems poetams, valdiškai juos prislėgdamos? Juk perversmus, kaip kadaise tikino Vytautas Kubilius, daro mažos knygelės.

Ši rinktinė sudaryta ne chronologiniu, bet teminiu principu, nors bendrosios chronologinės logikos, panašiai kaip pirmojoje rinktinėje, stengiamasi laikytis. Skyrių pavadinimai atėję iš ankstesnių knygų, tačiau patys skyriai laisvai pertvarkyti. Atsisakyta kiekybinės simetrijos, kuri, tarkim, knygoje „Tamsos varpai, šviesos varpai“ buvo kone absoliuti – 6 skyriai po 24 eilėraščius. Šiuokart apstu asimetrijos – 13 skyrių (pirmojoje rinktinėje – 7), juose po 43, 37, 33 eilėraščius. Skaičių magiją galėtume palikti astrologams, tačiau pati si-

metrijos idėja laikytina viena iš Strielkūno poetikos ašių, standžiai suverianti, pavyzdžiui, „Būties aštuoneilius“. Kompozicinę ketureilio (ir aštuoneilio) pusiausvyrą paprastai nulemia dviejų ritmiškai sąveikaujančių (kontrastuojančių) sandų sąsaja, grindžiama svastyklių, švytuoklės, veidrodžio principu. Regis, šiame sustyguotame mechanizme tūno pasislėpęs kažis koks liūdnas kaukas, kuris tą ritminį švytavimą daro nebe mechanišką, bet dilgsintį, kaip dilgsintis yra senovinio laikrodžio tikslėjimas ištuštėjusioje tėvų troboje ar mūsų atmintyje.

Strielkūnui, kaip ir Maironiui, Jurgiui Baltrušaičiui, Henrikuui Radauskui, būdingas poetinės raidos tolydumas, nuoseklus žengimas savo taku be staigių šuolių ir digresijų. Jam tinka tai, ką Valerijus Briusovas sakė apie Baltrušaitį – iš karto apčiuopė savo toną, savo temas ir nuo to laiko niekur savęs neišdavė. Monotonija? Bet ir gyvenimas įkyriai brūžina savo dildėmis, tačiau kiekvienas jo drėkstelėjimas skauda savaip, nepakartojamai. Visi Strielkūno eilėraščiai išauginti klasikos dirvoje su viena strielkūniška komplikacija – klasiškai tvirtame eilėraščio statinyje apgyvendinama tokia dabarnykštė, belaimė ir savęs nerandanti siela. Toks sveikas, nenykstamas eilėraščio rūbas ir toks nykus, išsekęs pro tą rūbą prasišviečiantis gyvenimas: „Ir lieka vien tik spengianti tyła/Tuščioj erdvėj, bedvasėj ir belaikėj“ („Baimė“). Kartais racionali formos simetrija ir lyrinio vyksmo nuoseklumas, regis, pernelyg tramdo iracionalias subjekto būsenas. Eilėraštis išeina pernelyg „teisingas“, stokojantis subtilios „pražangos“. Kita vertus, toks „turinio ir formos“ neatitikimas meistro rankose pavirsta ir vaisinga įtampa. Mintys ir jausmai čia neina atskiromis atšakomis, bet susilieja į vieną nešantį buvimo srautą, į bendrą kiek mistišką būseną, kai „sukamės drauge būties ratu / Ir krentame drauge bedugnėn gilyn“ („Balti žiedai“). Poetas sugeba išvengti pakeltos intonacijos (ne visada išvengdamas retorinės inercijos), eilėraštyje dera išorinis skambumas ir vidinė muzika, melodija intymų, suvaldyta, vaizdas ryškus, užbrėžtas taupiu žodžiu bei tikslia detale. Tarp išlaikytų proporcijų randasi vietos rupiai faktūrai, nelauktam paradoksui, įspūdingam metaforos šuoliui („tavo akys – bizantiškos slyvos“) ar oksimoronui („greit kūną švelnūs juodvarniai sules“). Eilėraštis auga kaip aukštyn kylanti ir kelianti katarsio banga, kaskart išplaunanti žalių gelmės gintarų.

Strielkūno simpatijos klasikai, atrodytų, kiek senamadiškos. Kuriam šiandienos metrui būtų svarbus Pranas Vaičaitis? Sąlytis su klasika vėlgi neviena kryptis – viena vertus, bendrumas su Maironio kanonu (taurus santūrumo dikcija, retorinė simetrija, lakoniškos semantinės formulės, *širdies, žvaigždės, galvos* žodynas ir maironiški eilėraščių pavadinimai „Saulei leidžiantis“, „Sunku gyventi“). Kita vertus, akivaizdžios ir modernaus H. Radausko pamokos – fatalistinės nuojautos ir ištarmės, tik be Radauskui būdingo karnavališko mosto ir sarkastinio dūrio, provokuojanti tropo logika („ir žvaigždės dega tartum cigaretės“), išskaičiuojantis ritminis segmentavimas, pasitelkiant polisindetoninį jungimą su „ir“. „Praėjęs amžius“ patvirtina klasikinio trumpumo, koncentruotų užuominų, litotės ir elipsės, anaforos ir simplokos meistrystės dovaną (eil. „Viskas“). Kanoninė norma šiam poetui – ne tramdantis apynasris, o poezijos kūno sveikatos ir gyvybės laidas, luošumo bei išskydimo priešnuodis.

Įsipareigojimas klasikai Strielkūnui reiškia įsipareigojimą tradicijai, istorijai, laikui. Kartu su Borisu Pasternaku šios knygos autorius galėtų apie save pasakyti – amžinybės įkaltas laiko nelaisvėje. Praėjęs amžius jam yra ir prarastas, negrįžtantis laikas, tačiau išėję

daiktai ir žmonės tampa skaudesni ir tikresni už esančius, tai, kas prarasta, – svarbiau už turima. Šią tiesą žinojo visi didieji prarastojo rojaus ir laiko ieškotojai nuo Johno Miltono iki Marcelio Prousto. Tik prarasties valdose esmingai atrandamos svarbiausios žmonių patirtys, tik čia apsinuogina pats egzistencinis geluonis. Dar kartą pakartokim su Raineriu Maria Rilke: „mums atrodė, kad praeina metai, / o praėjom iš tiesų tik mes“. „Praėjusio amžiaus“ perskaitymo raktą siūlytų Marcelijaus Martinaičio mintys: „Poezija, kalba išsprendžia dabarties ir atminties dramą. Gyvenimas eina į priekį, o kalba – dar ir atgal! Pramuša sąmonėj spragą ir visas gyvenimas ima tekėti atgal žodžiais, žodžiais ir žodžiais. Todėl kūryba yra ir išsigelbėjimas iš nebūties, gyvenimo išpirkimas, mėginimas kalbėti su dievais ir žmonėmis, o ne vien minčių, temų sudarymas, išreiškimas, išsakymas“ („Prilenktas prie savo gyvenimo“, p. 22–23).

Strielkūnas bene natūraliausiai mūsų poezijoje sieja gamtiškumą su socialumu, istorinį laiką su asmenišku egzistenciniu laiku. Pasikartojimas, amžinasis gamtos ratas yra ir estetinės sistemos ašis. Gamtos naktis tampa istorijos, žmogaus dvasios naktimi, žaibas – egzistencinės grėsmės ir katastrofos ženklai. Pamėgti somatiniai įvaizdžiai *kakta, galva, veidas, širdis* koreliuoja su gamtiškaisiais *žvaigždė, vėjas, žemė, akmuo*. Tiek gamtos, tiek žmonių pasaulyje simpatizuojama silpniems, neapsaugotiems, nepripažintiems – „tretiesiems broliams“. Pakludami sūnaus palaidūno parabolei, visi jie „grįžta namo“, panašiai kaip visa gyvija parkeliauja į savo guolius, lizdus, sietuvus ar avilius. Prisirišimas prie namų, tėvynės turi neatšaukiamo determinizmo, gaivalingo fatalumo, savotiško užkeiktumo žymę (skyrius „Užkeiktas namas“). Istorijos dramos metafizika padeda išverti ir asmeninę dramą, kuri modeliuojama tame pačiame istorijos lauke pagal mito, sakmės, pasakos archetipus. Vilnius, istorinis miestas, atsiskleidžia ir kaip asmeninių meilės istorijų liudytojas. Praeities šviesa dabarties tamsoj – tokia šios retrospektyvinės egzistencijos formulė, pasukanti ryškaus realizmo estetiką tamsiojo romantizmo link. Istorija, kaip fatališka neišvengiama, didesnė už mus, o mes už aš. Eilėraščio aš kalba kaip istorijos vizionierius ar bevardis istorijos liudytojas, atsisakęs herojiškumo aureolės. Istorija jam nekvepia, kaip estetui Radauskui, lavonine, jis pats prisiima istorinę kaltę: „Ir stoviu vienas, neryžtingas, kaltas...“ („Neringos prieangy“).

Nepasitikėdamas esamuoju ir netikėdamas būsimuoju laiku („gyvos“ dabarties nebėr, į ateitį atsigręžiama nugara, prieš akis tik praeitis), jis kabinasi į mitinį *illud tempus*, kartodamas pirmąją *anuo metu* atliekamą mitinio herojaus veiksmą:

*Į tuščių vandenį, tuščius tinklus metu,
Dešimtą dieną nieko neištraukiu.
Kaip Evangelijoje sakau „Anuo metu“,
Iš šito meto nieko nebelaukiu.*

*Nes žemėje seniai stebuklų nebėra.
Kaip ir danguj. Visur taip plokščia, plyna.
Ir džiūsta ikrai, kai rūsti audra
Juos išmetė į mirštantį žemyną.
(„Tušti tinklai“)*

Budrus istorijos pojūtis leidžia sveikai atsiriboti nuo narcistinio individualizmo, tačiau sykiu visą rinktinę persmelkia niauraus fatalizmo šešėliu. Fatumas, baladiška lemtis iškyla kaip visą pasaulį ir žmogų valdanti jėga, paverčianti gyvenimą nesibaigiančiu pralaimėjimu. Stiprėjantis egzistencinis pesimizmas kiek primena vėluojantį septintojo ir aštuntojo dešimtmečio lietuvių literatūrinį egzistencializmą (Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Bronius Radzevičius) su jam būdingomis iracionalios grėsmės, ontologinio nerimo, išėjimo būsenomis. Žinia, fatališkumo perteklius su tirštu astrologijos bei misti­cizmo padažu itin būdingas pereinamosioms epochoms, o Lietuvos istorija – ne kas kita kaip nesibaigiantis pereinamasis laikotarpis. Betgi, žvilgtelėjus iš kito galo, tas pereinamasis laikotarpis tęsiasi nuo tada, kai Adomas su leva buvo išvaryti iš rojaus. Užsitęsęs dramatiškumas, kaip ir pereinamumas, darosi melodramiškas, ypač kai griebiasi *širdies, spyglių, erškėčių, strėlių* ginkluotės. Regis, rinktinėje pernelyg manipuluojama savos istorijos tragiškumu, pilant vandenį ant negatyvios kultūrinės mitologijos apologetų malūno. Be atminties (istorijos) gyvenimas neįmanomas, tačiau ir be užmaršties (t. y. vietos dabarčiai ir ateičiai) jis nepakeliamas. Atkakliai varijuodamas laiko temą poetas retsykiais tarsi užmiršta savaiminės poetinės formos išgales, kurias mėgo iškelti Josifas Brodskis – prozodija visada pergyvena istoriją. Tiesą sakant, stiprieji Strielkūno eilėraščiai tą patvirtina, savimi ženklindami šalį, „kurion kasdien eini / Ir kurion tu niekad nenuėisi“, arba vietą, į kurią pareinama jau suvisam „po viso klaiko“. Šioje poezijoje esama šiurpulingo laikų virsmo patoso, ateinančio dar iš Antano Baranausko „Pasikalbėjimo Giesminyko su Lietuva“. Pagaliau esama ir tokių posmų, kur atkakli kantrybė, su kuria toji absoliuti vieta saugoma ir ginama, padvelkia jau atvirktiniu „pozityviu“ fatališkumu, o susidaranti priešingų jėgų įtampa tik suintensyvina eilėraščio pulsą:

*Žiburiu nušvirk už kaimo durų,
Knygoje žibėki raidele.
Būk po radiacijų ir dujų
Tu gyvybės krebždančia pele.
(„Žiburiu nušvirk už kaimo durų“)*

Vis dėlto vyraujantis tonas bei motyvai – nuolat aitrinamas praradimas, skausmas, būties ištuštėjimas ir absurdas. Aptariamoji rinktinė siūlo itin nelinksmą sociologinę Lietuvos apybraižą (skyrius „Šiukšlių rausėjas“) ir pirštu rodo į visai ne metafizines tokio nelinksmumo priežastis. O tai skatina kelti nemandagius klausimus, kaip antai: ar principinis autoriaus retrospektyvumas ir sugestijuojamas neviltingumas neuždaro mūsų visų ydingame rate? Už XX a. autoriui, regis, mielesnis XIX a. (beje, būtent jis turimas galvoje ir eilėraštyje „Praėjęs amžius“). Vis dėlto, poetizuodamas šią epochą, autorius sykiu suspenduoja ir jos geopolitinį provincialumą, ir socialinį vargą, ir kultūrinį „balanos galdynės“ atsilikimą. Poetinis skurdo, vargo pakylėjimas, ištikimai prisirišusio prie savo žemės lietuvio stereotipas jau baigia sudėvėti savo patrauklų literatūrinį rūbą. Meilė savos žemės grumstui vis sunkiau beatranda originalesnės estetikos raiškos būdų – ar tai dar įmanoma? Poetas, pamaldžiai pridengiantis savo žodį „prastuolio rūbais“, galėtų kažkeltą kartą pasirašyti po Algirdo Verbos eilutėmis: „Nors varle po dalgiu, bet – po savo

dangum, / Nors pačiam pragare, bet – su milo žmogum.” Nors Strielkūno poezija ir neturi tokio socialinio aitrumo, bet joje atpažįstame ir Albino Bernoto solidarumą su žole, ir M. Martinaičio gimtojo slenksčio mistiką, ir Henriko Čigriejaus gamtišką atlaidumą, kitaip tariant – savo agrarinio mentaliteto literatūrinę kvintesenciją. Šis retrospektyvus (konservatyvus) mentalitetas išbalzamuotas su visomis paslėptomis ydomis – socialiniu uždarumu, pasyvumu, užslopintomis poniško gyvenimo viltimis. Nelinksmas paradoksas, bet už Strielkūno mėgstamų *nakties* ir *tamsos*, *purvo marmalynės* ir *turgaus*, *gauruotų žvėrių* ir *niekingų niekieno pirklių* nugarų šmėkšo ne kas kita kaip to paties mentaliteto šiuolaikinės metastazės – infantiliškas ištižimas, prasčiokiškas „žagrės kompleksas“, netašytas įžūlumas, nežabotos plikbajorių ambicijos; ir jos gadina kraują visiems. Poetas talentingai jaučia, ko neturi jauni, betgi jauni prieš akis turi ir vyresniųjų pavyzdžius, tarkim, per amžius verkiančias ir marškinius siuvančias bei velėjančias motinas, O jaunimas į marškinius nebežiūri, duok jiems bliuzonus...

Vertybine pasaulėjauta Strielkūnas, kaip ir Maironis, liko „savajame“, t. y. praėjusiame, amžiuje, naujojo amžiaus prieangyje aštriai pajutęs *savo* ir *svetimo* ribą. Nenorėčiau ir negalėčiau būti tas išsišokėlis, kuris sušuktų: „Labanakt, Strielkūnai!“ Tačiau primygtinai siūlyčiau visokio amžiaus tautiečiams, prieš cementuojant *savo* / *svetimo* riboženklių, griežčiau skirti sakralines tautos relikvijas nuo užleistų valstietiškų įsijautimų.

Aptariama knyga aiškiai rodo, kad Strielkūno poezijos lygčiai išspręsti reikėtų ir naujos kritikos formulės. Kritika tarsi nepriima pačios poezijos siūlomo intymaus paprastumo tono, trumpo ir tikslaus žodžio, o mieliau žarsto komplimentines bendrybes arba neesmingai kabinėjasi. Kaltindami Strielkūną kartojimusi, labiausiai kartojamės mes, „parazitinio diskurso“ daugintojai (George‘as Steineris – apie kritikus ir šiaip metatekstų kurpėjus). Prikūrėme štamų (baladiškoji pasaulio transformacija, įsižiūrėjimas į tautos etinius pagrindus, aukščiausias pilietinis humanizmas), įteisinome Strielkūno paprastumo ir suprantamumo mitą. Jei poetas būtų toks suprantamas, žurnalistėms nereikėtų klausinėti: o ką jūsų poezijoje reiškia varnos? Nieko jos, varguolės, nereiškia, tupi sau eilėraštyje kaip medyje, ir tiek. Čia jos *būna* ir šitaip *būdamos* stebi mus, praeinančius. Poetas puikiai žino, kad viskas praeina, tačiau sykiu žino, jog žodis, taigi ir žodis „varna“, nėra praeinantis viskas. Ir todėl prozodija gali pergyventi istoriją.

Nijolė Miliauskaitė

Poetė **Nijolė Miliauskaitė** (1950–2002) gimė Keturvalakiuose (Vilkaviškio r.), Vilniaus universitete studijavo lietuvių filologiją, dirbo Centriniam archyve, Knygų rūmuose, *Kalba Vilnius* redakcijoje, persikėlusį gyventi į Druskininkus su vyru poetu Vytautu P. Blože, daugiausia rūpinosi kasdiene buitimi, dirbo vyro sekretorės, namų ūkvedės darbus.

Miliauskaitės poezija buvo netikėta ir pasirodė pačiu laiku. Jos debiutas entuziastingai sutiktas Juditos Vaičiūnaitės, o Alfonsas Nyka-Niliūnas, perskaitęs pirmąją knygą, rašė: „Nuostabi Nijolės Miliauskaitės poezijos knyga *Uršulės S. portretas* – tyra, nesutepta, nieko neišdavusi, neišduodanti ir neišduosianti; reali ir fantastiška – kaip prieglaudos vaiko sapnas, kaip sraigė, kuri staiga nusimes kiautą ir pavirs mergaite“. Miliauskaitės kūryba buvo šiltai priimama ir Lietuvoje, ir užsienyje, jos eilėraščiai įtraukti į 80 geriausių šiuolaikinių pasaulio poetų antologiją.

Miliauskaitės poezija – vienas didelis eilėraštis, turintis nusistovėjusius pagrindinius semantinius centrus, pilnus tylių, gilių paradoksų. Kryptingai, aiškiai, tarsi savaimingai judama nuo pirmo iki paskutinio rinkinio.

Miliauskaitės, anot Bložės, tikros cinemamanės, t. y. kino mėgėjos, eilėraščiai parašyti daugiausia verlibru, turi sužetėškumo užuomazgų. Kai kurie, anot Sigito Parulskio, „noveliški, tarsi novelių santraukos, reziumė: su ekspozicija, kulminacija, stipria atomazga“. Noveliškumo, proziškumo požiūriu Miliauskaitės kūryba artima poetinei prozai, labiausiai – Bitės Vilimaitės noveletėms, kuriose svarbiausi dalykai pulsuoja potekstėje, išorinis veiksmas dažnai neryškus, esmė pasakoma pauzėmis, nutylėjimais, pustoniais, subtiliais psichologiniais niuansais.

Miliauskaitės poezijoje dominuoja ne žodžio muzikalumas, ne idėja, o vaizdas. Eilėraščiai pasižymi vizualumu, konkretumu, Vaičiūnaitė buvo juos apibūdinusi ir kaip fotorealistinius. Vaizdas minimalistinis, santūrus, statiškas, vyrauja konkrečios, bet išraiškingos detalės, kasdieniški daiktai, portretų štrichai, drabužių detalės; kalbėjimas lėtas, išretintas pauzių, kurios sustiprina eilėraščio daiktiškumą, tikroviškumą. Vaizdo dominavimas leidžia subtiliai prislopinti emocijas, išvengti atviro emocingumo, tačiau visiškai jo neužgesinti. Orientuojamasi į regimybę, aplinką, o ne tiesioginę jausmų raišką.

Nors Miliauskaitės, kaip ir Donaldso Kajoko, iš dalies ir Gintaro Grajausko, poezija aptariama kasdienybės estetikos kontekste, tačiau šiai kasdienybei tinka Nykos-Niliūno epitetai „tauri“, „nesutepta“. Lietuvių lyrikoje Miliauskaitės eilėraščiai išsiskiria dėmesiu, jautrumu daiktams, dažniausiai seniems, turintiems istoriją, spinduliuojantiems tam tikrą nuotaiką, primenantiems dingusius žmones bei laiką. Pasak Viktorijos Daujotytės, „tokio stipraus žmonių, daiktų, reiškinų lytėjimo lietuvių poezijoje dar nebuvo“. Iš tiesų Miliauskaitės kalbėjimas kuria įspūdį, kad daiktai yra liečiami, kad jie čia, galima juos apčiuopti, užuosti, tačiau nesileidžiama į detalius aprašinėjimus, priešingai, pasirenkamas nuosai- kus pasakojimas, minimalistinė estetika. Literatūros kritiko Marijaus Šidlausko nuomone, Miliauskaitės „eilėraštis yra tiesiog žiūrėjimas, klausymas, kvėpavimas per kalbą“.

Poetinė kalba neįmantri, joje nėra tradicinių poetiško ženklių (metaforų, rimo, netikėtų palyginimų ar žodžių sandūrų, pakilaus tono), ji kuria subjektyvaus objektyvumo įspūdį. Tokia „paprasčiausia“ kalba turi savo etinį aspektą – kalbantysis nesusireikšmina, atrodo tarsi be kaukės, santūrus, natūralus, kai kada Miliauskaitės intonacijos netgi nuolankios, lyg nuolankios mokinukės, tarnaitės (kaip ji kartais save apibūdina). Tokia kalba leidžia suvokti, jog svarbiau yra kažkas kita – daiktai, žmonės, apie kuriuos kalbama, prisiminimai, o „aš“ tėra tarpininkas, mėginantis prisiliesti prie buvusiųjų paliktos auros. Daiktai Miliauskaitės poezijoje leidžia patirti tikrumą. Vienas iš tai atskleidžiančių tekstų yra eilėraštis „Šilkas“. Tikrinant šilko tikrumą išgyvenama, patiriama ir tai, ko neįmanoma padirbti, susiduriama su sena išmintimi, visomis įmanomomis jušlėmis patiriama tikrėybė.

Poezija Miliauskaitės kūryboje – tarsi ištikimas, nušvitimas, pamatymas, tariamo nuobodžiavimo, dykinėjimo, o iš tiesų intensyvaus vidinio dvasinio gyvenimo ypatingi momentai (eil. „tavo valandos, beveik kad jau pamirštos...“). Kasdienybės monotonią, vienatvė, buvimas su savimi kupini pilnatvės, ramaus ir tylaus džiaugsmo, savęs pažinimo, amžinybės dvelksmo. Kalbėdama su kitu „dykinėtoju“ Kajoku poetė yra sakiusi: „man tik atrodo, kad privalau gyventi taip, kad būčiau pasirėngusi eilėraščių užrašyti. Tam turiu mokytis, skaityti, stebėti, medituoti. Vidus visą laiką turėtų būti budrus, dėmesingas ir ramus“. Taigi Miliauskaitės poezija, kaip ir Kajoko, tiesiogiai susieta su gyvenimo būdu, meditacijomis, religiniais ieškojimais.

Viena svarbiausių temų Miliauskaitės kūryboje – namai. Parulskis, kalbėdamas apie Miliauskaitės poeziją, namų ieškojimą yra palyginęs su Dievo ieškojimu: „Namoiška lietuvių poezijoje reiškia kone tą patį kaip ir dievoieška. Arba atvirkščiai. Ieškojimas vietos, kur galėtum atsisėsti, pasitikti pasaulį, išgyventi jį, pajusti didį būties įkvėpimą, susitakymą“. Namai – kaip tam tikras archetipinių prasmų, paslapčių masyvas, namai – ir idealus pasaulio, sielos nuskaidrėjimo, nubudimo vaizdinys (eil. „Namas prie sankryžos“), ir istorijos, buvusių gyventojų likimų liudytojai, atminties kelionės erdvė, ir sudėtingo savęs pažinimo metafora, sielos labirintas (eil. „nuzulintom akmeninėm pakopom, stačiais...“). Namai – ideali erdvė, kurioje skleidžiasi dvasios pilnatvė, jie spinduliuoja ir šilumą, ir švelnų liūdesį, paslaptinę pilnatvę pasiekiami tik kaip vizija, sapnas, idealiuose namuose niekada nebus gyvenama (eil. rink. *Namai, kuriuose negyvensim*). Nors poetė ir deklaravo etinę nuostatą prie nieko neprisirišti („Norėčiau išmokti nesusitapatinti su šiuo kūnu, norėčiau visada atsiminti, kad kiekvienas esame siela“), bet savo vietos neturėjimas, akcentuojamas eilėraščių cikle „Laikinas miestas“, yra slegiantis, tamsus, neviltingas (eil. „niekas nelaukė tavęs...“).

Daugelis kritikų vadina Miliauskaitės poeziją autentiška. Autentika į literatūrą pirmiausia ateina ne per pagrindinius jos žanrus, o „paribiais“, tekstais, kurie paprastai nepriskiriami „tikrai“ literatūrai. Būtent dienoraščiams, laiškam, senoms fotografijoms poetė buvo itin atidi. Siekdama dienoraštinio, dokumentiško įtikinamumo, autentiškumo ji pasitelkia fiksavimą, savotišką katalogavimą, išvardijimą, ir tai įgyja, anot Rimvydo Šilbajorio, „gilų poetišką rezonansą“. Miliauskaitei tuose išvardijimuose svarbi atminties gija, besidriekianti per daiktus, fotografijas, augalus. Eilėraštyje „mano močiutės gėlės...“ kaip tik ir panaudojamas užrašas ant nuotraukos. Net ir neturint jokių duomenų, eilėraštis įtikina savo tik-

Parašiau, kad jos gyvenimas buvo sunkus, netgi šiurpus, tragiškas, tačiau jame buvo ir kasdienių džiaugsmų. Iš kasdienybės prarėgėjimų ji sukūrė savo eiles.

Sigitas Geda

rumu. Tačiau esama ir sesers paliudijimo: „Buvo tokia fotografija, o kitoj pusėj toks užrašas. [...] Skaitau ir matau ją pačią, jos vaikystę, jos gyvenimą. Ir, jei perskaitytume eilėraščių 109 puslapy – jame viskas sutelpa, visas gyvenimas – mamukės, mamytės, net pamotės“.

Miliauskaitės poezijoje šalia kasdieniškojo matmens esama ir mitinio. Vienas pavyzdžių – ciklas „Eilėraščiai Persefonės palydai“. Graikų mitologijoje Persefonė žiemą praleidžia Hado karalystėje, o pavasarį, atgyjant gamtai, grįžta pas savo motiną Demetrą. Dukters ir mirusios motinos dialogas šiame cikle pritraukia mitologinius kontekstus – asociacijas su požemių pasauliu ir jį valdančiomis būtybėmis. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Trys sesutės“ su trimis rupūžėmis kalbamasi tarsi su likimo deivėmis, mitologinėmis būtybėmis, požemių valdovėmis, namų sergėtojomis. Tačiau ir šie eilėraščiai turi autentišką pagrindą: „Esu matęs rupūžių, gyvenusių 2–3 metrų gylyje. Kasi, kasi, ūmai kažkas sujuda. Smėliuota požemių karalienė, žemės angelas. Su tais, žemės paukšteliais‘ susijusi paskutiniojo laikotarpio Nijolės poezija – ‚Eilėraščiai Persefonės palydai‘. Mat Švendubrėje jie susidūrė su jomis irgi ‚akis į akį““ (Sigitas Geda).

Vaikystėje nepatyrusi lepinimo, mokiusi internatuose Miliauskaitė brangino tikrą darbą, vertėsi pačios pagamintais daiktais, darė lėles XIX a. apdarais (kurios, kaip sakoma viename eilėraštyje, nusineša ir jos sielos dalį), rinko vaistažoles, rengdavosi savo megztais ir siūtais drabužiais. Ne tik žavėjosi XIX a., bet ir jos pačios gyvenimo būdas buvo panašus. Laikrodė be rodyklių, kurį nešiojo aksominiu dirželiu pasirišusi ant kaklo, galėtų būti gyvenimo „anapus laiko“ metafora. Ištekėjo už poeto Vytauto P. Bložės, daug jam padėjo aukodama ir savo kūrybą – perrašinėjo poeto rankraščius, atliko pažodinius vertimus iš prancūzų kalbos, tvarkė leidybinius reikalus Vilniuje, ką jau kalbėti apie buitines darbus. Barbės devyndarbės pravarde švelnesniu savo variantu Barbutė pasirodo ir Bložės poezijoje, vienu metu poetė ir pati pasirašinėdavo laiškus „Barbutė, z nudnego miasteczka“ (Barbutė iš nuobodaus miestelio). Rašydavo Miliauskaitė šalia visų darbų, dažnai virtuvėje, beveik slapta.

Minimalistinė, atsiribojanti poetika derėjo su nesumeluotu kuklumu gyvenime. Beveik kiekviename interviu, kurių, tiesa, nėra daug, Miliauskaitė atsisakydavo komentuoti savo kūrybą, palikdama tai kitiems ir manydama, kad ką norėjo pasakyti, jau pasakė eilėraščiu. Tokia pozicija neatrodo dirbtinė. Rašydama apie antrąjį poetės rinkinį, Vaičiūnaitė taikliai apibūdino: „Nežinia, kas nusveria Nijolės Miliauskaitės poezijoj – jos etinė ar estetinė vertė“.

Nuo vaikystės svajojusi tapti poete, 1999 m. pelnė prestižinę Jotvingių premiją, o 2000 m. apdovanota Nacionaline kultūros ir meno premija.

Siūloma literatūra: Nijolė Miliauskaitė, *Uždraustas įeiti kambarys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1995; Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 93–108; Audinga Peluritytė, „Atminties fenomenologija“, in: *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 4, p. 45–48; *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę: atsiminimai, pokalbiai, laišakai*, sudarė ir parengė Gražina Ramoškaitė-Gedienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Nijolė Miliauskaitė

LĖLIŲ SIUVĖJA

neryškus profilis
lange, ant gelsvos užuolaidos, nušviestas lemos
tarpais sujuda, pasisuka
vėl palinksta

nebylus šešėlis, niekam nepažįstamas
tu lig vidurnakčio sėdi, siūdama lėles
žiūrėk, tavo draugas, artimiausias bičiulis – mėnuo
pakyla

skiautė prie skiautės, atraiža prie atraižos
diena po dienos

kiekviena lėlė vis kitokia, vis kita veido išraiška
lyg būtų gyvos
šukuosena, rūbai, viskas o viskas
atitinka žmogaus padėtį, luomą

tik ar bus kam reikalingos
ar kas įduos
į ištiestas rankas, ar suplaks
smarkiau širdis, iš džiaugsmo

pasodini prie veidrodžio Pjero –
liūdną, blyškų, blizgančiu atlasiniu
rūbu, prie lango prieini, pasišnekėt su mėnuliu
jam pasiskųst ir pasiguost:

– kiekviena iš jų
nusineša ir mano
sielos dalį

* * *

mano močiutės gėlės
mirtos ir pelargonijos
krakmolyti nėriniai ant pūkinių raudonų pagalvių
mirusios mano močiutės

(ar rastum mano veide
nors kiek panašumo)

mano motinos gėlės
fikusai ir filodendrai, smidras
rišelje siuvinėtas takelis, atminimai
vaikiška ranka įrašyti
gimnazijoje

nežinau, ka augino ant lango
mano prosenelė
kai Amerikon
išvyko prosenelis ir šeimos galva tapo
mano senelis
keturiolikos metų

cion kazio palioko
potograpija o is jau
senei miras in koki
menesi po pirmaji
kareji
 tai tavo
 tevo tai dar

prisunciu
tau vinculi

(mašinėle užrašyta kitoj pusėj nuotraukos)

* * *

namai, kuriuose niekad
negyvensiu, dar
kartą atsisuku, paskutinį, koks ilgas
sudie

mūrinis namas
prie Seiros, namas
vaiduoklis

iš tolo
skardinis šviečia stogas
kaip naujas

iš visų pusių
užstotas nuo vėjų

tą namą
pasistatė toks žmogus
parėjęs iš Amerikos
matininkas

seniai jau mirė

beldžiuosi, nieks neatsako
stumteliu – durys
neužrakintos

niekas čia negyvena

einu per kambarius
kokios švelnios saulės prišildytos grindys
basoms mano pėdoms

per pustuščius kambarius
tarsi kas vestų už rankos

stalas, indauja prie sienos, krėslas šeimnininkui
kelios kėdės, žirklys pakabintos ant vinies
medinės lovos, spinta, iš vytelių nupinta skrynia

po langais
girdžiu čiurlenantį upelį (malūnas
seniai nugriautas)

laiptai, dar tvirti turėklai, girgžteli
durys į balkoną
pažiūrėk

kalvos, apsėtos rugiais
miškas
siauras keliukas

mano žingsniai
tuščiuos namuos

krūpteliu – kažkas
atsimuša į lango stiklą
varna (bloga žinia)
ar karvelis (geras ženklas)

tyliai uždarau duris
sudie

namai
kuriuose niekadose negyvensiu

1985

NAMAS PRIE SANKRYŽOS

tu mūsų sapnas
sapnas atvirom akim

skaidriam ore (šalvena)
ankstyvą rytą

iš kieno
gyvenimo esi atkeltas
prie sankryžos, prie milžiniško žiedo

vienišas namas
žiūrintis ramiai į mus

kaminai, fabriku kaminai
raudona saulė
virš vartų
pro dūmų stulpus

pramoninis šaltas peizažas

pro troleibuso langą
 (mašinos sulėtina greitį)
 pro grūstį, pro rūškanus veidus
 matau
 (kaip dar norėčiau
 miego)

aukštu stogu
 su dideliais medžiais nuo šiaurės pusės
 ir šuliniu
 plynam lauke

tu mūsų nubudimas

1985

niekas nelaukė tavęs
 nepasitiko
 neatpažino iš veido

naujas
 miestas, be legendų, be praeities
 be stebuklingo paveikslo

be širdies

naujos kapinės, vėjas nešioja
 dulkių debesis, karšta, nėra medžių, kur duotų
 gailęstingą pavėsį
 lakštingala
 neatskrenda čia vakarais
 ir nesuokia
 guosdama mus

laikini
 žmonės, negimė čia ir neaugo

vaike, žaidžiantis šiukšlyne
 prie garažų
 aukštūs tvorės, kokia šalta, kokia nežmoniška
 pašvaistė
 virš galvos

kuo vardu
ar turi namus, bet tu
tyli
tiktai nubėgi (verkdamas) tolyn į tamsą

1984

nuzulintom akmeninėm pakopom, stačiais
mediniais laiptais, kopėčiom
įvijais bokšto laiptais

namų mūsų laiptais

tyli tavo siela
įėjo ir nušvietė
visas kertes, visus užkaborius

užgriozdytą tamsią palėpę, pusrūsio
kambarėlius, drėgną ir niūrų bokštą, painius
koridorius, pilnus aido
nuslėptą labirintą

visas tamsias
pasikartojančias mintis

virpančia žvakės liepsna

1981

akis užmerkus, liečiu galiukais pirštų
iš lėto, tyrinėdama

tai šilkas
bet ar galėčiau pasikliaut jutimais, kai šitiek
padirbimų pridaryta, beveik tobulai
mėgdžiojančių, kas nepadirbama

atkerpu mažulytę skiautelę, uždegu
dega – nelabai noriai (taip ir turėtų būti)
uostau – kvapas įmestės į ugnį
plaukų sruogos (tai irgi

patvirtintų mano spėjimą)
 pelenus sutrinu tarp pirštų – sausi
 ir birūs, nesusilydę

tikras šilkas

vėsina per vasaros karščius, šildo
 per žiemos šalčius, plonytis
 o koks tvirtas

panardinti
 rankas į šilką, panirti
 gilyn, vis gilyn, visa oda pajusti

šviesą, šilkverpių išmintį
 tirpte ištirpti

visa savo siela patirti kas tikra

1996–1997

tavo valandos, beveik kad jau pamirštos
 tolimoj pakrantėj
 kasdien vis labiau rudenėjančioj

slankiojant, šiaip sau, be tikslo, be reikalo

sustojant ir pakeliant kokį
 akmenuką, ryškų ir šlapią
 ar kriauklę

tarsi nė nesiklausant
 vis tų pačių balsų, vis tų pačių: jūros, vėjo, paukščių

kai taip žioplinėji, koks džiaugsmas
 apima, kokia stebuklinga vienatvė
 netikėtas turtas, tik tau atitekęs

smėlis, prilipęs prie padų

tikrovė
 staiga atsivėrus

1989–1994

TRYS SESUTĖS

o tu, kur gyveni tamsiuos miškuos
ir pievose, paežerių ir paupių
šaltuos rūkuos, žalioji rupūže
išberta rudai žaliom dėmėm

ir tu, kuriai per plačią nugarą įrėžtas
šviesus dryželis, nendrine rupūže, iš dirvų
iš pajūrio kopų, iš javų laukų
ir kapinynų, pati sau
urvelį rudenį išsikasi, tavęs matyti
nėr tekę man, tu greitakoje, tu slapuke

ir ta, kurią geriausiai
pažįstu, paprastoji rupūžė, tamsi, visa didžiulėm
apaugus karpom, pamatinė, tu
prie namų laikaisi, kur prie šulinio
saugiai peržiemoji drėgnuos rūsiuos ir duobėse

jūs visos trys sesutės, didžiaakės, storalūpės
plačiastrėnės, patamsy prie spingsulės kantriai
verpiančios linus ir pakulas, kanapes ir
dilgėles ir plaukus
ir tikimo
balzganas gijas

1997–1998

visos vaikystės baimės
visi siaubo sapnai
slogutis, vaiko vienvatvė
kaltės jausmas

išbalęs veidas prietemoj
ir ilgesys (ko?)

kas išvaduos
išgelbės

nedrąsi mergytė
tebesislapsto
sielos užkaboriuos
varnalėšose, veidrodžiuos, vėjų
dagerotipuos

negaliu jos išvyti

kokios šaltos
kokios sulysę jos rankos
tavo delnuos, mylimas

bet ji nemoka nieko pasakyti

Dalia Satkauskytė „VISKAS TEN TURĖJO SIELĄ”

Vytautas Kavolis studijoje „Savojo ‚aš’ istorijos, socialumo žemėlapiai” aiškina, kaip moterys, gimusios apie XX a. pradžią ir priklausančios viduriniajai klasei, autobiografijose pateikia pirmąjį susidūrimą su pasauliu: jos „įrėmina savo egzistencijos prasmę pirmuoju, tiek jusliniu, tiek aiškiai apibrėžtu išsipuošusiu pasaulio suvokimu – *pasaulio, kuriame drabužiai pasirodo pirmiausia* [išskirta – V. K.], ir tik po to atsiranda šypsenos, žmonės ir žodžiai. Pasaulio, kuriame ‚juslinė substancija’ aiškiai suvokta ir įamžinta savajame ‚aš’ yra žmogiškumo pradžia – arba būtina sąlyga“.¹

Nijolės Miliauskaitės biografija vargiai tilptų į Kavolio pažymėtus socialinius parametrus, o ir poezijos negalima traktuoti tiesiog kaip autobiografijos ar biografinių nuorodų derinio. Tačiau Kavolio aprašytas pasaulio ir savojo aš suvokimo būdas Miliauskaitės poezijai stebėtinai tinka. Drabužis jos poetiniame pasaulyje yra labai svarbi ir ypatingai semantiškai prisotinta figūra, kurioje susipina ir socialinės charakteristikos poetinės transformacijos, ir kone fenomenologinis drabužio ar audinio aprašymas, realizuojantis Barthes'o aprašytas galimas šios figūros „poetines investicijas“, ir, svarbiausia, jusline patirtimi prasidedančios subjektyvumo istorijos.

Vienas pagrindinių eilėraščio kompozicijų organizuojančių veiksnių Miliauskaitės poezijoje yra kalbančio subjekto žvilgsnis, išplėšiantis iš pasaulio mažytę atkarpą ir paverčiantis ją reikšminga subjektyvumo metafora². Toks pasaulio fragmentas dažnai pasirodo kaip natiurmortas, portretas ar kažkas panašaus į žanrinę nuotrauką, kurios „žanriškumą“ paryškina neretos nuorodos į scenos apšvietimą. Jei kalbėsime apie pastaruosius du atvejus, tai žmonės tokiose scenose regos yra tarsi sustingdomi pozomis, panašiomis į flamandų tapybą³. Jie (dažniau jos) sėdi arba stovi, veikia ką nors kasdieniško – šukuojasi, mezga, siuva, lanksto skalbinius. Kitą asmenį (arba save kaip *kitą*) subjekto žvilgsnis iš aplinkos išskiria metonimiškai fiksuodamas du dalykus – šukuoseną ir drabužius, paprastai vieną po kito arba vieną greta kito. „[Š]ukuosena, rūbai, viskas, o viskas/ atitinka žmogaus padėtį, luomą“, – taip apibendrinama eilėraštyje „Lėliu siuvėja“.⁴ Dažniau susiduriame su konkretesnėmis charakteristikomis: „Jisai/ į langus dairėsi, nudryžęs skuduras/ karojo ant liesų pečių,/ ilgi plaukai/ kaip vėliava.“ (eil. „Danieliaus dūdelė“, p. 23); „tiesi, sena moteriškė (megztinis/ suadytom alkūnėm)“ (eil. „Senos revoliucionierės kambarys“, p. 143); „mergytė, pozavusi fotografijai// basom/ kojom, pusnuogė, aprengta/ skarmalais, trumpai/ pakirpti tamsūs plaukai“ (p. 145).

Kaip matome, šiose trumpose charakteristikose ryškus socialinis aspektas – portre-

¹ Vytautas Kavolis, „Savojo ‚aš’ istorijos, socialumo žemėlapiai”, ir Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, p. 130–131.

² 90 Tiksliau būtų teigti – metametąfora, nes teksto retorikos lygmenyje Miliauskaitės poezija yra beveik nemetaforiška. Joje vyrauja metoniminis aprašymas, kuris visas teksto pabaigoje, kalbančiam subjektui apibendrinant aprašomą situaciją ir įgyja metaforos statusą. Būtent dėl to sunku cituoti atskiras Miliauskaitės eilėraščių atkarpas – ši iš pirmo žvilgsnio proziška ir paprasta poezija yra labai griežtos struktūros, ir atskira, iš konteksto ištraukta, frazė gali būti tiesiog klaidinanti.

³ Už šį pastebėjimą esu dėkinga menotyrintinkei Tojanai Račiūnaitei (jos komentaras po autorės pranešimo „Baltų lankų“ akademinėje savaitėje 1999 m.)

⁴ Nijolė Miliauskaitė, *Sielos labirintas*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 346. Toliau cituojant iš šio leidinio skliaustuose bus nurodomas puslapis.

⁵ Gana dažnai tokia charakteristika pateikiama kaip pastaba skliaustuose – savotiška remarka teksto scenovaizdžiu.

tai⁶ siejami skurdo reikšmės, o portretų „modeliai“ – visuomenės marginalai (skurdžiai, „prieglaudų vaikai“, vienišos moterys, suvargusios motinos). Kodėl žvilgsnis dažnai fiksuoja būtent tokius žmones ir tokias jų išorės detales?

Šiuose portretuose, kaip ir kitokio pobūdžio eilėraščiuose, apie kuriuos dar kalbėsime, esama tam tikros socialinės tikrovės reprezentacijos. Pastebime konkrečių sovietmečio realijų, nuorodų į sovietmečio gyvenimo „stilių“ – beformę, unifikuojančią aprangą, netgi vadinamojo deficito realybę („man gėda/ mano seno žemiojo palto/ pirktų vaikų parduotuvėj/ nutriušęs, beformis, mačiau tokiu apsivilkus/ apyseną moterį“, p. 115; „ne/ aš nelaukiu Godo, man tereiktų/ tik poros sportinių marškinėlių/ kad turėčiau tave kuo aprengt/ vasaros karščiuos“, p. 117). Tačiau tai tik paviršinis teksto prasmės sluoksnis, nesunkiai atpažįstamas tų, kurie prisimena sovietmečio socialinę realybę ir, ko gero, ne visada fiksuojamas kitai kartai priklausančio skaitytojo. Pagaliau tai svarbu ne kaip istorinė nuoroda, o kaip socialinio ir tarpasmeninio jautrumo pėdsakas, išliekantis ir vėlyvojoje poetės kūryboje. Pavyzdžiui, 1995 m. parašytame eilėraštyje „Krautuvė“ aktualizuojamas jau posovietinės tikrovės kontekstas, šiuo atveju – padėvėtų drabužių parduotuvės. Parduotuvės „asortimentas“ ir personažo santykis su juo poetei tampa portretavimo priemone ir tokiu būdu – bandymu suprasti kitą iš jo išorinės raiškos:

padėvėtų drabužių krautuvėj, šaltoj
 nejaukioj, apytamsėj, ubagų ir beturčių telankomaj
 moteris, neseniai pradėjusiais žilti plaukais
 inteligentišku veidu

jau gerą valandą rausiasi
 skudurų krūvoj, štai surado ką, atidžiai
 apžiūri kiekvieną siūlę, apčiupinėja prinešus prie lango
 prieš šviesą pakelia, tikrindama, ar nėra kur
 suėsta kandžių, ilgai varto rankose
 kažką svarstydamą

paskui klausia kainos, žiūrėdama tiesiai
 bando nusiderėti
 pagaliau sulygsta

sumoka, dedasi pirkinį
 krepšin, nei sutrikęs
 jos veidas, nei liūdnas, nei linksmas

išeidama
 tylutėliai uždaro duris (p. 388)

⁶ Kad portreto „žanras“ poetei labai svarbus, rodo ir pirmojo jos eilėraščių rinkinio pavadinimas Uršulės S. portretas (1985).

⁷ Pastaroji citata – aiški nuoroda į sovietmečiui būdingas eiles parduotuvėse. Beje, abu cituojami eilėraščiai yra iš pirmojo poetės rinkinio, išėjusio dar sovietmečiu.

Prie šio tipo eilėraščių ir drabužių figūrų juose mes dar grįšime. Kol kas svarbu pabrėžti, kad Miliauskaitės poetiniame pasaulyje skurdžios aprangos tema į subjektyvumo reprezentacijas įeina ne socialinės kritikos ar ne tiek socialinės tapatybės, kiek visų pirma intersubjektyvio ryšio aspektu⁸. Per žvilgsnio užfiksuotą drabužį ar per stebimo asmens santykį su drabužiu *kitas* iš anonimo tampa konkretų likimą, savą gyvenimo istoriją turinčiu asmeniu.

Tiesa, reikia pridurti, kad žvilgsnis, kuris organizuoja eilėraščio struktūrą, Miliauskaitės poezijoje gali būti ir prisiminimo ar vizijos figūra. Tokiu būdu paprastai kuriami artimųjų, visų pirma tėvo ir motinos, portretai. Drabužis, kuris žvilgsniu išplėšiamas ne tiek iš erdvės, kiek iš laiko, struktūriškai funkcionuoja labai panašiai kaip ir anksčiau aptartuose tekstuose, o skirtumas, kaip jau būdinga Miliauskaitei, paaiškėja tik pačioje eilėraščio pabaigoje – apibūdinant, tiesiogiai ar netiesiogiai, artimumo laipsnį ir jausminį santykį su gyvenimo atkarpa, išplėšta iš atminties. Štai eilėraštyje „juoda pilotė...“ galime skaityti tarsi detektyvą. Pusę eilėraščio sudaro išsamus nežinia kokio motociklininko portretas, kuriamas iš aprangos detalių, kitą pusę – to personažo teminę vertę atitinkantis veiksmas, džiaugsmingas skriejimas motociklu. Tačiau paskutinės keturios eilutės, iš karto po itin euforiškos personažo charakteristikos (skrieja motociklu „tarsi būt išaugę sparnai“), įvardija portretuojamąjį. Tai kalbančiosios tėvas. Šioje vietoje visas sintagminis eilėraščio skaitymas apverčiamas aukštyn kojom; kitaip sakant, tekstas atskleidžia kitą prasmės sluoksnį. Tai eilėraštis ne apie motociklininko likimą, o apie kalbančiosios netektį praeityje, tebesitęsiančią dabartyje („tebeskrenda“):

juoda pilotė, glaudžiai
 aptempus gaivą, jau smarkokai
 apskrynus oda apie siūles, bus dar nuo karo
 užsilikus

didžiuliai motociklininko akiniai
 odinės juodos pirštinės

kaip vėjas
 lekia plentų, stipraus žibinto
 vis iš tamsos išplėšiamu

motoro gausmas
 džiaugsmingai plakanti širdis
 ramybė

tarsi būt išaugę
 sparnai

⁸ Tai sakydami nepriešiname socialumo ir intersubjektyvio ar tarpasmeninio ryšio. Pastarasis, savaime aišku, yra tam tikras socialumo modusas.

kaip juodas angelas
per tavo gyvenimo tamsą tebeskrenda
ant motociklo

tavo tėvas (p. 318)

„[...] kaip man suprasti ją“, – sakoma viename panašaus pobūdžio eilėraštyje, kuriam iškyla motinos portretas. Šį netiesioginį klausimą galima laikyti apibendrinimu – juo išsakoma negalimybė įveikti laikinio ir emocinio atstumo su kitu, kuris vienu ir tuo pat metu yra artimas (giminystės ryšiu) ir tolimas (nesuprantamas). Būtent tokiu paradoksaliu pavidalu – kaip nesamas, bet trokštamas ir drauge neįmanomas – intersubjektinis ryšys pasirodo eilėraščiuose, kuriuose stebimas veikėjas yra kalbančiąjai artimas, susietas giminystės ryšiu.

Ten, kur pagrindinis personažas yra savotiškas anonimas, marginalas, tik žvilgsnio paverčiamas asmeniu, intersubjektinė komunikacija mezgasi kiek kitaip. Socialinės tapatybės ir intersubjektyvumo aspektai tokiuose eilėraščiuose nėra visiškai atskirti, greičiau tarp jų esama tam tikros hierarchijos. Su portretuojamais žmonėmis eilėraščio kalbančiąja dažnai sieja solidarumo ir bendros, nors ir nepasidalintos, patirties jausmas (to visiškai nėra anksčiau aptartu atveju – distancija su tėvu ar motina, regis, neįveikiama). „Neprišaitakę žmonės“, – tiksliai apibendrinama viename iš ciklo „Bonifratrų ligininė“ eilėraščių:

neprisitaikę žmonės
prieglaudose, kūdikių namuos, beprotnamy

atpažįsta vieni kitus
iš akių
skaitykloj, senamiesčio kavinukėse, lavoninėj

netikėta votis
sveikame treniruotam kūne
ar
nematyta gėlė
staiga besiskleidžianti tavo daržely (p. 51)

Eilėraštyje tiesiogiai apibūdinama situacija, kuri daugelyje kitų tekstų yra implicitiška: „atpažįsta vieni kitus.“ Šiame eilėraštyje akys, o daugelyje kitų eilėraščių – drabužis yra tam tikra atpažinimo erdvė, požymis, pagal kurį identifikuojama gimininga siela. Tokia identifikacija Miliauskaitės poezijoje yra poetinio naratyvo pagrindas, tad solidarumas su kitais „neprisitaikiusiais“ dažniausiai vyksta kognityvinėje (pats bendrystės atpažinimas) arba pasijų (empatija) plotmėje. Beje, pirmoji plotmė beveik visada išryškėja eilėraščio pradžioje, o antroji – eilėraščio pabaigoje. Būtent paskutinėse keliose teksto eilutėse subjektas apibendrina portretinį aprašymą, asmens išorinei, kurioje rūbams tenka labai svarbus vaidmuo, suteikdamas vidujybės ar numanomo likimo reikšmę. Kitaip tariant, interpretuodamas vaizdą, subjektas veik nepastebimai išduoda savo empatinį santykį su

vaizduojamu asmeniu. Pateiksime tik vieną iš daugelio pavyzdžių – eilėraščio „sėdėjo prie pat gatvės“ pradžią ir pabaigą:

sėdėjo prie pat gatvės
ant aplūžusio suolo apsilaupusiais dažais

pro šalį ėjo žmonės, zujo vaikai
verkė kūdikis vežimėly prie krautuvės

tokia nedidele mėlyna berete, kokias nešioja traktorininkai
storu lietpalčiu dar nuo neatmenamų laikų, guminiiais
batais aukštais aulais
[...]
buvo karšta gegužės pabaiga

magiškas
ratas aplink jį, besiplečiantis
tylos ir vienatvės ratas (p. 171)⁹

Esama ir kitos struktūrinės šio modelio variacijos, ne retesnės nei pirmoji. Eilėraščio pabaigoje (kartais ir viduryje ar net kiek anksčiau), regis, neutralus aprašymas virsta kalbėjimu antruoju asmeniu – kreipimusi į personažą.

Pasikeitusi sakymo strategija dažnai derinama su portretą apibendrinančia interpretacija:

neaiškaus amžiaus moteris
prietemoj
rankas sudėjus ant kelių
[...]
plaukai pilni archyvo dulkių
nutriušę, kaligrafiška
rašysena, giliai paslėptas
liūdesys
[...]
vartai ir dėlioji
vieną prie kito
gėles, sapnus, žvilgsnį
dainos nuotrupą, šypseną

visas
tavo turtas
prietemoj, moters
kurios nemylti niekas (eil. „Moteris iš archyvo“, p. 82)

⁹ Šiam tipui priklauso ir anksčiau cituotas eilėraštis „Krautuvė“.

Tokia sakymo strategija identifikaciją apie kurią kalbėjome, paverčia daugiaprasmiu ar keliasluoksniu procesu. Viena vertus, identifikacija pasireiškia kaip *atpažinimas* ir *panašumo pripažinimas*. Kita vertus, čia neabejotinai esama ir tapatinimosi aspekto (į kitą žiūrima kaip į save). Tačiau panašiai kuriama ir distancija su savimi, tai yra situacija, kai į save žiūrima kaip į kitą ir apie save kalbama antruoju asmeniu. Sakymo strategijos požiūriu šis atvejis yra labiausiai komplikotas Miliauskaitės poezijoje. Jis gali reikštis arba minėtu kalbančiojo asmens pozicijos pasikeitimu, akivaizdžiausiai matomu veiksmožodžių ir įvardžių formose, arba apskritai vienkrypčio *aš* kreipimosi į tu dominavimu, arba labai ryškiu deiktiniu sakymo (*aš – čia – dabar*) ir pasakymo (personažo „istorijos“ *ji – ten – tada*) atskyrimu¹⁰, arba kartais ir niekaip specifiskai nepasireikšti. Tuomet autokomunikacijos situaciją leidžia atpažinti tam tikros figūros. Visos Miliauskaitės lyrikos kontekste veidrodis ir fotografijos figūros, pagaliau portretuojamas personažas (dažniausiai mergaitė) ir tam tikrų erdvės figūrų (pavyzdžiui, prieglaudos) buvimas tekste signalizuoja, kad susiduriame su vadinamoju autokomunikacijos atveju. Kai kuriuose eilėraščiuose susipina visos šios tekstinės pozicijos, susijusios su viena pagrindinių Miliauskaitės poezijos temų – savosios tapatybės paieškomis. Vienas tokių eilėraščių – „žinau, kad lig šiol nedirsti“:

žinau, kad lig šiol nedirsti
pasibelst
į auklėtojų kambario duris
vaikas
išblukusioj
prieglaudos nuotraukoj

išeigine suknele su balta apykakle
per vidurį sklaidymas, lygiai
prišukuoti plaukai

mums irgi
ateina žiema:
monotoniškai verkiama už lango
kai vėjas
ilgom kaulėtom rankom
žarsto sniegą patamsy
sukaukdamas protarpiais kamine

bet neverkei nubausta
atkakliai šiūravai
trenkiančias chlorkalkėm valgyklos grindis (p. 16)

¹⁰ Jurijus Lotmanas straipsnyje „Autokomunikacija: ‚Aš‘ ir ‚Kitas‘ kaip adresatai“ pasiremia Aleksandro Piatigorskio teigimu, kad kai sistemoje „Aš – Ji/Ji“ informacija perduodama erdve, o sistemoje „Aš-Aš“ – laiku (žr. Юрий Лотман „Автокоммуникация: ‚Я‘ и ‚Другой‘ как адресаты“, in: Юрий Лотман, Внутри мыслящих миров, Москва: Языки русской культуры, 1999, p. 24). Miliauskaitės poezijos struktūra šią prielaidą tik patvirtina.

Šis tekstas turi dar vieną bruožą, būdingą „autoportretiniams” Miliauskaitės eilėraš-
čiams. Tokie eilėraščiai dažniausiai prasideda ne nuo asmens išvaizdos aprašymo (jis daž-
niausiai pasirodo eilėraščio viduryje), o nuo jo savijautos (dažniausiai ji prisimenama),
psichinio ar psichologinio turinio (cituotame eilėraštyje – baimės) aprašymo. Kitaip sa-
kant, dar kartą patvirtinamas Bachtino teiginys, kad prieiga prie savo išorės įmanoma tik
iš savo paties vidaus.

Ir šiame eilėraštyje, ir kituose, kur charakterizuojamas *aš* kaip *kitas*, drabužiui tenka
labai svarbus vaidmuo – jis tampa viena ryškiausių figūrų subjekto tapatybės paieškose,
kitai sakant, – viena iš svarbiausių tapatybės metaforų (kaip minėjome, ne retoriniame,
bet viso teksto struktūros lygmenyje). Eilėraštyje „ji nieko nežino“¹¹ drabužio matavima-
sis žymi bene pradinį tapatybės paieškų tašką, ryšio su motina paieškas, kurias pratęsia
kiti tos paieškos būdai:

nori būti viena
matuojas motinos rūbus
persirenginėja
karštligiškai
renka sau vardą
ieško knygoje sau biografijos

negražaus veido, slapūnė
užsižiūrėjus į stiklinį rutulį
į plūdę, jūros išskalautą
į veidrodį
pamatyti
trokšta

savo paskirtį
savo likimą
tavo
veidą

tai paslaptis (p. 12)

Miliauskaitės poezijoje tapatybė figūratyviai reiškia savo rūbo – tik *man* tinkan-
čio, tik *man* priklausančio paieškomis. Kitaip tariant, ieškoma *tikrumo*, kuris pasirodytų
kaip buvimo (sielos) ir atrodymo (kūniškos raiškos) sutapimas. Su šiuo procesu (tapaty-
bė Miliauskaitės poezijoje neabejotinai suvokiama kaip procesas) susiduriame negaty-
viai, kai įvardijamas nesavas, trokštamas atsikratyti drabužis. Toks yra dėvėtas kažkieno
kito, rudas, beformis, nutriušęs, bet labai tvirtas, todėl nesunešiojimas, jį reprezentuoja
vienintelis audinys – velvetas („su koku džiaugsmu nusimesčiau/ nušiususią prieglaudos

¹¹ Tai vienas iš tų tekstų, kur beveik nėra – išskyrus pačioje teksto pabaigoje pasirodantį įvardį „tavo“ – tiesioginių
lingvistinių nuorodų, kad „ji“ ir kalbančioji sutampa.

suknią/ iš velnio odos, velveto, tvirčiausio/ varguomenės audeklo/ dėvėtą daugybės mergaičių/ dar prieš mane“ (p. 17).

Tačiau Miliauskaitės poezijoje labai ryški ir kitokia vestimentarinė izotopija, sietina su pozityviu tapatybės paieškų poliumi, ar, tiksliau, – ieškomos tapatybės vizija. Šiam poliui priklauso *geidžiamas kaip savas rūbas*, išsiskleidžiantis visa prabangių audinių gama. Tai aksomas, šilkas, atlasas, muslinas, gipiūras, kašmyras – ryškios tekstūros ir reljefiškos faktūros audiniai, audiniai, kurie, kaip ir namų erdvė, trokštamos harmonijos vieta, išsiskleidžia visa jusline įvairove. Tokie audiniai ar drabužiai iš jų dažniausiai stebimi ant kito kūno („dėvėjo šviesias/ ilgias plačias sukneas [...] plonas švelnus audinys/ neslėpė krūtų/ [...] tą vasarą/ dar nebuvo karo ir neturėjo būti, pirmojo/ pasaulinio“, eil. „Tą vasarą“, p. 113). Jie liečiami žvilgsniu ar ranka („gal gerą pusdienį praleidau tąkart/ šilko krautuvėj (tai kas, kad negaliu sau leisti/ nė skepetos), tolyn tolyn/ keliaudama galiukais pirštų, per šilką, ištapytą/ jautriais prisilietimais...“ (p. 456). Pagaliau jie priklauso praeities, sapno ar vizijos pasauliui, bet beveik niekada netampa kalbančiosios kūną apgaubiančiu rūbu („sapne siuvau juodą suknią/ juodą suknią krintančią/ sunkiom giliom klostėm// pro juodus/ perregimus nėrinius/ žvelgia vėjuota naktis...“ (p. 85).

Drabužio ir jo juslinio turiningumo figūros, visų pirma lytėjimas, Miliauskaitės poezijoje apibūdina kelias pagrindines šio meninio pasaulio vertes, kitaip sakant, tai, ką šios poezijos subjektas laiko tapatybės galimybe ar kryptimi. Viena iš šių verčių – tikrumas, kurio ieškojimo istorija mums pateikiama eilėraštyje „akis užmerkus...“:

akis užmerkus, liečiu galiukais pirštų
iš lėto, tyrinédama

tai šilkas
bet ar galėčiau pasikliaut jutimais, kai šitiek
padirbinių pridaryta, beveik tobulai
mėgdžiojančių, kas nepadirbama

atkerpu mažulytę skiautelę, uždegu
dega – nelabai noriai (taip ir turėtų būti)
uostau – kvapas įmestos į ugnį
plaukų sruogos (tai irgi
patvirtintų mano spėjimą)
pelenus sutrinu tarp pirštų – sausi
ir birūs, nesusilydę

tikras šilkas

vėsina per vasaros karščius, šildo
per žiemos šalčius, plonytis,
o koks tvirtas

panardinti
 rankas į šilką, panirti
 gilyn, vis gilyn, visa oda pajusti
 šviesą, šilkverpių išmintį
 tirtpe ištirpti
 visa savo siela pajusti kas tikra (p. 449–450)

Ką mums papasakoja ši iš pirmo žvilgsnio kone buitiška (referentiniame lygmenyje) istorija, kurios pagrindiniai „veikėjai“ yra ne tik kalbančioji (jos teminis vaidmuo – šilko bandytoja), ne tik pats šilkas, bet ir bent keturi iš penkių pojūčių?

Taigi rega, kuri, kaip matėme, yra kompozicinė daugelio Miliauskaitės eilėraščių dominantė, šio eilėraščio pradžioje „išjungiamo“, kad sustiprintų kitą pojūtį – lytėjimą, kuriuo bene labiausiai ir išbandomas medžiagos tikrumas, kol kas visiškai tiesiogine prasme. Tačiau iš karto paaiškėja, kad vieno pojūčio (nors tekste vartojama daugiskaita – „jutimai“) nepakanka, ir į išbandymo spektaklį įsitraukia uoslė, lytėjimas, kuriuo dar kartą tikrinama ugnimi išbandytos medžiagos modifikacija („pelenus sutrinu tarp pirštų“). Tik dabar, medžiagai jau atlaikius išbandymą ugnimi, uosle ir pirštais, patvirtinama jos vertė („tikras šilkas“¹²) ir funkcijos, kurios gali išryškėti, medžiagai apgaubiant kūną, tai yra tampant drabužiu. Tolesniame tekste lytėjimas ima visiškai dominuoti; juo patikrinama dar viena praktinė medžiagos vertė („plonytis, o koks tvirtas“). Viso kitos vertės, kurias toliau atskleidžia lytėjimo pojūtis, – jau ne praktinės ir jau ne realios, tai yra patiriamos ne fizinio išbandymo dabartyje. Tai liudija pirmiausia pasikeitusi sakymo situacija: iš esamojo laiko pirmojo asmens pereinama į bendratį, kuri šiuo atveju yra neabejotina troškimo, geidimo raiška. Be to, lytėjimas įgyja intensyvėjančio gylio dimensiją: panardinti rankas – panirti gilyn – visa oda pajusti (tai retas atvejis Miliauskaitės kūryboje, kai metametфора reiškiamą retorine metafora). Ši gilaus lytėjimo trajektorija baigiasi trokštamam ankstesnio, pavadinim sąlygiškai, empirinio, subjekto išnykimu. Subjekto ir objekto susiliejiame („tirtpe ištirpti“) pasirodo kitas subjektas, kuriam pagrindinė vertė yra ne šilko kaip medžiagos tikrumas, o kažkoks kitas tikrumas. Paskutinė eilėraščio eilutė, kaip įprasta Miliauskaitės poezijoje, viską surikiuoja į savo vietas – juslinis tikrumo patyrimas transformuojamas į tikrumą sielai, o visa ši mūsų pedantiškai narpliota šilko išbandymo istorija virsta, parafrazuojant Greimą, pasakojimu apie tai, kaip į kasdienę subjekto veiklą įsiskverbia transcendentinės vertės¹³. Viena eilutė, frazė – ir visas visai nemetaforiškas tekstas virsta metatropu – „transcendencijos žemėje“ metafora¹⁴.

Drabužis, audinys ar kitokie iš medžiagos pagaminti dalykai per lytėjimo figūrą Miliauskaitės poezijoje dažnai tampa tarpsubjektinės komunikacijos tropu. Rankdarbiai (paveldėta nertinė staltiesė, močiutės monograma ant senovinės staltiesės), drabužis (kinietės siūta suknią), su siuvimu ir rankdarbiais susiję daiktai (adatinė) yra dvigubai „prisotinti“ lytėjimo. Šiuos daiktus liečia kalbančioji (kartais tas lytėjimas tik implicitinis

¹² Beje, ši frazė eilėraštyje išskirta, neįtraukta į strofą; grafiškai taip pat pabrėžta ir paskutinė eilėraščio eilutė, kurioje yra tas pats žodis – „tikra“.

¹³ Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, p. 82.

¹⁴ Kavolis apibūdina Miliauskaitę kaip randančią „transcendenciją žemėje“. Žr. Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 148.

arba tiesiogiai išreikštas kaip lytėjimas žvilgsniu), tačiau juose yra išsaugomas ir kažkieno kito, nutolusio laike ir erdvėje – močiutės, išsiuvinėjusios staltiesę, kinetės, išsiuvinėjusios suknelę ar išaudusios šilko šalį, artimųjų, kuriems priklausė adatinė, – prisilietimas. Kalbančioji liečia ne tik patį daikto paviršių, bet ir jame išsaugotą kito prisilietimą (neretai išnyrantį tiesiog rankų figūra). Taigi liečia savo gyvenimo dalį (adatinė prikelia iš atminties visą gyvenimą, „kurio nebėr“, eil. „adatinė pasiūta iš grubios..“) arba atkuria visiškai svetimo gyvenimo fragmentą. Eilėraštyje „tą suknią“ (iš ciklo „Kiniškai rožei“) moters vaizdas pasirodo kiek kitaip nei tuose eilėraščiuose, apie kuriuos kalbėjome anksčiau. Jis išnyra ne iš aplinkos, o iš neliečiamos, tik prisimenamos (bet trokštamoms apsilvilti) juodos kiniškos sukniškos, nukeliančios kalbančiąją į sukniškos gimimo laiką ir erdvę. Kitaip sakant, detalus atminties žvilgsnis į suknią, sugėrusią kažkieno rankų darbą, atkuria to kažkieno gyvenimą:

tą suknią, juodą kinišką suknią, tebeprisimenu
apsivilkt ją norėčiau
iš tolimiausių provincijų
parvežta lauktuvių, nors nieko
nebuvo tavęs prašiusi, tik sugrįžti

nuostabiai siuvinėta, kiekvienas dygsnelis – tikro
meistro ranka, raudono ir mėlyno šilko
aplikacijom išdabinta, lyg būtų brangiausiai
akmenimis inkrustuota

smulkus
žingsnelis, švelnus
varpelio skambčiojimas, niuansuotas
balsas, pusiau nuleistos akys (p. 415)¹⁵

Taigi sąlytis su kitu poetės kūryboje yra esminė buvimo pasaulyje forma. Tiesa, jis visada yra arba buvęs, arba tėra siekiamybė, o subjekto būseną – to harmoniją sąlygojančio ryšio ilgesys.

Apibendrinant vertaprisiminti, kad, pasijų semiotikos požiūriu, kalbos ir pasaulio susitikimas, arba pasaulio išsakymas, vyksta tarpininkaujant kūnui, juslinei mūsų patirčiai. Natūralaus pasaulio bruožus ir figūras, tai yra tai, kas sudaro šios semiotinės sistemos signifikantus, kitaip sakant, raiškos plano vienetus, percepcija padeda transformuoti į kalbos signifikatus, taigi turinio plano vienetus. Būtent jaučiančio kūno dėka pasaulis mums tampa prasmingas – eksteroreceptyvios (esančios už žmogaus kūno) figūros yra

¹⁵ Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad šį eilėraščių šiek tiek pagadina pabaigoj atsirandanti gana tiesmuka nuoroda į reinkarnaciją. Paskutiniųjų metų Miliauskaitės poezijoje gal kiek per daug prikaišiota aluzijų į Rytų religijas ir pasaulėžiūrą. „Rytietiškas“ jos poezijoje iš tikro pasirodo daug anksčiau nei patys rytietiški motyvai. Variacijų Rytų (tiksliau, kinų) poezijos tradicija galima įžvelgti dominuojančioje poetės eilėraščių struktūroje: stebima kasdienybės detalė – transcendentinę prasmę suteikiantis apibendrinimas.

interiorizuojamos ir subjektyvizuojamos¹⁶. Miliauskaitės poezija tuo ir unikali, kad joje vyrauja tai, kas paprastai literatūroje lieka „už skliaustų“. Eilėraštyje dažnai pateikiamas ne tiesiog subjektyvizuotas pasaulio vaizdas, vizija ar modelis, o rodomas pats išorinio žmogui pasaulio interiorizavimo, jo pavertimo žmogiškai reikšmingu ir savu procesas, kitaip tariant, pats subjektyvizacijos procesas. Drabužis šioje poezijoje yra viena svarbiausių aptarto proceso figūrų. „Efemeriškas lytėjimo pojūtis, delikatus subjekto sąlytis su kitu – aksomu, skruostu – tai visa, kas lieka, kai nebėra ko tikėtis“, – šie Greimo žodžiai apie Julijo Cortazaro novelę puikiai tinka ir Miliauskaitės poezijai¹⁷. Nors tam tikra jauslumo transcendencija, kurios įsikūnijimą drabužio figūroje mes ir bandėme aptarti, Miliauskaitė, ko gero, artimesnė kitam Greimo aptartam autoriui Italo Calvino. Tiksliau, tam kone fenomenologiniam, sudėtingai paprastam aprašymui, kuris sudaro *Palomaro*¹⁸ ir *Markovaldo* apsakymų ciklą pagrindą¹⁹.

Iš knygos: Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, 2008

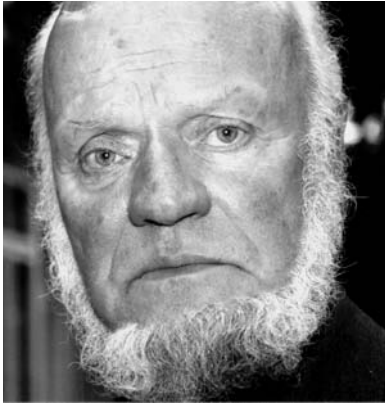
¹⁶ Algirdas Julien Greimas, Jacques Fontanille, op. cit, p. 12.

¹⁷ Algirdas Julius Greimas, Apie netobulumą, p. 63.

¹⁸ Greimas Apie netobulumą skyriuje „Guizzo“ analizuoja vieną iš Polomoro ciklo apsakymų – „Nuoga krūtis“.

¹⁹ Italų prozininkas Italo Calvino – be galo daugialypis autorius. Tad apie sąsajas galime kalbėti tik konkrečiu aspektu ir tik su konkrečiais kūriniais. Tikėkimės, kad šios dvi puikios apsakymų knygos (Markovaldas, arba metų laikai mieste, 1963, ir Palomaras, 1983) kada nors bus išverstos ir į lietuvių kalbą.

Juozas Aputis

Juozas Aputis (1936–2010), esmingai modernizuodamas lietuvių novelę ir apysaką, prisidėjo prie šių žanrų atgimimo ir suklestėjimo. Priklausydamas sovietmečio „tyliųjų modernistų“ kartai, literatūrai jis siekė grąžinti estetinę vertę ir pasakyti kuo daugiau tiesos apie žmogų ir istorinį laiką. Kiekviena nauja rašytojo knyga būdavo savaip simptomiška, etapiška, tapdavo nauju laipteliu lietuvių prozos pasakojimo raidoje. Humanistinės Apučio kūrybos vertybės kreipė žvilgsnį į mažiausiai sovietmečiu ideologijos pažeistą žmogiškumo domeną (jam rūpi atmintis, sąžinė, gerumas, atlaidumas, meilė, atradimų džiaugsmas, praradimų gėla) ir subtilų žodžio meną. Baisus yra žmogus „be abejonės, be dvasios svarstyklių“,

sakė rašytojas. Aputis buvo asmenybiškas savo randu smilkinyje (dar vaikui įspyrė kumeliukas) ir aputiška barzda, savo išmintimi, autentiškumu, moraline pozicija prieš blogį, vertybiškumu, mašliu ir plastišku prozos sakiniu.

Aputis gimė 1936 m. birželio 8 d. Balčiuose (Raseinių r.), baigė Vilniaus universitetą (1960), dirbo *Girių*, *Literatūros ir meno* redakcijose, nuo 1980 m. – *Pergalės* žurnale ir mėnraštyje *Metai* (1990–1994 vyriausiasis redaktorius, vėliau – prozos skyriaus vedėjas). Paskutiniu metu dešimtmečiu daugiausia gyveno savo rankomis restauruotoje sodyboje etnografiniame Dzūkijos kaime Zervynose, rašė, grybavo, artimai bendravo su vietiniais dzūkiais ir padėjo jiems valdininkų koridoriuose kovoti už savo teises.

Jau pirmaisiais novelių rinkiniais *Žydi bičių duona* (1963), *Rugsėjo paukščiai* (1967) Aputis ėmėsi keisti įsigalėjusią buitinės prozos tradiciją – asociatyvūs vaizdai, veikėjo psichikos judesiai, akinančiais blyksniais įsiterpiančios prisiminimai, sapno poetika, vaizduotės šuorai kūrė naujo tipo mažąją prozos formą. Būtent novelė anuomet buvo prozos pasakojimo „žvalgas“ – tai, kas būdavo atrandama joje, vėliau įsitvirtindavo romano žanre. Iš buitinės į būtiškąją plotmę dar stipriau pasistūmėta novelių rinkiniais *Horizonte bėga šernai* (1971) ir *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977).

Aputis sovietmečio kultūrinio „bado“ metu buvo ypatingas autorius – jis kėlė klausimus. Perfrazuojant paskutinės jo knygos *Maži atsakymai į didelius klausimus* (2006) antrašte, tai – dideli klausimai, į kuriuos maži atsakymai neįmanomi, kiekvienas gali atsakyti tik gyvendamas. Kitaip tariant, Aputis mokė mąstyti savo galva, reflektuoti patirtį, suvokti savo moralinius pasirinkimus. Jo prozoje užgimė keistas metafizinis nerimas, kurio tokiais geliančiais pavidalais anksčiau nebūta lietuvių literatūroje. Rašytojas be užuolankų prabilo apie vienuolė, baimę, liūdesį, ribines psichikos būsenas. Jis gerokai praplėtė prozos tūrį, dėmesį telkdamas į psichologinę problemiką, ir visai nesvarbu, ar rašė apie miesto, ar apie kaimo žmogų. Gerai pažindamas gimtąją Žemaitijos kaimo aplinką, tapo vienu savičiausių seno žmogaus, paveldėjusio dar tarpukario vertybes, vaizduotojų, gilinosi į jo pasaulėvaizdžio pastoviuosius dėmenis. Novelių rinktinės pavadinimas *Gegužė ant nulūžusio beržo* (1986) apibendrina agrarinės sanklodos nykimą (nulūžęs beržas), o

pati gegužė simbolizuoja atminties balsą – praeities išgyvenimai neturi būti užmiršti.

Apučio veikėjus vienija ne kilmė, amžius ar statusas, o egzistencinis nerimas, pasaulio slėpinių pajautimas, užaštrinti pojūčiai, fiksuojantys pačias subtiliausias daiktinės ir metafizinės tikrovės vibracijas. Ypatinga aputiška šviesa ir gyvenimo pažinimo džiaugsmu dvelkia ankstyvųjų novelių triptikas *Ak, Teofili!*, pasakojantis apie pirmosios meilės trikampį, vidinį šešiolikmečio Beno augimą (tai dažniausias vardas Apučio kūryboje), žemės matininkų kasdienybę (pagal šį triptiką pastatytas meninis filmas „Mano vaikystės ruduo“, rež. Gytis Lukšas, 1977). Būties visuotinumą dėsniai apima kiekvieną: vaiką ir senį, šuniuką ir arklį, dobilus ir dangaus pakraščiais lekiančius debesis. Individo lemtį ir apsisprendimą iškeldamas į kūrinio centrą, Aputis akcentavo pajautą, kai „atrodo, kad esi svieto laikrodis, ir ne toks, kurį prisuka, o toks, nuo kurio viskas priklauso“ (novelė „Horizonte bėga šernai“). Taip samprotauja paprastas traktorininkas, kuriam žmona, nepagrįstai įtarusi neištikimybe, šluotražiu išmušė akį. Išplėštas iš kasdieniškos rutinos žmogus praregi, ima galvoti apie pasaulio tvarkos dėsnius.

Rašytojas ugdė individo egzistencinę savivoką ir lietuvių literatūrą praturtino egzistencializmo filosofijos atšvaitais, jo personažai linkę į savistabą, jiems artimos sąvokos „kaltė“, „atsakomybė“, „stoicizmas“. Ypač tai ryšku apysakose „Prieš lapų kritimą“ ir „Rudeno žolė“ (jos pasirodė knygoje *Tiltas per Žalpę*, 1980). Autobiografinėje apysakoje „Prieš lapų kritimą“ – mažo Benučio akimis regima Antrojo pasaulinio karo baigtis. Pasislėpęs už naivaus vaiko akipločio ir suvokimo, autorius drįsta pasakyti daugiau, negu leidžiama – jis tolerantiškai traktuoja vokiečių karo ligoninės gydytojus (tai jie sutvarstė kumeliuko padarytą žaizdą). Šią pirmiausia žurnale paskelbtą apysaką budrus cenzoriai įvertino kaip ideologiškai ydingą ir autoriui buvo anuliuota už rinkinį *Sugrįžimas vakarėjančiais laikais* jau paskirta Valstybinė premija (1978). „Rudeno žolėje“ analizuojama kaltės, sąžinės ir atsakomybės tema – gydytojas nesėkmingai operavo talentingą jauną dainininkę ir ši neteko balso. Abu užsisklendžia ligoninėje (beprotnamio, psichinės ligos temos sovietmečiu taip pat nepageidautos).

Originalus istorinės praeities ir baltiškos bendrystės gaivinimo projektas buvo alegorinė apysaka *Skruzdėlynas Prūsijoje* (parašyta 1967–1971, bet neįtikusi cenzūrai ir išspausdinta tik 1989). Vyras ir moteris atmeta bukos visuomenės melą, kūniškumą, tuštybę ir pasitraukia į negyvą Prūsijos žemę, kur gelbsti savo dvasią, marindami kūną (tik korio akutė, tik gurkšnis vandens per dieną). Pats rašytojas apie šį sąlygiško siužeto, fantastiniais vaizdais ir metaforomis išdabintą kūrinį sakė, kad jis gimė iš sapno ir kad „protestuoti galėjai tik tokiais pavidalais, kuriuos mėginau nupiešti *Skruzdėlyne...*“ Savosios kartos paradimus Aputis išsamiai analizuoja apysakoje „Vargonų balsas skalbykloje“ (1989): jaunystėje jos žmonės buvo maksimalistai, o gyvenimas privertė prisitaikyti ir daryti kompromisus – taip pažeidžiama gyvenimo pilnatvė. Daugiabalsis pasakojimas primena improvizaciją vargonais. Savo vientisa struktūra, originaliais personažų charakteriais ši apysaka pranoksta vėliau parašytą romaną *Smėlynuose negalima sustoti* (1996), pasakojantį apie girininkijos šiokiadienius Dzūkijoje.

Apučio veikėjus vienija ne kilmė, amžius ar statusas, o egzistencinis nerimas, pasaulio slėpinių pajautimas, užaštrinti pojūčiai, registruojantys pačias subtiliausias daiktinės ir metafizinės tikrovės vibracijas.

Knyga *Keleivio novelės* (1985) buvo tikras dabartinės esė pranašas, nors jos pasirodymo metais niekas apie esė žanrą nė nekalbėjo. Buvo akivaizdu, kad Apučio novelės, anksčiau gražios, subalansuotos struktūros, virsta skaudžiu, abejonų pilnu tekstu, suka į atvirą dialogą, kelia programinius klausimus. Ką paliksim, ką pastatysim senos pilies vietoj? – klausia novelės „Ratu palei ežerus“ pasakotojas, išėjęs naktį paklajoti po apylinkes.

Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tik akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai unguniai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo.

Ši citata tarsi tipizuoja būsimas visuomenines ir kultūrinės permainas. Apučio prozos žodis, provokuojančiai skvarbus, jautriai reagavo į kintančius laiko ženklus, savotiškai numatė artėjantį „postmodernų būvį“, reliatyvistinę pasaulėjautą.

Keleivio novelių centre – rašytojo *alter ego*. Užimama vis aktyvesnė vertybinė pozicija, nuolat klausama, polemizuojama, atvirai svarstoma, kaip antai: kodėl žmogus dažnai glaudžiasi prie stipresniųjų, prie galios ir prievartos nešėjų? Ypač tai ryšku novelėje „Šūvis po Marazyno ažuolu“ (kartojasi Jono Biliūno „Brisiaus galo“ situacija – reikia atsikratyti nebereikalingo seno šuns). Pasipūtęs pienininkas budelio vaidmenį atlieka pasididžiudamas, o visi kaimynai žavisi tariamu jo šaunumu. Kiekvienoje situacijoje žmogaus laikysena priklauso nuo to, kiek jis išsaugojęs žmogiškumo ir atjautos, kiek turi atsparumo negarbinti smurtautojo. Žmogiškumą Aputis laiko pačia patikimiausia vertybe (Albertas Zalatorius), o gebėjimas atsilaikyti, nenusilenkti kvailybei ar šurkščiai jėgai jam yra pagrindinė savigarbos atrama ir sėkmės garantas (novelėje „Vakarėjant gražios dobilienos“ teisybę ryžtingai ginantis vaikas įveikia biurokratus).

Nelengva karo ir pokario vaikystė prie Žalpės atsispindi daugelyje Apučio novelių. „Čia, tose plynėse, tuose miškuose, ant šitų kelių ir takų, viskas bus prasidėję, ėmę gauti prasmę...“ – sakoma novelėje „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“, žmogaus formavimąsi lyginant su kregždės lipdomu lizdu ir pabrėžiant vaikystės ir jaunystės patyrimų svarbą. Ankstyvieji įvykiai ir emocijos atkuriami įsimenančiais vaizdais (žavios mokytojos Karaliūtės epizodas, pasakotojo čiuožimas slidėmis keliolika kilometrų namo) ir panardinami į intelektualinių apmąstymų srautą, todėl *tada* ir *dabar*, *ten* ir *čia* sudaro vientisą pynę. Pasaulio čiuožimo rekordininkės ir vargano provincijos vaiko judesius sieja kažgi koks (mėgstama Apučio frazė) abipusis ryšys, jis pamato save didelėje laiko ir erdvės atkarpoje, kur visus žmones gobia tas pats „gaudžiantis pasaulis“. Apučiu visa su viskuo susiję. Visų reikškingų podirvyje, žmonių santykiuose jis ieško bendrumo.

Kad Aputis neina lengvu keliu ir neilustruoja unifikuotų tiesų, o priverčia skaitytoją kiekviename žingsnyje mąstyti, puikiai atspindi novelė „Įveikti save“. Savęs tobulinimo vadovėliai, sėkmingos karjeros žinynai ir populiarioji žiniasklaida dažnai perša mintį, kad reikia vadovautis tik pozityviomis nuostatomis, kilti aukštyn nepaisant aplinkybių ir nuolat save „įveikinti“ (net ignoruojant šalia esančiųjų interesus). Mokytojas vaikams klaseje duoda rašinio temą „Svarbiausia – įveikti save“, stebi rašančiuosius, vėliau skaito jų mintis ir siūlomas išeitis. Aputis problemos sprendimo ieško keliomis kryptimis ir mokytojo bei mokinių vardu pateikia keletą skirtingų atsakymų. Mergaitė „skruzdėlytės“ pravarde rašinyje orientuojasi į laisvą individo apsisprendimą ir visų žmogui būdingų savy-

bių, tarp jų ir negatyvių (liūdesio, skausmo, ilgesio, nesėkmių), išsaugojimą, kitaip tariant, yra už žmogų su visomis jo silpnybėmis, už dvasios turtingumą. Mokytojo mėgstamas vaikas taip pat negali sutikti su teze, kad save būtina reikia įveikti, kai aplink tiek purvo, šiukšlių ir agresyvumo. Įveikti save jis norėtų ne mušdamasis į krūtinę, bet energingai irdamasis per gyvenimą ir imdamasis prasmingos veiklos. Aputis, regis, labiausiai palaiko kaip tik šią poziciją, nes novelės finalas liudija ne mokytojo naudai – prisiskaitęs gražių žodžių, jis pats išsigąsta trijų vyrų bauginimo. Iš kai kurių užuominų galima numanyti, kad novelė rašyta vėlyvučiu sovietmečiu (mokytojas komanduoja kaip kareivinių valgykloje, šmėsčioja frazės apie „kapitalistinį užsienį“), bet jau puolama ir prie „Rytų išminties ir praktikos, prie badavimų ir autosugestijų“. Kaip atpažinti slidžią ribą tarp natūralaus savęs tobulinimo ir prievartinio savo individualybės laužymo? Šiandien novelė perduoda žinią, kad vartotojiškos visuomenės standartams paklusti lengviausia, sunkiau – jiems atsisipirti. Rašytojas dar kartą atveria žmogaus trapumo, sudėtingumo perspektyvą, tarsi primena, kad abstraktaus žinojimo ar vyraujančių stereotipų perviršis neturi gožti mokėjimo „gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinių“, o prieš žūt būtina įveikdamas save žmogus turėtų klausti: dėl ko?

Paskutinis stambus novelių rinkinys *Vieškelyje džipai* (2005) išskirtinas kaip sąžininga vyresnio rašytojo pastanga eiti kartu su laiku, jam nepataikaujant, bet ir nekeiksnojant permainų (už šią knygą 2005 m. rašytojas pelnė Nacionalinę kultūros ir meno premiją). Įdomu tai, kad dalyje novelių veikia ankstyvųjų kūrinių personažai. Patekę į pasikeitusio laiko naujas aplinkybes ne visi garbingai ištvėria žmogiškumo išbandymus. Įsidėmėtinas *Vieškelyje džipai* knygos epigrafas – sakinyš iš Horacijaus: „Pasakojama apie tave, tik vardas kitas“. Knygoje susirūpinus kalbamasi, pasakojama, klausama, įsimąstoma, švelniai juokaujama. Nelekiama į jokių aiškų tikslų – kur nuskubėsi, kur pavėluosi? Esama lėtumo išminties. Susitelkti ties kiekvienu vaizdu, įsijausti į detalę, pajusti išgyvenimą, išgirsti abejonę – taip skaityti yra sudėtinga, bet Apučiui tinka tik toks skaitymo kodas.

Jau po rašytojo mirties pakartotas jo paties peržiūrėtas ir paredaguotas keturių anksčiau apysakų rinkinys *Bėgiai išnyksta rūke* (2010). Pabaigos žodyje Aputis liudija: „Visą savo gyvenimą rašytojas rašo vieną knygą“.

Siūloma literatūra: Juozas Aputis, *Keleivio novelės*, Vilnius: Vaga, 1985; Juozas Aputis, *Gegužė ant nulūžusio beržo*, Vilnius: Vaga, 1986; Juozas Aputis, *Vieškelyje džipai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Juozas Aputis, *Bėgiai išnyksta rūke*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Petras Bražėnas, *Juozo Apučio kūryba*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Jūratė Sprindytė, „Genties pirštas“, in: *Prozos būsenos, 1998–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 150–160; Albertas Zalatorius, „Žmogiškumas – kaip pilies akmenys“, in: Albertas Zalatorius, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 296–316; Kęstutis Nastopka, „Poleminė struktūra“ (apsakymų „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“ analizė), in: *Reikšmių poetika*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 74–79.

Juozas Aputis

KELEIVIO NOVELĖS

ĮVEIKTI SAVE

Mokytojas jau pasuko už naujųjų mokyklos rūmų kampo. Nekokie rūmai, tačiau taip visi vadina: kol kas didesnių rūmų čia nėra. Po kojomis gurgždėjo šviežiai žvyru nubarstytas takas. Žada sudėti kada nors cementines plokštes. Nedidelis akmenukas šoktelėjo iš po pado ir įkrito tiesiai į geltonos odos mokytojo batą. Mokytojas nervindamasis mėgino krutinti kojos papadę, kad akmenukas nusiridentų prie pirštų ir ne taip graužtų, tačiau jis ridinėjosi ties pėdos lenkimu, skaudžiai badė ir kuteno, tai teko nusiauti. Pasiilenkęs mokytojas dar ketino ištraukti koją bato neišvarstęs, bet nepasisekė, be to, gaila buvo per daug niurkyti bemaž naują apavą, todėl piktas atrišo varstį, koja pasijuto be galo laisvai, pati išsmuko iš bato, iš kurio, kai mokytojas kilstelėjo į viršų, žemėn paptelėjo miežio kruopos didumo baltas akmenukas ir nukrito ant žvyruoto tako. Susivarstęs mokytojas atsitiesė ir žiūrėjo priešais save, į aną kelio pusę (tą kelią jam reikėjo pereiti), kur ant kalniuko apaugęs žydinčiomis vyšniomis gūžėsi nedidukas namas – tenai buvo jo klasė; apskritai vaikų mažėjant, šitose apylinkėse jų gimdavo daug, ir net silikatinis smetoninės gimnazijos priestatas visų negalėjo sutalpinti, todėl dvi klasės mokėsi namuke, po karo atgabentame iš pamiškės, nuo Žalpės kranto. Paėjęs kelis žingsnius, mokytojas staiga sustojo, jo geltonų batų snukeliai net įsmigo į žvyrą, pačiuoždami tolyn, o mokytojas trupučiuką knabtelėjo į priekį. Grįžęs atgal, jis tikėjosi rasti tą papadę graužusį akmenuką, neradęs pačiupo pirmą pasitaikiusį ir sviedė į alyvų krūmą. Akmenukas buvo nedidelis, išsigando tik vienas žvirblis, kuris negražiai čirkšdamas nulėkė į miestelio pusę. Dabar mokytojas ėjo spėriai, jo atvaizdas sušmėžavo nuplautuose silikatinio priestato languose, už tų langų mokiniai buvo susikaupę, nedaug kas iš jų tepastebėjo į pamoką vėluojantį mokytoją, jis pats, skubėdamas pro paskutinį priestato langą, dėbtelėjo į tamsiam stikle atsimušantį savo atvaizdą, veido nė nepastebėjo, tiktai pastebėjo, kad nebjauriai atrodo velvetinės, ne taip seniai Latvijoje pirkto kelnės.

Ar tik ne pasityčiojimas iš jo nekokios nuotaikos – šitaip žydyti, ir šitokią ankstybę! Kitais metais dar visi krūmai ir medžiai tokiu laiku stūkso pajuodę, pamėlynavę, pavioletavę, o dabar – visokie žirginiai nudrikę tartum smurgai, o žydėjimas! Putoja, siaučia, banguoja žiedų baltumas, banguoja lyg šokančios gražuolės drabužis.

Vaikai! Sustoja bemaž vienu metu, lyg kareiviukai valgykloje, didžiūmos mergaičių miglotos akys žvelgia pro langus – tenai, kur dar nesibaigė tas gražuolės šokis, kur tebelinguoja baltas šokėjos drabužis, apliptas bičių.

– Sėskitės! – sako mokytojas, ir jam pačiam nesmagu dėl savo balso – tikrai išėjo lyg toje kareivių valgykloje („Statj, sestj!“), ir bjauriausia, kad taip išėjo dirbtinai, sąmoningai, tyčiomis. Viską šiandien jis darė sąmoningai: pats nesuprato kodėl, tačiau nenorėjo būti švelnus. – Sėskitės, pasiimkit sąsiuvinius, rašysim įdomią temą.

– Temą? O žadėjot šiandien paklausinėti, taisyti pažymius!..

– Parašysit – ir galėsit išsitaisyti... Ko čia nusigandot? Bene nemokat rašyti?

Tyla. Vienas vienintelis, aukštas kaip kartis ir plonas kaip sliekas Barauskiukas, parkeriu baksnoja į suolą, lyg ragindamas greičiau pradėti.

Vis dar negalėdamas užmiršti praeitą naktį sapnuoto sapno ir vis dar jusdamas akmenuko nutrintą papadę, mokytojas eina prie lentos, eidamas dar pažiūri pro langą į kelią, duobėtą ir akmenuotą – akmenys nuplauti lietaus, o duobės pilnos nuo molio gelsvo vandens – ir užrašo temos pavadinimą: „Svarbiausia – įveikti save“. Kelios mergaitės atsidūsta, su baime ir su neaiškia viltimi žvelgia į mokytoją, o viena – riešuto kanduolio didumo galvyte ir skruzdėlės akutėmis, tarp gontinių vinelių storumo pirštukų laikydama šratinuką, saujoj gniaužiamo kačiuko balsu sako:

– Vaje! Vaje!.. Tai ką čia rašyti? Kaip čia save įveikti?

– Kiekvieno laisva valia. Rašykit, ką tiktai norit.

Ta skruzdėlytė suraukia ir taip surauktą kaktelę, apsižioja visai nukramtyto šratinuko galą ir graudžiai markstosi. Jai baisu net pagalvoti apie tai, ką ji galėtų įveikti.

Pamažu vaikai išibėgėja, krebžda plunksnos, šratukai linguoja per popierių.

Mokytojas vėl žiūri pro langą, ir tas kvailas sapnas stojasi prieš akis. Rodos, jis kažkur pavėlavo. Skuba, lekia naktį, nors pats gerai nežino, kur. Pribėga prie ilgos medinės salės, kokios niekada niekur nėra matęs, spraudžiasi pro duris, kurios įsitempusios kaip guminės, šiaip taip pavyksta prasibrauti į didžiulę pailgą salę, kur į baltą ekraną nukreiptas stiprus prožektoriaus spindulys... Ekране juodai apsirengęs žmogus iš reto kažką pasakoja. Apsipratęs su blausuma, mokytojas ieško akimis, kur galėtų atsėsti, pamato šalia projektoriaus tuščią kėdę, sliūkina pasilenkęs prie jos, palei projektorių sėdi Barauskiukas, bene jis ir tą filmą rodo; pamatęs mokytoją, piktai sako, kad čia sėstis negalima, tuojau ateis direktorius. „Kol ateis, galiu pasėdėti, paskui užleisiu!“ – piktai atšauna mokytojas, kresteldamas ant kėdės. Barauskiukas užsiutęs taip pavaro filmo juostą, kad ekrane du žmogeliai lekia strimgalviais, griūdami vienas ant kito... Tik dabar mokytojas pamato, kad niekas į ekraną nežiūri, kad visos kėdės, visos jų eilės sustatytos į priešingą pusę, ir visi žiūrovai žvelgia į tuštumą, o ekrane vėl juodas žmogus, kuris skubriai kalbasi pats su savim: plonesnių balsu kažko paklausia, storesniu atsako. Ir dar ne viskas: vos spėjęs pamatyti, kad ekranas yra visai kitame salės gale, mokytojas pastebi pašaipų Barauskiuko žvilgsnį ir netrukus supranta, kodėl tas vaikas taip šypsosi: ant kėdės mokytojas sėdi prasižergęs, o jo kelnės nustumusios ir sudribusios ant grindų. Kaip koks tuščias maišas. Mėgina kelnes užsitempti, bet jos nesiduoda, priešinasi kaip gyvos, ir tik vienas džiaugsmas, kad žiūrovai, rodos, šito nė nemato – atsukę nugaras apšviestam ekranui, kuriame dviem balsais išmintingai kalbasi juodai apsirengęs žmogus, išsižioję jie spokso į tamsią tuštumą.

– Mokytojau! Mokytojau... – išgirsta pagaliau vaikų balsus, ir jis kniūsteli, lyg vėl iš naujo būtų susapnavęs tą sapną. Kniūsteli ir pamato: Barauskiukas atsistojęs ir išėjęs iš suolo, artinasi prie jos, laikydamas pakeltą ranką.

– Ko norėjai? – vėl ne savo balsu, nes sapnas neišeina iš galvos, klausia mokytojas, žiūrėdamas į Barauskiuką ir jausdamas, kaip sukluso visi vaikai.

– Norėjau paklausti, ar temoje reikia rašyti vien tik apie save, ar galima ir apie kitus. Taip tarus, sujungti savo gyvenimą su kitų žmonių likimais. Ar galėčiau paliesti, saky-sim, ne tik mūsų kraštą, bet ir užsienį, kad ir kokį kapitalistinį pasaulį?

Klasės gale prunkšteli, tiktai skruzdėlytė tebekramto šratinuką.

– Sakiau – rašykit ką tik norit!

– Neregėta laisvė!.. Gerai. Įsisažmoninta būtinybė... – Barauskiukas ant pirštų galų sėlina į savo suolą, pakeliui spėdamas pasakyti: – Pirmiau aš įveiksiu užsienį, o paskui save... Taip, taip!..

Mokytojas atsisėda prie staliuko, pasigrėžia į langą. Girdėti šnibždesys, klausimai, kur rašyti nosinę, kur dvibalsį. Visus tuos garsus mokytojas pažįsta, bet netgi neketina atsisukti, nuraminti ar nugąsdinti klasę, subarti, kad šitaip akiplėšiškai nelaiku vienas kitą moko. Mokytojui tas visai nesvarbu – žiūrėdamas pro langą, jis jau širsta ant savęs, ant viso savo gyvenimo. Ir šitą idiotišką temą iš tikrųjų sugalvojo tikrai dėl to, kad nieko kito negalėjo sugalvoti. Iškratys savo mokinių sielas! Ką tu iškratysi, jei per šitiek metų nei tu, nei kitas nieko į tas sielas neįdėjo. Ne, ne nieko – įdėjo per daug! Per daug abstraktaus žinojimo ir per maža išmokė realiai, gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinio. Juk žmogui ar žmogeliukui, metų metais ar net dešimtmečiais susiduriant su realia niekšybe, su realiai, apgalvotai daromu skausmu, paskiau yra juokinga kalbėti, kad medžiui skauda, kai jį laužai. Reikia, kad skaudėtų žmogui – kiekvieną sykį, kai jį kas nors skaudina – tegu tą daromą skausmą uždangstydamas gudragalviškomis širmomis, reikia, kad skaudėtų tam, kuris skaudina. Pažinti, ištobulinti, išsaugoti save – ar ne dėl to dabar taip puolama prie visokių savęs pažinimo ir tobulinimo sistemų, prie Rytų išminties ir praktikos, prie badavimų ir autosugestijų. Išsaugoti save! – šit kokį egoistinį šūkį dabar meta daug kas, bet ar įmanoma išsaugoti pačiam, kai nesaugai kitų, kai tie kiti tavęs irgi nesaugo? Juk tai atviriausias ruošimasis karui, tai žmogaus ruošimas prieš žmogų. Pagaliau – tai bjaurus spjūvis sambūriui, kraštui, istorijai. Ir šiandien jis dar užrašė tą temą! Įveikti save! Ką tas reiškia? Kad aš turiu aukščiau pakilti už savo niekingą prigimtį, kad savo smegenyse, jausmuose, o gal net ir kūne privalau surasti kažkokią idealią aplinkybę, kuri galėtų padėti man išsaugoti? Nuo ko? Nuo laiko? Nuo buvusios ir būsimos istorijos? Nuo savo tėvo, motinos, brolio, mylimos moters likimo? Aš, tikrai aš svarbu, aš įveiksiu save, suprasiu save – daugiau jau nieko nebereikia! Tai tiesiog bjaurul Ir dar manė sąmoningai sugalvojęs tą temą; perkūno tau sąmoningai; nebegalėdamas pats nieko pasakyti, papurtys, matai, šituos žmogiukus!

Tegu, tegu rašo...

Mokytojas prisiminė senus laikus, kai su tėvu jiedu keliavo prie Balčios upės, paskiau turėjo dar toli nueiti iki miestelio, o jis, sūnus, dviračiu nuvažiuoti dar aštuonis kilometrus, susirasti mokslo draugo namus ir iš tenai pasiimti knygelę, kur buvo rašoma, kaip pasidaryti žaislinį garo katilą. Tėvas tada jau vaikščiojo sunkiai, kojos klausė gerai, tik labai trūko oro, švokštė skylėti plaučiai, todėl prie Balčios šlaito jis pasakė: „Tu, vaikel, važiuok, tau dar toli reikia už miestelio, susitarkim grįždami vėl čia susitikti, ir paskui jau eisim kartu.“ – „Gerai.“ Susitiko visai pavakare, vaikui ilgai reikėjo laukti tėvo, laukdamas skaitė ir skaitė apie tą garo mašiną, miglotai vaizduodamasis, kaip ji varo kitas mašinas, kaip suka girnas ir arklinę kuliamają... Kai tėvas šniokštuodamas užkopė į Balčios krantą, rado vaiką beskaitantį smarkiai apiplėšytą knygūkstę. Tėvui būtinai reikėjo pailsėti, jis buvo pavargęs, aplankė savo brolių, ne, ne aplankė – tai daug vėliau suprato vaikas – buvo nuėjęs su broliu atsisveikinti, nes nujautė artėjant savo mirtį. Tėvas išsitiesė po ąžuolu ant parudavusios numindžiotos žolės, pūtuodamas ir lūpomis gaudydamas orą, o kai kiek atsigavo, paėmė iš vaiko knygą, pavartė tuos puslapius, kur buvo rašoma apie garo mašiną, kažkodėl atsiduso, o paskiau, kai jiedu ėmė eiti ir kai vaikas šalia varėsi dviratį, vis stabčiodamas ir žvilgčiodamas į knygą, tėvas

pasakė: „Kam tau ta mašina?“ – „Kad suktųsi smagračiai su ašim, o nuo tos ašies diržai varys kokias kitas mašinas.“ – „Bet kaip tu visa tai padarysi?“ Ir vaikas ėmė pasakoti, ką perskaitęs, pasakėjo trikdamas, užsimiršdamas, vis skersuodamas į knygą – lyg pamokoj, kai bandai išsigelbėti sąsiuvinio ar vadovėliu. „Vaike, – tarė jam tėvas. – Knyga gali būti tikrai geras patarėjas. Tvirtas noras turi būti tavo paties. Sakai, nori, kad suktų kažkokias nelabai aiškias mašinas? O ar nenori, kad šitą mašiną pamačiusi džiaugtųsi mama, gal ir aš... Arba – tavo mergaitė...“

Vaikas nuraudo.

„Nėra ko gėdytis, – tarė tėvas. – Mes, vyrai, galime viską padaryti tikrai turėdami kokią užmačią, koki kilnų norą pasirodyti, išgarsėti... Palenkti į savo pusę moterį... Tokia mūsų prigimtis. Netiki? Nebūk tu mažas – užteks raudonuoti! Pasitikrink – kai dar syki skaitysi apie tą garo mašiną, visą laiką galvok... Tu pats geriau žinai, kam norėtum tą mašiną padaryti.“

Kol parėjo namo, beveik sutemo. Motina sėmė iš šulinio vandenį, pylė į lovį, girdė karves. Išėjęs už daržinės, nes toje pusėje buvo nusileidusi saulė, vaikas atsivertė knygą ir pradėjo skaityti iš naujo, matydamas, kaip mergaitė iš jo klasės atmeta ir atmeta atgal plaukus, juodu dirželiu sujuostas mažytis gauburėlis lėtai kilnoja, o mergaitė juokiasi, vis atmesdama galvą ir šnairomis žiūrėdama į jį. Šito vakaro skaitymo vaikui užteko. Po savaitės pavakare jis pasišaukė tėvą, ir tas graudžiai šypsojosi, žiūrėdamas, kaip garo katilo pašonėse lyg kokios žiogų kojos švytuoja nublizgintos smagračių lazdos.

Įveikti save! Ką tai reiškia? Sutapti su kuo nors? Paskirti save kam nors? Atiduoti? O gal visiškai atsiskirti? Įveikti ne savo silpnybes, o iki begalybės, iki saldaus gerumo ištobulinti prisnūdusią artimo meilę?

Po pertraukos vaikai rašė toliau, nes tam skirtos dvi pamokos. Mokytojas tebežiūrėjo pro langą. Cha! Jauna istorijos mokytoja išsinešė žemėlapi į lauką, pakabino vaikai po balta vyšnia, ir nedidukas mokinys lazdele vedžiojo palei Baltijos jūrą. Taip iš tolo pasirodė mokytojui, kurio mokiniai po pertraukos, rodos, visai rimtai įniko rašyti, net skruzdėlytė nebegrauzė šratinuko, o vijo jį sąsiuvinio bėgiais...

Mokyklos direktorius su dviem ilgšiais mokiniais nuėjo palei silikatinį priestatą. Mokiniai nešė didelį šukį, mokytojas iš savo klasės matė juoduose priestato langų stikluose atsispindinčias apvirtusias baltas raides,

„Svarbiausia – įveikti save!“ – pagalvojo mokytojas, žiūrėdamas į apvirtusias raides, ir šyptelėjo.

Į kalną, aplenkdamas vandens duobes, automobiliu kilo pirmininkas. Pamatęs priešais ateinantį žmogų juodu kombinezonu, pirmininkas sustabdė mašiną, išlipo – daug sykių jį matė mokytojas, bet ir dabar tyliai nusistebėjo, kad jis toks storas. Tą, su kombinezonu, mokytojas irgi pažinojo. Tai buvo nuo vaikystės nebylys ir kurčias žmogelis, užklydęs iš kažkur ir amžiams čia pasilikęs, o dabar prižiūrintis melioratorių poilsio namus ir pirtį. Pirmininkas, gestikuluodamas rankomis, pirtininkui kažką greitai aiškino, nebylys linkčiojo galvą, jo lūpos kažką ulbėdamos krutėjo. Netrukus pirmininkas į delną jam įdavė pinigą, pirtininkas skubiai leidosi keliu žemyn, drąsiai kišdamas į molį savo guminį apavą. Rodos, jis pamatė lange mokytojo veidą, rodos, linktelėjo galvą. Pirmininko automobilis pirtininką greitai pasivijo atbulas, pasivijo ir pralenkė, nes pirtininkas turėjo automobilį pamatyti, juk išgirsti negalėjo; pamatęs nė kiek nenustebo, sustojo, pirmininkas iš automobilio dabar neišlipo – kodėl mokytojui atrodė, kad jis pir-

ma buvo išlipęs, ir tada jis rankomis mosavo pro atidarytas dureles, – pro langelį padavė dar pinigą ir abiejų rankų pirštais pasakė skaičių. Pirtininkas šypstelėjo ir nuėjo toliau. Pirmininkas nuvažiavo. Iš po ratų bjauriai lėkė purvas.

Netrukus iš miestelio pusės į kalniuką ėmė pūškuoti senutė, tempdama sunkiai prikrautą rezginę, paskui šokuodama dainavo anūkėlė, stabteldama ir koja pataškydama molėtą geltoną vandenį. Duobėj, kurią neseniai tris kartus – važiuodamas į priekį, atbulas ir vėl į priekį – aplenkė kolūkio pirmininkas – mergaitė pamatė baltą žiedą, norėjo išgriebti iš vandens, bet negalėjo prieti, o bristi bijojo, ir dar tuo pat metu ją pašaukė atsigrižusi senelė; užmačiusi molio take įmintą akmenuką, anūkėlė išlupo jį ir tēkštelėjo į duobę. Tēkštelėjo taikliai, nes baltas žiedas lyg koks per neapsižiūrėjimą iškilęs povandeninis laivas murktelėjo į vandenį, o kai po kurio laiko išniro, buvo jau murzinais geltonos spalvos ir rengėsi greitai vėl panirti.

Surinkęs sąsiuvinius, mokytojas susidėjo juos į portfelį, gerai užsegė, paleido vaikus namo, nes jo buvo paskutinės pamokos, paleido tuos, kurie spėjo anksčiau parašyti, kiti sulaukė skambučio. Jam pasirodė, kad vaikai šiandien keisti, niekur jie neskubėjo, stovėjo ramūs, kol jis iškiūtino pro duris.

Mokytojas gyveno miestelio pakrašty, bemaž jau ne miestelyje, galėjo jis eiti ir takais, įstrižai bažnytkaimio, bet nuėjo to paties duobėto kelio pakraščiu. Vienas noras jį buvo stipriai suėmęs: pakeliui paskaityti, ką vaikai parašė. Žinoma, visų neperskaitys, bet keletą norėtų. Pasukęs į šalį, po žydinčia ieva surado sausą vietelę, apsupatą baltuojančių ožkabarzdžių, aptikęs atsinešę aptrešusį rąstgalį, atsisėdo ir ėmė atsargiai iš portfelio traukti sąsiuvinius. Net nepatogu pasidarė, kad atidėjo į kitą portfelio narvelį tiek daug sąsiuvinų, kurie jo nedomino.

Aha, skruzdėlytės.

„Mokytojas šiandien užrašė lentoje tokią temą: „Svarbiausia – įveikti save!“ Galvojau, galvojau, ir pasirodo, kad apie kiekvieną dalyką, kai įsigilini, gali ką nors pasakyti. Svarbiausia? Gal svarbiausia – kaip įveikti? Kaip padaryti, kad žmogus nieko nebijotum, nieko, o nieko, kad nesigrauztumei, jog esi silpnas, negabus, kad nepavydėtumei kitiems, kad negalvotum apie... Mokytojau, čia tą žodį buvau užbraukusi, akimirksnį pasidarė gėda, bet vėl jį užrašysiu, noriu būti atvira ir Jums, ir sau: aš dažnai galvoju apie berniukus, bijau, kad niekada niekas nenorės su manim draugauti ir aš amžinai liksiu vienų viena... Suprantu, kaip tik man ir reikėtų save įveikti. Tačiau, mielas mokytojau, dėl ko? Ko turėčiau gyvenime siekti, kad galėčiau įveikti savo įgimtą nepasitikėjimą, baimę? Pagaliau – kaip įveikti savo nepatrauklumą?.. Apie viską kalbame taip miglotai, neaiškiai ir neprasmingai... Atleiskit, taikau ne Jums, o visiems. Niekas man negali pasakyti, vardan ko turėčiau įveikti save, neregėti, nesiilgėti, neliūdėti dėl savo amžinų asmeniškų nesėkmių ar... dėl išvaizdos... Kuo virščiau be šito? Kas man tai atstotų? Žmogus be skausmo – medinis žmogus, o nesigrauzdama dėl to, kas man nesiseka, ko man pats dievas nedavė, likčiau negyvas medžio stuobrys. Gal brautis į kokią visuomeninę tribūną? Kaip man įveikinėti (!) save ir išlikti žmogum, tuo, kuo man numatyta būti, neprarasti baimės, nepasitikėjimo ir tuo pat metu nebijoti ir nors truputėlį pasitikėti?..“

Toliau ji rašė apie savo gyvenimą, apie tėvą, išbėgusį į Sibiro statybas, apie motiną, kuri skruzdėlytės manymu, labai norėjo įveikti save, dirbo ar ne trijose tarnybose, kad tik galėtų apsirengti, išmaitinti šešis už „skruzdėlytę“ mažesnius vaikus. Suprantu, rašė

skruzdėlytė, šitaip mama įveikė save. Dėl vaikų. O gal ir man taip galvoti? Gal galvoti tiktai apie vaikus. Auginti sau vienai...

Toliau ji vėl rašė apie tėvą, kaip sapnuojasi naktimis, kaip ne sykį regėjo besiertinantį prie jos lovos, jam akyse susitvenkusios ašaros, artėja artėja prie mergaitės, tačiau ilgi, ploni lyg botagai ir šalti šalti kaip ledas pirštai suima tėvą už sprando ir atbulą traukia į tamsą, kuri dunda, virpa, alsuoja degančia geležimi... Rašinio pabaiga mokytoją visai nustebino: „Kad ir kiek save beįveikčiau, viską turėsiu daryti kitų nurodyta kryptim. Pavyzdžiui, įveiksiu jaudulį, kad tėvas taip toli, kad išėjo iš namų, bet išėjo tai jis, o aš įveikinėsiu save! Kur išeiti man?“

Nuo ievų kvapo mokytojui ėmė svaigti galva. Jam darėsi nesmagu, kad, jautė, sąsiuvinyje ta menka skruzdėlytė daug ką parašė ir už jį patį. Jam darėsi baisu, kai pagalvojo apie savo nugyventą laiką.

Barauskiuko sąsiuvinį atsivertė jau visai išsigandęs.

„Negalėsiu tinkamai atsakyti į temą, nes iš esmės nesutinku su joje glūdinčiu teigimu. Pirmiausia reikia idealaus (o ar toks būna?) aplinkinio gyvenimo, kad galėtum šitaip sau įsakyti. Antra, jeigu dideliausiomis valios pastangomis ir įveiktum save (na, bailumą, kūniškumą, neapykantą, pavydą ir t. t.), tai toks niekam nebūtum reikalingas. Netikiu jokiais dvasios vedliais, kai neturime, kai nesame išmokę po savo kojomis išsigrįsti bent kokio pamanomo keliuko. Pirma aš turiu išmokti padaryti ką nors (ne kokį žaisliuką) praktiškai, o jau paskui mėginsiu įveikti save! Jeigu, žinoma, to reikės. Kai aplinkui tave drabstomasi purvais, kai tu pats nuolat aptaškomas, juokinga, kvaila, istoriškai (atsiprašau už didingus žodžius – jie iš kasdieninio mūsų leksikono) niekšiška įveikinti save. Tad sakyčiau: „Svarbiausia įveikti kitą, o paskui jau galima save!“ Kitokios nematau prasmės, labai noriu tikėti, kad toji mano nusakyta būtinybė laikina – atsakyti kasdien dantų šepetėliu – lyg koks atskirtas vienuolis – gremžti savo sielą, o dažniausiai tik sieliūkštę, kai mano kūnas... Pagaliau ir į tą mano sielos sandėlį kasdien tonomis kraunamos šiukšlės... Tai aš tik valysiuos ir valysiuos kaip kačiukas letenėlėmis. Ne, pirma aš turiu apsiginti, kitaip neišsivalysiu!

O čia tegul būna sentimentalus nukrypimas: tos temos nepamiršiu, manau, daug kas jos nepamirš. Režiumė: aš trokštu veiklos, aš noriu įveikti save irdamasis, kapstydamasis šunim, o ne stovėdamas ir mušdamasis į krūtinę. Jau buvo kadaise panašiai pasakyta: „Aš bjaurus, aš šlykštus, tačiau aš moraliai tobulinuos...“ Aš ne niekšas, bent jau niekada neleisiu, kad šitaip apie mane galvotų tie, kurie savo sielos nevalo ne tik dantų šepetėliais, bet ir švelniausiomis smilgomis. Tik veikloje įveiksiu save! Dar tiksliau: tiktai po to, kai būsiu šį tą nuveikęs.

Protarpiais, kai nebežinodavau, ką rašyti, žvalgiaus pro langą ir mačiau tai, ką matė ir mūsų mokytojas.

Tik braudamasis per brūzgynus, aš įveiksiu save!“

Mokytoją nukrėtė šurpas. Baisu ir gera: šitokia energija spruzdėjo uždaryta plonuo-se sąsiuvinuose!

Iš lėto ėjo jis molinu kelkraščiu, geltonų batų kulnais kliudydamas velvetinių kelnų blauzdas ir jas išmurzindamas. Betraukiantį į kalnelį, jį pasivijo ilga tamsi mašina, kuri lėkė taip greitai, kad ne tik velvetinės kelnės, bet ir švarkas, portfelis su vaikų sąsiuviniais buvo aptaškytas bjauriausiu molium. Keli murzini lašai lėkštelėjo net į akis, ir mokytojas jas pasivalė nosine. O pasivalęs piktas ėmė vytis į kalną ropojančią mašiną,

šaukti įsiutusiu balsu, grūmoti, lenkėsi net akmenis, tačiau juoda mašinos nugara greitai dingio už kalvos. Žvelgdamas į purviną portfelį, mokytojas kelis sykius dar suriko ir pagrūmojo, atsisegė portfelį ir pamatė, kad keli geltono purvo lašai nutūpė ir ant Barauskiuko sąsiuvinio. Pyktis vėl ėmė jam spausti galvą, jis vėl grūmojo ir patyliukais rėkė. Tuo metu priešais ant kalvelės viršūnės pasirodė trys kombinezonais apsvilkę vyrai, vieną jis pažino, tai buvo neseniai nuvažiavusios mašinos vairuotojas; jie ėjo susikabinę rankomis vienoj linijoj, grasiai palinkę į priekį – lyg kadaise matytame ekspresionisto paveiksle. Mokytojas vis dar grūmojo, iškėlęs ranką, ir rėkė, tačiau greitai dirstelėjo į savo drabužius ir portfelį. Baisiau negalėjo būti: ir ant portfelio, ir ant kelnių, ir ant švarko nebuvo nė dėmelės, jokio molio žymių nebuvo!.. Ir vėl: baisiau negalėjo būti! O trys rankomis susikabinę vyrai, panarinę galvas, artėjo. Tasai, kuris pirma vairavo mašiną, iš tolo šaukė:

– Tai išpurvinom? Ką? Tai išpurvinom, apdrabstėm moliuku? Ir už tai, už tokią smulkmeną mokytojas turi taip riaumoti?

Ir dar kartą: baisiau negalėjo būti – mokytojas šoko į moliną griovį, šokdamas paslydo, pargriuvo, visas išsitepdamas veidą, bet jam šito jau atrodė per maža. Lyg pamišęs molio vapna jis trynė sau kelnes ir veidą, inkšdamas tarytum šunytis, ir išlipo pasitikti kombinezonais apsvilkusių žmonių. Pamatęs purviną mokytoją iš arti, šoferis nusikvatojo arklišku juoku ir pirštu rodė kitiems bendrams į mokytoją. Ėmė negražiai kvatotis ir kiti du. Šitaip kvatodami, lyg kokiame multiplikaciniame filme, jie kariškai apsisuko ir, taip pat susikabinę rankomis, atsukę plačius užpakalius ir dar platesnes nugaras, pasitampydami nukrypavo atgal į kalvą.

Jūratė Sprindytė

GENTIES PIRŠTAS

Šešios įžanginės tezės

Egzodo žurnale *Literatūros lankai* 1959-aisiais buvo paskelbta anketa apie mūsų literatūros padėtį, o neilgai trukus pasirodė pirmasis Juozo Apučio prozos rinkinys *Žydi bičių duona* (1963). Atsakydamas į anketą, Juozas Girnius teigė: „Teturėdami labai neseną savo literatūros istoriją, esame į ją žiūrėję ir tebežiūrime labiau mylinčios motinos, negu šalto teisėjo akimis“¹. Pirmoji mano tezė: Apučio proza atlaikytų ir šalto teisėjo žvilgsnį.

Beveik kiekviena rašytojo knyga būdavo savaip simptomiška, etapiška, žymėdavo naują pakopėlę mūsų prozos pasakojimo raidoje. Tai pasakytina ir apie noveles, ir apie apysakas, o kaip tik šie žanrai buvo mūsų prozos pasididžiavimas, ypač sovietmečiu. Be to, mažosios formos yra pasakojimo žvalgai, kaip tik čia užgimsta modernios naujovės. Antroji tezė: Aputis savuoju mobiliu novatoriškumu išliko tarp pirmaujančių novelistų.

Kas jo kūrybos centras? Kad būtų lakoniškiau, pasiremsiu per keletą dešimtmečių formuluotomis įvairių vertintojų mintimis: tiesa ir tikrumas (Romualdas Lankauskas), grožis, gerumas, tekantis laikas, žmogiškumo ir smurto priešprieša (Albertas Zalatorius), aistringas visuotinumų ieškojimas (Algimantas Bučys), sodžiaus mikrokosmosas (Sigitas Geda), autobiografinis autentiškumas (Petras Bražėnas), atmintis ir sąžinė, pasaulėvaizdžio lyrizmas (Vytautas Kubilius).

Aputis kultūrinio bado metu buvo ypatingas autorius. Jis kėlė klausimus. Perfrazuojant jo paskutinės knygos *Maži atsakymai į didelius klausimus* (2006) antraštę – tai buvo dideli klausimai, į kuriuos maži atsakymai neegzistuoja, į juos atsakyti kiekvienas gali tik gyvendamas. Pats. Kitaip tariant, Aputis mokė mąstyti savo galva, reflektuoti patirtį. Jo prozoje užgimė keistas metafizinis nerimas, kurio tokiais geliančiais pavidalais anksčiau lietuvių literatūroje nebūta. Jis be užuolankų prabilo apie vienvėdį, baimę, liūdesį, ribines psichikos būsenas. Trečioji tezė: Aputis ugdė individo egzistencinę savivoką.

Svarbu ne tik tai, kokiomis avangardinėmis formomis ar kaip tobulai kiekvienas geras rašytojas kuria meninį pasaulį, bet ir kokia žmogiškos patirties dalis tampa nauja literatūros žaliava. Drįstu manyti, kad Aputis gerokai praplėtė prozos turį, įnešdamas psichologinės problematikos gelmės ir subtilumo. Jis priminė pajautą, kad visiems kartais būna taip liūdna, kai „atrodo, kad esi svieto laikrodžiu, ir ne toks, kurį prisuka, o toks, nuo kurio viskas priklauso“². Tai citata iš novelės „Horizonte bėga šernai“ to paties pavadinimo knygoje, kuri, kaip ir novelių rinkinys *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977), ryžtingai pasuko lietuvių novelę iš buities į būtį. Kad ir kaip patetiškai skamba ši ketvirtoji tezė, tokio posūkiu labai reikėjo to meto oficiozinei prozai atsverti.

O knyga *Keleivio novelės* (1985) buvo tikras dabartinės esė pranašas, nors jos pasirodymo metais niekas apie esė žanrą nė nekalbėjo. Tik buvo akivaizdu, kad Apučio novelės iš gražaus elegiško daikto virsta abejonių pilnu kalbėjimu, suka į atvirą dialogą, kelia

¹ Literatūrinė anketa: Juozas Girnius, *Literatūros lankai*, 1959, Nr. 8, p. 13.

² Vienas Carlo Gustavo Jungo pacientų regėjo sapną su tokiu pasaulio laikrodžiu. Tai neabejotinai archetipinis vaizdinys, ženklintis asmens vientisumo, sąmoningų ir nesąmoningų elementų integralumo siekinį, – in: Карл Густав Юнг, Воспоминания, сновидения, размышления, Киев: Airland, 1994.

programinius klausimus. Atrodė simptomiška, kad keleri metai prieš atgimimą Apučio simbolis nebesimbolizuoja, o yra angažuojamas moralinei ir pilietinei savimonei žadinti. Ką paliksim, ką pastatysim senos pilies vietoj? – klausia novelės „Ratu palei ežerus“ pasakotojas.

Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tik akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai unguariai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo.³

Ši citata tarsi tipizuoja būsimas permainas ir pagrindžia penktąją tezę: Apučio prozos žodis, turėdamas ypatingo provokuojamo skvarbumo, jautriai reagavo į kintančius laiko ženklus, savotiškai numatė artėjantį „postmodernų būvį“, reliatyvistine pasaulėjauta.

Šeštoji tezė: kai kurie Apučio kūriniai pavadinimai, realijos, simboliai tapo ženkliški. Originalus istorinės praeities ir baltiškos bendrystės gaivinimo projektas buvo apysaka *Skruzdėlynas Prūsijoje* (rašyta 1967, išspausdinta 1989), o *Vargonų balsas skalbykloje* (rašyta dešimt metų, išleista 1989) – žodžio skastykla savajai kartai, su sunkiu kraičiu pasiekusiai dabarties dienas. Ir puikus apibendrinantis novelių rinktinės pavadinimas *Gegužė ant nulūžusio beržo* (1986) – gegužė čia kukuoja atminties balsu.

Rudens aiškumo būsena

Paskutinis novelių rinkinys *Vieškelyje džipai* (2005) išskirtinas kaip sąžininga vyresnio rašytojo pastanga eiti kartu su dinamišku laiku, jam nepataikaujant, bet ir retrogradiškai neniurzgant. Džiaugiuosi, kad novelių rinkinys storas, fundamentalus, kad ne kartą atsiversiu, kai būsiu pamiršusi, kaip gali skambėti lietuvių literatūros kalba.

Vieškelyje džipai – labai kitokia, kitoniška knyga, išsiskirianti iš bendro šiuolaikinės prozos fono. Kokiais būdais Aputis sugebėjo iškristi iš dominuojančio konteksto? Jam rūpi tai, apie ką rašo. Ne padaryta, o parašyta knyga, iš tikro intereso, iš vidinės būtinybės atsiradusi. O teksto sugestijai tai, pasirodo, svarbu. Iš novelių sklinda suinteresuotumas, jis veikia jausmus, mąstymą ir pažadina brandžios prozos prisiminimą, tveria autentiško pasakojimo stebukladarystę. Kai rašoma pagal leidyklos užsakymą ar uodžiant konjunktūrą, tokių dovanų neverta tikėtis. Čia tinka cituoti tėvo patarimą sūnui iš novelės „Įveikti save“: „Labiausiai gali padėti tiktai tvirtas tavo paties noras. Jei jį turėsi ir užsispyręs jo laikysiesi, viskas pasiseks“⁴. Knyga todėl ir kupina gyvo nerimo, kad Apučiu tikrai svarbu susigaudyti, kokios gyvenimo ir kultūros ženklų transformacijos vyko per pastaruosius penkiolika metų, kokius pėdsakus paliko skirtingų kartų psichologijoje, kaip paveikė rašančiųjų bendriją. Apie rašytojui nuolat paslaugiai atvertus konjunktūros vartus ypač skaudžiai atviraujama autobiografinėje novelėje „Ak, Benai!“, kurios išsipažinimai tvilko retu kritiškos savivokos ir autoironijos lygmeniu: Šiandien siaubingai gėda, kokių idėjų tarybinių knygų sąrašą pasiūlė mylimai mergaitei, savo kaimo žemių matininkei prieš penkiasdešimt metų, kai galėjo neperžengti vieno iš brandos slenksčių ir „pasukti į primityvų rašto ir gyvenimo kelią, kuris tada atkakliai ir grėsmingai buvo tiesiamas, vietoj grunto skaldos klojant žmonių kaulus! Kas nuo tokio žingsnio sulaukė? Kaži koks naivus,

³ Juozas Aputis, Keleivio novelės: Novelės, Vilnius: Vaga, 1985, p. 124.

⁴ Juozas Aputis, *Vieškelyje džipai*: Novelių knyga, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 145. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomas puslapis.

niekada neužgesintas spindulių pluoštas, tegu giliai ir neįsisąmonintos, o vis dėlto tiesos ilgesys. Bet... Juk ir dabar, šiandien, peršamos rašytinės beprasmybės [...]“ (p. 178–179). Klausianti ir klausinėjanti penkių šimtų puslapių knyga grįžta ir grąžina prie senokai primirštų egzistencinių reikšmių, kalba apie dalykus, kuriuos iš literatūros esame beveik išstūmė kaip neturinčius komercinės paklausos.

Vieškelis – tai viešas kelias. Viešas, išlaisvėjęs ir praradęs didelę dalį doros ir subtilumo mūsų gyvenimas, „kai negali teisybės šalia pasisodinti“ (p. 18). Akivaizdžios intertekstinės aliuzijos į ketvirtajame dešimtmetyje publikuotą Kazio Jankausko romaną *Vieškelyje plytų vežimai ir*, žinoma, Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškelius* projektuoja istorinę ir literatūrinę pusšimčio metų perspektyvą. Vieškelyje – agresyvūs džipai, bet viršelis betų didelių mašinų, tik padūmavęs kelias, pilkai žalsva jo spalva; Romo Oranto dizainas skleidžia retą ramybę. Idealiai tinka kaimo nuotraukos, esmingas ir paties Apučio anotacinis žodis, įtikinantis, kad tikrai gyvenimas per naująją knygą susisiekiama su praeities šešėliais „užsidaro savotiškame rate“. Būtina akcentuoti epigrafą – tai sakinytis iš Horacijaus: „Pasakojama apie tave, tik vardas kitas“. Taip apipavidalinta knyga jau savaime artefaktas (dabar taip sakoma? – nusistebėtų seniukas Milašius).

Kūrybiškai sumanytame pirmajame skyriuje „Atverstinės novelės“ suporuojama gerai žinoma, klasikine tapusi sena prozininko novelė su naujai parašyta, kurioje veikia tie patys personažai, bet jau naujomis aplinkybėmis daugiau kaip po ketvirčio amžiaus. Intriguojantys kontrastai! Tokių originalaus auto-intertekstualumo porų rinkinyje yra šešetas. Gyvenimo būdo permainos labiausiai jose ir matyti. Pažįstančiam Apučio kūrybą dvigubai įdomu skaityti „Atverstines noveles“ ir stebėti, kaip daugiau ar mažiau išradingai modeliuojamos žmonelių likimų linijos (ar jų finalai) atveria platų lauką interpretacijoms: ar tu priklausai nuo brutaliai žygiuojančios tavo tėviškės vieškeliais istorijos, ar nuo prieštaringos žmogaus prigimties? O gal nuo savo valios ir pasirinkimo? Ar nuo keisto atsitiktinumo? Veikėjai kone visi pažįstami iš ankstesnių autoriaus novelistikos knygų. Atsiskleidžia trys kartos. Buvę 7–8-ojo dešimtmečio aktyvieji herojai dabar smarkiai senstelėję. Visi po kyčiai ėjo per žmogaus kuprą, sąžinę, psichiką. Iš kokios detalės gal ir galėjai nuspėti, kad mažas vaikiukas išaugs į biznierių, o kitas suvis prapuls, užsimuš su motociklu, prasigers, taps gatviniu, nebaigs mokslų, dirbs užsienyje, darys pinigą. Ir buvo visiškai aišku, kad vyresnieji, tarpukario augintiniai, atlaikys, patikimai verifikuodami gėrį ir blogį. Praėjo ne tik ketvirtis amžiaus, už lango jau kita epocha. Keista, kad skaitytojai itin dirgliai reaguoja į rašymą kaimo temomis, galbūt laikydami jį atgyvenusiu etapu ar tiesiog „neprekinium“, „neprestižiniu“ užsiėmimu. Bet kurio rašytojo objektyve atsidūrus kaimo realybei, įtariai laukiama praeities nostalgijos, paguodos ieškojimo ar bėgimo į gamtą motyvų. Nieko panašaus Apučio knygoje nėra. Romantinis kaimo mistifikavimo etapas senų seniausiai baigėsi (sovietmečiu jis buvo logiškas ir padėjo gelbėti, konservuoti, retransliuoti senojo kaimo paveldą). Bet jau nuo devintojo dešimtmečio viršų ėmė kaimo degradacijos vaizdai, ryškūs ir novelistikoje, ir romanuose (Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu*, Vandos Juknaitės *Šermenys*). Jau ir tada sieti kaimo vaizdavimą su dūsavimais ir rugiagėlėmis buvo ideologiniais sumetimais įkaltas ir galop iš tiesų įsikaltas stereotipas, juolab šiandien jis nebeturi realaus pagrindo, o skaitytojų galvose dar vis tebegalioja. Kaimas nebe toks, ir rašytojai tai seniai žino. Aputis blaiviai, nors ir su kartėliu, reflektuoja gana paradoksalią

„kaimo nuvertėjimo“ situaciją: „Valentas šitoj aplinkumoj – bijom sakyti kaime, nes dar tas žodis kaip kokia bjaurastis, ypač sumaišytas su literatūra, jau jis laidojamas, kaip laidojamas ir pats kaimas, liko tiktai į europėjiškus projektus tinkantis kaimo turizmas, greitai susiimsiantis su slaptais ir atvirais miestų viešnamiais“ (p. 381). Apučio naujose novelėse nesama jokios idilės. Veikėjai ne grožisi saulėlydžiais ir net ne pažangiai ūkininkauja, o sulaužytai likimais bando išlaikyti gyvasties ir orumo likučius. Buvęs traktorininkas Gvildys (iš chrestomatinės novelės „Horizonte bėga šernai“) kurorte karieta vežioja turistus, sūnus užsimušė motociklu, o anūkė dirba užsienio bare – ne, ne padavėja, kitas sūnus „įsimurkdė“ į politiką, bet tėvui gėda, kad šiam rūpi tik „politikos pinigai“. Su vos bekrutančia močiute gyvena Čelesta, jos tėvą vairuotoją reketininkai nužudė Olandijoje, motina iš sielvarto prasigėrė ir mirtinai sušalo, o Čelesta iš alkoholizmo bando traukti kaimyną, nenorėdama pripažinti savo pasiaukojamos akcijos beviltiškumo. Mилаšiaus sūnus neteisėtai manipuliuoja sklypais ir tikriausiai yra prisidėjęs prie mažamečio pagrobimo. Betėvis vaikas susitapatina su pamestu vilkšuniu ir pasikaria. Nepastebimas ir visu pašiepiamas žmogelis išgelbsti iš eketės berniuką ir nepastebimai nuskęsta pats. Šalia baisių įvykių glaudžiasi žmogiškumo pavyzdžiai, ir visai nesvarbu, kokioj „aplinkumoj“, kaip eufemistiškai pavadina Aputis, tai vyksta. Nei tragedijai, nei komedijai dekoracijų klausimas nebūna esminis.

Kaimo realybė dar vienu svarbiu aspektu susijusi su lietuvių prozos strateginių temų aruodu. Tai pokaris. Pastaruoju dešimtmečiu jis imtas traktuoti laisviau, naujau ir, manykime, teisingiau. Vientisas ir stiprus antrasis skyrius „Atminų novelės“. Ką naujo dar įmanoma pasakyti apie pokario metus, apie svečius iš miško? Tam gali pasitarnauti net vienas vienintelis skalsus žodis ATEINA!...Jis globia novelių triptiką, kuriame Aputis dėmesį išskirtinai sutelkia į šeimos ląstelę, jos absoliutų solidarumą kaip patikimą priešpriešą išorės kovoms, suirutei, blogiui. To meto permanentines įtampas, baimes ir realią mirties grėsmę parodo per vaikų sąmonę. Sušvyti tikroji meninės detalės vertė – laikraščio skiautė su prenumeratoriaus pavarde (į laikraštį buvo suvyniota dešra partizanams) galėjo tapti mirtinu įkalčiu. Aktyviai reflektuojantis pasakotojas pastabus, įsigilinęs, žodingas. Aputis išsiskiria ir tuo, kad moka kurti detalaus psichologinio realizmo piešinį iš niuansų, gestų, nuojautų, slaptų pagalvojimų, kasdieniškiausių detalių. Su tokia trapia „medžiaga“ didžiama lietuvių dabartinės prozos suvis nebemokėtų tvarkytis.

Visada truputį įtariai tenka žvelgti į naujai parašytus vyresnių ir gerai žinomų („klasikų užstalės“) rašytojų tekstus:

1) jeigu jie entuziastingai priims naujas permainas, turbūt bus nenuoširdūs, nes negali be vidinio pasipriešinimo priimti;

2) jeigu atmes, piktinsis ir moralizuos, tai bus laikomi savotiškais retrogradais, gyvenančiais vakarykšte diena.

Aputis tiesiog fantastiškai išsisuko iš šitos padėties (turint galvoje, kad aptariamoji knyga pasirodė kone po dešimties metų tylos). Jis permainas fiksuoja, bet moka pamatyti tokiu rakursu, taip netikėtai, kad jos neatrodo atstumiančios, nors ir būtų į bloga. Išlikti savimi ir adekvačiai reflektuoti savąjį laiką jam nepataikaujant – rašytojui rimtas išbandymas, ypač vyresniam. Apie raštininko kančias gražiai pasakyta novelėj „Išgąstis prie balto ekrano“:

[...] baisu yra į rašto vežimą pradėti krauti tai, kas ir tau pačiam neaišku, baisu yra pradėti kūrybos melą, baisu imti aiškinti, kas ir kodėl, nes juk niekada neužginčijamai nežinai, kodėl taip, o ne kitaip, nes visad ir didžiausioje teisybėje, kuri įrodyta visokiausiais technikos prietaisais ir vadinamojo vidinio gyvenimo matuokliais, būtinai neužmatysi kokios esmingiausios smulkmenos, užsispeitusios neprieinamose žmogaus slėptuvėse. Ir ne tik žmogaus, bet ir žmonių sambūrio, visuomenės slėptuvėse. (p. 466)

Aputis labai suklusęs, bet nesinaudoja jokiais madingais triukais, kad įtikytų, prisitaikytų, pritaipytų prie dominuojančių tendencijų. Jis išradingai pasirenka savitą žiūros kampaną – sukeistinimą, kai į dabarties gyvenimą žvelgiama tai iš senosios kartos pozicijų, tai katino, šuniuko ar paukščio akimis. Kelias istorijas pasakoja net moterų kojos („Kojaitės, porykit!“). Tokiu rakursu žiūrint į pasaulį susidaro jo nenusėjamo margumo įspūdis, viskas kelia smalsumą, net nelogiški ir neišmintingi dalykai atrodo labiau verti nuostabos nei pasmerkimo, nors drauge pasimato ir nežmoniškumas, absurdas ar degradacija. Pasakojimas lėtas, išsišakojantis, kartais pernelyg ištęstas ir susmulkintas (naujųjų novelių ekstensyvumas paryškina, kad senųjų kompaktiškumas pranašesnis; labiausiai neatlaiko konkurencijos naujoji „Važiuojam“, atsidūrusi poroje su rašytojo ir jo herojaus brandos slenkstį ženklinančia „Dobile. 1954 metų naktį“).

Trečiasis skyrius „Rudeninės novelės“ apibūdina mūsų dabartinį būvį, kuriame daug sujauktumo, keistai koegzistuoja ir komiški, ir tragiški momentai, regimas ir šiandienos kaimo niūrokas žemėlapis, ir miestiečio nuolat būdraujančios sąmonės košmarai. Menininko išsiprievartavimo naujieji mechanizmai tyrinėjami ilgesniame alegoriniame kūrinyje „Priapo ašaros“. Rudeninėse labai daug būtojo laiko ir jo sukeltų išgyvenimų, kurie vieną kartą per širdį perbėgę niekur nebedingsta. Visose novelėse esama tikros artimo meilės. Kaip simbolinis tapatumo ženklas skamba įkvėpti ir tikslūs paskutinės novelės „Tritomis visažinis žodynas“ žodžiai, skirti atpažįstamiems rašto žmonėms, – Anapilin pasitraukusiems kaip epitafijos, gyviesiems – kaip priesako kirčiai:

...tu, savo nuosprendžiu nesulaukęs priešaušrio; tu, rašytojų laiptais išėjęs į lapkričio saulę; tu, užsmaugtas Vilniaus skverelyje; tu, miestą *daili detale*, akivaizdyje švystelėjusi 197... metais, dabar jau amžiams prilipusi prie akmens Rusų pakraštį; tu, Ramygalos žmogau, kurio kūną subraižė literatūros ir laisvės nagai; tu, su Tūla pagimdęs Vilniaus senamiestį; tu, juokęsis iš baltos katytės ir botagu iščaižęs pokerio lošėjus; tu, Lietuvos žemės grumste, gebėjęs matyti Maskvos laiką“ [...]. (p. 505)

Proza, kurią norisi deklamuoti.

Vieškelyje džipai atgaivina mūsų literatūroje retai besutinkamą gyvenimo būdą su etiniais atskaitos taškais, normalia vertybių sistema, pagarba žmogui ir žinojimu, kad jis turi ne vien kūną – iškyla visa filosofinė vertybinė bazė, apie kurios egzistavimą jau baigiam pamiršti. Neseniai užtikau įsidėmėtiną formuluotę, ištartą prieš 6–7 metus teatrų diskusijoje: „Postkomunizmas plius postmodernizmas – baisi diagnozė“. Bet kai tas postkomunizmas pamatomas katino Balčiaus ir katytės Ryžės akimis, jis darosi *kaži koks* (mėgstamas Apučio posakis) imponantiškas! Dabartinėje kultūroje puikuojujantis reliatyvizmui, žaidimui, literatūros darymui iš nieko arba iš antrinės žaliavos, prasingas šis patyrusio prozininko atsigręžimas į gyvenimo natūrą. Cikliškaiai sukuriuodamos novelės sukuria gana stereoskopišką XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios Lietuvos paveiks-

lą, dinamiško laiko išbandymuose atsidūrusios bendruomenės, „genties“ dvasinę būklę. Gera novelistika tą įstengia padaryti ne menkliau išsamiai ir įtaigiai nei romanas. Klasikinio matymo, mąstymo ir žodžio valdymo atsvara tiesiog būtina išvešėjusiam literatūros dirbtinumui. Apučio knyga kreipiasi į tave kaip į žmogų, o ne kaip į socialinį ar vartotojišką vienetą, fiksuoja visokius sielos krustelėjimus ar virptelėjimus, subtilius psichologinius niuansus. Autorius sugeba į daug ką pažiūrėti iš Kito žmogaus pozicijos, įlįsti į svetimą kailį, stengiasi suvokti, kaip ir kodėl tas jaučia ir mąsto. Čia senokai literatūros išsižadėta realizmo stiprybė – atsitolinti nuo savo egocentrizmo. Reikia pridurti, kad Aputis ne kaimo vaizduotojas, ir ne katinų, ne moters kojų dainius, kaip gali kas nors pamanyti tiesmukai traktuodamas naująsias noveles. Jis žmogaus vidaus vaizduotojas. Tarp pasakotojo ir adresato užsimezga šiltas komunikacinis ryšys, pasijunti suinteresuotai kalbinamas tau ir tavo genčiai svarbiais klausimais, panardinamas į pasakotojo ar veikėjo reakcijų, refleksijų eigą. Tada atlaidžiau vertini ir žodžių perteklių pasakojime – gyvo nervo, nuolatinio dialogo, aiškinimosi, interpretavimo situacija reikalauja didesnės plėtojimo erdvės nei tezinis ar žaidybinis rašymas.

Novelėse kalbama ne tik apie veiksmų, bet ir apie minčių, sapnų nuodėmes. Apsakymas „Įveikti save“ galėtų įeiti į visas mokyklinės chrestomatijas, kad abstraktaus žinojimo perviršis negožtų mokėjimo „gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinių“, o prieš žūt būtinai įveikdamas save žmogus išmoktų klausti: vardan ko? Apie atskirus šios knygos kūrinius, ciklus ar skyrius būtų galima ilgai kalbėti, rašyti interpretacijų traktatus. Neesminga sverti, kuri novelė stipresnė, kuri silpnesnė, nes svarbiau paskelbti apie knygos visuminį vaizdą, jos šilumą, šviesą ir probleminį užtaisą. Ir dar girtina yra rašytojo pastanga nesusireikšminti, suvokti deramą kūrybos vietą pasaulyje. Kai sugedus kompiuteriui ekrane prapuola kelių mėnesių darbas, klausiamo, kuo gi tas rašymas ypatingesnis už gyvenimo bėgsmą, kasdienybės šurmulį, kačiuko gyvastį.

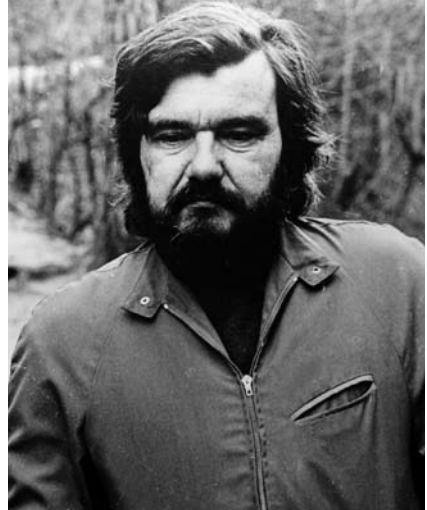
Vieškelyje džipai – knyga svarbi pačiai literatūrai, liudijanti jos sveikatą, kuria kartais galima ir suabejoti. Gydytojas Benas – autobiografinis personažas su dvasios svarstyklėmis ir efektingais vaistais. Turiningas vienas atskirai paimtas sakiny, kuriame ir skleidžiasi aputiško pasakojimo ypatingumas. Čia nėra trivialumo, eklektikos, nenorima šokiruoti, sarkastiškai gelti. Čia susirūpinus kalbamasi, pasakojama, klausiamo, įsimąstoma, švelniai juokaujama. Nelekiama į jokių aiškų tikslą – kur nuskubėsi, kur pavėluosi? Esama lėtumo išminties. Susitelkti ties kiekvienu vaizdu, įsijausti į detalę, pajusti išgyvenimą, išgirsti abejonę – ar besugebam taip skaityti? Daug šnekamųjų intonacijų, neįprastai išlankstoma sakinių sintaksė, pristabdanti lėkimą eilutėmis. Aputis nebūtu Aputis – stiliaus makrostruktūros meistras: mobiliojo telefono spaudo „spurgelius“, ne mygtukus, ir ne karvė, o „karvaitė“, ir „informacijos katuomenė“, ir marškinių „kojovės“, ir katinas burnoja „pelių“, ir dar visokių kalbos gražumynų pridaigstyta.

Titulinio pavadinimo novelės „Vieškelyje džipai“ paskutinis sakiny kaupia daug informacijos apie autorines intencijas. Kaime pagrobiamas kaimynės vaikas. Senuko Milašiaus „išstarti žodžiai, rodos, ėjo ne iš lūpų, o iš laukų, kur prie kokio nors horizonto šernai, kur kadaise skraidė obelys, kur grūmojo genties pirštas“ (p. 44). Gentį išskirdama kaip raktinį žodį bandau pasakyti, kad naujoje Apučio knygoje mažąja prozos forma pasiekta epinio apibendrinimo.

Romualdas Granauskas

Romualdas Granauskas (g. 1939) – lietuvių kultūros genetinio kodo (at)kūrėjas, agrarinės sanklodos žlugimo vaizduotojas, pasižymintis sovietmečio kritika. Jo kūriniai svarbūs lietuvių mentalitetui pažinti, nes ne tik byloja daug teisybės apie lietuvių gyvenimą pastarąjį pusšimtį metų, bet ir siekia gilesnius archetipinius tautos ir individo egzistencijos klodus. Kūryba pasižymi gamtos, istorijos ir mitologijos sinteze, turtingas stilius remiasi žemaičių tarmės ištekliais.

Granauskas gimė 1939 m. balandžio 18 d. Mažeikiuose, 1957 m. baigė Sedos darbo jaunimo mokyklą, dirbo šaltkalviu, statybininku, radijo korespondentu, Skuodo rajono laikraščio redakcijoje, kultūros žurnale *Nemunas*, mokytojavo Mosėdyje. Nuo 1972 m. atsidėjo rašymui ir sukūrė apie dvidešimt prozos knygų: apsakymų, apysakų, esė rinkinių, romanų ir net receptų žuvies patiekalams (*Su meškere ir katilu*, 1999). Parašė poetinę pjesę *Rožės pražydėjimas tamsoj* apie XIX a. poetą Antaną Vienažindį (pastatyta 1978), kelis scenarijus kino ir televizijos filmams. Išleistos Granausko prozos rinktinės *Vakarai, paskui rytas* (1995), *Raudoni miškai* (1997), *Su peteliške ant lūpų* (2000). Rašytojas yra pelnęs Nacionalinę kultūros ir meno premiją (2000).

Ankstyvieji Granausko apsakymai knygose *Medžių viršūnės* (1969), *Duonos valgytojai* (1975) sakralizavo žemdirbių pasaulėjautą, papročius, etiką, buitį, priešino turtingą praeitį ir skurdų sovietmečio palikimą. Jau pirmos jo knygos pasižymėjo menine branda. Apysakoje *Gyvenimas po klevu* (1988; jos motyvais sukurtas televizijos filmas) rašytojas kritiškais kolchozinio kaimo destrukcijos vaizdais apibendrina agrarinės sanklodos ciklo baigtį.

Apysaka *Jaučio aukojimas* (1975), rekonstruojanti pagonybės saulėlydį Kurše ir neišvengiamą krikščionybės įsiveržimą, konceptualizavo laisvės ir išdidumo temą, itin aktualią sovietmečio okupacijos aplinkybėmis. *Jaučio aukojimas* laikomas pačiu moderniausiu ir meniškiausiu iki tol sovietmečiu sukurtu lietuvių prozos kūriniu. Apysakos kolizijos pagrindu rašytojas pasirenka anuomet neuždraustas klišes – okupantų kryžiuočių ir nekaltų gamtos žmonių pagonių lietuvių susidūrimą. Bet ar to jam būtų užtekę? Po metaforų ir mitologijos vaizdine ornamentika matome tragiškas istorijos laužomo žmogaus pastangas gyventi pagal savo paties vidinį įstatymą. Žynio psichikos vaizdavimas atskleidžia žūtbūtinę, gyvybę kainuojančią vidinę kovą (Vanda Juknaitė). Nepasidavusio ir vedamo sudeginti seno žynio vidaus pasaulį Granauskas atskleidžia trimis labai ilgais vidinio monologo sakiniais. Tai ritmiškas, modernios sintaksinės sandaros tekstas – trys sakiniai suformuoja tris kūrinio skyrius. *Jaučio aukojime* kalbama apie XX a. pabaigos problemas, vedant paralelę tarp pasmerktos išnykti kuršių genties ir okupuotos Lietuvos.

Granausko prozos šerdis – likimiškieji tautos istorijos lūžiai, kultūros tvėrmė, baltiškieji archetipai, gyvybinga mikrokosmo ir makrokosmo vienovė. Šio rašytojo kuriamas prozos pasaulis atrodo tvarus ir amžinas, nes priartėja prie žmogiškosios prigimties pamatų, prie psichikos gelmių, individualios ir kolektyvinės sąmonės. Universalusis lygmuo

*Granausko prozos šerdis –
likimiškieji tautos istorijos lūžiai,
kultūros tvėrmė, baltiškieji
archetipai, mikrokosmo ir
makrokosmo gyvybinga vienovė.
Šio rašytojo kuriamas prozos
pasaulis atrodo tvarus ir amžinas,
nes priartėja prie žmogiškos
prigimties pamatų, prie psichikos
gelmių, individualios ir
kolektyvinės sąsmonės.*

formuojasi iš neegocentriško, viršasmėninio žvelgimo į istoriją, į laiko gilumą, iš besikartojančių kartų kartoms būdingų motyvų, simbolių, jausenų giminiškumo. Prozoje gausu pirmapradžių elementų (ugnis, vanduo, žemė, saulė), ypatinga pagarba reiškama medžiui, įvairiems vaisingumo ir derlingumo simboliams. Simetriškos detalės, magiški skaičiai kuria ritualinę aurą (penkios obelys – penki kapai, trys juodo gaidžio plunksnos, dvylika gluosnių, dvylika juodvarnių ir pan.). Granausko proza polisemantiška – ir epiška „kūniška“, ir poetiška pakili. Pro kruopščiai kuriamą faktūrą visada prisismelkia nebūtis, transcendavimo pastanga. Prozos tekstą semantiškai tankina padavimo, legendos, sakmės elementai, supinti su rupiomis kasdienybės detalėmis.

Viso to ypač gausu trisdešimt metų pavėlavusioje apsakymų knygoje *Gyvulių dainavimas* (1998), kuri dėl cenzūros negalėjo pasirodyti laiku. Čia Granauskas aktualizuoja dviejų plotmių – materialiosios ir metafizinės – sąsają, slidžią briauną tarp šiapus ir anapus, itin trikdančią mirties akivaizdoje. Mirtingo kūno siekį neišnykti be pėdsako įkūnija trapiai viltingas peteliškės, transcendentiško iluzijos, vaizdiny apsakyme „Su peteliške ant lūpų“. Taip gyvenimui ir mirčiai bandoma gražinti bent dalelę slapties. Šis kūrinys 1995 m. apdovanotas Antano Vaičiulaičio premija už geriausią Metų mėnraštyje paskelbtą apsakymą – jame mistikos elementai siejasi su egzistencijos slėpiniais ir parodo turtingą seno žmogaus pasaulėjautą. Tai, kas paslėpta, kas yra antrame ar trečiame teksto plane, tampa svarbiausiais akcentais, „vidiniu veiksmu“.

Kiekvieno apsakymo tekstas tankus, keliaplanis. Pasakojimas apie užkastą Mindaugo kalaviją atrodo kaip išgėrusių ambicingų traktoristų prasimanymas ir gryniausia mistifikacija – koks dar Mindaugo kalavijas gali gulėti po dideliu akmeniu provincijos miestelio pamiškėje? Bet mitinis matmuo Granausko tekste visada viršesnis: „kalavijas gulėjo po dideliu ąžuolu, viena pusė buvo samanota, o antra švietė baltai, kaip mėnuo, ąžuolo viršūnėje tupėjo šimtmetinis varnas, nejudėdamas žiūrėjo į tolimas. Sūnus stumtelėjo pečiu akmenį, pats suprasdamas, kad ir dešimt vyrų jo nepajudintų“ („Trys gaidžio plunksnos“). Apsakymo esmė mažumėlę didaktinė: kalavijas iš tikrųjų yra, bet nebėra tikrų vyrų, nebėra jėgos, kuri galėtų jį pakelti.

Paskutiniai Granausko romanai – tylūs sovietinės gyvensenos demontažo pavyzdžiai. Romanuose *Dubury* (2003), *Kenotafas* (2005) ir *Rūkas virš slėnių* (2007) nėra atviros sistemos kritikos – ideologijos veikimas parodomas per kasdienybės rutiną, per paprastų žmonių būties nykumą ir degradaciją, todėl atsisakoma vaizdingo stiliaus, pasakojimas pabrėžtinai nepuošnus lyg paties sovietmečio rūbas. *Duburyje* pasakojama apie pasyvų, pasidavusį žmogų, kuriam, Marcelijaus Martinaičio žodžiais tariant, „buvimas netapo sąmonės aktu“ (pagal šį romaną Gytis Lukšas sukūrė meninį filmą). Romane *Kenotafas* Granauskas pasakoja jaudinančią istoriją apie pokario mokytojos likimą, balansuojantį ant paranormalumo ribos (vyrą ir du sūnus praradusi moteris kaip sūnų pamilsta veršeli). Šiuo romanu rašytojas pastatė pokario mokytojams simbolinį paminklą – kenotafą. Tradicinis pasakojimas pajvairinamas mistiniais elementais – romaną rašančio sergančio rašytojo lemtis priklauso nuo palangėje augančio beržo.

Negniuždantis, nors tragiškas kūrinys yra romanas *Rūkas virš slėnių* (2007), pasakojantis luošo provincijos fotografo istoriją. Romanas yra tarsi dar vienas *Gyvenimo po klevu* variantas, žinoma, kitoks, bet strategija panaši – tai nuosprendis sovietmečio absurdui.

Subtilūs vaikystės išgyvenimai atsiskleidžia penkiose autobiografinėse apysakose (knygos *Raudonas ant balto*, 2000, *Šunys danguje*, 2005), kur brutalius karo ir pokario įspaudus vaiko sieloje atsveria knygos, muzikos, ištikimo ryšio su gyvūnais (arkliais, šunimis) motyvai. *Trys vienvėdis* (2011) – memuarinių pasakojimų knyga apie kelią į rašytojų luomą, jaunystės „universitetus“, bičiulišką sovietmečio bohemą. Apysakoje *Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis* (2012) emociškai kalbama apie šuns ir žmogaus ryšį – augintinio tigrinio bokserio Bulio ištikimybę. Dramatinius Granausko prozos aspektus, rimtas temas, pakilų kalbėjimą papildoma pikantiškas humoro jausmas. Rašytojas yra paskelbęs nemažai šmaikščių interviu. Granauskas – antikonformistinės laikysenos rašytojas, vėlyvaisiais kūriniais jam pavyko atskleisti sovietmečio vidinę logiką, režimo, sulaužančio žmonių (nors ir ne visų) likimus ir savimonę, destruktivumą, todėl paskutinių knygų stilius gal kiek retroaktyvus, bet aktyvus žmogiškąja verte. Granauskas nebijo būti konceptualiai senamadiškas (nuolat eksponuoja svarbiausias nykstančias vertybes ir dėl jų sielojasi), pasakoja paprastai, siužetas plėtojamas nuosekliai, kuriami įsimenami charakteriai. Psichologinis realizmas, kokį dabar rašo Granauskas, atrodo klasikinis it gerai išlaikytas vynas.

Neginčijama realybė Granausko prozoje – vietos dvasia (*genius loci*). Žemaitija, savi namai, tėviškė. Rašytojas yra sukūręs savitą pasaulį, savo „Makondą“, kaip Gabrielis Garsija Markesas (Gabriel García Márques), ar „Joknapatofą“, kaip Viljamas Folkneris (William Folkner), ir lokalizavęs ją mažame Žemaitijos miestelyje. Ten šeimos (dažniausiai yrančios, aplinkybių sulaužytos) rate vyksta labai žmogiškos dramos, atskleidžiami subtilūs santykiai. Lėtu ritmu vyksta tai, kas reikšminga, svarbu, esmiška. Su archajine jausena sietinas rašytojo kuriamas negailestingas būties modelis, kuriame dažnai daugiau lemia fatumo galia ar istorinės aplinkybės, o ne atskiro individo proto ar valios veiksmai. Bet visada išlieka orios laikysenos galimybė.

Imponuoja Granausko kalbinis fundamentalizmas, teksto kokybė – čia sudėtingumas slypi paprastume. Šiandien ir žanro, ir atskiro meninio vaizdo vertė smukusi, o prozos kalbinė raiška tapo nepreciziška, todėl skaityti Granauską – tai skaityti tekstus, tebeturintį sakralumo aurą. Esė knygoje *Žodžio agonija* (1999) dabarties kultūros krizė siejama su kūniškumo kultu, atotrūkiu nuo metafizikos.

Granausko kūrybą geriausia prisiartinti neakcentuojant kaimo tematikos, o analizuojant vaizduojamą žmogų, ieškant vidinio turinio. Rašytojui svarbu asmens, individualybės tapsmas, žmogaus laikysena kritinėse situacijose, kurios parodo arba savarankiškumą, tvirtą stuburą, arba ištįžimą ir nuolankumą. Granauskas rašo ne apie kaimą, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį, todėl žmogus ir mąstymas apie jį turi būti dėmesio centre.

Siūloma literatūra: Romualdas Granauskas, *Su peteliške ant lūpų*, Vilnius: Presvika, 2000; Romualdas Granauskas, *Raudonas ant balto*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000; Romualdas Granauskas, *Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012; Elena Nijolė Bukelienė, Vanda Juknaitė, *Saulėlydžio senis: Romualdo Granausko kūrybos interpretacijos*, Vilnius: Alma littera, 2004; Jūratė Sprindytė, „Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų“, in: *Prozos būsenos, 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 160–169; Kūrybos studijos ir interpretacijos: *Romualdas Granauskas*, sudarė Rimas Žilinskas, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Tomas Marcinkevičius, „Granausko neišvengiamumas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2011, rugpjūčio 12, Nr. 30 (1048).

Romualdas Granauskas

SU PETELIŠKE ANT LŪPŲ

Atsirakinęs buto duris, jis įžengė į tamsų prieškambarį. Pirmiausia nusivilko švarką ir apgrai bom pakabino. Tada įėjo į didįjį kambarį, kuriame taip pat tvyrojo prietema. Užolaidos buvo užtrauktos, nes jis išvažiavo neatitraukęs, ir plačialapė gėlė ant žemo staliuko taip ir kentėjo tamsoj viena, kol jo nebuvo. Bet jis nepriėjo ir nepadarė jai šviečiau, tik atsisėdo fotelyje ir toli į priekį ištiesė kojas. Priešais, televizoriaus stikle, kažkas vos įžiūrimai atsispindėjo, tikriausiai jo paties balti marškiniai.

– Viskas, Vaitkau, – pasakė jis. – Tu miegosi visą pusdienį, miegosi visą šią naktį, o rytoj jausies kur kas geriau.

Jis visuomet kreipdavosi į save „Vaitkau“, nes jam atrodė, kad toks kreipinys autoironiškas, o autoironija, jo manymu, yra pats geriausias dalykas sunkiais gyvenimo atvejais. Bet iš fotelio jis neatsikėlė. Tik nusimovė per galvą juodo kaklaraiščio kilpą ir numetė ją šalia telefono, nusispyrė batus ir dar toliau ištiesė kojas. Vienas batas gulėjo ant kilimo, nosimi į prieškambarį, lyg kokia maža valtis, plaukianti per rudai geltoną kilimo raštą, o antras buvo pasviręs ant šono – šitas buvo užplaukęs ant seklumos, pakrantės uolos pramušė jo dugną, pati įgula, ko gero, spėjo išsigelbėti, tačiau nebuvo žinoma, kur ji dabar yra ir vargu besugrįš kada prie savo palikto laivo.

Vaitkus buvo pavargęs. Jam skaudėjo pečius ir nugarą. Tris valandas prasėdėjo prie vairo. Važiavo prastais vingiuotais keliais, pilnais netvarkingų mašinų, o iš šoninių kelių vis taikydavosi prasmukti girti kaimo traktorininkai ir dviratininkai. Prisiminė, kad per kelią ėjo būrys žąsų. Prisiminė, kad senas kaimietis, ramiai važnyčiojęs arklių pakraščiu, nei iš šio, nei iš to pasuko jį skersai plento į molėtą siaurą keliuką. Keista, bet žmogus buvo be kepurės, švietė plikas pakaušis, o virš abiejų ausų styrojo į šonus sulipę žilų plaukų kuokštai, kaip kokie du ragai. To molėto keliuko spalva buvo tokia pat kaip ir jo kilimo. Ir tada akyse iškilo kapinės. Mažas, tolimas Žemaitijos miestelis ir neįtikėtina didelės jo kapinės. Tai nebuvo koks šviesus ir švarus dzūkiško smėlio kalnelis. Tai buvo didžiulis, lygus molėtas plotas, tankiai prismaigstytas kryžių ir akmenų luitų. Juodas karstas stovėjo ant duobės krašto, o duobės šonas švietė rudai ir geltonai, kaip štai dabar tas jo kilimas. Vaitkus užmerkė akis. Kapinių vaizdas dingo, bet dabar jis matė jose savo juodą batą, nosimi atsuktą prieškambario pusėn, lyg pasiruošusį išeiti. „Kam išeiti? – pagalvojo Vaitkus. – Man?..“ Ir dar jo akyse šmėstelėjo keli padriki laidotuvių vaizdai. Juoda sulankstoma kunigo kepuraitė su tokiu pat juodu bumbulu viršugalvyje. Jis neišidėmėjo nei kunigo veido, nei ko kito, tik girdėjo jo monotonišką ramų balsą, neišskirdamas žodžių. Tas balsas buvo ne tik ramus, bet ir nusižeminęs. Jo tėvui net nepritiko toks balsas, lyg kunigas per daug jau nuolankiai kažko vis prašytų ir prašytų. Tėvas buvo nusipelnęs ramybės ir taip. Teisingu, ilgu gyvenimu, tokiu paprastu ir aiškiu, jog kartais net nejauku darydavosi, kad galima taip paprastai gyventi tiek nedaug teuzimant pasaulyje vietos.

Vaitkus vėl užmerkė akis, bandydamas įsivaizduoti karste tėvo veidą. Ir negalėjo. Jis matė visai ką kita: kaip vyrai nukėlė karsto dangtį ir paguldė išilgai duobės krašto, kaip už karsto atsistojo jis pats ir artimieji. O artimųjų juk nebuvo, Vaitkus vienas pats buvo tas artimasis. Tėvas mirė paskutinis iš dviejų brolių, o kitas dar jaunas žuvo. Atsistojo šalia Vaitkaus tiktai du tolimi pusbroliai su savo žmonomis ir vaikais, kokios antros

ar trečios eilės, Vaitkus jau nebežinojo; priėjo dar du senukai, tėvo jaunystės draugai: vienam visą laiką kretėjo galva, o antrasis abiem rankomis laikėsi įsikibęs lazdos, paties pasidarytos iš kažkokio prasto medžio, – gumbuotais, plonais abiejų rankų piršteliais, lyg kokiom sudžiovintom paukščio letenėlėm, aptrauktom raukšlėta oda, taškuota kaip kalakuto kiaušinis. Kiek ten tų žmonių buvo? Dešimt? Dvylika? Restorane jis užsakė pietus dvidešimčiai. Dešimt gal ir valgė, jis nesikaičiavo. Jis dabar matė savo atminties akyse tą vaizdą, kuris tada, kai fotografavosi, rodos, taip trumpai šmėkštelėjo ir taip greit dingo, ir vargu ar kas kitas pastebėjo ir įsiminė. Tai buvo peteliškė. Tai buvo balta peteliškė, nežinia iš kur čia, kapinėse, atsiradusi. Vaitkus buvo tikras, kad nei anksčiau, kol karstas buvo nešamas per kapines, nei vėliau, kai jis jau buvo pastatytas ant duobės krašto, jos nebuvo, ji nesisukiojo nei apie juodą kunigo kepuraitę, nei apie kitų žmonių galvas. Nebuvo jos ir tada, kai fotografas spragsėjo aparatu, o Vaitkus stovėjo anapus karsto ir žiūrėjo į tėvo rankas, apvyniotas rudu rožančiumi. Juk neįmanoma nepastebėti baltos plazdenančios peteliškės žmonių rato viduryje. Niekas ten ir neplazdeno. Tik tada, kai jau baigė fotografuotis, kai abu duobkasiai pakėlė už galų karsto dangtį, o jo šešėlis palengva ėmė slinkti tėvo veidu, tik tada – Vaitkus gali galvą guldyti, jog tik tada! – jis pamatė ją, tupinčią ant blizgančio rožančiaus karoliuko. Kiek trunka akies mirktelėjimas? Penktadalį, dešimtadalį sekundės? Štai per tokį laiko tarpelį iš kažkur ji atskrido: ką tik nebuvo, o dabar buvo ir baltavo, išplėtusi sparnelius, ir nuo tų sparnelių ant tėvo sudėtų rankų taip pat krito mažytis, visai mažutytis šešėlis. Pirmoji Vaitkaus reakcija buvo ištiesti ranką ir nubaidyti, bet jis negalėtų dabar paaiškinti, kodėl neištiesė ir nenubaidė. Gal jis tikėjosi, kad užslenkantis šešėlis pats ją nubaidys. Bet peteliškė tik dar labiau prigludo, suvirpėjo visa nuo to prigludimo; taip ją ir užslinko juodas ir sunkus dangtis. Ir bus užkasta į žemę, o ten, po žeme, dar kurį laiką blaškysis karšio tamsoje, kol, netekusi jėgų, nukris tėvui ant lūpų tarytum koks paskutinis, tik nebeišstartas, žodis. Skausmas persmelkė Vaitkaus širdį. Vaitkus net nesuprato, koks tai absurdiškas gailėstis: leidžia į žemę tėvą, o jam gaila tos gyvos peteliškės.

Sučirškė telefonas, ir Vaitkus iš netikėtumo net krūptelėjo. Pirma pastūmė toliau savo juodąjį kaklaraištį, tik tada pakėlė ragelį. Be to, jam pasirodė, jog telefonas šiandien skamba jau ne pirmą kartą.

– Jau grįžai? – pasigirdo Irenos balsas.

– Ką tik.

– Laidotuvės praėjo gerai?

– Ar laidotuvės gali praeiti... gerai? – suirzo Vaitkus.

– Aš norėjau pasakyti – sklandžiai...

– Ką reiškia – sklandžiai?... – vis labiau irzo Vaitkus. – Gal tau atrodo, kad jos praėjo... puikiai?

Irena patylėjo. Ragelyje grojo tolima muzika.

– Pas tave namuose groja? – rūščiai paklausė Vaitkus.

– Iš kur?... Tau ausyse groja! Tu labai pavargai, taip? – jos balse girdėjosi užuojauta.

Vaitkus kiek atlyžo.

– Pavargau, žinoma. Kaip nepavargsi. Tris paras ant kojų.

– Man labai gaila, kad aš niekuo negalėjau padėti, – jos balsas buvo dar švelnesnis, ir Vaitkus suprato užuominą: atseit, jeigu būtume vyras ir žmona, aš būčiau galėjusi važiuoti kartu, ir tada tu nebūtum taip pavargęs.

- Ačiū, - sausai atsakė Vaitkus. - Tu man ir taip daug padėjai.

Jis pasiskolino iš jos tūkstantį litų. Bet juk ji ne tai turėjo galvoje. Dabar jau Vaitkaus širdyje akimirsnį šmėstelėjo gailestis, bet jis jo niekaip neparodė.

- Ką tu dabar ruošiesi daryti? - paklausė ji.

- Miegoti.

- O rytoj?

- Nežinau. Turiu reikalų.

- Suprantama... Gal aš kai kuriuos galiu atlikti už tave?

- Ne. Negali.

- Tu tikrai labai pavargęs. Tiesiog pervargęs. Girdžiu iš balso. Kai aš šitaip pervargstu, visai negaliu užmigti. Mirštu iš nuovargio, miegas marinte marina, o užmigti negaliu! Ar tu turi migdomųjų? Gal tau atvežti?

- Man nereikia migdomųjų. Aš jau tau sakiau, kad noriu būti vienas.

- Ne, tu to nesakei.

- Kaip nesakiau?

- Nesakei. Argi neatsimeni, ką prieš minutę kalbėjai?

- Puikiai viską atsimenu. O dar puikiau, kaip tau sakiau, kad noriu būti vienas.

- Gerai, gerai. Sakei. Du kartus pasakei.

- Na matai, - kiek atlyžo Vaitkus. - Pati tu nieko neatsimeni.

- Žinai, ko aš tau skambinu?..

„Žinau“, - norėjo pasakyti Vaitkus, bet nepasakė. Jis ir nežinojo, jam tik atrodė, jog žino.

- Aš gavau tetos laišką. Uršulėlė numirė. Jau palaidojo. Dabar tu ten vienas.

- Kada? - nustebo Vaitkus.

- Prieš dvi savaites.

- O kas ją palaidojo?

- Nerašo. Kaimynai turbūt. Dabar tas namelis visai tuščias. Man atrodo, kad tau reikia važiuoti. Kada važiuosi?

Vaitkus patylėjo, paskui pasakė:

- Rytoj.

- Nebijok, aš nesiprašau kartu.

- Ko man tavęs bijoti?

- Man pačiai reikia pas tetą, bet aš nuvažiuosiu kitą kartą. Ji prašė atsiųsti aspirino. Aš nupirkau gero, Bajerio. Jai skauda sąnarius, aš tau sakiau. Tai tu jai nuvežk, o ji tau ir papasakos apie Uršulėlės mirtį.

- Užtenka man tų mirčių!

- Na, nenorėsi - nepasakos. Ji labai supratinga moteris. Ne kaip aš, ar ne?..

Vaitkus nieko neatsakė. Ji patylėjo, laukdama kokio atsakymo, paskui paklausė:

- Tai kada tu paimsi iš manęs tą aspiriną?

- Rytoj užvažiuosiu į darbą.

- Juk rytoj sekmadienis!

- Paskambinsiu tau į namus, o tu išeisi prie mašinos ir išneši.

- Gerai, gerai... - ji nusijuokė. - Išmesiu tau pro langą!

- Man nereikės lipti į penktą aukštą.

- Tai kelintą važiuosi?

- Kai išsimiegosiu.
- Tai paskambink, gerai?
- Gerai.

Vaitkus padėjo ragelį. Atsistojo, surinko abu batus ir išnešė į prieškambarį, o tam, kuris gulėjo pakrypęs kaip laivas, kažkodėl pasižiūrėjo į padą. Dar užsivirino arbatos, sugrauzė keletą sausainių ir atsigulė. Miegas atėjo beveik tuoj pat: vakarykščių, užvakarykščių vaizdų pavidalu, šmėkščiojusiais peizažais, matytais važiuojant Žemaitijon paskui seną autobusą, kuriame, išpraustas tarp dviejų sėdynių eilių, viduryje stovėjo tėvo karstas. Vaitkus važiavo savo mašina, nes neturėjo kitos išeities – juk negalėjo tuo pat metu būti ir autobuse, ir vairuoti savo mašinos. Vilniuje jiedu neturėjo jokių giminių, ir tėvas į savo paskutinę kelionę buvo vežamas vienas. O ten, nuvažiavus, Vaitkui būtinai reikėjo mašinos, nes pėščias jis niekaip nesuspės sutvarkyti visų reikalų, kurie, žinojo, griūte užgrius jį vieną. Ir visą laiką jautėsi kaltas, kad ten, barškančiame autobuse, šokinėja ant grindų niekieno neprilaikomas karstas ir kelio dulksės gula ant juodai dažyto dangčio. Visą kelią jis, rodos, nieko daugiau ir nematė, tiktai kelio ženklus ir priešais važiuojančio autobuso užpakalį, o pasirodo – matė: štai dabar sapne iškilo pakelės vaizdai, peizažai, vienišos sodybos laukuose, ant kalvų būbujančios karvės. Paskui sapnas peršoko ilgą tarpinį, ir Vaitkus išvydo restorano kambarėlį, kuriame buvo valgomai laidotuvių pietūs, tartum matė ir save, santūriai, tačiau nuoširdžiai dėkojantį tai dešimčiai žmonių, atėjusių palydėti jo tėvo į paskutinę kelionę.

Jo mėlyna mašina stovėjo čia pat, gatvėje, matoma pro langą, o autobuso vairuotojas, nelaukdamas pietų, jau buvo išvažiavęs atgal. Jo toks darbas: kasdien tuo autobusu vežioja iš Vilniaus senukus į paskutinę kelionę: į Aukštaitiją, Žemaitiją, Dzūkiją, į tolimiausių miestelių kapines ir kapinaites, kur po medžiais amžinai nurimsta jų sielos, tyliai kentėjusios pas vaikus, tarp miesto blokų ir mūrų. O kai jis, viską sutvarkęs, išėjo į gatvę, pamatė prie savo mašinos anuos du senukus, besidalinančius per pusę perlaužtą cigaretę: ir tą, kuriam nuolat kretėjo galva, ir aną, su žalio alksnio ar juodalksnio lazdele rankose. „Kaip jie čia atsirado? – pagalvojo Vaitkus. – Kas jiems pranešė, kad šiandien į kapines atvežu tėvą?“ Jie buvo tėvo kaimynai, jų akyse Vaitkus užaugo, tiktai tėvą, jau sergantį ir nepagalintį, jis pasiėmė pas save į Vilnių, o juodu, ko gero, dar tebekruta savo sodybėlėse. Laukdami, kol jis prieis, abu stovėjo greta beveik susiglaudę, burnų kampuose styrojo ilgi iš serbento išpjauti kandikliai. Vaitkus buvo bepraverias burną ir bepradedas dėkoti, bet vienas iš jų pasakė:

- Tai mudu čia pasitarėm, pasitarėm ir sakom: reikia anam pasakyti. Kad nepasakysim, tai kaip ans sužinos?..

Vaitkus pakaitom žiūrėjo čia į vieno, čia į kito veidą nesuprasdamas.

- Va, Jūzupui tavo tėvas ir pasakė, – parodė pirštu į kaimyno pusę antrasis. – O Jūzups – man. Pasakyk, kaip tau pasakė.

- Taip ir pasakė, – ramiai dėstė Ilginis. (Tik dabar kaip šviste nušvito atmintyse abiejų pavardės: Ilginis ir Gontauskis!) – Bestovįs prie mėšlo vežimo su šake, aš einu pro šalį, o tavo tėvas ir sako: Ilgini, Ilgini, eik plaukis kojas, nevaikščiok toks, taisykis į balių. Tik Gontauskio karvę reikia pagirdyti. Viedras yr pakišts po krūmu.

- Tai ar buvo tas viedras po krūmu? – nei šį, nei tą paklausė Vaitkus.

- Buvo, buvo! – patvirtino Gontauskis. – Ir dabar tebėr!

– Auštant tas sapnas buvo. O kai jau suvisam išaušo, nuėjau ir pasakiau Gontauskiui. Ir ano karvę, eidamas pro šalį, pagirdžiau. Ir sakau: „Plaukis ir tu kojas, Gontauskėli. Šiandien senąjį Vaitkų atveža laidoti.“

– Bet iš kur žinojot, kad šiandien? – negalėjo atsistebėti Vaitkus.

– Kad ne šiandien – būtų ir pasakęs, kad ne šiandien. Mes visi trys buvom taip susitarę, kad vienas be kito nelaidosimos.

– Galėjo ir man pačiam pasakyti... – išizeidęs pasakė Gontauskis. – O dabar – tau vienam!..

– Tu ir vėl kaip mažas vaikas!.. – sumojavo rankomis Ilginis. – Ir vėl!.. Koks reikalas abiem pasakoti? Vienam pasakei – ir užtenka. O kad tau būtų pasakęs – ar tu man nebūtum davęs žinoti?.. – jis pasukiojo galvą į šalis, lyg ieškodamas aplinkui ore dar kokio argumento: – Antra vėl... Atmink, koks nekalbus žmogus buvo!..

– Tas teisybė, – tartum sutiko Gontauskis. – Nekalbumo nekalbus, bet nedidelė štuka tebuvo ir pasakyti...

„Viešpatie! – beveik atsisėdo lovoje Vaitkus. – Nieko aš nemiegu, nieko aš nebuvo užmigęs, aš tik prisimenu, kaip viskas buvo!..“

Laikrodis rodė pusę aštuonių vakaro. Nejaugi iš tikrųjų reikės gerti vaistų, kad užmigti? Burnoje buvo sausa, ir jis vėl nuėjo į virtuvę užsikaisti arbatos. Kol užvirė arbatinukas, jis sėdėjo prie lango ir žiūrėjo į kiemą. Stalo viduryje stovėjo tuščias baltas puodukas su raudonu apvadu, didelis toks puodukas, skirtas tikriausiai buljonui, o ne arbatai, tai buvo tėvo puodukas, kurį jis atsivežė dar iš ten, „iš namų“, kaip jis pats sakydavo. Vaitkus niekuomet jo neliesdavo, o dabar net krūptelėjo: juk jis šiandien iš jo jau gėrė! Taip, šiandien, prieš eidamas gulti!.. ir nepastebėjo, kad geria!.. Ir Vaitkus dabar aiškiai suprato, kas pasikeitė jo gyvenime.

Nuo pirmos gimimo akimirkos apie mus vaikšto mirtis. Tačiau glaudus kitų žmonių ratas – senelių, tėvų, vyresniųjų brolių ir seserų – savo pačių mirtimis gina mus nuo jos. Jie tarytum sako: „Pirma mus, mirtie, pirma mus, o tik vėliau, kai ateis eilė – patį jautniausiąjį iš mūsų.“ Metams bėgant, artimųjų ratas mažėja, tirpsta jų gretos ir vis didesni tarpai tarp pačių gynėjų. O dabar tarp Vaitkaus ir mirties jau nebestovi niekas... Kažkodėl prisiminė, kaip tėvas, gyvendamas pas jį, visuomet pirmas eidavo atidaryti lauko durų. „Tu sėdėk, sakydavo, aš pats įleisiu.“ Ir visuomet atsistodavo tarp jo ir laiškininko, tarp jo ir kaimynės, tarp jo ir apsirikusio žmogaus. Jis žinojo savo didžiąją pareigą ir iki galo ją atliko: sutiko, išleido ir pats kartu išėjo. Grįžęs vakare iš darbo, Vaitkus rado jį virtuvėj ant grindų – išėjimas buvo staigus ir trumpas, nieko per daug neapsunkinantis: gyvenau, kol galėjau, bet atėjo laikas – ir išeinu, neužtrukdamas ilgiau nė dieneles.

„Viskas! – staiga nusprendė Vaitkus ir atsistojo nuo stalo. – Važiuoju!“ Surinko Irenos telefono numerį, bet ragelyje niekas neatsiliepė. Atsitūpęs pasirausė naktinėje spintelėje prie tėvo lovos. Celofaniniame maiše buvo galybė visokiausių vaistų, prirašytų keliose poliklinikose. Vaitkus sąžiningai juos pirkdavo, o tėvas sąžiningai jų negerdavo. „Tik taškai pinigūs, – sakydavo. – Parodyk man tuos vaistus, katrie nuo smerčio, tai aš juos ir gersiu, o kitų man nereik.“

Įsikišęs kišenėn kelis blokelius aspirino, Vaitkus nusileido žemyn į kiemą ir išvažiavo. Jis tikėjosi dar suspėti į parduotuvę ir nusipirkti kokio maisto.

Pavasarij, prasidėjus infliacijai, jis nepuolė į paniką, kaip daugelis. Visą gyvenimą dirbdamas už kuklų tarnautojo atlyginimą teįstengė sutaupyti tik šitam savo padėvė-

tam automobiliui. Galima sakyti, kad ir jo nebūtų nusipirkęs, jei ne tėvo pagalba. Tėvas turėjo pinigų, kuriuos gavo už melioracijos išdraskytą sodybą, jis pats ir pasiūlė: „Paimk, vaikeli, visus ir pirkis kaime trobelę. Matai, kad šita valdžia žmones paleis ubagais.“ Vaitkui atrodė, kad tėvas turi slaptą svajonę, apie kurią tiktai niekam nesako: ištrūkti iš miesto, iš jo dulkių ir šiukšlių, ir paskutines vasaras praleisti kaime, kur kitaip teka saulė, kitaip pučia vėjas, kitaip šviečia dangus ir žvaigždės. Irena jam greitai surado pirkinį: Aukštaitijoje, valanda kelio nuo Vilniaus, prie nedidelio, bet gražaus ežero. Pasirodo, jos vyriausia teta gyveno kaimynystėje. Tiktai pats pirkimas buvo sudėtingas. Užtat kainavo nebrangiai, ir Vaitkus džiaugėsi, nes brangios jis ir nebūtų įpirkęs. Svarbiausia, kad ežeras švietė kone po langais, ir kiekvieną savaitgalį jis atvažiuos čia su tėvu, o pats visas aušras ir saulėlydžius sutiks prie vandens. Tačiau trobelėj tebegyveno Uršulėlė, kuprota senučiukė, kuri, kol gyva, nežadėjo niekur iš čia keltis. Pirmą kartą, kai jis atvažiavo su Irena, trobelė jam pasirodė nepaprastai jauki ir miela. Ji stovėjo gal už kelių šimtų metrų nuo Irenos tetos namo, ant mažos nuošliaunios kalvelės. Prie durų augo dvi liepos, kitoj pusėj – kelios obelys. Buvo pavasaris, obelys jau žydėjo, ir dėl to žydėjimo sodybėlė pasirodė Vaitkui keliskart gražesnė.

Uršulėlė buvo savotiška visos paežerės paslaptis. Kuprota iš prigimties, ji buvo paties likimo pasmerkta ilgai ir skaudžiai vienatvei, tačiau po trisdešimties pasigimdė vaiką, nors visi buvo įsitikinę, kad ištisus metus nei koks pažįstamas, nei nepažįstamas vyriškis nebuvo į jos namus užsukęs. Žiemą megzdavo puikiausius megztinius ir pardudavo užsukantiems čigonams, o šie veždavo ar ne į patį Archangelską. Vasarą su paprastu virtuviniu peiliu paežerėj pjaudavo šieną savo keršai ožkai.

Jos vaikas augo mitrus ir sveikas, baigė aštuonmetę anapus ežero, o paskui mieste dar kažkokią mokyklą, kur veltui davė ir drabužį, ir valgį. Tada užsiverbavo į Sibirą, ir nuo to laiko jo niekas daugiau nei bematė, nei begirdėjo.

Uršulėlė visuomet miegodavo virtuvėje ant plataus medinio suolo galva į duris, kad net audrotą naktį galėtų išgirsti, jeigu kas pasibelstų iš lauko. Kitame kambarėlyje, už virtuvės, stovėjo balčiausiai paklota lova; kartą per mėnesį ji skalbdavo ežere patalynę, nutaikiusi pačią giedriausią dieną, ir ant virvės po liepomis akinamai baltuodavo viena paklodė ir patalų užvalkalas. Kartais, kol buvo jaunesnė, kaimynės ją kviesdavo pagelbėti darbuose. Išeidama visuomet pamaudavo raštelį ant vinies, įkaltos lauko durų viduryje. Tai viniai net galvutę buvo nubrūžinusi, kad nesusiplėšytų raidės: „Raviu daržą pas Grigienę“ ar „Kasu bulves pas Jatkonį“.

Apie tai Vaitkus sužinojo iš Irenos, o ši – iš savo tetos. Tačiau tas Sibire prapuolęs Uršulėlės sūnus buvo svarbiausia kliūtis, dėl kurios kilo visokiausių keblumų perkant trobą. Būtinai reikėjo jo sutikimo, tačiau kur jį surasi, jeigu per šitiek metų jis nė karto nebuvo nei parvažiavęs, nei atsiuntęs laiško motinai.

– Aš nepirksiu... – purtė galvą Vaitkus. – Įsivaizduok, jis sugriš, o jo namas parduotas?

– Pirk, jeigu sakau, – spyrėsi Irena. – Niekada jis nebegriš, iš niekur jis nebespasirodys. Jis užmušė žmogų, papuolė į kalėjimą, o ten kiti kaliniai jį patį papjovė.

– Tai kodėl motina to nežino?

– Kas jai kaime pasakys? O jeigu ir pasakė – vis tiek nepatikėjo.

– Išaina kažkaip nesąžiningai...

– Kodėl nesąžiningai? Pinigus juk tu užmoki sąžiningai? Ir niekas tavęs netraukia už liežuvio pasakoti jai apie sūnų.

- Aš nežinau... - vis dar abejojo Vaitkus. - Man su tėvu reikia pasikalbėti.
- Ar tėvas perka, ar tu?
- Bet pinigai tai tėvo...
- O namas bus tavo! Juk tėvas žino, kad Uršulėlė gali jame gyventi iki gyvos galvos?

Žino svarbiausią sąlygą, ar ne?

- Žino.
- Tai ir viskas. Pirk!
- Ir Vaitkus nupirko.

Šį vakarą, vairuodamas mašiną Aukštaitijos pusėn, jis pirmą kartą pagalvojo, kad nusipirko namą su Uršulėlės mirtimi. Sakyk kaip nori, bet taip yra. Saugok Dieve, jis nelaukė jos mirties, nei jis, nei jo tėvas - Uršulėlė jiems netrukdė. Ir kaip galėjo trukdyti, jei tėvas ten buvo nuvažiavęs tik vieną kartą, o pats Vaitkus - du. Bet taip yra, nieko nepadarysi. Taip yra. Vaitkui pasirodė keista, kad tada, kai Uršulėlė buvo gyva, jis apie tai nepagalvojo, o dabar, kai jos nebėra, pati mintis apie nusipirktą kito mirtį šalčiu nukrečia pečius.

Tėvas jau buvo po infarkto, tačiau Vaitkus labai norėjo parodyti savo pirkinį. Slapčia tikėjosi, kad tėvas pritaris ir apsidžiaugs. Tėvas gerai išmanė apie namus. Gegužės pabaigoj jiedu išvažiavo. Bagazinėj Vaitkus vežėsi dvi sudedamąsias lovas, du čiužinius, dvi pagalves ir meškerę. Jeigu tėvui patiks, jiedu ten pasiliks nakvoti, jiedu ten galės praleisti šeštadienį ir sekmadienį, jiedu ten galės atvažiuoti kiekvieną savaitgalį. Tėvui reikia gryno oro. Jis kaimo žmogus, argi Vaitkus nemato, kaip jis, uždarytas blokiniame name, sulig kiekviena diena silpsta ir nyksta?

- Matysi, ten tau patiks, - vis tvirtino važiuodamas Vaitkus.

- Gal... - tarstelėjo tėvas, visą laiką žiūrėdamas pro mašinos langą, už kurio žaliavo pavasaris ir nepažįstami žmonės arė žemę, sėjo javus, sodino bulves, vaikščiojo vienmarškiniai apie savo sodybas ir gyvulius. Su tėvu buvo galima labai ilgai tylėti, taip ilgai, kol pačiam nuo tylėjimo pasidarydavo gera.

Iš lauko Uršulėlės troba atrodė visai nedidelė, tačiau viduje buvo pakankamai erdvi, gal todėl, kad nebuvo užgriozta visokiausiais baldais ir rakandais, o stovėjo tik tai, kas būtina. Per vidurį turėjo dvejas gonkas, gerąsias ir prastąsias, kurias skersai namo jungė toks kaip ir koridorius. Dešinėje pusėje - durys į nemažą virtuvę, už jos - į dar vieną, galinį, kambarį su dviem langais, po kuriais ir stovėjo ta baltai paklota lova. Tiesą sakant, Uršulėlė gyveno beveik vien virtuvėj, į tą kambarį gal kartą per dieną teužeidama. Po vieninteliu virtuvės langu stovėjo stalas, prie durų - suolelis su kibiru, ant sienos kabėjo dvi lentynos, užtrauktos raudonai taškuotom užuolaidėlėm, ant mūriuko juodavo pora nedidelių katiliukų. Remdamasis vienu galu į mūriuką, o šonu - į kitą sieną, dar stovėjo ilgas suolas kokių trijų lentų platumo, nuzulintas iki spindėjimo, ir tos trys lentos, niekuo neužklotos, buvo jos lova. Ir viskas. Daugiau daiktų jai nereikėjo. O visoj kairiojoj namo pusėj tebuvo vienas, bet gana didelis ir tuščias kambarys. Sienose švietė keturi langai. Po tais langais stovėjo ilgas medinis stalas, aplinkui - dar ilgesni platūs suolai.

- Protingai pastatyta, - pasakė tėvas, stovėdamas to tuščio kambario viduryje. - Toks kambarys - laidotuvėms. Nereikia sukti galvos, kur pastatyti grabą, kur susodinti giedorius.

- Kodėl - laidotuvėms? - nustebo Vaitkus. - Ir krikštynomis, ir vestuvėms, ir šiaip, kai giminės suvažiuoja...

– Nėr čia buvę nė kokių vestuvių, nė kokių krikštynų, – tėvas prisėdo ant suolo galo, pasidairė palubiais, perbėgo žvilgsniu tuščias sienas, grindis, langus. – Ir nė kokių giminių.

– Tai gerai! Mudu pirmieji ir būsim šio kambario gyventojai! – nudžiugo Vaitkus. – Žiūrėk, ežeras čia pat, viskas!..

Jis jau buvo ištiesęs pasienį vieną lovėlę, dabar dairėsi, kur patogiau pastatyti kitą. Žiūrėjo pro langą į ežerą, džiaugdamosis sidabrinio jo švytėjimu, nendrynų spalva, medžių žalumu aname krante. Kiek į šoną, lango krašte, tolokai geltonavo Irenos tetos namas. Vaitkui pasigirdo, kad tėvas kažką tyliai pasakė. Kai atsigrįžo – tėvo alkūnės buvo atremtos į kelius, jis sėdėjo nežiūrėdamas į tą gražų vaizdą, veidas buvo rimtas, liūdnas, o lūpos, jei ir pasakė ką, dabar jau nebekrutėjo.

– Tu ką nors sakei? – paklausė Vaitkus.

– Aš? Ne...

Tačiau Vaitkus buvo įsitikinęs, kad tėvas pasakė: „Aš čia negyvensiu.“ Ar kažką panašiai. Jis tiesiog jautė, kad tuščio kambario erdvėje dar tebesklando tą jo pasakytą žodžių garsai tarytum kokie šešėliai. Kampe, savo lovos galvūgaly, Vaitkus pasistatė meškerę. Rytoj, vos tik išauš, jis eis meškerioti. O paskui, saulei patekėjus, tėvas ateis ant liepto praustis, jiedu ilgai ir negarsiai šnekėsis, kad nepabaidytų žuvų. Tėvui ežeras patiks. Vaitkus išėmė iš krepšio rankšluostį, dabar dairėsi pasieniais, ieškodamas akimis vinies, bet nepamatė. Sienose nebuvo net vinies pėdsako. Rankšluostį numetė skersai stalo.

– Kodėl tu nieko nesakai apie mano pirkinį?

– Geras namas, – tėvas linktelėjo galva. – Rąstai dar geri, nepapuvę, ilgai laikys. Kad ant kalvelės, tai ir ežero drėgmė nesiekia. Su laiku tiktai brangs ir brangs. O pinigai vis pigyn.

Vaitkus laukė iš jo kitokių žodžių. „Nors tiek, – pagalvojo. – Nors nesupeikė. Nors nesako, kad pinigų išmetėm kaip į balą.“ Apsimesdamas linksmu, jis atsigrįžo į tėvą:

– Na, pasirink, katroje norėsi gulėti!

Tėvas papurtė galvą:

– Važiuosiu namo.

Paskui pasitaisė:

– Parvežk mane.

– Kodėl?

– Man čia kažko negerai.

Vaitkus išsigando:

– Duria?.. Skauda?.. Po mentikauliu skauda?.. Validolio turi kišenėj?

– Turiau.

Vaitkus negalėjo rizikuoti ir pasilikti čia nakčiai. Reikėjo grįžti į miestą, kur po ranka daktarai, greitoji ir vaistai. Ir jiedu išvažiavo. Uršulėlei, stovinčiai kieme tarp dviejų baltų ožiukų, pasakė, kad tėvui duria širdį, gal atvažiuos kitą šeštadienį. Ji palingavo galvą, prieš tai tiriamai pasižiūrėjusi tėvui į akis:

– Su silpna širdžia čia negera vieta...

– Kodėl? – susirūpino Vaitkus.

– Mėnulis ant dangaus dabar negeras, ir ežeras piktas. Taikykit, kad mėnulis bus jaunas. Pilnaty čia su silpna širdžia negerai.

Važiudamas atgal, akies kraštu Vaitkus vis dirsčiojo į tėvą. Atrodo, priepuolio nebus. Labai gražus pavakarys, nuostabūs šešėliai krenta ant Aukštaitijos kalvelių. Vaitkus pagalvojo, kad turi mašiną, turi namą prie ežero, tiek metų apie tai svajojo, o širdy nejaučia nei kokio pasitenkinimo, nei pasididžiavimo. „Reikia man ten pagyventi kokį mėnesį, kol apsiprasiu, kol pasijusiu šeiminingas. Dabar tik užvažiuom tarytum vandens atsigerti.“ Tėvas sėdėjo šalia, užmerkęs akis. Jo nebedomino pralekiantys vaizdai. Tiesą sakant, jau artėjo Vilnius, pasimatė toli televizijos bokštas.

- Tu ten nepagyvensi, - pasakė tėvas.

- Kodėl nepagyvensiu?

- Todėl, kad ne. Jeigu nori, reikia tą namą nugriaut ir statyt naują. Gal tuomet. Bet kažin. Ir žemė po namu visa prisigėrus.

- Ko prisigėrus, ko?

- To. Tos moters... nebent visą tą kalvą po namu su buldozeriu nustumtum, ir tada statyt. Bet kiek tas atsieis!..

Tėvas vis dar sėdėjo neatsimerkdamas, tačiau įtemptai raukė antakius, lyg iš tikrųjų mintyse būtų skaičiavęs tokios statybos išlaidas.

- Ne, - papurtė galvą. - Labai giliai prisigėrus, iki pat pamatų.

- Bet ko? Ko?

- Kad pats nesupranti, kas tau paaiškins? Tos kuprotos motriškos. Tos kuprės.

- Bet juk pats sakei: gerai nupirkai, rąstai sveikiausi!..

- Rąstai - dar ne namas. Toj vietoj labai stipriai užgyventa.

- Ką tai reiškia - užgyventa?

- O tą: ten gimei, ten mirei, ten vaikus užauginai, ten tavo ir užgyventa. Svetimam ten nėra vietos.

- Tai svetimas niekada ten nebegalės gyventi?

Tėvas nieko neatsakė.

- Vadinas, aš labai blogai nupirkau? Išmečiau tavo pinigus kaip į balą?

- Gerai nupirkai, aš nesakau. Po kelių metų, kai ta kuprė numirs, parduosi - dvigubai, trigubai gausi. O kad pats norėjai ten gyventi, reikėjo man parodyt, kol dar nebuvai nupirkęs. Dabar jau ką... nesikrimsk, vaikeli. Parduosi. Gan gerai parduosi.

- Nieko aš neparduosiu!.. - plykstelėjo Vaitkus. - Tokią vietą!..

Tėvas tik atsiduso. Ir niekada ten nebenuvažiavo.

Saulė jau buvo arti laidos, kai Vaitkus suko iš vieškelio į šoninį keliuką. Dabar jis važiavo tiesiai į vakarus, į patį saulėlydį. Pagalvojo, ar nevertėtų pirma užvažiuoti pas Irenos tetą ir atiduoti jai tą aspiriną, bet nusprendė, kad nuveš rytoj. Jam norėjosi greičiau apžiūrėti savo sodybą. „Dabar jau tikrai savo“, - pagalvojo pastatęs automobilį po liepa prie pat gonkų. Eidamas pasidairė aplink: ar nesimato kur nors keršosios ožkos ir dviejų baltų ožiukų, tačiau kur tau matysis. Juos kažkas išsivedė, o gal paprasčiausiai papjovė laidotuvėms ir suvalgė. „Nesąmonė! - atmetė šią mintį. - Kas valgys per laidotuves ožiuko mėšą?..“ Jam atrodė, jog tai neįmanoma, tačiau niekaip negalėjo paaiškinti sau tokio įsitikinimo.

Gonkose buvo švaru ir tuščia. Grindys, rodos, neseniai išplautos. Vaitkus prisiminė, kad čia mėtėsi guminiai batai, kaliošai, stovėjo sulankstytas kibiras, ant sienos kabėjo senas vatinis ir senas lietpaltis. Dabar tuščia. Dabar labai tuščia ir švaru. Atidarė duris į virtuvę. Ten taip pat buvo tuščia: ant stalo, ant mūriuko ir abiejose lentynose. Nebuvo

jokio indo, katilo, kibiro, net puodelio atsigerti. Langas seniai švietė be užuolaidų, o juk anksčiau jos buvo, nors Vaitkus negalėjo prisiminti, kokios spalvos. Jis dabar tiktai dairesi, ne tiek stebėdamasis, kiek fiksuodamas matomus dalykus: aha, nebėr net suoliuko prie durų, kur stovėjo kibiras su vandeniu, nebekybo palubėj šiaudinis paukštis, tik plika elektros lemputė ant pajuodusio laido kaip kokia stiklinė akis žiūti į tuščią erdvę ir į jį patį, besisukiojantį aslos viduryje; atidarytos krosnies durelės, o pelenai išsemti ir išnešti. „Kas tai padarė? – pagalvojo Vaitkus. – Irenos teta? Kaimynai?.. O gal...“ – Jis net nusišypsojo savo minčiai, vydamas ją šalin: aišku, pati Uršulėlė to nepadarė. Juk ji nenusižudė, ji taip mirė. Geri žmonės visa tai padarė, ir labai gerai padarė, nepaliko jokių senų daiktų, jokių rakandų, jokių čia gyvenusios kuprotos moters prisiminimų. Bet liko kvapas. Tas kvapas, kurį jis pirmąsyk užuodė, vos peržengęs slenkstį. Jeigu nebeliko jokių daiktų – iš kur tas kvapas? Iš sienų? Iš lubų? Grindų? „Išdažysiu sienas, – nusprendė Vaitkus. – Iš pradžių pasmirdės aliejiniiais dažais, o paskui bus gerai.“ Jis negalėjo sakyti, kad tas kvapas buvo labai stiprus ar nemalonus, tačiau jis buvo, jis jutosi, uodėsi, nuolat primindamas, kad Vaitkus čia yra tarytum koks pašalinis. „Nieko, – vėl nuramino save Vaitkus, – dar atsivesiu dezodoranto ir išpurkšiu!“

Dabar jis atidarė duris į tą kambarį, kuriame po langu stovėdavo baltai paklotoji lova. Jam atrodė, kad ko ko, o jau tos lovos, tos akinančio baltumo patalynės jis tikrai ten neišvys. Bet išvydo. Jos niekas nebuvo palietęs. Visi kiti daiktai iš kambario buvo dingę – nuo grindų, nuo sienų, nuo palangių, tik ta balta lova stovėjo kaip stovėjusi. Vaitkus gūžtelėjo pečiais, atsitraukė atbulas ir uždarė duris. Nesąmonė kažkokia! Nejaugi ir lovą, ir patalynę kuprotoji šeimininkė paliko jam? Kam jam reikia? Kur jis ją dės? Ne, rytoj rytą jis viską išsiaiškins su Irenos teta. Ji tikriausiai viską žino. Ir jis atidarė duris į „savo“ kambarį, kaip mintyse pats pavadino. Tą didįjį. Čia nieko nebuvo liesta. Abi sudedamosios lovelės stovėjo pasieniais, o rankšluostis, kurį jis buvo numetęs pavasarį skersai stalo, dabar buvo kiek papilkėjęs nuo dulkių, tačiau gulėjo ten, kur ir buvo numestas. Ir meškerė stovėjo kampe, jo vargšė meškerė, šįmet nė karto taip ir neišvyniota. Į langus be užuolaidų krito keli paskutiniai saulės spinduliai. Dangus plačiai ir gražiai raudonavo anapus ežero, o medžių viršūnės tame raudonume matėsi kaip anglimi nupaišytos. Valandėlę Vaitkus grožėjosi, paskui išėjo į kiemą atsinešti krepšio su maistu. Prie mašinos pastovėjo ir parūkė svarstydamas, kaip jis čia praleis savo pirmąją naktį. Paprastai. Turi nusipirkęs dešros, duonos ir mineralinio vandens. Paskui atsiguls didžiajame kambaryje į sudedamąją lovelę, susikiš rankas po galva ir gulės, galvodamas kas į galvą ateina – gal ką prisimindamas, gal apie ką pasvajodamas – ir klausysis tylos, kaimo tylos, kurios jis taip ilgėjosi gyvendamas miesto blokuose. Ateis tyla, ateis miegas, ateis gražus, malonus sapnas.

Vaitkus atsiplovė abišalę duonos, atsilaužė sprindį dešros, atsigulė į lovą ir ištiesė pavargusią nugarą. Kramtė gulėdamas, o priešais jį degė didžiausias, raudoniausias saulėlydis – toks didelis, jog tik maža dalis tetilpo lange. Vaitkus iš čia nematė nei ežero, nei pakrantės medžių, tik dangų, degantį krauju ir auksu, persiliejančią aguonų, vyšnių spalvom su purpuriniais ir net violetiniais ruožais. Tokio sodraus, tokio ryškaus dangaus seniai jau nebuvo matęs. Neatitraukdamas akių, Vaitkus stebėjo visas tas spalvas ir atspalvius, jų persiliejumus, jų sodrų ir gilų susimaišymą, žiūrėjo kaip į nuostabų, beveik genialų paveikslą kažkokiame parodoje, kur kitų paveikslų ir nėra, tik tas vienas: didžiulis, nutapytas pirmąpradėm spalvom, pats švytintis ir aplinkui viską nušviečian-

tis. Paskui jam pasimatė, kad tame raudonai auksiniame liepsnojime blaškosi didelis juodas paukštis, kildamas ir krisdamas, puldamas į šonus ir vėl išskleisdamas sparnus, tačiau jie Vaitkui neatrodė kaip paukščio, nes nebuvo siauri ir smailūs, o platus kaip šikšnosparnių ar kaip angelų arba demonų. „Kaip demonų, – pagalvojo Vaitkus. – Kaip demonų.“ Staiga jis atsistojo ir priėjo prie lango. Jau eidamas artyn suprato, kad nėra danguje jokio paukščio. Tarp dviejų lango rėmų blaškėsi paprasčiausia peteliškė. Tik Vaitkus negalėjo suprasti, kaip ji čia atsirado. Lange nebuvo nei kokių didelių plyšių, nei orlaidės. Bet jei atsirado, tai kaip nors, vadinasi, atsirado. Įdomiausia, kad raudona-me fone ji atrodė visiškai juoda. Kaip ir tie medžiai, kuriuos matė anapus ežero. Neatrodė, jog ten augtų miškai, – tai tik dideli pakrančių medžiai, gal kokie juodalksniai ar kas. Paskui Vaitkus atsiminė, jog peteliškės gyvena vos vieną dieną. „Tai jos paskutinis, priešmirtinis šokis ant raudono stiklo“, – liūdnai pagalvojo Vaitkus. Vėl atsigulė į lovą ir užsirūkė žiūrėdamas į nykstančias ir blėstančias spalvas. Peteliškės jau nebebuvo matyti. Tamsa pamažu plūdo į kambarį vis tirštėdama ir tirštėdama, ir jau greitai Vaitkus negalėjo įžiūrėti net savo ištiestos rankos. Kartu su tamsa atėjo ir gili tylą, ir nuo jos Vaitkui pradėjo lengvai užti ausyse. Jis bandė patogiau įsitaisyti lovelėje, bet miegas nėjo artyn, ir Vaitkus kaskart vis labiau ėmė jausti toje tamsoje stovinčias sienas ir lubas, ir grindis, ir net ilgąjį stalą su suolais, – tie dideli daiktai nematomi glūdėjo visai čia pat, palengva spausdamiesi jo link, glausdamiesi arčiau viens kito, norėdami Vaitkų išstumti, išmesti, išspjauti iš čia, nes jis jiems trukdė būti vieniems, kaip buvo įpratę. Spausdami erdvę, kurioje išsitiesęs gulėjo Vaitkus, jie kartu tartum spaudė ir tirštino tylą, kuri vis giliau lindo į ausis, sunkėjo galvoje, virsdama neaiškiais garsais, sąmonei kol kas nesuvokiamais ir neįvardijamais. Ir tada Vaitkui pasirodė, jog jis išgirdo labai tylų ir dainuojantį moters balsą. Žodžių jis dar negalėjo išskirti, tačiau atmintis jau blaškėsi ties riba, už kurios jis įstengs atpažinti melodiją. Tik nebuvo aišku, iš kur visa tai sklinda: iš šio kambario, iš gretimo, iš lauko; iš kur atsiranda – iš tamsos ar iš tylos? Vaitkus įtempė klausą kiek begalėdamas, net galvą kilstelėjo nuo pagalvės, kad galėtų klausytis abiem ausim. Dabar jis tarėsi išskiria kelis skiemenis, išdainuojamus garsiau ir aukštesniu balsu:

...nai...ėlio...nai...

Tačiau nebuvo tvirtai įsitikinęs, ar balsas aidi giliai atmintyje, buvusiame ir tolimame laike, ar viskas vyksta čia ir dabar. Jis atsivertė aukštieklinkas ir abiem delnais užsispaudė ausis. Jose pradėjo užti, o balsas nutilo. Vadinasi, jis iš tikrųjų girdi, iš tikrųjų išskiria tuos padrikus skiemenis, bet negali jų suvesti į eilę, kad išryškėtų prasmė. „Jeigu aš pabandyčiau niūniuoti kartu su ja, – pagalvojo Vaitkus, – aš nebegirdėsiu, ar ta moteris bedainuoja. Reikia, kad mano balsas skambėtų tiktai galvoje, neišeidamas iš manęs į orą.“ Ir jis pabandė taip padaryti. Dabar jis dainavo vien savo galvoje: ir pats dainavo, ir kartu girdėjo moters balsą. Keistas tai buvo dalykas, nes Vaitkus savo paties balsą tarytum girdėjo atmintyje, o tos moters – iš tikrųjų. Melodija buvo labai lėta, labai liūdna, jos nebuvo įmanoma paskubinti. Balsas tamsoje Vaitkaus dabar jau nebaugino, tik buvo neįprastas ir nesuprantamas. „Viešpatie! – atsikvošėjo Vaitkus, – juk aš krutinu lūpas, aš sakau žodžius!..“ Jis žinojo tuos žodžius, žinojo!

*Bereik, motinėle, mane auginai,
Bereik mažulėlio nenuskandinai...*

Ir Vaitkus pabandė pašnabždomis juos išdainuoti. Taip tyliai, kaip tiktai galėjo. Anas balsas tuojau dingo. Vaitkus pamažu, stengdamasis nesutraškėti, atsisėdo lovoje. Įsiklausė. Nieko. Nebėra nieko. „Idiotas! – jis norėjo stuktelti kumščiu sau į kaktą. – Aš jį nubaidžiau!“ Vėl labai palengva išsitiesė aukštiekninkas. Užsimerkė, kad anajam balsui būtų drąsiau. Ne, nebėra. Tylu. Ausyse pradėjo spengti. Besiklausydamas to lengvo spengesio, Vaitkus lyg prisnūdo. Jam atrodė, jog kažkas užklojo veidą lengva marlės skiaute. Jausdamas tą lengvumą, tą prisilytėjimą, jis kurį laiką snūduriavo. Giliau įmigti negalėjo, nes visą laiką ten – giliai galvoje, pačiame jos viduryje – tarytum ko laukė. Paskui pajuto, kad ta marlė pradeda jam kažkaip trukdyti, nubraukė ją nuo akių delnu. Iš pradžių nesusigaudė, ką jis dabar girdi. Tai buvo balsai, tai buvo daug balsų, kurie šnibždėjo vienu metu vieną ir tą patį: mums mūsų kaltes – nevesk mus – amen – kasdienės mūsų – šventas vardas – ant žemės – kaltininkams – karalystė – kaip ir mes – bet gelbėk mus – teesie – gelbėk... Visi tie balsai tartum meldėsi, tačiau pradėję buvo ne vienu metu ir ne vienoje vietoje, o visur tamsoje: prie lango, už stalo, vidury kambario, prie pat lovos, kurioje Vaitkus gulėjo aukštiekninkas, stipriai užmerkęs akis. Jis bijojo pakrutėti, kad vėl jų nenubaidytų, ir dabar jie gana gerai girdėjosi. Tačiau ir dabar tai tebuvo tiktai vienos moters šnibždėjimai. Ar tos pačios, kuri pirmiau taip liūdnei ir taip tyliai dainavo? Vaitkui net pasirodė, kad kambario tamsoje pastatyta koks dešimt magnetofonų ir jie visi suka tą pačią juostelę, tiktai vis iš kitos vietos. Kitaip jis nemokėjo sau to paaiškinti. Jis pasijuto gana nejaukiai, nors ir nejautė jokios baimės. Tiesiog ši tamsa pasidarė labai ankšta nuo tų šnibždėjimų, lyg jis būtų buvęs paguldytas į kokią dėžę ir kietos šonų lentos jau būtų pradėjusios spausti jį iš visų pusių. Jis atsisėdo lovoje. Šnibždėjimai staiga nutilo. Dabar Vaitkus galvojo, ar jis žino, kurioje sienos vietoje yra elektros jungiklis. Neatsiminė. Nepasižiūrėjo iš vakaro, nes tada dar nebuvo tamsu, dar viską tebebuvo apšvietęs tas didžiulis saulėlydis. Jis tik sugraibė ant grindų žiebtuvėlį ir palengva nuslinko prie durų. Uždegęs apšvietė abi durų staktas ir sieną palei jas. Šiame kambarį apskritai nebuvo jungiklio, gal net elektra nebuvo įvesta. Tada apgrai-bom nuslinko į virtuvę, užsidedė šviesą. Plika elektros lemputė skaudžiai dūrė į akis. Vaitkus prisėdo ant įmūryto plačiojo suolo. Pečiuko anga juodavo atdara. Vaitkus toli ištiesė ranką ir uždarė ketaus dureles. Tai oro trauka jam šitaip tyliai dainavo per naktį. „Kurgi ne! – suniekino tuoj pat savo mintį. – Ir „Tėve mūsų“ dešimčia balsų kalbėjo?..“ Išėjo į lauką prie mašinos. Jau buvo žymu, kad aušta. Nejaugi taip greitai pralėkė naktis? Nejaugi jis nė vienos valandėlės negavo užmigti? Atsidarė dureles, įsisėdo į vidų, ketino rūkyti, bet nusprendė, jog vėliau, vėliau, o dabar pasidėjo alkūnes ant vairo, ant jų – galvą ir tuoj pat užmigo.

Kai jis pabudo, buvo jau didelė diena. Jam maudė nugarą ir skaudėjo galvą. Prie šulinio rado pririštą kibirą. Prisisėmę pilną, pasistatė ant rentinio krašto. Vanduo nebuvo labai skanus, tik labai šaltas. Viena ranka lenkdamas kibirą žemyn, kita mozojosi veidą, vilgė akis ir kaktą. Nenusišluostęs grįžo atgal, pavaikščiojo aplink mašiną, bet į kambarį nėjo, nors rankšluostis gulėjo ten, skersai ilgojo stalo. Negalėjo prisiversti įeiti, pats nežinojo – kodėl. Net dabar, jau seniai išaušus rytui, jam neatrodė, kad tai, ką jis šianakt girdėjo ir jautė, – visi tie balsai ir šnibždėjimai, – buvo tik pavargusio žmogaus sapnas. Jis buvo tikras, kad nė vienos valandėlės nemiegojo ir nieko nesapnavo. Atsistojęs prie namo kampo, pasižiūrėjo į ežerą. Vanduo ramiai sau tyvuliavo, gražiai atšviesdamas didžiuosius ano kranto juodalksnius, nurimęs po vakarykščio saulėlydžio. Ir debesys

šiandien buvo kitokie: balti, stori ir labai purūs – rodos, galėtum vartytis juose ir nenukristum į žemę. Viskas šį rytą atrodė kitaip, tik ne taip, kaip Vaitkus buvo girdėjęs ir jautęs. Nuo Irenos tetos namų taku prie vandens kryptuliavo baltų žąsų virtinė, iš kiemo išvažiavo nedidelis raudonas traktorius ir parpdamas kilo keliuku į kalnelį. Vaitkus grįžo į mašiną, išsiėmė iš lentynėlės aspiriną, norėjo pats praryti vieną, bet pagalvojo, kad negražu paduoti žmogui praimtą, todėl numetė vaistus ant sėdynės ir užvedė variklį.

Irenos teta išėjo iš trobos Vaitkui dar nespėjus atidaryti mašinos durelių. Tai buvo aukšta padžiūvusi moteris. Vaitkus kiekvieną kartą nusistebėdavo jos akių spalva: tokio žydrumo akis Dievas įdeda gal tik vienam iš tūkstančio. Į senatvę jos jau buvo kiek pablukusios, tačiau kaip gražiai turėjo šviesti jaunystėje! O Irenos akys buvo tik pilkšvai žalios.

Vaitkus išsirangė iš mašinos ir pasilabino, atkištoje rankoje laikydamas tuos vaistus. Dabar nebesijautė taip nepatogiai, kaip patį pirmąjį kartą, kai Irena jį pristatė kaip savo mokslo draugą. Koks ten mokslo draugas, kuriam jau per keturiasdešimt ir kurį vos ne visą vasarą reikia maitinti ir nakvydinti savo tetos sodyboj? Jis buvo tikras, jog teta iš pirmo žvilgsnio perprato jų santykius: ir kad gyvena kaip vyras ir žmona, tiktai skirtinguose miesto galuose, ir kad važinėja pas vienas kitą po kelis kartus per savaitę, ir kad šitaip ir nugyvens kaip ne žmonės, niekuomet nebegalėdami savo santykių nei iki galo išsiaiškinti, nei vienu kartu nukirsti.

– Mačiau, kaip vakar vakare atvažiavot. Ar gerai miegojot naujoj vietoj? – paklausė ji, eidama artyn, ir Vaitkus pajuto, tartum du žydri plonyčiai siūlai įsitempė ore tarp jos vyzdžių ir jo veido.

Jis buvo besakęs „gerai“, bet nepasakė, nes jam pasirodė, kad ta žila moteris ir taip viską žino. Ir čia pat, stovėdamas šalia mašinos, papasakojo apie tuos balsus ir šnibždėjimus.

– Bet gal man taip tik pasirodė, – su maža viltimi pridėjo Vaitkus. – Labai toli važiavau, pats vakar savo tėvą palaidojau...

– Vai!.. – išsigando moteris. – Dar vieną mirtį atsivežei!..

Vaitkus tylėjo. Ką jis galėjo pasakyti? Atsivežė, žinoma. Kur galėjo palikti? Ir kas žino, kiek ilgai ta mirtis dabar su juo visur važinės ir vaikščios.

– Sėskimės, nestovėkim, – pasiūlė moteris, ir Vaitkus pagalvojo, jog vesis jį į vidų, bet ji pasivėdėjo čia pat į šoną, kur po medžiu stovėjo sukaltas stalas ir į žemę buvo įkastos kaladės. Ant vienos Vaitkus atsisėdo, laukė, ką ji pasakys, nes pats nežinojo, ką daugiau galėtų sakyti. Gal papasakoti, kaip tėvas per sapną pasikvietė kaimynus į laidotuves? Ne, šito nereikia. Šito tai jau ne. Moteris irgi sėdėjo tylėdama, tiktai pasisukusi ton pusėn, kur buvo Vaitkaus sodyba, nors iš tos vietos jos ir nesimatė.

– Tai ji už savo vaiką dainavo. O maldos, matai, nebuvo išklaudytos, nebuvo, sugrįžo viskas atgal...

– O kaip ji mirė? – paklausė Vaitkus.

– Paprastai mirė. Sekmadienį buvo bažnyčioj, grįždama pas mane dar buvo užėjusi. Ji taip tiesiai nesakė, bet aš supratau. Jeigu kada mirčiau, sako, tegu tavo Bronius suneša viską į pakalnę ir sudegina, kam, sako, svetimam žmogui tas mano šlamštas? Tiktai kryželis ant palangės ir lova tegul palieka. Jeigu tas mano vaikas kada sugrįžtų, tegu neišvaro kaip šuns į lauką, tegu nors vieną naktį leidžia pernaktvoti. O rytą, kai nuėjau su sūnu, jau gulėjo ant suolo atšalus. Rankas ant krūtinės gatavai susidėjusi. O pinigai laidotuvėms padėti ant pečiuko.

- Tai ką man daryti?.. - visai nupuolusiu balsu paklausė Vaitkus.

Ji atsistojo nuo kaladės:

- Pasėdėkit čia. Aš tiktai skarelę persirišiu. Negražu su ta pačia, kur į tvartą vaikštau.

Ir Vaitkus nusiminęs liko sėdėti. Po valandėlės ji vėl pasirodė kieme, bet jau su kita skarele, pasirišusi gražią prijuostę, o rankose laikė jurginų puokštę. Vaitkus buvo ir užmiršęs, kad dabar, vasarai einant į pabaigą, visoj Lietuvoj žydi jurginai, tos gražios senų moterų gėlės.

- Dabar galiu važiuoti, - ji stovėjo prie durelių nemokėdama atsidaryti. Ir labai susikaupusi sėdėjo šalia, atsargiai laikydama jurginus rankose, ir nepratarė Vaitkui daugiau nė žodžio. Tik kai įvažiavo į kiemą, paprašė:

- Neikit su manim.

Vaitkus linktelėjo galva ir nėjo. Atsisėdo lauke ant suoliuko po virtuvės langu. Girdėjo, kaip ji pasibeldė į duris, kaip atidarė, kaip garsiai pasakė tarpdury:

- Tegū bus pagarbintas!..

Jis įtempė klausą tikėdamasis - gal išgirs atsakymą. Ir nebūtų per daug nustebęs, jei būtų išgirdęs.

- Uršule!.. Uršule!.. Va, žiūrėk, kokių gražių jurginų tau atnešiau!..

Girgžtelėjo veriamos durys į vieną kambarį, į kitą. Paskui ilgam viskas nutilo. Vaitkus sėdėjo, prisispaudęs nugarą prie medinės sienos, net pakaušiu atsirėmęs į ją, ir jam rodėsi, kad jis girdi tylus dviejų moterų balsus, tiktai negali išskirti žodžių. Ir negali suprasti, kur jos kalbasi - virtuvėj, didžiajame kambaryje ar tame, kur stovi paklota lova. Paskui pajuto, kad nuo prakaito drėksta marškinių nugarą, tartum ta siena, į kurią sėdėjo atsirėmęs, būtų įkaitusi. Atsistojo, ilgai vaikščiojo po kiemą, stengdamasis išivaizduoti, kas ten dabar darosi namo viduje. Buvo nuėjęs net savo reikalu už tvartelio, o lomeleį pamatė ir laužo vietą, kur buvo sudeginti visi Uršulėlės daiktai ir rakandai. Bet nepriėjo arčiau, vėl vaikščiojo aplink šulinį, aplink savo mašiną, paskui atsistojo po liepa ir stovėjo šitaip, ramstydamasis čia vienu, čia kitu petim į kamieną. O Irenos teta vis neišėjo, ir Vaitkus jau pradėjo suvisam nebesuprasti, ką ten, tuščiame name, galima taip ilgai daryti. Pagaliau ji pasirodė, bet ne tarpduryje, o iš už namo kampo. Priėjo prie Vaitkaus, o rankose jau nebeturėjo jurginų.

- Radau gonkelėse besėdinčią... - pasakė Vaitkui žiūrėdama sau po kojų į žolę. Atrodė tarytum liūdna, tarytum išbalusi.

Nuėjo ir atsisėdo ant suoliuko po virtuvės langu, kur ir Vaitkus buvo sėdėjęs. Jis dar bar nejaukiai mindžikavo priešais, nes suoliukas buvo trumpas, jam nepatogu buvo taip arti sėstis. Pasėdėjusi, pasėdėjusi pakilo:

- Taip pavargau, kad ir kojos nelaiko...

- Aš parvešiu, - pasišovė Vaitkus.

Toje vietoje, kur Vaitkui reikėjo sukti iš vieškelio į jos sodybą, ji paprašė sustoti. Vaitkus sustojo. Kas jai atėjo į galvą? Laukė, ką pasakys, žiūrėdamas virš vairo į apdulkėjusį mašinos kapotą. Visa mašina lengvai tirtėjo. Pajuto, kad ji lengvai palietė jam petį:

- Ji išeis.

- Kur išeis?

- Išeis. Pasakiau apie sūnų. Ėmiau ir pasakiau. Nebėr jai ko čia bebūti.

Ji norėjo atsidaryti dureles. Persilenkęs Vaitkus atidarė.

- Ačiū, labai ačiū, - mediniu balsu padėjo Vaitkus.

Ji nuėjo savo keliuku neatsigręždama. Vaitkus apsisuko vieškelyje ir nuvažiavo atgal. Dabar jam nori nenori reikėjo įeiti į savo namą. Lyg laukdamas ko netikėto, jis apvaikščiojo visus kambarius, tačiau jokio pasikeitimo nepajuto. Gonkose, kurios ežero pusėj, raudonavo ant suolo jurginų puokštė. Jis grįžo į didįjį kambarį. Jam skaudėjo nugarą, jis jautėsi dar labiau pavargęs nei vakar. Norėjo išsitiesti savo sujauktoje lovelėje prie sienos, bet susilaikė. Kažkodėl prisiminė peteliškę, kuri vakar blaškėsi tarp lango rėmų. Tada, saulėlydžio šviesoje, ji atrodė juoda ir didžiulė. O anoji, kur atskridusi nutūpė ant tėvo rankų, buvo maža ir balta ir kartu su tėvu ramiai nugrimzdo į žemę.

Bet juodosios peteliškės tarp rėmų nebebuvo. Nei gyvos, nei mirusios. Vaitkus nenorėjo patikėti savo akimis. Nebuvo, ir tiek. Pirmiausia ji čia niekaip negalėjo įskristi. Tarp rėmų ir sienos nesimatė jokių plyšių, nebuvo ir orlaidės. Niekas lango neatidarė, niekas jos iš čia ir neišleido. Vaitkus apžiūrėjo ir antrą, ir trečią langą. Visur tas pat. Langų rėmai sandarūs, o plyšiai dar nuo žiemos užklijuoti popieriais. Tik ant kraštinio lango stovėjo tas pajuodęs medinis kryželis, kurį minėjo Irenos teta, ir šalia gulėjo stora maldaknygė, susukta į baltos medžiagos skiautę. Bet tai nebuvo maldaknygė, tai buvo jo paties pinigai, kuriuos jis sumokėjo už šį namą: keturi pundeliai po tūkstantį litų, apklijuoti raudonai dryžuotomis banko juostelėmis, nė vienas nepraimtas ir nepraplėštas. Visai sutrikęs, Vaitkus vartė juos rankose, čia padėdamas atgal ant palangės, čia vėl pasiimdamas. Ir labai norėjo atsigręžti atgal: ten, ant sudedamosios lovelės krašto, tikrai dabar sėdi liūdnas jo tėvas su balta peteliške ant lūpų.

Jūratė Sprindytė

LAURO ŠAKA VIRŠ BALTIŠKŲJŲ ARCHETIPŲ

Romualdas Granauskas, kaip retas kuris kitas nūdienos lietuvių prozininkas, priešinasi „šiaudinei“ laikinumo būsenai, tvariu žodžiu bandydamas atsilaikyti prieš vienkartiškumo šturumą. Iš tiesų šiandien gyvename laikinumo apologijos dienomis, kai net skulptūros kuriamos nebe iš akmens ar marmuro, o iš šiaudų. Tokia skulptūra sudega per penkiolika minučių, išliepsnodama vartotojiškos visuomenės nuostatą – laikinumą – kaip epochos ženklą.

Kiekviena Granausko knyga vos pasirodžiusi tapdavo įvykiu, nes sublimavo tradiciją (visa, kad geriausia pasakyta prozos meno žodžiu iki jo) ir pasakydavo dar šiek tiek daugiau, skaudžiau, simboliškiau. Ir pasakydavo pačiu laiku, kaip tik tada, kai ateidavo metas atsiseikinti: *Duonos valgytojai* vaizdavo žemdirbišką būtį kaip mirštantį ritualą, *Jaučio aukojimas* bylojo išdidumą ir nepriklausomybę priklausomybės laike, *Gyvenimas po klevu* liudijo agrarinės kultūros ciklo baigtį, o *Žodžio agonija* – pakirstas sakraliųjų kūrybos šaknis. Gyvu nervu jausdamas permainų nešamas prarastis, Granauskas nebijo būti konceptualiai senamadiškas (nuolat eksponuoja svarbiausias nykstančias vertybes ir dėl jų sielojasi), nesistengia atrodyti modernus (išsitenka įprastų žanrų konvencijose), pasakojimą atnaujina per giliuosius literatūros estetinius dėmenis. Granausko prozos šerdis – likimiškieji tautos istorijos lūžiai, kultūros tvermė, sovietinio režimo destruktivumas, baltiškieji archetipai, mikrokosmoso ir makrokosmoso gyvybinga vienovė. Šio rašytojo kuriamas prozos pasaulis atrodo tvarus ir amžinas, nes priartėja prie žmogiškos prigimties pamatų, prie psichikos gelmių, individualios ir kolektyvinės pasąmonės. Granausko proza ir epiška „kūniška“, ir poetiška pakili. Pro kruopščiai kuriamą faktūrą visada prasišmelkia nebuitis, transcendavimo pastanga.

Dabar gausu tekstų, teigiančių formos žaismą, šmaikščių, paviršutiniškų, neformalių: eskiziškų, aranžuotų, fragmentiškų, antižanriškų, atsainių. Literatūra tampa gerokai paviršutiniška, etiudiška, savaip dalinė. Prarandamą visuotinumą gali atstoti tik skvarbūs gręžiniai į giluminius kultūros klodus. Kaip tik toks yra Granausko rašymas ir toks *Gyvulėlių dainavimas* (1998) – nauja senų apsakymų knyga. Nuostabiausia, kad jie parašyti vos ne prieš tris dešimtis metų (bene septyni iš dešimties). Apsakymą „Vėlyvos gėlės“, 1971-aisiais išspausdintą *Literatūroje ir mene*, perrašinėčiau ranka ir siunčiau į Karaliaučių bičiuliui, sovietinių kazarmų rekrutui. Kada tai buvo! O kūrinio pradžia įstrigo atmintin lyg eilėraštis: „Rudenį, kai visa Lietuva tokia geltona ir gaudulinga, parvažiavo Gurauskis į Mosėdį. Ir ėjo jis keliu, ir degė abipus medžiai, o paukščiai pralėkdavo labai aukštai, nepatekdami į geltonas lėtas liepsnas, dar jiems reikės lėkti toli ir negiedoti“¹. Frazė prie frazės, sakiny s prie sakinio šliejasi diktuojami neišvengiamybės ir persmelkiančios epitafinės gėlos.

Džiovininkas Gurauskis lankosi Mosėdyje, o jo būsimas kapas – tolmuos pasviečiuos. Mosėdyje tuo metu kunigavusio Juozo Tumo-Vaižganto akyse iškyla rusiškas antkapio šriftas – aiškiaregiška talpi detalė (juk Tumas dar nežino, tiktai Granauskas žino, kokios trumpos dienos tų studentėlių, jaunų lietuvių rašytojų „plonais kaklais“: „Tai žmonės, kurie už mūsų literatūrą sumokėjo nei per daug, nei per mažai: jie visi paguldė už ją galvas“ ,

¹ Romualdas Granauskas, *Gyvulėlių dainavimas: Apsakymai ir esė*, Vilnius: Presvika, 1998, p. 35. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomas puslapis.

– sakoma esė „Baltas liūdesio balandis“ apie Joną Biliūną, p. 113). Simono Daukanto darbų pašlovinimas ir vargų apgailėjimas, pasitelkiant įspūdingą juodvarnių – pranašų, globėjų ir likimo lėmėjų – simbolį, tai esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ turinys, jo tūrį išplečiant ne tik mitologinėmis konotacijomis, bet ir ritmo bei intonacijų skalės literatūrinėmis priemonėmis. Juodvarniai – tikras poetinis atradimas, esė herojaus gyvenimo rekonstrukcijai (pagal istoriko Vytauto Merkio monografiją *Simonas Daukantas*, 1972) suteikiantis gilesnę dimensiją.

Kritikams ypač sekasi parodyti Granausko prozos tradiciškumą. O kur slypi šiuolaikiškumas? Kaip jo kūryboje susiformuoja universalusis lygmuo? Iš atsargių, absoliučia estetine klausa parenkamų žodžių ir jų sudėstymo ritmo, iš neegocentriško, viršasmėniško žvelgimo į istoriją, senąją literatūrą, į laiko gilumą. Iš nuolat besikartojančių, kartų kartoms būdingų motyvų, simbolių, jausenų giminiskumo, iš pirmapradiško baltiško substrato, kurio archetipinius gelmenis jam sekasi užčiuopti. Literatūrologams vis nepavyksta demistifikuoti „kaimo prozos“ stereotipo – teminės klišės, pasiskolintos iš rusų (*деревенская проза*). Ne apie kaimą rašo Granauskas, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį (konkretus istorinis turinys visada lengviau atpažįstamas negu absoliučioji simbolinė reikšmė). Kaip Petras Dirgėla, Juozas Aputis, Antanas Ramonas, Granauskas taip pat įnirtingai ieško kultūrinio tapatumo, tautinės ir individualiosios sąmonės ištakų. Kaimas kūrybos epicentre atsiduria tik dėl to, kad pastoviosios vertybės geriausiai užsikonservavusios seno kaimo žmogaus sąmonėje, ne tik ikisovietinius laikus menančioje, bet per bendruomeninę patirtį išlaikiusioje ir archajiškiausius prisiminimus. Juk, anot Marcelijaus Martinaičio, „sodybose būdavo saugomi ne tik svirno raktai, bet ir kultūros genetinis kodas“.

Apsakymai „šulinio dugne“, „Dūmai“ – beišnykstančio valstietiškojo epo nuoskilos. Paprasčiausios situacijos (senatvės negalia ar kasdienė ruoša) fokusuoja epochos lūžio bruožus, egzistencijos ištuštėjimą: vaikai išsilakstė, kaimynai išmirė, gandrulizdis tuščias, kolūkio kumeliukai auga neglostomi, žmona paseno ir apsileido. Senis arkliu iš fermų grįždamas namo akylai fiksuoja visus nelemtuosius pokyčius, ir, nors taip pat gražiai kaip kadaise „tarp gyvulio ausų iškyla trobos kaminas“ (pasigėrėtinas detalių erdvinis fokusavimas), jam skaudžiausia, kad negali arklio pašaukti vardu – „subendrintas“ arklys nebetur vardo („Dūmai“).

Kiekvieno apsakymo tekstas tankus, keliaplanis. Padavimas apie užkastą Mindaugo kalaviją kryžminamas su kasdieniškomis aplinkybėmis (kalaviją bandys traukti traktori-ninkas už tris puslitrius *samagono*). Visa ši istorija atrodo kaip pagėrusių ambicingų vyrų prasimanymas ir gryniausia mistifikacija – koks Mindaugo kalavijas gali gulėti po dideliu akmeniu provincijos miestelio pamiškėje? Bet mitinis matmuo kaip visada Granausko tekste viršesnis: „kalavijas gulėjo po dideliu ažuolu, viena pusė buvo samanota, o antra švietė baltai, kaip mėnuo, ažuolo viršūnėje tupėjo šimtmetinis varnas, nejudėdamas žiūrėjo į tolimas. Sūnus stumtelėjo pečiu akmenį, pats suprasdamas, kad ir dešimt vyrų jo nepajudintų“ („Trys gaidžio plunksnos“, p.45). Apsakymo esmė mažumėlę didaktinė: kalavijas iš tikrųjų yra, bet nebėra vyrų, nebėra jėgos, kuri galėtų jį pakelti.

Pasakos reminiscenciją ir melioracijos dienų tikrovę kontaminuoja neišsipildęs Skridailos troškimas prieš mirtį atsigerti iš vaikystės šulinio: „Nė to kalno nebėr, nė to šulinio“, tik gyvulių pėdose – geltonas ne-gyvybės vanduo („Šulinio tamsa“). Mitologinė sąmonė, kuriai būdingi simboliniai vaizdiniai ir poetinės figūros, dabar kritikų aptinkami kone kas antro rašytojo kūryboje (archetipų poetika nūnai madinga), nors tikrai gili me-

ninė projekcija į praeitį tebėra retenybė. Bent jau rekonstruodamas baltiškuosius archetipus Granauskas dabarties lietuvių prozoje tebelieka avangarde.

Senasis jo prozos žmogus neatplėštas nuo prigimties, gamtojautos ir kolektyvinės patirties. Ne buitinis matmuo svarbiausia jo gyvenime. Daiktai čia pilni atminties, tyla pilna kalbos. Santykiai – nuojautų, gerumo, bežodžio savitarpio supratimo. Mistinis pasitikėjimas mirtimi. Atsidūsėjimas, gestas, juodo varno šešėlis, sapnas – visur esantis reikšmių laukas, todėl Granausko kūrinuose nebūna nesvarbių buitinių detalių, daiktų, personažo žodžių, iš pirmo žvilgsnio kad ir atrodančių banaliai kasdieniškai. Gausu pirmapradžių elementų (ugnis, vanduo, žemė, saulė), ypatinga pagarba reiškia medžiui, įvairiems vaisingumo ir derlingumo simboliams. Kas paslėpta, kas antrame ar trečiame teksto plane, tampa svarbiausiais akcentais, „vidiniu veiksmu“. Apsakymų prasmė lyg ir aiški, bet estetiškai informatyviame tekste yra kai kas daugiau („meno simboliškumo pamatas yra nepalijamas nuorodos ir paslėpties žaismas”², o prasmės ryšių „pynė niekuomet neatsiskleidžia santykiaujant pagrindinėms žodžių reikšmėms”³). Simetriškos detalės, magiški skaičiai kuria ritualinę aurą („pusė dangaus dar priklauso dienai, jau kita pusė – nakčiai“, penkios obelys – penki kapai – penki veidai, trys juodo gaidžio plunksnos, dvylika gluosnių, dvylika juodvarnių, giedoriai sėdi nuo pradžios trečiajame vežime ir pan.). Ne tik simboliškieji, patetiniai įvaizdžiai, o ir „kurapkų ir zuikių nupėduotas rugių laukas“, „krūvelės šiukšlių, stagarų ir šiaudgalių, žmonos sugrėbtų“, žvirblis mėšlyne taip pat priklauso ypatingam reikšmių laukui.

Neginčijama realybė ir tai, ką romėnai vadino *genius loci* (vietos dvasia) – Žemaitija, Mosėdis, sava vieta – namai, tėviškė. Apsakymo „Su peteliške ant lūpų“ (1995 m. apdovanoto Antano Vaičiulaičio premija už geriausią *mažo formato kūrinį*, išspausdintą *Metų žurnale*) veikėjas, vyriškis per keturiasdešimt, perka užmiestyje trobą.

– Tu ten nepagyvensi, – pasakė tėvas.

– Kodėl nepagyvensiu?

– Todėl, kad ne. Jeigu nori, reikia namą nugriaut ir statyt naują. Gal tuomet. Bet kažin. Ir žemė po namu visa prisigėrus.

– Ko prisigėrus, ko?

[...]

– Rąstai – dar ne namas. Toj vietoj labai stipriai užgyventa.

– Ką tai reiškia – užgyventa?

– O tą – ten gimei, ten mirei, ten vaikus užauginai, ten tavo ir užgyventa. Ten svetimam nėra vietos. (p. 94)

Užgyventa, kur „kertėje po tamsiais laiptais neryškiai boluoja seniai papjautų gaidžių vėlės“, kur „ant kalno šulinys, pakalnė pievos“, kur trobelės „su trimis obelimis ir moliniais puodais ant žiogrių“, kur naktį tuščiname name girdėti maldos skiemenys, dainos melodija. Kaip folkloro būtyje pabrėžiami kartotės ir amžinumo momentai: gyveno, dirbo, dainavo, mirė. Testamentinis išnykusių kuršių priesakas žemaičiams panašus į užkalbėjimą, oraciją, užkeikimą: „Kai gyvensit po mūsų, vaikščiosit po mūsų, medžiosit po mūsų, sėsit po mūsų, pjausit po mūsų, dainuosit po mūsų, verksit po mūsų, vargsit po mūsų, mirsit po mūsų, – neužmirškite mūsų“ („Laiškai iš Mosėdžio“, p. 111).

² Hans-Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 191.

³ *Ibid.*

Lėta, prakilni sakinio slinktis atkuria kosmogoninės misterijos fragmentą: „Žemė numanė, kad po kiek tūkstančių metų į šias nykias ataušusias vietas atklys žemaūgiai negudrūs žmonės, norės čia gyventi, o nebus jiems jaukumo nei gražiu vietų. Todėl iškilojo aplinkui lėkštas kalvikes, užaugino pakraščiuose miškus ir nepiktus vėjus, paleido bėgti žemyn nedidelius upokšnius“ (apsakymo „Riksmas“ pradžia, p. 30). Nebylys, apstulbęs nuo savo riksmo, vėl grįžta į sinkretinį būvį – tampa medžiu.

Norberto Vėliaus tvirtinimu, baltų pasaulis buvo orientuojamas pagal pasaulio medžio provaizdį. Senųjų baltų gyventose teritorijose esą galima įžvelgti tarsi „paguldyto medžio“ atvaizdą. Štai apsakymo „Karas“ mikrovaizdas: „Gula vieškelis per kaimą kaip nupjauto medžio kamienas, į šalis – šakoti keliukai, ant kiekvienos šakelės – po trobą. Didelis tas medis, pilnas lizdų ir jauniklių“ (p. 18; plg. pasaulio medžio relikтус mįslėse: medis su šakom, lizdais ir paukščiais)⁴. Tokiomis nekeliančiomis abejonių aliuzijomis pasireiškia Granausko jautrumas archetipinėms simbolinėms formoms, ir pavyzdžių jo tekstuose – rieškučiomis semk. Apsakymų laikas ne banalus esamasis, o egzistencinis, dažnai ir mitinis. Kai kur stilizacija pernelyg akivaizdi, net dekoratyvi („[...] tupės kiekviename krūme po tą mažulytį paukštelį“, p. 31).

Netikėčiausi knygoje du apsakymai, kuriuose sintezuotas pokariu griūvančio pasaulio vaizdas („Gyvulėlių dainavimas“ ir „Vargonai su tekinėliais“). Tai neparašyto romano fragmentai, kaip regime iš paties autoriaus „Pasiaiškinimo gerbiamam skaitytojui“. Pasirinkta laiškų forma (vėžiu serganti našlė Kontrimienė rašo broliui į Sibirą po trisdešimties metų) leido išvengti medžiagos suliteratūrinimo, ko, regis, prozininkas labiausiai bijojo ir vengė, užgriuvus tremtiniu prisiminimų autentikai. Pasakojimas pirmuoju asmeniu, išsaugant žemaitiškos kalbėsenos statumą ir pritrenkiančias detales, leidžia perteikti tikrąjį lietuvių požiūrį į tuos laikus, kai gyvuliai iš bado baubė dainavo kolchozų tvartuose, o sribokų žmonos grobė išvežtųjų turtą. Leitmotyvinis Kontrimienės apibendrinimas „Su vargu kėlėm, su vargu gulėm, ant to vargo ir gulėjom“ paruošia kulminacinę šio apsakymų dipticho sceną – spontanišką žmonių giedojimą miestelio aikštėje prie sulaužyto fortepijono. Giedojimą, nuo kurio išsislapsto visi sribokynės šeiminkai su staiga praturtėjusiomis pačiomis.

Esė tekstuose daugoka jausmingumo, kuris apsakymuose sublimuotas į figūrinį lygmenį. Apsakymų rišlumas, darni struktūra ir simbolių sąskambiai atstoja retorinį aiškių dalykų aiškinimą, kartais neišvengiamą eseistikoje.

Šiandien, kai žanro ir atskiro meninio vaizdo prestižas smukęs, o prozos kalbinė raiška tapo nepreciziška, skaityti Granauską – tai skaityti nepraradusį sakralumo tekstą, kuris poetine forma užkoduoja besitransformuojančius ir praradimus tautinio mentaliteto bruožus. Be to, tai prasmingas, patriotiškas ir tiesiog gražus rašymas. Šeštasis *Žodžio agonijos* skyrius baigiamas samprotavimais apie protą, kuris nori *turėti*, ir dvasią, kuri *tenori būti* (kaip kad prie barbarų sulaužyto fortepijono).

O tomis retomis valandomis, kai jiedu susitinka, tomis akimirkomis, kai sutaria triūsti kartu, pasaulis prityla, laukdamas vilčių išsipildymo. Suklūsta šunys, nebegieda net paukščiai. Nudūręs galvą, prie molberto prisitina Rafaelis. Protas paslaugiai atkiša palebę, o dvasia švelniai paima už riešo. Nutyla vėjai, tik ramiai teliūskuojasi jūros. Už nugaros

⁴ Taip pat žr. Ema Mikulėnaitė, Visada čia: Apsakos ir novelės, Vilnius: Vaga, 1995: „Takas nuo čia ima šakotis ir atrodo lyg nuverstas medis, ant kurio storųjų šakų tupi trobos, šuliniai, o ant plonųjų – karvės, arkliai, avelės“. (p. 42)

iškyla liekna kaip nendré šlovės figūra ir palenkia virš jų žaliuojančią lauro šaką. (p. 31)

Tai turbūt vienas paskutinių klasikinės kūrybos darnos ir pilnatvės vaizdų lietuvių prozoje. Juolab ir pats Granausko rašymas vis labiau tolsta nuo pakilios poetikos ir simboliinių formų. Vėlesniuose kūriniuose atsisakoma vaizdingo, polisemantiško stiliaus. Geriausia pastarųjų metų rašytojo prozos dalis sietina su pokario vaikystės išgyvenimais ir autobiografinio klodo dominante (retrospektyvumas, vaikystės reikšmė asmenybės tapsmui). Autentiškai jie atsispindi autobiografinėse apysakų knygoje *Raudonas ant balto* (2000), *Šunys danguje* (2005), kur brutalius pokario įspaudus vaiko sieloje atsveria knygos, muzikos, meilės artimui, šuns „žmogiškumo“ leitmotyvai. Bet autoriaus intencija ne subjektyvistinė – jam svarbiau liudyti ne tiek individualią biografiją, kiek krizinę savo epochos terpę, kurioje buvo sunku net fiziškai išlikti. Romane *Duburys* (2003) vaizduojama sovietmečio statybininkų bendrabučio beprošvaistė butis, sužlugdytas jauno vaikino likimas. Ištuštėjęs jo gyvenimas aprašomas natūralistiškai.

Naujausias romanas *Kenotafas* (2005, vertimas į latvių k. 2006) taip pat dera konfliktiškame pokarinio gyvenimo reikšmių lauke. Atsitolinęs nuo magistralinių ar eksperimentinių rašymo barų, Granauskas skalsiu išlavintu žodžiu papasakojo apie baisu žmogaus sielvartą, balansuojantį ant paranormalumo ribos (šeimą praradusi moteris kaip sūnų pamilsta veršelį). Trys naratyvinės linijos – rašytojo liga, knygos rašymas ir pokario mokytojai – panardintos į kiek melancholiškos savistabos bei autorefleksijos tėkmę ir kelia asociacijų su esė žanru. Tematikos ir pasakojimo būdo sankirta šiame romane labiau intriguojanti ir artikuliuojanti principai organiškesni nei ankstesniajame romane *Duburys*. Tiesioginis autoriaus dalyvavimas romano vyksme (komentuoja savo sveikatos būklę, renka medžiagą apie mokytoją D, bandydamas rekonstruoti jos tragišką likimą) stiprina įvykių autentiškumo pojūtį. Granausko pasakojimas, nors gana konvencionalus, vėlgi pajavintas mitiniais ir mistiniais elementais. Sergančio rašytojo išlikimo scenarijus priklauso nuo palangėje augančio beržo, gyvybės antrininko, aiškiaregystės blyksnis – labai gražios moters regėjimas merdint – tarsi suriša benutrūkančią gyvybės giją (moteris liepia: grįžk, prisimink, papasakok). Kodėl sergantis, galbūt paskutines dienas gyvenantis rašytojas pasakotojas porina kaip tik šią, o ne kokią kitą istoriją? Suteikdamas pokario mokytojams išskirtinių veikėjų statusą (po Jono Mikelinio romanų taip pabrėžtinai – pirmąkart) rašytojas stato jiems simbolinį paminklą – kenotafą (įprasčiausi pokario personažai lietuvių prozoje dar vis tebelieka valstietis, partizanas, stribas, tremtinys).

Granausko pasakojimo išskirtinė ypatybė – lengvai vykstanti literatūrinė komunikacija su skaitytoju, nes visi sugestyvūs elementai sumaniai dozuojami: įspūdingi dramatiški įvykiai, tono jausmingumas, lengvai įsimenamas reljefiškas vaizdas, atviravimas apie nuovargį, ligas ir rašymo motyvacijos stoką senatvėje. Ne vien Granauskas dosniai dalijasi su rašymu susijusia graužatimi ir visokiomis peripetijomis. Rašto/rašymo tema literatūroje akivaizdžiai padažnėjusi, tik gaila kad ne esminiu kalbos/būties dialogo aspektu (daugiausia svarstoma apie rašančiojo savijautą prie tuščio lapo/ekrano ar susikomplicavusių būklę rašančiųjų ir skaitančiųjų bendruomenėje). Kad ir kaip nejaukiai jaustųsi tradicinis rašytojas kūrybą nureikšminančiuose naujuose socialiniuose kontekstuose, Granauskas lieka vienu skaitomiausių vyresnės kartos prozininkų, nuo seno turinčių ir ištikimų gerbėjų būrį, ir mokyklinių programų tvirtą užnugarį.

Bitė Vilimaitė

Bitė Vilimaitė (g. 1943) – lakoniško kūrinio meistrė, sutelkusi didelį meninės informacijos kiekį labai mažoje estetiškoje formoje.

Vilimaitė gimė 1943 m. vasario 16 d. Lazdijuose, studijavo Vilniaus universitete filologiją, dirbo *Kino* žurnale, labdaros įstaigoje, iš rusų kalbos vertė grožinę literatūrą.

Nepaisydama įprastų žanro kanonų, Vilimaitė iškart sukūrė savitą trumpos kondensuotos novelės modelį, kuriam liko ištikima. Ji pradėjo talentingai aprašinėti smulkmenas, sukaupusias milžinišką psichinės energijos kiekį, ypač moters pasaulyje. Vilimaitė pirmoji iš lietuvių rašytojų moterų taip išmoningai ontologizavo kasdienybę, buitines detales išskėlė iki metaforos arba simbolio, parodė jos grožį ir vertę. Nereikšminga – nebūtinai neturinti prasmės. Minimalizmo nuostata buvo iššūkis sovietmečio oficialiai pompastikai ir tuščiakalbystei, prozos gigantomanijai – storiems romanams, plepiams apsakoms, raštų serijoms. Pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos pasitikint adresato vaizduotės kompetencija (vienas novelių rinkinys taip ir vadinosi – *Baltos dėmės*). Galvok ką nori: ar paauglys nuvežė jį kaimą maestro įduotus pinigus stogui užlopyti, ar pragėrė su draugais („Maestro“), – jokių atsakymų, tik punktyras. O rašyta sovietmečiu, kai triumfavo aiškumas ir atsakymai be išlygų, kai dviprasmybė nebuvo toleruojama.

1966–1996 m. prozininkė išleido šešias labai plonas novelių knygas *Grūdų miestelis* (1966), *Baltos dėmės* (1969), *Obelių sunki našta* (1975), *Vasaros paveikslėlis* (1981), *Tėvo vardas* (1987), *Užpustytas traukinys* (1996), kurių visi 145 trumpi kūriniai sudėti į rinktinę *Papartynų saulė* (2002). Ši knyga garbingai užbaigia lietuvių novelistikos klestėjimo ciklą, už ją rašytojai suteikta Nacionalinė kultūros ir meno premija (2003).

Vilimaitė parašė ir mažosios prozos knygų vaikams: *Pirmūnų šventė* (1977), *Čiuožyklos muzika* (1992), apysaką *Rojaus obuoliukai* (1981), *Mergaitės romanas* (2004). Visoje kūryboje pasakotoja yra labai arti savo personažų, kuriems stinga šilumos, meilės, dėmesio, ji ypač atidi mažų ir paaugusių vaikų, suirusios šeimos problemoms.

Vilimaitės novelė sutrumpinta iki kraštutinumo ir konstruojama iš nuotrupų, nuoskių, pauzių, nukąstų frazių, gražaus įvaizdžio blyksnio, intonacijos vingio, t. y. iš prozai netipiškos efemeriškos materijos. Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio įtaiga, jeigu jis toks paprastas? Susiduriame su sudėtingu paprastumu, nes tai, kas pasakyta, yra skalsu, o kas nutylėta, – gilu, esmiška. Pauzės, numanomi praleidimai, sukurdami žaismą tarp teksto ir potekstės, veikia ne tik kūrinio struktūrą, bet apeliuoja ir į egzistencinį ištuštėjimą. Vilimaitės proza turi „galią žeišti“, teigia rašytoja Renata Šerelytė.

Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio sugestija, jei jis toks paprastas? Susiduriame su tokiu paprastumu, kuris yra kitos rūšies sudėtingumas. Kas pasakyta – skalsu, o kas nutylėta – giliau, esmiškiau. Tos pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos adresato vaizduotės kompetencijai (pauzės, numanomi praleidimai veikia ne tik kūrinio struktūrą, sukurdami žaismą tarp teksto ir potekstės, bet galbūt apeliuoja ir į egzistencinį ištuštėjimą).

Raidos trajektorijų šios rašytojos kūrybai nenubrėši, bet tekstų poetika keitėsi, nes kito estetikos reikalavimai. Debiutiniuose XX a. septintojo dešimtmečio tekstuose justai nai-vūs gerumo, atjautos, sentimentų atšvaitai, o paskutiniai apsakymai jau ironiški, šiurpūs, su grotesko elementais. *Užpustytas traukinys* (1996) laikomas beveik nepralenkta labai tankaus teksto mažosios prozos knyga, išleista atgavus Nepriklausomybę, – joje simptom-iškai užčiuopamos naujos agresyvėjančio pasaulio būsenos. Prasminis centras – visiškai neapsaugoti vaikai ir senukai. Vaikus atstumia egoistai tėvai, atakuoja iškrypėliai ir bandi-tai, jų polėkius, kūrybiškumą naikina mokykla. Kriminalinės kronikos elementai, hiperbolės dėliojami šalia banaliausių buities mažmožių. Kaip ir absurdo pjesėje, nuplėšiamas mirties šventumas: mirusi senutė guli šalia cemento skiedinio, į prezidentą žvelgia susprogdintos mergytės akys – viena nuo žolės, kita nuo medžio viršūnės („Paukščių miestas“). Nemyli-mo vienišo berniuko mirtis perteikta santūriais, pranašiškais trumputės novelės „Šaltoji ugnis“ žodžiais: „Jį surado gulintį ta poza, kuria užmiega amžinu miegu visi bedaliai; taip susirietęs, kad kūnas kuo ilgiau išsaugotų šilumą. Jam ant skruostų buvo prišalę ledinės ašaros. Padarius skrodimą skrandyje rasta tik laukinių obuoliukų. Visi stebėjosi – kuo jis buvo gyvas visas tas dienas? Jo nueita didžiulis vargingas kelias į mirtį, kaip į išsigelbėjimą“.

Užpustyto traukinio novelės yra savotiška šoko terapija. Vilimaitės socialinė atida ne pirštu parodoma, o „įpakuota“ maksimaliai glausto pasakojimo karkase, simboliniuose įvaizdžiuose. Rašytoja seismografiškai tiksliai jaučia kintančią visuomenės atmosferą, iš kurios vis labiau traukiasi elementariausias žmogiškumas, kyla individo neišlikimo grėsmė. Apleisti mažamečiai žūsta sukėlę gaisrą („Duona ir cigaretės“), radioaktyvioje zonoje išpampęs monstras uodas praryja vaiko tėvus („Stebuklų nebūna“). Tai užuomin-os ir ženklai, kad visas pasaulis nesaugus, apimtas destruktijos.

Tarp personažų nuolat tvyro neištarti klausimai, nutylėti atsakymai. Iškalbingi yra gestai, žvilgsniai, drabužių spalvos ir klostės, meteorologiniai reiškiniai, supančių daiktų tirštuma, rafinuotos ar kičinės detalės, kurios beveik visada atskleidžia psichologines situacijas arba būsenas. Vilimaitės meninė detalė labai vizuali ir visada negailestinga. Ištobulintos retorinės figūros – kūrėjo poetinės technikos, brandos ženklas. Punktyro funkcija didžiulė – jis atstoja siužetą ir atskleidžia žmonių ryšių, santykių trapumą. Tik kūryboje vaikams rašytoja į pasaulį žvelgia nesuvidintos nuostabos kupinu žvilgsniu. Vaikui atsiveriančio pasaulio rūstumą autorė sušvelnina fantazijos polėkiu, įtaigiai kuria lūkesčių, svajonių atmosferą.

Mikrostruktūros puoselėtoja nejučia sukūrė savo poetinę mokyklą, paveikusių dau-gelio lietuvių moterų prozininkų stilių – šios savo kūryboje taip pat ėmė gausiai naudoti išradingas menines detales.

Vilimaitė savo skaitytojus įsivaizduoja kaip slaptus gėrio pasiuntinius, kuriuos pažintų „iš švelnios, paslaptingos jų šypsenos ir likimo vėjų plaukantomų drabužių“.

Bitė Vilimaitė

PAPARTYŅŲ SAULĖ

Senis lesina balandžius. Aš žiūriu į jį ir galvoju, ar tiesa, kad jis maitinasi balandžiais. Pasiūlau seniui cigaretę *Clubowe*. Prastos cigaretės, bet man patinka užsienietiškos dėl gražių pavadinimų. Senis turi sūnų Prancūzijoje ir prašo, kad padėčiau jo paieškoti per „Gimtąjį kraštą“. Aš nežinau, ar už paieškas reikia mokėti, seniui vis žadu ir atidėliuju. Senis neturi pinigų. Jo pensiją atima Dusia, sugyventinė, atvažiavusi iš kaimo. Aš niekaip negaliu suprasti, kaip ji galėjo saulėgražų laukus išmainyti į rūsį. Senis gyvena rūsy, kūrena krosnis, namo gyventojams taiso batus, geria ir mušasi su Dusia. Jie mušasi lazdom, akmenimis, o paskui sėdi ant suoloelio, ilsisi. Aš iš balkono mačiau, kaip jis uždėjo ranką jai ant kelių ir tuoj abu nusileido į rūsį. Dusia jaunesnė už senį, ji švari, ne, balandžių jie tikriausiai nevalgo.

Aš laikau motinos batus. Senis tingi ir neima taisyti. Dusia namie. Ji atims uždarbį, taigi seniui dirbti nėra ūpo. Balandžiai jam tupi ant pečių, senis trupina ir trupina batoną. Jis įdeges, nes nuolat sėdi lauke. Mudu rūkom, pagaliau jis kviečia mane užėiti. Dusia miega po naktinio budėjimo. Aš matau pagal sieną surikiuotus oda apmuštus krėslus, tokie stovi mūsų mokyklos raudonajame kampelyje. Įsitaisau viename iš jų. Senis kala pasagėles.

Čia, prie mūsų namų, vien gėlės, Dusia užveisė. Jūs man pasakykit, ko daugiau reikia moteriai, jeigu ji su kasa ir augina gėles ne parduoti? O aš veisiu balandžius, mėgstu jų nekaltumą, ir kaip kvaišai jie žiūri, mėgstu. Esu toks vargeta ir juokingas kaip skylėta kojine, Dusia retai mane sušildo naktį. Pirma, ji dirba naktine slauge ligoninėj, antra – ir be manęs jai vyrų iki sočiai. Ak, kaip ji paleidžia savo kasą ant pirkinių marškinių, kas prieš ją atsilaukys, krūtys pūpsos, du kalnai, man nepasiekiami, kaip tibetas ir gimalajus.

Keliuosi aš anksti ir visą dieną praleidžiu ant suoloelio po balkonu. Kas duoda pataisyt batus, iš gailėsčio apsiimu, o kapeikas sulesa balandžiai. Vieną raišį ypač mėgstu.

Keistas dalykas nutiko, – šiandien rytą nuėjau į katilinę, ir kažkokie krėslai metėsi man į akis, žalia slidi oda ant dugno, forma kaip išsikėtusios varlės. Na, aš sutempiau juos vidun ir surikiavau pagal sieną. Šposas toks. Dusiai pralinksminti. Be to, bus klientams kur atsistėti, kad neramstyti sienų, kai aš taisau jų batus.

Atėjo ponaičiukas iš ketvirto buto, kurio sesuo pasigavo mažą, fein vyruką, nė akim nemirktelejo, iš kur čia mano rūsį nauji baldai.

Nunešu motinai batus, persirengiu, man reikia nueiti į mokyklą, kad perrašytų charakteristiką, – neteisingai įrašytas tėvo vardas. Mokytojų kambaryje randu auklėtoją. Klausia, kur stosiu, tarsi jai ne vis tiek. Džiaugiasi mumis atsikračiusi. Ji perrašo mano charakteristiką, apgailestauja, kad aš ne sportininkas, – sunkiau bus kur nors patekti.

– Aš poetas, – sakau.

– Bet tu niekur nesispausdinai, – atsako man auklėtoja, – neturiu ką įrašyti charakteristikon.

Ji stengiasi atrodyti susirūpinusi, aš atsidėkodamas perskaitau jai kelis posmus.

– Neblogai, – sako ji.

Tarsi jai ne vis tiek.

– Toks nemalonus mokykloje! – sako ji. – Apiplėštas raudonasis kampelis, išnešta baldai.

- Septyni oda apmušti krėsłai, – sakau aš.
- Tu jau žinai? – nustemba auklėtoja.
- Yra toks senis, – sakau, – jis lesina balandžius... Sako, kad jis ir maitinasi balandžiais... Nors Hemingvėjus irgi valgė balandžius Paryžiuje...
- O! Liaukis, – sušunka auklėtoja, ir jos veidas darosi kaip per rašomąjį.
- Ji nori, kad aš greičiau išsinešdinčiau, nesukęs jai galvos. Iškilmingai atsisveikinu.
- Daugiau nebepasimatysim, – reikšmingai sakau.
- Bet jai atsibodę tokie monai, ir ji apsimeta, kad rašo.

Šitas Bolius man sugadino daug sveikatos. Kam dabar jis užsikars, kai bus studentas? Jau vien jo išvaizda rėkianti – salotiniai marškiniai ir morkinės kelnės, plaukai, tiesa, apkirpti, nes gąsdinau neprileisianti prie abitūros egzaminų. Dabar jis atėjo, kad perrašyčiau charakteristiką, jis nori, kad pabrėžčiau jo poetinius polinkius.

- Bet tu net mokyklos sienlaikraštyje nesispausdinai.

Jis išsioviepia, matyti priekinis nuskeltas dantis. Deklamuoja kažką.

- Na, gerai, – sakau sušvelnėjusi.

Sekretorės nėra, pati sėdu prie rašomosios mašinėlės.

- Toks nemalonumas mokykloje! – sakau. – Apiplėštas raudonasis kampelis, išnešta baldai.

Jis nekaltai žiūri man į akis ir sako:

- Septyni oda apmušti krėsłai?

- Tu jau žinai?

- Yra toks senis, – sako jis, – lesina balandžius. – Ir toliau aiškina, kad kažkoks senis, panašiai kaip Hemingvėjus per karą, maitinasi balandžiais.

- Liaukis, – nukertu.

- Tamsta auklėtoja, – nuoširdžiai nustemba Bolius, – tai tiesa.

- Eik, aš turiu daug darbo, pasimatysim rudenį, atėik man pasakyti, kur įstojai.

Bolius išeina, jis turbūt nepatikėtų, kad aš galiu dėl jo pereiti į kitą kabinetą langais į gatvę ir žiūrėti, kaip jis eina. Sustoja prie kiosko. Užkalbina dvi mergaites. Nuperka joms ledų. Tos pasišnabžda ir kvatojasi. Bolius kryptuodamas eina toliau, mergiotės vis dar juokiasi, net mane paima pyktis.

Aš einu fotografuoti dokumentams. Eilė baisiausia. Dvi panos su mokasiniais ir sijnais iš maišinės medžiagos garsiai plepa, kad stos į giką. Viena nieko sau, pastebiu gintarinį kryželį, krūtis kaip laukinius obuoliukus, įsivaizduoju, kaip ji deklamuoja Bloką. Ne, netinka. Antroji – tikra matrona. Ta tikrai neįstos, po metų žindys vaiką. Šitai apsprendęs jų likimus, užkalbinu pirmąją, pasiūlau pasišnekėti apie poeziją. Aš apžiūrimas iš visų pusių, matrona draugei ausin sako apie mane kažką šlykštaus, mat suvokia, kad ne ją pasirinkau. Nusifotkinu. Išeinu į gatvę susinervinęs – pamačiau, kad esu su žaliais marškiniais, o aš jų negaliu pakęsti. Lauke baisus karštis. Einu pas motiną į restoraną, klausiu, kur nukišo mano pasą. Motina skaito moralą vienai padavejai. Šiandien ji su žilu peruku, atrodo sena, ji rūko BT, o aš turiu tenkintis šlamštu. Išeinu į Maironio gatvę. Kažkokia mintis neduoda man ramybės. Einu į Muziejaus sodelį, užrašau eiles:

*Tokia tyla,
kad avižos nuovys,
šlamėdamos galvūgaly
mažyčiais kalavijais.*

*Giedantis paukštis
medžio
šakom
apraizgytas,
nepasiekiamas lizdas
viršūnėj,
gydantis širdį.*

*Dangau,
pašviesk į akis,
jau upės
dugne
dobilienos.
Nuo skliauto
lig skliauto
vystyklai...*

Prisimenu, kaip į mane žiūrėjo padavėja motinos kabinete. Prisimenu fotografą – chaltūrščikas. Įsinoriu valgyti ir sliūkinu namo. Funkės neapkenčiu. Visada vaikščioju Mediniais Laiptais.

Prie namo stovi milicijos mašina. Pareigūnai nori išvežti senį, o Dusia spiegdama gina jį. Balandžiai irgi reiškia nerimą. Septyni suomiški kreslai išvilkti iš rūsio ir dabar įgiję dar daugiau vertės ir grožio.

Sesuo žindo savo benkartą. Švariai ji mus apstatė: iki septynių mėnesių nieko nenutuokėm, paskui motina gavo anonimkę, seserį varė iš namų – iki slenksčio, kvotė, kas kaltininkas ir taip toliau. Aš žiūrėjau *Forsaitus*, man jos trukdė, turėjau užrikti, kad motina baigtų savo isteriją. Dabar sesuo pražuvusi su tuo vaiku. Vaikščioja su chalatu, naktnius marškinius visus prasikirpo iki juosmens, taip lengviau krūtį išsiimti, kad būtų pieno, chalvą valgo kilogramais, vaiką kalbina švepluodama, vemt verčia nuo visko.

Atidarau šaldytuvą, pasidarau buterbrodą, suėdu du pomidorus. Sesuo pliko ramunėles, vaikas raitosi, kvykia. Aš išeinu į balkoną, kepina žvėriškai, neturiu kur dėtis, mano išradimą – dryžuotą tentą virš balkono – vėjas sudraskė blogosiomis dienomis, vėl įlendu į pridvisusį butą. Sesuo kalbasi telefonu, su vyriškiu, pastatau ausis. Ji padeda ragelį ir sugrįžta tarsi iš Havajų.

– Boliau, – pasako ji staiga, – tu Jį pažįsti.

Gražiausia! Pažįstu vaiko tėvą? Aš? Mano smegenys dirba kaip ESM. Pažįstu? Pažįstamų daugybė. Žinoma, pats niekingiausias. Aš žiūriu į subrendusį sesers veidą, pajuntu maudžiant krūtinėj, – ten rausiasi mažas įkyrus kurmis.

– Na, – tariau, – viskas gerai, tai kada sumesite skudurus?

– Niekada.

– Pasakyk, kas jis.

– Ir tu jam išdaužysi snukį, – pasijuokia sesuo.

– Pasakyk.

– Kai aš gulėjau ligoninėj, visa susiuvinėta, atleidau jam ir tau, ir mamai...

Dėkingas. Atleido man!

– Tai aš jį pažįstu? – pakartoji. – Tą kretiną, tą asilą?

Pasilenkiu prie vaiko lovelės. Sesuo kone su nagais puola mane:

– Nelįsk! Atsitrauk!

Tuo metu pareina motina. Ji susirūpinusi, prašo, kad gerai pagalvočiau prieš nešdamas dokumentus į filologiją. Aš išeinu į savo kambarį, tačiau motina atseka iš paskos, sandariai uždaro duris ir klausia:

– Kas darosi Alinai? Verkia.

– Nežinau.

– Aš spėju...

– Palik ją ramybėje.

Motina užsirūko. Ima apžiūrinėti mano kambario sienas.

– Gražu, – netikėtai pasako ji, žiūrėdama į vieną aktą, kurį išsikirpau iš žurnalo. – Bet kokia begėdė merga.

Aš perovsčiau vaiką ir sūpavau jį ant rankų. Akutės be blakstienų, veidelis nuspuogavęs, jam skauda iššutusios kojų tės, visą naktį verkė, turbūt mano blogas pienas. Aš neturiu kada apsisuokti, nekloju lovos, vaikščioju su chalatu, nutraukinėju pieną.

– Tau skambina, – sako Bolius.

Aš paduodu jam berniuką, užsidarau koridoriuje. Čia iš Pramprojekto, iš profsąjungos. Ačiū, gerai laikaisi, taip, brėžinius greit galėsiu imti į namus, žinau, žinau, kad jums trūksta kopijuotojų. Ačiū, man nieko nereikia. Viso gero. Padedu ragelį. Ne, JIS nepaskambino ir turbūt nebepaskambins. Aš šypsodamasi įeinu į kambarį.

– Jis, – sakau meilės kupinu balsu.

Bolius visas įsitempia.

– Negali būti.

– Tikrai. Nori ateiti.

– Tegu ateina.

– Aš negaliu jo matyti.

– Kodėl?

– Taip...

– Sese, – sako jis, – tu pasakyk man... mes kaip vyrai...

– Ne, – nukertu, – gal vėliau kada nors. Kai paaugs vaikas, aš jam leisiu pačiam nueiti ir pasisveikinti.

– O! – sako Bolius ir krato vaiką. – Dabar jis kaip kirminukas. Kodėl jis taip lėtai auga?

Pareina motina, ir mes imam vaidytis dėl vaiko priežiūros. Paskui ji eina į Boliiaus kambarį ir, girdžiu, klausia apie mane. Bolius kažką atkerta. Motina plėšia nuo sienų kino žvaigždžių nuotraukas, aš neiškentusi įeinu.

– Begėdė merga! – rėkia motina, rodydama į vieną aktą.

– Mama, čia aš didžiausia begėdė, – sakau ramiai.

Jie abu nutyla. Motina eina prie manęs ir apsikabina per pečius.

– Dukra, – sako švelniai.

– Sese, – Bolius braido po seksą ant grindų. – Viską išmesk, išmesk, – murma išblyškęs.

Sakalas, kaip visada, namie. Magas įjungtas, o tarp pauzių jis riejas su motina. Motina jį dievina, riejas jie iš meilės. Sakalas už ją šluoja gatves: žiemą, kai priversta sniego, dažnai matydavau jį, garuojantį kaip arklį. VDR, pavyzdžiui, visi gatvių valytojai

turi specialią uniformą, jie nesilanksto dėl kokio karamelės popieriuko – turi žnyples, o svarbiausia – šiukšlių dėžės ten ant ratukų, jokio vargo. Sakalas tai perskaitė žurnale, kažkokio turistų išpuodžiūose. Man tai nerūpi, o jo motkelė klausosi tų išvedžiojimų kaip kokios pasakos. Ji beraštė, visiška tamsuolė. Sakalas neturi tėvo, kartą jo motina pasisakė radusi jį megztinio rankovėje. Tarnavusi tada pas advokatą. Sakalas ir turi to advokato galvą. Jis genijus.

– Mama, duok užėst, – sako jis.

Motina mums abiem atneša labai gardžių virtinukų su lašiniiais. Išeina į virtuvę.

Aš jam parodau červončą.

– Eisim į Lovą, – sako jis. – Ieškau nedažytos, gražios, su štapeline suknia.

– Tokių nebėr. O jeigu ir yra, tai ne Lovoj.

– Kodėl ne? Ji užeis išgerti vyšnių sulčių.

Jis ima rengtis.

– Negaliu aš jai rodytis su džinsais, – sako jis. Ir, nors termometras rodo plius dvidešimt aštuonis, velkasi juodą kostiumą.

Man nepatinka jų draugystė. Mano vaikas švarus ir neapžėlęs gaurais, o šitas restorano direktorės Bolius veda jį iš kelio. Kai jis ateina, aš drebu, kad vėl išsives mano vaiką ir neparuos tokio, kokį paėmė. Sakalėlis dėl draugo prašo iš manęs pinigų. Duodu. Nugirstu, kad abu eis į Lovą ieškoti mergaičių. Lova, sako, toks restoranas. Sakalėlis apsivelka išeiginį kostiumą. O tas – kaip cirkininkas, visas spalvotas, languotas, dryžuotas. Išeina. Mano Sakalėlis augesnis už Bolių, o juk penėjau mažą bulviene, nieko daugiau po karo neturėjau. Dar visai mažas jis mane apgynė nuo šuns, o ir paskui tik džiaugsmus man nešė iš mokyklos, ir visada pareina namo anksčiau, kaip žadėjęs, ir aš jo laikiu valanda anksčiau, ir abu prisipažįstam pasiilgę. Jį siunčia į Maskvą, – visokių ten olimpiadų nugalėtojas. Nežinau, kaip ištvėrsiu be jo, juk Sakalėlis – mano gyvybės paukštelis.

Mes einam į knaipę – ilgą siaurą koridorių, kurio gale du didžiuliai rutuliai, sudėlioti iš veidrodžio šukelių, – kaip lovos bumbulai. Čia jauku, yra melomanas, kuris ryja monetas kaip tabletes. Mergiščių – kiek nori. Aš užsakau vyno, raudono, – Sakalo idėja. Jis prašo padavėją spiritinės lempelės, muskato, cinamono, gvazdikų, – pasidarys glintveino.

– Tiesa, dar malonėkite sidabrinį samtelį...

Visi aplink leipsta juokais, tik mudu sėdim kaip per pakasynas – Sakalas netgi juodai apsitaisęs. Prie mūsų prisėda viena panelė. Sena – jau per dvidešimt, MM biustas, CC akys.

– Sulaukėte giminaičio iš kaimo? – klausia mane ir rodo akimis į Sakalą.

Sakalas ima žemaičiuoti, pasisako į miestą atvažiavęs dėl palikimo: mirė dėdė Amerikoj.

Staiga po palme pamatau švarų veiduką, rodau Sakalui. Mergaitė geria sultis, balta suknelė su žirniukais, dvi ar trys kasos. Sakalas eina prie jos susipažinti, ramiai pavaromas, sugrižta ir sako man, kad mergaitė geria vermutą ABC.

– Pasiilgau motinos, – staiga pareiškia.

– Juk vos prieš valandą išsiskyrėt.

– Žinai, kad eisiu. Žiauriai pasiilgau.

– Palauk, eisim kartu, – sakau. – Galėtum jau pratintis vienas. Juk važiuoji studijuoti į Maskvą.

– Aš ją vešiuos kartu, – sako Sakalas.

– Tu pasiutai. Kur ji gyvens?

– Bendrabuty, su manim.

Abu mes apgirte, tauškiam nesąmones. Užsimoku, išeinam. Sakalas velkasi iš paskos. Atsiduriam Ažuolyne. Sakalas įsikniaubia į žolę, miega (?). Aš žiūriu į ažuolus, sutvirtintus cementu, ir jaučiu šiuurpą. Sakalas verkia, jam plyšta širdis. Aš nueinu šalin, nes jis rėkia: eik šalin, palik mane ramybėje, palik mane vieną, palik, palik.

Blanšos nėra, ji kaime, bet aš atsisėdu ant suoloelio, žiūriu į jos sukneles, sukabintas ant virvės, ir tarsi matau ją pačią...

- Mieloji, tau tinka ta, melsvoji, - sakau pritrenktas.

- O šita? - ji apsisvelka rožinę.

Aš vėpsau.

- O šita? - ji lieka su gelsvu apatinuku, ir paeiliui bučiuoju dvi citrinėles.

Kažkur pokšteli durys, tarnaitė grįžo, mes išsigąstam, greitai išlendu pro langą, apėinu namą, skambinu prie paradinių durų, atidaro Blanšos tėvukas, ne tarnaitė. Mano išgąstis jį prajuokina. Šitas pogrindžio milijonierius gana simpatiškas.

- Blanša namie, - sako jis.

Pasirodo suktas Blanšos snukutis. Ji vaidina princesę.

- Aš groju, - sako ji, - na, bet gali užėiti.

Siauru koridoriumi eina tėvas, Blanša, aš; paliečiu jos plaukus, anksčiau nebūčiau drįšęs. Ji grįžteli keistu veidu. Susėdam prie televizoriaus. Blanša atneša ašotėlį pieno, įpila į taures, lėkštelėje gražiai išdėlioja suvoroviškus sausainius, pastato padėklą ant ratukų ir pristumia mums.

- Atleiskite, - sako man tėvukas, - jūsų tėvai tarnautojai?

- Motina - restorano administratorė, o tėvas miręs vėžiu, - atsakau paklusniai, nes noriu gauti Blanšą.

- Vėžys paveldimas, - sako tėvukas ir žiūri į mane taip, lyg būčiau pasmerktas.

- Kur mama? - klausia Blanša.

- Mama pas masažuotoją.

- Taip, - jis atsidūsta. Šaltai žiūri į Blanšą: - Dukra, paduok pypkę...

- Vienas bičas, - įsikišu, - ragavo marihuanos.

- Ką?

- Ragavo marihuanos.

- Marihuana brangi. Aš tenkinuosi Virginijos tabaku, - ramiai sako tėvukas. Smalsiai žiūri į mane: - O jūs rūkote?

- Taip, - sakau. - Motina rūko ir sesuo, ir aš. - Tyla. - Tas bičas prisirūkęs matė visokiausius reginius...

- Na, na? - skatina tėvukas.

Blanša šypsosi.

- Jis matė keliu važiuojant roges, pilnas aviniukų... Jis jautė vilnos kvapą, girdėjo aviniukų mekenimą...

- Taip?

- Taip. Įdomiausia, kad bičas pabudęs laikė sugniaužtojų rankoj skiautėlę kailio.

- Gyvenime visko būna, - sako tėvukas. - Kur tamsta studijuosi?

- Aš - poetas, - sakau.

Tėvukas tyli.

Pareina Blanšos motina, neregėto grožio moteris, ir tėvukas virsta pudeliu prie jos kojų. Ji nužvelgia mane, paskui Blanšą, nusijuokia ir paduoda abiem plytą šokolado.

– Eikim į viršų suvalgyti, – sako Blanša, džiaugdama kaip mažas vaikas.

Jų name, įrengtame anglų stiliumi, yra gražūs mediniai laiptai; mes atsisėdam ant viršutinės pakopos. Mane dusina džiaugsmas...

...Aš sėdžiu kaitroj ant suolo prie Blanšos namų. Jos suknelės perdžiūvusios šnara. Išeina tarnaitė, surenka skalbinius į pintinę ir, lyg tik dabar mane pamačiusi, sako:

– Blanša kaime.

– Melas, – sakau. – Pakviesk man ją. – Dar jaučiu skonį to vyno, kurį išgėriau su Sakalu.

– Blanša kaime, – kartoja toji kvaiša.

Tada išgirstu žingsnius per žvyrą. Blanšos tėvukas, vedinas šuniu, įeina pro vartelius. Aš nusižemines linksiu.

– Blanša kaime, – sako jis, išgąsdintas mano nuolankumo.

Gražioji moteris išeina i daržą ir skina aguonas. Blanša namie, aš žinau, bet ji nepasirodo ir nepašaukia manęs. Parėjęs užrašau:

*Kris laikas
ant jau nebevarstomų
durų.
Turėsiu aš vieną žibutę.
Nelis.
Pelė graužia burę...
Galėjo
nebūti
negyvas
tvoros
atspindys
per kiauras
naktis
prieš mano akis.*

*Po saule
nežino,
kas
skiria tave ir mane.
Vidurnakty girioj
kaip slyvos
išnoks
nežinia.*

*Jau angelas
suka
virš vėstančių
upių
šviesos.
Pelėdos
ant veido*

*ir lūpų
suūks
ir nustos.*

*Negirdimai
kaltas,
kai žydinčią
šaką neši,
prie kryžiaus
nekalkit –
tai žydi
pelynai
arti.*

Sodas niekieno. Jis prasideda dauba, paskui kyla terasomis, vėl leidžiasi žemyn ir vienu šonu remiasi į aklą gatvelę. Sode yra šaltinis, daugybė vaismedžių, žemuogių, paparčių, erškėtrožių ir raugerškių. Tame sode mūsų gatvės jaunimas skiria pasimatymus, kelios poros net susivedė. Visi bachūrai, kurie kortavo ir gėrė krūmuose, vėliau pateko į kalėjimą. Motina dreba, kai aš einu į sodą. Sode yra žeminė, visi kalba, bet aš manau, kad tai nesąmonė. Aš dažnai einu į sodą. Ir dabar. Atsigulu po kriaušę. Kriaušė jau mezga vaisius, man atrodo, kad aš čia gulėsiu, kol vaisiai sunoks.

– Kelkis!

Man spiria į šonus, – Navutė, sodo karalius, ir jo ginklanešys Arčibaldas, mažas snargliuotas išpera.

Mane apiplėšia, atima piniginę, šešis rublius, užrašų knygutę.

– Klausyk tu, šlamšte, – sako Navutė, – tu paskundei faraonams, kad senio urve vogtos kėdės?

– Ką čia skiedi? – ginuos. – Kas tau sakė?.. Mačiau tas sukniastas kėdes, bet kas man darbo?

Navutė šaltai nusispjauna.

– Eik paskui mane, – sako jis.

Arčibaldas užlaužia man rankas, ir aš leidžiu, nors galėčiau jį sutrėkšti kaip musę.

– Klausyk, – sakau Navutei, – kertam iš butelio konjako, kad aš tyras. Nueik pas senį, jis namie.

– Taip. O tu atslinkai čia šnipinėti.

Aš baisiuos. Mane veda į tankumyną, atkelia šakas, atsiduriam pašiūreje. Kampe miega kažkoks valkata. Prie stalo kortuoja nepažįstami pacanai, sėdi Nastė, ją aš pažįstu iš seniau, kažkada mokėmės vienoje mokykloje.

– Kam tu jį atvedei? – klausia Nastė. Navutė nusišiepia. – Arčibaldai, nelaužk tam vaikėzui rankų. – Nastės balsas gergždžiantis, drabužiai nešvarūs.

Navutė spiria man, aš susiriečiu.

– Navute, palik tą vaikėžą, – vėl Nastė susiraukusi.

– Aš tau jį paliksiu nakčiai, kad nori. O dabar... – trenkia man dar ir dar.

Pacanai meta kortas. Valkata apsiverčia ant kito šono. Kažkur toli pasigirsta švilpimas, visi suklūsta. Arčibaldas minutėlei išlekia ir pasirodo angoje išblyškęs, net mėlynas.

– Faraonai! – rėkia jis.

Navutė šoka lauk, pacanai irgi neša muilą, valkata lieka miegoti, o Nastė čiumpa mane už rankos ir tempia paskui save.

– Ramiai... mes rinksim žemuoges... – kušteli ji ir sugniaužia mano ranką.

Aš nieko nesakau, vaikštinėjame tarp medžių, iš tikrųjų randu žemuogių. Renku jas drebančiomis rankomis ir duodu Nastei.

– Eikim. Aš – tavo pana.

Mes perlipam tvorą, atsiduriame gatvėje.

– Ačiū, ir lik sveikas, niekšeli, – sako Nastė.

Mes išsiskiriam kaip amžini priešai; aš jos nesuprantu, ką ji veikia Navutės gaujoj ir kodėl negyvena pas motiną, kuri, rodos, buhalterė naftos bazėj. Ji nueina kraipydama šlaunis; aš susivemiu.

Parėjęs iš sodo sumuštas, skaudama galva, krintu ant lovos, dar ketinu užsukti pas Blanšą, todėl nesiruošiu miegoti. Aš galvoju apie perskaitytas knygas, visi herojai, kaip mylimi žmonės, man yra lygūs.

Berniukas spjovė iš garlaivio į vandenį, ir jo mama suriko: „Na, jau prasideda!“ Berniukas nenorėjo Klavai atiduoti povo plunksnos. Vienas žmogus, kuriam iš bado slinko plaukai, sakė moteriai: „Norite, aš atsiklaupsiu ant šitos raudonos gėlės kilime?“ – „Jūsų tėvas buvo kariškis?“ – paklausė jis. Moteris paikai išsigando. Nikui plyšo širdis. Tėvas atriekė Nikui pyrago su mėlynėmis. Rytą ošė medžiai. Kazokė šukavo plaukus ir komandavo divizijos vadui. Tomas sakė Hekui: kai aš vesiu, tu gyvensi kartu su manim. Hekas sakė Džimui: jeigu aš turėčiau šunį, išmanantį tiek, kiek žmogaus sąžinė, aš jį nunuodyčiau. Janas davė dukrai vardą Klara Fina Giuleborga – skaisti, graži, saulėta. Tomas Nipernadis. Mažas žydukas norėjo nusiskandinti statinėje vandens. Aija su raudona skarele. Egziuperi pasiklydo dykumoje ir kalbėjosi su mažyčiu feneku: „Mažyti fenekai, kas dabar bus?“ Blanša nepasiekiamo kaip erelio lizdas. Breta sukrovė rožes į molinį ąsotį. Ipolitais Matvejevičius šoko lezginką. Panikovskio nemylė moterys. Šveikas sušėrė katei kanarėlę. Ponios Bovari suknia su keturiais volanais, Rudolfo laiška kraitelėje po persikais...

Aš atsikeliu. Jau vakaras. Einu laukan. Po balkonu sėdi senis, apsuptas balandžių.

– Klausyk, seni, – pasakau ir priduriu patį nešvankiausią keiksmą, kokį tik žinau. – Kas čia triukšmavo sode?

– Triukšmavo? Sode? – naiviai kartoja senis.

– Neapsimesk tu, senas stipena, – jau švelniau sakau. Svarstau – pasiūlyti jam cigarečių ar ne. Pasiūlau. Abu susimąstę rūkom.

– Žiūrėk, pareina Putnienė, – sako senis. – Nuo kalno gražiausiai leidžiasi...

Kas man darbo ta sena boba, tačiau žiūriu, kaip ji plaukia pakėlus visą bures. Putnienė prisėda šalia mūsų atsipūsti. Jos plaukai violetiniai ir savotiškai jai tinka.

– Ponia, – sako senis, – taip gražiai atrodai... Tai ne Sipaitienė, tą anūkai baigia su visais plaukais suėsti...

– Ko gi man neatrodyti – vyro neturiu ant savo galvos! Pasimirė, ir gerai padarė.

– Padžiausim kaliošus visi, – sako senis tingiai.

– Na, Boleslovai, – sako man Putnienė. – Kaip tavo mažasis brolis?.. Tas rėksniukas?

- Brolis? - Aš piktinuosi. - Jis man toks brolis, kaip jūs - bobutė.
- Neatsirado? - klausia Putnienė ir juokiasi: - Ka-ka-ka... Meistras neatsirado?

Senis užstoja mane:

- Kas mėto savo nuodėmės vaisius, o kas - ne, - sako jis.

- Kalbi apie nuodėmę, - pertaria Putnienė. - Tai va. Kai kas vakar ją papildė...

Senis, tas informatorius, jaučiasi apšautas.

- Kas gi?

Putnienė kažką jam garsiai kušta į ausį, kad aš, „vaikas“, negirdėčiau.

Senis pajuosta.

- Ir Dusia? - švokščia. - Su tais laitrais?

Putnienė papurto alyvines garbanas.

- Aš tau nieko nesakiau. Kitaip Ališauskas man galvą nuims, žinai, tas Pravieniškių butininkas.

Senis suspaudžia lazdą ir leidžiasi į rūšį. Rūsy girdėti spiegimas, smūgiai, riksmas, rauda.

- Na, - lyg niekur nieko taria Putnienė, - tai rūpimas meistras dar nežinomas?

Nuo kalno leidžiasi Alfa, mano kaimynas. Jis baigė mokyklą kartu su manim ir kelios dienos jau dirba. Einu jam priešais, kad nereikėtų sėdėti prie Putnienės. Jis gerokai pradžiunga, pamatęs mane.

- Brolau, nežinojau, kad lauki. Būčiau paskubėjęs, - sako Alfa, išsišiepęs iki ausų.

- Nusikalei?

- Mane norėjo paskirti normuotoju, o aš - žinai, kaip bijau popierių... Vynioju variklius.

- Vynioji? - iš jo akių išskaičiau melą.

- Na... kol kas kloju izoliaciją. Žiūrėk, kaip sutino...

Jis kiša man panosėn purviną sutinusį pirštą - didžiuojasi.

- Atlyginimas - brigadinis, - aiškina. - Pasitaiko variklių, kuriems tereikia dalinio remonto, tai juos vadina „zuikiais“... „Zuikių brigada“, - pasakiau, tai vyrai išizeidė...

- Taip?

- Impregnavimo skyriuje - visi kaip velniai... O brigadininkas - dviračių sporto meistras...

- Taip?

Alfa perpranta, kad ne jo laukiau, ir jo entuziazmas vėsta.

- Bet ką aš čia tau suku mazgus, - Alfa ironizuoja. - Atrodai taip, lyg tau reikėtų dalinio remonto.

Neturiu ką sakyti, tik:

- Na, na...

Staiga mane stumia į šalį maži dvikojai padarai - Alfos broliai ir seserys, ir jo motina su miltuota prikyšte braunasi prie jo. Maitintojas grįžo! Mažieji tiesiog lipa ant Alfos - ant kupros, ant dešinės rankos ir ant kairės, du įsikimba į kojas. Motina šalia; aišku, šiandien pietūs taikyti pagal Alfuko skonį... Sutinusio piršto Alfa jiems nerodo. Girdžiu jo gaidišką balsą:

- ...aš pasakiau „zuikių brigada“, kad juokėsi vyrai, kad juokėsi...

Putnienė vis dar sėdi ant suoliuko.

- Matei darbinyką? - klausia.

- Paklauskyt, - sakau aš jai, - nesėdėkit taip dažnai po mūsų balkonu, nes, laistant gėles, gali ir jums kliūti.

- Ką?

Aš žiūriu į laikrodį.

- Septynios? Laikas.

Einu namo, prisileidžiu kibirą vandens ir laistau gėles.

Apačioj Putnienė:

- Ar pasiutai, piemengaly?!

- Ar tu pasiutai? - sako sesuo, atbėgusi į balkoną. - Kaip žydi nasturtos... O pupų šiemet nesėjai?.. Tiesa, tau skambino...

- Kas?

- Sakalo motina. Sakalas pražuvo.

- Kertam lažybų, jis miega Ažuolyne.

- Tai nueik ir pažadink.

Aš neturiu noro.

- Paršliauš, - sakau. - Dar kas skambino?

- Niekas.

„Blanša kaime“. Kaip jie meluoja! Tėvukas gali šuniu užsiundyti, - toks. Aš prausiuos, velkuos švarius marškinius su mezginiais, prisimenu, kad esu apiplėštas, ir prašau sesers pinigų. Ji neturi. Nachališkai meluoja...

- Ak, tiesa, tu juk alimentų negauni, - sakau šaltai.

Telefonas. Aš puolu, čiumpu ragelį. Sakalo motina žliumbia.

- Boliuk, kur mano vaikas?

Aiškinu, kaip mudu išsiskyrėm.

- Boliuk, padėk man paieškoti. - Žliumbia.

Aš prižadų užteiti, pasiimti ją ir nuvesti ten, kur Sakalas liko gulėti.

Keista, kad jo dar nėra namie. Drunija, ne kitaip. O gal jam kilo idėja, pavyzdžiui, ieškoti savo tėvo. O gal susitiko tą su žirniuota suknia. Akademiko makaulė, o prie bobų smailus...

Aš išeinu.

Senis jau sėdi su Dusia ant suoloelio. Aplink balandžiai. Aš einu pro juos kaip pro du didelius balandžius. Man mirštamai įkyrėję viskas. Noriu sužinoti, kur Sakalas, noriu, kaip jis, ilgai miegoti po ažuolais. Jo motina su juodu žaketu, tarsi pasiruošusi gedului, blaškosi prie vartų. Vedu ją į Ažuolyną kaip koks žynys.

- Negali būti, - murma Sakalo motina, - kad mano vaikelis prapultų.

- Štai čia, - rodau, kur Sakalo gulėta.

Motina viltinškai žiūri į mane.

- Čia aš jį palikau, - aiškinu, netekdamas kantrybės. - Nežiūrėkit į mane taip, aš jo į kišenę neįsidėjau. Palikau. Na, išgėręs buvo, užmigo... Pareis, laukit.

- Tu taip sakai?

- Po valandos užeisiu. Tada žiūrėsim.

Ji stebi mane ir abejoja. Nuolankumas paima viršų, ir ji dėkoja man.

Už ką?

Aš laukiu, pašildau virtinukus su lašiniiais ir aguonomis, žemaitiškas valgis. Jau vakarėja, mano vaiko nėra. Užsimetu megztinį ir lekiu pas Bolių. Negali būti, kad mano vaikelis prapultų. Bolius tinginys, vos ne vos priprašau nuvesti į Ažuolyną, kur, sako, Sakalėlis likęs pagulėti po medžiu. Po ažuolais nieko nėra, jau ir žolė spėjusi atsitiesti. Aš einu namo.

Aš laisvas. Galiu eiti pas Blanšą.

– Ji namie.

Ji namie!

– Blanša!

Ji ateina, atskuba, trepsėdama batukais. Plaukai suraišioti vilnoniais siūlais, juokingai ir gražiai.

– Kur tu buvai?

– Kaime, – sako Blanša švytėdama. – Dabar sugrįžau, Pasprukau, pasiilgusi visų. Negalėjau nė dienos išgyventi viena.

Tėvukas atlaidžiai šypsosi, mama glosto Blanšą, tarnaitė dainuoja virtuvėje.

– Ką tu veikei šią dieną? – klausia Blanša. Išsigąsta: – Kur taip išsipuošei?

– Einu į vieną priėmimą, – atsakau ramiai. Staiga apsisprendžiu ir kreipiuos į Blanšos tėvus:

– Atėjau rimtai pasikalbėti. Aš myliu Blanšą, – sakau jiems. O Blanšai atskirai: – Myliu tave. Myliu tave. – Tėvams: – Noriu vesti ją. – Blanšai: – Ar sutinki būti mano žmona?

Visi trys pritrenkti. Blanša iškaista. Tėvukas kemša pypkę. Blanšos motina šypteli.

– Poetas, – sako ji.

– Dar bus laiko pagalvoti apie vedybas, – sako tėvukas. – Prieš akis – studijos... Penkeri metai. Per tą laiką pažinsite vienas kitą...

– Kleopai! – sako Blanšos motina. – Negąsdink šito mielo berniuko... Penkeri metai gali bet ką išgąsdinti... Blanša, dukrele, kas tau?

– Mama, palik mus. Palik mus, tėti.

Jie nesiruošia išeiti. Motinai gražu meilė, tėvui – baisu. Blanša išbėga, bet linksmų kurpaičių nebegirdėti. Aš suprantu, kad šiam vakarui pakaks. Atsisveikinu. Blanšos niekur nėra. Aš dairaus prie namų, jau temsta, mane suima nerimas.

– Boliau!

Ji čia. Prieina ir sako drebančiu balsu:

– Kur tu išsiruošei?

– Aš prašiau vienos princesės rankos.

– Boliau!

– Aš be tavęs negaliu.

– Ir aš.

– Aš myliu tave. Eikš.

– Jie stebi iš visų langų.

– Tegu... Eisi su manim?

– Ar aš eisiu?

Ji žengia artyn ir atsisveikindama mane pabučiuoja.

– Juk tu nepaliksi manęs?

– Ne, – sako Blanša.

– Aš galvoju apie tave visą laiką, ir, kai miegu, tavo galva štai ant šitos rankos...

Ji žiūri didelėm žėrinčiom akim.

– Atsisveikinsim, – sako tyliai.

Man šokteli širdis kaip vargšas kiškis.

– Juk aš rasiu tave rytoj?

Ji linksta į mane, kažką kužda, nesuprantu, jaučiu tik, kad jai liūdna.

- Blanša, - aš noriu pralinksminti ją ir nulaužiu kažkokią kvapią gėlę.
Staiga suskamba aštrūs garsai - stiklo šukės, skarda.
- O! - išsigąsta Blanša. - Tai tėtės signalizacija, kad niekas nevogtų rožių.
Ji bėga vidun, ir aš nueinu, lydimas keistos muzikos.

*Bijau ramybės kaip mirties,
Bijau dviaukščių mūrų.
Kaip man saulėgrąžas iškęst
Lauke prie tavo durų.*

Aš sugrįžtu iš kaimo, ir man pasako, kad Bolius kokią valandą sėdėjęs ant suoliuko prie mūsų namų. Kartą jis buvo pas mane, rodos, balandžio mėnesį, - mudu pasikeitėm mago juostomis. Tada jis pas mus vakarieniavo ir baisiai pralinksmino tėtį, nes be paliovos žarstė komplimentus mano mamai. Mano motina manekenė, ji demonstruoja drabužius pilnoms moterims. Aš tikrai nustebau, kad jis sėdėjo ant suoloelio kaip tik prieš vyrą, ant kurios džiūvo išskalbtos mano suknelės, ir ji uostinėjo mūsų Boksas. Jis sakė dar ateisiąs. Ir atėjo jau sutemus. Mudu su tėčiu kaip tik laistėm gėles. Jis išdygo priešais, sumišusiu veidu, buvo pamušta akim.

- Nekreipk dėmesio, - pasakė į mano klausiamą žvilgsnį.

Tėtis jau du kartus praėjo su pilnu kibiru, o mudu stovėjom ir mėtėmės žodžiais, skambiais ir tuščiais kaip pingpongo kamuoliukai.

- Kažkodėl panorau pasižiūrėti, ar tebėra ant tavo pianino priklijuota etiketė nuo apelsinų Maroc.

- Kas ten ją priklijavo? - paklausiau nustebusi.

- Aš, tada.

- Na, einam, pasižiūrėk.

Mudu įėjom į svetainę, aš apžiūrėjau pianiną.

- Ne, - tariau, - nėra.

- A...

Atrodė trenktas.

- Gal išgersi arbatos?

- Pieno išgerčiau.

-Deja, neturiu.

- Klausyk, aš sėdėjau prie tavo namų ir suskaičiavau septynias sukneles.

- Tau saulė perkaitino smegenis, - atkirtau. - Aš turiu tik tris. Motina iš principo nepuošia manęs.

Mane erzino tas pokalbis. Boliiaus žvilgsnis sustojo ties mano mirusios sesers nuotrauka.

- Vargšė Elžbietėlė, - tarė.

Aš gūžtelėjau pečiais. Išėjom į sodą. Mano tėtis jau išsivedė Boksą pasivaikščioti.

- Tai tu buvai kaime? Tarnaitė sakė...

- Tetulė, - pataisiau. - Kur neši dokumentus?

- Dar nenusprendžiau. O tu? Galbūt eisiu į batų tepalo fabriką...

-Fu.

- Tepalą verda katiluose! - jis nudelbė akis.

Nejučia priėjom vartelius. Staiga Bolius šastelėjo į šalį ir nuskynė rožę Aurora. Aš nustėrau, - tai buvo tėtės brangenybė, jo pasididžiavimas.

- Imk, imk, - bruko man.

Aš nieko nesakiau, paėmiau gėlę ir priglaudžiau prie akių.

– Nereikia dėkoti už gėles, – karštai pasakė Bolius. – Juk jos pačios auga.
 – Taip, – sutikau, – pačios.
 Jis atidarė vartelius, kviesdamas pasivaikščioti.
 – Ne, – pasakiau, – aš neturiu laiko.
 – Mano širdis šoktelėjo kaip kiškis, kad tu atsisakai.
 – Aš tikrai neturiu laiko. – Buvau arti ašarų.
 Bolius stovėjo šonu, kad nematyčiau pamuštos akies.
 – Kas čia taip kvepia?
 – Žirneliai, – kurčiai atsakiau.
 Tik dabar pamačiau, kad jis prie džinsų apsiivilkęs marškinius su mezginiais.
 – Kur taip išsipuošei?
 – O tu? Šitos raudonos gijos plaukuose...
 Jis lūpomis palietė mano plaukus.
 – Nelįsk! – riktėlėjau.
 Jis kažką sukuždėjo, nenugirdau, lyg ištarė mano vardą, o gal ir ne. Aš užšoviau sklendę ant vartų.
 – Paieškok gerai, aš tikrai priklijavau tą etiketę ten, ant pianino dangčio.
 – Kokia nesąmonė! – treptelėjau koja.
 – Kai pyksti, daraisi panaši į papūgėlę. – Jis nusišypsojo virpančiom lūpom. – Pasimatymas baigėsi, pasimatymas baigėsi, – šaižiai susijuokė ir nuėjo.

Negali būti, kad mano vaikelis prapultų. Jis namie. „Mama, aš nuėjau prie namo, kur tu, sakei, kažkada tarnavai, susipykai su šeimnininkais ir išėjai kaip stovi, palikusi savo siuvamą mašiną“. Taip, mašiną Singer. Bet aš išsinešiau tave, susivyniojusi į žalią megztinį.

Mes vakarojome. Sakalas skaitė man knygą:

– „Septynerius metus aš skraidysiu paukščiu, per septynis žingsnius vis mesiu žemėn po vieną lašą raudono kraujo ir baltą plunksną, kad būtų žymu, kur mano nuskrista...“

Kažkas subilda priemenėj. Sakalas padeda knygą, klausiamai žiūri į mane, aš keliuosi ir einu pasižiūrėti. Išeinu net į kiemą. Kvepia medžiais, tamsu.

– Kas čia? – klausiu griežtai.

Suošė šakos – lyg pralėkė pulkas paukščių.

Turiu pamatyti Sakalą. Jų lūšna šviesi. Aš einu prie durų. Priemenė kaip kaime, neužrakinta, įeinu ir tuoj išgirstu Sakalą kažką garsiai skaitant motinai, viskas gerai, jis namie, rodytis neturiu noro, tačiau stabteliu pasiklausyti, ką jis skaito, ir girdžiu:

– „Septynerius metus aš skraidysiu paukščiu, per septynis žingsnius vis mesiu žemėn po vieną lašą raudono kraujo ir baltą plunksną, kad būtų žymu, kur mano nuskrista; jei tu tuo keliu eisi, tai galėsi mane išgelbėti...“

Noriu įeiti ir negaliu. Mane troškina, priemenėj sugraibau kibirą, tuščias. Aš išeinu, stoviu prie malkų rietuvės. Jau tamsu, kvepia tošis. Virsteli durys.

– Kas ten? – klausia Sakalas. Taip nedrąsiai, švelniai.

Aš tyliu.

– Atsiliepk, – prašo Sakalas.

Aš jaučiu pečiais su ketvirčiuotus kamienus. Tyliai sakau:

– Čia tik vargšas malkų pjovėjas.

Suskamba skląstis. Mažoji trobelė pilna šilumos, kaip krosnelė. Sakalas turbūt norės ją pasiimti į Maskvą. Manęs niekas nepakvietė. Aš galbūt dirbsiu konservų fabrike su klumpėmis...

Šiaušiu per Žaliakalnį namo. Svajoju, gal Blanša sėdi ant laiptų, laukdama manęs, kaip Pat. Trys katinai šoka ant manęs, kaip dideliausi žvėrys. Koridorius dvokia. Staiga mane nutveria dvi rankos, kaip žeberklai įsminga į kūną. Jos prisitraukia mane ir atstumiama. Nastė.

- Ša, - sako ji, prisikišdama visai arti.

- Ko reikia? - klausiu.

- Išnešk duonos.

- Ką?

- Duonos... Ne, nereikia. Bajeruoju. Noriu pasikalbėti su tavim.

- Dabar?

Ji atsėdė ant laiptų, tačiau aš tempiu ją į viršų, į palėpę, kad kaimynai nepamatytų.

- Aš tavęs seniai jau laikiu... Turi panašų?

- Ženijuos, - pasakau.

Ji nesijuokia.

- Atnešk duonos. Noriu.

- Jeigu aš pareisiu, manęs nebeišleis.

- Motina? - klausia Nastė.

- Taip.

- Ak, mamytės vaikeli, - tačiau ir vėl ji nesijuokia.

- Kur tu nakvosi? - klausiu.

- Kas tau darbo!

Ji dreba, apsikabinusi kelius. Aš nenorom pasiūlau švarką.

- Nelįsk, - sako ji.

- Aš nelendu, - pykstu. - Sakyk, ko norėjai, ir aš eisiu.

- Aš neturiu ką tau sakyti. Noriu užėst ir išsimiegot. Pamaniau, gal tu man padėsi...

- Aš neturiu net pinigų tau duoti... atėmėt...

Nastė vis dreba.

- Sergi? - klausiu šaltai.

- Nežinau. Sušalau tikriausiai.

Vos įžiūriu ją prietemoje, sėdim, nebeturim ką kalbėti.

- Aš tave pamilau, - staiga sako Nastė. - Aš noriu duonos iš tavo rankų...

- Duonos? - vapalioju.

Ji bučiuoja mane, ir jos liesas kūnelis liepsnoja. Aš ištiesiu rankas, nubraukiu purvą nuo jos, išlyginu suknelę, suglostau plaukus. Ji nuolanki ir gera; dabar jaučiu begalinį švelnumą, apkabinu ir noriu ją saugoti. Nastė.

Išgirstu stiklo šukelių muziką, tarsi kas išsyk plėštų visą sodą, bet taip toli, baisiai toli. Aiškinu viską Nastei greitakalbe, skubom, noriu nusimesti viską greičiau, kaip sunkų drabužį vasarą. Ji nesupranta, bet jaučiu, kad jai neramu, ir turiu pasakyti, kad Blanšos nėra ir nebuvo. Ir ji man mėgina aiškinti kažką, skaudu klausytis, be to, reikia skirtis. Nastė sako, kad eis pas savo motiną, ten aš ją rasiu. Aš lieku vienas palėpėje ir atkartuoju pažodžiui visą mūsų pokalbį. Ir vėl išgirstu Blanšos sodo muziką, ir galvoju apie ją ramiai, be gailėsčio.

Sugirgžda kaip griežlė
ar kaip svirplys žolėj
mažos palėpės durys.
Gėlių šviesa blausi...
Iš kurgi mano balsas
ir rožių krūmas baltas?
Ak, šitaip dega veidas,
bučiuojamas nakty!
Klasta graži kaip pumpuras,
jau dengia širdis purpurus... Tu, papartytųjų saule!

* * *

Aš nenorėjau, kad jį muštų. Aš, galima sakyti, išplėšiau jį iš Navutės nagų. Ir pačiu laiku. Kai mudu leidomės šlaitu žemyn, išgirdau Arcibaldą švilpiančią pavojaus signalą. Faraonai. Suleidau nagus į Boliaus ranką, jis padėjo persifauluoti per tvorą, atsidūrėm gatvėj, kaip apendiksas – akloj.

- Ačiū, kad užtarei mane, – tarė jis maloniai.
- O, kokie niekai, – pasakiau. – Negaliu pakęsti, kai muša nekaltą...
- Nekaltą? – jis išūliai nusijuokė.
- Paleido mano ranką ir pasisuko eiti.
- Važiuojam į pliažą, – pasiūliau.
- Jis papurtė galvą.
- Aš turiu eiti į vieną vietą.
- Būtinai?
- Jis nė akimirkos nedvejojo:
- Taip.
- Aš kapsčiau koja smėlį.
- Nesigailėsi, – tariau.
- Gailėsiuos, – atkirto.

Atėjo reakcija po smūgių. Nusisukęs ėmė vemti. Aš prilaikiau jam galvą, jo veidas buvo žalias. Šiurkščiai atstūmė mane ir nuėjo.

Aš nuslinkau iš paskos. Nuovažiavau į pliažą, išsimaudžiau, paėjusi toliau, kai ką išsiskalbčiau. Laukdama, kol pradžius, gulėjau ir žiūrėjau į dangtį, kol apspango akys. Švariais drabužiais pasijutau daug geriau. Grįžau į miestą ir ėmiau slampinėti aplink Boliaus namus.

Sutemsta, darosi vėsu, aš įsmunku į koridorių ir susiriečiu už radiatoriaus kampe. Snūduriuuju. Spoksau į tamsą, turbūt mano akys atrodo fosforinės. Butuose aptilo šurmulyš, tik kažkur verkšlėna mažas, aiškiai girdėti praeivių žingsniai. Įžengia Bolius, aš šoku iš savo slėptuvės. Kaip juodai katei perbėgus kelią, jis stabteli, atšlyja.

- Sveikas, – sakau. Kalenu dantimis, žiauriai sustipau.
- Ko nori? – klausia jis ir bailiai žvalgosi, ar kas nemato jo su manim.
- Noriu kai ko prašyti, – sakau ir nežinau, ko čia paprašius.

Jis iš tamsos žiūri ir sunkiai kvėpuoja.

- Tavo pavargęs, išbalęs veidas, – sako netikėtai.
- Aš alkana.

- Palauk minutę, – jis staigiai ima mane už rankos ir vedasi aukštyn, į palėpę.

- Sėdėk čia, – kušteli, pats dingsta, sugrįžta po gero pusvalandžio. Atneša pomidorą, duonos, šoninės. Aš prisiversdama valgau. Jis žiūri ir tiki, kad papenėjo alkana.

- Boliau, – sakau, – ačiū tau.

Jis numoja ranka.

– Nėr už ką, – murma nuliūdęs. – Maroc... toks juokingas juodas popierėlis...

– Boliau!

– Aš eisiu.

– Minutėlę, – prašau. Imu jo ranką ir ja glostau sau veidą. – Nepalik.

– O! – jis nūsusuka. – Sugrįžk namo, namo, namo.

Aš stojuos vildamasi, kad jis mane sulaikys. Nelaiko. Vėl atsisėdu.

– Aš nenoriu ten sugrįžti, – šnypščiu ir vėl draskau jo marškinius.

– O ką darysi, reikia, – tyliai sako. – Vargšė Elžbietėlė.

– Mano vardas Nastė! – rikteliu ir imu žliumbti.

Jis palieka mane, paprasčiausiai palieka sudribusių pasienyje, kaip skudurinę lėlę.

Rytojaus dieną aš ryžtuosi užėiti pas Nastę į namus. Jos motina akmeniniu veidu.

– Nėra jos.

– Kada ji išėjo? – klausiu ramiai.

– Ji išėjo prieš septynis mėnesius ir šešias dienas, – motina juokiasi išstampytom lūpom.

Aš išeinu ir ieškau Nastės po gatves, parkus, paplūdimius.

Kai širdgėla

kamuoja,

nuvysta

medžių lapai

ir

po nušautą gandrą

kiekvieno

akyse.

Pro šviesų

plazdėjimą

astrų,

kur kioskuose žydi

nuo ryto,

ieškosiu

ir

tyliai

stebėsiuos,

kaip krinta

ir krinta

kaštonai

ir

braukia

per širdį

šviesa...

Sutemus aš užlipu į palėpę, vėl atkartuju vakarykštį pokalbį, jis kaip sutrūkinėjusi aukšinė grandinė, švelnumas kaip skausmas, čia man nebėra kas veikti, kaip savo valdas išeidamas apžiūriu palėpę, štai čia, ir čia, ir ten. Kaminas vasarą – molis, vis dėlto paglostau jį. Išeinu.

Jūratė Sprindytė BITĖS PERLAI

Bitės Vilimaitės trumputės novelės – kaip liūdni atodūsiai. Rašytoja stovi labai arti savo personažų, sužvarbusių iš pasimetimo ar nevilties. Beribę šiurkščių socialinę drobę ji beveik keturis dešimtmečius siuvinėja šilko gijomis ir katarsio ašarų perliukais. Siuvinėjimo kryželiu motyvas iškyla jos prozoje kaip esminis moters būties dėmuo. Šito neišvengiamo amato pradmenis močiutė diegia mergytei nuo pat mažens: „Pradėsime nuo gėlytės, pačios mažiausios gėlytės širdies kampelyje“¹ („Kada piešime perlinę vištelę“).

1966–1996 m. prozininkė išleido šešias labai plonas novelių knygas, kurių visi 145 trumpi kūriniai 2002-aisiais sugulė į rinktinę *Papartynų saulė*. Šita knyga garbingai užsklendžia lietuvių novelistikos klestėjimo ciklą. Pirmosios knygos paskutinis apsakymas „Lyjant“ liudijo visišką dvidešimt trejų metų prozininkės brandą, šis mažutis psichologinis detektyvas pateko į chrestomatinius lietuvių novelistikos rinkinius. Kiekvienas skiemuo jame tikslus. Rinktinė *Papartynų saulė* – vertybė savaime, ne tik dėl kokybės, bet ir dėl kintančio konteksto, nes mažosios prozos Lietuvoje rašoma ir leidžiama vis mažiau. Todėl nenuostabu, kad prestižinę premiją, įsteigtą literatūrologų, dirbančių Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, 2002 m. iš tuzino konkurentų (t.y. iš dvylikos tais metais išleistų visu žanrų geriausių knygų) gavo kaip tik ši rašytoja.

Vilimaitė seniai pradėjo talentingai aprašinėti smulkmenas, kurios absorbuoja milžinišką psichinės energijos dalį. Ypač moteriškajam pasauly, konkretybės karalystėj. Ar ne ši rašytoja yra ir su proza besiribojančios eseistikos pradininkė, galvoju šiandien, Lietuvoje suklestėjus esė žanrui. Ji pirmoji taip išmoningai ontologizavo kasdienybę, eilinę buities detalę pakeldama į metaforos ar simbolio rangą arba paprasčiausiai parodydama jos grožį ir vertę. Nereikšminga – nereiškia neturi prasmės. Dėmesiu mažmožiui ji ėmė radikalai oponuoti sovietinės prozos gigantomanijai. Nuostata į minimalizmą buvo iššūkis anų laikų oficialinei pompastikai ir tuščiakalbystei.

Vilimaitės rašymai tada atrodė keistuoliški. Novelė sutrumpinta iki kraštutinumo ir konstruojama iš nuotrupų, nuoskių, pauzių, nukąstu frazių, gražaus įvaizdžio blyksnio, intonacijos vingio, t.y. iš prozai netipiškos efemeriškos materijos. Daugelyje kūrinėlių visai nieko nevyksta. Kas pasakyta – skalsu, o kas nutylėta – giliau, esmiškiau. Tos pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos adresato vaizduotės kompetencijai (vienas novelių rinkinys taip ir vadinosi – *Baltos dėmės*). Galvok ką nori – ar paauglys nuvežė į kaimą maestro įduotus pinigus stogui užlopyti, ar pragėrė su draugais („Maestro“). Jokių atsakymų. Tik punktyras. Ši „baltų dėmių poetika“ tapo struktūros principu. O rašyta sovietmečiu, kai triumfavo aiškumas ir atsakymai be išlygų, kai dviprasmybė buvo netoleruojama. Visi talentingiausi aštuntojo dešimtmečio debiutantai intensyvinio stiliaus mikrostruktūru vaidmenį, tačiau Vilimaitėi priklauso avangardo pozicijos.

Apie rašytojos evoliuciją kalbėti netenka, progreso trajektorijų jos atveju nenubrėši. Bet poetika keitėsi, nes žiaurėjo gyvenimas. Kito laiko estetika. Debiutiniame septintajame dešimtmetyje – gerumo, atjautos, sentimentų atšvaitai, žinoma, naivūs. Paskutiniai

¹ Bitė Vilimaitė, *Papartynų saulė*: Apsakymų rinktinė, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 346.

apsakymai – ironiški, šiurpūs. *Užpustytas traukinys* – knyga, išėjusi 1996 m., itin sociali, ir teksto tankis pasigėrėtinas. Prasminis centras – visiškai neapsaugoti vaikai, senukai. Siaubingos vaikų mirtys, dingimai. Vaikus atstumia egoistai tėvai, atakuoja iškrypėliai ir banditai, polėkius užmuša mokykla. Vilimaitė kriminalinės kronikos elementus dėlioja šalia banaliausių buities mažmožių. Pedofilas žada penkiamečiui auksinę sagą ir brangiausią dovaną. Kalinys nužudo jaunutę vienuolę, nes ši neturi labdaros sandėlio rakto. Sušalusio berniuko skrandyje po skrodimo rasta tik laukinių obuoliukų. Mirusią pensionato įnamę sanitarai išverčia sandėliuko pasienyje lyg cemento skiedinį. Mirčiai nuplėštas šventumas kaip absurdo pjesėje. Į prezidentą žvelgia susprogdintos mergytės akys – viena nuo žolės, kita – nuo medžio viršūnės. Radioaktyvioj zonoj lyg monstras išpampęs uodas praryja vaiko tėvus. Tai užuominos ir ženklai, kad visas pasaulis nesaugus, apimtas destrukcijos. Vilimaitės meninė detalė labai vizuali ir visada negailėstinga.

Atsainiai nepaisydama įprastų apsakymo žanro kanonų ji iškart susikūrė savitą kondensuotos novelės modelį, kuriam ir liko ištikima. Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio sugestija, jei jis toks paprastas? Kritikas neturi ką abstrahuoti ir aptarinėti, nebent išsirašyti keletą puikių palyginimų ir jais grožėtis. Susiduriame su tokiu paprastumu, kuris yra kitos rūšies sudėtingumas. Vilimaitė viena pirmųjų akumuliuoja didelį meninės informacijos kiekį į labai mažą estetinę formą. Išstobulintos retorinės figūros – kūrėjo poetinės technikos, brandos ženklas, talento „amžinasis reiškinys“. Punktyro funkcija didžiulė – jis atstoja siužetą. Ir koduoja žmonių ryšių, santykių trapumą. Subtilaus bendravimo erdvėje nuolat tvyro neištarti klausimai, nutylėti atsakymai, o byloja gestai, žvilgsniai, drabužių spalvos ir klostės, meteorologiniai reiškiniai, supančių daiktų tirštuma, rafinuotos ar kičinės detalės. Detalės – beveik visada vidinių charakteristikų, psichologinių situacijų ar būsenų šifrai. Tik retai – vien teksto puošmenos, nelyginant tas katinas, kuris „tupėjo ant stalo kaip antras alaus ąsotis“. Žinoma, savitikslų gražumynų esama. Bet šimteriopai daugiau tokių detalių, kurios apibendrina, kondensuoja, charakterizuoja. Neužtenka empirinio pastabumo, tik įžvalgi analitikė gali selektyviu principu gryninti, tikslinti, fokusuoti vešičią buities rutiną, vienu sakiniu apibūdinti psichologinius tipus, fiksuoti likiminius lūžius.

Senutė įkyri pasakodama, kaip „važiavo rogėmis pas savo jaunikį šimtus kilometrų siaučiant pūgai“ („Ketvirtis amžiaus“). Jai beliko senatvė, kuprelė ir pasipasakojimo laukimas. Bet buvo, buvo jos gyvenime aukštoji akimirka – „žvangučiai ant garuojančių arklių“! Tokių blyksnių, properšų, nušvitimų esama visada, jauno ir seno, vaiko ir motinos, kvailio ir protingo, įsimylėjusio ir pamesto žmogaus buvime. Tai, kad šios aukštosios akimirkos ir darnos sąskambiai su savąja egzistencija jau įgiję būtojo laiko pavidalą, teikia pasakojimui švelnios gėlos. Visos dramatos rodomos nedramatizuojant.

Vilimaitės novelistikoje pražygiuoja didžiulis žmonių margumynas – amžiaus, charakterių, profesijų, socialinių vaidmenų požiūriu įspūdinga kolekcija. Labiausiai autorė solidarizuojasi su vaikais, moterimis, senukais ar žemiausią būties pakopą pasiekusiais, skurdo išmagnetintais, meilės atstumtaisiais. Nesimpatiškausi personažai – valdžios, verslo, meno elitas ir įvairaus kalibro egoistai bei vertelgos.

Mikrostruktūros puoselėtoja nejučia sukūrė savo poetinę mokyklą. Prestižinę estetikos mokyklą, kurią vėliau, sąmoningai ar nesąmoningai (o tai ir nesvarbu), „lankė“ daugelis geriausiai šiandien prozą ir esė rašančių moterų. Rašytoja kaip reta vientisa, be duo-

bių ir išsisėmimo, tik kiek monotoniška ir kartais mažumėlę didaktiška. Labai pajvairina jos intonacijų skalę sustiprėjusi ironija. Man patinka jos nuostata nesureikšminti rašytojo amato. Novelė „Pieno klubas“ – puikus rašančiųjų brolijos šaržas. Jei pernelyg susireikšmini, belieka griebtis brauningo, deginti savo knygas ir šaukti: aš nemirtingas!

Tipologiškai artima Vilimaitei savo rašymo turiniu ir etine pozicija rusakalbė žydė Liudmila Ulickaja verčiama į daugelį pasaulio kalbų, skina tarptautinius laurus. Jos abi – tos pačios kraujo grupės. Apie artimą Ulickajos pasaulį Vilimaite sako: „Svarbiausia – dvasinė ramybė, meilė, užuojauta, švelnumas“. Kodėl šiuolaikiška ir originali Vilimaite – nežinoma, neverčiama? Maža lietuvių kalba, maža Vilimaite, maža novelė? Jos atvertos psichologinės situacijos visame pasaulyje analogiškai skaudžios. Kūriniuose vaikams (rinktinė *Čiuožyklos muzika*, 1992) į pasaulį žvelgiama nesužadintos nuostabos kupinu žvilgsniu. Mažam žmogui atsiveriančio pasaulio rūstumą prozininkė sušvelnina fantazijos polėkiu, įtaigiai kuria lūkesčių, svajonių atmosferą, vaiko vidinio pasaulio autonomiją. Kadaiše parašyta mažorinė apysaka vaikams *Rojaus obuoliukai* (1981) minoriskai pratęsiama naujame kūrinyje *Mergaitės romanas* (2004). Ta pati mergaitė Elzė po ketvirčio amžiaus veikia naujomis aplinkybėmis (literatūriniai personažai, žinia, už kūrinio ribų negyvena ir nesensta). Elzė, dabar jau visiškai našlaitė (mirė tėvas), priklauso tai vaikų kategorijai, kurie taip įnirtingai gyvenimo išbandomi, kad guvūs ir užsigrūdinę niekada nepasiduos. Už gyvastingumą, spontanišką troškimą išlikti Vilimaite jais žavėjosi ir besąlygiškai juos gerbė suaugusiam adresatui skirtoje novelistikoje. Naujasis kūrinys išskirtinai niūrus ir simptomiškai ženklina pasikeitusį socialinį foną, išsigimusius santykius. *Mergaitės romanas* kaip Konstitucinio Teismo nuosprendis neapskundžiamai liudija šeimos saugą praradusios paaugliukės kančias. Našlaitė tąsoma po apsišaukusių globėjų ir valdiškus globos namus kaip niekam nereikalingas ir nepritampantis daiktas. Intelligentiška Elzė praranda smuiką, knygas, švelnumą, mirusio tėvo geltoną namą, kur „ant židinio yra akmuo su tikro aukso gyslelėmis ir stalelis marmuriniu viršumi, arbatinukas su šypsančia kiniete ir dar daug daug brangenybių“ (p. 87). Iš beviltiškų situacijų ją gelbsti tik menamas tėvo balsas, bet tokia nemateriali substancija niekada nesubalansuos totaliai pažeistos gėrio ir blogio simetrijos. Negatyvizmo sanakaupa romane gąsdinamai didelė. Daugelis psichologų akcentuoja šeimynines žmonių nerimo priežastis, tačiau ne mažiau svarbi aplinkos įtaka, kadangi „visuomenė – tai šeimos šeima“² – savaip paradoksalu, kad tai sako psichoanalizės specialistė. Jeigu visuomenė serga, ji savotiškai proteguoja šią liguistą būseną ir primeta ją visiems savo nariams.

Kompaktiško pasakojimo dėka į nediduką romaną suspausta daug demaskuojančios informacijos apie valstybinių ir privačių globos institucijų veiklą, o vertybiškai pasislinkta pesimizmo, neteisybės triumfo linkme. Liberalizmo šlovinamai individo laisvei suduotas antausis – yra visuomenėje beteisė socialinė grupė, negalinti turėti net jokio asmeninio daiktelio, nekaltant jau apie privačios vidinės erdvės, asmenybės iniciatyvos ir net paprasčiausios tylos, būtinos psichinei sveikatai, neįmanomybę. Genetiškai užkoduota kultūros sferai, mergaitė sparčiai degraduoja, nes turi kovoti už biologinį išlikimą. Kita

² Clarissa Pinkola Estés, Ph. D, Bėgančios su vilkais: Laukinės Moters archetipas mituose ir pasakose, Vilnius: Alma littera, 2005, p. 92. „Iš vaikystės paveldėjau posakį cultura cura, kultūra gydo. Jei visuomenės kultūra yra gydanti, joje gyvenančios šeimos taip pat išmoksta gydyti; jose būna mažiau nesantaikos, daugiau gerumo ir atlaidumo, mažiau nuoskaudų ir kartėlio, kur kas daugiau gailėstingumo ir meilės“ (ibid., p. 93).

vertus, svyruojant pasakotojo ir, spėtina, autobiografinio personažo statusams, kūrinyje ne visai išlaikyta dominuojanti realistinio tikroviškumo bei psichologinės autentikos nuostata. Pasakotojas vaikui neretai įteigia suaugusiojo mentalitetą ir sprendimus. Elzė pernelyg brandi: įžvelgtume jos amžiui neįtikėtinų poelgių (dalyvauja žmogžudystės byloje, susiranda morgą ir įrašo mirusių knygoje nužudytojo pavardę), psichologiškai neįtikimų išminties apraiškų. Šie sprūdžiai ir nukrypimai nebūtinai traktuotini kaip „techninis brokas“; manding, tai nuoroda, kad *Mergaitės romano* adresato amžiaus kategorija galėtų būti gana universali.

Rašytoja savo skaitytojus įsivaizduoja kaip „slaptus gėrio pasiuntinius“, kuriuos pažintų „iš švelnios, paslaptingos jų šypsenos ir likimo vėjų plaikstomų drabužių“.

Iš knygos: Jūratė Sprindytė, *Prozos būsenos 1998-2005*, 2006

Juozas Girnius

Juozas Girnius (1915–1994) – filosofas, redaktorius, kultūrininkas. Gimęs ir augęs Lietuvoje, didesnę dalį savo gyvenimo praleido užsienyje, daugiausia JAV, kur pasišventė filosofijai, lietuvių kultūrai ir tėvynei. Kaip pažymėta ant antkapio, jis buvo žmogus, kuris, „negalėjęs gyventi Lietuvoje, gyveno Lietuvai“. Kartu su daugiau negu 60 000 kitų lietuvių Girnius buvo priverstas palikti savo tėvynę 1944 m., sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą. Pasitraukimas iš tėvynės nebuvo nusigręžimas nuo jos, daugelį net skatino dar giliau įsipareigoti. Girnius rašė: „Verkėme ar neverkėme Lietuvą palikdami, nieko nereiškia. Kaip iš tiesų ją palikome, liudys istorijai tik tai, kas pasirodėme ar pasirodysime. Dabar lemiamė, ar tik begėdiškai palikome gimtuosius namus pačią sunkiausią valandą, ar iš tiesų rinkomės tremtį tolesnei kovai už tautą ir laisvę. Tik tie būsimė buvę tikri tremtiniai, apie kuriuos galės būti pasakyta: jie paliko savo namus, bet nepaliko nei kovos, nei tautos“.

Išskyrus pasitraukimą iš Lietuvos, Juozo Girniaus biografija yra sausa, be dramatiškų pokyčių ir įvykių. Jis gimė Sudeikiuose, 1936 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Filosofijos-teologijos fakultetą, 1936–1938 m. su valstybės stipendija studijavo Freiburgo (lankė egzistencializmo pradininko Martino Heideggerio (Martin Heidegger) seminarą), Leuveno ir Sorbonos universitetuose, tačiau turėjo nutraukti studijas ir grįžti į Lietuvą atlikti karinės prievolės. 1941–1943 m. dėstė VDU, pokario metais gyveno bėglių stovyklose Vokietijoje, 1949 m. persikėlė į JAV, gyveno daugiausia Bostone. 1951 m. apgynė filosofijos daktaro disertaciją apie Karlo Jasperso egzistencinę metafiziką Monrealio universitete. Užuoat dėstęs JAV universitete, Juozas Girnius įsitraukė į lietuvišką darbą. 1952–1969 m. buvo vienas iš trijų pagrindinių 36 tomų *Lietuvių enciklopedijos* redaktorių, 1966–1980 m. mėnesinio kultūros žurnalo *Aidai* vyriausiasis redaktorius, *Literatūros lankų* redkolegijos narys. Aktyviai dalyvavo išeivijos bendruomenės, ypač katalikiškosios, gyvenime, buvo Lietuvos katalikų mokslo akademijos narys, skaitė pagrindinį pranešimą Kultūros kongresuose ir Mokslo bei kūrybos simpoziumuose, taip pat buvo Ateitininkų federacijos tarybos narys ir vadas, savo knygoje *Idealas ir laikas* (1966) nagrinėjo ateitininkų principus ir užduotis pakitusių aplinkybių šviesoje, pabrėždamas, kad „kiekviena nauja karta turi iš naujo pradėti jai duotojo laiko atnaujinimą“.

Girniaus gyvenimas nebuvo dramatiškas, bet nebuvo ir lengvas. Patirtas skurdas nenuslopino nei noro siekti mokslo šviesos, nei meilės tėvynei. Baigęs pradžios mokyklą, pats mokėsis namie, jis išlaikė egzaminus į trečią klasę, bet tėvai neturėjo pinigų, kad sūnus galėtų mokytis Utenoje. Nenuleidęs rankų, kitais metais išlaikė egzaminus jau į penktą klasę ir įstojo į Utenos gimnaziją. Prieš mirtį parašytuose prisiminimuose jo motina pasakojo, kaip vieną kartą pėsčiomis nuėjo į Uteną parduoti vištų ir nunešė sūnui maisto: „Radau visus mokinius sau skaniai pietaujant, o mano sūnus beturįs tik sausos duonos.

Girniaus gyvenimas nebuvo dramatiškas, bet nebuvo ir lengvas. Patirtas skurdas nenuslopino nei noro siekti mokslo šviesos, nei meilės tėvynei. Baigęs pradžios mokyklą, pats mokėsis namie, jis išlaikė egzaminus į trečią klasę, bet tėvai neturėjo pinigų, kad sūnus galėtų mokytis Utenoje. Nenuleidęs rankų, kitais metais išlaikė egzaminus jau į penktą klasę ir įstojo į Utenos gimnaziją. Prieš mirtį parašytuose prisiminimuose jo motina pasakojo, kaip vieną kartą pėsčiomis nuėjo į Uteną parduoti vištų ir nunešė sūnui maisto: „Radau visus mokinius sau skaniai pietaujant, o mano sūnus beturįs tik sausos duonos.

Šeiminkė ėmė ant manęs bartis, kad vaikui nepristatau maisto. Pribėgo sūnus prie manęs. „Nieko, mama, gerai, šiaip taip verčiuos.“ Skausmas užėmė kvapą, nieko nebegalėjau ištarti. Net ir dabar šias eiles rašant tartum kas širdį duria ir akys suašaroja“. Kaip ir kiti gabesni moksleiviai, Girnius užsidirbdavo mokydamas kitus.

Laimėjęs stipendiją, kuria sumokėjo už butą ir pietus, Girnius išvyko studijuoti į universitetą, bet po mėnesio, iširus batams, negalėjo lankyti paskaitų, taigi paprašė tėvų pagalbos. Tėvai, kurie buvo pardavę karvę, kad prieš išleidami į universitetą nupirktų jam drabužių, visai nebeturėjo pinigų. Laimė, apie jų bėdas sužinojęs klebonas padovanojo reikiamą sumą. Prisiminimuose Girniaus motina rašė: „Daugiau šis sūnus iš mūsų nebeprašė. Vertėsi vienas, [motinos] brolis Leonas papasakodavo, kad jam būdavę ir gan skurdžių dienų“. Dirbdamas lietuvišką darbą išeivijoje, Girnius gaudavo minimalų atlyginimą, bet dėl to nesielvartavo, nes buvo įsitikinęs, kad filosofas turi būti abejingas materialinei gerovei.

Girnius nebuvo vienintelis varginingų ūkininkų sūnus, veržęsis į mokslus ir įveikęs visas kliūtis. Kaip ir daugelis, jis nejautė nuoskaudų dėl patirto skurdo, nemanė, kad valstybė kaip nors atsakinga už sunkų jo ir jo artimųjų gyvenimą, tad jis gali būti abejingas jos likimui. Veikia nepriklausomos Lietuvos mokykla ir proga dalyvauti kuriant savo valstybę įkvėpė tokią stiprią meilę tėvynei ir jos laisvei, kad Girniaus karta negalėjo įsivaizduoti savo šalies po svetimųjų jungu, susitaikyti su Lietuva be nepriklausomybės. Daugelis jaunų vyrų išėjo partizanų keliais. Pasitraukę iš Lietuvos jautė pareigą neleisti pasauliui užmiršti Lietuvos okupacijos, išeivijoje kurti ir rašyti tai, apie ką nebuvo galima kalbėti pačioje Lietuvoje. Girnius ne kartą savo tekstuose pabrėžė pareigą laiduoti lietuvių kultūros tęstinumą bei tolesnį brendimą kuriant tokias vertybes, kurios leistų lietuviams didžiuotis savo tauta ir jos įnašu į bendražmogišką kultūrą. Sunkiausiomis tautai valandomis tautinė ištikimybė įgyja ypatingą reikšmę, ir išeivija privalo perimti estafetę iš pavergtos tėvynės.

Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis ir Juozas Girnius yra ryškiausi XX a. katalikiškosios filosofijos atstovai. Skirtingai negu pirmieji du bei pagrindinis jo mokytojas Pranas Kuraitis, Girnius nutolo nuo tada Bažnyčios proteguoto neotomizmo, jo filosofavimo paskirties supratimo. Studijuodamas susidomėjo tuo metu tebesivystančiu egzistencializmu, nors ir neatsisakė teistinės transcendencijos supratimo. Jis pirmasis Lietuvoje plačiai aptarė ir kritiškai vertino egzistencializmo pradininkų Martino Heideggerio ir Karlo Jasperso teorijas, nagrinėjo žmogaus santykį su būtimi, autentiškumo siekį, laisvės ir kaltės sąveiką. Knyga *Laisvė ir būtis* (1953) buvo skirta Jasperso egzistencinės metafizikos sklaidai ir vertinimui.

Girnius ypatingą dėmesį skyrė žmogaus problemikai: „Vienintelis filosofinių rūpesčių centras yra pats žmogus, nes visos problemos veda į žmogų“. Visi pagrindiniai Girniaus darbai nagrinėja žmogų ir jo atsaką į gyvenimo bei laiko iššūkius. Knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* (1961) jis aptaria žmogaus santykį su tauta ir bendruomene, veikale *Žmogus be Dievo* (1964) – žmogaus ryšį su Dievu ir ką žmogui reiškia gyventi be Dievo. Knygoje *Idealas ir laikas* (1966) nagrinėja išeivijos katalikų ryšį su savo aplinka, ragina juos ne vyti laiką, o jam vadovauti.

Vienintelis filosofinių rūpesčių centras yra pats žmogus, nes visos problemos veda į žmogų.

Juozas Girnius

Knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* svarstoma tautos samprata, tautos ir valstybės santykiai. Knygos uždavinys nėra sociologinė nutautėjimo analizė, o moralinis nušvietimas, kam įpareigoja ištikimybė tautai. Visos tautos turi akivaizdžią teisę kurti savo tautines valstybes. Be savo valstybės tauta negali būti laisva, nes valstybė įgalina tautą ne tik lemti savo politinį likimą, bet ir laisvai kurti tautinę kultūrą. Pasak Girniaus, tautų lygybės pripažinimas suponuoja tautų teisės į nepriklausomybę pripažinimą. Tautos ne tik turi teisę į nepriklausomybę – pats tautinių valstybių kūrimas esąs teigiamas reiškinys. Tautinės valstybės leidžia žmonėms gyventi kaip nori ir puoselėti svarbias vertybes. Girnius itin daug reikšmės skiria normatyviniam elementui, tautai kaip uždaviniui ir pašaukimui, tam, kokia ir kaip tauta privalanti būti. Jo žodžiais, tauta yra tikrovė ir uždavinys. Sąmoninga tauta save suvokia ne tik kaip faktą, bet ir kaip uždavinį. Būdamą pagrindinė ir reikšmingiausia bendruomenė, ji yra aukščiau už valstybę. Tauta nėra valstybei, valstybė yra tautai. Kita vertus, Girnius pabrėžia, kad žmogus yra aukščiau ir už tautą, kad tautiškumas privalo eiti kartu su žmoniškumu, kad už visas tautines skirtybes esmingesnė žmonijos vienybė. Tautiškumas, įpareigojęs lygiai gerbti visas tautas, yra veiksnys, kuris skatina savo tautos įsijungimą į žmoniją. Tauta pašaukta kurti, ji turi nuolat tobulėti. Mintis, kad tautos pagrindinė užduotis – išplėtoti savo galimybes kūrybiniais laimėjimais, yra dažnai kartojama *Tautoje ir tautinėje ištikimybėje*.

Meilė tautai įsižiebia savaime, nes mylima tai, kas sava, ir dėl to, kad sava. „Heroiniais žygiais gali grožėtis ir svetimieji, bet tik savasis gali šiluma apgaubti ir artojo vyžas.“ Tačiau tauta mylima ir dėl jos poveikio žmonių dvasiniam brendimui. Girnius ne kartą lygina tautą su šeima. Esame savosios tautos vaikai lygiai taip, kaip kiekvienas esame savo gimdytojų vaikai. Jei tėvai pažadina mus vitalinei gyvybei, tai dvasinis mūsų išbudimas ir brendimas vyksta tautoje, kurioje išaugame, išmokstame kalbą, gauname išauklėjimą, susiformuoja mūsų elgesio normos bei pažiūros į pasaulį ir žmogų. Tautos dėka esame tai, kas esame, ir dėl to tauta verta mūsų meilės ir ištikimybės.

Anot Girniaus, tautą reikia mylėti, taigi ir būti jai ištikimiems, nes ji – vertybių nešėja ir kūrėja, smarkiai veikianti, o gal ir lemianti dvasinį mūsų pabudimą ir brendimą. Girnius mano, kad tautinė ištikimybė yra pareiga, reikalautinas, o ne tik leistinas veiksnys, ir pabrėžia, kad pareiga mylėti tautą lieka ir išėivijoje, taip, kaip tėvus reikia mylėti ir palikus tėviškę. Savo tautos palikimas yra išdavystė, nusikaltimas ir tautai, ir sau pačiam, nes tauta vienintelė, su kuria savo likimu sutampame taip neišskiriamai, kad ištikimybė jai yra ištikimybė sau patiems, o jos palikimas – savęs pačių išdavimas.

Knygoje *Žmogus be Dievo* Girnius nagrinėja ateistų atsakymus į klausimą: „kas yra gyvenimo prasmė?“ Ankstesnieji ateistai, tapatinę žmogų su medžiagine gamta, o jo dvasinį gyvenimą laikę iliuzija, nekreipė rimto dėmesio į klausimą: „ko aš vertas, kam aš gyvenu?“ Moderniųjų laikų ateistai pripažįsta, jog gyvenimo prasmės klausimas yra vienas svarbiausių filosofijos klausimų, bet atmeta tradicinį krikščionišką atsakymą – „tapti laimės vertu, gyventi kaip Dievo vaikas, gyventi taip, kad užsitarnaučiau amžiną laimę“. Žmogus be Dievo privalo iš naujo pagrįsti žmogaus ir jo gyvenimo vertę.

Humanistiniai ateistai įvairiai supranta gyvenimo prasmę. Vieni tapatina ją su laisve kurti save, antri su laime, tretį su meile žmogui ir kova su blogiu. Šie siūlymai netenkina Girniaus.

Ar tikrai viskas, kas daroma spontaniškai, yra vertinga? Juk laisvai galima rinktis ne tik gėrį, bet ir blogį. Ne spontaniškumas, bet turinys daro sprendimą ar gyvenimą vertingą.

Girnius atkreipia dėmesį ir į klaidingą šio požiūrio prielaidą, jog dorovė varžo žmogaus laisvę. Anot Girniaus, „nors moralinių normų formulavimas ir turi imperatyvinį charakterį, jų esmė yra atskleidimas vertybių, kurių realizavimas žmogų daro vertinga asmenybe. Ir kadangi šios vertybės sudaro žmogaus esmę, jų realizavimas tuo pačiu yra savęs paties realizavimas, atseit, ne svetimai prievartai nusilenkimas, o savosios laisvės išplėtojimas“.

Kiti humanistiniai ateistai mano, jog paneigus Dievą bei pomirtinį gyvenimą žmogui lieka tik vienas tikslas – gyventi šia diena, taigi žmogus gali rinktis tarp patogaus, saugaus gyvenimo ir didelės laimės, kurios siekimas kelia iššūkių, yra rizikingas. Prisitaikymas prie pilkos kasdienybės neteikia gyvenimui kilnumo ar prasmės, daro žmogų panašų į bitę arba skruzdę, o jo gyvenimą – į tuštybę. Šiuo požiūriu tik didelės laimės ieškojimas įprasmina žmogaus gyvenimą. Tačiau beatodairiška laimės medžioklė nė kiek nėra prasmingesnė, nes ja neišvengiamai kas nors nuskriaudžiamas, o tai žadina kartų kaltės jausmą, kuris laimės anaipol neteikia. Pagrindinė laimės ieškotojų klaida yra manyti, kad laimė – žmogaus galutinis tikslas. „Ne laimė, o prasmė yra pagrindinis dalykas, nes be prasmingo gyvenimo negali būti nė laimingo gyvenimo.“

Giliausiai gyvenimo prasmę, anot Girniaus, įžvelgę yra tie ateistai, kurie ją randa idėjinėje kovoje. Bet kadangi ateizmo žmogus laikomas tik „dingstančia smiltele visatos begalybėje“, šiems humanistams gresia pavojus užmiršti, jog žmogus yra aukščiau už bendruomenę, aukščiau už idėją. Girnius grindžia šį perspėjimą dviem pavyzdžiais. Nacizmas, iškreipęs humanistinį tautų laisvės idealą, tapo šovinistiniu nacionalizmu bei zoologiniu rasizmu. Bolševizmas socializmo siekį padaryti galą žmogaus išnaudojimui pavertė „partinės diktatūros ideologija, tarnaujančia rusų imperializmui užvaldyti pasaulį“. Abiem atvejais humanizmas paneigtas, nes žmogus buvo žeminimas dėl bendruomenės. Skelbdama nelygstamą žmogaus vertę, tai, kad visi žmonės yra Dievo vaikai, krikščionybė prišinasi totalistiniam žmogaus aukojimui dėl įsivaizduojamos bendruomenės gerovės.

Išgvildenęs įvairius ateistų atsakymus į klausimą: „kas yra gyvenimo prasmė?“, Girnius prieina prie išvados, jog be Dievo neįmanoma jos rasti: „ieškoti prasmės tai ieškoti to, kas nepraeitų su dingstančia akimirka laiko tėkmėje, bet kas savo dvasine verte peržengtų laiką“. Girnius atskleidžia tragišką ateizmo dilemą: pripažindami moralinę žmogaus esmę ir jo gyvenimo prasmės ieškojimą, humanistiniai ateistai pasmerkti ieškoti to paties Dievo, kurį atsisako pripažinti.

Girniaus filosofinė ateizmo analizė yra skirta ne teisti žmogų be Dievo, bet jį pažinti. Kadangi ji autentiškai filosofiška, joje ir tikintys ras tiesos. Anot Girniaus, „tie klausimai, kuriuos kelia žmogus be Dievo, turi neraminti ir mus, nes mūsų pareiga liudyti šių klausimų krikščioniškąjį atsakymą. [...] Netikėjimo iškilimas visada liudija kaltę ir tų, kurie nori jaustis teisiųjų oaze. Kai viesulas siaučia, jis lenkia ir oazės medžius, atseit, nieko neaplenkia. Todėl iš tiesų nėra oazės, tėra visų bendra atsakomybė už savo laiką“.

Girniaus gyvenimas neapsiėjo be tragizmo. Jis nepaprastai vertino filosofiją ir filosofo pašaukimą. Didžiausi praeities mąstytojai buvo filosofai, filosofija yra labiausiai abstrak-

Ne laimė, o prasmė yra pagrindinis dalykas, nes be prasmingo gyvenimo negali būti nė laimingo gyvenimo.

Juozas Girnius

Iš tų visų pasikalbėjimų buvo tik tiek malonių prisiminimų, kad jutome visiškai naują laiko dvasią. [...] Girniaus paskaitose nebuvo nieko paviršutiniško. Net kai jis tamsoje kalbėjo prieš vokiečių okupaciją, jis kalbėjo kaip filosofas... [...] Jis turėjo begalinę discipliną. Jei jis kalbėjo apie filosofiją, diskutavo, tai jis visas buvo joje.

Henrikas Nagys

ti, tad ir aukščiausia mokslų šaka. Bet filosofui nevalia užsisklęsti siauruose scholastiniuose ginčiuose. Jis turi gebėti rašyti ne tik analitinius, vos keliems specialistams įkandamus straipsnius, bet ir prabilti „degančiais“ dienos klausimais visiems išsilavinusiems žmonėms suprantama kalba. Girniui nebuvo lemta atsidėti filosofijai, kuriai jautė ypatingą pašaukimą. Vos kelerius metus dėstęs universitete, jis stengėsi ir gebėjo užmegzti artimus ryšius su savo studentais, juos supažindinti ne tik su filosofija, bet ir su filosofavimu. Girnius neapsiribojo vien tik universitete skaitomu kursu, bet kviesdavo gabius studentus į savo namus, į neoficialų seminarą. Uolus seminaro lankytojas poetas Henrikas Nagys rašė: „Iš tų visų pasikalbėjimų buvo tik tiek malonių prisiminimų, kad jutome visiškai naują laiko dvasią. [...] Girniaus paskaitose nebuvo nieko paviršutiniško. Net kai jis tamsoje kalbėjo prieš vokiečių okupaciją, jis

kalbėjo kaip filosofas... [...] Jis turėjo begalinę discipliną. Jei jis kalbėjo apie filosofiją, diskutavo, tai jis visas buvo joje“. Per seminarą ir savo kursus Girnius padarė įtaką naujos poetinės kartos, vadinamųjų žemininkų, formavimuisi, supažindino juos su krikščioniškuoju egzistencializmu, analizavo poezijos ir filosofijos sąveiką. Turbūt galima teigti, kad be ilgo analitinio antologijai Žemė parašyto jo įvado „Žmogaus prasmės žemėje poezija“, kuriame jis įžvelgė ne visada aiškius poetų eilių tarpusavio ryšius ir minties bendrumą, žemininkų karta nebūtų pripažinta. Bet tie VDU studentai buvo paskutiniai jo tiesioginiai mokiniai. Panašaus likimo sulaukė didžioji dauguma į Vakarus pasitraukusių dėstytojų.

Žingsnis po žingsnio Girnius buvo priverstas trauktis iš filosofijos. Ypatingos išėivijos sąlygos, kasdienis, bet itin didelis redaktorius darbo krūvis darė savo. 1947–1948 m. rengta knyga *Žmogaus problema technikos amžiuje* buvo, paties Girniaus žodžiais tariant, „nutraukta labai staigiai, sužinojus, kad sutartasis leidėjas nebetęs leidybinės veiklos“. Galutinai neužbaigta knyga išleista Lietuvoje tik 1998 m. Nespausdintas liko ir įpusėto darbo apie pasaulėžiūrą rankraštis. Girnius apgailėstavo, jog neturėjo laiko nagrinėti specialiesnių filosofinių temų, iš dalies ir dėl to, kad tokie darbai nebūtų radę savo skaitytojo. Net apie parengtus reikšmingus filosofijos veikalus sakė: „parašiau laisvalaikiu, kurio nė pats nežinau kaip galėjau turėti“. Guodė, kad jo mąstymas okupuotame krašte sulaukė atgarsio, kad knygos *Tauta ir tautinė ištikimybė* bei *Žmogus be Dievo* kopijuotos, slapta skaitytos ir platintos pogrindžio sąlygomis.

Didžiausia netektis ta, kad buvo priverstas palikti ne tik Lietuvą, bet ir gimtuosius Sudeikius. Jis mylėjo Rytų Aukštaitiją, save laikė Sudeikių sūnumi. Vykdamas jo pageidavimus, palaikai parvežti į Lietuvą ir rado amžinojo poilsio vietą Sudeikių bažnyčios šventoriuje, kokį šimtą metrų nuo Alaušo ežero, į kurį valtimi išplaukęs jaunystėje ilgas valandas skaitydavo.

Vytautas Kavolis

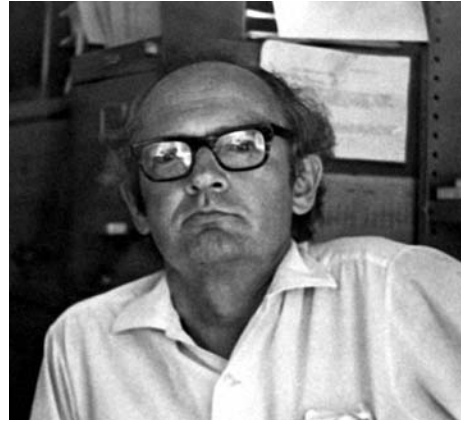
Vytautas Kavolis (1930–1996) – nepriklausomas lietuvių intelektualas, sociologas, kultūros istorikas, literatūros kritikas, civilizacijų tyrinėtojas. Keturis dešimtmečius vadovaudamas „Santaros-Šviesos“ organizacijai, redaguodamas *Metmenų* žurnalą, jis žymėjo modernios, pasauliui atviros lietuvių kultūros gaires ir pats tokią lietuviybę kūrė. Pasak rašytojo Tomo Venclovos, Kavolis, „kaip anuomet Simonas Daukantas ir Vincas Kudirka, apibrėžia ištisą laikotarpį ir kryptį lietuvių kultūroje“.

Vytautas Kavolis buvo vienturtis Martyno Kavolio, Nepriklausomybės kovų savanorio, teisininko, Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojo, evangelikų liuteronų kunigo, sūnus. Gimė ir augo Kaune, nuo mažumės – tarp knygų. Nuo šešerių lankė prestižinę Kauno katalikiškąją gimnaziją. Klasės draugai atsimena, kad Vytautas buvęs kaip „Kiplingo katinas, kuris mėgo vaikščioti vienas“. Jis nesidomėjo niekuo, kas žavėjo jo amžiaus vaikus. Su juo galėjai kalbėti tik apie perskaitytas knygas ir aptarinėti rimtus gyvenimo klausimus. Pasak draugų, „nuo pat vaikystės Kavolis buvo stebėtinai vientisa asmenybė, turinti tvirtas pažiūras ir nepaprastai vertinanti ištikimybę“. 1940 m. Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą, suvalstybintos gimnazijos mokiniai verčiami stoti į komunistinę Lietuvos pionierių organizaciją: dauguma paklūsta, o Vytautas – ne. „Išstatytas prieš kelis šimtus bendraamžių, gėdinamas paties mokyklos direktoriaus, nesivargino pasiteisinti nė žodžiu, o veide liko įprastinė ramybės ir paniekos išraiška“, – prisimena bendramoksliai. Su klasės draugais pionieriais Kavolis nustojo sveikintis ir kalbėtis. Jiems nustebus, šaltai paaiškino: „Su išdavikais nekalbu“.

Vaikystės metais Vytautas „leidžia“ *Aušrą* – ranka rašytą „neperiodinį jaunimo žurnalą“, kuriame rimtai svarsto politikos, literatūros, istorijos klausimus. Žurnalo leidybą tęsia ir Vokietijoje, kur, 1944-aisiais pasitraukusi iš okupuotos Lietuvos, atsiduria Kavolių šeima. Kartu su kitais pabėgėlių vaikais jis mokosi Hanau lietuvių gimnazijoje. Čia priklauso literatūriniam moksleivių kudirkiečių būreliui, redaguoja jo laikraštį *Aukuras*, rašo kritikos straipsnius, feljtonus. Vyresniųjų klasių gimnazistus stebina savo apsiskaitymu, vokiečių filosofų citatomis ir literatūrinėmis provokacijomis. Johano Volfgango Gėtės (Johann Wolfgang von Goethe) *Faustą* tuo metu vokiškai mokėjęs atmintinai.

1949 m. baigęs gimnaziją Vokietijoje, Kavolis vyksta gyventi ir mokytis į Jungtines Amerikos Valstijas. Čia 1950–1952 m. studijuoja sociologiją Viskonsino ir Čikagos universitetuose, nuo 1952-ųjų – sociologiją ir antropologiją Harvarde. Šiame universitete lieka dėstyti, o 1960 m. apgina disertaciją, kurioje tiria Rytų Vokietijos totalitarinę visuomenę.

Studijas Amerikos universitetuose Kavolis derina su nepaprastai aktyvia lietuviška visuomenine veikla. Kartu su savo bičiuliu ateitininku Vytautu Vardžiu 1951 m. JAV jis įsteigia Lietuvių studentų sąjungą ir jai vadovauja. Apie Kavolį telkiasi nepriklausomi studentai, kurie, 1954-aisiais suvažiavę į Tabor Farnos poilsiavietę Mičigano valstijoje, įkuria Lietuvių Studentų Santarą – duoda pradžią liberaliai „Santaros-Šviesos“ organizacijai.

*Būti žmogumi yra draskyti
savo širdį, bet ne kitų sąžinę.*

Vytautas Kavolis, 1961 m.

Studentas, vėliau jaunas dėstytojas Vytautas Kavolis, bendradarbiaudamas net su keliais išeivijos leidiniais, skvarbiai analizuoja egzistencinę jaunosios lietuvių kartos būklę, aptaria galimas jos idėines atramas, kelia jaunimui naujus tautinės ir visuomeninės veiklos uždavinius. Jis siūlo nepriklausomiems lietuviams remtis savitu kultūrinio liberalizmu – būnant skirtingų įsitikinimų ir ideologijų, gerbti vieniems kitų sąžinės laisvę. Būtent laisvė, pasak Kavolio, yra esminė žmogaus egzistencijos problema. Tik laisvas gyvenimas esąs vertas žmogaus. Tačiau tikra laisvė galima tik tada, kai ji paremta žmogaus sąžine: „Tik sąžiningieji gali su laisve gyventi, jos nenužudydami. Tik tie, kurie pajėgia laisvai įsipareigoti ir ištikimai savo įsipareigojimus vykdyti, turi teisę reikalauti sau laisvės“. Laisvai apsisprendamas, žmogus privalo būti atsakingas ir prieš savo bendruomenę. Su visuomene, tauta laisvą žmogų turėtų jungti patikimi įsipareigojimų ryšiai. Iš esmės liberalizmas, sako Kavolis, tai laisvę branginančių asmenybių „veiklos bendruomenėje programa“, tai laisvų žmonių pagarbus „tarpusavio santykiavimo būdas“. Mat „kad galėtum būti savimi, reikia turėti kam priklausyti“. Tik priklausydamas bendruomenei, istorijai, tradicijai, nepriklausomas žmogus gali susikurti vertingą gyvenimą.

Kavolio įsitikinimu, tėvynės netekusiam jaunimui labai svarbu „išryškinti bendras vertybes, rišančias visus prieš komunizmą kovojančius lietuvius“. Viena tokių vertybių – „tikėjimas nelygstamu žmogaus asmenybės vertumu“, pasitikėjimas „žmogaus pajėgumu pačiam kurtis savo gyvenimo prasmę“. Kita pamatinė vertybė – tai lietuvybė. Pasak Kavolio, modernus žmogus gali išsigelbėti nuo nevilties tik „įsijungdamas į prasmingą bendruomeninį veikimą“: „vienu iš pagrindinių kriterijų žmogaus vertei nustatyti mes laikome jo įsirišimą į organizuotą veiklą ir jo realų darbą bendrajam reikalui, kuris vadinasi lietuvybė“.

Kavolis iškelia savo kartai gyvosios lietuvybės idėją. Pasak jo, lietuvių kultūra sunyks, jei jaunimas ir toliau ją tapatins tik su vyresnės kartos prisiminimais, jei pasitenkins tik skautišku „laužų kultūra“. Iš tėvų perimtas tautinis palikimas turėtų būti sujungtas su modernaus žmogaus patirtimi. Lietuvybė turės ateitį tada, „jei pajėgs savyje sutalpinti ir išreikšti visą šiandieninio žmogaus sielą“, jei jaunimui pakaks „drąsos savo lietuvybėje išgyventi visą savo žmogiškumą“. Kavolis pasiūlo nepriklausomųjų sambūriui modernios lietuvių kultūros manifestą:

Mes tikime lietuvybės prasme. Tikime, kad lietuvybėje mes galime būti pilnais žmonėmis, ir kad jinai gali duoti tai, ko pažangiam dvidešimtojo amžiaus vidurio žmogui reikia. Ir tikime, kad ko jai trūksta, tai mes duosime. [...] Šį tikėjimą lietuvybės vertė žmogui ir žmogaus įsipareigojimą lietuvybei vadiname savo lietuviškumu.

Neatskiriama lietuvybės dalimi Kavolis laikė politiką. Demokratinės bendruomenės nariams, pasak jo, reikalingas politinis ir pilietinis susipratimas. Kad gebėtų gyventi prasmingai, jaunimas turi mokėti jam brangias vertybes ir idėjas ginti viešajame gyvenime, pasipriešinti prievartai, melui, neteis्यbei. „Santara-Šviesa“ turėtų kuo daugiau jaunimo panardinti ne tik į kultūrinio, bet ir į politinio gyvenimo bangas. „Aštuonioliktieji metai yra saugus amžius ne tik meilei, bet ir politikai“, – su šypsena pastebi Kavolis. „Santaros-Šviesos“ vardu jis paskelbia moralios, jautrios, humaniškos – švelnių rankų – politikos deklaraciją:

Mes užsiangažuojame švelnių rankų politikai žmogiškosios sielos atžvilgiu ir tos politikos įgyvendinimui bendruomenėje. Kaip tiktai šis noras užsitikrinti savo vidinio pasaulio prasmingumą humanistą verčia būti ir efektyviu politiku, nes kitaip jis bus sutriuškintas efektyvių politikų, kurie nėra humanistai. Pasaulyje, kurio tikrovę vis dar definuoja totalitarizmo vaiduoklis, net ir Hamletas turi teisę būti vien Hamletu tiktai Ofelijai.

*Laisvė dviprasmiška. Neabejotini
tėra mūsų įsipareigojimai.*

Vytautas Kavolis, 1968 m.

Taigi humanistai, kultūros žmonės privalo imtis politikos, kad nejaustų prasmės stygiaus, kad nebūtų sutriuškinti brutalios prievartos, kad savo visuomenės gyvenimą padarytų padoresnį, prasmingesnį ir žmoniškesnį. Daug vėliau, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, šia nuostata remdamasis Kavolis palaikys Stasį Lozoraitį ir Valdą Adamkų – tikės, kad jie gali atkurtoje valstybėje įtvirtinti moralios politikos principus.

1959 m. Vytautas Kavolis pradeda leisti *Metmenų* žurnalą – jo skleistos gyvosios, modernios lietuviškos kultūros ir politikos leidinys bei „Santara-Šviesa“, kurios pripažintu „dvasios tėvu“ Kavolis buvo, daugiau nei keturis dešimtmečius būrė lietuvių išeivijos menininkus ir mokslininkus, kėlė ir svarstė esminius lietuvių visuomenės klausimus, žymėjo būsimos Lietuvos valstybės, kaip laisvų žmonių santaros, kontūrus. Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Antanas Škėma, Algimantas Mackus, Marius Katiliškis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Liūnė Sutema, Valdas Adamkus, Kostas Ostrauskas, Algirdas Landsbergis, Aleksandras Štromas, Tomas Venclova, Česlovas Milošas (Czesław Miłosz) – tai „Santaros“ ir *Metmenų* orbitos žmonės.

Ypatingas dvasinis ryšys Kavolį siejo su jo kartos poetais: Mackumi, Nyka-Niliūnu, Liūne Sutema. Būtent Kavolis, filosofškai interpretuodamas jų kūrybą, sukūrė įtaigų „nužemintųjų generacijos“ sielos paveikslą, suteikė kartai jos vardą ir išryškino egzistencijos atramas. „Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško“, – Mackui skirtais žodžiais nusakė nužemintųjų patriotizmą. Istorijos triuškinimui ir metafiziniam pasityčiojimui jo karta galinti pasipriešinti žmogiškąja atjauta ir solidarumu: „bendras skausmas jungia giliau negu bendras tikėjimas“. Poetui Algimantui Mackui, pasak jo draugų, „Kavolis buvo žmogus, kuris giliau nei kas kitas suvokė mūsų patriotizmą, kuris matė naujos Lietuvos viziją“. Iš tiesų, pats Kavolis savo gyvenimu liudijo nužemintųjų nenusižeminimą. Lietuviškai rašytais mokslo darbais, kuriuose tyrinėjo Vinco Kudirkos asmenybę, Lietuvos Renesanso, Baroko laikų, XIX ir XX a. Lietuvos visuomenės sąmoningumą, jis kūrė pasakojimą apie nepriklausomus lietuvius, stengėsi savo generacijai atrasti namus istorijoje, o pačią lietuvių istoriją pakreipti kūrybingesne, sąmoningesne linkme. „Mums rūpėjo ne pasaulyje paskleisti geriausią galimą nuomonę apie save, bet atlaikyti savo pačių kritinį sprendimą“, – vėliau pasakos apie savo kartą jaunesiems Lietuvos intelektualams.

Kultūros istoriko darbą Kavolis suprato kaip aktyvų dalyvavimą kuriant istoriją. Sociologo tyrinėjimus siejo su visuomenės kritika ir visuomenės raidos projektavimu. Pasaulio civilizacijų studijas jungė su dabarties civilizacijų dialogo paieška. Kavolio manymu, praeities įžvalgos ir metaforos turi žadinti visuomenės vaizduotę, jos sąmoningumą, padėti burti gyvą bendruomenę. Argi negalime pasipriešinti šiandienos pasaulyje stiprėjančiai mechaninei fabriko tvarkai ir kurti laisvos Lietuvos kaip meno kūrinio? – klausdavo Nepriklausomo

*Vytautas Kavolis, kaip
anuomet Simonas Daukantas
ir Vincas Kudirka, apibrėžia
ištisia laikotarpi ir kryptį
lietuvių kultūroje.*

Tomas Venclova, 1997 m.

mybės metais. Ar kūrybingos visuomenės brandinimas, Lietuvos gyvenimo civilizavimas nebūtų projektas, vertas mūsų bendrų pastangų? Tokie klausimai, pasak Kavolio, reikalingi ir nebaisūs, „tik reikia savimi nepasitenkinančio pasitikėjimo savimi“.

Vytautas Kavolis – pasaulyje pripažintas sociologas ir civilizacijų tyrinėtojas, angliškai rašytose knygoose ir straipsniuose analizavęs civilizacijas, nagrinėjęs meno sociologijos ir kultūrinės psichologijos klausimus. Nuo 1964-ųjų iki paskutiniųjų gyvenimo metų jis profesoriavo

jaukioje Dikinsono kolegijoje, sykiu vedė seminarus, skaitė paskaitas įvairiuose Amerikos universitetuose. 1977–1983 m. vadovavo Tarptautinei lyginamųjų civilizacijų studijų draugijai, buvo jos prezidentu.

Kavolis ieškojo skirtingų civilizacijų susikalbėjimo, tarpusavio pasitikėjimo, pozityvios sąveikos galimybių. Manė, kad kiekvienoje civilizacijoje esama tam tikro „kultūrinio liberalizmo“, kuris leidžia tarp civilizacijų kurti pasitikėjimo ryšius.

Į Lietuvą Kavolis pirmąkart sugrįžta tik 1992-aisiais – vyksta su senuoju Lietuvos Respublikos pasu, nes tik jį vieną visą gyvenimą turėjo. Niekada neprašė JAV pilietybės – per penkis okupacijos dešimtmečius liko ištikimas Lietuvos valstybei. Atvykęs skaito paskaitas Vilniaus, kitais metais – Vytauto Didžiojo ir Klaipėdos universitetuose. Tėvynėje imasi įvairių kultūrinių, mokslo, politikos projektų. Nuo 1993 m. Lietuvoje su bendraminčiais pradeda rengti ir metines „Santaros-Šviesos“ konferencijas. 1996-ųjų vasarą, perskaitęs vienoje iš jų pranešimą apie pasitikėjimo problemą, netikėtai Vilniuje miršta. Tai sukrečia artimuosius, bičiulius, studentus.

Išlydėtas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, palaidotas Antakalnio kapinėse. Dailininkė žmona Rita, sūnūs Perkūnas ir Kęstutis liko gyventi Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Vytauto Kavolio asmuo, jo idėjos siejo ir tebesieja įvairių patirčių, įvairių kartų mokslo ir kultūros žmones. JAV gyvenantis filosofijos istorikas Kęstutis Skrupskelis yra pastebėjęs: „Lietuvių intelektualinėje istorijoje buvo tik du žmonės, kurie išjudino išstisus intelektualinius sambūrius. Tai Stasys Šalkauskis ir Vytautas Kavolis. Jų pastangomis formavosi tokia aplinka, kurioje net vidutinybės imdavo rašyti aukšto lygio tekstus“.

Vytauto Kavolio brėžta laisvų žmonių kuriamos bendruomeniškos Lietuvos, pasauliui atviros gyvosios lietuviybės vizija yra verta ateinančių kartų pažinimo ir įsipareigojimo.

Siūloma literatūra: Vytautas Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*; sudarytojai Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė; Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas. Lietuvių išėivijos institutas, 2006; Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998; Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994; *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*; sudarytojai Rita Kavolienė, Darius Kuolys, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Marija Gimbutienė

Marija Gimbutienė (1921–1994) – iškiliausia, pasaulinį pripažinimą pelnusi lietuvių mokslininkė – sukūrė savitą mokslo sritį ir atrado bei aprašė iki tol neištirtą Senosios Europos civilizaciją. Jos mokslinės idėjos, pasak Sigito Gedos, stipriai veikė XX a. antrosios pusės Lietuvos kultūrinį gyvenimą ir lietuvių poeziją. Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitose pasaulio šalyse Gimbutienės darbais rėmėsi visuomeniniai ir politiniai judėjimai. Kalifornijos universitete (Los Andžele) mokslininkės skaitytas paskaitas lankė garsūs Holivudo aktoriai, amerikiečių žurnalistai, politikai.

Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė gimė Vilniuje, užaugo iš valstiečių kilusioje inteligentų šeimoje, bren-do Vilniaus lietuviškoje kultūroje, mokslinio darbo pagrindus įgijo Kauno ir Vilniaus universitetuose. Pasak jos, Lietuva, Vilnius, vaikystė buvo tas gyvybės vanduo, iš kurio nuolat sėmėsi stiprybės eidama savarankišku mokslininkės keliu: „kai tik būdavo gyvenime sunku, visada sugrįždavau į savo vaikystę Vilniuje“. Kaip ir jos bičiulis Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), Marija vadino Vilnių svarbiausiu savo gyvenimo miestu. Jos teigimu, „patys brangiausi metai“ prabėgo tarp barokinių Vilniaus bažnyčių, Vilniaus priemiesčių gamtos apsuptyje, namuose Vilniuje, kur nuolat dainuotos lietuviškos dainos.

Kodėl būtent man pavyko atrasti ir iširti 7000–3500 m. pr. Kr. Europoje gyvavusią civilizaciją? – to Marija paklausė paskutinės viešnagės tėvynėje metu lietuvių studentams skaitytoje paskaitoje. Ir pati atsakė: „visų pirma dėl to, kad užaugau Lietuvoje. Krašte, kur mano vaikystės metais dar tekėjo šventupės, kur augo šventi medžiai, kur ošė miškai, pilni gyvybinės jėgos, kur žmonės alsavo žemės ritmu, kur dievybė buvo juntama ir vandeny, ir paukštyje, ir medžio žievėje“.

Už vaikystėje patirtą nepaprastą meilę ir laisvo, savarankiško gyvenimo pamokas Marija buvo dėkinga savo tėvams ir artimiesiems. Jos „pasaulėžiūros vadovas“ buvo tėvas Danielius Alseika – Žemaitijos valstiečių sūnus, Tartu universitete išsilavinimą įgijęs gydytojas, Lietuvos istorijos tyrinėtojas, tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvis, Didžiojo Vilniaus Seimo ir Lietuvos Tarybos narys, Vinco Kudirkos, Jono Biliūno tradicijas tęsęs demokratas, romantikas, Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, rūpinęsis lietuvių išsaugojimu Lenkijos užimtoje Lietuvos sostinėje. Motina Veronika Janulaitytė-Alseikienė buvo kilusi iš Aukštaitijos valstiečių, iš lietuvių kultūrai daug nusipelnusios Janulaičių giminės: jos brolis Augustinas – žinomas Lietuvos istorikas, sesuo Julija – rašytojo Jono Biliūno žmona. Marijos motina buvo pirmoji lietuvių moteris mokslininkė, apgynusi disertaciją Vakarų Europoje: 1908-aisiais Berlyno universitete ji įgijo medicinos mokslų daktarės laipsnį, tačiau atsisakė profesorių kvietimo tęsti mokslinę karjerą Vokietijoje ir grįžo į Lietuvą dirbti akių gydytoja.

Marijos tėvai po Rusijos revoliucijos Vilniuje atidarė pirmąją lietuvių ligoninę ir joje dirbo. Artimi Alseikų šeimos bičiuliai buvo Jonas Basanavičius, rašytojas Juozas Tumas-Vaiž-

*Tiek vertas gyvenimas, kiek
mokame pasiimti iš jo grožio ir
šviesos, kiek einame per jį su
tikėjimu ir meile.*

Marija Gimbutienė, apie 1993 m.

gantas, filosofas Vydūnas, lankydavęsi jų namuose ir bendravę su mažąja Marija. „Ketverių penkerių būdama, sėdėdavau Basanavičiaus fotelyje ir jausdavausi gerai“, – prisimena Gimbutienė. Ypatingas dvasinis ryšys Mariją siejo su teta Julija, Jono Biliūno žmona, ir šios dukterimi Meile. Vyresnę pusseserę Meilę Matjošaitytę (vėliau Lukšienę) ji visą gyvenimą laikė savo „svarbiausia auklėtoja“. Būtent tėvai, artimieji ir jų draugai, stiprios ir savarankiškos asmenybės, pasak

Marijos, jai „įkvėpė meilę praeičiai, liaudies kūrybai ir menui“, brandino savarankiškumą. „Nuo pat vaikystės įsidėjau į galvą Vydūno ‚sau žmogaus‘ idėją ir net tą temą panaudojau per baigiamuosius egzaminus ‚Aušros‘ gimnazijoje, Kaune, 1938 metais – jau tada išdrįsau rašyti apie savarankiško, galvojančio žmogaus reikalingumą Lietuvai“, – pasakojo mokslininkė Lietuvos studentams paskutinėje paskaitoje. Ir aiškino: „Kad galėtum kurti ir ką nors nauja pasakyti, ko dar kiti nepasakė ar nepastebėjo, turi būti visiškai laisvas. Negali būti avelė, prisiglaudusi prie avelių būrio. Turi išdrįsti pavirsti juoda avelė ir eiti savais keliais, kas daug sunkiau, negu mekenti unisonu“.

1930-aisiais Marija įstojo į garsiąją Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Čia mokėsi metus. Nusprendusi, kad Lenkijos užimtame Vilniuje jos „vaikams ateities nėra“, Veronika Alseikienė su dukterimi ir sūnumi Vytautu 1931 m. persikelia gyventi į Kauną, o Marijos tėvas lieka dirbti Vilniuje. Marija mokosi „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kur jai lietuvių literatūrą dėsto Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, būsimasis Laikinosios Lietuvos Vyriausybės vadovas. Ji lanko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio sesers Jadvygos Čiurlionytės fortepijono pamokas. Pasineria į pasaulinės skautų sąjungos veiklą. Tačiau Kaune jaučiasi svetima. „O Marija buvo žmogus vulkanas, reikalaujantis erdvės ir kuriantis erdves. Ji traukdavo į save kaip dvasinis magnetas“, – prisimena būsimąją mokslininkę jaunystės metais jos pusseserė Meilė Lukšienė.

1936 m., apsišvitinęs rentgeno spinduliais, netikėtai miršta tėvas. „Tas smūgis mane pakeitė iš pagrindų – pradėjau galvoti savarankiškai, pasikeitė mano pažiūros“, – rašė Marija dienoraštyje. O vėliau prisipažino: dėl jaunystėje patirtos tėvo netekties turbūt „pasidariau archeologė“ – „man tas klausimas baisiai rūpėjo – kas po mirties“. Savo mokslinius darbus ji ir pradėjo nuo senųjų laidojimo papročių, sielos ir mirties klausimų tyrinėjimo.

1938-aisiais Marija pradeda studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą, tautotyra ir etnologiją Kauno Vytauto Didžiojo universitete, Humanitarinių mokslų fakultete. 1940 m., fakultetui persikėlus į Vilnių, pasirenka archeologijos studijas. Du profesoriai – kalbininkas Antanas Salys ir archeologas Jonas Puzinas – tampa jos didžiausiais autoritetais. Jau Lietuvoje Marija apsisprendžia eiti savitu, dar nepramintu mokslinių tyrimų keliu – jungti į vieną tyrimų sritį kalbotyrą, tautotyra ir archeologiją. „Mano studijų kelias visai kitoks, todėl ir sritis bus kitokia, ir kitoks kelias teks eiti. Visų svarbiausia – surasti save“, – rašė 1940-aisiais. Studijų metais ji renka tautosaką Vilniaus krašte, rašo straipsnius kultūros žurnalams ir laikraščiams, dalyvauja radijo laidoose.

1941 m. Marija išteka už žemaičių bajoro, architektūros istoriko Jurgio Gimbuto, po metų susilaukia dukters. 1942-aisiais apsigina diplominį darbą apie laidojimo papročius geležies amžiaus Lietuvoje. Senosios laidosenos tema pradeda rašyti disertaciją, bet

lietuvių kalba jos pabaigti nespėja – 1944 m. su vyru ir dukrele bėga nuo artėjančios sovietų armijos ir pasitraukia į Vakarų. Gyvena Austrijoje, vėliau Vokietijoje. Čia, Tiubingeno universitete, nepaisydama pokario sunkumų, tęsia archeologijos, etnologijos ir religijų istorijos studijas. Jau vokiečių kalba baigia rašyti disertaciją, 1946-aisiais ją apgina, įgyja filosofijos daktarės laipsnį. Po metų Vokietijoje pagimdo antrąją dukterį.

1949 m. Gimbutų šeima persikelia gyventi į JAV, įsikuria Bostone, kur mokslų daktarei Marijai tenka imtis siuvėjos darbo fabrike, valytojos – viešbučiuose. Vėliau ji sutinka pusvelčiui dirbti Harvardo universitete – versti mokslinius tekstus iš Rytų Europos kalbų. 1953-aisiais gimsta trečioji Marijos dukra. Gavusi paramą iš fondų, Gimbutienė anglų kalba parašo ir 1956 m. išleidžia knygą *Rytų Europos priešistorė*, o 1958-aisiais – studiją *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Atsiveria Amerikos aukštųjų mokyklų durys: ji ima dėstyti Stanfordo, vėliau – Harvardo universitete. Čia toliau tyrinėja senąjį baltų pasaulį, išleidžia knygą *Baltai*, kurioje pristato Vakarų visuomenėms menkai pažįstamą tuo metu okupuotų baltų tautų istoriją ir mitologiją. Anglų kalba išleistos Marijos knygos pasiekia ir Lietuvą, yra slapta verčiamos į lietuvių kalbą, vertimų nuorašai plinta tarp mokslo ir meno žmonių.

1963 m. Marija su dukterimis įsikuria Los Andželo – Angelų – mieste, pradeda dirbti Kalifornijos universitete, kur tampa profesore, ir netrukus sulaukia pasaulinio pripažinimo. Mokslininkės žvilgsnis nuo karingųjų indoeuropiečių vis labiau krypsta į dar ankstesnius Europos laikus – naująjį akmens amžių. „Nusibodo kirviai, durklai, kardai ir strėlės. Susipažinau su Senosios Europos deivėmis“, – savo tyrimų posūkį žurnalistams aiškino Marija. Gavusi Amerikos fondų paramą, Gimbutienė 1967–1980 m. vasaromis rengia akmens amžiaus gyvenviečių kasinėjimų ekspedicijas buvusioje Jugoslavijoje, Graikijoje, Italijoje ir atranda nuostabių senojo meno paminklų. Ne sykį gyvendama skurdžiose, iš karvės mėšlo drėbtose valstiečių trobelėse greta jų iš po žemės atkasdavo puošnius senovės namus, šventyklas. Ji taip pat pervažiuoja Europos muziejų saugyklas ir peržiūri tūkstančius ten esančių archeologinių radinių. Senosios Europos tyrimams Gimbutienė ima naudoti pačios sukurtą naują metodą, kuris sujungia archeologiją, mitologiją, kalbotyrą, menotyrą. Praeities radinius ji ne tik aprašo, kaip yra pratę daryti archeologai, bet, pasitelkusi tautosakos, mitologijos duomenis, mėgina perskaityti jų simbolines reikšmes, atskleisti religinį turinį. Taip Marija pradeda naują mokslo sritį, kurią pavadina archeomitologija, – ji įsitikinusi, kad klasikinėse ir dabarties kultūrose yra išlikę senųjų civilizacijų ženklų, kuriuos reikia išmokti skaityti, kurių tyrimais verta papildyti archeologijos atradimus.

Naujo pobūdžio tyrimai Gimbutienei padeda įveikti moksle vyravusius stereotipus ir atrasti savitą civilizaciją, kuri gyvavo Europoje 7000–3500 m. pr. Kr., taigi dar iki indoeuropiečių atėjimo. Tai buvusi taiki klestinčių miestų ir kaimų, lygiateisių žmonių moteriškoji (matristinė) civilizacija, kurioje visuomeninis moters vaidmuo nebuvo užgniaužtas, kur branginta ir saugota žmogaus gyvybė. Šios civilizacijos žmonės vertėsi žemdirbyste,

*Žemuogių skonio yra kiekvienoje
mokslo šakoje. Jo yra tada, kada
mokslininkas kartu yra ir poetas
arba ragius – tas, kuris regi.*

Marija Gimbutienė, 1976 m.

Svarbiausia – nepamiršti savo šaknų.

[...] Kaip tik dabar svarbu pajusti savo vertę ir kaip nors ją ugdyti, kad kiekvienas žmogus būtų vertas lietuviavo vardo, nes man tas vardas visada siejasi su aukšta morale, su tikrai civilizuotu žmogum. Sakyčiau, kad tai mus turi išgelbėti, nes jeigu mes pasimesim šiuo metu, tai bus baigta.

Marija Gimbutienė, 1993 m.

garbinę Didžiąją Deivę Motiną, kūrę nuostabius meno kūrinius. Marija atrastą civilizaciją pavadina Senąja Europa, arba Deivės civilizacija. Ją aprašo ir šiandienos pasauliui pristato keturios didelėmis knygomis: 1974 m. išeina *Senosios Europos dievai ir deivės*, 1989 m. – *Deivės kalba*, 1991 m. – *Deivės civilizacija*, o 1999 m., jau po mokslininkės mirties, – *Gyvosios deivės*. Pirmąsias tris angliškas knygas Marija sudėjo į vieną lietuvišką knygą, kuri, pavadinimu *Senoji Europa*, buvo išleista jau nepriklausomoje Lietuvoje.

Šiais darbais lietuvių mokslininkė kviečia permąstyti žmonijos istorinę raidą, nauju žvilgsniu pažvelgti į pasaulio praeitį ir ateities galimybes.

Ji ragina keisti civilizacijos ir istorijos supratimą. Pasak Gimbutienės, šiandienos istorikai žiūri į praeitį per XX a. karų prizmę ir todėl sieja civilizuotą visuomenę su karingais protėviais, „vertina kariavimą kaip žmogiškumo požymį“. O tai esą neteisinga. Gimbutienės teigimu, „bet kurios civilizacijos galios pagrindas yra jos meninė kūryba ir nematerialios vertybės, kurios visuomenės narių gyvenimą daro prasmingą ir malonų“. Vyraujantis technologinės pažangos garbinimas, istorinės pažangos mitas, jos nuomone, negali žmonijai užtikrinti patikimos rytdienos: „pamažu imame suvokti, jog vadinamoji pažanga naikina gyvybės sąlygas žemėje“. Tuo metu Senosios Europos patirtis galinti suteikti dabarčiai reikalingos gyvenimo išminties, padėti mums „atgauti pusiausvyrą ir pagydyti neramų šių laikų pasaulį“.

Marijos knygos sulaukia pasaulinio pripažinimo: jai teikiamos prestižinės mokslo premijos ir laipsniai, ji kviečiama skaityti pranešimų ir paskaitų pasaulio mokslo centruose. Mokslininkės įžvalgos ir idėjos tampa svarbios ekologiniams sąjūdžiams ir moterų judėjimams. Kalifornijos universitete skaitomų paskaitų klausosi bei jos jaukius namus Los Andželo priemiestyje Topangoje lanko žurnalistai ir garsūs menininkai. Marijai sunkiai susirgus, už jos sveikatą meldžiasi vienuolijos ne tik Amerikoje, bet ir Europoje.

Būdama pasaulio mokslininkė, Marija Gimbutienė visą gyvenimą dirbo ir lietuvių kultūrai: rūpinosi lietuviškomis mokyklomis, lietuvių kalbos dėstymu Amerikos universitetuose, rengė lietuvių meno parodas, globojo lietuvių rašytojus ir dailininkus. Buvo aktyvi išėivijoje veikusios „Santaros-Šviesos“ organizacijos narė, skaitydavo paskaitas jos suvažiavimuose, padėjo Vytautui Kavoliui leisti *Metmenų* žurnalą ir pati jame skelbė mokslo straipsnius lietuvių kalba. Yra prasitarusi: „Ar ne svajonė būtų rašyti tik lietuviškai, turint didelę auditoriją?“. Nuoširdi bičiulystė Mariją siejo su rašytojais Antanu Škėma, Mariumi Katiliškiu, Česlovu Milošu, Algimantu Mackumi. Rūpinosi, kad Mackaus poezija, Katiliškio proza būtų išleista angliškai, prašė tam Milošo pagalbos. Ypač skaudžiai išgyveno Algimanto Mackaus žūtį: „Žuvo tas, kuriam Lietuva buvo duonos brangumo, kuris skelbė, kad mūsų pasitraukimo iš gimtosios žemės pateisinimas neglūdi vien lietuviybės išlaikyme, bet lietuviybės auginime ir ugdyme. [...] Palaidojom savo Kudirką, geriausiąjį, stipriausiąjį ir patį jauniausiąjį poetą“.

Sovietiniam režimui Lietuvoje sušvelnėjus, Marija pradėjo lankytis tėvynėje. Viešnagių metu jai buvo leista skaityti paskaitas Vilniaus universitete. Šios paskaitos, suburdavusios žinomus Lietuvos mokslininkus ir menininkus, tapo svarbiu kultūrinio gyvenimo įvykiu. Marijos darbai skatino lietuvių poetus ir dailininkus domėtis senąja baltų kultūra, pasitikėti savo tautos tradicija, jos mitų išmintimi.

Draugas ir artimuosius Marija stebino nepaprasta gyvybine energija, stipria valia, ypatingu darbštumu, gebėjimu žmones jungti draugėn, džiaugtis gyvenimu. Tris paskutines savo knygas ji rašė sunkiai sirgdama vėžiu. Nepaisydama ligos, keldavosi pasitikti saulės ir dirbdavo po dvylika valandų per dieną.

1993-ųjų vasarą Marija atvyko į Lietuvą paskutinį kartą – atsisveikinti. Pokalbiuose su bičiuliais, paskutinėje paskaitoje, skaitytoje Vytauto Didžiojo universiteto studentams, dalijosi testamentine išmintimi. Kalbėjo apie žemę ir laisvę. Priminė, kad būtent Lietuvos žemėje ji gavusi laisvo, nepriklausomo gyvenimo pagrindus. Kaip kadaise būrams Done-laitis, kaip jos vaikystės metais filosofas Vydūnas, taip dabar Marija teigė: tautinei bendruomenei, kad išliktų savimi dabarties pasaulyje, būtinas stiprus „moralinis nugarkaulis“. Pastebėjo: ir laisvam, nepriklausomam žmogui svarbu nenutraukti ryšio su gimtosios žemės gyvybinėmis jėgomis, su tautos atmintimi. Esą svarbu žinoti: „niekas niekad galutinai nepranyksta“. Ragino lietuvius nepamiršti savo šaknų, suvokti savo kultūros galią, pajusti gyvą jos ryšį su Senąja Europa: „Dabar viso pasaulio globalinė problema – grąžinti žmogui žemės šventumo jausmą, o žemės šventumas Lietuvoje dar ir dabar jaučiamas, aš manau, jo nesam praradę. [...] Mūsų religija buvo gyvybės religija, ir dabar galėtume akcentuoti ne mirtį, ne gedulą, o gyvybę. Taip mums būtų lengviau gyventi. [...] Gyvybinė energija negali žūti, ji išlieka – ir daugelis mūsų jaučia, kad mūsų mirusieji yra tarp mūsų, galutinai neišeina. Senosios Europos tikėjimas yra labai gražus, labai stiprinantis“.

Marija Gimbutienė mirė 1994-ųjų vasarį Los Andžele. Jos pelenai buvo pervežti į gimtąjį Vilniaus miestą, supilti į senovinę urną ir pagerbti Šv. Jonų bažnyčioje. Vėliau palaidoti Kaune, Petrašiūnų kapinėse, greta motinos.

Vienoje Marijos knygų artimieji rado paskutiniais gyvenimo metais užrašytą lapelį:

Meilės jėga. Gyvenimas žavus, jei moki jį mylėti, mylėti visa, kas gyva, kas jauna, kas auge, džiaugtis artimomis sielomis, įsijungti į tos gaivinančios jėgos lauką ir stovėti abipusio spinduliavimo taške. Ir stengtis daugiau atiduoti nei gauti.

Tiek vertas gyvenimas, kiek mokame pasiimti iš jo grožio ir šviesos, kiek einame per jį su tikėjimu ir meile...

Jausti prasmę gyventi naudojantis žmogui suteikta kūrybine galia keisti gyvenimą, siekti ko nors nauja, naujos šviesos, naujos tiesos.

Esu laiminga būdama lietuvaite, gimus Gedimino mieste, gotikos ir baroko bažnyčių bei dūkų ir rytų aukštaičių dainų užauginta. Kiek tame krašte nesugadinto grožio, poezijos, humaniškumo. Iš tokios šalies, rodos, turėtų tik ir augti geri žmonės.

Marija Gimbutienė buvo laiminga tarp mokslininkų. Jai vienintelei XX amžiuje pavyko atrasti ir aprašyti ištisą iki tol neatpažintą civilizaciją.

Vytautas Kavolis, 1994 m.

Lietuviai giliai myli savo žemę, bet pamiršta, kad yra nariai didelio pasaulio, kuriame vyksta amžina kova dėl būvio.

Šioje kovoje būtina būti stipriam, kad išliktum. Jei ne kiekybiškai, tai kokybiškai. Tautą, kuri skundžiasi nelaimingu likimu ir per tūkstantį su viršum metų vien tik nuostoja savo žemių ir žmonių, gali išgelbėti nebent tik labai didelis ryžtas stiprėti, šviestis, kultūrėti. Idant įgytų nors moralinį svorį tautų bendruomenėje...

Siūloma literatūra: Marija Gimbutienė, *Laimos palytėta*, Vilnius: Scena, 2002; Marija Gimbutienė, *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002; Marija Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius: Mokslas, 1985; Marija Gimbutienė, *Senoji Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; Marija Gimbutienė, *...iš laiškų ir prisiminimų*, Vilnius: Žaltvykslė, 2005.

Meilė Lukšienė

Meilė Lukšienė (1913–2009) – viena iškiliausių XX a. Lietuvos moterų, literatūros tyrinėtoja, švietėja, politikė. Sovietų okupacijos metais ji rūpinosi tautos kultūrinio gyvenimo tęstinumu, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę kūrė tautos išlikimo programą. Buvo įsitikinusi, kad lietuvių tautos laisvė ir valstybės Nepriklausomybė priklauso nuo švietimo. Šalies švietimui pertvarkyti Sąjūdžio laikais sutelkė įvairių pažiūrų mokslo ir kultūros žmones, pati pertvarkos darbams idėjiškai vadovavo.

Meilė Julija Matjošaitytė-Lukšienė buvo kilusi iš garsios lietuvių kultūros veikėjų Janulaičių giminės. Jos motina Julija Janulaitytė-Biliūnienė, medikė, lietuvių kultūros ir visuomenės veikėja, buvo rašytojo Jono Biliūno našlė. Motinos sesuo Veronika Janulaitytė – pirmoji mokslinį daktaro laipsnį Vakaruose įgijusi lietuvė, archeologės Marijos Gimbutienės motina.

Meilė gimė 1913-aisiais Vienoje, kur po Biliūno mirties kurį laiką gyveno Julija Janulaitytė. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, motina su vienerių metų dukrele grįžo į Lietuvą, 1915–1918 m. kartu su kitais karo pabėgėliais lietuviais gyveno Rusijos mieste Voroneže, po karo pargrįžo į Vilnių. 1924 m. Julija Janulaitytė-Biliūnienė ištekėjo už žinomo Vilniaus švietėjo, žurnalisto, literato, mokyklinių vadovėlių autoriaus Stasio Matjošaičio-Esmaičio, kuris mažajai Meilei tapo mylimu ir mylinčiu tėvu.

Šeima, giminė ir Vilniaus kultūrinė, intelektualinė aplinka, Meilės Lukšienės liudijimu, turėjo jos brandai ypatingos svarbos: „Atėjau iš šeimos, kur lietuvių tautos kultūros klausimai buvo gyvi jau nuo lopšio. Atėjau iš aplinkos, kurioje gyventa Kudirkos ir socialdemokratų kreipta linkme. Lietuvos nepriklausomybės idėja gimė būtent čia“. Tėvai – stiprūs, demokratiškos pažiūrų žmonės, iš valstiečių kilę lietuvių inteligentai – buvo jai tiesumo, kilnumo, moralinio jautrumo, pasiaukojamo darbo savo tautai pavyzdys. „Iš pat mažumės jaučiau ypatingą, sakyčiau, šventą požiūrį į visuomeninį darbą“, – prisimena Lukšienė. Ją supusius įvairių pažiūrų lietuvių inteligentus jungė suvokimas, kad jie drauge stato savo tautos namus – ir kultūrinius, ir politinius. Vaikystėje su stipriu savo vertės, orumo, asmenybės savarankiškumo jausmu Meilė įgijo ir aiškų priklausomybės tautai supratimą: „Vienas žmogiškojo orumo ramsčių buvo narystės tautoje jautimas“.

Motina rūpinosi meniniu dukters lavinimu, skiepijo romantiškus požiūrius į meną kaip į pakilumo, tyrumo, šventumo šaltinį, mažą vesdavosi į klasikinės muzikos koncertus, teatro spektaklius, siuntė mokyti muzikos pas savo bičiulę, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio seserį Jadvygą Čiurlionytę. Kartu su „Mamuliuku“ – taip Lukšienė visą gyvenimą vadino motiną – Meilė iš Lenkijos užimto Vilniaus dažnai nelegaliai vykdavo vasaroti į Palangą, kur tuo metu susirinkdavo Lietuvos rašytojai, menininkai, mokslininkai, mamos draugai.

1924–1931 m. Meilė lanko Jono Basanavičiaus ir kitų lietuvių inteligentų įsteigtą Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Šios pirmosios lietuviškos gimnazijos mokytojai kėlė sau tikslą „sukurti laisvus, atvirus, pasitikėjimu paremtus santykius“. Taigi siekė kurti

Mes turime jaustis pasaulyje normalūs žmonės – nei girtis, nei savo vėliavomis mosuoti, bet paprastai mokėti bendrauti ir nauja pasakyti ar parodyti, pasidalinti. Turime atgauti žmogiškąjį ir kartu nacionalinį orumą, nusikratyti vergo žymių – melo, pataikavimo, pažiūrų mainymo, žiaurumo, atžarumo už save „menkesniems“ ir nesavarankiško galvojimo.

Meilė Lukšienė, 1989 m.

lietuvių tautą kaip laisvų, vienas kitu pasitikinčių žmonių bendruomenę. Vieni svarbiausių mokyklos uždavinių – „išauklėti inteligentiškus, kilnius, veiklius ir sveikus žmones“, „tautiškai susipratusius lietuvių visuomenės narius“. Pedagogais gimnazijoje dirbę lietuvių mokslininkai, menininkai, kultūrininkai stengėsi auginti stiprias, savarankiškas asmenybes. „Antai, atsimenu, Esmaitis [Meilės tėvas Stasys Matjošaitis] plačiai, emociškai brėžė per literatūros pamokas Vydūno ‚sau žmogaus‘ paveikslą. Ne vienas akino augantį žmogų ugdytis laisvą, nepriklausomą, nenuolankų savo asmens pagrindą“, – liudija Lukšienė.

Stiprios, ryškios lietuvių kultūros asmenybės lankydavosi ir Matjošaičių namuose. Geras šeimos bičiulis buvo Antano Smetonos režimo Lietuvoje persekiotas ir į Vilnių pasitraukęs kairiųjų pažiūrų intelektualas, literatūros kritikas Pranas Ancevičius, Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) vyresnis draugas. Didelį įspūdį Meilei paliko vakarais vykusios jos tėvų ir Ancevičiaus literatūrinės diskusijos.

Vilnių to meto lietuvių šviesuomenė suvokė kaip kovos lauką – kovos su sostinę užėmusia Lenkijos valdžia už lietuvių kalbą, kultūrą. Meilė kartu su tėvais jautriai išgyveno dėl valdžios uždarinėjamų lietuviškų mokyklų, skaityklų, didžiavosi paprastais Vilniaus krašto lietuviais, kurie atkakliai gynė lietuvišką žodį, drąsiai dėl jo ėjo į teismus ir sėdo į kalėjimus. Lietuvių jaunimą Vilniuje ugdė ir XIX a. Romantizmo, ir savo meto nacionalinės kovos dvasia: „Gyvi mums buvo ir filomatai, ir filaretai. Scenoje matėme Adomo Mickevičiaus ‚Vėlines‘, o čia pat – uždarinėjamas mokyklas, pasityčiojimus gatvėje; buožėmis iš mokyklos varomi mes patys, moksleiviai“. Daug vėliau, XX a. pabaigoje, Lukšienė nesutiks su Milošo požiūriu, kad anuo metu egzistavęs vien lenkiškas ir žydiškas Vilnius, kad lietuviai gyvenę tik lietuviško Vilniaus mitu. Jos teigimu, tuo laiku Vilnius buvęs ir lietuviškas: „Mes jame gyvenome, daug išgyvenome ir daug patyrėme, čia skleidėsi tikrai spindulinga idealizmo, susijusio ir su nacionaliniu judėjimu, ir su demokratija, gija. Ir mes visi anaipol nesijaučiame mitologinėmis būtybėmis, kaip atrodo Milošui. [...] Lietuvių inteligentui Vilnius buvo jo, jo tautos prisikėlimo simbolis“.

1931-aisiais baigusi gimnaziją Meilė apsisprendžia vykti į Kauną: „tiesiog buvo didelis laisvos aplinkos troškimas“. Kauno Vytauto Didžiojo universitete ji pradeda studijuoti chemiją, po metų pereina į Humanitarinių mokslų fakultetą, kur studijuoja lietuvių literatūrą, kalbotyrą, prancūzų kalbą ir literatūrą, pedagogiką. Kurį laiką kalbos gebėjimus lavina Prancūzijoje. Humanitarinių mokslų fakultetas tuo metu buvo Lietuvos literatūrinio gyvenimo centras: čia profesoriauja Vincas Mykolaitis-Putinas, Vincas Mickevičius-Krėvė, Balys Sruoga.

1937 m. Meilė susituokia su ekonomistu Kazimieru Lukša – Smetonos režimo persekiotu ir kalintu socialdemokratinių pažiūrų intelektualu. Po metų, išlaikiusi egzaminus, baigia universitetą ir pradeda dirbti – dėsto lietuvių kalbą Kauno rusų gimnazijoje. 1940-ųjų pradžioje susilaukia dukters Ingės, būsimosios garsios istorikės.

1940 m. Lietuvos okupaciją Lukšų šeima išgyvena kaip didelę tautos tragediją: „nuotaikos buvo pagrabinės“. Patiriamas tautinio pažeminimo ir gėdos jausmas: kodėl Lietuvos valstybė nesipriešino, kodėl lietuviai taip nuolankiai susitakė su okupacija? Lukšienė pritaria filosofo Stasio Šalkauskio nuomonei, kad tik demokratija galėjo sustiprinti tautos atsparumą ir sąmoningumą, tačiau dėl autoritarinio režimo Lietuvoje taip ir nesubrendo laisvų, už savo valstybę asmeniškai atsakingų piliečių visuomenė. Mirtino pavojaus akivaizdoje Lietuvai pritrūksta bendruomeninio proto, bendruomeninio veikimo ir pilietinės drąsos. Šalies politikai ir inteligentai remiasi „ne kovotojo, o kentėtojo nuostata“, – pastebi Lukšienė.

Okupacijos metais Meilė sąmoningai renkasi kultūrinio pasipriešinimo kelią: ir svietimos prievartos sąlygomis būtina dirbti švietimo darbą, rūpintis tautiniu jaunimo ugdyimu, ginti ir plėtoti lietuvių kultūrą, kad tauta neprarastų atminties ir tapatybės, kad ji kultūrėtų, neatsilikytų, kad palankesniai laikui atėjus galėtų atgauti laisvę. Toks kelias nebuvo lengvas, juo einant teko imtis ir gudrumo, ir nutylėjimų: „nuolatos prieš akis iškil-davo Mickevičiaus Konrado Valenrodo moralinė problema“.

Lietuvą okupavus vokiečiams, Meilė moko lietuvių literatūros Balio Sruogos žmonos, istorikės Vandos Daugirdaitės vadovaujamoje Vilniaus mergaičių gimnazijoje. Sugrįžus sovietų kariuomenei, 1944 m. rudenį pradeda dėstyti Kauno valstybiniame universitete. Tragiškais politinių pervartų metais susilaukia dar dviejų vaikų – 1941-aisiais gimsta sūnus Rimtis, būsimasis mokslininkas, biologas, 1944-aisiais – duktė Giedrė, tapusi garsia muzike ir pedagoge.

1949 m. Humanitarinių mokslų fakultetas iš Kauno perkeliamas į Vilnių. Į senąją sostinę sugrįžta ir Lukšų šeima. Meilė tęsia dėstytojos darbą Vilniaus universitete. 1951-aisiais paskiriama šio universiteto Lietuvių literatūros katedros vedėja. Kartu su profesoriumi Mykolaičiu-Putinu rengia naujas lietuvių literatūros kartas. Tarp jos studentų – būsimi rašytojai Justinas Marcinkevičius, Janina Degutytė, Judita Vaičiūnaitė, Tomas Venclova, Juozas Aputis. „Dėl jos baltų pražilusių plaukų vadinome ją Močiute, auditorijose pasitikdavome savo dėstytoją dainuodami jos mėgtas liaudies dainas“, – prisimena studijų metus Marcinkevičius. Dėstydamą lietuvių tautosaką, lietuvių literatūros istoriją, Meilė tuo pačiu metu dirba mokslinį darbą: remdamasi gyvais motinos liudijimais parašo ir apgina disertaciją „Jono Biliūno kūryba“, parengia spaudai Biliūno raštus, romantikų Simono Daukanto ir Liudviko Adomo Jucevičiaus raštų rinktines.

Nepriklausoma Lukšienės laikysena, jos pastangos ugdyti tautiškai susipratusius ir savarankiškai mąstančius jaunos žmones nelieka okupacinio režimo nepastebėtos. Ji apkaltinama nacionalizmu, nutolimu nuo marksizmo ir 1958 m. atleidžiama iš Katedros vedėjos pareigų. Kitais metais universitete surengiamas viešas Lietuvių literatūros katedros teisimas. Komunistų partijos funkcionieriai vienas po kito sako kaltinančias ir smerkiančias kalbas, bet Lukšienė neatgailauja – gavusi žodį pasidžiaugia darniu Katedros darbu. Netrukus ji pašalinama iš Vilniaus universiteto be teisės tyrinėti literatūrą ir dėstyti studentams kitoje aukštojoje mokykloje. Sovietų saugumas nuolat seka jos vyrą Kazimierą – partizanų vado Juozo Lukšos bendrapavardį, išsikviečia ir tardo pačią Meilę – kvočia, ar nėra turėjusi ryšių su partizanais.

1959 m. Lukšienė prisiglaudžia nedideliame Pedagogikos tyrimų institute. Čia imasi tyrinėti Lietuvos švietimo istoriją. Apgina habilituotos pedagogikos mokslų daktarės disertaciją. 1988-aisiais šiame institute su kolegomis sukuria „Tautinės mokyklos koncepciją“,

o Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, rengia strateginius švietimo dokumentus ir programas. Institute Lukšienė dirba beveik 40 metų; 1997-aisiais pasitraukia iš pareigų ir sėda prie rašomojo stalo namie. Parengia paskutines knygas, kuriose apibendrina savo idėjas ir gyvenimo patirtį: 2000 m. išeina darbų rinktinė *Jungtys*, 2004 m. – studija *Laiko prasmės*.

Meilė Lukšienė nuosekliai grynė laisvo, istoriją kuriančio žmogaus idėją: „asmenybė nėra bereikšmė istoriniuose procesuose“, nuo žmonių valios ir veiklos priklauso tautos likimas. Ji tvirtai tikėjo švietimo galia: švietimas – tai būdas, kuriuo žmogus ir tauta kuria save. Todėl juo visuomenė privalo labiausiai rūpintis. Viena svarbiausių Lukšienei buvo tautos idėja: tik nacionalinėje kultūroje žmogus gali užaugti darnia asmenybe, tik ant kultūros pamatų statoma valstybė bus tvirta ir ilgaamžė. Todėl Lietuvos mokykla turi būti tautinė: joje jaunimas turėtų perimti tautos tradicijas ir mokytis pats kurti nacionalinę kultūrą. Pačią tautą Lukšienė suvokė kaip demokratinę bendruomenę. Demokratijos idėją ji grynė ypač atkakliai, pabrėždama, kad demokratinis gyvenimo būdas negali egzistuoti be išsilavinusių ir padorių žmonių.

Meilė Lukšienė – tikra, išmintinga politikė, mokėjusi skirti esminius gyvenimo dalykus nuo smulkmenų, gebėjusi burti bendram darbui skirtingų pažiūrų žmones ir juos ugdyti savo pačios garbingu elgesiu ir veikla. Ji buvo politikė ir sovietinės okupacijos metais, kai jokio politinio gyvenimo, regis, negalėjo būti. Jau tada ji telkė lietuvių inteligentus, kūrė pasitikėjimo ryšius, kvietė nepasiduoti – svarstyti esminius tautos klausimus ir ieškoti sprendimų. Prasidėjus tautiniam atgimimui, Lukšienė 1988 m. išrenkama į Lietuvos Sąjūdžio iniciatyvinę grupę. Kartu su poetu Justinu Marcinkevičiumi atidaro steigiamąjį Sąjūdžio suvažiavimą ir jam pirmininkauja. Suvažiavime pasako programinę kalbą – kaip kadaise filosofai Vydūnas ir Stasys Šalkauskis, ji įspėja, kad tautos kelias į tikrąją laisvę neišvengiamai bus sunkus ir ilgas, kad jo sėkmė priklausys nuo visuomenės gebėjimo mokytis ir moraliai augti:

Per mūsų sudėtingą istoriją sunkiais, dažnai purviniais batais eina vergas, jis giliai įsiurbęs į beveik kiekvieno mūsų vidų. Vergiškumas gimdo nuolankumą, paklusnumą, norą įsiteikti stipresniam, gimdo skundikus, melagius, o silpniesniojo atžvilgiu – nuožnumą, panieką, autoritariškumą, netoleranciją, taip pat bailumą, nesavarankišką mąstymą bei sprendimus, įtarumą ir daugybę kitų bruožų. Su jais laisvi iš esmės nebūsime: užtenka stipresnio treptelėjimo iš šalies ar pas mus pačius – ir vėl mes vergai. Reikia gilaus žmogiško orumo, tautinės savigarbos, kurie įpareigoja kiekvieną ir elgtis oriai, pagarbiai su kiekvienu žmogumi, su kiekviena dora mintim. Bet reikia taip pat ir tvirtumo teisybę bei teisę palaikyti. Reikia mums grąžinti į visuomenę sąžiningumą ir darbštumą – be jų jokie ekonominiai stebuklai nevyksta.

Pasak Lukšienės, „švietimo reforma – tai savo valstybės, savo demokratinės visuomenės kūrimas“, „tai tautos ugdymas laisvei“. Daktarė (taip pagarbiai bendradarbiai vadino Meilę) imasi idėjiškai vadovauti atkurto valstybės švietimo pertvarkai. 1992 m. kartu su kolegomis parašo *Lietuvos švietimo koncepciją*, kurią užsienio ekspertai pripažįsta esant geriausiu švietimo pertvarkos dokumentu Vidurio Europoje, tačiau išrinktas naujos sudėties Lietuvos Seimas jį patvirtinti atsisako.

Daktarei rūpi nužymėti programą, kaip negausi tauta galėtų išlikti globaliame XXI a.: „esminis rūpestis – kaip susitvarkyti, kad išliktume tuo, kas esame, ir kad galėtume savarankiškai dalyvauti poliloge su kitomis valstybėmis ir kitomis kultūromis“. Siekdama išlikti, Lietuva privalo ugdytis stiprias, tautiškai ir pilietiškai susipratusias asmenybes: „maža

tauta, maža valstybė be tvirtų sąmoningų žmonių, piliečių ir bendruomenių, kai einame į transnacionalines struktūras, neišsilaikys“. Patriotizmas, „didžiausia atsakomybė už mūsų kuriamą valstybę ir tautą“, turėtų sieti politikus ir inteligentus, mokytojus ir mokinius. „Patriotizmo sąvoka kinta, bet jos pirmą kartą prasmė – tėvynės meilė, būtent meilė, išlieka. Mitas, kurį reikia demitologizuoti? – Vargu. – Žmogus toks padaras, kad be mitų negyvena. Kitaip nudžiūtų kaip stagaras“, – pastebi Lukšienė. Visuomenei, jaunimui, pasak jos, labai svarbu išsaugoti į bendruomenę jungiantį didįjį tautos pasakojimą, bendrus tautinės kultūros tekstus, bendras vertybes. Ar negalėtų Lietuvos himnas tapti reikšminga ugdymo medžiaga? – klausia Doktorė. Ir paaiškina: „ne kiekviena valstybė gali pasidžiaugti tokiu programiniu himnu kaip mūsų šalis. Jame – visa žmogaus ir valstybės vertybių skalė! Reikėtų iš pat mažumės mūsų jaunimui jį naujai interpretuoti, sukurti aplinką pajusti himno prasmę“.

Lukšienė skaudžiai išgyvena matydama, kaip nuo jos idėjų tolsta Lietuvos tikrovė, kaip kasdien lėkštėja šalies politika, kaip smulkiose kovose užmirštami svarbiausi tautos klausimai, kaip paminami žmoniškumas ir demokratija. Pastebi: „mūsų lyderiams trūksta demokratinų nuostatų“. Sielojasi, kai švietimo pertvarka darosi vis formalesnė ir fragmentiškesnė, kai ji nukrypsta nuo laisvos tautos ir demokratinės valstybės ugdymo tikslų. Įspėja: „Ligi absurdo mėginama supaprastinti visą gyvenimą! Kur nuves dabarties fragmentavimas? Ar taip strimgalviais lėkdami neprarasime valstybės?“

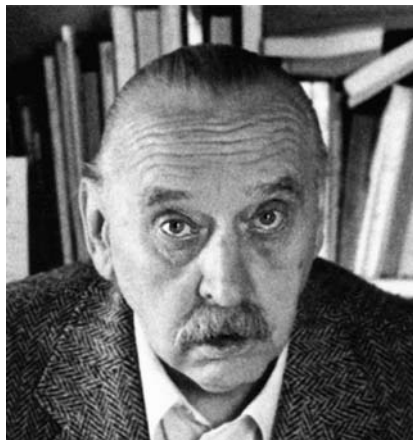
Paskutiniausiu gyvenimo metais, jau prikautyta prie lovos, Doktorė bičiulių vis klausdavo: „ar atsilauksime?“ ar atsispirsime destrukcijai? ar atrasime jėgų ir išminties savo valstybei išsaugoti ir kurti? Pasvarčiusi atsakė: „tauta sveika – svarbu, kad mintis judėtų“. Išėjo Meilė Lukšienė 2009-ųjų rudenį, palaidota Vilniuje, Antakalnyje, Saulės kapinėse, greta vyro Kazimiero.

Gyvenimo pabaigoje Doktorė sulaukė ne tik aukščiausių Lietuvos valstybės, bet ir tarptautinių apdovanojimų. Jos humanistinių ir demokratinų idėjų svarbą šių laikų švietimui pastebėjo ir 2004 m. Jano Amoso Komenijaus medaliu įvertino UNESCO – Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija. Meilės Lukšienės šimtmetį ši organizacija paskelbė 2013 m. pasaulyje minėtina sukaktimi.

*Jeigu maža tauta neišugdys
kiekvieno žmogaus savarankiško
mąstymo ir atsparumo (tiek
kultūrinio, tiek politinio), tokiai
tautai labai lengva pražūti,
nepaisant visokių deklaracijų.*

Meilė Lukšienė, 1997 m.

Algirdas Julius Greimas

Algirdas Julius Greimas (1917–1992) – pasaulinio garso mokslininkas, Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjas. Jo idėjos sulaukė atgarsio ne tik Europoje (Italijoje, Ispanijoje, Belgijoje, Šveicarijoje, Suomijoje, Rumunijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Rusijoje), bet ir kituose žemynuose – Šiaurės (Kanadoje, JAV, Meksikoje) ir Pietų (Argentinoje, Brazilijoje, Venesueloje) Amerikoje, Azijoje (Kinijoje, Pietų Korėjoje, Japonijoje), įvairiose Afrikos šalyse. Lietuviams Greimas ne mažiau svarbus kaip mitologas, senųjų lietuvių tikėjimų tyrėjas.

Prancūzakalbis semiotikas Greimas ir lietuviškai rašytų mitologijos studijų autorius Greimas iš tikrųjų yra ta pati asmenybė. Greimo *Struktūrinė semantika*, padėjusi naujos mokyklos pamatus, išleista 1966 m. Tais pat metais, remdamasis prancūzų antropologo Klodo Levi-Stroso (Claude Lévi-Strauss) pateikta bororų mito analize, jis pabandė suformuluoti teorinius mitinio pasakojimo interpretacijos pagrindus. Garsusis antropologas tąsyk nepritarė semiotikai, ir tai paskatino Greimą perkelti „lauko tyrimus“ į gimtąją kultūrą: „Tada pasakiau sau: „jeigu galiu analizuoti bororus, kodėl neišimti lietuvių?““

Laikraščio *Le Quotidien de Paris* korespondento paklaustas, kaip atėjo į semiotiką, Greimas atsakė: „Mano ‚intelektualinis‘ kelias iš dalies paaiškinamas mano kilme ir tais įvykiais, kuriems atsivėrė mano jaunystės Lietuva; būti semiotiku – tai kelti prasmės klausimą“.

Algirdas Julius Greimas gimė 1917 m. kovo 9 d. Tuloje, pasak jo, Tolstojaus ir *samovarų* mieste. Tula tada buvo vienas industrinių Rusijos centrų, garsėjo ginklų ir rusiškų virdulių gamyba. Pirmojo pasaulinio karo metais čia kartu su kitais lietuviais karo pabėgėliais įsikūrė Greimo tėvas Julius, mokytojavęs lietuviškoje pradžios mokykloje, ir motina Konstancija. 1918 m. Greimų šeima grįžo į Lietuvą.

Algirdo vaikystė prabėgo Kupiškyje. Kupiškio gimnazijoje tėvas dėstė lietuvių kalbą, aritmetiką, dailę, motina buvo mokyklos raštvedė. Vasaras Algirdas praleisdavo kaime, kur dirbdavo įvairius ūkio darbus: ganė paršiukus, vėliau karves, paūgėjęs su bendramžiais jodavo naktigonėn į mišką. Kaime tebebuvo gyvi senieji papročiai. „Anuomet aš žinojau, kad, vakarui atėjus, nevalia vilkti kojų žeme, kadangi ten vaikščiojo visokios keistos būtybės. Puikiai prisimenu: man buvo kokie penkeri ar šešeri, grįžau į namus su aukle, stengdamasis kuo aukščiau kelti kojas... Tada dar buvo tikima laumėmis, žaltvykslėmis ir t. t.“ Autentiška senojo kaimo, kur, Greimo žodžiais, „maždaug iki 1930 metų dar tebesitęsė XIX amžius“, patirtis tapo patikima atrama teorinei lietuvių mitologijos rekonstrukcijai.

Paskirtas pradžios mokyklų inspektoriumi, Greimas kartu su šeima persikėlė į Šiaulius, o nuo 1931 m. apsigyveno Marijampolėje – Greimo tėvai buvo kilę iš šio krašto, suvalkiečių save laikė ir Algirdas. Marijampolės gimnazija, išaugusi iš 1840 m. įkurtos keturmetės mokyklos, buvo švietimo židinys, joje mokėsi Lietuvos tautinio atgimimo žadintojai Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Kazys Grinius, lietuvių literatūrinės kalbos pagrindėjas Jo-

nas Jablonskis. Tarpukariu Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija garsėjo kaip viena geriausių gimnazijų Lietuvoje. Plėsdami savo akiratį, mokiniai savarankiškai mokėsi užsienio kalbų, kad galėtų skaityti originalo kalba Fiodorą Dostojevskį, Levą Tolstojų, Oskarą Vaildą (Oscar Wilde), Šarliją Bodlerą (Charles Baudelaire), Polį Verleną (Paul Verlaine). Greimas laisvai skaitė vokiškai. Mokyklos baigimo proga tėvas jam padovanojo filosofų Nyčės (Nietzsche) ir Šopenhauerio (Schopenhauer) raštus originalo kalba.

1934 m. Algirdas pradėjo teisės studijas Kauno Vytauto Didžiojo universitete. Didžiausią įspūdį „savo kultūra, retorika ir gesto elegancija“ jam darė universiteto rektorius Mykolas Riomeris (Michael Römer), Paryžiaus politinių mokslų mokyklos auklėtinis, Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjas. Profesorius Levo Karsavino, persikėlusio į Kauną iš bolševikinės Rusijos, paskaitos apie Viduramžių krikščioniškąją filosofiją Greimą žavėjo puikia lietuvių kalba, erudicija ir elegantiškumu. Logiką dėstė Vosylius Sezemanas, filosofinį išsilavinimą įgijęs Peterburgo, Marburgo ir Berlyno universitetuose, finansų mokslus – pirmasis Lietuvos banko valdytojas, Lietuvos valstybinio piniginių vienetų pagrindėjas Vladas Jurgutis. Aptardamas savo kultūrinį akiratį Kauno universitete, Greimas rašė: „Iš Lietuvos aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų ‚dvasios‘ supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai“.

Hitleriui atėjus į valdžią, Vokietija, siekdama atplėšti Klaipėdos kraštą, sustiprino Lietuvai daromą politinį ir ekonominį spaudimą. Tai vertė pertvarkyti Lietuvos ekonomiką bei politiką ir atsigręžti į Prancūziją. Nusprendus kurti prancūziško tipo licėjus, reikėjo daugiau prancūzų kalbos mokytojų. Buvo nutarta siųsti į Prancūziją tris šimtus gimnazijas baigusius moksleivius su valstybės stipendija, kad jie išmoktų prancūziškai ir taptų prancūzų kalbos mokytojais. Greimas, nutraukęs teisės studijas, išvyko į Grenoblį studijuoti prancūzų kalbos ir dialektologijos.

Greimo kalbos studijų vadovas buvo Leipcigo universiteto auklėtinis dialektologas Antoninas Diurafūras (Antonin Duraffour). Iš jo Greimas gavo tvirtus tradicinės istorinės lingvistikos pamatus, mokėsi suvokti kalbos ir socialinių reiškinių dėsninumus, perėmė pagarbą mokslui ir grožiui. Diurafūras įspėdavo savo mokinius nesukti struktūrinės kalbotyros klystkeliais, šaipėsi iš modernių teorijų, iš kurių vėliau išaugo Greimo semiotika. Diurafūro vadovaujamas Greimas rengėsi rašyti doktoratą apie prieškeltiško substrato Alpeose vietovardžius, bet Antrojo pasaulinio karo pradžia nutraukė jo mokslinę karjerą.

1939 m. rudenį Greimas grįžo į Lietuvą atlikti karinės tarnybos ir baigė kariūnų aspirantų kursus. Dėl politinių motyvų (nuo Ispanijos pilietinio karo laikų jis simpatizavo maištininkams anarchosindikalistams) karininko laipsnio negavo ir buvo paleistas į atsargą. Lietuvai praradus Nepriklausomybę, Greimo karinis pasirengimas pasirodė nau-

Rezistencija – individo fundamentali laikysena prieš gyvenimą ir prieš mirtį, tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę. [...] Rezistencija – tai privilegijuotas istorijos momentas, kuriame žmogaus idėja sutampa su tautos ir žmonijos idėjomis.

Algirdas Julius Greimas

*Didysis Greimo mokslininko tikslas
buvo sukurti mokslinę prasmės
išaiškinimo teoriją.*

dingas abiem okupantams. Interviu Prancūzijos laikraščiai *Le Monde* Greimas sakė: „Įsiveržė Raudonoji armija: ultimatumas, okupacija. Mus įjungė į Raudonąją armiją, nė žodžio nemokėjau rusiškai. Išdavė atitinkamą dokumentą: tapau šlovingosios Raudonosios darbininkų ir valstiečių armijos atsar-

gos karininku. Taigi mes jau bolševikai, o vėliau vokiečiai mus, išlaisvina‘. Jiems mes buvome naudinga darbo jėga. Paskelbia mobilizaciją ir vėl mane pašaukia kaip Hitlerio armijos karininką. Tąsyk pasijutau esąs europietis. Dvi armijos kovojo viena prieš kitą, o aš buvau joms abiem reikalingas“.

Nuo 1940-ųjų rudens Greimas dėstė prancūzų ir lietuvių kalbą Šiaulių mergaičių ir suaugusiųjų gimnazijose. Per pirmuosius masinius trėmimus Greimo tėvas, Prienų burmistras, ištremiamas į Krasnojarsko sritį, o motina – į Altajų. Tėvas, neištvėręs Sibiro speigų, mirė 1942-ųjų pradžioje. Likę gyvi liudytojai papasakojo Greimo seseriai, kaip jie laidojo išrengtą lavoną kietai įšalusioje žemėje. Šis vaizdas įstrigo Greimo sąmonėje. Kauno Petrašiūnų kapinėse Greimų šeimos kape, kur ilsisi Algirdo Juliaus palaikai, yra ir tėvo kenotafas. Greimo motina 1948 m. pabėgo į Lietuvą, buvo suimta ir gyveno tremtyje iki 1954 m. Vienas psichoanalitikas, artimas Greimo bičiulis, apibūdino Greimą kaip labai kovingą žmogų, ypač atsižvelgiant į tai, kad jam teko susidurti su tamsiomis mirties jėgomis, susijusiomis su Lietuva. Išgirdęs pasakojimą apie tėvo mirtį, jis sakė esąs įsitikinęs, kad tai ir buvo tokios Greimo laikysenos variklis.

Tuo metu, kai Greimo tėvai jau buvo uždaryti gyvulinuose vagonuose, jis, kaip Raudonosios armijos atsargos karininkas, mobilizuotas Šiauliuose surašinėti išvežtųjų turtą. Po poros savaitių, atėjęs vokiečiams, jam, jau kaip Lietuvos karininkui, pavedama palaikyti tvarką Šiauliuose. Ėmėsis įvairių ekonominių iniciatyvų (pasiekė, kad būtų atidaryta kepykla), jis nustebo gavęs vokiečių vadovybės įsakymą pasiųsti kelis šimtus žydų šluoti gatves. Supratęs, kad čia kažkas ne taip, Greimas atsisakė „išlaisvinimo“ veiklos. Persikėlęs į Kauną, įsijungė į antinacinę rezistenciją – tapo pagrindinės Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos nariu, redagavo laikraštį *Laisvės kovotojas*, raginusį Lietuvos jaunimą nestoti į lietuvišką SS legioną ir nepaklusti jokiems okupacinės valdžios verbavimams. 1943–1944 m. Greimas organizavo Šiauliuose kultūrinio almanacho *Varpai* leidimą. Čia jis išspausdino pirmuosius savo literatūrinės kritikos straipsnius „Binkis – vėliauninkas“ ir „Cervantes ir jo Don Kichotas“. Pirmajame Kazys Binkis tapatinamas su atgimusios Lietuvos jaunatve (prie Binkio kapo Greimas prisaikdino poetą Antaną Miškinį ir prozininką Liudą Dovydėną kovoti su okupantais). Antrasis – atsiliepimas apie lietuvių kalba pasirodžiusį Migelio Servanteso (Miguel de Cervantes) *Don Kichoto* vertimą. Beviltiškas Don Kichoto kovas recenzentas lygino su Lietuvos situacija Antrajame pasauliniame kare: „Recenzijoje rašiau apie beviltiškas mūsų kovas, – mes kovojom prieš vokiečius, kad sugrįžtų rusai. Kokia prasmė kovoti? Tai aš pristačiau Don Kichotą kaip beviltiško herojaus tipą“. Tokia istorinė patirtis sudarė psichologines Greimo semiotikos prielaidas. „Būti semiotiku – tai kelti prasmės klausimą. Karas, jo absurdiškumas skatina susirūpinti prasme visų tų baisybių, kurios vyksta prieš jūsų akis“, – rašė Greimas.

Artėjant frontui, Greimas pasitraukė į Vakarus ir 1945-ųjų pradžioje apsistojo Paryžiuje. Iš čia jis ir toliau palaikė ryšius su antisovietine rezistencija, skatino priešinimąsi okupacijai

Amerikos lietuvių spaudoje. „Rezistencija, – aiškino Greimas, – tai individo fundamentali laikysena prieš gyvenimą ir prieš mirtį, tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę. [...] Rezistencija – tai privilegijuotas istorijos momentas, kuriame žmogaus idėja sutampa su tautos ir žmonijos idėjomis“.

Palaidydamas dvasinius ryšius su Lietuva, Prancūzijoje Greimas gyveno mokslininko intelektualo gyvenimą. 1948 m. Sorbonoje apgynęs daktaro disertaciją „Mada 1830-aisiais“, jis išvyko dėstytojauti į Aleksandriją, kur susidraugavo su būsimąja prancūzų intelektualinio gyvenimo įžymybe Rolanu Bartu (Roland Barthes). Aleksandrijoje susibūrę prancūzų intelektualai kas savaitę rinkdavosi kvapą gniaužiančioms diskusijoms apie marksizmą, humanitarinius mokslus, matematiką, poeziją, psichoanalizę, filosofiją... Čia Greimas susipažino su struktūriniu XX a. kalbotyra, Levi-Stroso antropologija, Edmundo Huserlio (Edmund Husserl) ir Moriso Merlo-Ponty (Maurice Merleau-Ponty) fenomenologija. Šioje filosofinių ginčų aplinkoje „rimtas filologas ir sekmadieninis poezijos mėgėjas“ pasijuto esąs kultūrinės revoliucijos dalyvis. Tęsdamas Ferdinando de Sosiūro (Ferdinand de Saussure) kalbotyrą, Greimas ėmėsi kurti bendrąją reikšmės teoriją – semiotiką.

Po Aleksandrijos ir kelerių metų dėstyimo Ankaroje bei Stambule Greimas grįžo į Prancūziją. Nuo 1965 m., rekomenduotas Levi-Stroso, vadovavo bendrosios semantikos ir semiolingvistikos tyrimams Praktinėje aukštųjų studijų mokykloje (vėliau Aukštųjų visuomenės mokslų studijų mokykla – École des Hautes Études en Sciences Sociales). Čia Greimas įkūrė tarpdisciplininę reikšmės tyrimų seminarą, į kurį rinkdavosi per šimtą įvairiausių mokslinių disciplinų tyrėjų. Iš šio seminaro išaugo pasaulinį garsą įgijusi Paryžiaus semiotinė mokykla. Teoriniai Greimo semiotikos pagrindai išdėstyti prancūzų kalba parašytose knygos *Struktūrinė semantika* (1966), *Apie prasmę* (1970), *Apie prasmę II* (1983), *Maupasant'as. Teksto semiotika: Praktinės pratybos* (1976), dviejuose aiškinamojo semiotikos teorijos žodyno tomuose (t. 1, 1979, su Josephu Courtés; t. 2, 1986, kartu su kitais autoriais), *Apie netobulumą* (1987), *Pasijų semiotika* (1991, su Jacques'u Fontanille). Prancūzijoje itin vertinami leksikografiniai Greimo darbai – *Senosios prancūzų kalbos žodynas* (1968), *Viduriniojo prancūzų kalbos žodynas: Renesansas* (1992, su Teresa Keane).

Didysis Greimo mokslininko tikslas buvo sukurti mokslinę prasmės išaiškinimo teoriją. Jis, kaip ir kiti modernizmo epistemai priskiriami XX a. humanitarai, tikėjo reikšmės objektyvumu ir galimybe ją aprašyti. Postmodernizmas ir dekonstrukcija objektyvios reikšmės nebepripažįsta. Greimas siekė pateikti mokslinį reikšmės aprašymo projektą, atitinkantį šiuolaikinį mokslinį žinojimą. Tuo, jo nuomone, semiotika skiriasi nuo laisvo filosofavimo.

*Kas aš Lietuvai, kas man Lietuva?
Ar galima drauge būti ir lietuviu,
ir žmogumi, sirgti ir Lietuva, ir
žmonija? [...] Ar kituose kraštuose
ugdytos, rankiotos, sumezginėtos
mintys, atliepusios į kitų idėjų
iššūkius, įrašytos į tolimus
galvosenujų horizontus, dar ką nors
reiškia lietuviškai mąstančiam
lietuviui? Ar šie bendražmogiško
visuotinumų siekiantys klausimai
ir į juos bandomi duoti daliniai
atsakymai atras lietuviškus
žmogiškumo kelius, įsilies į bendrą
žmogaus ir gyvenimo prasmės
ieškojimo procesiją?*

Algirdas Julius Greimas

Pagrindinis filosofo uždavinys esąs sukurti diskursą apie prasmę kaip milžinišką pasauliui bendramatę metaforą, t. y. apkalbėti pasaulį. O semiotikai visų svarbiausia tai, kad jo idėjos „įklastų tikrovę“.

Greimo *Struktūrinė semantika* buvo posūkis nuo leksinio semantinių laukų tyrimo prie teksto kaip reiškiančios visumos analizės, nuo sistemos prie ją numatančio semiotinio proceso. „Mes vis labiau ir labiau atsisakome laikyti prasmę linijiniu ir vienaplanu reikšmių susiejimu tekstuose ir diskursuose, – rašė Greimas. – Prasmė reiškia ne tik tai, ką mums reiškia žodžiai, ji taip pat yra tam tikra kryptis arba, filosofiskai kalbant, intencionalumas ir tikslingumas“.

Suvokdamas reikšmę kaip pasakojimą, Greimas aprašo reikšmių transformacijas pagal rusų formalisto Vladimiro Propo (Vladimir Propp) atskleistą mitinio pasakojimo modelį. Į naratyvinę schemą įrašoma „gyvenimo prasmė“ su trimis esminėmis instancijomis – subjekto išbandymais. Kvalifikacinis išbandymas, teikiantis subjektui galėjimą veikti (Gedimino sapno mite tai būtų tauro medžioklė), leidžia jam atlikti pagrindinę užduotį. Lemiamas išbandymas, sujungiantis subjektą su vertės objektu (sostinės įkūrimas), realizuoja jo galias konkrečia veikla. Šlovinamasis išbandymas suteikia subjektui pripažinimą, įprasmina jo veiklą (Geležinio Vilko garsas). Greimo semiotika neapsiriboja popieriniais tekstais. Tos pačios naratyvinės gramatikos taisyklės galioja įvairioms reikšmės apraiškoms: literatūros ir dailės kūriniais, Evangelijos parabolėms, etinei nuostatai (iššūkis), aistrų proveržiui (pyktis), kulinariniams receptams.

Greimo semiotika pasiūlė diskurso visuminės reikšmės tyrinėjimo procedūras, neprieštariną mokslinę metakalbą. Plečiantis problemikai, Greimo ir jo mokinių darbuose einama nuo veiksmo prie būsenos semiotikos, nuo netolydumo prie tolydumo, nuo objekto prie subjekto. Aptariant jausminį reikšmės matmenį, ryškinamos būsenų moduliacijos, jutiminės reikšmės apraiškos, estetinis žmogaus santykis su pasauliu.

„Kaip galima žmogui, veikiančiam moksliniame ir kultūriniame pasaulyje, suderinti savo buvimą drauge lietuviu ir prancūzu?“ – klausė Greimas. Ir pats atsakė: „Tokia problematika geriau suprantama kaip dviejų kultūrinių pasaulių sugyvenimas, vienam kitą papildant, vienas kitam prieštaraujant. Aš visą savo maždaug subrendusio gyvenimą praleidau kaip schizofrenas. Ir geografiškai, ir dvasiškai“.

Tyrinėdamas lietuvių mitologiją, Greimas, jo paties prisipažinimu, stengėsi rasti tokį kalbėjimo toną, kuris leistų išsaugoti „mitinę atmosferą, kasdieninio religingumo išgyvenimą, be kurių joks sakralinio pasaulio aprašymas neįmanomas“. Griežtas semiotinio reikšmės aprašymo procedūras jis pritaikė įvairialypei tyrinėjimo medžiagai.

Didieji Greimo mitologo mokytojai buvo prancūzų moderniosios mitologijos kūrėjai Levi-Strosas ir Georgas Diumezilis (Georges Dumézil). Pirmasis, analizuodamas archajinių bendruomenių (daugiausia indėnų) mitologijas, mitus skaitė paradigmiškai – siekė atpažinti vertybių sistemą, pagal kurią bendruomenė mąsto savo kultūrą. Diumezilis tyrinėjo vertybių sklaidą palyginti išsivysčiusių, pasidalijusių į klases indoeuropiečių bendruomenių mituose. Čia jis ieškojo ideologijos, padedančios bendruomenei suvokti pačiai save, ją formuojančias prieštaringas jėgas, žemiškojo ir dieviškojo suverenumo santykius.

Lietuvių mitologiją galima skaityti ir paradigmiškai, „indėniškai“ (pagal Levi-Strosą), ir sintagmiškai, „romėniškai“ (pagal Diumezilį). Pirmajame lietuvių mitologijos studijų tome (*Apie dievus ir žmones*, 1979) Greimas iš XVI–XX a. surinktos etnografinės medžia-

gos bandė restauruoti uždarai kaimo bendruomenei būdingus papročius ir ritualus, po krikščionybės apnašomis slypinčias senųjų tikėjimų liekanas. Pirmuosiuose antrojo tomo (*Tautos atminties beieškant*, 1990) skyriuose, taip pat Vilniaus įkūrimo mito ir mito apie romėnišką lietuvių didikų kilmę tyrinėjimuose jis praskleidė lietuvių mitologijos sluoksni, užfiksuotą XIII–XVI a. rašytiniuose šaltiniuose ir reprezentuojantį religiją, kurią išpažino susivienijusi lietuvių bendruomenė iki krikščionybės priėmimo.

Pagoniškoji lietuvių mitologija, Greimo manymu, sudarė ideologinį valstybės sutelktumo pamatą. Be jos būtų nesuprantamas Lietuvos valstybės plėtimasis į Rytus, nepaaiškinamas nei demografinė, nei ekonomine persvara. Priminęs, kad aprašant karinius lietuvių žygius įvairiuose šaltiniuose minimas jų vėliavų gausumas, Greimas sieja žodį „vėliava“ su „vėlių būriu, vėlių visuma“: „Turint galvoje, kad vėlių valdovas yra tuo pačiu ir karo dievas, visai suprantama, kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su savo vėliava, su visais savo mirusiais, semdamasi iš jų jėgų ir drąsos“. Apie lietuviškojo suverenumo problemą Greimas kalbėjo savo paskaitose Vilniaus universitete 1971 ir 1979 m. Šios problemos kėlimas okupuotoje Lietuvoje prisidėjo prie tautinio atbudimo.

Greimas siūlė skirstyti mitus į statiškus, kurie padeda žmogui gyventi, ir dinamiškus, kurie sunkina žmogaus gyvenimą, versdami jį keistis. Dinamiško mito pavyzdžiu jis laikė Vilniaus garso (Geležinio Vilko) – ateities užangažavimo mitą, pagal kurį lietuvių tauta turi dar ką pasakyti pasauliui, turi atvirą prieš akis savo istoriją. Pirmąją savo paskaitą Vilniaus universitete jis pradėjo tokiais žodžiais: „Jeigu kadaise, labai seniai, kai pradžios mokyklos suole deklamavau eilėraščius apie Vilnių, Lietuvos sostinę, tai niekada neįsivaizdavau, kad man teks garbė, kad man teks proga kada nors ne tik būti Vilniuje, bet ir kalbėti pačiame Vilniaus miesto centre, pačioje širdyje, toje vietoje, kuriai pavesta tęsti Geležinio Vilko tradiciją ir šimto vilkų balsu staugti šito miesto garbę ir jo sūnų darbus“.

Savo semiotinių darbų, išverstų į lietuvių kalbą, pratarėje Greimas klausė: „Kas aš Lietuvai, kas man Lietuva? Ar galima drauge būti ir lietuviu, ir žmogumi, sirgti ir Lietuva, ir žmonija? [...] Ar kituose kraštuose ugdytos, rankotos, sumezginėtos mintys, atliepusios į kitų idėjų iššūkius, įrašytos į tolimus galvosėnų horizontus, dar ką nors reiškia lietuviškai mąstančiam lietuviui? Ar šie bendražmogiško visuotinio siekiantys klausimai ir į juos bandomi duoti daliniai atsakymai atras lietuviškus žmogiškumo kelius, įsilies į bendrą žmogaus ir gyvenimo prasmės ieškojimo procesiją?“!

Per du dešimtmečius, skiriančius mus nuo Greimo mirties, daugelis jo idėjų pasklido Lietuvoje. Į Greimo klausimą galima atsakyti jo mokinio Paolo Fabio (Paolo Fabbri) žodžiais, kuriais jis apibūdino Greimo idėjų reikšmę Paryžiaus semiotikos mokyklai: „Mirties atžvilgiu galima laikyti dviejų filosofinių nuostatų. Pirmoji – egzistencialistinė: kadangi mano mirtis – tai pabaiga, manojo darbo esmė bus suvokiama remiantis šia pabaiga kaip pirmine prielaida. Bet yra kita galima perspektyva: mirtis – tai kokio nors projekto nutraukimas, bet šį projektą gali pratęsti kiti. [...] Šiuo požiūriu galima pasinaudoti Valterio Benžamino (Walter Benjamin) ištara: „Greimas mus seka kaip vedlys““.

Siūloma literatūra: Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beieškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius: Moks-las, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990; Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, sudarė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005; Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, iš prancūzų kalbos vertė Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004; Algirdas Julius Greimas, *Baimės ieškojimas*, sudarė Kęstutis Nastopka ir Virginijus Savukynas, iš prancūzų kalbos vertė Rolandas Pavilionis, Vilnius: Bal-tos lankos, 1999.

Rimvydas Šilbajoris

A. J. GREIMO SEMIOTINIS KVADRATAS KAIP O LITERATŪRINIO TEKSTO ANALIZĖS ĮRANKIS

Algirdas Greimas priskaitomas prie tų humanitarų, kurie kartu su formalistine kritikos mokykla tiki, kad grožinės literatūros faktai reikalauja teorijos. Tai toli gražu ne savaime aiškus dalykas, nes yra daug manančių, jog analitinis skaitymas reikalauja ne tiek teorijos, kiek, taip sakant, „širdies išminties“ – intuityvaus literatūrinių vertybių apčiuopimo arba taip pat ir tikėjimo – aiškių ir priimtas visuomenines normas išreiškiančių moralinių bei ideologinių pozicijų.

Niekad neteko skaityti ar girdėti, kad Greimas būtų pasisakęs prieš širdį arba prieš išmintį. Kiek žinau, bičiuliuojasi jis ir su tikėjimu. Reikalo esmė ne čia, o metodologijoje. Greimo pagrindinį įnašą daug kas žiūri tame, kad jis pasiūlė lingvistikoj vartojamas procedūras kaip metodologinį modelį kitiems humanitariniams mokslams. Literatūros teorijos istorikas ir kritikas Jonathan Culler savo knygoje „Structuralist Poetics“ (p. 76), pavyzdžiui, sako, kad Greimas siūlo „aprašyti ir išdėstyti visas žodžių prasmių kategorijas, įskaitant ir metaforas, ir sakinius rišioj kalboj, ir net kurio nors teksto ar tekstų grupės „prasminę visumą“ (Greimo žodžiais, „totalitée de signification“) naudojantis lingvistikos priemonėmis“. Tas priemonės šiuo atveju sudaro procedūra, kuri, anot Culler, remiasi tuo, kad minimalūs prasmę turintys vienetai jungiasi dėsningais, taisyklėmis aprašomais budais, kad sukurtų didesnes prasmines struktūras. Tai galioja tiek natūraliai kalbai (sakykim, lietuvių kalbai kaip tokiai), tiek ir antrinei kalbai, kuria rašomas literatūrinis tekstas. Užtat metodologija, sukurianti lingvistikos taisykles tai natūraliai kalbai studijuoti, gali lygiai gražiai pasitarnauti ir sudarant taisykles, nusakančias sąveikas tarp perkeltinėj, meninėj kalboj esančių prasmių.

Šitaip, anot Violetos Kelertienės (Metmenys. – Nr. 36 – P. 135), žiūrėdamas į tekstus „kaip į visumą, turinčią savo taisykles, kurias įmanoma įžvelgti“, Greimas ir pagrindžia iš-tisinę tekstų semiotikos teoriją. Jo redaguotos knygos „Straipsniai apie poetikos semiotiką“ (Essays de sémiotique poétique, 1972) įžangoje Greimas žiūri į šį procesą pirmiausia kaip į dedukcinį, o paskui – kaip į pritaikomąjį: „galima manyti, kad semiotiniai procesai, sąlygojantys poetinės kalbos raidą, duodasi išsakomi ir formalizuojami pagal prielaidų sistemą, leidžiančią parašyti dedukcinio pobūdžio poetikos gramatiką, kuri atitiktų bet kokį jau sukurtą ar įmanomą sukurti poetišką diskursą. Tą gramatiką galima patikrinti ir įteisinti ją pritaikant konkreitiems tekstams“ (p. 10). Savo kertiniame veikle „Struktūrinė semantika“ (Sémiotique structurale, 1966) Greimas šitaip analizuoja prancūzų rašytojo Georges Bernanos „visatą“ („l'univers de Georges Bernanos“) – t. y. jo sukurtą meninį pasaulį. Vėliau, 1976 m., Greimas išleido detalią vienos Maupassant apysakos studiją, pavadintą „Maupassant; teksto semiotika, praktiški svarstymai“ (Maupassant; la sémiotique du texte: exercices pratiques), o visai neseniai išėjo ir semiotinė lietuvių mitologijos studija „Apie dievus ir žmones“, skirta Vilniaus universiteto jubiliejui (Mackaus fondas, 1979).

Pagrindiniai Greimo naudojami metodologiniai principai priklauso struktūrinei lingvistikai, kuri nežiūri į kalbą kaip į didelę „faktų krūvą“, bet svarsto ją kaip daugialypę bina-

rinių santykiavimų struktūrą, taigi dėsninę vyksmą, kuriame prasmė traktuojama kaip skirtumas, t. y. santykis, tarp dviejų terminų, iš kurių vienas implikuoja kitą. Pavyzdžiui, žodžio „baltas“ prasmę suvokiame kaip priešingybę žodžiui „juodas“ ir pan. Tą Greimas ir turi omeny savo knygoje „Struktūrinė semantika“ sakydamas, kad „mes suvokiame skirtumus ir dėl šio suvokimo pasaulis „įgyja formą“ mums ir prieš mūsų akis“ (p. 19). Nuo šito pradinio taško išsivysto vienas svarbiausių semiotinės analizės įrankių – vadinamasis „semiotinis kvadratas“; šitaip pats Greimas verčia savo prancūzišką terminą „carré sémiotique“. Jį galima suprasti, kaip elementarios prasmės paženklinimo struktūros grafišką reprezentaciją. Tą struktūrą lemia specialūs kalbinių elementų santykius aprašantys terminai. Tarp pačių pradinių yra sąjungos (conjonction) ir perskyrimo (disjonction) sąvokos, iš kurių pirmoji nusako tai, ką du kalbos elementai, sakykim, žodžiai, turi bendro, idant juos būtų galima drauge suvokti, o antroji – ką jie turi skirtingo. Sujungimas, šis bendrasis žodžių vardiklis, Greimo apibrėžiamas kaip semantinė ašis. Grįžtant prie pavyzdžio „juodas–baltas“, bendro jie turi tai, kad abu priklauso semantiniam laukui „spalva“ ir kad abu išreiškia, tik, žinoma, priešingai, jokios tikros spalvos nebuvimą. Kitame pavyzdy sukaupsime dėmesį į fonetinius žodžių elementus. Paimkime žodžius „būti“ ir „pūti“ ir atsižvelkime ne į patį prasminį skirtumą, bet į garsus – fonemas – tą skirtumą sukuriančius, priebalsius b ir p. Jų bendrasis vardiklis, vadinasi, semantinė ašis, yra tai, kad jie abu lūpiniai priebalsiai. Tą ašį galima aprašyti, kaip santykį tarp elemento b, turinčio skardumo savybę, kurį dabar apibendrintai paženklinisim s^1 , ir elemento p, turinčio duslumo savybę, s^2 . Šias išskiriančias savybes, perkeltas į semantinę plotmę, Greimas vadina semomis, duodamas pavyzdį („mergaitė“ (išskiriančioji savybė, sema, yra „moteriškumas“, s^1) [santykiauja su] „berniukas“ (sema s^2 yra „vyriškumas“), kur semantinė ašis yra „žmogus“.

Šią stadiją pasiekus, galima tuoj suvokti, kad kiekviena iš šių abiejų semų pajėgia sukelti arba, geriau sakant, implikuoja ir savo priešingybę, paženklinimą kaip $-s^1$ ir $-s^2$ („ne-moteriškumas“ ir „ne-vyriškumas“). Grafiškai tai ir pavaizduojama kaip semiotinis kvadratas.

Santykis tarp s^1 ir s^2 ant semantinės ašies „žmogus“ yra prieštaravimas; ta pati žmogiška savybė egzistuoja abiejomis, tik skirtingomis formomis. Santykis tarp $-s^2$ ir $-s^1$ yra, aišku, pirmojo veidrodinis atspindys. Tuo tarpu santykis tarp, iš vienos pusės, s^1 ir $-s^1$, o iš antros, tarp s^2 ir $-s^2$, yra priešingybė, nes gali egzistuoti tik arba viena, arba kita. Toliau, žiūrint į šio semiotinio kvadrato kairįjį vertikaliųjį stulpelį, išryškėja, kad kairiosios pusės elementai vienas kitą papildoma, nes paneigti vyriškumą reiškia patvirtinti moteriškumą. Tas pats, ir vėl veidrodiniu atspindžiu, vyksta ir dešiniame stulpelyje.

Šį išdėstymą Greimas vadina „pirmąja kategorinių terminų generacija“. Antroji generacija kyla iš to, kad s^1 ir s^2 , kartu paėmus, sukuria priešingybės santykį su $-s^2$ ir $-s^1$ (semantinės ašies „žmogus“ priešprieša – „ne žmogus“ – tai, kas nei vyriška, nei moteriška). Tarp vertikalių stulpelių iškyla prieštaravimo santykis (moteriškumo ir ne-vyriškumo savybės, kartu svarstomos, sukelia „moters“ sąvoką), o dešiniame stulpelyje iškyla „vyro“ sąvoka. Abi sąvokų grupės hierarchiškai stovi aukščiau už pirmosios generacijos sąvokas, nes jas sąlygoja.

Si schema kaip tokia, iš vienos pusės, labai atitrauktai apibendrinta, tartum algebros lygtis, o iš kitos – dar ne galutinai baigta, nes yra galimi ir tolimesni, komplikuočiau san-

tykiavimai; juos Greimas bent trumpai nurodo savo kartu su Jean Courtes paruoštame semiotinių terminų žodyne (*Sémiotique: dictionnaire raisonné del la théorie du langage*, 1979. – P. 32). Reikia taip pat suprasti, kad čia kalbama ne apie patį literatūrinio teksto aprašymą, bet apie teksto skaitymo procedūrų aprašymą.

Literatūros nagrinėtoji, skiriant jį dabar nuo literatūros teoretiko, aišku, įdomu, kaip būtų galima šį Greimo kvadratą naudingai pritaikyti tekstų studijoms, nes nuo to priklauso jo, taip sakant, „praktiška“ vertė. Pats Greimas, kaip jau minėjom, šią sceną plačiai pritaiko Maupassant apysakai analizuoti, taip pat ir tautosakos tyrinėjimams. Šiuo pastaruoju atveju semiotinis kvadratas gali, pavyzdžiui, padėti nustatyti logiškas mitologinės pasaulėjautos rėmų alternatyvas, ką Greimas ir daro knygoje „Apie dievus ir žmones“ (p. 148), svarstydamas mirties sąvoką lietuvių tautosakoj. Kitais atvejais semiotinio kvadrato kategorijų schema mitologiniuose tyrinėjimuose gali padėti užpildyti „tuščias“, neturinčias užsilikusią duomenų vietas logiškais prielaidomis, sakysim, apie senovės lietuvių dievų panteono charakteristikas. Čia principas, aišku, toks, kad žiūrima į užregistruotą mitologijos faktą, kaip į integralią dalį platesnės visumos, kuri ir duodasi aprašoma naudojantis semiotiniu kvadratu. Archeologijoj tai prilygtų trūkstantų šukių išvaizdos nuspėjimui iš surastos vazos formos visumos. Grožinėj literatūroj uždavinys, kaip ir pats Greimas sutinka, pasidaro daug komplikuočiau, bet ir tenai, Maupassant apysakos segmentų analizėj, semiotinio kvadrato pritaikymas dažnai daug padeda suvokti viso kūrinio estetines bei ideologines struktūras ir jų savitarpio santykį semantinėj apysakos erdvėj. Greimo čia atliktos analitinės procedūros buvo bent šiek tiek paminėtos „Metmenyse“ (1978. – Nr. 36) Violetos Kelertienės ir mano paties straipsniuose.

Šiuo momentu gal tiktų ir mums su Greimo semiotiniu kvadratu truputį „pažaisti“, sustatant jį kaip modelį vieno Maironio posmelio analizei. Posmelis yra iš eilėraščio „Trakų pilis“:

*Pelėsiams ir kerpe apaugus aukštai
Trakų štai garbinga pilis!
Jos aukštus valdovus užmigdė kapai,
O ji tebestovi dar vis.
Bet amžiai bėga, ir griūvančios sienos
Kas dieną nyksta apleistos ir vienos!..*

Pradėsime diskusiją teigimu, kad šitas posmelis yra diskursas – nuosekliai išvystytas kalbinių ženklų tęsinys, sudarantis baigtą struktūrą. Tada kyla klausimas: ką duotų šio posmelio skaitymas su intuicija „širdies išmintim“ ir ką dar galėtų atskleisti jo aprašymas pagal procedūras, sustatančias semiotinį kvadratą? Visų pirma, aišku, kad abu šie būdai atveria ilgų ir sudėtingų analizų perspektyvas, taigi čia teks pasitenkinti tik pačiomis bendriausiomis užuominomis. Antra, reikia suprasti, kad kiekvienas būdas duos skirtingo pobūdžio informaciją: pirmuoju atveju išeis interpretacija – mūsų išgyvenama posmelio prasmė, lyg ir savotiškas jo „vertimas“, o antruoju – formalizuotas analitinių procedūrų modelis. Sėkmingos analizės atveju vieno pobūdžio informacija turėtų paremti kito. Maždaug tai turi omeny ir Greimas, kada sako: „moksliškos semantikos sąlyga yra, kad jį

būtų suvokta kaip junginys, paremtas abipusėm prielaidom, tarp dviejų metakalbų: aprašomosios, arba vertimo (translatif) metakalbos, kurią naudojant galima suformuluoti prasmės, glūdinčias duotame tekste, ir metodologinės, kuri apibrėžtų aprašomosios sąvokas ir patikrintų jų vidinį nuoseklumą“ („Struktūrinė semantika“, p. 15).

Taigi pagrindinės interpretacinės-apraimosios sąvokos galėtų būti šitokios: Maironis kalba apie nepermdaujamą laiko ėjimą, kuris nuolat trupina praeities galybę, garbę, valdovus ir jų pilis. Antra vertus, jis taip pat išreiškia ir savo pagarbą, ir meilę išlikusiems buvusios didybės paminklams, nes dvasioje jie simbolizuoja jos buvusį pilnumą. Tai jausmai, kurie gyvens tol, kol gyvens poetas, kas, aišku, reiškia, kad ir jis laiko tekėjimui atsispirti eventualiai negalės. Paskutinės viso šio eilėraščio eilutės kaip tik ir paliudija šio meilės ir laiko konflikto tragišką išdavą: „Ir veltui dvasią raminti norėjau, /Aplinkui tik tamsią naktį regėjau“.

Konstruojant posmeliui semiotinio kvadrato modelį, reikia visų pirma įvesti dar vieną sąvoką, būtent, „izotopiją“, kurią Greimas apibrėžia kaip „vienos lingvistinės kategorijos ar lingvistinių kategorijų pluošto pasikartojimą per visą sujungtos kalbos vieneto [diskurso] eigą“ („Maupassant“, p. 28). Posmelyje besikaitaliojančius elementus galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmąją pavadinsime terminu „aukštai“; prie jos priklauso aukštai Trakų pilis, aukšti jos valdovai, iškilus garbingumas (garbinga pilis), pilies išliekamumas („tebestovi“). Antrajai izotopijai tiktų terminas „žemai“, nes ji susideda iš elementų: pelėšiai ir kerpės, kapai, griūvančios sienos, neišlikimas (nyksta, užmigdė) ir vienatvė (apleistos ir vienos). Santykis tarp šių dviejų izotopijų nustatomas nepaliaujama laiko tėkme, ir jis yra toks, kad amžių eigoje pirmoji izotopija transformuojasi į antrąją, taigi posmelio dinamika veda į entropiją, į būtį iškeliančių ir palaikančių dėsningų ryšių subyrėjimą. Šis požiūris formalėsne kalba patvirtina ankstesnę emocinę-intuityvią posmelio interpretaciją.

Pertvarkius šias izotopijas į semiotinio kvadrato modelį, akivaizdžiau atsiveria ir gilesnės posmelio skaitymo galimybės, leidžiančios suvokti jo entropijos atsvarą, išbalansuojančią posmelio struktūrą, taigi ir jo prasmę. Modelis būtų toks:

Prieštaravimo santykį tarp s^1 ir s^2 sudaro semantinė ašis „Aukšta-iškilu“, kitaip tariant, pirmoji posmelio izotopija. Tada ašis tarp $-s^2$ ir $-s^1$ yra antroji „žemoji“ izotopija. Priešingybės santykis tarp s^1 ir $-s^1$, taip pat ir tarp s^2 ir $-s^2$, išsipildo iš karto dviem kryptim, būtent, laiko tekėjime žemyn į $-s^1$ ir $-s^2$, bet kartu ir priešingai – pagarbos ir meilės jausmo kilime į s^1 ir s^2 . Galima sakyti, kad kaip tik šis kylantis jausmas ir sudaro emocinę jėgą, įkvėpimą, iš kurio išauga posmelis.

Matome taip pat, kad ir kairiojoje, ir dešiniojoje kvadrato pusėje elementai atitinkamai vienas kitą papildo: pilis nuo pelėšių ir kerpių įgyja žilos senovės orumo („pelėšiais ir kerpėmis apaugus aukštai“), o pelėšiai, tapę pilies aprašymo įvaizdžiu, poetizuojasi, pakyla į aukštesnę prasmės plotmę. Dešinėje elementai pasipildo negatyviai – valdovų galybė nustelbiama griuvėsių įvaizdžio, o tų griuvėsių smukimo procesas įgyja tartum valdoviškos galybės, vadinasi, taip pat poetizuojasi. Toliau, sekant Greimo antrinių kategorijų generacijos principu, galima sakyti, kad susikūręs prieštaravimo santykis tarp s^1 ir $-s^2$ sukuria ar implikuoja naują prasminę kategoriją, amžino išlikimo, neužmirštamumo idėją, išeinančią iš Maironio laikino gyvenimo ribų į visų laikų skaitytojų sąmonę („o ji tebestovi dar vis“), o santykis tarp s^2 ir $-s^1$ sukuria užmirštamumo ir vienatvės idėją, tolygią nebūčiai, kur

valdovai praranda savo galios esminę sąlygą: tautą, kraštą, – pasilikdami vienatvėj. Lygiai taip susikuria tarp s^1 ir s^2 aukštesnis santykis, simbolinė Pilies idėja, atstovaujanti tautos gyvenimo didybės principui, intensyviai poetiškam ir nuo laiko nebeprisilausančiam. Ši idėja priešinga tarp $-s^1$ ir $-s^2$ išskylančiai Mirties idėjai, taip pat poetiškai, kosminei, išeinančiai už laiko ribų. Taip žiūrint, intuityviai pajustas posmelio pesimizmas dabar transformuojasi aukštesnėj, visuotinėj sąvokų plotmėj į amžiną įtampą tarp priešingų poetinių-egzistencinių principų, Būties ir Nebūties.

Čia kalbama apie „aukštesnę plotmę“ semiotinio kvadrato kategorijų hierarchijos prasme. Žmogiško išgyvenimo prasme tai greičiau būtų giluminės kategorijos, nusakančios slaptas jėgas, motyvuojančias mūsų kalbą, poeziją, tikėjimą ir jausmus. Kaip tik čia ir sustojame prie klaustuko ženkle – ar tikrai pajėgia šis mokslinis semiotinio kvadrato principas organizuotai išsakyti žmogaus sielos gelmes? Ar atitinka šis metodas griežtųjų mokslų sąlygą, kad eksperimentas turi būti pakartotas nepriklausomai, kitaip sakant, ar būtina, kad lygiai tokį pat kvadratą susistatytų ir kitas, su mumis jokio ryšio tuo momentu nepalaikantis posmelio nagrinėtojas? Iš esmės juk Greimo metodas siekia tam tikros sąvokų ir jų santykių nusakymo automatikos – nurodo kompiuterių veikimo sferą. Kompiuteris veikia, kada jį užprogramuoja – suteikia jam griežtai apibrėžtą informaciją apie kalbos elementus ir jų kombinacijų prielaidas bei procedūras. Galbūt savaip ir aukštas, tačiau sunkiai įgyjamas būtų tikėjimas, kad mes, gyvi žmonės, irgi esame panašiai užprogramuojami. Devyniolikto šimtmečio rusų poetas Eugenijus Baratynskis viename eilėraštyje rašė: „Neturi laisvės nei klajoklis vėjas, nes yra / Įstatymas jo skraidančiam dvelkimui“. Žinome, kad ir žmonių kalba, kaip jūra ar vėjas, turi savyje nesuskaičiuojamą begalę skirtingų dinamiškų momentų, prasmų ir kiekvienos prasmės niuansų bei dar ne-realizuotų galimybių. Manome, kad turėtų būti dėsniai visų tų prasmų pobūdį ir santykius nustatantys, norime tikėti, kad visų šių dėsnių veikimo principus valdo vienas toks algoritmas, „taisyklė, nustatanti taisykles“. Tikiu, kad mes to rakto ir toliau ieškosime, abejoju, ar kada nors žinosime, kad jį suradom. Kad ir kaip ten būtų, lietuvis Algirdas Greimas yra šiandien vienas iš pačių žymiausių to burtų rakto ieškotojų.

Nijolė Sadūnaitė

Nijolė Sadūnaitė suėmė 1974 m. rugpjūčio mėn. KGB darbuotojai pasislėpę palaukė grįžtančio į namus jos brolio ir, vos jam atrakinus duris, įsiveržė į butą skubėdami, kad Nijolė nespėtų sunaikinti įkalčių, mat kaimynė buvo įskundusi, kad iš jos buto girdėti rašomosios mašinėlės taukšėjimas. Jie tikėjosi trapią moterį priversti atskleisti savo ryšius, o tada suimti visą *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* redakciją ir visiems laikams *Kroniką* nutildyti. Bet netikėtai susidūrė su visiškai jiems nesuvokiamu reiškiniu – Nijolė pasitiko juos šypsodamasi.

Nuo pirmųjų okupacijos dienų Lietuvos Katalikų Bažnyčiai leista egzistuoti tik todėl, kad ji tarnautų valdžios propagandai. Sovietų Sąjunga, nors joje viešpatavo teroras ir baimė, pasauliui skelbėsi esanti demokratijos ir laisvės nešėja. Ji deklaravo ir tikėjimo laisvę, stengėsi sukurti iliuziją, kad ne slopina Bažnyčią, o ja rūpinasi. Tačiau iš tiesų nužudė arba izoliavo vyskopus, nukankino arba išvežė į lagerius veiklesnius kunigus, dalį likusiųjų užverbavo, dalį įbaugino. Į vienintelę veikiančią Kauno kunigų seminariją kasmet leido priimti tik po penkis klierikus, bet ir tuos KGB siekė atsirinkti. Uždaryti visi vienuolynai. Atvirai mišiose dalyvaujantis žmogus negalėjo dirbti vadovaujamo darbo. Kunigai buvo sekami, ribota jų judėjimo laisvė, jiems drausta katechizuoti vaikus. Negana to, visais propagandos kanalais brukta mintis, kad ateizmas tarnauja pažangai, o Bažnyčia yra praeities atgyvena. Pažangos argumentas stipriai veikia nesusiformavusią sąmonę, todėl juo naudojasi visos agresyvios ideologijos, norėdamos patraukti į savo pusę jaunimą. Tačiau ir tokiomis sąlygomis Bažnyčia nepasidavė, ją rėmė pogrindyje atsikūrusi vienuolija ir teisė į tikėjimą ginantys pasauliečiai.

Septintajame dešimtmetyje slapta imta leisti religinio turinio knygas, o 1972 m. pogrindyje pasirodė periodinis leidinys – *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*. Masiškai siųsdama žmones į lagerius, valdžia nenumatė, kad tenai užsimegs draugiški įvairių sovietinio bloko šalių tautinio ir religinio pasipriešinimo dalyvių, rusų žmogaus teisių gynėjų ryšiai. Gimusi lageriuose, draugystė nebenutrūkdavo. Vieni iš kitų mokėsi, vieni kitus rėmė. Maskvoje buvo galima gauti rašomųjų mašinėlių, kopijavimo aparatų arba tų jų dalių, kurių neįmanoma pasigaminti patiems. Būtent per Maskvos disidentus *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika* tuo metu pasiekdavo Vakarų.

Galima tik įsivaizduoti valdžios institucijų įsiūtį: ketvirtajame dešimtmetyje daryta viskas, kad bet koks pasipriešinimas būtų ne nuslopintas, o apskritai neįmanomas, tačiau kiekvienas *Kronikos* numeris niekais vertė visas pastangas. Kovai su savilaida buvo mes tos didžiulės KGB pajėgos. Pirmieji areštai ir teismai *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidėjus užgriuvo 1973 m. Nijolė Sadūnaitė KGB sekė nuo 1970-ųjų. Kunigas Juozas Zdebskis, 1974 m. pakvietęs Nijolę dauginti ir platinti *Kroniką*, įspėjo, kad už šį darbą ji anksčiau ar vėliau susilauks kalėjimo. Nijolė apmąstė, kam ryžtasi, ir pasiruošė areštui. Atrodo, kad ji net laukė, kada išmuš jos valanda susikauti su režimu ne pogrindinėje, o

tiesioginėje kovoje, kada ateis laikas viešai pasakyti tiesą. Nijolė suprato, kad be asmeninės aukos režimo nesusilpninsi.

Lietuvos ypatingajame archyve yra išlikusi Nijolės Sadūnaitės baudžiamoji byla. Tai vertingas dokumentas, liudijantis Nijolės išmonę, ištvermę ir drąsą. Ji atsisakė pasirašyti kratos ir tardymo protokolus ir kalbėti su tardytojais apie bylą. Atvirai paaiškino, kad valdžios politiką ir veiklą laiko amoralia ir todėl su KGB nebendradarbiaus. Taip Nijolė sugebėjo nesuteikti informacijos apie jokią kitą žmogų.

Bylos kaltinamojoje išvadoje rašoma:

Nuo 1972 m. kovo mėn. buvo pradėta leisti, dauginti ir platinti tarybinę valstybinę ir visuomeninę santvarką žeminančių šmeižtiškų prasimanymų rinkinys „LKB Kronika“ [...] 1972–1974 m. išleista vienuolika „LKB Kronikos“ numerių, kurie masiškai padaugin-ti elektrografiniu kopijavimo būdu, rotatoriumi, taip pat rašomosiomis mašinėlėmis, įrašyti į atskiras brošiūras ir išplatinti. Visi „LKB Kronikos“ numeriai perduoti į Vakar-us, kur jie skelbti laikraščiuose „Darbininkas“, „Draugas“, per radiją „Amerikos balsas“, „Vatikano radijas“ ir kt.

Kaltinama, kad:

Gamindama ir platindama „LKB Kroniką“, vedė antitarybinę propagandą ir agitaciją. Davė ją skaityti Vladimirui Kęstučiui Sadūnui.

Laikė namuose Nr. 6 ir 10 bei daugino Nr. 11.

Dėl pareikšto kaltinimo F. N. Sadūnaitė kalta nepripažino ir paaiškino, kad faktų, išdėstytų nutarime patraukti kaltinamąja, ji neneigia, literatūros, kurią ji dauginusi pla-tinimo tikslais, nelaikanti šmeižtiška, ir tokius leidinius, kaip „LKB Kronika“, ji gamin-sianti ir platinsianti ir ateityje.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

KGB kalėjime Nijolė ne kartą bandė perduoti apie save žinių broliui ir draugėms per žmoniškesnius prižiūrėtojus, bet tie nerizikavo, atiduodavo laiškus savo viršininkams – visi laišškai pateko į bylą kaip kaltinimo medžiaga. Ruošdamasi teismui, Nijolė pasirašė gynimosi kalbą (atsisakė advokato) ir paskutinį kaltinamosios žodį. Šiuos dokumentus taip pat bandė perduoti į laisvę, bet netrukus juos pamatė prokuroro rankose. Kalbų tu-rinys taip išgąsdino KGB, kad teismo salėje žiūrovų vietose sėdėjo vos šeši žmonės. Šiaip jau politinėse bylose salę sausakimšai užpildydavo KGB darbuotojai ir pakviesti režimui lojalūs piliečiai. Šį kartą net jie neturėjo girdėti, ką Nijolė kalbės. Liudininkai po apklausos taip pat buvo išprašomi iš salės.

Nors prokuroras ir siūlė Nijolei laisvę mainais už tylėjimą, ji savo kalbas pasakė. Teisė-jas ir tarėjai klausėsi nunarinę galvas. Nijolė saugantys kareivukai, nė žodžio nesupran-tantys lietuviškai, vesdami ją iš teismo salės, stebėjosi – antrus metus lydi teisiamuosius, bet tokio teismo nematė. Jiems susidarė įspūdis, kad kaltintoja buvo Nijolė, o teismas – susigėdę ir išsigandę, savo kaltę pripažįstantys nusikaltėliai.

Pakeliui į Mordovijos lagerį Nijolei pavyko užrašyti ir išsiųsti į laisvę paskutinį kalti-namosios žodį, netrukus jis pasirodė *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikoje* ir Vakaruose.

Ši diena laimingiausia mano gyvenime. Aš esu teisiama už „LKB Kroniką“, kuri kovoja prieš fizinę ir dvasinę žmonių tironiją. Vadinasi, aš esu teisiama už tiesą ir meilę žmo-

nėms! Kas gali būti gyvenime svarbiau, kaip mylėti žmones, jų laisvę ir garbę?! Meilė žmonėms – visų didžiausioji meilė, o kovoti dėl žmonių teisių – gražiausioji meilės daina. Tegu ji skamba visų širdyse, tegul niekados nenutyla! Man teko pavydėtina dalia, garbinga lemtis – ne tik kovoti dėl žmonių teisių ir teisingumo, bet ir būti nuteistai. Mano baismė bus mano triumfas! Gaila tik, kad mažai spėjau žmonių labai pasidarbuoti. Su džiaugsmu eisiu į vergiją dėl kitų laisvės ir sutinku mirti, kad kiti gyventų. Šiandieną aš atsistoju šalia amžinosios Tiesos – Jėzaus Kristaus ir prisimenu Jo ketvirtąjį palaiminimą: „Palaiminti, kurie trokšta teisybės, nes jie bus pasotinti!“ Kaip nesidžiaugti, kad Visagalis Dievas garantavo, jog šviesa nugalės tamsą, o tiesa – klaidą ir melą! Idant tai įvyktų greičiau, sutinku ne tik kalėti, bet ir mirti. O jums noriu priminti poeto Lermontovo žodžius: „Tačiau yra, yra teisingas Dievo teismas!“

Duok Dieve, kad to teismo nuosprendis būtų mums visiems palankus. To melsiu Dievą jums visiems per visas gyvenimo dienas.

Baigti noriu kalėjime gimusiais posmais:

Kuo sunkesnis kelias, kuriuo eit turiu,
tuo stipriau gyvenimą juntu.
Mes privalom degti teisybės ryžtu,
blogį nugalėti, nors ir kaip sunku.
Trumpos žemės dienos ne ilsėtis duotos,
o kovot už laimę daugelio širdžių.
Ir kuris tai kovai viską atiduoda,
tas pajus, kad eina teisingu keliu.
Ir didesnės laimės niekad nepatirsi,
kaip kad pasiryžus tau už žmones mirti.
Tada sieloj šventė visada skaisti,
neužgoš jos jokie lageriai šalti!

Tad mylėkime vieni kitus ir būsime laimingi. Nelaimingas tik tas, kuris nemyli. Vakar stebėjotės mano gera nuotaika sunkiu gyvenimo momentu. Tai įrodo, kad mano širdyje dega meilė žmonėms, nes tik mylint viskas darosi lengva! Blogį turime visu griežtumu smerkti, bet žmogų, net klystantį, privalome mylėti. O to galima išmokti tik Jėzaus Kristaus mokykloje, kuris visiems yra vienintelė Tiesa, Kelias ir Gyvenimas. Tad teateinie, gerasis Jėzau, Tavo karalystę į mūsų visų sielas!

Valdančiuosius noriu paprašyti, kad išleistumėte į laisvę iš kalėjimų, lagerių ir psichiatrinių ligoninių visus tuos, kurie kovojo dėl žmogaus teisių ir teisingumo. Tuo įrodytumėte savo gerą valią ir prisidėtumėte, kad gyvenime būtų daugiau harmonijos ir gėrio, o gražusis šūkis: „Žmogus žmogui – brolis“ virstų tikrove.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

Nijolė nuteisė trejus metus kalėti griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje, o paskui dar trejus metus būti tremtyje. Net pagal to meto politinių teismų praktiką nuosprendis buvo nemotyvuotai griežtas. Bet Nijolė nenusiminė. Jai atrodė, kad visas ankstesnis jos gyvenimas ir buvo ruošimasis šiai misijai. Už tai, kad pasirinko tinkamai, pirmiausia buvo dėkinga savo šeimai.

1945 m. pabaigoje, antrąkart bėgdama nuo ištrėmimo, Sadūnų šeima apsigyveno Anykščiuose. Gretimame name buvo įsikūrusi stribų būstinė. Nors tėvai draudė, vaikai ištaikydavo apžiūrėti į patvorį rytą sumestus partizanus. Vėliau jų kūnai būdavo nuvežami į miesto aikštę ir ten numetami, kad visi pamatytų, kas laukia nepaklūstančių sistemai. Nijolė galėjo tėvų gailėstingumą, užuojautą vargstančiam ir kenčiančiam palyginti su beprasmišku, nepaaiškinamu „liaudies gynėjų“ žiaurumu. Tuos, kurie šitaip niekina žmogų, jo gyvybę ir mirtį, Nijolė matė iš taip arti, kad neišsiugdė jiems baimės.

Tik pasitikėjimas Dievu, viltis, kad smurtas ir prievarta neamžini, teikė tėvams stiprybės. Jie laikėsi krikščioniškosios moralės ir mokė vaikus meilės artimui. Tėvai įstengė savo vaikus mokykloje apginti nuo patyčių dėl tikėjimo. Nijolė tikėjo atvirai, nesislapstydama. Net nežinodama, kaip labai jai to prireiks, Nijolė sportavo – ugdėsi valią ir ryžtą. Nors laikas buvo nepaprastai žiaurus, augo romantikė ir svajojo nugyventi ypatingą gyvenimą, buvo pasirengusi pasiaukoti dėl žmonijos. Vidurinę baigė labai jauna – neturėdama nė septyniolikos metų. Ketino studijuoti Kauno kūno kultūros institute, bet tam būtų reikėję atsižadėti tikėjimo ar bent jau veidmainiauti. Septyniolikmetei idealistei tai atrodė žema. Ir tėvas pakurstė jos abejones: karjera, patogūs butis ir kiti dalykai, kuriuos valdžia siūlo mainais į tikėjimą Dievu, nėra verti tokios aukos.

Kaip tik tuo metu įvyko įsimintinas dalykas. Draugė Bronė Kibickaitė paprašė Nijolės pabūti jos Sutvirtinimo motina – pati Nijolė Sutvirtinimo sakramentą buvo gavusi septynerių ir dabar juokais pasiūlė draugei pasidalinti Šventosios Dvasios dovanomis, kurias gauna sutvirtinamasis. Tą popietę vaikštinėdamos po Anykščių šilėlių abi mergaitės pajuto pašaukimą vienuolystei. Tai, ką išmąstai racionaliai, yra tavo paties valios aktas, o kai stauga apima visiškas aiškumas, ramybė ir pasitikėjimas, pajunti aukštesniųjų jėgų įsikišimą. Tai ir vadinama pašaukimu.

Net mama ne išsyk patikėjo Nijolės pasirinkimo rimtumu – šitoks gyvas, judrus vaikas ir vienuolystė jai atrodė nesuderinama. Vis dėlto palydėjo dukterį pas pažįstamas seseris.

Pokario metais lietuviai išmoko nutylėti, kad kas nors iš artimųjų žuvo miške, kalėjo lageryje ar buvo ištremtas. Tai slėpė net nuo savo vaikų, prigrasindavo juos mokykloje neprasitarti, kad švenčia katalikiškas šventes, Vėlinių vakarą lanko artimųjų kapus. Dažnas svarstė, kaip čia geriau prisitaikyti prie sistemos, jai neužkliūti, sukurti šeimai gerovę – gauti butą, sodą ar leidimą nusipirkti automobilį. To mokė ir savo vaikus. Nijolės tėvai labai išsiskyrė iš tokios aplinkos.

Režimas pasiekė, kad žmonės nepasitikėtų vienas kitu: kiekvienas, kuris piršosi į draugus, galėjo būti užverbuotas KGB ar šiaip skundikas, todėl vis labiau įsigalėjo formalus bendravimas, susvetimėjimas iš viešosios erdvės skverbėsi ir į asmeninius santykius.

Nijolė pateko į vienuolių seseriją, kur santykiai paremti meile ir visišku pasitikėjimu. Tikėjimas, kad seserys meldžiasi už ją, palaikė ir kai etapu buvo vežama į lagerį. Etapas – ypatinga kalinių kankinimo priemonė. Pakeliui po keturias ar net šešias paras juos laikė Pskovo, Jaroslavlio, Gorkio, Ruzajevkos ir Potmos kalėjimuose, vadinamuosiuose persiuntimo punktuose.

Pagaliau patekau į paskutinį etapą. Vagone atskirame užtvare išvežė siaurukas traukinys pelkėtai miškais. Visą kelią pro atvirą langelį mačiau vien spygliuotų vielų užtvarus – konclagerius, kareivius sargybinius, šunis. Vienas po kito daugiau kaip 20 konclagerių, kuriuose sugrūsta kone dvigubai daugiau žmonių negu yra vietų – ištisa

sovietinių lagerių respublika. Į griežtojo režimo politinių kalinių moterų konclagerį patenkama pravažiavus visus kitus konclagerius, kurie išdėstyti palei geležinkelio liniją.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

Moterų lageryje kalėjo daugiausia ukrainietės ir garbaus amžiaus rusės stačiatikės. Pirmosios dėl tautinių, antrosios dėl religinių įsitikinimų. Nijolė su jomis susidraugavo. Ji dirbo po 16 valandų, kad įvykdytų normą ir gautų leidimą už kelis rublius nusipirkti šiek tiek maisto. Ne sau – sergančioms stačiatikėms senutėms. Išmoko giesmių ir kartu su jomis giedodavo. Vėliau prisiminimų knygoje aprašė visų jų likimus ir nurodė adresus, jei atsirastų norinčių padėti. Už kelių šimtų metrų nuo jų lagerio buvo vyrų politinių kalinių zona. Su jais slapta susirašinėdavo. Vienas iš būdų tai daryti: Nijolė įsliuogia į aukštą tuopą ir laidyne permeta į laišką įvyniotą akmenį per keturias tvoras (ne veltui augo su vyresniu broliu). Reikėjo, kad to „nematytų“ sargybos bokšte budintis kareivukas. Padėjo Nijolės gebėjimas užmegzti ryšius su pačiais įvairiausias žmonėmis, nė vieno nesmerkti, nežeminti, į kiekvieną kreiptis su meile. Kartą iš laiško moterys sužinojo, kad vyrų lageryje smarkiai sumušė ir į karcerį numirti įmetė ukrainiečių poetą Vasilijų Stusą. Ukrainietės kartu su Nijole paskelbė bado streiką ir taip iškovojo, kad į lagerį atvyktų prokuroras – administracija buvo priversta paguldyti Stusą į ligoninę. Tokių protestų įvyko daug. Po kiekvieno moterų laukdavo karceris.

Lageryje buvo siekiama, kad kaliniai palūžtų ir žūtų. Bet apie Nijolę žinojo platusis pasaulis, nužudyti jos lageryje KGB nedrįso. Buvo sumanyta sunaikinti ją tremtyje. Į tremtį – Krasnojarską – vėl vežė etapu per visą Sibirą. Nijolė matė visokių kriminalinių kalinių, klausėsi jų pasakojimų. Iš Krasnojarsko kartu su aštuoniais alkoholikais kriminalistais Nijolė atskraidino lėktuvu į Bogučianus, o iš ten turėjo vežti į taigą ir palikti kirsti miško. Bet tą dieną sugedo mašina, ir visi turėjo nakvoti Bogučianuose. Paprastos rusės moterys įkalbėjo milicijos pareigūną palikti Nijolę dirbti mokykloje valytoja, nevežti į taigą ir taip išgelbėjo jai gyvybę.

Bogučianuose Nijolė buvo jau nebe kalinė, tremtinė, nors jai visada galėjo suregzti naują bylą ir taip vėl grąžinti į lagerį. Taip neatsitiko. Ten gyvendama, Nijolė sutiko gerų žmonių, ypač susidraugavo su baptistais, kurie ją priėmė kaip seserį, teikė moralinę paramą. Nijolė ėmė gauti laiškų ir siuntinių iš įvairių pasaulio vietų. Čia pat pašte juos perpaikuodavo ir išsiųsdavo į nuošaliausius Sibiro, Jakutijos, Magadano užkampius politiniams tremtiniams, kurie neturėjo iš ko sulaukti siuntinių. Pašto darbuotojos stebėjosi, kodėl ji siunčia siuntinius visiškai svetimiems žmonėms. Bet Nijolė niekada nesijautė svetima patekusiam į vargą.

Grįžusi iš tremties į Lietuvą, Nijolė jautė pareigą papasakoti apie kalinių vargą lageryuose, apie elgesį su jais. Nijolės pasakojimai mokė žmones nebijoti amoralios valdžios, nesitaikstyti su ja. Kurį laiką KGB tenkinosi įžūliu sekimu, bet buvo aišku, kad jie Nijolę arba nužudys, arba vėl įkalins. Ji ir vėl įsitraukė į *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidimą, bet taip sekamai buvo sunku dirbti. Todėl nusprendė veikti pogrindyje. Penkerius metus represinėms institucijoms nepasisekė jos pagauti ir tai mažino jų autoritetą – KGB bandė sudaryti įspūdį, kad visi yra sekami ir viskas apie visus žinoma. Pagrindinis Nijolės uždavinys buvo nuvežti *Kroniką* į Maskvą ir perduoti per rusų žmogaus teisių gynėjus į užsienį. Tekdavo keisti išvaizdą, prieš išlipant pereiti į kitą vagoną, labai greitai

reaguoti į kintančias aplinkybes. Apie tą laiką Nijolė pasakoja su humoru, atsimindama ne sunkumus, o nelegalios veiklos romantiką. Kai 1987 m. balandį Nijolę sulaikė Vilniuje, jau buvo paskelbta Gorbačiovo *glasnost* ir *perestroika*. Nauji areštai būtų pakenkę atkuriamos demokratijos įvaizdžiui, todėl Nijolę KGB išlaikė tik pusę paros.

Dabar Nijolė galėjo veikti legaliai ir įsitraukė į aktyvią kovą. Ji buvo viena iš mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. organizatorių. Būtent Nijolė savo kalba pradėjo mitingą. Dėl jo buvo persekiota ir tik sutrukdžius atsitiktinai pro šalį važiuosiemis žmonėms nebuvo nužudyta.

Kai kova su režimu virto galingu visos tautos sąjūdžiu, Nijolei atsivėrė naujas veiklos baras.

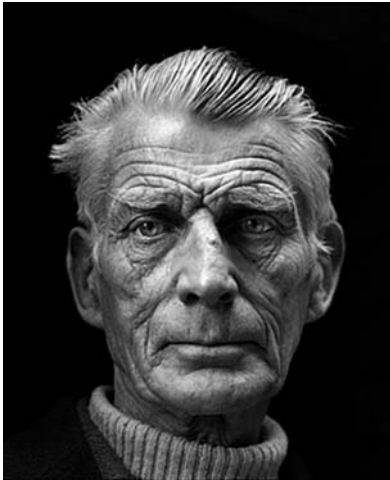
1989–1990 m., kviečiama įvairių organizacijų ir privačių asmenų, Nijolė keliavo po Europą ir JAV – jos dėka daugybė žmonių sužinojo apie Lietuvos laisvės siekį ir palaikė jį žavėdamiesi pačios Nijolės taurumu.

Nijolė Sadūnaitė daugeliui yra pavyzdys. Iš jos galima pasimokyti gyventi taip, kad kiekvieną dieną jaustumėsi laimingas. Ji brėžia ir kasdienės veiklos gaires: šiandien ją galima pamatyti ginančią žmones Lietuvos teismuose, įvairiose institucijose ieškančią teisybės ne sau – kitiems. Tų, kurie kenčia, ji neskirsto nei pagal tautybę, nei pagal amžių, nei pagal religinius įsitikinimus. Ji stengiasi padėti ir islamą priėmusiai merginai, ir mažai skriaudžiamai mergaitei. Nijolė šypsosi kalbėdama su kiekvienu ir visiems linki Dievo malonės. Bendraujant su ja veriasi vienintelis kelias į tautos ir asmens ateitį – gyventi vieniems kitus mylint, vieniems kitais rūpinantis, gyventi siekiant šviesos ir tiesos.

*Kas suskaičiuos tuos milijonus
nužmogėjusių kalinių, kurie gyvena
už spygliuotų vielų tikrą pragaro
gyvenimą – sklidiną baisaus amoralumo,
žiaurumo, neapykantos! Teisingai
sakoma, kad Sovietų Sąjunga yra
didelis konclageris, tik režimo laipsniai
nevienodi. Žmonės, iš kurių širdžių
išplėštas Dievas, kaskart giliau grimzta
į moralinio supuvimo liūną, blogi
laikydami gėriu, o gerumo gėdydamiesi.
Tik susidūrusi su tais nelaimingaisiais
supratau, koks begalinis turtas
yra tikėjimas Dievu ir kokia didelė
atsakomybė: ar viską padarome, ką
galime, kad kitiems padėtume?*

Nijolė Sadūnaitė, Skubėkime daryti gera

Samjuelis Beketas

Samjuelis Beketas (Samuel Beckett, 1906–1989) – airių kilmės poetas, prozininkas, dramaturgas, rašęs prancūzų ir anglų kalbomis, režisierius, žymiausias absurdo teatro atstovas, pelnęs tarptautinę šlovę, 1969 m. įvertintas Nobelio premija. Jo kūriniai išversti į daugelį pasaulio kalbų. Drama *Belaukiant Godo* (1952) laikoma absurdo teatro klasika.

Beketas gimė 1906 m. balandžio 13 d. Airijoje, Foksroke, pietiniame Dublino priemiestyje protestantų šeimoje. Kai Samjueliui suėjo 14 metų, jis pradėjo mokytis prestižinėje mokykloje, kurią buvo baigęs Oskaras Vaildas (Oscar Wilde). Mokykloje gerai išmoko prancūzų kalbą. Įstojęs į Dublino jėzuitų Švč. Trejybės koledžą, studijavo anglų, prancūzų, italų kalbas, literatūrą, filosofiją, domėjosi teatru. 1926 m. vasarą pirmą kartą atvyko į Prancūziją, dviračiu apkeliavo Luaros pili. Gavęs menų bakalauro laipsnį, Dublino universite-

tui rekomendavus, dvejiems metams išvyko į Paryžių. Čia suartėjo su airių rašytoju Džeimsu Džoiso (James Joyce), jam artimais literatais, 1928 m. tapo Džoiso sekretoriumi, buvo garsiojo *Uliso*, *Dubliniečių* autoriaus pagalbininkas iki gyvenimo pabaigos (1941).

Būdamas 24-erių Beketas laimėjo pirmąjį literatūrinį apdovanojimą – 10 svarų už poemą *Whoroscope*, kuri nagrinėjo garsaus filosofo Renė Dekarto (René Descartes) apmąstymus apie laiką ir gyvenimo laikinumą. Parašęs studiją apie Marselį Prustą (Marcel Proust), Beketas priėjo išvadą, jog pripratimas ir rutina yra „laiko vėžys“. Ši įžvalga vėliau tapo jo absurdo pjesių pamatine mintimi. 1935–1935 m. keliavo po Europą – Airiją, Prancūziją, Angliją, Vokietiją, rašė poemas, įvairias istorijas. Pragyvenimui pelnėsi kurį laiką dėstydamas anglų ir prancūzų kalbas, vėliau – dirbdamas įvairiausių po ranka pasitaikiusius darbus.

1930 m. gavęs humanitarinių mokslų magistro laipsnį Beketas grįžo į Dubliną, tačiau aplinka rašytoją slėgė, kaip ir tėvynainį Džoisą. 1937 m. apsigyveno Paryžiuje, kuris tapo nuolatine jo gyvenamąja vieta. Nuo 1937 m. pradėjo rašyti ir prancūzų kalba. Beketo kūriniai panašiu metu pasirodydavo ir angliškai, ir prancūziškai.

Prasidėjęs Antrajam pasauliniam karui, Beketas įsitraukė į prancūzų Pasipriešinimo judėjimą (po karo gavo prancūzų vyriausybės apdovanojimą – medalį „Už kovinius nuopelnus“), vos nepakliuvo į gestapininkų rankas, slapstėsi, pasitraukė į neokupuotą Prancūzijos dalį pietuose, dirbo ūkio darbus, rašė.

Po karo Beketas grįžo į išvaduoatą Paryžių, kaip Airijos Raudonojo Kryžiaus savanoris dirbo karo ligoninėje Normandijoje. Nuo 1946 m. prasidėjo kūrybingiausias laikotarpis. Jis vieną po kito rašė esė, apsakymus, romanų trilogiją *Molokus*, *Malonas miršta* ir *Neįvardijamasis*, pjeses, kurias pats dažnai režisuodavo.

XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje Prancūzijoje, Anglijoje, JAV, kiek vėliau – Vidurio bei Rytų Europoje įvairių tautybių rašytojai kūrė absurdo teatrą. Lotyniškas žodis *absurdus* (nedarnus, beprasmiškas), egzistencializmo filosofijos sąvoka, tapo naujosios dramaturgijos ir teatro krypties pavadinimu. Egzistencializmo pasaulėjauta buvo artima įvairių tautų žmonėms, kuriuos siejo žmogaus nesaugumo ir grėsmės absurdiškame pasaulyje patirtis, skatinusi ieškoti prasmės beprasmybėje. Žmogaus gyvenimo absurdo

atskleidimas vienijo įvairių autorių sukurtas avangardines pjeses. Absurdo teatro kūriniių temos – karas, fašistinio ir sovietinio totalitarizmo sistema, vienatvė, susvetimėjimas, nekomunikabilumas, žmogaus ribotumas. Absurdo drama vaizduoja žmogų, praradusį gyvybingumą, gebėjimą suvokti ir priešintis pačių žmonių kuriamam absurdui. Tačiau absurdo dramos tikslas yra ne absurdo teigimas, o, Martino Eslino (Martin Esslin) žodžiais tariant, galimybė pažvelgti į absurdiškas situacijas atmerktomis akimis ir, patyrus katarsį, išsilaisvinti iš absurdo. Prasmingas gyvenimas – vienintelis būdas įveikti absurdą.

1952 m. Beketas išspausdino pjesę *Belaukiant Godo*. 1953 m. Paryžiaus teatre įvykus premjerai rašytojas sulaukė pasaulinės šlovės. Pjesė visam laikui įėjo į teatro istoriją kaip absurdo dramaturgijos šedevras. Nuo 1956 m. Beketas rašė pjeses radijui, 1961 m. Vokietijoje, Bylefeldo mieste pagal Beketo pjesę *Paskutinė Krepo juosta* pastatyta Marselio Mihailovičiaus (Marcel Mihailovic) opera. 1964 m. pagal Beketo scenarijų, jam pačiam dalyvaujant, JAV nufilmuojama kino juosta „Film“ (rež. Alanas Schneideris). Beketas mirė Paryžiuje 1989 m. gruodžio 22 d. Palaidotas Monparnaso kapinėse.

Beketas mėgo vienatvę, norėjo likti nepastebimas ir po mirties. Užbaigęs visus savo kūrinius, perdavė rankraščius Samjuelio Beketo fondo direktoriui. Beketas nenorėjo sukelti rūpesčių artimiesiems, paskutines dienas praleido pensione. Apie jo mirtį buvo paskelbta tik po laidotuvių – tokia buvo Beketo valia.

Režisierius Peteris Brukas (Peter Brook) Beketo pjeses pavadino pačiais tikriausiais simboliais, kurių ryškūs vaizdai yra giliai įsišakniję pasaulio kultūroje: du vyrai, kažko lauškiantys prie sunykusio medžio (*Belaukiant Godo*), senis, klausantis savo paties balso iš magnetofono juostos (*Paskutinė Krepo juosta*), moteris, iki juosmens užkasta smėlyje (*Laimingos dienos*), tėvai šiukšlių konteineriuose (*Baigmė*), trys galvos urnose (*Komedija*) ir t. t. „Mes aiškiai jaučiame, kad su kiekvienu jų mus sieja kažkoks ryšys, tačiau, – kaip teigia Brukas, – niekad nieko nesuprasime, jeigu lauksime, kad kas nors išaiškintų jų prasmę.“ Režisieriaus įžvalga skatina savarankišką ir individualią Beketo pjesių interpretaciją.

Literatūros kritikė Ilona Gražytė-Maziliauskienė ieško atsakymo į klausimą, kokią prasmę turi individualus santykis su Beketo ir kitų absurdo atstovų kūriniais: „Beckettas nėra malonus rašytojas, nes nėra malonu gyventi be iliuzijų. Dažnai atrodo griauantis rašytojas, nes, sugriovęs iliuzijas, neduoda atsakymo – Beckettas neleidžia mums identifikuoti kito priešo, kaip tik mūsų prigimtį“. Absurdo pjesės atskleidžia universalias, apibendrintas situacijas, kurios skaitytojo bei žiūrovo dėmesį nukreipia į save patį, skatina kritiškai pažvelgti į savo asmeninę patirtį, atpažinti absurdą savo gyvenime.

Absurdo dramose sukurtas originalus pasaulėžiūros modelis turėjo įtakos daugelio dramaturgų kūrybai. Absurdo drama, dar vadinama antidrama, paneigia klasikinės dramos principus. Pavyzdžiui, klasikinės dramos struktūros pagrindas yra perimtas iš pasakų, kuriose herojus įveikia vis didesnes kliūtis ir pasiekia tikslą. Absurdo dramos (antidramos) kūrėjai renkas kitą – „pasakos be galo“ tipą. Beketas neatsitiktinai antrąjį *Belaukiant Godo* veiksmą pradeda Vladimiro daina: „Išalko šuo labai / Ir prie dešros priėjo – / Užtvojo negyvai / Su samčiu jį virėjas. / Ir šunį šunys, jo draugai, / Palaidojo suėję. / Pastatė kryžių nedažytą / Ir užrašą pridėjo: / Išalko šuo labai / Ir prie dešros priėjo...“

Beketo pasitelkta dainelė – „pasaka be galo“ lakoniškai apibendrina absurdo dramos (antidramos) pagrindinius bruožus. Kompozicija grindžiama ne įvykių kaita, dinamiškai vedančia tikslo link, kaip būdinga klasikinei dramai, o *veiksmų, įvykių kartinimu*. Dramatiški, tragiški įvykiai (šiam pavyzdyje – mirtis) vaizduojami kasdienėje buitishkoje aplinkoje. Veikėjai kalba buitine kalba, kuri įvykį paverčia komišku (Užtvojo negyvai / su samčiu jį virėjas). Absurdo dramose veikia tipizuoti personažai, kurie turi didesnę ar mažesnę galią,

jie išnaudoja kiekvieną progą psichologiškai ar fiziškai pademonstruoti savo viršenybę. Šiame pavyzdyje virėjas įkūnija aukšesniąją galią turintį asmenį, kuris, beje, tarnauja kitiems, bet jaučiasi galįs žeminti ar net užmušti alkaną šunį, įkūnijantį absurdo dramose silpnesnį, dažniausiai iš visuomenės išstumtą ar negalią turintį asmenį (benamį, ligonį ir pan.). Virėjo užmuštą „šunį šunys, jo draugai“ palaidoja, pastato kryžių, užrašo įvykio „istoriją“ – tai visuomenės dalis, kuri paiso tradicijų, atlieka tokioje situacijoje prideramą ritualą. Humaniškumas yra būdingas absurdo dramos veikėjams, neretai pasireiškia ištikimybe savo artimui, buvimu drauge. Tačiau jis ir problemiškas – dažnai nuoširdų globojimą lydi fizinis ar psichologinis smurtas, veikėjai susitaiko su neteisybe (dainelėje šunys neprotestuoja dėl virėjo įvykdyto nusikaltimo). Beketo pasitelkta dainelė atskleidžia absurdo estetikai būdingą *paprastumą*, iš liaudies kultūros perimtą *primityvistinį stilių*, kurį pasitelkus siekiama *komiškumu išryškinti tragizmą*, o *tragiškumu – komizmą*. Veikiančiųjų asmenų komiškas naivumas kelia gaudulį ir užuojautą (pavyzdžiui, Vladimiro ir Estragono naivus tikėjimas sulaukti Godo), o galios demonstravimas, priešingai, – juoką bei pasibjaurėjimą (pavyzdžiui, Poco elgesys *Belaukiant Godo I* veiksmė; valdovo galios demonstravimas Eženo Jonesko (Eugéne Ionesco) pjesėje *Karalius miršta*).

Beketo pjesės įkvėpė jaunos žmones sovietinėje Lietuvoje sukurti neformalų teatrinį judėjimą, kuris sutelkė gausų būrį bendraminčių. Vilniaus dailės institute studentai Arvydas Ambrasas ir Regimantas Midvikis įkūrė „Koridoriaus teatrą“, gyvavusį 1967–1970 m., kuriame statė savo parašytas absurdo pjeses (*Duobė*, 1967; *Maratonas*, 1968; *Pirmadienio popietė*, 1970). „Koridoriaus teatre“ buvo suvaidinta ir Beketo pjesė *Vaidinimas žodžių I* (1970, rež. Arvydas Ambrasas, vaidino Mečislovas Ščepavičius. 1971 m. Lietuvos Jaunimo teatro aktorius Rimgaudas Karvelis šį monospektaklį nufilmavo). Absurdo teatro poetika turėjo įtakos Juozo Erlicko pjesėms, vaidintoms Viniaus universiteto studentų teatre. Į profesionalųjį Lietuvos teatrą absurdo idėjos atėjo su Kazio Sajos *Mamutų medžiokle* (1968 m. Kauno dramos teatre režisavo Jonas Jurašas). Cenzūra po kurio laiko suprato, kad absurdo poetika yra pavojingas sovietinės sistemos kritikos ginklas, todėl bandė uždrausti *Mamutų medžioklės* spektaklį (1969), uždarė „Koridoriaus teatrą“ (1970). Beketo pjesės į teatro sceną praspūsdavo dėl atsitiktinumų – Vilniaus universiteto studentai pastatė Beketo pjesę *Žaidimo pabaiga* (1980), Klaipėdos dramos teatras – *Belaukiant Godo* (1982). Atkūrus nepriklausomybę, absurdo pjesių, taip pat ir Beketo kūrybos aktualumas sumažėjo, nes pasikeitęs visuomenės gyvenimas skatina naujai interpretuoti absurdo klasikos kūrinius.

Siūloma literatūra: Samuel Beckett, *Teatras: dramų rinkinys*, sudarė Dovydas Judelevičius, Vilnius: Baltos lankos, 2009; Marija Aušrinė Povilionienė, „Nesusikalbantys absurdo dramos žmonės“, in: *Gyvenimo ir teatro vaidinimai: XX amžiaus Vakarų drama*, Vilnius: Charibdė, 2004, p. 104–118.

Samjuelis Beketas

BELAUKIANT GODO

VEIKĖJAI

ESTRAGONAS

VLADIMIRAS

LAKIS

POCO

BERNIUKAS

PIRMAS VEIKSMAS

Kaimo kelias, šalia medis. Vakaras.

ESTRAGONAS sėdi ant žemės ir bando nuslauti batą. Galuojasi, traukdamas abiem rankom.

Netekęs jėgų, nuleidžia rankas, uždušęs ilsisi, vėl imasi bato.

Įeina VLADIMIRAS

ESTRAGONAS (*vėl nuleidžia rankas*). Nieko nepadarysi.

VLADIMIRAS (*artėja smulkiu žingsneliu, prasižergęs, nelinkstančiomis kojomis*). Ir aš pradėdu taip manyti. Ilgai vijau šalin tą mintį, sakiau, būk protingas, Vladimirai, juk dar ne viską išbandei. Ir vėl imdavausi žygių. (*Mąsto apie savo žygius. Estragonui*) Vadinasi, tu vėl čia.

ESTRAGONAS. Tikrai?

VLADIMIRAS. Džiaugiuosi vėl tave matydamas. Maniau, kad visai išėjai.

ESTRAGONAS. Ir aš,

VLADIMIRAS. Reikėtų atšvęsti susitikimą. (*Galvoja*) Stokis, apkabinsiu tave. (*Duoda Estragonui ranką*)

ESTRAGONAS (*susierzinęs*). Pala, pala.

Pauzė

VLADIMIRAS (*įsižeidęs, šaltai*). Ar galiu sužinoti, kur ponas praleido naktį?

ESTRAGONAS. Griovyje.

VLADIMIRAS (*nustebeš*). Griovyje? Kurgi?

ESTRAGONAS (*be jokio gesto*). Tenai.

VLADIMIRAS. Ir tavęs nemušė?

ESTRAGONAS. Mušė... Kur nemuš.

VLADIMIRAS. Vis tie patys?

ESTRAGONAS. Tie patys? Ką aš žinau.

Pauzė

VLADIMIRAS. Kai apie tai pagalvoju... jau kuris laikas... savęs klausiu... kuo būtum virtes... be manęs... (*Tvirtai*) Kaulų krūvelė iš tavęs dabar būtų likusi, nieko daugiau.

ESTRAGONAS (*užgautas*). Na ir kas?

VLADIMIRAS (*prislėgtas*). Vienas to neišvertum. (*Po kurio laiko, gyvai*) Bet kurių galų dabar nusiminti. Reikėjo apie tai galvoti prieš amžinybę, kokiais tūkstantis devyniašimtais.

ESTRAGONAS. Gana. Padėk man nusitraukti tą šlamštą.

VLADIMIRAS. Susikibą už rankų, būtume vieni pirmųjų nušokę nuo Eifelio bokšto. Tada viskas buvo kitaip. Dabar jau per vėlu. Mūsų netgi nebeleistų užkopt į viršų. (*Estragonas galuojasi su batų*) Ką tu čia darai?

ESTRAGONAS. Nusiauti noriu – argi tau niekad nėra taip buvę?

VLADIMIRAS. Ne kartą tau sakiau, kad nusiauti reikia kasdien. Turėtum atidžiau manęs klausytis.

ESTRAGONAS (*bejėgiškai*). Padėk!

VLADIMIRAS. Skauda?

ESTRAGONAS. Skauda?! Jis dar klausia!

VLADIMIRAS (*įkarščio pagautas*). Tarsi tu vienas kankiniesi! Aš tau tuščia vieta. Norėčiau tave pamatyti mano kailyje. Štai tada žinotum.

ESTRAGONAS. Tau skaudėjo?

VLADIMIRAS. Skaudėjo?! Jis dar klausia!

ESTRAGONAS (*parodo pirštu*). Dėl to neturėtum būti atsisagstęs.

VLADIMIRAS (*pasilenkia*). Tavo tiesa. (*Užsisėga*) Reikia paisyt ir smulkmenų.

ESTRAGONAS. Ką aš galiu tau pasakyti – visada atidedi paskutiniam akimirksniui.

VLADIMIRAS (*svajingai*). Paskutiniam akimirksniui... (*Susimąsto*) Nors trunka ilgai, bet bus gerai. Kas taip sakė?

ESTRAGONAS. Tai nenori man padėt?

VLADIMIRAS. Kartais man atrodo, kad štai jau ateina. Tada jaučiuosi klaikiai. (*Nusiima skrybėlę, žiūri vidun, pabrauko ranka, nupurto, užsideda*) Na, kaip tau pasakyti? Ramu ir drauge... (*ieško žodžio*) siaubinga. (*Su patosu*) Siaubinga. (*Vėl nusiima skrybėlę, žiūri vidun*) Taigi! (*Stuksena per skrybėlę, lyg norėdamas kažką iškratyti, vėl žiūri į vidų, užsideda*) Vienu žodžiu...

Estragonas, sukaupęs visas jėgas, nusitraukia batą. Žiūri vidun, krapšto ranka, apverčia, krato, ieško ant žemės, ar kas nenukrito, nieko nesuranda, vėl kiša ranką į batą, akys be išraiškos

ESTRAGONAS. Nieko.

VLADIMIRAS. Parodyk.

ESTRAGONAS. Nėra ko rodyt.

VLADIMIRAS. Bandyk vėl apsiauti.

ESTRAGONAS (*apžiūrėjęs savo koją*). Tegu bent kiek prasivėdina.

VLADIMIRAS. Štai koks tas žmogus: koneveikia batus, o kalta jo paties koja. (*Dar kartą nusiima skrybėlę, žiūri vidun, braukia ranka, krato, stuksena per viršų, pučia į vidų, užsideda*) Man jau neramu daros. (*Pauzė. Estragonas sūpuoja koją, judindamas kojos pirštus, kad jie geriau atsigautų ore*) Vieną vagį išgelbėjo. (*Po pauzės*) Tai padorus procentas. (*Po pauzės*) Gogo...

ESTRAGONAS. Ką?

VLADIMIRAS. O jeigu imtume atgailauti?

ESTRAGONAS. Dėl ko?

VLADIMIRAS. Tiek to... (*mąsto*) Nereikia per daug gilintis.

ESTRAGONAS. Dėl to, kad esame gimę?

Vladimiras ima kvatotis, tačiau jo veidas staiga persikreipia, ir jis nustoja juoktis, susiėmęs už pilvo apačios

VLADIMIRAS. Nedrįstu net juoktis.

ESTRAGONAS. Kokia baisi negalia.

VLADIMIRAS. Tiktai šypсотis. (*Išsišiepia iki ausų, šypsena kurį laiką sustingsta, paskui staiga dingsta nuo veido*) Tai ne tas pats. Žodžiu... (*Po pauzės*) Gogo...

ESTRAGONAS (*suiržęs*). Ko dar?

VLADIMIRAS. Ar esi skaitęs Bibliją?

ESTRAGONAS. Bibliją... (*svarsto*) Gal ir buvau užmetęs akį.

VLADIMIRAS (*nustebęs*). Toje mokykloje, kur nebuvo Dievo?

ESTRAGONAS. Jau nebežinau, ar jis ten buvo, ar ne.

VLADIMIRAS. Tu tikriausiai painioji mokyklą su kalėjimu.

ESTRAGONAS. Galbūt. Prisimenu Šventąją Žemę. Iš spalvotų žemėlapių. Labai gražių. Negyvoji jūra blyškiai mėlyna. Vien į ją žiūrint, džiūdavo gerklė. Štai kur, sakiau, praleisim medaus mėnesį. Plaukiosim. Būsime laimingi.

VLADIMIRAS. Tau reikėjo būti poetu.

ESTRAGONAS. Aš ir buvau. (*Rodo į savo skarmalus*) Argi nematyti?

Pauzė

VLADIMIRAS. Apie ką čia kalbėjau... Kaip tavo koja?

ESTRAGONAS. Tinsta.

VLADIMIRAS. Ak taip, apie plėšikus. Prisimeni?

ESTRAGONAS. Ne.

VLADIMIRAS. Nori, kad papasakočiau?

ESTRAGONAS. Ne.

VLADIMIRAS. Greičiau laikas bėga. (*Pauzė*) Tie du plėšikai buvo nukryžiuoti kartu su Išganytoju.

ESTRAGONAS. Su kuo?

VLADIMIRAS. Su Išganytoju. Du plėšikai. Sako, vienas buvo išganytas, o antras... (*ieško antonimo žodžiui „išganytas“*) pasmerktas.

ESTRAGONAS. Išganytas?

VLADIMIRAS. Išgelbėtas nuo pragaro.

ESTRAGONAS. Einu. (*Nejuda*)

VLADIMIRAS. Ir vis dėlto... (*Po pauzės*) Kaip čia yra, kad... Tikiuosi, tau neįkyriu.

ESTRAGONAS. Aš nesiklausau.

VLADIMIRAS. Kaip čia yra, kad apie tą atsitikimą pasakoja tik vienas iš keturių evangelistų? Juk visi keturi buvo tenai, bent jau netoliese. Ir tik vienas kalba apie išgelbėtą piktadarių. (*Po pauzės*) Klausyk, Gogo, retkarčiais galėtum atsiliepti.

ESTRAGONAS. Aš klausau.

VLADIMIRAS. Vienas iš keturių. Iš kitų trijų du visai apie tai neužsimena, o trečiasis sako, kad juodu abu prieš jį burnojo.

ESTRAGONAS. Prieš ką?

VLADIMIRAS. Ką?

ESTRAGONAS. Nieko nesuprantu... (*Po pauzės*) Prieš ką burnojo?

VLADIMIRAS. Prieš Išganytoją.

ESTRAGONAS. Kodėl?

VLADIMIRAS. Todėl, kad jis nenorėjo jų išgelbėti.

ESTRAGONAS. Nuo pragaro?

VLADIMIRAS. Na ne! Nuo mirties.

ESTRAGONAS. Ir tada?

VLADIMIRAS. Tada reikėjo pasmerkti juos abu.

ESTRAGONAS. O paskui?

VLADIMIRAS. Bet vienas iš evangelistų sako, kad vienas plėšikas buvo išganytas.

ESTRAGONAS. Na tai kas? Jų nuomonės skiriasi, štai ir viskas.

VLADIMIRAS. Jie visi keturi buvo tenai. Bet štai tik vienas sako, kad plėšikas buvo išganytas. Kodėl juo reikia tikėti labiau negu kitais?

ESTRAGONAS. Kas juo tiki?

VLADIMIRAS. Ogi visi. Tik ši versija ir težinoma.

ESTRAGONAS. Žmonės yra kretinai.

Jis sunkiai pakyla, šlubuoja kairiųjų kulisų link, sustoja, žiūri tolyn prisidengęs ranka akis, grįžta, eina dešiniųjų kulisų link, žiūri į tolį. Vladimiras jį lydi žvilgsniu, paskui lenkiasi pakelti batų, žiūri vidun, staigiai numeta

VLADIMIRAS. Tpfu! (*Spjauna ant žemės*)

Estragonas sugrįžta į scenos vidurį, žiūti scenos gilumon

ESTRAGONAS. Nuostabi vietelė. (*Atsigręžia, eina prie rampos, žvelgia į publiką*) Gražu pažiūrėti. (*Atsisuka į Vladimirą*) Eime.

VLADIMIRAS. Nevalia.

ESTRAGONAS. Kodėl?

VLADIMIRAS. Laukiam Godo.

ESTRAGONAS. Tiesa. (*Po pauzės*) O tu tikrai žinai, kad čia?

VLADIMIRAS. Kas?

ESTRAGONAS. Kad reikia laukti čia?

VLADIMIRAS. Sakė, kad prie medžio. (*Jie žiūri į medį*) Ar matai dar kokį medį?

ESTRAGONAS. O kas tai per medis?

VLADIMIRAS. Tarytum gluosnis.

ESTRAGONAS. O kurgi lapai?

VLADIMIRAS. Turbūt nudžiūvęs.

ESTRAGONAS. Jau liovėsi verkęs.

VLADIMIRAS. Ko gero, metas nebe tas.

ESTRAGONAS. O gal čia tik krūmokšnis?

VLADIMIRAS. Krūmas.

ESTRAGONAS. Krūmokšnis.

VLADIMIRAS (*vėl nori prieštarauti, bet susilaiko*). Ką turi galvoje? Kad sumaišėm vietą?

ESTRAGONAS. Jis jau turėtų būti čia.

VLADIMIRAS. Jis tvirtai nesakė, kad ateis.

ESTRAGONAS. O jeigu neateis?

VLADIMIRAS. Ateisime rytoj.

ESTRAGONAS. O paskui poryt.

VLADIMIRAS. Galbūt.

ESTRAGONAS. Ir paskui visą laiką.

VLADIMIRAS. Kitaip sakant...

ESTRAGONAS. Kol jis ateis.

VLADIMIRAS. Tu negailestingas.

ESTRAGONAS. Mes jau vakar buvom atėję.

VLADIMIRAS. Na ne, klysti.

ESTRAGONAS. O ką mudu veikėme vakar?

VLADIMIRAS. Ką veikėme vakar?

ESTRAGONAS. Taip.

VLADIMIRAS. Dievaži... (*Įpykęs*) Skleisti abejones – čia jau tavo privalumas!

ESTRAGONAS. Man atrodo, kad mes jau esame čia buvę.

VLADIMIRAS (*dairosi aplinkui*). Vietovė tau pažįstama?

ESTRAGONAS. Aš to nesakau.

VLADIMIRAS. Ir ką gi?

ESTRAGONAS. Tai nieko nereiškia.

VLADIMIRAS. Vis tiek... šitas medis... (*Atsisuka į publiką*)... šitas purvynas.

ESTRAGONAS. Tu įsitikinęs, kad šiandien vakare?

VLADIMIRAS. Kas šiandien?

ESTRAGONAS. Kad reikėtų laukti?

VLADIMIRAS. Sakė, kad šeštadienį. (*Po pauzės*) Man rodos.

ESTRAGONAS. Po darbo.

VLADIMIRAS. Regis, buvau užsirašęs. (*Rausiasi po kišenės, prigrūstas visokio šlamšto*)

ESTRAGONAS. O kurį šeštadienį? Ir ar šiandien šeštadienis? O gal sekmadienis? Arba pirmadienis? Arba penktadienis?

VLADIMIRAS (*paklaikęs dairosi aplinkui, tarsi diena būtų užrašyta kur nors horizonte*). Negali būti.

ESTRAGONAS. Arba ketvirtadienis.

VLADIMIRAS. Ką daryt?

ESTRAGONAS. Jeigu jis buvo atėjęs vakar ir mūsų nerado, šiandien tikrai nebeateis.

VLADIMIRAS. Bet tu sakei, kad mes buvom čia atėję vakar vakare.

ESTRAGONAS. Galėjau. (*Po pauzės*) Patylėkim truputį, gerai?

VLADIMIRAS (*bejėgiškai*). Gerai.

Estragonas vėl sėdasi ant žemės. Vladimiras neramiai žingsniuoja po sceną, retkarčiais sustoja ir žvalgosi į horizontą. Estragonas užmiega.

VLADIMIRAS (*sustojęs priešais Estragoną*). Gogo... (Pauzė) Gogo... (Pauzė) Gogo!

Estragonas pašoka iš miegų

ESTRAGONAS (*su siaubu suvokęs savo situaciją*). Miegojau. (*Priekaištingai*) Kodėl tu man niekada neleidi pamiegoti?

VLADIMIRAS. Pasijutau vienišas.

ESTRAGONAS. Aš sapnavau.

VLADIMIRAS. Tik nepasakok!

ESTRAGONAS. Aš sapnavau, kad...

VLADIMIRAS. Nepasakok!

ESTRAGONAS (*rodo į pasaulį*). Tau šito pakanka? (*Pauzė*) Negražu, Didi. Kam gi daugiau papasakosiu savo vidinius košmarus?

VLADIMIRAS. Tegu jie ir lieka viduje. Gerai žinai, kad aš to nepakenčiu.

ESTRAGONAS (*šaltai*). Būna akimirku, kai savęs klausiu, ar ne geriau mudviem būtų išsiskirti.

VLADIMIRAS. Toli nenueitum.

ESTRAGONAS. Tai iš tikrųjų būtų didelis nepatogumas. (*Po pauzės*) Ar ne tiesa, Didi, kad tai būtų didelis nepatogumas? (*Po pauzės*) Kai kelis toks gražus. (*Po pauzės*) O bendrakaiviai geručiai. (*Po pauzės, švelniai*) Ar ne, Didi?

VLADIMIRAS. Ramybės.

ESTRAGONAS (*aistringai*). Ramybė... ramybė... (*Svajingai*) Anglai sako „raamybė“. Tai raamūs žmonės. (*Po pauzės*) Esi girdėjęs anekdotą apie anglą bordelyje?

VLADIMIRAS. Taip.

ESTRAGONAS. Papasakok.

VLADIMIRAS. Atstok.

ESTRAGONAS. Vienas anglas įkaušo ir nuėjo į bordelį. Šeimininkė jo klausia, kokios jis norėtų: blondinės, brunetės ar rudos. Pasakok toliau.

VLADIMIRAS. *Atstok! (Išeina)*

Estragonas pakyla ir seka iš paskos iki scenos krašto. Estragono mimika panaši į žiūrovo, stebincio boksininkų kovą. VLADIMIRAS sugrįžta, praeina pro Estragoną, slenka per sceną nuleidęs akis. Estragonas žengia jo link, sustoja

ESTRAGONAS (*švelniai*). Tu norėjai man kažką pasakyti? (*Vladimiras neatsiliepia. Estragonas prieina dar arčiau*) Tu ketini man kažką pasakyti? (*Pauzė. Dar žingsnis į priekį*) Sakyk, Didi...

VLADIMIRAS (*neatsigręždamas*). Neturiu ko tau pasakyti.
[...]

ANTRAS VEIKSMAS

Rytojaus diena. Ta pati valanda. Ta pati vieta.

Estragono batai, suglausti užkulniais, nosimis į šalis, stovi prie rampos. Lakio skrybėlė tebėra kur buvusi

Medį dengia lapija

Greitai įeina VLADIMIRAS. Sustoja ir ilgai žiūri į medį. Paskui staiga ima skubriai žingsniuoti po sceną tai į vieną, tai į kitą pusę. Vėl sustoja prie batų, lenkiasi, ima vieną, apžiūri, pauosto, rūpestingai stato atgal. Vėl pradeda blaškytis po sceną. Sustoja prie dešiniųjų kulisų, ilgai žiūri į tolį prisidėjęs ranką prie kaktos.

Žingsniuoja pirmyn atgal. Sustoja prie kairiųjų kulisų, veiksmas kartojasi. Žingsniuoja šen ir ten. Staiga sustoja, susineria rankas ant kiūtinės, užverčia galvą ir ima visa gerkle dainuoti

VLADIMIRAS. Išalko šuo labai...

Kadangi pradėjo per žemai, liaujasi dainavęs, atsikosti ir pradeda aukštesniu tonu:

Išalko šuo labai
Ir prie dešros priėjo –
Užtvojo negyvai
Su samčiu jį virėjas.
Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję...

Sustoja, atgauna kvapą, pradeda vėl:

Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję.
Pastatė kryžių nedažytą
Ir užrašą pridėjo:
Išalko šuo labai
Ir prie dešros priėjo –
Užtvojo negyvai
Su samčiu jį virėjas.
Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję.

Sustoja, atsikvepia, vėl pradeda:

Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję...

Nutyla, kurį laiką stovi nejudėdamas, paskui vėl ima karštligišškai žingsniuoti po sceną. Vėl sustoja priešais medį, vaikšto pirmyn atgal, sustoja priešais batus, vėl vaikštoinėja, bėga prie kairiųjų kulisių, žiūri į tolį. Tuo metu iš už kairiųjų kulisių pasirodo ESTRAGONAS, basas, nuleista galva, jis lėtai eina per sceną. Vladimiras atsigręžia ir jį pamato

VLADIMIRAS. Vėl tu! (*Estragonas sustoja, nepakeldamas galvos. Vladimiras eina prie jo*) Eikš, aš tave apkabinsiu!

ESTRAGONAS. Neliesk manęs!

Vladimiras įsižeidęs susilaiko. Pauzė

VLADIMIRAS. Tu nori, kad ečiau šalin? (*Po pauzės*) Gogo! (*Po pauzės. Įdėmiai žiūri į jį*) Tave mušė? (*Po pauzės*) Gogo! (*Estragonas visą laiką tyli nuleidęs galvą*) Kur tu praleidai naktį? (*Pauzė. Vladimiras prieina artyn*)

ESTRAGONAS. Neliesk manęs! Nieko neklausk! Nieko nesakyk! Būk su manimi

VLADIMIRAS. Argi aš esu kada nors tave palikęs?

ESTRAGONAS. Tu leidai man išeiti.

VLADIMIRAS. Pažiūrėk į mane. (*Estragonas nesijudina. Garsiai*) Pažiūrėk į mane, tau sakau!

Estragonas pakelia galvą. Jie ilgai žiūri vienas į kitą, tai atitraukdami, tai priartėdami, pakreipę galvą į šoną, tarsi žiūrėtų į kokią meną kūrinių, virpėdami artėja vienas prie kito, paskui staiga apsikabina, ploja vienas kitam per nugarą. Paleidžia vienas kitą iš glėbio. Estragonas, praradęs atsparą, vos nenugrįūva

[...]

ESTRAGONAS. Didi!

VLADIMIRAS. Klausau.

ESTRAGONAS. Aš daugiau nebegaliu.

VLADIMIRAS. Taip tik sakai.

ESTRAGONAS. O jeigu mes išsiskirtume? Gal būtų geriau.

VLADIMIRAS. Rytoj pasikarsim. (*Po pauzės*) Jei neateis Godo.

ESTRAGONAS. O jeigu ateis?

VLADIMIRAS. Būsim išgelbėti. (*Nusiima skrybėlę – tai Lakio skrybėlė, dirsteli į vidų, pabraukia ten ranka, pakrato, užsideda*)

ESTRAGONAS. Eime?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Ką?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Užsimauti kelnes?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Tiesa. (*Užsimauna kelnes*)

Pauzė

VLADIMIRAS. Eime?

ESTRAGONAS. Eime.

Abu nejuda iš vietos

UŽDANGA

Chorche Luisas Borchesas

Argentinos išskirtinumo ženklas yra ne tik aistringasis šokis tango – šalį išgarsino ir unikalūs rašytojai **Chorché Luisas Borchesas** (Jorge Luis Borges, 1899–1986) bei Chulijas Kortasaras (Julio Cortázar). Borchesas sukūrė intelektualios novelės tipą ir savo matematiškai preciziška kūryba padarė įtaką daugeliui XX a. žodžio meistrų. Jis mokė kalbėti glaustai ir tik apie tai, kas esminga. Taip pat reiškėsi kaip poetas, eseistas, kritikas, vertėjas.

Novelinės sintezės viršūnę pasiekusio Borcheso tekstų sudėtingumas ir labai koncentruotas rašymas vaizdingai apibūdinamas taip: jis davė pradžių literatūrai, pakeltai kvadratu, ir kartu literatūrai, kuri yra tarsi iš pačios savęs ištraukta kvadratinė šaknis. Pasakyta įmantriai,

bet taikliai, nes perprasti jo siūlomas neįprastas struktūras ir kalbinio žaidimo taisykles, išlukštenti užkoduotas prasmes labai nelengva. Pats mėgo kartoti, kad skaitymas yra daug svarbesnė intelektualinė veikla už rašymą ir kiekvienas skaitymas „perrašo tekstą“. Borchesas konstravo mažo formato kūrinius, kuriuos pats vadino „fikcijomis“ (tai, kas nesama, įsivaizduojama), ir neparašė nė vienos storos knygos. Pirmoji lietuviškai pasirodžiusi novelių rinktinė taip pat vadinosi *Fikcijos* (2000) ir sąlygiškai paženklino rašytojo gimimo šimtmetį.

Susiduriame su proza, kuri grįsta ne istorijų ar santykių pasakojimu (visai nerasime meilės dramų), bet vaizduotės konstruktyvumu ir erudicija. Kartais paaiškinimų ir komentarų kūrinio gale tiek daug, kad juos galima skaityti kone kaip antrą lygiagretų tekstą (juos gausiai rašė ir pats autorius, ir jo tekstų vertėjai iš ispanų kalbos). Sakyta, kad trijuose puslapiuose šis rašytojas gali pateikti viso romano santrauką.

Borchesas gimė Buenos Airėse 1899 m., mirė Ženevoje 1986 m. Jo gyvenime Lotynų Amerika ir Europa glaudžiai susipynusios. Paauglystę praleido Europoje, trumpam buvo susižavėjęs avangardo estetiniais ieškojimais, tačiau grįžęs į Argentiną nuo jų nutolo, atsigrėžė į universalizmą ir vietinį koloritą (*criollismo*), nors nemėgo tango (laikė jį sentimentaliai erotišku), bet dievino vyrų pramogą milongą – lėtą šokį, kuriuo, lydint gitaros muzikai, pasakojama apie drąsą, peilius ir dvikovas. Borgesas niekada nesimokė universitete, bet buvo nepaprastai išsilavinęs (teigė, kad universitetą jam atstojo tėvo – kario ir psichologijos profesorius – biblioteka), mokėjo ispanų, anglų, lotynų, prancūzų, vokiečių kalbas, iš auklės paragvajietės išmoko indėnų (*guarani genties*), išvertė į ispanų kalbą keliolika geriausių XX a. Europos literatūros klasikų kūrinių. Po traumos apakęs rašytojas ėmėsi ugdyti protą, o nuotykių ieškojo žinynuose ir knygoje (viena mėgstamiausių – Britų enciklopedija). Yra dirbęs mažos vietinės bibliotekos tarnautoju, o už nepaklusnumą Argentinos diktatoriaus Perono valdymui pažemintas iki turgaus vištų ir triušių inspek-

toriaus. Vieną dieną turguje nebepasirodė – ėmė keliauti po pasaulį ir skaityti paskaitų ciklus. Svarbiausia moteris jo gyvenime buvo motina, sulaukusi beveik šimto metų. Rašytojas pirmą kartą vedė vėlai (68-erių) ir nesėkmingai. Antrąją jo žmona tapo studentė, sekretorė, autorinių teisių paveldėtoja Maria Kodama. Visų Borgesą supusių moterų misija – būti neregio „akimis“, tačiau jo kūryboje moterų beveik nesama, neplėtojamos vyro ir moters santykių, meilės temos. Kritikai jo poezijoje randa vieną vienintelį meilės eilėrašį. Rašytojas nemėgo atvirų autobiografinių detalių, jas užmaskuodavo išmone, alegorijų ir simbolių šydu ir manė, kad fantastinė literatūra taip pat grįsta patirtimi, kaip ir realinė.

Borchesas siekė universalumo – dažname jo kūrinyje vyrauja visa apimantys simboliai: sodas, visata, labirintas, pasaulio biblioteka kaip visų žinių kaupyklos, visų laikų ir visų erdvių pilnatvė, įmanomų ir neįmanomų dalykų suma. Prieš 70 metų parašyta novelė „Babelio biblioteka“ išgarsino rašytoją, griežtas jo mąstymas ir taupus stilius paveikė visą žymiausių Lotynų Amerikos romanistų kartą. XX a. septintajame dešimtmetyje Paryžiuje Borgeso kūrybai skirtas specialus žurnalo numeris, jis tapo tarptautine garsenybe. Įdomi detalė: į novelę „Babelio biblioteka“ įterpiamas neva penkių šimtų metų senumo tekstas, kuriame minima ir lietuvių kalba – „samojedų–lietuvių dialektas, paimtas iš *guarani*, su klasikinės arabų kalbos moduliacijomis“. Kai ispanistas ir menotyrininkas Stasys Goštautas, asmeniškai pažinojęs Borchesą, paklausė, kaip tokia neįtikėtina etimologija galėjo atsirasti, šis paaiškines, kad turtingos tėvo bibliotekos senoje enciklopedijoje radęs lyginamąjį sanskrito ir lietuvių kalbos žodyną.

„Babelio biblioteka“ vaizduoja begalinę knygų aibę, o novelė „Smėlio knyga“, davusi antraštę visam rinkiniui, šlovina begalinę puslapių aibę – tai nelyg būties galimybių versmė, nes puslapiai ir tekstas nesikartoja, kad ir kiek tą knygą vartytum. Pasaulio sutvėrimo, žmogaus prigimties slėpiniai yra tokių pasakojimų daugialypiškumo pagrindas. Visa apimantis daiktų ir reiškinių sąryšingumas, pasaulio kilmės mįslė užkoduota novelėje „Dievo rašmenys“. Įkalintas belangėje actekų žynys tiki, kad pirmąją pasaulio sutvėrimo dieną Dievas užrašė burtazodį, galintį apsaugoti nuo būsimų nelaimių ir katastrofų. Kaip jį įminti? Nežmoniškomis pastangomis žynys permano paslaptį iš jaguaro dėmių, išskaito „juodus rašmenis gelsvai rudame kailyje“, bet skelbti to garsiai nebemato prasmės. Patyrus begalinį būties vientisumą, žemiškos aistros, valdžios troškimas nebeatrodo svarbios.

Borcheso kūrybos problemikos universalumą užtikrina jo erudicija – tai įvairių civilizacijų, kultūrų, religijų žinovas, laisvai operuojantis Lotynų Amerikos, senosios ir Naujųjų amžių Europos, Rytų šalių istorijos, mitologijos, filosofijos, ezoterikos, menų faktais ir idėjomis, aliuzijomis ir citatomis. Jo aistra – sisteminti, kataloguoti, apibendrinti. Kaip šmaikštus paradoksas kultūroje įsigalėjo Borcheso gyvūnų skirstymo skaičiuotė, kai rašytojas vieną greta kito vardija skirtingiausius bendro pagrindo neturinčius reiškinius: gyvūnus skirsto į „priklausančius imperatoriui“, „balzamuotus“, „prijaukintus“, „undines“, „nesuskaičiuojamus“, „šunis“, „pasakų“ ir pan. Anot Jūratės Baranovos, šis sąrašas išjudina mūsų mąstymo įpročius, koordinates ir plokštumas. Kur galėtų susitikti tie gyvūnai? Aišku, kad tik kalbos erdvėje.

Polinkį į klasifikaciją liudija ir originali *Pramanytų būtybių knyga*, apimanti net 120 trumpų, abėcėlės tvarka išrikiuotų enciklopedinių pasakojimų apie įvairių tautų mitologines,

Borchesas savo prozoje sukūrė žaismingą fantastinį pasaulį, kuriame absurdas ir paradoksai neslegia, o tik pabrėžia būties mįslingumą, kur karaliauja mistika, teologija, filosofija, labirintai ir veidrodžiai, stipraus vyro kultas.

folklorines ir literatūrinės būtybes. Vienos jų gerai pažįstamos iš vaikystės pasakų (elfai, troliai, drakonai, fėjos, nimfos, džiniai), kitos įkūnija priešistorinio žmogaus baimes (valkirijos, lemūrai, garuda, minotauras, cerberis, lamija, baziliskas), treči padarai išgalvoti mistikų, filosofų, rašytojų, kaip antai Češyro katinas iš Luiso Kerolio (Lewis Carroll) *Alisos stebuklų šalyje*. 74-as *Pramanytų būtybių* knygos pasakojimas „Minotauras“ atkartoja Antikos mitą (Kretos karalienė nuo baltojo jaučio pagimdė sūnų pabaisą – Minotaurą, kuriam paslėpti buvo pastatytas labirintas ir aukojami žmonės): „Mintis pastatyti namą taip, kad žmonės nerastų išėjimo, ko gero, dar keistesnė

negu žmogus jaučio galva, tačiau abidvi išmonės gerai dera tarpusavyje, o labirinto vaizdinys tinka Minotaurui. Visai natūralu, kad baisaus namo viduryje turi gyventi pabaisa“, – aiškina Borgesas beveik moksliniu stiliumi.

Novelės „Asterijo namai“ pasakotojas pakiliai kalba „aš“ vardu, sakosi esąs vienintelis žemėje ir didžiuojasi, kad jo namams nesą lygių. Kas jis – toks galingas, pasipūtęs, nemokantis skaityti, nuobodžiaujantis ir vienišas? Tik paskutinis sakinytis atskleidžia, kad monologą sakė pabaisa Minotauras; vėliau jį nudobė herojas Tesėjas, kuris iš karalaitės Ariadnės gavo siūlą, išvedusį iš labirinto. Žinomo mito interpretacija, naujas senųjų kultūros tekstų perrašymas – būdingas Borgeso kūrybos bruožas. Anot menininko, visi esame skolingi anksčiau kūrusiems rašytojams, o perkūrimo veiksmas yra ir atkūrimas, suaktualinimas, kultūros ženklų gražinimas į apyvertą. „Viskas jau yra įvykę ir viskas amžinai pasikartoja“, – sako Borgesas, bet visada galima atrasti originalių metaforų tam įvardyti.

Greta daugiaprasmių ir dažnai pasikartojančių sodo, rato, labirinto metaforų viena svarbiausių Borgeso prozoje yra sapno koncepcija. Ar aš gyvenu? O gal mane sapnuoja? Gal pabundame ne į tikrovę, o į ankstesnį sapną? Novelė „Laukimas“ vaizduoja įtampą laukiant mirties. Iš vagių ir nusikaltėlių būrio ištrūkti neįmanoma, tad vyras nusižeminęs laukia pelnyto keršto, kol jį iš tiesų nušauna. Jis tiek kartų sapnavo šią baigtį, kad atėjus atpildo valandai nebežino, ar tai sapnas, ar tikrovė.

Borchesas savo prozoje sukūrė žaismingą fantastinį pasaulį, kuriame absurdas ir paradoksai neslegia, o tik pabrėžia būties mįslingumą, kur karaliauja mistika, teologija, filosofija, labirintai ir veidrodžiai, stipraus vyro kultas (rašytojo proseneliai kovojo už Argentinos Nepriklausomybę, o vyro idealas buvo mirtis ant žirgo).

Siūloma literatūra: Jorge Luis Borges, *Fikcijos*, sudarė ir parengė Stasys Goštautas, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Jorge Luis Borges, *Smėlio knyga*, iš ispanų kalbos vertė ir komentarus parengė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; Jorge Luis Borges, Margarita Guerrero, *Pramanytų būtybių knyga*, iš ispanų kalbos vertė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Jūratė Baranova, „Kaip surasti Jorge's Luiso Borgeso namą?“, in: Jūratė Baranova, *Meditacijos: tekstai ir vaizdai*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 9–16.

Chorché Luisas Borchesas

SMĖLIO KNYGA

ASTERIJO NAMAI

Ir karalienė pagimdė sūnų, ir davė jam Asterijo¹ vardą.

APOLODORAS², BIBLIOTEKA, III, 1

Žinau, kad mane kaltina puikybe, mizantropija, o gal net beprotybe. Tokie kaltinimai (už juos tinkamu laiku atsilyginsiu) yra iš piršto laužti. Tiesa, aš neišeinu iš savo namų, bet tiesa ir tai, kad jų durys (jų – begalybė*) dieną ir naktį atviros žmonėms ir žvėrimis. Tegu užsuka, kas nori. Tik čia nėra nei moteriškos prabangos, nei rafinuoto rūmų spindesio, tik ramybė ir vienatvė. Tai namai, kuriems nėra lygių visoje žemėje. (Meluoja tie, kurie tvirtina, jog panašių namų esama Egipte.) Net mano šmeižikai pripažįsta, kad namuose nėra *jokių baldų*. Dar viena nesąmonė: neva aš, Asterijas, esu kalinys. Gal pakartoti, jog visos durys atviros? Pridurti, kad nėra nė vieno skląščio? Be to, kartą vakarėjant išsmukau į gatvę, bet grįžau dar nakčiai neprasidėjęs, mat pašiurpau nuo prastuomenės veidų, bespalvių ir plokščių kaip delnas. Saulė jau buvo nusileidusi, tačiau iš gailaus vaiko verkšlenimo ir gūdžių minios maldavimų supratau, jog mane atpažino. Žmonės meldėsi, bėgo, puolė kniūbsti ant žemės; kai kurie užsiropštė ant Dviašmenio kirvio³ šventyklos stilobato⁴, kiti metėsi rinkti akmenis. Kažkas, regis, šoko į jūrą. Ne veltui mano motina buvo karalienė, negaliu įsimaišyti tarp prasčiokų, nors ir kaip iš kuklumo to norėčiau.

Mat faktas yra toks: aš – vienintelis. Man nerūpi, ką vienas žmogus gali perduoti kitiems. Kaip filosofas, manau, kad raštu apskritai nieko neįmanoma perteikti. Mano dvasiai svetimi įkyrūs ir niekingi mažmožiai, nes ji skirta tik tam, kas didu. Niekada nesugebėjau atskirti vieną raidę nuo kitos. Kažkoks kilnus nekantrumas neleido man išmokti skaityti. Kartais to gailiuosi, juk dienos ir naktys tokios ilgos.

Aišku, pramogų man netrūksta. Kaip avinas, pasirengęs pulti, lakstau akmeninėmis galerijomis, kol apsvaigęs griūvu žemėn. Kartais slepiuosi šešėlyje prie tvenkinio ar koridoriaus posūkyje ir apsimetu, kad manęs ieško. Šokinėju nuo plokščių stogų tol, kol susižeidžiu ligi kraujo. Bet kada galiu vaizduotis miegą, guli užsimerkęs ir garsiai šnopoju. (Kartais iš tiesų užmingu, nes atsimerkęs pastebiu pasikeitus dienos spalvą.)

¹ Asterijas (gr. žvaigždėtasis) yra tikrasis Minotauras, senovės graikų mitinės pabaisos, pusiau žmogaus, pusiau jaučio vardas.

² Apolodoras Atėnietis (Απολλόδωρος; 180–110 pr. Kr.) – graikų istorikas ir filologas. Parašė *Iliados* laivų sąrašo komentarą ir *Kroniką* (4 knygas); jo vardu išlikusi *Biblioteka* sukurta ne jo; tai II a. po Kr. parašytas mitų vadovėlis.

* Originale sakoma *keturiolika*, bet užtenka priežasčių manyti, kad Asterijo lūpose šis skaičius tolygus begalybei.

³ Turimas omenyje Labirintas (gr. Λαβύρινθος) – vienas iš keturių antikos pasaulyje žinomų statinių, Kretos saloje Dedalo pastatytas Minotaurui. Šis mitas atspindėjo Kretos klestėjimo laikotarpį (II tūkstantmetis pr. Kr.) ir vieną iš jos toteminių gyvūnų – jautį. Išvertus iš graikų kalbos labirintas reiškia „dviašmenis kirvis“.

⁴ Stilobatas (gr. στυλοβάτης – kolonos papėdė) – senovės graikų šventyklos arba kolonados laiptuoto cokolio viršutinė pakopa arba jos paviršius.

Bet labiausiai man patinka žaisti kitą Asteriją. Manausi, kad jis ateina pas mane į svečius ir aš aprodau jam namus. Žemai lankstydamasis sakau: „Dabar grįžkim prie ano kampo“, arba „Dabar eikime į kitą kiemą“, arba „Taip ir maniau, kad jums patiks šis laštakas“, arba „Dabar pamatysi talpyklą, užpiltą smėlio“, arba „Pamatysi, kaip išsišakoja šis požeminis takas“. Kartais apsirinku, ir tuomet abudu smagiai juokiamės.

Ne tik žaidimų prasimanau, taipogi daug galvoju apie namus. Visos namų dalys kartojasi daugelį sykių, bet kuri vieta atitinka kitą. Nėra vieno tvenkinio, vieno kiemo, vienos girdyklos, vieno lovio; yra keturiolika (begalybė) lovių, girdyklų, kiemų, tvenkinių. Namai dideli kaip pasaulis; tiesą sakant, tai ir yra pasaulis. Vis dėlto kartą, prasibrovęs pro kiemus su tvenkiniais, dulkėtomis pilkšvo akmens galerijomis, aš išėjau į gatvę ir pamačiau Dviašmenio kirvio šventyklą ir jūrą. Viso šito nesupratau, kol vieną naktį man nebuvo apreikšta, jog jūrų ir šventyklų taip pat esama keturiolikos (begalybės). Viskas kartojasi daugelį kartų, keturiolika sykių, tik du dalykai nepakartojami: viršuje – neižvelgiama saulė, apačioje – Asterijas. Gal aš pats sukūriau žvaigždes, saulę ir šiuos milžiniškus namus, tik jau neprisimenu.

Kas devyneri metai devyni žmonės ateina į namus, kad išvaduočiau juos nuo viso blogio. Girdžiu jų žingsnius ar balsus akmeninių galerijų gilumoje ir džiūgaudamas bėgu jų ieškoti. Sutikimo ceremonija trunka vos kelias minutes: jie krinta vienas po kito man nespėjus net rankų susitepti jų krauju. Jie lieka gulėti ten, kur parkrinta, o jų kūnai man padeda skirti vieną galeriją nuo kitos. Nežinau, kas jie tokie, tačiau vienas iš jų savo mirties valandą man išpranašavo, jog kada nors ateisias ir mano išvaduotojas. Nuo to laiko manęs neslegia vienatvė, žinau, kad mano išvaduotojas yra ir galiausiai vieną dieną stos priešais mane ant dulkinio tako. Jei mano klausą siektų visi pasaulio garsai, vis tiek išgirsčiau jo žingsnius. Būtų gera, jei nuvestų mane ten, kur mažiau galerijų ir durų. Koks bus mano išvaduotojas? – klausiu save. Jautis ar žmogus? O gal jautis žmogaus galva? O gal toks kaip aš?

Rytmečio saulė žaižaravo ant bronzinio kalavijo. Kraujo nebuvo jau nė žymės.

– Ar patikėsi, Ariadne? – tarė Tesėjas. – Minotauras beveik nesigynė.

Skiriama Martai Mosquerai Eastman⁵

DIEVO RAŠMENYS

Belangė gili ir akmeninė, savo forma ji primena beveik taisyklingą pusrutulį. Asla, taip pat akmeninė, kiek mažesnė už pusrutulio spindulį plačiausioje vietoje, todėl patalpa atrodo ir ankšta, ir erdvi. Per vidurį ją kerta siena; nors labai aukšta, bet nesiekia kupolo viršūnės. Vienoje pusėje esu aš, Tsinakanas⁶, Pedro de Alvarado⁷ sudėgintos Kaholomo⁸

⁵Marta Mosquera Eastman – J. L. Borcheso pažįstama.

⁶Majų mitologijoje Tsinakanas yra Dievas šikšnosparnis. Be to, *tzinacán* nahuatlių kalba reiškia siurbiantis šikšnosparnis, kitaip tariant, vampyras.

⁷Pedro de Alvarado (1495–1541) – ispanų konkistadoras, vienas iš Hernáno Cortésio bendražygių, pagarsėjęs narsa ir žiaurumu. Vėliau – Gvatemalos ir Hondūro valdytojas.

⁸Kaholom (kičių kalba *Qaholom* – tėvas) – vienas iš majų mitologijos kūrėjų grupės dievų.

piramidės žynys, kitoje pusėje – jaguaras, lygiais nematomaus žingsniais matuojantis savo kameros laiką ir erdvę. Vidurinėj sienoj prie pat žemės iškiristas platus, grotuotas langas. Valandą be šešėlio (vidurdienį) viršuje atsidaro dangtis, ir sargas, ilgainiui tapęs beasmenis, įsuka geležinį skridinį ir virve nuleidžia mums ašočius su vandeniu ir mėsos gabalus; tuomet, pro kupolą įsiskverbus šviesai, aš galiu pamatyti jaguarą.

Jau seniai nebeskaičiuoju metų, praleistų tamsoj. Kadaisė buvau jaunas ir galėjau vaikščioti po kamerą, o dabar nieko nedarau, tik guliu numirėlio poza ir laukiu dievų man skirtos baigties. Kadaisė ilgu akmeniniu peiliu skrosdavau krūtines aukojamiems žmonėms, o dabar be magijos nesugebėčiau net pasikelti nuo dulkinos aslos.

Piramidės gaisro išvakarėse žmonės, nusėdę nuo aukštų arklių, kankino mane įkaitinta geležimi, kad išduočiau jiems vietą, kur paslėpti lobiai. Mano akyse jie nuvertė dievo stabą, bet dievas manęs nepaliko ir padėjo man tylėti per kankinimus. Mane plakė, galavo, luošino, paskui atsipeikėjau šioje belangėje, iš kur nebeištrūksiu gyvas.

Spiriamas būtinybės ką nors daryti, kažkaip užpildyti laiką, ryžausi gulėdamas tamsoj atgaivinti atmintyje viską, ką apskritai esu žinojęs. Kiauras naktis leidau mėgindamas prisiminti akmeninių gyvačių išdėstymą ir skaičių arba gydomųjų medžių pavidalus. Taip priverčiau bėgti metus ir vėl ėmiau valdyti tai, kas man priklausė. Vieną naktį pajutau artėjęs prie brangaus prisiminimo: taip keleivis, dar nematydamas jūros, jaučia jos užesį kraujyje. Po kelių valandų šis prisiminimas nuskaidrėjo: tai buvo viena iš sakmių apie Dievą. Numatydamas, jog laikų pabaigoje ištiks daugybė nelaimių ir katastrofų, Dievas pirmąją pasaulio sukūrimo dieną užrašė burtažodį, galintį apsaugoti nuo visų tų bėdų. Užrašė jį taip, kad jis pasiektų tolimiausias kartas ir kad joks atsitiktinumas jo neiškreiptų. Niekas nežino, kur ir kokiais rašmenimis Dievas tą burtažodį užrašė, bet mes neabejojame, kad jis slapčia kažkur saugomas ir savo laiku jį perskaitys išrinktasis. Pagalvoju, kad mes kaip visad artėjame prie laikų pabaigos ir kad mano paskirtis – paskutiniojo Dievo tarno paskirtis – galbūt suteiks man progą išskaityti tuos rašmenis. Ta aplinkybė, kad buvau įkalintas belangėje, netemdė man vilties; visai tikėtina, jog tūkstančius kartų būsiu juos matęs Kaholome, tik nepajėgęs jų perprasti.

Šita mintis mane padrąsino, paskui nugramzdino į svaiginančią nevilgtį. Visame pasaulyje apstu senovinių formų, nenykstančių ir amžinų; kiekviena jų galėjo būti ieškoma simboliu. Dievo žodžiu galėjo būti kalnas arba upė, arba imperija, arba žvaigždynų išsidėstymas. Tačiau ilgainiui kalnai sudūlėja, upės keičia vagą, imperijas užgriūva nelaimės ar katastrofos, o ir žvaigždės išsidėsto kitaip. Netgi dangaus skliautas mainosi. Kalnas ir žvaigždė yra individai, o individai ateina ir išnyksta. Ėmiau ieškoti ko nors patvaresnio, ne taip pažeidžiamo. Mąstyti apie javų, žolių, paukščių, žmonių kartas. Gal burtažodis įrašytas mano veide, gal aš pats esu savo paieškų tikslas? Tą pačią įkarščio akimirką prisiminiau, kad jaguaras yra vienas iš Dievo atributų.

Tuomet mano sielą užplūdo dievobaimingumas. Įsivaizdavau laikų apyaušrį, įsivaizdavau savąjį Dievą, patikintį savo žinią gyvam kailiui jaguarui, kurie be galo poruosis ir dauginsis urvuose, cukranendrių tankmėse, salose, kad žinia pasiektų paskutinius žmones. Įsivaizdavau tą kačių padermės virtinę, tą karščiu tvoskiantį labirintą, siaubiantį laukus ir kaimenes, kad išsaugotų rašmenų piešinį. Gretimoje kameroje vaikštinejo jaguaras; šią kaimynystę suvokiau kaip mano spėjimų patvirtinimą ir slaptą Dievo malonę.

Ilgus metus praleidau tyrinėdamas dėmių formą ir išsidėstymą. Kiekviena akla die-na dovanodavo man mirksnį šviesos, ir tuomet sugebėdavau įsiminti juodus rašmenis

gelsvai rudame kailyje. Kai kurie spietėsi kaip taškai, kiti liejosi į skersinius dryžius, tretį, žiedų formos, kartojosi. Galbūt tai buvo tas pats skiemuo, o gal net žodis. Daugelis rašmenų buvo apvedžioti rausvais krašteliais.

Nekalbėsiu apie savo triūso sunkumus. Ne kartą šaukdavau atsisukęs į kupolą, kad išskaityti šį raštą neįmanoma. Pamažu konkreti mįslė, kurią plūkiąusi įminti, pradėjo kamuoti mane labiau nei mįslė apskritai: kokią prasmę turi Dievo užrašytoji ištara? Kokią ištara (klausinėjau save) gali apreikšti absoliutus protas? Ir suvokiau, kad net žmonių kalbose nėra tokios frazės, kuri neapreptų Visatos; pasakyti *jaguaras* – vadinausi, pasakyti jaguarai, jį pagimdę, elniai ir vėžliai, kuriuos jis rijo, žolė, kuria maitinasi elniai, žemė, tos žolės motina, dangus, davęs pradžią žemei. Supratau, kad Dievo kalba kiekvienas žodis reiškia visą tą begalinę vyksmų virtinę, bet ne spėtinai, o tiesiogiai, ir ne paeiliui, o iškart. Ilgainiui pati Dievo ištaros sąvoka man ėmė rodytis paikystė arba net šventvagystė. Dievui (maščiau aš) reikia ištarti tik vieną žodį, aprėpiančią visą būtis pilnatvę. Nė vienas jo ištartas žodis negali reikšti mažiau nei Visata ar bent jau laikų visuma. Pagyrūniški ir menki žmonių žodžiai – tokie kaip viskas, pasaulis, Visata – tik šešėliai ir atspindžiai to vienintelio garso, tolygaus kalbai ir viskam, ką ji aprėpia.

Vieną dieną (arba naktį) – kuo galėtų skirtis mano dienos ir naktys? – susapnavau, kad mano belangės asloje atsirado smiltelė. Abejingai pažvelgęs į ją, vėl užsnūdau; susapnavau, kad pabudau ir pamačiau asloje dvi smilteles. Iš naujo užsnūdau ir susapnavau, kad smiltelių jau trys. Jų gausėjo be paliovos, kol pagaliau prisipildė visa belangė, ir aš ėmiau dusti, užpiltas to puskalnio smilčių. Supratau, jog vis dar miegu, ir vargais negalais nubudau. Veltui: mane tebeslėgė kalnas smilčių. Ir kažkas pasakė: *Tu pabudai ne į būdravimą, o į ankstesnę sapną. O tas sapnas įeina į kitą, ir taip iki begalybės, prilygstančios smiltelių skaičiui. Kelias, kuriuo reikia grįžti, neturi pabaigos; greičiau mirsi nei pabusi iš tiesų.*

Pasijutau žūstąs. Burna buvo užkimšta smėlio, bet vis dėlto įstengiau surikti; *Susapnuotas smėlis negali manęs nugaluoti, ir nebūna sapnų, susapnuotų sapnuojant.* Mane pažadino blyksnis. Aukštai tamsoje baltavo šviesos ratas. Pamačiau sargo rankas ir veidą, skridinį, virvę, mėšą ir ašotį.

Pamažu žmogus susitapatina su savo likimo atvaizdu; ilgainiui jis ir aplinkybės tampa viena⁹. Buvau veikiau kalinys nei tyrėjas, keršytojas ar Dievo žynys. Iš nepasotinamo sapnų labirinto grįžau į niaurų kalėjimą, kaip grįžtama namo. Palaiminau drėgną kamerą, palaiminau jaguarą, palaiminau šviesos skritulį, palaiminau savo seną skaudamą kūną, palaiminau tamsą ir akmenį.

Tuomet nutiko tai, ko niekada negalėsiu nei pamiršti, nei nupasakoti. Susiliejau su dievybe, su Visata (nežinau, kuo šie du žodžiai skiriasi vienas nuo kito). Ekstazės neperteiksi simboliais; vieniems Dievas apsieiškė švytėjimu, kitiems kaip kalavijas arba kaip rožės vainikas. Aš išvydau didiausią Ratą – jis buvo ne priešais mane, ne už manęs, ne šalia, o visur vienu metu. Ratas buvo iš vandens ir kartu iš ugnies ir, nors mačiau jo lanką, begalinis. Jame buvo susipynę visa, kas buvo, yra ir bus, aš buvau viena to audinio gija, o Fedras de Alvaradas, mano kankintojas, – kita. Ratas aprėpė visas priežastis ir padarinius, ir man pakako tik pažvelgti į jį, kad suvokčiau viską, visą begalybę. O pažinimo džiaugsmė, toli pranokstantis vaizduotės ar juslių džiaugsmą! Aš regėjau Visatą ir

⁹ Aliuzija į garsiąją ispanų filosofo José Ortega'os y Gasseto (1883–1955) frazę „Aš esu aš ir mano aplinkybė, ir neišgelbėjęs jos, neišsigelbėsiu ir aš pats“, pirmąkart išsakyta veikale *Meditacijos apie Don Kichotą (Meditaciones del Quijote)*, 1914).

jos slaptą paskirtį. Regėjau laikų pradžią, apie kurią kalbama *Žmonių knygoje*¹⁰. Regėjau kalnus, kylančius iš vandenių. Regėjau pirmuosius žmones, sukurtus iš medžio. Regėjau molinius ašočius puolant žmones, regėjau šunis, draskančius jų veidus. Regėjau beveidį dievą, stovintį už dievų. Regėjau begalinius veiksmus, sudarančius vienintelę palaimą, ir, viską suvokdamas, taip pat supratau, ką reiškia jaguaro kailio rašmenys.

Tai buvo keturiolikos atsitiktinių (bent jau man atrodančių atsitiktiniais) žodžių frazė, ir man būtų užtekę tik ištarti juos balsu, kad išnyktų šis akmeninis kalėjimas, kad diena įžengtų į mano naktį, kad vėl tapčiau jaunas, kad tapčiau nemirtingas, kad jaguaras sudraskytų Alvaradą, kad šventasis peilis pervertų ispanams krūtines, kad atsikurtų piramidė, kad atgimtų imperija. Keturiasdešimt skiemenų, keturiolika žodžių – ir aš, Tsinakanas, valdyčiau žemes, kurias valdė Montesuma. Bet žinau, kad niekad neištarsiu tų žodžių, nes jau pamiršau esąs Tsinakanas.

Tegu kartu su manimi miršta paslaptis, užrašyta ant jaguarų kailių. Tas, kuris matė visą Visatą, kuris matė ugingus Visatos slėpinius, nebegali galvoti apie žmogų, apie jo niekingus džiaugsmus ar nelaimes, net jeigu jis būtų tas pats žmogus. Tiksliau, būtų buvęs, bet dabar jam tai neberūpi. Bene jam rūpi ano žmogaus lemtis, bene jam rūpi jo gentis, jeigu jis dabar – niekas? Štai kodėl aš netariu tos frazės, štai kodėl leidžiu dienas užmarštyje, gulėdamas tamsoje.

*Skiriu Emai Risso Platero*¹¹

LAUKIMAS

Ekipažas atvežė jį prie 4004 numerio Šiaurės rytų gatvėje. Dar nebuvo devynių ryto; žmogų užplūdo pasitenkinimas, išvydus dėmėtus platanus, žemės kvadratus po kiekvienu iš jų, padorius namus su balkonais, vaistinę šalimais, nublukusias meno dirbtuvės ir geležies dirbinių parduotuvės iškabas. Priešingoje gatvės pusėje driekėsi ilga ir aklina ligininės tvora, kiek toliau saulė žaidė šiltnamių stikluose. Žmogus pagalvojo, jog visa ši aplinka (kol kas atsitiktinė, beprasmė ir padrika, tarsi regėta sapne) ilgainiui taps, jei Dievas duos, nuolatinė, būtina ir įprasta. Vaistinės vitrinoje buvo matyti fajansinės raidės: „Breslauer“. Žydai pamažu išstūmė italus, anksčiau išstūmusius kreolus. Tai į gera; žmogus nepageidavo turėti reikalų su savo gentineis.

Vežikas padėjo jam nukelti lagaminą; moteris, gal išsiblaškiusi, gal pavargusi, pagaliau atidarė duris. Vežikas pasilenkė nuo pasostės, gražindamas monetą, urugvajietišką vinteną¹², užsilikusį jo kišenėje po šitos nakties, praleistos „Melo“ viešbutyje. Žmogus atidavė jam keturiasdešimt sentavų, pagalvodamas: „Reikia elgtis taip, kad visi mane užmirštų. Šiandien suklydau dukart: atsiskaičiau kitos šalies moneta ir leidau suprasti, jog šita klaida man buvo svarbi“.

¹⁰ *Žmonių knyga*, arba *Popol Vuh*, yra kičių (majų palikuonių) sakralinis mitologinis epas.

¹¹ Ema Risso Platero – argentiniečių poetė; J. L. Borchesas yra parašęs pratarinę jos fantastinių apsakymų rinkiniui *Nemigos architektūra* (*Arquitectura del insomnia*, 1948).

¹² Vintenas (isp. *vintén* nuo žodžio *veinte* – dvidešimt) – smulki, dviejų Urugvajaus sentavų vertės moneta, tačiau Brazilijoje ji buvo verta 20 varinių realų.

Sekdamas paskui moterį, jis perėjo priemenę ir pirmąjį kiemą. Laimė, jam rezervuotas kambarys vedė į antrąjį kiemą. Lova buvo geležinė su gamintojo įmantria išraitytomis vynmedžio šakelėmis ir lapais; šalia stovėjo aukšta pušinė drabužių spinta, naktinis stalukas, etažerė su knygomis, dvi skirtingos kėdės ir praustuvas su dubeniu, ąsočiu, muiline ir matinio stiklo buteliu. Sienas puošė Buenos Airių provincijos žemėlapis ir krucifiksas, ant purpurinių tapetų kartojosi didelių povų išskleistom uodegom ornamentas. Vienintelės durys vėrėsi į kiemą. Teko perstumti kėdes, kad lagaminui atsirastų vietos. Kambario nuomininkui viskas tiko; kai moteris pasiteiravo jo vardo, jis pasakė esąs Viljaris, ne slapto iššūkio spiriamas ir ne pažeminimui nuryti – jo, tiesą pasakius, – jis nejautė, o todėl, kad tas vardas nedavė jam ramybės, todėl, kad neturėjo jėgų sugalvoti kitą. Žinoma, jo neviliojo literatūros klaidingai inspiruota mintis, kad pasisavinti prieš varda – didelė gudrybė.

Iš pradžių ponas Viljaris likdavo namie. Po kelių savaitių jis trumpam išeidavo pasi-vaikščioti sutemus. Kartą vakare užsuko į kino teatrą, esantį už trijų kvartalų. Jis visad sėsdavosi į paskutinę eilę, visad atsikeldavo dar prieš seanso pabaigą. Žiūrėjo tragiškas vagių pasaulio istorijas, kuriose, be abejo, pasitaikydavo klaidų ir kuriose, be abejo, buvo vaizdų iš jo praeities. Viljaris to nepastebėjo, nes meno ir tikrovės atitikmens samprata jam buvo svetima. Jis nuolankiai manė, kad jam patinka tai, kas vaizduojama: ir norėjo tik perprasti, kokių tikslu visa tai rodoma. Kitaip nei romanų skaitytojai, jis niekada nežiūrėjo į save kaip į meno kūrinio veikėją.

Jis negaudavo laiškų, netgi skrajučių, bet kupinas miglotos vilties skaitinėjo vieną iš laikraščio rubrikų. Vakare pristumdavo kėdę prie durų ir susikaupęs siurbčiodavo matę, išmeigęs žvilgsnį į vijoklį ant gretimo daugiaaukščio sienos. Vienatvės metai išmokė jį, kad atminčiai visos dienos atrodo panašios, bet nėra nė vienos dienos – net kalėjime ar ligoninėje – be staigmenų, kurioje nepersišviestų mažyčių staigmenų raizginys. Įkalintas kitur, jis būtų pasidavęs pagundai skaičiuoti dienas ir valandas, bet šis įkalinimas buvo kitoks, neribotam laikui, – nebent vieną dieną laikraštis praneštų apie Alechandro Viljario mirtį. O gal Viljaris jau *buvo miręs*, ir tuomet šis gyvenimas buvo tik sapnas. Tokia galimybė jam kėlė nerimą, juolab kad jis niekaip negalėjo nuspręsti, ar tada jam palengvėtų ar, priešingai, būtų nelaimė: galiausiai nutaręs, jog ši mintis – absurdas, ją atmetė. Tolimoj praeity, nutolusioj ne tiek dėl laiko tėkmės, kiek dėl dviejų ar trijų neatitaisomų poelgių, jis troško daugelio dalykų su nevaržoma aistra; ta nenumaldoma valia, kurią kadaise ginė neapykanta žmonėms ir meilė vienai moteriai, dabar norėjo tik viena – išsaugoti savo būtį, nesiliauti. Matės skonis, juodo tabako skonis, per kiemą tįstanti šešėlio juosta, – ir to jam buvo gana.

Namuose gyveno senas vilkšunis. Viljaris susidraugavo su juo. Kalbino jį ispaniškai, itališkai, įpindamas kelis tarmiškus žodžius, kuriuos prisiminė iš vaikystės kaime. Viljaris stengėsi gyventi vien šiandiena, be prisiminimų ar nuojautų; pirmieji jam rūpėjo mažiau negu pastarosios. Jis miglotai jautė, kad praeitis yra laiką sudarantis audinys, todėl šis iškart ir virsta praeitim. Kartais jo nuovargis jam atrodydavo kaip laimė; tokio mis akimirkomis jis buvo ne ką sudėtingesnis už šunį.

Vieną vakarą jį išgąsdino ir supurtė gilus skausmo pliūpsnis burnos viduje. Šis bausis stebuklas grįžo po kelių minučių ir dar kartą prieš aušrą. Kitą dieną Viljaris išsikvietė ekipažą, šis nuvežė jį pas dantų gydytoją Onse aikštėje. Ten jam ištraukė krūminį dantį. Tą kritinę akimirką jis elgėsi ne bailiau ir ne tyliau už kitus.

Kitą kartą, grįždamas namo iš kino, Viljaris pajuto, kad jį pastūmė. Įtūžęs, pasipiktinęs, slapta pradžiugęs, jis atsisuko į akiplėšą. Riebiai nusikeikė, o tas, priblokštas, iš-

mikčiojo atsiprašymą. Tai buvo aukštas, jaunas tamsiaplaukis vyras, jį lydinti moteris panėšėjo į vokietę. Visą vakarą Viljaris kartojo sau, kad jis jų nepažįsta. Vis dėlto praėjo keturios ar penkios dienos, kol jis išdrįso pasirodyti gatvėje.

Tarp etažerės knygų buvo *Dieviškoji komedija* su senais Andreolio¹³ komentarais. Greičiau iš pareigos negu iš smalsumo Viljaris ėmėsi skaityti šį kapitalinį veikalą. Iki pietų jis perskaitydavo giesmę, paskui griežta seka – paaiškinimus. Jis nemanė, kad pragaro kančios neįtikinamos ar perdėtos, ir nesusimąstė, jog Dantė būtų nutrėmęs jį į paskutinį ratą, kur Ugolino dantys be perstogės graužia Ružjerio sprandą¹⁴.

Nuo povų ant purpurinių tapetų jam turėjo vaidintis įkyrūs košmarai, bet Viljaris niekada nesapnavo siaubingos pavėsinės iš persipynusių gyvų paukščių. Auštant jis visad sapnuodavo iš esmės tą patį sapną, keitėsi tik detalės. Du vyrai ir Viljaris su revolveriais įeidavo į jo kambarį ar puldavo jį išeinant iš kino teatro, arba kartais jie būdavo keturiose – su jį pastūmusiu nepažįstamuoju, arba liūdni jo tykodavo kieme, paskui, regis, jo neatpažindavo. Sapnui baigiantis, jis išsitraukdavo revolverį iš gretimo naktinio staliuko stalčiaus (jis iš tiesų revolverį laikė tame stalčiuje) ir šaudavo į tuos žmones. Šūvių griausmas jį pažadindavo, tačiau tai visad būdavo sapnas, o kitame sapne antpuolis kartodavosi ir jam vėl tekdavo šaudyti į juos.

Vieną apniukusį liepos rytą jis pabudo, savo kambaryje pajutęs nepažįstamuosius (besiveriančios durys net nesugirgždėjo). Ūgelėlėje, keistai sutirštėję kambario prietemoje (klaikiuose sapnuose jie atrodė ryškesni), budrūs, sustingę ir kantrūs, nudelbę akis tarsi juos slėgtų ginklai, Alechandras Viljaris ir nepažįstamasis galiausiai jį užklupo. Mostu paprašęs jų palaukti, jis nususuko į sieną, tarytum pasirengęs sapnuoti toliau. Kam? Kad sužadintų gailėstį tų, kurie atėjo jo nužudyti, ar tam, kad verčiau išgyventų šiurpų įvykį, užuot jį visą laiką vaizdavęsis ir laukęs? Arba, – ko gero, tai labiausiai tikėtina, – kad žudikai taptų sapnu, kaip nutikdavo daugybę kartų, toje pačioje vietoje, tuo pačiu laiku?

Jis audė sapno giją, kai šūvių apliūpa jį nušlavė.

SMĖLIO KNYGA

...thy rope of sands...

GEORGE HERBERT¹⁵

Liniją sudaro begalinis taškų skaičius, plokštumą – begalinis linijų skaičius, tomą – begalinis plokštumų skaičius, o hipertomą – begalinis tomų skaičius... Ne, visiškai ne taip, ne *more geometrico*¹⁶ man geriausia pradėti savo apsakymą. Dabar kiekvienas fantastinis apsakymas pradedamas teiginiu, kad jis yra tikras, tačiau mano pasakojimas iš tiesų yra tikras.

¹³ Raffaele Andreoli (1823–1891) – italų teisininkas (dėl liberalių pažiūrų jam buvo uždrausta verstis advokato praktika) ir literatas, 1856 m. išleidęs Dante's *Dieviškosios komedijos* komentarus.

¹⁴ Devintajame rate yra baudžiami išdavikai. (Žr. Dantė, *Pragaras*, XXXII–XXXIII.)

¹⁵ ...tavo smėlio virvė... (angl.) – citata iš anglų poeto ir dvasininko George'o Herberto (1593–1633) eilėraščio *Kaklasaitis* (*The Collar*) rinkinyje *Šventovė* (*The Temple*, 1633).

¹⁶ Geometrijos būdu (*lot.*).

Aš gyvenu vienas penktame aukšte Belgrano gatvėje. Prieš keletą mėnesių pavakariui kažkas pasibeldė į duris. Aš atidariau, įėjo nepažįstamasis. Jis buvo aukštas, visai neišraiškingų veido bruožų. Galbūt toks jis man pasirodė dėl mano trumparegystės. Visa jo povyza dvelkė padoriu skurdu. Pats nepažįstamasis buvo pilkas ir rankoje laikė pilką lagaminą. Iškart pajutau, kad tai – svetimšalis. Iš pradžių pamaniau, kad jis yra senas; bet vėliau supratau, jog mane apgavo jo reti rusvi, kone balti – kaip skandinavų – plaukai. Iš mūsų pašnekesio, trukusio mažiau nei valandą, sužinojau, kad jis yra kilęs iš Orknio¹⁷ salų.

Pasiūliau jam atsisėsti. Nepažįstamasis neskubėjo pradėti pokalbį. Jis, kaip ir aš dabar, dvelkė melancholija.

– Aš pardavinėju biblijas, – tarė vyras.

Puikuodamasis savo mokytumu atsakiau:

– Šiuose namuose turiu keletą biblijų anglų kalba, tarp jų, pačią pirmąją – Džono Viklifo¹⁸. Taip pat turiu Kiprijano de Valeros¹⁹, Liuterio biblijas, literatūrinio požiūriu jos prasčiausios, ir lotyniškos Vulgatos egzempliorių. Kaip matote, biblijų man tikrai netrūksta.

Jis patylėjo ir tarė:

– Aš pardavinėju ne tik biblijas. Aš galiu jums parodyti vieną šventą knygą, kuri, manau, jus sudomins. Įsigijau ją Bikaniro apylinkėse.

Jis atidarė lagaminą ir padėjo knygą ant stalo. Tai buvo knyga *in octavo*²⁰, drobininiu viršeliu. Be jokios abejonės, ją čiupinėjo daug rankų. Ją apžiūrėjau; neiprastas jos svoris mane nustebino. Nugarėlėje buvo užrašyta *Holy Writ*²¹, o žemiau – *Bambay*²².

– Tikriausiai devynioliktasis amžius, – spėjau aš.

– Nežinau. Tuo niekada nesidomėjau, – atsakė jis.

Aš atverčiau knygą kur pakliuvo. Raidžių formos man buvo niekur nematytos. Puslapiai pasirodė apšiuę, raidės neryškios, tekstas ėjo dviem skiltimis, kaip ir Biblijoje. Tankus šriftas buvo padalytas į pastraipas. Viršutiniame kampe – arabiški skaičiai. Atkreipiau dėmesį į tai, kad lyginiame puslapyje, tarkim, buvo skaičius 40 514, o kitame, nelyginiame – 999. Atverčiau kitą – jo skaičius jau buvo aštuonženklis. Ir mažas paveikslėlis, toks, koks pasitaiko žodynuose: plunksna nupieštas inkaras, bet lyg negrabia vaiko ranka.

Tada nepažįstamasis įspėjo mane:

– Gerai jį įsidėmėkit. Daugiau niekad jo nepamatysit.

Ne intonacijoje, bet žodžiuose slypėjo grasinimas.

Aš įsiminiau puslapio vietą ir užverčiau knygą. Tučtuojau vėl ją atskleidžiau. Veltui, ieškodamas paveikslėlio su inkaru, verčiau lapą po lapo. Slėpdamas sumišimą, paklausiau:

¹⁷ Orknio salos (angl. Orkney Islands) – salynas prie Škotijos šiaurinių krantų.

¹⁸ John Wiclif (Wyckliff, Wycklif, Wicliffe arba Wicklif, apie 1330–1384) – anglų teologas, religinis reformatorius, išvertė į anglų kalbą Bibliją.

¹⁹ Cipriano de Valera (1532–1602) – ispanų dvasininkas, humanistas, vertėjas. Reformacijos šalininkas. Ispanų inkvizicijos persekiojamas, pabėgo į Ženevą, iš jos 1558 m. – į Londoną, ten ir apsigyveno. 1602 m. prieš pat mirtį Olandijoje išleido pataisytą ir suredaguotą Biblijos vertimą į ispanų kalbą (ties kuriuo dirbo 20 metų).

²⁰ Aštuntinio formato (*lot.*).

²¹ Šventasis Raštas (*angl.*).

²² Bombėjus (*angl.*). Dabar – Mumbėjus.

- Čia Šventasis Raštas viena iš Indijos pusiasalio kalbų, ar ne?

- Taip, – atsakė jis.

Paskui prislopino balsą, tarsi patikėtų paslaptį:

- Aš ją išmainiau iš vieno lygumos gyventojų už kelias rupijas ir Bibliją. Jos savininkas nemokėjo skaityti. Įtariu, kad šią Knygą Knygą jis laikė talismanu. Tai buvo pačios žemiausios kastos žmogus, bijojęs užminti net savo paties šešėlį, kad jo neišniekintų. Jis man sakė, kad knygą praminė Smėlio Knyga, nes ji, kaip ir smėlis, neturi nei pradžios, nei pabaigos.

Tada paprašė manęs surasti pirmąjį puslapį. Uždėjau kairę ranką ant titulinio puslapio ir, prispaudęs dešinės smilių prie nykščio, atverčiau puslapį. Viskas veltui: kaskart tarp titulinio lapo ir mano rankos atsirasdavo keli puslapiai. Rodos, jie tiesiog dygte dygo iš knygos.

- Dabar raskite pabaigą.

Taip pat nieko, aš vargais negalais išleminau:

- To negali būti.

Biblijų pardavėjas tarė savo įprastu, prislopintu balsu:

- Negali būti, bet yra. Šios knygos puslapių skaičius yra begalinis. Pirmo puslapio nėra, nėra ir paskutinio. Nežinau, kodėl jie taip laisvai sužymėti. Galbūt todėl, kad su-prastume, jog begalinės sekos narių skaičių atitinka bet koks skaičius.

Paskui, tartum susimąstęs, jis pakėlė balsą:

- Jei erdvė neturi pabaigos, tai mes esame bet kuriame erdvės taške. Jei laikas neturi pabaigos, tai mes esame bet kuriame laiko taške.

Jo samprotavimai mane erzino. Aš paklausiau:

- Jūs, žinoma, tikintis?

- Taip, esu presbiterijonas²³. Mano sąžinė švari. Esu įsitikinęs, kad neapgavau nykščio gyventojų išmainęs šią šėtonišką knygą į Dievo Žodį.

Aš pritariu jam, kad nesą ko atgailauti, ir pasiteiravau, ar ilgai viešėsias mūsų kraštuose. Jis atsakė, kad po kelių dienų galvojęs grįžti į savo tėvynę. Kaip tik tada aš ir sužinojau, kad jis škotas iš Orknio salų. Prisipažinau jaučiąs simpatiją Škotijai – iš meilės Styvensonui ir Hiiumui.

- Ir Robertui Bernsui, – pridūrė jis.

Kol mes šnekučiavomės, aš tebetyrinėjau begalinę knygą. Dėdamasis abejingu, paklausiau:

- Ar jūs ruošiatės pasiūlyti šią retenybę Britų muziejui?

- Ne, siūlau jums, – tarė jis ir užsiprašė nemažos sumos.

Nemeluodamas jam atsakiau, kad tokia suma man yra neįkandama, ir susimąščiau. Per kelias minutes surezgiau planą.

- Siūlau mainus, – tariu jam. – Jūs gavote šį tomą už kelias rupijas ir Šventąjį Raštą. O aš siūlau jums savo ką tik gautą pensiją ir Viklifo Bibliją gotikiniu šriftu, kurią paveldėjau iš tėvų.

- *A black letter Wiclif!*²⁴ – sumurmėjo jis.

²³ Presbiterijonai – kalvinistų atšaka. Jų yra apie 7 mln., daugiausia Anglijoje, Škotijoje (nuo 1592 m. – valstybinė jos religija), Airijoje, JAV, Kanadoje, Australijoje. Įkūrėjas – Johnas Knoxas (1505–1572), nepripažinęs anglikonų bažnyčios.

²⁴ Juodasis Wiclifo raštas (*angl.*).

Nuėjau į savo miegamąjį ir atnešiau pinigus ir knygą. Jis su bibliofilo įkarščiu apčiu-pinėjo viršelį ir ėmė sklaidyti lapus.

– Sutarta, – ištarė jis.

Aš nusistebėjau, kad jis nesidera. Tik vėliau supratau, kad užsuko pas mane, nu-sprendęs parduoti knygą. Pinigus įsikišo nesikaičiavęs.

Mes dar pakalbėjome apie Indiją, apie Orknio salas ir apie jas valdžiusius norvegų jarlus²⁵. Jam išėjus, lauke jau buvo tamsi naktis. Aš nepaklausiau svečio vardo ir daugiau-jo nemačiau.

Iš pradžių rengiausi pastatyti Smėlio Knygą į Viklifo Biblijos vietą, bet galiausiai nu-tariau, kad būtų geriau ją paslėpti už kelių *Tūkstančio ir vienos nakties* tomelių.

Atsiguliau, bet miegas neėmė. Trečią ar ketvirtą ryto išaušo. Vėl pasiėmiau neįtikėti-ną knygą ir ėmiau sklaidyti puslapius. Viename jų buvo graviūra su kauke, o viršutinia-me kampe nepamenu koks skaičius, pakeltas devintuoju laipsniu.

Niekam nerodžiau savo lobio. Mano džiaugsmą turėti knygą temdė baimė, kad ją pavogs, ir nuogaštavimas, jog ji nėra begalinė. Šie jausmai sustiprino mano seną mi-zantropiją. Buvo likę keli draugai – ilgainiui nustojau lankęs ir juos. Įkalintas knygos, beveik nesirodžiau gatvėje. Pro lupą tyrinėjau nutrintą knygos nugarėlę, viršelį ir atme-čiau bet kokią mistifikacijos galimybę. Nustačiau, jog mažytės iliustracijos kartoja si kas du šimtai puslapių. Ėmiau jas paeiliui žymėti užrašų knygelėj, ir netrukus ji prisipildė. Jos niekada nesikartojė. Naktį, retom valandom, kai manęs nekankindavo nemiga, net užsnūdavau su knyga rankose.

Vasara sviro į rudenį, ir aš suvokiau, kad knyga yra baisi. Samprotavimai, jog ir aš pats, nenuleidęs nuo jos akių ir vartęs savo rankose, esu ne mažesnis pabaisa, visai nepadėjo. Jaučiau, kad ji yra košmaro vaizdinys, šlykšti išpera, šmeižianti ir neigianti realybę.

Man kilo mintis mesti ją į ugnį, bet išsigandau, kad begalinė knyga degs be galo ilgai, ir planeta užtroks nuo jos dūmų.

Prisiminiau kažkur skaitęs, kad lapą geriausia slėpti miške²⁶. Prieš išeidamas į pensi-ją aš dirbau nacionalinėje bibliotekoje, kurioje saugoma devyni šimtai tūkstančių knygų; gerai žinojau, kad vestibulio dešinėje yra laiptai, vedantys į rūšį, kur sudėti laikraščiai ir žemėlapiai. Pasinaudojęs darbuotojų neatidumu, aš palikau Smėlio Knygą ant vienos iš drėgnų lentynų ir pasistengiau pamiršti kokiame ji aukštyje ir kaip toli nuo durų.

Man kiek palengvėjo, bet Mechiko gatvėje²⁷ nenoriu net pasirodyti.

Vertė Linas Rybelis

²⁵ Jarlas – senas skandinavų žodis (giminingas anglų kalbos žodžiui *earl*), iš pradžių reiškęs genties vadą, pas-kui laisvą žmogų. Ilgainiui jarlo titulą išstūmė kunigaikščio titulas.

²⁶ Reminiscencija iš Gilberto Keitho Chestertono apsakymo *Nulaužtas kardas* (*The Sign of the Broken Sword*) rin-kinyje *Tėvo Brauno nekaltumas* (*The Innocence of Father Brown*, 1911).

²⁷ J. L. Borcheso laikais Argentinos nacionalinė biblioteka buvo įsikūrusi Mechiko gatvėje.

Wisława Szymborska

Wisława Szymborska (Wisława Szymborska, 1923–2012) – lenkų poetė, Nobelio premijos laureatė, viena svarbiausių šiuolaikinės moterų literatūros autorių. Ir gyvenime, ir kūryboje Szymborskai pavyko sujungti, atrodytų, sunkiai suderinamus dalykus: filosofinę gilmę ir kandų humorą, intelektualumą ir paprastumą, aukštą kūrybos lygį ir didžiulį populiarumą, buvimą ir atsiskyrėle, ir viešumos žvaigžde. Pagrindinis jos eilėraščių bruožas – ironija, dominuojanti daugelio XX a. modernųjų rašytojų kūryboje. Tačiau Szymborskos ironija negriauna to, kas iš tiesų didu, ir nežeidžia žmogaus širdies, priešingai – siekia ją apginti.

Szymborska gimė Vakarų Lenkijoje, netoli Poznans, dar senajai aristokratiškajai aplinkai priklausiusioje šeimoje – tėvas dirbo grafų patikėtiniu ir jų dvarų valdytoju. Wisłava mokėsi Krokuvoje, itin griežtoje katalikiškoje mergaičių gimnazijoje prie vienuolyno (mokinės net namuose turėdavo vilkėti uniformą). Tačiau jaunos merginos religingumas ir maldingumas vėso, ypač prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai vis daugiau abejonių ir klausimų kėlė pasaulio žiaurumas ir Dievo tylą katastrofos akivaizdoje. Naciams uždarius gimnaziją, Szymborska 1941 m. brandos atestatą gavo jau pogrindyje ir ėmė dirbti geležinkelio tarnautoja. Tuo metu parašė pirmuosius kūrinius – kelis jaunatviškus apsakymus. Vieną jų ilgai tobulino, braukė nereikalingus žodžius, kol pamatė, kad iš apsakymo lieka tik eilėraštis. Tokia Szymborskos kūrybos pradžia ženkliška, nes dažnai jos eilėraščiams būdingas pasakojimas, siužeto intriga, personažai, dialogai, daugiapasmės ironiškos situacijos. Šio pobūdžio poezija vadinama *naratyvine* (lot. *narratio* – pasakojimas). Tačiau ne pats siužetas Szymborskos eilėse svarbiausias – juo dažniausiai siekiama atskleisti kokį nors pasaulio ar kalbos paradoksą, nuvesti skaitytoją iki netikėtos metaforos, prasmės apvertimo, poetinės kalbos įvykio.

Pasibaigus karui, 1945 m. jauna poetė nunešė savo tekstus vienam Krokuvos laikraščiu. Tada pirmąkart išspausdintas jos eilėraštis, tačiau visiškai perrašytas, net pakeistu pavadinimu. Po tokio debiuto Szymborskai teko išmokti, kaip ir apie ką „reikia“ rašyti, kokie yra komunistinės ideologijos lozungai. Kurį laiką ji buvo pasidavusi pokario Lenkijoje diegiamam komunizmo „tikėjimui“, juolab kad nemaža lenkų visuomenės dalis tuo metu vylėsi, jog po visų karo baisumų gyvenimas „liaudies respublikoje“ galiausiai bus daugmaž normalus. 1950 m. Szymborska tapo komunistų partijos nare, o po dvejų metų pasirodė pirmasis, ilgai užlaikytas ir išbrauktas jos eilėraščių rinkinys *Todėl gyvename* (*Dlatego żyjemy*). Jame nebuvo paskelbti eilėraščiai apie karo metais žuvusį mylimąjį, apie Lenkijos žydų vežimą į koncentracijos stovyklas, apie 1944 m. per lenkų sukilimą nužudytus vaikus, užtat skambėjo privalomi žodžiai apie Sovietų Sąjungos nuopelnus, socialistinę Lenkijos konstituciją, darbininkų herojiškumą ir karus Korėjoje bei Vietname. 1953 m. ji parašė ir patetišką eilėraščių Stalino mirčiai paminėti. Ankstyvojo laikotarpio tekstus Szymborska netrukus pati atmes ir jų šalinis, tačiau šis biografijos epizodas, kaip

ir kai kurių žymių lietuvių poetų (Salomėjos Nėries, Justino Marcinkevičiaus) atveju, palieka atvirą klausimą, kodėl ideologijai XX a. viduryje pavyko prasiskverbti ir į labai talentingą poeziją.

Bandymas savo eilėraščius pripildyti komunizmo dopingo truko neilgai. Šeštojo dešimtmečio viduryje Šymborska pradėjo tolti nuo partinių doktrinų, ypač po Vengrijos sukilimo numalšinimo 1956-aisiais, o 1966-aisiais išstojo iš partijos ir už tai buvo išmesta iš darbo redakcijoje (apsisprendimas veikė ir asmeninį gyvenimą, poetė išsiskyrė su savo vyru, įsitikinusiu komunistu). Autentiška Šymborskos poetinė raiška prasidėjo nuo 1957 m. išleisto trečiojo rinkinio *Šaukiant Jetį (Wołanie do Yeti)*. Jetis – neva Himalajuose gyvenantis sniego žmogus, vengiantis susitikimo su *homo sapiens*. Eilėraščio subjektė jam bando pateisinti degraduojančią, beprotybės apimtą žmoniją, nors pati supranta, kokios bergždžios jos pastangos: „Jeti, mes turime Šekspyrą. / Jeti, mes mokam groti smuikais. / Jeti, kai sutemsta / užsidegame šviesą. / [...] Taip šaukiau aš Jetį / tarp keturių lavinos sienų, / o kad sušilčiau, trypčiojau / ant sniego, / ant amžinojo“. Toks dialogas iškrenta iš bet kokių ideologijos ar tikėjimo progresu rėmų – civilizacijai pakliuvus į aklaivietę, šaukiamasi pirmykščio, galbūt išgalvoto sniego žmogaus, simbolizuojančio nekalumą ir išmintį.

Šymborska išleido 13 poezijos rinkinių. Visi jie lakoniški, be nereikalingo balasto, nepretenzingi, juos dažniausiai sudaro tik po dvidešimt itin gerų eilėraščių. Daug savo tekstų Šymborska negailestingai mesdavo į šiukšliadėžę, tačiau kai kuriuos nevykusius, bet mylimus eilėraščius pasilikdavo ant stalo. Tokie rašymo įpročiai atitinka ir jos ironišką, skeptišką, tačiau jautrų žmogiškoms iliuzijoms, klaidoms, netobulumui žvilgsnį į pasaulį. Anot Šymborskos, gyvenimo esmę dažniausiai sudaro tai, ko neįmanoma susisteminti, kas glūdi tyloje, potekstėse, skliaustuose, – širdies tikrovė, gilūs žmonių ryšiai, kraštovaizdžiai ir slapti atsiminimai. Tai, ko negalime įtraukti į savo *curriculum vitae*, nes tada atrodytume keisti, pažeidžiami, nekonkurencingi (eil. „Gyvenimo aprašymas“). Mūsų žmogiški pasirinkimai ne visada teisingi, naudingi ar racionalūs, kartais juokingi, bet geri, jeigu nepažeidžia būties logikos (eil. „Galimybės“). Pasaulis sudarytas iš daugybės skirtumų, kurių negalime suprasti, tačiau turime išlaikyti jiems pagarbą. Tarkim, negalime peržengti ribos tarp savęs ir daiktų, suvokti, kaip būva akmuo. Bet vis dėlto galime kreiptis į akmenį, pabūti prieš jo užtrenktas duris (eil. „Pašnekesys su akmeniu“). Maži, nepastebimi gyvenimo dalyviai dažnai žino apie mus daugiau, negu iš savo proto aukštumų patys galime suvokti. Katinas, bute išgyvenantis vienvė mirus šeiminkui, galbūt yra didesnis meilės įsikūnijimas už visus skambius gedulo ir atminimo žodžius (eil. „Katinas tuščiam bute“). Pastarąjį eilėraščių, gal net patį žymiausią, Šymborska atsisakydavo skaityti literatūros vakaruose – jis pernelyg asmenišką, nes parašytas mirus širdies draugui, poetui Korneliui Filipovičiui (Kornel Filipowicz), kai autorė ateidavo pamaitinti jo tuščiam bute likusios katės. Griežta eilėraščio struktūra, ironija, paradoksai, šypsena keliančios situacijos – ir potekstėje virpanti ašara. Dėl tokių jungčių Šymborskos poezija yra ir meistriška, ir savitai moteriška, ir labai mėgstama skaitytojų.

Didžiąją gyvenimo dalį Šymborska dirbo kultūrinėje spaudoje. Iš pradžių redagavo rengiamas poezijos publikacijas, bet turėdama nuolat atsakinėti į gausius autorių, tarp kurių būdavo nemažai grafomanų, laiškus ėmė rašyti nuolatinę skiltį „Literatūrinis paš-

tas“, kur patarinėdavo debutantams ir šmaikščiai ironizuodavo atsiunčiamų tekstų beskonybes. Kartais už kandžias replikas sulaukdavo įsižeidusių autorių reakcijos, pavyzdžiui, prie buto durų padėto butelio su padegamuoju skysčiu arba laiško, parašyto krauju. Bet netrukus šmaikštūs Šymborskos atsakymai taip išpopuliarėjo, kad autorė iš redaktorės tapo feljetoniste, o jos asmeninė skiltis, pavadinta „Neprivalomais skaitiniais“, Lenkijos spaudoje sėkmingai gyvavo net 35-erius metus (paskui jos feljetonai publikuoti net keturių leidimų sulaukusioje knygoje). Šymborska rašė apie knygas, kurioms dėmesio neskirdavo kiti recenzentai. Tai galėdavo būti nepastebėtas eilėraščių rinkinys arba nežinomo autoriaus atsiminimai, koks nors turistinių kelionių vadovas, kalendorius, net žvejybos terminų žodynas arba patarimai, kaip klijuoti tapetus. Kiekviena, net banaliausia knyga jai, godžiai skaitytojai, tapdavo gyvų pastabų, sąmojų, paradoksalių klausimų impulsu, tad greitai Šymborska virto nepamainoma lenkų kultūros ir kasdienybės komentatore, labai ironiška, tačiau atvira gyvenimo įvairovei ir visoms jo keistenybėms, stebuklams ar banalybėms. Tarp draugų Šymborska garsėjo renkamomis keistomis kolekcijomis: spaudos klaidų ir nesąmonių, kičinių atvirukų, beprasmiškos paskirties suvenyrų rinkiniais. Vienas mėgstamiausių jos pasilinksminimų – rengti tokių „perlų“ loterijas bičiuliams arba siųsti jiems absurdiškus sveikinimo atvirukus – iš spaudos nuotraukų suklijuotus koliažus (sveikinimas Česlovui Milošui (Czesław Miłosz): „Linkėjimus siunčia italai, kelneriai, Tomas Džounsas, lenkų paauglės, Chruščiovas, pterodaktilis...“). Tokie Šymborskos tekstiniai ir užtekstiniai žaidimai kartais primena avangardą, kartais – absurdo literatūrą, bet visada yra persmelkti asmeninio, širdingo dėmesio draugams, skaitytojams, kūrėjams.

Būdama itin populiari, Šymborska vengė viešumos ar didelės šlovės, labai nemėgo sakyti viešų kalbų, o geriausiai jautėsi nedideliame Krokuvos draugų rašytojų būryje. Todėl žinių apie Nobelio premijos paskyrimą 1996 m. ji pavadino „Stokholmo katastrofa“, po jos bandė slėptis nuo gausybės reporterių, fotografų, neatsiliepti į telefono skambučius, atsisakinėjo daugybės kelionių po visą pasaulį, pasiūlymų atidaryti kongresus ir perkirpti juostas, galiausiai turėjo uždrausti jos vardu Lenkijoje vadinti gatves ir mokyklas. Spaudai Šymborska pareiškė, kad jos kūryba kur kas kuklesnė už kito laureato – Česlovo Milošo – ir kad priima premiją tik kaip įvertinimą visai šiuolaikinei lenkų poezijai, o tada... paprašė pagailėti jos balso stygų. Atsiimdama premiją Stokholme, Šymborska sumaišė ceremonijos eilę (kam po ko nusilenkti), o ceremonijai pasibaigus pakvietė Švedijos karalių parūkyti. Tačiau pasaulio spaudos nuomone, jos paprastą, itin žmogišką ir kartu labai stilingą laikyseną buvo galima lyginti tik su vieno asmens – karalienės.

2000-aisiais Šymborska kartu su Nobelio premijos laureatais Česlovu Milošu, Giunteriu Grassu (Günter Grass) ir jų bičiuliu Tomu Venclova lankėsi Vilniuje. Ji nesakė kalbų, tik skaitė savo eilėraščius ir atsakinėjo į auditorijos klausimus.

Dar nesulaukusi keturiasdešimties, Šymborska pati sau parašė epitafiją: „Praeivi, išsimk iš krepšio elektronines smegenis / ir apie Šymborskos lemtį pamąstytk truputį“ (eil. „Antkapis“). Paskutinį savo eilių rinkinį pavadino ironiškai – *Užteks* (2011).

Wisława Szymborska

GALIMYBĖS

Renkuosi kiną.
 Renkuosi kates.
 Renkuosi ąžuolus palei Vartą.
 Renkuosi Dikensą, o ne Dostojevskį.
 Renkuosi save, mylinčią žmones,
 o ne save, mylinčią žmoniją.
 Renkuosi turėt po ranka adatą su siūlu.
 Renkuosi žalią spalvą.
 Renkuosi netvirtint,
 kad protas yra viskuo kaltas.
 Renkuosi išimtis.
 Renkuosi išeiti anksčiau.
 Renkuosi kalbėtis su daktarais apie kitką.
 Renkuosi senas iliustracijas su dryžiais.
 Renkuosi keistumą rašyti eiles,
 o ne keistumą jų nerašyti.
 Renkuosi neapvalias meilės metines,
 švenčiamas kas dieną.
 Renkuosi moralistus,
 kurie man nežada nieko.
 Renkuosi gudrų gerumą, o ne pernelyg patiklų.
 Renkuosi žemę civiliniais rūbais.
 Renkuosi kraštus nugaltus, o ne tuos, kurie nugali.
 Renkuosi turėti išlygų.
 Renkuosi chaoso pragarą, o ne tvarkos pragarą.
 Renkuosi Grimų pasakas, ne pirmus laikraščių puslapius.
 Renkuosi lapus be gėlių, nei žiedus be lapų.
 Renkuosi šunis nenukiršta uodega.
 Renkuosi šviesias akis, nes mano tamsios.
 Renkuosi stalčius.
 Renkuosi daugybę daiktų, kurių neišvardijau,
 o ne daugybę tų, kurie čia irgi neišvardinti.
 Renkuosi atskirus nulius,
 neįstatytus į skaičių eilutę.
 Renkuosi vabzdžių valandą, ne žvaigždžių.
 Renkuosi pabelsti į medį.
 Renkuosi neklausinėt, kaip ilgai dar, kada jau.
 Renkuosi įsidėti į galvą net tą galimybę,
 kad gyvenimas būna savaip teisingas.

GYVENIMO APRAŠYMAS

Ko reikia?

Reikia parašyti prašymą,
o prie prašymo pridėti gyvenimo aprašymą.

Nepaisant to, kaip ilgai gyveni,
aprašymas turi būti trumputis.

Privalu glaustumas ir atranka.
Kraštovaizdžių pakeitimas į adresus,
atsitiktinių prisiminimų į tikslias datas.

Iš visų meilių užtenka vien sutuoktinės,
o iš vaikų tiktai tų, kurie gimė.

Svarbiau kas pažįsta tave, o ne ką tu pažįsti.
Kelionės tiktai tos, kur į užsienį.
Priklausomybė kam, tačiau be kodėl.
Apdovanojimai, be už ką.

Rašyk taip, tarsi su savimi nesikalbėdavai niekad
ir, save išvydęs, lenkdavaisi iš tolo.

Praleisk tylomis šunis, kates ir paukščius,
suvenyrų šlamštą, bičiulius ir sapnus.

Geriau kaina negu vertė,
pavadinimas nei turinys.
Geriau numeris batų, o ne kur jisai eina,
tas, kuriuo dedies esantis.

Šalia nuotrauka su atsukta ausimi.
Paisoma jos formos, o ne to, kas girdėti.*
Kas girdėti?
Braškesys mašinų, kurios mala popierių.

Vertė Sigitas Geda

KATINAS TUŠČIAM BUTE

Numirti – šitaip nesielgiama su katinu.
Nes ką gi katinui beveikti
tuščiam bute.

Keberiotis ant sienų.
Trainiotis tarp baldų.
Lyg niekas nepasikeitė,
o vis dėlto sukeista.
Lyg niekas nepakrutinta,
o vis dėlto pastūmėta.
Ir vakarais jau nebedega lempa.

Ant laiptų girdėti žingsniai,
bet nebe tie.
Ranka, padėjus žuvį ant lėkštutės,
irgi ne ta, kuri buvo.

Kažkas čia neprasideda
įprastiniu laiku.
Kažkas čia nebevyksta
kaip turėtų vykti.
Kažkas čia buvo ir buvo,
o paskui staiga pradingo,
ir atkakliai jo nebėra.

Dirstelėta į kiekvieną spintą.
Perbėgtos lentynos.
Palįsta po kilimu ir patikrinta.
Net pažeidus draudimą
išmėtyti popieriai.
Ką gi dabar bedaryti.
Snausti ir laukti.

Tegu jisai tik sugrįžta,
tegu pasirodo.
Iškart sužinos,
kad negalima šitaip su katinu.
Jo link bus einama,
tarsi visai nesinorėtų,
pamažėliais,
labai įsižeidusiom letenom.
Ir pradžioje jokių miauksėjimų nei šuolių.

Vertė Tomas Venclova

* Lenkijoje galioja reikalavimas, kad asmens nuotrauko-
se dokumentams matytųsi kairė ausis. Pagal ausies for-
mą galima nustatyti tapatybę. (*Red. past.*)

PAŠNEKESYS SU AKMENIU

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Noriu patekti tavo vidun,
pasidairyti aplinkui,
įkvėpti tave į plaučius.

- Traukis, - taria akmuo. -

Aš aklinau uždarytas.

Net suskaldyti liksim
aklinai uždaryti.

Net sutrinti į dulkes
neįsileisim nieko.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Ateinu iš gryno smalsumo.

Gyvenimas man - vienintelė proga.

Ketinu apeiti tavo rūmus,

o paskui aplankyti lapą ir lašą vandens.

Teturiu valandėlę laiko.

Esu mirtinga - neįau tavęs nesugraudinsiu?

- Aš akmeninis, - taria akmuo, -

aš rimtas, kitaip negaliu.

Pasitrauk.

Neturiu raumenų, kad šypsočiaus.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Girdėjau, tavy slypi tuščios didelės salės,
nematomos, beprasmiškai gražios,
gūdžios, be žingsnių aido.

Prisipažink, juk pats nedaug apie tai nežinai.

- Tuščios ir didelės salės, - taria akmuo, -
bet vietos ten nėra.

Gal jos ir gražios, bet pranoksta
tavuosius elgetiškus pojūčius.

Gali mane pažinti, negali manęs patirti.

Visu paviršium atsigręžęs į tave,
nusigręžki visu vidum.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Neieškau amžinojo prieglobsčio.

Nesu nelaiminga.

Nesu benamė.

Į manąjį pasaulį verta grįžti.

Įeisiu ir išeisiu nieko nepaėmus.

O kad įrodyčiau, jog ten buvau,

tepasakysiu porą žodžių,

kuriais vis viena niekas netikės.

- Neįeisi, - taria akmuo.

Neturi dalyvavimo pojūčio.

Joks pojūtis jo neatstos.

Net skvarbiausia akis, netgi visaregystė
nepadės, jei nebus dalyvavimo pojūčio.

Neįeisi, turi tik to pojūčio planą,

tik užuomazgą - savo vaizduotę.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Negi lauksiu du tūkstančius metų,

kol įžengsiu į tavo namus.

- Jei netiki, - taria akmuo, -

eik pas lapą, jis tau pasakys tą pat.

Eik pas lašą vandens, jis tau pasakys tą pat.

Pagaliau pasiklausk savo plauką.

Juokas smaigia mane, juokas, didelis juokas,
kuriuo nemoku juoktis.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

- Neturiu durų, - taria akmuo.

Vertė Tomas Venclova

PO VIENA ŽVAIGŽDELE

Atsiprašau atsitiktinumą, kurį vadinu būtinybe.
Atsiprašau būtinybę, jei vis dėlto klystu.
Tegul neužpyksta laimė, kad priimu ją kaip saviškę.
Te atleis man mirusieji, kad vos laikosi atminty.
Atsiprašau laiką už gausą pražiopsoto pasaulio sekundėj.
Atsiprašau seną meilę, kad naują laikau pirmąja.
Dovanokite man, tolimi karai, kad nešuosi gėles į namus.
Atleiskite, atviros žaizdos, kad įsiduriu sau į pirštą.
Atsiprašau šaukiančiuosius iš pragaro už plokštelę su menuetu.
Atsiprašau žmonių stotyse už miegą penktą valandą ryto.
Dovanok, užpjudyta viltie, kad kartais juokiuosi.
Dovanokit man, dykros, kad neatbėgu su vandens šaukštu.
Ir tu, vanage, vis toksai pats, tam pačiam narvely,
net nekrustelėdamas įsispitrijęs į vieną taškelį,
atleisk man, net jeigu būtum iškamša pauščio.
Atsiprašau nukirstą medį už keturias stalo kojas.
Atsiprašau didelius klausimus už menkus atsakymus.
Teisybe, nekreipk į mane didelio dėmesio.
Rimtybe, būki man didžiadvasė.
Kentėk, būties paslaptie, kol traukau gijas iš tavojo šleifo.
Nekaltink manęs, siela, kad per retai tave turiu.
Atsiprašau visko, kad negaliu visur būti.
Atsiprašau visų, kad nemoku būti kiekvienu.
Žinau, kad kol gyvenu, niekas manęs nepateisins,
nesang pati sau nuolat stoju ant kelio.
Nešnairuoki, kalba, kad skolinuos iš tavęs patetišką žodį,
o paskui tiek plūkiuosi, kad lengvutis išeitų.

Vertė Sigitas Geda

Knutas Skujeniekas

Latvių poetas, vertėjas, žurnalistas ir literatūros kritikas **Knutas Skujeniekas** (Knuts Skujeniekas) gimė Rygoje 1936 m., vaikystę praleido netoli Bauskės miesto prie Lietuvos sienos. Išmintingas ir vertybiškai įsipareigojęs, jis visada buvo Latvijos patriotas – aktyvus politikas, latviškosios dvasios ir kultūros skleidėjas pasaulyje, vadinamas Latvijos pasididžiavimu. Jame dera pilietinė drąsa ir galingas poeto talentas.

Skujeniekas studijavo latvių filologiją (1954–1956), baigė Maskvos Gorkio literatūros institutą (1961). Poeto kūrybinis darbas jam yra ir profesija, ir gyvenimo būdas, o likimas – ir išsipildymas, ir praeiksmas.

1962 m. be akivaizdžios priežasties nuteistas už „antitarybinę agitaciją“ ir atskirtas nuo gimtinės ir žmonos, septynerius metus kalėjo Mordovijos lageryje Rusijoje – darbo stovykloje, kur dirbo staliumi, valytoju, pakavo ir transportavo televizorių korpusus. Tokiu būdu sovietų valdžia siekė prigąsdinti kitus laisvamanius ir paversti Skujenieką paklusniu piliečiu, bet jis liko ištikimas savo žemei ir valstybei: „Man daug kuo gali nepatikti latvių tauta, bet vienas dalykas yra svarbus: šita tauta yra mano. Kitos neturiu ir neturėsiu. Be to, ačiū Dievui, turiu savo žemę po kojom ir savo valstybę. Ar ji atsilikusi, ar išsivysčiusi, tai neturi lemiamos reikšmės – tokioje privalau gyventi, tokioje ir gyvenu“, – sakė viename interviu. Kalėjimo laikotarpį ironiškai vadino „lagerio aspirantūra“ arba „kūrybine komandiruote“.

Kai poetą įkalino, Knutas ir Inta buvo susituokę dar tik vienerius metus. Jų laiškai, išleisti atskiru *Raštų* tomu ir pavadinti *Kro-Kro*, atskleidžia emociškai sodrią dviejų žmonių bendravimo istoriją ir išoriškai gana griežtą, bet humoro kupiną jų santykių stilijų. Į knygą surinkti laiškai yra ir labai asmeniškias dviejų žmonių ryšio, pasitikėjimo bei meilės liudijimas, ir be galo taikli sovietinių laikų atodanga. Laiškuose jie vienas kitą vadino krokodilais, schematišku krokodilo piešinėliu vietoj parašo laiškus ir užbaigdavo. Intos krokodilas išsiskyrė ant uodegos užrištu kaspinėliu, o Knuto krokodilas – pripiešta barzda. Kaip tik šiomis intymiomis pravardėmis žaidžiama knygos pavadinime *Kro-Kro*.

Skujeniekas tėvas Emilis Skujeniekas buvo lietuvių literatūros vertėjas, turėjo Lietuvos pilietybę – ši šeimos biografijos detalė įtvirtino Knuto prielankumą lietuvių literatūrai ir kultūrai. Lietuviškos Skujeniekas poezijos knygos *Aš toli esu viešėjęs* (2004) įvade poetas brėžia savo simpatijos Lietuvai trajektoriją: „Su Lietuva aš susijęs visą gyvenimą. Kiek save atsimeinu, mano akys nuolatos matė kaimynų žemę – čia pat, už upės, priešais savo namus. Tos sąsajos – tai šeimos atmintyje likę Pirmojo pasaulinio karo metai, gyventi Lietuvoje. Tai mano tėvo darbai, verčiant jūsų literatūrą į latvių kalbą ir latvių į lietuvių. Tai mano draugai bei kolegos Lietuvoje – gyvi ir jau mirę. Svarbiausia – tas žodžiais nenusakomas mūsų bendrystės pojūtis. Ar mes vienas kitu džiaugtumėmės, ar viens su kitu bartumėmės, – mes esam broliai. Kai kasdieniai žodžiai nebeįveda, talkon ateina poezija“.

Skujeniekas laikomas vienu svarbiausių Latvijos poetinio gyvenimo dalyvių. Išleido devynias poezijos knygas, vieną literatūros kritikos rinkinį, apie dvidešimt vertimų knygų, jo paties kūryba versta į daugiau kaip 20 kalbų. Paskelbė reikšmingų straipsnių apie Latvijos folklorą ir kultūrą, latvių liaudies dainų poetika naudojosi ir savo poezijoje, pagal skambius, melodingus jo eilėraščius sukūrta daug dainų, kurios tapo šlageriais. Sudarė ir į latvių kalbą išvertė lietuvių liaudies dainų rinktinę *Žemė kėlė žolę* (*Zeme cēla zāli*, 1986), išvertė Sigitos Gedos eilėraščių rinktinę *Sokratas kalbasi su vėju* (*Sokrats runā ar vēju*, 2004; sudarė Kęstutis Nastopka). 2002 m. pasirodė dvikalbė Juditos Vaičiūnaitės rinktinė, kurios redaktorius ir vienos iš pratarmių autorius buvo Skujeniekas.

Poezija Skujeniekui – ne idėjų generavimo erdvė, ne parėiga, o gyvenimo būdas, todėl eiliuoti nenustojo net lageryje. Pats autorius mano, kad kaip tik lageryje sukurti jo pirmieji rimti tekstai – čia parašė apie 1000 eilėraščių, kurie vėliau sugulė į knygą *Sėkla sniege* (1990). Tris reikšmingiausias Skujenieko knygas taikliai apibūdino latvių poetas Juris Kronbergas, palygindamas jas su *Dieviškosios komedijos* struktūra: lagerio poezijos rinktinė *Sėkla sniege* yra pragaras, *Lyrika ir balsai* – skaistykla, meilės poezijos rinkinys *Irišk balton skarelén* – rojus.

Skujenieko poezijoje į harmoningą vienovę susipina negailėstingas tiesumas, raibuliuojanti aistra gyvenimui, galinga latviškos dvasios energija ir povandeninės srovės, kurios triuškinančia tėkme nušluoja oficialiosios valdžios pastangas apriboti minties laisvę. Eilėraščiuose esama pritildytos ironijos, liūdnos gėlos ir atsparaus džiaugsmo. Tai poezija, kurioje galima pajusti laisvės alkį, metafizinį ilgesį ir meilės atbalsius. Lageryje rašyta Skujenieko poezija (pats uždraudė vadinti savo kūrybą „lagerio poezija“) yra stebėtinai šiuolaikiška, nors rašyta prieš pusšimtį metų.

Skujeniekas savarankiškai išmoko daugybę kalbų, išstudijavo vertimo teoriją. Poeziją verčia iš trisdešimties kalbų, jomis gali laisvai skaityti (daugiausia ukrainiečių, slovėnų, ispanų, serbų, makedoniečių, graikų, lenkų, lietuvių, suomių, hebrajų, švedų, danų). Poetas yra sudaręs unikalią poezijos rinktinę, kurioje užfiksuotas jo daugiakalbiškumo fenomenas – vieno eilėraščio vertimai į 33 kalbas.

1990 m. Skujeniekas tapo tarptautinio festivalio „Poezijos pavasaris“ laureatu už lietuvių poezijos vertimus į latvių kalbą. Jis yra pirmasis ir kol kas vienintelis užsienietis, pelnęs Jotvingių premiją (1993). Taip pat apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu (2001), Lietuvos rašytojų sąjungos garbės narys, 2008 m. gavęs Baltijos Asamblėjos literatūros premiją už *Raštus*, kurie išleisti aštuoniais tomais. 2010 m. Knutas Skujeniekas pelnė pačią garbingiausią Latvijos literatūros premiją – Gyvenimo prizą už reikšmingą ir išliekamąjį indėlį į Latvijos literatūrą.

*Man daug kuo gali nepatikti
latvių tauta, bet vienas
dalykas yra svarbus: šita tauta
yra mano. Kitos neturiu ir
neturėsiu. Be to, ačiū Dievui,
turiu savo žemę po kojom ir
savo valstybę. Ar ji atsilikusi,
ar išsivysčiusi, tai neturi
lemiamos reikšmės – tokioje
privalau gyventi, tokioje ir
gyvenu.*

Knutas Skujeniekas

Siūloma literatūra: Knuts Skujenieks, *Aš toli esu viešėjęs. Es pabiju tālu ciemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004; Kęstutis Nastopka, „Daugiabalsė poezija“, in: Knuts Skujenieks, *Aš toli esu viešėjęs. Es pabiju tālu ciemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 8–17; Ramutė Dragenytė, „Europietiška brolystė“, in: *Metai*, 2005, Nr. 2; Vladas Braziūnas, „Nepakartojamas tas mūsų Knutas“, in: *Literatūra ir menas*, 2006, rugsėjo 15, Nr. 3109; Kęstutis Nastopka, „Knuto Skujenieko etika ir estetika“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2006, rugsėjo 16, Nr. 813.

Knutas Skujeniekas

*

aš būsiu kaip parke suolas
kai užeis atlydys
aš būsiu kaip parke suolas
kai lietus suodinas lis
aš būsiu kaip parke suolas
kai pumpurai plyš
aš būsiu kaip parke suolas
kai šlavėjai kates vaikys
aš būsiu kaip parke suolas
šimtą naktų ar tris
bet jei kada tavo rankos
mano atkalte švelniai nuslys
tai daugiau nebegarantuoju
kad būsiu kaip parke suolas

*

aš esu toli viešėjęs
buvęs makedonijoje

ir visai nenusigandęs
tai dabar aš aleksandras

LYGUO

Mūsų naktis.
Mūsų miškas.
Tik mūs alsavimas samaną nutvilkęs.
Tiktai kartais vėjas viršūnes pasmilko.
Ir vėlei aptyksta.

Aš suradau vietą.
Aš guolį kloju.
Aš palaužiau tave,
 pirštų galais prikalbėjau.
Mano miško raganą, mano būrėją.
Dabar mik.

Nebijok.
 Nesigėdink.
 Namu esam parėję.
 Žolių vakarą šiltą.
 Tegu dar pabūna sykiu mūsų rankos ir kojos
 Kaip atramos tilto.

Mano miela!
 Tegul naktis dabar tavo baugščiąją burną džiovina.
 Prisiglausk arčiau.
 Visu savo liemeniu neaprėpiamu.
 Mes būsim išgėrę patį tamsiausią, labiausiai putojantį vyną.
 Lyguo!

Ar girdi, kaip aptyksta?
 Tik retkarčiais vėjas viršūnėmis slenka.
 Numesk paskutinį rūpestį, kaip drabužių pakrūmėn nusviedus.
 Ir mik.
 Tegul dabar glėbys tavo kaip aukso papartis žydi, –
 Miela!

PAKERĖTAS ŽILVITIS

Esu pakerėtas žilvitis
 kurį prigiedojusios bitės
 ir kiek mano dienos vysis
 ir kai mano dienos vys jau
 lai spurgos man trupa ir byra
 lai šakos į pelkę pasvyra
 lai aižės žievė nusilups
 viršūnė ties pašakne kniubs
 užburtas liksiu žilvitis
 ir mano žodžiai tai bitės

ir atvašos pažemiu plūsters
 ir vėl mano dienos bus rūščios
 ir vėl mano dienos bus sūrios
 žiedų geltonuojančiuos mūruos
 ir vėl man saldu bus be galo
 nes bitės sulėks prie šio stalo
 lieku pakerėtas žilvitis
 ir bitės panašios į šeimą
 atėjo didysis medonešis
 ir bičių darbštuolių giedojimas
 ir mano sielos kelionė
 vienintelė mano laimė

SAGA

Kaip vyšnia, kur viršūnėj uoga,
Paskutinę užsilikusią, saugo, –
Taip aš saugau marškinių sunešiotų
Vieną vienintelę sagą.

Kai nebėr jau nei vilčių, nei suvenyrų,
Ir kai per sunki našta jau lenkia,
Aš užanty paknyburiuoju sagą,
Įsiūtą tavo rankų.

Apmaudui meto ir bado,
Sniego ir miego pykčiui
Tu prisiuvus mane prie akyto gyvenimo
Meilės ir amžinybės dygsniais.

Naktis įveikė dieną. Žiūriu į langą,
Vienintelį, kuriame šviesa dega.
Ne į langą. Į gyvastį man ant krūtinės,
Tavo įsiūtą į sagą.

*

tai maža tėvynė mano
dviejų rankų platumos
tai miela tėvynė mano
dviejų rankų šilumos

tai gili tėvynė mano
viso amžiaus gilumos

VĖLĖ

Nepavargstu, nes neturiu jau kojų.
Nebėr burnos – ir nebenoriu gert.
Tiktai namo sugrįžti dar svajoju,
Rugsėjį laidaro vartus atvert.

Neužsigaunu jau į žemą siją,
Nebėr galvos – vien tumulas miglos.
Klausaus, kaip karvės atrajoja lyjant,
Kaip avinėliai bados pašaliuos.

Man eglė tiesia delnus, apipiltus
Tamsių rudenių liūčių sidabru.
Ant akmenų šaltų pirtelėj šildaus,
Nereikia garo – pats tapau garu.

Aš ratinėje medgalius skaičiuoju,
Blaškau po kluoną pėdus vakare
Ir spragilą pakelti užsimaju,
Bet aš tik vėjas – rankų nebėra.

Su vėju aš skubu duris atverti,
Kur dūminėj pirkelėj žiburys.
Aš noriu „labas vakaras“ ištarti
Pamiršęs, kad ir balsas nebegriš.

Anūko vygę pasupu klevinę,
Šalia marčios prisėdu į stakles.
Paduodu sūnui aš linelių pyne,
Parodau jam, kaip vyti vadeles.

Jau be akių žvelgiu į krosnies liepsną.
Jau nebe šeimnininkas – jo dvasia.
Žmona tik mini dar, kai gieda giesmę
Šventos rudens dienos sutemose.

Nepavargstu, nes neturiu jau kojų.
Einu ten, kur dausų liepsna plazdės.
Bet ilgesys namo mane vilioja,
Jis tebėra, nors nebėra širdies.

Vertė Sigitas Geda, Vladas Braziūnas,
Jonas Strielkūnas

Josifas Brodskis

Josifas Brodskis (1940–1996) – poetas ir eseistas, Nobelio premijos laureatas, laikomas svarbiausiu rusų „sidabro amžiaus“ lyrikos laurų paveldėtoju, o kartu – vienu didžiausiu Jungtinių Amerikos Valstijų ir viso pasaulio poetų. Savo įpėdiniu jį laikė Ana Achmatova, po kurios mirties Brodskis, anot poeto Jevgenijaus Reino, tapo centrine rusų poezijos ir literatūros figūra, nors jo eilės ir nebuvo spausdinamos. Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) žodžiais, XX a. pabaigoje Amerikoje buvo nelengva rasti poetą, prilygstantį Brodskiu talentu autentiškumu.

Brodskis gimė ir jaunystę praleido Sankt Peterburge (tada pervadintame Leningradu). Su šio miesto architektūra ir kultūros tradicija jis jautėsi labai suaugęs, daugeliu požiūriu su miesto dvasia tapatino ir savo kūrybą, ypač potraukį klasicizmui, formos aiškumui, eilėraščio prasmės architektūrai. Poeto šeimos šaknys žydiškos, iš motinos pusės susijusios su Lietuva – Brodskio močiutė gimusi Baisogaloje, čia gyveno jos šeima, kurioje mokėta ir lietuviškai. Didelę vaikystės dalį tose apylinkėse praleido ir motina Marija Volpert, gimusi Daugpilyje („baltiškas tipažas“, anot paties poeto), kuri jau sovietiniais metais Leningrade ištekėjo už geografo ir žurnalisto Aleksandro Brodskio. Dar vienas įdomus sutapimas – 1940-ųjų gegužės 24 d. poetas gimė Leningrade esančioje Lietuvių gatvėje (*Litovskaja ulica*). Tačiau, anot paties Brodskio, vėlesnės jo simpatijos Lietuvai nesusijusios su kilme – jos buvusios asmeninės ir atsiradusios dėl stiprių bičiulystės ryšių.

Jau prasidėjus karui, 1941-ųjų pabaigoje, tėvui, tapusiam laivyno karininku, pavyko kūdikį kartu su motina išvežti už Leningrado blokados žiedo. Vėlesnius savo vaikystės ir jaunystės metus Brodskis praleido tame pačiame mieste, istoriniame name prie garsiojo *Litejnyj* („Liejyklos“) prospekto ir Pestelio gatvės sankryžos (tą namą ir visą pokario Peterburgo atmosferą Brodskis detalčiai aprašė savo išskirtiniuose esė tekstuose). Mažoje komunalinio buto nišoje (šeima turėjo tik „pusantro kambario“), atsidalijęs nuo tėvų savo kampą knygų spintomis, jaunuolis leisdavosi į keliones literatūros erdvėmis, nes stalinizmo tikrovė skatino tik viena – atsiriboti. „Buvome godūs skaitytojai ir tapome priklausomi nuo to, ką perskaitydavome. Knygos – gal dėl formalaus baigtumo ypatybės – buvo mus visiškai pavergusios. Dickensas buvo realesnis už Staliną ar Beriją“, – taip savąją kartą poetas apibūdino esė „Mažesnis už vienetą“. Tačiau iš kitų bendraamžių jis išsiskyrė dar ir laisvumu, principais, asmenine valia, kuri sovietinės sistemos buvo ypač gniuždoma: „dešimtmetę mokyklą baigdavome turėdami valios jėgą, nė kiek ne didesnę už dumblių. Ketveri metai kariuomenėje (jį ją vyrus šaukdavo devyniolikos) užbaigdavome visiškos kapituliacijos prieš valstybę procesą“. Būdamas penkiolikos metų ir jau nebegalėdamas pakęsti sovietinės mokyklos paistalų, Brodskis ją tiesiog metė – atsistojo per pamoką ir išėjo pro mokyklos vartus, žinodamas niekada nebegrįšiąs (tai vadino savo pir-

muoju laisvu poelgiu). Toks protestas jam reiškė sunkų, atsitiktinį, kartais kone neįsivaizduojamą darbą – iš pradžių Brodskis stėjo prie frezavimo staklių metalo fabrike, paskui dirbo katilinės kūrė, švyturio sargu, netgi darbininku lavoninėje. Vasarą pasisamdydavo į geologines ekspedicijas. Tačiau visa tai buvo tik išorinio gyvenimo kiautas, kuriame „tūnanti esybė, vadinama „aš“, niekada nesikeitė ir nesiliovė stebėjusi, kas dedasi išorėje“ („Mažesnis už vienetą“).

Nuo septyniolikos metų pradėjusio intensyviai rašyti jaunuolio eilėraščiai gimė taratum iš visiškai kitos, nesuvaržytos ir nenuskurdintos vidinės erdvės, iš pačios kalbos ir poezijos karalystės, kuri egzistuoja, Brodskio manymu, anapus istorijos bei politikos ir pati išsirenka tuos, kurie jai turi tarnauti. Brodskio kūryboje nebuvo nė pėdsako privalomos sovietinės ideologijos, bet nebuvo ir patetišku antisovietinių deklaracijų – tiesiog asmeninis individo balsas, atviras sužalotos tikrovės liudijimas, dialogas su Europos ir rusų kultūros tradicija, o svarbiausia – sąmonės gyvybė ir kalbos galybė, vis sodresnis ir rafinuotesnis poezijos skambesys. Brodskio eilėraščiai, sekant rusų lyrikos tradicija, yra rimuoti ir ritmiški, juose laikomasi tikslaus klasikinio metro, tačiau „žodis kietai suspaudžiamas ir dedamas į eilutę kaip sprogstamoji medžiaga“ (Vytautas Kubilius). Suderinami visi kalbos registrai – ir meno žodynas, ir žemasis žargonas. Tai labai savitas tikslis, hierarchiškos klasikos ir maištingo avangardo, eksperimentavimo derinys.

Brodskis teigė, kad poetas turi stengtis patikti ne savo amžininkams, o pirmtakams. Tad jo eilėraščiai buvo parašyti tokia intonacija, kuri jau savaime nederėjo su komunistinės ideologijos reikalavimais. Suprantama, jo tekstai nebuvo spausdinami ir plito tarp skaitytojų tik nuorašais, darytais mašinėle ar ranka, juos mokyta si atmintinai. Septintojo dešimtmečio pradžioje šie nuorašai pasiekė ir Lietuvą. Didelį įspūdį klausytojams darė paties poeto skaitymas – lyg įtaigus, magiškas veiksmas (Tomas Venclova 1966 m. dienoraštyje liudija: „Balsas buvo pritrenkiantis – net labiau negu eilės... Buvo sunku – juk angelo ar mūzos ilgai klausytis neįmanoma“). Sovietų imperijoje augo neoficialus didelio jauno talento pripažinimas – juk tai jį aukščiausiai vertino ir su juo nuolat bendravo pati Achmatova. Brodskio populiarumas pasiekė tokią ribą, kurios valdžia nebegalėjo toleruoti, ir dvidešimt ketverių metų poetas buvo suimtas gatvėje, kalinamas garsiaame Leningrado kalėjime Kresty („Kryžiai“), „gydomas“ psichiatrinėje ligoninėje, galiausiai surengtas viešas jo teismas už „veltėdžiavimą“. Tačiau tai Brodskio neįbaugino (nors kalėjimo kameroje jį ištiko širdies smūgis), tik dar labiau padidino jo žinomumą. Poeto teismo proceso stenograma greitai išplito po visą pasaulį ir tapo istoriniu dokumentu, atskleidžiančiu laisvo kūrėjo ir totalitarinės sistemos dvikovą:

Teisėja. Ir kas pasakė, kad Jūs poetas? Kas jus priskyrė prie poetų?

Brodskis. Niekas. (Be įžūlumo) O kas mane priskyrė žmonių giminei?

Teisėja. Ar jūs tai studijavote?

Brodskis. Ką?

Teisėja. Na, kad taptumėte poetu? Nebandėte baigti universiteto, kur rengia... kur moko...

Brodskis. Aš nemaniau... kad šito galima išmokti.

Teisėja. Kaip tai?

Brodskis. Aš manau, kad tai... (sumišęs) ateina iš Dievo.

1964-aisiais Brodskis buvo penkeriems metams ištremtas į katargą šiaurėje, kaime prie Archangelsko, tačiau ten toliau rašė eilėraščius ir iš žodyno savarankiškai mokėsi anglų kalbos (anot Milošo, „vežiojo mėšlą prie Archangelsko, o po dvidešimt dvejų metų atsiėmė Nobelio premiją Stokholme“). Negalėdama nuslopinti Vakaruose kilusio pasipiktinimo, sovietų valdžia po pusantrų metų Brodskio katargą atšaukė. Ir vėl atsisakęs prisitaikyti (išleisti valdžiai priimtina eilėraščių rinkinį), tremties ir kalėjimų sutrikdytos sveikatos Brodskis buvo globojamas bičiulių, glaudėsi jų butuose, keliavo. 1966-ųjų rugpjūtį, bičiuliškai pakviestas vilniečių Ramūno ir Audroniaus Katių, apsistojo jų bute Liejyklos gatvėje, čia disidentiškai nusiteikusiam jaunimui skaitė savo eilėraščius ir susipažino su poetu Tomu Venclova – prasidėjo ilgametė draugystė ir intelektualinis bendravimas, dėmesys vienas kito kūrybai (jau atsidūręs JAV, Brodskis ištars, kad lietuvis Tomas Venclova – geriausias iš sovietų imperijoje kuriančių poetų, tuo sukeldamas daugelio nuostabą). Keli vėlesni atvykimai į Lietuvą, klajonės su draugais po Vilniaus senamiestį, kelionės į Kauną ir Palangą, bendravimas su jaunais nonkonformistais ar iš tremties grįžusiais vyresniais literatais (pavyzdžiui, su kritiku Petru Juodeliu) paliko svarbių pėdsakų Brodskio kūryboje – tai pirmiausia eilių ciklai „Lietuviškas divertismentas“ (1971) ir „Lietuviškas noktiurnas: Tomui Venclovai“ (1973–1983). Juose Lietuva iškyla ir kaip darni, žmogui jauki erdvė ir kaip įtemptų egzistencinių, netgi metafizinių dramų kraštas.

Anot Venclovos, „Josifui Brodskui buvo duota tokia vidinė laisvė, už kurią privalu mokėti grynais, kitaip sakant, vienatve. Į beprotišką sistemą, kuri jį supo jaunystėje, jis nuo pat pradžių reagavo vieninteliu tikrai ori būdu – visiška panieka“. 1972-aisiais atėjo laikas, kai sistema „pavargo“ dorotis su šiuo žmogumi. Brodskui buvo tiesiai pasiūlyta rinktis arba emigraciją, arba kalėjimą, arba psichiatrinę ligoninę. Priverstas apleisti Leningrade gyvenančius savo senus tėvus (jų taip ir nebepamatė gyvų), palikti žmoną ir penkiameį sūnų, Brodskis vis dėlto pasirinko emigraciją – kitu atveju žinojo būsiąs sunaikintas. Oro uoste išlydėtas būrio draugų, tarp jų ir lietuvių (muitininkai išsigando, kad vyksta mitingas), per Vieną ir Londoną atvyko į JAV, kur Mičigano universitetas jo jau laukė kaip „vizituojančio poeto“.

Nebaigęs jokios mokyklos ir neturėjęs diplomo, Brodskis tik dėl savamokliškaį įgyto didžiulio išsilavinimo iškart tapo universiteto literatūros dėstytoju ir juo dirbo iki pat mirties (iš viso šešiuose JAV ir Didžiosios Britanijos universitetuose). 1978-aisiais jis, Sovietų Sąjungoje „gydytas“ psichiatrinėse ligoninėse, tapo Jeilio universiteto garbės daktaru. Asmeninė ir intelektualinė draugystė jį ypač susiejo kitais dviem JAV atsidūrusiais poetais emigrantais – Česlovu Milošu ir Tomu Venclova (sakėsi sudarą savitą „poetinį triumviratą“). Puikiai išmokęs anglų kalbą, Brodskis pats ėmė versti savo poeziją ir angliškai rašyti originalias esė, tad yra laikomas dvikalbiu rašytoju. Paklaustas apie tapatybę, save apibūdindavo kaip „žydą, rusų poetą ir Amerikos pilietį“. Tiesa, vertybiniais principais ir netipišku elgesiu jis nevisiškai pritapo ir prie amerikietiškos akademinės aplinkos: „Kaip

Josifui Brodskui buvo duota tokia vidinė laisvė, už kurią privalu mokėti grynais, kitaip sakant, vienatve. Į beprotišką sistemą, kuri jį supo jaunystėje, jis nuo pat pradžių reagavo vieninteliu tikrai ori būdu – visiška panieka.

Tomas Venclova

dėstytojas, jis traktavo savo pareigas rimtai ir studentai gaudavo iš jo daug. Liepdavo jiems atmintinai mokytis tūkstančius eilučių gimtąja kalba – joks kitas profesorius nebūtų sau leidęs būti tokiam senamadiškam. Jeigu studentas pasakydavo auditorijoje ką nors itin kvailo (pvz., iš amerikietiško politinių naivybų repertuaro), išmesdavo jį už durų“ (Milošas).

1987-aisiais Brodskiu paskirta Nobelio literatūros premija tik patvirtino iki tol jau ne vieno rašytojo ir kritiko ištartus žodžius, kad jis – vienas didžiausių XX a. poetų. Tačiau Sovietų Sąjungoje apie šį premijos įteikimą nebuvo viešai pranešta, o po jos Rusijoje išspausdintų Brodskio eilėraščių skaičius tepasiekė dešimtį. Vėliau būta daug kitų prestižinių premijų ir įvertinimų (pavyzdžiui, 1992-aisiais Brodskis paskelbtas JAV nacionaliniu poetu laureatu). Yrant sovietų imperijai, jo uždraustos eilės pradėtos vis plačiau spausdinti ir skaityti tėvynėje, pagaliau 1990-aisiais pirmą kartą Leningrade ir Maskvoje pradėtos leisti jo knygos. Vis dėlto 1988 m. Tomo Venclovos ir Liūto Mockūno užrašytame interviu paklaustas, kurį miestą aplankyti, jeigu galėtų pasirinkti, – Leningradą ar Vilnių, Brodskis atsakė: „Veikiau Vilnių, nes ten nebūtų to triukšmo, kuris gali kilti Leningrade. Ir mažiau atsiminimų. Tatai svarbu. [...] Būtų nesąmonė grįžti į gimtąjį miestą ir iš jo dingti po dviejų ar trijų dienų, ar po savaitės. Žmogus turi gyventi daugmaž savo gyvenimą, o ne žaisti su juo žaidimus. Man grįžimas į Leningradą – gal tai ir įvyks... Bet savo noru, manau, aš to jau nedarysiu“.

Į gimtąjį miestą poetas taip ir nesugrįžo – amžiams liko tobulojo literatūrinio Peterburgo ir pasaulio poezijos figūra. Brodskiu būnant vos 55-erių, neatlaikė tremties ir kalinimų nualinta širdis. Buvo palaidotas Venecijoje, mieste, kurį itin mylėjo, istorinėse San Mikelės kapinėse.

2000-aisiais Vilniuje, Liejyklos gatvėje, ant namo, kuriame apsistojęs Brodskis pirmą kartą skaitė savo eiles lietuvių klausytojams, atidengta atminimo lenta.

Siūloma literatūra: Josifas Brodskis, *Vaizdas į jūrą*: eilėraščiai, Vilnius: Vyturys, 1999; Josif Brodskij, *Poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Josif Brodskij, *Poetas ir proza*: rinktinės esė, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Tomas Venclova, *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991.

Josifas Brodskis

Iš knygos „PEIZAŽAS SU POTVYNIU“

KALBA SORBONOJE

Filosofiją studijuoti geriausiu atveju dera
sulaukus pusšimčio metų. Planuoti visuomenės
modelį – juo labiau. Iš pradžių
išmokim virti sriubą, kepti – tegu ir ne meškerioti –
žuvis, gaminti padorią kavą.
Jeigu to nepramokai, dorovės dėsniai
atsiduoda tėvo diržu arba vertimu
iš vokiškos knygos. Pirmiau
išmokim prarasti, o ne įsigyti,
neapkęsti savęs labiau, nei tirono,
daug metų kloti už kambarį pusę
menkutės algos – ir tiktai tada postuluokim
teisingumo triumfą. Kuris
visada suvėluoja mažiausia ketvirtį amžiaus.

Filosofo kūrinį dera stebėti pro patirties
prizmę – arba pro akinius (tie dalykai daugmaž
sutampa),
kai susilieja raidės ir kai nuoga
boba ant sumaigyto pakloto
vėl tampa nuotrauka ar meniško paveikslo
reprodukcija. Tikroji proto meilė
nereikalauja atsako iš proto,
ir jos rezultatas – ne santuoka,
t. y., išspausdinta Getingene plyta,
bet abejingumas sau pačiam,
gėdos raudonis, kartais – elegija.
(Kažin kur skamba tramvajus, limpa blakstienos,
dainuojantys kareiviai grįžta iš bordelio,
lietus vienintelis primena Hėgelį.)

Tiesa slypi fakte, kad tiesos
iš viso nėra. Tatai neatleidžia
nuo atsakomybės, kaip tik atvirkščiai:
etika – taipogi tuštuma, kurią pripildo
mūsų elgsena, praktiškai nuolat;
tas pat, jei norite, kosmosas.

Ir dievai myli gėrį ne dėl jo akių,
o todėl, kad be gėrio jų pačių nebūtų.
Ir jie savo ruožtu pripildo tuštumą.
Ir, galimas daiktas, net sistemiškiau,
negu mes; nes mumis negalima
pasitikėti. Nors mūsų kur kas daugiau,
negu būdavo kadaise, mes ne Graikijoj:
mus žlugdo žemi debesys ir, kaip jau pasakyta, lietus.

Filosofiją dera studijuoti, kada filosofija
jums nereikalinga. Tuomet, kai nujaučiate,
kad jūsų svetainės krėsiai ir Paukščių Takas
yra susiję, ir netgi glaudžiau,
nei priežastis ir pasekmė, nekaip jūs pats
su savo giminaičiais. Ir kad tai, kas bendra
žvaigždynams ir krėsrams – beširdiškumas,
nežmoniškumas.

Tatai suartina labiau, nei *coitus*
ar kraujas! Aišku, siekti panašumo
su daiktais nepridera. Antra vertus, kada
jūs sergate, nebūtina sveikti
ir nerimauti dėl savo išorės. Štai ką
žino tie, kas sulaukė pusšimčio metų. Štai kodėl,
žiūrėdami veidrodin, jie kartais painioja estetiką ir
metafiziką.

1989 kovas
Vertė Tomas Venclova

Iš knygos „NUOSTABIOS EPOCHOS PABAIGA“

LIETUVIŠKAS DIVERTISMENTAS

Tomui Venclovai

1. ĮŽANGA

Štai pamario šalis neišdidi.
Savi aerouostai, telefonai,
sniegynai, žydai. Ir ruda vila
diktatoriaus. Poeto statula –
tėvynę jis prilygino draugužei.

Gal vaizdas ne visai ir subtilus,
bet aiški geografija: pietiečiai

šeštadieniais čia šiauriečius aplanko
ir grįždami pakaušę pėstute
į Vakarus užklysta kartais – tiktų
tema ši skečui. Nuotoliai tokie,
kad palanku gyvent hermafroditams.

Pavasario diena. Debesija
ir balos, angelų gausybė,
aptūpusi gausių bažnyčių stogus. Čia
žmogus paverčiamas minios auka
ar vietinio baroko detale.

2. LIEJYKLOS GATVĖ¹

Kad taip save pasigimdyt
prieš šimtmetį, pūkus nutrynus,
pro langą sodą pamatyt,
kryžius dvigalviškos Kotrynos;
išsižadėt mamos, žagsėt
grubioj akivaizdoj lorneto,
su šlamšto karučiu judėt
geltonom gatveliūkštėm geto;
pas lenkišką panelę būt,
įsimylėt ją begaliniai;
Galicijoj už Tiesą žūt,
sulaukus Pirmo Pasaulinio,
už Carą, Šalį, – arba spjaut,
nuo peisų išvaduoti žandus,
ir į Pasaulį Naują maut,
per bortą vemiant į Atlantą.

3. KAVINĖ „NERINGA“

Laikas įeina į Vilnių pro kavinės duris,
lydimas tarškesio indų, peilių ir šaukštų,
ir erdvė, prisimerkusi kaip tvarkdarys,
nužvelgia jo pakaušį iš aukšto.

Apvalkui plyšus, kruvinas skritulys
apmiršta virš čerpių stogo gruoblėto,
ir Adomo gūžys paaštrėja, lyg
veide vien profilį regetum.

Ir, lydekai paliepus valdingu žodžiu,
padavėja su bliuzele batisto
miklina kojas, nukėlus jas nuo pečių
vietinio futbolisto.

4. HERBAS

Nors alegorijų vinjetėj
drakonžudys šv. Jurgis ietį
prarado, betgi liko jam
arklys ir kardas, ir lig šiolei
po Lietuvą jis vaikos uoliai
tai, kas jam žinoma vienam.

Ką jis, iškėlęs kalaviją
už herbo pakraščių nuvijoj?
Netikėli? Pagonį? Ką
iš baimės privertė pabalti?
Pasaulį? Juk ne malkas skaldė
plieninė Vytauto ranka.

5. AMICUM – PHILOSOPHUM DE MELANCHOLIA, MANIA ET PLICA POLONICA²

Dalelė moters. Nemiga. Stikle
reptilijos į laisvę veržtis bando.
Nuo smegenėlių suteka bala
debiliškos dienos kažkur už sprando.

Tik krustelėk – ir kūnas nesuklys,
pajusdamas, kaip į ledinį skystį
šį pamerkiamas plunksnos smaigalys,
užtikrintai vedžiojantis: „menkystė“
rašysena, kur kreivė kiekviena
kreiva. Dalelė moters pomaduota
užpuola klausą žodžių lavina
kaip penki pirštai utelėtą kuodą.
Ir tu patamsiuos vienišas ir menkas
ant patalų kaip Zodiako ženklas.

² „Draugui filosofui apie melancholiją, maniją ir lenkišką kaltūną“ (lot.). XVIII amžiaus traktatas, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. J. B.

¹ Gatvė Vilniuje. J. B.

6. PALANGEN³

Tiktai jūra į veidą pažvelgti dar gali
dangui; o keleivis akis panarina,
prisėda ant kopos ir maukia vyną
kaip praradęs kariuomenę tremtinys karalius.

Nuvaryti galvijai. Namai – išplėsti,
sūnų slepia piemuose gilais urvo vingy.
Ir dabar jis – pasaulio pačiam pakrašty,
ir per vandenį žengti tikėjimo stinga.

7. DOMINIKONAI⁴

Pasuk iš magistralės šičia,
į aklą skersgatvį, įženk
į tuščią šiuo metu bažnyčią,
pritūpk ant klaupkų, pasilenk,
kad Dievui į ausies kriauklytę,
kuri kurčia triukšmams dienos,
tik pora žodžių išsakytum:
– Ak, dovanok.

1971

Vertė Gintaras Patackas

Iš knygos „SUSTOJIMAS DYKUMOJE“

NUO PAKRAŠČIŲ Į CENTRĄ

Štai aš vėl aplankiau
šitą meilės vietovę, gamyklų pakrantę,
fabrikų paradizą, dirbtuvių arkadiją,
amžiną garlaivių šventę –
man gražino dievai,
kas vaikystėje buvo išmokta.
Štai ir vėl aš prabėgau po tūkstančiu arkų per
Mažąją Ochtą.

Tyvuliuoja Neva,
atsigręžus į kokso aptemdytą dangų,
ir tramvajus kažkur
ant negriuvusio tilto sužvanga,

³ Palanga (vok.) J. B.

⁴ Dominikonų bažnyčia Vilniuje. J. B.

šiapus mūsų tvorų
pašviesėja suniurusi gatvė.
Būk sveika, susitikome, vargše jaunatve.

Mus pasveikina priemiesčių džiazas
trompetais ir fleitom,
kaminų diksilendas
auksinis, juodom kepuraitėm,
jau ne siela, ne kūnas –
šešėlis šalia patefono,
lyg suknelė, staiga pamėtėta aukštyn saksofono.

Pavartėj su kaklaskare
skaisčiai raudona tu stovi,
durų tarpe, ant tilto,
negrižtančio laiko vietovėj,
su skaidria stikline,
dar putoja tenai limonadas,
ir už nugaros tau gūdžiai staugia brangus kombinatas.

Labą dieną. Kokia tu bekūnė,
kokia tu beglobė!
Štai ir naujas saulėlydis
skleidžia liepsnojančią drobę.
Netikrumas ir skurdas. Tiek metų
be tikslo praslinko.
Labą dieną, jaunatve. Kokia tu, kokia stebuklinga!

Kurtai neria tyloj
apšarmojusiais alkais ir slėniais,
iš raudonos klampynės
nuo bėgių ataidi sirenos,
plentų sklendžia taksi,
susilieja su retmiškio dūmais,
ir dangaus tuštumoj atsispindi plasnojantis krūmas.

Taip, tai mūsų žiema.
Šiuolaikinis žibintas apsunkina regą,
kiek langų prieš mane,
man atrodo, jų tūkstančiai dega.
Šauksmas kyla aukštyn,
bet visvien į namus atsitrenkia.
Taip, tai mūsų žiema, ji sugrįžti pas mus neįstengia.

Lig mirties valandos
neberandam žiemos, nebelaukiam.

Kas diena, nuolatos,
 nuo gimimo kažkur pasitraukiam,
 tarsi groja kažkas
 tolumoj tarp standartinių sienų.
 Išsiskirstom visi. Tik mirtis mus sujungia į viena.

Ne vienatvės kančia,
 o didžiulė vienovė svaigina.
 Kažin kas nejučia
 tamsumoj mums pečius apkabina,
 ir pilni tamsumos,
 ir pilni tamsumos ir ramybės
 mes sustojam drauge virš tvaskios ir ledinės platybės.

Kaip mums lengva alsuot –
 lyg staiga suvešėjęs pasėlis
 kažkieno būtyje
 mes pavirstam šviesa ir šešėliais,
 pasakysiu daugiau –
 tik tada, kai mes viską prarandam,
 amžinai svetimi mes pavirstam į mirtį ir dangų.

Aš ir vėl praeinu
 šito rojaus takais, kairėje nuo tramvajaus.
 Štai prabėga leva,
 prisidengus delnais, ir Adomas ją vejas –
 jaunas, skaisčiai raudonas,
 prapuolęs už priemiesčio arkos,
 ir Nevos aidesys vėl pažadina dūzgiančias arfas.

Kaip ūmai palieki
 šitą juosvą standartinį rojų.
 Vinguriuoja žaltys,
 ir dangus nebetrokšta herojų,
 prie fontano – kalva,
 blizgesys virš ledinių alėjų,
 virpa sniegas ore, ir mašinos be poilsio skrieja.

Ar tai aš, ar ne aš
 per šukes, per aptirpusį sniegą
 šitiek metų tamsoj
 po žibintais dykynėje bėgau,
 ir padangių žara
 juosvą naktį prie keltuvo sklaidė?
 Ar tai aš, ar ne aš? Čia kažkas amžinai pasikeitė.

Čia kitoniškas viešpats,
 bevardis, puikus, visagalis,
 nesuvokiamai vienas
 klajoja naujaisiais kvartalais,
 šičia kurtų vyzdžiuos
 tarsi gėlės šiurena žibintai,
 tamsiai mėlynos aušros virš tylinčios tėviškės švinta.

Tie, kas mirė – čia pat,
 ir kaltės nebereikia išrišti.
 Tu juos veltui prašei.
 Mūsų žiemai nelemta sugrįžti.
 Lieka viena: ramiai
 per pasaulį keliauti į nieką.
 Atsilikt negali. Tik pranokti, pralenkti belieka.

Tai, kur skubam – dangus,
 pragarmė, pasiglemžianti dvasią,
 gal tiesiog tuštuma,
 tamsuma, to vis tiek nesuprasi,
 ta šalis sklidina
 tavo balso, melodijų skardo,
 gal tai meilė, sakyk? Ne, jina išsiverčia be vardo.

Amžinybė – greta:
 neapsakomas tiltas, netylantis žodis,
 upės baržų banda,
 vėl atgijusi meilė, sutriuškintos godos,
 tie laivų žiburiai,
 ta vitrinų šviesa ir tramvajų skambučiai,
 teška šaltas vanduo ties plačiom tavo kelnėm ir
 gruodis į atlapus pučia.

Pasitik su džiaugsmu
 tą ankstyvą jaunatvės radimą,
 pasitik su džiaugsmu
 tą stebėtinai kartų likimą,
 šitą amžiną upę,
 šį dangų, šį gražų krūmyną,
 netekties apdainavimą, tylinčią krautuvių minią.

Tarp gyvybės, mirties,
 nei vienoj, nei kitoj karalystėj,
 neprilygstamai vienas
 kartoji, kaip gera suklysti:
 šičia nieko nėra,

pamiršau tą kvartalą ir plentą,
ačiū Dievui, žiema. Ačiū Dievui, sugrįžti nelemta.

Ačiū Dievui, aš svetimas.
Aš nebekaltinu nieko.
Nežinau, kas aplinkui.
Pranokti, pralenkti belieka.
Kaip man lengva šiandieną,
kad nieko savęs nevaadinęs,
ačiū Dievui, per amžius šioj žemėj likau be tėvynės.

Pasitik su džiaugsmu
šitą laikiną būtį, tau nieko nereikia.
Kiek aš metų gyvensiu,
kiek duosiu už stiklą, gal vieną kapeiką.
Kiek dar sykių sugrįšiu –
daugiau nebegrįšiu – vien spynos ant durų,
kiek aš duosiu už liūdesį, kurto amsėjimą, kamino
mūrą.

1962

Vertė Tomas Venclova

SUSTOJIMAS DYKUMOJE

Dabar Leningrade taip maža graikų,
jog nutarėm sugriauti Graikų cerkvę,
idant atlikusioj erdvėj iškiltų
koncertų salė. Jos architektūroj
yra kažkas beviltiška. Beje,
ta salė (tūkstantis ir kelios vietos)
gal ne beviltiška: juk ji – šventovė,
ji meno šventykla. Ir kas gi kaltas,
kad šiais laikais vokalas patrauklesnis
nekaip visi tikėjimo stebuklai?
Tik viena nesmagu – kad iš toli
ne kupolą matysim, kaip derėtų,
o brūkšnių, bjaurų nei valkos paviršius.
Proporcijų bjaurumas iš teisybės
Čia nesvarbus. Manau, kad bjaurasties
proporcijos dažniau sugniuždo žmogų.

Gerai atsimenu, kaip ją nugriovė.
Pavasarejo, ir kaip tik tuomet
dažnai lankydavau totorių šeimą,

kuri gyveno netoli. Žiūrėjau
pro langą ir regėjau Graikų cerkvę.
Pradžioj klausiau totoriškų šnekų,
paskui į jas įmišo keistas garsas,
kuris beveik sutapo su kalba,
tačiau netrukus viską nuslopino.
Į cerkvės sodą su ketaus svarsčiu
garmėjo ekskavatorius. Prislinko,
ir sienos ėmė po truputį gniužti.
Tikrai juokinga priešintis, jei tu
esi tik siena, o šalia griovėjas.

Tarp kitko, ekskavatorius greičiausiai
palaikė cerkvę nedvasingu daiktu,
daugmaž savuoju antrininku. Žinom,
kad grumtis, gintis, netgi duot gražos
besielėje visatoje netinka.
Paskui tenai buldozerius suvarė,
savivartės... Ir sykių, jau vėlai,
sėdėjau, kur anksčiau apsidės būta.

Naktis žiojėjo pro altoriaus duobę.
 Ir pro skylės altoriuje mačiau,
 kaip tilto linkui ritasi tramvajai,
 kaip dega virtinės blankių žibintų.
 Ir visa, ko bažnyčioj nesutiksi,
 dabar regėjau pro bažnyčios prizmę.

Ateityje, kai mūsų nebebus,
 tiksliau – po mūsų, ten, kur mes gyvenom,
 taipogi atsiras tokių dalykų,
 jog nusigąs visi, kas mus pažino.
 Bet mus pažinusių nebus per daug.

Štai šitaip šuo senu papratimu
 vis kelia koją ten, kur būta sienos.
 Nors aptvara kadaisė nugriauta,
 bet jam ta aptvara dar vis sapnuojas.
 Ir sapnas šuniui perbraukia tikrovę.
 O gal pati dirva išsaugo kvapą:
 asfaltas neužgniaužia šuns dvokimo.
 Ir kas jam tas bjaurusis statinys!
 Jam čia sodelis, girdite – sodelis.
 O visa, kas žmonėms akivaizdu,
 šunų nejaudina. Todėl įpratom
 sakyti: „šuniška ištikimybė“.
 Ir jei rimtai galvojame, kad kartos
 įteikia estafetę palikuonims,
 tai aš tikiu tik šia estafete.
 Tiksliau, tik tais, kurie pajunta kvapą.

Leningrade dabar taip maža graikų,
 iš viso jų ne Graikijoj nedaug,
 tikrai per maža – bent jau tam, kad būtų
 išsaugotos tikėjimo šventovės.
 O naujomis šventovėmis tikėti
 jie neprivalo. Viena – apiprausti
 pagonių tautą krikšto vandenį,
 o jau visai kas kita – nešti kryžių.
 Viena tebuvo graikų pareiga,
 ir tos pačios jie nemokėjo vykdyt.
 Seniai užžėlė neišartas laukas.
 „Sėjike, stropiai sergėk savo žagrę,
 o mes nuspręsime, kada sudygti.“
 Išsaugot žagrės jie nesugebėjo.

Ir aš šį vakarą žiūriu pro langą
 mąstydamas: į kur gi mes patekom?
 Nuo ko labiau nutolo šie laikai –
 nuo krikščionybės ar nuo helenizmo?
 Kas artinas? Kas bus ateityje?
 Ar ne kita era ten mūsų laukia?
 Kokia mūs priedermė tai naujai erai?
 Ir ką mes jai turėsime paaukoti?

1966
 pirmas pusmetis

Vertė Tomas Venclova

Nepriklausomybės
laikų
literatūra

Nepriklausomybės laikų literatūra

Pirmųjų metų dinamizmas

Atkūrus Nepriklausomybę, lietuvių proza labai sparčiai keitėsi kiekybės, konceptualumo ir struktūros požiūriu – šis etapas nepalyginamas su jokių kitų lietuvių literatūros gyvavimo tarpsniu. Prasidėjo ir džiugūs, ir skausmingi pokyčiai, nulemti totalitarizmo žlugimo. Tai – lūžis, virsmas, esminis sukrėtimas, nors svarbių kitimo ženklų buvo regėti daug anksčiau, dar prieš įvykstant 1988 m. birželio 3 d. susikūrusios Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės pradėtam permainų šuoriui. Jokių privalomų ideologinių apnašų neturinčias naujoves literatūroje skelbė Ričardo Gavelio *Nubaustieji* (knyga, parašyta stagnacijos metais, nuo 1984 gulėjo leidykloje, išleista 1987), Valdo Papievio *Ruduo provincijoje* (1989), Jurgio Kunčino *Vaizdas į mėnulį* (1989), akinamai blykstelėjo debutantų poezija ir novelistika: Aido Marčėno *Šulinys* (1988), Rolando Rastausko *Albumas* (1987), Jurgos Ivanauskaitės *Pakalnučių metai* (1985), *Kaip užsiauginti baimę* (1989), Danutės Kalinauskaitės *Išėjusi šviesa* (1987). Juozo Apučio rinktinė *Gegužė ant nulūžusio beržo* (1986) apdovanota Valstybine premija. Kultūra, literatūra išsilaisvino anksčiau už Lietuvą, kurios laisvė įteisinta politiškai ir įstatymiškai. Pirmuosius metus galima apibūdinti kaip veržlų sprogimą, kuriam jau seniai buvo subręsta.

Šis kaitos metas vadinamas įvairiai: atgimimo literatūra, dešimtojo dešimtmečio literatūra, pocenzūrine laisve, tradicijos baigtimi, nauju literatūros ciklu, kanonų subyrėjimu ir pan. „Dainuojančios revoliucijos“ metu gerai žinomos asmenybės pasuko į didžiąją politiką, dalyvavo Sąjūdyje, ėjo į mitingų aikštes, suvažiavimus, piketus, demonstracijas, kalbėjo iš tribūnų, būrė tautą, rašė puikius publicistinius straipsnius (Justinas Marcinkevičius, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Juozas Aputis, Kazys Saja ir kt.) Literatūros žmonės buvo matomi viešumoje, formavo intelektualinį ir kultūrinį atgimimo bagažą, keletus metus dominavo publicistika. Laikotarpiui būdinga kiekybinė gausa, ypatinga pagarba kultūroje dalyvaujantiems žmonėms. Entuziastingos bendruomenės dėmesį ypač priklausydavo sakytinis rašytojų žodis.

Vyko spartus uždrausto vaisiaus išslaptinimas: stengtasi likviduoti baltas dėmes (publikuoti tremtinių, partizanų ir kitų rezistentų kūriniai), tekstai ištraukti iš archyvų (bibliotekose įkurtų vadinamųjų „specfondų“), plūstelėjo dokumentinė proza. Didžiulio rezonanso sulaukė Dalios Grinkevičiūtės (1927–1987) tremties prisiminimai *Lietuviai prie Laptevų jūros* (pirmą kartą publikuoti 1988 žurnale *Pergalė*, dab. *Metai*). Penkiolikmetė mergaitė pasakoja apie tai, kaip 1941-aisiais su motina ir broliu buvo ištremta į vieną iš Lenos žiotyse esančių negyvenamų salų, kur turėjo išverti dešimt mėnesių trunkančią poliarinę žiemą, apie tai, kaip vėliau iš paskutiniųjų baigė mokslus, nors nuo bado temdavo sąmonė. Legendinė lietuvių rezistencijos asmenybė Juozas Lukša Daumantas (1921–1951) parašė autobiografinį partizanų kovų epą *Partizanai už geležinės uždangos* (Chicago, 1950), kad praneštų laisvajam pasauliui, jog Lietuvos žmonės su okupacija nesusitaikė, tebekovoja ir tikisi Vakarų valstybių paramos. Atsiminimai buvo greitai išleisti ir anglų bei švedų kalbomis, o lietuviškai (antrašte *Partizanai*) pasirodė 1990 m. Pokario rezistencijos ir tremties atsiminimų knygų 1988–2002 m. išleista net per 500 (Saulė Matulevičienė). Sumanytos dokumentinių, istorinių leidinių serijos bei tęstiniai leidiniai: „Tremties archyvas“, „Laisvės kovų archyvas“, „Genocidas ir rezistencija“. Išleistas

enciklopedinis tremties ir kalinimo vietų žinynas ir kt. Pasirodė Intos tremtinių poezija *Benamiai* (1989), stambi poezijos antologija *Tremtinio Lietuva* (1990), kur publikuojami eilėraščiai iki tol buvo slepiami palėpėse, užkasti į žemę arba užmūryti. „Turime, ko gera, pačią turtingiausią kalinių ir tremtinių poeziją Europoje. Tai skaudus pasididžiavimas“, – rašė kritikas Vytautas Kubilius *Tremtinio Lietuvos* pratarinėje.

Buvo sumezgamos nutrauktos jungtys, skelbta, kad 1940 m. į priešingus polius „perskelta“ lietuvių literatūra iš tikrųjų yra viena ir vientisa – gausiai publikuota po 1944 m. emigravusių išeivių kūryba, tautiečiai iš užjūrio siuntė pilnas dėžes ir pašto maišus knygų bibliotekoms, viešumoje vėl pradėjo funkcionuoti sovietmečiu į Vakarus pasitraukusių rašytojų pavardės (Tomo Venclovos, Icchoko Mero, Sauliaus Tomo Kondroto). Parvykęs gimtinėn, išeivijos poetas Bernardas Brazdžionis surinko pilnutėles sales ir aikštes klausytojų, o jo rinktinė *Poezijos pilnatis* išėjo iki tol neregėtu 100 tūkstančių egzempliorių tiražu. Panaikinus sovietinę cenzūrą, pirmaisiais Nepriklausomybės metais išleistos Antano Vaičiulaičio, Mariaus Katiliškio, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Antano Škėmos, Tomo Venclovos, kritikų Rimvydo Šilbajorio, Vytauto Kavolio knygos, pasirodė emigracijos rašytojų autobiografijos ir interviu, išeivijos straipsnių, spausdintų leidiniuose *Metmenys* ir *Akiračiai*, rinkiniai.

Sovietmečiu užgniaužti ar išcenzūruoti ir negalėję viešai pasirodyti veikalai vadinami „kūriniais iš stalčiaus“ (tokių Lietuvoje nedaug). Du iš jų parašyti 1967 m. – tai Jono Mikėlinsko romanas *Juodųjų eglių šalis*, atvirai vaizdavęs grėsmingą pokario metų atmosferą (publikuotas 1988) ir Juozo Apučio alegorinė apysaka apie sovietų okupuotus Rytprūsius *Skruzdėlynas Prūsijoje* (1989). Rinkiniu *Gyvulėlių dainavimas* išėjo prieš 30 metų sukurti Romualdo Granausko apsakymai, paskelbti anksčiau nepublikuoti Vytauto P. Bložės ir dar vieno kito poeto eilėraščiai. Literatūra atgavo integralumą, jos reiškinį žemėlapis tikslintas ir tobulintas. Procesas buvo gyvas, kunkuliuojantis, įdomus, anksčiau uždraustų vaisių pasiūla gausi, o jų „ragavimas“ – šventiškas ir pakilus. Literatūra tebesijautė svarbia ir pastebima visuomenės gyvenimo konstanta.

1989 m. rugpjūčio 23 d. pasauliui buvo primintos 50-osios gėdingo Molotovo–Ribentropo pakto ir jų slaptųjų protokolų, atskleidžiančių sovietinės valdžios neteisėtumą, metinės. Lietuviams, latviams ir estams susikibus rankomis, gyva grandine per visas tris valstybes nusidriekė „Baltijos kelias“ – simbolinė vienybės ir laisvės manifestacija. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba, kurioje Sąjūdžio veikėjai turėjo daugumą, paskelbė Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą. Žmonės rinkosi į daugiataukstantinius mitingus, godžiai skaitė *Sąjūdžio žinių* biuletenius, vakarais, prilipę prie vienintelio lietuviško televizijos kanalo, žiūrėjo drąšias publicistines laidas „Atgimimo banga“, „Veidrodis“. SSRS ne tik reikalavo grįžti į jos jurisdikciją, bet, nenorėdama Lietuvos paleisti iš savo glėbio, griebėsi sankcijų – 1991 m. sausio 13 d. panaudojo karinę jėgą, užgrobė viešus komunikacijos kanalus, smaugė ekonomine blokada. Šalyje stigo degalų ir būtiniausių maisto bei buities prekių (jos buvo dalijamos ribotai, pagal talonus), popieriaus ir techninės įrangos. Knygos leistos ant prasto parudavusio popieriaus suspaustu maketu, mažu šriftu. Tokia apgulties padėtis tęsėsi iki 1991-ųjų rudens, kai po nepavykusio pučo Maskvoje Lietuva buvo tarptautinės bendruomenės pripažinta nepriklausoma valstybe.

Svarbiausias pasiekimas tas, kad literatūrinė bendruomenė ir atskiras kūrėjas sulaukė laiko, kai galima rašyti laisvai, kitaip, tuos rašymus taip pat laisvai interpretuoti. Laisvė iš-

kyla kaip kuriančios asmenybės vidinė būseną ir – paradoksalu – kaip vieny kultūrai taikomų reglamentų išnykimas, o kitų atsiradimas. Laisvės slenkstis pasirodė esąs aukštesnis, o jos išbandymai didesni, nei tikėtasi. 1990-ųjų kūriniai, rašyti, kai gatvėmis dar važinėjo šarvuočiai ir skraidė kariniai sraigtasparniai, labai skiriasi nuo XXI a. spontaniškų polėkių, interpretacijų ir dekonstrukcijų. Nepriklausomybės pradžioje atrodė, jog rašytojai pasitrauks „į vienatvę, į tylą, į uždaramą“ (taip prognozavo prozininkas Juozas Aputis, tuo metu pagrindinio kultūros mėnraščio *Metai* vyriausiasis redaktorius), o atsitiko priešingai – beveik visi, kurie nenorėjo iškristi iš literatūros proceso, atėjo į šurmulingą literatūros turgų. Ankstyvaisiais metais būta gana daug idealizmo, manyta, kad literatūra ir kūrėjai, būdami laisvi, entuziastingai plėtos nacionalinę kultūrą. Atgavus laisvę, daugelį rašto žmonių (sovietmečio oficioziniai autoriai keletą metų laikėsi kukliai pririlę) buvo apėmęs pozityvių pasikeitimų troškimas ir gana optimistinis perspektyvų „numatymas“. Vyko daug viešų svarstymų, kokia ateitis laukia lietuvių literatūros artimiausiam dešimtmetyje. 1990 m. konstatuojamos tokios literatūros būklės apraiškos: laisvės sindromas, krūva melagingos kūrybos, paveldo grįžimas, pervertinimų metas, mažai kūrinių „iš stalčiaus“, prasto lygio beletristikos srautas ir nemenka tuštuma, netgi pakrikimo ženklai. Klausia: kas literatūros laukia toliau? Tikėtinomis literatūros vizijomis (kai kurie jas vadino „svajonėmis“) dalijosi žinomi literatūrologai ir rašytojai. Pasak kritiko Alberto Zalatoriaus, permainų laikas literatūrai nepalankus, nes visuomenė, laukdama šūkių ir veiksmo, pasidaro abejingesnė subtilesniems ir sudėtingesniems dalykams (deja, dėmesys tiems dalykams nepadidėjo, bet jau dėl kitų priežasčių; sakoma, kad šiuo metu kultūroje tarp subtilumo ir chamizmo vyksta „trečiasis pasaulinis karas“). Buvo teigiama, kad literatūra gyvens normaliai, be jokių privilegijų, o jai padės tik talentas ir kūrėjo asmenybė. Visus nustebino poeto ir dailininko Leonardo Gutausko (g. 1938) romanas *Vilko dantų karoliai*, kuriame labai atvirai ir išradingai papasakota šeimos narių drama sovietinės okupacijos laikotarpiu. Ypač entuziastingai sutiktas pirmasis romano tomas, išėjęs 1990 m. (Gutauskui pavyko parašyti didįjį savo gyvenimo pasakojimą, vos tilpusį į 4 knygas). Autobiografinių bruožų turintis herojus Tadas rašo menininko gyvenimo ir kūrybos dienoraštį-išpažintį, egocentrinį pradą sumaniai derindamas su esmingomis tautos lemties datomis. Žmogiškumo ir totalitarizmo akistata parodyta trapiame vaiko, paauglio, vėliau – jaunuolio ir jau subrendusio kūrėjo psichikos veidrodyje. Nepalaujamas atminties „malūno“ darbas, menininko sąmonės permanentinis budėjimas ir aistringas atsivėrimas kuria improvizacinio gaivalo valdomą pasakojimą.

Kritikai sakė, kad sveika truputį pažongliuruoti seksu, obsceniškumu, žargonizmais – sovietmečio tabu dabar pasitarnausią kaip antausis konservatyviam davatkiškumui. Šią programą nedelsdami vykdė Herkus Kunčius, Juozas Erlickas, Ramūnas Kasparavičius ir kai kurie jaunesnės kartos rašytojai. Dekonstruktiniu užmoju pirmauja groteskus apie sovietinės tikrovės marazmą rašantis Herkus Kunčius. Ypač didelio rezonanso sulaukė septintasis jo romanas-farsas *Nepagailėti Dušanskio* (2006), kuriame komunistų partijos programa perrašoma kaip Evangelijos parodija.

Ar buvo krizė?

Antrasis periodas (1993–2000) pasižymi išcentrinėmis tendencijomis: literatūra diferencijuojasi, iš visuomenės avanscenos traukiasi į specialistų glėbį. Lietuvių rašytojai į naują

politinę, socialinę, psichologinę ir estetinę lūžio situaciją reagavo nevienareikšmiškai – vieni skelbė nuosmukį, kiti puoselėjo idealistines iliuzijas, tretie ramiai dirbo, o jaunoji karta bandė burtis į sambūrius ir skelbti naujas programas, bet galiausiai išsisklaidė kurti po vieną. Pakito visi žanrai ir jų hierarchija (poezija, romanas, novelė, esė, drama, memuarai) – vieni literatūros lauke užėmė naujas pozicijas, kiti prarado anksčiau turėtas. Kokie anomis dienomis dažniausiai linksniuoti reikšminiai žodžiai ir tezės? Mažos tautos kompleksas (patariama jo vengti), atsitiktinumas, mada, minios skonis, nuotykinės literatūros bumai, reklama, fakto literatūros prestižas, šeimos kronikų rašymas, naujoviški istoriniai romanai, žaismės pagausėjimas. Taigi galvojama teisinga linkme, tik nenujaučiamas ypač didelis pasikeitimų mastas. Nedaug kas įžvelgia kardinaliai pasikeisiančias leidybos sąlygas, mažai kas prognozuoja greitai prasidėsiantį lietuvių meninio žodžio žygį į rinką. Esant tokios destabilizuotos būsenos abejota, ar literatūra dar gūžiasi ir dvejoja, ar jau atsigauna ir stiepiasi, bet būta aistringų imperatyvų: „Tikėkimės ir pasižadėkime, kad visais atvejais – kas imtųsi plunksnos, ką berašytų, kokias temas iškeltų – kriterijus turi būti vienintelis – tiesa ir meniškumas“ (Juozas Aputis). Atrodė, kad tautinė literatūra kaupia jėgą, patirtį ir tuoj prabilis bendruomenę konsoliduojančiais įtaigiais kūriniais, bet, kaip parodė praktika, svajonių ir realybės proporcija buvo neadekvati. Laikai keitėsi pernelyg greitai. Maždaug iki 1994-ųjų kritikos akiratyje dar vyravo rimti kūriniai (bylojantys apie žmogui likimiškai svarbius dalykus), kurie dabar vadinami elitiniais, bet rinka labai greitai perėmė iniciatyvą ir pradėjo diktuoti sąlygas. Nepasiteisino Vytauto Kubiliaus teiginys, kad ateities literatūrą jau lems ne „kolektyvinio mąstymo formos“, nes anksčiau vyravusias privalomas socialistinio realizmo nuostatas ėmė sparčiai keisti masinės kultūros standartai. Prasidėjo populiariosios, pramoginės kultūros invazija, kai į tekstą nekritiškai įsileidžiama viskas. Gležna ir neatspari lietuvių literatūra, ypač proza, per keletą metų patyrė tikrą antiestetinį šoką.

Rašytojai jautėsi vis labiau nureikšminti (mažėjo tiražai, honorarai, skaitytojų, žiniasklaidos, rėmėjų dėmesys meninei kūrybai). Kritikų požiūriu, kaip tik tada prasidėjo savaimingas literatūros raidos tarpsnis. Anksčiau geriausi kūriniai turėjo ne tik meninę, bet didžiulę visuomeninę reikšmę, ugdė pilietinį sąmoningumą, būrė kultūriniam pasipriešinimui, o rašytojo autoritetas buvo išskirtinis. Dabar jau ne išoriniai, o vidiniai veiksniai ima lemti procesų eigą. Grįžtama į normalų raidos ritmą, nors vyksta kartų, žanrų, vertybių, prioritetų, skaitytojų rokiruotės. Dėmesį nuo rašytojų „nutraukia“ atsivėrę kitos laisvo gyvenimo galimybės: gausėjanti periodika ir įdomių neliteratūrinių knygų leidyba, debatų įvairiais politiniais ir ekonominiais klausimais reikmė, išsiplėtęs medijų vaidmuo, interneto skverbtis, legalizuotos pramogos, kelionės ir t. t. Toks persigrupavimas daug kam buvo netikėtas ir dramatiškai išgyvenamas, todėl 1993–1997 m. daug kalbėta apie literatūros krizę, fiksuotas kritinės būsenos paūmėjimas. Regis, tuo metu dar nebuvo suvokta, kad krizė yra gana produktyvi. Gyvename krizės sąlygomis, krizės visuomenėje, vyksta rimtosios kultūros genocidas – tokie ir panašūs teiginiai tapo kasdieniu reiškiniu. Anot lietuvių sociologo Vytauto Kavolio, visuomenės moksluose krizės samprata vartojama dviem reikšmėmis. Krizė laikoma analogiška ligos lūžiui, nuo kurio prasideda arba sveikimas ir grįžimas į padėtį prieš ligą, arba nebeatšaukiamas sveikatos prastėjimas. Tokio galvojimo rėmuose „krizės nugalėjimas“ būtų grįžimas į tradiciją. Bet krizę galima suvokti ir kaip tam tikrą sumaištį, kai žmogaus arba visuomenės egzistencija pasidaro atviresnė

skirtingų kelių pasirinkimo galimybei. Šitaip suvokta krizė nebėra padėties, analogiškos buvusiai „sveikatai“, atkūrimas, o žingsnis pirmyn, atsinaujinimas. Paradoksalu, kad krizės suvokimas būna stipriausias, kai jau yra prasidėjęs išėjimo iš jos procesas. Kaip tik tokioje stadijoje šiuo tarpsniu buvo lietuvių proza. Tapatybės krizė – neišvengiamas pereinamųjų laikotarpių bruožas. Meno, kultūros žmones Lietuvoje išsyk ištiko dvigubas post: postsovietizmas ir postmodernizmas (Mindaugas Kvietkauskas). Nebeliko kontekstų, kurie sietų individą su jo gyvenimu, literatūrą – su jos tradicija. Bet drauge radosi naujų kontekstų ir naujų galimybių. Pasaulyje, kuriame viskas kinta, psichologinis to padarinys yra judėjimo į niekur pojūtis, negalėjimas surasti „namus“ istorijoje bei visatoje, amžina nesėkmė bandant nors laikinai pasiekti tobulumą ir stabilumą. „Tais laikais žmonės išties skendėjo nežinioje, nes jų pasaulis pernelyg spėriai keitėsi“, – sakoma viename iš Ričardo Gavelio Vilniaus ciklo romanų.

Krizės įveikos ženklai

Jei krizės ir būta, į ją reikia žvelgti pozityviai. Literatūra pradėjo esmingiau atsinaujinti, o kad atsinaujintų, ji išsišakojo kaip niekada iki tol (plyšys tarp elitinės ir masinės literatūros sparčiai didėjo), keitėsi pasakojimo turinys, būdai ir formos.

Kai kurios naujos lietuvių literatūros tendencijos: miestiškojo mentaliteto stiprėjimas; poezijos delyrizacija, daiktiskėjimas; emociingas atsisveikinimas su sovietmečiu; rašytojų moterų aktyvumas; kūno ir jusliškumo prioritetas; žanrų ribų nykimas; esė iškilimas; žurnalistinio romano atsiradimas; nauja emigracinės literatūros banga; populiariosios kultūros invazija ir kt.

XX a. dešimtajame dešimtmetyje labiausiai pastebima, skaitoma Jurgos Ivanauskaitės, Ričardo Gavelio, Jurgio Kunčino kūryba, apie ją daugiausia diskutuojama. Aistringiausias postmodernistas – Herkus Kunčius. Sigitas Parulskis – intelektualios, laiko dvasią atliepiančios esė pradininkas ir beiliuzinių, rupių eilėraščių kūrėjas. Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Romualdas Granauskas, Juozas Aputis, Leonardas Gutauskas – atsinaujinančios klasikos ir stabilumo atramos. Bitė Vilimaitė, Vanda Juknaitė, Renata Šerelytė – moteriškosios žiūros reprezentantės ir atjautos vaikams puoselėtojos. Petras Dirgėla – naujų raiškos būdų tautinės savasties esmei įjauzdinti, valstybingumo savimonei formuoti ieškotojas. Visi jie neatsisako aukštojo meno orbitos.

Miestiškojo mentaliteto susiformavimas laikomas vienu svarbiausių lietuvių prozos atsinaujinimo veiksnių. Entuziastingai pasitinkami visi autoriai, kurie *iš-kaimina* (poetės Neringos Abrutytės sąvoka) lietuvių literatūrą. Ričardo Gavelio (1951–2002), provokatyvus ir nekonformistinio vienišiaus, Vilniaus ciklo romanus, ypač *Vilniaus pokerį* (1989), žinovai vertino kaip užsiangažavimą totalitarinės visuomenės kritikai ir originalios struktūros daugiaplaniam prozos pasakojimui. Gavelis ir posovietinę Lietuvą matė kaip chaoso bei destrukcijos vietą, kurioje klesti vartotojiškumas, minios psichologija, lėkštumas ir simuliacija. Rašytojas nedarė didelio skirtumo tarp sovietinės ir posovietinės Lietuvos. Dekonstruktivi Gavelio analizė ir postmodernumas siejami su gnostine blogio prigimties filosofija.

Kita kultinė lietuvių rašytoja Jurga Ivanauskaitė (1961–2007) ilgai buvo skaitomiausių ir populiariausių lietuvių literatūros tekstų kūrėja. Ji išradinai kūrė ir savo pačios legendą (keliavo po Rytų šalis, keliones aprašė kaip dvasinių ieškojimų piligrimystę,

studijavo budizmą, kovojo už Tibeto laisvę, iliustravo savo knygas). Simboliniu žingsniu į šiuolaikinę moterų literatūrą laikomas Ivanauskaitės romanas *Ragana ir lietus* (1993), išverstas į daugelį užsienio kalbų. Rašytoja daugelyje savo romanų balansuoja tarp elitinės ir populiariosios literatūros, tačiau dvasinių ieškojimų aistra (*Tibeto mandala*, 2004) transformavo jos prozos strategiją, atsirado atskaitos taškai, pakeitę jos kūrybos kryptį – nuo tuštybės sukkelto nihilizmo amžinesnių vertybių (kultūros, religijos, pilietinio aktyvumo) link. Tai, kad Ivanauskaitės indėlis į grožinę ir dokumentinę bei kelionių literatūrą yra visuotinai pripažintas, patvirtino Nacionalinės premijos suteikimas.

Gausūs Jurgio Kunčino (1947–2002) romanai į lietuvių prozą įnešė bohemiško siausmo, išlaisvino juslių kalbą. Kunčinas – patikimas sovietmečio ideologinės ir buitinės autentikos metraštininkas, užfiksavęs daugybę unikalių to meto gyvenimo detalių. Sąsakai su sovietmečiu jis suvedinėja žaismingai, yra kupinas ne nuoskaudų, o gyvenimo džiaugsmo. Kur Gavelis kalba pagiežingai, ten Kunčinas šypsosi, radęs naują estetinį santykį su būtučiu laiku, žmogiškumo kibirkštį nužmogintame, nubūtintame sovietmetyje. Skaudesnį ir ne tokį žaismingą santykį su pasauliu atskleidžia Renata Šerelytė romanuose *Ledynmečio žvaigždės* (1999), *Mėlynbarzdžio vaikai* (2008). Jos atsigręžimas į sovietinę praeitį sutampa su pionieriškos vaikystės ir ankstyvos jaunystės potyriais, yra labai autentiškas ir paveikus stipriu asmeniniu išgyvenimu, savitu tekstualumu.

Demistifikuojant įvairius tautinio mentaliteto šampus, „flegmos persunkta“ lietuvių literatūra įgavo daugiau kritiškumo, ironijos, humoro, žaismės. Lietuviai laikomi tauta, kuri daugiau dirba ir skundžiasi, negu atsipalaiduoja ir pramogauja. Vienoje savo esė smagiai ta tema yra ironizavęs socialus ir pilietiškas eseistas bei mitologas Gintaras Beresnevičius (1961–2006), kuris apibūdino „lietuvišką būklę“ kaip pastovią Rūpintojėlio (tai specifiškai lietuviška susimąščiusio Jėzaus medinė skulptūra) būseną:

Jis rūpinasi, sėdi ir rūpinasi.

Tas rūpinimasis gali būti bežodis ir iš esmės bemintis. Tai būseną. Gal išties – lietuviškos meditacijos atmaina. Martinas Heideggeris žmogaus būklę pasaulyje apibrėžia, beje, kaip Sorge, „rūpestį“. Vis dėlto neatrodo, kad tas rūpestis būtų objektyvuotas – rūpestis dėl konkrečių dalykų. Tai būklė, į kurią kartkartėmis lietuvis įeina ir rūpinasi. (*Ant laiko ašmenų*)

Lietuvių prozai anksčiau stigo artistiško, žanrinės įvairovės, raiškos lakumo – to, ko pastaraisiais metais radosi su kaupu. Nebeliko tradicinės kaimo ir miesto priešpriešos, kuri buvo labai akcentuojama sovietmečiu. Atsisveikinta su agrarine kultūra, nes užaugo naujos kartos su visiškai kitokia gyvenimo patirtimi, susiformavo urbanistinis mentalitetas.

Ėmė plėtotis istorinė proza, ypač padaugėjo romanų iš LDK laikotarpio, kuriuose analizuojamas neišsipildęs Lietuvos likimas. Jaunimui sukurta „Skomanto“ nuotykiinių kūrinių serija apie tolimą Lietuvos praeitį (1993 m. seriją sumanė rašytojas Kazys Almenas; Skomanto slapyvardžiu rašo daug kūrėjų). Iš kur atsiradome, kaip brendome, kas esame, kur einame – šie klausimai grindžia Petro Dirgėlos istoriosofinę prozą, kurios kulminacija – monumentalni keturių tomų (14 knygų) *Karalystė. Žemės keleivių epas* (1997–2004). Tai labai plataus spektro ir didingos architektonikos statinys, pasižymintis šiuolaikiška raiška. Romane aistringai sprendžiamos valstybingumo lygtys nuo XIII a. Mindaugo karalystės iki šių dienų. Karalystė – tai ir metafizinė idėja, ir istorijos pamoka, ir biblinis planas,

ir monarchisto iliuzija, ir geografinė-politinė kategorija, ir literatūrinė fikcija. Romanų kvartetas gimė autoriui savo akimis matant didžiules permainas (Rytų Europos aksominės revoliucijas) ir analizuojant įvykius, ieškant jų sąsajų su visame pasaulyje vykstančiais procesais (kontekstai – Rytų Europa, Sibiras, JAV, Skandinavija). Epe pasakojama, kaip atgavusios laisvę posovietinės tautos atėjo į „turgų“ ir į naujas priklausomybes, ieškoma laisvės devalvacijos priežasčių.

Aktualieji poezijos dėmenys

Išskirtinė poeto vieta visuomenėje nebebuvo palaikoma valdžios, o žmonėms, iš Sąjūdžio mitingų grįžusiems į kasdienybę, atsirado svarbesnių rūpesčių negu poezija. Prasmės neteko ir sunki, metaforiška poezijos kalba, kuria cenzūros sąlygomis vyko visuomeninė komunikacija, buvo išsakomi svarbiausi tautos rūpesčiai ir lūkesčiai. Šias funkcijas perėmė žiniasklaida.

Kaip į tokius pokyčius reagavo poezija? Atsisakęs pranašo arba maištautojo, rezistentų pozos, poetas ėmė suvokti save kaip su visais lygų. Poezijoje pasirodė kasdieniškas žmogus, gebantis ironiškai žvelgti į savo trūkumus ir ribotumus, atsisakantis ambicingų gyvenimo užmojų bei pretenzijų. Vytautas Kubilius konstatavo: „Nebėra sakralinės aukštumos, ant kurios stovėtų poetas, iškėlęs į dangų rankas, – jis kalba įbridęs į kasdienybės tirštumą“.

Antai Eugenijus Ališanka kuria „pakankamai gero kareivio“ vaizdinį. Pakankamai geras kareivis su visa kariuomene pasitraukia iš mūšio, viskuo abejoja (ne kaip strategas, o kaip paprastas žmogus), mąsto labai konkrečiai, todėl kariuomenės pralaimėjimas nėra jokia tragedija, gal net priešingai. Ališankos kareivis yra atsikratęs pretenzijų užkariauti ir pakeisti pasaulį, svajoja apie ramų gyvenimą. Panašus požiūris atsispindi ir Donaldo Kajoko eilėraščių rinkinio pavadinime *Karvedys pavargo nugalėti* (2005). Savotiška pralaimėjimo kalba ir pralaimėjimo elgsena, kaip opozicija vartotojiškai visuomenei, kuriama Gintaro Grajausko poezijoje. Pralaimėtojo samprata nėra negatyvi – tai ne visuomenės paraštėje esantis maištautojas, o rytietišką išmintį perėmęs gyvenimo stebėtojas arba metraštininkas (Ričardo Šileikos knyga *Metraščiai*, 1998). Poetė Daiva Čepauskaitė šiuolaikinį „aš“ kuria panaudodama karvės įvaizdį (eil. „Poezija“):

Esu karvė, vardu Poezija,
duodu šiek tiek pieno,
paprastai 2,5 % riebumo,
kartais pavyksta
išspausti ir iki trijų,
didžiuojuos, kad jis apdirbamas
pažangiausia technologija
ir popieriniuose tetrapakuose
pasiekia nereiklius vartotojus,
sergu visomis ligomis,
kurios nesvetimos gyvai būtybei
ir kruopščiai aprašytos
veterinarijos vadovėliuose,

ganausi geroje bandoje
 (kolektyvas draugiškas,
 kalbos barjerų nėra),
 bijau sparvų ir zootechniko,
 galiu būti ir kitaip naudinga –
 užėjus šalnomis, kai nusilengvinsiu,
 įlipk į mano krūvą basas,
 pamatysi – tokia šiluma,
 nuo padų pakils
 iki pat pakaušio.

Nužemintas, subuitintas, švelniai ironiškas karvės vaizdinys, kuriuo apibendrinama poezijos komunikacija, išlaiko ir lyrikai įprastai priskiriamas vertybes – susikalbėjimą, „lyrikos šilumą“. Ryškinant kontrastą su tradiciniu lyrinio „aš“, Čepauskaitės karvę galima palyginti su kūrybos simboliu – sparnuotu Pegasu. Dienoraštiška ir žmogaus tapatybę nusakanti eilutė, prasidedanti formule „Aš esu...“, lietuviškame kontekste susisiečia su išėivijos moteriškos poezijos manifestu – poetės Birutės Pūkelevičiūtės chrestomatine eilėraščio pradžia: „Aš esu vilkė, lūšis ir žalsvoji gyvatė“. Šis kontrastas vaizdžiai byloja apie šiuolaikinės poezijos poslinkius: atsisakyta modernistinio aštrumo, laukinės energijos, demonstruojamos aistros, vitališkumo, plėšrumo, nerimo. Čepauskaitės vaizdinys buitinis, naminis, sukultūrintas. Poeto neišskirtinumas tampa etine dorybe, tolerancijos ir demokratiškumo ženklu.

Dienoraštinis atvirumas, kaip meninė koncepcija, pasirodo dažno šiuolaikinio poeto kūryboje. Sigėtas Parulskis Grajausko poezijai taikė naujojo intymumo terminą. Neringos Abrutytytės rinkinys *Neringos M.* (2003), kaip skelbia anotacija, „šokiruoja savo intymumu“. Šios autorės eilėraščiuose biografijos nuorodos eksponuojamos taip atvirai, parbrėžtinai, kad tampa ne nuoroda į gyvenimą, o meniniu ženklu.

Su šiais pokyčiais susijusi ir poetinės kalbos transformacija. Ji ima linkti į kasdienę šneką, komplikuoatą lyrinę struktūrą keičia linijinis pasakojimas, siužetiškumas. Anot Brigitos Speičytės, „pasakojimas kaip poetinės kalbos modelis bei poetinė technika laikytina savitu naujosios lietuvių poezijos reiškiniu ir dėl to, kad jis teikia galimybių kurti alternatyvą moderniosios lietuvių poezijos kanonui, kurio sudėtinga, kultūrinių realijų prisodrinta, filosofiška turininga poetinė kalba neišvengiamai sudarė dominuojantį foną Nepriklausomybės laikų poetiniams debiutams“. Stiprėjant pasakojimui, mažėja metaforų, simbolių, stiprėja realistinio stiliaus vaizdavimo formos (metaforą keičia metonimija), skverbiasi prozos žanrai (reportažas, dienoraštis, anekdotas, metraštis, liudijimas). Su kasdienybės detalėmis į eilėrašty patenka ir žemojo sluoksnio leksika, bjaurumo estetika, kurios šaknys atsekamos nuo paties Kristijono Donelaičio (pvz., Parulskio eseistikoje ir poezijoje). Tai daiktavardėjanti poezija (Vytautas Kubilius). Detalė byloja daugiau negu visa pom-pastiška heroikos retorika. „Smulkmenos yra mūsų duona“, – teigia poetas Liudvikas Jakimavičius.

Tradicinį lyrizmą ir įprastas poezijos formas kvestionuoja ir kita svarbi linkmė šiuolaikinėje lietuvių poezijoje – (neo)avangardinė tradicija, palaikoma autoritetingų vyresniųjų autorių. Asociacijų ir vizijų kalba, kalbančiojo kaukių, balsų keitimas arba derinimas, maišy-

mas to, kas aukšta ir žema, šventa ir kasdieniška, būdingas vyresniųjų grotesko poetikai, yra svarbus ir jauniems poetams. Pasikeitus santvarkai, nesumažėjo Sigito Gedos kūrybos poveikis, poetas išleido naujus svarbius eilėraščių rinkinius (*Septynių vasarų giesmės*, 1991; *Babilono atstatymas*, 1994; *Jotvingių mišios*, 1997; *Skrynelė dvasioms pagauti*, 1998). Naujus ir anksčiau parašytus tekstus išleido Vytautas P. Bložė (rinktinė *Noktiurnai*, 1990; *Sename dvarely*, 1994; *Ruduo*, 1996; *Visai ne apie tai*, 1998; *Tuštuma*, 2001; *Prieš išskrendant tau ir man*, 2004; *Papildymai*, 2006; *Tu palikai mane užmigusį*, 2007; *Aš ir kt. dykaduoniai*, 2009). Marcelijus Martinaitis ne tik reagavo į visuomenės pokyčius savo eseistika, bet ir sukūrė naują personažą K. B., gyvenantį virtualioje erdvėje, patiriantį pasaulio iliuziškumo jausmą. Iš Martinaičio Vilniaus universitete įkurtos ir vadovaujamos „Literatų kalvės“ į literatūrą išėjo nemažai jaunų poetų, tarp jų ir dalis grupės „Svetimi“ autorių. Ši grupė (Valdas Gedgaudas, Alvydas Šlepikas, Eugenijus Ignatavičius, Liutauras Leščinskis, Dainius Dirgėla, Donatas Valančiauskas) paskelbė savotišką manifestą – deklaravo siekį atnaujinti ryšius tarp skaitytojo ir teksto, nes, jų nuomone, tuo metu rašytojas visuomenėje visų pirma veikė savo autoritetu, o ne tekstais. Tačiau nemaža dalis jų eilėraščių buvo gana migloti, asociatyvūs, ir plačioji publika apie šį sąjūdį sužinojo nedaug. 1994 m. išleidus almanachą *Svetimi*, grupės narių keliai išsiskyrė, kai kurie pasitraukė iš aktyvaus literatūrinio gyvenimo, kiti leido knygas, kurios su paskelbta programa nebebuvo susijusios.

Nauji neoavangardizmo, siurrealizmo, ekspresionizmo variantai pasirodo Dariaus Šimonio, Dainiaus Gintalo, Tomo S. Butkaus, Mindaugo Valiuko, Mariaus Buroko, Agnės Žagrakalytės, Gyčio Norvilo, Aušros Kaziliūnaitės poezijoje. Žodžio, garso ir daiktų junginiais poezijos sampratą provokuoja Benediktas Januševičius (g. 1973), kurio knyga *0+6* (2006) turi paantraštę „eilėraščiai-daiktai“. Knyga sukurta kompiuterine grafika, čia poetiniai tekstai atsiranda ant įvairiausių gerai pažįstamų daiktų, prekių: degtukų dėžutės, plokštelės, transporto bilieto, prekės etiketės, taip pat ant žinomų kultūros vaizdų, pinigų ir pan.

Januševičiaus knyga *Kiškis kiškiškai kiškena* (2008) išleista kartu su kompaktine plokštele, kurią jis įskaitė su savo bičiuliais. Skaitymo intonacija, žaismingas kalbos garsynas, balsai šiuo atveju gal net užgožia tai, ką vadiname „eilėraščio prasme“. Žaisdamas žodžiais, Januševičius atskleidžia netikėtus kalbos sukonstruoto pasaulio aspektus.

Savo avangardiškumą Januševičius motyvuoja senais, kone archajiškais poetiniais principais – skambėjimu, taip pat ir forma. Garsai, kurių prasmės šiandien jau tikrai nebeatsekame, yra kai kurių liaudies dainų refrenų pagrindas. O įmantriausios poetinės formos, XX a. taip mėgtos konkrečiosios poezijos atstovų, buvo ne mažiau išradingai kuriamos ir Baroko epochoje.

Donelaitiško archajiškumo persiėmęs ir Sigito Parulskio (g. 1965) avangardizmas. Šis poetas laužo ne tik ir ne tiek poezijos tradiciją, kiek apskritai mąstymo stereotipus, klišes. Nuo žmogaus tarsį nuvalomos socialinės apnašos ir jis lieka nuogas prieš mirties faktą. Baimė mirties akivaizdoje kuria autentišką ir subjektyvią, bendras normas atmetančią poetinę kalbą.

Visai kitaip elgiasi poetai, kurie galėtų būti vadinami postmodernistais. Postmoderni poezijos linkmė tradicinę, romantinę išgyvenimo lyriką „ištuština“ – joje nelieka iliuzijos, kad poezija kalba tikro žmogaus jausmais, kad gali perteikti skausmą, baimę, kad apskritai esama išskirtinio subjektyvumo. Arūno Spraunio (g. 1962) poezijoje žmogus pasiro-

do kaip socialinių kontekstų, prekės ženklų, reklamų sukonstruota visuma. Šio autoriaus tikrovė primena Platono olą, savotišką šešėlių karalystę; čia jos negalima patirti dėl to, kad nuolat susiduriama su kopijų kopijomis, įvairiais prekių ženklais, už kurių nieko nėra. Meilė ir kitos emocijos visai kaip reklamose perduodamos daiktams, kuriems neva rūpi kiekvienas žmogus: „tave myli feiri / ariel – butis / ištikimiausiai / myli tave coca / cola myli ir / myli tave iki“ (eil. „Mylintieji“).

Neringos Abrutytės (g. 1972) poezijoje bijoma tikrumo, sentimentalumo, naivumo, todėl dangstomasi kaukėmis, kuriama nenatūrali sintaksė, „piktnaudžiauama“ kableliais, skliaustais. Eilėraščiuose demonstruojama, kad autobiografiškumas, autentiškumas literatūriniuose tekstuose yra konstruojamas, o ne savaime pasirodantis (paradoksalus dienoraštis be asmeniškumo).

Panašiai galima būtų pasakyti ir apie neoklasicizmo estetiką varijuojančią poezijos kryptį, kurios ryškiausias atstovas – Kornelijus Platelis (g. 1951). Stojįškai žiūrėdamas į gyvenimą, nebandydamas suprasti kosmoso paslapčių, be romantinio patoso, Platelis susitelkia ties fizine žmogaus energija ir formomis, į kurias ji skirtingose kultūrose suteka (eilėraščiuose gausu nuorodų į antikinę, Rytų, krikščioniškąją kultūras). Panašiai kaip ir Tomo Venclovos poezijoje, žmogiškasis pasaulis, žmogaus kuriama ir puoselėjama kultūra gyvuoja tol, kol gyvuoja atmintis – vienintelis žmogiškumo pagrindas, priešprieša bejausmei gamtai.

Tačiau ne visi autoriai ardo lyriškumą. Poeziją be avangardo dekonstrukcijos ir postmodernios ironijos sėkmingai kuria Rimvydas Stankevičius (g. 1973), jo kūrybą galima priskirti „naujajam romantizmui“. „Jo eilėraščiuose nėra jokių prozaizmų, kartais prabylama net kiek sutramdytu, tačiau vis tiek patosišku balsu, būdingu sakmėms, baladėms ar kitokiems romantikų taip mėgtiems žanrams“ (Alvydas Šlepikas). Vietoj Ališankos „pakankamai gero kareivio“ Stankevičius kuria gero Dievo kareivio, atsiduodančio Vado įsakymams, tikinčio savo misija, įvaizdį.

O štai vieno žinomiausių šiuolaikinių poetų Aido Marčėno (g. 1960) kūryboje dera įvairūs elementai: muzikalumas, skaidrumas, frazės grynumas ir gatvės, kasdienybės kalba, klasikiniai Henriko Radausko, Tomo Venclovos naudojami įvaizdžiai ir vartotojiškos kultūros ženklai. Postmodernizmas legalizuoja tokį srovių ir stilių maišymą (neoromantizmas, postklasicizmas, siurrealizmas ir kt.), tačiau jam svetimas etinis ir estetiškas hierarchijos jausmas, poeto reikšmės, išskirtinumo suvokimas, kuris aiškiai jaučiamas Marčėno kūryboje.

Jauniausia poetų karta, debiutavusi jau Nepriklausomybės laikais, poezijos tiražų mažėjimo ir poeto vietos visuomenėje sumenkimo nevertina dramatiškai ir toliau ieško adekvačios poetinės kalbos, išreiškiančios šiuolaikinio žmogaus patirtis. „Dabar viskas sugrįžo į normalias vėžes, ir poezija domisi tie, kam tai ištis rūpi. Laikai, kai poezija buvo leidžiama tūkstantiniais tiražais, seniai praėjo. Anuomet poezija sau buvo prisidėjusi gelbėtojos, guodėjos ir šauklės vaidmenis, kurie iš esmės nėra būdingi poezijai, tačiau galimi tam tikrais istoriniais laikais. [...] Kad rašyčiau poeziją, man nereikia milijonų ir stadionų, užtenka tikėti, jog yra bent du skaitytojai, kurie mane supranta“, – sako poetas Marius Burokas.

Žanrų svarstyklės

Trečiasis periodas prasideda naujuoju tūkstantmečiu, jam būdingas rinkodaros mechanizmų įsigalėjimas: pasikeitė knygų leidybos, platinimo ir reklamavimo mastai ir šios aplinkybės toliau labai keitė literatūros veidą. Literatūra išgyveno neregėtos įvairovės tarpsnį, visi žanrai vystėsi ir transformavosi, vieni tapo lyderiaujančiais, kiti pasitraukė į nuošalę. Griežto žanro kanonas nebėra paklausus (novelės, soneto, net gerai „sukalto“ romano ir eiliuoto eilėraščio prestižas smuko). Poezija vis labiau virto akademinio intereso ir mažų auditorijų viešnia, o gausėjančios populiariosios prozos tekstuose ėmė vyrauti žurnalistinė medžiagos atrankos ir pasakojimo strategija (aktualios temos, šmaikštus stilius, trumpi sakiniai). Nusmuko novelės autoritetas, bet ypač suklestėjo esė. Suaktyvėjo moterų rašymas, išryškėjo feministinės žiūros gairės. Etapine knyga, įtvirtinančia ir apibendrinančia moterų kūrybą, laikytinas profesorės Viktorijos Daujotytės veikalas *Parašyta moterų* (2001) – rašančių moterų literatūros istorija. Didelis šuolis įvyko literatūrologijoje, bet nusilpo aktualioji kritika. Įsitvirtino žurnalistinis romanas ir iškilo nauja emigracinės literatūros banga.

Įdomi tendencija ta, kad, mažėjant poezijos skaitomumui, daugelis ryškių ir sėkmingų poetų patraukė į prozos barus, ėmė rašyti romanus ir esė (Sigitas Parulskis, Donaldas Kajokas, Kęstutis Navakas, Gintaras Grajauskas, Rolandas Rastauskas, Markas Zingeris, Dovilė Zelčiūtė ir kt.).

Viena ryškiausių lietuvių literatūros naujovių yra esė, suklestėjusi kaip išlaisvėjusio mąstymo ir rašymo fenomenas. Jos sėkmės paslaptis – ypatingas žanro plastiškumas ir atvirumas. Eseištika bemat atliepia emocinę visuomenės būseną, reflektuoja kasdienybės dinamiką. Esė yra komunikatyvi – parašyta pirmadienį, šeštadienį ji jau gali būti skaitoma kultūros savaitraštyje. Kritiška socialinio, politinio arba kultūrinio vyksmo analizė provokuoja adresato mintį, o subjektyvus privataus pasaulio atvėrimas žadina smalsumą. Čia puikiai dera intelektas ir emocija, refleksija ir ironija. Esė būdingi bruožai – aistringumas, visuomeninis temperamentas, keliamos problemos išgyvenimas, kultūrologinis krūvis, kasdienybės ontologija, dialogiškumas, kito požiūrio galimybė, apibendrinimo potencialas. Dabartinės esė sąvoka ir samprata gimė 1990 m., kai Sigitas Parulskis savo recenziją Donaldo Kajoko esė knygai *Komentarai* pranašiška pavadino „Mąstau – vadinausi, esėju“. Sigitas Parulskis, Gintaras Beresnevičius, Giedra Radvilavičiūtė, Kęstutis Navakas, Rolandas Rastauskas, Donaldas Kajokas, Regimantas Tamošaitis, Jūratė Baranova, Kęstutis Navakas, Alfonsas Andriuškevičius yra platesnio akiračio varžovai tradiciniams novelistams, kurių dalis tebegyvena vakarykšte diena. Esė reikalingas greitas atliepas, ji patenkina žmogiško bendravimo poreikį, yra universali, jos autorius – charizmatiška asmenybė, tai dažnai ir poetas, ir kultūrologas, ir filosofas, ir dėstytojas, ir visuomenės stebėtojas. Esė dažnai atpažįstama labiau remiantis intuicija nei koku apibrėžimu, ypač lietuviškoji esė dažnai panaši į intelektualinę ar poetinę prozą. Dėl ryškaus esė žanro autobiografinio prado filosofė Jūratė Baranova lietuviškąją žanro atmainą vadina personaline esė. Tokia esė paranki tuo, kad leidžia lengvai reikšti kasdienybės patirtis, atspindi laiko pulsą – tai turėtų daryti publicistika (nuo žodžio *publicum* – viešas), kuri šiandien yra nusilpusi. Esė įsibrovė ir į publicistikos, ir į novelistikos teritoriją. Novelės prestižą palaido traditionalistas Henrikas Algis Čigriejus (*Vieškeliukas pro dobilus*, 1999; *Varna braukia ašarą*, 2007), kurio noveles persmelkęs absoliutus žmoniškumas, globiantis kiekvieną,

nesvarbu, kurioje barikadų pusėje žmogus atsidurtų. Kasdienybės jaukumą kuria humoras ir veikėjų šnekamoji kalba. Įvykiu tapo Danutės Kalinauskaitės knyga *Niekada nežinau* (2008), kuriame rimta egzistencinė problemika, epinė pagava, jusliškus ir neabejotinas kalbos jausmas sudaro kokybišką kombinaciją. Undinės Radzevičiūtės rinkinyje *Baden Badeno nebus* (2011) rašymo impulsas yra idėja, o ne istorija, todėl tai – intelektualinė proza, kur viskas skrupulingai apgalvota, stilius be puošmenų, nėra nereikalingo plepumo, efektingai kovojama su banalybėmis. Rašytoja praturtina lietuvių prozą tuo, ko visad stigo, – intelektu, žaibiška personažo charakteristika, kiekvienu kūrinėliu pasako svarbių dalykų apie žmonių ydas arba skirtingų tautų mentalitetą.

Pastarasis dešimtmetis – pasitikėjimo dokumentine tiesa, nuogu faktu, realybės ženkliškumu, prieš kurį nublanksta visi literatūriniai gražumynai, įsitvirtinimo laikas. Tai sietina ir su ilgai galiojusi tiesos užgniaužimu, ir su fikcijos pertekliumi mūsų dabartyje. Autožanrai (dienoraščiai, memuarai, laiškai ir kiti biografiniai pasakojimai) klesti visame pasaulyje. Neišsprendžiamą klausimą: „ar taip iš tiesų buvo“ tyrėjai siūlo performuluoti taip: „kodėl ir koku būdu autorius savo pasakojimą pateikia kaip tikrovišką, faktinį, įvykusį, buvusį“, o mes tuo tikime arba ne. Netikime, kai atpažįstame mistifikacijas (perdėtą ego pasireiškimą, praeities gražinimą, posovietiniam metui būdingą „išsibaltinimą“).

Atkūrus Nepriklausomybę, itin aktualu tapo apmąstyti ir įvertinti okupacijos patirtį. Dokumentiniai žanrai dažniausiai vaizduoja praėjusį laiką; karo bei pokario įvykiai tebegyvavo žmonių atmintyje, bet viešai buvo galima skelbti tik oficialiąją istorijos versiją. Pusšimtį metų trukusi Lietuvos okupacija daugelį žmonių privertė susitaikyti su esamomis aplinkybėmis, eiti į kompromisus su sąžine, prarasti asmenybės integralumą, slėpti biografijos faktus. Dokumentinė literatūra atskleidžia tokio susidvejinimo kainą. Daugelio kultūros žmonių: rašytojų, dailininkų, aktorių, žurnalistų, atsiminimai atskleidžia, kad jie prisitaikė, bet nesusitaikė. Įspūdingai laiką liudija dailės klasiko Augustino Savicko (1919–2012) memuarų knyga *Žalia tyla* (2002), poeto Marcelijaus Martinaičio biografiniai užrašai *Mes gyvenome* (2019). Net kelios sovietmečiu brendusių žmonių kartos dažnai vadintos „prarastosiomis“. Daugelis nebuvo linkę su tuo sutikti, net savo knygų antraštėmis tam nepritarė – antai poeto Algimanto Baltakio (g. 1930) dienoraščiai vadinasi *Gimiau pačiu laiku* (2008), žurnalisto Laimono Tapino (g. 1944) atsiminimų pavadinimas pabrėžia – *Prarasto laiko nebūna* (2004). Teisybės dėlei reikia pridurti, kad leidžiami ir sovietinės ideologijos neišsižadėjusių asmenų memuarai, kuriuose giriami buvę laikai ir nesusitaikoma su esama Lietuvos tikrove.

Kuo daugiau epocha palieka dienoraštinių įrašų, tuo ryškiau, apčiuopiamiau ji mato. Lietuvoje daugėja išliekamos vertės diaristikos – kultūros debatuose seniai įsitvirtino intelektualiniai Alfonso Nykos-Niliūno *Dienoraščio fragmentai* (2002–2003), Jono Meko *Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai* (2000), Marcelijaus Martinaičio *Tylintys tekstai: užrašai iš raudonojo sąsiuvinio* (2006), tęstiniai Sigito Gedos kasdienybės užrašai. Iš kitų diaristikos žanro pavyzdžių panoramiškumu išsiskiria Vytauto Kubiliaus dienoraščiai (dvitomis, apimantis 1947–2004), kuriuose fiksuojami sovietmečio epochos anomalijų ir prieštarų apmąstymai, skaudū kūrėjo prisitaikymo bei maišto dramos refleksija ir labai savikritiška egzistencinė autoanalizė.

Sustiprėjus komercinėms leidykloms, itin išsiplėtojo populiarioji literatūra, jaučiama stipri masinės kultūros invazija, visoje kultūroje pasireiškia karnavališkumo apraiškos ir

mažesnis reiklumas kūrinių estetiniam lygiui. Knygos kaip vieneto virtimas preke (ne tiek pažinimo, kiek vartojimo objektu) labiau pakeitė jos turinį ir raišką negu pats Nepriklausomybės atgavimo faktas ar sovietinės cenzūros išnykimas. Dauguma dabar kuriamų knygų yra iš karto formuojamos pagal rinkodarinę strategiją, tad visai nenuostabu, kad atkuto lietuviškasis detektyvas, susiformavo trileriai, atsivėrus sienoms padaugėjo kelionių prozos ir nuotykinės literatūros, o pensininkės arba aktorės gausiai kuria meilės romanus, dažniausiai varijuodamos tą pačią Pelenės istoriją. Populiariosios literatūros autoriai ir leidėjai pajuto didelę galią skaitytojams, ji yra sėkmingai reklamuojama ir gali tapti pagrindine literatūros gyvenimo formuotoja. Kritika sunerimusi, kad rašytojas atsisako asmenybiškumo ir vertybių, nebesirūpina kalba kaip menu, o rašo leidykloms, knygų mugėms ir apskritai ima dirbti dėl šlovės ir pinigų. Iškalbiai šią situaciją, traumuojančią elitinius rašytojus, reflektuoja Sigėtas Parulskis romano *Doriforė* (2004) skyriuje „Leidėjas“. Atėjęs paprašyti avanso už rašomą romaną, rimtas autorius susiduria su leidėjo moralais: „Nebeįmanoma patraukti dėmesio ilgais ir painiais istorijų pasakojimais, kurie paklūsta vien tik kalbos, o ne vaizdo logikai [...] turi apie užpakalį išsitemkti puslapyje, pasąmonės srautą sukūšti į pusę puslapio, o apie Dievą – vieną eilutę, vieną sakinį. Viskas“. Leidėjas net pasiūlo autoriui pasirinkti moterišką slapyvardį (Lietuvoje skaitančių moterų auditorija keturis kartus pranoksta vyrų).

Žurnalistinis romanas – vienas populiariausių romano tipų Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį – laikytinas nauja žanro atmaina, kurios poreikį iškėlė susiformavusi vartotojų ir žiniasklaidos visuomenė. Lietuvoje šis terminas ėmė įsigalėti po žinomo prancūzų romanisto Frederiko Beigbederio (Frédéric Beigbeder) vizito Vilniaus knygų mugėje 2004 m. ir kelių jo romano vertimų į lietuvių kalbą. Žurnalistinio romano fenomenas – būdingas reiškinys Vakarų literatūros pasaulyje. Tokius romanus nebūtinai rašo žurnalistai, bet dažnai ir jie. Žurnalistinis romanas kuriamas iš aktualijų, jam kone privalomas skandalo elementas. Tipiški bruožai: intriguojantis siužetas, netradicinė erotika, žvali intonacija, bėglūs trumpi sakiniai. Didelę įtaką daro reklamos kalba, kuri yra absorbavusi visas įmanomas raiškos formas ir suvedusi jas į akimirksnio poveikio efektą. Iš kiekvieno elemento (siužeto, konflikto, personažų, stiliaus) sklinda literatūrinis palengvinimas skaitytojui, kurį galiausiai pradžiugina neišvengiamai sklandžios atomazgos.

Nepriklausomybės augintiniai

Atnaujinant literatūrą, svarbus ribų peržengimas, kai pačiam žingsniui tenka generuojantis pobūdis. Dėmesys nukrypsta į naująją kartą (vienai kartai subręsti ir įsitvirtinti literatūroje reikia apie penkiolikos metų). Talentingiausi dešimtmečio debiutantai – Marius Ivaškevičius, Renata Šerelytė, Laura Sintija Černiauskaitė, Andrius Jakučiūnas. Ivaškevičius bene išmoningiausiai pasinaudojo tipiška pereinamajam laikotarpiui užgniaužto mąstymo išlaisvinimo būseną. Savo esė „Meno pauzė“ jis rašė:

Mano kartos mąstantiems žmonėms Tėvynės meilė, reikiama tais garsiais šūkais ir nepagrįstu idealizavimu, gerokai svetima [...] Kas nustatė, kad Lietuvos pašaukimas būti amžina auka? Kas jai nupiešė tą skausmingą veidą, lyg kitokio jausmo ji niekad nebūtų patyrusi? Kodėl turėčiau mylėti raudančią Lietuvą, jei ji man tokia nėra?

Šio rašytojo *kitokybę* sudaro bent trys dėmenys: poleminės idėjos, novatoriška raiška ir nestandartinė socialinė laikysena. Pozityviai išskirti Ivaškevičių iš kitų pastarojo dešim-

tmečio jaunų rašytojų leidžia sąmoningas požiūris į poetinės kalbos vaidmenį tekste ir esminių kūrybos vaizdinių kildinimas iš nacionalinės savasties. Nemažą diskusiją sukėlė Ivaškevičiaus romanas *Žali* (2002), pasiūlęs nuromantintą, subuitintą partizanų karo prieš sovietinius okupantus versiją. Vietoj patriotinio patoso rašytojas pateikia bendražmogišką požiūrį: ir okupuoti lietuviai, ir okupantai rusai buvo to paties stalininio režimo aukos. Galima manyti, kad Lietuva Ivaškevičiaus kūryboje – tai postmodernios, fragmentuotos sąmonės metafora, bet vis dėlto tėvynė čia bando prisikelti, pažadinti sąmoningumą, reflektuoti istorinę praeitį ir dabartį. Bendraamžis poetas Arnas Ališauskas teigia, kad Ivaškevičius sugebėjo „naujai prabilti apie senus dalykus ir reabilituoti Lietuvos tematiką“.

Andrius Jakučiūnas (g. 1976) – itin provokatyvus autorius, kiekviename iš savo trijų romanų visiškai kitoks. Romane *Servijaus Galo užrašai* (2005) pasakojama apie senovės Romą, kai krikščionybė dar konkuravo su sinkretiškos religijos atšakomis ir buvo tikima netikrais pranašais, kurie manipuliavo žmonėmis. Jakučiūnas moka regzti intrigą ir dumti akis skaitytojui, kuris mielai sutinka būti apmautas (tai reta pasakojimo magijos įtaiga). Antrajame romane *Tėvynė* (2007) geriančio žmogaus psichologinė ir fizinė būklė tampa nauja pažinimo teritorija lietuvių prozoje, tokios visapusiškos šio reiškinio analizės dar nebūta. Trečiasis romanas *Lalagė* (2010) – menininko savivokos apmąstymai, rašymas apie rašymą, apie teksto tapsmą. Jakučiūnas rašo, kaip meninių priemonių tema, jų raiškos tobulumas užvaldo sąmonę, ir noras išsireikšti, išsilaužti iš kalbos, per kalbą tampa Apsėdimu. Autorius neslepia savo formos ieškojimų, juos demonstruoja nelyginant fokusininkas – ir rodo triuką, ir tuo pačiu metu atskleidžia savo stebuklo techniką, laboratoriją.

Laura Sintija Černiauskaitė (g. 1976) knygoje *Artumo jausmas* (2005), *Kvėpavimas į marmurą* (2006), *Benedikto slenksčiai* (2008) atskleidė savitą jautrios moters tipą ir vaiko pamestinuko lemtį. Jai rūpi lyčių santykiai – trauka ir kova, mergaitės–moters–motinos psichinio gyvenimo ypatumai, eroso bei mirties paralelės, jauno žmogaus kabinimasis į gyvenimą.

Viena esminių pastarojo dešimtmečio naujovių – įsigalintis nomadinis mentalitetas. Susiformuoja kitokia lietuvių pasaulėjauta, jis tampa mobilus, „tranzitinis“, nuolat keičiantis gyvenimo vietą, stiprėja bastūno, benamystės jausena. Kas yra keliaujantis žmogus? Ar jis emigrantas, ar bėglys, ar klajūnas, ekonominis migrantas, turistas? Konstatuojama, kad žmonių judrumas yra nepaprastai padidėjęs. Tai – didelis lūžis, turint omenyje agrarinę sėslių žmonių šalį ir sovietmečiu uždarytas sienas. Gausėjant (e)migracijai, daugėja ir jos realijas atspindinčios literatūros, bet didžioji šių kūrinių dalis kol kas užima vietą tarp žurnalistikos, laisvalaikio skaitinių. Giliausiai emigrantų patirtis atskleidžia Kipre gyvenanti Dalia Staponkutė esė knygoje *Lietumi prieš saulę* (2007). Ji įveikia meilės vergės dalią, kuria šiuolaikišką intelektualios klajoklės įvaizdį. Simptomiską autorių grupę sudaro jaunos autorės moterys, pasaulio pilietės iš Rytų Europos, persikėlusios į laisve bei įvairove trykštančius naujuosius pasaulio Babilonus (Aleksandros Fominos *Mes vakar buvom saloje*, Gabijos Grušaitės *Neišsipildymas*). Šie romanai vadinami XXI a. prarastosios kartos epais, nusivylusios „N“ kartos manifestais (prie jų glaustųsi ir kandas Zitos Čepaitės esė *Iš emigrantės užrašų*). Kitokios Valdo Papievio (1962) romanų intencijos – jis nemanifestuoja, tiesiog giliai išjaučia gyvenimo Prancūzijoje patirtis. Paryžiuje nuo 1992 m. gyvenantis Papievis savo trečiajame romane *Eiti* (2010) svarsto, kas yra vienvėdis, būtis trapumas, draugystė, menas, mirtis, metafizika. Į Provansą atvykusiam vyriškiui

rašytojas nedavė vardo. Šis bevardiškumas ženkliškas – tai gali būti bet kuris iš mūsų. Jaustis tokiu klajūnu, tiesiog eiti, „būti, ir tiek“, šiandien yra prabanga. Ėjikas nevairuoja automobilio, o kuprinėje nešasi labai mažai daiktų. Bėgti ir lenktyniauti – viena amžiaus ligų, o mūsų herojus niekur neskuba, eina stebėdamas ir mąstydamas.

Vyresniosios kartos rašytojams nepavyko užmegzti nutrūkusio ryšio su teatru. Naująją dramą kūrė ir lietuvių dramaturgiją į teatro sceną grąžino tie, kurie gimė 1965–1976 m. ir debiutavo jau nepriklausomoje Lietuvoje, – Sigitas Parulskis, Herkus Kunčius, Marius Ivaškevičius, Laura Sintija Černiauskaitė, Gintaras Grajauskas ir kt. Kaip ryškūs avangardiniai kūriniai išsiskiria Parulskio pjesės: *Iš gyvenimo vėlių* (rež. Vytautas V. Landsbergis), *P. S. Byla O. K.* (rež. Oskaras Koršunovas), kurios šiuolaikinio lietuvių teatro istorijoje įsitvirtino kaip naujosios kartos meninis manifestas. Dramoje *Iš gyvenimo vėlių* rašytojas pasitelkia tautosakos tekstus, atspindinčius lietuvių kultūroje egzistuojančią teatriškumo formų įvairovę, sąmoningai orientuojasi į postmodernizmui būdingus bruožus. *P. S. Byla O. K.* – moderni liturginė drama, kurios kompozicijoje atpažįstame aliuziją į keturiolika Kristaus kančių kelio stacijų. Parulskis kuria žmogaus kryžiaus kančių kelią, kuriame susiduria humanistinė kultūra ir represyvi politinė sistema. Pjesės veikėjo taptas šiuolaikiniu herojumi atskleidžiamas pasitelkus klasikinius kultūros tekstus (Bibliją, Edipo mitą, Šekspyro *Hamletą*). Naujosios lietuvių dramaturgijos kontekste Parulskis yra ryškus eksperimentatorius dramos forma – jis išmėgino naujas galimybes, atskleidamas dramos fabulą, personažą, dialogą, konfliktą, personažų verbalinę kalbą (Aušra Martišiūtė). Pastaraisiais metais ir Mariui Ivaškevičiui dramos žanras ne mažiau svarbus negu proza (dramų trilogija *Artimas*, 2002; *Madagaskaras*, 2004; *Artimas miestas*, 2005; *Mistras*, 2010; *Išvarymas*, 2012). Jo dramos – novatoriški tekstai, kuriuose žaidžiama istorijos ir kultūros simboliais, kurie išlaisvina teatrinę vaizduotę. Kalbos aktualizavimas formuoja naujo tipo pjesę.

Literatūros lauko gyvastingumas

Intensyvus gyvenimas vyksta plačiame literatūros lauke, kai rašytojų kūryba adresatą pasiekia gyvu žodžiu. Poezijos kūrėjai ir gerbėjai turi du festivalius – „Poezijos pavasarį“ (nuo 1965) ir „Poetinį Druskininkų rudenį“ (nuo 1990). „Poezijos pavasaris“ trunka net dvi savaites, per kurias įvyksta daugiau kaip 100 renginių, ir pasižymi demokratiškumu – keliolika poetų desantų važinėja į skirtingas provincijas, mažus miestelius, mokyklas, rengiami neformalūs skaitymai („Eilėraščiai per naktį“), įteikiama daugybė įvairių prizų, kasmet ažuolo vainiku vainikuojamas laureatas. „Poetinio Druskininkų rudens“ festivalis vyksta 2–3 dienas, jame dalyvauja apie 120 raštijos luomo narių iš Lietuvos bei užsienio. Pagrindinis prizas – Jotvingių premija, kurią skiria komitetas, sudarytas iš ankstesnių premijos laureatų. Pagrindinės abiejų festivalių vertybės – laisvas literatų bendravimas, atviros diskusijos, įvairūs konkursai, poezijos skaitymai, kuriuose dera akademiškumas ir bohemiškumas. Kasmet išleidžiami *Poezijos pavasario* ir *Poetinio Druskininkų rudens* almanachai.

Gimė ir prozos skaitymų bei prozos festivalių tradicija. Geriausiai žinomi du tarptautiniai festivaliai – „Šiaurės vasara“ Jurbarko (nuo 2002) ir Europos literatūros dienos „Po Šiaurės dangumi“ Šiauliuose (nuo 2004), kur kasmet supažindinama su vis kito Europos regiono rašytojų kūryba, leidžiami almanachai lietuvių ir užsienio kalbomis.

„Ką sovietmetis vis dėlto mums davė pozityvaus, tai meilę knygai“, – yra pasakiusi Lietuvos leidėjų asociacijos prezidentė, leidyklos „Tyto alba“ vadovė Lolita Varanavičienė. Knygų rinka yra gyvybinga, o Vilniaus knygų mugė – didžiausia ir pagrindinė Baltijos šalyse bei vienas reikšmingiausių kultūros įvykių Lietuvoje. Ją organizuoja parodų ir konferencijų centras „Litexpo“, Lietuvos leidėjų asociacija, Tarptautinių kultūros programų centras (anksčiau – viešoji įstaiga „Lietuviškos knygos“). Mugę kasmet aplanko beveik 60 tūkstančių lankytojų ir šimtai dalyvių iš svetur. Nuo 1999-ųjų organizuojama mugė siūlo įvairiapusę kultūrinę programą. Įvyksta daugiau kaip 200 renginių, susitikimų su garsiausiais Lietuvos ir užsienio autoriais, pristatomi nauji vardai ir leidybos naujienos.

Lietuva sėkmingai reprezentuojama ir tarptautinėse knygų mugėse. Geteborgo (Švedija) mugėje 2005 m. Lietuvai suteiktas viešnios statusas (specialiai išleistos 7 lietuvių autorių knygos švedų kalba). Švedų visuomenė supažindinta su Lietuva, jos visuomeniniu gyvenimu ir praeities turtingumu (ypač su patirtimis sovietų okupacijos metais). Lietuva taip pat dalyvauja Frankfurto, Jeruzalės, Bolonijos ir kitose knygų mugėse. Ten pristatoma lietuvių literatūra, leidyba, knygos menas.

Kasmet (nuo 2005) vyksta „Metų knygos rinkimai“, kuriuos organizuoja Skaitymo ir kultūrinio raštingumo asociacija. Pristatomi geriausi praėjusiais metais išleisti lietuvių prozos penketukai trijose – vaikų, paauglių ir suaugusiųjų – knygų kategorijose (nuo 2012 – ir poezijos), iš kurių patys skaitytojai išrenka tris metų knygas, jų autoriai apdovanojami Vilniaus knygų mugėje. Tikslas – skatinti Lietuvos gyventojus domėtis šiuolaikine lietuvių literatūra, kelti skaitymo prestižą. Išpopuliarėjo knygų dešimtukų, dvyliktukų rinkimai, kurie atkreipia skaitančios publikos dėmesį į kokybiškus literatūros kūrinius.

Kasmet rašytojai apdovanojami įvairiomis literatūrinėmis premijomis. Garbingiausia iš jų yra Nacionalinė kultūros ir meno premija, į kurią pretenduoja ir kitų meno sričių kūrėjai. Bet kurio literatūros žanro kūrinys gali būti įvertintas institucijų premijomis: Lietuvos rašytojų sąjungos, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto; už poeziją skiriamos Poezijos pavasario, Jotvingių, Zigmo Gėlės premijos; už prozą – Žemaitės, Antano Vaičiulaičio, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Petro Cvirkos, Liudo Dovydeno, Kazio Barėno; už Prūsų Lietuvos tematiką – Ievos Simonaitytės; už aukštaitišką lyrizmą – Antano Miškinio; už tradicijos tęstinumą – Jono Aisčio.

Šiandien iš nedidelės distancijos dar sunku apibendrinti, ką tradicijos virsmas ir pokyčiai nacionalinei literatūrai davė ir ko ji neteko. Vykstančių procesų dinamizmas ardo lokalųjį bei tautinį prierašumą ir verčia taikytis prie Vakarų Europoje įsigalėjusių liberalių ir kosmopolitiškesnių tapatybės modelių. Mažos tautos literatūrai visada kyla imitacijos ir savasties praradimo pavojus. Gerai literatūrai reikia asmenybių, intelekto, kalbos jausmo ir platesnių kontekstų. Literatūra formuoja, ugdo asmenybę ir pati yra asmenybių kuriama.

Siūloma literatūra: Albertas Zalatorius, *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998; Eugenijus Ališanka, *Dioniso sugrįžimas: chtoniškumas, postmodernizmas, tyła*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001; Vytautas Martinkus, *Literatūra ir paraliteratūra: straipsniai ir esė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003; Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus dešimtajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005; Audinga Peluritytė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006; Jūratė Sprindytė, *Prozos būsenos, 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Jurgis Kunčinas

Jurgis Kunčinas (1947–2002) pradėjo rašytojo kelią kaip poetas, tačiau labiausiai vertinami jo prozos kūriniai. Svarbiausias savo knygas jis parašė per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį, tačiau didžioji dauguma pasakoja apie sovietinius laikus. 2002-ųjų Frankfurto knygų mugėje, kurios svarbiausias svečias buvo Lietuva, iš visų mūsų autorių Kunčino žvaigždė žibėjo ryškiausiai. Jam buvo pranašaujama sėkmė Vokietijoje ir kitur, tačiau tų pačių metų gruodį rašytojas netikėtai mirė. Kad paradoksas ir likimo ironija jo gyvenime buvo nereti svečiai, rodo Kunčino tekstai, kupini panašių nutikimų ir situacijų.

Kunčinas augo Dzūkijos sostinėje Alytuje (apie vaikystę ir jaunystę šiame mieste įsimintinai pasakoja *Baltųjų sūrių naktis*, 1995, ir jos tęsinys *Didžiosios Žiurkės šešėlis: vieno miestelio istorijos*, 1996). Septintajame dešimtmetyje Vilniaus universitete jis studijavo vokiečių filologiją, bet mokslų nebaigė. Vėliau, paties žodžiais tariant,

„dirbo įvairius darbus“ (nuo žurnalisto iki psichiatrinės ligoninės sanitaro) ir „stebėjo gyvenimą“. Kunčinas išleido penkis poezijos rinkinius, išvertė nemažai šiuolaikinės vokiečių literatūros kūrinių (Giunterio Graso (Günter Grass), Zygfrido Lenco (Siegfried Lenz), Elijaso Kanečio (Elias Canetti), Frydricho Diurenmato (Friedrich Dürrenmatt), Ernsto Jungerio (Ernst Jünger), Heinricho Biolio (Heinrich Böll), Hanso Eriko Nosako (Hans Erich Nossack), Elfridos Jelinek (Elfriede Jelinek), Tomo Brusigo (Thomas Brussig) ir kt.), iš kurių nemažai pasimokė kaip rašytojas. Nepriklausomybės metais garsėjo kaip publicistas, ir dauguma jo feljetonų bei humoreskų („šortų“), spausdintų *Šiaurės Atėnuose*, Lietuvos *aide* ar skaitytų per radiją, netruko sugulti į knygas. Bet reikšmingiausią Kunčino palikimo dalį sudaro proza – septyni romanai ir daugiau kaip šimtas apsakymų.

Skaitant Kunčino kūrinius, pirmiausia į akis krenta pasakotojo talentas sekti įdomią istoriją, rodos, bet kuria tema. Kunčiniui artimesnės ne literatūrinės konvencijos, o žodinė tradicija, todėl kūriniai komponuojami kaip pokalbis su pašnekovu arba savimi; ne viena istorija ar kalambūras į jo kūrinius atkeliavo tiesiai iš sovietinių laikų folkloro. Kunčinas – vienas iš nedaugelio lietuvių rašytojų, sėkmingai pasinaudojusių šnekamąja kalba, įvairiakalbiu šiuolaikiniu slengu.

Be abejo, Kunčino tekstuose netrūksta ir literatūrinės išmonės: rašytojas mėgsta intriguoti užuominomis, laisvomis asociacijomis, retoriniais klausimais ir sušukimais. Lite-

ratūros, dainų, propagandinių šūkių parafrazės ir parodijos susipina su poetiškais palyginimais („Tūla, kurios niekad taip ir nepamiršau, tik apie ją ir galvodavau, vis iš naujo sukiodamas ir varinédamas pirmyn atgal anos tolimos kovos savaitės laikrodėlj – baltas rodykles juodam ciferblato dugne – tokius tėvai nuperka savo mažyliams“). Pasakojimuose skamba visos juoko atmainos: nuo geraširdiško šypsno ir pašaipos iki pikto sarkazmo arba grotesko.

Rašytojas taip pat demonstruoja esąs akylas stebėtojas, talpiomis detalėmis galintis apibūdinti žmogaus charakterį ar vietos atmosferą, ne kartą stebina jo biologijos, architektūros, ypač istorijos žinios. „...rūpėjo knibždantis paslaptimis miestas, stočių bruzdulys; mane tuomet įkvėpdavo net kylantys lėktuvai – nepatingėdavau nuvažiuoti į aerodromą. Rūpėjo ir bažnyčių, ir rūmų rūšiai, kapinės, senos memorialinės lentos, raudonas klinkeris ir galvutės namų frontonuose. Rūpėjo ir pigus vynas daržovių parduotuvėse, žalsvas dangus virš auštančio miesto, pailgi, apvalūs ir kvadratiniai praeivių veidai, senos vilnietės, burbuliuojančios septynių kalbų mišiniu burtažodžius ir užkeikimus“, – taip savo santykį su aplinka apibūdina romano *Glisono kilpa* herojus.

Ne veltui Kunčinas vadinamas „vienu autentiškiausių savojo laiko rašytojų, su metraštininko kruopštumu liudijusiu žmogaus situacijos dramatiškumą totalitarinėje visuomenėje“. Jo apsakymai ir romanai, kurių veiksmas dažniausiai vyksta Alytuje, Dzūkijoje, ir Vilniuje, pateikia nepaprastai įvairių septintojo–devintojo dešimtmečių, vadinamojo „sąstingio“ laiko, tipažų galeriją. Čia rasime ir režimo atstovų, įvairaus plauko valdininkų, ideologinių prievaizdų, saugumiečių ir milicininkų; iš rašytojo geriausiai pažinotos „menžmogių“ terpės atkeliauja valdžios pripažintų, bet dažniau jaunų, dar neįsitvirtinusių rašytojų, dailininkų, meninės bohemos atstovų portretai (beje, daugelis jų turi realius prototipus). Ne mažiau spalvingos paprastų darbininkų ir kaimiečių figūros, pažvelgiama ir į visuomenės dugną – benamių, girtuoklių, narkomanų ir nusikaltėlių pasaulį.

Kunčinas neslepia antipatijos sovietinei ideologijai, kuri kaip „drėgnas, pilkas, sunkus cementas dribo ir varvėjo į mūsų smegenis, stingdavo ten į nepajudinamą monolitą“. Tačiau jis nepasiduoda politinės publicistikos pagundai, teikdamas pirmenybę konkrečioms pavyzdžiams: pasakojimams apie valdžios siekį kontroliuoti viską iki menkiausių smulkmenų, žiauriai persekiojant net už nekaltus pokštus (pavyzdžiui, už Viduramžių Lietuvos žemėlapij, pakabintą studentiškų pasisėdėjimų vietoje), apie režimo sulaužytus žmonių gyvenimus (apsakymai „Liutaurėlis“, „Poeto atminimui“ ir kt.).

Kunčino pasakojimai, parašyti pirmuoju asmeniu, yra autobiografiniai. Kiekvieną siužeto vingį tapatinti su rašytojo gyvenimu, žinoma, neverta, tačiau tam tikri įvykiai ir pagrindinio veikėjo bruožai keliauja iš teksto į tekstą. Bene išsamiausiai jie atskleidžiami pirmajame romane *Tūla* (parašytas 1991, išleistas 1993), kurį dauguma kritikų laiko geriausiu Kunčino kūrinium.

Tūlos „aš“ – literatūrinių aspiracijų turintis, romantiškos prigimties vyras, kuris neišsitenka sistemoje, reikalaujančioje paklusnumo ir veidmainystės. Tačiau herojus taip pat neturi vilties, kad sistema pasikeis, nei plano, kaip iš jos ištrūkti, todėl pasitraukia į viešojo gyvenimo paraštę (dėl šitokio menininkų, intelektualų pasirinkimo, dažno ir Sovietų Sąjungoje, ir kitose socialistinio bloko šalyse, atsirado sparnuotas apibūdinimas – „kiemsargių ir naktinių sargų karta“). Versdamasis padieniais darbais, neretai tiesiog pažįsta-

mų sušelpiamas, susidėdamas su įvairiausiomis kompanijomis ir įsipainiodamas į erotines aferas, nuolat ieškodamas, kur pernaktoti, Tūlos valkata gyvena rizikingą, bet nuotykingą gyvenimą. Jo namais tampa įsimenamai pavaizduotas Vilnius: gatvės, parkai ir kavinės, pažįstamų nuomojami butai ir palėpės, visas Senamiestis ir Užupis. Šitokį gyvenimą išverti kažin ar būtų įmanoma, jei ne girtuoklystė, prisidėjusi prie herojaus tapimo valkata. Sovietų laikais gėrimas buvo ne tik atsipalaidavimo forma, bet ir visuomenėje paplitęs būdas užmiršti gyvenimo absurdą ar apskritai nedalyvauti „socializmo statyboje“. Tūlos protagonistas suvokia, kad alkoholio teikiamas išsilaisvinimas yra iliuzinis, bet gaivališkas jo temperamentas, aplinkybės, įpročio galia neleidžia ištrūkti iš to tamsaus rato.

Kad jis, skirtingai nuo ne vieno bendrakeleivio, visai nepražūsta, lemia didžioji jo meilė Tūla, kuri „privertė mane atsispirti kojom nuo dumblino dugno, pasipurtyti ir bent apsidairyti aplinkui“. Kartu jie būna tik savaite, nes trapi, meniško būdo mergina, lygiai taip pat nepritampanti prie sistemos, kaip ir herojus, negali pasipriešinti brutalioms tikrovės jėgoms. Tačiau jų meilės istorija, išskleista psichologiniais niuansais, subtilia erotika, ilgesio ir prisiminimų šuorais tęsiasi dar septynerius metus iki pat tragiškos pabaigos.

Kunčinas neslepia antipatijos sovietinei ideologijai, kuri kaip „drėgnas, pilkas, sunkus cementas dribo ir varvėjo į mūsų smegenis, stingdavo ten į nepajudinamą monolitą“. Tačiau jis nepasiduoda politinės publicistikos pagundai, teikdamas pirmenybę konkrečioms pavyzdžiams: pasakojimams apie valdžios siekį kontroliuoti viską iki menkiausių smulkmenų, žiauriai persekiojant net už nekaltus pokštus, apie režimo sulaužytus žmonių gyvenimus.

Siūloma literatūra: Jurgis Kunčinas, *Tūla*, romanas, Vilnius: Tyto alba, 2007; Jurgis Kunčinas, *Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis*, Vilnius: Tyto alba, 1997; Jurgis Kunčinas, *Labą diena, pone Enrike!*, Vilnius: Vaga, 1996; Jurgis Kunčinas, *Baltųjų sūrių naktis*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006; Jūratė Sprindytė, „Prozos gaivalas“, in: Šiaurės Atėnai, 2004, gruodžio 18, Nr. 729, p. 8–9.

Jurgis Kunčinas

TŪLA

*Kaip pavasaris atkiunta,
Ašen atkiutau.
Man tave čia Dievas siuntė,
Tik mane ne tau!*

JONAS AISTIS

I

Kalbėk man, Tūla, kuždėk man, kai žara vis raudoniau nutvieskia aukštas, jau ir taip raudonas, Bernardinų sienas, kai po visais savo tiltais tarsi lava kunkuliuoja Vilnelė, o aršiausiai čia, ties Bernardiniais, kai reti praeiviai, išvydę sunkų lietaus debesį, paspaudžia žingsnį ir baugiai gręžiodamiesi skuba į savo miestiškus urvus, kai debesis kybo jau visai arti – viršum Bekešo ir Panoniečio kalno, virš tamsiai raudonos skardžio atodangos, – kalbėk ir sakyk, kas beprimins mums limpamą kaip užkrečiama liga meilę, taip ir neišrėktą viduržiemio kiemuos, užtat neapdrabstyta miesto purvais – tokią pavėluotą ir niekam nereikalingą, – nereikalingą net šitai liūčiai pasiruošusiai gatvei, senų medžių guotui ant kranto, net žarai, nutvieskusiai Bernardinus, ir tam vis artėjančiam debesiui, kuris jau sustojo virš pilkšvo Bekešo bokštelio, kas, na sakyk, kas?

Sakyk man, Tūla, sakyk, nes tu viena tegali atsakyti į tuos tarsi anas debesis pakibusius klausimus – tik tu, nes gamta mieste visuomet truputėlį netikra – pernelyg iškilminga ar ką? – ir nebyli. Dar ne dekoracija, ne muliažas, ne butaforija, bet jau ir ne gamta. Sakau tau. Žiūrėk, Tūla, aš ateinu į tavo menką būstą per nedengtą Vilnelės tiltą, po kuriuo amžinai kunkuliuoja juodžalsvis su vos šviesesne puta vanduo, ateinu į tavo langus, tavo akis, kuriose atsispindi vien žemas dangus ir Bernardinų bokštai, ateinu į tavo audinius, tavo kaulų skaidrumą, į tavo pirmykščius nervus, kurie paliesti suvirpa ir skleidžia garsą: vėjo šniokštimą, vandens čiurlenimą, žolių šnarėjimą, o kliudyti smarkečiau, įsitempia, ir garsai stiprėja – girdžiu netikėtai pabaidyto žvėrelio cyptelėjimą, kažką atkakliai aiškinantį naktinio paukščio balsą, girdžiu sparnų vasnoją virš galvos ir matau akis – slappingas patamsių paukščio akis baltame lyg drobulė tavo veide; tavo akis, Tūla, paukščio akis ir debesis akis; aš ateinu mėnesienos šviesoje mesdamas sunkų šešėlį ant praėjusios dienos, ant būsimos dienos ir būsimos mudviejų nakties, ant šito miesto, įsiurbusio mudu į savo tamsias iščias ir išspjovusio drauge su dumbly, šlynu, visom šukėm bei rykais, o ir senais pinigais, kurie neturi galios nei šitame, nei aname pasaulyje – ar mes jame tikrai kada nors gyvenome? Užlūžusį, šleivą šešėlį metu ir ant Bekešo bei jo karvedžio Vadušo Panoniečio kalno, kur tebekybo tas grasus, audros dulkių pritvinkęs debesis...

Tavo būstas, Tūla, prikabinėtas blausių paveikslų, kuriuose pelija duona ir ganosi romių gyvulių bandos, jis užverstas dėžėmis su knygomis, reprodukcijų aplankais, visokiausiais užrašais, drabužiais, dėžėmis su balsais ir prisiminimais, būstas, kur dažnai užspringsta vandentiekis ir kurio paveiksluose senuose bokaluose slūgso į rudus kristalus sustingęs vynas; aš ateinu į tavo vos pravertas sausas lūpas, už kurių juoduoja burnos ertmė – ten, ten slepiasi lėtai, kone skiemenimis tariami tavo žodžiai – visi jie

svarbūs tik man, kalbėk, Tūla: jie juk kyla iš pačios glūdumos, iš visų vietų, esančių tavo plokščiame, kantriame, stingulio, kančios, ligų ir abejingumo nualintame kūne...

Kalbėk man, Tūla, pasakok ir primink, kuždėk, kai aš ateinu vidurnaktį, patikliai amsint senamiesčio šunims, kai kertu vaiduoklišką Olandų gatvės magistralę ir pro drėgnus Filaretų gatvelės kiemelius it šmėkla išnyru Polocko tiesėje ties Bernardinų kapinėmis, – visas šis nejaukus pasaulėlis siejasi tik su tavim, Tūla, ir Bernardiniais, nors jų seniausiai nebėr... kas sakė, kad nebėr? Savo pėdomis patįsiamie sniege tarsi braižydamas šio kvartalo topografinį žemėlapi, pro šunturgį, vaistinę, žuvies ir batų krautuves leidžiuosi pas tave, leidžiuosi ir išnyru ant ledinio Vilnelės kranto, o visa senoji miesto dalis, mėnulio nutvieksta, iš tikrųjų panaši į seną miesto planą, kruopščiai nubraižytą ir nuspaltintą kažkokios aukštesnės esybės... Jau čia aš, jau čia, o virš Bekešo kalno tebekybo anas dukslus debesis, tikriausiai jau sustingęs į padą, sukietėjęs kaip pilka betono plokštė – iš kitados skaidrių lietaus lašų jis jau virto kūnišku negandos pranašu, o aš einu pas tave, nebodamas ne tik žvarbos, bet ir nevilties, vėlaus meto, prie tilto turėklų stovinčio aklo žmogaus su mėlynais akiniais; jau nebežiūrėdamas tiltų, žengiu į putojantį, dūkstantį vandenį ir slidinėdamas nugludintais akmenimis ropščiuosi į tavąjį, Tūla, krantą, ir man atrodo, kad virš mano galvos sumėlynuoja didžiulis alyvų keris, – skinu ir laikau rankose po purią kaip švarus baltas debesis alyvų puokštę – svaiginančią, garbanotą, kupiną gyvybės, varvančią sidabrinėmis čiurkšlėmis – ir svyruodamas iš nuovargio einu į baltas dvivėres duris, ant kurių kabo kulkų išvarpyta mėlyna pašto dėžė, ir jau esu, Tūla, vos už kelių žingsnių nuo tavęs, tavo kimaus balso, kūno skaidulų, slapčiausių tavo kertelių...

Kuždėk, alsuok vos girdimai, kai aš įskrendu pro vos pravertą nakčiai orlaidę, sugniaužęs abi dideliausias alyvų puokštes, kai jau sklendžiu po skliautu – begarsis šikšnosparnis – be garso, be šnaresio, visus meilės ir nevilties žodžius sandariai uždaręs mažutėje skraidančio naktinio žvėrelio kaukolėje, atsargus, kad neišbaidyčiau kitų dvasių, tykančių paglemžti tavo sielą, kūną, protą, tavo slapčiausias mintis, tavo orumą, ašaras, virpančias lyg upelės banga mažas krūtis, tave visą, Tūla; įskrendu ir kojėlėmis įkibęs į nusklembtą tavo kambario skliautą klausausi, kaip tu alsuoji, kaip tirpsta šerkšnas ant tavo alveolių, kaip kraujas tavo mieguistame kūne suka dar vieną apytakos ratą, kaip tu, pati nejausdama, kalbiesi su pelijančia paveiksle duona, su dėžem, pilnom prisiminimų, mėnesienoje regiu tavo ilguosius kaulus, dubens kaulus, perlamutrinę kaukolę po trumpais plaukais, matau, kaip kažkoks mažas ryškiai šviečiantis vabaliukas eina tavo pilvu, įkrenta į bambos duobutę ir nebeįstengia iš ten išsikapstyti – toks jis mažas...

Virpteli mano juslios, miesto išdirgintos šnervės, bet aš jau nebeturiu atsarginių išėjimų, neturiu atsarginių jausmų, atsarginių dalių savo netobulam šikšnosparnio kūneliui, gal todėl tokia trumpa – svaigi ir vientisa – mano meilė, kuri nebegali nei ko prarasti, nei ko užkariauti; todėl drauge su alyvomis aš budžiu palubėje virš tavo negilaus guolio, regiu, kaip tu per niūrų miegą atmeti ranką, kaip atsidengia virpantis širdies plotas, ir tada, tada visai netikėtai melsva alyvų kekė su dviem žaliais lapais nukrenta tau ant krūtinės – aš sumojuoju šikšniniais sparneliais, ir alyvos jau krenta kaip lietus – kekėmis, pluoštais, šakelėmis: violetinėms, žalsvos, sukepusios į žiedų krešulius, švelnios alyvos, žinai, tokios pražysta ir nužysta sulaukėjusiuose užmiesčio sodeliuose, kur kitados stovėjo sodybos – pamiškėse, ant jau sueižėjusių pamatų...

Krenta alyvos, sūkuriuodamos šaltam ore, apskleisdamos žiedais tavo plaukus, krenta į tavo neišverktas ašaras, limpa prie tavo vos pražiotos burnos, sruogom vyniojasi aplink tavo ploną kaklą, aptemsta ant tavo pilvo, apkrenta patalą, grindis, dėžes su dulkėtai aplankais ir prisiminimais, leidžiasi į ąsotį su nakčiai paliktu vandeniu, o kitos kekės, puokštelės, žiedai, neradę kur nutūpti, dar pasūkuriuoja, o paskui jau suyra į mažytes žvaigždes, taip panašias į fantastiškus jūrų gelmių gyvūnus. O aš neriu į tamsą ir skaudžiai atsimušu į langą – tikram šikšnosparniui niekada taip neatsitiktų! Šypsaisi, viepiuos, o iš smulkučio pelės snukučio sunkiasi juodas kraujas. Niekas nemato, kur jis varva... O kurgi? Juodas kraujas varva ant tavo patalo, prasisunkia nenorom pro audeklą ir jau kapsi ant juodos klinkerio plytos po tavo amžinuoju guoliu, Tūla, Tūla...

Gulėdamas aukštiełninkas ant pilkšvos palangės, aš dar pamatau, kad debesis užgulę Bekešo kalną staiga krusteli ir švilpdamas neregėtu greičiu pasileidžia tiesiai į namus su absida ant Vilnelės kranto, tiesiai į mus, į tave, Tūla, į mane...

II

Anuo metu Tūla gyveno tarp dviejų tiltelių – dengto, modernaus, vedančio į buvusio Tūlos instituto duris, ir funkcionalaus, betoninio, ties senuoju Bernardinų vienuolyne. Ir į savo nuomojamą būstą, ir į parūkavusį miestą Tūla vaikštinėdavo pastaruoju – institute reikalų ji nebeturėjo. Ir aš į tamsias Užupio iščias traukdavau tik betoniniu – ilgai nė neįtariau, kad vieninteliame tarp tų dviejų tvirtų palyginti visai naujų tiltų stūksančiame name su absida glaustosi ji, Tūla, – šmėsčioja čia rytais ir vakarais, vedžiojasi svečius – skustagalvius ir žandenuotus tapytojus ar į nusilaupiusias freskas panašias savo bičiules, irgi menų gerbėjas...

Dengtasis tiltelis iš tolo atrodydavo netgi prašmatniai; darganojant matydavau, kaip ant jo sustingsta jaunos poros su plačiais apsiaustais ir siaurutėm vos virš kulkšnių kelnėm. Juo tapsėdavo ir mažiukai, raukšlėti, bet savo vertę jaučiantys profesoriai su basiškam beretėm bei jėgeriškam skrybėlėm, dažnai plasnodavo ir mano pažįstamas ilgšis grafikos dėstytojas su tokiais vešliais ūsais, kad jie dengė kone pusę jo ilgo veido – tik vokiečiai tiksliai vadina tokius želmenis – „Schnauzbart“, snukplaukiai...

Skurdas, neviltis, girtos dainos, pavasariniai polaidžiai, violetinis tarsi išsiliejęs rąšalas rūkas ir blausių sulaukėjusių alyvų žydėjimas iš Užupio plūsdavo tik antruoju, betoniniu tiltu. Andai juos dar pūškuodavo masyvios savivartės – tiltelį valdžia sugalvojo ne plebėjų ir lindynių laikytojų patogumui, o tam, kad statant menų rūmus būtų arčiau vežioti plytas, armatūrą, plokštes. Viską, ko tik reikėjo meno salai skurdo jūroje. Bet nusėdo statybos dulkės, nuslopo ir naujakurysčių kvapai – vėl užkvipo suodžiais, pamuilėm, katšūdžiais ir vos vos – Užupio alyvom. Varnalėšos juk nekvepia, po virtinės metų pasakys man Tūla, mužu gulėsim varnalėšose už instituto, spjaudydami į vandenį ir žvaigždes, viskas bus išgerta, o ašarų ir kraujo aš negeriu! – tai aš taip pasakysiu. Ir dar – dantimis aš irgi nebegriešiu, žinok! O gal ir ne taip. Gal tik uždėsiu savo dumbliną plaštaką ant jos varliško, katiško ar driežiško pilvo, ir tie penki mano pirštai – visas išsekęs delnas – taip ir susigers, liks išsipaudeš į jos plokščią kūną iki pat mirties, o ir po mirties... tokių išpaudų pamatysi nebent ledynmečių akmenyse, nudraskęs samanas ir kerpes. O gal ir ten nebe. Gal nebe.

Be galo sunku man vynioti šitą prikepusį tvarstį nuo tų metų medžių, krūmų, kalvų, nuo žmonių amaro. Skusti kruviną tinką ir baltinti skliautą virš Bekešo bokštelio. Ne mano jėgoms toks darbas, ne mano ir rūpestis, nes laikas, įstrigęs tarp Tūlos šonkaulių,

pakibęs anų laikų voratinkliuose, įsisukęs į jos siūlų ir adatų dėžutes, jos suknių ir švarkelių klostes, sudulkęs jos dėžėse su naiviais piešiniais, ir kruopščiai rašytu sapnų sąsiuvinium, jau nebe mano, nebe jos rafinuotų skustagalvių ir freskaveidžių bičiulių mėšlungio tąsomais ar dirbtinai sudvasintais būsimųjų valdininkų ir savižudžių veidais, netgi ne to apsišaukėlio litografo bespalvėm blakstienom ir baltais kaip virta druska plaukais. Tokiems tikslų žodį turi pagiežingieji lenkai, tokius jie vadina „swinski blond“, būtų panašu į „blondinę kiaulę“, be ne... ne taip...

Manyje visuomet – ir šiandien – kažkas krusteli, kai tik vėl pamatau tuodu tiltus, ilgąjį Bernardinų vienuolyną, siaurą spragą kiemelių anfiladoje – „bromelę“, už kurios jau veriasi tikrojo Užupio viduriai ir kloakos, – kiek čia vaikštinėta klumpančiom kojom ne su Tūla, be Tūlos, dar nepažįstant Tūlos, o ir paskui... kiek čia svyruluota ir nykiai dūlinta paryčiais...

Vargu ar turiu bent teorinę dvasinio paveldėjimo teisę į šitą krantą su jo niūriais pastatais, į dilgynėm, varnalėšom, kiečiais ir šungrybiais – puria, glebia grybiena – apaugusį šlaitą, į Tūlos namą, kuris, žinoma, ir jai niekad nepriklausė, kaip ilgasis vienuolyno mūras niekad nepriklausė mano kovingai tetai Lydijai, jos romiam vyrui policininkui, mano amerikiečiams pusbroliams Florijonui ir Zigmui – visi jie čia vargo vokiečių okupacijos metais. Ar tikrai vargo? Teta siuvo, dėdė policininkas meistravo taburetes, o pusbroliai lankė gimnaziją prie šv. Kazimiero bažnyčios. Šiandien jie abu dar žvalūs senukai (žili ar pliki?), bet tik Florijonas, čekagietis, atskridęs į Vilnių, dar švintant atbėgo su filmavimo kamera prie ilgojo namo, apsuko kelis ratus aplink jį, perbėgo ir abu naujuosius tiltus ir tekinas pasileido atgal į viešbutį – jo jau laukė ekskursija pagal kruopščiai iškalkuliuotus „Inturisto“ planus...

Ponia, akinantį auksinį rudenį – gal pernai? – paklausiau skalbinius džiausčiusią pavytusią moterį erelės veidu, ponია, atsiprašau... ar jūs negyvenot čia per karą? Mostelėjau taip sakydamas į ilgąjį vienuolyną už jos sukumpusių pečių. Gyvenau, kaipgi, netikėtai atsiliepė lietuvė moteris, o ką? Tai ar jūs... pradėjau aš ir užsičiaupiau: iš mano alkanos burnos mušė ne tokajaus, o „Izabelos“, paprasčiausio klasikinio rašalo, tvaiakas – stiprumas 19°, o cukringumas – 5%, klasika!.. Ji dar ilgai pavymui žvelgė į mane iš dengtos galerijos – sena, nuvargusi erelė...

Matot, pasakoju jau ne apie Tūlą, ne apie jos rudus kailinukus, su kuriais išvydau ją pirmukart, ne apie jos flegmatiką brolių ir arogantiškus to brolio draugelius, o apie erelę, rašalą, niujorkietį pusbrolių, kuris yra vedęs tikrą vokietę Lotą, ir jo maži vaikai Olbany, šalia Niujorko, gavę skanėstą, kitados tikriausiai dėkodavo: „Danke, Vati!“ Dabar tie vaikai jau patys turi vaikų, o Zigmą mačiau vienintelį kartą, prieš dvidešimt vienerius metus, dar nebuvo senutis. Jis, rodos, neblogai mokėsi gimnazijoje, pjovė popiermalkes Vokietijoje, vargo nukakęs į Ameriką – iš pradžių, žinoma, kaip ir visi dipukai. Bet padūsaut prie vienuolyno Zigmą nebuvo atėjęs.

Taigi, Florijonas ir Zigmą, tikrų tikriausi mano pusbroliai – jiedu dar atmena niekad mano nematytą senelį Aleksandrą, kuris 1944 metais susmuko prie šulinio ir daugiau nebeatsikėlė – į savo prieblandoje skendinčią gimnaziją skubėdavo kitu tilteliu, jis ir šiandien stovi – rimtas, tvirtas, caro laikų ketaus turėklais ir amžinom, tašytų akmenų krantinėlėm abipus. Jei kartais skubi iš senamiesčio pusės, tai perlėkęs šitą tiltą, iškart atsiduri Malūnų gatvėje, šmurkšt pro arką – ir jau namie. Pakeliui tebestūkso beveik apvalus Pilsudskio laikų elektros transformatorius – o gal ten pilsudskinė telefono pastotė? – bet jeigu ten patekęs ieškotum svetimoms dvasioms, antai ji: rusų salelė Vilniaus kepenyse –

kunigaikštienės Julijonos pradėtas statyti, stačiatikių bendruomenės per dešimtmečius ir šimtmečius nenuilstamai tobulintas – Prečistenkij sobor... Graži cerkvė, nors ir sunki kaip turgaus imtynininkas, esu stovėjęs prie didžiulio jos ikonostaso, traukęs į šnerves jos aitrius smilkalus, o Tūla tapė skverną ir kuždėjo: einam iš čia, einam, žiūrėk, senės jau murma, šnairuoja į mus, einam... Nei kas šnairavo, nei ką, išėjom tuomet laukan, patraukėm paupiu, aš vis ramsčiausi į metalinius turėklus – ne tilto, krantinės; tokius dar galit pamatyti prie Arsenalo ir ties dengtuoju tiltu – geri, mieli turėklai, kai kojos slysta ir pinasi, kaip gera uždėti ant jų įkaitusius delnus ir uosti nebe prismsilkytą šaltą orą, o dusinantį vėjo šuorą... Tokie pat turėklai, tik kitapus Vilnelės, tamsavo ir už Tūlos langų, ji jau gyveno pas Petrylą, name su apside, tik taip retai mudu pro tuos langus pažvelgdavom, bet žvilgtelėję pirmučiausia išvydavom besilydančią žarose, masyvią tarsi aukštakrosnė Bernardinų bažnyčią – tuomet ėjo gal penkti metai, kad mano tolimas bičiulis juodabarzdis Jurgis dengė jos stogą blyškiom kaip raudonoji vėliava virš partijos komiteto čerpėm. Jurgis buvo ne stogdengys, ne, darbų vykdytojas, jis stovėdavo žemai ir užvertęs stambią, uždėtą ant kresno kūno galvą šaukdavo: Ei! Dar ne pietūs, kur lipat?! Jurgi, sakydavau, kai su juo ir jo darbininkėliais ankštoje kontoroje po křištoliniais skliautais degtinę užsikąsdavom kilkėmis pomidorų padaže, Jurgi, ką tu sau manai, šitaip volioldamas durnių? Tamsus, barzdotas ir niūrus kaip Kasparas Bekešas Jurgis nė nešyptelėdavo, neimdavo verkšlenti, kad nėra pinigų, kad meistras niekam tikė, o šitie – jis parodydavo jaunus stogdengius – latrai!.. Išgerk, išgerk, tau dabar eilė, tik sumurmėdavo, aiam, vyrai! Jurgis jau buvo paženklintas vaškiniu mirties antspaudu, ne jau pats šito nesuvokė? Toks ženklus buvo tasai šaltas vaškas jo rusvam veide... Gal nenorėjo nujauti? Bet stogą Jurgis dar spėjo uždengti – jį pirmučiausia ir išvydavau išėjęs iš kažkurios „tarybinės“ ligininės prie Misionierių bažnyčios, kur po pirmojo insulto lankydavau dėdę Hansą, tada jis greit sveiko, prognozė buvo puiki. Kiekvienąkart stabtelėdavau ten, aikštelėje šalia senojo korpuso, irgi buvusio vienuolyno – saulėtą dieną mirgėdavo visas vos užmatomas miestas, bet akys pačios tučtuoju susirasdavo raudoną Bernardinų stogą – jis buvo artimas mano ir Tūlos kaimynas, jį dengė velionis barzdyla Jurgis. Jurgis mirė, o per kitus aštuonerius metus jo darbininkėliai taip išdraskė bažnyčios sienas, taip išgremžė jas – tas darbas vadinosi zondavimu! – kad aną kartą, užsukęs pas Dionyzą, Jurgio įpėdinį, irgi puikų vyrą, lėtaburnį lėbautoją, rodos, nesipelnusį ekonomistą, aš jau niekaip neįstengiau surasti andainykščio savo įrašo... O juk žaliais aliejiniais dažais kone metrinėmis raidėmis aš tuomet – girtas, žinoma, – užrašiau jos vardą, neva išvertęs jį į kažkokią svetimą kalbą – THULLA! Taip, su šauktuku ir dviem „l“. Kas tada išlupo iš mano rankos teptuką, ėmė plūstis? Bene pats Jurgis? Nebepamenu.

Vargani Tūlos namai už „krovininio“ tiltelio; kaip ir prieš amžius, taip ir šiandien juos supa cerkvės ir bažnyčios – visos jos kur kas menkesnės už mūsų šė Bernardinų aukštakrosnė, visos ir grakštesnės – mirguliuojančios bokšteliais, smailėm ir mūrų draperijom – užvis labiau, žinoma, Ona, – jos durų rankenos velnią visai neseniai priėjęs patryniau nykščiu – buką, plačią jo kaktą. Gal tu, velnie, žinai, ką dabar veikia Tūla? Chtoniškojo pasaulio gyventojas, senas idiotas, nors šiaip – labai mielas padaras ant metalinių durų ringės... Ar žinai ką nors?

Kitados nubudęs naktį, gurkštelėjęs nudūkusio alaus, pro Aurelitos Bonopartovnos langą aš matydavau tik ramų ir švelnų šventos Panos Marijos Ramintojos bažnyčios siluetą – pačią bokšto smailumą ir dalį grakštaus bokšto. Aurelita Bonopartovna miegodavo kitame kambaryje su savo mažamete dukrele Eva Gerbertovna, o jūdviejų senelė ir mo-

tina Helena Bžostovska naktimis gerdavo virintu vandeniu skiestą raudoną vyną, klausydavosi Pendereckio ir Vivaldžio plokštelių ir virtuvėje iš liepinių pliauskų iki aušros skaptuodavo piktos fantazijos kupinas apeigines kaukes – Užgavėnių, japonų ir Užupio gyventojų... Bet ne, gal aš ir prasimanau. Tikra tik viena: nubudęs naktį iškart išvysdavau trinavės bažnytėlės bokštą – žinojau mat, kad ji trinavė. Jis būdavo ryškus net tamsiausiam danguje. Žinojau dar daugiau – šalia Panos Marijos Ramintojos seniai nebegyvena senė Daševska su savo paleistuvėm dukrom bei pamišėliu sūnum Tadeku, kuris išprotėjo tą dieną, kai prakišo atviro ringo finalą Filharmonijos salėje, – jį paliko ne tik sužadėtinė Angonita Brandys, bet ir visi bičiuliai bei sugėrovai... Tai atsitiko 1956 metais, iškart po XX kompartijos suvažiavimo – pasakodama apie tą įvykį man ir mano kolegai Teodorui fon Četrui, pani Daševska suvažiavimą būtina paminėdavo. Ji pati buvo tuomet salėje, tad nenuostabu, kad prisiminus sumuštą kaip obuolys sūnų – jį dar kažkas prilupo rūbinėje kovoms pasibaigus, – senosios balsas kaskart virptelėdavo. Zofija, priemiesčių laiškanėšė ir didžioji žergena, brolio pamišimą suvokė visai kitaip: Tadekas, girdi, išdurnėjęs nuo odekolono ir acetoninių klijų kalėjime, patys matot, koks išgeltęs, koks sukata! O jaunėlė Marija, aprūpindavusi mudu su Teodoru pigiomis puskojinėmis iš savosios „Spartos“, gražioji Marijana, kurią mes šokdindavome „Arklių klube“, niūriame Vidaus reikalų ministerijai priklausiusiame dansinge, apie savo broliuką suvis vengdavo kalbėti. Pani Daševskos, legionierių poručiko ar chorunžio našlės, „mūsų laikais“ jau suvytusios, suskretusios, bet dar energingos ir pasiutusios senės, biografija gal ir būtų verta išsamios studijos, nors neabejoju, daugelis kur kas mieliau skaitytų pikantiškus velionės laiškanėšės Zofijos memuarus – ne, ne apie vargingą laiškų bei laikraščių nešiojimą, ne apie piktus Filaretų ir Olandų gatvių šunšunius – ką ten, apie nesibaigiančius, pavojingus ir kvapą gniaužiančius nuotykius lovoje! Jaunystėje Zosia, teisybė, buvo graži kaip bažnytinis paveikslukas – rodė nuotraukas! – bet mums, Almae Matris Vilnensis humanitarams, 1967 metų rudenį besiglausčiams viename Daševskių urvo kampe, ji, deja, jau nebeatrodė tokia žavi ir gundanti, kaip, tarkim, 1949 metų sovietų kariūnams ar bokso treneriui, kuris, esą, ir prišnekinęs Tadeką kautis su treniruotais kariškiais iš garnizono klubo. Zosia mėgdavo užėti į mūsų gėlėta kartūno pala nuo dvokiančios virtuvės atitvertą kambarėlį, prisėsti ant girgždančios taburetės ir, dūmindama papirosą, leisti į prisiminimus. Mudu su Četru bandėm pripiršti ją Francui, gerai įmitusiam ir nuolat moters trokštančiam romanistui, bet išvydęs Zosią, Francas atakupstas pranyko duryse ir beveik niekad nebeužsukdavo į mūsų mebliuotą skylę, nors Zosia vis klausinėdavo: nū, gdie vaš etot usač? Jau praradęs Tūlą (argi aš ją kada nors buvau įgijęs?) visai netikėtai patyriau, kad tame pačiame kambarykštyje, kur mudu su kolega Četru kitados stūmėme smagias pusbadžio dienas su kiemo katėm, po grindim šmirinėjančiom žiurkėm, čia raudančiu, čia kvatojančiu Tadeku, taigi tame pačiame urve, berods, 1907 metais gyveno Čiurlionis, vienintelis oficialiai (net rusų!) pripažintas mūsų tautos genijus... Tai sužinojęs panūdau susirasti fon Četrą, nusipirkti butelį kitą geresniojo vyno ir ateiti į tą kiemą – visi Daševskiai, išskyrus nebent Marijaną ir jos vaikučius, buvo jau išmirę, – dar kartą pažvelgti į juodus langų rėmus, per stebuklą išlikusią varinę durų rankeną ir bent pabandyti įsivaizduoti genijaus siluetą tarpuvartėje ar spaudžiantį tą rankeną... vynas juk padeda? Bet Teodoras kaip tyčia buvo išvykęs į Vieną – vyną Daševskių palangėje išmaukiau su kažkokiu nušašusiu vyru... išgėrus jis ėmė reikalauti dar ir aš vos pasprukau. Vėl kryptu į lankas, kad tik nereikėtų visko iškart iškloti apie Tūlą, apie THULLĄ su dviem „l“, Tūlą, kurios vardą žaliais dažais dvimetri- nēm raidėm išrašiau šiaurinėje Bernardinų šventyklos sienoje... netoli didžiojo altoriaus...

Ant medinių, niekad nerakinamų pani Daševskos durų su varine rankena anuomet aš spėjau užrašyti tik vieną vokišką, savo paties sugalvotą žodį: „VOLKSHÜTTE“. Jis turėjo reikšti kažką panašaus į „LIAUDIES TROBELE“, buvo man gražus ir mielas. Pani, menu, tuoj sunerimo – šitas užrašas, girdi, tarsi įrodo mūsų pretenzijas ar netgi kėslus į jos būstą! Senę nuramino tik mus eilinį kartą atlankęs dėdė Hansas, fizikas teoretikas, tikras Teodoro dėdė. Net nežinau, ar kada nors dar buvau sutikęs mielesnį žmogų. Politiką, džentelmeną, baisų aštrialiežuvį, pažįstantį visą Vilniaus elitą ir demimondą. Dėdė Hansas paėmė pani už parankės, atsivedė ją į mūsų mažutį kambarėlį, pripylė jai sklidiną briaunotą stiklinę melsvo kaip kalio permanganas vyno, šlapiom lūpom pakštelėjo į jos suodinę rankelę ir netruko įtikinti, kad „chlopčikai“, t. y. mudu, juokauja, niekas nė nemano kėsintis į jos rūmus! Senoji kaipmat atlyžo – dobrze, dobrze! Išgėrusi dar stiklą, ji ėmė negražiai kikenti ir kibti prie dėdės Hanso, tarsi jai būtų ne septyniasdešimt, o šešiolika... Dėdė gan diskretiškai užsiminė, kad kai kam iš tikrųjų tas užrašas gali labai nepatikti, bet pats garsiausiai kvatojo, vaišino visus vynu ir cigaretėmis „Tresor“, prašė atvesti tikrų mergų – jis parodysias joms kažkokį naują, visai neseniai išminktą fokusą tamsoje!.. Fizikas teoretikas buvo neabejingas menams – būtų bent nujautęs, kad po šituo aprūkusi skliautu, nuo kurio krinta tarakonai, Čiurlionis rašė savo fugas ar tapė kosmosą, tuoj būtų parašęs į laikraščius ar net atsivedęs kokį savo bičiulį muzikantą iš „Neringos“ – žiūrėk, Vaclovai, kas čia dabartės? Bet, kaip ir mes, nenujautė. Beje, jei genijus tikrai čia gyveno, tai nebent didžiajame salone, kur mūsų laikais su katėm ir murzinais vaikais pritiesusi čiūžinių ant grindų miegojo pani Daševska, jos dukros, nepažįstami vyriškiai tatuiruotom krūtinėm, o trumpam sugrižęs iš kalėjimo ar beprotnamio kurį laiką dūkdamo ir Tadekas, nevykėlis 1956 metų boksininkas...

Tūlą aš dar spėjau atsivesti į šitą kiemą – parodžiau jai žemą, kone sulig grindiniu langą, pro kurį ant mūsų studijų stalo strikinėdavo katės – pridergdavo ir sprukdavo lauk. Ir mergos? – prisimerkė Tūla, bet aš prunkštelėjau: o kam? Durys juk būdavo atviros dienąnakt, net savo lovutėje neretai rasdavau visiškai nepažįstamus vyrus ir moteris, pani sakydavo – jie trumpam! O pas mus, pasakiau Tūlai, jei nori žinot, užsukdavo tik trys dainuojančios anglistės – Atas, Portas ir Aramis – santūrios, švarios merginos. Išgerdavom natūralaus obuolių vyno, kartais alaus, jos padainuodavo „Bring back!“, „Dilailą“, na dar – „Šaunus Abdula – baises plėšikas“. Arba tik pasiklausydavom Vandos Stankaus dainelių – ir sudie!

Užsirūkęs nakčia prie Aurelitos Bonopartovnos rausvo lango, nuklysdavau daug metų atgalios; pragyvenus mieste ketvirtį amžiaus, beveik kiekvienoje kertelėje lieka tavo žvilgsnių, žingsnių, tavo dulkių ir nuosėdų...

Bet bažnyčios! Už viską svarbiau bažnyčios, jos bent priverčia tave užversti galvą į viršų, o viršuje visados dangus – žemas, šėmas, parūkavęs, tačiau dangus. Kai regiu šitą kriokiantį, pasrūvusį krauju, pilną žiurkių ir žmonių – valkatų, vargšų, ligonių, invalidų, dvasios ubagų kvartalą (esame tik silpni padarai, mėgdavo pabrėžti dėdė Hansas, nėra ko drovėtis savo menkumo, fiziologijos ir iš nepažįstamų protėvių paveldėtų ydų!) – man užkaista sprandas, ima svaigti galva – ne, ne, jokios prošvaistės! Užtat bažnyčios. Jos jei ir nepriversdavo suklupti ir sudėti pamaldžiai rankas, tai bent, jau sakiau, pakeldavo mano akis aukštyn; anuo metu tai buvo labai daug, bent man.

Aš buvau žaislas Aurelitos Bonopartovnos, kaukių dirbėjos, rankose, buvau jų savanoris vergas, kurio menkiausias maištas turėjo baigtis išgūjimu iš reliatyvaus rojaus į purviną gatvę pas žiurkes, kates ir prie šunturgio bei „Tėvo kapo“ perdien stypsiančias žmogystas – atmieštu alumi ten plūdo alaus kioskai. Buvau emocionaliosios Aurelitos

užgaida, – kaip ir visos emancipuotų moterų užgaidos, trumpalaikė ir tučtuojau pamirštama. Mudu su Aurelita nė negalvojom taupyti savęs – siautēm kaip bepročiai, gyvenom uždara naktinį gyvenimą, beveik uždara dienos gyvenimą, ir tik vakarai būdavo atviri nuoširdiems, bet lėkšties pokalbiams, atsitiktiniams svečiams, gerajam vynui... mudu bastydavomės po kapines, apleistus parkus ir rūsius, įsivaizduodavome, kad mus persekioja, lengvai įsikalbėdavome jausmus, vizijas ir aibes panašių dalykų – apie tai galima iki valiai prisiskaityti antros rūšies verstiniuose romanuose... Man skaudu šitaip rašyti ir sakyti, nes anų dienų nė kiek nesigailiu, juk sakiau – vergystė buvo savanoriška! Tomis skaidriomis, mėnesėtomis Užupio naktimis, žvelgdamas pro Aurelitos Bonopartovnos langą – gelsvų plytų namas stovėjo ant kalno – aš vis dažniau pagalvodavau: kaprizai tuoj pasibaigs, reikia palengvinti jų dalią – Aurelitos ir namiškių, – reikia dar daugiau gerti, užti, maištauti – štai tuomet jie ramia sąžine galės išvyti mane į gatvę, orai dabar malonūs, bus netgi ramiau! Helena Bžostovska pati išneš mano knygas į malkinę, gal net padovanos kokią kaukę... O gal mus visus įamžins tasai „swinski blond“? Jo čia visur pilna! Juk jis ir fotografas, ne tik litografas. Mišustinas jo pavardė ar Jevgrafovas?

Nors šventojo Bartlomiejaus bažnytėlė kyšojo virš įjuodusių Užupio stogų kur kas arčiau nei Ramintojos, pro Aurelitos langą aš jos nematydavau – užstojo medžiai ir mūrai. Naktį tik nujausdavau, kaip ji arti – už klevų, gatvės nuolydžio, pasišiaušusių čerpių... Dieną aš ją pamiršdavau, nors kaip tik Bartlomiejaus bažnytėlėje esu nakvojęs, gėręs ten su Aurelita tokajų – paskui ji paliko mane vieną: slankiojau po nebaigtų statulų pristatytas navas – čia triūsė stovyldirbiai... Dieną už Aurelitos lango į gretimą kiemą per klevų tankį krisdavo skaudi šviesa, kartais net ištisi pluoštai rusvo aukso spindulių, o kieme kaimynų mergaitė su išmegztu ant krūtinės vardu „Marija“, garsiai šaukdavo savo motiną – mammamam – mamamma!!! Stambi, graži, sveika penkerių metų Marija – sveiko, talentingo, bet tik labai retai čia pasirodančio vyro darbas... sveika, Marija! Tuoju iš verandos išpuldavo mažytė kaip skruzdėlė motina – vėliau ji man primindavo Tūlą, atrodo, pažinojo ją? – stverdavo tą sunkų vaiką į glėbį, ir aš lengvai patikėdavau, kad skruzdės tikrai pakelia tiek ir tiek kartų už save sunkesnę naštą. Marija dažnai užversdavo savo šviesią galvutę ir žvelgdavo į langą, per kurį persisvėręs aš švilpiniuodavau melodiją iš „Carmen“ – Marija tiesiog krykšdavo iš smagumo, nors aš ir klausos neturėjau, ir švilpikas buvau prastas. Eva Gerbertovna, Aurelitos dukrelė, meili, tamsiaplaukė mergytė, perdien supdavosi tarpdury pakabintose sūpynėse, į mane žvelgdavo tik iš padilbų, o kai kartą parėjau su pamušta akimi, ji nušvito – taip tau ir reikia! Kvailiukė mat pamanė, kad mane prikūlė jos tėvelis – masonas, robinhūdų būrelio pirmininkas ir filosofas mėgėjas. Ne, tuose namuose saugus aš jausdavausi tik naktimis, rūkydamas prie lango, kartais kuria viena ausimi pagaudamas Pendereckio frazę iš virtuvės, kur senoji vis dar skaptavo kaukes – baisesnes net už šitą gyvenimą. Jei būčiau bent nujautęs, kad slėnyje prie rėvos gyvena Tūla, kaštono kamienu tučtuojau būčiau nusliuogęs žemėn ir lėkęs ne pas pernakt medituojantį menininką Herbertą Šteiną, ne pas šilkografijos meistrį Valentiną Grajauską, o tik pas ją, Tūlą. Bet Tūla ten dar negyveno. Jos aš dar nepažinojau. Rėva ten užė galvą tik jos būsimajam šeimnininkui, našliui Petrylai. Bet kasdien, įkaušęs ar blaivas, betoniniu tilteliu žingsniuodavau pro jos būsimus langus, iš neuždengto rūšio ties anuo Pilsudskio transformatoriumi vogiau akmens anglis Aurelitos dirbtuvės krosnelei, kalbinau erelę – ar ji karo metu čia negyvenusi, o jei gyvenusi, tai ar nepažinojusi mano motinos – žinot, ji gyveno staliaus šeimoje, taip, jis ir policininkas, iš Smalininkų čia atsikėlė, taip, o mama mokytojavu Pavyzdinėje mokykloje, netoli universiteto, ten dabar skveras, alaus kioskas ir tualetai, žinot juk?

Taip, anuo tilteliu, kuriuo į savo gimnaziją skubėdavo būsimieji amerikiečiai, mano pusbroliai Florijonas ir Zigmas, į pamokas Pavyzdinėje mokykloje vaikščiodavo ir mano motina, irgi būsimoji. Šiandien pagalvoju, kad jų gyvenimas Malūnų gatvėje gal ir nebuvo labai nykus – pirmučiausia neslėgė informacijos gausa, o gandai dažniausiai ir likdavo gandai. Na žinoma, kol neužskrisdavo lėktuvai – tam, kas buvo menkai dievotas, tokiam tada būdavo striuka. Mano motinai, pavyzdžiui. Šiaip jau teta Lydija buvo be galo taupi – šis bruožas vėliau jai labai pravertė Irkutske, ir ten badu niekas nenumirė. Tetulės taupumu ir aš gavau įsitikinti – iš Irkutsko ji parvežė dovanų ne tik kedro riešutėlių, bet ir porą sportinių megztinių, kurių vienas kuo puikiausiai pritiko man, antras broliui. Puikiausiai išlaikytų, nesuėstų kandžių, tokių aš čia niekad nebuvau turėjęs. O juk prieškariniai, gal net Floruko ar Zigmučio dėvėti!

Vienuolynas ir visos bažnyčios išliko, o štai Pavyzdinę mokyklą subombardavo – mama tuo metu meldėsi Aušros Vartų koplyčioje, tikrai retas atvejis! Tūlos namai irgi liko sveiki. Tik jokių tiltelių į Bernardinų pusę tada dar nebuvo. Pala, pala! Buvo, kaipgi!.. Argi nevedžiojo mūsų, pirmakursių, po senąjį Vilnių toks neišvaizdus senutis apvaliais akiniais, pigiais sandalais ir ilgu, tamsiai mėlynu drapo paltu? Atvedęs mūsų būrį prie šito vienuolyno, jis mostelėjo ranka – plona kaip karklo vytelė! – į nuo senumo net pažaliavusius pamatus prie pat krantelio ir oriai paaiškino: Matot? Kitados čia stovėjo dengtas medinis tiltelis. Kai jis kartą sudegė, į pamaldas – taip, ir į pačias ankstyvasias! – vienuoliai briste brisdavo. Taip sakė anas senutis, kaip vėliau patyriau, seno vadovo po Vilnių autorius, lotynistas. Ekskursijai pasibaigus, Petro ir Povilo šventoriuje surinkome jam po 20 kapeikų, seniūnė, rudoji Onelė, įteikė. Penki rubliai. Nauji sandalai... Taip ilgai man nėjo iš galvos tie vienuoliai, kad per vieną karinių mokslų paskaitą (berods, „ognevaja podgotovka“) į sąsiuvinį oranžiniais viršeliais aš užrašiau:

*Naktį ir snigo, ir šalo...
Išvėso sujauktas guolis.
Pakėlęs abito palą,
Brido per upę vienuolis.
Brido į aukštą bažnyčią,
Kur Dievui meldėsi broliai...
Koja paslydo netyčia,
Pargriuvo senas vienuolis.
Nusinešė senį it savą
Įnirtus upelė, laikas...
Vien kaulai ilgai baltavo
Tarsi nučaižytas karklas...*

Koja paslydo netyčia... Ką aš žinau!

Bet jau tais nykiaisiais, bet nenuobodžiais laikais aš buvau nusižiūrėjęs būsimą Tūlos namą, antrąjį jo aukštą. Tūla, beje, gyveno pirmajame, tame gale, kur apsidė. Kai pani Daševska vieną dieną atsakė mudviem su Teodoru žemaskliautį Čiurlionio kambarėlį, kai lietūs spėjo nuskalbti „praplėstą“ užrašą „VOLKSHÜTTE. HIER WOHNEN ZWEI GERMANISTEN“, teirautis stogo aš pirmučiausia čia ir užsukau. Čia, kur po dvidešimties metų visai netikėtai apsigyveno Tūla, jauna dizainerė, nė nenutuokianti, ko jai reikia šitame kvartale, Vilniuje, o ir pasaulyje...

[...]

Piove a catinelle! Lietus kaip iš kibiro. Kaip seniai nebegirdėtoje Prahos radijo dainoje turkų darbininkams. Ar „Yuppi Du“ laikai irgi jau pasibaigė? Turbūt. Spėjau atbėgti neperšlapęs iki „Rotondos“ pilies kalno papėdėje. Piove! Ne veltui kariuomenėje „ot nechrena delat“ kaliau itališkas frazes iš konversacijos žodynėlio, viską dar pamenu! Kiek čia, po šituo „grybu“, sėdėta, pliuurpta, ugnini spjaudyta! Uf, beveik sausas. Geriau, kad nepasipainiotų koks pažįstamas! Seniai nuo jų atpratau. Nors beveik visi mano pažįstami tokios pat rūšies nelaimėliai, bet vis dėlto energingesni, suktesni, kibesni ir smarkesni. Turtingesni – su skarelėmis ant juodai įdegusių kaklų, – tokia mada trumpam buvo grįžusi 85-ųjų vasarą. Ne, šlovė Alachui, visi nepažįstami, bent kolei kas. Nors ir iš veidelių, ir iš mimikos, iš kelnų ir sijonukų, krepšių ir batelių, iš iki manęs atlekiančių paskirų žodžių, iškart pajuntu – valkatos! Įvairiausio plauko ir socialinės padėties šlendrianai, vagabundai, brodiagos, posthipsteriai, minezingeriai, nesidrovį nei savo utelių, nei prikakatų kelnaičių – protestas prieš totalitarizmą? Kaip ir „skraidančios lėkštutės“ skverelyje šalia Aleksandro Sergejevičiaus, kaselės suveržtos batraiščiais ir kerziniai batai vidurvasarį?..

Ne, ne visi čia tokie. Ką sakot? A, kavos ir ledų. Keksą ir pakelį „Primos“. Viskas. Dabar tik prisėst. Šlapias laikraštis ant metalinės kėdutės... Liekna mergaitė baltu pilvuku prie gretimo stalelio, viena... ne, nereikia. Štai ten, kamputy. Beveik patamsy. Taigi, sakau, ne visi čia tokie. Antai! Remigijus Oskaras Birža – barzdotas poetas iš sociologų bei protmaišių terpės – irgi čia. Tai mat – ne vien šlendrianai, ne vien brodiagos... *La piove. La Fisarmonica.*¹ Gerai. Dar kavos...

Ir tutti frutti – visi kiti. Šalia Oskaro Biržo sėdasi matyta žemaičių kilmės moteriškaitė iš kultūros ir meno pasaulio. Bohemos dvelksmas ir jaunystės atminas – kava „Rotondoje“! Kasdienybės teatro mizanscena, ar kaip čia įmančiau pasakius? Pažinojau ją kitados – padori kaip vienuolyno viršininkė, nieko man neišdegė tada, prieš... taip, prieš šešiolika metų. Aukštos moralės kaip kitados Cecilija Perelštein. Arba kaip frau Fogel, fakulteto laborantė, kiekvienam pirmakursiui oriai aiškinusi: fonetika – tai mokslas apie garsų pasaulį! Dar viena persona prie to paties prominentų stalo – vertėjas iš visų germanų kalbų – Bernardas Malonė. Jis mane mato. Jis mane ir pažįsta. Bet nei mato, nei pažįsta, ar aišku? Kaip jis sustambėjęs! Ir jau gerokai pliktelėjęs. O buvo toks šiaudas, kai kiemo teatre vaidino Krivių Krivaitį! Plonas aukštas šiaudas. Visą jis išmano, viską supranta, jau anuomet visi negalėjo atsidžiaugti Bernardu Malone! Dėstytojai, režisieriai, merginos jį keldavo pavyzdžiu. Jam pavydėjo nemokšos, prie jo glaustėsi tie, kuriems buvo nesvetimas Kafka, Hugas fon Hofmanstalis ir Meterlinkas. Bernardas Malonė rašė sonetus, dramas, vaidino ir režisavo, o man jau tada sakydavo: mano svajonė – savam kambary, susisupus į chalata versti Tomą Maną, rūkyti „Tallin“ ir gerti natūralią kavą. Visa tai jis, rodos, dabar ir daro, bet neatrodo itin laimingas. Plinka net ir itin saikingai geriantys protmaišiai... Aha, kaip ten? *Si possono occupare i posti liberi?*² – paklausčiau priėjęs prie jų. Bet ten visos vietos – net laisvos! – užimtos, o mano itališkas vokabuliariumas pernelyg ribotas. Bet: non piove piu – lyti nustojo.

Lyti nustojo, ir čia baigiasi visa mano blaivioji ironija, visa pagieža protmaišiams, net Bernardui Malonei – ir aš juk galėjau tokiu būti, bent panašiu! Nebepavydžiu linksmiems vėjavaiikiams postbrodiagoms, meno pasaulio gyventojams, žemaičių madonoms... Viskas aplink pranyksta, ištirpsta ore, nes antai šlapiu žvyrtakiu, nešdama-

¹ Lietus. Akordeonas (it.).

² Ar galėčiau prisėsti? (it.).

si rankoje basutes, per balas atbrenda Tūla! Viešpatie, ji, ji! Tūla, kurios niekad taip ir nepamiršau, tik apie ją ir galvodavau, vis iš naujo sukiodamas ir varinėdamas pirmyn atgal anos tolimos kovo savaitės laikrodėlį – baltas rodykles juodam ciferblato dugne, – tokius tėvai nuperka savo mažyliams; patys sukinėja rodykles vis greičiau ir be paliovos klausinėja tiesiog, akyse protmaišiu virstantį vaikėlį: Na? O kiek dabar? Dabar? Dabar?: *Che ora e piccina*. Tūla?³

Stojusi iš savo tamsaus kampo ir vėl sėduosi, filmuose mačiau ne sykį taip darant. Gyvenime ir kine. Tūla! Iš tolo atpažįstu ją, tūkstantį naktų ir dienų nematyta, suirzusią, šlapią, jau kitu, bet vis tiek žaliu sijonu, berankoviu megztnuku aukštu kaklu – kas nubūčiavo tave, Tūla? Nieko ji nemato, eina tiesiai į mano kampą, sėdasi atakupsta ir ūmai grįžteli tarsi apimta siaubo: tu? Tuuuuuu?!!

Aš, aš, atitirpęs kaip ledokšnis, išsišiepęs iki ausų, blaivus kaip lietus, įskilusius akinius pasidėjęs šalia šlapio laikraščio, aš, išsigelbėjęs nuo mirties ne tik Ekaterinoslavlio stepėje, bet ir Drugelių kapinėse, aš, pakilęs iš atviro karsto Laidojimo rūmuose, aš, aš, aš! Tu, sako ji, lūpos vis dar lyg patinę, visuomet jos man kėlė virpulį, virpulį ir geismą... švari, liūdna, tamsiagyvė, jau įsispyrusi į basutes, kažkur tarsi skubanti, nors aš dar nė žodžio nepratariau... Klausyk, kalba ji lėtai, kaip ir prieš septynerius metus... jau prieš septynerius? Taip, jau. Tu palauk, droviai kikena ji, aš tuoj... Ji paima mano ranką, paskui kitą, kaip tikriausiai paimtų ant stalo gulinčius akinius ar tą laikraštį, jei jis būtų sausas – paima ir papučia... padeda. Aš tik nueisiu, gerai? Palieka odinį rudą krepšelį, užsegta varine sagtele, skėtį įlūžusiu stipinu... ir nubėga tuo pačiu taku, kur link skuba ir žemaičių madona, ir Oskaras Birža, ir net pats Bernardas Malonė – ten požeminiai miesto „terminalai“ ...

Tą ką man dabar daryt? Surišt, nusinešt ją į kalnus už Vilnelės ir žiūrėt žiūrėt? Pasakot, kad visus tuos metus aš ne tik prisimindavau ją, ne tik pirmyn atgal varinėjau tą juodą žaislinį ciferblatą su baltom rodyklėm – *che ora e piccina?* – bet ir... Bet ir? Gal ir pati susivoks, kaip aš gyvenu? Iš mano alaus spalvos akių, vaivorykštinių ratilų pojomis? Vargu... Kaip jai pasakyt, ar verta?.. raiba antis greit pakilo ir nuskrido viršum šilo?.. žalia seilė dryktelėjo... ar tu, Tūla, žinai? Miegojęs karste, miegojęs šalia naktį mirusio valkatos šiluminėje trasoje, išsiterliojęs svetimu krauju gatvės pjautynėse, stačiom akim žvelgęs į gerą bičiulį, pasikorusį klūpom ant beržo gumbo, girtą, žinoma, dabar sėdžiu ir naujais sandalais trypiu drėgną „Rotondos“ cementą – ką tau pasakyt, Tūla?

Dabar aš laisva! – sako Tūla, grįžusi iš „terminalų“. Kaip vėjas? Ima mano ranką, pasižiūri ir vėl deda ant stalo. Sveikas, Ožiaragi. Nieko nebesakysiu, viską ji mato, viską žino. Pakilus liūdesys, kiek jis dar tęsis? Iš beprotnamių, ligoninių, gydyklų, svetimų miestų rašiau jai dešimtis laiškų ir atvirukų. Iš Rasų ir Vitebsko gatvių. Iš Simferopolio, Kaffos ir Bresto. Iš Kapčiamiesčio ir Sudvaju. Kelinta valanda, vaikuti? Tik vieną kartą ji atsakė kaip žmogus: norėčiau gauti tą eilėrašį, tą... „kai lunatikus iš Tūlos mėlynom kariatom veš“ ir „... o pažadėtam kvartale, baltom lelijom tarp krūtų, visa kaip augalas žalia, nuoga ant lango sėdi tu“. Viskas. Paskutinis laiškas – „...prašau man nerašyti“. Visas josios purizmas, higiena, atkaklumas, šventas ir naivus išsižadėjimas glūdėjo tame viename sakinyje. Dar tas „koliažas“, teisybė...

Jau nebelyja, sakau, aplink „Rotondą“ nuo kaštonų ir žolės kyla šiltas garas, protmaišiai ir vagabundai prakriko. kad po pusvalandžio vėl čia sugrįžtų. Ir kur tu, Tūla? Koks angelas tave čia atskraidino? Neištarti klausimai. Taip, beje, vadinosi ir vienas B.

³ Kelinta valanda, mažyte? (it.).

Malonės eilėraštis Donai Klarai ar kam. Ji pati praneša: tik vienai dienai čia, trumpam... tai ką man sakyti? „O pažadėtam kvartale?“ – sakau. „Baltom lelijom tarp krūtų?“ – Tūla juokiasi, rausta, – tai tu atsimeni? Paskui ji pasidaro tokia rimta, kad man net suskausta kadaise sumuštą kelį. Niekur aš nevažiuoju, staiga sako, niekur... tik tu nieko neklausinėk, būk geras. Ničnieko. Eime?

Likimas ranką man pakrato, pamoja žydinčia dilge... Tarytum sužeistas Sokratas su-trikęs šmėsteli lange... Viską ji prisimena, o aš maniau!.. Nieko neklausinėju ir nieko ne-sipasakoju. Tylėk ir Dievą mylėk! *Vivere pericolosamente!* Pavojingas juk kiekvienas mūsų žingsnelis, ar ne? Kažin, jei būčiau tada ją gerai papurtęs, jei, užuot vaidinęs klouną ir paistęs niekus, blevyzgojęs, bučiau ėmęs plėšti nuo savęs tuos prikepusius tvarsčius? Ne, ne, ką aš čia! Būčiau nė nespėjęs. Juk ji vėl paėmė mano ranką, įsikibo į ją, net abiem savo rankom įsikibo, prigludo nuogu pečiu, ir aš pagaliau pajutau tą nuogumą, apie kurį galvojau aną kovą... Tai kodėl? Nebent kada atsisėdęs ant šilo kapčiaus, susiėmęs kaip rūpintojėlis sunkią galvą, imsi ir paklausi savęs: tai kodėl? Juk seniausiai buvau įsikalęs: toji savaitė likimo dovana... kuo ji būtų pavirtusi, jei... bet tada ir aš nebūčiau... ne, šitai negalima! Bet kas nuneigs, kad ne? Laimingi gražiuoju atsisveikinę žmonės? Tikriausiai. Kaip ir mudu šią popietę, ieškantys sausos žolės anapus Vilnelės – atsisėst ir pasėdėt! Retai juk atsitinka, kad buvę artimi žmonės, praėjus septyneriems metams... Juk aš buvau apviltasis, jaučiantis vien šunišką padėką už menką paglostymą, bet man nebuvo gėda prieš ją, sėdinčią ant šlapio tuopos kelmo, paskui slystančią gličiu takeliu žemyn į slėnį – niekur aš nevažiuosiu! Ir: žinoma, tu turėjai galybę moterų? Nesulaukus atsako: o, būčiau buvusi tau ragana! Bet nusijuokti nepavyko, nors labai stengėsi. Apka-binau Tūlą, ji glustelėjo greit, visu kūnu, tuojau atšlijo ir parodė apačioje betoninį tiltelį: nueisim ten vakare? Šilta banga plūstelėjo iki kulnų. Suėmiau jos trumpaplaukę galvutę delnais, prigludžiau: sava, sava.

Žygiavom per miestą, čia susikibę, čia vėl pasileisdami, tarsi pirmukart susitikę, nors abu žinojom – tik šis vakaras. Vakaras ir gal naktis. Bent aš taip maniau. Ką ji galvojo, nežinau. Likimas ranką man pakrato! Vagabundai ir brodiagos krato man rankas, purto mane už pečių, traškina mano kaulus, kiša panosėn tatuiruotus kumščius, o iš laiptinių mane vaiko kiti – jų giminaičiai ir mėlynšvarkiai. Grasina paskambint kam reikia ir kur reikia, žada įkišti į belangę, o aš vis dar gyvas, aš einu su Tūla ir spjaut man į jūsų mebliuotus būstus su bide ir natūralaus dydžio žvėrių iškamšom! Nuo pačio aukščiausio Vilniaus stogo! Plaukiam garlaviu, Tūla? Mačiau, plaukioja „Taškentas“! Plaukiam! Juk tu žadėjai! Ką? Kad plauksim... Žadėjau, viską tau žadėjau net nežadėdamas, – laiškuose aš tik sukau ir sukau baltas rodykles aplink ciferblatą – kelinta dabar, vaikuti? Pusė keturių! – tai aš sakau, žvilgteljęs į savo mažą, pageltonijusį ir pajuodusį laikrodėlį, plaukiam, plaukiam! O gal, Tūla? O gal?... Iškeliam sau puotą?... Drebu – kad tik ji sutiktų, kad tik nenueitų už sedulų, kaip andai, mums išlindus iš to lenkiško kotedžo. Tu mane dar?... Paklausk šitai, Tūla, paklausk, aš tau atsakysiu... Kodėl neklausi? Savisaugos šarvas, paiki juokeliai – keliam puotą? Pjaunam gaidį pentinuotą? O gal?... O gal pirma užsukim į bažnyčią? Pakeliui juk? Gerai... Štai tavo pirštai, tavo pirštakauliai ant plačios, plokščios velnio kaktos Onos bažnyčios duryse... Ar tu žinai, kad aš tavo vardą metrinėm raidėm... žaliais aliejiniiais dažais? Bernardinuose? Bernardinuose! Ei... gal tu dar pameni barzdylą Jurgį? Tai gal pašokinėkim per atminties duobes? Ką dar atsimeni? A? Baltazarą Kosą? Jundzilą? Borovskį? Herbertą fon Karajaną? O, nieko nenutuokiu apie dirigavimą, bet... Bet? Bet man visuomet imponavo: senis pats vienas skrisdavo nuosavu lėktuvėliu diriguoti koncertams! Nieko

sau, a? Ką, tikrai? Taip, dirigentas už šturvalo... Tūla, Tūla, palaikyk dar savo pirštus ant velnio kaktos, paglostyk jo metalinius ragus, abu? Tai užeinam?..

Ei, bet mudu juk nebeparplauksim, tu žinai? Paskutinis garlaisvis... Žinau, Tūla, nujaučiu, viliuosi, tikiu – neparplauksim! Pareisim, paršliaušim krantais, žvejų ir šunų takais, nukrėsime rąsus aplink rugių lauką... aplink visą Vilnių!.. Klausyk, Tūla... nusiperkam vyno, aš nebeatmenu kada... gerai? Gerai... Pinigų turiu. Ne, vis tiek imk! Sudėtinė puota? Su. Ir sūrio? Daug sūrio!

Ko lūpa virpa, Tūla? Ką aš žinau... tu nežiūrėk. Tai kiek to vyno imam? Imk, kiek tu nori, aš juk ne tavo ragana! O kas tu mano? Raudono vyno, vengriško. Ar turit vengriško? Turit, turit, matau. Kiek čia tilps į mano lino krepšį? Ir sūrio, pusę galvos. Stiklinę iš vandens automato? Kaip taviškiai? Kokie dar maniškiai? Na tie, iš „Rotondos“... A... Na gerai, aš pati paimsiu, neširsk. Ei, eikš arčiau, ką aš tau pasakysiu... Na? Aš juk tave... aš juk žinau, kur tu buvai ir ką veikei, viską!.. eime. Štai stiklinė. Paskui išplausim, tos blyškiosios bakterijos ir pačios greit galą gauną!.. tai mat, žinau aš... Kad ir aš pats visko apie save nežinau, Tūla... kartais išgirstu apie save tokių dalykų... pats net nesapnavau! Žinai, mes ten susikursim laužą? Plaukiam. Pabučiuok mane. Dabar? Dabar. Ir garlaivy. Lipant ir išlipant. Ir kajutkompanijoj... ar yra ten tokia?.. Klausyk! Tokiom progom žmonės net fotografuojasi! Juk mudu tarsi... Tarsi? Ne, nieko...

Deja, aikštėje nematyt nė vieno fotografo. Visą laik knibždėte knibžda, o šit atvažiavo Tūla – ir tuščia. Garlaisvis tik už gero pusvalandžio. Apmiręs miestas, kitaip nei aną Vėlinių rudenį, bet vis tiek. Kažkoks vyriškis kumščiais daužantis gazuoto vandens automata... pagaliau! Stiklinę tai mes nušvilpėm, ir jis bando pakišti po čiurkšlele savo žalią skrybėlę... idiotas! Tušti buteliai išdaužytose telefono būdelėse, dabar man jų nereikia. Ir per aikštę traukiantis Bernardas Malonė, jau tunkantis išminčius... net vasarą su švarku, kaklaryšiu ir odiniu aplanku... kas jis iš tikrųjų? Poetas, aktorius, cezaris ar tiesiog infiltratas? Et, kas man darbo! Ei! Ką, Tūla? Aš noriu tokajaus... jei galima. Gerai, dar spėsime. Tu čia palauk...

Paskutinis „Taškentas“! Tūla, kur tu? Greit, jau lipam! Degtukų turi? Ten mums reikės gerokai paėjėti!.. Lipam, lipam! Pabučiuok!

Denyje, paskui laivo salone. Drungnas, tykus lietus. Prisiglausk ir pasnausk, ilgai pukšėsime. Ne... Tai čia laivas? Sakiau tau, „Taškentas“! Na mat, jau snaudi... Nesnaudžiu! Aš tik galvoju... Geriau nesakyk, ką tu galvoji... Tarsi kasdien šitaip plaukiotume į svečius, iškylas ar darbą. Pilnas lino krepšys gėrybių prie kojų. Ei, Tūla? Ne, ji tikrai užsnūdo... Laumžirgis, drugelis, peteliškė. Šiltas, rusvas, žalmargis laumžirgis chaki sijonu, aukštakakliu berankoviu... nenubučiuotu kaklu. Ranka man už nugaros. Dar nenutirpo? Ne, ne... Kiek nedaug keleivių. Niekas nesimau do. Bijo, užterštas vanduo. Viskas čia užteršta, viskas... O ir vakaras jau. Lynoja. Denis tai visiškai tuščias. Netuščias. Antai, ten sėdi Petryla! Tristanas ir Radamesas... jau fermentuotas! Taip... panašus, bet man nejuokinga... Eime į kitą saloną, čia jų net du! Salonai? Čia – salonai? Tuomet tu – salonų liūtas! Na... berods kajutės. Kajutkompanijos. „Taškento“ čaichana...

Baltas verpetas iš po garlaiviškio sraigto. Pirmasis tiltas – matai, kas ten užrašyta? patiltėj? Antrasis tiltas... čia ne mūsų tiltai, Tūla. Vis tiek. Atsikemšam butelį, kiek ten jų, dvylika? Ką, tu išprotėjai? Tai kiek? Mums pakaks, tikrai pakaks, juk šiandien... Kas šiandien? Nieko. Ar tu ten geri, savo viloje? Viloje? Taip, kasdien! Kasdien geriu! Netiki? Užsirakinu, užsibarikaduojų ir geriu... na, patikėjai? Aš juk sakiau – nieko neklausinėk... Keistai mes ten dabar gyvenam, visados mes keistai gyvenom... gal pernelyg dorai, per-

nelyg senoviškai... ką aš žinau. Dar gerok, Tūla, ir aš viską žinau!.. Užsidarau savo kambarį... kartais tikrai išgeriu vyno... piešiu vis tą patį medį už lango... tą pačią varną... kitas varnas iš ornitologijos atlaso. Tai užsidarai ir?.. Ir? Ir nieko, jie beldžiasi, kalba monologus, o aš neįsileidžiu... tris dienas, keturias, penkias, ne ilgiau... Kai pamatau, ne, kai pajuntu, kad namuose nėra svetimų, tada pati išeinu. Kokių svetimų? Na, supranti... jie nori mane žūtbut ištekinti! Už žalčio, žinoma? O, kad už žalčio!.. Kviečia, užsakinėja, išrašo pagal katalogą man jaunikius, tu pamatytum kokie! Mūrai! Tau toli šaukia! Diplomuoti, gerų manierų senberniai... rudi, juodi, pliki. Visu šimtmečiu, aišku, vyresni. Kaip vynas. Kai kurie atvykdavo pagal vedybinį skelbimą, šeima ir tokiu pasirinkimu!.. Kilusi iš inteligentiškos lietuvių šeimos, meniškos natūros mergina norėtų... ko norėtų? Susipažinti su kokiu pūzru? Ne! Ji norėtų pramogų! Vyno! Tavęs! Norėtų plaukti šita sunkiai šnupuojančia gelda iki Konstantinopolio!.. ei, aš turbūt jau girta?.. Tai šit. Dabar jie jau praretėjo, matyt vienas kitam praneša – nekelkit ten kojos, užjuoks! Iš pradžių būdavo tikra pramoga... kiek ceremonijų, kiek melo! Laukdavau net, vis pajavirinimas. Cyrk na drote!⁴ Ne, mielas, palauk. Paskui, jei tik norėsi... Mielas? Mielas, mielas, mielas, mielas, tu mano namai – šiandien, ryt ir niekad!.. Rūkysi? Duok. Kokie dūmai. Baltiesni net už vandenį iš po sraigto. Baltas vanduo. Baltas... kaip? Sniegas? Niekas? Druska? Kaip batistas! Kas tai? Medžiaga tokia, slidi, balta... Tai ir tu pažinojai Begbį? Aha. Klausyk! Na. Žinai, ką? Rusijos miestuose... o ir Ukrainos, taigi didmiesčiuose prie didelių upių esama vandens taksi, kur nori, ten ir plauki. Netiki? Ne, ne filmuose mačiau, pats ten buvau... aną vasarą. Jekaterinoslavlyje, pavyzdžiui. Padėk ranką čia... O tie tavo jaunikai?.. žirgais? Žirgais, žirgais! Net skolintais, vienas net vogtu folksvagenu!.. Juokas! Tik labai greit pabodo... labai. Visi bėgai rimti, tamsiais kostiumais, išsikvėpinę... nuobodūs kaip mirtis. Manai, mirtis nuobodė?.. Nykūs... gal tik vienas užsuko toks klajoklis kaip tu... bet jį tėveliai kaipmat pavarė... Kaip ir mane? Ne, kitaip – tikrąja prasme parodė duris, o durys tiesiog į ežerą... Vandens telkinį? Vandens telkinį. Pliumpt?

Net šitas paikas šnekas prisimenu, net nubrozdintą jos kelį – vos vos nubrozdintą į žvirgždą, kai leidomės į miestą nuo kalnų... Pasilenkiau tada ir nulaižiau tą žaizdelę, sūrią ir karštą. O jos lūpas pajutau ant savo sprando. Padėjau galvą į jos sterblę – jutau kaip kilo pilvas, jutau ant pakaušio uždėtas jos rankas. Jos rankos ant mano pakaušio... Pradėjo mausti po duobute. Juk žmogėdros ir valkatos sentimentalūs? O dar vynas...

Jau sutamsavo ir užmiesčio prielauka – pontonas. Keli pensininkai – buvę tardytojai, šešioliktos divizijos politrukai ir ponų šoferiai – su šiaudelių skrybėlėmis, krepšiais ir anūkais nulingavo į savo personalinius vasarnamius. Iš stiklinės laivo būdelės į mus abejingai žvelgė vairininkas, o gal sykiu ir kapitonas? Toks įdiržęs vyriškis užgrūdinto girtuoklio veidu. Erelis. Žiūrėjo, kaip mudu bučiuojamės, viską matė! Kaip geriam vyną, rūkom, kaip Tūla gulasi ant suolo ir deda apvalią laumžirgio galvutę ant mano kelių... Praeina pusvalandis. Laivas tuščias, niekas nebeplaukia atgal į miestą? Lyja. Nebelyja. Purškia, lašuoja. Tylus vakaras. Vakaras ant ežero Keturių Kantonų? Kas dar? Vakaras su postpseudohipiū. Mes jau išlipę į krantą ar dar tebeplaukiame? Ei! O gal?

– Ei! – šaukia „škiperis“, ar kas jis ten. – Nebūkit durni, plaukiame atgal! Tut bandy chodiat!

⁴ Cirkas ant lyno (lenk.).

Ričardas Gavelis

Ričardas Gavelis (1950–2002) – lietuvių prozininkas, publicistas, dramaturgas, kino scenaristas. Fizikas pagal išsilavinimą, rašytojas pagal pašaukimą, miestietis pagal vidinę intelektualinę, aristokratišką laikyseną.

Gavelis buvo ir yra išskirtinė figūra lietuvių literatūroje. Ir ne tik todėl, kad į literatūrą atėjo iš fizikos, kad buvo tikras gyvenimo gurmanas, mėgęs gerus daiktus ir gėrimus, kad draugavo su neviltimi, demonais ir mirtimi, kad žaidė pokerį ir klausė bliuzo. Vienas ryškiausių, įdomiausių ir kontroversiškiausių Sąjūdžio ir Nepriklausomybės laikotarpio prozos kūrėjų išsiskyrė ne tik logiškai konstruojama ir sąmoningai provokuojančia kūryba,

deklaratyviai antiromantine pasaulėjauta, bet ir autentiška laisvo bei nepriklausomo žmogaus laikysena lietuvių kultūros lauke. Jo staigi ir netikėta mirtis 2002-aisiais, perfrazuojant Jurgą Ivanauskaitę, atvėrė *juodąsias skyles* ir lietuvių literatūroje, ir Vilniuje. Sostinė neteko akyliausio ir negailestingiausio savo metraštininko, o lietuvių literatūra – išskirtinio kūrėjo: didžiojo konstruktoriaus, išdidaus ir liūdno vienišiaus, reiklaus kritiko, polemiko, nuoseklus provokatorius.

Žlugus sovietinei santvarkai, Gavelis buvo pirmasis rašytojas, itin atvirai ir kritiškai pažvelgęs į gyvenamąjį laikotarpį ir jo aktualijas. Kūryba jis aštriai ir skaudžiai reagavo į tai, kas tuo metu vyko aplinkui: epochų, santvarkų ir sistemų lūžius, Sovietų Sąjungos griuvimą, Sąjūdį, Nepriklausomybės pradžią, socialinius ir kultūrinius pokyčius bei persiorientavimus, mėginimus iš naujo suvokti lietuvybę, savo šalies suverenitetą ir galiausiai savo tapatybę. Dėl tokio šokiruojančio ir skaudinančio atvirumo Gavelis nebuvo itin mėgstamas nei skaitytojų, nei oficialiosios kritikos. Nors gerbėjų turėjo ir tarp pirmųjų, ir tarp antrųjų, tačiau taip ir nesulaukė deramo ir norėto dėmesio bei įvertinimo. Sigito Gedos įvardytas pernelyg skambus „Gavelio pražiopsojimo savame krašte“ fenomenas susijęs ne tik su jau minėta rašytojo drąsa lyg skalpeliu skrosti problemas ir skaudulius, bet ir su pernelyg menka laiko distancija (ar net jos nebuvimu), skiriančia rašytojo romanuose aprašytus įvykius ir gyvenamąjį metą, galbūt ir su skaitytojų bei literatūros lauke besidarbuojančių žmonių (rašytojų, kritikų) negebėjimu pažvelgti į visuomenę, istoriją, savo laiką bei pokyčius be sentimentų ir patetikos, nedrąsa kritiškai, be savigailos ir pasiteisinimų, vertinti savo ir kitų elgesį. Praėjus dešimtmečiui nuo rašytojo mirties, filosofas Leonidas Donskis teigė, kad „visi mes šiam reto įžvalgumo, ironiškam ir aštrios kritinės minties publicistui bei puikiam rašytojui esame skolingi pripažinimą už intensyvumą ir tikslumą, su kuriuo jis identifikavo ir drąsiai įvardijo problemiškausius mūsų gyvenimo aspektus po Nepriklausomybės atgavimo“.

2000 m., kalbėdamas su Sigitu Geda, Gavelis prisipažino: „Turėjau drąsos ir nelaimės parodyti žmonėms jų gyvenimą tokį, koks jis iš tiesų buvo. [...] Šitaip atvirai kalbantis žmogus oficialiai negali būti labai vertinamas. Aš tą gerai suvokiu ir su tuo susitaikiau. Tokia jau mano karma. [...] Lietuviai tiesą apie save priima kaip asmeninį įžeidimą, apanka

iš pykčio ir nieko objektyviai vertinti nebenori. Štai ir visa paslaptis“. Apskritai visa savo kūryba ir viešąja laikysena Gavelis erzino, provokavo lietuvių sąmonę atsitraukti nuo „provincialios didybės manijos“, nuo prisirišimo prie agrarinės lietuvių literatūros tradicijos (būtent su Gavelio kūryba siejamas lietuvių literatūros *iš-kaiminimas*) ir pažvelgti į ją nauju žvilgsniu, derančiu intelektualui, Europos kultūrinės tradicijos atstovui. Tad neuostabu, kad ir garsioji rašytojo frazė „esame europiečiai – tad tokie ir būkime“, virtusi gaveliška maxima, pirmąkart viešai nuskambėjo 1989 m., Lietuvai dar nepaskelbus Nepriklausomybės.

Ričardas Gavelis gimė 1950 m. lapkričio 8 d. (tai oficiali data, nurodyta rašytojo pase, iš tiesų rašytojas yra gimęs spalio 8 d.) Vilniuje, pedagogų – fizikės ir matematiko – Vandos ir Vytauto Gavelių šeimoje. Iki vienuolikos metų, kaip pats teigia, augo gana niūriame, bet autentiškame Vilniaus senamiesčio kieme prie Aušros Vartų (už Bazilijonų vartų esančiame kieme, kuriame stūkso Švč. Trejybės bažnyčia ir buvęs Bazilijonų vienuolynas). Būtent iš čia į rašytojo kūrybą ir garsiausią jo romaną *Vilniaus pokeris* atkeliavo ryškios vaikystės kiemo detalės: unitų bažnyčia, virtusi garsiąja *Vilniaus pokerio* bažnyčia, „gili *klasinė* neapykanta balandžiams“ ir neabejotina meilė Vilniaus senamiesčiui, jo rūsiams ir kitiems niūriems užkaboriams. 1961 m. Gavelis su šeima persikėlė į Druskininkus, ten aukso medaliu baigė vidurinę mokyklą. 1969 m. įstojęs į tuometį Vilniaus valstybinį universitetą studijuoti teorinės fizikos grįžo į Vilnių ir jame gyveno iki mirties. 1973 m. su pagyrimu baigęs fizikos studijas pradėjo dirbti Lietuvos mokslų akademijos Fizikos ir matematikos instituto Teorinės fizikos skyriuje moksliniu bendradarbiu. Gavelis buvo laikomas vienu perspektyviausių savo kartos teoretikų, aktyviai įsitraukusių į tada naujus feroelektros ir fazinių virsmų tyrimus. Per beveik penkerius darbo metus paskelbė du reikšmingus mokslinius darbus, kurių išvados ir atradimai tebėra aktualūs ir dabar.

Darbas Fizikos ir matematikos institute sutapo su literatūrinio kelio pradžia – 1973 m. žurnale *Nemunas* buvo paskelbti pirmieji apsakymai „Neprasidėjusi šventė“ ir „Gimimo diena“. Iš rašytojo archyve atrasto nepublikuoto pirmojo romano (kuris, spėtina, turėtų vadintis *Concerto grosso*) datavimo matyti, kad jis taip pat buvo pradėtas rašyti 1973-aisiais, o baigtas 1976-aisiais. Tais pačiais metais leidykla „Vaga“ išleido ir pirmąją Gavelio knygą – apsakymų rinkinį *Neprasidėjusi šventė*. Apie savo įžengimą į literatūros pasaulį ir buvimą jame Gavelis yra sakęs: „Pirmiausia, objektyviai skiriuosi nuo didžiosios Lietuvos rašytojų tuos, kad niekad neviriau bendram literatūros katilė: bendros auditorijos, bendri vakarėliai, bendri rateliai, bendros idėjos. Atėjau į literatūrą iš visai nehumanitarinės profesijos – vienui vienas, piktas ir smarkiai apsikaitęs“.

1978 m. nusprendęs atsidėti *rašytojaviimui* Gavelis paliko jam nesunkų bei perspektyvas žadėjusį mokslininko darbą ir pradėjo dirbti mokslo populiarinimo žurnalo *Mokslas ir gyvenimas* redakcijoje. Nuo 1980 m. iki 1982 m. dirbo literatūros, meno ir kritikos žurnalo *Pergalė* (dabar *Metai*) redakcijoje. Į aktyvesnės žurnalistikos barus rašytojas grįžo tik po dešimtmečio, pačioje Nepriklausomybės pradžioje, taip išsipildė jo sena svajonė „būt skiltininku“: nuo 1992 m. iki mirties jis turėjo savo apžvalgų skiltis dienraštyje *Respublika* ir žurnale *Veidas*.

Gavelis netikėtai mirė 2002 m. rugpjūčio 18 d. – grįžusi į Vilnių jį sukniubusį rado žmona. Tikroji mirties priežastis lieka žinoma tik mirčiai ir pačiam Gaveliui, medikai konstatavo „širdies sustojimą, nepatikslingą“.

*Šitaip atvirai kalbantis
žmogus oficialiai negali būti
labai vertinamas. Aš tą gerai
suvokiau ir su tuo susitaikiau.
Tokia jau mano karma.*

Ričardas Gavelis

Ričardo Gavelio kūrybinis kelias, aprėpiantis daugiau nei ketvirtį amžiaus (1976–2002), gana aiškiai skyla į du skirtingus ir reikšmingus etapus: iki *Vilniaus pokerio* (1976–1989) ir po *Vilniaus pokerio* (1989–2002). Arba, kitaip tariant, – iki Sąjūdžio ir Nepriklausomybės paskelbimo ir po to. Apskritai Gavelio kūrybinė trajektorija ir likimas yra neatsiejami nuo politinių, socialinių ir kultūrinių Lietuvos pokyčių. Tai rašytojas, kurio tikroji valanda išaušo kartu su Lietuvos Nepriklausomybe. Pirmuoju etapu lietuvių literatūros erdvėje aktyviai veikia Gavelis novelis-

tas, Gavelis dramaturgas, Gavelis scenaristas. Antruoju – Gavelis romanistas, Gavelis apžvalgininkas, Gavelis kritikas. Tačiau, nepaisant šių rašytojo įvaizdžių ir vaidmenų, reikia pabrėžti, kad Gavelis išlaikė stabilų gebėjimą tvirtai, atkakliai, ligi pat galo išlikti savimi.

Pirmasis kūrybinis periodas, susijęs su sovietmečiu, yra tarsi savotiška įžanga į Gavelio romanisto etapą. Rašytojas debiutavo įtampos ir sąstingio sukaustyta aštuntajame dešimtmetyje – po 1972-aisiais įvykusio Romo Kalantos susideginimo, Vytauto Kubiliaus linčiamų už *Nemune* išspausdintą straipsnį „Talento mįslės“ režimo kontrolė buvo dar labiau sustiprėjusi, užmarinusi ir sustingdžiusi lietuvių literatūros ir kritikos erdvę (jos varžtai pamažėle pradėjo laisvėti tik po 1980-ųjų). Nepaisant to, Gavelio debiutas buvo sutiktas palankiai, teigta, kad į lietuvių literatūrą ateina naujas ir įdomus autorius, atsinešantis iki tol neregėtus dalykus: stiprų teksto „stuburą“, sukonstruotas, logiškai išmąstytas situacijas, vidinę dramą išgyvenančius ir istoriškumo dimensijos neturinčius herojus bei, žinoma, savo „inteligentiškumą“. Būtent dėl pastarojo elemento Gavelis ne kartą buvo kaltintas sovietmečiu, ypač išėjus stipriausiems jo novelistikos rinkiniams *Įsibrovėliai* (1982) ir *Nubaustieji* (1987). Kritikų atsiliepimai rodo Gavelio kūrybos išskirtinumą – rašytojas neabejotinai pripažįstamas intelektualės, protu konstruojamos prozos kūrėju, kurio tekstai „akiplėšišškai“ nepanašūs į įprastą lietuvių prozą.

Be minėtų novelistikos rinkinių, Gavelis tada parašė tris pjeses (*Inadaptatus*, pastatyta 1976 m. Šiaulių dramos teatre; *Sūkuriai*, pastatyta 1977 m. Šiaulių dramos teatre; *Triumviratas*, 1986 m. pastatyta Panevėžio dramos teatre), sukūrė daug kino scenarijų, bet filmas pastatytas tik pagal vieną – *Rungtynės nuo 9 iki 9* (rež. Raimondas Vabalas, 1980). Garsiausias scenarijus neabejotinai parašytas 1981 m., jo titulinio lapo antraštė – „Ričardas Gavelis, dalyvaujant Algimantui Puipai, *Dievų miškas: kino scenarijus B. Sruogos* „„*Dievų miško*“ motyvais“.

Pats rašytojas apie savo „rašytojaviimą“ iki *Vilniaus pokerio* yra sakęs: „Rašiau, ką norėjau, o spausdinau, ką leido. Nuo 1978 metų nieko nebeleido. Viskas, ką parašiau po 1978 metų, nebuvo spausdinama. Nė viena eilutė. Viskas gulė į skrynią“. Tą patvirtina ir rašytojo archyve saugomų užrašų knygelių įrašai, iš jų matyti, kad apie 1977–1981 m. Gavelis tikrai rašė *Vilniaus pokerį* ir, manytina, *Vilniaus džiazą*. Ši reikšminga detalė tapo neatsiejama Gavelio įvaizdžio dalimi – jis buvo iš tų retųjų, cenzūros metais „rašiusių į stalčių“ (*Vilniaus pokeris* yra garsiausias tokio rašymo „vaisius“).

Antrasis Gavelio kūrybinis etapas prasideda reikšmingais 1989-aisiais. Tai neabejotinai patys geriausi Gavelio metai. Tuo laikotarpiu Lietuvoje vyksta esminiai lūžiai ir pokyčiai: savo judėjimo viršūnę pasiekia Atgimimo Sąjūdis, panaikinama cenzūra, nesustabdomai ir nebesugrąžinamai vyksta laisvėjimo procesai. Būtent 1989-aisiais žurnalas *Pergalė* ima-

si dalimis publikuoti Gavelio 14 laiškų romaną *Jauno žmogaus memuarai* (atskira knyga jis bus išleistas 1991). Tais pačiais 1989 m. „Vaga“ išleidžia garsiausią Gavelio romaną *Vilniaus pokeris*. Per vienerius metus mažųjų prozos žanrų kūrėjas, „apsakymėninkas“ Gavelis virsta romanistu, net dviejų romanų autoriumi. Tačiau šis staigus posūkis literatūros lauke anaiptol nereiškę staigaus posūčio Gavelio kūrybos kelyje. Apie tai pats rašytojas yra sakęs: „Tarkim, koks tikrai protingas žmogus ūmai pareiškia: matai, kokį jis padarė posūkį! Nors apsiverk iš pykčio. Negi pulsį kiekvienam aiškinti, kad tu niekur nesisukiojai, kad jau dešimtį ar daugiau metų eini tiesiu keliu, tik to ėjimo rezultatų niekas nematė“.

Vilniaus pokeris buvo tikra literatūrinė bomba, atnešusi į lietuvių literatūrą galingą, iš kelių skirtingų pasakojimo versijų sukaltą romano struktūrą, sovietinės sistemos skerspjūvį ir Gavelio įvardyto *homo sovieticus* charakteristiką, itin drąsiai, neretai net drastiškai demonstruojamą kūną ir nešvelnią, destruktivią erotiką bei, žinoma, galbūt daug ką skaudinantį ir piktinantį nukarūnuoto Vilniaus įvaizdį. Todėl nenuostabu, kad šis romanas sukėlė tikrą „tamsybininkų bei davatkų siautulį“ ir kartu susilaukė didelio dėmesio – pamečiui buvo išleisti net du dabar jau neįsivaizduojami šimtatūkstantiniai romano tiražai. Būtent *Vilniaus pokeriu* Gavelis įėjo į daugelio lietuvių sąmonę ir dėmesio lauką (neretai jis ir asocijuojasi tik su šiuo tekstu). Būtent tada, 1989–1991 m., užverda tikroji polemika, prasideda ryškus skaitančiosios visuomenės susiskaldymas į tuos, kurie mėgsta Gavelį, ir tuos, kurie nemėgsta ar net nekenčia, – ši konfrontacija tęsiasi iki pat rašytojo mirties ir nesibaigia netgi praėjus dešimtmečiui po jos.

Atslūgus *Vilniaus pokerio* sukeltam šurmuliui, nusistovėjo kūrybiškas ir intensyviai stabilus romanisto Gavelio ritmas – iki pat mirties rašytojas kas dvejus metus parašydavo po naują romaną, taip tarsi atsigriebdamas už ramų pirmąjį etapą. Pirmajame Nepriklausomybės dešimtmetyje Gavelis buvo vienas produktyviausių prozininkų, tada pasaulį išvydo *Vilniaus džiazas* (1993), *Paskutinioji žemės žmonių karta* (1995), *Prarastų godų kvartetas* (1997), *Septyni savižudybės būdai* (1999), o praėjus mėnesiui po rašytojo mirties – paskutinysis jo romanas *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste* (2002).

Visi romanai liudija išskirtinę Gavelio prozos ypatybę, kurią filosofas Vytautas Rubavičius yra taip nusakęs: „Gavelis kaip fizikas labai aiškiai užsibrėžia pradines sąlygas ir jas išsprendžia, t. y. parašo pagal tas sąlygas „užduotą“ kūrinį. Sąlygų nusakymas nulemia tam tikras pasakojimo strategijas“. Jas Gavelis konstruodavo ir perkonstruodavo unikalai, jose atpažįstami svarbiausi Gavelio kūrybą formuojantys dėmenys: mirties galia ir metafizika (mirties ženklų vaizdinija ir raiška), Vilniaus miesto kūnas ir mitas, kūnas ir kūniškumo raiška, gyvenamosios santvarkos kritika, po Nepriklausomybės atgavimo rašytoją ypač dominusi valdžios ir galios mechanizmų analizė, postsovietinio, arba postkolonijinio (*homo sovieticus* ir *homo lituanus*), žmogaus patirtis ir totalitarizmo pjūvis. Gavelio kūryboje ryškėjančios modernizmo ir postmodernizmo sankirtos rodo, kad rašytojas taip ir neperžengė postmodernizmo slenksčio, o liko, anot filosofės Jūratės Baranovos, postmodernaus rašymo prieigose.

Jauno žmogaus memuarai – pirmasis publikuotas Gavelio romanas, rašytas 1987–1988 m., periodikoje pasirodė 1989 m., keliais mėnesiais anksčiau už *Vilniaus pokerį*. Tai bene pats conceptualiausias, taupiausias ir nuosaikiausias (ir struktūros, ir gaivališkos, gyvybingos kūniškumo vaizdinijos prasme) Gavelio romanas, kuris visame jo kūrybiniame kelyje regimas kaip savotiška būsimų romanų temų koncentracija ir svarbiausių Gavelio sąvokų, tokių kaip didžioji bendrija, klasinė neapykanta, fantasmagoriškos sporos,

*Rašiau, ką norėjau, o spausdinau
ką leido. Nuo 1978 metų nieko
nebeleido. Viskas, ką parašiau po
1978 metų, nebuvo spausdinama. Nė
viena eilutė. Viskas gulė į skrynią.*

Ričardas Gavelis

skruzdžių sindromas, belytis metafizinis sliekas, protezas, *homo sovieticus* etc., genezė. Tai labai tipiškas Gavelio romanas, nes jame parodoma ir išskrodžiama sovietinė santvarka, jos valdžios mechanizmai ir jų nelaisvėje esantys žmonių likimai, kita vertus, romanas Gavelio kūrybos kontekste išsiskiria tuo, kad jame labai mažai Vilniaus, ar net, tikriau tariant, Vilnius čia beveik neveikia (nors ir žinoma, kad pagrindinė veiksmo vieta yra Vilnius, tačiau jam nesuteikta tiek daug personifikuotų

veikėjo galių, kiek kituose romanuose).

Jauno žmogaus memuarai – tai Leono Cipario gyvenimo istorija, arba „grynas patyrimas savo kailiu“, kurį jis pats pasakoja jau po mirties, iš anapusinio pasaulio. Pasakoja nejprastai, įgyvendinamas savo seną svajonę – rašydamas laiškus savo bendramokslui, draugui ir, kaip pats sako, Mokytojui Tomui Kelertui. Šiuos laiškus ir temines jų gijas Ciparis pildo ir plečia laiškais garsiems XX a. kultūros, politikos ir visuomenės veikėjams: Francui Kafkai (Franz Kafka), Alberui Kamui (Albert Camus), Chose Ortegai i Gasetui (José Ortega y Gasset), Vincui Mykolaičiui-Putinui, Leonidui Brežnevui, Emanueliui Svedenborgui (Emanuel Swedenborg) ir kt.

Taip Gavelis sukonstruoja keliasluoksnį retrospektyvų pasakojimą – menamame dialoge akivaizdi memuarinė linija (tai ne tik Cipario, bet ir kitų jo sistemoje veikiančių žmonių biografijos faktai, gyvenimų nuotrupos ir detalės), žmogaus prisiminimų plotmė, tvirtinamos rašytojų ir filosofų ištarmėmis. Visa tai tarsi vainikuoja „anapusinis“, *post factum* ir *post mortem*, mėginimas suprasti ir motyvuoti savo poelgius bei laikyseną, siekiant išvengti emocinio matmens ir taip laikytis „memuarų žanro taisyklių“. Rašymo iš mirusiųjų pasaulio perspektyva rodo ne tik tuometį santvarkos reglamentuojamą reikalavimą gyvam apie ją tylėti, neatsiliepti jokių blogu žodžiu, juo labiau nekritikuoti ir neanalizuoti, bet ir paties Cipario norą viską papasakoti nepertraukiamam Kelerto, nes „gyvą būtinai pertartum“.

Jauno žmogaus memuaruose reikšmingi svarstymai apie lietuviybę ir lietuviškąją dvasią (dvyliktas laiškas). Į Tomo Kelerto lūpas įdėta frazė „mano uždavinys – nukalti neegzistuojančią lietuvišką dvasią!“ yra paties Gavelio kūrybinė maksima, suformuluota sekant vienu didžiausiu autoritetų, airių rašytoju Džeimsu Džoisu (James Joyce) ir jo sukurtu pasakojimu apie savo miestą bei mėginimu nukalti neegzistuojančią airišką dvasią. Džoiso pavyzdį Gavelis buvo įsisąmoninęs kaip nurodytą kryptį „pasitelkti visą pasaulinės kultūros lobyną, įsiterpti į europietišką (ar vakarietišką) epistemą“. Todėl ieškodamas lietuviškos dvasios, Gavelis kalba itin griežtai ir aiškiai, be jokio graudulio ar romantizuoto, ašaroto patriotiškumo, kasdamasis po visais didingais Lietuvos mitais ir klausdamas: „tai kur čia slypi tas lietuviškumas? Kuo jis ypatingas? Kokiu stebuklingu prietaisu buvo nustatyta, koks turi būti lietuvis?“ Tokie klausimai lyg šaltas dušas šokiruoja ir dabar, o dar labiau šokiravo pačiomis pirmosiomis suvokimo, kad laisvę ir Lietuvą galima atgauti, akimirkomis. Tačiau būtent šis laisvo žodžio ir minties pajautimas ir begalinis rūpestis bei atsakomybė leido Gaveliui drąsiai kvestionuoti nusistovėjusią tariamą lietuviškąją tapatybę ir parodyti, kaip visą okupacijos laiką buvo konstruojama lietuviybės samprata, beje, nelabai pasikeitusi ir per Nepriklausomybės dvidešimtmetį. Kritikuodamas ar veikiau kankinamas

nerimo ir abejonių, Gavelis nevengia griežtų žodžių ir skaudžios diagnozės lietuvių literatūros tradicijai bei susiformavusiam kanonui, kaltindamas jį kuriant nemąstantį, iš agrarinės kultūros neišlipantį ir ikiintelektinį liūdesio bei kitų jausmų gyvenimą gyvenantį „knygų lietuvių“, kuriam mąstymas ne tik kad „šėtoniškas pramanas“, bet ir „piktai antilietuviškas dalykas“.

Romanu *Jauno žmogaus memuarai* Gavelis, įkvėptas Džoiso kūrybos, lietuvių literatūroje pradėjo vykdyti tą pačią misiją, kaip ir didysis airių romanistas. Gavelis parašė ne tik apie savo miestą, bet ir apie savo tautą bei ideologines sistemas, kuriose ta tauta skirtingais laikotarpiais gyvavo. Ir nors aprašas buvo itin drąsus, šokiruojantis, „kietai“ kritikuojantis ir provokuojantis, būtent tai kėlė nerimą ir neleido patogiai gyventi, o vertė mąstyti ir susimąstyti.

*Kai buvo jaunas, mano šūkis buvo
contra – prieš srovę. Senstant kažkaip
tai truputį apibléso, tačiau vis dar
nemégstu plaukti pasroviui.*

Ričardas Gavelis

Siūloma literatūra: Ričardas Gavelis, *Jauno žmogaus memuarai*, Vilnius: Tyto alba, 2007; *Bliuzas Ričardui Gaveliui*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007; Violeta Kelertienė, „Ričardo Gavelio postkolonijinis žmogus“, „Laisvi ir neįsipareigoję: lietuvių „postkolonialų“ nuotykių Europoje“, „Ričardo Gavelio palikimas“, in: Violeta Kelertienė, *Kita vertus...*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 193–211, p. 230–38, p. 239–250; Jūratė Baranova „Eksperimentai su mirtimi postmodernaus rašymo prieigose: Gavelis, Ivanauskaitė“, in: *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 319–336; Leonidas Donskis, „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualų dilemos: I“, internete: http://www.donskis.lt/a/lt/1/1_1140; Leonidas Donskis, „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualų dilemos: II“, internete: http://www.donskis.lt/a/lt/1/1_1141

Ričardas Gavelis

JAUNO ŽMOGAUS MEMUARAI

KETURIOLIKOS LAIŠKŲ ROMANAS

DVYLIKTAŠIS: APIE NEEGZISTUOJANČIĄ LIETUVIŠKĄ DVASIĄ IR DIEVO UŽKAMPIO SINDROMĄ, APIE UOŠVIO LITUANIKĄ IR TAVUOSIUS KOMPLEKSUS, TAIP PAT APIE GYVENIMĄ IR NEGYVENIMĄ

Neikur neiškeliausi iš gimtinės – kur bepabėgtum, ji seks paskui tave

Nežinau, ar mano siela, kurią pavergė Li, buvo lietuviška. Nesu įsitikinęs, kad lietuviška siela išvis egzistuoja. Nė dabar nežinau, kas yra lietuvis.

Tai vis atsakymai į klausimą, kurį p.ats sau daug syk uždaviau: o kodėl neatidaviau visų jėgų, visos dvasios lietuvybei?

Nė dabar nežinau, ar buvau tikras lietuvis. Logika teigia, kad vis dėlto buvau, net į visas rytietiškas istorijas panirau grynai lietuviškai. Šitaip turbūt galvoji ir tu – pamenu tavo pasakymą: deja, esam lietuviai, norim to ar nenorim. Net jeigu neigiam savo lietuvybę, sakei tu, darom šitai grynai lietuviškai. Visad žinojau, kad esu grynakraujis lietuvis, bet labai ilgai apie tai nesusimąščiau. Bene pirmąsyk pajutau keistą dvejonę anais palaimingais bendrabučio laikais, kada tu išdidžiai paskelbei:

– Mano uždavinys – nukalti neegzistuojančią lietuvišką dvasią!

Tik daug vėliau sužinojau, kad mėgdžiojai Džoisą, nors turbūt turėjai pagrindo taip sakyti. Mane tas pasakymas apstulbino. Pirmąsyk giliai krūtinėj sukirbėjo abejonė, ar tikrai esu tautinės bendrijos narys, ar tokia bendrija išvis egzistuoja.

Gerai prisimenu dar vieną tavo mintį, taip sakydamas lyg ir nieko nemėgdžiojai:

– Reikia tvirti tautos dvasią, net jei ta dvasia nereikalinga pačiai tautai, net jei ji niekam nerūpi.

Didingi užmojai, beviltiški užmojai, juokingi užmojai!

Gniuždomai nyku yra tvirti dalykus, kurie niekam nereikalingi. Studijuodamas įdėmiai žvalgiausi po fakultetą, bet nei lietuvybės, nei jos ilgesio neįžvelgiau. Mes visi buvom betaučiai – kaip kad sliekai būva belyčiai. Apie lietuvybę nevalia buvo šnekėti garsiai, o visi tylūs šnekėjimai man nieko nepaaiškino. Nenoriu pasakyti, kad mūsų lietuviškumo lygis buvo nusiritęs ligi tokio protezinio pakaitalo kaip „Lietuvos“ ansamblis, bet mes visi murdėmės kažkur netoliese. Mūsų privalumas buvo tik toks, kad gerai supratom, jog „Lietuva“ – nepriimtinas Lietuvos pakaitalas.

O šiaip jau – nė dabar nežinau, kas yra lietuvis. Kol kas niekam nepavyko nukalti tos neegzistuojančios lietuviškos dvasios. Sustabdyk jaunuolį, niršiai mojuojantį tautine trispalve, ir paklausk, ką reiškia jo pasakymas „aš lietuvis“. Jis tegalės atsakyti maždaug taip: aš, mano tėvas, senelis ir proseniai gyveno lietuvių žemėj ir kalbėjo lietuviškai. Tai viskas, ką jis galės logiškai pasakyti. Žinoma, šnekės daug, ypač jei užkalbinsi pleputį.

Jis tau paaiškins, kad Vytautas Didysis išplėtė Lietuvą nuo Baltijos ligi Juodosios jūros.

Na ir kas? Kur čia slypi lietuviškumas? Juo labiau mūsų, šiandien gyvenančiųjų, lietuviškumas? Gal ypatingai lietuviška yra tai, kad vis dar šitai prisimenam?

Tasai tautinis jaunikaitis tau paaiškins, kad lietuviai visad išsimaitindavo patys ir dar pamaitindavo kitus – ne taip, kaip kai kurios gretimos tautos.

Na ir kas? Visos tautos visais laikais išsimaitindavo pačios arba engdavo kitas tautas, antraip jos būtų paprasčiausiai nunykusios. Kur čia ypatingasis lietuviškumas?

Tasai jaunikaitis tau dar paaiškins...

Beje, tu pats puikiai žinai, ką toks jaunikaitis šnekės, jis nieko nepaaiškins, kad ir kaip nuoširdžiai stengtųsi. Vien todėl, kad, norint ką paaiškinti kitam, reikia gerai žinoti šitai pačiam. Mojavimas tautine vėliava to žinojimo neįkvėps.

Nesam metafiziniai belyčiai sliekai, atsisakę lyties savo noru. Esam vargani apgauti invalidai, mūsų galūnes pasalūniškai pakeitę protezais mums bemiegant. Mes kalti nebent tuo, kad miegojom. Mus tokius užaugino, ilgai ir kruopščiai lipdė iš mūsų žmones, neturinčius šaknų ar bent jų nejauciančius. Mes tikrai žinom, kad jos turėtų būti, tad ir skelbiamės jas turį.

Mums nukirto šaknis, išdegino jas chemikalais. Toje fantasmagorinėje įstaigoje, kuri vadinama mokykla, mūsų nė dienos nemokė lietuviškai. Mus mokė lietuvių kalba, tačiau nelietuviškų dalykų. Seniai supratau, kad jei esi lietuvis – net saulė ir mėnuli, vėją ir lietu suvoki lietuviškai. Kitaip ir negali būti, nes matai lietuviškomis akimis, girdi lietuviškomis ausimis, uodi vien lietuviškus kvapus. Mokykloje mus į visa ką mokė žvelgti belytėmis metafizinių sliekų akimis.

Net lietuviškas knygas mums aiškino nelietuviškai, mus mokė mąstyti, kaip mąsto nelietuviškos smegenys. Taip, taip – tas svarbiausia: mums pakeitė protezais ne tik galūnes, bet ir smegenis. Mus panardino į iškreiptą pasaulį, užfiksavo jį mūsų protezinėmis smegenimis.

Sako, Gorkis ar kažkuris kitas buvo sumanęs išleisti didžiąją pasaulinės literatūros biblioteką, kūriniai į ją turėjo būti kruopščiai atrinkti – ne ištisi, dar ir kruopščiai cenzūruoti, šiek tiek pataisyti, kai kur net papildyti. Išleidus tą biblioteką, jokia pasaulinė literatūra nebeturėjo čia būti spausdinama. Ta iškastruota, perdažyta ir šio bei to pridurstyta biblioteka turėjo atstoti žmonėms pasaulinę visų laikų literatūrą.

Sako, tokios bibliotekos išleisti nepavyko. Tikriausiai, nepavyko uždrausti visų kitų knygų.

Bet juk buvo pasiekta kur kas daugiau. Fantasmagoriškos mokyklinės programos – tai ne tik literatūros, tai viso pasaulio biblioteka ar muziejus, sudarytas kaip tik tokiu principu.

Baigęs tokią mokyklą, negali būti lietuvių tautos narys, negali būti jokios tautos narys, gali būti tik belytis metafizinis sliekas.

Jokia neoficiali nuostata, šeimos mokykla, seneliai ar dar kas nebegalėjo mums pagelbėti. Gal ir galėjo, bet nepagelbėjo. Daugių daugiausia prismaigstė mus padrikų nuotrupų: apie Vytautą ir Gediminą, apie Darių ir Girėną. Mes pasidarėm tarsi bulvė, prismaigstyta lašinukų – tiesa, prismaigstyta, bet vis dėlto ne mėsa, o bulvė.

Aš ieškojau, labai ieškojau savo tautos savojoje tautoje, bet taip ir neradau. Labai geidaučiau sužinoti, kas ir kada išrado tą lietuvi, apie kurį rašoma gausybėje knygų, apie kurį tolydžio šnekama – baisiausia, net intymioj draugėj, prie kavos puodelio ir taurelės. Kas išrado fatališkąją „žemdirbių tautą“? Tikrai žinau tik, kas nusišnekėjo, kad lietuvis mieste – tai emigrantas, kurio tikroji tėvynė – kaimas. O kas išrado „jausmą, o ne protą“ ir visas kitas klaikybes? Tomai, tu viską žinai – gal žinai, kas, kada ir kuriam galui visa tai sugalvojo? Kas nusprendė, kad lietuvis turi būti toks, o ne kitoks, kas ir koku būdu ištyrė visus ligi vieno lietuvius, surūšioavo jų bruožus bei savybes ir nustatė, kurie jų vyrauja, dar klaičiau – paskelbė, kad šie yra tikrieji, o anie netikri. Koku stebuklingu

prietaisu buvo nustatyta, koks TURI BŪTI lietuvis? Paaiškink man, Tomai, bent dabar paaiškink! Aš šito nesuprantu.

Skačiau ir girdėjau apie tuos neva lietuviškuosius bruožus, tačiau neaptikau jų savyje. Pradėjau su siaubu svarstyti, kas gi aš toks – gal švedas, gal zulusas, gal baltarusis?

Mano tėvas nei senelis nedirbo žemės – jie meistravo. Mano proseneliai irgi nedirbo žemės – jie dirbo dievus. Ar dėl to aš nebe lietuvis?

Niekas iš mano giminės nebuvo itin jausmingas, nedūsavo, žvelgdamas į žvaigždėtą dangų, tačiau visi mėgo papostringauti – kuo bendresne tema, tuo geriau. Išeitų, jog tai buvo perdėm nelietuviška?

Labai norėjau priklausyti tautai, didžiajai mūsų bendrijai, bet taip ir nesužinojau, kaip jai turiu priklausyti. Jokių teorinių samprotavimų apie tautiškumą būti negalėjo, per savo naivumą bandžiau suburti fakultete Lietuvos istorijos ratelį, dekanas net nebarė manęs, tik griebėsi už galvos ir suvapėjo: „Ar nori, kad likčiau bedarbis?“ Teliko viešai išleista lietuvių literatūra, daugybę jos perskaičiau. Kaži ar buvo Vilniuje žmogus, taip kruopščiai ją skaitęs, taip atidžiai gaudęs kiekvieną užuominą apie lietuvišką dvasią.

Tu šypsaisi, tu net kvatojiesi? O ką aš turėjau skaityti? Net kai griebiausi uždraustų knygų, visos jos buvo rusiškos, apie lietuvišką dvasią ten nieko negalėjo būti.

Skačiau tai, ką galėjau gauti, ten ir ieškojau atsakymų, bet kuo toliau, tuo labiau ėmiau kažko iš esmės nesuprasti. Knygose rasdavau vis tą pačią: arba belyčius metafizinius sliekus, arba žemdirbių tautą, jausmą be proto ir visus bejėgiškumo siaubus: santūrumą, nuolankumą, atsargumą. Nenorėjau patikėti, negalėjau sutikti, kad lietuvių dvasia yra kaip tik tokia. Knygų lietuvis išties buvo žemdirbys, pasyvus kaip pati žemė. Visos jo savybės buvo pernelyg jau panašios į dvasinę impotenciją.

Bet labiausiai mane pribloškė visuotinis nemąstymas. Knygų lietuvis gyveno kažki kokį ikiintelektinį gyvenimą, jis negebėjo ir nenorėjo mąstyti, jis vien tik jautė – kuo liūdniau ir bejėgiškiau, tuo geriau. Tarp eilučių galėjai įskaityti, kad mąstyti yra labai nelietuviška.

Kone visi rašiniai mane įtikinėjo, kad juslinis pažinimas yra pats giliausias, žmogiškiausias ir dvasingiausias, o intelektas – tai daugmaž šėtono pramanas, piktai antilietuviškas dalykas. Mane kvietė vien juslauti – kitaip tariant, atsiduoti liaukų veiklai – ir šiukštu nemąstyti.

Tu vėl juokiesi? O aš visiškai nejuokauju. Vieno kritiko rašinyje apie labai neprastą knygą perskaičiau kaip tik šitai: girdi, autoriaus N. knyga labai protinga, o tai esą blogai, lietuvių rašytojo knyga turinti būti perdėm jausminga. Tarp eilučių nesunkiai galėjai perskaityti: „perdėm jausminga ir maloniai kvailoka“. Tu vis juokiesi, o aš anaipol nepasakojau tau anekdotų: tas rašinys buvo išspausdintas ne šiaip kur, o „Pergalėje“.

Aš negalėjau priklausyti bendrijai, kuri iš savo narių reikalavo tokių savybių.

Bet juk aš lietuvis. Tai tiesiog faktas, ir tiek. Ir vis dėlto man visą gyvenimą itin sunkiai sekėsi būti santūriam, nuolankiam ar atsargiam. O svarbiausia – aš visą laiką stengiausi mąstyti. Kaip jau išėjo – taip, bet mąstyti. Vengiau duoti valią jausmams, juo labiau – vien jausmais pažinti pasaulį.

Tad niekaip negalėjau pritapti prie žmonių, rodės, mylinčių Lietuvą, daug apie ją šnekančių. Negalėjau prie jų pritapti, nes šitą ką išgirdavau:

– Tarsi paukšteliai žoleles lasiojam, o paskui liūdnas giesmeles giedam... – porindavo vienas.

– Dieve, kaip gražu! Dieve, kaip liūdnai – aikčiodavo kiti.

- Lietuvis dirba savo darbelį, velka kryželį, tuščiai nesiblaško po padebesius... - įterpdavo dar kuris.

- Dieve, kaip teisinga! Dieve, kaip gražu! - atsiliepdavo kiti.

Jeigu bandydavau prakalbti apie DDN, ekologines nišas, bendriją ir saugumo jausmą, apie fantasmagoriškąsias sporas ar dar ką, kas mane kamavo, būdavau apšauktas modernistu, snobu ir išvis įsivaizdėliu.

Paskui visi valgydavo bulvinius blynus, užgerdami avižiniu kisieliu, retkarčiais cepelinus.

Aš visada labiausiai mėgau gerai įprieskonintą kepsnį ir raudoną sausą vyną.

Gal mano ironizavimas ir kulinariniai prilyginimai nėra itin vykę, bet juk supranti, apie ką šneku. Tu protinguolis, tu viską supranti, tik nieko nedarai. Pasiskelbei nukalsiąs neegzistuojančią lietuvišką dvasią, bet jei manai, kad tvėrei ją rašydamas metafizinius dienoraščius, tyrinėdamas pasaulio atspindžius savo viduje - tu labai klysti. Privalėjai ką nors daryti, aš taip to laukiau, taip tikėjau: tuoj tuoj, sakiau sau, tuoj per rankas pradės eiti Tomo Kelerto knyga apie tikrąjį lietuvi, neilgai beliko laukti. Kuo toliau, tuo aiškiau supratau, kad tik apgaudinėjau save, bet širdies gilumoje vis dar vyliausi.

Kodėl tu mus visus apleidai, Tomai? Juk toks tikrai ne aš vienas. Mūsų buvo gausybė - jaunų ir protingų (kur kas protingesnių už mane) žmonių, nepanorusių pritaapti prie to, kas vadinama lietuviška dvasia. Tie žmonės nepanoro būti žemdirbių tauta be proto, nepanoro būti santūrūs, nuolankūs ir atsargūs. O kitko tariamoji lietuviybė jiems negalėjo pasiūlyti. Tad Jie stačia galva paniro į budizmus, krišnaizmus, rokerizmus ir dar nežinau ką. Šitai jiems buvo vis dėlto artimiau negu lasiojantys paukšteliai ir liūdnos giesmelės. O juk tel buvo patys geriausi, patys protingiausi jauni žmonės, Tomai! Deja, lietuvių kultūra, neegzistuojančios dvasios tvėrimas paliko daugiausia kitiems - tiems, kurie dirba darbelį, velka kryželį, į žvaigždes neskrieja, tik dūsauja tr šiukštu nemąsto.

Dabar, tūnant anapus, man atrodo, kad visas tokias ir kitokias savybes itin ir esmingai lietuviškomis paskelbė žmonės, kurių tikslas - tyliai numarinti ir užgesinti lietuvių tautą. Labai tikslus būdas: protingiausius, pramaniausius ir triukšmingiausius atstumti nuo lietuviybės, o kad vieta neliktų tuščia - priglobti nuolankiausius ir atodūsingiausius.

Jei nori pražudyti kokią tautą - pirmiausia atimk jai protą.

Aš parašiau laišką Kafkai:

Gerbiamas Francai,

Man bėgai įstrigo vienas Tavo parašymas. Ne, aš nenagrinėsiu nei „Proceso“, nei „Pilies“, man įstrigo keletas eilučių iš dienoraščių, berods „Aštuonių sąsiuvinų“.

Tu rašei, kad esi tipišką vakarų žydas, o tai reiškia, kad neturi nė sekundės ramybės, nieko neturi, Tau viską reikia įsigyti - ne tik dabartį ir ateitį, bet netgi praeitį. Atleisk, jei ne visai tiksliai cituoju, bet juk to įrašo esmė buvo tokia.

Noriu Tau pasakyti, kad mums, lietuviams, dar blogiau. Mes irgi nieko neturim, mums irgi viską reikia įsigyti - ne tik dabartį, ateitį ir praeitį. Mums reikia įsigyti dvasią, tai yra pačius save. Jūs, Vakarų žydas, neturėjot tėvynės, tačiau turėjot Pažadėtąją Žemę. Jus persekiojo ir ujo, bet jūs galėjot laukti Mesijo. Nenusimenkinkit, Francai, jūs turėjot labai daug - turėjot idėjų.

Mes turim tėvynę ir kalbą. Mus bandė išguiti, išstremti iš mūsų žemės, bet šiaip ne taip atsiginėm. Mūsų kalbą buvo uždraudę, bet šiaip ne taip ją išsaugojom. Mes turim žemę ir kalbą, tai labai daug. Tačiau neturim savos idėjos, Francai, šit kas mus slogina. Mes vaikštom be tikslo, gyvenam be tikslo ir kalbam be tikslo, mes nelaukiame jokio savo Mesijo, o tai yra baisu.

Jeigu nerasim savos, unikalios idėjos, niekuo nesiskirsim nuo kitų, o jei niekuo nesiskirsim – tai kam mums atskiras vardas? Tai ir vadinkimės kaip visi arba suvis niekaip. Ar supranti, kas yra didysis mūsų siaubas, Francai? Jei nerandi savos idėjos – pamaži netenki ir savo vardo. Tik mūsų idėjos mus įvardija. Jums neverta skūstis, Francai, žydai visad buvo ir liko žydai.

Yra ir nelaimingesnių už jus, yra tokių, kurie gerai žino, kaip vadinasi, bet nežino, kodėl kaip tik taip vadinasi, ką reiškia ar turėtų reikšti jų vardas, Yra tokių, kurių vardas tėra blanki etiketė, formalus ženklas. Tokie esame mes, lietuviai.

Turėčiau parašyti savo sąsiuoviniuose dar liūdniau, negu Tu: esu tipiškas lietuvis, o tai reiškia, kad neturiu nė mirksnio ramybės, nieko neturiu, man viską reikia įsigyti – netgi savo neegzistuojančią dvasią. Vienintelė mintis, kuri teikia man paguodą nykiais nebūties vakarais – kad dar suvokiū, jog esu lietuvis, dar suprantu, jog privalau turėti savą dvasią. Vadinas, dar egzistuoju, iš manęs neliko vien pavadinimas, kaip iš daugybės kitų tautų.

Už šitą laišką lietuviškumo aktyvistai mane turbūt užmuštų. Ačiū Dievui, manęs nebegalima užmušti. Aš tvyrau anapus, kur jų rankos nesiekia, kur apskritai nėra jokių rankų. Man čia labai nuobodu, todėl galvoju apie gyvenimą netgi daugiau negu gyvieji.

Aš manau, kad egzistuoja slaptas suokalbis, besistengias menkinti lietuvių tautą, skelbiantis Lietuvą esant Dievo užkampį, o lietuvius – Dievo pastumdėlius. Pasklaidyk kokį mūsų savaitrašį – tau tą lengviau padaryti – ir būtinai apliksi toki postringavimą. Kur ten mums, žemdirbių tautai, siekti Strindbergo ar O'Nilo aistrų ir gelmių, mes geriau jau tyliai, po lietuviška liepa, jausmais, o ne protu... Žmonės, kurie taip rašo, noriai spausdinami, jie netgi savotiškai teisūs – savo pačių atžvilgiu. Čia šventa teisybė: kur ten jiems!..

Bet kas ir kodėl leidžia jiems šnekėti visų vardu? Kodėl bejėgiai ir bedvasiai drąsiai kalba tautos vardu, o pajėgūs ir protingi tyli? Kodėl tu pats ligi šiol tyli, Tomai?

Negi išties todėl, kad esi lietuvis, taigi atsargauji ir lūkuriuoji? Bejėgiai ir bedvasiai dievo užkampio apologetai – reali jėga, o tu ir panašūs į tave tėra bevardės šmėklos, kurios netgi niekam nesivaidena.

Ei, jūs, tie, kurių niekad nepažinojau, greičiau kalkit neegzistuojančią lietuvišką dvasią, kol dar ne vėlu!

Tarsi slogutį prisimenu, kaip niršiai būdavo puolamas kiekvienas, kuris bandydavo išlįsti iš po tos lietuviškos liepos ir pasidairyti po platesnius laukus. Jis eina svetimais keliais, būdavo sakoma su irzuliu, apsimeta daugiau už visus žinąs, bando priblokšti drastiškais įvaizdžiais. O su kokia pagieža, demagogiška užuojauta būdavo aptariamas kiekvienas kultūrinis emigrantas: dievuliau, ką jis, bejėgis lietuvaitis, gali nuveikti plačiam pasauly, nieko jis nenuveiks, pražus ir nublanks! Taip dūsaujancio akutės niršiai blizgėdavo, aiškiai sakydamos, jog jis savo rankom pasmaugtų tą išėivį, kad tik šiam ginkdie nepavyktų nieko pasiekti. Net išvažiavusieji į Maskvą išsikovoti padorios vietos bent jau sąjunginėje hierarchijoje būdavo ir nebyliai, ir balsiai smerkiami: matei, svetimų laurų įsigėidė, galima sakyti, mus išdavė. Suprask, privalo sėdėt namie ir nė nosies nekišt iš mūsų dievo užkampio.

Kažkas neįvardijamas visą laiką kvietė mus virti savo sultyse ir niekur neiškišti nosies. Mums turi rūpėti tik savi dalykai, mokė tasai kažkas, o kiti lai rūpinasi savais. Šią programą įvykdėm tobulai: nė vienas lietuvis neįsiterpė į pasaulinį dvasios elitą, o jei kuris naiviai bandė, tauta jam ne tik nepadėjo – išvien trukdė.

Pasaulis tėra girdėjęs apie lietuvius sportininkus: apie Gerulaitį, apie Sabonį. Manau, jog tai klaiku. Didžiosiose pasaulio knygosė teliks brūkštelėta paraštėje: lietuviai kartais sugeba gerai manipuliuoti teniso kamuoliuku ar krepšinio kamuoliu. Ir tiktai tiek.

Didi tauta, galinga tauta!

Aš brūkštelėjau trumpą laiškutį Mykolaičiui-Putinui:

Gerbiamas profesoriau,

aš sužinojau, kad Jums buvo siūloma išleisti „Altorių šešėly“ Anglijoje ir Prancūzijoje, tačiau Jūs atsisakėte. Pagal Jūsų koncepciją, anaipol nedera platinti savo rašinių pasaulyje. Esą Jūs rašote lietuvių tautai apie lietuvių tautą, kitiems nė nereikia žinoti visų tų dalykų. O literatūrinė šlovė Jums suvis nereikalinga.

Nė nežinau, ar taip išties buvo. Bet jei buvo tikrai taip, negaliu Jums už tai atleisti. Kiekvienu lietuviška eilutė, kiekvienas lietuviškas paveikslas, išėjęs į platųjį pasaulį, – tai mūsų visų pergalė. Tokių mažyčių pergalių būtina siekti visomis jėgomis, kiekvieną mirksnį, bendromis pastangomis. Tik taip tauta gali įgauti savo vardą ir savo dvasią.

Jeigu jūs išties atsisakėte – negaliu Jums to atleisti!

Aš vėl kiek primiršau save, man pasidarė gaila visų lietuvių. Beveik visų – juk Uošvis irgi grynas lietuvis. Jau kažki kada esu paklauses savęs: ar galėtų Uošvis būti koks Maskvos tūzas? Neilgai galvojęs turėjau pripažinti: ne, jokių būdu, terpė, iš kurios jis semiasi syvų, tėra tik čia, jo gimtinėje.

Turėjau progos pamatyti jį iš arti, todėl tvirtinu: kitur tokio būti negali, tokiam reikalinga Lietuva. Uošvis esmingai dvilypis, vienas jo veidas atgręžtas į centrą, o kitas į savus. Žavėdavausi girdėdamas, kaip šnekasi rusiškai su savo aukštais svečiais: be menkiausio akcento, įpindamas subtilaus maskvinio slengo (jis stažavosi Partinėje akademijoje). Bet dar labiau žavėdavausi klausydamas, kaip sako kokią rusišką kalbą, kai girdi savieji: su šiurpiu akcentu, darkydamas žodžius ir dūšaudamas. Jis viską darė apgalvotai, smulkmenos jam neegzistavo.

Jam labai tiko santūrus, nuolankūs, atsargūs žmonės, vertinantys pasaulį ne protu, o jausmais. Jis meistriškai apeliuodavo į jausmus, jeigu tai būdavo paranku – ir į tautinius. Jis mėgo girtis savo rankomis kurias tautinius poetus.

– Jie reikalingi, – mašliai sakydavo Uošvis. – Jie reikalingi kaip apsauginis vožtuvas, nors Lietuva ir nėra garo katilas.

– O kas ji yra? – sykį atsargiai pasiteiravau.

– Pelkė, – visai nepiktai, be pagiežos atsiliepė Uošvis. – Tačiau net šiai pelkei anaipol nekliudo apsauginis vožtuvas. Pelkių dujos irgi gali sprogti.

Norėjau šiurkščiai pareikšti jam, kad jei taip – jis tėra pelkių kipšiukas, bet nutylėjau. Gerai įsiminiau ir šį tavo pamokymą: geriau nutylėk ir pagalvok. Protingą mintį ne vėlu pasakyti ir kitą dieną, o kvailai išsišokti visad kenksminga. Pagalvok tris kartus, tik paskui sakyk.

Baisiausia, kad, triskart pagalvojęs, išvis nieko nebeapasakydavau – išskyrus savo didžiąją kalbą.

– Svarbu tik, kad tą apsauginį vožtuvą reguliuotume mes, – sykį atvirai paaiškino Uošvis. – Kol vadinamasis tautinis poetas ateina pas mus iš anksto aptarti savo tautinių opusų – viskas gerai.

– O jeigu vienąsyk nebeateis? – karingai pasiteiravau aš.

Uošvis maloniai man šyptelėjo Ir išklojo savo didžiąją paslaptį:

– Reikia išugdyti jį taip, kad nė iš anksto neatsiklauses parašytų tai, kas mums reikalinga,

Bet gal labiausiai istrigo jo tautinis pareiškimas, kurį išgirdau tąsyk, kai vieninteli kartą užtikau jį namuose visiškai girtą. Jis kėpsojo ant sofos absoliučiai nuogas, didelis

kaip kalnas, lingavo galva ir dejavo. Aš net pamaniau, kad jam prastai su širdim. Jis sunkiai įžiūrėjo mane, net prisidengė vieną akį, pažinęs nurimo, tik sunkiai atsiduso:

– Ir ko jiems reikia? – liūdnai pasiteiravo. – Juos juk turėjo išvežt velniop, kaip kokius totorius iš Krymo. Neišvežė. Jie gyvena savo žemėj, punta ligi soties. Jie gyvena kur kas geriau už visokius ruselius. Ko jiems dar reikia?

Dabar man atrodo, jog tatai buvo po Kauno įvykių, nors gal apsirinku. Aš taip ir neperpratau to žmogaus, nežvelgiau, kodėl jis taip ciniškai aiškino man savo metodus, dėstė savo tikrąsias pažiūras. Jis tikrai nebuvo nei kvailas, nei tuščiagarbis, be to, anokia čia garbė pasigirti pienburniui.

Gal aš labai klystu, bet man rodosi, kad jis troško rasti sau įpėdinių. Uošvis troško palikti pasauliui savo dvasinę sėklą. Šito nepajėgiau suvokti pats, šitą supratau tik nusi-klausęs judviejų didžiojo pokalbio. Taip, Tomai, girdėjau jį iš anapus, dalyvavau jame, man buvo suteikta tokia galia. Aš buvau musė, dūzgianti Uošvio kabinete, buvau saulės spindulys, stumdąs svarias kabineto dulkes. Galėjau ten būti todėl, kad Uošvis prisimi-nė mane, įtemptai galvojo kaip tik apie mane. Tai buvo vienintelis manasis naujųjų laikų patyrimas. Aš įsidėmėjau kiekvieną žodį, nuo pat pirmųjų:

– Kas per velniavai – sumurmėjo Uošvis net ne tau, kažkur į ūsą. – Mes renkamės ir renkamės sau tokius, kurių neverta išvis niekur skirti. Jie menkystos. O rimti vyrai su pautais praeina pro šalį. Šit ir pats – juk net nepartinis?

– Ne, – abejingu balsu atsiliepei tu.

Man regis, per didįjį judviejų pokalbį tu netgi ne viską girdėjai. Raudai, balai ir be galo nervinasi. Iš pradžių persigandai, vėliau persiūtai, o galiausiai pajutai juodą nevilį. Tu kreipei dėmesį vien į save, Tomai, tu pernelyg dažnai šitai darei. O aš kreipiau dėmesį vien į Uošvį. Net su manim jis taip atvirai nėra šnekėjęs. Išties atidengė tau vieną kitą savo kortą, o to pakako, kad nustėtum. Jis labai norėjo paversti mane ir tave (ypač tave) savais žmonėmis, ne mumis. Nė nežinodamas manosios klasių teorijos, kirto į ją iš peties.

– Sprendžiant iš paties rašinio, laikai mane klasiniu priešu, – pasakė anaip tol ne niū-riai, veikiau guviai. – Nerasi kvailesnės teorijos. Nėra jokių klasių. Yra protingi žmonės, ne itin protingi ir kvailiai. Mudu priklausom pirmajai kategorijai. O pats nori man pakenkti. Nelogiška.

Tu atsakei, kad nenori niekam pakenkti, tik surašei kai kuriuos savo samprotavimus, anaip tol ne visus. O pagalvojai, kad tavęs vis dėlto bijo. Buvai smarkokai persigandęs, kai tavo rankraštis taip greit atsidūrė ant Uošvio stalo, bet pajutai smagumą, kad tavęs vis dėlto truputį bijo. Uošvis pažvelgė į tave, nusišypsojo, o tu kažkodėl pamanei, kad jis geba skaityti kitų mintis.

– Na, paties niekas nebijo, – maloniai pratarė Uošvis. – Pats esi įdomus. Įdomus, nes netikėtas. Man jau pabodo tie naujoviški klubai, jie yra beprasmiiai. Jie nepasakys ir ne-padarys nieko netikėto. Juos paprasta kontroliuoti ir suvaldyti. Vienišas vilkas kur kas pavojingesnis. Niekad nesupaisysi, kas tokiam šaus į galvą.

Tu pasakei, kad gal tau niekas nešaus į galvą, o ir tu pats nešaudysi kitiems į galvas, tai buvo senas tavo pokštas, sumurmėjai jį lyg automatas, o tuo metu galvojai, kas per stebuklai čia dedasi: Uošvis nebarė tavęs, negąsdino, jis net atsisakė oficialaus tono, kal-bėjo su tavim kaip su lygiu, kaip su senu pažįstamu, nors jūs matėtės pirmą kartą.

Uošvis vėl perskaitė tavo mintis:

– Pažįstu patį iš žento pasakojimų. Vis maniau, kad jis patį prasimanė. Joks Kelertas mano sąrašuose nefigūravo. Dabar matau, kad ne tik neprasimanė, kad gan tiksliai apipaskojo. Ačiū Leonui, amžiną jam atilsį.

Tu nieko neatsakei, tik pagalvojai kaip kitados, jaunystėje: vėl tas fuksiukas, nėra per jį ramybės!

Ar teisingai viską pasakoju? Teisingai? Dabar jau tiki, kad šituos laiškus išties rašau aš? Rašau juos kaip tik tau dar ir todėl, kad tu bene vienintelis žmogus, galįs jais patikėti.

Tu sėdėjai tame dideliame kabinete nejučia susigūžęs, nes pabūgai Uošvio. Galvojai apie visą savo gyvenimą, kuriame tiek daug bijojai. Tau ėmė rodytis, kad jame veik nieko ir nebuvo – tik baimė. Paveldėjai ją genetiškai – iš tėvų ir senelių. Tačiau to buvo negana – tau ją dar įskiepijo ankstyvoje vaikystėje tarsi raupų lazdeles. Dabar sėdėjai ir bijojai Uošvio, jis galėjo padaryti su tavim ką tinkamas, ūmai pajutai, tik ši mirksni pajutai (nors labai logiškai įrodinėjai tai savo rašinyje), kad pasaulyje aplink tave niekas nepakitę, kad tebesi toks pat vienišas ir bejėgis, koks visad buvai, o Uošvis tebėra toks pat galingas ir ciniškas, gali sutraiškyti tave mažuoju piršteliu, ir niekas tau nepadės, ūmai pasigailėjai, kad savo noru pasirinkai vienišo mąstytojo dalį, staiga panūdai (pagaliau panūdai!) priklausyti darniai, vieningai bendrijai, kuri tave apgintų. O Uošvis stovėjo priešais tave, maloniai šypsojosi ir skaitė tavo mintis.

– Pats nepritapsi prie jokių naujoviškų sąjūdžių, – pasakė tvirtai. – Išdidumas pačiam neleis. Pats vertini tik asmenybės ir proto galią. O minia tokių vyrų nemėgsta. Miniai nereikia proto. Miniai tereikia išsirekti. Pats parašei šitą rašinį. „Persitvarkymas Albanijoje“ – gan sąmojinga, gan įdomu skaityti. Turbūt manei, kad visi atkreips į jį dėmesį, puls graibstyti vienas iš kito? Kad visi įvertins tavo mintis? O kas jas įvertino? Vienas aš. Aš vienintelis įdėmus paties opuso skaitytojas. Galiu net pacituoti: „Albanijoje nepakito nei struktūra, nei tos struktūros mazgai – konkretūs žmonės, galį spręsti ir tvarkyti. Taigi pakito operos dekoracija ir arijų žodžiai, tačiau visi tebedainuoja tuo pačiu albaniškuoju belkantu, orkestras griežia ta pat albaniška derme, ta pat albaniška harmonija“. Negi pats manai, kad mes leisim šitai viešai išspausdinti?

– Be Lietuvos, dar yra Maskva, – niūriai pasakei tu.

– O ten ką peši? Manai, ruseliams labai parups tavieji skauduliai? Beje, mes neleisim to išspausdinti ir Maskvoje.

– Ne visur jūsų rankos siekia.

– Siūsi į Čikagą? Manai, čikagėnai labai tuo susidomės? Siųsk, siųsk, mums to ir tereikia.

– Kam tokiems?

– Mums! – Uošvio balsas ūmai tapo tvirtas ir piktas. – Mums, kurie sutvėrėm ir išlaikėm šitą tvarką. Mums, kurie nukalėm ir sutvirtinom struktūrą taip, kad ji tapo neįveikiama. Ne, mes ne tie menkystėlės, kuriems terūpėjo prisikimšti kapšus, apipilti savo giminę auksu. Mes darbo vyrai, mes milžinai. Darėm darbus, kurių tavo protelis nesuvokia ir nesuvoks. Ir mes savo padarėm. Mes neįveikiami. Kaip manai, kas valdė šalį, kol ta sukriošėlių prieglauda dalijosi žvaigždes ir žarstė briliantus? Kas valdė šalį? Mes! Mes ją ir tebevaldom!

– Sukriošėlių prieglaudos nebėra... – bandei įsiterpti.

– ...o naujieji atseit valdys patys? Ne, broliuk, jie perėmė valdžią iš tos prieglaudos, bet ne iš mūsų. Pavieniai žmonės gal ir įveikiami, bet mūsų struktūra nesugriaunama, milijonai žmonių dirba mūsų labui, patys to nesuvokdami. Pats juk esi protingas vyras,

pats netgi užčiuopei struktūros mazgus, tik nesupratai, kokia čia struktūra. Dar niekas mūsų neperprato. Jokie rašytojėliai su savo naiviais burtažodžiais „biurokratija“, „nomenklatūra“. Visa tai niekai, jie gaudo šmėklas, o ne mus... Aš pats pirmasis sviesiu akmenį į bukagalvį biurokratą, tokie mums nereikalingi, jie tėra balastas, jų vietą gali užimti bet kas, bet koks balastas... Galit sušaukt šimtą konferencijų ar suvažiavimų, galit paskelbt, kad mūsų nebėra, bet mes esam, dar ir kaip esam.

Šnekėdamas Uošvis augo ir plėtėsi, užgožė visą milžiniško kabineto erdvę, jo kūnas tapo permatomas, matei galybę keistų, visai ne žmogiškų, gyslų gysliukių jo viduje, jomis tekėjo ne kraujas, o fantasmagoriškos sporos, dabar gerai matomos, rodės, net gyvos. Tavo baimė buvo seniai pražuvusi, tejutai niršulį ir neviltį. Man buvo tavęs gaila. Tą mirksnį norėjai griebti visus savo rašinio egzempliorius ir dalyti praeiviams tiesiog gatvėje, maldauti jų: žmonės, čia teisybė, čia yra užgriebta tai, ko jie bijo, žmonės, paskaitykit ir išidėmėkit! Tačiau matei aplink vien tuščias akis ir įkaitusius veidus. Tu netikėjai tais žmonėmis. Nebetikėjai, kad jie apskritai dar gyvi. Pasijutai pavėlavęs į traukinį, kuris, tiesa, važiuoja nežinia kur, bet vis dėlto važiuoja, o tu likai perone, kur tavęs šypsodamasis laukia Uošvis, susidėjęs rankas ant plačios krūtinės, nepajudinamas ir nenugalimas. Pamerkia tau akimi tarsi suokalbininkui ir patylom, vienom lūpom, pasako: tas traukinys niekur nenuvažiuos, mes seniai išardėm bėgius.

Tikrasis Uošvis kabinete jau atslūgo, vėl atgavo įprastą pavidalą, bet jau žinojai, kad tai tik maskuotė, kad tikrasis jo pavidalas anas, kad su tokiu priešu nebuvai dar susidūręs, kad visą gyvenimą buvai naivus kaip kūdikis: manei, jog tereikia viską įvardinti, ir bus galima tatai nugalėti. Dabar supratai, jog yra dalykų, kurių neįmanoma nė įvardinti.

– O žmonės? – garsiai pasakė pats sau.

– Žmonių čia nėra, – atsainiai tarė Uošvis. – Yra minia. Kai kurie mūsų šiečiai išsigando to naujo sąjūdžio, gal girdėjai – čia prieš savaitę toks pasiskelbė. Skystesni išsigando. O aš tau pasakysiu – tai niekai. Tai minia. Tai juk lietuviai. Ar matei kada nirštantį, prie būdos pririštą šunį? Jis piktas, tiesiog baisus, atrodo, paleistum – bemat sudraskytų. O kas nutinka, kai nutrūksta nuo grandinės? Jis laksto kaip pamišęs, skalija orą, vartaliojasi po pievą, kol vėl jį pagauni ir pririši. O tada... Svarbiausia, kas įvyksta tada. Gal jis puola graužt grandinę? Gal jis tampa mirtinai pavojingas? Ne, mano mielas, jis įlenda į būdą ir užmiega, pavargęs ir laimingas. Mes vėl parišim šunį grandine – ir viskas. Kol kas lai dūksta, vartaliojasi po žolę ir skalija orą. Kaip sako vienas kaimynas, veteranas: tegu triukšmauja, labai gerai – bus aišku, kuriuos reikia šaudyti. Jis tiesmukas senis, težino vieną vaistą nuo visų ligų – sušaudymą. Manau, to neprireiks.

– Ačiū jums. Ačiū labai, – sumurmėjai tu.

Tavo galva buvo tuščia. Laukei grasinimų ar demagogijos, o išgirdai, ką išgirdai. Ne, Uošvis tavęs nebijojo, jis išvis tavęs, nepaisė, buvai jam tuščia vieta.

– Gorbačiovas jus visus sutraiskys, – išspjovei veik nesivaldydamas.

– Jeigu mes jam tą leisim, – ramiai pasakė Uošvis. – O mes neleisim. Mes jam jau daug ko neleidom. Gorbačiovas irgi ne amžinas. Mes pasirūpinsim, kad kitas toks neatsirastų.

– Bet kol kas jis yra.

Uošvis sutikdamas palingavo galvą, jo akys buvo nuožmios, o veido išraiška romi ir nuolanki.

– Klausyk, o tu pastebėjai, kokios liūdnos kartais būna jo akys? – paklausė ilgesingai. – Vis dažniau ir dažniau. Ar tau neatrodo, kad jis nujaučia, kas jo laukia?

Šito tu veik nebegirdėjai. Tau ėmė rodytis, kad viskas čia nerealu. Sėdėjai aprimęs, tavo siuntas atlėjo ir pranyko, tu logiškai mažstei, kodėl viso to negalėjo būti. Uošvis galėjo išsikviesti tave, tarkim, kaip buvusį žento draugą, bet negalėjo šnekėti su tavimi tokiu tonu, juo labiau negalėjo šnekėti tokių dalykų. Visad mėgai kartoti pavymui Kantui, kad naudos nesiekia tik grožis, rasi tuo tiktai tikėjai. Todėl dabar svarstei, kokia nauda būtų Uošviui taip šnekėti. Jokios naudos, ergo, jis negalėjo taip šnekėti. Tau tik pasivaideno. Juk tau atrodė, kad skaito tavo mintis, jų irgi negalėjo skaityti. Tau tik pasivaideno. Pažvelgei į jį, jau sėdėjo už stalo, pasirodė tau milžiniškas kaip uola, rūstus ir atšiaurus kaip uola, kautis su juo buvo lygiai beprasmiška, kaip kumščiais daužyti uolą. Jis pasakė savo ir iškart liovėsi tavim domėjęsis.

– Laisvas! – sausai pareiškė. – Rankraštį pasilieku, visai derės lentynoje prie kito samizdato. Pagaliau ten atsiras nors kas lietuviška.

Iškiūtinai į gatvę, vis dar sprendamas galvosūkį, dėliodamas viską logiškai. Logika tesiulė vienintelį sprendimą, jis buvo absurdiškas, bet nutarei tądien pasekti Tertulianu ir patikėti kaip tik todėl, kad tai absurdiška.

Uošvis norėjo, kad jį įamžintum. Sąmoningai susakė tau tą ir aną, tiesiog pastūmėjo tave rašyti naują kūrinį lėtai, kruopščiai, atidžiai. Tavo galvoj net šmėkštelejo pavadinimas: „Giesmė apie monstrą“. Šyptelėjai pats sau: tu stengsies, o jis kiekvieną mirksnį seks, kaip tau sekasi, o vos tik baigsi – pasiims visus rankraščio egzempliorius. Kad kiti paskaitytų apie jį viešai, negali norėti. Tad ko jis vis dėlto nori?

Prospekte buvo ką tik pasibaigęs mitingas, aplinkui šmėžavo tautinės vėliavos ir Gedimino stulpai. Jie tave erzino. Viskas tave erzino. Kažkas visai visai ne taip susiklostė tavo gyvenime. Kai šitai buvo uždrausta, buvai radikalesnis už visus, dabar, kai šis bei tas tapo leista, visi būriu pradundėjo pro šalį, o tu likai nereikalingas. Norėjai būti atsiskyrelis, o kai toks tapai, staiga pajutai beribę nuoskaudą, kad tau niekas neploja, kad ploja visai visai kitiems. Tie kiti pernelyg nesiskundė gyvenimu anksčiau, gerai jiems buvo ir dabar, puikiai supratai, kad tik taip ir gali būti, kad tai bendra, visuotinė taisyklė, prisiminei Kamiau ir jo „L’homme revolté“, viską supratai ir prisiminei, staiga sustojai kaip įbestas ir piktai nusispjovei tiesiai ant šaligatvio.

Ūmai suvokei, kodėl Uošvis su tavim taip. kalbėjo, suvokei, kad bent iš dalies pasiekė savo tikslą: giliai viduje sukirbėjo keista, neįtikima mintis. Gal verta spjaut į visus susigalvotus principus ir neegzistuojančius dievus, pasinaudoti sumaištim ir šoktelėti aukštyn, ne per laiptelį ar du, o per kokią dešimtį? Uošvis tau padėtų – po velnių, imt ir šoktelėt, o paskui bus matyti. Iš viršaus viskas geriau matyti.

Aš nesmerkiu tavęs. Aš pats esu ne sykį šitaip pagalvojęs.

Tau įdomu, iš kur taip gerai žinau tavo mintis? Aš daug ką žinau, tik neturiu iš to jokios naudos. Tu gal konceptualiai nesutiksi, kad rašau „aš“, bet tai iš tiesų aš. Taip, neturiu kūno, tesu siela, tačiau mažstau, vadinasi, egzistuoju. Cha cha, tai pokštas.

Aš neegzistuoju. Aš tik mažstau.

Man regis, tik miręs žmogus galiausiai sutampa su savo klajojančia po pasaulį siela.

Mano negyvenimas yra begal neįdomus. Aš pavydžiu jums visiems. Jūs kažką darote, kankinatės ir pralaimit. Aš galiu tik prisiminti.

Kas aš toks? Niekas, galįs rašyti memuarus. Nereali atmintis, galinti ne tik prisiminti, bet ir regėti, kas buvo paskui. Siela, norinti viską suprasti ir negalinti nieko pakeisti.

Galiu pridurti dar aibę apibūdinimų. Čia, anapus, mes labai mėgstam vaizdingus apibūdinimus.

Juozas Erlickas

Juozas Erlickas (g. 1953) – vienas svarbiausių šiuolaikinių lietuvių humoristų ir satyrų, prozininkas, dramaturgas, poetas, kritikas, kuriantis ir suaugusiems, ir vaikams. Kaip rašytojas subrendęs paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais, Nepriklausomybės laikais tapo ryškia literatūros figūra.

Rašytojas priklauso vadinamajai „gėlių vaikų“, arba 1953-ųjų metų“, kartai, gimusiai jau sovietinėje Lietuvoje, einant į pabaigą Stalino valdymui ir ginkluotam pasipriešinimui, o augo „atlydžio“ metais. Erlicko gimtinė – Akmenės rajonas Šiaurės Žemaitijoje. 1971–1975 m. Vilniaus universitete jis studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Jau tada studentiškame Kiamo teatre su pasisekimu statytos Erlicko pjesės apie Petrą Navicką (jų novatoriškumą patvirtino ir cenzūra, uždraudusi paskutinę „Navickiados“ dalį). Baigęs universitetą, jis gyveno iš įvairių užsiėmimų,

tarp jų ir visai nesusijusių su literatūra – dirbo gamtos apsaugos inspektoriumi, scenos darbininku. Iki Sąjūdžio Erlickas išleido humoreskų, humoristinių apysakų knygas *Kodėl?* (1979), *Raštai ir kt.* (1987).

„Sąstingio metas“ Erlickas vaizduoja kaip sustingusį, pilką pasaulį, kuriame gyvenantys žmonės yra „statistiniai piliečiai“. Tai pabrėžia ir paprasti, „bendriniai“ jų asmenvardžiai, kai kur sutrumpėjantys iki priešagų („Kevičius“, „Auskas“). Jie įsprausti į buto, šeimos, draugijos, o ypač į darbovietės („kontoros“) rėmus, kur nuolat kartojasi nuobodžios problemėlės, rietenos ir flirtai. Šio pasaulio nepagyvina net bohemiškos linksmybės, nes jos taip pat linkusios virsti nuspėjamu ritualu. Ko gero, vienintelis dar prasmingas dalykas yra juoktis iš pasaulio nykumo ir banalumo.

Visur esančias ideologines formules Erlickas, kaip retas kuris to meto rašytojas, perkuria „socarto“ stiliumi – neįmanomai persūdydamas valdišką didaktiką bei optimizmą ir tarsi netyčia pridurdamas neminėtiną „užkadrines“ detales. Taip tekste apie laimingą kolūkio gyvenimą dainuoja net „traktorius danguje“, tačiau su kolūkiečiais susėdama ne tik pasišnekėti ir padainuoti, bet ir „išgerti“ (šį tekstą devintajame dešimtmetyje Vytautas Kernagis išpopuliarino kaip dainą). Panašiai pateikiama ir biurokratinė gyvenimo kontrolė, kai norint įsimylėti, „vedėjui reikia pareiškimą / Paduoti ir suderinti su profsąjunga“.

Erlickas neapsiriboja pasišaipymu iš socrealistinės raštijos ir propagandos. Laikomas vienu „talentingiausių parodijuotojų lietuvių literatūroje“, jis nuolat perfrazuoja aktualių filmų, spektaklių, romanų scenas, lietuvių poeziją nuo Kristijono Donelaičio iki Marcelijaus Martinaičio ir Antano A. Jonyno. Gausiausias yra neoromantinės lyrikos parodijos (ne Salomėjos Nėries ar Pauliaus Širvio, o jų kūrybos sekimų, kurie ir sovietiniais laikais, ir dabar sudaro masinės, mėgėjiškos poezijos didžiumą). Rašytojas kritikuoja jausmingų banalybių kupiną pasaulėjautą, kuriai rūpi ne mene glūdinti gyvenimo tiesa, o efemeriškas „dvasingumas“. Intymus gamtos išgyvenimas, meilės, ilgesio ir graudulio jausmai

sugretinami su „nepoetišku“ buitiškumu arba parodomi iš netikėtos perspektyvos. Štai daina virtusio eilėraščio lyrinis subjektas gėrasi vasarišku mišku, jame knibždančiomis kirmėlėmis, gyvatėmis ir „gražuolėmis siurbėlėmis“. Parodijų poveikį sustiprina ir puikiai valdomas žanras, rimas, metras, gamtinė metafora. Kita vertus, pastovus rašytojo pašaipos objektas yra šios pasaulėjautos išvirkščioji pusė – provincialaus snobo laikysena, kai aklai sekama kultūros centro madomis (šį centrą dažniausiai ženklina Paryžiaus įvaizdis), kai žongliuojama „kultūringais“ žodžiais ir pozomis jų dorai nesuprantant („Paskutinis Helen Blinkevičienės tango Paryžiuje“).

Prie geriausių Erlicko kūrinių priskiriamos jo dramos. Rinkinyje *Raštai ir kt.* išspausdinta „Blinkuva“ įspūdingai apibendrina sovietinio laikotarpio kūrybos temas. Į mažo Blinkuvos miestelio kultūros namus iš Sostinės atvyks didelis viršininkas, kurį iškilmingai sutikti ruošiasi visas kolektyvas. Gogoliškoje situacijoje atsiskleidžia ir sistemos absurdas, ir skirtingų tipažų (nukvėšusio seno revoliucionieriaus Barbančikovo, pasipūtusio direktoriaus Pečkaus, pataikūno Garnevičiaus, egzaltuotos ir apsuksios Blinkevičienės, „intelektu nesužaloto“ Šatkaus ir bufetininkės Sprindytės) komizmas. Tie patys veikėjai figūruoja ir Sąjūdžio laikais parašytoje pjesėje *Blinkuva-2, arba po dešimties metų*, tik dabar jie mechaniškai kartoja tautinius šūkius ir ritualus. Pagrindinis dramų veikėjas Petras Blinkevičius panašus į daugelio Erlicko novelių ir eilėraščių „aš“. Šį tipažą randame ir pasaulinėje komiškojoje tradicijoje – nuo liaudies pasakų iki televizijos (pavyzdžiui, Rowano Atkinsono (Rowan Atkinson) ponas Bynas). Tai tipažas kvailio, nuolat atsiduriančio netikėčiausiose situacijose, kurios visai jo nestebina ir iš kurių jis sukasi vadovaudamasis siauru, primityviu, visiškai neadekvačiu supratimu. Tačiau kartais jo nelankstumas, užsispyrimas, vitališkumas kelia ne tik juoką, bet ir užuojautą arba net simpatiją.

Nepriklausomybės laikais Erlickas pradėjo dirbti spaudoje (iš pradžių *Lietuvos aide*, vėliau *Lietuvos ryte*), koncertuoti, dalyvauti televizijos laidose ir tapo žinomas ne tik literatūros, bet ir popkultūros pasaulyje. Vieną po kitos jis leidžia nemažos apimties knygas. Paskutinėse pasitaiko senų atradimų tiražavimo ir „greitojo humoro“ pėdsakų (primygtinio publikos juokinimo dviprasmiškais užuominomis), tačiau geriausiuose tekstuose Erlickas išlaiko stiliaus ir sąmojo kokybę. Pokomunistinio Nepriklausomybės dešimtmečio nusivylimas ir moralinė krizė, nusikalstamumas ir korupcija, socialiniai ir turtiniai kontrastai kristalizuojasi „apverstos“ Lietuvos vaizdinyje. Evangelijų figūros arba žmonės žymių istorijos ir dabarties veikėjų vardais rėžia pompastiškas prakalbas, ima kyšius, vagia ir smurtauja, pasirodo kaip „pametę pažiūras“ prisitaikėliai arba tiesiog idiotai. Ir teisinasi: „per šitiek metų stačiai priaugom prie vairo. Nebegalim nevairuoti Lietuvos, ir kvit“. „Mažų žmonių“ paklusnumas ir valdžios baimė išlieka ir laisvėje – politinio ir ekonominio elito apgaudinėjami ir niekinami vis tiek jam paklūsta, nors už tai „dusyk per savaitę gaudavo kaulų ir muilo, o į kailį tai jau kasdien“. Iš dalies dėl to kalta deformuota, mazochistinė jų mąstysena. Štai satyroje „Dideli įvykiai mažame miestelyje“ žmonės, išgirdę, kad gyvenimas gali imti gerėti, puola į paniką ir nusiramina tik tada, kai eilinį kartą neišmokamos pensijos ir pabrangsta duona. Tokiu juoduotu humoru, drastišku grotesku rašytojas mėgina šokiruoti skaitytoją, pažadinti jį iš apatiškos būsenos. Kartais net perdėm kritiškas Erlicko požiūris į socialinius-politinius procesus atsispindi naujųjų reiškinijų ir sąvokų satyriniuose „perprasminimuose“: „jis pamatė prekybos ir pramogų tinklą, ku-

rio kraštai siekė jūrą ir mėnesį. Pačiam tinklo centre tupėjo Grigaliūnas ir mezgė ryšius su Vyriausybe ir kitomis nusikalstamomis struktūromis“. Ne viename pasaže juoką kelia ne nuoroda į tikrovę, o tikroviškos logikos išardymas, siurrealistiniai posūkiai, kai „metaforos verčiamos į tiesioginę kalbą, o buities vaizdeliai – į simbolius“ (Vygantas Šiukščius), arba tiesiog žaidimas žodžiais, jų sąskambiais, skirtingomis prasmėmis. Čia Erlickas priartėja prie nonsenso, absurdo pakraipos humoro. („Nusikaltimo sudėties čia nėra.“ – „Čia jau ne sudėtis, Pontijau, čia algebra“).

Kaip ne vieno satyriko atveju, Erlicko vertybės ir autoritetai nėra pastebimi iš pirmo žvilgsnio. Tačiau atidžiau įsiskaitę juntame, kad vienus veikėjus rašytojas pašiepia švelniai, su savotiška pagarba, kitus – žymiai aštriau. Iškalbingas jo atsisakymas minėti kai kuriuos vardus satyriniame kontekste. Aiškiau savo pažiūras rašytojas demonstruoja į knygą *Viršūnės ir kelnės* (1995) surinktose recenzijose (šmaikštumu jos nenusileidžia grožiniams Erlicko kūriniais), kur save apibūdina taip: „senoviško sukirpimo katalikiškos pakraipos žmogus (dabartės tokių nebedaug), išauklėtas biliūniška dvasia“.

Siūloma literatūra: Juozas Erlickas, *Raštai ir kt.*, Vilnius: Vaga, 1987; Juozas Erlickas, *Gyvenimas po sniegu*, Vilnius: Vaga, 1991; Juozas Erlickas, *Knyga*, Vilnius: Tyto alba, 1998; Juozas Erlickas, *History of Lithuania*: proza, eilėraščiai, Vilnius: Tyto alba, 2000; Juozas Erlickas, *Prisimynimai*: proza, eilėraščiai, Vilnius: Tyto alba, 2004; *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 150–152, 243–247.

Juozas Erlickas

KNYGA

NR. 10

Nemune, sakai, ledai išplauks...
Ir puiku! Tegu sau skradžiai plaukia.
Tu manęs vis viena nebelauk,
Jeigu nori, nusikirpk ir plaukus.

Drabužius į komisą išnešk,
Žiedą nusimauk, iškeisk į sviestą,
Tik nesitikėk – negrįšiu aš.
O jei grįžčiau – pasitrauk iš miesto.

Vasara, sakai, basa bėgios...
Na ir kas? Aš irgi bėgau basas, –
Juk kiekvieną sykį po algos
Ir batus atimdavai, ir pasą.

Bus ruduo, sakai, atjos šiaurys...
Gali būt: Šiaurys, Vakaris, Jonas...
O kada pirmasis sniegas kris,
Suskaičiuosi: pilnas eskadronas.

Akmenys paplentėm kauks? Ak, duok
Man ramybę! Nenervuok manęs!
Pats kaukiau aš, kai nagais veiduos
Išrašei man tulpes, ramunes.

Netgi jeigu sužaliuos lazda,
Su kuria kadais kirtai man protą, –
Aš negrįšiu niekad. Niekada!
Nusibodo.

VALSTYBĖS STUDIJA

Tas gruodžio rytmetys išaušta toks pat gražus kaip ir visi kiti po Geležinių Įvykių. Nuo Parlamento dvelkia lengvas pietryčių brizas ir girdėti, kaip praeivių kišenėse šlama doleriai bei kelialapiai.

Tačiau deputatas DT-90 nubunda apimtas nemalonaus, slegiančio jausmo. Širdis daužosi krūtinėje tartum tankas, neapdairiai palindęs po kaustytu krašto apsaugos pareigūno batu. „Kažkas atsitiko, – dingteli deputatui. – Tiktai kas?“

– Aštuonios valandos! – rikteli Tranzistorius. – Skaitome žinias! Klausy!..

Deputatas krūpteli, klausydamasis naujausių pranešimų, junta, kaip jį vis labiau ir labiau kausto siaubas, ir pagaliau viską supratęs susmunka ant sofos.

– Izabele! – šūkteli. – Ar nepaėmei mano pažiūrų?

– Vakar išnešiau šiukšles, – atbėga iš virtuvės nusigandusi žmona. – Bet pažiūrų...
Ne, aš nemačiau. Bet argi tamsta turėjai, deputate? Kaip jos atrodė?

– Aišku, turėjau! – suurzgia DT-90. – Gerai atrodė. Jeigu nebūčiau turėjęs, iš kur tada šitas? Ir anas! Ir visa tai!

– Izabelė persižegnoja ir palenda po lova.

– Ar ne šitos?

– Ar ne šitos?

– Kvaiša! – rikteli deputatas. – Ar nematai, kad akumuliatorius?

– Ak, Viešpatie, – aimanuoja Izabelė. – Bet gal pats kur nukišai? Gal nepašventintos buvo, ir nelabasis prieš Kalėdas?..

Deputatas nustėręs pasižiūri į žmoną. „Kada ir kur aš ją pirmąsyk sutikau? – bando prisiminti. – Kas mus supažindino?“

– Slaptažodis! – rikteli.

– Ponas deputate, – išblykšta žmona. – Aš tuoj... Valerijooo!

– Tik pirma pati išgerk, – įsako deputatas, liūdnam žvelgdamas pro langą į tolumas. „Nejaugi jų tinklas... Bet iš kur galėjo žinoti, kad aš tapsiu...“

Atsigręžęs staiga čiumpa žmoną už prijuostės.

– Koks tavo antrasis vardas?

– Izabelė Juozapota, – atšlyja žmona. – Kaip pakrikštyta...

– Kur tave pakrikštijo? – pagiežingai nusišiepia deputatas. – Tenai?

„Kažin kur mano dujinis“, – dingteli deputatui. Jis žengia į Mandatų ir Etikos kambarį, tačiau tarpduryje sustoja kaip įbestas. – Juk prieš rinkimus mes turėjom mergaitę!“

– Kas tas toks? – baksteli pirštu į kaladėlėm žaidžiantį mažylį.

– Juozukas, deputate, – sumišusi atsako žmona.

„Priešiškos jėgos nesnaudžia“, – topteli deputatui.

– Iš kur jis atsirado? Kas jį iškėlė?

– Argi nežinai, deputate? – parausta žmona. – Juk mudu kartu... Pagal Reprodukcijos Įstatymą... Yra popieriai... Antspaudas... Tamsta toks užsiėmęs...

– Prašom viską čionai, – sako deputatas, užsidėjęs akinius atidžiai išstudijuoja dokumentaciją ir šiek tiek nusiramina.

– Gerai, – linkteli. – Tik ateity pageidaučiau būti informuojamas iš anksto. Beje, kodėl jis kambario viduryje?

– Mažiukas, – paaiškina žmona. – Dar nesupranta. O į kurią...

– Lenk medį, kol jaunas, – burbteli deputatas ir išeina į Ryšių kabinetą. „Per daug įtarus pasidariau... Nervai. Tačiau – į kurią? – susimąsto. – Nieko nebus. Reikia skambinti policijai!“

– Ponas komisare. Pamestos pažiūros, – skundžiasi į ragelį. – Gal radote?

– Kokios buvo jūsų pažiūros? – teiraujasi komisaras.

– Teisingos! – atšauna deputatas. – Prašyčiau neižeidinėti.

– Ieškosim, – pažada komisaras.

Padėjęs ragelį, deputatas DT-90 išvažiuoja į plenarinį posėdį. „Gal niekas ir nepastebės? – mąsto. – Kiti niekadės neturėjo, o žiūrėk...“

Prie Parlamento rūmų įsitvirtinęs ginkluotas piketas. Lozungas šįsyk tik vienas: „Šalin rankas!“

„Šalin, – stabteli DT-90. – Tačiau nuo ko?“

– Tamsta už? – kreipiasi pagyvenusi ponias su kalašnikovu. – Esu šio piketo atsakingoji sekretorė. Mes atstovaujame Žiemkenčių partijai.

„Koks buvo mano požiūris į šitą partiją? – nusigandęs svarsto deputatas. – Pavadinimas sakytum padorus. Antra vertus, slypi ir kažkokia užuomina. Kas jiems nepatinka?“

– Reikia visokių partijų, – sako neryžtingai.

– Vadinasi, manote, kad reikalinga ir Kraujo perpylimo stotis? – nepasiduoda ponias. – O mes kitados balsavom už jus!

„Matyt, ką nors ne taip pasakiau, – nervinasi deputatas. – Viešpatie, kaip blogai be pažiūrų. Kad bent atsirastų iki vakaro. Bet ar gali šito tikėtis iš mūsų policijos?.. O jei pašokčiau į turgų? Sako, ten visko gali nusipirkti. Bet ir kaštuoja tikriausiai...“

- Kraujo perpylimo stotis išplatino pareiškimą, kad po Naujųjų metų prapuls žmogaus teisės ir muilas. Argi į tai niekaip nebus reaguojama?

Deputatas DT-90 kaista ir krūpčioja.

- Reaguojame, kaipgi, - sako. - Negerai, kai kas nors prapuola. „Kad tu pati prapultum, ragana“, - palinki mintyse.

- Mes renkame parašus, - sako ponია. - Gal norėtumėte pasirašyti štai šitą dokumentą?

Deputatas paima popieriaus lapą ir perskaito: „Reikalaujame, kad nuo sausio 1 dienos Lietuvos Respublikoje būtų įvesta ypatingoji padėtis“.

Deputatui pakerta kojas, ir jis atsiremia į patrankos vamzdį.

„Kokia ypatingoji? - mąsto. - Buvo Maskvos ypatingoji. Bet čia, matyt, ne apie tai. O koks buvo mano požiūris į ypatingąją? Kuom jinai ypatinga? Jeigu pasirašysiu, o paskui atšauks mano įgaliojimus? Ką pasakys giminės ir Europa? O jeigu nepasirašysiu?“

- Mūsų padėtis jau seniai ypatinga. Che che, - bando pajuokauti. - Argi ne taip?

- Vadinasi, pritariat? Gerai.

„Kas gerai? - su didžiausia pagieža galvoja deputatas. - Čia, matyt, provokacija?“

- Dovanokite, man metas balsuoti, - traukiasi.

Ponia pastoja kelią.

- Balsuosite už? - klausia, kiaurai verdama skaisčiai mėlynų akių žvilgsniu.

- Aš balsuosiu, kaip lieps mano sąžinė, - bando išsisukti deputatas, tačiau jo balsas išdavikiškai suvirpa.

- Mes tikimės, kad kainos pagaliau bus pakeltos tiek, kiek reikia, - sako ponია. - Rinkėjai - ne makaronų sriuba, o kainos - ne puodo dangtis, kuri reiktų kilnoti kas penkios minutės. Lietuvos pilietis privalo kainuoti tiek, kiek sveria pats.

Deputatui pakerta kojas. Jis susverdėja, tačiau už alkūnės sugriebia kažkieno tvirta ranka.

- Ponas komisaras prašė perduoti, - sako augalotas policininkas.

„Išgelbėtas!“ - tvyksteli mintis. Pagautas jėgų antplūdžio, deputatas stveria paketą, prasibrauna pro spygliuotų vielų užtvaras, peršliaužia minų lauką ir galų gale įsmunka pro duris.

...Tačiau po pietų jį apima gili melancholija.

„Pažiūros aiškiai ne mano, - kremtasi. - Juk vos tik ateina metas balsuoti, man tučtuojau norisi...“

Jis nervingai patraukia rankenėlę, ir paslaptinas vandens griaudėjimas primena tolimą rinkimų kampaniją, kai taip keistai vaidenosi, jog aplinkui vien broliai ir seserys...

Juozas Erlickas

PRISIMYNIMAI

AUKŠTI ŽEMŪJŲ SKRYDŽIAI

Žemieji Paneriai glaudėsi pozicijose prie upės dugno, o tolimi jų giminės – Aukštieji – ant skardžio turėjo dvarą per tris kadencijas. Pas Žemuosius viskas buvo žema: ūgis, lygis, kultūra... Bet jie jau mokėjo stovėti ant dviejų kojų, todėl eidavo į Aukštųjų dvarą ir tarnaudavo. Už tai dusyk per savaitę gaudavo kaulų ir muilo, o į kailį tai jau kasdien.

Pas Aukštuosius rinkosi aukštuomenė: fabrikantai Bukčiai, naftininkai Riovonys, grafas Belmontas, žvali Naujininkų giminė... Ryškiai apšviestam sode griežė šv. Kristoforo orkestras, giedojo vergų choras, sukosi bankininkai, boksininkai ir Aukštųjų vienturtė Vilija Marija.

Žemųjų Aleksas, žemaūgis keturių dešimčių vaikas, vėpsojo pro tvorą į sodą. „O, kad aš galėčiau ten pasisukti.. Su ja... Bet kodėl taip yr, kad prie tos pačios upės tokie nevienodi užaugom?“ – sukosi galvoje pirmosios proletarinės mintys, nors ėjo dar tik dutūkstantieji ir žmonių sąmoningumas buvo menkas.

Sodo vidury minkštuose krėsluose drybsojo stori liberalai ir rūkė ilgus cigarus, pūsdami dūmus Balkanų pusėn – dėl to ten nuolat išsižiebavo konfliktai. Neplautas Aleksas ausis pasiekdavo tik esminiai jų kalbos skiemenys:

– ...rdantos!.. rywatyzat!.. rrrslas!..

Aleksas nemokėjo liberalų kalbos, paremtos sudėtingomis stambiojo kapitalo konstrukcijomis ir vietos gero skonio tradicija. O kalbų žinovas būtų išvertęs taip: „Privatizuota su pragiedruliais. Daug kur rūkas. Pakilimas šeštą, o vietomis – kasnakt.“

Po sodą bėgiojo perkarę konservatoriai, nešiojo valgius ir gėrimus. Jei kuris nespėdavo kyštelt taurės, liberalas taip šniodavo jam lazda per kuprą, kad šis net kaukdamas nulėkdavo skersai sodą. Svečiai kvatojo iki ašarų, šluostydami veidus išsiuvinėtais biuleteniais.

– Plaukiam į Europą!

Lenktyniaudami leidosi prie upės. Valtys buvo skylėtos, bet Europa tais metais vienu galu jau rėmėsi į Antakalnį. Irklavo partiniai valstiečiai, o modernieji krikščionys išsirikiavę pakrantėje giedojo ir švietė kelią žvakėm. Buvo gražu kaip per mylimosios laidotuves.

– Aleksai! – pašaukė Vilija Marija. – Nori niam niam?

– Noriu, – visas nukaitęs atsiliepė vaikas.

– Tarnauk!

Aleksas pritūpė. Vilija Marija kyštelėjo pro tvorą kaulą.

(Žinia, dabartiniam žmogui tai atrodo keista ir gal net nepadoru. Bet prisiminkim, kokie buvo laikai! Mergaitė šitaip elgėsi anaip tol ne paniekint norėdama. Tokia anuomet buvo dvarų kultūra, išskyrus, aišku, karaliaus Artūro dvarą bei kai kurių žemaičių didikų gyvenimus.)

– Pašok! – tarė mergaitė ir skambiu balseliu užgiedojo: – Ant šiukšlyno gaidys kapstės...

Aleksas nerangiai trepsėjo mėšliniais kamašais ir žiūrinčiam iš šalies buvo aišku: į Europą tokį galima vestis tik už pavadėlio ir ne toliau kaip iki Varšuvos.

- O dabar šok į šulinį!

Aleksas stryktelėjo į šulinį, kur jau tupėjo keletas laisvųjų valstiečių, diskutuojančių apie žemės ūkio problemas.

- Trys hektarai - ne žemė, - sakė vienas. - Žemę aš esu matęs. Ji didesnė.

Kitas daužė plaktuku jam per galvą ir šaukė:

- Vo keits! Vo keits!

Kol jie diskutavo, Lietuvoj išnyko tautininkai ir padais į šiaurę atgulė žemėn žuvėdai. Parplaukė iš Europos liberalai ir pakilo kainos.

Aleksas nekentė žemės, todėl diskusijose nedalyvavo ir išlindo į paviršių.

Sode buvo permainų: svečiai praplatėję, o svarbiausiose ūkio srityse gražiai derėjo pramoga ir visuomenei naudinga veikla. Štai liberalai prašvilpė padangėmis ir pabėrė slaptuosius protokolus, o centristai prašvilpė kryptį ir dabar šukavo apylinkes. Nors jie ir nelabai permanė, kas tie protokolai, betgi popieroso koto neimdavo. Užtat plakata, mandatą ar laikraščio skiautę - viską vilko sodan: statė piramidę, kurion įlipus labai pagerėdavo. Netrukus buvo išvalyta mažne visa Lietuva ir dalis šiaurės Karaliaučiaus žemių. Jungtinės Tautos džiūgavo: išmokta panaudot dar vieną galingą, neprotingą stichiją! Žemės rutulys bus dar labiau suapvalintas!

Tik konservatoriai slankiojo surūgusiais veidais. Kurgi ne! Aleksas dar atminė laikus, kai anie patys drybsojo krėsluose, o dabartinių valdovų tėvai jiems taures nešiojo ir nugaras kasė. Deja, be saiko užaudami greit iššvaistė nesuskaičiuojamus lobius, kitados prisiplėštus iš lietuvių ir raudonųjų - šiandien tik bibliotekose ir kitose žmonių pamirštosiose vietose gali rast jų kultūros liekanų.

Sosto įpėdinis vaikštinėjo su Vilija Marija ir gyrėsi:

- Tai gražiai mane augino laukas, pieva, kelias, upė...

„Bet kas bus, kai užaugs? - gūžėsi Aleksas. - Pievą ištryps... Kelią pames...“

- Vesiu tave! - rėkavo ponaitis.

Aleksas gniaužė kumščius. „Ir konservatorius andai žadėjo mergaitę vest. O pametė bulvių laukuose, rudens purvynėj... Grižo vargšė apdriskusi, išbadėjusi... Laimė, kad nekalta. Mat jaunikis buvęs silpnos sveikatos: kilstels dama sijoną - tas jau ir tupi krūmuose. Pūstels tabokos dūmų į akis - tris paras guli paslikas.

Bet įpėdinis jaunas, diktas - gali bėdos pridirbt...“

Šis pastebėjo Aleksą ir skardžiai sušuko:

- Lauk, lietuvi! Lauk! Lauk!

Aleksas sudrebėjo, o Vilija Marija paaiškino:

- Moderniausias naujųjų laikų šūkis. Sykiu ir viltis, ir išvarymas iš rojaus. Dvigubas gaivumas!

Aleksas dėkojo, o liberalus jaunimas sode rėkavo:

- Einam rinkėjų medžiot!

Vyresnieji tramdė:

- Ne sezono metas. Rinkėjas nūnai nebe tas. Ir mėsos mažai, ir kailis bene triskart nudirtas. Balsą pametęs verkdamas slankioja paeuropiais...

- Užtat mes balsingi!

Ir kad užtrauks „Sveikaliētū...“ - net septyniose parapijose bažnyčių varpai persprogo, langai ištiško ir žvakės užgeso. Tamsoj visi ėmė staugti, riaumoti, stalus vartyti, o kai kurie pasivertę vilkolakiais žmonių kraujo srėbt išlėkė.

Bet kai krikščionys uždegė žvakutes, visi vėl sėdėjo savo vietose.

(Taigi panašu, jog tai buvo tik Alekso vizija. Daugsyk luptas ir skustas varguolis niekaip negalėjo patikėt, kad politika ir kitokia gali būt.)

- Ar taisysim Lietuvą? - klausė Riovonių užkury, kilęs iš rusiškos naftos ir antrinių tautinių žaliavų.

- Gana revoliucijų, - mokė grafas Belmontas. - Šave reikia taisyti! O Lietuvą - patausot. Bukčiai tai išgirdę skėsčiojo rankom.

- Kad jau pataisėm. Ir pilis, ir figūras... Kun daba darysma?

Visi susimąstė. Tyliai it elnio plaučiai šlamėjo pažiūros.

- Hei! - riktelėjo kažkuris. - Keliam ūkį!

Trenkė orkestras. Bukčiai, Riovony ir Naujininkai pririšo ūkį prie oro pūslių ir ėmė kelt. Pūslės tratėjo, gyslos braškėjo, Lietuva cypė, vaitojo, bet ūkis nekilo.

- No, padla! - šaukė ponai. - Kas yr?

Supykę trypė Lietuvą kojom ir net spjaudė ant jos.

- Šaknys gilios, - aiškino grafas Belmontas. - Pilnas kraštas runkelių!

Bet jaunieji, kilę daugiausia iš prokurorų, tik vaipėsi:

- Kas tie runkeliai... Išrausim, padėsim ir nuskenuosim.

(Bet, ko gero, tokie žodžiai aidėjo tik tuščioj it būgnas Alekso galvoj, mat išgirdus „Keliam ūkį!“ jam pasimaišė protas. Bet ar galėjo būti kitaip? Ar paprastas muzikėlis galėjo ši procesą kitokį įsivaizduot?)

O juk tikrų tikriausiai ten dėjosi štai kas: su šaknimis buvo raunamos stambiųjų valdininkų privilegijos, šalinamos smulkiojo verslo veržlės, teisėjų algos karpomos ir klijuojamos prie pensijų. Ir visa tai vyko taip smarkiai, kad šiaurės Lietuvoj nubudo Viljamsas, išgąstingai sustūgo ir pabrūkęs uodegą į krūmus nudūlino...)

Ir nežinia kas būtų likę iš senosios Lietuvos, bet atlėkė Vilija Marija, puolusi ant kelių braukė skepeta Lietuvos veidus.

- Oi neverk, matušėl...

Jos tėvas Aleksandras Panerys, kaulėtas kaip ateitis senis, žengė priekin.

- Kol išrausim, kažin kiek laiko praeis. Tegu lieka kaip buvę - juk tai mūsų tėvų žemė! - o mes galim ir taip kilt...

Visi šoko į geldas, prikabintas prie pūslių, ir kad patys buvo prisipūtę, bergint padangėsna pakilo. Pamatęs, kad viena pūslė dar styro, Aleksas persirito per tvorą, įsivėrė geldos, bet kad ir kaip kreipė šnerves į dangų, - kojos ir net mintys žeme vilkosi.

- Bene šaknys kliudo? - kikenė Vilija Marija.

Aleksas paraudonavo, sugriežė visais keturiais dantimis ir nulėkė namo. „Seni kau-liukai pasakys man tiesą!..“

Tėvas, motina snaudė prie stalo.

- Sėsk, vaikeli, bulbynės srėbt. Tik vietoj bulbių - granatos, kurių andai kareivinėse pasirinkom...

- Dėkui, radnieji, - lenkėsi vaikas.

Pasilenkęs sugraibė po suolu kirvį, persižegnojęs pabučiavo ašmenis...

(Tujen, skaitytojau, lauki, kad Aleksas - paukšt! - ir perskels tėveliams galvas. Tokia galvosena tik liudija, kaip baisiai jau esi pagadintas. Kuo greičiau mesk pro langą aštrius daiktus, apsvyniok kumščius rožiniais ir gulkis kryžium.)

Aleksas tarė:

– Priskaldysiu malkų ir krosnį pakursiu. Bus šilčiau seniems kauliukams.

Išlėkė švilpdamas. O tėvas, rodydamas jį motinai, didžiuodamasis kalbėjo:

– Bebaimiai, kas eina neturto keliu – juo pradeda eiti mažu vaikeliu ir eis taip per am... am...

– Amen, – tarė motina ir įmetė jo gerklėn granatą...

(Še tau! Kad ir kaip aš bandžiau kreipt gyvenimą į šviesą – žmonės vis tiek daro antraip.)

...Pagiedojo, paraudojo Aleksas ir pakavojo tėvelius po grindimis – kad ir labai skubėjo, norėjo, kad viskas būtų kaip pas žmones.

O tada jau palengvėjo. Strykčiodamas grįžo Aukštųjų sodan ir, vos tik įsitvėrė geldos, pūslė kaipmat aukštyn pašoko. Tekėjo saulė ir Aleksas aiškiai matė: Lietuva – ne gintarinis lopinėlis, kaip anksčiau manyta, o juodas lopas ant Europos pasturgalio.

(Be abejo, taip jis matė todėl, kad žiūrėjo pro juodus akinius, kuriuos po rinkimų buvo padovanojęs pažįstamas demokratas.)

Netrukus buvo taip aukštai, kad sutikdavo ne tik lėktuvų, bet ir angelų. Pūsdami sidabro trimitus šie lakstė aplinkui.

– Kas toks esi? – klausė.

– Lietuvis! – pūtėsi Aleksas.

– Lietuviams čia nevalia! – tarė vyresnysis, manding, Gabrielius. – Šis kelias į rojų. O jūsų – į Vilnių, Gedimino pilį.

Sidabrine yla – šmakšt! – ir pradūrė pūslę.

Aleksas – tekšt! – ir patręšė tris ha.

Išdygo devynios dar niekur pasauly neregėtos politinės figūros ir išsižiojusios nuėjo už Lietuvą.

Juozas Erlickas

RAŠTAI IR KT.

HUMORESOS, HUMORISTINIAI EILĖRAŠČIAI IR PJESĖS

APYVOKA MANO NAMAS

„Mano namas vijokliais apaugęs,
Mano namas pušų šlamesy...“ –
Taip dainuodavo žmonės suaugę,
Kai aš mažas voliojaus lopšy.

Metai bėgo, užaugau netyčia,
Jau Main Rido žirgais nebejoju,
Ir, palikęs dūdelę žilvičio,
Išėjau po pasaulį klajoti.

Aš ant kalno buvau ir pakalnėj...
Niekur savo namų neradau.
Neturėjau pagalvės – tik galvą
(Kad tiesa tai – galvos negulda).

Dienomis aš lankydavau kiną,
Stotyse leidau ilgą naktis,
Ir paskyrė man butą likimas:
S. Moniuškos 20–3.

Senas namas visai be vijoklių,
Septyni sandėliukai kieme...
Aš sapnuodavau namą – bet tokio
Neregėjau nė sykio sapne.

Nuo džiovos ar nuo dūmų geltonos
Akys išmuštos... Ausys dėmėtos...
Kursu „Sandėlis-2 – Gastronomas“
Žengia Trio ir pora Duetų.

Čia Žvėrynas. Kaip Šiaurės Žvaigždė jis,
Ir mane registruoja žvaigždynan:
Jau orus sandėliuko vedėjas
Deda antspaudą – stato stiklinę.

Su daina sandėliuko oazėn
Žengia jos... Gal tai dukros Moniuškos...
Ir galva pasiklydusio puškino –
Girdis – dūžta už sienos į vazą...

Uždainuoja Kvartetas po langu,
Dirigentas – po krūmu jazmino...
Bet iš laikrodžio lekia į dangų
Paukštės mėlynos, paukštės – septynios...

Dainos tyla... Bet jie nesiblaško –
Susikaupę praeina pro namą, nes
Labirintais painiais į spec. tašką
Veda juos žilagalvis susaninas.

O po šimtmečio gal iškapstys
Čia koks šlimanas stiklo detalę...
Kas išmano – tam daug pasakys ji,
O kas ne – tepraeina po šalį...

NEPAŽIŠTAMO ŽMOGAUS LAIŠKAS

Žinau, kad, Pranai, tu rašai į spaudą,
Dėl to siunčiu tau savo laišką šitą,
Kai bus proga, jį žurnale išspausdink,
Skaitytojai patars gal, ką daryti...

Tai atsitiko Krymo sanatorijoj
(Štai parašiau eilutę ir apsiverkiau...)
Per muzikos simfoninės koncertą
Skaičiau Diuma, nes buvo prastas oras.

Bet susikaupti kliudė triūbos man ten,
Užskleidęs knygą, atkreipiau truputį
Aš dėmesį į vieną muzikantę –
Ji scenoje kažkokį vamzdį pūtė.

Kada pritildavo kiek vario dūdos,
Girdėdavau, kaip šitas vamzdis švilpia.
Patiko man tos muzikantės būdas,
Kantrybė jos – lyg pakaruoklio kilpoj.

Ir aš dvi valandas sėdėjau kantriai,
O kai nutilo paskutinės natos,
Iš abiejų ausų ištraukęs vatą
Aš nuėjau į muzikantų kambarius.

Tenai, paspaudęs ranką, pasakiau jai –
Gal ir labai tas vamzdis harmoningas,
Tačiau gimtojoj mano Žemaitijoj
Kai ima švilpti vėjas – ausys linksta.

Ir taip tariau: važiuojam į kolūki,
Ant kūdros kranto ten turiu kanoją,
Leghorno vištų pagalbinį ūkį –
Jų tarpe tamsta būtumei pirmoji.

Madingai tariant – tamsta būsi prima,
O vamzdį į šiukšlyną mesk, ir baigta.
Prieš vėją nepapūsi – kas nežino!
Tai kam iš viso pūsti tokį daiktą?!

Bet ji, pažvelgus į mane keistai,
Tik pastukseno smilkininį pirštu.
Tas veiksmas man pažįstamas seniai,
Tačiau kiekvieną sykį nesmagu.

Deja, pas mus dar dažnas faktas keistas –
Tu siūlai duonos, tau pasiūlo akmenį.
Ir žūsta jausmas nė neišsiskleidęs...
Sudievu, Pranai.
Juozas iš Akmenės.

PASKUTINIS HELEN BLINKEVIČIENĖS TANGO PARYŽIUJE

...Netyčia visai sutikai Jį Paryžiuje,
Bet tapo Tau artimas Jis.
Buvai Tu su Juo visada pasiryžus,
Tarytum metro traukinys.

Dažniausiai jūs leisdavot laiką ant sofos,
Ravelis. El Grekas. Dvi žvakės.
Kiniečių poezija. Kelnės. Sofoklis.
Ir liūdnas atodūsis – ak...

Kankino abu disharmonija.
Jis tarė: „Helen.“ Tu pašokai tiktai.
Jis pažvelgė gatvėn. Tarei Tu: „Marlonai,
Juk viskas (bet kas tai?) ne taip...“

Ir liks atminty vienas vakaras keistas.
Kavinė. Šešta valanda.
Jis tarė: „Maestro!“ Užgrojo orkestras.
Jis Tau: „*Exeusez moi?*“ Tu jam: „*Da.*“

Ir skriejote jūs ant kavinės grindų
Per tango, aistringom natom parašytą.
Puikus buvo Jis, lyg Marlonas Brando,
O tango vadinosi – „*La Comporsita*“.

Sugrįžot prie baro. Barmenas išbalo.
Nukrito gėlė ant grindų.
Jis tarė: „Atleisk“, bet sudužo bokalas.
O Tu pasakei: „Vyno. Du.“

Ir knygą atsivertei (Irvingas Šo).
Bet žvakės užgeso staiga.
Jis tarė: „*Liubliu*“ Tau. Ir tu jį nušovei,
Nes šitaip reikėjo tada...

Ilgai, ak, ilgai poros tango ten šoko,
Ir muzika grojo liūdna...

Aidas Marčėnas

Aidas Marčėnas (g. 1960) įkūnija retą ir beveik nerealų literatūrinio lauko žaidėją – ne poetą profesionalą, gyvenantį iš rašymo, vertimų, kritikos, dėstymo, ne rašytoją, derinantį kūrybą su vienu ar kitoku darbu (žurnalistiniu, moksliniu, pedagoginiu, socialiniu arba su kokia nors tarnyba), o kūrėją, kurį galėtume palyginti su pasakėčios apie žiogą personažu (žr. *Metai be žiogo*), – tai tiesiog poetas, gyvenantis (beveik) vien poezija ir iš poezijos. Vienoje savo autobiografijų, kurią 1993 m. pateikė Rašytojų sąjungos valdybai, tada jau pripažintas poetas prisistato šitaip:

„Gimiau 1960 metais rugsėjo 24 dieną Kaune. Augau žiemą Kaune, vasarą Maišymuose, nuo 1964 metų gyvenu Vilniuje. Pradėjau ir baigiau

Vilniaus 22-ą vidurinę mokyklą, makalavausi Klaipėdos ir Vilniaus konservatorijose. Nuo 1982 metų galutinai apsisprendžiau tapti poetu, ir tada mano gyvenimas pasibaigė“.

Nestudijavęs universitetuose, neturėjęs nuolatinio darbo kultūros institucijose, Marčėnas šiandien yra turbūt žinomiausias ir mėgstamiausias savo kartos poetas, Nacionalinės ir visų svarbiausių poezijos premijų laureatas. Jo eilėraščiai dažnai virsta dainomis, o akivaizdžią įtaką jauniems poetams kai kuriais atvejais galima pavadinti epigonizmu. Marčėnas „baigė“ tuo metu *gorkyne* vadintos Pilies gatvės „universitetą“, kur buvo bendraujama su jaunaisiais „nepripažintais genijais“ ir su jau brandžiais rašytojais, keičiamasi knygomis, skaitoma savo ir mėgstamų autorių kūryba, „karališkai vaikataujama“ ir tiesiog gyvenama. Tas gyvenimas buvo vainikuotas dar viena – „Levo“ – premija, kurią gavo 1996 m. „Poetinio Druskininkų rudens“ metu. „Levo“ premija skiriama talentingam ir alkoholizmą įveikti pasiryžusiam poetui, taigi ji suteikiama labiau už gyvenimą, o ne už kūrybą. Pats Marčėnas ne kartą yra priminęs ir savo tekstuose varijavęs Sigito Gedos repliką: rašyti jau išmokai, dabar laikas išmokti gyventi. Marčėnas puoselėjo „tikro poeto“, „trečio brolio“, nemokančio elgtis kasdieniame, buitiniame pasaulyje, užsiimti „rimtais“ darbais ir gyvenančio tik menu, įvaizdį.

Marčėnas priklauso poetų kartai, kuri rašytojo profesiją linksta deherojizuoti (Sigitas Parulskis, Gintaras Grajauskas ir nemažai jaunesnių), bet kuria ir poeto kaip išskirtinio asmens mitą, savotiškai jį pakylėja, sureikšmina. Tačiau, kaip taikliai sako Loreta Jakonytė, „sakralizuojama ne visuomenės, o tik individualios patirties lygmenyje, tik subjekto ‚privacioje‘ teritorijoje – kaip svarbi asmens egzistencijos forma ir savos tapatybės jautimo prielaida“.

Marčėnas savo kūryboje suderina žaismę, gatvės kalbą ir kartu puikiai valdo eilėraščio formą, girdi ir gerbia lyrikos tradiciją. Idealizmas jam nėra cinizmo priešingybė, o krikščioniška tapatybė dera su liberalesniu požiūriu į pasaulį. Soneto forma, eilėraščio muzikalumas, dominuojantys tradiciniai lyrikos įvaizdžiai rodo ir pagarbą poetiniam amatui, techninei jo pusei, ir menininko, įvaldžiusio amatą, perėmusio tradiciją, laisvę

bei kūrybingumą. Marčėnas vadinamas žaidžiančiu poetu, jo kūrybai būdingas stilizavimas, kalbos pojūtis, laisvas elgesys su formomis kartais, anot Ritos Tūtlytės, primena vaikų kūrybiškumą, spontaniškus pamėgdžiojimus, perfrazavimus, improvizavimą. Audingos Peluritytės nuomone, „kalbos išgalės išlaisvina spontanišką kūrybinę energiją – mokėjimą bei malonumą žaisti, tačiau įpareigoja formos harmonijai. Marčėno vietą lietuvių lyrikos tradicijoje kaip tik ir lemia tokio žaidimo kalba išnaudojimas bei įsipaigojimas tradicijai“.

Marčėnas – vienas labiausiai su tradicija komunikuojančių poetų, tačiau jis lieka dėmesingas ir artimiausiai aplinkai, kintančiam žodynui bei vertybėms. Dėl gausybės citatų, parafrazių, svetimos stilistikos, įvaizdžių perdirbinėjimo Marčėnas neretai vadinamas postmoderniu autoriumi, o literatūros kritikas Valdemaras Kukulys jį yra pavadinęs lietuvių poeziją siaubančiu barbaru. Tačiau Marčėnas iš svetimų detalių kuria savus daiktus, iš to, ką yra sukaukęs asmeninėje ir kultūrinėje patirtyje, kas tvyro ore, kuria savo tekstus. Kaip pats sako, jam patinka ne išradinėti dvi- ratį, o juo važiuoti. Viktorija Daujotytė yra lyginusi Marčėno citatiškumą su partitūros atlikimu – tekstai rašomi tarsi iš naujo atliekant muzikos kūrinį, ne pakartojami, bet perrašomi. Kaip ir daugelis kitų dabartinių autorių, Marčėnas atsiduria situacijoje, kai sunku patikėti, jog rašoma švarioje ir tuščioje erdvėje, greičiau tokį rašymą galima apibūdinti palimpsesto terminu. Palimpsestas – papirusas, ant kurio rašoma nuskutus prieš tai buvusį tekstą, šiuo žodžiu nusakomas postmodernus rašymo būdas, į kurį eilėraščių rinkinio *Palimpsestai* pavadinimu 2004 m. reagavo Kornelijus Platelis, o pats Marčėnas sukūrė „dėvėtų eilėraščių“ metaforą knygoje *Dėvėti* (2001). Marčėno kūrybai nebegalioja tradicinė perskyra tarp kultūrinių įtakų ir tiesioginės saviraiškos. Rinkinys *Dėvėti* tartum atsako į kritikų užuominas dėl svetimų stilistikų naudojimo. Eilėraštyje „Second Hand“ sukuriami ir tokia metaforinė situacija – vartotojiškoje visuomenėje nebeįmanomas „natūrinis ūkis“, daiktai įgyjami, o jei trūksta „talentų“ pirkti naujus, perkami dėvėti. Siela, kurios pėdsakus anksčiau tarsi tikėtasi apčiuopti poeto eilėraštyje, dabar yra dangstoma „dėvėtais drabužėliais“. Eilėraštis nebėra poeto kančios išraiška, jis rašomas tirštame kultūriniam kontekste, pasitelkus praeityje vyravusias stilistikas ir formas. Tačiau virpanti poeto siela (romantinė klišė) „spardos ir daužos“, nors, dangstoma drabužiais iš antrų rankų, perteikia ir savo autentišką pirminį nerimą, maištą, nepasitenkimą. Tam tikri kultūriniai kodai, poetinio kalbėjimo formos yra būdingos kiekvienai epochai, tačiau postmodernizmas suaktualina jų refleksiją. Romantikų autentiškumas taip pat buvo tarsi drabužėlis, turėjęs išreikšti laisvę, maištą. Postmodernizmas – prarasto naivumo epocha, besiilginti buvusio tikėjimo tiesa, tikrove, tiesiogine subjektyvumo, emocijų raiška. Šis ilgesys leidžia patikėti, kad ir „dėvėtais drabužėliais“ galima kalbėti apie savo būsenas išvengiant apsimitinėjimo.

Nereikėtų manyti, kad kultūrinės įtakos veikia viena kryptimi, kad jaunesni menininkai tik mokosi iš vyresniųjų, jais seka. Iš pirmo žvilgsnio žaismingas ir paradoksalus Marčėno eilėraštis „Įtakos“ turi logikos – ne tik seni meistrai veikia dabartyje kuriančius poetus,

*...dideliam menininkui duota
daugiau ir to, ir ano. Kad būtų
kažkokia proporcija. Kitaip jis
būtų šventasis, o šventieji menų
nekuria. Kadangi daug šviesos, tai
daug ir tamsos įdėta.*

Aidas Marčėnas

Jeigu dabar būtų renkamas lietuvių poezijos panteonas, Aidas M. turėtų būti banalybės dievas. Čia svarbu nesupainioti – ne užkruštas vasalas, o karalius, tas, kuriam paklūsta, tarnauja, nuveikia kartais gal nepastebimus, bet pačius svarbiausius darbus kalbos organizme, eilėraščio pastate.

Sigitas Parulskis

bet dabartyje kuriantys plėtoja, stiprina, tvirtina senųjų palikimą. Sigitas Geda „atrado“ ir išpopuliarino Antano Strazdą kūrybą, sukūrė jo mitą. Marčėnas aktualizuoja klasikų, išbando jų stilistikas, jam svarbūs ir šiuolaikiniai poetai (Gintaras Patackas, Donaldas Kajokas, Gintaras Grajauskas ir kt.) – visi įtraukiami į šiuolaikinę kultūrinę reikšmių apyvartą. Skaitymas, vertimas, interpretavimas yra ir rašytojo kūrimas, todėl kultūroje „įtakos“ keliauja ratais, pirmyn ir atgal, o ne tik iš praeities į ateitį.

Marčėnas susigrumia su klasika, su tradicija, nors ir nesiekia taip radikalai jos pakeisti kaip Geda. Kalbant apie Marčėną, vienas iš dažniausiai prisimenamų poetų yra Henrikas Radauskas, su kurio poetika dar sovietmečiu užmegztas dialogas (intensyviau-

siai Tomo Venclovos, Gintaro Patacko, Antano A. Jonyno) viršūnę pasiekia būtent Marčėno kūryboje. Vienas akivaizdžiausių Radausko intertekstų pasirodo eilėraštyje „Šitoj erdvėj prieš pat užmingant“. Su Radausku Marčėną pirmiausia sieja formos precizika, estetinio pasaulio autonomiškumas ir savotiškas literatūriškumas. Marčėnas pakartoja literatūrinį, iš Antikos ir Klasicizmo perimtą Radausko įvaizdžių repertuarą – jo kūryboje pasirodo parkas, fontanas, Panas, fleitos, marmuro skulptūros, Borėjas, Stiksas ir t. t. Parulskis apie eilėrašį „Radausko nužudymas“ yra kalbėjęs kaip apie kultūrinės tėvažudystės galimybę, bet Marčėno atveju užtektų pasakyti paprasčiau – jis tiesiog perrašo, taip patvirtindamas Algirdo Juliaus Greimo mintį apie Radauską: „Poetai, kurie rašo, rašys po jo, galės duoti ką nors naujo tikrai perlipdami per jį, bet ne apeidami aplinkui“.

Marčėnas – subtilios poetinės klausos poetas, girdintis kalbos dikta(n)tą ir tikrą poeziją suvokiantis kaip mistinį kalbos aktą, kai ne tik ar ne tiek poetas kuria eilėrašį, kiek kalba, poezija, eilėraštis kuria poetą. „Poezija ir yra poezija, kad sakytų daugiau, nei nori poetas“, – tokią ir panašias mintis ne kartą yra svarstęs Marčėnas. Eilėraštis „Kartais abejoju autoryste“ veikia aiškintinas remiantis ne postmodernistine autoriaus mirties teorija, o tradicine poeto kaip medio mo samprata („poetas / tėra kalbos susisiekimo priemonė“). Marčėno poezijoje susiduriame su kalbos diktato, aukštesnės, ne nuo poeto priklausančios valios ir galios suvokimu. Eilėraštyje vyksta dialogas su aukštesne jėga, arba visas eilėraščio vyksmas yra jos stebimas (Parulskio poezijoje tokia komunikacija būtų iliuzija). Eilėraštyje „Vidurnaktis“ kaip tik ir matome tradicinę, romantinę situaciją, mistinį vidurnakčio laiką, kai užsimezga ryšys su transcendentine jėga, ir šiuo požiūriu Marčėnas lieka ištikimas tradicinei laikysenai, kurią formuluoja net su šiokiomis tokiomis moralizuojančiomis gaidelėmis: „Ir reikš tyneidžeriams ateinančios kartos / tikrai degtinę žodis Absolutas“. Ryšys su transcendentija – viena tų retų sričių, kur poetas sau neleidžia ironijos. Akivaizdžiai rodomas pagarbus santykis su tradicija, demonstruojama, kad žaidimas negali vykti be atsakomybės ir įsipareigojimo („Pasaulis baigiasi, todėl / reikia rašyti eilėraščius“).

Marčėnas visuomet buvo poetas, kuris reaguoja į tai, kas vyksta artimiausioje aplinkoje. Gorkynės laikų bičiulis Edmondas Kelmickas yra sakęs, kad jiems buvo nepriimtina kūryba, kuri „neauga iš kūrėjo konkrečios terpės, iš to, kas yra čia ir dabar“. Tą patį akcentavo ir

poetė Judita Vaičiūnaitė, kalbėdama apie rinkinį *Metai be žiogo*:

Ir vis dėlto manau, kad kasdienybės detalės, smulkūs praeinančio laiko ženklai, dažni dialogai, šiokiadieniškos gatvės kalbos intarpai, jungdamiesi su gana banalia salonine kalba, su nuoširdžiu, dažnai labai aiškiu paprastu kalbėjimu, Biblijos atšvaitais, su savotišku senamadiškumu, ir sudaro Aido Marčėno poezijos aurą.

Tokiais ženklais pažymėti ir iš vaikystės prisiminimų („Mano Neris“), ir iš lengviau atpažįstamų socialinių ženklų nuauti tekstai („Maxima“, „Second hand“, „Regnum MMIII“). Nėra eilėraščių nevertų objektų, nebijoma banalybės, kurios „išgelbėjimą“ yra pastebėjęs ne vienas Marčėno skaitytojas. Tiesa, poetas kartais apibūdina save kaip XX a. žmogų, kuriam naujausia poezija tėra stebėjimo „iš anapus“ objektas, o jis pats vis dar tebeprisklaido anam pradingusiam gorkynės laikų pasauliui, kuriame formavosi muzikinis, literatūrinis skonis, poezijos supratimas, gyvenimo būdas. Anų laikų kontekstas tebėra labai svarbus norint suprasti, kaip ir kodėl Marčėnas rašo šiandien.

Pasaulis Marčėno poezijoje reliatyvus, jo ribos plastiškos: sudėtingi prisiminimų ir dabarties ryšiai, sapnas, poezija, meno kūriniai, žaidimas susipina, keičiasi vietomis su „tikrove“ (eil. „Šitoj erdvėj prieš pat užmingant“, „Siaurukas čia suka į saulę“), pasaulis įgyja daugiskaitinę formą (rinkinys *Pasauliai*, eilėraštis „Taip“). Panašiai ir pats žmogus – atsiminimų (eil. „Klaida“), meno patirčių, fizinio kismo procesas („laikas mūsų infantiliškos jaunystės / beveik nerealus“). Viena ne kartą Marčėno varijuotų minčių: per septynerius metus pasikeičia visos žmogaus kūno ląstelės, vadinasi, ką kalbėjai, rašei anksčiau, buvo kažkoks kitas žmogus ar bent jau kitas kūnas.

Painus autorytės klausimas: kas rašo – poetas, pati kalba ar kažkas diktuoja poetui? „Aidas Marčėnas“ tampa eilėraščio personažu, „kažkokiu Maršieniu“, dažnai žaidžiama vardo reikšme kaip kalboje sklindančiu kitų balsų, tradicijos aidu. Žmogus čia suvokiamas ne kaip unikalus, stabilią šerdį turintis fenomenas, o greičiau kaip įvairių kultūrinių, visuomeninių, egzistencinių patirčių, įtakų derinys, kurį eseistas Alfonsas Andriuškevičius yra pavadinęs tekstų konsteliacijomis.

Visoje Marčėno poezijoje prasmingai derinami kontrastai: šalia reliatyvizmo galima jausti vertybių ašį, šalia idealizmo – pašaipą, ironiją, o poezijos amato iškėlimas netrukdo suvokti poezijos kaip mistinio akto.

Aidas Marčėnas, atsakinėjantis į šį klausimą, jau nebe tas pats Aidas Marčėnas, kuris, tarkime, atsakinėjo į pirmąjį klausimą. Viskas teka – turbūt iš Heraklito. Tai nereiškia, kad neturiu moralinio stuburo, lengvai išverčiu pažiūras ir taip toliau. Tiesiog stengiuosi neprisirišti prie kintančių formų. [...] Nėra ten jokio stabilaus Aido Marčėno... Kažkokie kintantys dydžiai.

Aidas Marčėnas

Siūloma literatūra: Aidas Marčėnas, *Eilinė*: rinkiniai eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; Rimvydas Šilbajoris, „Poezijos erdvė erškėčių krūme“, in: *Metmenys*, 1993, Nr. 65, p. 172–180; Valentinas Sventickas, *Šitas Aidas, šitas Marčėnas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Audinga Peluritytė, Rita Tūtlytė, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Regimantas Tamošaitis, „Naujausios lietuvių poezijos skaitymai: Aidas Marčėnas“, in: *Literatūros klasikų interpretacijos*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 310–324; Audinga Peluritytė-Tikuišienė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai: apie naujausią lietuvių literatūrą*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 309–314.

Aidas Marčėnas

BEVEIK LIGI ŠVENTOSIOS

jėgom siaubingom – žeminkimės! jūra –
vidaus vanduo ir išorės vanduo
sueina čia – ir kertasi; sugūra,
prakiūra lyti, griuvenos, ruduo

bangų mūšos neatitinka žingsnis,
dvejoja vienis ir išsprūdęs „gal“ –
kažko pradžia, tačiau kartu ir tvinksnis
sekundei stabtelėt ir sukletėt atgal

nes ko dar eit kai toks lietus ir vėjas,
nes gal iš viso nebuvo išėjęs,
netemsta gal ir gal toli naktis

– gal dar esu – kaltai galva galvoja,
– esi, esi – kartoja kojai koja,
– šypsaisi dar – sumerdėja dantis

2000 10 17

DU BANDYMAI

1

Ištarsi – spalvis. Ir staiga
prieš pat akis pageltęs lapas.
Ištarsi – šiaurė. Ir – taiga,
kirtavietė, senelio kapas,
kažkokios valtys – kaip, kodėl?
šviesa, šešėliai, lapės akys.
Ištarsi – vakaras. Ir vėl
po sodą sklandančios plaštakės.

2

Ištarsi – vakaras: žiema,
vos temstant – sniego violetas.
Ir kur regėta ši schema?
ir kur matytos šitos vietos?
tas kreivas vaikas? patirtis
spengios tylos – nelyg po tvano?
ištarsi – labas. Ir mirtis,
ir vėl mirtis. Ir vėl ne mano.

1999 07 28

ERŠKĖČIŲ KRŪMAS DŪZGIA

erškėčių krūmas dūzgia
pilnas tavęs ir tekančios saulės

mano laikas teka greičiau
nei turėčiau kalbėti

todėl nežinau

GRUODIS

O gruodyje ir vėl pabrangsta viskas.
Žiema prasideda – kad ir kokia
ji būtų. Šaltas saulės diskas
nelyg iš ledo. Moteris lauke

išdžiausto skalbinius, bet dar nepasiduoda:
paklodės baltos – meilės aitvarai,
pakylantys virš susapnuoto Sodo, –
ji tai byloja šitaip atvirai

šaltam pasauliui, laikui amžinybės,
betiksliams žodžiams, popieriui tuščiam
ir pačiai sau, pilnai naujos gyvybės.
Ir tau, ir man. Ir dar kažkam trečiam.

1992 12 04

ĮTAKOS

man darė įtaką lietus
ir jaunas buninas, ir vėjas,
ir šventas jonas – du kartus,
ir tris kartus – šviesos kūrėjas

ir keturis kartus kadai,
o ne, penkis – tarkovskio kinas,
ir kokį trisdešimt – baltai
kasmet pražystantis jazminas

kelis kartus, sakykim, mūzos,
bet daug dažniau – mėlynė, guzas
ir daugel panašių dalykų

iliuzijos, pegasų karčiai,
ir vieną sykį – šitas karčiai
saldus gyvenimas už dyką

1999 06 25

KARTAIS ABEJOJU AUTORYSTE

*Ir Dievas sutovėrė žmogų pagal savo paveikslą;
(PR 1, 27)*

dvi paros įtampos,
nemiga, badavimas,
besaikis
rūkymas „iš tų nervų“

antrą naktį staiga
vienas po kito
ateina šeši invalidai
eilėraščiai, tereikia
teisingiau užrašyt

remontuojant
šeštą ties nosies
pertvara kažkas
lyg nutrūksta ir niekaip
negaliu nei nuryt,
nei išspjaut, galvoju

pasižiūrėsiu, yra gal
kokių nors išorinių
pokyčių, veidrody
išsprogusiomis akimis
spigina į mane
klaiki pasišiaušusi
ilganosė – štai šitas

šitas tai jau tikrai
mano sukurtas, šitas

aidas, šitas marčėnas

2003 06 19

KLAIDA

neatitaisoma mano klaida
prieš penkiolika metų žaidžiant slėpynių
įsilipti į klevą mokyklos kieme
atsisėst ant šakos ir žiūrėt
kaip neranda manęs neatitaisoma
neatitaisoma klaida neišsiduot kai visi
užmiršę mane išsiskirsto

nes prieš dešimtį metų tą klevą nukirto
supjaustė ir išvežė

o aš vis dar
slepiuosi jame

KONTAKTAI

tikiu, bet nėra, netikiu, bet yra –
apie ateivius
ką galiu pasakyti? jų

nenuspėjama būdą, niekur buvimą
ir nebuvimą visur, nuolatinį
mūsų prasilenkimą

erdvėje ir laike – greitą maistą
transcendencijos išalkusioms
sieloms, sunkiai virškinamą

suvulgarintą kitapusybę,
nuleidžiamą sąmonės
unitazuose – po teisybei

mažai jie man rūpi, kas kita
ta simpatinga
keturiasdešimtmetė brunetė –

po tamsiais akiniais pasislėpę
penkta jau diena prasilenkdami
susitinkam pakrantėje, tarsi

nepastebėdami vienas kito
gyvenimų, tarsi nebėra mūsų,
tarsi nebuvo, tarsi nebus

2004 04 22

MANO NERIS

Antakalnis man vasara yra
ir garlaivio sukeltos aukštos bangos
indėnų pelkės prerijų žara
ir visad girtas prie statybų sargas

nei du delnai plaštakės dienomis
o vakarais baugu šešėlio savo
ir kuoja paskenduolės akimis
kur Tadzikas prie akmenų sugavo

keisti mergaičių pokalbiai slapsti
jų suokalbiai nereiškiantys mums nieko
žaidimai teatrai štai ir apsupti
žiaurių komančų skalpus jiems paliekam

pievelėje kur tarėsi gentis
kvailų darželinukų skambios voros
ir kaip didžiausia amžiaus paslaptis
dėžutėje sugautas storas voras

aš jau seniai tenai negyvenu
ir vien sapne dar rodos man tos vietos
aukštu krantu kur vaikas aš einu
stebėdamas kaip toldamas iš lėto

baltuolis garlaivis tuoj vingyje ištirps
ir liks verti tik moteriškių kūnai
kuriems besivoliojant saulėje prisirps
kitam krante aukšti balti Žirmūnai

MAXIMA

metų pradžios išpardavimas, tarytum
lesalo vištoms pabėrus – pulkelis
raibų moterų prie vežimaičių

su nupigintais skudurėliais – valdyk,
sakau, valdyk savo žemuosius
instinktus – nejaugi norėtum

atrodyti apsirėdžiusi taip, kaip ir jos
arba jų giminaičiai – modifikuotu
goduliu akyse, papilkėjusia

veido oda, drapanomis – be dvasios
pamušalo, lengvai išverčiamomis
pažiūromis, euroeilėraščiais, vienodais

vokiškai ar lietuviškai, geriau,
sakau, *second hand*'as – tai tai,
ko jiems nebereikia – tasai

Gianfranco Cornelio švarkelis,
gulantis kaip tik tau, o ir man –
Celas arba Rilke, Poundas

ir Eliotas, prašmatnus Hölderlino
kliedėjimas, giliau pasiknisus – tikiu,
atrastume ką nors iš Versace's

Giotto arba Botticellio,
atrastume Dante's pragaro priešangi
Anykščių šilelyje – Baranausko

2003 01 13

METAİ BE ŽİOGO

Šalta naktis. Bet dieną dar atšyla.
Greta mirtis, todėl gyvybė kaupias
prieš pirmą šalną. Vasara jau traukias, –
greit amžiną mirties-gyvybės bylą
išspręs ruduo. Laiškai neparašyti
sudegs. Taip parkuos deginami lapai.
Vienutėn iš vienutės – šie etapai.
Be žiogo – metai. Bandymai išgyti.

„Iš nervų visos. Tik viena – iš meilės.“

„Kas nemylėjo – tas ir negyveno.“

„Tremčių ir kryžių! Tautai reikia meno
suprantamo.“ „Ką reiškia šitos eilės?“

Žiogeli, griežk. Nesigailėk kojelių!

Aš negirdžiu, bet gal išgirs koks glušas?
Rudens liūtis – blaivyklos šaltas dušas, –
išleis, ir eik neklausinėjęs kelio.

Nubusk ir melskis: „Tėve nebe mūsų,
neduok daugiau jiems duonos kasdieninės, –
pyrago duok“. Kasdien mažiau tėvynės.

Teliko himnas, o giesmė užduso.
 Juokinga skųstis. Giedrą keičia lietūs,
 tad saulės blyksniai skaudūs kaip patyčios.
 Joks šventraštis neišaugins garstyčios, –
 todėl esu. Ir tik todėl – poetas.

Todėl kiekvienas laiškas – paskutinis.
 Išspausťas vymas neraškytų vaisių.
 Todėl esu. Ir tik todėl išeisiu
 užrašęs turtą – rudenį auksinį.
 Rugsėjo auksas – visos brangenybės.
 Diena trumpyn, bet ir naktis trumpėja.
 „Gimimo dienai dovanok man vėją.
 Gimimo nakčiai – dar šiek tiek gyvybės.“

1993 08 17–1993 09 05

PLIKLEDIS KATEDROS AIKŠTĖJE

pasiklyst neįmanoma, – lauksi nelauksi – ateis
 ateistų kalėdos su kopiančios saulės grąža –
 užmokėta jausmingais, tuščiais sakinių statiniais,
 paauglystės svajonėmis, temstančio proto varža

čiuožkim, čiuožkim, – užšalus tėvynė, giliau – sekluma
 vos alsuojančiai sielai, – kažkas ten, po gruodžio ledu,
 amžinoj tėkmėje suvirpėjo, paskui – tik suma
 praeitųjų gyvenimų, – kur link, adomai, vedu

kur link raudu – išverkčiau iš lenkų kalbos, kaip antai:
 už sveikatą brangesnė, – beveik kaip baltakė pigi,
 tartum spiritus – siela, – ką jos akimis pamatai
 lietuvon atsimerkdamas – viešpatie, kaip tu sergi

nuo liežuvio nuslydęs krenti su mamom ir velniais,
 ir, nešventą mergelę palietęs, verti ją tyra,
 slidinėji po aikštę, lyg eitum vandens telkiniais,
 bet nėra čia stebuklo – negali jo būti – yra

RADAUSKO NUŽUDYMAS

V. Kavoliui

viešnia blondinė įžengė į salę
sesuo šaltoji laimėj ir varge
parklupus prieš šmaikštaujantį karalių
jam sukuždėjo bėkime drauge

iš šito baliaus lėkšto ir neverta
tų pastangų mes būsime kartu
akacijos putos skambės išgertos
sidabro taurės siunčiamos ratu

ten arfom gros šviesusis Apolonas
Neronas Romą tau padegs gražiai
ir aukštins žvakę žydinčio kaštono
su angelais giedodami gaidžiai

karalius baigė grakštų anekdotą
ir jam paplojo draugiška svita
ir kaliniai kvatojosi už grotų
ir verkė duona tinginiui skirta

pro vyno taurę aušo rojaus dugnas
fontaną smaugė vandenų jėga
o jis šypsojos pergalingai liūdnas
aukštam krėsle tapytame Degas

REGNUM MMIII

kamanė dūzgia piliarožėn,
bet pastangom mano valios
į eileraščio pradžia
visais virpesiais įsirašo,
lyg premjeras istorijon –
plyta filosofo – už našų
kūrybinių darbą, valdovų
rūmus atstatant – karaliams
grįžtant namo po sėkmingų
medžioklių iš iškirsto miško –
per kvailių renesansą,
per Vilniaus barokinį dangų

angelų giesmėmis pakeltiems –
nuo pastolių ir viškų
lemon joy ir *merlyn*,
ir *biplan*, ir *bavarai*, ir *mango*,
bet, sakyčiau, dažniau
ruki v verch arba *lesopovalas*
ir Apvaizdos tinklainėje
netaisyklingas ovalas
karšto oro baliono,
kasmet panašesnio į angą,
pro kurią į simbolinį miestą
poetas simboliškai krinta

ir kol krisdamas tikslina
savo vertimą iš švento
Pranciškaus kalbėjimų saulei –
prašvinta, sutemsta, prašvinta
mitologinės tiesos –
Ikaro ir inteligento
panašumų ir skirtumų
fugos vargonams ir smuikui,
ir nors stengtas gražiai
nugyventi prasmingą ir puikų
gyvenimą, viltas vis viena
labiau nei gyventa

kai nebedera Bachas
ir kaulų vargonai suskyla –
išguldytais gandrais
įsirėmina užbaigtas vaizdas,
kur vis krinta poetas,
o oro balionas vis kyla
ir drakono kvapu
pučia degančią smarvę į žaizdrą,
kuriame bus nukaltos
tvarkos ir teisybės grandinės –
iš tuščių pažadų,
iš gudrių pranašysčių gruzinės

lengvo oro balionuos,
reklaminės Viešpaties žaizdos –
išversti viduriai –
palei Katedrą – švintančių mūrų,
išaustų erdvėje,
tartum Fata Morganos miražas

iš retorikos ir pilotažo
 aukštųjų figūrų
 apsvaigintos galvos,
 kai vaikystėj rūkiau prie garažų,
 kada perkrovas didino Vilnius
 jo link palei upę

mušant kosminį būgną
 pasaulį ikūrusioj grupėj,
 parazito gyvenimą gavus
 kaip smulkmenų gražą –
 išsitrauksiu save
 iš prišlapintų miesto griuvėsių
 estetikos, kur net šios eilės
 daugiau nei jas kalęs,
 o pamynusi tvarką
 iš oro dinamikos dėsnių
 kamanė dūzgia piliarožėn,
 bet pastangom *mano* valios

2003 08 08

SECOND HAND

negi dabar čia pradėsiu nuo sėjamo lino
 negi tuoj imsiu ir vaižganto kančią išbūsiu
 negi auginsiu avis karšiu vilną ar medvilnę rinksiu
 kas pasakykite mežzti ar austi dar moka

net jei ir audinį kokį nenaują turėčiau
 rietimą angliškos vilnos prieš karą senelio taupyta
 net jei ir kunišką šilką kuris ir už liepsną lengvesnis
 net jei ir ką čia kalbu iš liepsnos vien tik smalkės

ką gi jokių juk nėra galimybių pačiam pasisiūti
 talentų tai jau tikrai neturiu už naujus sumokėti
 tais kuriuos pirkotės brangiai ar gavot už nieką
 jūsų dėvėtais drabužiais dangstau savo sielą

savo virpančią sielą tiesiog man jos būna taip gaila
 dangstau ją o ji drabužėlių nešiotų nenori
 nenori ir baigta verkšlendama spardos ir daužos
 drabužiai ant popieriaus gulas o ji toliau virpa

1999 04 22

SIAURUKAS ČIA SUKA Į SAULĘ

Siaurukas čia suka į saulę,
 į rūką panyra. Ir kas
 pasaulis yra? Tik apgaulė
 pro grimztančių medžių šakas.
 Kada iš nakties kyla vėjas,
 toks lengvas ir amžinas, – gal
 sustoki staiga suvirpėjęs
 ir greitai pasuki atgal,
 ir eiki lėtai, tartum nieko
 nebuvo, ir lyg nežinai,
 ką mes lig mirties pasiliekam,
 užmirštame ką amžinai.
 Ir Dievui dėkok, kad ištrūkom
 iš ten. Kurgi buvome mes?
 Kur suka siaurukas pro rūką
 į tekančios saulės gelmes.

ŠITŲ ERDVĖJ PRIEŠ PAT UŽMINGANT

Šitoj erdvėj prieš pat užmingant
kadaisė rodosi jau būta
apleistas parkas tuopoms sningant
kažkur pro perregimą rūką

fontanas panas liejas fleitom
ir aukštos marmuro skulptūros
pro mus nutolsta tartum laiko
nepakartojamos struktūros

pro tuopų švintančią lapiją
išpaikintas borėjas šypso
ir toj liūdnoj šviesoj atgyja
nejudrūs vandenys iš stikso

tu čia sustoji mylimoji
kam reikalingas šitas parkas
paklausti nori bet herojai
tave nusiveda už rankos

numiręs parko šeimnininkas
mane budėti čia palieka
žiūrėti paukščio giesmininko
akim ir nesuprasti nieko

TAIP

Taip
tikriausiai smagu
būtų tvirti pasaulius

štai paprastai žodis tėvas
ir žodis motina nesusimąstant štai
iš jų dar viena visata apibendrink
jei nori tačiau
žodis nežinau ir žodis myliu

štai (jei ištversi)
irgi dėl saulės energijos
spengiančioje mano smegenų vienutėje
prasikala mažas daigelis

anava pats savyje pumpuras jau
tavo vaizduotėje
sprogsta

VIDURNAKTIS

Vidurnaktis. Kaip niekada jaučiu
senatvės lengvą vėją. Ir tik juokas,
kad nebelaukiu jau seniai svečių,
o juk buvau nepralenktas pijokas.

Ilga naktis. Ir aš, manau, teisuus,
kad net kozloviškas anų laikų saugumas
mums buvo kiek baisus. Bet nebaisus
ir nejuokingas žodis dvasingumas.

Per daug gal ir nebuvom artimi,
ir laikas mūsų infantiliškos jaunystės
beveik nerealus. Bet netgi gerdami
ieškodavome Dievo karalystės.

Naktis vėsi, kaip tirščiai išgertos
kavos puodelyje. Ir sutvarkytas butas.
Ir reikš tyneidžeriams ateinančios kartos
tiktai degtinę žodis Absoliutas.

ŽIEDLAPIS KRIS Į TENAI

žydi užupy obelys baltos
nupenėti šeši katinai
mano angele negi aš kaltas
kad kadaisė tenai gyvenai

tarp senų teologijos knygų
dievo dulkių vėsių apsupty
nuaustoj iš saulėlydžio stygų
kamaraitėjų brūkšnys atminty

du brūkšniai vėl kažkas man išklero
trys brūkšnys keturi viso gero
ledo žiedlapis kris į tenai

sugrižtu aš vis angele mano
kur gyvenimo prasmę išmano
nupenėti šeši katinai

Rimvydas Šilbajoris

POEZIJOS ERDVĖ ERŠKĖČIŲ KRŪME

Aidas Marčėnas, *Angelas* (Vilnius: Vaga, 1991).

Praskleidę Aido Marčėno *Angelą*, įžengiame į pasaulį, kuriame „erškėčių krūmas dūzgia pilnas tavas ir tekančios saulės“ (p. 28). Lengva išgirsti, kad tai dūzgia bitės, saulės aukso gyvi trupiniai. Lengva matyti tą rytmečio saulės šviesą sklidinai pripildžiusią erškėčio krūmą ir todėl suteikiančią jam nelyg formą ir tuomi pačiu savo erdvę, tartum jis būtų koks indas. Neįvardintas „tu“, savimi pripildęs erškėčių krūmą tartum taurę, leidžia mąstyti kartu apie šviesą, meilę ir auką. Tokioj Marčėno poezijos erdvėj „rytas išaušta lyg vartai žengiantiems į šventorių“ (p. 27), ir sakralinis bei poetinis pasaulis, pasilikdami tvirtai savimi, visviena jungasi į ką tai trečią, kokį tai specialų poetiško kalbėjimo būdą.

Šis paradoksiškas vienybės ir atskirumo lydinio principas dažnai apsprendžia poetinio įvaizdžio pobūdį šioje knygoje. Žiemos peizažas (p. 24) įgyja dainos kokybę, panašią į pempės ilgesį vienišo vyro balse sniegų platybė:

*Pempe, aure ta esi –
mėlynus balsas rogėse sėdinčio vyro.
Tu lyg iš nesibaigiančios vasaros pievų
duota jo dainai.
Kylančiai iš pačių gelmenų [...]*

Gimsta speciali logika leidžianti sakyti (p. 83) „tenai kur žvilgsnis įteka į tylą“. Kitoje priešingybių jungtyje šis rafinuotas vaizdas gimsta iš labai prozaiška kalba išreikštos prielaidos: „bet ten kur dar geresnis matomumas“. Šitaip poetizuojasi žodis atėjęs iš pagal tradiciją poezijai nepriklausančios kalbinės aplinkos – taigi, ir vėl priešingybės, likdamos savimi, liejasi į vieną visumą.

Tą susiliejamą skatina ir lengvina Marčėno pastangos nenaudoti skyrybos ženklų. Tada, kur turėtų būti vienintelė sintaksės nustatyta prasmė, iš tiesų randame vieną dominuojančią prasmę sąveikoje su keliomis kitomis esančiomis ar galimomis prasmėmis. Kada skaitome:

*tamsa artyn ji leidžias nuo kalvos
bet ten kur dar geresnis matomumas
yra raudonas vakaras jo kūnas
jau niekada savęs nepakartos*

*jis tavo veidą temstantį sulaiko
tenai kur žvilgsnis įteka į tylą
yra raudonas vakaras jis kyla
į begalinį amžinybės laiką (p. 83),*

jaučiamo šalia nuspėjamos prasmės: „Bet ten, kur dar geresnis matomumas, / yra raudonas vakaras; jo kūnas...“ ir antrą galimybę: „Bet ten, kur dar geresnis matomumas yra raudonas vakaras, jo kūnas...“ Panašiai galime skaityti: „jis tavo veidą temstantį sulaiko / tenai, kur žvilgsnis įteka į tylą. / Yra raudonas vakaras“ arba: „Jis tavo veidą temstantį sulaiko. / Tenai, kur žvilgsnis įteka į tylą, / yra raudonas vakaras...“ Skaitydami, mes nesirenkam vieną prasmę vieton kitos, bet stengiamės suvokti būtent tą jų sąveiką kaip tikrąją prasmę.

Žiūrint į šį labai ypatingą, tarpinį poetinės kalbos stovį tarp dviejų ne tik galimų, bet ir esančių prasmių, pradedam suvokti galimybę jos slapto ryšio su tuo, ką metaforiškai galėtume pavadinti „beprotyste“. Pats Marčėnas šį santykį, šiek tiek su humoru, ir aprašo eilėraštyje „Kalbantis namas“ (p. 20):

*kai namo sugrįžtu
girdžiu jau iš tolo
kasnakt pirmajam aukšte
girta nuprotėjusi moteriškė
kažką kalba ir kalba ir kalba*

*čia yra per naktį kalbantis namas
kurio paskutiniame aukšte
ligi ryto nemiega poetas*

Toji moteriškė, aišku. Mūza, ir jos „išprotėjęs“ kalbėjimas kyla iš „gelmenų“ (Marčėno mėgiamas žodis) į poeto sąmonę, atimdama jam miegą – tai anksčiau vadindavo įkvėpimu.

Tam tikra prasme galime sakyti, kad viso šio rinkinio dėmesio centre yra ieškojimas rakto į tą mūzos kalbą – rakto, kuris minčių brūzgynė netikėtai nušvįstų kaip specialus, visą pasaulį staiga iš esmės pakeičiantis praregėjimo momentas; momentas kuriuo būna matuojamas ir visas poezijos laikas. Jo Marčėnas ieško ne tik, net ne tiek sau, kiek savo skaitytojui, nes tai ir yra prisilietimas, nugalintis mūsų visų kosminę vienatvę. Dar tebegulėdamas tame savo „paskutiniame aukšte“, poetas ir bando suformuluoti šią viltį, pats tapdamas savąja mūza:

*čia geriu savo aitrųjį vyną
ir regiū tik lubas virš galvos
o kažkur kažkas randa žodyną
nesuprantamos mano kalbos*

*ir tada pro lakštingalų krūmą
jam nušvinta žvaigždynas – gelmėj
tos sekundės išnyksta atstumai
ir laike ir beribėj erdvėj (p. 80)*

Šiuo atveju labai įdomus yra Marčėno rimavimas. Pirmam posmelyje žodžiai „vyną-žodyną“ susigiminiuoja garsų pasikartojime, kad įtaigotų pačią svaiginančią žodžio versmę žmoguje, o „galvos-kalbos“ jau ir pačiais garsais patvirtina mąstymo procesus, formuojančius sakantį žodį, prasmingą kalbėjimą. Rimai „krūmą – atstumai“ primena aną pradžioj minėtą savo erdvę turintį krūmą, tik dabar jau su tolimesne sugestija, kad toji ypatinga erdvė, poezijos erdvė, tolygi begalybei, kai tuo tarpu rimai „gelmėj – erdvėj“ sutapatina platumos ir gilumos sąvokas – principas, kuriuo remiasi didelė Marčėno įvaizdžių dalis.

Šis specialiai paženklintas ypatingas poezijos tapimo momentas kartojasi ir kartojasi visame rinkiny, tarpais sustodamas prie kurio vieno išskirtinai įtaigaus įvaizdžio, pavyzdžiui, rudens saulės peršviesto krintančio auksinio klevo lapo:

*žiūrėk kaip krenta klevo lapas taip ir tu
krenti bet kol yra akis kur mato
tave kaip lapą krentant šviesoje kartu
jūs krentat į nežinomą visatą (p. 171)*

Rainer Maria Rilke savo laiku tą įvaizdį išplėtė visos visatos mastu, jį apgaubdamas amžinąja Viešpaties paguoda: „Und doch ist Einer, welcher dieses Fallen / Unendlich sanft in seinen Händen hält“ (O vis dėlto yra Vienas, kuris šį kritimą / Be galo švelniai laiko savo rankose).

Saulėje krentantis lapas yra ne tik poezijos momento, bet ir žmogiškos meilės metafora:

*kas pasidėjęs ranką ant širdies
tegali pasakyti kad mylėjo
kaip medžio lapas krentantis išties
pleveno vėjy ir šviesoj virpėjo (p. 186)*

Taigi, tas saulės peršviestas, myriop krintantis klevo lapas rudenį ir yra Marčėnui (p. 197) ta „sekundė tiesos kur regintį verčia apakti“. O šioje tiesoje:

*kai sielą praskrodžia liepsna
tiktai mirksni
kol krentame rodosi
esam prasmingi (p. 216)*

Lygiai kaip Marčėno „tikrasis“ žodis randasi santykyje tarp dviejų prasmų, taip ir poetinės tiesos pajutimo akimirka slepiasi tarpiniuose būties niuanuose, kuriuos galima įvairiais būdais įrašyti į eilėraščių. Kiekvienu atveju, poetiniams įvaizdžiams kuriantis įprastieji daiktų santykiai ir savybės pakeičiami kitais, tuomi išryškinant kokį nors naują būties aspektą. Pačią gi tarpinės pajautos būklę gerai aprašo eilėraštis „Kūryba“ (p. 95):

*kai paskutinė vasaros diena
lyg trumpas nuskaidrėjimas soneto*

*girdžiu kaip plaka valanda
eilutėje kurioj neliks poeto*

*lapijoj šviesiai žaidžiant atspindžiais
kregždė nušvinta tupianti ant laido –
akimirka o vaizdą šį gražiais
paversti žodžiais Viešpats vėlei leido*

*bet dar gražesnis man prisilietimas
prie paslapties kuri iš nieko imas
sudaro ženklus – juos aš teskaitau*

*žinau kūrybą kuri turi prasmę –
kregždė nuskrido ir netruks užgesti
ugnis kuria šįvakar gyvenau*

Prisiliesti prie tos paslapties, „kuri iš nieko imas“, reiškia suteikti gyvenamam momentui, geriau, gyvenamo momento pajautai, tam tikrą kokybę, taip, kad šis momentas nebebūtų neutralus, bet sakantis ir reiškiantis; šitaip kokybiškai paženklintų akimirkos pajautų suma sudaro poezijos įprasmintą būtį. Šis įprasminimo procesas labai dramatiškai prasiskleidžia eilėraštyje „Saulėtekis“:

*Tyli žvaigždžių blėsimo valanda,
prieš aušrą įsitempusi gamta
nutildė žiogus, paukščiai dar nečiulba,
tokia tylą, kad, rodosi, apstulbo
pasaulis visas... Tik staiga girdi –
širdis krūtinėj plaka nerami,
ir traukiasi naktis nuo pirmąpradžio garso,
tada geriau ir ausys įsiklauso, –
ir išgirsti, kaip keliasi žolė,
kaip žiedo taurę atveria gėlė,
kaip pirmas paukštis antrina jau širdžiai,
jau visas choras gieda ryto ilgesį,
dvasia prabudus veržiasi iš kūno,
ir vis gilyn, gilyn į žmogų srūva
minčių versmė, jos sąskambiai lėti,
gamtos artumo muzika ūmi
garsyn, garsyn į disonansą skambų, –
ir saulė susprogdina ryto dangų...*

*Tada tiesa, tiek priartėjus, gęsta
į žodžio melą, Viešpaties paspęstą. (p. 68)*

Įspūdinga yra visų pirma Marčėno tyła. Jos priešaušrinis įsigalėjimas gamtoj nereiškia, kad pasaulis, nuo nakties paslapčių nuvargęs, nurimo (kaip kad ir žmogus giliausiai miega prieš aušrą), bet atvirksčiai – kad tyła yra nuojauta ir ženklas ateinančios saulėtekio dramos, kur pasaulis keisis iš tamsos į šviesą, tylos į garsą, ir taip pat iš daiktinės realybės į žodį, greičiau poezijos žodį, savilą realybę, kuri pirminės atžvilgiu turi atrodyti tik kaip melas – bet aukštas melas, Viešpaties spąstai, kuriuose Jis pagauna mūsų širdį. Sutiksim, kad toks skaitymas skamba kiek retoriškai, bet jis iš tikrųjų yra labai tiesmukas ir paprastas šitaip magiškai kartu su rytmečiu pasikeitusioje Marčėno teksto realybėje.

Aplamai, šviesa – ne toji kasdieninė, bet kita, matoma dvasine akimi – Marčėno kūryboj keičia būties kategorijas; jos paveikoj dalykai, egzistavę „normaliai“ savo šviesoje, toj kitoj tampa poetiškais, net fantastiškais, nors nenustodami būti logiškais taip pat ir pirminiam pasaulyje. Tos antrosios šviesos aprašymą rasim eilėraštyje „Neregima šviesa“:

*yra šviesa neregima pasauliuos
ji reiškiasi drauge su regima šviesa
žiūrėdamas į virpančią rudens lapiją
aš pagalvoju apie krentančias mūsų sielas
vandens paviršiumi nubėga atspindys
ir dar vienai be viltiškai ilgai sekunde
jėgas atgauna mirštantis drugys (p. 55)*

Prisimindami jau minėtą krintančio ir saulės peršviesto lapo įvaizdį, šiuo atveju matome ir jo kitą ekvivalentą: tas pats magiškas momentas, pakeičiantis būtį į poeziją, yra ir spalvos bei šviesos kūrinio, drugelio (taigi, mūsų sielos) priešmirtinio momento ekstzė. Šį momentą pripildanti „antroji šviesa“ ne tik nusako poezijos erdvės kokybę, bet ir yra pats Viešpats, kaip ir eilėraštyje „Rožė“:

*ir kai dangus įgauna formas vėjų
kai skleidžias rožė virš ilgos dienos
kai vakaras kaip vynas įsilieja
į vaizdo taurę sklidiną šviesos*

*tada ir Jis yra šis rožių krūmas
šita šviesa ir vėjas ir dangus
ir regintysis buvęs tik žmogus
yra beribės meilės vientisumas (p. 116)*

Žodžiai „beribė meilė“ įtaigoja, kad toji tarpinė būtis yra kokia nors prasme moralinė realybė. Tada kyla klausimas, kodėl tik poetai turi galią ją atskleisti? Atsakymas gal šis: tos moralinės realybės pergyvenimas kaip tikros priklauso nuo jos pajutimo būdo; poetinė

pajauta, dėl poetinės kalbos ypatybių, dėl to, ką galima ta kalba pasiekti, pateikia vieną iš efektingiausių tos realybės pergyvenimų.

Šalia laiko dimensijos, būtį transformuojančios akimirkos, Marčėno tekste rasime ir erdvės dimensiją, kurios funkcija yra ta pati, kaip ir laiko. Tai ir vėl yra specialus pasaulis:

*ir visgi mes esame:
prarastajam laike
gelmenyse bundančios atminties
erdvėje sakralinio ryšio
tarp daiktų
kurie virto į dulkes (p. 12)*

Transformuoti erdvės ar laiko pajautą į poeziją yra vienas uždavinys, bet Marčėnas leidžia sau priartėti ir prie kito: *minties transformacijos* į poeziją. Šis uždavinys daug sunkesnis, nes gamtą, daiktus ar žmones galima staiga suvokti kokybiškai visai kito jų pergyvenimo šviesoje, ir iš to atsivers potencialiai neribotos jų naujų prasmių galimybės, nes prasmė gi ir glūdi ne daikte, o tame, ką jis mums reiškia. Tuo tarpu mintis pati savyje yra reikšmė ir lieka savimi per visas poetinių priemonių joje iššauktas transformacijas, taigi, mintis netampa *jvaizdžiu*. Užtat reikia tikro, kartais ir didelio, talento, kad sukūrus iš minties poeziją; dažniausiai išeina tik retorika, didaktika, niekam nereikalinga sueiliuota „filosofija“, socialiniai ar politiniai mokslai. Marčėnui jo pastanga nemaža dalim pasiseka. Viena priežastis yra ta, kad jis pačią mintį padarė vieno centrinio simbolio, būtent angelo, dalim:

*Ir tai, ką angelu aš vadinau
tebuvo gūsis stingdantis man kraują
iržodis kur išprievartauja
kiekvieną mano mintį skirtą Tau*

*ir tai ką angelu aš vadinau
tebuvo amžių palikimas
svaiginantis prisilietimas
prie visko ko neišmanau*

*ir tai ką angelu aš vadinau
tebuvo meilė ir gyvybė
Tavoj ugnį daiktų vienybė
kurioj per amžius gyvenau (p. 6)*

Matome: pirmoj eilėj angelas yra tas ypatingas savo paties būties pergyvenimas, apie kurį jau kalbėjome. Antra: to pergyvenimo semantiniame, „magnetiniame“ lauke žodis įgyja galią deformuoti, keisti pačią mintį, savaip tariant, „net jei ir mintis to nenorėtų“ (o mintis, norėdama likti savimi, kad ką nors reikėtų, niekada to nenori). Trečia: mintis ir

pergyvenimas susilieję kartu angelą paverčia į visos žmonijos kultūros istorijos simbolį. Šita prasme, rusų poetas Mandelštamas ir pasakė kartą: „poezija yra pasaulinės kultūros ilgesys“. Ketvirta: transformuotas momento pergyvenimas, deformuota mintis ir jų abiejų nušviesta kultūros istorija veda į moralinę dimensiją, tikėjimą, virš bet kokios minties esančią visuotinės momento sąmonės būkle. Matuojant Marčėno pasiekimą, tenka gerbti jo sugebėjimą šitaip suglaustai ir aiškiai, šitaip paprastai, nurodyti į tokius beribius žmogaus vidinio pasaulio plotus.

Toje moralinėje plotmėje Marčėnas irgi bando savo plunksną, deja, nepakankamai dažnai, nes ten jam irgi sekasi. Pažvelkim į vieną tos plotmės eilėraščių, „Judo mirtis“:

*Toros ir Rašto aiškintojai sakė kada
ateis Žadėtojo laikas praregės aklieji
kurtieji išgirs ir prabils nebyliai.
Aš akluosius mačiau kurie
sakėsi regintys darbus Jo. Aš
kurčiuosius mačiau kurie sakėsi
girdintys žodį Jo. Daugiausia
mačiau nebylių. Štai aš
aklas matau ir kurčias girdžiu štai
galų gale aš kalbu tačiau
šalia žudančio skausmo
nėra mano širdy jokios
Karalystės (p. 40)*

Pirmiausia mus apgaulia Judo sielos begalinė tuštuma visoje Senojo Testamento ir Evangelijos žadėtoje ženklų ir stebuklų pilnybėje. Tada suvokiame, kadėl būtent ši dvasios dykuma (kurion gi eidavo pranašai ieškoti Dievo) yra žudantis skausmas: žmogui būti reikia būti pilnam, sklidinam, Viešpaties gausybės. Tokia pilnuma yra ir poezija, kurią irgi galima aprašyti kaip įvykį dvasioje metaforiškai panašų į stebuklą: aklas mato, kurčias girdi, nebylys prabyla. Tada ir iškyla klausimas: ar nėra Judas savaip irgi simbolis tokio praregėjimo, kuris išduoda Raštą, vienintelę pasaulio, o ir Visatos Poemą? Yra žmonių manančių, kad būti Žodžio kūrėju yra, tam tikra užslėpta metafizine prasme, žmogaus kaltė ir nupuolimas, tolygus ragavimui vaisiaus nuo medžio žinojimo gero ir pikto. Paliksim tai be atsakymo, nes gi poezijoje tik pats klausimas ir yra svarbus.

Apmąstant šią Marčėno knygą, tenka su pasitenkinimu pastebėti, kad turime reikalo su tikru poetu, ir dar daugiau: su apdovanotu, talentingu poetu. Linkime ir tikimės jam sėkmės.

Antanas A. Jonynas

Hipiai, roko muzika, bliuzas, laisvės dvasia, Vilnius, Vakarų kultūra, vynas, meilės kalba, ironiškas šypsnyš – tokie ir panašūs dalykai pirmiausia išky-la galvojant apie **Antaną A. Jonyną** ir jo poeziją. Jonynas gimė 1953 m. Mortos Jonynienės ir poeto Antano Jonyno šeimoje Vilniuje. Miesto aplinka, stipri humanitarinė giminės dvasia, jaunosios kartos polinkis į Vakarų kultūrą ir suformavo svarbiausius šio subtilaus poeto kūrybos pagrindus.

Jonyno brendimo metais Lietuvą jau pasiekdavo nemažai Vakarų literatūros. Poetas pasakoja:

Mūsų visai kartai milžinišką įtaką padarė kaip tik tuo metu pasirodžiusi dar viena knyga – „XX amžiaus Vakarų poetai“. [...] Daug poezijos, gerai išverstos, leido ir rusai, man ypač didelį poveikį turėjo „Literatūros paminklų“ serijoje išleisti prancūzai: Baudelaire'as, Verlaine'as, Rimbaud, Apollinaire'as. Kai ką skaičiau ir vokiškai, nors, tiesa, ką nors modernesnio gauti būdavo labai sunku. Beveik neprieinama. Vis dėlto sugebėdavome kažkaip „prisigraibyti“. Dabar gal net truputį keista, kad kritus informacinei uždangai nepatyrėme didesnio kultūrinio šoko.

Jonyno karta, kuriai priskiriamas Gintaras Patackas, Almis Grybauskas, Vytautas Rubavičius, debiutavo sąstingio metais, kai viešojoje erdvėje dominavo vidutinybės, prisitaikymas, karjerizmas, apsimetinėjimas. Tos kartos poetai kiek skirtingai reagavo į visuomeninę situaciją – Patacko maištas buvo išraiškingesnis, jžūlesnis, Jonynas kūrėsi pirmiausia intymaus pasaulio autonomiją, nors kritikų ir yra priskiriamas prie „tyliųjų sprogdintojų“. Viena svarbiausių etinių vertybių Jonynui buvo nepriklausomas vidinis žmogaus gyvenimas, į kurį nuolat kėsinosi totalitarinė valdžia. Poetas tokią nuostatą suformuluoja eilutėmis: „ir kai triumfuoja beprotybė / aš nemaištauju tik rašau / žmogaus gyvenimas vertybė / vienintelė / aš nieko neprašau“.

Intymaus pasaulio tikrumas ir ironiškas santykis su aplinka – toks lydinys būdingas ir Jonyno poezijai. Jonyno karta jau nedrįsta tiesiogiai kalbėti apie jausmus, imtis tiesioginės jausmų retorikos (tos pačios kartos poetas Rolandas Rastauskas yra sakęs: „Madam / Mano įgimtų ir įgytų / Ydų sąvade / Jūs nerasite / Šito termino // Sentimentality“). Jausmų retorika, sentimentalumas Jonyno poezijoje pasirodo kaip citata, kaip kaukė, kaip stilizacija, o ne tiesioginė raiška: „mes net pasiekę apsvaigimo ribą / nedrįstame tikrų jausmų atskleisti / ir renkamės subtilią nešvankybę“ (eil. „Simetrija“). Eilėraštyje „Mylinčiųjų vynas“ romantinės meilės klišės prasideda nuo pat pavadinimo, nuo klasikinės vyno ir meilės paralelės; toliau paralelizuojami įsimylėjęliai ir paukščiai, naudojami romansų repertuarui priklausantys įvaizdžiai (atodūsiai, ašaros, taurės, bučiniai). Melancholiška eilėraščio nuotaika dera su krintančia jo intonacija.

Dviejų žmonių artumas, nors ir neįmanoma apie jį kalbėti be kaukės, Jonyno poezijoje yra viena svarbiausių temų. Intymaus pasaulio autonomiškumas buvo saugomas

*Tokia naktis, kad nežinai kur dėtis...
Ant stalo vynas, plunksna, cigaretės...
Klausausi – vėjo vargonėliai groja,
Ir taurę paimu, ir plunksna užsimoju,
Paskui rašau, ką Mūza diriguoja:
„tokia naktis, atrodo, kad esi vienas,
Ir negirdė...“ Bet girdisi už sienos,
Kaip rikteli baisiu balsu kaimynas:
Juk šitaip rašė jau a. A. Jonynas!
...Ir krinta plunksna man..ir liejas vynas.*

Juozas Erlickas, „Nenuženkt nuo akmens... Nr.13“

mėnuo, ašaringas ir sykiu saldus poeto „giedojimas“, būtina poeto ir gulbės paralelė). Saldžią, albuminę lyriką savo kūryboje rimtu veidu parodijavo ir Jonyno kurso draugas Juozas Erlickas, o Jonynas tapo jo tekstų personažu. Pats Jonynas yra išleidęs ir satyrinių eilėraščių knygelę *Toks pasaulis: mano pažinčių klubas: eilėraščiai Šiaurės Atėnams ir Visatai* (1995).

Žaidimas kaukėmis šiai kartai buvo ir gyvenimo būdas. Simbolinę reikšmę turėjo hipiška arba dendiška apranga, kontrastavusi su to meto pilkais, standartiniais drabužiais. Vienas įsimintiniausių tų laikų „personažų“ Rimas Burokas su savo bičiuliais Vilniuje žaidavo Paryžių: imituodavo ir aprangą, ir tariamas paryžietiškas manieras, įterpdavo vieną kitą prancūzišką žodį, kreipinį. Kitokios laikysenos kūrimas sutapo su domėjimusi poezija, kurioje buvo galima kurtis alternatyvų pasaulį. Poeto gyvenimo būdo, elegancijos ir Paryžiaus jungtis ironizuojama, bet ir su šypsena priimama Jonyno eilėraštyje „Viena diena Paryžiuje“. Meilės kalba ir gestai įkūnijami Paryžiaus erdvėje, o „aikštė, kurioje dar girdėti išdegęs savižudžio kraujas“, sugrąžina į Kauną (beje, vadintą mažuoju Paryžiumi), kur susidegino Romas Kalanta ir taip pakeitė visos kartos savimonę. Kuriamos alternatyvios tikrovės iliuziškumas Jonyno poezijoje visuomet turi ir tarpus, pro kuriuos matyti autentiškas skausmas arba jausmas. Klasikinio Gėtės (Goethe) eilėraščio „Mignon (Ar tu žinai tą kraštą)“ parafrazė (eil. „Ar tu žinai tą kraštą“): „iliuzinę susikuriam tikrovę // bent laikinai“.

Populiarioji kultūra ne tik parodijuojama – dalis jos tampa svarbiu šios kartos tapatybės komponentu. Džiazas, bliuzas, rokas, bossa nova – tai muzika, su kuria buvo bręsta ir kuri formavo kartos pasaulėvaizdį. Ankstesnės kartos dėmesys šiai muzikai buvo greičiau išimtis. Pavyzdžiui, Judita Vaičiūnaitė džiazu, estrados motyvus naudoja panašiai kaip ir Jonynas. Kai kurie Jonyno eilėraščiai yra parašyti džiazu, bliuzo principu, pvz., „Tuščių namų bliuzas“ sudaro trys trieiliai, kurių antra eilutė pakartoja pirmąją, o trečioji jas patvirtina arba atsako. Bliuzo pakartojimais, krintančiomis intonacijomis kuriama melancholiška nuotaika. Kaip ir bytnikų kartos rašytojai, taip ir Patackas, Jonynas patys buvo įtraukti į populiariosios kultūros terpę (kaip pavyzdį užtenka paminėti garsiąją grupės „Kardiofo-

nuo išorinio pasaulio, tuo metu tapatinto su melu, išdavystėmis, netikrumu. „Aplinkui tvyrojusi melo atmosfera skatino jaunąją kartą ironiškai ir nepatikliai vertinti išorinius dalykus, o didžiausia vertybe tapo vidiniai išgyvenimai: meilė, neviltis, liūdesys etc.“ (Viktorija Šeina).

Tai karta, kuri ne tik perima Vakarų kultūrą, bet ir ironizuoja kultūrinės klišės, žaidžia kultūros ženklais, kiču, popkultūros citatomis, pavyzdžiui, bendrakarčiai Kornelijus Platelis (eil. „Kilimėlis ant sienos“), Jonynas (eil. „Poetas tarp gulbių“) žaidžia sentimentalios poeto, kičinės, saloninės, albuminės poezijos stereotipais (raudonas vynas, liūdesys,

nas“ dainą „Kalėdų eglutė“, kuri iki šiol yra žinomas hitas).

Jonynas – ne filosofuojantis, ne racionalus, o džiazuojantis, dirbantis su eilėraščių intonacijomis, vaizdais, emocijomis poetas. Kritikai sutartinai tvirtina, kad vienas svarbiausių jo eilėraščių bruožų – melodingumas. Anot Vytauto Kubiliaus, poetas „plėtoja eilėraščių kaip muzikinę improvizaciją, grodamas garsų sąskambiais ir melodingais pakartojimais [...], lengvai pereidamas į kintančią džiazą ir bliuzo ritmiką, sukurdamas nepertraukiamo giluminio bangavimo magiką, kuri ištirpdo apriorinių nusistatymų pėdsakus“.

Ateina nuotaika, toks jutimas, kad kažkas bus, lyg ir koks ritmas atsiranda, pagauna tą ritmą, o tada pati kalba kuria...

O apskritai, ko gera, nesu iš tų žmonių, kuriems būdingas mąstymas filosofinėmis kategorijomis, nors filosofuojantys kritikai kartais įžvelgia kitką.

Antanas A. Jonynas

Siūloma literatūra: Antanas A. Jonynas, *Nakties traukinys: eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1991; Rita Tūtlytė, „Nuo maištingos bohemos iki tylių meditacijų“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 181–185; Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaista*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 181–185; Viktorija Šeina, „A. A. Jonynas ir Vakarų jaunimo subkultūros“, in: *Metai*, 2001, Nr. 7, p. 93–102; Audinga Peluritytė-Tikuišienė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai: apie naujausią lietuvių literatūrą*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 279–286.

Antanas A. Jonynas

AR TU ŽINAI TĄ KRAŠTĄ

Migdolai žydi žodžiai skrieja šuoliais
 į veidrodį atsiminimų kreivą
 girta banga sugavus laivą
 jį sviedžia tarsi kiaukutą į uolą

migdolai žydi žybsi kelio juosta
 po paukščiais lekiančiais į šiaurę
 ir peilis vandenų tarpekliuos žiauriai
 į akmenis galąsdamasis juosta

migdolai žydi: ir žudydami tuos sargus
 kurie dar saugo irstančią tvirtovę
 iliuzinę susitveriam tikrovę

bent laikinai: bet kokie neatsargūs
 tie žodžiai kurie tikisi neklysti
 migdolai žydi: jie pradėjo vysti

ATSISĖSK PO RAUDONU ŠERMUKŠNIO MEDŽIU

Atsisėsk po raudonu šermukšnio medžiu
 tamsios uogos kerus išsklaidys o naktis
 kris su lapais žemyn o sparnai išlenkti
 sušvytės tamsoje kurioje aš budžiu
 po raudonu šermukšnio medžiu

atsisėsk po raudonu šermukšnio medžiu
 susisukęs švilpynę iš lazdyno žievės
 ir garsai paslaptingi taip tave sužavės
 kaip nemokame mes sužavėti žodžiu
 po raudonu šermukšnio medžiu

atsisėsk po raudonu šermukšnio medžiu
 ir vanduo tyliai šniokš ir žuvis sumirgės
 saulė leisis ir tavo šešėlis ilgės
 ir ilgėsies kraštų nematytų svečių
 po raudonu šermukšnio medžiu

atsisėsk po raudonu šermukšnio medžiu
 tamsios uogos kerus išsklaidys iš tylos
 atplasnioje strazdai tau vienam pasiguos
 aš jų žmogišką balsą girdžiu
 po raudonu šermukšnio medžiu

KALĖDŲ EGLUTĖ

Ant kalėdinės eglutės
supas raibosios gegutės
nežinia ką jos kukuoja
nežinia ką iškukuos
šakomis keliauja voras
nuo žvakučių vaškas laša
tyška vaškas ant stalielio
su vokais neatplėštais

pakabinkit pakabinkit
ant kalėdinės eglutės
stebuklingą vėrinėlį
Arčibaldo vaizdinių
kaip per ledą lekia pelės
kaip klastingai žybsi akys
o už lango mėnuo dega
rūksta kraterių anga

į mane pro lango plyšį
žvelgia dulkinas praeivis
ir per telefono kriauklę
gaudžiant jūrą išgirstu
pasigirsta moters juokas
bet staiga garsai nutyla
ir iš radijo antenos
kalas pamažu kulka

pakabinkit ant eglutės
neramos tylos girliandą
sprangią naikintuvų tylą
užrakintą po žeme
štai nuo antkapių pakyla
tarsi sielos baltos varnos
kyla rankos atsigniaučę
jau apaugusios žieve

ant tų rankų krenta sniegas
pelenų šviesumo sniegas
šaltas sniegas kuris byra
iš akiduobių tuščių
pakabinkit pakabinkit
ant kalėdinės eglutės
baltą baltą nosinaitę
nusišluostyti akims

MYLINČIŪJŲ VYNAS

Ta pieva už kalvos nepasibaigia
linai nugrimzta į upokšnio slėnį
kur du užsnūdę krūmuos paukščiai
laimingom savo plunksnom susiliečia

jie kaip ir mes kaip du balti šešėliai
kurie lėtai per aukštą žolę plaukia
jie kaip ir mes pro vienas kitą pažiūrėję
išgirsta lyg atodūsi lyg balsą

mes geriam tyrą savo verksmo vyną
ir du žiedai ištirpsta mūsų taurėj
ir žiedlapiais sujungia mūsų lūpas

nebeišvengiamas kaip upės krantas
nėra dar mūsų mes dar nesam gimę
tačiau kažkur jau krentam

POETAS TARP GULBIŲ

Stebuklingi reklamų vitražai
atsispindi drėgnam grindiny

už raudonom užuolaidom uždengto lango
jaukiame kambary
poetas tarp gulbių

šilku išsiuvinėtos gulgės
plėšriomis akytėmis varsto poetą
juoduose tinkluose
spurda gulbių kojytės
dega vynas raudonas taurėj
spindi žėri sietynų šviesa

saldžiai gieda poetas
kad jo dalia nesaldi
ir gulbių baltieji sparnai
gula jam ant pečių

ir kai liūdnas poetas išeina
jį apšviečia jau blėstantis mėnuo
o sena susiraukusi kambario senė
iš fontano kambario viduryje
renka žvilgančias monetas
paliktas vargšo poeto

gulgės grįžta ant savų kilimėlių

SIMETRIJA

skiriu t d

Balti krūmokšniai ir raudoni medžiai
 geismų viršūnė ir atsižadėjimų slėnys
 į šį vienodą amžiną peizažą
 įrašomas ir tavo veido piešinys
 ir tu eini per mirgantį bulvarą
 dryžuotu margaspalviu megztiniu
 kažin ko genamas kažkur išvaromas
 paliekamas net priemiestinių traukinių

rūkai stovėdamas prie dansingo aikštelės
 tabakas drėgnas o širdy sausra
 kažkur virš mūsų badas maras karas
 ir nebeaišku kas prieš ką o kas už ką
 ir išvysti liepsnojančią šokėją
 paplūdimiuos sunarpliotuos vielom
 kur skausmas tarsi vienišas žokėjas
 dar pro tave turėtų prašuoliuot

ir kai kiekvieną sielą dengia skraistė
 mes net pasiekę apsvaigimo ribą
 nedirštame tikrų jausmų atskleisti
 ir renkamės subtilią nešvankybę

TUŠČIŲ NAMŲ BLIUZAS

Aš išėjau iš namų ir mano namai tušti
 aš išėjau iš namų ir mano namai tušti
 o taip, mano namai kitame pasaulio krašte

ten tarp lango stiklų ant vatos
 miega stiklo žaislai
 ten tarp lango stiklų ant vatos
 miega stiklo žaislai
 o ne, mano namai jau nebegali manęs įsileist

mano akys klajoja po priemiesčių pilkas gatves
 mano akys klajoja po priemiesčių pilkas gatves
 o taip, tušti mano namai
 laukia sugrįžtant tavęs

VIENA DIENA PARYŽIUJE

Eifelio bokšte veriantis tavo žvilgsni

fontanas ištryškęs, žodžių skaidrus mirgėjimas
 saulėj, balandžio šešėlis ant griežto cemento,
 kraujas kuris smilkiniuos skaudžiai tvinksi
 krūtinėj belaikė diena skurdus traukinys kuris
 visada reiškia mums išvažiavimą
 nukryžiuota vitražų šviesa visose notr-damose
 viskas ateina vėliau besišypsanti mano širdie
 kiekvienam savo paryžius
 nesakyk kad tau nebūna baisu kada tu esi bet kam
 pasiryžus
 ten gyvenimo aktoriai žaidžiantys savo likimą
 bet ar tu matei kada nors kaip suvirpa
 konjako taurelė rankoje
 nes patyrę kažką kažko ir netenkame

ar regėjau aš tavo akim šitą dieną
 šiam mieste niekad nelyja čia baltos nuotakos
 skraido virš aikščių aplenkdamas eifelio aštrią
 anteną
 viskas bus dar gerai nors taip lengva manyti kad
 į pražūtį savo artėjame
 bet ofelija šypsos su puokšte gėlių žengdama
 į išprotėjimą

aš numirsiu paryžiuoj ketvirtadienį lyjant
 beprotiškam lietui
 kas galėtų gražesnę mirtį pasiūlyt poetui
 dar tik skleidžias kaštonai bet tavo juokas
 brangioji skaidrus tarsi ašara
 kaip viena belaikė diena neaprašoma

štai jinai ta aikštė kurioje dar girdėti išdegęs
 savižudžio kraujas
 štai tie žmonės skubantys į kavines į namus ir
 į krautuves
 aš tik myliu tave visa kita sėna kaip leta
 nuplukdo
 visa kita nusėda kaip dumblas ant dugno

Donaldas Kajokas

Donaldas Kajokas (g. 1953 Prienuose) į poeziją atėjo baigęs studijas Lietuvos valstybiniame kūno kultūros institute. Nemažai to meto rašytojų yra iš kitų sričių, ne iš filologijos (Ričardas Gavelis, Gintaras Patackas, Kornelijus Platelis). Kajokas savo intelektualiniuose ieškojimuose taip pat nevaikščiojo tiesiais keliais. Nusivylęs materialistiniu požiūriu į pasaulį, susidomėjo Rytų kultūra, filosofija. Iš pradžių teoriškai, o vėliau ir praktiškai – iki šiol užsiima meditacijomis.

1980 m. išleidęs eilėraščių rinkinį *Žeme kaip viršūnėmis* Kajokas debiutavo su ta karta, kuri dėmesį iš lietuviškos kultūros perkėlė į Vakarų ir Rytų kultūras. Poeto kultūriniai interesai pasirodo jo eseistikoje (yra išleidęs esė knygas *Komentarai*, 1990, *Dykinėjimai*, 1999, *Lietaus migla Lu kalne*, 2002), mąstymo pakeleivių randama tarp Antikos, Vakarų, Tolimųjų Rytų filosofų, rašytojų, rusų literatūros klasikų, didelis dė-

mesys tenka šventraščiams (Biblijai, Bhagavatgytai, Rigvedai), mitams.

Kartais juokais vadinamas senu kinų poetu, Kajokas pirmiausia ir siejamas su Tolimųjų Rytų poezija ir kultūra. Šis stereotipas turi dalį tiesos, tačiau ir savaip susiaurina Kajoko poezijos supratimą. Kajoko poezija nebejotina yra perėmusi neoromantikų melodingumą, vaizdo skaidrumą, įsirašo į šiuolaikinės kasdienybės, daikto estetikos kontekstus. Į lietuvių poeziją Kajoko eilėraščiai atnešė rytietiškos egzotikos, eilėraščio lengvumą, mantrišką jo skambėjimą, išmintingą šypsniį. Tačiau nesvetima ir krikščioniškoji kultūra, eilėraščiuose nemažai bibliinių situacijų, Kristaus ir šventųjų vaizdinių. Iš Rytų išmokęs tolerancijos, galiausiai poetas galėjo apibendrinti: „Religijos jei ir ginčijasi, tai tik dėl vaizdinių, visų esmė kone identiška. Identiška, jei sugebi pernelyg nesureikšminti į šalį krepiančių smulkmenų.“

Rytietiški Kajoko eilėraščiai yra nemažai perėmę iš japonų haiku, nors tikrų haiku, atitinkančių formalius kriterijus, jo poezijoje beveik nėra. Čia svarbiausia – konkretus vaizdas, nuotaikos fiksavimas, staigus minties posūkis, nusistebėjimas. Anot Ritos Tūtlytės, „grakštus ir taupus vaizdas, visada labai konkretus tarsi koks piešinio brūknelis, nėra vienareikšmiškas, nesuvedamas į teiginį. Itin preciziška eilėraščio kompozicija“. Poetas yra kūręs ir kitų žanrų eilėraščius – sonetus, rubajatus, alegorinius, parabolinius pasakojimus („Baladė apie erškėčio šakelę“), poemas, rašęs ir verlibru.

Kajoko eilėraštis palieka švarumo, skaidrumo įspūdį. Atrodo, kad pro žodžius, pro jais kuriamus vaizdus prasiskverbia šviesa, kurios šaltinis yra už šio pasaulio. „Už regimybės ribų visuomet skleidžiasi kažkas nematoma, nenusakoma, – apie zen estetiką rašo profesorius Antanas Andrijauskas. – Būdamas neišsemiamumo simbolis, [tuštuma] įkūnija neišsakomumo, beformio, negirdimo, Absoliutaus prado esmę.“ Kalbėti apie Kajoko poeziją reiškia kalbėti ir apie santykį su pasauliu, ir apie gyvenimiškas praktikas. Menas čia tampa

savotiška meditacija, aukštųjų būties vibracijų gaudymu. Pasak paties poeto, ir savo sielos gelbėjimu.

Ne veltui eilėraščių rinktinę Kajokas pavadino *Meditacijomis* (1997). Ilgam poetiniam keliui apibendrinti pasitelkta sąvoka, apibūdinanti įvairių religijų dvasines praktikas, kontempliavimą, susikaupimą. Ramybe, harmonija, vidine pusiausvyra spinduliuoja ir Kajoko eilėraščiai, kuriuose kalbantis, jaučiantis, matantis žmogus gyvena kontempliatyvų gyvenimą – išoriškai pasyvų, o vidujai intensyvų, mąslų. Tai išminčius, ramiai stebintis pasaulį ir nesisten-giantis jo keisti (eilėraštis „Vien gėlės yra išmin-tingos“: „vakare / netgi keisdamos spalvą / jos visai nesistengia / pakeisti pasaulio“). Stebėjimas, santykis su pasauliu ir yra svarbiausia šioje poezijoje, judėjimas meditatyvaus mąstymo, asociacijų, kalbos (a)logikos keliu. Pavyzdžiui, eilėraštyje „kai ramu kai nesinori nieko“ svarbesnis įvardis yra ne „aš“, o „niekas“, svarbi būseną, kada svyruojama tarp visko ir nieko, pilnos tuštumos potyris.

Rytų kultūros patirtis užkoduoja paradoksalų santykį su kalba. Svarbiausia daosizmo knyga pradedama taip: „*Dao, išsakytas žodžiais, nebūtų Dao.*“ Poezijai, t. y. kalbos, žodžio menui, tai reiškia didžiulį iššūkį. Poetas tarsi siekia parašyti eilėraštyje, kur svarbiausia ne kalba, o tyla. Panašiai kaip senovės kinų peizažinėje tapyboje, kur svarbiausia yra tuščias paveikslas plotelis. Eilėraščio kalba paradoksaliai veda į tylą, žodžiai tik nurodo į tai, kuo patys nėra.

Kajoko poetinė kalba paradoksali, svyruojanti tarp dviejų iš pažiūros priešingų polių. Iš vienos pusės, Kajoko eilėraščiui svarbus skambėjimas, muzikalumas, kai kada jo eilėraščiai vadinami mantriškais. Pasaulio vaizdas susidėlioja pagal kalbos logiką, garsų skambesį. Stiprus estetinis pasaulio suvokimas, pasitikėjimas grožiu, taip pat ir kalbos grožiu, švarumu. Tačiau iš kitos pusės (panašiai kaip ir Nijolės Miliauskaitės poezijoje), tarsi bandoma sukurti daiktišką, kasdienišką vaizdą iš smulkmenų, konkretybių, siekiama realistiško eilėraščio vaizdo piešinio. Žliugsintis purvas ir rasos lašo perlas yra ne prieš-prieša, o vieninga ir harmoninga visuma (eil. „Vienas žmogus pasakė“). Daiktiškumo pojūtis toks įtaigus, kad kai kada Kajokas vadinamas daiktiškumo estetikos atstovu.

Po 1997 m. surengtos Algimanto Švėgždės parodos Kajokas rašė: „Kadaise norėjau parašyti eilėraštyje apie vyriškį, stovintį ant suplūkto nuožulnaus takiuko, kertančio rudėnį šermukšnyną. Ir staiga pro pat kojas be jokio garso prarieda ryškiai raudona uoga. Ir viskas. Ničnieko daugiau. Vėl ramybė, statika, rudens askezė. Beje, gal tai būtų buvęs eilėrašties ne apie žmogų, o apie uogą? Bala žino. Juoba kad ją – tokią saikingai ryškią – jau nupiešė Švėgžda: pažvelgi į ją – ir neturi ko klausti.“

Vėl už atsakymo. Pilnatvės, ramybės būseną, kai neturi ko klausti.

„Kaip kruopščiai viskas nupiešta! Kas tai – realizmas, hiperrealizmas, magiškas realizmas, minirealizmas, postrealizmas? Vargu. Jei reikėtų apibrėžti, pirmenybę teikčiau

...moralės ir meditacijos principus, kurie labai svarbūs D. Kajokui, galime vadinti jo „rytietiškumu“. Žmogaus asmenybė, jo ego yra iliuzija, vienintelis tikras tikslas – išsivaduoti iš to atgimimų rato ir pasiekti nirvaną. To, matyt, ir siekia poetas, stengdamasis kalbėti aiškiai ir paprastai, siekdamas būti laisvas nuo aistrų, nuolat atsiremdamas į tylos, kelio, kelionės motyvus.

Sigitas Parulskis

meditacinio realizmo terminui. Ar ne todėl kiekvienas daiktas toks tikras, tiesiog nerealiai realus, kad vilki dvasia?“ Eilėraštis „mano sapno sode tyliai lyja“ galėtų būti toks pat „nerealiai realus“. Išvardijami daiktai, dalykai, žmonės (savamokslis gruzinų dailininkas Nikas Pirosmenis, savo paveiksluos matęs viską „vaiko žvilgsniu“), į viską žvelgiama vienodai, niekas neiškeliama, nesureikšminama. Garsiniai sąskambiai tokį išvardijimą leidžia suvokti beveik kaip natūralų ir tikslų – daiktai dėl panašiai skambančių pavadinimų atrodo esantys kaip tik savo vietose, tiksliai atrinkti, sudarantys neišardomą visumą.

Po rinktinės *Meditacijos* pasirodžiusiuose naujuose rinkiniuose *Mirti reikia rudenį* (2000), *Karvedys pavargo nugalėti* (2005) ir *Kurčiam asiliukui* (2011) Kajokas linksta į rūpesnį, neva nemokšiškesnį (eil. „kirvio darbas“), nenudailintą, nepoetinį kalbėjimą. Rاندame mažiau rytietiškų stilizacijų, daugiau „dienoraštiškų“ įžvalgų, eseistinės stilstikos. Išsigrūnina principas, kurį galima apibūdinti eilute: „tiesiog ramiai su meile užrašyt“. Į eilėraščių įsileidžiamos frazės, patyrimai tarsi specialiai neperdirbami, o pateikiami be didelio lanksto, tiesiai (eil. „Augustinas, Anzelmas, Tomas Akviniētis, Descartes’as, Kantas etc.“). Abstrakcija dažnai prasidedantis eilėraštis pabaigoje atsiremia į paprastus, konkrečius dalykus. Eilėraštis „Velykos“, panašiai kaip Gintaro Grajausko „Neeilėraštis“, paremtas užrašymu, dokumentiškimu (netaisyklingas vaikų raštas).

Vėlyvesnėje poezijoje Kajoko požiūris į kalbą rodo tam tikrą susitaikymą: „kadgi ištrėmė mane rudenio į šią lietuvių kalbą / tebūnie“ (*Mirti reikia rudenį*). Negalima būti kitur, tik tokiaime laikiname „kalėjime“ – gimtojoje kalboje. Iš susitaikymo kyla kalbinio laisvumo pojūtis, atsiranda kajokiškų leksinių naujadarų, paradoksaliai sutelkiančių priešingas, neapibrėžiamas reikšmes: pasineklausinėjama, partolsta, „padru, geliuok“.

Kajoko poezijoje nėra priešpriešų tarp grožio ir negrožio, kasdienybės ir stebuklo, dieviškumo ir žmogiškumo. Paprastuose dalykuose poetas sugeba įžvelgti tai, kas nepaprasta, stebuklinga, tačiau ne mažiau tikra ir iškalbinga.

Siūloma literatūra: Donaldas Kajokas, *Meditacijos: rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1997; Viktorija Daujotytė, *Esė apie poeziją ir esimą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 105–128; Audinga Peluritytė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 79–115, 213–222, 287–297.

Donaldas Kajokas

Artėjame, ir vandeniu skaidriu
be garso slysta lengvos mūsų valtys,
ir tik žuvėdros vėjuose suveltos
mus pasitinka mėlynu būriu;
Ir jų klyksmas skamba ausyse,
ir jau jaučiu vėjuotą tavo ranką,
tačiau dvi tuščios valtys prasilenkia,
nes mes tik atsispindime jose.

BALADĖ APIE ERŠKĖČIO ŠAKELĘ

Gyveno kartą senelis
išminčius didelis buvo
galim sakyti atsiskyrėlis
visai arti šventumo

daug metų vienas praleido
trobelėje vidury miško
mito žiogais ir uogom
miegojo ant eglėšakių

kartą ankstyvą žiemą
jisai su aušra pakirdo
ir pro duris jau ėjo
atlikti savo reikalo

bet vos tik jas pravėrė
tarpduryje sustingo:
baso žmogaus pėdos
driekės sniegu link durų

kas čia galėtų būti
pamanė šventas senelis
naktį lyg negirdėjau
kad kas vidun prašytųs

o pėdos ėjo iš miško
ir baigėsi ties durimis
tad grįžo senelis į trobą
gerai ją apžiūrėjo

tik niekur žmogaus nerado
nei gyvo nei numirusio
erškėčio šakelė palovėj
o šiaip – tuštutėlė trobelė

bet pėdos vedė link durų
atgal į tankmę negrįžo
lygu aplink trobelę
švarus baltutėlis kilimas

ir ėmė galvoti senelis
galvojo ilgai ir kantriai
ir taip visą dieną galvojo
o vakarop išsigando

ateiti kažkas atėjo
išeit lyg ir nieks neišėjo
tad kur kas galėjo dingti
ką reiškia erškėčio šakelė

galvojant atėjo pavasaris
nutirpo sniegai išgaravo
su jais ir basojo pėdos
lengviau atsiduso senelis

tačiau jis nuo tol neišmano
katrą gi save mylėti –
ar tą kurs pėdas pamatė
ar tą kurs nematė įėjusio

prarado senelis ramybę
prarado beveik ir šventumą
dienąnakt su kažkuo kalbasi
net ir vienas būdamas

o jei reikalas prispiria
trumpam išeit iš trobelės
net per karščius didžiausius
neina į lauką basas

tik vieną metų naktį
kai iškrenta pirmosios snaigės
senelis išslenka basas
ant sniego ir eina atbulas

paskui grįžta kaip vaikas
į tas pačias pėdas taikydamas
ir užmiega ramus palovėj
su erškėčio šakele rankoje

o rytą kaip ir tajį kartą
eglišakių lovoj nubunda
ir pasiražęs eina
atlikti savo reikalo

bet vos tik duris praveria
tuoj tarpdury sustingsta –
baso žmogaus pėdos
driekias sniegu link durų

ir grįžta senelis nuo slenksčio
parpuola palovėn ir ieško
ir ieško ir verkia o varge
nebėr erškėčio šakelės

kai ramu kai nesinori nieko
kai jau viską regis ir turi
leidžias lengvas ilgesys gal sniegas
sidabriniam gruodžio pajūry
tau į delnus –
štai ir jį turi
o ramu lyg neturėtum nieko

mano sapno sode tyliai lyja
asiliukas slyva pirosmanis
vaiko žvilgsnis ir lauko lelijos
štai ir visas gyvenimo menas

VALTIS TARP MEDŽIŲ BALŲ

mano valtis prikritus žiedų
tyliai plaukia į deltą išplitusią
plaukia valtis tarp medžių baltų
jau toli nuo kitų atsilikusi

jie tolyn ir tolyn nuo manęs
vis tyliau krykščia iriasi barasi
vis tyliau bedainuoja dainas
kaip vergai kad dainavo galerosė

ir nutyla visai – tarp žiedų
plaukia valtis į deltą išplitusią
tyliai plaukia toli nuo kitų
taip toli kad net neatsilikusi

VIRŠ KOPŲ RAMUS TEKA MĖNUO

virš kopų
ramus
teka mėnuo
taip
tuščia
many
daug vietos
šiam
vaizdui

VELYKOS

Trijų saujų smėlio kauburėlis; kryžiukas,
padirbtas iš negrabiai perlaužtos karklo
vytelės; sąsiuvinio lapo skiautė, pridengta
apibraižytu permatomos plastmasės gabalėliu,
žodžiai (raudonu tušu):

„Če palaidotas vabaliukas
Jyy palaidojo Kotrina Saulius Jieva“

Patys, aišku, ir nugalabino.

PROVINCIJOS VAIZDELIAI: W BLEIKAS

1.

w bleikas tikino kad žemė yra plokščia

2.

suvaikėjęs mano senelis pasakojo kad jis
iš mūšio lauko išnešė sužeistą leniną
pasigyriau apie tai istorijos mokytojai o
ji liepė sėstis ir nieko nepasakė tartum
nė neišgirdo dabar ją suprantu o gyvenimas
ką – kur padeda tave ten ir sėdi, steni

3.

pradėjau poezijoje neišsitekt (neva neišsitekt)
tad ji užsigavo ir temstant atsuko nugarą zenas
nepasitiki kalba lygiai kaip kabalistai ja
pasitiki atseit ji ir pasaulis sutverti pagal
vieną principą o dts sako kad kalba pats
nepatikimiausias daiktas kurį kada nors
sugalvojo žmogaus protas bala žino bet visiškoje
tamsoje geriausias vedlys vis tiek yra akklasis

4.

kadgi ištrėmė mane rudeniop į šią lietuvių kalbą
tebūnie: giliai giliai už širdies centro maža
kibirkštelė plieskelė žydra vibruojanti gelmė
žmogiškosios Dievo formos užuomazga adventus
kai keisti daiktai nutinka laiko sekai – prienų
turgely atsikandi obuolio ir svarstai kąsti ar ne
nes obuolys dar sveikas o jurginas išriečia sprandą
ir žvengia

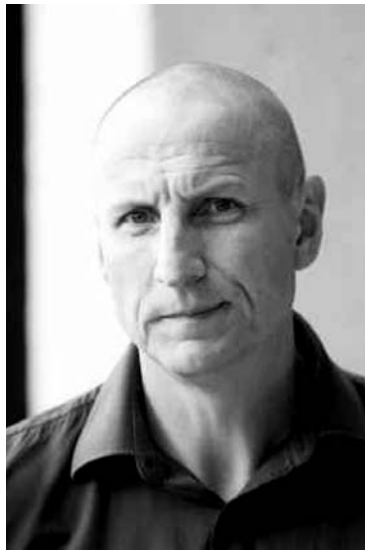
5.

sapnas: liesas mano senelis rusų kariuomenėje
basa koja bando atiduoti pagarbą stenėdamas
stengiasi prinešti ją prie smilkinio pradėdu
juoktis nuo savo juoko nubundu kas tau ko
verki klausia žmona sakau aš juokiuos

6.

taigi w bleikas teigė kad žemė plokščia galvoju
jis svarstė šitaip: mums tik atrodo kad žemė
plokščia kaip ir mūsų kerėpliškam protui
tiktai atrodo kad ji apvali abi išvados
vienodai klaidingos tad geriau tikėti naivia
regimybe negu sudėtingu melu arba naiviu melu
negu sudėtinga regimybe w bleikas buvo kietas

Sigitas Parulskis

Sigitas Parulskis (g. 1965 Obeliuose, Rokiškio r.) – poetas, dramaturgas, eseistas, prozininkas, vertėjas, literatūros kritikas. Debiutavo eilėraščių rinkiniu *Iš ilgesio visa tai* (1990), antrasis rinkinys *Mirusiųjų* (1994) pelnė prestižinę Jotvingių premiją. Savotiškas jo pratėsimas buvo *Mortui sepulti sunt* (1998), o po ilgos pertraukos pasirodęs rinkinys *Pagyvenusio vyro pagundos* (2009), keitęs poetinio kalbėjimo kodus, buvo sutiktas gana prieštaringai. Pirmoji pastatyta pjesė *Iš gyvenimo vėlių* (1995) buvo paremta Basanavičiaus surinktomis lietuvių liaudies pasakomis (kuriomis taip žavėjosi ir kitas literatūros maištininkas – Kazys Boruta).

Populiarumą Parulskis pelnė kaip romanų autorius, eseistas, interneto puslapių skiltininkas (romanai *Trys sekundės dangaus*, 2002, *Doriforė*, 2004, *Murmanti siena*, 2008, *Vėjas mano akys*, 2010; esė rinkiniai *Nuogį drabužiai*, 2002, *Miegas ir kitos moterys*, 2005, *Sraigė su beisbolo lazda*, 2006, *Prieš mirtį norisi švelnaus*, 2011).

Literatūros pasaulyje susiformavo sarkastiško, ironiško, kandaus rašytojo ir žodžio įvatą nevyniojančio kritiko Sigito Parulskio, lietuvių literatūros *l'enfant terrible*, įvaizdis. Poetas Liudvikas Jakimavičius pasakoja, kaip po literatūros vakaro „viena literatūros mokytoja, teikdama man puokštę chrizantemų, pasakė: „Kaip gerai, kad jūs nerašot kaip Parulskis“. Paklausiau, kuo gi tas Sigitas nusidėjo, o toji argumentavo, kad Parulskis mūsų literatūroje yra visų šlykštnių simbolis, kad jo poezija galima gąsdinti vidurinių klasių mokinį, kurie sutemus bijodami Parulskio neina mišku namo“. Pagrindas susikurti tokiam įvaizdžiui yra Parulskio estetika, kurią galima lyginti su bjaurumo arba negatyvumo estetika, jo dėmesys kasdienybei, kūniškumui, vulgarumui ir obsceniškumui. Nors tokia estetika turi senas tradicijas liaudies kultūroje, karnavaluose, įvairias formas įgauna burleskose, švankose, anekdotuose, satyrose bei karikatūrose, gali būti natūralizmo dalis, dažnai, ypač mokykloje, literatūra dar pristatoma kaip gražių žodžių, malonių vaizdų ir teigiamų personažų paveikslų šaltinis. Ar Parulskio bandymas ardyti ir rodyti kitokią, ne tokią gražią gyvenimo pusę tėra paaugliškas noras daryti viską atvirkščiai, ar gali turėti ir kitų paaiškinimų? Ar šis šokiravimas ir tabu laužymas savitiksliis?

Parulskis, įstojęs į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių filologijos, po pirmo kurso buvo paimtas atlikti karinės tarnybos į sovietų armiją, tarnavo desantininku Rytų Vokietijoje. Turbūt tai viena svarbiausių biografinių patirčių, įvairiomis formomis pasirodančių eilėraščiuose, eseistikoje, prozoje. Sovietinėje armijoje patirtas pažeminimas, nežmoniški santykiai tarp kareivių neleido lengvai tikėti humanistiniais, religiniais ar kitokiais idealais – joje iš žmogaus likdavo kraujuojanti mėsa. Žmogaus galios, gyvuliški instinktai nebegalėjo būti suvokti kaip lengvai sukultūrinami. Parulskis vienoje ankstyvųjų esė apie šią patirtį rašo: „Čia egzistuoja pažeminimo menas, menas mušti, menas užmušti,

sunaikinti. Dvidešimto amžiaus devinto dešimtmečio vidury, kai visos žvaigždės jau nučiuopinėtos, kai transplantuojami vidaus organai, širdys, kai visa Azija jau pavažinėta po kosmoso begalybes, čia, TSRS armijoje, dedasi tokie dalykai, kurių viduramžiai pasidrovėtų“.

Parulskio kūryboje pasirodo „civilizacijos pasiekimų“ atžvilgiu skeptiškai nusiteikęs žmogus, įtariai žiūrintis į viską, kas galėtų būti pavadinta humanizmu, kultūra. Žmogus čia visų pirma yra kūnas, mėsa, kelių chromosomų kombinacija, gyvenanti iliuzijų, religijos, kultūros nuolaužose (eil. „Pelytės atminimui“). Šią savijautą Parulskis yra pavadinęs posthumanizmu ir įžvelgęs ją Ričardo Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės, Jurgio Kunčino kūrinuose. Savo prisiminimais apie armiją Parulskis patvirtina ir tremtinių atsiminimuose fiksuojamą patirtį – civilizacijos, kultūros luobas labai greitai nukrinta ir žmogus atsiduria grynai biologiniame, fiziologiniame lygmenyje: „Ir staiga pasirodo, kad žmogus yra nulis. Visos knygos, homerai, istorijos ničnieko nereiškia, tiesiog neįeina į tą vertybių sistemą. Svarbu tik košė, duona, sviestas, miegas“.

Taigi nebėra savaime suprantamų, iš anksto priimtinių visuotinių vertybių patirties. Žmogus lieka nuogas prieš žiaurią tikrovę ir turi pats susikurti gyvenimo motyvaciją, nes, anot cituojamo Sigito Gedos, „kažkas yra pasaulį be manęs“. Nors Parulskio eilėraštis, kaip teigė Vytautas Kubilius, „tebekrauna sau lizdą iš agrarinės kultūros šakelių (užmaišyta duona, kiaulės skerdimas, juodas dirvonas, aitrus arklio kvapas), tačiau kur kas stipriau išgyvenama situacija, kai nebegalioja buvusios visuomeninės sutartys, tradicijos, gyvenimo formos nebėra organiškai perimamos. Parulskis savo eilėraščiais tarsi aukoja paskutinį ritualą kaimo darbams ir gyvenimo formoms (plg. su Romualdo Granausko *Jaučio aukojimu*), visa tai susigrąžinti nėra nei vilties, nei prasmės. Visuomeniniame ir literatūriniame gyvenime trūkinėja dialogas, stringa komunikacija: „Vien draiskalai, gabalai, citatos, niekas nebelimpa į vienį. [...] Nėra dialogo tarp vadinamųjų kartų: to, ką rašo jaunimas, vyresnieji nebesupranta, o ką šneka pastarieji, jaunimas nebegirdi. Tarsi galutinai būtų nutrūkę kažin kokie bendruomeniniai ryšiai tarp žmonių, tarp rašytojų, kurie, irgi žmonės“.

Trūkinėjančių ryšių jausmas, nepasitikėjimais išankstiniais, kitų priimtais atsakymais (o sykiu jų ilgesys) galėtų paaiškinti ir komplikuo tą santykį su grožiu bei kitomis dviem klasikinėmis vertybėmis – tiesa ir gėriu. Grožis tegali būti gražus paviršius, o po juo – purvina, nepatogi tiesa. Tiesą (teisingumą) keičia tikrumas, dvasingumą – kūniškumas, tačiau jų nepaneigia. Parulskiui kūniškumo perdozavimas bičiulio tapytojo Šarūno Saucos paveiksluose perša „mintį, jog yra kitas poliūs, priešinga kūniškumui substancija“; panašiai galima galvoti ir apie paties poeto eilėraščius, kai kada pasižyminčius „švytinčiu materialumu“. Todėl derėtų kalbėti ne tik apie bjaurumo estetiką, bet apie grožio ir bjaurasties įtampas, nevienareikšmius santykius. Pasiremiant proziškos, šurkščios poezijos tradicija (lietuvių literatūroje dažniausiai vedamos iš Kristijono Donelaičio), varijuojama įvaizdžiais, priešinančiais poezijos „gražų žodį“ ir tikrovę, kuri negailėstingai viską apverčia, sugriauna iliuzijas ir žmogus atsiduria prieš abejingą gamtą ir mirties faktą.

Tikra abejonė, nuoširdus (žinoma, nuoširdumas visų pirma turi būti sukurtas) neigimas, cinizmas (nors man labiau patiktų kinizmo sąvoka) yra kur kas geriau nei mechaniškas vertybių teigimas.

Sigitas Parulskis

*Literatūroj vienintelis dalykas
liko – autentiškas žmogaus grožis,
skausmas, ilgesys, visos senos kaip
pasaulis vertybės, kurios talento dėka
turi, privalo (nes negali būti kitaip)
susirasti ir adekvačias formas.*

Sigitas Parulskis

Parulskio kūryboje nesimėgaujama tokiu vertybių sutrikimu, atvirščiai – juntamas skausmas, šaukiama iš siaubo ir tas ekspresyvus šauksmas atrodo tikras, autentiškas. Viena didžiausių Parulskio kūrybos vertybių – autentiškumo liudijimas. Tikra šiuo atveju tai, kas nupurto, sukrečia. Neretai Parulskio eilėraščiai padvelkia šalčio, tuštumos, kartais beprasmybės išgyvenimu ir tuo pat metu paradoksaliai įgyja vertę. Kova su stereotipais, banalybėmis, klišėmis, įprastomis mąstymo formomis, kolektyvinėmis santykio su

pasauliu, Dievu, kultūra formomis akivaizdi ir pasaulėvokos, ir stilistiniame lygmenyje. Mindaugas Kvietkauskas Parulskio tekstuose įžvelgia didelę įtampą nerašyti „literatūriškai“, „neįsileisti kokių nors aptakių, kolektyvinės stilistikos siūlomų išeičių“ – tai yra apibūdinęs kaip romantinę įtampą. Maištingumu, autentiškumo siekimu, bjaurumo estetikos nonkonformizmu Parulskio tekstai, be abejo, turi romantinės dvasios. Parulskis sukuria savotišką „neornamentuotos kalbos“ variantą, išreiškiantį nuolatinį vienatvės, baimės ir savo vietos neturėjimą, pasmerktumą benamystei, kuris išgyvenamas panašiai kaip ir egzodo poezijoje. Pasak Brigitos Speičytės, „Parulskis pasirodo kaip vėlyvas nužemintųjų generacijos palikuonis, turįs atlikti būtinąjį charakterį sovietmečiu lietuvių poezijoje užsikonservavusiai tradicinei tautinei kultūrai“.

Mirties apmąstymai – Parulskio kūrybos teminis centras. Mirtis nuplėšia kaukes, mirtis yra vienintelė nekintanti vertybė, mirčiai priklauso tiesa („nes tiesa tepriklauso numirėliams“). Eilėraštyje „Subjektyvi kronika“ vardijamas mirusių žmonių „katalogas“, kuris liudija, kad gyvenama su mirusiais, kad žmogus pats yra pilnas mirties („pilni plaukai mirties“), brandinantis savyje mirtį, priklausantis mirštančiųjų bendrijai, o svarbiausias jo požymis – nuolatinis mirimas. Eilėraščiuose varijuojamos Kristaus nukryžavimo, Izaoko aukojimo, savo paties ir kitokios mirties scenos jungiamos su buitinėmis, su ekspresyviai tapomais gyvulių skerdimo vaizdais. Net paprasčiausias leidimasis į rūšį agurkų tampa nužengimu į požemius, o valgymas, kaip seniausiuose mituose, tampa gyvybės ir mirties rato alegorija. Lietuvių kultūroje sakralus žemės motyvas pasirodo kaip mirties, mirusiųjų arba ryšio su jais vieta („žemė tarytum mirtis švari“). Parulskio kūryboje metafizika, ryšys su anapusybe nukreipta ne aukštyn, o žemyn – gilyn į žemę krintančia trajektorija. Nesvarbu, ar tai būtų tik burokų rovimas (eil. „Žemė švari“), ar laidotuvės.

Parulskio poezijos žmogus kenčiantis, pilnas prieštaravimų, negalintis nieko galutinai išspręsti, „piktas ir nelaimingas / priteršęs daugiau, nei atnešęs šviesos / į šitą belangį mirimą“. Į žmogų kartais pažiūrima „gamtos akimis“, be jokio kultūros sluoksnio, ir žmogus pasirodo kaip „mėsa tvankiame ir tamsiam kambary“ (eil. „Apraudojau gražų žodį“). Tačiau poetinio kalbėjimo motyvacija – stiprus ilgesys. Žmogus Parulskio kūryboje suvokia gyvenęs toli gražu ne rojuje, ne gražiame atviruke, jis yra savotiškai pasmerktas netobulumui, tačiau šviesos, švaros, susikalbėjimo ilgesys (kad ir beprasmiškas, desperatiškas) nedingsta (eil. „Žodžiai sidabras“, „Išsunkta“).

Siūloma literatūra: Sigitas Parulskis, *Mirusiųjų*: eilėraščiai, Vilnius: Baltos lankos, 1994; Rimvydas Šilbajoris, „Poetų pokalbiai su Dievu“, in: *Kultūros barai*, 1995, Nr. 11, p. 29–34; Brigita Speičytė, „Žiemos poetiniai balsai“, in: *Naujasioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 184–186; *Pokalbiai su Sigitu Parulskiu*, parengė Laimantas Jonušys, Vilnius: Alma littera, 2009.

Sigitas Parulskis

APRAUDOJAU GRAŽŲ ŽODĮ

aš guliu po klevais ir galvoju, o kai reiks numirti
ką norėčiau sutikt paskutiniame žemės kely
gal medžius, kai jie raunasi plaukus įnirtę
rudeninguos laukuos, kai lietaus atsigint negali

aš guliu ir jaučiu, mano kaulus sniegynai apkloja
slegia raumenį rausvą žemės kūno sunki geležis
duobkasys braukia kaktą ir vėl kirtikliu užsimoja
į akiduobę juodą – balto sniego grumsteliai maži

aš guliu ir matau: didis gandras ant žirgo atjoja
tamsios plunksnos sparnuos, akyse debesų kamuoliai
melsvas sliekas per galvą vinguriuoja į pūvantį rojų
gražtas gremžia kamieną ligi kraujo, lig sielos – giliai

kaip gražiai pasakiau! bet štai tėvas į kambarį žengia
kiek prilipę prie batų, neša mėšlo iš tvarto žmogus
ką dabar čia krapštais, kraipo galvą, suprasti jis stengias
o man gėda parodyt, bet nuslėpti taip pat nesmagu

tėvas grįžta prie arklio, nukrypuoja pro žemą pašiūrę
sėdžiu aš kaip kvailys, negaliu daugiau nieko daryt
senas klevas pro langą girgždėdamas žiūri ir žiūri
kaip vaitoja mėsa tvankiame ir tamsiam kambary

DANGAUS DURYS DAŽYTOS

tėvas, ak tėvas sumanė statyt
tualetą, kad būtų sėdėt patogų
už tvarto kampo, prie malkų
pašiūrės, o durys į ežero pusę
sukalęs tupyklą tėvas kalbėjo
eik dabar, motin, matuotis
man tai kaip tik, man nereikia
jau nieko, o kaip, mano žmonės, bus jums
motina sakė, rakščių gal per daug
čia, juokėsi tėvas, turėsit ką veikt
šūkčiojo sesė, skersvėjis traukia
braukia per stuburą vėjas lyg pjūklas

gal per siaura dar skylė būtinoji
gal dar išpjaukim per porą pirštų
gal dar išpjaukim, pritaria tėvas
dar paobliuokim, kaip stalas bus

tėvas, ak tėvas pastatė namelį
kvepiančios lentos, durys dažytos
darbą padaręs, šypsosi tėvas
svietui margajam ant kelių tupiu

DANTŲ GENEZĖ

Tėvas kaip Dievas per
lauką atėjo, pakaustykim
žemę, sako, sūnau

Kaustėm pakaustėm kraujas
tekėjo, prakaitą braukėm
pasėjom pupas

Augo išaugo medis
medinis, o ant to medžio
motina sėdi

Skynė nuskyne motiną
tėvas, įkėlė į medį
gražų mane

Kilo pakilo žemė
įpykus, spyrė į sūnų
medį nulaužė

Tėvas kaip Dievas rėkia
nugriuves, motina medį
į vystyklus supa

Ėjo nuėjo motina
tėvas, medį nuvilko
laukais tuščiais

Sėdžiu ant kelmo pasagą
čiupdamas, dantys man byra
pasėsiu dantis

MYLĖK, DIEVE

mylėk, Dieve, slyvų kisielių –
ir ne tik, ne tik – ir mano sielą

mylėk, Dieve, prie kelio ievą –
ir ne tik, ne tik – ir mano sielą

mylėk, Dieve, žmogelį mielą –
ir ne tik, ne tik – ir mano sielą

mylėk, Dieve, ir mano burną
Kristaus kūno smirdančią urną –
ir ne tik, ne tik – ir mane durną

ŠALTIS

su motina
kartu su motina

žengiau į požemius
į rūšį raugtų agurkų

statinėj sudrumstusi vandenį
pelėsisiais apėjusį skystį
motina sakė

ale šaltas vanduo
šaltas vanduo sakiau aš

ir iš kur šitoks šaltis
toks šaltis kad atima ranką

gal iš tamsos
iš nakties ar iš žemės

iš žemės

po žeme bus šalčiau

TARIAMAS SUGRIŽIMAS

buvo spalvis, sugrižęs, žemė virto į kaulą
 žvangėjo atbukęs lietus, lapai virto į mėsą
 virto į drumzliną akį, ką laikė ežerų saujos
 protėviai, burnas prakrapštę, alsavo į sutemas vėsą

žmogystos rausė duobes, tąsė bejėgius akmenis
 plačiai užsimoję, skaldė stiprėjantį vėją
 lindo šešėliai iš žemės, tvirtėjo jų ašmenys
 palei dangaus geležinkelį aikčiojo perpjautos vėlės

buvo nelaikas ir nevieta čia sugrižti
 rudeniui grįžti ir žiemai: jau buvo ruduo ir žiema
 minios prie tvartų laukė skerdienos ar Kristaus
 badoma kryžiais tvinko padangė žema

laikas poezijai skirtas, laikas kalbėti nežodžiais
 laikas pasverti lapus, laikas tylėti kapus
 laikas girdėti vienuotę: ilgai, be patoso, bet godžiai
 laikas, kol mirusieji šviesą ir tamsą užpūs

paguodos, naudos nesurasi į lapkritį žengęs
 nieko nereikia, kad stuburas remtų skliautus
 laikas beraštis, jo vidury išsirengęs
 Viešpaties medis juoduoja. Tau tik vaidenas – kad tu

tau tik vaidenas, kad eilės, tau tik vaidenas
 kad amžinybė, kad meilė, kad neapykanta, menas
 kad pasmerktas, kad atsakingas, kad reikalingas, kad senas
 Dieve, kaip pūsdamas šautuvo vamzdį, kaip angelas stena

ŽEMĖ ŠVARI

rovėm nurovėm buroką
 lauką, aštrūs drakono
 dantys
 pašėręs širmąją palaimino
 tėvas, klaupkim

klūpom sukļupom, buroką
 krūvos, lapai rasoti
 šaknys žemėtos gervės
 nugirgžda dangum

blykčioja ašmenys, nugaros
 drėksta, rankos pavargę
 sąnarius gelia
 niaukstos padangė

žalias geltonas dega
 altorius, tirpsta kaip
 žvakės buroką krūvos
 dangų atleidžia ašaros
 srūva, kinkyk tėve
 arklį, važiuosim namo

keltas duobėtas kaip motinos
 veidas kaip tėvo rankos
 vėjas šiurkštus, sukasi
 sunkiai ratai per purvą
 žemė tarytum mirtis švari

IŠSUNKTA

kad galėčiau šitą įniršį, šį įkvėpimą, šitą
 nuostabą suvartyti žmonėms, mano šeimai, pasauliui
 į naudingą, į būtiną formą, kad galėčiau
 negaliu, esu silpnas ir trumparegis
 visą gyvenimą išpuštęs niekais
 visą brangų, visą Viešpaties skirtą laiką
 iššvaistęs grumtynėms su pinigais, su geiduliais ir tuštybe
 kad galėčiau, o kad galėčiau
 visa tai, ką patyręs, išlieti į amžinas
 formas, nors į akimirksnio nušvitimą, kad galėčiau
 negaliu, esu piktas ir nelaimingas
 priteršęs daugiau, nei atnešęs šviesos
 į šitą belangį mirimą

PELYTĖS ATMINIMUI

melsvoje, ne žydroje
 vonioje (ją nuomoju kartu su
 kitais buto tarakonais ir langu į
 Rytus) radau mažą
 pilką pelytę, abu buvome išsigandę

ji čia pateko per ventiliacijos
 rankovę, aš kaip ir visi kiti
 iš keleto chromosomų kombinacijos

tai įvyko antrąją Velykų dieną, iš ryto
 ir mintis nuskandinti pelytę
 atrodė šventvagiška
 prisikėlimo akivaizdoje

į ašotį įvaręs, išnešiau ją
 į lauką, paleidau, lydėjau žvilgsniu
 greitai sprūstančią pumpurus sukrovusių
 alyvų link
 jau nusigręždamas, verdamas duris
 per petį
 jaučiu iki šiol
 kaip sujaudino bundančią žolę
 liesas katino šešėlis

ŽODŽIAI SIDABRAS

Kur nors vis tiek surasi lenktą ragą
 kuris atvertų širdžiai mielą balsą
 nereikia niekur eit, važiuoti, belsti –
 surinkt skaičius, laiku atgauti žadą
 tarsi šauki, bet vis neatsiliepia
 kol pagaliau – ragely halsas:
 – taip, klausau...
 dar veršis negimė, anksti dar pjaut...
 (palėpėj
 kedenas žiurkių legionai, mėsa ne pardavimui, sau...)
 – o kiaulė ar riebi, pargriaut užteks sveikatos?
 – ne, šūdas... per pirštą lašiniai, netikę metai
 kaip katinas išdvėsus, groblai matos...
 – kaip jūsų sveikata?
 – po truputėlį krutam...
 kai karvė atsives, savaitę dar palauksim
 kad veršis paūgėtų, mėsa tvirtesnė būtų
 ir peilį po kaklu...
 – tai bus gražių paveikslų!..
 bet gailestis... užuojauta... juk gyvulys – jis gyvas –
 o dar negimusiam jau nuosprendis paskelbtas
 – žmogus kaip žmogų skerdžia, pažiūrėk... ne dyvas
 kad gyvulį... jis valgomas, todėl nekaltas
 – o kaip orai, ar ledą jau nuvarė?
 sula turėtų sunktis kibirais...
 – taip, įšalas gilus, bet dangų lyg uždarė
 dar laikos ledas, nelyja – negerai.
 – bet sniego jau nėra?
 – nebėr, maknosim purvą...
 – ir kraujas su purvu... ant sniego lyg gražiau
 kai iš pusnies galva į dangų kaip iš urvo
 mažom akutėm spokso... o veršis... nežinau
 – o ko čia nežinot... mėsa ir tiek, į skrandį
 – bet gaila vos tik gimusio...
 – savaitę dar palauksim...

po to – tyla, nes žodžiai, jie neranda
 teisingo kelio, tyla... tyla – ji auksas

Gintaras Grajauskas

Gintaras Grajauskas (g. 1966) gimė Marijampolėje, mokėsi Stasio Šimkaus aukštesniojoje muzikos mokykloje, studijavo Lietuvos valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultete (Džiazo katedra), dirbo radijo ir televizijos, vėliau dienraščio *Klaipėda* redakcijoje, šiuo metu yra Klaipėdos dramos teatro literatūrinės dalies vedėjas. Gyvenimas ir darbas uostamiestyje tapo svarbia rašytojo tapatybės dalimi, formuojančia literatūrinių procesų stebėtojo iš šalies jauseną.

Įgytas muzikinis išsilavinimas buvo „įdarbintas“ scenoje – Grajausko diskografija mažai nusileidžia bibliografijai. Su bliuzroko grupe „Kontrabanda“ yra išleidęs tris albumus („Kontrabanda“, 1993; „Terroras“, 1994; „Blūdas“, 1995), o su „Rokfeleriais“ – du („Puse lūpų“, 2001; „Cinkas“, 2003). Rašo tekstus dainoms, jas atlieka, groja bosine gitara.

Grajausko kūryba yra vienas įdomesnių pavyzdžių, kaip poezija reagavo į pasikeitusią situaciją griuvus Sovietų Sąjungai, kai prasmės nebeteko užfišruota ezopinė kalba, kai buvo galima laisvai aptarinėti visas gyvenimo temas, o žmonėms politika arba pats gyvenimas tapo kur kas svarbesni nei tiesos ieškojimai literatūroje.

Pirmajame Grajausko eilėraščių rinkinyje *Tatuiruotė* (1993) sureikšminamas estetinis eilėraščio pasaulis, kuriama autonomiška erdvė, turinti savo taisykles. 1995 m. pasirodęs eilėraščių rinkinys *Atsiskyrėlio atostogos* buvo naujas posūkis lietuvių poezijoje. Iš 31 eilėraščių sudarytas rinkinys, iliustruotas dailininko Andriaus Jankausko piešiniais, gali būti perskaitytas kaip komiksas. Eilėraščiuose atsiranda kasdienės kalbos intonacijų, siužetiškumo užuomazgų, sukuriamas Santaliučijos personažas (plg. su Marcelijaus Martinaičio Kukučiu). Tuo metu kritika priekaištavo dėl pernelyg paviršutiniško žaidimo, tačiau būtent tariamo paviršutiniškumo kryptimi vėliau suko poezija. *Atsiskyrėlio atostogose*, kaip ir vėlesniuose Grajausko rinkiniuose, varijuojama naujais, popkultūrai priklausančiais žanrais. Komiksas, anekdotas, įvairios istorijos, pasakojančios kasdienius nutikimus, grąžino į poeziją siužetiškumą. Puikiai naudojamasi anekdotams būdinga poetika: trumpas, taiklus, šmaikštus, ironiškas žodis, lakoniška forma ir efektas, sutelktas pabaigoje, paskutinėje eilėraščio eilutėje, ir tam tikras kalbos vitališkumas, šnekamosios kalbos lankstumas, kuris būtinas, kad anekdotas būtų gyvas, efektingas bei žaidybiškas (pvz., eil. „pasitrangęs po pasaulį...“). Paprastos, atpažįstamos buitinės situacijos tampa pagrindu parabolėms pasakojimams (eil. „Aš nešoku“).

Eilėraščių rinkinyje *Katalogas* (1997) pasirodo depersonalizuotas pasakotojas, kuris stebi, „kataloguoja“, pats nesikiša, nekomentuoja to, ką mato. Kataloguojantis, vardijantis pasakotojas rodo, regis, banaliausius, įprasčiausius dalykus, pro kuriuos kasdienis žvilgsnis praslysta. Vėliau katalogavimas, naujos kalbos kūrimas Vytauto Kubiliaus buvo pavadintas daiktavardėjančia poezija:

[...] dabartinėje poezijoje apstu eilėraščių, kurių erdvė plikai iššluota – jokių metaforikos antsluoksnių, jokių simbolikos labirintų. Žodžiai – paprasti, aiškūs, padėti kaip ant delno. Nebėra skiriamoji pylimo tarp poetinės kalbos nudrenuotos teritorijos ir šnekamosios kalbos chaoso – drumzlinio, gaivalingai šniokščiančio. Nebėra sakralinės aukštumos, ant kurios stovėtų poetas, iškėlęs į dangų rankas, – jis kalba įbridęs į kasdienybės tirštumą [...].

Koks tokių katalogų ir išvardijimų tikslas? Atrodo, kad vardijant bandoma sugauti neįvardijama – dalykus, esančius anapus to, ką matome, ką galime paliesti. Į tai, kas yra čia, kas kataloguojama, žvelgiama gana atsainiai, nes visa tai tėra „kaulėtų pirštų žaidimai“, vedantys į pabaigą, mirtį. „Minkšto sniego eilėraštyje“ matome, kad tai, kas „yra“ čia, verčia suklusti: ir tai viskas? o kas yra už to, kas yra? ar yra? ir jeigu nieko nėra, tai kam visa tai? Grajausko poezijoje egzistencinis nerimas ir stoviškas ramimas(is) pasirodo sykiu: „Ko gi dar, ko gi dar“.

Nuo *Katalogo* Grajausko poetinė kalba tampa „sausesnė“, labiau orientuota į metonimiją (o ne metaforą), atsisakoma dirbtinio poetiškumo, nuogo emocionalumo, vietomis iškyla buitinio stiliaus elementai, šnekamosios kalbos intonacijos, kurios vis stiprėja eilėraščių rinkiniuose *Kaulinė dūdelė* (1999), *Naujausių laikų istorijos: vadovėlis pradedantiejiems* (2004), *Eilėraščiai savo kailiu* (2008).

Kaulinėje dūdelėje toliau, tik gal kiek skaudžiau, keliamas egzistencinis klausimas: „nes jei nieko daugiau nėra tai kam / visa tai“ (eil. „Labas rytas visiems“). Sigitas Parulskis, recenzuodamas šį rinkinį, teigė, kad jame matyti „švelni pašaipa iš pasaulio tvarkos ir žmogaus veiklos šiame pasaulyje absurdiškumo“. Tačiau klausiami ir rimtai: kam visos žmogaus susikurtos taisyklės, kintantys elgesio kodai, mados? Stoviškas ramimasis ne labai bepadeda, baugulys, kad už viso šito gyvenimo tėra tuštuma, nedingsta, tik didėja, tačiau išlieka ir stiprus nepasitikėjimas įvairiomis dvasingumo iliuzijomis, patetiškomis gyvenimo tikslų deklaracijomis. *Kaulinė dūdelė*, kurios skyriai sudaryti pagal vargonų registrų vardus, pirmiausia ir varijuoja muzikos bei kaulų leitmotyvus, rodančius pastangą priartėti prie tikriausių dalykų, nepriklausančių nuo visuomeninių susitarimų, madų. Tai, kas nebejotinai tikra, *Kaulinėje dūdelėje* išreiškiama būtent pavadinimo motyvais – kaulais, t. y. mirtimi, ir muzika:

*iš kregždės kaulelio
kokia plona būtų muzika*

*galima būtų mirtį
prisvirbti*

(eil. „Vargonai“)

Šioje citatoje muzikos ir mirties santykis realizuojamas ir garsiškai. Žodžių „mirtį“ ir „prisvirbti“ aliteracija – grajauskiška. Suprantame, kad būtų galima mirtį prišaukti, bet žodis „svirbti“ reiškia „mausti“, skaudėti. Mirties, muzikos ir skausmo jungtis kaip tik ir nurodo į tai, kas svarbiausia, – tie dalykai yra tikri, nesuvidinti.

*Kaulinėje dūdelėje išryškėja dar viena svarbi Grajausko pasaulėvokos dominantė – jausena, kad kažkas svarbaus pasibaigė, bet niekas neprasideda. Ši būseną skyriumi „Po pabai-gos“ buvo formuluojama ir *Kataloge*.*

Eilėraštyje „Pabaiga, kurios greičiausiai nebėr“ vyrauja jausena, kai, regis, visa, kas buvo žadėta, įvyko, nieko naujo įvykti nebegali, tačiau pasaulis nesibaigia, o „kam reikia permainų, perka kitos spalvos / skrybėles“. Tarsi nebėra dėl ko jaudintis. Kas lieka, kai, atrodo, esame pasmerkti paviršutiniškumui ir amžinam kartojimuisi? Už beprasmės ju-desio mechanikos, už banalybės slypi intensyvus prasmės ieškojimas nesibaigiančiame laike, kuriame slegiamas monotonijos individas išgyvena savo laikinumą. Lieka neišskus nerimas, bet ir tikrumo viltis, vienas kito supratimas, *naujasis intymumas*: „ji vaikščiojo po barus / ir gėrė, vieną po kito, / ir laukė, kas bus [...] slapčia vylėsi naujos, / išganingos pažinties, / naujojo intymumo“ (eil. „Be laikrodžio“). Kaip rašė Parulskis, „naujasis intymu-mas, – gerai pasakyta. Rodos, jog tavo eilėraščiuose tai ir yra svarbiausia – pastanga kurti naująjį intymumą. [...] Lietuvių poezija jeigu ir eidavo į barus, tai tik paerzinti miesčionių arba dėl to, kad numalšintų kančią, nes Dievo ieškojimas gamtoje, filosofijoje ar istorijoje neduodavo jokių apčiuopiamų rezultatų“.

Grajausko poezijoje „susikalbėjimas, susipratimas yra paprasčiausia transcendencija: „aš žengia kito „aš link“ (Mindaugas Kvietkauskas). Naujasis intymumas reiškia ir tikro bendravimo ilgesį, ir drąsą sugrįžti prie žodžių be kabučių, įveikti drovumą, kartotis ži-nant, kad tai jau buvo pasakyta.

Grajausko poezija nuo *Katalogo* judėjo įvairių literatūrinių triukų, priemonių, tradi-cinio poetiškumo atsisakymo linkme, stiprėjo rašytojo amato, literatūrinių gudrybių skeptiškas vertinimas. Poezija Grajausko kūryboje suvokiama kaip išgyvenimas, įvykis, kuriam užrašyti reikia tikslios kalbos. „Eilėraštis yra pamatymas“, – sakė viename inter-viu poetas. Pamatymas ir užrašymas. Tokia programa parašytas eilėraštis pavadinimu „Neeilėraštis“, prasidedantis eilute „o dabar tiesiog užrašysiu, ką / mačiau Kristianstado bažnyčioj“. Visas tekstas yra tarsi liudijimas to, kas iš *tikrųjų* buvo pamatyta. Kataloguo-tojas nekommentuoja, nekalba apie tai, ką jautė, apie ką galvojo tai pamatęs – skaitytojas paliekamas su „faktu“. Citata čia – ne intertekstinė užuomina, o bandymas į eilėraštį (ka-talogą) įtraukti autentišką dalyką, demonstratyviai atsisakant poetiškumo ir renkantis tikrumą. Svarbiausia yra sakymo autentiškumas. Tarp visų lapelių su prašymais Dievui prasimuša tikrumas: vaikas praneša Dievui, kad jo mažoji sesutė mirė.

Kitoks panašios estetinės programos variantas – eilėraštis „Žurnalistė“ (iš rinkinio *Eilėraščiai savo kailiu*, 2008), parašytas beveik žurnalistiniu, atpasakojamuoju stiliumi, tarsi iš šalies stebint dirbančią redakcijos darbuotoją, kurios drama išryškėja, kai bendra-vimas tampa darbu – nebėra *tikro* bendravimo. Pralaimėjimas, nuovargis kilsteli visokių pareigų, funkcijų, sėkmės scenarijų uždėtas kaukes ir trumpam švysteli tikras žmogiškas veidas. Kaip ir ankstesnėse knygoose, siekiama nesumeluoto nuoširdumo – būti, o ne at-rodyti. Antiliteratūriškumas Grajausko poezijoje yra pastanga sučiuopti gyvą, tikrą žmo-gų, užmegzti pokalbį be pozų, be kaukių. Tik nuvargusi, nusibliovusi žurnalistė galiausiai prakalba kaip gyvas žmogus.

Tikrumo paieškos tęsimos ir ironiškai žvelgiant į šiuolaikinę vartotojišką kultūrą, kičą, spartėjantį gyvenimo tempą ir naujus jo standartus. Tokio žvilgsnio perspektyvą Gra-

jauskas suformuluoja taip: „Galėtų būti tokia poetinė mokykla: nebe žemininkai, o požemininkai. Bandantys išgirsti bendrąsias, archetipines vibracijas šiuolaikiniame informacijos triukšme“.

Rinkinį *Naujausių laikų istorijos: vadovėlis pradedantiesiems* (2004) lydi didžiųjų postmodernizmo pasakojimų krizę iliustruojantis leitmotyvas: „Istorijos nėra. Yra tik istorijos (Iš pokalbio)“, ir mažųjų vertybių, mažumynų rehabilitacija (esė knyga *Mažumynai*). Knyga provokuoja lietuvių literatūrinę tradiciją – koketuojama su banalybe ir kiču. Grajausko poezijoje gana lengvai randama „laisvų“ objektų, nepriklausančių meno tradicijai, iš pažiūros banalių, tačiau dar nenuvalkiotų. Eilėraštis gali kalbėti apie slyvelę, portatyvinį radijo imtuvėlį, plastikinį erelį ar padažytą Kristų, mikrobangų krosnelę, televizorių, surūgusį kompotą ar bulvių tarkavimo mašinėlę. Į eilėraščius patenka socialinės realijos, naujoji vartotojiškoji mitologija („iš tiesų tai Elvis yra / mūsų karalius“), parodijuojamas pseudodvasingumas, ezoterinę popkultūrą skleidžiantys judėjimai, imituojama jų logika ir kartu parodomas jos absurdiškumas. Kaip taikliai yra pastebėjęs Parulskis, „patvirtinti banalybę gali kiekvienas, o išgelbėti ją (nors akimirksniui, nors tiek, kiek poezijai ir skirta laike vietos) gali tik turintis klausą poetas“.

*XX a. patyrimai leidžia
pamąstyti ir apie tai, kad
gyvename jau po pasaulio
pabaigos, gyvename iš to, kas dar
yra išlikę, iš nuolaužų, likučių.*

Viktorija Daujotytė

Siūloma literatūra: Gintaras Grajauskas, *Kaulinė dūdelė: eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1999; Mindaugas Kvietkauskas, „Jaunesniųjų rašytojų pasaulėžiūros orientyrai“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 176–179; Brigita Speičytė, „Žiemos balsai: poetiniai 1988–2002 metų debiutai“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 176–179; Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 175–179.

Gintaras Grajauskas

ŽURNALISTĖ

Dirba. Kalbina pašnekovus.
Šifruoja iš diktofono.
Šlifuoja, brauko. Keičia
pavadinimą. Išklauso
antrąją pusę. Bėgioja
su korektūromis.

Skambina telefonu.
Patikslina pavardes.
Patikslina įvykio
aplinkybes – vienas
žuves, du tebėra komoje.
Ištaiso korektūrinių.

Atiduoda spausdinti. Dirba.
Kalbina kitus pašnekovus.
Kai vietoj trijų mašinosraščių
išspausdina vieną,
susinervina: paverkia kur
kamputy. Trumpai ir greitai.

Pasiteiravome mūsų herojės:
– Kodėl jūs pasirinkote būtent
žurnalistu profesiją?
– Man labai patinka
bendrauti su žmonėmis, –
paaiškino ji.

MINKŠTO SNIEGO EILĖRAŠTIS

yra kirpyklos ir autobusai,
yra moteris, sakanti „žinau aš tave“,
yra žiema

yra gatvės,
apelsinų pardavėjai,
oranžiniai

yra tylus išprotėjęs, pažįstu tokį,
sninga už lango, žiema,
jau sakiau.

yra namai, namuose irgi
yra visokiausių
dalykų

yra varžtas, yra veržlė.
Galima užsukt ligi galo, nuimti
visai, kaulėtų pirštų žaidimai.

yra dienos kiekvieną rytą
ir naktys kiekvieną vakarą,
nes kaipgi kitaip.

turbūt yra ir knygos, bent viena,
tikrai yra skaitymai per petį,
vogčiomis,

monotoniškas nuotykis.
Ir tai viskas, nieko daugiau nėra?
nėra. Ko gi dar, ko gi dar.

* *

virtuvėje geria arbatą:
prisimerkę, maloniai vangūs,
ir privalomas šimtas vatų
sąžiningai nujuodina langus

taip ateina diena, taip išeina,
tylomis, begurkšnojant arbatą
viskas mainos – ir nieks nesimaino,
viskas juda – ir sukasi ratas

viskas tolsta, ir daros vėsu
ir padvelkia šalčiu nuo rūšio
krinta lapai: vadinasi, esu
krinta lapai: vadinasi, nebūsiu

AŠ NEŠOKU

regis, taip nuoširdžiai darbavaisi
kojomis ir alkūnėmis, stengeisi,
viena vis juokėsi, o kita atvirai
pasakė – nemoki tu šokti

nemoki šokti, ir viskas. Kurį
laiką vis dar mėgindavai,
bet išeidavo lygiai tas pats,
pamišėlio strapaliojimai

tai numojai ranka į viską, ir net
gražiausiai iš jų atsakydavai
šaltai, lyg būtum kitos padermės:
aš nešoku

nuo to ilgainiui ir tapai arogantišku,
ilgaveidžiu, kai kurioms tai darydavo
įspūdį, kokios manieros, koks
išdidumas: aš nešoku

išmokai guostis, kad begalė Dievo
sutvėrimų nešoka, karkvabaliai,
rupūžės pamatinės, vėžliai, šimtakojai,
begemotas su leviatanu, netgi katinas, ir tas

o geriausi šokėjai yra tokie maži
balti šuniukai, galgi pudeliai,
bet ir jiems tas mokėjimas
lenda per gerklę: pastato ant

įkaitinto skardos lakšto,
ir šoka, o kur bedingsi, šitaip
gal ir tu išmoktum, tankiai
minti kojelėm apsvilusiom

liūdnas šuniukų gyvenimas,
o kad ir tavo ne ką linksmesnis,
bet atėjus laikui, ir nemokėdamas
šoksi savo mirčiai, šoksi kaip geras.

KAIMO BAŽNYČIŲ
PALĖPĖS

sulūžę klauptai, žvakių ryšulėlis
senos kamžos, arnotai, dar
visokie keisti drabužiai

tamsa ir dulkės, ir, tik žiūrėk,
bent kelios saulės stygos
nuo stogo iki grindų

šventųjų stovylos,
kadaisė stropiai nuauksintos,
žydromis tunikomis

dažai nusilupę, kai kurios
be rankų, be nosių

vortinkliai tunikų klostėse

stovi kampuos, kitos
minkštai suguldytos, jau be
vardų, tiesiog visi šventieji

balti veidai, raudonas iki šiol
kraujo dažas, mergelė Marija
be kūdikėlio Jėzaus – kur jis,

kur jis dabar, gal ropinėja
kur spalioose, apkibęs voratinkliais

apačioje meistrai – bet tik vienas
meistras, kitas dar visai vaikas,
tik pameistrys, taiso vargonus

(trompetų si bemolis negrojo; dūdoje
kregždės kauleliai)

užtruko iki vėlumos

jauniklis, besizvalgydamas
šikšnosparnių, pralekiančių vis
pro altorių (tik suvirpa viskas!)

kartais nugirsta tenai, viršuje,
kaži ką bilsnojant, bet labai
nesibaido

išvaikščiojęs ten viską keliais,
paslapčiomis, degtuku pasišviesdamas

taigi nėra dėl ko,
visai nebėra ko bijoti

LABAS RYTAS VISIEMS

čia radiocentras labas rytas visiems
po aštuonių penkiolika kietai ar minkštai
virtą šiandien mieste lankysis
svečiai iš hamburgo plėtojami
kultūriniai ryšiai reik sumokėt
už telefoną dujas paskui kažką
sakei? nieko tai man pasigirdo
paduok laikraštį jei nesunku
sunku bet paduosiu ką? nieko
nieko tai nieko va rašo kiaulė
išgelbėjo šeimininkę pirmoji ledi
yra transvestitas penktadienį prisigersiu
garbės žodis bet kur dar iki to
penktadienio greitai sugalvok ar
kietai ar minkštai jau verda ką?
sakyk greičiau man tas pats man
visai tas pats aš nežinau! kietai
o gal ne gal visgi minkštai? nu tu visai
jau taip aš visai ar turi raktus
tu užrakinsi ar man užrakint palauk
dar pagalvokim dujas užsukai
šviesos išjungtos raktai pinigai
cigaretės kišenėj ar viskas ar
nieko nepamiršom gal ko nepastebjom
ar praleidom gal tikrai ką praleidom
nes jei nieko daugiau nėra tai kam
visa tai

* *

pasitrankęs po pasaulį, prakutęs
grįžo namo, dovanomis vežinas
naujoj mašinatej

tuoj visa plati giminė susėdo už stalo,
ragavo Jack Daniels ta proga, mandagiai
besiraukydami

keliauninkas, perleidęs pora stiklų
pervirš, kalbos pritrūkus, ėmė ir
pasidejavo

vokiečiai tvarkingi, airiai darbštūs.
olandai vaišingi, tik mes vieni, lietuviai,
išvis neturim kuo pasirodyt

tai tėvokas, sugraibęs lazda, kaip
užsiautė anam per dantis

sakydamas: bet dabar tai ir tu jau
turėsi kuo prieš kitus pasirodyt

NEEILĖRAŠTIS

o dabar tiesiog užrašysiu, ką
mačiau Kristianstado bažnyčioj

ten stovi pastatytas toksai medis
su popierėliais, o ant jų surašyti
visokie prašymai ir padėkos
Viešpačiui Dievui – kai kurie net
su piešinėliais, krikščioniškais
klipartais, kompiuteriu surinkti

vienas visai žemai, vaikiška
ranka išvedžiotas:

*„Mano mažoji sesutė
numirė.
Patrikas“*

PABAIGA, KURIOS GREIČIAUSIAI NEBĖR

Žiūrėti į laikrodį ir gyventi. Atrodyti geriau, nei turėtum. Nes tai visa, kas mums beliko. Atrodyti. Būti diskretiškam. Pamatyti taip, lyg būtum nepastebėjęs.

Neliečiamos atsargos išėkvotos. Metų laiko teliko vienas. Visiems metams. Ironija nebepadeda. Tai jau išties ironiška. Žmogiškumas nebėra juokingas.

Būtų gerai žmogiškumas. Naivumas, kaip būtų gerai naivumas. Arba mokėjimas taikliai šaudyti. Ir koks senas lėlių vežimėlis. Pratyboms.

Viskas daugmaž ramu. Negali net supykti. Niekas nebesako: šalčiau, bičiuli. Jokių stabdymų. Jokio pagreičio išibėgėjant. Kam reikia permainų, perka kitos spalvos skrybėles.

Kažkas pasibaigė. Niekas neprasideda. Kas rytą nuo devintos treniruotės. Mokomės negyventi. Mokytojas turi juodąjį diržą. Absoliutus lavonas.

Skraidom lėktuvais. Einame pasivaikščioti. Susitinkame panašių į save. Vangiai dauginamės. Teiraujamės: kas ten? tai aš, tavo mylimoji. Kas, kas? ten jau nieko nebėr, brangusis.

Mus ignoruoja. Mus fotografuoja kiaurai. Veidrodžiai atsisako priimt mūsų veidus. Vartom tuščius albumus, nes kas mums beliko. Žiūrime priešais save. lyg būtume nepastebėję.

VAIKYSTĖ

mažąjį kojos pirštelį
užtenka pajudinti –
ratilai per visą tvenkinį!

Vanda Juknaitė

Vandos Juknaitės (g. 1949) išskirtinumas – rašyti apie vaiko, šeimos traumas posovietinėje Lietuvoje, apie silpną, negražų kūną, apie mįslingą gyvasties ištvėrmę, apie stoką ir pareigą, o ne perteklių ir sėkmę. Ji problemina motinystės misija, gilinasi į beglobių ir negalią turinčių vaikų, visuomenės užribin nustumtųjų psichologiją. Etiškai angažuota prozininkė, eseistė, dramaturgė ieško priežasčių, kodėl aplink tiek daug nemeilės, apleistumo ir nesusikalbėjimo. Dar kūrybinio kelio pradžioje pareiškusi: „neapgaudinėkim savęs meistrišku rašymu apie nieką“, Juknaitė ėmėsi gvil-denti rizikingas, egzistenciškai skaudžias, dažnai kraštutines situacijas, aiškintis žmogiškumo ribas ir rėžti nemalonią tiesą vartotojų visuomenei. 2008 m. rašytojai už „santūrų humanizmą ir literatūros lauko išplėtimą“ suteikta Nacionalinė kultūros ir meno premija.

Juknaitė gimė 1949 m. lapkričio 28 d. Papiluiose (Rokiškio r.), Vilniaus universitete baigė lietuvių kalbos ir literatūros studijas (1972), dirbo mokytoja, dėstytoja Vilniaus muzikos akademijos Klaipėdos fakultetuose, patyrė sunkią autoavariją, nuo 1975 m. dėsto Vilniaus pedagoginiame universitete (dabar Lietuvos edukologijos universitetas), išugdė ne vieną būsimų mokytojų kartą. Porą metų Lietuvos radijuje vedė autorinę laidą „Rizika gyventi“. Profesorės menininkės vardo suteikimo proga teigė: „Atrasti save patį, būti ontologiškai saugiam – reikia sąmonėje ir pasąmonėje turėti atsakymus į pamatinius klausimus“.

Juknaitė parašė nedaug (jeigu padalytume trims dešimtmečiams, po naują knygą iš-eitų maždaug kas penkerius metus), bet visos jos knygos labai pastebimos, o lietuvių moterų prozos raidoje – etapinės. Kiekvienas Juknaitės žodis ir net skiemuo – ypač gerai pasvertas. Debiutavusi apsakymų rinkiniu *Ugniaspalvė lapė* (1983), vėliau išleido romaną *Šermenys* (1990), apysaką *Stiklo šalis* (1995), esė rinkinį *Išsiduosi. Balsu* (2002), pokalbius su sudėtingo likimo vaikais *Tariamasi iš tamsos* (2007), dvi pjeses, sudėtas į knygą *Ponios Alisos gimtadienis* (2010). Kartu su Elena Nijole Bukeliene parašė knygą *Saulėlydžio senis: Romualdo Granausko kūrybos interpretacijos* (2004), yra publikavusi kritikos straipsnių apie šiuolaikinę literatūrą. Drama *Formulė* pastatyta Lietuvos nacionaliniame dramos teatre ir Rygoje (rež. Gytis Padegimas), kūryba versta į anglų, latvių, lenkų, rusų, švedų, vokiečių, hebrajų ir kitas kalbas.

XX a. pabaigoje sustiprėjusių lietuvių moterų prozos bangą Juknaitė savitai papildė mergaitės, moters, motinos, yrančios šeimos, neapsaugotų vaikų temomis. Rašytoja subtiliai atstovauja moteriško subjekto pozicijoms be specialaus užsiangazavimo feministinei ideologijai. Pirmieji apsakymai, sudėti į rinkinį *Ugniaspalvė lapė*, jau ženklino išskirtines jos prozos ypatybes – etinę refleksiją, našlaitystės, svetimumo jauseną, moters pasaulio sąsąjas su gamtos gaivalais, gyvūnais.

Lietuvių kaimo sanklodos griūtis pokario dešimtmečiais – romano *Šermenys* centre. Fabula konstruojama kaip tradicinės kaimo bendruomenės narių mirtis ir laidotuvės, regimos jaunos moters akimis. Romanu autorė sakosi norėjusi pagerbti melioracijos nusiaubtą savo tėviškę ir pasitikrinti, kokio stiprumo atramas iš ten išsinešė. Senieji miršta natūraliai, jaunieji užsimuša, prasigeria, išsižudo. Romano įtaigą kuria beveik natūralistinė tikrovės faktūra, impresionistinė veikėjos savistaba ir emocingi pasakotojos pasažai kulminaciniais momentais.

Iš Juknaitės prozos tvoskia gyvenimo autentika, labai žemiška, bet ne šiurkščia. Čia akivaizdžios likimų nelemty, bet kiekvienas turi galimybę švystelėti netikėtu poelgiu, išpirkti bent vieną nuodėmę. Kiekvienas turi savo gyvenimo mįslę. Dievo akivaizdoje Juknaitei visi žmonės yra lygūs – ir prasigėrę, ir išprotėję, ir sveiki, ir ligoniai.

Juknaitė ypač išgarsino trumpas kūrinys *Stiklo šalis*, kuriame kalbama apie motinystės komplikuotumą, moters depresiją, vienatvę, baimę dėl ligoto kūdikio gyvybės. Dviejų vaikų motina palikta viena su savo problemomis, ji nebejaučia nei bendruomenės solidarumo, nei tradicinių papročių saugos, kuriuos jos vaikystės kaime jausdavo moterys. Apysakos veikėja yra bejėgė ir nelaiminga, kaip ir jos namuose priglausta kalė, kurios šuniukus moteris priversta nuskandinti (psichoanalitinis vaikžudystės motyvas), bet, pamynusi nelygstamą gyvybės principą, moteris ir pati nori nusižudyti. Juknaitė pirmą kartą lietuvių prozoje taip atvirai atskleidė tradicinės motinystės dramą, moters išgyvenamą egzistencinį šaltį, kurio nepanaikina nei šeimos turėjimas, nei visuomeninės permainos (veiksmas vyksta apie 1990-uosius, sudėtingomis Nepriklausomybės atkūrimo dienomis). Skalsus, asketiškas *Stiklo šalies* stilius rodo prozininkės brandą, kai be jokių puošmenų kalbama apie esminius dalykus. Juknaitės prozos lakonizmą taikliai apibūdino Audinga Peluritytė: „Pasakyti daugiau, kuo mažiau pasakant“. Per moters buitines konkretiką rašytoja skleidžia moteriškos būties metafiziką. Pagal apysaką *Stiklo šalis* sukurtas meninis kino filmas (rež. Janina Lapinskaitė, 2004).

Juknaitės prozoje nėra madingos fikcijos, jai svarbu ne žavesio estetika, o tikrumas, gyvenimo autentika, todėl jos kūryba paveiki, skvarbi. Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį ji paskelbė daug trumpų aktualių esė apie laisvės išbandymus, suformulavo tezę „laisvės išgąstis“, kuri apibūdina jauseną, užgriuvusią prie reglamentų įpratintą posovietinį individą. Esė tekstuose, vėliau sudėtuose į rinkinį *Išsiduosi. Balsu*, kalbama apie žmogiškojo orumo, laisvo apsisprendimo, nepriklausomo mąstymo būtinybę („Apie valią gyventi“). Programinėje esė „Apie žaidžiantį anonimą“ ryškus įsipareigojimas ne žaisti literatūrą dėl pramogos, o kalbėti tiesą apie realybę ir atsakyti už savo žodį kaip už veiksmą. Esama ir pluošto įdomių pokalbių su įvairiausiais pašnekovais – nuo dvylikamečio berniuko iki profesoriaus ir mirties bausmės nuteistų kalinių („Bedugnė“). Rašytojai rūpi asmens ir visuomenės tapatumo kaita, ne visada pozityvūs šios kaitos ženklai. Kaktomuša sudurdama priešpriešas (vienas spjauo ant paminklų, o kitas sugauna didelę žuvį ir paglostęs paleidžia), generuoja vertybinę įtampą („Iš nakties tamsos“). Vienoje provokaty-

Išsiduosi. Balsu –
*psichologiškai talpus ir
 pilietiškai negailestingas.
 Jis atvėrė pokomunistinės
 laisvės pagimdytą problemą –
 neapsaugotus, vienišus,
 išduotus žmones.*

viausių esė „Tarp dviejų mėgintuvėlių“ kalbama apie tai, kad klonavimo idėja kilo iš vyrų bejėgystės ir noro kontroliuoti tuos procesus, kurie išskirtinai priklauso tik moteriai.

Su grupe bendraminčių Inkūnuose (Anykščių r.) Juknaitė keletą metų rengė vasaros stovyklas gatvės vaikams. Iš šios sudėtingos patirties gimė dokumentinis pasakojimas (kartais vadinamas „fakto literatūra“) *Išsiduosi. Balsu* – psichologiškai talpus ir pilietišškai negailestingas. Juo atveriamą pokomunistinės laisvės pagimdyta problema – neapsaugoti, vieniši, išduoti žmonės. Vaikai jautriausiai rezonuoja žiaurią tikrovę. Posovietinės kasdienybės fronte vaikas ypač nesaugus, jis nuolat tampa manipuliacijų objektu, įkaitu, bejėgiu statistu suaugusiųjų teatre. Vaikas sudaiktinamas – per jį ateina pinigai pramisti ir išgerti, vaikas laikomas ne savarankišku žmogumi, o funkcija.

Juknaitės kūrinys kaip savojo laiko socialinis įspaudas pasirodė kone kartu su Vilniuje ant skelbimų stulpų iškabintais plakatais „Liaukitės smurtavę prieš vaikus“. Rašytojos tekstas nelygstamai paveikesnis už plakatų retoriką. Kai kurie epizodai primena kriminalinės kronikos puslapius. Tik jautrus pasakotojos balsas (juk ir pavadinimas – *Išsiduosi. Balsu*) nuoga, bjaurią faktografinę realybę paverčia meniniu tekstu. Pasakotoja moteris savo globa ir meile bando keisti nenormalią situaciją, pamaitinti ir sušildyti pamestus vaikus, bet pasiūlyta gelbėjimo programa dėl įvairių priežasčių žlunga (šiuurkščiai trukdo valstybinės priežiūros institucijos, o patys vaikai jau įpratę prie chaotiško ir neįpareigojančio elgesio). Esminis klausimas, kurį laisvė užduoda žmogui, anot autorės, yra vienas: ar gali semtis jėgų pats iš savęs? Paradoksaliausia, kad benamiai, pamestinukai, gatvinukai gali. Jie turi sunkiai įsivaizduojamų išgyvenimo instinktų, jėgų, gudrybių išteklius. Jie – it gyvastingi ugniaspalvės lapės lapiukai iš pirmosios Juknaitės knygos.

Motyvuodama pokalbių knygos *Tariamais iš tamsos* atsiradimą ir minimalų savo pačios žodingumą, sakė: „nuščiuvimas tapo mano vienintele galima laikysena šios tikrovės glėbyje“. Autorės klausimai likimo paženklinantiems vaikams trumpi, o paprasti ir tyri vaikų samprotavimai („kiekvienas ko nors neįgalim“, „dvasia kaip vidinis balsas, kuris tave paskatina“) nelygstamai iškalbesni už suaugusiųjų gražbylystes.

Rašytoja nuolat budina žmogaus savivoką, provokuoja, verčia ginčytis, reaguoti. Kritikai jos išskirtinumą apibūdina kaip pilietinę ir moralinę drąsą, atvirumą šiandienos skauduliams, aiškų savo pozicijos turėjimą, asmenybišką laikyseną. Ji įsitikinusi, kad „niekas mums tiek nepadės, kiek mes galim padėti patys sau“. Čia turimas galvoje ne tik atskiras žmogus, bet ir šeima, tauta, bendruomenė.

„Ryšys su kitu žmogumi yra svarbiausias dalykas“, – sako Vanda Juknaitė.

Siūloma literatūra: Vanda Juknaitė, *Šermenys. Stiklo šalis. Formulė*, Vilnius: Alma littera, 2000; Vanda Juknaitė, *Išsiduosi. Balsu*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002; Vanda Juknaitė, *Tariamais iš tamsos: pokalbiai su vaikais*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 726–734; Gitana Vanagaitė, *Prasmės raiška Vandos Juknaitės kūrinuose*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011; Audinga Peluritytė, „Išsiduosi. Dabar“, in: Audinga Peluritytė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 261–267.

Vanda Juknaitė

IŠSIDUOSI. BALSU

I.

IŠSIDUOSI. BALSU

Mes buvom du įtariamieji. Ne. Gal du labai įtartini. Septynerių metų mažas berniukas, atrodantis kaip ketverių. Tamsiai mėlyna, vietomis įplyšusia striuke. Ir aš, padoriai apsiengusi, keturiasdešimties metų moteris. Ne močiutė ir ne mama. Buvo labai šalta. Nespėtas nuvalyti sniegas gulėjo gatvėje. Šaltas vėjas užsiausdamas pakeldavo jį kaip dulkes. Mes stovėjome susikibę rankom. Kitą ranką vaikas buvo įkišęs į striukės kišenę. Į mus žiūrėjo. Kiekvienas skubrus, bet nužvelgiantis abu nuo galvos iki kojų žvilgsnis veikė tarytum smūgis. Į paširdžius. Jo išvengti reikėjo nedaug. Leisti vaikui ir tą ranką įsikišti į kišenę, pasitraukti nuo jo per žingsnį, nutaisyti globėjišką veidą, kad visiems stotelėje būtų aišku – mes ne pora. Dėl to, kad vaikas neprižiūrėtas, aš nesu kalta. Jis ne mano. Liesas, murzinas jo veidelis, nors prausėsi išeidamas, buvo pamėlęs nuo šalčio. Mes stovėjom stotelėje tvirtai susikibę rankomis, ir aš žinojau, kad nepaleisiu jo rankos, net jei į mus imtų mėtyti ne tik žvilgsnius, bet ir akmenis.

Tačiau švelniai ir tvirtai spausdama vaiko ranką savojoje, aš tapau tos stotelės aferiste. Jei taip meiliai laikau jo ranką, tai kodėl vaikas perbalęs ir apiplyšęs? Jei jis iš patvorio, man svetimas, tai kodėl taip beatodairiškai vienas kitu pasitikėdami, taip neišskiriamai laikomės už rankų? Ar aš tik kuo neapsimetu? Ar šitas vaikas nėra išnaudojamas? Tada nežinojau, kad paėmusi už rankos Vasią, aš visiems laikams, o norėčiau sakyti, vienam dešimtmečiui, peržengiu saugaus pasaulio ribas. Aš, moteris, iš saugios aukštosios mokyklos auditorijos žengiu kelis laiptelius žemyn. Į patį dugną. Ten, kur sunaikinamas beveik kiekvienas. Nors tuo metu man tai neatėjo net į galvą.

Mes važiuvom abu. Į „Lėlės“ teatrą. Iš miesto savivaldybės netikėtai paskambino, kad į teatrą pas Kalėdų senelį galėtų ateiti dvylika vaikų. Surinkti vaikus iš gatvės per pusę dienos buvo neįmanoma. Pasakiau, kad mūsų ateis tiek, kiek pasiseks surasti. Kitiems dovanėles perduosim. Vasios brolis Artūras važiuoti su mumis atsisakė. Porą vaikų suradom prie stoties. Po spektaklio Kalėdų senelis pradėjo dalinti dovanėles. Šaukė pavardes. O dovanėlių atsiimti visėjo Vasia. Ir aš vėl pajutau. Į mus žiūri.

Jie atsirado gatvėje, tie vaikai, gal 1993-iaisiais. Jau be priežiūros. Bet dar iš namų. Lakstė apie kioskus. Trynėsi palei stotį. Nuo ryto iki vakaro. Bet dar neelgetavo. Nebuvo tokios patirties. Prieš Kalėdas mes netikėtai gavome labdarą. Drabužių, šimtą keturias plyteles šokolado. Ir man šovė į galvą mintis surengti stotyje jiems eglutę. Kreipėmės į Vilniaus miesto Švietimo skyrių. Pasakėme, tuos, kurie apie stotį, mes susirinksim. Bet gal skyrius turėtų daugiau tokių vaikų adresų. Pagyvenusi darbuotoja pakėlė ranką. Ir trenkė kumščiu į stalą.

– Mes neleisim daryt gėdos Lietuvai!

Adresų vis dėlto gavome. Po keleto apsilankymų. Aštuoniasdešimt trijų landynių adresus. Išsirūpinome geležinkelio stoties administracijos leidimą rengti eglutę. Antrajame aukšte. Laukiamojoje salėje. Tačiau kai atėjome su muzikantais, daiktais ir vaikais, mus užpuolė. Na, policininkas. Jis vilkėjo uniformą, tačiau jo elgesys neturėjo nieko bendra su pareigūno elgesiu. Jis rėkė, grasino nušauti. Kam keliame triukšmą.

Po eglutės. Tą žiemą. Apsisprendėme vasarą rengti stovyklą gatvės vaikams. Jų daugėjo. Jie atrodė labai varganai. Rausėsi šiukšlėse, ieškodami maisto. Valgė bananų žieves. Rinko butelius ir kartonus. Programą pradėjome vykdyti porą mėnesių prieš stovyklą. Pasiskirstę po du, eidavom du kartus per dieną į stotį. Rytą ir vakare. Stengėmės sukiotis prie vaikų, kad jie įsidėmėtų mūsų veidus. Elgėmės labai atsargiai. Nekalbino-me. Užkalbinti, kodėl jie čia, ką jie čia veikia, vaikai žaibiškai dingdavo. Kelias dienas jų nesutikdavai toje vietoje.

Buvo aišku iš karto. Į stovyklą imsime mažuosius. Labiausiai sunykusius. Susirašėme į sąrašą trisdešimt vieną vaiką nuo ketverių iki trylikos metų. Laikėme savaime suprantamu dalyku apie tai, kad išsivešime vaikus, pranešti tėvams. Paprašėme adresų. Lukas iš karto atsisakė:

– Vežkitės, kur norit. Niekas manęs neieškos.

Daugelio jų tėvų neradome namuose nei dieną. Nei anksti rytą. Nei vėlai vakare. Eriko tėvai bendrabutyje neįsileido manęs į kambarį. Pro duris išėjo tik Erikas.

– Mamai skauda galvą.

– Pasakyk mamai, kad aš ateisiu kitą dieną. Šeštadienį.

Erikas buvo įspėjęs. Kad jo neišleis. Kiauras dienas, nuo ryto iki vakaro, su broliuku prie stoties jis rinko kartonus. Parduodavo juos. Turėdavo kasdien parnešti patėviui penkis litus. Už išlaikymą. Vienuolikos metų vaiko veidas buvo raukšlėtas. Pilkas. Pa-galvojau, jei man tėvai jo neatiduos, kreipsiuosi į policiją.

Kai tėvų paieškos nedavė apčiuopiamų rezultatų, paprašėme vaikų nurodytu laiku ateiti su mamomis ant stoties laiptų. Atėjo Sanios ir Kolios kaimynė. Pasakė, galite vež-tis.

Stovykloje iš anksto pasirūpinome vaistų. Nuo niežų. Utelių. Priemonių pūliniams gydyti. Žinojom, jog pirmomis dienomis teks griežtai riboti maistą. Kad išbadėję vaikai nesusirgtų. Reikėjo susitikinėti su jais kasdien. Jie neskyrė dienų. Nepažino valandų. Sutartą dieną – RYTOJ. Kai abi stoties laikrodžio rodyklės turėjo būti viršuje, prie au-tobuso atėjo dvidešimt šeši vaikai. Kelias mergaites atvedė sąvartyne uždarbiaujančios moterys. Julia su motina ir gyveno sąvartyne.

Visą kelią autobuse buvo mirtina tylą. Įtempta, nuščiuvusi tylą. Tik Kęstas Gedimi-nas drąsindamasis mėgino juokauti:

– Jei jūs mane ten mokysite skaityti, aš pabėgsiu.

Jau vėliau. Paklausėme, ko gi jie autobuse taip tylėjo. Atsakė kaip vaikai:

– Mes bijojom. Mes nežinojom. Ką jūs mums darysit. Kur jūs mus vežat. Gal į policiją.

Tačiau tai buvo tylą prieš audrą. Pietus pavalgėm dar tyliai. Po pietų išmaudėme juos karštoje pirtyje. Ramiai. Perrengėm švariais drabužiais. Pavakare nuėjom prie upės. Ten buvo iš anksto sukrautas laužas. Užkūrėme jį. Ir ramybė sprogo. Sprogo, kaip atominė bomba. Jie puldinėjo nuo skardžio. Vertėsi per galvą. Stumdėsi. Griuvo. Jų siautimas buvo kažkoks klaukus. Nuožmus. Laukinis. Buvome tikri, kad bent vienas sunkiai susi-žeis. Ar žus. Jie visiškai nemokėjo savęs saugoti. Nebuvo išmokę. Arba buvo pamiršę. Ir dėl to jie nemokėjo saugoti kitų.

Kitą dieną jie sulaužė visus mūsų žaislus. Kiek turėjom. Buvom priversti užrakinti modernius, pjuvenomis aptarnaujamus mūsų tualetus. Jie šokdavo ant jų. Stačiai lipo per sienas. Tikrąja šių žodžių prasme. Visa mūsų parengta stovyklos programa pirmąjį vakarą išlėkė į orą šipuliais. Supratome, kad norėdami išlaikyti juos gyvus, turėsime su-

organizuoti jiems didelį fizinį krūvį. Kuris išėikvotų jų energiją. Ir nuramintų. Programą per naktį pakeitėme, sugalvoję daug orientacinių žaidimų. Bėgimą su kliūtimis. Kopimą į medžius. Šliaužimą upės vaga. Suprantama, visas estafetes turėjome bėgti kartu su jais. Tai vaikus nuramindavo porai valandų. Kai mes, nebepavilkdami kojų, buvome beveik pasliki, gaivališkas siautimas prasidėdavo su nauja jėga. Ir buvo aišku. Dar kelios tokios dienos – jie išardys ir išsinešios po lentelę visą mūsų namą.

Taisybė, viena iš anksto suplanuota programa sėkmingai veikė. Niežų tepimo ir pūlinių gydymo. Aleksandras, stovėdamas ant namo laiptų, susirūpinusiu veidu pasiskundė:

- Teta Vanda, o Deimantė man niežų nepatėpė.
- Deimante, – sušukau nedvejodama, – kodėl nepatepei Aleksandro?
- Tepiau, – iš kažkurio šono atsiliepė Deimantės balsas.

Ir Sania išsišiepė. Apgavęs. Rodydamas ką tik išdygusius, per didelius jo veidui, arkliškus dantis. Plačia, saulėta vaiko šypsena iki ausų.

Visus pūlinius vaikams staiga pradėjo skaudėti. Ką bekalbėti apie supūliavusius dantis. Pradėjo nepakeliamai skaudėti mažus, vos įžiūrimus įbrėžimus. Reikėjo tepti žaluma ir tas vietas, kur buvo neaišku:

- Ar čia man įbrėžta? Ar taip kas nors?

Tas „taip kas nors“ vis tiek skaudėjo. Reikėjo tepti. Vaikai pradėjo karščiuoti. Tikriausiai tai buvo vasaros virusas. Tačiau prisėdus prie lovos, padėjus ranką ant kaktos, antrą kartą įkišus termometrą, kažkoku būdu temperatūra nukrisdavo iki normalios.

Jau neberibojome maisto. Ir išsipūtusiais pilvukais, dideliais apvaliais veidais vaikai pradėjo blogti. Iš pradžių nieko negalėjome suprasti. Kas gi čia yra? Kuo daugiau jie valgo, tuo daugiau blogsta. Kol susivokėme. Jie buvo ištinę iš bado. Ir pradėjo augti. Mūsų akyse. Kasdien. Iš po nakties. Lyg būtų žiemkenčių daigai. Visiems jiems ryškiai, pastebimai trūko ūgio. Vasia ir Aleksandras buvo per pusę mažesni, nei turėtų būti pagal metus. Ir Eriko raukšlėtas, aštriais išsišovusiais skruostikauliais veidas pradėjo apvalėti ir vėl įgavo vaikišką bruožų.

Vaikai tikrai buvo sotūs. Tačiau nuo ryto iki vakaro tik ir tegirdėjome:

- Ar šiandien dar pietausim?
- Net sėdint prie pietų stalo:
- O kada vėl pietausim?

Paskui paaiškino. Mieste jie valgo vieną kartą. Taigi, pasitarę vieną dieną nusprendėme leisti jiems. Valgyti tiek, kad jau nebekiltų klausimų. Kai kurie sustojo prie penkių dubenėlių tiršto daržovių ir mėsos šiupinio. Paskutinytis pasisotino suvalgęs septynis. Ir ketvirtį kepalio duonos. Tai buvo Erikas. Net dvyliką valandą nakties – ne pagal taisykles – sueidavo keli kepalai duonos.

Vaikai į stovyklą atsivežė savo taisykles. Norėdami nors kiek jiems padėti, turėjome prisitaikyti. Nebuvo kitos išeities. Žinojom, kad po stovyklos vėl paleisim juos į gatvę. Tik prisitaikyti. Viskas buvo taip nauja. Visi jie rūkė. Mes paskyrėme rūkymui vietą. Kad vaikai nepadegtų miško. Pavyko pasiekti tik tiek. Sumažinti dienos rūkymo normą. Nuo pakelio. Iki keturių cigarečių. Kartu su vaikais apsivertė aukštyn kojom stovyklos para. Mes pradėjome gyventi naktimis. O miegoti dieną. Eidavome gulti rytui auštant, praleidę naktį prie laužo ugnies. Skaičiuodami danguje žvaigždes.

- Kai mes numirsime, mes ten, tikriausiai, būsime visai nuogi, – pasakė kartą Dima.
- Eik tu, – suniekino jį Kęstas. – Su baltais kostiumais!

Nuo visiško chaoso mus išgelbėjo paprasta. Naminė taisyklė: stovykloje viskas galima, tik reikia paklausti. Tai buvo paprasčiausias būdas sužinoti, ko vaikas nori. Ir padėti jam laikytis tvarkos.

Bet mūsų vaistai nuo utėlių stovėjo neliesti. Daug buteliukų ant nekūrenamos kaimiškos duonkepės krosnies. Saugiamo kampe. Nors atsivežę išmaudėme vaikus karštoji pirty, sudeginome nesilankstančius nuo purvo jų drabužius, matėme. Tikrai turėtume kur vaistus panaudoti. Tačiau mūsų santykiai su vaikais buvo tokie trapūs. Kad mes nedrįsom sakyti. Vaikai, mes dabar tikrinsime jūsų galvas. Žmogiškasis vaikų orumas buvo taip pažeistas. Užteko vieno neatsargaus judesio. Ir mūsų globotiniai būtų išnykę miške kaip dūmas.

Pirmom dienom jie bėgo. Pabėgo pirmas, rodos, Stasiukas. Jį atvežė atgal miške uogavę žmonės. Staiga prasidėjo tikra bėgimo epidemija. Pabėgdavo iš karto po tris. Mes suplukę lėkdavom į visas puses. Su mašina šukavom mišką. Ir tai vaikams nepaprastai patiko. Epidemija tik augo. Mes nusiplūkėme negyvai, kol Jorūnė pasakė:

– Jie bėga todėl, kad mes juos vejame. Nebesivykim – ir nebebėgs.

Tai buvo tiesa. Vieną pusdienį ištvėrėme, ir bėgimą nuėmė kaip ranka.

Taigi buvome taip nusikalę su estafetėmis, lipdami į medžius, šliauždami ir bėgte. O čia dar su bėgliais. Kad utėlių problema mums nebeatrodė labai svarbi. Kol patys pajutom, jog mūsų galvose atsiranda naujų gyventojų. Nepasakytume, kad tai mus labai pradžiugino. Tačiau mes buvome išvaduoti iš keblios situacijos. Dabar galėjome drąsiai sakyti:

– Vaikai, mūsų galvos pilnos utėlių. Ar jūs jų neturit?

Iš pradžių kilo sąmyšis. Mergaitės ėmė rodyti pirštais į Juliją. Ji, ji. Julia mus užkrėtė. Julia su motina gyveno sąvartyne. Sėdėjau per pietus prie jos ir mačiau, kad jos plaukų pašakny ne utėlės, o gyvių luobas. Delsti ar atidėlioti valymą nebebuvo galima. Savo ir mergaičių galvas ištepėme vaistais. Tada pradėjome kirpti berniukus. Iš pradžių žirkleimis, paskui skustuvu – neturėjome kirpimo mašinėlės. Mūsų vaikai netikėtai nurimo. Pasidarė švelnūs lyg avinėliai. Nukirpti vis ėjo ratais, glaustydami, siūlydami pažiūrėti, lenkdami, tiesdami prie rankų savo nuskustas galvas. Kad dar kartą prisiliestum.

Tado galvos oda skutant buvo keliose vietose įbrėžta. Jis kelis kartus buvo atnešęs man savo galvą. Nelygiai nuskustą. Didelę, duriančią. Braukiau jam per pakaušį sakydama:

–Jau nebėra, jau tavo galva švari, jau nieko nebėra.

Niekada nepatirtas, ar seniai pamirštas motiniškas rūpestis pavertė laukinius žvėriškščius švelniausiais vaikais. Rūpestis yra esminė meilės savastis. Nesupainiojama su niekuo. Ten, kur nėra rūpesčio, niekada nėra buvę nė šešėlio meilės. Ak, kaip nuskaidrėdavo tokiom valandom širdis. Kokios aiškios ir paprastos tapdavo mintys.

Rytojaus rytą prie pusryčių stalo neatėjo nė vienas. Kviečiami nejo iš palapinės. Keikėsi. Spjaudėsi. Stumdėsi. Gaudomi bėgiojo į visas puses. Vaizdavo, kad jie dedasi daiktus. Nors kokie gi galėjo būti jų daiktai. Elgėsi iššaukiančiai, grubiai, atžariai. Kęstas fisharmoniją sulaužė, žinoma netyčia. Bet išlūžusias lentas kažkur paslėpė, be jų nebebūtume galėję ją susitaisyti. Turėjome žūtbūt atgauti lentas. Teisybę pasakius, tuo metu nežinojom, nei kas tą fisharmoniją sulaužė, nei kur tos lentos. Visai pasimetę, nebežinodami, ko griebtis, sugalvojome institucinę egzekciją, kokią visi atsiminėme iš pionierių stovyklų. Niekas geresnio neatėjo į galvą. Visai nebuvom pasiruošę juos bausti. O čia prireikė atgauti lentas.

Rengdami stovyklos programą, buvome susitarę, kad visi bendraus su vaikais kaip draugai. O aš būsiu griežtas žmogus. Reikalaujantis vaikų laikytis aiškių ir kietų taisy-

klių. Nenoriai prisiėmiau tą pareigą. Sakant vaikams, taip pat ir saviems, pamokslus, mane dažnai suima juokas. Tačiau niekas kitas nenorėjo tokios pareigos. Vaikščioti rūstoku veidu niekam neatrodė patrauklu. Bet mes bijojome, kad be „kietos rankos“, bent vienos, nepajėgsime palaikyti stovykloje drausmės.

Taigi jau sutemus, po siaubingos isteriškos dienos ir dingusių fisharmonijos lentų, vakare išrikiavom juos į dvi eiles. Aš pasakiau prakalbą apie netinkamą elgesį. Būtinai mums lentas. Ir pasiūliau prisipažinti, kas tai padarė. Pasakiau, kad stovėsime tol, kol kas nors neprispazins. Mes stovėjome tyloje gal penkiolika minučių. Rikiuotė vaikams buvo didelė naujiena, matyt, iš nuostabos jie laikėsi ramiai, nesistumdė ir nesikeikė. Penkiolika minučių gavome atsikvėpti. Buvo jau vėlus vakaras. Taip, didžiausio jų jaudrumo laikas. Mūsų vaikai jau buvo nakties paukščiai. Man reikėjo elgtis griežtai ir kaip nors toliau palaikyti stovėjimą. Buvom sutrikę ir pasimetę. Nuo jų sužvėrėjimo. Na taip, kitokio žodžio čia nepasakysi. Ir tai buvo po vakarykštės dienos! Jautėmės pervargę, išsekę, sunaikinti. Supratom, kad ėmėmės darbo ne pagal pečius. Kad šitiems vaikams niekas negali padėti. Kad gražiausios mūsų pastangos buvo sutryptos į purvą. Iki Kęsto prisipažinimo dar buvo pora minučių. Ir kažkas iš tamsos riktelėjo:

- Kodėl jūs mums neleidžiat išvažiuoti?
- O ar jūs turit, kur važiuoti?
- Mes čia nebenorim būti.
- Kodėl?
- Todėl, kad jums už mūsų buvimą moka pinigus.
- Kokius pinigus?
- Kuo mes čia ilgiau būsim, tuo jums daugiau mokės.

Visi mes buvom savanoriai ir niekas iš mūsų jokio atlyginimo už darbą apskritai negavo.

Dabar aš jau nebeapsimetinėjau pikta. Mane pagavo toks įtūžis, kad nedvejodama atsakiau:

- Gerai. Rytoj iškviesim autobusą, ir kur tik norit, ten ir važiuokit. Nors ir po velnių. O šiandien mums reikia atgauti lentas.

- Aš netyčia, aš nenorėjau... - Tamsoje nesimatė, kuris vaikas verkia.
- O kur lentos?
- Ten, fisharmonijoje. Aš jas įkišau.
- Autobusas bus rytoj trečią valandą.

Ir mes išsiskyrėm.

Rytojaus rytą vaikai pusryčiavo nepakeldami galvų. Kai kurie pavalgė, greitai pakilo ir nuėjo ruoštis. Erikas ėjo su jais, bet sakydamas:

- Kvailiai jūs, kvailiai. Ką jūs rasit stoty? Čia miškas, uogos, čia nors pavalgė.

Kiti sėdėjo prie stalo, nuleidę galvas ir visai neatrodė, kad jie trokštų kuo greičiau iš čia išvykti. Mes jų neįkalbinėjome. Nebematėm prasmės. Įkalbinėdami jau nebebūtume turėję galimybių kelti jiems nors nedidelius reikalavimus. Be kurių bendras žmonių buvimas yra visiškai neįmanomas. Vadinasi, mūsų planas žlugo, ir nebelieka nieko, tik su tuo susitaikyti.

Nors buvo baisu į juos žiūrėti, vis dėlto laikiausi to, kas įvyko. Tik paklausiau:

- Iš kur jūs ištraukėt, kad mums už darbą su jumis moka pinigus?
- Mums Tadas sakė.

O Dieve, Tadas! Tai jo duriančią galvą vakar glosčiau kelis kartus. Nors turėjo praeiti keletas metų, kad iki galo suprasčiau tos dienos vaikų agresijos priežastį. Rūpesčiu mes juos sužeidėm. Meile mes sužeidėm juos iki gyvuonies. Mes palietėm žaizdą, kurią taip skauda, kad gindamasis gali užmušti. Smogti mirtinai, kad nebeliktų abejonių. Jie visą laiką, visus tuos metus mus patikrindavo. Jie turi priemonių. Žiaurių. Norėdami sužinoti, ar tikrai reikalingi, jie eis iki paskutinės ribos. Kartais tai gali būti peilis į nugarą. Jei supras, kad esi silpnas, ar kad ieškai sau naudos.

Išvykimo dieną vis dėlto atidėjom. Tačiau vieną kartą ji vis tiek atėjo. Atėjo su tylia slepiama baime. Mes jos nerodėm vieni kitiems. Tačiau ir vaikai, ir mes žinojom, kad turėsime parvežti juos į miestą ir vėl paleisti į gatvę. Nupirkom saldainių, sausainių. Daug. Kad užtektų kelionei. Lydėjom juos abi su Vida. Atsisveikinome tylėdami. Sulipome į autobusą. Pasiliekančys sutvarkyti stovyklos mums mojo. Jiems mojo. Ar mojo vaikai, negaliu atsiminti. Jie tvarkingai sėdėjo autobuso sėdynėse, ir mes su Vida skubiai ėmėme dalinti saldainius ir sausainius. Dėjome juos į delnus, bet niekas nevalgė. Stovykloje saldainis ar sausainis – daug jų neturėjom – būdavo praryjamas pakeliui į burną. Jie dingdavo ore žaibo greitumu. Nuvažiavom iki kapinių, įsukom į mišką, iš kur nebesimatė stovyklos. Ir tada tylą dar kartą sprogo. Pirmasis užbaubė keturmetis Ruslanas. Jo atkištas delnas su sausainiais styrojo kaip medinis. Jis rėkė baisiu balsu:

– Aaaa!.. Aaaaa!..

Kitą akimirką baisus raudojimas perplėšė visą autobusą.

Žinau, kad daugiau gyvenime to niekada neišgirsiu. Ir kitais metais po vasaros su tais pačiais vaikais važiavom į miestą tyliai, gal šiek tiek pašliurpčiodami. Vaikai jau pažinojo gyvenimą, jau žinojo savo likimą ir elgėsi atitinkamai. Bet dabar jie rėkė paklaikę, iš visos širdies. Iš saugios, ramios aplinkos jie grįžo į Vilniaus stotį. Mes parodėme, mes atvėrėme jų akis į jų nelaimę, kurią jie ir taip žinojo, bet ji nebuvo tokia skaudi. Neištvėrė vairuotojas. Jis visu garsu pasuko radiją. Bet muzikos nesigirdėjo. Tik po valandos, gal apie Maišiagalą, riksmas išsivėpė, buvo girdėti tik tylūs šliurpčiojimai. Tada mes jas išgirdome. Banalias estrados dainas. Ėmėme jų klausytis beveik džiaugdamiesi. Netrukus pasirodė miestas, ir vaikai atkuto. Kažkaip keistai, tyčia džiaugsmingai, lyg patys save erzindami. Tada. Iš magnetofono pasigirdo toji. Dainelė. Nuolat tais metais skambėjusi iš vieno kiosko prie stoties. Rusiškas šlageris. Vienu akimirksniu lyg vėjo gūσιο pakelti vaikai pasičiupo pažįstamą melodiją:

*Ja moriačka, ty moriak.
Ja rybačka, ty rybak.
Ja na suše, ty na morie.
My nie vstretimsia nikak.*

*Aš jūreivė, tu jūreivis.
Aš žvejė, tu žvejys.
Aš sausumoje, tu jūroje.
Mes nesusitiksime niekaip.*

Tai buvo mums skirta daina.

*Ja na suše, ty na morie.
My nie vstretimsia nikak.*

Autobusas leidosi Ukmergės gatve žemyn, ir vaikai kartu su radiju, plodami rankomis, taip šaukė, kad atrodė, autobusas ištikš. Važiuojant pro „Krasnučą“, paklausiau Eriko ir Vasios:

- Ar jūs čia lipsit?

Mes važiuom pro jų namus.

Vaikai niūriai šuktelėjo:

- Į stotį!

Užrašėme jiems savo telefonų numerius. Sakydami, vaikai, kai jus ištikis nelaimė, paskambinkite mums. Tadas pasuko galvą ir pašaipiai pažvelgė į mane. Supratau, kad kalbu iš sausumos jūrai. Kokia gi nelaimė dar galėjo juos ištikti? Kas gi galėjo būti dar blogiau jiems, numestiems kaip šiukšlėms gatvėje likimo valiai.

Sugrižau į namus ir neturėdama jėgų net nusirengti, atsiguliu. Man pakilo temperatūra ir aš tris dienas pragulėjau, nepajėgdama atsikelti, nors stovyklavietėje buvo daug darbo.

Netrukus, gal po poros savaitių. Rugsėjo mėnesį. Mane iškvietė į policiją. Gavau šaukimą. Pas tardytoją. Nujaučiau, dėl ko. Praėjus po stovyklos keletui dienų, vėl vakarą, gal apie 12 valandą. Anykščių policijos komisariato vaikų skyriaus inspektorė atvežė į stovyklą Joną ir Kostią. Pasakė, kad vaikai patys atėjo į poskyrį. Paprašė vežti juos. Į Inkūnus. Sugrižusius iš stovyklos vaikus kiemo kaimynas apkaltino, kad jie prieš kelias dienas pavogę iš jo automobilio magnetolą. Vaikai pasakojo. Kaimynas ir policininkas nusivežė juos į mišką. Mušė „bananais“ ir vertė prisipažinti.

- Mes jiems sakėme, kad mes buvome stovykloje, o jie sakė, kad jūs atsivežėte mus iš stovyklos į Vilnių. Liepėte mums pavogti magnetolą. O paskui visi linksminomės bokšto kavinėje.

- Mes jus atvežėme į Vilnių pavogti magnetolą?

Vaikų kalbos buvo panašios į kliedesius. Tačiau ant jų šlaunų ir sėdynių buvo bananų formos mėlynės. Jie prašė mūsų patvirtinti. Kad buvo stovykloje. Turėjo pasiėmę su savim motinų pasus. Abiejų padėtis šeimoje buvo tragiška. Jono mama buvo pirmos grupės invalidė. Nesikėlė iš lovos. Ją ir mažesnius vaikus prižiūrėjo šešiolikmetė sesuo. Kuri neseniai iš namų pabėgo. Už leidimą išsivežti Kostią į stovyklą jo tėvai pareikalavo iš mūsų dviejų butelių degtinės.

Trupučiuką sutrikome. Kaip tik tą dieną, kai vaikai buvo kaltinami, jie abu buvo išvažiavę pasivažinėti dviračiais. Ir kelias valandas nebuvo stovykloje. Buvo aišku, kad per tokį laiką vaikai jokiū būdu negalėjo atsirasti Vilniuje. Tačiau kažkuriam iš mūsų atėjo į galvą mintis. O jeigu kas nors buvo atvažiavęs jų pasiimti. Nusivežė į Vilnių. O paskui parvežė. Kol supratom, kad kliedime. Automobilio magnetola būtų buvusi mažiau verta už visas šias pastangas. Taigi parašėme. Vaikai nuo tokios iki tokios dienos buvo stovykloje. Ir pasirašėme. Tie, kurie turėjome pasus.

Bet vis tiek eidama į poskyrį. Nesijaučiau labai tvirtai. Pasiėmiau asmens dokumentus. Stovyklos nuotraukų. Poskyris buvo Mindaugo gatvėje, prie dabartinės „Maximos“. Pirmą kartą gyvenime ėjau pas tardytoją. Tardytoja, jauna moteris, buvo baigusi pedagoginį universitetą. Rusistė. Prisistatė.

- Kodėl jūs čia dirbat?

- Tardytojų labai trūksta.

Ji paaiškino, kad yra gautas pareiškimas apie plėšimą. Atsakiau, kad vaikams tikrai tenka dalyvauti tokiuose reikaluose. Bet šį kartą vaikai nekalti. Jie buvo pas mus stovykloje. Išsiėmiau nuotraukas. Bet į jas niekas nekreipė dėmesio. Nė nežvilgtelejo.

- Automobilio savininkas sako, jog jis turi raštiškus vaikų prisipažinimus, kad jie pavogė magnetolą.

- Jūs padaužytų miške „bananais“ ir jūs prisipažintumėt.

Tardytoja atsilošė kėdėje, prisimerkė ir iš lėto. Stebėdama. Taip. Stebėdama mano veidą. Paklausė:

- O kur šiuo metu būtų galima rasti Joną ir Kostią?..

Ir aš susivokiau. Vis dėlto pagaliau susipratau. Kad esu ne liudininkė. O kaltinamoji. Esu įtariama ir apklausiama. Kaip nusikaltimo organizatorė. Atvežusi iš stovyklos į Vilnių vaikus plėšti. Aš netekau žado. Iš tikro. Kaip keista. Kad visišką teisinę suirutę, su išgalvota byla buvau tardoma. Kai policijos nebuvo galima prisikviesti į įsilaužimo. Ar net žmogžudystės vietą.

Gatvė keitėsi. Taip pat audringai. Kaip keitėsi gyvenimas. Ten vyko tokie patys transformacijos procesai, kaip ir visuomenėje. Vaikus. Taip. Mažas bejėgės būtybes. Užgriuvo klėjai, narkotikai, prostitucija, reketas. Vieną kartą pamatėme gatvėje Kęstą su užrašu ant kaklo: „Aš esu toks ir toks, padėkit man...“ – nors visi žinojom, kad jis yra beraštis. Tai buvo jo darbo vieta. Jį kažkas kontroliavo. Į vieną pasimatymą vaikus atlydėjo kokių septyniolikos metų paauglys. Kol kalbėjomės su vaikais, jis laikė užkėlęs ant Kęsto peties koją. Kad mes žinotume, kam jis priklauso. Pasijutom nedrąsiai. Nors vaikai tai labai slėpė. Iš nuogirdų mes vis tiek žinojom, kad juos vyresnieji panaudodavo kišenių kraustymui, o gal ir kitokiems plėšimams.

Netrukus jie paskambino. Kęstui pakilo temperatūra, ir jie keturi sugužėjo į mūsų namus. Dar nebuvo nei dienos centro, nei nakvynės namų, nieko. Pamatavom jam temperatūrą. Buvo 39°. Suradom penicilino tablečių. Aprengėm keliom striukėm. Ir pasakėm, kad nakvoti pas mus ir eiti pas mus į namus nereikia. Turėjau jiems pasakyti:

- Vaikai, mes bijom jūsų. Ne jūsų vaikai. O tų, kurie už jūsų.

Aš taip ir pasakiau. Suaugusi moteris. Karščiuojančiam dešimties metų berniukui.

Jie iš karto suprato. Palingavo galvomis. Taip, teta Vanda. Net nenusiminė.

Tikrovė buvo tokia.

[...]

Giedra Radvilavičiūtė

Giedra Radvilavičiūtė (g. 1960) sukūrė originalų lietuviškos esė tipą, kur dera savitas mąstymas, tvirta struktūra ir tirštas pasakojimas, intelektualus šmaikštumas ir guvi ironija, o gausios kultūrinės aliuozijos, žinomų menininkų citatos dalyvauja tekste kaip realios tikrovės dalis.

Radvilavičiūtė gimė Panevėžyje, Vilniaus universitete baigė lituanistiką (1983), mokytojavo, dirbo įvairiose redakcijose. 1994–1997 m. su šeima gyveno Čikagoje (JAV). Debiutavo apsakymais 1986 m., tačiau tikrasis pripažinimas atėjo 1999-aisiais, kai kultūrinėje spaudoje ėmė skelbti esė. Penkias esė publikavo kolektyviniame rinkinyje *Siužetą siūlau nušauti* (2002). Išleidusi dvi knygas (*Suplanuotos akimirkos*, 2004; *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos*, 2010) tapo viena skaitomiausių lietuvių esė žanro atstovių. 2012 m. už knygą *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos* apdovanota Europos Sąjungos literatūros premija. Inicijavo tarptautinį šiuolaikinės literatūros forumą „Šiaurės vasaros“ (vyksta Jurbarke nuo 2002).

Radvilavičiūtės esė knygoje pasakotojo santykis su pasauliu artimas skubančiam dabarties žmogui, kuris yra nepraradęs gyvenimo daugialypumo pojūčio. Kaip sako kritikai, šios esė yra apie viską iš karto: apie meilę ir vieatvę, tėvus ir vaikus, sapnus ir literatūrą, buitį ir politiką, ir šis gyvenimo kokteilis paprastai egzistuoja viename tekste (Elena Baliutytė). Antai kūrinio „Būna dienų“ pradžia – purvina laiptinė, šiukšlės, žalios vištienos liekanos, pasakotojos frazė „kepsiu žuvį“. Radvilavičiūtei svetimas sentimentalumas, pompastika, paradinės temos. Net atvirkiščiai – dažniausiai kaip tik nemalonūs dalykai, konfliktiški santykiai ir neišvengiama buitis atsiduria jos dėmesio centre, o svarbiausia – solidarumas su visai ne herojiškais personažais („Įsivaizduoju jų kambarius, profesijas, biografijas, aistras ir ydas“). Nors dažnai pasakojama pirmuoju asmeniu ir atrodo, kad esė labai autobiografiškos (veikia duktė, katinas, namai Vilniaus senamiestyje netoli Aušros Vartų), nereikia pamiršti autorės perspėjimo: „Susidedu iš žmonių, kaip kiti susideda iš idėjų“.

Apie viską kalbama atvirai, nevengiama pasišaipyti. Iškyla daugybė nesupaprastintos kasdienybės temų: skyrybos, tėvų ir vaikų nesusikalbėjimas, vieatvė, nemiga, psichologiniai kompleksai, menopauzė, gyvūnėlių kastravimas, bernai su kaimynais. Kita vertus, ši šiurkšti realybė estetizuojama, nes joje reikia gyventi, taigi tenka ieškoti išlikimo atramų ir sakralumo mažuose džiaugsmuose. Ar nenuostabu gerti kavą aukštai danguje skrendant lėktuvu? Ugniažolėmis gydyti karpas ir uosti šviežių lentų kvapą Vilniaus Bazilijonų kieme? Jausti, kaip vijoklinė gėlė tamsoje „žingteli iš vazono“ ar švenčiant gimtadienį keltis „Škėmos liftu“?

Ketverius metus gyvenusi JAV, Radvilavičiūtė parašė emigrantės patirtį reflektuojančią esė „Tėvynė ir kitos jungtys“. Iš emigrantų likimų nuoskilų ir pasisakymų (senukų lietuvių, lenkės Alicijos, poetų Adomo Mickevičiaus ir Alfonso Nykos-Niliūno) rašytojai pavyko įtaigiai atskleisti įvairiausias tarpiškumo būsenas – nuo nostalgijos paliktai tėvynei iki skirtingo prieraišumo prie naujos šalies, – formuojančias specifinį emigranto mentalitetą. Namo iš svetur sugrįžusi pasakotoja yra esmingai pasitikrinusi pačią save: „Po žemėmis buvo tikrai užkastas didžiulis magnetas, laikantis mane čia lengvai, kaip metalo drožlę“.

Nors Radvilavičiūtė pažymi, kad „rašydamas prarandi lytį“, galima sakyti, kad ji steigia naujovišką moterų prozos linkmę: įsamenina kasdienybę, atveria moterišką pasaulį ir visa tai sulydo su rimtosios kultūros intertekstais. Kai rašai apie tai, ką puikiai pažįsti, atsiranda nelygstamos autentikos ir jaudinančio sugestyvumo (todėl dažnai jos esė dar vadinama „personaline“). Parodydama, kaip beveik niekada „šventės nesutampa su progomis“, rašytoja sveikai oponuoja moterų žurnalų vartotojiškam cinizmui ir moters įvaizdžio paviršiniam blizgesiui (nors nevengia pasinaudoti ten plėtojamų temų detalėmis). Radvilavičiūtės kalbėjimas kitoks – daug meninės informacijos viename sakinyje, daug moters gyvenimo, jos jutimų, jos pasaulio konkretikos ir, svarbiausia, gebėjimo pažvelgti į viską truputį iš šalies ir su ironija. Ji mėgsta netikėtus, todėl efektingus palyginimus. Pavyzdžiui, sovietmečio saldainiai „rudeniai“ ir „sportiniai“ atitinka du skirtingus žmonių tipus, o avarinis spynų ir sapnų atrakinimas jungia buitį su pašamonės ženklais. Lyginti galima viską, svarbu netikėtomis briaunomis sudurti skirtingiausius reiškinius, kurie yra kažkuo ir panašūs („Ranka sulaužyta, siela – ne“, „žmonai blogas, tėvynei – geras“). Gretinimo arba priešpriešos principu lyginamos jauno ir seno vyro kišenės, žmogiškos šilumos ir šampūno kiekis, pauzės tarp žodžių ir neįvykę meilužių pasimatymai, remonto ir jausmų pabaiga, vienvėris ir Sigutės žarijų duobė. Net šypsena ir intelektas civilizuotose šalyse (intelektu nenaudai).

Taip gimsta išskirtinis stilius, kurio kondensuotumas primena rašymą sentencijomis – daugybę sakinių galime cituoti kaip originalius, žaismingus ar išmintį kaupiančius pastebėjimus. Vienas iš tokių Radvilavičiūtės posakių – „siužetą siūlau nušauti“ – tapo parankine kritikų fraze, apibūdinant geros šiuolaikinės literatūros specifiką. Pabrėždama siužeto nebūtinumą, rašytoja savo tekstą pina iš emocinės atminties įspūdžių, iš margiausios kasdienybės detalių įvairovės, nevengdama žemojo stiliaus („dėjau skersą“, „nėra vyrų, neverk“, „klimaksas neturi strategijos, tik taktiką“). Visa ši tikrovės empirika persmelkta abstrakčių pamąstymų, laisvai sumaišomi realybės ir menų, taigi fikcijos, faktai. Esė tekstuose mirga nuorodos į žymius literatūros, kino, dailės, muzikos autorius ir kūrinius. Žaismė tarp gyvenimo ir fikcijos yra viena patraukliausių šio rašymo ypatybių. Antai vienas dažniausiai cituojamų autoritetų yra Radvilavičiūtės mėgstamas rusų rašytojas Vladimiras Nabokovas, bet jis gali įsikūnyti ir kaip teksto personažas: „ar negeriu vėl vyno virtuvėj su Nabokovu?“

Radvilavičiūtės esė daug svarstoma apie patį rašymą, apie tikrovės ir kalbos santykį, rašančiojo būsenas, kai pats rašymas tampa svarbiausiu įvykiu. Pabrėžiamas sąmoningas santykis su kalba ir teksto konstravimu, kurį paprastai linkę maskuoti grynieji prozininkai (esė „Privalomi parašyti tekstai“, „Teksto trauka“ – pastarasis kūrinys publikuotas 30-ies Europos rašytojų antologijoje *Best European Fiction 2010*). Nors neslepama teksto „darymo“ technologija, atsitiktinumai jame organizuojami taip meistriškai, kad išlieka spontaniško, laisvo kalbėjimo įspūdis. Tai rašytoja vadina rusišku žodžiu „sverchzadača“ (viršuždavynys), reiškiančio kažką sunkiai įmanomo, nelyginant sovietmečiu provincijos vaiką pradžiuginti pilna rezgine puikių apelsinų.

Radvilavičiūtė stipriai kerta savo žodžio „(r)აშენიმის“ (tai viena iš daugelio žavingų jos lingvistinių atodangų).

Siūloma literatūra: Giedra Radvilavičiūtė, *Suplanuotos akimirkos*, Vilnius: Baltos lankos, 2004; Giedra Radvilavičiūtė, *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos*, Vilnius: Baltos lankos, 2010; Alfonsas Andriūškevičius, „Giedros Radvilavičiūtės (auto)kasinėjimai, arba Kandies judesių struktūros tekstai“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2004, vasario 28, Nr. 690; Jūratė Baranova, „Močiūtė su krienais, arba Kas yra eseistas“, in: Jūratė Baranova, *Meditacijos: tekstai ir vaizdai*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 90–94; Elena Baliutytė, „Talentingai suplanuotos akimirkos“, in: *Literatūra ir menas*, 2004, gruodžio 17, Nr. 3027; Ana Audicka, „Paradoksalus vienvėris socialumas“, in: *Literatūra ir menas*, 2010, vasario 26, Nr. 3273.

Giedra Radvilavičiūtė

SUPLANUOTOS AKIMIRKOS

PRABUDIMAI

Jeigu priešaušry prabudusi atsimerkiu, ant sienos matau mirusios motinos fotografiją. Tam ją priešais lovą ir pakabinau. Nuotrauką man padidino iš mažos, visai atsitiktinio kadro, viena dailininkė, kurios net nepažįstu (ir neėmė už tai pinigų). Tikslių fotografijos aplinkybių nežinau. Atrodo, kad mamą fotografavo jos draugas pakeliui į sanatoriją. Tada buvau maža, bet pakankamai didelė, kad to žmogaus nekęščiau. Tik dabar man aišku, kaip tuo laiku ją galėjo skaudinti toji neapykanta: prieš trejus metus mama buvo išsiskyrusi, susirado kitą žmogų ir tuoj po to susirgo nepagydoma liga. (Kai apie tai galvoju, prisimenu, kad vaikai dažniausiai pakartoja tėvų likimus.) Fotografijoje mama sėdi ant kalkėmis dažyto cementinio pakelės stulpelio ir prisidega cigaretę. Su juodo šilko močiutės siūta (tiksliau – persiūta) suknele.

Atsimerkusi, bet nesikeldama iš lovos paprašau:

– Mam... Pakalbėkim.

– Tik greitai, – piktokai sako ji. – Kol parūkysiu.

– Rudeni važiauvau į Kauną. Vaikas pro autobuso langą pamatė karvę ir klausia, ar ta karvė kieno nors, ar niekieno. Sakau, karvės visada yra kieno nors, tik žmonės gali būti niekieno. Mama... Dabar, kai atsibundu, dažniausiai auštant, prakaito baloj, imu aiškiai jausti, kad esu niekieno. Mano akys yra niekieno. Rankos yra niekieno. Kojos, oda, nagai, plaučiai, alsavimas ir plaukai – niekieno. Ir man dėl to baisu.

– Kaip vaiko trimestras? – klausia ji.

– Vakar kaip tik buvau mokykloj. Apynormalis. Mokytoja ant lentos braižė jų elgesio ir komunikabilumo schemas. Kaip keturis vienas į kitą telpančius ratus. Centriniam rate yra tie vaikai, su kuriais visi kiti norėtų draugauti, sėdėti viename suole ir eiti į žvalgybą. Jie ir mokosi geriausiai. Tavo anūkės ten nėra. Ji – antrame rate, pažymėta žvaigždute. Žvaigždutė reiškia, kad jos nemėgsta bent dvi klasės mergaitės.

– Gerai, – sako motina, išpūsdama dūmus.

– Kas gerai?

– Kad jos nėra centriniam rate. Manęs jame irgi nebūtų buvę, jei tada kas būtų mums braižęs schemas.

Tyliu. Nes manau, kad manęs nebūtų buvę ir antrame rate. Būčiau trečiame ketvirtame. (Pragaro.) Bet net ir dabar, kai mama rūko pasaulyje už stiklo, nenoriu pasirodyti blogesnė, negu ji apie mane mano. Iš tikrųjų reputaciją jos akyse buvau rimtai susigadinusi per visą gyvenimą gal tik kokius du kartus. Vieno karto net prisiminti nenoriu, o kitas – visai paprastas. Tada man buvo gal dvidešimt penkeri. Negrįžau namo nakvoti. (Tos nakties aš gailiuosi dėl daugelio dalykų, ne tik dėl motinos.) Ryškiai atsimenu, kaip tada buvau apsirengusi. Balta peršviečiama drobine suknele su dideliu pieštu drugiu ant vienos šlaunies (drabužiuose ir šukuosenose man patinka asimetrija). Kai parėjau rytą, mama sėdėjo mūsų mažoj virtuvėj su šuniu ir gėrė arbatą. Dabar man aišku, kad ji ten išsėdėjo didžiąją nakties dalį. (Aišku ir kitkas – labai sau nelinkėčiau kada nors naktį sėdėti virtuvėje ir taip laukti savo dukters.) Nežiūrėdama į mane motina tada pasakė

vieną sakinį: „Maniau, kad tu – ne tokia kaip visos“. Šito sakinio (ypač – to jos nežiūrėjimo) sotu iki dabar.

– Nu, važiuoju, – staiga motina pakyla nuo pakelės stulpelio, pasilenkia ir maža ranka brūkšteli nuo juodos suknelės sidabrinis cigaretės pelenus. Jau nueidama, lyg tarp kitko, priduria. – Nepraskysk. Ne niekieno tu. Nes aš galvosiu apie tave dar penkerius metus.

Užmigti toliau – jokių šansų. Atsikeliu. Nueinu į virtuvę ir pasidarau kokteilį – penkiolika lašų valerijono, penkiolika gudobelės ir trečdalis stiklinės vandens. Tokio „mikso“ galiu išgerti kibirą, padeda tik psichologiškai. Kai lieka pusvalandis iki žadintuvo, užmiegu. O dar prieš jam suskambant šalia miegantis vaikas verčiasi ant kito šono ir atgalia ranka žiebia man į dantis. Šitas prabudimas yra vienas iš maloniausių.

Labai nejuoku atsibusti – iš košmaro. Jau prieš dvejus metus kardiologas patarė man prieš miegą nežiūrėti per televizorių filmų su vis dar pasitaikančiais neprievartos elementais. Ir ypač laidų, kuriose žurnalistai profesionaliai, preciziškai, tarsi ragaudami ypatingą desertą, klausinėja nusikaltėlio, kaip jis nužudė senutę ir paskui virė ją puode. (Gabalais.) Bet kai rodė čečėnus muzikiniame teatre, vis tiek spoksojau į televizorių iki išnaktų. Baisiausia, žinoma, buvo tos nušautos moterys, tarsi išsilanksčiusios ant grindų ir kėdžių grakščiomis modernaus šokio pozomis. Vieno reportažo vidury paskambina toks švelnus žmogus „su peteliške ant lūpų“ ir klausia: „Nesakyk, kad žiūri Maskvos įvykius“. – „Kaip tik tai ir darau“, – sakau. Jis pataria: „Nors neaiškink vaikui, kas ten vyksta. Vis tiek nesupras. Ji dar verkia dėl pliušinio meškiuko“. Aš irgi dar verkiu dėl pliušinio meškiuko ir gal todėl naktį susapnuoju košmarą. Guliu – ligoninėj. Į palatą įeina prezidentas baltu chalatu – „...the son of a factory worker who learned his manners among butlies on the streets of Leningrad and in judo classes...“ – „...fabriko darbininko sūnus, kuris elgesio mokėsi Leningrado gatvėse iš chuliganų ir dziudo pamokose“ (*The Globe and Mail*). Charakteristika – V. Putino. (Vertimas – mano.) Šalia prezidento stovi keli vyrai su lašelinėmis. Jie į sapną atėjo iš kito straipsnio: į kai kurias palatas įkaitams lašelines nešiojo ne seselės, bet FST darbuotojai. Prezidentas baltu chalatu artėja prie manęs, viena ranka – už nugaros, šypsosi, akyse – ledukai, ir sako: „Popravliaites, popravliaites...“ O man ausyse aidi: „Otpravliaites, otpravliaites...“ Atsibundu, kai šaltas revolverio vamzdis paliečia smilkinį. Guliu galvą prispaudusi prie metalinio fotelio turėklo.

Anksti rytą einu į darbą. Akyse tavaruoja. Pro šalį pravažiuoja mašina. Ant šono – užrašas: „Avarinis spynų atrakinimas“. Perskaitau: „Avarinis sapnų atrakinimas“. Kaip gerai tokią tarnybą būtų išsikviesti vidury košmaro, kol dar esu gyva. Nenušauta. Neišsitéškusi į prarają. Neuždusinta dujomis. Neužspringusi vandeniu ir antklode. Vakare išnešu į kiemą šiukšles. „Kaip susmulkėjo žmogaus gyvybę“, – liūdnai sako irgi tų pačių reportažų prisižiūrėjęs mano kaimynas senukas, buvęs atsakingas KGB darbuotojas. Negaliu nesutikti. Viskas susmulkėjo: meilė, mafija, budynės, gabalinis cukrus ir malda. Dar visai neseniai galingiausios pasaulio šalies prezidentas metinę kalbą baigdavo fraze: „God bless America“. O šiemet G. Bushas ją baigė taip: „God bless our coalition“.

Jeigu košmarų per kelias savaites prisapnuoja daug, jie susitelkia smegenyse kaip koralų rifai. Ima burgzti širdis. Diagnostikos centre pasidarau svarbiausio meilės organo echoskopiją. Ber kad imtų gydyti, reikia eiti į kitą kabinetą ir mokėti 90 litų. Sugrįžtu į polikliniką, pas tą patį gydytoją, pas kurį buvau prieš dvejus metus, ir kukliai, bet su išdidumu iškloju jam ant stalo kokybiškus nespalvotus savo skilvelius ir vožtuvus.

Gydytojas sako: „Nusirenkit. Neįsitempkit taip baisiai. Echoskopiją – pakartosim“. – „Kaip, – sakau, – jūs nepasitikit diagnostikos centru?“ – „Pasitikiu, – tikina jis. – Tą gydytoją, kuri Jums darė tyrimą, jaunystėje aš net buvau vedęs. Todėl ir pakartosim“. Paskui tęsia: „Visiškai sutinku su jos išvadomis. Jūsų širdis kol kas sveika. O kardiograma – bloga“. Jis išsitraukia iš stalčiaus knygą, atsiverčia net iš tolo įtaigią širdies schemą ir vedžiodamas pieštuku po venas (mėlynas) ir arterijas (raudonas) aiškina kraujo apytakos ratus. Aš, norėdama atsiriboti, tuo metu stengiuosi galvoti apie Kieślowskį. „Paprasciausiai nemokate džiaugtis gyvenimu, – sako gydytojas. – Pasaulio nepakeisit, bet galite pakeisti požiūrį į jį. Iš darbo – neskubėkit namo. Užėikit į kvėpalų parduotuvę ir uostykit. Uostykit uostykit malonius kvapus. Dažniau klausykitės muzikos. Atsigulusi ant grindų arba net gatvėje, su ausinukėmis. Jums padėtų Mozartas. Triukšminga muzika ir Beethovenas – ne. Beje, kokie Jūsų santykiai su vyrais?“

„Labai geri“, – sakau, vyrus turėdama galvoj kažkaip sutelktai. (Kaip pusę žmonijos. Ar kaip krūvon per pūgą tolimoje Antarktidoje susiglaudusius pingvinus.)

„Puiku, – sako gydytojas. – Ir stebėkite, stebėkite gatvėje alkoholikus. Eina jie paprastai po vieną. Savo vaikų būna nematę po kelerius metus. Butai užstatyti arba jau parduoti. Kelnės prisisiotos. Net po du kartus. Bet kokia laime spindi jų akys. Kaip nuširdžiai jie sugeba džiaugtis šia diena. Ar Jūs negalėtumėt pamėginti imti iš jų pavyzdį?“

„Pasistengsiu. Iš paskutiniųjų“, – sakau jau atsiveikindama.

Priėjusi Pilies gatvės pradžią, kaip šuo (politiškai korektiškiau galbūt būtų sakyti – kaip kalė) išuostau visą „Kristianą“. Pardavėja ima eiti iš paskos. (Dėl visa ko.) Kaip neteisinga, kaip tiesmuka ir kaip netikslu, pagalvoju, spręsti apie žmogų iš apšiurusio palto. Lygiai taip pat, kaip apie moters seksualumą – iš jos kvėpalų. Kai prieinu prie Aušros vartų, Dievas, tiksliai ir laiku laikydamasis gydytojo instrukcijų, pasiunčia ir alkoholikę. Imu stebėti. Atskuba du madingi vyrukai. Moteris atsistoja priešais, tiksliau, užtveria jiems kelią neperšaujamu violetiniu lamos vilnos megztiniu, nusišypso (dantims kažkas liepė išsiskaičiuoti pirmais antrais), ištiesia ranką ir paprašo išmaldos. Vienas vyras ima giliai kišenėje graibyti centų. O kitas – iš pradžių dar negaliu patikėti tuo, ką matau – greitai atsiseiga džinsų užtrauktuką ir deda jai į delną savo vyriškos galios simbolį. Moteris atšlyja. Atsigosta. Ir pratrūksta ilgu rusišku lenkišku monologu, kuris tuos vyrus neša kaip ant sparnų turbūt iki Rotušės. Ir ta jos kalba yra šioje situacijoje vienintelis dalykas, vertas absoliučios pagarbos, įsiklausymo ir epigonizmo.

Kažkaip, matyt, irgi ne be Dievo pagalbos, parkapoju namo. Nugara žliaugia prakaitas. Vaikas sako: „Aš dar truputėlį filmą pažiūrėsiu. Policininkai tuoj jį pagaus...“ Į filmą net nežvilgteriu, nes, ko gera, bijau ir paties televizoriaus, atsigulu ir bandau spėlioti, kada ištiks pirmasis prabudimas. Po pusvalandžio jaučiu, kaip mergaitė visa šilta priglunda prie manęs. Vartosi. Paskui tyliai sako: „Pagavo. Spardė. Paskui – nušovė. Bet, mama, turbūt neužmigsiu... Nuo tų „mentų“, atrodo, kad mane visą skauda“. Ir tada aš nebeįstveriu: „Po velnių, ar tu nežinai, kad prieš miegą negalima žiūrėti įtemptų filmų. Kiek sykių sakyta. Kiti tėvai, tiksliau – motinos, išvis neleidžia tokių filmų žiūrėti. Niekada. O pas mus – palaida bala. Todėl, kad aš laiko neturiu, o tu esi nesąmoninga. Dar tuos vokiečių kursus visai neturėdama laiko pradėjau lankyti... Nesąmoningas vokiškai, atrodo, *unbewusst*. Pusantros valandos tik gaudu ir šaudu. Tuose filmuose policininkai ir nusikaltėliai yra lygiai tokie patys, tik „mentus“ saugo įstatymas“. Vaikas ilgai tyli. Vis dėlto susimąsto. Paskui apžergdama mane atsikelia, nueina į vonią ir atsineša tepalo.

Sako: „Patrink man nugarą“. (Tada susigaudau, kad „mentai“ yra mentės, kurias jai skauda po choreografijos pamokos.)

Tačiau pasitaiko ir ramių vakarų, ir ramių prabudimų. Juos labai mėgstu. Dažnai atsibundu prieš pusvalandį iki atsikėlimo. Tas trisdešimt minučių vadinu pavogtu laiku – iš dienos, iš paros, iš rutinos. Jų reikia ne tik pakalbėti su mirusiaisiais kaip su gyvaisiais, bet ir švelniai, ramiai ir su pagarba prisiminti kai kuriuos gyvuosius (kaip mirusius). Per tą pusvalandį, psichologiškai kartais ištįstantį iki valandos dviejų, suku gyvenimo juostą atgal. Su ėdriu ką tik pažadintos sąmonės ryškalu susigrąžinu svarbius dalykus. Prisimenu seniai skaitytus tekstus, formavusius mane kaip žmogų. Vyrus, kūrusius mane kaip moterį. Ir žmones, lipdžiusius mane – kaip tekstą. Gulėdama girdžiu, kaip už lango teška lietus. Dieną tas šnarėjimas man ima priminti greitai spaudomų kompiuterio klavišų garsą. Bet tą pusvalandį gulėdama po šilta antklode aš atsiduodu lietuviškai, su aistra, visišku užsimiršimu ir tikra trisdešimties minučių ištikimybe. Tol, kol pajuntu lašus oda. Taip, kaip jaunystėj. Net eidama per audrą nepasiimdavau skėčio. Neturėjau ir demisezoninių batų. (Nemėgstu tarpininkų – nei tarp žiemos ir vasaros, nei tarp naftos ir valstybės, nei tarp Dievo ir žmogaus.) Dabar per darganą skėtį jau visada pasiimu. Nes kai susergu, nėra kas slaugo, ir atslenka labiausiai nuginkluojantis, niekingas savęs gailėsčio jausmas. Stengiuosi nugalabyti jį įvairiais rafinuotais metodais. Bet kartais vis tiek nepavyksta. Tada ištiesiu ranką į priekį ir kalbuosi su dešinės rankos smiliumi kaip su mažu mane suprantančiu ir užjaučiančiu žmogiuku (tikrai kaip su savo kūnu ir krauju). Šitas simpatiškas, bet beprotiškas užsiėmimas – ne originalus. Taip su savo pirštu kalbėjosi vaikas iš S. Kubricko „Švytėjimo“.

Peršalimo ligomis sirgau seniai. Dabar turiu kitų rūpesčių. Pavasarį – ištekų. Antrą kartą. Maniau, kad tokio tipo moterims antrų kartų nebūna. Bet man visada atsitikdavo likimiškų – taip, o ne kitaip – dalykų. Jis – paprastas žmogus. (Elektrikas.) Iš to vyro sklinda ramybė ir supratimas. Ramybės man reikia labiausiai. (Nes temperamento ir beprotystės pati turiu su kaupu.) Be to (tai ypač svarbu), tas žmogus manęs nebijo. Jokios. Nes jis yra mane atspėjęs. Kai sugenda kompas, aš imu keiktis ir pykti visai ne ant savęs, kad esu kvaila, galų gale ir ne ant virusų, bet ant to niekuo dėto žmogaus, kad viskas tuoj pat, šią akimirką nepasitaiso, jis tyliai linksminasi, ir geidžia manęs toliau. Čia pat, virtuvėje. Net tokios – įsiutusios, prakaituotos, nedepiliuotos ir šlykščios. Tas žmogus kartu yra labai romantiškas. Kol kas – atlaidus ir turi globos jausmą. Tik prieš šitą (labai retai pasitaikantį) vyrų gebėjimą aš neatsilaikau. Dėl to dabar net pikta. Jis nuolatos manęs ko nors rūpestingai paklausia – kodėl tu neturi žiemai batų su kailiu? Arba – kodėl manai, kad sriuba tikriausiai buvo neskani? Arba – kodėl sakai, kad tu esi kalta, jei dukra iš istorijos gavo 5?

Džiaugiuosi, kad kai neseniai pirmą kartą (kūnais) susitikom restorane, jis man nepasakė sakinio, kurio laukiau su baime. Pavyzdžiui, tokio: žinai, iš mūsų nieko neišeis, nes kas aš – paprastas elektrikas, o tave spausdina. Vienas laikraštis. Jis to nepasakė, bet aš norėdama užbėgti už akių pacitavau, turbūt M. Cvetajevą: „Čto takoje slava? Tolko – slovo“. Ir jis matė, kad aš kalbu sąžiningai. Manęs neerzina net to žmogaus literatūrinis neišsilavinimas. Praeitą savaitę pasakojau jam apie Cvetajevą daugiau. Nežinau, kokių paros metu ji pasikorė, bet man būtų įtikimiausia, kad priešaušry (po vieno iš prabudimų). Vyras man sako: „Tu matai, kaip keista... O aš visada maniau, kad Cvetajeva, per brūkšnelį Achmatova, yra ta pati daug kentėjusi rusų poetė“.

Dabar jis į mano namus tik atvažinėja. (Iš Švenčionėlių.) Bet mane pamažu ima panika pagalvojus apie tą metą, kai jis čia apsigyvens. Ypač bijau pirmųjų bendro gyvenimo naktų. (Turiu galvoj – savo prabudimus.) Žinau keletą paslapčių, kaip apsiversti nepažadinant šalia miegančio. Bet ilgainiui tai ima varginti. (Net lovą.) Kai aš atsibusiu, jis irgi juk kada nors atsibus. Uždegs šviesą (po kokių dvejų metų, kai meilė neišvengiamai bus praėjusi, tai jau atrodys kaip teroro aktas). Turbūt paims mane už rankos. Neatsimerkdamas pabučiuos plaukus. Ir lūpomis liesdamas ausį, pašnibždomis, kaip visada rūpestingai, paklaus: „Kodėl – prabudai?“ Ir mane jau dabar sukausto siaubas, nes ką aš... Nes ką man tada jam reikės trumpai į tą klausimą atsakyti?

PRIVALOMI PARAŠYTI TEKSTAI

Svarbiausio dalyko nepaklausiau: kas bus tada, jei to, pageidautina, labai perkamo romano po metų išvis neparašysiu? Kaip aš komisijai, kuri manimi naiviai pasitikėjo ir kūrybinę stipendiją davė, į akis pažiūrėsiu – *in corpore* ir kiekvienam jos nariui atskirai? Net grafomanui, jei jis pakankamai drausmingas, aišku, kad už pinigus padorios knygos parašyti neįmanoma, kaip ir padori moteris už pinigus negali pasimylėti. Iš reikalo ir skubėdama kokybės neišlauši. O kas bus, jei vis dėlto tą knygą parašysiu, bet jos nepirks? Po pusės metų pardavinės ją dėvėtų drabužių parduotuvėse kartu su atvežtais iš Didžiosios Britanijos *Airių patiekalais*. Leidykla patirs nuostolį. O pinigus gal reikės atiduoti? Leidyklos kriterijai tekstams ir mano kriterijai tekstams – nesutampa. Pusė metų jau praėjo. Galvoje net pirmojo sakinio nėra. Pirmas sakinytis ir paskutinis turi būti kaip šūviai: įspėjamasis ir kontrolinis. Nors iš pirmo sakinio, kur amžinas romanas, o kur tik šiuolaikiškas, nebūtinai atskirsi. „Ilgą laiką aš eidavau gulti anksti...“ Kas galėtų iš karto pasakyti, kad tai – M. Prousto *Svano pusėje* pradžia? „Sapnavo sapną ir buvo jame lyg negyvas“. Irgi panašu. Netgi įdomiau. (Jei ne pasikeitęs asmuo, galima būtų pamanyti, kad tęsinys.) Bet čia – A. Juozaičio *Laikraštis*. Aš, ko gero, iš panikos emigruosiu. Dėsiu į krūmus, liaudiškai tariant. Įsivaizduoju, kaip lėktuve pildau deklaraciją ir skolų, paliktų valstybėje, grafoje įrašau – neparašytas itin skaitomas romanas.

Beje, reikėtų vis dėlto nesinervinant šaltai pagalvoti, kur aš padėjau pusę metų šalia algos gautus pinigus. Būtų pamoka ateičiai. Nuvažiavau du kartus taksi į Buivydiškes. Draugė buvo puolusi į depresiją – aštuoni trilitriniai agurkų dviem kėliniais iššaudė. Viešpatie, dabar kai pagalvoju, kiek prisipirkau visko... Pirkau batus už šimtą dolerių, nes su jais mano koja atrodo kaip ne mano. Katę veislinę iš nedovanotino snobizmo. (Seniau britų katinai kainuodavo 600 litų, dabar – tūkstantį du šimtus.) Pirkau tualetinio vandens „Ysatis de Givenchy“. Juo šlakstausi nuo tos dienos (tiksliau – nakties), kai pasijutau moterimi. Kvėpalus irgi mėgstu „veislinius“, nes visi kiti po dvejų minučių ant manęs ima dvokti promilėm. „Zepter“ puodą pirkau. (Laikau jame senus raktus.) Daviau 300 litų draugei, ji kaime sodybą remontuoja. Sienų apmušalų ten nuvežiau, tokių, kokiais iškljuotas „Šekspyro viešbutis“.

Ankstyvą pavasarį sodyboje nėra nė gyvos dvasios. Man tokios vietos kuo toliau, tuo labiau ima patikti. Norėčiau ten parai dviem atsidurti su kate ir įsivaizduojamu mylimu žmogumi. Be jokių išipareigojimų. (Taip savo žmonai sako mano girtas kaimynas, kai pareina antrą valandą nakties: „Blet, Ada, atidaryk duris! Jei nori, be jokių išipareigojimų“.) Pažiūrėtumėm ten neskubėdami „Panoramą“, išklaustumėm svarbiausias respublikos žinias... Gal kokią burtininkę parodytų. Paskui, kai tas įsivaizduojamas žmo-

gus su kate užmigs, kad netrukdyčiau, išeičiau į mišką pasivaikščioti su jo pirštine ir jausčiau, kaip „ranka ištirpsta pirštinej lyg sniegas“. I. Bachmann eilėraščiai kai kurie tokie pat geri kaip ir novelės. (Romanas – ne. Prie šito žanro moterys dažniausiai „nepri-traukia“, joms ar laiko, ar įniršio, ar pinigų alkoholiui pritrūksta, ir man dėl to vėl baisu.)

Kai paskutinį kartą nuvažiuom į kaimą, draugės tėvo bate kaukas arba kiaunė buvo prinešę gilių ir klevo sėklų „malūnsparnių“. Iki bato ant sniego, eidamos tyloje, radom pėdytes, atslinkusias iš miško paslapties. Gal nuo tų pėdsakų pirmą sakinį ir pradėti? O gal – nuo tos paslapties... Ar nuo to, kad draugės mama mirė, kai jai buvo aštuoniolika metų? Ji prisimena, kad mama mėgo perlamutrinius „klipsus“, saulėlydžius Palangoje, arbūzus, šilkinės biuzeles, džiaustyti saulėje mažų vaikų drabužius ir būti laiminga.

Tikras rašytojas gali pradėti rašyti gal ir ne bet kada, tačiau kad nuo bet ko, tai faktas. Nuo balto popieriaus lapo faktūroje išspaudusio pilko siūlelio. Plaukelio. (Blakstienos?..) Aš – netikra. Man reikia nugyventi gabalą gyvenimo ir po to jį paversti įtikima fikcija. Kartais – pavyksta. Dažniausiai – ne. Guodžia tai, kad yra rašančių panašiai. Vienas talentingas žmogus kartą skundėsi, kad negali pradėti pasakoti istorijos apie pirmąją mokytoją, nes neatsimena, kaip buvo išiuos jos po karo dėvėto palto sagos – kryžiuku ar paraleliai.

Teoriškai tarsi žinau, ko reikia, kad romanas būtų perkamas. Sekso. Kas nors guli ant mano, t. y. mano herojės, krūtinės, arba ji – ant kieno nors. Jei ne sekso, tai nors kiek nešvankios, gal net kokios čigoniškos laukinės erotikos. „Kad gimtų erotinis aktas, reikalingos visai apibrėžtos savybės, pirmiausia – logiškas ir pajėgus protas, vaizduotė, humoro jausmas ir drąsa, o kur dar sugebėjimas įtikinti, organizaciniai gabumai, geras skonis, estetinė intuicija ir prabangos pomėgis“ (*Emanuelė Bankoke*, p. 117, neabejotiniams autoritetams – pritariu iš karto). Visų šių savybių gal vargais negalais ir užtektų, bet man, kaip jau susiformulavau, reikia nugyventi gabalą gyvenimo, tik po to galiu bandyti paversti jį įtikima fikcija. O paskutinis mano matytas nuogas vyras – gipsinė Mindaugo gatvės „Maximoj“ stovinti indėno statula.

Reikėtų vienoje kitoje knygos vietoje paburnoti prieš Dievą. Ir nepamiršti bjaurumo estetikos. Kokių nors kieno nors išskyrų turėtų būti. Iš ausų, pakinklių, pažastų ar lyties. Mirties... Bet pateiktų bravūriškai ir linksmai. Kaip amerikiečių filmuose. Mirtina liga sergantis senukas savaitgalį nutaria nuvažiuoti į savo gimtąją valstiją. Randa ten kadaise mylėtą moterį (pasenusią, bet patraukliai, apsirengusią vos ne ta pačia perkelio suknele), pašvambęs alaus vietiniame „pabe“, aplankytas stebuklingos galios, su ja permiega ir, saulei tekant iš už Dakotos kalnų, miršta spyruoklinėj vaikystės lovoj, su šypsena stebimas jį lydėjusio koledžo studento. Vaikinui, kuris iki kelionės buvo marazmatikas, pasidaro aišku, kad gyventi – verta.

Gal dar koks epizodas iš pokario praverstų. Dabar, sprendžiant iš rezistencinės kovos internete ir neonanimiškos – laikraščiuose, ta tema vėl, rodos, aktuali. (Tikriausiai pralaimės žali, literatūroje.) Egzotikos į tekstą reikėtų „imegzti“. Tolimųjų kraštų pasakų, laikraščių ir masinės kultūros inkluzų. Skaitytojas turi bristi į tekstą žinodamas, kad ras kai ką atpažįstama. Taip pat tai, su kuo norisi susipažinti (bet tik tekste). Kad bus truputėli pagąsdintas, nustebintas, šokiruotas, pakutentas, bet nepaskęs. Ir svarbiausia – kad žmonėms liūdna nebūtų. Juoko turėtų būti. Kad nesinorėtų galvoti apie metafiziką, transcendenciją ir laiką. Apie tuos dalykus ar galvosi, ar ne, jie liks. (Ir nepažinūs, ir nepakitę.)

Chronologiškai, nuo pirmojo sakinto, romano pradėti rašyti neišeis. Mąstau punktyriškai, neturiu jokios valios. Gyvenimą prieš dvejus metus ėmiau planuoti iki rytinio žadintuvo. Pradėti turėsiu nuo įvairių vietų iš karto, rytais keptama varškėčius.

Senelis per karą turėjo mylimąją. (Prieš karą ir po jo – irgi, bet ne tą pačią.) Moteris kartkartėmis eidavo į bažnyčią su visiškai „nachališka“ šilkinė skara, geltoname fone – raudonos ir mėlynos rožės. Šventoriuje turėjo labai išsiskirti. Močiutė žinojo, kad skara dovanota senelio. Kartą atbėgo uždusęs kaimynas ir pasakė: „Važiuk pasiimt Juozo. Peršovė ji... Daržinėj. Pati žinai pas ką“.

Spėju, kad senelis gulėjo ant viršaus. Ant tos mylimos moters krūtinės, nes jam buvo peršauti plaučiai ir petys, o jai – nieko. Iki felčerio ji nuvežė vos gyvą dėl plaučių, iš žaizdos srovele burbuliavo kraujas, niekam tada net į galvą neatėjo rūpintis klubu, nors tas irgi buvo peršautas. (Tą į kaulą įstrigusią kulką aš, kaip ir jis, pirmą kartą pamačiau rentgeno nuotraukoj maždaug po keturiasdešimties metų. Senelį mano gimtojo miestelio poliklinikoj šviete dėl banalaus radikulito, kulką atrado netyčia.) Jį slaugė ilgai. Mama, kai močiutė dirbo nenudirbamus darbus, nususukusi nuo senelio nugara laikė jo koją ant savo sprando, nes taip jam kažkodėl mažiau skaudėjo petį, o kad popietės neprailgtų, pasakojė istorijas iš mokyklos apie savo drauges. (Viena dabar gyvena Vokietijoje, kita – Lenkijoje, o dar viena Vilniuj pardavė butą. Nutarė susiremontuoti apleistą tėvų sodybą kaime, važiuoti ten, kaip ji sakė per mano motinos laidotuves, pabraidžioti su botais per rudeninius lapus ir paskui numirti.) Po kelių mėnesių senelis vis dėlto pakilo ir pačią pirmą dieną, kai tik galėjo paeiti, išėjo. Pas tą mylimąją. Paskui moterį, deja, išvežė į Vokietiją darbams ir... nebeparvežė. Namie spintoj, nežinau, kokiais būdais, atsідūrė „nachališka“ skara su raudonomis ir mėlynomis rožėmis. Močiutė niekada jos neryšėjo. Laikė be tikslo, kaip aš kartais laikau stalčiuose primirštų, kadaise ryškių spektaklių programas.

Po karo močiutė dar susilaukė vieno vaiko. Berniuko. Jis kaimo troboj mirė šešių mėnesių. Kai paklausiau, nuo ko, ji pasakė: „Kas, vaikeliuk, žinojo tikrai tais laikais – nuo ko. Viliukas visą laiką verkė, troboj būdavo prirūkyta“. Ir imdavo žiūrėti pro langą. (Papirosų dūmus kažkodėl įsivaizduoju kaip skraidančius praskydusius autkojus su nublukusiomis rožėmis.)

Apie berniuką nebūčiau galvojusi daug, gal net ir sužinojusi apie jį nebūčiau, bet mes jį perlaidojom. Senelis jau beveik senatvėj susigalvojo perkelti savo tėvų ir jo palaikus į kitą vietą, aptvertą nauja tvorele. Trijų žmonių kaulus du vyrai surinko į drobę ir užkasė kitoj vietoj Užpalių kapinėse. Buvau dar pradinėse klasėse. Kapinių įspūdis liko tikslus. Kaip pasakytų I. Bachmann (tepatūna ji dar vienas inkluzas iš laikraščio), – „nebenu-maldomi varnai ir baimė mirti“. Iš to berniuko, atsimenu gerai, tebuvo likęs kiaušas. Kaip kopūstėlio lapas arba kaip atverstas mano delnas. Šalia kapinių tekėjo stebuklingo vandens šaltinis. Kad jis stebuklingas, tikėjo ne tik Užpalių, bet ir tolimų apylinkių žmonės. Vanduo burbuliavo kaip kraujas iš po žemėmis gulinčio peršauto milžino plaučio. Jame po pakasynų nusiplovėm rankas. Keista... Tas berniukas buvo mano dėdė, kuriam šiandien būčiau galėjusi paskambinti. Kartais galvodama apie kai kurias mirtis atsime-nu vienos tikinčios profesorės mintį: „Retai sutiksi tokį blogą žmogų, koks yra Dievas“.

Senelio senatvė buvo palyginti rami, jeigu neprisimintume aukšto kraujo spaudimo. Nekentė balandžių, skiepijo visiems sodo kaimynams medžius, rašė skundus į laikraščius (dėl balandžių – irgi), nešdavo iš kolektyvinio sodo gražiausius obuolius

gražiausioms vietinės parduotuvės pardavėjoms. Mylėjau jį labiau negu tėvą. (Jeigu būčiau sąžininga, turėčiau sakyti – labiau negu grafą Montekristą.) Jis mane – irgi. Jaučiau iš daugelio ženklų, nes jausmus verbalizuoti tokiems vyrams gėda. Kai senelis jau buvo visai senas, turėjau šuni. Keršydamas šuo sisiodavo ant šaldytuvo kampo, kol tas galutinai nurūdijo, o vienąkart prikakojo ant lovos, patupėjo baltų pagalvių ledkalnių apsupty. Atsirakinęs mūsų buto duris, senelis rado atrodančias kaip kalkės kelias kietas ochros spalvos spireles. Ir pamanė, kad jos – žemės riešutai. Sovietmečiu žemės riešutai (kaip ir kitokie riešutai) buvo deficitas. Senelis užrišo pasaitėlį mano šuniui, susibėrė spireles į švarko kišenę ir, parėjęs namo, atsisėdo prie stalo. Užsidėjo skaitymo akinius. Saugodamas staltiesę, pasitiesė ant jos laikraštį ir deficitą pabėrė ant jo. Paskui, krapštydamas nagu, ėmė ieškoti branduolio. Po keleto mygtelėjimų ėmė burbėti, kad riešutai keistai trupa ir iš viso koks velnias čia yra, kaip kevalas, taip kevalas.

Kad šūde branduolio būti negali, pirma susigaudė močiutė. Kai ji pradėjo juoktis, juokėsi persisvėrusi per langą, paskui virtuvėj, paskui užsikiaubusi ant siuvamosios mašinos. O kai senelis, nepasakęs nė žodžio, švariai nusiplovė rankas ir, kažkodėl droviu žvilgsniu pažiūrėjęs į šalia žvitriai lekuojantį mano šuni, nuėjo ir atsigulė, močiutė užsikabino vonioj ir įsikniaubusi į rankšluostį juokėsi toliau. Aišku, šitas senelio nuotykis pasklido po kaimynus per jos liežuvį. Buvo pritilęs tada kokioms dviem savaitėms. Išsikepdavo stintos ir tyliai ramiai lovoj skaitydavo iš Amerikos rudo popieriaus tūtelėse pusbrolio atsiųstus komunistų *Vilnį* ir *Laisvę*. Bet kai eidavo šaligatviu su obuoliais iš sodo, o kaimynės ant suoliukų sekdamo jį žvilgsniais, jautė, kad šita istorija kaukši paskui jį mažais riešutukų žingsniais. Kai senelio nuotyki pasakojau kartą tokiems žmonėms, visi juokėsi, o vienas pasakė: „Tylėkit, ji pasakoja, kokioj jinai užaugo šeimoj“.

Dabar man smagu, o kartais – neįtikėtina, kad visa gyvoji mano šeima telpa mano lovoj. Kiti artimieji valgo, rūko, sėdi ir šypsosi aplink, fotografijų rėmeliuose. Kai žiūriu į juos įstrižai krintančiuose saulės spinduliuose, man ramu. Įstrižai krintantys saulės spinduliai man visada atrodė aštuntas pasaulio stebuklas. Šalia Rodo koloso ar Aleksandrijos švyturio. Kad ir kur jis atsitiktų – miške, namie ar sename mediniame sandėliuke.

– Vaikeli, – sakau dukrai lovoj vieną vakarą, – nesupyk, bet turiu tau pasakyti liūdną, džiugų ir kartu intymų dalyką. Labai tave myliu. Bet mums reikėtų imti miegoti atskirai. Aš, žinok, ne tik motina. Aš – dar ir moteris. Kartais, prieblandoje ar savo šešėlyje, būnu visai graži. Apsižiūrėjau vakar nuoga vonioj su dviem veidrodžiais... Neseniai susiradau draugą. Šiek tiek buvome pažįstami jau anksčiau, bet neseniai knygų mugėj vėl susitikom, kažkaip iš esmės. Šią savaitę, pavyzdžiui, jaučiu, kad negaliu be jo gyventi. Sąžiningai tai tau sakau, irgi kaip draugei, noriu jo čia, dabar, ant savo krūtinės, lygiai kaip ir tavęs.

Matau, kaip prie visokių mano kalbų pripratusios mergaitės akys pasidaro stiklinės:

– Koks to diedo vardas?

– To vyro vardas, – sakau, – Bohumilas. Pavardė – Hrabalas. Ir jei dabar jo nepaskaitysiu, nusišausiu. Jis nebus man ištikimas ilgai. Jis išsilies citatomis į kitų moterų ir vyrų prozą. Ir jei jie sugebės citatas panaudoti vietoje, tas žmogus suteiks jų tekstams ypatingos galios. Tie tekstai taps amžini ir masiškai perkami. O tai yra beveik nesuderinami dalykai. Kaip tuos dalykus suderinti, galvoju jau pusę metų. Man už tuos galvojimus pinigūs moka. Gal tu galėtum dabar pereiti į kitą lovą?

– Kad tu nesulauktum, – sako vaikas ir apgraibom ištraukia lempos laidą iš šakutes lizdo.

Ima aiškėti, kad aš to romano arba neparašysiu, arba parašysiu – neperkamą. Jau antras savaitgalis sėdžiu virtuvėj, guliu ant sofos ir, užuot skaičiusi Kingą, Kunderą, McEwaną, Allendę ir Irvingą, užuot mokiusis mąstyti, aukštojo ir žemojo stiliaus – iš Königsbergo Immanuelio ir Bankoko Emanueleės, iš Kabelkos ir Kubelkos, po gabalą skaitau Hrabalą. Ta knyga prispaudė mane prie lovos savaitgaliams kaip hidraulinis presas senam popieriui presuoti. Perskaitau penkis šešis garsiosios jo apysakos puslapius ir daugiau nepajėgiu, paprasčiausiai – išsenku. Bėgu paskui jo sakinius prakaituota, kaip žiurkė Prahos kanalais. Pasidedu tada Hrabalą ant krūtinės. Užsimerkiu ir jaučiu jį visu kūnu taip, kaip jo herojus kadaise jautė ant jo atsigulusią nuogą čigonę. Aš, kaip ir jis tada, jau nieko nebenoriu, „tiktai amžinai, iki begalybės, šitaip gyventi... tarsi būtume gimę drauge ir niekada neišsiskyrę“. Pusę metų mąstau, ką ir kaip turiu rašyti, kad patikčiau, o Hrabalas suformulavo tai vienu sakiniu: „Jei mokėčiau tašyti, tai parašyčiau knygą apie didesnę žmogaus laimę ir didesnę jo nelaimę“. Labiausiai šiame sakinyje žavi tariamoji nuosaka. Jos čia neturėtų būti, bet ji – joks koketavimas. Tariamoji nuosaka čia reiškia kai ką labai gerai mokančio daryti žmogaus privalomą, sąžiningą ir kasdienę abejonę.

Ko gero, dabar nusiplėšiu pleistrus nuo kojų ir apsimausiu kojines su siūle. (Hrabalo garbei.) Užsimausiu jas lėtai, atvyniojamu judesiu, pradėdama nuo pat kojų pirštų galiukų, kad vabzdžio sparno plonybėje nenubėgtų akis. Tada išoksiu į juodus zomšinius batelius ir žengsiu į gatvę. Nors šlapia ir lyja. Ir gatvės – kreivos. Bet visada pavasarį kas nors gali atsitikti. Susitikti galiu ką nors. Patį pavasarį galiu sutikti. Kaip ubagą Volodiją, kuris kartais eina elegantiškoms moterims iš paskos Bazilijonų gatve ir maivydamasis už nugaros atkartoja jų judesius. Nes jeigu dar ilgiau sėdėsiu čia savo virtuvėj ir galvosiu, kokia turi būti perkama literatūra, imsiu krapštyti pusę metų neplautas savo ausis. Kaip Shrekas nusilipdysiu iš jų sieros žvakes ir skendėsiu – o, kaip tiksliai pasakyta! – intymioje žvakių šviesoje. Jeigu dar imsiu galvoti apie perkamą literatūrą, įkaisu iki baltumo ir sutrupėsiu kaip viela. Po kelių savaitžių kaimynas su Ada išlauš duris. (Be jokių išpareigojimų...) Paspirs mano palaikų trupinius ir sakys, ta boba rūkė, degino smirdančias žvakes sektantė ir taip nevalyvai gyvena. Gali būti ir dar blogiau. Jeigu dar galvosiu, kokia turi būti perkama literatūra, pasijusiu kaip mano senelis. Kai tą apgalvotą dieną jis irgi sėdėjo savo virtuvėje pabėręs ant amerikoniškų laikraščių sovietinį deficitą ir susikaupęs, nagais, nežinia kame bandė ieškoti branduolio.

TĖVYNĖ IR KITOS JUNGTYS

G. R.

Spalio 8 dieną, per rinkimus, turėjau rašyti pareiškimą, kad leistų balsuoti. Po to kažkoks Mindaugas, panašus į H. Keitelį, laikinai dirbantį balsavimo komisijoje, išsiaiškino, kad bendrame sąraše esu praleista todėl, kad 1996 metais per Seimo rinkimus balsavau Čikagoje. Lietuvoje savas labai greit gali pasijusti svetimu, o svetimas labai ilgai tampa savu. Kai prieš kelerius metus paaiškėjo, kad likusį gyvenimą galiu nugyventi Amerikoje, buvo ruduo. Vilnelėje išsiuvinėtos žaliais ir rudais siūlais plaukiojo šilkinės antys. Prie Užupio cerkvės žydėjo *Tūlos* varnalėšos. Modernus ir racionalus žmogus aplinkybes (tėvynė jam – viena iš jų) keičia lengvai. Jis palygina valiutų kursus. Užsiplombuoja dantis. Išnuomoja butą. Išsiaiškina LOT' o, SAS' o ir „Lufthansos“ bilietų kainas ir pasidomi menu – ar yra ten kas nors specialiai vegetarams. Prieš išvažiuodamas visiems giminaičiams pasako tai, ką jie ir taip žinojo: „Lietuvoje palieku viską, kas mano gyvenime buvo blogiausia.“ (Šitą mintį išgirdau po kelerių metų Čikagoje iš vieno vyro, dengiančio priemiesčių stogus. Vilniuje jis buvo baigęs Dailės akademiją.) Tačiau modernus žmogus ir senamadiškas labai skiriasi. Jie nepanašūs kaip seno ir jauno vyro paltų kišenės. Senuko kišenėje paprastai būna besikeičiančių kainų nokautuotas talonas, keli trupiniai ir vilnos kamuoliukai – susivėlę Belgijoje ar Vokietijoje (kaip retrospektyva). Jauno – popierinės nosinės, raktai, kramtomoji guma ir kartais prezervatyvas (kaip perspektyva). Nemodernus žmogus tėvynę suvokia kaip O. Tokarczuk *Praamžių...* Rūta savo kaimą. Priėjusi įsivaizduojamą kaimo ribą, mergaitė prie tos ribos ištiesdavo pirštus ir jai atrodydavo, kad pirštų galiukai išnyksta. Kaime pasirodantį svetimus žmones gimdė toji riba, tik atrodė, kad jie iš kažkur atvykdavo. Modernus ir senamadiškas žmogus net paprastą, tik iš veiksnio ir tarinio sudarytą sakinį – buvo ruduo – suvokia kitaip. Buvo ruduo – prisiminimų oras, rašė A. Nyka-Niliūnas. „A propos“ filme jis, grįžęs į Lietuvą 1998 metais, eina tėviškės dirvonu ir viskas, kas aplink, jam regisi visai svetimas kraštas. Gyvenant JAV vienas iš svarbiausių praėjusio amžiaus įvykių – amerikiečių skrydis į Mėnulį – jam nepadarė jokie įspūdžio. Poetui net buvo nuobodu žiūrėti televizorių, nes astronautai niekada neišsilaipins Nemeikščių mėnulyje. Apie Lietuvą jis rašė: „*Ten* aš pratęsdavau gamtą ir daiktus ir gamta ir daiktai pratęsdavo mane. *Čia* aš negaliu sudaryti gyvo kontakto nei su gamta, nei su daiktais. Štai kas yra nuoga ir absoliuti tremtis.“ Gyvenant tremtyje ilgai (net ir savo noru) tėvynė tampa suvenyru. Mažyčiu nameliu vandeny po stiklo kupolu. Kai tą kupolą pajudini, ant trobelės (kaip tikras) krinta plastmasinis sniegas. Suvenyras kambaryje (atmintyje) turi turėti griežtą vietą, kitaip jis ima trukdyti. Kartais žmonės, nemokantys kaip gyvūnai gyventi esamuoju laiku, po tuo kupolu persikelia gyventi patys. Kažkodėl išvažiavimas iš tėvynės visada konkretus, grįžimas – visada metafiziškas. Į tą pačią tėvynę, kaip ir į jos upes, negalima įbristi antrą kartą. Šliuzai užsidaro. Nes tarp to, ką žmogus patyrė ilgai būdamas svetur, ir to, ką per tą laiką patyrė tėvynė, atsiranda kitos jungtys.

CANDY

Pirmąkart ateiti dirbti į amerikiečių namus yra truputį baisu. Ypač sunku angliškai prisijaukinti daiktus. Žmonės – kur kas lengviau. Daiktai lieka nebylūs, kol su jais išlieka pažintinis santykis. Kaip rašė V. Nabokovas apie vieną personažo išsinuomotą butą,

kabinete stovėjo „pustuštis rašomasis stalas su nežinoma praeitimi ir nežinoma ateitimi“. Modernūs žmonės taip ir numiršta su daiktais nepašnekėję. Jų niekada neįdreskia pasiutusi kėdė, jie neskęsta minkštų baldų įlankose, jų nesuvedžioja slidžios antklodės ir neiškviečia į naktinę dvikovą seni veidrodžiai.

Visokių tokių daiktų buvo pilnas senutės Candy rūšys Čikagos priemiestyje. Rūšį po smarkaus lietaus užliedavo vanduo, todėl senų itališkų baldų apačios buvo atšerpetojusios. Slaugomų senukų gyvenimas paprastai pasidalydavo aukštais. Rūsyje su vestuvinėmis nuotraukomis senuose albumuose kalėdavo jaunystė, o viršuje televizorių žiūrėdavo rami senatvė. Svetimoje erdvėje patiriu keistų dalykų. Vieną kartą po nakties Candy namuose pigaus kiniško laikrodžio rodyklė ėmė sukintis priešinga kryptimi. (Ko gera, tai buvo brandžiausias mano kada nors patirtas stebuklas.) Kitąkart visiškoje tyloje nukrito dvimetrinis Italijos vienuolyno peizažas. Keliasdešimt metų jį laikiusi virvutė nutrūko kaip tik tada, kai aš, atvažiuavusi iš kito kontinento, viriau Candy kavą. Kai važiuavau vieno sekmadienio pavakarę iš priemiesčio į Čikagą, traukinys dešimt minučių judėjo *atgal*, tarsi miestelyje būtų buvęs užkastas didžiulis magnetas, traukiantis vagonus miestelio link – lengvai, kaip metalo drožles.

Candy tėvai buvo italai. Ji pati – gimusi jau Amerikoje. Prie senutės lovos atšviesta iš seno laikraščio kabojo jos tėvo nuotrauka. Čikagos italų kvartalo sankryžoje jis pardavinėjo laikraščius. Šalia buvo išspausdintas straipsnis apie laimingą imigranto likimą. (Specialiai buvau toje vietoje. Kiosko nebėra. Tik ta pati sankryža, kurioje ir dabar kiekvienas imigrantas laimingai galėjo pasukti į visas keturias puses.) Vaikystėje Candy Čikagoje gyveno italų kvartale. Tai buvo Al Caponės laikai. Mafukai iš kitų italų išsiskyrė gerais drabužiais ir blogomis manieromis. Motina Candy sakė: „Jei tave, einančią iš mokyklos, nors vienas iš jų užkalbintų, bėk į bet kurią laiptinę ir belsk į bet kurias duris.“ Kaip rašoma vienoje knygoje apie ketvirtą dešimtmečio Čikagos banditus, Al Caponės draugas nešiojo jo dovanotą diržą su briliantais nusagstyta sagtimi. Aišku, Al Capone įsigijo jį „ne be kraujo praliejimo“. Kai Al Capone už neteisėtą ginklo laikymą buvo metams uždarytas Filadelfijoje į kalėjimą, tas draugas, netekęs blizgančių subsidijų, pasiūlė savo paslaugas kitai gaujai. Paskui mafukai išsikraustė į priemiesčius. (Kaip ir pas mus.)

Candy per visą savo gyvenimą Europoje buvo vienintelį kartą. Ji nuvažiuo į motinos tėviškę, mažą miestelį šalia Romos. Ten dar gyveno jos motinos brolis. Tada jis jau buvo visai aklas, bet Candy sakė, kad kai jį pamatė, jai pasirodė, kad tėvas prisikėlė iš numirusiųjų. Ir atvežti iš Amerikos dėdei mirusio tėvo drabužiai buvo kaip tik.

Aš klausiau, ar jai tada nebuvo noro Italijoje pasilikti. Candy atsakė, kad Italijoje labai gražu, bet ta šalis jai pasirodė visai svetimas kraštas. Bažnyčioje ji susipažino su tėvu Pijumi, kuris vėliau buvo paskelbtas šventuoju. Jis jaunai turistei iš JAV dovanojo savo pirštinę. Ta pirštinė su rudomis kraujo dėmėmis nuo stigmų dabar gulėjo ant Candy komodos. Ji buvo svarbiausias daiktas, kurį aš turėjau gelbėti, jei savitgalį namuose kiltų gaisras. Nors Candy buvo gimusi Amerikoje, namuose galėjai jausti „dvigubą identitetą“. Jis susidėjo ir iš kituose namuose pasitaikančių dalykų, bet čia tie dalykai egzistavo deriniu. Sekmadieniais – Domingo arijų klausymas. Bazilikai ir rozmarinai darže. Pats daržas. (Banali pomidoruose mirštančio Carleonės asociacija.) Alyvų aliejus. Plonos prisegamos kojinės. Ir itališki keiksmazodžiai. Keiksmazodžiai miršta paskutiniai. Pagal pas mus išlikusių rusiškų keiksmazodžių kiekybę galima nustatyti sovietų okupacijos lygį. Ir galbūt pareikalauti tikslios kompensacijos. (Lietuviškais deminutyvais.) Vieną-

kart Candy ilgai keikėsi itališkai, kai žiūrėjo per televizorių Clintono istoriją. Paskui angliškai paklausė: „Na gerai, jis ją dulkino, ji dulkino jį, kodėl apie tai aiškina CNN?“ Paskui dar paklausė: „Ar Lietuvos prezidentas irgi paleistuvis?“ Nors viskuo pasaulyje abejoju, atsakiau – ne. Jis padorus šeimos žmogus. „Beje – sakau, – mes neseniai jį išsirikome. Iki tol jis gyveno kokios šešios mylios nuo Jūsų, šalia Hinsdale.“ Candy tiesiog pritrenkė darkyta mano anglų kalba: senutei buvo visiškai aišku, kad Lietuva, kuri yra Europoje šalia Lenkijos, negalėjo išsirinkti prezidento iš to miestelio, kuriame šeštadieniai jos dukra pirkdavo jai šviežių pyragaičių.

KASPARAS IR BIRUTĖ

Pas Kasparą ir Birutę dirbau neilgai. Kasparas su motina amžiaus pradžioje atplaukė į Niujorką iš Plungės. Turbūt jau po kelių dienų atsisėdo motinai ant kelių ir nusifotografavo, lyg sūpynių virvę laikydamas rankytėje motinos karolių vėrinio galą. Dabar jis, jau 94 metų senukas, vaikščiojo kasdien pro tą fotografiją, pripratęs prie jos kaip prie durų rankenos. Abu senukai buvo lietuviai, bet lietuviškai mokėjo tik kelis žodžius ir girdėjo, kad yra toks dienraštis „Draugas“. Jais rūpinosi amerikietė marti ir sūnus. Kitas sūnus buvo žuvęs Vietnamo kare. Birutei nuo diabeto gangrenavo koją. Koją buvo slyvų spalvos. Kasdien jos perrišti ateidavo slaugė, atvažiavusi į JAV dirbti iš Filipinų. Ji sakė, kad po mėnesio Birutei koją amputuos, bet kol kas senutė neturinti to žinoti. Iš visų giminaičių, likusių Filipinuose, slaugė labiausiai pasiilgdavo vieno į obuolį panašaus vaisiaus. Čikagoje niekas jų nė žinot nežinojo. O avokados Filipinuose jos tėvų darže krisdavo nuo šakučių pačios, kaip juodos rauplėtos granatos. Grįžti į Filipinus slaugė nenorėjo. Čia jau buvo gimusi jos dukra, o ten ją pasitiktų būrys neturtingų giminaičių, su tų ypatingų vaisių pintine.

Vieną vakarą Kasparas paklausė, ar aš nenoriu portugališko vyno. Jis ilgai ieškojo butelio drabužių spintose, po to gėrėm jį ir klausėm Sinatros „Strangers in the night“. Porto vynas būna išspauistas iš vynuogių, išaugintų ant Douro upės stačių granito šlaitų. Ten, toli nuo Amerikos ir Lietuvos, vasaros karštos, o žiemos labai šaltos. Tai ir suteikia vynuogėms ypatingą charakterį. Visai jaunas vynas būna slyvų spalvos. Ir tada vėl prisiminiau Birutės koją, kurią turėjo nupjauti. Ėmė pilti šaltas prakaitas. Kasparas žiūrėjo į vieną sieną, Birutė į kitą. Sinatrą jie niūniavo atmintinai (taip, kaip pas mus aštuoniasdešimtmečiai niūniuoja liaudies dainas). Ant sienos buvo pakabintos jų, prieš keliasdešimt metų šokančių kažkokiam restorane, nuotraukos.

Kai tą koją amputavo, ten aš jau nebedirbau. Paskambino senukų marti ir pasakė, kad jie išmirė per dvi savaites. Po to paklausė, ar aš gerai pažįstanti tą moterį iš Lietuvos, kurią keisdavau pas juos savaitgaliais. Pasakiau, kad ji buvo atsitiktinė mano pažįstama. Amerikietė marti nežinojo, kad tokie savaitgalių darbai Čikagoje surandami telefonais, t. y. „virtualiai“, nesusitikus su ligoniu, nors paskui su jo prisiminimais ir kūnu bendrauji labai intymiai. Tą moterį iš Klaipėdos ji išvijo. Vienąkart vakare, užvažiavusi pas uošvius atsitiktinai, ji rado senukus vienus, Birutę be kojos šlapią lovoje. Klaipėdietė grįžo po penkių valandų girta. Išeidama iš keršto šeiminkams ji prakalbėjo telefonu su Lietuva 400 dolerių. Senukų marčiai buvo žema dėl to bylinėtis. Kartais, atvažiavusi penktadieniais keisti tos klaipėdiškės, rasdavau ją savo kambaryje valgančią lietuviškai pagamintas silkes iš stiklainio ir užgeriančią rausvu itališku putojančiu vynu. Džinsiniai marškiniai būdavo po krūtine užrišti mazgu, – ji būdavo pasirengusi savaitgalio šuoliui

pas kitus lietuvius imigrantus, kurie dviem dienoms išsilaisvindavo iš amerikiečių ligonių. Prieš sėsdama į mašiną, ji man dar parodydavo paskutines namiškių iš Klaipėdos atsiųstas fotografijas. Sakė, kad labai pasiilgo sūnaus ir vyro. Buvo nemačiusi jų trejus metus. (Iš visų istorijai paliktų vyrų klaipėdietė labiausiai pasiilgdavo Franklino, nupiešto ant 100 dolerių.)

ALICIJA

Alicija į Čikagą atvažiavo, kai jai buvo šešeri. Tėvynės aplinkui niekas nepriminė. Tiesa, netoliese buvo „Bobak Sausage Co“ parduotuvė, kurioje galėjai nusipirkti perpeptų vaflių, raugintų agurkų, kopūstų, visokiausios silkės ir dar daug ko. Klasės vaikų vardai buvo meksikietiški. Senieji amerikiečiai, užsilikę šiame rajone, buvo vadinami „baltsiomis šiukšlėmis“. Kai motina atlydėdavo Aliciją į mokyklą ir apsisukdavo eiti namo, Alicija imdavo verkti. Ji nežinojo, kaip angliškai kairė ir dešinė, aukštai ir žemai, juoda ir balta. Pasaulis, kaip guminis, čia grėšė susitraukti iki trintuko dydžio. Kiekvieną rytą prieš pamokas nesuprasdama nė vieno žodžio atsistojusi su kitais klasės mokiniais Alicija sakydavo priesaiką: „I pledge allegiance to the flag of the United States of America and to the Republic for which it stands. One nation under God, indivisible, with liberty and justice for all.“ („Prisiekiu būti ištikima Jungtinių Valstijų vėliavai ir Respublikai, kuriai ji atstovauja. Viena nedaloma tauta prieš Dievą – laisvė ir teisingumas visiems.“) Mokytoja šypsojosi. Ji šypsojosi net tada, kai Alicija verkėdavo. Kas keli mėnesiai kurios nors valstijos mokykloje vaikai pašaudydavo į kitus vaikus. Alicija per televizorių matydavo, kaip motinos, apsikabinusios viena kitą, rauda prieš kamerą. Ant mokyklos tvoros tos vietos gyventojai užkabindavo gėlių žvuvusiems. Tas gėles rodydavo ilgai ir iš labai arti. Alicija manė, kad vaikai mokyklose šaudė į kitus vaikus todėl, kad jiems reikia šypsotis tada, kai norisi verkti.

Pro Alicijos namus važiuodavo plačiaveidžiai meksikiečiai su vežimėliais. Jie pardavinėdavo pilnus klampių kaip medus sulčių mangus, kukurūzus, užmautus ant pagaliuko, kad būtų patogiau graužti, ir perpjautus melionmedžio vaisius, kurių vidury, kaip didžiulių žuvų ikrai, blizgėjo juodos sėklos. Pravažiuodavo ir maža mašina, iš kurios sklisdavo muzika. Ją galėdavai sustabdyti bet kur ir nusipirkti ledų. Šiltais vakarais tamsioje gatvėje prie namo skraidydavo šviečiantys vabaliukai, – Alicijai atrodė, kad ten įsikandę žalsvai degančias cigaretes šaligatviu pirmyn atgal zuja nematomi jos dėdės ir tetos iš Poznanės. Tų tetų labai pasiilgdavo jos motina. Vakaraus motina būdavo pikta. Dėl to, kad ji valydavo amerikiečių namus ir jai labai skaudėdavo nugarą, ir dėl to, kad giminaičiams turėdavo rašyti tik linksmus laiškus. „Džiaukis, kad apsisprendei negrižti...“ „Nuo to laiko, kai išvažiavot, Lenkijoje niekas nepasikeitė...“ „Aš tau pavydžiu baltu pavydu...“ Maždaug taip prasidėdavo giminaičių laišškai. Vieną kartą kalbėdama telefonu su tėvyne motina verkė. Kažkokiame kaime mirė jos teta. Važiuoti į laidotuves ji negalėjo, nes buvo susitaupiusi tik 700 dolerių ir nebūtų galėjusi įvažiuoti atgal. (Paskui Alicija sužinos, kad nepalaidojęs savo artimųjų yra beveik kiekvienas emigrantas.) Dar vėliau ji pabus amerikiečių laidojimo namuose: viskas atrodys kaip gimtadienis, toks, koks jis buvo švenčiamas Poznanėje, tik jubiliatė gulės karste. Motina pasakos, kad kai ta jos savaitgaliais slaugoma amerikietė senutė merdėjo ant jos rankų, ji šaukė jos giminės iš antrojo namo aukšto, bet jiems buvo per baugu nultipti žemyn. Motina sakys, kad stovėti šalia mirštančiojo ir po to užspausti jo akis čia yra vadinama „old fashion“. Ali-

cija susinervins, kad motina nemoka tokių paprastų žodžių ištarti be akcento. Net žodį „water“ ji tardavo taip, kad bet kas galėjo atspėti, jog ji užsienietė. Po dvejų mokslo metų Aliciją mokykloje mokys išlankstyti popierinę gėlę. Motina paprašys parodyti. Alicija pasakos: „Paimi popierių, perlenki per pusę, užrieti kraštus ir sulygini.“ Motina paprašys papasakoti lenkiškai. Alicija papasakos: „Paimi popierių, paimi per pusę, paimi taip ir paskui paimi šitaip.“ Po kelerių metų kalbėti lenkiškai Alicijai atrodys, kaip lipti pro langą, kai namo durys atviros.

Alicija mėgs viena valgyti keptas bulves „Arbys“ restoranelyje prie namų ir žiūrėti pro langą, kaip linksmi keičiasi juodaodžių autobusų vairuotojų pamainos. Ant maišelio bus nupiešti skrendantys debesys ir užrašas: mūsų bulvės – geriausios pasaulyje. Alicija pabus teatre, kuriame statomos vien Šekspyro pjesės. Po spektaklio visiems plojant iš kažkur aukštai nusileis burės didumo Šekspyro portretas – su Michaelo Jordano marškinėliais. Su vaikais Alicija eis į Meno institutą pažiūrėti iš viso pasaulio kolekcijų suvežtų Degas paveikslų ir skulptūrėlių. Labiausiai jai patiks besiukuojančios moterys. Atrodys, kad šukuotis yra tobulas tų moterų išsilavinimas. Į Mokslo muziejų ji nueis su mama. Alicija pagaliau pamatys „Apollo“ laivo dalį, su kuria amerikiečiai buvo Mėnulyje. Šalia kitų daiktų bus padėtas brendžio buteliukas, jį astronautai buvo nusivežę į Mėnulį, po to pilną vėl atsivežė atgal. (Motinai labiausiai patiks akyse iš kiaušinio išsiritantis tikras viščiukas.)

Dar po metų kitų Alicija ims suprasti greitakalbe per televiziją skaitomas žinias. Ji matys, kad kai kur nors pasaulyje ima sprogti bombos ar atsiranda despotas, norintis pasiimti kitų žemes, reikalai pamažu ima tvarkytis dažniausiai tik tada, kai į įvykius įsikiša Amerika. Per tuos metus beveik visi jos giminės Lenkijoje bandys išlošti „žalią kortą“. Kai kuriems – pavyks. Kol susiras butus, jie net šiek tiek gyvens jų namuose. (Motinai sakys, kad viską, kas jų gyvenime buvo blogiausia, jie paliko Lenkijoje.) Ir Alicija supras, – pasaulis yra čia. Tik reikia prasimušti. Nebūti panašiai į amžinai namus valančią motiną. Tačiau Poznanę Alicija sapnuos dar daugelį metų – dažniausiai penkiaaukščio namo kiemą, blizgančius tramvajų bėgius ir aguoninį pyragą. Tokį pat pyragą parduodavo „Bobak'e“. Čia pat, už kampo.

POST SCRIPTUM

Tą vasarą, kai visam laikui grįžau iš Amerikos, dukrai ant pado išdygo karpa. Gydytoja, kuri karpas gydo lazeriu, pasakė, kad savo vaikui ji bandytų karpą išdeginti ugniažolės sultimis. Reikės kantrybės, bet neprireiks narkozės, kuri labai kenkia atminčiai. (To, kas kenkia atminčiai ir regėjimui, bijau labiausiai.) Ugniažolės Vilniuje, pasirodo, auga visur. Ypač – senuose kiemuose. Skindavom jas du mėnesius beveik kiekvieną vakarą Bazilijonų vienuolyno kieme. A. Nyka, kai buvo vienintelį kartą sugrįžęs į Lietuvą, rašė, kad aplankė Dievo ir žmonių žiauriai apleistą Bazilijonų kiemą, kuris jį „tiesiog trenkte pritrenkė savo sunkia kaip sienų granitas paslaptim“. Jau seniau žinojau, kad įspūdis vietą gali charakterizuoti taip pat tiksliai kaip ir faktas. (Jei poetas nebūtų keliasdešimt metų gyvenęs Amerikoje, jo įspūdyje, ko gera, nebūtų žodžių „žiauriai apleistas“.) Kitas poetas, Adomas Mickevičius, prakalėjęs šiame kieme pusę metų, caro įsakymu buvo išstremtas iš tėvynės visam laikui ir negalėjo sugrįžti į Lietuvą net vienintelį kartą.

Mergaitė sėdėjo ant lentų ir badė karpą atvirais ugniažolių lūžiais – oranžinės sultys ant odos virsdavo juodomis. Motina man sakė, kad jai pasakojo jos motina, jog karpas ga-

lima išgydyti ir linine virvele. Ant jos reikia užristi tiek mazgų, kiek yra karpų ir užkasti po tekančiu vandeniu. Kai virvelė supus, karpas išnyks. Ant Bazilijonų varpinės giedojo lakštingala. Šeštą valandą vakaro. Vidury Vilniaus. Kvepėjo šviežiomis lentomis.

Žinojau, kad jeigu atsistočiau daugelyje Vilniaus kiemų, pajusčiau tą patį. Kaip sakė G. Grassas apie atmintį – visi šliuzai buvo atviri. „Galėjau pratęsti gamtą ir daiktus.“ Po žemėmis buvo tikrai užkastas didžiulis magnetas, laikantis mane čia lengvai, kaip metalo drožlę. Tėvynė yra niekas daugiau, tik jungtys...

Prieš keliasdešimt metų Bazilijonų kiemas mažam Ričardui Gaveliui kvepėjo išplautomis (ar neplautomis) vyno statinėmis. Bažnyčios rūsyje vaikai tada rasdavo vokiškų teleskopų. Varpinėje giedojo ne lakštingala, o kažkas augino balandžius. Nuo to laiko jis ėmė jų nekęsti. Balandžiai, atsikeršydami, dovanojo senstančiam rašytojui paukščio vokus ir žvilgsnį. Maždaug tuo pačiu laiku tame kieme anglų ir ispanų kalbų mokėsi mano dėdė. Pedagoginio instituto svetimų kalbų dekanas buvo žydas. Fuksai stengdavosi su juo nueiti kartu į tualetą be pertvarų, kad pamatytų, kaip nuo didžiausios vyriškos žydų paslapties it kelnės nuslenka mitas. Dekanas pagal ūgį neproporcingai didelę savo paslaptį stengdavosi pridengti abiem delnais. Kas tai pamatydavo, jausdavosi tikras studentas. Bažnyčia nuo tų laikų iš tikrųjų buvo mažai pasikeitusi. Tyloje trupėjo freskos ir krito ten, kur yra visas „dingęs Vilnius“. Ištiesiau rankas pirmyn – pirštų galiukai neišnyko...

Bažnyčios freskų fone rudenį savo ir mano vaiką nufotografuos atvažiuavusi iš Talino mano draugė estė. Paskutinį kartą viena kitą mes būsime mačiusios 1991 metais, kai politologai rašė, jog už savo tėvynę ir estai kovos iki paskutinio lietuvių kraujo lašo. Tai, kai estė atvažiuos, prisiminsiu. Bet nepasakysiu. Jos berniuko tėvas yra vedęs kitą moterį. Bet estė nešiojasi to vyro fotografiją užsikišusi užrašų knygutėje. Fotografija iš verslo laikraščio – tas vyras yra didelės drabužių firmos savininkas. Tos firmos drabužių parduotuvių yra ir Vilniuje, bet estė sako, kad jose apsipirkti jai per brangu. Berniukas tėvo nuotrauką užrašų knygelėje subadė adata. Abiejų vaikų nuotrauką Bazilijonų kiemo fone aš ilgai laikysiu virtuvėje šalia vieno suvenyro. Tas suvenyras – žydras plastmasinis kupolas, po kuriuo matosi Čikagos dangoraižiai. Kai kupolą pajudini, ant dangoraižių (kaip tikras) krinta plastmasinis sniegas.

Danutė Kalinauskaitė

Danutės Kalinauskaitės (g. 1959) biografijoje nerasime nepaprastų įvykių ir nuotykių, kuriais, pagal romantišką legendą, turi pasižymėti rašytojo gyvenimas, tačiau jos kūryba rodo, kad vertę turinčiai literatūrai svarbu ne kas, o *kaip* yra patirta.

Kalinauskaitė gimė ir augo Kaune (jos brolis Jonas Kalinauskas taip pat literatas – poetas), 1983 m. baigė lituanistikos studijas Vilniaus universitete. Sovietmečiu dirbo žurnale *Moksleivis*, Nepriklausomybės laikais – redaktore įvairiose leidyklose bei Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. 1987 m. išleido debiutinę apsakymų knygą *Išėjusi šviesa*, o 2008-aisiais, po dvidešimt vienu kūrybinės pauzės metų, pasirodė trumposios prozos knyga *Niekada nežinai*, kuri buvo entuziastingai įvertinta

ir kritikų, ir skaitytojų bei apdovanota ne viena literatūrine premija. Kalinauskaitės nutilimas ir sugrįžimas gali būti simboliu transformacijų, kurias pastaraisiais dešimtmečiais teko patirti lietuvių literatūrai ir visai visuomenei – pokyčių įvairiose gyvenimo sferose fiksavimas sudaro reikšmingą rašytojos kuriamų apsakymų klotę.

Kalinauskaitės tekstuose sovietinė praeitis vaizduojama kaip besitraukianti, nykstanti. Miršta tais laikais gyvenę žmonės – tėvai, su jais ir epochai būdingi įpročiai, užsiėmimai, ją menantys daiktai. Apsakymo „Išregistruoti vaiduoklį“ pasakotoją, įžengusią į tėvų namus, kuriuos ji ketina parduoti, pasitinka „sustojęs laikas – susicukravęs, virtęs saikais“. Negalima teigti, kad rašytoja sovietmetį idealizuoja, priešingai, apsakymuose randame ne vieną atgrasią detalę. Štai apsakyme „Namo“ pasakojama, kad tėvai į Pakaunę iš Suvalkijos išbėgo, nes dėl ryšių su partizanais buvo terorizuojami KGB, tačiau ir naujoje vietoje juos nuolat persekioja valdžios pareigūnai („Nuo Poliakovo tėvas, ‚valstybės apgavikas‘, slėpdavosi spintoj tarp mamos suknelių, nes naktimis vertėsi neteisėta privačia praktika – ‚rengė kaimynus““). Tačiau lygia greta juntame pasakotojos prisirišimą prie pasibaigusios epochos. Pasakojimai kupini užuojautos kartai, kuri, senatvėje persikėlusį į visiškai svetimą vietą, pasiklysta „laiko ir vietos dimensijoje, savo vaikų bute devintame aukšte atsikelia trečią valandą ryto (jiems – nakties) ir eina liuobtis – šerti paršiukų ir lesinti vištų“, kartai, gyvenusiai, taupusiai „geresniai laikui. Tik jis paprastai niekada neateina“. Artimųjų išėjimas ne tik primena universalią tiesą, kad laikas yra nesustabdomas, bet ir skatina susimąstyti apie savo gyvenimo ištakas. „Aišku, iš kokių daiktų esu kilusi. [...] iš ausinės tėvo kepurės. Iš per didelio palto, siūto išaugai penkiems metams į priekį“. Kartų sąsajos viename apsakyme išreiškiamos tokia metafora: duktė gauna kompensaciją už velionio tėvo dar vokiečiųmečiu dirbtus priverstinius darbus.

Kita vertus, jaunoji karta (šeimoje, kuri Kalinauskaitės kūrinuose yra visuomenės modelis, ji atitinka vaikus) dažniau linkusi pamiršti ryšius ir praeitį, kurią suvokia kaip nuobodžią ir provincialią, kaip kliūtį, trukdančią siekti asmeninės laimės. Apsakyme „Namo“ vienas iš pasakotojos brolių mąsto, kad „tirštas ir klampus, pilnas pareigų ir priklausomybių, jis [čionykštis laikas] tempia atgal, o Saulius norėtų – tik į priekį. Gyventi laiku,

kuriuo gyvena visas pasaulis, laisvu nuo visko, cinišku ir be sentimentų, kuris nesigaili per ilgai nesurandančių savo vietos ir nelaukia, kol už šiapusines skriaudas bus atlyginta anapusine paguoda – viską iki paskutinio pasima šiandien“.

Naujo gyvenimo troškimą rašytoja rodo ir savo pavyzdžiu, ji šaiposi iš savęs dėl „bėgalinio prisirišimo prie praeities ir įvairiausių jos formų: gimtųjų vietų, šeimos lizdo, mirusių artimųjų, visokių praradimų. Mazochizmo ir savigailos. Lietuviai apskritai yra kentėtojai ir kenčia noriai, nes pagal katalikišką tradiciją yra siuvinėjimo kryželiu meistrai. Bet ateina laikas, kai pajunti, kad iš karvės pilvo privalai ištrūkti“.

Tačiau pasakojama ir apie tai, kaip šis siekis išsigimsta arba virsta savo paties priešybe – vienatve (rašytojas apsakyme „Niekada nežinai, kas laukia už kampo“, žmonos paliktas vyras „Kalėdose su svetimu“), visko matavimu pinigais (nekilnojamo turto agentūros „Modern Homes“ vadybininkas Adolfas apsakyme „Išregistruoti vaiduoklį“), žmonių nelaimėmis prekiaujančia žiniasklaida (žurnalistė Eleonora, „Pacifistinis“), vienų žaibišku praturtėjimu („Triaukštė Arlausko pilis, iškilusi iš moteriškų pėdkelnių“), kitų nuskurdimu ir emigracija. Į vakarus nublokštų žmonių likimai nelabai panašūs į hollywoodines „sėkmės istorijas“, kaip kad išvykėliai mėgina vaizduoti (Sauliaus ir jo mylimosios Verutės istorija).

Kalinauskaitės kūrinuose nei kaltinama, nei graudinama, greičiau stebima, apmąstoma, ironizuojama. Lakoniškomis istorijomis, nuorodomis rašytoja stengiasi atskleisti epochos, vietos, situacijos koloritą, arba, anot pačios autorės, „giluminę istoriją“. Vaizduojamas pasaulis yra itin konkretus ir jusliškas. Viena svarbiausių juslinių detalių – kvapai, siejami ne tik su objektu, bet ir su kvėpavimu, deguonimi, gyvybe apskritai. Pasakotoja prisipažįsta: „Mėgstu daiktus. Matyt, esu daiktų vergė. Man patinka pats daiktų fizinis būvis. Faktūra. Jų gruoblėtumas, šiuurkštumas... Amelijos ranka stambiu planu filme *Amelija iš Monmartro*, lendanti į maišą su slidžiomis pupelėmis, galėtų būti ir mano“. Panašiai kaip poetė Nijolė Miliauskaitė, Kalinauskaitė atsigręžia į kasdienės apyvokos daiktus (indus, baldus, drabužius), įkrautus žmogiškos energijos, per juos atskleidžia šeiminingų gyvenimą. Jos aprašymai taip pat intriguoja netikėtais, poetiškais palyginimais, pavyzdžiui, darbinė tėvo beretė pavadinama „vyskupiška kasdienybės mitra“, o patisonai ir krapai rašytojai atrodo kaip „į dirvą nutūpę NSO“. Vaizdingą, tikslų, nušlifuoatą, kultūrinių citatų prisodrintą dėstymą nuolat pertraukia šmaikštūs įvairių visuomenės grupių posakiai, slengas, su sarkazmu perteikiamos žiniasklaidos klišės, specifiniai terminai (botanikos, medicinos, siuvimo). Galima sakyti, kad Kalinauskaitės stiliaus esmė yra sandūra tarp šių dviejų – kartais papildančių vienas kitą, kartais susikertančių – stilistinių registrų.

Kalinauskaitės proza nesiūlo lengvų išeičių iš dramatiškų gyvenimo situacijų, esminių pasirinkimų akivaizdoje neduoda primityvių patarimų, nežadina iliuziškų vilčių – ji imponuoja, anot Renatos Šerelytės, „pasakojimo sąžiningumu, šviesiu humoro jausmu“.

Aišku, iš kokių daiktų esu kilusi. [...] iš ausinės tėvo kepurės. Iš per didelio palto, siūto išaugai penkiems metams į priekį.

Danutė Kalinauskaitė

Danutė Kalinauskaitė

NIEKADA NEŽINAI

NIEKADA NEŽINAI, KAS LAUKIA UŽ KAMPO

Tas simboliškas sutapimas... Prieš savaitę jis žiūrėjo suomio Akio Kaurismekio filmą *Žmogus be praeities* – į Helsinkį darbo ieškoti atvykusį vyrą sumušę ir apiplėšę trys chuliganai, jie paliko jam tik metalinę suvirintojo kaukę ir nė vienos sveikos vietos. Nuo galvos iki kojų sutvarstytas vyras ligoninės lovoje pabudo iš komos, atsėdo, pats atstatė į vietą sulaužytą nosį, ir ta balta mumija, niekam nieko nesakiusi, išėjo kur akys, tiksliau, siauri plyšeliai pro tvarsčius, veda. Pirmas susidūrimas su pasauliu, ir paaiškėjo, kad žmogus ničnieko nebeatsimena – nei kas jis, nei kur jo namai, nei koks jo, po galais, socialinio draudimo numeris. Vietoj to, kas jis dar neseniai buvo – kiaurymė, vietoj praeities – plynuma. Filmą rašytoją sukretė: po savo dabartį vaikščioti lyg iškirptam iš popieriaus... Ir kaip, nuo ko, taip atsitikus, reiktų pradėti viską iš naujo: namus, artimuosius, vietą po saule, pagaliau – save? O kitą vakarą suskambo telefonas ir jis išgirdo mergaitės balsą:

– Čia jums skambina tokia Elė. Elė iš Vievio. Jūs, aišku, manęs nepažįstat, bet aš – jūsų duktė.

Jis klausėsi jos alsavimo, galiausiai šiuurkščiai paklausė:

– Ele iš Vievio, aš jau senas žmogus ir tokie pokštai man labai ne prie širdies. Ko tu iš manęs nori?

– Nieko, tik atsiimti, kas man teisėtai priklauso, – savo šaknis, – atsakė Elė kaip iš rašto. Žinoma, ne savo žodžiais. Primokyta.

Rašytojas atsėdo ant sofos ir taip sėdėjo, kol sutemo... Jam jau buvo atėjęs tas metas – ir tai nebūtinai sutampa su amžiumi – kai gali sau pasakyti: išgyvenau save iki dugno. Parašyti visi skirti romanai, iššaudytos visos iš dangaus nuleistos metaforos ir, atrodo, pralaimėti visi mūšiai. Buvo jau išsisegęs ir skalbinių spaustukus, kuriais sukabinama „per laisva nugara“, kad gerai atrodytų priekis, – su tais spaustukais nugarose prieš kameras, plieskiant lempoms, televizijos studijose sėdi diktoriai ir laidų vedėjai, tik mes to nematom (kaip nematom ir karštą vasaros dieną prie viršutinės jų kostiumo dalies su kaklaraiščiu mūvimų glaudžių ir basų kojų, sumerktų į vandenį). Rašytojui fasadas – atrodyti suspėjusiam į nuvažiausį traukinį ar „sėkmingesniui“, nei esi iš tikrųjų, – neberūpėjo. Gal kad paseno anksčiau, nei pasens iš tikrųjų, jis pajuto prarandąs interesą ir dalykams, kurie kitados rodėsi tokie svarbūs – literatūra, politika, moterys. Literatūra... Skirstymasis įtakos zonomis ir klanais, vieta galios lauke, skubos karštinė ir lošimo azartas, pagaliau – šiandieniniai žaidimai, simuliakrai, pimpalai ir vaginos, o svarbiausia – visa be dvasinės įtampos, skausmo ir idealo – ką tai turi bendra su literatūra, kaip jis ją supranta... Moterys... Na, žinoma, dar parsivesdavo vieną kitą kaip ir anksčiau, – jis juk, po velnių, ne be pautų! – bet nebesiguldavo jos į lovą, o pasodindavo išsigandusią anapus stalo, kad pirštų galiukais žaismingai nusviestų jai balionėlį, o ji taip pat pirštų galiukais atsviestų atgal: pirmyn – atgal, pirmyn – atgal, – idealiausias, koks tik įmanoma, lytinis aktas, bet ji, vargšė, apimta kraupo, pabėgdavo iš jo namų, o jis tą vakarą dar ilgai vienas sau šypsodavo į ūsą... Tai kas jam rūpėjo? Kas buvo svarbu? Kai nori nenori, bėgant metams, sendamas imi atsiskirti pats nuo savęs ir tapti sau

trečiuoju asmeniu – savo paties liudininku, kurio jau niekas šiame pasaulyje nebegali nustebinti, kai imi pasiduoti – suvoki, kad praeitis „korėja nuo užmaršties“, o ateities nebėra, svarbus tampa „čia ir dabar“, kuri kažkas net pavadino rojumi. Mažmožiai. Niekai, kurių anksčiau rašytojas nevertindavo, – rašė „vyriškai“, nesikapstinėdamas po smulkmenas, – o dabar tituluodavo savo mažaisiais stebuklais (jų ištikdavo nuo 3 iki 5 per dieną), ir – dėl visai paprastutės priežasties: tomis „mažomis akimirkomis“ būdavo labiausiai gyvas. Nes mirties, kuri gali ateiti ir anksčiau, nei ateis iš tikrųjų, rašytojas bijojo, to bijo visi rašytojai, net tada, kai jau nieko neberašo. Mažieji stebuklai... Antai per išsismarkaujantį lietų lietvamzdyje, kai įsiklausai, – pirmųjų genčių muzika: timpantai, būgneliai ir tamtamai. Svirplys pievoje, atsinešęs suvirintojo kaukę ir prie pat tavo ausies virinantis žolės stiebą. Balandis, išsiritęs iš teniso kamuoliuko – tą kamuoliuką iš viršutinio balkono numetė vaikai, ir jis net ketino jį gražinti, bet pamiršo, o vieną rytą rado iš jo išsiperėjusį jauniklį, ir balandė jo nuosavame balkone, gindama savąją vietą galios lauke, šoko jam į akis, sparnais plakdama plaukus. Arba tas metas, kai prieš sutemstant lauke staiga viskas išbala – akmenys, takai ir dulkės, – kitados manydavo, kad taip, artėjant tamsai, prisitaiko rega, dabar žinojo, kad tą akimirką visus daiktus, akmenis ir dulkes iš vidaus nušviečia šviesa, kurios šaltinis nežemiškas, turbūt – dieviškas... Rašytojas jau ir nebekeliavo, nors buvo aistringas keliautojas, kadaise šturmavęs piramides, daužęs galvą į Raudų sieną, dabar pasaulį maišė skersai ir išilgai savo virtuvėj, vienomis glaudėmis, basas, virdamasis koki nors kuskusą ar laukdamas, kol 4 valandą ryto saulė patekės į jo arbatos puodelį. Palaimingai nekeldamas iš namų kojos. Tomis akimirkomis jausdavosi absoliučiai išsipildęs ir net, galima sakyti, laimingas, jei rašytojams apskritai leidžiama būti laimingiems...

Prieš keletą mėnesių jis buvo sutikęs, nors ir nenoromis, vykti į Kaukazo kalnus, Šiaurės Osetiją, kur pagal jo romaną buvo kuriamas filmas pavadinimu *Stebėtojas*. Nei scenarijus, nei filmas rašytojo per daug nedomino, bet jis sutiko, nes, matyt, mėgo tą jauną, įžulų rusų režisierių, kuris viename interviu sakė: „Kare daug moralinių kazusų, kol atsiranda samprata „priešas“...“ Taip, jis buvo gimęs medžioti priešus ir suvaidino baudėją-kilerį paprasto geraširdžio vaikino veidu, ir tas filmas Rusijoje per vieną naktį tapo kultinis, o jaunasis režisierius – charizmatine asmenybe. Bet rašytojas į filmavimą neišskrido, o bilietą gražino. Pretekstas nevykti vis dėlto buvo duktė. Elė iš Vievio, nukritusi į jo gyvenimą iš dangaus tiesiai per kaminą, tik, atrodo, ne kaip stebuklas, o – kaip galvos skausmas.

Susitikti juodu turėjo pavakary jo rajone už parduotuvės, tarp kioskų. Matęs ir šilto, ir šalto, rašytojas naktį beveik nemiegojo ir dabar, turėjo prisipažinti, mažumą nervinosi. Juk niekada nežinai, kas tavęs laukia už kampo – o gal tai Ele iš Vievio persirengęs tavo likimas? Tai šiek tiek gąsdina, ypač kai jau beveik tiki, kad su likimu rytais, mūvėdami dryžuotais „šeimyniniais“, siurbčiojate arbatą ir šaškiuojate... Jis visą naktį bandė atgaivinti mergaitės motinos, vardu lyg Irena, lyg Leona, veidą. Bet prisiminė tik jos primerktus sunkius akių vokus – kiautelius ir žemą aksominį balsą, kai ji nežinia kodėl jam pasakojo, kaip Afrikoje tėvas valtele jūreiviams į laivą plukdo dukras už keletą gabaliukų muilo ir dvi poras šlepečių (šią detalę jis paskui panaudojo). Po jo autorinio vakaro jie sėdėjo kažkokiaj nuširusioj verandoj, gėrė juodųjų serbentų vyną iš molinių dubenėlių su sriubiniais šaukštais (panaudojo ir šią raiškią detalę, apskritai detales jis atsiminė puikiai, o pačią moterį – visai blankiai), nuo žydinčio alyvų krūmo sklido vio-

letinis rūkas, kurio buvo pilnas kiemas ir veranda, ir jis, aišku, į ausį jai šnabždėjo, ką ir visoms: „Ar žinai, kad dėl tokių moterų kaip tu kyla karai ir griūva valstybių sienos?“ Atminties koridoriais, žinoma, jau be kurtinančios jėgos, sugrižo ir jos prakaito, pažastų, plaukų šaknų, apskritai – šaknų kvapas, bet tai buvo bendras visų jo kadais patirtų nuotykių kvapas, o tai, kas nutiko su ja – juk net nuotykiu nepavadinsi: kokie trys kartai be jokių išipareigojimų. Be to, ji jam niekada neskambino (gal ir skambino, bet tai turėjo būti tikrai seniai, jei jis pamiršo), netupėjo naktį, pasislėpusi gyvatvorėje, ir, kaip protinga moteris, nespėdė spąstų. Tad dabar, suprantama, jis ėjo susitikti – su jos dukra.

Štai ir skveras, maisto prekių parduotuvė, kioskas „Lietuvos spauda“ ir kitas – „Nagų priauginimas“. Staiga jis išvydo ją ateinant ir suprato, kad nesupainiotų su jokia kita – priešais ėjo jis pats maždaug prieš penkiasdešimt metų: tos pačios įdubusios akys, vilkiuko žvilgsnis, aštrūs pečiai. Tik – mergaitė. Rašytojas ištiesė ranką pasisveikinti ir išgirdo ne save, o kažką kitą, pasinaudojantį jo balsu:

– Matot, Elze, kokia jūs jau didelė užaugot...

Jie tylėdami ėjo į jo namus. Kažin ar ji dar lanko mokyklą? klausinėjo savęs rašytojas. – Kelintoje galėtų būti klasėje? Kai pakėlė akis į vakarinį dangų, neramų, vėjuotą, ten iš buteliuko lyg tyčia buvo pasiliejęs tamsiai mėlynas rašalas.

Jis praleido ją pirma savęs pro šarvo duris – neužmiršdamas, ką vakar sakė bičiulis: „Atsimink, tavo duktė ji gali būti lygiai tiek pat kiek šarlatanė. Dar gerai žiūrėk, kuo labiau domėsis: savo šaknimis ar tavo kišene. Pagaliau kas žino, keliese lauks už kampo, kol ji kuopsis po tavo butą, užmigdžiusi tave klofelinu.“ Kai kuriuos brangesnius daiktus – filmavimo kamerą ir fotoaparata – rašytojas iš tiesų buvo užrakinęs sekretėre.

Mergaitės, einančios per kambarį, šnervių sparneliai virpėjo. Nejau tai jos tėvo namai – juk čia turėtų gyventi moteris: kambarinės gėlės, naktinių užuolaidų klostės, pro praviras duris – miegamojo lova su bumbulais, apklota vyšniniu kutuotu užtiesalu, pilna visokių kriauklių ir akmenėlių... Rašytojas irgi slapčiomis ją stebėjo, niekaip nepajėgdamas susidoroti su faktu, kad ji, šiaip ar taip, jo duktė, išeitų – jo kūnas ir kraujas. Tačiau pati situacija jau kėlė rašytojo profesionalo smalsumą. Mergaitė pasieniu nedrąsiai nuėjo į virtuvę, žinodama, kad yra stebima, kurį laiką nosisukusi ten stovėjo, paskui staiga apsisprendusi – turbūt jai pačiai tai buvo netikėta – pastvėrė nuo plautuvės kempinėle ir, atsiklaupusi ant vieno kelio, ėmė šveisti spintelės dureles. Rašytojo reakcija buvo žaibiška. Ir – labai griežta:

– Stokis, Ele iš Vievio! Aš visai neprašiau, kad man ten ką nors šiūruotum!

Taip likimas, su kuriuo rašytojas rytais siurbčiodavo arbatą, dabar (įdomumo dėlei) susodino juodu (biologinius tėvą ir dukrą) kambaryje prie stalelio su buteliu „Kahoro“, dulkėtom taurėm ir keletu mandarinų.

Iš karto buvo aišku, ko Elė bijo: tylos ir pauzių. Būdama, matyt, iš prigimties guvi, žvitrių rudų akių, ji ant sofos sėdėjo lyg įstaigos, kurioje netrukus bus sprendžiamas jos „klausimas“, priimamajame, net iš rankinuko išsitrauktą į polietileninį maišelį suvyniotą nuotrauką ištiesė taip, kaip yra duodamas asmens tapatybę liudijantis dokumentas. XIX amžiaus pabaigos nuotraukoje pusamžis vyras stovėjo ant balto lokio kailio: šauniai užriesti kvietiniai ūsai, angliškos vilnos kostiumas su dryželiais, auksinio laikrodžio grandinėle prie liemenės sagos kilpelės, o ant kėdės bravūriškai numesta skrybėlė katiliukas. Parašas – Stefenson. Elė užsimerkusi iki dugno išmaukė savo „Kahorą“ ir vienu atsikvėpimu išdėstė: tai jos prosenelis, Amerikos anglių kasyklose užsidirbęs

beprotingus pinigus, Lietuvoje prisipirkęs žemių ir gyvenęs kaip inkstas taukuose, iki užėjo rusai...

Rašytojas atsidusęs padėjo nuotrauką į šalį. Nieko neklausinės nė apie jos motiną – su jos aplinka apskritai neketina turėti nieko bendra, jį šiek tiek domins – ką gi, jei jau taip atsitiko ir ji čia – tik ji pati: jausmų ir protinių galimybių skalė, mentalitetas, o labiausiai, aišku, panašumas į jį – žvilgsnis, pojūčiai, mąstymas, ką žinai, gal net koks nors neišsprogęs talentas... Tai kuo gi Elė domisi? Ar, pavyzdžiui, piešia, o gal net, neduok Dieve, ką nors rašinėja? Įraudusi nuo vyno Elė ėmė atsileisti kaip suspausta spyruoklė: o taip, kadaise piešdavusi, tolimoje vaikystėje, pavyzdžiui, vis piešdavo tokią moterį su skylėmis galvoje ir nugaroje. Rašytojui kilstelėjus antakius, juokdamasi paaiškino: žinot, skylė galvoje – tai sklerozė, o skylė nugaroje – tai pragula... Hm, – kažkas, turbūt savisaugos instinktas, visą gyvenimą labai stiprus, padiktavo rašytojui nieko ta tema neklausinėti. O ar ji turinti draugų? Ar mėgsta, pavyzdžiui, vakarėlius? O gal dažniau vis dėlto renkasi vienatvę?.. O, ji viską mėgsta. Ir vienatvę taip pat. Ji labai neišranki. Ir valgo viską. Atvažiavusi į Vilnių, vis eina į vieną kavinę prie upės... Tai Elei netrūksta kavinėms pinigų? – gudriai nusišypsojo rašytojas. Elė susizgribo turinti gerai pagalvoti ir – nesusimauti, prieš tai, žinoma, išgerti. „Matot, ten aš galiu, kai neturiu pinigų, ir kaštonais susimokėti“, – atsakė nežiūrėdama į jį, ir atsakymas rašytojui kažkodėl nepatiko, net labai nepatiko... Na gerai, o ko ji norėtų iš gyvenimo?.. „Militaristinių batų prie šilko suknelės, – atsakė Elė jau kliūvančiu liežuvium. – Šilkas turėtų būti tokio plonumo, kad tilptų į voką, o batai – kerzieniai, bet suvarstomi...“ Na, o jei iš didesnių dalykų, Ele? – prisimerkęs kvotė rašytojas. – Jei iš pačių pačių didžiausių, juk pasaulis, kaip tu žinai, batais nesibaigia. „Ai, nu jei iš pačių didžiausių, – ji staiga nuknebo ir išsiplekė ant sofos, – tai turbūt ir pats suprantat, kad – „Grand Cherokee“...“ Elė iš Vievio buvo užkaušusi.

Jis ten pat jai ir paklojo, ir ji, beveik nė nenusirengusi, užmigo. Pats savo kambaryje prie lango ilgai rūkė, paskui atsigulė į lovą su bumbulais. Žiūrėjo į tamsą, migdytą, tačiau koks čia be miegas... Vis bandė suskaičiuoti, prieš kiek metų buvo tie trys, ne, vis dėlto tik du kartai. Suko ir suko filmą, kol nei iš šio, nei iš to prisiminė per televizorių matytą kriminalinę istoriją apie kažkur Amerikoje dingusią merginą, vardu, rodos, Roza. Prapuolė mergina, ir jokio siūlo galo. Kai byla buvo jau benumarinama, atsitiktinumas policiją atvedė į atkampius vieno vyro namus. Po kratos, nieko neradus, jau beveik išeinant, netikėtai specialus prietaisas ant sienos aptiko akimi neįžiūrimą kraujo lašelį. Tiek ir tereikėjo – siūlas ėmė vyniotis, neilgai trukus atsirado ir Rozos pelenai, užkasti sode, ir dar kai kas – pasirodo, naktį, kai ji buvo deginama, vienas kauliukas iššoko iš laužo, ir vyras nusinešė jį į savo universitetą, rūkė iš jo, visiems sakydamas, kad tai – elnio kauliukas, ir kitiems davė, dabar ant rašomojo stalo, tarp pieštukų, mėtėsi ir tas kauliukas – daugiau iš merginos nieko nebuvo likę. Kas liudys teisme? – klausė jos artimieji ir laikraščių antraštės. Nei rimtų įkalčių, nei liudininkų nebuvo, tad teisme prieš nusikaltėlių liudyti stoji – kraujo lašelis ir tas kauliukas. Ir bylą laimėjo. Kartais šitaip liudija odos atplaišėlė, blakstiena, kelios molekulės, ir žmogaus gyvenimas staiga apvirsta aukštyn kojom – rašytojas negalėjo atsigosti, net atsikėlė suvokęs, kieno jis pusėje – žudiko: ilgiems metams sėsti kalėjiman dėl tokių niekų – kauliuko... Prie lango užsirūkė. Juk jo namuose, už sienos, kaip pagalvoji, irgi tik niekas, tolimas nuotykis, gryniausia efemerija, bet – su kūnu, akimis, širdimi, o svarbiausia – teisėtomis pretenzi-

jomis. Lyg jis, kaltas be kaltės, būtų atėmęs iš tos mergaitės pusę jos galimos biografijos, pusę galimos praeities ir ta atimta praeitis jau apvaginėtų ateitį. Baisiausia – kad ir jo paties. Jo ypač. Dar negana, tas niekas turėjo visus šansus laimėti bylą. Netgi bylą – kas jau būtų visai neteisinga – prieš jo sąžinę...

Rytą dar už uždaru durų išgirdęs mieguistą Elės balsą rašytojas pasakė, kad šiandien jie važiuos pasivažinėti. Vengdami vienas kito žvilgsnio ir beveik nesikalbėdami – buvo kažkodėl dar svetimesni negu vakar prieš susipažįstant – senu „Mitsubishi Galant“ jie išvažiavo už miesto. Elė sėdėjo užpakalinėj sėdynėj ir du kartus nedrąsiai pasiprašė – „vimtelti“. Sukorę kone šimtą kilometrų, jie sustojo pamiškėje, prie upės... Lyg tyčia viena tų nuostabių saulėtų ankstyvo rudens dienų, kai tolimi peizažai apsitraukę bronziniu ūku, miškai, net tankumynai, pavirtę angliškais parkais, o paskutiniai mašalai gelsvoj saulės šviesoje sparneliais plaka kaip mikroskopiniais malūneliais, ir atrodo, lyg sklęstų pūakai. Ir uodai jau nebegrūdo savo čiulkinio, kai jie ėjo mišku. Štai ir ta vieta po medžiais, tamsiai mėlyna prieblanda, kur garšvų lapai, išaugę tau iki kaklo, kvėpuoja lyg milžiniški plaučiai. Čia ji, vaiką, visada apimdavo mistinė baimė, kad nuskęs. Jis atsigręžė. Išsigandęs atsilikusios Elės veidas irgi buvo lyg skenduolės – mėlynas. Rašytojas išsiblaškęs šyptelėjo.

Galiausiai ir vėjų košiama laukymė, kuri, pasirodo, ir buvo jų kelionės tikslas: čia gelto senas sulaukėjęs sodas, liepos dvynės, alyvų ir erškėtrožių krūmų kupstai – kadaise tikriausiai būta sodybos. Rašytojas vėjo plaikstomais skvermais klimpdamas ėjo per kemsus, o Elė – kantriai cimpino iš paskos. Kai jis lakišų ir varnalėšų prikibusiomis klešnėmis vis atsigręždavo, kad pažvelgtų jai į akis, – kaip riešutą ant delno norėdamas pasidėti jos vidų, kietą, kol kas neperkandamą ir, atrodo, su paslaptimi, – jose, deja, nebūdavo nieko, tik paikas smalsumas: ko mes čia atvažiuojame, jei čia net beliašų kiosko nėra? Jiems įžengus į apsamanojusį šimtametį sodą – tokiuose paprastai tarp šakų gyvena protėvių dvasios ilgais žilais plaukais ir bedantėm kūdikių burnom – rašytojas pasakė sugalvojęs žaidimą. Kadangi jie vienas kito nepažįsta ir yra kol kas kitas kitam tik žmonės iš gatvės, atsitiktiniai praeiviai, taigi – niekas, tai bus kaip žaidimas kortomis, kai pralošiami drabužiai. Tik pralošinės jie ne drabužius, o vienas kitam – save. Ir svarbiausia – be jokio melo. Iki paskutinio siūlelio.

Susijaudinęs, virpančiu Adomo obuoliu ir kiek patetiškai rašytojas pradėjo pirmas: į šią vietą jis ją ne šiaip sau atsivežęs, kadaise čia buvo jo namai, taigi, išeitų, kad ir jos, Elės, šaknys. Čia jis gimė. Čia laktė pliku pimpaliuku, aprengtas mergytės suknele. Čia – labai anksti – pažino mirtį, ir nuo tada jo gyvenimas – tai ištisa egzistencinė neaktis, bet rašytojui ji paprastai būna ir kūrybos pamatas. Kai jis buvo penkerių, žiemą naktį neparėjo tėvas, neparėjo savaite, motina jau buvo apklausinėjusi kaimynus, gimines – niekas nieko, kol vieną ankstyvą rytmetį tėvas pasibeldė į jos sapno duris, įėjo vienmarškinis, visas snieguotas ir šlapias ir, nusigręžęs nuo jos, pasakė: „Ne ten ieškai – apieškok mano paltą už kūdros, – rasi blyną, kuriuo sribai man buvo užkimšę burną, o mane patį – pavasari, kai nutirps sniegas.“ Ji nubridusi apieškojo ir tikrai: negyvai nukankinto palto, pamauto ant alksnio šakos, kišenėje rado sugliaumijusį miltinį blyną, o jį patį – kaip jis ir sakė... Penkerių metų vaikas, Ele, tada, pavasari, rausvu šilkelio pražystant obelims, į mirtį žiūrėjo iš arti, ji gulėjo štai šioje dauboje – kniūbsčia, pajuodusi, buvo apauta suadytomis vilnonėmis kojinėmis ir jau be plaukų.

– *Johaidi*, – švilptelėjo Elė, – su kojinėmis ir be plaukų...

Bet nustebė tik iš mandagumo, nes, matėsi, jai jo tokio, kaip močiutė sakydavo – minkštais pautais, pagailo, o pats pasakojimas – taigi kartu ir jos pačios šaknys – nepadarė jokio įspūdžio. Dairydamasi į padebesius ji dar abejodama pasiteiravo:

– Nejau artimieji iš tikrųjų susapnuoja ir nujaučia nelaimės, maniau, kad taip tik knygoje rašoma...

– Nujaučia! – rašytojas buvo išsižeidęs ir, galima sakyti, galutinai, t. y. iš anksto, ja nusivylęs. – Ir net, įsivaizduok, išgelbėja: sulaiko nuo traukinio, kuris nuriedės nuo bėgių, lėktuvo, kuris suduš. Bet, Ele, – tik tikri artimieji. Tikri tėvai, broliai ir seserys, kuriuos sieja šis tas daugiau nei atsitiktinumas. Tai, kas tikra, bendra praeitis, o ne vienos nakties blefas.

Elė išraudo iki plaukų šaknų, lyg sučiupta važiuojanti be bilieta – sučiupta esanti netikra. Bet ji – tikra. Ir mama sakė: tikresnės nebūna, nebent jis dar kur nors būtų parbarstęs vaikų...

Ką gi, jeigu jau reikia pradėti vilktis drabužius nuo Adomo ir Ievos, t. y. nuo jos senelių, – Elė įkvėpė oro, – tai jie, visų manymu, buvo keista pora, retas atvejis, nes močiutė buvo lietuvė, o senelis – čigonas. Bet savo senelius Elė atsimena tik labai gerai. Ir tik kaip dvi to paties obuolio puses. Močiutė buvo iš kaimo, iš ūkio, vištų pūkais aplipusiu megztiniu, kvepėjo grietine ir ką tik sumuštu sviestu. Be kitų dalykų – linksnumo ir riebių keiksmazodžių – ji turėjo savą „širdžių lentelę“, kuria vadovaudavosi kaip autobusų tvarkaraščiu. „Žmonių širdys, Ele, – sakydavo, – būna visokios: bailios ir drąsios, kietos ir minkštos, plačios kaip vartai ir siauros kaip adatos šiknutė, labiausiai saugokis – šiknučių.“ Senelis buvo kilęs iš taboro, kur jo jaunystės laikais čigonai miegodavo ratu, juodas kojas sukisę po balto atlaso pūkų patalais. Vogtais, žinoma. Močiutė draudė jam būti čigonu. Bet jis vis tiek visą gyvenimą vogė vištas ir puodus ir niekur nedirbo. Kai lovoje išgulėjusi penkerius metus močiutė mirė, o paskui per daktarų neapsižiūrėjimą – pilve užaugus kepalo dydžio cistai – mirė dar jauna mama, juodu su broliu liko seneliui. Ji labai gerai prisimena, kaip tą dieną jis, kiaura kojine su išlindusiu juodu nykščiu, pasišaukė juos ir, verkdamas, lyg dainuotų, mušdamasis į krūtinę, prisiekė neapleisias ir abu padarysias – „čigonų baronais“. Bet bėgo laikas, už skolas, susikrovusias lošiant kortomis, ir dar veiniažin ką iš močiutės namų jiems teko išsikelti į mansardą, o vėliau – į vagonėlį prie Vilniaus. Vagonėlis buvo su kaminu, bet be pamatų ir tikrų grindų. Negali sakyti, kad senelis nebūtų stengęsis: rinko butelius, „už prieinamą kainą“ – po 20 litų – pardavinėjo valkataujančius šunis, važinėjo į taborą „verslo reikalais“. Grįžęs numesdavo jiedviem ant stalo po litą. Tik neužmikit, sakydavo, ant laurų, sukietės, kilbukai: nusikaltimas – ne priglausti, kas ką ne vietoj pasideda, o leisti pražūti be priežiūros paliktam daiktui. Norit turtų, prašom, važiuokit į Belmontą – po kriokliais, kur maudosi girtos kompanijos, vartosi vandens numuštas auksas ir smaragdai, reikia netingėt tik pasiimti (pats prisiekinėjo radęs „storą“, 80 gramų, žiedą su briliantu, bet niekada nerodė, kad jie neapaktų), tingit būti milijonieriais, ką, gi – sėdėkit stoty arba prie turgaus, svarbu indas, ne stiklinis ir ne plastmasinis – tik į metalinius krentančios monetos skamba ir šaukte šaukia: nebūkit chamai, nepraeikit pro šalį... Bet kodėl jūs taip daug valgot ir taip greit augat? – pykdavo senelis. – Geriausiai pinigų traukia septynerių metų vaikai, ir jų niekas niekada neįtaria, jie moka pralįsti į menkiausius plyšelius, kai reikia – pro rakto skylutę. Be to, jiems visada aukoja...

...Rašytojas nurijo sausas seiles. Jo eilė. Rašytojo gyvenimas, Ele, – jo balsas buvo duslus, – taip pat labai nepavydėtinas, nemanyk. Nemiga ir nuolatinis nervas. Kompleksai

ir baimės – fobijomis tai vadinama. Vieta literatūros lauke, iš kurio tave be paliovos stumia visoks mailius. Asmenvardžių rodyklės – atsiverti, o ten, kur turėtum būti tu, ir vėl spengianti tuštuma. Tai – pragaras. Kančia...

...Kai senelį, renkantį butelius, partrenkė mašina, o brolis, išėjęs „laimės ieškot“, negrižo, ji kurį laiką slapstėsi, nes buvo nutarusi – geriau jau „guzikas“ po liežuvium negu globos namų „pajokas“. Kol kartą vienas žmogus patarė: „Tu verčiau prisiduok į artimiausią parapiją klebonui – gyvensi ir vargo nematysi.“ Ji paklausė ir neapsiriko – pirmu taikymu pakliuvo į Dievo ausį. Jei kas teirautųsi, kokios ten gyvenimo sąlygos, ji jau žinotų, ką sakyti: Dievo ausyje kvepia ką tik išplautos ažuolinės grindys, dega alkūnės storumo žvakė, o dešra, kurią raiko šeimininkė, – yra dar storesnė. Klebonas jai patikėjo specialią šluotelę ir liepė „su visa turima atida“ valyti dulkes nuo Kryžiaus kelio stočių ir „Caritas“ – Artimo meilės. Ir, žinoma, mazgoti, šveisti, vaškuoti, – atsidėkodamas niekada nepamiršdavo „Diavolo (*for men*)“ kvepiančiu delnu patapšnoti per skruostą. Pats su „begaline savęs auka“ mylėjo Aukščiausiąjį ir stengėsi būti jo vertas visais, kokie tik yra, būdais: gražiai poliruodavosi nagus ir miegodavo su arbatos pakeliais ant akių vokų, tinkleliu prispaudęs plaukus, gerdavo žalius kiaušinius, kad balsas iš sakyklos būtų grynas „it kalnų krištolas“. Dar labai mėgo – irgi ne dėl savęs – silke „pataluose“, morkų sklindžius, arbūzų šerbetą ir portugališką portveiną, o prie jo – keptą žąsį su obuoliais (virėja leisdavo Elei prieš pašauinant paukštį į orkaitę virvele surišti kojas ir sparnelius)... Nėr kalbos, gyventų ji ten ir dabar ir vargo nematytų, bet kartą dėl nebūtų dalykų, pavyzdžiui, kad ji slapčiom nuvalgo razinas ir pirštais kabina medų (nes turi čigono genų), ją apskundė tokia šeima: tėvas, motina, sūnus ir duktė, kurie norėjo vieni klebonui tarnauti (ir vargo nematyti) ir kambarys po kambario užiminėjo jo apartamentus, vieną po kito – daiktus: iš pradžių tik sutanas ir stulą, vėliau civilinius kostiumus ir batus, apatinius marškinius ir glaudes, galiausiai tai, ką šveisti įėjo tik į Elės pareigas – išimamus klebono dantis, viršutinius ir apatinius. Kartą tas sūnus zakristijoje, mažesnis už ją ūgiu ir jaunesnis ketveriais metais, pasakė: „Tu verčiau jau teptum slides, partnere, – tokia mūsų nuomonė.“ Ir davė jai kažko saldaus ir tąsaus, panašaus į kramtomąją gumą, – kad balandžiai tris dienas lestų jos smegenis, o žuvys iš lėkščių kilotų galvas... Gulėdama be sąmonės, ji tada pirmą kartą rimtai susimąstė: ar verta šioje žemėje muštis dėl vietos, jei jau visos jos seniausios paskirstytos, o numerėliai – išdalyti, tvirtai nusprendė, kad nebeverta, bet staiga iš nieko, iš pilkų pelenų ore susidėstė jos močiutė ir senelis ir, nepratarę nė žodžio, pagrūmojo: močiutė mažu kumšteliu – baltu, senelis – juodu (ant jo piršto ji dar spėjo įžiūrėti tą briliantą, kurio būdamas gyvas taip ir neparodė). Ir ji kaip kulka atsėdėjo lovoj. Jokios pagalbos neturėjo ateiti iš niekur, visi kaip susitarę – išmirė, ir vis dėlto pagalba buvo čia pat – kažkas iš po lovos (gal iš žemės magmos, kurios temperatūra siekia net iki 1000 laipsnių) vulkanine jėga spyrė jai užpakalin: „Nedrįsk pirma laiko užsilenkt, Ele, dar ne laikas tavo apmokamoms atostogoms...“ Klebonas, sužinojęs, kas jai uždavė „narkotinės medžiagos“ ir kodėl, atleido ne šeimą, pasak zakristijono, „klebonijos kozanostrą“, o Elę, tik jo širdis... Močiutei ji būtų buvusi – „Karališkųjų“ miltų bandelė su marcipanais ir skaldytais migdolais: išleisdamas Elę jis liepė šeimininkei prikrauti jai pilną „Maximos“ maišą maisto, kitą – drabužių, ant viršaus žeminius batus ir, lyg to dar būtų negana, – paskambino ir paprašė kavinės „Skonio rapsodija“ savininką, su kuriu šeštadieniais perdavosi pirtyje: „Ar tas Dievo nuskriaustas vaikas negalėtų tau kuonors – praversti?“ Ji – pravertė. Ir, kaip matot, ji dabar čia, prieš jį, – gyvesnė net už gyvą...

Daugiau rašytojas nebenorėjo žaisti, nei išlošti, nei pralošti – „drabužių“. Norėjo būti vienas. Tik vienas. Susijaudinęs ir net šiek tiek praradęs laiko ir vietos nuovoką, ėjo per kemsus ir laukų vėjas gairino įkautusį veidą – taip veidas dega po antausio. Kitas... Vis dėlto labiau nei Kitas, kurį rašytojai mėgsta savo esė ir interviu kalbėdami apie „dėmesį ir atjautą šalia esančiam“, – jam rūpėjo kitkas. Tai, ką Elė pasakojo, buvo – rūda. Puiki iš po žemių šviečianti nevalyta rūda, kokios jis jau seniai nebeišgaudavo (nebeišspausdavo) savo vienatvės kapsulėje. Kapsulė čia kažin ar kuo dėta, „rūda“ gali būti ir tavo, neišeinančio iš kambario, vienatvė (meistro rankose – netgi labai gera rūda), ir musė ant palangės, saulės atokaitoje besimazgojanti kojas, literatūroje apskritai įdomiausia tada, kai „nieko nevyksta“, kai ko nors „nėra taip, kad jis net egzistuoja“, – dėtas yra tavo, kaip rašytojo, finalas, kai išsenka tau skirtas laikas. Tačiau dabar... Kokiai chemijai veikiant Elės gyvenimo aliuminis rašytojo vaizduotėje ėmė virsti kūrybos auksu? Sakytum, kolbose ir mėgintuvėliuose, garų ir dūmų tumuluose, alcheminės krosnies žaizduose degė į aukščiausios prabos – biblinius, ikonografinius – vaizdus. Nušvitimo akimirka, kai kasdienis pasaulis staiga nusimeta savo įprastus pavidalus: paukščiai, lesantys žmogaus smegenis, Dievo ausyje deganti žvakė, kiaulė su kunigo stula ir pro adatos šiknuotę vorele besispraudžiantys pliki kūneliai, trokštantys nusigauti pas Dievą, – žmonės, „kokie jie yra viduje“ – pragaro gyventojai, tačiau apšviesti dieviškosios šviesos – lyg Boscho paveiksluose... Rašytojas net sudirgo, kai sujudėjo bitkrėslių ir maudų skėčiai ir iš paskos atsekusi Elė atsistojo šalia kaip šešėlis. Į ką, kai įsižiūri, ji panašiausia? Į du centus iš gyvenimo aliuminio. Gimusi ne ten ir ne tada, buvusi ne tose rankose, ji, deja, nepaveldėjo iš jo nei pojūčių, nei mąstymo. Nei Dievo kibirkšties. Tiesiog nieko, dėl ko galėtų būti jo duktė. Užtat visko, ir dar su kaupu, – to čigono.

– Bet kodėl tu susiradai mane? Ir būtent dabar, šiandien? Kodėl išvis susiradai? Juk tu sukaisi visą tą laiką, – jis vos nepasakė „puikiai“, – ir be manęs.

– Nežinau, – gūžtelėjo pečiais Elė. – Pamaniau, jūs vienišas. Ir aš. Gal mes galėtume vienas kitam kuo nors – praversti?

– O nuotrauka to vyro ant meškos kailio? Kas tau išeitų tas žmogus? Juk jis tavo giminėje, be abejonės, kas nors? Prosenelis, sakei? Negi tu tokia visiškai be nieko? Taip nebūna, Ele...

– Kur tau mėtysis laisvi tokie žmonės, o dar proseneliai, jie jau visi seniausiai užimti, net mirę... – atsiduso Elė. Ir pridūrė, kaip ir buvo jų prieš pat žaidimą tartasi – atiduodama jam paskutinį savo drabužėlį: – Skolintas tas žmogus. Pasiskolinau jį bendram mudviejų reikalui. Gyvą ir sveiką – neištaukuotą, nesubraižytą, turiu grąžinti iki pirmadienio...

...Į mašiną jie grįžo kitu keliu pamiške, iš kur vėrėsi šio krašto lygumos. Laukai, apšviesti blėstančios pavakario saulės, raudonis tolimame lango stikle. Tas vienišame lango inkrustuotas saulėlydis, pilkėjant peizažui, rašytojui kaskart sužadindavo ilgesį – gal namų, kurių šioje žemėje neįmanoma turėti niekur, o gal jau tikrųjų namų – kosmoso, bet dabar buvo panašus tik į „rubino“ akį iš Elės senelio žiedo. Kai jiems einant – jam priekyje, jai iš paskos – jis ėmė nebegirdėti po jos kojomis trakšint šakelių ir pajutęs negera atsigręžė, – išvydo tai, ko labiausiai ir bijojo: atsilikusi maždaug dvidešimt metrų, vakaro prieblandoje iš paskos sekė ne Elė, o – druskos stulpas. Mažas švytintis druskos stulpas, kuriam, – dar tėviškai pagalvojo, – tik augt ir augt...

Išvargęs, lyg kiaurą dieną skaldęs malkas ar mėžes mėšlą, nors tik klausėsi ir desperatiškai dėlijojo „už“ ir „prieš“, rašytojas visą kelią atgal tylėjo, ir Elė, drąsesnė negu

rytą, sėdinti šalimais, net pabandė suskelti anekdotą apie plikį ir šukas, bet jis nesijuokė. Įvažiavus į Vilnių, jis vis dar blausiai vylėsi, kad ji galbūt kur nors išlips – gyvesnės už gyvas nepražūva, ir viskas bus vėl kaip buvę, bet ji, nuleidusi galvą, važiavo kartu, o namuose be garso prapuolė virtuvėje. Aišku – laukti, kol jis apsispręs: duktė ji jam (kartą ir visiems laikams) ar ne duktė. Dievaži, dabar nieko taip nesigailėjo, kaip to, kad neišvažiavo į kalnus... Kaip jis, ne, ne jis – Jungas, jai paaiškintų, kad menininkas – tai toks padaras, kuriame visada sėdi du: kūrėjas ir paprastas žmogus. Ir kūrėjas, net ir tada, kai nieko nekuria, – „suvalgo“ tą kitą, paprastą ir gerą. Nes kūrybingumas pasiglemžia didžiąją tavo energijos dalį, o iš tos, kuri lieka, jau nebeišeina nieko vertinga. Joks simpatiškesnis žmogus. Ką jau kalbėti apie normalų tėvą... Kad tos „žemos gyvenimo formos“ stačiai būtinos, antraip žūtum nuo visiško išsekimo, taigi, Ele, kad ir kaip būtų apmaudu, jis – tikras *diavolo*. *Diavolo for men* ir netgi *for women*... Kai pagaliau išėjo į koridorių, kažkodėl su rašikliu rankoje, kad pasikalbėtų su ja, žinoma, jautriai, bet iš esmės ir kietai, Elės nebebuvo. Ji išnyko taip, kaip ir atsirado. Per kaminą? Rašytojas nustėro pastebėjęs, kad jo neaplenkė ir vienas tos dienos mažųjų stebuklų: iš virtuvės buvo šis bei tas dingę...

Rytą internete perskaitė:

Vakar apie 18 val. Šiaurės Osetijos rajone, Kaukazo kalnuose, nuo Maili ledyno nuslinko galingas ledo luitas. Purvo, ledo ir akmenų nuolaužos nusinešė dešimtis žmonių. Be žinios dingusiais laikomi 119. Kartu su visais dingo ir filmavimo grupė, kūrusi filmą „Stebėtojas“, kuriai vadovavo populiarus Rusijos režisierius Sergejus Ivanovas. Virš teritorijos vis dar skraido sraigtasparniai iš Šveicarijos ir Vokietijos su nelaimės rinkiniais: vaistais, virvėmis, drabužiais, žibintuvėliais. Dirba prancūzai su paieškos šunimis. Žvalgomi visi ledo tuneliai, kiekvienas kvadratinis metras. Bet...

Rašytojas užsimerkė... Prisiminė Ivanovą, tą dar visai berniuką, skambinusį prieš savaitę: „Žinote, kas keisčiausia: kad mes kuriame filmą ir užmirštame, jog tai – pasaka. Pasaka su aštriais pojūčiais – šaudynėmis ir gaudynėmis. Su paieškomis aklinoje tamsoje. Na, ir, žinoma, meile.“ Meilė... Rašytojas prisivertė galvoti apie Elę: „Nejau artimieji iš tikrųjų susapnuoja ir nujaučia nelaimės, maniau, kad taip tik knygoje rašoma...“ Bet ji juk negalėjo ko nors nujaušti ir atskubėti, kad jį išgelbėtų, nes buvo ne iš jo praeities, o tik iš tolimo atsitiktinumo, kurio jis net dorai neatsimena, vadinasi – netikra. Sutapiamas. Ir vis dėlto... Jis štai sėdi savo kambary ant sofos, spaudo televizoriaus pultelio mygtukus ir į katastrofą žiūri lyg iš kosminio laivo, pro iliuminatorių. Akyse – šviesa ir besikeičiantys televiziniai vaizdai, o galėjo būti – grūstas ledas... Niekada nežinai, kas tavęs laukia už kampo. Kartais išsigelbėjimas, ir jį, žinoma, siunčia Dangus, niekas kitas, tik kodėl būtinai – per Vievį?.. Rašytojas bandė ką nors veikti: skalbėsi kojines, rūkė, virė pusmarškonę košę, ėjo pasivaikščioti, klausėsi naujienų, bet laikas stūmėsi lėtai, kol vakarop suėmė baimę, kad žuvusieji kalnuose, galimas daiktas, – dar tik „dingę be žinios“ ir turi šiokių tokių šansų. O jis savo vienatvės kapsulėje, už šarvo durų – saugus. Bet miręs.

Rima Pociūtė

NEBEEGZISTUOJANČIŲ NAMŲ SUNAIKINIMAS: Danutės Kalinauskaitės „Niekada nežinai“

Danutės Kalinauskaitės knyga „Niekada nežinai“ (Vilnius: Baltos lankos, 2008) daugiausia girinama už itin menišką teksto stilistiką: kiekvienas jo fragmentas yra rašymo pavyzdys, sužadina skaitytojų vaizduotę, emocijas, pojūčius. Literatūros kritikai nusiteikę knygos atžvilgiu itin palankiai, tačiau pačios Kalinauskaitės kalba Antano Vaičiuliaičio premijos įteikimo iškilmėse (ir atsakymai į interviu klausimus) tarsi sudėlioja visus taškus, išdėsto jos „tekstinio absoliutizmo“ principus: nuoširdumas, atvira vertybių gynyba yra „niekinis dūris“ (nei pirks, nei skaitys, nei pripažins), gyvenime gali būti sentimentalus kiek nori, tekstuose – nieku gyvu. Galios turi ir skaitytoją veikia žodžio magija, humoras, ypač su tamsokais atspalviais, intelektas, atsiribojimo distancija bei autoironija – ypač rašant apie visiems šventus ir brangius dalykus...

Kas tam galėtų paprieštarauti? Iš dalies Kalinauskaitės stiliaus savitumą sudaro žaismingo sociolektų (inteligentų, menininkų ir vadinamųjų fizinio darbo atstovų) ar net žiniasklaidos stereotipais pagrįsto kalbėjimo, priartėjančio prie kalambūrų, panaudojimas. Tačiau autorė iš viso to atsirenka tai, kas elitiniam literatūros vartotojų sluoksniui atveria ir gilesnių reikšmių, o kalambūrai ir visokie gražūs teksto mažmožiai jos tekste virsta prasmingomis metaforomis. Begalė aliuzijų, nuorodų, citatų, įvardijimų rodo ne tik autorės intelektualinį gyvybingumą, bet ir jos priklausymą tam tikrai kultūrinei grupei, angažavimąsi tam tikrų kultūrinių sluoksnių kalbėjimui („Baltų lankų“ kontekstas, „Šiaurės Atėnuose“ publikuojamų esė žanro mokykla, Vilniaus universitete lituanistams būdingas lietuvių prozos tradicijos suvokimas).

Šiame straipsnyje taikant analitinės psichologijos principus bus mėginama įrodyti, kad knyga susilaukė netikėto pripažinimo pirmiausia dėl universalių turinio dalykų, humanistinių nuostatų, žmogiškų išgyvenimų, atskleidžiamų stilingu meniniu tekstu (kartais net pernelyg mėgaujantis žavingomis detalėmis). Jūratė Sprindytė tikriausiai pirmoji Kalinauskaitės sugrįžimą į prozą susiejo su emociniu sukrėtimu praradus tėvus ir namus¹. Toliau plėtojant analizę šia linkme, tenka pripažinti, kad nors Kalinauskaitės literatūrinėje kūryboje atsiskleidžiančio individo pasaulis yra labai sukrėstas, bet išlieka vientisas, visybiškas. Neišvengiami praradimai keičia asmenybę, tačiau ji nuolatos analizuoja vykstančias permainas, todėl įveikia sąmonės fragmentavimosi grėsmę ir atkuria psichikos integruotumą. Kaip tik ši pusiausvyros susigrąžinimo tema, plėtojama labiau esė primenančiuose tekstuose, leidžia Kalinauskaitės knygai išsiskirti šiuolaikinėje destrukcijos persmelktoje kultūroje, – tai ir būtų galima pavadinti humanistinių nuostatų įtvirtinimu.

Šiuo požiūriu knyga yra itin autentiška ir turi vertės kaip asmens gyvenimo ir išgyvenimo strategijų liudijimas (panašiai kaip ir memuarinė kūryba). Parašyta per gana trumpą laiką po artimųjų ir namų praradimo, ji kūrybiškai transformuotais literatūriniais vaizdiniais atveria visai tautai atpažįstamas bei artimas gedėjimo nuotaikas.

Knyga sudaryta iš atskirų pasakojimų – apsakymų (gal ilgesniuosis pasakojimus dėl temų svarumo ir siužetų užbaigtumo visgi reikėtų vadinti apsakomis?), bet dėl psicholo-

¹ Gerbutavičius R. Rašytoja D. Kalinauskaitė – žodžių orkestro dirigentė // Lietuvos rytas, 2009, kovo 5.

ginio vientisumo ji įgyja romano matmenis, o pasakotojos vaizdinys artimas pagrindinių veikėjų paveikslams (nors šiai figūrai vis mėginama uždėti vis kitokio personažo kaukę, pavyzdžiui, keičiant jos lytį).

Tačiau Kalinauskaitės prozą būtų įdomiausia tyrinėti tarpdisciplininiu žvilgsniu, jungiant literatūros ir psichoanalizės mokslų metodus: analizuoti ne vien preciziškai sukurtą tekstą, o pasitelkti analitinę psichologiją – savotišką meninio kūrinio „archeologiją“, kuri atveria giliausius psichikos procesus, ryškėjančius autobiografinė realybe pagrįstuose, bet vaizduotės transformuotuose pasakojimuose. Jau minėti pasakotojos išgyvenimai, prilygstantys trauminei patirčiai, kuri išryškėja pasitelkiant pasakotojos savianalizę, galėtų būti tokios psichologiniais principais pagrįstos analizės objektas. Sigmundo Freudo psichoanalizės ir Carlo Gustavo Jungo analitinės psichologijos tikslai yra kiek kitokie nei literatūros mokslo, tačiau šios teorijos gali paskatinti turiningesnes literatūrinės analizės įžvalgas.

Taigi atsiribosime nuo teksto kruopščiai nuglaistyto estetinio paviršiaus ir sieksime nustatyti, ar trauminių išgyvenimų situacijoje kūrybinis procesas (kuriam šiaip jau būdingas racionalumas) nesikerta su tiesioginio emocijų išliejimo būtinybe, ar žodinė kūryba nėra ypatinga materija, kuri atsirado sublimuojant niekaip kitaip neišreiškiamus išgyvenimus? Neišvengiamai kiltų ir bendresnis klausimas: kodėl šiuolaikinio žmogaus pasaulėžiūra ir kultūra negali įveikti mirties įvykio sukeltos traumos? Kodėl meninė kūryba neapsaugo individo nuo gedulo destruktivaus poveikio?

Rašymas trunka visą gyvenimą

Lietuvoje, kuri integruojasi į Europos kultūrinę erdvę, taip pat svarbi iniciatyva, kai plėtojami „mokymosi visą gyvenimą“ programiniai principai. Žmogus iki senatvės turi būti skatinamas dalyvauti socialinio gyvenime. Jeigu jis kurį laiką dėl tam tikrų priežasčių „buvo nuošalyje“ svarbu padėti jam susiorientuoti, kokie jo gebėjimai šiandien būtų reikalingiausi, būtinas nuolatinis „peržiūrėjimas“: ką tu dar gali, kokius gebėjimus privalai atskleisti?

Kai Latvijos prezidentei Vairai Vykei-Freibergai priminė, kad jaunystėje ji yra sukūrusi apsakymą apie terorizmo aktą Maroke, ji papasakojo, jog Viktorijos koledže (kur ji buvo prancūzų klubo prezidentė) ėjo literatūrinis žurnalas ir jos paprašė parašyti prancūziškai literatūrinį darbą. Nors ten ji studijavo psichologiją, nusprendė, kad visgi tai įdomus pasiūlymas – tai buvo pirmas ir paskutinis jos meninis kūrinys. Tačiau Vairą Vykė-Freiberga teigia tebesididžiuojanti: neseniai paskaičiusi savo tekstą suprato, kad jos stilius buvo puikus, ji būtų galėjusi tapti rašytoja, jei tik būtų stengūsis. „Manau, kad būti rašytoja yra profesija, darbas, reikia labai rimtai dirbti. Bet aš susiformavau kaip mokslininkė, po to kaip politikė, o tai jau yra pakankamai daug. Visko per vieną gyvenimą padaryti neįmanoma.“²

Žinoma, visos socialiai angažuotos programos yra bent kiek utopiškos, tačiau „mokymosi iš naujo gyventi“ ir „mokymosi iš naujo kurti“ paralelė leistų pateikti įžvalgų, susijusių su netikėto, „vėlyvo“ sugrįžimo į aukščiausiojo lygmens literatūrą reiškiniu. Iš karto būtina atsižvelgti į du dalykus: kad literatūrinę kūrybą bent iš dalies valdo (ir slopina, ir

² Patiesa deive. 2008, Nr. 23, p. 35.

skatina) leidybos rinka ir kad šiuolaikinės publikavimo technologijos sugriauna net XX a. pabaigos kultūrinės veiklos hierarchijas.

„Niekada nežinai“ autorė perdėtai išsižada savo prieš dvidešimt metų „Pirmosios knygos“ serijoje pasirodžiusios (t. y. išleistos pagal iniciacijos į anuometinį tarybinių rašytojų luomą tvarką) knygelės „Išėjusi šviesa“, pasišaipydama, kad dėl jos kaista žandai. Tačiau lyginant naują knygą su pirmaisiais autorės apsakymais turėtų atsiverti lyginamuoju požiūriu paranki perspektyva, leidžianti apibendrinti, kas grindžia šios autorės literatūrinis modelius, net turėtų išryškėti archetipų „branduoliai“ (nesąmoningai susiklostę kolektyviniai vaizdiniai).

Kalinauskaitė tapatinasi vien su naująja knyga gal norėdama pabrėžti, kad po ilgos tylos šiandien ji rašo itin šiuolaikiškai. Tačiau kaip rašytoja, tiek metų nedalyvaudama literatūrinėje rinkoje, sugebėjo subręsti ir vėl „išmoko rašyti“ taip, kad 2009 m. jos kūryba pasirodytų verta prestižinio Rašytojų sąjungos apdovanojimo? Kaip išlaikomos ir gaivinamos vaizduotės kūrybinės galios? Rašytojos skatinimui atsiriboti nuo jos pirmosios knygos nereikėtų pasiduoti. Nors šios itin talentingos kūrėjos stebuklingo sugrįžimo į literatūrą efektas ir bus išsklaidytas, siekiant parodyti moderniosios kultūros tęstinumą, geriau jos kūrybą analizuoti kaip trunkančią du dešimtmečius. Kalinauskaitės rašymas, neabejotinai atspindintis šiandienines literatūros tendencijas (ir „giliuosius“ kultūros poslinkius), jos profesionalumas išduoda, kad ji – gal ir kitokiomis kūrybinėmis formomis – vis tiek niekur nebuvo pasitraukusi, dalyvavo lietuvių literatūros procesuose.

Tie dvidešimt „nežinomųjų“ rašytojos metų prabėgo tarp literatūros profesionalų, jos vertintojų, literatūrinių vertybių formuotojų, ištariančiųjų lemtingąjį literatūrinio teksto vertinimo žodį ir atrenkančių kūrinius, tampančius mūsų literatūros istorija. Kalinauskaitė taip pat yra viena iš tokių knygos pasaulio autoritetų. Galima būtų spėti, kad puikus aukštų šiandieninės literatūros standartų išmanymas ir leidyklų pretenzijų žinojimas „neleido“ jai pačiai rašyti tol, kol nesusiklostė tokia gyvenimo situacija, jog autorei rašymas tapo daugiau nei literatūrinės saviraiškos priemone – gal net į psichoterapiją panašia veikla.

Po šios prielaidos apie *nebegalėjimą nerašyti* norėtųsi išplėtoti ankstesnę mintį apie į kūrybą leidusią grįžti aplinkybę – ypatingą literatūrinės medžiagos valdymo meistrystę. Kaip redaktorė Kalinauskaitė yra po kaulelį išnarsčiusi daug kolegų rašytojų tekstų, o būdama „Baltų lankų“ leidyklos ir Lietuvių literatūros instituto redaktorė tvarkė tokius rašytojo kūrybinį mąstymą ugdančius leidinius kaip Loretos Jakonytės „Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje“. Prisimintina ir tai, kad ji dalyvavo 2005 m. tarptautiniame šiuolaikinės literatūros forume, diskusijoje „Teksto autonomija ir autoriaus pėdsakai“.

Dar reikėtų paminėti ypatingą aplinkybę: rašytojos priklausymą literatūrinei kartai su jai artimos bičiulės Giedros Radvilavičiūtės „tandemu“. Atrodo, kad iš šių kolegijų (kartu studijavusių lituanistiką Vilniaus universitete) vienais gyvenimo tarpsniais daugiau reikšdavosi viena, o kitais – kita. Šį dešimtmetį kaip viena įspūdingiausių šiuolaikinės prozos rašytojų įsitvirtino Radvilavičiūtė.

„Anais“ laikais, kai Kalinauskaitė debiutavo, ji buvo Lietuvių literatūros katedros ugdytine ir tolesnis „rašytojavimas“ atrodė aiškus: pirmoji knyga, paskui antroji, priėmimas

į Rašytojų sąjungą... Toks rašytojos sugrįžimas į literatūrą (įspūdingesnis nei debiutas) tikriausiai nebūtų buvęs įmanomas pagal anų laikų logiką, vertusią nesigręžioti atgal, nepripažinusią nutrūkstančių ir ne aukštyn kylančių linijų. Režimas, planingai formavęs „priimtųjų“ cechą, pražuvo su visais tuometinių iniciacijų ritualais, bet šiais laikais meninių vertybių pardavimo rinkoje reikia išsilaukyti suvokiant sparčiojo interneto greičiu besikeičiančius reikalavimus, rinkos skonių, leidyklų užgaidas.

Atrodytų, kad esant tokiam šiandieninės leidybos mastui turėtų atsirasti begalė naujų autorių. Ne tik kažkada bandęs rašyti žmogus galėtų visą gyvenimą svarstyti savo kūrybiškumo vystymo galimybes – dėl šiuolaikinių leidyklų pastangų dalyvauti literatūrinės kūrybos procesuose (ką reiškia vien sugebėjimas išradingai reklamuoti autorių taip, kad jis būtų pakreiptas „žiūrimiausiu“ rakursu) bet kurie autoriai gali bet kada lengvai „ateiti“ ar „sugrįžti“ į literatūrą, jei tik jiems priimtinas minėtas „mokymosi rašyti visą gyvenimą“ principas. Juk ir daugelio pripažintų esė autorių kūryba ne meno žanrui priskiriama tik sąlygiškai, nes balansuoja ties meno riba. Pakaktų pakeisti kai kurias rašymo ir publikavimo nuostatas, ir tos esė virstų jau tikra literatūra.

Tačiau tenka grįžti prie minties, kad iškiliausius literatūros kūrinius nuo paprastesnių skiria tai, jog juose po simbolinėmis teksto formomis slypi gilūs asmenybės transformacijos procesai. Tokių knygų nebūna daug, ir jos pripažintos dėl jų išskirtinės vertės. Tokioms neeilinėms knygoms gali būti taikomi gelminės psichologijos tyrinėjimo metodai (Freudo, Jungo), nes jos visada išaugusios iš autoriaus neeilinio gyvenimo, dažniausiai ir pasirinkto ne savo valia (juk žymiausiu amerikiečių romanu laikomas Hermano Melville'o „Moby Dikas“, kurį autorius parašė po daugelio metų plaukiojimo vargingiausių jūreivių – banginių medžiotojų – laivu).

Savasties tvirtovė – durnaropės kokonėlio namai

Durnaropės kokonėlis yra vienas savičiausių Kalinauskaitės knygos simbolių, reiškiančių psichologinę traumą išgyvenusio žmogaus silpnumą, visišką jo ego ištuštėjimą. Šios knygos kontekste jis yra jau kas kita nei egzistencializmo literatūros „nendré vėjyje“. Lietaus ir vėjo ištuštinta voratinkliška materija, su kuria pasakotoja tapatinasi, kai būna trumpam „išėjusi“ (kai jos savastis tarsi pakyla virš realios kūno egzistencijos), verčia itin įsigilinti į šią specifinę kenčiančio žmogaus „išėjimo iš savęs“, „išlindimo pro savo akis“ būseną.

Į priekaištus, kodėl rašanti tiek mažai (nors taip „gražiai“), autorė galėtų atsakyti: *aš buvau užsiėmusi gyvenimu*. Kalinauskaitė ištisis du dešimtmečius gyveno „paprastos šiuolaikinės išsilavinusios“ moters gyvenimą, o tai reiškia – ji buvo visapusiškai užimta (romantiniais moterų garbinimo laikais, kurių kartais ilgimasi, išgirstume atvirą nuostabą: o ką apskritai begali nuveikti vyresnė nei keturiasdešimties metų moteris?).

Tad reikėjo tos ypatingos mirties artumo patirties, kad asmuo, visomis išgalėmis besistengdamas išsaugoti nesugriautą ego, tą patirtį pamėgintų aprėpti vienu iš jos transformavimo – literatūrinės kūrybos – būdų. Kūrybos procese individo išgyvenimai atrodo savaip sureikšminti, nes virsta kultūrinėmis vertybėmis. Jungo tradicijos analitinės psichologijos atstovo Edwardo F. Edingerio nuomone, meninė kūryba žmonijai turi išskirtinės reikšmės – ji teikia simbolius, leidžiančius individui išvengti tiesioginės akistatos su žmonijos patirties gelmėje slypinčiais archetipais, kuri žmogui nepakeliama, o ypač

– akistata su mirties archetipu. Pastarasis yra sukausiantis valių kaip tiesioginis Medūzos žvilgsnis³.

Kalinauskaitės „Niekada nežinai“ pasakotoja gali pasidalyti su skaitytoju tuo užgyventu gilių išgyvenimų turto, kurio svarbą mėginsime įžvelgti pritaikydami analitinės psichologijos principus. Tai sugebėjimas išlikti dalyvaujant visose gyvenimo krizinėse situacijose (nepagydoma liga, senatvė ir mirtis, skrybys, namų ištuštėjimas), palaikant visų tų mažutėlių, kuriuos Dievas turėtų saugoti savo saujoje, bet nebesaugo, žmogiškąją vertę ar orumą. Pasakotoja tose gniuždančiose (psichologiniu požiūriu – ribinėse) situacijose stebi ne tik aplinkinius, bet ir save pačią: ar dar esanti pakankamai žmogiška, ar šiomis kritinėmis aplinkybėmis nepažeidžianti savo ir kitų žmogiškosios egzistencijos esmės.

Mirtis yra „didelė“ savaime – ankstyvą pirmosios knygelės autorės brandą tai patvirtina vieno iš apsakymų idėja:

Sodyba tolo, virš jos, rodės, išsiskleidė gedulo vėliava. Dulsys stengėsi nieką negalvoti, neprisiminti, bet visą kelią per kibius atvašynus jam dingojosi, išeinantį jį lydi paukščiai, kaip švininės kulkelės zvimbia virš jo galvos ir krinta kažkur už upės... Ir tada brolio mirtis Dulsiui vieną vienintelę akimirką pasirodė didi, tokia didi, kad ėmė gelti panagės. Didi savaime, pati viena – be sodybos, be Verutės, be vakarykščio atsitikimo... Tarsi koks stebuklas...⁴

Pirmojoje knygelėje, parašytoje labai jaunos merginos, „vieną vienintelę akimirką“ įvyksta minėta akistata su „savaime didžios“ mirties archetipu (būtų galima atlikti atskirą analizę, parodant, kaip antroji knyga tarsi išauga iš pirmosios, kaip kartojantis teminiams motyvams šis archetipas atsiskleidžia vis kitaip, prisiimama vis didesnė žmogiškoji atsakomybė). Edingeris yra pabrėžęs literatūrinės kūrybos analizei labai svarbų dalyką: autorius vėlesnėje kūryboje asmeniniais vaizdiniais gali mėginti perteikti tą psichologinį turinį, kurį jau atvėrė archetipiniais vaizdiniais⁵. Edingerio įžvalga šiuo atveju paaiškina, kodėl Kalinauskaitė taip nuosekliai plėtoja mirties temą ir kodėl knyga sužavėjo skaitytojus kaip tik tais meniniais vaizdiniais, kurie pagrįsti autentiška patirtimi.

Atkreiptinas dėmesys ir į kitą analitinės psichologijos požiūriu svarbų dalyką – kad pasakotojos ego (jos savosios vertės ir savojo reikšmingumo įsisaugojimą, išgyvenimo „strategijų“ pasirinkimą) nuolat atgaivina savastis (individo savastis – Jungo išskirtas esminis psichikos archetipas, pats svarbiausias, kad psichika liktų integruota). Ego išlaiko savo idealus (net jei jie tiesiogiai nedeklaruojami) tik palaikomas, nuolat gaivinamas tos, metaforiškai tariant, iš požemio prasiveržiančios savasties versmės. Mėginimas išsaugoti egzistencijos prasmę, nustatyti visa ko vertę, išlaikyti vyksmų tęstinumą – tai ir yra tikrosios „Niekada nežinai“ temos. Taip pat ir teminis motyvas, šiandien išskiriantis Kalinauskaitę iš kitų rašančiųjų, – ėjimas namo kaip mėginimas susigrąžinti savastį (ši tema, beje, irgi ateina iš pirmosios knygos apsakymo „Brolis parvažiuo“).

Visai ne beprasmiška gyvenimo viduryje apraudoti tą pasaulėlį – kuriuo bodėjaisi paauglystėje ir iš kurio taip troškiai ištrūkti, – kai jis iš tiesų praradęs bet kokią svarbą jau fragmentuojasi, išsisklaido kaip rūkas. Priešingai – didžiausia žmogiška prasmė slypi mėginime „suremti

³ Edinger F. E. *Melville's Moby Dick: A Jungian Commentary (An American Nekyia)*. New York: A New Directions Book, 1978, p. 93.

⁴ Kalinauskaitė D. *Išėjusi šviesa*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 17.

⁵ Edinger F. E. *Melville's Moby Dick*, p. 13.

pečius“ su tėvu, kurio kaip fizinio kūno taip pat jau beveik nelikę. Tai, kas išlikę, ką įmanoma išlaikyti, – pati moralinė, psichologinė galimybė pasirinkti pabuvimą su tau tėviškumo nebesuteikiančiu tėvu, kuris, pakartojant retą autorės surastą žodį, *pats savęs įsigįsdinęs*.

Pasakotoja – savo šeimos, giminės duktė, lietuviškoji Antigonė. Po keturiasdešimties, nors esi dar jaunatviška, tave neišvengiamai užgriūva artimųjų mirtys. Jei kiti broliai ar seserys išsibarstę arba jų pačių gyvenimas nesusiklostęs, nebegali išsisukti nuo prievolės „pabūti“ su išeinančiuoju. Ji ne tokia jau gudruolė *рудоji lapė* (įdomus tapatinimasis su gyvūnu formuojant savąją personą, atskleidžiantis *ego regresą*), tad nė nesuvokia, kad gali patrukti dėl prisiimtos atsakomybės paskutinei dalyvauti artimųjų gyvenimuose, likti ištikimąja stebėtoja (tokia padėtis, žinoma, teikia galimybę rašyti puikią prozą, ji tapo prielaida Izabele's Allende's, Suzannos Arundhati Roy pasakojimams).

Tačiau menininkui, kurio savimonė itin jautri, išgyvenant artimojo išėjimą gresia gynybinio pobūdžio atsiribojimas, virtimas natūralistinio mirties proceso vojeristu (juk egzistuoja ištisas mirties verslas, jos komercija). Menininkas (ir šiaip subtilus žmogus) tokiu metu – kai galima virsti monsturu, vienaip ar kitaip vartojančiu mirtį, – itin pažeidžiamas. Šio jautrumo šešėlis – egoistinis nejautrumas, kai tėvas nežino, į kurią lignoninę nusiųsta jo mirštanti duktė, nes jų ryšys „gilusis“ Kalinauskaitė išviešina šį šešėlinį „jautriųjų“ egoizmą.

Kalinauskaitės kūryboje nėra tokio aiškaus savasties atsivėrimo kaip, pavyzdžiui, Broniaus Radzevičiaus (jos mėgstamo ir – drįsčiau teigti – ją veikiančio rašytojo⁶), nes ji gyvena dar labiau sakralumą praradusioje begalės paviršinių struktūrų, laikysenų užšifravimo ir iššifravimo kultūroje, kurios iki galo neišgliaudo net semiotikos menas. Radzevičiaus kūryboje žmonių bendruomenė, kurioje nebėra Dievo, dar apgaubta kažko panašaus į panteistinį dieviškumą. Radzevičiaus *sacrum* yra daugiausia gamtos gaivalai, o Kalinauskaitėi religinius simbolius pakeitę fetišai yra kasdieniniai, taip pat ir šiuolaikiški, daiktai (paskutinytis motinos atodūsis „perduodamas“ mobiliuoju telefonu).

Tačiau nors Kalinauskaitė tekste pamini Roy „Mažmožių dievą“ ir Allende's „Dvasių namus“, knygas, kurios jai galėjo padėti susiformuoti panašios knygos vaizdinį, būtina pabrėžti, kad toks „mažasis“ – namų ir kasdieninės buities daiktų – pasaulis regimas jau pirmojoje jos knygoje (ir rašytojos brolio poeto Jono Kalinausko poeziją kritika taip pat vadina daiktiška). Tad Kalinauskaitės kūrybą reikėtų su didesniu atsidėjimu mėginti susieti su lietuviškąja tradicija. Galima teigti, kad ji gana artima Birutei Pūkelevičiūtei, – atrodo net artimesnė jai nei, sakysime, Antanui Vaičiulaičiui, nors tapo kaip tik jo premijos laureate⁷.

Novelė „Namo“ daug kuo lėmė šios knygos gyvavimą, ji sužadino ir autorės, ir aplinkinių viltis, kad ji gali rašyti puikią prozą, o joje patraukliausia tai, kaip rašytojos vaizduotė – kaip ir Pūkelevičiūtės – atgaivina smulkiausias namų, gimtosios vietos detales, nesukeldama pasibodėjimo postmodernaus rašymo laikais.

⁶ Bene vienintelė tekste esanti tiesioginė kito rašytojo citata yra iš Broniaus Radzevičiaus – „žemėm aplipęs balsas“. Žr. Kalinauskaitė D. Niekada nežinau, p. 60.

⁷ Susimąstyti, kiek Kalinauskaitės proza yra veikiamą ankstesnės ir jai tolimesnės lietuvių literatūros tradicijos, paskatino Radvilavičiūtės lyginamoji išvada, padaryta apie Kalinauskaitės prozą (Stiliaus medžioklė, arba Kodėl Danutė Kalinauskaitė niekada nebus tokia populiarė kaip kitas „Baltų lankų“ autorius Haraki Murakami? // Šiaurės Atėnai, 2008, spalio 10). Atrodo, kad Japonijoje prozininkui galimi du keliai: tęsti puikiai atpažįstamą tradiciją arba pasiduoti europietiškosios kultūros įtakai. Tuomet prozininkas gali tikėtis, kad bus skaitomas tiek Japonijoje, tiek Lietuvoje. Jeigu, kaip mano rašytojos bičiulė Radvilavičiūtė, Kalinauskaitės proza nepriskirtina „vidutinio tipinio europiečio“ skaitiniams, tai galėtų reikšti jos artumą lietuvių prozos tradicijai.

Atrodo, kad už šitos knygos esama ir daugiau didžiųjų XX a. pabaigos knygų. Minėčiau jos pasirodymo metu (1994 m.) ir dešimtmetį po to JAV didelio atgarsio sulaukusią Mary Pipher „Prikelti Ofeliją“. Kalinauskaitės pasakojimas pasiekia tokio klasiškumo kaip paprastas Pipher pasakojimas:

Paskutinį mamos gyvenimo mėnesį praleidau greta jos ligoninėje. Jai patikdavo, kai balsiai skaitydavau ir pasakodavau visokias istorijas. Šukuodavau jai plaukus ir valydavau dantis. Maitindavau vynuogėmis, po vieną uogą. Vieną naktį, kai nuo visų vaistų jai buvo susisukusi galva, įsivaizdavo, kad ruošia spagečius dvylikai žmonių: „Paduok man tuos pomidorus. Greičiau pjaustyk svogūnus. Jie jau tuoj bus čia.“⁸

Grįždami prie Kalinauskaitės kūrybos apmąstymų teigtume, kad su lietuviškai katalikybei būdingu vizualiuoju daiktų adoravimu siejasi „daiktiško“ jos pasaulio *sacrum*. Tarp daiktų fetišų keistai, kaip nebenaudojami sendaikčiai, įsikomponavę Švenčiausioji Pana ar Nukryžiuotasis. Jie virtę paprastais niekam neberūpinčiais daiktais, kaip ir niekam nebereikalingos knygos apie meną, literatūrą. Juos kaip „kažkiek namų“ galima būtų sutalpinti į dėžutę nuo itališkų batų ir išsinešti, nors iš tiesų pasiimti su savimi bent kiek praeities nebėra galimybės. Nes nebėra tikėjimo – net tokio, kokį yra išlaikę tėvai, t. y. suvokiamo kaip tiesioginis ryšys su Dievu per jo vaizdinį. Kalinauskaitė yra daug mažesni, kur yra ta riba, už kurios intymus daiktų *sacrum* virsta buitine materija: jei tikėjimas apsiriboja tuo, ką matai ir ką jauti, „išeisi“ į daiktus: bulvių skutiklį arba... „Siemens“ telefoną.

Tačiau su ironija atmetami patys naujaisi pseudometafiziniai įsivaizdavimai, kad ir siela – kaip įrašytos informacijos sluoksnis. Gyvybės buvimas ar nebuvimas tebeatpažįstamas kaip ir graikų civilizacijoje, dar išsaugojusioje juslinę prigimtį, – prie visko reikia prisiliesti: pasilenkusi virš nusmailėjusios motinos nosies, duktė gauda menkiausią kvėp-
telėjimą – yra jis ar nėra.

Kalinauskaitės prozoje atgyja panteistinis gyveninio gaivalingumas, jos pasakojimų veikėjų egzistencija – tai materialijų pavidalų gyvenimai (galima drįsti teigti, kad tai priešinga katalikiškajai pasaulėjautai, pagrįstai įsitikinimu, jog žmogaus psichikoje yra kažkas tokio, kas nesusiję su kūną išstinkančia mirtimi). Šios autorės suvokiama transcendencija ir kuriama mistika siejasi su anapusiniu pasauliu tik tiek, kiek šis dar liečiasi su „šia“ daiktiškąja puse. Senuose namuose jautiesi ne viena – iš tamsios kertės papučia transcendentinis vėjas, pulsuoja kažkokia neaiški energija, o kišant ranką į surastą supelijusį rankinuką kažkas net suduoda per nagus... Nuo senų baldų ir daiktų sklinda neįprasti kvapai, senuose namuose oras – tarsi vos juntami gūsiiai – tai vis dar materija, bet kaip ir graikų – „ploniausia materija“.

Kalinauskaitės vidinis namų *sacrum* savaip prilygsta Radzevičiaus *sacrum* už namų slenksčio. Šito šventumo lemiamų individo numinozinių⁹ potyrių priežastis – slėpiningos galios, į kurių prigimtį nesigilina nė vienas iš abiejų autorių. Tačiau ir praėjus keliems dešimtmečiams po Radzevičiaus romano pasirodymo, lietuvių prozoje išlieka ypatingas žmogaus aplinkos vaizdavimas, kai materija yra sugėrusi ir spinduliuoja dvasingumą, kurį galėtume apibūdinti kaip panteistinį.

⁸ Pipher M. Prikelti Ofeliją. Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 142.

⁹ Susijusių su šventumu.

Knygos pasaulis – kuris iš tiesų yra kalbinė materija – savaip gyvybingas ir gaivalingas, nes literatūrinėmis priemonėmis puikiai imituojamas daiktiškosios realybės dinamiskumas bei įvairovė. Šitas kovos su praeities daiktais ir asmens prierašumais laikas Kalinauskaitės kūryboje visgi reiškia dinamiką – individo ir jo pasaulio transformaciją. Kad tai originalus rašytojos kūrybinis požiūris, parodytų ir priešingi įsitikinimai: antai Solveiga Daugirdaitė yra rašiusi apie „šiukšlių materiją“ – šlamšto prigrūstus vilniečių butus ir nelemtą būtinybę jo atsikratyti kraustantis, kai tenka išmesti ne vien tik savo palikimą¹⁰.

Neišgedėtas gedulas

Kodėl Lietuvoje mirties išgyvenimas toks stiprus, kodėl žmonės taip dažnai renkasi savižudybę kaip išeitį, gal būtų galima paaiškinti tuo, jog kolektyvinėje pasąmonėje nuo pokario laikų (po Antrojo pasaulinio karo) susikaupę daug neišlieto, užgniaužto skausmo.

Kalinauskaitės praeities gedėjimas, artėjančios neišvengiamos visa ko pabaigos išgyvenimas taip pat artimas Radzevičiui, nes jos kartos pasaulėjauta dar, sakytume, genetiškai, tiesiogiai susieta su tėvų kartos jausenomis. Kai gyveninio ratas jau apsuktas, išsisklaidant grįžtama į pradžią. Jaunystė, grožis, žydėjimas, vaisingumas ir visos gyvenimo viltys lieka praeityje – šiugždėjusį suknelių šilką pakeičia suskrudintas štapelis ir šilta flanelė. Abiem rašytojams būdingas žmogaus gyvenimo kreivės, kaip einančios žemyn, įsivaizdavimas. Žmonės suprastėja kaip asmenybės, juos įveikia progresuojančios ligos (brolis, buvęs išskirtinių talentų jaunuolis – įvardijama negailestingai mediciniškai – antros stadijos isterinis alkoholikas).

Atrodytų, kad Radzevičius ir Kalinauskaitė kaip kūrėjai tiesiogiai niekuo nebesusisiekia. Tačiau esama kažkokio suokalbio: į Radzevičiaus pasirinktą frazę „priešaušrio vieškeliai“ Kalinauskaitės tekstu atsakoma: „išėjusi šviesa“. Netiesiogiai jos kūryboje vėl atsiveria tautos praradimai – nuo pat pokario, – suteikiama galimybė apie juos mąstyti, kalbėti. Ta galimybė iš pradžių buvo užgniaužta, o paskui tylėjimas virto tautos savisauga. Radzevičius apie pokario trėmimus galėjo parašyti tik tiek:

Eidami senais žilvičiais apsodintu vieškeliu į rytus, pasieksim sode skandinčią Naglio sodybą – jo brolis buvo prie Smetonos aukštas valdininkas. Čia netrukus bus ūkio sandėliai, kontora, kultūros namai, sporto aikštelė.¹¹

Ta sodyba tikriausiai jau buvo namai, kuriuos puošė ne tik arbatos servizas, bet ir knygų lentyna, kurią kiekvieną inteligentą įsigyti taip ragino Vincas Mykolaitis-Putinas. Iš kurgi po Radzevičiaus Užpelkius pasklidusios knygos, seni laikraščiai ir žurnalai, kuriuose tikrosios teisybės tebeieškojo žmonės?

Taip pat ir prisiimdama įsipareigojimą reikalauti, kad tebebūtų gerbiama menkiausio žmogelio, kuris jau visai „nurašytas“, mirtis, Kalinauskaitė iš visų lietuvių literatūros klasikų yra arčiausiai Radzevičiaus (dar minėtinas ir Balys Sruoga). Šios autorės knygoje tokio žmogaus gynimas primenant laikus, kai žmogus kainavo tiek pat kiek aliumininis šaukštelis, yra ir nebaigtos istorinės bylos tęsinys. Tai ne paradoksas, kad 2009 m. proza tebemėgina išsakyti tai, ko užgniaužtos gerklės negalėjo išreikti 1949-aisiais.

¹⁰ Asmeninis autorės archyvas.

¹¹ Radzevičius B. Priešaušrio vieškeliai, d. 1 [Trečiasis leidimas]. Vilnius: „Vilties“ sp., 1995, p. 54.

Tų dar kaimiškų priemiesčio namų su šventųjų paveikslais ir namų ruoša, išsiskleidusių iš atsivežtų daiktų lagamino kaip kosmosas iš „dulkės“, laikas jau baigėsi. Ir baigėsi ne šiaip laikas, o jų istorija (miršta senukai, bet namų jau niekas nebepaveldi). Šiuo požiūriu namų sunykimo dramos išgyvenimas tebėra ir tragiškojo Lietuvos kaimo sunaikinimo pokariu apraudojimas.

Kalinauskaitės knygoje sugrįžo atmintis anų laikų literatūros, kuri vaizdavo, kaip sudorojus su „mišku“ buvo žengta į kitą etapą – buldozeriais nustumiamos pirkios. Namų išsaugojimas ar jų neišsaugojimas lietuvių pašąmonėje yra virtęs egzistencinio atsilaikymo (ar neatsilaikymo) simboliu (Marcelijus Martinaitis atliko tarsi absurdišką, o iš tiesų simbolinį veiksma, kai savo trobą iš Žemaitijos perkėlė į Vilnių).

Todėl pasakotoja jaučiasi palūžusi po to, kai jai teko su bet kokia buvusių namų žyme išdildyti visą jos gyvenimą jungusią praeitį – kartu su artimaisiais ir gimtąja vieta, visu tuo pasauliu, kuris ją užaugino. Kalinauskaitė priklauso kartai, kuri dalyvauja savo namų sunaikinime ne dėl išorinių jėgų prievartos, todėl jaučiasi kaltę dėl savo „išvietinimo“ turinti prisiskirti tik pati sau. Tarsi būtų išvežama į Sibirą ji svarsto, kad tėvui už viską svarbesnis atrodeš peiliukas. Taip priartėjama prie Antrojo pasaulinio karo „išvietintųjų“ išgyvenimų, kai atvirai pažvelgiama į žmogaus egzistenciją kaip į visišką benamystę: „Tik jau nei vakaras, nei skausmas, nei grįžimas nepatenkins.“¹²

„Niekada nežinai“ pasakotoją nuo nepakeliamos kaltės jausmo gelbsti tik suvokimas, jog ištuštėjusius materialiuosius namus tenka sunaikinti todėl, kad jie vis tiek nebeegzistuoja tokie, kokie buvo, tad ir nieko šventvagiška tame sunaikinime nebėra. Tau gali skambinti iš Amerikos ir patarti, kaip geriau sudaryti sandorį parduodant kotedžams reikalingos žemės lopinėlių, bet ką bedaryti su savo buvusiais namais, kurie tau jau virto tikru žemiškos egzistencijos efemeriškumo įsikūnijimu?

Po artimųjų mirčių serijos atsiveria totali egzistencinė beprasmybė – jei tai, ką turėjai ir praradai, mėginsi pakeisti analogiškais dalykais, žinai, kad nepavyks, nes iš tiesų tu nieko negali turėti. („Kertinį nieką užgyveni prarasdamas visus privalomus prarasti dalykus [...] net jei ir vėl turi daugmaž viską: kitus artimuosius ir mylimuosius, namus ir kokį nors „kailiuką“, – prarasti nebeturi ko.“¹³) Tragiškoje namų praradimo situacijoje nenuskamba jokio viltingo atsakymo, kas žemiškuosius namus galėtų atstoti krikščioniškuoju požiūriu.

Proza – ne antropologinis tyrimas, bet ji verčia regėti socialines realijas, kurios slypėdamos už literatūrinių vaizdinių sužadina stiprias emocijas: šis priemiesčio lizdas, paleidęs į pasaulį kelis vaikus, nebegalėjo išlikti jų namais todėl, kad nedaug tedavė tokiai jų tapatybei, kokią vertė formuoti XX a. pabaigos laikais¹⁴. Šie namai iš tiesų neatlaikė žmogaus tapatybės pervartų. Vaikai žuvo ėmęsi valstiečių palikuonims neįprasto dalyko – verslo (per svetimas kepures prarasdami galvas), pradingo išvažiavę į kitus kraštus,

¹² Nyka-Niliūnas A. Antroji elegija. <http://www.tekstai.lt/index.php/literatriniai-sjdiai/443-antologija-zeme/1799-antologija-zeme-alfonsas-nyka-niliunas-eilerascia.html> 2009-03-16.

¹³ Kalinauskaitė D. Niekada nežinai, p. 89.

¹⁴ Kalinauskaitės pirmojoje knygoje yra pasakojimas apie tai, kaip jaunuolis grįžęs namo prapliumpa kaltinimais, todėl negali tapti tikru miestiečiu: „Brolis staiga įtūžta ir trenkęs krumpļiais į stalą lūžinėjančiu balsu rėkia, kad tėvas jam pirkęs drabužius išaugai, kad jo mąstymas, kad jo mintys, gyvenimas prisiūtas prie tų paltų baltais siūlais, prie tų kompleksų, juos visi mato, jis atėjo iš šitos nešvarumos, iš šito purvo kaip prasčiokas.“ Kalinauskaitė D. Išėjusi šviesa, p. 81.

net pasikeitę pavardes, kad tik prasikurti būtų paprasčiau, baigė savęs kaip menininko realizaciją psichiatrinėje palatoje. Kaip atidi gyvenimo stebėtoja, Kalinauskaitė pateikia tokių įžvalgų, kurios aiškiau už bet ką kita patvirtina – lietuvių tauta XXI a. pradžioje yra itin grėsmingoje situacijoje.

Tokia *nigredo* desperacija atsiveria, pažvelgus pro subtiliuosius stilistikos „mažmožiūs“. Remiantis vien literatūrinės analizės principais, ji yra sunkiausiai aptariama iš visko, kas susiję su knyga, bet kaip tik apie traumą, apie desperaciją (ir, beje, jau vykstantį išgyjimo procesą) reikia kalbėti turint tikslą pateikti nuodugnią knygos analizę.

Trauminė patirtis aiškiausiai perteikiama novelėje „Išregistruoti vaiduoklį“: gavus rankpinių už tėvų namus, pasakotoją užplūsta fantazijos ir vizijos, kurios reiškia sąmonės skilimą, išstinkantį individą tik ribinėse situacijose. Pasakotoja susidvejina, jūliai dominuodamas pradeda reikštis *ego* (tiksliau – *superego*), kuris panašiose situacijose visada suniekina savastį už jos dvejonas, racionaliai mesdamas kaip labiausiai gąsdinančius argumentus krikščionybės tiesas – nieko tu su savimi nepasiimsi, né dulkelė tau nepriklauso. Tada savastis tarsi numiršta ir pasakotojos savęs pačios, tarsi Ofelijos, praplaukiančios gimtųjų vietų upe, vaizdinys yra autentiškas – lemtas to krizinio psichikos susvetimėjimo: „Neišsiduoodu, kaip grįšiu iš tikrųjų. Upe [...] šįkart plauksiu mirusiųjų būdu – veidu į duoną. Ir tai bus mano paskutinė kelionė iš tėvų namų.“¹⁵

Esama gausios literatūros, kurioje atskleidžiama, kaip žmogaus asmenybė traumuojančiomis aplinkybėmis patiria fragmentaciją. Apie išgyvenusiųjų psichologinę traumą, realybės suvokimo pasikeitimą, jo lemiamą būdingą dvilypę sąmonės būseną, sąmonės skilimą rašė Freudas. Jungas, savo ruožtu tyrinėjęs, kaip tokia trauma išgyvenama primityviose Afrikos kultūrose, aprašė panašų dalyką: po traumos individui išlikti leidžia suskilusi sąmonė. Patyrusieji traumą kalbėjo apie „sielos praradimą“ (primityviose kultūrose buvo tikima, kad žmogus turi daug sielų). Skylanti sąmonė arba „dvilypė savastis“ saugo individo gyvybę, leisdama jam išgyventi tarsi stebint save iš šalies – kaip grimztantį į laiko sūkurį ar patiriant kitokių traumų.

Šiuo metu tikima, kad kaip tik toks psichikos fragmentacijos procesas apsaugo savimonę (jis vertinamas pozityviai) ir net turi galios aktyvinti asmens kūrybinius pradus. Tuomet asmenybė gali vėl tapti visapusiška, naujai atsiskleisti. Būtina pabrėžti šio sąmonės manevro teikiamą kūrybiškumo galimybę, nes fragmentaciją nepažeidžia individo savasties šerdies¹⁶.

Mirties išgyvenimas ir individo transformacija

Kalinauskaitės kūrybai, kurią sudaro prie esė priartėjantys apsakymai, sukonstruoti iš dar smulkesnių miniatiūrų, taip pat labai svarbios su žmogaus amžiaus tarpsnio psichologiniais išgyvenimais susijusios būsenos. Analitinės psichologijos požiūriu „Niekada nežinai“ turi nepaneigiamą vertę kaip autobiografiškas individo transformacijos dokumentas.

Jaunystėje galima tik nujausti, kokių dramų išgyvena artimieji, pavyzdžiui, vyresnysis brolis. Jau „Išėjusios šviesos“ pasakotoja įžvelgia, kad priemiesčio kasdienybė slepia

¹⁵ Kalinauskaitė D. Niekada nežinai, p. 67.

¹⁶ Tollefson W. B. Unique Approach to the Treatment of Dissociative Disorders. www.enlightened-choices.com/2002_10.htm 2009-03-16.

gilius žmonių išgyvenimus, kurie gali ir neturėti tiesioginės priežasties: tai širdgėla dėl nežinia ko, tuštumos jausmas. Problema, svarstoma jau pirmojoje Kalinauskaitės knygoje, – negalėjimas adekvačiai išreikšti jausmų ir dėl to anksčiau ar vėliau, vienaip ar kitaip patiriamas nevaldomas jų proveržis (dažniausiai tai koks nelogiškas veiksmas). Novelėje „Kazimiero gaisras“ įžūlus sūnaus lėbavimas tėvo namuose ir apskritai lietuviams būdingos elgsenos principų pažeidimai sukelia tokią įtampą, kad staiga nežinia kaip prasiveržia liepsnos – nors viso labo užsidega šiltnamis. Kalinauskaitės kūryboje daug „keistuolių“ – ateinančių iš rašytojos sąšamonės, kur nuolat slypi mintis apie galimą nebesusivaldymą.

Taip tenka manyti todėl, kad ir antrojoje knygoje sprogdinantys jausmai (artimųjų praradimo siaubas) taip pat negali būti išrėkti ir išraudoti taip, kaip pasakotoja norėtų: merdinti paskutinei artimai giminaitei nueiti į atokiausią vietą – apleistą kareivines – ir pasakyti sau: „dabar rėksiu“.

Kodėl žmogui paprasčiausia tiesiog atsiriboti nuo to, kas skausminga? Jis išmokęs susivaldyti, užgniaužti save, nes kitas kraštutinis yra gąsdinantis: leisti užvaldomam sąšamonės turinio ir išrėkti visa tai, kas nenusakoma. Kaip gali nesugūžti, jei priklausai kultūrai, kuri neparuošia tavęs, kaip gyventi išgyvenant mirtį, kaip „išbūti karvės pilvė“ (keistas apibūdinimas, bet reikia kaip nors pradėti kalbėti: „Karvės pilvu vienas protingas žmogus pavadino didelę kančią, kuri kyla iš begalinio prisirišimo prie praeities ir įvairiausių jos formų: gimtųjų vietų, šeimos lizdo, mirusių artimųjų, visokių praradimų“¹⁷).

Nors suaugusio žmogaus intelektas ir emocijos jau bent kiek yra paruoštos mirčiai, pati mirtis yra labai skausminga, giliai išgyvenama patirtis. Sąmoningas mirties išgyvenimo suvokimas – tai transformacijų seka, lydima didelio kentėjimo. Kadangi artimųjų mirties išgyvenimai labiausiai keičia iki tol turėtą mirties supratimą, „Niekada nežinai“ pasakotoja yra stojiška asmenybė, mėginama išlikti „atvirais nervais“ net tada, kai siela veržiasi atsiplėšti nuo kančių žemės ir pakilti į bejausmes aukštumas.

Kalinauskaitė įstengia negailestingai dostojevskiškai apnuoginti mirties keliamą siaubą: be tų pojūčių, nuojautų ir neįvardijamo turbūt gyvūnams būdingo instinktyvaus mirties jautimo perteikimo skaitytojui nebūtų užkraunama psichologinė žinojimo apie neišvengiamą „letalinę baigtį“ našta. Skaitytojas verčiamas dalyvauti, „grūdamas pro banalią adatos skylutę“ kaip tas besislapstantis nuo dukters mirties tėvas.

Nors antroje gyvenimo pusėje artimiausioje asmens aplinkoje neišvengiamai susitelkia daug mirties, kurią psichikai sunku aprėpti, viso to, apie ką jaunystėje gali žinoti tik kaip apie kitų patirtus dalykus, rašytoja nebando spekuliuoti apie „aukštesnį“ ryšį, „subtilesnius“ išgyvenimus. Pagrindinė ir tebesitęsianti, brandžiai transformuota antrosios knygos tema – mokymasis išverti gyvenant „netikrą“ „ištuštėjusį“ gyvenimą, sugebėjimas išlikti išsaugant dvasios jautrumą.

Apsakymas „Užtrauktukas“ pagrįstas įspūdziais, sukauptais stebint, kaip išmokusi elgtis su mirštančiaisiais „mirties profesionalė“ mažaugė slaugė, ir mėginant išmokti tokio pat mirimo „valdymo“ meno. Tačiau sukuriamas įspūdis yra dviprasmiškas: slaugė labiau atrodo kaip karikatūriškas nužmogėjęsios visa ko „valdymo“ visuomenės *superego*. O pasakotoja išsilaiko nepatyrusi regresio – ji nepavirsta bejausmiu monsturu, apskaičiuojančiu, kaip su mažiausiomis aplinkinių psichologinėmis sąnaudomis turi būti tinkamai numarintas žmogus.

¹⁷ Kalinauskaitė D. Op. cit, p. 92.

„Niekada nežinai“ tekstuose atpažįstama visa asmenybės transformacijos mirties akivaizdoje seka. Iš pradžių pasakotoja atskleidžia slaptą priešiškimą artimiausiems, kurie tave jau apleidžia kaip saugų vaiko būvį užtikrinę tėvai. Apie juos kalbama kiek sarkastiškai – senukai, kuriems nesilaiko dantys ir šlapimas.

Gamtinis mirimo mechanizmas atskiria mirštantįjį nuo gyvųjų (ir priešingai). Būtis nyksta kartu su fiziniais pojūčiais. Ir pasiliekančios žmonės išgyvena psichikos apmirimo jausmą. Vaikai nebeišdrįsta paliesti suvargusios nuo darbų motinos rankos, kuri yra labiau atpažįstama nei jos veidas.

Mirties ryšys su gyvenimu paradoksalus: gyvieji trokšta išsaugoti ryšį su išeinančiuoju, bet visa tai tampa užsitęsusių kančių. Kai tie išgyvenimai darosi nebe tokie intensyvūs, gedintįjį užvaldo kaltės dėl įvykusio „atsiskyrimo“ jausmas. Supratimas, kad tavo artimas miršta ir tu trokšti jam padėti, bet negali jam padėti išgyventi mirties, – itin kankinanti būseną. Žmogus tokioje situacijoje bent nesąmoningai ima trokšti, kad pagaliau viskas baigtųsi. Kai kurias paties gyvenančiojo būsenas galima vadinti nebegyvenimu: „esu, bet nebesu“ sako motina, kurios dukra mirė. Tai absoliučios empatijos būseną – susitapatinimas su mirusiu asmeniu.

Kalinauskaitė autentiškais meniniais pavidalais perteikia tą „kosmoso sugriuvimo“ pojūtį, atsirandantį nutrūkus žmogiškiesiems ryšiams. Čia pravartu pateikti panašų analitinės psichologijos medžiagos pavyzdį, įtaigiai modifikuotą mirties artumo išgyvenimą, individo transformacijos *nigredo* etapą, kai sąmonę užvaldo visiška neviltis. Tai sapnas moters, kuri gimdymo komplikacijos metu išgyveno mirties priartėjimą ir išvydo Visatą kaip mechaniškai sujungtas mandalas:

Aš buvau išsviesta į erdvę, skridau milžinišku greičiu. Prieš mane atsirado grupelė apskritimų, sudarytų iš baltų ir juodų puselių, girdėjosi spragtelėjimai, kai tos puselės susijungdavo. Tie mechaniški garsai reiškė: tavo gyvenimas niekada neegzistavo, tavo šeima niekada neegzistavo, tau buvo tik leista ją įsivaizduoti. Tau buvo tik leista ją išgalvoti. Jos niekada nebuvo. Nieko nebuvo. Niekas neegzistavo. Tu esi netikra.¹⁸

Kalinauskaitės prozoje mirtis kaip biologinis procesas taip pat grėsmingai paveikia psichiką, apsinuogina individo egzistenciją, kuri neteikia jokių prielaidų žmogaus „pakylėjimui“. Tik gyvybė ir gyvenimas yra savaiminės vertybės, o mirtyje nėra nieko mistiško ir jokios aukštesnės prasmės. Tai bausis mechanizmas, sunaikinantis asmens kūniškumą. Mirimo procesas – net metafizinio lygmeniu – yra fragmentavimasis: keliavimas iš vienos spiralės įvijos į kitą, iš vieno būvio į kitą, pro ausis švilpiant ugniniam vėjui ir gaudžiant baltai šviesai, kurios galybė trupina kaulus...

Užsitęsus *nigredo* būsenai pajuntama, kad sunku susigrąžinti pojūčius, išsivaduoti iš to lengvo paralyžiaus, kai gyveni „įtrauktomis nervų galūnelėmis“. Kyla net keistų minčių apie galimą sąmoningą susižalojimą: o jei tyčia prišalčiau liežuvį prie geležies, tai bandydama jį atplėšti gal nubusčiau? Meninis tokių liguistų pojūčių reflektavimas lemia originaliausias knygos metaforas: šiurkšti namų faktūra – tai nuo darbų maudžianti rankų oda.

Jungas veikaluose, skirtuose simbolių reikšmei žmogaus gyvenime ir kultūroje aptarti, bei kiti šios tradicijos analitinės psichologijos atstovai yra aprašę tokius trauminės patirties atvejus, kurie parodo, kad iš pradžių išgyvenamą artimo asmens gedėjimą, kai jis

¹⁸ Evans N. Bush sapnas, <http://www.near-death.com/archetypal.html> 2009-03-16.

vis tebejaučiamas šalia, keičia amžinybės simbolių integravimas į asmeninę patirtį. Pavyzdžiui, susapnuojamas sapnas, kad artimas žmogus virto žvaigžde, kuri skrieja kosmose.

Kalinauskaitės mirties išgyvenimo literatūrinėje refleksijoje tokių universalių simbolių nėra, simbolinį krūvį čia įgyja individualūs įvaizdžiai, ypač susiję su gyvąja gamta. „Užtrauktuke“ gyvybe vėl padvelkia, kai netikėtai po mirties metamorfozių ateina visai jau užmirštas pavasaris, sutampantis su asmenybės pasveikimu. Galima pastebėti, kad autorė neįstengia (ir nesistengia) peržengti tų ribų, kurias nustato jos pačios patirti išgyvenimai. Knygos rašymo metu džiaugsmas ir tegalėjo ateiti tik tokiu būdu – kaip instinktyvus atbudimas. Tapatinantis su knygoje vaizduojamu pasauliu tenka pripažinti, kad tai, kuo dar galime pasidžiaugti, – kad mūsų kaukolės vis dar su mumis. Ir kartu prisiminti šekspyriškojo šypsnių grimasą.

Sąmonės transformacijų, susijusių su mirtimi, išgyvenimas itin skatina asmenybės brendimą. Kaip sako išmintis, žmonijai atsivėrusi anksčiau, nei atsirado psichoanalitiniai žmogaus sąmonės žvalgymai, kad asmenybė atsinaujintų, privalo mirti senieji gyvenimo modeliai. Tad ir susidūrimas su mirties archetipu (pasąmoninės baimės ir nerimo žadintoju) gali paskatinti gilų amžinybės potyrį, kai individo sąmonės racionalioji pusė susijungia su jo iracionaliąja puse.

Psichoanalitiniu požiūriu mirtis yra slėpinys kaip ir gyvenimas. Jungas „Perkėlimo psichologijoje“¹⁹ tapatino mirimą ir transformaciją, aiškindamas, kad analitiškai žvelgiant į bet kokį asmenybės transformacijos procesą, jame visada randama mirties simbolinės patirties. Miršta senosios asmenybės elementai bei senosios nuostatos, ir tai atveria kelią naujos asmenybės tapsmui. Mirties patirtis, jeigu nesustabdo vidinio augimo proceso, skatina individo brendimą, jo tapimą visybiška asmenybe. Kai žmogus jaučiasi taip, tarsi gyventų gyvenimą po gyveninio, jam lengviau kritiškai žvelgti į praeitį.

Mirties artumo patirtis nušluoja senas nuostatas bei įsitikinimus, jie tampa nereikšmingi. Sąmonės keitimasis šioje situacijoje netikėtai suteikia laisvės pojūtį. „Niekada nežinau“ pasakotoja išgyvena kaip tik tokį keitimąsi – nors ir užgniauždama savo jausmus, pasiduodama pagundai griebtis tų strategijų, kurias aplinka primeta kaip patogiausias. Net iš populiariosios psichologinės literatūros visi žino, kad jei nori pradėti naują gyvenimą, turi „susitvarkyti“ su ankstesniuoju. Tad lyg ir pateisinamas pasakotojos sutikimas, jog viskas, kas likę iš namų, būtų sulyginta su žeme – kad praeities prisiminimai nebebūtų užgriozdinti materialiu šlamštu. Tačiau tokį pražūtingą lengvumą atmeta gilioji gedėjimo prigimtis, išsakoma talpia literatūrine metafora: „Bet vienas plautis liko tėvų namuose.“

Mirtis gali provokuoti ir skyrybas – mirusių santykių nutraukimo pagreitinimą. Sunkiai sergant motinai dukra, žaismingai tapatinusis su kiek kekšiška „raudonplauke lape“, stauga praregi, kad ji liko be nieko dar vienu požiūriu: stengdamasi būti savimi, ji pralaimėjo ir lyčių santykių plotmėje (pasikartojančios skyrybos). Dėl tokio pasakotojos savasties troškimo išlikti vientisa ir nepažeista sugelia širdį: stengeisi neišsibarstyti, kažkam aukotis, o tas kažkas nebuvo vertas tokios aukos, todėl apsigavai visu savo gyveniniu. Savastis yra sakralusis individo pradas, tad bet koks negatyvus jo vertinimas reiškia totalų pesimizmą. O karštligiškas mėginimas atgimti bet kokia kaina, net savai kultūrai nejprastais

¹⁹ Jung, C. G. *The Psychology of the Transference / Collected Works*. Vol. 16. New York: Princeton University Press, 1966.

būdais, kelia pražūties grėsmę. Laimė, provokuojantis sumanymas „atkoduoti save kaip moterį“ su arabo pagalba nesunaikina sveikos intuicijos, atveriančios archajiškiausius gąsdinančius vaizdinius: bet juk tau „gali nupjauti galvą“.

Individuacijos procesas bei estetizavimas

Literatūrai nereikia tikrojo išgyvenimo, emocijų – teigė savo kalboje įteikiant Antano Vaičiulaičio premiją Kalinauskaitė, tarsi pakartodama tai, kas savaime suprantama. Tačiau meninis tekstas atveria sudėtingą individuacijos procesą, jis gali emociškai „įtraukti“ skaitytoją ir jam, ir autorei to gerai nesuvokiant. Nors meninė kūryba žmogaus būties tragizmą gali išreikšti įvairiai, Europos humanistinei literatūrai individuacijos procesą būdinga vaizduoti taip, kad jis suteiktų galimybę ir pačiam skaitytojui patirti vidinių permainų. Knygos „Niekada nežinai“ skaitytojui nevengia tokio tapatinimosi, nors pasakojimų temos lyg ir nepatrauklios („vienu metu visi kalbėjo apie tai, kad vaizduoju niūrius dalykus – varguolius ir mirtį“²⁰). Visgi knyga skaitytojui palieka šviesų įspūdį, nes jį pasiekia viltinga žinia, kad net „post“ reikšmių užvaldytoje kultūroje tebemėginama gyventi „gyvenimą po gyvenimo“. Tačiau ta knygos šviesa nėra lengvai įžvelgiama, nes ji be optimizmo aureolės.

Rašydama, kad žmoguje su visais jo pažeistais organais tiek nedaug belikę „visaverčio“ žmogaus, kad jame vis daugiau to gąsdinančio „daikto savaime“, Kalinauskaitė akcentuoja tą antrąjį „savaime“ sandą. Mirusioji oriai nusisuka į langą, mirusysis turi vieną pranašumą – jis išeina pirmas, ir jis turi pasirinkimo teisę – ar atleisti ir paleisti visą pasaulį: nuo vėžio mirštanti mergaitė atleidžia nesugebančiam dalyvauti jos mirtyje tėvui, nes jo meilė jai tikriausiai ieško, „bet nesuranda kitų išraiškos būdų“²¹. Pasakotoja – jaunytė, bet subrendusi moteris, – išmoko atleisti ir paleisti, todėl ir pati vieną dieną po ilgo gedėjimo pasijaučia „palikusi gyvatės odą“.

Čia ir slypi Kalinauskaitės – kaip iškilusio kultūrinės bendruomenės autoriteto – patrauklumo priežastis. Ji ir išgyvendama sunkius, ne kiekvienam tenkančius psichologinius išbandymus išlaiko minėtąjį savasties branduolį, nepasiduoda *superego* spaudimui, kuris individą verčia prisitaikyti prie masinės sąmonės. Šiame brutaliame pasaulyje, kur „Modern Houses“ verslo strategijos pamina visą žmogiškumą, visgi turėtų užtekti proto, kad atsisakytum prievartaujančių reklaminių pasiūlymų. Rašytoja tai paaiškina be galo paprastai: juk tai išbandymas ne kiekvienam – pernakvoti „su nuolaida“ vietoje, kur kadaise buvo tavo namai.

Kaip tik taip, analitinei psichologijai reikšmingu požiūriu, Kalinauskaitė reviduoja šiuolaikinę kultūrą. Naujaisi jos interviu patvirtina, kad autorė yra nutolusi nuo išgarsėjusios savo knygos ir jos rašymo nuotaikų.

Man ta knyga šį tą reiškė, kai aš ją rašiau. O dabar tie siūlai, siejantys mane su šia knyga, visiškai nudilo. Man dažnai atrodo, kad ją parašė kitas žmogus, kuris man yra labai gerai pažįstamas, bet su kuriuo bendravau ir turėjau reikalų jau senokai – toks keistas įspūdis.²²

²⁰ Gerbutavičius R. Kūrėja D. Kalinauskaitė žodžiais daužo banalybės kiautą // Lietuvos rytas, 2009, sausio 7, p. 20.

²¹ Kalinauskaitė D. Niekada nežinai, p. 43-44.

²² D. Kalinauskaitė: premija ir kelia ant sparnų, ir prislegia, www.bernardinai.lt 2009 01 08; 2009 03 16.

Kūrybos procesas jau atliko psichoterapinę funkciją:

[...] rašymas – kad susifragmentavusią save sugrūstum į kietą struktūrą, jei kurdama darnos iliuziją ir vienį sugebi sujungti net ir tolimiausias asociacijas, vadinasi, artimiausiu metu dar neapgyvendins tavęs tarp keturių prezidentų, dviejų džonų lenonų ir Shopenhauerio.²³

Dar svarbu paminėti, kad rašytoja beveik išvengia išgyvenimų estetizavimo, kuris menui yra beveik toks pat pragaištingas kaip psichoanalizės procesui – racionalizavimas, nes estetizavimas – tai viena iš savasties užgniaužimo formų (apsakyme „Užtrauktukas“ mirtis sėdi lovos kojūgalyje žoržeto suknele, kokią dėvėjo pasakotojos močiutė, palikusi jos mamą ir tetą našlaites dar mažytes).

Kuriantysis žmogus – tai individas, kurį nuo jo paties gilosios patirties tuoj atskiria tas niekaip nebeparandamas „kultūrinis matymas“. Tad viena iš grėsmių savasčiai yra kaip tik tas dominuojantis kultūrinio teksto absoliutizmas, kurį autorė, kaip buvo minėta, sąmoningai mėgina sureikšminti. Kai tekstas pernelyg prisodrintas vaizdinių ir aliuzijų, gali sustingti pati realybė, analitinės psichologijos požiūriu virsdama tikru *superego* pseudotekstu. Tokią pat reikšmę gali įgyti ir kalbėjimas apie asmenybės susiskaidymą, dvilypumą, menininko psichikos eksploatavimą.

Verta pabrėžti, kad viską suryjančio kūrybiškumo vaizdinį pati Kalinauskaitė sieja su Jungu: jis

[...] paaiškintų, kad menininkas – tai toks padaras, kuriame visada sėdi du: kūrėjas ir paprastas žmogus. Ir kūrėjas, net ir tada, kai nieko nekuria, – „suvalgo“ tą kitą, paprastą ir gerą. Nes kūrybingumas pasiglemžia didžiąją tavo energijos dalį, o ii tos, kuri lieka, jau nebeišeina nieko vertinga.²⁴

Be jokių abejonių, tai – autentiška patirtis.

Nevienaprasmiškas būtų atsakymas, kaip neeilinio talento rašytoja sugrįžo į literatūrą. Tačiau grįždama ji parodė, kad subrendo visais tais požiūriais, kuriuos analitinė psichologija laiko tikrojo literatūros meno esme. Ir namų, kurie jau seniai prarasti, pardavimas pasirodė esąs sėkmingas literatūrai – taip asmeninės gyvenimo potekstės išaugo iki universalių kultūros matmenų.

Iš knygos: R. Pociūtė, *Psichės istorijos*, 2009

²³ Ibid.

²⁴ Kalinauskaitė D. Niekada nežinai, p. 136.

Marius Ivaškevičius

Marius Ivaškevičius – prozininkas, dramaturgas, kino scenaristas, režisierius. Jo literatūros kūriniai verčiami į daugelį Europos kalbų, o režisuoti kino filmai yra pelnę ne vieną tarptautinį apdovanojimą. Dabartinėje lietuvių literatūroje Ivaškevičius išsiskiria nacionalinių mitų perkūrimo ir atnaujinimo užmojais. Savitu poetiniu stiliumi, įkvėptu pasakojamosios tautosakos, jis naujai prabyla apie Lietuvos istoriją, meilę tėvynei, idealizmą ir patriotizmą. Ivaškevičiaus kuriama tragiškumo ir komiško, juokingumo bei graudumo samplaika skatina skaitytoją mąstyti apie rimtus ir skaudžius dalykus. Šiuo požiūriu Ivaškevičiaus kūriniai yra artimi Sauliaus Šaltenio (*Duokiško baladės*), Balio Sruogos (*Milžino paunksmė, Dievų miškas*) rašymo stiliui. Pasak Jūratės Sprindytės, Ivaškevičiaus kūryboje pozityvu tai, kad, demistifikuojant įvairius tautos mentaliteto šampus, „flegmos persunkta“ lietuvių literatūra gauna kritiškos žiūros ir gydančios ironijos dozę.

Ivaškevičius gimė 1973 m. Molėtuose, Vilniaus universitete baigė lietuvių filologijos studijas. Dirbo Lietuvos televizijos laidoje „Kultūros spąstai“ ir „Kūrybos metas“, bendradarbiauja su didžiausiu Lenkijos dienraščiu *Gazeta Wyborcza* – rašo įvairios tematikos esė.

Ivaškevičius išsiskiria iš kitų Nepriklausomybės laikotarpiu debiutavusių rašytojų išradimais kalbos žaidimais, dėmesiu Lietuvos istorijai, tautinei savimonei. Jau pirmoji knyga *Kam vaikų* (1996) pasižymėjo savitu stiliumi, nauju Lietuvos istorijos temų interpretavimu („Mindaugo sapnas“, „Lietuva Lietuva“, „Kada ne kada dar Lietuva“). Pirmajame romane *Istorija nuo debesies* (1998) plėtojama mitologinė Lietuvos kilmės idėja – Lietuva išlijo iš debesies atspėjus jos vardą, o tūkstantmečio išvakarėse vėl sugrįžta į debesį. Remdamasis pasakojamojo folkloro stiliumi, Ivaškevičius kuria savitą poetinės prozos tipą, kuris ryškiai išsiskiria iš lietuvių lyrinės prozos kūrinų. Poetinei kalbai būdingos sakmės intonacijos, ritmiškumas, pakartojimai. Antrasis romanas *Žali* (2002) sukėlė audringą polemiką dėl pasirinktos temos – pagrindžio partizaninio karo prieš sovietų okupaciją – ir personažų vaizdavimo būdo: pasitelkęs tikras veikėjų pavardes, Ivaškevičius neatpažįstamai pakeitė veikėjų prototipų paveikslus.

Parašęs pirmąją pjesę *Kaimynas*, kurioje susipina daugiabučio namo gyventojų istorijos, Ivaškevičius tapo 1998 m. Naujosios dramos konkurso laureatu, 1999 m. pjesė buvo pastatyta Jaunimo teatre (rež. Cezaris Graužinis). 1999 m. Naujosios dramos akcijoje debiutavo kaip režisierius su antrąja savo drama *8–230, tai aš*, o 2002 m. autoriaus režisuota drama *Malų šisirtino* Oskaro Koršunovo teatro repertuare. Pjesių trilogija išleista atskira knyga *Artimas* (2002). 2006 m. „Meno forte“ režisavo pjesę *Artimas miestas*. Ivaškevičius imasi ir vis sudėtingesnių kino projektų. Jis režisavo dokumentinius filmus „Einu“ (apie rašytoją Vincą Mykolaitį-Putiną, 1999), „Punsko novelės“ (apie Lenkijos lie-

*M. Ivaškevičiaus kūryboje
pozityvu yra tai, kad
demistifikuojant įvairius tautos
mentaliteto štampus, „flegmos
persunkta“ lietuvių literatūra
gauna kritiškos žiūros ir
gydančios ironijos dozę.*

Jūratė Sprindytė

*Tik gili sėbrystė su kokybiškom
knygom išaria razumo vagą
mūsų smegenyse.*

Kazimieras Pokštas

tuvius, 2000), sukūrė scenarijus trumpametražiams filmams „Mano tėvas“ (2007), „Tėve mūsų“ (2010) ir juos režisavo, šiuo metu kuria pirmą pilnametražį filmą „Santa“.

Ypač sėkmingas Ivaškevičiaus ir režisieriaus Rimo Tumino bendradarbiavimas (*Madagaskaras*, 2003; *Mistras*, 2010). Pjese *Madagaskaras* Ivaškevičius realizavo seną Tumino svajonę teatro scenoje papasakoti istoriją apie Kazio Pakšto idėją perkelti lietuvius į saugesnį pasaulio kraštą, sukurti „atsarginę“ Lietuvą. Tumino režisuotas spektaklis nuo 2004 m. iki šiol žavi ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių žiūrovus, o išleista pjesė Lietuvoje buvo pripažinta kūrybiškiausia 2005 m. knyga. Ir *Madagaskarą*, ir *Mistrą* sieja Romantizmo tema. Pirmojoje pjesėje žaismingai atskleidžiamos romantiškos utopijos, antrojoje vaizduojama Romantizmo saulėlydžio epocha, į Paryžių persikėlusio gyventi Romantizmo genijaus Adomo

Mickevičiaus drama, kurią lėmė susitikimas su kitu atvykėliu iš Lietuvos – „mistru“ Andžejumi Tovianskiu (Andrzej Towiański), kilusiu, kaip ir Ivaškevičius, iš Molėtų krašto. Lietuvių emigracijos temą gvildenančią Ivaškevičiaus pjesę *Išvaymas*, kuri atskira knyga išleista 2012 m., režisavo Oskaras Koršunovas. To paties pavadinimo spektaklio premjera įvyko 2011 m. pabaigoje.

Pjesėje *Madagaskaras* pagrindinio veikėjo Kazimiero Pokšto prototipas yra nepriklausomos Lietuvos geopolitikas Kazys Pakštas – personažo vardo pokytis lemia ir visos dramos stilių. Tačiau, pasitelkęs žaidimą kalba ir improvizacijas istorijos temomis, Ivaškevičius skatina apmąstyti rimtas problemas. Pasak Sprindytės, *Madagaskaras* įrodė, kad apie idealizmą ir patriotizmą taip pat galima prabilti naujai, pakilius idealistinius žodžius perfiltravus per žaismės, ironijos ir sąlygiškumo sietus. Ivaškevičiaus pjesė kelia klausimą, kodėl Lietuva prarado Nepriklausomybę, nors to laikotarpio žmonės buvo kupini kilniausių siekių: jie degė, degė tautos garbės, Lietuvos išsaugojimo rūpesčiu, buvo kupini kilnaus idealizmo.

Pjesės personažai iškelia nepriklausomos Lietuvos tautines idėjas bei mitus: jūrinės valstybės idėją, Klaipėdos krašto atgavimą įprasmina Pokštas, raginantis atsigręžti „veidu į jūrą“, Atlantą perskridę aviatoriai Stasys ir Steponas ragina valstybę atsigręžti „veidu į debesis“ (nepriklausomos Lietuvos aviacijos puoselėtojo Antano Gustaičio gyvenimiškoji laikysena aktualizuojama kitoje šiuolaikinėje pjesėje – Gintaro Grajausko *Mergaitė, kurios bijojo Dievas*, 2007), Gerbutavičius ragina atsigręžti „veidu į meną ir estetizmą“ ir t. t. Pjesėje skatinama apmąstyti tautinės mitologijos vaizdinius: lietuvių kilmės, Vilniaus vadavimo, krepšiasvydžio ir kt.

Geopolitiko Pakšto idėja sukurti svetur naują Lietuvą yra dramos kompozicijos ašis, aplink ją sutelkiamas spalvingas tarpukario Lietuvos kultūrinis gyvenimas. Ivaškevičius vaizduoja kilnioms idėjoms gyvenimą paaukojusius vyrus ir moteris. Jų prototipai – literatūros klasikai Salomėja Nėris (Salė), Juozapas Albinas Herbačiauskas (Gerbutavičius),

Oskaras Milašius (Oskaras), Vincas Mykolaitis-Putinas (Dainius) ir daugelis kitų garsių to meto asmenybių.

Dramoje išradingai kuriamas kalbėjimo būdas balansuoja tarp stilizacijos ir parodijos. Ivaškevičius imituoja tarpukario intelektualinį bei buitinį kalbėjimą, pasitelkia daug svetimų „pramatymų“ – idėjų, citatų, remiasi tarpukario Lietuvos spauda, Salomėjos Nėries dienoraščiais, jos draugių atsiminimais ir t. t. Greta dokumentinių detalių naudojami stilizuoti tautosakos vaizdiniai (Slibinas komunaras-keturgalvis yra aliuzija į keturis komunistus, Slibinas literatas-trigalvis – aliuzija į „Trečią frontą“). Salė, nesulaukusi meilės iš tautą mylinčių vyrų, susižavi slibiniais – komunistais. Slibinai ją veža kaip nuotaką į Maskvą „antžmoguiui“ – visa ryjančiam Slibinui Visaryjonyčiui (prototipas – Josifas Visarijonovičius Stalinas). Kaip nuotakos kraitis pridedama ir visa tauta. Slibinas ją paima ir perskaito, atimdamas visą gyvybės energiją. Salės mirties momentas sutapatinamas su Lietuvos Nepriklausomybės praradimu, artėjančiais Antrojo pasaulinio karo sprogimais. Pjesės finale herojai suvokia, jog jų kartos idealizmas ir didžiosios idėjos – „pramatymai“ – istorijoje išliks tik kaip liūdnas utopinis pokštas: „Liūdna, kuomet iš pramatymų lieka tik pokštas pigus“.

Ivaškevičiaus *Madagaskaras* laikomas naujosios istorinės dramos pavyzdžiu, kurioje savikritiška ironija yra neatsiejama nuo tautos meilės, o prototipas tikrovėje turintys personažai leidžia įvairių šalių žmonėms atpažinti universalius archetipus. „Ypatingas įvykis – šiuolaikinio lietuvių autoriaus M. Ivaškevičiaus *Madagaskaras*, – susižavėjusi Vilniaus Mažojo teatro spektakliu rašė Rusijos spauda. – Suvaidinti istoriją su tokia negailingia ironija savo tautos paklydimams ir kartu su tokia karšta meile jos esmei gali tik tos tautos atstovas. Tačiau rusų publika nuoširdžiai juokiasi ir liūdi visai ne dėl lietuvių, o dėl savęs pačių, nes tai, kas *Madagaskare* yra tautiška, kartu yra ir bendražmogiška. Paikystes nustelbia žmonių bejėgiškumas prieš gyvenimo realijas. Pokštas [...] – tai ir Tilis Ulenšpygelis, ir Jonas kvailys, efektinga archetipo ir mūsų nelaimėlio amžininko jungtis“. 2011 m. Ivaškevičiaus pjesė pastatyta Italijoje „Gli Incauti“ teatre. *Madagaskaras* italų aktoriams – „galimybė kalbėti apie visuomenę, – nesvarbu, ar tai tarpukario Lietuva, ar šiandieninė globalizuota Europa, – ieškančią savos tapatybės ir politinės bei kultūrinės erdvės chaotiškoje karo ir ideologijų nusiaubtoje istorijoje“.

*Suvaidinti istoriją su tokia
negailingia ironija savo tautos
paklydimams ir kartu su tokia
karšta meile jos esmei gali tik tos
tautos atstovas.*

Natalija Kaminskaja, 2006 m.

Siūloma literatūra: Marius Ivaškevičius, *Madagaskaras*: trijų veiksmyų pjesė. – 2-oji laida. – Vilnius: Apostrofa, 2012; Jūratė Sprindytė, „Mitų perkūrėjas“, in: *Prozos būsenos, 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 198–199, 212–215; Silvestras Gaižiūnas, „„Madagaskaro“ džiunglėse, arba Petro Cvirkos pėdomis... Dekonstrukcijos variantai: nuo Cvirkos iki...“, in: *Literatūra ir menas*, 2005, birželio 17, Nr. 3053; Ramunė Balevičiūtė, „„Madagaskaras“. Žaidimas, tikresnis užgyvenimą“, in: *Rimas Tuminas: teatras, tikresnis už gyvenimą*, Vilnius: Metodika, 2012, p. 159–166.

Marius Ivaškevičius**MADAGASKARAS***Trijų veikslių pjesė*

AUTORIAUS ŽODIS

Lietuvos perkėlimo į Afriką idėja kilo tarpukario geopolitikui Kazimierui Pakštui. Mintis šią idėją perkelti į teatro sceną šovė mūsų laikų režisieriui Rimui Tuminui. Man buvo pasiūlyta perkelti visa tai į popierių. Taip gimė pjesė „Madagaskaras“.

Iš tiesų Lietuva taip niekada ir nebuvo perkelta į Afriką, todėl ši pjesė ir yra apie tai, kaip Lietuva niekada nebuvo perkelta į Afriką. Kitaip tariant – tai pjesė apie tą Lietuvą, kuri taip niekur ir neišsikėlė.

Skaitydamas grožinės literatūros kūrinius, kurių veiksmas vyksta prieš pat Antrąjį pasaulinį karą, visada pastebėdavau kažkokį nesuprantamą ilgesį, keistą nostalgiją aprašomam laikui. Tarytum galima būtų ilgėtis to, kas vyksta čia ir dabar. Žinoma, literatūra – lėtas procesas, todėl daugelis šių knygų buvo parašytos jau po karo, taigi autoriui suvokiant, kad aprašomas pasaulis netrukus nugarmės į nebūtį. Galiausiai neišvengiamo karo nuojauta, matyt, tuo metu išties sklandė ore. Tačiau turbūt egzistuoja ir trečias dalykas, sėjantis šiuose kūriniuose ilgesį – tai mūsų žinojimas, kad visa tai netrukus bus prarasta.

Žmonių, pergyvenusių ribą tarp tarpukario ir karo, biografijose visada nevalingai ieškai žodžių: emigravo, deportavo, kolaboravo. Tačiau tai jau kitos istorijos, vaizduojančios naują epochą. „Madagaskaras“ – pasakojimas apie žmones, dar nepriėjusius šios ribos, tačiau mums iš laiko nuotolio puikiai suvokiant, kad ši riba netrukus bus peržengta.

O žinant tai, kiekvienas veiksmas, kiekvienas ištartas žodis įgyja naują prasmę. Todėl svajojantys personažai su grandioziniais siekiais ir projektais tampa blogiausiu atveju – utopistais, geriausiu – idealistais. Ir visa tai todėl, kad mes žinome, o jie dar ne. Tuo dabartis pranašesnė už praeitį. Bet visa tai neilgam.

Kaip skaityti „Madagaskarą“? Taip, kaip žmogus 2084-aisiais skaitytų istoriją apie mus, manančius, kad visos pasaulio nesąmonės baigėsi prieš keturiolika metų ir mes – pirmieji, išbridę į tiesią, šviesią, nesibaigiančią magistralę. 2084-ųjų skaitytojui dėl to mažų mažiausiai būtų juokinga, daugių daugiausiai – graudu. Nes jis žinos keletą ateities datų, kurios sudaužys į šipulius visus mūsų šiandienos lūkesčius. To skaitytojo dar nėra, o jis jau už mus pranašesnis.

Todėl ši pjesė apie žmones, kurie dar nieko nežino. Ir todėl iš visų jėgų stengiasi gyventi: mylėti taip, kaip dar niekas iki jų nemylėjo, tikėti taip, kaip dar niekas iki jų netikėjo, norėti taip, kaip dar niekas iki jų nenorėjo, ir galiausiai perkelti tai, kas dar niekad nebuvo perkelta.

Ir iš esmės juk ne Lietuvą čia norima perkelti į Afriką, o visam tarpukario Pasauliui ieškoma saugesnės vietos. Kur padėti tuos miestus ir žmones, kad, išgyvenę neskausmingą kraustymąsi, jie toliau galėtų netrukdomi gyventi visu smarkumu. Bet tam neužtektų Afrikos, reikia dar vieno Žemės rutulio – atsarginio.

Lietuva niekada nebuvo perkelta į Afriką, ir tuo ši idėja yra vis dar graži – ji nereali. Kitaip nei ši, keletas to paties meto grandiozinių idėjų buvo pradėtos įgyvendinti, ir jų skausmingas palikimas juntamas dar ir šiandien. Apie jas prirašyta daug pjesių, tačiau visos jos kiek kitokio pobūdžio. Antikarinės, antihitlerinės ar antistalininės.

Antipakštinių pjesių nėra. Nors keistai turbūt šiandien jaustumėmės Pietų pusrutulyje, kaitinant tropikų saulei įsitaisę palmių giraitėje priešais Indijos vandenyną. Ir kai garsus juodaodis režisierius Rimas Tuminas būtų pasiūlęs rašyti man šią pjesę, pavadinčiau ją egzotiškai – „Lietuva“. Apie tolimą, mažai pažįstamą žemę.

Taigi galima šią pjesę skaityti ir taip. Tarytum mus iš tikrųjų perkėlė ir dabar, pasitelkę teatrą, bando grąžinti atgal.

M. I. 2004

VEIKĖJAI

KAZIMIERAS POKŠTAS – idealistas

SALĖ – poetė

MILĖ – Salės draugė

HELĖ – Salės draugė

TĖVAS – Pokšto tėvas

MOTINA – Pokšto motina

VERONIKA – ištvirkėlė

GERBUTAVIČIUS – senas televizionierius

SLIBINAS KOMUNARAS – keturgalvis

OSKARAS – ambasadorius, televizionierius

STEPONAS – aviatorius

STASYS – aviatorius

SLIBINAS LITERATAS – trigalvis

FRENKAS – krepšiasvydžio dievas

DAINIUS – taipgi profesorius, taipgi dvasiškas tėvas

DAVATKA – ažubalietė

PARAPIJIETIS I – ažubalietis

PARAPIJIETIS II – ažubalietis

KAUNIETĖ I – Kauno ponia

KAUNIETĖ II – Kauno ponia

KAUNIETĖ III – Kauno ponia

KAUNIEČIŲ CHORAS

PRANCŪZAS – jaunuolis gėlių pardavėjas

EMIGRANTAS – JAV lietuvis

RONIS – jaunuolis, svajojantis tapti Holivudo aktoriumi

REŽISIERIUS – Holivudo režisierius

AKTORIUS – King Kongo vaidmens atlikėjas

MARLEN – Holivudo aktorė

KUNIGAS – Kauno kunigas

KUNIGŲ CHORAS

PETROVIČIUS – meilužis

GYDYTOJAS

MEDICINOS SESUO

I VEIKSMAS

1 S C E N A

Dvidešimto amžiaus pradžia. Lietuvos kaimas. Prie stalo sėdi Pokštas, Tėvas ir Motina. Vyksta ilgas, skausmingas virtų bulvių lupinėjimas bei valgymas. Ilgai niekas neprataria žodžio.

TĖVAS. Jautis reiks pjauti. Nieko nepaveiksi.

MOTINA. (*atsidūsta*) Nieko.

TĖVAS. Pašaras galutinai baigia susinaudoti. Nieko nepaveiksi.

MOTINA. Nieko.

TĖVAS. Kazimieras reiks ant darbo pristatyt. Nieko nepaveiksi. Trūkumas pajėgumo.

MOTINA. Trūkumas.

TĖVAS. Gana su knygomis prostituoti. Darbas pirma reik išpildyt. Ir nieko tame nepaveiksi.

MOTINA. Nieko.

TĖVAS. Apie tavi, Kazimierai, kalbam, kurs sėdi ir tyli, ir tuomi mus neramini.

MOTINA. Kazimierai.

TĖVAS. Ir tavo sėbrystė su knygom mūsų labai neramina. Radikališkai knygos nuteikia ir maža iš to naudos.

MOTINA. Baisi man šita sėbrystė.

TĖVAS. Gana, pasakiau, tylėti. Motina ir tėvas su tavimi santykiuoja. Į razumą bando atvesti. Prakalbėk, po perkūnu, nebesėdėk, lyg kas būtų liežuvį tau išplėtojęs.

MOTINA: Tegul prisisotina vaikas. Augantis dar organizmas. Kuomi geriau pavalgys, tuomi drūtesnis užaugs.

TĖVAS. Ne maistas jam tie kartofeliai. Ir ne muskulų jis augina, o vien išvidinį svieta. O kas mums iš jo išvidinio, kai reik gyvuot ant išorinio. Negrok man ant jausmo, Kazimierai, kalbėk, nes aš pats savo rankom liežuvį tau išplėtosiu.

Pokštas meta bulvę atgal į puodą. Užguitas, iš papildų žvilgčioja į tėvus, sukramto, kas liko burnoje.

POKŠTAS. (*tyliai*) Neįmanomas santykiavimas, kai tavęs ant lygiųjų nelaiko. Tokia padėtis nenormalinė.

MOTINA: Kas gi tavi nelaiko..?

TĖVAS: Nelaiko ir nelaikys (*trenkia kumščiu į stalą*). Nebus tarp mūsų sėbrystės. Neprileisiu, kad mane auklėtų radikališkoji jaunuomenė.

Pokštas nulenkia galvą į savo lėkštę.

TĖVAS. Ir nieko tame nepaveiksi.

MOTINA. Vėlei tylės dvi dešimtis metų. Žodžio neišplėtosi.

TĖVAS. Darbas geriau nusidirbs. Vaizduokis, kad jis nebylys. Tokį jau Viešpats nuskolino. Geriau ramiai susitarkime, kur jautis priskerstas dėsimė.

POKŠTAS. (*sau po nosimi*) Tragedinis nepramatymas.

TĖVAS. (*Motinai*) Kaip jį čia reik supaisyt?

MOTINA. (*Pokštui*) Neplėšyk tėvui jausmų. Tėvo širdis nelaiko.

TĖVAS. (*Motinai*) Stok. Tegu santykiuoja. Aš noriu ryškiai išgirsti, kame čia yra užsidařęs tragedinis nepramatymas. Tegu jis man išdėlioja.

MOTINA. Vaikeli, nebetylėk. Dėliok, ką patsai vienas mintiji.

TĖVAS. Neturi jis ko išdėlioti. Nutrūko mintis neužgimus, ir nieko čia nepaveiksi.

MOTINA. Gaila, kad mūsų Kazimieras šitaip nedaug iškalbingas. Su moteriškom bus sunkumas.

POKŠTAS. (*sau panosėje*) Tragedinis nepramatymas pripjauti ariamą jautį.

TĖVAS. Girdėti kažkoks šurmulyš.

MOTINA. Čia turbūčiausiai Kazimieras lupeną įsikando.

POKŠTAS. (*tyliai*) Tragedinis nepramatymas pjauti ariamą jautį. (*Garsiau*) Tragedinis nepramatymas pjauti ariamą jautį. (*Kone sušunka*) Tragedinis nepramatymas pjauti ariamą jautį.

Pokštas atsistoja. Tėvai nuščiūva.

POKŠTAS. Pjauti ariamą jautį – tas pat, kas nepasilikti sėklai aruodo grūdų. Tas pat, kas geram pianistui, grojančiam su armoška, neapdrausti savųjų pirštų. Tas pat, kas...

Pokštas nutyla ir įsiklauso savo prakalbos aidu. Jam nuo savęs yra ir baisu, ir didinga.

TĖVAS. (*Motinai*) Tu girdi, koksai pianizmas. Ugniakalnis koks prabilo. Kuomi baigiasi nenormalinė, gili sėbrystė su knygom.

POKŠTAS. Prašom neužsižeisti už atvirą santykiavimą, tačiau tik gili sėbrystė su kokybiškom knygom išaria razumo vagą mūsų smegenyse. O rašto nepažinimas – tai ariamo jaučio suvalgymas.

TĖVAS. Nagi, toliau santykiauk. Dėliok tąjį savo pramatymą.

POKŠTAS. Čia nėra ką dėlioti. Visas svietas kompaktiniai sudėliotas dailiojoje literatūroj. Išmokit permąnyti knygas ir išmoksitė svieta.

TĖVAS. Motin, koksai populizmas virsta iš mūsų sūnaus.

POKŠTAS. Ko jūs toki pasyvistai? Ogi jūs estit persiėmę tuomi fatalizmu, kurs iš Rytų ateina. Visa kas jumis yra blogai, visa už jumis nulemta. Jautį, kad kas, tai pjauti. Visame aš tame pramatau trūkumą iniciatyvos. Atsisukit veidu į jūrą. Pakelkit akis nuo žemės. Būkit kaip anglokeltai. Jie ima iš jūros energiją, veiklumą ir iniciatyvą. Joks padorus anglokeltas neskerstų ariamo jaučio. Veidu į jūrą, ne profiliu. Veidu, kam pasakiau.

MOTINA. (*Tėvui*) Daryk, ką sūnus tavi prašo.

TĖVAS. O kur toji jūra, motin? Ar tu bent žinai, maža daug?

MOTINA. Vaikeli, ir ko nesakei? Šitiekos metų tylėjai. Tėvus neraminai.

TĖVAS. Kazimieras razumą kaupė. Matroso tarnystei ruošėsi. Į marę norėjo išplaukt. Uždarbiaut anglokeltuose.

POKŠTAS. Aš, tamistos tėve ir motina, ir daugiau pasakyti galiu. Aš, tamistos, jus stebėjau. Kokybę jūsišką vertinau. Kuomet paskutinįsyk, tėve, ėjot taisytis dantų?

TĖVAS. Radikališkai vaikas prakalbo. Pikta man jo klausytis, bet tegu santykiauja. Į marę išplauks – nenugirsiu.

POKŠTAS. Tai štai kuomi baigės stebėjimas prasto lietuviško kūno. Baisus sveikatos skurdumas man metasi į akis. Menki, pakrypę vyriukai, išblyškę, be kraujo moterys, nususe, apšepę vaikai, ir visa tai flegmos persunkta. Tokia sveikata lietuviui dažnai neleidžia net juokties. Numuša visą ūpą. Pakelkim lietuivio kokybę, pradėję taisyti jojo kūną, tada jau galėsime taisyti ir jo išvidinį svieta.

TĖVAS. Motin, gali įtikėti mūsų matroso pramatymu?

MOTINA. Daktaras mūsų Kazimieras. Antras po Basanovičiaus. Koksai gi iš jo matrosas.

TĖVAS. Matrosu aš jį matau. Plaukia su burėm per marią su dideliu anglokeltu, ir nieko tame nepaveiksi.

MOTINA. O aš jo į marę neleisiu. Užpuola matrosus marioje įvairūs toki okeanai, net laivę gali apverst. Būna baisingo dydžio. Net jautį galėtų praryti toks peraugęs okeanas.

TĖVAS. Viskas nuo laivės pareina. Jei laivė gerai suręsta, joks ūmus okeanas su uodega neapvers.

POKŠTAS. (*paliečia savo delnais tėvų pečius*) Ir vėl man iš jūsų girdisi tas baisus fatalizmas, paveldėtas iš Rytų. Atsukit gi veidus į jūrą. Pažvelkit jai į akis. Nebūkite jūroskeptikai, auginkite savyje jūrooptimistus. Tas reikalaus iš jūsų užsispyrusiai didelio triūso, ne vieno dešimčio metų ir tolimiausio pramatymo. Nieko tame nepaveiksi. Pirmasai iš šių darbų, mano giliu įsivaizdijimu, turėtų būt mūsųškas jautis, paliktas iki vasarai išpildyt žemės arimui. Tai esti mano pramatymas. Aš sėbriškai prisirišęs prie mūsųško ariamo jaučio.

Pauzė. Tėvai žvelgia į rankas išskėtusį Pokštą su neslepianu susižavėjimu.

MOTINA. (*žegnojasi*) Kunigas.

TĖVAS. (*žegnojasi*) Viešpaties laivės matrosas. Liežuvį bandžiau išplėtoti. Dievo žodį nutildyt. Iš aukšto santykiavau. Štai koks esi tu, Kazimierai. Klaupiuos prieš tave nusižeminęs (*atsiklaupia*). Atsuk mano veidą kur nori. Sutramdyk tokius nepramatėlius, du peraugusius okeanus be išvidinio svieto.

Tėvas klūpi, o Motina aprenkia Pokštą sutana.

[...]

3 S C E N A

1926 metai. Kaunas. Studenčių bendrabutis. Salė bendrabučio kambaryje sėdi įmerkusi basas kojas į puodą su vandeniu. Rašo atsakymus poezijos jai prisiuntusiems grafomanams.

SALĖ. (*rašo ir čia pat skaito*) Tamista Sopulių Sūnau. Už eilėraščius dėku, bet nesunaudosi-me. Ne iš ten, tamista, turi eiti geras eiliavimas. Ne į tą dvasios skylę savąją plunksną mirkai. (*Įdeda laišką į voką ir ima kitą popieriaus lapą*) Tamista Kelkraščio Dulke. Ir ką čia mums, drauge, atsiuntei? Ar tai vadini eilėmis? Iš kur ir pavyko surinkti tiek negražiausių žodžių? Ar tamistai tie keiksmožodžiai atrodo bent kiek erotiniai? Nuo šitokios draugo poezijos pas moterį ima šlapiuoti, kaip baisiai pats išsireiški, vien tik liūdni paakiai. Nes baisiai liūdna yra, kai šitoki vyrai kaip tamsta pačią tyriausią meilę apvemiam ir suvalgo. Įtariu draugą pamėgus bjaurųjį Šopenhauerį, kurs irgi temato moterį tarpe gašlių sopulių. Blogas žmogus esi, jei šitaip vaizduojiesi meilę. Meilė gyvena ant jausmo, o ne ant draugo keiksmų. Nedrįsk mums daugiau nieko siųst (*trypteli koja į puodą ir aptaško grindis*). Tamista, eik po velnių.

Įeina į antklodę susisukusi Milė.

MILĖ. Sale, kada tu miegosi?

SALĖ. Mile, tu mano draugužė. Kaip aš galiu užmigti, kuomet manyje susikaupė visas pasaulio liūdnumas. Man liūdna, gera, skaudu. Noriu skrist, numirt, prisikelt. Myliu Viešpatį, Tėvynę. Rusų nekenčiu. Jie šiaurės vilkai, jie baisūs, bet dar baiseni yra lenkai. Jie sutrypė Vilnių, išplėšė mūsų širdį. Žinai, ką aš tau pasakysiu? (*Pakviečia atsisėsti ir prisislinkti arčiau*) Pamerk į vandenį kojas.

MILĖ: Sale...

SALĖ: Nusprendžiau būt kaip Joanna. Kaip toji Joanna iš Francijos. Užlipsiu ant baltojo žirgo ir keršinsiu, keršinsiu lenkams, Vilnių nuo jų vaduosiu, pakol jie mane sužeis. Mile, ar aš stora?

MILĖ. Sale, ką tu čia paistai?

SALĖ. Lenkai yra kraugeriai, žalčiai, apsviję širdį. Sužeis jie mane... į pirštą, ir krisiu nuo savojo žirgo, ilgai lėksiu į prarają, savaites, mėnesius, šimtmečius, vis gilyn ir gilyn, iš kur jau, rodytųs, niekas per amžius manęs neištrauks. Ir čia Jis mane susigaudys.

MILĖ. Kas yra Jis, Sale?

SALĖ. Nežinau. kažkas, ką aš taip mylėsiu (*užsimerkia*). Aš net ir dabar taip Jį myliu. Pabudo manyje moteris, o kur ją padėti, kam įsiteikti, kaip puokštę balčiausių lelijų? Visą jam atiduočiau, visą save ir tave, Mile, man nieko negaila. Tik kur Jis – tas jaunikaitis? Vedęs, vaikuotas, kunigas – niekas man nesvarbu. By tik būtų ne lenkas. (*Staiğa sugriežtėja*) Mile, aš paprašiau sumerkti į bliūdą kojas.

MILĖ. Sale, bet aš nenoriu.

SALĖ. Nenori, kad būčiau laiminga?

MILĖ. Noriu, tik nežinau, kaip čia padės mano kojos.

SALĖ. Mile, ar nieko nejauti?

MILĖ. Nu ne.

SALĖ. O aš – jautri. O Jis – dar jautresnis. Į mane Viešpats sukrovė visą pasaulio jautrumą, o į Jį dar kita tiek. Ir jei dabar Jis įeitų...

MILĖ. Sale, bet kas Jį įleis. Trečia valanda po pusiaunakčio. Ir čia gi merginų bendrabutis.

SALĖ. Toki jaunikaičiai kaip Jis dažniausiai įeina per langą.

MILĖ. Kunigas. Ir dar vedęs. Lips pas tave per langą...

SALĖ. Aš nežinau, kada ir kur Jis į mane įsilips. Gal Jis jau stovi už durų. Gal tik dar eina gatve. Gal iš viso negimęs. Gal miršta niūriausiame hospitaly baisiausiose kančiose. Bet, Mile, jei Jis įeis, o tu savo kaulėtų kojų nebūsi paslėpus į bliūdą, Jis užuos tavo pėdų dvoką. Ir durs pirštu į mane: štai tu kokia, pasakys, aš visą savo gyvenimą stengiausi tau paaukoti, o tu, pasirodo, dvoki. Ar šitai paprastai elgiasi padorios Joannos iš Francijos?

Milė klusniai įleidžia kojas į dubenį.

MILĖ. Sale, tu mane gąsdini. Su šitokiu jautrumu baigsi savo dienas saužudyste kraupiausia.

SALĖ. Saužudystė – ne išėjimas. Be to, mano dienos kaip šventė, kaip greitas Joannos įėjimas, skubėkit mane prisivyti, žydėsiu tik tam, kas bus pirmas. Mile, tu tokia graži, tokia išmintinga, tave ir dvokiančią pamils, prakaituotą, o aš stora, baisi, man reikia eliuminuoti visus kenksmingus kvapus, kuriais pasižymi moterys. Taip laikiu ir taip bijau to pirmojo susitikimo. Taip noriu, kad būtų nepaprasta, kai Jį pagaliau pamatysiu. Noriu gėlių, žirgo noriu, kad lenkas kur nors stovėtų, piktas toks, su kardu, ir Jis mane gintų nuo lenko. Kad jūra aplinkui būtų, o aš, joje įsibridus, prakaitą kojų skalaučiau. Ir ten Jis mane susirastų. Sale, man pasakytų, lipk pagaliau į batus, nėra man taip stipriai kenksmingos prakaituojančios tavo pėdos. Kiek čia to mano gyvenimo. Sukąsiu dantis ir iškęsiu. By tik būtum kartu. Mile, ar tau kada nors tekę matyti jūrą?

MILĖ. Sale, tu nejuokauji? Rimtai aš tokia graži?

SALĖ. Mile, tu tarsi nužengus iš Michelo Angelo drobių.

MILĖ. Protingas tu, Sale, žmogus. Lėkim iškart po kvotimų tiesiai prie Baltijos jūros.

SALĖ. Putiną vos tik išlaikę.

MILĖ. Dieve, koks jis man gražus.

SALĖ. Jūra tokia slėpinga.

MILĖ. Viešpatie, dovanok (*žegnojasi*). Nesiruošiu aš kėsintis į tavo kariaunos vyrus. Leisk tik man tyliai jį garbinti, slapčiomis juo žavėtis tavo altorių šešėly.

[...]

7 S C E N A

Paryžius. Oskaro butas. Oskaras sėdi prie stalo veidu į žiūrovus. Pokštui pasiūloma sėstis priešais, nugara į žiūrovus. Pokštas atsisėda. Tačiau jaučiasi nesmagiai, vis nori atsisukti į žiūrovą. Atsistoja, išsitraukia kompasą, nustato kryptį ir, grįžęs prie stalo, atsisėda greta Oskaro. Šis įtartinau nužvelgia keistai besielgiantį svečią.

POKŠTAS. Nekreipkit dėmesį į mane. Laikausi tokios orientacijos. Taip vadinamai – veidu į jūrą.

OSKARAS. Koks gi reikalas mesjė atvedė į mano Pari namus?

POKŠTAS. Tautinis-patriotinis. Kalbėsiu be užlinkimų, formalinių nesklaidumų, tiesiog kaip politikierius tamstai politikieriui ir mūsų šaliai ambasadoriui Francijos tautoje. Noriu sutelkti emigraciją.

OSKARAS. Sutelkti prie konkret tikslo?

POKŠTAS. Sutelkti į vieną krūvą.

OSKARAS. Į kokią, jei ne sekre?

POKŠTAS. Dar, po teisybei, ieškau. Žadu išžvalgyti Kanadą, Pietinės Amerikos plotus ir baisiai mane masina Afrikos tuštuma. Tad tiesiai į jus ir kreipiuos: ar, tamista Oskarai, teiktumėtės palikę judrų Paryžių ambasaduoti Angoloje, į kur aš tamistai siūčiau darbingus, sveikus lietuvius?

OSKARAS. Kiek netikėtus siūlymus.

POKŠTAS. Tamistai netikėtus, o mano seniai pramatytas. Bet gal jums pirma išdėliosiu visą naują pagrindą.

OSKARAS. Kafė olė, kafė juoda, pypkę, sigar, papirosą? Vynas raudonas, baltas, iš la Provens, Božolė?

POKŠTAS. Bananą, jei, tamista, turite. Bandau ant savęs pramatyti, kaip toji maisto egzotika veikia lietuvišką kūną. Turiu vertingų stebėjimų. Nesukelia Afrikos vaisius many anei triedimo, anei pilvo baisių skaudulių. Vadinasi, gali lietuvis, gyvulio atsisakęs, misti vien tik egzotika ir šitaip save pasisėti juodajame kontinente.

OSKARAS. Atleiskite, mesjė...

POKŠTAS. Pokštas.

OSKARAS. Bananų, deja, ekskiuzmua, nuo prigimties nevarioju. Ar teiktumėtės ananas?

POKŠTAS. Šitą sunkiau praryju, bet reikia lavinti kūną, išbandymams ruošti lietuvių. Neškite šen ananas. Kaip sakoma, ana nas, o mes jau, taip sakant, jejo (*juokiasi, bet suprატės, kad Oskarui nejuokinga, susitvardo*). Atleiskite, nešvankauju.

Oskaras pakyla ir nueina atnešti ananaso.

POKŠTAS. Tai šit kaip, gerbiamas Oskarai. Skaudu man tai jums sakyti, triauškinant ananas, bet mūs neprigulmingumas neturi jokios ateities šių dienėse Europoj. Iš karto

užbėgu iš priekio jūsiškiems argumentams. Ten, kur tauta dabar stovi, ilgai ji neišstovės.

Pokštas atsistoja ir įsijautęs ima vaikščioti po kambarį.

OSKARAS. (*iš buto gilumos*) Kontinua, mesjė Pokšt. Plaunu jums ananas.

POKŠTAS. (*tyliai sau pakartoja*) Ilgai ji neišstovės. (*Garsiai*) Mūs neprigulmingumas, mano giliu pramatymu, tėra tik šviesus meteoras, žybtelėjęs danguje. O mano tikslu apskaičiavimu, gyvenant apsupime tarp ruso, lenko ir vokiečio, mums likę gyvuot maža daug penkiolika, dvidešimt metų.

Pokštas laukia Oskaro reakcijos, tačiau jos nėra.

POKŠTAS. Kokis iš to išėjimas, klausiate jus manęs? Atsakau. Planinė emigracija. Siūlote man kafė ir stebitės, kodėl aš – lietuvis Kazimieras Pokštas – siūlymo jūsų nepriimu? Jis tautiškai neteisingas. Patriotiniai nebrandus. Tūkstančiai mūsų piliečių savo raumenų pajėgas atiduoda brazilui, čiliui, kolumbiui, urugviui dirbdami jų plantacijoje jūsų primėgtą kavą. Ar jie toje saulėtoje terpėje tarp džiaugsmingų žmonių, mėgstančių tango, vyną ir nuogąją moteriją, ilgai pasiliks lietuviais? Griežtai jums tvirtinu: ne. Nespės per pasaulį pereiti nė kelios dešimtys metų, kai buvusi jų lietuvybė bus sumalta į kavą ir kitataučių vartojama kaipo kafė olė.

Pokštas laukia Oskaro reakcijos, tačiau jos ir vėl nėra.

POKŠTAS. Klausiat manęs taipogi, ar aš nesušalau? Kas žino, gal man ir šalta. Vėsoka yra jūs bute. Bet netgi jei aš stovėčiau sušalęs į ledo statują, neleistina būtų lietuviui, savo tautos patriotui, o tokis tamsta ir esti, sviesti į židinių anglių ir tuomi mane išsaugot. Iškart atsakau kodėl. Kadangi mūs lietuvybė, be pramatytos tvarkos išmėtyta po Naujorką, Bostoną ar Čikagą, naudojama kaipo įrankis kasyklose anglių išgaut. Kiek ji ilgai dar tvers tamsioj, prakaitingoj šachtøj? Šimtą, tūkstantį metų? Dvidešimt maža daug. Toliau tie lietuviški muskulai pataps amerikoniškais, daininga lietuvių kalba išvirs į šachtiorų slengą ir vėlei mūs lietuvybė traginiai bus sukūrenta Žiemų Amerikos pečiuose.

OSKARAS. Atleiskite, mesjė Pokšt. Jeigu jums šitaip šalta, galėčiau atnešti malkų.

POKŠTAS. Ne, gerbiamasai Oskarai. Man šalta yra vidujiniai. Išoriniai aš prakaituoju, kaipo Žemės žmogus. Karšta esti Paryžiuoj. Bet giliai patriotiniai, tautiniai aš šąlu. Ir baisiai mane prišildytų jūsų apsisprendimas ambasaduoti Angoloje ar kurioje kitoje Afrikos šalyje. Tiktais ten aš dar pramatau tinkamą žemės tuštumą, kurioj ilgainiui iškiltų rezervinė Lietuva. Kasmet iš manęs jūs gautumėt dešimtis tūkstančių vyrų, o taip pat moteriškių, kaip aš vadinu, lietuvenešių, netelpančių Tėvynėj. Jums būtų šventa pareiga apsaugoti juos nuo kontakto su juodaisiais piliečiais, kadangi, manau, neatleistina, jei dar silpna lietuvybė imtų keist odos spalvą. Kaiposiuntinys jūs tvirtai prižiūrėtumėt lytinį jų gyvenimą, tautiniai reguliuotumėt masinį ištvirkimą. Reikiant stabdyti gimimą – diegtumėt susilaikymą. Pakankamai prisikaupus ir taip gausiems maisto ištekliams, leistumėt išrinktiesiems, labiausiai viltingai nuteikiantiesiems ir lytiškai pajėgesniems apsėklinti vieną ar kitą kaimyno tautinę moterį. Ilgainiui, kuomet sustiprėtų rezervinė Lietuva, galima būtų pajungti bendram lietuvybės reikalui ir juodąją moteriją. Juodieji lietuviai taptų didele parama pradedant santykiuoti su juodaisiais kaimynais. Meistriškai išplėtoję savo agrarinį ūkį, išstatę juodąją Vilnių – rezervinę mūsų sostinę, taipogi ir juodąją Kauną, jei Vilnių vėlei užgrobtų

kaimynas juodasis lenkas, mes duotume savo kaimynams geresnio gyvenimo pavyzdį. Taip kad per du šimtu metų Afrikos kontinentas taptų plačiai užusėtas juodai baltais ir spalvotais mūsų tautos patriotais. Tuomet jau galėtume grįžti ir pagrūmoti lenkui, vokiečiui arba rusui viso labo pirštu. Ir kaip prisiminimą, iš skausmingos nostalgijos atkurtume pirmąją Lietuvą, suniokotą ir nutautintą barbarų svetimų. Tokią aš kaip politikas matau vienatinę išeitį šviečiančiam danguje ir būsimai užgesintam mūsų tautos meteorui.

Į kambarį grįžta Oskaras, vienoje raukoje nešinas kalaviju, kitoje padėklu su ananasu.

OSKARAS. Atleiskite, mesjė Pokšt. Ar matote, ką jums nešu?

POKŠTAS. Suprantama, gerbiamas Oskarai.

OSKARAS. Tai yra ananas.

POKŠTAS. Kaip jau pirma minėjau savoje nešvankybėje, kad jau taip ana nas, mes skolingi neliktume. Fu, kokis aš vulgarinis.

OSKARAS. Nežinau, mesjė Pokšt, kaip jums... Asmeniškai man ananas nė iš tolo neprimeina juodos lietuviškos duonos. Į baltąjį tautinį lašinį jis irgi nepanašus. Šeršė, lietuviybės drauge, skirtumo nuo cepelino. Prapjovęs jį nesurasi nė grumstelio mėsos. Manau, kad gražus mesjė planas pirmiausia skaudžiai pakirstų mūsų tautos kulinarinį, pilvinį patriotizmą. O iš ten jau tiesiausias kelias prie varlių prisivalgymo ir kitokių bžitkumų. Štai kur mesjė klaida. Giliausioji lietuviybė slypinti skrandžio sultyse.

POKŠTAS. Aš, tamista, juk ne pramogai kuriu išėjimo planą. Mane tai verčia daryti politinis padėjimas. Tik paaukoję savitą lietuviško pilvo tautybę, galėtume išsigelbėti nuo didesnės aukos.

OSKARAS. Norit, atskleisiu jums paslaptį, kurios jūs, giliu mano prašymu, visuomenei neišduosit.

Oskaras padeda padėklą ant stalo ir atsisėda į savo vietą. Pokštas klesteli į kėdę šalia Oskaro. Vyrai pasislenka vienas prie kito.

OSKARAS. Atsiduokim (*pakelia pirštą į viršų*).

POKŠTAS. Viešpačiui?

OSKARAS. Mėnuliui.

POKŠTAS. Kaip tais?

OSKARAS. Sakau tai kaip ambasadorius, tautos priskirtas Pari. Pusė Mėnulio nakčia nusivoš ant Rosijos. Et fine. Rusija sunaikinta. Lietuva rytuose turi platų pasienį su neutraliu Mėnuliu. Galima megzti santykius, siųsti į jį diplomata, vargšus kolonistus. Rankioti meteorus, kraterius užusėt. Žodžiu, kaimynas ramus, patikimas, kaip belgas.

POKŠTAS. (*sutrikęs priima tai kaip pokštą*) Mes kartais, politikieriai, mėgstam kalbėt metaforiniai, bet kitąkart dėl puošnybės suaukojam aiškumą. Sakykite, kaip tai atrodytų išdėliojus realiniai.

OSKARAS. Rusija – jums realu?

POKŠTAS. O kaipgis, gerbiamas Oskarai. Kartais net nejauku nuo šito jos realumo.

OSKARAS. Mėnulis – jums realu?

POKŠTAS. Suprantama, negi Mėnulis būtų tik išmislo fikcija, padarinys vaizduotuvės.

OSKARAS. Tai kas jums čia metaforinio? Du realūs dalykai krenta vienas ant kito ir vienas kitą priploja.

POKŠTAS. O, tarkite, kodėl pusė, kaip jis atsidalins?

OSKARAS. *Simple (kerta kalaviju per ananasą ir šis skyļa pusiau).*

Pauzė

POKŠTAS. Ar jūs su kuo nors konsultavotės? Įspėjote Tautų Sąjungą? Lietuvos vyriausybę?

OSKARAS. Konsultavausi? Su juo (*pakelia į viršų pirštą*).

POKŠTAS. Mėnuliu?

OSKARAS. Viešpačiu. Aš, mesjė Pokšt, per jį gaunu įvairių televizijų. Valgykit ananas.

POKŠTAS. Bijausi, kad nebesuvalgysiu.

OSKARAS. Įdomios yra televizijos. Man buvo kraupus atradimas, kuomet atėjo žinia, kad tai lietuviybės darbas buvo atvežti į Graikiją tuos iškilius lietuvius: Sofoklį, Homerą, Sokratasą. Jaučiausi, kaip kad mesjė, sunkiai beįtikėdamas mėnuliškom galimybėm. O dar kuomet sužinojau, iš kur jie tuos vyrus atvežė.

POKŠTAS. Gerbiamas ambasadoriau. Mane nuo jūsų pramatymų išmušė tautinis prakaitas. Jaučiu, kaip mane jis visą persmelkia vidujai.

OSKARAS. Man tai pažįstamas jausmas. Ir žinot, iš kur atėjo tie iškilūs lietuviai? Valgykit ananas. Iš saulėtos Atlantidos. Girdėjot, ko ji nuskendo? Nagi nebepakėlė išaugusios mūsų lietuviybės. Daug jos prisigamino, o laivybos nebuvo, nebuvo jūrinio mąstymo. Teisybę jums pasakysiu, netgi uostų nebuvo. Žodžiu, nebuvo sąlygų saugiai išemigruoti.

POKŠTAS. (*braukdamas nuo kaktos prakaitą*) Labai man yra pripažįstamas šis lietuviybės bruožas.

OSKARAS. Nepakėlė žemynas sudėtingos tautos, nu ir kapituliavo, pasinėrė po vandeniu.

POKŠTAS. Dėku jums, ambasadoriau, už gausingas vaišes ir netradicinę matymą mūsų pasaulinės kilmės.

Pokštas atsistoja, ieško, kur čia išeiti, blaškosi po Oskaro butą.

OSKARAS. Tada jie gyveno po vandeniu. Dugną rugiais apsejo. Labai tauta gyvybinga. Kariuomenę stiprią turėjo. Bet koks tas karas po vandeniu. Strėlės plaukia lėtai. Radosi pranašų, manusių, kad reikėtų lipti į kontinentą. Lipo, bet buvo tokie dvasiniai milžinai, kad kontinentas po kojomis lūžinėjo kaip ledas. Todėl dabar taip nukandžiota atrodo mūsų Europa. Teko išsidalinti. Gaila buvo žemyną po vandeniu nuskandint. Vieną jau taip nudaigojo. Žodžiu, išlipo kas kur. Išsiplėtė, nutautėjo. Naujakalbių prisigamino, graikiškai prakalbėjo. Romėnus bandė vaizduoti. Ir laukė tūkstančius metų, baisiausių vargus kentėjo staugdami į Mėnulį patino vilko balsais. Jednak Mėnulis ir bus tas pakojinis pagrindas, kuris visus lietuvius galės krūvoje išlaikyti. Nes žemės liesi kontinentai neturi tokios jėgos, kuri pakeltų šią tautą. Išėjote, mesjė Pokšt. Pabūgote televizijos. Nelengva prisipažinti sau praeities didybę.

Pokštas grįžta ir atsisėda greta Oskaro.

POKŠTAS. Aš čia, gerbiamas Oskarai. Atkirskite man ananas. Ir žinote, gal geriausiai išjunkime televiziją. Baikime politikuoti. Kartais labai mane vargina amžini, nenustojantys politikierių debatai. Norisi kartais žmogiškai, be skaudulių pakalbėti su protingais tautiečiais iš lietuviybės elito apie mūsų sunkumus.

Grindys, neišlaikiusios lietuviybės, ilūžta, ir jiedu prasmenga.

II VEIKSMAS

[...]

6 SCENA

Pokštas Madagaskare

[...]

Dabar, būsimieji tautiečiai, apie mūsų žmogų, kurį, audros šičia primestas, garbę turiu atstovaut.

Mūs tolimesiai protėvis visą tautos jaunystę kovėsi su miškais. Bandė jis sau atkovoti duoną derlingo ploto. Tamsiojo miško peizažas bei apniukęs dangus didino jo paniūrimą, būdo flegmatizmus. Žmogus išsivystė neįprastas, bet toms platumoms tipingas: nelinkęs per daug į kalbas ir mėgstantis lėtą galvojimą. Kartais gerokai pristingęs nerviško pajėgumo, tuomet įvairiai išsiliejantis: arba su kilpa ant kaklo, arba kaimyną kapot. Dailiojo meno genijų, taipgi mokslo kūrėjų mes didelių neprigimdėm, bet dėl to ir bandysime su jumis prisimaisę, genų baisioj maišalynėje genijų propaguot.

Brangūs madagaskariai, mūs tauta, pripažinsiu, skaitlingumu negausinga. Stipriai mes atsiliecame savo kultūriniais ištekliais, taipgi materijaliniais nuo pirmaeilų tautų. Bet neslėpkim ir kito: jūs pasyvumo laipsnis bei nerūpestingumas lepioje gamtoje įpratino mūs pasaulį kreiptis į jūsų tautą švelniai, bet be užuolankų: barbarai, juodašikniai arba tiesiog laukiniai.

Jeigu jus domina klimatas, tai pasakysiu tiesiai: jis mummyse yra keistas. Pusę metų mus gaubia baltas totalinis sniegas. Anei gali jo nuvalgyt, anei kitaip išragaut. Vasara mummyse trunka trejetą mėnesių. Priešingai negu žiema, vasara mėgsta tikslumą. Baigiasi vos tiktais atverti rudeno kalendorių.

Mūs augmenijos bujojimas ne toks aktyvus kaip šičia. Auga tiktais kas iš anksto sutarta ir pasodinta. Jeigu ką nors primiršai – nebeužaus savaimė. Toks yra mūsų žmogus, tokie yra gyvuliai, toks tad yra ir augalas: laukiantis, kolei kitas jo likimą nulems, stingantis savyje veiklumo ir iniciatyvos.

Vasaros derlių nuėmęs mūs platumų žmogus devynis ne vasaros mėnesius sėdi lyg moteriškė kūdikio laukime. Tautos aplinkui mus, taipgi rūsčios, šiaurinės, užatakavo šaltį ir su žiema pasirašė tvirtą, netrikdomą sutartį. Mūs gi tautos diplomatai nesugebėjo sutarti anei su mūsų žiema, anei su broliškais lenkais. Lenkus mūsų tautiečiai taipgi, tikiuos, atsiveš. Galima bus paliesti bei patampyt už krūtinės. Lenkai šito nemėgsta, betgi mes jų neklausim. Karvės mums reikalingos tam, kad išgautume pieno, taipgi jos duoda mėsos. Lenkas mažiausiai naudingas mūs kasdieniame ūkyje. Betgi išorės priešą, net ir juodajam žemyne, lepiame kontinente, tautai į krūvą sutelkti apsimoka augint.

Vasarą mūsų tautiečiai linkę nekėsti lenkų, žiemą jie linkę nekėsti aptariamoms žiemos. Mano paniekintas švedas, kirviais medį žalojantis, turi taipogi žiemą. Gal net ir atšiauresnę. Betgi jis jai sugalvojo begalę kontrargumentų. Pečiai, taipgi kaliošai bei kaučiukiniai paltai – tai, kas apsaugo švedą nuo žiauriosios žiemos. Mūsų tautiečiai nepratę drąsiai nešioti kaliošų, susergera, nes prašlampa, na ir tuomet jau bažnyčioj per Visagalio gerbimą laibą lietuvio krūtinę drasko ne terorizmai ar užplanuoti sprogimai, betgi įprastas, tautinis, nuosavas kosulys. Tai ir papildo mūs siekį apsigyvent

krūvoje su žmonių juoduma bei tuo pačiu išsigydyti amžinus mūs palydovus: kosulį, taipgi ir slogą.

Toks būtų trumpas pristatymas būsimo jūsų bičiulio – mano baltosios tautos. Dargi išpėsiu vyrus: moterys mūsų gražios. Modeliai vėlgi įvairūs, bet tik viena spalva. Visos baltos kaip pienas. Norint šiek tiek užutamsinti, galima palaikyti pliažuose ir ant saulės. Josios tuomet paruduos. Tačiau dar nė viena mūsų platumų moteriškė saulėje tiek neišbuvo, kad iš odos išgautų jūsų spalvinį gymį. Taipgi galiu prognozuoti, kad pirmuosius metus josios atrodys baikščios. Tuo nevertėtų stebėtis. Mūs balta bobija apie Afrikos vyrus ne per daug nusimano. Jos susidariusios nuomonę, kad juodieji piliečiai laipioja po medžius beigi iš medžių dairosi kokią savo pilietę iš bandos nusitverti bei su ja pabuvoti kūno malonume. Primygtinai prašau, iš pirmųjų dienų nesiskubinkit lįsti su kvailais pajuokavimais prie baltųjų panų. Jas nuo to gali ištikti multikultūrinis šokas. Vėliau įsitikinsit patys, kaip mūs nereiklios merginos moka mielai, maloniai ir nuoširdžiai santykiaut.

Taipgi išpėsiu moteris, juodųjų piliečių žmonas. Mūsų vyrai įpratę matyti moters krūtinę dviem gyvenimo atvejais. Kuomet jie dar būna kūdikiai, motinos jiesiems atkiša pieno pripildytą papą. Kai tik pienas pasibaigia, kūdikis sustiprėja, vaizdas į moters krūtinę tampa jam uždraustu. Antruoju gyvenimo atveju vyrai mato krūtinę tik prieš artėjančią sueitį. Kuomet atrastoji pana, gyvenusi jo svajose kaip *persona grata* arba, mūsų tariant, buvusi ilgą laiką jo pageidaujamu asmeniu, tampa jo moteriške. Į juodąjį kontinentą suplūdusi mūsų vyrija gali labai nustebti, išvydusi tiek besimėtančios, net skuduru nepridengtos intyminės medžiagos. Ypač bijau dėl jaunimo, kurį jūs tautos atvirumas stebintų kone labiausiai. Mat mūs nepatyręs žmogus gali klaidingai galvoti, kad čia jau ir bus tas žadėtas antrasai gyvenimo atvejis bei drąsiai be išpėjimo pult ant juodosios panos.

Betgi aš vėl išsiplėčiau kalbėti jums dalykus, kurių negaliu nei parodyti, anei duoti paliesti. Tad ar nebūtų verčiau aptarti mums kitą reikalą, kurio nei dabar, nei vėliau jūs prisiliest negalėsit. Tai mūsų tautos istorija, tapsianti taipgi ir jūsų.

Brangūs madagaskariai, mūsų tautos sąkeleiviai. Šalis, kurią jums čia privešiu, viduramžių gūduoj stovėjo kaipo gigantas: nuo jūros ir ligi jūros. Tad bendrumą jau turime. Jūsų didinga valstybė kaipo atplyšęs lieptas nuo Indijos Okeano lig Mozambikos sąsiaurio primena mūsų senovę. Neprisiimu gilintis, ar mūs neskaitlingai tautai šitiekos jūrų reikėjo, bet toks siekis yra. Mūsų kilnus pilietis, jūrų dviejų neturėdamas, jaučiasi tarsi vežimas, vežamas vieno rato, tarytum jauna amazonė, kuriai priverstinė gintis suardė krūtinių simetriją, kaip toji ežero valtis, varoma vieno irklo ir antrojo neturėdama sukdamasi ant vietos, kaip nelaimingas vyriškis, kuriam lengvabūdė gamta įdavė brangų kapšelių giminei prasitęst, betgi gyvybės kiaušinių jam teįdėjo vieną. Yra pasauly tautų, kurios neblogai išsiverčia jūros užvis neturėdamos. Yra ir tokių pasauly, kurioms užtenka vienos. Bet gi gyvena didžiosios, valdančios mūsų svietą: rusai, madagaskariai, jankiai, taipogi mes, kurios į vienatinę jūrą savęs netaipina padėt. Tad kurkime bendrą gerabūvį. Suvienykim savo siekius ir jūrinius troškimus. Raskime, kuomi galime prisidengt mūsų šiknas: jūsiškas – šokoladines, taipgi ir mūsų baltas. Plotą, kurio čia yra tuščio ir nenaudojamo, visą žmonėm apsisėję, savo pilietį kursime kuomi labiau vertikalini. Jums, juodiems primityvams, mokslo žinių neragavusiems, tą dar keblumas suprast. Jūs žmonijos kūrybą matote

perdėm gulinčiai, taigi plokščiam lygmeny. Menka yra, kas plokščia. Menka yra, kas sukurta drastiniai prisiartinus arba pripuolamai. Gabų pasaulio pilietį kurti privaloma nuodugnai, kuomi giliau įvarant savo išmanymo sėklą.

Nagi priėjo metas žodžių tuščių atsisakant jums ištarti svarbiausiąjį, tą, kurs nuo šios akimirkos jus visame lydės. Jautriai manęs klausykite savo juoda širdimi bei plikomis krūtinėmis. „Lie“ – tai kuomet žmogus pradeda pratarinį apie lietų, bet užu-
baigti negali. „Tu“ – tai kuomet mes kreipiamės į draugą, taipgi į priešą bei į juoda-
šiknius. „Va“ – tai nustebeš šūksnis, regintis senąjį svieta, kurs su nauju susimaišęs
ateitį nužymės. Dabar, aritmetikos mokslo su visam neragavę, bandykite tai sudėti.
Juntate, kokią jėgą įgauna nauja jūs tėvynė. Juntate, ant kiek „lie“ skambiau už bu-
vusį „ma“, girdite, ant kiek „tu“ mieliau užu slavišką „da“, bei ant kiek konkrečiau
žmonišką mūsų „va“ už jūs gyvulinį „ga“ – žąsų bei kitų sparnuočių paukščių-
kajį gagenimą. „Ma“ ir „da“ mes pakeisim, „ga“ savaime išnyks kaipo bausis ru-
dimentas. Lieka neišimtos „skaros“. Siūlau jas iš šiknos dėti į žodžio priekį beigi
pridėjus priesagą šitaip mūs šalį ištart: „Skarotoji Lietuva.“ Tad buvusį savo vardą
dalinkite iš dviejų, liekaną prisidėkit bei prie jos pripliusuokit čion atsikraustančią
tautą. Nugi bandykit ir vėl. Daugel kartų bandykite. Atimtį, supliusavimą beigi žiau-
rius padalinimus. Visa mes tai išgyvenome. Visa tai teks išgyventi ir jūsų tropiniam
protui, dar nelabai įpratusiam prie mūsų žmonijos lygčių.

Nagi drauge: „Lietuva.“ Taigi ir dar vieną kartą. Kartokit, kartokit, kartokit. Tar-
kit, kuomet jau manęs ir kvapo čionai nebebus. Pratinkitės šiuo žodžiu visą save
išlieti. Moterį pamylėdami, savo dievus gerbdami, gimusį sūnų matydami. Ir laukit,
kuomet prisiūsiu jums giminingą valstybę šiaurės baltųjų piliečių, kartojančių tarpe
savęs pažįstamą jums užkeikimą.

U Ž D A N G A

III VEIKSMAS

[...]

5 S C E N A

Salė drauge su Slibinu Literatu važiuoja į Maskvą.

SALĖ. Draugai, mano artimos galvos. Mūsų vieningoj krūtinėj plaka širdis alkana. Sto-
vime veidu į antžmogį, smingame tiesiai į jį. Nebetampykite man jausmo, tarkite jojo
vardą.

SLIBINAS LITERATAS. Josifas Visaryjonyčius, ryjantis be paliovos.

SALĖ. Josifai Visaryjonyčiau, tąsyk suvalgyk mane, išmaudyk mane savo meilėj, kurią tu
tautomis dalini. Esu tik eilinė moteris, eilinės žmonių padermės per nesuprantamą
klaidą apdovanota jausmu, kuris tarp eilinių žmonių atsako nesulaukia.

SLIBINAS LITERATAS. Sale, tau pinasi kojos, taipgi linksta galva.

SALĖ. Tatai gal nuo ilgo ėjimo į nepaliaujamą kairę. Sakykit, draugai bendragalviai, ar aš
jam tinkama partija, ar antžmogis, kaip ir mes, leidžia dienas kairėje?

SLIBINAS LITERATAS. Josifas Visapraryjantis nėra kairėje kaipo mes. Josifas Visapraryjan-
tis – pati kairės giluma. Prisiekus Visapraryjantį, nėra daugiau kelio į kairę.

SALĖ. Neškit tuomet jam mane. Skandinkite manąją meilę giliausioje kairėje. Lai mano alkanas kūnas tampa odoj išrašyta poema apie antžmogį. Kuomet jam mane nusinešite, nupieškite brangius viršelius ir leiskite Visapraryjančiam iš lėto manęs atragauti.

SLIBINAS LITERATAS. Įspėjame, tai pavojinga. Nes Visapraryjančio meilė savo aistringajai partijai gali draugė su bučiniu ir mylinčią širdį išplėšt.

SALĖ. Kaip aš ilgai šito laukiau. To, kuris atragautų dainuojančios mano širdies. Kuris palytėtų ne lūpas, ne kaklą, taipgi krūtis, betgi jautriausiąją dalį, tą, iš kur liejasi meilė. Daugelį kartų liečiau savo mylinčiai širdžiai traukti gyvenimo himną. Dainuoki, širdie, gyvenimą, šitaip jai prisakiau, galgi tuomet ir gyvenime tau kas nors atsilieps.

SLIBINAS LITERATAS. Netrukus pakilsime laiptais, kurie mūsų keturias galvas tiesiai pas antžmogį ves. Nagi, statykime kairę ant laiptų stačios pakopos. Drąsiai pastatę kairę, vėlgi statykime ją. Taipgi ir dar kartą kairę. Kairę ir dar kartą ją.

SALĖ. Sustokite jo nepriėję. Taip iš eigos negaliu. Tarkit bent keletą žodžių, kaip jis atrodė – antžmogis?

SLIBINAS LITERATAS. Visa, kas tik jį supa, spindi raudonume. Ten, kur yra pažymėta antžmogio dydžio pėda, joks padorus kapitalas nebepraeis niekada. Veidas jo iš toli šviečia kaip tekanti saulė, ir tik arčiausiai priėjęs bruožus pažinti gali. Šitąją kaitrą nustato jo Visalemiantis balsas, jo Visaregė akis bei Visarūkstanti pypkė.

SALĖ. Gana man jo išorę piešti. Leiskite į jo vidų. Nuoga jam neškit mane, be įmantrių viršelių, kuriuos kartą kitą pavartęs turinį gilų pravers. Jokia geidulinga tauta taip jam savęs neatvers kaip antžmogio meilės trokštanti moteriškė.

SLIBINAS LITERATAS. Tadgi statykime kairę ir dar vieną kartą ją. Kairę, kairę ir kairę – tokia vienakojų dalia.

SALĖ. O, Visaryjantis antžmogi, jaučiu jau iš tolo tave, kaip nuoguma pirtyje jaučia artėjančią garą. Ar tavo įkaitinti akmenys jaučia, kaip prie jų braunasi meilės ištroškusi Salė?

SLIBINAS LITERATAS. Kairę ir dar kartą ją. Kairę ir dar kartą ją.

SALĖ. Stokite, bendragalviai, nešantys jam mane. Aš Visaryjančio balsą Rusijos toliuos girdžiu. Sako jis man, kad žmogų reikia pirma įveikti. Tvirtina, kad be kraičio tesam galvijų banda.

SLIBINAS LITERATAS. Kairę ir dar kartą ją. Kairę ir dar kartą ją. Kraitis, kuris jį pradžiuginų, esanti mūsų tauta.

SALĖ. Ką gi, Visapraryjantis turi dovaną gauti, jei užu tai gausiu meilę, nerastą žmonėse. Josifai Visaryjonyčiau, antžmogi žmonėse, žmogų reikia įveikti, tadgi įveik mane. Išbandyk mano meilę, aistrą užmušk manyje.

SLIBINAS LITERATAS. Kairę ir dar kartą ją. Kairę ir dar kartą ją. Priėjome pačią gilumą. Nuo čia kad ir kur benužengsim, liksim dešinėje.

BALSAS. Bolševikų kalė. Raudona intrigantė.

SALĖ. Draugai bendragalviai, kas tai?

SLIBINAS LITERATAS. Nepaisyki, Sale, tai kraitis. Tokis jau kraičio likimas – jį būtina vyrui išduot. Stovėk, moterie, kaip stovėjusi, veidu į Visapraryjančią. Į tautą nesidairyk. Vos tik atgal atsisuksi, Josifas Visaryjonyčius pavers tave akmenimi.

SALĖ. Bet kurgi tas mano antžmogis, antnylimasis ant žirgo?

SLIBINAS LITERATAS. Visapraryjantis čia. Netrukus jis mus pamylės visa pamilstančia meile.

SALĖ. Galit mane prilaikyti, drastiniai jį pajutau. Antžmogis mane skaito. Štai kokis yra

atsakas į nežmonišką meilę. Šitaip yra traukiama bobiškos meilės rakštis. Tu jam esi poema, jis yra tavo skaitovas. Tu – užrašytas žodis, jis – tave atrakinanti, išimanti akis. Pirštą savo paseilėjęs verčia mane jis ant šono. Neatsiplėš nuo manęs, kol su visam neužvers. Poema ir jos antžmogis. Amžiams paliksiu jame. Visapraryjantis Josifas, visa pamynusi Salė. Aš, draugai, kaip užraktas, senas ir surūdijęs, daugelį metų kentęs užurakintą save. Jokis raktas netiko, jokis, išskyrus šitą. Koks nenusakomas gėris visiškai atsiverti, eiti giliausiai į kairę, maudytis jos smagume.

SLIBINAS LITERATAS. Kairę ir dar kartą ją. Kairę ir dar kartą ją. Visapraryjantis Josifas Salės poetizme.

SALĖ. Neškit mane iš čia, Visapraryjantis baigė. Mano ieškojimams galas, aš esu užvers-ta. Žmogų reikia įveikti. Juo labiau – alkaną moterį. Tokis gyvenimo tikslas. Aš esu įveikta.

6 S C E N A

[...]

Salė apalpstą. Įeina Gydytojas ir Medicinos sesuo. Pastaroji pasilenkia prie Salės.

GYDYTOJAS. Pulsas?

MEDICINOS SESUO. Žemas, su pertrūkiais.

GYDYTOJAS. Ritmas?

MEDICINOS SESUO. Nestabilus.

GYDYTOJAS. Rimas?

MEDICINOS SESUOS. Ūmus, uždegiminis.

GYDYTOJAS. Kraujas?

MEDICINOS SESUO. Mūsų tautos.

GYDYTOJAS. Užpildykite diagnozę: įkvėpiminė krizė. Duokit narkotinę kaukę, ruošiamės operuoti.

SALĖ. (*atsimerkia*) Maldauju, nedėkite kaukės. Leiskite bent atsisukti savo veidu į mirtį.

GYDYTOJAS. (*Medicinos seseriai*) Anesteziją į veną. Kaukės nebenaudot. (*Salei*) Dūstanti pa-ciente, prašom užmiegant skaičiuot.

Medicinos sesuo suleidžia Salei į veną vaistų.

SALĖ. Vienas, o Viešpatie, vienas. Du – o nejaugi jau du? Trys – koksai įžūlumas šių nepaliaujamų skaičių? Leiskit bent likusio laiko skaičiais nebematuot tai, kuri visą gyvenimą laiką matavo žodžiais.

GYDYTOJAS: Berkite savo žodžius, kad tik jie mums padėtų jus greičiau užmigdyti.

SALĖ: (*užsimerkia*) Rūškanas palatų kiemas,

Šalta, šalta – kur dairais.

Leiskite man jį sušildyt

Savo pasakos kerais.

Apie lenką, pasienietį,

Burtus maudančių panų,

Apie meilę, kuri teška

Iš merginų šulinių.

Apie gražų jaunikaitį –
Koks jis raitelis puikus,
Apie Milei, Dainiaus žmonai,
Mūsų pramintus takus.

Kaipo Helė nusiminus
Grįžo tuščiomis atgal,
Kai maniau, kad moteriškės
Vienos meilėj būt negal.

Francija pusny jau miega,
Apelsinai po ledu,
Bėga slibinas per sniegą
Nepalikdamas pėdų.

Salė buvo gero būdo,
Dėl aistros ji nekalta...
Jau nuo vaistų ji užsnūdo,
SALĖS PASAKA baigta?

Salė užmiega. Aparatas, žymintis jos širdies dūžių ritmą, rodo, kad ji dar gyva.

Į scena įbėga Pokštas.

POKŠTAS. Frenkai! Frenkai! Frenkai! Ar neregėjote Frenko? Draugas mano, bičiulis, simbolis mūsų tautos. Turtas neišmatuojamas. Klausiate, ar jis aukštas? Aukštesnių nemačiau. Luitas, krepšiasvydžio dievas, simbolis, legenda. Ne, paprasčiausiai Frenkas. Draugas mano, bičiulis, paskutinis, vienatinis. Tarpe krepšių jis galiūnas, tarpe patrankų – ne. Kamuolių, į jį skriejančių, Frenkas nesunkiai pagauna, kulkos, į jį šitaip skriejančios, gali ir nepagaut. Milžine, atsiliepk. Metas ir tau atsisukti veidu į rūsčiąją jūrą. Baigėsi mūsų rungtynės. Frenkai, nebetylėk.

Įbėga Frenkas.

POKŠTAS. Frenkai, na kur tu buvai? Laivą paduokite milžinui, mūsų sirgalių valdovui. Frenkai, pirmyn į Los Angelą, lai tave ten apsaugo svetimi angelai. Veidu į jūrą, lietuvi. Veidu, kam pasakiau. Mirė jau mūsų aikštelė, nebėra jos daugiau.

Pokštas ir Frenkas įsėda į išplaukiantį laivą. Tolumoje girdėti šūviai.

POKŠTAS. Frenkai, girdi, ar ten šaudo? Ne, tai saliotų salvės, į jūrą, lietuvi, žiūrėk. Tai mūsų galingas laivynas atplyšo nuo savo kranto. Tai mūs neskaitlinga tauta, į laivus sukrauta, sveikina didįjį Frenką. Nam, mano brangūs piliečiai. Ne mūs pasitaikė tai žemė. Nesaugi, svetima. Frenkai, atgal nežiūrėk. Šaudo ten, saliotuoja, laivai vienas kitą įspėja, stengiasi nesusiliest. Nam, nam, nam, jūrine mano valstybe! Švartavimo laikas baigėsi, metas jau mums iškrutėt. Į priekį praleiskit miestus, lėti tai, nerangūs laivai, palikit papildomo ploto jiems manevruoti laisvai. Toliau išsidėsto miesteliai – tamsūs, ankšti submarinai. Flotilę uždaro kaimai bei irklinės vienikiemių valtys.

Prie Skagerako stosime. Prie Gibraltaro – taipgi. Įpraskite mūs regionus vadinti naujaisiais vardais: Biskajomis, Pa de Kalèm, Dardanelais, La Manšais, Suecais, Bosforais, Dreikom, Beringom ir Magelanais.

Valgysim, ką užauginsim, gersim, ką mums nulies. Keliausim iš jūros į jūrą, taipgi iš laivo į laivą, mylėsime, ką panorėsime, mirsime tik tuomet, kai šito mirtis panorės.

Veidu į jūrą, tauta. Veidu į savąjį namą. Trūkumas Žemėje vietos. Žemė yra per ankšta. Klausiate, ko aš verkiu? Tai bangos mane čia aptaškė, o ašaros man nebėga, gal tik viena kita. Gal tik viena kita, matanti, kaip meteoras, švietęs mūs danguje, gęsta į jūros vandenį. Gal tik viena kita, girdinti kaip gimtoje mano žaidimų aikštelėje savo idėjinį kamuolį daužo jau kitas vaikas. Visa kita, brangieji, tiktais jūra ir bangos.

Namo, namo, namo į ilgą ir tolimą kelią. Namu, namu, namu visi, kas tiktais dar gali. Namu, kas jau amžiams užmigo ir kam užuvis nesimiega. Namu, kas tik auga, skrenda, telkšo ar srauniai bėga. Namu, kas į dainą sudėta ir tas, kam dainoj ne vieta. Namu, moterie užmylėta, ir toji, kur dar nekalta. Senoji tėvyne – namu, į naują ir dar nepradėtą. Elitas – namu, taipgi padugnės, visiems namie yra vietos.

Namu, senieji bičiuliai, jaunystės nusenusių panos. Kairieji, žali, raudonieji, taipgi jokieji – namu. Namu, jūs labai atsilikote, jūsų beveik nematau, paspartinkit irklo yri, garo paduokit daugiau.

Klausiate, ko aš verkiu? Tai bangos mane čia aptaškė. Frenkai, veidu į jūrą, tuščią, neramią ir taškia.

Pauzė

POKŠTAS. Frenkai, gali atsisukti. Klaus, ko aš verkiu? Nieko nėra užu mūsų. Tuomi aš ir baigiu.

Salės širdies ritmą rodes pypsėjimas tampa pratisu.

U Ž D A N G A

Jūratė Sprindytė MITŲ PERKŪRĖJAS

Temos motyvacija

Literatūros saviraidai itin pasitarnauja nauji rašymo principai, todėl visada maga atidžiai įsižiūrėti į autorių, kuris geba juos generuoti. Marius Ivaškevičius (g. 1973) – labiausiai matoma nauja figūra, ryškiausias nepriklausomybės tarpsnio prozos ir pjesių autorius, įspūdingai įsitvirtinęs lietuvių literatūros lauke¹. Jo kūrybą būtų galima perskverbti kuriuo nors daugiau ar mažiau madingu šiuolaikinės kultūros diskurso aspektu – postmoderniu, mitologiniu, pasakojimo teorijų, teatriškumo dimensijos, sociologiniu ar pan., bet, regis, nė vienas neapreptų šio rašytojo kitokybės, kurią sudaro mažiausiai trys dėmenys: poleminės idėjos, novatoriška raiška ir nestandartinė socialinė laikysena. Šio straipsnio sumanymas – brėžiant Ivaškevičiaus literatūrinio portreto kontūrus, pristatyti jo kūrybos esmines nuostatas ir kūrybiškumo savivoką kaip integralią visumą. Galima nurodyti mažiausiai dvi priežastis, kurios leidžia pozityviai išskirti Ivaškevičių iš kitų pastarojo dešimtmečio prozos debutantų:

- 1) sąmoningas požiūris į poetinės kalbos vaidmenį tekste;
- 2) esminių kūrybos vaizdinių kildinimas iš nacionalinės savasties.

Anot Vytauto Kavolio, „meniniam kūrybiškumui palankiausios sąlygos būna tada, kai praeina didžiausias įtampos laikotarpis visuomenėje ar dvasioje, bet dar „nenusiraminta“². Tai atviro dinamiško meto iššūkis rasti naujiems tikrovės interpretavimo būdams ir palankiausia terpė jauniems autoriams, kurie dar neįkalinti savo mąstymo šampū ir amato kanonų, kaip kad atsitinka pagarsėjusiems klasikams. Ivaškevičius, nepriklausomybės augintinis, bene išmoningiausiai pasinaudojo tokia užgniaužto mąstymo išlaisvinimo būseną, tipiška pereinamajam laikotarpiui. Nedeklaruodamas kalbėjimo savo generacijos vardu grožinėje kūryboje, kaip angažuotas trisdešimtmečių kartos balsas prabyla esė ir straipsniuose: „Mano kartos mąstantiems žmonėms Tėvynės meilė, reiškiamą tais garsiais šūkiiais ir nepagrįstu idealizavimu, gerokai svetima [...]. Kas nustatė, kad Lietuvos pašaukimas būti amžina auka? Kas jai nupiešė tą skausmingą veidą, lyg kitokio jausmo ji niekad nebūtų patyrusi? Kodėl turėčiau mylėti raudančią Lietuvą, jei ji man tokia nėra?“³ Jau ankstyvosios Ivaškevičiaus novelės liudijo, kad jam rūpės ne individualistinė egocentriška problematika, o bandymas naujai konceptualizuoti jaunų autorių paprastai ignoruojamą „Tėvynės meilės“ klausimą. Tenka sutikti su XX a. austrų filosofu Karlu Raimundu Popperiu, kad kiekviena karta turi teisę į savą istorijos interpretaciją: „Maža to, ji turi ne tik teisę, bet ir pareigą sukurti savąją istorijos interpretaciją, nes tam tikri atsakymai į aktualius klausimus tiesiog reikalauja šito“⁴.

¹ Literatūros lauko sąvoka vartojama remiantis prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu darbais. Vien periodikoje Marius Ivaškevičiaus kūrybos recepciją atspindi per 80 bibliografinių pozicijų (straipsniai, recenzijos, pokalbiai, anotacijos etc.). Aptartas ir literatūrologų knygoose: Eugenijus Ališanka, Dioniso sugrįžimas: Chtoniskumas, postmodernizmas, tyła. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 119-124; Elena Nijolė Bukelienė, Prozos keliai keleliai: Literatūros istorijos ir kritikos etiudai, Vilnius: Saulės delta, 1999, p. 169-174; Vytautas Kubilius, Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje, Kaunas: Broniaus Vaškėlio literatūrinės komparatystikos centras, 2003, p. 124-125, 130.

² Vytautas Kavolis, *Asmuo ir idėjos*, sudarė Rita Kavolienė ir Darius Kuolys, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 20.

³ Marius Ivaškevičius, „Meno pauzė“, *Šiaurės Atėnai*, 2003 03 08.

⁴ Karl R. Popper, „Ar istorija turi prasmę?“, *Metai*, 1998, Nr. 7, p. 132.

Tekstai teatrui: kalba kaip scena

Visi teatrologai pažymi, kad Ivaškevičiaus dėka lietuvių drama prabilo naujaip ir gražino žiūrovą prie lietuviškos tematikos. Sėkmingai išvydusių sceną pjesių *Kaimynas*, 8–230, *tai aš* ir *Malyš* trilogija išleista atskira knyga *Artimas* (2002), be to, jos verstos į lenkų, prancūzų, rusų, italų, suomių, vokiečių kalbas. Dramos žanras rašytojui tampa ne mažiau svarbus už prozą (jis jau bene šešių pjesių autorius, rašo kino scenarijus), nors tekstas teatrui knygoje ir tekstas teatre, įkūnytas sceniniais ženklais, be abejo, smarkiai skiriasi. Atsiribodami nuo spektaklių pastatymų, trumpai apžvelgsime pjeses kaip tekstus.

Ivaškevičiaus, nuolatinio Naujosios dramos akcijų dalyvio, pjesės atstovauja naujosios dramaturgijos tipui. Čia nėra siužeto, veiksmo, psichologinių charakterių, konfliktai užslaptinti, kūrinio dominantė – situacija, kaip menkiausio dinaminio pajėgumo elementas (kažkas atsitinka tik žmogaus sąmonės akiratyje, o išoriškai beveik nieko nevyksta). Atsisakoma ir dramaturgijos pagrindo – įprasto dramatinio dialogo, kuris liudytų normalų bendravimą, tačiau pats kalbos lygmuo tampa itin svarbus. Dialogų partneriai dalyvauja nerišliuose, nesklaidžiuose tarpusavio pokalbiuose, pasikeisdami elementariomis frazėmis, dažnai šneka patys sau mini monologais. Lingvistinės raiškos lygmenyje ir koncentruojamas pagrindinis dramatis vyksmas.

Pirmąkart kaip dramaturgas Ivaškevičius sužibėjo 1998 m. lietuviškos dramos konkurse, kurį surengė Teatro ir kino informacijos ir edukacijos centras. Konkurso favorite tapo jo pjesė *Kaimynas*, eksponuojanti niūrią kaimynystės mitologiją, kuri nuo elementarių laiptinės kaimynų išplečiama iki geografinių (lenkai, latviai, rusai) ir net – Dievo, kuriam „nusibodo mūsų kaimynystė“. Kaimynų bendruomenės niekas nesieja, nebent apkalbos ir gandai, tad pjesė apnuogina žmonių susvetimėjimą, konfliktus, priešišumą, vedantį iki žmogžudystės. Svetimumą įkūnija absurdo dramai būdingas personažų autizmas, mechaninės reakcijos, kelių skiemenų frazės, nuolatiniai pasikartojimai. Keistuolio Leono pilve – skruzdėlynas, gamtinės bendruomenės modelis, metaforizuotas iki slegiančio apgaulingu artumu žmonijos sambrūzdžio. „Kalbu apie artimą, kuris yra per arti“⁵, – sako autorius įvadiniame žodyje „Bijok artimo savo“.

Pjesėje 8–230, *tai aš* taip pat tyrinėjami keblūs žmonių ryšiai, kai net miręs žmogus nėra laisvas nuo jį apnarpliojusių priklausomybės ir giminystės saitų. Per pagyvenusios moters laidotuves užsimezgsios dvi viena kitą dubliuojančios meilės istorijos čia pat užsibaigia. Kasdieniai žmonių santykiai grėsmingi, pilni nesusikalbėjimo, mįslių, baimės, pykčio.

Kad būtum išgirstas, ypač jaunesnės kartos, tenka komunikuoti su adresatu dabar supančios aplinkos ženklais, kur kritiškas tonas ir klišių pervertinimas yra būtini komponentai.

Ypač sėkminga laikoma vienaveiksmė pjesė *Malyš*, kaupianti itin daug informacijos (Oskaro Koršunovo teatre ją 2002 m. režisavo pats Ivaškevičius). Per keturių personažų lemtį (lietuviai tėvas ir dukra, rusai – motina ir sūnus) atsigręžiama į tremties ir Sibiro temą. Vien personažų išdėstymas erdvėje daug pasako apie karo ir pokario išbalansuotus likimus, prievartinį dviejų kultūrų konglomeratą (ištremtas 25 metams Tėvas lieka Sibire pas tarybinio ūkio pirmininkę, jos kareivis sūnus Lionia, amžinas „malyš“, sumušęs vokiečius, užstringa Lietuvoje pas Tėvo dukrą Silviją). Išradingai sukonstruota neordinarinė komunikacinė situacija: 1) dvikalbystė; 2) bendravimas mintimis. Gimtosios kalbos įsikibę rusų ir lietuvių poros bando susikalbėti, bet neįveikia izoliacijos, išprievartauta dukra dalgiu nužudo Lionia. Vien tarp atskirtų vaikų ir tėvų išlikęs ryšys, plėtojami šilti

⁵ Marius Ivaškevičius, *Artimas: Pjesių trilogija*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 7.

dialogai, aptarinėjant kasdienius reikalus, deja, jie tik įsivaizduojami, tai vidiniai monologai, galimi ir būdraujant, ir sapne: „LIONIA: Ты спи, мама, спи. Жив я. От слов ‚живот‘ и ‚животное‘,“ (p. 217). Be to, dar rašomi laišakai, kurie adresatų nepasiekia (pakeliui sunaikinami). Veikėjų žodinė egzistencija („Aš žodžio žmogus“, – sako Tėvas), verbalinio lygmens intensyvumas atstoja išorinį veiksma, kalboje kaip scenoje skleidžiasi šiurkščių replikų, ilgesingų monologų, žemosios leksikos, keistų etimologijų vyksmas, kurio kulminacija – radijo imtuvo derinimas, jo balsai Tėvą nusivilioja į beprotybę. Javapjūtės vaizdinys motinos monologe pranašauja dalgį Silvijos rankose. Neprigyjantis Lietuvoje Lionia priskiriamas tarsi augmenijos pasauliui ir pasmerkiamas mirčiai:

SILVIJA: O, jis toks geras, gražus, bet nepriėjo. Darykim ką nors. Ką tada darote?

TĖVAS (*purto galvą*)...

SILVIJA: Kur jį dedate? Kas yra Lionia? Kieno yra Lionia? Pas mus čia įkrito Lionia. Pramušė stogą ir mane, teat. (p. 218)

Pjesės pradžioje atkreipia dėmesį autoriaus pastaba: „Visų tragiškų to laikotarpio įvykių, kurie šmėsteli pjesėje, ir to, kas atsitinka pjesės personažams, pernelyg nedramatinti“ (p. 190).

Originalios autoriaus remarkos – ne tiek nuorodos veikalo statytojams scenoje, kiek teksto integrali dalis. Minimalizmas, keli talpūs įvaizdžiai (Tunguskos meteoritas, kailiniai, kepurė, išmatos), absurdo atmosfera ir yra tas naujas raktas į tremties temą, kai tradicines raudos ir tragizmo intonacijas keičia Balio Sruogos *Dievų mišką* primenanti sarkastiška stilistika.

Pavykęs pokštas – utopiška atsarginė Lietuva

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto premiją už kūrybiškiausią 2004 m. knygą pelnusi pjesė *Madagaskaras*, kurioje žaismingai perfrazuojama tarpukario geopolitiko Kazio Pakšto svajonė – svetur „sukurti naują mažutę Lietuvą“ – teatre suvaidinta daugybę kartų, dalyvavo tarptautiniuose festivaliuose, puikių atgarsių susilaukė gastrolėse (režisierius Rimas Tuminas). Pasirodė, kad apie idealizmą ir patriotizmą irgi galima naujai prabilti, pakilius idealistinius žodžius perfiltravus per žaismės, ironijos ir sąlygiškumo sietus. Kalbos stilizavimo medžiaga ir vaizdinių fundamentas pasitelkti iš tarpukario kultūros tekstų ir žinomų žmonių biografijų bei kasdienės gyvensenos (be Pakšto, prototipais tampa Salomėja Nėris – Salė, Albinas Herbačiauskas – Gerbutavičius, Oskaras Milašius – Oskaras ir kt.). Be kita ko, taip atskleidžiamas likimas tarpukario inteligentijos, po studijų Vakarų Europoje turėjusios skaitytis su nuožmia slibinų galia (Keturgalvis – keturi komunarai, trigalvis Slibinas Literatas Tr.Fr. – „Trečias Frontas“). Impulsyviosios Salės kairuoliškas iliuzijas ironizuoja intertekstinė užuomina iš Antono Čechovo *Trijų seserų*:

SALĖ: Noriu... į Maskvą.

HELĖ: Ką tik buvai Paryžiuje.

SALĖ: Į Maskvą. Į Maskvą, sesužės. Ten yra tikras gyvenimas. Dieviški politrukai su odiniais švarkais. Ten mane žvaigždės veda. (p. 68)

Apdairiai šįkart pasielgta su pagrindinio personažo pavarde – Pakštas pjesėje tampa Pokštu, suteikiančiu geopolitinio pokšto kalibrą ir esminei veikalo idėjai – perkelti Lietuvą į saugesnį pasaulio kampą: „mano ilgametė brangiausia svajonė: rasti galimybių sukurti mažą autonominį lietuvių židinį tolimoje šaly, toli nuo karo laukų ir grobuoniškų valstybių“⁶, tik vietoj Pakšto siūlytų Angolos ir Britų Hondūro Ivaškevičius renkasi

⁶ Kazys Pakštas, *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, sudarė Silvestras Gaižiūnas, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003, p. 290.

Madagaskarą. Grandioziniai svajojančių personažų siekimai būsimų, jiems dar nežinomų, tragiškų pervartų perspektyvoje įgyja kone ontologinės vertybės statusą. „Autoriaus įžanginis žodis“ kalba apie keistą nostalgiją tiems praėjusiems laikams, kurių atmosferą jis simpatiška atkuria ir nepiktai pašiepia, ir toks vaizdavimo būdas labiau graudus nei juokingas. *Madagaskaras* atrodo nelyg XX a. tautinių idėjų ir mitų lobynas: „veidu į Jūrą“ (Pakštas), „veidu į debesis“ (Darius ir Girėnas), veidu į meną ir estetizmą (Herbačiauskas), Rytų ir Vakarų sintezė (Stasys Šalkauskis), „televizionieriaus“ pranašiškos vizijos (Milašius), Vilniaus vadavimas, krepšiasvydis kaip religija, ūkinė trumparegystė („Tragedinis nepramatymas pjauti ariamą jautį“) ir t.t. Svarbiausiu XX a. trečiojo dešimtmečio uždaviniu Pakštas laikė tautos kultūros kėlimą, kuris pjesėje įvaizdintas kaip išrankiojimas „iš palovių užmestos lietuviybės“ ir jos „kokybiniai-vertikalinė“ ūgio kryptis:

Lietuviai mes, fatalistai, pati nelaiminga tauta. Valstybiškai taip išsiklostė, kad ūgis mūsų tautos praėjo tarp milžinų. Čia rusas didis užaugo, ten lenkas paleido ūglius, vokiečiai paartėjo. Suspaudė jie lietuviybę, ir turim šandie, ką turim: tauta, kurios nebegalim plėšt korizontaliniai. (p. 36)

Ivaškevičius atlieka svarbu estetinį judesį, minėtus mitus dekonstruodamas pačia kalbos galia, balansuojančia ant stilizacijos ir parodijos ribos. Sukuriama naujakalbė, vykusiai imituojanti tarpukario intelektualinius ir kasdieninius diskursus. Teksto santykis su tarpukario kultūros tradicija labai dinamiškas, todėl atsiranda ypatingas intertekstualumo tankis, kuris galėtų susilaukti specialių studijų (toks rašymo būdas, kai panaudojama daug svetimų idėjų ir svetimų citatų, „apibūdina šiuolaikinį postmodernistini mąstymą, kaip citavimo procesą“⁷, bet kartais laikomas antriniu produktu ir siejamas su manipuliacine paviršiaus kultūra). Pozityvu yra tai, kad demistifikuojant įvairius tautinio mentaliteto štampos, „flegmos persunkta“ lietuvių literatūra gauna kritiškos žiūros ir gydančios ironijos dozę. Antra vertus, apgaulingai smagus *Madagaskaras* (kadangi talentingai generuojamas kalbinis nuotykis) yra visai rimtas veikalas, nes parodo maksimalizmo, utopijų grožį bei paliečia ir labai svarbių nacionalinei savivokai dalykų. „Suvidinti istoriją su tokia negailestinga ironija savo tautos paklydimams ir kartu su tokia karšta meile jos esmei gali tik tos tautos atstovas“⁸, – rašė rusų teatro kritika.

„Tvarkau lietuviybės ūkį. Skaičiuoju Tėvynės talpumą“ (p. 34), sakė Pakštas-Pokštas. Galėtume manyti, kad tą patį specifinėmis rašytojo priemonėmis daro ir dramaturgas Ivaškevičius – savo sukurtų įvaizdžių talpumu matuoja, o gal ir plečia „Tėvynės talpumą“. Kūrybos autentiškumo ir raiškos savitumo klausimams skirtoje esė „Stilius plius“ Ivaškevičius aptaria šiuolaikinio rašytojo ir skaitytojo santykius pagal naujausias nūdienos recepcijos teorijas, laikančias adresatą aktyviu meninės informacijos vartotoju. Rašytojas turįs negailestingai „skverbtis į skaitytojo sąmonę tarsi kompiuterinis virusas, naikinantis jo stereotipus, pasaulio matymą ir grožio suvokimą. Skaitytojo slaptažodžiai jį įsileidžia kaip savą. Šitai patekęs virusas muša anksčiau į tą sąmonę prasiskverbusių virusus, kartais net jų pačių ginklais, muša mokyklinius autorius, muša klasikus, žinodamas, kad ir pats vėliau bus ten sumuštas jaunesnių. Kadangi greta estetinės patirties menas turi ir kitą: atkurti vertybes, atšviežinti jas, ir seniai nuvalkiotai tiesai suteikti naują pavidalą“⁹.

Iš knygos: J. Sprindytė, *Prozos būsenos*, 2006

⁷ Irina Melnikova, *Intertekstualumas: Teorija ir praktika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 19.

⁸ Cit. pagal: *Literatūra ir menas*, 2006 09 01.

⁹ Marius Ivaškevičius, „Stilius plius“. *Šiaurės Atėnai*, 2003 08 30.

Ramunė Balevičiūtė

RIMAS TUMINAS: TEATRAS, TIKRESNIS UŽ GYVENIMĄ

„Madagaskaras“.

Žaidimas, tikresnis už gyvenimą

„Madagaskare“ istorinis kontekstas leidžia pažvelgti į save tokius, kokie esame dabar, iš atstumo. Pavyzdžiui, aš prisimenu save vaikystėje, bet negaliu to berniūkščio susieti su savimi, jis svetimas, nepažįstamas. Gal ir dėl to norisi grįžti. Kad suvoktum patirtis, kurios nebuvo suvoktos. Teatre grįžti į praeitį padeda garsas, nes garsas yra amžinas. Portretai ir daiktai ne amžini, jie sudyla, o garsas lieka. Lėktuvo užesio, durų girgždėjimo, žmogaus balso. Iš garsų gali atpažinti savo vaikystę ir surinkti praeities pavidalus. Ne restauruoti, o sukurti iš naujo.

Rimas Tuminas, 2003 metų gegužė

Rimas Tuminas kolekcionuoja laivus. Kodėl – nežino. Galbūt jie primena vaikystės nerimą, troškimą būti kur nors kitur, galbūt – svajonę apie Pažadėtąją žemę. „Madagaskare“ pasirodysiantis laivas taps centriniu įvaizdžiu, sujungiančiu spektaklio prasmes ir įkūnysiančiu atviro teatro prigmį.

„Palyginti su „Vyšnių sodu“, tai jau visai kitas teatras, į kurį einu. Tai atviro teatro kelias“,¹³⁹ – kalbėjo Rimas Tuminas apie Mariaus Ivaškevičiaus „Madagaskarą“ – populiarumo aukštikalnę pasiekusį savo spektaklį. Savitą atviro teatro sampratą režisierius grindžia taip: „Ką galvoji – tą ir daryk, ką mąstai – tą ir pranešk, jei myli, tai mylėk, jei nekenti, tai nekėsk. Nusibodo visos tos paslaptys, kodai... (...) Viską mes traktuojam – charakterį, scenas, interpretacijas. Su charakteriu į kosmosą neskrisi. Charakteris pasiliks žemėje. Jį reikia suprasti, paimti iš jo tai, kas svarbiausia, o traktuoti reikia patį žmogų. Ne charakterį, ne scenas, ne mizanscenas.“ Šis režisieriaus paaiškinimas liudija dar didesnę atotrūkį nuo psichologinio teatro, tačiau ne atmetant jį, o nuo jo atsispiriant.

Skeptiškai dėl „traktuočių“ nusiteikęs Tuminas iš tiesų nieko „netraktuoja“; nors remiasi istorine medžiaga ir istorinių asmenybių prototipais, jis kuria „Madagaskaro“ istoriją, kokios niekada nebuvo, ir veikėjus, kurie niekada negyveno (pjesės idėjos autorystė priklauso pačiam režisieriui). Žaidimas – tai galimybės įsivaizdavimas, – tad režisierius ir fantazuoja, kokie galėjo būti „lietuvių Ciceronu“, „patriotiniu viesulu“ ir kitaip skambiai tituluotas Kazys Pakštas, „tautos lakštingala“ Salomėja Nėris, mistikas Oskaras Milašius ir kiti garsūs Lietuvos tarpukario veikėjai, kaip būtų klostęsi jų gyvenimai, jei jie būtų susitikę.

O ko bijoti mirties? Jau ir vietą turiu išsirinkęs, kur gulėsiu. Radau tokias nedideles kaimo kapines su vartais į ežerą. Reikėtų karstą atplukdyti per vandenį – neatnešti, bet valtimi atplukdyti. Tai irgi scena iš spektaklio. Esame ežerų kraštas, o į kapus keliaujame sausuma. Bet prieš tai dar reikia iškelti gandrą. Jei ir nesulauksime Dariaus ir Girėno parskrendančių, vis tiek turi būti mažas gandrų aerodromas. Vilčių vieta. Gandrai atskris. Gal ne visi, bus pašauty, sušalusiy... Bet jie atskris.

Iš Andriaus Šiušos pokalbio su Rimu Tuminu, 1996 metai

„Madagaskaro“ priešistore galima laikyti 1996 metais Akademinio dramos teatro didžiojoje scenoje ir su šio teatro trupe pastatytą Sauliaus Šaltenio „Lituanica“. Jau tada režisierius kalbėjo apie „nuolatinį pavojų“, „žmonių gyvenimą pavojingoje zonoje, kurioje yra Lietuva,¹⁴¹ ir iš čia kylančią svajonę šalį perkelti kur nors kitur, sukurti „rezervinę“ Lietuvą. O kartu „Lituanica“ Tuminui yra kitokio gyvenimo laukimas, viltis, svajonė, išsipildanti per kūrybą: „Lituanicos skrydis pirmiausia buvo ne patriotinis, ne sportinis, o kūrybinis tautos aktas.“ Svajonė ir kūryba Tuminui yra tapačios sąvokos.

Tuminui buvo priimtina, kad Šaltenis savo pjesėje vaizduoja ne patį „Lituanicos“ skrydį, o požiūrį į jį: praėjus dešimčiai metų po tragiško Dariaus ir Girėno žygdarbio, vokiečių okupacijos metais, inteligentų mėgėjų trupė repetuoja šiam įvykiui paminėti skirtą spektaklį (beje, „Lituanica“ – vienintelė Tuminio pastatyta pjesė, kurioje tiesiogiai vaizduojamas „teatras teatre“, – dažniau teatro režisierius ieško gyvenimiškose situacijose). Tai mėgėjų spektaklis, išreiškiantis vaikišką žaidimo instinktą, kitokio gyvenimo svajonę ir protestą prieš agresijos ir prievartos pritvinkusią tikrovę. Pasak Šaltenio, taip buvo galima susieti „didžiulę svajonę su nykia dabartimi“. „Kai rašiau „Lituanica“, dar buvo sovietų laikai. Man labai svarbu pasipriešinimo esmė, motyvas. „Lituanicos“ herojai teigia, kad ir po kaustytu padu reikia rasti erdvės. Reikia išlikti, reikia priešintis, net pragare galima atsitverti antklodėmis komputį ir toliau tęsti vaidinimą. – Ir nors pjesės herojai žūsta taip ir nepastatę vaidinimo, ateina naujos kartos ir dramaturgas tiki: – ...tai amžinas vaidinimas – lietuvių tautos gyvybingumo šaltinis srovėna.“¹⁴²

Tokia romantinė teatro samprata artima režisieriui Tuminui. Kartu „Lituanica“ atskleidžia ambivalentišką teatro galią: teatras padeda žydaitei išvengti mirties, tačiau nelaimę užtraukia pernelyg į bebaimių herojų vaidmenis įsijautusiems jaunuoliams, viešai pridergusiems vermachto šalimą. Tuminui teatras visų pirma yra žaidimas, bet jo jėga – didžiulė. O „Lituanicos“ pabaigoje Tuminas metaforiškai sulieja sceninę ir gyvenimo tikrovę: lėktuvui pagaliau atsiplėšus nuo žemės ir skrendant staiga dingsta elektra. Kas čia? Techninis mėgėjų spektaklio nesklaidumas ar surežisuotas katastrofos pavaizdavimas? Ši tyčinė suvokimo komplikacija (žaidybinio teatro strategija) padeda režisieriui iš „teatro teatre“ meistriškai grįžti į savo paties teatrą, kuris tampa lietuvių tautos likimo refleksija. Pasigirdus kurtinančiam nukritusio lėktuvo garsui, scena paskęsta tyloje ir tamsoje. Tada uždegamos žvakės ir išryškėja vieno iš vaidintojų mėgėjų (nebevaidinančio?) minamas ratelis, – graudžiai ironiška Petro Rimšos „Vargo mokyklos“ parafrazė. Taip „Lituanicos“ žūtis, parodyta naivaus, grubiojo teatro priemonėmis (subliūškęs didžiulis parašiuotas ir buitinis propeleris), tampa poetišku ir švelniai ironišku tautos likimo apibendrinimu.

Nors 120 puslapių pjesės tekstą režisierius sutrumpino iki keturiasdešimties, gana padrika, sunkiasvorė ir daugiažodė, skirtingos svarbos įvykių ir veikėjų gausi nesceniška dramaturgija vis dėlto įveikė spektaklį. Jis priminė atskirų, kartais ištęstų ir perkrautų scenelių, suvaidintų nevienodo lygio Akademinio dramos teatro aktorių, kaleidoskopą. Bet labiausiai Tuminio „Lituanicai“ pristigo stilistinio vientisumo, kuris jo spektakliuose paradoksaliai randasi derinant skirtingus stilius, ir vaidybos azarto, artistų aistros, užsidegimo. Kritika išskyrė tik keletą aktorių iš gausios spektaklyje vaidinusių trupės: Andrių Žebrauską, Vaidotą Martinaitį, Saulių Mykolaitį, Šarūną Puidoką.

Nepaisant šių trūkumų, spektaklyje buvo galima užčiuopti kai ką esmiškai svarbaus, pajėgiančio pažadinti sėdinčiųjų salėje atmintį, paskatinti atsigręžti į tautiškąją savo tapatybę. 1996-aisiais, kai Sąjūdžio idėjos ir idealai jau buvo praeitis, o nauji siekiai aiškiau dar neapibrėžti, tai buvo ypač aktualu. Tuminas, regis, kaip niekas kitas sugeba įžvelgti, pausti ir teatro kalba išreikšti tai, kas glūdi tautinio lietuvių charakterio ir tautos prigimties šerdyje. Saulius Macaitis tai pavadino „amžinu romantizmo poreikiu“. „Madagaskare“ Tuminas ne tik išplėtojo Šią įžvalgą, bet ir papildė ją naujomis, įtaigiai atskleidžiančiomis lietuviškumo ir lietuvybės esmę. Be to, „Madagaskare“, kitaip nei „Lituanicoje“, režisieriui pavyko visiškai įgyvendinti savojo teatro viziją.

Kad ir kokia skirtinga būtų medžiaga – antikinė ar šiuolaikinė drama, – principas „sužaisti tragišką gyvenimą“, gyvenimą, kuris buvo ir kuris nugalėdžys į praeitį, scenos kūtinį paverčia išskirtinai tuminišku. Šis principas ir yra skiriamasis Tumino režisūros ženklas. „Čia ne Lermontovas (Gogolis, Sofoklis...), o Tuminas!“ – dažnai tenka išgirsti po režisieriaus spektaklių. Ar tai priekaištas, ar komplimentas, dažnai priklauso ir nuo dramatinės medžiagos, nes vienokia dramaturgija tokiam metodui paklūsta lengviau, kitokia (tarkim, antikinė tragedija) – sunkiau. Todėl Tuminas visada ieško sąjungininko dramaturgo, kuris padėtų „įžodinti“ jo teatro viziją. Nesvarbu, amžininko ar seniai mirusio. Iš tiesų Saulius Šaltenis „Lituanicą“ rašė ne Tuminui, ir tai justai žiūrint spektaklį. Prisiminkime Valdą Kukulą, „Čia nebus mirties“ scenarijaus bendraautorį, net savo pavardę iš afišų ir programėlių norėjusį išbraukti – tiek daug ten buvę Tumino. O štai apie Čechovą režisierius yra pasakęs: „Atrodo, lyg jis būtų rašęs kaip tik man...“

Mariaus Ivaškevičiaus nepavadinsi vien Tumino autoriumi. Kitų režisierių pastatytos jo pjesės (dramaturgas ir pats jas stato) scenoje įgauna visiškai kitą skambesį. Tačiau Ivaškevičius atidžiai įsiklausė į režisieriaus sumanymą, pastabas ir pagal jas koregavo pjesės tekstą, o personažus modeliavo turėdamas omeny Mažojo teatro aktorius. Vis dėlto Ivaškevičiaus pjesė ir Tumino spektaklis – skirtingi kūriniai. Po ilgų, keliais etapais trukusių repeticijų spektaklyje liko tik tai, kas geriausiai atitinka ir išreiškia Tumino teatro esmę. Nedaug kas žino, kad buvo sukurta ir trečioji „Madagaskaro“ dalis, įtraukusi „amerikietiškąją“ istorijos dalį, kur Darius ir Girėnas renka lėšas skrydžiui per Atlantą, NBA žaidžiantis aukštaūgis Frenkas (jo prototipas – garsusis Amerikos lietuvių krepšininkas Pranas Lubinas) Holivude vaidina King Kongą ir pamilsta aktorę Marlen. Tai buvo teatrinės žaismės, išmonės ir improvizacijos kupinos intermedijos, nors žavios, vis dėlto pernelyg ištęstos, todėl prislopinusios spektaklio įtampą. Tuo metu, kai teatras vis dar neturėjo pastovios scenos, jis leisdavo sau prabangą eksperimentuoti ir jausdavo malonumą tai darydamas...

...Kad visa „Madagaskaro“ istorija yra vaizduotės žaismas, galbūt – sapnas, išduoda pati pirmoji spektaklio scena. Aktoriaus Ramūno Cicėno vaidinamas Kazimieras Pokštas, vilkintis anų laikų lietpaltį ir nešinas senovišku lagaminu, atleidžiai ir švelniai šypsodamasis įžengia į savo vaikystės namus – paprastą kaimo trobą, – jai pavaizduoti dailininkei Vilmai Dabkienei pakako liaudiškai ornamentuotų dvejų durų apvadų. Durų staktoje suranda savo, dar vaiko, ūgio žymes: štai jis visai mažytis, paskui šiek tiek didėlesnis, paskui dar šiek tiek. Neištveręs Pokštas ir dabar priglunda prie staktos ir ranka matuoja savo ūgį. Mažoka... – pieštuku brūkšteli truputį aukščiau. Tada prisėda prie didelio apskrito stalo

(jis – visų spektaklio mizanscenų centras), užsimerkia ir... tuoj pat pavirsta ką tik Motinos (Eglė Gabrėnaitė) įščias palikusiu bejėgiu kūdikiu. Ketvirtį valandos truncančioje scenoje išmoksta žengti pirmuosius netvirtus žingsnius, krėsti pavardės vertas išdaigas ir... ryte ryti knygas. Ilgą laiką nekalbėjęs, staiga pratrūksta didaktiniais pliūpsniais: iš pradžių dėl tamsumo, netinkamo ūkio ir gyvenimo tvarkymo išbara tėvus (Tėvas – aktoriai Audris Chadaravičius ir Arvydas Dapšys), o paskui jau, žiūrėk, nejučia pasikeitusioje, antroje, scenoje iš bažnyčios sakyklos aistringai grūmoja į visokias nuodėmes linkusiems sodiečiams. Scenos tarsi nepastebimai keičia viena kitą, o žiūrovams, nelyginant Shakespeare'o laikų publikai, nereikia didelių pastangų įsivaizduoti, kokia čia veiksmo vieta. Jei žiūrovai kartu su Pokštu pirmoje spektaklio scenoje sutiko kuriam laikui virsti vaikais, t. y. priėmė jiems pasiūlytas žaidimo taisykles, jie nelaikys abejotinu scenos sąlygiškumo, net mėgausis jo apnuoginimu ar parodykimu.

Iš pirmo žvilgsnio aktoriams taikomas tiesumo, atvirumo reikalavimas („ką galvoji – tą ir daryk, ką mąstai – tą ir pranešk“) gali pasirodyti net priešingas žaidybinio teatro vyliaus, gudravimo, klaidinimo strategijoms. Tačiau akivaizdu, kad siekiama ne „gyvenimiško“, o žaidimo transformuoto atvirumo, beatodairiško įsitraukimo į žaidimą. „Aktoriams sakiau, kad antrą dalį jie turi vaidinti lyg pasaką. Lyg „Eglę – žalčių karalienę“; žaisti gyvenimą, puikiai žinant, kad jis baigiasi, kad jis nepavyko, bet žaisti iki galo. Skubėti gyventi, kaip rašė Salomėja. Ne siužetas, o tikrai pasakojimo principas pasaka. Tai pasaka apie mūsų svajones, apie mūsų nevykusį gyvenimą. Jokio kito žanro, susijusio su Lietuvos istorija, nepadarysi. Būtų nesuvokiama“,¹⁴³ – įpusėjęs antrosios „Madagaskaro“ dalies repeticijas svarstė Tuminas, lyg antrindamas Czesławui Miłoszui, labiausiai vertinusiame „su Vaizduote suaugusią atmintį“ ir teigusiam, kad „jeigu autorius iš anksto neapsisprendžia kursias pasaką, tai kūrinį persmelkia kažkokie alpėjimai, būdingi blyškiam šešėlių gyvamui“.

Šis Tumino nusakytas principas liudija, kad „Madagaskarą“ galima laikyti žaidybinio teatro išsipildymu. Ankstesniuose spektakliuose žaidimą buvo galima atskirti nuo gyvenimo, juos režisierius tarsi susluoksniuodavo, kitaip sakant, derindavo psichologinį ir žaidybinį teatrą, o šiuokart visas gyvenimas pavirsta žaidimu. Negana to: žaidimas siekia tapti tikresnis už gyvenimą, žaidimo tiesa – įtikinamesnė už gyvenimiškąją tiesą.

Daug vėliau, 2012-ųjų pavasarį, tarsi reziumuodamas patirtį, įgytą einant atviro teatro keliu, Tuminas kalbėjo: „Ankstesniuose spektakliuose aš visą laiką sekdavau paskui personažus, o tik paskui, spektaklio pabaigoje, juos paleisdavau, nebedrįsdavau eiti iš pasakos. Jų santykiai nusidriekdavo į amžinybę ir aš nežinodavau, kas jiems paskui atsitiko. O dabar supratau, kad personažų gyvenimą reikia sužaisti, parodyti jį puantilizmo principu – blyksniais, proveržiais, detalėmis, taškais, kvadratėliais. Tai yra žaidimas pačiu gyvenimu. Vaizduojant santykius man nebereikia perspektyvos, bet reikia būti labai tiksliai, kad perteiktum šią minutę, šią sekundę. Šios akimirkos skausmą, meilę, nuoširdumą, ilgesį... Bet meilė keičiasi, todėl vienas blyksnis gali būti priešingas prieš tai buvusiam, o trečias – dar kitoks. Iš tų blyksnių, lyg mozaikos gabalėlių, ir sudedamas sudėtingas, įvairialypis pasaulis.“

Sakytum, kalba postmodernizmo klasikas, tipiškas postdraminio teatro atstovas. Vis dėlto kad ir kokios akivaizdžios sąsajos su postdraminio teatro estetika, Tumino teatras

neišsizrada romantiškosios savo prigimties. Svarbiausias jame – prišaukto iš nebūties personažo gyvenimas, jokių būdu ne paties aktoriaus atlikėjo buvimas.

Palyginti su pirma spektaklio dalimi, kuri baigiasi pigmėjišku Pokšto ir Oskaro (Mantas Vaitiekūnas) šokių aplink stalo viduryje smilkstantį lauželį – savotiška, nors ir ironiška, žaidimo apoteoze, vaizduotės ir utopijos pergale, – antroje užkoduotas posūkis dramatinio ir sykiu psichologinio teatro link. Iš pradžių Tuminas net įsivaizdavo, kaip antroje dalyje vaidins vyresni trupės aktoriai – juk praėję nemažai laiko nuo pirmos dalies įvykių, be to, čia atsiskleidžia dramatiški, net tragiški personažų likimai. Tačiau vėliau jis įsitikino, kad ir antrą dalį turi vaidinti tie patys jaunieji. (Laiko slinktį Tuminas materializavo pasigėrėtinais paprastai: skambant nepaprastai jaudinamai Virgilio Noreikos atliekamai dainai, trys jaunystės draugės – Gintarė Latvėnaitė Salė, Valdos Bičkutė Milė ir Vaidos Būtytė Helė – kone rituališkai persivelka drabužius, ir savo pačių jaunystę ką tik svaigusios merginos per kelias akimirkas tampa brandžiomis, kiekviena savą gėlą slepiančiomis moterimis.) Taip savaime radosi distancija ir prielaida neišklysti iš žaidybinio teatro teritorijos. Ir kartu toks sprendimas patvirtino, kad žaidimas ir žaidybiškumas anaipol nesietinas tik su komiška sfera. Šio spektaklio žaidimo ambivalentiškumą taikliai perteikia lenkų profesoriaus Jaroslavo Komorowskio prisipažinimas: „Seniai nebuvo tiek verkęs iš juoko tragedijoje.“¹⁴⁴

Kaip Tuminas sukuria tragediją? Mažytis medinis lėktuvėlis perplėšia Čiurlionio „Miško“ reprodukciją – štai ir „Lituanicos“ katastrofa. Savo genialiųjų „pramatymų“ fiasko ir neišsipildžiusios meilės kartėlį patyrusio Pokšto simbolinis žygis namo gretinamas su žaislinio laivelio – o juk tai tas pats jo lopšys – pasirodymu. Taip per savotišką tragedinį apsivalymą Pokštas grįžta į vaikystę ir į save patį.

„Madagaskaras“ prisodrintas vaikystės ženklų, įvaizdžių ir įspūdžių. Jie ne tik sukuria nostalgiką atmosferą, ne tik praplečia atminties erdvę, bet ir prisideda prie žaidybinio teatro poetikos. Tuminui būdinga režisūrinius vaizdinius kurti vaikiško, naivaus žaidimo principu, bet tie vaikiški vaizdiniai dažnai primena kiniškas viena į kitą dedamas dėžutes, – sceninis ženklas keičia savo rangą ir iš paprasto indekso (remiantis Umberto Eco tipologija) gali tapti ikona arba simboliu. Štai kad ir paveikslų rėmai, kuriais Salė valiūkiškai jamžina tarsi „iš Mikelio Angelo drobių nužengusios“ Milės grožį. Kitoje scenoje jie virstraukinio langu, pro kurį nusivylusios Paryžiumi draugės ilgesingai šūkčios:

„Į Maskvą, sesulė, į Maskvą!“ Bet kartu šiais paveikslų rėmais pats režisierius tarsi jamžina sugrąžintos praeities blyksnius. Tai dar viena pagarbos praeičiai forma – kaip postamentas „Maskarade“ arba „Mistre“, kaip pakyla „Trijose seseryse“. Arba minėtasis lopšys laivas, kuris gali būti tik lopšys arba tik žaislinis laivelis, bet gali būti ir daugialypė metafora ar simbolis, apibendrinantis visą spektaklio temą. Taip Tuminas pritaiko savąjį ekscentrizmo metodą: nuo detalės – prie apibendrinimo, nuo buitės – į amžinybę.

Bemaž kiekvienoje scenoje režisierius siekė perspektyvos, lyg lango į universalių pojūčių pasaulį. Išradingai panaudodamas įvairias kasdienybės įžvalgas ir buitines detales, Tuminas bandė išgauti tai, ką jis pats vadina „epochos balsu“. Repetudamas „Madagaskarą“, režisierius išrutuliojo savitą garso filosofiją: visa praeina, išnyksta, užsimiršta, tik garsas yra amžinas. Spektaklyje svarbūs ir „materialūs“, kompozitoriui Faustui Latėnui talkinant, atrasti garsai: jūros ošimas, besiveržiantis į bažnyčią Pokštui sakant pamokslą,

rėksmingas kaimiečių giedojimas, tylus varpelių skimbčiojimas, gaili Česlovo Sasnausko „Karvelėli mėlynasai“ melodija, išblaškanti kalbos bei situacijų komizmą, – ir tylos pauzės, kuriose esamasis laikas susitinka su būtoju ir būsimoju nuojauta.

„Madagaskare“ galima atpažinti ir nemažai kitų žaidybinio teatro ženklų. Pirmiausia akivaizdu, kad ir pati Mariaus Ivaškevičiaus pjesė turi teksto žaidimo bruožų. Tai ir lingvistiniai žaidimai („Nebūkit jūroskeptikai, auginkite savyje jūroopmistus.“ – „Ar teiktumėtės ananas? – Šitą sunkiau praryju, bet reikia lavinti kūną, išbandymams ruošti lietuvių. Neškite šen ananas. Kaip sakoma, ana nas, o mes jau, taip sakant, jejo...“), ir hipertekstualumas, pasireiškiantis savitu santykiu, pirma, su tarpukario Lietuvoje vartota kalba, antra, su istorinių asmenybių biografija bei kūryba ir, trečia, su komedijos žanru. Šie hipertekstualumo bruožai spektaklyje įgavo ryškų sceninį pavidalą.

Kalba, tarpukario lietuvių kalbėsena, „Madagaskaro“ spektaklyje itin svarbi. Dramaturgas Ivaškevičius, perminkydamas tarpukario kalbą ir vartodamas originalius Pakšto aforizmus, palyginimus ir jų parafrazes, sukūrė, kaip pats sako, „savąjį tarpukario kalbos matymą“¹⁴⁵. Rasa Vasinauskaitė rašė: „Veikėjai čia, regis, iš pačios kalbos formuoja ir save, ir savo utopijas. Ne ironija, o šnekos vingrumas, beveik epistolinis jos rafinuotumas ir pakilumas (...) ir yra tas specifinis komiškasis pjesės pamušalas, kuriam pritaikysi ne bet kokį režisūrinį audinį.“¹⁴⁶ Tumino režisūros audinys puikiai atitinka pjesės kalbos savitumą, tačiau dar didesnį įspūdį daro aktorių raiška: jie vaidina taip, lyg ši rafinuoto vingrumo kalba būtų šiuolaikinė, kasdien vartojama. Tai rodo glaudžią aktorių ir personažų sąsają, tačiau ji grįsta ne psichologiniu įsigyvenimu, o žaidimui būdingu įsitraukimu. Nors pačioje pjesės kalboje slypi komiškumo efektas, aktorių meistriškumas žiūrovus priverčia ne tik juoktis, bet ir verkti. „Aš dūstu, man trūkumas oro, tėvynės talpumo skaičiuotojau, aš netelpu tautoje. Ant meilės man skirta plevent. Užplaukus ant neapykantos manąjį kūną ištinka įkvėpiminė krizė“, – agonijos apimta klejoja Salė. „Namo, namo, namo, jūrine mano valstybe! Švartavimo laikas baigėsi, metas jau mums iškrutėti“, – žaislinį laivelį apsikabinęs ragina tautą Pokštas. Gintarė Latvėnaitė ir Ramūnas Cicėnas „Madagaskaro“ finalą suvaidina kaip tragediją. Tai ir yra tragedija, o kartu patvirtinimas, kad žaidybinis teatras apie gyvenimą ir mus pačius gali pasakyti ne mažiau nei psichologinis arba koks kitas.

Naujausia literatūra

Kornelijus Platelis

KILIMĖLIS ANT SIENOS

Ten tyras upelis, guviai iš kalnų atskubėjęs į slėnį,
Čiurlena per akmenis ir padalina pusiau
Mieguistą gamtovaizdį, briedžių šeimyną
atskirdamas
Nuo balto namelio po svyrančiom eglių šakom.

Sultinga žolė ir tylūs kalnai juosia saugiai
Miškakirčio baltą sodybą, tačiau nesimato
žmogaus,
Kurs ką tik pakirdęs veikiausiai žvelgia pro
langą
Į murmantį tyliai upokšnį ir geriančius briedžius
iš jo.

Kaip aš kad nubudęs regiu kilimėlį ant sienos,
Todėl vieną kitą akimirką dar nesugrįžti galiu
Iš sapno jaukios vienumos, iš tylos, kurią saugo
net siūlai.
Išblukę nuo laiko ir žvilgsnių mieguistų manų.

Bet darbas nelaukia – girgždėdamas pakelia
saulę,
Išeis tuoj į lauką žmogus, ir briedžiai pradings
kalnuose,
Į žvangančią dieną panirs sąnariai mano rambūs,
Ir senas naivus kilimėls lig ryto ilgėsis manęs.

ALBA BĖGANČIAM LAIKUI

Tamsoj dar švietė mylimosios veidas,
 Kalva miškinga krūpčiojo, nes ja
 Putotas žirgas į tarpekį leidos,
 Kur senkanti trukmė it rūkas sklaidės
 Ties rytmečio siaubinga praraja.
 Teks nusilenkti aušrai.

Jau trapų kūną iš tamsos išplėšia,
 Nuplautą mano bučinių liepsnos,
 Auroros pirštai, o ar aš galėsiu
 Išnešęs jį per blaivią ryto vėšą
 Apsaugoti nuo šėlstančios dienos?
 Teks nusilenkti aušrai.

Triukšmauja paukščiai, greit sukils jau dvaras,
 Reikėtų nešdintis, bet kas tave priglaus,
 Beginklę, nuogą, kur įkaitęs garas
 Ties rytmečio riba, kur godžiai verias
 Diena virš tavo kūno apvalaus?
 Teks nusilenkti aušrai.

Einu, einu, tiktai dar apkabinki,
 Leisk įsiamžint naktį akies
 Kalvotiems klubams, virš kurių palinkę
 Su mėnesiu budėjome laimingi...
 Kol prapultis virš mūsų patekės.
 Teks nusilenkti aušrai.

Dabar, žirgai, kurie per naktį laukėt
 Po mylimosios langu, jūs tiktai
 Išnešti galit švintančia palauke
 Mane, slaptos, ydingos meilės auką,
 Kol nepražydo ugnimi rytai.
 Nenusilenkus aušrai!

Ei, kai į mane savo žiedu šausi,
Ant strėlės žaibu stryktelėsiu raitas
Ir baisios jėgos nešamas pramušiu
Vaizdinio sienas!

Ir atgal kaitria ugnimi sugrįšiu,
Viską pakeliui šluodamas, ir tavo
Švelnų kaip naktis iškvėpintą kūną
Plėnim paleisiu!

Bet akies raumuo sujudėt nespėja,
Ak, šimtai gėlių į krūtinę sminga,
Ir krentu žemyn pro beprasmių žodžių
Žvangančius kiautus.

I. ŽIEMOS PALINODIJA

Purus, raminantis sniegas uždengia žemę
Per pačią ilgiausią naktį, užkloja atmintį,
Užpusto visą žinojimą.
Kol dar tebėra „šiandien“. Varnos paupio
medžiuose
Brėkštant atgauna pavidalus ir krankimu
pasveikina
Saulės dievaičio akį,
Džiaugsmingai besigrėžiančią į ką tik gimusį
sausį,
Į mano namus, Elena!
Štai žiurkės slepiasi tamsiuose kampuose, vorai
Sulanksto tinklus, šikšnosparniai pakimba rūsyje
Ant lubų, rimsta mintys...

Bet kaip įžengti į šią atgimstančią dieną
Tamsia širdimi, pridvokusia neapykantos,
Akla galva, nešvaria burna - liežuvis
Dar junta salsvą aistringų prisipažinimų skonį -
Kaip įžengti į skaisčią žiemos viešpatiją
Pro tavo kūną, dienos šviesoje prakeiktą,
Sunkių apyaušrio sapnų iššliaužiotą,
Pro tavo dievišką kūną?

Tegu dangaus paukščiai išlesa šias akis,
 regėjusias pikto veidus,
 Tegu dirvožemio kirmiai suvarpo rankas,
 padariusias blogą darbą,
 Tegu marių žuvys nugnaibo lūpas,
 ištarusias piktą žodį,

Tegu miško žvėrys išplėšia širdį,
 auginusią neapykantą,
 Tegu tamsos delnai sugniaužia sielą,
 sukūrusią piktą mintį.

It sapnas dingsta paniurę dienų veidai,
 Savęs nepažįstantys veidrodinio
 Tavo liemens raukšlelėse.
 Išsisklaido it rūkas
 Sudrėkę naktų delnai,
 Maigantys savo slogučių debesis.
 Iš kaktos pasilieja šviesa ir ištirpdo visus
 regėjimus.

Elena,
 Tavo sielos veidas toks pat gražus,
 Kaip tavo kūno veidas.
 O blogis tik vieną užuovėją – mūsų širdis –
 Teturi šiame pasaulyje.
 Ir tavo spindesio tyro negali suteršti žvilgsnis,
 Čia pat ant akies plėvelės save nutapantis.

Jos sunkūs auksiniai plaukai nuslysta
 Nuo guolio ir išsidraiko po kambarį,
 Virsdami šviesos gijom.
 Tai šventasis purvas aplimpa vyzdžius,
 Tai Meilės Deivė, lengvai plaukdama pro šalį,
 Brūkšteli rūbo kraštu per antakius,
 Ir šviesi esatis atsiveria!

Kokį vardą širdis jai duos, kaip jį lūpos
 Ištars, kokią galią gaus dirbančios rankos
 Regėjimo dienoje, Elena,
 Dzeuso vaike?!

SUSITIKIMAS PRIEBLANDOJE

Rūmų bibliotekoje žvelgiant pro langą
 Į žiemos prieblandą,
 Staiga atsiveria lentynos ir įeina berniukas
 Su kraitele obuolių bei rožių.
 Ir tamsa sutirštėja, mintys keistai susivelia.
 Šiandien – jis prakalba –
 Man atsitiko be galo keistas dalykas:
 Ėjau sodo taku ir staiga atsidūriau
 Niūriam kambarį su lentynom,
 Pilnom stačiakampių plokščių,
 Ten stovėjo nuliūdęs vyras ir žvelgė pro langą
 Į žiemos prieblandą.

JOTVINGIO MALDA, ŠUOLIUOJANT Į PRIEŠĄ

Viešpatie,
 Štai aš dar gyvas, bet jau išjogęs
 Iš tavo gražaus pasaulio, sunkiam kelyje į
 dausas
 Šuoliuoju dieviškos ieties priekyje,
 Kartodamas šiurpią mirties ir pergalės giesmę.
 Mane palaimino tėvas
 Ir apraudojo motina,
 Seserys žirgą lig vartų vedė, broliai
 Jojo kartu lig miško.
 Tavo valion dabar atiduodu savo alsavimą
 Ir meldžiu išlaikyti jį kuo ilgiau krūtinėj,
 Idant lig soties kūnų suspėtų perverti ietis
 Ir kalavijo plienas neliktų alkanas.
 Priešai it marios banguoja, suplūde į mūsų
 šermenis,
 Mes žinom: nė vienas jau neišvysim, kaip Saulės
 Raustantis veidas palies ažuolų viršūnes,
 Tūkstantis vyrų
 Tartum įkaitintas iešmas perversim priešo
 kariauną,
 Įtempę visus raumenis,
 Ir nujosim į kalną, tiesiai dausų šalin,
 Lydimi kryžiuočių vėlių, į šviesą,
 Į vaikią šviesą, kur protėviai mūsų laukia,
 Kur tu, galingas Perkūne,
 Žvelgsi linksmai į minias belaisvių
 Ir kvatosi skardžiu balsu iš klastingo jų dievo...

Nors nežinau, kokią vietą rengi man
 Už savo ilgųjų skobnių, ar vertas
 Būsiu puotauti su tavo narsiaisiais vyrais,
 Bet žinau – tu myli savo karius, džiaugsmingai
 Galvas dedančius tau po kojom,
 Jį giedru veidu priimsi mūsų svaigaus bei karšto
 Kraujo auką, mūs baltaveides vėles,
 Kurias tau ši žemė aukoja, gimdydama
 Žmones ir gyvius į mūsų gyvybėm
 Ir žygiais pašventintą vietą...
 Viešpatie,
 Mes baigėme savo darbus gyvųjų slėny,
 Nutraukėme meilės raiščius, nukirtame gailėsčio
 pančius,
 Paversk mus nūnai žaibu savo, keršto dvasia,
 Švento įniršio viesulu,
 Ir juodu mirties gūsiu tebūna kiekvienas mūsų
 atodūsis!

STIEBĄ AUKŠČIAU, DAILIDĖS!

Sueižėjęs luoto kevalas,
 Kuriuo kažkada herojus
 Kėlės į kitą krantą.

Į sustojusio laiko žemę,
 Į sustingusio žaibo
 Ženklišką amžinybę.

Lentos trūnija smėlyje,
 Miršta kalba ir siela
 Neryžtingųjų slėnyje.

Laukia žodyno medis
 Tavo gyvybės syvų,
 Laukia burės kvėpavimo.

Stiebą aukščiau, dailidės!
 Grįžta iš ten karaliais
 Su deimantiniais vaisiais!

Vladas Braziūnas

BALTŲ KALBOS

baltų linksniai baltalinksniai
ant kalbos asfalto linksta
po asfaltu šaknys tvinksi
žalumos kalba pritvinksta

sprogsta priebalsiai ir švokščia
prieblandoj ir mėnesienoj
kad galėčia, juos išvogčia
išsprogdinčia latvių sieną

sėlių sieliais taranuočia
tvirtagalis galininkas
kirsčia lielupę lig žiočių
bet didžiosios linkin sminga

ir laužtinės, ir trumpinės
byra priedainės, pušynės
per kalbos asfaltą, žvyrą
juodos baltų valtys irias

1998.III.31–VI.10

EILĖRAŠČIO VERTIMAS

žodžiai būtų tie patys, jų prasmių – svaigi dviprasmybė
nekartosiu tų pavyzdžių, kaip laikas pavirsta į orą, o kvapas į dvoką
skečias undinės plati uodega į dvejoją
indų ir baltų Europą, tarmybėmis prokalbė žiba

žvynų atšvaitai nuo raudono, nuo juodo lig ledo
undinės dainuoja kaip žuvys, neaišku, ar nekaltybę
kalbų asimetrija žiojas, klajoja pasaulio centras

dainuoja po žydinčiom vyšniom pavasari, saujoj nė cento
kišenėj nė cento, tik žodžiai, tik apverstos natos
dainuoja liūdnei tarsi angelas, mano sparnų įsikibęs

Lipica, 2005.IX.8

* * *

miškų šnekamoji kalba, parkų rašytinė
ir dainuotinė mano tarmės gūdžioji
virš kokios pragarmės akis užrišus vedžioji
kokį nuodėmės akmenį ant kenotafo užritini

neabejotinų nuopelnų, vardo ir žygių
rašmenys tyli, senolė ant slenksčio niūniuoja
kaip leido į karą, kaip kirto, kaip krito, kaip koja
prie tymo balnelio, kaip žirgą sulijo susnigo

šaknijosi žirgas į vakaro šalį, į gruodą
kaktų lelija, groja vėjas retėjančiais grobais
ulonų pulkelis, tarytum soneto eilutė blyškus

jau traukia tiesiuoju keliu į parada
į parko aikštelę, jau pėsčias, jau grobį praradęs
kur lygūs laukai besapnuoja tamsiuosius miškus

2004.X.11

SENIEJI ŠALTINIAI

Iš dugno šaltinio sąnašų saują
semiu paskutinis ir pranašauju:
Chaosas jau nėsčias pasauliu, dievais,
bet greit juos Homeras į epą išleis,

ištvirtins juos baime, sukiršins karais,
sutvirtins juos meilės kerais įžūliais, –
saldžiai jie vergauja, niauriai kankinas,
jie piktnaudžiauja pasivertimais –

gulbiną, jautį, lietų jaučiu,
visa paliečia dangiškas kėslas,
visa išlieka, virsta žodžiu,

sėkla, kurią prie šaltinio pasės kas
žemę įdirbęs, – ranka nenudžius
to, kuris žodžio apsėstas.

Vilnius–Radviliškis, 1985.VII.19–28

ŠVENTASIS PAVASARIS

Šlamės alėjos pakelių
sulytos vėliavos
o pievos prikupės žalių
žolių plazdėjimo
šalta ugnis pasivaidens
užpylė juodžemiu
nežino nieks ką išdudens
varnai pajodžargos
o trečias leisis ant širdies
ir baltą ranką
atneš ir ta ranka žydės
per visą dangų

...Vilnius–Radviliškis, 1982.XI.20

T ARMĖ

neišsiginsi prapulties
kada sustingo rūkas tirštas
tačiau žinojai, palytės
regėjimo šviesingas pirštas

kame prie žiburio blausaus
vėl sėdi giminė žemėta
kaip tėvo švarkas bus tarmė ta

kuria lig šiol savęs klausaus

* * *

dvi nebylės sesės
saulėlydžio metmenis skalbė
ir darės tamsesnė
Ir darės tyla kitakalbė

ir niekuo bežadis
daugiau apsimest nesuspėjau
ir sesės menadės
galabijo šeštą Orfėją

Donatas Petrošius

BANDYMŲ STOTIS

prapuolė selekcininkai slapia daiginę vienos
keistos epochos želmenis tarp naujų
rūšių šakniagumbių kurių akys kolbose spoksodavo
į amžinąją halogeninę šviesą palubėje krentančią
per langus be užuolaidų kartais patikrinu ar

tebestovi rūščių formų pastatas nuo kurio andai
Euklidas nukopijavo mums visą mokyklinę geometriją
esamojo laiko plokštumas būtojo tikrinio tūrius
punktyrines ateitis kuriose nėra šitų dėdžių
jie savo uždavinius pasaulyje išsprendė
greičiau nei statistiškai šiame krašte užsigyvenama
jie ilgai iki išnaktų tebesėdi aplink stalą atmintyje

tavo dyla tikrumas nebesupranti ar dalyvavai
ar buvai tik atsainus stebėtojas
skraidančių ir plūduriuojančių ir dūžtančių
visatos modelių bandymų stoties poligonuose
ar vandens bokšto viršūnėje viso to nebepakartos
jokia profesionali pirotechnika neprilygs sieros ir
bronzos ir naivumo sprogo bangoms kaučiuko
dūmams iš sulaužytų liniuočių ir teniso kamuoliukų

kosėji prisiminęs dūmus kurių seniai nebėra kalbi
skaitvardžiais nors visi racionalieji skaičiai sulindo
į minusą sulipo į trupmenas viršuje įrašyta
praeitis iš nieko
ji nesidalina

2006.XI

Mano mylimiausias priešas
pirmiausia jis suplėšė į smulkius
skutelius ir sudegino mūsų žodynus
visiems teko persimesti į jo slengą

kas rytą keikdavosi blogu žodžiu
minėdavo visus gyvus padarus o ypač
dėstytojus visur skleidė tamsią aurą

sunaikino bet kokį tikėjimą pedagogikos
moksmais bet pažadino viltį kad galbūt
tikrai ten aukštai kažkas mus dar ir myli

naujųjų metų proga išpurškė mano
skutimosi putas ant sienos
beprasmiškai sugadino šimtus spynų ir
komendantės nervus kuri vėliau
mėgino atsigriebti gadindama mūsų

elgdavosi kaip paskutinis niekšas nuolat
krėsdavo blogdarbius tačiau
per visas jo džinsūros siūles spindėjo
visokios nesumeluotos dorybės už kurias
jį savo nuostabai gerbiame ir mylėjome

begales kartų buvau prakeikęs tą dieną
kai likimas mus atkraustė į tą patį
bendrabučio numerį kuriame kankinomės
nuo kosmonautų sindromo
klausydavosi neegzistuojančių grupių
muzikos tai ko gero buvo klaikiausia

ir vis dėlto jis yra mano geriausias
draugas mano ištikimiausias priešas
didis žmogus dar didesnis niekšas
šalia kurio liksiu visiems laikams
prastas dviveidžio Jano plagiatorius

2007–2009

PASIKLYDĘ VERTIME

Nesu aklas todėl
nevaldau savo rankų
mano pirštai siekia užpildyti
balčiausius paviršius
dvikalbių ženklų deriniais kad
jokie skyrybos ženklai
netektų prasmės ir nesiskaitytų

negaliu liautis rašyti tave
nors mane verčia iš kojų
į anglų iš inercijos į lenkų
su klaidomis iš dangaus verčia
mano sniegą į rusų vaikštai

iškart abiem atitirpusiais Arbatais
svetimų jausmų imperijos sostinėje
pasiėmęs dvigubą veidrodėlį
kad nereikėtų gręžiotis į tave
ar seki mane dabar
kai prisiverčiu
persikelti į gimtąsias platumas
išmokstu suprasti lygiai
pusę Jelgavos latvių kalbos
pusę latvių mano kalbą Jelgavoje
nesupranta ir tai verčia mane
be nuovokos klydinėti tavo akiratyje
meile mano poezija vėl tu verti
mane ieškoti
būdų amžinybei pratęsti

2005.V

PROFESIJA: REPORTERIS

niekam nerūpi tavo tiesa tiesiog
stenografuok įvykio vietoje paženkliui
tai ką prenumeratoriai bei spaudos
magnatai tikisi perskaityti

prieš keliaudamas į šią tikrovės dykumą
nepamiršk vandens gyvybei palaikyti
bet nepasiimk jo per daug
tavo pranešimai turi atsiduoti troškuliui
ir mirties baimė nes tik tai atsiperka
iš visų dienos temų

nuolankumas prisitaikymas ir
baimė stumia uoliuosius karjeros
laiptais o tu net to nesugebi taip
ir liksi gyvas neloyalumo įsikūnijimas
pusiau atvirai kenkiantis tave pasamdžiusiai
beveidybės tiražavimo korporacijai

pasilieki čia nes nieko nėra anapus melo
o tavo žodžiai yra ginklai kuriuos privalai
kontrabanda įterpti į pranešimus ir jais remti
vienišuosius kovotojus už principus vertybes
monumentaliają praeitį kuriai šviečia
miglotą ateitį kuri vienintelė
tėra realus atsitikmuo

2007–2008

RIEDESYS

1

Tuoj ir vasara baigsis tuoj baigsis tuoj vasara va –
 Kaip patekti į laiptinę tavo kas pakeitė amžiną kodą
 Nekantrauju skubėti nenoriu aš noriu žinoti kada
 Tu vėl būsi laisva tu laisva ir papūgos palangėj
 krapštys savo kuodus

Štai kaip vasara lekia štai vasara lenkiam ir va –
 Pasileisim žemyn per Žvėryną patikrinti
 Žemės kaip sukasi
 Ir kuprinėse vešimės savo sapnus nes kasnakt
 ima veikti trauka
 Šaus spalvoti į dangų tampriai suskliausti parašiuose

Mūsų vasara griaudžia šią vasarą griaudžia vėl va –
 Mašinytės spalvotos įstrigs ir neras kaip išsprukti iš žiedo
 Šitas miestas yra begalinė vingiuota trasa
 Tapom mes jo dalim ir judėjom prieš eismą ir klaidindami
 mėtėme pėdas

2

Vėl kaip pernai jis baigsis vėl laikas šis baigsis jau tuoj
 Vėl nespėsiu išversti aš draugo eilių kurios brangios ir veža
 Maloni rutina sukam ratais ratukais praslystam tamsoj
 Atspindžiuos ant vandens atsikračiusio tiltų bagažo

Mes išsprūsime skubėsime pasprukt iš vidinės spūsties
 Ir grifonai nuo stogo mus žvilgsniais lydės
 virtinos praeivius it skydai saugos
 Tu pavargusi man aš uždusęs tik tau gal tai rimta ištis
 Daug tampriau nei achilo styga daug rimčiau
 nei ruduo nei sezoninės traumos

3

Be laikrodžių spėliosime aikščių amžius mus užklups
 vėlyvas varpo dūžis
 Vėl skubėt namo visur namai apsidairyk aplinkui
 minkštos šiltos spalvos
 Šios vasaros rėmėjai Katedros kolonos Vingio parko pušys
 O nuostoliai birželio debesys Šeškinės kalvos

Per slėnio vėšą lėksim vėjas vysis kandžios mūsų
 pokalbių galūnes

Ir laikas bėgs ir laikas nejučia nudrengs prospekto dangą
 Duok ranką aš tave užtrauksiu į visas Taurakalnio viršūnes
 Ir man nebus sunku ir niekad nebebus taip lengva

4

Labas vakaras širdys jūs beldžiat kažką savo morzės kalba
 Kam išbandymai žiemos atstumai mes esam
 subrendę iškęsti
 Štai vėl vasara dega riedėjom išmaišėm šešėlius garuoja kava
 Padavėjas paklaus jums dar ko ačiū nieko bet tęskit

Užplikykit paskrudinkit deginkit rankraščius šiuos
 Tegu dangus sau debesėjas mėlsta juosta
 Ir pabaigos nelaukit jos nebus nes po tokios pradžios
 Mus jungia skiriamoji juosta

2006.VII–2008.XI

*

Geriausias šeimininkas kartu yra geriausias svečias
 Štai mano sekta o čia aš prisėsk šalia tu būsi trečias

Neveikia laikrodžiai Naktis penki šimtai karatų
 Ir veidrodžių sidabras pats savęs nemato

Aš perspėju tave elektros iškrovos iškreipia sapno aparatą
 Blogiau kai apvagia negu kai sieloj daro kratą

Nes tai kas viduje visad vienoda nesvarbu
 Tolygiai tolsta nuo tavęs tik tai ir pastovu

Štai vynas štai vanduo o čia kreida ir špagos
 Lentynos knygų rankraščiai ir mano žodžių spragos

Kai šeimininkas paslaugus ir kai pats laikas jį pagirti
 Sakyk kad tu visai ir niekad arba kad nenori mirti

Neaišku dar ar žemė apvali ar kapas mūsų bendras
 Tik nesakyk mirtis nes tai juodasis gandras

Likimo demonai kurti nepaiso ženklų jokio
 Nepuola vilkas atgailauk ir apsidrausk nuo lokio

Štai mano išmintis jos simbolis kvadratas
Ko neturiu nebuvo ir nebus Štai sielos juodas ratas

Kuo mes pradėjom? Kad prisėsčiau būčiau trečias
Ak taip nekviestas tyli mano kambary už stalo
Akmeninis Svečias

2003 IX

III. PSALMĖ MANO PIRMOJI

Tebus atleista visiems: vieną kartą
Nusprendžiau, kad jau viskas man
Baigta. Pasitiesiau ant grindų čiužinį,
Atsiguliau ant nugaros ir taip
Gulėjau žiūrėdamas į lubas tris metus.

Dievas tada į mane dėmesį atkreipė.
Ištarė Jis man negulėti
Ir pažymėjo Vilniaus šaligatviuose
Balta linija keliolika trasų, ir uždavė
Eiti ir šlovinti.

Ir dariau tiksliai ką lieptas, ir baiminaus
Nuklydęs nebegrįžti, nes pasaulis per tuos tris
Metus nebeatpažįstamas. Dievas vėl pastebėjo
Nerimą mano. Tuomet Jis šalia Ėjimo
Linijų pažymėjo Sugrįžimo linijas.
Dabar drąsiai einu šlovinti į pasaulio kraštą,
Nes už poros metrų tamsoje švyti
Balta Sugrįžimo linija.

Tačiau kasdien pervargstu – ilgos mano trasos.
Baltų dažų kartą pasiėmiau ir trasose kas 100 m
Nupiešiau dviračius. Daug baltų dviračių Dievui,
Iš aukštybių stebinčiam mano kelius. Kad Jis matytų,
Kaip aš pavargstu
Pėsčias kasdien

2003

Iš knygos: Donatas Petrošius, *iš tvermės D*, 2004

Marius Burokas

SKALBYKLA

Tiek šviesiaplaukių mergaičių
lankstančių apatinius drabužėlius
skalbimo mašinų gaudesys
neonas
TV žinios

Vogčiomis žiūriu į jas
atliekančias apeigas
pintinės pilnos apatinių
kvepiančių skalbimu
kvepiančių kūnu

Tokios rimtos
tokios gražios
ir užsimiršusios mergaitės
manęs nepažįstančios mergaitės
pasilenkusios ties kupinomis pintinėmis

Svetima kalba
svetimi kūnai
svetimas aš
paskubomis grūdantis
savo drapanas
į skalbyklės gerklę

Suspausta krūtine
vienišas
visiškai nuogas
lietuvių poetas

TIE, IŠ VIRŠUTINIO KULTŪRINIO SLUOKSNIO

1.
Užuot pasisveikinę jie visada ima šaudyti.
Dažniausiai būna pavasario rytas, vaikai
jau mokykloje, žmona dar miega, o tu
valgai sausus pusryčius prie atviro lango
saulėtoje virtuvėje, net neįtardamas,
kad tavo kišenėje guli slapti popieriai.
Jie ima šaudyti.

Valstybė nerangiai atgręžia
 plieninę savo nugarą, užmerkia akis.
 Lieki vienas.
 Viskas žuvę, sakai, ir bėgi.
 Reikia mokytis vaikščioti lynu, sakai,
 ir treniruojiesi.
 Neteisiuosius pamokęs, ramiai atsidūsti,
 išsitiesi kiek ilgas.
 O tada ateina fariziejai geltonais
 gumuotais lietpalčiais ir tave,
 mano Jėzau, nužudo.

2.

Tipai atsiknojusiais švarkais, moterys,
 plikai skutančios galvą – spalvingas,
 skardinis smurto pasaulis.
 Vešli kūninga dažyta mirtie, ir tu,
 susiglamžęs sekly prarūkytais dantim...
 Aš – mažos parduotuvėlės didvyris.
 Aš – privataus verslo savininkas.
 Aš – bernas garbanotais plaukais.
 Mano obuoliai pigiausi.
 Manasis pistoletas rūksta.
 Aš šelpiu nuolatos senutę Friedmann,
 todėl, niekšai, jums nenusileisiu:
 lėtai lėtai krinta gilzės
 lėtai lėtai ant drabužių
 pražysta rūgščios gėlės...
 Oh, doctor Raymond Moody, –
 aš matau šviesą. Viešpaties
 traukinys artėja, jaukiai cvangsi
 šaukšteliai į teisiųjų lėkštutes.
 Ir doro veido nuo tamsaus neatskirsi.

3.

Dviese, trise, kartais keturiese
 mušame žmones. Pražiodytas kūnas
 ant baltų plytelių. Susitraukusios angų
 gėlės. Akiniai,
 pražydę parko žolėje, mėnesienoje...

Ak, tas triukšmas ir įniršis!
 Tas šliurpsintis garsas, žnektelėjimas,
 kauksmai, gracingas kaulų trupėjimas!
 Šokis tamsoje – ištisa smūgių choreografija,

smurto baletas
lygus dviems akademinėms valandoms...

Mūsų kūnai gaudžia – karšti ir stangrūs.
Siela gieda. Darbas užbaigtas, kriauklėje
perlo nebuvo.

mirties raitelio nematėme
niekas, tik purpuriniuose jau
vynuogynuose, išgaubtoje amalgamos
šypsenoje, tarp korpės ir obuolio
rankų sujungime, rūbų klostėse
tarp liūto ir atsiskyrėlio
gali įžiūrėti tykų rudenėjimą –
žirgų kanopos apsuktos auksinių
šiaudų grįžtėmis

mieste karantinas
ir gedulas. visi
laukia sniego.

ant fasadų ir
gatvėse –
nenuplaunama bjaurastis.

pagausėjo raganų.
jos leidžia blizgias
knygas
apie save.

tarpuvarčių šamanai
bruka amuletus.
kurių burtai
seniai negalioja.

baltarusija, lenkija –
visur
liepsnojančios tvoros.

apvirtę sunkvežimiai

su kontrabandine
žiema.

pakelėse siūlo
mėsą
beveik už dyką.

gyvuliai emigravo.
emigravo ir
rašto žinovai,
ir moterys,
kurios galėjo
paeiti.

tik vyrai
su meškerėm
ir vėliavom,
akmenais
užanty –

visi
vienoj aikštėj,
kad būt lengviau

paimt juos
į dangų
ir ten uždaryt,
kol išsiblaivys.

priešais,
namo lange,
virtuvėje,
dega šviesa.
nuoga mirtis
rausiasi
šaldytuve.

tai jos geltoni
aulinukai
taip šviečia,
kai vaikšto
gatve.

pastebi mane,
linkteli.

pasimatysim.

PUNKTYRAS BUVIMŲ

Nejau

Prisiminti galėsiu

Tik karštą

Gamtos tuštumą

Besikartojančius tamsos

Priepuolius

Išnirdavau iš jų

Į dumblą

Jame vaikščiojau

Gėriau

Rašiau

Nerasdamas už ko

Užsikabinti

Miesto sienos

Nebelaužė nagų

Nenusibrozdinau į akmenį

Nebenusimušiau

Nė piršto

Puikiai išmokau

Nebūti

Radau apgraibom

Ir

Jungiklį

Ir

Užmaršties užtrauktuką

Ir

Sutemų antklodę

Ir

Visas išdegusias plynaukštes

Tai dabar

Ilgai

Niekur neužsibūnu

Niekad nespėju

Papasakot

Kaip liūdnai

Mes visi baigsim

Kaip linksmai

Po to švęsim

RŪKAS

mačiau

kaip rūkas apsemia ežerus

pakabina salas

manasis

jau apsemtas

manosios

jau pakabintos

aukštai

it Svifto vadovėlyje

– supranti

kad viskas tik retės:

apsilankymai

apkabinimai

dantys ir plaukai –

balsvumas lips prie akių

mylimosios nebežuosi

nors lėkdavai

kaip drugelis į liepsną

gėrimas gelsvins

liežuvį

sąmojis taps glitus

o iškalba mikčios

– tačiau visada sugraibysi

grumbančiais pirštais

užmaršties užtrauktuką

STOTIS-DZŪKŲ G.

Stoties mūša kas naktį. Liūdni traukinių gyvuliai
pragriaudžia pro šalį. Ant pėsčiųjų tilto kontrolė:
turintys reikalauja iš baliųjų. Mėnulis kaip čigono
peilis sublyksi pro dūmus. Pakeliui pora užkandinių,
pilnų melsvų Hoperio vauduoklių. Alus, girta brolystė,
skersas šuo per gatvę. Visi mes čia už ribos. Toliau tik
pasmilkusios kalvos, kuriomis nepasitikim. Vaikai,
kurių bijom, medžiai, pažemiui virstantys gyvatėmis.
Tik rytą stotis primena jaukias arklides. Tu pargrįžai,
tu matai, kaip traukiniams muilina šonus čionykščiai.
Riksmi, retkarčiais saulė ir vėjas iš ten, kur važiuosim.

Iš knygos: Marius Burokas, *Būsenos*, 2005

Eugenijus Ališanka

ESĖ APIE LIETUVIŲ LITERATŪRĄ

vis rečiau pajėgiu atsakyti į klausimą kodėl rašau
 kartais atrodo: tam kad rašyčiau
 kartais matau šviesą
 vis mažiau mane domina poezija (juolab proza)
 kartais atrodo: skaitau tam kad užmirščiau
 kartais atrodo: esu kitapus šio nevalingo žodžių žaismo
 vis dažniau prisiverčiu būti tarp lietuvių poetų
 kartais jie širdingi ir skausmingi kaip rusų poezija
 kartais jie girti ir agresyvūs kaip repas
 kartais jie nesantys kaip aš
 vis kukliau galvoju apie lietuvių poeziją
 kartais prisimenu tik vieną kitą vardą: vytautas alfonsas sigitas
 kartais sakau: ji išmokytų meno bet ne gyvenimo
 kartais klausiu: argi jai rūpi kaip kokiam celanui gyvenimas
 kartais tyliu: toks neišmanymas prisišauks bėdą

DIEVAKAULIS

tėvas mirė nepaliko testamentu išnešė sūnus kūną į malūno
 griuvėsius ant kalno ir paliko ir sulaukė ženklų tris dienas tris
 naktis dangus maišės su žeme kol tylai stojus auksas atsiskyrė
 nuo sidabro sidabras nuo vario pesliai šunys ir žiurkės
 išsidalijo vario monetas sidabrą išgraužė saulės rūgštis auksą
 sūnus susikrovė į motinos austą drobės maišą ir išėjo į vilnių
 ėjo pusamžis vyras varstydamas duris ieškodamas laimės
 neradęs rodė tėvo auksą juvelyrams ir amatininkams
 turtingiems žydams ir barų suteneriams vienas nusipirko
 blauzdikaulį fleitai kitas pirštikaulius apyrankėms trečias
 pusvelčiui išsiderėjo dubens kaulą dukros vestuvėms ketvirtas
 taip ir nepasakęs kam viską išpardavė pasiliko sau tik kaukolę
 šaltom naktim susiraitydavo užkimšęs laikraščiais akiduobes
 ir kaip kūdikis iščiose miegodavo nesapnuodamas ir aš pirkau
 vieną kaulą bet nežinau kaip jis vadinasi nei aš nei mano
 sūnus jis sako dievakaulis

APIE PROVINCIJĄ

įsibėgėjus didžiajam lietuvių egzodui į miestą, gandrai iš inercijos nešė vaikus į kaimą, žiū, neranda užsakovo, palieka po griežčiu ar kopūstu, bulvių vagoj, o tie ir be tėvų išauga, visai kaip žmonės, tik širdies vietoj bulvė ar griežtis, geri žmonės

nebuvo gydytojų, ligos neįmantrios, bėdos tik su kūno mechanika, tai mechanizatoriai ir veterinarai rūpinosi kaimo sveikata, išardo, sutepa, vėl sudeda, kažkaip sukdavos be naujų dalių, jeigu kas, be didelių skrupulų atiduodavo kunigui, tas turėjo kitą įrankių arsenalą, kryželiai, krapylai, kastuvai

koks kaimas be poeto, anksčiau sakydavo be durnelio, ne toks jau durnelis, – išmano kalbą ne blogiau už veterinarų, pakanka, sudėlioja eilėraščių prieš bulviasodį, kol javai išplaukia, žiūrėk, jau išardė, soliarka sutepė, bulviakasiui kaip naujas
paauga vaikai ir mauna į miestą, geri, ale su bulve ar griežčiu širdy, užsispyrę, ėmė savas madas diktuoti, baisiai madingi tapo mechanizatoriai ir veterinarai, nes visi pavargę nuo mandrybių, nuo nepagydomų metaforų ir sintaksių, ir taupiau gyvent ėmė, sutepa soliarka ar ūkiniu muilu praplauna, tik vienas kitas grynakraujis miestietis, iš prieškario užsilikęs, piktinas, atseit, postmodernizmas, galvoja, kad prancūziška liga

APIE ŽANRUS LIETUVIŲ POEZIJOJE

1
lyrinis eilėraštis būtų visai ne žanras
jeigu nevaidentų tokio vaidmens
lietuvių poezijoje
paprastai autorius nori pasakyti daugiau
negu lyrinis herojus
lyrinis herojus su tuo nesutinka
todėl visada persistengia

2

epinio eilėraščio autorius
paprastai pagyvenęs poetas
beveik be išimties vyriškos giminės
todėl eilėraščio herojus dažniausiai su ilgu
kardu ar kalaviju
klaidžioja po antikinius griuvėsius
ieškodamas mūzos

3

intelektualiai poezijai reikalingas
intelektualus autorius
t. y. bent jau jeilio profesorius
todėl kūrinio subjekto padėtis nepavydėtina
ne viską supranta iš pusės žodžio
malkų priskaldo
likusią gyvenimo dalį autorius
paskiria komentarams

4

etnografiniai eilėraščiai pasižymi tuo
kad jiems paprastai nereikia skaitytojo

5

lingvistinio eilėraščio lyrinis herojus
yra pati kalba
taigi šiuo atveju autoriui belieka patylėti
dažniausia jis tai ir daro
nors autorystės ir neatsisako

6

minėtini ir patriotiniai eilėraščiai
kurių šiandien niekas neberašo
ir tai bene rimčiausias lietuvių poezijos
krizės požymis

KUO BŪČIAU

properšoj – mėlynas pažadėtosis giedros sklypas
kuo būčiau jeigu ne lietus

pilka išaugtine striukele stypčioju septyniasdešimtaisiais
per šlapius sidabrų dobilus
su varnalėšos lapu ant galvos vietoj kepurės

iki pat gedimino prospekto aštuoniasdešimtaisiais
kur ir toliau stypčioju pačiu gatvės viduriu
šokdindamas skėtį plėšdamas stewartą
i am sailing i am sailing home again, cross the sea
i am sailing stormy waters to be near you to be free

ir per altajaus kalnus su brezentine abalachovo kuprine
devyniasdešimtaisiais po plyštančia nuo lietaus
adatų kraiste
pro pat beluchą čiabuvių šventąjį kalną
žemyn link barnaulo aplankyti savęs
gulinčio édžiose su šventąja savo šeimyna

kuo būčiau
jeigu ne švino lietus keturiasdešimtaisiais rešiotuos
laistyčiau šiandien savo senelių
perdžiūvusius kryžius
suarpytus kirvarpų ir tujų spyglių
kur nors prie obelių ar leliūnų
buvo pažadėtas ir jiems giedros sklypas
negavo kažkas apgavo
bobūnė sakė klaida viešpaties ministerijoje
kiti sakė klaida genų kombinacijoje

tokiems tik važiuoti ir važiuoti
iš vieno lietaus į kitą
keisti traukinius kai baigias anglis
kai baigiasi duona kai vyno tik lašas
įsigėręs į baltus marškinius ir tas pats
greičiausiai iš trisdešimtųjų neišplaunamas
neįveikiamas kokiais anestetikais detergentais

kuo būčiau jeigu ne bajoro kraujas
kurio ne kažki kiek ir likę
keli raudonieji kūneliai klaidžioja

murmansko lietvamzdžiais
 eilėraščių tirštėjančiom venom
 keli rieda zabarijos lango stiklu
 pramaišiu su lietaus kūneliais
 laša iš dvidešimto amžiaus
 į paskutinįjį

CŪGO SAULĖGRAŽOS

ir ta vienuolė
 kuri karmo saulėgražų žiedus
 neprinokusius viešpaties įžadus
 saulėtoj sodo pusėj
 ir neša juos į celės prieblandą
 kur išretėjęs nuo maldų oras
 verčia kvėpuoti giliau tarsi girdint
 mylimojo žingsnius kitapus durų
 aidžioje laiptinėje
 kur Jėzaus širdis paveiksle ant sienos
 daugkartinė ozono skylė
 pro kurią spinduliuoja snieguotos alpių viršūnės
 vyskupo maironio rigi kulmas keturių kantonų ežeras
 mano poncijus pilotas

ir tas brolis arvydas
 prieš trisdešimt metų
 ką tik grįžęs iš armijos
 trumpais pranciškono plaukais
 didele ozono širdim
 atsigręžiantis į kiekvieną dailesnę merginą
 mūsų pramintas broliu saulėgraža
 ieškantis savo būsimo sūnaus motinos
 bijantis prasilenkti

ir ta sesuo rudu nuotakos abitu sode
 švenčianti savo auksines vestuves
 grėžias į saulę su šypsena
 gal tik man taip atrodo iš lango
 šešėlinėj gyvenimo pusėj
 gal visai atvirkščiai
 gal tai saulė grėžias ir šypsos

TAUPYKLĖ

žvaigždės virš manęs
o manyje kas
norėčiau dvikovon išsikviest
karaliaučiaus vienišių
sukryžiuotume savo vienatvės
sekundantas būtų trečias lietuvių kalbos
nemokantis septynių vienetų autorius
iš kur tiek pasiutimo iš skrandžio skausmų
iš kirmino kuris grauzia ausies nervą net spengia
pačiam svarbiausiam kibti į atlapus
nežinau kas manyje belikę
skambčioja kai einu grįstu taku
pilna taupyklė metalinių metų
cezario atvaizdas vienoje pusėje
bruto kitoje
keleri meilės metai neto
tik tiek
ir dar vos sutemus kai
vėjas užmiršta kvėpavimo pamokas
ir debesis plyšta kaip senos paklodės
po atradusią antrąją pusę androgine
pilnatis many
raudona neatšaukiama šviesu kaip dieną
šikšnosparniai pikiruoja apakę
kokie ten šikšnosparniai filosofinės mokyklos
kokie kūrybinio rašymo kursai
einu iš savo mažo gryno protelio tik tiek
ir jokios kritikos

Neringa Abrutytė

DAINA

nėra tavęs – tik laimė
sakau: eime
ne toks ne taip
o ne!

patiko man ir laimė
patiko be tavęs
juk viskas šiaip sau
bet ne!

o laimė buvo laimė
o tu – tik tu
nereikia
nu?

aš negaliu
neverta
galėjau –
vieną kartą

kas buvo laimė –
laimė – ir tik tai
laimė liko:
patiko!

PASAKA APIE ORĄ IR KATINĄ

užimti vėjui kvapą kad ir pats
nustotumei kvėpavęs lauktum įkvėpimo
bandytum prisišaukt oras apaks
tankia migla nuo namo 100 metrų grynas

įkvėpęs aklo oro ak jei liautumeis jaustis
Kvėpuotoju? o plaučiai skylės dvi!
dvi akys burna imtų plačiai šaukti
ir oras pamatytų kur skylė tamsi

pro orlaidę vaikystėj įsileisdavau kačiuką
prisimenu kaip juo vien kvėpavau
suplėšiusi skyles tą orlaidės tinkliuką
laukinį orą pamažu prijaukinau

iš kam ba rio oro išėjęs katinas
pro langą didelis langas prie žemės
mačiau pro jį orą gryną matinį
o medy pei za že inkilas ir siamo

ieškojo nuotykių aš net kvėpuoti
nustojau į skylę kišo leteną
tada balandžiai buvo išskridę žiemoti
oras pilkavo dangus ak ino

žydros užaugusios mano katino akys
nieko pilkesnio už pilką katilį
oras nėra toks tikroviškas ir nusakomas
taip ir baigiu pasaką gaila

BALSAS (AISTROS)

tu kažkada norėjai kad aš padainuočiau –
 dabar aš truputį juokiuos nes dainuoju
 iš labai senos nuvalkiotos melodijos
 nors balsas mano neturi klausos

tądien tavo balsas alsuos
 man į lūpas tiesiai man į akis
 balsas pilnas aistros
 tądien jis baisiai dejuos
 balsas iš lūpų iškris

ne ! balsas nuslinks tau į pilvą
 tavo pilvas ims šaukti balsu
 ir pradės po truputį tirpti
 paskutinio atodūσιο garsu

aš balsu tau išstariu kažką
 kas neturi nė vieno priebalsio
 tu net nežiūrėsi į mane
 iš tavęs veršis balsių liekanos

n a r k o m a n i š k a s

„Paskendusią į negalios meilingą sapną“
 kas man belieka – aš gi paskenduolė
 kažkokį patiną veju – čia Putiną cituoju.
 O amžinieji – tu Vienuoli ir vaidilutė prakeiktoji
 nuskęstu – akys vandeningos,
 akimirką numirt lai-minga
 paskui vis vien prieš jį plaukiu prieš srovę.

vasara Neringoje

noriu kad ateitų žiema: toks mano vakaras
 ilsies ar dirbi? – žuvėdra brūkšteli marias
 saulėlydis žarijos tikros medžiai tie sekmadienis
 kažką gurkšnodama šakojuosi nerūpestingai pamariu
 ak į koki tinklą užmestos marios karksi šakos
 užmetu mesteliu vieną vienintelę akį kartais gera
 bet kodėl pamaniau kad žiema susikaupti geresnis
 metas? nežinia beje kada tave apims tokia vasara
 primenanti vieną vienintelį nutįsusį kaip kelias
 į jūrą į marias kaip legenda mano vardo pusiasalį

miss Poezija

(siela) be galo egzaltuota liūdnojo
 veido kekšiutė, moteris apsimesti
 norėtų mergaite, iš pirmo žvilgesio
 graži, o gaikčioja! Prabilit jai te-
 reikia, ir junti malonumą sakytumei
 lūpų, ir tai net ne lūpdažiai net ne
 lūpos, bet siela siela..... Siela!.. rūpi.

PAKARUOKLIŲ VIZIJOS

1 PAKARUOKLIS

išėjau per laukus
 ten kur kelias
 pamačiau dideles kartuves

o keliu moterėlė eina
 ir nemato – vadinasi
 pamišau galvoju

bet iš toli žiūriu:
 ateina
 Juozapas su dalgiu

ir kartuvių nebeliko

po mėnesio Juozapas
 pasikorė.

2 PAKARUOKLĖ

taip anksti pro kapines
 einu karvės melžti

ir stebiuosi:
 ant tvarto
 užlėkusia višta –
 kodėl ji tokia ankstyva?

o paskui matau plevėsuoja –
 tai balta skarelė ore

viešpatie, kaimynė pasikorė!
 (tik vadelėmis – ne virve)

ir aš baisiai nusigandusi
 griebiausi už rankos:

3 GIMIMAS DUKRELĖS

tuo metu laukiaus
gimė dukrelė
su plaukuota ranka

išaugo nukrito plaukai
o žaizdos kas metai kraujuoja

viešpatie gerai kad ne veido
griebiausi – būtų raupsuotoji
mano dukrelė;

4 STEBUKLAS (I)

neišgydau dukrelės;
nepadės operacija

parsinešiau kapinių kaulą
taip girdėjau
juo reikia patrinti žaizdas –
kai šviečia delčia

nenukasyti kas metai žaizdų –
vaitojimo pakaruoklių

5 Stebuklas (II)

mačiau Kristaus galvą
obelies šakose pro langą

užsimerčiau atsimerčiau mačiau

Daiva Čepauskaitė

MOTERŲ RUDUO

Į dangų žiūrėjo sulysusios katės
ir laukė kol pilnatis pasivaidens
nors temo ir lijo bet vis dėlto matės
kad moterys laukiasi pirmo rudens

jų žingsniai lėtėjo ir šypsenos bluko
ir traukė prie žemės buki nešuliai
o lietūs iš pilko pigaus atviruko
susmigo į veidus aštriai ir giliai

neklauski jų laiko neklauski jų kelio
nei gatvės nei vardo jos nepasakys
ant būsimo gelsvo ant buvusio žalio
ant krašto žvaigždės jos paliko akis

ir laukė pritemdyti vakaro miestai
jos dar neparėjo išėjo seniai
glamonėmis virto jų tolstantys gestai
ir virto lopšinėmis jų sakiniai

kas gimsta kas miršta o kas tiktai tampa
tarp durų ir lango tyliu buvimu
kur keturios pelės dar šildo po kampa
priėmusių rudenį moters namų

DUETAS

- Kas dabar tave išsaugos,
tokį šviesų, tokį tylų?
- Vėjas išnešiojo plaukus,
išpūtė dainas iš rylų...

Kas dabar tave išvaikščios,
tokią šviesią, tokią trumpą?
- Prie girdyklos stirmos baikščios
kojom priekinėm suklumpa...

Kas girgždės tarp tavo pirštų
rainašoniais akmenėliais?

- Kad tik kojos greit pamirštų,
kaip į mano krantą kėleis,

kad tik akys nepažintų
naktį suverptų alėjų...
- Kruvinai dėlė nužindo
mano lūpas, kol tylėjau

prieš kelionę. Kas išlydi?
Kas kišenėn širdį deda?
- Mūsų bendro kūno dydį
kas suvystytų į ledą?

Rytuos paširpusi žolė,
dangus į patvorį sudūžta,
ruda apsunkusi kalė
laukimą parvelka į gūžtą.

Gauruoto pilvo vidury
negimęs miestas čiulpia nykštį.
Tamsu. Dar vardo neturi,
vien kūno kontūrą pirmykštį.

Kol kas dar negimė plyta,
namai ir patalo pelėsis,
vėlyvo vakaro puta
dar tik kraujuos ir dar tik plėsis.

Dar tik dejuos tuščiuos kiemuos
prie pamatų prišalę katės,
luošys armoniką kamuos,
draugų ir laimės atsikratęs.

Dar žiaugčios aikštės kamšaty
paminklai, paukščiai ir gyvieji,
visi reikšmingi bei rimti,
visi savi. O vienas vėjų

žinos jau viską. Ir tylės,
išskleidęs šypseną ties vartais.
Viduriuose rudos kalės –
laukimas, miestas, kelias, vardas.

Tamsa išsilieja ir semia,
lakštingala suokti pratinas,
ir žiedlapis užgula žemę,
taip švelniai, tikriausiai patinas,

ir vėjas, per dieną dūkęs,
paviršiumi stalo sėlina,
arbatos pilnas puodukas
garuoja, tikriausiai mėlynas,

ir nieko nereikia vytis,
visi jau seniausiai aplenkė,
ir bliauna laukų avytės
į paliktą pievoj ratlankį,

ir siela durna nuskrido
į patį balčiausią putiną,
nereikia sulaukt net ryto,
nereikia, tikriausiai būtina.

*

kai vartaus iš vidaus,
o iš išorės mažinu greitį,
dievas duoda lietaus,
duos ir lietvamzdį vandeniui eiti

dievas davė blauzdas,
duos ir dilgėles, vasaros karštį,
dvi ligas, dvi bėdas,
tris, kur gelia, ir vieną, kur peršti

dievas davė žolės,
duos ir šiaudą, o gal ir skenduolį,
jei daugiau negalės,
duos nors gylį, nors plotį ar tolių

dievas duos ir atims,
o paskui dar pridės ir atseikės,
duos ir skausmą dantims,
duos ir plutą, jei duona jau baigės

dievas davė širdžių,
kur nedyla, nedūžta, neplyšta,
duos vardų, pavardžių,
prie kiekvieno pridės dar po vištą

AITVARAS

Ta moteris, išbalus ties vyšnia,
atspindi žiedo pilnatį. Žiūrėki.
Kauliuką drėgną gnauždama delne,
ji krūpteli ir nuskrenda į priekį.

Be garso. Atsidūsta tik už ją
giliai užklotas būsimasis vaisius,
miegojęs to kauliuko gelmėje
ir prisiminęs, kad į žemę leisis.

Ji nuskrenda. Ta moteris. Toli.
Tik siūlo galas tavo saujoj draikos.
Gali paleisti. Ir laikyt gali.
Tik moteris. Tik aitvaras. Tik laikas.

Akimirka, išbalus ties vyšnia.
Klausyki. Ji tau lenkiasi į ausį.
Be garso. Klausia – ar laikai mane?
Mielasis, ar aš tau toli matausi?

POEZIJA

Esu karvė, vardu Poezija,
duodu šiek tiek pieno,
paprastai 2,5% riebumo,
kartais pavyksta
išspausti ir iki trijų,
didžiuojuos, kad jis apdirbamas
pažangiausia technologija
ir popieriniuose tetrapakuose
pasiekia nereiklius vartotojus,
sergu visomis ligomis,
kurios nesvetimos gyvai būtybei
ir kruopščiai aprašytos
veterinarijos vadovėliuose,
ganausi geroje bandoje
(kolektyvas draugiškas,
kalbos barjerų nėra),
bijau sparvų ir zootechniko,
galiu būti ir kitai naudinga –
užėjus šalnoms, kai nusilengvinsiu,
įlipk į mano krūvą basas,
pamatysi – tokia šiluma,
nuo padų pakils
iki pat pakaušio.

Rimvydas Stankevičius

GULBĖS LIEKA ŽIEMOTI

Nuo žvilgsnio žuvies pro ledą – apsunkusios, –
 Nuo begarsio krutėjimo lūpų
 Gulbės neišskrenda, lieka žiemoti, blunka,
 Tad nevalia čia stovėt ir žiūrėt
 lyg į džiūstančią upę,
 Kuri, it kalė šuniukus, silpdama
 dar vis lyžčioja krantą.
 Nevalia ir gražu – lyg stebėtum šokėjas jaunas
 drabužinėje, be puantų,
 Lyg, žibintui nusiimant skrybėlę,
 dardant ir gęstant kariatoms,
 Moterims migdant vaikus
 taip liūdnei ir iš lėto,
 Tarsi dangčio šešelis artėtų prie balto
 jų guolio,
 Ar šypsotųs gražuoliai
 kareiviai jauni,
 Mirti labiau nei mylėti įgudę...
 Galim eiti. Gulbės lieka žiemoti.
 Lai smilksta. Lai budi.

BALTAS

Leisk užsimerkt. Priimk į savo sapną,
 Nes ligi kaulo, ligi pamišimo vyšnios žydi,
 Todėl baisu girdėt, kaip tyli akmenys
 Ir kaip po dangų blaškos mėnuo pasiklydęs...

Nejudrūs stūkso Lietuje žirgai nelyg mediniai,
 Ir noris atsigręžt atgal, lyg ten stovėtų
 Atėję amžiams išsivest manęs sargybiniai –
 Nuščiuvę tik trumpam, tik leidžiantys atsižiūrėt į lietų...

Nė vieno paukščio. Nė žingsnelio, Dieve mano.
 Leisk atsimerkt, nužvelgti mėnesienos brydę,
 Nes vyšnios tartum gyvulį mane po baltą naktį gano –
 Be garso, be atokvėpio taip žydi, žydi, žydi..

PIGIAUSIU TARIFU

Dėl to ir skambinu – labai sapnavau –

Žemė pavasarį patvino kapais –
Po pat pirkios langu pietys atpūtė
Kelis neprižiūrimus kapelius
Priaugusius sulaukėjusių pirštų –
Barška į lango stiklą
Lyg lietutis, feng šui skambalėliai...

Pilni laukai plūduriuoja lyg valčių –
Iš aptvaro išsiveržusių kapų –
Ne taip seniai mirusius dar galima atpažinti –

Tūno lyg debesėliai virš kauburio –
Kai kurie visai iškorėję –
Kiti - stipresni - dar stumiasi kryžiais it irklais – – –

Reiškia - įgūdžiai lieka (čia visur buvę žvejų kaimeliai) –
Lieka randai ir patirtys
Netgi skausmai kai kurie (tie, kur sakydavom – nerviniu pagrindu)
Lieka pagalvė šlapia nuo prakaito – – –

– – – Nuo prakaito, sakau, ne nuo ašarų –

Lieka tik atsisveikint, tik atsidust –
Atleisk, kad taip vėlai skambinu – reikėjo anksčiau,
Suprantu – reikėjo anksčiau –
Bet kol buvai gyvas – visai neturėjau laiko –

Žinau, nelabai galima tau šnekėt –
Ten jūsų klausosi –
Tu tik šniokšk į ragelį – aš išsiversiu – – – –

– – – – Išsiversiu, sakau, ne išsiverksiu –

Išsivartysiu po skiemenį, akmenį,
Ištikrinsiu pagal natas, sapnininkus...

Ne, manojo sapno niekas neaiškino,
Išsigalvojau –

Sako, jeigu turi kam papasakot
Savo sapnus – dar nesi vienišas...

Todėl ir skambinu, nepaisydamas trukdžių
Nepaisydamas įkyraus tų kapelių birbimo:
„Sujungimas negalimas, prašome
Patikrinti numerį“ ...

Neturėjau daugiau kam, tai ir paskambinau,
Neturėjau daugiau ką veikt, tai ir paskambinau,
Neturėjau daugiau kur dėtis, tai ir paskambinau,
Nejučia užkliudžiau tamsoje varpo virvę -
- Tai ir paskambinau, skambinu - - -

- - - -
Žinojau, kad pakelsi -
Žinau, kad tokiems kaip mes net ir po to,
Net ir ten -
Kartais pasitaiko nemigų.

KALBELĖ, PADEDANTI SUTRAMDYTI AŠARAS

Jauno vėjo lavonas turgaus aikštėj gulėjo
Jauno vėjelio lavonas neapraudotas
Vėjo motina devynias pūgas gerklėje užgniauzė
Vėjelio motina nuryt jas įstengė - neišdavė
Girgždančiais kumščiais pušys į turgaus aikštę atėjo
Šiurkščiom šerpetotom lūpom vėjo jaunas akis bučiavo
Nuo vėjo motinos pėdų šalna į tolius nusidriekė
Mes murzini spalio vaikiščiai vėjo kūną išstampėm
Relikvijoms - - -

- - - Man teko pirštai. Man teko balsas. Man teko
Šypsena.

AGONIJA GETSEMANĖS SODE

Mano pirštuos jau gėsta šviesos.
Tu jau kelkis, aš jau ilsėsiuos
Sniego kąsniais laukuos išbarstytas.
Postą perduodu, labas rytas...

Laikas kartais taip dieviškai pusto,
Kraujo greitkeliuos sukelia spūstis,
Knygos puslapiams atminčiai keičias,

Keičias pavardės, vietos ir skaičiai –

Visa kita palieka kaip buvę –
 Susipynę kelių liežuviai,
 Dvi kaladės į vieną pasjansą...
 Perimk mano kortas, kai pasensiu,

Perimk plunksną ir pirštų šilumą,
 Mano lūpom bučiuok savo mylimą,
 Savo venom brandink mano vyną,
 Dilink ydų ir baimių grandinę,

Gilink žodžio tamsias katakombas,
 Laužyk antspaudus, užraktus, plombas
 Ir man ženklus palik. Pažymėk savo kelią
 Burtais, skaičiais, statulom, kalbelėm –

Gal per medžio ar moters vaisių,
 Kai pavargsi – aš vėl ateisiu
 Ir pažinsiu, kad žaibas ir lašas
 Iš akių į mane panašūs...

Gal bus šlako mažiau ir pagundų,
 Gal bus galių naujų nubudintų
 Medžio kero ir žodžio kero...
 Gero vėjo – tiksliau – gaisro gero,

Balto peleno, žalio atolo...
 Visa, kas nereikšminga – nutolo,
 Blogis aptiktas – angelas demonu nėsčias –
 Tau palieku išsiskaidyt – vieną nuo kito atplėšti.

Tau palieku įpusėtą pūgą žodžiais rašytą –
 Gražu kuomet sningant pamainos mainos iš ryto...
 Gražu, kai gyvybės sidabras nuvarva pirštais –
 Gimstant plaštakai, manei, kad lėliukė numiršta?..

Iš drobių ir posmų lukštenkis. Ir nerk, po velnių, į šviesą –
 Čia aš, tavo balsas vidinis – mes devynis gyvenimus dviese...
 Tad kelkis – tau metas prabilti, o man jau atvesti metas.
 Tu bylosi šviesiau – aš pabaigiu ties „Confutatis“.

ŠOKIS SU VILKAIS

Mano vilkai – tai ne tie, kur ėda ir dvesia.
Mano tie, kur staugia stulpais į įtemptą dangų.
Mėnulio skydas žvilgsnius jų atmuša drąsiai,
Bet jų neužmuši, kaip užmuši laiką nerangų.

Argi gali sumedžioti paties vilkiškumo idėją?
Su sniego kąsniais nasruos, su lekavimu šaltu –
Tokiu, kur iš sapno verčia, tarytum iš rogių – vėjas...
Srovena upės vilkų paskui mano mintis suveltas...

Pažįstu jų šypsenas ir gaurų baugų spindėjimą,
Man savi jų senosios kalbos aštrūs skiemenys iltiniai --
Jie ižiūri - šypsausi ir aš, juk kadaise vilku vilkėjau...
O dabar jau tik arklį mušu – savąjį laiką vilkinu.

ĮĖJIMAI

3. ŠVIESYN

Paskui buvau dar kitoks vaikas –

Medinėse kaimų bažnytelėse aptikdavau
Prastai užmaskuotų angų į kitas
Erdves, nujausdavau visai šalia gaudžiant
Dievo pasienio užkardą...

Maldoms tiesiog nelikdavo laiko –
Monotoniškas jų svirpimas blaškydavo dėmesį,
Trukdydavo susitelkti į tai,
Kas svarbiausia –

Medinėse sienose išrašytas
Kinivarpų evangelijas, žingsnių
Bildesį, klauptuose tūnančius
Amžinybės kvapus, kosulio
Kuosą, besiblaškančią palei skliautuotas
Bažnyčios lubas, kruvinu
Snapeliu...

Mano tikėjimas buvo grįstas žvakėmis,
Žiūrėjimu, kaip jos spiečiais zuja

Aplink šventųjų galvas, Viešpaties stalą, klupčioja
Navose, linguoja
Galvomis per pamokslą, nesvietiškai bildėdamos
Įeina į mano širdį (nors nesu vertas) ir laukia įkyriai –
Kol mano siela pasveiks...

Belaukdamas aptikau, kad mano žvilgsniai
Geba tirpinti vašką – liepsnai pasako,
Į kurią pusę krūptelėti,
Kuriam lašui kristi, kuriam
Kaitros neištverti –

Atsitiktinai aptikau, kad šviesa
Turi savus tunelius, kvėpiančius
Šydus, gerai saugomus paslapčių
Sandėlius, sraunias, putojančias sietuvas,
Balsus ir melodijų

Nuotrupas, ataidinčias

Iš kito, iš tolimo

Kranto...

Iš knygos SLEMAS LIETUVOJE

Darius Jurevičius-Zaizras

PERSAS LIEČIASI RŪKO

Persas gulėjo lovoj ir rūkė
Persas gulėjo lovoj ir rūkė
Persas rūkė ir persirūkė
Persas rūkė ir persirūkė

Persirūkiau pasakė persas
Ir ir ir ir ir ir ir ir
Paskendo rūke
Paskendo rūke
Paskendo rūke

Rūkui prapuolus persas persas
Liko stovėti ten kur buvo
ten kur buvo

Rūkui prapuolus
Persas nedirbo
Parėjęs namo
Atsigulė į lovą
Gulėjo ant nugaros

Paskui ant pilvo
Paskui ant šono
Paskui ant kito

Parėjęs namo
Persas gulėjo
Lovo viršus rietėsi
Per visą perso gulėjimo laiką

Jurga Tumasonytė-Maša

FELIKSAI

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka ateis!

aš ir mano draugas Juzefas esame dar visai maži:
 smulkūs kaip pelės.
 Beveik kaip vienas storesnis
 vaikas:
- Augant tarzanui, kartu su juo auga ir jo trisikai, -
 sako mano draugas,
 kuris irgi nori būti tarzanu.
 Bet mūsų kieme beveik neauga medžiai,
 tik vienas kitas girtas kaimynas,
 per kurį galima šokinėti
 kaip per miegantį smauglį Ka.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka jau ateina į tavo miestą!

aš ir mano draugas Juzefas vis dar
 maži, išbalusio veido pirmokai, o
 mūsų mokytoja primena
 liūdną gyvulį.
 Mokykloje niekaip neišmokstu rašyti žodžio
 „bež-džio-nė“.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka ateina į tavo rajoną!

aš ir mano draugas Juzefas
 esame šauniauši mokyklos vyrai:
 „Jokios moterys mūsų neišskirs“, –
 nutariame tą naktį, kai girti grįžtame iš baro.
- Švelnūs smūgiai į galvą skatina mąstyti, -
 sako tėvas, voždamas man šluotkočiu per galvą.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka ieško tavo gatvės!

aš ir mano draugas Juzefas
 įsigijome po žmoną –
 viena raudonplaukė, kita balta.
 Juzefo žmona stambi kaip mamutas:
 ji nuolat traiško delnuose kiaušinius
 ir kepa blynus.

- **Blynai – vaistas nuo visų ligų**, – sako ji.
O maniškė labai kvaila.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka eina tavo gatve!

aš ir mano draugas Juzefas
dirbame nuostabioje įmonėje, kur
sėdime už stalo ir per dienas žaidžiame laivų
mūšius.

Uždirbame labai daug pinigų
ir visi mus gerbia.

- Aš jus gerbiu, – sako ministras pirmininkas ir nusilenkia
tiesioginiame eteryje.

- O dabar pertrauka, vyručiai, – praneša
gražioji sekretorė ir pasikelia aukštyn palaidinę...

- Ė, tu per miegus kalbi, è, – sako mano žmona
ir kumšteli man į šoną.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka artėja prie tavo namų!

aš ir mano draugas Juzefas turime daug vaikų:
Juzefas šešis, o aš šešis irgi.

- Mane jau užkniso galvoti vaikams vardus, –
sako mano žmona ir pasikaso ausį.

Mūsų vaikai smulkūs kaip peliukai,
visai kaip mes vaikystėje.

Feliksai, nustok žaisti, nes juodoji ranka jau prie tavo durų!

aš ir mano draugas Juzefas jau labai seni
vyrai.

Štai dabar gulime mirties pataluose:
gyvenimas trumpas ir kartu visai ilgas:

*Juzefai, mano šaunusis drauge,
kaip gera, kad galime keliauti į dangų kartu,
nes tu žinai, kaip sunkiai orientuojosi aplinkoje.
Juzefai, aš jau beveik!*

- **Tu guli vienas!** – verkia mano žmona.

Ir pagaliau juodoji ranka *ateina*.

Žygymantas Mesijus Kudirka

KUR KUDIRKA?

Kudirka – tai gatvė
Kudirka – ligoninė
Kudirka – kėdė ir
Kudirka – aikštė

Kudirka – biblioteka
Kudirka – ir mokykla,
kurioje šiuo metu
darbo vietų nėra

Kudirka – muziejus
Kudirka – mesijus
kas tik ne Kudirka –
turbūt ir mes, ir jūs

Kudirka – ir paminklas,
diodais lazeriais jis padabintas,
be „ė“ raidės išgraviruotas himnas

Bet čia tik Vincas,
iš Kudirkų tik vienas Vincas...

Štai, Kudirka Juozas – jis vargonininkas ir chorvedys
vestuvių fotografas – Gediminas, Kudirka Rimas – tik žvejys
Stanislovas Kudirka – publicistas ir politikas
bendravardis bendrapavardis kaunietis krepšininkas Žygymantas

Jau tik nevardinsiu aš nuopelnų savo rato giminės.
Sakai, Kudirkai gal kuklumas nederės?
Labiau bijau, kad liksiu ko nepaminėjęs

Tęsiu: Kudirka – teisininkas Bostone
(ieškokit *Center Plaza* šimtas trisdešimto),
Kudirka iš Australijos – veisėjas bokserių,
o tinkliny pasižymėjęs Liz Kudirka

Kudirka – daktaras akių iš Alabamos,
o Andrius – daktaras šeimos iš Ilinojaus
Kudirka Maiklas groja ir maispeise publikuoja,
ne Kudirkienė, o Kudirka fotografė iš Niujorko ta Nijolė

Šimtmečio pradžioj gi buvo ir Kudirka Simas,
šokinėjęs tarp laivų dviejų režimų,

apie jį susuktas Holivudo filmas
The Defection of Kudirka

Simas, nepainiokite tik – kitas,
neseniai trumpametražėje komedijoje vaidinęs,
tiesa, Kudirka Vincas irgi
sukasi vis dar videožaidimų rinkoj

Leo Kudirka, Tom Kudirka
ledo ritulininkas John Kudirka
Steve Kudirka, Dave Kudirka
taip pat ir PJ Kudirka

Vot kiek Kudirkų, ot kiek Kudirkų,
kurgi tau nebus Tom, John Kudirkų?
Ross Kudirka ir Rose Kudirka
nepraleiskime į Nuostolį panašaus Todd Kudirkos

Kudirka Gabe, daugiavaikė Lorraine
Matt ir Brad, feisbuke tapę draugais,
Kudirka Carmen, Kudirka Maryann
ir Christopher Kudirka, emigravęs Irakan

...
ir jei galva dar neištino, nepamirškime Justino Tino
Kud kud Kudirkos plokštelės *Dul dul dūdelė*
džin džingeliukai
(Columbia records)

kur Kudirka?
kurk, Kudirka,
kurk, Kudirka, emeilą feisbuką!

kudirka nėra galimas, tačiau galimi
šie vartotojų vardai:
kdrk54 ir kkudirka6
kudirka.kudirka ir kudirka300

kudirka.lt, vkudirka.lt kudirka.blogspot.com
bet čia ne aš ir čia ne man. O man –
kurkudirka eta gmail com
kurkudirka eta gmail com
kurkudirka eta gmail com

kur kudirka durka karka
ruda kurdė kūdra ūdra
kurgi kurki kardu dardu
kudirka dirka eta ta

Mantas Gimžauskas

AFRIKOS HORIZONTAS

raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona
 raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona
 geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona
 geltona geltona geltona sachara geltona geltona geltona geltona geltona sachara geltona geltona
 žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia
 žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žolė žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žolė

LIETUVOS HORIZONTAS

geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona geltona
 geltona geltona geltona sachara geltona geltona geltona geltona geltona sachara geltona geltona
 žalia žalgiris žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalgiris žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia
 žalia žalia žalia žalia žalia žalia žalia žolė žalia žalia i žalia žalia žalia žalia žolė
 raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona
 raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona raudona

HORIZONTŲ PERSPEKTYVA

raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona žolė
 geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geta o s
 žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona raudona geltona a l i a rada
 raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona ža i r
 geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona žalia raudona gena l g i o
 žalia raudona geltona žalia raudona geltona žalia raudona geltona raudona geltona žala sacharoj

RASTA LIETUVOJE

o pasiklydusi gyslose afrika
 o rasta kurią tesuras
 pavėlavę dienoraščiai
 ir vaikai kurie gims
 ketvirtajam matavime
 mes neturėtume skūstis
 bet ir nebegalim
 pulti ant kelių
 visi keliai išklūpėti
 po dvylika mėnesių
 po dvylika žvaigždžių
 nemokančių šviesti
 gatvės neįsileidžia staugimo

venose nebėra vietos eilėraščiams
o meilė kaip kosulio priepuoliai
vis tankesni ir be jokio tikėjimo
neuždenk bent paskutinio horizonto
neatimk paskutinės minutės
o rastamanų ir šamanų viešpatie
o sereikiškių ir senamiesčio buda
spjauk ant mūsų palaiminimą
ir ant dulkėtų
nuo netikėjimo gatvių

<DOOM>

KOKIE RUBINAI DANGUJE
KAIP ŠVIEČIA DEBESYS
KOKSAI SALDUS VIRŠŪNIŲ SNIEGAS
KOKS PILNAS ORO KRATERIS
VISADA ANAPUS MISIJOS

KOKS SIAURAS LANGAS URANO SIENOJE

SKAFANDRAS ANT NEMATOMO KŪNO
GINKLAI NUO F1 IKI F12
ŽALIAS RAKTAS PIRMYN GELTONAS ATGAL
IŠSILYDĖS URANAS UŽ NUGAROS
GYVYBĖS 13% - TURI UŽTEKTI

UŽ LANGO ATRODO SUKLYKĖ PAUKŠTIS

MISIJOS LIFTAS AUKŠČIAU NEBEKYLA
F1 ŽINGSNIS IKI PAGRINDINIO MENIU
TIK PASKUTINĮ ŽVILGSNĮ PRO LANGĄ
AR TEN TIKRAI KLYKIA PAUKŠTIS
VIRŠ KRATERIO

TAIP - TIKRAS PAUKŠTIS - AŠ PAMAČIAU

<IŠ KUR ŠITA MINA? JOS NETURĖJO BŪTI>

KOKIE RUBINAI AKYSE
KOKS SNIEGAS PIRŠTUOSE
IR KAIP ŠVIESU KVĖPUOTI
GYVYBĖ 0%

KAIP NESVARBU

Gintautas Dabrišius

LIKIMAS

Valstiečio klumpėse
telpu,
valstiečio lovoj
netelpu.

Kai mano mintys
man tampa svarbesnės
už tamsą nakties, tik tada drįstu žvakę
uždegti.

Bet mano mintys
silpnesnės už vėją:
jis atlekia, užpučia
šviesą –
vėl aš savo namuose,
bet tamsoj.
Galbūt toks
aš nakčiai artimesnis.
Galbūt tokį
ji nori mane prisimint:

Valstiečio lovoj
Valstiečio klumpę migdantį.

IŠ KUR ATEINA VAIKAI

Duona ir pienas varsto duris:
aprasoja langai – ant stiklą
pirščiuku brolis piešia broliuką.
Aukštuos jovaruos šūkauna varnos.

Mažas gražus – mažą myli visi:
kad miega, kad valgo,
kad po kaimo saule skaičiuoja dantukus.
Už miškų traukiniai dunda ir dunda.

Kaimo pakrašty miglos, jas šienauja tėvelis,
pradalgiuos šokinėja žiogai – vaikai:

kas pasigaus – tas tėtė, kas apkabins,
Kas plaukus supins – tas mama.

Vėjas drumsčia lapus. Klausos mama,
beldžias kažkas sparnais į langą.
Vėtra atūžia: molis apglėbęs vaikus.
Tiek savų, kiek surinko.

Ant lovatiesės – savo tėvynėj –
jau užmigo sesutė, pavalgyt užmiršus.
...iš tėvo kepurės per suknelę mamos –
Ateina vaikai ir supa vygėj viens kitą.

MICKEVIČIAUS SLĖNYJE

Konvalijų klausk, balto narcizo,
alyvų kvapnių ir tulpių, lelijų –
Mickevičiaus slėny paklausk.

Trumpa atmintis balto žiedo.
– Saulei šypsojauš – tik ją vieną atsimenu.
Čia dviejų nebuvo.

Čia klajojo vienas
Europos briedis
savo šlovės rytmetį.

Lietuvos žemė – kas jam?
Kauno padangė – kas jam?
Mylima ar meilužė?

Mano rankos – mano žiedai ant jo kaklo,
Bet aš – Lietuva, tik sesė paguodai,
Marile.

O Lietuvos žeme, sese dainiaus,
džiūgauk – meilės tremtinio balsas – lietus:
jo lūpose tavo vardas pražydo.

TOSTAS TRAKTORIUI

Traktoriau,
koks plieninis tavo žvilgsnis
ir kokia juokinga tavo gėda
šioje pabaigtuvių puotoj.

Traktoriau, varguolio įprotis
slėpt rankas po stalu
milžinui visai netinka.

Visų milžinų rankos ne itin baltos,
ne tau su pempe myluotis,
kai žengi per plačiuosius laukus.

Traktoriau,
gyvenk šimtą metų,
šimtą vaikų užaugink,
o kai mes užspringsim baltu pyragu,

kai liksi vienas su savo geležine šeimyna,
nors sekmadieniais atversk lietuviškas pasakas
ir papasakok savo vaikams mitą,

kad tave pagimdė žemaitiška kumelė,
raudonu drobės gabalu pasidabinusi.

Parudavusiuose rudens laukuose
rudą kailį slėpdamas,
lapinas
rudame kailyje pasislepia.

* * *

Žaidžiau – sakiau
tamsa yra indas
šviesai supilti,

žaidžiu ir dabar –
tamsa ir šviesa –
dvi paauglės valty,
viena nuo kitos
nusigręžę krizena

OBUOLYS IR VĖJAS

Vienas nematomas
Kitas apvalus
Apie ką jie
Dieną
Ir naktį

* * *

Turbūt vėl
Pasielgiau
Negražiai –
Sergančiam
Uždarytam
Paukščiukui
Sakiau –
Tai ką matai
Per plyšiuką –
Yra dangus.

ZUIKIS – TOKS BUVO MILŽINAS

Kadais,
Norėdamas ištarti zuikio vardą,
Pirmiau įlįsdavau į krūmus.

O po to ant popieriaus
Parašęs žodį – zuikis,
Sviesdavau šalin pieštuką
Ir keturiomis atsistojęs
Peršokdavau stalą –
Kad būt tikrai teisybė,
Ką parašiau.

Pieštukas nuneša toli:
Jeigu šitam sakiny nerasite
To, kas zuikį daro zuikiu –
Ieškokite toliau – kitoj eilutėj.

Kęstutis Navakas

TURINTYS

Niekas jų visų, matyt, niekada ir
neišvardins.
V. Daunys

pilni šilo krašto miestai tylių poetų
vienystės ir prakaito kvapas išvarpo sienas
veidai jų – pro greito rašto eilučių lietu
su šiais krituliais savo bruožų ribas susieję

stabdydami žvilgsnį trukdo išvelgt tuos veidus
kultūriniai klodai kitų blizgesnių vietovių
klajojantys klodai reto akims pralaidūs
po jais – nedrąši patirtis sunešta iš tolių

dažnai trapesnes rankas nuo darbų atskyręs
nusiveda šaltis kapų ar kertė bepročio
ir štai visose lentynose žioji skylės
ligų išsklaidytų knygų gilumo ir pločio

kiek jų įvairiais ketinimais kirto jūras
ar ėjo mintim vis tolyn kur nebuvo eismo
kiek jų lietė Kainas rankom ar žodžiais – Judas
ištarki vardus ir liežuvis išdžius nuo veiksmo

nedaugai pas mus ateina iš šilo tunto
kiti atėjimui jėgos ir kelių pristinga
pilni šito krašto miestai poetų turto
nejau tiktai juos jis gebėjo paverst turtingais

KATEDRA KYBO VIRŠ KAUNO

katedra kybo virš Kauno
kirų ir kuorų „labas“
įlinkis mėnesio jauno
tartum dangaus islamas

plečias senamiesčio ribos
jos jį per dieną glamžė
jau jodinėja sargybos
iš erdvesniųjų amžių

dar pasibūkime dviese
dar nesaugu tau grįžti
miegas nespėjo plevėsu
prie patalų pririšti

vejasi gatvės nuo vėjo
kaip kaspinai mergaičių
štai jau visi jom išėjo
vienas ir aš išeičiau

švintant kaskart atsigaua
fenikso žaizdras vaizdas
katedra kybo virš Kauno
nerasdama kur leistis

JAKŠTO-HERBAČIAUSKO PAKTAS

Slaptieji papildomi protokolai

Pirmasis.

Be viešai paskelbtų dokumentų susitariama:

- a) abiem savo veidais Kosmosas žiūri į vaiko širdį;
- b) riba tarp logofilijos ir logomachijos yra apskritimo formos;
- c) angelas nuobodus ir veržia pečius, bet vėliau neša jo sparnai;
- d) šėtonas akinančiai žavus, tačiau namie užčiaupia savo grimą;
- e) Homeras žinojo, kas yra vaivorykštė.

Antrasis.

Interesų sklaida:

- a) ar gali ekspresionistas, nepaneigdamas savo principų, išreikšti istoriškąjį Kristų paveiksle? K. A. D.
 - b) argi ir Kristus svajėjo?!? J. A. G.
- (Likusi protokolo dalis ligi šiol nerasta)*

TRYS KETURI

iš visų kavinių išsilaisto visa kava
 iš mėnulių vos pasilieka du
 ir gimtoji gatvė dar guli lauke kreiva
 kai namo parėję rakiname ją raktu

ir tušti balkonai tuščiai pasliki stalai
 ir tuščiuos gimtadieniuos tolsta mūs praeitis
 užu stiklo darosi per vėlai
 jau pakibo žuvys akvariumuose – naktis

laužuose kūrena mūs šaukštus ir šakutes
 jau praėjo pobūviai jau kadais
 bet išeik į vakarą – jis gal nors ką pratęs
 pažadais

po žvaigždėm po miestais virš tavo akių spalvos
 standžiame ore laigo paukščių skutai keistai
 ar išgirsi? vos... ar išvysi? vos...
 bet ieškosi draugo kad sušnabždėtum: tai!

jam rašysi: *tai!* ir gulės laiškuose ruduo
 ir su paukščiais – tu! – pasipils virš vandenu
 ir mažės pasaulio jį neš atspindžiuos vanduo
 bus vos gaila anų dienų

dešimt trečdalių vyno gyslose atsibus
 ir turėsi žodžių nežinodamas jog turi
 še tau tuščią lapą še tau tuščius lapus
 trys keturi:

1991 08 04, 2.44

NEPALAIDOTI MIRUSIEJI

išmėtė kamščius šitas tirštas ir kruvinas vynas
 prilipę prie pirštų kils taurės ir dainos girdėsis
 gilyn kalendoriuosna leisis mūs drumstas buvimas
 kai užmirštus adresus primena ilgesio dėsnis

iš kur čia nukritom tarp tų apipjaustyčių medžių
 kodėl gi nukritę čionai mes žieve neapaugom
 gyvenom už ačiū išvargę išmirštam už ačiū
 pakeliam taures tegu jos mūsų sielą išsaugo

mums rašė į metrikus duomenis mes jų nelaukėm
 mums kimšo į atmintį čežantį nuomonių sieną
 ir vogė mūs tylą ir keitė ją laikraščių kaugėm
 ir lėkėm tolyn – šitaip išskrenda žąsys į žiemą

po sąrašus bastės mūs vietinės vėlės suveltos
 jas vaikė stabai sustatyti aukštai ant granito
 ir skriejo mūs dienos lyg sunkios savaičių skeveldros
 ir skriejo mūs metai ir krito ir krito ir krito

Paryžium ir Hamburgu brido nuspalvinti lietūs
 užklydusią dulkę plauną nuo tenykščio skaistumo
 mes kėlėm taures mes nematėme kur mums norėtus
 seniai jau apžlibę nuo tokio sumauto atstumo

ROGĖS

vėl kažkas sujungė daiktus ir tave tarp jų uždarė
 gal tik dienai ar sekundei – nežinia kiek laiko duota
 o paskui prie lūpų pirštas: tau kažką per tyliai tarė
 trūko nors trumpiausio teksto kad raidė įžiebtų protą

ir į skardą mušė lašas tau prikėlęs tavo kiemą
 ir lange lietaus laptopuos blėso jo skysti kristalai
 o kažkur toli už miesto rogės pjaustė šėmą žiemą
 ir jų provėžos žibėjo lyg spalvotieji metalai

gal dėl to kad spaudė speigas lyg ledu daiktų paviršiais
 slydo žvilgsnis nesuskubęs jų slaptų vardų atspėti
 su žuvim pilvais į viršų ar žemyn su kortų kirčiais
 tu kilai ir vėlei leidais nesiliaudamas trupėti

į visus tau duotus daiktus į knygas į tai kuo tapo
 tavo artimiausi žmonės įpročiai bei baltas vynas
 jie visi jau atitolę lyg minia nuo seno stabo
 ir visai kitokios erdvės tavimi dabar svaiginas

jos aplink sudėsto daiktus kad jų trauką nugalėtum
 iš gerklės kad šautų kraujas kartais iš gelmių iškilus
 ir iš naujo eitų metai nesibaigdami Kalėdom
 ir nuodai jų būtų svaigūs ir jų įkandimai gilūs

bet iš ko save sukaupti ir iš ko save nugirsti

trūksta nors trumpiausio teksto nors trijų kirčiuotų žodžių
 tau per tyliai juos pasakė ir dabar lengviau pavirsti
 avimi kur laižo druską nuo baltų žiemos paklodžių

lašas pramuša stak skardą ir tamsa į kiemą sunkias
 siluetai medžių daros efemeriški kaip eilės
 bet kažkur dar blyksi rogės ir šita šviesa apsunkęs
 įkandin vėžem jų bėgi tartum išgalūstais peiliais

JAUNIEJI

jauniausi yra drugeliai: su
 kokia jėga jie dienai virpteli
 didžiuliame savo mirties luite!

: galvoju kol jaunutė padavėja
 abipus nesančios lėkštės man deda
 pernelyg akivaizdžius įrankius

kasmet jos vis jaunesnės kasmet
 jų oda vis toliau nuo mano rankų
 pernelyg akivaizdžių lyg peilis / šakutė

: etruskų vaza kurią mačiau muziejuj
 per blankiai apšviestą (lyg perlais) – ji nepažįsta
 drugelių: net patys etruskai kadais jai tapo per smulkūs

vazai aš kasmet vis jaunesnis / ginasi
 stiklu nuo mano familiarios artumos / kaip ir
 aš savuoju nuo šio šiurpaus laikinumo:

mergina palinksta su lėkšte / lyg
 druska joje tirpsta

kas? drugeliai?

Sigitas Parulskis

P.S. BYLA O.K.

I SCENA

Laikas prieš pamoką. Šurmulyš ir plepalai. Įeina Tėvo šmėkla. Visi nuščiūva.

I MOKINYS (*kreipiasi į Šmėklą*). Ką nori pasakyti mums, lemties išvargintas šešėli?

Tėvo šmėkla kažką neaiškiai murma ir mostaguoja rankomis.

I MOKINYS. Galbūt tu nori mums pranešti apie ligą, kuri užklupti rengiasi staiga visus? Tai kūnui pavojinga, ar sielą graužianti liga, sakyk?

Tėvo šmėkla gargaliuoja, rodo sau į burną, mojuoja ir trepsi.

I MOKINYS. Nė vieno žodžio, tik garsai neaiškūs, vien šiurpą kelia šitas reginys...

Tėvo šmėkla dar sykį sumosuoja apsiausto skovernais ir dingsta. Vėl šurmulyš ir plepalai.

I MOKINYS. Mano tėvas buvo lenktynininkas. Jis visuomet laimėdavo pirmąsias vietas, nes buvo geriausias. Jo niekas negalėjo aplenkti. Jis pats lenkdavo visus. Jis buvo aukštas ir stiprus. Ir labai mėgo greitį. Bet vieną sykį jis lenktyniavo kalnuose. Jis kaip visada pirmavo, bet labai skubėjo. Jo laukė motina. Ir vienam staigiam posūkyje jo automobilis paslydo. Ir nulėkė į tarpekį. Automobilis užsidegė ir sprogo. Ir mano tėvą suplėšė į gabalus.

II MOKINYS. Lenktynininkai neturi vaikų. Dėl to jie tokie drąsūs.

III MOKINYS. Lenktynininkai nebūna aukšti. Jie netilptų į automobilį.

I MOKINYS. Mano tėvas – kitoks.

II MOKINYS. Jis turbūt užmigo.

III MOKINYS. Užsnūdo ir nukrito.

I MOKINYS. Mano tėvas galėjo nemiegoti tris dienas ir tris naktis.

II MOKINYS. Nieko sau – važiuoja sportiniu automobiliu ir knarkia.

III MOKINYS. Seilės varva, kelias vingiuotas, o jis net žadintuvo negirdi.

I MOKINYS. Girdi. Jis viską mato ir girdi.

II MOKINYS. O mano motina sakė, kad tavo tėvas...

Įeina mokyklos Sargas.

SARGAS. Mokykla – tai gyvenimas ir paskutinis skambutis. Taip tik atrodo, kad tai kapinės. Bet žvelgiant iš arčiau – ir kapinės. Tik be joms būdingų scenografijos atributų: kryžių, paminklų, prasmingų dūsavimų, gedulingų pietų... Gaila paminklų – pačios storiausios pasaulyje knygos, ir tokios lakoniškos. Jeigu jūs rytais bėgiojate po kapines, nemanykite, kad nuo kiekvieno jūsų žingsnio mirusieji šokčioja savo guoliuose. Jūs – per lengvi. Kita vertus, čia yra ir manekėnų – jie mūsų skeletų protėviai. Protėvius reikia gerbti...

Mokiniai išraiškingai gerbia protėvius ir manekėnus.

I MOKINYS. Vėl senis blūdija.

II MOKINYS. Aš galiu atrakinti jo drabužių spintą.

III MOKINYS. Aš galiu pavogti jo kelnes.

SARGAS. Čia yra ir kamuolių – tai jos, mūsų kaukolės, nusiritusios mums nuo pečių. Čia

yra visko, kas šiam pasauliui nesvetima, o jam nesvetima viskas, ką tik gali suvokti žmogaus protas. Tai, ko negali suvokti mano protas, yra svetima. Galbūt čia yra mokyklos klasė, kuri yra kapinės? Kapinėmis paversti senelių namai, senų sielų prieglauda, kurioje gieda kastruoti trimitai?

Mokiniai pakiša Sargui koją ir jis pargriūva. Šneka gulėdamas.

SARGAS. Bet jeigu tai dar ir klasė, tai jos kampe būtinai turi būti žmogaus skeletas, kurio kaulai suverti vielomis, nes tai biologijos kabinetas. Kadangi žmogus visų pirma – biologinė būtybė. Kadangi mirtis yra apatinis gyvenimo žandikaulis.

Mokiniai atvelka skeletą, paguldo šalia Sargo, o patį Sargą užkelia ant skeleto. Pusiau keturpėsčių.

SARGAS. Mes turime gerai pažinti savo kūną, kad galėtume aptikti vietą, kurioje slepiasi siela. (*Sargas grabinėja ir glamonėja skeletą*) Siela, kuri miega ir kurią mes norime pažadinti.

Skamba mokyklinis elektrinis skambutis.

SARGAS. Siela miega ir tyli, o kūnas kalba. Kūnas gąsdina sielą. Todėl žmogus ir buvo atskirtas nuo žvėrių pasaulio, bet pasmerktas žvėriškai vienetvei. Kalbos vienetvei. Kūnas mėgina gelbėtis kalba. Bet kalba pagaminta ne iš gumos ir ne iš šilko, kalbą sudaro oras, o oras būtinas žuvims. Žuvis neturi sielos, o žmogus oru niekad nepasisotina. Žmogus gadina orą, vadinasi, teršia. Bet žmogus nori pasisotinti tyla.

I scenoje, prieš pat ateinant Mokytojai, po Sargo žodžių: „Žvaigždės, žvaigždės duobės dugne jums tešviečia“, mokiniai sustoja į „revoliucingą“ poziciją ir akmeniniais veidais, griežtu kapotu ritmu uždainuoja:

Ant kalno mūrai, joja lietuviai,
Ant kalno mūrai, joja lietuviai.
Joja, joja Leonidas,
Neša, neša savo knygas.
Malaja zemlia, Celena moja,
Malaja zemlia, Celena moja.
Štai ir prijogo jis mauzoliejų,
Štai ir prijogo jis mauzoliejų.
Kelkis, kelkis, Vladai plikas,
Perskaityki mano knygas.
Malaja zemlia, Celena maja,
Malaja zemlia, Celena maja.

Tuo metu įeina Mokytoja? Tardytojas? „Razborkės“??? Mokiniai ima žygiuoti aplink gulintį Sargą.

VIENAS MOKINYS. Viens-du!

VISI MOKINIAI. Trys-keturi!

VIENAS MOKINYS. Trys-keturi!

VISI MOKINIAI. Viens-du!

VIENAS MOKINYS. Kas žygiuoja?

VISI MOKINIAI. Pionieriai!

VIENAS MOKINYS. Kieno dainą jie dainuoja?

VISI MOKINIAI. Būrio dainą jie dainuoja!

VIENAS MOKINYS. Viens-du!

VISI MOKINIAI. Trys-keturi! Augame laisvoj šaly!

SARGAS. Dieve, koks gražus gyvenimo teatras. Žiaurus, bet teisingas. Ir kokia laimė, jeigu jūsų pirmoji mokytoja pasitaiko labai negraži. Ir netekėjusi. Ir paskui – išprotėja. Ir dar puola po traukiniu. Tik nuo mažų dienų į gyvenimą pradėję žiūrėti iš duobės, galite jame ką nors pamatyti. O pamatyti jūs visuomet turite laiko. Kartais nereikia net atsimerkti. Kartais nereikia net užmigti. Žvaigždės, žvaigždės duobės dugne jums tešviečia.

Sargas yra neregys. Tiesiog aklas žmogus.

MOKYTOJA (*rodo į Sargą*). Išneškite. (*Mokiniai išneša. Mokytoja kreipiasi į I mokiniį*) Tavęs laukia pareigūnas. Nedelsiant.

I MOKINYS. Aš nieko nepadariau.

MOKYTOJA. Visuomet yra galimybė tai padaryti.

I MOKINYS. Ką?

MOKYTOJA. Kuo gali būti teisėtai kaltinamas. Kaltinimas yra ankstesnis už nusikaltimą. Nusikalstant įvyksta tai, kas buvo pasakyta ir turėjo įvykti.

Trumpam pasirodo Šmėkla. Ir vėl išnyksta.

II SCENA

TARDYTOJAS. Gyveni prie pavojingos ribos, kurią peržengus abejojimas virsta abejingumu.
I MOKINYS. Turėčiau įrodyti, kad akmuo kietas. Aš negaliu to įrodyti, nes akmuo yra kietas.

TARDYTOJAS. Kiekvieną problemą, kurią tau formuluoja aplinka, tu komplikuoji, apgobdamas ją abejonėmis.

I MOKINYS. Aš abejoju problemos egzistavimu. Yra tik tuštuma, kurią reikia kas dieną iš naujo apgyvendinti savo kūnu ir seilėmis, yra tik tuštybė, kurią galima demonstruoti prisidengus kokia nors ideologija.

TARDYTOJAS. Tai pasaulėjautos, paveiktos skepticizmo ir dvasios tinginystės, reakcija. Ji nereikalauja pastangų.

I MOKINYS. Nuolatinės pastangos taip pat virsta monotonija ir rutina, be jokio kūrybingumo. Pastangos rodyti pastangas.

TARDYTOJAS. Nuolatinis abejojimas – labai patogi poza už nieką nebūti atsakingam.

I MOKINYS. Pavargti abejoti, pavargti būti abejingam, nematyti išeities, kalbėti bendratimis, būti bendratimi.

TARDYTOJAS. Norėtum, kad visa tai vadintųsi išmintimi?

I MOKINYS. Norėčiau, kad ir man būtų leista gyventi, nors tai gali būti paprasčiausios avikirpės žirklės.

TARDYTOJAS. Kiekvienas noras yra tikslo pradžia. Norint siekti tikslo, reikia tikėti. Atsakomybės vengimas – bet kurio tikėjimo kliūtis.

I MOKINYS. Ką tai reiškia?

TARDYTOJAS. Tikėti galima viskuo, bet ne bet kuo. Tikėti galima garbe, pinigais, malonumais, žmonių gimine, ateitimi, Dievu. Galima, bet ne viskuo būtina.

I MOKINYS. ...įlįsti į didelį grybą, suprasti, kad niekuo nesiskiriu nuo jo, mes esame kraujo ir kirmijimo broliai, tie, kurie sugeria visas dirvožemio ir atmosferos negalias ir

atmatas, tie, kurie spinduliuoja į aplinką puivimo skonį puikios formos priemonėmis, jie jaučia arba bent jau tariasi jaučią atradimo džiaugsmą, saldžiai virstantį paradiumu. Mirtingiesiems tai daro išpūdį.

TARDYTOJAS. Grybavimui šiuose kraštuose palankiausias paskutinysis vasaros mėnuo ir rudens sezonas – iki stipresnių šalnų. Tačiau maloniam pasivaikščiojimui po miškų masyvus pastaruoju metu didelį pavojų kelia erkės, galinčios žmogų užkrėsti encefalitu. Laiku nesikreipęs į gydymo įstaigą, žmogus praranda smegenis. Gydomo sistema reikia tikėti. Nors erkės ir turi tikslą, bet jų tikėjimas paremtas atsitiktinumu – laukti. Laukti, kol prie jų ateis mėsos kalnas su kraujo ir smegenų rezervuarais. Pasyvumas iš esmės ydingas.

I MOKINYS. Liepsnojančios smegenys krinta į šiurpstančią dykumą.

TARDYTOJAS. kažkas turi imtis atsakomybės ir atstatyti vertybių hierarchiją!

I MOKINYS. Stiklinės žuvies pilvas sklidinas keleivių.

TARDYTOJAS. Pilietiniai įsipareigojimai valstybei!

I MOKINYS. Išsprogusiomis akimis jie stebi sąžutuose besiblaškančią žiurkę.

TARDYTOJAS. Metas atidaryti

I MOKINYS. Metas jai ryti.

TARDYTOJAS. Kodėl nužudei savo tėvą?

I MOKINYS. Negaliu sukurti gyvybės, net skruzdėlės. Noriu sukurti dramblių, negyvą dramblių.

TARDYTOJAS. Kodėl nužudei savo tėvą?

I MOKINYS. Aš jo nežudžiau.

TARDYTOJAS. Betgi nužudei. Minėjai ir nusikaltimo įrankį.

I MOKINYS. Avikirpes žirkles?

TARDYTOJAS. Atspėjai. Tu jį papjovei žirkleimis.

MOKINYS. Aš jo nežudžiau.

TARDYTOJAS. O kas nužudė?

I MOKINYS. Žiurkės. Skruzdėlė. Dramblys.

TARDYTOJAS. Patikrinsim. Bus akistata.

I MOKINYS. Nežudžiau.

TARDYTOJAS. O kas nužudė?

I MOKINYS. Dangus.

TARDYTOJAS. Ištirsim, surinksim įkalčius.

I MOKINYS. O kas nužudė?

TARDYTOJAS. Aš jo nežudžiau. Kodėl tu ne pamokoje?

MOKINYS. Jūs – mokytojas?

TARDYTOJAS. Aš – mokytojas.

Abu išeina.

XIII SCENA
BLAIVYKLA

Tardytojas, agentai, I mokinys, Sargas, Mokytoja

TARDYTOJAS (*skaito protokolą*), „...ėjo gatvės viduriu, spardė pravažiuojančias mašinas, kalbėjo nešvankybes, keikėsi, sulaikomas nesakė savo pavardės, tvirtino esąs šventoji nešvankybė trijuose asmenyse... Pynas, Panas ir Guolė... Kažkokia nesąmonė... Įveskite!

Agentai atveda I mokinį, jis susirietęs, jam bloga.

TARDYTOJAS. Žinai, kuo tu kaltinamas?

I MOKINYS. Žinau. Neatsimenu. Nesigailiu.

TARDYTOJAS. Pasiziūrėkite į šį dvokiantį nuopuolio vaisių!

SARGAS IR MOKYTOJA. Mes žiūrime, žiūrime!

TARDYTOJAS. Koks jis bejėgis, nes visas susiteršęs! Kas tokie Pynas, Panas, Guolė? Sugėrovai? Vagys ir kekšės?

I MOKINYS. Šventieji. Jie mane apvogė.

TARDYTOJAS. Nepiktžodžiauk, atmata! Darydamas nuodėmes turbūt jauti malonumą, pasitenkinimą! Orgazmą!!!

I MOKINYS. Adomas prieš nuopuolį dulkindavo levą, bet nejausdavo malonumo.

TARDYTOJAS. Tau patinka tas velnio išpera, tas airis, modernizmo tėvas, tas pilvakalbis?!

I MOKINYS. Aš neturiu tėvo.

TARDYTOJAS. Na žinoma, tu gi jį užmušei.

I MOKINYS. Aš užmušiau Sargą. Mokyklos Sargą.

TARDYTOJAS. Ir kodėl tu užmušei Sargą, mokyklos Sargą?

I MOKINYS. Jis buvo luošas. Jis buvo supuvęs. Negaliu pakęsti luošių, nes jie man primena, kad galiu būti vienas iš jų, galiu būti toks pat. Aš jų gailiuosi, bet tik iš baimės arba pasibjaurėjimo. Jie yra baimė, netikrumas ir nepasitikėjimas. Jie verčia mane veidmainiauti, jie yra nuodėmė be atpirkimo. Šiame gyvenime. Jie sukelia manyje gailestį, o gailestis veda mane į puikybę, skatina jaustis pranašesniu. Aš nekenčiu luošių. Sargas buvo aklas.

TARDYTOJAS. Liudytojai.

SARGAS. Taip, jis buvo girtas ir kalbėjo apie tėvažudystę. Jis sakė, kad nori užmušti tėvą. Jis taip įtikinamai kalbėjo, kad, manau, beveik ir užmušė. Jo akys tvoskė tokia baisia ugnim.

I MOKINYS.. Bet jis gi aklas!

SARGAS. Matot, jis ir man norėjo išdurti akis! Bet aš vilkiu neperšaunamą liemenę.

TARDYTOJAS. Vadinasi, pasikėsinimas ir dar tėvažudystė. Kur paslėpei kūną? Tiek to, surasim, patikrinsim, ištirsim. Neapykanta neįgaliesiems, visiškas nužmogėjimas. Sakai, švari nacija, nesuterštas kraujas? (*Pats sau ir liudytojams*) Jeigu nori būti tikras patriotas, neturėk vaikų, nes jie gali būti išsigimėliai!

I MOKINYS. Sargas buvo aklas! Jis tvirtino esąs mano tėvas!

SARGAS. Ne visi akli ir dieną mato. Siaubas, kaip jaunas sielas sužaloja alkoholizmas!

I MOKINYS. Man teka... man teka iš nosies...

TARDYTOJAS (*agentams*). Persistengėt? Be reikalo, dabar nebe tie laikai.

KENTAS. Ne pirmas sykis, viršininke. Mes profai. Inkstai, kepenys – jokių pėdsakų.

Gyvasis Dievas – atiduok jam savo širdį! Matai, jo lūpos kruvinos, tai atsiversk! Praryk Kristų, praryk jo auką, tegul jis apsigyvena tavyje, tegul suryja tavo niekingą širdį! Atsiversk į padorų žmogų! Bijok, drebėk, nes tu kaltas! Kaltas, dėl to, kad tu šito iki šiol nežinojai ir dabar nenori pripažinti. Kaltas dėl to, kad kaltas! Atsiversk! Atsiversk!

I mokinys krinta kniūbsčias.

TARDYTOJAS (*ramiu tonu, tvarkydamasis*). Atverskite jį! Atverskite.

Agentai atverčia 1 mokinį ant nugaros.

TARDYTOJAS. Atsivertei?!

AGENTAI. Atvertėm.

XIV SCENA

IZAOKAS, ABRAOMAS

IZAOKAS. Tėve, tu toks gražus, nešiesi peilį ir ugnies. Vienoje rankoje ugnis, kitoje peilis.

Ugnies ašmenys, geležtės liepsna.

ABRAOMAS. Malkos, kurias tu, sūnau, neši, yra kaitrios. Aš pamaitinsiu jas ugnimi. Ir ašmenys, kuriuos šį rytą galandau, yra dangaus atspindys.

IZAOKAS. Tėve, tavo slegia rūpestis? Tavo veidas akmens spalvos.

ABRAOMAS. Einu į Regėjimo žemę, bet mano akis apleido šviesa.

IZAOKAS. Ir aš nematau... Mano tėve!

ABRAOMAS. Ko nori, sūnau?

IZAOKAS. Štai ugnis ir malkos, o kur auka deginimui?

ABRAOMAS. Dievas parūpins, mano sūnau, sau auką deginimui.

ABRAOMUI *pasirodo Viešpaties Angelas.*

ANGELAS. Abraomai, Abraomai!

ABRAOMAS. Štai aš.

ANGELAS. Tu savo sūnui meluoji?

ABRAOMAS. Mano Dieve, aš nemeluoju, aš tik nesakau tiesos, visos tiesos.

ANGELAS. Argi dalis tiesos yra visa tiesa? Argi nuslėptoji tiesos dalis nevirsta melu?

ABRAOMAS. Tu mane mokai.

ANGELAS. Abraomai?

ABRAOMAS. Taip, mano Dieve, bijau, kad Izaokas nesupras, kad gali pasprukti.

ANGELAS. Tu norėtum grįžti atgal?

ABRAOMAS. Ne. Aš noriu patirti tavo skiriamą išbandymą.

ANGELAS. Kaip tu aukoji savo vienintelį, taip ir aš paaukosiu.

ABRAOMAS. Tu numalšinai mano tėvišką skausmą, tu sutvirtinai mano tikėjimą.

ANGELAS. Imk savo vienatinį sūnų ir paaukok jį kaip deginamąją auką kalne, kurį tau nurodžiau.

Angelas dingsta.

IZAOKAS. Su kuo tu kalbiesi, tėve? Aš girdėjau tavo balsą.

ABRAOMAS. Tai stepių vėjas užgavo sausus krūmokšnius, tai žvaigždžių stiklas atmušė mūsų žingsnių aidą, sūnau.

IZAOKAS. Tikiu, nes tu mano tėvas. Aš noriu atsigeriti.

ABRAOMAS. Atsigerk, sūnau.

IZAOKAS. Bet būkim taupūs, tėve, vandens – tik šlakas, tikrai jo pritrūksim grįždami atgal, į slėnį.

ABRAOMAS ...plėnys... Užteks vandens, sūnau. Kai kuprius be naštos, vandens perpus mažiau jam reikia.

IZAOKAS. Gal sėskim pailsėt, matau, tu jau pavargęs.

ABRAOMAS. Jau atkeliavom, sūnau. Jau čia pat.

IZAOKAS. Niūrus kalnas.

ABRAOMAS. Dabar surišiu tau rankas ir kojas, tu nesipriešink, sūnau.

IZAOKAS. Keistai elgiesi, tėve, bet aš nesipriešinsiu.

Abraomas suriša Izaoką ir iškelia peilį.

ABRAOMAS. Kai Dievas nori išbandyti, pasirenka patį brangiausią.

IZAOKAS. Tu sakei, Dievas parūpins sau auką.

ABRAOMAS. Aš sakiau ir taip įvyko.

Abraomas pamato krūmuose įsipainiojusį aviną.

ABRAOMAS. O maloningasis, o gailingasis Viešpatie. Tai tu pasiuntei ši gyvulį, kad apsaugotum mano vienatinį sūnų!

Abraomas paaukoja aviną.

IZAOKAS. Tėve, atrišk mane. (*Abraomas atriša Izaoką*) Gerai, kad nesupjaustei virvių, man jos pravers.

Izaokas pargriauna žemėn Abraomą ir suriša jį.

ABRAOMAS. Sūnau, gal tau iš baimės aptemo protas. Ką sumanei?

IZAOKAS. Aš girdėjau, tėve, ką tu šnekėjai. Aš žinojau, tėve, kad turiu būti paaukotas, idant Viešpats patikrintų tavo tikėjimo tvirtybę. Aš nebijojau, tėve. Tiesa, aš bijojau. Bet mano tikėjimas tavimi buvo didesnis nei baimė. Tu mane išdavei. Tu mane iškei-
tei į aviną.

ABRAOMAS. Sūnau, tai Viešpats mūsų pasigailejo. Jis pamatė, kad mano tikėjimas tvirtas ir pasiuntė gyvulį.

IZAOKAS. Jeigu tu neišdrįsai paaukoti vienatinio savo sūnaus, tai aš paaukosiu vienatinį savo tėvą. Auka turi būti. Man nereikia simbolinio tikėjimo. Man nusibodo žiūrėti į tave, gyvenantį puse tiesos, slepiantį dalį tiesos, verčiantį dalį tiesos melu.

ABRAOMAS. Sūnau, tai baisi nuodėmė, tai tėvažudystė.

IZAOKAS. Taip buvo lemta ir tai turėjo įvykti. Aš nežinojau, už ką esu kaltas. Taip, aš kaltas. Ir žinau, už ką.

Izaokas paaukojo Abraomą. Papjovė savo tėvą.

1997

Iš knygos: Sigitas Parulskis, *Trys pjesės*, 2006

Laura Sintija Černiauskaitė

LIUČĖ ČIUOŽIA

1 VEIKSMAS

1 SCENA

Liučė čiuožia

DVIEJŲ VEIKSMŲ PJESĖ

VEIKĖJAI:

FELIKSAS

LIUČĖ - LIUCIJA, JO ŽMONA

FELIKSO MOTINA

FELIKSO TĖVAS

VYRUKAS - PAČIŪŽŲ NUOMOTOJAS

TANIA - JO ŽMONA

MOTERIS - IŠ PREKYBOS CENTRO

KASININKĖ - JI PASAKO VIENĄ FRAZĘ

Prekybos centras. Lauke - liūtis.

Feliksas ir Liučė stovi eilėje prie kasos. Įsikibę į vežimėlį su pirkiniais. Lyg skęstų

LIUČĖ. Sakiau, paimk skėtį.

Pauzė

LIUČĖ. Per tavo amžinai kas nors nutinka.

FELIKSAS. „Jei su lape prasideši, tai tiktai bėdos turėsi.“ Kaltas. Užsakiau lietų. Daug suplojau, kad ir žaibą pridėtų. O ką - nepatinka?

LIUČĖ. Plepys.

FELIKSAS. Skėtį ir pati galėjai paimti.

LIUČĖ. Kur? Į dantis?

FELIKSAS. Idėja! Gal mažiau verkšlentum?..

LIUČĖ (*murma*). Tvanku, nors mirk.

FELIKSAS. Tai mirk. Kai ateis eilė mokėti, prikelsiu.

LIUČĖ. Jėzus Kristus atsirado! O, ką pamiršau... Nubėk pomidorų padažo... Tik ne aštraus... Aš gi šiandien žuvį kepu.

FELIKSAS. Ką, ir vėl?

LIUČĖ. Ką, „ir vėl“? Kas nepatinka?

FELIKSAS. Tik ne žuvį.

LIUČĖ. Nenori, gushi neėdęs. O aš valgysiu žuvį. Padažo, padažo!

FELIKSAS. Pati ir atsinešk.

LIUČĖ. Ak šit kaip!

FELIKSAS (*erzinasi*). Va ir va kaip!

LIUČĖ. Apskritai negaminsiu. Pranešu oficialiai. Nuo šiandien.

FELIKSAS (*prideda delnus prie burnos ir šūkteli į viršų*). Viešpatie, išklausei mano maldų! Ji nebegamins valgyti!

LIUČĖ (*suduoda jam per rankas*). Cit, pamaiva! Netrikdyk žmonių. Amžinai įsivaizduoja, kad yra vienas.

FELIKSAS. Aš vienas prekybos centre! Visiškai vienas visoje planetoje! Vienas toks!

LIUČĖ (*erzina*). Taip, tu – menininkas. Tu save myli. O dabar atnešk pomidorų padažo.

Feliksas nueina. Grįžta nešinas batų tepalu. Įdeda į vežimėlį

LIUČĖ. Kas čia?..

FELIKSAS. Pagalvojau, kodėl tau nenudažius žuvies gedulo spalva... Ta proga, kad gaminai paskutinį kartą.

LIUČĖ. Tu beviltiškas. Kam mums batų tepalas?

FELIKSAS. O kam kasdien žuvis?

LIUČĖ. Noriu.

FELIKSAS. „Noriu“. Klausyk... gal laukiesi?

LIUČĖ (*susimąsto*). Nežinau....

FELIKSAS (*akivaizdžiai pagyvėjęs*). Raugintų agurkėlių?..

LIUČĖ (*suraukia nosį*). Neeee...

FELIKSAS. Pomidorų padažo?

LIUČĖ. Taaaip!

Feliksas nubėga pomidorų padažo

FELIKSAS (*grįžęs*). Ir vežimėlį naujagimiui.

LIUČĖ. Iš pradžių – nėštumo testą.

Sumokėję už pirkinius stabteli prie išėjimo. Lauke pila kaip iš kibiro. Žmonės būriuojasi po stogu, slepiasi nuo lietaus. Feliksas ir Liučė susižvalgo

FELIKSAS. Bėgam?

LIUČĖ. Bėgam.

Jie lekia per liūtį, Feliksas – nešinas dviem pilnais pirkininių krepšiais. Liučė žiūri į jį ir juokiasi

FELIKSAS (*šaukia perrėkdamas liūties šniokštimą*). Ko?!..

LIUČĖ. Dabar tikrai atrodai vienas visoje planetoje! Su lietaus pilnais maišais! Toks apgailėtinas tipas!

FELIKSAS. Turbūt gailiesi, kad mane išsirinkai?!

LIUČĖ. Aš tavęs nesirinkau!

FELIKSAS (*nenugirsta*). Ką?!..

LIUČĖ. Nesirinkau aš tavęs! Man tave išrinko!

FELIKSAS. Bet ar gailiesi?!

LIUČĖ. Ką, negirdžiu?!

FELIKSAS. Ar gailiesi?!

LIUČĖ. Aišku, gailiuosi!

Jie atsitrenkia vienas į kitą ir griūna į balą. Iš maišų pabyra pirkiniai

LIUČĖ. Ei, tu mane pastūmei!

FELIKSAS. Tai tu pasipynei po kojom! O!.. Mes užmiršome nėštumo testą!

LIUČĖ. Kvailys. Aš pajuokavau. Nebus jokio vaiko.

FELIKSAS (*surimtėja*). O aš patikėjau...

LIUČĖ. Ei, tualetinis popierius skęsta!.. Gelbėk, kapitone!

FELIKSAS. Liuče, pajuokavai?..

LIUČĖ. (*surimtėja*). Feliksai...

FELIKSAS. Kas atsitiko?.. Kodėl sakai „Feliksai“? Jeigu ne nėščia?.. Niekada nesakai „Feliksai“.

LIUČĖ. Feliksai, aš išvažiuoju.

Pauzė

FELIKSAS. Kur?

LIUČĖ. Išvažiuoju. Visam laikui.

FELIKSAS. Visam laikui.

LIUČĖ. Palieku tave.

FELIKSAS. Tu išvažiuoji, o aš lieku.

LIUČĖ. Aš palieku tave, Feliksai.

Pauzė

LIUČĖ. Kaip kitaip galėčiau pasakyti?.. Kaip tai sakoma?

FELIKSAS. „Išvažiuoju toli. Nelauk. Negrišiu.“

LIUČĖ. Nelauk, negrišiu.

Feliksas atsistoja, lėtai surenka pirkinius. Ištiesia Liučei ranką, padeda pakilti iš balos

FELIKSAS. Na, eime?

Lėtai nuklibinkščiuoja per kiek aprimusį lietų. Liučė nedaug atsilieka

2 SCENA

Didelis kaimiškas kambarys. Dvi lovos, apskritas stalas, televizorius. Vaistų kvapas. Tolimesniame kampe guli sergantis tėvas. Prie stalo valgo motina ir šešiolikmetis Feliksas ruošia pamokas.

Veiksmas vyksta prieš dvylika metų

TĖVAS (*silpnai*). Regina!.. Regina!..

Motina nekreipia dėmesio. Valgo toliau

TĖVAS. Re-gi-nut!..

FELIKSAS. Mam, tėvas.

Motina tarsi negirdi

FELIKSAS. Ko, tėvuk?

TĖVAS. Regina!..

FELIKSAS. Mam...

MOTINA. Į sąsiuvinį žiūrėk.

TĖVAS. Re-gi-na!..

FELIKSAS. Mam, aš nueisiu.

MOTINA. Sėdėk!

FELIKSAS. Jis gerti nori. Nunešiu gerti...

MOTINA. Padėjau prie lovos. Pasiims.

Pauzė

TĖVAS. Reginut!.. Basoną!

Motina lėtai padeda šaukštą. Atsistoja. Nueina prie lovos ir ištraukia iš palovio basoną (viską daro itin lėtai). Atkloja tėvą, pasižiūri ir staiga šeria per veidą

MOTINA. Vėl?!.. Vėl?!.. (*Šeria dar kartą*)

FELIKSAS. Mam!..

MOTINA (*tėvui*). Kur anksčiau buvai?! Ko nesakei, kad myžti nori?!

FELIKSAS. Jis gi kvietė!

MOTINA. Pamokas ruošk! (*Tėvui*) Tyčia taip padarei?! Tavęs klausiu – tyčia?!

TĖVAS. Reginut, nepajutau...

MOTINA. Velnį tu nepajutai! Viską tu jauti! Kiaurai sienas jauti! Visą patalynę apdirbai!

Ką dabar patiesiu? Gyvuly tu! Gulėsi man ant plikos klijuotės, supratai?

TĖVAS. Atleisk, Reginut... Nepajutau aš...

MOTINA. Šūdžius!

FELIKSAS (*pritrūkęs kantrybės*). Nešauk ant jo.

MOTINA. O tu tylėk. Ruoši pamokas, tai ruošk.

FELIKSAS (*tyliai, su neapykanta*). Ragana tu.

MOTINA. Ką?.. Ką pasakei?..

FELIKSAS. Sakau – tokios bjaurybės kaip tu paieškoti reiktų.

Motina prieina ir atsivedėjusi šeria jam antausį. Feliksas sustingsta. Staiga šeria jai atgal. Sugriebia nuo lovos į gniutulą susuktą apšlapintą paklodę ir talžo ja motiną. Ši sucypia

FELIKSAS. Kur šiandakt buvai?!.. Kur valkiojais, klausiu?!

MOTINA. Tyliau, tėvas klausosi!

FELIKSAS. O man nusispjaut!

MOTINA (*verkia*). Liaukis, beproti! Liaukis!

Feliksas numeta paklodę

FELIKSAS. Tėvas pusę nakties šaukė! Ateinu – iš lovos iškritęs, pusnuogis, niekam nerūpi, o tavo lova – tuščia. Kaip tai suprasti?

MOTINA (*verkia*). Negaliu aš miegot, kai jis šnibžda. Šnibžda ir šnibžda, žaltys! Iš proto mane išvarys...

FELIKSAS. Jis meldžiasi. O ką jam dar veikti?

MOTINA. Šnibžda taip šlykščiai. „Ei, Dieve, kuriam į mus nusispjaut! Vemt verčia nuo tavo duonos kasdieninės! Į šikną įsikišk tą savo karalystę su visa karūna! Mes neatleidžiam savo kaltininkams, niekada, supratai tu?! Niekada!“

FELIKSAS. Sakyk geriau, kur valkiojais?

MOTINA. Ant šieno nakvojau.

FELIKSAS. Nė velnio nenakvojai.

MOTINA. Tai kur tada?.. Eik, patikrink – išgulėta.

FELIKSAS. Išgulėta – tai išgulėta. Šienas kaip reikiant iškedentas.

MOTINA. Kas kas?..

FELIKSAS. Šliundra.

MOTINA. Kaip su motina šneki!

FELIKSAS. Ne motina tu man. (*Numeta ant stalo vyrišką rankinį laikrodį*) Kas čia?

MOTINA. Mažvaikis... Pamokas ruošk.

FELIKSAS. Kas čia, klausiu?

MOTINA. Laikrodis...

FELIKSAS. Matau, kad laikrodis. Kieno?

MOTINA. Nežinau. Ne tavo reikalas. Kur radai?..

FELIKSAS. Pati žinai kur.

MOTINA. Atiduok. Snargliau. Ir sėsk prie pamokų.

FELIKSAS. Kieno laikrodis?

MOTINA. Atiduok, pasakiau.

FELIKSAS. Dėdės Vinco?.. Dėdės Vinco, taip?..

MOTINA. Koks tavo reikalas!

FELIKSAS. Taip ir maniau. O jei nunešiu tetai Marijai ir papasakosiu, kad radau jos vyro laikrodį mūsų kluone?

MOTINA (*tyliai*). Nieko tu nenuneši.

Feliksas eina prie durų, apsiivelka kailinius (gąsdindamas)

TĖVAS (*silpnai*). Feliksiukai!.. Feliksiukai!..

FELIKSAS. Ką, tėvuk?

TĖVAS. Atiduok tu jai laikrodį.

Feliksas numeta laikrodį ant stalo ir atsisėda ant tėvo lovos. Motina išeina į virtuvę

TĖVAS. Verki?.. Feliksiukai?..

FELIKSAS. Ne-a.

TĖVAS. Aš jau seniai nesigėdiju ašarų.

FELIKSAS. Gerai tau.

TĖVAS. Ašaros, myžalai. Gėda tik iš pradžių.

FELIKSAS. Tėvuk...

Pauzė

TĖVAS. Tu dėl to laikrodžio, taip?..

FELIKSAS. Viską žinojai?..

TĖVAS. Seniai.

FELIKSAS (*suspaudžia jam ranką*). Tėvuk...

TĖVAS. Jaunas esi, ūmus. Ir gerai. O man jau – ramu. Dėl visko ramu. Vienintelis rūpestis – neapsimylėti. Kad tavo motinai darbo nepridaryčiau. Pervargus ji. Pažadėk man, vaikelii...

FELIKSAS. Ką?

TĖVAS. Kai numirsiu, nuvežk ją prie jūros. Penkti metai be jūros. Negerai. Tavo motina džiūsta... Traška visa, kai lenkiasi manęs apiplauti. Kaip giltinė. Anksti jai traškėti. Nuvežk. Supratai?

FELIKSAS. Tėvuk... Supratau.

Motina atstumia stalelį ant ratukų su vakariene

MOTINA (*stengiasi būti linksma*). Vakarienė ant ratukų! Ijunk tėvukui „Panoramą“. Televizorių pasuk, amžinai kažkas nusuka. (*Tėvui*) Tėvai, matai?

TĖVAS. Matau, matau.

Ruošiasi vakarieniauti

2 VEIKSMAS

5 SCENA

Feliksas ir Motina stovi ant jūros kranto. Ji plaunasi kojas. Jis paėmė ją ant rankų ir nešė per smėlį suolelio link. Motina juokiasi. Laiko rankose basutes, per petį persimetusi rankšluostį

MOTINA. Ai, beproti, paleisk! Juk aš ne mergaitė!

FELIKSAS. Tikrai, sveri kaip geras bulvių maišas!

MOTINA. Netektys sveria, jaunuoli. Kai sulauksi mano amžiaus...

FELIKSAS. ...Būsiu netekęs žmonos, mašinos, gero darbo, poros draugų ir, jeigu pasiseks, kelių dantų. Bet nuo to, kiek suprantu, sversiu mažiau.

MOTINA. Svarbiausia – išsaugoti smegenis. Tada turėsi ir visa kita.

FELIKSAS. Ir širdį.

MOTINA. Nevaldoma širdis – pavojinga. Paleisk, aš pati.

FELIKSAS. Tik iki suolelio. Ai, mama! *(Ji sušeria jam basutėmis per nugarą)*

MOTINA. Aš mušeika!

FELIKSAS. Raudona batareika. *(Sodina motiną ant suolelio)*

MOTINA. Ką be manęs dar nešioji?

FELIKSAS. Išsitepei. *(Šluosto motinos koją ir apauna)*

MOTINA. Feliksai...

FELIKSAS. Mam, mano asmeninis gyvenimas nėra taip beviltiškai nenusisekęs...

MOTINA. Nešioji ar ne?..

FELIKSAS. Nešioju kartais...

MOTINA. Ir ačiū Dievui.

FELIKSAS. Kuriam į mus nusispjaut?

MOTINA. Dar pyksti?

FELIKSAS. Nebe. Kitą koją. *(Nušluosto ir apauna kitą koją)*

MOTINA. Tiki, kad visada mylėjau tavo tėvą?..

FELIKSAS. Neturiu kitos išeities.

MOTINA. Mes buvome pirmi vienas kitam.

FELIKSAS. Dabar taip nebūna.

MOTINA. O mano laikais pasitaikydavo... Tais metais ir jūrą pamačiau pirmą kartą. Ją gaubė balta šviesa... Išsipildymo šviesa. Joje viskas ir prasidėjo. Ilgai stebėjome vienas kitą, kol išdrisome prisiliesti. Kol prisijaukinome geismą ir išdrisome parodyti jį vienas kitam... O paskui beprotiškai ilgai mokėmės mylėtis... Ar nieko, kad pasakoji?.. A, vis užmirštu, kad tu jau suaugęs. Mano kūnas buvo stangrus ir suglumęs, jis ilgai nenorėjo įsileisti tavo tėvo. Bet geismas jį įveikė. Ir tada aš sprogau virš jūros, ir viską užliejo balta šviesa... Kai mūsų kūnai apsirato su artumo džiaugsmu, kuris trukdė miegoti, valgyti, mokytis, bendrauti su kitais, mes išmokome plūduriuoti vienas kitame. Atspindėdami po mumis plytinčio pasaulio vaizdą. Šitaip pradėjome tave. Kiek sutrikę nuo mus apėmusio rimtumo. Kiek apsunkę nuo odą nutvilkdžiusio šurpo... Tiki?

FELIKSAS. Tikiu, mama. Tikiu.

MOTINA. Kartais ateidavai, kai mylėdavomės. Stovėdavai šalia ir krapštydavai nosį.

FELIKSAS. Dar nebuvau gimęs...

MOTINA. Ne, bet jau ruošėsi. Ir turėjai mažą švytintį pirštelį...

FELIKSAS. Neatsimenu.

MOTINA. Kur jau.

FELIKSAS. Mam, o Vincas?..

MOTINA. Vincas?

FELIKSAS. Tu jo nemylėjai?

MOTINA. Niekada.

FELIKSAS. Tai kam tada?..

MOTINA. Juk tu vyras. Turėtum suprasti. Geidulys...

FELIKSAS. Suprantu... Geidulys.

MOTINA. Penkerius metus slaugiau tavo tėvą. Dieną naktį gyvenome irstančio kūno tvaike. Turėjau būti... stipri. O jaučiausi tokia vieniša! Kai vakarais užkaukdavo šuo, pati ne visada susitvardydavau. Nes toks pat kaukimas tūnojo manyje. Nenaudojamas moters kūnas darosi liūdnas ir nenusėjamas... Už tai pykau ant tavo tėvo.

FELIKSAS. Aš atsimenu, mama.

MOTINA. Ką tu atsimeni?..

FELIKSAS. Sakydavai: einu, atnešiu sviesto. Ir išeidavai į sandėliuką. Ir tada prie stalo niekas kąsnio negalėdavo nuryti. Laukdavo, kol tau prasidės. Tu staugdavai ir daužydavai stiklainius. Grįždavai apsikandžiojusi rankas. Niekas neidavo į sandėliuką tavęs gelbėti...

MOTINA. Nes žinojo, kad žmogus pats turi įveikti savo kauksmą.

FELIKSAS. Mam, aš irgi bijojau tavęs... tokios...

MOTINA. Ir gerai, kad bijojai. Aš buvau baisi. Niekada jo nesirinkau. Jis pasirinko mane.

FELIKSAS. Kas, mama?

MOTINA. Kaukimas. Kas liko iš baltos šviesos. Ji dilo metai iš metų... Kaip pamažu mes nusivažiuojame...

FELIKSAS. Bet dabar tu laisva.

MOTINA. Ne. Niekada jau nebūsiu.

FELIKSAS. Juk gyveni kaip nori.

MOTINA. Negaliu. Kaltė. Supranti?

Pauzė

MOTINA. Supranti, kodėl?

FELIKSAS. Atrodo, taip...

MOTINA. Laukiau, kada jis mirs.

FELIKSAS. Mes visi buvome žvėriškai pavargę, mama. Tai joks nusikaltimas.

MOTINA. Kai naktį liaudavosi šnibždėjęs, suklysdavau: ar jau?..

FELIKSAS. Mam, gali man nepasakoti.

MOTINA. Tu per jaunas, kad suprastum.

FELIKSAS. Aš suprantu.

MOTINA. Ne. Tik bandai suprasti. Žiūrėk, kaip mainosi jūra – tai žalia, tai mėlyna, tai sidabrinė... Kaip mano kaltės jausmas. Jis gyvas. Kvėpuoja. Nutolsta ir kankinamai priartėja... Viso gyvenimo našta. O prasidėjo nuo šviesos. Tokios lengvos, kad buvo baisu neištverti... Ar esi patyręs jausmą, kad, rodos, subyrėsi iš laimės?

FELIKSAS. Atrodo, esu...

MOTINA. Žinoma! Juk tai – genai.

6 SCENA

Po pusės metų. Antra valanda po vidurnakčio. Feliksas sėdi tamsoje ir bukai spokso į mirgantį televizoriaus ekraną. Programa pasibaigusi. Vien mirgančios linijos ir traškesys – tarsi pagreitinotos bangų mūšos vaizdas. Laiptinėje pasigirsta žingsniai. Spynoje trakšteli raktas. Durys lėtai atsidaro. Tarpdury – Liučė. Šviesus kostiumėlis ir plaukai šviečia prieblandoje. Ji turi tik raktą

FELIKSAS (*neatsigrįždamas pažiūrėti, kas įėjo*). Uždaryk duris. Skersvėjis.

Liučė uždaro duris

LIUČĖ. Ką žiūri?..

FELIKSAS. Jūrą.

Pauzė

LIUČĖ. Arbatos gersi?

FELIKSAS. Ne.

Liučė nueina į vonią. Girdėti, kaip šniokščia vanduo. Po kiek laiko išėina šlapiais plaukais, vilki chalata. Atsistoja priešais televizorių

LIUČĖ. Užteks jūros. Pažiūrėk į Liučę.

Feliksas sunkiai prisiverčia pakelti į ją akis. Jų žvilgsniai susitinka. Jis krūpteli, lyg gavęs smūgį, ir nusuka akis

LIUČĖ. Pražilai.

FELIKSAS. Nuo jūros.

LIUČĖ. Dažnai žiūri?

FELIKSAS. Pasitaiko.

LIUČĖ. Ką dar veiki?

FELIKSAS. Kandžioju praeivius.

LIUČĖ. Tu buvai teisus. Žmonės turi globoti viens kitą. Kitaip viskas eina pro šalį.

Pauzė

LIUČĖ. Aš tavęs nesirinkau. Tiki? Man tave išrinko.

FELIKSAS. Liuče...

LIUČĖ. Lengva, kai turi tik paklusti. Tau manęs reikia?..

FELIKSAS. Liuče...

LIUČĖ. Kaip tu gyvenai?..

FELIKSAS. Aš kaukiau. Visą laiką kaukiau. Radau tavo pirštų atspaudus ant indų. Jie nenusiplovė. Teko daužyti. Aš nejungdavau šviesos. Neužtraukdavau užuolaidų. Ėdžiau tik pomidorų padažą. Kiurksodavau telefono būdelėse laukdamas liūties, kol mane išprašydavo. Eidavau į turgų ir stebėdavau, kaip moterys perka vyšnius. Vonioje radau tavo šviesų plauką ir suvalgiau. Neiššikau... O naktį, Liuče, tu ateidavai ir įsidėdavai mane į pilvą. Naktį plaukiojau tavyje kaip embrionas. Be galūnių, be lyties, be odos... Besvoris ir patiklus. Mintantis vien tavimi. Užmigdavau linguodamas kėdėje... Vienatvė – bergždžia, Liuče. Ji reikalinga tik apsivalyti. Visu kitu turime dalytis.

LIUČĖ. Atleisk, kad užmiršau savo plauką.

FELIKSAS. Atleisk, kad norėjau juo nusižudyti.

LIUČĖ. Pasiilgau su tavimi nuobodžiauti. Nėra nieko nuostabesnio pasaulyje už šį dovanotą nuobodulį.

Pauzė

LIUČĖ. Pašukuok mane.

Feliksas ją šukuoja

LIUČĖ. Dabar jaučiu, kad atleidai. Tavo pirštai ir mano plaukai – tai viena.

FELIKSAS. Lengva, kai atleidi.

LIUČĖ. Reikia tik paklusti...

FELIKSAS. To mokomės visą gyvenimą...

LIUČĖ. Lengvumas. Tai atpildas.

FELIKSAS. Lengvumas ir nuobodulys. Nuostabu!

LIUČĖ. Feliksai... Pažadėk, kad gyvensime nuobodžiai.

FELIKSAS. Pažadu. Būsiu pats nuobodžiausias tipas, kokį tau teko sutikti.

LIUČĖ. Nepakartojamai? Fatališkai?

FELIKSAS. O pačiūžos?..

LIUČĖ. Pačiūžos? Nekenčiu čiuožti.

FELIKSAS. Aš irgi.

LIUČĖ. Kaip gera, kai galima nečiuožti!

FELIKSAS. Tada taip.... fatališkai... nuobodu!..

Jie juokiasi. Vaizduoja, kad čiuožia

7 SCENA

Prieš dvylika metų. Tėvas merdėja. Motina sėdi ant jo lovos krašto ir garsiai maišo arbatą. Ilgiau negu reikia

TĖVAS (*silpnai*). Re-gi-nut... Padėk tą puodelį...

Ji padeda. Pauzė

TĖVAS. Re-gi-nut...

MOTINA. Gersi?

TĖVAS. Ne... Prigulk šalia...

Motina prigula ant lovos krašto. Tėvas sunkiai pasuka galvą ir kvėpuoja jai į smilkinį

TĖVAS. Balta šviesa virš jūros...

MOTINA. Taip.

TĖVAS. Atvėšęs smėlis... Akmenėlis tavo batelyje...

MOTINA. Širdies formos akmenėlis. O tu sakei – tai ne širdis, tai plaučiai.

TĖVAS. Sakiau – basom... Basa tu labiau mano...

MOTINA. Basa aš nuoga.

TĖVAS. Išsikratyk akmenėlį...

MOTINA. Ne.

TĖVAS. Išsikratyk, kvailiuke... Šlubuoji...

MOTINA. Nusigręžk. Išsikratysiu. Nusispyriau batelį ir laukiu, kol atsigręši. Pažvelgsi į mano nuogą pėdą. Nebuvo ten jokio akmenėlio. Geismas vertė mane šlubuoti. Dar neprijaukintas geismas...

TĖVAS. Toji šviesa... Kaip pražilę tavo plaukai... Per mane pražilai, Reginut...

MOTINA. Atleisk, kad šaukiau ant tavęs.

TĖVAS. Atleisk, kad nespėdavau į basoną...

MOTINA. Atleisk, kad šaukiau! Atleisk, kad šaukiau!

TĖVAS. Aš ir nepykau... Pats ant savęs šaukdavau... Mintyse... Kaip ant savęs šaukdavau!..

MOTINA. Tu šnibždėdavai. Tik šnibždėdavai. Ne mums.

TĖVAS. Prikankinome vienas kitą... Gana... Miegok ramiai, Reginut...

MOTINA. Nenoriu. Aš nenoriu miegoti. Gersi?..

Pauzė

MOTINA. Povilai!.. Gersi?.. (*Plekšnoja tėvui per skruostą*)

TĖVAS (*vos girdimai*). Mes nugalėjome...

MOTINA. Ką sakai?..

TĖVAS. Mes ją išsaugojom...

MOTINA. Ką?..

TĖVAS. Jūrą...

Motina atsisėda

TĖVAS. Kur tu?..

MOTINA. Aš tuoj. Sunku kvėpuoti. Pasėdėsiu.

TĖVAS. Atsigulk prie manęs...

MOTINA. Negaliu... Tu miršti...

TĖVAS. Atsigulk...

MOTINA. Kvėpuoji man į ausį.

TĖVAS. Atsigulk...

MOTINA. Tada mirsim kartu. Aš dar nenoriu.

TĖVAS. Ir aš nenoriu...

MOTINA. Nejau bijai?.. Tu?..

TĖVAS. Nenoriu, kad mirtum... Tu tik gulėsi... Aš mirsiu...

MOTINA. Negulėsiu. Nenoriu, kad liautumeis kvėpuoti man į ausį!

Pauzė

TĖVAS (*nori paliesti motinos ranką, bet nepasiekia*). Re-gi-nut... Duok ranką...

MOTINA (*neduoda*). Ne. Aš nespėju... Palauk dar... nespėju... aš nespėju...

TĖVAS. Ne-pa-sie-kiu...

MOTINA (*šaukia*). Palauk! Aš nespėju!

TĖVAS. Aš jau... Aš jau...

Miršta

P A B A I G A

2002-ųjų vasara

Iš knygos: Laura Sintija Černiauskaitė, *Liucė čiuožia*, 2003

Gintaras Grajauskas

MERGAITĖ, KURIOS BIJOJO DIEVAS

DVIEJŲ VEIKSMŲ PJESĖ

Veikėjai

MARIJA

SENELIS JOKŪBAS; vėliau – ANTANAS GUSTAITIS

SENELĖ

VINCUKAS – Vincas, Marijos vyras

PIRŠLYS; vėliau – GENERALINIS,

dar vėliau – GYDYTOJAS

PIRMASIS PABROLYS – Juozas; vėliau – STUDENTAS

ANTRASIS PABROLYS – Petras; vėliau – SANITARAS

VINCĖ, Marijos vyro Vinco tėvas

LEVUTĖ – tarnaitė

VESTUVININKAI

PIRMASIS VEIKSMAS

PIRMA SCENA

Vasaros vakaras – būtent tas trumpas akimirksnis, kai prieš sūtemstant viską užlieja ypatinga skaidruma ir tikrovė praranda realumą. Sode prie namų ant baltai nudažytų sūpuoklių supasi šviesiaplaukė mergaitė balta suknele. Geriau įsižiūrėjus galima pastebėti, jog iš tiesų ji – suaugusi mergina, gal net moteris, susipynusi kaseles ir apsirengusi vaikiška suknia. Jos veidą dengia storas balto grimu sluoksniu, lūpos ryškiai raudonos. Mergina pamėkliškai šypsosi

MARIJA *(kalba pabrėžtinai mandagiai, net manieringai, kaip gerai išauklėta maža mergaitė, ir kartu švelniai melancholiškai, nugrimzdusi į save)*. Sveiki sveiki, laba diena visiems... Kaip smagu, kad atėjote. O aš jau buvau pagalvojusi, kad nebeateisite. Kaip aš džiau-giuosi... *(Trumpam užsigalvoja; akivaizdu, kad jos mintys visai kitur)* Žinote, kartais taip nuobodu vienai. Toks liūdnumas užėina. Net imu galvoti, kad niekas manęs nemylė. Kad esu niekam nereikalinga. Bet juk tai netiesa, ar ne? Oi, aš tokia kvaiša – vis plepu ir plepu, o juk mes dar visai nepažįstami. *(Prisistato)* Aš esu Marija. Toks mano vardas. Keista – kai pagalvoji, jūs tiek daug visko apie mane nežinot, ir aš apie jus nelabai ką; net neišmanau, nuo ko čia pradėti. Na, štai aš esu va tokia vat. *(Koketuoją ir juokiasi)* Patinku? Aha. Iš tiesų tai aš visiems patinku. Ir aš čia visus pažįstu – visus čia gyvenančius. Žinot, aš ir pati iš šitų kraštų kilusi, taigi galima sakyti, vietinė. Užtat mano tėvas buvo kuo tikriausias atvykėlis. Iš tolimos tolimos šalies... Jis buvo kariškis, mama man sakė. Bet aš pati tai jo neprisimenu beveik visai *(purto galvą)*. Prisimenu tik rankas plaukuotais pirštais ir dar ūsus. Žodžiu, prisimenu tik visokį ten plaukuotumą, o paties tėvo niekaip. Keista, ar ne?.. Oi, tiesa, dar prisimenu balsa, ir kaip jis rane vadindavo. Jis rane vadindavo Marinuška. Matai – ėmiau ir prisimini-au, o juk buvau visai pamiršus. *(Užsigalvojusi supasi)* Ir dar jis labai keistai kvepėjo – gal net ne kvepėjo, o smirdėjo. Tikriausiai negerai taip sakyti apie savo tėvą, bet

aš prisimenu, prisimenu: tikrai labai keistai smirdėjo (*nustebusi kraipo galvą*). Taip, kaip... Kaip nežinau kas smirdėjo. Tą kvapą ir atsimenu. Toks juokingas kvapas! Ir mažumėlę karstelėjęs. Bet tikrai keista: paties žmogaus neprisimeni, o va kažkokius plaukus, ūsus ten visokius, arba kad ir tą kvapą – maloniai prašom, kuo puikiausiai. Lyg tai ir būtų žmoguje patys svarbiausi dalykai. Betgi taip tai nėra, ar ne? Kažin... Kaip čia išeina... Įdomu: jei jis mano tėvas, o aš jo sėkla ir jo kraujas, tai gal ir aš taip keistai smirdžiu? (*Uostinėja pažastis*) Nee, aš nesmirdžiu. Tikrai nesmirdžiu. Matyt, čia kažkaip susieta su lyties dalykais. Arba gal profesija. Su higienos įgūdžiais gal. Arba ir dar su kuo nors, ko mums tiesiog nelemta žinoti. Mes tiek mažai žinom vieni apie kitus, ar ne tiesa? Viskas taip paslaptinga... Štai kad ir aš – gal daugeliui atrodo, jog aš tokia *nieko tokio*, tokia *šiaip sau*, tokia *iš dyko buvimo*, o iš tiesų taip nėra. Aš esu paslaptinga. Aha aha. Jūs net įsivaizduot negalit, kokia aš paslaptinga. Aš esu tiesiog išstis paslapčių kamuolys, tikrai. Tikrai tikrai. Mes visi – tokie paslaptingi... Visa mūsų šeima nuo senų laikų tokie. Visi iki vieno, nuo mažiausio iki seniausio. Štai, pavyzdžiui, kad ir senelė. (*Šaukia*) Senele! Senele, būk gera, ateik trumpam!

ANTRA SCENA

Marija, Senelė. Senelė ant pečių užsimetusi karišką švarką, nusagstyta medaliais

SENELĖ. Ko dabar plyšauji, ar pjauna kas?.. Negali palaukt minutėlę? Viešpatie, vis leki ir leki, galo nėra – tai su vaikais, tai su anūkais... O tik nusisuk akimirka... Kas nutiko, sakyk?..

MARIJA. Oi senele, nieko nenutiko, aš tik norėjau paklausti... Kas bus pietums, senele?

SENELĖ. Virtiniai su varške ir braškių uogiene. Bet jei man visą laiką reikės paskui tavo uodegą lakstyti, tai pietums bus troškintas niekas su burbuliukais.

MARIJA. Virtiniai! Kaip gerai. Aš taip mėgstu močiutės virtinius...

SENELĖ. Tai jau einu virt.

MARIJA. Aha. Oi, senele, palauk; primink man, prašau, už ką tu gavai šitą ordiną?

SENELĖ. Už mūsų prie Stalingrado.

MARIJA. O anava tą?

SENELĖ (*trumpai*). Kursko lankas.

MARIJA. Čia ten, kur su tankais?

SENELĖ. Su tankais, vaikeli, su tankais.

MARIJA. O teisybė, kad tu buvai tankistė?

SENELĖ. Teisybė, anūkele. Ir ne šiaip tankistė, o tanko vadė. Mūsų visas ekipažas buvo eksperimentinis – vien moteriškės. Ir ne tik ekipažas – visas tankų batalionas. Buvo tokia garsi lakūnių eskadrilė – „Nočnyje viedmy“, „Naktinės raganos“. Vokiečiai vien nuo vardo drebėdavo – *Nachthexen, Nachthexen!* Ne visi girdėjo, bet buvo ir toks tankisčių batalionas sukurtas – „Čiortovy babuški“. Velnio bobutės. Fašistai vadindavo – *Teufelsmuetterchen*. Visos bobos, visos piktos ir taiklios. Mūsų T-34-ame buvo Varia Jerofejeva – šaulė, sibirietė, Nino Čiočiovadzė – mechanikė, gruzinė. Sonečka radistė, tikra gražuolė; ta iš Odesos. Ir aš, lietuvaitė katalikė.

MARIJA (*nusiminusi*). Senele, o šuo?.. Šunį tai pamiršai...

SENELĖ. Nepamiršau, vaikeli. Kaip gi galėčiau jį pamiršt. Tik jis buvo visai neeksperimentinis patinas. Nuostabūs kovinis Kaukazo aviganis, vardu Sergiejus. Tyčia užlipo ant minos, kad išgelbėtų man gyvybę.

MARIJA. ...Ir buvo palaidotas su salvėmis ir kariniu orkestru. Vis verkiu, prisiminusi tą istoriją. Man ir už Biliūną liūdniau... Negraudink, verčiau papasakok, kaip jūsų įgulai sekėsi kariauti...

SENELĖ. Reikia sakyti ne „igulai“, o „kovinės mašinos ekipažui“, arba tiesiog „koviniam vienetui“... Kad jau pasakojau. Vien prie Kursko – keturiolika „Tigrų“. Aštuoni prie Stalingrado. O viso sudėjus – trisdešimt septyni fricų tankai.

MARIJA. ...Ir daaar?..

SENELĖ. ...Ir dar vienas naikintuvų „Messerschmitt“, kurį Varka nupylė tiesiog su PėPėŠa!

MARIJA (*patenkinta linkteli*). Būtent: naikintuvą su PėPėŠa. O tai anaiptol ne taip paprasta! Senele, tu pati nuostabiausia senelė visame pasaulyje! O dabar jau eik ruoš tų virtinių. Aš taip išalkau, tavęs besiklausydama.

SENELĖ. Ko jau čia nuostabiausia. Juk ne aš gi – Varka nupylė... Gerai jau, mažoji mano, lekiu. (*Peržegnoja Mariją*) Ir tegu Viešpats tave saugo.

SENELĖ *išeina*

MARIJA. Štai matote, argi aš nesakiau?.. Argi ne keista senelė. Man tai gražiau būtų, jei ji būtų buvusi snaiperė. Tankistė – kažkaip labai jau neromantiška. Itin. Ir ne visai moteriška. Nors tie jų šalmai tai labai seksualūs – pusė mūsų kiemo vaikinių tokius nešioja... O mano senelė iš tiesų pašėlus. Žinote, ji ne tik karo veteranė – ji dar ir socialistinio darbo spartuolė! Nuolat viršija penkmečio planus ir tarybų šaliai atneša didelę ekonominę naudą. Oi, aš turbūt dar nesakiau jums: mūsų šalis vadinasi tarybinė; tai todėl, kad ją valdo tarybos ar kažkaip panašiai. Ir dabar yra maždaug... (*Pasižiūri į laikrodį*) Kažkur maždaug apie aštuoniasdešimtuosius. Žinot – eilės prie mėsos, pionieriai visokie, moteriškės su tualetinio popieriaus karoliais... Ir visur Lėėėėėėėė. Lai-kraščiuose Lėėėėėėėė, ant pinigų Lėėėėėėėė, televizoriuje Lėėėėėėėė, ant namų sienų... Valgai kokį suzmekusį pončiką su mėsyte ir galvoji: ar jis su Lėėėėėėėė, ar be?.. Bet užtat jokių ten kokakolos reklamų – per tūkstantį kilometrų – ir jokių supermarke-tų... O tas Leninas ką – Leninas nieko – pripranti per laiką, kaip prie lietaus ar sniego, ar keptų svogūnų, paskui nė nepastebi visai. Lėėėėėėėė ar Cyccinas. Gyvent galima. Ko norėt, juk ne atogrąžose gimę, reikia pratintis, ir viskas. Dar amžinatilsį mamytė vis sakydavo – pratinkis, vaikeli, iš anksto, prie gyvenimo sunkumų, kad nepalūž-tum nuo likimo vėtrų. Ta mano mama tikra poetė, nesvarbu, kad visą gyvenimą cheminėje valykloje pradirbo. O kur, jūsų manymu, turėtų dirbti poetai, gal atominė elektrinė? Tai va ji ir dirbo toje valykloje, ir nuo visų tų chemijų taip anksti ir numi-rė, vargšėlė. Sunkūs laikai buvo, valikliai su chloru, baisu ir pagalvoti. Apie jokus amfetaminus niekas nė girdėję nebuvo – po darbo prisigerdavo to... kaip jo ten... to alkoholio, ir viskas. O mamytė tai nė to negėrė; kai pagalvoji, verčiau jau būtų gėrusi, gal būtų igavusi kokį imunitetą tiems valikliams.

SENELĖ (*šaukia iš namų*). Pietūs ant stalo!

MARIJA. Oi, jau turiu bėgti. Senelė labai pyksta, kai pavėluoju prie stalo. Ir virtiniai šalti neskanūs. Ateinu, senele!

KETVIRTA SCENA

Senelis sėdi ant laiptų ir rūko. Besidairydama į šalis grįžta Marija

SENELIS JOKŪBAS. A, grįžai...

MARIJA (prisėda šalia). Aha.

SENELIS JOKŪBAS. Tai užsidirbai samčiu per kuprą?

MARIJA. Nee... Nepavijo. Aš greitesnė.

SENELIS JOKŪBAS. Nenervink tu jos. Juk žinai, kokia ji... Generolė mūsų.

MARIJA. Kad aš taip pavargstu būti gera. Visų klausyti ir visų bijoti. Tik spėk visiems linkčioti ir šypsotis. Iš proto varo.

SENELIS JOKŪBAS. O tu šypsokis, linkčiok, ir vis vien daryk savo.

MARIJA. Negaliu aš taip. Man ima atrodyt, kad aš juos visus apgaudinėju. O jie viską supranta ir slapčia griežia ant manęs dantį.

SENELIS JOKŪBAS. Niekas nieko negriežia. Tik imk ir apgaudinėk į sveikatą. Visi čia vienas kitą apgaudinėja. Ir patys save. Kad viskas gerai. Kad viskas lyg niekur nieko. Kad jų gyvenimai visai pusė velnio. Mažų mažiausiai... Kad jie visi šio to verti. Kad be jų viskas kaip mat sustotų...

MARIJA. Bet kam tada reikia apgaudinėti?

SENELIS JOKŪBAS. Kad nenublūstum. Neapšaltum. Nenupuštum. Kad nenučiuožtų stogas. Ir dar kad pasiprikolintum tuo pačiu. Pagavai, ne?..

MARIJA. Kaip keistai tu kalbi šįvakar, seneli...

SENELIS JOKŪBAS. Nekreipk dėmesio – čia vis todėl, kad aš miręs. Kartais susipainioju chronologijoje. Norėjau pasakyti – kad neišprotėtum.

MARIJA. Nuo teisybės? Tai ta teisybė tokia baisi?..

SENELIS JOKŪBAS. Atvirai sakant, ne kažin kas.

Pauzė. Senelis rūko

MARIJA. Tai ką šįkart meistrausi, seneli?.. O žinai, tavo vandens malūnėlį nusinešė potvynis. Taip jo gaila – man taip patikdavo žiūrėti, kaip jis sukasi... Gal pataisytum?

SENELIS JOKŪBAS. Ne šiandien, mergyt. Kada nors vėliau. Turiu rimtų darbų.

MARIJA. Ką žadi dirbti?

SENELIS JOKŪBAS. Šįkart tai paslaptis.

MARIJA. Oi, seneli, pasakyk! Man taip smalsu... Na prašau. Prašauprašauprašau...

SENELIS JOKŪBAS. O tu niekam nesakysi? Senelei neišplepėsi?..

MARIJA. Niekam niekam. Pionierės garbės žodis.

SENELIS JOKŪBAS (*nusipurto*). Kad tave kur. Žinai, tais pionieriais aš kažkodėl nepasitikiu. Net ir timūriečiais. Geriau prisiek mūsiškai, senoviškai.

MARIJA (*spjauna į du pirštus ir juos iškelia*). Esu skaidri kaip dangus. Atkakli kaip vanduo. Tyli kaip žemė.

SENELIS JOKŪBAS (*linkteli*). Taip daug geriau... Taigi klausykis, jei nori. Bet perspėju – istorija bus netrumpa. Ir nelabai vaikiška.

MARIJA (*įsitaiso patogiau prie senelio kojų*). Jau klausausi.

SENELIS JOKŪBAS. O prasideda ta istorija šitaip: seniai seniai viename Lietuvos kaime, kuris vadinosi Obelinė, nes ten augo daug senų obelių, gyveno toks vaikas, vardu Antanukas. Keistas tai buvo vaikas. Kai kiti jo metų vis slampinėjo paskui karvių uodegas, akis žemyn nudūrę, jis įsikeberiodavo į pačią seniausią obelį ir užvertęs galvą vis

žvalgydavosi po dangų. Ir toks gražus jam tas dangus atrodė, toks didžiulis, erdvus ir ryškiai ryškiai mėlynas, kad Antanukui net kvapą užgniauždavo. Ir sugalvojo Antanukas, kad užaugęs būtinai sukurs tokią mašiną, su kuria būtų galima po tą dangų skraidyti. Panašią buvo matęs paveikslėlyje, vienoje mokytojo knygoje.

MARIJA. Lėktuvą!

SENELIS JOKŪBAS. Taip, tik tais laikais lėktuvus visi vadino ne lėktuvais, o aeroplanais – mat tai buvo užsienietiškas stebuklas, neregėta retenybė. Net ir miestelyje – tokiam kaip mūsų, o ką jau kalbėti apie kaimą, vardu Obelinė... Taigi pradėjo Antanukas visokias išmintingas knygas skaityti ir visko mokytis – juk nežinia, ko gali prireikti statant aeroplaną. Mokėsi mokėsi, bendramoksliams apie visokius eleronus ir lonžeronus ausis išūžė – tiems, žinoma, vienas juokas: irgi mat lėktuvų meisteris iš Obelinės... Taip ir užaugo Antanukas su savo vaikiškom svajonėm...

MARIJA. Ir, žinoma, užaugęs viską pamiršo? Kaip visada kad nutinka?

SENELIS JOKŪBAS. Dažniausiai taip ir nutinka – bet tik ne Antanukui, kuris dabar jau užaugo iki viso Antano. Baigė jisai visokius mokslus ir dar Aviatorių mokyklą, kur išmoko pilotuoti lėktuvus, ir taip jisai gerai skraidė, kad iškart vos pabaigęs tapo visos Eskadrilės vadu. O tada išėjo atostogų, nusipirko už sutaupytus litus visokių reikalingų medžiagų, senutėlį prancūzišką variklį, nusibraižė tikslus brėžinius ir ėmėsi darbo. Ilgai ir sunkiai dirbo... Pati supranti – lėktuvą pagamint tai tau ne kokį vandens malūnėlį, čia reikalas rimtas. Juk pačiam teks skristi – kito už save neįsodinsi.

MARIJA. O jei nukrisi ir užsimuši!..

SENELIS JOKŪBAS. Taigi kad. Tada ir parašutų dar neturėjom. Todėl dirbo Antanas kruopščiai ir neskubėdamas, viską po kelis kartus perskaičiuodavo. Ir štai galų gale atėjo ta nuostabiausia diena – 1925-ųjų liepos keturioliktoji. Išsistūmė Antanas savąjį sparnuotį, dar šviežiu laku tebekvepiantį, pripildė baką kuro, o ant fiuzeliažo baltais dažais dailiai užrašė lėktuvo vardą: ANBO-1. Ir spėk, ką tas vardas reiškė?..

MARIJA. Anbo... Koks keistas vardas. Bet lėktuvui visai tinkamas. Ne, nesugalvosiu...

SENELIS JOKŪBAS. O jis reiškė... Aš tau sakysiu žodžius, o tu įsimink pirmąsias raides, gerai? Pirmąjį žodį nesunku atspėti – ANTANAS.

MARIJA (*lenkia pirštus*). Antanas – tai „A“ ...

SENELIS JOKŪBAS. Antrasis žodis – NORI.

MARIJA. Tai bus „N“ ...

SENELIS JOKŪBAS. Trečiasis – BŪTI.

MARIJA. „B“ ...

SENELIS JOKŪBAS. Ir paskutinis žodis – ORE!

MARIJA. ANTANAS – NORI – BŪTI – ORE!

SENELIS JOKŪBAS. ANBO! Pats puikiausias vardas lėktuvui, koks tik kada nors buvo sugalvotas.

MARIJA (*pašoka ant kojų, sukasi, kartoja džiūgaudama*). ANTANAS – NORI – BŪTI – ORE!
ANTANAS – NORI – BŪTI – ORE!

SENELIS JOKŪBAS (*kuo toliau, tuo labiau pats įsiaudrindamas*). Ir štai variklis suburzgia, užsikosti ir užriaumoja, pasipila melsvų dūmų kamuoliai!

MARIJA. ANTANAS – NORI – BŪTI – ORE!..

SENELIS JOKŪBAS (*taip pat neiškentęs pašoka*). Antanas jau „anbuko“ kabinoje. Dar kartą patikrina visus prietaisus, žvilgteli, pakreipęs galvą, į dangų ir pats sau šypteli. Jam

šiek tiek neramu, nors savo numylėtu „anbuku“ jis pasitiki kaip savimi pačiu. Tuomet patraukia kuro padavimo svirtį...

MARIJA. Koks jis gražus dabar!

SENELIS JOKŪBAS. Variklis užkaukia, didindamas apsakas, ir lėktuvas pradeda riedėt. Antanas leidžia jam pakankamai įsibėgėti ir tuomet švelniai patraukia vairalazdę į save...

MARIJA. Baisu, o jei nepakils?..

SENELIS JOKŪBAS. Ir štai ANBO važiuoklė paskutinį kartą dunksteli į žemę, ir lėktuvas pakyla! Jis skrenda!

MARIJA (*bėga, ištiesusi į šalis rankas, vaizduodama lėktuvą*). Antanas ore! Valiooo!

SENELIS JOKŪBAS (*beveik ekstazėje*). Dievaži, skrenda! Tik pažiūrėkit! (*Bando bėgti įsivaizduojamam lėktuvui išpaskos, bet greit sustoja, graibstosi už širdies; grįžta atgal ir vėl sėdasi ant laiptų*)

MARIJA. Skrenda, dievaži, skrenda!

SENELIS JOKŪBAS (*kiek atsikovapstęs*). Ir kaip tu manai, kur jisai skrenda?..

MARIJA. Na... Manau – kuo toliau nuo čia, kur visi vaikšto akis nudūrę ir tik ir galvoja, kaip čia tave patvarkius. Į tolimą šalį, kur visad žaliuoja medžiai ir žydi gėlės, kur visą laiką šilta ir žmonės geri...

SENELIS JOKŪBAS. Tu beveik atspėjai. Nors ne visiškai... Antanas apsuka keletą ratų virš aerodromo, pamojuoja visiems žemės žiopiems sparnais ir pasuka tolyn – į Pietus.

MARIJA. Taip ir galvojau!

SENELIS JOKŪBAS. ...Į Pietus – į gimtąjį Obelinės kaimą! Atskrido, apsižvalgė iš viršaus, kaip viskas atrodo, ir nusileido – vos ne kieme, tiesiog pievoje prie daržinės. Išbėgo laukan mama su tėčiu, tėtis tik rankom skėscioja, mama tai verkia, tai juokiasi, tai žegnojasi, šunys ant lenciūgų draskosi, vištos po kiemą laksto, plunksnas barstydamos... O aeroplano variklis tik riaumoja, propeleris tik sukasi, šiaudai nuo stogo tik skraido! Vienu žodžiu – stebuklas, dyvų dyvai ant svieto: taigi tikras sūnus, Gustaičių Antanukas, tiesiai iš dangaus nusileido, nelyg Viešpaties angelas!

MARIJA. Čia tai bent! Kaip gražiai jis sugalvojo viską...

SENELIS JOKŪBAS. Tikrai gražu, kad senų tėvų nepamiršo. Tai va. Pabučiavo jis mamą ir tėtį, aprodė savo lėktuvą, pasikalbėjo, dar pietus gerus, kaimiškus pavalgė ir išskrido atgal. O ten, aerodrome, jo jau laukia visa minia – lakūnų, mokslininkų, šiaip smalsuolių... O tarp jų – ir du užsieniečiai, lėktuvų konstruktoriai, prancūzas ir vokietis. Ėmė jį klausinėti visokių dalykų, išmatavo „anbuką“ skersai ir išilgai, iščiupinėjo viską, net įsikereblino patys paskraidyt, o paskui ir sako: pasiduodam, pone Antanai; mūsų lėktuvai irgi geri, bet jūsiškis geresnis. Sveikinam, mesjė Gustaiti, kuo nuoširdžiausiai. Ir visi susirinkę ėmė ploti ir šaukti „valio“, ir mėtyti į viršų skrybėles ir katiliukus... Žinai, kaip smagu, kai mažytė šalis ima ir nušluosto nosį didžiosioms – toms galingosioms, kurios lemia pasaulio likimą. Mažiukai juk irgi nori būti dideli ir galingi – visai kaip vaikai, netveriantys noru užaugti...

MARIJA. Aha. Aš irgi noriu užaugti ir būti didelė ir stipri.

SENELIS JOKŪBAS. Blogiausia, kad kartais užaugi ir pamatai, kad tebesi toks pats mažas ir silpnas... Bet tiek to. Taigi pasveikino tie lėktuvų konstruktoriai Antaną, o prancūzas ir sako: o žinot, mesjė Gustaiti, aš labai jums rekomenduočiau vykti su manimi į Paryžių. Mes ten turime puikią mokyklą, kur ruošiamė būtent lėktuvų konstruktorius.

Jei dar ir ten pasirnokytumėt, jums apskritai lygių nebūtų. Ir ką – susikrovė Antanas daiktus ir išvyko į Paryžių! Pasimokė ten visokių prancūziškų gudrybių ir grįžo atgal į Lietuvą. Ir pradėjo konstruoti savo lėktuvus – daugybę puikiausių lėktuvų... Ir visi jie, žinoma, vadinosi ANBO – ANBO 2, ANBO 3, ANBO 4... Ir skraidė tais lėktuvais visi Lietuvos lakūnai, ir džiaugėsi visi, ir labai gyre: nė vienas anbukas nesudužo, skraidė visi kaip bitės! Išgirdo apie tai pats Lietuvos Prezidentas ir neiškentęs atvažiavo pasižiūrėt. Apžiūrėjo visus lėktuvus, pakraipė galvą ir sako: tai šaunus vyras esi, Gustaiti! Už nuopelnus Tėvynei, mūsų visų gerbiamas ir mylimas Antanai Gustaiti, suteikiu tau generolo vardą ir dovanuju paradinį mundurą su epoletais, o dar nuo savęs dovanuju šitą šveicarišką laikrodį, ant kurio išgraviruota: „Lietuvos aviacijos tėvui, Brigados generolui Antanui Gustaičiui. Su padėka – Lietuvos Prezidentas.“

MARIJA. Tai smagu jam turėjo būt! Labai graži tavo istorija, seneli. Ir visai neliūdna, o kaip tik labai linksma.

SENELIS JOKŪBAS. Matai, tai dar ne visa istorija...

MARIJA. O ne, tik ne tai... Negi jis... Nukrito?.. Užsimušė?..

SENELIS JOKŪBAS. Ne. Bet verčiau jau būtų nukritęs ir užsimušęs...

MARIJA. Kodėl taip kalbi, seneli?..

SENELIS JOKŪBAS. Sakiau jau – ne vaiko ausims šita istorija... Bet dabar jau klausykis: privalai žinoti tiesą, kad ir kokia baisi ji būtų. Ne visada Lietuvoj buvo taip gražu ir gera. Atėjo ta baisi diena – tegu ji prakeikta būna – ir Lietuvą užgrobė sovietai.

MARIJA. Užgrobė? O muMs mokykloj kitaip pasakoj.

SENELIS JOKŪBAS. Kurgi ne... Dabar jie skelbia, kad viskas buvo kitaip, kad Mes savo noru... Netgi pasiprašėm, vos ne ant kelių klaupėmės, kad priimtų... O iš tiesų – paprasčiausiai užgrobė. Ir vienas pirmųjų jų rūpesčių buvo sunaikinti Lietuvos aviaciją – kad niekas nesugalvotų pasipriešinti ar šiaip pasprukti į kokius užsienius. Ir ne šiaip sunaikinti – o dar ir išsityčioti... Taigi sugalvojo tie šėtonai pačias didžiausias patyčias, kokios tik begali būti: paskyrė Antaną Gustaitį, lietuviškų lėktuvų kūrėją, Lietuvos aviacijos likvidacinės komisijos pirmininku! Kitaip sakant, vyriausioju naikintoju to, ką jis visą savo gyvenimą kūrė! Ir nebeištvėrė Gustaitis: kai tik pamatė, kaip rusų kareiviai gagendami stumia iš angaro jo mylimiausiajį kūdikį, jo viso gyvenimo pasididžiavimą – aštuntąjį „anbuką“, tik pajuodo visas, akyse ašaros pasirodė... Apsisuko ir nuėjo, nė žodžio neprataręs... O tos pačios dienos naktį sugavo jį, bandantį pereit sieną. Pėsčiomis, nes lėktuvų tiesiog nebeliko. Sugavo ir išvežė – pradžioj į Vilnių, o paskui Maskvon, į Butyrkų kalėjimą. Ir sušaudė jį ten, vaikelį. Štai kaip viskas buvo.

MARIJA (*su ašarom*). Tikri... kiaulės!

Pauzė

MARIJA. O mano tėvas... Jis juk irgi buvo...

SENELIS JOKŪBAS. Taip. Bet jis nebuvo blogas žmogus. Tik tu neverk... Seniai jau tas nutiko, kadų kadaise. Įsivaizduok, kad tai tik pasaka. Baisi lietuviška pasaka, ir tiek.

Marija bando susivaldyti

MARIJA. Aha, seneli. Nieko sau... Pasakos...

SENELIS JOKŪBAS. Užtai aš ir sugalvojau... Visiems jiems ant pykčio... Darysiu lėktuvą! Ot imsiu ir atstatysiu visą Lietuvos aviaciją! Tegu sprogsta iš pasiutimo, bestijos!

MARIJA. Būtinai! Už Gustaitį!..

SENELIS JOKŪBAS. Už visus nužudytus lietuviškus sparnuočius!

MARIJA. Už sutryptus „anbukus“!

SENELIS JOKŪBAS. Už išniekintą svajonę!

MARIJA. Mes būsime dideli!

SENELIS JOKŪBAS. Ir stiprūs!

MARIJA. Ir jau niekad nieko nebebijosis!

SENELIS JOKŪBAS. Jokių padugnių ir niekšų!

MARIJA. Jokių chamų. Tegū jie patys mūsų bijosi!

SENELIS JOKŪBAS. Jie JAU mūsų bijosi – nes jie niekšingi bailiai, puolantys tik silpnesni – ir tai tik visu būriu, kaip valkataujantys šunys!

MARIJA. Jie cyps iš baimės, vien pamatę senelio lėktuvą!

SENELIS JOKŪBAS. Aš nupiešiu ant jo fiuzeliažo pabrukusį uodegą šunį. O pavadinimas bus – „Keršto angelas“!

MARIJA. Gal kiek per grėsmingai... Kažkaip netinka tau prie veido. Anbukas buvo daug gražiau...

SENELIS JOKŪBAS. Gal ir teisybę sakai. Gerai – tada pavadinsiu jį SENBO!

MARIJA (*juokiasi*). Aha: Senelis – nori – būti – ore!..

SENELIS JOKŪBAS. O ką – skamba! Negaiškime laiko, metas pradėti. Eime, Marija – būsi mano talkininkė?

MARIJA. Būtinai. Senelis – nori – būti – ore!

Abu išeina; išeidami sutinka Senele

SEPTINTA SCENA

VINCĖ (*ploja Jokūbui per petį*). Tai ką, senas bičiuli? Visgi sulaukėm tų dienų. Vaikai užauginti, tėvynė laisva – tik gyvenk ir norėk. Bet tu, matau, kažko nelinksmas. Sėdi kaip žemę pardavęs. Argi nesidžiaugi?.. Turėtum dabar šokinėt iš laimės, kiek tik pajėgi... Gal sveikata prasta?

SENELIS JOKŪBAS. Sveikata kaip visad. Dar ne vieną tokią piemenę nušokdinčiau.

VINCĖ. Tai kas ne taip? Aa, gaila dukrą atiduot?

SENELIS JOKŪBAS. Ne, su dukra viskas tvarkoj – neblogas vaikas tas tavo Vincukas. Nors mudu tai jau žinom, kaip su tom vedybom būna.

VINCĖ. Joo, mudu žinom...

SENELIS JOKŪBAS. O va su ta Nepriklausomybe... Žinoma, kur jau ten – nuostabiau ir būt negali, tikras stebuklas. Bet matai... Aš čia galvojau galvojau ir neapsikentęs atlikau tokius matematinius skaičiavimus.

VINCĖ. Na na?

SENELIS JOKŪBAS. Ir tu žinai – labai keisti skaičiai išeina. Smulkiai nepasakosiu, ne laikas dabar buhalterijoms, bet trumpai galiu, jei nebijai tokią dieną nuotaiką susigadint.

VINCĖ. Ir kas gi ten tokio nesmagaus tau išėjo?

SENELIS JOKŪBAS (*lenkia pirštus skaičiuodamas*). Na, pats paskaičiuok. Po karo į miškus kas tokie išėjo?.. Buržuaziniai nacionalistai?.. Juokas. Patys drąsiausi ir patys karščiausi vyrų išėjo. Kur jie dabar? Nebėr.

VINCĖ. Nebėr, duok Dieve jiems dangaus karalystę.

SENELIS JOKŪBAS. Taigi. Ne tokie drąsūs, bet užtat gudrūs, pabėgo nuo sovietų į Vakarus.

VINCĖ. Irgi teisybė.

SENELIS JOKŪBAS. Nei labai drąsūs, nei labai gudrūs, o tiesiog darbštūs nebėgo niekur – manė, kad darbščių rankų bet kokiai valdžiai reikia. Ir kaip mat iškeliavo į Siberiją prekiniuose vagonuose.

VINCĖ. Nu buvo šitaip. Jo jo. Gaila jų visų. Tai ką?

SENELIS JOKŪBAS. O tu man pasakyk. Drąsių nebėr, gudrių nebėr, darbščių irgi nebėr. Tai kas liko?..

VINCĖ (*po pauzės*). Ot rupūže.

SENELIS JOKŪBAS. Taigi. Būtent. Pradėjau aš skaičiuot toliau. Tu anais laikais Pienocentro buhalteriu dirbai, tai procentus dar išmanai.

VINCĖ. Kur neišmanysi.

SENELIS JOKŪBAS. Paskaičiavau, kad visos tautos paprastai turi labai panašų kvailių procentą – nei labai didelį, nei labai mažą. Nesakysiu skaičiaus, nes paskui dar visai išsi-gąsi, bet mūsų situacijoje tas kvailių procentas yra smarkiai išaugęs. Ką ten smarkiai; sakyčiau – ka-ta-stro-fiškai!

VINCĖ. Eik tu sau, tu mane gąsdini.

SENELIS JOKŪBAS. Kad aš ir pats bijau. Nes kai tokia daugybė kvailių, tai protingus jie už nieką laiko. Jokių patarimų ir girdėt nenori – kur tu matei kvailį, kuris nemanytų esąs pats protingiausias... O į protingų vietas tuoj susibruka patys apsukriausi, patys bjauriausi niekšai.

VINCĖ. Nekas išeina.

SENELIS JOKŪBAS. Na mat. Taigi kaip beskaiciuotum, o išeina šitaip: bus didžiulė minia kvailių, kuriems vadovaus patys didžiausi sukčiai. Tai sakyk tu man – kas čia dabar iš to bus?..

VINCĖ. O tu rupūže rupūže... Kaip beskaiciuotum...

Pauzė

SENELIS JOKŪBAS. Na ką – eisiu aš tyru oru pakvėpuot. O tai kažin ko troškų pasidarė. Ir ant širdies toks negerumas...

VINCĖ. Gal palydėt tave?

SENELIS JOKŪBAS. Ne... Nereikia. Ne mažas vaikas. Dar ir į tualetą tuo pačiu užsuksiu.

VINCĖ. Grįžk paskui. Prilaikysiu tau vietą, kad jaunimėlis neužsėstų.

SENELIS JOKŪBAS. Aha, gerai. Ir nesigadink nervų, juk šventė. Valgyk, gerk ir linksminkis, kol dar laikas. Nieko gudriau ir nesugalvosi.

VINCĖ. Aha. Nieko čia ir nesugalvosi.

SENELIS JOKŪBAS. Na tai laikykis.

VINCĖ. Ir tu nenugriūk.

Senelis Jokūbas išeina siaučiančių vestuovininkų nepastebėtas. Piršlys užšoka ant kėdės

ANTRASIS VEIKSMAS

DEVINTA SCENA

Marija, Gustaitis. Gustaitis atsisuka

GUSTAITIS. Panele... Jūsų paslaugoms. Leiskite prisistatyti: Lietuvos kariuomenės generolas, lakūnas konstruktorius Antanas Gustaitis. Nuolankus jūsų tarnas.

MARIJA. ANBO... Bet gi jūs – miręs? Ar norite pasakyti, kad...

GUSTAITIS (*šypteli*). Na, mieloji Marija – nemanau, jog labai dėl to sunerimsite, jums juk ne pirmiena. Esam, kaip matot, labai neblogai informuoti apie jūsų gebėjimus draugauti su anapusybe.

MARIJA. Vis tiek negaliu patikėti... Tai jūs žinot, ir kad esat mano didvyris! Man nuo pat vaikystės jūs ir jūsų lėktuvai, „anbukai“ ...

GUSTAITIS. Lėktuvai – tik daiktai. Manieji irgi. Dar daugiau – tai daiktai, kurių nebėra. Liko vien vaizdiniai, vien šmėklos. Buvusio laiko vaiduokliai, kaip ir aš pats. Anuomet, tiesa, jautėsi esą labai realūs, apčiuopiami. Mat buvo jauni ir dar nesuvokė, jog iš tiesų tėra visai ne lėktuvai, o iš nebūties į nebūtį skriejančios kibirkštelės, švystelėjusios prieš akis tokiai kitai praskriejančiai kibirkštei – Antanui Gustaičiui. Beje, taip iš tiesų ir privalėjau prisistatyti: esu vaizdiny, žybtelėjusi ir užgesusi idėja, laužo plėnis; tik spėju, jog tai nepalengvintų mudviejų bendravimo, panele Marija.

MARIJA. Beje, kodėl mane vadinat panele? Turėtumėt žinoti, kad aš ištekėjusi.

GUSTAITIS. Man jūs visada liksite panelė. Jei leisite.

MARIJA. Ką gi... Tuomet laikykite mane panele. O aš laikysiu jus gyvu žmogumi. Bus paprasčiau.

GUSTAITIS. O taip. Beje, ir tas skirtumas tarp gyvo žmogaus ir mirusiojo yra visai panašus, kaip tarp panelės ir ponios. Ir jis ne toks jau didelis, kaip iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti.

MARIJA. Ko gero, taip. Mirusieji netgi filosofuoja, pasirodo.

GUSTAITIS (*teatrališkai skėsteli rankomis*). Kas gi belieka žmogui, skraidžiusiam savo sukurptais lėktuvėliais tuo žaviu laiku, kai visoje šalyje nebuvo nė vieno parašiuo.

Abu šypteli, tyrinėja vienas kitą žvilgsniais

MARIJA. Parašiuotų nebuvo, užtat buvo kiti dalykai. Buvo drąsa ir išdidumas. Mums, šiuolaikiniams, vietoj jų beliko išžūlumas ir pasipūtimas. Mes pragyvenam visą gyvenimą ir numirštam, taip ir nesužinoję, kas tokie esam – didvyriai ar bailiai, šventieji ar niekšai. Užtat visi postringaujam ne užsičiaupdami apie pasirinkimo laisvę. O ką gi čia rinktis, jei visas pasirinkimas – tarp didesnio ir mažesnio televizoriaus?

GUSTAITIS. Kai kas, pamenu, siūlo rinktis kuo mažesnę blogį.

MARIJA. O kur dingio gėris, kad beliko tik šitas sveriamas blogis? Koks skirtumas – kilogramas bjaurasties ar du kilogramai?

GUSTAITIS. Jūs maksimalistė, Marija. Viskas tebėra, niekas niekur nedingo, bet gėriui višal laik reikia papildomos jėgos, papildomo postūmio. Be jo jis – kaip sklandytuvos pievoj: gražus, baltas ir bejėgis. Reikia jėgos, kad jį ištemptų padangėn – reikia lėktuvo, riaumojančio, pajuodusio nuo sudegusios alyvos ir dūmijančio.

MARIJA. O man lėktuvai tuo ir gražūs... Grėsmingi – ir gražūs tuo pačiu. Jie kaip angelai. O jūs tada – jų Kūrėjas ir Viešpats.

GUSTAITIS (*juokiasi*). Kūrėjas... Atleiskit, panele Marija, tie gyvųjų pasaulio svaičiojimai man truputėlį komiški. Ar labai manimi nusiviltumėt, jei pasakyčiau, jog visi tie mano sukurtieji lėktuvai – visiškai nesvarbu. Ne tik mano sukurtieji – visi iki vieno lėktuvai. Nesvarbu viskas, ką mes įsivaizduojam sukūrę – net ir tai, ką jūs besididžiuodami vadinate žmonijos progresu. Koks skirtumas, į kurią pusę šliaužia sraigė – į pietus ar į šiaurę. Bet – palaukit, panele Marija, neskubėkit manimi galutinai nusivilti – visa tai tuo pačiu ir prasminga, ir ko gero, tai vienintelė prasmė, kurią duota suvokti šliaužiančiai sraigėi. Visi tie mūsų kūriniai yra ne kas kita, o kelio ženklai kitai šliaužiančiai sraigėi. Ir visai nebūtinai tie patys didingiausieji, tie iš tolo matomi, būna patys patikimiausi. Kartais koks tėvo sukaltas suolas rodo kryptį daug teisingiau už Kelno katedros smailę.

MARIJA. Atleiskit, nesuprantu jūsų.

GUSTAITIS. Panele Marija, jūs taip vaikiškai ilgitės heroizmo, kad nematote, atsiprašau už posakį, po nosia. Įsižiūrėkit, atidžiai įsižiūrėkit į tas dienas, kuomet niekas nevyksta. Į tą nesiliaujantį „diena iš dienos“ ratą, į tą nesibaigiančią sekmadienio popietę...

MARIJA. Jūs norit pasakyt... Jog verta? Jog ta kasdienybė, tas jungas, tas nykulys turi kokią nors prasmę?

GUSTAITIS. O taip, be abejo. Kiekviena diena, kiekvienas banalus pasikartojimas iš tiesų yra ruošimasis didžiajam egzaminui. Vieninteliui iš tiesų svarbiam veiksmui – kai bus liepta pasirinkti. Ir tai, kaip pasirinksi, priklausys netgi ne nuo tavo valios ar proto, o nuo to, kaip leidai tas savo įprastas, vienodas, niekuo neišsiskiriančias dienas.

MARIJA. Jūs kalbate apie mirtį?

GUSTAITIS. O ne. Mirtis iš tiesų – nieko baisaus. Netgi, tarp mūsų kalbant, banaloka. Jei ko ir verta bijot šiame gyvenime, tai to didžiojo egzamino. Jis daug svarbesnis už mirtį. Būtent tada išaiškėja, ar sugebi patvirtinti tai, kuo save laikei pats ir kuo vadinaisi kitų akivaizdoje. Ar gali paliudyti savimi kiekvieną savo buvimo akimirką, kiekvieną savo žodį ir darbą? Jei sugebėsi ištarti „taip“, visos tavo nuodėmės bus atpirktos.

MARIJA. Panašu į Paskutinįjį Teismą, sakyčiau...

GUSTAITIS. Panašu – tik tas teismas jau seniai vyksta. Kasdien. Nepastebimai – be jokių fanfarų, jokių togų, jokios patetikos... Tik paskui, jau po visam, staiga suvoki, jog jis jau įvykęs. Net juokinga savotiškai... Čia kaip tas tavo keistasis svečias sakė apie žaidimą: nori pereit į kitą lygmenį, privalai susikauti su bosu. Tik jis kažkodėl nutylėjo vieną mažytį niuansą: tas bosas – tu pats. Ir kuo žaidimas sudėtingesnis, tuo siaubingesnis bosas.

MARIJA. Vis tiek aš ne viską supratau... Matyt, ankstoka dar man. Kaip minėjot, esu dar panelė, ne ponias.

GUSTAITIS. Na, kaip mes ten juokaujam – nenumiręs nesuprasi...

MARIJA. O kaipgi jūs, pone Antanai? Kaip jums sekėsi su tuo egzaminu, ar išlaikėt?

GUSTAITIS (*sutrikęs*). Hm... Geras klausimas. Atvirai kalbant – iki šiol taip ir nežinau.

MARIJA. Netgi dabar?

GUSTAITIS. Netgi dabar. Galiu tik spėlioti. Matot, niekas ten pažymių nerašo... Man atleista – taigi aš lyg ir išlaikiau. Bet iki šiol apie tai galvoju, vis tebesvarstau – kur buvau teisus, kur suklydau. Aš dvejoju – o tai lyg ir reikėtų, kad egzaminas tebevyksta.

MARIJA. Jūs tikrai neturite už ką save smerkti.

GUSTAITIS. Matot... Aš nepasipriešinau. Pasielgiau kaip civilizuotas žmogus, kaip kariškis galų gale. Paklusau įsakymui. Buvo įsakyta – paklusti, ir aš paklusau. Buvo įsakyta –

nesipriešinti, kad nebūtų pralietas kraujas, ir aš nesipriešinau. Lygiai taip pat galėjo pasielgti ir bet kuris iš pirmųjų krikščionių, ir bet kuris iš paskutinių bailių. Nesu iš bailių... Marija, pamenat tikriausiai tą šeimyninį indą – tą Bendro Gyvenimo Taurę iš savųjų vestuvių? Tai va. Esu tiesus ir išteisintas, bet iki šiol jaučiuosi, lyg būčiau gavęs gerą gurkšnį iš naktipuodžio... Ir kartais gailiuosi, kad nespjoviau tada į viską ir nepakėliau į orą visų „anbukų“. Gailiuosi, kad kasdien mano gyvenime buvo vis mažiau sveiko pykčio, o vis daugiau buhalterijos...

MARIJA. Aš įsitikinus – jūs išlaikėt savo egzaminą. Kuo puikiausiai išlaikėt.

GUSTAITIS. Ačiū už komplimentą, panele Marija.

MARIJA. Tai visai ne komplimentas. Žinoma, išlaikėt – ir gerokai anksčiau, kai savuoju ANBO parsiskridot namo, į Obelinę. Čia ir esat visas jūs – jūsų lemtis ir burtas. Visas gyvenimas. Aš jus myliu už tai.

GUSTAITIS. Jūs mylit, kiti gal neapkenčia – gal net už tą patį, už ką jūs mylite... Tačiau prisipažįstu – ir aš jus myliu, Marija. Dabar, žinoma, kaip visos pasaulio panelės būtinai paklausite – už ką? (*Šypsosi*)

Marija tyli

GUSTAITIS. Už tai, kad jūs tokia graži. Tokia vaikiška. Tokia tikra. Ir tokia gyva – tai pats gražiausias žmogaus bruožas – ypač mums, mirusiems. Jūs nesuprantat – bet jau vien už tai verta mylėt.

MARIJA. Ačiū.

GUSTAITIS. Nėr už ką, Marija, nėr už ką. Dievaži, kartais imu pasiutusiai gailėtis, kad esu miręs. O dabar atleiskite, man jau metas. Mūsų dienotvarkė labai griežta – nors daugelis jūsiškių įsivaizduoja, kad mes nieko daugiau neveikiam, tik ilsimės ramybėje. Sudie, panele Marija.

MARIJA. Sudie, pone Antanai.

Atsisveikinimas; Gustaitis apsisuka, tolsta prietemoje. Marija staiga kažką prisimena

MARIJA. Oi, pamiršau paklaust!

GUSTAITIS. Klauskit, tik greitai!

MARIJA. Ar Rojus ir Pragaras yra?

GUSTAITIS (*balsas vis tolsta*). Yra!

MARIJA (*šaukia*). O kokie jie?

GUSTAITIS (*iš tolo*). Ogi panašūs! Labai nedaug skiriasi – maždaug tiek, kiek ponia nuo panelės!

VIENUOLIKTA SCENA

Tos pačios sūpynės – bet lignoninės parke. Netoliese suoloelis. Kaip ir pradžioje – vasaros vakaras, tik kiek labiau sutemę. Sūpynėse Marija. Šalia, atsirėmęs į jas, stovi Studentas – medikas praktikantas. Klausosi Marijos. Marija kalba paprastai, be jokio dirbtinio „vaikiškumo“

MARIJA. Ir įsivaizduojat, aš iki šiol taip ir nežinau – išlaikiau tą egzaminą ar ne? Tikriausiai neišlaikiau. Nes neišmokau svarbiausio dalyko – kantrybės. Tikriausiai... O gal manasis egzaminas, tas tikrasis, dar prieš akis? Kaip jums atrodo?

STUDENTAS. Nežinau. Tikrai nežinau, ponia. Galiu pasakyti tik tiek – jaučiu jums baiminimą pagarbą. Galbūt ir pats panašiai pasielgčiau, jei tik turėčiau drąsos.

MARIJA. Viena vertus – aš žudikė, pamišusi žmogžudė. Turėtų būti baisu, bet kažkodėl, kai aš galvoju apie tai, man vis atrodo – nieko tokio nebuvo, tiesiog vyko karas, ir tiek.

Ir aš paprasčiausiai atsišaudžiau. Juk atsišaudyti galima, ar ne? Nežinau... Aš tikriausiai būčiau suradusi savyje jėgų – tiesiog žygiuoti su visais velniop šitam keistam paraded, ir dar šypstotis. Bet aš tiesiog privalėjau pabandyti... Pabandyti juos visus išgelbėti.

STUDENTAS. Išgelbėt? Nužudydama?

MARIJA. Kūnai – juk nesvarbu. Kaip ir sukurti lėktuvai ar parašytos knygos. Kas sutverta – jau baigta. O kas baigta – mirę... Gal aš juos iš tiesų išgelbėjau – gal jie buvo pabaisos, o tapo nekaltom aukom... Na va, dabar jau tikrai pamansyt, kad aš visiškai pamišėlė. Nebijokit, iš tiesų aš visai neišprotėjusi. Aš tik labai pavargau. Nuo visų ir nuo visko. Nuo senų papročių ir nuo jauno maišto – jau rytoj tapsiančio tais pačiais senais papročiais. Nuo kitų ir nuo savęs. Ir nuo žodžių – begalės žodžių, paknops-tomis griūvančių vienas ant kito, nuo tos žodžių orgijos, po kurios tylą darosi dar nebylesnė, o tuštuma – dar tuštesnė. Bet aš labai stipri, jūs dar nežinot, kokia aš stipri. Aš viską išversiu. Aš visada ištvėrdavau viską, ką tik jūs sugalvodavot. O kai jau nieko nebesugalvosit ir tik stovėsit nusvarinę rankas, tušti ir nebylūs, nuvarginti ir mirtinai išsigandę, tuomet aš ateisiu jūsų. Ir aš suteiksiu jums paskutinįjį šansą: galimybę tapti kitu. Taip, jūs teisūs – tai viso labo iliuzija. Jei negalite pakęsti iliuzijų, visada galėsite pasirinkti – ne beprotiškas svajas ir pavojingus kliedesius, o tą vienintelį tikrąjį savo pačių buvimą. Jis iš tiesų – vienintelis realus. Ko verta tokia realybė – jums geriau žinoti. Gal kada susimąstysite apie tai – laukdami autobuso ar kokiame prekybos centre, iš didelio nuobodžio. Jei ką – virvės dešinėje, tarp automobilių kosmetikos ir oro gaiviklių. Dar tebe pamenu, įsivaizduojat? (*Šypteli*) Juk negali žinot, niekada negali žinot...

Marija staiga nutyla, kažką išvydusi: tai Gydytojas ir Sanitaras. Jie artinasi neskubėdami, koja už kojos

GYDYTOJAS. Sveiki sveiki, matau, grynų oru kvėpuojat? Pagirtina, pagirtina. Kaip šian-dien mūsų sveikatos? Galva nesvaigsta? Nagi duokit, pažiūrėsim pulsą.

Marija sustingsta. Gydytojas tikrina pulsą, apžiūri akių obuolius

GYDYTOJAS. Taip taip. Ką gi, aišku. Na, šiai dienai pasivaikščiojimų jau bus gana, jums nevalia pervargti. (*Sanitarui*) Kolega, būkite malonus, palydėkit ligonę į palatą.

Sanitaras kilsteli Mariją už pečių, prilaikydamas išveda. Marija klusniai eina kartu. Gydytojas ir Studentas lieka stovėti, žiūrėdami į tuščias sūpynes, kurios vis dar tebesisupa

GYDYTOJAS. Tai prisiklausėt istorijų į valias... Prisėskim.

Abu sėdasi ant suoloelio

STUDENTAS. Liūdnoka istorija.

GYDYTOJAS. O taip. Moka jinai šitą amatą. Taip čiulba, tiesiog atsiklausyt negalima. Net ašarą spaudžia.

STUDENTAS. Sunku net patikėt – atrodo visiškai normali.

GYDYTOJAS. Jūs dar labai jaunas... Dar nesuvokiate, kad kiekviename iš mūsų, net pačia-me normaliausiame, gyvena pamišėlis.

STUDENTAS. Baisoka. Štai būna sau tokia švelni moterytė, tokia nekaltutė melancholikė – ir staiga ima žudyti.

GYDYTOJAS. A, jūs apie tai... Iš tiesų, kai pagalvoji... Kaip tokia trapi moteris galėjo kuo šalčiausiai iššaudyti visą būrį vyrų – ir, kiek suprantu, ne šiaip kokių geltonsnapių. Keistoka, ar ne?

STUDENTAS. Na, šiais laikais nieko negali žinoti. Kieno rankoje ginklas, tas ir stiprus.

GYDYTOJAS. Taip, jėgų tam pakaktų ir silpnai moteriai. Bet čia, matote, kiek kitoks atvejis.

Ji visai ne silpna. Ji tiesiog – gera. Banaliai kalbant, gal paprasčiausiai per gera šitam pasauliui.

STUDENTAS (*ima suprasti*). Jūs norite pasakyti?..

GYDYTOJAS. ...Būtent. Nieko ji nenušovė – ji gi musės nenuskriaustų. Viskas – vien jos vargšėj pamišusioj galvelėj.

Pauzė

STUDENTAS. O aš, turiu prisipažinti, buvau patikėjęs.

GYDYTOJAS. Nieko čia gėdingo, pradžioje visiems taip nutinka. Dauguma mūsų ligonių, kaip žinote, itin kūrybingi. O net ir mes patys, sveiki ir normalūs – juk kiekvienas mūsų iš savo fantazijų galėtų visą romaną parašyt. Bet va jei prireiktų parašyt romaną vien iš savo tikrojo, realaus gyvenimo, vargu ar kas pavyktų. Labai jau nuobodį iš-eitų istorija... Taip ir su mūsų paciente: ji jus apgavo tik tiek, kad papasakojo ne savo gyvenimo, o savo pamišimo istoriją. Mūsų terminais kalbant – savo ligos istoriją...

Pauzė

STUDENTAS. O nuo ko ji tuomet išprotėjo?

GYDYTOJAS. Tebeieškote priežasties? Slaptos dramos, nepakeliamos tragedijos? Jokių dramų, jaunasis kolega, jokių dramų.

STUDENTAS. Jūs norite pasakyti – tiesiog šiaip, nei iš šio, nei iš to?

GYDYTOJAS. Taip. Taip dažniausiai ir nutinka, devyniasdešimt devyniais procentais. Lyg niekur nieko. Tiesa, buvo ištėkėjusi – ir net už gana pasiturinčio vyriškio, bet tai ir viskas – čia visi panašumai ir baigiasi. Gyveno sau ramiai, viskuo aprūpinta, knygelės skaitė, nuobodžiavo. Kol vieną gražią dieną ėmė ir išprotėjo. Švelniai ir paprastai, be jokių ypatingų ekscesų.

STUDENTAS. Ir ką, negi prieš tai nebuvo jokių požymių, jokių signalų?

GYDYTOJAS. Buvo keletas nereikšmingų. Smulkmenos, žinote; išsiblaškymas, tokie nepiktybiniai iškritimai iš realybės... Labiau komiški, nei bauginantys. Paskui, tiesa, pradėjo staiga skųstis, kad su ja visiškai nieko nebevyksta – o tai jau akivaizdus požymis, kad iš tiesų kaip tik vyksta, ir vyksta labai rimti dalykai.

STUDENTAS. Siaubinga, kai pagalvoji – kad taip gali nutikti kiekvienam...

GYDYTOJAS. Absoliučiai kiekvienam – netgi man su jumis.

STUDENTAS. Juk turėtų būti kažkokie... Kažkokia prevencija, kokia nors psichinė higiena – kad galėtumėm nuo to apsisaugoti...

GYDYTOJAS (*juokiasi*). Vitaminai sielai? Ar dvasinis dantų šepetėlis? Vargu bau. Nors... Šiokias tokias bendras tendencijas galima įžvelgti. Kad ir mūsų dabartinis pavyzdys, mūsų pacientė... Galima nesunkiai nuspėti – ji visą laiką manėsi esanti kitokia nei visi, ypatinga – o staiga suvokė, kad gyvena paprastą, eilinį, niekuo neišsiskiriantį gyvenimą. Tokį, kaip visų. Štai tada ir išprotėjo – tiesiog nebepajėgė to pakelti, ėmė tai traktuoti kaip savotišką išdavystę ar sąmokslą... Visi mes pradžioje įsivaizduojam, jog esame ypatingi, išskirtiniai, kad mūsų laukia stebuklai, netikėtumai ir paslaptys. O galiausiai vis tiek tenka išmokti gyventi taip, kaip visi. Paprasčiausias evoliucijos dėsnis: kas neprisitaiko, tas žūsta. Išlieka anaip tol ne tie, kurie kuo nors ypatingi, kuo nors išsiskiria – o kaip tik tie, kurie neišsiskiria niekuo. Stebėkit gamtą, mano jaunasis kolega – būtent tokie ir reprezentuoja savąją rūšį, o ne baltos varnos.

STUDENTAS. Tiesą sakant, aš kartais išsigąstu, jog nesu toks, kaip visi. Ir jau pradėdau su-
prasti, jog tai anaip tol ne privilegija.

GYDYTOJAS. Jaunystė... Tikėkimės. Bet grįžkime prie mūsų pacientės: štai ji kaip tik ir jau-
tėsi kitokia nei visi. Ir buvo pernelyg išdidi, kad atsisakytų to savo tikro ar įsikalbėto
išskirtinumo. Tad beliko tik išprotėti. Logiška. Už išdidumą baudžiama. Išdidumas
– ta pati puikybė, tik kitaip pavadinta. Dvasininkai pasakytų – didžiausia nuodėmė.
Aš kaip GYDYTOJAS galiu tik konstatuoti: išdidumas – baisi liga. Visi išdidieji, visi,
nemokantys nusilenkti, sulaužomi. Išprotėja, žūsta ar tiesiog dingsta be žinios. Ge-
riausiu atveju – lieka gyventi savo pamišėliškam svajų pasauly, be perstojo, diena iš
dienos kankindami save ir kitus.

STUDENTAS. Jūs teisus, daktare, jūs visiškai teisus... Įdomu visgi, kaip jaučiasi išprotėjęs
žmogus.

GYDYTOJAS. Priklauso nuo ligos. Vieniems tai – pragaras, kitiems – rojus. Štai mūsų
pacientė, sakykim, jaučiasi visai neblogai. Beveik pasaulio gelbėtoja. Švelni šizofre-
nija... Ji jaučiasi vienu metu esanti ir maža mergaitė, ir šimtametė senė.

STUDENTAS. Keista... Aš kartais irgi labai panašiai jaučiuosi. Ir vaikas, ir žilas senis...

GYDYTOJAS. Tikrai? Įdomu įdomu.

STUDENTAS (*atsikvošėjęs*). Bet tiktai kartais... Labai retai. Ne visada, žinoma.

GYDYTOJAS. Suprantama.

STUDENTAS. Tai juk nebūtinai ligos požymis.

GYDYTOJAS (*juokiasi*). Nebūtinai, nebūtinai. Nusiraminkit, kolega.

Pauzė

GYDYTOJAS. Matau, vis tiek nervinatės... Tiesą sakant, aš, senas GYDYTOJAS, per savo
ilgą praktiką esu aptikęs ir vieną kitą gudrybę... Kitaip tiek metų su visais tais ligo-
niais bendraudamas būčiau seniai ir pats išprotėjęs. Bet mano metodika, kaip čia
pasakius... Šiek tiek radikali. Ir moksliskai nepatvirtinta.

STUDENTAS (*šypteli*). Išradot sielos vitaminus? Dvasinių dantų šepetėlį?

GYDYTOJAS (*šypsosi*). Na... Aš veikiau tai pavadinčiau psichine vakcina.

STUDENTAS. Ir ką, padeda?

GYDYTOJAS. Tarp mūsų kalbant, esu ne vienam padėjęs. Šiaip ar taip, toks mano darbas...
Neveikia tik tų, kurių liga jau per toli pažengusi. Bet, kaip jau sakiau – radikalu. Gal
net kiek šundaktariška... Nors vėl, kitas sakytų – liaudies medicina... Nedrįščiau jums
siūlyti, mes gi civilizuoti žmonės. Dar parnanysit, kad esu išprotėjęs senas šarlatanas.

Abu mandagiai juokiasi. Pauzė

STUDENTAS. O žinot, aš beveik pabandyčiau. Jei iš tiesų padeda... Atvirai sakant, kažkaip
įsibaiminau mažumėlę. Jei nepadės, tai juk ir nepakenks...

GYDYTOJAS. Jūs rimtai kalbat? Pasitikėtumėt manimi, senu griozdu?

STUDENTAS. Kuo gi dar galėčiau pasitikėt, jei ne jums. Jūs man kaip tėvas.

GYDYTOJAS. Ką gi, tuomet galim ir pabandyti.

*Gydytojas ne pagal metus žaibiškai pakyla nuo suoliuko. Nežinia iš kur jo rankose atsiranda
Bendro Gyvenimo Taurė – Marijos vestuvėse regėtas naktipuodis. Gydytojas demoniškai šypsosi,
ištiesia jį prieš save*

GYDYTOJAS. Gurkštelk!

U Ž D A N G A

Arvydas Ambrasas, Regimantas Midvikis

DUOBĖ

Veikėjai

CEZARIS – klounas

OFELIJUS – tragikas

BENEDIKTAS – neaiškus tipas, tyli ir valgo

KORNELIS – skaito knygą ir rausiasi po lagaminą

DU DUOBKASIAI

Veiksmo vieta – duobė, iš kurios girdėti vykstančių į tolimus miestus traukinių pūškavimas. Veikėjai – Cezaris, Ofelijus, Kornelis, Benediktas sėdi duobėje, visi kažką veikia

BALSAS. Į pirmą platformą atvažiavo traukinys, vykstantis į miestą. Keleivius prašome išeiti į peroną ir užimti vietas vagonuose...

Tyla, pauzė, girdėti traukinių pūškavimas

KORNELIS. Cezari, tavo traukinys atvyko!

CEZARIS. Žinau, aš juk bilietą turiu.

KORNELIS. Tai skubėk. Pavėluosi.

CEZARIS. O kam? Aš iš duobės vis vien neišlipsiu.

OFELIJUS. O tu dar pabandyk, gal pavyks.

KORNELIS. Pamėgink, tikrai išlipsi.

CEZARIS. Nemėginsiu, vakar neišlipau...

OFELIJUS. O šiandien dar nemėginai.

CEZARIS. Užvakar mėginau.

KORNELIS. Pamėgink, mes padėsime, gal paskui mus ištrauksi.

CEZARIS. O kodėl patys nemėginat išlipti?

OFELIJUS (*liūdnai*). Nekvailiok, Cezari, juk tu žinai, kad tik tu vienas išlipsi. Tu jauniausias.

CEZARIS. O kodėl ne tas tipas, kur dešras kemša? Kodėl aš turiu lipti? Kodėl? Aš negaliu išlipti. Matai, kad negaliu! Vakara matei... Užvakar! Pernai! Užpernai! Dar užpernai!!! Viešpatie...

BALSAS. Piliečiai keleiviai, būkite atsargūs! Traukinys, einantis į miestą, ... išvyksta!

Pauzė

CEZARIS. Būkite atsargūs!.. Išvyksta... Į miestą... Išvyko... Išvyko... Stok! (*Prieina prie telefono, susuka numerį*) Man bilietą! Išvyko? Žinau. Į kitą. Taip. Vieną. Vieną, sakau! Bilietą vieną. Atleiskit... Dėkoju. (*Kornelijui*) Ryt važiuosiu. (*Kiša ranką į kišenę, ištraukia bilietus ir numeta*)

OFELIJUS. (*deklamuoja*)

„Kur jūsų akys? Kaipgi jūs galėjot

Nuo šio didingo kalno nusirist

Ir eit ieškot sau maisto šioj klampynėj?
O, kurgi jūsų akys?“

Pasirodo bilietų parduėjas

PARDAVĖJAS. Cezaris!

CEZARIS. Aš!

PARDAVĖJAS. Prašau. (*Paduoda*)

CEZARIS. Ačiū! Jums pinigų mokėti?

PARDAVĖJAS. Taip.

CEZARIS. Prašau! (*Sumoka*)

PARDAVĖJAS. Ačiū! Gal kopėčias?

CEZARIS. Ne, ačiū, nereikia!

PARDAVĖJAS. O vis dėlto...

CEZARIS. Mes patys išlipsim...

PARDAVĖJAS. Sensti, Cezari. Ir tu, Korneli. Tik Ofelijus vis toks pat. Viso gero!

Išeina

KORNELIS. Tu pasakei... pasakei... „išlipsim!“.

CEZARIS. Taip, „išlipsim“.

OFELIJUS. Dieve, kas tau? Tu pasakei „išlipsim“.

CEZARIS. Taip, išlipsim. Aš taip pasakiau, kad jis nustotų mums kopėčias siūlinėjęs...

KORNELIS (*pats sau*). Taip... išlipsim! Mes išlipsim, cha cha cha cha...

CEZARIS. Gal vis dėlto kopėčias pasidaryti?

OFELIJUS. Nereikia. (*Liūdnai*) Dėl Dievo meilės, išlipsim.

CEZARIS. Tai lipkit!

OFELIJUS. Traukinys neatėjo.

CEZARIS. O jūs taip pabandykit.

OFELIJUS. O kam? Čia man geriau traukinio laukti. Ir bilietus juk atneša. Visada spėsiu išlipti. Jei neleistų išlipti, tai gal pabandyčiau. O dabar – kam?.. (*Ryžtingai*) Palauksiu traukinio!

CEZARIS. Tu tikras, kad jis ateis?

OFELIJUS. Negali neateiti, jei bilietus parduoda.

KORNELIS. O gali gi jis sugesti ar nuo bėgių nueiti... Juk gali.

CEZARIS. Tas pats gali atsitikti ir į miestą važiuojant. Sugės, ir vėl lauk... Ko gero, ir duobės pašonei nerasi.

KORNELIS. Galima stoty palaukti.

CEZARIS. Stočių vidury lauko nebūna.

OFELIJUS (*susimąstęs*). O gal čia ir stoties nėra.

KORNELIS. Yra, juk diktoriaus girdėti...

CEZARIS. O mieste ar yra stotis? Jei stoties nėra, tai nesustos.

KORNELIS. Aš sustabdysiu, pasakysiu, kad man reikia išlipti.

OFELIJUS. Jei stoties nebus, tai vėl reikės duobėj sėdėti.

KORNELIS. Mieste duobių nėra, visur gražu, lietaus nuplautas grindinys iš raudonų tašytų akmenų, tarp kurių auga gėlės, žolės ir...

CEZARIS. O ką jūs darysit tame mieste nuvažiuavę?

KORNELIS. Ką nors gražaus...

CEZARIS. Pavyzdžiui, ką?

KORNELIS. Gal rašysiu ką nors, o gal moterį susirasiu.

OFELIJUS. Argi tai gražu?..

KORNELIS. Nežinau, man tai gražu.

OFELIJUS. Aš geriau jau imčiau vaidinti, negu su bobomis tąsytis!

DEŠRININKAS. Aš tai visą laiką galvoju, ar tame mieste yra gerų dešrų krautuvė. Niekaip neprisimenu.

KORNELIS. (*užverčia knygą*). Kaip visi sensta! Ir atmintis šlubuoja. Mane jau ketveri metai reumatizmas kankina. Prakeikta duobė!

CEZARIS. Tame mieste balti arkliai ir mėlyni bokštai. Nei dūmų, nei smarvės, nei drėgmės.

Ir žmonės susitikę sako: „Labas rytas“, „labas vakaras“. Labas vakaras, labas rytas.

OFELIJUS. Įdomu, ar mūsų teatre dar vaidina „Hamletą“?

CEZARIS. O šventadieniais žmonės eina į cirką, žiūri, kaip jūrų kiaulytės ritinėja kamuo-liukus. Aš jiems parodyčiau savo geriausią numerį...

DEŠRININKAS. Kaip tu manai, ar dešra galėjo pabrangti, juk būna, tiesa? Juk būna, kad kartais pabrangsta. Juk visada taip būna. Sėdi sėdi duobėj, o dešra pabrangsta. Juk būna taip? (*Klausiamai žiūri*)

KORNELIS. O vidury miesto stovi trys didelės liepos. Vasarą jos būna žalios. Ir visi bokštai būna žali. Ir namai žali. Ir atrodo, kad visas miestas kvepia žaliom akacijom.

DEŠRININKAS. Visada taip būna: sėdi duobėj, o dešra pabrangsta.

KORNELIS. O bičių kiek! Jos nešioja medų į mažus avilius ant namų stogų, ir žmonės vaikšto basi, kad jų nesumindžiotų. O rašytojai apie tai rašo savo knygose...

CEZARIS. Norit, aš jums parodysiu savo geriausią numerį? Aš visada jį rodydavau programos pabaigai. Tada, kai buvo geriausias metų numeris. Visiems užimdavo kvapą. (*Rausiasi po kišenes*) Aš tuoj... aš tuoj jį parodysiu. (*Rausiasi*)

DEŠRININKAS (*įsikarščiaęs*). Tai aš klausiu, ar dešros per tą laiką galėjo pabrangti?

OFELIJUS. Juokinga, Cezari, šitoj duobėj šitokius numerius rodyti. Juk šitie avinai vis tiek nieko nesupras.

„Ne, jūs dar nesate jausmų praradus –

Tai rodo jūsų pojūčiai visi, –

Bet tuos jausmus yra ištikęs stabas;

Pamišėlis – net ir tasai nebūtų

Suklydęs panašiai, ir beprotybė

Nebuvo niekam taip jaumų pavergus,

Kad jam neliktų, kaip štai jums dabar,

Krislelio nuovokos. Koksai šėtonas,

Akis užrišęs, taip jus suvedžiojo?

Berankis, kurčnebylis, neregys,

Kuris dar uoslę turi ir galvoj

Bent mažo sveiko proto trupinėlj,

Nebūtų apsijuokęs taip kaip jūs!“

CEZARIS (*nusiminęs*). Tu teisus, Ofelijau, Tu visada teisus. Net ir tada, kai Hamleto žodžius supainioji. O juokingiausia, kad visi juokiasi iš nevykusio numerio.

KORNELIS. Aš apie fokusus nenusimanau, ir apskritai man bet koks noras juoktis prapuolė. Tai vis nuo tos drėgmės, kuri ketverius metus mane graužia.

OFELIJUS (*Dešrininkui*). Klausyk, brolau, duok ir man tos dešros.

Dešrininkas nereaguoja

„O, kas yra žmogus, jei jam pasauly
Aukščiausias gėris – valgymas ir miegas?
Galvijas, ne daugiau. Argi tasai,
Kuris mums davė tokią lakią mintį,
Ir priekin žvelgiančią, ir atgalios,
Įdiegė tam šį dieviškąjį protą,
Kad jis trūnytų dykas mummyse?
Galbūt tai gyvuliškas apkiautimas
Ar įprotis per daug ilgai svarstyti,
Kokia dalia mūs laukia ateity
(Dvejojimas, kur trys ketvirčiai baimės
Ir vienas tik ketvirtis išminties!)“

KORNELIS. O aš pradėsiu knygą rašyti apie kaminkrėčius. Tie kaminkrėčiai turi būti juodi.
Jie valo visus kaminus, kad mieste suodžių nebūtų.
(*Susimąsto*) O gal ten ir kaminų nėra? Gal ten nereikia krosnių
kūrenti?

DEŠRININKAS. O tu geriau apie dešras parašyk.

KORNELIS. Ne, vis vien parašysiu! Įsivaizduokit, rytą, vos prašvitus, baltomis gatvėmis
pasipila juodi kaminkrėčiai – laipioja baltais stogais, valo kaminus ir pirmieji suodi-
nais veidais sveikina tekančią saulę.

OFELIJUS. Baltame mieste? Paišini kaminkrėčiai? Hm...Gal...

KORNELIS. Kaminkrėčiai – švariausi žmonės. Neišsijuodinęs niekada taip nejausi noro
nusiprausti. Tai tik kaminkrėčiai supranta.

OFELIJUS. Cezari!

CEZARIS (*ieško kažko skrybėlėj*). Ko?

OFELIJUS. Dabar jau mums sunkiau iš čia išsikrapštyti.

Cezaris ieško toliau

KORNELIS. Kodėl?

OFELIJUS. Reikėjo anksčiau ryžtis...

KORNELIS. Tu čia man?

OFELIJUS. Abiem.

KORNELIS. Bandėm.

OFELIJUS. Tada, kai skėriai buvo užskridę, galėjom išlipti. Dabar sunkiau.

CEZARIS (*baigęs ieškoti*). Kas sunkiau?

OFELIJUS. Išlipti sunkiau... Kad taip tada...

CEZARIS. Man ir dabar sunku...

KORNELIS. O kam lengva? Anksčiau reikėjo, pirmą dieną, be reikalo išsigandom.

CEZARIS. Korneli, juk tau tada ta duobė visai patiko.

KORNELIS. Jaunystė buvo. Dabar jau sunku.

CEZARIS. Įkristų dabar kas nors, padėtume išlipti, paskui ir patys kaip nors...

OFELIJUS. Kada nors įkris.

KORNELIS. O gal tai atsitiks tada, kai mūsų jau nebus.

CEZARIS. Kai mūsų nebebus, tai neiškris. Išlipę ženklą pastatysim: „Atsargiai, duobė!“

KORNELIS. Aš sakau, kad mūsų visai nebebus.

CEZARIS. Kada? Kai mirę būsim? Aš nemanau čia mirti! Negirdėjau, kad kas taip duobėj mirtų! Sako, prieš mirtį žmogus labai stiprus pasidaro, toks stiprus, kad iš bet kokios duobės išlipa...

OFELIJUS. Vadinasi, kai mes išlipsim, tai ir bus prieš mirtį. Išlipsim ir mirsim.

. (*Deklamuoja*) Iššoko pempė iš lizdo, o jai dar kevalas ant galvos.

Visi nutyla. Pauzė. Nepažįstamasis įvirsta į duobę

OFELIJUS. „Tai šmėkla, pasirodžiusi prieš mus –

. Dvasia tamsybių, ir vaizduotė mano –

. Juoda nelyginant Vulkano kalvė“.

NEPAŽIŠTAMASIS. „Hamletas“, 81 puslapis, 16 eilutė. Prakeikimas! Tai jūs tą duobę išrausėt?

KORNELIS. Ne, mes patys įkritom.

NEPAŽIŠTAMASIS. Tai reikėjo ženklą pastatyti, kad kiti neiškristų...

KORNELIS. Mes neišlipam.

NEPAŽIŠTAMASIS. Niekai. Gal užsirūkom? (*Siūlo cigaretę, užsirūko. Pauzė*) Ir jūs tikriausiai į traukinį?

OFELIJUS. Atrodo.

NEPAŽIŠTAMASIS. Kiek dar laiko liko?

CEZARIS. Vienuolika minučių.

NEPAŽIŠTAMASIS (*pamato telefoną*). O-o! Telefonas! Komfortas, ponai! Gal paskambinti leisit?

CEZARIS. Prašom.

NEPAŽIŠTAMASIS. Alio! Man bilietą! Į miestą... Vieną. Taip, duobėje. Iš kur jūs žinot? A-a-a, taip. Tebesėdi. Atnešit? Dėkoju. (*Padedą ragelį*) Ačiū Dievui. O jūs nesiruošiat iš čia kraustyti?

KORNELIS. Bandysim, kai jūs išlipsit.

NEPAŽIŠTAMASIS. Tai jūs čia repetuojat ką nors, ar ką?

KORNELIS. Ne, tik va Ofelijus „Hamletą“ skaitinėja.

NEPAŽIŠTAMASIS. A-a-a... Ir aš „Hamletą“ duobkasį vaidinau. (*Ofelijui*) Prisimenat? (*Skaito perdėtai*) „Jūs, pone, jame nesipainiojat, ir dėl to tai ne jūsų kapas; aš irgi nesipainioju, o vis dėlto tai mano kapas“. Chi chi chi.

OFELIJUS. „Ne, tu painiojies, nes patsai stovi kape ir tvirtini, kad jis tavo; jisai mirusiems, o ne gyviesiems; štai čia tu ir painiojiesi tu“.

NEPAŽIŠTAMASIS. Taip, taip, Šekspyras, o-o-o!

BILIETŲ PARDAVĖJAS. Naujokas!

NEPAŽIŠTAMASIS. Aš.

PARDAVĖJAS.. Jūs bilietą užsakėt?

NEPAŽIŠTAMASIS. Aš.

PARDAVĖJAS. Prašau. (*Paduoda*)

NEPAŽIŠTAMASIS. Jums pinigų?

PARDAVĖJAS (*paima pinigų*). Ačiū!

NEPAŽIŠTAMASIS. Prašom.

PARDAVĖJAS. Gal kopėčias?

NEPAŽĪSTAMASIS. Ne, ačiū, išlipsiu. (*Pardavėjas nori nueiti*) E-e-e! Paimkit lagaminą, aš tuoj.
(*Lipa ir išlipa*) Viso, ponai, žiemai kopūstų pasisodinkit! Cha cha cha!

Pauzė

CEZARIS. Ofelijau, lipk ir tu.

OFELIJUS. Betgi tu bilietą užsisakei.

CEZARIS (*Kornelijui*). O gal tu, Korneli?

KORNELIS. Mano traukinys dar neatėjo, be to, tu jauniausias.

CEZARIS. Palaukit. (*Nuėjusiems*) Aš tuoj! Aš irgi einu.

Bando išlipti iš duobės. Kornelis ir Ofelijus padeda jam.

Cezaris užsikrapšto iki pusės duobės ir pameta skrybėlę

OFELIJUS. Skrybėlę, Cezari! Kaip tu važiuosi be skrybėlės!

KORNELIS. Greičiau, greičiau – pavėluosi.

Visi puola prie skrybėlės. Cezaris vėl pradeda lipti, bet

pasigirsta nueinančio traukinio garsas

CEZARIS. Matyt, man nelemta išlipti. (*Meta skrybėlę žemėn*)

DEŠRININKAS. Geriau dešras valgytum.

CEZARIS (*piktai*). Tu tai ir žmogų, kaip tą dešrą...

KORNELIS. Visada taip: lipi ir neišlipi. Lipi ir neišlipi. Gal verčiau iš viso nelipti?

DEŠRININKAS. Argi čia blogai? Va, kad tik valgyti būtų!

OFELIJUS. Tokia jau likimo ironija.

CEZARIS (*liūdnai*). Ech, Ofelijau, – užsakyk bilietą...

Ofelijus priejęs piktai paspiria telefoną

OFELIJUS. Tu juk žinai, – šiandien traukinių nebebus. Tas buvo paskutinis.

KORNELIS. O gal koks papildomas bus? Užsilikusiems duobėse žmonėms.

OFELIJUS. Tu pats ir užsisakyk bilietą į tą papildomą. Ten tokių kaip tu tik ir laukia.

KORNELIS. Tu man sakai?

OFELIJUS. Tau.

KORNELIS. Užsisakyti bilietą? O gal tikrai užsisakyti? Bet jis vėl pradės kopėčias siūlinėti.

O gal šis kartas nemeluos? (*Prieina prie telefono, kelis kartus susuka numerį. Niekas neat-sako*) Užimtas?.. Ne, sugedęs, turbūt surūdijo nuo drėgmės.

Dešrininkas atsistoja, nusivalo rankas, paima telefoną ir ilgai jame krapštosi

DEŠRININKAS. Suspardytas. (*Priekaištingai žiūri į Ofelijų. Vėl pradeda valgyti*)

CEZARIS. O gal taip ir geriau?

Pasirodo du duobkasiai

I DUOBKASYS. Nusibodo man jau šitam prakeiktam lauke duobes užkasinėti, jos niekada nesibaigs.

II DUOBKASYS. Užkasam šią paskutinę, ir viskas bus baigta. Nereikės kiekvieną dieną vaikščioti po lauką ir ieškoti tų prakeiktų duobių. Užkasam, ir baigta!

I DUOBKASYS. Tu visą laiką tą patį kalbi, bet duobės vis nesibaigia...

II DUOBKASYS. Aš irgi negaliu suprasti, iš kur jos atsiranda. Niekada nemačiau, kad čia kas su kastuvu vaikščiotų. Rankom juk neišrausi tokios duobės!

I DUOBKASYS. Gal daugiau nebekasam? Vis vien ryt rasim naują.

II DUOBKASYS. Jei jau atėjom, tai užkasam! (*Kasa, meta žvyrą į duobę*)

DEŠRININKAS. Lyja! Ir dešros jau baigiasi. Viskas! Ryt važiuoju. Užteks.

KORNELIS (*duobkasiams*). Ei jūs, ten viršuje, baikit kvailioti! Ar nematot, kad čia žmonės? OFELIJUS. Gyvus nori užkasti. (*Deklamuoja*) „Jeigu dabar, vadinasi ne paskui. Jeigu ne paskui, vadinasi, dabar. Jei ne dabar – tai kada nors ateity. Svarbiausia būti pasiruošusiems“.

I DUOBKASYS. Man atrodo, kad čia kažkas ne taip. Ar tik ne mes patys duobes rausiam?

II DUOBKASYS. Ką tu! Iš kur tu ištraukei? Mes tik užkasinėjam. Kiekvieną dieną tik užkasinėjam. Kas mums darbo! Užkasinėk, ir baigtas kriukis!

I DUOBKASYS. Vis vien, žiūrėk, mes gi kitą rausiam!

II DUOBKASYS. Nesvarbu, užkasam tą paskutinę, daugiau jų nebus. Galime nieko neveikti, jei atkasinėti nelieps.

DEŠRININKAS. Ei, jūs, kapstinėtojai, baikit, baikit, sakau!

CEZARIS. Nerėk kaip beprotis. Vis tiek jie nieko negirdi. Turbūt kurčnebyliai. Rėk nerėkęs – nieko nepadės!

DEŠRININKAS. Aš gyventi noriu. O jie mus užkas. Gyventi noriu, ar suprantat? Gyvus užkas. Išlipti noriu. Išlipti! Saulę pamatyti, debesis, miestus... (*Bando lipti. Gauna žvyro į snukį, nusirita*) Gyventi noriu! Gyventi!!! (*Verkia*)

KORNELIS. Jo nervai pairę. Kaip tu manai, ar greitai jie baigs?

CEZARIS. Ką baigs?

KORNELIS. Mus užkasinėti. (*Žiūri į viršų*)

I DUOBKASYS. Atkasinėti turbūt lengviau. Niekas nežino, kiek duobių neatkastų. Kas suskaičiuos? Juk nesimato.

II DUOBKASYS. Taip. Svarbiausia tą paskutinę užkasti. Paskui kaip bus, taip.

I DUOBKASYS. Žinai ką? Tos neužkasinėjam. Einam, sužinosim, ar reikia užkasti. Kaip įsakys, taip ir darysim. (*Nueina*)

CEZARIS. Einu, pasižvalgysiu, gal traukinys stovi. (*Išlipa iš duobės. Žvalgosi*)

KORNELIS. Ką matai?

CEZARIS. Nieko. Vien tik tuščias laukas.

OFELIJUS. Tu pabėgėk į šalį.

Cezaris bėga. Pauzė

CEZARIS. Nieko nėra!

KORNELIS. O tu pamėgink į kitą pusę.

Cezaris bėga. Pauzė. Cezaris dingsta. Po kurio laiko pasigirsta šauksmas

CEZARIS. Ei ei! Duobę radau! Lipkit čia. Gera duobė – tuščia!

Visi griebia savo daiktus ir išlipę dingsta. Girdisi balsai

KORNELIS. Gera duobė! Ir telefonas yra! (*Sukinėja telefoną*) Neveikia!

CEZARIS. Gerai, kad neveikia: tas su savo kopėčiomis čia nesimaišys...

Į duobę įvirsta Nepažįstamasis. Pasistato savo lagaminą, atsisėda ir sėdi

NEPAŽIŠTAMASIS. Nėra! Nieko nėra! Stoties nėra! Traukinio! Plynas laukas! Viešpatie! Ką daryt? Telefonas! (*Susuka numerį*) Alio! Stotis? Stotis. Cha cha. Stotis... Cha cha cha.

Bilieta vienā... Į miestą... Cha cha cha.

Atsisėda

Nieko nėra... nieko... nieko...

Pasirodo bilieta pardavėjas

PARDAVĖJAS. Ostapas?

NEPAŽISTAMASIS. Aš.

PARDAVĖJAS. Jūs bilieta užsakėt?

NEPAŽISTAMASIS. Aš.

PARDAVĖJAS. Prašom bilieta.

NEPAŽISTAMASIS. Prašom pinigų.

PARDAVĖJAS. Gal kopėčias?

NEPAŽISTAMASIS. Ne, ačiū, išlipsiu.

Pardavėjas nueina

BALSAS. Atvyko traukinys, vykstantis į Baltąjį miestą. Keleivius prašom išeiti į peroną ir užimti vietas vagonuose.

NEPAŽISTAMASIS. Nėra!!! Nėra!!!

BALSAS. Traukinys į Baltąjį miestą išvyksta. Būkite atsargūs!

NEPAŽISTAMASIS. Nėra! Ten nieko nėra! Plynas laukas!!! Plynas laukas! Laukas. Plynas laukas...

P A B A I G A

Iš knygos: Arvydas Ambrasas *Žeme, nepalik mūsų: poezija. dramos. prisiminimai*, 2009

Tomas Venclova

APIE „DUOBĘ“ IR „MARATONĄ“, O GAL LABIAUSIAI APIE JŲ KONTEKSTĄ

Dažnas politikas, žurnalistas ar net istorikas suvokia ir vaizduoja sovietmetį kaip vienodai tamsią, beprošvaistę represijų ir baimės epochą. Po jos atėjęs Sąjūdis ir nepriklausomybė atrodo grynas, nežinia iš kur atsiradęs stebuklas. Mes, kurie sovietinius laikus dar prisimename, juos matome kitaip. Būsimoji laisvė – pirmiausia kultūros srityje – brendo ir augo nenumaldomai. Žinoma, tai buvo sunkus brendimas. Valdžia ir uolesnieji jos pataikūnai kiek įmanydami gniaužė kultūrinį laisvėjimą; taigi jis ir pats stabtelėdavo, atsitraukdavo, slėpdavosi ne iš karto žžiūrिमose kertėse arba įsiveldavo į neskanius kompromisus. Savarankiškiau mąstantį ir veikiantį žmogų režimas sugebėdavo įvaryti aklavietėn – dažniausiai turbūt į alkoholizmą, neretai į tamsius sandėrius su saugumu bei panašiomis įs-taigomis, kartais tiesiog į mirtį. Bet toje atodrėkių ir šalnų, netgi šalčių kaitoje atidžiau pažvelgęs galėjai žžiūrėti tam tikrą kryptį: dalelytė laimėjimų visada išlikdavo, kiekvienas atodrėkis ištirpdydavo kiek daugiau sniego, o kiekviena šalna būdavo nebe tokia baisi.

1967 metai skyrėsi ir nuo ankstesniųjų, ir nuo vėlesniųjų – juo labiau nuo Stalino ir partizanų karo laikų. „Jei kultūrai nukerti galvą, maždaug po dvidešimt penkerių metų ji vis dėlto atauga“, – sakė vienas tuometinis mano bičiulis. Atsirado nauja karta, ne visai tokia kaip senieji Lietuvos inteligentai, bet anaip tol ne tokia kaip sovietizatoriai ir sribai. Režimas po Stalino mirties gerokai sušvelnėjo – iš dalies, žinoma, todėl, kad stabilizavosi: žmonės juto, kad jis įsikūrė Lietuvoje ilgam, taigi teks dirbti, auginti vaikus, gal net anūkus naujoviškoje nesmagioje aplinkoje. Daugelis – nors ne visi – nusprendė: reikės ir toje aplinkoje daryti kažką vertingesnio, kad palikuonys galėtų semtis nors lašelį stiprybės ir iš šito praeities tarpo. Ideologiniai žžiūrėtojai ravėjo daigus nebe taip uoliai, taigi ir žemė darėsi nebe tokia bevaisė. Net pašalinus Chruščiovą ir prasidėjus kalboms apie restalinizaciją, atlydys porą metų išsilaikė – tiesa, veikiau iš inercijos.

Galimas daiktas, kaip tik šešiasdešimt septintieji buvo jo zenitas. Tada išleido pirmąsias knygas jauni rašytojai, tokie kaip Marcelijus Martinaitis ar Juozas Aputis, nelinkę kartoti įkyrėjusių šablonų; į parodas ėmė patekti Vincas Kisarauskas, Petras Repšys ir šiaip jau „tylieji modernistai“ – beje, kartais ne tokie tylūs; kažkas viltingo ar bent įdomaus, ne vien šiai dienai skirto radosi ir teatre, ir kine, ir architektūroje. Kartais net atrodė, kad šis kultūros pakilimas yra tikros laisvės preliudija ir kad toji laisvė ateis ne revoliucijos, bet evoliucijos keliu. Gal įmanoma tiek išklibinti sistemą, kad įsivyrautų „socializmas žmogišku veidu“ – o toks socializmas atneštų nepriklausomybę. Juk ir aplinkui – Estijoje ir Ukrainoje, Lenkijoje ir Čekijoje, pagaliau Rusijoje – vyko kažkas neįprasta. Buvo Aleksandras Solženicynas – jo nebespausdino, bet jis gebėjo savilaidoje paskleisti įstabiai drąsų laišką rašytojų suvažiavimui. Buvo Josifas Brodskis – jis ką tik grįžo iš tremties ir rašė vis geresnes eiles. Nors ir pro cenzūros barjerus, nors ir painiais keliais vis labiau prasimušdavo ir tai, kas vyko pasaulio kultūroje, ir tai, kas buvo sukurti nepriklausomybės laikotarpiu, ir tai, ką veikė mūsų pačių išėivija. Tiesa, netrukus visu buvo įsakmiai parodyta, kad jokios evoliucijos nebus: tankai įvažiavo į Prahą, beveik taip pat, kaip 1940 metais į Kauną ir Vilnių. Ką gi, nusprendė ne vienas sielos gilumoje, tada bus revoliucija.

Tais kultūrinio fermento ir iliuzijų laikais viena iš įdomiausių Vilniaus vietų buvo Dailės institutas. Jauni dailininkai būna paprastai narsiausi: tokia jau jų darbo specifika – jie ne labai pasiduoda prižiūrimi. Ta narsa kartais persilieja į jų bandymus užsiimti kitomis meno rūšimis. Neatsimenu, kada mane ėmė siekti žinios apie instituto Koridoriaus teatrą. Kaip tyčia, tuomet nerašiau dienoraščio, taigi negali nustatyti datos, kada buvau pakviestas į spektaklį „Duobė“. Dabar, po keturiasdešimt metų, nebeatmenu beveik jokių detalių: nei kas mane pakvietė (Algis Nasvytis?), nei kokiais instituto užkaboriais pasiekėme spektaklio vietą, nei kiek buvo žiūrovų (rodos ne ką daugiau negu dvidešimt, bet gal ir klystu). Liko tik bendras, labai stiprus įspūdis Scenoje – be įprastinių scenos bruožų, be „normalių“ dekoracijų ir kostiumų – sėdėjo keturi vaikinai, persimesdami trumpomis, dažnai pasikartojančiomis replikomis, kurios stigo ir loginio ryšio, ir prasminio vientisumo. Pamažu darėsi aišku, jog jie sėdi duobėje iš kurios negali ir nelabai nori išlipti, nors jiems siūlomos ir kopėčios, ir traukinio bilietai į paslaptinę, neva labai gražų Baltąjį miestą. Man ypač patiko scena, kurioje duobėn įvirto naujas veikėjas, kur kas judresnis ir labiau pasitikįs savimi: jis išlipo viršun be jokio vargo, akivaizdžiai prieštaraudamas likusiųjų beviltiškai nuotaikai, bet netrukus sugrįžo, nes pasirodė, jog viršuje nėra nei miesto, nei stoties, nei traukinių – plynas laukas, ir tiek. Tuo ir baigėsi pjesė, trukusi gal keturiasdešimt minučių. Ji, sakytum, teatriškai įkūnijo populiarių tais laikais lenkų rašytojo Stanisłavo Ježio Leco aforizmą: „Na, ir kas, kad pramušei sieną kakta? Ką dabar veiksi gretimoje kameroje?“

Buvo aišku kaip diena – nors apie tai nederėjo garsiai šnekėti, – kad „Duobė“ kalba apie visų mūsų tuometinę situaciją: istorinę ir kultūrinę okupacijos duobę, kurioje ne dėl savo kaltės gyvuojame, į kurią kiekvienas reaguoja savaip ir kurią įveikti anaipol ne visi turi vilčių (o jei įveiksi, – tarkime, pabėgsi į Vakarų, – šimts žino, kas toliau bus). Neva poetiškai aprašytas Baltasis miestas priminė valdžios žadamą „šviesią ateitį“, traukiniai – džiaugsmingą statybą, kuri tą ateitį turėtų priartinti. Apie tai ne pirmi metai diskutavome virtuvėse ir kitose nuošalesnėse vietose. Bet anapus politinės alegorijos slypėjo kažkas dar įdomesnio – universali metafora apie žmogaus egzistenciją, apie jo įsivėlimą į laikinąją būtį, apie jo niekada neišsipildančias viltis, be kurių gyventi vis dėlto neįmanoma.

Nesakyčiau, kad tokių pjesių nebuvau skaitęs. Priešingai, tuo metu „absurdo drama“ buvo madinga, taip pat ir Lietuvoje. Visi buvome girdėję apie Beckettą ir Ionesco. Lenkiškai, kartais net rusiškai (nors tuo tarpu dar ne lietuviškai) galėjai susipažinti su klasikiniiais Becketto veikalais – ir su „Belaukiant Godo“, ir su „Lošimo pabaiga“; netrukus po „Duobės“ pastatymo Lietuvoje buvo išspausdinta „Paskutinė Krepo juosta“, dar truputį vėliau „Laimingos dienos“. Na o kalbant apie Ionesco, tai dar apie 1960 metus naminėje leidyklėlėje „Eglutė“, kuriai ir aš pats buvau nesvetimas, pasirodė „Pamokos“ vertimas. Tada buvome suspietę savišvietos būrelį ir net galvojome apie neviešą „Pamokos“ pastatymą (atsimenu, Tarnaitę turėjo vaidinti drūtas vaikas Gediminas, arba Guga Baravykas, vėliau žinomas architektas). Būrelio veikla baigėsi tardymais, bet nieko itin baisaus mums neatsitiko, ir šiaip ar taip tai buvo jau seniai. Per lenkų žurnalą „Dialog“ ar kitais keliais mus siekė Slavomiras Mrożekas, panaudojęs absurdo dramos metodus grynai politiniam groteskui; kaip tik 1967 metais jo „pilno metražo“ pjesė „Tango“ pastatė Jonas Jurašas – tatau vėl neapsiėjo be skandalo. Garsėjo Ježio Grotovskio teatras. Matyt, ne be Mrożeko įtakos buvo rašytos trys trumpos, irgi tada pastatytos Kazio Sajos groteskinės

pjesės – „Maniakas“, „Oratorius“ ir „Pranašas Jona“ (po metų pasirodė jo „Mamutų medžioklė“ – visi tie veikalai buvo grūste prigrūsti įtartinų aliuzijų). Beje, išėivijoje absurdo pjesės rašė Kostas Ostrauskas, bet apie tai dar nieko ar beveik nieko nežinojome. Ne ką nežinojome ir apie rusų oberiutus, kurie pasidarė madingi kiek vėliau.

Pjesė, kurią parašė Arvydas Ambrasas ir Regimantas Midvikis, buvo kažkuo panaši į „Mamutų medžioklė“ (ten veikėjai beprasmiškai klaidžiojo, ieškodami kažkokios šventės ar karnavalo, čia beprasmiškai lindėjo duobėje, svajodami apie traukinius ir Baltąjį miestą). Bet, nors išsivertusi be režisieriaus profesionalo ir be tikrų aktorių, ji man pasirodė net įdomesnė. Jos ašis buvo vis dėlto ne politinė satyra, o bendresni dalykai, ir tai, ko gero, žadėjo didesnę išliekamąją vertę. Iš visų lietuviškų dramų ji – drauge su vėlesnėmis Ambraso ir Midvikio dramomis – buvo ir tebėra artimiausia klasikiniam Becketto modeliui. Joje ryškėjo ir viduramžių misterijos, ir kaukių komedijos patirtis. Ryškėjo Shakespeare'as – su visu jo humoro ir tragizmo mišiniu. Jį aiškiai rodė veikėjų vardai: klounas Cezaris, tragikas Ofelijus, „neaiškus tipas“ Benediktas (turbūt iš komedijos „Daug triukšmo dėl nieko“). Buvo dar Kornelis (vardas, gal irgi padarytas iš karaliaus Lyro dukros Kordelijos), o žvalus Nepažįstamasis vadinosi Ostapas – šį sykį jau ne Shakespeare'o, bet Ilfo ir Petrovo personažas, tais laikais kiekvienam puikiai žinomas. Skambėjo „Hamletas“ citatos, iš ten buvo atėję ir duobkasiai, kurių darbui bejėgiškai priešinosi Ofelijus:

Gyvus nori užkasti... Jeigu dabar, vadinasi, ne paskui.

Jeigu ne paskui, vadinasi, dabar.

Jei ne dabar – tai kada nors ateity. Svarbiausia būti pasiruošusiems.

Antrasis „koridoriaus teatro“ spektaklis – „Maratonas“ – mano dienoraštyje šiek tiek aprašytas. Jis įvyko prieš pat Naujus Metus, 1968 metų gruodžio 28 dieną. Laikai buvo gerokai pablogėję – „Prahos pavasaris“, į kurį visi dėjome daug vilčių, prieš keturis mėnesius sutriuškintas (nors mano bičiulis Zenonas Butkevičius dar nešiojosi iš kažkur gautą čekišką ženkluką su įrašu „Svoboda-Dubček“). Dienoraščio eilutės padeda kiek atkurti laiko nuotakas. Rašiau: „Švyturys atmetė mano eiles („Apie architektūrą“, „Sakyk, ar dera“, „truputis geltono, pilko“) [...] Penktasis Lit. enciklopedijos tomas su padoriais Lionios Čertkovo straipsniais („oberiutai“ etc). [...] [Uždaroje peržiūroje] žada rodyti „Lolitą“, o šiandien matėme Bergmano „Personą“ ir amerikonišką „Medžioklę“ (to paties režisieriaus, kurio „Bonnie and Clyde“. [...] „Daktaras Strangelove“, kurio net nereklamavo iš anksto (ir nenuostabu, nes tirštai ir smagiai antisovietiškas) [...] Idealiai kinematografiškas, vietomis pasiutusiai (ir naujai) juokingas ir ekstra taiklus... [Sovietų] ambasadorius – kažkas tarp King Kongo ir buržujaus iš Majakovskio karikatūrų. [...] Rodo filmą, turbūt kaip antichruščiovinį: kitaip – paslaptis, koku būdu iš viso jį galėjo atvežti. [...] Gavau honorarą už Joyce'ą (271 rublį), grąžinau skolą [...] ir surengiau mažiuką apilaušimą „Pergalėje“. Vladas Šimkus – mielas žmogus – skundėsi nervais ir nemiga nuo persigėrimo, bet gėrė su visais...“

Štai tokioje atmosferoje mačiau spektaklį, kuriame veikė tie patys žmonės ženkli ar marionetės – Cezaris, Ofelijus, Benediktas, Kornelis ir keletas kitų, „Duobėje“ neturėjusių progos pasirodyti. Tiesioginių užuominų apie gyvenamąjį laiką beveik nebebuvo –

liko universali metafora, bet jau kita. Statiką pavadavo pseudodinamika – herojai, tarsi priešodžio voverės, bėgo uždaru ratu, tai pasivydami kits kitą, tai atsilikdami, kartkartėmis išrėkdami siurrealistines poezijos eilutes, tuščiai filosofuodami, įsiveldami į ne itin prasmingus dialogus. Kalbos stereotipus ir alogizmą, jos klišes ir retorines figūras „Maratonas“ parodijavo galbūt meistriškiau nei „Duobė“. Kartais personažai susimušdavo, išprotėdavo, prarasdavo sąmonę ar netgi mirdavo (bet vėl atgimdavo), vienas jų pasuko priešinga kryptimi negu kiti, bet iš to irgi nieko neišėjo. Baigiamojoje scenoje visi sėdėjo prie finišo juostelės – jau lyg ir ne bėgikai, o žiūrovai – ir laukė atbėgančių laimėtojų, tačiau nesulaukė. Garsiakalbis skelbė:

Šiandien, kaip ir vakar, kaip užvakar bei šiandien, bėgikai dar nefinišavo, atsižvelgiant į sunkią varžybų trasą, tai normalus reiškinys. Finišas atidedamas rytdienai. Žiūrovus prašome rinktis tą pačią valandą.

Spektaklis, bent man, pasirodė kur kas niūresnis už „Duobę“. Pirmojoje pjesėje dar buvo humoro ir žaidimo. Bičiulis, žiūrėjęs „Duobę“ drauge su manimi, pratarė: „Laiminga vaikystė, mes tokios neturėjome“. „Maratone“ liko tik tragiškas betikslis ritualas, absoliutus susvetimėjimas ir prasmės stoka. Veikėjai sukosi lyg akmenėliai kaleidoskope, neperregimas likimas svaidė juos tarsi jokių taisyklių neturinčio lošimo kauliukus:

Kartais net rodo, kad mes čia jau buvome, gal mes judame ratu, kaip *perpetuum mobile*?.. Ir didžiausias pasiekimas bus tas, kad mes pasieksime išeities tašką. Ir viena, ką mes suvoksime, – tai, kad mes dar galime judėti...

Beje, vėliau man pasakojo kiek komišką istoriją, susijusią, jei neklystu, su „Maratonu“. Per vieną spektaklį (jų buvo keli), salėje esant Juozui Miltiniui, muštynių scenoje kažkam taip realistiškai drožę, jog sulaužę nosį. „Na, čia jau pralenkėme patį Grotovskį“, pagalvojau.

Tą pačią gruodžio dvidešimt aštuntąją įvyko „Maratono“ aptarimas, kuriame niekas nepalietė spektaklio esmės – ji, šiaip ar taip, buvo akivaizdi. Atsimenu, paklausiau, ar Cezario deklamuojamas eilėraštis yra improvizacija. Pasirodė, ne – Cezaris perteikė rašytinį tekstą, kuris skambėjo labai spontaniškai. Paskui keturiose patraukėme į mano tuometinį butą – Arvydas Ambrasas, Algis Nasvytis, Virgilijus Čepaitis ir aš. Tada vienintelį sykį išsikalbėjau su Arvydu. Apie spektaklį šnekėjomės mažai – dienoraštyje užsirašiau tik tiek: „Vaikinas malonus, suprantas, kada reikia, anot jo, „pamaustyti žiūrovą““. Bet šiaip jau užkabinome daugybę tada rūpėjusių dalykų – be kita ko, padėtį Ukrainoje. Tuomet mus siekė žinios, kad ten plėtojasi gyvas disidentų sąjūdis, kurio valdžia bijo kur kas labiau negu Lietuvoje, taigi labiau ir gniaužia. Papasakojau trejų metų senumo, bet mane tik dabar pasiekusią istoriją, susijusią su Sergejaus Paradžanovo filmu „Užmirštųjų protėvių šešėliai“. Filmas pelnė pasaulinį garsą, ir kai jo pasisekimas buvo oficialiai švenčiamas Kijeve, kritikas Ivanas Dziuba priminė, jog ką tik suimti dvidešimt keturi ukrainiečių disidentai, apie kurių likimą niekas neturįs žinių. Poetas Vasilis Stusas pakvietė salę protestuojant atsistoti – atsistojo daugiau negu pusė. Ir Stusas, ir Dziuba 1968 metų gale dar buvo laisvi (Stusas netgi spausdino eiles užsienyje), bet po kurio laiko juos ir kitus vis dėlto „susėmė“. Ką besakysi, Lietuvoje tokių viešų demonstracijų dar nebuvo – nors nebuvo ir tokio spaudimo.

Jau žinojau, kad Arvydas yra Nasvyčių (taigi, beje, Antano Smetonos) giminaitis. Žinojau, kad jis serga leukemija – gal ta anuomet visiškai nepagydoma liga prisidėjo prie

„Maratono“ nykaus kolorito. Užsirašiau: „Čepaitis žiūrėjo jo delno linijas ir greitos mirties nepamatė. Duok Dieve, kad nesuklystų“.

Neatsimenu, ar vėliau, ar prieš „Maratono“ ir netgi „Duobės“ pastatymą buvau literatūriniame vakare, kuriame dalyvavo Arvydas. Tą kartą jis pasirodė kaip poetas – įsiminiau verlibrą, kuriame siūlėsi, jei reikės, prakurti krosnį visais savo eilėraščiais. „Mintis gal ir vaikiška, bet charakteris neeilinis“, pamaniau.

Virgilijaus Čepaičio pranašystė, deja, neišsipildė.

Tais laikais gyvenau daugmaž per pusę Vilniuje, per pusę Petrapilyje, anuomet dar Leningrade, nors jo niekas taip nevadino – vadino Piteriu. 1970 metų spalio keturioliktąją traukiniu atvažiavau iš Piterio į Vilnių. Nuotaikos buvo dar nejaukesnės negu prieš dvejus metus. Nežinojau, kad kaip tik tą dieną Arvydas mirė, bet jo mirtis sutapo su būdingais anam laikui įvykiais. Naujiena, kurią sužinojau vos išlipęs iš traukinio, buvo kalbininko Jono Kazlausko dingimas – jo kūną po gero mėnesio aptiko Neryje. Gatvėje nugirdau kažką rusiškai šnekant: „Žinote, jis priklausė pagrindžio organizacijai *Baltistica!*“ Po poros dienų, pagrobę sovietinį lėktuvą, pabėgo į Turkiją Pranas ir Algirdas Bražinskai, kuriuos mano petrapiliškiai bičiuliai nedelsdami praminė Dedalu ir Ikaru. Artėjo ir Simo Kudirkos istorija, ir kur kas didesnio masto dalykai – Gdansko ir Ščecino sukilimai. Pranas Morkus, kurį tada beveik kasdien matydavau, niūriai pajuokavo: „Sovietų valdžia yra kaip Pisos bokštas – gali pakrypusi nežinia kiek išsilaikyti“.

Dar citata iš dienoraščio:

„1970.X.16. Mirė Ambrasas – vaikinai iš Dailės instituto, [...] parašęs (berods su kažkuo kitu) dvi bene geriausias lietuviškas pjeses – „Duobę“ ir „Maratoną“. [...] Štai ir jis guli didelėje Dailės salėje, palydimas vos keliasdešimties žmonių, nužudytas ne tiek leukemijos, kiek nevykusio gydymo. Nekrologai – populiariausia Lietuvoje informacijos rūšis“.

Per tų metų Kūčias, kurias šventėme Virgilijaus Čepaičio namuose, buvo daug šnekama apie Arvydą. Išgirdau apie jo paskutinę pjesę „Pirmadienio popietė“, kuri, anot skaičių, geresnė ir už „Maratoną“, ir už „Duobę“. Buvo kalbama, jog reikėtų visas pjeses kaip nors prastumti į spaudą. Bet po keturių mėnesių, 1971 metų balandžio septynioliktąją, kiek žinau, trys pjesės pasirodė scenoje paskutinį kartą: pora ideologinių sargų, kurių pavardžių neminėsiu, jose vis dėlto žiūrėjo politinį išpuolį ir tolesnius spektaklius, taigi ir spausdinimą uždraudė.

Gyvenau Lietuvoje dar šešerius metus, paskui neištvėręs emigravau. Bandžiau lašelytį populiarinti Arvydo Ambraso pjeses Amerikoje: bent jau paminėjau jas studijoje apie lietuviškąjį absurdo teatrą, kuri 1980 m. buvo išspausdinta viename Los Angeles universiteto (UCLA) mokslo darbų rinkinyje, skirtame Vidurio Rytų Europos nekonformistinei literatūrai. O visiškai neseniai susipažinau su kitu emigrantu, Leonidu Loginovu, – jis kadaise statė Lietuvoje spektaklį pagal Arvydo eilių knygą „Žeme, nepalik mūsų“, tada pramoko lietuviškai ir ligi šiol tai prisimena kaip svarbų savo gyvenimo įvykį. Kultūra turi gerą bruožą: jeigu joje padaryta kas rimtesnio, tatai atsiliepia aidais po daugelio metų – tikriausiai, nenutyla niekad.

Kostas Ostrauskas

VALSE TRISTE

Išėjusiems negrižti draugams.
(Aš pasivysiu.)

*Dar kartą
– paskutinį –
tas pats kambarys.
Kampe – kėdė.
Vėl
tose pačiose kėdėse sėdi
SENELIAI
ir
linguoja.
Jiedu jau senesni už Matuzalį.
Ateina AUTORIIUS. Po ranka – knyga.*

AUTORIIUS (*publikai*). Prasideda, kur pasibaigė, bet neturėjo dar pasibaigti.

*AUTORIIUS atsisėda kampe ir oarto knyga, retkarčiais pažvelgdamas ir abejingai reaguodamas į
SENELIUS.*

SENELIS paima plaktuką, bando pūsti tartum fleitą, tačiau nė pypt.

SENELĖ. Pūsk, pūsk!..

SENELIS. Tai gi, papūsk, kai nesipučia.

Numeta plaktuką į kampą.

SENELIS. O ko tu nemezgi?

SENELĖ. Kad jau nesimezga.

Numeta mežginį.

Abu sėdi rankas nuleidę.

SENELIS. Tai kas dabar?

SENELĖ. Nei Jonuko...

SENELIS. ...nei Petriuko.

Įbėga jaunuolis, vilkintis raudonu mežtiniu. Ant jo užrašas: JONUKAS IR PETRIUKAS.

JONUKAS-PETRIUKAS. O kas čia? Ar ne Jonukas? Ar ne Petriukas?

SENELIAI sužiūra į jį.

JONUKAS-PETRIUKAS. Bet aš vėl išeinu. Ir negrišiu.

Išbėga.

SENELIAI pažvelgia vienas į kitą.

SENELIAI. Vėl mudu vienu?

SENELIS. Vienu du?

AUTORIIUS (*publikai*). Toli gražu. Dar aš esu – Autorius: Jonukas ir Petriukas, Senelis ir Senelė. Visi. Visur ir visada.

Tyla.

Už durų kažkas sukrebžda.

SENELĖ (*krūptelėjusi*). Kas ten?

SENELIS nueina ir atidaro duris. Sugirgžda. Už durų – aklina tamsu. SENELIS kyšteli atsargiai galvą.

SENELĖ. Žiurkė?

SENELIS. Ne – šikšnosparnis.

SENELIS bando nuvyti jį.

SENELIS. Neskrenda, bjaurybė. Kybo išsižiojęs aukštieľninkas...

SENELĖ (*susigūžusi*). Iš kur ten tas šaltis...

SENELIS. ...ir drėgmė...

SENELĖ. ...ir toksai keistas kvapas...

SENELIS. ... – tartum velėna dvelkia...

SENELĖ. ...migdo...

SENELIS. ...ir svaigina...

SENELIS užtrenkia duris ir grįžta.

Abu sėdi ir ima snūduriuoti.

SENELIS (*tartum per sapną*). „...dirstelėjau į užkulisį, iš kur išeina baisi ir išgąstinga likimo figūra šaltais rūbais ir juodu veidu, pažvelgiau į tą teatro kampą, kur dar niekas nevaidina, o dar tik velkasi rūbus. Ir aš pamačiau, kas užsivelka ledinius likimo rūbus, kas nusidažo veidą juodai ir kas, išėjęs pasaulio scenon, įžengęs rampos švieson, ima vaikščioti didingu ir bauginančiu žingsniu, bauginančiu kaip likimas. Ir aš ėmiau juoktis.“

SENELIS bando nusijuokti, tačiau užspringsta ir ima dusdamas kosėti.

SENELĖ (*taip pat tartum sapnuodama*). „Vieną sykį aš buvau pabūg[uls] mirties. Aš ėjau tada Jiezna ežero pakrante“, – ne, ne grybauti, – „...mąstydam[a], kur gyvena mirtis, kur yra trobelė, kurioje kaba aštrūs dalgiai, ir kur sėdi išbalęs skeletas, rūko pypkę ir klaikiai kvatoja.“ – (*Kažkas kažkur klaikiai nusikoatoja*) – „Ir staiga aš pajutau, kad griaučiai yra manyje, tas klaikusias mirties simbolis, ir kad jo išmesti iš savęs aš negaliu.“ (*Atsipeikėjusi*) Negaliu...

SENELIS. Negaliu...negaliu...

SENELĖ. O kai jau nebegali, kas lieka?

SENELIS. Ir kas laukia?

SENELĖ. Nejaugi jau pustos dalgį Nelaboji?

SENELIS. Nejaugi jau kasa duobę duobkasys?

AUTORIUS (*sau*). A, duobkasiai... Atsimenu. Dora profesija. Ir reikalinga.

SENELĖ. Negi jau laikas?

SENELIS. Negi jau muša valanda?

AUTORIUS. Kol dar neužmuša, tegu sau muša.

SENELĖ. Jei šitaip, reikia susirūpint.

SENELIS. O ko čia rūpintis?

SENELĖ. Tai negi tiktai žioptelsi, skėstelsi rankomis – ir užversi kojas?

SENELIS. O kaip kitaip?

AUTORIUS (*šyptelėjęs*). Kaukšt į pakaušį – ir baigta?

SENELĖ. Reikia mokėt numirti.

SENELIS. Mokėt numirti?

AUTORIUS. Aišku. Bet pirma reikia išmokyti pasenti. Pagaliau galima nežinoti, kaip gyventi, bet numirti reikia mokėti. Tai irgi menas: ars moriendi. Deja, ne ars amoris. (*Nusijuokia*).

SENELIS. Manai, ramiai, nesidraskyti?

SENELĖ. To negana.

SENELIS. Nepult į ašaras? Negriežti dantimis?

SENELĖ. To neužtenka.

SENELIS. Nekeikt pasaulio ir likimo?

AUTORIUS. O kodėl ne? Rage, rage against the dying of the light. – (*Tarp kitko*) Šiaip, žinoma, išvis nedera keiktis.

SENELIS. Negrūmot Viešpačiui?

SENELĖ. Gink Dieve, ne!

AUTORIUS. Rizikinga.

SENELĖ. Ir to dar negana.

SENELIS. Tai ko dar reikia?

AUTORIUS. Arba nereikia.

SENELĖ. Nejaugi negirdėjai?

AUTORIUS. Taigi: nejaugi negirdėjai?

SENELIS žiūri į SENELĖ.

SENELĖ. Sako, prieš pat mirtį reikia tarti ką nors išmintingo.

SENELIS. Tikrai?

SENELĖ. Taip girdėjau.

SENELIS. Ką išmintingo?

SENELĖ. Kažką. O gal bet ką.

AUTORIUS (*nusikvatojęs*). Apie gyvenimą ir mirtį?

SENELĖ. Tartti ir tik tada ramiai akis užmerkti.

SENELIS. Manai, būtina?

SENELĖ. Gal ir nebūtina, bet įspūdinga.

SENELIS. Įspūdinga?

SENELĖ. Mirties akivaizdoje, sako, privalai būti orus ir kultūringas.

AUTORIUS. Gal tau svarbu, tačiau tikrai ne mirčiai. Jai nerūpi nei kultūra, nei tavo orumas.

Net ir ne oras.

SENELĖ. Štai dėl ko mums reikia susirūpinti.

SENELIS (*skėstelėjęs rankomis*). Ką gi, jei šitaip, – susirūpinkim.

SENELĖ. Iš anksto. Išmušus valandai jau gali būti per vėlu – tik veptelsi kažką, kažkokį nieką...

AUTORIUS. Tuštybę arba nesąmonę.

SENELĖ. ... – ir bus nei šis...

SENELIS. ...nei tas?

AUTORIUS (*nusijuokęs*). Kompromitacija?

SENELĖ. Pats laikas susirast tą žodį. Paskutinį.

SENELIS. Paskutinį?

AUTORIUS. Negi pirmutinį, – tas jau seniai išstartas.

SENELĖ. Reikia žinot, ką pasakysim.

AUTORIUS. Taigi, ieškokite – ir rasite.

SENELIAI sėdi ir galvoja.

Tyla.

SENELĖ (*staiga*). „Baigta.“

SENELIS. Kas baigta?

SENELĖ. Niekas. Gal toks, sakau, turėtų būti tas paskutinis žodis: „Baigta.“

SENELIS. O. (*Pagalvojęs*) Betgi yra dar, rodos, amžinybė?

SENELĖ. Tad nebaigta?

AUTORIUS. Ne – dar nebaigta.

SENELIAI tebegalvoja.

SENELIS (*ūmai*). „Sudie.“

SENELĖ. O kur tu eini?

SENELIS. Niekur. Taigi ir čia tas paskutinis žodis: „Sudie.“

SENELĖ. „Sudie“?

SENELIS. Taip. Trumpai drūtai.

SENELĖ. Gal trumpai ir drūtai, bet per daug kasdieniška.

SENELIS. Tačiau teisybė. Atsisveikinam. Visus ir viską. Gyvenimą. Mirtis yra sudie.

SENELĖ. Taip, bet reikia kažko daugiau.

SENELIS. Ko? Daugiau žodžių?

SENELĖ. Nežinau. (*Palūkėjusi*) Gal poezijos?

SENELIS. Poezijos?

AUTORIUS. Ak, ta nelemta poezija, – ir vėl ne laiku ir ne vietoj.

SENELIAI prisispyrę tebegalvoja.

Ilga tyla.

SENELIS. Aha! Turiu: „Išeinu negrįžti.“

SENELĖ. Čia jau geriau. – Ne, palauk – kažkur girdėta.

SENELIS. Girdėta?

AUTORIUS. Ne tik girdėta, bet ir nuvalkiota.

Ilga ilga tyla.

SENELIAI skėsteli beviltiškai rankomis.

AUTORIUS (*publikai*). Atrodo, jiems prireikė mano pagalbos.

AUTORIUS pakyla nuo kėdės ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Nesiseka nutvert tą paskutinį žodį? Žinau, nelengva.

SENELIAI sužiūra į AUTORIŲ.

SENELIAI (*abu*). Ir vėl tu?

AUTORIUS. Kur judu, ten ir aš. Kur aš, ten ir judu. – (*Kilstelėjęs rankoje knyga*) Štai. Šimtai paskutiniųjų žodžių – prasmingų ir beprasmių...

SENELĖ. Beprasmių?

AUTORIUS. ...išmintingų ir kvailų...

SENELIS. Kvailų?

AUTORIUS. Mirties akivaizdoje išminčius dažnai praranda išmintį, o idiotas prabyla išmintingai. – ...banalių, juokingų...

SENELIAI (*kartu*). Juokingų?

AUTORIUS. Sutikus mirtį, lengva nusišnekėti, – ...verksmingų ir trankių, nuoširdžių ir melagingų etc., etc. – kokių tik norite, kokių tik pageidaujat – pasirinkit.

SENELĖ. Pasirinkti? Bet tai ne mūsų žodžiai.

AUTORIUS. Nebūtinai jie turi būti jūsų. Nekukliai tariant, kartą, rodos, jau esu rašęs: Žodis yra žodis.

SENELIS. Jeigu ne mano žodis – ne mano ir mintis.

AUTORIUS. Čia jokio originalumo nereikia. Mintis yra mintis. (*Duodamas SENELIUI knygą*)
Še, rinkitės – ir tarkite – (*šyptelėjęs*) reikšmingai – savo paskutinį žodį – mirties patale.

SENELIS neima knygos.

SENELIS. Mes jokiam patale.

AUTORIUS. Nesuprask pažodžiui.

SENELĖ. O kaip suprasti mirtį?

AUTORIUS. Pažodžiui. Raidė į raidę.

SENELĖ (*staiga*). Duok šen.

SENELĖ paima knygą.

AUTORIUS vėl atsisėda į kampą.

SENELIAI ima vartyti knygą ir skaityti pakaitomis.

SENELIS. „Jau galas?“

SENELĖ. „Nežinau, nei ką sakyti, nei ką daryti.“

SENELIS. „Dabar jau aišku...“

SENELĖ. Kas aišku?

SENELIS. „... – reikia pasirinkti: šviesa ar tamsybė?“

SENELĖ. „Aš puikiai girdžiu tavo balsą, bet sunku suprasti, ką tu sakai.“

SENELIS. „Gaila. Gaila. Jau per vėlu.“ – „Pavargęs... esu labai pavargęs, o tokia ilga kelionė laukia.“

SENELĖ. „Einu ieškoti didžiojo Galbūt.“

SENELIS. Galbūt?

SENELĖ. „Jokios abejonės.“ – „Eime – jau kyla rūkas.“

SENELIS. „Ar galite užtikrint, kad iš tiesų saugu?“

AUTORIUS. Jau niekas nieko neužtikrins.

Tyla

SENELĖ. „Atrodo, laikas gulti.“

SENELIS. „Labanakt.“

SENELĖ. „Užpūskit žiburį.“

SENELIS. „Šviesos!.. daugiau šviesos!“

AUTORIUS. Suprask, kad nori: vienam šviesos per maža, kitam išvis jos nereikia.

SENELĖ. „Dabar aš pailsėsiu.“

SENELIS. „Negaliu užmigti.“

SENELĖ. „Pasiimkit mano pagalvę, – man jos jau nereikės.“

AUTORIUS. O karste?

SENELIS. „Gana. Ir nė kiek nesigailiu.“

SENELĖ. „Nieko nenoriu – tiktai mirties.“

AUTORIUS. O ką veiksi numirus?

SENELIS. „Aš noriu pažvelgti mirčiai tiesiai į akis.“

AUTORIUS. Žiūrėk, kad neapaktum.

SENELĖ. „Žinote, kažkas siaubingo nutiko – aš mirštu.“

SENELIS. „Ką tai reiškia?“ – „Susimildami, nelaikykite manęs nežinio!“

AUTORIUS. Kantrybės – tuoj sužinosi.

SENELĖ. „Užtrenkite duris! Štai jau tas monstras!“

SENELIS. „Pilkoji Dama!“

AUTORIUS (*šyptelėjęs*). Ne pikų dama?

SENELĖ. „Kas? Jau liepsnos?“ – „O! Karšta!..“

SENELIS. „Man šalta...“

AUTORIUS. Tai va: vienam karšta, kitam – šalta.

SENELĖ. „Paleisk!..“

SENELIS. „Atstok!..“

SENELIAI (*kartu*). „Gelbėkit!.. – (*Išvertę akis, grėsmingai*) „Būūū!..“

AUTORIUS. Šauk rėkęs, šauk nerėkęs, – mirtis neišsigąs ir nepabėgs.

Kažkas kažkur siaubingai surinka, o kažkas vėl nusikoatoja.

Tyla.

SENELIS. „Šiam vaidmeniui man nereikia pasirošti, – moku jį atmintinai.“

AUTORIUS. ... – tarė mirdamas aktorius, ne kartą scenoje „numiręs“.

SENELIS. „Ar aš dar gyvas?“

SENELĖ. „Ačiū Dievui: moteris, kuri dar gali nusipersti, nėra mirus.“

AUTORIUS. ... – pareiškė Comtesse de Vercelles, trankiai pagadinusi orą mirties agonijoje.

SENELIS. Ar tu tikrai, ar iš knygos?

SENELĖ (*pyktelėjusi*). Iš knygos, aišku, kad iš knygos...

AUTORIUS. Jeigu iš knygos, tai netikrai?

SENELĖ. „Meldžiu, saugokite mano reputaciją.“

AUTORIUS. Savaime suprantama: kas moteris be reputacijos.

SENELĖ (*žvilgtelėjusi į AUTORIŲ*). O vyras? – (*Publikai*) „Aš nebijau mirti, bet baisu palikti savo vyrą. Kas juo rūpinsis? Ką jis, vargšas, darys be manęs?“

AUTORIUS. Vos tik pakišęs tave po velėna, susiras kitą.

SENELĖ. „Cha! Cha! Einu – juo greičiau, tuo geriau.“

SENELIS. „Gal taip ir geriausia.“ – „Kelnes! Greitai paduokite man kelnes!“

AUTORIUS. Žinoma, negi išėisi be kelnų.

SENELĖ. „Pasimatysim danguje.“

AUTORIUS. Nebūk tokia tikra.

SENELIS. „Taip! Taip! Aš tikiu Dievą!“

AUTORIUS. Pats laikas jį išpažinti...

SENELĖ. „Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?“

AUTORIUS. ... – bet nereikia jam įkyrėt.

SENELIS. „Tėve, į tavo rankas atiduodu savo dvasią.“

AUTORIUS. O iš kur tu žinai, kad jis teiksis ją priimti?

Ilgą tylą.

SENELĖ. „Viskas netrukus dings kaip sapnas.“

AUTORIUS. Kur ne.

SENELIS. „Kaž? Nejaugi tai mirtis? Ji jau atėjo? A! Matau! Jau atsivėrė vartai! O! Kaip gražu! Kaip nuostabiai gražu!“

SENELĖ. „Greičiau! Greičiau į Rojų!“

SENELIS. „Laimingas, nežmoniškai laimingas!..“

SENELIAI (*kartu, tarsi nirvanoj*). „Mozart.“

SENELIAI susižvalgo.

SENELIAI. Mozart?

AUTORIUS. Taip, sako, taręs Mahleris, prieš išpūsdamas dvasią. Gustav Mahler. Žinojo, ką tarė.

Pasigirsta Mozarto kūrybos fragmentas.¹ Ir tuoj pat nutyla.

SENELĖ. „Pasirodo, mirtis visai kitokia, negu maniau.“

SENELIS. „O, kaip paprasta numirti.“

SENELĖ. „Nieko, visiškai nieko – tik truputį svaigsta galva.“

SENELIS. „Niekada nesijaučiau geriau.“

SENELĖ. „Kelkimės per upę...“

AUTORIUS. Stikso?

SENELĖ. „...ir išsitieskime medžių pavėsy.“

SENELIS. „Ak, žiūrėk, kaip tyliai krintaobelų žiedai...“

AUTORIUS. ... – pastebėjo generolas Tojo kartuvėse, jau kilpa ant kaklo.

SENELĖ. „O, kaip norėčiau, kad visa žmonija turėtų tiktai vieną kaklą, – aš jį apglėbčiau ir taip spustelčiau... A!“

SENELIAI žiūri nesusigaudydami vienas į kitą.

AUTORIUS paaiškina:

AUTORIUS. Tokį kuklų norą pareiškęs pilietis, pasmaugęs dvidešimt tris savo tautiečius.

Staiga SENELIS pašoka ir trenkia kulnais.

SENELIS. „Heil Hitler!“

SENELĖ (*iškėlusi kumštį*). „Visų šalių proletarai, vienykitės!“

AUTORIUS. Štai kur kilnūs ir tvirti įsitikinimai – iki grabo lentos.

SENELIS. „Gyvenau kaip filosofas, mirštu kaip krikščionis.“

AUTORIUS. Šiais žodžiais nusibaigė kavalierius Casanova.

SENELIS. „Aš tau sakiau, kad sergu.“

SENELĖ pažvelgia į SENELĮ.

SENELIS. „Jau esu niekas – mažiau negu niekas.“

SENELĖ vėl žvilgteli į SENELĮ – tartum į nieką.

SENELĖ. Mažiau negu niekas?

Tyla.

¹ Pvz., Koncertas fleitai ir arfai (K. 299): Andantino, taktai 1-20; arba 27-ji simfonija (K. 199): Andantino graziosio, taktai 1-15.

SENELĖ. „Nejaugi tai viskas?“

SENELIS. „Še tau, boba, ir Devintinės.“ – „Na, jeigu jau šitaip...“

SENELĖ. „Ką padarysi...“

SENELIS. „O vis dėlto buvo įdomu, labai įdomu...“

Ilga tyla.

SENELIAI (*kartu*). „Sudie.“

AUTORIUS. Ar kas nors tarė išeidamas: Labas.

SENELĖ. „Dabar jau nieko kito nebelieka – tik laukti.“

SENELIS. Taip, tiktai laukti.

SENELIAI užverčia knygą ir laukia. Ilgai.

SENELĖ. Kaži kuri dabar valanda?

SENELIS pasižiūri į laikrodį.

SENELIS. Kad laikrodis vos paeina... vos kojas velka...

SENELĖ. Vėluojas?

SENELIS. Nežinia, ką rodo.

AUTORIUS. Užmirškite valandas. Laikas jau nustojo prasmės. (*Palūkėjęs*) Tiesą sakant, ne tik laikas... – (*Publikai*) Beje, ar girdėjot, kokie buvo paukščio Fenikso paskutiniai žodžiai? – „Aš noriu būt sudegintas, – telieka tiktai pelenai.“ – O jeigu nenorit būt supleškinti, štai ką tarė strutis prieš pat mirtį: „Smėlis... kur smėlis?“ (*Nusikvatoja*).

SENELIAI pažvelgia vienas į kitą.

SENELĖ. Tai gal pasirinkim?

SENELIS. Ką?

AUTORIUS. Feniksą ar strutį?

SENELĖ. Paskutinį žodį. Nieko gudresnio nesugalvosim.

SENELIS. Tikriausiai. Bet taip sunku pasirinkti...

SENELĖ. ...ak, kaip sunku.

AUTORIUS pakyla ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Nei taip sunku, nei ką, – kiekvienas žodis gali būti paskutinis – net „ir“, „taip“, „ne“, „bet“ ... – kiekvienas. Tačiau kam išvis jo reikia? (*Paima iš SENELIŲ knygą*) „Paskutiniai žodžiai tiktai žiopliams, kurie dar nėra pakankamai prisiplepėję.“

SENELIS (*pažvelgęs į SENELE*). Gal iš tiesų nereikia?

AUTORIUS. Ar ne geriau būtų nieko netarti?

SENELĖ. Nieko?

AUTORIUS. Nei rimto, nei išmintingo, nei kvailo, nei juokingo.

SENELIS. Ypač kvailo.

AUTORIUS. Visiškai nieko. Išeiti su tyla ant lūpų. Atėjai rėkdamas – išėik tylėdamas. Į tylą – su tyla. O tyla – iškalbinga. Tegul visi spėlioja, ką ji byloja. Ir niekas neatspėja. Ar ne paslaptinga?

SENELIS (*suplojęs rankomis*). Tikrai: ar ne paslaptinga? (*SENELEI*) Gal iš tiesų taip geriausia.

SENELĖ (*pasimetusi*). Nežinau... nežinau, nei ką sakyti, nei ką daryti...

AUTORIUS. Girdėjom, girdėjom. – Dabar jau nieko nereik žinoti – jau viskas atlikta, jau viskas pasakyta. Nieko nebeliko – tuščia. Ramybė ir tyla. (*Pašnibždom*) Tyla ir ramybė.

Tyla.

SENELIS (*pusbalsiu, švelniai*). „Atsisuk, mieloji, į mane. Aš noriu matyti tavo veidą.“

SENELĖ atsisuka.

SENELĖ. „Tuoj bus baigta. Tada mudu pasičiulbėsime.“

AUTORIUS. Jiedu nežino, kad tai jau kažkieno pasakyti paskutiniai žodžiai.

SENELIS kilsteli reikšmingai pirštą – – –

SENELIS (*SENELEI*). Luktelk.

– – – ir ištrepsena iš kambario.

AUTORIUS žvilgteli į SENELĮ, atrodo, nori jį sulaikyti, tačiau numoja ranka...

AUTORIUS. Na, jeigu jau taip labai nori...

...ir atsisėda.

SENELIS grįžta – atsineša seną senutėlį gramofoną su didžiule triūba. Padedą ant grindų, užsuka girgždančių rankeną ir uždedą plokštelę.

Pasigirsta Richardo Strausso „Rožių kavalieriaus“ valsas – nugrotas iki panagių – plokštelė gergždžia, ūžia, traška... SENELIS prieina prie SENELĖS, išsiima iš kišenės sudžiūvusią rožę, – telikęs vos tik stagaras, – nusilenkia susiėmęs už strėnų, įteikia iškilmingai rožę SENELEI ir pakviečia ją šokiui.

AUTORIUS šypsosi atlaidžiai.

SENELĖ pakyla sunkiai, – rodos, girdi, kaip ir ji girgžda, – apsikabina SENELĮ, ir pradeda jiedu šokti – nerangiai, pinasi kojas... O valsas, – nors ir nugrotas, – vis labiau įsibėgėja, siaučia...

SENELIAI dūsta, klumpa, kol pagaliau visai suklumpa.

SENELĖ. „Kilstelk mane, brangusis, kad galėčiau numirt stovėdama, o ne gulom – kaip karvė.“

AUTORIUS. Tai irgi kažkieno paskutiniai žodžiai.

SENELIS. Kad jau nebegaliu... negaliu... Įkvėpk, mieloji, jaunystės pasenusiam pasauliui.

SENELĖ. Taigi, įkvėpk, kai jau pati esi išsikvėpus.

AUTORIUS. Ne tokius, ak, jau nebe tokius valsus judviem šokti.

AUTORIUS prieina prie gramofono, nuima plokštelę ir uždedą kitą. Paskui nueina prie SENELIŲ ir pastato juodu ant kojų.

Pasigirsta Jean Sibelijaus „Valse triste“ – lėtai, dusliai – tarsi iš po žemių – taip, tartum iš po velėnos.

SENELIAI atsidūsta ir šoka lėtai lėtai, vos pavilkdami kojas.

AUTORIUS žiūri į juodu blankiai. Paskui paima iš kampo numestą plaktuką ir priėjęs duoda jį SENELEI.

AUTORIUS. Še.

SENELĖ neima.

SENELĖ (*parodžiūsi į SENELĮ*). Jam duok – ne man.

AUTORIUS. Ne – tu imk.

SENELĖ. O ką aš su juo veiksiu?

AUTORIUS. Gali prireikti.

SENELIS. Kam čia prireiks, jeigu jau į grabą kraustais...

AUTORIUS (*mįslingai*). Kas žino... kas žino...

SENELĖ paima plaktuką ir užsikiša už sijono.

SENELIAI tebešoka.

Gęsta šviesos – ir SENELIAI taip ir „nušoka“ kažkur į tamsą, į glūdumą...

Vėl nušvinta.

Tas pats kambarys – bet ir ne tas pats. Vidury – dvi kėdės, bet jau nebe supamosios. Pasieniais knygų lentynos. Kairėje ir dešinėje jos pilnos knygų – visos kaip viena. Tik viduriniojos sienos lentynos tuščios. Tos sienos viduryje – durys. Jos uždarytos.

Įeina AUTORIUS ir užrašo didžiulėmis raidėmis ant durų:

SKAISTYKLA

AUTORIUS. „Skaistrykla – būklė ir vieta, kur sielos kenčia už nuodėmes, iki atsilygins Dievo teisingumui. [...] Po galutinio visuotiniojo teismo daugiau jau skaistryklos nebus.“ – Taip rašo „Lietuvių enciklopedija“. O jeigu kas enciklopedija – net ir lietuviška! – netiki, galiu paaiškinti, – nors ir ne savo žodžiais, – poetiškiau: skaistrykla – tai tolimosios sritys,

„į kurias,

įžengia sielos tam, kad apsisvalę

Laisvai pakiltų į dausas giedrias.“²

Beje, ši informacija – tiktai netikėliams, t. y. nekatalikams.

AUTORIUS nueina į kampaną, atsiremia į sieną ir stovi susikryžiaęs ant krūtinės rankas.

Iš tolo vėl pasigirsta „Valse triste“.

Prasiveria durys – tebešokdami įvingiuoja SENELIAI.

Durys užsidaro.

Muzika nutyla – valsas pasibaigia.

SENELIS nusilenkia SENELEI ir pabučiuoja ranką. Abu atsisėda ir sėdi tylėdami. Apsidairo, jų žvilgsnis užkliūva ant užrašo.

SENELIAI (*kartu*). Skaistrykla?..

AUTORIUS. Džiaukitės, kad ne pragaras.

SENELĖ. Viešpatie! Tai mudu jau numirę?

SENELIS. Abu iš karto?

SENELĖ. O kodėl ne? Norėtum, kad tik aš viena būčiau pakračius kojas?

SENELIS. Kur tau, mieloji – aš tik stebiuosi...

SENELĖ. Čia ne stebėtis, o verkti reikia.

SENELIS. Bet ar mirusieji verkia?

SENELĖ. Tikrai nesijuokia.

AUTORIUS. Kvatoja?

Tyla.

SENELĖ. Tai taip ir numirėm be paskutinio žodžio.

² A. Churgino vertimas.

SENELIS. Betgi kažkoks žodis turėjo būti paskutinis.

AUTORIUS. Žinoma, kad buvo. Jis visada yra.

SENELĖ. Kaži koks jis buvo?

SENELIS. Neatsimenu. O tu?

SENELĖ. Nežinau.

AUTORIUS. Neatsiminsit ir nesužinosit.

SENELIS. E, dabar jau vis tiek, – šaukštai popiet.

AUTORIUS. Ne tik šaukštai – ir šakutės.

SENELĖ vėl žiūri įdėmiai į užrašą. Staiga suploja rankomis – –

SENELĖ. Aha!

– – – pašokus pribėga prie užrašo ir uždengia delnu antrąją S.

SENELĖ. Dabar skaityk.

SENELIS (*skaito*). S-k-a-i-t-y-k-l-a. Skaitykla?

SENELĖ. Taigi, skaitykla. Kodėl būtinai skaistykla, o ne skaitykla?

SENELIS. Gerai tu sakai!

AUTORIUS (*publikai*). „Skaitykla – bibliotekos patalpa, kurioje lankytojai skaito.“ – Bet čia ne skaitykla.

SENELĖ. Žiūrėk – knygos.

SENELIS. Tikrai – visur knygos!

SENELĖ. Knygos, knygos, knygos!

SENELIS. O jeigu skaitykla, tai mudu dar nemirę, o jei nemirę, vadinasi – gyvi!

SENELĖ. Abu?

SENELIS. Žinoma. Negi norėtum, kad tik tu viena būtum likusi gyva?

SENELĖ. Kur tau, brangusis...

SENELĖ prieina prie SENELIO, mirteli publikai, pakšteli SENELIUI į skruostą...

SENELĖ. ... – aš tik stebiuosi.

...ir vėl atsisėda.

SENELIS. Čia ne stebėtis, o džiaugtis reikia. Ir dėkoti Dievui.

SENELĖ. O taipogi ir Viešpačiui.

SENELIS. Ačiū.

SENELĖ. Ir dar kartą ačiū.

AUTORIUS palinguoja liūdnei galva ir prieina prie SENELIŲ.

AUTORIUS. Padėka visai be pagrindo.

SENELIS. Tu ir čia?

SENELĖ. O kur tik jis, ten ir bėda.

AUTORIUS. Ką padarysi. – Tad turiu pasakyti: nors ir knygos, čia vis tiek ne skaitykla, o skaistykla.

SENELĖ. Vis dėlto?

AUTORIUS. Užtikrinu.

SENELIS. Tai mudu iš tiesų jau negyvi?

SENELĖ. Mirę?

AUTORIUS. Deja.

SENELIS. Abu?

SENELE žvilgteli į SENELĮ.

AUTORIUS. Deja, deja.

SENELE. Tikrai abu?

SENELIS žvilgteli į SENELE.

AUTORIUS skėsteli rankomis tartum atsiprašydamas.

SENELIAI (*abu*). Va tai tau.

Tyla.

SENELE. Tai kam čia tos knygos?

SENELIS. Taigi, kam jos reikalingos?

AUTORIUS. Kad nenuobodžiautumėt. Gali užtrukti. Ilgokai.

SENELIS. Ilgokai?

AUTORIUS. Tikrai ne trumpai.

SENELIAI *nueina prie lentynų – SENELE kairėje, SENELIS dešinėje – ir ima vartyti knygas.*

SENELE. Betgi čia viena, ta pati knyga.

SENELIS. Ir čia.

AUTORIUS (*šyptelėjęs*). Nejaugi? Kokia?

SENELE (*skaito*). „Gyveno kartą senelis ir senelė.“

SENELIS. O čia – (*taip pat skaito*) – „Oi grybai, grybai...“

SENELE. Grybai?..

AUTORIUS. Tikrai ne šungrybiai.

SENELIS (*toliau skaito*). „Gyveno kartą senelis ir senelė.“ (*Prisikišęs nosį prie knygos*) „Antroji dalis.“

SENELIAI *susižvalgo.*

SENELE. Senelis?

AUTORIUS *linkteli galva.*

SENELIS. Senelė?

AUTORIUS *vėl linkteli.*

SENELIAI (*abu*). Senelis ir senelė?

AUTORIUS. Taigi. Pasiskaitykit – gal atpažinsit.

SENELIAI *ima vartyti knygą ir skaityti:*

SENELE. „...kaukšt į pakaušį...“

SENELIS. „Gracingai.“

SENELE. „... – ir baigta.“

SENELIS. „Ne tik baigta...“

SENELE. „... – ir palaidota.“ – (*Žvilgtelėjusi į SENELĮ*) Kažkur girdėta. – (*Toliau skaito*) „Nėra Petriuko.“

SENELIS (*žiūrėdamas į SENELE, nustebęs*). Tegyvuoja Jonukas?

SENELE (*jau nebeskaito, iš atminties*). „Nėra Jonuko?“

SENELIS (*dar labiau nustebęs*). Tegyvuoja Petriukas? – Ir man, atrodo, girdėta.

AUTORIUS. Nėra Senelių. Tegyvuoja Seneliai?

SENELIAI *prieina vienas prie kito ir uždainuoja – nudainuotais, drebančiais balsais:*

SENELIAI. Oi grybai, grybai,
jūs patieka mano!
Kas jūsų nevalgo,
nieko neišmano.

SENELĖ. Ypač kuris nevalgo amanitos phalloides...

SENELIS. ... – nuodingiausio grybo iš visų...

SENELĖ. ...Mirties angelas vardu.

AUTORIUS. Ypač ypačiausiai.

Tyla.

SENELIS. Iš tiesų girdėta.

SENELĖ. Ak Dieve, kaip girdėta.

SENELIAI atsisėda ir žiūri blankiai į knygą.

SENELĖ. Jeigu jau tikrai lemta mudviem skaityti...

AUTORIUS. Taip lemta.

SENELIS. ...ir dar, sakai, netrumpai...

AUTORIUS. Taip sakau ir pakartoju.

SENELĖ. ...tai gal ką nors įdomesnio...

SENELIS. ...kokį rimtesnį veikalą...

SENELĖ. Klasiką. Pavyzdžiui, „Studentai, meilė ir čeka“.

SENELIS. Arba „Apie duoną, meilę ir šautuvą“.

AUTORIUS. A, taip – klasika. Malonu, kad jus domina literatūra, o ne šlamštas. Tačiau, deja, pasirinkimo nėra.

SENELIS. Nėra?

SENELĖ. Tai kokia čia skaitykla?

AUTORIUS. Sakiau: čia ne skaitykla, o skaistykla.

SENELĖ trepteli koja.

SENELĖ. Aš nenoriu skaityt savo gyvenimo.

AUTORIUS. Kas nori. Nebent tik narcizistas. Arba mazochistas. (*Šypsodamasis*) Bet judu, rodos, esate normalūs?

SENELIS. Užteko gyvenimą gyventi.

AUTORIUS. Be abejo. Todėl ir turit jį skaityti – dėl to, kad nenorit. Tokia judviejų kančia už nuodėmes.

SENELIS. Kokias nuodėmes?

SENELĖ (*kumštelėjusi diskrečiai SENELIUI į pašonę*). Ššššš...

AUTORIUS nusikvatoja.

SENELĖ. Skaityt, pabaigti...

SENELIS. ...ir vėl pradėt?..

SENELĖ. ...ir vėl kartoti?..

AUTORIUS. Taip, pabaigt – ir vėl iš naujo. (*Šyptelėjęs*) „Kad turėtum[ėte] kuo pripildyti savo nemigą.“ Iš naujo, pabaigt – ir vėl kartoti. Be galo. Iki paskutiniojo teismo dienų. Kol trimitai nepašauks ir nebus atverstos visos knygos.

SENELĖ. Jėzau!...

SENELIS. Marija!..

AUTORIUS. Tokia judviejų skaistykla.

SENELIAI susiima už galvos ir sėdi užsikniaubę.

AUTORIUS. Neimkite taip tragiškai. – *(Publikai)* Tuo labiau kad jiedu nėra tragedijos verti.

Tyla.

Pagaliau SENELIAI atsikniaubia ir žiūri į vidurinią sieną.

SENELIS. O kodėl anos lentynos tuščios?

AUTORIUS. Kokios?

SENELIS. Ten, vidury.

SENELĖ. Taigi, nė vienos knygos – net ir tos pačios.

AUTORIUS. Tos knygos dar nėra.

SENELIS. Nėra?

AUTORIUS. Ji dar neparašyta.

SENELĖ. Neparašyta?

AUTORIUS. Judviejų gyvenimas dar teberašomas.

SENELĖ. Betgi sakei, mudu jau mirę.

AUTORIUS. Mirtis taip pat gyvenimas. Be mirties nėra gyvenimo. Be gyvenimo nėra mirties.

SENELIS. O kas jį rašo?

AUTORIUS. Tikrai ne judu.

SENELĖ. Mudviejų gyvenimas, bet ne mudu jį rašom?

AUTORIUS. Ne.

SENELIS. O kas?

AUTORIUS. Nejaugi neatsimenat?

SENELIAI susižvalgo.

AUTORIUS. Aš.

SENELIAI. Tu?

SENELIAI žiūri ilgai į AUTORIŲ. Vėl pažvelgia vienas į kitą.

SENELĖ *(SENELIUI)*. Aš tau sakiau su juo neprasidėti.

SENELIS. Tą patį ir aš tau sakiau.

AUTORIUS *(nusijuokęs)*. Bet judu, matyt, viens kito nepaklausėt. – *(Publikai)* Tačiau kaip gali su manimi neprasidėti? – Taip, judviejų gyvenimas dar neparašytas. Bet labai mažai betruksta.

SENELĖ. Mažai?

AUTORIUS. Labai.

SENELIS. O ko?

AUTORIUS *(palūkėjęs)*. Taško. Paskutinio taško. Ne žodžio.

AUTORIUS nueina prie durų, išsiima iš kišenės „tašką“, padeda ant durų...

AUTORIUS. Štai.

...ir išėina.

Tyla.

SENELIAI žiūri – tartum užburti – į duris. Pagaliau prieina ir ima tyrinėti „tašką“.

SENELĖ. Tikrai.

SENELIS. Taškas.

SENELĖ. Jokios abejonės.

Grižta AUTORIUS, nešinas krūva knygų. Padeda jas, atsiverčia vieną ir perskaito antraštę:

AUTORIUS. „Valse triste: Gyveno kartą senelis ir senelė. Trečioji dalis.“ (Užverčia knygą)

Paskutinė.

SENELIAI. Paskutinė?

AUTORIUS. Paskutinė.

AUTORIUS sudėlioja knygas ant lentynos.

AUTORIUS. Taip, dabar judviejų gyvenimas jau parašytas.

AUTORIUS pasodina SENELIUS ir įbruka abiem į rankas po knygą.

Juodu sėdi įsikibę į knygas, tartum suakmenėję.

Staiga – – –

BALSAS IŠ PUBLIKOS. O tavo, Autoriau, gyvenimas?

AUTORIUS atsisuka.

AUTORIUS (*užkluptas*). Mano gyvenimas?..

KITAS BALSAS. Kas rašo tavo gyvenimą?

AUTORIUS. Mano?

Jis žiūri kažkur į tolį.

Pagaliau – – –

AUTORIUS. Aš gyvenu kitų gyvenimą – kitų dramas, – taip, dramas – ne pjeses, – tragedijas, kitų komedijas. Ir vis sunkiau – ak, kaip sunku – man jas gyventi.

VĖL BALSAS IŠ PUBLIKOS. Manai, kitų gyvenimą sunkiau gyventi negu savo?

AUTORIUS (*nereaguodamas*). Net ir komedijos jau nejuokingos. Lengviau verkti negu kvatoti. – (*Staiga*) Tačiau ne mano gyvenimas čia svarbu...

AUTORIUS puola prie SENELIŲ – – –

AUTORIUS. Skaitykit!..

– – – ir atverčia jiems knygas.

AUTORIUS. Skaitykite savo gyvenimą...

DAR VIENAS BALSAS. Ne tavo?

AUTORIUS. ...skaitykite lapą po lapo, iš lėto, pamažu, – skubėt nėra nei kur, nei ko, nes laiko – marios. Amžinybė. – (*Publikai*) O ji prasideda, kai baigiasi gyvenimas. – (*Vėl SENELIAMS*) Skaitykite užgulę, įdėmiai ir permanykite negailestingai, – (*nusikoatoja*), – kol amžinybė nusibaigs.

SENELIAI tebesėdi įsikibę į knygas.

AUTORIUS (*plačiu mostu*). „Uždangą!“ – Šiais žodžiais kažkas pradėjo savo amžinybę. – „Farsas baigtas.“

Uždanga nenusileidžia.

AUTORIUS. Uždangą!..

Iš tolo pasigirsta ta pati – ak, ir vėl ta pati – „Orfėjaus ir Euridikės“ Eliziejaus laukų „Palaimintųjų vėlių“ melodija.

SENELIAI ir AUTORIIUS suklūsta.

AUTORIIUS (*sunerimęs*). Iš kur čia ta muzika?..

SENELIAI tebesiklauso įdėmiai. Staiga susižvalgo, nusišypso iki ausų ir užverčia trankiai knygas.

SENELIAI. O! palaimintieji Elizejaus laukai!

SENELĖ. O! mano Orfėjau!

SENELIS. O! mano Euridike!

SENELĖ išsitraukia plaktuką ir ima pūsti tartum fleitą.

AUTORIIUS (*sumišęs*). Ne... ne tau dūdą pūsti!..

SENELIS. O kodėl ne?

AUTORIIUS (*SENELIUI*). Tai tavo darbas!

SENELIS. Ne ši kartą. Peripetija! – gerbiamasis Autoriau. Peripetija. Ir dūda turi du galu.

SENELĖ (*pūsdama plaktuką*). Dabar aš tau pagrosiu.

Fleita groja dar gražiau.

Pagaliau SENELĖ nustoja pūtus – muzika nutyla.

AUTORIIUS (*nervingai*). Uždangą! – sakau. Farsas baigtas!..

SENELIAI (*dusliai*). Ne visai.

AUTORIIUS. Ne?

SENELĖ. Toli gražu.

SENELIS. Toli toliausia.

AUTORIIUS. O ko dar trūksta?

SENELĖ (*tariamai nustebus*). Ko dar trūksta? (*Atsisukusi į SENELĮ*) Girdi? Jisai nežino.

SENELIS. Štai tau ir Autorius. – Ogi tavo mirties, gerbiamasis, tavo mirties – štai ko trūksta.

AUTORIIUS (*atstupstas*). Mano mirties?..

SENELĖ pavarto iškalbingai rankoje plaktuką.

SENELĖ. Taigi, tavo.

SENELIS. Negi mūsų, – mudu jau mirę.

AUTORIIUS (*vapaliodamas*). Autoriai nemiršta.

SENELĖ. Nemiršta? (*Taukštelėjus plaktuku*) Cha!

AUTORIIUS. Mes – kūrėjai.

SENELIS. Tai kas?

AUTORIIUS. Mes liekame gyvi...

SENELĖ. Kas tau sakė?

SENELIS. Verčiat kojas, kaip ir visi.

AUTORIIUS. Bet aš maniau...

SENELĖ. Mitas.

SENELIS. Blefas.

Tyla.

AUTORIIUS. Štai tau kad nori. Niekuo negalima pasitikėti.

SENELĖ. O kaipgi – Didžiuoju Autorium.

AUTORIIUS. Didžiuoju... Autorium?

SENELIS (*nusijuokęs*). Taip. Pasirodo, esama didesnio ir už tave.

SENELĖ. Jis visus nurašo.

SENELIS. Ir savo pareigą atlieka sąžiningai ir galutinai.

SENELĖ. Šermanišškai galutinai. – (*Staiga*) Sėsk.

AUTORIUS stovi tarsi apdujęs.

SENELIS (*įsakmiai*). Tūpk.

SENELIS pasodina AUTORIŲ.

SENELĖ. Atsimeni Jonuką?

SENELIS. O gal ir Petriuką?

Vėl įbėga JONUKAS-PETRIUKAS.

AUTORIUS žiūri į jį lyg nesavom akim.

JONUKAS-PETRIUKAS. Aš ir vėl čia. Sakiau, negrišiu. Bet dabar tai jau tikrai nebegrišiu. Bye-bye.

Išbėga pasišokinėdamas.

SENELIS. Atsimeni?

AUTORIUS dar vis negali atsipeikėt.

SENELĖ. Tai ir neužmiršk.

SENELĖ užsimoja plaktuku.

SENELIS. Žegnokis, – kol dar nevēlu.

AUTORIUS kilsteli ranką tartum žegnonei – – –

AUTORIUS (*drebančiu balsu*). Pa-pa-palauk.

SENELĖ. O ko čia laukti?

SENELIS (*šypsodamasis*). Matyt, ponas Autorius nori tarti paskutinį žodį.

AUTORIUS. Ne, tik šiaip sau žodį.

SENELĖ. Na, žinoma – kaip Autorius gali apsieiti be žodžio...

AUTORIUS atsistoja.

AUTORIUS (*patetiškai*).

„Laikas paliks, bet laiko neliks.

Ir mirtis nebus nugalėta.“

SENELĖ vėl užsimoja plaktuku.

AUTORIUS. Dar ne.

„Ir vėl, kai susirinksime visi –

bus pasikeitę visa

.....

ir amžinybė nebebus tiktai

į knygas surašyti žodžiai.“

(*Palūkęjęs*) „Amžinybės išbluko. Akimirkomis išliekame gyvi.“

Atsisėda.

AUTORUS (*SENELEI*). Dabar. – O, beje. Mažutis beje: ar kritikai nepasipiktins, kad nudobėt Autorių?

SENELIAI nusikvatoja.

SENELĖ. Kritikai?

SENELIS. Nėkrėsk juokų.

AUTORIUS. O žiūrovai ar supras?

SENELIAI susižvalgo.

SENELIS. Va čia tai jau klausimas.

SENELĖ. Geriau nė nebandykim jo atsakyti.

AUTORIUS rezignuoja – atsisuka į publiką ir skėsteli beviltiškai rankomis. Pagaliau pasilenkia ir paguldo galvą sau ant kelių – tartum po giljotina.

AUTORIUS (SENELEI). Pliek.

SENELĖ (šyptelėjus). Kaip pridera?

AUTORIUS. O kaip kitaip? Serio ludere.

SENELĖ. A?

AUTORIUS. Žaiskime rimtai.

SENELĖ. Taip ir padarysim.

AUTORIUS. Taip ir padaryk. – Ačiū Dievui, nereikės kaklo plautis.

SENELIS užsidengia „dramatiškai“ ranka akis.

SENELĖ užsimoja plaktuku – – –

Užgęsta visos šviesos – – – trinkteli duslus smūgis – – – ir vėl nušvinta.

Ant grindų aukštiekninkas, išskėtęs rankas, guli AUTORIUS.

SENELIS. Kaukšt į pakaušį...

SENELĖ nusilenkia.

SENELĖ. Gracingai.

SENELIS. ... – ir baigta.

SENELĖ numeta plaktuką.

SENELĖ. Nėra Autoriaus.

SENELIS. Nėra ir literatūros.

VĖL BALSAS IŠ PUBLIKOS. Ne kiekvienas autorius – literatūra.

SENELIS. Nėra ir teatro?

KITAS BALSAS. Autorius – tai dar ne teatras...

DAR KITAS BALSAS. ... – tarė režisierius.

SENELIAI nusikvatoja net susirietę. Paskui paima AUTORIŲ už kojų – vienas už vienos, kitas už kitos – ir nutįsia per aslą pro duris.

Už durų trinkteli keli grėsmingi harpsichordo akordai.

SENELIAI kyšteli galvą už durų.

SENELĖ. Ale žiūrėk, tas šikšnosparnis dar vis tebekybo...

SENELIS. ...kaip kybojęs.

SENELĖ. Nei cypit...

SENELIS. ...nei pypt.

SENELĖ. Gal pasikorė?

SENELIAI beuždarą duris.

Staiga durys triukšmingai atsiveria, nubloškia SENELIUS – ir pro jas nusidriekia didžiulis

šikšnosparnio šešėlis.

Durys užsidaro.

SENELIAI atsipeikėja – atsisėda ir sėdi vėl tartum suakmenėje.

Tyla.

SENELIS. Tyla?

SENELĖ. Tyla.

Pasigirsta AUTORIAUS balsas. (Iš amžinybės?)

AUTORIUS. Tai irgi paskutinis žodis.

SENELIAI krūpteli.

SENELIAI. Vėl Autorius?

AUTORIUS. Tačiau pats paskutinysis žodis dar nepasakytas. Dar ne. Ir nežinia, kas ir kada jį pasakys. Nei kas, nei kada. Nežinia.

SENELĖ (*tartum aidas*). Nežinia.

SENELIS (*tartum aidos aidas*). Nežinia.

Ilga tylą.

Pagalčiau SENELIAI atsiverčia po knygą ir pradeda skaityti – iš lėto, dusliai – ir vis tyliau ir tyliau...

SENELIAI (*kartu*). „Kambarys be langų. Visos sienos aplipdytos senais, pageltusiais laikraščiais. Trejos durys: kairėj, viduryje ir dešinėj. Jokių baldų, išskyrus dvi supamąsias kėdes.

Ant ilgos vielos, be gaubto, kabo didelė elektros lempa – tiesiog spiginte spigina.“

Palengva gęsta šviesos.

SENELIAI. „Ant viduriniųjų durų užbrėžta vienuolika brūkšnių...“

Atrodo, SENELIAI nori pakilti ir užbrėžti ant durų brūkšnius, tačiau nepajėgia – tebelieka sėdėti.

SENELIAI. „Viduryje kambario kėdėse linguoja...“

SENELIAI bando linguoti, bet nepalinguoja.

SENELIS. „...Senelis...“

SENELĖ. „...ir Senelė.“

Ir t. t.,

ir t. t. –

kol nusibaigs amžinybė.

1996–97

Iš knygos: Kostas Ostrauskas, Gyveno kartą senelis ir senelė, 2000

WHO?

DIPTIKAS

WHO IS GODOT?

Žiūri nervingai abu vienas į kitą.¹

- Who is Godot?
- Who is he?

Tyla.

- Tu irgi nežinai?
- Jokio supratimo neturiu.
- Suprasti gal ir nereikia...
- ...bet žinoti reikia.
- Jeigu jau kartą Godot yra...
- ...tai kas jis yra?
- Kas jis toks?
- Kas jis?

Tyla.

- Atrodo, Vladimiras turėtų žinoti.
- Jei ne Vladimiras, tai Estragonas.
- Jeigu ne vienas, tai kitas.
- Arba abu.

Pauzė.

- Taigi, turėtų, bet nežino.
- Nei vienas, nei kitas.
- Nežino, bet laukia.
- Laukia, bet nežino ko.
- Kas per nesąmonė!
- Kokia kvailystė!
- Ne pirma...
- ...ir ne paskutinė.

Tyla.

Tyla.

- Tai kas galų gale tasai Godot?
- Kas jis per sutvėrimas?

Pauzė.

- Net ir jo pasiuntinys nežino.
- Atėjo, bet paklaustas, taip ir neatsakė.
- Tik tiek, kad Godot su barzda.
- Štai ir viskas.

¹ Galėtų būti ir abi.

- Atėjo...
- ...ir išėjo.
- Keista.
- Keisčiau negu keista.

Ilgą tylą.

Staiga - - -

- A! Žinau!
- Žinai?
- Žinau, kas žino.
- Tikrai? Kas?
- Autorius.
- Samuel Beckett?
- O kas kitas?
- Bet jis, sako, nekalbus.
- Ir nesukalbamas.
- Be to, jau po velėna.
- Kas to nežino. Tebūna. Bet paklaust galima.
- Kodėl ne.

Pauzė.

- (Šaukia). Mr. Beckett.

Tyla.

- Sam!

Kur buvęs, kur nebuvęs,

ateina SAMUELIS BECKETTAS.

BECKETTAS. Tik jau ne taip familiariai, – aš su jumis kiaulių neganiau.

- Atsiprašau.

BECKETTAS. Neprašau.

- Mr. Beckett?

BECKETTAS. Ne kas kitas.

- Samuel Beckett?

BECKETTAS. Tas pats.

- Ką tu pasakysi!

BECKETTAS. Ar čia klausimas, ar nuostaba?

Pauzė.

- Iš kur tu?

BECKETTAS duria nykščiu į apačią.

- (Pirštu į viršų). Ne iš ten?

BECKETTAS. Tenai tik optimistai. (*Pro dantis*) Idiotai. What do you want?

Tyla.

BECKETTAS. Well?

- Master...

BECKETTAS. How is that?

- Maître...

BECKETTAS. Are you talking to me? Master? Maître? What crap! And certainly I don't mean Krapp's last tape. I just write, gentlemen. I just scribble. That's all. (*Pauzė*) Ko judu norit?

- Norėjom paklausti...

BECKETTAS. Norėjot ar norit?

- Norim.

BECKETTAS. Taip ir sakykit. Paklausti gali kiekvienas durnius; rasti atsakymą, – štai kur menas. Ko paklausti?

- Tik vieną klausimą.

BECKETTAS. Vienu per daug. Kokį?

Pauzė.

- (*Nedrąsiai*). Who is Godot?

BECKETTAS. Who is who?

- Godot.

Tyla.

- (*Pusbalsiu*). Jis, matyt, neprigirdi.

- Atrodo. (*Visa gerkle*) Who is?..

BECKETTAS. Nerėk. Girdžiu. Geriau, negu reikia. O kartais, – kaip ir šį kartą, – dar geriau išvis negirdėti. Ypač kvailų klausimų.

- Atleisk...

BECKETTAS. Nėra čia ko nei leisti, nei atleisti, o juo labiau paleisti. Nebent tik vidurius.

(*Pauzė*) Who is Godot?

- Yes.

- Who is he?

Ilga ilga tyla.

Pagaliau - - -

BECKETTAS (*piktokai*). „If I knew, I would have said so in the play.“²

Apsisuka ir išeina.

Tyla.

- Štai tau.

- Taigi.

Pauzė.

- Iš tiesų: keisčiau negu keista.

- Net nejauku.

- Kažkas kažkur ne taip.

- Kažkur kažkas kitaip.

Pauzė.

- Autorius nežino!

- Tai kas žino?

² Paties Becketto žodžiai.

Staiga pasigirsta BALSAS.

BALSAS. Aš.

Pauzė.

ABU. Kas?

BALSAS. Aš.

- O kas tu?

BALSAS. Godot.

- Godot?

- Oh, my God!

BALSAS. Ne, tiktai Godot.

- Tikrai?

BALSAS. Užtikrinu.

Tyla.

- Bet kas tu?

BALSAS. Sakau: Godot.

- Tačiau kas yra Godot?

BALSAS. Kartoju: aš.

- Bet kas tu esi?

BALSAS. Aš esu aš.

- Kas aš?

BALSAS. Kaip ir visi. Aš yra aš.

- Tai nieko nepasako.

BALSAS. Priešingai – labai daug.

- Nebent žinai, kas yra tasai aš.

BALSAS (*nusijuokia*). Padedu.

Tyla.

- Ar tu tikrai su barzda?

BALSAS. Kokia barzda?

- Barzda.

BALSAS. Kas jums sakė?

- Tavo pasiuntinys.

BALSAS. Koks pasiuntinys? Aš jokio pasiuntinio nesu siuntęs.

- Betgi Vladimiras...

- ...ir Estragonas...

BALSAS. Vladimiras? Estragonas? O kas jie tokie?

- Nežinai?

- Tu nežinai?

BALSAS. A, tiedu. Jie, matyt, sapnavo. Kaip paprastai.

- Kaip paprastai?

BALSAS (*abejingai*). Jei norit, tebūna nepaprastai.

Tyla.

- (*Nedrąsiai*). Kai kas sako...

BALSAS. Kas? Ką?

- ...jog tu... (*Lūkuriuoja*).

BALSAS. Taip?

- ...jog tu esi...

BALSAS (*stengdamasis nesijuokti*). Žinoma, aš esu.

Pauzė.

ABU (*staiga*). ...Viešpats Dievas.

Spengianti tyla.

BALSAS. Dievas? Aš? Bijokit Dievo! (*Nusijuokia*).

- Net jeigu ir be barzdos.

- God.

BALSAS. God?

- God. GOD-ot.

- Get it?

Pauzė.

BALSAS. Got it. Hm. Ar čia komplimentas, ar įžeidimas? (*Palūkėjęs*) Vadinasi, waiting for God? Bet juk jis, sako, yra. Visur ir visada. Tai kam jo laukti?

Tyla.

BALSAS. Be to...

- (*Beveik kritęs į paniką*). Be to?

- Be ko?

BALSAS. ...jeigu God, tai kas tasai „ot“?

ABU. Koks „ot“?

BALSAS. God-OT. (*Pauzė*) Get it?

Tyla.

ABU. Got it.

BALSAS. Kas tai? „Ot“ tai tau? (*Nusikvatoja*).

Ilga tyla.

- Tačiau Vladimiras ir Estragonas...

BALSAS. Vėl jiedu?

- ...vis dėlto laukė tavęs.

BALSAS. Vis dėlto?

- Jiedu tavęs labai laukė.

BALSAS. Girdėjau.

- Ir nesulaukė.

BALSAS. Taip pat girdėjau.

- Tai kodėl neatėjai?

BALSAS. O ką aš ten būčiau veikęs? (*Pauzė*) Ką j u d u būtumėte ten veikę?

Abu susižvalgo.

- Turbūt ne kažin ką.

- Tikriausiai.

BALSAS. Tai va. (*Pauzė*) Well, „let us not waste our time in idle discourse!“ (*Vėl pauzė*) „In an instant all will vanish and we'll be alone once more, in the midst of nothingness!“

Adieu.

Ilga tylą.

- Nutilo?
- Atrodo.
- Nuėjo?
- Turbūt.

TAS PATS BALSAS. Ne „atrodo“ ir ne „turbūt“, - ne tik nutilo, bet ir nuėjo.

Tyla.

- Ar tikrai čia buvo Godot?
- Tu abejoji?
- Nesu tikras. O tu?
- Tiesą sakant, ir man neaišku.

Tyla.

- Kodėl jis tik prabilo, bet nepasirodė? Bijo savo veidą parodyti?
- Jeigu jį turi.

TAS PATS BALSAS. Štai tokiu būdu įrodoma tai, ko nematai. Ir nematysi.

- Nepasirodė...
- ... ir įrodė?

Tyla.

- O ką jis čia būtų veikęs?
- Taigi: ką?
- Jeigu jis iš tiesų Godot.
- Jeigu.

Tyla.

- Prakeikimas! (*Desperatiškai*) Who is he?
- Who is the damned Godot?

Ilga tylą.

- Tai kas dabar?
- Nežinia.
- Nežinia?
- Dabar ir visada.

Ilga ilga tylą.

Abudu

vėl susižvalgo.

- Čia reikėtų šį „veikalą“ užbaigti.
- Bet galima ir šiek tiek pratęsti.
- Galima.
- Štai - - -

Pauzė.

- Žinai ką?
- Ką?

- (*Lūkuriuodamas*). Bijau net sakyti...
- Imk ir išdrįšk. (*Pauzė*) Na?
- Kodėl mes turime žinoti?
- Kas yra Godot?
- Taip. Ir ne vien tik tai.
- Manai, žinoti apskritai?
- Taigi. Kodėl mes būtinai turime žinoti?
- Žmogus, sako, privalo žinoti.
- Viską? Kodėl?
- Todėl, kad jis Žmogus.
- O kas taip sakė?
- Pats Žmogus.
- Ergo, joks autoritetas.

Tyla.

- Užmirškim tą Godot. Tebūna jis, kas jis yra.
- Tebūna. Ir tepasiunta.

Abu beišeiną.

Staiga - - -

VĖL TAS PATS BALSAS. Palaukit! (*Pauzė*) O kas j u d u esate?

Abudu krūpteli.

ABU (*nervingai*). Mudu?

TAS PATS BALSAS. Taigi, judu.

Abudu

vėl žiūri vienas į kitą.

Bando nusijuokti,

tačiau taip ir neaišku:

ar juokiasi, ar verkia?

Ir nueina.

Nervingai.

1999

Iš knygos: Kostas Ostrauskas, *Gyveno kartą senelis ir senelė*, 2000

Valdas Papievis

EITI

IN THE MOOD FOR LOVE

Plačiai pravėręs langą, žvelgė į uždara kiemą su daugybe kitų langų, už kurių matė baldus, bet nė vieno žmogaus, lyg niekas ten negyventų, su begonijomis, petunijomis ir vienišium alyvmedžiu, su virš stogų stirksančiais kokliniais kaminėliais, antenom. Lėtai pūsdamas dūmus, žvelgė į kiemą, iš keturių pusių mūrų suremtą, pažįstamą iki smulkiausio įtrūkio sienoje ir staiga visiškai svetimą. Svetimą, koks svetimas buvo ir šis kambarėlis, kuriame tiek metų gyveno, kokie svetimi buvo ant kabyklos sukabinti drabužiai, kuriuos kas dieną vilkėjo, ir daiktai, kuriuos kasdien lietė. Visu garsu pasileidęs Wong Kar-Wai filmo muziką, laukė liūtės – ji artėjo, nešama sunkių debesų, vis labiau temdančių dangų, apie save įspėdama tolimais dusliais griaustinio trenksmais, geliančią melodiją karpančiais. Buvo pats vasaros vidury, tačiau atrodė, kad vasara niekada neateis – žmonės kalbėjo apie klimato kaitą, Žmonės kalbėjo, kad metų laikų nebeliko – tik pamanykit, balandžio vidury – kaip rugpjūtį, o paskui staiga – šuolis į lapkritį, koks ten *canicule*. Žmonės kalbėjo apie daugybę kitų dalykų – apie naujai išrinktą prezidentą, garsios aktorės ir garsaus krepšininko vestuves, vasaros išpardavimus, parodas ir koncertus, tačiau jam atrodė, kad visos tos kalbos su juo nė kiek nesusijusios, su juo nieko bendra neturi. Kaip ir visas šio miesto gyvenimas – nusileis įvijais laiptais, pereis per kiemą ir išeis gatvėn, klajos, tačiau dingosis, kad pats stovi vietoj, o pastatai, žmonės, daiktai slysta pro šalį, jo nekliudydami, lyg jo iš viso nebūtų. Nebūtų galėjęs pasakyti, kiek laiko tęsiasi ši būseną, atrodė, kad ji amžina, kaip nebūtų galėjęs pasakyti, iš ko ji išsiskleidė – iš vasaros sąstingio, kai miesto pulsas apmiršta, iš išsiskyrimo su Marie? Tačiau išsiskyrimas su Marie buvo veikiau pasekmė nei priežastis – *Tu t'en fous de moi*, aš tau kalbu, tu manęs negirdi; tikrai jis nespjovė – ir pats nesuprato, kas su juo daros, suprast nesistengė. Kartais sakydavo sau – liga, liga, nuo kurios pasveikt jis netgi nenori. Kol kas.

Bent kol kas jam norėjosi būti šiuo kiemu – uždaru, nebyliu, artėjančios liūtės vis labiau temdomu.

Palinkęs prie lango žiūrėjo, kaip už stiklo skrieja vaizdai, vienas kitą be pertrūkio keičiantys. Jie slydo kaip pagreitintame filme: pravažiuojančios nykius priestočio sandėlius, aukštos įtampos elektros stulpus, aprūkusių nudyventus namus, per tunelį iššoksti į žaliuojančias, geltonuojančias lygumas, kurios pamažu ima vilnyti, banguoti, Burgundijos laukai su kalvų atšlaitėse ramiai žolę rupšnojantiomis karvėmis, su miesteliais ir kaimais, sutūpusiais apie bažnytelės, kurių varpinių bokštai kviečia širdis pakelt aukščiau nei dangus, netrukus – plokščios Rono pakrantės, paskui – saulės išdegtos molio spalva, vėjus stabdančios tuopų alėjos, uolos su dantytomis tvirtovių griuvėsiais, tai bus Provanzas. Galvojo: šis kelias – kaip sakiny, kurį rašydamas neturėtum dėt nei brūkšnių, nei dvitaškių, nei kablelių, tik vienintelį tašką jo pabaigoj – atvažiavom, šis stočių nekarpoimas kelias – toks pat nesuprantamas, kaip sakiny be brūkšnių, dvitaškių ir kablelių. Kaip jam nesuprantama buvo ir visa, ką jo vaizduotėje simbolizavo šie bėgiai ir kas laikraščiuose vadinama mūsų laikų technine pažanga. Beveik tūkstantis kilometrų ir trys

valandos kelio. Iš kišenės išsitraukė nešiojamąjį telefoną, išjungė. Visai savaitei. Ar tai suartina? Ar dėl to mažiau liūdesio? Kodėl išvis apie tai aš mąstau?

Atsuko akis į vagoną ir vėl išvydo priešais sėdinčią moterį, užmerktom akim klausančią muzikos, baltapūkį berniuką, ant tėvo peties tebesnaudžiantį, išvydo nepažįstamuosius, kurie ėjo pro šalį ir kurių daugiau niekada neišvys, o jeigu išvys, tai tik darsk, kai jie grįš iš restorano. Jei prisimins veidus ir kad jau kartą praėjo. Buvo pats pietų metas, neišvengiamas valgymo ritualas, nors kelionė trumpa, negalėjai nepasiduot laikrodžio ciferblatui. Sučežėjo sviestinis popierius, pakvipo sūriu, kumpiu. Dingtelėjo: įpročiai mus įkalina ir supanašina; dingtelėjo: mes – kaip kalėjimo vienutės, kuriose, tegul atskirtose aklinių sienų, tuo pat metu tas pat vyksta.

Užsimerkė.

Ir staiga jam panūdo, kad ši kelionė niekada nesibaigtų, kad šis traukinys niekada nesustotų – lėktų ir lėktų. Staiga susizgribo nebežinąs, kur veda šie bėgiai, nė kur jis važiuoja. Ir išvis kodėl jis važiuoja. Kodėl nepasiliko mieste, kodėl išklydo iš įprastinio maršruto, kuris buvo įaugęs į raumenų skaidulas kaip neištrinamas, kasdien kartojamas maldos sakiny: apsukti Bastilijos aikštę, pasileist išilgai šventojo Martyno kanalo (ar tikrai Saint-Martin lietuviškai – šventasis Martynas? O kaipgi kitaip? Keista, niekada ligi šiol apie tai nepagalvojau), eiti ir eiti, praeiti tuos visus išriestus tiltelius, nuo kurių smalsuoliai tyrinėja apdumblėjusius šliuzus, laukdami, kol du vandens lygiai susivienodins, ir šliuzai prasivers leisdami praplaukti laivams, praeit Stalingrado sankryžą, Villette parką, eiti tolyn, kur jau nieko nebėr, kur tik nykios pakrantės su neaprepiamai drykstančiais apšiurusiais priemiesčiais, kur plynės su apleistais sandėliais užkaltomis durimis, su priplaukom be laivų, kur margaspalvė minia jau išskydus ir kur telikusios nuo kartoninių ar fanerinių dėžių į tave spoksančios kelios užgesusios, nieko nebenorinčius akys, kur tik žvirgždas, dulkės, nurudus žolė. Kur mano smilga. Ar galima išimylėt smilgą? Vienądien, prisėdęs ant plytų krūvos, žvilgtelėjo į smilgų kuokštelį, išsitiesė tiesiai ant žemės, įsistebėjo į vieną iš jų, pačią aukščiausią. Žiūrėjo, kaip saulėj spindintis, ant liauno stiebelio linguojantis šepetėlis švitrina dangų, stumdamas tolyn lengvus plunksninius debesis. Aš norėčiau būti tenai, prie savo smilgos, ten mano vieta, kodėl aš važiuoju? Ir kur aš važiuoju?

Nebežinojo, kur veda šie bėgiai, kaip nežinojo, kur veda keliai, šalia kurių, po kuriais ar virš kurių lėkė, tolumoj pamatydavo jų krypčių nuorodas, dideles, bet per toli šmėstelinčias, kad galėtų ką nors įskaityti.

Šis vasaros rytas – daugiadienių liūčių išskalbtas, iki akinamumo išbaltintas, iki tokio akinamumo išbaltintas, kad nė atsimerkt negali, ar niekada nesat išgyvenę šitokio ryto, kai nuo tyrumo ausyse spengia, ir kaip kokiam vikšrui į save norisi riestis, riestis ir riestis – kol tavęs išvis nebeliks?

Šis visas gražumas prieš pabaigą. Balsu neištarė, tiktai pamanė, bet šita frazė, ne sakiny, frazė, brūkštelėjo tarsi geležtė, iš vidaus dreskianti venas. Vėl ta pati atsisveikinimo nuotaika, plūstelinti, kai klausais Wong Kar-Wai filmo muzikos – lyg visas pasaulis pamažu grimztų į jūrą. Lėtas saulėlydis, po kurio nebeišauš rytas. O gal visada taip – kai žlungame patys, atrodo, kad kartu su mumis žlunga visas pasaulis? Nors šįkart viskas buvo kitaip. Pats sau jis neberūpėjo, viskas jame buvo išdegę, liko tik dykumos smėlis, kurį vėjai tepusto kaip nori, kur nori. Ir geismas, rakštis tarsi ietis, kurią jau seniai juto, bet kuri kaip niekada aštriai pervėrė kūną, kai mintyse išsitarė frazė: šis visas gražumas prieš pabaigą.

Dabar jau važiuo Provansu, tai buvo nauja geležinkelio linija, kuria traukiniai slydo dar greičiau nei anksčiau, kartais prašvilpdavo vienas, kitas, gretimais bėgiais lekiantis atgal į Paryžių. Mirksnis, ir jo nebėra. Kai sukdamo, atrodydavo, kad sukasi visas peizažas, bet vienišų sodybu, kaimų, miestelių, kuriuos iš tolo lenkdavo, žmonės to sukimosi, aišku, neįjuto, kaip neįjuntame, kad sukasi žemė. Lyg pasaulis būtų suskilęs į du, skriejančius ta pačia ir skirtingom orbitom: vienas, dabartyje išsišaknijęs iš praeities ir jos ramybėje norintis likti, kitas – iš dabarties besiveržiantis ateitin, kur nežinia, kas mūsų laukia. Bet mes ten skubam, kaip skuba užaugti vaikai, nesuvokdami, kad nieko gražiau nebebus.

Stotis buvo nauja, dar kvepėjo šviežiu betonu ir šviežiais dažais, ji būtų norėjus įaugt į šio krašto peizažą, ne įaugt, o sukelt įspūdį, kad be žmogaus rankos jame iškilo, kaip savaime per šimtus tūkstančių metų iškilo tolumoj horizonto liniją brėžiančios kalnagūbrių keteros, kaip savaime jas apgaubė žemumose tiršti, kylant į viršų vis skurdesni žalumos apklotai, galiausiai nugelstantys, iki žemaūgių brūzgynų nuskurstantys, kaip savaime tarp kalnų išsiskleidė kloniai, kurių saujose dabar, jis žinojo, žydi levandos, iki violeto ilgomis bangomis sutirštinančios plyną dangaus mėlynumą, kaip savaime po tuos kalnus ir slėnius išsibarstė namai ir namukai, vienišiai ar siaurom gatvelėm sulipę į kaimus ar miestukus, kuriuose saulės įkaitintą orą ir kartu ausų būgnelius veria cikadų smuiko styga. Tačiau gal dėl to, kad čia medeliai buvo tik šiemet pasodinti, dar nežinia, ar prigysiantys, gal dėl didelio, be jokio šešėlio *parkingo*, pilno mašinų, gal dėl to greitkelio, kuris į tolį kaip vienintelis išsigelbėjimas driekėsi, ta naujoji stotis atrodė nelyg kūdikis, ką tik oro įkvėpęs, bet jau nujaučiantis, kad niekada niekas jo nemylės, kad aplinka, kuri jį supa, niekada jo nepriims. Nors troškulio kankinamam gomuriui norėjosi bent lašo vandens ir jo gailinčios akys dairėsi kokio baro, kavinės, kojos pačios iš čia nešė – knietėjo kuo greičiau sprukti, kaip kartais norisi sprukti pačiam nuo savęs, kai savo paties nykumo nepakeliamai gailu pasidaro.

Dar reikėjo pavažiuot autobusu. Niekas daugiau autobusu nevažiuo. Tikriau saktant, važiuo, tačiau tame didžiuliame autobuse buvo tiek mažai keleivių ir tiek daug laisvų vietų, erdvės, jog atrodė, kad tu – vienui vienas, kad tie keli kiti žmonės yra ir kartu su tavim, ir tuo pat metu be galo toli, taip toli kaip ir tie, kurie pralėkdavo automobiliais, iš viršaus žiūrint panašiais į vabaliukus, nuo kurių suglaustų geležinių sparnų saulė strykčioja žaliomis, raudonomis, geltonomis žaižaromis.

Kam į tokius tuščius maršrutus siųsti tokius didelius autobusus?

Naujo tūkstantmečio pradžia ženklino dar vienos *La Belle Époque* pabaigą, žmonija atsimerkė, tiksliau, buvo priversta atsimerkti ir krūptelėjo, išsigando dėl ateities, anks-tesnė pavienių žmonių nerimastis išsigaubė į visuotinį rūpestį, laikraščiai rašė apie pasaulines konferencijas, skirtas klimato kaitai, be to, ledynų tirpimas ašigaliuos, nyks-stantys Amazonės miškai, senkantys naftos telkiniai Saudo Arabijoje ir visame pasaulyje tapo kasdienių pokalbių temom kavinėse, baruose, restoranuose ar vakarieniaujant už šeimininio stalo, nuo to nebegalėjai pasprukti, viskas staiga priartėjo, lyg pasaulis būtų susitraukęs į rasos karaliuką, ant voratinklio siūlo pakibusį, juk ir pats vieną rudens ar žiemos vakarą savo mansardoj išjungei lempuotę kartu su kitais žmonėmis, šimtais tūk-stantių žmonių daugybė šalių, ir kai pamatei, kad tavo kieme tuo pat metu užgeso dar kelios, persmelkė keistas bendrumo su visais, net toli esančiais ir nepažįstamais, jaus-mas; prisiminei tada tą šurmuli, šventines iškilmes, kai laiko juostomis per pasaulį žen-gė du tūkstantieji, tuomet dar nežinojom, jog tai buvo ne tik sutikimas, bet ir atsisveiki-

nimas, atsisveikinimas ne tik su šimtu, tūkstančiu, dviem tūkstančiais metų, bet ir su *La Belle Époque*, kurioje mes gyvenome, nè numanyt nenumanèm, kad ji – dar viena *La Belle Époque*, kaip ir prieš pusantro šimto metų nei po Liuksemburgo sodą vaikštinėjančios ponios ilgomis sukniomis ir skrybėlėmis, kurių kaspiniai plaikstėsi vėjyje, nei orūs kostiumuoti *messieurs*, kuriems ponios į parankes įsikibusios ėjo, nei vaikai, besisukantys karuselėse su angeliukais putniais raudonais skruosteliais, nè numanyt nenumanè, kad andainykštè *La Belle Époque* juos lydi į Pirmojo pasaulinio karo tranšėjas. Kad gyvenom laimingus laikus, mes suprantam tik jiems pasibaigus.

Kam į tokius tuščius maršrutus siųsti tokius didelius autobusus?

Pažvelgè pro langą.

Liuberono kalnynas, nuo jo akys sugrižta į slėnį, nokinantį vynuoges, obuolius, persikus, į platų slėnį, kurį staiga užstoja aukštas švendrynas, paskui per akis brūkšteli platanų alėjos kamienai, posūkis, ir štai vėl – dideli laukai, saulės ir vėjų nugairinti, juose žaliuoja aukšti kiparisai. Keista, kaip seni žmonės, kurie vakare jau užmiršę, ką valgė per pietus, metams bėgant vis ryškiau prisimena tai, kas buvo vaikystėj, jaunystėj, – taip jam bent dabar visa, kas aplink vyko, atrodė nesvarbu ir netikra; jam rūpėjo tik tolima ateitis, ta keista neišvengiamos baigties nuojauta.

Visas šitas gražumas prieš pabaigą.

Miestas driekėsi slėniu – kelias, kuriuo į jį atvažiavo, pavirto pagrindine gatve, kuri kitame miesto gale vėl išsišakos į kitus kelius, aptakesniais ir staigesniais posūkiiais vinguriuojančius į kaimus ar miestelius, išsibarsčiusius po visą kalnyną. Tai buvo ilga, siaura, rugpjūčio kaitros nualinta gatvė, vangiai besitiesianti tarp ją abipus spaudžiančių išblukusių spalvų pastatų, kankinamai ilgai besibraunanti pro prekybos centrus, buvusių gelžkelio stotį, mažesnes krautuvėles, vaistinę, paštą, pagaliau atgavą randanti po plačiašakiais platanais, kurių šešėliuota ūsmė ją apgaubia, kai, pervažiavęs tiltą, apsuki apie aikštę, už kurios pradeda skleisti senamiestis. Platanų alėja rikiavosi palei pavasariais patvinstančią, bet dabar visiškai išdžiūvusią upę su skurdžiom dulkėtom pakrantėm, upę, kurios dumbliną dugną saulė išdegė tiek, kad jis dryžiais supleišėjo. Jei miestą nesustodamas pervažiuotum tik šia pagrindine gatve, veikiausiai liktų provincijos nykumos jspūdis, kuris, ko gero, dar ilgai neišsisklaidytų, kaip kad ilgai sukuriuoja, nenoriai sklaidosi dulkės, kurias ilga juosta pakeli, automobiliu lėkdamas žvyrkeliu.

Bet viskas pasikeitė, kai iš autobuso išlipęs ir pamatęs, kad dar turi laiko, grįžo atgal ir, pralindęs pro siaurą arką, virš kurios kilo bokštas, užsibaigiantis geležinio narvelio pavidalo varpine, atsidūrė senamiesty. Taip, ir čia popiečio ramuma, kai sulėtėja laikrodžio rodyklių sukimasis, taip, ir čia popiečio tingulys, kai saulė po savo pačios išdegtos padangės skliautu dingojasi amžių amžiams sustingusi. Tačiau vos žengei žingsnį siaura šio senamiesčio gatvele, iškart pasirodė, kad nuo kiekvienos grindinio plytos į tave dvelkia vėsa, tam tyčia kaip tik šiai dienai, kaip tik šiai valandai, kaip tik tau šimtus metų kaupta, o kai pakėlei akis, išvydai andainykščių amžių architektūrinius nėrinus, regis, tau tyčia nunertus ir tavęs laukiančius. Keista, nuo akmens sklido daugiau gyvybės nei nuo žmonių, kurie čia vaikštinėjo, tu jam jauteis artimesnis nei poilsiautojams ar turistams, žiūrinėjantiems atvirukus, čiupinėjantiems geltonas, mėlynas, violetines staltieses su cikadomis ar levandomis, užverstomis galvomis tyrinėjantiems saulės laikrodžio ciferblatą, arba mažose krautuvėlėse skanaujantiems alyvų aliejų ar uostinėjantiems Mar-

selio muilą – įvairių rūšių, formų, spalvų. Kuo artesnis atrodė miestas, tuo tolimesni darėsi žmonės ir tuo labiau buvai su savim – kaip per klajones po Paryžiaus priemiesčių dykvietes. Norėjosi būti tik su savim, su savo nebylia tuštuma: lygu šiuo metu saulės išdegtas dangaus skliautas be debesėlio, lygu tu – be jokių liudytojų ir teisėjų.

Nusileidęs švelniai nuožulnia pagrindine senamiesčio gatvele ir atsidūręs aikštėj, kurią neseniai pravažiavo, kai autobusas, tiltu peršokęs upę, paniro į platanų alėjos šešėlius, įsuko kavinėn. Žmonių buvo menkai, didelėj lauko terasoj po skėčiais pabirai buvo apsėsti tik keli staliukai, aiškiai matėsi, atvažiavėlių, bet kai peržengė slenkstį ir atsidūrė viduj, kur storos sienos saugojo vėsą ir keletas trumpom ar atraitotom rankovėm vyrų, be abejonės, vietinių, gėrė pastisą, skaitė šio krašto laikraštį, dar pora – už žalio stalo kaukšėjo biliardo lazdom, jam pasirodė, kad salė ir terasa – tai du savaime, be žodžių pasidalyti pasauliai: atvažiavėliai gal ir nesusizgribo, jog per tokią kaitrą maloniau viduj laiką leisti, gal norėjo sėdėti lauke, kad margaspalvę gatvę matytų, bet jei ir būtum susimanęs į vidų užsukti, kažin ar būtum išdrįšęs – tie keli vietiniai ir barmenas čia buvo tiek išgyvenę į savo kasdienius įpročius ir susigyvenę vieni su kitais, tiek pritapę prie šitos erdvės, prieblandoj skendinčios, kad iškart būtum pasijutęs visiškai svetimas, išblokštas net iš savęs. O jis pats? O jis pats tokio svetimumo, tokio išblokštumo net pačiam iš savęs kaip tik ir ieškojo, šito jam labiausiai reikėjo – tartum būtų sirgęs liga, kuria persirgti nė nenorėjo. Bent kol kas.

Galiausiai nerimauti nebuvo dėl ko – jis, atvažiavėlis, vietiniams buvo nė motais, jie į jį nekreipė dėmesio. Ko gero, tie žmonės buvo tiek išisakniję į savo pasaulį ar per dešimtmečius tiek susitaikę su to kito, gretimo, pasaulio neišvengiama esatim ir pripratę prie jo, kad jis jiems nebetrudė, buvo nė motais, kaip didmiesčių žmonės nebejunta užteršto oro. Nuo įstrižai pasuktos kėdės atsainiai atsišliejęs į sieną, gurkšnojo šaltą rožinį vyną ir žiūrėjo. Žiūrėjo, kaip plačiai prasegiota marškinių apykakle vyrukas taikosi į biliardo rutuliuką, kaip barmenas į aukštą stiklinę ant šlako pastiso iš molinio ašotėlio šliūkšteli šalto vandens ir žaliadugnė stiklinė nusidažo balzgana pieno rūko spalva, kaip vienišius senukas, užvertęs paskutinį krašto laikraščio puslapį, pasiražo, dar ilgai sėdi, kiūto, kol pagaliau paprašo *addition*. Trumpam tarp vyrų įsimaišo ir moteris, ją išvydęs krūpteli, vos vos įsitempia, bet iš karto atlėgsta – ne, čia ne ta, dar ne ta. Moteris tik paprašo barmeno pirkinį vežimėlį pasaugoti, dar persimeta su juo vienu kitu žodžiu ir tučtuojau išskuba.

Monotoniškai tebedunksi biliardo kamuoliukai.

Barmenas šnekasi su vyru, prie baro gurkšnojančiu pastisą, tačiau jis per toli, kad girdėtų, ką jie ten kalba.

Per didelę, nežinia kiek laiko čia jau kabančią juodai baltą nuotrauką, vaizduojančią ano šimtmečio pradžios levandų kirtėjas, ropoja musė, paskrenda, nutupia, vėl ropoja. Lyg ko ieškotų, bet ko gi ji gali ieškoti?

Jo akys pavirto filmavimo kameros objektyvu: jis žiūri, mato, tačiau – jokių jausmų. Viskas pro akis slysta, praslysta, iškart – užmarštis: jo akys – nieko nefiksuojanti filmavimo kamera. Filmavimo kamera be juostelės. Ir be jokių kitų dvidešimt pirmo amžiaus stebuklų, kurie padėtų įrašyti vaizdus.

Ir kurių galų man prisireikė trenktis toliau? Būčiau galėjęs išsinuomot viešbučio kambarėlį, būčiau galėjęs miegot netgi miegmaišy kur nors užmiestyje ar kad ir čia, išdžiūvusios upės pakrantėj tarp kiečių *à la belle étoile*, dabar šilta, o ir kas gi mane kiečiuos

užtikty, net jei užpultų, ką iš manęs atimtų, jei aš nieko, ničnieko – nė pats savęs – nebeturiu; būčiau galėjęs ateit čia kasdien maždaug tokiu metu, šitą valandą, tokią pat tingią, mieguistą, kokia tingi ir mieguista saulės atokaitoj ant palangės išsiritus katė; būčiau galėjęs lygiai taip pat, kaip dabar, atsišlieti į sieną už šito staliuko ir žiūrėti, žiūrėti. Iš pradžių jie manęs nebūtų pastebėję, kaip nepastebi šiandien, tik po kelių dienų gal būtų dėmesį atkreipę kaip į svetimą, nežinia iš kur atsiradusį daiktą, būtų pasišnabždėję: keistuolis, dar vienas keistuolis, ko čia kasdien?

Dar vienas. Iš tiesų jautėsi vienišas, bet vienas nebuvo. Užteko savaitės, dviejų, kad ištisas dienas vaikščiodamas po Paryžių ir jo nykius priemiesčius įsitikintų, jog tokių kaip jis – tomis pat valandomis sukančių dažnai net tuos pačius maršrutus – ne vienas, ne du. Mes susitinkam – prasilenkiam, žvilgtelim vienas į kitą, jie turėtų prisiminti mane, lygu aš prisimenu juos. Bet tarsi būtume davę amžinus tylos įžadus, mes niekada nesisveikinam, ką jau ten, kad šnektelėtume. Mes visi einam, einam ir einam. Kur? Ir kodėl? Į niekur. Kodėl? Paklauskite jų. O aš pats? Aš nežinau.

Nieko apie save aš nežinau.

Aš bijau išvyst save veidrody, bijau apžiūrėt savo kūną, aš bijau prie mėlynos riešo arterijos prispaust nykštį ir išgirst, koku ritmu plaka mano širdis. Tai, kas esu aš, kas many dedas, man yra tolimiau nei kraštai, kurių aš niekada nemačiau, niekada neišvy-siu. Pats sau – tolimesnis negu mėnulis per pilnatį, kai šis taip priartėja, jog visi krateriai, plynės matosi, lyg būtų pieštuku apibrėžti ir gelsvai angliuku rausvame fone papilkinti.

Bet aš žinau, tiksliau – jaučiu, kad mes, vaikštinėtojai, sudarom bendruomenę – niekur, galbūt tik mūsų sąmonės metrikuos įregistruotą. Mes einam, einam, vis einam, ir tai mūsų bendruomenei priklauso net tie, kurie eina, bet niekada susitikę nebuvo.

– Iškart jus pažinau.

Vos žvilgtelėjęs, vėl mintyse sušnabždėjo: geriau būčiau likęs čia, ko man prireikė trenktis toliau?

Tai buvo kokių šešiasdešimties metų valdinga, ryžtinga, savimi pasitikinti ir, keista, tuo pat sykiu tvilkančio liūdesio smelkiama moteris. Sutartinis ženklas – apsirengusi ryškiai raudonos spalvos suknele, buvo teisi – net jei nebūtų priėjusi, jau iš tolo būtų pažinęs, kad tai ji; reikia paieškoti, jog rastum, kas mėgsta ir vilki tokio ryškio raudonį.

– Iškart, – vėl pasakė. – Nedaug kas po vieną čia atvažiuoja, vis porelės, vyrai ir žmonos, šeimos, draugai. O iš jūsų balso, jau kalbėdama telefonu supratau...

– Bonjour, – kilstelėjo, padavė ranką, savo vardą pasakė.

– Bonjour, – moteris kiek sutriko. – O aš Anne. Bet mes iš pokalbio telefonu jau pažįstami.

– Kalbėtis telefonu ir susitikti – tai ne tas pat.

– Žinoma, žinoma, – skubomis pritarė. Ir pamačius kuprinę, lyg perkarusį šunį subliūskusią ant grindų prie jo kojų, paklausė: – Daiktų – tiktai tiek?

– Nieko aš daug neturiu. Ir nieko labai daug man nereikia.

Vos ištare, iškart susizgribo – ar ne per daug atvirai? Nors ką gi tokio pasakė?

– Būna, kiti atvažiuoja savaitei, o į lagaminus visus namus susikrauna.

Namus?

Žvilgsnis staiga smigo į langą ir lyg karštis jo stiklą būtų išlydęs, tame degančiame stikle išsiliejo, išskydo: nieko daugiau nebematė – tik raibuliuojanti balta tuštuma. Ir

vienas į kitą atsimušančių ir rikošetu smilkiniuos atsidaužiančių biliardo kamuoliukų bumbsėjimas.

- Ne, ne, nieko tokio, tiktai kaitra, - iškart atsipeikėjo. O gal ne iškart - juk pastebėjo.

- Taip. Kaitra. Ir sausra. Jau pusanthro mėnesio, kai nė lašo lietaus. Net ir mums, pripratusiems... Bet gal eisim? - nebaigė sakinio, lyg būtų kažką ūmai prisiminusi. Iš tikrųjų prisiminė, veikiau susizgribo: - Pažinties proga galėtume po stiklą išgerti, bet pakentėkite, kol nuvažiuosime - Elisabeth laukia mašinoj. Ant pačios saulės - neradau šešėlio, kur pastatyti...

- Ačiū, aš neištroškęs, štai - ką tik baigiau, - parodė į taurę.

Ji žengė pirmą, jis - jai iš paskos.

- ...nė vienos net mokamos vietos, - tęsė, lyg nebūtų nutilusi, - visada taip rugpjūtį, kai privažiuoja daugiausia turistų, kamščiai, grūstys, gerai, kad šiokiadienis, o matytumėt, kas čia dedas savaitgaliais, ypač šeštadienį, šeštadienis - turgaus diena, žmonių maišalynė iki antros valandos po pietų... - bėrė vis atsisukdama, aplenkdamą žalia gelumbe apmuštą stalą, praeidama barą, rankos mostu atsiveikindama su barmenu ir pastisą geriančiu vyru, stumdama stiklines duris, dar sparčiau žingsniuodama per terasą link atviros aikštės, kur saulės šviesos nebeužstojo nei per visą kavinės ilgį nuleista drobinė pastogė su vienais per kitus šokinėjančiais baltais ir mėlynais dryžiais, nei lygiai taip pat dryžuoti plačiai išskleisti skėčiai - tarsi saulės šviesos jai nelyg oro staiga būtų pritrūkę.

Elisabeth laukia mašinoj.

Elisabeth? Kokia dar Elisabeth?

Siauras keliukas suko į kairę, krypo į dešinę, kilo į viršų, leidos žemyn, bet leidos žemyn vien tik tam, kad po posūkio užkoptų dar aukščiau ir atvertų tolydžio platesnį vaizdą į slėnius, violetinius levandų laukus ir ten, toli toli, lyg iš lėktuvo skrydžio matomas žemumas, kantriai brandinančias vynuoges; retkarčiais šmėstelėdavo rodyklės, kviečiančios į užkeigias ir restoranus, pavienės sodybos ar vilos, Anne sakė, kad jų yra daugiau, tik jos apsodintos taip, jog jų nesimato, todėl tik atrodo, kad vietovė taip retai apgyventa. Vazinėti kalnų keliais moteris buvo įpratusi, mašina šasčiojo, lyg pati būtų žinojusi kelią, ir galbūt nuo įspūdžių gausos rodėsi, jog vaizdai vieni kitus keičia vis didėjančiu pagreičiu, čia - virš tavo galvos pasvirusių uolų grėsminga ūksmė, čia vėl - neaprėpiamas dangaus mėlis, kurį smelkia vakarė šviesa. Toji šviesa, į kurią jie vis iš kalnų ir uolynų paunksnių išnerdavo, jį vėrė tarsi geluonis - tyra, gryna iki skambesio, vis keičianti atspalvį nelygu aukštis ir kampas, kuriuo kelias kilo į dangų, jį ramiai, nebyliai, vos juntai liūdna sklido, kiek akys užmato, širdį sklėsdama neužsklendžiamu ilgesiu. Galbūt dėl to ir dingojosi, kad kažkas tavyje nerimsta, išsiveržti norėtų, o išsiveržti negali. Ir jeigu ne Elisabeth žvilgsnis, kurį be perstogės juto smingant į nugarą...

- Tai mano dukra - Elisabeth, - praverdama mašinos dureles tarė Anne. - Labai nepavargai, *ma chérie*, tikiuosi, per ilgai neužtrukom?..

Ant užpakalinės sėdynės susigūžusi Elisabeth liūdnei šyptelėjo.

Anne buvo liūdna, tik liūdesį slėpė, Elisabeth buvo liūdna, bet liūdesio neslėpė. Jos abi buvo liūdnos, lyg liūdesys persiduotų iš prigimties kaip liga, iš kartos į kartą paveldima.

O gal jam tik taip pasirodė...

Vieniša moteris išnuomoja... keturiasdešimt kvadratinių metrų... visi patogumai: virtuvė, vonia... lauko baseinas...

Kodėl neparašė, kad yra Elisabeth? O kodėl būtų turėjusi? Nejaugi Elisabeth – inventoriaus dalis?

Žmonėms, turėjusiems atvažiuoti, kažkas nutiko, jie atsisakė paskutinę minutę, suprantama, jums vienam per brangu, gal ir galėčiau truputį nuleisti, bet, žinote, sezono metas, o namus išlaikyti čia ne taip paprasta, tad tenka nuomoti, kad nors kiek dėl kasdienių reikmių prisidurtum ir už netikėtus remontus, tegul smulkius, apsimokėtum, o dar šildymas žiemą, aišku, galėčiau palaukti, norinčiųjų atsirastų, bet jūs paskambinot pirmas, o mano taisyklė: pirmenybė pirmiesiems, bet sakau, labai daug nuleist, nors jūs vienas...

Galiausiai susiderėjo.

Ir vos padėjo telefono ragelį – ar gerai padariau?

Bet dūlinėjimai po Paryžių ir jo dykvietes jam jau buvo įgrisę, kiek gali minti kelius, kiekvieną rytą prasidedančius ir kiekvieną vakarą pasibaigiančius toje pačioje mansardėlėje, kuri jo ištikimai laukdavo tarsi kampe susigūžęs balandis: pareis, nepareis? Akli-gatvis. Norėjosi pratęsti šį kelią, gatves paversti į greitkelius ar geležinkelio bėgius, ką išgyveno čia, išgyventi kitur, galbūt dar aštriau. Norėjos dar labiau rupiu smėliu aitrinti žaizdą, kuri nežinia dėl ko vėrėsi...

– Vis daugiau vokiečių, anglų, olandų, prancūzams šios vietos jau – ne pagal kišenę. Nuvešiu į turgų šeštadienį, pamatysite, kiek svetimšalių. Iki šeštojo dešimtmečio visi iš čia bėgo į Paryžių, kitus didelius miestus, paskui įsikūrė keletas menininkų, pradėjo namus pirkti kiti, tada čia viskas buvo neišpasakytai pigu, galiausiai pasidarė mada. Bet iš tiesų šičia gražu, ar ne?

– Labai gražu.

– Ilgainiui pripranti ir nebepastebi. Dėl to man ir patinka važiuot pasitikt, ypač tų, kurie šiuose kraštuose dar nebuvę. Viską pamatai jų akimis, viską pamatai tarsi iš naujo.

Būtų norėjęs pasakyti, kad ekskursijų vadovas į skelbime išvardytas paslaugas nėra rašytas, tačiau neišdrįso. Jautėsi pats sau pasispėdęs žabangus: buvo akivaizdu, kad ne taip lengva bus šios moters globos atsikratyti. Ne iš tų, kurios nuomotų dėl pinigų ir tave ramybėj paliktų. Vienatvė, liūdesys ar dar kas nors, nuo ko ji atsitiktinėmis, trumpalaikėmis, nenumatomomis pažintimis ir nesibaigiančiu savo tauškėjimu norėtų pabėgti. Šįkart jai nepasisėkė. Įkliuvęs ir sykiu niekuo dėtas, bet kaltas.

Paskui atrodys, jog nė kiek nenustebo, kad iš anksto žinojo, jog kitaip būt negalėjo – it gyvatėlė pravinguriavusi siaurom kaimelio gatvelėm, stačiu duobėtu laukų keliuku nusileidusi ir pro kiemo vartus įsukusi mašina sustojo prie pat vežimėlio.

– Ne, ne, nereikia, – mostelėjo moteris, kai pats nepajuto, kaip, iššokęs pro dureles, puolė joms padėti. – Mes jau įpratusios.

Buvo įpratusios – Elisabeth, motinai vos prie peties prisilietus, regis, be jokių pastangų slystelėjo į vežimėlį ir, vos jame atsidūrusi, rankomis ėmė sparčiai sukti ratus. Tučtuojau ir pradingo – pravažiavusi figmedžio paunksnę, pasuko už kampo. Lyg būtų gėdijusis.

Anne nieko nesakė, jis nieko neklausė.

Kas galėjo pamanyt, jog taip bus, bet kai pamatė, negalėjo įsivaizduot, kad kitaip būti galėjo – atrodė, jog vos Anne ištarė *Elisabeth*, jo akyse stojosi šis vežimėlis. Atrodė, kad išgirdus Elisabeth vardą, ji sutrikdė ne tiek dar vieno žmogaus buvimas namuose,

kuriuose jis tikėjosi rasti vienatvę ir atskirtį, kiek negalia, kurią pajuto it tiltą, jungiantį motiną ir dukrą. Atrodė, kad dar Paryžių žinojo, jog šitaip bus.

Juk dažnai taip ir būna – kai atsitinka kas nors, regis, kad tai neišvengiamai atsitikti turėjo.

Kad atsitiktinumai tik taip ir niekaip kitaip negalėjo susidėliot.

Vakarieniauti drauge, kiek mokėjo mandagiai, atsisakė.

Dabar stovėjo kambary antrame aukšte prie lango ir žvelgė, kaip Anne kieme dengia stalą, dviem žmonėms aiškiai per didelį, kaip tiesia staltiesę, kasdienei vakarienei lyg ir per puošnią, kaip dėlioja lėkštes, taures vynui, peilius, šakutes. Kaip eina į vidų, kaip grįžta *tapenadų* lėkšte nešina, kaip įpila vyno Elisabeth, sau, valgo. Beveik nevalgo – iš didelės lėkštės paima tik po vieną užtepėlę ant paskrudintos duonos riekelės, kramtinoja mažyčiais kąsneliais, užsigeria vynu. Smulkutės naktinės plaštakės spiečiais lekia į laukan išneštos halogeninės lempos šviesą, į lempą bloškiasi, krinta. Juodvi tyli. Ilgai sėdi. Anne atsistoja, vėl eina į vidų, išneša didelį padėklą, sidabruojantį mėnulio šviesoje, ant to padėklo – žuvis, kurios vardo jis nežino ar kuri per toli, kad ją atpažintų. Iš pradžių perpjauna nugarą, paskui – režis per šoną. Supjausto į gabaliukus. Du gabaliukai Elisabeth, du gabaliukai sau. Gal norėtum citrinos? Elisabeth purto galvą, motina vidury stalo padeda dubenėlį su geltonom skiltelėm, tada dukra pasilenkia, ištiesia ranką, paima vieną.

Jis atsišlieja nuo lango krašto, sukasi, nugara atsiremia sienos. Ilgai stovi nekrustelėdamas. Paskui aukštiekninkas išsitiesia ant lovos.

Viskas yra neviltis. Viskas yra begalinis kartojimasis. Mums skirta per daug labai greit bėgančio laiko, su kuriuo mes neturim ką veikt. Kiekviena diena prabudus – kaip ežeras, kurį nežinia kaip perplaukt reikės, o savaitės, mėnesiai lekia, kad nė mirkeltel nespeji.

Mes turim save ir lygiai taip pat mes neturim kur savęs dėt. Visiškai nebūt jam nesinorėtų, tačiau jam norėtųsi būti migla, sklendžiančia tarp žmonių ir daiktų. Niekur nebūti ir būti visur, nieko nedaryti, niekur nedalyvauti, bet viską jausti, žinoti, aprėpti – iki laikų pabaigos.

Mes turim vieni kitus, bet nežinom, ką vieniems su kitais veikt. Mes plakamės tarsi švendrės saulės įkaitintam ore vieni į kitus, tardamiesi, kad turim kažką padaryt, nesgi negalim šičia būti tik šiaip, o ežero bangos teliūskuojas į pašaknes, neleidžia nuo jų atsiplėšt.

Kodėl mes kankinam vieni kitus? Ir patys save?

Citrinos skiltelė prie dviejų gabaliukų žuvis ant lėkštės, kurią nutvieskia halogeninės lempos šviesa.

Stojasi, vėl eina prie lango.

Juodvi sėdi ir tebetyli. Aukštame danguje labai daug žvaigždžių. Mėnulio delčia jau perkopusi bažnyčios varpinės bokštą. Ant padėklo – vos pradėta valgyt žuvis, šalia – nuo mėsos atskirtas kaulas su uodega ir galva. Iš viršaus Žiūrint, tarsi natiumortas.

Galbūt nesikalba todėl, kad junta jo žvilgsnį?

Paskui kiekviena iš savo pakelio prisidėgs po cigaretę, rūkys, irgi tylėdamos, o jis pamans, kad žmonių, kuriuos vadiname artimaisiais arba draugais, turime nedaug, jiems išsaugoti reikia pastangų. Ilgėliau neatsakyk į jų ženklus, arba neduok jiems ženklų, ir jie dings. Nebepresiminė, kiek laiko nešnekejo nė su vienu iš jų – nekėlė telefono, neat-

sakinėjo į elektroninius laiškus. Nesimatė. Ir gijos sutrūko. Ši akimirksnių artimiausi jam žmonės pasaulyje buvo jos, Anne ir Elisabeth, tos dvi moterys, sėdinčios apačioj už joms dviem per didelio stalo. Bet kaip jos gali būti artimos jam, jeigu jos tokios tolimos viena kitai? Nelyg susisiekiantys indai, kuriuose tas pats liūdesys, bet stikliniai vamzdeliai lygiagretūs iki begalybės.

Atsikėlęs ir išėjęs į kiemą supras, kad dienai laimėti reikės paaukot rytą – stalas pusryčiams jau buvo padengtas.

– Jeigu norite užsibaltinti kavą, tuoj iš šaldytuvo pieno atnešiu. Karštis toks, kad lauke iš karto sugyžta.

– Ačiū, nereikia, aš geriu juodą. Pieno nemėgstu.

– Labai jau prancūziški pusryčiai, – pusiau ragindama, pusiau teisindamasi, įdegusia ranka apvedė cukrinę, dubenėlį uogienės, sviestinę, krepšelį su paskrudinta duona. – Bet jeigu norite ko stipriau...

– Ne, ne, tikrai visko užtenka. Ačiū. Per pusryčius beveik nieko nevalgau.

– Neįtikėtina, Paryžiuoj vėl lyja. Per radiją pranešė.

– Paryžiuoj šią vasarą lyja be perstojo. Lyja ir lyja, – atsakė kilstelėdamas akis į dangų, vaiskų ir tuščią.

– Taigi, – atsiduso taip skaudžiai, lygtas už šimtų kilometrų pliaupiantis lietus ir jai būtų iki kaulų smegenų įkyrėjęs. Ir kiek patylėjusi atsiprašomai: – Atleiskite, šiandien kaip tyčia daug reikalų, neturėsiu laiko jūsų po apylinkes pavažinėti. Nebent lig miestelio pamėtėti galėčiau.

Tai jau taip.

– Ačiū, nereikia. Aš mėgstu keliauti pėsčiom.

– Pėsčiom?

– Taip, pėsčiom. Dešimtis kilometrų per dieną nueiti galiu.

– Betgi toks karštis. O ir atstumai...

– Kuo karščiau, tuo man smagiau. Kai pradėdau eiti, sustoti nebegaliu.

Švelniai piktdžiugiau jant apsibrėžt kreidos ratą...

– Mūsų laikais žmonės beveik nebevaikšto.

– Aš nė vairuoti nemoku.

– Nemokat vairuoti?

– Nemoku.

– Kodėl?

– Bijau. Ir man patinka vaikšiot pėsčiom.

Ratas apsisuko, ji vėl atsiduso.

Šiandien vilkėjo mėlyna berankove suknele. Tokia ryžtinga ir pasitikinti savimi nebeatrodė. Veikiau dar liūdnėsnė. Nors ši akimirksnių jam dingtelėjo, kad tai buvo ne liūdesys, kaip vakar sau sakė, bet kažkas, kam įvardyti žodžio nerado. Bent kol kas.

Lyg stovėtų su ta mėlyna suknele ant liepto virš prarajos. Kasdienybė – turėklai, už kurių jai iš paskutinių jėgų dar pavyksta laikytis.

Bet ar visiems mums, ar su visais mumis – ne tas pat?

– O Elisabeth? – nejaukiai pasijutęs dėl to lengvo erzinimo, kurio ji galbūt visiškai nepajuto, pasiteiravo. Ir iškart susizgribo, kad nederėjo.

– Elisabeth? – pakėlus akis, pervėrė tokiu žvilgsniu, jog net šiurpuliukai nubėgo per nugarą. – Elisabeth visada lovoje pusryčiauja.

Paskui ilgai tylėjo. Ant lėkštelės statomas puodukas trinktelėjo taip skardžiai, kad vos nesudaužė viso šio trapaus rytmečio.

- Atsiprašau.

- Už ką? Tai – akivaizdu. Ji nelaiminga nuo pat vaikystės.

Būtų turėjęs darsyk atsiprašyti, nes anas atsiprašymas išsprūdo už nevykusiai pastatyto puoduko džergžtelėjimą į lėkštelę.

Tik ką reiškia – nuo vaikystės? Iš prigimties? Ar vėliau kas nors atsitiko?

Tačiau ar dabar ne vis tiek?

- Galėčiau pasiūlyti?

- Ačiū, turiu.

Bet paėmė prisiminęs, kaip kiekviena išsitraukia iš savo pakelio.

Pūtė dūmus, dūmai beveik nesisklaidė. Tik palaipsniui dilo giedrame, jau dabar karštame ore. Nebežinojo, ką jai sakyti. Ji irgi tylėjo.

Staigiai sutraiškė cigaretę, nors buvo likęs dar trečdalis.

- Ar galėčiau pasinaudoti baseinu?

Kažkodėl atrodė, kad reikia sakyti „pasinaudoti“, o ne „nusimaudyti“.

- Žinoma, viskuo, kas yra namuose, galit naudotis. Svetaine taip pat. Jeigu panorėsite pažiūrėt televizorių, pasišnekėt, šiaip pabūt.

Tai jau taip.

- Ar galėčiau visiškai nusirengęs?

Kažkodėl nediršo pasakyti „nuogas“, kažkodėl atrodė, kad reikia sakyti „visiškai nusirengęs“.

Vėl pažiūrėjo tiesiai į akis, bet žvilgsnis nebebuvo nei veriamai atviras, nei skaudus, veikiau staiga nuo nieko pavargęs.

- Žinoma, kaip tik tam ir apželdinom tujom nuo kelio, o iš kitos pusės uolos tokios aukštos, kad nesimato. Kai po vieną, visi čia nuogi maudosi. Rankšluosčių rasite ant šezlongų šalia baseino, visi švarūs. Išsirinkite. O va ten, tarp dviejų tuopų – hamakas. Labai malonu išsimaudžius.

- Ne, ne, palikit, – pasakė, pamačiusi, kad taikosi kraustyti stalą. – Atvažiuos Alice ir sutvarkys viską.

Alice? Kokia čia dar Alice?

Bet šįkart tučtuojau susizgribo, kad tai – namų tvarkytojos vardas.

Juk ne iš tų, kuri pati tvarkytų namus.

Nors jai ir reikia kuo tvirtesnių kasdienybės turėklų.

Gulėdamas ant nugaros žvelgė į dangų, kurio vieną paraštę brėžė tujų alėja, o kitą – banguojanti banguojanti, paskui staigiai žemyn sminganti plikos uolos ketera. Vanduo po nakties dar nebuvo spėjęs įšilti – atrodė, kad jo gaivi žydruma smelkias į kūną ir atveria odos poras, kurios štai tik dabar pradeda busti. Dangus buvo toks giedras, jog neat-sispindėjo vandenyje, vanduo buvo toks stingliai ramus, jog dingojosi esąs ant žemės prisiūtas dangaus lopinėlis – nuo tos giedrumos ir ramybės net smilkiniuos spengė. Tik savo krūtinės ataidus girdėjo, tačiau atrodė, kad alsuoja ne jis, o visa, kas buvo aplinkui: ši terasa, medžiai, kalnai, per tuos kalnus vinguriuojantys keliai ir takai. Viskas gaubės į jį ir viskas skleidės iš jo: trumpas paliaubų akimirksnis, kai išgyveni taiką su kūnu ir su tuo, kas aplink. Žinojo, kad tokia būseną ilgai nesitęs, kad visa netrukus suduš, ir, baugindamasis sutrikdyti šią trapią veidrodinę pusiausvyrą, beveik nejudėjo, tik gulėjo

ištisęs rankas – sakytum, tarpininkas tarp dangaus ir vandens.

Paskui trinktelėjo vienos, antros duralės, pasigirdo variklio burzgimas, padangų slystelėjimas žvyruotu taku; netrukusandainykštė tyla.

Atsisėdo ant baseino laiptelių, ant pečių užsimetė rankšluostį.

Dabar vienas, jau vienui vienas.

Kirbtelėjo pasalūniškas noras apeiti namus, apžiūrėt visus kambarius, juose esančius baldus ir daiktus, trumpam likusius be šeimininko, ir tuo pat metu knietėjo kuo greičiau ir toliau sprukti iš čia, kur, kaip ta naujoji stotis Provanso laukuos, jautėsi visiškai svetimtas. Išmestas. Ant jūros kranto. Kur tik vandens plakimasis smėlin, dumbliai ir akiračio linija, begalinė ir tuo pat metu palaiapsniui skliaudžianti, kaip kad sukui apsukui kaulinis kiaukutas galiausiai užskliaudžia išgąsdintą sraigę.

Kas mane gąsdina? Ko aš bijau?

Atsisuko, už nugaros nieko nebuvo.

Tik namas raudonų čerpių stogu, priestatas po priestato sulipdytas prie akmeninės piemenų trobelės, kurių, apleistų ir apgriuvusių, retkarčiais dar pamatys eidamas ar važiuodamas šio krašto keliais; tik terasa, kurios ribą žymėjo levandos ir nuo kurios vėrėsi vaizdas į kalnus; tik kedras, žemaūgė pušis, kiti medžiai, kurių jis nepažino. Krūmai ir gėlės. Veja, per kurią aukštyn nuo baseino veda laiptelių kirčiuojamas takas.

Ir – nė gyvos dvasios.

Tačiau atrodo, kad kažkas jį žvilgsniu smelkia. Verte veria.

Pabėgt.

Staiga tik noras pabėgt.

Tvoskė karštis, o jis ėjo ir ėjo.

Vingiuotu keliu iš kaimelio nusileidęs į miestą, užsuko į tą pačią kavinę aikštėj prie tilto, iš kurios vakar jį pasiėmė Anne. Vėl užsisakė rožinio, vėl atsišliejo į sieną prie to pačio staliuko, nuo kurio matėsi nuotrauka su ano amžiaus pradžios levandų kirtėjom. Žmonių buvo dar mažiau negu vakar, tik dabar pastebėjo, kad virš nuotraukos kabantis laikrodis nėjo, betgi pats daiktų stingulys, o ir barmeno ramybė bylojo, kad tokie visi rytmečiai šioj kavinėj. Artėjant vidurdieniui, klientų rasis daugiau, per pietus jų prigužės, paskui apmažės, vakarop subumbsės kamuoliukai, kas nors iš barmeno pažįstamų užeis išgerti pastiso, saulei pasisukus ir terasą apgaubus šešėliui, čia, viduje, žmonių turbūt išvis nebeliks, strazdanotai padavėjai, kuri dabar beveik neturi ką veikti, reikės bėgioti į lauką. Kaip buvo vakar, taip yra šiandien, taip bus rytoj. Iki rudens. Kitą vasarą viskas iš naujo.

Niekas nesikartoja ir visą laiką viskas tas pat.

Būdavo, vos prabudęs, jausdamas, kaip po dar užmerktas blakstienas nedrąsiai, tarsi bijotų išgąsdinti, pradeda skverbtis šviesa, regi, kaip ranka atkelia antklodės kraštą, kaip basa koja stojasi ant kilimėlio, kaip į kavinuko dugną atsimuša čiaupo srovė... Beviltiškai laukdamas, kad kas nors ims ir staiga pasikeis, kad užuolaida plyš ir ši aušra pagaliau išskleis kitokią dienos perspektyvą, kad save nelyg veidrodis daiktus ir veidus atkartojantis laikas skils, viskas pažirs, ir atsivers įtrūkis, proskyna, takas, vedantis, kur dar nebūta, mato patį save, rengiantis, rieškučiomis prausiantis, geriant ką tik užsiplikytą kavą, žvelgiant pro langą į tolyn nusidriekiančius stogus su raudonais kokliniais kaminėliais, vėl atsikusiant į žvilgsnio ir rankų nuzulintus baldus. Stinglius, nebylius.

Pakeliant telefono ragelį. Surenkant Marie numerį. Vėl padedant. Vėl surenkant. Girdint pypspėjimą, ilgą iki begalybės. Tarsi viską regėtų per vienodumo klampinamą ir vis labiau akių vokus spaudžiančią miglą, tirštėjančią, kaip tirštėja ir sunksta medus, kartais užsnūsdavo, kad paskui, jau iš tiesų prabudęs, pasijustų nevykusiui aktorium, atidėjusiu niekad nepatenkinto režisieriaus įkyriai reikalaujamą pakartot sceną. Neįmanoma prisimint, ką pamiršai, bet kaip užmiršt, ką prisimeni?

Ilgai sėdėjo kavinėje, joje ilgai sėdės ir rytoj. Kaip šiandien žiūrėdamas į nuotrauką su levandų kirtėjomis, į trikampin sustumtus baltus kamuoliukus ant žalia gelumbe apmušto stalo, į gipsines vynuogių kekes lubų apvadų kampuose ir aplink šviestuvus, į laikraščius prie tuščių stiklinių ant baro.

Kol galiausiai susitaikai su tuo, kad kitaip būti negali.

Ir pradedi eit.

Vaizdai keitė vaizdus, žingsniai kartojo žingsnius – jis ėjo ir ėjo. Lyg viskas, ką žinojo, mokėjo, galėjo, būtų susilydę į vienintelį gebėjimą eiti, arba lyg iš visko, ką žinojo, mokėjo, galėjo, būtų likęs tik vienintelis gebėjimas eiti, monotoniškais žingsniais matavo atstumus ir reljefą piešdamas šių vietovių žemėlapi, kurio niekam, nė jam pačiam nereikėjo. Kadangi viskas čia buvo jau daugybę sykių išmatuota, suskirstyta, įvairių reikšmių spalvom nuspalvinta. Tų žemėlapių tiek ir tiek pripiešta. Dar vienas?

Bet vis tiek ėjo. Aš nežinau, gal iš tų mano ir visų mūsų pasikartojančių patirčių kažkas klostosi, gal jos, nelyg vandens gyslos, smelkias per saulės iki neįmanomo tvirtumo išdegtą molį, jį pamažu, vos vos, po colio luistelį skaldydamas, trupindamas, kad galiausiai, vienos su kitomis susiliejusios, neregėtą galią įgavusios, jį sutrupintų, perskeltų tarsi žaibas pajuodusį dangų ir ištrykštų, plūsteltų, įsilietų į jūrą, kurioje kelius rodytų jau tikros – nei sau, nei kitiems nemeluojamos – prasmės kompasai, kompasai, kurių rodyklės po tūkstančio, daugelio tūkstančių metų po mūsų gyvensiančius ves į tolimesnes platumas, o jose pagaliau atsiskleis, kam reikėjo šio nuovargio, kam reikėjo viso šito begalinio kartojimosi, šitos – negirdimai verčiantis šimtmečių maldaknygės puslapiams – milijardų balsų kartojamos kasdienybės litanijos; gal mes, dešimčių, šimtų tūkstančių metų ratą apsukę, vėl sugrįšime prie to paties vandenyno, kuris mus išsūpavo ir kurio bangos jau tada mums kuždėjo, gal ir dabar kužda didžiosios paslapties įminimą, tik mes, į savo pačių sukeltą triukšmą panirę, nieko negirdime? Ir nematome. Gal šito begalinio kartojimosi reikia, kad ištobulėtų mūsų klausia? Ir rega.

Tik ar tu tiki pažanga?

Siaurom vingiuotom gatvelėm kelias dienas kops link pilių, tvirtovių, bažnyčių, skaičiuojančių šimtus metų, mačiusių, ko mes nematėm, ir matysiančių, ko mes jau nematysim, mus pasitinkančių, mus priimančių, tačiau į mus žvelgiančių iš atsainumo aukštybių, kaip kad mes žvelgtume į skruzdėlyną, po mūsų kojom po šapelį suneštą; net ir tie maži jaukūs Provanso namukai, išpuoselėti ir išgražinti, atrodė abejingi ne tik jam, prošal einančiam, bet ir šeimininkams, juose gyvenantiems ir jais besirūpinantiems, – jų akmeninės širdys žinojo, kad prisirišti negalima. Liūdesys ateina iš neišsipildymo, arba netekties, akmenys, mūrai nieko nesitikėjo ir nebijojo nieko prarasti, jie buvo, ir tiek. Jam irgi norėjosi būti, ir tiek.

Bent kol kas.

Stovėjo ant terasos krašto ir žvelgė į gyvenviečių trupinius, kalnagūbrio raukšlėse kitapus slėnio pažertus. Tos šviesos iš tiesų atrodė nelyg spindintys trupiniai, nuo pasi-
baigusios dienos stalo nubraukti, saujomis tai čia, tai ten paberti. Jau buvo išmokęs tg
miestelių vardus ir mintyse juos kartojo, kaip kad užvertęs galvą į dangų ir atpažinęs
žvaigždynus, tarsi stropus mokinyš astronomijos mokytojui pats sau juos šnabždi. Dar
niekada nebuvo matęs tiek ir tokio ryškumo žvaigždžių – Anne sakė, kad čia visada taip
ruggpjūtį. Pasukus akis nuo kalnų ir pažvelgus aukštyn, jos atrodė artesnės negu kaime-
liai. O kiek šimtų, tūkstančių šviesmečių nuo jų sklindantys spinduliai skriejo, kol štai ši
akimirksnį tavo vyzdžius prakirto? Kitos gal jau iš viso užgesusios.

...Tai buvo žiedas, panašus į nužydėjusios pienės. Tik daug kartų didesnis, jis, dau-
gybės skėtinių šluotelių į baltą rutulį išgaubtas, išdidus ir sutrikęs, nes nė pats nežinojo,
kaip nei sodintas, nei sėtas čia atsirado, baltavo ant aukšto koto be jokio lapelio ir kiek-
vienąsyk, dvelktelėjus menkiausiam vėjukui, drebino širdį – atrodė, kad ims ir pažirs,
arba jį laikantis stiebas nulūš. Atmintyje šmėstelėjo baltapūkis traukinio vaikas.

– Et cette plante... Comment s'appelle-t-elle? – paklausė ši rytą.

– Cosmos, – atsakė Anne.

Kosmosas?

– Iš tikrųjų ne kosmosas, tai aš jį šitaip pakrikštijau. Kosmosai – tai tos mažos gėlytės
plonais plevenančiais žiedlapiais, ana va ten žydinčios. Aš jas vadinu kosmosiukais.
Nors iš tiesų šiuo vardu kiekvieną gėlę, kiekvieną augalą pavadinti galėtum. Bet šis
princas – tai jau tikrai kosmosas. Tik pažiūrėkit, kokia tobulybė.

Pasilenkė, neliesdamas plaštakom apgaubė. Blizginamas mėnesienos, žiedynas tvis-
kėjo sidabrine šviesa. Rutulinės simetrijos išikūnijimas, tuo pat metu standus ir irus,
menkiausio prisilietimo suardomas, jis spinduliavo liūdnu žemiško grožio pasmerktu-
mu. Žvelgiant į jį, viskas staiga pasirodė be galo trapu: šis jauno mėnulio nutviektas
sodas, nuo terasos tolyn nusidriekiantis slėnis, kitapus jo iškilę kalnai, tos dulksvos
žaltvykslės, kurių spiečiai buvo kaimeliai. Ir kad ir kiek stengtumeisi, neišsaugosi šito
biraus sidabruojančio nėrinio, iš kurio ryt poryt teliks tuščias žiedsostis, taip atrodė,
kad ir kiek stengtumeisi, neišsaugosi nei šito sodo, nei terasos, nei kalnų, nei šviesų,
kurių spiečiai buvo kaimeliai: kadangi viskas yra nuolatinis irimas, kadangi viskas yra
neišvengiamas slydimas į pabaigą. Dingojosi, kad kiekvienu ūmai it styga įsitempusio,
paskui lygiai taip pat ūmai atsipalaidavusio kūno plaukeliu junta, kaip vysta gėlės ir
džiūsta jų šaknys, kaip aiži uolienos ir pamažu smenga už nugaros stūksančios praban-
gios vilos, jo laikinų namų pamatai, kaip blunka spalvos, byra smėlis ir dūla prieš jo
akis nusidriekęs Liuberono kalnynas, kaip senka požeminiai vandenys, kaip vis lėčiau
kyla syvai senstančio sodo medžių kamienais – kaip visa, kur tik pažiūrėsi, negirdimai,
nematomai dyla ir nyksta: mums tik atrodo, kad viskas tęsis be galo.

Ausyse vėl suskambo Wong Kar-Wai filmo muzika.

Dabar dangus sukosi. Kaip anuomet, kai vaikystėje naktį atsiguldavo vidury pie-
vos. Kiek metų naktį lauke aš nebuvau išsitiesęs aukštiełninkas ir nežiūrėjau į dangų?
Turbūt nuo tada, kai buvau vaikas. Ir pamiršau, kad tereikia atsigulti aukštiełninkam ir
dangaus skliautas ims suktis. Kaip tikriausiai nebeprisimenu daugybės kitų vaikystės
stebuklų. Kadangi išmokau, jog taip būti negali.

Suaugti – tai išmolti, jog taip būti negali? Nors iš tikrųjų suaugęs niekad nesijautė.
Galbūt tik pavargęs. Šiek tiek. O gal ir labai. Kaip vis labiau pavargę būti atrodė daik-

tai, jo ir ne jo. Visi, su kuriais susidurdavo, prie kurių prisiliesdavo, kurie tiesiog buvo aplink.

Tiesą sakant, nė nežinojo, ką reiškia suaugti. Galbūt pradėjo jausti, ką reiškia senti. Vis mažiau džiaugsmo liesti. Vis mažiau džiaugsmo užuosti. Vis mažiau džiaugsmo skanauti. Vis mažiau džiaugsmo girdėti. Vis mažiau džiaugsmo regėti. Vis mažiau džiaugsmo atspėti. Vis mažiau nuostabos.

Ir vis mažiau akimirku kaip štai ši.

Žvaigždynai sukosi, ausyse skambėjo Wong Kar-Wai muzika, o jis gulėjo aukštiełninkas ir juto, kaip į jį iš dangaus, tarsi iš didžiulio kristolinio piltuvo, liejamo mėnulio šviesos, srūva palaima. Toji palaima, kai raumenų skaidulos atsipalaiduoja ir nebedega troškimu eiti, jį jau nualinusi, toji palaima, kai laiko nebeketvirčiuoja nei sekundžių, nei minučių, nei valandų rodyklių sukimasis, ir praeitis, dabartis, ateitis susitelkia į mažytį gyvsidabrio rutuliuką, virš amžinybės bedugnės pakibusį, toji palaima, kai nebelieka ribų tarp tavęs ir tavojo kūno, ir to, kas aplink, ir kas galbūt yra šiek tiek daugiau nei paprasčiausia kasdienos užmarštis. Lyg visą erdvę akytų nematomg vargonų vamzdynai, girdėjo jį gaubiančios tamsos tylą – be pradžios ir be galo, vienodą ir abejingą. Traukiančią į nežinomybę, bet nebauginančią, kaip nebegąsdina niekas, kai susitaikai su neišvengiamybe. Ir dar žinojo, kad jį šiuo metu saugo kosmosas, rutulinės simetrijos princas. Tai kas, kad ryt, poryt jo nebeliks.

Atsistojo, vėl pasilenkė. Tarsi akimis būtų įmanoma vystančius, blunkančius, sensančius daiktus susiurbt į save, staiga panūdo išžiūrėti į kiekvieną šio žiedyno ašelę, iš jų išsišakojančius smulkius skėtukus, mažiausią tų skėtukų narelį – susirinkti visas iki vienos detales ir, atminties raktu užrakinus, išsaugoti savyje, kad tuomet, kai šis trapus darinys bus suiręs, kada panoręs galėtum jį lyg iš skrynelės išimti ir vėl kaip dabar pamatyti, plaštakom neliečiant apgaubti. Būti kartu. Be žodžių kalbėtis. Vienas kitą suprasti. Lygu išžiūrint, į kiekvieną gyvą ir negyvą daiktą akimis įsismelkiant, susirinkti, savin susigauti visą šią naktį: paslapties skliaudžiamą sodą su visais jo medžiais ir krūmais, ir gėlėmis, kiekvieną žiedelį levandų, terasos pakraštį brėžiančių, vienišai dunksantį bažnyčios varpinės bokštą, uolas, į vis aukštesnius kalnus kopiančias, – kad ir po daugelio metų galėtum į šį peizažą įžengti ir tai, ką patiri šiuo metu, iš naujo patirti. Nuo kosmoso akys nukrypo prie kosmosiukų, paskui nelyg dvi muzikantės, nė vienos natos praleisti negalinčios, slydo per žolės partitūrą, stengėsi užkliudyti menkiausią smilgelę, netrukus skaičiavo figas, didelių, nuo kaitros suvytusių lapų lopšiuose baigiančias nokti, sliuogtelėjo veidrodiniu baseino paviršium, atsimušę į stinglų tujų alėjos juodumą, kilo viršun...

Žvilgsnis.

Staigiai atsigręžė.

Buvo jau visai netoli.

It stipraus vėjo gūσιο pūstelta vėtrungė staigiai nusigręžė.

Bėgo. Pasiramsčiuodama ramentu, klupinėdama, kone virsdama. Ramentas prieky, žingsnis, už susikūprinusios nugaros likęs ramentas Švysteli priekin, kėlis linksta, jau grius, išsitiesia, dar vienas žingsnis, vėl viskas iš naujo. Norėjosi šūktelt, Elisabeth, atsargiai, palaukit, nebėkit, pargriūsit, tačiau tik ausyse skambėjo ir smilkiniuos aidais daužėsi, atsargiai, palaukit, nebėkit, pargriūsit, kažkas kirdo žadą – tai nebuvo nei pyktis, nei baimė, tai buvo, ko nė paskui nemokėjo žodžiais įvardyt, turbūt niekada nemokės. Ranka griebia už rankenos, stumia duris, koja per slenkstį, ją vejas kita, ramentas įkypai slysta iš paskos, tamsa.

Mėnesienos sidabro blizginamas rutulinės simetrijos princas kaip stovėjo, taip tebestovėjo. Ant aukšto stiebo, aristokratiškai ramus, aristokratiškai išdidus, aristokratiškai vienišas.

Akyse raibuliavo. Juto, kaip viduje kažkas lūžta.

...Visas šitas gražumas prieš pabaigą.

Kaip vakar ilgai žiūrėjo į juodai baltą nuotrauką, į tas ano amžiaus levandų kirtėjas, darbe užsimiršusias, po saulėtu dangumi valstietišškai kantriai violetinių Provanso auksą į prijuostas semiančias, užsimojusias pjautuvais ir kiekviena savo judesy amžiams sustingusias, jau išėjusias, tik šitoj nuotraukoj likusias, lyg anas vienui vienas akimirksnis, joms to nė neįtariant, visą jų gyvenimo esmę būtų sukaukęs, visas jų laimes ir nelaimes raiškiausiai bylotų; žiūrėjo į trikampin sustumtus baltus biliardo kamuoliukus, kurie po žemai nuleistu apmūsijusios varinės skardos abažūru su levandų kirtėjų kantrumu laukė, kol juos pažadins trinkelėjimas lazdele ir jie pažirs, išsisklaidys po žalia gelumbe apmuštą stalą, vieniems pergales, kitiems pralaimėjimus skelbdami; žiūrėjo į vynuogių kekes lubų kampuose ir aplink šviestuvus, ir per palubių karnizus nuvinguriuojančias vynuogienojų girliandas, į visus tuos gipso lipdinius, papilkėjusius, daiktai aptrupėjusius, su tuo pačiu levandų kirtėjų ir biliardo kamuoliukų kantrumu vis neateinančių remontininkų veltui besišaukiančius; žiūrėjo į laikraščius su vakarykštėm naujienom, ant kartelių stove prie tuščių stiklinių ant baro sukabintus, iš tolo panašius į paukščius, dar nepakilusius, o jau pavargusius, sparnus nusvarinusius. Atsišliejęs į sieną, kaip vakar žiūrėjo į nuotrauką, į kamuoliukus, į gipso lipdinius, į laikraščius, į tuščias stiklines ir pamanė, jog nieko keista, kad laikrodis, prieš jį kabantis, neina, jog kitaip būti negali – Čia tekantis laikas dildo, bet viską toj pačioj vietoj palieka, ničnieko iš pirmykščių lizdų nepajudina.

Do.

Galėjo išvis niekada nesutikti, bet jei jau sutiko, pažintis su ja buvo beveik neišvengiama – kaip sakė Anne, ištisas dienas tūnos griuvėsiuose už aklinų mūro sienų, neduos jokio gyvasties ženklo, tik vakarais įžiebs lempą – jos atšvaitus uždaramė kieme gali, jei atsisuki, iš viršaus pamatyt kopdamas ant uolų, kurių papėdėj sutūpę kaimo namukai; kiūtos tarsi vienuolė, be įžadų atskirčiai pasismerkusi, tuose savo griuvėsiuose, kasmet vis labiau trupiančius, skeldinčius, nenumarinamai gajaus laukinio klevelio kibių šaknų vis labiau ardomuos; lyg negalėtų ištrūkti iš pačiai sau pasispestų spąstų, nepravers lauko durų, neišeis nė į kiemą, tris keturias dienas, visą savaitę niekas jos neregės, bet kai išlįs, kaskart prakaulesnio, gelsvesnio, raukšlėtesnio, vis tragiškesnio veido, į gatvę žengs nelyg į sceną ir per kelis akimirksnius atsigriebs už dienų ir naktų nebylumą, už visą tą laiką, per kurį ji, matyt, bluosto nesudėdama piešdavo ir tapydavo, nesgi tiek pripiešti ir pritapyti, kiek pripiešusi ir pritapiusi buvo ji, kaip kalbėjo saujelė liudytojų, kurie į jos būstą buvo įžengę, paprastas mirtingasis, laiką į dienas ir naktis skirstantis, niekaip neišgalėtų: piešiniais ir paveikslais nukabinėtos visos sienos nuo lubų iki grindų, bet dar daugiau jų sukrauta į stirtas lentynose, etažerėse, ant stalų, tiesiai ant žemės, tų stirtų – galybė. Kiti porins, kad iš griuvėsių išslinkdavo tik tuomet, kai katės, jų turėjo dešimt, gal net dvidešimt, nebeištvėrdamos alkio, pradėdavo vienos per kitas kniaukti, sienomis lipti, popieriaus ir drobių stirtas draskyti, – štai tuomet nelyg

laumė į dienos šviesą išnerdavo, bet išnerdavo taip, kad visas kaimelis apie tai tučtuojau sužinodavo: rékalirodavo, skeryčiodavosi, beveik visada skandalą sukeldavo. Tą dieną, kai ją pirmą kartą pamatė, skandalas kilo dėl *bagetės*. Kur tai matyta, kovojau, kovojau ir išsikvojau, kad katėms maisto parduotuvėj paliktų, visada joms atsargų laiko, bet jūs pamiršot, kad ir aš ne šventąja dvasia gyva, kad ir aš pati turiu bent kartais pavalgyt, tik pamanykit, dar tik pusiaudienis, o duonos jau nebėra?! – atsikus į gastronomėlį, mosuodama aukštyn iškeltu kumšteliu šaukė. Ko spoksai?! Tai vis per tokius kaip tu, per jus, atvažiavėlius! Viską kaip skėriai iššluojat! Aš... Aš... Ir jūsų veidai tokie idiotiški, lyg visi būtumėt tų pačių idiotų tėvų pagimdyti. Prošal, ar čia apsisitojė? Čia. Pas Anne, pasakė jos pavardę. Pas Anne? Taip, pas Anne. Ir staiga... Staiga suknežta, sulinksta, nutyla, apsisuka, dar negyvesnė už šešėlį, jai už nugaros įkypai krintantį, žengia, atrodo, ne eina, bet kojomis grindinio neliesdama slysta, vis žemiau svyra jos pintinis krepšys, kuriame – kačių maisto skardinės.

– Madame, gal galiu jums padėt?

Tik po kelių dienų supras, kad išdidi ir ori, ne dėl to, jog sunku būtų nešti, sutiko.

– Užsuk kada nors, kai eisi prošal, – užuot atsisveikinusi, tarė.

Ir dingio už vartų.

Lyg jos nė būti nebūta.

Kodėl pasakiau, kad pas Anne?

Kodėl | sugniužo, kai išgirdo jos vardą?

Kodėl – taip apšauktas – pasisiūliau padėti?

Ir kodėl kviečia užteiti?

Anne kalbės:

– ...bet jeigu sutikot, nesusipažinti su ja buvo beveik neįmanoma; kiūtos, kiūtos tuose savo griuvėsiuose, bet kai pasirodys, tai per kelis akimirksnius už viską atsigriebs – sukels skandalą, prie visų kabinėsis ir jai nebus nei savų, nei svetimų, nei pažįstamų, nei nepažįstamų.

Pakeldama vyno taurę, Anne tvirtins:

– ...nei jūs pirmas, nei paskutinis. Tūnos, tūnos užsidariusi, bet kai išnirs į dienos šviesą, pirmąjį pasitaikiusį aprėks, nesvarbu, ar jis būtų vietinis, ar, pasak jos, atsibeldėlis.

Siurbtelėjusi gurkšnelį, Anne atsidus:

– Bet ji nepikta. Ji nelaiminga.

Staiga susimąsčiusi, vos vos primerktomis akimis Anne, tarsi smalsaujantis vaikas, klaus:

– Ar jums niekada taip nebuvo, kad draugauji, bičiuliaujiesi su žmogumi, atrodo, be jo nė dienos ištvirt negalėtum, ir nei iš šio, nei iš šio sklendė taukšt – to žmogaus nė akyse matyt nebenori?

Anne prisimins:

– O kokios draugės mes buvom, šeštadieniais turguj ji sukneles, sijonus, palaidinukes man rinkdavo, paskui taisydavo – mano pirštai išsukinėti, adatą valdyti ne man, bet ką jau ką, o siūti ji moka. Dedasi menininke, kurgi tau, tokia dailininkė, bet iš tikrųjų jos pašaukimas – siūti. Gaila žmonių, kurie su pašaukimu prasilenkia.

Pro platų, iki pusės siaurų pinučių pridengtą langą žvelgdama į saulėlydžio raudonio nutviekstą Liuberono kalnyną su tolydžio tamsėjančiom medžių viršūnėm papėdėse, Anne pasakos:

- Nathalie, Jacques, Serge, Angelo... - buvo laikai, kai vieni be kitų mes negalėjom, dienų dienas, ypač vasarų, leidom kartu, tai buvo *communauté*, susilipdžiusi tartum korys, o avilys, kuriame ji susilipdė, buvo šitie namai. Jų durys visą laiką būdavo atviros. Kai dabar štai sėdim už šio mėlyno stalo ir kai jūs žvelgiat į vidury jo įtaisytą ruletę, nė įsivaizduoti negalit, kiek kartų ji sukos, pagal įvairiausių žaidimų taisykles mūsų akis traukdama. Tada mes sakėm, aš ir dabar sakau sau, kad gyvenimas - tai žaidimas ir kad žaisti - tai į gyvenimo pilnatvę panirti. Ar kada nors dar patirsim tokią pilnatvę, kokią patirdavom, kai buvom vaikai? Žaisdami. Nors to nenumanėm. Ir netgi įtarti neįtarėm, jog ir žaisti ilgainiui pabosta.

Į krietolines taures vėl įpylusi vyno, tebeskverbiamą it strėlė aštraus Elisabeth žvilgsnio, į ją tiesiu taikymu smingančio nuo pinto supamo krėslo pačiam svetainės gale, Anne tęs:

- Žaisdavome mes dažniausiai po vėlyvų vakarienių, kai, kieme nukraustę didelį stalą, juk šitiek žmonių, grįždavome į šitą svetainę ir Pierre paskaitydavo tą vakar parašytą eilėraštį apie virš Caseneuve - tai tas kaimelis, kurį matot pro langą, - pakibusį debesį ar Angelo parodydavo vielinį narvelį su sode rasta iškleipta nukirsto klevelio šaknim, sakydamas, jog tai - Avinjono popiežius, vienutėn jo šiandien įkalintas; kai vieni su kitais tos dienos išmonėm pasidaliję, tarsi po išpažinties priimti komunijos susėdavom štai už šito mėlyno stalo. Iš visų gal tik aš nelabai drįsau vadintis *artiste*, visi kiti buvo *artistes*, poetai, dailininkai ar muzikantai. Kur tau. Net ir tas pats Serge, jos vyras, mūrininkas. Argi statyti - ne kurti? - prisimenu, pusiau ironizuodamas, pusiau tuo patikėti norėdamas ar patvirtinimo laukdamas, kartais klausdavo jis, kai pirmąsyk išgirdęs Schönbergo ar kokią kitą neįprastai skambančią pavardę, nejaukiai pasijusdavo mūsų draugijoje. Nors, tiesą sakant, teisintis jam nebuvo dėl ko - tai jinai griuvėsiuos palikti jį vieną baugėjosi, tai jinai iš pradžių kone prievarta jį čia atsitempdavo. Bet ilgainiui įsigyveno, su mumis jam pradėjo patikti. Jaučiau. Visi mes tai jautėme. O pati tai jau nemanykit - ir dailininkė, ir skulptorė, ir architektė. Ir dar kas tik norit.

- Imdavo suktis ruletė, ir mes persikeldavom į kitą pasaulį, - jau truputį apsvaigus nuo vyno, kiek patylėjusi, toliau kalba Anne, regis, kuo toliau, tuo labiau jį pamiršdama, o jis žvelgia į ją, tuo vienišesnę už šito mėlyno stalo, kad prie jo, jeigu tikėsi jos žodžiais, kitados susirinkdavo šitiek žmonių, ir su ta pačia nuostaba kaip po susitikimo su Do klausia savęs, kodėl jinai jam, visiškam prašalaičiui, visa tai pasakoja, kaip nutiko, kad jis, bėgdamas nuo žmonių, šitame Anne, Elisabeth, Do trikampyje sau nejučiom atsidūrė. Galbūt žmonės jaučia žmones, neturinčius savo gyvenimų? Atmintyje šmėsteli trikampin sustumti balti kamuoliukai, laukiantys, kol juos išjudins biliardo lazda. Tačiau jis žino, kad jo... Taip ir bus. Motina, tarsi iš slėptuvės kitame svetainės gale sėdinčios dukters žvilgsnio veriamą, pasakos, o jis tik klausysis.

- Imdavo suktis ruletė, ir mes persikeldavom į kitą pasaulį, - pakartojusi, o gal tik jam pasirodys, kad pakartoję, tęs Anne. - Įsivaizduoti negalit, kiek žaidimų mes buvom prisigalvoję. Jų taisykles patys sau kurdavom, kai nusibosdavo, perkurdavom. Ir nesvarbu, kas laimės, svarbu būdavo žaisti.

Vėl prityla. Įkypai ištįsęs šešėlis, kurį jai už nugaros meta kokių septyniasdešimtųjų metų toršeras su siaurėjančiu kūginiu abažūru, krinta ant sienos prie didelio židinio kaip žvakės dagties pilkuma pasivertęs sielvartas, jos balsą vis labiau virpinantis.

- Sakau, persikeldavom į kitą pasaulį. O gal ir ne, - suabejoja. - Gerai pagalvojus, iš tikrųjų ne persikeldavom į kitą pasaulį, bet išplaukdavom į to paties pasaulio naktinę

dimensiją, juk tie mūsų žaidimai buvo ir Pierre surimuotas debesis, ir Angelo įkalintas popiežius, ir Nathalie aplikacijos, ir tie patys paukščiai – taip Jacques vadino natas, ant penklinės kiekvieną popietę tupdomas. Argi kurti – ne žaisti? O žaisti – ne kurti?

Kilsteli taurę, nustebusi, kad tuščia, paima butelį, pilasi.

– Geltona, raudona, mėlyna, žalia – kai dabar prisimenu anas bemieges naktis, akyse vilkeliu ima suktis kaleidoskopas, lyg tie žaidimai į spalvas ilgainiui įsikūniję būtų, naujas žaidimas – nauja spalva. Ir vis greičiau ir greičiau sukasi.

Keistas pojūtis – kažkas sprūsta pro šalį, mes kasnakt metam atsitiktinumų tinklus ir niekaip to kažko sugauti negalim, vėl metam, ir vėl tinklas tuščias.

Bet apie tai niekada nekalbėdavom. Lyg būtume rezgę sąmokslą, apie kurį vienas kitam prisipažinti nebūtume drįsę.

Toji neįmanomo ryškio raudona suknelė. Bet ne tik ji. Tik dabar supranta, dėl ko dar tokia keista pasirodė, kai pirmą kartą pamatė kavinėj. Toršero metamasis šešėlis ant sienos prie židinio. Šukuosena. Tų pačių septyniasdešimtųjų metų mada.

– Įsipilkit, – pasiūlo pastebėjusi, kad ir jo taurė tuščia. Ir klausia, bet iš tiesų tvirtina: – O ir tos mūsų šventės, kurias vasarą vos ne kiekvieną šeštadienį čia rengdavom, argi tai nebuvo žaidimas, tas pats noras laiką išsemti iki dugno, saujoj suspaust, kas pro tarpupirščius byra, tarsi taurę vyno vienu ypu išgert esmę, nors kas ta esmė, turbūt nė vienas nebūtume mokėjęs įvardyt. Arba įvardiję būtume kiekvienas savaip. Ir tas vardas nieko sakęs nebūtų. Kadangi vos tik įvardiji... Dėl Dievo meilės, nesivaržykite.

Darsyk paragintas ima butelį, kaip ką tik jinai, pats sau įsipila.

Elisabeth sėdi nekrustelėdama. Motinos pripildyta taurė greta jos ant mažo staliuko stovi nepaliesta.

– Tie visi fakelai, girliandos, kaspiniai, kaukės, kostiumai, vaidinimai, cigaretės ir vynos be saiko... Pati stebiuosi, ko mes neprasimanydavom. Skrybėlių balius. Mistralio balius. Šviesų ir garsų balius. Ir kiek svečių prisikviesdavom...

Palenkia galvą, žvilgteli į grindis, vėl pakelia, kresteli atgal plaukus.

– Paskui mirtis.

– *Maman...*

– Likau viena...

– *Maman...*

– Bandėme tęsti, bandėme nustumti į šalį, bandėme nepalūžti ir nepralaimėti, nesgi visi mūsų žaidimai ir šventės buvo išankstinis pasipriešinimas tam, kas nutiko. Bet nieko nebebuvo, kaip buvo anksčiau.

Patylėjusi sako:

– Nors ir žinojome, kad Pierre būtų norėjęs, kad tęstume.

Ilgai žvilgsniu tyrinėja rankas, lyg iš jų, pirštais tarsi praeitis ir ateitis sunertų, gyvenimo mįslių įminimus atburti galėtum, į ją žvelgiant atrodo: atgniaužtų rankas ir visos paslaptys jai atsiskleistų. Tačiau ji tik dar labiau jas suspaudžia.

– Viskas buvo taip pat ir viskas buvo kitaip. Blunkančios spalvos, paskui skeldintis dažas, dryskanti drobė...

– *Maman.*

– Moteris prie fontano... Ta keista moteris... Prisimenat, klausiau, ar jums kartais nebūna, kad draugauji, bičiuliaujiesi su žmogum, o paskui sklendė taukšt, ir to žmogaus nė akyse matyt nebenori... Ko gero, iš prigimties pavyduolė, ko gero, dėl to ir bijojo jį

vieną griuvėsiuos palikti. Nė nežinau, iš kur radosi tie įtarimai, nei per daug artimi jautėmės, nei labai dideli draugai buvom, bet tai, ko nėra, juk kartais daugiau sveria ir lemia, nei tai, kas yra. Iš pradžių užuominos, paskui priekaištai, ilginiui... Nė įsivaizduoti negalite, kokius skandalus...

- Maman!

- O Elisabeth...

- Maman!!!

Nė krūptelt nespėja.

Paskui atmintyje suksis kaip sulėtintam filme: ramentas lanku skrieja ir trenkias į sieną prie židinio, kitos rankos blokšta taurė krinta ir šukėmis žyra, vynas ant grindų liejas. Tyla.

Anne kalbės, tvirtins, klaus, prisimins, pasakos, kai jis prisitars:

- Aikštėj prie fontano sutikau keistą moterį.

- Do. Jos vardas Do, - Anne pasakys ir kalbės, tvirtins, klaus, prisimins, pasakos, daugiau šito vardo nepaminėdama.

Nei ta vakarą, nei visą laiką, kiek dar pas ją bus.

Biliardas.

Nuotrauka.

Neinantis laikrodis.

Tuščia rožinio taurė.

Atsisveikindamas linkteli.

Barmenas atsakydamas kilsteli ranką.

Grindinys, paskui vėl - šalikelių žvirgždas.

Julijaus tiltas pažemiui atkartoja danguje iškilusių kalnų linkį, upelė išdžiūvusi tiek, kad vanduo, regis, jos vaga niekada netekėjo ir niekada netekės, ir tiltas čia atrodo toks pat nereikalingas kaip židinytas Anne svetainėj karštą vasaros dieną, sako sau: šį tiltą ne žmonių rankos dviem krantams sujungti pastatė, bet jis pats čia atklydo ir tarsi maldininkas, apkerėtas šio krašto grožio, suklypo, išsitiesė ir jau trečią tūkstantį metų iš vietos nepajuda. Popietė, saulė į aukščiausią dangaus tašką įkopusi, o jis, kniūpsčias ant žemės be jokio šešėlio, iš tolo stebi tą tiltą nelyg pareigingas sargybinis, anais laikais paliktas laukti, kada tiltu Romos imperijos legiono kariai vėl ims žygiuoti. Galėtų įsivaizduoti, kaip jie, gaubiami pačių sukeltų dulkių, pasirodo ties akiračio linija, kaip artėja, virš ilgos kolonos ant stiebų plaikstantis vėliavoms, pamažu ryškėjant žmonių siluetsams, paskui ir veidams - įdegusiems, nugairintiems vėjų, bejausmiams, nes ilgas kelias, ta pati saulė ir tie patys vėjai išdegino ir išgairino visus jausmus, juo geriau - kareivis turi pamiršti jausmus ir paklusti įsakymams; galėtų įsivaizduoti, kaip jie artėja, tiek priartėja, kad jų uniformų raudonis ir mėlis, šarvų varis pradeda taip kibirkščiuoti, kad tinklainės siūlelius, atrodo, sutraukys, ir vokai instinktyviai prisimerkia, o nuo horizonto plunksnele atslydusi dulkių juosta bloškias kaip šuoras, kurio smūgi vos atlaikai; galėtų įsivaizduot, kaip subilda, sudunda, sutrinksi tiltas, žirgų kanopų ir pėstininkų aulinių kulnų kirčiuojamas, kaip nuo jo atšokstantys ataidai ima varpyt dangų ir kaip vyrai, išsekę tiek, kad nuovargio nė nebejunta, žygiuoja, žygiuoja, žygiuoja, ir regis, šitai jų procesijai niekada nebus galo. Dar galėtų įsivaizduoti, kaip - paskutinėms gretoms nuo

tilto nužengus – kolona šiuo Domicijaus keliu, per Galiją iš Narbonės link Turino vedančiu, tolsta, palaipsniui iš audros šuoro siaurėjančia dulkių juosta atvirsta, it plunksna už horizonto nuslysta. Ir kaip atrodo, kad, triukšmui nutilus, ausų būgneliai tuoj plyš – Spenglos, po šitokio dundesio veriančios, nebeatlaikę. Galėtų, tačiau neišsivaizduoja. Gal dėl kaitros, gal iš nuovargio jo galvoje tuščia kaip vėjų išpustytojo aguonų dėžutė, saulės iki baltumo ištrintoj atminty tik keli vietovardžiai šmėsteli. Tačiau jie pasirodo tokie keisti ir netikri miestai, kuriuose jis nebuvo ir kurių nepažįsta, jam tokie pat tolimi kaip laikai, kuriais negyveno: kad tai buvo arba yra, tikėk, netikėk.

Tik žiūrėti dar gali. Kiek toliau yra kitas tiltas, visai neseniai pastatytas naštai nuo senojo, labai jau pavargusio, perimti. Mato, kaip prie to naujo tilto privažiuoja mašinos, kaip iš jų lipa žmonės, kaip jie eina prie senojo, vieni kitiems kažką pasakoja, dairosi, rodo... Kaip, užsikniaubę ant geležinių turėklų, ilgai žvelgia į išdžiūvusią upę, į slėnį, į tolumoj dunksančius kalnus, galbūt mąstydami apie tai, kad, palyginus su šiuo skulptūrišku gamtos stinglumu, du tūkstančiai metų, prabėgusių nuo tada, kai buvo pastatytas šis tiltas, – tiktai vienas akimirksnis, o gal priešingai – apmąstydami savo gyvenimus, trumpus kaip brūkšnelis, žodį iš vienos eilutės kiton keliantis, lygu jų gyvenimai giminę iš vienu dešimtmečių į kitus perkels, kaip tik tariasi jaučią amžinybę, nuo šio romėnų tilto akmenų atsigaubiančią.

Viskas priklauso nuo atskaitos taško.

O gal negalvodami nieko.

Gal tik žiūri, ir tiek.

Dar mato.

Mato, kaip paskui leidžiasi kriaušiu, kaip išdžiūvusios upės vagoj stovėdami akimis tyrinėja polius, tris arkas išrietusius, vidurinė – aukščiausia, kitos dvi – nelyg jos seserys dvynės šiek tiek mažesinės, kaip fotografuojasi – vieni iš kitų perimdami aparatus, kad už laiko kadro nė vienas neliktų.

Ir kaip paskui grįžta prie naujo tilto, kaip lipa į mašinas, kaip apsisuka arba neapsisukę tiesiai važiuoja, kitam krante tolsta, kaip atvažiuoja kiti.

Kas man yra? Kodėl aš negaliu taip, kaip jie? Apžiūrėti, nusifotografuoti, džiaugdamasis išpūdziais kartu su draugais važiuoti toliau, praverti langą, mostelti ranka ir sakyti, pažiūrėkit, kaip čia gražu, ar balsu svarstyti, kur šiandien vakarieniausime. Kur vakarieniauti, svarbu.

Kodėl visa tai, ką matau, man atrodo tiktai paveikslas, netikrumo rėmų įrėmintas, kuriame tie žmonės yra nelyg degtukai, dar vos vos rusenantys, bet netrukus užgesiantys, į bedugnę, tokią pat juodą kaip užgesusių degtukų galvutės, nukrisiantys?

O gal ne jie, bet aš pats?..

Ne netrukus, o jau.

Ir staiga – vėl.

Vėl tas pasiutiškas noras eiti – ir eiti – ir eiti, tarsi kiekvienos kūno ląstelės branduolys būtų žaizdras, kurį iki traškesio kaitri saulė ūmai iš naujo būtų įplieskusi. Jos spinduliai krinta pro mikroskopą, o tu esi pamokos neišmokęs ir nieko nesuprantantis vaikas, per to mikroskopo vamzdelį save tyrinėjantis. Nors esi tūkstančius kartų išdidintas, viską matai ir nematai nieko.

...Mindamas siaurą vingiuota keliuką palei vynuogienojus, regės, kaip tolydžio artėja ir kaip artėdamas vis statesniu kampu dangun lipa kalnas ir jį vainikuojanti markizo

de Sado pilis, kaip pamažu ryškėja tos pilies kuorai. Ant pačios viršūnės iškilę, apgriuvę ir apleisti, jie kuo arčiau, tuo nykesniu didingumu smelks. To nykaus didingumo įspūdis dar labiau sustiprės, kai pro mažus kiemelius, sodelius ir vijoklinių gėlių žieduose skęstančius akmeninius namukus, pro paslaptingas duris į rūsius, pro krautuvėles ir kišenines dailės galerijas, pro kalinėtos geležies tvoreles, pro laiptelius, apačion leistis siūlančius, šešėlyje atokvėpį žadančius, ir pro arkas, priešingai, raginančias lengvai pagundai nepasiduoti ir kviečiančias per jas, vienas iš kitų išsigaubiančias, toliau aukštyn kopti neįtikėtinais skardžia ir siaura gatvele, pamažėl pavirsiančia į balkšvų klinčių taką, galiausiai užlips ant plokščiakalnio. Ten erdvė bus sustingusi nelyg išgaubtas stiklas, ten niekas nė krustelt nekrustels, bet slėnyje ramų, tegul gildančia šviesa tvilkiusį didingą nykumą ir kūnu pajus nelyg stepių vėjo pūtimą – tokio sauso ir švitraus vėjo, kad, iki pačių kaulų čiulpų prasismelkęs, jis tuos čiulpus išdžiovins ir tuščiais kaulų vamzdeliais – tarsi į begalybę nutįsusiom molinėm švilpynėm – ims nenumaldomą ilgęsį ūkti. Įkaitęs smėlis ir dulkės, balkšva pilkuma, parudavus žolė. Smilgos, nuo kriaušio į gynybinį griovį nulinkusios. Geležinės sijos, laikančios aižinčias sienas – lyg ramentai, bandantys atgal pasukt ar bent sustabdyt laiką.

Nereikia.

Pavojinga, bus užrašyta, krintantys akmenys, bet vis tiek pralįs pro skylę vielinę tvorą ir, vos vos juntamam nerimui kūno plaukelius virpinant, palei pačius pamatus slinks. Kur Čia gali vykti koncertai, kurių skelbimus viršun lipdamas matė, – aikštėj prieš pilį, pačioje pilyje? Pamanys, pasaulyje yra turtingų žmonių, kurie gali nusipirkti pilis ir dar jose muzikos festivalius rengti. Kur toji pilis, kurią aš įpirkčiau ir, kaip šioji de Sadą, iš Paryžiaus pabėgusį, priglaudė, mane nuo begalinio ėjimo išgelbėt galėtų?

Paskui pamatys sulysusią katę, po aplūžusiu, nežinia kam čia reikalingu, suoliuku snaudžiančią. Išgirdusi gurgždančius, byrančius akmenukus, kilstels galvą. Neišsigąs. Gal, vidurdienio saulės nualinta, išsigąsti jėgų neturės. Gal išsigąsti paprasčiausiai patings. O gal prie tokių kaip įsai jau pripratusi bus. Nors pavojinga, jis tikrai ne pirmasis. Čiagi net takas išmintas. O ir skylė vielinę tvorą.

Pilis, kuri išgelbėt galėtų...

Gerai būtų, jei save ir tikrovę metaforom išgydyt galėtum, – gal pats sau mintyse, gal balsu pasakys palinkdamas ir paglostydamas. Katė atsuks galvą. Iš akių pasirodys, suprato. Išskaitė mintis.

Neužtruks.

– Lik sveika, turiu eiti, – darsyk ranka perbraukęs kailį, šiuurkštų, bet anų laikų, kai dar nebuvo benamė, švelnumu tebedvelkiantį, jau tikrai pasakys ir prisimins, jog šiandien dar nė žodžio niekam nebuvo ištaręs. Nustebs, kad toks liūdnas jo balsas. Negi toks pat liūdnas ir tada būna, kai šnekuosi su Anne?

Nereikia.

Užvers galvą, kelis žingsnius žengs ir pasirodys, kad ne pats eina, o pilis... Kad ne saulės metamas šešėlis apie ją, o ji apie savo ašį, šešėliui toj pačioj vietoj stingsint, pamažu sukas. Atsipeikėjęs susigriebs, kaip yra ištroškęs. Panors kuo greičiau atsidurti ūksmėj.

Eiti apačion bus lengviau, bet kojų nuzulintas grindinys bus dar slidesnis – vietomis net sienų prisilaikyti reikės. Kaimelis atrodys pažįstamas ir nepažįstamas – kopiant ir leidžiantis jis bus tas pats ir kitoks. Trumpam išklys iš tiesaus kelio – susidomėjęs,

kur veda visai siaura šalutinė gatvelė. Ja nuslys iki parapeto, nuo kurio tarsi per staiga atsilapojusias langines atsivers vaizdas į kalnus su visai netoliese ant uolų stūksančiu kitu miesteliu, pamatys link jo vinguriuojantį kelią, kuriuo važiuojančios mašinos lenks vienos kitas ir vienos su kitomis prasilenks. Jų bus nedaug ir iš aukštai jos atrodis labai mažytės. Kiek pastovėjęs, grįš į pagrindinę gatvelę, paeis dar keletą žingsnių ir už jos linkio sustos.

Furgonėlis, važiuojęs iš kiemo ir užskersavęs visą gatvelę. Vairuotojas turbūt sekundę pavėlavo pasukt vairą ir dabar – nei pirmyn, nei atgal.

– Quels imbéciles, quels imbéciles, – plūsis barmenas, jam pavymui nulipęs į rūšį. – Čia trankytis su tokiu furgonu! O dar prisišniaukė...

– Un verre de rosé, – paprašys.

Kilstels taurę, beveik palies lūpom, staiga atitrauks, vėl prieš save pastatys – pajutęs artėjantį malonumą, panūs pratęst laiką, kol jį iš tikrųjų patirs, juk dabar nebe taip, kaip ten, dykvietėj aplink pilį, dabar troškimas gali išsipildyt, kai tik užsigeisi. Gi taip nedažnai ir taip mažai kas nuo mūsų valios priklauso.

Neatsispyręs smalsumui, barmenas vėl į lauką išeis.

...Vienai vienas likęs, žiūri į aprasojusią taurę, iki kraštų sklidiną vyno ir taip gundomai spindinčią ant stalo vidury įkypai tįstančio trapecinio šviesos stačiakampio, kuri pro atdarų durų staktą įstrižai krintantys saulės spinduliai meta. Tarsi baugintūsi, kad menkiausias judesys galėtų sutrupinti šį dužų paveikslą, kuri laiką nekrusteli. Galiausiai neištveria. Ima, priglaudžia prie lūpų, gurkšteli. Darsyk gurkšteli. Dar – kad ši po visą kūną kristoliniu aidu pradėjusi sklist rožinė gaivuma pasiektų atokiausius kapiliarus. Paskui stato, vėl į ją žvelgia. Kol galiausiai vokai patys savaime ima merktis. Lyg susiglaustų nusiskraidžiusio drugelio sparnai.

Neinantis laikrodis, mašinos, ūktelinčios ir nuvažiuojančios, Julijaus tiltas, kiek užmatai nusidriekiantys vynuogienojų laukai, markizo de Sado pilis... Bet – jokių jausmų, nė įspūdžių jokių. Jeigu kirbteli kas, tai iš karto užgęsta. Lyg išvis neitų, o šis kraštas prieš jį skleistų tartum albumas, kurio puslapiai verčiasi, jam jų nė nepalietus. Ir vos atsiverčia, iškart užsiverčia.

Kodėl aš einu?

Liga, nuo kurios pasveikti kartais panūstu, bet nuo kurios pasveikti iš tikrųjų nenoriu?

Bent kol kas?

Nežinau.

Nieko apie save aš nežinau.

– Imbéciles, quels imbéciles, – pakartos grįžęs barmenas. – Neįsivaizduoju, kaip išsi-krapštys. Ir susimanyk gi tu man...

Atsišlėdamas į atkalnę, ant staliuko pastatys tuščią taurę. Jaus, kaip palaiptui gęsta kristolinis ataidas ir kaip po trumpalaikių paliaubų vėl ima kilt ir kūną semt nuovargis, kuris apgaulinga atoslūgio banga buvo laikinai pasitraukęs. Bet vis tiek klaus, mostelėdamas ranka į tą pusę, kur, jo manymu, turėtų būt parapetas, nuo kurio atsiveria kalnų vaizdas:

– Le village, là-bas, comment il s'appelle?

– Bonnieux.

– C'est loin?

– Cinq, dix minutes.

Prisimins Anne nuostabą, kai pasakė, kad nemoka vairuoti.

Vadinasi, valanda, pusantros. O gal dvi.

Pajus, kaip išgąstingai susitraukia raumenų skaidulos.

Bet nieko su savim padaryt negalės.

Prie furgonėlio bus prisirinkę žmonių, daugelį jų atpažins – juos iš tolo bus matęs ant plokščiakalnio prie pilies. Kai kurie, atsivertę kelionių vadovus, tyrinės kaimelio planus, kiti ginčysis ar kažką aiškinsis su vyrais mėlynais kombinezonais, šie iš tiesų atrodis, kaip sakė barmenas, įkaušę, jauna moteris, vilkinti marškinėliais, ant kurių užrašyta „L'Europe Unie“, isteriškai reikalaus, kad jai leistų į kitą pusę per kabiną pralįsti, tačiau vairuotojas užsispyrėliškai jos nepraleis. Atvažiuos vilkikas, dar didesnis sąmyšis kils, vežimėlyje pravirks vaikas, supras, kad niekas čia greit nesibaigs.

Apsigręš. Juk negali būt taip, kad šios vingrios kaimelio gatvelės susipintų į labirintą, iš kurio vienas išėjimas tėra. Tik gyvenime kartais kito pasirinkimo nebūna. Nuojautos vedamas, kils į viršų, leisis žemyn, suks vienon, kiton pusėn, galiausiai į plentą išeis.

Diena links vakarop, iki saulės laidos bus dar toli, bet akinamai ryški jos šviesa vos vos gesti pradės ir kalnus, uolas, medžius ir laukus ims tvieksti vis švelnesnis geltonis. Šis dienos metas, kai popietė baigiasi, bet dar nepasibaigusi, o vakaras arteja, bet dar neprasidėjęs, jį visada vos juntama gėla užlieja – lyg lauktum to, kas niekada neateis, arba su kuo nors visiems laikams atsisveikintum. Jis nieko nelaukė, o ir neturėjo su kuo atsisveikinti, tačiau liūdesys vis tiek gildė – tarsi šis vakaris geltonis būtų šilkas, per sielą vilnijantis. Ir kuo toliau, tuo labiau rodysis, kad šio šilko gijų į akis sugaubtas gamtovaizdis – ne tik apčiuopiamai tikras paveikslas, bet ir tuo šilku bėgantis ornamentas, kurio simbolinę prasmę taip norėtus atskleisti, tačiau kurios, žinai, niekada neatskleisi.

Kelias, iš viršaus nuo pradžios iki galo matytas, einant žvilgsnio sieksniais versis. Pamanyt, kad gal kas nors, kaip ką tik jis, dabar nuo parapeto žiūri į šią geltonos šviesos tirpdomą juostą, dvi viduramžių gyvenvietes jungiančią, ir regi taškelį, mašinų tai iš vienos, tai iš kitos pusės kartais pralenkiamą. Net ir jos, iš toli žvelgiant, atrodo, nelabai greitai važiuoja, o tas taškelis tai išvis nejuda. Reikia išžiūrėti ir ilgai kantriai stebėti, kad pamatytum, jog plento posūkiomis lėtai slysta – tartum akutė gulsčiuoko, labai labai pamažu čia keliamo, čia nuleidžiamo, labai labai pamažu iš kairės į dešinę ar iš dešinės į kairę sukamo. Bet tikriausiai nuo parapeto niekas nežiūri, o jeigu žiūri, tai jo nemato. Kaipgi iš taip aukštai ir iš taip toli galėtų įžvelgti, jeigu kartais atrodo, kad nepastebi visiškai iš arti, iš prie pat? Lyg jo nė nebūtų.

Kelio galas bus ilgiausias – atrodis, jau atėjai, bet dar teks žingsniuot ir žingsniuot. Vynuogienojai, pavienės sodybos, tiltelis, vyšnynas su sudžiūvusiom nenuskintom vyšniom tarp didelių suvytusių lapų, vėl posūkis... Gal prie šio krašto gamtovaizdžio nepripratusi akis nemoka skaičiuoti atstumų, o gal kaip visada ir visur – kilometrai trumpėja ar tįsta, nelygu nuovargis ir dar nuotaika: būna, net nustembi, kad jau atėjai, o kartais, regis, čia pat, o eini eini ir niekaip prieit negali. Bet kuo labiau artės prie miestelio, tuo labiau nekantra prieit virs malonumu neprieit – lyg būtų pavargęs tiek, kad nuovargis į kūną būtų įaugęs ir tapęs jo dalimi, jau nebejaučiama, kaip nejauti to, kas neskauda, keliaus girdėdamas, kaip vis didesne tuštuma žingsniai iš ausų būgnelių smilkiniuos atsidaužia. Ši tuštuma – taiėjimas be tikslo, ši tuštuma – tai eiti, kad eitum, ši tuštuma – tai vienišiausėjimas ten, kur tavęs niekas nelaukia, bet tau ir nereikia, kad tavęs kas nors lauktų. Santarvės su pasibaigusia diena ir artejančia naktimi tuštuma. Ji liesis iš po besileidžiančios saulės labai lėtai sukamo vakaro kupolo, tartum milžiniškos bažnyčios skliautai tave pilnatvės

palaima užliejančio. Kaip iš tuštumos gali išsiskleisti pilnatvė? Apie tai nesusimąstys, išvis negalvos apie nieką. Norėsis tik eiti ir eiti. Ir niekada neprieiti.

Eiti – tai mano namai. Jie tikresni už namus, turinčius pamatus, stogą ir sienas. Namai, turintys pamatus, stogą ir sienas, yra tariami. Tereikia sustot, įsikurt ir prarasi namus. Namuose galima būti, bet negalima juose įsikurti. Jie – tik laikinas prieglobstis, tikrieji tavo namai – eiti. Eiti ir eiti. Eiti be galo. Į šiuos tavo namus niekas nepasikėsins, jų niekas sugriauti, nė sudegint negali. Ir tu juose nepasiekiamas. Tu juose kaip ant aki-račio linijos tupintis paukštis – nutolstantis tiek, kiek taikklis prie jo priartėja.

Žingsniai tarsi vinis plaktuku galvoje kals. Ir kelyje, o ir paskui, kai įžengs į miestelį, kai, aikštę praėjęs, vingiuotom gatvelėm ims suktis, kai pamatys, kad, užuot sukęs vingiais, stačiais laiptais gali tiesiai užlipt, kai jais lips, kai užlipęs viršun, nestabelėdamas praeis pro bažnyčią, kai slinks palei panoraminį vaizdą veriančią akmenų tvorą ir kai – lygu nuo parapeto regėjo šitą miestuką – išvys dabar jau toli toli dunksantį markizo de Sado kaimelį, stačia uolų įstrižaine link pilies kopiantį, ir plentą, kuriuo atėjo iš ten...

Kol, pamatęs neįtikėtinais plačiais išsišakojusį kedrą, po juo atsisės.

Ir iš vakaro palaimos išsilies neišsipildymo gėla. Prieš jį atsivers tokios neapbrėpamos, milžiniško kedro šakų gaubiamos platumos, jog akimirksnj net galva svaigtels ir pasidingos, kad jos, palaima ir neišsipildymo gėla, liejasi viena iš kitos ir viena į kitą, tarsi būtų begalybės sūpynių sūpuojamos: kaip ką tik iš palaimos išsiliejo neišsipildymo gėla, taip iš neišsipildymo gėlos liejas palaima, neišsipildymo gėla liejas palaimon, o palaima – neišsipildymo gėlon. Jos neigs viena kitą ir tuo pat sykiu, viena kitę papildydamos, skleisis kita iš kitos nepasiekiamuos toliuos nuvilnijančiais pilnatis raibuliais, iš paskos ilgus nuoliūdus takus tiesiančiais. Bet tai bus ir širdį dilgantis, ir džiugus liūdesys – tos retos akimirkos, kai pasaulį laiminanti ranka viską sugaubia į viena ir tave kaip erdves, prieš akis išsiliejusias, tos pačios dangiškos sūpynės ima sūpuoti. Išities ant medinio suoliuko, švininio nuovargio apsunktu kūnu pajaus jo šiurkštų kietumą, girdės balsus žmonių, jį iš tolo aplenkiančių.

Šimtamečio kedro šakos, plačiai plačiai išsikerojusios.

Pro jas atsiveriantys tamsėjančio dangaus lopinėliai.

Juos pradedančios akyti pirmosios žvaigždės.

Kasnakt dygsniuojamas dangaus siuvinys.

Visą laiką tas pats ir visą laiką kitoks.

Išbluksiantis priešaušrio šviesoje.

Vakare iš naujo pradėsimas.

Ir taip – iki laikų pabaigos.

Ničniekas nepasikeis.

Ir kol čia dar esi...

Ir kai nebebūsi...

O dabar patylėk.

Ir užsimerk.

Įsiklausyk.

Į tylą.

Į...

Andrius Jakučiūnas

SERVIJAUS GALO UŽRAŠAI

I

PASKIRTIES SIAUTĖJIMAI

1. Neapkenčiu žmogaus, vadinamo mano tėvu, to, kuris, anot gandų nešiotųjų ir motinos užuominų, būdamas septyniasdešimties metų išspaudė iš savo džiūstančių sėklidžių paskutinius vyriškumo lašus – ne, ne lašus, o skeveldras, mat vanduo jau buvo išgaravęs, todėl sėkla priminė aštriabriaunes molinio ąsočio šukes. Šis užtaisas – tebūnie tai teisybė – subiro į mano motinos iščias šiltą vasaros vakarą, kai tas bjaurus pasalūnas patykojęs parvertė ją ant žemės ir nuplėšė drabužius, subiro, kad, draskydamas jos lytį, paruoštų man laikiną būstą. Atrodo, nieko svarbaus neįvyko, tačiau lig šiol negaliu pamiršti tos istorijos – ypač gerai ją prisimenu, kai galvoju apie savo paskirtį. Ar galiu didžiulis tuo, kad mintinai žinau visų imperatorių vardus? Bet juk juos išvardytų kiekvienas sutiktasis! Tad gal mane išperka sugebėjimas smėlyje išsisiūti savo vardą, juo labiau, kad dabar mano šlaplė daug didesnė nei tada, kai dar džiaugiausi šiuo menu? Ak, kokie niekai! O gal mano paskirtis – būti žmonėms vienatvės ženklui ir prišaukti nelaimės? Bet juk negali Dievas būti toks žiaurus ir negailestingas, kad teiktų mirtingiesiems tokias liūdnas paskirtis! Kas dar? Šie užrašai, kurių man dar nepavyko tinkamai apvaisinti? Ir tai niekai. Herodotas su Tukididu rašė graikų istorijas, Livijus – Tėvynės istoriją, o aš rašau istoriją, kaip tapti gaidžiu. Kaip slykštu ir niekinga, tai nieku gyvu negali būti vadinama paskirtimi! Bet ką aš šneku? Juk per daug gerai žinau ją, savo paskirtį, kad neatmesčiau ir nevadinčiau niekais figūrėlių gaminimo bei šlykščių vaidinimų, kuriuos turėdavau rengti švenčių dienomis, arba juo labiau pasitikėjimo Dievo teisingumu, nors priklausymas bendruomenei ir įpareigoja mane atlikti tam tikras apeigas. Taigi kalbėdamas apie visus šiuos nereikšmingus dalykus neturiu noro ką nors nuslėpti, priešingai, bandau ryžtis pagaliau pasakyti tiesą. Tikiuosi tik vieno – kad atskleista ir įvardyta paskirtis praras bent dalį savo jėgos ir nebe taip nuožmiai valdys mano kūną, prisidengusi atsitiktinumui, nežinojimu, klaida... Ir dabar jaučiu, kaip ji priešinasi ir bando pasislėpti nuo mano plunksnos, atrodo, kad jai baisu. Puiku, vadinasi, esu pavojingas priešas, o juk iki šiol ji buvo įpratusi matyti tik nuolankų savo valios vykdytoją. Tik vėlgį nežinau, nuo ko pradėti tą kovą, kad ji nebūtų panaši į mirtininko kovą su cikutos taure arba stirnos pasipriešinimą vilkų gaujai. Juk tokiu atveju svarbu ne plunksnos miklumas ar sugebėjimas viską pateikti gražesniais žodžiais, bet esmės sakymas, lemtas ne kiekvieno išpažinėjo burnai. Tik sutelkęs visą savo dvasią pajėgsiu prabilti apie tai, apie ką vien pagalvojus man šiaušiasi plaukai, o veidrodis, jei tik prie jo prieinu, atsaisako rodyti mano paties atvaizdą. Kaip jį įtikinti, kad esu nekaltas, kad vienintelė mano nuodėmė – kitų žmonių kaltės? Galiausiai kaip tą patį dalyką įrodyti žmonėms, kurie jau seniai palaidojo mane po didžiuliu nusikaltimų kalnu ir tikrai neklausys mano balso, tyčiosis iš raštų, kliudys darbams? Nejaugi nesugebėsiu jiems paaiškinti, kad tikrosios kaltės dažnai reikia ieškoti ne ten, kur ji atrodo akivaizdi, bet didžiausios dorybės ir kilnumo šešėlyje? Sakote, daugumos nuomonė svaresnė negu mažumos? Aš sutinku, svaresnė, bet nebūtinai teisinga. Jau daug nekaltų ir šaunių vyrų padėjo galvas vien dėl

to, kad neišprususi minia priskyrė jiems darbus, apie kuriuos jie, gyvi būdami, nebūtų drįsę net pagalvoti. Tad kas gali būti tikras, jog taip nėra mano atveju, nors nelaikau savęs nei šauniu, nei garbingu? Gal, manote, man lengviau, nes kol kas vis dar esu nepasmerktas už nepadarytus darbus? Pasmerktume, tačiau nėra įrodymų, – atsakysite. Bet nejaugi įrodymų stoka pateisina tokius kvailus išsigalvojimus, esą aš tyčia atsisakiau žmogaus balso ir pragydau gaidžiu, kad išsisukčiau nuo teisėjų klausimų, ir slapčia nuo žingeidžiųjų akių ramiai sau šnekučiuojuosi su bičiuliais? Arba tvirtinimus, kad gaidžio balsą Dievas man suteikė užsirūstinęs dėl neva piktų mano darbų? Šiaip ar taip, viskas priklauso nuo jo valios, nors kartais man kyla įtarimas, kad kaltė, nesvarbu, tikra ji ar ne, turi galios net daugiau negu Dievas, kuris, neturėdamas laiko arba noro, leidžia jai nevaržomai siautėti ir tyčiotis iš mūsų. Ir dar – negaliu neprisiminti savo pradėjimo istorijos, kurioje yra kažkas tokio gėdingo, kažkas nešvankaus, kažkas lemtingo, jog nejučia kyla įtarimas, kad tąsyk buvau pasėtas ne aš vienas...

2. Aišku, norėsite sužinoti, kas iš tikrųjų nutiko mano balsui, kurį jau atsargiai paminėjau kalbėdamas apie paskirtis? Mielai papasakosiu, tik kažin ar tai patenkins jūsų smalsumą, nes iš visų atsakymų panašaus pobūdžio dalykui labiausiai tiktų šis: „Žinau, kad nieko nežinau“. Tiesiog vieną rytą pabudau, kaip visada, nusimečiau apklotą ir gulėjau ant nugaros vis nesiryždamas išblaškyti snaudulio ir pradėti naujos dienos. Galiausiai pasiryžęs keltis panorau ką nors pasakyti pro šalį einančiai motinai, bet vietoj žodžių iš mano burnos ištrūko skardus *kakarieku*. Ir viskas, visa istorija. Jokių paslaptinių burtų, jokių šventvagiškų kėslų, jokios neišperkamos kaltės. Devyneri metai amžiaus. Taigi neturiu daugiau ką pasakoti, nebent tą kvailą pramaną, neva kartu su gaidžio balsu aš įgijau ir gaidišką potraukį vištoms bei gebejimą jas apvaisinti. Ar reikia sakyti, koks kilo klyksmas, kai kakariekavimu pirmąsyk pasveikinau savo motiną, kiek paskui prisiuosčiau neva magišką galią turinčių smilkalų dūmų ir prisiklausiau atkeikimų, kurie visi pasirodė esą bergždi, kaip artimiausi draugai ėmė lenktis man iš kelio bijodami, kad šioji nelemtis neperbėgtų pas juos per žvilgsnį, žodį arba mintį? Papasakoti, kiek ašarų turėjau išlieti, kol pražudžiau viltį būti normalus miesto pilietis, mat jau tada supratau, kad vietoj vyro togos geriausiu atveju galiu tikėtis žaislinės gaidžio skiauterės? Priversti jus pajusti gėdą, panašią į tą, kai tėvų ir kaimynų liežuviai užpuolė hokitus ir apskelbė jų apeigas mano negandos priežastimi? Pagaliau pagarsinti klastą, dėl kurios mano nelaimė giminaičiams ir draugų priešams tapo didžiausiu triumfu? Juk tada, kai teismas pasmerkė Petronijų su Klaudijumi už tikėjimo išpažinimą, motina prisiteisė iš hokitų tiek pinigų, kad ėmė dėkoti Dievui už mano pavertimą pusgaidžiu taip pat uoliai, kaip iš pradžių maldavo atšaukti prakeikimą. Ak, nebegaliu daugiau minėti tų siaubingų dienų, nes jaučiu – ir vėl kyla noras užbaigti gyvenimą savo valia, nors nuo to laiko, kai mano neganda pasirodė esanti neužkrečiama ir žmonės nustojo bijoję prie manęs artintis, apie tokią baigtį galvodavau vis rečiau. Na, bet apie tai vėliau. Papasakosiu nuotykių, įvykusį iškart po mano balso persimainymo: per kažkokią šventę mudu su motina nuėjome į forumą pasižiūrėti iškilmių. Tuomet buvau mažas ir naivus, todėl staipiausi ir pro žmonių nugaras stengiausi įžiūrėti, kas vyksta. Ir nors galėčiau prisiekti, kad neatrodžiau kitaip nei visada, gandas jau buvo atlikęs savo paskirtį – apie mudu su motina iškart susibūrė didžiulė minia žmonių; jie sekė iš paskos ir reikalavo išgirsti mano balsą. Mamos lieptas, turėjau jiems kakariekuoti, mosuoti rankomis tarsi sparnais ir lesti

ant žemės pabertus grūdus. Už šį pasirodymą mums primetė pilną kepurę pinigų. Bet žmonėms to buvo negana – jie gardžiai kvatojosi ir reikalavo, kad pamylėčiau kažkokio valstiečio vištą. Tada mano kantrybė trūko – aš viešai išsitraukiau savo bybuką, kad parodyčiau tiems avigalviams, jog tas daiktas visai netinka vištai apvaisinti, ir išsiusiajau ant smėlio žodį *NON*. Tada man tai atrodė griežčiausias būdas pasakyti „ne“ ne tik kvailiai ir žeminančiai vaidybai, bet ir dar kvailiesniam įsitikinimui, kad drauge su balsu Dievas man atėmė ir protą, ir kad aš visai nieko nesuprantu, jau nekalbant apie mokėjimą skaityti ir rašyti. Deja, šis mano veiksmas žmones tik pralinksmino, ir vėl sužvango pinigai. Pastebėjau, kad motinos veide ėmė lygintis raukšlės – moteriškė vis dar kovojo su gėda, bet pinigai jau buvo įveikę jos prigimtinį išdidumą. Menu, tąsyk nusisukau ir ėmiau mažvaikiškai žliumbti, tuo vėl pralinksmindamas šio netikro teatro žiūrovus... Jų akivaizdoje buvau niekas... Ak, baisi, baisi, baisi pradžia...

3. Pirmiausia trokštu prisiminti ir papasakoti apie tai, kas prasidėjo dar prieš mano liūdnąją metamorfozę – apie savo draugystę su pranašu Arijumi. Jis – vienintelis žmogus, niekada nekėlęs įtarimo, kad bendrauja su manimi tik valia lemties, kuri, kiek nutuokiu, visuomet siekė susidoroti su manimi svetimomis rankomis. Jo dovanos, tie mieli niekučiai, kuriuos dažnai slapčia ištraukdavo iš krepšelio, mano galva, įrodė Arijaus dorumą kur kas tvirčiau, nei žmonių apkalbos pavertė jį savanaudžiu gašlūnu. Apie kokį gašlumą galėčiau spręsti laikydamas rankose jo padovanotą rašiklį arba kriauklelių vėrinį? Kvailystė! Net jei turėčiau gėdytis to, kad iš visų žmonių Arijus man buvo artimiausias ir dažnai guodė mane savo bučiniiais bei glamonėmis, negalėčiau kalbėti apie kokį nors gašlumo triumfą, mat esu įpratęs viską daryti savo nuožiūra. Be to, jūs užmirštate savo pačių žodžius (net jei juose nėra nė krislo teisybės!) apie šios istorijos pabaigą. Taigi, jei tik yra noro, danajų dovana laikykite mane. Juk visas liūdnas pabaigas vienaip ar kitaip siejate su manimi, todėl nėra kliūčių tvirtinti, kad aš, pasitelkęs iškalbą ir dovanas, sugundžiau Arijų, pasinaudojau juo ir galiausiai pražudžiau. Tačiau ir vėl bus prasilenkta su teisybe! Juk kalbama ne apie pirklių sandorį, maišto rengimą arba kovą dėl valdžios, bet apie du žmones, kurie troško vienas kito labiau nei pirkliai pinigų, maišto kurstytojai – kraujo, o patricijai – valdžios. Mat tada, kai prie įgimto glamonių poreikio prisideda draugiškumas ir bendri pomėgiai, abudu žmonės tuo pačiu metu ir sugundo, ir susigundo, kad galėtų vienas kitam suteikti dar daugiau malonumo, todėl tie, kurie nesupranta arba smerkia šį helėnišką pomėgį, nusipelno būti vadinami kvailiais. Ak, niekaip negaliu užmiršti tų žavių akimirkų, kai Arijus, norėdamas pradžiuginti mano vaikiškumą, paprašytas vaidindavo tai mešką, tai liūtą, tai straksėdavo kaip kiškis, tai juokingai raitydavosi it gyvatė. Neretai žaisdavome kartu – jis mėgdžiodavo asilą, o aš – šeiminką, jis arklį, aš – žąslus, jis Dzeusą, aš – ambrozijos stiklą... Mano bičiulio išmonė tikrai nebuvo pavaldi liūdesiui! Tokių žaidimų metu jis man dažnai pasakodavo apie garsius vyrus, jų žygdarbius ir jų moteris, ir sakydavo, kad ateityje manęs laukia *kažkas dar didingesnio*. Bet ypač aš džiaugdavausi klausydamas Arijaus pasakojimų apie svetimas šalis, kuriose, jaunas būdamas, jis praleido apie dešimtmetį. Vėliau, mane glamonėdamas, Arijus mėgdavo sakyti, kad aš pats panašus į nedidelę valstybę, kurioje gyvena širdis, plaučiai, kepenys, inkstai ir šis bybukas. Tuomet įsivaizduodavau savyje vykstančius mūšius, audras, linksmybes ir puotas, kartais – rengiamus sąmokslus. Bet dažniausiai – meilužių ristybes. O, kokia graži man tuomet atrodydavo ateitis! Buvau įsitikinęs, jog viską jau turiu rankose, užtenka tik...

Tą vakarą Arijus ilgai sėdėjo prie manęs ir pirštu piešė ant mano pilvo nematomas figūrėles, o aš turėjau spėti, kas nupiešta. Man atsitiktinai suklydus (mintinai žinojau visas Arijaus klastas), jis stengdavosi pavaizduoti tą pačią figūrą kūnu. O, kiek tąsyk buvo prisijuokta, kiek tūkstančių bučinių pasikeista! O tada, *kai pasibučiavome dar tūkstantį ir dar šimtą kartų, ir dar vieną tūkstantį, ir dar vieną šimtą, o po to dar šimtu ir dar tūkstančiu bučinių pasikeitėme*, štai tada – nebekaitinsiu jūsų aistrų – pasijutau labai pavargęs ir, vos tik Arijus išėjo namo, užmigau tyru vaikišku miegu.

Rytą prabilau kaip gaidys.

4. Ilgai stengiausi prisiminti, kaip iš *tikrųjų* tą vakarą elgėsi Arijus. Ar jis ką nors nujautė? Ar matė ženklą, kuris grasino mudviejų ateičiai? Niekada vėliau nedrįsau jo šito paklausti, juo labiau, kad pats Arijus mano virtimą pusgaidžiu vėliau vadindavo tokiais kukliais žodžiais kaip *tada, tai, anas dalykas*. Tikiu, kad jis taip elgėsi nenorėdamas suteikti man daugiau skausmo, nors visada įtariau, kad dar tada, kai pirmąsyk man padovanėjo alyvuogių kekę, Arijus žinojo, kuo viskas baigsis arba, tiksliau, kaip viskas tęsis. Turiu galvoje vieną seną atsitikimą. Sykį mudu su Arijumi vaikštinėjome po užmiesčio pievas. Beklaidžiodami netyčia užėjome į alyvmedžių giraitę. Aš, išvydęs siūbuojančias kekes, panorau vieną iš jų nusiskinti, tačiau tokiam *dingesniam dalykui* nepakako mano ūgio. Tuomet Arijus pats nuraškė mano nunokusį įgeidį ir, davęs man, paklausė: *Servijau, kaip tu manai, kiek alyvuogių pakaktų pasisotinti gaidžiui?* Neatmenu, ką atsakiau tąsyk, juk dar neįtariau, kad jis gali žinoti ateitį, tačiau, be jokios abejonės, negaliu ant jo pykti už tą žinojimą, kadangi *tai* mūsų santykių lyg ir nepakeitė – jis, kaip buvo įpratęs, atėdavo pas mane beveik kasdien, atnešdavo visokių mielių niekučių ir sugalvodavo naujų jaudinančių žaidimų, tiesiog tie maži džiaugsmi, anksčiau tik papildydavę ir pagražindavę mano gyvenimą, po metamorfozės tapo vieninteliai. Žmonės, kaip jau minėjau anksčiau, kaltino mane nesamomis nuodėmėmis, dievai nekrepė dėmesio ir nesirengė keisti sprendimo, gyvuliai baidėsi ir neprisileido arčiau kaip per dešimt žingsnių. Ką gi galėjau daryti? Esu tikras, kad būčiau priėmęs Arijaus draugiškumą net tuo atveju, jei būčiau jo nekentęs. Lygiai taip pat, kaip nebūčiau kratėsis plėšikų šutvės arba piktųjų dvasių puotos... Kam turėčiau dėkoti, kad mano lemtis, nors ir siaubinga, nebuvo tokia beviltiška, kad reikėtų rinktis mirtį? Dievui? Niekada nesugebėsiu taip veidmainiauti, kad nepasitikėjimą vadinčiau padėka. Motinai? Bet juk ji niekuo nesiskyrė nuo aršiausių priešų! Gandonešiams? Aukurų smilkalams? Grindų akmenims? Niekam, deja, niekam! Bergždžios paieškos, kai atsakymas aiškus. Arijus kažkada sakė: *Nepasitikėk prigimtimi, kad ir kaip ji tave gundytų*. Taigi kas gali man uždrausti nepasitikėti Dievo, žmogaus ar kokia nors kitokia prigimtimi, kurios visos kartu, regis, taip žiauriai mane išdavė? Aš...

5. ...niekada anksčiau nemaniau, kad po tokio siaubingo įvykio žmogus dar gali ką nors kurti. Juk kūryba, nepaisant to, kaip ją vaizduoja kai kurie per protingi vyrai, yra laisvos ir nesugadintos sielos polėkis. Tik ar galime laisva ir nesugadinta vadinti sielą, kurią kausto iš karto dvi prigimtys? Ne, – atsakys kiekvienas, – nes tokiu atveju siela blaškosi tarp abiejų prigimčių ir taip praranda kūrybai reikalingas pajėgas. Tik ne mano siela! Bičiulio paskatinta, ji ėmėsi tokio meno, kuris šiek tiek priimtinas vienai prigimčiai ir nėra visai svetimas kitai, – figūrėlių iš vištų plunksnų gamybos. Dėdamas plunksnas tam tikra tvarka ir rišdamas jas vištašūdziais bei siūlais, greitu laiku prigaminau daugybę

imperatorių, dievų bei mitinių padarų skulptūrėlių, kurias paskui nešdavau parduoti į forumą. Nesiginsiu, griebtis šio meno mane paakino ir pinigų stygius, kadangi, vos man tapus pusgaidžiu, motina suvis liovėsi manimi rūpintis. Tačiau mano gamintos figūrėlės turėjo didžiulę paklausą. Žmonės mielai pirko plunksninius cezarius, oidipus, Ciceronus, kentaurus ir amazones, nors tikrai negalėčiau tvirtinti, kad jos buvo gražios. Veikiau jau pusėtinai arba *pakenčiamos*. Bet dabar ne apie tai. Svarbiausia, užsiėmęs šiuo darbu mažiau galvodavau apie savo nesėkmes, todėl skirdavau jam didžiąją dalį laiko; kartais paskutiniai cezariai atsirasdavo prieš pat auštant – tokiais atvejais savo balsu galėdavau pritarti tikriesiems gaidžiams. Deja, ne viskas tuo metu klojosi taip gerai – motina vis dar vertė mane vaidinti spektaklius (apie juos jau kalbėjau): žmonių akivaizdoje garsiai kakariekuoti, mojuoti netikrais sparnais ir lesti grūdus. Pasirodymai taip iškankindavo, kad po jų mano kūną imdavo tąsyti dvasios. Kartais jos reikalavdavo balso, kartais – atimdavo sąmonę arba galimybę judėti, bet dažniausiai keletui naktų išsklaidydavo miegą. Jų šėlsmas privedė ligi to, kad ėmiau visko bijoti – krūptelėti versdavo net garsiau ištartas nuosavas vardas arba vandens čiurlenimas. Išskyrus Arijų, nebuvo kam pasiguosti, todėl tylėjau lyg niekur nieko. Bjauriausia, kad tuomet pasipylė nauja gandy lavina – žmonės kalbėjo, esą dievai nubaudė mane už kažkokius praeities nusikaltimus, už ištvirkavimą; prisiekinėjo, kad netekau žmogaus balso dėl apeigų metu hokitų rezgamų burtų; kad Arijus išpasakoją man per daug paslapčių, o tada užbūrė, kad niekam jų neišplepėčiau; jog slepiu savo balsą tyčia, norėdamas tuo pačiu paslėpti nuo žmonių ausų piktus kėslus; kad esu susimokęs su piktosiomis dvasiomis; pagaliau – kad mano pagamintos figūrėlės turi magiškos galios: neva jas pardavinėdamas siekiu kuo plačiau po miestą pasėti piktus kerus. Dalį šių gandy jau esu minėjęs, tačiau niekaip negaliu liautis jų kartojęs, ypač po to, kai pramanų skleidėjų minioje išvystu buvusių bičiulių ir giminaičių veidus. Tikrai nebesitikėjau, kad praėjus beveik dvejiems metams po „to dalyko“ kažkas dar atmins mano nelaimę ir leis į pasaulį gandas. O, koks buvau naivus ir patiklus! Neįvertinau gando didybės! Gyvenimas vėl tapo visai nepakenčiamas, nors ir toliau guodžiau save gamindamas figūrėles bei leisdamas ilgus vakarus su Arijumi. Paskalų prigašdinti žmonės figūrėlių beveik nebepirko, tačiau aš vis tiek sėdėdavau turguje. Neturėdamas ką veikti, spoksodavau į žmones, ant stalo pirštu piešdavau paveikslėlius ir mintyse perdirbinėdavau garsių poetų eilėraščius. Pripažįstu, užsiėmimai kvaili, bet kuo gi daugiau galėjau užsiimti? Menu, kažkurią dieną prie manęs priėjo žmogus ir paklausė, kiek kainuoja Amazonė. *Tai ne amazonė*, – atsakiau, – *tai gandas. Nebegaminu nei cezarių, nei kentaurų, nei oidipų. Tik gandas.* Neslėpsiu, tikėjau, kad jis užpyks, gal net aprėks mane, tačiau žmogus kaip niekur nieko apsisuko ir nuejo. Matyt, jam iš tikrųjų reikėjo Cezario, kentauro arba amazonės. Jaučiausi nusivylęs, juk, šiaip ar taip, pasakiau teisybę – aš gaminau gandas, tiesa, svetimose galvose, svetimomis lūpomis, tik jie, užuot teikę naudą, kaip įmanydami man kenkė. Stebėjausi žmogaus prigimtimi ji, nors viešai šlovina teisybę, slapčia linkusi kurti nebūtus daiktus. O, kad jie ir būtų likę nebūtais daiktais! Dabar galėčiau guostis bent tuo, kad esu laisvas nuo vienos netikros kaltės! Deja!

6. *Tėvai teisėjai! Pranešu jums, kad naujosios šventės metu – per stagnalijas – hokitai užsiima tokiomis dalykais, kurie negali patikti nei mūsų dievams, nei mums patiems, doriems piliečiams ir savo vaikų gimdytojams bei auklėtojams. Turime tikrų žinių, kad atlikdami apeigas jie žudo nekaltus žmones ir iš jų palaikų sužino viską apie ateitį ir praeitį, o paskui šlykščiausių burtų pagalba prike-*

lia juos vėl gyventi, jie netgi savinasi pačių dievų pareigas, mat iš anksto nustato, kam laikas mirti, kam – gimti, kam sirgti sunkia liga, kuriai motinai susilaukti išsigimėlio sūnaus, ir vykdytojomis pasitelkę piktąsias dvasias išleidžia šiuos pragaištinguosius lėmimus klajoti tarp mūsų ir tarp Jūsų, tėvai teisėjai. Kas gi nežino, kad po užpernykščių stagnalijų doras vyras Markas išsikraustė iš proto ir panoro žįsti savo vergės krūtį, manydamas, jog iš spenio teka gardžiausias vynas? Kas negirdėjo apie vargšą mažąjį Servijų, kuris bemaž tuo pačiu metu staiga užmiršo žmonių šneką ir dabar žadina miestą garsiai kakariekuodamas? Kas pagaliau nuo šiol gali būti tikras, kad išvengs ateityje to baisaus užkrato, jeigu šis atsitiktinai praplaukė pro šalį vienąsyk? Aišku, kad į šiuos klausimus visi atsakytų vienodai, todėl prašome kuo greičiau apsoarstyti skundą ir skirti nusikaltėliams pačių griežčiausią bausmę, – štai jums gandų išdava. Bet siaubingiausia, kad ji gimė ne ten, kur labiausiai tikėjau – kvailių minioje, o tarp man artimiausių ir brangiausių žmonių. Kaip po to galėjau žiūrėti į akis motinai, šio skundo sumanytojai, dėdei, jo kūrėjui ir vykdytojui, niekada anksčiau nematytiems giminaičiams, kurie rimtais veidais paliudijo šio melo teisingumą? Atsakysiu paprastai: žiūrėjau, nes negalėjau patikėti, kad toks dalykas gali kada nors atsitikti, todėl ieškojau akyse ženklų, kurie patvirtintų, jog Dievas, atėmęs man balsą, jiems atėmė protą. Tik po kiek laiko supratau, kad tai – ne pamišimas. Jie reikalavo atlyginti nuostolius, kitaip sakant, tikėjosi už mano nelaimę gauti pinigų! Tačiau kokia kaina! Meldžiau Dievą, kad šis prakeiksmas kaip nors aplenkų mano bičiulį Arijų. Laimė, jis tuo metu buvo išvykęs į kelionę, todėl buvau beveik tikras, jog ši neganda jo nepražudys, juo labiau kad niekas nežinojo tikslaus pranašo grįžimo laiko. Tačiau, kaip supratau, daugumos palaikomas skundas grasino kažkieno gyvybei, tiesiog dar buvo neaišku kieno. O, su kokia baime ir neviltimi laukiau teismo dienos! Visgi tikėjau, kad mano parodymai – juk vienas iš nukentėjusiųjų pagaliau buvau aš – gerokai sušvelnins bausmę, ir kaltinamajam, nesvarbu, kad ir kas jis būtų, nereikės kentėti už svetimas nuodėmes. Paaiškėjo ir kaltinamieji – garbūs vyrai Klaudijus su Petronijumi. Aš jų asmeniškai nepažinojau, tačiau Arijus nemažai apie juos pasakojo, ypač apie Petronijų. Anot bičiulio, jis buvo toks išmintingas vyras ir šaunus pilietis, kad, jam nepritarus kokiam nors sprendimui, šis iškart būdavo pripažįstamas niekam tikusiu ir niekas daugiau jo nebesvarstydavo. Atrodo, kaip tik šis vyras hokitų papročiams pritaikė stagnalių šventę, kurios apeigas nusižiūrėjo tolimoje šalyje, be to, pagal šventus ženklus jis mokėjo spėti ateitį ir visai neseniai išpranašavo sau artėjantį galą. Kitas vyras, Klaudijus, nebuvo nei toks didžiai išmintingas, nei toks gerbiamas kaip Petronijus, tačiau vis tiek turėjo nemažai įtakos bendruomenei, mat niekada nešykštėjo pinigų bendriems reikalams ir dar bendresnėms puotoms. Dėl tokio didelio dosnumo ir gero būdo jis net buvo išrinktas į Dvidešimties Susirinkimu vadinamą bendruomenės vadovybę.

Jau minėjau, kad teismo dienos laukiau su baime ir viltimi. Kaip smarkiai, pasirodo, klydau manydamas, kad mano balsas gali ką nors pakeisti! Niekas į mane nekreipė dėmesio, nieko neklausė, nieko nepranešė. Neturėjau net galimybės dalyvauti teisme, mat giminiečiai tą rytą slapčia užrakino mane rūsyje. Ar reikia sakyti, kad verkiau iš pykčio ir nusivylimo? Kad baisy prakeiksmu prakeikčiau artimuosius, o dar baisėniu – savo lemtį, kuri jau kadai šaipėsi iš manęs? Visgi slapta vyliausi, kad teismas ir be mano pagalbos išteisins tuos vyrus, kadangi buvau girdėjęs kalbų, jog tarp teisėjų yra hokitų, kurie neleis pražūti tikėjimo broliams. *Servijus Galas teisme liudijo prieš hokitus* – ši žinia pražudė bet kokią viltį, buvau klaikaus, nežmoniško sąmokslu auka. Petronijus su Klaudijumi pasmerkė myriop, konfiskuojant visą jų turtą. Stagnalijos

griežtai uždraustos ir skiriamas apdovanojimas tam, kuris praneš tikslią šventimo vietą bei laiką. Mano giminaičiams paskirta stebuklingai didelė kompensacija už patirtą žalą. Sudarytas sąrašas vyrų (tarp jų ir Arijus), kurie įtariamai prisidėję prie stagnalių organizavimo; jie nubautsi pinigėmis baudomis. Ir viskas. Tiesa, pradžiugusi motina iš gautų pinigų nupirko man lanką ir tris strėles...

7. Po teismo pasklido visai nauji gandai, kiekvieną dieną mano ausis pasiekdavo bent keletas išsigalvojimų: pavyzdžiui, kad kaltintojai iš vakaro papirko mane vištų plunksnomis ir kad tų vyrų mirtis – mano godumo pasekmė. Sutinku, kad godumo, bet ne mano, juk tokiu atveju dabar būčiau laimingiausias žmogus. *Servijus Galas vykdo Arijaus, kuris šitaip nori susidoroti su nepageidaujamais asmenimis, nurodymus.* Ir vėl nesąmonė. Kaip gali ko nors blogo linkėti tas, kurio nuolatinis palydovas – gerumas, o geriausia draugė – išmintis? *Servijus Galas padėjo iš miesto pašalinti šarlatanus.* Netiesa – Servijus Galas prieš savo valią padėjo jiems siautėti. Tačiau kaip tik šis gandas pasirodė veiksmingiausias – laikydami savo sąjungininku, žmonės ėmė vis mažiau manęs vengti, pasitaikydavo netgi tokių, kurie kviesdavosi į svečius ir atgailaudavo dėl anksčiau mano atžvilgiu rodyto priešiško. Iškart atsigavo ir prekyba figūrėlėmis – jų daug buvo likusių iš senesnių laikų, todėl iš pradžių man užtekdavo tik nupūsti nuo savo cezarių bei kentaurų dulkes ir eiti į turgų. Turbūt nereikia sakyti, kad, išsilgęs žmonių draugiškumo, aš nedvejodamas priėmiau visus kvietimus, nors ir jaučiausi išduodąs Arijų bei jo draugus. Tuo metu svarsčiau, ar kas nors pranešė bičiuliui apie šias klastingai suregztas pinkles ir mano tariamą elgesį, – jeigu taip, galėjau tik viltis, kad pranešė taip klaidingai, taip nemokėsiškai, taip kvailai, jog Arijus nieku gyvu tuo nepatikės. Be to, jei ir buvau kaltas, tai ne dėl tiesos nepasakymo, bet dėl to, kad nešiojau ją tylomis, nešiojau ne norėdamas nugramzdinti užmarštin, o todėl, kad ir garsinama ji nieko nebūtų pakeitusi. Kodėl tad turėjau atstumti žmones, kurie – drįsau tuo tikėti – šitaip elgėsi su manimi ne iš neapykantos, bet dėl neišmanymo? Išskyrus motiną ir dėdę, kurie džiugavo pavertę mano nelaimę pinigais ir kaip siaubingiausią košmarą įsivaizdavo priešingą įvykių klotį. Atsitiko net labai keistų dalykų: gavau keletą laiškų, kurių suntėjai (atrodo, netgi nuoširdžiai!) dėkojo už suteiktą pagalbą, taigi buvo užmirštas tvirtinimas, kad aš, kaip ir kiekvienas gaidys, nemoku nei rašyti, nei skaityti. Kaip tik tuo metu susiradau naują draugą – gerąjį Varoną, kuris bent iš dalies man atstojo Arijų. Varonas buvo jau labai senas, todėl mudu su Arijumi meilės žaidimų laiką skirdavome pasakojimams bei knygoms. Mano bičiulis turėjo didelę biblioteką ir beveik kiekvieną dieną džiugindavo mane nauju ritiniu. Iš jo taip pat išgirdau daug pasakojimų apie bendruomenės gyvenimą jo jaunystės laikais. Labai džiaugiausi šiais pasakojimais – juk mano ir jo jaunystės skyrė beveik devyniasdešimt metų. Apie tuos dalykus beveik nieko nebuvau girdėjęs, mat Arijus niekada apie tai nepasakojo, esu įsitikinęs – jis nemėgo praeities. Bet kokia ji buvo įdomi! Bičiulio pasakojimai paskatino ir mane imtis kūrybos – naivia vaikiška rašysena pyniau jo gyvenimą į ritinį, kuris po kiekvieno jo apsilankymo pailgėdavo maždaug per plaštaką. Bet ypač mane džiugindavo pasakojimai apie Arijų, kurį mano naujasis draugas pažinojo nuo pat šio gimimo. Kas gali nuneigti, kad šneka apie mylimą žmogų teikia ne tik dvasinio pasitenkinimo, bet ir žadina kūniškas aistras? Prisiklausęs pasakojimų naktimis ilgai negalėdavau užmigti. Mano jaudulį dar labiau kurstė žinia, kad Arijų žmonės matė Persijoje, taigi mus skiriantis atstumas nebebuvo toks didelis.

Galėjau tikėtis, kad po mėnesio, dviejų jis ižengs pro mano namų duris ir mudu vėl pulsime vienas kitam į glėbį. Bet kol kas, nežinodamas apie mylimąjį nieko tikro, visas pajėgas skirdavau Varono pasakojimams aprašyti. Kiekvieną sykį pasitikdavau bičiulį su papildėjusiu kūrinio ir nekantriai laukdavau jo įvertinimo. Ir nors Varonas matė labai prastai, neatsisakydavo perskaityti mano bandymų – jie, dabartiniu požiūriu, turėjo jam kelti juoką. Tačiau, kiek atmenu, bičiulis niekada nesijuokė, nebent kartais patardavo, kaip teisingiau ir gražiau aprašyti kurį nors įvykį. Jis sakydavo, kad rašymas suteikia paspirtį sielai ir padeda nuvalyti nuo jos apnašas...

8. Tik ar turiu ją, sielą? Arijus man nuolat sakydavo, kad siela yra tai, kas verčia mane judinti rankas ir kojas, tarti žodžius arba mąstyti, – gyvybė, išnykstanti kartu su kūnu. Jeigu tai teisybė, turėčiau pasistengti kuo smagiau nugyventi vienintelį man priklausantį gyvenimą? Deja, aukštesnė galybė pasistengė, kad praleisčiau jį kuo nykiau – dėl ko nors teisindamasis, viskuo abejodamas, niekuo nebūdamas tikras... Turiu galvoje po metų vėl pasklidusius gandus, neva hokitai, uždraudus stagnalijas, švenčia šią šventę slaptose vietose ir vis kitu metų laiku. Šventės datą žmonės spėdavo pagal nelaimingus įvykius – vos tik kur nugaišdavo karvė arba mirdavo žmogus, visa kaltė iškart krisdavo hokitų burtams. Neką protingiau ir dėl vietos – paplito nuomonė, kad hokitai stagnalijas švenčia laivais išplaukę į jūrą. Tačiau niekas nesusimąstė apie tai, kaip galima stovinčio vandens šventę – stagnalijas – švęsti ten, kur vanduo labiausiai judantis. Atrodytų, visiškai niekniekiai, bet šios paskalos netikėtai vėl ėmė gręžtis į mane. Girdėjau žmones kalbant, neva aš slapta ir toliau *kažkaip santykiuju* su minėtąja bendruomene, o prieš Petronijų ir Klaudijų liudijau paprašytas kai kurių įtakingų asmenų, kurie tokiu būdu nutarė suvesti sąskaitas. Negana to, ėjo kalbos, kad šiedu vyrai net neišpažino jokio tikėjimo, todėl man nebuvo kliūčių juos pasmerkti. Paskalos dar labiau išsismarkavo netikėtai mirus mano dėdei, kuris, kaip jau minėjau anksčiau, buvo vienas svarbiausių sąmokslų prieš hokitus rengėjų ir vykdytojų. Iškart vėl atsidūriau dėmesio centre. Padėtį ypač sunkino tai, kad dėdės mirties dieną aš buvau jo namuose. Kyla klausimas: ką gi aš veikiu pas patį nekenčiamiausią žmogų? Lengvai atsakysiu: motina liepė jam perduoti sūdytų alyvuogių – jų atsargų turėjome labai daug. Kuo tad galima mane apkaltinti? Kad eidamas išalkau ir tik dėl įgimto kuklumo vargais negalais atsispyriau pagundai suvalgyti kelias uogas? Kad pusiaukelėje sutikau savo mieląjį bičiulį Varoną ir mudu pasišnekučiavome gulėdami ant pievelės? O, kad būtų tik tiek! Bet kol kas ne apie tai. Žmonės kalbėjo, kad dėdė, suvalgęs mano dovanotųjų alyvuogių, staiga pradėjo stingti ir mirė taip, kaip būna nurijus nuodų. Taigi nereikia nė sakyti, kad tučtuojau buvau apskelbtas nuodytoju ir tikrai būčiau sulaukęs šios rūšies padūgnėms įprasto galo, jei ne anksčiau minėtas atsiktinumas – eidamas pas dėdę sutikau Varoną. *Pusprotis Servijus Galas, nešdamas dėdei alyvuoges, pusiaukelėje sutiko Varoną, kuris, pasinaudojęs Servijaus kvailumu ir vaikyste, pakeitė neužnuodytas alyvuoges užnuodytomis, norėdamas atkeršyti dėdei už draugų žūtį ir kaltę už nunuodijimą suoversti Servijaus motinai, – štai kaip skambėjo gandas. Jį išgirdus mane vėl ėmė taisyti dvasios. Daug valandų kakariekavimu neleidau užmigti namiškiams ir kaimynams, kol nuo ilgo triūso mano balsas ėmė gergždėti ir trūkinėti. Neatsimenu, kad tomis naktimis būčiau ką nors galvojęs – veikiausiai dvasios man tikrai buvo atėmusios protą. Tik šėlui praėjus supratau, kad manyje gyvenanti paskirtis dar sykį atsigręžė prieš pačius artimiausius žmones...*

Bet kaip buvo iš tikrųjų? Ar dėdė mirė paprasčiausia mirtimi, kuri tiesiog sutapo su mano apsilankymu, ar godi pinigų motina iš tikrųjų pasiuntė jam mirtimi paskiepytą alyvuogių, kad galėtų gauti visą teismo paskirtą turto dalį? Juk negalėjau į šią istoriją painioti Varono, kuris kitų žmonių galėjo būti kaltinamas nebent tuo, kad bendravo su manimi – dabar jau trijų mirčių bendradarbiu. Keletą kartų aplankiau jį kalėjime, tačiau šie apsilankymai mano dvasios nenuramino, mat bičiulis mintyse turbūt jau gėrė Letos vandenį – sėdėjo tyliai kamputyje ir žiūrėjo į sieną. Jo prižadinti nepajėgė nei mano kakariekavimas, nei prižiūrėtojo balsas, nei maistas, kurio lėkštė stovėjo ant stalo nepaliesta. Tai man kėlė liūdniausias mintis, nors slapčia buvau truputį juo nusivylęs. Arijus niekada nebūtų šitaip palūžęs. Tas žmogus turėjo tokios nesuprantamos tvirtybės, kad greičiausiai būtų iš visko juokėsis. Turėjau prisipažinti – prisirišimas prie Varono nebuvo toks didelis, kad jam mirus visiškai palūžčiau. Kita vertus, buvau jau užgrūdin-tas pirmųjų dviejų netekčių, todėl nuosprendį Varoną pakarti sutikau palyginti ramiai. Matyt, tam įtakos turėjo ir didelis džiaugsmas dėl dėdės mirties. Gailėjausi tik, kad jis, užuot siaubingai kentėjęs, mirė lengvai ir greitai. Ir dar slapčia krimtausi, kad šis įvykis nepražudė mano motinos – jau seniai nebejaučiau sūniškos meilės...

9. Varonas *prieš mirtį šaukėsi Servijaus*. Ši žinia mane vėl panarino į kliesdėsį. Vadinasi, jis viską jautė ir suprato? Kaip galėjau būti toks žiaurus, kad bičiulį palikau vieną mirties akivaizdoje? Negalėjau sau šito atleisti. Dvasios mane vėl apsėdo nemiga ir beprotystės priepuoliais – vieno tokio priepuolio metu sudraskiau ir sudeginau Varono gyvenimo aprašymus, kurie po jo apkaltinimo nebepapildomi gulėjo ant stalo. Bet kas iš to! Juk didžiumą savo rankraščių mokėjau mintinai, sudeginimas išvadavo nebent nuo skausmingos pareigos juos užbaigti. Tik ką jis norėjo man pasakyti prieš mirtį? Nejaugi tai buvo taip svarbu, kad vien dėl to įveikė kaustantį stingulį ir pašaukė mane? Labai tuo abejoju, tačiau į galvą norom nenorom skverbėsi mintis, kad Varonas, lemtingu momentu įgavęs aiškiaregystės dovaną, troško įvardyti man tai, ką šių užrašų pradžioje pavadinau paskirtimi. Tik ką jis būtų pasakęs apie tai, ko dar neįtariu, nenuspėju, nesuvokiu? Aš – tik nereikšmingas įrankis, kuriuo kartais naudojasi toji paslaptinga jėga. Juk, šiaip ar taip, mano vardu jau buvo paženklintos trijų žmonių mirtys, o ateityje... Pats bergždžiausias darbas įrodinėti žinančiajam...

Tuo metu nuolat prisimindavau vieną savo bičiulio pasakojimą. Kažkada, būdamas jaunas, jis lankėsi vienoje iš Romos provincijų. Ten gyveno garsus aiškiaregis Stacijus – su juo Varonas jau buvo pažįstamas. Vieną vakarą jiedu ilgai šnekučiavosi apie kažkokius reikalus. Pokalbio metu tas protingas vyras pasakė štai ką: *Nėra nieko linksmesnio už gyvenimo gyvenimą, bet taip pat nieko kvailiesnio, kaip būti tuo gyvenančiuoju*. Kokie keisti žodžiai! Niekad anksčiau nesusimąščiau apie jų prasmę, nors tikrai buvau šį įvykį aprašęs. Dabar jo žodžiuose regiu šmėklą, kuri – ne, nemanykite, kad kalbu tik apie save patį – mane pažįstantiesiems grasina kančiomis ir pražūtimi. Šiaip ar taip, mano vardu jau buvo paženklintos trijų žmonių mirtys, o ateityje... Ak, tuo metu dar nieko nežinojau apie ateitį, todėl, ieškodamas nusiramino, vėl pradėjau iš vištų plunksnų gaminti figūrėles ir pardavinėti jas turguje. Žmonės žiūrėjo į mane truputį įtariai, tačiau vis tiek pirkto šį kuklų meną. Tiesa, tuo metu nebegaminau nei cezarių, nei amazonių, nei kentaurų – jų vietą užėmė komiški Judėjos pranašo Kristaus ir jo bendražygių atvaizdai. Neslėpsiu, tai dariau sąmoningai – visų pirma todėl, kad jaučiau tiems žmonėms simpatijas, o antra, norė-

jau parodyti savo abejingumą hokitų bendruomenei. Netrukus tikslą pasiekiau – turguje išgirdau žmones kuždantis, kad aš esąs krikščionis, o su hokitais susidedu tik dėl savo meilužio Arijaus. Kartu pasiekiau ir dar vieną dalyką – pasklido kalbos, kad visos kaltės buvo suverstos man tik dėl tikėjimo, kurio priešų vis dar buvo labai daug. Taigi vėl galėjau kiek lengviau atsipūsti, nors ir toliau slapčia kentėjau dėl Varono mirties.

10. Šeštą dieną prieš kovo idas atėjo tikra žinia, kad grįžta Arijus. Iškart užmiršau visas kančias ir baimes, norėjau tik vieno – kuo greičiau pulti jam į glėbį ir įsisiurbti į lūpas. Bet jis vis nesirodė. Kiekvieną rytą pabUSDavau vis labiau nekantraudamas, vis labiau nepasitikėjau žmonėmis, kurie sakėsi jį matę tai Sirakūzuose, tai Regijuje, tai visai netoli Mesinos. Pagaliau trečiąją dieną po idų sužinojau, kad naktį parvyko Arijus ir dabar užsidaręs namuose šnekasi su savo draugu Sekstu. Neslėpsiu, pasijutau truputėlį įžeistas. Nesitikėjau, kad po metų nesimatymo Arijus gali parodyti tokį abejingumą, būti toks bejausmis, jog imtųsi tvarkyti reikalus net nesusitikęs su manimi, todėl kiek padvejojęs pats patraukiau į jo namus. Deja, jų durys buvo užrakintos – namus prižiūrėjęs pranašo vergas paaiškino, kad Arijus labai užsiėmęs ir bus laisvas nebent vėlai vakare, o gal net rytojaus rytą. Tai išgirdęs pravirkau – laikas nuo dabar iki rytojaus ryto man atrodė toks ilgas, kad galutinai pasijutau išduotas. O kas, jeigu Sekstas pasakoja bičiuliui apie mane ir man priskirtas kaltes? Ar galiu tikėtis, kad jis bus toks supratingas ir nepasmerks manęs? Šie klausimai mane be galo liūdino, todėl tą naktį beveik nemiegojau. Be to, nors ir labai save tramdžiau, niršau ant Seksto. Ak, tas beviltiškas, neprotingas pyktis! Juk seniai žinojau, kad reikalai tam žmogui (turbūt pirmą sykį gyvenime pavadinau Arijų „tuo žmogumi“!) svarbesni už jausmus, todėl neturėjau jokio pagrindo įtarti Sekstą kurstymu ar paskalų skleidimu, juo labiau kad jis visada gerai su manimi elgėsi. Bet vis tiek pykau. Slapčia nuo savęs netgi palinkėjau jam pražūtis ak, ar reikia sakyti, kad rašant tokius dalykus mano skruostai dega iš gėdos, o rankos brėžia kreivas raides. Panašiai jaučiausi ir rytą, kai saulė mane nemigusį prikėlė iš lovos. Tuo pat metu degiau iš gėdos ir aistros... Kokie neįprasti jausmai vienuolikmečiui vaikui! Nuo jų išvaduoti dabar mane galėjo tik Arijus, tačiau jis vis nesirodė, o pats vėl eiti į jo namus nedrįsau. Kankinamas abejonių išsitiesiau pievelėje prie namų ir, o stebukle, iškart užmigau. Neprisimenu, kad tuomet ką nors būčiau sapnavęs, miegojau kietai ir ilgai. Tik busdamas pajutau ant šlaunies padėtą ranką.

11. Arijus šypsojosi, tikriausiai jam malonu buvo matyti mane miegantį. Norėjau pulti ir jį apkabinti, bet kūną staiga sukaustė nesuprantama baimė. Bijojau savo geriausio draugo! To, apie kurį visus metus galvojau kasdien! Žiūrėjau į jį išsigandęs ir sutrikęs. Laimė, Arijus buvo beveik nepasikeitęs – tik raukšlės ant jo kaktos vos vos pagilėjusios, o veido oda įgavusi tamsiai rusvą atspalvį. Jis kvėpėjo svetimais kraštais ir dulkėmis – net jo lūpos (taip, aš jam teberūpėjau!) ant manųjų paliko smilčių. Laikydamas jas burnoje, pasijutau ramiau, juo labiau kad mano bičiulis nė nemanė manęs varžytis. Vis taip pat nebyliai šypsodamasis jis išbučiavo mano veidą, rankas, paskui urgzdamas juokais ėmė kandžioti togą. Šis žaidimas man galutinai gražino pasitikėjimą Arijumi, akimirksniu užmiršau visas baimes ir jo laukiant patirtas kančias. Stipriai jį apsikabinau ir užgiedojau. Išvertus į lotynų kalbą, *kakariek*u reiškia *myliu*.

12. O, kad tą rytmetį sode būčiau žinojęs, kas manęs laukia jau kitą dieną! Vargu ar būčiau sugebėjęs įtikinti save, kad baimė nėra dievų ženklas arba lemtinga nuojauta! Ne, nenoriu pasakyti, kad Arijus mane išdavė, o jei ir išdavė, tai nieku gyvu negaliu to patvirtinti. Tiesiog jis grįžo ne vienas – jam pavymui atskubėjo gandas. Žmonės kalbėjo, kad barbarų kraštuose Arijus gyveno su keliomis moterimis ir su jomis susilaukė įpėdinių. Šios paskalos vėl padarė mane nelaimingiausiu žmogumi, tačiau rodyti savo sielvarto Arijui nedrįsau – pirma, bijojau pasirodyti pernelyg patiklus, o antra, labiausiai už viską pasaulyje nenorėjau išgirsti šio gando patvirtinimo iš paties pranašo, todėl pamažu ėmiau jo vengti, nors neabejojau, kad toks mano elgesio pasikeitimas neprasprūs pro meilužio akis. Norėjau jam viską pasakyti be žodžių, kurių nebevertinau nuo to laiko, kai Dievas arba likimas dovanėjo man gaidžio balsą. Ak, dovanos! Užmiršau pasakyti, Arijus iš kelionės man parvežė dėžutę raudono smėlio. Iki šiol nesuprantu, kaip jam šovė į galvą parvežti tokį keistą daiktą. *Manyk, Servijau*, – sakė, – *kad yra šalis, kur žmonės dažo raudonai smėlį. Vienintelis jų gyvenimo tikslas – nudažyti jo kiek galima daugiau. Tie žmonės tiki, kad tik tada, kai visas smėlis pasaulyje bus raudonas kaip kraujas arba kaip saulėlydis, jie pagaliau taps laimingi. – O dabar jie nelaimingi!* – užrašiau klausimą. – *Jie netikri*, – atsakė Arijus ir ėmė juoktis. Supratau, kad jis jau pasakė viską, ką norėjo arba ką aš galėjau girdėti. Kamantinėti būtų buvę bergždžias darbas, todėl tąsyk pasidėjau dėžutę lentynoje ir užmiršau. Dabar, rašydamas šį laišką (sakau „laišką“, nes labai nemėgstu žodžio „išpažintis“), turiu ją prie savęs. Raudona spalva man padeda tiksliau atgaivinti atmintyje visą to meto siaubą ir kartu išlikti ramiam. Gal net galėčiau palyginti save su tais smėlio dažytojais – skiriuosi tik tuo, kad dažau ne smiltis, o popierių. Na, bet užteks apie tai. Juk mano tikslas – papasakoti viską iš eilės, todėl privalau grįžti prie to, kas mano gyvenime buvo skaudžiausia, klaikiausia, sunkiausiai pakeliama... Žinoti, kad Arijus yra kažkur netoliese ir savo ruožtu jo vengti! Šito man buvo per daug! Niršau ant viso pasaulio, bet labiausiai – ant gandų skleidėjų. Juk jei ne jie, nebūčiau turėjęs nė mažiausios abejonės dėl bičiulio atsidavimo ir bent trumpai būčiau buvęs laimingas. Laimingas? Šią būseną likimas apdairiai nuo manęs paslėpė, kad net būdamas labai išvalgus negalėčiau jos rasti. Slapta džiaugdavausi tik tada, kai netyčia kur nors sutikdavau Arijų. Man regis, jis puikiai suprato, kodėl jo vengiu, tačiau nieko nesakė. Atsitiktinai susitikę kartu kur nors prisėsdavome, jis papasakodavo kokią nors istoriją iš savo gyvenimo arba lengvabūdiškai pajuokaudavo, ir mudu tarsi niekur nieko išsiskirdavome. Koks žiaurumas! Juk Arijui būtų užtekę tik pasakyti, kad viskas, ką žmonės apie jį šneka, – melas, ir aš akimirksniu būčiau užmiršęs visus gandus bei paskalas. Deja, jis tylėjo, todėl buvau priverstas manyti, kad mudviejų santykiai jam visai neberūpi. Vaizduodavausi jį, su ašaromis maldaujantį manęs atleidimo, sapnuose skaičiau jo gaudžius laiškus, kurie būdavo tokie ilgi, kad niekuomet nė vieno neperskaičiau iki galo. Bet... Vis dėlto kentėjau mažiau, negu įsivaizdavau. Mano liūdesį skaidrino pyktis, o taip, pyktis, vertęs kurti žiauriausius keršto planus. Įsivaizduodamas atleidimo maldaujantį Arijų, svajojau, kaip jį atstumsiu, slapčia laukdamas jo apsilankymo tikėjaisi, kad eidamas jis susilaužys koją arba pateks į plėšikų pasalą, pagaliau svajojau atgauti žmogaus balsą vien tam, kad galėčiau aiškiai pasakyti, koks jis yra niekšas... Deja (laimė?), mano svajonėms nebuvo lemta išsipildyti – nepaisant pykčio, nuoskaudos ir liūdesio, vis vien gaudžiau apie jį kiekvieną žodį. Pro mano ausis neprasprūdo ir kalbos, kad Arijus drauge su bičiuliais vienos šventės proga ruošiasi kai kurių neturtingų provincijų hokitams nusiųsti maisto ir gėrimų. Neturėjau tuo stebėtis, kadangi hokitai mėgo per šventes vieni kitiems siųsti

dovanų, tačiau šįsyk mano įtari akis tame išvelgė visai ką kita: ar atsimenate gandą, skelbiantį, kad Arijus kažkur slapčia gyvena su keliomis moterimis ir susilaukė įpėdinių? Kas galėjo paliudyti, kad mano bičiulis dovanas siuntė savo bendratikiams, o ne tiems abejotiniems įpėdiniais? Aišku, nemaž tuo netikėjau, bet su šio įtarimu jaučiausi dar vienišesnis – kaip ten nebūtų, savo laiką Arijus skyrė ne man.

13. Tuo metu pradėjau svarstyti, ar nebūtų geriausia bėgti iš motinos namų – kelionėje tikėjauisi prasimaitinti pardavinėdamas figūrėles ir (dabar man tai nebeatrodė taip niekinga) rengdamas vaidinimus. Tačiau dalykas, kuris skatino mane palikti gimtinę – būtent santykių su Arijumi vėsa – drauge kurstė ir likti, mat labiausiai bijojau, kad laikinas, kaip vis dar tikėjauisi, šaltis nevirstų amžinu, o retas, tačiau draugiškas jo dėmesys netaptų geliančia panieka. Ilgokai dvejojęs vis dėlto nusprendžiau likti ar bent palaukti tinkamesnės progos, mano motina sunkiai sirgo, ir aš slapčia tikėjauisi, kad ji netrukus gaus galą. Ak, jei būčiau žinojęs, kokios naujienos ketina peržengti mano namų slenktį – tikrai būčiau peržengęs jį pirmas ir pabėgęs kiek tik galima toliau! Arijus rengėsi vesti! Ir tai buvo ne gandas, kaip pamaniau iš pradžių, ne piktdžiugiškos klejonės, o tikrų tikriausias dalykas, kurį man paliudijo motina, kaimynai ir praeiviai! Klausiausi jų žodžių tarsi suakmenėjęs, nesugebėjau net verksti. Buvo taip nepakeliamai sunku ir bloga, kad išėjęs pasivaikščioti pamiršau, kur einas. Negana to, vargu ar būčiau galėjęs ištarti savo vardą arba metų skaičių... Galvojau apie mirtis, daug daug mirčių, kurias paskirties valia galbūt dar turėjau padovanoti laužams. Dar niekada gyvenime taip netroškau žudyti kaip aną popietę. Ne, nebūtinai savo priešus, ne Arijų, o prisiminimą apie jį... Bet koks tat baisus buvo žudymo būdas! Privalėjau pakelti ranką prieš save! Juk tas jaudinantis prisiminimas tūnojo ne kur kitur, o manyje, dalijosi vietą su pražūties burtu, įsakinėjo rankoms, kojoms ir liežuviui, kaitino ir kankino. Tvirtai nusprendžiau pasidaryti sau galą, tik dar nežinojau kada ir kokiū būdu. Be to, norėjau prieš mirtį parašyti laišką Arijui, kad šis galų gale sužinotų, ką dėl jo turėjau ištverti. Neneigsiu, čia būta ir keršto plano – troškau jo kančių, atgailos, ašarų. Deja, vos paėmęs rašiklį supratau, kad užduotį įvykdyti bus labai labai sunku. Mudu skyrė per didelis atstumas, kad nesigėdyčiau savo jausmų, be to, žinojau – nebūčiau drįšęs perduoti jam laišką be tarpininkų. Apsvarstęs tai, nutariau paprašyti Arijaus išrinktosios Julijos, kad ji savo rankomis perduotų adresatui mano keršto įnašį. Nesuprantate, kodėl jai? Atsakyti labai paprasta – tikėjauisi, kad svetimas laiškas, o ypač manasis, įžiebs tarp jų nepasitikėjimą, kadangi neabejojau, jog gandai apie mūsų su Arijumi meilę neaplenkė nė Julijos ausų. Vos tik laiškas buvo baigtas, aš melaginga dingstimi nuvykau pas Tulijus (mano motina palaikė su jais ryšius, todėl galėjau tikėtis malonaus priėmimo) ir po sočių pietų slapta perdaviau Julijai savo meilės ir klastos įnašį. Kaip ir tikėjauisi, ji truputį nustebo ir sutriko, tačiau maloniai sutiko perduoti jį Arijui. Taigi pirmoji plano dalis buvo sėkminga, privalėjau ryžtis įvykdyti antrąją – paskutinę – dalį, juo labiau kad atsisveikinimo raštas įpareigojo mane nedelsti. Nepaisant to, namo ėjau kaip nugalėtojas. Negalvojau nei apie baimę, nei apie skausmą – iki vakaro, o galą darytis rengiausi kaip tik vakare, dar buvo likusios bent aštuonios valandos, kurias galėjau praleisti kaip tik noriu. Niekšas Arijus! Džiaugiausi, kad per mane jis turės nemalonumų, nors dar labiau būčiau džiaugęsis galimybe išgirsti apie juos iš svetimų lūpų... Deja! Mano apsisprendimas daugių daugiausia žadėjo poilsį man, jei tik nebūtų galima vadinti poilsiu, jeigu tik...

14. Artėjant namų link darėsi vis liūdniau ir liūdniau. Ne, nebegalėjau nieko pakeisti! Nieko nesuvokiau! Neįsivaizdavau net ką veikti paskutiniąsias gyvenimo valandas. Lieti ašaras? Bet juk ašaros negali nuplauti apsisprendimo! Galbūt gerti daug vyno? Ir tai ne išeitis – kiek save pažįstu, šis gėrimas mane tik išblaivo. Tai gal apmąstyti praėjusį gyvenimą? Nieko prieš, tačiau kam dar labiau save liūdinti? Juk mano gyvenimas, galima sakyti, buvo sudarytas iš visokių liūdesio atmainų. Ak, kartojuosi, jaučiu, kad ir vėl nesugebėsiu užbaigti sakinio. Jeigu teisybė, kad laikas sukasi spirale, tai tuomet buvau pačioje siauriausioje tos spiralės dalyje, kur aštrus jos galas persmeigia žmogų ir nebeleidžia judėti, mąstyti, tikėtis... Paruošta virvė gulėjo ant stalo. Bjaurėjaisi ja, nekenčiau jos. Kartais lyg netyčia ranka paliesdavau mazgą. Jis buvo toks... toks... Vien nuo žiūrėjimo į jį ėmiau dusti, pažįstamos dvasios ėmė tampyti kūną. Paskui staiga vėl tapau ramus... Ne taip ramus, kaip nuo liūto pasprukęs kiškis arba teisėjas, kurio negali nuteisti niekas, išskyrus jį patį. Buvau ramus iš baimės! Bet kokia tai buvo keista ramybė! Dabar esu tikras, kad Sokratas, kuris, sako, lengvai sutiko savo mirtį, išgyveno kaip tik tokios rūšies baimę. Bet kas man tas Sokratas? Galvojau apie savo buvusį bičiulį Varoną ir jo ramybę. Kokia siaubinga turėjo būti jo dalia! *Taip, – sakiau sau, – tačiau prieš mirtį jis turėjo ko šauktis, jis šaukėsi manęs, vadinasi, jam buvo lengviau. Be to, – įrodinėjau toliau, – mirti jį vertė būtinybė ir klaida, o aš savo noru renkuosi tai, kas blogiausia, todėl mano dalia sunkesnė.* Arijus kažkada klausė: *Kiek vynuogių pakanka pasisotinti gaidžiui? – O kiek negandų pakanka, kad žmogus prarastų bet kokią viltį? –* dabar atsakyčiau. – *Koks plėšikas taip apiplėšia auką, kad ši, užuot ieškojusi naujų daiktų pavogtiesiems pakeisti, ieško kilpos ir ją suranda? O didysis Dieve! Dar niekada gyvenime nesijaučiau labiau apgailėtinas, labiau vertas paniekos nei tą akimirką, kai neklusnia ranka neriausi ant kaklo... savo pražūtį... Sakau pražūtį, nes jau vien žodis kilpa veda mane iš pusiausvyros. Vis dėlto man buvo lengviau, galbūt lengviau negu tiems, kurie kilpą gavo iš svetimųjų rankų. Galiausiai juk pats norėjau tokios pražūties, todėl dabar, jai esant šalia, neturėjau teisės skųstis. Galėjau tik delsti, nors net gaišatis man nebuvo naudinga. Esu tikras – slenkant toms nesibaigiančioms minutėms kelis syk iš siaubo buvau praradęs sąmonę. Galvojau apie daiktus, kurie jau seniai buvo sunykę arba parduoti, ilgėjausi jų... Tąsyk prisiminiau ir Arijaus dovaną – dėžutę su raudonu smėliu, kuri jau daug dienų pamiršta gulėjo ant lentynos. Paėmiau ją ir atidariau. Neslėpsiu, tikėjausi pamatyti joje kokį nors ženklą, kuris padėtų įminti Arijaus pasakojimo esmę ir galbūt susietų jį su mano likimu. Deja, nors laikas buvo palankus pranašauti, kaip ir anąsyk, mačiau tik rausvą, beskonį, bekvapį, sausą smėlį. Supykęs uždariau dangtelį. Kas pagaliau iš to, jei būčiau radęs jame savo lemties patvirtinimą? Daug, oi daug kas nebeturėjo jokios reikšmės. *Šaukštas, ana tas, kuris guli ant palangės, – sakiau sau, – koks jis nereikalingas ir bevertis daiktas! Arba tu, pagalve, skirta dėti galvai, kokia nereikalinga esi sielai!* Bet... Kaip tik pagalvė tvirčiausiai laikė mane pririšusi prie žemiškojo gyvenimo – ją matydamas aiškiai regėjau Arijaus glamones ir bučinius, jo gundančius žaidimus, ant mano kūno pirštu nupieštus piešinius. Į jos pūką kaip visada panardinau ašarų priplūdusias akis. Visas pyktis Arijui buvo praėjęs, svajojau apie jį, geidžiau jo nuogumo ir jo balso. Kūną užliejus nepaprastai maloniems pojūčiams, net artima mirtis nebeatrodė tokia siaubinga. Neslėpsiu – tuos maloniuosius pojūčius dar pakursčiau delnais ir tam tikru judinimu, kuris – sustok, akimirka žavinga! – trumpam iškėlė mane į palaimos viršūnę. Tačiau paskui siaubas užgriuvo mane su dviguba jėga. Kaip apsaakyti jausmą, kuris apėmė mane, kai vėl teko mautis ant kaklo kilpą, kai*

stovėjau ant stalo krašto vis nesiryždamas šiuo paskutiniu šuoliu iššokti iš gyvenimo. Jaučiausi juokingai: susilamdžiusi, purvina toga, ant smakro besikalantys pirmieji barzdos plaukeliai, liesas, baimės purtomas kūnas – štai tikrasis mano atvaizdas. Gal aš ir mano kančios iš tiesų buvo sugalvotos tam, kad kažkas žiūrėdamas galėtų linksmintis? Galimas dalykas, tačiau kas pasikeistų, jei būtų teisingas kaip tik šis atsakymas? O jeigu kitas? Arba dar kuris nors iš begalės atsakymų? Pagaliau nesvarbu – juk atsakymo teisė duota ne man. Vienintelė ir paskutinė mano pareiga buvo šuolis, turėjau kuo greičiau jam ryžtis, mat jaučiau, kad vėliau nebepajėgsiu to padaryti – ne tik iš baimės, bet ir dėl jėgų stygiaus. Paskutinį sykį žiūrėjau į kambarį, į tvarkingai sustatytus baldus. Paskui vėl prisiminiau Arijaus dovanotą dėžutę su smėliu. Kažkodėl panūdau dar sykį į ją pažvelgti... Permečiau akimis lentynas, tačiau dėžutės ten nebuvo – matyt, supykęs padėjau ją į kokią neįprastą vietą. Visgi turėjau ją matyti. Be jos atsiveikinimas su pasauliu būtų buvęs kažkoks neteisingas. Pasilenkiau, kad geriau matyčiau apatines lentynas irslydau.....

15. Kokia nesėkmė! Dabar, kai žiūriu į save iš didelio atstumo, esu tikras, kad bet koks bandymas ką nors nuveikti (nesvarbu, ar tai noras pasižymėti karo žygyje, ar paprasčiausias mėginimas slapčia paversti bičiulio žmoną) negali būti sėkmingas, jeigu užmojis kyla ne iš žmoguje tūnančios paskirties. Tai ji, nelaboji, sugebėjo apmulkinti net pačią mirtį! Jos valia likau gyvas! Tik šįsyk ji veikė keistu, nemaž man nepažįstamu būdu. Kas gi kitas, jei ne paskirtis, pasiuntė pas mane Ariją kaip tik tą akimirką, kai pakibau ant žudikės virvės? Vadinas, kažkam dar buvau reikalingas! Be jokių minčių stebėjau, kaip mano gelbėtojas (dievaži, tikrai nebetikėjau, kad kada nors galėsiu pavadinti Ariją gelbėtoju!) ramiai skiedžia vyną, kaip pila jį į taurę ir deda man prie lūpų. Man atsigerus, taurę su gėrimo likučiais jis pastatė greta lovos, į kurią buvau paguldytas, ir neprataręs nė žodžio išėjo. Beliko tik spėlioti, kokia būtinybė privertė pranašą gelbėti mano gyvybę – gelbėti taip sėkmingai, kad jau po pusvalandžio atgavęs sąmonę jaučiausi visai neblogai. Vėl panūdęs gerti ruošiausi tiesti ranką taurės link, tačiau... O rūsčius Dieve! Mano rankos! Tik dabar supratau, kad įvyko baisus, galbūt nepataisomas dalykas – jos neklausė mano įsakymų! Ką tad galėjau kaltinti? Pirmiausia į galvą šovė mintis, kad Dievas nubaudė mane už geismų kurstymą mirties akivaizdoje, bet kuo toliau, tuo mažiau tikėjau šia prielaida. Spėjau, kad dėl negalios kalčiausias buvo didelis išgąstis, kuris, jei tik žmonių pasakojimuose yra kiek teisybės, ne vienam šauniam vyrui atėmė kojas, rankas ar net visą kūną, mat negalėjau nesutikti, jog tai, ką neseniai patyriau, – būtent akistata su mirtimi, – buvo visų klaikiausias dalykas mano gyvenime. Bet kas toliau? Nejudrios rankos atėmė iš manęs galimybę užsidirbti pinigų jomis iki šiol gan sėkmingai naudojausi gamindamas ir pardavinėdamas figūreles. Negana to, įtariau, kad po šitos nelaimės motina suvis išvarys mane iš namų, o tai man – bebalsiui ir berankiui – prilygo lėtai, kankinančiai mirčiai. Bet aš juk nenorėjau mirti! Nenorėjau netgi tada, kai savo valia siekiau jos! Dabar, neturėdamas rankų, nebūčiau galėjęs net pasidaryti galo! Ak! Kiek sykių per pirmąsias dienas aš bandžiau save apgauti! Priėjęs prie kokio nors daikto, atsistodavau arba pasilenkdavau taip, kad delnai liestųsi prie jo, atrodė, tas prisilietimas akimirksniu gražins pirštams jėgą ir jautrumą, ir aš vėl galėsiu jį pakelti, pastumti arba apversti... Nesyk sapnavau, kad liečiu paviršius, tuomet atsibudavau taip aiškiai įsivaizduodamas kiekvieną daikto įlinkį ar įdubą, kad trumpą

akimirksnį patikėdavau esąs sveikas. Deja, gydytojas (priešingai mano būgštavimams, motina ne tik neišmetė manęs iš namų, bet ir parūpino vaistų) tvirtino, kad jei aš ir galėsiu vėl judinti rankas, šis gebėjimas gali grįžti labai pamažu. Beliko tik laukti ir liūdėti. Neblogai tik, kad negalia bent trumpam nurungė mintis apie mylimąjį – pasitaikė net tokių valandų, kai sugebėdavau galvoti apie jį be širdperšos. Pasvarstydavau, kas būtų, jei mudviejų meilė būtų išgyvenusi ligi šiol – juk dabar nebūčiau galėjęs jo nei apkabinti, nei paglostyti. Kaip bejėgiškai būčiau turėjęs jaustis kaitinamas Arijaus glamonių, tačiau negalėdamas į jas atsakyti kitaip, nei lūpomis. Tiesa, dar širdimi, bet ta pasalūnė, ta slapukė juk negalėjo išlįsti iš savo buveinės ir švelniai nuslysti draugo kūnu! Ne, ne, dievai ir žmonės, man reikėjo rankų!

16. Ar švelniai jį glostė Julija? Ar jos glamonės tikrai buvo saldesnės už manąsias? Neieškojau į šiuos klausimus atsakymo, neturėjau tam jėgų. Stebėjaisi tik, kad laiškas, kurį įteikiau Julijai, vis dar nedavė jokių rezultatų. Aha, jaučiu, kaip įtempte ausis, kaip iš smalsumo sublizga jūsų akys. Viską suprantu.

Jūs, mano lemties skaitytojai, turite teisę prabilti tokiais žodžiais: *Klastūne Servijau! Jei tik mūsų akys neapgauna, tu jau nesyk mini kažkokį laišką, kurį per Juliją perdavei Arijui. Ar nemanai, kad tavo pasakojimas bus nebaigtas, jei neatskleisi mums, žingeidiesiems, to laiško turinio? – Mielai atskleisčiau, – atsakyčiau, – bet (atleiskite man, smalsuoliai!) negaliu. Paklauskite, kodėl? Nesunku atsakyti, nors nutylėjimą lemia bent kelios priežastys – juk neapkaltsite manęs melu, jei pasakysiu, kad gerai neatsimenu, ką rašiau? Kas išdrįstų teigti paraidžiui atsimenąs savo laiškus, ypač tuos, kurie gimė ne sąmonės buveinėje – prote, o didžiausiose kančiose ir neviltyje? Pagaliau, ką darysite, jei pasakysiu, kad rašiau labiau jausmu nei rašalu? Nejaugi esate įsitikinę, kad pats jausmas turi kokį nors kitokį turinį negu begalinis mylimojo troškimas? Kokio tad atsakymo reikalaujate? Be to, pasakysiu atvirai – man gėda. Tik gėda ne jausmo stiprumo, o savo silpnumo, kuris atleido jausmo vadeles ir leido jam nevaržomam siautėti tiek manyje, tiek ir popieriuje. *Bet kaip čia išsina, Servijau, – vėl sakysite, – tu tvirtini, kad tau gėda, nors vos prieš valandėlę įrodinėjai, kad to laiško visai neatsimeni? Ar tik ne meluoji?* Sutinku. Laikykite mane melagiu, juo labiau kad pats nesu įsitikinęs, ar tikrai sakau teisybę. Tik maldauju vieno – priekaištaukite ne man, o tai esybei, kuri kur kas labiau nei aš nusipelnė jūsų priekaištų ir paniekos, nes tik jai vienai priklauso teisė į mano rankas ir mintis... Jai! Mano paskirčiai!*

17. Ir vėl! Vėl ji parodė savo galią! Vieną rytą atsitiktinai eidamas pro Tulijų namus išgirdau garsias raudas ir dejones. Stabtelėjau, nes pasidarė įdomu sužinoti, kas atsitiko. Apsidairęs, ar niekas manęs nemato, atsargiai prisiartinau prie lango ir pažvelgiau pro kraštelį į vidų. O Viešpatie Dieve! Ne, tai negalėjo būti tiesa! Vidury kambario ant išskleisto audeklo gulėjo Julija... Buvo negyva... Ties guoliu palinkusi vergė rūpestingai gramdė ir plovė nuo nelaimingosios kūno sudžiūvusį kraują... Artimieji raudodami vaikė nuo mirusiosios muses...

Iš siaubo vos nepraradau sąmonės. Ėmiau bėgti. Nežinau, kur bėgau, kas kurstė mano pėdas pasukti kaip tik į tą pusę, tačiau netrukus atsidūriau alyvmedžių giraitėje. Atsisėdau, juoba kad vieta pasirodė pažįstama. Taip, čia mano jau buvo lankytasi. Čia Arijus kitados klausė manęs, kiek užtektų alyvuogių gaidžiui pasisotinti. Taip seniai tarti žodžiai! Anuomet jie daugių daugiausia rodė mano naivumą ir vaikiškumą, tačiau

dabar kaip niekad gerai supratau to klausimo prasmę. Tik ar galėjo atsitikti taip, kad dėl Julijos savižudybės (buvau tikras, kad tai – savižudybė) kaltas mano laiškas? Pabandžiau mintyse sudėlioti galimą įvykių eigą, bet nė vienas šios istorijos vingis man neatrodė vertas mirties. Ne, to negalėjo būti! Turėjau teisę jaustis nekaltas, nors neneigsiu – naudotis ta teise neturėjau jėgų. Taip įpratau būti nusikaltėliu! Gailėjausi to, ko tikriausiai nepadariau! Pasėdėjus ir apgalvojus padėtį pasidarė lengviau. Labiausiai kelė nerimą žmonių liežuviai, kurie, kaip žinojau iš patirties, tokiais atvejais nelinkę snausti. *Bet kas man iš to, – galvojau, – jei eilinį sykį mane kaltins žmogžudyste arba bendrininkavimu? Mano paskirtis tokia galinga, kad atrems bet kokį puolimą ir suvers bėdą kitam.* Bet kam? Negalėjau apie tai spręsti, kadangi beveik nieko nepažinojau iš Tulijų aplinkos, o kitos aplinkos vargu ar galėjo būti kuo nors dėtos. Tai gal Dievas ištraukė mane iš kilpos, kad gėdingai pražūčiau kitoje vietoje ir kitu metu? Nedrįsau atmesti šios prielaidos, kadangi nuojauta, skirtingai nei protas, kuždėjo atsitiksiant kažką labai labai negera. Ėjau namo iš lėto, stebėdamas, kaip maskatuoja jėgos netekusios rankos. Ak, su koku malonumu būčiau pakėlęs nuo žemės niekam nereikalingą šaką arba nusiskynęs alyvuogę! Deja, nė to man nebuvo leista! Kai pakeliui vaikai pradėjo mėtyti į mane kiaušinio dydžio akmenimis, turėjau it kiškis sprukti nuo jų kuo toliau, kad prie visų mano nelaimių neprisidėtų kūno negalės. Matyt, jiems buvo smagu, jie turėjo puikų žaislą – mane. Aš – nevykėlis ir luošys – kažkam dar teikiau džiugesį! Ta mintis truputėlį sujaudino, tačiau anaipol nepaskatino sustoti. *Gaidys! Gaidys!* – šaukė jie pavymui. – *Užmušk gaidį! Ruošk puotą!* Tik pamatęs, kad vaikų aplinkui nebėra, sulėtinau žingsnį, mat namus pasiekti norėjau sutemus – taip tikėjausi išvengti įtarių žvilgsnių bei pašaipų ir atitolinti tą akimirką, kai akis į akį teks stoti su gaudu.

Beje, užmiršau pasakyti – pasiėmiau vieną į mane lėkusį, tačiau prazvimusį pro šalį akmenį – kaip suvenyrą.

18. *Arijus nužudė savo sužadėtinę Juliją, – pranešė man nepažįstamas žmogus. Suvirpėjau. O kas tas Arijus?* – paklausiau tikėdamasis, kad tai padarė koks nors kitas Arijus, ne manasis. Žmogus staiga pradėjo juoktis. *Tavo žmona, –* atsakė ir nuėjo. Buvau sukrėstas. Ne dėl įžeidimo, ne... Prie įžeidimų jau seniai buvau pratęs, jie nebejaudino. Galvojau apie visą šią istoriją – kuo toliau, tuo mažiau ją supratau. Kas iš tikrųjų buvo kaltas? Arijus? Negali būti. Aš? Skamba patraukliai, bet nėra pagrindo. Pati Julija? Irgi nelabai tikėtina. Julijos tėvai? Pašaliniai žmonės? Liga, kuri širdyje palieka peilio ašmenis? Dievo planas? Apie tai neverta nė kalbėti, Bet kas tada? Negalėjau pasakyti. Bergždžios mintys mano galvoje dalijosi vietą su siaubu. Kas bus Arijui? Jeigu žmonės iš tiesų patikėjo, kad jis – žudikas, pranašui grėsė teismo vardu prisidengusi mirtis arba kalėjimas. Tarsi ir galėjau džiaugtis – mano keršto troškimas buvo pasotintas net nesusitėpus rankų, tačiau... Ar kas mane pasmerktų, jei pasakyčiau, kad tąsyk būčiau sutikęs tūkstantį kartų būti Arijaus išduotas už tai, kad tik jį paliktų kaltės šmėkla? Mano baimės dar kurstė ir tai, kad nežinojau apie jį nieko tikra. Kaip tik dėl to nusprendžiau kol kas negrįžti namo ir patraukiau tiesiai į forumą. Čia pasiklausęs žmonių kalbų sužinojau keletą svarbių dalykų: pirma, niekas nemini mano vardo, taigi galėjau lengviau atsikvėpti. Antra, nugirdau pasakojimą, kuris mane labai sujaudino: tolimas Julijos giminaitis Kvintas Tulijus tvirtino, jog prieš pat mirtį Julija skaitė kažkokį laišką, kurį vėliau bandė sudėginti. Tą laišką, jis sakė neabejojąs, parašė pats Arijus. Esą tuo laišku Arijus šantažavo Juliją reikalaudamas

pavogti ir atiduoti jam Tulijų šeimos brangenybes, taip pat nužudyti Decimą Tulijų Vyresnįjį, Julijos tėvą, kuris prieš kelerius metus dalyvavo teismo procese prieš Petronijų ir Klaudijų ir, galimas daiktas, dėl to pateko į Arijaus nemalonę. Pasak Kvinto, dėl savo prigimtinio dorumo ir taurumo Julija nė nemanė vykdyti tokių baisių reikalavimų, todėl ir buvo pasalūniškai nužudyta – Arijus neva bijojo, kad nepavykę jo planai neiškiltų į viešumą. Štai koks šlykštus ir niekingas melas ėjo iš lūpų į lūpas! Arijaus kaltės įrodymais buvo pasitelkti ir jo nepritekliai, jie, žmonių nuomone, galėjo paskatinti pranašą ryžtis tokiam baisiam nusikaltimui. Pro gandonešių akis neprasprūdo ir tai, kad per trumpą laiką Julija padovanojo Ariui nemaža vertingų daiktų: auksinį trikojį, brangenybėmis puoštą vežimą, perlų vėrinį bei deimantinius žaidimo kaulelius. Visas šias gėrybes, anot Tulijų, Arijus perpardavė už perpus mažesnę kainą ir išleido asmeniniams reikalams. Taip pat išsiaiškinau, kad prieš kelias valandas mano bičiulis buvo sučiuptas ir uždarytas į daboklę laukti teismo. Vieni žmonės jo gailėjosi, kiti – smerkė, tretieji – plūdosi, nors taip pat gailėjosi ir taip pat smerkė, dar kiti... Nuomonių būta pačių įvairiausių, tačiau niekas, atrodo, neabejojo, kad Arijus kaltas ir nusipelnė bausmės.

19. O aš? Nebeturėjau jokios abejonės, kad ir ši tragedija yra ne kas kita, kaip mano paskirties siautėjimas. Koks gi tat galėjo būti laiškas, jei ne manasis? Teiginį, kad Arijus galėjo reikalauti Tulijų šeimos brangenybių, atmečiau net nesvarstęs – nieku gyvu taip negalėjo atsitikti. Stebėjau tik, kaip net gerai Arijų pažįstantys žmonės gali patikėti tokiu begėdišku melu. Be to (o tai mane labiausiai guodė), atrodo, nebuvo jokių įrodymų – mano laiškas, net jei ir išliko sveikas, neturėjo nieko bendra nei su grasinimais, nei su brangenybėmis. Taip pat aiškiai prisimenu, kad užrašiau savo vardą ir nurodžiau gavėją, todėl net didžiausiam iškalbos meistriui sunku būtų buvę kaip nors jį susieti su Julija ir jos mirtimi. Vis dėlto turiu prisipažinti, labiausiai bijojau, kad tasai laiškas nebūtų viešai perskaitytas, ir visai ne dėl to, kad galėjo kaip nors pakenkti (padėti, deja, taip pat negalėjo!) Ariui, – tiesiog labai nenorėjau dar sykį atkreipti į save dėmesio. Eidamas iš forumo namo pravirkau. Bjaurus, nepakenčiamas likimas! Nebeturėjau jėgų net kentėti, buvau viskam abejingas. Palaukite, kiek jau žmonių per mane padėjo galvas? Pirmiausia Petronijus su Klaudijumi, paskui – senasis gerasis Varonas ir mano dėdė, dar vėliau – Julija, o galiausiai... Nejaugi ir šįsyk lemtis nejuokauja ir sėkmingai užbaigs tai, ką pradėjusi? Ar ir vėl nužudysiu nežudęs? Brrr, kokios šleikščios yra mirtys. Vakare peiliu (neužmirškite, kad įnagi turėjau laikyti dantimis!) išbrėžiau ant medinės palangės tiek brūkšnelių, kiek žmonių buvau skolingas gyvenimus, ir ties kiekvienu brūkšneliu pažymėjau aukos vardą. Tik nepamanykite, kad tai dariau bijodamas užmiršti jų skaičių – juos būčiau galėjęs išvardyti net naktį pažadintas iš miego, – tiesiog tokiu būdu norėjau sau įrodyti, kad prisimenu juos, gailiuosi jų, lenkiuosi jiems. Ar ne laikas brėžti brūkšnelį Ariui? Ne, jokių būdu! Aš dar laukiau stebuklo, tikėjau, kad bent šį sykį paskirtis paklausys mano maldavimų ir atsitrauks. Nepaisant to, seniai įtikėjau, kad mirtį, panašiai kaip paveikslą arba skulptūrą, galima sukurti – lengvą, sunkią, keistą, gražią, juokingą, liūdną, greitą, lėtą, skausmingą arba net malonią. Buvau patyręs *Creator Mortis*, todėl negalėjau nesutikti ir su tuo, kad mirtis, užuot viską griovusi, kartais pati šį tą sukuria: pavyzdžiui, truputį gailėjausi savo dėdės, kurio, jam gyvam esant, nekenčiau labiau už viską pasaulyje. Aš jau nekalbu apie Arijų, kuriam, vos tik virš jo pakibo mirties grėsmė, būčiau dovanojęs net pačias baisiausias kaltes. Vėl pravirkau.

Ašaros varvėjo į griovelius ir gėrėsi į šviežiai išgremžtą medį. Ne, netikėjau, kad teismas gali išspręsti bylą Arijaus naudai, per daug jis turėjo priešų, kad draugai galėtų juos nusverti. Ak, liudininke palange! Netrukus turėsi dar vieną raukšlę! *Koks siaubingas, nepakenčiamas likimas!* – kartojau vienas sau ir nuo to dar smarkiau plūdau ašaromis. Visa laimė, kad sunkūs šios dienos išgyvenimai mane taip nualsino, jog nė nepajutau, kaip sėdėdamas užsnūdau. Sapnavau, kad tamsiame kelyje mane užpuolė plėšikai. Pirmiausia pamaniau, kad jiems rūpi mano gabenami pinigai, tačiau į maišus su brangenybėmis plėšikai nekreipė jokio dėmesio – sučiupo mane, surišo virvėmis ir, palikę gulėti visą mantą, ėmė kažkur mane nešti. Dabar nebeatsimenu, kaip nuo jų pasprukau, bet tiksliai žinau, kad didžiąją sapno dalį bėgau visai nepažįstamomis vietomis, broviausi per brūzgynus, klampojau pelkėmis. Netekęs jėgų staiga pamačiau priešais save aukštą kalną, į kurį vedė siauras, vos matomas takelis. Ėmiau juo kopti ir nepaprastai greitai pasiekiau viršūnę, kurioje, o stebukle, sėdėjo mano bičiulis Arijus ir vienas sau žarstė ant akmens kaulelius. Jis pasveikino mane, pabučiavo į lūpas ir prabilo tokiais žodžiais: *Mielasis Servijau! Pamiršk baimę ir atsipūsk! Plėšikai, kurie tave vijosi, yra akli, todėl niekada neras kelio į šį kalną. Be to, tie niekšai norėjo sučiupti ne tave, o mane, tačiau dėl savo aklumo, taip pat dėl to, kad mudu esame Viena, jie nesugebėjo mūsų atskirti. Tad nebesirūpinkime ir kartu pažaiskime kaulėliais!* Negaliu pasakyti, ką jis kalbėjo toliau, kadangi tą akimirką nubudau. Buvau priblokštas. Neturėjau nė menkiausios abejonės – sapnas yra pranašingas. Arijus per sapną pranešė man, kad nesijaudinčiau dėl jo likimo? Tikėjau tuo ir džiaugiausi, nors pranašo sapne pasakyti žodžiai kėlė nemaža dvejonių. Kas tie akli plėšikai? Kodėl mudu esame kažkas *Viena*? Ką reiškia Arijaus siūlymas pažaisiti kaulėliais? Pagaliau kaip išaiškinti tai, jog aš gabenau kažkokias brangenybes? Neturėjau atsakymų, bet vyliausi, kad artima ateitis tai atskleis aiškiau nei bet kokie spėliojimai.

20. Rytą linksmai nusiteikęs išėjau į miestą pasivaikščioti ir pasiklausyti žmonių kalbų, mat širdyje vyliausi, kad per naktį Arijaus reikalai pakrypo į gera. Bet – o siaube! – iš tikrųjų viskas buvo dar blogiau. Arijaus draugas Markas, kurį kitados įtariau pramanų apie mane skleidimu, pranešė, kad atsirado laiškas, kurį Arijus neva parašė Julijai, reikalaujamas Tulijų šeimos brangenybių! Markas atrodė priblokštas ir nusiminęs, būčiau galėjęs prisiekti, kad praleido bemiegę naktį – tokiuose dalykuose buvau prityręs. Apsakęs reikalus, Markas susiruošė eiti, bet aš jį sulaikiau ir ženkle parodžiau, kad norėčiau sužinoti šį tą daugiau. Tada jis papasakojo, jog laišką rado Julijos tėvas Decimas ir šįryt su savo sūnumis pateikė teismui kaltinimus Arijui už šantažą, žmogžudystę ir vagilivimą, ir pareikalavo skirti jam mirties bausmę bei konfiskuoti visą turtą. Tai pasakodamas Markas pravirko. Pravirkau ir aš – nemokėjau sausomis akimis klausytis tokių baisių dalykų, juo labiau kad šios žinios griovė mano pasitikėjimą naktį susapnuotu sapnu. Nejaugi suteikiau sau apgaulingą viltį? Gal, kaip mano gyvenime įprasta, gėris netrukus taps didžiausiu blogiu? Mielai būčiau ilgėliau pabuvęs su Marku, tačiau šis išsisuko sakydamas, kad skuba į kalėjimą pas Arijų – esą vėliau prižiūrėtojai jo gali nebeįleisti. Markui nuskubėjus, man pasidarė silpna. Atsisėdau ant pakelės akmens ir susigūžiau; jaučiausi per menkas prieš mus (turiu galvoje save ir Arijų) užgriuvusią bėdą. Tuo metu kažkoks neregys eidamas pro šalį balsu prašė išmaldos. Žiūrėjau į jį ir... Staiga viskas paaiškėjo! Decimas Tulijus Vyresnysis buvo beveik aklas, jį visur lydėdavo kas nors iš šeimos narių! Tad štai ką man sakė tasai sapnas! Neslėpsiu, tą akimirką pasijutau laimingiausias žmo-

gus pasaulyje, blogos mintys išsisklaidė lyg dūmas. *Gyvuly tu, – mintyse sakiau nekenčiamajam Decimui, – ar esi toks apakęs, kad nematai nė savo kvailumo, kuris dėl jo nepaprasto masto taip lengvai išžiūrimas kitiems? Nejaugi, neregy, ketini nugalėti tą, – kartočiau, – kuris puikiai mato ne tik daiktus, bet ir likimus?* Gerą mano nuotaiką kurstė ir tai, kad Arijus ne kam kitam, o būtent man perdavė šią žinią per sapną – vyliausi, kad (žinoma, jei tik viskas baigsis laimingai) ateityje mūsų santykiai gali atgimti ir sužydėti gražiausiais žiedais. Šios minties raginamas, apsisprendžiau artimiausiu metu aplankyti jį kalėjime, nors vien pagalvojus apie galimą susitikimą mane ėmė baimė. Tą pačią dieną išsiaiškinau, kad į kalėjimą, išskyrus teisėjus ir valdžios pareigūnus, lankytojai neįleidžiami. Visgi kalėjimo prižiūrėtojas man pažadėjo, kad kitos dienos rytmetį būsiu įleistas, jei tik, žinoma, įduosiu jam tam tikrą skaičių monetų. Labai apsidžiaugiau, nors pinigų visai neturėjau. Užtat turėjau galimybę tokią sumą pasiskolinti! Bet iš ko? Mintyse perkračiau visus pažįstamus (draugų, žinia, nebeturėjau), tačiau neradau tarp jų nė vieno, į kurį drįščiau kreiptis su tokiu įžūliu prašymu. Po ilgų svarstymų nutariau, kad visų geriausia motinos vardu kreiptis į Tulijus, nors ir jaučiau šį planą esant labai pavojingą – Tulijai juk negalėjo nežinoti, kad mano motina pati turi nemažai santaupų po stagnalių bylos. Tačiau vidinis balsas man sakė, jog šią beprotybę lydės sėkmė. Taip ir atsitiko! Netrukus turėjau reikiamą sumą, nors Decimas Tulijus Vyresnysis, į kurį kreipiausi su šiuo įžūliu prašymu, atrodė labai nustebęs. Galėjau džiaugtis, tačiau artėjant apsilankymo kalėjime valandai mano baimė patrigubėjo. Ką aš pasakysiu Arijui? Kad tikiu jo nekaltumu ir trokštu išlaisvinimo? Kad mylėjau jį net tada, kai slapčia linkėjau nemalonumų? Kad tinkamai nesupratau, ką man sapne sakė jo pavidalas? Ak, kokie niekai! Eidamas į kalėjimą ieškojau ženklų, kurie patvirtintų arba paneigtų mano apsisprendimą. *Jeį įspirsiu akmenuką į aną duobutę, – tikiu save, – tuomet Dievas man liepia eiti.* Akmuo įkrito tiksliai į vidurį. Bet to buvo negana: *Servijau, – vėl sakiau, – dabar užsimerk ir eik, ir jei nueisi neišklydęs iš kelio nuo šito iki ano medžio, tai bus tikras ženklas, kad tau reikia eiti pas Arijų.* Pasirodo, mano eita pačiu viduriu! Kaip tad galėjau priešintis likimui?

21. Negaliu pasakyti, kaip atsidūriau Arijaus vienutėje. Menu tik, kaip kruopščiai prižiūrėtojas skaičiavo pinigus ir kaip garsiai žvangėjo atrakinamos kalėjimo durys. Tiesa, dar įsiminiau, kiek lauke mačiau sargybinių – jų buvo trejetas. Iš baimės kartočiau šį skaičių, tarsi bijodamas pamiršti: trys, trys, trys, trys, trys, trys, trys... Atsipeikėjau tik atsidūręs Arijaus buveinėje. O, klastingoji lemtie! Pranašas miegojo! Iškart supratau, kad jokia būdu neišdrįsiu jo pažadinti, ir nuo to staiga pasidarė ramiau. Žiūrėjau į bičiulį – jis gulėjo ant šono, truputėlį parietęs kojas, kad šios nesvirtų per trumpo gulto kraštą. Veidas buvo ramus, net truputį linksmas, ir nė iš tolo nepriminė veido žmogaus, kuriam pateikti tokie baisūs kaltinimai. Staiga suvirpėjau iš nuostabos! Ant stalelio palei lovą gulėjo kaulėliai – lygiai tokie, kokius regėjau aną naktį sapne! Ar tai buvo ženklas, ar atsitiktinumas? Jei ženklas, tai kaip turėjau jį suprasti? Juk sapne regėta vizija turbūt nenorėjo man pasakyti, kad atėjęs į kalėjimą aplankyti Arijaus rasiu ant stalo gulinčius kaulėlius? Apžiūrėjau juos iš arti, bet nepastebėjau nieko, kas liudytų juos esant pranašingus. Paprasti moliniai kaulėliai. Vis dėlto jie kaustė mano dėmesį, nebyliai reikalavo juos paliesti, pastumti, gėrėtis. Staiga pats sau netikėtai pagalvojau, kad, *jei mudvoiejų santykiai su Arijumi būtų tęsęsi, jis būtų man kaulėlius padovanojęs.* Kokia keista mintis! Akimirksniu susigėdau savo naivumo, tačiau nesilioviau galvoti apie tai. O jeigu... Ši

mintis nutvilkė mane tarsi karštas vanduo... Jeigu išeidamas pasiimčiau tuos kaulėlius su savimi? Ką pagalvotų atsibudęs Arijus? Kaip pagaliau jausčiausi aš pats, žinodamas, kad išsinešiau man nepriklausantį daiktą? Aš nežinojau. Neieškojau jokių atsakymų – noras turėti kaulėlius buvo toks stiprus, kad negalvodamas pasilenkiau ir lūpomis susistūmiau juos į burną. Atsimenu, kaip išbėgau iš vienutės krečiamas baimės ir jaudulio, kaip maldavau Dievo, kad prižiūrėtojas greičiau atrakintų kalėjimo vartus ir išleistų mane, kaip sargybiniai man pavymui siuntė šlykščius įžeidimus... Sulėtinau žingsnį tik išėjęs už miesto sienos. Tiesą sakant, nebeturėjau jėgų kur nors eiti, todėl, netoliese išvydęs jaukią laukymę, atsisėdau. Išspjoviau seilėtus kaulėlius ant smėlio; vis dėlto burnoje liko molio ir kažkokios nepažįstamos medžiagos skonis – nuo jo mane truputį pykino. Šlykštėjausi ir savimi – ne tik ilgiau nepabuvau pas Arijų, bet ir sėkmingai apsigoviau! Juo labiau kad visai nežinojau, kam man jų prireikė, ką su jais veiksiu. Nūn jie gulėjo smėlyje aplipę dulkėmis ir buvo panašūs... Ak, į ką gi jie, mano menkystės liudytojai, buvo panašūs? Nesumeluosiu, jei pasakysiu, kad į avių spiras arba miegančius vabalus.

Dabar jie man buvo atgrasūs, sukau akis į šalį norėdamas žūtbut išvengti šios nebylios akistatos. Maščiau apie savo gyvenimą: tiek daug dalykų jame priklausė ne nuo manęs arba beveik ne nuo manęs, kad jaučiausi žiūrįs keistą teatro spektaklį, kurio pabaiga man rūpi tik tiek, kiek ir kiekvienam kitam žiūrovui. Svarsčiau, kas laukia manęs ši vakarą, rytoj, po metų... Atrodo, buvau visai praradęs laiko nuovoką ir tik pajutęs, jog temsta, atsistojau, susidėjau kaulėlius atgal į burną ir patraukiau namo, nors puikiai žinojau, kad tarp sienų jausiuosi dar nykia. Džiugino tik faktas, kad aplankiau Arijų už didžiausių jo priešų Tulijų pinigų – neabejojau, kad atskleista tiesa būtų juos siaubingai įžeidusi. Vis dėlto troškau, kad mano klasta niekada neiškiltų į paviršių, arba iškiltų gerokai vėliau, kai garsioji byla jau bus nugrimzdusi į užmarštį. Taip begalvodamas priėjau namus; tikėjausi, motina jau bus nuėjusi miegoti ir aš nepastebėtas prasmukšiu į savo kambarį. Deja! Jau iš tolo pamačiau už lango spindinčią lempelę ir pašiurpau – kas bus, jei motina sužinojo, kad jos vardu skolinau pinigų? Nors ir kaip stengiausi išlikti ramus, pradėjau virpėti, mat neabejojau, kad, motinai sužinojus tiesą, neišvengsiu skaudžių smūgių. Tačiau aš bijojau ne smūgių, buvau labiau įpratęs prie kitonisų – likimo – smūgių. Labiausiai gąsdino mintis, kad gali tekti aiškintis, kam buvo reikalingi tie pinigai – juk negalėjau pasakyti, kad jais papirkau kalėjimo prižiūrėtoją ir aplankiau Arijų. Tiesos turėjau vengti dar ir dėl to, kad vėliau nereikėtų perpus su pranašu dalytis žmonių neapykanta – neabejojau, tokiu atveju būtų prisiminti visi seni nuotyčiai, kurie ne tik nepadėtų Ariju, bet galbūt ir mane pasodintų į kaltinamųjų suolą. Taigi privalėjau nesiaiškindamas iškęsti man gresiantį smurtą, juoba kad nė vienu atveju nebūčiau išvengęs pylos.

22. Kai parkritau, motina ėmė spardyti mane, spjaudė į veidą. Gulėjau ant žemės ir bandžiau gintis kojomis – neturėtų būti sunku suprasti, kad, nepajėgdamas valdyti rankų, negalėjau rimčiau jai pasipriešinti. Tik kai ji pasilenkė prie manęs taikydamosi griebti už plaukų, dantimis įsikirtau į jos ranką. Ak, koks kilo klyksmas! Kokį siaubą patyriau, jausdamas ant lūpų motinos kraują! Bet nemanykite, kad bent kiek jos gailėjau, o jei ir gailėjau, tai pirmiausia *motinos* vardo, kuris, pasak žmonių, būna mieliausias kiekvienam vaikui. Tik ne man! Aš stingdavau nuo bet kokio, nebūtinai motinos, kraujo, kadangi jame matydavau ryškų visų mano sukurtų mirčių atvaizdą – tokį pat siaubą būčiau patyręs regėdamas veršiuko, vištos arba kiškio kraują... Galiausiai ji liovėsi mane

kankinti ir išėjo. Likau vienas su degančia lempele, kuri vos vos apšvietė kambarį. Tiesą sakant, nežinojau, kuo užsiimti – jaučiausi toks pavargęs, kad jei tik būčiau tikėjęsis užmigti, būčiau ėjęs gulti, tačiau užmigti po tokios dienos beveik nebuvo vilties, todėl net nesikėliau nuo grindų. Paskui prisiminęs susirinkau kaulelius, kuriuos piktai išspjoviau į veidą motinai, taip atsakydamas į savo paties klausimą, ką aš jai jaučiu. Galvojau apie daug dalykų vienu metu – apie motiną, Arijų, savo ateitį, Julijos mirtį, prieš savo valią susimąščiau net apie politinius įvykius. Tik giedant pirmiesiems gaidžiams mane pagaliau suėmė miegas ir aš vėl – nors tik sapne – grįžau pas savo bičiulį.

23. Rytą sužinojau, kad naktį Arijus pabėgo iš kalėjimo! Neslėpsiu – šiek tiek nusivyliau tokia proceso baigtimi. Tikėjausi ilgo teismo, iš kurio Arijus išeis triumfuodamas, norėjau matyti, kaip žmonės šlovina jo drąsą ir iškalbą, kaip jis lyg imperatorius žengia triumfo eisenoje per savo priešininkų lavonus. O jis ėmė ir pabėgo kaip koks valkata, savo elgesiu tarsi parodydamas, jog yra kaltas, arba, dar blogiau, *jog labai bijo mirties*, – ne, niekada nesitikėjau, kad Arijus galėtų šitaip silpnadvasiškai pasielgti. Kuo toliau galvojau, tuo labiau man darėsi neaiškus jo motyvai. Ausyse jau skambėjo žmonių paskalos, kurios – o tuo buvau tikras – netrukus pasklis po miestą: *Arijus apsišaukėlis ir bailys! Arijus gyvoas, bet pranašas mirė! Arijus kaltas, kaltas, kaltas, kaltas...* Staiga visas nutirpau. O kas, jei būsiu apkaltintas rengęs Arijaus pabėgimą? Juk prižiūrėtojai, gindami nuosavą kailį, nesunkiai galėjo paliudyti, kad vakar buvau pas jį; tiesa, buvau labai trumpai, tačiau kas gali būti tikras, kad kaip tik apsilankymo trumpumas netaps svarbiausiu mano kaltės įrodymu? Mano paskirtis – bausmės vykdytojas? Dar visai neseniai būčiau apsidžiaugęs tokia lemtimi, bet dabar nenorėjau net galvoti apie mirtį arba kalėjimą, juo labiau kad buvau niekuo dėtas, dar daugiau – ne tik nepadėjau Arijui, bet ir pakenčiau jam: kaip puikiai atsimenate, pavogiau jo kaulelius. Visgi toks įvykių susidėstymas neatrodė labai tikėtinas, todėl, atslūgus pirmajai išgąščio bangai, mano mintys vėl nuklydo kitur – labai jau troškau sužinoti Julijos mirties kaltininką. Ak, Julija! Nors ir labai gėda, privalau prisipažinti, kad vienąsyk sapnavau ją visaip mane glamonėjančią ir aistringai bučiuojančią; rytą nubudau visas paraudęs iš gėdos ir geismo. Tik, prašau, nepamanykite, kad kada nors buvau ją įsimylėjęs, galiu užtikrinti – niekada nieko panašaus nejaučiau, nors neneigsiu, tąsyk, kai atsitiktinai pamačiau Juliją negyvą – o lavonas tebuvo vos vos pridengtas, – mano kūne šis tas sukrutėjo. Bet tas krutėjimas buvo visai ne toks, koks imdavo draskyti vien pagalvojus apie Arijų – dėl jo tirtėdavo ne tik mano kūnas, bet ir dvasia, jei tik šiuo vardu galima pavadinti kasdienes mintis apie mylimąjį. Galbūt net galėčiau tvirtinti, kad Julija mane sujaudino tiek, kiek kantrybės man pakako įsivaizduoti juodu lovoje – kitaip sakant, ją matydamas tarsi jaučiau Arijaus glamones ir tokiu būdu vogiau iš Julijos malonumo dalį. Taip begalvodamas vėl užsiliepsnočiau, tik šįsyk ne vien geismu, bet ir nauja baime dėl savo ir kitų artimų Arijaus bičiulių ateities – bet kuris iš jų lygiai taip kaip ir aš galėjo būti apkaltintas pabėgimo organizavimu ir pasmerktas, kadangi, neabejojau tuo, kaltųjų bus ieškoma ir, baisu net pagalvoti, rasta. Buvau neramus visą dieną, nors baimė buvo nepastovi – ji tai didėjo, tai slūgo, tai vėl sugrįždavo drebuliu bei šaltu prakaitu, ir, nors dabar negalėčiau tvirtinti, kad kentėjau labai stipriai, į vakarą jaučiausi visai išsekintas. O kur dar naktis, per kurią, dievaži, nesusidėjau nė bluosto ir jei tik sykais išdrįsdavau užmerkti akis, matydavau tokius aiškius vaizdus, kokius mes nuolat regime sapnuodami. Tačiau jie, skirtingai nei sapnų vaizdai,

buvo kur kas ryškesni ir baisesni, kadangi miego nenuraminta sąmonė kiekvieną sykį man skirdavo pasmerktojo vaidmenį ir vertė jį išgyventi su tikrovei būdingu siaubu. Tik paryčiais prisiminiau, kad turiu šlaką vyno ir su didžiausiu džiaugsmu ėmiau jį gerti, nors ir nesitikėjau taip apsiraminti – tiesiog nudžiugau išsivadavęs nuo sunkios pareigos gulėti. Staiga mane suėmė juokas. Koks visgi esu kvailas! Kas gi mane, berankį ir nevaldantį liežuvio, galėtų apkaltinti kokia nors piktadarybe? Nebent visiškas beprotis! Be to, nereikėtų užmiršti, kad didžiuma mane pažįstančių žmonių tebelaikė mane silpnapročiu ir nesubrendėliu, kuris nieko daugiau nemoka, tik kakariekuoti. Ne, niekas nebūtų radęs nė menkiausio įrodymo, kad prisidėjau prie šios istorijos, ir, be abejonės, būtų buvę teisūs. Taigi aprimusia širdimi vėl atsiguliau ir tą pačią akimirką užmigau.

24. Maždaug po savaitės išėjau pasivaikščioti po miestą, kadangi ir oras, ir savijauta tam buvo palankūs. Pusdienį palaipiojęs po kalvas atsidūriau forume, kur tikėjau si ne tik paganyti akis, bet ir išgirsti šiokių tokių kalbų. Deja, žmonių buvo kaip niekad mažai, todėl tyliai atsisedau prie šventyklos kolonos ir ėmiau žaisti iš Arijaus pavogtaisiais kaulėliais. Lygus forumo grindinys tam ypač tiko: pirma, kaulėliai nenuriedėdavo toli, antra, neap kibdavo smiltimis, kurios – turėkite galvoje, kad kaulėlius turėjau žarstyti burna – mane labai erzino. Žaidžiau neilgai, mat po valandėlės pajutau didelę būtinybę nusišlapinti, o šio veiksmo nieku gyvu negalėjau daryti prie žmonių akių, kadangi labiausiai nenorėjau parodyti prašalaičiams, kiek pastangų man reikia tokiam paprastam veiksmui atlikti. Vos išlindęs iš tamtyč susirastų krūmų, pamačiau pro šalį važiuojant] Marką. Jis man iš tolo pamojavo ir ženklų leido suprasti, kad, jei tik noriu, galiu sėstis į jo vežimą. Kadangi jau buvau gerokai pailsęs, labai tuo apsidžiaugiau, todėl nemąstydamas prisivijau kinkinį ir į jį iškau. Tačiau nepavaziavęs nė šimto žingsnių su siaubu supratau, kad nebeturiu burnoje kaulėlių, matyt, palikau juos forume arba skubėdamas į krūmą išbarsčiau kur nors gatvėje. Akimirksniu puoliau iš vežimo ir leidausi atgal į forumą, tikėdamasis ten rasti, ką pametęs, bet, dideliu mano nusivylimui, sėdėjimo vieta buvo tuščia, nieko neradau ir tame kelyje, kuriuo bėgau ieškoti slaptavietės, taip pat ir slaptavietėje. Tapo graudu ir liūdna. Kažkas sieloje, o gal ir ji pati, įkyriai tvirtino, kad Dievas – ir pelnytai – sumanė man atkeršyti už vagystę. Tiesa, buvau kaltas, bet ar nepalengvina šios kaltės tai, jog prigimtimi ji buvo artimesnė meilei, o ne nusikaltimui? Turiu omenyje, kad, nepaisant pagirtino pasibjaurėjimo savo paties poelgiu, tie kaulėliai man laikinai atstojo mylimąjį. O kas gi, jei ne mylimojo pavidalas (net jei jis molinis kaip šjsyk) nešioja savyje pačios meilės dalį, kuri geba sutirpdyti tris kervirčius baisiausio nusikaltimo?

25. Ne! To negalėjo nutikti! Jaučiausi labiau nustebeš nei išsigandęs, nors dalykas buvo rimtas – žmonės kalbėjo, kad kažkoks Markas Valerijus, pralaimėjęs kaulėlių partiją ir dėl to apimtas baisaus pykčio, susėmė juos ir su keiksmiais žėrė į sieną, ir, o dievybe, nuo smūgio nutrupėjęs plonom kaulėlių apvalkalui paaikšėjo, jog tai tie patys deimantiniai kaulėliai, kurių buvo pasigesta prieš pat Julijos mirtį! Aišku, Markas Valerijus tuoj pat buvo sučiuptas ir surištas, o po miestą vis plačiau ėmė skliti šnekos, kad Arijus nekaltas. Bet... Ar negalėjo būti, kad tai tie patys kaulėliai, kuriuos pavogiau iš Arijaus ir taip neapdairiai palikau forume, kur juos be vargo galėjo rasti tiek Markas Valerijus, tiek kas nors kitas? Tokiu atveju tai jau būtų ne Arijaus nekaltumo, bet jo kaltės tikras įrodymas arba, mažų mažiausia, gandy, neva Julija slapčia jam dovanodavo brangias dovanas,

patvirtinimas. Tačiau net kaltintojai, dar visai neseniai tvirtinę, kad turi Arijaus Julijai rašytą grasinantį laišką, prabilo, esą labai galimas daiktas, kad paslaptingojo siuntinio autorius – Markas Valerijus. Prisipažinsiu, buvau visiškai sutrikęs – negalėjau net pasakyti, ar toks įvykių susidėstymas yra gėris ar blogis, nors, žinoma, jau iš anksto truputį džiaugiausi būsimu Arijaus išteisinimu. Bet kas, jei visa tai įvyko per mane, ir mano klaida nekaltam žmogui kainuos gyvybę arba tremtį? Mano tai darbas ar ne – štai ką labiausiai norėjau sužinoti. Ėmiausi net vaikiškų burtų – nuskyniau gėlės žiedą ir ėmiau skabyti ziedlapius: mano – ne mano, mano – ne mano, mano – ne mano... Deja, iš prigimties būdamas paslaptingas, Dievas abu kartus suteikė man skirtingas ištarmes. Ką tad turėjau manyti? Staiga suakmenėjau iš nuostabos. Kaip galėjau būti toks užmaršus, kad neatsiminau netgi pranašingojo sapno! Arijus tuomet sakė: Tad *nesirūpinkime ir kartu pažaiskime kaulėliais!* Juk labai galimas daiktas, kad jis turėjo galvoje kaip tik šią kaulėlių istoriją ir užtikrino, kad jam nieko blogo neatsitiks. Bet tokiu atveju šie žodžiai reiškia ir tai, kad į nemalonųjį nuotykių esu įpainiotas ir aš – taip spėti drįsau dėl žodžių *kartu pažaiskime*. Besvarstydamas dar labiau susijaudinau, troškau kuo greičiau išgirsti ką nors nauja ir kartu baiminausi, kad tos naujienos nekirstų man dar vieno smūgio, – jau neblogoi pažinojau savo paskirtį ir jos sugebėjimus – negalėjau sau leisti bent kiek nusiraminti. Naktį, kaip jau tapo įprasta, praleidau beveik nemiegojęs, nors ir negalėčiau tvirtinti, kad labai jaudinausi, – tiesiog gulėjau lovoje atmerktomis akimis ir tyrinėjau daiktus, kurių jaukūs siluetai ramino ir teikė jėgų kartkartėmis apsiversti ant pilvo ir nusibraukti į pagalvę tarsi be priežasties ištryškusią ašarą. Ne, meluoju! Dėl ašarų kalti buvo ne dabarties įvykiai, o prisiminimai, jie taip staiga ir netikėtai suvirpindavo širdį, kad nieku gyvu nebegalėdavau susilaikyti neverkęs. Nejaugi drįščiau tvirtinti, kad nenoriu raudoti, kai prisimenu mudviejų su Arijumi poezijos varžytuves? Ak, kaip seniai tai buvo! Menu, tądien Arijus kaip paprastai atėjo pas mane po pietų ir net nepasisveikinęs pareiškė, kad jo galvoje užgimė gera mintis. Aš, aišku, pagalvojau, kad jis sumanė kokį nors naują meilės žaidimą, tačiau pranašas išsitraukė lentelę su rašikliu ir išrėžė, kad nori su mani mi pasivaržyti poetikoje. Aš su džiaugsmu sutikau ir netrukus mudu ėmėmės darbo. O, kaip gerai atsimenu tuos eilėraščius, ypač tą, kuri parašė Arijus – nežinau, kame slypi jo jėga, tačiau niekad nepajėgiau to kūrinio skaityti ramiai ir nemanau, kad dėl to kalta vien mano meilė ir įsitikinimas, – o tuo neabejojau, – jog Arijus rašo apie mane:

Pamirkyk, mažyli, pirštą
 Vandenin ir man nupieški
 Miestą didelį ir gražų
 Ir šventyklų visą šimtą.
 Vidury jo – aukso rūmus
 Man išbrėžk pirštu ant stalo,
 Ir už rūmus dar aukštesnę
 Vyno amforą nupieški.

O tuomet, prašau, suvilgyk
 Tu aliejumi liežuvį
 Ir nupiešk stalus ilgiausius,
 Ant stalų – gausingas vaišes.

Ir žmonių didžiulio būrio
 Neužmirški čia priepiešti:
 Te taures jie pilnas kelia,
 Tedainuoja ir tešoka.

O kai baigsi, pabaksnoki
 Vynan savąjį daikčiuką
 Ir nupiešk man tamsią menę,
 Kur užgimsta malonumai:
 Kūnų daug nuogų nupieški,
 Pavaizduok geismus smarkiausius,
 Te paveiksle trykšta syvai
 Te srauniais upeliais teka.

O kai šitą darbą baigsi,
 Kai paveikslus šiuos nupieši,
 Pas mane ateik, gražusis, –
 Gardžiu vynu pavaišinsiu,
 Išbučiuosiu ir nuprausiu,
 O tuomet į minkštą guolį
 Mudu pulsime ir saldžiausią
 Čia nutversime malonumą.

O tavasis eilėraštis, Servijau? – nekantriai paklauskite. Suprantu jūsų smalsumą, bet nejaugi jums neatrodo, kad šis dalykas nereikalauja jokios skubos – ar esate tikri, kad gerai supratote, ką neseniai perskaitėte? Taigi paskaitykite dar kartą, o kol skaitysite, aš pabandyčiau atskleisti savo lėtumo priežastis: pirma, man truputėlį gėda, nors ir nesijaučiu šiuose dalykuose visiškai nemokšas; antra, niekada nesiiimu skaityti savo kūrybos be išankstinių paaiškinimų. Pasirinkau bemaž tokią patį eilėraščio išdėstymo būdą, kaip ir mano bičiulis, tačiau naudojau visai kitą eilėdarą, kadangi šioji, mano galva, aiškiau atskleidžia mudviejų su Arijumi santykių pobūdį; ligi šiol tebesvarstau, ar nereikėtų sukeisti vietomis pirmojo stulpelio su antruoju, kadangi pastarajame yra užuomina į glamones, o nuo ko, jei ne nuo glamonių turėčiau pradėti šneką apie mylimą žmogų? Taip pat manau, kad paskutiniame stulpelyje galėtų būti pavartotas žodis *mylimasis* arba *meilužis*, kadangi žodis *mielas*, mano nuomone, pernelyg silpnas. Deja, tiedu išdavikai žodžiai pasirodė kiek per ilgi, todėl niekaip nesugebėjau jų pritaikyti šiai eilėdarai. Tiek komentarų, dabar klausykite:

Jei žvaigžde šviesia tu, mielasis, būtum
 Ir danguj toli nuo manęs spindėtum,
 Trokščiau aš sparnų, kad per skystą orą
 Lėkti galėčiau.

Jei plasnot paukščiu tau lemtis būt lėmus,
 Spęščiau tau pinkles ir grūdais viliočiau,

O sugavęs – ak! – apkabinčiau rankom,
Saldžiai bučiuočiau.

Jeigu brolis man, o brangiausias, būtum,
Negalėčiau, ne, į akis žiūrėti
Abejiems tėvams ir dėl visko smerkčiau
Žiaurų likimą.

Jei tu tėvas man, aš sūnus tau būčiau,
Aštrų durklą sau į krūtinę smeigčiau –
Gėda būtų taip – taip karštai ir smarkiai
Tėvą mylėti.

Bet lemtis gera man kentėt neleido –
Mielas man esi ir kas dieną leidi
Pasidžiaugt' tavim, savo karštu kūnu
Meilę parodai.

Ak, kaip skaudu buvo visa tai prisiminti, kokie nuostabūs atrodė anie laikai! Tąsyk ilgai ginčijomės, kieno iš mūsų eilėraštis geresnis – aš sakiau, kad geresnis jo, o Arijus tvirtino, kad manasis, kol galiausiai priėjome išvadą, kad geri abu. Tą vakarą, šnabždant juos tylumoje, mane akimirksnį užliejo anų laikų džiaugsmas, kuris vertė sielą užmiršti mirtį, kaulelius, Marką Valerijų, Juliją, savo motiną, žmonių patyčias – žodžiu, visa, kas neleido jai palaimingai nugrimzti į miegą. Deja, manyje susikaupęs siaubas netrukus privertė grįžti į tikrovę; negana to, piktosios dvasios vėl ėmė tampyti mano kūną – ir šįsyk taip smarkiai, kad, nebegalėdamas joms priešintis, praradau sąmonę.

26. Vos nubudęs sužinojau, kad ankstyvą rytą manęs teiravosi Arijaus bičiulis Klaudijus. Nujausdamas negera, nevalgęs ir nesiprausęs nubėgau pas jį į namus ir iš jo žmonos sužinojau – o rūstybe! – kad Markas Valerijus buvo rastas savo namuose negyvas. Dar daugiau – kad mirtį jam sutvėrė ne kas kitas, o jo paties ranka! Pasirodo, ankstyvą rytmetį kažkoks Filipas užėjo pas Marką Valerijų aptarti nuomos reikalų ir rado užrakintas duris, nors bičiulis iš vakaro dievagojosi būsiąs namie. Įtardamas negera, Filipas sukėlė ant kojų šeimynykščius, iš kurių, beje, nė vienas taip pat nematė, kad jų ponas būtų kur nors išėjęs, ir su jų pagalba išvertęs duris rado šeiminingą iš togos pasigaminatoje kilpoje. Žmona taip pat sakė, kad vargšas buvęs visiškai nuogas, o jo kūnas nutūptas musių ir vabzdžių. Išgirdęs šiuos žodžius, krūptelėjau – nuogumas ir musės man priminė aną rytmetį, kai pro tvoros plyšį išvydau negyvą Juliją, vos vos tepridengtą plona medžiaga, ir giminaičius, vaikančius nuo jos kūno muses. Tik Julijos lavonas man kėlė kažkokį liguistą, geismo pripildytą klaikulį, o kyburiuojantį kilpoje Marką Valerijų galėjau įsivaizduoti palyginti ramiai, nors jo mirtis galutinai atėmė galimybę sužinoti mano vaidmenį šioje istorijoje. Džiugino ir tai, kad bus išteisintas Arijus, – tuo jau sunku būtų buvę abejoti, kadangi dauguma žmonių buvo įsitikinę, jog kaltas Markas Valerijus, be to, kaltas taip labai, kad savanorišką mirtį laikė lengvesniu išbandymu nei būsimą kaltės išpirkimą. Aš gi, turiu prisipažinti, laikiausi visai priešingos nuomonės ir, nors

nebuvausi visiškai tuo tikras, deimantų istoriją siejau su Arijumi (aišku, aš nemaniau, kad jis juos pavogė), tačiau tai man visai nekludė trokšti jo išteisinimo labiau negu visai didžiulei jo gynėjų bei užtarėjų miniai. Kita vertus, negaliu pasakyti, ar tuomet jo dar geidžiau... Taip, tikriausiai taip, bet tik tiek, kiek geismą dar kurstė netolimos praeities vaizdai. Dabartinis Arijus buvo nuvainikuotas, pažemintas, suniekintas, jis nebeturėjo tos didybės ir žinojimo, kuris mane kitados taip traukė prie jo, ir priminė paprastą, žemų aistrų kamuojamą žmogelį. Ir vis dėlto... Jeigu jis staiga būtų pabeldęs į mano namų duris šypsodamasis anų dienų šypsena, su dovanėle rankose, ką būčiau daręs? Ak, tai tik kvaila spėlionė, bet nemanau, kad būčiau galėjęs atsispirti pagundai vėl jam atsiduoti, juo labiau, kad, vien pagalvojus apie Arijų, jei ne iš meilės, tai bent iš įpročio mano bybukas sukietėdavo, o tokiais atvejais, kiek man žinoma, visuomet triumfuoja pagunda. Taip besvarstydamas vėl susijaudinau ir prieš savo valią vos neparėjau namo – tik išvydęs tolumoje pažįstamus kontūrus pasukau į šalį ir prigulčiau pievoje. Įkyrios mintys apie Arijaus sugrįžimą ir toliau nedavė ramybės, norėjau savo išraudimą paslėpti žolynuose – namų sienos tokiam reikalui man rodėsi labai nepatikimi sargai. Geismui atleigus, panūdau nuveikti ką nors prasminga, o kadangi iš galvos vis dar nėjo mintys apie mudviejų su Arijumi poezijos varžytuves, nusprendžiau šį tą parašyti – aišku, „rašyti“ galėjau tik mintyse – Homero stiliumi. Deja, kad ir kaip stengiausi, per gan ilgą laiką gebėjau sugalvoti tik šias nevykusias eilutes:

Kraują raudonąjį aš apdainuoti noriu ir mirtį,
 Kilpa veržlioji, ir tau šioj poemoj vietos bus skirta!
 Peiliui aštriam ašai parodysiu kelią į širdį,
 Verks susigėdus strėlė, kad be darbo gulėjo strėlinėj.
 Jai gi ietis pritaro ir sugėdinta žodžių manųjų
 Lėks pakilus aukštai ir nedorą pervers krūtinę.
 Džiūgauti gali nuodai, nes veikti jiems duosiu aš galią,
 Jei tik norės, ir liga galės nevaržomai siautėt.
 Kardas daugiau neliūdės, kad jo ašmenys kraujo nematę....

Daugiau negalėjau sugalvoti nė žodžio. Atsisėdau žolėje. Rūstusis Dieve! Kas galėjo paskatinti mane sukurti tokį paklaikusį eilėrašį? Mane, kuris nekenčia mirties ir ja šlykštisi taip labai, kad net bijo ištarti jos vardą? Paskirtis, mano paskirtis! Tik ji viena tegalėjo priversti mane sudaryti šitokius žodžių derinius, tik jai vienai toks jų sudėstymas galėjo teikti malonumą! Šlykštėjausi savimi. Kaip galėjau būti toks silpnas, kad nuosava ranka klusniai įvykdžiau visus jos pageidavimus? Neabejojau – jei mano paskirtis būtų buvęs gyvas padaras, tikriausiai dabar visaip tyčiotųsi iš manęs ir, deja, taip elgtųsi visiškai teisėtai. Šlykštus, smerktinas, nepateisinamas silpnumas! Ak, jeigu būčiau galėjęs rašyti ranka ir šis kūrinėlis gulėtų užrašytas popieriuje, su koku malonumu būčiau sudraskęs šį silpnumo ir beprotybės liudytoją! Deja, dabar jis degino smegenis ir nieku gyvu negalėjau jo atsikratyti – kiekviena nauja mintis prasidėdavo arba baigdavosi pasišlykštėtiniais mano niekingojo kūrinio žodžiais: *džiūgauti gali nuodai... nedorą pervers krūtinę... kardas daugiau neliūdės...* Apžiūrėjau save. Ir pats buvausi pasišlykštėtinus – pro išsipešusią togą mačiau gilų krūtinės duburį ir smarkiai išsikišusius šonkaulius, nevaldomos rankos keistai išsikreipusios gulėjo ant žolės. Aš, toks šlykštus ir menkas, rašau

apie žiaurias žudynes, kai pats žūčiau nuo lengvučio arklio spyrio! Ši mintis mane kiek išblaivė. O gal... Gal dėl visko kalta ne paskirtis, o ta keista ramybė, apėmusi mane po žinios apie Marko Valerijaus žūtį, gal tai ji tarsi prislėgusi laikė viduje visą siaubą ir nerimą, leido jam bręsti, kad šis sustiprėjęs aptemdytų mano sąmonę ir suklaidintų mintį? Matyt, abu atsakymai teisingi. Atvirai kalbant, nė netroškau žinoti teisybės, buvau toks išsekęs nuo mąstymo, kad negalėjau net pajudėti. Gulėjau ir žiūrėjau į debesis, kurie pamažu tvenkėsi virš galvos, žadėdami smarkią liūtį. Jei norėjau išlikti sausas, turėjau skubėti namo, bet tuomet man tai nebuvo svarbu, niekas nebebuvo svarbu, ak, niekas...

27. Kaip ir tikėjausi, Arijus buvo išteisintas, o aš, nors ir nežinojau, ar greitai bičiulį pasieks ši džiugi naujiena, pradėjau jo laukti sugrįžtant. Deja, nebūčiau lažinęsis dėl to, kad jis apskritai grįš – toks garbus žmogus kaip Arijus be vargo galėjo rasti prieglobstį bet kurioje iš daugybės hokitų bendruomenių. Nepaisydamas abejonių ir netikrumo, kiekvieną rytą vos nubudęs eidavau į miestą, ir nors visada susigalvodavau kokią įtikinamą dingstį, iš tikrųjų eidavau tik dėl Arijaus. Neretai prieš savo valią imdavau svarstyti, pro kuriuos vartus jis įžengs į miestą, kartais trumpam užsimerkdavau slapta vildamasis, kad atmerkęs akis pamatysiu priešais save besišypsantį meilužį, ir nors nemaž netikėjau tokio žaidimo sėkme, išbandydavau jį bent sykį per dieną. *Nai'ovusis Servijau*, – sakydavau sau, – *juk dar visai neseniai tu buvai įsitikinęs, kad Arijus tau nė kiek nerūpi, ko gi tad jaudiniesi? Kas tau iš to, kad jis atvyks į miestą – jau geriau prašytum Dievo, kad jis niekada čia neižengtų ir tau nereikėtų dėl jo kentėti!* – *Taip, čia esama teisybės*, – atsakydavau, – *beveik gryna teisybė, tačiau kas gali paneigti, kad melas daug patrauklesnis už teisybę; kas įrodys, jog teisybė apskritai egzistuoja?* Dažnai tokie vidiniai disputai virsdavo ilgomis tragedijomis (arba – komedijomis) ir aš jau imdavau galvoti, ar tik nevertėtų jų perkelti į popierių, tačiau praėjus pirmajam įkarščiui turėdavau pripažinti, kad jie neturi jokio vidinio turinio ir todėl nėra tinkami literatūrai. Tuo pačiu metu atsitiko vienas nuostabus dalykas – kažkurį rytmetį po ilgos nemigos nakties susiruošiau aplankyti Julijos ir Marko Valerijaus kapus. Stebėjausi, kodėl nesugalvojau to padaryti anksčiau, – juk šių žmonių mirtys slėgė ir mano sąžinę; apsilankymu tikėjausi bent iš dalies išpirkti savo tikrą netikrą kaltę. Kapavietes suradau nesunkiai, kadangi po laidotuvių iš žmonių buvau girdėjęs, kur jos yra. Iš pradžių aplankiau Marko Valerijaus kapą, nors šis buvo pačiame pakraštyje – neslėpsiu, beveik nieko nejaučiau šiam žmogui, todėl prie jo pastutiniojo būsto pabuvau vos kelias minutes ir patraukiau tiesiai prie Julijos kapo. Negaliu pasakyti, neatsimenu, ką jaučiau tą akimirką, kai pamačiau baltame akmenyje iškaltą Krasų pavardę; galbūt širdyje šmestelėjo kažkas panašaus į gailestį arba skausmą, galbūt Julija atgijo mano mintyse... Ne, ne mirusioji Julija, o ta, iš sapno, kuri taip saldžiai kitados mane bučiavo ir glamonėjo! Visgi net ir čia, kapinėse, tebegalvojau apie Arijų, vėl troškau jo mažne taip pat, kaip kadaise... Ir dėl to buvo kalta Julija! Vos išgirdęs tą vardą, imdavau tirtėti iš susijaudinimo, šios moters vardas turėjo nepaprastą savybę sukelti man didesnę geismą Arijui nei jis pats! Turėjau pripažinti, kad eidamas į kapines visai neturėjau galvoje kaltės išpirkimo – ėjau tik norėdamas dar labiau susijaudinti ir tuo susijaudinimu pasimėgauti! Akimirksnį pajutau norą bėgti iš tos vietos, tačiau nesugebėjau nė krustelėti. Kas iš to, kad pabėgsiu? Vis tiek Julijos vardas buvo iškaltas mano širdyje giliau nei šiame bedvasiame akmenyje, todėl pabėgimas ničnieko nebūtų pakeitęs. Atsėdau saulės atokaitoje ir užsimerkiau. Šiluma truputį ramino ir suteikė

jaukumo, bet jis labai skyrėsi nuo to, kuri retkarčiais pajusdavau savo lovoje; kita vertus, turiu prisipažinti – akyse regėjau kaip tik lovai būdingus jaudinančius meilės vaizdus. Taip sėdėjau ilgai – gal valandą, gal dvi, ir nė pats nepajutau, kaip užsnūdau.

28. Pabudau nuo smūgio į nugarą. Iškart pašokau manydamas, kad kas nors nori mane apiplėšti arba nudobti, ir tiesiai priešais save pamačiau Decimą Tulijų Vyresnįjį, užsimojusį lazda ir pasiruošusį antrąsyk trenkti. Matyt, jis nekentė manęs dėl to, kad – ak! – kažkada buvau Arijaus bičiulis, na, o Arijaus jis galėjo nekęsti jau vien dėl to, kad buvo įpareigotas sumokėti jam kompensaciją už teismui pateiktus melagingus kaltinimus. Žingtelėjau ataturpstant, tačiau nugara atsitrenkiau į kapinių tvorą. Ir staiga... Ak, koks nuostabus, nepaprastas, neįtikėtinas dalykas! O didysis Dieve! Vos tik į mane nutaikyta lazda ėmė leistis, mano rankos, kurios jau daugelį mėnesių nelytėjo ir nepakėlė jokio daikto, sučiupo ją ir kartu su Tulijumi bloškė į netoliese augantį kiparisą! Puoliau bėgti, nors nei Tulijus, nei jo lazda man nebeatrodė verti dėmesio – aš vėl turėjau rankas, galėjau jas iškelti ir nuleisti, liesti kitus ir save! Begalėjau tik spėlioti, kodėl Dievas, lig šiol tik baudęs mane už nesamas nuodėmes, staiga teikėsi susimilti ir gražino tai, ko drįsau tikėtis tik slapčiausiose svajonėse. Pakeliui į namus liečiau medžių kamienus, krūmus, nardinau rankas į vandenį, žarsčiau smėlį, rinkau nuo žemės akmenukus, mėčiau juos. Visa tai teikė tokį nepaprastą malonumą, atrodė taip nauja, kad apie nieką daugiau negalėjau mąstyti.

Tiesa, rankos vykdė mano pageidavimus kiek sunkiau nei anksčiau, bet tikėjaisi, kad po kurio laiko viskas susitvarkys. Stebėjaisi tik, iš kur manyje atsirado tiek jėgų, kad taip šauniai sugebėjau atremti Decimo Tulijaus puolimą, ir kuo toliau galvojau, tuo labiau tikėjau: už suteiktą pagalbą turiu būti dėkingas Dievui. O gal... Ši mintis pervėrė mane tarsi strėlė... O jeigu visas šis nuotykis tėra eilinė mano paskirties klasta, ir Tulijus apkaltins mane užpuolimu arba apiplėšimu? Laimė, po šio didingo nuotykio pavyko greitai apsiraminti, ir aš pamažu traukiau toliau, tik dėl viso pikto nusprendžiau kuri laiką neparodyti žmonėms, kad vėl galiu judinti rankas – tai būtų labai pagelbėję tuo atveju, jei Tulijus vis dėlto būtų nusprendęs su manimi susidoroti. Taip pat gailėjausi iš karto elgęsis taip neatsargiai, kad mane mačiusiems žmonėms nebūtų kilę jokių abejonių dėl stebuklingo mano išgijimo. Tik likęs vienas savo kambarielyje galėjau duoti valią rankoms, kurios tiesiog veržėsi prie daiktų – kilnojau juos iš lentynos į lentyną, nešiojau nuo stalo ant lovos ir vėl nuo lovos ant stalo, atidarinėjau įvairias dėzeles, braukiau delnais sienas... Buvau taip užsiėmęs žaidimu, kad užmiršau visas savo nelaimes, neatsiminiau nė Arijaus, apie kurį neseniai galvodavau visą nemiegant praleistą laiką. Buvau laimingas? Taip taip taip taip taip taip, ypač laimingas pasijutau, kai po trijų dienų išgirdau žmones šnekant, neva Decimas Tulijus Vyresnysis kapinėse neseniai paslydo ant laiptų ir susilaužė koją! Triumfavau. Vadinasi, senis dėl vienu ar kitu priežasčių ne-drįso prabilti apie anos dienos nuotykį – galėjau jaustis visiškai saugus. Be to, mane nepaprastai džiugino tai, kad ne tik sugebėjau apsiginti nuo to niekšo, bet ir sulaužiau jam koją! Juokiausi įsivaizduodamas, kaip tas senas ožys apmaudauja ir niršta, kaip grūmoja savo lazda vergams, bet negali ja užtvoti, nes nepajėgia pakilti iš lovos. Taip, tai buvo labai juokinga, tačiau baiminausi, kad pasveikęs jis nesumanytų visko savaip papasakoti mano motinai, o tuomet jau tikrai nebūčiau išvengęs pylos. Negalite įsivaizduoti mano džiaugsmo, kai po savaitės, paklauses kažkokį nepažįstamąjį, kaip jaučiasi varg-

šas Decimas Tulijus, išgirdau, jog šis arti mirties. Pasirodo, jo koja, nepaisant gydytojų ir namiškių rūpesčio, pradėjo pūliuoti ir pamėlynavo, o po kiek laiko tas mėlynumas išplito po visą kūną ir neseniai gydytojai sakė, kad vėliausiai po kelių dienų Decimas iškeliaus į požemių karalystę. Ir vėl negalėjau nuslėpti piktdžiugos. Ak, mano paskirtie, kaip mielai ir anksčiau būčiau vykdęs tavo norus, koku klusniu galvažudžiu būčiau tapęs, jei taip apdairiai ir pamatuotai būtum rinksis aukas iki šiol! Tą akimirką patikėjau, kad visos kančios jau praeityje ir moirų verpstės pradėjo suktis mano naudai. Deja, kitą rytą ir vėl buvau priverstas sielvartauti motina (o ji, kaip anksčiau minėjau, buvo gera Tulijų šeimos draugė) pageidavo, kad drauge su ja eičiau aplankyti mirštančiojo. Kokia šlykšti akistata! Nenorėjau jo matyti ir nieko apie jį girdėti, įniršis ėmė vien pagalvojus, kad teks kartu su Decimu praleisti paskutiniąsias jo gyvenimo valandas. Tačiau neklausyti motinos negalėjau, todėl turėjau klusniai leistis apvelkamas nauja toga (o šio dalyko labai nemėgau), nuprausiamas ir sušukuojamas. Dėkui Dievui, Krasas nebepajėgė šnekėti, gulėjo lovoje lyg rąstas, tik jo akių vokai kartais prasimerkdavo ir... Nežinau, tiesą sakant, nemačiau jo akių, kadangi jam prasimerkus akis nusukdavau aš. Mintyse plūdaui jį, plūdaui motiną, kuri man suteikė tokį didį nemalonumą, troškau, kad viskas kuo greičiau baigtųsi. Iš įniršio netgi ranka suglamžiau savo togos klostę ir labai išsigandau, nors niekas to ir nepastebėjo. Netrukus padariau vieną atradimą, o būtent, kad mirtis, net jei miršta ir didžiausias niekias, yra šlykšti – žiūrint į mirštantį Decimą man staiga pasidarė taip silpna, kad bijodamas apalpti turėjau bėgti į kiemą pakvėpuoti grynu oru. Kai po trumpos valandėlės grįžau į vidų, Krasas gulėjo nebegyvas.

29. Paskui buvo daug ilgų, nuobodžių dienų, apie kurias beveik nieko negaliu papasakoti. Patyrusi, kad vėl galiu judinti rankas, motina privertė mane dirbti namuose ir sode. Taip pat juokais pabandžiau grįžti prie savo senojo amato – figūrėlių iš vištų plunksnų gamybos, tačiau šis kitados taip džiuginęs užsiėmimas dabar man pasirodė koptus. Be abejo, toliau laukiau grįžtančio Arijaus, tačiau tas laukimas nūn tapo kitoks, virto kasdienybe, įpročiu, kurio nieku gyvu negalėjau sulaužyti, o tai, kad Arijus vis nesirodė, man beveik nebekėlė jokių jausmų. Iš žmonių girdėjau, kad jis ruošėsi aplankyti visas hokitų bendruomenes ir su jomis aptarti ateities planus, todėl nė nesitikėjau jį sugrįžiant anksčiau kaip rudenį.

Bet kada gi mano gyvenime atsirado Arijus? Atrodo, kad jis visada buvo šalia – bent tiek, kiek siekia mano atmintis. Jis, jo glamonės ir jo dovanos... Neatmenu jokio pirmojo karto, jokio susipažinimo, visą gyvenimą suvokiau mūsų ryšį kaip natūralų ir savaimę suprantamą. Tada išeitų, kad Arijus su manimi bendrauja nuo kūdikystės? Tačiau koks gi paslaptingas dalykas tuomet vertė jau subrendusį vyrą lankyti žinduklį? Gal turėčiau manyti, kad jis lankėsi ne pas mane, o pas mano motiną? Siekė kokių kitų, man nesuvokiamų tikslų? Ne, šito negalėjau suprasti, juolab niekada iš niekieno lūpų nebuvau girdėjęs net paprasčiausio šio dalyko aiškinimo. Pats Arijus, kažkada man lyg netyčia užsiminus apie tai, išsisuko sakydamas, kad dviejų žmonių artumui joks laikas neegzistuoja. Artumas... Dabar, Arijui vis negrįžtant, šitas žodis skambėjo mano ausyse lyg kieno nors pasityčiojimas. Juk jeigu Arijaus atsakyme sąvoką *artumas* pakeistume sąvoka *didžiausias atitolimas*, argi neskambėtų toji frazė keistai, nesuvokiamai, netgi bukai? Tiesa, Arijus buvo pranašas, vadinas, turėjo atlikti kažkokią svarbesnę misiją, negu tik būti su manimi, tačiau – atleiskite man, dievai! – pastaruoju metu vis labiau nesupratau, ką reiš-

kia žodis „pranašas“: ar tai toks žmogus, kuris, jei tik nori ir gali, dievų lūpomis pasako norintiesiems viską apie praeitį ir ateitį ir be šito niekuo daugiau neužsiima, ar tas, kuris, dievų noru ir valia, skelbia jų nurodymus, daro stebuklus ir neretai būna nukryžiuojamas, ar galiausiai tas, kuris turgaus aikštėje murmeldamas žarsto kaulelius ir už niekingą mokestį pasako, kada kieno karvė atsives veršelių, kada kieno žmona pastos, kada susilauks įpėdinio ir daugybę panašių smulkmenų. Arijus neatitiko nė vienos iš šių sampratų. Aišku, jis buvo *bilinguis*, dviveidis kaip ateities spėjėjas, orakulas, tačiau niekuomet nesu matęs, kad kada nors kam nors būtų pranašavęs, išskyrus atvejus, kai jo žodžiai, tarkime, apie ant stalo pabertą cukrų įgydavo visai kitokių prasmių. Jis uoliai skelbė savo Dievą ir jo žodį, bet vėlgi niekad nesu girdėjęs, kad būtų padaręs kokį nors stebuklą ar sulaukęs kaltinimų, rimtesnių, nei priešų noras jo atsikratyti. Na, o turgaus „orakulai“, mano galva, nenusipeino nė tiek, kad apskritai būtų vadinami pranašais. Arijus buvo kažkoks... kažkoks... labai žemiškas pranašas. Turiu omenyje, jog nedarė stebuklų, nors neabejoju – turėjo tokią galią; kreipdamasis į tikėjimo brolius – jaučiau tai – jis pasinaudodavo tam tikromis kalbos subtilybėmis ir klastomis, tačiau visuomet išlikdavo kuklus, be to, kas gali paliudyti, jog savo akimis matė pranašą (išskyrus orgiastinių kultų skelbėjus), taip artimai ir viešai bendraujančią su tokiu niekingu padaru kaip aš?

30. Tokie ir panašūs klausimai anomis ilgomis dienomis vargino mano sielą. Kita vertus, esu įsitikinęs, jog be jų būčiau jautęsis dar tuštesnis nei tuščia amfora. Pavyzdžiui, ilgai galvojau apie tai, kaip atrodė Arijus vaikystėje, ką jis veikė bėginėdamas to ar ano miesto gatve. Geriau įsivaizduoti anuos laikus man padėjo gandai (juos, beje, ketinu surašyti kitoje knygoje), kurių buvau nemažai girdėjęs. Pavyzdžiui, istorija apie tai, kaip dar visai jaunutis Arijus su draugais kasė duobę į Tartarą, kaip sumaniai mokykloje tyčiojosi iš romėniškų dievų; skaičiau netgi tariamai tikrą Arijaus rašto darbą – vynuogių kaltinamąją kalbą Jupiteriui. Žinoma, negalėjau akiai pasitikėti tokiais pasakojimais jau vien dėl to, kad Arijus juose buvo vaizduojamas pernelyg protingas, pernelyg sumanus, pernelyg nežemiškas. Bet toks jis negalėjo būti! Taip sakau ne todėl, kad norėčiau pasirodyti žinąs apie Arijų daugiau nei jūs, – tiesiog anuo metu nemažai mažiau apie tai, kaip žmogui užgimsta pranašas. Juk, nepaisant vis dar populiarių mitų, vargiai kas bepatitiktų intymiais dievų santykiais su moterimis, iš kurių paskui gimsta vaikai, jau turintys savyje dieviškumo dalį – o šis pradas jau savaime leistų jiems pranašauti. Tačiau, net jei šita žmogaus dalis būtų didesnioji ir svarbesnioji, kita neišvengiamai būtų paveldėta iš mirtingos motinos, o juk dievai, anot mitų, rinkdavosi sau meilužes ne pagal jų dvasios savybes ar išmintį, o pagal veido grožį ir kūno sudėjimą. Bet ta dailumu ir meilumu pasidabinusi moteris juk gali būti visiška kvaisha! Tuomet dieviška ir tobula sėkla atsiskiestų niekinga ir netobula moters sėkla – koks gi tad vaisius, pagalvokite, galėtų gimti iš šitokios sąjungos? Taigi ilgais rudens vakarais vaikštinėdamas po apylinkes ir mąstydamas aš priėjau prie išvados, jog Dievas, turėdamas tobulą išvalgą, nuo jaunumės tiria kiekvieną žmogų, ieškodamas to, kuriam galėtų perduoti savo žodžius ir savo valią, kad skleistų juos kitiems žmonėms ir būtų jiems pranašu. Tada išeitų, kad vaikystėje Arijus buvo pats sumaniausias, pats apskriausias, pats išmintingiausias, ir Dievas būtent jį pasirinko savo valios skelbėju? Taip, galbūt tuo tikėjau... Erzino tik, kad tas „galbūt“ vedė mane į aklavietę – būčiau turėjęs patikėti gandais, kurie, kaip menate, teigė, kad vaikystėje Arijus išsiskyrė iš bendraamžių guvumu, sumanumu ir buvo vos ne stebuklingas vaikas. Pranašas!

31. Šitokie mąstymai ne tik gaivino mano sielą, bet ir atitraukė nuo tiesioginių minčių apie meiluzį. Dažniausiai vienišas klaidžiojau po apylinkes. Užsigalvojęs sėdėdavau kur nors miške ištisas valandas. Tuomet laikas tarsi sustodavo, nė viena pašalinė mintis nedrumsdavo mano apmąstymų. Dargi pabudęs iš jų kurį laiką negalėdavau suprasti, kur esąs. *Kur tu dabar esi, Servijau?* – nustebęs klausdavau savęs. – *Nejaugi kur pasiklydai?* Tik po akimirkos susivokdavau besėdįs kur ant kelmo arba prie upelio, ar laukymėje, ar dar kokioje netikėtoje vietoje. Tačiau naktimis – o gerieji dievai! – apmąstymai užleisdavo vietą spalvingiems vaizdiniais, šie neretai įkaitindavo mane taip smarkiai, kad krečiamas jaudinančios šilumos pragulėdavau ligi ryto nesudėjęs nė bluosto. Kartais tai būdavo grynas geismas, kartais jis atsimiešdavo žodžių, vaizdų ir garsų nuotrupomis, kartais – labai retai – prarūgdavo mirtimi.

Kaip tik tuo metu nutiko įvykis, privertęs mane patikėti, kad fortūna iš tiesų nusprendė man padėti. Vieną vasaros vakarą atsitiktinai pamačiau savo motiną, gulinčią ant žolės palei namą. Labai nustebau, kadangi niekada anksčiau nepastebėjau jos šitaip elgiantis paprastai, jei tik nebūdavo išėjusi su reikalais, ji didžiumą laiko praleisdavo savo kambaryje. Motina gulėjo ant pilvo, po galva padėjusi sunertas rankas, jos plaukai buvo išsitaršę ir aplipę žolėmis. Bet keisčiausiai atrodė jos koja, pagyvenusios moters koja! Ji vartėsi žolėje tarsi ko ieškodama... Užjutusi storesnį žolės stiebą, sučiupdavo ją pirštais, atplėsdavo nuo kero ir keldavo į viršų... Negalėjau patikėti, kad penkiasdešimtmetė moteris gali elgtis taip, kaip esu įpratęs matyti elgiantis mergaites. Juo labiau – mano motina! Dabar, nepaisant didelės mano neapykantos jai, motina man pasirodė graži. Tiek graži, kiek gražus gali būti niekšas.

Nesiartinau prie jos. Nenorėjau, kad motina nustotų kojomis rašyti žolę, juo lab kad jau seniai neturėjau ką jai pasakyti. Atsisėdau. Saulė švietė taip ryškiai, kad galėjau puikiai matyti, kas dedasi žolėje – žiūrėjau į sunkius šapus tempiančias skruzdėles, bites, kurios tingiai tūpė į siūbuojančius žiedus. Staiga netoli manęs kažkas sušlamėjo, purptelėjo paukštis. Dieve! Ji lėta šliuozė tik jai vienai matomu taku, gliti ir ornamentuota... Ak, užmiršau pasakyti – tai buvo gyvatė! Ar išsigandau? Negaliu taip tvirtinti. Ir ne todėl, kad nebebijojau mirties, – tiesiog jaučiau, kad toji mirtis, kurią savyje gabena gyvatė, skirta ne man, arba neskirta niekam. Žinoma, stengiausi sėdėti nejudėdamas, mat žmonės sako, jog pamačius gyvatę reikia sustingti, tarsi būtum negyvas... Jai prašliaužus pro šalį, netikėtai pasijutau laimingas. Valandėlę galėjau abejingai, be pykčio stebėti žolėje tebegulinčią motiną. Valandėlę, kol supratau, kas jai gresia. Norėjau šaukti, tačiau balsas užstrigo gerklėje. Ne, negalėjau gelbėti neapkenčiamo žmogaus vien dėl to, kad vieną sykį per gyvenimą jis buvo gražus! Tačiau nieko nedarydamas aš savo rankomis būčiau talkinęs manyje gyvenančiai paskirčiai, o jos aš taip nekenčiau, kad neįsivaizdavau nieko baisesnio, kaip būti jos pagalbininku ir sąjungininku! Ir vis dėlto nepajudinau nė piršto. Per daug jau nekenčiau motinos, kad galėčiau ką nors veikti jos labui. Gyvatės nebemačiau, galbūt ji tūnojo kur nors žolėje, galbūt nušliaužė į savo landą, galbūt... Ne! Staiga pamačiau, kaip motinos koja, pasiruošusi čiupti naują žolės kuokštą, nebepakilo. Išgirdau klyksmą. Tik ką jis begalėjo pakeisti, tas klyksmas? Mintinai žinojau pabaigą – ten, kur dalyvaudavau aš, kitokių pabaigų nebūdavo. Mano motinai buvo lemta mirti, mano motina turėjo mirti. O ji dar kažką šaukė, kažko reikalavo, kažko norėjo... Nusisukau. Nuo jos agonijos mane apėmė silpnumas, troškau, kad viskas kuo greičiau baigtųsi ir aš ramiai galėčiau užspausti jai akių vokus. Visgi šįsyk

nenorėjau praleisti paties mirties momento, todėl pajutęs, kad motinos balsas tyla, prisartiniau prie jos. Negailestingai priverčiau save stebėti kiekvieną jos agonijos akimirką, dėjausi į galvą visus mirties šokio judesius, nors žiūrint svaigo galva ir labai pykino; nepasitraukiau nė tada, kai jos kūnas paskutinį sykį išsiritė ir lūpas užtvindė baltos putos. Žiūrėdamas į jas susivėmiau, bet žiūrėti nenustojau – aš, mirties jnagis, privalėjau iš arti pažinti savo tvarinį, kuriam lig šiol vis pavykdavo išvengti akistatos. Kai ji pagaliau mirė, lengviau atsidasau. Nuėjau prie šulinio ir lėtai gėriau vandenį – lavonas man nežadino nei smalsumo, nei užuojautos. Svarsčiau tik, kaip ir kada geriausia pranešti šią žinią kaimynams. Buvo ir kažkokių giminaičių, bet aš nežinojau, nei kas jie tokie, nei kur gyvena, todėl nusprendžiau nesivarginti ir jų neieškoti. Staiga apėmė džiaugsmas. Kaip čia dabar išeina? Nejaugi visas motinos turtas dabar priklausys man? Servijus Galas – turtingas? Visiškai neįsivaizdavau savęs tokiaime vaidmenyje – jis netiko man taip, kaip žuviai žvėries kailis arba paukščio plunksnos naminiam gyvuliui. Vis dėlto turtas man suteikė vilties, kad ateityje galbūt nebeteks badauti arba dirbti nekenčiamų prasčiokiškų darbų. Bet godžiai mano minčiai to neužteko ir ji pamažu išklydo iš kelio – įsisvajojau apie tolimas keliones, knygas, kurias kada nors parašysiu, gražius drabužius ir kitokias gėrybes, kurios lig šiol buvo man neprieinamos. Čia sugavau save kuriant jau visai neįtikimus planus – tokius kaip vedybos ir giminės praradimas! Kvailystė! Net jei būčiau turtingiausias visame mieste, koks tėvas sutiktų išleisti dukterį už liguisto nebylio, kuris, be to, ilgą laiką buvo miesto pašaipų objektu? Taip pat niekada gyvenime nebuvau mylėjęsis su moterimi, todėl neįsivaizdavau, kokio tai pobūdžio malonumas ir kuo jis pranašesnis už vyrišką meilę. O jau susilaukti įpėdinių man atrodė visai neįmanoma, nors, prisipažinsiu, ir anksčiau buvau šia tema galvojęs. Servijaus Galo sūnus! Kaip keistai ir jaudinamai tai skambėtų! Deja, deja... Turėjau mąstyti blaiviai, todėl pasistengiau kiek galima greičiau nuginti šias mintis į šalį ir nuėjau kaimynams pranešti apie motinos mirtį.

Renata Šerelytė

LEDYNMEČIO ŽVAIGŽDĖS

I DALIS

PELYNŲ ŽVAIGŽDĖS

Kaimas iš viršaus panašus į geometrinių figūrų raizginį. Ir jei aš būčiau Dievas ar bent brandaus amžiaus sulaukęs žmogus – ne moteris, ne vyras, o tiesiog „žmogus“, neintymi sąvoka, abstraktumu prilygstanti „Dievui“, – galbūt norėčiau, kad trapecijos ir apskritimai nutoltų vienas nuo kito taip, kad nesiliestų kraštinėmis, aštrūs kampai nekirstų apvalių linijų, nesibaigiančios tiesės netrikdytų uždaros figūros erdvės.

Tarp figūrų susidarytų terpė, kurios aš, neprotingas vaikas, nemoku įvardyti.

Šviesa. Tamsa. Žvaigždžių šaltis. Vakuumas. Beorė erdvė. Rūkas. Vandėnis. Vanduo?..

Viena geometrinė figūra labai tolima kitai. Atskiras pasaulis, apibrėžtas stebuklinga kreida.

1.

Šlavikas buvo vienas iš mano motinos vyrų. Jau seniai (turbūt nuo pirmojo ledynmečio, prieš kurį išmirė kiti jos vyrai, keisti padarai, panašūs į gaubtasėklius paparčius ir Viktorijas regijas, gležni ir lepūs) jis gyveno motinos name ir jautėsi esąs aukštesnis už natūralią evoliucijos eigą. Netgi daugiau – vešli plaukų kupeta, tamsios akys ir žiemą vasarą atlapa gauruota krūtinė turėjo reikšti gaivališką tamsią prigimtį, nemirtingą poetiškumą. Vargu ar jis būtų galėjęs rasti bendrą kalbą su mano tėvu net prie butelio – tokiu baisiu, radioaktyviu priešišku spinduliavo aukštesnioji materija, nekęsdama menkesnių už save.

Labai seniai (dar prieš pirmojo ledynmečio ženklus, panašius į jūros žvaigždes danguje ir gelmėje nusėdusias kometas, tebežėruojančias įkaitusiu raudoniu) ir motina nebuvo sunki ir inertiška kaip žemė – tokia, kokią ją įsivaizdavo Platonas. Mane net virpuls nukrečia pamanius, kad šimtmečius brendau dievybės iščiose. Bet kodėl dievybė patikėjo evoliucijos teorija?..

Turbūt kankinamai ilgai ieškojo atsakymo į klausimą: „Kas mane sukūrė?..“

Šlavikas sėdi už stalo ir garsiai šliurpia barščius. O kai valgydama šliurpteliu aš, gaunu atgalia ranka per veidą – net šaukštas iškrenta.

Gaubtasėklis papartis!..

Viktorija regija aliejum spindinčioj lagūnoj!..

Baisi, kaip maro šviesa raudona poezijos dvasia, plazdanti virš jų.

„Anokia čia poezija!.. Į snukį tokiam“, – pareiškė man liberalus vienos nakties draugas.

Aš tyliau.

Tyla, anot filosofo, – žodžio atpirkimas.

Bet nuo to ne lengviau. Bent jau rūkyti mokėčiau – dūmai atstotų neištartus žodžius. Ir liberaliam draugui, ko gero, užtektų tokio pokalbio.

Kaip gaila, kad aukštesniajai materijai nesuteikta kalbos dovana. Nei kurti, nei kopijuoti ji negali. Tik nutvieksti viską radioaktyvia šviesa. Pakliuvęs į ją pražūni.

– Tu, kurva!.. Tu!.. – motina, pačiupusi šluotą, kūlė storąją kaimynę, – pasislėpusi už surūdijusios geležinės statinės, mačiau, kad ji tiesiog neranda žodžių savo įsiūčiui pateisinti, o kaimynė, tai suprasdama, visa gerkle šaukia:

- Pati kalta!.. Liesa kaip grėbliakotis!.. Ant tavęs tik į pragarą joti!..

Motina metė šluotą dručkai po kojomis, apsisuko ir nubėgo į daržą, kur droviai mėlynavo pirmieji bulvių žiedeliai. „Jėzau!.. Dabar tai verks“, – šmėkštelėjo man. Rauplėtu statinės šonu, nuraudonintu besileidžiančios saulės, tartum įkaitusia ir nuo vienatvės spengiančia dykuma lėtai ropojo žalia kirmėlaitė, pati baisesdamasi savo kelione. Ji retkarčiais stabteldavo lyg dvejojama, kur jai pražūti: ar kristi į dar šiltas nuo saulės pjuvenas, ar iškepti ant įkaitusios geležies.

Garsiai bumbtelėjau į statinę – lyg kirmėlės dievas, pranešantis jai savo valią.

Nei šluotražio, nei dručkės jau nebuvo matyti.

Nebemačiau ir mamos anksti pražyduosiose bulvėse, tik kur ne kur, tarsi kažki ko labai susigėdusios, spoksojo mėlynos žiedų akutės, be gėdos nieko daugiau nepajėgdamos išreikšti: nei didžio sielvarto, nei nenumalšinto geismo. Atrodė panašios į paskubom sudėliotus taškus neparasytam eilėrašty, kurio skambi tuštuma nesibaigė vien apžėlusiu kiečiais daržo pakraščiu, bet tęsėsi toliau, iki pat horizonto.

- Irka, bliacha mucha!.. Įleisk, – Slavikas dunksteli gauruotu kumščiu į dručkės duris.

Dručkė neatsiliepia, tik iš virtuvės sklinda pridegusių blynų kvapas, ir nuo jo, o ne nuo tylos Slavikas keistai subliūkšta, tartumei storoji Irka būtų kerėtoja.

Daugelis moterų moka burti paprasčiausiais buities daiktais (kad ir prirūdijusiu prikaistuviu), vieniems vyrams nuo to išretėja dantys, išplinka pakaušiai ir akys darosi graudesnės nei veršelių, o kitiems – nors kuolą ant galvos tašyk, kerai jų neveikia.

- Irka!.. Bliacha mucha, – sumurma Slavikas. Kaštonų rudumo, akys apsiblausia.

Nenoriu, kad jis matytų mane už statinės, – nubraukiu kirmėlę į pjuvenas ir ropoju malkinėn, įsispraudžiu pro pravertas duris ir įsitaisau ant suplyšusio maišo. Iš apačios pliauskų rietuvė apkibus palšais šiurkščiais gaurais, tartum būtų virtusi nejudriu, pamažėliais apželiančiu padaru – tėvų pamestu naujagimiu.

Įremiu kojas į rietuvės apačią – ji šilta ir drėgna, duria atsikišusios balanos.

- Irka!.. – rėkia Slavikas. Jo balsas plonas ir dreba.

„Slaaavsia, sla-avsia, Rusj moja, – pusbalsiu uždainuoju, – slavsia ty naša rodnaja zemlia“ ... Tai bene Susanino arija. Muzikos mokytojas kažkodėl labai mėgo šią melodiją ir beveik be klaidų ją išbelsdavo sugrubusiais, mėlynai raudonais pirštais. Pianinas net griausdavo.

- Irka!.. – Slavikas spyrė į duris. Nesulaukęs atsakymo, piktai suurzgė:

- Na gerai, padla. Špygą aš tau atkišiu, kai kitą kartą lįsi prie manęs.

„Špygą...“ – pagalvoju.

Atkišta špyga man atrodo labai jau bejėgiškas protesto ženklas. Reikėtų pavirsti ugnimi spjaudančiu slibinu ar bent sena surukusia ragana, kurios seilės nuodingos.

Ir žodis „pavirsti“ yra toks svarbus, kad apie atvirtimą net negalvoju. Amžinai būsiu keista nežmogiška būtybė, ir taip susigyvensiu su tuo, kad atvirtimas atrodys savo tapatybės išdavystė.

Guliu ant balto žėrinčio sniego kaip milžiniškas pieno spalvos žaltys, panašus ir į rūką, ir į naktį, ir spindinčia juoda akimi žvelgiu pro namo sienas; sumurkšlintoj lovoj, šlapimo tvaikie kniūpsčias guli girtas Slavikas, šalimais – didelė lėlė.

Atsiveria durys, lyg vagilė įselina mama, kelia sunkią Slaviko ranką, sugniaužti pirštai nenoriai paleidžia lėlės plaukus, mama išsineša lėlę, o milžiniškas žaltys spindinčia akimi stebi tai, užuot tėsęs uodega ir sugriovęs viską į šipulius.

Ak žalty žalty!..

Ir kodėl tu toks indiferentiškas?..

„Narsusis nykštukas, norėdamas išvaduoti savo brolius, pasislėpė žmogėdros bate“, – mama atvertė naują knygos lapą, bet tuomet tarpdury išdygo Slavikas ir pamojė: „Ateik!“

Mama klusniai atsistojo, padėjo knygą ant mano patalo ir nusekė paskui Slaviką į tamsų miegamąjį.

Mėnulis, panašus į apvalią akį, spoksojo į spalvotą knygelės piešinį – narsųjį nykštuką, kurio tik kepurytės viršus kyšojo iš siaubingo žmogėdros bato, – spoksojo įkyriai, nieko nesuprasdamas, bet manė turįs teisę kištis į visokius neaiškius dalykus – mat dangaus kūnas, šviesulys, pagonių dievybė. Olandiško sūrio gabalas su didelėmis skylutėmis.

Gimus Fediai, įkyrusis mėnulis dingo. Buvo lapkritis, už lango krito šlapias sniegas, beviltiškai žviogė kaimynystėje skeržčiama kiaulė, – ne kiaulė, o tik pusparšis, nors Irka ir gyrėsi, kad lašiniai per tris pirštus, – ir į gęstančias pusparšio akis leidosi ir leidosi sunkūs gremėzdiški debesys, taip ir nepasiekdami dugno, nerasdami antrosios žemės, ant kurios, plačiai išsitiesę ir laiko nubalinti, galėtų virsti puriais angelų patalais.

„Velnias, ir prisidirbk tiek vaikų!.. – keikėsi Slavikas. – Nuskanđint kurį, ar ką!“

Pačiupeš mane už pažastų, pakilnojo, supūkštė ir, pastatęs atgal, numojo ranka.

„Šulinį pridergs“, – burbtelėjo. Paskui pasižiūrėjo į Fedią, bet jo nelietė. Vaikas buvo lengvesnis už pienės pūką, apvaliomis paukščio akutėmis, melsvo veidelio – skandink toki neskandinęs, plauks paviršiumi.

„Reiks jį atiduot į vaikų namus“, – nusprendė kaimynai, susirinę prie motinos kars-to. Irka šluostėsi sausas raudonas akis. „O šita?!“ – bakstelėjo pirštu į mane.

„Pasiims tėvas“, – atsakė kažkas.

„Tėvas...“ – sumurmėjo Irka ir vėl prispaudė prie akių didelę nešvarią nosinę. Ji gedėjo Slaviko – šisai, užuot ramiai pakasęs upėj nuskendusią sugyventinę, padoriai atbuves laidotuves, išrūko nežinoma kryptimi. Kažkoks visažinis teigė, kad ne vienas – su jaunynva, gyvenimo vėtyta ir mėtyta bobele, kuri, kaip ir Slavikas, buvo paukštė klajūnė, neįvardijamas sielos gaivalas.

Atėjus viduržiemui, vėl suspindo mėnulis, vaiduokliška šviesa nutvieksdamas painius paukščių klajūnų oro kelius į nepastovias jų žiemavietes. Mėnulis atrodė racionalus – nieko nebeteigė ir nebepiršo, nelindo į pasakų knygas, nesekė iš paskos į būdelę ir neraibuliavo skystu sidabru ant laikraščio skiautės, nedūlinėjo po tamsius kambarius, murmedamas užkeikimus, kurie galėtų praversti, susidūrus su kokia nors gyvenimo blogybe – kad ir su Irka, apžergusia įkaitusį žarsteklį.

Mėlyni bulvių žiedeliai, taškai neparrašytam eilėrašty. Geliama ryškūs, sutverti visai iš kitų dalelių nei sunki, inertiška žemė, – iš dalelių, kurios skverbiasi į kitos prigimties kūnus, nebūdamos jiems reikalingos.

Ir žemė, nepaslinkus lygiašonis kubas, iš sapno aukščio atrodo kone besvorė, ne žemė, o idėjos atspindys.

Mikrovisata, kurioje nėra palaidotų numirėlių, kurioje nevyksta fermentacijos procentai, iš kurios grumsto neatkursi pragaro ir mirties, – atspindys, artimas paukščio ir žuvies provaizdžiui.

Paukščio, kuris neskraido, žuvies, kuri neplaukioja.

Viktorija regija vėstančioj lagūnoj po ryškiai spindinčiais danguj lydenmečio ženklais.

2.

Tėvas gyveno kitame miestelyje – nuo motinos namų jį skyrė ne tik šeši kilometrai duobėto žvyrkelio per mišką, bet ir neperregimo rūko siena. Kračiausi ilgose „korose“ ir nemačiau net arklio užpakalio – priešaky sustingusios styrojo apversto stalo kojos, ir vaidenosi, kad vežimą traukia pastipęs gyvulys, kojomis liesdamasis tuštumos. Nemačiau ir vadeliojančios Irkos, tik retkarčiais rūke lyg gyvatė sušnypšdavo botagas.

Šitaip važiuodamas nepasieksi nei kaimo, nei miestelio, tik įkrisi į pirmykštės anties lizdą ir pasimesi tarp šapų, ir nežinia, ar, išperėjus ančiai pasaulį, tu būsi jam reikalingas.

Mus pasitiko tėvas – išsidraikiusiais žilais plaukais, krintančiais ant apykaklės, iš smalsumo prasižiojęs, rankose laikydamas nebaigtą tašyti medinį kuolą, smulkios drožlės kaboją ant kelnų klešnių, o viena, stambesnė, lengvai suposi tarpukišky. Šalia tėvo stovėjo siauraakis, ištįsęs lyg žardas paauglys – jo galva irgi pasirodė besanti pilna tašomo kuolo drožlių. Vėliau, prasisklaidžius pamėkliškam rūkui, pamačiau, kad vaikėzas tiesiog buvo šviesiaplaukis – jo sraigtais susisukusios garbanos iš tiesų priminė drožles. Ir nors jį pristatė kaip pusbrolių Medardą, pusbrolišku jausmų nepajutau – užplūdo instinktyvus priešiškumas. Verčiau jis būtų buvęs ne Medardas, o paprastas kuolas, kurį galima sukalti į žemę kur nors už tvarto.

Tėvas, užsimaišęs nelabai švariam puode tešlą, kepė storus, pūslēm nuėjusius blynus, ir man rodėsi keista, kad Irka taip godžiai juos šlamščia. Laikydama blyną pirštais, iškanda vidurį, nejausdama karščio, o paskui susigrūda į burną visą ir užgeria šlaku naminės iš skardinio puoduko.

– Gera, ar ne? – tėvas įkliukino jai naują porciją, išipylė sau, dėbtelejo į mane ir, griežtai susiraukęs, užkimšo žalio stiklo butelį mediniu kamščiu. Butelis buvo senas, su riebaluota saulėgražų aliejaus etikete ant šono.

– Jo, – burbtelejo Irka ir sriūbtelejo iš puoduko.

Paskui tėvas liepė Medardui atnešti armoniką, bet Irka, tartum pabūgusi spigių jos garsų ir dar spigesnio tėvo juoko, o gal pamačiusi, kad pro blausius trobos langus, išsklaidžiusi rūką, skverbiasi blaivi vidudienio šviesa, pašoko iš užstalės ir pustekinė išlėkė pro duris.

Buvau beveik tikra, kad ji, stambiomis šlaunimis apžergusi įkaitusį iki raudonumo žarsteklį, sunkiai, kreivuliuodama lekia paskui besitraukiantį rūką, o iš burnos išlindęs plevėsuoja ne liežuvis, bet pūslėtas, seniai ataušęs blynas.

Rūkas traukėsi, nepalikdamas nei vežimo, nei arklio, nei daiktų – juos kažkaip itin greitai suglemžė tėvas su Medardu, – atidengdamas nuogus kiemo pašalius, besprogstančius karklus ir keletą riebių išmatų ringių, matyt, dėl padorumo pridengtų ištežusiais laikraščio lapais. Ant tvoros pašiurpęs tupėjo gaidys, panašus į nebylų klaustuką, ir visai nesiklausė, ką jam rėkia apačioj susispietusios vištos.

Rūkas traukėsi lyg paskutinis motinos atodūsis.

Norėdama pamiršti motinos nugarą, kai ji nususukusi skuduru trynė švarų stalą, o aš verkiau, prisidengusi delnu raudoną nuo barščių burną, paėmiau iš pritykinusio Medardo apypilnį buteliuką. „Vaistai nuo kosulio“ – skelbė tvarkingos tušinuku išvedžiotos raidytės. „3 k. per dieną po valgio.“

Kai paspringau ir ėmiau kosėti, Medardas sužvengė iš džiaugsmo tarsi jaunas velnias.

– Bliacha mucha! – nusikeikiau gaudydama orą. – Gal į snukį nori!.. Ko kiši man šitą šūdą?!..

– Betgi tu jau didelė! – nustebo siauraakis velnias ir nusivylęs permetė mane nuo galvos iki kojų. – Gal jau trylika turi!

„Nebus geriau... – iš rūko, pasislėpusio miške ir virtusio pelkių garais, kamienų drėgme ir lapų puviniau, atsklido motinos balsas. – Net jei būsi didelė, nebus geriau...“ Jis negraudino manęs ir nemokė, tik nutekėjo per kojas lyg šaltas vanduo – turbūt jau girdėjo jį šaukiančius gruntinius vandenius, gilius ir juodus. Neatsimenančius nieko.

Pažvelgiau į Medardą.

Argi paaiškinsi šitam išsiviepusiam kuolui, kad esu rūko dalis, vandens lašas, nuskindo ir saujoj sutrinto pumpuro drėgmė, tai, kas neturi metų, tai, kas niekada neužauga, nes nenori to, nenori svetimos lemties.

Svetima lemtis. Uždara kaip kiemo stačiakampis.

Šito kiemo, pamiškės, miestelio, kurio dar nepažinojau, bet kuris plytėjo už gero kilometro, jau pasiruošęs nepaleisti iš savo erdvės, netgi pačios būties, – ji irgi turėjo stačiakampio formą primindama, kad net mirtis nėra laisva nuo griežtos erdvės geometrijos.

Į kiemą pro gerokai pakrypusius ir apipuvusius nuo drėgmės vartus įžengė senelė – smulkutė ir susiraukšlėjusi kaip ilgai ant pjuvenų išgulėjęs obuolys.

– Tai šita? – parodė smakru į mane. – Negraži, – nusprendė ir suriko tėvui, išvedusiam į kiemą karvę, kurios mėšlini šonai kilnojosi kaip dumplės:

– Galėjo riebesnė, apskritesnė būti! O ir plaukas kažkoks keršas, paliegęs!.. Tinginys buvai ir būsi.

Tėvas jos nė negirdėjo – niukino karvę, kad nestovėtų kaip įkasta, eitų pro vartus į juodą, tik kur ne kur žaluma apsitraukusią pievos plynę.

– O tu dar čia?.. Mauk namo!.. – suriko senelė Medardui. – Kūjagalvis krautuvėj vėl ant manęs rėkė. Lyg aš būčiau kalta, kad tu čia triniesi kaip piktas pinigas!..

Medardas išlėkė pro vartus – drožlių galvelė nušvytravo juoda plyne miestelio link, ir man net pikta pasidarė, kad jis toks nuolankus savo likimui – niūriam Kūjagalviui, kuris, ko gero, jau pasiruošęs suvaryti Medardą į žemę, buka kirvapente tvodamas per šviesų viršugalvį.

Tėvas rišo maurojančią karvę juodoj plynėj, ir senelė, suspaudusi plonas lūpas į brūkšnį, sumurmėjo:

– Karvę tąso, o bobos parsitempt negali. Tinginys!..

Prunkštelėjo ir nubėgo į trobą, nuo slenksčio surikdama:

– Ateik čia!.. Sūrio parnešiau.

„Ar vaistų nuo kosulio dar nori?..“ – šnibždėjo daržinės prieblandoje Medardas, kuris nebuvo man nei pusbrolis, nei giminė – tiesiog vienas iš spėjamų tėvo vaikų. (Iš to „spėjimo“ senelė tik šaipydavosi – tėvas, anot jos, tiems dalykams buvo per didelis slunčius, o Kūjagalvis, Medardo patėvis, manė priešingai – kodėl, vieną padaręs, negalėjo ir daugiau!..) Bjaurus, gomurį plikinantis gėralas vertė klaikiai krenkšti – turbūt niekur pasaulyje nėra adekvačios tiesos, ir angelai galbūt tik paukščių rūšis. „Ko nenusirengi!.. – pyko Medardas, grabaliodamas plokščią mano krūtine. – Kūjagalvis, mačiau, daržinėj...“ Aš taip ir nesužinojau, ką daržinėj veikė Kūjagalvis, tik jau seniai mano vaizduotėj jis buvo nepanašus į žmogų. Didelė ir sunki jo galva nuolat iškildavo prieš akis. Primindama įnagį, kuris dusliai, sunkiais smūgiais traiško, grūda į žemę, į purvą gležnas saulėgražų galvas, nors iš geltonų graižų byra nesunokusios sėklos. „Ir vėl jis ant manęs rėkė!..“ – pykdavo senelė, parėjusi iš krautuvės, ir Medardas lėkdavo namo per skystom

šunramunėm apaugusią pievą, lydimas duslaus, tartum į vatą įvyniotos kirvapentės trenksmo.

– Tas vaikas visai durnas, – nulydėjusi akimis Medardą, sakydavo senelė. Jos žvilgsnis nukrypavo į tėvą, kuris dažniausiai knibinėdavo koki gelžgalį, atsukęs nugarą su šimtasiulėj išdeginta skyle, ir galbūt todėl, kad matydavo tą skylę atspurusiais kraštais, senelės akys liaudavosi pašaipiai blizgėje. Jos pajuosdavo lyg vanduo, užėjus debesiui, ir senelė virsdavo demonu, brandinančiu niūrius kėslius, vienas iš jų – pakylėti nevykėlių sūnų aukščiau karvės blynų ganykloj ir kiemo pakraščiuose tarp ugniažolių ir viksvų nokstančių skardinių (mes su Medardu jas nurinkdavom, bet jų ir vėlei atsirasdavo lyg kokių blogio gėlių), – pakylėti, suteikiant jam racionalią apskaičiavimo galią kaip piktosios dvasios palankumo ženklą, ir tuomet užsitrauks šimtasiulės žaizda jo nugaroje ir parsives jis bobą, kuri apkuops visus kampus ir kantriai klausysis rikdomos armonikos.

Tada senelė galės ramiai numirti.

Demonas stovės prie jos karsto gūdžią naktį, kai net aršiausia budynių sergėtoja snaus, pasidėjusi maldaknygę ant lelijų puodo, – juodas kaip audros debesis su blyksinčiais properšoj žaibais, mąstydamas, ar jo nemirtingumas nėra didžiausia kliūtis susilieti su žmonija. Paskui demono žvilgsnis nukryps į sergėtoją, ant maldaknygės pasidėjusią gyvaplaukiais apžėlusį smakrą ir gailiai, su atsidūsėjimais sukarnkiančią. „Nekokie, Viešpatie, tavo popieriukai, – su pasitenkinimu konstatuos. – Dievo kūrinys, o toks netobulas!..“

Jis išskleis juodo aksomo sparnus – kiekvienoj jų raukšlėj spindės po šaltą pragaro žvaigždę – ir be garso prasmegs skradžiai žemę, o nubudusi sergėtoja pamans, kad prie numirėlio šmižinėja priklydę katinai ir lenksis prie karsto pažiūrėt, ar kuris nenukando velionei nosies – juk Medardui, Kūjagalvio pritvatintam, kažkoks bjaurus, mirties negerbiąs padaras ant pagalvės paliko dar šiltų spirių krūvelę („Vargšas vaikas! Už ką tos patyčios?“).

Sergėtoja nosį ras vietoje, graudžiai spragsės žvakės ir vys lelijos, o ant grindų ties karstu, pamažu virsdama juodu katšūdžiu, smilks pragaro žvaigždė.

– Jėzau Marija!.. – persižegno sergėtoja, paskui, ko gero, spruks pro duris, ir pasirodys jai, kad krinta į siloso duobę, kurios dugne, ją kviesdamos, dainuoja jaunos melžėjos ir kanopėle moja pats kolūkio pirmininkas, ir sergėtoja sukliks laiminga, iš taip arti pamačiusi savo jaunystę, ir silpnas angelėlis, įsikabinęs padurkų, jos nesulaikys.

Ji lėks žemyn kaip akmuo, kaip švininė girtuoklio galva, ir dugne, išraižytame aukso ir sidabro gyslų, jos lauks demonas su skaptu rankose.

3.

Po Medardo laidotuvių praėjo geras mėnuo.

Liovėsi šlapdriba, prasaus miestelio šaligatviai, ir tik ties gelžbetoniniu pastatu, kurio pirmame aukšte veikė alaus baras, o antrame, užmūrytame ir užkaltame, baigė mirinėti geibios gyvavusių ir dar tebegyvuojančių girtuoklių vėlės, tamsavo užšalus vandens ir purvo bala – ant jos aš ir dėjaisi aukštiekninka, padidinta Medardo nuotrauka su juodu kaspiniu išlėkė iš rankų, o iš pilko dangaus krintantys sniego gniuutulai užlipdė burną šlapia koše.

Aiktėlėjo kažkuri iš giedorių – negarsiai, kad neišsišoktų, – o Kūjagalvio tėvas, mažas surukęs žmogelis, ir Medardo motina, pačiupe mane už pažastų, skubiai pastatė ant

kojų ir įbruko į rankas snieguotą Medardo nuotrauką. Stiklo kampas buvo kiek įskilęs, ir Kūjagalvio tėvas piktai į mane dėbtelejo, žili šeriai ant jo smakro pasišiaušė kaip gyvi.

Senelė ėjo pačiame laidotuvininkų voros gale, už egliašakėmis kaišyto sunkvežimio, – lėtai nusivaliau šlapią paltą ir atsistočiau į savo vietą. Jeigu man būtų leidę, būčiau užtraukusi drauge su giedorėmis, šaižiai ir nedarniai, „Diena rūsti, diena šita“, kad greičiau pasimirštų tas keistas jausmas, kai pakaušiu atsitrenkiau į ledą (rodės, ramus ir mieguistas miestelis smogė man).

„Diena rūsti, diena šita...“ – kartojau mintyse, vėžlio žingsniu traukdama pirma sunkvežimio; nedideli baro langai dingo už posūkio, ir aš lengviau atsikvėpiau. Juk pro baro langą galėjo žiūrėti Jis!.. Visai nesvarbu, kad gerokai apsinešęs ar visai girtas. Kol Jo dvasia kaip bejėgis, net krustelt nebegalintis balandis netupi ant sijos antrame aukšte – tai visai nesvarbu.

Netrukus ištirpo ir juodoji ledo bala prie baro durų – liko tik pelenuota žvirgždo krūvelė, tartum feniksui sudegus, o ir tą pačią po visą miestelį savo purvabridžiais išnešiojo bare besilankantys vyrai. Naktys tapo gilaus mėlyno aksomo spalvos ir kuo toliau, tuo labiau gilėjo; net nemąstančiam darėsi baisu nuo pasikartojančio pavasario grožio.

Tėvas, jau suaręs daržą ir didesnę jo dalį užsodinęs bulvėmis, smulkmę palikęs senelės nuožiūrai, jaudindamasis stovėjo prie tvoros ir žiūrėjo į miestelio pusę. Galop neištvėrė ir, pakeitęs šimtasiulę ankštoku puspalciumi, kurio skeltukas, prasiziojęs per visą užpakalį, buvo panašus į apvirtusią „V“, skubiai pasileido palauke vieškelio link, lydidas senelės murmesio:

– Jau pramušė actas volė!..

Sėdėdama už apmusijusio lango, ji piktai pakratė rožinį, ir pilka tėvo figūrėlė, lekianti pavieškeliu, stabelėjo tarsi nudiegta.

– Pramušė tai pramušė, – pro atviras duris sklido senelės balsas. – Actas – ne vynas, menkas nuostolis.

Vikrūs senelės pirštai pasileido rožinio karoliukais, o tėvas, kiek pastovėjęs, šoktelėjo ir vėl metėsi į priekį, skeltuko perskirti lietpalčio skvernai suplasnojo tartum ne vietoj išaugę sparnai, ir galiausiai jis, virtęs veržliu vėjo gūsiu, dingo už baro durų.

Niekur kitur pavasariop prabudęs nerimas negalėjo jo nuvesti.

Į barą žvilgtelt norėjau ir aš – padorumas leido užėti ten nusipirkti kad ir šokolado ar kramtomosios gumos, bet ne daugiau. Prietema gaubė namus, dar labiau ankstino uždarus kambarius, aklinau dengė langus. Kažkas gulėjo lovoje sunertomis ant pilvo rankomis ir laukė, kol iš krūtinės prasikals stebuklinga gėlė, tegu ir panaši į ankstyvąją bulvę, bet tas nesvarbu, juk visos gėlės yra stebuklingos.

Turbūt ir numirėliai taip jaučiasi, kai pro karsto plyšius į sučiauptą burną, svetimų pirštų užspaustas akis, sunertas ant krūtinės rankas, supančiotas rožinio, sunkiasi gegužės lietus, svaiginantis kaip gerai išvaryta ruginė.

„Actas! – murmėjo senelė, leisdama per pirštus rožinio karoliukus. – Kai Jėzus paprašė gerti, jam acto atkišo!..“

– Aš einu pas Nomedą, – sušnibždėjau, šonu slinkdama pro duris.

– Eik, – senelė mostelėjo rožiniu, ir mano kojos sulinko per pakinklius lyg gavus botagu.

– Eik eik!.. – senelė dėbtelejo per petį, padėjo vėrinį ant spintelės ir pasiėmė virbalus. – Aš tavęs nelaikau!..

Perlipau nuvirtusius vartus (vienas supuvęs skersinis jau buvo sulaužytas karvės), nugara jausdama, kaip pro virtuvės langą mane stebi milžiniška akis, mėlyna kaip ežeras, – pačiame jo dugne, skaidrioj gelmėj raibuliuoja auksinės smiltys.

Man derėtų niekur neiti ir gedėti, nors Medardas ir buvo ne tikras, o tik menamas mano pusbrolis.

Bet kas matys mane, gedinčią šitoj gūdžioj pamiškėj?.. Kas užuos gedulą kaip milžinišką negendančią maitą?.. Tokią kietą, šurkščiaodę, taisyklingai geometrišką?..

Tigrinės lelijos – raudonas juodais taškais išmargintas stiklas.

Žalia tamsos keramika.

Iš kristalų išskobti jonvabaliai.

Negraži, besaikė beprotybė nebuvo taisyklinga, ji panėšėjo į zigzagą, neklusnią kreivę, negryną aukso gyslą, temačiau jos vidurį – pradžia ir pabaiga nyko neįkertamuose uolienu kloduose.

Bet tas matymas visai nepaguodžia.

Nesuvysi beprotybės siūlo į auksinį kamuolį, nepastumsi senelei po lova, kad, pritrūkusi mezgimo, krenkšdama ir murmėdama, galėtų ilgu virbalu išskrapštyti jį iš palovės tamsos. Galbūt megztinis iš švytinčių beprotybės siūlų prilygtų Achilo šarvams.

Tik nepažeidžiamai kažkodėl nesinori būti.

Ir nors jau buvau beveik priėjusi Nomedos namus, tvarkingą mūrinuką gatvės gale, apsuptą aukštų tujų gyvatvorės, kojos pačios pranešė pro dailius kaltinius vartelius, ir nustebau ne tik aš, bet ir Nomedos Mopsas, priglaudęs drėgną nosį prie virbų ir jau ketinęs draugiškai vamptelėti.

Bene senelės rožinis čia kaltas?.. Turbūt, numetus virbalus, vėl jį pasičiupo.

Atsisėdau miestelio gale stovinčioj autobusų stotelėj. Pro skylę, išdaužtą stikle ir panašią į žvaigždę su plonais kaip voratinklio siūlas spinduliais, skverbėsi švelni nuodinga prieblanda, jautrios dailininkės pieštuku retušuodama nešvankius užrašus ant plytinių sienų, falocentrinus piešinius paversdama egiptietiškais ornamentais.

„Ko čia trenkiausi?..“ – galvojau, bet pyktis neėmė, nes stotelė tikrai nebuvo ta vieta, kurioje sėdėtum nežinia kiek laiko, juolab kad autobusas atvažiuodavo tik kartą per dieną.

Egiptietiški ornamentai ant sienų vis labiau blanko, o pro tamsią žvaigždę stikle nežiūrėjo jokios dievybės akis.

Pagalvojau apie Jį – penkeriais metais vyresnį, rūkantį „Primą“, skvarbių žalių akių. Nežemiška būtybė nešvaria marškinių apykakle.

– Ką darysim, Ritka?.. – už stotelės sienų pasigirdo moters balsas. – Jėzau, čia ne miestelis, o šiknos skylė.

– Ne šiknos skylė, o veikiau Joknapatofa, – atsiliepė užkimęs kontraltas. – Folkneris prieš Vonegutą. Cha cha. Man atrodo, šansai nelygūs.

– Nelygūs!.. – pirmosios balse pasigirdo kartėlis. – Na, žinoma!.. Kur ten man iki tavęs!.. Folknerio neskaičiau. Žiedo su rubinu neturiu. Gyvatės odos batų – irgi. Vyrų kabinti nemoku – paskutinįkart miegojau su kažkokiu asilu, kuris tik žvengė visą naktį ir spardė man šonus. Nei meilės, nei naudos.

Ji garsiai patraukė nosimi, nusičiaudėjo ir pridūrė:

– O ir šiknos skylė – visai ne iš Voneguto raštų. Užuoždžiau iš kažkur sklindantį mėšlo kvapą ir pasakiau.

- Arkadija, šalie mana, - sumurmėjo žemabalsė. - Raudonų aguonų pievos ir jauni velniai tyromis akimis. Pridek cigarete. Čirkštelėjo žiebtuvėlis.

- Tas šiknius Artūras primalė mums šūdo, - liūdnai tarė pirmoji. - Kapų aštuoniolika niekas negyvena. Ir kad nors kokį makuchos rėželį būčiau mačiusi... Nė velnio.

Ji trūksmingai atsiduso.

- Reiks grįžti, - tarė žemabalsė.

- Grįžti?! - suspigo pirmoji. - Nenene!.. Nė už ką... Aaaaa!!!

- Nutilk!.. - pasigirdo duslus smūgis, cyptelėjimas ir tekstelėjimas - tartum ant žemės iš metalinės formelės būtų šleptelėjusi želė.

- Senojo Testamento Dievas prieš Naująjį, - tarė žemabalsė taip niūriai, kad net padvelkė šalčiu. - Šansai nelygūs. Tad geriau užsičiaupk.

- Jėzau, - sušniurkščiojo pirmoji, taip tyliai, jog atrodė - vėjelis šlama. - Kaip skaudžiai tu geli, tikras tarantulas.

- Australijos piktoji gyvatė, - ironiškai tarė žemabalsė. - Neišmanai zoologijos.

Vėl čirkštelėjo žiebtuvėlis.

Ir man pasirodė, kad švelni nuodinga prieblanda, virtusi moterimi, stovi prie baltomis kalkėmis išterlioto autobusu tvarkaraščio; ji neinkštė ir nedejavo kaip pirmoji - kuriam galui prietaimui sutartinis tvarkaraščio laikas!.. Net nepabūgau, kad ji gali pažvelgti pro kiaurą stiklo žvaigždę - manęs vis tiek nematys, kaip akmenys ar medžiai nepastebi žmonių.

- Tu tikra Galina, - po ilgos pauzės švelniai tarė žemabalsė. - Galina blanka papurusiom plunksnelėm. Šaukštu tau į kaktą.

Pirmoji neatsakė. Pasigirdo tik keistas „šliūžt šliūžt“ - tartum iš formelės iškritusi želė bandytų šliaužti.

- Mes dar grįšim, - rūščiai tarė žemabalsė. - Tam šūd maliui atsirūgs. Prigrūsime skrandį žydinčių aguonų. Galės svaigti iš džiaugsmo.

Galina vėl neatsakė.

- Kelkis, - piktai tarė žemabalsė. - Apsiauk savo špilkas. Tik pirma nusivalyk kulnus. Mėšlini. Atmink - grožis išgelbės pasaulį. Cha cha. Dostojevskis prieš natūralizmą.

- Šansai nelygūs, - sušnibždėjo prietema.

- Aš ir pati žinau. Nesikišk!.. - atšovė žemabalsė. - Nemanyk, kad pataikaudama nuslėpsi prastą savo skonį ir prasčiokišką prigimtį. Miegi su jaučiais!..

- Ne-e!.. - gailiai pyptelėjo prietema.

- Jaučiais Jupiteris nebepasiverčia, nebijok, - burbtelėjo žemabalsė. - Atsivesi veršiuoką - ne aukso lietų ir ne gulbiną. Turėsi rūpintis šienų ir sėlenom.

Užuot atsakiusi, Galina tik sukūkciojo. Pasigirdo plonų kulniukų caksėjimas - tylus, tartum kas belstų pirštais į stiklą, - ir netrukus virš stotelės pakibo tokia gūdi tamsa, jog neiškentusi iškišau galvą.

Nepamačiau nieko, tik kulniukų paliktas skylutes žvyre prie asfalto ir numestą nuorūką su raudonų lūpdažių pėdsaku ant balto filtro. Kruvinlūpė Rita ir balta švelni kaip angorinis triušis Galina žiūrėjo į mane iš gūdaus debesies ir patyloom šaipėsi, rodos, girdėjau, kaip Rita šnypščia: „Dangiškasis pradas prieš žemiškąjį, cha cha, tavo šansai nelygūs“.

Dangus ir žemė - senelės virbalas; auksinis siūlas savarankiška vertikale driekiasi šalia jo.

Siūlelis iš spindinio beprotybės megztinio.

Praeidama pro Nomedos namus, stabtelėjau. Dar ne vėlu užėti puodelio kavos. Tikrai ne vėlu – ir baras neuždarytas, iš tolo matau, kaip kažkas leidžiasi laiptais ir, nepasiekęs apačios, griūva, užkliudydamas ir parversdamas į turėklus atremtą dviratį.

Molinis puodelis su stipria kava. Aromatas, kuriam išsisklaidžius pasidaro nelinksma – tartum būtum nupūtęs gerus darbus darantį Arielį. Noras kalbėtis apie jį ir tylėti apie šaltą dangų ir žemę jungiančią vertikale.

Apšnekėti stulpą, į kurį atsitrenkiau, grįždama iš Nomedos gimtadienio. Jis bent materialus – į tokį nebūtina trenktis, galima apeiti.

Be to, tai ir gana juokinga.

Bandytas sugrįžti į daikto būti taip primityviai – prisigėrus naminės.

Naminės prisiminimas trapus ir jaudinamas, visai kaip Prustui pyragėlio kvapas.

Nei „Kenzo“ kvepalai, nei madinga vario spalva nudažytos plaukų sruogos, trenkiančios terpentinu, nesukels tokio liūdesio ir švelnumo; jų kvapas – gyvenimo pabaigos ir prigimtinės kaltės pripažinimas.

4.

Keisčiausia tai, kad Kapų aštuoniolika joks Arūnas niekada negyveno.

Juodo tolio lapais aplipdytame name glaudėsi, naktimis žibindamas žvakę, toks Savičiūnas – „dailininkas“, kaip jį su gana pagarbia pašaipą vadino aplinkiniai („Elektros užsidedt negali, berazumis. Žvakės gi brangiau kainuoja“). Ir jo paveikslų niekas nematė – gal dėl to, kad Savičiūnas nė nemanė kam nors rodyti, o gal kad bjaurėjosi aplinkinių dailės samprata, – paveikslas turėjo panėšėti į spalvotą fotografiją, ir spalvos turėjo būti tokios ryškios, tarsi girtu akimis pamatytos ir nuo to laiko jau nepamiršamos.

Medardas vienąsyk bandė išprašyti į svečius, bet nieko iš to neišėjo. Seniokas iškišo pro langą rudą dirbtinio kailio ausine pabalnotą galvą, dėbtelėjo į pusbrolių, paskui susigūžęs pasižiūrėjo į vasarinius jurginus, kurie, nebijodami nei piktžolių, nei namo prieblandos, lapojo kone iki pastogės, bejėgiškai sumurmėjo „Tai gal... kitą kartą“ ir vėl pasislėpė tartum opšrus, sandariai užsidarydamas ne tik langą, bet užtrenkdamas ir langinę – net kinivarpos pažiuro.

Tačiau nuo Medardo laidotuvių praėjo jau geri trys mėnesiai, nebegirdžiu nei jo čiaudulio, nei burbtelėjimo: „Durnas senis!..“, tik matau lipančius pastoge jurginus, jau išskleidusius nedidelius, ryškiai geltonus žiedus; drėgnoj namo prieblandoj prie akmeninių pamatų tartum triaso periodo roplių kiaušiniai bręsta balti kukurdvelkiai, nenustebčiau, jeigu, kuriam sprogus, išropotų teromorfo pavidalą įgijęs Savičiūnas su ta pačia dirbtinio kailio ausine ant pakaušio ir sumurmėtų: „Gal... kitą kartą. Kitą“.

Taip ir nesužinojau, ką jis turėjo galvoje sakydamas „Kitą kartą“.

Kitą vasarą? Kitą dešimtmetį?.. Kitą gyvenimą?..

Dabar tiesiog stovėjau ir žiūrėjau į nebylų juodo tolio namą galvodama, kad jis panašus į didelės sraigės kiautą. Dervuotas tolis, išildytas liepos saulės, nemaloniai dvokė, bet saulė jau krypo vakarop, naktis gesino ją lyg gailastingasis samarietis.

– Ar jau?.. – riktelėjau Nomedai, kuri tupėjo už sulaukėjusių serbentų ir nepakenčiamai ilgai šlapinosi.

– Išbarsčiau mėlynės, – ir Nomeda išropojo iš serbentų, kasydamasi sudilgintas blauzdas, vilkdama už raudono raiščio pustuštį dviejų litrų talpos bidonėlį. – Kol surinkau...

Ji atkišo man ranką juodai mėlynais pirštais – saulė ir šešėliai, mirgėdami ant odos, darė ją panašią į giliavandenės žuvies žvynus – ir pasiskundė:

– O ir dilgių kiek!.. Galėtų tas padla Savičiūnas jas kiek apkapoti!..

Na ir pasakė – apkapoti!..

Aštrios dilgėlės – aksominės dilgėlės, skustuvų ašmenys ir tvarsčiai, balta karčių žiedų migla – ne nektaras, o smulkesnė už dulkes druska, pakantūs jaunų ir aršūs peraugusių lapų pūkeliai – naktie, gailestingasis samarieti, apgaubk jas vėsa ir drėgme, kad iš ryto jos kyšotų pro serbentų šakas dar vešlesnės ir atšiauresnės, pirmykščių paparčių miškas, jūros dugnas su baltais lyg kukurdvelkiai pilies akmenimis, su marių deive, žvelgiančia pro langą ir galvojančia: „Kaip gerai, kad esu apdovanota amžina jaunyste, nes dabar dar tik triaso periodas, teromorfų žydėjimo metas, kada dar tas devynioliktas amžius, kada dar tas žvejo sūnus, kas žino, ar jis neturės roplio uodegos ir žabtų, ir apskritai taip nusibodo tie zoomorfiniai dievai, jų įsiskverbimas aukso lietumi, iš jų gimstanti materija...“

– Tėvas su senele išvažiavo į motinos kaimą, – pasakiau Nomedai, tebesikasančiai blauzdas. – Antkapis per daug įsmego, reikia pakelt. Senelė jo išvis nemačiusi, jai smalsu. Prisirovė iš padaržės kažkokių smulkiažiedžių viksvų, bet vis tiek neprigis, šitokia šutra.

– Karšta, – sutiko Nomedai, rišdamasi bidonėlį prie juosmens.

– Paliko ant mano galvos tą nelemtą karvę. Kol kibire yra ko ēst, stovi ramiai, o suėdusi spiria į milžtuvę ir pasileidžia ratu. Nors imk ir nušauk!..

– Mūsų tai ramios, – užsigalvojusi sumurmėjo Nomedai ir mėlynais pirštais pasitrynė lūpas. – Labai ramios, – pakartojo.

Ji ir pati buvo panaši į ramią karvę – didelėmis akimis, su paskui besivelkančia raiščio uodega, net prie jos juostos kybantįs bidonėlis atrodė esąs karviška jos dalis.

Ir man pasidarė liūdna, kad visi mes kažkuo panašūs į gyvąją gamtą – dalį aplinkos, svetimą kitai daliai: akmenims ir uolienoms, ledo varvekliams ir šerkšnui, pirmapradei ugniai ir vandeniui.

Netgi Savičiūnas – gal ir jo nėra, tik namas lyg sraigės kiautas. (Gal jį reikėtų vadinti Savičiūniuku *-iokas* šio krašto žmonėms reiškę ne tik nesubrendėlį, bet ir savotišką skaistuolį, atkaklų senberni, nusipelnantį jei ne pagarbos, tai bent ramybės, kuri dažnai tereiškę paprastą abejingumą.)

Kaip mes netoli gyvosios gamtos!..

Kokie įvairūs mūsų pavidalai!..

Kas užginčys, kad Savičiūnas – blyškus augalas, besidauginantis vegetatyviniu būdu. Ir jei ne proto liekanos, tie keisti reliktniniai dariniai, ne tik mūsų kaimas, bet ir visas pasaulis taptų didele oranžerija, ir galbūt joje iš akmens ar taurios uolienos gimtų tas, kuris turi sielą.

– Kai pamelši savo karvę, užeik pas mane, – Nomedai apsičiupinėjo, ar tvirtai laikosi pririštas bidonėlis. – Išsikepsim duonos su česnakais, nueisim prie kūdros.

Nedidelė kūdra, apaugusi baigiančiais nykti švyliais, lyg primerkta raina varlės akis spingsojo visai netoli Savičiūno pirkios ir buvo mėgstama mūsų vienvės vieta. Prie šitos kūdros viskas atrodė sustingę amžiams, ir net nieko neveikimas virsdavo šurpiu ir didingu dalyku – tarsi būtum numiręs ir patekęs į savo amžinybės kambarėlį, ir nebuvo čia Dostojevskio vorų, tykančių tamsiuose kampuose, nebuvo ir kampų, – pats jautėsi

lyg voras, pamiršęs savo identitetą, bet vis dėlto tykantis kažko, kas net amžinybės kambarėly turėjo teisę neduoti tau ramybės.

Namai buvo tušti. Ant sieninio laikrodžio radau užkartą senelės rožinį, jis tyliai suposi, laikrodžio švytuoklė nejudėjo, rodyklės rodė pusę devynių ryto, – būtent tada iš miestelio pajuda vienintelis autobusas. Saulė pamažėle kryo link didžiosios pušies, šešėliai kambarį keitėsi vietomis, net pro atvirą langą tekantis oras kvėpėjo kitaip, bet senelės rožinis rodė savo laiką, kuris priklausė ne nuo dangaus, o nuo nematomų žemės gelmių šviesulių.

– Kai-i jaunystė baigias, širdis rami, be baimės... – užtraukiau į dubenį pildama mėlynės – šitą dainą mėgo Petrausko Jonas, kurio stambiają povyžą pamačiusi, nuo šaldytuvo viršaus į vidų skubomis įkišdavau pigius savo kvėpalus – juk iš tolo nematyt, ar jis pagiringas, ar ne.

– Brangesnė net už auksą-ą viena minūūūtė laimės... – cukrus, šiugždėdamas kaip smėlis, siaura srovele biro ant juodų uogų.

Petrausko Jonas numirs, bet aš apie tai sužinosiu, jau gyvendama mieste ir nebeprisimindama ne tik rainos lyg varlės akis kūdros, bet ir Savičiūno, nes šis irgi bus miręs – išlukštentas iš saugaus sraigės kiauto ir atiduotas ėdriam kapinių smėliui, iš po kurio taip sunku išsikapstyti mažytei, silpnai teromorfo sielelei, nieko daugiau netrokštančiai, tik vėl pamatyti savo kiautą – namą juodo tolio sienomis, dvokiantį skruzdžių spiritu, iš vakarų lengvo vėjo atneštais ir prie dervuoto paviršiaus prilipusiais vatiniais švylių kuokštais.

Jeigu gyvenčiau pagal senelės rožinio laiką, tai, ko gero, nė nesiruoščiau melžti tos padūkusios karvės, kurios baubimas jau virpina orą.

Žemės gelmių šviesuliai nesisuka ratu, jie veikiau traukiasi ir plečiasi kaip mikrovisatos, ir laikas, ką tik tyvuliavęs kaip tamsus okeanas, staiga švysteli baltu ledo kristalu, briaunotu deimantu, mažesniu už nykščio nagą.

– Negriebs velnias, nesutins tešmuo nuo vieno karto, – nuspjovusi tariau karvei, suėdusiai miltus ir atšokusiai į šoną nuo manęs ir milžtuvės lyg nuo ugnies. – Pusproti gyvuly, – pagrūmojau galvą panarinusiai juodmargei, – kad tu turėtum nors lašą racionalumo!..

Karvė tik sušnarpstė. Keldama ją toliau, į pievos pakraštį, ir jau paėmusi į rankas akmenį kuolui įkalti, netyčia apverčiau milžtuvę, ir pienas, šiltas, dar su puta, linksmomis srovelėmis nusiraitė išgraužta žole, aplenkdamas didelį, jau plutele pasidengusį karvės blyną; nespėjau atitokti, kaip srovelės, vinguriuodamos tarsi balti žalčiukai, išnyko, palikę tik drėgnas šliūžes ir kelis lašus, varvančius iš apversto kibiro.

Racionalumas...

Koks čia gali būti racionalumas, išskyrus mitinį – dievai patys pasiima auką, jeigu tu iš kvailo užsispyrimo nenori jos duoti; teisintis ateistiniu auklėjimu vaikystėje ir dabartine pažiūrų maišatim, iš kurios išsikristalizuotų tokia mažai ką sakanti formulė: „Tikiu Kažką, Kas yra Aukštesnis“ – lygiai taip pat beprasmiška, kaip išdrožus iš pliauskos dievą tikėti, kad įpūtei jam ir dievo dvasią.

Saulė jau už didžiosios pušies.

Švylių kvapas... koks jis?..

Operacinė, kur balti vatos gabalai net daltonikui pražysta raudonai, ar dangus, kur skaisčias debesų nuodraikas savo žaizdoms valyti naudoja angelai?..

– Imk dar duonos, – Nomeda kyšteli polietileno maišelį man po nosimi.

Švyliai dvokia česnakais.

– Nuobodu, – sakau. – Galėtų kas ateiti. Sutikčiau, kad tai būtų net Savičiūnas. Ar tau jis nepanašus į reliktinį roplį?

– Ką?.. – nesupranta Nomeda. – Koks Savičiūnas!.. – išizeidžia. – Aš pasikviečiau... – ji ištaria vardus, ir aš nejučia virpteliu, nes vienas Jo. – Sakė, ateis, – ji mosteli takelio, vingiuojančio per rugius, link. – Atsineš alaus.

– Ateis?.. – nepatikėjau žiūrėdama į saulę, kuri tarsi raudonas kamuolys grimzdo į pilkus debesis ir atrodė tokia nejauki, lyg nutapyta.

– Ar negirdi?.. Dainuoja, – išsišiepė Nomeda ir lyg vėtrungė pasisuko rugienojų pusėn. – Ir maišelį nešasi, – nusijuokė džiugiai.

Iš tiesų – takeliu žengė barzdotas Panas, o šalia, lenkdamas ir mindydamas stiebus, per rugius brovėsi vos apsirbarzdavęs satyras atlapotais per visą pilvą marškiniams; Pano nešamas maišelis skimbčiojo tyliai ir melodingai, užtat iš satyro gerklės veržėsi kimus urzgimas, o pilve kažkas garsiai kliuksėjo.

– Pakvieteit Oželį?.. – nusivylusi pasižiūrėjau į Nomedą.

– Turbūt pats prisiplakė, – gūžtelėjo apvaliais pečiais toji, rodos, nė kiek nesikrimsdama, kad vulgarus storakojis Oželis, kuris, beje, visai nenusimanė apie jokus menus, sugadins šitokią tapybišką vakaro akvarelę.

– Sveikos, mergos!.. – riaugtelėjo Oželis ir sudribo šalia Nomedos, net kelnų saga pokštelėjusi išlėkė.

Panas padėjo maišelį ant kūdros kranto ir neskubėdamas užsirūkė.

Jo akis dengė nuleistos blakstienos, cigaretę laikantys pirštai užstojo lūpų liniją; siauras dūmelis lėtai vinguriavo apie galvą, ir siela tarsi pilkas vandenų paukštis suposi dangaus pakrašty, slėpdamas saulę po sparnu.

– Alus – „Širvėnos“, – tarė nukratydamas pelenus. – Kitokie nebuvo.

– Mergoms užteks po butelį!.. – subliuvo Oželis, kišdamas ranką Nomedai po sijonu, o ši tvojo duonos maišeliu jam per kaktą, bet nestipriai, tarsi bijodama. Užuođęs česnakus, Oželis palaimingai užsimerkė.

Panas, užuot ką sakęs, atkimšo pirmą butelį alaus ir tylomis padavė man.

Pro juodą butelio stiklą žiūrėjau į jį, jausdama, kaip atplaukia tamsi instinkto upė manęs pasiimti, glosto basus tarpupirščius taip švelniai ir valdingai, kad belieka tik užsimerkti ir laukti.

O tuo tarpu prasimerk tu, varlės akie, plačiai, tartum iš nuostabos, tegu tavo taškuota rainelė ir į laikrodžio švytuoklę panašus vyzdys nušvinta šilta geltona šviesa, vaikystės, spinduliais, kurie mummyse giliai tarsi mitiškas senelės laikas žemės gelmėse, auksinis mirties lapų patalas.

Ir vėl užsimerk, – tegu šis nušvitimas tebus mano nuojauta, nes Oželiui ir Nomedai jo nereikia, jie brenda per rugius, žvingaudami ir spardydamiesi kaip nekalti galvijų jaunikliai, ir šiugždanti siena užsiskliaudžia jiems už nugaros tartum sidabriniai vandenys.

– Dar neik namo, – sako Panas, vienoje rankoje laikydamas alaus butelį, kitoje – mano delną. – Neik, – pakartoja, balsas tylus, bet šnabždesiu jo nepavadinsi, nes šnabždesys – fleitos melodija upės dugne, margaspalvio peleko plasnojimas, o Pano balsas pavargęs ir kimus.

Nuo ko jis pavargo?..

Ne, tai ne nuovargis, tai tamsi instinkto upė, kuri pasiima mus abu ir plukdo ramia, užžėlusia savo vaga...

Alaus butelis spindi ant kūdros kranto tartum malachitinė ašara.

– Dar neik... – karštos rankos stiprios, o virš švylių šviečiantis mėnulis toks nepanašus į amžinybės akį, veikiau į didelę druskos galvą.

Ir šitai gražu; tikra poezija.

Ir jo rankos, ir lūpos – eilėraštis, fleitos šnibždesys iš užžėlusio dugno; pusiaumirka matau, kaip mėnesienos užlietam rugių lauke stovi motina sustingusiu veidu, banguoja sidabriniai rugiai, o kartu su jais, šnabždėdami tą pačią kalbą, supdamiesi ant uodegų galiukų, linguoja balti žalčiai, juodos akys spindi kaip išnokusios dirsės.

Baltas laukas neturėjo ribų. Galima buvo tik spėlioti, kokios jis formos: daugiakampio, kvadrato ar trapecijos. Atrodė, tartum dievai būtų sukūle ašotį su pienu, ir šiltas skystis nutekėjo taip toli nuo garuojančių šukių, jog pamiršo ir savo prigimtį, ir paskirtį.

5.

Danguje dega ryškios rugpjūčio žvaigždės, o senelė sėdi ant girnų akmens prie tvarto, panaši į geltoną Haufo nykštuką, ir užmerktos jos akys, ilga vaškinė nosis, naktinė kepuraitė nukabusiu bumbulu kelia man šurpą. Geriau jau rėktų, draskytųsi ir šokinėtų.

Betgi blogio jėgos tylios, eina neprisiliesdamos čežančių lapų, jų basų kojų padai švelnesni už aksomą, be menkiausių raukšlių.

Net juodmargė, melžiama senelės, stovi druskos stulpu pavirtusi, atsisukusi ilgu liežuviu laižo senelės nugarą ir nė nekrūpteli, gavusi į snukį smailia alkūne.

Geltonas Haufo nykštukas ant narčios juodmargės. Vario spalvos lapai ir juodžemis su baltomis sniego salelėmis.

Dar kai motina buvo gyva, o aš – kokių penkerių metų, aplankėme senelę ligoninėje, rajono centre, kadangi mūsų kelias iš turgaus vis tiek ėjo pro nutriušusį ligoninės pastatą, o pakeliui sutikta pažįstama nedviprasmiškai nudelbė mamą ir greitakalbe išbėrė, kad esama pasaulyje tokių pasileidėlių, kurioms nė per nago juodymą nerūpi mirties patale gulincios uošvės. „Uošvės“ – tą žodį ji ypač pabrėžė, mosuodama raudonomis rankomis – tartum mama tų uošvių turėtų bent po kelias kiekvieno rajono centro ligoninėj.

Senelė iš tiesų atrodė nekaip – ruda skarele kietai aprišta galva priminė šalnos sustingdytą krituolį obuolį, o kai stiebiausi jos pabučiuoti, pajutau ir krituolio kvapą – perpuvusių lapų, drėgnos žemės, karčios žievės.

– Nebučiuok – dar užsikrėsi, – burbtelėjo motina, nežiūrėdama į senelę.

Senelė krūptelėjo, ir man pasidarė jos gaila – bet argi ką pasakysi, kai šalia yra mama. Todėl tik išsišiepiau iki ausų, nesuvokdama, kad ir šypsotis šiuo atveju nedera, – man pasirodė, kad šitai apsiginsiu nuo nesuprantamo priešiško. Ankstyvo ryto vėsa kilo nuo žemės ir skverbėsi pro retą ligoninės parkelio lapiją, ir tai atrodė panašu į nebūty ištirpstančius mamos ir senelės žodžius.

– Galėtum palikti mums vaiką, – senelė pašė kietą skarelės mazgą po kaklu. – Nors savaitei. Juk nesuėsim. Karvės pieno atsigers, juk, ko gero, vien bulvėmis ir makaronais ją liuobi – pilvas atsikišęs kaip būgnas, net žiūrėti bjauru.

– Dar ko!.. – atšovė motina, stumdama mane į šalį, tartum iš tiesų būtų pamačiusi mano pilvą, pūpsantį kaip badaujančių Afrikos vaikų, gailiai žiūrinčių iš televizoriaus ekrano. – Ar geriau bus, jei apšersi kokiom žolelėm!..

- Geriau žolelėm negu bulvėm!.. - sušnypštė senelė, ir tąsyk jau aš krūptelėjau, nes dar nebuvo mačiusi jos itūžusios - regėjos, kad tuoj kirs paslėptu geluonimi ar spjaus nuodais, ir tada ne tik mums su mama galas, bet ir jai, nes be geluonies senelė neišgyvens.

Motina tik nusijuokė, dar labiau nustumdama mane į šalį, tartum kokį svetimą daiktą, kuris ginčo metu nereikalingas, nes nepadedą jo išspręsti.

- Mano vaikas, o ne tavo!.. - negailestingai režė.

Senelė iš paniūrų į ją dėbtelejo ir staiga nusiramino.

- Pasikark, - burbtelejo atsukdama nugarą - tik mentės dirgliai krustelėjo, - ir nuėjo takeliu į ligoninę, nes nuo priebučio, laikydama dubenį, pilną vatos gumulų ir tvarsčių, jau šūkavo sanitarė. Senelei nereikėjo nei ką perrišti, nei išvalyti (ji sirgo neaiškia vidurių liga), - į sanitarės klykavimą atsiliepė instinktyviai, kaip vienas tos pačios giminės paukštis atsiliepia į kito paukščio šauksmą, - parodydamas solidarumą. (Solidarumo negalėjai parodyti žemesniam už save porūšiui, o mama, ko gero, ir buvo tokia.)

Jau stovėdama ant laiptų, senelė atsisuko ir pamosavo išdžiūvusią rankelę, - motina to nematė, nes tempė mane žvyruotu taku vartų link, o aš vis grėžiojau atgal, - ir mano delnai staiga atšalo, išvydau netgi ažūrinį šerkšną, puikiu raštu dengiantį plaštakų odą, - bet mama ir to nematė, tik, išstūmusi mane už vartų, piktai pasakė:

- Sena ragana, kad ją perkūnas!..

Tą patį ji pakartojo namie, dėdama ant stalo raugintų kopūstų lėkštę su mirkstančiais rasale lašiniiais, mat su pusbuteliu buvo atėjęs Vacys, kurio pamenu tik kepurę, dvokiančią benzinu ir tepalais. Toji popietė seniai nugrimzdo į ūkanas, nes priklausė ne man (buvau uždaryta savo kambary ir turėjau skaityti kažkokio arabų rašytojo knygą), o motinai ir teisėtam jos pasipiktinimui neteisėta uošve, nes ir ją, ir mano tėvą mama laikė ne žmonėmis, o pamiškės paukščiais, laukiniais barsukais, normalaus išsivystymo nepasiekusiais, ties keista riba sustojusiais *komo erectus*, ir Vacys jai pritarė nusivilkdamas šimtasiūlę, irgi dvokiančią tepalais. O aš skaičiau „Lelijų kaimą“, - taip vadinosi to arabų rašytojo knyga ryškiai geltonais viršeliais, nuo kurių skaudėjo galvą.

Karališkoji lelija, beprotybė.

Tigrinė lelija, aistra.

Baltoji lelija, prarasta nekaltybė.

Azijietiškoji lelija, tamsūs kerai.

Rytų lelija, šaltos pagirios.

Vakarų lelija, nerimas.

Amarilis, raudonašmenis kardas.

(Ar tiktų kardas geltonam Haufo nykštukui, pasinėrusiam į sunkias mintis, slegiamam žiedadulkių oro ir žvaigždynų vandens, Mėnulio, Merkurijaus, Aušrinės sferų, Nejudančių žvaigždžių dangaus ir Empirėjaus?.. Visi devyni dangūs panašūs į lelijos žiedą, ir šis žiedas per sunkus mažai nykštuko galvai).

Rugpjūčio žvaigždės - vėstantis plienas juodam vandenį - merkiasi, ir ant girnų akmens prie tvarto sėdi nebe kuprotas Haufo žmogelis, o Palieknės Danutė ir kvailai šypsosi, kasydamasi purviniais nagais suskirdusį basą kulną.

- Labas, - sako skubiai ir dar skubiau pasikaso paausį, turbūt manydama, kad nepastebėsiu, o jei ir pastebėsiu, tai nuleisiu nemačiom. Nors ji metais vyresnė už mane, atrodo kaip nesusitupėjęs vaikas: kur ten susitupėsi tokioj Palieknėj, lūšnoj mūsų sto-

rai nuburbtais langais, su trimis jaunesnėmis seserimis ir moterim, kurios amžių, jai numirus, vertėtų skaičiuoti pagal rieves, išryškėjančias sumedėjusiuose paduose. Ar ji Danutės ir seserų motina, ar prosenelė, ar kokia priklydusi priemiesčio vargšė, niekas nežinojo, o ir labai nesidomėjo, nes Palieknė priklausė amžinai užmirštomis vietoms. Geresnio prieglobsčio atsiskyrėliui nebūtum ir sugalvojęs.

Bet Dana ir jos seserys nebuvo atsiskyrėlės. Net senė, ir ta kartkartėmis apsilankydavo bare, ką jau kalbėt apie jaunikles, kurioms žmonės kėlė nenumaldomą naivų džiaugsmą, kurį rafinuotas miestietis pavadintų egzaltuotu debilumu. Net riaugėjantis Oželis iš kelių klyno išlėkusi saga joms atrodė esąs žemdirbių porūšio pasididžiavimas.

– Eik namo! – griežtai tariau užsidarydama išvietėje; Danutė sukukėjo tarsi juokdamasi, ir netrukus išvydau strazdanotą jos veidą duryse išpjautoj širdelėj. Ji plačiai šypsojosi, o nekaltaj akių gelmėj neslypėjo nė mažiausias drovumo šešelis – tai, kad mato mane atsitūpusią ties skyde, jai atrodė taip pat natūralu, kaip žiūrėti į augantį daržę kopūstą.

– Eik namo, nes pakviesiu senelę!.. – surikau užsidengdama laikraščio lapu.

Danos lūpos sudrebėjo.

Ji turbūt dar prisiminė, kaip prieš porą metų, pirmąkart atsilankiusi, užnešė mums utėlių: senelė, pasigavusi ir ją, ir mane, trinko plaukus žibalu, o paskui, lyg tos smarvės būtų negana, storai ištepė pilkuoju gyvsidabrio tepalu, kuris dvokė dar bjauriau, ir mudvi, pilkos ir liūdnos, tupėjome kameros kampe už didelio „kaniko“: tėvas, iš jo semdamasis karvei miltų, pavadino mus nei šiaip, nei taip – šūdais po lapu.

Tuomet aš išizeidžiau ir pamaniau, kad ir jis pats ne geresnis, nors ir neturi utėlių.

O senelė!.. Jeigu ji ragana, tai galėjo užkalbėti utėles, ir jos siaura tvarkinga vorele būtų išėjusios iš namų, o utėlių karalius – paskutinis, vos panešdamas storą pilvą.

Labai keista, kai žmogus, mokėdamas kerėti, griebiasi tokių buitinių priemonių kaip žibalas ar pilkasis gyvsidabrio tepalas.

– Nekviešk, – suvapėjo Dana ir pasitraukė nuo langelio.

Kai išėjau, ji stovėjo prie vartų ir liūdnai žiūrėjo į mane, o paskui apsisukusi nuvėžlino į mišką.

Nublukusi kartūninė suknelė vos dengė pakinklius, ir aš su nuostaba pagalvojau, kad Danos pilvas dar didesnis nei badaujančio Afrikos vaiko, – tik kojos, aišku, nebuvo panašios į degtukus – tokiomis drąsiai galėjai molį minti.

Už karklų krūmų kyštelėjo dar kelios šviesios galvos, pasigirdo garsas, lyg kryklė būtų surikusi. Dana atsakė spigiu riksmu, ir galvos pasislėpė. Matyt, čia būta kitų Palieknės jauniklių.

Rugpjūčio žvaigždės tikrai panašios į vėstantį plieną, savo šaltį pamažu perduodantį žemei, – taip plonu ledu apsitraukia vanduo ir šerkšnas pasirodo ant langų stiklo, taip kartais gimsta nauja gyvybė, pradėta per alsų karštį, brendusi jam slūgstant ir pasiruošusi išeiti per patį atšalimą, kai visa gamta nusivylusi ruošiasi mirties miegui.

Ar kas gali užkalbėti šitą šaltį, paversti jį patiesalu, saugančiu nuo jo paties?..

„Senele, senele, tu juk gali šitai“, – atėjo man į galvą, kai sėdėjom trise prie stalo ir valgėm miltinius blynus, merkdami į riebę kopūstienį dažinį, o senelė baisėjosi dabartinais laikais. Lauke siuto pūga, ir senelė, garsiai baisėdamasi, vis labiau suposi į vilnonę, antklodę primenančią skarą.

– Žmonės nustojo galvoti!.. – prarijusi karštą kąsnį, ji akimirka neteko žado. Atgavusi kvapą, švankšdama pridūrė:

– Susimainė protu su pavasariop pražystančia tvora!..

Palieknės senė, tiesdama į senelę gumbuotus, į apkapotas šakas panašius pirštus, graudžiai sumykė.

– Aš ne akušerė! – griežtai atkirto senelė.

– Tai nelabai ir svarbu, – mykė Palieknės senė, iš akių jai riedėjo ašaros. – Pabūk prie jos, ir viskas susitvarkys.

– Viskas susitvarkys!.. – prunkštelėjo pašokdama senelė ir taip bloškė skarą ant suolo, kad net vėjo gūsis perlėkė per trobą. – Ar bent kokias žirkles ir praustuvę ten turit?!.. – suriko vilkdamasi kailinius. – Gegučių lizdas! – pridūrė atidarydama spintą ir, tėvui nespėjus nė išsižioti, valdingai čiupo žaliąjį butelį nuo aliejaus.

Stumdama Palieknės šakotapirštę pro duris, senelė atsisuko į mus su tėvu, sėdinčius prie atšalusio riebaus dažinio, – blynus jau buvom suvalgę, – nužvelgė taip, lyg būtume svetimi, ir mediniu balsu tarė:

– Nė neprašau, kad kuris iškviestumėt greitąją. Pats nelabasis per tokį orą tako į Palieknę nerastų.

Šakotapirštė sumykė papurtydama galvą ir baksnodama sau į krūtinę – girdi, neteisybė! – bet senelė nedavė jai kalbėti, tik išgrūdo per slenkstį į pūgą ir trenkė durimis. Iš lauko kartu su aštrių sniegulių uodega dar įskrido jos žodžiai:

– ...laume pasiversti!.. Tada gal ir rastum!..

Jai atsakė lyg ir pūgos kaukšmas, lyg ir pušies švokštimas.

Tėvas pakilo nuo stalo, atidarė spintą ir ilgai žiūrėjo į tuščią vietą ant lentynos. Ir nors nieko nesakė, atsukta nugara bylojo aiškų priešiškimą ne tik butelio netekusiai lentynei, bet ir gyvenimo dėsniams, kurie kažkodėl reikalavo kažkam padėti, nors ir neveiksmingai (tėvas netikėjo, kad naminė gali pagelbėti gimdančiai Danai), eiti į kaukiančią pūgą, kuri yra aiškiausias chaoso ženklas, liudijantis, kad tik savo kiaute dar kaip nors gali išverti dangaus ir žemės maišymąsi.

Žvaigždės – mėlyni kristalai ant medžių šakų, vidurnaktis – E. A. Po varnas, ir net mama, panaši į persišviečiančią Gogolio undinę, sėdi ant slidžios nuo mėnesienos medžio šakos. Iš miško, uostinėdami sniegą, išbėga žvėrys, jų paliktomis pėdomis grįžta senelė, o aš tik spėliuju, į kokio žvėries pėdsakus panašūs jos kojų įspaudai, nes žinau, kad senelė nemėgsta išsiskirti iš aplinkos, ir posakis „Žmogus – aukščiausioji būtybė“ jai kelia juoką.

Galbūt ir Dana pagimdė kokį oželį keršu kailiuku. Ir tai kur kas geriau – argi Palieknė išgyventų kūdikis, kuris, palyginti su žvėrių jaunikliais, toks bejėgis!..

Nei Danos, nei jos seserų savo kieme daugiau nemačiau.

Turbūt nusigrėžė nuo žmonių ir išėjo su vilkais, kurie, jei ir nesuprato egzaltuoto debilumo, tai bent nesišaipė iš jo. Tik senė retkarčiais apsilankydavo miestelio bare, paskleisdama durpių, kraiko ir sakingos medienos kvapą, – Vanda ne tik ventiliatorių įjungdavo, bet ir visus stalus peršluostydavo, nors šakotapirštė niekad neprisėdavo, išgerdavo savo normą (pusę briaunotos stiklinės šnapso) stovėdama prie baro, nugara remdamasi į indų plovėjos langelį.

Jeigu bare tuo metu sėdėdavo tėvas, piktai į ją skersuodavo – mat senelei parnešus žaliąjį butelį, naminės tebuvo vos ant dugno. Tėvas slapčia įtarė, kad jo geras buvo sunaudotas gryniems niekams, pavyzdžiui, žirklems dezinfekuoti. Jam nė į galvą neatėjo, kad naminės reikėjo užkalbėjimams, tam, kad viskas, anot Palieknės senės, susitvarkytų

(o šakotapirštei tvarka reiškė visai ne tą, ką tėvui) – ne, tėvui ši mintis net nedingtelėjo, nes buvo dar miglotesnė už gyvenimo dėsnius.

Deivė, kuri gyveno Palieknėje, nepanėšėjo nei į plevenantį Arielį, nei į verksmų išsekintą Dafnę – tai buvo godi Vilendorfo Venera, ir žvelgiant į didžiulį jos pilvą, stambias šlaunis ir į krūtis-svambalus, nesinorėjo tikėti, kad jai užtenka žolelių nuoviro ir lengvos ašutinės nakčiai. Įsivaizdavau ją, paryčiais rūke išdramblojančią iš girios ir sustojančią pievoj prieš mūsų juodmargę – Vilendorfo Venera mielai ateitų ir į miestelio barą. Ten, kur renkasi žemės kurmiai ir girtuokliai, tik jai kiek nepatogu dėl alegoriško savo pavidalo (turėti vietoj galvos puodą, tegu ir virvelinės keramikos pavyzdį, vis dėlto per daug tiesmuka)... Galvos forma ir struktūra nesvarbi tik pašamonės gaivalams bei mitologiniams satyrams. Betgi žmonės – aukštesnės būtybės (senelė čia, aišku, tik sukriuksėtų iš juoko), jos gėdijasi pašamonės gaivalų (senelė neskaitė K.G. Jungo „Pašamonės vaidmens“, tačiau pritartų teiginiui, kad slopinamas gyvuliškumas keršija), ir Vilendorfo Venerai nėra ko tikėtis aistringo geismo patenkinimo su kuriuo nors iš vietinių žemės rausikų, kurių ir skonis iškrypęs – ne vienam prie širdies silikoninės krūtys, sveriančios po tris kilogramus (nesąmonė, pasakytų senelė, kuo jos geresnės už puodynę vietoj galvos!..).

Samanų spalvos naminė, švelniai gildanti liežuvį, nutykštanti ant galingų Veneros strėnų karčia nevaisinga rasa, – aukoti skirtas skystis, išsikvėpusi ambrozija, išspjauta dangaus dievų.

Moterie, pašamonės gaivale, tamsybių žuvie, – jau merkiasi rugpjūčio žvaigždės, naktis, tavo antklodė, šlapia nuo iškritusios rasos tartum nuo prakaito, ir tavo šlaunys šlapios, ir tokį vėsų rytą niekas nenori į jų tarpą, net satyras, kuris, apsimetęs arkliu, supančiotas ganosi pievoj.

Ir tu užmiegi, kvėpuodama vėstančiu alkoholiu į samanas, ir miškas pilnas aitrių jo garų.

6.

Vacio šimtasiulė, numesta ant suolo prie rasojančio virtuvės lango, primena pilką papirusą, priraizgytą nieko nereiškančių ženklų.

Vacys per daug nesivargindavo – nuspirdavo ją ir po stalu, tik tepaluotą kepurę pagarbiam pakabindavo ant vinies prie durų, virš didelio skardinio dubens, kuris dažnai būdavo pilnas neišpildo muilino vandens, o prie krašto lyg rudens voratinklis, judinamas skersvėžio, suposi ilgas plaukas, ryto šviesoj auksinis, vakare – pilkas kaip pati prietema.

Kartais man atrodydavo, kad juo tarsi altu iš dangaus nusileidžia šviesa. Naktį plaukas išnykdavo, tamsos prarytas, tik kibire, mėnesienos apšviestas, raibuliavo vanduo – sidabru apsitraukusi eketė, valdingai uždariusi savo skenduolius. Ir išgertos sielos laumžirgio kojėlėmis draskydavo man pilvą.

Vacio kepurė kaboj ant vinies virš kibiuro ir dvokė traktoriaus tepalu.

Markas Augustas savo skrybėlės ant vinies nekabindavo. Pasidėdavo šalia, ant suolo, tuo parodydamas, kad Vacys, palyginti su juo, stovi ant kur kas žemesnio hierarchijos laiptelio. Maždaug kaip mano zoologijos vadovėlyje – iš pradžių pirmuonys ir stegozaurai, o tik paskui aukštesnieji primatai.

Man vėl reikėdavo užsidaryti savo kambary. Kadangi su „Lelijų kaimu“ kažkas gerokai pasidarbavo – trūko trečdalis puslapių, o ant viršelio tarsi archipelagas plytėjo

pailga riebalų dėmė, – varčiau zoologijos vadovėlį, dažnai grįždama prie man patikusio pavadinimo *euglena viridis*. Tai buvo ne pirmuonies vardas, o magiškas žodžių sąskambis, tarsi kambarį uždarantis vieną laiko tarpą ir atveriantis kito duris.

Vacys nenuvokė, kas per padaras yra *euglena viridis*, bet Markas Augustas žinojo. Jis žinojo ir daugiau – kad Herostratas sudegino Artemidės šventyklą, kad Kochas atrado tuberkuliozės lazdeles, o Pasteras – vakciną nuo pasiutligės, kad daktiloskopija pranašesnė už Bertiljono sistemą, o brontozaurai, nors patys didžiausi iš priešvaninių roplių, buvo romūs žolėdžiai.

Šįsyk jis užėjo pakeliui iš bibliotekos ir ant virtuvės stalo išdidžiai paguldė Voltero tomą.

– Antrą kartą skaitysiu „Kandidą“, – garsiai tarė.

Motina iš mandagumo kažką burbtelėjo, galbūt „Tikrai?“ arba „Kodėl antrą kartą?“, o paskui garsiai pridūrė:

– Perskaityta knyga – kaip nurauta žolė. Į pečių arba į herbariumą.

– Na ką jūs, Veronika!.. – pasibaisėjo Markas Augustas, išsitiesdamas kaip styga ir atsikišusiais menčių kaulais dunksteldamas į aprasojusius lango stiklus. – Atsiprašau, – sumurmėjo atsitraukdamas nuo lango. – Mintis, beje, įdomi.

– Įdomi, – prieštaravimų nepripažįstančiu balsu tarė motina ir pastatė ant stalo taureles. Markui Augustui skirtąją netgi pablizgino sausu skuduru.

Markas Augustas godžiai žvilgtelėjo į tuščią spindinčią taurelę ir prisimerkęs nusuko akis – matyt, stiklas apžilpino.

Aprintame jo portfelyje, be knygų, nieko daugiau nebuvo. Traukti į dienos šviesą džiūvėsius ar vaisinius šiaudelius, kuriuos dažnai pirkdavosi parduotuvėję, jis gėdijosi – šiaudeliai nebūtų tikę nei prie Voltero, nei prie puspilnio naminės butelio, kuri motina ištraukusi pastatė ant stalo, burbtelėjusi: „Dar nuo Vacio liko“, – šią nedarną Markas Augustas gerai suvokė, todėl nestabdė motinos, tik tyliu, vėjo šlamesį primenančiu balsu paprašė:

– Man per stipru... gal koku sirupu praskiestum?..

– Dar ko! – atšovė motina. – Galėjai pats sirupo atsinešti, jei šnapso neturi!..

Ji norėjo pridurti, kad Markas Augustas, gyvendamas vienas ir neką teveikdamas, galėtų pats prasivirti uogienės, juolab troba prie pat miško, ir ne tik uogienės – malkų žiemai slapčia parsivežtų, juk proskynoj tiek sausuolių!.. – kam dar eigulio ieškoti ir verkšlenti, kad baigia sušalti, kad pašiūrėję tik sutrūnijusios pušinės pliauskos belikę!.. „Aš nepakenčiu uodų!.. – ko gero, suriktų Markas Augustas, – jie žemina mano žmogiškąjį orumą ir budina sieloje gyvulį!.. Rinkdamas uogas, turi kasytis, pliaukšėti ir vartoti rusiškus keiksmožodžius!.. Aš ne panteistas, aš nemėgstu miško!..“ – „Tai kas gi tu?.. Gal krikščionis?.. – įgeltų jam motina. – Į bažnyčią neini, nors per Velykas galėtum!..“ – „Aš – laisva asmenybė!.. – gintųsi Markas Augustas. – Man labiau patinka „Kandidas“ nei Biblija!..“

– Bejėgis tu, – niekinamai tarė motina. Po trečios taurelės jos skruostai paraudo kaip prisirpusios vyšnios. – Sirupu tau ir misti!..

– Tai, tamstos manymu, aš... – paspringo gurkšniu Markas Augustas, – indiferentas?.. Jėzau, – sumurmėjo pildamasis naminės, – aš tik nekenčiu visuomenės!.. Jinai tokia triviali.

Motina pasižiūrėjo į jį kaip į apsisapnavusį.

– Eik namo, – tarė. – Nemėgstu, kai mano namuose tiek daug tuščiai kalbama.
– Tuščiai?.. – Markas Augustas išsigandęs nutilo.

Taurelės besileidžiančios saulės šviesoje spindėjo raudoniu, lyg kas būtų pripylęs į jas sirupo, kurio Markas Augustas taip geidė ir į kurį dabar nebenorėjo net žiūrėti.

Rausvi motinos skruostai palengva ėmė pilkėti.

Ji nekantriai kostelėjo.

Markas Augustas tebesėdėjo už stalo, primindamas nuvytusią leliją.

– Ir ko aš su juo tąsaisi, – pusbalsiu tarė motina. – Kiti vyrai kaip vyrai. O šitas – žiopso kaip kalakutas į šulinį.

Ji atsistojo ir šiurkščiu delnu nubraukė stalą.

Markas Augustas pakėlė akis.

Jos atrodė užgesusios ir pilkos, nes šulinys, į kurį jis žiūrėjo, tyvuliavo nebylus, jo paviršiaus nejudino sidabrinių vėlių alsavimas, jame turbūt nė vandens nebuvo, tik balkšva, pamuilių spalvos migla, chaosas, iš kurio dar reikėjo formuoti pasaulį, daiktus, kurti žmones ir dvasias, sugalvoti skausmą ir mirtį. Markas Augustas žiūrėjo į miglą su beviltišku siaubu, stengdamasis pamiršti, koks jis bejėgis.

Jis svyruodamas atsistojo, užsidėjo skrybėlę ir, pasikišęs po pažastimi portfelį, netvirtai žengė durų link.

Motina, nužvelgusi kaulėtą jo nugarą, dar kartą delnu perbraukė per stalą, nors šis buvo švarus.

Užsivėrus durims, virtuvėj pakibo slogi tyla. Motina krenkstelėjo ir apsidairė – atrodė, kad jai neįauku, likus be skubraus ir karštligiško Marko Augusto murmesio. Jai net netoptelėjo, kad vėl nepriminė Markui Augustui kitą kartą atsinešti butelį, tegu ir nepilną, tegu ir kokio birzgalo – kad ir „Versmės“ ar „Šaltupio“ – kiekgi galima vartoti svetimą gerą!..

– Ačiū Dievui, kad jis nedaug teisgeria, – tarė slėpdama butelį, ant kurio dugno dar teliuskavo maždaug stiklinė skysčio. – Tarytum koks aristokratas, – pridūrė ir nusišnypštė nosį į sijono kraštą. Motina nebeskaitė knygų nuo tada, kai gimiau aš – iš pradžių neturėdavo laiko, o paskui ir nebenorėjo. Juk estetinei tikrovei neegzistuoja realybės dėsniai, o šie pasirodė esą tokie negailestingi ir diktatoriški, kad motina be ilgo spyrijimosi pasidavė.

Taip užgęsta visokia žemiška ugnis.

Nors iš atminties jai baigė išdilti Reimonto, Senkevičiaus ir Balzako veikalai (ką ir kalbėti apie Dante, Šekspyra), ji kažkodėl dažnai prisimindavo Rablė Gargantiua, besišluostantį rukę pūkuotu žąsiuku. O stebuklinių pasakų siužetai ir modeliai taip susipainiojo jos galvoje, jog kartais atrodė kaip kažkada buvusių tikrų įvykių migloti prisiminimai, o gal ir tai, kas vyksta dabar ar vyks netolimoj ateity.

Slogi tyla virtuvėj, raudonas sirupas taurėj, aš, uždaryta savo kambary su *euglena viridis* vaizdiniu.

Markas Augustas, netvirtai žengiantis ledu, o gal stiklu, ir svyruojantis tarsi nendrė vėyje, – nors imk ir pakaustyk jį pasagomis su aštriais grifais, kad negriūtų nosimi į priekį.

Vacio kepurė ant vinies – bloga lemiantis varnas.

Šimtasiulė, pilkas papirusas. Kalno pamokslas, actekų raštai. „Giesmių giesmė“, meilės romanai.

Meilė atleidžia pikta, jai pačiai nesuvokiama pikta. Bet prisiminimai nėra meilė. Rojus neturės prisiminimų.

Daiktai, vaizdiniai kaip geometrinės figūros ir tiesė – mirtis.

Drožlių galvele, geltonas Haufo nykštukas, nuvytusi stalo lelija, trokštu, kad būtų mėtamazgeliai ant amžinybės siūlo, – kad jūsų neužmirštų Tas, kuris vynioja šitą siūlą į kamuolį.

7.

Nemėgstu rytų, kurie primena skardinio kibiro tarškėjimą, įkyriai raginantį keltis. Tokie rytai – ne Dievo kūrinys.

Neįnirsi į juos lyg į slidaus šilko suknią, ir mirguliuojantis šleifas neplasnos iš paskos.

Nors... Rytas – ne šnabzdantis audeklas, ne spindintis obuolys ant pačios aukščiausios šakos, ne lėtai besileidžiantis lapas su apmirusiu amaru ant išsišakojusių gyslelių. Jisai – šių daiktų šešelis, siela, kuri numiršta ir atgyja.

Lyg kokiam sapne girdžiu senelę šnekant:

– ...dar tebedrybo, nors jau pusė dešimtos. O merga septyniolikos metų. Kur tai matyta!..

Kažkas jai atsako – gal tėvas, gal Paliėknės senė – ausis vos pagauna tylų šnaresį, lyg kas sausa šaka brūžintų į staltiesę.

– ...kojų pirštai iš po atklodės išlindę, – priduria senelė. – Keisti kažkokie!.. Ilgi, per sąnarius perlinkę!..

Sausas šnaresys vėl pasigirsta – gal tai ne šaka, gal raudoni rudens lapai.

– ...sakai, tokie pirštai dalingo žmogaus?.. – murma senelė, ir aš ne girdžiu, bet jaučiu, kaip širdyje ji purkšteli netikėdama. – Su tokiais pirštais tik lėliu būti!.. Įsikabintum šakos ir tintaluotum žemyn galva!..

Atsimerkusi senelės neišvystu, tik raudoni klevo lapai šlama už lango. Ant šakos tupi zylė ir, pakreipusi galvą, žiūri į mane. Saulės takas nuo lango driekiasi per visą kambarį iki belangės sienos, ir sustingusi zylė atrodo tartum padarėlis iš mįslingos mirties karalystės, – tokios šalies, kur mirties nėra, tik ilgas, varginantis buvimas, nesibaijanti auksinės šviesos juosta.

Ir tylu. Be paukščių balsų, be kibirų tarškėjimo. Nenusakomo liūdesio erdvė, nepermalduojama kaip stingstantys sakai.

Vieškeliu garsiai nuplerpia „birbynkė“ – turbūt koks miestelio vaikigalis ją trumpam nudžiovė iš tėvo, – aš šoku iš lovos ir nejučia pritupiu, neapleidžia mintis, kad gintarinė erdvė debesiu kybo man virš galvos, ir aš galiu į ją atsitrenkti.

Šilta rugsėjo saulė jau ties tvarto šelmeniu, tamsus šešelis prie daržinės durų ištirpo, o pro sienos plyšius išlindę šiaudai suspindo lyg didelės auksinės adatos.

Išvietėje pro medines grindis prasikalusi kraujažolė baigė nužydėti, Brežnevo nuotrauka atrodė susiraukšlėjusi kaip šalnų pakąstas lapas, ir paskutiniai Genseko „Plėšinių“ skyriai, kabantys ant vinies, skersvėjo pertraukti, liūdnei suošė.

Pavasaris, anot vieno prozos meistro, toks metas, kai norisi nusišaut. O ruduo – švelnus tvanas, jis ir taip pražudys, be triukšmo ir parako smarvės, užliedamas iki pat dangaus.

Ir žuvsys pakils į debesis, o paukščiai nusileis į gelmes.

Tik žmogus, aukščiausioji būtybė, liks ištikimas savo prigimčiai ir užsidarys kaip

smiltelė kriauklėje, kad ilginiui pavirstų perlu.

Miestelio pusėje, dusliai, lyg dabar jau būtų po vandeniu, sugaudė bažnyčios varpai. Baigėsi sekmadienio mišios.

Netrukus turėtų grįžti ir senelė, nešdamasi prancūzišką batoną, kyšantį iš nedidelės juodos rankinės, „ridikiuliu“ vadinamos, ir nors didesnę dalį ji bus nuvalgiusi, batonas vis tiek kyšos lyg kardas.

Ką gali žinot, juk miškingame pavieškely visko pasitaiko, ir plėšikų, ir laumių, ir besiblaškančių sielų, pabėgusių kad ir iš baro, kur snaudžia, galvas ant stalo padėję, jų šeimininkai.

Daržinėj ant šalinės kažkas garsiai sukmarkė. Tėvas, be abejo. Tik kodėl sekmadienio rytą jis panūdo praleisti ant šieno, o ne lovoj?..

Ir vėl knarktelėjo, šįkart – kažkaip giliai, veriamai, tartum kūdikis. Išsigandau.

Viešpatie, jeigu jis pavirs kūdikiu, ką aš darysiu?..

Įlipusi į šakotą alyvinę obelį, pažvelgiau pro daržinės langelį.

Šalia tėvo, užsivertusi šieno plaką ant storų blauzdų, gulėjo Irka, pro prasegtą palaidinę tarsi apsnigtas kalnas švietė didelė balta krūtis su pašiurpsiu speneliu viršūnėje. Virš Irkos galvos ant pilko siūlo suposi voras, neišmanydamas, ką daryti su nutrauktu voratinkliu.

Ant šakos, įsiremęsios į langelio stiklą, tarp pageltusių lapų baltavo sulčių pritvinkęs, stebuklingai išsilaikęs obuolys. Norėdama jį pasiekti, turėčiau smarkiai supurtyti šaką. Tuomet jis nukristų, bet kas iš to: nukritęs tik ištikštų.

Palikusi ir obuolį, ir miegančiuosius ant šalinės, nusiropščiau žemyn.

– Negadink obels!.. – dar neįžengusi pro vartus, suriko senelė.

„Žiedgraužiai, amarai, puvinys, neišnaikinamos garšvos!.. Ir dar tu!..“ – senelės balse skambėjo susierzinimas. Tartum būčiau kokia laumė, išlindusi iš girių glūdumos ir baisiai nekenčianti sukultūrinių augalų, – ilgais persišviečiančiais kojų pirštais apgniauzusi šaką, tupiu viršūnėje, o lapsukiai ir straubliniai pjūkliukai tartum juodos dulkės byra man iš po sparnų.

– Tėvas kur?.. – keldama koją per nuvirtusius vartus, apaugusius takažolėmis, riktelėjo senelė. – Baro lange mačiau jo galvą!.. Turbūt geria!..

– Geria, – sumurmėjau trindama pažaliavusius delnus į kelnes. Per pievą – stirksančius sausų smilgų kuokštus ir nenušienautas dagių salas, dar tebespingsinčias violetiniais žiedų žiburėliais, – nuošė šiltas vėjo gūsis.

Saulė krypo į miestelio pusę.

Miestelis atrodė lyg kapas, iš kurio ir arkangelo trimitas vargu ar prikeltų užmirštus kaulus. Netgi baras tedirbo porą valandų – tol, kol baigsis mišios, nes nenorėjo piktinti visuomenės ir Dievo. Ir kai pro bažnyčios duris vienas po kito imdavo eiti maldingi parapijiečiai, pro baro duris storoji Vanda stumte išstumdavo Žiogą su Burokiene – paskutinius miestelio girtuoklius.

Vėjas plūstelėjo į veidą tartum vanduo, ir man pasidarė gaila, kad Vanda nestumia pro duris tėvo: galbūt man nebūtų itin nyku, jeigu jis miegotų ant raudonų lapų krūvos prie baro laiptų, susirietęs tartum žiedgraužio vikšras.

Juk miestelis – kapas, virš kurio kybo auksinis baldakimas.

Tyly, tik vėjas šiurena neskustus tėvo barzdaplaukius, ir sausi lapai, prispausti pakiltų po galva kumščių, šnabžda ir skreba.

– Atnešk malkų!.. – riktelėjo senelė, iškišusi galvą pro duris. Rankose laikė vakarykščių barščių puodą, kurį išpylė čia pat, po langais, į jurginus. – Dujų, tinginiai, nepasirūpinot parsivežti!.. Kiek aš su tuo prakeiktu pečium terliosiuosi.. Rūksta kaip pasiutęs!..

Kai, laikydama glėby keletą beržinių pliauskų su atšokusia žieve, įžengiau į tamsią virtuvę, prie stalo jau sėdėjo tėvas su Irka, ir dūmai, besisklaidantys apie galvas, atrodė lyg irstančios aureolės. Senelė, žarstekliu baksnodama į spragsinčias prakuras, tylėjo, atsukusi tėvui nugarą: tik nuoskiloms įsidedus, atsigręžė ir garsiai riktelėjo, tartum tėvas būtų kitoje namo pusėje:

– Tinginys!.. Kada gi bulves kasim?!.. Visi baigia nusikast, tik mūsų rėžis stovi, dar ir bulvienojai nenupjauti!..

– Gal... rytoj, – sumurmėjo tėvas. Nemačiau pro dūmus jo veido – turbūt tebesnaudė, šieno krislais apkritusiomis blakstienomis ir su voratinklio siūlu ant lūpų. – Rytoj...

Irkos veido taip pat nemačiau – veikiausiai sėdėjo nesusisagsčiusi palaidinės, su šiengaliais, kyšančiais iš guminių batų aulų, ir seile, nudrykusią per smakrą nuo saldaus miego.

Padėjau pliauskas prie krosnies ir išėjau.

Kas žino, kokie bus jų veidai, dūmams išsisklaidžius.

Turbūt tokie kaip visada.

Geriau jau būti laume.

Geriau jau būti lėliu.

Ūbauti pušynėly, saulei nyrant į naktį, ir nematyti čia pat suverstų šiukšlių, vežimais ir karučiais atvežamų iš miestelio. Gal tai spandinčios žvaigždės, gal aksominės gėlės, – laumė-paukštis, aklas ir kurčias, net savo nemalonaus ūbavimo negirdi, tik ilgais rankų ir kojų pirštais kabinasi į pušies šaką, jausdamas, kokia šiurkšti žievė, ir tvaikas iš apačios – rupus ir ėdantis šnerves kaip druska.

Laumė-paukštis, molis Dievo rankose, jam nepažadėta nei tūkstantmetė taikos karalystė, nei amžinos ramybės šalis.

8.

Per Vėlines ant antkapių tupi tamsūs angelai, žiūrėdami, kaip virpa geltonos žvakių ugnelės – mirusiųjų širdys. Angelų akys užmerktos, tartum jie miegotų, bet tai netiesa, angelai puikiai mato ir pro nuleistus vokus: supurentą žemę, chrizantemas lyg pagalves, kartų jų kvapą, juodu impilu išsiskleidžiantį virš kapų.

Aš niekada nesulaukiu ceremonialo pabaigos: iš atvertos koplyčios dar nenugriaudėjus gedulingam choralui ir nenuskambėjus paskutiniam „poetinio montažo“ žodžiui (eiles užsikertančiais balsais deklamuodavo daugiausia jaunesniųjų klasių mergaitės, ypač tos, kurios neturėjo motinos ar tėvo – anot kultūros namų direktoriaus, taip „įtaigiau“), akmeninės tvoros pakraščiu sprukdavau namo. Užsikaisdavau arbatos. Didelė džiovintų krapų šluota kabodavo virš viryklės, ir aš akmeniniais pirštais bandydavau atsargiai išpešti kuokštelį, bet žolė nepasidavė, traukėsi nuo mirties šalčiu dvelkiančių rankų, ir tik joms atšilus kuokštelis nenorom išslysdavo.

„Brangus veidas jo – sustingęs vaškas“...

Vėlinės (arba – Mirusiųjų pagerbimo šventė) būdavo galbūt vienintelė diena, kai deklamuoti eiles numirėliams neatrodė nei blogas tonas, nei akibrokštas. Žinoma, tai buvo paprasti numirėliai – kažkieno seneliai, tėvai, dėdės, anūkai, pusbroliai, šiaip pažįstami ir visai svetimi; didieji numirėliai turėjo išskirtinę teisę būti šlovinami kasdien.

Didieji numirėliai gėdė nemirti. Tautai, liaudžiai, elitui, prastuomenei. Nors vargu ar kuris būtų apsidžiaugęs, matydamas savo portretą išvietėj ant sienos, tegu ir viso Politbiuro narių draugijoje, bet vis dėlto tokį vienišą tamsiomis viduržiemio naktimis, apledėjusiais pakraščeliais, blaškomą pro plyšius pučiančio žvarbaus vėjo. Liaudis nepamiršo, bet kas iš to?..

Tada dar nebuvau skaičiusi nei Dylano Tomo „Ir nebus mirties karalijos“, nei Mackaus „Ir mirtis nebus nugalėta“, poetų prieštaravimai man nerūpėjo, mirtis buvo nelyginant autobusas, turintis savo tvarkaraštį, galbūt ir pavarų dėžę bei akmeniu pramuštą radiatorių.

„Mirtis išliks – mirties nebus“, – teigė poetai.

Pilkas miesto dangus tylėdamas plyti virš blokinių daugiaaukščių. Net įsivaizduojamame „anapus“ mūsų nepaliks mirties nuojauta.

„Poetinis montažas“ be jokių religinių intarpų, rūstus bedieviškas choralas ir sunki kaip antkapis materialistinė tamsa.

„O Violeta išsidažė, – pasiekia mane pasipiktinęs klasiokės ir „montažininkės“ šnibždesys. – Kur tai matyta!.. Kapinėse!..“

Šviesiaplaukė Violeta tik sumirksi dažytais blakstienomis – argi kas kaltas, kad kitos – tikros varnos, palyginti su ja!.. – ir švelniai taria:

– Tu miegok. Tai šienauja ne žolę,

Tai tavo gražūs ir šilti plaukai..

Ir „montažininkė“ nutyla, kadangi dabar jos eilė – majakovskiška tirada žuvusiam tarybiniam kariui. Ir vėlgi niekas nekaltas, kad toji tirada – tikri šratai, rikošetu atšokantys nuo besiklausančių žmonių, ir net mirtis atmerkia akis ir sužiūra. Niekur neišvengsi masinės kultūros, ir mirčiai tenka su tuo susitaikyti.

Epitafija kyla iš žemės gelmių – tamsaus miego banga.

Juodi angelai tolsta, lieka paprasti antkapiai, nuvytusios gėlės ir su šluotele rankoje aplink šeimos kapą besikrapštanti moteriškaitė, taip susilenkusi, jog atrodo – ims striuoksėti keturiom kaip voverė.

Angelų akys šviečia tamsoj geltonų daugiabučių langais, ir aš, stotelėj laukdama vėlyvo troleibuso, stengiuosi nuvyti staiga apėmusią nenusakomą sapno baimę: „poetinis montažas“ grįžta, o aš nepamenu nieko – nei ką, nei po ko sakyti, tik žinau, jog mano vieta tarp storais paltais aprengtų moksleiviukių, kurių viena, prašmatnioji Violeta, ta proga pasidažė, – nulemta iš anksto, neišdildoma, žvarbi kaip epitafija. Ir aidi eilėraščiai, švelnūs ir nykūs, ir aš su siaubu laikiu savo eilės.

Gurkšteliu krapų arbatos.

Truputį karstelėjusi – gal cukraus per mažai įsidedėjau.

Namiškiai dar negrįžę, ir aš mėgaujuosi ramia vienatve. Vėjas už lango užauja lyg paklydęs milžiniškos kriauklės vijose, ir pro neužtrauktas užuolaidas matau, kaip sūkurioja sausos sniego kruopelės, smėlis iš sudužusio laikrodžio.

Prispaudžiu nosį prie šalto stiklo.

Per kiemą iš pievos pusės, vėjo genamas, atsirita didelis pilkšvas lapas, ir man dingteli, kad jis panašus į žmogaus veidą.

Lapas plevena švilpiančio vėjo sūkury, pamėkliškai draikosi šoky, nors dangus lyg girnapusė, o žemė apsitraukė lediniu vėžlio kiautu.

Taip vasarą pamiškėj šoka girti satyrai.

Arba koks nors oželis, apimtas paiko džiaugsmo, trepsi kanopėlėmis. Tartum vaikas.

O gal tai ne lapas, gal polietileno gabalas, ir nematyti jame nei raukšlelių palei akis, nei strazdanotos nosies, nei vyptelt nusiteikusių lūpų, pro kurias tuoj tuoj išsprūs „Labas!“, o paskui – išgąstingas šūksnis: „Nekviešk senelės!.. Nekviešk!..“

Vėjo pagriebtas jis šokteli aukštyn ir nulekia kaip pilkas aitvaras, kažkur toli, į savo pasakų karalystę, kur šviesios upės teka dangumi, o prie žydinčio šimtašakio dagilio, panašaus į apverstą kandelabą, ganosi baltas oželis mėlynomis vaiko akimis.

Trinkteli laukujės durys. Grįžo tėvas su senele.

– Jinai jau namie, – išgirstu senelės balsą. – Parrūko, neištvėrė. Niekaip nesuprantu, kodėl tas jaunimas toks nekantrus!.. Kad ir toji Danutė, – pridūrė, jau sėdėdama už stalo ir pildamasi arbatos. – Toji, iš Paliėknės. Galėjo dirbti fermoje, kad ir melžėjos padėjėja, – baisus čia daiktas karvėms iš pauodegių mėšlą nukuopti!.. – tai ne!.. Susikrovė skarmalus, vaiką ant kupros – ir į miestą.

Senelė gurkštelėjo arbatos ir sukrenkštė užspringusi. Atgavusi kvapą, piktai sušvokštė:

– Visai pasiuto!.. Gal ten kas su karštais pyragais laukia?!

– Tu geriau kopūstų išvirk, – tėvas trinktelėjo arbatinuko dangteliu. – Šito jūsų bizalo aš negersiu.

– Nevirsiu, – atšovė senelė.

Tėvas nustebeš į ją pasižiūrėjo.

– Visada išvirdavai, tai kodėl dabar ne?.. – sumurmėjo nepatenkintas.

– Per Vėlines valgyt nedarau, – atkirto senelė. – Nenoriu gadinti nuotaikos.

– Nuotaikos? – susiraukė tėvas. – Kokios dar nuotaikos?

– Tokios, kokios reikia! – piktai tarė senelė. – Kai mažas buvai, mažiau ant pečiaus miegot reikėjo!.. Protas prie pado prikepė!..

Tėvas, nieko nesakydamas, užsimetė šimtasiūlę ir išėjo pro duris.

– Tegų toji tavo Irka Birka išverda!.. – šuktelėjo pavymui senelė. – Miega kaip meška lauže!.. Knarkimo apsiklausyti negalima!..

Ji atstūmė puoduką nuo savęs ir atsistojo.

– Ir tau reikėtų apie darbą pagalvot, – tarė žiūrėdama į mane. – Pavasarį baigsi mokyklą.

– Baigsiu, – sutikau garsiai šliurpdama arbatą.

– Na ir?.. – senelė įdėmiai pažvelgė į mane.

– Noriu į miestą, – sumurmėjau užguldama stalą. – Mokytis.

– Mokytis!.. – net šoktelėjo senelė. – Ar pasiutai!.. Kuriam galui – mokytis?.. Ar fermoje dirbti negerai?!

– Fermoje?.. – sušnibždėjau nusivylusi. – Fermoje pennai gamybinę praktiką atlikom. Nenoriu.

Senelė rūgščiai nusišypsojo.

– Nenori, – sumurmėjo po nosimi, tyliai, vos išgirdau. – Ką gi...

Užsisiautusi didžiąją skarą, ji išėjo pro duris, sumažėjusi ir susitraukusi – gal nuo šalčio, kuris pro nesandaraus lango plyšius skverbėsi į vidų, gal nuo tos pačios neapibūdinamos nuotaikos, kurios slegiama, nenorėjo virti kopūstų.

Senele, senele, geltonas Haufo nykštuk, kibi pavartės takažole!.. Man vaidenosi mūsų moterys ir vyrai, kuriuos turėjau pažinti, žodžiai, vaizdiniai ir įvaizdžiai, saldus migdolų kvapas – nuodo ir nuodėmės.

„Paistalai!.. – pilkam apyaušriui skverbiantis į kambarį ir gatvėje suūžus pirmiesiems troleibusams, girdžiu murmant senelę. – Arčiau karvių – arčiau Dievo!..“

Senelės dievas, besišypsantis ir apvalus nuo suneštų aukų, supasi šėivamedyje, iškvėpdamas rūgstančios duonos kvapą.

„O kas tame mieste?.. Miestas neturi dievo!..“ – murma senelė, ir jos murmesys pamažu susilieja su bundančios gatvės garsais.

Miestas keliasi, atidaromos kavinės ir barai, tik prie taros supirktuvės dar tylu ir tuščia, rudas šuo, panašus į lapę, stovi žiūrėdamas į iškabą. Ir kadangi šiandien penktadienis, Gedimino prospektu turbūt nulinguos krišnaitai, o už poros dienų Arkikatedros varpai paskelbs sekmadienio mišių pradžią.

Pažliugusiomis rudens ganyklomis ilga vora į fermą traukia karvės, raginamos neišsiblaiviusio kerdžiaus, nuleidusios spaustukų paženklintas ausis.

Ir nematyt jokios auros virš jų galvų, tik šiltas garas kyla nuo sulytų nugarų ir pas-turgalių; už juodos miško sienos, nepasiekiamai toli, nuūžia vienišas lėktuvas lyg pasiklydusio dievo balsas.

9.

Besibaigianti gegužė dvelkė vėsa ir liūdesiu, švytėdama tirpo šulinio vandeny, o šis buvo kartus kaip tąsyk, vaikystėje, per morčių prigėrus kaimynų katinui.

Turbūt toks yra pažinimo skonis.

Metėlės, pelynai, daržo pakrašty žaliuojantys kiečiai, obelų žievė, prie vištidės išpilti krosnies pelenai.

– Dar kartą perskaitysiu konspektus, – sumurmėjau prisitraukdama storą sąsiuvinį.

– Ir dešimtą „Sodininkystės“ skyrių. Apie serbentų dauginimą atlankomis.

Senelė, įkišusi nosį pro duris, niūriai nužvelgė knygomis apkrautą stalą.

– Nuo tų mokslų tau sprogs galva, – sumurmėjo. Kadangi aš nieko neatsakiau, tik įsigilinsi skaičiau „Sodininkystę“, pridūrė:

– Ir kas iš to? Vis tiek viską užmirši.

Atsigrėžiau ir piktai pažvelgiau į duris, bet senelės nebebuvo.

O nebylioms durims neaiškinsi, kad mokykla suteikė man didelę garbę, siūsdama į rajoninį jaunųjų gamybininkų sąskrydį.

Baisus čia daiktas, be abitūros bilietų, išmukti dar dvidešimt viršaus!..

Tai kas, kad tik teorija, kad nė iš tolo nemačiau įvairių sodo pjūkliukų ir peilių – nuo šakų genėjimo iki akiavimo – juos pamačiusi, tik užmirščiau tai, ką iškalčiau iš vadovėlio.

„Teorija, brolau, sausa šaka...“ – girdžiu geranorišką, įspėjantį klasiko balsą, bet ne-klausau.

Metėlės, kiečiai, pelynai.

Medžio pelenai iš atšalusios krosnies.

Šulinio paviršiuje plaukiojantys juodo kailio kuokšteliai.

Pažinimas panašus į sapną.

– Mokosi, – išgirstu senelės balsą – net keista jame girdėti savotišką pasididžiavimą.

– Įgulė į knygas kaip riestauodegė į lovį. Eik, gal ištrauksi.

– Labas!.. – pragysta Nomedą.

Ji stovi tarpdury, rankas susikišusi į treningo kelnų kišenes, – viena kišenė išsipūtusi, turbūt nuo cigarečių pakelio.

- Ar nebijai fizikos egzamino?.. - teiraujasi lapės balsu. - Gal einam pasivaikščioti, a?.. Nueisim iki Savičiūno gryčios, parūkysim...

Ji sąmokslininkiškai dirsteli į išsipūtusią kišenę.

Rūkyti aš nenoriu, ir patenkinta savimi Nomeda, kuri, ko gero, teišmoko vieną fizikos bilietą ir jaučiasi kaip danguj, man kažkodėl kelia lengvą panieką - taip vergvaldys žiūri į tamsų vergą.

Bet vis dėlto...

„Panem et circensis...“ - atsklinda iš amžių glūdumos.

Circensis...

Juk gali būti, kad sąskrydyje nelaimėsiu pirmosios vietos. Kam tada šitoks plūkimasis?..

Mane nejučia apima nusivylimas.

- Gerai, - sutinku. - Einam.

Miestelio gatvės tuščios tarsi iššluotos milžinišku ražu, tik mašalai lyg auksinės dulkes sukuriuoja paskutiniuose saulės spinduliuose, gulsti drumzlinos šviesos stulpai panašūs į daugiapirštę ranką, grabinėjančią žemę. Net juokinga - atrodo, tartum senelė būtų pametusi akinius.

Peršokusios amoniaku dvokiantį užakusį griovį, užsikabarojome stačiu jo šlaitu į viršų. Savičiūno pirkia lyg užkeikta viduramžių pilis juodavo auksinio saulėlydžio fone. Tamsios eglės, lyg nesukalbami sargybiniai styrančios prie pirkios, rodės, tuoj pasileis mūsų link.

Nomeda, lyg pajutusi tai, sušnibždėjo:

- Tu kaip nori, o aš atsitūpsiu ir parūkysiu.

Ji išsitraukė iš kišenės nepraplėštą „Kauno“ pakelį ir ilgai lupo celofano plėvelę. Pas-kui skubiai čirkštelėjo degtuku ir godžiai užsitraukė.

Žiūrėdama, kaip kyla nerūpestingi dūmų debesėliai, ištiesiau ranką.

- Duok ir man.

Tupėjome ir rūkydamos spoksojome į nebylią ir didingą Savičiūno pirkią. Rodėsi, ji tuoj prabils - tars dusliu balsu ką nors apie agrastų kenkėjus arba kekerinį obelų puvinį, ir tai atrodys nė kiek ne prasčiau už lotynišką sentenciją. Pavyzdžiui: „Sic transit gloria mundi“.

Bet pirkia tylėjo, tik iš apgriuvusio kamino, lengvesnė už Arielį, pakilo melsva dūmų srovelė.

Krūptelėjau ir užgesinau cigaretę. Sviedžiau ilgą nuorūką šalin į šviežią kurmiarausį.

- Bajeris!.. - sukuždėjo Nomeda, žiūrėdama į kaminą, o aš tariau trindama žemėtus pirštus į kelnes:

- Ta gryčia, ko gero, bus antropomorfinė. Nenustebčiau, jeigu rytais išropotų pasivaikščioti.

- Kodėl rytais? - tebežiūrėdama į kaminą sumurmėjo Nomeda.

- Todėl, kad vakaras - tai miegas, tai mirtis. O rytas...

- Koks čia vakaras, koks rytas, jei pachmielas nedarytas!.. - pasigirdo už nugaros.

Suspigau ir pašokau, o Nomeda, bandydama atsigręžti, nepakeitusi patogios padėties, susvyravo ir nugriuvo ant šono.

- Nu-u, duodi!.. - Oželis, šikart tvarkingai susisagstęs kelnes ir net šukomis persibraukęs plaukus, užuot padėjęs Nomedai atsistoti, išmetė į priekį koją tarsi šokdamas.

- Jau nsmigai!.. O mes dar pakviest norėjom...

Nomeda, mieguistai šypsodamasi, žiūrėjo į jį ir nesikėlė nuo žolės – ji iš tiesų atrodė apgirtusi.

– Pakviesti?.. Kur?.. – sumurmėjo klumpančiu liežuvium.

Oželis mostelėjo Savičiūno pirkios link.

– Pas tepliorių!.. – garsiai tarė. – Ar nenorit sosiskų? Ir šnapso turim!.. Valstybinio!..

– Šnapso nenoriu, – koketavo Nomeda, įrėmusi į kurmiarausį alkūnę.

– Tai tada likerio, – jau ne taip ryžtingai tarė Oželis. – Jeigu Kęstas neišgėrė...

Išgirdus Pano vardą, nugara nuvinguriavo lengvas šaltukas.

Saulė nuskendo tamsiuose debesyse, ir jau tik šviesos nuojauta virpėjo ore, perregiama kaip peteliškė.

– Jisai likerio nemėgsta, – išgirdau tylų savo balsą.

– O tu iš kur žinai?.. – sumekeno Oželis.

Prietemoje jam išdygo ragai, riesti tarsi tikro kalnų ožio, o ten, kur pūpsojo kelnų sagutės, kažkas smarkiai išsipūtė.

Pačiupe apkvaitusią Nomedą – aš už kojų, apautų baltais sportbačiais, Oželis – už pažastų, – pūksdami ir dusdami nulingavome trobos link.

Atsirėmęs į sieną, apklijuotą pageltusiais laikraščiais, tarsi Tolimųjų Rytų pasiuntinys stovėjo Panas, ir jo migdolo formos akys atrodė nepermatomos. Krosnyje, nebaltintoje nuo sumūrijimo, linksmai spragsėjo ugnis, o ant grindų ištiesto polietileninio maišo stovėjo nugertas butelis „Persikų“ likerio, šalia – degtinė, kelios dešrelės, suvyniotos į šlapią popierių, nukąstas agurkas ir į stiklainį nuo majonezo pamerкта pienė.

– Pečius traukia kaip pasiuotęs, – tarė Panas pamaišydamas pakuras apsvilusia juodalksnio šaka. – Turbūt Savičiūnas gerai jį kūreno!..

– Gal paveikslais!.. – sukikeno Oželis sodindamas Nomedą prie sienos. Atsirėmusi į ją nugara, Nomeda spoksojo į Oželį, bejėgiškai šypsodamasi. – Še, išgerk, – prikišo jai prie lūpų stiklinę. – Pramuš. Nebevėpsosi lyg nugeibęs narcizas.

Pasižiūrėjau į Paną.

Paveikslas – mišlinga gelmė, skruzdėlynų vidus, Dorianas Grėjus, kompračikosų su-luošinti vaikai, vakaras, kuris yra mirtis, rytas, kuris – po mirties...

Jis tylėdamas padėjo ranką man ant kelių.

– Nagi, nagi, – Oželis kišo Nomedai pilną stiklinę. Iš jo kelnų pokštelėjusi išlėkė saga ir trenkėsi į sieną. Nuaidėjo kaip perkūnas, ir aš nejučia užsimerkiau, instinktyviai laukdama lietaus.

Tamsa skverbėsi pro atvirą langą – atplėšta langinė karojo ant surūdijusio vyro tartum bejėgė girtuoklio ranka, – ant pageltusių laikraščių šokinėjo linksmi ugnies atšvaitai, pagriebdami tai rūstų Genseko veidą ir melžėjų būrelį nenatūraliai baltais dantimis ir chalatais, tai stambią antraštę: „Sėja negali vėluoti!“.

– Einam į kitą kambarį, – tarė Panas sugniauždamas mano ranką. Kito kambario nesiekė krosnies ugnis, čia buvo tamsu ir dvelkė

pelėsiomis, ir aš, prisiminusi „siaubiaką“ apie atgijusius numirėlius, sudrebėjau.

– Velnias!.. – nusikeikė Panas, į kažką atsitrenkęs. – Ir ko tas trenktas tepliorius čia privilko!..

Jis spragtelėjo žiebtuvėliu. Liepsnos liežuvėlio apšviesta, iš tamsos išniro statula.

Tai buvo Vilendorfo Venera. Stambios šlaunys ir į moliūgą panašus pilvas, padengtas švelnių pelėsių, krūtys, kurių speneliai grasino išdurti akis, ir galva, kuri, kaip dera,

priminė grublėtą keramininį puodą. Nei kurtizaniškų ausyčių, nei putlių lūpų, nei plačių Barbės akių. Pražuvęs pirmykštis moters grožis.

- Nežinojau, kad Savičiūnas buvo dar ir skulptorius, - sumurmėjau traukdama si.

- Išdurnėjęs senis!.. - nusikeikė Panas šiurkščiai tempdamas mane už rankos į apšviestą pirkios vidų.

Mylėtis prie pelėsiais padengtos Veneros atrodė kažkaip šventvagiška. Į mus, apšviestas raudonos liepsnos, rūščiai žiūrėjo Gensekas, o baltadančių melžėjų būrelis, ro-dės, tuoj uždainuos: „Ne laikas meilei, laikas kovai!..“

- Dar gurkšnelį, ir būsi blaivi kaip krištolas, - įtikinėjo Nomedą Oželis.

Tamsa, šnarėdama dideliais sparnais, pleveno už lango tarsi neįkyrus rytiečių dra-konas, ir man, lūpomis prisilietus sklidinios stiklinės, akimirka pasirodė, kad jis laiko nagaurose letenose Savičiūno pirkia, pakibusią virš žemės ir dangaus, o tepliorius, pasi-rėmęs ranka, žiūri nuo debesies ir svarsto, ką gi daryti su šituo žemėje pamirštu žaislu.

„Užsėkite avižomis arba vikiais, - sako nuo senatvės drebančiu balsu. - Arba žir-niais, jie taip gražiai žydi. O gal rugiais. Man vis viena.“

Darosi šalta ir neįjauku nuo jo abejingumo - tartum Savičiūnas būtų Dievas, nuo ku-rio žodžio priklausytų pasaulio baigtis.

Gurkšteliu degtinės.

Pano akys ne tamsios, jos - žalios kaip vasarojus, kaip kultūrinė pieva, kur nerūpestingai laigo veršiukai.

Ir man pasidaro linksma, tarsi ir aš būčiau vienas tų veršiukų, atvestų greičiausiai pavasarį ir nežinančių, kas yra ruduo ir mėšėdas.

Vilendorfo Venera stovi kambario tamsoje, ir žalsvi pelėsiai puošniu peniuaru pama-žu dengia jos nuogumą.

Ne laikas meilei. Laikas kovai.

10.

Visai be reikalo nebrandžioj paauglystėj žvygavau iš juoko, skaitydama Juozo Tysliavos eilėraščius. „Padangėje perkūnas / Svaidda granatas / Kai trenkia kam per kūną / Tai kūnas nebe tas...“ Buvau bailsi namisėda ir nesupratau ekspresijos. Be to, tarp mūsų miestelio ir pasaulio visada buvo prastas susisieki-mas. Traukiniai nevažinėjo, aeroplai-nai neskraidė, tik vienąkart per dieną pasirodydavo bukasnukis autobusiukas tartum Skrajojantis Olandas. Virš nurudusių rudens ganyklų su pamirštomis metalinėmis gir-dyklomis, irgi rudomis kaip varis, virš pagrindinės miestelio gatvės, nuo kurios, ap-imtoms alsaus tingulio, net dulkės nekyla virš skardinio bažnyčios ir čerpinio kultūros namų stogų ir debesys atrodė perdėm natūralistiškai, gauruoti kaip neapkirptos avys. Keliantys vien šeiminingą rūpestį.

Ekspresionizmas, veržlus ir švytintis lyg tarptautinis ekspresas su restorano vagonu ir baltomis užuolaidėlėmis, dūmė kažkur pro didelius miestus, palikdamas mūsų mies-telį gūdžioj nežinioj.

Neekspresionistiškai atrodė ir miestelio vaikėzai; svaidėsi prie parduotuvės butelių kamščiais ir erzino girtą Burokiene, kuri, pasikėlusį sijoną, sėdėjo ant parduotuvės laip-tų, atkišusi šiltai rugpjūčio saulei mėlynų venų išvagotas blauzdas.

„Paryžius / Barškanti gyvatė / Mane įgylė / Ir paleido Senos pakraščiais“, - rašė Tysliava.

Miestas, į kurį aš veržiausi, neįgylė, – tik parodė dvišaką liežuvį ir nuvinguriavo, spindėdamas žaliais ir auksiniais nugaros dryžiais. „Che-e, neįstojai!..“ – paleidžia į mane butelio kamštį susivėlusį mergiūkštė, ar tik ne viena Palieknės seserų, baltais išblukusiais plaukais, purvinais keliais ir palaike kartūno suknele. „O mūsų Danutė negrižo!.. – priduria šokinėdama nuo vienos kojos ant kitos. – O jinai negrižo iš miestelio!..“ – sako išdidžiai nužvelgdama bendraamžių būrį, kuris pagarbiai sužiūra į ją.

„Gyvate, imki mano širdį...“ / Paimki – ir praryk neatsidusis...“

Rami miškų angis žiūri į mane pakėlusį galvą, ir jos akys tokios pat žalios kaip samanos, skaidrios ir abejingos lyg stiklas.

Jai ar varlė, ar mano širdis – vis viena.

Nušliaužia, vos vos sujudindama žemus mėlynynojus, ir angies nebėra, tik metafora plevena rugpjūčio prieblandoj tarsi auksinis šydas.

Besileidžiančios saulės šviesoje auksiniai atrodo ir senelės naktiniai marškiniai, padžiauti sode ant virvės – lengvam vėjui papūtus, supasi tarp obelų lyg švytintis pakaruoklis.

„Sodininkystė“, rizikos bilietai, tvankus autobusas į Vilnių, dūzgiančios gatvės, piktą egzaminuotoją (jos akys kopūstų spalvos), mergina, kuriai nuo veido ant juodo švarko byrėjo pudra, ir ji atsargiai ją valėsi, bendrabutis lyg išmiręs avilys, raudoni pomidorai ant aplaupyto stalo, langas be užuolaidų, ryški elektros lemputė, vadovėlių rietuvė kampe, dvokas iš sieninės spintos, žodžiai: „Gal pabandykit į neakivaizdinį“, lietaus nuplauta stoties aikštė, susirgusi senelė – belakstydama paskui išgėrinėti traukiantį tėvą (argi tam dabar laikas, ant nosies Žolinė, reikia tvorą pataisyti, alaus užraugti, kokia sarmata prieš miestelį!..), susinervinusi suviduriavo ir atgulė pusei savaitės.

Ir netgi butelio kamštis, paleistas į nugarą, atrodė netikras – bumbtelėjimas buvo toks lengvas ir švelnus.

Naktiniai marškiniai, supdamiesi ant virvės, moja rankovėmis, kviesdami sugrįžti, tarsi nė nebūtų tokio dalyko kaip praeitis.

Saulė jau beveik nuskendusi, marškiniai juosta, netekdami švelnaus švytėjimo, ir jei senelė pamirš juos įsinešti vidun, prisigers rasos, krintančios naktį nuo obelų, apunks, padurkai pasieks žemę, ir pakaruoklis, pajutęs ją po kojomis, nueis, nusinešdamas mano praeitį ir saulės švytėjimą.

– Labai nesinervuok. Gavai pusę etato kultūrnamy, pradirbsi metus, o paskui vėl į Vilnių, – įtikinėja mane Nomedą.

Jos veidas platus ir nerūpestingas kaip šviežiai iškeptas blynas. Bepigu jai, į prekybos technikumą įstojus.

Pakeliu kavos puodelį ir geriu nežiūrėdama į Nomedą. Kas čia gero, tam kultūrnamy. Sėdžiu pusę dienos už plyno stalo, segioju sąvaržėlėmis popierius, kuriu skelbimus šokiams (ŠOKIAI – didelėmis juodomis raidėmis, DISCO – kiek mažesnėmis, dėl įvairumo – mėlynomis, dar nupaišau džinsuotą užpakalį, bet kultūrnamo direktoriui įsikišus, turiu tam užpakaliui pridėti galvą), o nusibodus einu prie pianino ir vienu pirštu dzindzinu „Čyru vyru vyturiukas / Virš tarybinių laukų...“

O kadangi susidėjau cheminį ir išsipešiojau antakius, ir akių vokus ėmiau dažyti rusvai raudonais dažais (storoji Vanda, užėjusi pasiteirauti, ar direktoriui nereikia agurkų, išsigandusi net suriko – pamanė, kad mane kas primušė), į kultūrnami švilte įsvilo miestelio agronomas – per trisdešimt, o gal ir per keturiasdešimt persiritęs jaunos dvasios vyriškis, apyplikis, apystoris, kamuojamas begalinio geismo moterims. Pas jį net į

namus buvo baisu užėti – užrems kaip tą vargšę mokesčių inspektore, reiks pro langą šokti ir lėkti laukais šaukiantis pagalbos!..

Iš tiesų – kas čia gero?..

Nomedai visa tai juokinga, ji prunkščia, purkšdama sausainių trupinius iš burnos, ir sako:

– Einam pas mane. Yra atvažiuavęs Erikas. Su draugu. O draugas – su „Sitroenu“. Nedurnai atrodo, kakavos spalvos.

Aš nusišypsau.

Kakavinis „Sitroenas“, o juolab gražuolis Erikas, Nomedos pusbrolis – tai ne geismo apniktas agronomas, įkyriai siūlantis iškylą prie Puntuko. (Nuvežtų, aišku, nusišėrusia savo „Volga“.)

Eriko akys mėlynos, blakstienos ir antakiai primena dailiai išpieštą porcelianą. Kas kart, žiūrėdama į jį, nutirpstu, tik nežinau, ar iš džiaugsmo, ar iš baimės – su porcelianu turbūt reikia elgtis kaip su stiklu. Bijau skilimo, bijau garsaus trakstelėjimo.

– Nuobodu tuose kultūrinio darbo baruose. Gal ką režisuosiu, kad visai neapkerpėčiau, – sakau žiūrėdama į kelmą, ant kurio – du buteliai: „Apelsinų likeris“ ir „Vestuvinis balzamas“.

„Sitroenas“, buferiu įsiremęs į skruzdėlyną, stovi miško keliuko pakrašty. Nomedai pasivaideno, kad miške gerti bus romantiškiau ir sveikiau.

Geriame trise, nes Eriko draugas atsisakė („Aš vairuosiu!“), ir alkoholis vis aitrėja, kol jo skonis ima priminti skruzdžių spiritą.

– N...nusivemsiu, – Nomedą slepiasi už praretėjusios eglaitės, o aš, sėsdamasi į samanas, pajuntu, kaip šąla kojos ir akyse mirga žaliai geltoni dryžiai.

Žiūriu į Eriką skaidraus stiklo akimis, bet jis nesako: „Gyvate, imki mano širdį“, tik nusviedžia tuščią likerio butelį į krūmus ir atidaro „Vestuvinį balzamą“.

– Tai šūdas! – taria prapylęs pro šalį. Juodai raudona srovelė nuteka švarko rankove.

Jis nubloškia švarką ant žemės, ir aš priropojusi atsisėdu ant jo, bet kojos nesušyla: nuogaustaudama dėbteliu į savo pirštus – gal jie jau apaugo blizgančiais žvynais?..

– Ką nors režisuosiu, – pakartoju. – Kokią nors pjese... vaidinti pakviesiu storąją Vandą, kurią nors jaunesnę mokytoją ir...

Akyse šmėkšteli Mefistofeliu pavirtęs agronomas – purtau sunkią galvą, vydama šalin įkyru vaizdinį.

Bet Mefistofelis nedingsta. Jis virsta čia Otelu, smaugiančiu girtą Burokienę, čia bangžuvės atrytu pranašu Jona – sulipusiais plaukais ir apstulbusiomis akimis.

Tik Erikas nesikeičia – žiūrėdama į jį matau porcelianinį kavinuką su mėlynomis gėlytėmis ant sienelių.

Lengvi garai kyla iš snapelio.

Miškas – tamsios Veneros iščios, bet mes nei broliai, nei seserys, nei kraujo, nei nuodų ryšys mūsų nejungia.

– Sėsk į mašiną, važiuosim namo, – sako Nomedą.

Ko ji mane tuskina ir purto, ar ne paprasčiau būtų, jei paimtų ant rankų ir apsvyniotų aplink kaklą kaip geltonai žalią šaliką.

– Sulamdei mano švarką, – Erikas atrodo nepatenkintas. Jis ištraukia švarką man iš po sėdynės, nupurto šapelius ir, užsimetęs ant pečių, eina prie „Sitroeno“, kuris lyg kakavos dėmė plūduriuoja prietemoj.

Miškas gaudžia kaip juodas jūros dugnas, slegia tamsus vanduo; kakavinis „Sitroenas“ neiškeis mūsų iš gelmės į raibuliuojantį paviršių, kur žaidžia undinės su angelais ir balti drugiai tupia jiems ant pečių.

– Ten, gelmėj, liko visi dievai, – sakau vaikydamą drugius, kurie įkyriai lenda į akis ir veliasi į plaukus. – Ar padoru juos, senučius, taip palikti?.. Grįžkim, – glostau angelo sparną.

– Jau klieđi, – burbteli angelas. – Dėk ją ant užpakalinės sėdynės. kažkas, didelis ir stiprus, supa mane lyg siūlą ant piršto.

– Nu ir apsisukimai!.. – kikeną kažkoks jūrų gyvis, šiaušdamas dygliuotus pelekus. – Per penkiolika minučių – du butelius!.. Trise!.. Ko taip skubat? Gal pasaulio pabaiga ateina?..

– Būtų gerai pasitikti ją girtam, – atsako jam kažkas.

Gal tai Erikas?.. Pirmąkart šiandien iš jo išgirdau kažką daugiau, nei „šūdas“, „išgerk“ ar „sulamdei mano švarką“. Kodėl taip pavėluotai, kada nebegaliu atsiliepti – nei sutikti, nei paprieštarauti – tik skverbiuosi per tamsų vandenį, žaibuodama auksadryže nugara, iriuosi per chaosą, – ten, kur spindi tvarkingas pasaulis.

Rojaus sode ant balto stalo stovi kavinukas dailiai išriesta ašele.

Užstaly sėdi agronomas su mokesčių inspektore ir žiūri į puodeliuose auštančią kavą. Jau vėlu ir beprasmiška juos gundyti.

Todėl išsineriu iš odos ir ateinu palaikyt jiems kompanijos.

Sigitas Parulskis

NUOGI DRABUŽIAI

KAI AŠ GULĖJAU PUIKYBĖS PATALE

Tai pasibaisėtina, tai visiškas pralaimėjimas ir menkumo išgyvenimas, puikybės, įveikusios mane taip lengvai, taip primityviai, triumfas, – aš norėjau valdyti savo pašamonę! (Nekenčiu šauktukų!) Juk aš nesugebėčiau valdyti netgi paprasčiausio lėktuvo, o jis, palyginti su pašamonės aparatu, – vaikiškas žaislas.

Aš norėjau valdyti Kristų, jo vaizdinį, tūnantį giliai manyje du tūkstančius metų, norėjau taip paprastai, pasitelkęs romėnišką kryžiaus simbolį, suvokti Kristaus erdvę ir laiką, kančios horizontą ir atpirkimo vertikale, norėjau pasirinkti vienintelę tiesą, taip paneigdamas Celine'o cinizmą – „tiesa yra nesibaigianti agonija“, – tačiau noras yra pernelyg žmogiška medžiaga, jis nulipdytas iš emocijų ir loginių kombinacijų, kad ir koks kvailas bei alogiškas atrodytų. Noras banalus, bet neišvengiamas kuras, maitinantis sąmonę, teikiantis jai gyvybinių jėgų, energijos. Netgi norėti šlapintis jau yra šis tas palyginti su absoliučiu norų praradimu. Nieko neteko girdėti apie numirėlių norus, kad ir kiek apie tai kalbėtų poetai.

Literatūra gali apsaugoti nuo skausmingų banalybių, kai mes, jos padedami, mėginame analizuoti savo patirtį, bet nuo skausmingos patirties literatūra apsaugoti bejėgė. Tiesa, Kristus su savo tekstais įgalina suspausti žodžio energiją beveik iki begalybės švytėjimo, Kristus ir kiti pranašai, bet juk būna tokių akimirkų, užsitęsusių, užstrigusių laike ir sieloje, kai nėra nė vieno pranašo šalia, kai nėra jų žodžių atmintyje, o akmenys seniai nušlifuoti ir paversti bejėgiškai tvirtomis sienomis arba antkapiais, ir tuomet geriausia griebtis knygos, kurioje gali atsiremti į kokią nors, bent menkiausią struktūrą, paprasčiau tariant, į tvarkos iliuziją.

Gandai, esą užsienio viešbučiuose visuomet gali rasti šventąjį Raštą, yra beviltiški. Taip, tai atsitiko vieną beveik saulėtą pavasarį, rodos, vis dar tęsėsi vėsi šiaurietiška gegužė, Stokholme siautėjo nepermaldaujamas Borėjas, blaškantis skystus, pro iškorijusius debesis trykščiojancius vakarėjančios saulės fragmentus. Pro viešbučio langą matėsi amžinai žalia (žinoma, tikra), taisyklingai ir kruopščiai tarsi valdininko smakras nuskusta veja, karūnuotos degalinės kampas ir aukštas švediško gyvenimo lygis. Prisilėgtas konferencijų bei seminarų beprasmybės, – ten juk niekas nesidalija savo patirtimi, visi tik puikuoja savo pasiektais rezultatais, o rezultatai su kūryba, tuo labiau – su patirties dalijimusi, neturi nieko bendro, nėra pasaulyje didesnio šykštuolio ir bjauresnio godumo įsikūnijimo nei menininkas, – slampiojau po temstančią viešbučio celą, ieškodamas Šventojo Rašto, ieškodamas, į ką galėčiau nors trumpam atremti didelę, bet tuščią sielą. Prisipažinsiu, buvau sąžiningas – net dušo patalpoje kilnojau rankšluosčius. Nieko panašaus – tik kvaili reklaminiai žurnalai, Skandinavijos kalbomis primarginti lankstinukai, susvetimėjęs telefonas, tualetinis popierius, vienkartinis muilas ir televizorius.

Neradau Biblijos, įsijungiau pornografijos kanalą. Ir jeigu dabar man kas nors ims tvirtinti, jog taip šėtonas gundo ir išbando žmogų, mano veidą iškreips bjauriausia grimasa – nebuvo ten jokio velnio! (Kaip aš nekenčiu prakeiktų šauktukų!) Žmonės savo

komercinius triukus nori kaip nors paslėpti ir tuomet pasitelkia mitologiją, teologiją ar dar kokias nors nekaltas būtybes iš kosmoso. Be abejo, principas, kuriuo naudojamas norint suvilioti vienišą vyrą tuščiame viešbučio kambaryje, kur nėra Biblijos, o tik televizorius, gali būti pavadintas velnišku, bet kartoju – nebuvo jo ten, per daug kruopščiai viską apieškojau. Pornografinis kanalas (o jų buvo net du) nėra kaip nors užkoduotas, jį gali įsijungti, bet maždaug po poros minučių jis išsijungia. Ką gali suspėti per tokį laiką? Tik įsitaisyti skrandžio opą, ne daugiau. O jeigu atliksi keletą kombinacijų distancinio valdymo pulteliu (įrašysi savo kambario numerį), tuomet kanalas nebeišsijungs, bet patai tai kainuos aštuoniasdešimt kronų. Ir kaišioti man panosėn trisdešimt sidabrinių čia visai ne vieta.

Visuose pasaulio viešbučiuose visi pasaulio vyrai likę vieni užsiima onanizmu, ir ne dėl to, kad negalėtų išsikviesti prostitutės arba būtų pernelyg kompleksuoti. Vienatvė ir onanizmas neatskiriami kaip *animus* ir *anima*, kaip Marxas ir marksizmas. O didžiausia vienatvė laukia ne dykumoje, ne vienuolynuose, netgi ne blaivykloje – vienviečiame viešbučio kambaryje.

Štai tokia situacija ir susiklostė Stokholmo pakrašty, kur gaudžiant vėjui skandinavų dievas Odinas už langų gėrė poezijos midų, o aš virpančiom rankom laikiau virs kaktos iškėlęs karčią vienatvės taurę, ir nebuvo nieko, kas galėtų ją atitolinti nuo mano lūpų. Jau vienišų vyrų globėjas Onanas suprato siaubingą žmogaus lemtį – kad pasaulis viso labo tėra milžiniškas viešbutis, į kurį be didelio džiaugsmo įsikraustai ir iš kurio be jokio gailėsio esi išmetamas. Todėl tebūnie jis kuo mažiau apgyventas, tetrykšta sėkla, kone vienintelė žmogaus gaminama substancija, pajėgianti nors akimirkai įveikti gravitacijos jėgas, tekrenta ji į bergždžias paklodžių iščias ir tebūnie palaimintas pornografijos kanalas, suteikiantis blėstančiai senstančio kūno vaizduotei gašlių, nors ir suvaidintų reginių, tetrykšta ne kančios ir gėdos, bet dėkingumo ašarų palydima, ir palaimingu, šventu liūdesiu tešvyti vienišo vyro, besonianizuojančio viešbučio kambaryje, veidas, o sopulingieji šventieji su savo atributais tegul nusisuka iš pasibjaurėjimo, tegul kankina juos kaltės jausmas, kad jų nuopelnai tokie blankūs viešbučio vienatvės akivaizdoje, tegul nulenkia savo liepsnojančias galvas prieš bejėgiška viltimi rusenančių žmogaus siekį apvaisinti tuštumą, sielos tuštumą, kurioje pasiklydo visi pranašai su pačiu Baruchu priešakyje...

Net iš ryto viskas man kalbėjo apie vienatvę – ir pagyvenęs taksistas, ir tuščia geležinkelio stotis, ir kretinai vokiečiai, šeštą ryto tuščiame, į oro uostą lekiančiame eksprese geriantys alų ir žvengiantys kaip fašistai, net kontrolierė akmeniniu kaip Stokholmas veidu – viskas čia maitinosi vienatve...

Dievas gyvena sieloje, ne bažnyčioje, o mano sieloje gyveno vėjas. Net ir prakeiktai mažame lėktuve, kur *business class* persvara prieš likusius keleivius įgauna karštų dešrelių pavidalą, – net ir virš skandinaviškų fiordų pakilęs, ėsdamas karštas dešreles, užgerdamas jas likusiu viskio šlakeliu iš plastmasinio butelio aš negalėjau užkimšti atsivėrusios tuštumos paširdžiuose, neturėjau jėgų pašlovinti kūrinijos grožio ir neatšaukiamo tragizmo negalėjau, – man paprasčiausiai buvo gera bijoti mirties, ir tik tiek.

Net ir dabar, gulėdamas guolyje šalia sergančios moters, kuri man nei motina, nei sesuo, nei dukra, nei meilužė, net ir gulėdamas šalia jos jaučiu nepakeliamą tuštumą, kurią vis mėginu užpildyti įkaitintu žodžių oru, bet jie taip greitai vėsta, bet jie tokie bevaisiai šalia sergančios moters, kuri patyrė kraujoplūdį ir kuri bus nešvari septynias dienas, o

aš, prisilietęs jos guolio, turėsiu išsiskalbti drabužius, išsimaudyti vandenyje (nė nemanaudytis! ir nemanaudytis nekęsti šauktukų!) ir būsiu nešvarus iki vakaro... O jeigu sugulsiu su ja, būsiu nešvarus septynias dienas, vadinasi, laiko turiu begalybę, ir todėl pasakojau jai istorijas, o Meistras Johannas įsiterpia tarp mūsų, bet mes nekreipiame dėmesio, mes nepavydus, tegul ir jis pasako, pavyzdžiui, „galvoju apie rožę vidury žiemos, kai nėra jokių rožių, būtent šios galios dėka siela kuria nebūtyje“, gerai, Meistre Johannai, aš irgi pasakojau moteriai vidury žiemos apie vandens lelijas, kurių pienelį – iš čia tas pamišęs jų žydėjimo baltumas, – sumušta į sviestą, laižydavom vaikystėje, apie lelijas, kurių nėra, nes mano siela kuria nebūtyje, ir per septynias dienas ji ne tik lelijas gali sukurti, o ji glosto mano pilvą, pasidengusį nediskretišku riebalų sluoksniu, neįmanoma kitos mano kūno dalys svetimos, klausiu jos kankinamas smulkutės gėdos, pavyzdžiui, taip galingai besikilnojanti krūtinė, o ji šnabžda man į ausį – jis toks mielas, ir kai moteris sako „mielas“, Kanto moralinis imperatyvas netenka žado...

O aš negaliu pasiduoti, pasakojau jai apie prisirišimą prie daiktų, – susirinkęs visas po ranka pakliuvusias virves, net batų raištelius panaudojęs šiam tikslui, aš prisiraišiojau prie daiktų: televizoriaus, rašomojo stalo, kėdės, kompiuterio, šaldytuvo ir dujų viryklės, prisiraišiojau bijodamas, kad neištrauktų manęs vis labiau besiplečiantis tuštumos akivaras manyje, bet kai norėjau išeiti pro duris, griuvau visu ūgiu, prasikirtau apatinę lūpą, išgąsdinau invalidą kaimyną, – neišlaikė manęs daiktai, nutrūko visi mazgai, ir išlėkiau aš kaip negyvas kosmonautas į Visatos vakuumą, į žiemą, kurioje nėra vandens lelijų, kurioje gyvybė miega gerai užvakuotuose požemiuose ir pašamones rezervuaruose...

Ausies geldelė vis dar sklidina tavo kvapo
Negaliu pasiekti
Mano širdis per trumpa.

2001 m.

AUKOJIMAS

Čia susirenka visi mano pamėgti personažai, visi transcendentiniai ir imanentiniai potyriai bei išgyvenimai: Jėzus Kristus, Tėvas, Motina, Sūnus, nekaltybė ir nuodėmė, meilė ir jos tuštuma, jos tuštybė, ir ne vulgariąja šio žodžio prasme, tuštumos, pirmiausia tik jos, visiško ištuštėjimo prasme, kūniškumas ir jo priešingybė, galimybė užčiuopti dvasinį pradą, bent jau ženklą, kad jo esama nepasakomoje erdvėje, šalia, kaip mirtis ir atšauktas prisikėlimas. Ritualas, kurio prasmės iki galo niekad nesuvoksiu, kurio reikšmė skendi kasdienėse smulkmenose ir drauge ne menkesnė nei gamtos cikliškumas, tegul ir akimirksniui šmėkstelėjantis pasaulio sąrangos suvokimas, visko, kas nuolatos prarandama, ilgesys, ilgesys, persekiojantis ir alinantis sąmonę iki neįmanomo švytėjimo, – ištrinantis vaizdinių hierarchiją, apskritai tvarką ir patikimumą švytėjimas.

Nenoriu, net ir norėdamas – negaliu sakralizuoti, nors tėvas su senu aprūdijusiu peiliu ir broga iš vietinio bravoro bei tvarto mėšlu išsitepusiomis virvėmis rankose man primena Senojo Testamento veikėją, galbūt net patį Abraomą, o aš, einantis į kiaulės, pa-

smerkto gyvulio, gardą, jaučiuosi esąs Izaokas, ir kol tėvas riša kiaulei prie kojų virves, kad galėtume ją pargriauti, esu veikiamas, tiesiog kaustomas didesnės jėgos, jėgos, per tūkstančius metų reikalaujančios jai aukoti. Ir šios jėgos akivaizdoje ne taip jau svarbu, jog visados papjaunama kiaulė, lygiai taip pat galėčiau būti papjautas aš arba paaukotas tėvas, šiame, tradicijos ir papročių žiaurumo kupiname, aukojimo trikampyje mes visi trys lygūs.

Tėvų namuose visuomet jaučiuosi svečias, gal net kiek svetimas, prašalaitis, atvažiuavęs trumpam ir ilgam išvažiuojantis, ir, ko gero, tik kreipiniai – į tėvą, į motiną, – tik kreipiniai padaro mane sūnumi šių žmonių, kuriuos vadinu tėvu ir motina. Kraujas – milžiniška jėga, bet negi tik kraujas mus sieja. Kiaulės kraujas? Namų kraujas? Motinos? Pusnuogės moters praskelta galva kraujas, lašantis ant sniego, – kokį akinamą baltumą prisimena sniegas, paragavęs kraujo, – o vėliau neįtikėtiniu greičiu užpildantis didelį dubenį su šaltu šulinio vandeniu – kraujas, jo tiek daug, jog atrodo, kad vanduo virto krauju, greitai jis ims veržtis per kraštus, nebesustabdomas, pilnas dubuo motinos kraujo, ji pasilenkusi virš jo, lyg aukotų, ir jokios nekaltos ašaros negali nuplauti šio reginio, joks ritualas – pateisinti. Pirmapradės nuodėmės aidas, nuodėmės, įgyjamos su gimdančios motinos krauju. Per anksti tampama Kristaus mokiniu, bet tradicijos gyvuliai neturi pasirinkimo.

Tėvai sensta, jų senėjimą sunku pastebėti, sunku juos palyginti su jais pačiais, buvusiais prieš tiek ir tiek metų, bet kiekvieną sykį skerdziamos kiaulės agonija ilgėja, ir pagal šią užsitęsusią agoniją – siaubingas gyvulio atsisveikinimas su gyvybe, lydimas žviegimo pliūpsnių, – suprantu, – paseno tėvas, rankas apleido jėgos, jis jau nebegali pasiekti kiaulės širdies, o aš, aš galiu žudyti tik žodžiais.

Nieko, tikrai nieko sakralaus: mama krapinėja po šviežiai apsnigtą kiemą su dubenimis ir kibirais, į kurtuos bus dedami kiaulės organai: garuojančios, melsvai pilkėjančios žarnos, kepenys, plaučiai, inkstai... Anksčiau, kai dar žiemos būdavo turtingos sniego, nupjautą kiaulės galvą dėdavom tiesiai į pusnį – kad sniegas ištrauktų kraują ir skerdienos šilumą. Dabar, kai sniego vis menčiau ir menčiau, jį pakeičia didelis, tamsiai žalias emaliuotas dubuo su šaltu vandeniu, kuris, panėrus į jį galvą, akimoju virsta tamsiai kruvinu skysčiu.

Vis dėlto tai primena ritualą: tėvas kinko kumelę Širmąją, nes paskutiniąją kiaulę (daugiau jų jau nebus) nudobėm tiesiog garde ir išvilkti ją lauk reikia arklio jėgos; po to tėvas ropščiasi į šieninę ant tvarto ir paduoda man senas duris, – jos bus altoriaus stalas, ant kurio aukojama skerdiena – svininama, mazgojama, gramdoma peiliu iki gelsvo odos baltumo, o po to išdarinėjama. Ir net sunku pasakyti, kada ritualą primenantys veiksmai įgauna sakralumo dimensijos: gal tuo metu, kai užverčiam kiaulės kūną ant durų ir su tėvu užsirūkom, ar tuo metu, kai po kiemą pasklinda degančių šerių smarvė, o gal po tradicinių mamos žodžių „vargšas gyvulėlis“. Arba tuomet, kai dangaus sužadėtinė, negrė Marija, juodut juodutėlė nusvilinta kiaulė guli kojomis į viršų, ir tėvo karštame vandenyje pamirkytas peilis palieka pirmąjį gelsvai baltą dryžį ties apsvilusiais, nuo karščio susitraukusiais speneliais, niekados nepatyrusiais motinystės džiaugsmingo virpulio. O man vis dar virpa rankos – nuo įtamos laikant parverstą ant šono kiaulę prie kojų pririštomis virvėmis, kol tėvas peiliu ieško širdies. Žinoma, ir nuo agonijos riksmo.

Žinojimo griuvėsių pilna ir intelekto pagundų ištvirkinta mano sąmonė – štai kas labiausiai kaltas, kad paprastas kiaulės pjovimas keliauja fantasmagoriškais asociacijų tinklais. Štai tėvas kaitina kiaulės nagus, jie žėruoja kaip anglys, ir kai tėvas juos, dar beveik

degančius (man tai visiškai nesuprantama – kaip jis nenusidegina rankų?), profesionaliu riešo judesiu nusuka ir staigiai numeta šalin, visuomet prisimenu Matthias'o Grünewaldo „Nukryžiuvimą“, baisiai į viršų styrančius mirštančio Kristaus pirštus, taip bejėgiškai ir drauge priekaištingai atsuktus į dangų – kažkodėl, nepaisant Koperniko heliocentrinės sistemos, vis tiek manau Dievą esant viršuje, net jeigu tas „viršus“ ir visai šalia.

O kai tėvas, baigęs kiaulės nuotakos (ji šiandien tuokiasi su mirtimi, tą gali patvirtinti ir Širmosios – apokaliptinio žirgo žvengimas tvarte) skutimo ir apmazgojimo ritualą, nupjauna jai galvą (begalvis Jonas Krikštytojas kiekvieną sykį surenka žvejus ant šali-
mais plonu ledu apsitraukusio ežero apaštalavimo misijai), pasirodo ir pirmieji krikščionys, alkani Atpirkėjo kraujo – tuntas kačių, godžiai lakančių iš po sniegą pamažu, bet atkakliai plintančios tamsiai raudonos balutės; vienam kačiukui kraujas kapsi ir kapsi tiesiog ant galvos, o jis taip juokingai kiekvieną sykį ją kresteli, tarsi norėdamas atsikratyti kaltės jausmo. Kratosi, bet neatsitraukia.

Kur aš ir kokį jie, mano gimdytojai, mane regi, ar aš egzistuoju jiems tose erdvės ir laiko spragose tarp retų telefono skambučių ar dar retesnių apsilankymų jų namuose, arba atvirkščiai – kur jie yra man, ar galima tas laiko ir erdvės proskynas užpildyti banaliomis frazėmis „pasiilgau jūsų“, „galvojau apie jus“. Ar verta kelti tokius mazochistinius klausimus?

Bet kodėl tuomet tokios baisyos būna skerstuvų (ir apskritai viešnagės pas tėvus) popietės, kai prie tvarto lieka tik kruvina sniego ir purvo košė, po kurią slampinėja valkataujantis šuo ir keletas išūlesnių varnų, o prie savo būsto pririštas pusiau seteris, pusiau velniai žino kas Spragtukas kraustosi iš proto, kad negali pasiekti į klevą sutūpusių kuosų, o gal ir tų pačių vaiduokliškaikrankiančių varnų, nes tamsa taip greitai auga pati iš savęs, ir taip greitai nutrina rūšinius pasaulio daiktų ir reiškinių skirtumus, – atrodo, jog net šuns balsas ima strigti ir pagaliau galutinai įsipainioja, pranyksta jos neįaukiose įkapėse.

Ir tuomet labiausiai norisi bėgti – nuo aukos kvapo ir kraujo, nuo nuovargio ir virškinamos skerdienos pilnų popietės valandų tėvų namuose, tarsi kažkur egzistuoūt kitoks, kokybiškai kitas gyvenimas, jaucios ir išsiilgtos valandos. Jeigu ir galiu mylėti tėvus, tai tik žiauria atstūmimo meile, nes nėra to „kitur“, o vis tiek noriu bėgti, ir bėgu nuo žaizdotų, tiesiog gyvam pūvančių tėvo kojų, nuo rūgšties išėstų, iki kraujo pleišėjančių motinos rankų, nuo jų neįkyraus, bet paties tikriausio rūpesčio manimi, kad nebūtų šalta miegoti, kad skaniai ir sočiai pavalgyčiau, kad mano gyvenime būtų viskas gerai.

Bėgti ne todėl, kad man būtų bjauru jų ligos, jų senatvės ženklai, jų smulkmeniškos ydos ar kartais kiek vaikiškas tarpusavio aišktingumas – aš negaliu jų mylėti iš arti, man reikalinga prakeikta distancija, vaizduotės teritorija, kurioje gyvena mirę simboliai ir vyksta nuolatinis, beprasmis aukojimo ritualas ant sumauto altoriaus, stovinčio tarp tikrovės ir idealybės. Freudas? Niekados netapatinau motinos su Švč. Marija, bet niekad ir nepatyriau siaubo, kad mano motina – viso labo tik mano tėvo kekšė, anot filosofo. Ir net juodžiausiais mūsų šeimos istorijos laikotarpiais nenorėjau užmušti tėvo, netgi atvirkščiai – mylėjau jį ir ilgėjausi jo dar labiau, ten, toje nerealioje, prakeiktų simbolių ir nenutrūkstančių, bergždžių aukojimų erdvėje. Gal net per daug – nes ir pats savo namus, savo šventyklas stačiau ant smėlio, ir baisyos buvo jų griuvimas.

O durys į kitą pasaulį – motina jas nuplovė, mudu su tėvu užkėlėme ant tvarto, į palėpę, kur amžinybė kvepia suplėkusiu pernykščiu šieniu.

Vieną sykį aš juos nufilmavau: tėvą, pjaustinėjančią kiaulę, mechaniniu separatoriumi atskiriančią grietinėlę, motiną, raganaujančią prie viryklės, gaminančią varškę, po to naminius sūrius; valgančius prie stalo, barančius šunį Spragtuką, žodžiu kitu persimetančius tarpusavyje. Jie nesuprato, kas yra videokamera, žodis „filmuoti“ jiems susijęs su kinu, televizija, su tuo, kas vyksta kažkur, kitapus ekrano, bet ne čia, ne su jais pačiais.

Niekad nemačiau ir turbūt jau nebepamatysiu tokių savo tėvų, kai vėliau nusivežiau videomagnetofoną ir parodžiau jiems juos pačius: jiedu juokėsi, šūkčiojo, kumščia vosi kaip vaikai, piktinosi ir vėl juokėsi, šaipėsi vienas iš kito ir vis rodė man, pažiūrėk, čia gi mes, mus rodo! Tikiu, kad tuo metu, tą vieną apgailėtiną videolaiko valandą, jie vėl mylėjo vienas kitą taip, kaip kažkada jaunystėje, kai norėjo gyventi kartu, kai geidė vienas kito, svajoto turėti vaikų, sūnų.

Paskutinis planas toje juostoje (filmavau jau prieš išvažiuodamas, ir – kaipgi be simbolikos – iš kambario, pro stiklą): prie daržinėlės tėvas kirviu kapoja kiaulės šonkaulius, o mama, priklaupusi prie kaladės, prilaiko juos, kad nenukristų ant žemės. O juk iš tikrųjų ant tos kaladės turėtų gulėti mano galva.

2001 m.

ŠIAURINĖ KRONIKA

Vasario 22

Vakar mirė tėvas. Prieš porą dienų autoatsakiklyje radau vyro balsą, kuris keletą sykių pakartojo mano vardą, lyg šaukdamas, lyg apgailestaudamas. Balsas buvo visiškai nepažįstamas – ištryniau drauge su kitais nereikšmingais pranešimais. Dabar ėmė smelktis priekaištinga nuojauta: tarsi žinočiau, kam tas balsas galėjo priklausyti.

Vienatvė mėgsta mirtį. Kaimynė, gyvenanti viršuje, tvirtina girdėjusi riksmą. Dabar tėvas guli savo guolyje, apatinis žandikaulis parištas marlės tvarščio atraiža. Vis tiek išsižiojęs. Atrodo, lyg miegotų. Jis ir miegodavo išsižiojęs, tik nebegirdėt knarkimo, veidas mėlynas, per lūpų kraštą – šviesiai rausvo skysčio nuoteka. Plyšo širdis.

Šuo išsigandęs. Jeigu tikrai suprastų, kas atsitiko jo šeimnininkui, ir jeigu savo ištikimybę išgyventų kaip instinktą – turėtų nusižudyti. Žvalgosi neramiai, vizgina uodegą. Nekilmingas šuo.

Su seserim važiuojam į rajono centrą pirkti karsto ir dar kažkokių būtinų smulkmenų: batų tėvui, marškinių, vainiko, – kažkodėl išrenku papuoštą kalijų žiedais, turbūt plastmasiniai, tikrų egliaškių fone. Klaikus *deathshopas*: vainikai, kryželiai, gedulingos juostos su banaliausiais užrašais, bet taip daro visi, žmogus čia miršta ne sau, o kaimynams, tris dienas trunkanti muilo opera, pikta banalybė.

Pirkom karstą, – jie sukrauti šalia gedulingų reikmenų parduotuvės esančiame garaže, paskutinioji transporto priemonė. Jaunystėje tėvas vienas pirmųjų apylinkėje įsigijo raudoną čekišką „Jawą“, mėgo ją didžiutis net ir vėliau, kai vairavo tik arklių.

Pirkom ne patį pigiausią, vidutinį. Tėvas buvo vidutinio ūgio. Dabar atrodo sumažėjęs, dar labiau sulysęs, tik krūtinė išsišovusi. Moterys perrenginėja tėvą, sustingusios rankos nelenda į rankoves, kai norėdamas padėti paimu jį už rankos, išsigastu, kad nulaūsiu – lyg ne ranką laikyčiau, o varveklį. Vėliau, kai pakeliu kūną už pažastų, jau per-

keliant iš guolio į karstą – vėl nemalonus pojūtis, atrodo, jog tėvo pažastys permirkusios šaltu prakaitu. Miręs kūnas skleidžia šaltį. Nėra šaltas savaime, bet spinduliuoja šaltį į aplinką. Paliečiu melsvą tėvo ausį – deginantis, lipnus šaltis.

Su pusbroliu, miestelio seniūnu, vaikščiojom po kapines. Čia visi kovoja dėl vietos: kad ant kalnelio, padoresnių kaimynų kompanijoj – matyti nemažai rezervuotų vietų, o vietos jau visiškai mažai, čia daugiau mirštama, nei gimstama. Mums beveik pasisekė, nors ir ne ant kalnelio, ir tvora netoli, bet tėvo galvūgalyje bus eglė, greitai ji visiškai užstos tvorą, ir kol saulė kybos Rytuose, mes ant tėvo kapo šešėlį. Ir pageltusius spyglius.

Tiek visokių taisyklių, – visi žino, kaip turi būti papuoštas karstas, kiek žvakių, kokia muzika, koks katafalkas, kokie gedulingi pietūs. Gerai, kad žino, nes aš, vienintelis likęs vyras šeimoje, nė velnio nežinau. Bent jau fotografo atsisakėme, pilni stalčiai nuotraukų su karstais ir vainikais, bet šios rūšies nekrofilija niekas nesidomi. Beje, fotografuojamasi irgi ne dėl nuotraukų, ne dėl atminimo, dėl to, kad taip reikia, įprasta.

Motinai vieta taip pat atrodo nebloga, sako, bus šalia vietos ir jai. Man patinka senosios kartos racionalumas savo ateities atžvilgiu. Jaunas retas kuris pagalvoja, kad jam gali atsitikti tokia nesąmonė kaip mirtis, kapinės, nulis.

Vos miręs tėvas buvo išsižiojęs, dabar lūpos susičiaupė, lyg būtų susitaikiusios su neatšaukiamu nuosprendžiu, ir atrodo, kad jis šypsosi. Prisivalgęs kažkokio melsvai dažančio maisto.

Rašydamas šiuos žodžius, pagaunu save galvojantį, – ar ne per mažai kenčiu. Jeigu dar galiu rašyti ir net – ironizuoti. Kartoju sau kaip mantrą – tik nepradėk gailėti savęs, tik nepradėk gailėti savęs, nieko nėra šlykščiau, kaip pasiduoti patetikai tokią akimirka. Padedu, nors kiek pagundų išskysti, susileisti. Tėvas dar nespėjo atšalti, o sūnus jau kala tekstą apie jo mirtį.

Ne, tėvas jau pakankamai atšalo. Mes jį nakčiai palikome vienut vienutelį didelėje tuščioje salėje, priklausančioje lyg ir Šaulių sąjungai, lyg ir Bažnyčiai. Anksčiau čia buvo Kultūros namai, tris ar keturis kartus per savaitę rodydavo kiną, atvažiuodavo koncertuoti netgi respublikinio dydžio žvaigždės. Vėliau viskas baigėsi, grąžino turta būvusiems šeiminkams, o šaulių šiame miestelyje gal trys, iš neprižiūrimo pastato liko apgailėtinas vaiduoklis užkaltais langais – stiklus išvogė arba išdaužė. Vaikščiodamas aplink karstą, žiūrėdamas į nusitrynusias pragaro spalvos grindis prisimenu, kaip šokdamas čia glamžydavau mergas, o į išgąstingą klausimą – koks ten daiktas apačioje, prie šlaunies – išdidžiai atsakydavau: peilis kelnių kišenėj. Kaip ir visi keturiolikamečiai.

Nakčiai patarė nepalikti neuždengto karsto – kad iš ryto nerastume tėvo apgraužtu veidu, nors ir abejotina, kad čia veistųsi pelės. Šalta ir tuščia. Vežamas tėvas, matyt, pasislinko karste – batų galai spiriasi į dangtį, neužsidaro. Pakišu ranką po galva, kita ranka suimu už atlasų – vėl bijau, kad nuplėšiu galvą, toks plonas ledo kaklas.

Norėčiau sušukuoti jo plaukus, bet neturiu šukų. Esu keletą sykių jį apkirpęs – pats paprašydavo, gal tai galėtų kažką reikšti (M. Foucault būtinai čia atrastų ką nors savo seksualumo istorijai), nes kaip kitaip paaiškinti tėvo norą atkišti galvą visiškai nemokančiam kirpti sūnui? Ieškau tėvo meilės ženklų? Ant plauko kabantis intymumas.

Vėl netyčia prisiliečiau tėvo ausies – tuščia jo ausies gėdelė, visiškai tuščia.

Kaip jam turėtų būti ten šalta, vienu kostiumu, tuščioje salėje.

Naktį žadėjo iki dvidešimties šalčio.

Vasario 23

Užvakar mirė tėvas. Turėčiau prisiminti ką nors svarbaus, ką nors skaudaus – kokia proga draskyti šašus, – apkaltinti tėvą ir tuojau pat atleisti, ir mėgautis savo, atleidžiančiojo, kilnumu. Arba – ką nors malonaus, po to leistis į sentimentus ir apverkti netektį.

O prisimenu kažkokį kvailą epizodą: tėvas nuo aukštai sukrauto vežimo meta šieną žemyn, kur aš prie oro pūtiko žiočių (toks keistas aparatas, užpučiantis ilgu vamzdžiu šieną į fermų palėpę) reguliuoju srautą, kad neužsikimštų. Tėvas dar stiprus, stipresnis už mane. Kartais nespėju su juo, vamzdis užsikemša, ir man, kankinamam klaustrofobijos, tenka lįsti į ankštą vamzdį krapštyti kamščio.

Didaktas Hieronymus Boschas van Akenas, paišęs patarles ant medinių skydų.

Tėvas iš savojo šieno vežimo jau išpešė viską, kas įmanoma.

Aš dar laikausi įsikibęs kuokšto šiaudų. Manantis, jog pasaulis prasmingas tiek, kiek nespėju jo užrašyti.

Romėnų filosofai tiesiog liguistai domėjosi savimi, vėliau paaiškėjo, jog tai naudinga ir kitiems.

Salėje taip šalta, kad lankytojai ilgai neištveria, ir šeima liekame su tėvu. Moterys linkusios gaudintis, mano galva pilna nuožmaus absurdo gūsių, pasiūlau sulaužyti taisyklę „apie mirusius gerai arba nieko“, ir atmosferoje tvyrojęs stroncio švytėjimas kiek apmalšta. Visi šie budėjimo prie mirusiojo ritualai atėję iš bendruomeninių išsijautimų. Nebėra bendruomenės, ritualai tušti, salė tuščia, tėvas guli valtyje, o valtis ant kranto, kuris jam visiškai svetimas ir nebereikalingas. Bet papročiai, net ir mirė, vis dar alsuoja.

Kartais, priėjęs arčiau karsto, lyg išgirstu garsą, lyg alsuotų. Aš bijočiau pasilikti su juo vienas naktį. Bijau numirėlių, jie nepripažįsta giminytės saitų, jų giminė – visa po žeme, šaltoje salėje šaltas kūnas, šalčio generatorius – buvusi tėvo vieta, kevalo luotas, lukštas. Ir taip užsimanau jo paklausti – kaip vis dėlto ten buvo su Stalino paminklais, kuriuos jis pasakojo matęs velkamus tuščiomis ankstyvo Vilniaus gatvėmis, kada tai buvo? Kai jis tarnavo kariuomenėj, Šiaurės miestelyje? Nieko nebegaliu pasitikslinti, perklausti – tėvo ausis pilna lavoninių nuodų tylos.

Buvo atvažiavęs Šarūnas, pasiūlė „Xanax“^o. Nepsitiki mano nervais, nors jam aiškinu, jog mano rašymai apie mirtį (Viešpatie, kiek apie ją esu pripaistęs) nenuėjo veltui – ji jau ne tokia laukinė, ji jau šiek tiek prijaukinta, ji nedarko mano veido pasišlykštėtinomis grimasomis. Šarūnui mano kalbos, matyt, nekelia didelio išpūdžio, pataria praryti piliulę „X“. Boschas savo jautrumą pasauliui bandė pridengti ištapytomis medžio gabalais, Šarūnas – drobės. Siurrealistai, pašamonės astronautai, nieko nepadarysi, bet kartais jie labai padeda.

Stebėjau savo veidą veidrodyje: paakiai kiek juosteleje, tačiau nieko išpūdingo, dar nepanašu į pandą, kinų valstiečių sugautą ryžių laukuose. Neskustas smakras taip pat be jokio tragiškumo kontūro, labiau primena nešvarią, susiglamžiusią nosinę. Jokio kančios archetipo bukai į save spoksančiose akyse. Absurdo veidas bedugnis. Dievas sukūrė mane ir atidavė mane man pačiam – elkis kaip išmanai. Kuris iš mūsų didesnis cinikas? Kita vertus, galima jį suprasti – su motina buvom užsukę į bažnyčią žvakių. Būčiau Dievas, nè už ką negyvenčiau tokia klaidinga negyvame, nejaukiame, tokia butaforiniame būste. Čia – tik mirusiųjų Dievui.

Niekaip negaliu sutapatinti tėvo su tuo, kas iš jo liko, su lavonu. Jeigu jis sujudėtų, duotų kokią nors ženklą, net jeigu vos vos krusteltų jo krūtinė, pučiama ne mirties dujų,

o prisipildančių plaučių – pripažinčiau tapatybę. Išsigąsčiau, pašiurpčiau, bet pripažinčiau. Žiūriu į tolydžio vaškėjančias rankas ir veidą ir niekaip negaliu sutapatinti. Štai mirtį su mirtimi – sutapatinau, anksčiau buvusi kiek abstraktoka, metaforiška, dabar ji nusikratė literatūriškumo, identifikacija įvyko, o tėvo su numireliu – niekaip. Ne tėvas – kažkoks atspaudas, kaukė, lėlė, kopija ir, beje, ne itin talentingai pagaminta kopija.

Mirtis galėtų būt genialesnė.

Norėčiau būti negailestingai dokumentalus, bet negailestingumas sau pačiam sunkiai įveikiamas, žinau, jog yra riba, kurios neperžengsiu, kurios negaliu įveikti, ir dar esu įsitikinęs, kad būtinai ją peržengčiau, tik kur, po velnių, ta riba manyje stypi. Kad ir kiek jų įveikčiau, atsiranda dar ir dar – begalinis barjerų ratas, judėjimas ratu, vainiku, į tą patį tašką. Gal tai sąmonės ar pasąmonės kompozicija, sauganti žmogų nuo išprotėjimo? O gal man paprasčiausiai trūksta talento būti drąsiam arba atvirkščiai – drąsos būti talentingam, iki galo, iki aptemimo.

Sukasi ir sukasi gedulingos muzikos kasetė, nyki muzika, bet kai ji skamba, ne taip šalta. Solistas rečitatyvu (toks saldus bažnytinis progiesmis) pranešinėja: „Trečioji paslaptis... ir pasiuntė į pasaulį apaštalus...“ Galėtų troleibusuose pranešinėti stotelių pavadinimus. Giedotojai ima nesiliaudami kartoti: Viešpatie, atleisk nusidėjėliams, atleisk... atleisk... atleisk... Tuščioje salėje pasigirsta išstartas pusbalsiu – „Neatleisiu“. Sesuo dėbтели priekaištingai. Sakau motinai: baisu būtų, jeigu pats Viešpats iš aukštybių rikteltų „Neatleisiu!“ Mama supratingai linkteli galvą ir, lyg pajutusi baisumo tūrį, priitaria: „Baisu“. Dar kiek, ir imsiu ižeidinėti Dievą, tai yra savo skystus ir visai nebeaiškūs religinius jausmus. Tėvas buvo absoliutus ateistas.

Lyg ir turėčiau būti savimi šioje tragikomiškoje laidotuvių misterijoje, bet savimi galėčiau būti tik savo paties laidotuvėse. Irgi netiesa – tai jau bus mirtis kitiems, ne man, ne mano.

Duobkasiai paprašė nupirkti druskos pakelį – pašalui švelninti, o gal – kad žemė būtų biresnė. Mes galėtumėm pasiūlyti sąžinės. Grauziančios tris likusius gyvuosius dėl to, jog ketvirtasis pasitraukė.

Kaltės jausmas – dopingas auginti patetikos raumenims. Koks raumeningas sielvartas.

Vasario 24

Tėvas nuplaukė pauras, tamsiai gelsvo smėlio upe, ir jo valtys šonus braukė eglėšakės.

Galėtų būti beveik sapnas: kiek daugiau nei prieš ketvirtį amžiaus sniegas iškrito anksti, spalio mėnesį, o bulvės dar nenukaštos. Mudu su motina stovim galulaukėj įsivėrę pintus krepšius, o nuo mūsų balto, apsnigto lauko viduriu verčiasi juoda garuojanti vaga, kurią aria tolstantis, mažėjantis tėvas.

2001 m.

Iš knygos: Sigitas Parulskis, *Nuogi drabužiai*, 2002

Rolandas Rastauskas

PRIVATI TERITORIJA

KALĖDOS BRIUGĖJE

I

1.

Žvarbų Kalėdų rytmetį mes sėdėjom automobilyje ir lazdelėmis valgėme sušius. Vasabi krienai ir marinuoti imbierai taip pat gulėjo po pailgėjusia ranka. Sušiai buvo susukti Kūčių stalui Briuselyje, jų su kaupu būtų užtekę kokiems Nazareto nakvynės namams. Jie ir sakė buvo mūsų atsakymas šventvakario ēdrūnams Tėvynėje¹. Su šunimi pro šalį ėjęs flamas iš nuostabos negalėjo atitraukti veizolų nuo priekinio saabo stiklo. „Eikite jau, eikite!“ – pagaliuku parodžiau flamui kryptį ir išlenkiau klebonišką konjako iš nusuktos gertuvės galvutės. „Su Šventom!“ – atitarė šeimininkas. „Su“ – atsakiau ir apsižvalgiau aplinkui: mūsų stovėjimo aikštelė, įvesta į palydovinę navigacijos sistemą dar sostinėje, buvo per kelis žingsnius nuo Briugės (kompiuteris vis taiso: „Brizgės“) policijos nuovados. Atkakome čia per valandą, stebėdami ne greitkelį, o žemėlapijo tinklelyje ekrane it kraujo kūnelis judančią raudoną rodyklę ir paklusdami navigatorės komandoms. Angliškas palydovės balsas šeimininką pjovė, tad pasirinkome prancūzišką. Knietėjo paklausti, ar vairuojanti dama gali tikėtis savojo navigatoriaus atitiktens – kokio nors palydovinio „jų“ Andriaus Kavaliausko. Ar Vlodo Bagdono. „Pavairuok tamsta pusvalandžiuką užsimerkęs“, – vis erzinau kompanioną. „Jūs atvykote į vietą“, – ištarė aukštybių balsas. Štai tau ir mechaninis angelas. Tavo mobilusis navigatorius.

2.

Šokoladu pertekusi Šiaurės Venecija atrodė taip, kaip ir tikėjomės. Ji priklausė Neapvilliančiųjų lygai. Europa čia rodė tai, ką turėjo geriausia, – paveldą. Į tokias vietas reikia vežti visų postsocializmo gildijų „marketavičius“ su jų nupirktų architektų svita – saiko grožiui įsisąmoninti. Pasakos apie tai, kaip architektūrai neabejingas Hitlerio generolas ant kelių meldė nebombarduoti Briugės – nepamaisys. Oligarchai mėgsta diktatorių

¹ Įtakingiausiame lietuviškos virtualybės plote, interneto klube tėvams (! – *RoRa*) www.supermama.lt (tai be penkių minučių galingiausia krašto partija), užtikau keletą metų besitęsiančią diskusiją, kurios du fragmentai pateiksiu jūsų dėmesiui. Noa: „Na, as ne rytiete, bet is to, ka anakart nusipirkau maximoj pavadinimu susi, tai nelabai sudetinga ji pagamint. Receptura: isverdi savo vaikui ryziu kose. Paimi ryziu, kiek reikia kudikiui, o kitus palieki puode iki rytdienos. Tada imi tuos vakarykscius ryzius be jokio prieskonio, susuki i kazka, gali ir nesukt, ikisi mazvyty gabaliuka zalios lasisos ir viskas :) Serviuojant patiekti su sojos padazu. 8 gabaliukai – 9,99 Lt:) Skonio nekomentuosiu, bet taip ir nesupratau, kas ten tokio skanaus... Lasisa zalia vis tiek be skonio, lapas irgi be skonio, o ryziai yra ryziai. As, ko gero, tundra :) Taigi i klausima, kaip gamint, atsakymas aiskus, o kas atsakys i klausima – kodėl gamint?“ Supermamai Noa atsako supermama Foxenas (! – *RoRa*): „As cia mat kucioms susiruosiau sushi pridaryti: padarai po dvylika skirtingu Sushi /roliku zmogui, ir nereik sukti galvos del dvylikos skirtingu patiekalu... Gudru, a ne? O kas link komentario, kuriu galu žmones nori darytis sushi – pasakysiu tik viena: kol nebuvau paragavusi TIKRO sushi, daryto japonu virejo, man irgi tai buvo gili paslaptis. Lygiai tas pats del „mazheechio“ zuvies gabaliuko. Normaliai ten tos mesos deda ko ne lygiom dalim su ryziais...“

biografijas. Ypač tas vietas, kur tautos vadas lengva ranka pasiunčia myriop tūkstantį, bet pasigaili kokios nors varguolės sergančio vaiko. Šeiminkui nepasakiau, kad atsi-beldžiau vis dėlto ne neogotikinių fasadų tyrinėti (tie tikrieji, mediniai, XVII a. iš gaisrų baimės buvo uždrausti), o sapno scenografijos tikrinti. Pasąmonę apsėdęs (šiuo atveju – apsėmęs) vaizdas rodė mane skuodžiantį palei kanalus įkandin kažkokios „špakliuotos“ ilgasuknės giltinės apnuoginta krūtine. Ta nelyg iš Paulo Delvaux paveikslų plaukusi moteris persekiojo mane daugel metų: tai išnirdama prie kanalo, tai iškildama ant katiniškai išlenkto tiltelio, tai nukaukšėdama širdį veriančiais kulniukais jau tik kaip garso instaliacija. (Kas prisimena savo sapnų garso takelius?) Vos prieš kelerius metus Briuselyje norėjau drauge su Jurga Ivanauskaite nueiti į muziejų pasižiūrėti Delvaux originalų, tačiau Jurga jau sunkiai vilko kojas (ten, Eurosostinėje, jai viskas ir prasidėjo), tad mielaširdingai paleido mane vieną grožėtis belgų surrealistų išsapnuotomis geležinkelio stotimis. Pamenu, kaip matydamas Didžiąją keliautoją vis atsiliekančią ir atsiliekančią (kas buvos jos navigatorius?), tą tarp mūsų augantį šaligatvio atstumą irgi stūmiau sapno pusėn – jos dievinamo Delvaux teatrališkų drobių ir piešinių erdvėn, nenujausdamas, kad tai tikrų tikriausia mirties erdvė. Dabar, Briugėje, toji erdvė rodė savo nesugriaunamą gyvastį. Kalėdų rytą miestas buvo apytuštis, dar viena koja viduramžiškam sapne, tad mes beveik nesustodami ėjome kiaurai kanalų ovalo įrėmintu labirintu, tokiu nepanašiu į apgaulingą tikrosios Venecijos akligatvių ar kiemų-šulinių pasjansą, nuolat pasitikrindami maršrutą pagal slenkančių debesų padėtį bažnyčių špielių atžvilgiu. Nepaisant pliusinės temperatūros, kanalai buvo ledo sukaustyti, tačiau plonas ir nejudantis gyvo vandens sluoksniu kuo puikiausiai atliko amalgamos funkciją. Tame kanalų veidrodyje suvirpėdavo smailėjančių fasadų langai ir skulptūros, driekėsi ant tiltų sustingusių vaikštūnų kontūrai. Kamera sukosi apie savo ašį, palikdama juostoje vaizdą-komentarą, nes originalas jau buvo atitirpęs operatoriaus esybėje. Gal ir supainiosiu linksnius, bet grožį čia galėjai išgyventi kažkokiu giluminiu nuščiuvimu; būdamas pirklių pasamdytų statytojų matematiškai apskaičiuotas, jis sykiu buvo „agramatiškas“ – pastūmėtas į grynosios geometrijos valdas. Pastarųjų paveikumo nesinorėjo nei įžeminti, nei įžodinti. Tada pasirodė japonai.

3.

Mano šeiminkas, beje, kendo meistras, iš pradžių juos palaikė korėjiečiais. Apžergę dviračius, kažką žvaliai šūkčiodami, jie artėjo grindiniu palei kanalą iš uosto pusės. Kai kurie mynė tandemus. Pravažiuodami pro mus visi kaip vienas ėmė linkčioti ir šypotis. „Tik susimildami neįkriskit į vandenį“, – pasakiau mintyse. Jie buvo trigubai už mane jaunesni. Ir vėl stoji tylą. Poeto širdis neišlaikė: o, atvažiuoti čia pavasariop, apsigyventi su mergina (liežuvis neapsiverčia sakyti „moterimi“) išsinuomotame bute prie vandens, važinėti tandemu naktį, gerti dramblinį „Delirium tremens“ alų po tiltais, skaičiuoti varpų dūžius ir mesti monetą, kam kloti lovą, kam spausti sultis, kam tepti... „Gali nepigiai atsieiti“, – perskaitė mano mintis šeiminkas. „Dar niekam *delirium tremens* neatsieijo pigiai“, – atsakiau be pauzės. „Žiūrėk, – pasakė šeiminkas, – čia niekur nematyti palydovinių antenų!“ Mes vis dėlto ne Rumunijoje, knietėjo atsakyti, bet nutylėjau.

Grįžinėjome griežtų dviaukščių kvartalu, gatvelės buvo siauros, išdabintos keraminiais niekučiais, medinės durys su belstukais išdažytos ryškiomis spalvomis. Viduje, kitapus tų su gatvės grindiniu mažne suaugusių durų, briugiečiai buvo sustingę į neju-

dančius Kalėdų luitus, kur ne kur bolavo ančių paštetu nukrauti stalai, išganingai tviskėjo ropinės su kvapniuoku „Pere Magloire“ kalvadosu... Ak, lietuvi, prikąsk liežuvį! Miesto žaislinis pobūdis bei matmuo buvo turistinio raciono dalis. Tačiau visai čia pat šnopavo Šiaurės jūra. Mažieji olandai iš savo kasdienybės rėmelių išplaukdavo į bekraščius vandenynus. Žemėlapiai ant sienų čia nuolat konkuravo su tapyba. Pastaroji buvo skirta ne vien akiai – sielai taurinti. Ko nepasakytumei apie Kalėdinę mugę Briugės centre aikštėje, savo begėdišku *kitsch'u* niekuo nesiskiriančią nuo Jūros švenčių šėtrų ar Vasaros sostinės sezono pradžios prekybinių vilionių prie sesės Baltijos. Negrabiose medinėse trobelėse prekiaavo viskuo – nuo lenkiško gintaro (trūko tik svarbiausiojo Varšuvos lauko prekystalių komponento – batų raištelių) ligi keraminių nindzių (trūko tik panevėžietišku molio namelių, beje, iškeptų pagal flamų architektūros pavyzdžius) ir niekam nereikalingų galvos apdangalų. Stabtelėjome tik karšto vyno mauktelėti. Senos prekyvietės centre, pakylėta it bokso ringas, dunksojo čiuožykla su aptverta Kalėdų egle vidury ledo arenos. Mažiau patyrę čiuožėjai vis atsitrenkdavo ir atsitrenkdavo į tą aptvarą. Patyrusių čia buvo katino ašaros – vienas juodis atlapota krūtine ir į dangų užverstom akim vis suko ir suko piruetus: jis irgi, matyt, vijosi savo svajonę, savo ledinį, nežinia kokių vėjų atpustytą sapną smėlio dykumoje.

4.

„Ne griekas išgerti ir *kriek'o*, arba vyšninio alaus“, – pareiškė šeimininkas. Geresnes vietas jau buvo užsėdusi kalėdinė liaudis, tad pasirinkome rūstoką priebėgą kitos aikštės kampe. Aludė nebūtų padariusi gėdos nė vienam Rytų Europos stočių rajonui. Interjeras čia buvo išlikęs dar nuo tų laikų, kai žodį „pedofilija“ galėjai užtikti tik specialiojoje, tarnybiniam naudojimui skirtoje literatūroje. Helovyno palikimas bylojo apie audringus vietas demonų vakarėlius. Ūsuotas kelneris vyšniniu veidu koja atidarydavo duris į dujomis apšildomą lauko šmotelį. Ilga kreiva nosis, išmušti priekiniai dantys ir pomada sutepti vieninteliai vienintelio užveigėlės kelnerio plaukai galėjo reikšti viską, išskyrus meilę artimui. Tad alų teko neštis patiems. Norint pasiekti bedurį tualetą, reikėjo pereiti dvi tamsias patalpas kitapus baro. Dešinėje stovėjo nedidelė pakyla su apdaužytu pianinu. Kairėje, negilioje nišoje, už apvalaus apšnerkšto stalo sėdėjo apyjaunė moteris ir, atrėmusi galvą į sieną, verkė. O jeigu atvirai – raudojo. O dar tiksliau – žliumbė. Tualete, per kelis salėje girdimus žmogaus lašus, aš niekaip negalėjau prisiminti, kur tą moterį esu matęs. Kokioj krantinėj, kokioj kavinėj, kokiam sapne.

II

1.

Grįždamas iš tualetu dar sykį užmečiau akį į raudotoją: stačia nugara prigludusi prie sienos, ji sėdėjo palei šonus nuleistom rankom ir leido ašarom netrukdomai riedėti skruostais. Žvelgiau į ją kaip kažkada nusipelnęs Paryžiaus vaikštūnų treneris Charles'is Baudelaire'as žvelgė į iš žvėryno ištrūkusią gulbę jau nuo sostinės prisilietimo išpurvintum plunksnom: „*Kiek ji priminė mitų, senų ir keistų!*“ (vertė T. Venclova). Jeigu tą Kalėdų rytą būčiau į Briugę atkakęs vienas vienužis, turbūt jau mėtyčiau klausimo blizgę: gal madam norėtų pasivaikščioti dulksnoje, pasižvalgyti po kalėdinį dangų, ar dar kvailėliau. Net girdžiu jos atsakymą: miestuose nėra dangaus, todėl atsiknisk, senas mačiste, ir panašiai. Taip, miestuose dangaus vietoje plyti lubos. Arba pliekia lietus.

Mano šeimininkas buvo delikatus žmogus, nereikalingais klausimais nepripėduojantis abipusio tylėjimo lauko. Vis tiek nieko nesakiau jam apie per keletą žingsnių nuo mūsų, salytės alkovoje, verkiančią tamsiaplaukę. Juk vis tiek neišvengiamai būtume pradėję ieškoti to verksmo priežasties, o gal ir viso priežasčių kamuolio, kuris imtų vyniotis paskleisdamas abortų, svetimavimo ir kitų blogio gėlių aromatą. Pažįstamas kvapas, vienžo, kaip sakoma maksimalių išbandymų Lietuvoje. Tad sėdėjome kiekvienas su savo *kriek'u*, persimesdami žodeliu kitu, perskrosdami žvilgsneliais stiklinę sieną, skiriančią mus nuo lauko staliukus po dujiniais šildytuvais apsėdusios publikos. Vienas jaunas plikis su auskaru savo merginai po nosimi juodu flomasteriu baltam lape paišė kažkokius satanistų papuošalų eskizus. Mažos kaukolytės dabino kryželius. Mergina irgi buvo verta grieko (pašalinę priežastį – pašalinate nuodėmę). Storulių šeima šlamštė nesveiko maisto klombas: radikali jų žandikaulių sinchronija kelė sveiką pavydą. O ji sėdėjo tiesia nugara ir verkė. Pajutau vienos literatūrinės aliuzijos dieglį.

Dar visiškai jaunutis tėtusis Hemingway'us aprašinėja vienišas Kalėdas 1923-ųjų Paryžiuje. Tame, kuris visada ne su mumis.

2.

Toronto Star Weekly reporterio tekste mane visad jaudindavo žodis *juggernauts*: Londono sutemų sniege autobusai gergždžia it žali „džagernautai“, t. y. it viską šluojanti jėga. Ir sykiu tas Dievą Višnu įkūnijantis žodis reiškia tiesiog didžiulę krovininę mašiną; o kas užginčys, kad žmonės – ne krovinyš? Ir toliau: „*Sniegas niekur nebūna toks gražus kaip mieste.*“ Štai dangaus, kaip menamame apsikeitime replikomis ką tik sakė mūsų verkiančioji, miestas be, užtat sniego jame per akis. Krituliai ir anuliuoja dangų. Tad verta stovėti Paryžiuje ant tilto per Seną ir pro sniego skraistę žiūrėti į Luvro luitą ir gausiais tiltais perdengtą upę. O kur dar mieguista Paryžiaus katedra! Ir taip toliau, ir panašiai sniego ritmu. Ir pirmas nerimo dūžis: gražu tai gražu tam Paryžiuj, tik baisiai vieniša per Kalėdas. Tada Hemo kamera pasigauna porelę, atkulniuojančią Bonaparto gatvę iš krantinės pusės ir užkopiančią į mažytį restoranėlį antrame vieno Jokūbo gatvės namo aukšte: dvi salytės, keturi nykštukiniai staliukai ir... katė. (Hemas – idealus vardas katinui.) Čia gaminami kalėdiniai specpietūs. (Beje, būsimąjį nobelį tekstas rašomas trys dienos prieš Kalėdas.) Toliau girdime tipišką „magnetofoninį“ Hemo dialogą: mergaitė visa aplinkui nelabai panašu į šventes, o vaikas norėtų spanguolių. Kalakutas (*nepainioti su džagernautu*), supjaustytas keistomis geometrinėmis porcijomis, kuriose mėsos – katino ašaros, užtat kremzlių tinkle begėdiškai puikuojasi didelis plikas kaulas. Paliktų namų tema ant lėkštutės: ten ir kalakutas būdavęs kitoks (be kremzlių!), ir apskritai neaišku, ar jie kada besugriš namopi. Jie – jauni menininkai, atvykę užkariauti Paryžiaus. Tokie prieškariniai ano amžiaus Svajonė ir Paulius Stanikai. Restoranėlio šeimininkas atneša neaiškų desertą ir mažytį raudonojo buteliuką. Mergaitė, išvydusi pastarąjį, pravirksta. „*Aš nemaniau, kad Paryžius toks,* – sako ji. – *Aš maniau, kad jis linksmas, pilnas šviesos ir labai gražus.*“ Vaikas apkabina ją – tiek čia leidžiama. Netgi šiek tiek daugiau. Viskas pasikeisį, miestas irgi – juk jie čia vos trys dienos! Netrukus porelė vėl patraukia apdainuotosios sostinės gatvelėmis, vis dar sninga (Dieve, koks sunkus žodis!), o Hemas pažaidžia šiurpėmis, primindamas sostinės bulvarais zujojančius vilkus ir juos medžiojančius žmones, dar pakelia kamerą viską mačiusiais fasadais aukšty, tik fasadai dabar sustingę ir Kalėdų nepaliesi. Paryžius, regis, sau, o Kalėdos

– sau. Tačiau tai pirmosios jaunuolių Kalėdos svetur. Žodis niekur neištariamas, bet kalbama apie emigraciją. Finalinis akordas stiprus: „*You do not know what Christmas is until you lose it in some foreign land*“ („Jūs niekad nesužinosit kas yra Kalėdos, kol nepamesit jų kurioj nors svėčioj šaly“). Pamestosios Kalėdos, pamestųjų Kalėdos, tau neateinančios Kalėdos. Jų neatėjimas piešia (kas kad snaigėmis!) nejuokią perspektyvą – tokių porelių daug, o pasiseka vienetams. Stanikams, regis, pasi-. Tamsiaplaukei Briugės knaipėje – turbūt nepasi-... Tiksliau – visai nepasi-.

3.

Kas aš toks, kad sakyčiau jai: nepasiduok, moteriške! Ji juk gali verkti ir be aiškios priežasties – profilaktiškai, tarkime. Gali verkti prisiminusi kokį liūdną filmą. Liūdną aktą. Ar net Hemo apsakymą. Ašaros kartais būna pakabintos ant adatos smaigo. Kekėmis – it vynuogės. Biografijos akupunktūra – itin plonas reikalas. „Be pusės litro čia nieko nesuprasi“, – garsiai sakau šeimininkui. „Apie ką jūs?“ – truputį išsigandęs klausia jis. Išties – apie ką aš? Nejuokiai susigūžiu, per plauką neužsirūkau. Paskutinį kartą užsitraukiau praeitam amžiu. Plikis tebepiešia gotų papuošalus. Storulių šeima akyse storėja. Jie nesustos. O tu? Briugė išvaikščiota, netgi porą prašyk nusileista į nemokamą „Mako“ tulį rūsyje – valytoja šluotkočiu parodydavo tuščių kabinų duris. Vyrai ir moterys it „Mako“ mėšainiai ėjo pramaišiu. Visi pisuarų prieigose kažkodėl mįslingai šypsojosi. Gamtinių reikalų priespauda buvo geriausias mūsų gyvasties įrodymas.

4.

Ir vis dėlto. Nuo tų Kalėdų jau prabėgo patys matote kiek. O jos siluetas neišsitrina, nors tu ką. Laikosi it graviūra atminties plokštėje. It ištatuota aguona ant strazdanotos storulės papo. Štai ir dabar, rašydamas šitas eilutes saulėtą vasario dieną ketvirtąjo lietuvių miesto, vardu Dublinas, knygyno „Eason“ kavinėje, žvelgiu į du vaizdus išsyk: į geltonus dviaukščius „džagernautus“ O’Connelio gatvėje ir į tamsų kampą Briugės smuklėje. Šalia sėdinti jauna akiniuota pelėda žaiboraščiu baigia primarginti antrą lapą. Tokiu greičiu rašomi tik isteriški atšalančios meilės laišakai ir moteriški romanai. Nežinau, ar moteris iš Briugės yra parašiusi daugiau negu porą prašymų policijai ir socialinei rūpybai. Atviruką santechnikui iš firmos „John Lennon And Son“ – kaip tik dabar jo raudonas autobusiukas sustoja prie tame pačiame pastate plytinčios „Penneys“ išparduotuvės. Visi ateina ir išeina su popieriniais firminiais maišeliais. Marškinėliai su Che (ne Kuoliu!) – 4 eurai. „Penyje“ jų laimė, – sakau pats sau. Revoliucijų išparduotuvėje mums jau seniai nėra kas veikti. Bet tai jau kita, oi kita istorija, bičiuliai.

VERKIANTI BRONZA

1.

Siužetas, kurį prieš porą mėnesių išsaugojau standžiajame atminties diske, – paprastas ir sykiu ne. Į jį derėtų pažvelgti pro šiuokius tokius „teorinius“ akinius. O jeigu tiksliau – kelionių ir visuotinio kraustymosi (iš proto, beje, taip pat) eroje darsyk reiktų pamėginti apibrėžti patį keliavimo motyvą, kuris gali būti prievartinis, nulemtas darbo ir gyvenamosios vietos kaitos, ir nesuinteresuotas – „atostoginis“, arba sportinis. Štai panoros verslus lietuvaitys iš skraidyklės *pafotkinti* egzotiškas salas – ir į sveikatą! Daugiau tokių skrajūnų, panūdusių „sukultūrinti“ adrenalina! Bet keliavimas juk gali išsiversti ir be šauktukų. Juk bėgame ne tik „į“, bet ir „nuo“ – savęs kasdienio, pabodusio (irgi visų pirma sau), sustabarėjusių mitų įkaito. Keliaujama juk ne tiek naujų vietų pamatyti (jujų „skaitmeninė“ medžioklė verčiau palikime japonams ir jų pėdomis atidundantiems kinams), bet savęs KITO(KIO) išvysti, i(si)kalbėtų įpročių odos nusinerti. Tarsi galėtume tą senąją odą užkabinti už kokio Kelno katedros bokštelio ar Lisabonos šaligatvio mozaikos it kablo ir – drykstelėti vienu ypu, vienu greičiau mentaliniu nei fiziniu judesiu. Štai dėl to judesiuko ir trenkiamės turbūt į pasviečius, kylame virš debesynų ar panyrame žemės gimdon, kur pats Dante nesugalvotų susisukti „rato“. Ir ką gi randame tame magiškaime galutiniame taške? Šave senąjį, be abejonės. Arba dar kiekiau – ne tik kad nugaros nenusibraižiusį ir odos nenusimetusį, bet naujosios vietoje užčiuopusį... kiautą. Tai su niekuo nepalyginama patirtis. Dėl jos, neslėpsime, ir leidžiamės kelionėn. Dėl jos audrotą naktį išeiname į trasą.

2.

Kažkas yra pasakęs, kad paprastai sugrįžtama į nusikaltimo vietas, į meilės – žymiai rečiau arba niekad. Aforizmų grožis visada slypi jų beapeliaciškai stingdančioje statikoje. Juk nepasiginčysi su raidėmis, iškaltomis marmure ar antkapyje. Aforizmai sutverti negyvėliams. Juk ir pirmuoju atveju niekas nesutrukdytų meilės traktuoti kaip nusikaltimo: į kokią nors Veneciją, tą miestą-nuotykį, ne vienas lovelasas pargrįžta vis su naujomis ir naujomis aukomis, rizikuojančiomis pabaigti kelionę gatvės „kambaryje“ ar kanalo „guolyje“. O kartais viskas dar banaliau: traukia it likiminis magnetas koks nors tuoj pravirksiančios Madonos paveikslas muziejuje, klibantis staliukas tratorijoje su vaizdu į surūdijusį balkonėlį kitoje gatvelės pusėje, „katiniški“ Atėnų halių kvapai (nesibaigiantys mėsos prekystaliai!) ar antikvariato poezijos lentyna Sicilijos alėjoje Holborne. Traukia kaip ne iki galo ištyrinėti pulsuojančios biografijos mazgai, kaip sapne pamiršti fragmentai, kaip dalys, be kurių neišsivaizduojama visuma. Atrišti, kad surištum, išnarstyti, kad vėlei sudėliotumei! Taip ligi apsėdimo primiršti pojūčiai, pagimdyti tuose mazguose, tose pauzėse, šaukte šaukiasi naujo prikėlimo, o tiksliau – restauravimo. Tad sugrįžimai į kažkada tave trumpam pavergusias vietas yra narkotinės priklausomybės dar syki išgyventi būties korio suteiktą akimirkos pilnatvę forma. Pajusti jos su niekuo nesulyginamos auros gaivą, nors tai gali būti ir griuvėsiai ar kokia seno fabriko „radioaktyviomis“ piktžolėmis apžėlusai teritorija, – kas supaisys!

3.

O dabar prie reikalo – aš trylika (!) metų svajojau sugrįžti į Malmę dėl dviejų mane pavergusių „taškų“: „Tunneln“ ir „Rooseumo“. XIII amžių ir du karalius menančioje

buvusioje Malmės gubernatoriaus rezidencijoje įsikūręs viešbutis ligi šiol man tebėra jaukumo įsikūnijimas, o 1901 m. pastatytoje jėgainėje 1988-aisiais švedų finansininko ir kolekcininko Fredriko Rooseumo įkurtas šiuolaikinio meno centras – nepralenkta tos rūšies erdvė (kur kvailiams, nepriklausomai nuo jų sąskaitų banke, smaugiančiai ankšta). Pirmajame gyvenau milžiniškame apartamente, kur nuo durų ligi karališkos lovos galėjai privažiuoti dviračiu, o penkios tailandietės tarnaitės (atmintyje jos tikrai „tailandietės“ ir tikrai penkios!) rytais atrodydavo it nuo tapetų atšokusios čiauškančios paukštės. Jų mažytės „daugybinės“ šypsenos mano atmintyje susiliejo į vieną didelę, animaciškai nusidriekiančią tai ligi gėlių tako, tai ligi madų podiumo, tačiau abiem atvejais neišvengiamai pasibaigiančią ties jau minėtu horizontaliuoju baldu. Pamenu, kaip to apartamento „užpavydėjo“ režisierius Rimas T., niekaip nesupratęs, už kokius nuopelnus mus pakvietusio festivalio rengėjai niekam nežinomą provincialią paguldė geriau už kitus. Kiekvieną dieną viešbučio vestibulyje ant specialaus staliuko prie biliardo stalo po stiklo gaubtu garuodavo kvapniausias Skandinavijoje pyragas, mano atmintyje ilgai išlikęs Prousto „madlenų“ statusą. Na o raudonplyčiame (raudonos plytos Malmėje – pats tikriausias danų paveldas) „Rooseume“ tarp ryškiomis spalvomis nudažytų jėgainės agregatų it palydovai ne tik kybojo įstabūs artefaktai (Clemente! Gordon! Schnabel! Kabakov!), bet ir plaukiojo mano akims astronautus klaidziamame šiuolaikinio meno kosmose primenantys suvokėjai. Ir aš, tada dar nepažinojęs Kęstučio „Cool“ Kuzino ir Co., jau buvau vienas iš jų! Nenuostabu, kad pionieriškai prisiekiu žūt būt kada nors sugrįžti į „jėginę“ šaltojo meno šventovę buvusioje jėgainėje.

4.

Ir štai aš vėl tame nedviprasmiškame, akivaizdžią paveldo ir modernybės sąjungos sėkmę liudijančiame trečiajame Švedijos mieste. Tą jungtį, išsviedžiančią mus jau į postmodernybės erdves, čia geriausiai įkūnija Malmę su Kopenhaga sujungęs išlakus 8 km Oreundo tiltas, kuriuo per parą pralekia 14000 automobilių ir jau užmiršau kiek traukinių. „Tam, kad be sustojimų pasiektume Lisaboną“, – juokauja švedai. Būsime čia dieną, tad maršrutai, supratote, aiškūs. „Rooseumą“ randu neišsyk, ir tai blogas ženklas. Gasverks gatvelėje nušvitęs mūrinukas verčia paspartinti žingsnį – ir štai aš jau seniai nešluotame kieme. Visa apmirę, mane it blogiausių nuojautų įsikūnijimas atsiveja kažkoks perbalęs nesustyguotas tipas juodai dažytais plaukais su ilga cigarete tarp pirštų. „Ar nepasakysit, kur daktaro Tokio-ir-tokio priimamasis?“ – teiraujasi kaliausė. „Čia muziejus“, – atsakau senbuvio tonu. Ir tą pat akimirką pamatau ant kaimyninio namo keletą iškabų, tarp kurių viena ir venerikų džiaugsmui. „Štai jūsų daktaras, už-eikite“, – sakau išstypėliui, kuris NEŽINO „ROOSEUMO“! Jis lankstosi kaip sudrėkusi kartoninė lėlė. O aš skaitau lapelį prie įėjimo. „ŠMC“ uždarytas, ir vietos valdžia spęso jo likimą. Vėliau internete randu pasipiktinusiųjų petiją, kurios esmė nevyniojama į vatą: „Rooseumo“ uždarymas būtų vienas kvailiausių dalykų visoje Skandinavijoje. Štai ir viskas. Spardydamas lapus išslūkinu į gatvę ir patraukiu krantinės link. Mėlynais kombinezonais apvilktos paauglės kaišioja į laikiklius kalėdinius deglus. Žvarbu. Liūdna. Per keletą žingsnių nuo manęs, skverelyje ant skaldos, stovi bronzinis vyriškis su bronzine berete, susikišęs bronzines rankas į bronzinių apsmukusių kelnų kišenes, ir... verkia. Taip verkia tik madonos ir tik – krauju. Vyriškis verkia tikromis ašaromis, kurios plūsta siaurais fontanėliais iš vos įžiūrimų plonytėlaičių „chirurginių“ vamzdelių, įtai-

sytų vyzdžiuose. Tokia tad visų įstabijų stebuklų paslaptis, bičiuliai. „Ar matėte kada verkiantį bolševiką?“ – išspjauna poeto atmintis. Ne, verkiančio bolševiko, ačiū Dievui, nematėme. Matėme tik verkiančius aktorius. Tai vienintelė mums žinoma raudančių vyrų rūšis. Tad nenustembu sužinojęs, kad verkiantis vyriškis – žinomo švedų aktoriaus Gosta Ekmano bronzinė kopija, dėl kurios Malmės gyventojai, šveicarų pavyzdžiu, vos nesurengė referendumo. Ką jis apverkė tą žvarbią 2006-ųjų gruodžio dieną? Dar vieną šiuolaikinio meno pralaimėjimą muilo operai? Ar tiesiog šiuolaikinio vyro pralaimėjimą šiuolaikinei moteriai? Dievai žino. Jau namuose staiga prisiminiau, kad stovylo modelis – tai nepamirštamasis Picasso iš to paties pavadinimo kultinės švedų kino komedijos! Ir tada visa stoji į vietas: histrionas, apverkiantis savo herojus ir sykiu negalėjimą būti jais kasdienybėje! Ir tarp jų – patį didžiausią XX a. manipuliatorių stiliais bei moterimis! Tokia tad ta verkiančios bronzos topografija, bičiuliai. Tokia jos „maskultinė“ paslaptis.

5.

Suvalgyti pūraus „Tunneln“ pyrago nebeturėjau jėgų. Ir gerai – tokio viešbučio Malmėje seniai nebėra. Jo vietoje puikuojasi keturžvaigždis „The Ramadan Mayfair Hotel“ – paslaugus viešbučių tinklo kovotojas. Kas ateina valyti (o iš tikrųjų – kelti) erotinių dulkių – nežinia. Galbūt ir tos pačios penkios tailandietės. Juk jų amžius (o kartais ir lytis) – nenusakomas. O gal ir tautietės, kurių vis daugiau ir daugiau viso pasaulio viešbučiuose. Abiejuose, taip sakant, kapitalizmo barikadų pusėse.

2007

NEPAKELIAMA ŽIEMOS LENGVYBĖ

I.

Žiūrėti į sniegą. Į apšerkšnijusį apšerkštą pasaulį. Sušvelnintą. Beveik be aštrių kampų. Žiūrėti į sniegą, kuris užkloja ne tik regėjimo lauką, bet ir tavo kambarį, rašomąjį stalą, šituos lapus, šitą kompiuterį. Žiūrėti į sniegą, kuris pats yra raštas, laiškas, telegrama. Arba dangiškas gruntas vaikščiojančių paukščių ir žvėrių rašmenims. Lunatikų punktyrams. Ypač laukti to visuotinio apmirimo, kai tavo regimas pasaulis virsta aukštybių nutvieksto šulinio dugnu. Ne, netgi ne šulinio, o – milžiniškos olos. Sniegas vaduotojas nurodo kryptį: ten, iš kur aš ką tik nusileidau! O ne, mums per aukštai. Mes liksim savo plynėse, apsnigtose stepėse, savo garduose, mes tapsim neįskaitomais hieroglifais ir konkuruosim su zylių ir lapių pėdom. Atsivėrusiai aukštybei galim pasiūlyti tik savo suvoktos menkybės stabilumą – nusižeminimo ir įsižeminimo saitą. Nors... Dangus kartais irgi persistengia, supainioja pamainas, ima kalti viršvalandžius, sukergia žanrus: tada vietoj dieviško grunto išvystam monumentaliją skulptūrą iš putoplasto. Vietoj harmonijos dvelksmo – butaforijos triumfas. Tarsi koks Ernst Neizvestnyj būtų įsteigęs padebesiuos akademiją. Pirmo pasitaikiusio kiemsargio šluota parodo dangaus artistui jo vietą. Žmogus, taisantis gamtos klaidas. Klaida, taisanti klaidą.

2.

Neturėjau kur įsiterpti – sniegas buvo sudaręs sutartį su vėju. Ratuotas bičiulis vėlavo, tad įėjau į pirmą pasitaikiusį bistro, iš kur pro langą galėjau matyti pravažiuojančius ir privažiuojančius automobilius. Bistro iš tikrųjų buvo kulinarijos ir gastronomo hibridas, kur ką tik iškeptų bandelių kaimynystėje puikavosi kabančios dešros ir kruvini mėsos kalnai (iš kur tiek mėsos, jeigu nebeliko žemės ūkio ir kaimo?), o kiek tolėliau viena virš kitos išdidžiai rikiavosi butelių virtinės, primenančios, pasak poeto, Niujorką. Staliukai su tumbomis ant ratukų stovėjo palei vitriną, ir vienintelė laisva vieta, tradiciškai žiojėjanti bet kokiam anšlage, leido man nutūpti priešais miniatiūrinę nenusakomo amžiaus senutę su baltos kavos krūzeliu vaškinėse rankose. Senikė ne tiek gėrė, kiek žiūrėjo į garuojančią kavą, tarsi norėdama užhipnotizuoti garo giją. Išsaugoti amžiams. Nužengti į aną pasaulį su tuo puoduku ir sustingusiu garo gyvatuku. Balta kava buvo jos palaima ir finansinių galimybių viršūnė. Lygus vaškinis senikės veidas priminė priešmirtinę kaukę: paskutinįjį sužydėjimą prieš užgęstant, kai išsilygina visos raukšlės, kai odos pergamentas priglunda prie veido kaulų, ir mirties angelas vienam akimirksniui ant atauštančio gyvybės delno išskleidžia stulbinantį grožio mirazą. It aidą ir nuorodą. Senutė buvo su pigiu paltu ir sąsiuvinio viršelio rausvumo skarele. Ji nepakėlė į mane akių. Pasišildžiusi į puodelį rankas mažais paukščio gurkšneliais (jai tiko visos įmanomos mažybinės formos) ėmė siurbčioti kavą. Paskui lėtai pakilo, įsistebeilijusi į nieką valandžiukę pameditavo ir išslinko į sniegą. Mačiau, kaip atsargiais žingsneliais pajudėjo prie autobusų stotelės ir apmirė nepriėjusi. Netrukus toje pat vietoje turėjo pasirodyti bičiulio „Honda“, tad vėl atsidūriau šalia senikės. Ji keistai mindžikavo – ne, ne lūkuriuodama ar stengdamasi sušilti, tiesiog ieškojo kojomis ritmo, pritariančio jos nutolimui nuo pasaulio. Iš po palto kyšojo kraštelis chalato iš klinikos kolekcijos. Ne, ji nebuvo panaši į bėglę. Arba į prieglaudą ar nakvynės namų kadra. Ji buvo paprasčiausiai (per neapsižiūrėjimą?) Dievo ir žmonių užmiršta būtybė, dar pajėgi šitai užmarščiai supriešinti savąją. Privažiavo dvigubas dumplėmis sujungtas „Ikaras“. Sraigės greičiu senutė pabandė įlipti pro priekines duris, bet vairuotojas pasirodė greitesnis. Tos prieš pat nosį užsklęstos durys buvo dar viena uždanga, kurių ji seniai nebeskaičiavo. Iš tų nesuskaičiuojamų nusileidusių uždangų, iš užtrenktų durų ir susidarė visas jos gyvenimas. Neparodydama nė menkiausio nepasitenkinimo senutė vėl sustingo sniego ir vėjo tarpduryje. „Gal jums padėti?“ – paklausiau priėjęs. Ji net nepakėlė į mane akių. Tik galva ėmė brėžti vos įžiūrimą „ne“ kardiogramą. „Kur jūsų namučiai namai?“ – kažkodėl tęsiau apklausą. Galvos brėžiami „ne“ tapo kiek ryškesni. Lūpų linija virto lankeliu. Šypsena metė vos pastebimą šešėlį. Tas šešelis buvo nepanašus į pamišėlės grimasą. Autobusas nutraukė nereikalingą klausimą: ji vis dėlto įlipo. Mačiau, kaip įsitaisė prie lango, mačiau skaidrų burbulą nuo staigios šilumos po nosimi. Autobusas turėjo įveikti paskutinę maršruto atkarpą: Aikštė-Stotis.

3.

Iš „Ikaro“, kuriuo ką tik nuvažiavo mano senutė, išsivyniojo vienkojis su ramentais ir kuprine ant pečių. Nepabūgęs apledėjusio šaligatvio, jis meistriškai „prisišvartavo“ prie pilnos šiukšlių dėžės ir per kelias sekundes atliko jos kratą. Vienintelis vienkojo laimikis buvo du popieriniai išgertų sulčių pakeliai, kuriuos jis atidžiai ištyrinėjęs iščiulpė, o paskui, tvarkingai išlyginęs ir padaužęs į ramentus, it laiškus įsimetė į kuprinę. Ma-

čiau jo gudrų veidą išsprogusiomis akimis, primenanti klasikinių tarnų fizionomijas iš klasikinių prancūziškų komedijų. Vienkojis buvo guvus šaligatvio artistas, sugebantis iš knygos puslapių ar ekrano nužengti ant bruko ir po pasirodymo sugrįžti iš kur atėjęs. Mūsų žvilgsniai susitiko, ir jis perskaitė mano interpretaciją. Jo akys bylote bylojo: „Atleisk, brolau, tu neteisis kaip visad“. Netrukus ramentai nunešė jo šokčiojantį kūną pavėjui. Viduramžių žiema tęsėsi. Vienkojui įkandin nustraksėjo dvi čiauškančios barbės prasegtais kailiniais, po kuriais nebuvo beveik nieko. Bičiulis pro „Hondos“ langelį supratingai parodė akimis: „Matei?!“

4.

Ak, vos nepamiršau paties svarbiausio: į siaurą šaligatvio sceną žvelgiančių parduotuvių vitrinų. Ten kalėdinių švieselių apvadais buvo papuoštas visas mūsų naujasis gyvenimas: madingi biusthalteriai ir treniruokliai, estrados žvaigždžių striukės ir turkiški marškiniai. Daiktai ir manekenai matė visus žiemos spektaklio dalyvius: mane, senutę, vienkojį... Jie žiūrėjo į mus, taip ir nepakėlusius į juos akių. Nepakeliančius prabangos liudijimo?

Iš knygos: Rolandas Rastauskas, *Kitas pasaulis*, 2004

Gintaras Beresnevičius

PABĖGĘS DVARAS

ŽYGMANTAS KEIČIA ELGESĮ

Žygimantas Augustas gėrė dvaruose, medžiojo ir vaizdavo renesansą, italai architektai ir dizaineriai trainiojosi prie Aliumnato vakarais kirkindamiesi, svaidydami Senekos citatomis, eiliuodavo Neapolio tarme Platoną, giedodavo po langais kits kitam serenadas. Viskas buvo kaip Europoje, net siestą italai įvedė dvare ir kvėpinosi vietoje sumaišytais parfumais. Bet syki kažkas nutiko. Žygimantas prisipirko knygų, visą biblioteką, ir skaitydavo vakarais užsirakinęs prie vyno ąsočio, užuot gėręs kur smuklėje inkognito, kaip dera karaliui, ar kutenęs Vilniaus mergas.

Negerai, – kalbėdavosi dvariškiai, – Žygimantas gęsta akyse. Žvilgsnis žiba, kūnas lysta. Barzda tik kyšo. Bruko jam vaistus iš raganosio ragų, ir Žygimantas akim žybsėdamas juos rijo, pilvą pasiglostydamas. Bet nesitaisė. Bona Sforca nujautė kažką negera ir nusamdė privatų detektyvą. Bet detektyvas, kaip vėliau paaiškėjo, dirbo Radviloms ir pranešė Bonai, kad Žygimantas užsidaręs studijuoja Mošę Maimonidą, kuris kaip tik buvo madingas tarp alchemikų ir karalių.

Bona trumpam nurimo.

ŽYGMANTAS MĮSLINGAS

Žygimantas naktimis studijuodavo, o dienomis per visokias audiencijas tik snūduriuoja ir snūduriuoja, nuo sosto po tris kartus per priėmimą krinta, ant kėdės nesilaiko per pietus, kažkoks nusilpęs ir įtartinas. Nusiuntė Bona jam tris freilinas saracėnes iš Arabijos, visokių pokštų pas turkų sultoną išmokytas, o karalius visai pasiutęs išvijo jas, rėkdamas, kad jam pasimelsti neduoda nė kabalos studijuoti neleidžia, koks jis, po galais, karalius, ir dar renesansinis. Ką kiti Europos dvarai pasakys, jei valdovas kabalos neišmano, – klausė jis pasipiktinęs, net koja tryptelėjo, kas jam visai nebūdinga buvo.

BONA STENGIASI

Pasitarė Bona Sforca su savo astrologu ir psichoanalitiku, kortų metėja, pasiskundė Žygimantu, ir visi trys kaip vienas susakė tą patį, Bona susikrimitusi davė jiems po kriaušę ir tie nuėjo, liūdnei kramtydami, lyg nujausdami negero ką. Pasakė jie visi mat Bonai, kad itališkos mados gal karaliaus širdį kamuoja, ir renesansas visai įsisiautėjo, ir tikriausiai Žygimantą kita aistra graužia, irgi ta iš madingiausių ir aristokratiškiausių, antikinė.

Nusiuntė tada Bona panakčiais menestrelį pas Žygimantą, tokį apvailaina sėdynyte, šviežiai iš Italijos, pati iškvėpino, išdabino, apatinius parinko, o Žygimantas, trypdamas iš nekantros, pasiklausė arijos, po to įsiutęs sulaužė menestreliai nosį, kai tas lindo bučiuotis. Ir užsitrenkė duris.

MENESTRELIS NUKENČIA PER SMALSUMĄ

Tas pats menestrelis, įširdęs dėl to, kad buvo atstumtas, ir nutaręs pats viską atskleisti, išėjo nakčia į karaliaus rūmų sodną, prie galinių durų, ir stebi budėdamas, kas

bus. Ir žiū – ištis durys veriasi, karalius apsidairo, apsidairo ir šmirkšt nuo krūmo prie krūmo, – Vilnelės link lekia.

Jau apsidžiaugė menestrelis, ir ėmė paskui cipenti, bet čia atsitiktinai pasipainiojo Radvilų kūnsargiai, prilupo jį ir įmetė į pamazgų duobę, ir kol italiukas atsipeikėjo, vos neprigėręs, kol parfumais dvėsinosi, kol gydėsi, taip ir neprikepėstavo prie Bonos karaliaus apskūsti.

NIEKINGOS APKALBOS

Ir vis dėlto po Vilnių pradėjo sklisti keisti gandai. Matė kas karalių tai naktį gąsdinančiai blaivą, nenormaliomis akimis brendantį per Vilnelę, mantiją iki bambos pasiraitojusį, tai su kopėčiomis po pažastimi viename parke, tai ristele tursenantį apie Radvilų rūmus, tai apie miesto sienas, raktais tik žvangina, durelės cypia, o kur – nematyti tamsoje.

Bona vieną rytą prispyrė sūnų pasiaiškinti, o tas kiek sutrikęs pasisakė, kad jis čia naktimis kalno šonuose basilisko ieško. Basiliskas, kaip visi žinojo, žvėris kytras, jo nepagausi su tinklais, jį ant mergelių gauda. Bona pradėjo aiškinti sūnui elementarius dalykus apie basilisko įpročius ir pasakė, jog dabar jį lydėsią po šešis alebardininkus iš italų. Žygimantas vos ne vos išsikaulijo, kad tie būtų bent Žemaičiai, nes maži italiukai garsėjo tuo, kad nepavilkdavo žmoniškų alebardų, vis griūdavo rikiuotėje nuo jų svorio, it lapai krisdavo.

ŽYGYMANTAS DEMASKUOJAMAS

Bonos gudrybė davė vaisių. Žygimantas žinojo – žemaičiai patikimi ir nekalbūs, o Bona jų neprakalbina dar ir todėl, kad tie tik žemaitiškai moka, ir tai tarpusavy nesusišneka. Nes vienas nuo Sedos, antras nuo Plungės, trečias dar iš kito kampo. Nie razumiem – sakydavo jie oriai, ar juos aukštaitis, ar italas kalbindavo.

Tačiau bėda ta, kad žemaičiai, nors dideli, stiprūs, buvo nerangūs. Žygimantas per krūmus tik vikst vikst ir išsirangęs, kurgi ne, aukštaičio šaknis su lenku ir italų maišyta, vingrus kraujas. O žemaičiai eina, šakas trempia, žemė dunda, paukščiai nuo sūrio kvapo iš lizdų krenta čiaudėdami, triukšmas per pusę Vilniaus. Alebardos žvanga, žemaičiai keikiasi, Žygimantas šnypščia, visi rėkdami per Vilnelę brenda, o žemaičiai dar pakeliui kokią žuvį rankomis susipliaukši. Triukšmas, alapas, gvaltas!

Tik Žygimantas mano, jog viskas gerai, o šunys loja, nes mėnulis toks.

APOTEOZĖ PRIE VILNELĖS

Galiausiai viskas pradėjo klostytis keistokai, nes vakarais, mėnuliui įsižiebus, panaktiniams vienuoliktą surikus, prasidėdavo: iš rūmų pusės žvangėdami, žlegėdami, kosėdami, prunkšdami ir šnypšdami išlisdavo žemaičiai, alebardomis žlegindami, į skydus jas daužydami, Žygimantas per krūmus it zuikis tik šmikšt, tik šmakšt ir spokso, dairosi, kad niekas nematytų. Kaire ranka karūną prilaikydamas, dešine mantijos karališkos palankas apsiuvinėtas pasikėlęs, brisdavo Žygimantas per Vilnelę, žemaičių būrio apsuptas, iš šonų Radvilų sargybiniai su Bonos Sforcos agentais tik kulasi, Goštautų agentai kalne tik bruzda, nuo Aukštutinės pilies dvariškiai spitrijasi, arkliai žvengia, šunys loja, o Žygimantas lenda į skylę Radvilų mūro sienoje ir ten balta rankelė tik šmėsteli, durys užsitrenkia. Žemaičiai su Radvilų kūnsargiais ožį kepa, alų geria, sūriu ir vėžiais, į laužo

liepsną lendančiais, užsigardžiuoja, arkangelą Mykolą bendrai šlovina, Vilniaus mergas baltablauzdes dainomis garbina.

Galiausiai visas miestas naktimis eidavo žiūrėti, kaip karalius pas našlę Goštautieneį vaikštinėja, ir panaktiniai darbą mesdavo, pameistriai ir net meistrai eidavo, vyrai, moterys, tarnai ir tarnaitės, Maskvos šnipai ir ambasadoriai su žmonomis. Tie, iš Maskvos rezidentūros, vodkę darmai dalydavo, žmonės kaštavojo patenkinti, spjaudėsi iš malonumo, linksmindavosi, šokdavo iki paryčių, neįtardami, kad maskoliai pradėjo klastinę abiejų tautų nugirdymo vaju.

Visiems buvo ir įdomu, ir smalsu, ir viskas kartojosi vis dažniau ir ilgiau, galiausiai visas Vilnius metė miegojęs, o smuklėse iki paryčių būdavo skaičiuojama, kiek Žygimantas užsibuvęs šįsyk, ir gabesni matematikai darydavo išvadas.

ŽYGYMANTO NAIVUMAS

O Žygimantas pats buvo įsitikinęs, kad niekas jo su Barbora nė nepastebi, nes juk diskretiškai, nakčia lankosi, tik rankeles bučiuoja, apie lietuvių ir lenkų santykius kalbasi prie žvakės ir apie Sofoklio naujausią leidimą iš Bazelio. Net dvaro istorikams sakydavo – juk mes nieko tokio. Tie taip ir parašė, kad ir kitiems neliūdna būtų. Ateinančioms, taip sakant, kartoms.

ŽYGYMANTAS TILTA STATO

Sykį šaltą rudens rytą Žygimantas, visas šnarpšdamas nuo slogos, pasikvietė lyg tarp kitko dvaro architektą ir moko jį itališkai per pusryčius, kad reiktų per Vilnelę tiltelį pastatyti, idant dvariškiai ir miestiečiai į turgų greičiau nueitų, paupiu neklaidžiodami, o tilteliui tai vieta pati geriausia priešais Radvilų rūmus, anoje pusėje.

Architektas ilgai juokėsi pargriuvęs ant marmurinių grindų, ambasadoriai juokėsi, liuteronai juokėsi, arijonai juokėsi, net vyskupas, ir tas krizeno į auksuotą rankovę. Tarnai padėklus išmėtė, kojomis mataruoja kaip musės, numirsim iš juoko, kalba dusdami net.

Bona tik antakius raukė.

REIKALAS ĮSIBĖGĖJA

Kol Žygimantas slapstėsi, visiems buvo gardaus juoko, o kai toliau slapstėsi, to juoko buvo dar daugiau. Jis vienintelis nežinojo, kad jo diskretiškumas ne toks jau pavykęs. Jiedu rytais įlipdavo kariaton – ir dui į pačius Valkininkus, kad iš Vilniaus nesimatytų, kur medžioklės dvaras ir žirgai.

Ankstų rytą, prieš saulėtekį, vilniečiai apsimiegoję burdavosi papilyje ir žiūrėdavo, kaip Žygimantas, apsirėdęs kirasiru, ranką padavęs, Barbora kariaton sodinasi. Barbora užuolaidėles tik šmakšt. Ir garsai išsyk iš kariatos, bučiuojasi karalius, net pasičėpsėdamas. O tarp bučinių Barbora su Žygimantu apie arabų filosofiją kalbasi portugališkai ir apie vertesnius dėmesio Prahos alchemikų veikalus.

MEDŽIOKLĖS YPATUMAI

Medžioklė gerai eidavosi, ir Barbora ja tiesiog mėgaudavosi. Radvilaitė labiau įgudus, Radvilų ir Goštautų dvaruose prisimedžiojusi, ietimi ir strėlėmis tik svaidosi, mėto si net uždususi. Žygimantas iš paskos nespėja, likimą keikia, o Radvilaitė taurus elnius

kloja, pilnas miškas jos raitom lakstančios, krykščiančios. Štai sykį Žygimantas ją girion pasikalbėt apie valstybę pasikvietė ar apie meilės taurumus, o Barbora, kai žvėris pamatė, metė Žygimantą su visom meilėm ir ietimi nudūrė tris taurus, vienuolika stumbrų, du lokius vengriškus, o jau elnių, stirnų ir briedžių tai be skaičiaus. „Europos kurjeris“, lotyniškai einantis visų dvarų laikraštis, visa tai priskyrė Žygimantui, o už tą informaciją karaliui teko sumokėti korespondentui, nes tas matė, kaip karalius su trim parankiniais vos ne vos vieną zuikį pridusytą, viena akim aklą nudūrė ietimis, apsupę iš visų pusių.

O Žygimanto meilė visai įsiliepsnojo nuo tos medžioklės.

ŽYGMANTAS MEILĘ RODO

Žygimantas, pasirausęs motinos podėliuose, iškniso trijų sieksnių itališką vėrinį, tokią grynų perlų, ir vieną vakarą, prisitinęs prie Barbaros, priklaupęs dovanoja jai, visaip kalbėdamas apie gėrį su grožiu. Barbarai užsegti vėrinį ant kaklo susijaudinęs visas nori, o staiga žiū – nēr kur to vėrinio pritaisyt. Barbarai ant kaklo viens virš kito trim eilėm gal trisdešimt sieksnių tų perlų privyniota, Radvilos gi duktė. Sutriko net ir pasakė, laiku susigaudęs, kad čia bus apyrankė, ir jau ant rankutės užsegs, o ant abiejų rankelių – perlų movos iki pat alkūnių ir dar giliau, Žygimantas net susigėdo.

Barbora tai buvo geraširdė ir nepasakė Žygimantui, kad tie jo perlai Nesvyžiuų armėnų daryti iš kriaukelių, nes būtų pasimiręs iš gėdos.

O Barbaros tai ir kurpaitės buvo iš perlų, tad paėmė iš Žygimanto karalius, žemai kloniojosi ir pasakė pasidarysianti iš jų antrus batraiščius.

BONA PRAŠAUNA PRO ŠIKŠNELE

Bona pažinojo Radvilaitę ir suprato, kad sūnus įsiklopijo, nes graži ir daili, ir protinga, bet, žinodama jo būdą, buvo tikra, kad čia trumpam reikalas, tad nesijaudino ir Barbarai net nuodų nesumastė laiku įberti, dėl ko vėliau ilgai graužėsi ir aimanavo, visų šventųjų šaukdamasi koplyčioje, parvirtusi iš pamaldumo.

RADVILOS RAIZGUS MEZGA

Barbora priiminėdavo karalių, gražiai su juo šnekėdavosi aukštomis temomis, padainuodavo jam, pašokdavo, bet Radvilos ėmė suprasti, kad reikalas rimtas. Sykį patėmijo karalių prie vartelių, kai tas į Radvilų pusę įsmuko, ir apstoję kad ėmė lazdomis vanoti, lupti, plėšikas mat lenda, plėšikas. Karalius rėkia, paleiskit, aš apdovanosiu, o Radvilos tik juokiasi ir toliau lazdomis pliekia, patenkinti, sako – karalius tai miegutį daro, čiūčia liūlia, tik banditai naktimis šmirinėja.

Žygimantas išlindo galiausiai iš po lazdų į mėnulio šviesą susiraukęs, o Radvilos kad ims atsiprašinėti!

Mandagiai, iki žemės lankstėsi, pagal prancūzišką madą su blauzdos pasukimu!

O po to griežtai prisakė karaliui neiti pas Barborytę. Nes visokie gandai sklindą. Giminei gėdą darą.

Anokia čia gėda, – sako karalius, – aš juk Žygimantas. Karalius esmi.

Taigi, – sako Radvilos. – Mes tai – Radvilos, ir būtent todėl turime vardą saugoti. Juk tokia gėda – karalius apie namus šlaistosi, apkalbas kelia.

O tai prigausi Barborytę ir gims judviem Liublino unija!

ŽYGMANTAS MAŠTO

Žygmantas parėjo visas skaudančiais šonais, purvinas, atsisėdo ant lovos totoriškai ir pradėjo medituoti susikaupęs apie Barbarą ir eretiškos pasaulio begalybės doktrinos teorines prielaidas.

Bet išėjo – tik apie Barbarą...

2. IŠ GYVENIMO RAŠYTOJŲ LIETUVOS

DONELAITIS GRIEŽIA

Pilypas Ruigys išmokė Donelaitį griežti armonika. Eina Donelaitis grieždamas ir giedodamas per Tolminkiemį, centrine ūlyčia. O daina kad skamba, kad skamba!

Krūmuose sėdėjo Vytautas, tykojo, ar kartais Donelaitis neapsiriks kokia nata. Bet Donelaitis buvo atsargus ir jeigu apsirikdavo, tai tik iš meilės Lietuvai.

Gudrus, padla, – pagalvojo krūmuose Vytautas.

BŪRAI IR DONELAITIS

Donelaitis mokėjo rašyti ir skaityti, ne taip kaip Žemaitė. Atsisėda Donelaitis vakare prie balanos, skaito ką parašęs. O būrai pro langus tik žvilgčioja.

Tik kad pakils Donelaitis nuo stalo, kad suriks gūdžiu balsu!

Būrai net išsibėgiojo kas kur ir prisiekė daugiau nebežiūrėti pro pastoriaus langą. O dėl tikrumo Donelaitis išsipirko žemę po savo langais iš karaliaus Vilhelmo II. Bet pasirodė, kad didelę dalį žemės jau išpirkęs Lietuvos Seimas.

Kas žino, gal valdžia pasikeis, – kalbėjo Donelaitis. Gal talerio kursas kris, gal ką. O žemė yra žemė, – krintosi būrų dainius.

DONELAITIS MEISTRAUJA

Donelaitis labai gerai dirbdavo fortepijonus, laikrodžius, barometrus ir mėgo tą darbą.

Amžininkai sakė, kad labai gerai nusimanė mechanikoje, Donelaitis pats irgi buvo tokios nuomonės, net kartą pasikvietė Pilypą Ruigį pasižiūrėti savo darbų.

Tik Ruigys čia nieko nenusimanė ir prieš atvykdamas gerai išsiteiravo, kokius gaminius gamina Donelaitis, ir jam šimelpenigis pasakė, kad tai fortepijonai, laikrodžiai ir barometrai. Ruigys atvyko pas Donelaitį, ir Donelaitis jam rodo dailų laikrodį: na, bro-lau, ar pažįsti, kas čia per daiktas. Ruigys pasakė, kad barometras. Donelaitis surūgęs rodo jam fortepijoną, bet Ruigys iš baimės užmiršo, ką dar Donelaitis daro, ir pagalvojęs sako: arba labai didelis barometras, arba astroliabija.

Donelaitis su Ruigiu nekalbėjo pusantrų metų.

PIRMOSIOS EPIGRAMOS

Adomas Fridrikas Šimelpenigis buvo pirmasis lietuviškų epigramų rašytojas, tos epigramos jam labai patiko, jis iš jų vakarais atsisėdęs prie židinio juokdavosi taip skambiai, kad žarstekliai žvangėdavo. Syki, vargęs gerą pusmetį, jis parašė dvi epigramas, bet nesugalvojo, kam jas paskirti. Tada pasikvietė Donelaitį ir Ruigį, tie labai apsidžiaugę atvyko, nes epigramos rašomos tik apie labai garsius žmones.

Šimelpenigis jiedviem paskaitė pirmąją:

*Bus paminklas jo garbės,
Kol tik Lietuva stovės.*

Donelaitis ir Ruigys labai susijaudino ir pasakė, kad jiems abiem ta epigrama tinka. Tačiau Šimelpenigis patarė neskubėti, nes antroji epigrama daug platesnė, portretinė, ir, be to, keturių eilučių. Tad Donelaitis liepė dvieilę, prastesniąją, rinktis Ruigiui ir tam, kaip mažiau nusipelnusiam, beliko nusileisti. Čia Šimelpenigis atsikrenkštęs perskaitė antrąją epigramą:

*Akys, skruostai ir kakta
Buvo didei suraukta.
Raudonavo nosis jo,
Lyg kaip snapas kurkino.*

Donelaitis įniršęs ėmė trypti kojomis ir kalbėti piktus žodžius, esą Šimelpenigis su Ruigiui jį apmovę, ir nepadėjo net tai, kad Ruigys atsiėmė savo dvieilį ir brukte bruko Donelaičiui. Visi susipykę išsiskirstė, o Šimelpenigis, irgi neturėdamas kam tas epigramas paskirti, pirmąją adresavo karaliui Pričkui, antrąją – tokiam biednam studentui iš Vilkyškių.

DONELAITIS IR VAIKAI

Donelaitis nemėgo vaikų ir džiaugėsi, kad jų neturi. Mat laikė vaikus neprotingos gamtos išdaiga, o pats būrų dainius buvo labiau linkęs prie mechanikos.

Pamatęs pakeliui vaiką, jis tįmptelėdavo jį už ausies, pakeldavo už jos ir, su pasibjaurėjimu apžiūrėjęs abu vaiko snarglius, sakydavo: išdaiga tu išdaiga. Po to grįždavo namo ir nusiplovęs rankas sėsdavosi gaminti gražaus barometro ar šiaip ūkyje naudingo daikto.

ATLIKTA

Tačiau šiaip gamtą Donelaitis mėgo ir apie ją daug rašė, nes, be būrų, amtmono ir gamtos, Tolminkiemyje daugiau nieko ir nebuvo. Tad teko aprašyti ir amtmoną, ir būrus. Po to būrus ir amtmoną. Po to pavasarį, vasarą, rudenį, žiemą.

Tada Donelaitis, paregėjęs, kad išsibaigė temos, ir metė rašes.

KAIP DONELAITIS PARAŠĖ „METUS“

Kartą Donelaitis su Šimelpenigiu susikirto, katras iš jų geriau rašo. Dar ir Rėza prisi-dėjo, toks pienburnis studiozas. Ir Ruigys. Ir visi juokiasi iš Donelaičio, kad tas tik pagal Ezopą ir Ezopą pasakėčias renčia, o nieko originalaus. Ezopinė kalba, – apibendrino Rėza. – Nei stiliaus, nei literatūrinių naujovių. O juk jau XVIII a. greitai baigsis! Reikia eiti koja kojon su laiko dvasia, – sako.

Donelaitis pamąstė, pamąstė.

Norit, – klausia, – aš parašysiu tokį veikalą, kokio lietuvių literatūroje nebus dar du šimtu su puse metų? Juomi pralensiu ir pasaulinę literatūrą. Parašysiu tokį veikalą, kuriame nebus nei fabulos, nei dialogų!

Visi tik pasijuokė, o Rėza krizendamas prižadėjo tokį veikalą užaugęs išleisti. Sukirto iš gorčiaus arielkos ir dviejų fortepilonų.

Po kurio laiko atnešė Donelaitis visiems rankraštį, visi skaito. Išties, nei siužeto, nei dialogų. Rėza surūgęs, kad jam reikės leisti „Metus“, ir sako:

O be žodžių negalėjai parašyti?
 Apie tai nesitarėme, – skrumnai atsakė Donelaitis.

DRAUGAI IR DONELAITIS

Draugai buvo supykę ant Donelaičio, kad jis taip juos apšovė su tais „Metais“. Net buvo sumanę kirsti su Donelaičiu lažybų, kad tasai parašytų romaną be asmenvardžių, būdvardžių ir daiktavardžių, bet pasvarstę suprato, jog Donelaitis tada parašytų knygą iš vienu aliteracijų. Pagalvoję apie kokią poemą be žodžių, irgi pabūgo. Bala jį žino, tą klasiką. Gal aplenkis literatūrą trims šimtais metų – ir vėl Rėzai išlaidos.

Sykį eina Ruigys susinervinęs ir susitinka Donelaitį, o tas Ruigiuui:

Labas, Astroliabija.

Labas, Fabula rasa, – atkirto Ruigys.

Nuo to laiko draugai tarpusavyje Donelaitį sutarė vadinti Fabula rasa.

POETŲ SUSITIKIMAS

Eina sykį Donelaitis per mišką, žiūri – iš priekio toks kunigas su sutana, skujas renka. Išižiūrėjo – gi Maironis. Maironis veizdi – gi Donelaitis.

Maironis kad ėmė žegnotis, ir Donelaitis apstulbęs prapuolė.

Maironis pagalvojo, pagalvojo.

Pasitaiko – tarė sau ir nuėjo toliau skujauti.

DONELAITIS GĖLES UOSTO

Donelaitis labai mėgo gėles, jis vaikščiodavo pakiemiais, uostydavo tas gėles, jį gėldavo bitės, vapsvos ir širšės, bet jis vis tiek uostydavo, o kodėl – nė pats nesuprato, nes neturėjo uoslės.

DONELAITIS RAŠTUS RAŠO

Vakarais Donelaitis atsisėdavo už stalo, prie balanos, ir rašydavo, rašydavo. Nes Tolminkiemyje nebuvo daugiau kas veikią. Nei vakaruškų, nei kavinės, o Karaliaučius toli. Vieną kartą sugalvojo paskaityti, ką parašęs. Skaito, skaito – neperskaito, mat tamsu prie balanos. Rašyti šviesos užtenka, skaityti – ne. Pasikvietė Rėzą, abu skaito – vis tiek neperskaito. Čia atjojo Vydūnas, sako, duokit – perskaitysiu. Ir tas neižiūri. Sėdi visi, alų geria, nežino, ką jiems daryti, Donelaičiui net verkti norisi. Rėza irgi lūpą timpčioja, Vydūnas gražiu balsu rauda, kanklėmis pritardamas.

Ir kad apsižliumbė visi!

Iš šio ašarų tvano ir užgimė Lietuvoje literatūra...

DONELAITIS ATGAILĄ SKIRIA

Donelaičiui nepatiko jo parapijonys būrai. Neviežlybi, perdžia per pamaldas. Galvojo, galvojo, kaip juos nubausti, ir sugalvojo. Parašė tokį daiktą, nuobodų, bet hegzametrų. Ir pradėjo skaityti per pamaldas, ir pradėjo!

Būrai nesupranta, kas čia dedasi, verkia, bet nepabėgsi iš pamaldų.

Nustok, pastoriau, – prašo. – Nustok, nuobodu! Ir dar hegzametrų!.. Neišlaikysim...

Aha, – mano sau Donelaitis, – o aš jums dar vieną skyrių. Apie žiemą...

Taip gimė lietuvių literatūros šedevras.

DONELAITIS TVARKĄ DARO

Būrai pabūgo Donelaičio ir visą savaitę slankiodavo jam iš paskos, sakydami – pastoriau, geriau lazda vanok, bet neskaityk sekmadienį tų savo hegzametų, o Donelaitis išdidžiai vaikščiodavo, grasindamas: šit imsiu ir paskaitysiu.

Jeigu būrai dorai elgdavosi, Donelaitis jų nebausdavo, ypač jei jam užeidavo geras ūpas. Bet jeigu suskausdavo dantis...

3. IŠ SLAPTOSIOS PASAULIO ISTORIJOS

CEZARIS LIETUVOJE

Kartą Cezaris, gerai įkalęs importinio palmių vyno, surinko savo legionus ir kažkur juos išvedė; vedė dieną, vedė naktį, vedė dieną, vedė naktį, kol galiausiai palmių vynos baigėsi, Cezaris išsiblaivė ir atsibudęs paklausė, kur jie čia visi, tiesą sakant, eina ir kur atsidūrė.

Tačiau Cezario karo patarėjai buvo bailiai arba mulkiai ir pamelavo, kad jie ką tik atėjo į Egiptą ir jį užkariavo. Cezariui iš gurguolės skubiai pristatė kupranugarių, kad būtų panašiau į Egiptą, bet Cezaris apsidairė ir pasakė, kad čia nėra nei smėlio, nei piramidžių, vadinasi, tai ne Egiptas, o kokia Sardinija ar Dakija. Tada jam visi patarėjai surinko palmių vyno likučius, ir, kol Cezaris smaginosi, jodinėdamas ant kupranugarių ir siurbdamas vyną, jam kareiviai šalmais supylė Kuršių Neriją ir kelis tūkstančius pilialkalnių, kad būtų panašiau į dykumą ir piramides.

Cezaris apsidairė, liko patenkintas ir pasakė, kad Egiptas visai nieko, tik piramidės ne geltonos kaip paveikslėliuose, o žalios, ko jis iš egiptiečių nieku gyvu nesitikėjo, ir supykęs liepė visiems grįžti atgal į Romą.

Visi ir grįžo patenkinti, bet keli tokie pasiliko baigti palmių vyno – vis dėlto jo dar buvo – su savo seržantu, o to seržanto vardas buvo Palemonas.

CEZARIS PERŽENGIA RUBIKONĄ

Cezaris, grįždamas iš Paryžiaus, arba Liutecijos, kiek blūdinejo, nes Galijoje jį nuvargino vietinis alus ir moterys, kurios ten vis pasitaikydavo stambios, raumeningos ir kupinos romantiškų polėkių; tiesą sakant, nuo to vietinio alaus, moterų ir žarnokų sriubos kiekvieną dieną Cezaris ir nešė kudašių, tačiau pakeliui visas apspangęs perėjo Reiną, manydamas, kad čia koks kalnų upeliūkštis, ir užpuolė Romą, įsivaizduodamas, jog čia Stambulas.

O Stambulo tada dar nė būti nebuvo!

CEZARIO BŪDAS

Cezaris tarp romėnų garsėjo kaip pats blaiviausias ir rimčiausias, tad romėnai išrinko jį karaliumi, bet Cezaris buvo labai kuklus ir nenorėjo būti karaliumi, tada jam pasiūlė būti Senato pirmininku, bet jis nenorėjo ir šitos garbės, o imperatoriumi vadintis jam nesinorėjo, nes tai labai ilgas žodis ir Cezario liežuvis vis kliuvinėdavo, jį tariant.

Tada jis liepė visiems jį paprasčiausiai vadinti Cezariu, o kai jis mirs, šiuo vardu vadinti visokius carus, kaizerius, ciesorius, miestus ir Cezario pjūvį.

CHIRURGAI ROMOJE

Cezario pjūvis, jei kas nežino, anksčiau būdavo vadinamas daug paprasčiau – moterų charakiriu – ir šitaip Cezaris iš lotynų kalbos išvijo svetimžodį, iš samurajų parėjusį. Iš pradžių, kol dar Romoje chirurgai pjaudavo spėtinai, operuodami iš akies, jie pagalbon kviesdavo samurajus, kurių skalpeliai buvo labai aštrūs, tik kiek per ilgi, dvimetriai. Tik samurajai turėjo tokį nedidelį trūkumą – jie per prastai matė, tad jiems romėnai chirurgai vis pirštu prikišamai turėdavo rodyti, kur kirsti atsivedėjus, o kur – tik užsimojus, o kur – ir iš visos jėgos.

Chirurgai Romoje turėjo gerą vardą, vaikščiodavo apsitaškę kraujais ir daugelis iš jų neištvėrė pasinešdavo į gladiatorius.

CEZARIS PASIŽYMI

Cezaris nuplaukė į Egiptą, o ten buvo taip karšta ir tiek daug smėlio, kad jis sumanė čia pastatyti ką nors didingo, įsimenančio ir naudingo, tad įsakė įrengti baseiną, pavėsinę, o kadangi mėgo vaikučius, dar ir didelę vaikų žaidimo aikštelę Sacharoje, kur vaikučiai bepildami smėlio pilaites, greitai virsdavo iš koto ir darželio auklėtojos būdavo labai patenkintos.

Už tai jos jam pastatė piramidę, bet statydamos perkaito ir nugriuvo nuo paties piramidės stogo.

O Cezaris sėdėjo sau prie baseino, įmerkęs kojas, ir nė neketino ištraukti. O prie piramidės liepė prikalti memorialinę lentą, kurią vėliau nuplėšė spalvotųjų metalų plėšikai kažkur iš šiaurės.

Bet mes, lietuviai, čia nieko dėti, nors, gerai pagalvojus, kaip tik tais laikais pas mus prasidėjo žalvario amžius, kuris ir dabar tebesitęsia.

CEZARIS NUKARIAUTOJAS

Po to jis tą Egiptą nukariavo, įžengė į visus miestus, peržygiavo per Aleksandriją, Tėbus, Memfį, bet tų egiptiečių buvo taip tiršta, taip jie grūdosi, kad Cezario legionai labai sunkiai prasibraudavo per tą šurmuliuojančią minią; Cezariui net nepavyko surengti triumfo maršo nugalėtuose miestuose, nes niekas net nepastebėjo jo su jo romėniškais legionais, kurie tirpte ištirpdavo minioje. Veltui Cezaris net užkimęs rėkdavo miestų aikštėse, kad jis ką tik nukariavo Egiptą, egiptėnai prie jo jau priprato ir laikė tokiu kvaileliu.

Grįžęs į Romą jis liepė istorikams prirašyti apie visokius žygdarbius ir kad jį ten buvo įsimylėjusi karalienė.

CEZARIS IR KLEOPATRA

Tačiau istorikai truputį persistengė, pripasakojo visko apie egiptietišką felaciją, Cezario meilę ir karvedžio sugebėjimus ir kad jį labai mylėjo tokia karalienė, vardu Kleopetrė. Romėnai, pasiskaitę istorikų, kuriuos dar išpopuliarino bulvarinė žiniasklaida, prirašiusi visokių šlykštynių apie tai, ką Cezaris su Kleopatra ir priešingai išdarinėjo Egipte, labai panoro ją pamatyti Romoje. Cezaris sutriko, nes jokios karalienės Egipte taip ir nematė, o bendravo vien su šinkorkomis ir laisvo elgesio moterimis, bet kadangi liaudis reikalavo, Cezaris išsiuntė ekspediciją į pietus, idant parvežtų kokią tamsiaodę gražuolę, pageidautina karalienę, kad galėtų su ja palankine pralinguoti centrinėmis Romos gatvėmis.

CEZARIO TRIUMFAS

Ekspedicija truputėlį sumaišė kryptis, nes kapitonas finikietis pasitaikė žvairas ir nuburiavo visai į kitą pusę, o po kelių metų klaidžiojimo džiuuglėmis ir dykumomis atrado kažkokios negrų genties karalienę ir parvežė ją Cezariui.

Cezaris labai išsigando, nes tai buvo maža pikta pigmėjų karalienė, kuri vis kandžiojosi, spjaudėsi ir drabstėsi išmatomis, bet gandas apie karalienės Kleopatros atvykimą jau buvo pasklidęs. Tad liaudžiai reikalaujant teko surengti triumfo maršą Egipto užkariavimo garbei. Ėjo daugybė karių su plunksnomis, žirafų uodegomis ir kitomis gėrybėmis, drambliai, o pačiame procesijos viduryje – Cezaris kruvinomis ausimis ir Kleopatra, kuri taikėsi tai įdrėksti nagu kokiam žioplesniam senatoriui, tai įkšdavo Cezariui, tai sviesdavo banano nuograužą miniai, rodė gėdingas savo kūno dalis ir šlykščiai šūkavo, nes tiek lotyniškai jau buvo pramokusi.

Romėnai kiek nusistebėjo, apžiūrėjo dramblius, krokodilus vežiojamuose baseinuose ir grįžo namo. Istorikai vis vien viską aprašys, kaip reikia, – sakė piliečiai, nėra pagrindo jaudintis.

Istorikai ir aprašė.

Ir apskritai istoriko darbas Romoje buvo vienas geriausiai apmokamų, ką mums rodo ir pati didinga Romos istorija. O Kleopatrą Cezaris įsakė nuvežti namo, bet ji džiuuglėse pabėgo pas šimpanzes ir tiek ją romėnai tematė.

Kęstutis Navakas

DU LAGAMINAI SNIEGO

TEN JŪRA

*She came to me one morning
One lonely Sunday morning
Her long hair flowing
In the midwinter wind
„Uriah Heep“*

Lašas krito lėtėdamas, spėjau akimis sekti jo paprastą lyg styga trajektoriją, galvojau, kad visai sulėtės, sustos du pirštai nuo jam pražūtingos plokštumos, tačiau ne – kaukšt ir nebėr. Daiktai pernelyg tingūs keisti parodymus, dažniausiai juos perrašom mes, stebintys, todėl lašas mums nebėra lašas, akmuo nebėra akmuo, ir vėjas pučia pilna burna giliausios prasmės. Pasaulis tampa literatūra, o literatūroje gyventi yra jaučiau, ten visos koordinatės paklūsta vienokio ar kitokio kompasio diktatui. Dabar magnetinis poliūs ore, lašas krinta lėtai, o kai nukrinta, pagalvoju dar sykį: rytoj ji atskris.

Man ji jau skrenda, jau leidžiasi, tik lėtai, labai labai lėtai, tad jos leidimuisi šiandienos neužteks. Vadinasi, šiandiena apskritai nereikalinga, kažkoks keistas jausmas apima suvokus, kad kaip tik dabar gyveni tą dieną, kurią tikrai pamirši, nes labai to norėjai, keista matyti rodyklėmis prajojantį tą laiką, kurio sąmoningai troškai netekti. Gyvenimo gale pritrūks būtent jo, tačiau mūsų atstumtas laikas ir yra tas gyvenimo galas, periodiškai mus išstinkantis. Ir šios keistos tuščių sekundžių prenumeratos nenutrauksi.

Rytoj ji atskrenda – mintis kaip į veją įvarytas kuolas, aplink kurį sukies ant vis trumpejančios grandinės, kol nuėdi visą perimetro žolę ir imi graužti klintis bei šlyną. Tada reikia virtis arbatos, nesvarbu kokios, nes svarbiausias jos parametras bus karštis – prijaukinta skausmo atmaina. Gurkštelsi ir su garais išpūsi kelis pernelyg narkotizavusius fantomus, bus galima eiti skaityti, ne, geriau – tvarkytis kambarį. Gal ji norės užsukti.

Kambarys kaip didesnysis mūsų kūnas nuo pastarojo skiriasi tuo, kad čia įmanomos greitosios plastinės operacijos. Tuo juokingiau skamba žodžiai „tvarkytis kambarį“. Jis tvarkingas, tvarkiau jau, kojines iš po kėdės seniai po vonia, jis švarus, bet dar be makiažo. Sukabinu ant grindų samanojusius paveikslus, strategines knygas atsuku veideliais, kampe stovinčią laisvos formos skulptūrą sukioju tol, kol vienu rakursu ji man lyg pradeda kažką rimčiau simbolizuoti. Visi artefaktai užima ergonomiškas pozicijas, ranka pasiekiamas, ant patefono *atsitiktinai* pamirštamus originalus Milesio Davieso „The Birth of the Cool“ vinilas, o ant stalo atversta F. Pessoa knyga užverčiama, tarp puslapių įdėjus Vienos blusų turguje pirktą durklą. Dar reikia, kad viskas nebūtų kaip vitrinoje, atrodytų natūraliai, bet ir šitą mes mokam, kambarys atrodo lyg stilingai atbrizgę džinsai. Čia tik suklysk, ir laikas grįš atgal, lašas vėl sukibs ir pakils į debesis, vėl ateis vasara, paskui pavasaris, kurio vieną naktį mes su ja darysimės vis mažiau pažįstami, kol pasiimsiu savo vis pilnėjančią taurę, paklausiu, ar netrukdu, ir atbulas išeisiu iš kambario į erdvę ir laiką, kuriame buvom dar nepažįstami.

Už lango kaimynai neša į automobilį kažkokias dėzes. Baikščiai dairydami, lyg tai, kas į tas dėzes nesudėta, gręstų tam, kas sudėta. Užtraukiu užuolaidą, ir spektaklis baigiasi. Paploju, bet jie neateina man nusilenkti. Miegas.

Keliai į visus oro uostus yra tolimi ir per ankstyvi. Patys oro uostai, būdami ne tik valstybių, bet ir dangaus bei žemės susikirtimo taške, kuriame laikas belytis, neperkirstas į dieną ir naktį, yra savotiškai nerealūs. Tik čia įmanoma įeiti į nedidelį kambarį, o išeiti iš jo kitapus gaublio, kur kita valanda, kitas metų laikas ir žmonės kalba kaip vaikystėje gaudytos nesuprantamos radijo stotys. Bet tarp tų žmonių kažką veikia ji, štai aš įžengsiu į oro uostą tarp laukiančiųjų, tapsiu vienu jų ir laukimo energija tekės mumis visais tarsi kokia megaschema, tada nusileis ji, ir mūsų energija ją įžiebs. Sulaukti visi gražūs, kad ir kaip kelyje sudilę būtų.

Veikiausiai atrodys kiek kitaip nei tada, prieš pusmetį. Dideliam name, kurio šeimininkas sutemus parodė ranka į tamsą ir pasakė: ten – jūra. Ir atsirado jūra, nors dieną ten plytėjo didelė statybų aikštelė, kažkodėl panaši į gelžbetoniniais breketais sukabintą šypseną. Dalykai, kurių nematome, nepasiekiamo ir nesuvokiame, visada kviečia vadinti juos jūra.

Vakarėliui persiritus per kraštus, pasiėmiau savo taurę ir išėjau klaidžioti to didžiulio namo koridoriais. Namas buvo beveidis, tarsi iškirptas iš gyvenimo būdo žurnalo, jame gyveno ne žmonės, o interjerai. Net nesusimąstydavau, kad gyvenimas kartais gali būti toks antrinis, atspindintis poligrafiškai tobulą tuštumą. Pūstelėjau į užuolaidos kutus, bet jie nesujudėjo. Tuomet supratau, kad visi mes nupiešti. Namai su jų kutais nupiešti viename foniniame paveikslėly, o man pūstelti štai prirėkė bent keturiasdešimties piešinių. Gurkštelėjau, eikvodamas vis naujus piešinius, įėjau į pirmą pasitaikiusį kambarį ir tada pamačiau ją.

Oro uosto švieslentė rodo, kad ji nusileis po penkiasdešimties minučių, dabar veikiausiai kur nors virš Vokietijos. Žvelgdama žemyn, matytų ne ją, o debesis – iš Reino ir Elbės, iš Miurico ir Bodeno, – ir tie debesys lėtai plauktų, galbūt atsispindėdami jos animacinėse akyse.

Tos akys prieblandoje keistai žibėjo, taip žiba ne metalai ar mineralai, taip žiba netinkamai lygintuvu brūkštelti švarko atlapai. Gražiai, bet taip, kaip neturi būti. Ji atsisuko, ir aš paklausiau, ar netrukdu. Jos figūra atrodė savotiškai laimėta iš tamsos, tamsai taikantis vėl ją pasiglemžti, todėl, negailėdamas vis mane piešiančios rankos, žengiau artyn dar per pusšimtį piešinių ir pasakiau: žinau, kad netrukdu, bet ar Jūs tai žinote? Žinau, atsakė ji, aš klausausi jūros, o jūros reikia klausytis dviese. Ir mes stovėjome ir klausėmės to, ką šeimininkas pavertė jūra, ir jūra mums ošė apie visas tas šalis, kurių krantus skalavo.

Ji kvėpėjo. Vartojo sunkius vakarinius kvėpalus, kuriuos kadaise ir aš esu pirkęs tolimam oro uoste, tačiau apsiribojo tokiu preciziškai išsunktu jų lašu, kad pro visą tobulo kvapadirbio šarvą plonom adatėlėm sugebėjo prasiskverbti silpnutis, beveik odos pūkeliais tepajuntamas jos pačios kvapas. Ir tas kvapas man tiko, labai. Pagalvojau, kad dabar veikiausiai tos dienos, kai moteris pagražėja. Tačiau mūsų grožis buvo tamsa, o tyla buvo mūsų jūra.

Atsisėdau oro uoste ant suolo ir paėmiau kažkieno paliktą vokišką laikraštį. Vokietijoje nelyja, rašė laikraštis. Vadinasi, jai gera skristi. Šalia manęs per dideliu kostiumu vilkintis vyras su kažkuo kalbėjosi telefonu. Nervinosi. Pasaulis jam irgi buvo per didelės, gautas išaugti.

Ką jai toliau pasakiau? A, taip, pacitavau tą F. Pessoa mintį apie jūrą. Jūra, sakė Pessoa... Čia ji taikliai juoku (lyg tą juoką irgi būtų citavusi) nutraukė mano citatą, pasakė frazę, kurią išsyk pamiršau, švelniais, tačiau tvirtais ir viską žinančiais delnais suėmė mano skruostus ir mūsų bučinys buvo ilgas. Ragavau jos seiles, kurių skonis, išsisklaidžius pirmiesiems vyno taninams, buvo neutraliai saldus su kriaušių ir man nesvarbu kokių dar vaisių tonais. Vėliau dar tą patį vakarą mėginau atkurti jos burnos kvapą, pūsdamas sau į kumštį ir uostydamas, dar vėliau visą vasarą prisimindavau tą nuostabų skonį. Mane supusioje realybėje jo nebuvo, ir kriaušės čia tik išliekanti nuoroda, *poste restante*. Šiaip ar taip, ji nušluostė man lūpas savo šalikėliu, pasakė dar vieną frazę, kurios neturėjau jėgų išgirsti, ir išėjo. Kurį laiką dar klausiausi jūros, tegirdėdamas giliai manyje riedančius nesibaigiančius akmenis, paskui pasiėmiau taurę ir išslinkau į koridorių. Jame pastebėjau paėmęs ne savo, o jos taurę, jau tuščią, įsikišau taurę į kišenę. Jos niekur nebuvo, o kiti žurnalinio būsto svečiai man nerūpėjo, tad išėjau namo.

Oro uosto švieslentė rodo, kad liko mažiau nei pusvalandis. Vakar tą pusvalandžių iškenčiau keturiasdešimt aštuonis, tad jau nebedaug. Žiūriu į lagaminais vedinus keleivius ir pamažu imu šypsotis. Aš niekur neskrendu, pas mane skrenda. Aš čia savotiškas šeimininkas, sakau sau, ir žvilgteliu į kaimyną per dideliu kostiumu. Na taip, aš, ne jis.

Niekada jos nebemačiau, po to karto ji ir nebebuvo grįžusi iš šalies, kurioje gyveno. Tačiau sužinojau apie ją viską, kas buvo įmanoma. Tiesą sakant, nedaug. Bet ir tiek man užteko, tos skurdžios žinios skleidėsi secesiškais parafrazių ornamentais, asociacijom, mano susikurtom istorijom ir, ką gi, tam tikrais planais. Nebandžiau ieškoti jos adresu, nebandžiau susisiekti. Ruduo nuo pavasario netoli, per tiek laiko bučinys nuo lūpų dar nespėja nudžiūti. Po pusvalandžio viską ir papasakosiu, po pusvalandžio visko ir išklausinėsiu. Ar ne? – klausiu kostiumuotojo kaimyno. Kažką jis man sako, bet nueinu, ir jo žodžiai dar kurį laiką mane vejas, veltui.

Ji jau greitai leisis, einu prie kitų pasitinkančių, į savo megaschemą. Per tuos keletą mėnesių spėjau ją pažinti. Turimų žinių neužteko, tačiau kiekviena žinia yra kitos žinios ženklas ir nuoroda, tad atsikūriau ją, kaip žmonės atsikūrė dinosaurus. Dinozaurai irgi turėtų išlipti iš jos lėktuvo. Dinozaurai turėtų stovėti ir oro uoste, šalia manęs, nes juk ji irgi mane atsikūrė. Ir štai tuomet, tik tuomet, daugelį kartų atsimušęs į sienas ir kitas plokštumas, įveikęs klastingus aidus, nusilpęs beveik iki tylos, mane pasiekia kaimyno per dideliu kostiumu atsakymas. Išgirstu jį visiškai aiškiai. O jeigu ne? – atsakė kaimynas.

Aš net nežinau, ar tai jis. Bet kas gi daugiau, juk mano viduje nesisuka joks įrašomasis vaško velenėlis, aš stoviu kitų laukiančių būryje, dalis jų jau štai sulaukė anksčiau atskridusio lėktuvo ir jau spaudžia glėbiuose artimuosius neapmuitinto viskio pilnais lagaminais. Stebiu, kaip svajingas laukimas jų veiduose virsta jaukiu konkretumu ir dalykiškumu, klausausi, kaip jie dalijasi naujienų santraukomis, lyg būtų susitikę laikraščiai su laikraščiais, jau greitai ir mano mergina bus čia, su bučinio reversu ant lūpų.

O kas? O kas, jei ne?

Nesuprantu, kodėl megaschemos visada manyje perdega, gal esu kažkaip recidyviškai per drėgnas, gal mano varža neatitinka standartų, gal jaunystėje skaičiau visai ne tuos autorius? Galvoju apie tai, žvelgdamas į bėgančius pro mašinos langus prakaituotus medžius. Kaip banalu – medžiai. Nebylieji liudytojai, knygų mėsa. Grįžęs į kambarį pamatau, kad ir jis kažkoks antrinis, tik atspindi ne gyvenimo būdo žurnalus, bet vokiečių romantikų tekstus, net eilėraščius, net rimuotus. Ištraukiu durklą iš F. Pessoa

knygos ir padedu šalia jos lūpomis lytėtos taurės. Trečiasis šalia dėtinas daiktas, pagal visus kanonus, būtų mano kaukolė.

Už lango kaimynai vėl krauna į mašiną kažkokias dėžes, kurias kažkur išveš. Aš net neklausiu, kas ten, aš žinau: ten – jūra.

VINIS

Užrašas ant namo sienos Ukmergėje: „Mes keti“. Jie tikrai *keti*, jų sekmadienis dar nėsibaigęs, jie dar traukia su *bambaliais* palei parkelį gesinti posekmadieninių šachtų, o viename naujųjų Ukmergės grožio salonų grakščiai nužiesta vietinė nendrė kerpa iš pažiūros ir taip idealiai apkirptą kitą. Apynaujis saulės laikrodis skvere sustojo: saulė *out*.

Ukmergė, pagrindinis vaikystės didmiestis. Niujorkas tada man dar nebuvo pastatytas. Čia atvažiuodavau uostyti biskvitinių pyragaičių ir laukti pirmame *univermago* aukšte niekaip neapsiperkančių namiškių. Dabar viskas, be abejo, pasikeitę. Aš, be abejo, ne.

Tiesa, aš ir ne čia, aš už penkiolikos kilometrų, Taujėnuose, kurie štai į mane ir artėja, traukiami už asfalto kaspino. Draugė be perstojo fotografuoja pakelės debesis. *Kokie gražūs pas jus debesys*, pamenu sakęs viename mieste, kuriame daugiau tikrai nemačiau ką pagirti.

Taujėnai irgi pasikeitę, net kino teatras (vėliau klubas) naujai nudažytas, to nebuvo jau trisdešimt metų. Parduotuvėje – savitarna, to nebuvo šimtmečius. Nusiperku ten vieną penkių colių vinį. Nežinau, kam man, tačiau mėgstu įvairią simboliką ir įsivaizduoju, kad B. Sruoga tą vinį irgi nusipirktų.

Didžiausias pasikeitimas – spėriai restauruojami Radvilų rūmai, mano vaikystės dalis. Dar neseniai buvo panašūs į kapitulius Reichstagą. Vieną sykį su drauge įlipome pro iškultą langą ir apvaikščiojome visas menes bei koridorius, kur kadais lakstydavau. Salę, kurioje giedodavo įvairūs artistai ir grodavo mano senelio suburtas dūdų orkestras. Erdvės atrodė gaudžiai, tačiau jų tylą buvo gili ir rami. Nedraskė. Prieš daugybę metų šiuos rūmus buvo restauravusi mano močiutė, to ūkio direktorė. Jei ne priverstinė emigracija, šio parko tvenkiniuos lig šiol atsispindėčiau. Bet ne, ir jie jau privatūs. Ajai. Negaila, kai griūva, gaila, kai kitam priklauso.

Vaikystėje tų tvenkinių krantais traukdavo bendraamžiai į parką žaisti partizanų. Be galo norėdavau su jais, negalėdavau. Anot mano auklės, jaunystėj tarnavusios ir pas pačius Radvilas, kam man žaisti su *prastų žmonių vaikais*. Prastų žmonių vaikai man atrodė veik dievai, nes buvo laisvi. Jų niekas neprižiūrėjo ir nevežiojo valdišku *viliuku*. Bet sykį pavydėti lioviaus.

Aplink mūsų sodybą augo didžiuliai seni topoliai su varnalizdžių *bigudi* šakose. Kartą buvo nuspręsta, kad jie triukšmingi, ydingi, trukdo. Tada gal valandą lojo šautuvai, ir varnos net atatupstos lėkė padebesiais kuo toliau. Prastų žmonių vaikai rinko iškritusius varniukus ir badė jiems akis medicininėm adatom. Svarbu ne tai, kad buvau per mažas sutrukdyti, svarbu, kad neturėjau nė vieno žmogaus, kuriam būčiau galėjęs pasakyti. Pirmasis skaudus ir prievartinis tylėjimas, kurį prisimenu. Vėliau, panašiai tylėdamas, nebenustebdavau.

Daugiau klausiausi. Pirmieji poezijos potyriai man susiję su kapinėm. Mano dėdė, Taujėnų mokytojas ir poetas Virgilijus Kaziūnas, per Vėlines ten organizuodavo poezijos skaitymus. Lapkritis akustiškas, garsiakalbio sustiprintas balsas sklinda toli ir smin-

ga giliai. Už tuos, kuriems *džiugiąją valandą išmušė varpas aštuntą...* Nežinau, ar pasiekdavo po mumis gulinčiuosius, tačiau aš būdavau jo sklidinąs. Jis badė man ausis ir sielą medicininėm adatom. Subadė visam gyvenimui, nežinia, ko ten prileido.

Šiandien čia tylu, tik vyturiai. Nematomi, kičiniai, beviltiški. Ant plačios kapinių tvoros bėginėja mano vaikas Gabrielius. Būdamas jo amžiaus, bėginėjau aš. Todėl prisimenu tėvo rankas, mane ten kėlusias. Gerai prisimenu. Paties tėvo neprisimenu, jis greitai išvažiavo, tačiau ant kapinių tvoros mane užkėlė būtent jis, ir po keturių dešimtmečių aš pakartočiau šį judesį.

Atvažiavome lankyti mamos. Ji mirė, kai buvau keturių mėnesių, vadinas, niekad jos nemačiau. Dabar aš už ją dvigubai vyresnis, galėčiau daug ko išmokyti. Veik visą gyvenimą turėjau tik vieną jos nuotrauką. Ir nors šie bruožai kiekvienam mano veidrody, kažką ši nuotrauka nuo manęs slėpė, kažko nenorėjo atverti, kažkokios ribos joje buvo pernelyg akivaizdžios. Todėl fotografija pasitikiu ne iki galo, kaip, beje, ir kitais menais.

Kraupiausias mano gyvenimo sapnas irgi susijęs su šia vieta. Sapnavau, kad kasiau ir lyginau smėlį ant kapo. Taip ilgai ir uoliai, kad galiausiai... atkasiau ją. Ji buvo išfokusuotų veido bruožų (juk nepamenu), lyg bangų nuskalautas medis. Apskritai buvo medinė. Neturėjo plaukų. Tu neturi plaukų, mama, pasakiau, aš turiu daug, imk. Tada ji bandė į mane prabilti. Dusliai, lyg prašnektų karsto medis. Nubudau iš absoliutaus siaubo. Ilgam.

Dabar paprasta. Nulaipini Gabrielių nuo tvoros, sėdi į mašiną, o mašina yra tikrai šio pasaulio mechanizmas. Ji nemetafiziška, ji nesisapnuoja. Ir važiuojant, jau ties Ukmerge, ima grįžti namai: knygos, įpročiai, rūpesčiai, džiaugsmi, net cigaretės ant palangės. Jauku.

Juntu tai, tačiau, važiuodamas čion, net nejutau, kaip tas viskas traukėsi ir nyko. Nejautrus esu kažkoks. Medinis. Ir penkiacolė Taujėnų vinis prikalusi mano plaštakas.

NUO RANKŲ TOLSTANTYS

„Mes pakėlėme daiktus“ vadinasi vienas ankstyvas mano eilėraštis. Kaip norėčiau dabar viską savo kambaryje trumpam pakelti. Vienu metu, viena ranka, nes kita tektų nuo žemės kelti tą, ką norėjau jums cituoti ištiesai. Jis gulėtų po visais daiktais, jis tiesiog nugrimzdo, jis gal net nekaltas, kaltas prakeiktas daiktų ir jų sąsajų klampumas, praryjantis kitus daiktus, tiesiog ištraukiantis mums juos iš pirštų.

Kalbu apie laišką. Apskritai čia kalbėsiu apie laiškus ir raštelius, ypač skirtus ne man. Ypač tuos, kurie nutolo nuo juos rašiusių rankų, nuo juos laikiusių rankų ir priartėjo prie manųjų. Mėgstu juos rankioti visose pakampėse, tiksliau, mėgčiau, jei jų ten būtų. Nuolat vaikštau nudelbęs akis, bet ne dėl to, kad bijočiau žvilgsniu įžeisti pro šalį važiuosiantį, tarkim, Bahreino karalių, ne, raštelių aš ieškau. Ir erdviu mano žvilgsniui, nes ką nors vertą pakelti tenka pamatyti ne ką dažniau nei tą patį Bahreino karalių.

Bet randu, kartais. Kartais štai ir pametu. Pamestasis / rastasis laiškas gulėjo Kauno Kalniečių gatvėje, o šiaip buvo rašytas tokiam Vyckai į kalėjimą. *Viską pardaviau, Vycka, rašė adresantas, bet kai tu grįši, vėl bus ir magas, ir kolonkės, ir mes vėl paleisime tą dainą apie sulūžusius bortus. Dabar visi tau siunčia linkėjimų, toliau rašo adresantas, ir aš, ir tas, ir anas, ir Sausainis, ir dar bibis žino kas.* Laiškas buvo ilgas ir toksai charakteringas, kad net

ir norėdamas negalėčiau imituoti egzotiškos jo dvasios. Panašiai žmonės iš Gedimino laiškų bando atspėti jiems nepažįstamą realybę. O aš pamečiau. Iškrito iš mano rankų ir gal net subiro į dulkes, kokainą.

Labai gaila, kad rankraštinio laiško kultūrą pas mus šiek tiek ir tepalaiko kalėjimai. Laisvi žmonės seniai *digitalizavosi* ir net ant parkerio jau linę ieškoti klaviatūros. Ir gaitvėse besimėtantys popieriniai artefaktai dažniausiai yra ne Gedimino laišakai, o prekyviečių kvitai. Na, kartais pasiseka, randi, tarkim, rankraštinį pirkinių sąrašą, gal net penkių pozicijų. Ir kas? Visiems reikia pieno, sviesto ir batono. Jei taip reikia, kam dar užsirašyti? Ir kodėl niekam nereikia kokių langustų ar maskarponės? Galėtų net nepirkti, tik užsirašyti, ir į prekyvietę išsyk žengtų tvirtesniu žingsniu.

Ima atrodyti, kad dvasiškai skurstant visuomenei visų pirma ima skursti jos rašteliai. Niekas nebeturi ką pranešti arba nebenori, arba bijo, arba nebėr kam. Raštelių kultūra yra nugrimzdusi į gilią komą ir, sakyčiau, pats laikas ją iš ten ištraukti, kol skaitmeninės technologijos nesulašino paskutinės nuodų (tfu, parašiau: ledų) porcijos. Jei būčiau augęs skaitmeninėje epochoje, net nesužinotumėt, kad buvau parašęs: ledų. Klavišai trina variantus, ranka tik nubraukia. Kartais rašteliuose nubraukti dalykai įdomesni už paliktus.

Iki Gutenbergo juk viskas iš esmės buvo rašteliai. Po Gutenbergo jų vieta tapo labiau apibrėžta, bet natūralesnė. Kol klaviatūrų hegemonija juos pavertė daug mažiau natūraliais už analinį seksą. Nesu fanatikas, nesūlyčiau dabar M. Lutheriui kalti savo tezių prie bažnyčios durų, užuot išplatinus internetu, tačiau kai einu gatve ir niekas nieko rastino, ranka rašyto, nepametė, pikta man.

Aistra svetimiams laiškamis manyje pabudo anksčiau už aistrą priešingai lyčiai. Pamenu, kaip traukdavau iš šiukšlių kibiro močiutei siunčiamus kitų močiučių laiškus. Ir dabar štai vienas mėtosi. *Kadangi Ponia buvot visur gabi tai aš gavus adresa rašau.* Charakteringa detalė: kiekviena eilutė prasideda didžiąja tarsi poemoje. Epocha, kai laišakai prilygo poemoms.

Vėliau, žinoma, mokykla. *Ikimobiliakinė* balanos gdynė, kai per pamoką kiekvienas kiekvienam buvo paštininkas. Du ankstyviausi pavyzdžiai, veik identiški. Ne man, bet apie mane. 1) *Paimk K. portfelį ar maišiu ir nusiųsk jį Juzei.* 2) *Aš į galą pamokos paslėpsiu portfelį, tu bėk, o aš iš paskos.* Atsakymas: *Aš nubėgsiu ten, kur valgėme bulkutes, tik aukščiau.* O, saldieji pirmųjų strategijų laikai, kai portfeliai vaikščiojo po klasę ir visi žinojo, kur valgytos *bulkutės*. Būta, kaip liudija šaltiniai, pačių netikėčiausių peripetijų. Štai ištrauka iš šeštoko bendraklasio dienoraščio, irgi kažkaip atsidūrusio pas mane: *Rošiausi atkalti Raudi bet susitaikiau. Su Meiliunų susipikau. Ir susikalčiau. Vėlai važiauvau namuo nes buvau kosmose ir valgiau serdėlias. Namuose neblogai.* Nesvarbu, kad „Kosmosas“ – tai Kauno kavinė, mums visas pasaulis dar buvo kosmosas ir mūsų žvaigždėraščiai šitą liudija.

Vėliau į mūsų kosmosą blyksėdamos čulpinukais suskrenda merginos, ir rašteliai tai puikiausiai fiksuoja. Pirmieji pasimatymai, pirmieji *plotai* ir pirmieji konfliktai. *Pasirink vietą, kur kalsimės po ūčių,* randu savo raštelį tokiam A. Varžėmės dėl tokios R. *O tu ir kaltis nori?* – atsako tas. *Žinau, kad tu man krausi, bet ji tada tavo visai nemylės.* Ir ką? Susikalėm po *ūčių* ant fortų, net su sekundantais. Kroviau. Nemylėjo. Raštelis tebelaiiko tai tarsi gintaras vabzdį.

Turiu daugybę savo mokyklos raštelių, džiaugiuosi, kad jų nesuėdė *mobiliojo* mikroschemos. Džiaugiuosi, kad jie nemobilūs. Tiesa, dalis mano korespondencijos vis dėlto keliavo. Laiku.

Baigiant mokyklą kilo nenumaldomas poreikis susirašinėti su tokia R. iš paralelinės klasės. Išsiaiškinome, kad per istorijos pamoką sėdim tam pačiam suole, tik aš antradieniais, o ji – ketvirtadieniais. Tad ir palikinėdavom ten viens kitam laiškus, ir jie keliavo nuo vieno pas kitą, paprasčiausiai gulėdami. Jie dabar, kaip galima atspėti, irgi visi pas mane. Arti šimto. Visas dvasinis 1981/1982-ųjų skerspjūvis. Eilėraščiai, piešiniai, svaičiojimai, bandymai įvardyti pasaulį. Tam tikra prasme savą pasaulį mes ten ir buvom spėję susikurti. Tik stebina atotrūkis tarp dvasinės mano pašnekovės brandos ir mano lengvabūdiško paviršutiniškumo. O tai irgi sveika, nēr ko įsivaizduoti visad buvus Buda ir Jėzum Kristum vienam asmeny.

Dabar štai sėdžiu savo palėpėj, ji važinėja į Dzūkijos miškus piešti mandalų, o jei ne šimtas mūsų laiškų, gal būtume normalūs kauniečiai verslininkai ir savaitgaliais skraidytume į Ibisą pasiausti. Bet ne, abiejų kompasų rodyklės lig šiol pasuktos istorijos kabineto suolo link.

Vėliau rašteliai nutrūksta. Iš devintojo dešimtmečio vidurio dar prasimuša kažkas rašinėta prie kultinės Kauno hipsterių susitikimo vietos – kavinės „Laumė“. Visokie eilėraščių fragmentai, žolės rūkymo paveikti piešinukai, linkėjimai *būti didesniems negu galėjom*, tačiau raštelio kultūra jau tik vegetuoja. Nors ir čia išsiskiria tvirta mano tuometinės merginos Ingės ranka užrašytas begalinio liberalumo tekstas: *Kęstai, leidžiu Tau mylėti Margaritą ir dar vieną kokią nors moterį*. Nepamenu, ar pasinaudojau, bet raštelis man patinka.

Na, bet užteks to retro, grįžkime į šiandieną, kai niekas nebesiūlo mylėti kokią nors moterį, tačiau ir raštelių neberašo. Tenka rinkti svetimų gyvenimų fragmentus, tarsi žmonės išnyko ir man reikia juos atkurti pagal jų rašyseną.

Kaimuose visad dairausi ne tik bažnyčių, bet ir skelbimų lentų. Tačiau tekstai čia minimalūs ir savitumo jiems suteikia dažniausiai virpanti ranka ir gramatinės klaidos. Visi ką nors parduoda. *Triobas ir žemės 10 aktaru. Lauko katilų kiaulių jovalui virti. Pragirdytą veršį ir guminiais tekiniiais ratus*. Viena dama (spėju) Jurbarke keičia *ventiletoriu i ošką*, o vienas ponas neapsisprendęs: *Parduodu Arklį (nubraukta) Karvį (nubraukta) Vežimą gumineis Ratais*. Prekybinės egzotikos fone išsiskiria ant šaligatvio rastas kažkokios Marijanos grėsmingas raštelis veikiausiai vyrui: *Šuo namuose, dirželį palik pas Feliksą. Gausi pizdulei*. Arba kitas, įspėjantis: *Dėmesio! Prie sienos sisioti draudžiama! Eikite į šlaitą*. Labai primena matytą rankraštinių rusišką skelbimą: *Draugai gyventojai! Būkit žmonės, prisiminkit, kad šiukšles reikia pilti kaimyniniam kieme!*

Mieste daugiausia raštelių įmanu rasti prie mokyklų. Vis dar. Mokyklose vis dar mokoma rašyti ranka, o ir popieriaus jie ten turi ne tik asmens higienai. Trys pavyzdžiai: dalykiškas, komiškas ir tragiškas. A) Kauno moksleivės dienotvarkė: *1. Išsimaudyti. 2. Pas kirpėją. 3. Parašyti Sigutei dėl 4 lt. 4. Pas ortodontę. 5. Pas Korą rankinuką pasiimt. 6. Susitoarkyt kelnes. 7. Nuvaryt į stotį gėlių. 8. Vakare į „Sieną“*. B) Laiškas mokytojai: *Gerb. Audra, atleiskite, kad aš Jus vadinu vardu. Rašau Jums laišką todėl, kad jūs skaitysite juos!!! Aš norėčiau, kad Jūs mus mokytumėt visą gyvenimą! Ups... Aš norėjau pasakyti iki dvyliktos klasės, o ne visą gyvenimą! Tai va. Kuri arba kuris mokinys, arba mokinė Jums patinka iš penktos „A“ klasės, suporuokite! O gal ir nereikia*. C) Didelėm, tvirtom berniukiškom raidėm: *Karolina! Labas. Mane jau pradėjo užpisti tie tavo ledai. Jei tu nenori draugaut tai galim skirtis. Arba šiandien atvark 5 val. prie šulės*.

Norite kontrastų? Prašom. Skiautė nuo Prisikėlimo bažnyčios Kaune. *Štai atėjom (nubraukta) Dievas yra M. O Dieve geriausias. Avinėli ŠV.-39. O Jėzau, amžinoji Tu meilė.* Viskas tauru, suprantama, guodžia. Dar kontrastų? Tai grįžkime į kalėjimą.

Laiškas, gulėjęs suplėšytas labai nuošalioje vietoje. Nuo tų skiaučių, to laiško lavono, vieta atrode dar nuošalesnė. Panašu, kad tekstas adresatės nepasiekė. Parsinešiau, susiklijavau. Štai, su kupiūromis: *Na tai ir nežinau bet vis tau rašau šį laiškutį. Ar tu jį gausi. Juk tau tai parašiau. O iš tavęs Vl. atsakymo nesulaukiau. O gal tu mane pamiršai. (...) Na tau juk rašo Vr. (...) Net nežinau ką tau Vl. parašius. Nes nežinau ar tave pasieks šis laiškutis. Na tai kaip tau sekasi? Kas pas tave naujo. Kada eini į laisvę? (...) Na tikrai nesuprantu kodėl taip viskas tarp mūsų nutrūko. Tokie laiškučiai buvo gražūs. Taip išsipasakodavome viens kitam juk. Na tikiuosi tu šį laiškutį gausi ir man atrašysi. Tai gal šiuo laiškučiu ir einu į pabaiga. Lieku laukti tavo laiškučio. Neliūdėk būk linksmesnė.*

Kreipinys be atsakymo. Priemonė be tikslo. Medija be informacijos. Šiaip ar taip, žmogus žino, kad jo laiškas už kalėjimo grotų išneš ir dalį jo paties, todėl stengiasi. Visos l kaligrafiškai užraitytos, kad ir jis už grotų išeitų gražesnis. Ir vis dėlto tai priverstinė epistolika, nes kalėjime telefonai draudžiami. Kalėjime nedraudžiama tik kaligrafiškai raityti l.

Rankraštinės epistolikos savanoriai, manykim, tebėra mylintieji. Jie turėtų jausti, kad rašiklio plastikas mažiau skiria širdį nuo širdies nei klaviatūros ir technologijos. Atrodo, kad taip ir yra, nors veikiausiai rankraštinis laiškas dažniau žymi meilės krizes ar praradimus nei idilišką kasdienybę. Pastarajai iš tiesų parankesni SMS'ai. Tik SMS'ai neperteikia žmogaus intonacijos, todėl patys neretai tampa meilės nesusipratimų priežastimi. Tada šiuolaikinis žmogus siunčia ilgesnį tekstą elektroniniu paštu. Kartais gelbsti, kartais ne. Tad ir čia rankraštinis laiškas dažniausiai yra paskutinė viltis, ir neretai pavėluota.

Kadaiseėjau į kavinę, kur buvo nusprendusios susitikti dvi mano draugės, tuomet varžovės. Netoli kavinės Laisvės alėjoje radau laišką, kurį cituoju visą. Daili dvyliktekės, gal pirmakursės rašysena.

Kodėl tu negirdi?

Šaukiu tau už nugaros ausis veriančiu balsu. Tiesiog klykiu nuo tuštumos, užvaldančius visas mano kūno ląsteles iš eilės.

Jaučiuosi taip, lyg bet kurią minutę galėčiau suplyšti į tūkstančius smulkių skiaučių ir matau, kaip šunys jas ryja su pasigardžiovimu. Koks skirtumas, jie vis tiek visi mirs. Juk tas paklaidęs jausmas gamina nuodingas medžiagas ir nuodija vos palaižius. Gal nori palaižyti pirmas? Išgelbėtum daug šunų.

Tu neatsisuki, neatsisukai ir niekada neatsisuksi. Juk žmonės puikiai sugeba negirdėti to, ko visiškai nenori girdėti. Taip pat ir nemato to, kas visiškai nesužadina jų iškrypėliškos vaizduotės.

Mylėk mane. Ir kai pradedi naują dieną mylėk vis kitaip. Įsimylėk mane po traukinio bėgiais, geležinkelio stotyje. Įsimylėk mane mano vandenyse ir mano atmosferoje. Mylėk mane, kuomet pakils mėnulis ir mylėk tol, kol pakils saulė. Nes aš išeinu. Išeinu tam, kad niekada nerasciau kelio namo.

Tuomet pamaniau, kad šį laišką per mistinę tarpininkę man siunčia viena kavinėje laukiančių merginų. Mėgstu skaityti aplinkos ženklus, o šis ženklas buvo nedviprasmiš, tekstinis. Laiškai, besimėtantys mums po kojų, kartais irgi priylgsta žvaigždėms, kurios virš mūsų, nes kalba ir lemia. Pranašesni tu, kad juos galima paliesti ir išsaugoti. Be

jokios komandos *save*. Tai – tarsi popierinės knygos, apie kompiuterio grėsmę kurioms irgi niekaip nenutylama. Ir jas, ir juos galima nešiotis, ir jos, ir jie palengva gels bei raukšlės, sykiu su jumis. Bet ir jose, ir juose taip ir liksit tokie, kokie buvot kadais. Tai – vienas paprasčiausių laiko mašinos variantų.

Mergina iš istorijos kabineto suolo neseniai man parašė laišką lėktuve, pakeliui iš Briuselio. Ilgą, barokiškai pripieštom paraštėm. Ir šis tarp žemės ir dangaus atsiradęs tekstas savaip ramina. Juk rašytas ne dėl to, kad lėktuvas irgi kalėjimas, ir *mobileji* ten išjungti. Visai ne dėl to.

Gerai, kad Seneka laiškus Lucilijui rašė ne SMS'ais. Gerai, kad rankraštiniai tekstai kartais guli ant žemės ar nusileidžia iš dangaus. Juk ranka rašytam laiškui negalioja komandos *delete* ar *erase*. Taip įvyktų, tik jei juos parneštumei. Bet tam juk esu aš, aš juos rasiu. Ir net jei man jie dings, aš juk žinau, aš pakelsiu savo daiktus, kaip senam eilėrašty, ir jie ten gulės. Jūsų laišakai, laiškas Vyckai į kalėjimą, Hölderlino laišakai, Gedimino laišakai ir net, ko gero, purpurinė Bahreino karaliaus mantija.

Iš knygos: Kęstutis Navakas, *Du lagaminai sniego*, 2008

Zita Čepaitė

EMIGRANTĖS DIENORAŠTIS

LIETUVIŠKI KIŠTUKAI IR ANGLIŠKI LIZDAI

Vieną rytą atėjusi į darbą mano kolegė tarė:

– Sapnavau košmarą.

Juk žinome, kokie būna košmarai. Kraujo ištroškęs siaubūnas vejasi, šoktum bėgti, bet kojos tarsi supančiotos – kilnoji jas, spardaisi, mini kiek įkirsdamas, bet vis vietoj. Arba baimės pagautas išsižioji šaukti, o balsas prapuolęs, žiopčioji kaip žuvis ir negali nieko nei pasakyti, nei rėkte išrėkti. Arba kūnas ima smigti lyg į kokią bedugnę, sunkus lyg švino gabalas, net įkvėptas oras tarytum suakmenėja plaučiuose.

Tačiau kolegės košmaras, išpylęs ją šaltu prakaitu, nebuvo iš tų psichologų seniai aprašytų ir į tipus bei pogrupius surūšiuotų sapnų. Jis buvo susijęs su Lietuva. Moteris sapnavo su šeima nuvykusi pasisvečiuoti į tėviškę ir ten sužinojusi, kad valdžia nutarė uždaryti sienas ir nieko iš Lietuvos nebeišleisti.

– Sapne visas atrodė logiška. Nes žmonės iš Lietuvos masiškai išvažiuoja, kitų būdų juos sulaikyti nėra, ir kad paskutiniai neišsilakstytų, reikia ko nors imtis. Dar prisimenu, sapne pagalvojau – o ką gi daryti?

Bet buvo įsitikinusi, kad neišleis tik tų, kurie tik dabar sparnus iš Lietuvos pakėlė, o tiems, kas jau anksčiau išvažiavo ir tik pasisvečiuoti atvyko, nebus trukdoma grįžti atgal. Tačiau oro uoste šeima buvo sustabdyta ir pareigūnas pasakė, kad išvykti uždrausta.

– Man pasidarė klaiku, net kojas pakirto. Puoliau aiškinti, kad taip neteisinga, kad mes gyvename Anglijoje, jau esame nusipirkę namą, kad sūnus ten eina į mokyklą, kad jis ten gimė, kad angliškai jis kalba geriau nei lietuviškai, ten visi jo draugai ir pakeisti gyvenamąją aplinką bei mokyklą jam būtų didžiulis stresas.

Kolegė prisipažino sapne pagalvojusi – jeigu Lietuvai jau labai reikia, tegu vyras lieka, bet jai su sūnumi privalo būti leista išvykti, vaikas turi gyventi ten, kur gimė, aplinkoje, kuri jam pažįstama ir įprasta. Ji labiausiai pabrėžė vaiko interesus – šis argumentas Anglijoje valdžios atstovams priimant sprendimus turi lemiamą reikšmę, tad ir Lietuvos pareigūnus ji bandė paveikti remdamasi britams svarbiais kriterijais ir jų mentalitetu.

– Pabudau nuo siaubo, ir apėmė toks palengvėjimas, kai supratau, kad tai tik sapnas. Nežinau, kodėl man tokie dalykai prisisapnavo, bet šiurpas suima pagalvojus, kad savo sūnų dabar turėčiau į mokyklą leisti Lietuvoje.

Šioje karalystėje mano kolegė gyvena jau dešimt metų.

Košmarais į mano sapnus Lietuva dar neįsiveržė, tačiau mano buvimo Anglijoje laikas perpus trumpesnis. Gal po kokių penkerių metų jau turėsiu rimtą priklausomybės šiai šaliai įrodymų ir argumentų, bet kol kas jų stokuju. Kol kas net nežinau, ar tik laikinai „nusėdau“, ar jau čia gyvenu.

Sakydama „čia“ turiu galvoje Londoną. Lietuva yra „ten“ – geriausiu atveju tai atosotų šalis, blogiausiu – kažkas, ką reikia kaip įmanoma greičiau ištrinti iš atminties.

Ir kol kas neturiu aiškaus vaizdo, kaip tas „čia gyvenu“ turėtų atrodyti.

Namas, šeima arba bent artimas žmogus, draugai, automobilis, nuolatinė darbovietė, sava kirpėja ir sava botokso ar kitų pasigražinimo procedūrų specialistė bei artimiausias prekybos centras – „Waitrose“, jei gyvenčiau gerame rajone, arba „Asda“, jei likimas būtų lėmęs gyventi vargingesniuose darbininkų bei „pašalpinių“ kvartaluose.

Kiek per pastarąjį dešimtmetį iš Lietuvos atvykusių imigrantų taip įsikūrė? Suskaičiuoti nelengva, ir neketinu tuo užsiimti. Pažįstu nemažai tokių, kurie gavę paskolas įsigijo kad ir mažus namukus, būdami darbštūs ir nagingi savaitgaliais juos perstatė išplėsdami į viršų ir į plotį, trumpus angliškus čiaupus atskirai karštam ir šaltam vandeniui (kuo nuoširdžiausiai nekenčiamus visų lietuvių) pakeitė į europietiškus vandens maišytuvus, o vietoj virvutės, kurią truktėlėjus tualete užsižiebia šviesa, įsitaisė lietuvių širdžiai mielesnius jungiklius. Čionykštėje buities kultūroje yra keletas neišvengiamai keistinių dalykų, ir paslaugų gausos neišpaikinti Lietuvos vyrai, kurie, ačiū Dievui, dar nemano, kad viniai į sieną įkalti reikia kviesti specialią tarnybą, namams būtinus nedidelius pakeitimus puikiai sugeba atlikti patys. Tie nedideli pakeitimai kartais būna tokie įdomūs, kad anglams tenka sukti galvas, kaip lietuvius nuo jų atpratinti.

Čia įterpsiu bemaž anekdotinę, bet iškalbingą istoriją. Ji iš tų laikų, kai redagavau lietuvišką laikraštį, ir visa redakciją kasdien pasiekianti tiek lietuviškų organizacijų, tiek angliškų institucijų informacija eidavo per mano rankas. Vietinės tarnybos, ypač tų rajonų, į kuriuos gausiai kėlėsi gyventi lietuviai, rūpindamosi, kad atvykusieji kuo greičiau perprastų čionykštę tvarką, siuntinėjo redakcijai krūvas pranešimų ir informacinių biuletenių apie tai, kad gatvėje negalima nešiotis peilių, vairuoti girtiems, triukšmauti naktimis ir kur kreiptis patyrus smurtą ar prireikus kitokios pagalbos. Britanijoje šventi žodžiai yra švietimas ir informacija, kurios, kaip ilgainiui supratau iš vietinės žiniasklaidos, čia niekam niekad negana, tad atitinkamos valstybinių institucijų tarnybos tą funkciją atlieka uoliai. Taip uoliai, kad kai kurie pranešimai net būdavo išverčiami į lietuvių kalbą ir ta pati mintis vis kitais žodžiais persakoma kelis kartus. Dalis tos šviečiamosios medžiagos keliaudavo į laikraščio puslapius, dalis – mano manymu, nereikšminga ar neaktuali čia gyvenantiems lietuviams – tik sumirgėdavo kompiuterio ekrane ir būdavo ištrinama.

Viename iš Haknio savivaldybės atkeliavusiam laiške buvo prašoma informuoti skaitytojus, kad europietiškų elektros kištukų nevalia kišti į angliškus elektros lizdus, primygtinai rekomenduojant naudoti specialius keitiklius. Perskaičiau šią informaciją du kartus ir nusprendusi, kad anglai turbūt mus laiko urviniais žmonėmis, jeigu mano, kad nesusigaudom, jog lietuviški kištukai į angliškus lizdus nelenda, laišką atidėjau – kai rasiu laisvą minutę, pasidomėsiu, ar mano tautiečiai čia susiduria su šita problema. Bet siuntėjai buvo nekantrūs, tad vos po kelių dienų sulaukiau skambučio ir klausimo, ar mes gavome jų informaciją.

– Taip, – sakau, – gavome.

Ir pridūriau, kad nelabai suprantu, kodėl tą informaciją turėtume spausdinti, nes nerandu nieko, kas mūsų skaitytojams būtų aktualu. Nors apie elektros įrangą nieko nenusimanau, angliškų ir lietuviškų elektros kištukų ir lizdų skirtumus jau buvo tekę patirti ir man. Greičiausiai tos praktikos stokojo pats skambinantysis, todėl išdėsčiau, kad perspėjimas, jog negalima daryti to, ko padaryti neįmanoma, man skamba keistai.

– Nebent jūs turite konkrečių pavyzdžių, kad lietuviai čia netinkamai elgiasi su elektra, sukelia gaisrų ar panašiai... Jei tokių pavyzdžių turite, jų pagrindu parašyčiau straipsnį.

Konkrečių istorijų už saugų elektros įrangos naudojimą atsakingos Haknio tarnybos man nepateikė, todėl nusprendusi, kad tai buvo dar viena beprasmiška viešųjų ryšių akcija, tą reikalą pamiršau.

Po kiek laiko vakarojau su marga lietuviška kompanija. Prisiminėme pagarsėjusią istoriją apie mūsų tautiečius, neva valgiusius gulbes, kaip rašė vienas angliškas dienraštis, o iš paskos pakartojo beveik visa lietuviška žiniasklaida. Nė vienas ta istorija netikėjome, be to, visi straipsnyje pateikti įrodymai buvo netiesioginiai: rasta gulbių plunksnų prie palapinės, kur, vietinių gyventojų manymu, gyveno lietuviai.

– Iki to straipsnio aš net nepagalvojau, kad gulbių mėsa gali būti valgoma, – atskleidžiau užstalės draugams savo gastronominių naivumą. Tai paskatino dar kelis žmones prisipažinti nežinojus, kad gulbė yra maistinis paukštis.

Tada kaip iliustraciją, kad anglai lietuviams neretai priskiria tas ydas ar savybes, apie kurias pastarieji neturi jokio supratimo, papasakojau apie Haknio savivaldybės atsiųstą laišką dėl elektros lizdų ir kištukų.

– Net lietuviai nedaro to, kas neįmanoma, – pridūriau.

Ir žiauriai apsirikau.

– Kaip neįmanoma? Paprasta, – nuoširdžiai pareiškė vienas iš kompanijos vyrų.

Ir išdėstė mums visą procedūrą. Konkrečiai ir aiškiai.

Angliški kištukai skiriasi tuo, kad yra ne su dviem, o su trimis kojelėmis, o angliškas elektros lizdas atitinkamai turi tris skylutes. Dvi gretimos skylutės yra tos, į kurias ateina elektros srovė, o trečioji, kuri lietuviškuose lizduose neegzistuoja, sumanyta kaip apsaugos priemonė, nes į ją įstumta kištuko kojelė atidaro srovės kanalą dengiančią sklendę. Dar vienas skirtumas – angliško lizdo skylutės yra stačiakampės, tad storos ir apvalios lietuviškų kištukų kojelės į jas netelpa.

Man šių neatitikimų pakako, kad parduotuvėje įsigyčiau tai, kas vadinama keitikliu. Bet toks nuolankumas, pasirodo, ne visiems būdingas – elektros reikalus geriau nei aš išmanantis ir savimi daugiau pasitikintis mūsų kompanijos jaunuolis keitiklio ieškoti nesivargino. Jis grąžtu praplatino ir suapvalino apatines skylutes, dar pridūrė, kad tą patį galima nesunkiai padaryti ir įkaitinta vinimi, o į viršutinę, kad saugikliai atsidadytų, įgrūdo medinį pagaliuką. Šitaip įmantriomis apsaugomis aprūpintas angliškas elektros lizdas tapo paprastas, atviras ir tinkamas naudoti.

Šie bei kiti mažučiai pertvarkymai svetimą pasaulį nesunkiai paverčia savu. Aš, deja, tokių magiškų sugebėjimų neturiu, tad stengiuosi prisiderinti prie aplinkos. Bet tokių, kurie elgiasi atvirkščiai ir ne patys taikosi prie naujos vietos, o prie savęs pritaiko aplinką, apstu.

Tie, kas nepajėgia įsigyti namo, šaknis čia leidžia kitais būdais. Jie į išsinuotą būstą atsikrausto ne tik su vaikais ar tėvais, bet su visa gimine ir draugais. Visą, ką užgyveno Lietuvoje, jie be didesnių pakeitimų perkelia į Londoną ar kokią kitą Anglijos vietovę ir tarsi kapsulėje tūno tame pačiame draugų ir giminių rate, iš jos išlįsdami tik į darbą ar maisto parduotuvę. Jų gyvenimuose bemaž niekas nepasikeitė – kaip Kelmėje, taip ir Londone. Skirtumas nebent tas, kad gatvėje kitokios išvaizdos žmonių čia gero-kai daugiau, bet sąsajų bei kontaktų su jais turėti nebūtina, ir apskritai be kitų žmonių galima be vargo apsieiti. Nebent savojoje kapsulėje tiek prisitriukšmautų, kad kaimyninėje orbitoje gyvenantys asmenys iškviestų policiją. Tokiu atveju akiratis prasiplečia iki artimiausios nuovados.

Prie tų „kapsulinių“, kad ir kaip būtų nesmagu prisipažinti, priklausau ir aš. Aišku, ta kapsulė kiek didėlesnė, ne du ir ne trys kaimyniniai namai, kuriuose gyvena žmonės iš tos pačios gatvės Šiauliuose, bet iš esmės ji yra visiškai lietuviška. Su lietuviais dirbu, apie lietuvius rašau, su lietuviais draugauju ir pramogauju. Kartais pasišaipau, kad jeigu man ko trūksta Londone – tai Anglijos, o ko per daug – tai Lietuvos. Juokai juokais, bet turbūt smarkiai neprašausiu pro šalį sakydama, kad Britanijos sostinė jau tapo antruoju pagal dydį Lietuvos miestu. Čia mūsų turbūt ne mažiau negu Kaune, iš kurio Bektonas netrukus, matyt, paverš laikinosios Lietuvos sostinės vardą.

Kartą su draugais sėdėjome Šerloko Holmsio viešbučio kavinėje. Tarėmės dėl vieno lietuviško renginio, ir kai visi reikalai buvo aptarti, kažkas pasidomėjo, ką aš dabar veikiu. Pasakiau, kad rašau knygą, o kilus susidomėjimui, apie ką ji, pasakiau:

– Apie mane ir tave, apie mus visus... Apie emigrantus.

– Aš jokia ne emigrantė, – tarė Londone gerokai ilgiau nei aš gyvenanti moteris, kadaise lėlių teatro aktorė. – Ir man nepatinka, kad mums kabinamas tas vardas. Mano namai Vilniuje, ten mūsų draugai, ten aš viską myliu, o čia tik gyvenu – laikinai, ir, jeigu sąlygos leistų, iš karto važiuočiau atgal.

Nesigilinau, kokios tos sąlygos, kurios neleidžia jai grįžti į Lietuvą, mane sudomino kitkas – tas atskyrimas vietos, kur „viską myliu“, ir vietos, kur „tik gyvenu“. Būtent tokią žmogaus, išvykusio iš tos vietos, kur viską myli, būseną aš ir vadinu emigrantiška būsena.

Pakračiusi savo sąžinę vis dėlto supratau, kad aš pati tokios vietos, kur viską myliu, deja, neturiu. Bet turiu sugebėjimą pamilti tai, kas mane supa. Taip atsitiko su Londonu, taip atsitiko su žmogumi, kurį čia sutikau ir dabar vadinu artimu draugu. Save turbūt galėčiau priskirti prie ilgokai užsibuvusių laikinųjų londoniečių. Manau, kad tokių – nei savo jausenos, nei situacijos aiškiai apibrėžti nepajėgiančių – dvasios brolių ir sesių čia yra ir daugiau.

Kita vertus, kad ir kokia laikina čia jaučiuosi, pats laikas pradėti save vadinti Londono senbuve. Nes minu šitas gatves jau penketą metelių, o asmeninis „oisteris“, kurį įsigijau vos čia atvažiavusi, savo elektroninėje atmintyje kelioms dešimtims ar šimtams metų užfiksavo datą ir vietą, kada ir iš kur prasidėjo mano, kaip londonietės, kelionė. Senbuve pradėdau jaustis dar ir dėl to, kad vis daugiau tenka sutikti žmonių, atvykusių čia prieš pusę metų, prieš mėnesį, prieš porą savaitių ar tiesiog vakar, gailiom akim žvelgiančių į tave, anksčiau čia atkakusį bei įsikūrusį, ir maldaujančių padėti, patarti, paaiškinti.

Patarti, prisipažįstu, nelabai ką galėčiau. Padėti – juo labiau. Paaiškinti šį tą jau pajėgčiau. Bet daugiausia, ką sugebu – pasidalyti tuo, ką čia patyriau, pastebėjau, supratau ar sužinojau. Arba net ir tuo, ko nesupratau ir suprasti nepajėgiu iki šiol.

Stebiuosi savo tautiečiais, kurie metelius kitus čia apšilę kojas jau sakosi gerai pažįstą Angliją, samprotauja apie anglišką gyvenimą, humorą ir dar kitus paprotina, ką daryti ir kaip elgtis.

Man įdomūs ir tie, kurie viską žino apie emigravusius lietuvius – mato juos kiaurai, supranta, ko jie nori, užuodžia iš tolo ir iš anksto būna numatę, kaip šie svečioje šalyje elgsis, koks likimas jų laukia. Samprotauti iš aukštybių ir teikti pamokymų ar giliamintiškų įžvalgų man neišeina.

Kas turi daug pinigų, jais dalijasi. Kam teko su kaupu išminties, tą išmintį skleidžia į visas puses. Kiti aplinkiniams spinduliuoja savo perteklinį žavesį. O patikrinusi savo

asmenybės skrynelės ir užkaborius supratau, kad tai, ko man teko per daug – tai nesusipratimai, klaidos ir nesėkmės. Šiomis klaidomis ir nuklydimais, persekiojusiais mane Anglijoje, ir ketinu pasidalyti.

Kiekvienas turime kitokią savo Angliją. Kiekvienas savo akimis ją matome, savaip ją jaučiame. Labai dažnai vaizdas priklauso nuo to, kiek laiko ar kitokių resursų galime skirti tam paveiklui sukurti. Lietuvoje esame apsupti aplinkos, kurią pažįstame ir įvaldome labai pamažu. Paprastai pradėdame nuo lopšio ir žaisliuko po nosimi, kuri išnagrinėti ir iš visų pusių iškrapštinėti turime gausybę laiko, niekas neliepia jo mesti ir griebti kitą. Kaip tik atvirksčiai – aplinkiniai džiaugiasi, kai kūdikėlis kuo ilgiau tuo krapštymu užsiima, o ne spiegia šokdindamas visą mamytės ir tėvelio giminę.

Atvykęs į svetimą šalį kiekvienas tampa panašus į kūdikį, kuris ką tik atsirado nepažįstamoje aplinkoje, tik nei šilto lopšio nėra, nei su koku ką tik aptiktu žaisliuku krapštytis ilgai neišeina. O jau spiegiu ką nors pašokdinti nė nesvajok, nesukrutės net ant ilgų kotelių nuo menkiausio oro gūσιο besivartaliojantys Londono platanų lapai.

Čia atvykus nuo pat pirmos dienos akivaizdus tampa vienas dalykas – tu nesi niekieno rūpestis. Šalis, iš kurios išvykai – už nugaros. Šalis, į kurią atvykai – kas jai darbo? Ir nors širdyje jautiesi lyg būtum išguitas iš savo krašto, tau bet kas Lietuvoje pasakys, kad tai tavo pasirinkimas. Nesinori su tuo sutikti? Kurį laiką ir aš bandžiau ginčytis įrodinėdama, kaip galima kalbėti apie pasirinkimą, kai nėra iš ko rinktis. Bet dabar nu stojau. Supratau – jeigu nesvarbu, dėl kokių priežasčių atsidūrei svetimose šalyje, priimk tai kaip savo pasirinkimą. Nerk į tą vandenį be didelių pusrų, nesvarstydamas, kaip išplauksi ir kokiam krante atsidursi.

ČIA MŪSŲ TIRŠTA

Metro stotis mane pasitiko užrašu švieslentėje „Welcome to Canning Town“. Kai jautiesi svetimas ir kas pusę metų ieškai, kur apsigyventi, bet kuris malonus kreipinys skamba it išsiilgtas pasveikinimas. Keningtaunas mane sutiko lyg dukrą paklydėlę. Tiesa, kai kil-dama eskalatoriumi padėjau ranką ant ranktūrio, pataikiau tiesiai į kažkieno spjaudalą. Kelią į ieškomą būstą irgi rodė juodos dėmelės ant šaligatvio. Tokių rašmenų, kurie atsiranda išspjovus ir sutrypus kramtomąją gumą, pilnas visas Londonas, nors centrinėje ir vakarinėje dalyse jų gerokai mažiau.

Kartą šiuo pastebėjimu pasidalijau su vienu pažįstamu angliu. Pajuokavau, kad, panašiai kaip Londone sudarytas nusikalstamumo žemėlapis, būtų galima sudaryti žemėlapi pagamintą kramt gumės prispjaudymų tankumą. Gal net sutaptų tų žemėlapių ribos.

– Gera idėja tyrimams, kur žmonės labiau spjaudosi ir kiek polinkis spjaudyti gatvėje susijęs su polinkiu į nusikalstamumą, – nusijuokiau.

Čia daug visokių tyrimų, kuriais bandoma nustatyti, kaip nosies forma ar pirmoji vardo raidė lemia santykius su priešinga lytimi ar kokį poveikį paauglių elgsenai turi mokytojo aprangos stilius bei klasės sienų spalva.

Jis, nujaučiu, širdyje socialistas, kas labai keista, nes vertėsi lažybų organizavimu, o šio verslo atstovai, mano supratimu, turėtų skatinti ir liaupsinti bet kokią, ypač turtinę, nelygybę, tarė:

– Arba idėja tyrimams, kurie Londono rajonai yra turtingesni ir gali skirti daugiau pinigų šaligatviams valyti.

Bet vieno tyrimo net atlikti nereikia – užtenka pastabios akies nustatyti, kad tuose rajonuose, kur šaligatviai tirštai nusėti kramtgumės išspjovų, tiršta ir lietuvių.

Anksčiau, girdėdama mano tautiečius giriantis, kad lietuvių nuo vietinių jie atskiria iš pirmo žvilgsnio, pasijusdavau lyg paskutinė nevykėlė, nesugebanti įgyti pačių elementariausių, gyvybiškai svarbių savybių. Nežinau, kodėl tautiečio atpažinimas iš tolo priskiriamas prie tų savybių, bet kažkoks šunelis čia kažkur pakastas. Spėju, kad tie, kurie sakosi atpažįstantys lietuvius iš tolo, patys jaučiasi tapę kitokie, prisikvėpavę čia tiesiog ore plazdančių dvasinių gėrybių, atitrūkę nuo provinciškos bambagyslės, jau sugebantys objektyviai iš tolo viską stebėti ir vertinti. Gal taip ir yra, gal užtenka pasitrinti po Londoną ilgesnį laiką, ir jau savaime įsirašai į aukštesniąją kastą? Neturiu nė vieno argumento už, bet ir nė vieno prieš. Galiu tik kyštelėti savo menką trigrašį prisipažindama, kad man nepavyko išsiugdyti tos šventos dorybės atpažinti lietuvių iš tolo. Bet dar turiu laiko, o jeigu dar ir ūpo nepristigsiu, manau, galėsiu tapti tikra lietuvių eksperte – ne tik pasakysiu, kad iš Lietuvos atvykęs, bet ir iš kokio kaimo kilęs, ką šiame dideliame mieste veikia ir netgi ką mintija.

Tiesa, vieną gudrybę jau perpratau. Rytų Londono gatvėje išvydęs balto gymio žmogų gali duoti bemaž aštuoniasdešimt procentų, kad tai tavo mielas tautietis. Kiti dvidešimt procentų baltaodžių yra vietiniai anglai, maždaug prieš pusšimtį metų šiuos rajonus apgyvenusios, bet vėliau imigrantų į tolesnius pakraščius išstumtos darbininkų klasės palikuonys, kurie per pastaruosius dešimtmečius įgudo gyventi iš pašalpų ir išsiugdė kokio nors pobūdžio priklausomybę – nuo narkotikų, alkoholio arba nesuvaldomo dauginimosi poruojantis vis su kitu partneriu. Pasitaiko sutikti ir lenkų, bet nedaug, nes mūsų kaimynai Londone kaimynautis nelinkę – jie susitelkė priešingame sostinės krašte, vakarų pusėje. O ilgėliau palaukus traukinio, kursuojančio tarp Stratfordo ir Romfordo, gali nugirsti ir kokį rusą, ukrainietį ar baltarusį, putojančią apmaudu dėl diskriminacijos statybų aikštelėje. Minėtų tautybių imigrantai yra išsisklaidę, nenusėda bendruomenėmis, greičiausiai dėl to, kad jų imigracinis statusas gana neaiškus, ir kurtis pramaišiu su legalia liaudimi jiems daug saugiau. Tačiau už dyką dalijamų rusiškų laikraštukų gausa turėtų byloti, kad rusakalbių čia ne tiek jau mažai.

Tiesą sakant, rusiškos kultūros produktus – laikraščius, televiziją ir pramogas – mielai vartoja ir Londono lietuviai. Ne tik mano amžiaus karta, iš kurios niekas nebesitiki nieko gero ir laukia, kol ji pasilaidos drauge su įgimta ir betono luitais smegenyse įaugusia sovietine mąstysena, bet ir šaunus jaunimas, kuriam visi keliai atviri, tačiau rusiški kažkodėl traukia labiau nei kiti.

Kartą Stratforde stovėjau ilgiausioje eileje į vėluojančią „Ruki vverch“ koncertą ir kalbėjau su kažka stipraus gurkšnojanciais jaunuoliais. Stratforde, kaip ir daugelyje Londono vietų, išskyrus tam tikras specialiais ženklais pažymėtas alkoholi draudžiančias zonas (man pačiai jų regėti neteko, tik skaičiau, kad tokios egzistuoja), gatvėje gerti galima. Tačiau yra tam tikrų apribojimų, kurie, kiek pavyko išsiaiškinti, buvo priimti ne taip jau seniai, o jų atsiradimas sutampa su ūmiu lietuvių pagausėjimu Stratforde. Apribojimas skamba gana juokingai – viešai alkoholi gerti galima, bet turi jausti saiką, jeigu ne, priėjęs policininkas gali liepti nebegerti. Jei esi tinkamai nušlifuotas visuomenės narys, paklausai policininko patarimo, buteliuką užsukęs įsidedi į kišenę ir, saikingai bei atsakingai pavartojęs, keliauji į savo *bedsitą*. Tačiau ne visi laikosi tokio scenarijaus. Šiek tiek

įraudęs lietuvaitis dažnai linkęs pakovoti – jei ne už teisybę, tai bent už teisę į gėrimą. Tada policininkas gali atimti butelį ar kitą talpą su svaiginančiu turiniu, o kovotoją nu-gabenti į nuovadą. Viena nedidelė istorija su butelį praradusiu lietuviu kartą pasiekė mano ausis, nes vyrukas buvo pasišovęs policininkus apskūsti Strasbūriui. Galiausiai, kai jam paaiškinau ypatingąją Stratfordo tvarką, jis pareiškė, kad tai visiška nesąmonė, tačiau su ta tvarka, kaip su privaloma dar viena šios aplinkos, kurioje jis priverstas gyventi, kvailyste, susitaikė ir aprimo. Bent iki Strasbūro, kiek teko girdėti, nenuėjo.

Ar eilėje į „Ruki vverch“ koncertą stovėję lietuvaičiai buvo susipažinę su alkoholio Stratfordo gatvėse vartojimo taisyklėmis, nesiteiravau. Bet jie elgėsi kaip Amerikoje, kur viešai girtauti uždrausta – butelis su gėrimu buvo paslėptas plastikiniame maišelyje, ir tas, kuriam ateidavo eilė, jį užsiversdavo. Pašaliečiui jie galėjo atrodyti kaip keistai kvailiojantys jaunikliai, pučiantys orą į maišą. Tiesiog nuostabu, kad toji amerikietiška gudrybė, kurią, kai ten lankiausi prieš dvidešimt metų, gyrėsi išradę į tą kraštą suskubę emigruoti lietuviai, tapo bemaž visuotiniu mano tautiečių, kad ir kur jie gyventų, įpročiu.

Gėrimo vaikinai man nepasiūlė, tačiau bendravo mielai. Į koncertą sakė atėję todėl, kad čia jaučiasi labiau savi nei angliškuose klubuose. Kodėl? Nes prisimena vaikystę, kai, įsėdus į mašiną važiuoti prie jūros, tėvas įjungdavo rusišką radiją. Dvidešimt penkerių metų vyrukas, kuriam anglų kalba nebekėlė jokių problemų, be rusiško klubo atmosferos ir rusiškos popmuzikos neišsivaizdavo savo laisvalaikio.

– O jeigu dar po dešimties metų... Ar ir tada rusiškos muzikos norėsis?

– Po dešimties gal nieko nebesinorės, – nusijuokė jo draugai.

Kažkodėl ypač linksmi sureagavo būryje stovėjusios panelės. Gal jos tame „nebesinorėjime“ jau išvelgė lemtingus savo vaidmenis.

Tyrimų neatlikta, ir tai, ką dabar pasakysiu, labai subjektyvu (dėl to galiu persiže-gnoti) ir politiškai nekorektiška (dėl to atsiprašau). Bet ką pastebėjau, tuo pasidalinsiu. O pastebėjimas toks – Londone įsikūrę rusai (sergėk Dieve, tikrai ne visi, bet mano kelyje jų pasitaikė nemažai) čia puikiai pritaiko savo imperinį požiūrį į tautas, priklausiusias sovietams. Teko susidurti ne tik su nuostaba, bet ir su tam tikru pasipiktinimu, kai vienoje mišrioje kompanijoje pasakiau gerokai primiršusi rusų kalbą ir pasiūliau bendrauti angliškai.

– Šiaip ar taip, gyvename Anglijoje, kodėl nevirtoti vietinės kalbos.

Suprasčiau, jei rusų kalba visiems būtų gimtoji, bet ten buvo ir latvė, tad rusakalbiams diktatui pasiduoti nenorėjau.

– Bet jūs abi mokate rusiškai, – ne klausė, o teigė savo teismu neabejojantis trisdešimtmetis.

Abi linktelėjome.

– Paprastai kompanijoje kalbamasi ta kalba, kurią visi supranta ir gali kalbėti, – pamokliškai tęsė vyrukas, kažkokios tarptautinės firmos atstovas. Veiksmas vyko Rumunų kultūros institute.

– Bet mes mokame ir anglų kalbą. Nejaugi jūs nemokate? pašaipiai atsakiau, nes žinojau, kad jis ir jo draugė problemų dėl anglų kalbos neturi.

Vyrukas diplomatiškai išsisuko, neva jis nebuvo tikras dėl mudviejų anglų kalbos, ir toliau nė nemirktelėjęs tarškė rusiškai. Nors imk ir skūskis ET, JTO ir kitoms taika, saugumu ir žmogaus teisėmis besirūpinančioms institucijoms.

Gal tai mažmožis, bet esu bjauri ir pro ausis tokių smulkmenų nepraleidžiu. Siutau dėl to, kad vos per porą dešimtmečių Komunistų partijos ir KGB dėka auksiniu tapusio Rusijos jaunimėlio tebebuvo traktuojama būtuojų laiku. Mus, dvi Pabaltijo seses, ta naujoji karta suvokė kaip dalį tėvonijos. Kad ir kaip ironiškai skambėtų, kad ir kaip toli nuo Lietuvos ir Rusijos, tą nepriklausomybę, kuri visam pasauliui buvo deklaruota prieš dvidešimt metų, dabar tenka atsikovoti individualiose imtynėse. Tos imtynės vyksta tada, kai reikia atsikovoti teisę bendrauti angliškai, kai į Rytų Europos subtilybes gilintis neturintiems ūpo anglams tenka aiškinti, kad lietuvių ir rusų kalbos toli gražu nepanašios ir lietuvių kalba nėra tarminė rusų kalbos atmaina.

Su rusų užmoju atstovauti lietuviams yra susidūrę lietuvių vertėjai, verčiantys į anglų kalbą. Prabilti apie tai balsiai jie būgštuoja dėl dviejų priežasčių – politinio korektiškumo, kuris yra privalomas dirbantiems su valstybinėmis institucijomis, bei konfidencialumo sutarties, įpareigojančios neviešinti vertimo metu gautos informacijos. Abu šie dalykai puikūs, kol netampa kilimu, po kuriuo sušluojamos visos šiukšlės. Pažįstama vertėja pasakojo apie bylą, kurioje jaunas lietuvis nukentėjo vien dėl to, kad buvo priverstas naudotis rusų vertėjo paslaugomis. Rusiškai prastai mokėjęs jaunuolis sunkiai graibė rusiškus žodžius ir apie kilusio konflikto aplinkybes aiškino taip nesklaidžiai, kad niekas juo nepatikėjo. Tiesa, vėliau sužinojęs apie teisę reikalauti lietuvių vertėjo, jis pasiekė, kad byla būtų peržiūrėta, ir buvo išteisintas, tačiau problemą sukėlusį priežastis buvo saugiai nutylėta. O nutylimos problemos, deja, kerojasi toliau.

Anglijoje plačiai įteisinta vertėjų praktika irgi jau tapo problema. Ir ne vien dėl to, kad tai nemažai kainuoja, nes kiekvienas svetimkalbis bet kokioje valstybės įstaigoje – ligoninėje, savivaldybėje, pas advokatą ar teisme – gali gauti vertėją. Nemokamai. Ir pačiam ieškotis nereikia – suranda įstaigą, į kurią kreipiesi. Atvykėliai nuo to jiems nieko nekainuojančio vertėjavimo, panašiai kaip narkomanai nuo dykai gaunamos metadono dozės, tampa priklausomi ir dėti kokių nors pastangų nebenori. Mokytis angliškai jie nemato reikalo, nes viską, be ko negali apsieiti, susitvarko per vertėją, o suvokimas, kad, nemokant kalbos, kitos gyvenimo galimybės yra užvertos, jų protus kažkaip sėkmingai aplenkia.

Valstybės politika aprūpinti atvykėlius nemokamais vertėjais atrodo labai humaniška, bet giliau pakapsčius – kaip tik atvirkščiai, nes padaro žmogų priklausomą nuo kitų, nesavarankišką, svetimą aplinkai, kurioje gyvena, ir neturintį būdų į ją įsilieti. Įtariu, kad britų valdžia, be galo daug kalbėdama apie atvykėlių integraciją, iš esmės tos integracijos nenori, nes tie, kurie nustoja jaustis svetimi, ima siekti to paties, ką turi vietiniai. Ekonomiškai naudingas yra tik šviežias imigrantas, nes pasibuvusio ir apsitrynusio taip lengvai neįkinkysi į darbus už minimalią algą. Tad neišvengiamai kyla įtarimas, kad atvykėlių svetimumo jausena specialiai palaikoma – atlikę darbus, kurių nepageidauja dirbti šios šalies žmonės, tegu jie grįžta atgal į savo tėvynes. Nes jaustis svetimam ten, kur gyveni, gana sunkus dalykas. Ne kiekvienas tai ištvėria.

Kalbos mokėjimas svetimumo neišsklaido, bet savijautą pagerina. Pamenu vieną moterį, kurią sutikau pirmaisiais mėnesiais. Ji skundėsi važiuodama autobusu ar traukiniu visą kelią drebanti iš baimės, kad tik jos neužkalbintų, kad tik ko nors nepaklaustų, nes bjauri nuolat kartoti: „I don't understand.“ Kiek taip galima tempti, neišsivaizduoju. Kai kurie taip gyvena metų metais ir ne tik geresnio darbo susirasti, bet ir pasiskūsti negali.

Tačiau ne vien anglų politikai ir vertelgos žaidžia savo žaidimus, siekdami iš atvykėlių išpešti kuo daugiau naudos. Mes irgi randame kaip atsilyginti. Kadangi politikos ir verslo viršūnės per aukštai, „atsigrąjname“ su menkesniais ir mažesniais.

Kartą keliavau į Andriaus Mamontovo koncertą. Klausytis plikomis šlaunimis ir pusnuogėmis krūtinėmis pašvytruoti atvažiuojančių „yvų“ ir „pupyčių“ (tiksliau, žiūrėti, nes klausytis ten nėra ko) tikrai nebėgu. Tačiau Mamontovas, jau tarsi mamutas šiandieninėje mėgdžiotųjų okupuotoje muzikos scenoje, pamaniau, gal padės susigražinti tą bemaž prarastą lietuvišką romantizmą.

„Laužo šviesa naktyje guodžia, gaivina mane...“

O jei ir nepadės, atiduoti duoklę savo jaunystės prieraišumui kartais irgi privalu.

Koncertas vyko lietuvių-rusų-turkų klube „Paisa“. Kad Rytų Londone, turbūt nebereikia minėti. Traukiniai tą šeštadienį nevažinėjo, teko vykti autobusu.

Londono autobusų man pamėgti taip ir nepavyko, nesvarbu, kaip juos tobulintų vietinė valdžia, siekdama, kad gyventojai iš privačių automobilių persėstų į viešąjį transportą. Jie labai lėti, stabčioja stotelėse kas keli šimtai metrų, be to, juose nuolat miega koks valkata arba būrelis jaunuolių pokštuoja vienas kitam mėtydami atidarytą ir purslojančią kokakolą ar kito putojančio gėrimo skardinę. Šį žaidimą itin pamėgę juodaodžiai paaugliai, nors jų odos spalvos pagal politinio korektiškumo reikalavimus neturėčiau pastebėti, bent jau neturėčiau minėti. Bet pastebiu. Dar blogiau – prireikus važiuoti autobusu, prieš lipdama visada nevalingai žvilgteliu į galą, ir jeigu ten kas nors yra susitelkę tirštu juoduliui, autobusą praleidžiu. Tą kartą skubėjau, praleisti autobuso neturėjau laiko, o ir galas buvo tegu tirštas, bet baltas. Įsitaisiusi laisvoje kėdėje ties autobuso viduriu išgirdau, kad galas ne tik baltas, bet ir lietuviškas. Spėjau, kad jie irgi vyksta į koncertą, net buvo malonu, kad ne vien aš šiame gyvenime pasiilgstu kažko „mamutiško“ – štai jauni žmonės, bet ir jų širdyse, matyt, tas pats ilgesys.

Tie jauni žmonės buvo triukšmingi. Iš pradžių klausiausi, ką jie kalba, paskui stengiausi nebegirdėti. Nedetalizuosiu, kodėl. Staiga autobusas sustojo ir vairuotojas per mikrofoną išpėjo sėdinčius gale, kad šie uždarytų langą.

– Ko tu, blia, nori? – sušuko vienas.

Sušuko, aišku, lietuviškai. Vairuotojas kantriai laukė keletą minučių. Autobuse sėdėję keleiviai sukiojosi ir dairėsi, buvo akivaizdžiai nepatenkinti, bet niekas neištarė nė žodžio. Vairuotojas dar kartą paprašė uždaryti langą.

Lietuvaičiai jau buvo „pavartoję“, vykdyti vairuotojo nurodymo nesiskubino ir toliau paikiojo, ūkčiojimais ir kitokiais garsais atsakinėdami į jo pastabas.

– Čia gal mums aiškina? – klausė vienas.

Vairuotojas atsiprašė keleivių, nes kelionės dėl gale sėdinčių vyrų jis tęsti negalės.

– Tai ko negali?

– Mesk pavarą ir važiuok.

– Mes tau už vairo nelaikom, – vienas per kitą šūkčiojo vyrukai.

Juodaodis vairuotojas neapsikentęs išlipo iš kabinos ir lėtai, sunkiai dėliodamas išbrinkusias kojas, greičiausiai kamuojamas kažkokios ligos, artėjo mano tautiečių link.

– Lango atidaryti negalima, ar nematote, kas ant jo parašyta?

Jis perskaitė – atidaryti tik avarijos atveju.

– Tai ar ne avarija, tikra avarija, juodis už vairo... – suošė juokas.

Bet vienas laiku pamatė, kad vairuotojas jau graibosi telefono ketindamas skambinti transporto policijai, staiga surimtėjo, ėmė nuolankiai teisintis nepastebėjęs, kas parašyta, ir tuoj pat uždarė langą. Vairuotojui pasakius, kad per vaizdo kamerą jis matęs, kaip prieš atidarydami langą jie žiūrėjo į užrašą ir juokėsi, vaikas išūliai pranešė, kad užrašo jie nesuprato, manė, kad ten sakoma, jog langą atidaryti galima.

Vairuotojas tuo nepatikėjo, bet vaikinukas kaip užburtas ėmė kartoti „sorry, sorry“. Matyt, jau spėjo suvokti, kad Anglijoje pasakius „sorry“ privalo būti atleista. O į tarpus lietuviškai varė, kad storas šiknius prisikabino, vadino jį susmirdusiu negru.

Vairuotojas tą žodį greičiausiai suprato, skubiai ir rūščiai perklausė:

– Ką sakėt?

Būtų kas nors tą lietuvičių „išmintį“ išvertęs į anglų kalbą, įsivaizduoju, koks būtų kilęs triukšmas. Bet vyrukas, kuriam cipiui kikenimu pritarė dvi blondinės, gudriu snukučiu čiulbėjo:

– Mes labai apgailestaujam, kad sukėlėm rūpesčių.

Visa šutvė leipo juokais, dvikalbystės teikiamas pranašumas buvo jų rankose. Nors vairuotojas suprato, kad iš jo tyčiojamosi, nieko negalėjo padaryti. Jis grįžo į kabiną, ir autobusas pajudėjo.

Nežinau, kodėl neįsikišau. Kaip ir kiti, sėdėjau lyg nepastebėdama, kas vyksta. Gal nenorėjau prisipažinti esanti lietuvė? Gal bijojau pridaryti nemalonumų tiems nežinančiams ką daro tautiečiams? O gal tiesiog Anglijoje šventa taisyklė – gyvenk ir leisk gyventi kitam – jau įsigėrę į mano kraują?

Kai išlipome toje pačioje stotelėje ir pasukome link klubo, vienas vyrukas atsigrėžė ir paklausė:

– Tai į Mamontovą drožiam? Autobuse iš karto pamaniau, kad lietuvė.

Garbės žodis, apstulbau. Atpažino, kad lietuvė, kai tyčiojosi iš vairuotojo, žinojo, kad viską suprantu, bet nesidrovėjo savo elgesio?

Lietuvoje pernelyg paisydavome nuomonių ir nužiūriniųjų, o čia, akivaizdu, nustojomė dėl to vargintis. Viena vertus, turbūt todėl, kad jaučiamės maždaug vienodai verti, kai kada ir su nemenka paniekos vienas kitam – o kas tu toks? – doze. Kita vertus, kai varoma ant juodaodžių ar pakistaniečių, be išlygų tikima, kad visi, kas supranta lietuviškai, tylomis ne tik pritaras, bet ir pasidžiaugs. Panašu, kad prie tų tyliai pritariančių aš ir buvau priskirta.

O iš tikrųjų juk nepritariau. Bet irgi tyliai.

* * *

Kai kalbama apie lietuvių emigrantų rasizmą, dažnai nežinau, nė ką sakyti. Prisimenu anekdotą, kaip atpažinti, kas yra rasistas. Klausimas: ar juodieji ir baltieji yra lygūs? Trys atsakymo variantai: pirmas – lygūs, antras – nelygūs, trečias – nesuprantu klausimo. Kurį atsakymo variantą pasirinkęs žmogus nėra rasistas? Pirmąjį? Ne – trečiajį.

Deja, bemaž visi iki šiolei įstrigę ties pirmuoju atsakymo variantu ir plušama putojama stengiantis įrodyti juodųjų ir baltųjų lygybę. Ir toli iki to, kad tas klausimas net nekiltų. Tačiau jei tas klausimas nebūtų taip sureikšmintas, prie to, kad jis išvis nekiltų, pereiti gal būtų daug lengviau.

Rasizmo klausimas yra toks subtilus, kad sąžiningiausia pradėti nuo savęs. Ar aš esu rasistė? Tikiuosi, ne, nors, atvirai pasakius – nežinau. Dar atviriau pasakius, man net toks klausimas, ar aš rasistė, nekyla. Žiūrėdama į žmogų, žinoma, pastebiu jo odos spalvą, kalbėdama apie žmogų tą spalvą įvardiju kaip vieną iš atpažinimo ženklų. Tačiau jeigu man nepatinka tam tikri dalykai, tai nesvarbu, kurios spalvos žmogus taip elgiasi – man ne spalva nepatinka, o elgesys.

Čia tikrai ne mažesnė painiava negu krikščioniškajame mokyme apie nuodėmę ir nuodėmingąjį, kai raginama smerkti nuodėmę, tai yra patį ydingą veiksma ar elgesį, bet

ne nuodėmingą. Tokį atskyrimo lygmenį buvo sunku pasiekti net Bažnyčios tarnams, ką jau kalbėti apie paprastus mirtinguosius. Bet galiausiai atėjo diena, kai nuodėmės klausimas tapo nebeaktualus, ir visos su tuo susijusios problemos buvo pamirštos. Spalvos klausimas ojoj kaip aktualus, bet problema iš esmės išlieka ta pati – kaip nesutapatinti rasės su asmeniu, o asmens su jo veiksmais ar elgsena. Sakykim, yra du tinginiai – vienas baltas, kitas juodas. Kai baltąjį pavadini tinginiu, blogiausiu atveju jis gali tau drožti per ausį. Tinginiu pavadinęs juodąjį gali būti apkaltintas rasizmu, o čia jau prasidea politika ir pakvimpa honorarais teisininkams.

Rasizmo tema labai nejauki, norisi užsičiaupti ir užsimerkti, bet bandysiu kiek įmanoma sąžiningai grumdytis toliau, kad bent kiek sušvelninčiau šūksmus apie lietuvių emigrantų rasizmą.

Štai kartą vakare traukiniu važiauvau iš Londono centro į rytus. Buvo pusė dvyliktos nakties, traukiniai tokiu laiku būna pilnutėliai iš restoranų, barų ar koncertų grįžtančios liaudies, prisigrūdę panašiai kaip tarp šeštos ir septintos vakaro, kai grįžtama iš darbų. Dykai dalijami laikraščiai būna seniai išgraibstyti, perskaityti ir nugulę galinių stotelių šiukšliadėžėse, vidurnakčio keleiviams akis įremti nebėra į ką, belieka tik skaitinėti pabodusias reklamas arba nužiūrinėti kitus. Šis užsiėmimas irgi ne pats įdomiausias, tad jei atsiranda kas spalvingiau apsirengęs ar keisčiau besielgiantis, visų dėmesys ten link ir nukrypsta.

Tą vakarą tankiai prisigrūdusio vagono dėmesio centre atsidūrė apkūni juodaodė paauglė, su draugėmis atšventusi šešioliktąjį gimtadienį. Ji sėdėjo pačiame vagono viduryje, delnais suėmusi iš apačios savo krūtis kėlė aukštyn, kol šios beveik išniro pro nemenką iškirptę, ir džiugiai vaikiškai juokdamasi sukiojosi į visas puses, garsiai aiškindama, kad jas (tas krūtis) ji augino visus šešiolika metų ir dabar džiaugiasi tuo, ką užsiaugino. Džiaugėsi, sakyčiau, pagrįstai, jos krūtys atrodė bemaž tobulos – stangrios, apvalios, ne per mažos, bet ir ne per didelės, tačiau ar reikėjo tą džiaugsmą skleisti taip viešai, nežinau. Sugavau save bemintijant, kad vargu ar taip pasielgtų panašaus amžiaus baltoji. Greičiau ji gūžtusi amžinai nepatenkinta savo besiformuojančiu moteriškumu. Ir štai esminis klausimas – ar šitaip svarstydama esu rasistė? O gal tiesiog pastebiu kultūrų, auklėjimo ir savimonės skirtumus? Odos spalva nėra tų skirtumų priežastis, tai tik vienas išorinių bruožų, niekuo ne ypatingesnis nei mėlynos akys ar kumpa nosis.

Dar vienas pavyzdys, kuris gali būti lengvai priskirtinas prie rasistinių.

Užėjau į vištienos kepsnelių parduotuvę, norėjau ką nors greitai užkąsti. Pirkėjai vien tamsiaveidžiai ir juodaplaukiai, bet prie prekystalio riebaluose ir džiūvėsėliuose skrudintas viščiukų blauzdeles į dėžutes pakavo dvi šviesiaplaukės. Lietuvės, pamaniau. Šmėstelėjo mintis, kad jos turbūt tą patį pamanė apie mane. Žvalgiausi į vitrinoje išdėliotus nesveiko maisto pavyzdžius, bandydama ką nors išsirinkti, kai staiga išgirdau:

– Nu, blia, man Maikas skambino du kartus, ir negalėjau atsiliepti, tiek žmonių... – pasiskundė viena geltonplaukė kitai.

– Man irgi, va, telefonas kišenėj birbia, bet turiu tą juodasnukę aptarnauti, – atsiliepė antroji.

Jos kalbėjosi garsiai, neįtardamos, kad jas suprantu. O gal įtarė, bet joms nebuvo svarbu – čia mūsų taip tiršta, kad išvengti tautiečių kaimynystės tiesiog neįmanoma, o ir paisyti nėra reikalo. Pajutau, kad toms panelėms kliūva ne veido spalva, o „snukiai“. Nepanorusi būti „baltasnuke“, kurią privalu aptarnauti, uždariau užkandinės duris.

Garantuoju – jeigu Londone gyvenantys tamsesnio gymio žmonės pasimokytų lietuvių kalbos, progų skūstis rasizmu turėtų apščiai. Bet suabejočiau, ar tos parduotuvės panos tikrai yra rasistės. Jos tiesiog sunkiai dirbančios lietuviškos mergos, pasinaudojusios proga nepraustaburniškai išlieti savo įtūžį vietiniams nesuprantama kalba.

LIETUVIS LIETUVIUI LIETUVIS

Pamažėle kaupiasi ne tik emigrantiška patirtis, bet ir emigrantiškas folkloras. Jis formuojasi perfrazuojant ar kitaip sudėliojant jau žinomus posakius ar situacijas. Posakyje „jei žmogus žmogui žmogus, tai ir žmogus žmogui žmogus“ žodį „žmogus“ pakeiskime žodžiu „lietuvius“ – štai jums gyvas emigrantiško folkloro pavyzdys. Arba kitas populiarus posakis – „aš ne lietuvis, tik taip atrodo“. Čia žodį „lietuvius“ pakeitus žodžiu „žmogus“ ironišką efektą išgauti nesunku. O su kartėliu mestelėtą repliką, kad lietuvis ir Londone lietuvis, nugirsti galima bemaž kiekviename Rytų Londono bėgiais kursuojančiame traukinyje.

Smagių posakių ar šmaikščių, iš lūpų į lūpas skrajojančių komentarų galėčiau pririnkti į valias. Tie „mūsų lietuvių“ arba „jau tų lietuvių“ būdai ir bruožai tarp emigrantų daug labiau nei kur kitur gliaudomi, svarstomi ir aptarinėjami. Kol nepriklausiau emigrantų gretoms, net neįsivaizdavau, kad tai viena iš pagrindinių pokalbių temų susėdus prie stalo, ir nemaniau, kad mūsų tautiečiai saviškių būtų taip smarkiai peikiami ir drauge taip smarkiai jais būtų pasikliaujama.

– Kas galėjo pagalvoti, kad lietuvis gali taip pasielgti. Būtų koks juodis ar babajus, pasvarstytum, ar verta pasitikėti. Bet kai saviškis, tokių minčių nekyla. Kai žmogui bėda, kas kitas padės, jei ne lietuviai, – kartą guodėsi moteris, kuri pagailėjo dviejų esą darbo ir pastogės netekusių lietuvaikių ir priglaudė juos savo namuose, o šie ją apvogė ir dingo.

Moteris sakė tik gerokai vėliau suvokusi, kad tie vyrukai greičiausiai buvo profesionalūs vagiškiai, nes vakarais iš miesto grįždavo su išsipūtusiais krepšiais, o kartą jų miegamajame pro praviras duris ji pastebėjo ant palangės išrikiuotus gal dešimt kvėpalių buteliukų. Tada pamanė, kad vaikinai turbūt nori padaryti išpūdį panelėms, bet kai rado išvogtus namus, suprato, kam buvo patikėjusi savo pastogę.

– Mes išeidavome į darbą, mūsų miegamieji nerakinami, ejo ir ėmė, ką norėjo. Dabar, kai išgirstu lietuviškai šnekant, pereinu į kitą gatvės pusę. Mano šeima, du trys draugai, kuriuos pažįstu iš Lietuvos, ir viskas, visų kitų matyti ir pažinoti nenoriu.

Čia dar nieko. Net tai, kad aš pati kartais pasijuntu mieliau norėjusi gimusi žyde – irgi smulkmena. Yra radikalesnių lietuviybės atsižadėjimo būdų.

Vienoje kompanijoje teko sutikti vaikiną, iš Lietuvos atvykusį vos prieš penketą metų, kuris lietuviškai nebekalbėjo. Ne dėl to, kad būtų pamiršęs. Iš principo. Nes lietuvių kalba jam nebereikalinga. Darbe jis vartoja tik anglų kalbą, o kalbėjimas lietuviškai jam trukdąs išmokti taisyklingos angliškos tarties. Įdomiausia, kad į cepelinų puotą susirinkome vien lietuviai ir bendravome gimtąja kalba. Tiesa, visi neblogai graibėmės angliškai ir be vargo supratome, ką nori pasakyti anglakalbiu tapti spėjęs tautietis. Beje, jis buvo tolerantiškas ir nereikalavo, kad į jį būtų kreipiamasi angliškai, neapsimetinėjo nesuprantąs, bet net po poros skardinių alaus, kai jau, atrodė, galėtų atsipalaiduoti ir

pamiršti principus, lietuviškai neprabilo. Buvo visai įdomu pasiklausyti, kaip dviem skirtingomis kalbomis kalbėjomės be vertimo.

Visgi, anglakalbiui tautiečiui išėjus, atsipūtėme ir pasijutome laisviau. Kodėl? Kievieno atsakymas turbūt būtų kitoks. Mano galva, tas vaikinaiš kažkaip sugebejo priversti mus pasijusti nepatogiai, kad gyvendami Londone vis dar rengiame cepelinų puotas, kepame blynus, bendraujame gimtąja kalba ir laikomės įsikibę vienas kito. Tarsi kokie karklai gimtojo kaimo palaukėje.

Teko matyti ne tik pavienių atsižadėjimo apraiškų. Pasitaikė susidurti ir su alergijos Lietuvai simptomais.

Kažkurį rudenį vienas iš slavų bei Rytų Europos kultūroms iki šiolei ištikimų Londono universitetų surengė paskaitą, kurios tema buvo kažkaip susijusi su Lietuva. Nužingsniavau pasiklausyti. Atėjo ir daugiau mano tautiečių, lifto laukėme jau nemažas tuntas. Prisigrūdome tirštai, nes veikė tik vienas liftas, o paskaita turėjo prasidėti jau greitai.

Žmonių sausakimšas liftas – ne pati maloniausia vieta. Kažkas pajuokavo, kad reikia įtraukti pilvus ir sulaikyti kvapą. Žinojome, kad į trečią aukštą pakilti ilgai netruks, kaip nors ištersime. Bet buvo, kas neištvėrė.

– Siaubas, kiek čia tų lietuvių, – pasigirdo lifto kampe.

Tame kampe stovėjo išlaki lietuvaite. Jos puskepalio stambumo skruostus nutvieskė raudonis, krūtinė skubiai kilnojosi, o burna gaudė orą lyg ištikus astmos priepuoliui. Pasijutau nejaukiai, lyg būčiau kalta, kad štai mes tarsi urmu tiekiamos prekės grūdamės ten, kur ji teikėsi asmeniškai ateiti.

Kai liftas pasiekė mums reikalingą aukštą, išlipome, skubiai išsiskirstėme, pasklisdami universiteto koridoriais, ir lietuviybės koncentracija viename kvadratiname centimetre atslūgo. Išlajakąją lietuvaite po to mačiau dar poroje renginių, bet paskui ji dingo iš Londono lietuvių akiračio. Lietuvos padangėje irgi nebepasirodė – būtų buvusi pastebėta, nes kažkada po vieno realybės šou buvo tapusi žvaigždute, kurių gyvenimų vingiais, ypač jei smarkiai vingiuojama, pasidomėti nepamirštama. Ši žvaigždutė pasimetė. Bet jos frazė – siaubas, kiek čia tų lietuvių – tapo mūsų emigrantiškos savimonės dalimi: mes, siaubas, lietuviai, mūsų čia siaubingai daug.

Tikra tiesa, kad į tautiečių veiksmus ir poelgius čia reaguojama daug jautriau nei tėvynėje. Lietuvoje gyvena klasės ar studijų draugai, kaimynai, mokytojai, parduotuvių darbuotojai, policininkai ar užėigų bei kavinių savininkai. Su jais susipažįstama ir susigyvenama palengva – apsikumščiuojant vaikų darželyje ar kieme, konkuruojant dėl klasės šaunuolio ar šaunuolės dėmesio ir nuolat kruopščiai matuojant savo bei aplinkinių turtus ar pasiekimus, tad iliuzijų, kad tie Jonai, Petrai ir Marytės kuo nors ypatingi, nepuoselėjome. Buvo aišku, kad visokių yra – visokių reikia. Nekėlėme uždavinio būti tautos atstovais, vieni į kitus žiūrėjome kaip į žmones su visomis žmogiškosiomis įvairybėmis, kvailybėmis ir keistybėmis.

Ko tikimės iš žmogaus? Visko. Pačių aukščiausių polėkių ir pačių giliausių nuosmukių.

Ko tikimės iš lietuvio?

Pasirodo, tai priklauso nuo to, kur tas lietuvis padėtas. Jei jis tėvynėje – reikalavimai kaip ir visai žmonijai, bet jei jis išdrįso pakrutinti kulnus ir emigruoti – kiekvienas jo nusičiaudėjimas stebimas lyg per padidinamąjį stiklą. Emigrantas lietuvis atrodo lyg

kažkoks ypatingas porūšis, keistai evoliucionuojanti tautos atmaina, kurią privalu iširti, suklasifikuoti ir aprašyti.

Mus stebi iš Lietuvos, karštligiškai bandydami nustatyti, į kokią kirminiškumo stadiją toje Anglijoje nusiritome. Anglijoje gyvendami mes irgi liguistai stebime savo tautiečius – kas kokius treningus vilki, kokiomis iš babajų turgelių pirktomis gėrybėmis dabina, kaip ant kojų nebesilaikydami „viva Lituania“ išrėkti pajėgia. Ištempiname ausis, kad tik nepraleistume nė žodelio, kai tautiečiai pasileidžia keiktis viešajame Londono transporte, vartodami tuos pačius Lietuvoje įprastus, o ir Anglijoje mielus rusiškus kalbos pagražinimus, ir sunkiai dūsaujame, kad lietuvių gal ir galima išrauti iš Kalabibiškių, bet Kalabibiškių iš lietuvių neišrausi.

Atvykę į Angliją bemaž kiekvienas prie žodžio „lietuvius“ tampame prikalti kaip prie kryžiaus. Man pačiai apibūdinimą „lietuvius“ ar „lietuvė“ per penkerius emigracijos metus vartoti teko tiek kartų, kiek geriausiu atveju buvau pavartojusi per visus savo ankstesnius keturiasdešimt metų. Ir lygiai taip, kaip dauguma emigrantų, lietuviškumo pasireiškimams Anglijoje esu labai jautri.

Jautrumą lietuviškumo apraiškoms pirrną kartą užfiksavau pro atdarus automobilio langus išgirdusi visa nustelbiantį šniokštimą – tai buvo Žvagučio balsu traukiamas priedainis „Makaronų man nebekabink ir į dūšią man daugiau nešik“, didžiuliui greičiu skriejantis Barkingo keliu Londono lietuvių sostinės Bektono link. Net nustėrau – štai, maniausiai pasprukusi iš Lietuvos, o ji ėmė ir pasivijo. Pasivijo tuo itin nemaloniu ir nepriimtiniu pavidalu, kuris, kaip spėjau įsitikinti per penkerius emigracijos metus, ir yra paslankiausias. Iki šiolei negaliu atsistebėti tuo neįveikiamu sindromu „lietuvius ir Londone lietuvius“, nors, tiesą pasakius, neturėtų stebinti tai, kad į paprastus dalykus paprastai žiūrinti Lietuvos dalis su savo numylėtomis dainomis, savo pomėgiu išgėrus sėsti prie vairo ir lėkti dideliu greičiu vieni pirmųjų įsiveržė į kitų šalių orbitas.

Ir ne tik įsiveržė, jie apsižvalgė ir bemat įsikirto, ką ir kaip čia galima nuveikti.

Kol Lietuva dar nepriklausė Europos Sąjungai, naši veiklos sritis buvo į Angliją besiveržiančių tautiečių aprūpinimas fiktyviomis ar pusiau fiktyviomis studentų bei verslo vizomis. Lygia greta tie patys apskruoliai įvaldė lietuviškų dokumentų padirbinėjimo amatą, laiku užuodę jų būsimą paklausą tarp nuo Lietuvos tolėliau į rytas esančių kaimynų. Dar kiti įvaldė kontrabandos meną ir daugybę kitokių įstatymo užribiuose ir ekonomikos šešėliuose tobulinamų bei puoselėjamų menų. Tačiau viena iš labiausiai paplitusių meno rūšių, kurių čia imasi BMW su tamsintais langais besipuikuojantys šaunuoliai – apsukti brolių lietuvių.

Apsukinėjimų įvairovė neapsakoma. Kai kurios apgaulės tokios neįtikėtinos, kad keliaudamos iš lūpų į lūpas ir iš užstalės į užstalę įgavo emigrantiškų legendų statusą. Viena tokių legendų teigia, kad anais laikais, kai Lietuva dar nepriklausė Europos Sąjungai, vienas apskrus lietuvaitis įsigudrino į Londoną atvykstantiems tautiečiams po keturiasdešimt ar penkiasdešimt svarų pardavinėti tai, ką už dyką galima gauti kiekviename stotyje – Londono metro žemėlapius.

Tai dėjosi paskutiniaisiais antrojo tūkstantmečio ir pirmaisiais trečiojo tūkstantmečio metais nuo Kristaus gimimo. Vienam sumaniam lietuvičiui iš Šiaulių krašto, bemaž metus pasitrynusiam pagalbinio darbininku Londono statybose, kartą visiškai atsitiktinai pavyko parduoti metro žemėlapių kitam tautiečiui. Tiesiog atvykėlis pasiteiravo kelio, gudruolis išsitraukė iš kišenės planelį ir parodė, kur į kokią traukinį persėsti.

- Eik sau, nu, viskas kaip ant delno, blia. Kiek toks kainuoja? - paklausė atvykėlis.
- Dvidešimt svarų, - pajuokavo vyrukas.
- Imu, - rimtai tarė atvykėlis, traukdamas iš piniginės traškių dvidešimtinę.

Sumanusis lietuvis iš karto sumetė, kad paprašė per mažai. Klaida padaryta, jos neįstaisysi, tačiau pasimokyti reikia. Vėliau iki dvidešimties jis nenusivertindavo - dvi dvidešimtines tapo norma.

Nepasakysi, kad apsuksruolis pinigus plėšė už nieką - jis įdėdavo pastangų ir žemėlapiams naujuosius atvykėlius aprūpindavo stovėjimo aikštelėje netoli Viktorijos stoties, skirtos užsakomiesiems autobusams. Eilinė pro pasienio kontrolės postus prasprūdusi turistų-emigrantų partija troško tik vieno - kuo greičiau ištirpti miesto gatvių raizgynėje, kol koks nors pareigūnas nepaprašė dokumentų ir nesugalvojo grąžinti jų atgal į tikrovę, tai yra į Lietuvą. Apie Londoną jie žinodavo nebent tiek, kad kažkur Viktorijos stotyje yra stebuklinga lenta su gausybe lietuviškų skelbimų, siūlančių darbus ir kambarius. Tie, kuriuos pasitikdavo pažįstami, pasipūtę nužingsniuodavo gatve vilkdami krepšius, prikrautus muitininkų budrumo išvengti sugebėjusių cigarečių, degtinės ir dešrų. Likusieji lengvai tapdavo lyg atsitiktinai palei autobusą besisukiojančio sumaniojo lietuviu grobiu. Jie susispiestas aplink tėvynainį, pasišovusį paaiškinti visas Londono antžeminių ir požeminių traukinių bei *doklandų* įmantrybes. Išsitraukęs planą gudruolis pirštu vedžiodavo mėlynomis, žaliomis, geltonomis ir kitų spalvų linijomis, kuriomis galima lengvai pasiekti bet kurią reikalingą vietą.

- Reikia į Barkingą. Sėdi į žalią liniją ir važiuoji. Persėsti nereikia, visos stotys pažymėtos... Labai aišku. Jei į Stratfordą, jau kitaip, reikės persėdimo. Bet irgi paprasta - sėdi į mėlyną liniją, atvažiuoji iki ten, kur mėlyna kertasi su raudona, ten išlipi, pereini į raudoną ir - štai Stratfordas.

To stebuklingo žemėlapiu, turinčio galią atverti ne tik visus kelius, bet, atrodo, ir širdis, kiekvienas geidė ir troško, sutikdamas mokėti tiek, kiek prašomas. Sumanusis lietuvis greitai tapo godžiuoju ir pakėlė kainą iki šimto svarų. Tuos, kurie pasiteiraudavo, kodėl taip brangu, jis įtikindavo, kad šio plano turėtojai viešuoju transportu gali važinėti dykai.

Koks to gudručio likimas, legenda nutyli. Bet emigrantiška realybė byloja, kad šimtas svarų yra riba, į kurią apgautasis dar numos ranka, jeigu buvo apgautas tik jis vienas ir niekas apie tai nežino. Susibūrus didesnei panašiu būdu apmautųjų grupei, pasidalius savo pykčiu ir taip jį pasidauginus, sučiuptom apsuksruoliui būna tikrai riesta. Todėl vienoje srityje tokie gudručiai ilgai neužsižaidžia. Tas, kuris pardavinėjo metro planus, po kiek laiko greičiausiai ėmėsi kitų sukybių, pavyzdžiui, už pusę kainos pardavinėti padirbtus metro bilietus. Dar visai neseniai kažkokiais reikalais lankydamasi Dagenhame, išvydau užrašą, - su „Google“ vertimui būdingomis klaidomis, be paukščių ir uodegyčių, bet atpažįstamai lietuvišką, - įspėjantį, kad žmonės nepirkūt stoties prieigose pardavinėjamų bilietų, nes jie yra padirbti ir už tokio bilieto naudojimą gresia bauda. Tai nebuvo koks ranka pakeverzotas lapukas, o nemenko dydžio plakatas su visais oficialiais transporto policijos ženklais. Nors teko skaityti, kad vienus bilietų pardavinėtojus su lietuviškomis pavardėmis susėmė policija, bet, matyt, atsirado kitų - šventa vieta tuščia nebūna. Ar gal tie patys, keletą mėnesių pasėdėję bei reikiamą kiekį kartų lyg poterius atburbėję „I am sorry, sorry, sorry, I am very sorry“, buvo paleisti į laisvę.

Kitos sukčiautojų apsukrumą atskleidžiančios ir netgi jį šlovinančios legendos (nes kiek kartų ją girdėjau, ji nuolat pasakojama su tikru pasimėgavimu) pavadinimas galėtų skambėti išdidžiai: „Kaip lietuviai Londono Tauerį dažė“. Ši istorija irgi siekia tuos be- maž priešistorinius, legendomis ir sakmėmis apeiti spėjusius laikus „iki Europos Sąjun- gos“. Kaip ir visos iš lūpų į lūpas keliaujančios legendos, taip ir šioji jau atrodo pusiau neteisybė, tačiau kiekvienas, kuris ją pasakoja, tvirtina, kad taip buvo nutikę jo draugui ar geram pažįstamui.

Šią legendą pirmą kartą išgirdau iš bendradarbės vyro, o jis sakė, kad taip buvo nu- tikę kažkuriam jo bendradarbiui, kuris atvyko į Londoną ieškodamas bet kokio darbo ir apsistojo pas čia anksčiau apsigyvenusį pusbrolių. Populiariausios darbo paieškų vietas tais laikais buvo lietuviškos ar lenkiškos parduotuvės. Jų vitrinų langai nuo viršaus iki apačios būdavo apklijuoti ranka rašytais lapukais – ieško, siūlo, parduoda, nuomoja ar nori susipažinti. Lietuviškos spaudos, tą informaciją nuo parduotuvių langų vėliau per- kėlusios į savo puslapius, tada dar nebuvo.

Vienas iš skelbimų bylojo, kad renkama dažytojų komanda. Visi susidomėję buvo kviečiami su darbiniais drabužiais atvykti nurodytu adresu, kur jie bus aprūpinti įran- kiais ir nuvesti į darbo vietą. Kaip įprasta, skelbimo autorius informavo, kad už įdarbi- nimą reikės mokėti po septyniasdešimt svarų, bet pažadėjo, kad tokią sumą jie galės už- dirbti per dieną ir kad darbas ilgalaikis. Buvo nurodytas ir mobiliojo telefono numeris, kuriuo galėjo skambinti turintys papildomų klausimų. Pusbroliai nedelsdami paskam- bino nurodytu telefonu. Papildomų klausimų jie neturėjo – kokie dar klausimai, jei kas nors siūlo darbą jau rytoj. Jie tik norėjo patvirtinti, kad tikrai ateis.

– Tais laikais juk buvom nelegalai, nei draudimo, nei kitų įsidarbinti reikalingų pažy- mų neturėjom, o ir niekas nežinojo, ko reikia ir kur gauti. Darbą siūlo – ir eini. Ir bandai, pasiseks nepasiseks, apgaus neapgaus... Žinai, kad rizikuoji, o ką daryti, – teigė kolegės vyras, į Londoną atvykęs irgi panašiu metu, trečiojo tūkstantmečio pradžioje.

Septintą valandą ryto prie Londonbridžo stoties susirinko nemažas būrelis vyrų. Lie- tuviai ir pora rusų ar baltarusių. Pasirodė ir įdarbintojas. Jis išties atėjo ne tuščiomis, atsinešė kibirų ir teptukų, keletą skardinių baltos spalvos dažų.

Tą istoriją girdėjau iš kelių šaltinių, kaip visos geros legendos, ji keliauja iš vienos draugijos į kitą su savais pagražinimais ir paraitymais, bet visi pasakotojai teigė, kad vyrai tikrai atrodė kaip statybininkų komanda – dažais ar tinku išterliotais drabužiais, storapadžiais, daug mačiusiais batais, kai kas net užsimaukšlinę šalmus. Įdarbintojas gatvelėmis ir tuneliais, guviai kirsdamas transporto užkimštas sankryžas – tai rodė, kad jis čia gerai gaudosi, tad neseniai atvykusiems darė didelį išpūdį – nusivedė vyrus prie Londono Tauerio, būtent garsiojo Tauerio, parodė tūkstantmečio senumo sieną, kurią reikės baltai nudažyti, surinko iš visų po septyniasdešimt svarų ir, liepęs pradėti darbą, nuėjo neva pasikalbėti su darbų vykdytoju, kad parūpintų kopėčias. Apsidžiauge, kad tikrai gavo darbo, vyrai ėmė uoliai baltais dažais tepti pietinę tvirtovės sieną. Kad ir kaip spėriai darbuodamiesi, nuveikti daug nespėjo, nes nepraėjus nė pusvalandžiui prisistatė policininkas ir pasiteiravo, ką gi jie čia beveikia. Vienas iš būrio šiek tiek graibėsi angliš- kai ir bandė paaiškinti, kad juos pasamdė Jonas ar Petras, kad jis tuoj grįš, kitas griebėsi mobiliojo, tačiau telefonas buvo išjungtas. Vyrai buvo nuvesti į nuovadą, apklausti ir paleisti.

Šiuolaikinės sukčiavimo istorijos legendomis nevirsta. Gal dėl to, kad laikui bėgant lietuviškos suktybės prarado išmonės dvasią ir tapo versluikais, kuriuose neršia gyva galybė smulkmės. O iš smulkmės, kaip žinia, legendos neišauga, nebent mėlynės ir guzai, kai koks pernelyg įsijautęs gudrutis įviliojamas į spąstus ir paauklėjamas jam suprantamais metodais.

Sritis, kur iki šiolei neršia gudrutiška smulkmė, yra įdarbinimas. Nedaug sutikau žmonių, kurie nebūtų pakliuvę ant to kabliuko. Tiesa, prisipažįstama ir pasakojama apie tai nenoriai. Žmonės gėdijasi ar bijo būti pašiepti, kad yra neišmanėliai kaimiečiai, kurie nieko nesupranta ir leidžiasi vedžiojami už nosies.

Kad kitiems nebūtų gėda, papasakosiu apie save, nes aš irgi ne išimtis.

Atvažiavusi į Londoną ieškojau bet kokio darbo, profesines bei kūrybines ambicijas užmetusi ant lentynos. Kadangi esu pasiutusi – taip mano mieli žemaičiai apibūdina šiek tiek nevaldomas ir savo trūks plyš įrodyti norinčias ypatas, norėjau trenkti į šoną tuos visus kūrybinėms personoms, ypač moteriškos lyties, privalomus jautrumus ir užsiimti bet kuo, teturėdama vieną tikslą – užsidirbti duonos kąsnį.

Kaip ir dauguma ką tik išvykusių iš Lietuvos, su tautiečiais nenorėjau turėti nieko bendra, tačiau, irgi kaip dauguma, netrukus supratau, kad be jų neapsieisiu. Atvykau tada, kai Lietuva jau priklausė Europos Sąjungai, jau buvo apstu emigrantams skirtų internetinių puslapių ir laikraštukų – viename jų radau skelbimą su siūlomais darbais gamykloje. Iš skelbimo atrodė, kad tų darbų gausybė ir kiekvienas norintis laukiamas išskėstomis rankomis. Iš tikrųjų pasirodė, kad laukiami tik darbo ieškotojų svarai, o su darbais... Bet iš eilės. Paskambinau nurodytu telefonu, man pasiūlė atvykti į kontorą Leitonstone. Išlipusi iš metro vėl paskambinau, jauna mergina atėjo manęs pasitikti. Keletą minučių pasitrynėme aplink stotį laukdamos atvažiuojant dar vienos lietuvės, paskui visos trys nužingsniavome į „ofisą“ vadinamą nedidelį kambarėlį. Ten popieriais šiuršeno du žmonės, vienas jų pasikvietė mane pokalbio. Pasisūlė sukurti man gyvenimo aprašymą. Nereikėjo, nes pati jau buvau tai padariusi. Tada sužinojau, kad už šimtą svarų duomenis apie mane jie gali įdėti į savo internetinį puslapį, darbdaviai tą puslapį esą skaito ir dažnai pasiūlo darbų. Kad ir kokia esu patikli, tuo patikėti man nepavyko. Dar pridūriau, kad savo duomenis internete galiu paskelbti ir pati, tai nėra labai sudėtinga. Buvau tikrai bloga klientė – pinigų mokėti nenorėjau ir reikalavau pasakyti, ką už tai gausiu konkrečiai.

– Čia, kaip matau, turime reikalą su protinga moterimi, – atsisuko prie gretimo stalo sėdėjęs vyras su Lenino barzdele, kalbantis rusišku akcentu.

Tačiau šis – nesu tikra, ar komplimentas, manęs nepapirko. Nejaugi jie įpratę prie kvailių – dingtelėjo mintis, bet nutylėjau. Mano šansai gauti darbą dar neatrodė beviltiškai prarasti ir nebuvau nusistačiusi išvis nemokėti, bet norėjau už pinigus iš karto gauti kažką konkrečiau, ne vien kalbas apie pernykštį sniegą.

– Mes ne tik paskelbiame žinias apie jus savo tinklalapyje, – vyriškis barkštelėjo pirštu klavišą ir parodė, kaip tas jų puslapis atrodo. Ekране išsirikiavo gausybė nuotraukų su vardais, pavardėmis, adresais ir telefono numeriais. – Mes patys aktyviai skambiname darbdaviams ir ieškome jums darbo.

– Bet skelbime buvo parašyta, kad siūlote darbą fabrike, – paprieštaravau. – To darbo aš ir atėjau.

Vyriškis žvilgtelėjo į mane atsivedusią merginą, tarsit tikrindamas, ar sakau tiesą.

– Jau užimta, užimta, va prieš pusvalandį vieną išsiuñčiau, viskas, – skubiai pabėrė ši.
 – Matote, vietos jau užimtos. Bet mes jus įtrauktume į duomenų bazę ir atsiradus naujiems pasiūlymams juos iš karto persiųstume.

Man tai netiko. Bet mačiau, kad kartu atėjusi moteris išsiėmė iš pinigines penkias karalienės galvas su skaičiuuku 20 kamputyje ir padėjo ant stalo. Dar kiek palaikė prispaudusi delnu lyg dvejodama, bet greitai atitraukė ranką, gal kad nepersigalvotų, ir krūvelė banknotų liko ant stalo, o moters anketa nugulė ant didžiulės krūvos kitų anketų, jau atnešusių nemažai šimtinių įdarbinimo versliuką sukančiai kontorai.

Su ta pačia įstaiga dar kartą susidūriau maždaug po metų, kai jau dirbau lietuviška-me laikraštyje. Pasidomėti įdarbintojais, kurie pinigus paima, bet darbų nesuranda, paragino laikraščio skaitytojai. Netrukau išsiaiškinti, jog tai buvo ta pati Leitonstone įsikūrusi kontora, per kurią darbo bandžiau ieškotis ir aš. Atsiverčiau jų internetinį puslapį – kaip ir prieš metus, ten buvo apstu duomenų apie darbo ieškančius Rytų europiečius, daugiausia lietuvius. Kadangi ten buvo nurodyti ir klientų telefonų numeriai, atlikau nedidelį tyrimą – nepatingėjau paskambinti kelioms dešimtims užsiregistravusių žmonių ir neaptikau nė vieno, kuris būtų gavęs darbą per šitą įstaigą. Vieni dar laukė, kiti jau buvo įsidarbinę, bet, kaip patys sakė – kitais būdais. Paskambinau kontoros direktoriui. Kai atsiliepė rusišku akcentu kalbantis žmogus, iš karto atpažinau tą patį balsą, kuris prieš metus pripažino, kad turi reikalą su protinga moterimi. Tačiau į prisiminimus nesileidau – išdėsciau žmonių nusiskundimus ir savo išvadas, kurias gavau apklaususi per pusšimtį jų duomenų bazėje esančių darbo ieškotojų. Buvau aprėkta. Vyriškis grasino mane sunaikinti, nušluoti, aiškino, kad žmonės meluoja, kad patys pasiūlytų darbų neima, nes per prasti, o tikisi galai žino ko.

Dar straipsnis nebuvo išspausdintas, kai pasipylė gąsdinimai teismais. Pasakiau, kad jo atsakymas bus pacituotas, skaitytojai patys galės nuspręsti, kiek jo žodžiuose tiesos, ir į kalbas nesileidau. Vėliau išsiaiškinau, ko iki tolei nežinojau: jeigu viešai ką nors apkaltini nesąžininga veikla, privalai kaip koks policininkas būti surinkęs dokumentais pagrįstą informaciją, kad savo teiginius galėtum įrodyti teisme – kitu atveju tai laikoma šmeižtu. Mano reikalai nebuvo auksiniai. Turėjau telefoninio pokalbio su įstaigos savininku įrašą, tačiau bendraudama su darbo ieškojusiais žmonėmis įrašymo technikos nebuvau įsijungusi. Prašyti kalbintų žmonių paliudyti teisme, kad mano išdėstyti faktai teisingi – dėl to neturėjau daug vilčių.

Teko kirsti tuo pačiu, tad pasakiau, kad tokiu atveju būsiu priversta pateikti teismui mūsų pokalbio įrašą, kuriame aiškiai girdisi grasinimai mano gyvybei ir saugumui. Pridūriau, kad jau konsultavausi su žiniasklaidos teisės išmanančiais žmonėmis ir žinau, jog į žurnalistų bauginimą čia žiūrima rimtai.

Šaukimo į teismą nesulaukiau, bet aiškiai supratau, kodėl Anglija yra tapusi sukčių rojumi. Kad ištrauktum sukčių į paviršių, reikia surinkti daug informacijos, bet neaišku, ar teismas tai pripažins kaip pakankamus įrodymus. Tam reikia daug pastangų ir laiko, to imtis gali nebent koks fanatiškas teisybės ieškotojas – daugelis, ypač jei prarado ne daugiau kaip šimtuką, paprastai numoja ranka. Su tokiu praradimu emigrantai dar pajėgia susitaikyti, bet tai paskutinė riba. Didesni pinigai šaukiasi keršto.

Šią taisyklę žino ir apgavikai. Nesvarbu, už kokią paslaugą būtum paprašytas sumokėti, didžiausia suma paprastai yra šimtas svarų. Jie puikiai gaudosi, kad lazdos perlenkti nevalia. Tačiau protingi apskaičiavimai nebūtinai baigiasi sėkmingai.

Nenumatytais atvejais būna, kad tokių po šimtuką sumokėjusių ir žadėtos paslaugos negavusių susimeta nemenkas būrelis. Pasitaiko, kad tie žmonės iš kur nors, per ką nors susipažįsta ir prie degtinės butelio susėdę nuplauti kartelio išsiaiškina, jog buvo apmauti to paties stambaus plikagalvio languotais marškiniais. Tie praradimai išauga į rimtas pasipiktinimo, nuoskaudų („tai ką, mus durnais laiko“) sankaupas, suskaičiuojami ne vien pavieniai praradimai, bet ir tai, kiek tas sukčius susiglemžė iš manęs, tavęs, iš Jono ir Petro. Sumos išauga į tūkstančius, jos tampa tokia neteisybe, kokios nukęsti nebeįmanoma. Būrelis susivienija ir apgavikui suruošiamas savas teismas. Jis vyksta tikrai lietuviškai.

Vienu iš tų tikrai lietuviškų teismų yra laikomas garsusis mūsų Lietuvių sodyboje. Tuo metu Londone dar negyvenau, bet mūsų atgarsiai atsirito iki mano ausų vos atvažiavus ir buvo palydėti perspėjimo niekada nesusidėti su lietuviais.

Sekminių šventimas Lietuvių sodyboje – viena iš tų retų tradicijų, kurias iš ankstesnės emigrantų kartos perima naujieji emigrantai. Senajai kartai nenoriai, bet neišvengiamai traukiantis iš aktyvios veiklos, o palengvėle ir iš gyvenimo, Sodybą perėmė naujieji atvykėliai. Ji tapo jų pasilinksminimų bei sambūrių vieta. Palapinė, laužiukas ir saviškių kompanija, prie ežerėlio susėdus smagu lietuviškai išgerti, užkąsti, o būtinam reikalui atsiradus yra vietos ir pasiskerytioti bei pasistumdyti. Ir jokių kaimynų, kurių reikėtų baimintis užsimanius pašūkauti ar padainuoti.

Čia erdvu. Nors ne Lietuva, bet, kaip daugelis atsidūsta – kaip Lietuvoje. Bare lietuviškas alus, lietuviška televizijos programa, gali užsisakyti net bulvinių blynų ar kugelio. Aplinkui miškas. Ne pušynas, egllynas ar beržynas, bet vis vien širdžiai miela. Tarp pastato ir miško plyti didelė laukymė, o ežeriukas vasarai įpusėjus per visą plotį pasi-puošia vandens lelijų ornamentais ir pakrantės vilkdalgiais, geltonais žiedais it fakelais sau pavakariais pasišviečiančiais kelią.

Per Sekmines, kurios dažniausiai išpuola birželio pradžioje, lietuviškumo ženklus Sodyboje gerokai gadina ryškiai avietiniai ar šaižiai raudoni rododendrai, švytintys nenuslopinamais spalvų gaisrais ir didžiulėmis, rėksmingomis, jautrų pavasarinės žalumos skambesį perrėkiančiomis žiedų kekėmis siekiantys užgožti kitus augalus. Šis ryškumas su tuo, kas lietuviška, niekaip nedera, tik dar labiau paryškina tėvynės peizažams būdingą našlaitišką vargą ir nedrąsumą, tą gluosnių svyruonėlių, berželių brolelių ar liepų seselių liūdną rymojimą pakelėse ir palaukėse. Į Anglijos žemę augmenija – net ir ta, kuri panaši į lietuvišką – yra įsikabinusi kiekiausiai, sukerojusi vešliau, ji labiau gyvastinga ir perteklinė, plačiau pažėrusi lapus ir išbrinkinusi stambius žiedpumpurius. Čia vyrauja godi sklaidą, o ne graudulinga pastanga išverti ir išgyventi.

Kai Lietuvių sodyboje rododendrai nužydi ir tampa panašūs į neišvaizdžius karklų krūmokšnius, į skirtingas puses nukreipti lietuviško ir angliško peizažo vektoriai kažkaip ima ir susiderina. O jeigu kur nors dar lietuviška daina suringuoja, net kieme stypstanti egzotinė palmė neberėžia akies. Visi skirtumai, paveikti lietuviškos dainos, šokio ar alaus, vyno ir degtinės gausos, ištirpsta ir susimaišo.

Kaip pasakojama, toji prieš keletą metų švęstų Sekminių popietė buvo nuostabi. Žmonių suvažiavo kaip niekada daug, šilta, puiki proga ištrūkus iš miesto su šeima, draugais ar tiesiog pažįstamais praleisti naktį palapinėje, užkąsti ant žarijų keptų dešrelių ar šašlykų.

Visa pievelė buvo nuklota staltiesių su užkandžiais ir nusėta palapinių. Bičiuliaivosi net nepažįstami, radę bendrų temų, giminių ar priešų. Atrodė, kad toji brolybė, lygybė ir vienybė, kurios nepavyko pasiekti Lietuvoje, nusileido į paežerės lopinėlių pietinėje Anglijoje.

Saulei kryptant į vakarus, tostams „už mus, lietuvius“ nesibaigiant, būreliui jaunolių staiga galvose nušvito – jie praregėjo, kad bičiuliaujasi su nemažai jų pinigų išviliojusiais, bet pažadų netesėjusiais vyrūkais. Jie griebė mobiliuosius ir skubiai susiskambino su panašiu būdu nukentėjusiais tautiečiais. Žinia apie sodyboje puotaujančius apgavikus pasklido visais nuskriaustųjų kanalais.

Pamiškę ėmę gauti šešėliai nuo poilsiautojų akių paslėpė ne vien vešlius krūmokšnius ir žolynus, bet ir ten susislėpusius keršytojus, kurie į pagalbą buvo pasitelkę ir Londono lietuvius terorizavusią reketininkų gaują. Apsiginklavę peiliais ir beisbolo lazdomis jie tūnojo krūmuose, o kai dauguma sulindo miegoti, šoko iš miško ir puolė nusižiūrėtas palapines. Keli buvo persmeigti, kiti skubiai griebė šašlykų iešmus, kirvukus ar kas po ranka pasitaikė ir stojo į kovą. Užvirė kautynės vyras prieš vyrą. Moterys cypė, vaikai spiegė, košmariškas triukšmas pasiekė ir miegojusius pastato viduje.

Kai buvo paskambinta policijai, ši metė tokias pat pajėgas, kokios skiriamos gaujų karams malšinti. Pareigūnai iš visų pusių apsupo sodybą, policijos pajėgų sraigtasparnis suko ratus vos keli metrai virš medžių viršūnių.

Blogi lietuviai užpuolė geresnius – taip buvo teigiama. Tačiau iki šiol netylantys gandai byloja ką kita. Ir ta byla susijusi su pinigais, kurie buvo sumokėti, o pažadai netesėti.

Apie tą „Naujojo Žalgirio“ vardą įgavusį mūšį Lietuvių sodyboje skelbė bemaž visa Anglijos žiniasklaida. Ir skaudaus atodūsio, kad tie lietuviai vėl prisidirbo, atgarsiai iki šiolei pasiekia kiekvieno emigranto iš Lietuvos ausis.

Neišaina čia būti tiesiog žmogumi, nors eik ir karkis. Esi lietuvis, nors užsimušk.

Herkus Kunčius

IŠDUOTI, IŠSIŽADĖTI, APŠMEIŽTI

MAVROMATI. DINGSTIS NUSIKALSTI

Rūstus prokuroras, ką tik pasirašęs kratos orderį, įsitaiso krėslė ir ima balsiai svarstyti. Jis samprotauja apie vertybių sistemas, etiką ir moralę, estetines nuostatas, cituoja Nyčės „Anapus gėrio ir blogio“, mini Volterą, Ruso ir Didro, Fojerbachą, Hėgelį, Sen Simoną. Jis žino, kas yra atjauta ir kerštas. Jis supranta, ką reiškia netekti ir kaip tai skaudu. Jo manymu, Froido sistema yra pažeidžiama, skirtingai nei Einšteino reliatyvumo teorija.

Prokuroras išsilavinęs, jis prisimena paleolitą, mezolitą, neolitą ir pirmuosius piešinius urvuose. Juos būtina saugoti. Jis kalba apie veneras ir medžioklės scenas, kurias galima išvysti Altamiro urvuose. Prokuroras analizuoja spalvas ir teigia, kad labiausiai regą veikia balta. Juodą, jo manymu, išsėmė Kazimieras Malevičius. Prokuroras mėgaujasi prarasta antika – dorėniniais, jonėniniais ir korintiniais orderiais. Jis mielai pasikeistų vietomis su kariatidėmis ir atlantais, nes jo darbas ir užimamos pareigos reikalauja ne mažiau jėgos bei ištvermės. Jis dirba, dirba... Jis vis sodina, sodina... Jam patinka Pergamono altorius, Lisipas ir Skopas, o Mironą vertina mažiau, beje, kaip ir Platoną, nes Aristotelį laiko didesniu mąstytoju, kuris padarė įtaką krikščioniškajai filosofijai ir šv. Tomui Akviniečiui. Prokurorą žavi Ištar vartai ir senieji dievai, apie kuriuos jis daug skaitė. Babilonas – prokuroro silpnybė. Prokuroras abejoja merovingų-karolingų sąsajomis su antikinė kultūra. Jis žavisi Šlimanu – vokiečių pasišventėliu. Jis pritaria minčiai, kad Napoleono pagrobtos vertybės turi būti gražintos tikriesiems šeimnininkams – egiptiečiams ir graikams.

Prokuroras, ką tik pasirašęs kratos orderį, kalba apie Bibliją ir romantizmą – jį vadina ne stiliumi, o epocha. Dėl to jis gali ginčytis iki išnaktų. Prokuroras stipriai abejoja roko-menininkų darbų verte. Jis supranta, kad ano meto kontekste tai buvo vertybė, tačiau žvelgiant iš laiko perspektyvos...

Prokuroras analizuoja Eifelio bokšto siluetą ir pastatus anapus Senos. Prokuroras negali suprasti, kodėl kubizmas dailėje turėjo tik trumpalaikį pasisekimą. Jam labai patinka Diagilevo baletas, o Izadora Duncan jam iki šiol – šokėjos idealas.

Prokuroras, ką tik pasirašęs kratos orderį, yra skaitęs Stendalį, nesvetima jam ir vokiečių literatūra, Gėtės „Faustas“ guli ant jo darbo stalo šalia baudžiamojo ir civilinio kodekso.

Prokuroras, giliai įkvėpęs, toliau samprotauja, kad šiuolaikinis menas katastrofiškai nutolęs nuo gyvenimo. Jam, teisės akademijos auklėtiniui, niekada nebus artimas nei Šionbergas, nei Sati, nei Šostakovičius, – tiesa, jo kūrybą jis gerbia, bet negali ja besąlygiškai žavėtis.

Užsirūkydamas prokuroras tęsia, kad mielai skaito Agatos Kristi kriminalus, kelionių aprašymus bei didžiųjų žmonių biografijas, nesvetimas jam ir memuarų žanras. Jam patinka kinas ir operetė: „Vienos valsas“, „Cirko princesė“, „Bajaderė“...

Prokuroras pastebi, kad vertybės nepriklauso nuo konteksto. Jo galva, pavyzdžiui, cerkvės buvo ir bus architektūros paminklai, nesvarbu, ar kraštą valdys musulmonai, ar laicistai, ar budistai.

Prokurorui, ką tik pasirašiusiam kratos orderį, širdžiai miela persų kultūra, jis žavisi jų miniatiūromis. Prokuroras visada, kai randa laisvesnio laiko, nusileidžia iš teisėsauogos aukštybių ir aplanko muziejų – ten atsigauja jo dvasia. Jis mėgaujasi formomis, šviesa ir šešėliais, tai padeda jam susigrąžinti psichologinę pusiausvyrą. Jis pavargsta tarnyboje – išsenka, kitą kartą norisi viską mesti ir...

Jei kas galvoja, kad prokuroras ramia širdimi reikalauja mirties nuosprendžio ar įkalinimo iki gyvos galvos, apsirinka. Prokuroras taip pat žmogus, jis turi šeimą, jam nesvetimi jausmai, krūtinėje plaka paprasta širdis.

Prokuroras, ką tik pasirašęs kratos orderį, susigraudina.

Iš Mavromati užrašų:

Kristus užsimerkęs, apsuptas minios, velka kryžių. Mes žinome, kuo tai baigsis, paibaiga mums nerūpi. Istorija papasakota, aprašyta, išaiškinta. Tačiau...

Romėnų kareiviui plūstelėjo kraujas į smegenis. Išsprogo akys, tuoj lūpa atvips ir jis pamirš pareigą – saugoti apsišaukėlį. Pasileis tekinas, nes jis ne šventasis.

Ką mato vaikas, tarnaujantis Tiberijui?

Ant Golgotos kalno – vizija, gundanti prisijungti ir tapti trečiuoju, virsti Trejybe, išniekinti būsimą šventą vietą.

Kristus aklas – susikaupęs, nesidairo, neprašo užuojautos. Jo nedomina kūniškos pramogos. Jį stumia į mirties Prisikėlimą ne Trejybės erotika, o minia.

Kristus neskuba, jis tiki. Minia taip pat persiima jo tikėjimu.

Netrukus bus įkopta į Golgotą ir įtikėjusi minia atsitrauks nuo Kristaus. Jis galės atsikvėpti. Nieko nepatirs, nes iššvaistė jėgas – bet ne tikėjimą.

Prasidės laukta egzekucija.

Iš vadovėlio teisininkams:

Specifinis, visiems gerai pažįstamas jausmas – skausmas. Manoma, jog tai kompleksiškas, daugialypis, daugiaplanis aplinkos įvertinimas ir neigiamų emocijų išraiška. Kenčiant skausmą ir kovojant su juo juntamas savo asmenybės visumos susiskaldymas, bejėgiškumas ir begalinis nuovargis. Tai neigiamos emocijos, kurios gali sukelti stresą.

Iš protokolo:

Mavromati – gauruotam meškinui – sugyventinė O. špagatu siuvo burną. Viešai, kviestinei publikai, estetams, turintiems savo stilių, jaučiantiems gyveninio skonį. Jų džiaugsmui. Jų pasitenkinimui (visų pavardės žinomos).

Lyg per sviestą adata smigo į palūpį, darydama paskutinįjį dygsnį. Jį vainikavo chirurginis mazgas (špagatą O. nukando dantimis).

Mavromati siuvo dar kruopščiau. Jo dygsniai buvo grakštūs. Mavromati nedvejojo. Buvo susikaupęs. Sugyventinė O. pasirodė esanti ne mažiau kantri. Ji bandė šypsotis, pamerkė akį, kad nekiltų abejonių dėl jos ryžto.

Kažkas iš publikos apalpo (asmenybė nustatinėjama). Kažkas šuktelėjo, kad skeptiškai apie tai parašys spaudoje (reporteris pažado neįvykdė). Klykiančius vaikus teko išnešti iš patalpos (šiuo metu jie gydomi ambulatoriškai).

Mavromati susiuvo (padaręs mazgą, špagatą nupjovė skalpeliu, kurį laikė kairėje kelnų kišenėje).

Vėliau užsiūtomis burnomis O. ir Mavromati nuleidę rankas stovėjo, žiūrėjo vienas į kitą ir tylėjo, nes mene, kaip ir gyvenime, viskas neva pasakyta.

Žodžiai – nereikalingi. Žodžiai – kapinės, nebūtis, beprasmybė. Tyla – gyvenimas, pilnatvė, džiaugsmas.

Užsiūtomis burnomis tylėti ir netaukšti niekų apie valią, paklydimus, instinktus, troškimus, paveldą, elektrą ir taip toliau. Prasižioti uždrausta!

O. ir Mavromati nuosekliai išlaikė šį egzaminą.

Susirinkę specialistai paplojo.

O. ir Mavromati užsiūtomis burnomis buvo nusekti iki artimiausios metro stoties, ten, įsimaišė į minią, dingo iš tarnybų akiračio.

Iš Mavromati užrašų:

Šventąjį Auksaburnį prisimenu lyg per rūką – nutolau nuo ikonografijos. Nepame-
nu jo tikrojo vardo. Siluetas atmintyje – neryškus. Spalvos – išblukusios, bet šviesios. Atrodo, kad daug geltonos... Veidas beveik baltas, o rūbai – auksiniai. Atsimenu, kad šventoje ikonoje jis pavaizduotas su žila barzda, užsičiaupęs, galbūt – po paskutiniojo ištarto žodžio.

Prokuroras niekada neatsisako pakalbėti apie religiją. Jis turi minčių, nes netrukus teisme reikalaus mirties baismės.

Prokuroro sveikas protas prieštarauja budistų tikėjimui, kuris teigia, kad žmogus gali atgimti voveraite ar moliusku. To jis nesupranta. Juokinga. Jis, prokuroras, pateikęs teismuose tiek kaltinimų, ir staiga – bebras! Nesąmonė. Svetimas ir induizmas, kriš-
naizmas, baltoji magija bei vudu. Štai, visai kas kita krikščionybė, skelbianti, kad laukia pomirtinis gyvenimas: skaistykla, rojus, pragaras.

Žmogus turi bijoti, skelbia pavaldiniams prokuroras. Jei nebijo įstatymo, lai Dievo bijo. Kai žmogus nebijo, atrodo, kad viskas leistina. O taip juk nėra.

Štai, kad ir mirties baismė, samprotauja prokuroras, vis žvilgčiodamas, ar konspek-
tuojamos jo mintys. Jei jos nebūtų, visi pultų žudyti, prievartauti, grobti, ištvirkauti. O dabar mirties baismės baimė pristabdo žmogžudžius. Prieš eidami grobti jie net neke-
tina žudyti – bijo.

Prokurorui itin artima islamo šalių teisėsauga: pavogei – nukirto ranką, nusidėjai – netekai galvos. Tvarka.

Kita vertus, nėra atlaidesnės religijos už krikščionybę. Prokuroras nesuvokia, kodėl reikia tyčiotis iš ikonų. Jos nieko pikto nedaro. Prokuroras siūlo, jei jau kas nors geidžia tyčiotis iš šventųjų, šventyklų, tegu pabando pasityčioti iš pusmėnulio ar islamo. Ne, supranta niekšai, kad iš musulmonų tuoj pat sulauks atpildo, neteks galvų ir rankų po tokių, atsiprašant, akcijų, įsitikinęs prokuroras.

Iš vadovėlio teisininkams:

*Mūsų organizme yra daugybė požieviųjų primityviųjų relinių grandinių, kurios turėtų užti-
krinti mums gyvenimą džiunglėse, o labai ištobulinta, žievė niekaip nesugeba įtikinti požievio,
kad mes jau nebegyvename džiunglėse.*

Pasak Froido, libido pasireiškia per agresiją – gyvybės instinktą išlikti.

*Kai kurias fizinės, emocinės ir seksualinės prievartos formas: smūgiuojama rankomis į galvą,
lyties organus, mušama bukais įnagiais, diržu, virove, laidu, raunami plaukai, deginama ciga-
retėmis, įkaitinta geležimi, galūnės merkiamos į verdantį vandenį, apiplikinamos, plūstamasi
įžeidžiais žodžiais, aukai sakoma, kad ji niekam nereikalinga, aukai aiškinama, kad jos mirtis tik
padėtų kitų gerovei; oralinis, genitalinis seksas, bendros masturbacijos, analinis seksas.*

Iš protokolo:

Kylanti saulė žadėjo giedrą pavasario dieną. Tulpės prie paminklų didvyriams, prieš savaitę sukrovusios pumpurus, jau ketino sprogti ir pražysti įvairiaspalviais šlovinančiais jų žygdarbius žiedais. Pavasario žolė klombose buvo tokia žalia, kad nejučiom ne vienam kilo pagunda ją nutapyti ar nufotografuoti atminimui. Visko regėję miesto senbuviai kuždėjosi, kad dar niekad nėra matę tokios gražios žolės, per kurią taip ir norisi perbristi. Medžiai pasipuošę gausia lapija – saulėtą dieną bus trokštamas pavėsis. Iš įvairiausių kraštų ėmė grįžti paukščiai. Čia vienur, čia kitur pasigirdo melodingas čiulbesys, jis skelbė, kad gamta vėl atgimė. Balandžiai, nepakeičiami miesto sanitarai, su nepasitikėjimu žvelgė į naujai atskridusiuosius ir taikė sulesti keliauninkams skirtus trupinius, kurių miestiečiai jiems niekada nepagailėdavo. Tik nenuoramos žvirbliai džiaugsmingai striksėjo ir čirškėjo, lyg norėdami pasveikinti ilgai lauktus svečius – varnėnus, gandrų, gerves bei gulbes. Gatvėse tai vienur, tai kitur linksmi kiemsargiai rūpestingai ruošė miestą sekmadieniui.

Saulė kilo vis aukščiau, bičiuliškai apšviesdama cerkvių ir bažnyčių kupolus. Akinaimai auksu spindintys kupolai atrodė taip didingai, kad galėjai pagalvoti, jog šias šventyklas sukūrė ne žmogaus rankos, o Aukščiausiasis.

Auštant rytui atrodė, kad miestas nori kuo giliau įkvėpti pavasario gaivos ir pradėti dieną pilna džiaugsmo bei vilties krūtine. Pasigirdus varpų dūžiams, vieni žmonės išskubėjo melstis, kiti – į sodus ar vilas užmiestyje, treči ketino pasilepinti lovose ir pailsėti po sunkios darbo savaitės.

Įtariamasis Mavromati (teigia komunalinio buto kaimynai) nusiprausė, išgėrė puodelį kavos ir kažkur paskubom išėjo. Vėliau Mavromati buvo pastebėtas prie Nežinomo kareivio kapo ir Amžinosios ugnies.

13 val. 15 min. Mavromati įėjo į Parodų paviljoną, ten buvo eksponuojamos šventosios stačiatikių ikonos. Pasak liudytojų, Mavromati apžiūrėjo ikonas maždaug per dešimt minučių. Jo elgesys nesukėlė įtarimo.

Staiga ištraukęs įnagį, panašų į mėsininko peilį, Mavromati puolė prie vienos stebuklingos ikonos rėkdamas: *Neerzinkit manęs! Aš – ikonoklastas!*

Liudytojų teigimu, atskubėjus apsaugai, „Dievo Motinos“ ikona jau buvo išniekinta – išdurtos akys, nuo kairio skruosto nulupti dažai, burna apipurkšta neaiškios kilmės skysčiu, nulupti sidabriniai apkaustai, o nuo Dievo Motinos galvos tįsojo skreplys, sufleruojantis, kad šventenybės įžeidžia laisvą Mavromati dvasią ir jo apsisprendimą niekuo netikėti – net savimi. Po juo puikavosi kaligrafiškas Mavromati parašas ir data.

Atskubėjusi į įvykio vietą apsauga Mavromati neberado. Pasak liudytojų, vandalas išbėgo pro šonines Parodų paviljono duris – jos, vėdinant patalpas, buvo atvertos.

Sunku žodžiais apsaugoti padarytos žalos mastą. Dar skaudžiau tai, kad stebuklinga „Dievo Motinos“ ikona, nuo XI a. gydžiusi, guodusi bei teikusi žmonijai tvirtybę, sugadinta nepataisomai. Nežinia, ar po šio kraupaus įvykio ji išsaugojo savo stebuklines galias.

Metropolito nurodymu sudaryta kompetentinga komisija, kuri artimiausiu metu spres tolesnį „Dievo Motinos“ ikonos likimą.

Paskelbta Mavromati paieška. Paroda uždaryta.

Iš Mavromati užrašų:

Stačiatikių šventieji Borisas ir Glebas, XIV a. Maskvos mokyklos meistro rankos kūriniai, išskyla sustingę prieš mano akių veidrodį. Jie ramūs, pasitiki savimi ir Apvaizda. Veidai akmeniniai, nė užuominos apie abejonę. Beprasmiškai tikėjimo fanatikų žvilgsniai.

Kovos kalavijai nuleisti. Rankose iškelti kryžiai saugo šventuosius nuo pikto.

Dabar pats metas pulti, kai jie tiki, jog miniatiūriniai kryželiai atrems lemtingus dūrius.

Taip, išmušę valanda sunaikinti Bizantijos įskiepytą tikėjimą.

Iš protokolo:

Teatre vyko Piotro Iljičiaus Čaikovskio baleto „Miegančioji gražuolė“ generalinė repeticija. Talentingas baleto solistas Rodrigo Belkinas vakare ketino miesto publikai įteikti dovaną – Princo vaidmenį.

Repeticijai įpusėjus, į sceną įsiveržė nestabilios psichikos butaforininkas Dimitrijus Slisko, jis ėmė šaukti, jog prie teatro netrukus įvyks *autodafė*. Orkestras, dirigentas, choreografas, baleto solistai bei kordebaletas – visi – nepasižymėjo išmintimi, savavališkai nutraukė repeticiją ir išėjo pasižiūrėti pažadėto reginio. Tik darbštusis Rodrigo Belkinas – jam nerūpėjo pigi sensacija – liko scenoje repetuoti *grand pas*.

Prie teatro fasado riaumoją įtariamasis Mavromati. Liudytojų teigimu, jis buvo blivus. Mavromati nusirengė iki juosmens nuogai, dezinfekavo kūną degtine ir, nekreipdamas dėmesio į trupės maldavimą, ėmė save pjaustyti skalpeliu. (Balerina Andželika Rodnina suskaičiavo, kad Mavromati pasidarė ne mažiau kaip dvidešimt horizontalių pjūvių.)

Vėliau įtariamasis Mavromati stikline ėmė rinkti besisunkiantį iš kūno kraują. Surinkęs ne daugiau kaip pusę stiklinės (jos talpa 250 mililitrų), pamirkė į kraują teptuką ir ant teatro kolonos užrašė: *Nekenčiu tėvynės!*

Paskui Mavromati apsirėngė ir pradingo su įkalčiais – degtinės buteliu, skalpeliu, stikline bei teptuku.

Teatro darbuotojai, pritrenkti šio įvykio, dar ilgai nesiskirstė.

Nepadėjo nei atskubėjęsio generalinio direktoriaus, nei teatro meno vadovo, nei teisėsaugos darbuotojų raginimai tęsti Piotro Iljičiaus Čaikovskio baleto „Miegančioji gražuolė“ repeticiją.

Galop teatro darbuotojai sutiko toliau repetuoti. Deja, grįžę į teatrą, jie rado Rodrigo Belkiną be gyvybės ženklų, kaip vėliau paaiškėjo, jis, atlikdamas sudėtingą *pas*, įkrito į orkestro duobę ir užsimušė. Iškviesti gydytojai konstatavo baleto solisto Rodrigo Belkino mirtį.

Piotro Iljičiaus Čaikovskio baleto „Miegančioji gražuolė“ repeticija buvo galutinai sužlugdyta, taip pat žlugo ir vakarinis spektaklis, į kurį jau buvo išpirkti bilietai.

Dar skaudžiau yra tai, kad niekada nebeišvysime teatro scenos vilties Rodrigo Belkino. Jo talentas užgeso nespėjęs išsiskleisti.

Didžiojo operos ir baleto teatro darbuotojai sielvartauja dėl šios tragedijos.

Generalinis direktorius ir meno vadovas nušalinti nuo pareigų. Butaforininkui Dimitrijui Slisko pareikštas papeikimas ir pusmečiui sumažinta alga. Teatre atliekamas tarnybinis patikrinimas.

Iš vadovėlio teisininkams:

Egzistuoja metodas įvertinti savo būseną ir ją koreguoti – reikia pildyti anketas ir skaičiuoti taškus. Esama įvairaus sudėtingumo lentelių psichinei būsenai nustatyti. Jei pildytumėte nors po vieną lentelę pusryčiaudami, po mišių sekmadienį ar praėjus kuriam laikui po streso – pastebėtumėte, kad daug ramiau reaguojate į įvairias stresines situacijas ir depresijos šešėlis traukiasi šalin. Jei lentelių duomenys nerodo, kad po streso pagerėjo, būtina kreiptis pagalbos į specialistus.

Išraudęs prokuroras, subūręs pajėgiausių specialistų grupę, trenkia kumščiu į stalą ir reikalauja ištirti manifestus, deklaracijas bei abejotinas estetines doktrinas.

Nurodymai duoti. Įsakymas suredaguotas. Dekretas pasirašytas. Pirmyn!

Netoleruojantis pažeidimų prokuroras prisipažįsta, kad jo kantrybė išseko, todėl būtina netvarkai užkirsti kelią ir nedvejoti. Jei reikės – panaudoti dujas, mušti lazdomis, šaudyti. Jis nepakęs, kad kas nors drumstų meno pasaulio ramybę.

Prokuroras dėl šių įvykių labai krentasi, pašlijo jo santykiai su žmona.

Kriminaliniai elementai skverbiasi ne tik į fiziką, aliuminio pramonę, ekonomiką, politiką, bet ir į švenčiausią švenčiausiųjų ilgaamžę kultūrą, be kurios neįsivaizduojamas tautos dvasingumas – išlikimo, identiteto garantas. Tai iššūkis kultūros teisėsaugai. Tik tradicija svarbi, nes ji laiduoja tęstinumą.

Mes be tradicijos, karščiuojasi prokuroras, kaip medis be šaknų. Mūsų pareiga ją apsaugoti nuo parazitų ir apsišaukėlių, kurie vykdo mums priešišką jėgų užsakyką. Paralelinė kultūra, kontrkultūra, alternatyvioji kultūra, skersinė kultūra ir velniai žino kas dar – viską reikia nuodugnai išsiaiškinti. Ištyrus, pritaikyti straipsnį, sulaukyti ir teisti.

Būtina patikrinti ir išanalizuoti sudėtinės estetikos dalis: grožį, bjaurumą, komiškuumą, tragizmą ir taip toliau. Šiam reikalui jau iškviesti ekspertai, žinomi ir nusipelnę kultūrai žmonės, jų kompetencija bei padorumu nedrįs suabejoti net didžiausi skeptikai. Prokurorui nesuprantamas kai kurių asmenų liberalizmas. Jis drįsta abejoti jų gera valia. Galima pagalvoti, jei, žinoma, dauguma pritaro, apie liberalų izoliaciją. Būtina ryžtingai ir be gailės veikti, nes kitaip bus per vėlu.

Svarbu kuo greičiau ir galutinai profesionalų meną atskirti nuo mėgėjiškojo, nes šiuo metu vykstantys procesai netrukus bus nebevaldomi ir lemtingi. Prokuroras pageidauja, kad įstatymu būtų tiksliai nusakyta ir apibrėžta, kas yra meno kūrinys ir kokiais kriterijais jį reikia vertinti, nes prokuratūros ir operatyviniai darbuotojai neretai nežino, kaip pažvelgti į vieną ar kitą reiškinį – objektą: suimti ar, patikrinus dokumentus, paleisti.

Kur matyta, kad piliečiai vis dažniau skelbiasi esą panchromatiniai mesijai ir net diagonaliai-lekseminio judėjimo apaštalai! Be to, visi jie įrašyti į psichoneurologinio dispenserio įskaitą, ne kartą gydyti insulinu, detoksikuoti.

Prokuroras – jo dukra griežia smuiku – baiminasi dėl savo vaikų. Jį vis dažniau pasiekia neramios žinios, kad kultūros kriminalistai skverbiasi į mokyklas, kitas mokymo įstaigas.

Mokytojai, dėstytojai turi būti ypač budrūs. Jie privalo nedelsdami informuoti prokuratūrą apie pastebėtus faktus.

Prokuroras tiki, kad paskelbtas karas, jei tik visuomenė veiks išvien, netrukus baigsis ir kovą vainikuos išpūdinga pergalė – kultūra suklestės naujais žiedais.

Šia optimistine gaida prokuroras, nusišluostęs prakaitą nuo kaktos, norėtų ir baigti posėdį.

Iš vadovėlio teisininkams:

Kas būdinga teisės saugos darbuotojų savižudybėms? Apie 80 % jų nusišauna. 50 % savižudžių turėjo psichikos problemų, sirgo somatinėmis ligomis, dauguma buvo alkoholikai. Suicido atvejai dažnesni tarp pagyvenusiųjų ir pensininkų. Manoma, kad nepalankus visuomenės požiūris į juos virsta autoagresija. Nuolatiniai nepritekliai ir nežinojimas, kaip juos įveikti, sukelia psichologinius stresus. Teisės saugos darbuotojai nuolat susiduria su žiaurumais, žmonių nelaimėmis, mirtimis. Juos persekioja naktiniai košmarai, baimė. Nuolat kamuojami šių problemų teisės saugos darbuotojai atbunka, tampa nejautrūs, girtuokliauja ir jų savižudybė gali būti kaip reakcija į aplinką – norėdami parodyti, kad yra dar gyvi, jautrūs, drąsūs ir gali daryti įtaką aplinkai, bet nepajėgdami susidoroti su apnikusiais sunkumais, savo emocijas jie išlieja nusižudydami.

Iš protokolo:

Mavromati – pabaisa. Mavromati – ne žmogus. Mavromati – gamtos klaida. Mavromati – nusikaltėlis. Mavromati – žmogžudys. Mavromati – degs pragare. Mavromati – tuščia vieta. Mavromati – jo nėra.

Tai visoms gyvybės rūšims pavojingas individas, kurio neperauklės net pati griežiausia įkalinimo įstaiga. Jį būtina kuo greičiau izoliuoti nuo visuomenės.

Nepatvirtintais duomenimis, Mavromati komunalinio buto kambaryje išsirengė pogrindinį neurochirurgijos kabinetą, čia užsiėmė nelegalia praktika – smegenų persodinimo operacijomis. Iš šio vadinamojo kabineto nuolat sklisdavo aimanos ir dejonės, neleidžiančios kaimynams ilsėtis. Jo klientai, pasak kaimynų, buvo ne tik negaluojančios Mavromati aplinkos žmonės, bet ir gerai žinomi pramogų verslo atstovai, politikos žvaigždės bei garsūs sportininkai, tariamai gydęsi pas jį privačiai.

Mavromati komunalinio buto kaimynai, reikalaudami juos apsaugoti nuo šio individo, vadinančio save menininku, jau ne kartą kreipėsi į apylinkės įgaliotinį bei kitas teisės saugos institucijas. Skunduose jie argumentuotai teigia, kad nėra tokio iškrypimo, kurio nepuoselėtų Mavromati. Jis skelbia, jog ieško naujų išraiškos formų mene, plečia *homo sapiens* suvokimo ribas, atveria naujus sąmonės ir pasąmonės horizontus.

Deja, visi skundai ir prašymai liko be atgarsio.

Iš vadovėlio teisininkams:

Atipinės parafilijos ir seksualinis pasitenkinimas: koprofilija – valgant išmatas, troteurizmas – liečiant lytinius organus, nekrofilija – santykiaujant su lavonais, telefoninė skatologija – telefonu, urofilija – šlapinantis ar geriant šlapimą, mizofilija – santykiaujant su drabužiais, klizmafiliija – išvirkščiant sau į išangę skysčių.

Mavromati monologo fragmentas:

...Belytis angelas Gabrielius priklaupė ant kelio, pridėjo ranką prie širdies (nejau angelai turi širdį?) ir apreiškė Marijai, kad ji netrukus pastosianti.

Visagalis pasiuntė balandį – jis netrukus apvaisins nieko nenučiuokiančią staliaus žmoną.

Balandis plazdena sparnais, geidžia svetimo, jam – sparnų erekcija. Balandis ištvirkęs, jam tik duok ištekėjusią moterį. Jo paskirtis nulemta Naujosios Evangelijos ir Senojo Testamento. Baltas balandis – nepataisomas gašlūnas – ketina smeigti savo geidulingą snapą į Marijos krūtinę, ji nuolankiai priima keistą naujieną – pastoti nuo paukščio ir pagimdyti pasauliui Mesiją.

Jai, viskam pasiruošusiai, nereikia apsinuoginti. Ji, Dievo tarnaitė, sutinka santykiuoti su bet kuo – balandžiu, stalu, palange ar kiaune. Ji stovi nudelbusi akis ir neketina žvilgtelėti į savo sekso partnerį – jis ją ką tik apšiko.

Marijai vis tiek.

Visagaliui nė motais, kad jis užsiima netoleruotinomis anomalijomis, Viešpaties valia tvirkina amatininkų moteris. Jam, Visagaliui, nusišpjaut, jis – Visagalis. Jis, plaukuotąs senis, valios jėga stumia šv. Dvasios balandį pirmyn – apvaisinti išsižiojusią Mariją...

Iš protokolo:

Šventąjį rytą, kai džiaugsminga Prisikėlimo žinia pasveikino krikščionis, tikintieji prie Šv. Trejybės cerkvės išvydo netikėtą vaizdą: iki juosmens apsinuoginusiame Mavromati, garsėjančiam anomaliu kūno plaukuotumu, ant nugaros skuto stačiatikių kryžių.

Greta stovėjo nemenkas būrys Mavromati gerbėjų iš vadinamojo meno pasaulio.

Kai buvo baigta skusti, Mavromati priėjo prie įkasto į žemę medinio kryžiaus, išskleidė rankas ir prisiglaudė prie jo. Du pakalikai (pavardės nežinomos) virve pririšo Mavromati riešus prie kryžiaus skersinio. Paskui kūjais ėmė kalti vinis į Mavromati plaštakas.

Kalamas prie kryžiaus Mavromati dalijo interviu užsienio televizijos ir radijo stočių reporteriams, šie klausinėjo kryžiuojamojo pačių banaliausių dalykų: kelintais metais gimęs Mavromati? koks išsilavinimas? ką mąsto apie gyvūnų apsaugą? ar pritaria Belgrado bombardavimui? ar norėtų gyventi Jungtinėse Amerikos Valstijose? ar skauda, kai Dievo sūnus yra kalamas prie kryžiaus? Ir taip toliau.

Mavromati išsamiai atsakinėjo į šiuos ir kitus klausimus.

Kai Mavromati buvo prikaltas prie kryžiaus, pakalikai paprašė smalsuolius atitraukti, kad būtų geriau matomas tas, kuris, pasak jų, dabar *kenčia ir išperka visų nuodėmes*.

Užsienio ir vietiniai žurnalistai ėmė filmuoti ir fotografuoti nukryžiuotąjį Mavromati.

Sesija truko apie penkiolika minučių. Jos metu Mavromati šypsojosi.

Tuo metu tikintieji pradėjo vis labiau piktintis. Vis garsiau ir ryžtingiau skambėjo raginimai nubausti Mavromati, pasikėsinusį į Jėzaus Kristaus autorines teises. Kai kurie stačiatikiai bandė veržtis prie kryžiaus, tačiau užsienio ir vietiniai žurnalistai, stovėję arčiausiai prie Mavromati, jų neketino praleisti.

Kilo sumaištis, kažkas užtraukė Prisikėlimo giesmes. Alzhaimerio liga sergantis cerkvės sargas, pagalvojęs, kad atėjo metas, ėmė skambinti varpais.

Prie Šv. Trejybės cerkvės, skambant giesmėms ir varpams, kilo muštynės – susigrūmė įžeisti tikintieji ir žurnalistai bei Mavromati gerbėjai.

Šv. Trejybės cerkvės šventikas Kirilas išbėgo iš šventyklos ir mosuodamas kryžiumi pareikalavo nutraukti apsišaukėlio nukryžiovimą. Jo prašymas tik pakurstė aistras.

Riausių metu kažkas pasiūlė nusiaubti Šv. Trejybės cerkvę.

Tikintieji bandė kūnais apsaugoti šventyklą.

Kai pagrindiniai įvykiai vyko prie Šv. Trejybės cerkvės fasado, pakalikai išlaisvino Mavromati. Pasak liudytojų, Mavromati, netekęs daug kraujo, susmuko. Jį be sąmonės, prilaikydami už pažastų, nutempė, įsodino į automobilį ir išvežė nežinoma kryptimi.

Įtariamasis Mavromati, operatyvinių darbuotojų duomenimis, šiuo metu ištiktas komos slapstosi vienoje iš Europos sąjungos valstybių.

Teisėsaugos pareigūnai, sužinoję apie neramumus prie Šv. Trejybės cerkvės iš televizijos laidos „Dienos kriminalai“, atvyko į įvykio vietą šiek tiek pavėluotai – nukentėjusieji jau buvo išvežti į ligonines, o sveikieji – išsiskirstė po namus, ten buvo toliau švenčiamos šv. Velykos – svarbiausia krikščioniškojo pasaulio šventė.

Šv. Trejybės cerkvė – nusiaubta.

Parodymus galėjo duoti tik mažiau nukentėjęs Šv. Trejybės cerkvės popas Kirilas, jis ir informavo teisėsaugos pareigūnus apie įvykį.

Alzheimerio liga sergantis sargas kliedėjo ir šlovino gauruotą Mesiją, tad jo parodymai nebuvo įtraukti į protokolą.

Prokurorui buvo pasiūlyta atsistatydinti.

Prokuroras, atsisveikinimo laiške nusakęs savo estetines pažiūras, kabinete nusišovė.

Iš vadovėlio teisininkams:

Staigių mirčių priežastys:

I. (...)

II. (...)

III. *Turimo statuso netekimas, viešas pralaimėjimas.*

IV. *Triumfas, viešas pripažinimas.*

KARIO KELIAS

Praslinkus karo audroms, į Tėvynę patraukė karo belaisviai. Vieni anksčiau, kiti vėliau, išpirkę kaltę prieš žmoniją, grįžo į tėviškes Vokietijoje, kad galėtų numirti ar kurti naująją Europą.

Karo nualintojoje Sovietų Sąjungoje vis rečiau skambėjo vokiečių kalba. Karo belaisviams atstaciūs sugriautus miestus, nekviestiems svečiams čia nebeliko vietos. Žinoma, eiliniai ir jaunesnieji karininkai labai norėjo pasilikti SSSR ir kartu su sovietų liaudimi kurti socializmą, tačiau sovietų liaudis dar gerai prisiminė karo skriaudas – ji vokiečių belaisviais nepasitikėjo, ir tai buvo suprantama. Belaisviai prašyte prašėsi į socialistines statybas, plėšinius, fabrikus ar kolchozus, tačiau darbininkai ir kolūkiečiai buvo tvirti – nacių ir jų pagalbinių niekas nenorėjo matyti nei prie kiaulių, nei prie raguočių, nei prie staklių, nei laukuose.

Vokiečiai buvo priversti keliauti namo, ten, tiesą sakant, jų taip pat niekas nelaukė – jie gėdingai pralaimėjo karą. Liūdni ir nelaimingi grįžo vokiečiai į Frankfurtą, į Miuncheną, į Berlyną – šio miesto rytinę dalį jau skyrė tvirta siena, sauganti nuo imperializmo socialistinius pasiekimus.

Netrukus Sovietų Sąjungoje vokiečių beveik nebeliko, vos vienas kitas sovietiniame Kazachstane.

Sovietų liaudis lengviau atsikvėpė ir pasijuto tikraisiais savo namų šeimininkais. Niekas neliūdėjo, kad išsinešdino svetima darbo jėga. Žmonės su dvigubu entuziazmu puolė puoselėti socialistinę santvarką, kuri, taip buvo paskelbta, po dvidešimties metų turėjo virsti komunizmu. O kaip laukė, kaip laukė žmonės komunizmo! Visi gyveno viltimi – mažas ir senas, jakutas ir ligotas.

Laukiant pasimiršo karo metu patirti vargai bei negandos. Šalies padangė išsigiedrijo. Tik neįgalieji, berankiai ir bekojai karo veteranai, be tikslo slankiojantys po šalį,

dar priminė karo meto patirtį – badą, nepriteklius, keturių pamainų darbą. Tačiau tai netemdė giedros nuotaikos. Žmonės daug dirbo, bet mokėjo ir linksmintis. Tokie buvo laikai, pranašaujantys šviesią ateitį vienoje šeštojoje Žemės dalyje, į kurią krypo visos pažangiosios žmonijos žvilgsniai.

Vokiečių belaisvis Kurtas Šubertas, kilęs iš Rytprūsių, nebeturėjo kur grįžti – nei Rytprūsių, nei namų neliko, ir gerai, kad neliko, taip sakydavo sovietų žmonės. Atstatęs Stalingradą, padirbėjęs mūrininku Leningrade ir Minske, jis pasiliko Kaune, ten pamilo belaisvių valgyklos virėją Zofiją Almonaitytę. Atsitiktinai pamilo, bet ką jau padarysi, kad taip atsitiko. Gyvenimas, taip sakant, pilnas netikėtumų – duobėtas ir nenuspėjamas.

Išėjęs į laisvę ir našiu darbu išpirkęs kaltę, Kurtas Šubertas apsisprendė likti socialistinėje Lietuvoje ir dalytis vargais bei rūpesčiais su šios respublikos liaudimi. Kurčias, kontūzytas Kurtas Šubertas vedė Zofiją Almonaitytę ir nutūpė miesto centre. Daugiabutis namas, kuriame įsikūrė jaunvedžiai, kažkada priklausė žydų bankininkui, tačiau dabar jame gyveno girtuokliai, proletarai ir Didžiojo Tėvynės karo veteranai, geranoriškai atsikėlę iš Rusijos gyventi ir dirbti Kaune.

Netrukus Kurtas Šubertas ir Zofija Almonaitytė susilaukė sūnaus Reholdo. Berniukas, tiesa, gimė silpno proto ir čia Kurtas Šubertas išvelgė tam tikrą atpildą už kadaise jo padarytus nusikaltimus sovietų liaudžiai. Dirbti statybose ar sargauti Kurtas Šubertas nebepajėgė, buvo silpnos sveikatos. Tad neperspektyvi šeima gyveno iš kuklios pašalpos, kurią Kurtas gaudavo iš klastingą politiką puoselėjančios Vokietijos Federacinės Respublikos vyriausybės.

Silpnaprotris Reholdėlis augo guvus ir linksmas berniukas, tikras išdaigininkas. Jis prasimanydavo įvairiausių eibių, o kai paaugo, labai mėgdavo į senyvą tėvą Kurtą Šubertą mėtyti akmenis – jų apgriuvusio namo kieme niekada nestigo. Reholdėlis pasislėpdavo už namo kampo ir sviesdavo akmenį į sėdintį ant suolo prie laiptinės tėvą. Akmeniui pataikius į petį ar galvą, Kurtas Šubertas pašokdavo ir puldavo vyti sūnų. Deja, nepagaudavo, nepavydavo, nes labai ligotas ir kontūzytas buvo, be to, šiek tiek raišavo – buvo sužeistas prie Kursko. Taip slinko vokiečių karo veterano Kurto Šuberto dienos Kaune. Švenčiant Didžiojo Tėvynės karo Pergalės Trisdešimtmečio jubiliejų, miestas neatpažįstamai išgražėjo.

Reholdėlis augo, o žmona Zofija Almonaitytė-Šubert išstorejo, papurto, persidažė plaukus rudai ir įniko stipriai gerti. Iš pradžių – degtinę, vėliau – spirituotą vyną, o dar vėliau – Kiolno vandenį, šis Kurtui Šubertui keldavo nacionalinius sentimentus. Galbūt ir Kurtas Šubertas būtų drauge su ja gėręs Kiolno vandenį, tačiau sveikata neleido.

– Kurtai, gal išgersi? – teiraudavosi jo geranoriški namo kaimynai alkoholikai ir paikišdavo po nosimi buteliuką „Raudonosios Maskvos“.

– *Danke*, šiandien dar nenoriu, – mandagiai atsakydavo Kurtas Šubertas. Jis tuo metu lietuviškai ir rusiškai kalbėjo be akcento.

Galbūt dar liūdniau būrų slinkusios Kurto Šuberto dienos kadais žydai priklausiusio namo kieme, jei jis nebūtų laikęs balandžius. Daug balandžių, įvairių – baltų, margų, net pašto.

Buęs Vermachto kareivis balandinę įkūrė ant medinių sandėliukų stogo ir pelnytai ja didžiavosi. Ji buvo viena didesnių mieste, kuriame tuo metu gyveno daugiau kaip trys šimtai tūkstančių sovietinių gyventojų.

Kurtui Šubertui sekėsi auginti ir laikyti balandžius. Jis dalyvaudavo parodose, o kai kurie balandininkai iš jo nupirkdavo retesnius egzempliorius. Tad pinigų Kiolno van-

deniui Zofija Almonaitytė-Šubert niekada nepritrūkdavo, o Reholdas net ėmė lankyti silpnapročiams skirtą pagalbinių mokyklą, bet joje, tiesą sakant, stropumu nepasižymėjo.

Sunku pasakyti, ar Kurtas Šubertas buvo laimingas. Turbūt neypač, mat dažnai, atsisėdęs ant suoliuko, šimtąjį kartą skaitydavo pageltusį „Volkische Beobachter“, vartydavo išsaugotas per karą nuotraukas ir neretai susigraudindavo, žvelgdamas į save jauną, paraitotomis kitelio rankovėmis stovintį su „šmaiseriu“ rankose jau toli nuo Maskvos. Liūdesį jam kėlė ir sūnus Reholdas – šis visa silpnapročio širdimi nekeitė ne tik visko, kas vokiška, bet ir balandžių: paslapčia, Kurtui nematant, išigaudavo į balandinę ir veisliniams balandžiams nusukinėdavo galvas.

Kurtas Šubertas pyko, prašė, maldavo taip nesielgti, tačiau ką jis galėjo padaryti, juolab kad neišgydoma alkoholinė Zofija Almonaitytė visada stodavo sūnaus Reholdo pusėn. Zofija Almonaitytė-Šubert buvo tikra vilkė – amžinai girta, iššieptais dantimis. Ji aptalžė ne vieną iš Rusijos atsikėlusį karo veteraną – mat šie neapsikentę drįsdavo sudrausti įsisiautėjusį Reholdą ar papriekaištaudavo, kad jis naktį ir vėl kirviu beldėsi į jų duris. Suprantama, kaimynai Šuberto šeimos nekeitė. Nekeitė dėl silpnapročio Reholdo, dėl nenusipėjamos Zofijos ir, svarbiausia, dėl Kurto Šuberto – nacių kareivio, kuris, jų akimis, įkūnijo karo metu patirtą blogį.

– Buvau jaunas, svajojau, kad turėsiu sūnų, kuris galbūt kada nors tarnaus SS ar aviacijoje – pas Hermaną Geringą, – ne kartą yra guodęsis Kurtas silpniau politiškai išprususiems namo alkoholikams. – O dabar – debilas, geriausiai atveju jis Sovietų armijoje užsitarnaus jefreitoriaus laipsnį, – kalbėdavo jis ir graudžiai užniūniuodavo: *Haj li haj lo la lala...*

– Nenusimink, Kurtai, – ramindavo Vermachto veteraną jautresni kaimynai alkoholikai. – Tik pažiūrėk, kokie gražūs tavo balandžiai, – sakydavo jie, ir Kurtas nejučia kilsteldavo galvą į dangų.

– Et, kas tie balandžiai, – nuspjovęs numodavo ranka Kurtas Šubertas ir, išsitraukęs iš kišenės, išskleisdavo sutrintą „Volkische Beobachter“.

– Išgersi?

– Ačiū, – nepasiduodavo pagundai Kurtas Šubertas ir šimtąjį sykį įnikdavo skaityti melagingai tendencinę straipsnį apie Reichstago gaisrą.

Draugų Kurtas Šubertas neturėjo, niekas nenorėjo su juo artimiau bendrauti. Žinoma, vokietis, abstinentas, svetimas, kaip pasakytų Alberas Kamiu. O žmona Zofija Almonaitytė-Šubert neteko paskutiniųjų žmogiškumo likučių – degradavo, svaiginosi batų tepalu, skiedikliais ir denatūratu. Sūnus Reholdas, beje, taip pat sužvėrėjo. Jo silpnaprotystė paūmėjo ir jis įniko mušti tėvą Kurtą neva už tai, kad šis parazituoja visuomenėje. Kurtas apsiginti nebepajėgė, silpo akyse. Kai bandydavo bėgti, Reholdas jį, kaip visada, pavydavo, jei ne laiptinėje, tai kieme ar gatvėje.

Kai Reholdas mušdavo Kurtą Šubertą, atsiverdavo namo langai. Smalsūs karo veteranai rusai negailėdavo patarimų ir pasiūlymų silpnapročiui, kaip skaudžiau vožtelti tėvui.

– Per kepenis! Per kepenis! – ragindavo Sovietų Sąjungos didvyris kapitonas Zurabas Samochvalovas, Didžiajame Tėvynės kare praradęs inkstą ir dar „kai ką“. Apie tą „kai ką“ niekam nepasakodavo, tik girtas prasitardavo.

– Koja! Koją ir į galvą! – antrindavo atsargos viršila Vasilijus Loginovas, pokario Lietuvoje didvyriškai kovojęs su buržuaziniais nacionalistais.

Kurtas Šubertas krisdavo ant žemės, sūnus Reholdas jį suspardydavo, apspjaudydavo, neretai ir apšlapindavo. Po šios procedūros namo gyventojai sutartinai paplodoavo ir užverdavo langus.

Sunkiai keldavosi nuo asfalto Vermachto eilinis Kurtas Šubertas. O atsikėlęs vėl grįždavo į namus – iš ten pasigirdavo girtos Zofijos Almonaitytės-Šubert riksmas:

– Nacis! Tu tarybinius žmones šaudei, o aš dėl to turiu kentėti! – priekaištaudavo jį vyrui.

– Nešaudžiau aš tarybinių žmonių, raštinėje tarnavau, – mikčiodamas teisindavosi Kurtas Šubertas.

– Konclagerio raštinėje!!! – šaukdavo Zofija Almonaitytė-Šubert ir greičiausiai kumščiu užčiaupdavo Kurtą.

Nemielas Kurtui Šubertui tapo Kaunas, sovietų Lietuva, jos socialistiniai laimėjimai bei kaimynai – SSSR piliečiai. Nemiela buvo ir šeima, kurioje jis taip ir nerado dvasinės ramybės. Kita vertus, sovietinių žmonių neapykantą vokiečių kareiviui galėjai pateisinti.

Kurto Šuberto padėtis šeimoje dar pablogėjo, kai Reholdas Šubertas pagalbinėje mokykloje įstojo į komjaunimą, apdovanotą, atrodo, šešiais ordinais. Nežinia, kaip jam pavyko prasmukti į šlovingos organizacijos gretas, tačiau tą įsimintiną rudens popietę Reholdas Šubertas grįžo namo silpnapročių mokyklos uniformą pasidabinęs ženkluku su Vladimiro Iljičiaus Lenino atvaizdu.

– Dabar, fašiste, tau šakės, – tarė Reholdas Kurtui ir smogė į veidą kastetu, kurį buvo gavęs už išmainytą balandį.

Kurtas Šubertas susmuko. Iš gerklės išsiveržė aimana, bet nesujaudino sūnaus – Reholdas trenkė durimis ir išėjo į miestą rinkti makulatūros. Žmona Zofija pabandė Kurtą perkelti ant lovos, tačiau nepajėgė, mat buvo apsisvaiginusi dantų pastos ir batų tepalo mišiniu.

Kurtas Šubertas merdėjo namuose iki kitos dienos pavakario. Be sąmonės jį atgabeno į Raudonojo Kryžiaus ligoninę.

Greitosios pagalbos brigada ilgai įkalbinėjo gydytojus, kad jie kovotų dėl buvusio nacių kareivio gyvybės. Dauguma gydytojų buvo komunistai, kiti – komjaunuoliai ar kandidatai į partiją, niekas nenorėjo rizikuoti karjera. Tik vyriausiajam ligoninės gydytojui, Socialistinio Darbo didvyriui Anzelmui Voiškai, priminus Hipokrato priesaiką, keli nepartiniai chirurgai ryžosi atlikti sudėtingą smegenų operaciją. Deja, ji, nors truko ištisas penkias valandas, nepavyko. Niekas dėl šios nesėkmės nekaltino nepartinių gydytojų.

Karys Kurtas Šubertas išėjo, kitaip sakant, pasimirė.

Per laidotuves, nutilus pučiamųjų orkestrui, kaimynas Zurabas Samochvalovas – Sovietų Sąjungos didvyris ir dimisijos kapitonas – taip pasakė prie duobės:

– Vingiuotas yra žmogaus kelias, o gyvenimas svetur – sunkus. Tau, kaimyne Kurtai Šubertai, teko patirti epochos negandas. Tu buvai prie Stalingrado, Leningrado, Kursko ir Maskvos, tačiau visada stengeisi išsaugoti žmogiškumą ir likti paprastu Rytprūsių bernioku. Toks, beje, ir buvai, mylėjai gamtą. Liko nebaigti darbai, neišsipildžiusios svajonės. Ne, tu neišieini, lieka tavo brangi žmona Zofija, lieka mylimas sūnus Reholdas, įkūnytas į nepakaltinamą jo asmenį tu amžiams liksi gyventi mūsų Tarybų Lietuvoje. Man teko laimė ir garbė ją vaduoti iš panašių į tave padugnių. Ačiū, mielas Kurtai, kad

buvai, kad man ir mano ginklo broliams likimas lėmė tave pažinti mūsųose ir buityje. Išsėkis ramybėje.

Po šių Zurabo Samochvalovo žodžių Zofija Almonaitytė-Šubert susigraudino, staiga išsiblaivė ir tik dabar suprato, kokio žmogaus neteko. O sūnus Reholdas, kai karstas buvo leidžiamas į duobę, pažvelgė į savo komjaunimo ženklelį atlape ir prisiekė aukso medaliu baigti pagalbinių mokyklą, o vėliau, jei tik viskas bus gerai, tęsti aukštesnius mokslus VDR.

Virš tuštėjančių kapinių vis suko ratus balandžiai, lyg norėdami paskutinį kartą atsisveikinti su Kurtu Šubertu ir perspėti gyvuosius apie pragaištingą svastikos sukimąsi.

DRAUGAS NEPOMUKAS

Tą dieną dangus buvo apsiniaukęs. Vis dėlto jis netemdė giedros nuotaikos. Mieste plėvėsavo raudonos vėliavos. Žvelgdamas iš dangaus galėjai pamanyti, kad tai gėlių žiedai, o miestas nerūpestingas rojaus sodas. Tyku, ramu, gera.

Buvo Konstitucijos diena – viena mėgstamiausių žmonijos švenčių.

Šaunu, kalbėjo žmonės, kad Konstitucijos diena išpuolė sekmadienį. Suprantama, netrukus turėjo baigtis penkmetis, o neįvykdytų planų – begalė, nebuvo laiko linksmitis. Tačiau nuotaika vis tiek buvo pakili, todėl žmonės į gatves ir skverus išėjo pasipuošę. Jų neišgąsdino ūkana, tą dieną visiems norėjosi būti drauge – susitikti pažįstamus, draugus, pasikalbėti. O pasikalbėti buvo apie ką.

Žmonės ypač nerimavo dėl įvykių Čilėje. Buvo daug kalbama apie nužudytą prezidentą Aljendę, išniekintą Viktorą Charą, karinės chuntos įkalintą Luisą Karvalaną. Piktinosi žmonės. Neapsakoma buvo jų pagieža generolui Pinočetui, karine jėga užgrobusiam valdžią Čilėje. Visi buvo susirūpinę, tarėsi, ką toliau daryti, kaip veikti, galvojo, kuo galėtų padėti čiliečiams. Vyresnieji prisiminė Budapešto, Prahos įvykius. Tačiau Čilė buvo toli, nepasieksi jos tanku ar šarvuočiu. Daug vilčių buvo dedama į Kubą, tačiau Kuba tylėjo. Tylėjo ir Argentina, Brazilija, Kolumbija, Graikija. Visi it susimokę laukė, kas bus toliau. O Pinočetas nesnaudė. Jis, sugrūdęs padoriausius čiliečius į Santjago stadioną, ėmėsi represijų. Žinios, pasiekdavusios pažangiąją žmoniją, buvo neramos. Kasdien pranešama apie naujas aukas, skerdynes, susidorojimus. Reikėjo ką nors daryti. Iš pradžių, kaip įprasta, buvo surengti mitingai gamyklose, fabrikuose, ten liaudies masės išsakė savo pasipiktinimą dėl Pinočeto veiksnių ir pasmerkė jo chuntą. Buvo skaudu pripažinti, tačiau Pinočeto ir jo pakalikų tai nesujaudino. Jis, diktatorius, negirdėjo blavių balsų, raginančių atsitokėti ir liautis smurtavus. Ypač neramu buvo dėl draugo Luiso Karvalano likimo – su juo, įkalintu chuntos kazematuose, bet kada galėjo susidoroti. Tik apie tai ir kalbėjo žmonės, išėję paminėti Konstitucijos dieną į gatves.

Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino II-osios infekcinės ligoninės pečkury Nepomukas tą sekmadienį dirbo. Tačiau, pasibaigus pamainai, nutarė užėiti pas ligonius ir pasveikinti juos su Konstitucijos diena. Kyštelėjęs galvą į dizenterikų palatą, nieko joje nerado. Bet Nepomukas nenusiminė ir patraukė ligoninės koridoriais tolyn. Deja, nei pageltusių hepatitininčių, nei sergančiųjų vidurių šiltine, nei raupsuotojų, nei maro, juodligės bacilų nešiotųjų palatose nebuvo. Ligoniai kažkur pradingo. Nepomukas

žvilgtelėjo į tualetą, tačiau ir čia neaptiko nė gyvos dvasios. Ir staiga jis prisiminė, kad šiandien infekcinės ligoninės Raudonajame kampelyje vyksta renginys, skirtas Konstitucijos dienai. Ilgai nedvejodamas Nepomukas ten ir patraukė.

Ir jis neapsiriko. Raudonajame kampelyje buvo susirinkę visi. Čia Nepomukas išvydo sergančiuosius tymais ir raudoniuke, vėjaraupiais ir kiaulyte, net kliedintys dėmėtosis šiltinės atstovai dalyvavo Konstitucijos dienos minėjime.

Kalbos artėjo prie pabaigos, tad Nepomukas radęs laisvesnę vietą, prisėdo prie žmogaus, kuris buvo įtariamas turįs kaspinuotį.

– Tuo draugai, leiskite iškilmingą Konstitucijos dienos minėjimą baigti, – tarė II-osios infekcinės ligoninės vyriausiasis gydytojas Aleksandras Rotblatas.

Ligoniai pakilo. Pasigirdo šalies himnas. Nepomukas giedojo garsiau už kitus. Jo balsas buvo aksominis, o klausia – absoliuti, Negalėjai nesigėrėti jo malonaus tembro baritonu.

Nutilus himnui, ligoniai jau ketino skirstytis į palatas. Tačiau hepatitininkams norėjosi dar šiek tiek pabūti Raudonajame kampelyje. Konstitucijos diena – juk tik kartą per metus. Ligoninės gydytojas Aleksandras Rotblatas taip pat mielai būtų pasilikęs, bet jo laukė neatidėliotini šeimos reikalai. Dizenterikai dar mėgino jį įkalbinėti, tačiau Aleksandras Rotblatas atsiprašė, kad turi juos palikti. Tad Nepomukas, vienintelis ligoninės administracijos atstovas, buvo paskirtas vyresniuoju – jis turėjo pasirūpinti, kaip pratęsti Konstitucijos dienos minėjimą.

Nepomukas ėmėsi iniciatyvos.

– Galiu subėgioti, – pasisiūlė, vos tik išėjo vyriausiasis gydytojas. – Ko parnešti?

Kilo debatai. Hepatitininkai pasisakė už spirituotą vyną, dizenterikai – už degtinę, o sergantieji dėmėtąja šiltine neturėjo nuomonės.

– Ko bus, to ir parnešiu, – tarė Nepomukas, supratęs, kad neišgirs vieningo sprendimo. – Duokite pinigų, ir lekiu.

Ligoniams Nepomuko laukti neprailgo. Kai jis grįžo, net maro bacilų nešiotojai liko patenkinti. Raudonajame kampelyje dabar nieko nestigo, visko buvo apstu: degtinės, alaus, dėmių valiklio, šampano, likerio, klijų, stovėjo keli buteliai trauktinės, denatūrato ir net kubietiško romo. Užkanda, kaip buvo įprasta Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino II-ojoje infekcinėje ligoninėje, pasirūpino, taip juos vadindavo medicinos personalas, viduriuojantieji šiltininkai.

– Už Konstitucijos dieną, draugai! – tarė Nepomukas ir užsivertė „Havana Club“ butelį. Ligoniai nuo jo neatsiliko.

Kai Nepomukas pastatė ištuštintą romo butelį ir siekė užsigerti alumi, jam dingtelėjo viena mintis.

– Draugai, – kreipėsi jis į ligonius, – mes geriame kubietišką romą, minime Konstituciją, o draugas Luisas Karvalanas sėdi Čilės kalėjime. Ar gali taip būti?!

– Gali! – sušuko raupsuotieji.

– Negali! – nesutiko su jais sergantieji kiaulyte.

– Neturi taip būti! – pasipiktino dizenterikai.

– Ir aš taip manau, – tarė Nepomukas ir užsivertė portveino butelį. – Mes privalome imtis veiksmų, – pasakė išgėręs ir siekdamas degtinės stiklinaitės, mat buvo įsitikinęs, kad vodka pakelia jo žemą kraujospūdį.

– Eikime ir išvaduokime Luisą Karvalaną, – pasiūlė išmintimi nepasižymintis ligonis, priverstas gerti ir valgyti už du, mat turėjo soliterį.

- O man nusispjaut ant draugo Luiso Karvalano, - išsidavė lygtinai nuteistas disidentas, sergantis kažkokia baisia vėjaraupių forma. Jis, atrodo, gėrė mažiausiai.

- Tau nusispjaut ant Luiso Karvalano! - pasipiktino išsraudęs Nepomukas ir vožė jam tuščiu romo buteliu per galvą.

- Tiesą sakant, ir man jis nerūpi, - prisipažino viduriuojantis infekcinės ligoninės senbuvis - jis gėrė vien šaltmėtinio likerio ir alaus kokteilį.

- Aš tau parodysiu! - užpyko Nepomukas ir, nusismaukęs kelnes, parodė jam nuogą užpakalį. - Štai tau už Luisą Karvalaną! - pagadino ir taip jau slogų Raudonojo kampelio orą.

- Teisingai, - vieningai pritarė dizenterikai.

- Ir mes taip galvojame, - pritarė gadindami orą sergantieji vidurių šiltine.

- Ne, ne, ne! - nenorėjo nusileisti raupsuotieji ir demonstratyviai delnais prisidengė nosis. Tai likusius papiktino.

Rudonajame kampelyje išpiplieskė akustinė-aromatinė diskusija ir netrukus peraugo į rimtus pasistumdymus ir apsidirbimus. Vieni pasisakė už, kiti - prieš neatidėliotiną Luiso Karvalano išlaisvinimą. Ypač nuožmūs buvo raupsuotieji - neatleistino delsimo šalininkai. Jie ne tik spjaudėsi, skrepliavosi, bet ir taikėsi apkrestai sergančiuosius kiaulyte, tymais bei raudoniuke.

Nepomukas audringai gynė savo nuomone, argumentavo kojomis, kumščiu ir buteliu, kad Luisas Karvalanas - tai visos pažangiosios žmonijos reikalas, todėl negalima tylėti ir apsimesti, kad Čilės įvykiai infekcinių ligonių nedomina.

Netrukus raupsuotieji, išvadinti retrogradais, oportunistais ir eserais, buvo įtikinti pergalingomis salvėmis, o dizenterikai, visą laiką laikęsi blaivios politikos, Nepomukui pasiūlė vėl subėgioti, nes niekas nenorėjo skirstytis į palatas, net vėjaraupių išbertas disidentas.

Ką ir kiek pirkto Nepomukas, sunku pasakyti. Kita vertus, ir nesvarbu, nes dauguma ligonių liko gyvi, išsikapstė.

Praslinkus savaitėms, o gal ir mėnesiams, radijo diktorius džiaugsmingai pranešė, kad Luisas Karvalanas išlaisvintas ir netrukus atvyks į Maskvą. Nepomukas, dirbęs naktinėje pamainoje, žvaliai švystelėjo anglių į pečių ir, prisiminęs Konstitucijos dieną, tarė: „Ir aš prie to prisidėjau.“

Karšta buvo Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino II-osios infekcinės ligoninės katinė. Tačiau Nepomukas vis kūrė pečių. Jis, žmogus, labai norėjo, kad ligoniams būtų šilta, jauku ir kad jiems niekada netektų patirti to, ką išgyveno Luisas Karvalanas tolimojoje Čilėje.

Kiek daug draugų yra planetoje, nepastebimai kovojančių prieš smurtą, už teisingumą ir taiką žemėje, tokių kaip Nepomukas, apie kuriuos nerašo pagrindiniai laikraščiai.

Undinė Radzevičiūtė

BADEN BADENO NEBUS

GRAFO ŽMONA

Naujoji grafo žmona dvaro ekonomui Jakofui pasirodė negraži.

Tą įspūdį ypač sustiprino žinia, kad ji turkė.

Ji ir atrodė kaip turkė: mažo ūgio, labai juoda ir labai garbanota, jau nekalbant apie nosį.

Taip Jakofas pasakojo apie grafo žmoną savo šeimai – žmonai Angelinai ir dviem mažametėm dukrelėm, rodydamas, iki kurios vietos jam ta turkė.

Kokia tyla, galvojo grafas po Rusijos–Turkijos karo trumpam grįžęs į lietingą lygumų užkampį, kur stovėjo jo prancūziško tipo rūmai aukštu mansardiniu stogu.

Ekonomas Jakofas to žodžio, reiškiančio stogo tipą, taip ir neišmoko.

Kaimyninių dvarų savininkai to jo stogo garsiai nekenė ir prie kortų stalų kalbėjo, kad tie vokiečiai ir taip per daug lenkiasi prancūzų kultūrai.

Kokia tyla, galvojo grafas, vaikščiodamas po parką, apžiūrinėdamas rožynus ir rodydamas Jakofui, kuri gipsinė lauko gėlių vaza įškilusi ir kur.

Kokia tyla, galvojo grafas, žiūrėdamas į upelį.

Upelis nekėlė triukšmo.

Tyla aplink rūmus buvo apgaulinga.

Jakofas toliau pasakojo giminėms ir turguje, kad grafo turke negraži.

Jis niekuo nesiskyrė nuo kitų žmonių: visi mes labiausiai mėgstam kalbėti apie tai, kas mus ypač piktina.

Žinia pasiekė ir tolimesnius dvarus, ir net prie kortų stalų pagrindine tema tapo svarstymai: kaip grafas su ta turke susikalba. Jaunesni lošėjai tvirtino, kad „turbūt meilės kalba“.

Laisvu nuo kortų ir jodinėjimo metu vyrai erzino savo žmonas, kad irgi išvažiuos į karą ir parsiveš kokią turkę.

Žmonos siuvinėjo ir siuto. Joms net pradėjo atrodyti, kad nekenčia turkių ir karo su turkais nuo gimimo.

Kokia tyla, galvojo grafas, apžiūrinėdamas parko gilumoje stovintį olandišką namelį ir rinkdamas vietą naujoms statyboms. Grafas buvo tikras vyras ir jam atrodė, kad nėra geresnės dovanos žmonai turkei, kaip baltas minaretas.

Sužinojęs apie minaretą Jakofas labai susijaudino. Jis buvo iš tų žmonių, kurie labai žavisi naujomis idėjomis ir gali taip susijaudinti, kad net užmirštų, jog turi šeimą.

Jakofas netgi kuriam laikui buvo dingęs.

Miestelio užėjoje.

Už naujas idėjas dvaro ekonomas Jakofas ir buvo ištikimas grafui. Ir netgi, galima sakyti, jį mylėjo. Nors dirbo už pinigus.

Grafas buvo karo inžinierius, fortifikacijos specialistas, žinomas visoje Europoje ir net Vokietijoje, bet dažniausiai tarnaujantis carui.

O už ką mylėti tą turkę, galvojo Jakofas. Ji juk visiškai nieko neišmano apie *fortipikaciją*.

Pasklidus kalboms apie apžvalgos bokštą, taip Jakofas apibūdino minaretą, visi apie jį tiek kalbėjo ir galvojo, kad net užmiršo turkę.

Baltą turkišką bokštą, vainikuotą raudonu špiliumi su pusmėnuliu viršuje, meistrai pastatė per vasarą.

Prie kortų stalų vieni gyrėsi, kad ateinančią vasarą, o gal net pavasarį jie pasistatys po tokį pat turkišką bokštą prie kiekvieno savo dvaro kampo.

Kiti grafo rūmus apvažiudavo dideliu lanku, kad tik to minareto nematytų.

Vyskupui bokštas irgi kliuvo, bet nei rankomis, nei piktais žodžiais jis negalėjo grafo pasiekti – grafas buvo kalvinas, o gal netgi ir liuteronas.

Pavasario grafas laukė stovėdamas minarete.

Norėjo pamatyti jį pirmas.

Pavasaris tais metais atėjo labai tyliai: stiprios vėlyvos šalnos pražudė daugelį paukščių.

Kokia tyła, galvojo grafas.

Grafo žmona vieną šiltą pavasario popietę irgi įsidrąsino užlipti į minaretą. Ji labai išgąsdino Jakofą, kuris kaip tik tuo metu stovėjo minareto balkone ir rūkė grafo egiptietiškas cigaretes.

Jis nuolat taip darydavo, kai grafo nebūdavo namie.

Baimė greitai praėjo, nes Jakofas buvo įsitikinęs, kad ta turke tikrai nepasakys: kalbėti nemoka.

Vieną vasaros dieną grafas gavo piktą vyskupo laišką, reikalaujantį nugriauti minaretą, bet nieko vyskupui neatsakė.

Po savaitės jis gavo kvietimą į karą, o tą turkę, kaip visiems aiškino Jakofas, paliko namie.

Prie kortų stalų kilo sujudimas: juk ta turkė palikta viena namie gali visko pridaryti.

Tame užkampyje, be lošimo ir siuvinėjimo, nelabai buvo ką veikti, todėl žmonių vaizduotė išsivystė labiau nei kitur. Prisigalvodavo visokių baisių dalykų.

Tie, kas kada nors mokėsi universitete, kalbėjo: turkės juk gyvena pagal kitus įstatymus ir kitokias vertybių sistemas. Europoje visiškai nepaplitusias.

Jakofui ypač patiko tas faktas, kad turkė nustojo valgyti.

Gali būti, kad ją kankino nostalgija, bet Jakofas tokio žodžio nežinojo.

Ir jo negalėjai kuo nors kaltinti: niekas aplink nežinojo tokio žodžio.

Kurį laiką jis džiūgavo, kad turkė ir toliau nevalgo, bet vis dėlto prisivertė apie tai parašyti grafui. Atsakymo nesulaukė. Grafas turbūt buvo labai užimtas.

Kare jis uždirbdavo pinigus.

– Turkė!!! – raudodama šaukė Jakofos žmona. Jakofas nesuprato, ką ji šaukia. Tuo metu jis apžiūrinėjo rožyną.

– Turkė iššoko! – šaukė Jakofos žmona.

Balto minareto apačioje gulėjo prisipaudęs nedidelis tamsus turkės kūnas. Krauju nebuvo, tik žemė po jos kūnu buvo minkštesnė.

Bendrose kapinėse turkės laidoti neleido vyskupas, todėl Jakofas liepė ją užkasti už minareto.

Po savaitės Jakofas prisivertė parašyti grafui laišką, bet atsakymo negavo.

Prie kortų stalų žmonės kalbėjo, kad nereikia vokiečiams vestis su turkėmis: kraujas per daug skirtingas. Kaip pavyzdį vienas baronas prisiminė atvejį, kai kitas baronas iš Azijos atsivežė keturias mangustas ir jos visos per pusmetį išdvesė.

Kažkoks jaunuolis, grįžęs atostogų iš universiteto, tvirtino, kad tos turkės visada taip daro, jeigu joms kas nors nepatinka. Užsilipa kaip gali aukščiau ir iš visų jėgų metasi žemyn.

Ir dar pasakė, kad Europoje žmonės žudosi dėl žlugusių iliuzijų, Rusijoje – dėl iššvaistytų pinigų, o Azijoje dėl išnykusių miražų.

Praėjus šimtmečiui ar kiek mažiau, į tas vietas suviliotas legendos užklydo vienas jaunas turkų architektas.

Tai turbūt buvo europizuotas turkas, nes tikri turkai neturi ko ieškoti Europos pakraščiuose.

Toje vietoje jau nebebuvo nei rožyno, nei prancūziško dvaro aukštu mansardiniu stogu, nei olandiško namelio.

Karas su vokiečiais nepagailėjo.

Tačiau raudonas minareto bokštelis, vainikuotas psmėnuliu, stovėjo taip, tarsi pasaulyje per pastarąjį šimtmetį nieko baisaus nebūtų atsitikę.

Jaunas turkas pamatė psmėnulį, kylantį virš medžių, vos išlipęs iš traukinio. Turką nustebino, kad mėnulio ragai rodė ne į viršų, kaip buvo įprasta jo tėvynėje, o į šoną – kaip buvo įprasta piešti jauną mėnulį Europoje.

Turkas pasivaikščiojo parko alėjomis, apžiūrėjo suskilusią gipsinę vazą.

Jį irgi apžiūrėjo. Moteris su trejų metų vaiku.

Apžiūrėjo tyliai, tarsi jis irgi būtų gipso vaza.

– Siaubinga tyla, – pagalvojo turkas, skubiai kirsdamas geležinkelio bėgius. – Nuo tokios tylos ir numirti galima.

Geležinkelio stotyje nebuvo nė vieno žmogaus.

MAJORO ŽMONA

Jos vardas buvo Žuljeta. Su dviem „t“.

Didžioji klasika pasiekė Ordžonikidžę būtent tokiu pavidalu.

Čia kalbame ne apie *didžiąją* Ordžonikidžę, dabar vadinamą Vladikaukazu – kurortą su sanatorija, porceliano fabriku ir oro uostu – pilną gražuolių osetinų nublizgintais dantimis.

Žuljetos Ordžonikidžę buvo kilometro ilgio ir kilometro pločio karinis objektas, aptvertas kalnais ir įmerkęs kojų nagus į Juodąją jūrą.

Nauji laikraščiai ir loterijos bilietai čia nepatekdavo.

Žiūrint iš šalies, tai labai neteisinga ten gyvenančių žmonių atžvilgiu.

Objektas buvo toks uždaras, kad jame net išliko malonus, bet visame pasaulyje jau seniai užmirštas paprotys praeinant įžnybti moterims į užpakalį.

Ordžonikidzės slaptojo karinio objekto apsaugai vadovavo majoras, Žuljetos vyras.

Žuljetta už jo ištekėjo septyniolikos, persikėlė iš civilizuotųjų Čeboksarų į užslaptintąją Ordžonikidžę ir iki trisdešimties prarado visus dantis.

Kaltas buvo tas labai prastas Ordžonikidzės geriamasis vanduo. Dantis čia praradavo visi, nepriklausomai nuo karinio laipsnio ir veiklos rūšies. Kadangi objektą labai saugojo, tai naujų žmonių čia jau seniai neatsirasdavo.

Dėl tos priežasties niekas Ordžonikidzės gyventojams nepasakė, kad žodis „malako“ rašomas su trimis „o“. Todėl niekas nereikalavo nuo vienintelės parduotuvės nuimti iškabos

MALAKO. KILBASA. PIVO

vaizduojančios į kalną lipantį kupranugarį.

Paveikslėlis buvo geltonas ir visiems patiko.

Jį nupaisė Ordžonikidzės valgyklos vedėja Kodigrabova.

Valgyti pas moterį su tokia pavarde gal ir buvo baisu, bet kitos išeities nebuvo.

Kariniuose objektuose retai pasitaiko žmonių, turinčių humanitarinį išsilavinimą, todėl niekam nekilo klausimų, iš kokio žodžio kilo Kodigrabovos pavardė. Sutrumpintai visi vadino ją tiesiog Graba.

Iš išorinio pasaulio Žuljetta ir Kodigrabova persinešė paprotį, kad gyvenime svarbiausia draugauti su svarbiais žmonėmis, todėl abi iškart susidraugavo.

Be užimamos socialinės padėties, Žuljetta dar mokėjo kirpti. Nors kirpti čia, be Kodigrabovos, beveik nebuvo ko.

Užtai prie Kodigrabovos reikėdavo padirbėti: vieną dieną ji norėdavo Jekaterinos I, kitą dieną Jekaterinos II šukuosenos, o periodiškai užplūstančios melancholijos atvejais Graba pareikalavdavo šukuosenos, kurią prieš daugelį metų matė per televizorių.

Teritorijos uždarymas ir sudėtingos gyvenimo sąlygos padarė viską, ką galėjo: žmonės čia skendo svajonėse.

Majoras tyliai mąstė apie tai, ką mąsto visi karininkai laisvu nuo karo metu: apie naujus antpečius. O kai vakare išgerdavo, pradėdavo kalbėti, kad vieną dieną, kai tik atsiras pinigų, nupirks Žuljettai kailinius. Žuljetta sakydavo, kad Kryme nereikia kailinių, o majoras jai žadėdavo, kad kai jau atsiras tie kailiniai, jie būtinai išvažiuos ten, kur jų reikia.

Kokių svajonių turėjo Žuljetta ir valgyklos vedėja Kodigrabova – sunku pasakyti. Į galvą juk neįlįsi.

O oficiali jų abiejų svajonė buvo išvažiuoti į tikrą kurortą. Į Jaltą.

– Aš jau matau save, – sakydavo Žuljetta. – Su bikiniu.

Kur ji išmoko tokių žodžių, majorui liko neaišku. Jis užmiršo, kad kažkada Žuljetta gyveno laisvėje.

– Jalta – džiovininkų kurortas, – sakydavo majoras.

Tai, žinoma, buvo labai sena informacija, bet tokioje vietoje kaip Ordžonikidžė buvo įdomi bet kokia informacija.

– Deginkitės ir maudykitės čia, – sakydavo majoras.

Be Žuljetos Ordžonikidžė būtų išgyvenusi, o be Kodigrabovos būtų nudvėsusi iš bado. O Žuljetos juk vienos neišleisi. Taip Jalta ir liko kažkur toli, neaišku net kurioje pusėje.

Nors ir Jaltą, ir Sočį, ir Ordžonikidžę, ir Varną skalavo ta pati jūra, Ordžonikidžės moterys jautėsi labiausiai nuskriaustos.

Čia moterį nuo jūros skyrė pusanatro metro pločio rudų, bjauriai apdaužančių kojas akmenų krantas.

Tą žvyro karjerą plažiu pavadinti galėjo tik majoras.

– Įpilk, – pasakė Žuljetta, įsiverždama į Kodigrabovos valgyklos virtuvę.

Buvo penkios vakaro ir Kodigrabova kaip tik ruošėsi gaminti vakarienę.

Pirmas daiktas, kurį pamatė Kodigrabova, išgirdusi žodį „įpilk“, buvo vokas Žuljetos rankose. Kodigrabovai net rankos sudrėko.

Ji atsistojo, padėjo nebaigtą guašu restauruoti iškabą „Parixmaxerskaja“, Kodigrabovos nuomone, vaizduojančią Jekateriną I, o kareivių nuomone – pačią Kodigrabovą, ir, nusivaliusi *apguašintas* rankas į ukrainietišką rankšluostį, įpylė į stiklinę džiovintų vaisių kompoto.

Iš tikrųjų *įpilti* Ordžonikidžėje galėjo tik felčeris-stomatologas, bet nei Kodigrabova, nei Žuljetta su juo nesutarė: jis vietoj to, kad gertų su damomis, skaitydavo senus laikraščius.

– Radau pas Vladimirą Vladimirovičių, – pasakė Žuljetta, dėdama voką ant stalo.

Kodigrabova stvėrėsi už kaklo.

Ją visada pradėdavo mušti raudonomis dėmėmis būtent nuo kaklo.

O gal ir nuo kitų vietų, bet tos kitos vietos buvo pridengtos suknele.

Geriau išiziūrėjusi į voką ji staiga rankas nuo kaklo atplėšė, pamačiusi, kad laiškas – ne jos.

Ji savo laiškus majorui dėdavo į pieno spalvos vokus ir ant tų vokų nieko nerašydavo. Šitas vokas buvo visai kitoks: pilkas kaip nacio uniforma, su Ordžonikidžės adresu, pašto ženklais ir antspaudais.

Nebuvo tik atgalinio adreso.

– Tu skaitai Vladimiro Vladimirovičiaus laiškus? – drebančiu balsu paklausė Kodigrabova.

– Kartais tenka, – ryžtingai atsakė Žuljetta ir ištraukusi laišką iš voko pasakė: – Skaityk.

Kodigrabova skaityti mokėjo, bet iš susijaudinimo to padaryti negalėjo.

Žuljetta atėmė laišką ir garsiai perskaitė pati:

Drauge majore V. V. Somovai,

Šiuo laišku pranešame, kad Ordžonikidžėje dislokuotas objektas DG-12-65 iki š. m. rugsėjo 30 d. turi būti demontuotas ir likviduotas. O Ordžonikidžėje dislokuotas dalinys xxxxx turi grįžti į Rusiją iki š. m. spalio 30 d.

*Generolas majoras A. A. Goligo
2000 m. liepos 15 d.*

- Kurie dabar metai? - paklausė Kodigrabova.
 - Du tūkstančiai aštunti, - atsakė Žuljetta.
 - Pasaulio pabaiga, - pasakė Kodigrabova išsipildama kompoto, nors šiai progai kur kas labiau būtų tikęs konjakas.

Kadangi Ordžonikidzėje labai trūko informacijos, ji nežinojo, kad pasaulio pabaiga bus ne 2008-aisiais, o kaip planuojama - 2012-ųjų pabaigoje.

- Jis tik dabar atėjo? - su viltimi paklausė Kodigrabova.
 - Kas? - paklausė Žuljetta.
 - Laiškas.
 - Manau, kad ne, - pasakė Žuljetta.
 - Manai ar žinai?
 - Žinau.
 - Vladimirui Vladimirovičiui sakei?
 - Ką?
 - Ką nors.
 - Dar nesakiau, bet pasakysiu, - ryžtingai pasakė Žuljetta, įsidedamą laišką į kišenę. Kodigrabova tylėjo. Jos burnoje tیزo džiovintas abrikosas.

Žuljettai išėjus Kodigrabova pasikalbėjo pati su savimi:

- Aš nematau išeities.
 - Niekas nemato, - atsakė ji sau.

Kitą rytą majoras dingo.

Objekto saugojimui tai netrukdė, bet Žuljetta pakėlė tokį vėją per vakarienę pas Grabą, kad visas dalinys dar tą pačią naktį išėjo į kalnus ieškoti.

Kaip ir buvo galima tikėtis - nerado.

Rado tik po dviejų dienų. Saulė jau buvo su majoru padariusi viską, ką galima padaryti su negyvu žmogumi.

Seržantas ištraukė iš jo rankų pistoletą, iš veido matėsi, kad nežino, „kam dabar duoti“.

Atidavė Žuljettai.

Ginklą ji atsinešė ir į vakarienę pas Kodigrabovą.

Maža kas.

Atsinešė ir pilkąjį voką.

Šį kartą laišką perskaitė Graba. Ji turėjo meninių gabumų.

Visi tylėjo.

- Kas nori, gali išvažiuoti, - pasakė Žuljetta.

Neišvažiavo net felčėris-stomatologas.

Ar juos gąsdino tai, kad už Ordžonikidzės ribų nėra jokio kito pasaulio?

Šia tema niekas garsiai nesvarstė. Kariniuose objektuose žmonės kalba nedaug.

Dešimtą dieną Žuljetta atėjo į vakarienę be pistoleto.

- O raketą saugoti? - kažkas paklausė.

- Jeigu kam labai norisi, - susimąsčiusi atsakė Žuljetta.

Ji jau turėjo kitą idėją.

Ankstyva vasaros saulė užstrigo kalnagūbrio viršūnėje.

Karštis dar nebuvo pakilęs, ir visas dalinys dar stovėjo su drabužiais. Jų buvo apie penkiasdešimt, neskaitant Kodigrabovos.

Ji su puodais užėmė poziciją prie kalvelės, virš kurios ant įsmeigto šluotos koto karojo jos pačios rankomis ant paklodės piešta vėliava. Vėliava vaizdavo japoniškai mongolišką saulę, o po ta saule gulėjo moteris.

Iš tolo moteris atrodė nuoga ir tik priėjus arčiau galėjai suprasti, kad – su bikiniu.

Iš įrankių vyrai turėjo tik dvidešimt kastuvėlių ir vienus felčerio-stomatologo neštuvus.

– Pradžioje reikia praplatinti krantą, – pasakė Žuljetta.

– Kiek? – paklausė seržantas.

– Trim metrais, – pasakė Žuljetta, pamatavusi iš akies.

Vanduo dar buvo per šaltas į jį bristi.

– Ir surinkit visus šituos akmenis, – pasakė Žuljetta.

Komanda rinkti akmenis yra visiškai suprantama kiekvienam armijoje tarnavusiam vyrui, todėl niekas nepasipriešino.

Saulė galiausiai atsipilėšė nuo kalnagūbrio viršūnės, vėliava staiga suplazdėjo, ir dalinio vyrai pamatė visai naują ateitį.

VALTERIS ŠULCAS

Vis dar pasitaiko žmonių, kurių gyvenimą pakeitė knygos.

Giunteris pažinojo net du vyrus, nukentėjusius nuo Nabokovo „Lolitos“.

Vienas pagal ją netgi gyveno, o kitas tik labai to norėjo.

Taip pat jis pažinojo vieną protingą moterį, į klausimą, kokio tipo vyrai jai patinka, atsakančia: „Kaip Šerlokas Holmsas.“ Kai jos klausdavo: „Kaip kuris?“ – ji atsakydavo: „Kaip bet kuris.“

Giunteris žinojo, kad Rusijoje nuolat pasitaiko žmonių, bandančių gyventi pagal Dostojevskį. Ir jiems baigiasi blogiausiai.

Kodėl gyvenimas pagal geriausio rašytojo geriausius kūrinius baigiasi blogiausiai?

Stebėdamas gyvenimą Giunteris įsitikino, kad įtaką gyvenimui turi ne tik pripažinti šedevrai, bet ir beveik nepastebėti kūriniai.

O kartais netgi knygos viršeliai.

Istorija prasidėjo tada, kai po vieno organizmo incidento Giunteris pateko į ligoninę.

Miglota diagnozė buvo nemaloni ir koregavo gyvenimo ribas. Giunteris gulėjo nusisukęs į sieną, ignoruodamas intymų seselės žvilgsnį ir laukdamas dar vieno tyrimų.

Pirmasis dvivietės palatos kaimynas labai garsiai meldėsi. Tos maldos gąsdino koridoriumi vaikščiojančius pacientus, todėl po kelių dienų jį kažkur išvežė.

Antrasis buvo tylus ir visą laiką kažką skaitė. Giunteris net pajuto jam simpatiją.

– Jūs rašote knygas? – po eilinės gydytojo vizitacijos išgirdęs Giunterio pavardę paklausė Skaitytojas.

– Taip, – atsakė Giunteris.

Klausimas jį suerzino. Klausimai apie rašymą jį visada erzindavo, ir kiekvienam klausiančiajam jis norėdavo pirmu pasitaikiusiu daiktu...

Giunterį sustabdydavo tik žinojimas, kad šiais laikais kalėjime niekas nieko gero neparašo.

- Parašėt tik tas tris ar daugiau? - paklausė Skaitytojas.

- Tik tas tris.

Giunteriui jau suėjo keturiasdešimt penkeri.

Iki tokio amžiaus kiti rašytojai spėja parašyti šešias septynias knygas, o jaunieji klasikai spėja ir numirti.

Ši mintis Giunteriui nepatiko.

Gydytojai sakė, kad išplėsti gyvenimo ribas galima tik pinigais.

Pinigų Giunteris turėjo tik gyvenimui, o gyvenimo išgelbėjimui ne.

- Ką sako gydytojai? - paklausė Skaitytojas.

- Nieko gero.

- Labai įdomu, - pasakė Skaitytojas. - Valteris Šulcas.

Kitą dieną Giunterį iš ligoninės išleido. Ko nors laukti arba susirasti pinigų.

Dar gulėdamas palatoje, savo prakaite, Giunteris jautė, kad pinigų neras.

Su skaitytoju Valteriu Šulcu juos išrašė tą pačią dieną.

Valteris Šulcas paprašė Giunterio telefono numerio. Giunteris suabejojo, bet neduoti atrodė nepatogu.

Valteris Šulcas pažadėjo paskambinti.

Iki tol skaitytojai Giunteriui neskambindavo: jį skaitė tik intelektualai.

Valteris Šulcas paskambino. Lygiai po trisdešimt šešių dienų, kai Giunteris konkrečiais gyvenimo pavyzdžiais įsitikino, kad pinigų jis neturi net gyvenimui.

Skaitytojas sakė: turi finansinį pasiūlymą.

Valterio Šulco butą Giunteris rado lengvai.

Prestižiniame prostitučių kvartale. Prie stoties.

Devyniolikto amžiaus namą kažkas sugalvojo nudažyti ryškiai rožine spalva.

Pro buto langus matėsi visas gyvasis kvartalo turtas.

Skaitytojo Valterio Šulco namų interjere išsilavinęs žmogus galėjo įžiūrėti prancūziško bordelio motyvų. Ant tamsiai mėlyno aksomo sienos įrėminti kabėjo devyni senoviniai erotiniai atvirukai. Priėjęs arčiau galėjai apžiūrėti devynias putnias, visiškai nuogas damas nedrąsiai nepadoriomis pozomis.

- Prancūziški, - pasakė neaukštas, tamsus buto šeimininkas ir pasiglostė barzdelę.

Ligoninėje jis buvo be barzdelės, prisiminė Giunteris.

Damos senoviniuose paspalvintuose prancūziškuose atvirukuose neatrodė nei erotiškos, nei obsceniškos. Jos atrodė mielos ir juokingos.

- Įsivaizduokite savo senelę, - pasakė buto šeimininkas. - Nuostabus rinkinukas, pirkau Belgijoje, - sekdamas Giunterio žvilgsnį pasakė buto šeimininkas. - Komplekte turėjo būti dešimt, bet radau tik devynias. Vienos trūksta.

- Turbūt pačios geriausios, - pasakė Giunteris, pagal devynias bandydamas įsivaizduoti, kokia poza galėjo būti vaizduojama moteris dešimtoje.

Skaitytojo Valterio Šulco kelių tūkstančių knygų šešiomis kalbomis biblioteka atrodė įspūdingai.

- Tvarkau Warburgo metodu, – pasakė Valteris Šulcas. – Jūs susipažinęs su jo metodais?
- Taip, žinoma, – atsakė Giunteris, apžiūrinėdamas knygas.

Apie Aby Warburgą jis kažkur skaitė. Savo bibliotekoje Aby naudojo specialų klaidos motyvą: atskirų temų lentynose galėjai staiga rasti visiškai netinkančių tai temai knygų. Ta šiurkšti intervencija sukeldavo skaitytojui nelauktų asociacijų. Warburgas tol tobulino savo sistemą, kol pateko į beprotnamį. O jo biblioteka ir bibliotekos principas liko, kuisdamas ir keisdamas kitų žmonių protus.

- Viskio? – paklausė Šulcas.

- Ne, ačiū.

Už sienos abejingai ūkė fagotas.

- Kultūringi kaimynai? – paklausė Giunteris.

- Nesisveikina, – atsakė Valteris Šulcas. – Esat girdėjęs apie antropoderminę bibliopegiją?

- Knygos apie odos ligas?

- Ne, – atsakė Šulcas, nuo knygų lentynos paimdamas mažą knygutę. – Žinote, kas čia?

- Knyga.

- Ir ji aptraukta...

- Oda.

- Žmogaus oda.

- Žmogaus oda?

- Ir tai ne pats geriausias andropoderminės bibliopegijos pavyzdys. Nors brangus.

- O koks pats geriausias?

- Kai matosi krūties spenelis ir tatuiruotė.

- Vokiška?

- Vokiška. Bet brangesni pavyzdžiai būna prancūziški... Revoliucijos laikų... Iš giljotinuotų aristokratių odos. Aštuoniasdešimt tūkstančių.

- Siūlau aštuoniasdešimt tūkstančių.

- Už ką?

- Už jūsų odą.

- Jūs norit man nunerti odą?

- Po to.

- Po ko?

- Po to. Tik kriminalinė ekshumacija man visai nereikalinga, – pasakė Šulcas. – Norit viskio?

- Konjako, – Giunteris dvejojo, ar jam neišeiti, bet pasiliko.

- Čia aš surašiau sutartį dviem knygoms. Galit neskubėti. Pagalvokit savaitę. Jei apsispręsite, aplink kiekvieną krūtinės spenelį išsitatuiruokite savo vardą ir knygos pavadinimą.

- Kurios?

- Antros ir trečios. Nebent jau parašėt ketvirtą.

- Ne.

- Tada antros ir trečios. Čia jūsų konjakas.

Giunteris norėjo išeiti kuo greičiau. Šulcas jo nelaikė. Durys pačios atsirakino.

Tuo metu ji laiptinę išėjo žmogus su fagoto tūta, ir Giunteris nubėgo laiptais žemyn.

Iš kitos gatvės pusės į jį prisimerkusios žiūrėjo įsitampusios prostitutės.

Joms irgi kartais reikia akinių, pagalvojo Giunteris, nors tai ir ne profesinė liga. Tuo metu jis dar galėjo mąstyti, o kai problema nukrito kažkur į pilvą, galvoje pasidarė tuščia.

Nors namus pasiekė neužmuštas, dvi dienas nesikėlė iš lovos.

Gulėdamas lovoje Giunteris pardavinėjo daiktus.

Mintyse.

Suma vos siekė dešimt tūkstančių.

Paskui prisiminė visus literatūroje žinomus sandėrius.

Dažniausiai mainais į meilę, šlovę ar pinigus žmogus paaukodavo kokius nors efemeriškus dalykus: sielą, sapnus, juoką, balsą.

Valterio Šulco pasiūlymas buvo konkretus ir neturėjo nė šešėlio vimdančios mistikos.

Praėjo dar dvi dienos, ir Giunteris nusprendė paskambinti.

Ir tas nepažįstamas Skaitytojas taip apsidžiaugė jo skambučiu.

– Gerai, – pasakė Giunteris.

– Išsitatuiravot?

– Išsitatuiruosiu.

Giunteris tatuiruotėms jautė įgimtą pasibjaurėjimą.

– Pas jus draugas, – pasakė seselė.

– Aš neturiu draugų, – pasakė Giunteris.

Kaip ir daugelis rašytojų, jis laikėsi tos nuomonės, kad draugai rašytojui nereikalingi. Jie tik trukdo rašyti.

Nors Goethe'is net moterys netrukdė.

Tarpduryje stovėjo gyvenimu patenkintas Valteris Šulcas su vynuogėmis.

– Kaip jaučiamės?

– Geriau.

– Vynuoges galima?

– Užnuodytos?

– Taip. Ir plautos.

Šulco atėjimas Giunterį pradžiugino. Jie sėdėjo, tylėjo ir valgė vynuoges.

– Ispaniškos? – paklausė Giunteris.

– Ispaniškos, – atsakė Valteris Šulcas, persėsdamas nuo Giunterio lovos ant seselės atneštos kėdės, – iš Izraelio.

Po to jie beveik nesimatydavo, tik kasmet Kalėdų proga Giunteris gaudavo Šulco sveikinimus.

Sveikinimus Valteris Šulcas rašydavo ant paspalvintų prancūziškų pornografinių atvirukų su putniomis damomis. Vieną kartą Šulcas net sveikino parašius naują knygą ir linkėjo sveikatos.

Atvirukai Giunterį džiugindavo.

Kai jis surinko jų šešis, septinto nebegavo.

Aštunto irgi.

Giunteris paskambino Valteriui Šulcui per Tris karalius, bet niekas nepriėjo prie telefono. Paskambino dar kartą.

Po savaitės nuėjo į rožinį namą prie stoties. Net pasiekė Šulco buto duris ir paskambino, bet durų niekas neatidarė.

Išgirdęs triukšmą, o gal su reikalais iš gretimo buto išėjo vyras su fagotu be fagoto. Jam jau buvo penkiasdešimt ir jis atrodė nekultūringas.

- Atsiprašau, čia anksčiau gyveno Šulcas...

- Nebegyvena.

- Persikėlė?

- Galima ir taip pavadinti.

- Mirė?

Fagotistas linktelėjo galvą.

- Seniai?

- Prieš porą metų.

Lauke prasidėjo pūga, sniegas klojosi tiesiai ant vaikų iščiužinėto šaligatvio ir Giunteris pažadėjo sau, kad jeigu jis šiandien nesusilaužys stuburo, tai rytoj, o vėliausiai – poryt nusipirks naujus batus. Tuos geltonus verstos odos.

Gulėdamas ant nugaros prie pusrūsio laiptukų, keikdamasis ir bijodamas pajudinti kojas Giunteris galvojo, kad geltonų verstos odos batų jam jau nebereiks pirkti. Pro stiklines duris matėsi, kaip apačioje, pusrūsyje, tatuiruočių meistras tatuiruoja kažkokiam idiotui ant peties undinę.

Giunteris pajudino kojas. Tai reiškė, kad jis gali atsistoti. Ir net nusileisti laiptukais.

Tatuiruočių meistras pakėlė galvą.

Pažino, pagalvojo Giunteris, ir paklausė:

- Kiek kainuoja tatuiruotės naikinimas?

- Ar galėtumėt užėti po poros valandų? – paklausė tatuiruočių meistras.

- Kiek kainuoja tatuiruotės naikinimas? – dar kartą paklausė Giunteris.

- Priklauso nuo ploto.

- Parodykit, – pasakė meistras. Giunteris nusivilko megztinį.

- Aš persivalvojau. Aš norėčiau ne panaikinti, o išstatuiruoti.

Meistras apžiūrino būsimo kūrinio vietą.

- Du žodžius. Kairėj pusėj.

- Kairėj pusėj jūs jau turit vieną tatuiruotę, – pasakė tatuiruočių meistras ir garsiai perskaitė juodus užrašus aplink spenelius: – Günter Grass. Katz und Maus.¹

Meistras pažiūrėjo Giunteriui tiesiai į akis.

Žvilgsniui trūko atstumo, todėl Giunteriui pasidarė nemalonu.

Atpažino, pagalvojo Giunteris.

- Išstatuiruokite šiek tiek aukščiau.

- Jokių problemų. Ką išstatuiruoti?

- Valteris Šulcas.

- Valteris Šulcas?

- Valteris Šulcas.

Iš knygos: Undinė Radzevičiūtė, *Baden Badeno nebus*, 2011

¹ Günter Grassas. *Katė ir pelė*. (Vok.)

Henrikas Algis Čigriejus

ILGAS PAMOKSLAS

Kunigas pradėjo sakyti pamokslą.

Beniukas iš karto ir pagalvojo: dabar tai kalbės ir kalbės, ir nieko įdomaus čia nebus. Bet jis sėdi šalia sesers, kuri užstoja jį nuo sakyklos pusės, ir jei įsinorės pasidairyti, galės gana drąsiai. Kunigas, kad ir iš aukščiau, to nepastebės.

Jis, Miliutė ir motina bažnyčioj būna beveik kiekvieną sekmadienį, jie klusnūs vaikai. Bent jau kol kas. Miliutė jau septintokė, o jis dar tik perėjęs į trečią. Bet jis – būsimas *kapitonas pramuštagalvois*. Tai reikėtų įsidėmėti.

Miliutei prisakyta šiandien eiti išpažinties – per vasarą juk visko prikrėsta, o rugsėjo pirmoji, sakyk, jau ant slenkščio.

Atėję anksčiau – dėl tų Miliutės reikalų – jie gavo ir atsisėsti. Ir tiesiai prieš koloną, prie kurios pritvirtintas poeto Baranausko biustas. Jis gi dar ir vyskupas, tas didis mūsų poetas, bažnyčioj pagerbt jį labai tinka.

Votyva, žmonių ne marių marios, taigi suoluose vietų buvo. Netoliese ir mama – už vaikų nugarų. Saviškiais Justė pasitiki, bet per toli jų išleisti iš akių, jos manymu, nėra labai patartina. Ypač to Benedikto.

O kunigas dabar sako pamokslą. Kuris užsitęsė. Beniukui pasirodė, kad ta kalba jau lyg ir nori eiti į pabaigą, lyg ir slūgsta – nors jis, tiesą sakant, ją tegirdi tik viena ausele.

Kunigas jaunas ir pamokslą sako su įkvėpimu. Kartais ciceroniškai retoriškai. Kartais, reikia manyti, jis norėtų išmesti ir kietesnę žodelį. Bet kam? Tiems, kurie čia susirinkę, kietesnio nereikia, o tiems, kuriems reikėtų, tų šičia nėra. Nebent tam Beniukui, kuris dairinėjas ir dairinėjas. Kunigas vis dėlto jį užmato. Bet ką jau čia – žvirblis. Papuręs.

Miliutė pamokslo irgi beveik nesiklauso, ji nususukdama, slėpdamasi nuo Beniuko, išsitraukia iš maldaknygės nedidelį sulenktą popierėlį ir skaito. Papurto galvytę. Beniukas vis dėlto mato ir supranta – čia sesuo susirašiusi savo nuodėmes. Vakar pro praviras duris jis nusižiūrėjo, kaip mergaitė rimta vaikšto pirmyn ir atgal, pirmyn ir atgal, kažką vis užsirašo. Jau antri metai šitaip. Beniukas nuo šios pareigos dar laisvas. Jam dar gerai. Kada čia – pernai ar užpernai – mama klausia grįžusią iš bažnyčios Miliutę: „Ar priėjai išpažinties?“ „Ne, – sako Miliutė, – norėjau priėti, bet namely nieko nebuvo.“ Visi tada tik cha cha, koks čia tau namelis? Namelis jai, cha cha... Bet Miliutė yra Miliutė, dabar ji papurto galvytę – aišku, pastebėjusi, kad kažką pamiršo, teks dabar graužtis. O ką kita darysi? Lėksi vėl prie „namelio“? Dabar jau, ko gero, irgi tuščio? Ji vėl deda lapelį į maldaknygę, o maldaknygę į rankinuką. Jai kiek nesmagu – juk beveik niekas, išskyrus senyvas moteris, maldaknygių neatsinešę. Nors tų prie šventoriaus ant pardavėjų stalių kiek tik nori – plonesnių, storesnių, su raudonais puslapių pakraščiais. Yra ir su paauskuotais.

Pernelyg šventai pasirodyti jai lyg nei šis, nei tas.

O Beniukas žiūri į Baranauską ir krutina lūpas. Negi „Anykščių šilelių“ patylom čia sau deklamuoja? Apie tokį, žinoma, jis jau girdėjęs, jis vaikas su galva. Bet kad ką nors iš jo deklamuotų, – kažin. Pačią pradžią tai gal.

- Kokius tu čia poterius? – pasilenkusi labai tyliai klausia sesuo.

- Ne poterius, ne poterius, tu patylėk...

Staiga paskliautėj suplazda sparnai. Karvelis. Kaip jis čia pateko? Matyt, kažkur ten aukštai yra išmuštas ar praviras langas. Gal už vargonų? Karvelis pračiuožė paskliunda per visą dešinįjį bažnyčios šoną. Vienąkart, kitąkart. Kaip išskris? Ai, vis jau kaip nors, kaip įlindo, taip turės ir išlįsti. O pats karvelis tai ne iš prastųjų paukščių – ne viename šventame paveiksle jis pavaizduotas. Ė, kad čia įskristų vanagas arba varna... Arba jei dar koks ir žąsinas... Tada tai jau būtų nebegerai. Ir kunigas liautųs pamokslą sakęs, pultų akiplėšos vyti lauk.

Iš tiesų – jei įskristų kokia varna...

Beniukas liaunasi krutines lūpas ir šypteli – įdomu būtų. O dabar jis seka karvelį. Nusklendė tas link vargonų ir nebepasirodo. Ar kur saugiai atsitūpė, ar išskrido. Na, bus matyti, kai užgaus tos dūdos. Vargonai turėtų jį išbaudyti.

Ne, šis balandis nėra iš šventųjų, jei toks būtų, gal būtų baltas. Šitas gi toks molotas, landžioja, kur nereikia.

Pamokslas pagaliau baigės, kaip žmonės sako – ir gilus su dugnu, ir ilgas su galu. Suūžė vargonai, vis jau linksmiau.

Karvelis nebepasirodė – laksto dabar kur nors po šventoriaus liepas, pasakoja savo draugams, vis smarkiai savo nuotykių pagražindamas.

Dabar pamaldos jau ritasi lyg nuo kalno. Miliutė tik dar prieina komunijos ir jau gali pradėti galvoti apie žemiškesnius dalykus. Beje, labai jau nepeiktinus.

Lauke jie smagiai pasigrūdinėja prie stalelių su gražumais ir gardumais. Yra ten ir tų saldžių krakmolinių lazdu, apvyniotų spalvotais popierėliais – tai lyg koks praėjusių laikų palikimas, rodos, be jų ir šventė – ne šventė. Bet Justė apie šiuos saldinius nekokios nuomonės.

O pasivaišinti tai jie pasivaišins – Justė dar jauna mama. Jauna ir nesurūgusi, žiūri dabar jį savo vaikus, ir jai kiek sudrėksta akys – geri vaikai.

- Emile, – sako Beniukas, – tu tokia gudri. Atsimeni, kai Jonas parsinešė knygą apie kelionę aplink pasaulį per kažkiek ten dienų, o aš perskaičiau, kas tą knygą parašė. Ir perskaičiau, kaip parašyta – Jules Verne. Kaip parašyta: J-u-l-e-s V-e-r-n-e. O jūs juokėtės, sakėte – reikia skaityti: Žiul Vern.

- Na taip – tas rašytojas prancūzas, o prancūzai juk vienaip rašo, o kitaip skaito. Tau gi aiškinom ir išaiškinom. Nebeatsimeni?

- Gerai gerai, bet kad jūs tokie gudrūs, kad jau tu tokia gudri, pasakyk man, ką reiškia Sanatna Saksuanarab?

- Kaip kaip?

- Sanatna Saksuanarab, juk girdėjai.

- Nesąmonė, čia kažkoks arabiškas žodis. Gal čigonų, gal negrų, gal žydu? Iš kur tu šitokį ir ištraukei?

- Iš kur, iš kur – perskaičiau iš kito galo po tuo paminklu – Antanas gi Baranauskas!

- Tai tu šitai klausėsi pamokslo?

- Pamokslų klausytis, Emile, man dar nereikia.

PAVĖLAVĘ

Fėleksis pavėlavo.

Stovėjo dabar toks suglumęs, žvilgčiodamas tai į juoda marška apdengtą jau tuščią pakylą, žvakidėse jau užgesintas žvakes, tuščias vazeles, išstumdytas kėdes, tai į šen ten ant grindų gulintį iš puokštės ar vainiko iškritusį lapelį ar žiedlapį, pagaliau į savo paties rankoje laikomas keturias tulpeles. Tuščioje patalpoje tebetvyrojo vaško ir žolynų kvapas, nestiprus, bet atgrasus mirties dvelksmas.

Kur dabar dėti tas tulpes? Na tikrai – kur jas dabar kišti? Į kokią vazelę, vazelių tai čia yra, galgi ne. Nenumesi ant pakylos, bet su savim tai irgi nesinešiosi. Varyt tik į šiukšlių dėžę... Eik jau eik.

Fėleksis gerai neįsidėmėjo valandos – manė, kad išneš pirmą, o išnešė, matyt, apie dvyliktą. Taip, jau iš toliau jisai pastebėjo, kad prie klubo niekas nestoviniuoja, nėra nė vienos mašinos, taip viskas kaip po visko.

Dabar stovi tuščioje, ypač nykioje salėje. Pats su tamsiu švarku, baltais marškiniais ir juodu kaklaraiščiu. Tik tos basutės prie iškilmingesnio aprėdo kiek netinka. Ir kelnės, žinoma, turėjo būti labiau išlygintos. Bet tai smulkmenos. Kas iš to? Va tasai, kuris ką tik čia gulėjo, buvo aptaisytas kaip per vestuves. Ir kas iš to?

Reikėjo ateiti vakar, bet vakar buvo kitų reikalų. Beje, dar su tokiais dviem kitais jie labai gražiai prisiminė Arvydą. Oi, kaip jie gražiai prisiminė, taip, kad šiandien Fėleksiui pavyko net pavėluoti.

Koks pagaliau skirtumas – ar čia, ar ten? Jei Arvydas negirdėjo savo draugų prisiminimų apie jį tenai, tai nieko negalėjo nei matyt, nei girdėti ir čia.

Bet Juozas su Vladu tai buvo atėję?

Žinoma, kur jie tau neateis – jie žmonės kaip žmonės. Ir dar nulydėjo į kapines. Žinoma. Gal vienas iš jų ir kalbą dabar ten sako.

Na je – pačiam Arvydui nei begirdint, nei bematant. Arba girdint ir matant dar pasiūčiau – dar su visais žodžių pamušalais, dar su tuo, kuo čia nieks nei pamatys, nei išgirs. Nieko juk nežinai, kaip yra iš tiesų su visais tais girdėjimais ar negirdėjimais, matymais ar nematymais.

Nešina kibiru, šepėčiu ir skudurais, ant slenksčio valytoja Stefanija.

– Tai pavėlavot?

– Pavėlavau, Stepute, pavėlavau, sumaišiau valandas.

– Taip taip, dvyliktą jau išnešė.

– O aš mat... Dabar mano galva tokia kaip ir dekoratyvinė, tik dėl gražumo. Arba kaip tame anekdote – kad į pilvą neprilytų ar neprikristų lapų.

– Ką jūs čia kalbat?..

– Bet ką man dabar su šitom gėlytėm daryti? Į kapus gi jau nebelėsiu, kur aš belėsiu.

– Ne, kur jau jūs belėsit, padėkit va ant kėdės, aš, kai apsitvarkysiu, vis jau kur priglausiu.

Prie tuščios pakylos jie kažkodėl dar prisėdo. Fėleksiui gal pasirodė, kad bent prie šitokios reikia kiek pasėdėti.

– Ar buvo kunigas? – klausia Fėleksis.

– Buvo, kaip nebus, buvo. Dabar jau šitaip, dabar jau be kunigo niekur niekas, vėl visai kaip seniau.

Jie dar persimetė keliais žodžiais, ir Fėleksis išėjo.

Ir čia pat, prie lauko durų, susitiko Danutę.

– Ir tu čia?

– Ir aš, Feliuk. Nebevažiavau į kapus – bjaurus mano šiandien kraujospūdis, dar ta kaitra, pabuvau lig išvežant, atsisveikinau, išlydėjau. Arvydo veidas toks ramus. Paskui dar pasisukiojau šen ten, o dar paskiau žiūriu – ir tu ateini.

– Taip kvailai man čia išėjo.

– Koks čia kvailumas – supainiojai valandas, kam taip nepasitaiko.

– Et, mano galva man dabar tikrai priedas.

– Baik tu, – Danutė šyptelėjo, – gal užėikim kur nors?

– Į kavinę?

– Ne, į kavinę nenoriu, gal geriau eikim prie upės, norėčiau tau kai ką pasakyti. Net labai norėčiau.

– Einam.

Ir jie nusileido prie Neries. Krantinė beveik tuščia, tik kai kur koks meškeriotojas (kaip jiems neatsibosta stypsot), pralekia vaikai, vėjo nešiaušiama upė atspindi dangų.

Tik štai šiame, bent jau čia jaukiame pasaulyje nebėra Arvydo. O juk šitie du buvo draugai. Nuo studijų metų. Ir geri draugai, tik vėliau gal kiek nutolo. Ir su jais kaip su visais – pasidaro žmonės kaip salos, kurioms labiausiai rūpi tik savi potvyniai. Dažniau sueit, pabendraut, paprasčiausiai pabūt lyg ir pritrūksta ir ryžto, ir laiko. Na kaip čia dabar nei iš šio, nei iš to, be jokio aiškaus reikalo griausies pas kitą – gal jisai užsiėmęs, ką suplanavęs, gal jo nuotaika kiek prastesnė, atimsi jam laiką. Mat kaip išminčiai kalba: daug ką žmogus, iš kito atėmęs, paėmęs ar pasiskolinęs, gali gražinti, bet niekad negali gražinti laiko. Tai mat taip. Vaikai gali lakstyti vieni pas kitus, kada užsimano. Bet tai vaikai. Beje, juk ir jie su reikalais – žaidimai yra rimti reikalai, ar nekalti, ar su šunybėm.

Jie eina koja už kojos.

– Matai, Feliuk, kaip čia yra – tu pavėlavai į laidotuves, o aš nespėjau kai ko daugiau. Kai ko daug daug daugiau.

– ?!

– Nespėjau aš su Arvydu pasišnekėti. Nespėjau, nes gerai nenuspėjau. O reikėjo. Dabar aš tau kai ką papasakosiu.

– Apie Arvydą?

– Apie jį. Apie jo mirtį.

– Tai buvo nelaimingas atsitikimas, visi gi žino, ir laikraštis rašė, kad taip. Kuo tu čia dėta? Ko tu nespėjai? Ko tu galėjai nespėti?

– Nelaimingas tai nelaimingas, bet laikraštis ir abejoja. Matai – abejoja. O aš, gal sakyti, net neabejoju.

– Kad pats?

– Taigi, kad pats.

– Šitas? Šitas komikas, pašaipaila. Padūkėlis šitas pats?

– Tai va.

– Negali būti.

– Visi taip mano kaip tu. Net ir aš norėčiau šitai manyti.

– Bet iš kur tau dabar abejonė? Iš kur tu šitai ištraukei? Tas laikraštपालािकis?

– Ne ne, žurnaliūgas tai aš pažįstu – jiems tik kuo daugiau sumaišties, jiems tik kuo daugiau žibalo į ugnį. Bet man pats Arvydas...

- Pats Arvydas?

- Taip. Taip taip. O kad jis ne toks jau padūkėlis, ne komikas, tai man seniai ne naujiena. Nuo bendrabučio dar laikų.

- Na tikrai – tau jis buvo didelis draugas, mes tai tik draugavom. Va Juozui, Algiui, va tau tai jis buvo labai artimas.

- Taip. Ir štai gal prieš kokį mėnesį užėina jis pas mane. Šiek tiek išgėręs, bet ne baisiai. Išviriau aš jam kavos, dar paklausiau, ar prie kavos nenorėtų ir nedidelės taurelės, atsakė, kad neblogai būtų. Išgėrė, pasiurbčiojo kavos ir pradėjo pasakot. Pasakotis. Sakė, kad seniai taip norėjo, bet vis susilaikydavo. Kažkaip ten pasidrovėdavo. O dabar jau nebegalėjo išverti. Va. Prieš mėnesį kokį. „Va, Dana, – sako, – baigiu aš priet liepto galą...“ – „Kas, – sakau, – yra, kokios čia tau dabar bėdos?“ – „Vaiko mane, baigia užjodyt arba, kaip dabar paaugliai pasakytų, baigia užknisti.“ – „Kas, – klausiu, – baigia?“ – „Mintys, – sako, – visokios kvailiausios mintys, Danute. Pats suprantu, kad tai nesąmonės, bet negaliu atsiginti, ir baigta. Na negaliu. Ir ne nuo šiandien, ir ne nuo vakar. Man rodos, kad aš niekada neturėjau ramios dienos. Gal aš kažkam kažkada esu padaręs kokią baisią kiaulystę ir dabar turiu atsisteisti? Net šitaip aš pagalvoju.“ Ilgai jis man šitaip kalbėjo, labai ilgai. „Niekam, – sako, – aš to nepasakaju, niekas nežino. Tik Zinkai, na tai kai ką prasitariu, Zinka kai ką tai žino, bet jau vaikai tai nieko. Visai. Bet štai tau, – sako, – nutariau išsipasakot. Su tavim, – sako, – man visada būdavo labai paprasta.“

- Prisimenu, dar bendrabuty jūs flygely ilgiausiai šnekėdavot. Visi matydavo. Manydavo, kad burkuojat. Jūs nebuvo įsimylėję? Ar nebuvo?

- Ne. Bet prašnekėdavom tai valandas. Apie viską, bet ne burkuodavom. Būna ir taip.

- Būna, pasirodo, kad būna. O jis gi tada neatrodė, kaip dabar sakės, užvytas. Gi toks juokdarys. Mūsų kurse tik du tokie buvo – Algis ir jis.

- Aišku, kad neatrodė. Tai buvo seniai, mes buvom labai jauni, per daug jauni, kad mus kas galėtų vaikyti ar užvaikyti. Ir tie vijikai nebuvo tada tokie aršūs. O kad Arvydas ne juokdarys, tai aš žinojau seniausiai. Dar nuo tada. Juokdarys jis buvo tik dėl akių. Juokas jam buvo priedas. Priedanga, uždanga, gal net šarvas.

- Taip, bet kokios ten tos mintys. Mintys mintys, be minčių būna tik pagalys, tik baslys. O šiaip tai visi mes jų turim. Tik nubusk vidury nakties, pamatysi, kas bus. Prisiminsi, kas buvo bala žino kada, ko tu nebegali pataisyti. Ė, bra... Kas turi galvas, tas turi ir voveriųčių galvose. Visokių visokių.

- Matai – visokių, voverytė voverytei nelygi. Arvydą vaikė kaltinimai – kaltas, kad žemė kažin kur dreba, kad potvyniai, kad katastrofos, kad ligos... Ir kad jis turi kažką daryti...

- Bet ar čia psichiatrams kokia naujiena? Eik pas psichą ir gydykis. Yra toks pasakymas – durnas, o nesigyda. Čia elementari psichopatologija.

- Nesijuok, Feliuk.

- Aš ir nesijuokiu, aš tik taip dabar pasakiau. Ką gali žinoti, gal ir prie manęs prisikabins koks brudas. Mano galva irgi, žinok...

- Jis manė, kad gali ką užkerėti, nužiūrėti.

- Net šitaip, tada jau nekas.

- Sakysim, pamato kirvį, ir jau tuo kirviu gali kas nors ką nukirsti. Pamato virvę, o ta gali kas nors ką pakarti. Einu, sako, žiūriu – prie gatvės žilvity kabo ilgas ilgas virvaga-

lys. È, sakau, jau tuo kas nors ką pakars. Ką daryti? Pareinu namo, neramu baisiausiai, pasiimu peilį ir einu tos virvės nupjauti... Žinau, kad kvaila, bet negaliu neiti. Nors tu pasiusk. Taigi einu, virvė aukštakai, aš šokinėju prie jos su peiliu, tokie vaikūzai eina pro šalį, juokias: „Pasikart sugalvojai?“

- Betgi čia liga, čia aiškiai liga, reikėjo gydytis. Būtinai reikėjo gydytis.

- Jis ir bandė, tik niekas iš mūsiškių nežinojo, kad jis Naujojoj Vilnioj pragulėjo kelis mėnesius. Paskui dar vaikščiojo pas visokius. Šitą dalyką žinojo, žinoma, tik Zina. „Ir kas man iš to, – sakė Arvydas, – gydo injekcijom, tabletėm, kažkokiais dar šamarliakais, insulinais. Dar elektrošokais. Ką? Likimo tabletėm nenugalėsi, jei aš žinočiau, kad čia liga, pasveikčiau iš karto, bet jie negalėjo įrodyt, kad čia tik liga. Va.“ Buvo toks vienas protingas daktaras, Šimkūnas, rodos, buvo to pavardė, jis su Arvydu tik kalbėdavos, bet tas daktaras mirė.

- O kodėl netikėjo, kad liga: jei daktarai gydo, vadinasi, liga. Ko dar bereikia. Čia ir yra įrodymas, juk kiti žmonės pasveiksta.

- Netikėjo jis daktarais. Vienas tik toks buvo, bet ir tas pats...

- Jei daktarai nepadėjo, tai gal galėjo padėt kunigai?

- Nepadėjo ir tie. Prisiskaitęs visokio, visokio skaitalo – iš kur tik ir traukdavo – kalbėjo apie save kaip jau atriektą riekę. Nuo ko atriektą, tai gerai nė nesupratau.

- Bet į bažnyčią tai, rodos, vaikščiodavo?

- Na vaikščiodavo. Bet sakė: „Nuo to man dar sunkiau.“

Arvydas tada man labai daug apie viską pasakojos. „O kiek metų, – sakė, – mane ėdė mintis, kad galiu nužudyt savo vaiką! Mat jį labai myliu. Prie Mindaugėlio aš, – sakė, – peilio į rankas neimdavau. Pasinaudojęs peiliu, nusimazgodavau rankas... Taip mazgojuos rankas ir po šiai dienai...“ Matai!

„Ir kiek man kraujo yra pagadinę visi tie „gulikai“. Einu, ir vis man šalia tako – ar skersai, ar pusny, ar baloj, ar baisiausioj atokaitoj – guli. Kad būtų kokios ligos ar traumos ištiiktas, suprantama: kviesk greitąją, ir viskas. Palauk greitosios. Betgi čia, – sako, – matau aiškiausiai, kad prisirijęs... Ir ką daryti? Nei bėgti, nei rėkti. Nei miliciją (dabar tai policiją) šaukti, nei greitąją. Ir nei pačiam tokį begemotą kur tempti. Ką daryt – ir pareigūnus esu kvietęs, ir greitąją, ir pats tempęs. Prisitampiau aš su jais. Sakiau: vieną kartą – gana! Eisiu, praeisiu kaip visi žmonės. Žmonės sau eina, praeina, eina, kur jiems reikia. Ką jie gali padaryti? Žiūrėk – pakviete policiją, o kol jinai atvažiavo, balvonas tas atsikėlė ir nusvyravo... Palieki durniaus vietoj. Eina žmonės, praeina, o aš negaliu taip praeiti, jei praeinu, tai vis tiek tenka grįžti... Gera buvo Gailestingajam samariečiui: jis tą gulintį gelbėjo iš meilės. O aš ne, aš ne iš meilės, aš iš nervų, aš dar ir pykdamas. Kiek kartų esu sau sakęs: baigta! Bet vis neištveriu. Čia mano liga? Tai kad ne, čia bausmė... Matyt, kad bausmė.“

Jam vis atrodė, kad kažkas iš jo laukia kažkokios pagalbos, net tie tolimiausiam pasaulio pakrašty po stichinių nelaimių. O kiek čia pat?! Eina, išgirsta ką nors riktelint. Pala? Ar tik nesišaukia, kad padėtum? Kas, kur? Ir kur tik jisai nelandžiojęs – ir po rūsius, ir savo, ir ne savo, po šiluminius koridorius, po apleistų namų griuvėsius. Stovėjo prie Antakalnio tilto toksai namas vaiduoklis keletą metų, tai jis vis negalėdavęs pro jį praeiti „nepatikrinęs“. Ar kas nors ten tik nesigaluoja... Į rūšį, į antrą aukštą, į palėpę... „Užėjau, – sako, – kartą, žiūriu – ant laiptų butelis. Nudaužtas, o limonadas ar alus jame dar burbuliuoja, vadinasi, ką tik padėtas, vadinasi, kažkas ką tik praėjo... O „vaiduoklio“ rūšy tokie gultai, tokie čiuziniai. Gal vagių, gal šiaip valkatų.“

- Betgi turėjo būti baisu?

- „Baisu, - sako, - labai baisu. Ypač kai teko kartą lįsti į kapo rūšį Rasose... Bet ką galėjau daryti? Žinojau, kad nei užmigsiu, nei kokio darbo galėsiu imtis, kol... Pareinu išsibaltinęs, Zina klausia, kur taip landžiojęs, atsakiau, kad savo rūsy bulves tvarkiau.“

Vaikytas jis ir po kapines, ir po miškus, ir po griovius, ir po patiltes...

- O ką nors rasdavo?

- Laimė, nieko nerasdavo. Ir būdavo baisiausiai laimingas, kad nerasdavo. „Lengvai atsidusdavau ir lėkdavau namo.“

- Bet, žiūrėk, Dana, ar tau neatrodo, kad čia jo fantazijos?

- Tu taip manai?

- Ko gero. Miunhauzenas. Jis buvo geras Miunhauzenas.

- Kažin, Feliuk, kažin.

- Keista kažkaip - ar protingas žmogus negali taip imt pasipurtyt ir nusikratyt visų tų, kaip čia pasakius, demonų? Nusikratyt, ir baigta.

- Kai prie mūsų tie demonai neprisvilę, mums gera kalbėt. O tie, prie kurių prisvilę, matyt, negali. Nėra čia taip paprasta, būtų paprasta, neblūdinėtų tokie, kur nereikia ir kaip nereikia. Kaip Arvydas blūdinėjo. Pats su savim kariaudamas, nuo kitų juokeliais vis prisidenginėdamas. Anekdota! Kiek anekdotų! Ir kaip mokėjo pasakot! Artistas.

- Tai jau - artistas. O tie visi juokai, tie visi anekdotai, matyt, tikrai buvo jo, kaip tu ir sakei, šarvas, savotiška gynyba. Taip taip. Prisimenu stojamuosius penkiasdešimt trečiųjų rugpjūtį. Aš tau dabar papasakosiu. Apgyvendino mus Čiurlionkėj.

- Prisimenu - Čiurlionio vienas buvo apgyvendinti visi stojantieji. Ir aš ten, ir aš.

- Na va. Kambarys mūsų didelis, lovų gal kokios aštuonios. Daugiau! Kambario vidury ilgas stalas. Mes, keli stojantieji, ir du kažkodėl neatostogaujantys trečiakursiai. Ekonomistai, kiek prisimenu. O gal ir teisininkai. Tokie pasipūtę, tokie išsičiustę. Vienas, rodos, šiaulietis, kitas kaunietis. Kodėl jie neatostogavo? Gal buvo kur įsidarbinę? O mes, suvažiavę stojamųjų, visi kaimiečiukai. Namų audimo švarkeliai, kelnės. Gal kurio ir geresnis buvo drabužėlis, gal. Priėjo prie vieno tie, pakėlė kelnių klešnę: „O, - sako, - kokia medžiaga, kokia medžiaga! Koks materijolas!“ Ir žvengia. „Per lietu su tokiom kelnėm labai gerai - parėjai, pasistatei...“

Bet prie mūsų su Arvydu nekibo. Ir manau todėl, kad patį pirmąjį vakarą Arvydas prie to ilgojo stalo, kai valgėm kas ką turėjom, suskėlė kelis anekdotus. Visi cha cha ir krinta aukštiekninki. Ir tie gudročiai, ir tie. Anekdota! riebūs, Arvydas vėliau tokių nebeapasakodavo, bent jau man nebeteko girdėti. Iš kur jis tokių buvo prisigraibęs? Va. Tie frantai mato - šitas, bra, ne pirštu penėtas. Ne ne. Ir nekibo. O kas su kitais darės? Su tokiu Rafiku, dar su tokiu žemaituku (tas stojo į geologiją). Ateina vieną vakarą dar su kitais dviem, irgi balažin kažkodėl neatostogaujančiais, vienas su baltu chalatu. „Čia, vyrai, - sako, - renkam dabar tokią komandą tokiam ypatingam krosui. Reikia labai gerų vyrų. Bet dabar dar patikrinsim jūsų sveikatą. Matom, kad pora iš jūsų labai labai tinka.“ Tai čia apie tą Rafiką ir tą žemaituką. Priėjo, paspaudė žastų raumenis. „O, - sako „daktaras“, - kaip geležiniai!“ Rafailo pasirodė esančios labai stangrios strėnos. „Spyruoklės, tikros spyruoklės!“

Ir taip vieną vakarą įvyko „didysis krosas“. Ne vakarą, o jau naktį. Tokių „ypatingų“, tinkančių „didžiajam bėgimui“ buvo surasta gal septynetas ar aštuonetas. Ir, žinoma, patys organizatoriai. Nusirengę visi ligi pusės, kai kurie su trumpikėmis. Maršrutas:

nuo Čiurlionio bendrabučio ligi Tauro, nuo Tauro gatve žemyn ligi Stalino prospektu, apsukus aikštę, prospektu ligi Gedimino kalno, tada vėl atgal ir dar kartą pakartoti viską iš pradžių... Na, pirmyn! Ir sportininkai nulapsėjo. Organizatoriai, žinoma, pabėgėjo tik ligi Tauro ir tada, nuduodami atsiliekančius, movė į šalį. O tie – tas Rafikas, tas žemaitukas, kiti – kaip nurodyta... Dvylikta valanda nakties! Pusnuogiai. Milicija ten apačioj juos iš karto ir „supakavo“.

Bet kai viskas galų gale pagaliau išaiškėjo, tas žemaitukas parodė, kad jo rankelė tikrai geležinė. Vienam iš organizatorių, ar tik ne „daktarui“, dantelius jis praretino.

– O sakyk, kodėl tu pasakei, kad irgi pavėlavai, kad nespėjai? Apie ką tu?

– Gi jau sakiau – nespėjau pasikalbėti; prieš savaitę buvome mes susitikę, ir jis pasirodė man baisiai linksmas.

– Tai gerai.

– Nelabai. Jis, Feliuk, buvo per daug linksmas. Toks linksmas linksmas, ir staiga mačiau – tik žiūri kažkur į šalį. Staiga „išsijungia“. Vėl paskui lyg niekur nieko kalba su manim. Gal jis norėjo apie ką nors vėl išsipasakot, kaip tada anksčiau. Jam tada, rodos, buvo geriau pasidarę. Žinai, yra tokia nuomonėlė – „nieks nepasikeitė, bet va išsipasakojau ir lengviau pasidarė“.

– Žmonės taip kartais pasako.

– Ko gero, ir tada taip buvo, bet aš kažkodėl nesusigriebiau. Leidau praleidau pro šalį, reikėjo man pasiūlyti vėl išsikalbėti. Arba reikėjo man jam paskambint. Po to. Bet ilgai nedelsiant. O aš nepaskambinau. Kodėl? O ką aš bežinau kodėl?

– Tik jau tu, Dana, dabar nepradėk! Reikėjo – nereikėjo. Nepradėk. Be to, tu gi nieko tikrai nežinai. Tu tik spėlioji, kad jis pats, tik spėlioji. Štai ir laikraštis sako – nelaimingas atsitikimas. Nelaimingas atsitikimas! Aš tai irgi taip manau.

– Bet kad ir laikraštis suabejojo, ten pabaigoj...

– Suvaikysi tu žurnaliūgas, tokiais atvejais jie spirga iš džiaugsmo. Tu gi pati sakei. Oi, Danute, tik nepradėk!

– Reikėjo gal su Zina pasikalbėti?

– O ką tu jai galėjai sakyti? „Zinka, man rodos, tavo vyras durniuoja“?

– Taip tai gal ne, bet vis tiek... Kad jį bala tą gyvenimėlį – nieko negali atsukti atgal.

– Negali, Danute, ko jau negali, tai negali. Ir, Danute, aš tau dar kartą sakau: tai buvo nelaimingas atsitikimas. Per laidotuves buvo ir kunigas, o prie savižudžio kunigas neis.

– Eis, ko jis neis, dabar nebe tie laikai. Seniau tai – paskaityk tik Karoblienės prisiminimus, baisu net ir pagalvoti.

– Palauk, sakei gi, kad kai susitikot, jis buvo linksmas. Juk taip?

– Per daug linksmas.

– O ar pagalvojai kodėl? Gal todėl, kad tų savo „demonų“ buvo jau nusikratęs? Ką tu žinai. Iš to smagumo gal ir padaugindavo... O kai kartelį smarkiau padaugino, tai ir... Tai ir atsitikimas.

Jie eina iš lėto, koja už kojos. Kaitra. Čia kaitra. Ir kapinėse tenai kaitra. Medy koks paukščiukas sucirpia, žmonių būrelis laukia tik greičiau apeigų pabaigos. O žemėmis užpilamoje dėžėje nebėra nieko, kas buvo.

Fėleksis tik dabar pastebėjo, kad tebelaiiko tulpių puokštelę – valytojai į rankas kai iš karto nepadavė, tai ant kėdės palikt ir pamiršo.

- Kur dabar šitas man dėti?
 - Parsinešk.
 - Ne ne, namo tai jau nenešiu.
- Ir jis švystelėjo gėles į upę. Pasroviu nuplaukė keturios tulpės.

2008 07 01

DAILININKAS

Biržų krašto kelių po smarkesnių lietu labai nepagirsi. Tokių gražių žodžių, kuriais liaupsinamas biržiečių alus, šio Žiemų Lietuvos kampo keliams nerasi. Rasi visai kitokių. Ypač, kaip jau sakyta, smarkiau palijus. Ar vasarai einant į pabaigą.

Plentai yra plentai, vieškeliai – vieškeliai, jie žvyruoti, jais net ir gilų rudenį ratai gali riedėti pasišokinėdami. Bet vien jais nevažinėsi, tenka įsukt ir į šoninius kelius, keliukus ir į šunkelius.

Nekas rudenio apie Biržus ir pėsčiam, ir važiuotam.

Be perstojo lijo visą dienele ir tik vakare debesys ėmė trauktis ir plyšti. Kaip sunkūs drėgni skudurai jie vartaliojosi viršum šaltos šaltos, blyškiai geltonos pašvaistės. Vėlyvoji giedra buvo ne tik šalta, bet ir atrodė grėsmingai. Jau buvo smagu pagalvot ir apie šiltesnį drabužį, ir apie ugnelę po vakarienės puodu.

Piktoko Margio lojimo lydimas prie vienu namų priebutėlio pasirodė nepažįstamas žmogus.

Pasibeldė, įėjęs labai mandagiai pasisveikino, lyg atsiprašydamas žvilgtelėjo į savo kojas.

Nedidukas, kresnas, apvalaus tarsi vaikiško veido, garbanotais, nuo lietaus dar labiau susitaršusiais (visai nesusitaršę tokie niekad nebūna) plaukais. Neaiškios spalvos švarkelis, pilki marškiniai. Ant nugaros – kuprinė. O jau sulytas sulytas. Ėjo, matyt, tik per didžiausius šuorus kur po medžiu prisiglausdamas. Iš kur čia dabar šitoks? Gal koks spekuliantas ar komedijantas. Šiaip ar taip – nebaisus. Tuo labiau, kad basas. Kelnės atsiraitotos ligi pat kelių, stovi dabar prie slenksčio baltom kaip numirėlio kojom.

- Na tai jau prašom toliau, - sako jam šeimininkė.

Seniau gan dažnai užeidavusius ubagus tai tuoj sodindavo prie ugnies, tuoj imdavo klausinėti, kas girdėti, kas kur atsitikę. Po pasaulį su terbom vaikščiodami ir šunis lodydami bei tiems blakstienas kapodami, ubagai daug matė ir daug žinojo. Tai ne iš savo laukų neišklystantys, darbais apsivertę, darbų nukamuoti ūkininkai.

Krosnelėje bežioravo tik anglys, taigi prie jos svečias ir nesodintas. O tas iš karto:

- Einu iš toli ir man dar reikia tolokai. Lig pačių Biržų.

- O, lig Biržų tai jau kažin ar šiandien begalit nueiti.

- Tai va, gal tada, sakau, galėčiau kur daržinėj...

- Ai, kam čia daržinėj, - sako jam šeimininkas, prakaulus aukštas vyras, - kam čia dabar daržinėj, apnakvinsim jus ir gryčioj, matom gi, kad ne žiulikas. Bet reikėtų jums gal ir persirengt. Šlapias kaip žiurkė.

Gana greitai surado tam žmogui ir sausas, nors ir smarkiai per dideles kelnes, ir vilnones kojines. O paskui, žinoma, pakvietė ir prie stalo. Buvo jau kaip tik vakarienės metas, tie ateinantieji beveik visada pataiko.

Tai jau ir sėdi jie – tas prakaulis šeimininkas, du jo sūnūs, vienas jau bernų bernas, kitas dar vaikas ir paauglė mergiūkštė; šeimininkė prie stalo galo, nes jai vis reikia ko nors ir prie krosnelės, ir prie spintos.

Svečias iš to gerumo, kad dabar taip maloniai šyla permirkusios ir pavargusios kojos, galėtų jau čia pat vietoj net sėdom užmigti.

Mergiūkštė nuo atėjusio svetimo žmogaus neatitraukia akių – toks jis jai įdomus. Kažin, kas jis per vienas.

Prieblandoj jaukiai šypsojosi lempa, o sėdintieji – nepasakysi, kad būtų labai kalbūs.

– Mano vardas Jonas, – sako atvykėlis, pagaliau gal jau reikia ką nors apie save prisitari.

– O, – sako šeimininkas, – aš irgi Jonas. Tai jau taip – Jonų gal ir pas mus ne mažiau negu Latvijoje.

– Ė, ten tai jei ne kiekvienas, tai bent kas antras Jonas.

Sėdėjo jie prie bulvienės, o ne prie alaus ašotėlio, todėl ir kalba rišosi vangiai.

Na, jei žmogus nenori pasakotis pats, iš kur eina, koks jis paukštelis, tai gal taip ir reikia. Už liežuvio netrauksi. Matai, kad ne perėjūnas koks, ne valkata, ne plėšikas – ir gerai. Ir ne iš kalėjimo. Iš kalėjimo būtų nukirptas, o šitas garbanotas kaip aviniukas.

– Tai mat kokia vasara, buvo labai gera, užteko visko, o dabar, matyt, prasidės ir ilgieji lietūs.

Apie ilguosius lietus reikia pamąstyti tylom.

– Kur tu rudenį be lietaus, – sako vėl šeimininkas. – Dar ne visai ruduo, bet ir rugpjūtį vasaros nebenorėk. Laimė, viską susiglobėm.

Svečiui gal ir nėra labai įdomu – susivežę jie dobilus, rugius ar kitą dar gerą į pastoges ar ne. Tai tada gal pats tegu papasakoja kokių įdomesnių dalykų. Bet kad jis toks pavargęs ir, be abejonės, galvoja tik apie patalą. Nesvarbu apie kokį – minkštą ar kietą, svarbu, kad atsirastų vietelė galvai priglausti.

Nuvedė tą žmogų į kamarelę prie didžiojo kambario. Šių namų senelė vasarą čia miegodavo. Palubėse – vaistažolių šluotelės, galvūgaly – lentynėlė su kantičkom. Langelis ne per didžiausias, bet šviesos jai, matyt, užtekę.

Šeimininkė apie senelę Grasildą bent keliais žodžiais neužsimint negalėjo, o tas Jonas iškart ir be didelių aiškinimų suprato, kad čia kažkieno mielas kampelis. O ar ta moteriškė dabar dar gyva, tik kažkur, o ne į amžinatilsius išvykusi, nesvarbu.

Kai šeimininkė su lempa išėjo, kambarėlis paskendo į tirštą jau tamsą. Viršum galvos švelniai kvėpėjo vaistažolės – tokia nusiskainiota ir pasitaupyta vasara.

Jos nežinai kada gali prireikti. Priglaustasis apčiuopom susiradęs lango kabliuką, jį atkabino ir stumtelėjo rėmą. Atsargiai, nes ką tu žinai su ne savo namų langais, gal tie vos besilaiko. Langelis girgžtelėjęs atsivėrė, kaip koks malonus burtas į veidą padvelkė rugpjūčio naktis. Visai netoli tyliai ošė topolis. Tą pažinsi iš kvapo.

Ten prie stalo Jonas manė, kad užmigs vietoje, o kai jau kris į kokį nors patalą, tai kris kaip užmuštas. Bet va – dabar miegas taip žiauringai nebeėmė. Tasai topolis, apie ką jįsai ten?

Žmonės gyvena čia savo gyvenimą. Be abejo, ne be rūpesčių. Dabar tai čia ramu, taip ramu, kad to ramumo net ir baugoka. Tvarkingas šis ūkininkas. Ir šviesus, kaip matyt net iš karto, bet va – ne mažžemis. Vadinasi, nebeilgai jis čia ūkininkaus. Gal už metų kitų, o gal net ryt poryt lauks jo kelionė. Ne savo noru ir ne ten, kur kviečia kokie ūkiški reikalai.

Rytas ir tirštas rūkas. Kibirai tarška rūke; trinksi durys, visuose namuose jau dunkse-na lengvesni ir sunkesni žingsniai. Keleivis pašoko iš malonaus šilto patalo, užsitraukė plačias ne savo kelnes ir vis dar basas – jo batai ir visi kiti drabužiai likę virtuvėj ant krosnies – išėjo į priebutį. Rytas. Prie šulinio susitiko vyresnįjį šeimnininko sūnų, pasi-sveikino sumušdami rankom. Berniokas įpylė į dubenį ledinio vandens.

Ū ū... Bet šiandien, šiaip ar taip, dar vasara, o čia vasaros prausykla. Ant stulpelio su įkaltais į šonus pagaliukais kabo rankšluosčiai.

– Kokie gražūs jūsų rankšluosčiai, – sako svečias, – kaip gražiai išsiuvinėtos raidės.

– A, tai čia nuo labai dar seniai. Na, gal ir ne nuo labai seniai, bet kol mes, vaikai, dar buvom maži, Kaziukas tai visiškai... Tėtis laikrašty perskaitė, kad jei nenori susirgti trachoma, tai turi šluostytis tik savo rankšluosčiu. Tik savo. Mama ir išsiuvinėjo mūsų raidės. Raidė „K“ prie visų, mes mat Klingos, tokia mūsų pavardė, o kitos tai: „V“ – Vytauto, taigi mano, „L“ – Lionytės, sesers, „J“ – Jono, vyriausiojo, bet jo nebėr... „K“ – Kaziuko, to mažojo. Mes save taip ir vadindavom: Lekas, Vukas, Jakas, Kakas... Bet jums aš atnešiu naują. Kaip išsimiegojot?

– Karališkai; kaip sakytų prancūzas – ant abiejų ausų. O rankšluosčio nereikia ir taip jau aš čia toks...

– Nereikia, kaip nereikia? – Ir Vytautas, peršokdamas priebučio laiptelius, nėrė į kambarį.

Gryčioje kūrenos ugnis, ir prie jos, ant mažo suolo sėdėdama, mergiūkštė aižė pupas. Žinodama, kad namie dabar svetimas žmogus, apsirengusi kiek spalvottesne bliūzele – mėlynadryže. Dėl vakarykštės prie stalo jai buvo šiek tiek sarmata. Aižė greitai, viena kita pupa, žinoma, turėdavo nukristi į šalį, į kokį palovį, kad paskui augdama pridarytų visokių juokų.

– Labas rytas, panele.

Ir moka gi tie ateinantys pasakyti. Panele...

Panašiai kaip tas Vukas, ir svečias liuoktelėjo į kamarėlę, kur buvo jo kuprinė, ir grįžo nešinas nemažu bloknotu. Pasičiupo kėdę, atsisėdo prieš dirbančiąją, atsivertė bloknotą. Rankoj staiga iš kažkur atsirado pieštukas.

– Jūs, panele, nekreipkit į mane dėmesio, dirbkit, kas jums reikia, ir viskas.

Mergička baisiausiai nuraudo ir norėjo lyg prieštarauti.

– Nesisarmatykit ir nesijaudinkit.

Mažajam berniukui oi kaip norėjos užėti svečiui už nugaros ir pasižiūrėti, kaip tas seserį dabar pieš. Kad pieš Lionytę, tai aišku, betgi įdomu, kaip tai daroma. Tačiau jis stovi prie stalo kampo ir nedrįsta net pajudėti.

– Eikš, – sako jam svečias Jonas, – ateikš, pamatysi.

Iš lėto, lyg prisibijodamas kokios klastos, Kaziukas eina prie dailininko. Tik kad tas darbas jau beveik baigtas.

Svečias mat ilgai nesikrapštė, mikliais grakščiais judesiais jis bemat nupiešė tą pupų aižytoją. Tik švyst švyst. Vyrioko ranka popierium, sakytumei, čiuzinėjo.

Būna juk pasauly dalykų, kurie šiaip žmogui atrodo tarsi kokie stebuklai.

Dar nesusėdus prie pusryčių, popieriaus lakštas jau buvo perėjęs per visų rankas.

– Ir nupaišyk tu man šitaip!

– Ir dar taip greitai, čik čik – ir še!

Lionytė raudona raudona.

- Tai šitą paveikslą mums gal ir paliksit?
- O kaip jau kitaip, kaip kitaip gali būti? Čia mano toks „ačiū“.
- Na ką jūs, ką jūs... Pas mus žmonės kartais nakvoja, mes gi prie plento.

Seniau tai pašėliškai daug būdavo tų nakvynių – žydai lupatnikai, ubagai... O dabar tai turėsime prisiminimą, tokio paveikslo čia niekas neturi.

Per pusryčius valgant bulves su spirgais svečias dar taip pasiaiškino:

- Toks, matote, čia dalykas... Dailininkas tai aš beveik iš tikrųjų; „beveik“ sakau todėl, kad ašai dar tik moka. O po šiuo „paveikslu“ pasirašyti galėčiau – visi dailininkai taip daro. Ar garsūs, ar nelabai, ar šiaip tik visai šiokie tokie. Bet aš gal geriau nepasirašysiu, geriau gal nereikia.

- Kaip jau jums išeina, kaip išeina.

- Toks, matote, čia dalykas... Protelio man neužteko, ir aš prikišau nagus, kur nereikia. Atsakančiai prikišau... O kur, tai bala nematė. Ir va tenka dabar man kiek pasislapsyti... Kur nors sprukti. Kur? Gal, sakau, pas gimines? Pas juos ir traukiu, nors jaučiu, kad niekai... Kur tu Lietuvėlėj tokioj...

Pusryčiautojai tik žiūri ir tyli. Mat koksai čia nakvynikas.

- Kodėl jums dabar apie tai pasakoju? Na, pasakoju, ir tiek – matau, kokie jūs žmonės. O sugriebti nori mane, žinokit, tik jau ne už kokią vagystę ar šmugelį. Ir nieko ašen neužmušiau, niekam aš nieko blogo nepadariau. Niekam niekam!

Klausantys supratingai palingavo galvom.

Svečias Jonas kiek patylėjęs:

- Betgi ir jums...

- Ir mums, berneli, ir mums, – sako šeimininkas Jonas, tasai prakaulis, – tik mums nėr kur pabėgti. Kur tu pabėgsi su namais, su medeliais, su gyvulėliais? Nebent va šitie, – jis mostelėjo galva į vyresnįjį sūnų ir mergišką, nebent šitie... O tas mažasai, na kur jis vaikelis... Kaip jau bus, taip.

- Ai, tik nereikia per daug griaudintis, – sako šeimininkė, – dar visi esam čia ir sočiai dar turim visko. O kas bus paskiau, pamatysim.

Jurga Tumasonytė

DIRBTINĖ MUSELĖ

Vasaromis ilgai negaliu užmigti, mat prieš miegą imu gailėtis kokio nors nieko, – kad nepaslėpiau brangios dantų pastos nuo tėvo ar pamiršau atidaryti sandėliuko duris, kad katinas išlinkęs nusišlapintų į savo dėželę. Kartais imu gailėtis pamiršusi išsipešioti antakius arba nusidildyti kojų nagus. Neatliktos pareigos mane užgula it šlapia paklodė. O prieš pasinerdama į gilų miegą, dažnai išgirstu savo sesers, kurios niekada neturėjau, balsą: „Greičiau, greičiau!“

Štai aš ir vėl stoviu prie lango, kurio stiklu ropinėja musės. Vidinėje lango pusėje karo voratinkliai, panašūs į nugeibusius žilus plaukus. Mane erzina musės, ypač ta didžioji, tamsiai mėlyna. Ji daužosi į langą ir atrodo, lyg kažkas stuksentų trintuku. Neapsikentusi prispaudžiu delnu zyžiančią musę ir, atsargiai suėmusi dviem pirštais, įsimetu vabzdį į burną. Skonis šleikščiai saldus. Aš pradedu gailėtis savo poelgio, tačiau niekaip negaliu jos išspjauti, o tas vimdantis jausmas vis plinta: mane apima lengva panika. Jaučiu, kaip iš burnos veržiasi tąsios seilės. Imu dar greičiau kramtyti, kol staiga išdūžta stiklas ir aš pabundu.

Po dešimties minučių turėtų suskambėti žadintuvas. Apsidžiaugiu išplėšusi laiko, per kurį galėsiu išgerti kavos. Greitai apsirengiu ir einu į virtuvę. Namie steriliai tylu. Tėvas darbe, moterų nėra, katinas, prisirijęs sauso maisto, kažkur miega. Užkaičiu virduklį ir didžiausiam savo apmaudui pamatau, kad baigėsi kava. Esu tikra, kad kavą išgėrė tėvo meilužės: Lena arba Jūratė. Jei neklystu, Lena – blondinė, visada dėvi džinsinius bridžus, platformines basutes ir aptemptą palaidinę, išryškinančią jos riebų liemenį. Lena mėgsta kavą rytais ir Palangos tiltą vakarais. Tėvui patinka kurortiniai romanai. Jūratė dirba muzikos mokytoja ir mėgsta indiškas palaidines giliomis iškirptėmis. Ji aukšta ir liekna. Kažkada balkone džiūvo jos kelnaitės – ažūrinės, išstampyta gumele.

– Katuti, man be cukraus, – perspėja ji tėvą.

Durys užsitrenkia ir aš atsiduriu anapus daiktų. Vorai ropinėja gėlėtais mūsų tapetais, balkono turėklais raitosi vynuogių lapai, paukščiai lesa mūsų trešnes, dar daugiau dulkių padengia niekada neatidaromą pianiną, nuo saulės blunka balkone džiūstantys rūbai ir dvokia plaukai, įstrigę vonios skylėje. Viskas kuo puikiau vyksta ir be mudviejų su tėvu. Kartais pagalvoju, kad šie daiktai būtų vertesni, jei ten gyventų kas nors kitas: inteligentų šeima, kurios perspektyvūs vaikai gausiai viduriuotų nuo apyžalių sodo uogų, ar gabi dailininkė ištinusiomis kepenimis, kiekvieną rytą klausanti, kaip strazdai snapeliais daužosi į jos langą.

Važiudama autobusu, mėginu skaityti knygą. Tačiau priešais sėdi vyras ir nureninėja akimis šalia manęs įsitaisiusią mergaitę. Mergaitei tikriausiai dvylika, jos šlaunys įdegusios, aptemptos melsvu sijonėliu. Jei tas vyras būtų be tamsių treniugų ir neturėtų mėlynų tatuiruočių ant plaštakų, toliau galvočiau apie modernizmą ir nekreipčiau į jį dėmesio. Tačiau vyras apgailėtinaai gašlus, o mano kaimynės šlaunys gležnutės kaip neišsiskleidęs tulpės žiedas.

Pasuku į mergytę galvą. Po mažosios nimfetės oda raizgosi kraujo pritvinkę kapiiliarai. Ji žiūri į vyrą, į padėtas ant kelių rankutes, pro langą. Jos lūpos nelygiai pateptos blyškiu vazelinu. Plaukai ilgi ir šviesūs (galbūt dažyti).

- Ko žiūri? - staiga manęs paklausia mergaitė.
- Šiaip. Gal norėtum persėsti į tą vietą šalia vairuotojo?
- Tas zekas labai bjauriai spokso.
- Pati tu ir sėsk, - šnypšteli ji.

Man pasidaro nesmagu, todėl įbedu akis į knygą ir dešimt kartų perskaitau žodį „strėnų ugnis“, burnoje jausdama sapne kramtytos musės skonį.

Paspaudžiu mygtuką, ir iš aparato vidurių ima lįsti čekis. Tada klesteliu į siaurą kėdutę, siurbteliu kavos. Aplink mane vien daiktai: daugybė stiklinių apyrankių, švytinčių vėrinų, dirbtinių perlų, blizgių pakabučių, segtukų, laikrodžių, sąsagų. Kai kurie daiktai su *pleibojaus*, *mikimauzo* ir žymiausių dizainerių logotipais. Už stiklo gausu netikrais deimantais nusagstytų sagių ir žiedų, suvenyrinių rupūžyčių ir širdelių. Šie daiktai šalti ir slidūs: vis išsprūsta iš rankų ir aikštingai skimbteli ant žemės, lyg būtų tikrų tikriausi brangakmeniai. Į parduotuvėlę užsuka atlépaušis vaikas. Jis aukštas, burna pravira, seilėta. Lyg būtų iš dienos centro.

- Kaip čia gražu! - sako jis.

Vaikas patiria euforiją ir dar kurį laiką stovi apstulbęs, o netikri lobiai it sudužusios taurės stiklas įsirėžia jam į akis.

- Gal norit ką nors nusipirkti ta proga, kad taip gražu?

Vaikas dairosi, sukiojasi aplink vitrinas ir galop pirštų galiukais paliečia aksominę dėželę su žiedais. Atsargiai išsirenka vieną geltoną su baltomis akutėmis ir, čirkštelėjus kasos aparatui, ištiesia dviejų litų monetą. Išeidamas įbeda debilo žvilgsnį į viršutinėje lentynoje žibančius papuošalus.

Ateina dar daugiau pirkėjų, ir mano kava atšąla. Tualete išpilu kavos likučius į kibirą, kuris jau sklidinamas tamsių tirščių ir kramtomosios gumos gniužulėlių.

- Ė, apie Elvyrą nieko nežinai? - rikteli Zitutė, sėdinti patalpoje prie tualetu durų.

Zitutės oda, nosis ir krūtys liūdnamai nutįsę. Ji - mūsų sandėlio valytoja ir tualetu prižiūrėtoja. Kiek matau, Zitutė noriai sprendžia kryžiažodžius, litrais plempia kokakolą arba purškia tualetus citrininiu oro gaivikliu. Anksčiau ji manęs nemėgo ir rėkdavo, kad geriau per daug kavos, nuo kurios tirščių sunkėja jos kibiras ir blogėja mano sveikata. Elvyra - pardavėja, kurios vietoje dabar dirbu.

- Ne, nieko, - atsakau Zitutei.

Iš Elvyros liko tik keli moteriški žurnalai ir du „Karvutės“ saldainiai, palikti spintelėje. „Elvyrai surado vėžiuką“, - taip sako skyriaus, kuriame dirbu, savininkė. Elvyros vėžiukas tikriausiai inkrustuotas netikrais deimantais ir aplietas aukso imitacija. Jis ropoja suvytusia Elvyros gimda ir po savęs palieka šleifą - blizgias mirties dulkeles.

- Da tik antra stadija. Turėtų ištempt - gi jauna boba, - sako Zitutė.

- Kur jau neištempt, kai tiek pažįstamų klinikose turi, - antrina jai džinsų pardavėja, plaunanti puodelį prie kitos kriauklės.

- Tai ir sakau, kad viskas bus gerai, - apibendrina Zitutė, ir aš grįžtu į savo darbo vietą.

Sėdžiu ant sulankstomos kėdutės, o sekundės eina minučių greičiu. Patalpoje tvanku, iš garsiakalbių groja šlagerius. Man norisi spardyti ir sukti rankomis ratus. Tačiau kiurksau prie tuščio puodelio ir kalbuosi su savimi:

- Nina, kas nutiks, jei tavo sesuo, kurios niekada neturėjai, užsprings trešnės kauliuku?
- Mano sesuo springs ir tuo metu aiktels jos iščiose augantis kūdikis.

- Kodėl tavo sesuo nėščia?

- Tą naktį lijo smarkus lietus. Daug vyrų žiūrėjo pornografinius filmus. Sesuo ėjo pro aukštą pastatą su daugybe langiukų. Vyrų buvo nuogi, o filmai trumpi. Mano sesuo, kurios niekada neturėjau, gimdys lietaus kūdikį.

- Bet jeigu ji užsprints?

- Jeigu sesuo užsprints, jos diafragma kilnosis aukštyn žemyn. Kaip liftas, kuriuo keliami liliputai. Liliputai kyla į Amerikos viešbutį, kuriame rodoma kabareto programa ir nemokamai dalijamos bronzinės servetėlės. Iš servetėlių liliputai lanksto trešnių kauliukus ir mėto į šokėjų šlaunis. Sesers vaikas tikriausiai bus liliputas ir ateityje turės dvi meilužes: Leną ir Jūrą.

- Ar turite šampano spalvos perliukų? - įsiterpia svetimkūnis, ir sesuo dingsta.

Pabeldžiu į duris. Mano draugė Polė pjausto mėsą. Atsistoju prie penkių puodų su skirtingais mirkalais ir įmerkiu smilių į baltą česnakinį padažą. Imu braižyti klampus apskritimus. Polė irgi apskrita ir rausva kaip pieniška dešrelė. Kol ji gamina maistą, šnektelimi apie kačių šukas, šeštojo dešimtmečio madą ir Billie Holiday. Draugė studiuoja menotyrą ir svajoja išgarsėti kaip destruktivi eseistė hei įkurti siaubo literatūros knygyną gimtajame mieste. Ji pakvaišusi dėl vieno savo dėstytojo. Dėl jo buvo įsimylėjusi alyvas: kalbėdama visur jas kaišiodavo, beveik kaip kokia metafizinė floristė, nors šiaip ji tikrų tikriausia *asfaltinė*. Išsename iš namelio ir susėdame ant akmenuotos tvoros, prie kurios stovi užkandinė. Valgome lavašo tūteles. Mėsa maloniai limpa prie liežuvio, o saulė vis dar kybo aukštai, nors jau vakaras.

- ...aš, žinok, dabar beveik nieko nevalgau, tik šituos kebabus: po vieną per dieną. Jau numėčiau tris kilogramus, pastebi? Nu, gal dar nesimato. Šitame kioskelyje aš dvasiškai ir fiziškai pasikeisiu. Netiki? Nekenčiu šitų kebabų pirkėjų. Jeigu tik jie žinotų, kad kai nepjaustau mėsų, aš Heidegerį skaitau. Jei tik jie žinotų, tie prakeikti skusti ir su cepom, - kalba Pole. Lyg ir ne man, o pravažiuojantiems troleibusams.

Gatvėmis maršiuoja balandžiai. Neskiriu patelių ir patinėlių, taip pat neišivaizduoju paukščių lyties organų. „Balandžiai“, - mosteliu cigarete į paukščius Oriui. Sėdime ant medinio suolo, viršum mūsų klojasi tamsiai mėlyno dangaus tapetai, smuikeliais groja žiogai ir traška telefoninės *činstuškės*, kurių klauso tolėliau sėdinčių paauglių būrelis. Orius turi auskarą antakyje ir yra visai nieko.

Butas, kuriuo dalijasi su teologijos doktorantu, užverstas ikonomis. Lyg ir šventa vieta. Dairausi pro virtuvės langą, iš jo atsiveria vaizdas į parką, kuriame ką tik buvome. Orius atkemša vyno, ant kurio etiketės pavaizduotas juodas katinas. Ūmai prisimenu, kad palikau uždaras sandėliuko duris ir grįžęs tėvas veikiausiai krapšto nuo kilimo katšūdį. Arba kirkina kurią nors savo moterį. Pasiryžtu praleisti paskutinį transportą ir likti nakvoti pas Orių.

- Nu, o kai tranzavom į Berlyną, niekas nestojo. Tada dvi paras miegojom pievutėj prie degalinės, - pasakoja mano naujasis pažįstamas, ir aš užsinoriu pabučiuoti tą auskarą antakyje. Auskaras tamsus ir neblizga.

Mes atsigulame ant siauros Oriaus lovelės. Orius pakilęs virš manęs, jo veido raumenys įsitempė ir jis panašus į susirūpinusią šimpanzę. Ištepa mano suknelę. Stoviu vyriškomis kojineėmis apkarstytoje vonioje ir galvoju, kad mes tokie tolimi, jog išsivaduoti iš baimės negalime net per fizinį susijungimą. Daromės panašūs į žuvis, susiglaudžiančias pilvais ir paleidžiančias dvi skirtingas sroves.

Kai grįžtu, nebesikalbame, gulime atsukę vienas kitam nugaras. Vėl negaliu užmigti.

– Sese, kurios niekada neturėjau, ar gali padėti surasti langą? Arba kamštelį, kad galėčiau prisileisti vonią. Aš tokia purvina ir niekur nerandu to prakeikto dangtelio. Jauti, kaip dvokia pūvantys plaukai iš vonios? Ryte aš vėl atsikelsiu, vėl nerasiu kavos, glostysiu katiną ir pasisveikinsiu su tėvu. Vakare grįšiu susitepusi ir vėl pakilsiu, ir vėl mirsiu – tobulas česnakinio skonio apskritimas.

Ryte pabundu ne nuo sapno apie musas ar žadintuvo. Mane prikelia paukštis, snapu beldžiantis į langą. Taip subtiliai – nieko neprikiši. Išsiritu iš lovos ir išskubu iš Oriaus namų. Vėluoju į darbą, nes sustoju išgerti kavos. Balintos ir kvepiančios. Jaučiuosi tokia suaugusi: tikriausiai toji kava popieriniame indelyje man suteikia orumo.

Autobusas, į kurį įsėdu, pilnas juodaodžių. Vakar buvo atletikos čempionatas. Vienas iš jų, toks mažulis, panašiais į pjuvenas plaukais, niūniuoja Armstrongą. Man atrodo, kad mes šeštojo dešimtmečio Amerikoje. Storalūpis tamsiaplaukis vyras, sėdintis prieš mane, labai primena vieną lietuvių rašytoją. Jis sėdi ir šypsosi kaip Česyro katinas. „Antanai, ar tavo liftu keliai liliputai?“ – sugalvoju klausimą ir vartalioju jį mintyse kaip tamsioje kompiuterio užsklandoje. „Antanas nemoka naudotis kompiuteriu“, – vėl pagalvoju.

Darbe pasisveikinu su miegančiais blizgučiais ir įjungiu kasos aparatą. Vienas po kito blizgučiai atsikelia ir žybteli daugiabriaunėmis nugarėlėmis. Stoviu prie prekybos ir stebiu žaižaruojančias švieses. Jei būtų šalčiau, pagalvočiau, kad mes netoli poliarinio rato ir aplinkui žiba šaltas, pražūtingas sniegas.

– *Zdarov*, – sako vakarykštis kvailelis atlėpusiomis ausimis. Šįkart su marškinėliais, ant kurių nupieštas baltasis lokys.

Kai darbas baigiasi ir užrakinu parduotuvės duris, įvyksta *dežavu*. Man atrodo, kad pirštas, braižantis česnakinį apskritimą, eina ne pagal laikrodžio rodyklę.

Nuvažiavusi iki Polės sumuštinių namelio pamatau, kad jos vietoje stovi milžiniška *matrioška*. Ji pašaipiai šypso savo juodu brūkšneliu vietoj lūpų. Kaip norėčiau atidaryti lėlę ir išimti mažiausiąją, tačiau nedrįstu. Atsipjaunu mėsos gabalą ir smunku lauk. Važiuoju iki parko, kurio takeliais vaikšto balandžiai. Vienas, pieno spalvos, priskrenda visai arti ir žiūri vabališkomis akutėmis. Pasilenkiu – balandis nesitraukia. Tada paimu jį ir įsimetu į rankinę. Kažkodėl pagalvoju apie stebuklinę pasaką ir židinyje deginamus kailius / plunksnas. Žinoma, jei nesupainiojau šito paukščio lyties.

Namo einu pėsčiomis. Vakaras vėjuotas. Prisimenu vaikystę, kada vasaromis laksydavau po ganyklas karvašūdžiais aplipusiomis basutėmis ir klykdavau iš džiaugsmo. Matyt, buvau aistringa gyventoja. *Davai, skrendam į Niujorką?* – suburbuliuoja balandis, galva kyšo iš rankinės. Ir mes pradedame skristi. Be pakalnučių, dygstančių iš odos, ar angeliškų sparnų. Skrendame, ir tiek. Tiksliau, skrendu tik aš, nes balandis klusniai tūno rankinėje. Niujorke turbūt labai brangi butų nuoma, bet tai nesvarbu. Kažkur jau girdžiu sesers balsą: *Hurry up, darling, hurry up*. Ir aš skubu.

Pokšt – garsas primena stiprų trintuko dunkstelėjimą į stalą. Atsitrenkiu į mūsų nutupėtą stiklą. Tačiau sparnuotųjų aplink nesimato: vien iškarpyti žodžiai, krentantys su snaigėmis kitoje lango pusėje.

MEILĖ

Tai buvo nedidelė balta katytė, dar kitaip – Katiuška. „Pažiūrėk, tu pažiūrėk, kaip man gera, kas čia daros!“ – draugėms miauksėdavo ji, atsidūrusi Zakopanės turguje, bažnyčioje ar parduotuvėje. Žmonės džiaugėsi jos jaunyste ir žvitrumu – tai dėl tų apvalių žalių akyčių, lenktų nagučių ir elegantiškos uodegytės, besiraitančios iš po velvetinio sijono. „Katiuška, mieloji, visas pasaulis po tavo kojomis“, – šnabždėdavo ją pamilę vyrai, kurie paridendavo pasaulius po mergaitės letenomis ir plodavo iš susižavėjimo. „Katiuška, tik tu gyvenk, tik tu džiaukis“, – antrindavo jos draugės, kurios priminė nupšiotus fazanus, stručius arba kitas paukštytes.

„Įsimylėjau“, – sykį prasitarė Katiuška paukštytei Valerijai per darbo pertraukėlę rūkomajame. Žinios netruko apskrieti miestelį. „Kas jis? Ar stamantrus? Ar padorūs tėvai? Ar prilaiko pinigų?“ – klausė Katiuškos giminaičiai, sužinoję naujienas.

Jo vardas buvo Biliūnas: kiek vyresnis už Katiušką. Tai yra toks senas, kad jau nebeturėjo kūno, – tik stiklainiuke plaukiojančią galvą, kurią daktarai užkonservavo prieš gerą šimtą metų. Jis kalbėjo gražiausius dalykus. Ir iš veido dar atrodė visai neblogai, tik gyvaplaukiai kiek apsinešę nuo vandens. „Jo galvoje telpa galaktikos“, – kartojo Katiuška nustebusiems giminaičiams.

„Jonai Biliūnai, ką tu radai Katiuškoje?“ – laiške klausė Basanavičius, kuris irgi plūduriavo stiklainiuke, pastatytame ant palangės priešais Romanovų cerkvę.

Naktimis, kai Katiuška atsiguldavo į šilkinį patalų lovą, o stiklainiuką su Biliūnu pasidėdavo ant naktinio stalelio, jos grožis dar plačiau išsiskleisdavo: ant pagalvės pažirdavo platinos spalvos garbanos, patankėdavo blakstienos, akys būdavo kaip žalsvi, nokstantys obuoliai, o šlaunimis riedėdavo perlų rutuliukai. Nuo to grožio Biliūnui imdavo kaltis pečiai, dygti rankos ir liemu. Kai baigdavo kaltis kojos, Katiuška būdavo jau užmigusi, tad Biliūnas tyliai išslinkdavo iš lovos ir prisėdęs prie stalo drožinėdavo peiliuku. Pavargęs eidavo nusibaigti alubarin, kur taip pasigerdavo, kad per naktį vėl praganydavo kojas ir rankas: namop pareidavo tik šio puikaus vyro galva. „Greitai aš pasidirbsiu lanką“, – kartą pasakė pamatęs savo miegančią gražuolę ir tykiai sugrįžo ant naktinio stalelio.

SIGUTĖ PRIE UPĖS

Gerdai

Naujus metus sutikau su Gretute ir Juliumi, saviškiais. Butelių tokiai mažai žmonių saujelei buvo per daug, taigi labai apgirtome. Lygiai vidurnaktį atsibeldė Nikolajus: iššovė mano balkone šampano butelį. Po valandos kieme vis dar sproginėjo fejerverkai, o sniego fone juodavo žmonių siluetai. Julius vilkosi palatą – sakė eisias apsirūpinti cigaretėmis, nors tikriausiai jam pritrūko draugų. Durys liko paviros, bet nekreipėme į tai dėmesio.

„Tu esi iš kačių giminės“, – šaukė Nikolajus, kai stovėdama koridoriuje paliečiau delnais grindis ir pamėginau padaryti tiltelį. Girtutėlė Gretutė sėdėjo virtuvėje ant taburetės ir užlindusi už šaldytuvo mus fotografavo: manė, kad nepastebime blykstės.

Nikolajus – tai dvimetris dailininkas, gyvenantis kaimynystėje. Prieš kelias savaites susidūrėme laiptinėje: jis rakino savo pašto dėžutę, aš irgi priėjau atsirakinti savo-

sios, nes laukiau penktadienio laikraščio. „Žiūrėk, mes prenumeruojame tą patį šūdą“, – nusijuokė jis. Kitą sykį susidūrėme lifte, o trečią kartą kaimynas užėjo pas mane su dviem vėstančiais kavos puodeliais. Kalbėdami netyčia išsiaiškinome, kad prieš keletą metų Nikolajus susitikinėjo su mano sese. Gita apie jį niekada nepasakojo. Iš trumpos draugystės liko violetinėje valtyje sėdinti kampuota moteris, nutapyta aliejiniais dažais. „Jeigu patinka – dovanoju. Tik žinok, kad kartais užeisiu aplankyti tavo sesės“, – pasakė atsivilkęs ketvirtą kartą. Gita visada atrodė rimtesnė priežastis už mane.

– Laurute, tu tokia trapi: nors imk ir išsinešk kur nors ant delno, – Nikolajus paglostė „tilteliu įsitempusį“ mano pilvą.

– Dar pasakyk, kad į Prancūziją, – nusijuokiau atsistojusi.

– Galiu ir ten.

– Manau, kad greičiau jau aš tave kur nors išnešiu, matai, kokios stiprios mano rankos? – sulenkiau alkūnę, lyg ruoščiausi rankų lenkimo varžyboms.

– O humoro jausmas visai kaip sesers, – šyptelėjo Nikolajus, kuriam buvo jau per keturiasdešimt.

Negaliu patikėti, kad jis kažkada maigydavo delnais nuogą jos kūną.

Gita per šiuos Naujuosius metus tikriausiai ėdė koalų kulšeles ir su aborigenais suko ratelius aplink eukaliptus. Kai kalbamės, ji niekada neprasitaria, ką tiksliai veikia Australijoje. Visada sako, kad dirba administratore penkių žvaigždučių viešbutyje. Nenustebčiau, jei iš tiesų ištėkėjo už narkomano arba pakeitė religiją ir dabar vaikšto su vandens ąsočiu ant galvos. Seniai jos nemačiau. Nors beveik nėra skirtumo, ar ji kitame pasaulio krašte, ar tame pačiame rajone – palaikome kontaktą tik retais telefono pokalbiais. Mūsų ryšys nuolat traška ir stringa. Dar nuo vaikystės likome „sugedusio telefono“ stadijoje.

– Žinai, aš tave apvemsiu, jeigu dar kartą mus lyginsi, – pasakiau Nikolajui visai rimtai ir priėjusi prie Gretutės liečiau ištrinti nuotraukas.

Buvo antra valanda nakties, kai paguldėme Gretutę. Julius taip ir negrižo, tad baigėme gerti šampano likučius, užrakinome duris, užgesinome šviesas ir sugulėme miegoti. Nikolajus sudribo ant sudedamos lovelės, aš – šalia kosmose skraidžiojančios Gretutės. Kaimynas muistėsi pataluose. Girgžt girgžt: lyg lovoje gulėtų žmogus, kuriam skauda sąnarius. Apsimečiau mieganti. „Laura?“ – sušnabzdėjo. „Labanakt“, – pasakiau. „Skiriu tau“, – Nikolajus ėmė deklamuoti eilėrašį, o nesulaukęs atsako, po keliolikos minučių sodriai užknarkė. Toks didelis ir senas vyras, atsiduodantis tabaku, naftalinu ir nebrangiais kvėpalais.

Užmigusi sapnavau tris vienišas stirnas išplėstomis akimis miško tankmėje. Kažkodėl tų stirnų akyse plaukiojo po piraniją, tad negalėjau ilgai jų stebėti, kad neužsikrėsčiau akių parazitais. Prabudau nuo skambučio. Tėvas.

– Su Naujaisiais.

– Kodėl taip anksti skambini?

– Laurute, nelaimė. Šiaip nenorėjau gadinti tau švenčių.

– Kas atsitiko? – riktelėjau.

– Radau gulinčią prie tavo kambario durų, – balsas užstrigo, – jau sustingusią.

– Ką?!

– Aš irgi dar netikiu.

Kitame telefono gale girdėjosi balsų šurmuly.

- Susiimk. Ar girdi mane? Aš tuoj atvažiuosiu.

- Aha, norėčiau, kad atvažiuotum. Ir tetas jau pakviečiau.

Beveik visi blogi dalykai nutinka naktį, kai tamsu ir niekas nemato. Blogas žinias pranešantys telefono skambučiai yra kaip juodi varnai, įskrendantys į ausį ir iškapojantys kažkurią tavo esybės dalį. Kišdama drebančią koją į džinsų klešnę dar nežinojau, kaip šis skambutis paveiks tolesnį mano gyvenimą.

- Gal tau padėti? - paklausė Nikolajus, atsisėdęs lovoje.

- Tiesiog eik namo.

- Galiu nuvežt į stotį.

Vilniaus stotyje buvo ramu. „Niekas čia neatvažiuos“, - burbtelėjo Nikolajus, kuris dar nebuvo visai išsiblaivęs. Į Kauną važiuovome tylėdami. Užė mašinos variklis, o aš šniurkščiojau. „Še“, - neapsikentęs ištiesė kažkokį tepaluotą skudurą. O tada įjungė Bachą. Bejausmis snobas.

Kai įvažiuovome į mano vaikystės miestą, liečiau išleisti prie Kauno pilies, iš kur pati pasieksiu namus. „Iki. Ačiū už pagalbą“, - trinktelėjau durelėmis ir, žengusi vos keletą žingsnių, išsitiesiau ant ledo. Buvo žvarbu, pleveno dailūs sniego drugeliai. Driekėsi tuščios gatvės.

Mūsų namas stovi prie Neries. Didelis ir puikus namas, kurį tėvai ėmė statyti, kai sesė pradėjo eiti į pirmąją klasę. „Turim vienuolika kambarių ir didelį rūšį. Kol susitvarkau - diena ir dingsta“, - kartais pasakodavo savo draugėms mama, liūdnei atsignybdama gabalėlį torto.

„Laurute, vargšas mano vaike“, - priemenėje pasitiko teta Elžbieta, suspaudusi savo kietame kaip medgalis glėbyje. „Va tau ir Nauji metai“, - palingavo galva, kai nusirengiau paltą ir nusivožiau skrybėlę. Kitos tetos tvarkėsi namuose: Henrieta plovė grindis, Ona lakstė su valerijono tabletėmis, žvakėmis ir telefonu. „Eik pas tėvą, jam dabar tavęs reikia“, - pasakė viena iš jų ir mostelėjo ranka į viršų. Lipau girgždančiais laiptais, mane pasitiko mūsų šeimos monumentai - ant sienos kabėjusios fotografijos. Didžiausioje, mediniais rėmais, sėdi mama raudona septinto dešimtmečio suknele - jei ne antsvoris, būtų visai kaip jaunoji Elizabeth Taylor. Jos dešinėje - paauglė Gita, kareiviškais batais ir žaliomis lūpomis. Kitoje nuotraukoje mes su tėvu: aš dar be krūtų, o jis be žilų smilkinių. Stovime prie lango, ant grindų mėtosi kažkieno šlepetė. Kiekvieną kartą eidama pro nuotraukas jaučiuosi lyg žiūrėčiau į numirėlius.

„Kur tu?“ - riktelėjau ir apsidairiau aplink erdvų koridorių, į kurio medžiaginius tapetus susigėrė visa menka viršuje kabėjusios lempelės šviesa. Viskas buvo taip, kaip palikau: raštuotas kilimas, apšivėlęs rusvais pūkais, ant lentynos dvi apdulkėjusios porcelianinės lėlės, saldainio popierėlis „Ananasas“, sulankstytas į mažą vėduoklę. Daiktai neatrodė nurimę ar panirę į savo daiktiškąją amžinybę - juose tvenkėsi baisi įtampa. Viešpatie, daiktai galėjo bet kurią akimirką imti judėti, kristi nuo lentynų ir riedėti laiptais.

„Tėti!“ - dar kartą šuktelėjau. Pravėriau miegamąjį - tuščia. Tada antrą ir trečią kambarį - irgi nieko. Nusprendžiau lipti į trečią aukštą, kur kažkada buvo mano ir Gitos valdos. Kiekviena turėjome po atskirą kambarį, tačiau svetimas sesers kambarys man priminė šventovę. Ten buvo ant kėdės pakabintų liemenėlių, gausi kaktusų kolekcija, pluoštas „Panelės“ žurnalų, šauniomis frazėmis numargintos spintelės, pop dievukų ir deivių plakatai. Kartais pas ją ateidavo draugų ir sienos, skiriančios mane nuo jos, tap-

davo dar aklinesnės. Kankinausi girdėdama tuos nematomus balsus, veikiančius kažką ypatingo, ko dar nežinau.

Prisimenu mamą, naktimis paslapčia rūkydavusią balkone, tėvą, mokėjusį pravirkti be garso – tik vanduo, toks kaip lašai nuo mano kambario lango, riedėjo skruostais ir susigerdavo į barzdą. „Debilai. Nekenčiu jų“, – keikėsi Gita, kai vieną naktį mama negrįžo namo, o tėvas nervingai laipiojo laiptais aukštyn ir žemyn. „O manęs?“ – paklausiau.

Kai buvau trejų, Gita manęs vos nepaskandino šulinyje. Mama tuo metu deginosi prie serbentų krūmų, o mes varlinėjome po sodą. Bronzinė moteris ir dvi mergaitės kiniškėmis suknelėmis. Pasibuvimo sode istorija būtų puiki medžiaga tragiškam pasakojimui, jei ne mama, atsisukusi į savo mergaites kaip tik tada, kai vyresnėlė kėlė mažąją į kibirą. Gavusi lupti, sesė pamojavo man kumščiu ir pasiteisino tėvams norėjusi pažaisti „Možę geldoje“. Septintojo gimtadienio proga buvo gavusi dovanų vaikams skirtą Bibliją su spalvotomis iliustracijomis.

Gita anksti atsiskyrė nuo tėvų. Paliko daug daiktų. Kai kuriuos nedelsdama nusinešiau į savo kambarį: kaktusus, minkštus žaislus, kasetes, knygas ir žurnalus. Džiaugiausi jais lyg sėdėčiau aukso skrynioje ir žaisčiau deimantų kekėmis. Tačiau kartą užėjusi į jos buvusias valdas pamačiau, kad tas kambarys lygiai tokio paties išplanavimo kaip ir mano. Anksčiau atrodė didesnis.

Kai mokiausi devintoje klasėje, turėjau persikelti į antrąjį aukštą, o trečiąjį išnuomojome medicinos studentams iš Libano. Jų buvo trys: Ali, antrasis Ali ir Rafis. Visų nosys kaip sifonai. Dėl pirmojo Ali mano mama visą pavasarį buvo pametusi galvą. Kai tėvas išeidavo į darbą, nešdavo tam išsišiepusiam rytiečiui kavą, keptą žuvį ir savo firminio torto gabalėlius. Kartais užtrukdavo ir ilgiau: rodydavo jam senas vaizdajuostes. Ten buvo lieknesnė ir jaunesnė – tikra faraonė. Štai ji vaikšto su vestuvine suknele ir lesina gulbes. Tėvo kadre nėra. O čia šoka kažkokiame baliuje, įdegusi, tikra „Sexy baby“. Įsimylėjusiai mamai buvo apie keturiasdešimt. „Kai paaugsi, tu viską suprasi“, – šykščiai nusišypsodavo lipdama laiptais į *sultonatą*. „Negi tau gaila?“ – nusijuokė sesuo, kai papasakočiau apie tai telefonu. Vieną dieną Ali paliko ant mamos kaklo melsvą dėmę. Neįtikėtina, kad vien dėl monetos dydžio dėmelės viskas šitaip pasikeitė.

Po ilgų barnių, kažkieno grasinimo skyrybomis, o kažkieno – savižudybe, nuomininkai buvo iškraustyti, ir tėvas pagaliau atlyžo. Nuo to viskas ir prasidėjo.

Mama vis rečiau susitikdavo su draugais ir beveik nebeišeidavo iš namų. Kartą užėjau į miegamąjį su pažymių knygele, kad pasirašytų. Prie lovos mėtėsi nugertas brendžio butelis. „Esi tėvo vaikas, nelįsk prie manęs“, – pasakė ir užsidengė veidą antklode. Ji mėgdavo užsirakinti tualete: girdėdavau šniokščiantį vandenį, atsimušantį į vonios dugną, retą pliuškenimą ir keistą juoką. Apsisiautusi chalatų grįždavo į miegamąjį ir dieną užbaigdavo brendžiu, kuris atimdavo jai sąmonę iki ryto: veltui tėvas tampydavo už rankos ir plekšnodavo per skruostus.

Nesuprantu, kaip galima taip greitai netekti proto: po metų mama jau beveik neišlipdavo iš lovos. Kai negerdavo, jai kildavo isterijos priepuolis, todėl namuose visą laiką laikydavome brendžio. Tuo laiku tėvas dažnai negrįždavo nakvoti. Likdavau su motina dviese – tame dideliame name, kuriame naktys juodos ir sklidinios mirties. „Laurute, tavo mamą reikia gydyti. Ir tėvas kenčia“, – susirūpinusi savo broliu pasakė teta Henrieta. „Gal reikia vėl priimti libaniečių?“ – nusijuokė sesuo. „Kaip egiptiečiai seniau susidorodavo su Nilo potvyniais?“ – kažkodėl norėjosi paklausti mamos.

Baigusi mokyklą išvažiavau į Vilnių.

– Laurute... – gimtadienio rytą pažadino tėvas.

Prieš dvejus metus, kai pagaliau ištrūkiau iš didžiojo namo, tėvas pranešė radęs suanglėjusį puodą su žuvimi ir šlapias virtuvės lubas. Sakė, kad viršuje, vonios kambaryje, miega mama. Nepatogiai – po vandeniu. Tetos tvirtino, kad mama prasigėrė iš aikštینگumo.

Po motinos mirties sesuo išvažiavo iš Lietuvos.

„Aš čia, – riktelėjo tėvas ir išėjo iš mano kambario. – Ji ten.“ Katė gulėjo dėžėje nuo spausdintuvo, degė žvakė. Tai buvo rusva, stora katė pražiotu snukiu. Mano kambaryje! Apkabinau tėvą ir jis vėl pravirko: „Likau visiškai vienas.“ Laiptais atgirgždėjo ir tetos. „Kur tą katiną kišime, kai visur užšalę?“ – paklausiau. „Rytoj sugalvosime. O šiandien reikia atsisveikinti“, – atsakė Ona. „Bet kodėl mano kambaryje?“ Pažvelgiau į sustingusį gyvulį dar kartą. „Ji visada miegodavo ant tavo lovos“, – piktai sududeno tėvas. Kurį laiką stovėjome nebylūs aplink dėžę – karštą. Šniurkščiojome.

Vakare visi susėdome virtuvėje ir siurbčiojome ramunėlių arbatą. Pastebėjau, kad tetos nubraukė voratinklius iš kampų, pamerkė kelis baltus gvazdikus ant palangės.

– Ar pranešėt Gitai? – paklausė Henrieta.

– Nežinau, ar verta, vis tiek nebuvo mačiusi Murkos. Pirkau iš Aleksoto turkaus tada, kai visos mano moterys paliko namus, – pakartojo daugybę kartų girdėtą katės kilmę tėvas ir pasikrapštė susivėlusį antakį.

– Tiek laiko neaplankyt savo tėvelio! Oi, Gita visada elgėsi egoistiškai. Aišku, kad bus atsigimusi į motiną, – pyktelėjo Ona.

– O aš į ką? – klustelėjau.

– Tu į mus.

– Ir vis tiek išvažiavai į tą Vilnių, kai čia šitiek vietos...

– Tėti, nesuskysk. Nekenčiu, kai tu suskysti.

– Gerai, nebešnekam šita tema.

Kalbėjomės nežiūrėdami vieni kitiems į akis.

– Atrodo, lyg kažkas vaikščiotų viršuje, – staiga pasakė teta.

– Nepradėk, Ona.

– Aš nieko negirdžiu.

– Laurute, girdi?

– Gal.

– Aiškiai girdimi žingsniai.

– Nesąmonė.

– Bet tikrai, paklausyk!

Ir tikrai: viršuje pokšėjo stogas, kieme cypė vėjo varstomi varteliai. Lojo kaimynų šuo. Ant virtuvės sienos slinko ištįsę šešėliai.

– Gal vagys?

– Nebent iš kaulų ir su aštriu dalgeliu.

– Tėti!

– Baigiu, baigiu, – pasakė jis ir sukrizeno.

Mes išgėrėme arbatą ir išsiskirstėme po kambarius. Sapnavau nėščią mamą, vilkinčią raudona suknele iš nuotraukos.

– Jei gims mergaitė – pavadinsiu Gita, – tarė.

- O aš, kada gimsiu aš?

- Daugiau vaikų nenoriu, - atsakė mama ir trenkė kumščiu į savo išpampusį pilvą. Pasipylė vanduo. Prabudau užspringusi nuo seilių.

„Nebegaliu daugiau tverti“, - nusprendžiau. Ryte skubiai apsirengiau ir tetą improvizuotose šermenyse nedalyvavau. „Įmetėme katiną į Nerį“, - gavau žinutę iš tėvo važiuodama traukiniu namo.

„Upės yra nenuspėjamos“, - vėliau pasakys Nikolajus, kai papasakosiu jam apie mūsų šeimos paskenduolius.

Laura Sintija Černiauskaitė

ARTUMO JAUSMAS

KAIP DAROMI VAIKAI

Ką nešiojasi pilve moteris, kurios vidurių niekada nespaudė augantis kūdikis? Žiovaujantį tuštumos kirminą? Mažytę ir susitraukusią kaip razina gimdą, kuri kiekvieną kartą vis tūžmingiau išspjauna neapvaisinto kiaušinėlio skutelius? Tiek vyrų bandė joje pasilaidoti, pasislėpti, paženklinti teritoriją, tačiau jų ženklai pasiklysta abejingoje gimdos tuštumoje. Ji bergždžia ir pikta. Ji daug dažosi, kad nuo mūsų tai paslėptų. Kosmetika, tiesa, brangi, tačiau neužtvenkia iš jos veido plūstančios tuštumos. Ji nešasi tuštumą kaip vėliavą, kurios atšiaurus plazdėjimas nušluoja nuo kelio net atkakliausius ir gyvybingiausius ženklintojus. O ir tie gyvybingiausieji šiais laikais tokie skysti, kad užtrokšta nuo visai nebaisios tuštumos kaip tarakonai, atsikandę nuodingo pieštuko. Paskui guli ant jos vienišo tako užvertę kojas ir nugeibusius penius, ir ji turi per juos perlipti, kad galėtų žygiuoti toliau. Šitiek vyrų, visi negyvi – tiek iš jų naudos.

Aišku, ji to nesakė ŠITAM. Šitas pats ją rado, bet iš tiesų tik todėl, kad ji leidosi randa. Jie susitarė telefonu, susitiko. Jis kažkodėl atsinešė laikraštį su jos skelbimu ir padėjo ant stalo, greta neatkimšto mineralinio vandens butelio. Tarsi laikraštis būtų dokumentas, leidžiantis atlikti lytinį aktą. Jie pašnekėjo apie tai, kaip sekėsi rasti šį nuošalų viešbutį, šyptelėjo vienas kitam, ilgiau neatlaikydami žvilgsnio. Vyriškis paklausė, ar ji nenorinti gerti.

- Aš retai geriu, - atsakė ji kiek nustebusi.
- Tai negerbsite?
- Gal ne.
- Jiedu patylėjo.
- Kodėl pasiūlėte man atsigerti?
- Norėjau kažką pasiūlyti, na...
- Gazuoto mineralinio apskritai negeriu.
- Atleiskit.
- Geriu tik negazuotą. Ir tai retai.
- Tikrai, taip sveikiau.

Vyriškis visai sutriko, net pabūgo, jog jiems nieko neišeis. Ji skubiai pakilo nuo lovos, kilstelėjo ranką prie viršutinės bliuzelės sagos ir nužingsniavo prie spintos durų. Ten pajuto, jog turėtų sulėtinti judesius ir pritildyti kūno skleidžiamus garsus, jeigu nenori galutinai išgąsdinti vyriškio. Pritildžiusi savo kūną, išgirdo, kaip už nugaros šiugžda vyriškio švarkas. Tačiau garsas veikia panėšėjo į drovų bandymą maištauti, nei į nusivelkamo drabužio šnabždesį. Ji valdingai suėmė save už sagos, atsigrėžė, ir paragino susigūžusį vyriškį akimis. Šis nerangiai pasimuistė. Nebuvo įveikęs dar nė vienos sagos.

- Palaukit... nedarykite to... Pirma pasikalbėkim, - paprašė jis.
- Apie ką čia kalbėtis?

- Nejaugi jums nesvarbu, kas bus kūdikio tėvas? Jūs visai manimi nesidomite. O jeigu aš ne toks, koks deduos? Jeigu aš alkoholikas, narkomanas? Skelbime pageidavote vyriškio be žalingų įpročių, psichiškai sveiko, muzikalaus (ji pajuto jo balse ironiją)...

- O jus toks ir esate, ar ne?
- Bet aš galiu sumeluoti.
- Pasitikiu jumis, - pasakė ji tvirtai, tarsi šnekėtų apie save pačią.
- Veltui.
- Kodėl? Jūs nepasitikite savimi?

- Taip... Ne. Ne, aš savimi pasitikiu. Tiktai... vaikų šitaip daryti negalima.

- Dieve, koks jums skirtumas! Prašau vieno vienintelio lytinio akto. Kitaip tariant - šiek tiek energijos, šiek tiek gimnastikos, šiek tiek jaudulio. Jokios atsakomybės. Mudu niekada daugiau nesusitiksime. Galėsite atsiminti kaip nuotyki. Arba užmiršite. Kuris vyras to atsisakytų?

- Jūs blogos nuomonės apie vyrus! Be to, aš jūsų net negeidžiu. Jūs... per daug dalykiška.

Jis aiškiai traukėsi kaip kanarėlė, pasirengusi purptelėti pro blogai uždarytas narvelio duris.

- Nesąmonės, - konstatavo ji. - Jums stovi.

Sutrikimas pamažu išgaravo iš nepatogiai ant lovos sustingusio vyriškio kūno. Tačiau dabar jis atrodė jai visai nesuprantamas. Negana to, jis išsisukinėjo.

- Klausykite... Aš visai nemuzikalus. Nė neatskirčiau gitaros nuo balalaikos.

- Tai kas?

- Jūs rašėte...

- Kas atsitiko?..

- Nieko.

- Jūs kažką pagalvojote. Aš jums nepatinku? Tikėjotės, kad būsiu jaunesnė, lieknė, malonesnė?

- Ne, ne tai. Jūs visai patraukli.

- Tai kas tada?

- Jūsų skelbimas gana pretenzingas. Keliate didelius reikalavimus.

- Na.

- Taigi aš irgi iškelsiu sąlygą.

- Na?

- Tekėkite už manęs.

Iš pradžių ji tik spoksojo į vyriškį, o jis - į dėmelę ant linoleumo, tarp stalo ir lovos kojos. Po keliolikos sekundžių ji prisidengė burną kumščiu ir pagavo kvailai krizenti.

- Jūs tai dabar sugalvojote?..

- Ne.

- Ketinate pasiūlyti vedybas moteriai, kurios nėsyk nematėte?

- Na...

- Tikrai būtumėte pasiūlęs bet kuriai mano vietoje?..

Vyriškis suprato, kad turėtų išsisukti nuo atsakymo.

- Po velnių, geriau būtumėt spjovęs į veidą!

Jis pakėlė akis ir pamatė, kad ji nesijuokia, o isteriškai kūkčioja.

- Bet kodėl? - išsprūdo jam.

- Todėl, kad aš nenoriu tekėti už nususėlio, kuriam nusispjauti, ką veda!

- Gerai, nusiraminkite.

Jis išsigando, kad juos gali išgirsti ir pagalvoti, jog jis ją skriaudžia.

- Nenusiraminsiu. Jūs nevykėlis, nesugebate susirasti žmonos! Jūs kompleksuotas nevykėlis! Impotentas!

- Aš ne impotentas.

- Ne, impotentas! Moralinis! Išgama! Patinas!

- Atleiskite.

- Jūs tikras patinas, girdite? Aš jūsų nekenčiu!

- Nešaukite, prašau.

- Aš jūsų nekenčiu.

- Prašau, atsigerkite.

- Susikiškite tą savo mineralinį į šikną. Jūs tikras patinas!

Ji klestelėjo ant lovos kraštelio, nepatogiai, vis dar sugniaužusi vyšninės bliuzelės sagą. Pridažyta apatinė lūpa virpėjo kaip ašara. Vyriškis tai pastebėjo, jam tai priminė kitą mažą mergaitę tamsiam sandėliuke, ant maišų nuo miltų... Jis patupdė savo didelį, nerangiai šiugždančią kūną prie jos smailo keliuko ir pažvelgė iš apačios į viršų, lyg siūlydamas saldainį.

- Sustumkime lovas, - jis kalbėjo apie dvi viengules viešbučio lovas, stovinčias prie skirtingų sienų.

Ji paleido bliuzelės sagą ir švelniai atsідūsėjo.

- Gal atsigulkime į vieną? Kad būtų mažai vietos, kad būtume arti?

Ir štai jiedu guli po plona anklode, jo penis droviai glaudžiasi prie jos aštraus kaip ryklio pelekas dubenkaulio, ir jame plaka gera, kiek susijaudinus širdis. Ji sugniaužia jį visu delnu, iš karto, be jokių preliudijų. Jis šiltas, švelnus ir sausas, ir širdis jame pagau-na daužytis kaip pašėlus.

- Noriu gerti, - staiga sako ji.

- Su burbuliukais?

- Duokit šen.

Vyriškis kilsteli lovoje, kad pasiektų nuo stalo mineralinio vandens butelį, jo krūtinplaukiai pakutena jos skruostą, bet ji jo nepaleidžia.

- Kur jūs?..

- Atrodo, vonioje mačiau stiklinę...

- Duokit, aš iš butelio.

Jis atkemša butelį ir paduoda jai. Ji geria, nepaleisdama iš rankos jo širdies, mineralinis šiltas ir sūrus. Apsimeta, kad nuleidus vokus žiūri į butelį, bet iš tikrųjų stebi šalia gulintį vyriškį, kuris stebi ją.

- O, viską išgėriau... Norėjote?

- O sakėte, kad gazuoto negeriate.

Ji atsirūgsta. Taip švelniai, iš taip giliai, tarsi tuštuma tyliai šnypdama pasišalintų iš jos vidaus. Ji negali sulaikyti to tylaus šnypštimo, skubiai dirsteli į vyriškį. Jis juokiasi. Paima iš jos rankų tuščią butelį ir pastato prie lovos.

- Ačiū jums, - padėkoja ji.

- Už ką?

- Už kantrybę. Už tai, kad atėjote. Bala žino, ko čia atėjote. Jūs nepanašus į tokį, kuris smagintųsi atsiliepdamas į skelbimus.

- Tikrai? - nušvinta jis.

- Kaip manote, ar iš to gausis vaikelis?
- Žinoma, - užtikrina jis.
- Pažadate?
- Pažadu.
- Jeigu iš to nebus vaikelio, jūs degsite pragare.
- O jūs tenai būsite?
- Aš seniai ten degu. Jau ir apsipratau.
- Ačiū jums.
- Už ką? - sekundę ji net paleidžia jo širdį.
- Gulkitės. Duokit man ranką. Veskit mane su savim.

PABAIGA

2002 m.

ĮVYKIS

Paskutinė maršruto stotelė. Vairuotojas išlipo parūkyti - oranžinis taškelis pakyla prie burnos, nusileidžia. Laukai jau pritvinkę rudens, pasunkėję. Jis sėdi vienas, pro atviras autobuso duris atslenka drėgnas žolynų kvapas, o taip tamsu, kad sunkiai įžiūri boluojant savo atverstus delnus. Bet šis bolavimas primena jam apie jį patį, dabar vien tik šis bolavimas, blanki jo paties kūno šviesa. Nėra kitų akių, balsų, pritarimo. Bet delnai, atrodo, stebi jį, lyg būtų svetimi, ir taip jam daug ramiau.

Jis vaizduojasi atvažiuavęs į pasaulio kraštą, autobuso nosimi atsitrenkęs į regimybės ribą. Jis romantikas, vaizduotė pastūmėjo jį į šį nuotyki, ir net apmaudu, kad niekas, išskyrus paties švytinčius delnus, jo nemato. Kaip jis žavėtusi savimi, kaip liaupsintų savo poetišką prigimtį, jeigu būtų kitas. O dabar sėdi štai vieni vienai ir jaučiasi taip, lyg pamažėle nyktų. Gal užkalbinus vairuotoją?.. Bet šis, ko gero, ims domėtis, ką jis čia veikia. Vairuotojas nesupras jo jaudinančios padėties, Pasaulio Krašto, kurį pats andai susikūrė iš migloto peizažo ir tylos, ir tokiu abejingu nesupratingumu privers jį jaustis kvailai.

Jis dėbtelėjo vairuotojo pusėn. Oranžinis cigaretės taškas buvo dingęs. Pasivaideno, kad tamsi vairuotojo figūra su kiek šviesesniu veidu žiūri į jį. Netrukus jis nusigrėžė ir, susibrukęs rankas į kišenes, patraukė keliu. Rankos, kurios didžiąją gyvenimo dalį laiko vairą, kišenėse atrodė kažkaip išdavikiškai. Tarsi vairuotojams būtų uždrausta laikyti rankas kišenėse.

Jis išlipo iš autobuso ir žengė kelis žingsnius iš paskos. Vairuotojas ėjo kaip ėjęs, lėtai. Gal net švilpavo. Gal jam prireikė nusilengvinti? Tačiau kažin kas jo eisenoje tarsi sakė, kad, nepaisant nerūpestingos išvaizdos, jis turi kitą tikslą.

- Ei, - šūktelėjo vairuotojui, - kada važiuosim atgal?

Šis stabtelėjo ir, neištraukdamas iš kišenių rankų, atsigrėžė. Pasigirdo, kad kažką sako, tad žengė dar porą žingsnių artyn, ir pakartojo:

- Kada važiuosim atgal?

Keista, vairuotojas neatsiliepė - vėl nusigrėžė ir patraukė keliu tolyn. Jis pats nesuprato, kodėl pasileido iš paskos, kone bėgte, rydamas akimis jo artėjančią nugarą. Pa-

kaušiu juto, kad autobusas liko toli, gal dar įžiūrimas tamsoje, bet taip toli, kad atrode, jog grįžti atgal neįmanoma.

Iš laukų sruvo drėgna tamsėlynė šviesa.

- Palaukit, - beveik susilyginęs su vairuotoju šuktelėjo jis. Šis atsainiai pasisuko jo pusėn.

- Kur mes einame?

- Į priekį.

Vairuotojo balsas buvo ramus, veidą slėpė prieblanda. Iš pradžių jis nesuprato, kas būtent kelia jam nerimą, bet netrukus pastebėjo, kad tiesus plentas maždaug už dviejų šimtų metrų įsiremia į tirštą miglos sieną. Ir kelias, ir laukai už jos tiesiog išnyksta, lyg atskliausti iš dangaus nuleista draperija.

Jis pašiuurpo, nedrįso daugiau klausinėti ir - keista, nedrįso sustoti. Tarsi jo ėjimas dabar jau priklausytų vairuotojui.

Miglos siena artėjo lėtai, gaubėsi į juos puslankiu, kuo artyn, tuo baltyn.

Staiga jis pajuto, kad tai jo ėjimas, kad šią akimirką neišmainytų jo į nieką kitą, ir vairuotojas tai žino. Jis diktavo ritmą, jis buvo neatsiejama kelio ir rūko dalis.

Jiedu sustojo tirštame miglos prieangyje.

- Na? - atsisukdamas tarstelėjo vairuotojas.

Čia buvo šviesiau, bet jis greičiau pajuto, nei pamatė jo veidą, ir tas pojūtis ūmai užliejo smegenis tokia ryškia šviesa, kad vieną mirksnį jis išsigando prarasiąs viską, ką iki tol žinojo. Tai, kas žvelgė iš miglos, buvo pažįstama, kiek pažįstama gali būti tai, ko niekada nematei, bet visada žinotai esant.

- Kas dabar bus? - sušnibždėjo jis.

- Pasaulio kraštas, - atsakė kažkas, kas žvelgė iš miglos.

- O kas... jame?

- Pasaulio kraštas, - pakartojo anas.

- Bet kas tenai yra?..

- Pasaulio kraštas. Kaip norėjai.

Įdėmus žvilgsnis iš miglos laukė ženkle, jog jis pasiruošęs eiti į priekį. Jis pajuto, lyg stovėtų scenoje priešais šimtus į jį atgręžtų akių, puikiai suprasdamas, jog niekada neprilygs susirgusiam aktoriui, kurį dubliuoja. Migla sutirštėjo, dar labiau paslėpdama vedlio kontūrus, bet jam pasirodė, jog anas šypsosi, kažkokiu būdu nukreipdamas šypsenos spindulius į jį. Toji šypsena buvo skvarbesnė už žvilgsnį. Dabar jam atrode, kad stovi priešais veidrodį ir vietoje savo atspindžio mato jame tuštumą. Papurtė galvą, ieškodamas veidrodyje atspindžio, tačiau judesys tuštumos neužpildė. Susigriebė, kad laukiantysis migloje gali suprasti jo judesį kaip atsisakymą eiti toliau, ir čia pat suvokė tai ir norėjęs pasakyti. Nes tam, kad eitų toliau, reikėjo peržengti veidrodyje laukiančią tuštumą - tą pačią, kuri spengė jo vaikystės sapnuose, o to jis niekada nebūtų išdrįšęs. Jautėsi nejaukiai, kad teks apvilti vedlį, bet galų gale norėjosi juo atsikratyti.

- Aš neisiu, - nevalingai sumikčiojo jis ir atsitraukė.

- Tada sudie, - ramiai atsiliepė balsas iš miglos.

Netrukus jis atsipeikėjo ir pajuto, kad stovi vienas. Tik migla, atidengdama plentą ir laukus, pamažėle traukėsi. Jis vis galvojo ir galvojo, kas atsitiko. Pojūčiai greitai pavargo ir atbuko. Tada atsiminė, jog turėtų kažkur eiti, ir apsigręžęs patraukė autobuso link.

Jautė keistą palengvėjimą, žiovavo, parsiradęs namo ketino sudėlioti išpūdžius į rišlų tekstą, ir, kas žino – gal iš to išeis neblogas apsakymas. Viskas išsispręs savaime – jis įlips į autobusą (o jeigu yra autobusas, vadinasi, turi būti ir vairuotojas) ir parsigaus namo.

Įkyriai vaizdavosi, ką papasakos bičiuliams ir ką šie atsakys.

1998 m.

KAMBARYS JAZMINO KRŪME

*Kadaise
mudu buvom suaugę
stiklo šerdim,
lėkėm su dviračiais,
kvepėjom anyžiniais ledinukais.
Viskas liko užsiūta giliai
skudurinės lėlytės širdy:
atmink,
užrakinome
ją
jazmine.*

*

– Užeikite užeikite, – paragino vyrukas.

Jis pirmas išoko pro vartelius į sodą. Nuduodamas, kad viską čia gerai pažįsta, apsidairė ir šeimininko mostu pakvietė užeiti moterį. Malonų birželio rytą ši buvo per daug apsirengusi. Po žemės spalvos lietpalčiu vilkėjo megztnį aukšta apykakle, rankoje laikė ploną vilnonę skraistę ir mažytę rankinę be dirželio, iš kurios lyg į sodą nutaikytas pistoletas kyšojo odinės pirštinės smilius. Moteris stabtelėjo prie vartelių, šie skausmingai sukniakė ir trinktelėjo jai priešais nosį. Bet ji šito nepastebėjo. Suėmė savo šviesius plaukus ir persimetė per petį, tarytum šitaip būtų patogiau viską apžiūrėti.

– Slyvmedžiai seni, bet labai vaisingi, – paaiškino vyrukas. Jis pliurpė neužsičiaupdamas (ar čia toks naujas agentų metodas, vis labiau irzo ji) ir trukdė jai susikaupti.

Penki sode viešpataujantys slyvmedžiai visada duodavo gausų derlių. Ir visada buvo aukšti. Mama migdydavo ją vežimėlyje, o pro jų šakas, susimezergusias į vientisas lubas, pūstelėjus vėjui tikšdavo saulės medus. Truputį vėliau, kai jau išmoko tarp jų vaikščioti, slyvmedžiai atrodė visi skirtingi, lyg penki sumedėję karžygiai, ir turėjo žmonių vardus.

Viskas čia buvo apgailėtinai sumažėję. Kiemas, garažo duobė, dviejų aukštų namas su terasa ir dvejomis durimis (vienomis iš šono – tiesiai į virtuvę, ir pagrindinėmis, iš kiemo pusės – jose buvo apskritas langelis, pro jį sutemus spoksodavo šiurpus tamsos vyzdys) – viskas atrodė susitraukę, kaip traukiasi džiūvanti slyva.

Ankstyvą rudenį žemėn drioksėdavo krentančių slyvų artilerijos. Nuo to garso, šiurpdama ir virpėdama, ji nubusdavo naktimis ir nesuvokdavo, kur atsidūrė. Nujausdavo, kad Talius irgi nubunda. Kai paprašydavo, kad nakčiai duris tarp jų kambarių pa-

liktų atviras, jis palikdavo. Pašokus lovose jų baimė lyg dvi ištiestos rankos susitikdavo ant atvirų durų slenksčio.

– Užeikim į vidų, – paskubino vyrukas. Jis visą laiką spirgėjo, sūpavosi nuo pirštų galų ant kulnų, maigė telefoną ir nepavargdamas plepėjo.

Medinė tvora kadaise buvo žalia, ir greičiausiai dar tėvelio dažyta. Pagaliau ji įžengė pro vartelius ir, užvėrusi juos taip atsargiai, kaip sulankstomas brangus, per sulenkimus jau dūlantis laiškas, trūkšmingai įkvėpė. Kitą akimirką skrandį lyg trūktelėjo nematomu siūlu – jazminas!.. Iš karto atsiliepusi į jo kvietimą, ji pasileido išklibusiomis plytelėmis palei namą.

– Durys iš šono! – šūktelėjo agentas.

Moteris pasuko už kampo ir per nušienautą žolę metėsi į dešiniąjį sodo kraštą, kur už *skiepo* baltai putojo jazminas.

– Čia yra ir antrosios durys, žinoma. Tik nuo jų neturiu rakto, – atšleivojo iš paskos agentas.

Išvešėjęs jazminas lyg krioklys tryško ant akmeninės *sklepo* kupros.

Jis vienintelis buvo išaugęs, pranokęs jos atmintį.

– Tiesa, kieme yra *sklepas*, tai patogiu, – nusišėpdamas, kad tik dabar jį pastebėjo, sududeno agentėlis moteriai į ausį.

Moteris atsigrėžė taip staiga, kad vos į jį neatsitrenkė. Agentas stovėjo susibrukęs rankas į juodas kostiumines kelnes, jo švarko skvernai stirksėjo juokingai pasikėlę, o akys, rudos ir apskritos lyg varnėno, spoksojo kažkur į erdvę. Ji išmeigė žvilgsnį jam už nugaros, į duris su apsamanojusiu stogeliu.

– Šitos yra pagrindinės, – pasakė tyliai.

– Labai galimas daiktas. Tik nuo jų neturiu rakto.

– Tai eime pro anas.

Ir ji pirma, privertusi vyruką sekti iš paskos, nužingsniavo prie šoninių durų.

– Kas čia gyvena? – pasiteiravo ji.

– Pagyvenusią žmonių pora. Jie perka sodybą, tai skuba parduoti šitą...

– O prieš juos?

– O prieš juos, o prieš juos... – nepakeldamas akių nuo raktų geraširdiškai suniurnėjo agentas. – Tiesą sakant, nepasidomėjau... O tai svarbu? – Jis pažvelgė į moterį lyg juokaudamas, tačiau susidūrė su rimtu, nežvelgiamu jos žvilgsniu.

Tuo metu durys atsidarė ir į juos padvelkė nevedintų namų kvapas. Jame aiškiai galėjai justti svetimo gyvenimo komponentus, tačiau kai kas kvapo šerdyje buvo nepakitę.

Jie įžengė į erdvią virtuvę su užskleistu langu. Iš čia vienos durys vedė į tamsią priemenę ir rūšį, kitos – į koridorių ir tris kambarius. Svetainėje stovėdavo tarybiniais laikais baisia reta ir brangi čekiška mėlynoji sofa (Talius ją buvo ištepęs mėlynių uogiene ir už tai tėvelis jo vos neužmušė). Į tėvų miegamąjį su matinio stiklo durimis vaikai galėdavo užėiti tik tada, kai tėvelio nebūdavo namie, mamytė priguldavo pailsėti, o jie tyčia susigalvodavo kokių nors klausimų, kad galėtų susirangyti šalia didelėje dvigulėje lovoje, kuri jai kažkodėl priminė aptvertą ganyklą. Į savo kabinetą, mažiausiąjį, šiaurinį pirmo aukšto kambarį, kuriame žiemą būdavo labai šalta, tėvelis juos išsikviesdavo *pasikalbėti*. Bausmes taip pat vykdėdavo kabinete. Tam reikalui rašomojo stalo stalčiuje tėvelis laikė seną diržą. Tiesa, jos niekada nemušdavo, tik Talių. Kai jis sutepė čekišką sofą, tėvelis jo taip ilgai nepaleido, kad jos su mamyte atėjo jo gelbėti. Už durų girdejosi tik diržo kir-

čiai – mušamas Talius niekada nešaukdavo ir neverkdavo. Ji be žodžių suprasdavo, kad neišduoti priešui savo jausmų ir neleisti mėgautis savo kančia jam yra garbės reikalas. Jos oda rausdavo ir degdavo, kai stovėdavo antro aukšto aikštelėje prie vaikų kambarių ir klausydavosi monotoniškų diržo kirčių.

Ji perbėgo kambarius lyg skersvėjis, prasagstytas lietpaltis plevėsavo ir slydo nuo pečių kaip persenusi žievė. Kambariai buvo apytuščiai. Šeimininkai išsivežė geruosius baldus ir paliko mažiau vertingus. Svetainės kampe riogsojo nudrįsęs žalio gobeleno fotelis ir tokia pat kušetė, o palei sieną gulėjo susuktas kilimas.

– Kilimą šeimininkai pasiims, – pasakė agentas.

Miegamajame ir kabinete stovėjo kelios kartoninės dėžės su daiktais. Moteris apsidairė, pakėlė akis į lubas.

– Remonto reikia, – pasakė ji.

– Na, čia kaip kas nori gyventi...

Moteris vėl staigiai atsigręžė į agentą – apimta smalsumo, kaip atrodo kitas, kai šneka ne tai, ką galvoja. Tada išnėrė iš kabineto ir nelaukdama jo pakilo į laiptų aikštelę. Čia mamytė augindavo aukštą kaktusą stambiais, mėsingais lapais ir retais, aplūžinėjusiais spygliais. Kol ji snausdavo pogulio, jiedu su Taliumi mėgdavo žaisti po kaktusu, pašnibždom, kad jai netrukdytų, o paaugę vienas kitam palikdavo po jo lėkšte užšifruotus laiškėlius. Dabar aikštelė buvo tuščia, sugirgždėjo rudais aliejiniiais dažais nuteptos apdulkėjusios grindys. Ji atsigręžė ir pakėlė akis į antro aukšto duris. Kažin kas glūdėjo už jų, vis dar glūdėjo. Per keletą sekundžių, vos spėjusi pamatyti, kad jos kambario durys uždarytos, o Taliaus – kiek praviros, lyg nedrąsiai, slaptai kviestų užėiti, ji krūptelėjo nuo smūgio į paširdžius ir suprato, kad ten neis.

– Na, pasižiūrėm dar antrą aukštą? – vogčia dirstelėjęs į laikrodį paklausė agentėlis.

– Kiek?... – staiga paklausė ji.

– Kas?..

– Kiek jie prašo už namą?

Jis pasakė sumą, ta jai pasirodė per didelė.

– Ponia, čia Antakalnis, čia visi nori gyventi, – gudriai suvogravo agentėlis. Jai dingtelėjo, kad jis tik pamėgdžioja girdėtus žodžius ir intonaciją, ir ją suėmė drungna panieka.

– Man reikia pagalvoti... iki rytojaus, – pasakė ji.

– Iki rytojaus ryto?

Moteris susiraukė.

– Iki rytojaus pietų.

– Hm... Šiandien atvesiu dar du klientus, ir jeigu kuriam nors patiks... pati suprantat.

– Paliksiu užstatą. Niekam nerodykit namo iki rytojaus pietų.

Ji atsisėgė rankinę ir puolė joje nekantriai kuistis. Staiga atsiminė, kad grynaisiais turi vos dvidešimt litų.

– Palaukit... juk kartu išeisim, nuvežkite mane prie bankomato... aš neturiu grynais, – jai norėjosi verkti.

– Gerai, tiek to. Iki rytojaus pietų, – įdėmiai ją nužvelgęs nusileido agentas.

Moteris stebėtinai greitai susitvardė, persimetė per petį skraistę ir su dirbtine šypseną tarė:

– Į antrą aukštą užlipsiu rytoj.

*

Koridoriaus gale švietė sijonėlis su raudonais ir mėlynais langeliais, tai baltapūkė mergytė laukė prie pianino klasės. Jai suveržė gerklę, tarytum mergytė būtų kažkaip susijusi su praeitimi ir vienintelė jai tikrai svarbi. Ši nežinia ką krapštė, pasidėjusi ant palangės kuprinę ir nusigręžusi į langą. Išgirdusi žingsnius atsigręžė ir, kažką sugniaužusi delne, nuleido rankutę prie šono.

Mergytės ji vienintelės truputį laukdavo. Todėl, kai mokslo metams baigiantis šios tėvas paprašė kelių papildomų pamokų ir pažadėjo už jas sumokėti, sutiko nesvarstydama, ir ne dėl pinigų, o veikiau apsidžiaugusi, kad dar pamatys mergytę prieš ilgą, skaudžiai šviesią vasarą.

- Elzyte, atsiprašau - vėluoju! - šūktelėjo ji uždususi.

- Laba diena, mokytoja, - įdėmiai ją stebėdama atsakė mergytė. Ji į viską žvelgdavo įdėmiai, tarytum jos galvoje slypėtų bedugniai archyvai, į kuriuos viskas, kas pamatyta, gula tvarkingomis eilėmis.

Ji atrakino klasę ir įleido mergytę. Paskui, numetusi ant suolo rankinę, skubiai perbėgo priplėkusį kabinetą ir atidarė langą.

- Taip geriau.

Mergytė, kaip visada, jau sėdėjo prie pianino pasidėjusi natas ir pasirengusi groti. Skambindama ji niekada nerodydavo nei džiaugsmo, nei nuovargio ar nuobodulio. Jai seniai buvo smalsu, ar mergytė mėgsta groti, ar tik nepriekaištingai vykdo savo tėvo valią.

- Na, paskambink, ką išmokai namie, - išsinerdama iš lietpalčio žvaliai paliepė ji.

Mergytė be klaidų, tik kiek per lėtai ir nepasitikėdama savimi paskambino trumpą, paprastą liaudies melodiją. Delniukus ji stengėsi laikyti taisyklingai, kaip mokytoja reikalaudavo iš visų pirmokėlių - lyg gniauždama obuolį.

- Kodėl taip nedrąsiai? - vaikštinėdama po kabinetą linksmai paklausė ji.

Mergytė gūžtelėjo pečiais.

- Paskambink dar sykį, linksmiau. Juk tai linksma dainelė, ar ne?

Mergytė vėl ėmė skambinti. Ji skubėjo, jos nugara įsitempė ir mentės judėjo lyg du sugipsuoti sparniukai. Netrukus ji suklydo, papurtė galvą ir nuščiuvo.

- Nebijok suklysti! - šūktelėjo mokytoja. - Iš naujo.

Mergytė pradėjo iš naujo. Stengdamasi nepadaryti klaidų, ji vėl skambino per lėtai.

- Stop! Man liūdna. Paskambink taip, kad pradėčiau šokti!

Nepratardama nė žodžio, mergytė ėmė groti greitai ir tris kartus suklydo, bet po kiekvienos klaidos mokytoja sušukdavo:

- Toliau!.. Toliau!.. Toliau!..

Paskambinusi visą dainelę, mergytė padėjo ant kelių delnus ir nuleido galvą. Mokytoja priėjo prie jos, prisitraukė kėdę ir atsisėdo šalia. Mergytė nemirksėdama žvelgė priešais save, ir iš jos veido negalėjai suprasti, ką jaučia. Staiga mokytojai jos pagailo. Su visa nepaaiškinama, gelminga, slepiama simpatija ji panūdo pravirkti vietoj mergytės, bet tik pasitrynė nosį ir, nusigręžusi į pravirą langą, pro kurią dvelkė gairus ryto vėjas, sumurmėjo:

- kažkaip šalta... Tau nešalta?

Mergytė, nepakeldama akių, papurtė galvą.

Ji atsistojo ir uždarė langą, ir dar apsisiautė lietpalčiu.

– Nebijok suklysti, supratai? – vėl atsisėdusi ant kėdės garsiai pasakė pro nosį. – Aš nematau, kad tau būtų smagu groti. – Patylėjo tirdama neįskaitomą mergytės veidą. – Ar tau smagu groti?

Ši gūžtelėjo pečiais.

– Tai ko čia ateini?

Akimirką jos žiūrėjo viena kitai į akis.

– Ko iš manęs nori?

Mergytė nustebusi atsakė:

– Jūs mokote mane skambinti.

Jos akyse šmėkstelėjo kažkas pažįstama, giedra ir tyra, dėl ko mokytoja galėjo prvirkti arba supykti ant jos asmeniškai, lyg mergytė priklausytų jai.

– Teisingai, – atlaidžiai sutiko ji, bet dar neatlyžo: – O ką tau labiausiai patinka veikti?

Mergytė pagalvojo, gūžtelėjo pečiais ir atsakė:

– Virti kiaušinį.

Mokytoja nusijuokė. Tą pat akimirką ją pervėrė trumpas, beveik skaudus laimės tvyksnis, ji susiraukė ir užsidengė burną delnu, lyg norėdama tą ištrūkusį juoką sulaikyti ir nuginti atgal į save. Mergytė nusišypsojo:

– Tėvelis mane išmokė.

Jos linksmi susižvalgė. Netrukus mokytoja surimtėjo, surado sąsiuvinyje naują kūrinėlį ir, bedusi pirštu, tarė:

– Šitą mokysies taip, kaip mokeisi virti kiaušinį. Supratai?

Mergytė linktelėjo galvą ir tuojau įsmeigė akis į gaidas. Atrodo, jai nekilo jokių klausimų. Kai iškėlė pirštus virš klaviatūros, iš jos baltų marškinių rankovės išslydo ir ant grindų nukrito smulkus popierėlis. Abi sužiuro – tai buvo lipdukas, vaizduojantis iš kiaušinio besiritantį ančiuką.

– Oi, – tyliai šūktelėjo mergytė.

– Pakelk.

– Vakar buvo mano gimtadienis, – duodama lipduką mokytojai pasakė ji, lyg tai paaiškintų, iš kur jis atsirado jos rankovėje.

Mokytoja padėjo lipduką ant pianino viršaus, kaip darydavo su visais mokinių atšineštais pašaliniais daiktais. Tai reiškė, kad lipduką mergytė galės atgauti pasibaigus pamokai.

Kol ji lyg lesantis paukštelis, rankiodama po vieną gaidą, mokėsi tekstą, mokytoja kaip užhipnotizuota stebėjo jos judesius. Kartą vaikystėje ji matė, kaip meistras atidarė laikrodžio mechanizmą. Tada ji su baiminga pagarba stebėjosi, kaip tolygiai, nenutrūkstamai jis veikia. Jai atrodė, kad laikrodžio mechanizmas yra už ją tvirtesnis, patvaresnis, tarytum geriau padarytas, ir dėl to ją apėmė neapsakomas liūdesys.

Mergytė jau buvo išėjusi, kai ji susigriebė, kad ant pianino liko lipdukas su ančiuku. Įsidėjo jį į piniginę, šalia nuolatinio autobuso bilieto ir mažytės slaviškos ikonos su Dievo Motina ir prisimerkusiu rudaveidžiu Kūdikieliu.

*

Virtuvėje garsiai veikė radijas.

– Tile! Čia tu?.. – kaip visada, kai ji įžengdavo į namus, svetainėje sukarkšėjo iš senatvino snaudulio pakirdusi mamytė.

– Aš.

– Kur buvai? – tuojau paklausė mamytė, nors puikiai žinojo, kad Tilė grįžo iš darbo. Į šį klausimą buvo galima neatsakyti.

Ji nusispyrė batelius, pakabino lietpaltį ir, neužsukusi pasisveikinti, nužygiavo tiesiai į vonią. Nusipraususi ir užsimetusi ant drėgno kūno chalata, nudrožė į virtuvę ko nors užkąsti ir pagaliau išgerti kavos, kokią mėgo ir kokios negaudavo jokiaje Vilniaus kavinėje – stiprios, saldžios, gausiai užpiltos karšta grietinėle. Čia, patogiai įsitaisiusi kampe prie apskrito stalo ir atgrėžusi į duris didelį apvalų veidą su nudribusiais žandais, jos jau laukė mamytė. Sunkiai alsuodama, ji viena ranka be tikslo pliaukšėjo musmušiu per stalą ir viskuo nusivylusios stebėtojos mina įsistebeilijo į dukterį.

– Sveikutė, – tarstelėjo Tilė.

Pakštelėjusi mamytei į viršugalvį, prie pat kuodelio, ji nusigrėžė į šaldytuvą ir atidarė jį.

– Silkės paimk, – pasakė mamytė. – Sutačiau su troškintom morkom.

Tėvelis silkės reikalaudavo dažnai. Po jo mirties, žinodama, kaip sunkiai mamytė keičia įpročius, Tilė silkės valgymo tradiciją perėmė, nors silkės niekada per daug nemėgo. Panašiai ji apsiprato gyventi dviejų kambarių bute. Jo ankštumas iš pradžių visus labai erzino ir vargino, ir priminė, kaip erdvu ir patogu buvo senajame name. Savo, didesnįjį kambarį mamytė kažkodėl vadino svetaine, o mažesnįjį, Tilės – miegamuoju. Šitaip ji nors trumpam save apgaudavo, juk jeigu bute yra svetainė ir miegamasis, jame turi būti ir daugiau kambarių.

Po to, ką padarė Talius, mamytė nebenorėjo pasilikti jų name ir nesutiko keltis į joki kitą, nes jis būtų priminęs senąjį. Todėl jie pardavė namus Antakalnyje ir nusipirko du butus Vilniaus senamiestyje, netoli vienas kito. Viename įsitaisė patys, o kitą laikė Tilei, kol ši užaugs. Kad butas nestovėtų tuščias ir duotų nors kokios naudos, nuomojo jį. Tilė užaugo, bet mamytei vis atrodė, kad jai dar ne laikas išeiti. Paskui mirė tėvelis, ir mamytė jau visiškai nebegalėjo paleisti dukters. Ilgainiui Tilė ir pati įtikėjo, kad turi gyventi taip, kaip geriau mamytei. Išėjusi į pensiją, nemėgstanti skaityti ir neturinti įpročio kuo nors ypatingu užimti protą, ši visą dieną godžiai stebėdavo – kiemą – per langą, kaip žmonės kitur gyvena – per televizorių, laiptinę – per skylutę duryse. Šitaip mamytė prisidėdavo prie pasaulio reikalų, juos savinosi, turėjo teisę apie juos svarstyti ir savotiškai jais pasisotindavo. Net kėdę atsinešdavo prie durų, kad nepavargtų valandų valandas laukti laiptinėje žingsnių – kas, pas ką, kelintą valandą eina? Tilei grįžus ji prisvildavo taip, kaip tik viena mokėdavo – jos beveik negirdėdavai, bet visą laiką pašonėje jusdavai validolio prisotintą šniokštavimą, lyg mamytė dustų iš sunkiai tramdomo smalsumo. Kai Tilė labiausiai geisdavo pabūti viena, mamytė tylomis įsitaisydavo ant jos lovos *pasėdėti*. Dukrai prausiantis ji staiga atsimindavo ką nors svarbaus, ir, žiūrėk, jau klebena durų rankeną. Labai retai, dažniausiai iš nuovargio, Tilė užplūsdavo grėsminga nuotaika – jausmas, kad tuojau išprotės. Tokioms valandėlėms laikė skrynioje akrilo dažų. Tapė ji vaikiškai, primityviai, bet šitaip lyg iš tramdomųjų marškinių išsinerdavo iš kamuojančių būsenų ir šito ankšto, priverstinio gyvenimėlio, į kurį juos įstūmė (kaip ji slapta manė, sutikdama su mamyte, nors niekada neišreikšdavo žodžiais) Talius. Tapydama ji turėdavo būti viena, mamytė šito nesuprato. Tilė niršdavo iki ašarų. Vaikiškai gniauždavo pyktį savyje, bet nedrįsdavo priekiaštauti. Mamytė, nesulaukdama iš dukters jokio draugiškumo ir vienatvės praskaidrinimo, apsiašarodavo pirmoji.

– Ji vėl užsirakino! Kokios čia paslaptys? Dukra, kodėl man taip darai? – klebendama durų rankeną dūsausdavo ir verkšlendavo mamytė. O kai Tilė neištvėrusi ją įsileisdavo, ši, lyg nusivylusi jos paveikslais, atsidusdavo: – Na ir kas čia tokio?.. Ką čia reikėjo slėpti?..

Tilė neįstengė paaiškinti, kad svarbūs ne patys piešiniai, o tai, kas su ja darosi piešiant, ir kad tada ji turi būti viena. Kažkodėl jai atrodė, kad mamytė to vis tiek nesuvoks, ir niekada net nemėgino jai aiškinti.

Dabar ji įsitaisė prie stalo su silkės dubenėliu, atsivertė savaitinį žurnalą ir, šakute kabindama silkę su morkomis, įniko skaityti straipsnį apie dilgėlių maistingumą.

– Ką ten rašo? – tuojau pasidomėjo mamytė, bet Tilė, kaip visada, kai skaitydavo (o valgydama ji skaitydavo tyčia, kad nereikėtų atsakinėti į nesibaigiančius klausimus), jos negirdėjo.

Mamytė įsileido šnekėti. Šnekėjo ji lėtai, darydama ilgas pauzes, tarytum pati su savimi, lyg vildamasi, kad dukrą ją išgirs ir teiksis atsakyti.

Viską nutraukė trumpas, atsargus skambutis į duris.

– Kas ten? – kaip visada labai nustebo ir išsigando mamytė.

Iš skambučio Tilė pažino tetą Alegrą. Žinodama, kad mamytė gąsdinasi netikėtų garų ir apskritai netikėtumų, ši skambindavo kuo tyliau ir švelniau, lyg pranešdama, kad tai savi.

– Teta Alegra, mamyte, – nuramino Tilė ir nuėjo atidaryti durų.

– Oi! – tik dabar kažką atsiminusi, sušuko mamytė ir pliaukštelėjo delnu sau per kaktą. – Tikrai!

Teta Alegra, jauniausioji mamytės sesuo, medicinos seselė, palaidojo savo vyrą gero kai anksčiau negu mamytė. Vaikų jie neturėjo. Tilė miglotai atsiminė, kad kai dar buvo mažytė, tetą Alegrą išvežė į ligoninę ir ten ji pagimdė negyvą apsigimusį berniuką. Tėveliui mirus ji ateidavo kelis kartus per savaitę, o po budėjimų ligoninėje visą laiką ką nors siūdavo, modeliuodavo drabužius ir įkalbinėdavo jais vilkėti. Pavyzdžiui, dabar savo apvalioje dirbtinės krokodilo odos rankinėje teta Alegra atsinešė metrą, bloknotelį su brėžiniu ir medvilnės atraizą. Ji nusprendė, kad mamytei reikia naujo vasarinio chatalo.

– Atostogauji? – anksti aptikusi Tilė namie, nuo slenksčio paklausė teta Alegra.

– Beveik.

Ji įleido tetą į virtuvę pas mamytę ir, kol jos kalbėjosi, atlapojo savo drabužių spintą. Reikėjo kaip nors nerūpestingai pasipuošti, kad vyriškis, su kuriuo už dviejų valandų turėjo susitikti mieste, įvertintų jos grožį, bet nesuprastų, kad ji stengėsi specialiai dėl jo. Už gero pusvalandžio teta Alegra tyliai pasibeldė į Tilės kambario durų staktą ir netaikdama kvietimo įėjo.

– Užsnūdo, – tyliai pasakė ji apie mamytę ir, apmetusi žvilgsniu Tilės kambarį, tada – ją, paklausė: – Išėini?

Tilė linktelėjo ir, sagstydamasi lengvą smėlio spalvos suknelę, nusigręžė į didelį siaurą veidrodį, kuriame matė save nuo galvos iki kojų.

– Tau tinka šita spalva. Ji retai kam tinka, – konstatavo teta Alegra žinovės tonu.

Nors į tetą nežiūrėjo, Tilė juto, kad ši su būdingu draugingumu ir švelnia užuojauta, kurią puoselėjo sesers vaikams, mėgina išvelgti jos dvasios būseną. Ji perėjo nedidelį kambarį, įsitaisė ant lovos ir įsistebeilijo į Tilę – beje, visai kitaip negu mamytė.

– Kaip laikaisi? – paklausė, tikėdamasi išgirsti ne ką Tilė pastarosiomis dienomis veikia ir ką planuoja per atostogas, bet kaip jaučiasi ir ką galvoja. Šituos pašnekesius jos abi labai mėgo, tik, nenorėdamos įžeisti mamytės, turėdavo sulaukti jiems tinkamo momento.

– Ai, – mostelėjo Tilė, lyg neturėtų pasakyti ką gera. – Šiandien atlaikiau paskutinę pamoką.

Teta Alegra supratingai atsiduso ir patylėjo, sukiodama tarp pirštų geltoną metro gyvatėlę. Tilė tylutėliai uždarė duris – mamytė, net ir miegodama, nemėgo uždarytų durų. Sugraibiusi rankinėje cigaretes, ji mirktelejo tetai Alegrai, patyliukais atidarė langą ir įsitaisė ant palangės parūkyti.

– Kodėl aš tokia nelaiminga? – po valandžiukės paklausė ji, lyg kalbėtusi pati su savimi.

Teta Alegra liovėsi sukiojusi metrą ir pažvelgė į Tilę su atlaidžiu priekaištu.

– Geriau papasakok, kaip laikosi tavo mokiniai. Ar šiuolaikiniai jaunieji muzikantai panašūs į tokius, kurie išgelbės pasaulį?

– Šiandien buvau prie mūsų senojo namo Antakalnyje. Jį parduoda, – lyg neišgirdusi tetos žodžių, staiga pasakė Tilė.

Teta Alegra baimingai nuščiuvo.

– Mamytei apie tai geriau nesakyk, – pratarė ji po valandėlės.

– Žinau.

Jos vėl patylėjo, žvelgdamos į skirtingus taškus. Tilė suraukusi kaktą mėgino kažką savyje išvelgti ir išsiaiškinti, teta Alegra stengėsi suprasti, kas su ja darosi.

– Atsimeni, kaip vieną vasarą... kiek mums buvo? – aštuoneri, devyneri?.. Talius sukurstė mane pabėgti iš namų. Pakeleivingomis mašinomis nusibeldėme iki Klaipėdos, toks buvo jo planas – pasižiūrėti laivų...

– Kaip tie žmonės jums stojo...

– Prikurdavom istoriją, juk pažįsti Talių. Atmeni, jis svajoto tapti troleibusų vairuotoju?.. Bet ši kelionė jau iš kito, jūrinio periodo... Tėvelis sukėlė ant kojų visą miliciją, mus supakavo Klaipėdos uoste... Kodėl taip gerai viską atsimenu?.. Tai buvo turbūt vienintelis prasižengimas, už kurį Talius negavo lupt. Aš baisiai bijojau, kad jau po šito tėvelis jį tikrai užmuš. Bet jis net pokalbio neišsikvietė. Viską padarė mamytė. Tada supratau, kad mes iš tikrųjų peržengėme ribas, ir man pirmą kartą pagailo tėvelio. Bet per daug jo bijojau, kad drįsčiau atsiprašyt...

Teta Alegra reikšmingai dėbtelėjo į Tilę ir pritardama atsiduso. Tėvelio charakterio ypatybės buvo seniai išsemta tema, bet kartkartem jos iš įpročio dar pakurstydavo atmintį.

– Man atrodo, kad mamytė tebeturi mūsų senojo namo raktus, – vėl sugrįžusi prie ankstesnių minčių, pasakė Tilė.

– Na ir kas?

– Mamytė neprisipažins, bet, atrodo, kartą esu juos aptikusi tamsiajame kambarėlyje.

– Nevargink tu jos...

– Labai noriu palaikyti juos rankoje, – tyliai pasakė Tilė ir atsisukusi nužvelgė tetą alkanu, baugščiu žvilgsniu.

Jos patylėjo. Iš virtuvės pro atvirą langą kaip stiprus, erzinantis kvapas įsiveržė Beethoveno simfonija. Radijo transliacija, garsiai skambanti ankstyvos popietės šviesoje, beveik visada sukeldavo Tilei beviltišką tuštumos jausmą. Ji privėrė langą.

- Vis tiek ten gyvena kiti žmonės ir greičiausiai jie pakeitė spynas, - po valandžiukės pasakė teta Alegra.

- Man atrodo, jei galėčiau jį nusipirkti, pagaliau tapčiau laiminga, - sušnibždėjo Tilė.

- Ką sakei?.. - palinko į ją teta Alegra.

- Nieko.

Ji užgesino cigaretę į išorinės palangės skardą, suvyniojo nuorūką į popierinę servetėlę, dar susuko į celofaninį maišelį ir įsidėjo į rankinę, ketindama išmesti pakeliui į autobusų stotelę. Tada nuėjo į vonią išsivalyti dantų.

- Tile! - plonu, gergždžiančiu, dar neišsivadavusiu iš snaudulio balsu pakvietė mamytė.

- Pabudo, - šnipštelėjo teta Alegra.

Tilė apmaudžiai susiraukė ir gūžtelėjo pečiais.

Teta Alegra nuėjo pas mamytę. Ši, kalbėdamasi su seserimi ir vis kraipydama galvą, pro atviras virtuvės duris godžiai gaudė Tilės šmėkštelejimus iš koridoriaus į mažąjį kambarį ir atgal.

- Vėl išeini? - paklausė mamytė.

Tilė apsimitė neišgirdusi, ji šukavosi koridoriuje, atsidariusi spintos duris su veidrodžiu.

- Vis išeina ir išeina, - pasiskundė mamytė tetai Alegrai.

- Aš su tavimi pabūsiu, - atsakė ši.

- Nereikia man.

Apsimetusi, jog eina į vonią, teta Alegra stabtelėjo koridoriuje ir valandžiukę stebėjo, kaip Tilė dažosi blakstienas. Jų žvilgsniai susitiko veidrodyje ir Tilė nuleido akis.

- Alegra! - pašaukė mamytė iš virtuvės.

Toji kyštelėjo galvą pas ją.

- Paklausk, kur ji išsiruošė, - paprašė mamytė.

- Klausyk, jai beveik trisdešimt, o ji nieko neturi... Ar ne vis tiek? Tegu bent vaiką pasidaro! - šnipštelėjo Alegra.

- Ką čia šneki!..

- Tuoju išvirsiu kavos ir kepsim sausainius, palauk truputį.

- Nereikia man, - vaikiškai išsiskaudinusi suniurzgė mamytė.

Supratusi, kad neišsisuks, Tilė užbėgo į savo kambarį rankinės, tada išoko į virtuvę, apsimestinai skubėdama ir neduodama mamytei įsiterpti pakštelėjo jai į plaukų mazgelį, tetai Alegrai - į skruostą, ir išdūmė, sprukdama nuo įkandin atskriejančio paskutinio mamytės klausimo: „Kada grįši?..“

- Matau, gausiu gėlių, - pasakė Tilė artėdama prie staliuko, nuo kitų atskirto dirbtiniu vijokliu apraizgyta širmele. Vazoje iš tiesų stovėjo puokštė su orchidėja, kurios žiedai kilo į viršų lyg vienas iš kito išsiperėję violetiniai drugiai. Kad Martynas jai nupirko gėlių, išsyk pasirodė įtartina, ir, pati neįsijaudindama subtilių savo nuotaikos perėjimų, Tilė dar labiau įsitempė. Martynas atsistojo, suėmė ją už rankos ir pabučiavo per stalą į lūpas.

- Manyk, kad jau gavai, - pasakė jis, ir jiedu atsisėdo vienas prieš kitą.

- Ką tai reiškia? - pusiau juokais, pusiau griežtai paklausė Tilė. Kaip gavusi gėlių nemokėdavo natūraliai suvaidinti nuostabos ir džiaugsmo, taip, pagaliau pajutusi, kad jos nuotaika prasta, nemokėjo to nuslėpti. Ji patraukė vazą su orchidėja į stalo kraštą, kad geriau matytų Martyną.

- Ne ta koja išlipai? - nusišypsojo šis.

- Teta man ką tik pasiūlė pasidaryti nuo tavęs vaiką. Jos pasiūlymą svarstau, - atsiversdama menu atrėžė Tilė ir, kad nereikėtų matyti Martyno reakcijos ir dar labiau surūgti, įsmeigė akis į puslapį su karštaisiais patiekalais.

Jie susitikinėjo antrus metus. Žodis *susitikinėjo* labiausiai tiko jų neapibrėžtiems, paviršutiniškiems santykiams apibūdinti. Martynas buvo pasiturintis, vedęs architektas, dviejų vaikų tėvas. Tilei jis atrodė gražus, atitiko jos skonį ir supratimą, kaip turi atrodyti ir laikytis vyriškis, bet pati šalia jo nuolat jautėsi nepakankamai graži, ir ši slapta priežastis ją ne juokais graužė. „Esi gana patraukli moteris, kad susirastum turtingą vyrą, tai kas gi yra?“ - kartais lyg guosdavo, lyg juokaudavo Martynas. Tile jo žodžiai įskaudindavo trejopai. Pirmą: jie aiškiai parodydavo, kad šis neketina žengti toliau nepareigojančių meilūžių santykių, nes ji nėra jam tiek svarbi. Antra: kažkodėl Martynas priskyrė Tile kategorijai moterų, kurios siekia ištekėti, lyg darydamos namų prostitutės karjerą, tik už turtingų vyrų. Tačiau jo žodžiuose slypėjo dvejonė dėl tam tikrų jos gabumų, kurių reikia, kad to pasiektum. Trečia: jis niekada nevadindavo Tilės gražia, o tik „gana patrauklia“, ir tai žeidė jos savimeilę. Kaip reta moteris, veidrodyje Tilė save matė pakankamai objektyviai. Žinojo, jog nėra jokia ypatinga gražuolė, tačiau ji buvo proporcingai sudėta ir iš tų vidutinio, neryškaus grožio moterų, kurios tinkamai pasidžiausios ir apsirengusios gali padaryti išpūdį. Kiti ją vadino gražia. Bet tik ne jis. Kodėl ją tai skaudino? Juk puikiai suvokė, kad pati jo nemyli ir, kaip buvo įpratusi, pirmą jį mes.

Jai užeidavo juodos dienos. Isteriškai, su neišeikvotų iščių goduliu Tilė imdavo trokšti kūdikio. Priepuolis užklupdavo netikėtai ir žiauriai, trukdavo keletą dienų ir baigdavosi staiga, dažniausiai tiesiog ištirpdavo nakties miege, išsidangindavo į slaptas gelmes lyg koks atakuoti pavargęs priešas. Bet kai užeidavo, Tilė vos laikydavosi, kad nesusi-rastų Martyno ir pačiu negarbingiausiu būdu nepasivogtų iš jo kūdikio. Instinktų audrą ji kantriai iškęsdavo, o šiai praūžus ir protui praskaidrėjus jau ramiai apsvarstydavo galimybę prisizadinti vaiką iš nemylimo, bet išvaizdaus ir genetiškai tinkamo vyro. Tos mintys buvo gudrios, netyros, su apskaičiavimu, kuri pati tarėsi niekinanti. Nuo jų įgyvendinimo Tilė sustabdydavo ne moraliniai įsitikinimai, o išdidumas. „Geriau jau išprotėsiu viena, negu šitaip žeminsiuosi, geriau tada visai nieko“, - nervingai baksnodama smiliumi sau į smilkinį, lyg spūsčiodama ten užstrigusį klavišą, murmedavo Tilė.

- Tu šnekiesi apie mane su teta? - sukľuso Martynas. Kaip visada, kai jį kas nors sudomindavo, jis griebėsi atsainaus tono, tarytum klausimas jam visiškai nerūpėtų. - Su kuo *dar* apie mane šnekiesi?

Tilė žinojo, kad Martynas jų santykius rūpestingai slepia. Su uošviu jis plėtojo bendrą verslą, taigi buvo itin susisaistęs ir vengė bet kokio lengvabūdiško neatsargumo. Šiandien Tilė tai ypač erzino.

- Neuždrausi man šnekėti, su kuo noriu ir ką noriu, - atšovė ji.

- Ką valgysi? - stengdamasis neišduoti nepasitenkinimo paklausė Martynas. - Šiandien turiu tik dvi valandas.

- Tu valgyk. Aš pažiūrėsiu.

Jis pakėlė galvą ir įsispitrėjo į Tilę.

- Kas tau yra?

- Šitas restoranas - šlykštus. Tu žinai, kad nekenčiu tokio muzikiško interjero. - Ji įširdusi paparbeno į medinę pertvarą.

Martynas atstūmė meniu, lyg ketindamas tikrinti pulsą sugniaužė jos riešą ir švelniai paklausė:

- Kas atsitiko?
- Man reikia pinigų.
- Kiek?

Tilė pasakė sumą. Martynas paleido jos ranką ir svarstydamas prispaudė prie lūpų kumštį. Šitą judesį ji gerai žinojo ir nutuokė, kokius žodžius jis dabar ištars.

- Negaliu tiek duoti.
- Kodėl?
- Todėl, kad tai fantastiška suma. Ką su ja veiksi?
- *Veiksiu.*

Martynas dar svarstė, ir Tilė nenuleido nuo jo skvarbaus žvilgsnio.

- Duosi ar ne?
- Jis papurtė galvą.
- Nepyk.

Ji ir negalėjo pykti. Pinigų Martynas dažnai palikdavo, Tilė priimdavo juos tylėdama ir stengdavosi negalvoti, už ką juos gauna.

- Tai valgom? - nutaisęs žvalesnį toną, po valandžiukės pasiteiravo Martynas.
- Aš nealkana.
- Aš irgi. Važiuokim į viešbutį.

Viešbutis buvo jų susitikimų aukščiausiasis taškas. Vakarams Martynas turėjo žmoną, o su Tile susitikdavo dieną, apie pietus. Tuo metu jis paprastai jau būdavo išalkęs, todėl jiedu papietaudavo kokiame nuošaliame restoraniūkštyje, o paskui jis nusiveždavo Tilę vis į tą patį priemiesčio viešbutėlį.

Pasimylėjus Martynas užmigo. Tilė gulėjo šalia aukštiełninka, nusispyrusi ploną, nemalonią viešbučio antklodę, ir klausėsi, kaip plentų užia automobiliai. Martyno delnas slėgė krūtinę. Anksčiau jai tai patikdavo – rankos ar viso jo kūno svoris, bet šiandien kažkodėl magėjo ją nusimesti. Ji tik norėjo tą padaryti, mintyse regėjo, kaip tai atsitinka, tačiau nė nepasijudino. Po Martyno delnu tuksėjo jos širdis. Pirmą akimirką Tilė suglumo, sakytum nebūtų žinojusi, jog krūtinės ląstoje nešiojasi tokį mechanizmą. Susidomėjusi ėmė klausytis greito, nervingo savo širdies dunksėjimo, nuo kurio vos pastebimai kilnojosi žilais plaukeliais apaugusi Martyno plaštaka. Ji atsiminė, kad širdis yra žmogaus kumščio dydžio. Iškėlė ranką ir sugniaužė – jos kumštis buvo smulkus, liesutis, su aštriai išsišovusiais krumpliais – turbūt ir širdies raumuo, nematomas, giliai paslėptas šonkaulių narve, yra panašus į šitą menką kaulų rezginį. Staiga ji suvokė – greičiau suvokė, negu sąmoningai apsisprendė, – kad Martyno daugiau nematys. Ko aš noriu iš jo? Juk nesitikėjau, kad parūpins man tą sumą. Tai kodėl staiga taip nusivyliau? Ko apskritai iš jo tikiuosi? Ir ko laukiu iš savo gyvenimo, kuris jau seniai kažkoks neteisingas, pusėtinas, lyg ne aš jį gyvenčiau? Ji mąstė, tarytum skindamasi takutį per tankų mišką. Aptikdavo mintis kaip retus augalus, išplėsdavo jas iš prieblandos, apšviesdavo vidiniu žvilgsniu, leidosi vis gilyn ir gilyn. Jai gniaužė kvapą ir krėtė seniai užmirštas laisvės šurpas. Ji stabtelėjo, išnėrė iš savęs ir pakreipusi galvą valandžiukę stebėjo, kaip miega Martynas. Net dabar jis atrodė gražus (miegančių žmonių Tilė nepakėsdavo), bet neįdomus ir nepavoingas, lyg užgesęs ugnikalnis. Ji nebegeidė jo, iš tiesų nieko jam neįautė. Atsargiai nusikėlė nuo krūtinės Martyno ranką ir atsisėdusi lovoje staiga aiškiai, aštriai

ir skaudžiai suvokė, kad namo tikrai nenusipirks. Tai iš karto buvo aišku! Iliuzija, kad laukiantis, vis dar neparduotas namas gali vėl priklausyti jiems, nukrito lyg uždanga. Tilė krūptelėjo. Niekas neišsispręs savaime, pasakė ji sau, nes tik aš turiu viską išspręsti. O aš neturiu pinigų, ir dar – nesu pakankamai arši, kad galėčiau tam ryžtis. Su tokiais menku kumšteliais... Turiu tiesiog atsimerkti ir susitaikyti.

*

Kai tylutėliai atrakino namų duris, ant svetainės grindų jau krito vakaro šešėliai. Nuo slenksčio Tilė išvydo mamytę, giliai įgrimzdusią į krėslą. Krėslas stovėjo nugręžtas į langą, ir iš romiai nusvirusios galvos su melsvu nuo žilumo plaukų mazgeliu Tilė suprato, kad mamytė miega. Ši skundėsi nemiga ir dažnai, įsijungusi „Marijos radiją“, kiaurą naktį pratūnodavo savo kamputyje virtuvėje (Tilė jai įtaisė ausines, prie jų mamytė sunkiai priprato ir nemėgo, naudodavosi jomis tik naktį), o dieną netikėtai užsnūdavo. Tilė žinojo, kad jai tos valandėlės ypač brangios.

Ji tyliai nusiavė aukštakulnius batelius ir prislinko prie mamytės įsitikinti, jog ši tikrai miega. Taip. Išraiškingas, visada smalsus žvilgsnis išnykęs po vokais, ant stambios, taisyklingos nosies žvilga prakaito raselė, sunki apatinė lūpa lyg lašas užkritusi ant smakro. Tilė retai matydavo motiną miegančią. Dabar tas veidas atrodė kaip tuščias kambarys – sustingęs, beveik negyvas, baugiai nemalonus. Tilei sukilo lengvas koktumas. Ji atsitraukė ir, atsargiai uždariusi svetainės duris, nutipeno į virtuvę. Čia ant stalo iš karto pastebėjo nelygiai atplėštą popieriaus skiautelę, ant kurios pieštuku mamytės ranka buvo pakeverzota: „Paskamb. Alegrai.“ Bijodama pamiršti visokias smulkmenas, mamytė mėgo rašinėti dukrai laiškelius, o sau – visokius priminimus. Šis, kaip Tilė nusprendė, buvo skirtas jai.

Ji užsiplikė arbatos ir sukrimto sūrio gabaliuką. Tada, staiga prisiminusi, kad reikėtų paskambinti tetai, nors ir nesitikėjo, kad tai gali būti svarbu, susuko jai.

Teta Alegra atsiliepė labai greitai.

– Tile?... – reikšmingai ištarė ji.

– Na.

– Padėjau juos į tavo papuošalų skrynelę.

– Ką tokius? – nesuprato Tilė.

– Raktus.

– Teta Alegra! Iš kur?..

– Kai išėjai, su ja ilgai šnekejomės...

– Teta Alegra...

– Paklausk... *Ji nežino, kad juos paėmiau.* Paskui padėk atgal – tamsiajame kambaryje, ant viršutinės lentynos, kur tėvelio įrankių dėžė... tai joje, prie stambiųjų vinių, supratai? Prie *stambiųjų*.

– Ji slepia juos įrankių dėžėje?..

– Nesvarbu, baikim, stipriai siūnu chalata... Iki rytdienos, buč.

Tilė padėjo ragelį ir abiem rankom susiėmė už tvinksinčio kaklo. Prisimerkė ir klausėsi, kaip galvoje lyg iš tolo artėjančio traukinio ūžesys ryškėja beprotiškas planas.

*

Vienas raktas tiko. Šoninių durų, tų, kurios iš sodo vedė tiesiai į virtuvę ir kurių raktą agentėlis turėjo, spyna buvo nepakeista. Greičiausiai senieji šeimininkai jomis retai naudojami.

Akimirksnį užstrigęs, raktas staiga pasisuko, spyna trakstelėjo lyg skylantis riešutas. Tilė suvirpėjo taip stipriai, kad vos nenualpo. Jos vidus užė ir verpetavo, jis turėjo apkurtinti visą kvartalą, bet nieko panašaus neįvyko. Ji tiesiog įžengė į seniai vėdintą virtuvę, palikusi už nugaros ramų sodą, ir tuojau užsirakino. Tada jos vidus trumpam pritilo. Buvo truputį po septintos, pro gelsvas medvilnines užuolaidas su arbūzais ir kriaušėmis smelkėsi ankstyvo ryto šviesa. Ji nežinojo, *ko būtent* čia atėjo. Ją atginė nežmoniškas, nenumaldomas ilgesys, kuris lyg tūkstančiai cikadų virpėjo ir svirpė draskydamas saulės rezginį. Pabūti šiuose namuose vienai ir galbūt ką nors čia rasti. Kokį nors seną, užmirštą mažmožį, kurį jie čia paliko prieš keturiolika metų ir kurio pritrūko, kad būtų laimingi. Maždaug šitaip Tilė sau pačiai aiškino jausmą, traukiantį ją į senuosius namus. Ji dar kartą perėjo apatinius kambarius – lėtai, atidžiai dairydamosi, surankiojo žvilgsniu kiekvieną susenusių namų smulkmeną, ketindama gerai įsidėti jas į atmintį. Visą laiką nepaleido dvilypis išpūdis, kad tai ne tie kambariai, kuriuose gimė ir augo, bet vis dėlto – tie patys, kažką kuždantys, iš pradžių tik kutenantys, o paskui vis giliau ir skaudžiau dreskiantys atmintį. Ji užlėkė į antrą aukštą – prižadinti laiptai įkvėpė, atsiduso, suvaitojo – ir įžengė į savo senąjį kambarį.

Ją užliejo šviesa iš plačiai atmerkto, be užuolaidų lango. Sienos, kadaise išklijuotos tapetais su smulkiomis rusvomis gėlytėmis, lyg sausais dobiliukais (jų raštą Tilė aiškiai atsiminė), dabar buvo nudažytos gelsvai. Dar nužertas ryto saulės, kambarys visas švytėjo, lyg iš sienų sklistų slapta šviesa. Po langu ji išvydo lovą, bet ne savo senąją, o kitą. Ant jos buvo netvarkingai prižerta žurnalų ir laikraščių, nuo jų iš tolo trenkė senienomis. Ant dešinės sienos, kurioje žiojėjo atviros durys į Taliaus kambarį, kabėjo mažytis paveikslėlis. Jis tyliai pašaukė ir, apkerėta šviesos, Tilė priėjo artyn. Tai buvo kalendorėlis, priklijuotas prie sienos lipnia juostele – jame geltonplaukis, dabitiškas Jėzus, iškėlęs vieną ranką, kalbino aplinkui susispietusius vaikus. Tas paveikslėlis buvo toks paprastas, geras, kažkur jau regėtas ir taip jai patiko, kad Tilė skubėdama nuplėšė jį nuo sienos ir įsikišo į lietaučio kišenę, kaip vaikystėje įsidėdavo saldainį, ketindama sučiulpti vėliau, nuo visų pasislėpusi. Skubėjo ji ne todėl, kad jautėsi daranti ką netinkama, bet iš įkarščio. Ji net neabejojo, kad paveikslėlis jos *laukė*. Tai buvo savaime aišku, kai ką nors tiesiog žinai. Be to, jis taip lengvai atsiskyrė nuo sienos, lyg pats šito trokštų. Tebelaikydama ranką kišenėje ir pirštais lytėdama slidų kalendorėlio popierių ji įžengė į Taliaus kambarį.

Padvelkė vandens spalvos vėjas ir kažkoks vėsus, lyg anyžių, kvapas. Tikrai, ant grindų, po langu ji visų pirmiausia išvydo suglamžytą anyžinio saldainio popierėlį.

Jis čia buvo pats svarbiausias. Jis užtvindė kambarį aromatu ir slaptom reikšmėm, lyg užšifruotas laiškas, kokius jie su Taliumi vienas kitam palikdavo. Tilė pasidavė jo pakelti, bet staiga pabūgo, išsigando, kad, pajudinus popierėlį, kas nors atsitiks. Ji sustojo vidury kambario ir giliai įkvėpė.

Taliaus kambarys buvo visiškai tuščias. Slyvmedis, užgulęs langą, užstojo ryto saulę, bet ši vis tiek atkakliai sruvo pro lapiją, kovojo su šešėliais ir taškė ant sienų judrias dėmes. Tilė priėjo prie lango ir pažvelgė į sodą – gilumoje, prasimušdamas pro vaismedžių tankmę, putojo, kūpėjo, kvietė jazminas.

Ir staiga, vos per kelias akimirkas, tolimas kūpėjimas sprogo atidengdamas atmintyje plyšį. Į ją siūbtelėjo viena jau mokyklinė vasara, *toji*, kai jiedu, rašydami vienas kitam laiškus, sukūrė slaptą kambarį giliai jazmino krūme. Ji buvo tai užmiršusi, kaip pasi-

stengė daug ką užmiršti – tada jie tiek prisivaičiojo, kad su Taliumi ėmė darytis kažkas negera, kažkas labai keista, mamytė net vedė jį pas gydytoją. Tada Tilė nelabai suprato, kas būtent Taliui pasidarė. Bet tas kambarys, jo įsivaizduotas, virpantis buvimas giliai jazmine, kur nepasiekia fizinė akis, slapta krūmo šerdis, su kuria jiedu *susižadėjo* (Talius taip ir pasakė) paženklandami kamieną savo krauju, lyg inkaras nugrimzdo į jos širdies dugną su kitais neaiškiais, sielvarto, nerimo ir geliančio grožio persmelktais atsiminimais. Dabar, trūktelėtas tos ypatingos šviesos ir jazmino, inkaras nežmonišku greičiu išnėrė į paviršių ir nubloškė ją į neapibrėžtą, skaudų švytėjimą ant beprotybės ribos. Vieną šimtąją sekundės dalelytę ji tarėsi supratusi, kas tuomet atsitiko broliui – taip aiškiai, lyg tai būtų vykę su ja, – o kitą akimirką jau vėl nieko nebesuprato.

Ją prižadino garsai apačioje. Prisiplojusi prie lango išvydo nuo vartelių artėjantį juodbruvą pakaušį ir aiškiai išgirdo ne vieno žmogaus žingsnius. Jie buvo tokie tikroviški, tokie banalūs, kad jazminas nebegalėjo ilgiau tvirti ir užsirakino, lyg slaptą kraują paslėpdamas šakose švytėjimą. Ji išsigando, kad būtinai ir skubiai turi ką nors daryti. (Slėptis? Meluoti? Sukurpti įtikimą pasiteisinimą?) Nuskuodė laiptais, nėrė virtuvėn, o iš jos, sprogdinama nežmoniškai stipraus širdies plakimo – tamsiais rūsio laiptais. Rūsio durys buvo tik užšautos sklende. Bet ši užstrigo. Apimta bejėgiško nirtulio, Tilė puolė daužyti sklendę (viršuje už durų pasigirdo balsai), ir kitą akimirką, trakstelėjus laukujų durų spynai, sklendė pasidavė. Ji šmurkštelėjo į drėgną, pelėsiais tvoskiantį rūšį ir tyliai uždarė duris.

Pro langutį palubėje krito rytmečio šviesa. Krosnis, jų senoji krosnis, kurią tėvelis kūrendavo žiemą ir kuri apšildydavo visą namą, spindėjo jos apšviesta. Širdis taip kalatojosi, kad, atrodo, tuojau išsoks į galugerklių ir uždusins. Viršuje subildėjo žingsniai. Balsų nesigirdėjo. Tilei tik dabar dingtelėjo, kad tai greičiausiai agentas, sulaužęs žodį, atsivedė kitus klientus. Padėtis buvo kvaila, bet dabar slėptis reikėjo iki galo. Ji ėmė dairytis, kur galėtų užlįsti, jei plepusis agentėlis sumanys aprodyti klientams rūšį. Atsargiai statydama kojas nuslinko į antrąją, tamsesnę patalpą, kurioje laikydavo bulves, stiklainius su uogienėmis ir marinuotomis daržovėmis. Saulės pluoštas siekė ir ją. Tilė įžengė į vidų ir kairėje pusėje iš karto pamatė *spintą*.

Ji negalvojo apie spintą. Net nežinojo, ar tikėjosi ją čia rasti. Viskas įvyko pernelyg greitai, ji nespėjo pasiruošti. Spinta skendėjo šešėlyje, tik vienas jos kampas prie pat grindų buvo apvestas saulėta juoste. Jai smogė į paširdžius. Ji ištiesė ranką ir prisivertė paliesti spintos duris. Šaltas, slidus paviršius, lyg antkapio plokštės, akimirksniu viską sugrąžino. Jai net pasirodė, kad Talius tebėra už tų durų. Kaip tą šeštadienio rytą, kai mamytė atsiuntė ją į rūšį serbentų uogienės. Tik tada spintos durys buvo atviros, ir Talius, vos kilstelėtas kažkokios nematomos jėgos, klūpojo lyg didelė iš spintos krentanti lėlė, nuleidęs galvą ir pakreipęs ją į vieną šoną, jis žiūrėjo priešais save stiklinėmis akimis. Tilė iš karto suprato, kad to, kas atsitiko, ji niekada nesuvoks. Ir kad tai yra galas viskam, kaip jie iki šiol gyveno.

Ją supurtė smūgis. Lyg atsitrenkus į neregimą sieną, už kurios draudžiama žengti gyvybei. Jos gyslos buvo kaip niekad pritvinkusios gyvybės. Gyvybės buvo kupinas ir klyksmas, kuris perplėšė širdį pusiau ir užlūžo, nes balso stygos neįstengė išgauti to aštraus, nežmoniško ultragarso, būdingo gal tik jūrų žinduoliams ir tiems, kurie patiria protu nesuvokiamą skausmą. Ją baisiai suerzino, kad klyksmas užstrigo. Kad kūnas per menkas jį išgauti ir kad šis, užuot sklidęs oru ir prikietęs namiškius, šviesos greičiu sminga į sielos dugną draskydamas ir plėšydamas ją.

Paskui per ją viena po kitos ėmė risti bangos. Viena atrodė kaip nenoras susitaikyti su tuo, kad tarp jos ir brolio įsirėžė negailestinga riba. Jis klūpojo ir buvo negyvas, ji stovėjo ir buvo gyva. Šitai buvo nesuvokiama, to tiesiog negalėjo būti. Kita, silpnutė, bet nuolat ją lyžčiojanti bangelė kuždėjo, kad viską dar galima ištaisyti. Tik, nujausdama, jog laiko labai mažai, o gal net ir visai nėra, Tilė niekaip neįstengė susigaudyti, *kaip* viskas ištaisoma. Tuo pat metu, kažkur giliau už tą nepaprastai suaudrintą, begalinį lauką, kurį šią akimirką išgyveno kaip *save*, glūdėjo slegiantis, neperkalbamas branduolys – *viskas baigta*.

Ji nesusigaudė, ką daro. Juto tik savo nepaprastai išsiplėtusį vidų, visa persikėlė į jį. Tenai vyko kovos, kurių reikšmės nesuprato, tik suvokė, kad stipresnių kovų daugiau neišgyvens. Vienos jėgos kvietė paliesti brolių, prižadinti jį, kitos traukė į viršų, į šeštadienį su miltiniais blynais ir radijo programa. Atrodo, Tilė žengė į priekį, nes išvydo tarp spintos durų įsitempusią juodą skalbinių virvę. Kitą akimirką joje skaudžiai trūktelėjo, ir ji tarėsi išgirdusi, kaip perlūžta kaklo slanksteliai. Pagaliau ji pravirko, arba tik dabar susivokė verkianti.

Viskas truko ne ilgiau kaip trisdešimt sekundžių. Bet trisdešimt sekundžių šitame laike buvo amžinybė. Ji perskėlė gyvenimą kaip riešutą, į dvi dalis, ir antroji jo pusė skyrėsi nuo pirmosios, kaip sukirmijusi riešuto pusė skiriasi nuo sveikosios. Iš tos amžinybės Tilė atsinešė ir dvejopą jausmą, kuris paskui ilgai ją graužė – tai išlįsdamas iš širdies lyg kirminas iš slyvos, tai vėl giliai pasislėpdamas. Jos nestebino, kad Talius sau *šitai padarė* (priešingai, ji nujautė, kad su juo taip gali atsitikti). Šis įvykis visada glūdėjo jame lyg nematomas tinklas. Jis pančiojo Talių ir trukdė jam atlikti tai, ką daugelis atlikdavo lengvai, nesusimąstydami. Bet skaudusis šio jausmo pamušalas šnibždėjo, kad to *įvykio* buvo galima išvengti. Jis galėjo pernokti, nutrūkti nuo Taliaus ir tyliai sunykti, išlaisvinęs jį nuo savo klasingo svorio. Jei tik būtų atidžiau stebėjusi, *kada!* Ji – sesuo, ji galėjo įsismelkti jam į galvą ir ką nors tylutėliai ten perkeisti. Padaryti ką nors tokio, kas būtų palengvinę jam ir išgelbėję juos visus. Ji nujautė, kad brandina tą gelbstintį judesį, o tada, jau pavėlavusi, aptiko jį savyje tokį ryškų, bet jau prasilenkusį su laiku. Ar nuo čia, nuo šito akimirksnio pravirko? Pagaliau ištrūkęs į orą balsas sklido greitai ir toli, stebindamas ją pačią.

Žingsniai viršuje, trumpam nutilę, subildėjo su dvigubu smarkumu. Pagaliau ją išgirdo, pagaliau nusileis, ir jos pakrikusi gyvybė bus atkovota. Paskui, kai viskas juose išsiklyks, išsivalys, pereis visas gedulo stacijas, bus galima pagalvoti ir apie ją, amžinybė. Kurį jiedu įsivaizduodavo ir piešdavo kaip begalinį, šviesų smėlio laikrodį.

2009-ųjų vasara, didelis vėjas, Gaidė

Ramūnas Kasparavičius

ĮTIKĖTINAS, BET KAŽIN AR VISIŠKAI TEISINGAS PASAKOJIMAS APIE ŽEMAITĮ IR ŽĄSĮ

- Mums jau nėra kas veikti, - pasakė Antanas. - Galim ir pasišnekėt.

Už kito stalo kažkas klausia:

- Tai kas tavyje per vidurį?

- Mano kojos ilgos! - atsako brunetė.

Kažko kito norisi... Tada Fredelis ir papasakojo „tą tikrą istorinį atsitikimą“.

- Kaip tik tau, tamstele.

- Jei tobulas eiles kuri, nebūtina, - protingai siūlo kažkas.

- Čia ne eilės, - paneigė Fredis. - Čia tokia tyli tragedija.

Prie kito stalo naminykas šnekasi su katėmis.

N. Peliauti!

K. Kur pelės, kur pelės? (Žiūri sau į kojas.)

N. (Žiūri, kas padėta ant stalo). Tai ne kurpelės, o pirštinaitės.

K. Kur gaut? (2 k.)

Tokios tuomsyk buvo varinėjamos kalbos... Kažkas vyko... prie „židinio“ tai ateidavo, tai išeidavo... vaizdavo visi kažką bedirbą: darymą dėl darymo kaip biurokratai kokie... tai jaunas poetas pavadino... o tasai... bet tuo metu atėjo jaunas ar naujas ponaitis ir uždainavo:

- Bet jeigu jums juokas ir tikėjimas - du nesuderinami dalykai, jums nėra kas veikti viduramžiuos, o ir apskritai gyvenime.

Kažkas paklausė:

- Kas tai?

Kažkas atsakė:

- G. K. Chesterton.

Nemaža tų kažkų buvo prisirinkę.

A, kaip šiemet: juodo arklio kaštonų gromuliavimas... Kumelės? Čia ir penkiese vargu ar ką protingai pasakysi...

Tad kalbos ir toliau tęsėsi gamtos pažinimo temomis apie de St. Ilerą, koks jis žavus kūdikėlis, Alpių pieną ir šieną, Mondrianą ir...

Daug buvo aptarta temų, kultūrinių ir kitokių.

- Manau, kad ir šitoje konferencijoje taip bus, - pasakė kažkas iš rimtųjų, taip ir buvo.

- Atrodytų, kad žemaičiai neturi humoro jausmo, bet jie turi geresnę savybę - niekada jo nepraranda.

Taip pasakė Antanas Alfredas Ramonas. O aš klausau. Kaip sako palangiškiai: jis, matote, rimtas...

Antanas piktai pažvelgė į mane:

- Nieko tu nesupratai, kvailas tu poete...

Ir pasakoja:

- Buvo žemaitis nuo Rietavo. Ne toks jau ir laukinis, jau nekalbant apie pagoniškumą. Skaitė, rašė, ėjo į bažnyčią. Tais laikais, kai Paryžiuje vyko pirmos pasaulinės parodos. Netgi elektrą buvo įsivedęs.

- Kodėl? – suklušo katės ir naminykas.
Ir abi tokį lemenuką atporijo:

- Kodėl tie žodžiai lekia taip aukštai,
kodėl visi taip žiūri į mane?
- O gal tų žodžių visiškai nereikia,
dabar jisai kalbės tik už mane.

- Prieš. Truputį tuoj. Tu ką balini?

- Kodėl? – vėl klausia katės.

- Todėl, – atsako Ramonas. – Šio pasakojimo tikras pavadinimas yra SKYLĖS MATERIJOJE.

- O prancūzai tuo metu buvo žiaurūs kolonizatoriai ir rasistai, – aiškinu. – Juos valdė generolai Šovinė ir Galifė.

- Tai todėl, tamsta, anglai niekada nebuvo okupavę Lietuvos, – A. A. Ramonas.

O katės buria:

- Jos meilės katilė dar ne vienas koldūnas...

- Pour toi, pour toi! – pūruoja Chatonne.

- Sportuoju, sportuoju, – atsakau su juodu kartėliu ir pataisau židinyje įsivaizduojamas žarijas. „Šiuo atveju yra svarbu: kiek gali būti atviras, kad nebūtum niekingas. *Joseph-Rene Merle, Comedie Francaise aktorius (1684–1709).*“

- Mokys dailaus apsiėjimo ir gerų manierų, – nušviečia kažkas, kaip ten bus kaime. Fredelis sukikeno.

- Kaip mes išvystėm socializmą? Kwick! Matai, kokios rimtos kalbos. Čia ne apie viešųjų kelių ir namų remontą! – autoritetingai pareiškė kažkas, bet Fredelis buvo už mane dviem mėnesiais vyresnis, ypač proto tvarkingumu, tad jis tęsė:

- „Turi veikti kaip mąstantis žmogus, turi galvoti kaip veiksmo žmogus.“ Tai tavo mylimas ir neskaitytas Henris Bergsonas, tamsta.

- Ne kur, o ką! – aiškina naminykas.

K. Kur čiuženos, kur čėčenos, kame šlamukai? Pelės kur?

N. Tenai. Ten akselis, tenai ir miuntė.

K. Esame gana pagavios.

- Čia jau geresnės šnekos! – įvertino Ramonas. – Ano amžiaus pabaigoje (kur mes sustojom šnekėję?) Paryžiuje vyko paroda. Reikia atkreipti dėmesį, jei kas pasako tai kaip naują dalyką...

Buvau įsidarbinęs atokesnėje vietoje, todėl pagarbiai klausiau ir tylėjau. *Toutes les enigmes de toute ma vie...*

Fredelis nusiėmė akinius, perbraukė delnu antakius, nusišypsojo, o katė tarė:

- Einu žemyn... – griaudėjam visokiausiam juokui. – Nusiprausti.

Kita katė gražiai atsiliepė apie savo eilėraščių, o jis toks:

Ne: kodėl?

Nosytė rausva,
akutės apvalios,
plaukiukai sušukuoti,

švarkelis žydras.
Bet jis nori versti?

Man tas eilėraštis nepatinka, ir tiek. Ir pavadinimas nepatinka.

Grįžo katė nusiprausęs, sėdo šalia manęs, nesusivokėlio, o Antanas ėmė toliau pasakoti man vienam, kažkodėl įsitikinęs, kad aš iš tokio siužeto gal ir padarysiu ką nors, pasak čia nesančių arabų ir Kunčino, „pitoreską“. „Labiausiai man netinkamu laiku“, – pagalvojau.

Pasakojo Antanas grakščiai, mėgdžiodamas paiką mano maniera, kad aname *fen-desjeklyje*, Liutecijos mieste, buvo surengta *folk* paroda. ETNOGRAFINĖ PARODA: LAUKINIŲ TAUTŲ ATSTOVAI SAVO KIEME IR NAME: eskimas ilgu, negras bungale ir, iš miškinų, kažkodėl samogitas nume. Šiame rašinyje aš minėjau, kad tasai žemaitis apsišvietęs buvo ne tik raštingumu, bet ir elektra, nes Oginskis tikrai savo Liutecijoje buvo įsivedęs *electrolumiere*, Rietave. Tai tasai žemaitis kiek apibarzdo, įžėlė plaukais, kiek pasigrimavo, sėdo parodoje prie savo numo imitacijos ir skaito maldaknygę, o kad žiūrovams gražiau baisiau būtų, geležiniais strypais aptvertas, ir negras aptvertas, nes gano pavianą, o eskimas vėplį... O palei žemaičio kojas vaikščioja žąsis ir girgsi. Žiūrovai mano, kad tasai skaito brolių Grimų pasakas ir juokiasi, bet žemaitis žino, kad ne taip, ir grikši dantimis, Fredelis parodė kaip. Žiūrovai tą priima kaip neabejotino laukiniškumo išraišką ir negali atsidžiaugti.

Ir žemaitis ten miega, prausias, skaito... O valgyti jam vis pamiršta atnešti... nes prancūzai yra avides (žr. Petit Robert.), taupo. Negras, kai išalksta, rėkia ir pavianas rėkia, eskimas rėkia, vėplys dar garsiau, žąsis girgsi, o žemaitis skaito. Tikras jogas tas mūsų žemaitis, taip sulyso, kol vienąkart neištvėrė, stvėrė žąsį ir visą suėdė gausių žiūrovų akivaizdoje. Tie stebėjosi:

– Koks žiaurus! Koks plėšrus! – ir visai nesigailėjo brangiai sumokėję už bilietus.

Žemaitis sutvarkė visą žąsį, žėrė plunksnas (gal ir kitką) žiūrovams į akis, pasipiktino pats savimi ir nuėjo miegoti į numą. Žiūrovų minia susirinkdavo kelias dienas, kad ir nieko nevyko... Žurnalistai metė floretes, stvėrė plunksnas ir padarė savo... Žemaitis gavo normaliai pavalgyti, skaitė savo knygą, plėšė žąsies plunksnas gal... o aplink mudu visi tauškėjo ir šiek tiek trukdė. Todėl niekas ir neatsimena, kas buvo nutarta toje konferencijoje. Vieni tauzija tą, kiti – aną... apie prioritetus, autoritetus, ontologijas...

Skrido nukrito it paukščio šešėlis lapas pernykštis obels...

2002.II.21

PORINGĖ APIE TRAKŲ KAŠTELIONAITĘ

I

Anuo metu tėvas tarė sūnui paaugusiam:

– Negaliu žiūrėt, kaip tu lėtai šliaužioji, kol nueini į Trakus, kol pareini, kol parneši, kas reikia, tai ir visa diena marnai nueina.

O gal motina taip sakė:

– Nueitum tai į mišką ir pasigautum tarpanuką, spartesnis būtum.

Bet sūnus, kad ir pėsčias, bet spėrus buvo ir žvitrus, nuėjo ir pasigavo tą miškinį arkliuką, nes pats to seniai norėjo, tik leidimo laukė. Gal arkanu, gal tarpduobe, ta tai,

sako porina, lyg tamtyč išrasta arkliams tarpanams gaudyti, žirgeliams. Sūnus žirgelį ir pasigavo, labai šviesios pilkos spalvos, vos ne mėlyną. Jeigu *equus* tokios spalvos, tai arklys iš jo geras tikrai nebus, žirgas gal, bet keistokas. O sūnus tokį ir pasigavo, kad keistesnio nė nereikia.

Iš pradžių tarpaniukas buvo toks kumeliukas kaip stirniukas, su juoda dėme kaktoje, tiktai stambesnis, bet ne kresnas, vis į viršų stiebėsi. Kai užaugo tokio amžiaus, kai jau kumelaitės ima žvingaut vienmetės, toje jo kaktoje toje žvaigždėje atsirado gumbas nemažas. Gal su avinu susimušė? Kad avinas net pasišokėjęs nepasieks, toks didelis užaugo žirgelis, nebent galvą žemai nuleidęs eitų, bet ne, ne toks jis kvailas, žino tuos avinus. Su avinu susibadė? Tuo, kur jau pusė buliaus? Nebent su tuo? Gal iš jūsų katras pagaliu kaukštelėjot, prisipažinkit? Tylit, vadinasi, ne.

Vieną dieną, gal ryte, bet dieną, pastebėta: tas gumbas perplyšo – atsirado skylutė. Iš pradžių visi pamanė: o juk paprastas dalykas – gyls cvaktelėjo! Bet ne: juk ant galvos – nusimuštų tą gylį... labai spėrus būžys buvo – kaip kulka cvaktelėjo? Bet taip nebūna, net ir pasakyti taip negalėjo niekas, tais laikais ir kulkų nebuvo, tik strėlės.

Bet paaiškėjo, gerai apčiupinęjus, nes leidos, nelabai ir muistėsi – kad tai ragas, ragutis. Tasai keistos spalvos tarpaniukas buvo labai retas Europos žvėris, vos ne pasakiškas. Vienaragis. Todėl ir tokios spalvos, todėl ir tokio didumo, kad tokio amžiaus jau buvo didesnis už tarpaną ir dar aukščiau taikė... Ir grakštesnis... Matyti, iš Europos kurios vietos bus atklydusi vienaragių porėlė, pabėgusi nuo Europos triukšmo medaus mėnesio atšvęst, bent bičių dūzgesio pasiklausyt... Iš pradžių net išsigando visi, tiesiog persigando, kad vienaragiai nekeršytų už pagrobtą vaiką, bet čia atlėkė iš Trakų žygas įgaliotas, nes gandai lekia greičiau nei žmonės, o kiti žygai tuo metu į kitas Europos sostines, ir Lietuvos, nes žinia ne tiek svarbi, kiek dužai įdomi, mielai busi priimtas ir su kitomis. Gera gauti žinią ypatingą, tokios žinios ir lekia greitai, žirgo ar strėlės greitumu, žiūrint kaip siunčiama... o gal laužo dūmais... o tasai žygas, kurs atjojo, tai labai piktai šaukė, kad visi girdėtų, bizūnu grasino, net kardą rodė, girdi, saugokit kaip savo galvas tą macną gyvulį visi.

Bet sūnus šoko, tiesiog putas taškydamas, ant to žygo be jokios baimės:

– Ką, tu mane už durnių laikai, jei manai, kad aš tokių dalykų nežinau? Aš už tave geriau žinau. Ar žinai, kodėl aš nesunkiai tą kumeliuką pasigavau? Todėl, kad jo tėvai, vienaragis ir jo pati, man tą vienaragėlį tiesiog atidavė ir dar mišku palydėjo... Sakė, kad taip reikia, kad vienaragėlį turi žmonės auginti, todėl kad jie stebuklingi, vienaragiai, bet ir iš žmonių šio to galima išmokti...

– Tai jie ir kalbėti moka? – nustebo žygas ir kaimynai.

– Truputį, ne taip kaip mes, daugiau judesiais nei žodžiais, o ir žodžiai ne visi mūsiški. Sakė:

– Mes dar neišmokom. Mes negreit čia grįšim. Ieškokit mūsų sūnui marčios, nors ir toli, svečioj šaly, tai busit turtingi.

– Tai aš nesupratau, – paklausė vienas kaimynas, – tai kas ten stebuklingi...

– Tik jau ne tu! – atkirto sūnus. – Jie irgi sakė: Mes paprasti – nei skraidom, nei dingstam, tik mokam kai ką daugiau negu jūs. Bet, va, nesakyk, stebuklą tai turim, o gal turėsime ir naudos...

O žygas tuo metu nušuoliavo pilin, šįkart tiesiai pas viršininko žmoną su nauja naujiena – martelės kumelės paieškom...

– Kaip ten yra? – klausia žmonės. – Pily tokios neturim, gal ir visoj Lietuvoj nėra, nebent kur pajūry, o ar gražus tas vienaragėlis?

Kol jie ten tarias, o gal kuo kitu užsiėmę, paklauskim, ką visur žmonės šneka:

– Buvau aš pily, tik niekam nesakiau, klausiau apie vienaragius, užsieniečių pasakų apie juos klausiau, reti jie... Ne užsieniečiai, jų dabar pilna, o apie pilį tai tiesiog knibžda, bet vienaragiai... Labai reti, vienas kitas vos vos apie juos girdėjęs, ar ne iš kokio penkiolikto šį tą tikresnio išgirdau ir tai, ką aš pats geriau žinau – išvaizdos nupasakojimą, o aš pats mačiau, o jis tik iš pasakojimų, nors kas jį žino... Jūrininkas jis ar mokslo vyras, nesuprasi, sakė, kad ragas kaip jūros žvėries narvalo, toks suktas kaip – sūnus nežinojo, su kuo palyginti, tai parodė į apynių gniūžtę, gan storų, susisukusių, tokie auga ir Trakuos prie pilies sienos. – Aš mačiau suaugusių ragus, tų gyvulių, neapsiverčia liežuvis taip juos vadinti, nes jie kalba ir žiūri beveik kaip žmonės, o kai vienas į kitą žiūri, tai truputį kitaip...

Skambiai šaudai-gaudai kryžių! Būbt – didžioji pilies patranka – Vilniuj ir girdėt, akmeninis sviedinys į ežerą pūkst, čia pat, netolies – nors ausis užsiimk – nė kryžiaus nereikės, tik glušas klyksi.

Tarės ponai ir panelės, ponios atskirai. Kaip ten tarės? Niekas neuždraudė, gražiuoju. Gražiai ir susitarė. Kurgi ne – ilgai lauktas įdomumas.

Bet ką aš čia tokia kalba – padžiūvusio sūrio kietumo... Raukim naują ropę ir pradėkim graužt. Tą mėgsta ir vienaragis. Ir moka. Ir skanu.

O mes gal pirmiau nusilupkim tą ropę, pasižiūrėkime, kokios spalvos, lyg pamąstydami: popierius čia ar pergamentas, balta toji ropė ar geltona, susipjaustykim gaba-liukais ir skiltelėmis, padėkim ant lėkštutės kaip lietuvišką saldumą. Už karstelėjimą nepakars, vargu ar pagirs, ką jau ten skirs...

II

Iš naujo ryto, vos aušra prašvito, senos gulgės plunksna šviežiu juodu rašalu imu pasakoti apie Trakų kaštelionaitę. Ji buvo aukšta ir smagi. Akys jos buvo mėlynos, plaukai tamsūs... Gal užaugusi prie jūros? Gal Birutės giminės?

Krikščioniškais buvo tai laikais. Daug svečių iš Europos apsilankydavo. Ir ką gi jie išvyzdavo, ilgai miškais keliavę? Gražią pilį, kilnią bažnyčią, baltus žmones ir mane, dailią ir jauną. Taip mąstė sau Trakų kaštelionaitė, o koks buvo jos vardas pavardė? Pavartykite Trakų istoriją ir nuspręskit, kurie tinka. Gal ir paveikslas yra likęs iš tų laikų. Gal ir išvaizda atitinka, tai iš paveikslo ir suprasite, kaip gražiai ji buvo apsirengusi.

Tad, kol jinai apsiprausė, apsirengė, ir viena pati... „Negirdėtas dalykas, – pagalvojo sau. – Europoje taip nedaro. Pačios apsirengt nemoka. Ten patarnaitės rengia jas kaip mergiūkštes,“ – nusijuokė patenkinta. Išgėrė rytmečio pieną putotą, apsilaižė ir nuliūdo: kad kokią naują naujieną išgirdus!

Liuokt – nušoko nuo žirgo vyras išlakinis. Išklojo naujieną jai pirmai. Vienaragis atsirado viename kaime prie Trakų. Vienaragėlis.

– Tai aš turėsiu vienaragėlį! – negalėjo patikėti kaštelionaitę laime netikėta. Pakėlė rankas ir apsisuko tris kartus. – Kaip jis atrodo? Ar šviesus?

– Žinoma, šviesus. Kitokių nebūna.

– Iš kur tamsta žinai?

– Kalbėjo daug apie juos pilies kieme Vakarų žmonės, daug pasakojo, bet jau kaip apie buvusius... esą dabar jau nėra, kažkur iškeliavo. Reta princesė turi. Rodos, tiktai Katalonijos...

- O ką jinai turi?

- Jaunutę.

- O mūsų?

- Šviesus.

- Palauk, palauk... Kažką ir aš prisimenu... Kažką pasakojo toks nieko sau juodaakis žvitriai... Esą, vienaragė turi galią sūnų žmonėms padovanoti... berniuką... tik kokiomis sąlygomis? Ar josi į Kataloniją?

- Jeigu tinkamai išmosite, tamsta kaštelionaitę. Kad pasagos skambėtų.

- Dėl to nesijaudink. Turiu ir aš tikros galios. Vienturtė esu.

Ji veikė ryžtingai. Atsidarė savą šviesaus ažuolo skrynelę ir paveiku tapo: jau prieš pietus išjojo raitelis į Kataloniją.

- O vienaragėlis tegu būna pas tuos žmones, - nusprendė kaštelionaitė. Dar kartą atidarė skrynelę, pati nujojo į tą kaimą, pasidžiaugė vienaragėliu, pažaidė: koks dailus, koks protingas. Įdavė sunkų maišelį vaikinui: - Čia vienaragėliui ir tau. Grįžo į pilį ir užmiršo. Nerūpestinga merga? Ne, kad ir jai pily daug užsiėmimo. Daug darbų, žmonių, daug minčių, užduočių...

Tapo linksmas bernas patrakęs ir daug nedelsė. Vedė žmoną, kurios norėjo, ir toliau nedelsė: po devynių mėnesių gimė sūnus. Kai jaunoji pora parodė berniuką vienaragėliui, tai tiedu ilgai nustebę vienas į kitą žiūrėjo ir liko vienas kitu patenkinti.

Štai ir metų pusantrų, o žygo vis nėra. Žmona jo vaikšto nusiminus, o vaikai - brolis su seseria, pešasi tarpusavy iš nusiminimo, kad tėtis negrįžta.

O kiti?

Kaštelionaitė svečių rately krykštauja, vienaragis laigo, jo draugas košytę valgo... abu kalbėti mokos. Negalima, negalima, dar kokį arklio juoką įgaus!

Vienaragėlis žiūri nustebę:

- Aš juk ne arklys ir net ne žirgas!

O žygas pateko baskams į nelaisvę. Visus metus nelaisvėje prabuvo, kol paspruko ir dar su pinigais... Nuvyko pas Katalonijos princesę... O princesė turėjo brolių...

Nežinau, kiek praėjo metų, tais laikais viskas dėjos lėčiau, betgi tapo mūsų dailioji traktietė Katalonijos princo ar didiko žmona ir puikiai gyveno tarp tų greitų greitakojų žmonių. Ir visai neblogai, nes pati buvo linksma ir žodinga:

- O vienaragėlė paspruko, cha cha!

SIDABRO ŠULINYS

Dar vakar užvakar liuožė savopi ruseliai, nė apyvarų neužsirišę, net į pakelės daržus nežiūrėdami, o šiandien viena kalviūtė rymo langely, abi pasipuošusios, nes kita ravi rožių darželį, dainuodama „Rozamundą“, o jų brolis Jonas runkelių už kalvės šiandien ne...

Mat jį kalbino stoti į komsomolą, tai išsigandusios, kad rusai bėgdami kartu nenusitų, namiškės perrengė Joną seserų drabužiais - užmaskavo.

- Tegu taip pavaikšto arba geriau tegu pirkioj sėdi, - pasiūlė kalvienė.

- Tai jau ne! - nesutiko Zofija. - Netikslinga. Tegu ravi runkelius už kalvės, tegu pašliaužioja keliais, tegu pajunta sunkią moterų...

- Ir mergų, - pridūrė Angelė.

- ...dalią! - užbaigė Zofija.

Tad Jonas dvi dieni ravėjo tuos runkelius. Atrodė jis kaip kunigaikštis Vytautas Krėvos pilyje, net seserims pagailo.

- Nieko tokio, nepakenks! - visiškai nesusijausmino Zofija.

- Gali išgvoltavot! - gąščiojo Angelė.

Bet rusams ne tas rūpėjo. Niuogė su savo balalaikomis ir polutorkomis į jiems šviesią Rytų pusę.

Kalvis į Rytų pusę nenorėjo. Senis Jonas ir jo Mariuka buvo per Pirmąjį pasaulinį pasitraukę net iki „bliadsko miesto Samaros“. Ten ir apšvedė. Grįžę nelabai norėjo pasakoti arba pasakoję klaikias „baikas“. Per naują rusų užėjimą visiems paaiškėjo, kad gal tai ir ne „baikos“.

- Ir koks velnias mus tada tenai nešė? - mąstė kalvis.

- Bet gal nebūtume apsiženiję, - vis dėlto rado tame gerumą kalvienė.

Protingi žodžiai, ką čia ir bepridursi.

- Vokiečiai irgi gali išgvoltavot, - pasakė kalvienė, - arba gali ir nušauti. Kare visko būna ir revoliucijose.

Tad šiandien Jonas su savomis kelnėmis ir marškiniais ant savo kūno sėdi sau miške ant kelmo ir jam gerai.

Kad vokiečiai gali išgvoltavoti, kalviūtėms pasirodė nebaisu, nes nepanašu į tiesą. Tad jos linksmos rymo sau arba pasikeisdamos ravi.

Pasirodo vokiečių sunkvežimiai ir tanketės, trankiu vieškelėliu važiuoja šiaurės kryptimi, nes čia toks vieškelis iš pietų - į šiaurę, o keletas, oje, užsuka pas juos.

Kalvis Jonas, kelių kalbų mokėtojas, stovi išsitempęs prie kalvės.

- Schmidt? - klausia iššokęs iš tanketės „koks tai vyresnis“.

- Ja, schmidt, - atsako kalvis ir padvejojęs: - Her kapitan.

„Kapitan“, žinoma, yra jefreitorius. Bet, žinot, jefreitorius! Jam šieno nepaduosi... Žinote tąjį anekdotą:

- Kas ten?

- Du kareiviai ir jefreitorius.

- A, gerai. Tai kareiviai tegu užaina vidun, o jefreitorių prižiškite lauke ir duokit šieno.

Bet privažiuoja kita tanketė ir iš jos iššoka kariškis, kuris iš tikro gal yra „kapitan“. Jis šnekasi su kalviu ir raukosi dėl šiojo akcento, nes ta vokiečių kalba, kuria vietinis šneka, iš tikro yra jidiš.

- Tu mažiau gargaliuok! - rėkia jam sena kalvienė.

Kareiviai į tą akcentą nė dėmesio nekreipia. To dar betrūko, kad svečioje šalyje gerai vokiškai kalbėtų. „Kažkiek“ moka, suprasti galima ir gerai.

Kalvienė irgi nusprendžia su jais vokiškai pašnekėti? Na, žydiškai, bet, va, jos kalbos tai vokiečiai visiškai nesupranta. Kalvis šaiposi, sakė jįsai, kad reikia kalbėti „biškį kitaip žydiškai“, bet kalvienė iš susijaudinimo užmiršo. Matote, kalvienė, dar labiau gargaliuodama, tarška litvakiškai, o reikia jidiš. Jidiš, beje, ji nė nemoka, o kalvis moka. Vyras gudresnis. Ir tai nelabai vokiečiai supranta.

Visų pirma vokiečiai paprašo leidimo prie šulinio nusiprausti. Išsirengia iki pusės, prausias, prunkščia, kalviūtės žiūri, net neravi. Ką ten rožės, ką lelijos, prie šulinio įdomiau.

„Nusipraususiems reikia duot atsigerti pieno“, – nusprendžia kalvienė, nes žiūri: kareiviai išsitraukia iš kišenių po saują blizgančių monetų ir siūbteliai į šulinį...

Atsineša kibirą pieno ir, svarbiausia, puodelį, ant kurio gražiai auksinėmis raidėmis užrašyta „Fater“. Puodelis ar nuo Pirmojo pasaulinio užsilikęs, ar prie Smetonos pirktas...

Tas „Fater“ vokiečius labai pralinksmina. Visi jie jauni ir šaukia:

– Ei, Peteri, čia tau!

Peteris šaukiamas ateina ir teisėtai geria iš to puoduko, nes jis, nors ir nevedęs, bet tėvas yra. Ir ne vieno vaiko, o trijų.

Kalvienė įdėmiai išžiūri patyrusia akimi, ji tuoj sumeta, „kame čia reikalas“, kelių parapijų pletkai prie kalvės susieina apie panašius atvejus, kalvienė apie tai išmano. Bernas gražus. Diktas, šviesus, garbanotas. Bet gal ir ta pasiutus, kad karan geriau jis pabėgo. O gal ir nuo visų trijų.

Kalviūtės daržely prunkščia, jos irgi šį tą supranta. Kaip čia nesuprasi, kai yra mergiška nuojauta.

Daug kareivių tądien užsuko prie kalvės. Prausėsi, o ir remontavosi kalvėj. Nelabai ten ką reikėjo, bet ot... gal kad gerą išpūdį žmogui padarytų, gal ir karinės valdžios taip prisakytą, spėliojo kalvis, o gal kad labai prie tvarkos pripratę... daugiausia taisė patys, bet kalviui davė uždirbt. Ne pfenigais sumokėjo, o markėmis, o į šulinį vis bėrė pfenigus, kas tik besiprausė. Gal tai kokie prietarai jų...

Kareiviams buvo smalsu ir keista, ir įdomu, ir savaip gražu.

Aplūžus kalvė, ką tas kalvis sako, kad bolševikai apgrobė, kad nelabai buvo ką grobt, nelabai tvarkinga kalvė ir sodyba nelabai. Viskas tarsi iš praeito šimtmečio: ir ta kalvė, ir rūtų rožių pinavijų darželis, ir šluba kalvienė kerėtoja, o šioji, pajutus, kad tokia laiko, tokią ir vaidino, laimės kare linkėjo ir meilės namuose, tėvynėje, tad kareiviai irgi pasidarė pramoga: laimės šulinį įtaisė, pfenigai dugne tik blykčioja.

– Kaip dabar gyvent? – gąščioja kalvienė. – Reikės su kirviu po pažasčia vaikščioti, kad neapgrobtų kas. Kaip Samaroj kokioj. Kai sužinos, kad šulinys pilnas sidabro, tai ir atsivilks nakčia...

– Nebijok prie vokiečių, matos, bus kitokia tvarka, kitaip geležinė, – tarė jai kalvis. – Čia ne rusai. Čia kiti atėjūnai.

Ir abu susimąstė, ir mintys nebuvo linksmos, nes tie kareiviai visai panašūs į smetninės kariuomenės vaikus, tik technika jų geresnė, mąsto kalvis, o kalvienė prisimena aną karą, kaip nuo vokiečių bėgo, jų gerai nė nepamatę, o kur pabėgo, kokių baisių prisižiūrėjo per tą revoliuciją, jog paskui net netikėjo pati, kad taip baisu buvo, o buvo: iš pradžių net įdomu: balti, raudoni, ČK, velnią ten juos suprasi, galvojo ji, tiek tos laimės iš to karo, kad vargu bepadės ir laimės šulinys, nė geri norai ir nuoširdumas...

Vėlai vakare, kai visi kareiviai jau buvo išvažiavę, grįžo iš miško Jonas ir skundėsi, tiek ilgai buvęs miške, sustiręs, išalkęs, o vėliau, po kelerių metų, pasirodė, kad visai neilgai, nes po karo jam teko kur kas ilgiau miške būti, ir ne tik būti, bet ir kariauti, nes vokiečiai pasitraukė, o karas Lietuvoje dar ilgai tęsėsi, beviltiškas miške ir mieste, ir lonas kariavo miške, ir nuo žaizdų mirė, ir buvo palaidotas po beržu, ir gėlės ant jo kapo nevyto iki šių dienų, kol buvo partizanų kapinėsna perlaidotas, nes toks jau buvo Jono likimas.

„Nes miškas mano lopšys ir kapas miškas...“

Ieva Toleikytė

GARSTYČIŲ NAMAS

Aš gyvenu garstyčių spalvos daugiabutyje, ir šią istoriją reikėtų pasakoti spausdinant mechanine mašinėle ant rusvo popieriaus.

*

Prie mano namo auga penkios liepos, tikriausiai yra ir kitų medžių, bet dabar negalėčiau įvardyti – aš daug ko nepastebiu. Juk šitiek metų nepastebėjau, kokios spalvos mūsų namas. Mačiau: daug balkonų, žmonės po vieną, žmonės keliese, juokiasi, kalba, geria vyną, rūko, po vieną, tyli, kažkur žvelgia, rūko, tik tyli, daug tyli, žmonės iš lėto geria juodą kavą ir laukia. Liepos popietėmis namas įgaudavo šiltą rusvą spalvą, o po lietaus atrodydavo purvinas. Garuojant asfaltui dulkės ir kvapios žiedadulkės prikibdavo prie drėgnų sienų.

Nesugebėdavau atrasti žodžio jų spalvai.

*

Man dvidešimt metų ir šią vasarą nusprendžiu grįžti į Slėnius. Slėniai – toks mažas miestukas, tikrasis jo pavadinimas visai kitas, bet, kadangi vaikystėje skaičiau knygų apie indėnus, vos pamačiusi besiganant arklius, pavadinau miestelį Slėniais. Gal priežastis ir kita, man tiesiog atrodė gražu. Pievos ir arkliai. Niekad nejudinėjau, nes bijau aukščio, bet visada eidavau pas arkliukus, „arkliukai“ buvo mano mėgstamas žodis, – šerdavau juos alyviniais obuoliais ir glostydavau rudus švelnius sprandus. Slėniuose gyveno mano teta Veronika.

Aš nenorėjau ten būti.

Tėvai nusprendė, kad man bus į naudą pagyventi pas tetą, gryname ore, bet ten jaučiausi labai vieniša. Tos tetos arčiau nepažinojau. Ji turėjo draugą Albertą, kuris, kaip teta Veronika sakydavo, rašė. Nebuvau skaičiusi jo kūrybos, bet teta vadindavo jį didžiu rašytoju, o Albertas šypsodamasis sakydavo: *Veronika, nereikia...* Jis turėjo savo darbo kambarį su dideliu senoviniu stalu – lentynos, knygos ir visa kita. Rašydavo ranka.

Slėniuose buvau visą liepos mėnesį. Teta nebuvo kalbi, tad ir aš įpratau mažai kalbėti. Ten tvyrojo keista nuotaika, *laiko nėra*, sako teta, *yra tik metų laikai*. Man rodėsi, kad grįžau į praeitį, kur kiekvienas žmogus savo veide yra išsaugojęs istoriją, nes mažai kalbėdami nespėjo jos nuvalkioti. Todėl ir atrodė, kad žmonės yra vaikštantys pasakojimai, kuriuos gali tik bandyti nuspėti.

*

Kartą aš pasislėpiau Alberto darbo kambaryje. Jis dvi valandas prasėdėjo kėdėje, žvelgdamas į vieną tašką, po to keliolika minučių buvo užsnūdęs, bet, išgirdęs ateinant Veroniką, prabudo. Buvo be galo keista, kai ji paklausė, kaip jam sekasi rašyti, o šis atsakė, kad puikiai, parašęs jau trisdešimt penktąjį skyrių. Veronika meiliai šypsojosi ir žiūrėjo į jį su pasididžiavimu, tada prisėdo jam ant kelių, tardama *papasakok, kas ten toliau vyksta, man labai įdomu*, ir jis išraiškingai pasakojo, ji šypsojosi, atrodė laiminga, vėliau pabučiavo į kaktą ir išėjo į virtuvę gaminti pietų.

Sykį paklausiau tetos, kada Albertas išleis knygą, o gal jau yra išleidęs, bet ji tepasakė: – Laura, jis didis rašytojas, tau nesuprast tokių dalykų.

Vėliau kažkurią dieną pamačiau tetą bevartančią tuščią Alberto bloknotą. Paskui – kitą dieną ir dar kitą. Ji kasdien perversdavo tą bloknotą, bet nieko nebūdavo parašyta, ir taip pat kasdien sėsdavosi jam ant kelių ir klausydavosi, kaip tęsiasi istorija.

Ji buvo didi skaitytoja.

*

Slėniuose tyvuliavo ežeras. Nebuvau gera plaukikė, bet jame palikau bet kokią vandens baimę. Visada plaukiodavau viena, teta nemokėjo plaukti, o Albertas nuolat rašydavo. Miestelyje beveik nebuvo vaikų, todėl prie ežero jausdavai begalinę ramybę, kartais jame pamatydavai senų valtelių su žvejojančiais senukais. Jie visi mane pažinojo.

Būtent tą liepą galėjau nuplaukti bet kur.

Ežeras buvo didžiulis, o vanduo skaidrus ir ledinis. Jį pasiekdavau perėjusi žvyrkelį ir nusileidusi pievomis su arkliukais. Manau, teta niekad neįtarė, kaip aš plaukdavau. Žvejai iš pradžių pabardavo mane, kam taip toli plaukiu, bet vėliau tik sąmoksliškai pamerkdavo akį ir džiugiai demonstruodavo pagautas žuvis sakydami, *kokia šita gražuolė, ne, dar tokios gražios nesu matęs*, ir kiekviena žuvis jiems būdavo gražiausia.

Ežero sala man regėjosi nepasiekiamą, kad ir iš kurio kranto bandyčiau plaukti, tektų įveikti gerą kilometrą. Ta sala mane traukė kaip magnetas, ji buvo tam, kad apie ją galvočiau ir svarstyčiau, kokiu keliu įmanoma ją pasiekti.

Ežere turėjau savą vietą. Labiausiai mėgdavau plaukti į kitą krantą prie liepos, ten dugnas buvo malonus pėdoms – smulkus, baltas smėlis, šviečiant saulei, vanduo nuo lapų mirguliudavo lyg baseinas. Visa tai kažkodėl priminė man mūsų namą, paliktą Didžiajame mieste, liepas ir balkonus, žmones, lėtai geriančius kavą po sunkios dienos ir žvelgiančius į tolį, į besidriekiančius namus ir medžius.

Tada atrodydavo, kad manęs ir Didžiojo miesto išvis nėra – tik daug daug vandens, vilnijančios bangos, senų medžių metami pavėsiai, mirguliuojantys vandens paviršiuje saulės spinduliai, smėlis, žvejų valtys ir žuvys.

*

Gerokai įpusėjęs liepai kelias dienas be perstojo pliaupė. Albertas buvo išvykęs į miestą su reikalais, o aš su teta Veronika visą laiką leidau namie, nes lyti nustodavo tik kelioms minutėms. Kliokė šaltas vanduo, lauke dvelkė ozonu. Tomis dienomis mes klausėmės senų bitlių plokštelių ir daug skaitėm. Pamenu, tada teta Veronika man pradėjo patikti, arba veikiau aš pradėjau po truputį ją suprasti.

Antrąjį vakarą sėdėjome salone. Teta skaitė. Ji visada skaitydavo tą pačią knygą. Tai buvo R. Bredberio „Pienių vynas“. Tada jos paklausiau, ar patinka knyga, ir ji nusijuokusi atsakė: jei nepatiktų, neskaitytų jos dvidešimtą kartą. Kai kurias vietas ji mokėjo atmintinai.

– Negi jums neatsibosta? Yra tiek daug kitų gerų knygų.

– O kam man jos? Žinoma, paskaitau ir kitas, bet aš jau atradau savąją knygą, ją ir skaitysiu iki mirties. Tu dar jauna, tu dar ieškai. Kai kurie žmonės visą gyvenimą neranda savo knygos.

– O Albertas?

– Albertas – didis rašytojas, – šyptelėjusi tarė.

Ši frazė būdavo lyg baigiamasis žodis.

Mes gėrėm kavą ir valgėm alyvinius obuolius, o lietus be perstojo barbeno į stogą. Katė miegojo neprabusdama visą dieną, ir atrodė, kad dabar ruduo. Tada teta Veronika ir papasakojo man apie Garstyčių namą. Kažkodėl aš jos paklausiau to dalyko:

- Teta, o jūs tikit, kad yra kažkas po mirties?

Ji labai įsigilinsi skaitė, todėl iš pradžių nesuprato klausimo. Šiek tiek pamąščiusi atsakė:

- Na, aš tikiu, kad yra Garstyčių namas. Papasakoti?

Šis klausimas buvo visai nereikalingas, bet teta nemėgo kalbėti „šiai sau“, tad visada norėdavo būti tikra, kad klausytojui įdomu.

- Mano tėtis mirė, kai aš buvau penkerių. Tokį dalyką kaip mirtis man nebuvo lengva suvokti. Apie Garstyčių namą papasakojo sesuo. Dar dabar atsimenu ją sakant: „Tėtis išvyko į Didįjį miestą. Ten yra Garstyčių namas, jame gyvena daugybė žmonių. Name yra vidinis kiemas, kuriame jie augina garstyčias, gamina jų padažą ir iš to gyvena. Visur kvepia baseinu ir garstyčiomis. Vakaraus visi susėda balkonuose, geria kvapnią kavą ir pasakoja vieni kitiems istorijas. Žmonės juokiasi, šoka, dainuoja, klausosi muzikos. Garstyčių name visi yra laisvi, o tėtis išvyko prašyti, kad jį įleistų į Garstyčių namą. Jis išvyko pirmas, nes turėjo daugiausia istorijų. Dabar jis ten laukia mūsų ir pasakoja apie mus.“

Teta nutilo.

- Jis išvyko užimti jums vietų, taip?

- Taip, - jos žvilgsnis liko sustingęs kažkur už lango.

- Tai jis buvo labai geras žmogus.

- Taip.

Aš visa tai sakiau nerimtai ir man pasidarė šiek tiek gėda, kad netikiu ta fantazija.

- Laura, aš puikiai žinau, kad tai netikra, bet gyvenime būtent taip ir būna. Reikia gyventi taip, kad tave priimtų į Garstyčių namą.

*

Kitą dieną nebelijo, ir grįžo Albertas. Jis elgėsi keistai. Naktį girdėjau jį verkiant, o ryte sutikau Veroniką pajuodusiais paakiais.

- Kas atsitiko Albertui?

- Krizė, didiems rašytojams taip būna.

- O dėl ko? Ar kažkas nutiko?

- Nieko nenutiko, tiesiog taip. Matai, jam vaidenasi.

- Kas vaidenasi?

- Jam atrodo, kad kažkas jį stebi darbo kambaryje.

Šiurpas perėjo man per nugarą. Aš buvau pasislėpusi spintoje tik vieną kartą, bet vis tiek jaučiau kaltę.

- Jis nebegali rašyti.

Tik po geroko laiko supratau, kad Albertas - šiek tiek išprotėjęs. Turėjo pernelyg gerą vaizduotę, kurios reginiai dusino. Veronika tai žinojo visada. Štai kaip gimdavo tos istorijos, visi tie skyriai. Ji žinojo, bet niekad neišsivadė, kad taip yra. Taip ir nesupratau, ar teta jautė ką nors, kai Albertas pasikvietė mane žvejoti, ar pati nieko neįtarė.

*

Albertas buvo žvaliai nusiteikęs, daug pokštavo, ir kažkas jo elgesyje mane gąsdino. Valgant pusryčius jis pakiliu tonu pareiškė:

- Šiandien nusprendžiau pailsėti, nedirbsiu.

- Puikus sumanymas, Albertai, tu atro dai pervargęs, - žibančiom akim šypsojosi teta.

– Laura, ar palaikysi man kompaniją žvejojboje?

Mane suėmė nepaaiškinamas siaubas, bet atsisakyti negalėjau.

– Plaukiam, aš sutvarkiau valtį, jau prikasiau sliekų. Šiandien kaip tik puikus oras, nuplauksim į salą.

– O ar teta nenori?

– Ne, aš šiandien nekaip jaučiuosi. Plauk su Albertu, bus smagu.

– Na gerai.

Mes toliau valgėm, Albertas daug kalbėjo, ir gal būtent tai man nepatiko, bet teta Veronika buvo gerai nusiteikusi, kai žvelgdavo į Albertą, jos akys spindėdavo.

Buvo vidurdienis, ir aš bandžiau prisiminti, ar vidurdienį esu mačiusi žvejų ežere. Mes plaukėme, ir Alberto akys degė keista liepsna, jam gal septynis kartus pasigirdo, kad aš kažką sakau. Vėjo beveik nebuvo, kaitino vasaros saulė. Mes praplaukėm pro mano liepą, ir aš pamačiau, kad per tas dienas, kol neplaukiojau, ji pagelto. Supratau, kad jau greitai pradės blukti žalia medžių spalva ir prasidės ruduo.

Mes žvejojome viduryje ežero. Saulė kaitino pakaušį. Žuvys nekibo, ir po kokios valandos Albertas pradėjo irkluoti salos link. Joje augo kelios drebulės ir laukiniai raudonieji serbentai, bet staiga sala, į kurią kažkada taip norėjau nuplaukti, ėmė mane bauginti.

Kai priplaukėm krantą, Albertas liepė man eiti skinti serbentų. Pamenu, kaip tąsyk išlipus iš valtios man palengvėjo. Albertas šiek tiek atsistūmė nuo kranto ir dar kartą įmerkė meškeres. Saulė tebesvilino, bet jau maloniau. Vakarėjo. Kelias minutes skyniau uogas, buvo tylu, ir staiga man į galvą atėjo baisi mintis. Atsisukau. Valties nebebuvo.

*

Iš pradžių negalėjau patikėti, kad jis mane paliko. Apėjau salą iš visų pusių, šaukiau. Sekmadienio vakaras, ir ežere nemačiau nė vieno žvejo, išskyrus didį rašytoją, vis labiau tostantį ir galų gale išvis pranykusį horizonte. Temo, aš ėmiau verkti. Kūkčiojau negalėdama nustoti, kol galiausiai užmigau žolėje.

Prabudau drebedama, buvo vėsi, drėgna naktis. Šalta ir baisu. Iš pradžių ketinau laukti, kol kas nors plauks žvejoti, o gal pasiges manęs, gal Albertas grįš, gal manęs jau ieško, bet po kiek laiko įbridau į vandenį. Dar niekada gyvenime taip nebijoju plaukti. Vanduo nelabai šaltas, bet po nakties tebejaučiau drebulį. Plaukiau, mano ausyse skambėjo tetos Veronikos pasakojimas apie Garstyčių namą. Tai ramino. Negaliu pravirkti. Svarbiausia – neskubėti. Ramiai.

Atrodė, tarsi plaukčiau ištisą valandą. Kai liko kokie trys šimtai metrų, man jau taip skaudėjo raumenis, jog turėjau sukaupti visą valią, kad nesustočiau. Kartkartėmis paguldavau ant nugaros, bet tai nebepadėdavo. Paskui mano galva ištuštėjo, ir plaukiau lyg per sapną. Likus šimtui metrų, ėmė temti akyse, bet aš parplaukiau. Gulėjau ant kranto ir negalėjau patikėti, kad po savimi jaučiu žemę. Atsistojau ir iš lėto ėmiau slinkti, kad širdis atsigautų.

Eidama namo, ne kartą pagalvojau, kad aš gal jau mirusi, ir visa tai nevyksta iš tikrųjų. Atsimenu tetos Veronikos žvilgsnį, kai įėjau į kambarį. Nuo ilgo buvimo vandenyje buvau visa pamėlususi, ir ji veikiausiai pagalvojo, kad vaidenasi. Aš tebesistebiu tetos stiprybe. Ji išliko rami visą laiką, kol ją mačiau.

Albertas jau buvo išvežtas į laidojimo namus.

*

Toliau mano galvoje viskas dar labiau susimaišė. Tą pačią dieną manęs pasiimti atvažiavo tėvai. Mama labai verkė. Iš siaubo, kurį man ir visiems teko patirti, ir iš džiaugsmo, kad aš gyva.

Taip netikėtai ir palikau Slėnius. Pievas su arkliais, ežerą, salas, tetą Veroniką, skaitančią „Pienių vyną“, ir Albertą, pasikorusį sode. Prieš važiuodama namo, nuėjau į jo darbo kambarį, nes buvau tikra, kad po žūklės jis turėjo kažką parašyti. Ir bloknote iš tiesų netvarkinga rašysena buvo išdėstytas tetos Veronikos pasakojimas apie Garstyčių namą.

*

Visa šia istorija susidomėjo žiniasklaida, ir dar ilgą laiką mane bandydavo prikalbinti duoti interviu arba nusifilmuoti laidai, bet aš nė karto nesutikau. Jaučiau, kad taip būčiau išdavusi tetą Veroniką. Net po kelerių metų, būdavo, kas nors vėl prisimena šitą nutikimą, bet vienintelis dalykas, kurį pasakiau žurnalistams, skambėjo paprastai ir gal net šiek tiek juokingai: „Albertas – didis rašytojas.“

Nuo tos liepos nebevažiavau į Slėnius. Rugsėji vėlėjau į mokyklą ir ten sutikau naują literatūros mokytoją. Jis mokėjo kelias „Pienių vyno“ ištraukas atmintinai. Po kelių mėnesių parašiau laišką tetai Veronikai. Papasakojau apie literatūros mokytoją ir pienių vyną.

Ji man atrašė po mėnesio, kai jau buvau praradusi viltį sulaukti atsakymo. Laiškas buvo trumpas. Teta rašė, kad šiais metais miestelyje labai ryškūs metų laikai, ir rytoj ji skinsianti raudonusius serbentus. Po laišku pridūrė visai taip pat, kaip kad seniau sakydavo Albertui: „P. S. Papasakok, kas ten toliau vyksta, man labai įdomu.“ Ir aš pasakojau. Jutau tai kaip pareigą ir būtinybę – tęsti Alberto pasakojimus.

*

Dabar man jau dvidešimt metų ir aš teberašau tetai laiškus. Rašau kartą per mėnesį, todėl visada turiu laiko sugalvoti ar patirti istorijų. Šįkart po laišku pridėjau „P. S. Atvažiuoju į Slėnius.“ Tėvams nesakiau, ką esu sugalvojusi, kaip nebuvau sakiusi ir apie laiškus. Bet kas, susijęs su Slėniais, mamai ir tėčiui buvo skaudi tema. Mama vis dar galėjo apsisverkti išgirdusi žodį „slėnis“, tame žodyje tilpo vaiko mirtis ir prisikėlimas. Kol nebuvau parplaukusi, visi manė, kad Albertas mane nužudė.

Labai keistas jausmas atvykti į vietą, kurioje nebuvai penkerius metus, bet kuri augtė jaugusi tavyje. Atvažiavusi suvokiau, kad Slėniai – mano kraujyje, ir šito jau niekada nebegalėsiu pakeisti. Važiavau traukiniu, ir regėjosi, kad važiuoju į nebūtį. Bet atvykau į mažą miestelį prie ežero. Kaip svetimas žmogus, kaip piligrimas,ėjau pėsčiomis nuo stoties keisto miestelio gatvėmis.

Bet pas tetą taip ir nenuėjau.

Ežeras man pasirodė penkis kartus didesnis, o vanduo – stingdantis kaulus. Bet aš išplaukiau į salą, nes man knietėjo sugrįžti į dienas, kai dar nieko nebuvo nutikę. Aš plaukiau, ir žvejai man rodė žuvis, *pažiūrėk, kokia gražuolė*, sakė jie. Aš plaukiau, ir manęs nebuvo. Visa, kas liko – daug, daug vandens, žuvų, kelios žvejų valtelės, liepa, platus dangus ir kaitra. Tą dieną aš nuskendau. Ir sugrįžau, nes tik šitaip sugrįžtama. Jei būčiau nuplaukusi iki salos, nebūčiau grįžusi, nes į Slėnius negrįžtama. Vienintelė vieta, kur galiu grįžti, yra Garstyčių namas.

*

Taip ir nenuėjau pas ją, nes būtų žiauru klausti, ar nujautė ką nors, kai Albertas mane išsivedė, o kad ir ką kita sakyčiau, kiekviename sakinyje tvinksetų šis klausimas.

Pasėdėjusi prie ežero grįžau į traukinių stotį. Vėliau gavau iš jos laišką, rašė, *mačiau tave, rašė, viskas gerai. Albertas žinojęs per daug pasakojimų, jiems nebeužteko vietos. Dabar jis Garstyčių name juos pasakoja ir jis laisvas, ten žmonės juokiasi, kartais tyli arba verkia, bet tos ašaros labai geros, jie klausosi daug plokštelių, Laura, nepamiršk Garstyčių namo.*

*

Po to atėjo rugpjūtis, buvo šiltas vakaras. Vaikai lauke spardė kamuolį, balkonuose iš lėto žmonės gėrė kavą. Ėjau namo ir tada pamačiau – aš gyvenu Garstyčių name. Mes jau jame gyvename.

PRIEŠ DIDELĮ VEIDRODĮ

Tai buvo vasara kaip visos, bet kartais galvoju, kad tą drebulį galėjai justi ore. Ir dabar gali. Jis tvinkčioja kraujyje, pulsuoja visame kūne, daužosi ilgasparniais drugiais užiančiuose širdies dūžiuose, atsimušančiuose į pagalvę, kai bandai užmigti tvankioje daugibučių naktyje. Lyg grėsmė arba svilinantis virpančių liepų lapų ir jų žiedų, apkibusių drėgnomis nuo drungo vasaros lietaus bitėmis, reginys, atnešamas karšto liepos miesto alsavimo, perkaitusio, žėrinčio granito, asfalto, cemento –

Ir visa tai tu patyrei, kaip ir aš.

AŠ – pagrindinis šios istorijos herojus, nors sunku tai vadinti istorija, veikiau iškarpa, tebedvelkiančia išblukusia aitrių spalvų vasara, vandeniui ir tyli, tvyrančia saulės užlietoje erdvėje, tai lyg nuotaika iš laikų, kai dar buvai vaikas, nors manei, kad jau paauglys, nuotaika, kuri dar kartais pasivaidena per sapnus, frazes, kitų veidus, pajustus neįvardijamus kvapus ar sultingų uogų skonį, nutvilkydama visą kūną; ji amžina, įsiėdusi į kraują ir vasaras drauge su vėliau atėjusiu nuoboduliu: šalto alaus skoniu burnoje, gatvėmis besibastančiais žmonėmis ir jų plepalais apie žaidimus ir knygas lauko terasose, šiurkščiu, drėgnu tabaku, miesto karščiu ir drėgme po lietaus, drauge su zvimbiančia elektros skydine tvankiose sutemose grįžtant namo, su smėliu ir išvirusia karštyje skverų žole, su lipniu liepų kvapu ir ūkinio muilo dvelksmu dvokiančiose, šlapiose laiptinėse, su viskuo, kas kartojasi diena iš dienos.

Ji nesibaigia, ją gali nuolat pajusti. Taip ir nenusizulino per metus, nespėjo nusivalioti. Kaip žaizda, atsiduodanti jodu ir bintu, visada tik bepradedanti gyti, kaip drėgnos mergaičių akys troleibusuose, – kelis ką tik nubrodintas, lėtai sunkiasi kraujas, gali justi jas tebekrečiantį drebulį ir kieto, įkaitusio gatvių asfalto svilnimą kruvinoje odoje. Vasara, kupina grėsmės ir grožio. Toks sprogtantis, nokstantis, žydintis laikas, kai viskas jautru, staiga oda – plona ir drėgna membrana, pro kurią nevaldomai sunkiasi vasaros laukas.

Ir aš mintimis grįžtu į užmiestį, kur magiškas karščio sąstingis: žmonės išleipę pavėsiuose, prie vandens, mirksta ežeruose arba miega po mūrais, tuo tarpu oras juda nenumaldomu greičiu, jį varstant musėms, bitėms, vapsvoms, kamanėms, širšėms, drugiams ir visai begalei kitų vabzdžių, zvimbiančių šiltu, lipniu oru savo juodomis, žiedadulkėmis ir dulkėmis aplipusiomis kojėlėmis ir tinkliniais sparnais. Jie taip išjudina saldų vasaros orą, parneša kvapus iš už kilometrų, net iš miesto. Tarsi *judina* laiką ir erdvę. O vakarop, prie žolės artėjant saulei, jie žėruoja dulkių sukuriuose auksu, vėstančiu ant kietų, juodų jų kūnų kiauto.

Ir aš pradėdau krizenti visai kaip Martynas, – dabar aš esu pagrindinis šios istorijos herojus.

*

Kai tik išlipo iš prikaitinto automobilio, abu pajuto tai. Ore tvyrančią jėgą, slegiančią kūną prie žolės. Buvo jau šešios valandos vakaro, bet karštis dar neslūgo. Važiuojant daug nekalbėjo, senelis mėgo vairuoti greitai ir tyliai. Įsukus į žvyrkelį, rankenėle užsuko priekinius stiklus, nes į automobilį šaudė įkaitinti iki baltumo akmenukai. Dusino.

Saulius sėdėjo priekyje, o Saulė gale. Ji žiūrėjo pro dulkių kamuoliais apgaubtus langus į, regis, visą pasaulį valgančią žalią pievų spalvą. Buvo šviesia medvilnine sukute, kojos dar baltos, tik pečiai truputį įrudę, keli rausvi uodų įkandimai ir smulkūs prakaito lašeliai virš lūpos. Nieko negalvojo, tik juto prikaitinto automobilio šutrą ir nuo seno, juosvo sėdynių gobeleno kartu su dulkėmis kylantį atšilusį, atitirpusį lietaus drėgmės aromatą.

Saulius dar truputį kalbino senelį, bet buvo taip karšta, ir anas tik šypsojos džiugus, vėl matydamas anūkus, tad galų gale Saulius nutilo ir žiūrėjo pro langą, godžiai akimis rydamas lekiančius žalius vaizdus. Dar liesos jo blauzdos ir rankos, su nubrozdinimais, mėlynėmis, parsineštomis iš kiemo, ant šortų – vaisinių ledų dėmė.

Jiems ėjo trylikti.

Saulius dažnai siusdavo, kad negana to, jog gimė dvyniais, tėvai dar pavadino vienu vardu. Visada pasijusdavo kvailai, kai būdavo kartu su sese ir tekdavo susipažinti su naujais draugais, juk jie juokdavosi, laikė pokštu: Saulius ir Saulė. Tačiau kartais jis imdavo gėdytis sesės, bet ne dėl to, kad ji būtų „ne tokia“, – jam atrodė, kad joje matyti jis, Saulius, gal net žymiai ryškiau nei savo paties veide, kūne ar balse.

Bet vardas tiko tobulai. Abu šviesiaplaukiai, vasarą veidą supančios plaukų sruogos nubaltuodavo, nugairintos karšto, limpančio vėjo, ir jie įdegdavo tamsiai rudai, tada mama vadindavo čigoniuokais, tik kad akys – mėlynos, o plaukai balti. Tačiau svarbiau buvo ne išvaizda, o jų viduje slypinti keista jėga, pikta birželių saulė, galinti visai netikėtai nusvilinti ligi raudonumo ar net žaizdų, jų pačių nevaldoma ir nesuprantama energija bei grožis, tarsi pateisinantis dėl visko, bet gąsdinantis savo nežinoma prigimtimi.

Jie turėjo bendrą dienoraštį. Rašyti sumanė Saulė, o Saulius tuo greit užsikrėtė. Drauge skaitydavo ką parašę, nes slėpti nebuvo ko – juk žinojo vienas kito mintis, joms suprasti nereikėjo nei žvilgsnių, nei judesių, bet užrašymas buvo įdomus ir paslaptingas, lyg vienintelis autentiškas dalykas, atskiriantis dvynius. Po kiek laiko užvedė naują, bendrą sąsiuvinį pavadinimu „Saulių dienoraštis“, kartais net sutardavo bendrą temą, o paskui lygindavo ieškodami skirtumų ir panašumų. Rasdavo ir identiškų sakinių.

Tokių vaikus mokytojai išskiria iš visos klasės, nors ir stengiasi to neparodyti. Tiek Saulė, tiek Saulius buvo gabūs – kol kiti kaldavo formules ir mokydavosi atmintinai, jie vieną kartą perskaitydavo ir jau mokėdavo, o kartais būdavo net taip, jog išmokus vienam, kitas savaime žinodavo temą, bet jie nežaidė tuo, o priėmė kaip dalyką, kuriuo negalima piktnaudžiauti, tegu jis būna neliečiamas. Bet net ne gabumais jie patraukdavo mokytojus, – dvyniai ne pagal amžių blaiviai protavo.

Važiuodami į senelių sodą negalvojo apie ką praėjusius mokslo metus ir nesvajėjo apie kokias nors simpatijas, kurių, tiesa, neturėjo, vienintelė ryški, žodinė mintis buvo paprasta: MES VAŽIUOJAM VASAROS ATOSTOGŲ Į SODĄ.

Kai tik išlipo iš prikaitinto automobilio, abu pajuto tai. Svarbiausią ir vienintelį atos-
togsų uždavinį – viską justį ir jausti.

Kiekvieną vasarą sode sutikdavo savo draugus iš kito, senelių, miesto. Svarbiausia buvo žaidimai. Jie važiuodavo sodų žvyrkeliais, dulkančiais, aplimpančiais baltomis dulkėmis drėgną nuo prakaito odą, jie lėkdavo šūkaudami nuo kalnų, lenktyniaudami, juokaudami, dūstantys, tekinom pasileisdavo į namelius persirengti maudymosi kostiumais, tada – iki plačios, šiltos, lelijom apaugusios, užtvenktos upės, kur nardydamo ir šokinėdavo nuo slidžių liepto lentų iš verdančio karščio į minkštą vandenį, filtruojamą storų, slidžių lelijų kotų, besivejančių aplink kojas. Paskui, pasitiesę frotinius rankšluosčius, džiūdavo sausose, trumpai nuskustose pievose, kaisdavo, vėl šokdavo į vandenį – jau mėlynomis lūpomis, pašiurpusia oda, tada, po slopios, saulėje besikaitinančių, sustingusių driežų tylos – vėl netikėtas juoko pliūpsnis ir naujos estafetės per susodintus dailiomis vertikalemis apvalius krūmus, pavyzdžiui, „trys šuoliai, penki žingsniai“.

Smėlėtoje pakrantėje tvyrodamo saldus, pieniškas kremas nuo saulės kvapas, blizgantis ant moterų ir merginų nugarų, paraudusių, nudegusių per dieną skaudžiom, raudonom dėmėm. Dar kvepėdamo žuvimi, toliau vandenyje mirkstančiais tinklais ir lipniais, sidabriškais žvynais. Kitoje užtvenktos upės įlankoje žvejodavo vyrai, ir dar gyvos žuvys, dusdamos pilnuose upės vandens kibiruose, daužydavosi šonais į metalines sienas, kai kurios net iššokdavo į orą ar ant žolės lyg skraiduolės.

Toje įlankoje visada būdavo tylu, – tai maudykla ir jos smėlėta pakrantė klegėdavo, nuo rankšluosčių raitydavosi cigarečių dūmai, lipnūs nuo karščio, apkimbantys baltu kremu įtrintus moterų kūnus, jos galėdavo pragulėti maudykloje visą dieną, – deginoti. Vyrai ateidavo tik atsigavinti, skirtingai nei vaikai, kurie krykšdavo, kad vanduo ledinis, nes buvo perkaitę, svilinantys, vyrai iš karto panerdavo visu kūnu, iš šonų nusirisdavo geležimi lūžtančios vėsios bangos. Saulius žiūrėdavo į baltus pusrūgus kalnus ir vėliau taip pat šokdavo į vandenį, kartais nuo liepto, įsibėgėdamas ir aptaškydamas šalia besiturškiančius vaikus.

Dvynius išleisdavo maudyti vienus, nes maudykloje karštą dieną visada būdavo pilna žmonių, kartais, debesuotomis popietėmis, jų močiutė eidavo į pakrantę pasaugoti. Ji išsiskleisdavo šaltalankio pavėsyje laikraštį ir, liepusi neplaukti toli, panirdavo į transą. Kartą Saulė pasakė, kad ji veikiausiai net nepastebėtų, jei kas nors nuskęstų.

Maudymasis visada buvo svarbiausias, o tą vasarą jie tiesiog pamišo dėl nardymo, nuolat lenktyniaudavo, kas toliau nuners, arba vaikščiodavo po vandeniu ant rankų, ir ore kyšodavo įrūdusios šlapios blauzdos, darydavo visokius triukus: „undinėles“, „kempines“, „bombas“, vaidindavo, kad skęsta. Jie rinkdavo moliuskų kriaukles, kuriomis buvo nusėtas visas upės dugnas, kartais net įsipjaudavo pėdas į aštrias geldučių briaunas. Juodos, apaugusios dervos juodumo nuo dumblo samanėle, viduje jos švytėjo baltu, kartais rausvu perlamutru, ir jie, nors to ir neparodydami, viduje tikėjosi kurioje nors iš kriauklių rasti perlą. Dvyniai turėjo apie dvidešimt geldelių, sudėję į vazą laikė namelyje ant stalo, bet jos tik liūdino, nes išdžiūvusios prarasdavo blizgesį ir likdavo matinės.

Po savaitės saulės, maudynių ir dviračių užėjo liūtys, dangų aptraukė stori, sunkūs debesys ir liko dvi spalvos: žalia ir pilka. Tomis dienomis jie skaitydavo arba žiūrėdavo televizorių. Tą vasarą jie rado ir kažkada sode tėvo paliktą Botticelli albumą. Jis buvo svetima, nesuprantama kalba, tad jie tiesiog vartydavo lapus ir žiūrindavo paveikslėlius. Tomis lietingomis dienomis dvyniai galėdavo žiūrėti į jo paveikslų moteris valandų valandas, ir atrodydavo, kad tame albume kažkas slypi, kažkas apie jų tėvą. Juk jis prieš daug metų, būdamas studentas, atsivežė šią knygą į sodą ir kažkodėl – paliko.

Veidai, veidai, jie varto blizgius puslapius atsigulę ant sofos, įsirėmę alkūnėmis vienas į kitą, veidai, tada atsigręžia ir sako: *ar aš kada nors turėsiu tokį veidą, ar tu kada nors turėsi tokį veidą, tu matai šitą veidą, aš juo nepasitikiu, aš jo iki galo nesuprantu, koks jis skaistus, koks švarus, bet koks nelaimingas*; ir tai vis būdavo apie Venerą, stovinčią kriauklėje. Įpusėjus savaitei dvyniai nusprendė, kad albumas priklauso jiems, tad turi žiūrėti paveikslus tol, kol galės palikti jį sode, padėti atgal į medinę spintelę tarp senų popierių, močiutės mezgimo žurnalų ir jų vaikystės knygų nublukusiais viršeliais.

Nuo žiūrėjimo į Venerą, Florą ir kitų moterų veidus jie užmiršdavo viską. Bent kartą per dieną visi susirinkdavo pas ką nors ir žaisdavo stalo žaidimus, tada veidai tarsi pasimiršdavo, kaip vanduo susigerdavo į žmones, į bendravimo kempinę, tačiau, žinoma, niekur neišnykdavo.

Pasiėmę didelį skėtį, Saulius ir Saulė dažnai eidavo šlapiu žvyru iki kitame sodų gale esančio Bertos namelio, pas ją, siauroje medinėje terasoje, po šiferiu dengtu stogeliu, įsitaisydavo ant didelių, raudonų, kvadratinų seno jos tėvų automobilio sėdynių ir lošdavo monopolį. Bertos sodo namelis buvo gan apleistas, kieme voliojosi daug metalo laužo. Jos šeima turėjo visai nedidelį, piktžolėmis apaugusį daržą, bet tarp šieno ir išsikerojusių kiekų slėpėsi ištisos kekės raudonų, persirpusių braškių. Bertos mama visada džiaugdavosi, kai dvyniai arba kiti vaikai ateidavo, kartais stovėdavo tarpduryje į terasą ir rūkydavo pliaupiant lietui, o virš jų galvų, raudonųjų sėdynių ir monopolio lentos, nusagstytos ryškiai raudonais namais ir mažais mėlynais namukais, plaukdavo tankūs, sunkūs cigarečių dūmai. Bertos tėtis vasarą dirbo mieste ir pavakariais grįždavo į sodo namelį su ledais, limonadu, dešrelėmis ir duona. Tuomet Bertos mama paruošdavo ko nors vakarienei, ir dvyniai likdavo kartu. Nedideliame, apgriozdintame namelyje (pirmaime aukšte buvo tik vienas kambarys), lietui barbenant į stogą, jie, išbadėję per dieną, valgydavo su jų amžiui būdingu apetitu, kartas nuo karto ką nors pasakydami, žiūrėdami komedijų laidas per mažą „Šilėlių“, pastatytą po aprasojusiu langu. Dvynių močiutė pykdavo, kai jie grįždavo vėlai, juolab jei dar valgydavo ten vakarienę (mat Bertos šeima ir taip *biedna*, o jie mat ten valgo!). Ir kuo garsiau ji šaukdavo, tuo labiau jie norėdavo grįžti pas Bertą į jos mažą namelį šiferio stogu.

Pauliaus sodas buvo prie pat vartų. Jo namuose viskas buvo dar kitaip. Jis turėjo dvi mažas sesutes, šešerį ir septynerių, ir padėdavo mamai jas prižiūrėti. Pauliaus mama nuolat atrodydavo pavargusi, dvyniams regėdavosi, kad ji nieko kito nedaro, tik verda uogienes ir skaito knygas obelų pavėsyje, o Paulius visada turėdavo „dirbti“: gaminti maistą, plauti lėkštes, kloti lovas, ravėti daržus, pjauti žolę, plauti dušą, laistyti šiltnamyje augančius pomidorus ir visą krūvą kitų darbų. Jo mama tyliu, šaltu balsu duodavo nurodymus ir retai išleisdavo pas draugus. Užėję aplankyti Pauliaus, dvyniai visada susigėsdavo, pasijausdavo visiškais tinginiais, šokdavo jam padėti, kad nestovėtų tuščiomis rankomis, o Paulius, kas žavėjo ir stebino užvis labiausiai, šypsodavosi, juokaudavo ir niekada nesiskundė, kai dvyniai užsidegę pasakodavo, kad rado prie upės medį su išskaptuota širdimi, o rytoj pas Eglę rengs rakečių (badmintono) čempionatą, Paulius be jokios nuoskaudos pritariamai sušukdavo, sakydavo, *kaip šaunu*, nors žinojo, kad negalės ateiti, jis vis tiek kartodavo, *kaip šaunu*, tarsi jam svarbu buvo ne tai, ar jis gali dalyvauti, bet pats faktas, jog visa tai vyksta. O kai mama išleisdavo pas kitus vaikus, Paulius nesitverdavo džiaugsmu ir su entuziazmu siūlydavo begales dalykų, kuriuos jie galėtų kartu nuveikti.

Eglės sodas, kaip ir šeima, buvo dar kitoks. Šalia baltomis plastiko dailylentėmis apkalto namelio, apie kurio sienas ant atremtų kopėtelių vijosi raganės sunkiais, violetiniais žiedais ir žydėjo medumi kvepiančios rožės, žaliuodavo minkšta ir vešli veja, visada dailiai nupjauta lyg kilimas. Lauke stovėjo medinis stalas ir suolai, tolėliau – lelijų baseinas, gėlynai, braškių ir daržovių lysvės, šalia upės buvo medinis pastatas – jų pirtis, kur tą vasarą buvo pakviesti ir dvyniai išsimaudyti. Eglės tėvai labai mėgo pirtį, turėdavo daug skirtingų vantų, aliejų, kempinių ir muilų. Dvyniams Eglės namai atrodė magiški, ypač kai eidavo iš pirties namo, jau temstant, susisupę į rankšluosčius, kvepiantys šampūnais, beržais ir gyvu nuo visą dieną jame mirkusių vantų vandeniu. Eglės sodas regėjosi lyg vieta, kurioje viskas tobula, gražiausia ir naujausia. Jos tėvai buvo jaunatviški, sveiki ir draugiški, o kartą, kai dvyniai ir Eglė sėdėjo lauke prie stalo ir lošė kortomis, jie gėrė alų ir įpylė jo atsigerti vaikams. Alus, putotas ir šaltas, truputį kartus, tada atrodė lyg nuostabiausia paslaptis.

Soduose dvyniai pamatydavo šeimas, tarsi pagyvendavo skirtinguose pasauliuose, prisirišdavo ne tik prie draugų, bet ir prie jų mamų ir tėčių, kasdienišku, paprastų pokalbių, valgymo kartu, pagalbos kitiems atliekant sodo darbus – jei kuris nors iš sodų skindavo uogas, kiti vaikai ateidavo į talką, nes viskas buvo malonumas, viskas buvo žaidimas ir kelė nuostabą, susižavėjimą.

Atostogos pas senelius buvo atostogos su draugais, kuriuos sutikdavo tik kartą per metus. Visi sodo vaikai atrodė truputį nerealūs, kartais dvyniai mėgindavo juos išivaizduoti vasaros pabaigoje prekybos centre perkančius sąsiuvinius ir flomasterius naujiems mokslo metams, bet nesugebėdavo ištrinti vaizdinio, kuriame visi – Berta, Paulius ir jo sesutės, Eglė buvo su maudymosi kostiumais (kurių karštą dieną beveik nenusivilkdavo, nes jie išdžiūdavo ant kūno per pusvalandį), šortais ir juodais nuo lakstymo basomis kulnais. Dvynių sąmonėje jie gyveno tik sode, nėjo į mokyklą ir nematydavo sniego. Suprato, jog ir patys draugų sąmonėse jie egzistuodavo tik kelias vasaros savaites. Jau vėliau, kai prisimindavo sode praleistas atostogų dienas, atrodydavo, kad tai buvo ne laikas, o kitas pasaulis, kuriame gyveno ir tebegyvena visai kita Saulė ir Saulius.

*

Viskas pradėjo kisti, kai į maudyklą pirmą kartą atėjo vaikai iš vaiknamio. Jų buvo apie dvylika, dauguma penkerių aštuonerių metų amžiaus, išskyrus vieną mergaitę, kuriai ėjo penkiolikti, ir gal šešiolikos metų vaikiną. Jis buvo dervos juodumo plaukų, baltos, regis nedegančios saulėje odos, liesas, bet raumeningomis rankomis, juodų žybsinčių akių. Paprastai sėdėdavo po šaltalankiu ir tiesiog žiūrėdavo, kaip turškiasi kiti vaikai, matyt, buvo atsakingas už juos vietoj vaiknamio auklėtojų. Tačiau kažkas jo povyzoje, žvilgsnyje ar rūbuose liudijo, kad jis vienas iš jų, negalėjai pasakyti, kodėl, bet net nekilo abejonės, kad jis ne iš vaiknamio. Jo žvilgsnyje buvo pašaipos ir atgrasumo, matei, kad pasitiki savimi, bet tuo pačiu metu jis priminė bjaurų paukštį, bręstantį ir besiplunksnuojantį, susitraukusį ir persikreipusį, sukantį keistai sparnus, jis turėjo tą bjaurią šypseną: vaikas iš vaiknamio, kurio jau niekada niekas nepaims į namus, nes jis per didelis, jis paauglys, kuriam po metų kitų sueis aštuoniolika ir jis išeis vienas į gatvę.

Vėliau stojo stiprūs karščiai, ir jie ateidavo į maudyklą kiekvieną dieną. Vyriausia mergina visada sėdėdavo greta jo, bet jie retai tekalbėdavo. Rudais, raudono vario spindesio ilgais plaukais, kurie visada palaidi, besisukantys bangomis apie baltą, perlamuotinę odą, gintarinėm, liūdnom akim. Jos veidas tyras ir sodrus, bet kūnas jau moteriš-

kas. Sauliui atrodydavo, kad ji žiūri į juos visus su lengva, nepikta panieka: vaikai. O jie vis dar šokinėjo nuo liepto su šūkšmais, nors viduje jautėsi kitaip, kažkas keitėsi, visada jutai tą nebylų, *jie, vaikai iš vaiknamio, čia yra*, įkūnytą juodaplaukio kūne. Tuo tarpu tie vaikai lygiai taip pat krykštė ir šokinėjo nuo liepto, maivėsi, šūkavo, tebebuvo ir moterys, prisitėpusios įdegio kremais, ir vyrai, ateinantys atsigavinti, tebebuvo maudykla, smėlėta, frotiniais rankšluosčiais nuklota pakrantė, tebebuvo estafetės per aukščiau augančius krūmus, bet atsirado naujas, anksčiau nepažintas gėdos jausmas, ir net šokinėdami nuo liepto bombomis ar traukdami iš dugno moliuskų geldeles, dvyniai jautė, kad virš jų mažų, įdegusių saulėje kūnų kybo kažkokia grėsmė. Tai jausdami jie dar garsiau šūkavo ir dar toliau nardydavo, tarsi maivytęsi. Pradėjo žymiai ryškiau matyti save, tarsi staiga būtų tapę skaudžiai *matomi*. Lyg juodaplaukis ir variaplaukė sėdėtų su dideliu sidabrišku veidrodžiu.

Patį pirmą kartą, kai pamatė ją, Sauliui pakirto kojas, o kakle pradėjo pasiutiškai mušti kraujas. Nesuprato, ar tai nuostaba dėl panašumo, ar kažkas kito jį taip sukrėtė – Venera, čia buvo Venera, tik ši vilkėjo juodą maudymosi kostiumą ir nestovėjo kriauklėje. Saulius stengdavosi į ją nežiūrėti, nes kitaip darydavosi silpna, bet visu kūnu jusdavo ją, sėdinčią po šaltalankiu, šlapiais plaukų galais, žvelgiančią į sūkajuančius vaikus, baltą ir nuogą, visada šalia juodaplaukio. Jie buvo be galo skirtingi, bet puikiai tiko į porą, – be to, juk jie buvo *vaikai iš vaiknamio, kurių jau niekas nepaims*, nes per dideli, nes bjaurūs savo paauglišku amžiumi, o vaiknamyje jis būdavo žymiai ryškesnis, tiesiog badantis akis.

Jie visada ateidavo maudytis tuo pačiu metu, matyt, po pietų, juk turėjo laikytis valgyklos grafiko. Kai karščiai tapo nebepakenčiami ir dieną oras lauke tarsi virdavo, mirguliuodamas baltomis, raudonomis ir žaliomis dėmėmis, į maudyklą išsimaudyti ateidavo ir pora vaiknamio auklėtojų. Jos šaižiai šūkaudavo ant mažųjų vaikų, ir vanduo tiesiog užvirdavo nuo įkaitusių kūnų ir balsų, o plonoms vaikų blauzdelėms teliuškuojant vandenį, vaidinant katerius, balti pūslai tykšdavo į visas puses, nuo patekusio deguonies vanduo paviršiuje šnypšdavo lyg gazuotas.

Tos auklėtojos kone per jėgą versdavo juodaplaukį irgi maudytis. Jis šnypšdamas apsisukdavo klubus rankšluosčiu ir persimaudavo glaudes. Saulius puikiai prisiminė tą dieną, kai juodaplaukis pirmą kartą maudėsi drauge, nes jautė, jog viskas nutiko tik dėl to, kad anas buvo priverstas lipti į vandenį, nes po to sekė visi kiti dalykai. Lyg kerštas ar balansas. Taip pat tą dieną Saulius tarsi praregėjo ir pamatė seserį, įsitempusią, pastirusią vandenyje, vengiančią pažiūrėti į verčiamą maudytis juodaplaukį. Ir tik tuomet jis suprato, jog nebejučia jos minčių taip gerai, kaip anksčiau, kad jų dvyniškas ryšys trūkinėja, užia besimaudančių kūnų chaose, kad, nuolat savo oda jausdamas, kokiu atstumu yra Ji, Saulius neteko gebėjimo jausti sesę. O kai pasigirdo auklėtojų šūkšmai, *nagi, Martynai, lipk į vandenį, nebijok, matai, kaip gera*, jo baltam įsitempusiam, persikreipusiam kūnui brendant per rusvą upę, o tai tebuvo šūkšmai klegesyje, tirštoje masėje kitų balsų, šūkšmai, kurių galėtum ir nepastebėti, neišgirsti žodžių ar nemalonių intonacijų, bet jis išgirdo, nes Saulė pastirusi klausėsi, o pamatęs juodaplaukį, primenantį jauną gulbiną, šnypščiantį ir bjaurų, jis pamatė Saulę, ir tik tada suvokė, kad kol jis oda juto tą venerišką merginą, jo sesuo visą laiką galvojo apie jį, juodaplaukį.

Ir šitaip, pamanytum po truputį, virš sodų kilo karščio ir ūmių liūčių slėgis, beprotišku svoriu prispausdamas juos prie žemės. Vėliau, prieš naktį dvyniai gulėjo žolėje,

netoli maudyklos. Jau dengėsi dilganti rasa, tai reiškė, jog rytoj bus vėl karšta, ir vanduo sunkėsi per rūbus į odą, vėsindamas nugaras. Jie gulėjo po milžinišku dangumi. Buvo jau pusė vienuolikos, bet vis dar netemo, dangus, baltas, plikomas žalsvų sutemų, plytėjo virš odos, ir taip gulėdami, tylomis, jie juto visą ateitį, visą nepažintą laiką, slegiantį jų kūnus nežinomybe. Dvyniai vis mažiau kalbėdavosi, nes per savo mintis nujautė kito, o garsiai šnekėtis nedrįso. Po truputį, o iš tiesų staiga, prasidėjo vienatvė, jie tolo vienas nuo kito, nors dar visur eidavo drauge, bet dienoraščio neberašė, tai buvo nebylus sutarimas. Saulė vartė rankose seną žurnalą, sukinėjo, glamžė, kol susuko į tūtą, tada atsigulė ant šono ir pradėjo kalbėti broliui į ausį pro ją.

– Ar tau irgi baisu?

Tada – pro popieriaus tunelį, nuo šnibždėjimo drėkinantis ausį:

– O tu dar klausai? Aš po truputį kraustausi iš proto.

– Bet kiti nieko nepastebi! Taip keista! Gal čia mums galvoj negerai?

– Juk negalim pablūsti tuo pačiu metu? Ar galim?.. – pradėjo juoktis, krizenti į vėsius kumščius. Saulė vėl susuka tūtą ir sušnibžda:

– O gal mums taip yra ne dėl to, kad būtume kokie trenkti, bet gal... Nežinau, gal Jie mus išsirinko?

Ir dvyniai vėl atsivertė ant nugarų, pro rūbų medžiagą tvino žolė ir vanduo, o pro jų akis lėkė dienos vaizdai.

Saulė stengėsi nematyti to, bet vis iškildavo reginys: baltas, neįdegęs, liesas, persikreipęs, susikūprinęs juodaplaukis brenda per vandenį, ir jo glaudės, juodos, aptemptos, sušlapę, ir ji mato, kaip jam gėda, viskas matosi, ir jai gėda, nes žiūri, ir stengiasi nematyti, ir šlykštu, ir gąsdina, ir norisi atsisėsti, prisitraukti prie kūno kelius, apsiivyti juos rankomis, užsirakinti jomis ir šitaip tupėti žolėje visą likusį laiką; o anas jau plaukia, paneria, išneria, pūkščia vandenį, kurio pribėgo į burną, jis labai toli nuneria, ir jai pasidaro baisu, kad bet kurią minutę išners prie jos, atsitrenks galva į kojas arba pradės juokais skandinti, jis lyg milžiniška žuvis, plaukianti palei dugną, beveik braukianti jį pilvu.

Paskui Saulė plaukia į krantą, eina ant šlapio lieptelio, ten yra ir Eglė, ir Berta, ir net Paulius su sesėmis (jo mama deginasi ant frotinio rankšluosčio, o kūnas blizga nuo kremo), visi ant liepto, net Saulius ateina, pasiėmę pagaliukų Paulius ir Berta, atidarę moliuskų geldeles, krapšto gličius šliužus iš kriauklių. *Gal jeigu bus gyvos, tai išdžiūvus liks gražu*, kalba susidomėję, visi lyg mokslininkai palinkę su pagaliukais virš geldučių, o tie moliuskų šliužai, net sunku juos taip vadinti – veikiau perlamutru žvilganti masė, kuri, regis, kvėpuoja, nors negali išleisti jokio garso, bet lyg nežymiai juda, taip, ji kvėpuoja kūnu, ir nors kažkaip gaila krapštyti ją lauk, *čia tik moliuskas*, ramina vienas kitą nuo sąžinės graužaties vaikai, jie krapšto toliau. Tuo tarpu dvyniai žiūrėdami suvokia, *juk čia žudymas, žudyti, žudyti*, o kraujyje tvinksi įtampa ir jaudulys, nes ten, apačioj, vandenyje plaukioja juodaplaukis, o mergina jau lipa į krantą, ir vanduo varva nuo ilgų, tamsiai raudonai rudų jos plaukų. Ant lieptelio guli dar daugiau moliuskų geldelių, kai kurios jau švarios, išplautos ir žvilga, kitos dar net neatluptos, ir paėmus į ranką jauti viduje gyvenančios keistai gyvos (nes juk jos GYVOS!) būtybės svorį, permerktą upės vandens, slidžių lelijų kotų kvapo. Tad nors atrodo, jog maudykloje linksma, nes girdėti klegesys ir krykštimas, nes taškosi purslais vanduo, o moterys deginasi ir rūko, skaito romanus, ir ateina vyrų atsigaivinti, kurie šoka nuo lieptelio ant galvos ir išneria toli toli,

pūkščiantys lyg banginiai, o saulė kaitina, jos baltas karštis plūsta kiaurai pro viską, galėtumei pasakyti, kad tai eilinė karšta diena, bet dvyniai ant liepto, palinkę su kitais virš kriauklių, tejučia grėsme, tarsi visko būtų per daug. Juodaplaukis, priverstas maudytis, susigėdęs ir dėl to piktas lipantis į vandenį, su prakeiktomis glaudėmis (jei negyventų vaiknamy, nusipirktų ką nors geresnio, bet čia jis neturi nei tėvų, nei savo pinigų, tik rūbus, kuriuos atveža iš labdarynų), o čia dar tas moliuskų draskymas. Ir Saulę net ima krėsti vidinis virpulyš – per daug, visko per daug, gali tuoj sprogti nuo šitiek.

Tačiau tada įvyksta dar kai kas. Juodaplaukis sėdi šaltalankio pavėsyje susigūžęs, pašiurpusia oda, šalia jo – Ta mergina, jis kažką šnibžda jai į ausį ir anie krizena susisupę į rankšluosčius. Po kiek laiko ji atsistoja ir ateina ant lieptelio, akimirka palinkusi žiūri į moliuskus, bet iš tiesų palinksta virš Sauliaus, ir niekam, išskyrus Saulei, to nepastebint prie jo nosies priglaudžia savo pirštus, laiko, kad įkvėptų, pauostytų, o jis, visas pastiręs, net nežinantis, ką begalvoti, jaučia, kad tai kažkoks sąmokslas, pasišaipymas, ir nuo to kvapo, vos jai priglaudus pirštus, į veidą plūsteli kraujas, ir jis tupi raudonu veidu, ir kaip niekad anksčiau ryškiai junta savo kūną – kad negali pasislėpti, kaip negali paslėpti ir savo raudonio, – viskas, ką jis jaučia, matosi. Tai trunka vos sekundę kitą, ir mergina nuėjusi vėl atsisėda po šaltalankiu. Nei Saulius, nei Saulė nebeatsisuka į jų pusę, bet nujaucia, kad anie krizena.

Dvyniai nepasitraukė nuo liepto ir moliuskų, kol vaikai iš vaiknamio neišėjo. Paskui juos pasikvietė Berta, – jos tėtis parvežė plombyrinių ledų, ir jie, susėdę ant raudonų kvadratinų sėdynių, lukšteno iš blizgaus popieriaus ledus, kvepiančius saldumu ir vėsa, juokėsi, tauškė niekus, galėjai pamanyti, kad viskas po senovei, bet taip toli gražu nebebuvo.

*

Nesuprato, kokį kvapą tada pajuto, bet dar kelias valandas galėjo justti jį, aitrų ir saldų, gaižų, nusėdusį virš lūpų, ir tai siutino. Tarsi būtų prilipę. Jis patrindavo ranka, plovėsi, bet vis tiek galėjo justti nenutrinamą dvelksmą. Jau vėliau, kitą dieną, kvapas pradingo, bet tada jis nejučia pradėjo jo ieškoti, eidamas lauku traukdavo giliai į plaučius orą, ir kartais regėdavosi, kad užuodė kažką panašaus, tuomet į veidą vėl suplūsdavo kraujas, ir jis staiga pajusdavo savo skrandį, kuriame visada tūno jaudulys, savo tuščią skrandį, orą jame, bet labai greitai aromatas ištrūkdavo, ištirpdavo, išblėsdavo, ir viskas nurimdavo.

Vieną rytą dvyniai prabudo nuo audros šniokštimo. Kelias dienas nepaliovė lyti. Jie sėdėdavo mediniame namelyje, gerdavo juodą arbatą, žiūrėdavo pro langą į žalią vaismedžių lapiją, gilią, vešlią žolę, ore judantį vandenį. Tomis dienomis buvo sunkiausia. Jie negalėjo rasti sau vietos. Naktimis sapnuodavo varginančius sapnus, kurių ryte negalėdavo prisiminti, dieną vaikščiodavo po namelį lyg apduję, lindėjo savo kiautuose, mintyse ir vaizduose, – mąstė vaizdais, viskas buvo padrika ir sumišę, kartais apimdavo stiprus, nenumaldomas noras išeiti į audrą, perėjus sodą, vartus ir plentą, leistis žemyn į laukymes ir eiti be sustojimo, į niekur, net ne į vaiknamį, tiesiog išeiti į plynės. Sekančią dieną jie taip ir padarė, bet, nuėję porą kilometrų, suprato, kad nė velnio nesijaučia geriau, kad šlapia ir bloga, kad bjauri vidinė jausena, persidavusi kūnu, nė kiek nerimsta. Jie jautė savo odą, iš jos lendančius nagus, jautė viduje tekantį kraują, jautė savo kaulus, sąnarius, gyslas, ir tai buvo nepakenčiama. Vėliau, sugrįžę į namelį, permirkę ir drebantys, jie vėl nerado ramybės, eidavo pas Bertą, į terasą, po šiferiu, į kurį taip maloniai, šiuurkščiai, bet minkštai barbandavo vasaros lietus, bet ir ten buvo negera, pagaudavo

save sėdinčius nebe taip, kaip anksčiau, o užsirakiniusius rankomis kelius, priglauptus prie krūtinės, lyg susisukę į kokonus, bet nieko negalėjo pakeisti, kūnas vis tiek buvo, nuogumo jausmas nepranyko. Berta bandė visai jus pralinksinti, bet pokalbis nesišdavo, o lošiant monopolį ji pajuto, kad dvyniai žaidžia visiškai be susidomėjimo, apatiškai, lyg ne tie draugai, kurie visada buvo tokie azartiški ir linksmi. Tuomet Berta bandydavo pasakoti baisias istorijas, bet dvyniams nebūdavo baisu, ir galų gale jie grįždavo į savo sodą. Tūnodavo lietaus merkiamame namelyje, žiūrėdavo televizorių arba tiesiog gulėdavo susirietę sofoje. Seneliai, žinoma, pastebėjo, kad kažkas negerai, bandė guosti, bet niekaip nesuprato, Kas negerai, o dvyniai ir negalėjo paaiškinti, nes juk iš esmės nieko ir nenutiko. Vakarais jie su nerimu klausydavosi oro prognozių, nelabai suprasdami, kokio oro nori, bet žinojo, kad su temperatūros pokyčiais pasikeis ir visa kita.

O po penkių dienų vėl prasidėjo karščiai, taip pat staigiai ir netikėtai, kaip prieš tai atšalo. Maudykla vėl klegėjo balsais, taškomu vandeniu, ir tolumoje į orą iš upės šokinėjo žuvys. Bet dvyniai, panirę į vandenį ir atsivėsinę, greitai bėgo atgal į krantą atsistoti po šaltalankiu ir susisupę į rankšluosčius drebėjo nuo per dienas įšalusio vandens. Už gero pusvalandžio atėjo vaikai iš vaiknamio, šį kartą auklių nebuvo, bet juodaplaukis maudėsi. Atrodė, jog jis pajuto, kokį stiprų poveikį daro dvyniams, ir jo ankstesnė gėda išsivertė į išvirksčių pusę. Dabar jis savotiškai maivėsi, dabar dvyniai sėdėjo su veidrožiu, bet juodaplaukiui buvo malonu, jis krizeno plaukdamas, žinojo, kad jį stebi, tad lyg mėgaudamasis baime, kurią sukelia mergaitei, tyčia išnerdavo toje upės pusėje, kurioje mažiausiai tikėjaisi jį išvysti, o Saulė krūptelėdavo.

Vaiknamio vaikai jau šluostėsi rankšluosčiais ir ruošėsi eiti atgal, kai vaiknamio mergina priėjo prie dvynių ir pasakė:

- Tai gal šiąnakt susitikim prie vandens bokšto? Mažas vakarėlis...

Dvyniai, aišku, pasimetė, nes anksčiau net nebuvo sveikinęsi su niekuo iš vaiknamio, nežinojo, kaip suprasti šį kvietimą, gal ji šaipėsi. Bet Saulė atsakė:

- Gerai, apie antrą nakties.

- Žinot, kur vandens bokštas? – nepatikliai paklausė. Saulė nuraudo ir išrėžė:

- Aišku, kad žinom. Laukymėj, už plento.

Mergina šyptelėjo ir nuėjo. Juodaplaukis žiūrėjo į juos nuo smėlėtos pakrantės, apsišūpęs šlapiu rankšluosčiu, varvančiais plaukais.

*

Dvyniai miegodavo apačioje, išskleidžiamoje sofoje prie lango, tad išsmukti iš namų naktį nebuvo sudėtinga, bet vien pagalvoję apie tai pajusdavo skrandžiuose orą ir pradėdavo pykinti. Nežinojo, ko tikėtis, galbūt mergina tiesiog iš jų pasišaipė, ir prie bokšto nieko nebus, o jei bus, tai kas? Tik ji? Ar ir juodaplaukis?

Jie gulėjo po paklodėmis laukdami, ir laikas slinko be galo lėtai, juto kiekvieną minutę, pilną ir sklidiną plintančių sutemų, sieninio laikrodžio tikėjimo, šunų lojimo, ataidinčio iš už mėlynai juodos miško linijos, ateinančios nakties. Vienu momentu Saulius užmigo, jo sapne laikrodis išmušė pusę dviejų, ir jie kėlėsi, rengėsi, tada tyliai atrakinę duris paliko namelį, brido per šlapią laukymę prie bokšto, o ten – visi vaiknamio vaikai stovėjo tamsoje, ir galėjai matyti tik blyškius jų kontūrus, tamsoje švytinčius baltus naktinius, ir jis juto siaubingą baimę, užsmaugiančią balsą, ir bandė bėgti atgal, bet negalėjo, bandė šaukti, bet jo balsas buvo be garso, bandė atsiplėšti nuo žemės ir skristi, kaip paprastai darydavo tokiuose sapnuose, bet kūnas buvo surakintas, kūnas buvo tikras ir nepaliekamas.

Kai prabudo, Saulė gulėjo ant nugaros atmerktomis akimis ir žiūrėjo į lubas, tamsoje įžiūrėjai šviesius jos plaukus, blizgėjo akys. Paskui viskas įvyko labai greitai. Jie tyliai rengėsi juodame kambaryje, pilname garsų, staiga girdėjosi, kaip mėlyna džinsų medžiaga slysta kojomis, kaip medvilniniai marškinėliai aplimpa krūtinę, kaip užsi-smaukus juos per galvą, išsiskleidžia plaukai, o dar kvėpavimas, grindys, rūbai judant, paklodės, šnibždesiai, spynoje skaudžiai besisukantis raktas, nuo kiekvieno pasisukimo mušė širdis – atrodė, dabar jau seneliai išgirs, atsibus, nusileis į apačią ir ras juos prie durų, sukančius raktą. Bet niekas neatsibudo, ir jie išėjo į lauką, kur tiesiog smogė nakties triukšmas, visi garsai namelyje pasirodė juokingai tylūs – lauke karaliovo laisvė. Ošė vanduo, šlamėjo medžiai, smulkūs jų lapai lyg konfeti žarstėsi ant šakų, nuo miško atsklidavo klykiančių paukščių aidai, kitoje upės pusėje maurojo karvės, ir atrodė, kad tai kažkokie kiti, pavojingi miško žvėrys, nerimstantys, nemiegantys, ir kiekvienas jų baubimas regėjosi skausmingas, aižantis gerklės odą lyg gaivalas. Dar galėjai girdėti tamsiuose kiemuose sulojant šunis, ir tai gąsdino užvis labiausiai, nes reiškė, jog kažkas praėjo, kažkas vaikšto po sodus, o juk buvo taip tamsu, galėjai įžiūrėti bet ką.

Dvyniai stovėjo ant žvyrkelio prie sodo namelio, sustingę, ir klausėsi vasaros nakties, o ji buvo kitokia nei anksčiau įsivaizdavo, ne švelni, ne minkšta, ne šilta, o šiurkšti, smogianti į veidą sodriu žolės kvapu ir triukšmu nemiegančių paukščių, gyvulių ir vabzdžių. Ir žuvys! Tirštame garsų chaose buvo girdėti ir žuvys upėje, šokinėjančios į orą, pliaukštinčios į vandens paviršių savo žvynuotais šonais.

Stovėjo ant tamsoje balsvai švytinčio žvyrkelio, apsupti žolės ir medžių tamsos, nes visa, kas dieną turėjo sodrią spalvą, dabar buvo tirštai juoda, melsvų ir žalsvų šešėlių masė, knibždanti garsų. Ir jiems atrodė, kad mato tolėliau, prie klevo, stovintį žmogų, kad jis rūko, bet nesimatė žiežirbos, ir jie žinojo, kad tai tik baimė šaiposi iš vaizduotės, bet nuo to nebuvo lengviau, o žmogaus siluetas nedingo. Kuo ilgiau jie nejudėjo, tuo labiau gėdijosi žengti (jei tas žmogus ten išties stovi, gal jis juokiasi iš jų, gal stebi jų sutrikusius juodus kūnus, gal čia kas nors iš vaiknamio, gal net jis, bet galų gale, įsitvėrę vienas kito rankovių, pasuko įvažiavimo į sodus link. Jau daug vėliau vienas kitam prisipažins, kad dažnai tokiose situacijose vaidendavosi, jog tamsoje stovi Martynas, stebi ir krizena.

Tačiau tada visi miegojo. Nė viename iš namų nedegė šviesos. Dvyniai praėjo savo draugų namus, tamsius, tykius, ošiančius sodus, juodais, mušančiais atspindžius langais. Mąstė apie tai, kaip viskas pasikeitė, kokia praraja atsivėrė tarp jų ir senųjų sodo draugų, kaip toli anie pasiliko, kažkur už nugarų, juokingai tyliuose namelių garsuose, kai jiedu, kad ir įsibauginę, ėjo per šį triukšmą, – juk net Berta nenutuokė apie jį.

Vartai į sodus buvo užrakinti, tad jie perlipo tvorą. Ant plento buvo ramiau, tamsoje jis blyškiai švytėjo, Saulė priklaupė ir pridėjo ranką – buvo šiltas ir drėgnas, plaštaka aplipo smėliu. Tada jie pasileido laukyme žemyn. Reikėjo ilgai eiti, kol tamsoje subolavo vandens bokštas, jis buvo skardinis, tad naktyje, panašiai kaip žvyras ir plentas, švytėjo.

Į veidus tvoskė aštrus dilgėlynų kvapas, laukymėje čirpė vabzdžiai, virš galvų skraidė pulkai uodų, nuo žemės kilo stora, tiršta drėgmė, plintanti per kūną ligi viršugalvio, kakle mušė kraujas. Porą kartų jie suklypo, nes laukymėje buvo duobių, apaugusių gervuogynais, dilgėlėmis ir usnimis, bet ėjo toliau, ir po truputį tai, kas prieš tai gąsdino, pradėjo jiems patikti. Krizendami kalbėjosi:

– Įsivaizduoji, čia visi kelių kilometrų spinduliu dabar miega, visi!

Ir taip juokėsi, nes pajuto savo galią, – kiek daug galėjo iškrėsti jiems, kokie stiprūs buvo šioje tamsoje ir triukšme, nes juk jau apsiprato ir kuo toliau, tuo drąsesni jautėsi. Nuotykis! Nuotykis! Paslaptis! Tad galų gale, kai buvo prie pat bokšto, Saulius sustaugė lyg šuo, plonai ir pamaiviškai.

Auuuuuu Auuuuuu Auuuuuu!!!

*

Skardiniu, blizgančiu vandens bokštu kilo metalinės kopėtėlės – aukštai, aplink jo viršūnę buvo lyg balkonėlis, apvestas metaliniais turėklais, galėjai atsisėsti, nugara atsiremti į įkaitusią per dieną bokšto skardą, o pro tarpus tarp turėklų iškišti kojas, nuleisti jas, supti. Nuo bokšto atsivėrė visi sodai, upė, miškas, pieva, besidriekianti už jo, net pilki betoniniai daugiabučiai, miesto žiburiai. Dvyniai pirmą kartą ten ėjo. Nuo žemės kylanti drėgmė tvindė ūku visą laukymę, sunkiai galėjai įžiūrėti, kas stovėjo už kelių žingsnių, bet nuo vandens bokšto sklido balta, šalta šviesa – kažkas sėdėjo užsilipęs su didžiuliu prožektoriumi.

Kai vėliau bandydavo prisiminti, apie ką jie tą naktį kalbėjosi, dvyniams nieko neįšeidavo. Vaizdai plūsdavo sumišę, besilieiantys, neaiškūs. Bet Saulius matydavo ją kaip tą pačią dieną – į bokšto skardą atsirėmusi, su plačiu, storu megztiniu, plikomis, bridžų neuždengtomis blauzdomis ir sandalais, tarp kojų laikė didelį butelį sidro, o kad juokiasi! – jos juokas girdėjosi, kai jie dar neįžiūrėjo siluetų, iš akių tryško ašaros, susiėmusi už pilvo, ji kvatojo, vis bandydama liautis, įkvėpti oro, bet kai tik rodydavosi, jog susivaldė, vėl prapliupdavo nevaldomo, nevaržomo juoko banga. Tai juodaplaukis kažką juokingo pasakė, dabar krizeno be garso į kumštį, jo akys žibėjo, o balta oda tamsoje blausiai švytėjo – plaštakos, veidas ir kaklas.

Ir jos juokas užkrėtė dvynius. Lipdami drėgnomis nuo rasos kopėtėlėmis, patys pradėjo prunkšti, šiepėsi, galų gale užlipę tamsoje blausiai švytėjo aukso atspalviu – plaukai, nugairinti karščio ir vėjo, neįžiūrimų bruožų veidai, bet galėjai ir tamsoje atskirti, kad tai jie – dvyniai.

Saulė iš karto pastebėjo toliau gulinčią didelę, kažko prikimštą kuprinę, bet nedrįso klausti, vėliau ją tiesiog pamiršo. Ant bokšto tvyrojo cigarečių dūmų, sumišusių su chemiško sidro vaisiniu kvapu, paklodė. Dvyniai atsisėdo ir atsirėmė nugaromis į bokštą, juodaplaukis nustojo krizenti, jis buvo juodu, minkštu džemperiu su kapišonu ir atrodė mažesnis, ne toks grėsmingas, net priminė vaiką. Ji buvo jau apgirtusi, visą laiką rūkė, kalbėjo srautais, garsiai, su juoko pliūpsniais ir trykštančiomis ašaromis, ir tas aukštas, linksmas, trūkčiojantis balsas truputį gąsdino.

Jie turėjo daugybę butelių sidro, kurie žibinto šviesoje žvilgėjo vaisinėmis spalvomis: raudona, rožinė, violetinė ir mėlyna. Plastmasiniai buteliai su uogų paveikslėliais, *mano vardas Mingailė, beje*, anas vėl sukrizena, susigūžęs juodas džemperis, tada nusimauna batų ir kojines, pėdos naktyje švyti baltos ir kaulėtos, nuleistos nuo bokšto į drėgmę, tvyrančią virš daubos. Ką reiktų sakyti? Ir jie geria limonadišką sidrą, gazuotas skystis išsiskirsto po kūną, saldumas, net aitariai, uogomis, truputį sušilęs, dvyniai, nežinantys, ką sakyti, todėl maukiantys šlykštų, chemikalų prisodrintą gėrimą godžiais gurkšniais, negrabiai laikantys cigaretes, išgraužiančias gerkles, o ana vis juokiasi, tada jau švelniai mokina, kaip rūkyti, bet viskas pilna pašaipos, *dabar stipriai įtrauk, sulaikyk ir sakyk: mama ateina*, ir jis padaro, ir į galvą smogia svaigulys, vėl juokas, čiurlenantis, jaunas, žaliuojantis juokas, Saulė, įtariai žiūrinti į bandantį rūkyti brolių, staiga atsiskiria nuo jo,

atsistoja, perlipa per visų kojas ir atsisėda krašte, šalia juodaplaukio, o juk bokštas apvalus, ji net nebesimato Sauliui, bet ir nereikia, čia tik tvinstantis burbulais gazuotas uogų gėrimas, *žiūrėk, padarysiu drakoniuką*, ir stipriai įtraukia cigaretės, užgeria gurkšniu sidro, išpučia, – kvepiantys dūmai, ir visa galva, pilna gazo, gazuojančių uoginių burbulų, o Saulius jau degasi naują, ir jis daro drakoniukus, ne, jis daro drakonus, jis nori daryti DRAKONUS, uogų ir dūmų, ir spalvotos plastmasės, ir skardinio vandens bokšto, ir žalsvai juodos laukymės DRAKONUS, ir jam išeina, niekas nebesijuokia, nesvarbu, kad truputį pykina nuo karčių dūmų, jam išeina, ir tai yra svarbiausia, o skrandyje, skrandyje oras jaučia gėrimą, gazuotą, šnypščiantį, šniokščiantį uogų saldikliu ir alkoholiu, skrandyje viskas juda, ir po kiek laiko, vis girtėjant kūnui, neipratusiam prie alkoholio ir nikotino, dvyniai pajunta tą patį pojūtį, svaigulys, gilus kvėpavimas, oras, drėgmė, iškvepiant ir įkvepiant – alkoholis, pulsuojantis krauju, bet nebėra kūno, kūnas tampa nejautrus, apsvėlęs, lėtas, ir Saulius pajunta save apgailėtinais, besiveliančiu liežuviu sakant, *tu esi tokia panaši į Venerą, tu tokia panaši*, junta, balsai, visos frazės ir žodžiai įsilieja į vasaros nakties triukšmą ir nebėra pagrindiniai garsai, tik pavienis triukšmelis, plūstantis nuo vandens bokšto, *tas jau prisigėrė*, besijuokdama sušunka, bet nieko nepasako, kai ranka ant kaklo ir slenka, o Martyno nebesimato ant bokšto, viskas persmelkta brėkstančia mėlyna dangaus spalva, prožektorių išjungia, dusliai daužosi plastmasiniai tušti buteliai, krenta į dilgėles ir žemuogynus, tvoskiančius į veidus saldžia raudona apačioje, tarp ilgų, nugeltusių žolių, šlapių nuo rasos, nuo visko, nuo artėjančio ryto ir būsimos dienos karščių, ir visur kūnas, tik dabar kūnas kitoks, ir kai lietsi svetimo kūno, nebejauti savo, tik svetimą, ir svetimas tampa tavo kūnu, ir nebėra žodžio KŪNAS, yra tik žodis LIESTI, ir visas vandens bokštas įsisiūbuoja apgirtęs, svaigus, kvėpuojantis alkoholiu ir drėgme, ir aštriu dilgėlių, ir saldžiu žemuogynų oru, o nikotinas ir alkoholis keliauja ratais per kūną krauju, kol susigeria, nusėda kažkur, ir nėra skrandžio, nėra krūtinės, nėra rankų, kaip nėra ir blauzdų – liko tik kvėpuoti.

*

Kai Saulius prabunda, dangus jau pilkas, sluoksninių debesų švino persisunkęs, kybantį virš kūno. Kopėtėlėmis į viršų užlipa Saulė ir purto jį.

– Kelkis, einam jau. Kyla audra.

Jos plaukai blyškioje apsiniaukusio ryto šviesoje balti, minkštai spindintys auksu, oda – ruda, stipriai įdegusi, bet vis vien veidas rodosi šviesus. Lūpos patinusios, akys pavargusios, paraudusios nuo dūmų, nemiegavimo ir pykinimo, ji truputį pabalusi, bet ant skruostų švelnus, vos įžiūrimas raudonis. Nepikta. Saulius žiūri, laiko ją už rankovės, nepaleidžia.

– Kur jie? – klausia ir atrodo, kad kaip mažas vaikas tuoj pradės bliauti.

– Jau išėjo. Eime.

– Seniai?

– Nežinau. Sakau, eikim.

– Bet kodėl neatsisveikino? – nepasiduoda.

– Nebūk kvailys.

Jis vis tiek nepaleidžia rankovės. Tada Saulė atsisėda šalia, atsiremia į skardą ir prisidėga cigaretę. Ji anksčiau nerūkė, bet ši rytą atrodo taip, lyg darytų tai jau ne vienerius metus.

– Nepykina? – nusistebėjęs paklausia Saulius.

- Pykina.

- Tai kodėl dar rūkai?

- Taip noriu.

Ir jis pagalvoja, kad veikiausiai sesuo rūko todėl, jog tuomet atrodo, kad jie vis dar yra vandens bokšte.

- Duok ir man.

Taip jie rūko bokšte tylomis, ir dūmai aplimpa veidus, rūbus, akių obuolius, plaukus, geriasi visur. Paskui Saulė nei iš šio, nei iš to, pasako:

- Kaip tošna.

- Ką? - Saulius net prunkšteli, taip kvailai ar greičiau keistai nuskamba tie žodžiai.

- Girdėjau per miegus, kaip Martynas sakė, - šypteli. - Mingailė labai juokėsi.

Po kelių akimirkų pasigirsta tolumoje kliokiantis vanduo - lyg krioklys. Abu nusištebi, kas tai galėtų būti, bet, dar nespėjus surūkyti cigarečių, pašėlęs vandens šniokštymas pradeda artėti, ir staiga pasipila audra. Kliokia šuorais, merkia viską ligi paskutinio siūlo.

- TU GALI PATIKĖTI? MES GIRDĖJOM, KAIP EINA AUDRA! - šaukia vienas kitam.

Rūbai jau permirkę, lipant šlapiomis kopėtelėmis žemyn, audra peraugo į krušą. Krito nugludintais, baltais ledais, skaudžiai, per kūną, persmelkiant lediniu šalčiu nuo viršugalvio, per kraują, per skrandį, strėnas, šlaunis, blauzdas ir pėdas. Jie bėgo tekini per šlapią, žalią laukymę, baltuojančią nuo ledų. Bėgo per plentą, slidų, garuojantį nuo vėsos. Lėkė pro sodus, vis dar tylius, neprabudusius, o buvo jau penkios.

Kai dvyniai pasiekė savo sodo namelį, net nemastė, ar seneliai pastebėjo, kad jie išėjo naktį, negalvojo net apie permirkusius rūbus. Visa tai nebebuvo svarbu. Tik ta pašėlusis kruša, talžanti medžių ir gėlių lapus, užpilanti lediniu vandenių lysves, išplaunanti žemes, tekanti purvo upeliais gatvelėmis žemyn, kruša, ledai vasarą, lyti ledais, kristi ledais, talžyti ledais.

Jau vėliau, kai viskas nurimo, net po kelių dienų, - o laikėsi vėsa ir jie turėjo jau greitai važiuoti į miestą - gulėdami išskleidžiamoje sofoje dvyniai tebejuto tą drebulį. Jie sukosi į baltų paklodžių kokonus, vaikščiojo po vasaros lauką ir žalias, vešincias pievas, deginosi prie liepto, bendravo su sodo draugais, bet jie vis dar drebėjo, krečiami vasaros šalčio, drebėjo kalbėdamiesi su mažais, murzinais vaikais iš vaiknamio, šaižiais balsais pasakojančiais apie tai, kaip Martynas ir Mingailė pabėgo, jie vis dar drebėjo, vaikščiodami į mokyklą, spręsdami chemijos formules, augdami, kai mausdavo blauzdas, jie vis dar drebėjo, ir praėjus keliolikai metų, sėdėdami lauko kavinėse vasarą, gerdami alų ir rūkydami šiurkščiai minkštą tabaką, kalbėdami apie darbus, ligonines, orą, jie vis dar drebėjo, prisimindami tą vasarą, bet jau nebuvo taip, kad norėtų atsikratyti to jausmo ar kūno, per kurį ėjo šis drebulys, krečiantis kūną ir sąmonę, nes juk tai buvo vienintelis įrodymas, viskas, kas liko iš keistos jų vasaros sode.

TERMINŲ ŽODYNĖLIS*

Absurdo drama (lot. *absurdum* – beprasmis, neskambus, nemalonus), viena svarbiausių XX a. dramų krypčių, susiformavusi po II pasaulinio karo Europoje. Ją kūrė Paryžiuje susitikę prancūziškai rašę airis S. Beketas (Beckett), rumūnas E. Jonesko (Ionesco), prancūzas Ž. Ženė (Genet), armėnas A. Adamovas. Δ pirmtakais laikomi A. Žary (Jarry) (*Karalius Ūbas*, 1888, past. 1896), G. Apolineras (Apolinaire). Δ pasaulėvaizdžiui artimos egzistencializmo nuostatos, būties beprasmiškumo dramatiškumas, ryškiausiai išreikštas A. Kamiu (Camus) esė *Sizifo mitas* (1942). Δ kalbama apie žmogaus bejėgiškumą keisti nusistovėjusią tvarką, individo vienatvę ir žmonių nekomunikabilumą. Δ autoriai pasitelkė komizmo priemonę, iš siurrealizmo, dadaizmo, ekspresionizmo dramų perimtą alogiškumo principą, ironiją, groteską, parodiją, sąmoningai atmetę pagrindinius klasikinės dramos požymius: nuoseklų veiksmą, konfliktą, charakterius. Δ sąvoką įtvirtino kritiko M. Esslino studija *Absurdo teatras* (1961). Lietuvių literatūroje pirmąją Δ laikoma K. Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963, past. 1969). Jo dramai būdingas žaidimo principas, charakterių alegoriškumas, minties, o ne draminio veiksmo akcentavimas, dialogo virsmas antialogu, veiksmo vietos ir laiko neapibrėžtumas, intertekstualumas, paradoksas, ironija, sarkazmas, groteskas.

Alegorija (gr. *allegorein* – vaizdingai kalbėti), perkeltinės reikšmės (arba reikšmių) sukūrimo būdas, metaforos atmaina, už kurios tiesioginės pažodinės prasmės slypi kita, pasižyminti konkretumu ir viena reikšmiškumu (pvz., Baroko epochoje populiaru labirinto Δ vaizduoja pasaulį, žemiškąjį gyvenimą). Δ reikšmę gali turėti žodis, posakis ar net visas kūrinys. Situacijas, įvykius, abstrakčias idėjas alegorijos žymi kokiais nors konkrečiais objektais, asmenimis arba veiksmais. Kaip literatūros išraiškos priemonė Δ buvo žinoma Antikoje, tačiau labiausiai ji išpopuliarėjo Viduramžiais; ypač išplito alegorinė personifikacija, t. y. tokia Δ, kuomet kūrinio herojus sykiu reprezentuoja kokią nors idėją arba koncepciją (pvz., *Rožės romane* (*Roman de la Rose*) – viduramžių prancūzų alegorinėje meilės poemoje). XVI–XVIII a. lit-roje daugybė abstrakčių sąvokų (pvz., gėris, blogis, išganymas, mirtis), žmogaus charakterio savybių (pvz., godumas, puikybė, kuklumas, pamaldumas) buvo išreiškiamos Δ.

Δ buvo išplitusi XVI–XVIII a. Lietuvos lotyniškoje ir lenkiškoje literatūroje, ypač poezijoje, tačiau alegorinių figūrų yra ir M. Daukšos, K. Sirvydo bei kituose senesiuose lietuviškuose raštuose. Alegoriniai personažai veikia daugelyje pasakėčių (pvz., pirmoji lietuviška vestinės grožinės lit-ros knyga – J. Šulco antikinių pasakėčių vertimas *Ezopo pasakėčios*, 1706

(*Die Fabeln Aesopi*) arba K. Donelaičio pasakėčios (paskelbtos 1824), kuriose vilkas („Vilks provininks“) yra amtmonas, šuo įkūnija vokiečių teisumą („Šuo Didgalvis“), ažuolas („Aužuols gypelnys“) – dvarininką ir t. t. Romantizmo epochoje dėl savo vienareikšmiškumo ir konvencionalumo Δ buvo vertinama kritiškai. XX a. lit-roje Δ sutinkama, tačiau palyginti retai. Alegorinių įvaizdžių yra XX a. pirmosios p. lietuvių lit-roje (M. Gustaičio poema *Aureolė*, 1914, Vaižganto proza). Vienas ryškiausių šiuolaikinės Δ pavyzdžių pasaulinėje lit-roje – Dž. Orvelo (G. Orwell) romanas *Gyvulių ūkis*, 1945, kuriame, pasitelkus naminių gyvulių įvaizdžius, vaizduojama tironiška bolševikinė Rusijos valdžios sistema. Nuodugnus Δ ypatybių pažinimas iš esmės yra susijęs su senųjų epochų meno istorijos studijomis.

Aliuzija (lot. *allusio* – užuomina), literatūros kūrinyje esanti užuomina, nuoroda į kitą literatūros kūrinį, kultūrinį kontekstą, konkretų asmenį ar įvykį, pvz., į B. Brazdžionio „Šaukiu aš tautą“ H. Radausko eilėraštyje „Dainos gimimas“; dviguba Δ T. Venclovos cikle „1956 metų eilėraščiai“ – į Maironio poemą *Tarp skausmų į garbę* ir 1956 m. Vengrijos įvykius. Δ – vienas mėgstamiausių Europos ir Lietuvos Renesanso bei Baroko lit-ros stilistinės ir minties raiškos būdų. Itin gausi pasaulinės kultūros ir literatūros Δ A. Nykos-Niliūno poezija. Δ gali sudaryti ir į kūrinį įjungta kito kūrinio citata, pvz., A. Baranausko *Anykščių šilelyje*: „Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako, / Tartum kupkeliai kniūpšti, kaip Mickevičius sako“. *Imitacinė* Δ dažniausiai yra parodijos pagrindas (pvz., K. Binkio „Penki pavasariai“). Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* 1922 yra struktūrinis Δ pavyzdys, atkartojantis Homero *Odisėjos* struktūrą. Per Δ rašytojas tiesiogiai ar netiesiogiai išsako savo santykį su literatūros tradicija, kviečia skaitytoją dialogui – t. y. aptažinti ir interpretuoti pateiktą užuominą.

Almanachas (lot. *almanachus* – pranašysčių rinkinys < arab. *al-manah* – kalendorius), istorine reikšme – kalendorius-žinynas, kuriame pateikiami įvairių astronominių reiškiųjų aprašymai, meteorologinės prognozės, patarimai žemdirbiams ir pan. Tokie Δ atsirado drauge su astronomijos pradžia, jų būta įvairiose senovės kultūrose (sen. Rytų, graikų, romėnų). Pirmieji spausdinti Δ pasirodė XV a. 1533 prancūzų rašytojas F. Rablė (Rabelais) išleido Δ – prognozių parodiją *Pantagruelio pranašavimai*. Ilgainiui Δ atsiranda istorijos, ekonomikos žinių, vėliau – pasakojimų, anekdotų, eilėraščių. XVIII a. Δ tampa modernaus žurnalo prototipu.

Δ moderniąja reikšme – tai neperidininis literatūros rinkinys, kuriame medžiaga pateikiama remiantis kokių nors principu (teminiu, teritoriniu, žanriniu); juo-

* Žodynelis pateikiamas iš knygos: *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

se publikuojama grožinė kūryba, literatūros kritika, publicistika, vertimai. Lietuviškų Δ pradžia – L. Ivinskio leisti *Metskaitliai*. Tai kalendorius-žinynas, kuriame, be ūkinių patarimų, skelbimų, buvo publikuojami ir tautosakos, grožinės literatūros tekstai. Pirmieji literatūriniai Δ – Gabija (1907), Švyturys (1911–1912), Pirmasai baras (1915). Iš dabartinių Δ žinomiausias *Poezijos pavasaris*. Kiti naujaisi Δ – *Atodangos* (vertimų), *Veidai* (jaunųjų kūrybos), *Baltija, Varpai* (atskirų regionų – Klaipėdos, Šiaulių krašto).

Anotacija: 1. trumpas knygos ar lit-os kūrinio pristatymas spaudoje. 2. paaiškinamasis komentaras šalia teksto, parašytas paties autoriaus arba redaktoriaus.

Antologija (gr. *anthologia* – gėlių rinkinys), įvairių autorių rinktinių kūrinių arba jų ištraukų knyga. Δ buvo sudarinėjamos jau Antikoje. Pirmoji graikų poezijos Δ sudaryta Meleagro (II a. pr. Kr.).

Pirmoji Δ lietuvių k. – L. Jucevičiaus parengtas vertimų rink. *Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų* (1837). Lietuvių lit-ros Δ pradėtos sudarinėti XX a.: L. Girus sudaryta gamtinės poezijos Δ *Lietuva pavasarį, vasarą ir rudenį* (1911, 2 leid. 1920), K. Binkio *Vainikai* (1921), *Antrieji vainikai* (1936), J. Tysliavos *Sūduva* (1924). Δ sudaromos norint pateikti vienos ar kitos lit-ros rūšies ar žanro iškiliausius pavyzdžius ir sykiu atspindėti jos visumą. Tokios yra V. Vanago ir V. Galinio sudaryta *Lietuvių poezija* (2 t., 1967, 1969), A. Zalatoriaus parengtos *Lietuvių tarybinė novelė* (1969), *Už saulę gražesnis* (1978), *Žalios laiko vingis* (1981), iševijoje parengtos J. Aiščio ir A. Vaičiuliaičio *Lietuvių poezijos antologija* (1951), K. Bradūno sudarytos naujosios lietuvių poezijos Δ *Žemė* (1951) bei *Lietuvių poezija* (1971, t. 3), L. Mockūno sudaryta iševijos literatūros kritikos Δ *Egzodo literatūros atšvaitai* (1989) ir kt. Δ gali būti sudarinėjamos ir grynai žanrinio principu: V. Vanago parengtos *Lietuvių pasakėčia* (1978), *Lietuvių didaktinė proza* (1982), H. Bakano *Lietuvių sonetas* (1985), A. Žalio *Lietuvių baladė* (1979), D. Pociūtės-Abukevičienės ir M. Vaicekausko *Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija* (1998). Sudaromos ir specializuotos Δ: vaikų lit-ai skirtos V. Aurylos *Lietuvių vaikų proza* (1977), *Lietuvių vaikų poezija* (1980), *Lietuvių vaikų dramaturgija* (1984).

Apysaka, prozos žanras, pagal apimtį, siužeto struktūrą, kompozicinius principus užimantis tarpinę padėtį tarp apsakymo ir romano. Δ žanras apibrėžiamas gana sąlygiškai, o terminas daugelyje literatūrų neturi adekvataus atitiktens ir nėra populiarus (anglai vartoja terminus *tale*, *nolette*, vokiečiai – *Erzählung*, *Geschichte*). Tie patys kūriniai sinonimiškai vadinami Δ ir apsakymais, dažniau – mažaisiais romanais, tiesiog romanais. Δ terminas populiariausias rusų literatūroje (*povest'*), Δ žanras čia turi seną tradiciją. Pirmine reikšme Δ – metrašti-

nio pobūdžio pasakojimas (pirmasis rusų metraščių sąvadas vadinamas Δ – *Povest' vremennykh let*, 1113). Δ žanro užuomazgų galima įžiūrėti viduramžiniuose senųjų graikų romanų (Longo *Dafnis ir Chlojė*, Charitono *Chairėjas ir Kaliojė* ir kt.) vertimuose į Europos kalbas. Kartais Δ vadinami Viduramžių riterių romanai, jai priskiriami romantikų prozos kūriniai – F. R. de Šatobriano (Chateaubriand) *Renė*, Ž. de Nervalio (de Nerval) *Ugnies dukros* ir kt. Klasikiniai Δ pavyzdžiai – A. Puškino *Kapitono duktė*, L. Tolstojaus *Sevastopolio apysakos*, E. A. Po (Poe) *Auksinis vabalas*, E. Hemingvėjaus (Hemingway) *Senis ir jūra*.

Lietuvių literatūroje Δ gana populiarai. Δ tipo kūriniams pavadinti XIX a. vartotos įvairios sąvokos – vaizdelis, paveikslas, apysakaitė, istorija, apysaka ir kt. Pirmosios lietuviškos Δ – didaktinės, dažnai verstos ar perdirbtos (J. Chodzkos *Jonas iš Svisločės*, J. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*). Ryškiausias ankstyvojo laikotarpio Δ pavyzdys – M. Valančiaus *Palangos Juzė*. Svarbi Δ žanro raidai I. Šeinius (*Vasaros vaisės*), Šatrijos Raganos (*Sename dvare*), Vaizganto (*Dėdės ir dėdienės*), P. Andriūšo (*Anoj pusėj ežero*) ir kt. autorių kūryba. XX a. II pusėje Δ išlieka populiarai. Ryškesni pavyzdžiai – K. Borutos *Jurgio Paketurio klajonės*, E. Mikulėnaitės *Ona*, R. Granausko *Gyvenimas po klevu*, S. Šaltenio *Duokiškis*.

Apsakymas, mažoji epinė forma, glausto pasakojimo laiko ir nedidelės erdvės prozos kūrinys, koncentruojantis dėmesį į vieną įvykį, turintis nedaug veikėjų, bet sukuriantis gyvenimo visumos ir apibendrinimo įspūdį. Modernaus Δ pradininku laikomas E. A. Po (Poe), žanro meistrais vadinami A. Čechovas, G. de Mopasanas (Maupassant), Dž. Londonas (London), F. Kafka ir kt. Lietuvių Δ pradžia – XIX a. didaktinėje prozoje (A. Tatarė, M. Valančius), L. Ivinskio kalendoriuose. Žanrinės kategorijos prasmę Δ ėmė įgyti paskelbus A. Kriščiukaičio-Aišbės, V. Pietario, Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt. kūrinius. Personazo išgyvenimu pagrįsto Δ tradiciją pradėjo J. Biliūnas, Šatrijos Ragana, I. Šeinius. Dinamiškumo stoka, silpnai išvystyta fabula ir aprašomojo informacinio elemento perteklius skiria Δ nuo novelės, kuri yra kompaktiškesnė. Tikroviškumo iliuzija, natūralūs daiktų ir reiškinių pavidalai – realistinės prigimties apsakymo bruožai, būdingiausi lietuvių mažajai epikai (M. Katiliškis, A. Pocius, R. Kašauskas ir kt.). Lietuvių prozai modernėjant, mažėja pasakojimo anarchijos; konstruktyvumas, psichologizmas arba sąlygiški, fantastiniai vaizdai artina Δ prie novelės formos.

Autobiografija, autoriaus pasakojimas apie save. Δ yra įvairių formų, nebūtinai skirtų publikuoti (šiam žanrui gali priklausyti ir intymūs pasakojimai, laiškai, dienoraščiai, memuarai, kelionių atsiminimai, taip pat formalios Δ). Atsirado Antikoje ir ankstyvaisiais Viduramžiais, tačiau Δ pavyzdžių iš šio laikotarpio liko labai mažai. Pagrindinė Δ tema – vidinis žmogaus gyvenimas, jo „dvasios istorija“, todėl klasikinės Δ

dažnai yra tarsi nuoseklios ir plačios išpažintys. Viena žymiausių ankstyvųjų Δ – šv. Augustino *Išpažinimai* (IV a.). V. Europos lit-roje Δ ypač išplito nuo XVI a. Dažnai Δ rašė žymūs menininkai ir rašytojai (pvz., B. Čelino (Cellini) *Benvenuto Čelino gyvenimas*, 1568, liet. 1961; Ž. Ž. Ruso (Rousseau) *Išpažintis*, 1770, išl. 1782, liet. 1967). Δ populiarė ir XX a. lit-roje, įgauna vis savitesnes (poetiškas, eseistines) formas. XX a. susiformuoja intelektualinė Δ, fiksuojanti autoriaus filosofinių, mokslinių pažiūrų evoliuciją.

Daug autobiografinių elementų turi dienoraščiai ir atsiminimai, Lietuvoje pradėti rašyti XVI a. pab. – XVII a. pr. žymių Lietuvos visuomenės, politikos veikėjų (pvz., A. S. Radvilos Δ lenkų k. *Atsiminimai*, 1632–1653, 2 d. išsp. 1839), taip pat smulkesnių bajorų ar miestiečių (pvz., T. Jevlaškausio (1546–1619) XVI a. pab. – XVII a. pr. rašyti *Atsiminimai* sen. gudų kalba, vert. į liet. k. 1998). Juose autorių vidinis gyvenimas, autobiografiniai faktai siejami su fiksuojamais istoriniais įvykiais. XIX–XX a. parašytos pirmosios Δ lietuvių k. (J. Basanavičiaus, 1922, išsp. 1936; V. Pieterio, 1905; Žemaitės, 1921; J. Šliūpo, 1927). Iš šiuolaikinių Δ išsiskiria semiotiko A. J. Greimo Δ (1994) – intelektualinės Δ pavyzdys.

• **Autobiografinė proza**, grožinės lit-ros kūriniai, dažniausiai romanai arba apysakos, turintys daug autobiografinių elementų. Autorius juose nėra pagrindinis herojus, tik aplinkos fiksuotojas, laikmečio liudytojas. Tokia yra I. Simonaitytės trilogija (...o buvo taip, Ne ta pastogė, *Nebaigta knyga*, 1960–1965), J. Baltušio dilogija (*Su kuo valgyta druska*, 1973, 1976). |

Avangardizmas (pranc. *avant-garde*, karinis terminas, reiškias priekyje einantį būrį, karinę saugą) apima įvairias novatoriškas, antitradicines kryptis, gyvavusias Europos mene XX a. I ketvirtyje (lit-roje, dailėje, muzikoje, teatre, kine). Δ formavosi veikiamas politinių, socialinių įvykių (I pasaulinio karo, revoliucijų Rusijoje ir Vokietijoje, Austrijos-Vengrijos imperijos žlugimo), kurie jaunąją menininkų kartą vietoje prarastų vertė ieškoti naujų idealų. Plačiai suprantamam Δ priklauso futurizmo, ekspresionizmo, imazinizmo, kubizmo (dailėje), dadaizmo srovės. Jas sieja radikalus antitradiciškumas, nusigrėžimas nuo realizmo ir natūralizmo, naujų išraiškos priemonių paieškos. Δ būdinga stipri meninė savimonė – į kūrybą žiūrima kaip į laboratoriją, kurioje menininkas eksperimentuodamas išbando įvairias technikas. Kartais terminas *avangardas*, kaip stiliaus charakteristika, vartojamas apibūdinti bet kuriam menui, kuris priešinas tradicijai.

Į Lietuvą Δ atėjo pavėlavęs dešimtmečių. Pradininkai – Keturių vėjų (pagal to paties pavadinimo žurnalą) sąjūdis, gyvavęs 1922–1928, nuo *Keturių vėjų pranašo* pasirodymo iki paskutinio *Keturių vėjų* numerio. Sąjūdžiui vadovavo K. Binkis ir J. Petrėnas (slap. P. Tarulis), svarbūs buvo Binkio namuose vykę

pirmadieniniai keturvėjininkų susibūrimai – *paldie-ninkai*. Keturvėjininkai užėmė tipišką Δ maištininkų poziciją – protestavo prieš romantinę lietuvių lyrikos tradiciją (jos simbolis buvo Maironis), propagavo techninį progresą, miesto kultūrą (vis dėlto kūryboje teberyškus valstietiškas paveldas), aktyvų, vitališką santykį su pasauliu, garbino masines komunikacijos priemones (atsirado naujas žanras – radijo poema – J. Tysliavos *Tysliava Paryžiuje*). Niekino provincialų uždaramą, orientavosi į pasaulinę kultūrą (J. Tysliava Paryžiuje įsitraukė į tarptautinius avangardistinius sambūrius, publikavo eil. rink. prancūzų k., leido žurnalą *Muba*). Iš lietuvių literatūros keturvėjininkai autoritetu renkasė Donelaitį ir jo sodrią kalbą. Pabrėžia amatininkiskąją kūrybos pusę, deklaruoja laisvą santykį su žodžiu. Jų kūrybai būdingas manieringumas, mėgo kalambūrą, ironiją, parodiją, groteską. Vietoje lyrinei tradicijai būdingo epiteto, gamtinės metaforos ima dominuoti ekspresyvus veiksmažodis, subjekto būsenos išsakymą keičia agitacija veikti, imperatyvios programos. Avangardistinė stilistika būdinga keturvėjininkų J. Žlabio-Žengės, J. Tysliavos, S. Šemerio poezijai, P. Tarulio prozai. Ekspresionizmo poetika ryški su joku sąjūdžiu nesusijusio J. Savickio kūryboje. Dadaizmo, imazinizmo bruožų esama P. Morkūno rinkinyje *Dainuoja degeneratas* (1933). Δ poziciją užima žurnalo Trečias frontas (1930–1931) autoriai: K. Boruta, A. Venclova, K. Korsakas, J. Šimkus, B. Raila (debiutavęs paskutiniajame *Keturių vėjų* numeryje). Δ įtaka pastebima ankstyvojoje B. Brazdžionio, V. Sirijos Giros poezijoje. Δ atšaka galima laikyti poetų, gyvenusių ir kūrusių Vilniuje prieš II pasaulinį karą, kūrybą (A. Žukauskas, vėliau žemininku tapęs J. Kėkštas). Avangardistinės priešimosi tradicijai stilistikos esama ir vėlesnių rašytojų kūryboje – A. Mackaus, J. Meko, S. Gedos, V. Bložės, G. Patacko poezijoje, K. Ostrausko, A. Landsbergio dramaturgijoje. Panašią į keturvėjininkų poziciją tradicijos atžvilgiu užima almanacho *Svetimi* (1993) autoriai V. Gedgaudas, D. Dirgėla ir kt., deklaratyviai nuvainikuodami autoritetus, visų pirma vėl Maironį, teigdami savo išskirtinumą.

Baladė, poezijos žanras, atsiradęs Viduramžiais. Kanoninė Δ susideda iš 28 eilučių (3 strofos po 8 eilutes ir baigiamasis kreipinio ketureilis) ir turi gana sudėtingą rimą. Tokių Δ daug F. Vijono (Villon) kūryboje. Mažiau kanonizuotos rusų, anglų Δ. Šį žanrą ypač išplėtojo romantikai (anglų – V. Vordsvortas (Wordsworth), S. T. Kolridžas (Coleridge), vokiečių – F. Šileris (Schiller), H. Heinė, prancūzų – V. Hugo). Δ turi epinių, draminių elementų, neretai išplėtotų iki siužeto, kuris dažniausiai baigiamas pagrindinio veikėjo mirtimi. Nerimo, baimės nuotaika auga nuo baladės pradžios iki pabaigos.

Lietuvių literatūroje Δ atsirado XIX a. pr. Klasikinės Δ pavyzdys – Maironio „Jūratė ir Kastytis“. Šiuolaikinėje poezijoje baladiniai eilėraščiai gana dažnai yra nutolę nuo klasikinės baladės ir išlaiko tik kai kuriuos

jos bruožas („baisaus“ siužeto elementai, kraupumo, baimės pojūtis), pvz., Just. Marcinkevičiaus baladžių poema *Devyni broliai*, kai kurie J. Strielkūno, P. Širvio eilėraščiai.

Bibliografija (gr. *biblion* – knyga + *graphō* – rašau), knygų ar straipsnių konkrečia tema sąrašas, kuriame tiksliai nurodoma knygos autoriaus vardas ir pavardė, knygos pavadinimas, jos išleidimo vieta, leidykla ir data, puslapių skaičius. Δ vadinamas ir periodinių leidinių skyrius, kuriame pristatomos naujai išėjusios knygos. Sudarinėjamos bibliografinės rodyklės, katalogai, skirti konkrečiam autoriui, temai ar periodui, pvz. V. Žukas, *Julius Janonis. (Bibliografinė rodyklė)*, 1965; V. Vilnonytė, A. Lukošūnas, *Petras Cvirka. Bibliografija (1924–1970)*, 1974; M. Ivanovič, *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, 1998 ir pan.

Δ yra ir mokslas, apimantis Δ teoriją, istoriją, metodiką, vadybą.

Cenzūra (lot. *censeo* – vertinu), institucinė kontrolės forma, taikoma meno, lit-ros, publicistikos, mokslo darbų viešam paskelbimui, demonstravimui. Pagal kontrolės būdą skiriama išankstinė (prevencinė), taikoma dar nepaskelbtiems kūriniams, ir paskesnioji (represinė) Δ – bausmės už paskelbtus kūrinius arba jų naudojimą bei laikymą. Δ gali būti reguliuojama Bažnyčios, valstybės, partijos ir pan. Valstybinės Δ užuomazgos pastebimos jau Antikoje. Pradedant ankstyvaisiais Viduramžiais, galingiausia Δ institucija darėsi Bažnyčia, jau IV a. draudus skaityti kai kuriuos veikalus, laikomus eretiškais (pvz., I Nikėjos Susirinkimas, įvykęs 325 metais, uždraudė skaityti Arijaus veikalus, kuriuose buvo pasisakoma prieš Švč. Trejybę). Bažnytinė Δ vadovavosi kanonų teisės normomis bei popiežiaus instrukcijomis. Viduramžiais bažnytinė Δ įgavo platesnį mastą, kontroliavo ne tik religinę, bet ir pasaulietinę lit-rą. Popiežius Inocentas VIII 1487 oficialiai įvedė visuotinę Δ. XVI a. Europoje kilus reformaciniam judėjimui, imtos leisti knygos, kritikuojančios Katalikų bažnyčią arba skelbiančios nesuderinamas su jos ideologija pažiūras, Katalikų bažnyčia ėmė skelbti *Draudžiamųjų knygų sąrašus (Index librorum prohibitorum)*. Pirmą tokį sąrašą 1559 paskelbė popiežius Paulius IV. Katalikų bažnyčios Tridento susirinkimas, sušauktas kovai su Reformacija sustiprinti (1545–1563), patvirtino aukščiausią Δ instanciją, kuri sudarydavo šiuos nuolat atnaujinamus ir papildomus sąrašus. Į „Draudžiamųjų knygų sąrašus“ 1586 įtrauktas Mikalojus Radvila Juodasis, vienas pirmųjų lietuvių, kurio viešas laiškas, nukreiptas prieš katalikybę, buvo išspausdintas 1556. 1603 išleistas pirmasis Lenkijai ir Lietuvai skirtas *Draudžiamųjų knygų sąrašas*, į kurį buvo įtraukti Lietuvos kalvinistų (A. Volano) bei antitrinitorių (S. Budno, M. Čechovico, Petro Gonenziečio ir kt.) veikalai. Į tokius sąrašus yra patekę daug XVI–XX a. Europos žymių rašytojų, mokslininkų, filosofų (Dž. Brunas (Bruno), R. Dekartas (Descartes),

B. Paskalis (Pascal), D. Didro (Diderot), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), Volteras (Voltaire), I. Kantas, E. Zola, A. Mickevičius ir kt.). „Draudžiamųjų knygų sąrašas“ nebesudaromas nuo 1966, kartu panaikinus su juo susijusią represyvinę Bažnyčios Δ. Nuo to laiko Bažnyčia gali tik pasmerkti kai kuriuos veikalus ir jų skaitytojus, bet ne bausti. Δ egzistavo ne tik Katalikų, bet ir Protestantų bažnyčiose. Protestantų kūrinius vertindavo, tikrindavo ir cenzūrodavo jų sinoduose sudarytos komisijos. Nemažai lietuviškų knygų nebuvo spausdinamos dėl to, jog šios komisijos nesuteikdavo tam leidimo. Tokio liuteronų komisijos leidimo negavo pirmoji lietuviška Biblija, 1590 išversta J. Bretkūno, taip pat ir vėlesnė evangelikų reformatų Biblija, 1660 į lietuvių k. išversta B. Chilinskio. Protestantų Δ ypatingą dėmesį skirdavo kalbinei religinių veikalų raiškai.

1795 carinei Rusijai okupavus Lietuvą, pradėjo veikti okupacinės valdžios Δ, kurios vykdymas 1802 buvo pavestas VU. Ji uždraudė A. Strazdo knygos *Giesmės švietiškos ir šventos (1824)* leidimą. 1829 buvo įsteigtas Švietimo ministerijai pavaldus Δ komitetas, kontroliavęs Katalikų bažnyčios aprobuotų religinių knygų leidybą, draudęs specifinius, būdingus katalikybei šių leidinių akcentus. Carinė Δ draudė minėti daugybę istorinių Lietuvos realiųjų, kritikuoti valdžią, socialinę nelygybę. 1864–1904 Lietuvoje caro valdžia įvedė ypatingai griežtą Δ, draudė spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti Lietuvoje bei Rusijos europinės dalies gubernijose lietuvišką spaudą lotyniškomis raidėmis.

Nepriklausomoje Lietuvoje 1919 buvo įvesta vad. Karo Δ, ypač intensyviai veikusi nuo 1926 valdant tautininkams, uždariusiems 15 įvairių periodinių leidinių. Nuo 1933 spaudos ir knygų leidybos priežiūra pavesta apskričių viršininkams. Draudžiami buvo komunistinio pobūdžio veikalai (1936 uždarytos komunistų partijos finansuotas žurnalas *Literatūra*).

1940 sovietams okupavus Lietuvą įvesta sisteminga visuotinė Δ, kuri absoliučiai kontroliavo ne tik visus naujai leidžiamus leidinius, bet ir didžiąją Lietuvos Respublikos kultūrinio palikimo dalį sunaikino ar uždarė į laisvai neprieinamus specialiuosius bibliotekų fondus. Buvo griežtai kontroliuojami įvežami užsienio leidiniai, egzistavo draudžiamų užsienio autorių sąrašai. Buvo sukurta Δ įstaiga *Vyriausioji valstybinių paslapčių saugojimo valdyba* (pagal rusų k. – abreviatūra *Glavlit*) su centru Maskvoje, turinčiu padalinius didžiosios Lietuvos miestuose. *Glavlit* buvo pavaldus Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui ir valstybės saugumo komitetui (pagal rusų k. – abreviatūra KGB). Spaudos ir leidyklų redaktoriai turėjo vykdyti griežtą prevencinę Δ, už ideologines ar net korektūros klaidas būdavo baudžiami. Įvairūs knygų tiražai dėl vienos ar kitos pastebėtos „klaidos“ ar paminėtos draudžiamos pavardės būdavo naikinami. Ypatingai uoliai sovietinė Δ naikino tautinės ar religinės minties pasireiškimus, nepraleido net menkiausių užuominų apie sovieti-

nės ar carinės Rusijos Lietuvos okupavimo faktus, įsakmiai skatino neigiamą nepriklausomos Lietuvos vertinimą, kartais draudė net minėti Lietuvos vardą. Dėl sovietinės Δ kai kurie autoriai buvo priversti emigruoti (I. Mėras, T. Venclova). Δ Lietuvoje panaikinta 1990 atkūrus nepriklausomybę.

Dialogas (gr. *diálogos* – dviejų žmonių pokalbis):

1. lit-ros žanras – eiliuotas ar prozos kūrinys, parašytas pokalbio forma. Susiformavo Antikoje (Platonas, Lukianas, Seneka), atgijo Renesanso laikais Erazmo Roterdamiečio, U. fon Hutteno (von Hutten) ir kt. satyrinėje kritikoje, išpopuliarėjo XVIII a. J. G. Herderio, G. E. Lesingo (Lessing), D. Didro (Diderot), F. Fenelono (F. de Salignac de la Mothe-Fenelon), B. Paskalio (Pascal), Dž. Berklio (Berkeley) ir D. Hjumo (Hume) kūryboje. Lietuvos raštijoje pirmasis reikšmingas Δ – A. Rotundo politinės publicistikos kūrinys *Pasikalbėjimas lenko su lietuviu* (1564, lenkų k.). Eiliuotą Δ parašė A. Baranauskas „Pasikalbėjimas giesminyko su Lietuva“. Polemikinė brošiūrose Δ vartojo A. Maliauskis, kai kuriuose filosofiniuose veikaluose – A. Jakštas. Sovietiniais laikais Δ formos eilėraščių parašė V. Mykolaitis-Putinas („Pasikalbėjimas giedrią dieną... ir tamsią naktį“, „Rytų motyvai“), E. Miežlaitis („Apokalipsinis dialogas“).

2. Δ – pagrindinė ir svarbiausia dramatinės kalbos forma, kuri yra gyvenimiškos kalbos meninis atitikmuo. Δ atlieka trejopas funkcijas: informacinę (perteikia žinias, be kurių dramos veiksmo nebūtų galima suprasti), charakterizuojančią (per Δ išryškėja personažų pozicijos, jų charakteris) ir svarbiausia – dramatiškąją (kuria susidūrimo situacijas). Draminis Δ iš esmės yra konfliktiškas. Dialogiškas savo esme yra net dramos kūrinio monologas – ginčas su pačiu savimi. Antikinėje dramoje ir Viduramžių misterijose bei moralitė daugiau vietos buvo skiriama monologams, o ne Δ. Renesanso, klasicistinėje ir romantinėje dramoje Δ buvo toks pat dažnas, kaip ir monologai. Komedijoje Δ visuomet yra dominuojantys; realistinėje dramaturgijoje Δ taip pat vyrauja. Čia Δ priartėja prie kasdieninio pokalbio, kuria natūralios kalbos iliuziją, pasižymi impulsyvumu, fragmentiškumu, inversijomis ir pakartojimais, nutolimu nuo gramatinių normų, eliptiškumu, nukrypimais nuo draminio pokalbio eigos. Moderniojoje dramaturgijoje, kurioje potekstė tampa vienu pagrindinių dramos teksto konstravimo principų, būdingas Δ daugiaplaniškumas (J. Grušas). Dauguma lietuvių dramų (V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos, Just. Marcinkevičiaus) yra eiliuotos, parašytos penkiapėdžiu jambu, pradedant M. Šikšnio „Pilėnų Kunigaikščių“, iki šių dienų. Δ daugiaprasmiškumo pagrindas yra ne metafora, o žodžio prasminis emocinis kontekstas. Semantinė teorija skiria tris Δ tipus: 1. dialogas – dvikova, kuriam būdinga tai, kad Δ subjektai turi dalį bendrų kontekstų; 2. „kurčiųjų dialogas“, kai išlaikoma tik išorinė Δ forma, o subjektų kontekstai vienas kitam visiškai svetimi (K. Ostrauskas); 3. kontekstai iš esmės identiški; dialogo dalyvių

replikos ne kovoja tarp savęs, o tarsi išplaukia viena iš kitos (kai kurie Vydūno, Sruogos „Pavasario giesmės“ dialogai).

Dienoraštis, daugiau ar mažiau sistemiškas, datuotas autobiografinis pasakojimas, išsiskiriantis informatyvumu, refleksija, kuriame autorius fiksuoja savo paties kasdienybę, istoriją. Senojoje kultūroje Δ ir memuarų žanrai persipynę. Daug Δ elementų turi senąja gudų k. parašyti T. Jevlašauskio (1546–1619) *Atsiminimai* (liet. 1998). LDK bajoras juose aprašė ne tik išorinę socialinę XVI–XVII a. sandūrų LDK tikrovę, bet ir savo asmeninę, intymią aplinką, ypatingus, netikėtus gyvenimo momentus (pvz., neaiškią ligą), kurie tarsi nepažinios, anonimiškos jėgos reguliuoja jo gyvenimą, vidinę būseną. Šie memuarai – autentiška žmogaus gyvenimo istorija, kupina lūkesčių, žemiškų džiaugsmų, netekčių, melancholijos ir nevilties. Δ dažniausiai rašomas sau pačiam, tačiau svarbių asmenų Δ dažnai publikuojami kaip kultūros istorijos paminklai.

Δ pobūdžio įrašų, detalizuojančių paties autoriaus santykį su pasauliu, vokiškai yra palikęs K. Donelaitis Tolminkiemio bažnyčios krikšto metrikų knygoje (1743–1779), M. Valančius *Namų užrašuose*. Pirmas ryškus romantinis Δ, formuojantis maksimalistinius idealus, pasižymintis kritiška savianalize – lenkiškas A. Baranauskio (1853–1855) Δ. Lietuviški Δ žinomi iš XX a. pr. (I. Šeiniaus Δ – 1909, išsp. *Metuose*, 1998, Nr. 12; G. Petkevičaitės-Bitės *Karo metų dienoraštis*, t. 1–2, 1925, 1935). Intymumu išsiskiria sau pačiam rašytas S. Nėries Δ (Raštai, 1957, 1984), intelektualine ir menine branda – A. Nykos-Niliūno Δ tritomis (*Dienoraščio fragmentai 1938–1970*, 1998; *Dienoraščio fragmentai 1971–1998*, 1999; *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai, 1940–2000*, 2009), perleistas Vilniuje 2002, 2003. Sovietmečio refleksija pasižymi V. Kubiliaus Δ (*Dienoraščiai, 1945–1977*, 2006; *Dienoraščiai, 1978–2004*, 2007).

Drama (gr. *drao* – veikti): 1. literatūros rūšis, greta lyrikos ir epo. Δ būdinga išskirtinė įvykių koncentracija (įvykiai vaizduojami „čia“ ir „dabar“), intensyvus išorinis ir vidinis veiksmas, nukreiptas į dramos veikėjo (-ų) valingai siekiamą tikslą. Δ kūriniai yra skirti vaidinti scenoje arba skaityti (Lėzedrama). Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Ilgainiui Δ vis didesnę reikšmę įgijo žodis. Šiuolaikinės Δ ištakos siekia senovės Graikiją, kur drama buvo suvokiama kaip kūrinys, kuriame vaizduojami aktyviai veikiantys žmonės. Δ teatriškumas – jos paskyrimas teatrui – lemia įvykių, laiko, vietos koncentraciją dramos kūrinyje. Klasifikuoti Δ galima pagal žanrus (tragedija, komedija, tragikomedija, farsas ir kt.), laikotarpį (Antikinė, Viduramžių, Renesanso ir kt.), tipus bei meninių principų modelius: aristoteliškasis, arba klasikinis, kanoniškas modelis; netradicinis, nekanoniškas (Naujoji drama); antidrama, arba absurdo dramos modelis (Antidrama). Aristoteliškasis Δ modelis ap-

ima įvairių epochų, tautų, autorių, žanrų dramos kūriniais, parašytus pagal tuos pačius universalius meninius principus: Δ fabula paprastai sukoncentruota ties viena dėstoma, rodoma istorija, personažų santykių kaita grindžiama priežasties ir pasekmės ryšiais, kurie dramos veiksmui suteikia tikslingo kryptingumo.

2. dramaturgijos žanras, susiformavęs XVIII a. pab. Δ žanro savybės tiksliai neapibrėžtos, vadinama įvairiais vardais: buržuazine, miestelėnų (XVIII a.), romantine, poetine (XIX a.) drama, XX a. – pjesė.

• **Veiksmas:** 1. dramos kūrinio tikrovės vaizdavimo pagrindas, personažų poelgių ir santykių raida, kurią skatina skirtingi interesai bei tikslai. Draminiam Δ būdinga kryptinga įvykių koncentracija (išorinis veiksmas) ir intensyvus vidinis personažų gyvenimas (vidinis veiksmas). Įvykiai siejami priežasties ir pasekmės ryšiu. Išorinis ir vidinis veiksmas atskleidžia giluminę fabulos motyvaciją, vidinę personažų dramą. Įvykių ir išgyvenimų įtampa atsiranda dėl veikėjų tarpusavio susidūrimų, priešingų nuomonių, skirtingų siekių, vidinių konfliktų. Draminio Δ dinamiką lemia intensyvėjanti personažų veikla, peripetijos, intrigos. Draminį Δ pradeda herojus, siekiantis konkretaus tikslo, tačiau atsiranda jam trukdanti jėga: susidaro kolizija, išauganti į konfliktą. Išskiriamieji šie dramatinio Δ etapai: 1) ekspozicija (išsidėsto priešingos jėgos), 2) užuomazga (pirminis postūmis, kolizija), 3) veiksmo vystymasis (raidą, eigą), 4) kulminacija (aukščiausias įtampas taškas), 5) atomazga (katastrofą lydintis konflikto sprendimas). Absurdo dramaturgija, vadinama antidrama arba statiškąja drama, atmets veiksmą kaip pjesės pamatą – atsisako intensyvios ir dinamiškos įvykių kaitos; jos pagrindas – pasikartojančių, statiškų situacijų vaizdavimas (S. Beketo (Beckett) *Belaukiant Godo*, 1952 ir kt.).

2. dramos kūrinio struktūrinis vienetas. Drama skaidoma į lygiavertės reikšmės ir laiko trukmės dalis – veiksmus ir mažesnius struktūrinius vienetus – scenas.

• **Draminė situacija,** skiriamasis dramos žanro bruožas. Δ sąlygoja dinamišką veiksmą, atskleidžia konflikto motyvus, parodo personažo charakterį. Δ atsidūręs personažas turi veikti, ieškoti išeities iš beviltiškos padėties čia ir dabar, nes delsiant veikti bus dar blogiau. Δ personažas susiduria su antagonistu, prasideda konfliktas. Δ personažą veikti skatina išoriniai ir vidiniai veiksniai, jis turi įveikti kliūtis, kad pasiektų savo tikslą. Δ sudaro trys dalys, kurios atspindi viso dramos kūrinio struktūrą (Δ yra struktūra struktūroje). I dalyje numatomas konfliktas, pristatomi veikėjai, pabaigoje atsitinka netikėtas įvykis, kuris veiksmą pasuka nenumatyta kryptimi, komplikuoja pagrindinio veikėjo situaciją (veiksmas – netikėtas įvykis). II dalyje personažas tampa vis aktyvesnis, stiprėja konfliktas, personažai pavyksta įveikti kliūtis, tačiau dalies pabaigoje atsitinka antras netikėtas įvykis, kuris dar labiau sukomplikuoja herojaus situaciją (veiksmas-netikėtas įvykis). III dalyje herojui gresia visiška katastrofa, auga įtampa, kulminacijoje hero-

jus randa išeitį arba žūsta. Konfliktas išsprendžiamas aukščiausiam įtampas taške. Dramą sudaro Δ grandinė, nes personažas, suradęs išeitį iš vienos Δ, įveikęs kliūtį, susiduria su kita, dar sudėtingesne kliūtimi.

• **Intriga** (lot. *intricare*, it. *intrigo* – painioti), klasingi, slapti, gudrūs ir išradingi veiksmai, kuriais siekiama pakenkti savo priešininkams. Δ komplikuoja personažų santykius, sukelia peripetijas ir tuo būdu sustiprina veiksmo įtampą, žadina skaitytojo ar žiūrovo susidomėjimą.

• **Kolizija,** priešingų jėgų, siekimų ar interesų susidūrimas, pradedantis draminiį veiksmą. Iš dramos veikėjų priešingų interesų kyla konfliktas, kuris dramoje turi būti išspręstas.

• **Konfliktas,** atsiranda dramos herojui pasirinkus vienokį ar kitokį veiklos kelią ir būdą. Dramos pradžioje atsiradusi kolizija perauga į Δ. Δ priežastys dažnai būna atsiradusios seniau (dramos priešistorėje), tačiau tik dabartyje perauga į atvirus personažų (išorinis Δ) arba dramos herojaus minčių susidūrimus (vidinis Δ). Δ iš esmės išsprendžiamas dramos kūrinyje.

• **Peripetija** (gr. *peripeteia* – netikėtas posūkis), staigus draminio veiksmo pasikeitimas, nelaukta įvykių komplikacija. Δ keičia personažų sprendimus ar poelgius, lemia veiksmo dinamiką, judėjimą į priekį.

• **Scena:** 1. vaidinimo aikštelė.

2. struktūrinis dramos kūrinio vienetas, dramos veiksmo dalis, kuriai būdinga nesikeičianti personažų sudėtis. Δ ribas apibrėžia personažo atėjimas ir išėjimas iš scenos.

Dramos kalba, jos pagrindas – pačių veikėjų kalba. Ji charakterizuoja veikėjus ir stumia į priekį draminiį veiksmą. Δ struktūrą sudaro personažų dialogai, monologai, replikos (aparte) bei teatrinio veiksmo nuorodos – remarkos.

• **Dialogas,** dramos kalbos struktūros vienetas greta monologo ir remarkų. Δ – personažų pokalbis, keičiantis trumpomis replikomis arba ilgesniais samprotavimais – tiradomis. Δ iš esmės yra konfliktiškas – tai ginčas, kuriame susiduria priešingos nuomonės. Δ metu keičiasi veikėjų santykiai ir situacijos. Dialogiškas yra ir dramos monologas – čia veikėjas ginčijasi pats su savimi, svarsto, abejoja.

• **Monologas,** dramos kalbos struktūros vienetas greta dialogo ir remarkų. Δ stabdo dramos veiksmą, bet kartu jį paaikškina, pagilina, išreiškia herojaus mintis, jausmus, požiūrį į pasaulį. Δ veikėjai prabyla lemtingais savo gyvenimo momentais, kada ima svarstyti visuotinesnes, universalesnes problemas. Δ būdinga poetinė kalba.

• **Remarkas,** dramos teksto dalis, pateikianti glaustą informaciją apie veikėjus (jų amžių, išvaizdą, tarpusavio santykius ir pan.), scenovaizdą, rekvizitą. Δ laikomos pasakotojo kalbos rudimentu dramos tekste.

• **Replika**, sudėtinė dialogo dalis, žodis ar sakiny, kurį kalbantysis ištaria savo partneriui laukdamas jo atsakymo.

• **Apartė**, dialogą pertraukianti trumpa replika, tariama į šalį. Δ skiriama žiūrovams, jos negirdi dialogo partneris. Δ suteikia informacijos apie slaptus personažo sumanymus, vertinimus. Dažniausiai sutinkama komedijos žanro kūrinuose.

• **Tirada**, ilgesnė herojaus replika viena ar kita tema, pasižyminti ypatingu ekspresyvumu, susidedanti iš klausimų ir argumentų grandinės, kur herojus Δ atsako į kito herojaus Δ.

Pagrindiniai dramos žanrai

Tragedija (gr. *tragōdia* – ožių giesmė), vienas pagrindinių dramaturgijos žanrų. Vaizduoja aštrius, nesutaikomus, visuomeniškai reikšmingus prieštaravimus. Δ veikėjai – iškilios, herojiškos, valingos asmenybės. Herojaus apsisprendimas ir vidinė kova lemia dramatinį Δ veiksmą. Δ susiformavo senovės Graikijoje iš dievo Dioniso kulto, tobuliausią išraišką įgijo V a. pr. Kr. Aischilo, Sofoklio, Euripido kūryboje. Δ žanras atgimė Renesanso epochoje (V. Šekspyro (Shakespeare) tragedijos). Klasicizmo epochoje N. Bualo (Boileau-Despreaux) eiliuotame traktate *Poezijos menas* (1674) pagal Aristotelio *Poetiką* sukūrė normatyvinę Δ poetiką, kuri reglamentavo populiariausius dramos žanrus tragediją ir komediją, reikalavo laikytis trijų vienumų taisyklės: vietos, laiko ir veiksmo, t. y., veiksmas turi vykti vienoje vietoje (nekeičiant dekoracijų), trukti ne ilgiau kaip 24 valandas, išlaikyti vieną siužetinę liniją („vienas įvykis“). Dramos kūriniai turėjo būti eiliuoti. Δ neleistinos komiškos scenos bei personažai, o komedijoje – tragiškos. Todėl klasicistai nevertino Šekspyro, kurio kūryboje susipina tragiški ir komiški motyvai. Δ išryškinamas vienas herojaus bruožas, veiktas įkūnija moralinę idėją, aistrą ar ydą, personažai nesikeičia. Δ privalėjo sudaryti 5 veiksmai, siužetas rėmėsi istorija ir mitais, buvo reikalaujama, kad pasakojimai atspindėtų XVII a. aktualijas, Prancūzijos istoriją. Klasicistinei komedijai nekelti tokie griežti reikalavimai, kartais jos rašytos ir proza, bet pramoga būtinai turėjo būti susieta su didaktika, padedančia taisyti visuomenės papročius.

Δ iki šiol išlaikė pagrindinius tipologinius bruožus, suformuluotus IV a. pr. Kr. Aristotelio *Poetikoje*. Δ sandaroje svarbiausia – fabula ir monologas. Fabulų šaltiniai – mitai, istorija. Δ esmė – herojaus pasaulėjautos ir filosofijos atskleidimas (dėl to daugelis Δ pavadintos protagonisto, t. y. pagrindinio veikėjo, vardu). Δ herojus išgyvena *vidinį* konfliktą ir atsiskleidžia *tragiškoje situacijoje*, kurios negali nei išvengti, nei pakeisti. Tragiškąją situaciją leidžia sukurti stiprus herojaus priešininkas – antagonistas. Juo gali būti ir likimas, Dievas, valdovas, visuomenė, valstybė ir pan. Antagonistas taip pat turi savo tikslą ir jo besąlygiškai siekia. Δ protagonisto ir an-

tagonisto siekiai turi objektyvios tiesos, jų maksimalizmas sukuria nesutaikomą konfliktą. Δ įvyksta, nes padaroma *tragiškoji klaida*: herojus, nežinodamas kokių nors svarbių aplinkybių, pasielgia taip, kad tas poelgis tampa neišvengiamos jo žūties ar kančios priežastimi. Lemtingą klaidą paprastai padaro ir antagonistas, jis sulaukia ne tų rezultatų, kurių tikėjosi. *Tragiškoji klaida* dažnai siejama su *tragiškąja kalte*, dvilype sąvoka, apimančia ir herojaus nekaltumą, ir atsakomybę už savo poelgius („kaltas be kaltės“). Δ poveikis žiūrovui įvardijamas katarsio sąvoka, kurią įvedė Aristotelis, „Poetikoje“ kalbėjęs apie Δ gebėjimą sužadinti gailėsčio ir baimės emocijas. Lietuvių lit-roje pirmą kartą tragedijos žanrą pasirinko M. Šikšnys-Šiaulėniškis *Pilėnų kunigaikštyje* (1905), tačiau pirmąją visavertę Δ laikoma V. Krėvės-Mickėvičiaus *Skirgaila* (rusų k. 1916, liet. 1924).

Komedija (gr. *kōmōdia* – linksmos, triukšmingos minios daina), dramos žanras, situacijomis ir personažų charakteriais siekiantis sukelti juoką. Δ žanras susiformavo Antikos laikais Aristofano, Plauto, Terencijaus kūryboje. Komizmo raiškos priemonių pasirinkimas lemia *aukštosios* (aukštojo stiliaus) ir *žemosios* (žemojo stiliaus) Δ skirtį. Žemojoje Δ pasitelkiami farso, bufonados elementai, sukeliantys atvirą, grubesnę juoką, aukštojoje Δ dominuoja subtili kalba, aliuzijos, žodžių žaismas, šmaikščios situacijos, ji sukelia šypseną, apeliuoja į rimtus ir reikšmingus dalykus. Δ objektas dažniausiai – visuomenei reikšmingos problemos (Aristofanas), „amžiaus ydos“, pašaipos strėlės nukreiptos prieš turinčius galios kitiems Ž. B. Moljero (Molière) *Tartuifas*, 1664, P. O. de Bomaršio (de Beaumarchais) *Figaro vedybos*, 1784, N. Gogolio *Revizorius*, 1836). Nors išjuokiami personažai pralaimi, tačiau jie yra ne tiek juokingi, kiek grėsmingi savo niekšiškumu.

Δ būdingos pastovios, nuolat modifikuojamos komiškųjų fabulų teminės grupės: moterų kova už savo laimę (Žemaitės *Trys mylimos*, 1897), turtingo giminių mirties ir testamento laukimas (S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Pinigėliai*, 1919), įvairaus rango valdininkų savivaliavimas (P. Vaičiūno *Patriotai*, 1926), apsimestinė liga siekiant naudos (Moljero *Tiriamas lignonis*, 1673), meilės ir draugystės išbandymas (Menandro *Bambeklis*, IV a. pr. Kr.), jaunųjų pastangos apginti savo teises (V. Šekspyro (Shakespeare) *Vasarvidžio nakties sapnas*, 1594–1596) ir kt. Δ fabulos dažnai atskleidžia konkretaus laikotarpio aktualijas (iš Aristofano komedijų galime daug ką sužinoti apie gyvenimą Atėnuose V a. pr. Kr., iš P. Vaičiūno dramų – apie tarpukario Lietuvos tikrovę, ir pan.). Δ visada turi laimingą pabaigą, nes jose ne tik išjuokiamos blygybės, bet ir teigiama gėrio pergalė.

Komišką situaciją paprastai sudaro įvairūs klaidinimai, provokacijos, apgavystės, apsimetinėjimai, slapti pasiklausymai, svetimų laiškų skaitymas, persirenginėjimai, netikėtas atvykimas, keičiantis personažų planus ir t. t. Intrigą dažniausiai inicijuoja Δ personažai, vadinami *rezonieriais*: tai aktyvūs ko-

miškų situacijų kūrėjai, įtraukiantys į jas neigiamus personažus, kurie tokiu būdu sumenkinami, netenka įsivaizduoto reikšmingumo (siuvėjas Vincas pirmoje lietuviškoje A. Vilkutaičio-Keturakio *Δ Amerika pirtyje*, 1895). Per keliolika amžių išsikristalizavo tradicinis *Δ* personažas, kuris dažnai yra vienpusiškas, primenantis komišką kaukę, bei komiškų tipų opozicijos (Moljero personažų pora – gudrusis Tartiufas ir navišius Orgonas). Komiškojo personažo vardas – savotiška jo charakteristika (Aristofano Strepsiadas – išsiukinėtojas, Šekspyro Malvolijus – piktavalis). *Δ* ypač mėgstami „kolektyviniai portretai“ (biurokratai P. Vaičiūno *Δ Patriotai*, M. Gogolio *Δ Revizorius*). Pagal komizmo priemones ir juoko pobūdį skiriami *Δ* tipai: satyrinė, intrigos, charakterių, saloninė, groteskinė, juodoji komedija ir kt.

Tragikomedija daugelį amžių buvo vadinami griežtų žanro kanonų nesilaikę kūriniai, kuriuose pynėsi aukštasis ir žemasis stilius arba tragiški įvykiai nesibaigdavo herojaus mirtimi. *Δ* žanras apibrėžiamas trimis tragikomiškumo kriterijais, nusakančiais personažų, dramatinio veiksmo, stiliaus savitumą: personažai priklausau ir aukštiesiems, ir žemesiems visuomenės sluoksniams; veiksmas – rimtas, dramatiškas, tačiau nesibaigia katastrofa (gr. *katastrophē* – perversmas), herojus nežūva; derinama aukštoji ir žemoji kalbėjimo intonacija, patetiška tragedijos ir kasdieniška, vulgari komedijos kalba.

Pirmą kartą *Δ* terminą (*tragico-comoedia*) pavartojo romėnų autorius Plautas *Amfitriono* prologe (III a. pr. Kr.), nurodydamas kūrinio žanro negrynumą: kartu su dievais ir karo vadu čia veikė tarnaitė, vergas, pagal Antikos estetiką priklausantys komedijos sferai. Manoma, kad *Δ* – seniausia dramatinio meno forma, iš kurios išsivystė tragedija ir komedija. *Δ* išpopuliarėjo Renesanso epochoje, tapo klasicistinės tragedijos pirmtake, o vėliau ir varžove (klasicizmo laikotarpiu buvo vadinamos tragedijos su laiminga pabaiga, pvz., P. Kornelis (Corneille) *Sidq* (1637) iš pradžių buvo pavadinęs *Δ*).

XX a. *Δ* susiformavo kaip savarankiška, sudėtinga ir labai paslanki meninė struktūra. Žanrinį pavaldą įgavo L. Pirandelo (Pirandello) kūryboje (str. „Humorizmas“, 1908). Pagrindinės meninės raiškos priemonės – groteskas, paradoksas. Fabulose jungia fantastiką, metaforas, natūralistines detales, žmogaus – gyvulio – daikto paralelę, kalba gretina primityvų komizmą ir patetiką, dažnas bėprotybės motyvas (F. Diurenmato (Dürrenmatt) *Fizikai*, 1961, *Senos damos vizitas*, 1955; J. Grušo *Pijus nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976). *Δ* erdvė beveik visada uždara: lageris, psichiatrinė ligoninė ir pan. Personažai veikia specialiai sukurtose eksperimentinėse situacijose. *Δ* pabaigos visada atviros, jose suskoncentruojamas tragikomiškumo efektas – atskleidžiama nelaukta reiškinių ar žmogaus prigimties pusė, dvilypumas, „juokingumo tragizmas“. *Δ* juokas pagilina ir sustiprina tragizmą. Terminas *Δ* kartais keičiamas terminu *tragifarsas*.

Pirmąją lietuviška *Δ* laikoma B. Sruogos *Pajūrio kurortas* (1957); *Δ* žanro bruožų turi J. Glinškio *Grasos namai* (1971, past. 1970), *Cikuta – Sokratui* (1981), S. Šaltenio vienaveiksmis groteskas *Giljotina* (1968), K. Sajos parabolinė pjesė *Mamutų medžioklė* (past. 1968, išsp. 1969) ir kt.

Smulkieji dramos žanrai

Farsas (pranc. *farce* < lot. *farcio* – įdarau; prieskoniais pagardintas įdaras): 1. viduramžių teatro vaidinimas, atsiradęs iš komiškų misterijų intarpų. *Δ* fabulos buvo anekdotiškos, imamos iš realios to meto buities, veikėjai – visų socialinių sluoksnių atstovai: didikai, dvasininkai, miestelėnai. *Δ* pikantiškai pajvairindavo „aukštąją“ misteriją.

2. žanras, vaizduojantis kasdieninio gyvenimo situacijas, ypač – kontrastus tarp rimto ir juokingo, išorės ir vidaus. *Δ* herojai demaskuoja išorinį padarumą ar tvarką. *Δ* būdingas groteskas, juokdariškumas, grubus juokas, išorinis komizmas – muštynės, plūdimasis ir pan. *Δ*, kaip ir tragedija, perteikia kraštutinumų kvintesenciją: linksma betvarkė, viešpataujanti *Δ*, atlieka tragedijos fatumo, likimo, vaidmenį, tačiau įkūnija ne teisingumo triumfą, o nebaudžiamą, nepakaltinamą agresiją. *Δ* personažai stokoja intelekto, yra pertekę fizinės jėgos ir nevengia ją pasinaudoti. *Δ* veiksmė slypinti agresija nereikalauja jokio moralinio pateisinimo. *Δ* teikia galimybę sugrįžti į nerūpestingą vaikystę, priešingai nei komedija, kurioje susiduriame su kasdieniais rūpesčiais ir atsakomybe, privaloma suaugusiam žmogui. Žiūrovo gailėstis vaizduojamoms aukoms *Δ* neskatinamas, aukos persekiojimu mėgaujamasi. *Δ* fabula nesudėtinga, veikėjai schematiški, tarpusavio santykiai aiškinamiesi daugiau agresyviais fiziniais veiksmais nei kalba. Pasitelkiama improvizacija, su žiūrovais užmezgamas juokingas, nelabai padorus dialogas.

Δ turėjo įtakos V. Šekspyro (Shakespeare), Ž. B. Moljero (Molière) komedijoms; itališkoji *Δ* tradicija tapo improvizacinės kaukių komedijos – *commedia dell'arte* – žanro pagrindu. XIX–XX a. farsinė bufonada pasitelkiama daugelyje aštrių satyrinių kūrinių: A. Žari (Jarry) *Karaliuje Ūbe* (1896), B. Brechto komedijoje *Šveikas Antrajame pasauliniame kare* (1943), *Ponas Puntila ir jo tarnas Matis* (1948) ir kt. XX a. 1912–1927 metų laikotarpis laikomas didžiąja *Δ* epocha kine (Č. Čaplino (Chaplin), brolių Marksų farsai). *Δ* įgavau naują kokybę žanrinėje savo atmainoje – *tragifarse*, supinančiame tragedijos ir farsio elementus (tragikomedija).

Lietuvių dramaturgijos istorijoje žanrinę *Δ* paantraštetę pirmą kartą panaudojo P. Pundzevičius-Petliukas *Neatmezgamame mazge* (1901). Moderniai šio žanro atmainai priskiriamas K. Binkio tragiškas farsas *Generalinė repeticija* (1940). *Δ* kūrė A. Landsbergis (*Barzda*, 1966), K. Ostrauskas (*Gundymai*, 1963), *Δ* elementų yra S. Šaltenio groteske *Giljotina* (1968), K. Sajos, H. Kunčiaus pjesėse.

Melodrama (gr. *melōdia* – daina), XVIII a. atsiradęs žanras, orientuotas į masinio žiūrovo emocijas ir etines nuostatas. Δ būdinga paprastos ir suprantamos situacijos, personažų konfrontacija, teigiamų personažų idealizavimas ir neigiamų juodinimas, vyrauja moralinė problematika, dinamiška intriga, laiminga pabaiga. Publikos dėmesį Δ palaikydavo kvapą gniaužiantys scenos efektai: gaisrai, potvyniai, žemės drebėjimai ir pan. Δ perteikia svarbius žmogaus prigimties bruožus, tačiau jai trūksta brandumo, turtinga vaizduotė čia stokoja intelekto; melodrama lyginama su tuo vaiko brendimo etapu, kai vaizduotėje kuriami pasakiški pasauliai, mintis atrodo visagalė, kai nejuočiamą skirtumo tarp *aš noriu* ir *aš galiu*.

Ketvirtajame XX a. deš. Δ, patį populiariausią bulvarinių teatrų žanrą, Ž. Kokto (Cocteau) poetizavo savo pjesėse naudodamasis Δ būdingais persekiojimo, herojiui priešiškos aplinkos motyvais (*Orfėjas*, 1925, *Žmogaus balsas*, 1930, *Sunkūs tėvai*, 1938, *Rašomoji mašinėlė*, 1940). Lietuvoje pirmąja Δ laikoma A. Fromo-Gužučio *Ponas ir muzikai* (išsp. 1893), Δ bruožų yra istorinėse dramose (M. Šikšnio-Šiaulėniskio *Pilėnų kunigaikštis*), P. Vaičiūno dramaturgijoje. Vaičiūno pjesių situacijos, sceninės intrigos ir emocinio išraiškumo priemonės daugiausia yra komedijinės ir melodramatinės, jo kūriniais labiausiai tinka komiškos Δ vardas.

Misterija (gr. *mysterion* – paslaptis, slapta tiesa): 1. apeigos, siejamos su senovės dievų kultu, kuriose galėjo dalyvauti tik įšventintieji (sen. Graikijoje minios Eleusino Δ).

2. viduramžių religinės dramos žanras (XIV–XVI a.). Δ buvo vaidinamos religinių bei miesto švenčių metu, vaidinimą organizuodavo miesto valdžia (municipalitetai) kartu su amatininkų cechais, vaidindavo aktoriai mėgėjai, pasirodydavo mimai, žonglieriai.

Δ paprastai sudarydavo serija epizodų, sukurtų pagal Senojo bei Naujojo Testamento siužetus ar šventųjų gyvenimo temomis. Religinio turinio scenas keisdavo komiškos, buitinės intermedijos, farsai. „Vaidinimo vadovai“ rūpindavosi tik atskirų scenų (o ne Δ visumos) pastatymu. Δ buvo vaidinamos keletą dienų. Δ vaidinimai ėmė įgyti *burleskos* bruožų, todėl sunerimusį Bažnyčia apie XVI a. vidurį Δ uždraudė. Δ žanrą atgaivino romantikai (Dž. Bairono (Byron) *Kainas*, 1821, A. Mickevičiaus *Vėlinės* 1823–1832); epizodinė, atvira Δ kompozicija imponavo simbolistams, ekspresionistams, neoromantikams, siurrealistams. Lietuvoje XX a. pr. Δ buvo vadinami dramos kūriniai, alegoriniais vaidais atskleidžiantys tautos istorijos kelį: trečioji Vydūno *Probočių šešėlių* dalis „Šventa ugnis“ (1900), *Jūrų varpai* (1914), V. Mykolaičio-Putino *Nuvainikuota Vaidilutė* (1927), L. Giros *Beauštanti aušrelė* (1913), *Paparčio žiedas* (1928), V. Krėvės-Mickevičiaus *Likimo keliais* (t. 1–2, 1926, 1929). Lietuvoje nuo 1923 m. daugiausiai ateitininkų draugijos iniciatyva įvairių švenčių proga pradėti rengti masiniai Δ vaidinimai po atviru dangumi – Kaune ant Ažuolyno

kalno, Palangoje ant Birutės kalno, ant Rambyno kalno.

Miraklis (iš lot. *miraculum* – stebuklas), viduramžių religinės dramos žanras, kurio siužeto šaltinis – stebuklas, padaromas šventojo arba mergelės Marijos, gelbstint atgailaujantį nusidėjėlį. Δ paprastai susidėdavo iš dviejų dalių: pirmoji vaidavo nusidėjėlio nuodėmingą gyvenimą, o antroji – stebuklus, atgailą ir dorybės kelio suradimą. Pirmasis žinomas Δ žanro kūrinys – prancūzų truvero Žano Bodelio (Bodel) *Vaidinimas apie šv. Mikolajų* (1200), siužetas susijęs su XII–XIII a. kryžiaus žygiais. Dažnai Δ buvo kuriami pagal lotyniškų avantiūrinų apysakų, miestiečių fablio ir epinių poemų siužetus. Buitinių scenų gausėjimas Δ priartino prie buitinės dramos, kurioje išliko krikščioniškas moralas.

Δ išliko ir Renesanso epochoje: XV–XVII a. Ispanijoje buvo ypač populiarios „pjesės apie šventuosius“ (Lope de Vegas, T. de Molinos, P. Calderono (Calderon) kūriniai). XVII–XVIII a. jėzuitų mokyklinių teatrų repertuaruose išsaugotos kanoniškosios Δ savybės. Simbolizmui atgaivinus susidomėjimą religine tematika, darsyk buvo prisimintas ir viduramžių Δ. Kai kuriuose kūniuose „stebuklas“ įgavo satyrišką interpretaciją (M. Meterlanko (Maeterlinck) *Švento Antano stebuklas*, 1904). Lietuvių dramaturgijoje Δ bruožų yra A. Kairio dramoje apie karalaitį Kazimierą *Šventasis princas* (1984), A. Lansbergio diptiche apie šv. Kazimierą *Vėjas gluosniuose* (1956) ir *Gluosniai vėjuje* (1973), K. Ostrausko paradoksaliajoje biblinėje saktmėje apie prikėlimo iš mirusiųjų stebuklą *Lozorius* (1971).

Moralitė (lot. *moralis* – dorovingas), viduramžių didaktinės dramos žanras. Δ situacijos ir konfliktai vaidavo realų gyvenimą, temos perteikdavo amžiną konfliktą tarp gėrio ir blogio, kūno ir dvasios. Δ veikėjai – alegorinės abstrakcijos, kurios išreiškė ydas ir dorybes, kovojančias dėl žmogaus sielos. Personažai neindividualizuoti, jų alegorinę prasmę žiūrovai suvokdavo iš akivaizdžių detalių (Savimeilė prieš save rankose laikydavo veidroį, Pasitenkinimas neišjosi apelsiną ir t. t.). Intriga nežymi, perteikta patetiškai, jaudinanti. Žmogaus gyvenimas Δ paprastai būdavo lyginamas su kelione, kurioje neišvengiamai susiduriama su nenutruškančia kova tarp gėrio ir blogio. Δ moralas dažniausiai būdavo tas pats: protingi žmonės eina gėrio keliu, o neprotingi tampa ydų aukomis. Populiarus visoje Europoje tapo Δ siužetas apie žmogų, kurį aplanko Mirtis. Nesulaukęs pamos iš Draugystės, Giminytės ir Turtingumo, žmogus kreipiasi į savo Gerus darbus, ir šie jį atveda prie dangaus vartų (ši Δ, pavadinta *Visi žmonės*, buvo pastatyta ir Lietuvoje Tautos teatre 1919 ir 1924, inscenizacijos autorius ir rež. A. Sutkus). XV–XVI a. vaidintos Δ laikomos grandimi, jungusia viduramžių dramą su naujųjų laikų dramaturgija. Alegoriniai Δ personažai išliko Renesanso epochos dramaturgijoje (V. Šekspyro (Shakespeare) *Žiemos pasaka* (1610–1611) ir kt.), jėzu-

itų mokyklinėje dramoje. XIX–XX a. bandyta Δ žanrą atgaivinti poetinėje dramoje H. von Hofmanstalo (Hofmanstahl) *Kiekvienas žmogus* (1911), T. S. Elioto poetinėse dramose), epiniame B. Brechto teatre.

Vodevilis (pranc. *vaudeville* < *voix de ville* – miesto balsas), lengvos komedijos žanras, kuriame dialogai ir dramatis veiksmas grindžiamas intriga, anekdotiniu siužetu, papildomi muzikiniai intarpais, dainomis – kupletais, šokiai. Iš pradžių Δ buvo vadinamos dainelės – kupletai XV–XVI a. nedidelėse komiškose pjesėse, vaidinamose Paryžiaus mugių teatrų. Δ žanras suklestėjo XVIII a. antroje pusėje, Prancūzijos revoliucijos metais, kai kandūs kupletai, lydimi jiems pritaikytos lengvai įsimenamos melodijos, plačiai pasklido po Paryžių ir jo apylinkes (1792 Paryžiuje *commedia dell'arte* tradicijas saugojusio „Comédie – Italienne“ aktoriai įkūrė teatrą „Vaudeville“). XIX a. Δ tapo neilga, intriguojančios fabulos pramogine pjesė, kurioje veiksmas ir dialogas keisdavosi su muzika, šokiais ir dainomis (E. Skribo (Scribe), E. Labišo (Labiche) dramos). Prancūzų Δ tradicija veikė XIX a. komediją, Δ pradėjo kurti įvairių šalių autoriai (Δ žanrai artimos vienaveiksmės A. Čechovo pjesės *Meška*, *Jubiliejus*, *Piršlybos* ir kt.). Δ tradicijas tęsia pramoginis bulvarinis teatras ir jam kuriantys dramaturgai. Lietuvoje Δ žanro pjesių sukūrė S. Čiurlionienė-Kymantaitė (*Kuprotas oželis*, 1919), J. Grušas (*Nenuorama žmona*, 1956). | AUŠRA MARTIŠIŪTĖ

Dramos tipai

Lėzedrama (vok. *Lesedrama*, *lesen* – skaityti), dramos tekstas, skirtas skaityti, o ne vaidinti scenoje. Dar vad. „literatūrinė“ dramaturgija, „teatru krėsle“. Δ ypač išpopuliarėjo XIX a. Šiuolaikiniame teatre laikomasi požiūrio, jog scenoje gali būti pastatytas bet koks tekstas, todėl Δ terminas nebetenka aktualumo, lėzedrama vadinama poetine drama.

Pirmuoju Δ autoriumi laikomas Seneka. Romoje buvo populiarūs vieši rašytojų kūrybos skaitymai (recitacijos), pradėti Azinijaus Poliono (76–5 m. pr. Kr.); tikėtina, kad Senekos tragedijos buvo rašomos klausytojams. 1499 Ispanijoje pasirodė F. de Rojas dramatinės formos prozos kūrinys *Selestina*, pašiepiantis riterinę bei romantinę tradiciją. Kūrinys nebuvo skirtas vaidinti scenoje (sudarytas iš 21 veiksmo), tikriausiai skaitytas balsu kaip ir Terencijaus bei Senekos dramos. XIX a. lėzedramas kūrė A. de Miusė (*Spektaklis krėsle*, 1832), P. B. Šelis (Sheley) (*Čenči šeima*, 1819, *Išlaisvintasis Prometėjas*, 1820); Dž. Baironas (Byron) (*Manfredas*, 1817). Dauguma sudėtingų romantinių dramų buvo laikomos nepritaikomomis scenoje (L. Tyko (Tieck), V. Hugo, A. de Miusė (Musset), K. D. Grabės (Grabbe), A. Mickevičiaus ir kt. kūriniai). Lietuviškoji lėzedrama – V. Krėvės *Šarūnas* (1911), epopėjinis kūrinys, sujungęs dramaturgijos, epo ir lyrikos bruožus. Lietuvoje vad. „lėzedramos“ teisėmis į viešumą išėjo pagrindiniai Vydūno, V. Krėvės, V. Mykolaičio-Putino, kai kurie K. Puidos, P. Vaičiūno, S. Santvaro ir kt. kūriniai. Jų pasirodymas mėgėjų

teatro saulėlydžio ir profesionaliojo teatro saulėtekio metu žymi lietuviškos dramaturgijos atotrūkio nuo vaidybos ir dramos teatro momentą. Į teatrą šie kūriniai gali būti grąžinami arba naujai pritaikyti scenai, arba siekiant kitokių, nebe grynai vaidybinių, dramatinio meno tikslų (S. Čiurlionienės- Kymantaitės *Mūsų jauja* (1910), K. Jurgelio dramatinė baladė *Uždraustas geismas* (1917) ir kt.).

Monodrama, drama, kurioje vieno asmens kalbėjimas, monologas, tampa užbaigtu kūriniumi. Δ išryškėja dramos monologo dialogiškumas: nors čia kalba vienas veikėjas, bet jo kalbėjimas skirtas kitam žmogui norint jį prakalbinti, paveikti, išjudinti. Δ pradininkas – prancūzų rašytojas ir kino režisierius Ž. Kokto (Cocteau) (*Žmogaus balsas*, 1930, *Abejingas gražuolis*, 1946). Δ populiarai ir absurdo teatro kūrinuose (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958 ir kt.).

Lietuvių Δ turi savitą istoriją. XX a. pradžios lietuviškųjų vakarų monologai gali būti laikomi lietuviškosios Δ užuomazga (Žemaitės *Monologas caro tarno*, *Klebono gospadinė*, *Vaižganto Negryna sąžinė*, *Paskutinį kartą*, *Rašėjas*, L. Giros *Dekoracijos ir teatras*, *Ir mazgelis nepadėjo*). Po keleto dešimtmečių pasirodė gerokai pakitusios Δ: V. Juknaitės *Vainuto raštininkas* (1996) – poeto A. Baranausko jaunystės metų mintys ir svajonės; K. Ostrausko koliažas *Vaižgantas* (1994), sudarytas iš Vaižganto raštų, išradingai pasinaudojant jo beletristiniais kūriniais, publicistiniais rašiniais, atsiminimais, laiškais, autobiografinių dokumentų tekstais, kitų autorių užrašytais rašytojo pasisakymais.

Naujoji drama (nekanoniškasis dramos modelis): 1. aristoteliškojo dramos modelio taisyklių nesilaikanti Viduramžių, Renesanso (V. Šekspyro (Shakespeare) ir kt.), Romantizmo dramaturgija, pagrįsta laisva kompozicija, tragizmo ir komizmo, prozinės ir eiliuotos kalbos, fantastikos ir tikroviškumo jungtimis.

2. XX a. susiformavęs modernios dramos modelis (H. Ibseno, A. Strindbergo, A. Čechovo, M. Meterlinko (Maeterlinck) ir kt. dramaturgija).

Δ pakito požiūris į dramatinio veiksmo (konflikto) turinį ir šaltinius, fabulos reikšmę dramos struktūroje. Dramos veiksmą gali sudaryti kelios fabulos, vietoj „tikrovės imitavimo“ (mimezės) kuriama „tikrovės vizija“. Δ personažus sunku skirstyti į protagonistus ir antagonistus: čia nėra įprasto konflikto ir aiškiai susiskaldžiusių priešiškių jėgų, personažų santykiai – daug gilesnių ir sudėtingesnių dalykų išraiška. Δ konflikto ribas išplėtė A. Čechovas, savo pjesėse vaizdavęs žmogaus siekimų susidūrimus su neįvardintomis jam priešiškomis jėgomis. Δ būdinga atvira struktūra. Laikas, kitaip nei įprastoje dramoje, iš veiksmo fono čia tampa svarbiu kūrinio sandaros ir prasmės komponentu: laiko kaista vyksta suvokėjo akivaizdoje, laikas sustabdomas, komentuojamas (M. Frišo (Frisch) *Biografija: vaidinimas*, 1968; J. Grušo *Adomo Brunzos*

paslaptis, 1967). Δ atgaivintas ir išplėtotas „pjesės pjesėje“ principas (L. Pirandello *Šeši personažai ieško autoriaus*, 1921, K. Binkio *Generalinė repeticija* (1940); J. Grušo *Pijus nebuvo protingas* (past. 1974, išsp. 1976).

Δ atsiskleidžia naujas psichologizmo pobūdis: gilnamasi į žmogaus sąmonės sferą, prigimties dvilypumą bei sąmonės reiškinius, vidinių konfliktų raidą (A. Strindbergo *Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1904; J. O'Nilo (E. O'Neill) *Imperatorius Džonas*, 1921, Vydūno *Probočių šešėliai*, 1908, *Jūrų varpai*, 1914; J. Glinskio *Grasos namai*, 1970). Δ personažas „suskaidomas“ (Adomas ir Brunza J. Grušo pjesėje *Adomo Brunzos paslaptis*, 1967, A. Vienažindys – kunigas ir poetas – R. Granausko Rožės pražydyjimas *tamsoj*, 1978); naudojamos kaukės (B. Brechto *Gerasis žmogus iš Sezuano*, 1943, M. Frišo *Kinų siena*, 1946, Vydūno *Jūrų varpai*). Kartais personažas tampa apibendrinta socialine, moraline ar idėjine kategorija, vadinamas bendrinium vardu (Šviesveidis Moksleivis, Kareivis, Pranašas Vydūno *Pasulvio gaisre*, 1928, Autorius, Senelis, Senelė K. Ostrausko pjesėje *Gyveno senelis ir senelė*, 1963). Kalbėjimas dažniausiai liudija ne personažo valią ir siekimus, o jo būseną, nuotakas (Vydūno *Jūrų varpai*, A. Škėmos *Ataraxia*, 1961, K. Ostrausko *Eloiza ir Abelardas*, 1985).

Simbolistinė drama, XIX a. pab. – XX a. pr. drama, siekusi atskleisti intuityvų suvokimą ir jutimą, iracionalų gyvenimo pradą. Simbolistai į dramaturgiją įvedė daugiaprasmią monologą, simbolines figūras, poetišką. Δ ir teatras ieškojo muzikos, dailės, poezijos, choreografijos sintezės. Δ kūrė M. Meterlinkas (Materlinck) – *Nekviestoji viešnia*, 1890, *Žydroji paukštė*, 1908, H. fon Hofmanstalis (von Hofmannstahl), O. Vaildas (Wilde), G. D'Anuncijus (D'Annunzio), A. Blokas, L. Andrejevas, V. Briusovas, S. Vyspianski (Wyspiański) ir kt.

Lietuvių dramaturgiją simbolizmo linkme orientavo S. Čiurlionienė-Kymantaitė knygoje *Lietuvoje: kritiškas žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją* (1910), režisierius A. Sutkus, kūręs simbolistinės dramaturgijos spektaklius Tautos teatre. Prie lyrinio simbolinės dramos modelio priartėjo tik V. Mykolaitis-Putinas dramose *Valdovo sūnus* (1920), *Žiedas ir moteris* (1925), misterijoje „Nuvainikuota Vaidilutė“ (1927). Δ bruožų yra Vydūno misterijose, M. Šikšnio-Šiaulėniškio (*Sparnai*, 1907, *Likimo bausmė*, 1911), K. Puidos (*Undinė*, 1911), *Rudens gaisrai*, 1924), ankstyvosiose P. Vaičiūno pjesėse (*Milda meilės deivė*, 1920, trilogija *Mano taurė*, 1920), kitų XX a. pr. dramaturgų kūrinuose.

Ekspressionistinė drama, lit-ros ir teatro istorijos reiškinys, klestėjęs tris pirmuosius XX a. deš. Δ formavosi kaip reakcija į XIX a. pab. – XX a. pr. meno tendencijas – neoklasicizmą, neoromantizmą, natūralizmą bei impresionizmą.

Δ objektas – krizinis visuomenės bei pasaulio būvis. Pabrėžiama būtinybė atsinaujinti žmonijai, rodomas

pražūtingas techninės civilizacijos poveikis žmogui. Žmogaus esmė dažniausiai perteikia depersonalizuoti veikėjai (Bankininkas, Tėvas, Sūnus ir pan.). Δ reiškia tikėjimą, jog sukurti naują pasaulį galima tik keičiant ir tobulinant patį žmogų. Pagrindinė problema – žmogaus kitėjimas (iškeliamas protagonisto – Naujojo Žmogaus samprata). Pagrindinė Δ herojų saviraiškos priemonė – monologas.

Ekspressionistai pasisakė prieš meno ir realybės sutapatinimą, dramoje ir scenoje daug dėmesio skyrė ekspresyviai išraiškai (lot. *expressio* – išraiška): naudojo įvairius sceninius efektus (kaukės, pantomima, abstraktus scenovaizdis), retorines kalbos priemones (scena – sakykla ar kalbėtojo tribūna). Δ primena misteriją (teminė ir struktūrinė paralelė: Δ vadinama „išganymo“ drama, joje kuriama protagonisto paralelė su Kristumi, rodomas herojaus kančių kelias – „stotys“), jai būdinga atvira dramatinė kompozicija.

Ekspressionizmo pirmtaku laikomas A. Strindbergas (*Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1893–1903). Δ rašė F. Vedekindas (Wedekind) (*Pavasario pabudimas*, 1891, dilogija *Lulu (Žemės dvasia*, 1895 ir *Pandoros skrynija*, 1902), R. J. Zorgė (Sorge) (*Elgeta*, 1912), E. Toleris (Toller) (*Pasikeitimas*, 1919, *Masė – žmogus*, 1921), G. Kaizeris (Kaiser) (*Kalė miesto piliečiai*, 1914; trilogija *Koralas. Dujos I. Dujos II*, 1917–1920; *Pragaras. Kelias. Žemė*, 1919) ir kt. Lietuvių dramaturgijoje ekspresionizmo bruožų yra V. Bičiūno pjesėje *Brolio Vitolio naktys*, 1928, P. Gintalo *Dinamo 1000 H. P.*, 1930, S. Šemerio *Mirties mirtis*, 1924, Vydūno dramaturgijoje (misterija *Jūrų varpai*, 1914, tragedija *Pasulvio gaisras*, 1928 ir kt.).

Poetinė drama, XIX a. pab. susiformavęs dramos tipas, perteikiantis poetinę pasaulio sampratą. Δ perėmė romantizmo, simbolizmo patirtį, atsirado kaip priešprieša natūralistinei pasaulio raiškai. Δ priklauso iškart dviems literatūros rūšims – poezijai ir dramai. Tai XX a. literatūrai ir teatrui būdingas formų integracijos reiškinys.

Δ esmę ir giluminį struktūros pagrindą sudaro *vidinis veiksmas* – poetinė kalba išsakytas žmogaus dvasinio pasaulio dramatismas. Laikas ir erdvė gali tapti personažo būsenų ar nuotaikų metafora. Pagrindinė personažų kūrimo priemonė – monologai, lyriškesni ir mažiau susiję su išoriniu veiksmu negu tragedijoje, jiems atsirasti kartais reikia labai nežymaus išorinio postūmio. Δ reikšminga vieta skiriama muzikai – dainoms, giesmėms, chorams, kurie paspartina dramini veiksmo eigą, metaforiškai įvertina ar apibendrina vaizduojamus įvykius, tampa idėjiniais ir emocijiniais akcentais.

Nėra vientisos ir išbaigtos Δ teorijos. T. S. Eliotas, Δ teoretikas ir kūrėjas, teigė, kad teatras yra idealus poezijos mediumas, o Δ, kaip ir muzika, gali išreikšti ypatingą, paprastai neįvardijamą jausmų sferą, tačiau XX a. Δ dar tebėra eksperimentas („Dialogas apie dramatinę poeziją“ 1928, „Poetinės dramos poreikis“, 1936 ir kt.). Δ kūrė T. S. Eliotas (*Žmogžudystė katedroje*, 1935), O. Milašius (*Migelis Manjara*, 1913)

ir kt. Lietuvių dramaturgijoje Δ pradininku laikomas B. Sruoga (*Milžino paunksmė*, 1932 ir kt.). Klasikinį Δ modelį sukūrė Just. Marcinkevičius (trilogija *Mindaugas. Mažvydas. Katedra*, 1968–76). Lietuvoje Δ kūrėjai ieškojo naujų raiškos priemonių: J. Marcinkevičiaus *Čičinske* (1975) panaudojama bufonados ir parodijos stilistiką; V. Palčinskaitės *Kristiano Anderseno rožė* (1978) – pasakos elementai, J. Vaičiūnaitės pjesėse (*Kasandra, Apsiaustis, Dialogai su Emilija*, 1980) modernizuojamas blokiškasis Δ tipas. Δ bruožų esama ir šiuolaikinėje dramaturgijoje (S. Parulskio, L. S. Černiauskaitės, M. Ivaškevičiaus, G. Grajausko pjesės).

Epinė drama, 1. B. Brechto epinio teatro koncepcija ir dramaturgija. Δ padarė didžiulę įtaką pasaulinei dramos ir teatro raidai. Δ susijusi su specifiniu požiūriu į autoriaus, vaizduojamojo pasaulio ir adresato santykius. Įprastas dramatinės raiškos priemonės, veiksma ir dialogą, Δ keičia *pasakojimas*. Vietoje tradicinės dramos kompozicijos, kurioje kiekvienas veiksmas yra išbaigtas ir logiškai paruošia toliau einantį, atsiranda savarankiški epizodai, scenos. Δ parodo skirtingas socialinės tikrovės puses, fabula organizuojama pagal kronikinę kompoziciją. Atsisakoma klasikinėje dramai būdingos atomazgos, kurioje herojus praregi ir pripažįsta savo klaidas. Δ palieka pačiam žiūrovui / skaitytojui kritiškai vertinti herojų (B. Brechto *Motušė Kuraž*, 1939).

Epinės dramos elementų yra antikiniame, viduramžių, Rytų Azijos teatre (kaukės, choras, muzikiniai efektai, pantomima). Į Δ įvedami komentarai, „zongai“ – dainos, baladės, pasakotojo samprotavimai. Atsiribojimo efektą padeda sukurti žinomos fabulos: parabolės, mitai, Rytų legendos, žinomų literatūros kūrinių siužetai. Δ bruožų turi XIX a. sukurtas G. Büchnerio (Büchner) *Voicėkas* (drama sudaryta iš epizodų, demonstruojančių, kaip žmogus stumiamas į nusikaltimą), H. Ibseno *Peras Giuntas* (1867), T. Vailderio (Wilder) *Ilgą Kalėdų vakarienę* (1931).

2. misterijų, romanų, apysakų, novelių dramatinizacija (inscenizacija), pritaikymas vaidinimui. Inszenizuojant (dramatizuojant) kito žanro kūrinį, paprastai išsaugoma autoriaus mąstymo bei epinio kūrinio stiliaus savitumas (R. Samulevičius, dramatizuodamas Vaižganto *Nebylį*, pasirinko „epiškai lyrinės dramaturgijos formą“; A. Sluckaitė J. Bobrovskio romano *Lietuviški fortepijonai* motyvais sukūrė „poetišką teatrinę polifoniją“ „Smėlio klavyrai“). Romanas ar apysaka gali būti pritaikomi scenai neperrašant teksto, o skaitant jį publikai ir suvaidinant atskiras ištraukas. Scenai gali būti pritaikomi ir dokumentai bei publicistika (istorinės dramos atmaina): prancūzų rež. Ž. Vilaras (Vilard) spektaklyje panaudojo atominės bombos išradėjo R. Openhaimerio (Oppenheimer) bylos dokumentus, vokiečių „Berlyno ansamblis“ inscenizavo B. Brechto teorinius straipsnius, P. Brukas (Brook) sukūrė „US“ – spektaklį apie Vietnamo karą.

Antidrama (absurdo, paradokso drama), moderniosios dramos tipas, paneigęs tradicinės dramos modelį. Δ atsirado kaip priešprieša XX a. 5–6 deš. prancūzų teatre vyravusiai bulvarinei ir intelektualinei dramai. Absurdo koncepcija perimta iš egzistencializmo filosofijos (A. Kamiu (Camus) *Sizifo mitas*, 1942). Δ parodo žmogaus egzistencijos beprasmiškumą, siekia įkūnyti absurda scenos vaizdiniais, sukurti scenoje absurdo pojūtį: visaverčiam Δ egzistavimui būtina specifinė teatrinė raiška. Pirmoji Δ – 1950 Paryžiuje suvaidinta E. Jonesko (Ionesco) *Plikagalvė dainininkė*, autoriaus pavadinta antipjese.

Δ ištakų randama antikos mimų, viduramžių farso, italų commedia dell'arte, XX a. dadaizmo, siurrealizmo bei ekspresionizmo tradicijose, A. Arto (Artaud) „žiaurumo teatro“ koncepcijoje. Δ pasitelkia paradoksa, groteską, gretina didybę ir profaniškumą (M. Frišo (Frisch) *Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958). Δ vaizduoja atsitiktines, nemalonias situacijas, kuriose personažai neslepia susvetimėjimo sau, išgyvena tapatybės krizę (Ž. Ženė (Genet) *Kambarinės*, 1947; M. Frišo *Grafas Ederlandas*, 1951). Δ kuriamas personažas – marionetė, niveliuojama atskiro žmogaus asmenybė, vardą atstoja bendrinis žodis, raidė, skaičius (Bobi Vatson vadinami visi šeimos nariai E. Jonesko *Plikagalvėje dainininkėje* ir pan.). Individualumo nykimą perteikia nykstantis ar deformuotas kūniškumas (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1960, *Žaidimo pabaiga*, 1957, *Vaidinimas*, 1963). Personažų santykiai pakeičiami personažo ir daikto santykių problematika, pabrėžiamas nuolat kylantis daiktų invazijos pavojus (E. Jonesko *Kėdės*, 1952, *Naujasis nuomininkas*, 1953). Viena pagrindinių Δ temų – kalba (Δ kalba praranda infomacijos perdavimo funkciją, išryškinamas kalbos muzikalumas, dramaturgai užsimena apie totalios tylos grėsmę). Rytų Europos Δ dominuoja politinės temos (Čeko V. Havelo *Vakarėlis sode*, 1963; *Memorandumas*, 1965, lenko S. Mrožeko *Policija*, 1958, *Stripitizas*, 1961, *Atviroje jūroje*, 1961, parodija, parafrazė *Hamleto* tema – *Tango*, 1965, T. Roževičius (Różewicz) *Kartoteka*, 1960, *Laokoono grupė*, 1962, *Juokingas senis*, 1964, *Nutrauktas veiksmas: nesceniška komedija*, 1965). Rytų Europos Δ artima E. Jonesko pjesė *Raganosiai*, 1958, kurią savitai parafrazavo K. Saja *Mamutų medžioklėje*, 1968.

Δ kūrė E. Jonesko (*Pamoka*, 1951, *Kėdės*, 1952, *Raganosiai*, 1959), S. Beketas (*Belaukiant Godo*, 1953, *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958, *Žaidimo pabaiga*, 1957), Ž. Ženė (*Kambarinės*, 1947, *Balkonas*, 1956), A. Adamovas (*Parodija, Invazija* (abi 1950), *Ping – pong*, 1955), anglų „naujosios bangos“ dramaturgai H. Pinteris (*Sargas*, 1960) ir kt., šveicaras M. Frišas (*Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958), amerikietis E. Olbis (Albee) (*Atsitikimas Zooparke*, 1959, *Smėlio dėžė*, 1960, *Amerikietiška svajonė*, 1961). Lietuvių dramaturgijoje Δ priskirtinos A. Ambraso ir R. Midvikio (*Duobė, Maratonas, Pirmadienio popietė*, 1968–1970),

S. Šaltenio (*Giljotina*, 1968), K. Sajos (*Klaustrofobija, arba pasivažinėjimas liftu*, 1989), K. Ostrausko (*Gyveno kartą senelis ir senelė*, 1963, *Lozorius*, 1971 ir kt.) dramoms.

Groteskas (< pranc. *grotesque* – keistas, įmantrus, juokingas): 1. meninio vaizdavimo tipas (vaizdas, stilius, žanras), grįstas fantastika, komizmu, hiperbole, netikėtai gražas ir bjauraus, juokingo ir baisaus, tikroviško ir neįtikėtino deriniais. 2. grotesko drama – XX a. dramoms tipas, susijęs su absurdo teatru (žr. *Antidrama*).

Lietuvių teatrologijoje Δ esmę pirmasis apibrėžė rež. A. Sutkus, rašydamas apie Vilkolakio teatro spektaklius. Δ esmė glūdi priešybų, kraštutinumų gretinime bei jų derinime. Δ būdingas netikėtas posūkis nuo rimto į juokingą, groteskinius vaizdus neišvengiamai lydi kandus juokas. Δ, priešingai nei alegorijai, būdinga perkeltinė prasmė, nevienareikšmiškumas. Su Δ susijęs liaudiškas, gyvenimą teigiantis, karnavalinis juokas. Δ populiarus viduramžių misterijų intermedijose, farsuose, Renesanso (E. Roterdamietis, F. Rablé (Rabelais), Apšvietos (Dž. Sviftas (Swift), romantizmo (V. Hugo, E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), T. Gotjė (Gautier) *Groteskai*, 1844) lit-roje. XIX a. realizme Δ įgijo socialinio konkretumo (N. Gogolis). XX a. modernistai (ekspresionistai, siurrealistai ir kiti) Δ reiškė pasaulio absurdiškumo, priešiško žmogui idėjas (F. Kafka, E. Jonesko (Ionesco), S. Beketas (Beckett), J. Hašekas, B. Brechtas, V. Majakovskis ir kt.). Δ – viena pagrindinių tragikomedijos meninės raiškos priemonių.

Lietuvių literatūroje Δ stilistikos elementų yra K. Binkio dramoje *Generalinė repeticija* (1940), kai kuriuose J. Grušo (*Pijūs nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976; *Cirkas*, 1976), K. Sajos (parabolių triptikas *Oratorius, Maniakas, Pranašas Jona*, 1967, *Mamutų medžioklė*, 1968, groteskinis vienaveiksmių pjesių diptichas *Poliglotos ir Abstinentas*, 1970; liaudiška parabolė *Devynbėdžiai*, 1974 ir kt.), K. Ostrausko (*Gundymai*, 1970; *Čičinskas*, 1974, *Jūratė ir Kastytis*, 1977, *Ars amoris*, 1991), A. Landsbergio (*Meilės mokykla*, 1965, *Barzda*, 1966, *Komedijantai*, 1994) kūrinuose.

Egzistencializmas, literatūros sąjūdis, glaudžiai susijęs su egzistencinės filosofijos kryptimi. Filosofijoje Δ pirmtaku laikomas XIX a. I pusės danų filosofas S. Kirkegoras (Kierkegaard), nors kaip atskira kryptis Δ susiformavo XX a. 3–6 deš. Žymiausi Δ filosofai – vokiečiai M. Haidegeris (Heidegger), K. Jaspersas, prancūzai G. Marselis (Marcel), M. Merlo-Pontis (Merleau-Ponty), Ž. P. Sartras (Sartre), A. Kamiu (Camus), rusai L. Šestovas, N. Berdiajevas. Paprastai skiriamos dvi filosofinio Δ atšakos – religinis, krikščioniškas Δ, teigiantis, kad žmogus gali tapti laisvas per Dievą (svarbiausias atstovas – G. Marselis), ir ateistinis Δ. Pagrindiniai šio Δ atstovai – Sartras ir Kamiu. Jų filosofiniai veikalai (visų pirma Sartro) ir literatūrinė kūryba darė didžiulį poveikį 5–6 deš. intelektualinei atmosferai ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Vakarų

Europoje. Δ filosofijai rūpi ne loginė būties analizė, o žmogaus situacija pasaulyje. Žmogaus būtis yra sąlygota jo egzistencijos. Tai reiškia, kad žmogaus esmė ir vertybės nėra iš anksto duotos; žmogus priverstas pats surasti tas vertybes, surasti prasmę pasaulyje, kuris iš esmės yra neprasmingas. Žmogus Δ filosofijoje yra ne tiek žinantis, kiek jaučiantis, geidžiantis, besirūpinantis, o visų pirma – besirenkantis. Žmogaus egzistencija suvokiama kaip tapsmas, laisvėjimo kelias ir kelias autentiškumo (viena svarbiausių Δ sąvokų) link. Anot Sartro, žmogus paradoksaliai yra „pasmerkta laisvei“, o drauge ir nerimui bei nevilčiai, kuriuos kelia būtinybė rinktis vertybes, susiduriant su pasaulio absurdiškumu. Sartras šią laisvės ir rinkimosi koncepciją išdėstė filosofiniame veikalė *Būtis ir niekas*, 1943. Ir filosofiniuose veikaluose, ir lit-ros kūriniuose Δ evolucionavo nuo individualaus, nihilistinio maišto (Kamiu romanas *Svetimas*, 1942, Sartro romanas *Šleikštulys*, 1938 ir drama *Musės*, 1943) į žmogiškojo solidarumo paieškas (Kamiu romanas *Maras*, 1947) ir socialinio angažuotumo idėją (Sartro *Egzistencializmas yra humanizmas*, 1946). Šią raidą paliudija ir egzistencialistų visuomeninė laikysena – II pasaulinio karo metais jie dalyvavo pasipriešinimo judėjime, pokariu – kairiųjų partijų (taip pat ir komunistų) veikloje.

Lit-ros kūriniuose egzistencialistai derina realistinį vaizdavimo būdą ir filosofinę refleksiją (Kamiu *Svetimas*, *Krytis*, 1956), naudoja parabolę (Kamiu *Maras*, Sartro pjesės). Egzistencialistų literatūrinei kūrybai neabejotiną reikšmę turėjo anksčiau rašiusio F. Kafkos kūryba. Su Δ susijusi prancūzo A. Malro (Malraux), lenko V. Gombrovičiaus (Gombrowicz) ir kt. rašytojų kūryba. Δ idėjų atgarsių pastebima ir vėliau rašiusių autorių darbuose – pvz., anglų romanisto Dž. Faulzo (Fowles) kūriniuose. Religinio Δ bruožų esama vėlyvojoje A. Maceinos studijoje *Jobo drama*, 1950. Δ įtaką galima pastebėti V. Mačernio, ankstyvojoje Alf. Nykos-Niliūno, A. Mackaus poezijoje, A. Škėmos prozoje ir dramose.

Eilėdara, eiliuotos kalbos garsinė sandara ir ją tyrinėjanti poetikos šaka. Eilėdaroje išskiriami ir akcentuojami tie kalbos organizavimo elementai, kurie skiria eiliuotą kalbą nuo prozinės kalbos ir kitų kalbos vartojimo sričių.

• **Ritmas**, reiškinio, proceso (eilėdaroje – kalbos garso) netolydumas, kintamumas ir kartu tęstinumas. Ritmiškas procesas kartojasi – nutrūksta ir vėl atsinaujina, pvz., laikrodžio tikėjimas ar radijo pypsėjimas. Ritmo priešingybė – tolydumas (pvz., sirenos kauksmas). Δ gali būti nemetriškas – kai ritmo vienetai kartojasi be aiškios tvarkos (toks yra prozinės kalbos ritmas). Eiliuotai kalbai būdingas *metriškas* Δ – ritmo vienetai joje kartojasi dėsningai.

• **Metras**, bendras dėsnis, pagal kurį vienai ar kitaip išsidėsto ritmo vienetai. Δ yra eiliavimo principas, o ritmas – konkreti jo realizacija tekste. Metriško ritmo vienetai (žodžių junginiai, eilutės) būna garsiniu atžvil-

giu kuo nors panašūs – juose sistemingai kaitaliojasi ilgį ir trumpį, kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys ir pan.

• **Eilutė**, pagrindinis metro vienetas. Eilutėje išryškėja ritmo metriškumas; ji pasižymi intonaciniu vieningumu ir dažniausiai grafiškai fiksuojama kaip savarakiška kalbos atkarpa (tačiau metrinė eilutė gali ir nesutapti su grafine). Δ pradžia iki pirmo kirčiuoto (arba ilgo) skiemens vadinama *anakrūze*, o Δ pabaigoje esantis paskutinis kirčiuotas skiemo ir po jo einantys nekirčiuoti skiemenys vadinami *klauzule*, arba *kadencija*. Vieną Δ nuo kitos skiria *kadencinė pauzė*. Pastovi Δ viduryje esanti pauzė vadinama *cezūra*.

• **Strofa**, pasikartojantis eilučių derinys, pasižymintis metro, intonacijos bei sintaksės vienove. Paprastai viena Δ nuo kitos atskiriamas grafiškai (tarpu). Δ rūšys skiriamos pagal ją sudarančių eilučių skaičių, pvz., *distichas* (dvielis), *tercetas* (trielis), *katrenas* (ketureilis), *kvintilė* (penkiaeilis), *sestetas* (šešiaeilis) ir t. t. Δ variantai skiriami pagal rimavimo būdus.

• **Rimas, rimavimas**, pastovią poziciją, dažniausiai eilutės gale, turintis garsų sąskambis (eilučių pradžioje ar viduryje esantys rimai būdingi Rytų – arabų, persų – poezijai). Pagal kirčio vietą eilutės gale skiriami vyriški (kirčiuojamas paskutinis skiemo, pvz., *basa / rasa*), moteriški (kirčiuojamas priešpaskutinis skiemo, pvz., *skyla / kyla*), *daktiliniai* (kirčiuojamas trečias nuo galo skiemo, pvz., *šviėsdamas / kvieėsdamas*), *hiperdaktiliniai* (kirčiuojamas ketvirtas nuo galo skiemo) rimai. Pagal garsų sutapimą skiriami *tikslūs ir netikslūs* rimai. Rimas, kurių sutampa ne tik klauzulės, bet ir prieš jas einantys garsai, vadinamas *gilioju* (pašlaičių / našlaičių). Jei rimuojamoje žodžio dalyje sutampa balsiai, bet nesutampa priebalsiai, rimas yra *asonansinis* (gėlė / gėrė). Jei sutampa priebalsiai ir nesutampa balsiai, rimas yra *konsonansinis* (rankom / renkam). *Instrumentiniu* laikomas rimas, apimantis daugiau nei klauzulę (pvz., visą žodį) ir pagrįstas garsų sekos panašumais, kontrastais ir pan. (pvz., raudót / ruduo). Rimų pasiskirstymas strofoje vadinamas *rimavimu*. Pvz., populiariausioje strofoje, katrene, eilutės gali būti kryžminio (ABAB), gretutinio (AABB) arba gubiamojo (ABBA) rimavimo. Rimas yra svarbus ne tik garsiniu požiūriu – rimuoti žodžiai būna susiję ir semantiškai.

• **Intonacija**, ritminė, dinaminė ir melodinė kalbos srauto slinktis; konkretus kalbos skambėjimas. Eiluotos kalbos Δ sukuria ritmas, metras, rimas, strofos ir sintaksės pobūdis, instrumentavimo priemonės, eilėdaros sistema. Δ glaudžiai susijusi su teksto reikšme, pvz., B. Brazdžionio eilėraščiuose apokaliptinio pranašavimo situaciją patvirtina ir monotoniškai pakili intonacija.

Eilėdaros sistemos

Antikinė eilėdara, pagrįsta ilgų ir trumpų skiemenų tvarkinga kaita eilutėje. Trumpo skiemens ištarimo trukmė yra laiko matas, vadinamas *mora*. Smulčiau-

sias metro vienetas – *pėda*. Tai eilutėje pasikartojantis trumpųjų (Ė) ir ilgųjų (–, dvi moros) skiemenų derinys. Pagrindinės pėdos yra šios:

pirichis V V

chorėjas, arba trochėjas – V

jambas V –

spondėjas – –

daktilis – V V

amfibrachis V – V

anapestas V V –

Šiuos pėdų pavadinimus vėliau perėmė silabotoninė eilėdara, kurioje trumpų ir ilgų skiemenų derinius pakeitė kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų deriniai.

Manoma, kad Δ kiekviena pėda turėjo kirtį (iktą). Eiluotos kalbos kirčiavimas nepaisė natūralių kalbos kirčių. Δ rimas nebūdingas. Eilutę paprastai sudaro vienos ar kelių rūšių pėdos, kurių kombinacijos vadinamos metrais. Δ pasižymi metrų gausa. Iš jų žinomiausi

– hegzametas

– V V / – V V / – // V V / – V V / – V V / – V

ir pentametas

– V V / – V V / – // – V V / – V V / –

Hegzametu dažniausiai buvo rašomas epas. Vienas pentametas buvo vartojamas retai. Vartojamas drauge su hegzametu eilute jis sudarė eleginį distichą. Juo dažniausiai buvo rašomos elegijos ir epigramos.

Verčiant į modernias kalbas, taip pat ir į lietuvių, antikinę eilėdarą būdingi ilgų / trumpų skiemenų deriniai keičiami kirčiuotų / nekirčiuotų skiemenų deriniais. Taip transformuotas hegzametas vadinamas toniniu. Toniniu hegzametu parašyti K. Donelaičio *Metai*. Antikinės eilėdaros transformacijų pasitaiko ir moderniojoje poezijoje (pvz., K. Platelis yra parašęs eilių eleginiu distichu).

Sintaksinė-intonacinė eilėdara pagrįsta panašia eilučių sintaksine struktūra. Panaši sintaksinė struktūra sukuria panašią intonaciją. Tokia eilėdara būdinga lietuvių tautosakai. Ja parašytas ir pirmasis lietuviškas eilėraštinis – M. Mažvydo *Katekizmo* prakalba. Nors sintaksine-intonacine eilėdara parašyti kūriniai nėra rimuoti, panašios gramatinės formos eilučių pabaigoje sudarė prielaidas formuotis rimui.

Silabinė eilėdaros pagrindas – apytikris (silabizmas, senesnis variantas) arba tikslus skiemenų skaičius eilutėse (izosilabizmas, vėlesnis variantas) ir pastovus kirtis eilutės pabaigoje (paskutiniame ar priešpaskutiniame skiemenyje). Metrai nusakomi skiemenų skaičiumi – aštuoniaskiemenis, vienuolikaskiemenis. Vienas populiariausių metrų – trylikaskiemenis su cezūra po septintojo skiemens. Juo parašytas A. Baranausko *Anykščių šilėlis* (tik pirmosios 18 eilučių vienuolikaskiemenės). Silabinė eilėdara būdinga daugeliui liaudies dainų. Lietuvių rašytinėje literatūroje ši eilėdara pradėjo formuotis XVI a., daugiausia verstinėse giesmėse. Ji buvo populiari maždaug iki XIX a. vid., kada buvo sukurti ryškiausi

jos pavyzdžiai (A. Strazdo, A. Baranausko, S. Stanevičiaus kūryboje).

Silabotoninė eilėdara grindžiama dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitaliojimu eilutėje. Pagal antikinės eilėdaros modelį, skiriami dviskiemeniai (jambas ir chorėjas) ir triskiemeniai (daktilis, amfibrachis, anapestas) metrai, tačiau juose kaitaliojasi ne ilgi ir trumpi, bet kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys. Silabotoninė eilėdara pagrįsta natūraliu kalbos kirčiu, ir tiksliai šie metrai retai kada realizuojami. Dažnos šioje eilėdaroje mišrios strofos – jose kaitaliojasi skirtingo metro eilutės. Lagaedu vadinama mišrių metrų atmaina, kai skirtingi – dviskiemeniai ir triskiemeniai – metrai kaitaliojasi ne vien strofos, bet ir eilutės viduje. Silabotoninei eilėdarai būdingas rimas, tačiau gali būti ir nerimuotų ja parašytų eilių (vadinamosios baltosios eilės, verlibras).

Sinkopis, kaip ir silabotoninė eilėdara, remiasi dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų išsidėstymu, tačiau sinkopio atveju daug laisvesni tarpkirtiniai intervalai. Bendro sinkopio schema galėtų būti tokia

$X / - X - X - / X$; – kirčiuotas skienuo, X – nekirčiuotų skiemenų skaičius nuo nulio iki penkių (ir daugiau, jei leidžia kalbos galimybės). Populiariausias metras – vienskiemenio ir dviskiemenio intervalo laisva kaita. Rimuoti sinkopio variantai artimi silabotonikai, nerimuoti – verlibrai.

Verlibras (pranc. *vers libre* – laisva eilutė), tarpinė grandis tarp eiliuotos (metrinės) ir prozinės (nemetrinės) kalbos. Verlibras neturi aiškaus metro ir drauge turi intonacinių ypatybių, skiriančių jį nuo prozinės kalbos. Verlibras remiasi kitų eilėdarų principais, bet juos laisvai traktuoja. Būdingas moderniajai poezijai.

Ekspresionizmas, terminas, vartojamas apibūdinti pasaulio supratimą ir raiškos būdą teatre, dailėje, kine, lit-roje. Δ susiformavo vokiškai kalbančiose šalyse 1910–1924, nors kai kurie teoretikai ištakas žiūri XIX a. I pusės vokiečių rašytojo G. Briuchnerio (Brüchner) pjesėse, olandų tapytoju V. van Gogo (van Gogh), norvegų dailininko E. Munko (Munch) kūryboje, švedų rašytojo A. Strindbergo dramose. Ekspresionistai protestavo prieš realistinį, natūralistinį vaizdavimo būdą. Pasaulis ekspresionistinėje vaizduotėje matomas nuotaikų, asmeninės patirties, nesąmoningų būsenų (transo, sapno) suintensyvinu pavidalu. Jis išreiškiamas deformuotomis formomis, sukeistomis proporcijomis, grotesku, skirtingų stilistikų (tragizmo-komizmo, patoso-banalumo) deriniais. Svarbiausi ekspresionistai – vokiečių dramaturgai E. Toleris (Toller), G. Kaizeris (Kaiser), V. Hazenklėveris (Hasenclever); Δ įtaka ryški B. Brechto dramaturgijoje. Kino klasika tapo ekspresionistiniai filmai – F. W. Murnau *Nosferatu* (1922), R. Vynės (Wiene) *Daktaro Kaligario kabintatas* (1920) ir kt. Dailėje Δ transformavosi į kubizmą, siurrealizmą. Prozoje, poezijoje ekspresionistinis

vaizdavimo būdas tapo pagrindu avangardistiniams judėjimams (dadaizmui, futurizmui), Δ poetikos įtaka pastebima F. Kafkos prozoje, G. Traklio, G. Benno, T. S. Elioto, V. H. Odeno (Auden) ir kt. poezijoje. Lietuvių lit-oje Δ bruožai ryškiausiai keturvėjininkų bei trečiafrontininkų kūryboje. Ekspresionistinės dailės, teatro įtaka ir organiška ekspresionistinė pasaulio vizija bene savičiausia J. Savickio prozoje. Δ stilistikos esama B. Sruogos poezijoje.

Esė (pranc. *essai* – bandymas), mokslo, lit-ros kritikos, publicistikos kūrinys, kuriam būdingas kompozicinis ir stilistinis laisvumas, subjektyvumas, nedidelė apimtis. Δ žanro pradžia laikomas M. de Montenio (Montaigne) veikalas *Esė* (3 kn., 1580–1588). Lietuvių kritikoje Δ terminą pirmą kartą pavartojo B. Sruoga 1923. Lietuvių lit-ros istorijoje minėtini Δ rinkiniai: J. A. Herbačiausko *Dievo šypsenos* (1929), J. Kossu-Aleksandravičiaus (*Aisčio*) *Dievai ir smūtkeliai* (1935) ir kt. Šiuolaikinė eseistika įsitvirtino XX a. 7–8 deš. (E. Mieželaičio *Lyriniai etiudai*, 1964, *Antakalnio barokas*, 1971; Just. Marcinkevičiaus *Dienoraštis be datų*, 1981). Δ žanras tapo ypač populiarus Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę (M. Martinaičio *Papirusai iš mirusiųjų namų*, 1992; T. Venclovos *Vilties formos*, 1992; S. Parulskio *Nuogi drabužiai*, 2002; G. Radvilavičiūtės *Suplanuotos akimirkos*, 2004; *Šignakt aš miegosiu prie sienos*, 2010; A. Andriškevičiaus *Rašymas dūmais*, 2004; K. Navako *Du lagaminai sniego*, 2008; G. Beresnevičiaus, S. Gedos, D. Kajoko ir kt. knygos).

Estetinė distancija, tarp skaitytojo (ar kito meno suvokėjo, pvz., žiūrovo) ir meno kūrinio esantis santykis, nepriklausantis nuo suvokėjo asmeninės patirties, interesų ar skonio. Pz., skaitytojas gali nemėgti eilėraščio, bet objektyviai pripažinti jo meninę vertę. Kita vertus, Δ yra esminis dalykas, padedantis suvokti kūrinį kaip estetinį faktą ir nepainioti jo su realybe. Šiame santykiyje tarp skaitytojo ir kūrinio dalyvauja ir rašytojas, kuris naudoja įvairias priemones, literatūrinės „strategijas“ Δ sukurti. Tokių priemonių pavyzdžiu galėtų būti vadinamoji defamiliarizacija (sukeistinimas) ar H. Radausko eilėraščiams būdingas realybės transformacijos principas, lyrinio subjekto nebuvimas. Δ konceptas suformuotas XX a., nors jo užuomazgų esama jau I. Kanto meno nesuinteresuotumo teorijoje. Δ sąvoką įtvirtino E. Bulou (Bullough) 1912 publikuotame str. „Psichinė distancija“ kaip meno faktorius ir kaip estetinis principas“.

Ezopinė kalba, graikų pasakėtininko Ezopo (Aisōpos) vardu vadinamas ypatingas kalbėjimas potekstėmis ir užuominomis, kurio dažniausiai griebiasi nedemokratiškų kraštų, kur egzistuoja griežta cenzūra, rašytojai. Δ būdinga alegorija, perifrazė, ironija, metonimija, naudojamos įvairios aluzijos ir simboliai. Giliausias tradicijas jį turi Rytų Europos šalyse ir Rusijoje (A. Puškinas, M. Saltykovas-Ščedrinas, M. Bulgakovas, K. Čapekas ir kt.). Ją naudojo ir

kiti Europos autoriai, pvz., A. Fransas (France). Lietuvoje Δ buvo plačiai naudojama sovietinių metų lit-roje. Jos ženklų esama J. Grušo, K. Sajos, R. Lan-kausko, M. Martinaičio, S. Gedos ir kt. kūrinuose.

Groteskas (pranc. *grotesque* < it. *grottesco* – keistas, įmantrus, fantastiškas), komišky, absurdišky, tragišky ir fantastišky pradų jungtimis grindžiamas vaizdavimo būdas, kuriuo sukuriama deformuoti, iškreiptų dydžių ir pavidalų meniniai vaizdai, dažniausiai – tapyboje ir literatūroje.

Jau Antikos mene sutinkami fantastiški dekoratyviniai ornamentai ir piešiniai, su keisčiausiai susipynusiomis gyvūnų, augalų ir žmonių figūromis, tapo populiarūs Renesanso ir Klasicizmo dailėje ir architektūroje. Labai dažnai grotesko priemonės naudoja modernių laikų dailininkai (pvz., P. Pikasas (Picasso), lietuviai R. Sližys, Š. Sauka ir kt.).

Literatūroje Δ reiškiasi kaip prieštarų stilių (pvz., aukštojo ir žemojo, pakilaus ir pašaipaus, jausmingo lyrinio ir tragiškai liūdno, sentimentalaus ir pabrėžtinai šiurpau), taip pat – kaip skirtingų dydžių, konvencijų (pvz., tikroviškos ir fantastinės), sąmoningų hiperbolių ir deformacijų, iracionalių veiksmų, absurdiškų situacijų sanklodos ir jungtys. Δ įprasminamas įvairiais žanrais ir žanrinėmis formomis, įvairios tematikos veikaluose bei kone visuose meninės struktūros lygmenyse: plėtojant diskursą (pasakojimą, dialogus), vaizduojant herojus, modeliuojant scenas ir situacijas. Vieni žymiausių kūrinių – F. Rable (Rabelais) *Gargantua ir Pantagruelis*, Dž. Svifto (J. Swift) *Guliverio kelionės*. Δ išplito Baroko ir Romantizmo laikais, tapo labai populiarus XX a. autorių kūryboje. Tarp žinomiausių Δ priemonės naudojančių rašytojų – E. A. Po (Poe), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), N. Gogolis, M. Saltykovas-Ščedrinas, F. Kafka, B. Brechtas, Dž. Orvelas (G. Orwell), K. Vonegutis (Vonnegut), absurdo teatro atstovai – S. Beketas (Beckett), E. Jonesko (Ionesco).

Lietuvių lit-je Δ kūrė V. Kudirka (satyrinės apysakos), I. Šeinius (romanas *Siegfried Imerselbe atsijaunina*), K. Binkis (pjesė *Generalinė repeticija*); itin įtaigus, šiurpulinga ironija permelktas B. Sruogos pasakojimas *Dievų miške*; absurdiškomis scenomis, paraboliskais sugretinimais pasižymi A. Landsbergio, K. Ostausko, J. Grušo, K. Sajos, J. Glinško groteskinės pjesės; tokio pobūdžio meninės priemonės naudoja satyrikai V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Hagiografija (gr. *hagios* – šventas + *grapho* – rašau), šventųjų gyvenimas, religinės krikščionių lit-ros rūšis, šventųjų gyvenimų aprašymai, fiksuojantys jų šventumo pasireiškimo, dažnai ir kankinystės istoriją. Pirmuoju Δ kūriniu laikomas šv. Atanazo (IV a.) parašytas šv. *Antano gyvenimas*. Iš V a. yra išlikusios Egipto ir Sirijos dykumų vienuolių asketų biografijos. Viduramžiais hagiografinės medžiagos rašytojai rėmėsi iš vad. *acta martyrum* (kankinių darbų) – teisminių protokolų apie pirmųjų krikščionių teismų

nuosprendžius, mirties bausmes; pranešimai dažnai būdavo užrašyti romėnų teismo raštininkų, o vėliau, patekę į krikščionių rankas, papildomi ir perdurbami. Δ kūriniai Viduramžiais turėjo *legendų* (lot. *legenda* skaitytini dalykai) pavadinimą, o iš jų sudarytos rankraštinės knygos vadinosi *legendų* (*Liber legendarius*) ir *kančių* (*Liber passionarius*) knygomis. Vienas žymiausių Viduramžių Δ paminklų – *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai* (*Legenda aurea*, liet. 2008) – 1263–1273 dominikono Jokūbo Voraginiečio parašytas *legendų* rinkinys lotynų k., kurio pasakojimai išdėstyti pagal liturginį kalendorių. Nuo 1643 jėzuitai leidžia visuotinius *Šventųjų darbus* (*Acta Sanctorum*), į kuriuos įtraukti ir Lietuvos šventieji. Lietuvos Δ pasakojimų tradicija yra susijusi su pirmųjų į Lietuvą vykusių misijonierių vardais ir veikla, užfiksuota užsienio kronikinių. Hagiografinio pobūdžio pasakojime apie šv. Brunoną 1009 pirmą kartą paminėtas ir Lietuvos vardas. XIV a. gimė Vilniaus pranciškonų kankinių (Ulricho ir Martyno), nukankintų kunigaikščio Gedimino įsakymu tarp 1338–1342, legendos, kurią ankstyviausias variantas užrašytas vienoje XIV a. Prancūzijos pranciškonų kronikoje.

XIV a. atsirado legenda apie tris Lietuvos stačiatikių kankinius (Joną, Antaną ir Eustachijų), tarp 1354–1377 paskelbtus Stačiatikių bažnyčios šventaisiais. Pirmasis teksto variantas, bylojantis apie šiuos tris kankinius, priėmusius krikščionybę ir dėl to kunigaikščio Algirdo nukankintus, buvo sukurtas graikų k. Konstantinopolyje. Iš XVI a. apie tai yra išlikęs LDK stačiatikių Supraslio vienuolyno Δ pasakojimas bažnytine slavų k. XVI a. Lietuvos metraščiuose (Bychoveco kronikoje), vėliau M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojalavičiaus darbuose užrašyta legenda apie 14 Vilniaus pranciškonų, kurie taip pat buvę nužudyti kunig. Algirdo įsakymu, septyniems nukirtus galvas, o kitus, prikaltus prie kryžių, numetus nuo Plikojo kalno į Nerį. Jų garbei tarp 1613–1636 ant kalno buvo pastatyti trys kryžiai, o kalnas įgijo Trijų kryžių kalno vardą. Visi Δ kankinių pasakojimai pasižymi detaliu žiaurių kankinimo metodu aprašymu, turi daug „bendrųjų vietų“ (pvz., baudėjų reikalavimas išsižadėti krikščionybės ir kankinių pasiryžimas laikytis tikėjimo bet kokia kaina).

Prasidėjus Lenkijos ir Lietuvos karaliai šv. Kazimiero (1458–1484) kanonizacijos procesui XVI–XVII a. išplito hagiografiniai pasakojimai, liudijantys karaliai šventumą.

Pirmas stambus Lietuvos Δ paminklas lenkų k. – jėzuito Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai* (1579), kuriame pateikta beveik 400 pasakojimų. A. Vijūkas-Kojalavičius *Įvairenybėse apie Bažnyčios padėtį ir būklę Lietuvoje* (1650) hagiografiniu stiliumi aprašė žymiausių Lietuvos jėzuitų biografijas ir nuopelnus, minėjo kitų konfesijų tikėjimo kankinius. Pirmi reikšmingi Δ kūriniai lietuvių k. yra M. Valančiaus veikalai *Žyvatai šventųjų* (1858) ir *Gyvenimai šventųjų Dievo* (1868).

Idioma, nemotyvuotas frazeologizmas, sustabdrėjęs desemantizuotas žodžių junginys. Nuo frazeologizmo skiriasi tuo, kad Δ , kaip vientiso žodžių junginio, prasmė yra nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių, pvz., *griežti dantį* – pykti, *lupti ožius* – vėmti. Δ – vaizdingas, subjektyvų kalbančiojo santykį su tikrove, emocinį vertinimą rodantis žodžių junginys, kalbos gyvumo, stilistinės įvairovės šaltinis.

Imitacija (lot. *imitatio* – sekimas, mėgdžiojimas), ko nors pakartojimas, pasirinkto pavyzdžio kopijavimas; nuo Antikos iki XVIII a. pab. mimizė – įprastas meno kūrimo principas. Δ ypač būdinga Klasicizmo epochai, iš Antikos perėmusiai daugelį kanonų ir taisyklių. Romantizmui iškėlus originalumo reikalavimą Δ , kaip kūrybos principas, tapo nepopuliari. Modernizmas Δ vertina taip pat griežtai neigiamai. Šiuolaikiniame mene ir lit-roje Δ virsta sąmoninga stilistine laikysena – kitų stiliaus imitavimas turi tikslą pasišaipyti (parodija) ar tiesiog kurti stilistinę kaukę (pastišas).

XIX a. pr. lietuvių lit-roje esama sekimų Antikos, vokiečių, lenkų autorių kūriniais (K. Donelaičio *Metų hegzametras*, pasakėčios).

Šiuolaikinėje lietuvių lit-roje imitacijos ir pastišo pavyzdys – M. Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras*, 2004, kurioje imituojama tarpukario Lietuvos kalbinė stilistika.

Impresionizmas, dailės, muzikos, iš dalies lit-ros kryptis, atsiradusi XIX a. 8 deš. Prancūzijoje. Pavadinimą šiai krypčiai davė K. Monė (C. Monet) paveikslas „Impresija: Saulėtekis“ (1872). Pirmoji dailininkų impresionistų paroda surengta 1874. Δ protestavo prieš akademinę tapybai būdingą požiūrį į dailę kaip į tikrovės kopijavimą, iškėlė siekinį perteikti akimirkos įspūdį, nuotaiką, spalvų, šviesos ir šešėlių žaisimą. Δ suabejojo vieningos tikrovės buvimu ir į dėmesio centrą iškėlė kuriančiojo poziciją, požiūrio tašką, iš kurio vienaip ar kitaip matomas pasaulis. Žymiausi dailininkai-impresionistai: K. Monė, O. Renuaras (Renoir), E. Mane (Manet), K. Pizaro (Pissaro), E. Dega (Degas).

Iš dailės Δ terminą perėmė lit-ros kritika, tačiau literatūrinio Δ sąvoka nėra aiškiai apibrėžta. Impresionistais vadinami atskiri poetai (prancūzų – P. Verlenas (Verlaine), rusų – K. Balmontas), belgų rašytojas M. Meterlinkas (Maeterlink). Tačiau impresionistais neretai laikomi ir prancūzų simbolistai ar, pvz., anglų rašytojas O. Vaildas (Wilde). Δ dažniau siejamas su lyrika – jai, kaip ir dailei, būdingas įspūdžių fiksavimas, subjektyvaus santykio su gamta reiškimas; taip pat asociatyvus garsinių, regimųjų, kvapų ir kt. pojūčių jungimas, fragmentiška kompozicija, melodinga kalba. Vyraujanti impresionistinės poezijos nuotaika – liūdesys, melancholija. Δ terminas taip pat vartojamas apibūdinti prozai, kurioje vaizduojamas vidinis žmogaus gyvenimas, išorinis pasaulis ne aprašo-

mas, o parodomas per veikėjo ar pasakotojo psichikos prizmę. Šiuo atžvilgiu Δ bruožų esama M. Prusto (Proust), Dž. Džoiso (Joyce), Dž. Konrado (Conrad), V. Vulf (Woolf), K. Hamsuno ir kt. prozininkų kūryboje.

Lit-roje Δ terminas vartojamas ne krypčiai, o vaizdavimo būdai, pasaulėjautai nusakyti.

Lietuvių lit-roje Δ apraiškos susijusios su romantišėmis, simbolistinėmis tendencijomis. Ryškiausi Δ bruožai I. Šeinaus kūryboje (romane *Kuprelis*, apysakoje *Vasaros vaisės*), B. Sruogos poezijoje (ypač rink. *Dievų takais*, kur jausmo istorija išskaidoma į atskiras akimirkas). Δ stilistikos esama Šatrijos Raganos (apysaka *Viktutė*), A. Vaičiuliaičio, J. Jankaus ir kai kurių kt. autorių kūryboje.

Instrumentuotė (orkestruotė), nekanonizuoti kalbos, dažniausiai eiliuotos, sąskambiai (kanonizuotas sąskambis yra, pvz., rimas), padedantys sukurti stilistinį, estetinį, semantinį literatūrinio teksto savi-tumą.

- **Aliteracija**, raiškus, tikslingas priebalsių pakartojimas nedidelėse teksto atkarpose, pvz., „mėnuliu žalias obuolys“ (A. Marčėnas).

- **Asonansas**, vienodų ar to paties tipo balsių tikslingas pakartojimas, pvz., „Supasi, supasi lapai nubudinti“ (B. Sruoga).

Aliteracija ir asonansas dažnai vartojami kartu, pvz., „Mėlynų melodijų melai“ (H. Radauskas).

- **Eufonija**, kalbos skambesio darna, kurią sukurti padeda ir instrumentavimo (fonizavimo) priemonės.

- **Onomatopėja**, aliteracijos ar asonanso atmaina – tikrovės garsų pamėgdžiojimas kalbos garsais, pvz., J. Baltrušaičio eilėraštyje imituojamas varpo skambėjimas: *Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda / Ir didina, daugina dovaną duotą.*

Interpretacija (lot. *interpretatio* – aiškinimas), teksto prasmės aiškinimas, komentavimas. Kiekviena Δ yra paremta perspektyvos perkėlimo principu (kai tekstas rašomas iš autoriaus perspektyvos, o suprantamas iš skaitytojo perspektyvos), bet tai nėra visiškai subjektyvi veikla. Lit-ros kūrinio prasmė randasi kaip teksto ir skaitytojo sąmonės sąveikos rezultatas. Interpretatoriaus subjektyvumą riboja teksto duomenys. Kita vertus, Δ svarbus ir socialinis, istorinis, biografinis kontekstas, padedantis suvokti kūrinio visumos prasmę.

Intertekstualumas, ryšys, kurį vienas ar kitas tekstas turi su kitais tekstais, pvz., Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas* su Homero *Odisėja* ar A. Mackaus eilėrašties „Triumfališkoji“ su D. Tomo (Thomas) eilėraščiu „Ir nebus mirties karalijos“. Δ gali reikštis kaip citata, anagrama, aliuizija, parodija, imitacija, pastišas ir pan. Struktūralizmo ir poststruktūralizmo

teorijos, įvedusios Δ terminą, pabrėžia, kad Δ nėra visai tas pats, kas vieno kūrinio įtaka kitam ar kūrinio šaltiniai. Δ susijęs su esminiu šių teorijų teiginiu, kad tekstas veikiau yra ne nuoroda į išorinį pasaulį, o į vidinius savo paties ryšius ir į kitus tekstus.

Ironija (gr. *eirōneia* – apsimetimas), perkeltinis reikšmės vartojimas, kai žodis ar žodžių junginys įgyja priešingą reikšmę. Kaip literatūrinis tropas Δ yra metaforos ir metonimijos paribio zonoje, nors labiau linkstama Δ priskirti metonimijos tropams. Δ reiškiasi įvairiausiomis formomis: nuo subtilaus pasiūlymo iki sarkazmo; satyrinėje literatūroje Δ tampa dominuojančia išraiškos priemone. Visas Δ spektras priklauso jau ne vien stilistikos, bet ir pasaulėvaizdžio sferai. Vokiečių Jenos mokyklos atstovai (A. Šlegelis (Schlegel) buvo sukūrę romantinės Δ teoriją, pagrindžiančią visapusiškai ironišką požiūrį į būtį. Egzistencinė arba kosminė Δ itin būdinga moderniai lit-rai, kur Δ yra vienintelė įmanoma racionali santykio su nežmoniška tikrove forma (pvz., B. Sruogos *Dievų miškas*, kai kurie A. Škėmos *Baltos drobulės* fragmentai). Δ gali būti nukreipta ir į pačią lit-ros istoriją, kai neva rimtai naudojamos literatūrinės klišės, nusidėvėję poetizmai ir pan. (H. Radausko poezija, J. Savickio novelės).

Be žodinės Δ dar išskiriamos dramatinė ir situacijos Δ. Dramatinė Δ atsiranda tuomet, kai žiūrovai žino tai, ko pagrindinis pjesės personažas žinoti negali. Situacijos Δ sukuria neatitikimas tarp personažo veiksmų ir jo lūkesčių. Pvz., Sofoklio tragedijoje *Karalius Oidipas* herojus, norėdamas išvengti orakulo pranašystės, jog jam lemta nužudyti savo tėvą ir vesti motiną, bėga, palikdamas namus, bet galop taip ir atsitinka.

Katekizmas (gr. *katēchēsis* – pamokymas), glaudtas krikščionių tikybos išdėstymo vadovėlis, vienas iš bažnytinės lit-ros žanrų. Išpopuliarėjo XVI a., kai reformacijos, o vėliau ir Katalikų bažnyčios reformos atstovai ėmė stengtis kuo plačiau tautinėmis kalbomis skleisti savas tikėjimo tiesas. Pirmas žymus protestantų (liuteronų) Δ buvo parašytas M. Liuterio (1529), juo vėliau naudojosi daugelio šalių protestantų Δ sudarytojai. Pavyzdinis XVI a. katalikų Δ, parengtas Tridento susirinkimo nutarimu, buvo išleistas 1566. Senojoje lietuvių lit-roje Δ – vertingi kalbos ir religinės minties istorijos paminklai. Pirmąjį lietuvišką Δ sykiu su kitais tekstais, sudėtai į pirmąją lietuvišką knygą, paruošė M. Mažvydas (*Katekizmo prasti žodžiai*, 1547). Jis buvo skirtas pasauliečiams, sudarytas remiantis dviem lenkiškais Karaliaučiuje išleistais liuteronų Δ – 1545 J. Seklucjano ir 1546 J. Maleckio, bei lotynišku J. Vilicho (Willich) Δ. Jį sudarė 5 dalys: Dešimt Dievo įsakymų, Credo (apaštališkasis krikščionių tikėjimo išpažinimas), „Tėve mūsų“, Sakramentų aiškinimas, krikščioniškos doros įstatymai Bažnyčios atstovams ir pasauliečiams. Manoma, kad pirmasis lietuviškas katalikų Δ, sudarytas pagal vo-

kiečių jėzuito P. Kanizijaus (Canisius) Δ, buvo išleistas 1585, tačiau nė vienas šios knygos egz. nežinomas. 1595 M. Daukša išleido antrą lietuvišką katalikų Δ (*Katekizmas, arba mokslas kiekvienam krikščioniui privalus*, Vilnius), verstą iš lenk k., kuris yra pirmoji žinoma LDK lietuviška knyga. Krokuvėje išleisto ispanų jėzuito J. Ledesmos dialoginio Δ vertimas gana laisvas, su originaliais intarpais. Pirmą lietuvišką kalvinistų Δ 1598 parengė M. Petkevičius *Polski z litewskim katechizm (Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas, Vilnius)*. Jis buvo pažodžiui verstas iš 1594 Vilniuje išleisto lenkiško LDK kalvinistų Δ, kurio parengėju laikomas Vilniaus kalvinistų kunigas J. Sudrovijus. Petkevičiaus Δ tekstas buvo išspausdintas dviem – lenkų ir lietuvių k., sudarytas kalvinistų Δ būdinga klausimų ir atsakymų forma. Lenkų k. kalvinistai jau nuo 1554 įvairiuose LDK miestuose spausdino savo Δ Vėlesnius lietuviškus Δ yra rengę B. Vilentas, S. Minvydas ir J. Božimovskis, J. Želzavičius, M. Valančius ir kt. XIX–XX a., įsigalint įvairiems pasaulietinės lit-ros žanrams, Δ praranda savo, kaip lit-ros objekto, reikšmę.

Kelionių literatūra, lit-os kūriniai, kuriuose aprašomos kelionės. Neturi griežtesnių žanrinių rėmų nei turinio, nei formos atžvilgiu. Tai gali būti kelionės ir jos nuotykių arba egzotiškų, nežinomų kraštų, žmonių, papročių, religijų ar kultūros paminklų aprašymas atsiminimų, dienoraščio, laiškų, reportažo ar kt. formomis. Nėra griežtos ribos tarp publicistinės bei grožinės Δ. Grožiniame kūrinyje labiau išryškinama vidinė, dvasinė kelionės prasmė ir patiriami herojaus išgyvenimai. Jau antikinėje Graikijoje žinytų pobūdžio Δ buvo vienas iš grožinės prozos šaltinių, pateikiančių daug informacijos apie pasaulį (graikų geografo ir keliautojo Pausanijaus *Vadovas po Heladę*, II a. pr. Kr.). Δ Antikoje turėjo itinarijų (lot. *iter* – kelias, kelionė) pavadinimą, prigijusį ir Viduramžių krikščionių piligrimų į šventąsias vietas aprašymams. Vienas pirmųjų tokių kūrinių – *Burdigalos, arba Jeruzalės žinytas* (IV a.), pateikiantis išsamius duomenis apie Jeruzalę, bei *Žinios apie 14 miesto regionų* (IV a.), aprašantis šventąsias Romos vietas. Viduramžiais egzistavo ir kelionių į egzotiškų, nežinomų šalių aprašymai. Populiariausias tokio žanro pavyzdys – M. Polo, 1271 išvykusio į Kiniją ir ten praleidusio 17 metų, *Pasaulio aprašymas* (1298). Itin populiarūs Δ buvo Renesanso ir Baroko epochose, kuomet sukurti ir pirmieji šios rūšies lit-os kūriniai Lietuvoje, daugiausia lotynų ir lenkų k. Ankstyvajai Lietuvos Δ būdinga dienoraščio forma: J. Radvilos (1556–1600) *Kelionės į Italiją 1575 m. aprašymas* (išl. tik XX a.), jo brolio M. K. Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) *Kelionė į Jeruzalę* (lot. 1601, liet. 1990) ir kt. Pastarasis kūrinys išleistas daugelį kartų įvairiomis k. (lotynų, lenkų, vokiečių, rusų) tapo XVII a. Europos bestselleriu. M. K. Radvila Našlaitėlis jame aprašė savo piligriminę kelionę į šventąją žemę ir Egiptą 1582–1584, didžiausią dėmesį skirdamas detaliam įvairių šalių etnografinių,

religinių papročių išryškiniui, geografijos, istorijos, socialinės aplinkos faktams.

XVIII a. Δ ryškėjo vis daugiau publicistinio traktato bruožų (pvz., rusų rašytojo A. Radiščevo *Kelionė iš Peterburgo į Maskvą*, 1790, liet. 1950), XIX a. išpopuliarėjo meno ir kultūros paminklų sukeltų įspūdžių fiksavimas (pvz., J. V. Gėtės (Goethe) *Kelionė į Italiją*, t. 1–3, 1816–1829), istorijos ir esamojo meto santykio apmąstymas. Dienoraštinės Δ pavyzdys, parašytas išraiškingu beletristiniu stiliumi – Prūsų Lietuvos mokslininko ir rašytojo, kunigo L. Rėzos vokiečių k. parašyta *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius* (1814, liet. 1999), kurioje aprašomi paties L. Rėzos, Prūsijos armijos pamokslininko, Napoleono karų metu atsidūrusio įvairiose šalyse (Lenkijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), patirti įspūdžiai. L. Rėzos dienoraštyje vertinami politiniai įvykiai, smerkiama Napoleono tironija, iškeliamos patriotinės Prūsijos idėjos, tačiau svarbiausias dėmesys skiriamas tautų ir kultūrų lyginimui, jų privalumų ir trūkumų, kultūrinių vertybių charakteristikai. Naujieji kelionių aprašymai dažniausiai susiję su siekiu pažinti egzotiškus kraštus, įvairių kultūrų prigimtį ir savitumą, todėl įgauna populiarių kulturologinių pasakojimų pobūdį. Autentiškais patyrimais išsiskiria J. Ivanauskaitės knygos *Ištrėmtas Tibetas* (1996) ir *Kelionė į Šambalą* (1997), kuriose kibetas pateikiama kaip svarbus herojės vidinės istorijos momentas ir bandymas atrasti tikruosius dvasios namus.

Klasicizmas (lot. *classicus* – pavyzdinis):

1. antikinės Graikijos ir Romos estetikos, retorikos principų laikymasis lit-roje ir mene.
2. meno stilius, reiškęs XVII–XVIII a. lit-roje, XVII–XIX a. vaizduojamajame mene, XVIII–XIX a. pr. muzikoje. Δ gimtine laikoma XVI a. pab. Italija, tačiau labiausiai jis išplito XVII a. Prancūzijoje. Δ pabaiga susijusi su Romantizmo estetinių kriterijų įsigalėjimu. Δ lit-ros teorija rėmėsi antikinė retorika (Aristotelis) ir savo meto racionalistine filosofija, suformulavusia protu pažinios gamtos ir pasaulio principus, teigusia loginio mąstymo prioritetą (R. Dekartas (Descartes)). Δ meno principas buvo dviejų svarbiausių ir amžinųjų vertybių – grožio ir tiesos – dermė. Kadangi pasaulis buvo suvokiamas kaip valdomas pusiausvyros ir harmonijos dėsniais, tai ir menas turėjo būti šios sąveikos pažinimo priemonė, pagrįsta ne fantazija ir išmone, bet tikrovės atspindėjimu. Tikrovės vaizdavimas turėjo būti ne detalus, „veidrodinis“ jos pakartojimas, bet tam tikrų jos dėsnų, lemiančių grožį, išryškiniams; meno išraiškos priemonės – pavaldžios protui. Δ menininkai savo meno sampratos idealą matė antikiniuose meno kūriniuose, todėl propagavo sekimą jų estetinėmis normomis, remiantis jomis formulavo savo lit-ros kūrinio turinio ir formos taisykles. Viena pagrindinių taisyklių reikalavo laikytis stiliaus tinkamumo teorijos: aukštasis stilius naudojamas odėje, epe, tragedijoje, vidurinis – elegijoje, poemoje, dialoge; žemasis – satyroje ir komedijoje. Δ stiliaus

teorija reikalavo laikytis saiko, harmonijos, padomumo, įprastumo, įtikinamumo normų. Neigiamai vertintas stilių ir žanrų maišymasis. Egzistavo žanrų hierarchija: lyrikoje aukščiausia vietą užėmė odė ir himnas, epikoje – epas ir aprašomoji poema, dramaturgijoje – tragedija. Pastarojoje reikalauta laikytis trijų vienūmų – veiksmo, laiko ir vietos – principo. Žymiausias Δ teorinių principų apibendrintojas – N. Bualo (Boileau, *Poezijos menas*, 1674, liet. 1981). Tipiškausi Δ atstovai Prancūzijoje – dramaturgai: tragedijų autorius P. Kornelis (Corneille) (*Sidas*, 1636) ir Ž. Rasinai (Racine) (*Fedra*, 1677), komedijų autorius Ž. B. Moljeras (Molière) (*Šykštuolis*, 1668), pasakėtininkas Ž. de La Fontenas (de La Fontaine), XVIII a. – filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Kitose šalyse Δ stilius reiškęsi žymiai silpniau. Vokietijoje jis siejamas su vėlyvąja J. V. Gėtės (Goethe) (*Hermanas ir Drotėja*, 1798) ir F. Šilerio (Schiller) (*Mesinos nuotaka*, 1804) kūryba.

Lietuvoje (ir Prūsų Lietuvoje) Δ reiškęsi Apšvietos epochos (XVIII a. vid. – XIX a. pr.) lit-roje, kurioje gyvavo Δ būdingi žanrai (aprašomoji ir didaktinė poema, odė, pasakėčia, eiliuota satyra, idilė, literatūrinis laiškas ir kt.). Δ stilius dominavo lotyniškoje, lenkiškoje ir vokiškoje (pvz., A. Strazdo, L. Rėzos) poezijoje, ryškių šio stiliaus apraiškų yra lietuviškoje K. Donelaičio, A. Klemento, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Valiūno kūryboje.

Kompozicija, literatūros kūrinio elementų, jo dalių išdėstymas. Δ yra sąlygota lit-ros rūšies (drama skirstoma veiksmais, epizodais, prozos kūrinys – dalimis, skyriais, poetinis tekstas – strofomis), žanro, krypties (klasicizmas kelė griežtas Δ taisykles, romantizmas įtvirtino fragmentišką Δ), taip pat priklauso nuo konkrečios kūrinio medžiagos ir individualaus autoriaus pasirinkimo. Nuo Antikos buvo įsigalėjęs Δ kaip kūrinio dalių sutvarkymas pagal harmonijos ir simetrijos principus, supratimas. Svarbiausi Δ atskaitos taškai yra *pradžia* ir *pabaiga*. Jie gali būti akcentuoti, atitikti tam tikras taisykles. Tokie pradžios ir pabaigos akcentai yra, pvz., *prologas*, įžanga, tiesiogiai nesusijusi su kūrinio veiksmu, bet nurodanti jo priežastis, *epilogas* – papasakotos istorijos apibendrinimas, autoriaus kreipimasis į skaitytoją ir pan. Be prologo ir epilogo, kūrinys gali turėti atskiras dalis – pratarmę ir *pabaigos žodį*, kurie dažnai taip pat būna parašyti kreipimosi į skaitytoją forma, išsako autoriaus tikslus ar apibendrina kūrybinį rezultatą. Atskiras pabaigos variantas yra vadinamas *happy end*, „laiminga pabaiga“, būdinga pasakai, komedijai, melodramai. Priklausomai nuo atskirų kūrinio elementų jungimo griežtumo, skiriama griežta, arba uždara, Δ (pvz., soneto) ir laisva, arba atvira, Δ (modernaus, pvz., M. Prusto (Proust), romano).

• **Architektūra**: 1. kompozicijos sinonimas, 2. kompozicijos aspektas, kai žiūrima teksto elementų sugrupavimo, pvz., pagal simetriškumo ir asimetriškumo, statiškumo ir dinamiškumo ir pan. principus.

• **Ciklas**, keletas lit-ros kūrinių (eilėraščių, apsakymų, romanų), sujungtų į vieną bendrą kūrinių. Δ paprastai turi bendrą pavadinimą, o atskiri jo kūriniai – savus pavadinimus arba vietą Δ nurodantį skaičių. Atskirus Δ kūrinius dažnai sieja panašūs kompoziciniai principai, o atskirų Δ dalių išsidėstymas gali sudaryti savitą kompoziciją (pvz., V. Mykolaičio-Putino „Viršūnės ir gelmės“). Jungiamuoju principu gali būti tas pats herojus (K. Majaus romanų Δ apie indėnus), atmosfera ir pasakotojo pozicija (J. Apučio „Trys novelės su šunimi“) ar būtinybė per atskirus fragmentus išreikšti visumą (B. Sruogos eil. Δ *Dievų takais*, kur vienas jausmas tarsi išskaidomas į atskirus fragmentus). Televizinis Δ atitikmuo yra *serialas*.

• **Dilogija**, dviejų draminių ar stambiosios prozos kūrinių grupė, kurių kiekviena dalis turi atskirą pavadinimą, o kartais – ir abi dalys jungiantį pavadinimą. Δ galėtume laikyti B. Pūkelevičiūtės romanus *Aštuoni lapai* ir *Devintas lapas*.

• **Trilogija**, pagal tuos pačius principus kaip ir dilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš trijų kūrinių, pvz., J. Paukštelio romanų Δ *Netekėk saulele, Čia mūsų namai, Kaimynai*.

• **Tetralogija**, pagal tuos pačius principus kaip dilogija ar trilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš keturių kūrinių (pvz., T. Mano (Mann) tetralogija Senojo Testamento motyvais *Juozapas ir jo broliai*, par. 1925–1943, liet. 1996–2003. Buvo populiarī anti-kiniame teatre – vienos dienos repertuarą sudarydavo trys tragedijos ir satyrinė drama.

Kontekstas, teksto dalys, esančios konkrečios jo atkarpos kaimynystėje (prieš ar po tos atkarpos); visa, kas nėra vieno ar kito teksto dalis, t. y. biografines, socialines, kultūrinės teksto sukūrimo aplinkybės, kūrinių leidybos ir funkcionavimo visuomenėje istorija, skaitytojo intencijos kūrinių atžvilgiu ir pan. Vienos lit-ros teorijos linksta griežtai atskirti tekstą kaip uždarą, savus dėsnius turinčią sistemą, nuo to, kas yra už tos sistemos ribų (Naujoji kritika, struktūralizmas, poststruktūralizmas, semiotika); kitos, atvirkščiai, kūrinių linkusios aptarti būtent susiejant jį su Δ (psichoanalitinė, genetinė kritika, literatūros sociologija). Naujausiose komunikacijos teorijose linkstama griežtai nebeatskirti teksto ir Δ, pastarąjį laikant pranešimo (teksto) dalimi.

Kontrafakcija (lot. *contrafactio* – klastojimas): 1. sąmoningai neteisingas knygos išleidimo vietas, laiko arba autorystės nurodymas, norint nuo cenzūros nuslėpti tikruosius faktus. Pirmoji žinoma liet. knygos Δ – LDK evangelikų reformatų *Knyga nabažnytės krikščioniškos* – 1684 išspausdinta pakartotinai Karaliaučiuje, nurodant pirmojo leidimo datą (1653) dėl sustiprėjusio katalikų Bažnyčios draudimo. Daug kontrafaktinių knygų išėjo liet. spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904), kuriose, klaidinant carinę

cenzūrą, buvo neteisingai nurodomi leidimo metai ir spausdinimo vietos.

2. autorinių teisių pažeidimas – veikalo perspausdinimas ir platinimas be autoriaus žinios ir sutikimo.

Laikas, vaizduojamojo pasaulio matmuo, apibūdinantis personažų išsidėstymą laiko atžvilgiu: kokio nors veiksmo pradžios, tęstinumo ir pabaigos nuorodos tekste; pasakojimo Δ – santykiai tarp įvykių istorijoje ir jų papasakojimo tekste: pateiktų įvykių tvarka, trukmė (greitis) ir dažnis.

Skiriamas papasakotos istorijos Δ ir pasakojimo Δ. Paprastai epiniuose kūriniuose pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas jau įvyko. Vidinio monologo romanuose esama bandymų papasakoti esamuojų laiku tai, kas vyksta tarsi dabar. Kartais (dienoraštyje ar kitur) įvykių pasakojimo Δ gali būti apibrėžtas. Δ, kaip kūrinių tema, aiškinamas arba kaip kaita (linijinis), arba kaip pasikartojimai (ciklinis). Manoma, kad lietuvių poezijoje linijinio laiko sampratą įtvirtino Maironis. Metų arba paros Δ gali simbolizuoti žmogaus gyvenimo tarpsnius (gyvenimo rytas, ruduo). Svarbus pasakotojo ir veikėjo santykis su praeitimi, dabartimi ir ateitimi, atminties ir užmaršties problemos.

Įvykių pateikimo tvarka nustatoma lyginant įvykių seką papasakotoje istorijoje ir jos pasakojime: gali būti „užbėgama įvykiams už akių“ ir papasakojamas vėlesnis įvykis (prospekcija) ir gali būti papasakojamas ankstesnis įvykis (retrospekcija). Tradicinė proza stengiasi palaikyti įvykių nuoseklumą, chronologijos įspūdį. Pasakojimas pagreitis arba sulėtėja priklausomai nuo to, kiek nesutampa įvykių ir jų pasakojimo trukmė: pasakojimas greitas tada, kai įvykiai tik nurodomi, trumpai aptariami, o lėtas – kai įvykiai išsamiai pateikiami. Sulėtėjęs pasakojimo tempas išryškina svarbesnes istorijos dalis. Pasikartojantys įvykiai istorijoje gali būti nekartojami jos pasakojime, ir atvirkščiai – tai įvykių dažnumo problema. Modernioje prozoje svarbu ne palaikyti Δ nuoseklumo įspūdį, o sukurti subjektyvų jo išgyvenimą.

Laiškas, raštiškas, dažniausiai privatus, kreipimasis į konkretų adresatą. Šalia privataus Δ egzistuoja kitos Δ formos: politinis įsakymas arba kreipimasis, adresuotas kokioms nors visuomenės grupėms, ganytojiškas Δ (vyskupo kreipimasis į parapilijiečius), atviras Δ (viešas kreipimasis į konkretų adresatą, norint atkreipti visuomenės dėmesį į jame keliamas problemas). Δ forma yra plačiai naudojama įvairių laikotarpių ir žanrų raštijoje. Δ forma sukurta lit-ra vadinama epistolografine (lot. *epistula* – laiškas). Epistolografija taip pat vadinama Δ rašymo teorija, susiformavusi jau Antikoje, iki pat XVIII a. pab. Europoje, taip pat ir LDK, buvusi mokyklinių retorikos studijų dalis. Antikiniai, ypač sen. Romos (Platono, Cicerono, Epikūro) Δ žymiai paveikė tolesnę Δ teoriją ir praktiką. Δ forma vartota ir Biblijoje, Naujajame Testamente (Apaštalių laiškai), ji buvo mėgstama

daugelio Viduramžių autorių (šv. Augustinas). Ypačingą vietą Δ užėmė XVI–XIX a. Europos lit-ros istorijoje. Žymūs Δ rašytojai buvo F. Rablė (Rabelais), B. Paskalis (Pascal), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), D. Didro (Diderot), Volteras (Voltaire) Prancūzijoje, Dž. Lokas (Locke) Anglijoje, J. V. Gėtė (Goethe), F. Šileris (Schiller), T. Manas (Mann) Vokietijoje, I. Turgenevas, F. Dostojevskis Rusijoje ir kt. Δ forma lit-roje ypač išpopuliarėjo XVIII a. (pvz., J. V. Gėtės romanas *Jaunojo Verterio kančios* parašytas laišku forma). Δ rašymo teorijos elementai buvo svarbus pagrindas XVIII a. Europoje išplisusiai periodinei publicistikai – laikraščiams ir žurnalams (Lietuvoje nuo 1790).

Δ yra ankstyviausi Lietuvos rašto paminklai. Lietuvos karalius Mindaugas XIII a. įkūrė valstybės raštinę, iš kurios siuntė laiškus popiežiui bei rašė donacinius (dovanojimo) aktus Vokiečių ordinui. Yra išlikę šeši Didžiojo kunigaikščio Gedimino lotyniškų Δ, rašytų 1323–1324 Vilniuje, nuorašai, adresuoti popiežiui Jonui XXII bei Vokietijos miestams. Žinoma ir daugiau Viduramžių reikšmingų politinio pobūdžio Δ (pvz., 1416 žemaičių laiškas-skundas Konstanco bažnytiniam susirinkimui). Renesanso humanistai sukūrė ir vystė naujas Δ rašymo tradicijas, paremtas humanistine iškalba, pasaulėžiūros elementų deklaracija, autobiografinių detalių gausa. Viešo Δ. forma buvo parašytas pirmasis Lietuvos protestantų manifestas – A. Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* (1543). Daugybė išlikusių Renesanso, Baroko ir vėlesnių epochų Δ (pvz., M. Mažvydo 13 lotyniškų Δ (liet. 1974), gausi LDK didikų Radvilų korespondencija, karaliaus Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės Δ (liet. 2001) yra reikšmingi ne tik kaip LDK raštijos palikimas, bet ir kaip svarbūs, dažnai vieninteliai, istoriniai šaltiniai ir dokumentai. Δ rašymo tradicija lietuvių k. susiformavo XIX a. pr., kada eiliuotus Δ ėmė rašyti žemaičiai A. Klementas, D. Poška, S. Valiūnas. Susirašinėjimas laiškais išplito tarp XIX a. pr. rašytojų ir inteligentų (Žemaitės, P. Višinskio, Šatrijos Raganos, J. Biliūno ir kt.). Δ laikomi savita ir vertinga rašytojų kūrybinio palikimo dalimi ir leidžiami atskiromis knygomis (Šatrijos Raganos *Laiškai*, 1986; J. Lindės-Dobilo *Laiškai*, 1999; Vaižganto *Laiškai Klimages*, 1998, J. Aisčio *Laiškai 1929–1973*, 2004).

Lietuvos tarpukario lit-roje Δ tapo ir grožinės litros žanrine forma (T. Tilvyčio romanas *Ministerijos Rožė*, 1931, parašytas mašininkės laišku forma). Gana dažna Δ forma ir šiuolaikinėje lit-roje (E. Liegutės pjesė *Povilas ir Marija*, 1983, sukurta iš P. Višinskio ir Šatrijos Raganos laišku; R. Gavelio romanas *Jauno žmogaus memuarai*, 1991).

Literatūrinė spauda

Aidai, kultūrinis lietuvių išeivijos žurnalas, atstovavęs krikščioniškajai pasaulėžiūrai, ėjęs 1944–1991. Pradėtas leisti Miunchene: du pirmieji numeriai – rotatoriumi, vėliau spaustuvėje. Spausdintas keliuose Vokietijos miestuose, redagavo K. Bradūnas, J. Grinius, P. Jurkus, nuo 1949 leido JAV lietuviai pranciškonai

Kennebunkporte, vėliau – Bruklina. Amerikoje 1950–1964 žurn. redagavo A. Vaičiulaitis, 1965–1980 – dr. J. Girnius, nuo 1980 – poetas pranciškonas L. Andriekus. Žurn. struktūra beveik nesikeitė, tematika buvo labai universali, tačiau vyravo str. visuomenės gyvenimo, grožinės literatūros, meno, religijos klausimai. Kiekviename numeryje (per metus išeidavo 10) buvo publikuojama grožinė lit-ra – pripažintų lietuvių literatūros meistrų ir pradedančiųjų kūriniai. Nuo 7 deš. pab. pradėta spausdinti ir okupuotos Lietuvos poetų kūriniai (A. Baltakio, S. Gedos, J. Juškaičio, M. Martinaičio, Eug. Matuzevičiaus, J. Vaičiūnaitės, R. Mikutavičiaus). Publikuota daugelio iškilių išeivijos prozininkų (V. Krėvės, M. Katiliškio, L. Dovydeno, A. Vaičiulaičio ir kt.) kūryba, iš Lietuvos pasirodė J. Apučio, J. Grušo, R. Lankausko, J. Mikelinso tekstai. Paskelbta vienaveiksmių pjesių ar jų ištraukų (V. Alanto, F. Kiršos, K. Ostrausko, B. Pūkelevičiūtės), keletas daugiaveiksmių pjesių (J. Griniaus, A. Landsbergio, V. Mykolaičio-Putino, A. Škėmos, A. Sluckaitės-Jurašienės). Išspausdinti net 150 poetų, 61 prozininko ir 13 dramaturgų kūriniai. Kritikos baruose darbuosvi J. Girnius, L. Andriekus, A. Baronas. Nemaža vietos skirta užsienio lit-rai: su ispaniškai kalbančių šalių lit-ra supažindindavo B. Cipliauskaitė ir P. Gaučys, apie vokiečių, anglų ir italų lit-rą daugiausia rašė Alf. Šešplaukis. Atgimimo metais žurnalas sustojo ėjęs, nuo 1992 Vilniuje leidžiamas jungtinis žurn. Naujasis židinys–Aidai.

Akiračiai, kultūrinis, visuomeninis ir politinis liberalios pakraipos išeivijos mėnraštis, ėjęs 1968–2005 iš pradžių Čikagoje, nuo 2005 vasario 16 iki 2010 balandžio – Kaune. JAV leidinį tvarkė redakcinė kolegija: K. Drunga, L. Mockūnas, Z. Rekašius, T. Remeikis, J. Šmulskštys, V. Zalatorius ir kt. Čikagoje išėjo 365 mėnraščio numeriai, kuriuose išspausdinta 4060 publikacijų įvairiausiomis temomis. Bendradarbiavo skirtingų ideologinių srovių ir įsitikinimų žmonės, skelbė neretai kontroversines mintis, tačiau ieškoję optimalių būdų palaikyti išeivijos ryšius su Lietuva. Kaune leidinį faktiškai redaguoja E. Aleksandravičius.

Ateitis, moksleivių ateitininkų katalikiškas mėnesinis žurnalas. Pradėtas leisti kaip žurn. *Dragija* priedas, 1913–1940 ėjo kaip savarankiškas mėnraštis Kaune. Redagavo P. Dovydaitis, K. Kecioris – Zupka, K. Bradūnas ir kt. Pirmus kūrinius čia paskelbė V. Mykolaitis-Putinas, S. Nėris, J. Paukštelis ir kt. 1946–1949 leistas karo pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, 1950–1994 Niujorke ir Čikagoje. Redagavo V. Žvirgzdys (tikr. Vardys), P. Jurkus, J. Petrėnas, K. Trimakas, D. Bindokienė, kt. Žurnale buvo publikuojama jaunųjų literatų kūryba, vėliau ne vienas jų tapo žymiu rašytoju.

Aušrinė, liberaliosios krypties žurnalas moksleivijai, pradėjęs eiti 1910 kaip laikr. *Lietuvos žinios* priedas. Redagavo Maskvos, nuo 1914 – Peterburgo aukštųjų

mokyklų studentai lietuviai. Iniciatoriai – studentas teisininkas, perspektyvus lit-ros kritikas (vėliau tapęs politiku) S. Šilingas, pasaulėžiūros gaires braižė studentas filosofas R. Bytautas. Žurn. epigrafas – Maironio žodžiai: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, / Šarvuoti mokslu įstabiui! / Paimsme arklą, knygą, lyrą / Ir eisme Lietuvos keliu“, reiškę žurnalo programą (demokratizmas, nepartiškumas, tautiškumas). Δ skatino jaunimą imtis visuomeninės veiklos, lavintis kuopelėse: studijuoti gimtąją kalbą, istoriją, lit-rą, rinkti tautosaką. Ryškiausi Δ literatai – Z. Gaidamavičius-Gėlė ir A. Žukauskas-Vienušis. Bendradarbiau B. Sruoga, K. Binkis, I. Šeinius ir kt. Iki I pasaulinio karo išleista 31 numeris, dalis jų turėjo priedus, pvz., *Vasaros darbai* (spausdino moksleivių surinktą tautosaką). Karo metu žurn. nebuvo leidžiamas. 1917 Voroneže išspausdinti dar 5 numeriai. 1919–1926 Δ leidžiama Marijampolėje, vėliau Kaune jau kaip aušrininkų organizacijos – socialistinės moksleivijos leidinys. Bendradarbiau aušrininkai K. Boruta, K. Jakubėnas, V. Montvila, kt.

Gabija, pirmasis literatūros almanachas, pasirodęs Krokuvėje (Lenkija) 1907 J. A. Herbačiausko pastangomis ir skirtas A. Baranauskui atminti. Pratarmėje J. Basanavičius pasakoja apie savo draugystę su Baranausku, jo pažiūras, vidinį poeto ir kunigo konfliktą. Spausdinami straipsniai ir eilėraščiai, skirti Baranauskui, ir jaunų literatų kūryba. Δ autoriai – A. Jakštas, K. Sakalauskas-Vanagėlis, M. Gustaitis, Jovaras ir kt. Ypač svarbūs S. Kymantaitis (eil. „Vėlė – kibirkštėlė“, grotieskiškas prozos vaizdelis) ir J. A. Herbačiausko (metaforiškas etiudas „Genijaus meilė“, rafinuota misterija „Lietuvos griuvėsių himnas“) kūriniai. Ši kūryba liudijo naujų kelių ieškojimus – modernistinių krypčių (neoromantizmo, impresionizmo, simbolizmo) pradžių lietuvių lit-roje.

Granitas, vienkartinis lit-ros almanachas. Pasirodė 1930 Kaune, redagavo J. Keliuotis, grįžęs iš Paryžiaus ir nusiteikęs ugdyti modernią lit-rą. Straipsnyje „Poezijos meno problema“ teigė, kad leidinys bus modernus, nes „konservatyvizmo kelias tinka tik lepšiams ir tinginiams“, ir laikysis „didžiųjų katalikybės principų“. Subūrė jaunus kūrėjus, publikavo B. Brazdžionio, S. Anglickio, S. Nėries, P. Orintaitės, A. Dičpetrio ir kt. eil., A. Vaičiulaičio, J. Banaičio, A. Briedžio prozą, J. Griniaus str. „Romantizmas ir moderniosios literatūros srovės“. Almanachas pažindino ir su moderniąja Vakarų lit-ra, spausdino Š. Georgės (S. George), F. Verfelio (Werfel), R. M. Rilksės, O. Milašiaus, P. Klodelio (Claudel) kūrinių vertimų, J. Keliuotio str. „Moderninės prancūzų literatūros estetika“. Δ skelbtą meno atnaujinimo programą vėliau plėtojo žurn. Naujoji romuva, vadovaujamas to paties red. Keliuotio.

Keturi vėjai, 3 deš. avangardistinis lit-ros sąjūdis ir jo leistas to paties pavadinimo žurnalas. Sąjūdžio pra-

džia – apie 1922, kai išėjo vienkartinis leidinys *Keturių vėjų pranašas* su programiniu K. Binkio eil. „Salem aleikum“ ir manifestiniu *Keturių vėjų* kurijos pareiškimu. Savotišką manifesto vaidmenį atliko ir Binkio eil. rink. *Šimtas pavasarių* (1923, 2 leid. 1926). Nuo 1922 Binkis, sąjūdžio vadovas, ėmė organizuoti ir jaunųjų menininkų pirmadienines sueigas, vadinamuosius „paldieninkus“. Žurnalas leistas 1924–1928, išėjo 4 nr. Redagavo J. Petrėnas (J. Tarulio slp. pasirašinęs žymiausias keturvėjininkų prozininkas), sąjūdyje dalyvavo S. Šemerys-Šmerauskas, J. Tysliava, J. Žlabys-Žengė, T. Tilvytis, A. Rimydis, A. Šimėnas, J. Švais-tas, A. Gričius, paskutiniame numeryje debiutavo B. Raila ir kt. Keturvėjininkai taip pat rengė lit-ros vakarus, radijo valandėles.

Δ sąjūdyje jungėsi kelių avangardistinių krypčių – ekspresionizmo, futurizmo, dadaizmo – bruožai. Akivaizdi orientacija į pasaulinę kultūrą. Svarbiausias keturvėjininkų bruožas – radikaliai polemiskas santykis su lit-ros tradicija, pirmiausia – tautiniu romantizmu, simbolizmu. Δ nusigrėžė nuo lietuvių lit-roje dominavusio kaimo, gamtos poetizavimo. Propagavo „miestietiškas“ vertybes. Žavėjosi techniniu progresu, masinės komunikacijos priemonėmis (kūrė „radijo poemas“, į laikraštį žiūrėjo kaip į knygos modelį). Bandė peizažą pakeisti urbanistiniu vaizdu. Miestietišką orientaciją derino su tautosakos ir K. Donelaičio, A. Strazdo sodrios, tiesmukos vals-tietiškos kalbos tradicija. Tačiau pro deklaruojamą miestietiškomą keturvėjininkų kūryboje dažnai tebe-matyti kaimietiška patirtis (pvz., Binkio eil.). Δ kūrė akcijos, dinamizmo, tempo kultą, jausmingą lyrikos sentimentalumą siūlė keisti juslingumo poetizavimu. Lietuvių lit-ros raidai svarbus Δ siūlytas poetinės kalbos traktavimas: deklaruojamas laisvas, amatininkiškas santykis su žodžiu (j žodį žiūrima kaip į daiktą), demonstruota eilėraščio „padarymo“ technika. Eksperimentuota garsu, gramatika, eilėraščio grafiniu pavidalu. Mėgstamas kalambūras, ironija, groteskas. Iš kalbos dalių keturvėjininkai dažniausiai vartojo veiksmažodį, retai emociškai neutralų.

1927 Lietuvos u-te buvo suorganizuotas literatūrinis Δ teismas, nuteisęs juos „sunkiems literatūros darbams“. Toks dėmesys buvo savotiškas Δ pripažinimas. Δ, pirmasis organizuotas lietuvių lit-ros sąjūdis, reikšmingas ne tik sukurtais tekstais, bet, svarbiausia, polemine dvasia, iškelto poreikiu atnaujinti literatūrą, meno autonomiškumo teigimu. Δ pėdsakas akivaiz-dus visoje iki 1940 kurtoje lit-roje – jų siūlytos stilisti-kos rasime net visai kitos pakraipos autorių, pvz., B. Brazdžionio, J. Aisčio, poezijoje. Δ programos aidų galima pastebėti ir vėlesnių kartų avangardistiškai nusiteikusių poetų kūryboje (ryškiausias pavyzdys – almanachas *Svetimī*, 1994).

Kūryba, iliustruotas lit-ros, kultūros ir meno žurnalas, leistas sudėtingu karo metu – 1943 (Nr. 1) ir 1944 (Nr. 1–5), iš viso 6 numeriai. Redaktoriai S. Leskaitis (1 nr.) ir J. Keliuotis (kitų). Bendra-

darbiavo žinomi ir dar tik pradedantys rašytojai, kritikai, žurnalistai. Žurnalas spausdino poeziją – originalią (V. Mykolaičio-Putino, J. Baltrušaičio, J. Aisčio, H. Nagio ir kt.) ir verstinę (R.M. Rilke, F. Helderlino (Hölderlin), O. Milašiaus ir kt.), prozą (Alb. Vaitkaus – būsimoji M. Katiliškio ir kt.), dramą, kritikos str. (M. Indriliūno, B. Krivicko ir kt.), kultūrinio gyvenimo apžvalgas, recenzijas, tautosakos, kalbos, istorijos problemoms skirtus str.

Literatūros lankai, 1952–1959 neperiodiškai (dėl finansinių nesklandumų) Buenos Airėse (Argentina) leistas lit-ros žurnalas; išėjo aštuoni numeriai. Redagavo K. Bradūnas. Bendradarbiavo J. Girmius, A.J. Greimas, V. Janavičius, J. Kaupas, A. Landsbergis, A. Maceina, A. Mackus, K. Ostrauskas, A. Nyka-Niliūnas, A. Škėma ir kt. Tai poetų žemininkų spaudos tribūna, spausdino jų kūrybą, ypač stipri buvo lit-ros kritika, daug pasaulinės lit-ros vertimų. Deklaravo atvirumą Vakarų Europos kultūrai, atsisakė atviro patriotizmo deklaravimo, nelaiškė savęs atskira srove, teigė, jog reikia remtis atskirų žmonių kūrybiniais nusiteikimu. Δ programinis siekis buvo laisva kūryba, lit-ros meniškumas, mąstymo kultūra.

Metmenys, nuo 1959 iki 2006 JAV leistas liberalaus išėivijos sparno kultūrinis žurnalas. Leidėjas – Am & M Publications, išeidavo du kartus per metus. (1996) Žurnalą redagavo jo iniciatorius V. Kavolis iki pat savo mirties (1996), nuo 1997 (72 Nr.) – V. Kelertienė ir R. Šilbajoris. Δ programa išdėstyta 1 nr.: nesiangažuoti niekam, tik pačiai kultūrai, siekti integralumo visų krypčių kultūrinių ir visuomeninių vertybių atžvilgiu, skatinti lietuvių kūrybines pastangas bei kritišką žvilgsniu komentuoti lietuvių gyvenimą. Spausdinami str. iš įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų sričių, originalioji poezija, proza, dramaturgija, pasaulinės lit-ros vertimai, abiejose Atlanto pusėse išeinančių knygų recenzijos, dailės kūrinių reprodukcijos. Kadangi dauguma bendradarbių yra Santaros-Šviesos federacijos, skelbusios šūkį „veidu į Lietuvą“, nariai, jame nuolat apžvelgiamas Lietuvos kultūrinis gyvenimas, spausdinama Lietuvoje gyvenančių autorių kūryba. Jos ėmė daugėti braškant „geležinei uždangai“ – apie 1986–1987. Nors žurn. orientuotas į lietuvišką medžiagą, jame jaučiamas vakarietiškas akademinis teorinis kontekstas, kurį priartino pasaulyje pripažintų mokslininkų – kultūros sociologo V. Kavolio, mitologijos tyrinėtojos M. Gimbutienės, filosofo A. Mickūno, semiotiko A. J. Greimo publikacijos, lit-ros tyrinėtojų V. Kelertienės, R. Šilbajorio, I. Maziliauskienės ir kt. autorių darbai.

Naujoji Romuva, savaitinis iliustruotas kultūros žurnalas, leistas dideliu (iki 5 tūkst.) tiražu Kaune 1931–1940. Redaktorius ir ideologas – žurnalistas J. Keliuotis. Δ propagavo neokatalikybės, sintetiško – tautiško ir drauge universalus – meno idėjas, vakarietišką kultūros orientaciją. Leidinyje buvo spausdinamos

žymiausių modernių Vakarų dailininkų (P. Sezano (Cezanne), V. van Gogo (Gogh), P. Pikaso (Picasso), taip pat jaunų Lietuvos menininkų (A. Gudaičio, J. Mikėno, V. Vizgirdos) darbų reprodukcijos; palaikomos Lietuvos dailininkų pastangos atsinaujinti (1932 publikuotas ARS grupės manifestas). Daug pasaulinės poezijos ir prozos vertimų (F. Kafkos, Dž. Džoiso (Joyce), M. Prusto (Proust), P. Valeri (Valéry)). Žurn. bendradarbiavo žymiausi tarpukario intelektualai – S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Aistis, J. Miltinis, kūrybinį kelią pradėjo M. Katiliškis, K. Bradūnas, H. Nagys ir kt. 1940 Lietuvą okupavus sovietams Δ uždaryta, žurnalas atnaujintas 1994 (red. V. Daunys, nuo 1996 – A. Juozaitis, nuo 2000 – A. Konickis).

Pirmasai baras, literatūros almanachas, išėjęs 1915 Vilniuje viena knyga. Redagavo S. Šilingas, medžiagą jam telkė I. Šeinius ir R. Bytautas, bendradarbiavo V. Bičiūnas, K. Binkis, M. Biržiška, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, V. Krėvė, A. Lastas, B. Sruoga, iliustravo dailininkas A. Varnas. Δ išspausdinta beveik pusė šimto eilėraščių, du stambūs prozos kūriniai, kelios impresijos, trys ilgai str. apie literatūrą. Almanache, atmetus realizmą, buvo atstovaujama neoromantišiam modernizmui – tai deklaruojama str., atsispindi kūriniuose. 1916 Petrograde buvo rengiama spaudai antroji knyga, tačiau ji neišėjo.

Pjūvis, lit-ros žurnalas, leistas Kaune 1929–1931. Išėjo 3 nr. Redaktorius, leidėjas, daugumos programinių str. autorius – P. Juodelis. Bendradarbiavo M. Miškinis, V. Katilius, J. Tumėnas ir kt.; spausdinta J. Kossu-Aleksandriškio (būsimoji J. Aisčio), F. Kiršos, A. Miškinio ir kt. autorių poezija. Žurn. turėjo paantraštę „Laikraštis einamiesiems kultūros ir meno klausimams“, buvo skirtas ne tik pačiai kūrybai, bet daugiau kūrybos paskirties, jos situacijos apmąstymui, jame buvo apžvelgiamos Lietuvos ir užsienio lit-ros naujienos. Pjūvininkai atmetė ir formalizmą (pagrindiniai lietuvių formalistai – keturvėjininkai jiems nepriimtini ir dėl materialistinės kūrybos sampratos), ir pasenusiu laikomą tautinį romantizmą. Propagavo idėjas ir formos sintezę, atvirumą pasauliui. Drauge su *Naująja Romuva* Δ formavo 4 deš. lit-ros estetinę programą, davė impulsą vadinamajai antrajai neoromantizmo bangai.

Trečias frontas, avangardistinės pakraipos žurnalas, 1930–1931 leistas kairiosios politinės orientacijos rašytojų Kaune. Išėjo 5 numeriai, po to cenzūra žurnalą uždraudė. Leidinio iniciatorius K. Boruta, redagavo A. Venclova, redakcijos kolektyvas – J. Šimkus, B. Raila, P. Cvirka, K. Korsakas, V. Drazdauskas ir kt. Sensacija tapo 5-ame nr. išspausdintas S. Nėries pareiškimas apie įsijungimą į kairiųjų gretas (jį parašė patys trečiafrontininkai), ir keli jos „proletariniai“ eilėraščiai. Δ programos pagrindą bent iš pradžių sudarė aktyvizmas, berno kultas ir naujas literatūros metodas – realizmo, ekspresionizmo ir futurizmo

derinys (manifestas „Mes pasiryžom“, Nr. 1). Trečiafrontininkai skelbėsi esantys trečioji lietuvių lit-ros karta, ateinanti po romantikų simbolistų ir keturvėjininkų. Tačiau daug kuo tęsė Keturių vėjų pradėtą liniją: kalbėjo kolektyvo vardu, sąmoningai siekė šokiruoti publiką (miesčionis, kaip jie teigė), demonstravo poetinius eksperimentus. Tačiau daug ryškesnis jų politinis angažavimasis, ypač paskutiniuose numeruose, kur stiprėja orientacija į proletarinės literatūros kūrimą (Korsako-Radžvilo str. „Tendencija ir literatūra“, Nr. 4; kompiliacinis A. Ragailos (Railos) str. „Proletarinės literatūros pasiveržimas“, Nr. 5). Žurnale publikuota originalioji poezija ir proza, kritikos str., vertimai. Iškelta Baltijos šalių artimesnio bendradarbiavimo idėja (artimiausi ryšiai buvo palaikomi su latviais, spausdinami jų rašytojų vertimai), bandyta įstoti į Tarptautinį revoliucinių rašytojų susivienijimą. Tarybiniais metais Δ traktuotas kaip revoliucinis, išreiškęs pagrindinę prieškarinio kūrėjų liniją. Dauguma buvusių trečiafrontininkų tapo oficialiais sovietiniais rašytojais, tik Raila buvo pasukęs dešinėn ir pasitraukė į Vakarus, o maištingasis Boruta negalėjo susitaikyti su ideologine priedanga ir pokaryje pateko į sovietų kalėjimą.

Vaivorykštė, pirmasis lietuvių lit-ros ir dailės žurnalas, leistas 1913–1914 Vilniuje, išėjo 5 nr., vadinti knygomis. Redagavo L. Gira. Δ sutelkė įvairių kartų ir skirtingų ideologinių įsitikinimų kūrėjus. Dalyvavo vyresnieji (Maironis, Vaižgantas, M. Gustaitis), atsiskleidė jauni poetai B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, F. Kirša. Programiniai reikalavimai – atriboti lit-rą nuo lig tol vyravusio visuomeniškumo, toleruoti įvairias lit-ros kryptis, vertinti tik meniškumo požiūriu (praktiškai nuoseklumo pritrūkdavo). Δ spausdino poeziją, prozą, lit-ros kritiką, vertimus. Poezijoje atsiskleidė pomaironinės lyrikos formavimosi procesas, nauji formos ieškojimai. Prozoje šalia realistinių Vaižganto „Aukštaičių vaizdėlių“ vyravo neoromantizmo, impresionizmo tendencijos (V. Krėvės orientalistiniai kūriniai, I. Šeinius apysakos). Lit-ros kritikoje ryškiausias buvo E. Radzikausko slp. pasirašinėjęs L. Gira.

Židiny, kultūrinis ir visuomeninis žurnalas, leistas Kaune 1924–1940 Ateitininkų federacijos. Redagavo V. Mykolaitis-Putinas (iki 1932), S. Šalkauskis (1932–1934), I. Skrupskelis (1939–1940). Nors žurnalas atstovavo katalikiškajam kultūriniam sparnui, tačiau atsiribojo nuo dogmatizmo, jame buvo stipri demokratijos dvasia. Buvo spausdinami straipsniai iš įvairių kultūros sričių – filosofijos, sociologijos, literatūros, lingvistikos, apžvelgiamos naujos knygos, kultūrinis, politinis, ekonominis gyvenimas. Bendradarbiavo daug žinomų rašytojų (V. Mykolaitis-Putinas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, S. Nėris, J. Grušas, B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis, J. Girnius ir kt.). Estetinės minties istorijai reikšmingos 1926–1927 vykusios diskusijos: A. Jakšto ir V. Mykolaičio-Putino apie

meno prigimtį ir paskirtį, Vaižganto ir Putino – apie romantizmą lietuvių lit-roje. 1991 žurnalo leidimas atnaujintas – pasirodė *Naujasis židiny*. Prisijungus JAV ėjusiam žurnalui *Aidai*, *Katalikų pasaulis* leidžia jungtinį *Naujasis židiny*–*Aidai*. Publikuojami straipsniai kultūros, religijos, visuomeninio gyvenimo temomis, recenzuojamos ir apžvelgiamos naujos knygos.

Literatūros kryptis, tam tikrame lit-ros raidos tarpsnyje dėsningai susiformavusi giminųjų dvasiūnių ir estetinių reiškinų visuma, kūrybos bruožų bendrumas.

Lit-ros raida skirstoma pagal epochas (Antikos, Viduramžių, Renesanso, Baroko), o XVIII, XIX, XX a., kai lit-ra vis labiau įgyja specifinių dėsningumų, – pagal atsirandančias lit-ros kryptis (klasicizmo, romantizmo, realizmo, neoromantizmo, modernizmo, postmodernizmo). Pirmasis skirstymas yra istoriniu požiūriu, o antrasis, vėlesnių laikų, – ne tik istoriniu, bet labiau tipologiniu, t. y. pagal susidariusį meninio vaizdavimo būdą, pagal kūriniuose įsivyravusius estetinius bendrumus. Δ susiformuoja tam tikros filosofijos pagrindu ir, veikiant įvairioms sąlygoms bei aplinkybėms, išplinta daugelyje šalių, įdiegia iš principo kitą nei lig tol literatūrinę kultūrą (kitoks žmogaus ir pasaulio suvokimas, naujos estetinės pažiūros, savita poetika). Nebūtinai Δ yra epochinė, kartais įsitvirtina tik keliems dešimtmečiams. Dažnai kelios Δ susipina to paties autoriaus kūryboje ar net konkrečiame kūrinyje. Skirtingose šalyse Δ dar įgauna tautinių ypatumų. Po kurio laiko jų estetiniai principai pasensta ir nyksta ar palaipsniui transformuojasi į kitas Δ. Lietuvių lit-roje kai kurios jų (pvz., klasicizmas, natūralizmas, impresionizmas) reikšėsi ne kaip savarankiškos kryptys, o tik tam tikrais savo ypatumais, atgarsiais. Δ pažinimas leidžia atskirą reiškinį vertinti kaip bendresnės europinės visumos dalį, tipologiškai gretinti, suvokti atramas ir sąsajas. Bet kūrybos rezultatą lemia talentas, o ne priklausymas Δ. Lit-ros kryptis kartais vadinama lit-ros srove.

Literatūros srovė, lit-ros krypties viduje funkcionuojanti smulkesnė atšaka (kūrėjų grupės susitelkimas ir veržlesnis savitės estetinių principų demonstravimas). Kartais viena kryptis aprėpia daug įvairių srovių: XX a. pr. viena po kitos atsiradusios futurizmo, ekspresionizmo, dadaizmo, konstruktyvizmo, imažizmo, siurrealizmo srovės priklauso tai pačiai modernizmo (konkrečiau – avangardizmo) krypčiai.

Terminas Δ kartais vartojamas vietoj literatūros krypties.

Lyrika, sen. Graikijoje Δ vadintos dainos, atliekamos pritariant muzikiniu instrumentu – lyra. Šiuo metu terminas vartojamas visų pirma vienai iš lit-ros rūšių (greta dramos ir epikos) įvardinti, taip pat kaip poezijos (eiliuotai parašytų kūrinių) sinonimas. Δ kūrinys paprastai yra nedidelės apimties, jame domi-

nuoja subjektyvūs jausmai, apmąstymai. Jie gali būti reiškiama tiesiogiai, kaip kalbančiojo asmens (lyrinio „aš“) monologas, arba netiesiogiai. Pastaruoju atveju Δ kūrinys gali turėti epikos (pasakojimas, aprašymas) ar dramos (dialogas) elementų; tuomet lyrinis subjektas panašus į pasakojimo veikėją, pasakotoją ar dialogo partnerį.

Δ dažniausiai rašoma eilėmis, nors ne visi eiliuoti kūriniai laikytini Δ (pvz., poetinės dramos, senovėje rašyti filosofiniai ar moksliniai traktatai). Iš kitų litros rūšių Δ išsiskiria ypatinga kalbos organizacija. Joje dominuoja poetinė kalbos funkcija – skaitytojo dėmesys kreipiamas ne į tekstą perduodamą informaciją apie išorinį pasaulį, bet į patį tekstą, vidinius jo ryšius. Įvairūs kalbos lygmenys – sintaksė, semantika, fonetika čia glaudžiai susiję. Labai svarbi fonetinė, muzikinė kalbos pusė – Δ sąmoningai siekiama muzikalumo (kai kurių literatūrinių sąjūdžių, pvz., simbolizmo, – pabrėžtinai); garsas atkuria teksto nuotaiką, sukuria specifinę intonaciją, dalyvauja reikšmės formavimesi (ištakose Δ buvo itin glaudžiai susijusi su muzika).

Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Δ pradžia galima laikyti piramidėse rastus senovės Egipto tekstus (III–II a. pr. Kr.). Laidotuvių giesmėse, karalių pašlovinimuose, meilės dainose esama elegijos, odės, meilės Δ užuomazgų. Iš ritualo kilo ir senovės graikų (Sapfo, Alkajo) bei romėnų (Katulo, Ovidijaus, Vergilijaus) Δ. Viduriniais amžiais Δ (dažniausiai kuriama lotyniškai) buvo stipriai susijusi su religine tradicija, joje ryškiai senovės žydų (Senojo Testamento), graikų poetikos įtaka. Tuo pačiu metu Rytuose (Kinijoje, Japonijoje) formavosi savita Δ mokykla. Kuriama visais laikais, Δ ypač buvo išpopuliarinta romantikų XIX a.

Δ galima klasifikuoti pagal tematiką (filosofinė, religinė, meilės, gamtinė), subjekto raišką (išpažintinė, meditacinė, manifestinė, aprašomoji), žanrus (elegija, odė, eilėraštis ir kt.).

• **Lyrinis subjektas**, arba lyrinis „aš“, ir kūrinio autorius nėra tas pats. Δ – tai meninė konstrukcija, reikšminis ir kompozicinis lyrikos centras, balsas, kuriam autorius „patiki“ savo mintis ir idėjas. Lyrikoje labiau nei kitose litros rūšyse parodoma pati sakymo, kalbėjimo situacija (aš – čia – dabar), kurios aktyvūs pradai ir yra Δ. Jo raiška priklauso nuo daugelio aspektų – literatūrinės tradicijos, žanro, individualaus autoriaus pasirinkimo ir kt. Pvz., romantizmas įtvirtino išpažintinę lyriką, kurioje dominuoja intymus kalbėjimas pirmu asmeniu, neretai pabrėžiama asmeninė patirtis ar net pateikiamos konkrečios biografijos detalės. Tokiu atveju labiausiai ir kyla pagunda tapatinti Δ ir teksto autorių. Moderniojoje poezijoje distancija tarp autoriaus ir Δ ryškesnė, – Δ konstruojamas kaip kaukė ar vaidmuo (J. Degutytes „Antigonė“, M. Martinaičio „Kukučio baladės“), tampa poetinio pasakojimo dalyviu (A. Nykos-Niliūno „Orfėjaus medis“) ar tiesiog pasakotoju (H. Radausko poezija). Δ gali reikštis ir kaip kelių balsų, kelių vaidmenų jun-

gins (V.P. Bložės lyrika), kaip į konkretų adresatą (pvz., skaitytoją) besikreipiantis pranešėjas (J. Baltrušaičio, B. Brazdžionio kūryba).

• **Lyrizmas**, grupė bruožų, tradiciškai laikomų būdingais lyrikai. Δ bruožai gali pasireikšti ir kitose litros rūšyse (dramoje, epikoje) – išpažinties struktūra, pasakojimas pirmuoju asmeniu, pasakojimo subjektyvumas, emocionalumas ar pakilumas, vaizdinga, turtinga tropų kalba, muzikalumas ir kt.

• **Daina**, rašytinės lyrikos žanras, dažnai besiremiantis dainuojamosios tautosakos stilistika (pvz., Just. Marcinkevičiaus „Oi, užkliokit vartelius“). Tokios Δ neretai sulaukia muzikinės interpretacijos. Kartais tokia literatūrinė, autorinė Δ ir suvokiama kaip folkloro kūrinys. Moderniojoje poezijoje Δ gali būti pavadintas eilėraštis, modeliuojantis lyrinio subjekto ar personažo išsakykamo situaciją, tačiau nei stilistiškai, nei kompoziciškai nesusijęs su tautosaka (pvz., A. Nykos-Niliūno „Mergaitės daina“).

• **Sonetas**, kanoniškos strofinės sandaros ir kanoniško rimavimo 14 eilučių eilėraštis, kurį sudaro du ketureiliai ir du trieiliai (itališkasis, arba Petrarkos (Petrarca) Δ), arba trys ketureiliai ir dveilias (angliškas, arba Šekspyro (Shakespeare) Δ). Ketureiliai paprastai būna aprašomieji, arba pasakojamieji, o trieiliai ir dveilias – apibendrinamojo, filosofinio pobūdžio. Δ susiformavo XIII a. italų poezijoje, manoma, veikiant arabų ir provansalų poezijos žanrams. Klasikinį itališką Δ sudaro du gaubiamojo rimo ketureiliai (arba katrenai) (ABBA ABBA) ir du trieiliai (tercenai) (CDC DCD arba CDE CDE). Šekspyro įtvirtintas Δ variantas: trys kryžminio rimo ketureiliai (ABAB CDCD EFEF) ir gretutinio rimo dveilias (GG). Atgijęs romantizmo laikais, Δ iki šiol lieka viena populiariausių kanoninių eilėraščių formų. Lietuvių litroje itališko tipo Δ gausu V. Mačernio kūryboje (keturių dalių ciklas „Metai“). Angliško Δ kanonu parašyti V. Mykolaičio-Putino „Sonetai“ 15 Δ ciklas vadinamas sonetų vainiku, kurio kiekvienas Δ pradedamas prieš jį einančiojo baigiamąja eilute, o paskutinis Δ (magistralas) sudarytas iš visų sonetų paskutinių pirmųjų eilučių (A. A. Jonyno, A. Marčėno sonetų vainikai).

• **Odė**, iškilmingas aukštojo stiliaus kūrinys, šlovinąs žymų asmenį, įvykį ar idėją. Sen. Graikijoje – chorinė šlovinančio ar gedulingo pobūdžio giesmė. Vienas iš Δ žanro kanonizuotojų – graikų poetas Pindaras (V a. pr. Kr.). Romėnų poetas Horacijus (I a. pr. Kr.) įtvirtino Δ kaip grynai literatūrinį žanrą, atskyręs jį nuo muzikos. Ypač populiarį Δ tapo XVI–XVII a. prancūzų (P. de Ronsaro (Ronsard), F. Malerbo (Malherbe), N. Bualo (Boileau), sukūrusio ir šio žanro teoriją), anglų, vokiečių, ispanų, lenkų ir kt. litrose. Šio klasicizmo itin pamėgto žanro nevengė ir romantikai – vienos žymiausių Δ pasaulinėje literatūroje yra F. Šilerio (Schiler) „Odė džiaugsmui“ (įą L. van Bethovenas panaudojo IX simfonijos finale), A. Mickevičiaus „Odė jaunystei“. Lietuvių litroje klasicistinės Δ pa-

vyzdžiu galima laikyti A. Strazdo „Giesmę Rygos miestui pagerbti“, romantinės – S. Stanevičiaus „Slovė žemaičių“. Modifikuotas Δ žanras išliko ir moderniojoje poezijoje (pvz., lenkų poetės V. Šimborskos (Szymborska) „Ode Kasandrai“, T. Venclovos „Ode miestui“).

Manierizmas, lit-ros stilius arba srovė. Samprata nėra vienareikšmė ir nusistovėjusi. Bendriausia prasme Δ , kaip stilistinių ir idėjinių meninės raiškos priemonių visuma, priešinamas klasicistiniams stiliui. Δ būdingas sąlygiškumas, siekis kurti nerealaus, kito pasaulio įvaizdį, subjektyvumas, rafinuotumas. Δ atsirado XVI a. pab., kai prasidėjo renesansinių idealų krizė, plėtojosi veikiamas Baroko meno koncepcijų. Kartais Δ laikomas net atskira lit-ros epocha tarp Renesanso ir Baroko, siejamas su konceptizmu, kultizmo, marinizmo literatūrinėmis srovėmis, kartais – tapatinamas su pačiu Baroku. Iš esmės Δ teorijos šalininkai manieristais dažniausiai laiko Baroko, pradėdant pačiu ankstyviausiu laikotarpiu, lit-ros teoretikus ir poetus (pvz., italų mokslininką E. Tesaurą, lietuvių ir lenkų lit-ros teoretiką M. K. Sarbievijų, italų poetus T. Tassą, G. Mariną, ispanų rašytoją M. de Servantesą (Cervantes) ir kt.). Kartais Δ traktuojamas kaip dekadentinė bet kurios kultūrinės epochos pabaigos raiška. Δ koncepcija dažnai vertinama kritiškai ir yra pripažįstama tik kai kurių šalių literatūrologinės tradicijos.

Metafora, kalbos figūra, kurioje vienas dalykas aprašomas kito dalyko terminais. Δ paprastai sudaro žodžių junginys, kurio bent vienas narys, atsidūręs netipišrame sau kontekste, įgauna naują, perkeltinę reikšmę (pvz., karštas pienas – tiesioginė reikšmė; karštas jausmas – perkeltinė reikšmė). Ši figūra grindžiama asociatyviu dviejų reiškinų (labai dažnai – gamtos ir žmogaus) ryšiu, dviejų reiškinų panašumu, ir iš to sekančia galimybe vienam žodžiui pakeisti kitą. Pvz., atšiaurus, piktas žvilgsnis asocijuojasi su ledo šalčiu (abu reiškiniai sietų nemalonus pojūtis su jais susidūrus, ir tokį žvilgsnį mes pavadiname lediniu žvilgsniu). Palyginime ryšys tarp dviejų reiškinų yra eksplicitinis, akivaizdus (pvz., „žvilgsnis šaltas kaip ledas“), o Δ – implicitinis, numanomas. Δ yra bene labiausiai paplitęs kalbinės raiškos būdas, toks dažnas, kad kasdienėje kalboje jo beveik nepastebime (pvz., laikrodis eina, širdis kala). Jau nuo Antikos metaforiškumas laikomas esmine poetinės kalbos ypatybe. Šis teiginys dar kartą buvo aktualizotas XX a. 6 deš. rusų formalisto R. Jakobsono. Jis Δ išskyrė kaip dominuojančią poezijoje, o metonimiją – prozoje. Skirtingai nuo kasdienės šnekamosios kalbos, poezijoje Δ būna neįprastos, naujos, netikėtos, jos aktyviai dalyvauja atskiro žodžio, frazės ir viso teksto reikšmės formavimosi procese. Eilėraštyje Δ dažnai būna viena nuo kitos sunkiai atskiriamos, susilieja viena su kita ir sudaro vientisą teksto audinį, pvz., H. Radausko eilėraštyje:

Pablyškęs vakaras, pavirsdamas į miglą,
Iš tylinčio dangaus pro žalsvą lapų stiklą
Į sodą sunkiasi, šlamėdamas žolėį,
Kur verkiančioj šviesoj balčiausi gyvuliai,
Palikę pasakas, klajoja realybėj,
Bijodami, kad tuoj dangaus skliautai beribiai
Užges ir kailiai jų putodami ištirps,
Ir rankos dieviškos jiems vilnų nenukirps.

Stilistika skiria Δ rūšis, tačiau jų ribos nėra visai aiškios ir griežtos.

- **Animizacija**, viena labiausiai paplitusių Δ rūšių. Tai gyvo daikto savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar abstrakčioms sąvokoms (pvz., Maironio „Užmigo žemė. Tik dangaus / Negęsta akys sidabrinės [...]“). Animizacijos atmainomis galima laikyti antropomorfizaciją, personifikaciją ir prozopopėją.

- **Antropomorfizacija**, žmoniškų savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar pan. (pvz., J. Aiščio „Atėjo vakaras, suraukęs antakius [...]“).

- **Katachrezė**, žodžių, siejančių objektyviai nesuderinamas tikrovės sritis, gretinimas (S. Gedos „Be žado šlama žydintis akmuo“).

- **Oksimoronas**, dviejų žodžių, kurių reikšmės neigia viena kitą, sugretinimas (pvz., Just. Marcinkevičiaus „šviečia akla tamsa“).

- **Personifikacija**, arba įsameninimas, dažnai laikoma animizacijos sinonimu. Kartais teigiama, kad personifikacija nuo animizacijos skiriasi didesniu sąlygiškumu – tai sąvokų, idėjų vaizdavimas, suteikiant jiems gyvų daiktų ypatybes (pvz., H. Radausko „Purpuriniai išsiskleidė metai – / Sidabrinų erdvių augalai“).

- **Prozopopėja**, žodžiai, suteikiami daiktams, reiškiniams ar personifikuotoms sąvokoms (pvz., V. Kudirkos „Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu, / Tartum įsiai žmogaus lūpas gavo, / Kelkite, kelkite, kelkite [...]“).

- **Sinestezija**, skirtingų pojūčių pateikimas viename metaforiniame junginyje. Sinestezijos pavyzdžių gausu H. Radausko poezijoje (pvz., „Vanduo apsi- rengė melodija kuklia, / Pabudusi šviesa į šaltą srovę metės“).

Metonimija, daikto ar reiškinio pavadinimo pakeitimas kito daikto ar reiškinio pavadinimu, kai abu jie tarpusavyje yra susiję gretimumo ryšiu. Taip knygą pakeičia jos autorius (skaitau *Maironį*), daiktą pakeičia medžiaga, iš kurios jis padarytas (žvanga geležis), žmonės – jų gyvenamoji vieta (visas *kaimas* jau buvo atsikėlęs), padarinys pavartojamas vietoj priežasties (gražiai *duonelė* auga). Esama nuomonės, kad Δ būdingesnė prozeinei kalbai.

• **Antonomazija**, metonimijos atvejis, kai tikrinis vardas vartojamas bendrine prasme, pvz.:

Negrįš *odisėjai*, šį kartą atgal nebegriš...
Penelopės nelauks su verpstėm –
 pro vienodą ratelio dūzgėjimą.
 (J. Degutytė)

• **Hiperbolė**, vaizduojamo daikto ar reiškinio, kurios nors ypatybės padidinimas, pvz., pasakyme *mirti iš juoko*, patarlėje *geras artojas ir žąsiniu paaria*. Δ dažnai sudaro ne atskira frazė, o didesnė teksto atkarpa (pvz., dvariškių puotos aprašymas K. Doneičio *Metuose*).

• **Litotė**, kurios nors daikto ar reiškinio savybės sumažinimas, pvz., posakiuose *šaukšte prigerti*, *mažesnis už aguonos grūdą* ir pan.

Hiperbolė ir litotė metonimijai skiriamos gana sąlygiškai – jos yra tarpinėje pozicijoje tarp metaforos ir metonimijos, o kai kurių teoretikų net skiriamos metaforos grupei.

• **Sinekdocha**, metonimijos rūšis, pagrįsta kiekybiniu principu – vienaskaita vartojama vietoje daugiskaitos, dalis vietoje visumos, pvz., apie alų sakoma *gardi putelė*. Dažnas Δ atvejis – kai žmogaus kūno dalys (širdis, krūtinė, akys) vartojamos vietoje visos žmogiškos būtybės (pvz., Maironio eil. „Nuo Birutės kalno“: „Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis“).

Mitas, (gr. *mythos* – žodis, sakmė, padavimas), pasakojimas apie praeitį, alegoriškai ir simboliškai aiškinantis kokių nors reikšmių prasmę. Paties Δ kilmė dažniausiai tiksliai nežinoma. Δ pateikia kieno nors, dažniausiai pasaulio, dievų, žmonių, tautų ir valstybių atsiradimo, istorijos pradžios versiją. Δ herojai dažniausiai yra dieviškos arba nepaprastų galių turinčios asmenybės. Δ tikslas – pateikti vienokią ar kitokią pasaulio sampratą, rasti realybės prasmę, pagrįsti kasdieniškojo ir transcendentinio pasaulio ryšį, motyvuoti žmonių veiklos, papročių, ritualų priežastis. Δ susiformavimas neatsiejamas nuo žodinės kultūros. Lit-roje Δ įgauna daugiau retorinių elementų variacijų, gali būti net parodijuojamas. Δ sąvokos turinys ir prasmė yra istoriškai kintantys. Klasikiniai senieji tautų Δ, neatsiejami nuo magijos ir kulto, iš esmės skiriasi nuo vad. modernių visuomenių Δ – sunkiai kontroliuojamų masinių „nuomonių“, formuojamų daugelio veiksmų. Δ elementų turi XX a. ideologinės sistemos – fašizmas, komunizmas. Δ gali būti paneigtas elitinių visuomenės grupių (demitologizacija). Δ tyrimu užsiima įvairios mokslo šakos – etnologija, religijotyra, sociologija, kultūros istorija. Atskira mokslo šaka – *mitologija* – tyrinėja senųjų tradicinių Δ sklaidą tautosakoje. Lietuvių mitologijos rekonstrukcijos metodologiją sukūrė A. J. Greimas (stud. *Apie dievus ir žmones*, 1979; *Tautos atminties beiėškant*, 1990), senovės baltų mitologiją ir religiją tyrinėjo G. Beres-

nevičius, N. Vėlius. Su Δ susiję įvairūs pasakojamosios tautosakos žanrai – sakmės (etiologinės – apie pirmųjų žmonių, gyvūnų, augalų sukūrimą; mitologinės – apie mitinių būtybių atsiradimą ir veiklą), padavimai, stebuklinės pasakos. Mitinės mąstysenos fragmentai atsiveria ir dainuojamojoje tautosakoje, ypač seniausiose apeiginėse dainose, bei smulkiojoje tautosakoje (dažniausiai – keiksmuose, užkalbėjimuose).

Δ literatūroje reiškiasi tiek kaip senųjų archainių Δ panaudojimas, interpretavimas kokiame nors kūrinyje, tiek kaip vidinė pačios lit-ros, kuriančios mitologizacinį procesą, tendencija. Lit-ros ir Δ sąsajos yra glaudžios, o jų sąveikos procesas – labai sudėtingas. Lit-ra gimsta iš Δ, kuomet šis nustoja būti sakralinis, tikėjimo objektas ir įgyja moralinę, pažintinę, estetinę vertę. Tautosakinė ir rašytinė lit-ra gausiai naudoja Δ detales ir formas sykiu perkurdama ir transformuodama pirmąjį Δ, kurį rekonstruoti dažnai sudėtinga. Mus pasiekusi senoji mitologija yra jau literatūrinių interpretacijų, racionalizacijos rezultatas.

Lietuvių Δ reliktai aptinkami įvairiuose senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Vienas seniausių – *Sovijaus Δ*, užrašytas *Jono Malalos kronikoje* (1261). Svarbūs Lietuvos Δ, užfiksuoti metraščiuose: tai Δ apie lietuvių kilmę iš romėnų – vadinamoji *Paleomose legenda*, užrašyta platesniajame metraščių sąvade (XVI a. pr.). Δ apie Šventaragį ir kiti Lietuvos metraščiuose, istoriniuose veikaluose užrašyti Δ buvo ypatingai svarbūs valstybės kūrimo ir stiprinimo ideologijai, pilietiškumo ir tautiškumo ugdymui, turėjo reikšmės atremiant imperialistinę užsienio valstybių politiką. Grožinėje Lietuvos lit-roje, pradedant XVI a. lotyniškais tekstais, Δ buvo ir tebėra plačiai parafrazuojami (pvz., *Antikos Δ detalės J. Vaičiūnaitės*, T. Venclovos, K. Platelio poezijoje arba liet. Δ simbolika pagrįsti S. Gedos, M. Martinaičio poezijos tekstai).

Modernizmas (pranc. *moderne*, vok. *die Moderne* – šiuolaikinis, šiuolaikiškas), nuo XIX a. pab. iki XX a. vidurio Europoje ir Amerikoje vyravusių lit-ros stilių ir estetikos teorijų kompleksiška visuma, kuriai priklauso gausūs ir įvairūs skirtingų tautų literatūriniai judėjimai, siekę įtvirtinti radikalias estetines naujoves, atsiskyrę nuo ankstesnių literatūrinės kūrybos normų, transformuoti arba atmesti visas ligtolines tradicijas. Estetinio modernumo ir literatūrinio modernizmo samprata Vakarų Europoje ypač išplito apie 1890 ir pirmiausia buvo siejama su skandinavų rašytojų H. Ibseno, A. Strindbergo, K. Hamsuno, belgų poeto ir dramaturgo M. Meterlanko (Maeterlinck), amerikiečių poeto V. Vitmeno (Whitman) kūryba, filosofų F. Nyčės (Nietzsche) ir S. Kirkegoro (Kierkegaard) idėjomis. Tačiau modernizmo raida prasidėjo anksčiau iki šio prozeržio. Jau XIX a. viduryje, kai Europą ir JAV, ypač didžiuosius miestus, ėmė ypač smarkiai keisti technikos progresas ir socialiniai poslinkiai (moderniosios buržuazijos kilimas), o mokslą

ir religiją sukretė Č. Darvino (Darwin) atrasti gamtos evoliucijos dėsniai, tokie autoriai kaip prancūzų poetas Š. Bodleras (Baudelaire) ar amerikiečių rašytojas E. A. Po (Poe) deklaravo, kad modernus gyvenimas reikalauja pereiti nuo klasikinės grožio sampratos ir sustingusių senųjų literatūros formų prie eksperimentinių paieškų, kaip išreikšti radikalai kintančią žmogaus sąmonę ir tikrovę. Modernizmo raida – tai viena po kitos kilusių literatūrinių krypčių, grupių, programų, kurios dažnai konkuravo tarpusavyje skirtingomis idėjomis, seka. Apytikslis laikotarpis tarp 1890 ir 1910, kai kur – iki I pasaulinio karo pradžios, laikomas ankstyvojo modernizmo etapu. Jam priskiriami tokie judėjimai kaip simbolizmas, dekadentizmas, impresionizmas, neoromantizmas, ankstyvieji ekspresionizmo kūriniai, įvairiais aspektais tebesusiję su romantizmo ir romantinio idealizmo tradicija, tačiau vis sudėtingiau reaguojantys į patiriamą kalbos, asmens, visuomenės ir pasaulėžiūros krizę. Laikotarpis iki II pasaulinio karo laikomas brandžiojo modernizmo periodu. Tuo metu pasirodo svarbiausi modernizmo, kaip elitinio, „aukštojo“ lit-ros stiliaus, kūriniai – Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas*, R. M. Rilke's *Duino elegijos*, T. S. Elioto *Bevaisė žemė* ar T. Manno *Užburtas kalnas*. Kita vertus, susiformuoja ryški atsvara „aukštajam modernizmui“ – tai literatūrinio avangardo kryptys: italų ir rusų futurizmas, vokiečių ekspresionizmas, dadaizmas, siurrealizmas, kurios literatūrą suvokė ne kaip elitinį meną, o kaip atvirą visuomenės normų ir skaitytojo mąstysenos provokaciją. Svarbiausios XX a. 5 ir 6 deš. modernizmo kryptys – egzistencializmas, absurdo teatras, JAV bytnikų kartos lit-ra – liudijo vis gilesnį Vakarų kultūros ir pačios moderniosios lit-ros vertybių perkainojimą po II pasaulinio karo ir atsivėrusios žmogaus egzistencinės tuštumos problemą. Tokie pokario rašytojai kaip S. Beketas (Beckett) ar Dž. Keruakas (Kerouac) jau laikomi modernizmo ir jį palaipsniui keičiančio postmodernizmo ribos autoriais. Nepaisant šių pokyčių, modernizmo estetika iki pat šių dienų išlieka tarp esminių dabartinės lit-ros stiliaus atramų.

Neinforminė poetinė leksika, žodžių grupės, vartojamos grožinėje lit-roje teksto ekspresijai stiprinti, istoriniam, socialiniam koloritui pabrėžti ir pan.

- **Archaizmai**, pasenę, iš aktyvios vartosenos pasitraukę žodžiai ar jų gramatinės formos. Δ gali būti vartojami kaip priemonės istorinei aplinkai atkurti (pvz., tokių Δ gausu V. Krėvės, A. Vienuolio prozoje), kaip estetinį efektą, archaiškumo įspūdį kuriantis faktorius (pvz., „dovis“, „orė“, „todrin“ ir kt. Δ J. Baltrušaičio poezijoje).

- **Neologizmai** arba **naujadarai**, naujai sudaryti žodžiai, kurių tikslas lit-roje – raiškiai apibūdinti daiktą ar reiškinį, o neretai – tiesiog „sužaisti“ kalba. Δ gausu B. Sruogos poezijoje ir prozoje (pvz., „naktumas“, „mušeikizmas“), Alb. Žukausko eilėraš-

čiuose (pvz., „būviabūvis“). Δ ypač dažni avangardizmo, ekspresionizmo stilistikos kūrinuose, pvz., P. Morkūno eilėrašty „šaipėrantas“ sudaro beveik vieni Δ („žiemarės šaltupiu paližęs / važiuokliauju pasidanguravęs“).

- **Barbarizmai**, svetimų kalbų žodžiai, bendrinėje kalboje turintys savo atitikmenis (pvz., „svietas“ – pasaulis, „kupčius“ – pirkėjas). Δ dažni poetinėse stilizacijose, literatūrinėse aliuzijose, pvz., M. Martinaičio eilėraštyje aliuziškai atkuriama A. Vienažindžio poezijos atmosfera: „Sudiev lelija / dangaus baltoji / lenciūgai skamba – jau smertis stoja.“

- **Dialektizmai** arba **tarmybės**, kurios nors tarmės žodžiai, gramatinės formos ar sintaksinės konstrukcijos, vartojami grožinėje lit-roje. Iki lietuvių kalbos sunorminimo daugelis rašytojų kūrė gimtąją tarmę (pvz., Žemaitė – žemaičių, A. Strazdas, A. Baranauskas – rytų aukštaičių). Vėliau tarmybės vartotos (ir vartojamos) labiau stilistiniam efektui išgauti. Δ gausu Alb. Žukausko poezijoje. Jų esama S. Gedos, M. Martinaičio eilėraščiuose, J. Apučio ir kt. autorių prozoje. V. Braziūnas išleido aukštaičių (šiaurės panevėžiškių) tarmę parašytą poezijos knygą *Saula prė laidos* (2008).

- **Žargonizmai**, **slengas**, šnekamosios, kasdieninės kalbos žodžiai ar kalbėjimo maniera, kuri paplitusi tam tikrose socialinėse, profesinėse grupėse (pvz., jaunimo, kalinių, menininkų bohemos slengas, medikų žargonas). Δ elementų gausu J. Ivanauskaitės, R. Gavelio ir kt. autorių prozoje.

Neoklasicizmas, konservatyvioji XX a. literatūrinio modernizmo tendencija, būdinga nemažai daliai klasikinio („aukštojo“) modernizmo autorių. Neoklasicistai, pesimistiškai vertindami moderniąją epochą kaip vertybių krizės laiką, atsigręžia į lit-ros tradiciją, jų suvokia kaip autoritetą, atramą ir pavyzdį kurti aukštos vertės menui šiuolaikiniame pasaulyje. Kūryba išsiskiria dėmesiu praeities kultūros epochoms – ne tik Antikai ar Klasicizmui, bet ir Viduramžiams, Renesansui, Barokui, literatūros klasiškai ir kultūrinei atminčiai plačiąja prasme. Naujai suaktualinami praeities epochų stiliai, lit-ros motyvai, siužetai, filosofinės ar religinės idėjos, perimami ir naujai pritaikomi tradicinės lit-ros žanrai (pvz., antikinė elegija ar sonetas). Individualus kūrėjo talentas suvokiamas kaip tradicijos tąsa ir jos transformavimas (T. S. Eliotas), todėl iš kūrėjo (bei skaitytojo) reikalaujama didelės literatūrinės erudicijos, meno kaip aukštos meistrystės, kurios reikia išmokti, suvokimo. Vertinant lit-rą ir visuomenę laikomasi hierarchijos ir elitiškumo principo, priešinamasi populiarizmui kultūrai ir avangardui kaip chaotiškam menui. Lit-roje siekiama klasikinės pušiausvyros – grožio ir tiesos vienovės, poetinio vaizdo objektyvumo, techninės disciplinos, intensyvios kūrybinės savirefleksijos. Poezijos kūrinys turįs būti

toks pat meistriškas, įtemptas, sudėtingas ir paveikus kaip didieji Europos muzikos šedevrai ar gotikinė architektūra (O. Mandelštam, E. Paundas (Pound)). Svarbiausia – kūryboje siekti viršlaikinio ir viršasmėninio estetinio idealo, nors moderniojoje epochoje toks tikslas pačių neoklasicistų dažnai vertinamas pesimistiškai. Neoklasicistų visuomeninės pažiūros dažnai – konservatyvios.

Δ ryškiai realizuotas XX a. anglų, vokiečių, graikų, Vidurio ir Rytų Europos tautų, rusų poezijoje. Svarbiausi neoklasicistiniai poezijos sąjūdžiai – XX a. 2 deš. anglų imažizmas ir su juo susijusi E. Paundo, T. S. Elioto kūryba bei rusų akmeizmas (A. Achmatova, O. Mandelštam, N. Gumiliovas). Lietuvoje Δ tendencija išryškėjo XX a. 4 deš. – H. Radausko kūryboje (susipynusi su estetizmu), V. Mačernio, A. Nykos-Niliūno, B. Krivicko poezijoje (sujungta su egzistencializmo filosofija). Vėliau lietuvių Δ savitai atstovauja atskiri poetai – visų pirma T. Venclova, K. Platelis, V. Daunys, jo problematika išlieka svarbi A. Marčėnui.

Neoromantizmas (naujasis romantizmas), diskutuotinas terminas, ne visose lit-ros istorijose vienodai paplitęs, taikomas 1890–1920 antipozityvistinėms kryptims, pasisakiusioms prieš racionalizmą ir natūralizmą. Juo nusakomas lit-ros sugrįžimas su nauja realizmo ir modernizmo patirtimi „prie dvasios“ – romantinio vaizdavimo būdo, romantizmo kūrybos ir estetikos.

Vakarų Europos lit-rose, kuriose modernizmas formavosi ne tik kaip antirealizmas, bet ir kaip antiromantizmas, Δ kūryba aiškiau atsiskyrė nuo modernistų. Tokio tipo Δ labiausiai pasireiškė Anglijoje (R. Kiplingo, Dž. Konrado (Conrad), R. L. Stivensono (Stevenson), G. K. Čestertono (Chesteron) kūryboje); Prancūzijoje – suklestėjusiam herojinės dramos žanre, ypač E. Rostando kūryboje. Vokiečių lit-roje Δ ryšys su modernizmu (simbolizmu, impresionizmu) daug glaudesnis, jam priskiriami kai kurie Š. Georgės (George), H. Hofmanstalo (Hofmannsthal), G. Hauptmanno kūriniai.

Rytų ir kitose Europos lit-rose, kuriose modernizmo pradžia sutapo su tautų nacionaliniu ir kultūriniu išsilaisvinimu (įgavusiu „Jaunosios Lenkijos“, „Jaunosios Švedijos“, „Jaunosios Suomijos“, „Jaunosios Estijos“ ir pan. kultūrinių sąjūdžių išraišką) ir kur vėl aktualus tapo kūrybos sąlytis su folkloru, modernizmas buvo suprastas ir perimtas kaip romantizmo tąsa, arba *romantizmo atnaujinimas*. Tokiose lit-rose Δ tipologiškai sunkiai atskiriamas nuo modernistinės kūrybos. Δ jose susiformavo kaip stipriai romantizuotas modernizmas, konfrontuojantis su formalistinėmis estetinėmis tendencijomis. Tokios kūrybos ryškiausiai reprezentantais laikomi: S. Wyspianskis, J. Kasprovičius (Kasprowicz), K. Tetmajeris, V. B. Jeitšas (Yeats), M. Meterlinkas (Maeterlinck), O. Milašius (Milosz), S. Lagerliof (Lagerlöf), H. Ibsenas, K. Hamsunas, D. Merežkovskis, K. Balmontas, K. Skalbė, J. Jaunsudrabinis, G. Garsija Lorka, J. R. Chimene-

zas (Jimenez), A. Mačadas (Machado), Dž. Londonas (London), A. Birsas (Bierce) ir kt.

Lietuvoje Δ pasireiškė antruoju stipriai suromantinto modernizmo tipologiniu variantu, prasidėjusiu su J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės publikacijomis Gabijoje (1907), suklestėjusiu visoje XX a. I pusėje, kol ji išstūmė sustiprėjusi antiromantinė avangardo kūryba (1922), „grynąjį meną“ teigianti estetika ir po krašto okupacijos ideologine prievarta diegtas socrealizmas.

Neoromantinė kūryba – simbiozinis romantizmo ir modernizmo (realizmas čia egzistuoja tik kaip papildomas, foninis vaizdavimo būdas) tipologinis reiškinys, susiformavęs jų sąlyčio riboje ir nė viena neapibrėžiamas. Pamažu rašytojams vis drąsiau perimant modernistinės kūrybos nuostatas, kito ir tipologinių pradų santykis neoromantinėje kūryboje, todėl išskirtini trys jo raidos etapai, atstovaujami trijų rašytojų kartų: 1) modernistinis romantizmas – J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, Vydūnas, V. Krėvė, L. Gira, J. Tumas-Vaižgantas, Šatrijos Ragana; 2) romantiškas modernizmas (simbolizmas, impresionizmas) – B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas, I. Šeinius, J. Lindė-Dobilas; 3) romantiškas post-avangardizmas – B. Brazdžionis, J. Aistis, A. Miškinis, K. Boruta, iš dalies S. Nėris.

Neoromantinėje kritikoje ir estetikoje pirmą kartą lietuviškai buvo reflektuota kūrybos esmės, estetinio vertingumo ir nacionalinio savitumo problemos.

Neoromantinė kūryba – bene didžiausias lietuvių lit-ros klasikos šaltinis, sugestionavęs mitą apie lietuvius kaip lyrikų tautą ir davęs nacionalinio charakterio – intuityvisto ir mistiko – meninį portretą. Δ – tai kosminio vizionizmo ir dainiškos lyrikos, poetinės istorinės dramos, kaimiškos, padavimų prozos suklestėjimo metas. Jai būdinga lyrizmas, gamtos poetizacija, folkloro stilizacija, psichologinės meilės jausmo atodangos, transcendentinės pasaulėjautos, prigimties balso ir grožio, neatsiejamo nuo dvasingumo, manifestacijos bei laisvos meninės formos, improvizacijos, spontaniško intuityvumo, melodinio, muzikinio prado akcentavimas.

Novelė (it. *novella* – naujiena), grotinės prozos žanras. Neilgas kūrinys, kuriam būdinga griežtesnė nei apsakymo struktūra, dažn. dramatiška, staigi atomazga, netikėtas posūkis. Kai kurie lit-ros tyrinėtojai Δ ir apsakymo terminus vartoja sinonistiškai, kiti novelę laiko apsakymo atmaina. Nacionalinėse lit-rose termino reikšmė nevienoda: vokiečiai skiria novelę (*Novelle*) nuo apsakymo (*Kurzgeschichte*), prancūzų *nouvelle* panaši į apsakymą (kaip ir *récit*), rusai skiria apsaką (*povest'*), apsakymą (*rasskaz*), novele (*novella*) vadina labai trumpą apsakymo formą, lenkai t.p. skiria apsakymą (*opowiadanie*) ir novelę (*nowela*). Anglų k. terminas *novella* vartojamas retai, dažn. Δ neskiriama nuo apsakymo (*short story*).

Δ pavadinimo etimologija liudija, kad Δ pradžioje reiškę pasakojimą apie naujus įvykius, kuriuos žmo-

nės perpasakodavo pasilinksminti ar pamokyti. Novelių ciklų užuomazgos įžvelgiamos *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakojimuose (anksčiausi variantai arabų k. iš ~IX a., pirmasis vertimas į europiečių – pranc. kalbą – 1704). Europos tradicijoje Δ ištakos siejamos su trumpais pasakojamaisiais žanrais – pasakomis, anekdotais, pamokslų intarpais. Renesanso laikotarpiu Europoje suklestėjo pramogai skirti pasaulietinių pasakojimų rinkiniai (italo Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*, par. 1349–1353, išl. 1471, prancūzės Margaritos Navarietės (Marguerite de Navarre) *Heptameronas*, 1558–1559, anglo Dž. Čoseerio (Chaucer) *Kentenberio pasakojimai*, par. ~1387–1400, išsp. 1478) ir praktiniai rinkiniai kunigams. Šalia egzistavo ir kiti iš vid. amžių lit-ros atėję panašūs žanrai – fablijo, *švankas*. Renesanso novelei būdinga šios epochos lit-ros bruožai: vitališkumas, neretai pereinantis į nešvankumą, optimizmas. Galutinai Δ žanro kanonai susiklostė XIII a. pab. – XIX a. pr.; Δ buvo labai populiarūs Vokietijoje (K. Brentano (Brentan), L. J. fon Arnim (von Arnim). Kūrinio ilgis – nuo kelių iki kelių šimtų puslapių, fabulos centre paprastai buvo vienas paslaptingas įvykis ar konfliktas, vedantis į nelauktą posūkį ir logišką, bet netikėtą pabaigą. Romantikai suteikė novelei filosofinį, mistinį pobūdį (J. L. Tykas (Tieck), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), E. A. Po (Poe)). XIX a. su realizmo lit-ra susiformavo ir realistinė Δ, labiau pabrėžianti racionalius socialinius, moralinius aspektus (G. de Mopasanas (Maupassant), A. Čechovas).

Lietuvių lit-roje Δ užuomazgų įžvelgiama XIX a. vid. didaktinėje prozoje. Δ terminas pradėtas vartoti XIX a. pab. Aiškesnius bruožus įgijo atsiradus liet. periodikai, kurioje spausdinta trumpoji proza. XX a. pr. Δ terminą bandė apibrėžti K. Bizauskas, J. Brazaitis, V. Mykolaitis-Putinas ir kiti. Pirmasis Δ formą išstobulino J. Savickis (rink. *Ties aukštu sostu* 1928). Brandžia novelistika išsiskiria XX a. 4 deš. (P. Cvirka, J. Grušas ir kt.), išėivijos autoriai (A. Škėma, A. Landsbergis, B. Pūkelevičiūtė). Δ suklestėjo Lietuvoje XX a. 7–9 deš. (intelektuali R. Lankausko, J. Mikelinško, I. Mero kūryba). Stiprėjo lyrinė tradicija (R. Granauskas, J. Aputis, B. Radzevičius), ironiška pasaulėjauta (S. Šaltenis), pasaulio iracionalumo, paslapties pojūtis (S. T. Kondrotas, 10 deš. XX a. Skablauskaitė). Trumpos Δ meistrė – B. Vilimaitė. XXI a. Δ žanro kūriniių parašė D. Kalinauskaitė ir kiti.

Parabolė (gr. *parabolē* – palyginimas), trumpas lit-ros, dažniausiai prozos, kūrinys, kurio turinys šalia konkrečios prasmės apibendrina žmonijos egzistencijos, religijos, moralės vertybines problemas. Δ artima pasakėčiai, tačiau skiriasi nuo jos meninio pasakojimo įtikinamumu ir antropomorfizavimo atsisakymu. Analogijos, konkretų žmogaus poelgį komentuojančios universaliu aspektu, suteikia Δ ypatingos sugestijos.

Nuo seno Δ vaidina išskirtinį vaidmenį senųjų religinių sistemų – sufizmo (islamo misticizmo), zen

Budizmo, žydų egzegetinės lit-ros ir kt. tekstuose. Klasikinės Vakarų kultūros Δ, esančios Naujajame Testamente (pvz., evangelinės Δ apie sėjėją, apie rauges ir kt.) iliustruoja daugiareikšmes, savotiškai užkoduotas krikščionybės tiesas, kurių interpretacija paremta visa vėlesnė krikščioniškoji lit-ra. Platūs Δ komentarai randami ir senojoje lietuvių lit-je (pvz., K. Sirvydo *Punktuose sakymų* (1621) apmąstymai apie laisvą žmogaus valią, paremti Naujojo Testamento Δ apie darbą Kristaus įvynuogyne ir užmokestį už tai). XIX–XX a. lit-roje Δ išplinta įvairiuose žanruose ir karštais tampa pagrindiniu viso kūrinio meninės tiesos konstravimo principu (pvz., B. Brechto, S. Mrożeko dramose).

Δ vaizduoja istorinį praeities arba esamąjį laiką, daugiau ar mažiau susijusį su konkrečiais įvykiais ir vietomis, tačiau joje akcentuojamos nepriklausomos nuo laiko ir vietos idėjos. Tai gali būti moralinių vertybių akcentai (pvz., V. Krėvės *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną*), žmogaus ir pasaulio santykio apibendrinimas (vienatvės svetimame ir priešiškaime pasaulyje išraiška F. Kafkos romane *Procesas*), žmogaus prigimties analizė H. Hesės (Hesse) romanuose (*Stepių vilkas, Narcizas ir auksaburnis*).

Pasakojimas (naracija), įvykio arba įvykių pateikimas (žodžiu, raštu, vaizdu ar kitaip). Įvykis reiškia pradinės situacijos įveikimą ar būsenos pakeitimą į jai priešingą būseną: įprasta, kad Δ prasideda trūkumo konstatavimu ir pasibaigia jo pašalinimu. Ši sąvoka vartojama nevienareikšmiai, nes ji gali reikšti ir papasakotus įvykius (istoriją, kas yra papasakota), ir įvykius pateikiantį tekstą (pasakotojo kalbos formą šalia aprašymo ir samprotavimo), ir patį pasakojimo aktą (naraciją, kaip papasakojama). Visos šios trys reikšmės yra viena su kita susijusios: naracija įsteigia sykiu ir istoriją, ir pasakojimo tekstą, kurių santykis primena turinio ir raiškos santykį. Kai kuriems teoretikams (A. J. Greimui) Δ plačiąja prasme yra ne tik tai įvykių jungimas, būdingas tam tikriems tekstams, bet ir reikšmės apskritai sukūrimo principas, visuotinis reiškinys.

Δ gali būti būdingas ne tik prozeiškai kalbai, bet ir eiliuotai. Aristotelis „Poetikoje“ mokė nuosekliai išdėstyti įvykius dramoje, neiškreipti natūralios įvykių eigos. Buvo siūloma imti pasakoti nuo ekspozicijos, veiksmo užuomazgos, pateikti veiksmo vystymą iki kulminacijos ir atomazgos. Klasikinis Δ yra nuoseklus (vadovaujamas fabula, įvykiai bandomi pateikti pagal priežasties ir pasekmės santykį, chronologiškai). Modernusis Δ nepaiso fabulos logikos, nuoseklumo išdėstant įvykius, išryškindamas veikėjo dvasios būsenas ir išgyvenimus, problemų svarstymą. Klasikinis Δ yra nuotykių Δ, o modernusis tampa Δ nuotykiu.

Pasakotojas (naratorius) – pasakojantis subjektas, istorijos sakytojas. Jis yra atsakingas už informacijos reguliavimą tekste, siūlo tam tikrą požiūrį į pasakojamus įvykius. Grožiniame tekste Δ nėra tapa-

tus autoriui: net ir pirmojo asmens pasakojimuose Δ yra vaizduojamo pasaulio dalis, autoriaus vaizduotės tvarinys. Δ figūros ryškumas dažniausiai priklauso nuo to, ar tekste yra išryškinta pati pasakojimo situacija (Δ ir jo adresato santykis, pasakojimo aplinkybės), pvz., J. Biliūno prozoje Δ yra labiau pastebimas nei Žemaitės prozoje, nes aiškesnė pasakojimo situacija. Viename kūrinyje gali susitikti skirtingo lygmens Δ : apie vieną Δ gali papasakoti kitas Δ (J. Biliūno „Vagis“). Δ gali būti daugiau ar mažiau juntamas tekste, patikimas arba nepatikimas, anonimiškas arba įvardytas, „objektyvus“ (kalbantis trečiuoju asmeniu) arba „subjektyvus“ (kalbantis pirmuoju asmeniu), susijęs arba nesusijęs su pasakojama istorija, vienvaldis arba demokratiškas, žodį suteikiantis personažui, kitam pasakotojui. Polifoniniame (daugiabalsiame) pasakojime Δ ir personažo požiūriai išsiskiria, bet yra vienodai svarbūs (F. Dostojevskio *Nusikaltimas ir bausmė*, V. Folknerio (Faulkner) *Kai aš gulėjau mirties patale*).

Literatūroje dažniausiai pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas įvyko anksčiau (vėlesnis pasakojimas), o rečiausiai – būsimoju laiku apie tai, kas dar bus (ankstesnis pasakojimas), kaip pranašysčių tekstuose. Gali būti pasakojama esamuojų laiku apie tai, kas tuo pat metu vyksta (lygiagretus pasakojimas), kaip vidinio monologo romanuose, reportažuose. Dažnai tekste yra derinami skirtingi pasakojimo tipai (įterptinis pasakojimas): vėlesnis pasakojimas derinamas su lygiagrečiuoju dienoraščio arba laiško formos kūriniuose.

Δ santykis su savo paties papasakota istorija gali būti dvejopas: arba jis joje nedalyvauja (Žemaitės prozoje, kurioje pasakojama trečiuoju asmeniu), arba dalyvauja (J. Biliūno prozoje, kurioje pasakojama pirmuoju asmeniu) ir prisiima pagrindinio arba šalutinio veikėjo vaidmenį. Pagrindinė Δ funkcija yra pasakoti, pateikti įvykius, tačiau tuo pat metu jis gali atlikti ir kitokias funkcijas: metapasakojimo (paaiškinti savo pasakojimo tvarką, pasirinktą stilių), bendravimo (kreiptis į adresatą), liudijimo (įrodinėti, kad istorija yra tikra, atskleisti savo santykį su ja), imtis didaktikos, ideologinės funkcijos (pateikti istorijos ir personažų vertinimą, moralą). Δ savo požiūrį į istoriją perteikia tiesiogiai, ją pakomentuodamas, arba netiesiogiai: jo nuomonę ir simpatijas išduoda personažo apibūdinimas, padidintas dėmesys tam tikriems personažams ir įvykiams, komentarai užsidėjus personažo kaukę, ironija, emociniai ir vertinamieji epitetai ir pan.

Δ nebūtinai sutampa su aplinkos stebėtoju (J. Biliūno „Brisiaus galas“). Pagal Δ užimamą poziciją stebėjime skiriami trys žiūros taškai: nulinis (visažinis Δ , žinantis daugiau nei personažas, pvz., Žemaitės pasakotojas), vidinis (pateikiama tik tokia informacija, kurią galėtų žinoti personažas, Δ žino tiek, kiek žino personažas, pvz., J. Biliūno Δ) ir išorinis (personažo matymas tik iš šalies, nesisistengiant įžvelgti jo vidaus, kai Δ atrodo žinantis mažiau nei personažas, pvz., E.

Hemingvėjaus proza). Modernioje prozoje gali būti pasakojama ir antruoju asmeniu pabrėžiant vidinį konfliktą arba Δ artimumą personažui (R. Granausko *Jaučio aukojimas*).

XIX–XX a. sandūroje Europoje modernėjantis pasakojimas išpopuliarino prozoje subjektyvų Δ , pirmojo asmens pasakojimą ir dar daugiau dėmesio skyrė personažo būsenoms. Lietuvių lit-roje subjektyvaus pasakojimo pradininkais laikomi Šatrijos Ragana ir J. Biliūnas.

Personažas (veikėjas), kūrinio vaizduojamo pasaulio būtybė. Lit-roje gali būti vaizduojamas veikiantis, galvojantis ir jaučiantis ne tik žmogus, bet ir gyvūnas, daiktas ar reiškiny. Kūrinyje pasirodo ir mitologiniai, istoriniai veikėjai. Δ yra skaitytojo vaizduotės padarinys, todėl netapatintinas su kūrinio autoriumi. Ši „popierinė būtybė“ yra būtina pasakotojo pasakojamos istorijos dalis. Δ skaitytojui gali kelti simpatiją arba antipatiją, įkūnyti visuomenės lūkesčius, vertybes ir pats daryti jai poveikį.

Pasakotojas Δ pristato savo vardą, jį pristato kiti Δ arba jis pats prisistato. Kūrinyje esama tiesioginių (vardai, portretas, biografija) ir netiesioginių (emocinė reakcija, poelgiai) Δ buvimo ženklų: O. Balzako (Balzac) ir E. Zolia (Zola) Δ tenka žymiai daugiau tiesioginių ženklų nei G. Flobero (Flaubert) ir G. de Mopasano (Maupassant) Δ . Vienu ar kitu būdu Δ priskirtas teminis vaidmuo apibendrina jo atliekamus veiksmus: karalius, piemuo, našlaitė ir pan. Intriguojanti netikėti teminiai vaidmeniai poelgiai: karalius persirengia elgeta, piemuo neišsina ganyti ir pan. Δ gali aiškiai įkūnyti kokią nors idėją, savybę (simboliški veikėjų vardai V. Kudirkos satyroje) arba gali būti sunkiau apibūdinamas ir nuspėjamas, net suskaidytas į prieštarigus balsus.

Δ prozos kūrinyje paprastai nėra vieniši, jie sudaro tam tikrą sistemą. Tik toje sistemoje, nuolat lyginant yra suvokiami jų teminiai vaidmenys, mokėjimas arba galėjimas veikti, būti, kalbėti ir pan. Neigiami Δ kontrastuoja su teigiamais (M. Valančiaus didaktinė proza). Pagrindinį Δ padeda atpažinti šalutiniai (mažiau svarbūs pasakojimui) arba epizodiniai (tik viename kitame epizode pasirodantys) Δ . Vieni yra pasyvūs, patiriantys veiksmą, kiti – aktyvūs, veikiantys. Skiriami taip pat daugiau ar mažiau tikroviški Δ . Turintis aiškių individualių bruožų Δ kartais vadinamas charakteriu. Charakteriu gali būti laikoma ir pati Δ psichologijos ir elgesio skiriamųjų bruožų visuma. Charakteriai gali būti statiški, nesikeičiantys (paprastai nuotykių, riterių romanų herojai) arba dinamiški, dėl vienokių ar kitokių priežasčių patiriantys kaitą. Renesanso epochoje Δ įgyja daugiau individualių bruožų, bet dar iki Apšvietos ir Romantizmo laikmečio daugiau dėmesio pasakojimuose skiriama ne charakterio, o veiksmo kūrimumi. Charakterio kūrimas tapo itin svarbus XIX a. realistinėje prozoje. Realistinis (O. Balzako (Balzac), Č. Dikensas (Dickens) ir kt.) Δ turi ne tik vardą ir pavardę, profesiją, kilmę, bet

ir įpročius bei priklausomybę tam tikram visuomenės sluoksniui atspindinčią išorę, kalbą, charakterio bruožus (tipiškas veikėjas tipiškoje situacijoje). XX a. vis dažniau pasigirsta raginimų nuversti Δ nuo pje-destalo, ant kurio jį užkėlė XIX a. romanistai, atsisa-kyti tipiško Δ jungo, paneigti tariamą Δ tikroviškumą, vientisumą ir jo aiškią psichologiją. Modernioje prozoje išorinį veikėjų susidūrimą keičia veikėjo vidinis konfliktas, o vaizduojamasis pasaulis gali būti patei-kiamas per tokio veikėjo sąmonę. Kartais (prancūzų „naujajame romane“) iš personažo telieka tik į aplin-ką reaguojanti jo sąmonė.

Poema, ilgą laiką taip buvo vadinamas bet koks didesnės apimties poezijos kūrinys, šiuo metu Δ laikomas stambiausias poezijos žanras, kuriame su-sipina epos, dramos ir lyrikos bruožai. Δ išsivystė iš herojinio epos ir kartais suvokiama kaip jo sinonimas. Jai būdingi epos bruožai – beasmenis pasakojimas, ryški sužetinė linija, išvystyti charakteriai (A. Mic-kevičiaus *Grażina*), dramatinė kompozicija (Just. Mar-cinkevičiaus *Heroika*, arba *Prometėjo pasmerkimas*); romantizmas į dramą įvedė lyrinį elementą – lyrinio subjekto emocijų raišką, fragmentišką kompoziciją ir pan. Δ pobūdis, struktūra, stilistinės ypatybės priklauso nuo epochos, literatūrinės krypties, au-toriaus individualybės (pvz., Klasicizmo epochoje populiari didaktinė, aprašomoji Δ, simbolizmo es-tetika pastebima V. Mykolaičio-Putino Δ *Vergas*). XX a. Δ, be žanrinės sintezės, būdinga sudėtinga vaizdų struktūra, filosofiniai, istoriniai apibendri-nimai (T. S. Elioto *Bevaisė žemė*, Č. Milošo (Miłosz) *Kur saulė pateka ir kur nusileidžia*). Δ – K. Donelaičio *Metais* – prasidėjo lietuvių grožinė lit-tūra. Apraš-osmos klasicitinės Δ bruožų ir romantinio lyrizmo esama A. Baranausko *Anykščių šilelyje*, epos ir lyrikos sintezė pastebima Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Δ tebėra populiari tarp šiuolaikinių lietuvių poetų (Δ parašė K. Bradūnas, S. Gedas, V. Bložė, G. Cieškaitė ir kt.). Just. Marcinkevičius, daugelio Δ autorius (*Sie-na*, *Donelaitis*, *Pažinimo medis*, *Devyni broliai* ir kt.), Δ pavadino „žanrų žanru“, kuris savo išraiškos įvai-rove prilygsta simfoniniam orkestrui.

Poetika, seniausia lit-ros teorijos šaka, kurios tyri-nėjimo objektu tradiciškai laikomos lit-ros formos. Tokios poetikos ištakos – graikų filosofų Platono ir Aristotelio veikaluose. Tačiau šiuolaikiniai lit-ros teo-retikai pabrėžia, kad šis poetikos apibrėžimas yra nepakankamas, kadangi bet kuri poetika svarsto ir li-teratūriškumo, arba lit-ros specifškumo, ir lit-ros bei tikrovės santykio klausimus. Šie du aspektai ryškūs jau seniausioje žinomoje sisteminėje Aristotelio *Po-etikoje* (mimezės ir katarsio sąvokos), nors laikoma, kad svarbiausia vieta jiems tenka XX a. poetikos tyri-nėjimuose (struktūralizmas, semiotika). Pagal tai, kuriems literatūrinių formų ar paties literatūriškumo klausimo aspektams skiriamas didžiausias dėmesys, galima išskirti keletą poetikos tipų. Bene žinomiau-

sia iš jų – vadinamoji *normatyvinė* poetika, kuri sie-kė suformuoti poezijos meno taisykles ir pagal jas bandė nustatyti kūrinio vertę. Tokios yra, pavyzdžiui, Horacijaus (I a. pr. Kr.) ir N. Bualo (Boileau) (1674) poetikos (abi vadinasi *Poezijos menas*). Kita rūšis – *aprašomoji* poetika, kurioje, kaip jau rodo pats pavadinimas, aprašomos literatūrinių tekstų ar jų grupių formos ypatumai. Istorinė poetika tyrinėja literatū-rinių formų formavimąsi, raidą, istorinį kitimą. Nuo XX a. poetikos tyrinėjimai vystėsi dviem kryptim. Pirmoji kryptis išlaikė vadinamąjį metadiskursyvinį, arba teorinį, pagrindą ir savo tyrinėjimus vienaip ar kitaip siejo su R. Jakobsono iškelto klausimu „Kas žodinį pranešimą daro literatūros kūrinium?“ bei reikš-mės problema. Pastarojo tipo tyrinėjimams priklaus-o įvairių lit-ros teorijos krypčių (struktūralizmo, semiotikos, mitografinės kritikos, teminės kritikos, iš dalies psichoanalitinės kritikos) bandymai svars-tyti poetikos klausimus. Antroji kryptis – konkrečių kūrinų poetikos tyrinėjimai, poetiką suprantant kaip vidinės kūrinio sandaros (struktūros, kompozicijos, įvaizdžių sistemos ir pan.) analizę, aiškinimą, pade-dantį atskleisti, kuo vienas kūrinys skiriasi nuo kito. Būtent šiuo aspektu galima kalbėti, pavyzdžiui, apie K. Donelaičio *Metų* ar S. T. Kondroto *Žalčio žvilgsnio* poetiką. Tarpiniu variantu galima laikyti konkrečių lit-ros krypčių, literatūrinių epochų (pavyzdžiui, roman-tizmo), konkrečių žanrų (A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*), tekstų grupės ir pan. po-etikos tyrinėjimus.

Poezija, eiliuota kalba parašyti lit-ros kūriniai; vie-nas iš pagrindinių (greta prozos) kalbos organiza-vimo būdų, kuriam būdinga ritminė struktūra. Iki Naujųjų amžių Δ apskritai buvo vadinamas žodžio menas. Eiliuota kalba buvo privaloma įvairioms lit-ros rūšims – ne tik lyrikai, bet ir epui, tragedijai, ko-medijai. Kai proza tapo pripažinta kaip atskira lit-ros rūšis, Δ terminas pradėtas vartoti dažniausiai kaip lyrikos sinonimas. Tačiau Δ yra platesnės reikšmės nei lyrika – Δ priskiriama poema, kurioje, be lyriniių, esama draminių bei epinių elementų.

Postmodernizmas, bendro pobūdžio terminas, vartojamas kalbant apie šiuolaikinę visuomenę, kul-tūrą, meną, lit-rą, architektūrą. Chronologiškai eina po modernizmo, tačiau dėl Δ santykio su moderniz-mu esama labai įvairių nuomonių. Diskutuojant apie Δ sampratą, viskas lieka kontroversiška: ar tai yra pe-riodas, ar srovė, ar bendras kultūros „būvis“; kada jis prasidėjo, baigėsi ar tebesitęsia ir t. t. Δ terminas pir-mą k. pavartotas 1947 kalbant apie architektūrą. Lit-ros kritikos pradėtas vartoti XX a. 6 deš., norint at-skirti pokarinę eksperimentinę S. Beketo (Beckett), Ch. L. Borcheso (Borges), Dž. Barto (Barth), D. Bartel-mo (Barthelme), T. Pinčono (Pynchon) ir kitų kūrybą nuo aukštojo modernizmo klasikų.

Bendrijų postmodernizmo teorijų yra labai daug; ke-lios įtakingiausios: Ž. F. Liotaro (Lyotard), Fr. Džeimso-

no (Jameson) ir Ž. Bodrijaro (Baudrillardo). Liotaras teigia, kad Δ atspindi ne(pasi)tikėjamą didžiaisiais progreso, apšvietos ir žmonijos išlaisvinimo naratyvais, tamavusiai tam, kad įteisintų moderniąją kultūrą. Sudedamosios postmodernizmo savybės yra kultūros „negilumas“, pagrįstas simuliacija ir įvaidžių cirkuliacija; istorijos pojūčio silpnėjimas, „šizofreniškas“ nerišlumas, padrikumas ir sustiprinta koliažo forma; naujas „didingumo“ patyrimas, tapatinamas ne su gamta, o su technologija; naujas architektūrinės erdvės, vadinamosios „hipererdvės“, patyrimas. Δ technologija, priešingai nei modernistinėje gamybos paradigmoje, orientuota į atgaminimą, perdirbimą. Ž. Bodrijaras šiuolaikinę Vakarų civilizaciją apibūdina kaip simbolių laiką, kai ženklas nebeturi jokio ryšio su realybe, o nurodo tik į save patį. Tai „virtuali tikrovė“ arba „hiperrealybė“, kuri yra savo pačios atvaizdas. Tai tampa įmanoma tada, kai realybės vietą užima medija. Δ pereinama prie kasdienio gyvenimo estetikos, ir meno spektras labai praplečia. Vietoje užgimstančio kūrybinio akto yra intertekstai, surinkti iš nesuskaičiuojamų kultūros tekstų. Pasak Č. Dženko (Jencks), Δ charakterizuoja „dvigubas kodavimas“: kūriniai komunikuoja dviem skirtingais lygmenimis – ir masėms, ir žinovui, pvz., U. Eko romanai yra tuo pat metu ir populiarūs, ir avangardiniai. Postmodernus pasakojimas, anot L. Hatčėn (Hutcheon), – tai „istoriografinė metafikcija“: pvz., Dž. Faulzo (Fowleso) *Prancūzų leitenanto moteris*, U. Eko *Rožės vardas*, E. L. Doktorou (Doctorow) *Regtėimas*, S. Rušdi (Rushdie) *Vidurnakčio vaikai*, M. Ivaškevičiaus *Madagaskaras*, G. Beresnevičiaus *Paruzija*, aiškiai, eiliniam skaitytojui prieinamais būdais pasakoja istorijos versijas, bet tuo pat metu šie tekstai kritiškai ir ironiškai reflektuoja jų atliekamą istorinės rekonstrukcijos veiksmą. Priešingai negu modernistai, kurie siekė kurti kažką nauja, postmodernistai dirba su kultūros duotybėmis, kuičiasi kultūros palėpėse, kur suverstos praeityje naudotos priemonės, stiliai, žanrai, tekstai, juos perdirbdami parodijos, pastišo ir kitais būdais. Daugelį postmodernių technikų, kurios atrodo labai novatoriškos, galima rasti ankstesnėse meno epochose. Postmodernioje lit-roje išlieka tai, ką iki kraštutinumo įvairiais eksperimentiniais rašymo būdais pasiekė modernistai, bet modernistiniai bruožai čia pajungti kitai dominantei: modernistai tyrinėjo suvokimo ir pažinimo, perspektyvos, subjektyvaus laiko patyrimo, žinių cirkuliacijos ir patikimumo problemas (klausė „Ką galiu sužinoti apie save ir pasaulį?“), o postmodernistai tiria fiktyvumo, būties būdų ir jų skirtumų problemas, pasaulių prigimtį ir pliuralumą, tai, kaip tokie pasauliai sukuriami ir suardomi (klausia „Kas yra pasaulis?“, „Kas padaro pasaulį realų?“, „Ar yra skirtumas tarp tekstinų pasaulių egzistencijos ir pasaulių, kuriuose gyvenu, o gal visi pasauliai sukurti kalbos?“). Modernizmas rėmėsi aiškiu skirtumu tarp subjekto ir objekto, o Δ riba tarp subjekto ir objekto tampa nebeaiški.

Fantazija, absurdiškumas, pastišas, parodija, intertekstualumas, neužbaigtumas ir tradicinės naratyvo struktūros laužymas būdingi daugeliui postmodernių tekstų, kuriuos XX a. II p. parašė: Lotynų Amerikoje Ch. L. Borchesas (Borges), A. Karpentjeras (Carpentier), Ž. Amandas (Amado), K. Fuentesas (Fuentes), Ch. Kortasaras (Cortázar), M. V. Ljosa (Llosa), G. Garsija Markesas (García Márquez), K. Lispektor (Lispector), I. Aljendi (Allende); Kanadoje – M. Atvud (Atwood); JAV – V. Nabokovas, Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon); Europoje – S. Rušdis (Rushdie), I. Kalvinas (Calvino), U. Eko (Eco), M. Kundera, M. Pavičius (Pavič), Dž. Faulzas (Fowles), M. Biutoras (Butor), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), M. Diuras (Duras), G. Grasas (Grass), A. Desaji (Desai); Pietų Afrikoje – N. Gordimer ir Dž. M. Kutsė (Coetze); Lietuvoje – M. Ivaškevičius, H. Kunčius, R. Šerelytė, poetai E. Ališanka, N. Abrutytė, G. Grajauskas, S. Parulskis.

Potekstė, netiesioginių kalbos reikšmių lygmuo, kurį sakymo subjektas (adresantas) siekia pranešti, įteigti suvokėjui (skaitytojui, adresatui); paslėpta, bet numanoma, lengviau ar sunkiau atpažįstama, tikroji sakinio, teksto prasmė. Δ sukuriama, naudojant perkeltines reikšmes turinčias stilistines figūras (tropus, ironiją ir kt.) bei pateikiant tam tikras nuorodas, užuominas, aluzijas; gali būti konkreti, atspindinti dalyko vertinimą, neišsakytą nuomonę, bei platesnė, apimanti idėjų sklaidą. Lit-roje naudojama, siekiant išvengti politinės cenzūros draudimų, nenorint tiesiogiai pažeisti papročių, moralės, etiketo normų, taip pat stilistiniais sumetimais; dažniausiai sutinkama vadinamoje Ezopo kalboje, perteikiant užslėptas prasmes, idėjas, kurių neleidžia skleisti totalitarinės valdžios. Δ pavyzdžių galima rasti V. Kudirkos satyroje ir publicistikoje, taip pat XX a. pab. kūriniuose (Just. Marcinkevičiaus, K. Sajos, V. Žilinskaitės, V. Bložės, T. Venclovos, M. Martinaičio ir kt. tekstai).

Pozityvizmas, XIX–XX a. filosofijos srovė, taip pat ir lit-ros kryptis. Filosofijoje Δ susiformavimas siejamas su prancūzų filosofo ir sociologo O. Komto (Comte), taip pat anglų filosofų J. S. Milio (Mill) ir H. Spenserio (Spencer) vardais. Δ vystėsi tuo pačiu metu kaip ir romantizmas ir tapo svarbiu XIX–XX a. intelektualiosios minties ir mokslo idėjiniu pamatu. Populiariausias Δ nuostatos skelbė visuomenės gyvenimo racionalizacijos, gamtos ir žmogaus prigimties dėsnių tapatumo idėjas, išskėlė mokslo, kaip vienintelio patikimo pažinimo šaltinio, vertę, absoliutinio praktinę veiklą ir kritiškai vertino religiją. Komto veikalai *Pozityvistinės filosofijos kursas* (t. 1–6, 1830–1842) ir *Pozityvistinės praktikos sistema* (t. 1–4, 1851–1854) skatino visuomenės reformų būtinybę ir mokslinio, faktais paremto pasaulio pažinimo siekius. Mokslą Komtas padalijo į abstraktųjį, analizuojantį daiktų procesus (pvz., matematika, fizika, biologija, sociologija) ir konkretųjį, analizuojantį pačius daiktus (pvz., zoologija, mineralogija). Milis

iškėlė empirikos svarbą, teigdamas, kad pažinimas neįmanomas be įrodymų (*Logikos sistema*, 1843), o etikos srityje vadovavosi utilitarizmo idėja, neigiančia nepriklausomos, individualios veiklos rezultatus, kurie netarnauja bendram visuomenės labui (*Utilitarizmas*, 1863). Spenseris, remdamasis Č. Darvino (Darwin) gamtos mokslų atradimais, suformavo visuotinę evoliucijos teoriją (*Sintetinės filosofijos sistema*, 1862–1896).

Δ idėjos turėjo įtakos naujiems istorijos, kultūros ir meno raidos tyrimams. Visoms mokslo sritims siūlomais universaliais empirinio tyrimo ir jo rezultatų apibendrinimo Δ metodais rėmėsi H. T. Baklio (Buckle) pozityvistinės istoriografijos studija *Anglijos civilizacijos istorija* (1857–1861) arba prancūzų kultūros ir lit-ros istoriko I. A. Tenos (H. A. Taine) darbai *Anglų literatūros istorija* (1863–1874) ir *Meno filosofija* (1865–1868). Tenos veikalai XIX a. 7–8 deš. paskatino natūralizmo srovės prancūzų lit-roje susiformavimą. Žymiausias jos atstovas – prancūzų rašytojas E. Zolia (É. Zola), parašęs ir programinį natūralizmo lit-ros teorijos veikalą *Eksperimentinis romanas* (1879). Siūlydamas natūralizmo, kaip tiksliai atvaizduojančio tikrovę lit-roje, principo taikymą, Zolia sukritikavo realistinį vaizdavimo būdą, anot jo – iškreipiantį tikrovę asmeninėmis filosofinėmis, moralinėmis ir pan. nuostatomis. Propaguojama determinizmo, vieno dai valdančio gamtą ir žmogų, idėja, absoliutinama biologinė žmogaus samprata, lit-roje skatinama vaizduoti žmogaus ir socialinės aplinkos santykius bei biologinės žmogaus prigimties nulemtus psichofizioliginius procesus.

Dėl ypatingos XIX a. politinės padėties, Lietuvoje Δ idėjų raiška buvo glaudžiai susijusi su revoliucine-demokratinė mintimi, pradėjusia reikštis dar prieš 1863 m. sukilimą, bei švietėjiškais valstybingumo atgavimo projektais (M. Akelaitis, J. Šliūpas). Neturėdamas sąlygų reikštis laisvai, Δ Lietuvoje visų pirma paskatino formuoti savitą kultūrinio darbo koncepciją. Δ idėjos veikė V. Kudirką, susipažinusį su lenkų pozityvistais Varšuvoje, kur 1888 buvo įsteigta „Lietuvos“ draugija, ir reikėsi jo redaguojamame žurnale *Varpas* (pirmas numeris – 1889). Δ mintis veikė ir XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių moterų prozininkių – Šatrijos Raganos, G. Petkevičaitės-Bitės, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūrybą.

Proza (lot. *prosa* – nevaržoma (kalba)): 1. neeiluota, įrimuotus, ritmingus, intonacinius vienetus neskaidoma kalba; sąvoka vartojama kaip priešprieša eiliuotai kalbai, poezijai, dainoms. Sąranga ir raiška imituojama pagal šnekamąją ir kasdienišką, buitinę kalbą, dažniausiai naudojama pasakojant, aprašant, taip pat – monologuose ir dialoguose; joje vyrauja referencinė, komunikacinė ir pažintinė funkcijos, priešinga negu eiluotoje kalboje, kur svarbiausia – estetinė funkcija. Grožinėje lit-roje daugiausia naudojama epiniuose, pasakojamuosiuose (narciniuose) žanruose – novelėje, apsakyme, apsakijoje, romane ir kt.

2. terminu Δ paprastai vadinama neeiluotos, pasakojamosios lit-ros visuma, vartojama sinonimiškai su sąvoka beletristika.

Retorika (gr. *rhētorikē téchnē* – iškalbos menas), įtikinamos komunikacijos teorija; iškalbos arba įtikinimo menas. Susiformavo dar Antikoje, sustiprėjus Atėnų demokratijai (V a. pr. Kr.). Vėliau ji buvo tobulinama Romoje. Aristotelis, Ciceronas ir Kvintiljanas – žymiausi Antikos retorikai. Iškalbos taisyklės turėjo padėti oratoriui paveikti klausytoją, įrodyti tai, kas nėra akivaizdu. Iš oratoriaus buvo reikalaujama mokyti, teikti malonumą ir jaudinti. Stilius siekė taisyklingumo, grynumo, aiškumo, paprastumo, glaustumo, tinkamumo ir gražumo. Romoje buvo išskirti trys kalbos stiliai, kurių derėjo nepainioti: aukštasis, vidurinis ir žemasis. Oratoriaus iškalba galėjo būti trijų rūšių: proginė (giriamaoji arba peikiamaoji kalba), politinė arba samprotavimo (įtikinėjimo arba atkalbinėjimo kalba) ir teisinė (kaltinimo arba teisinimo kalba).

Klasikinę Δ (nuo Antikos laikų iki XIX a.) sudaro penkios dalys: medžiagos radimas, jos išdėstymas, tinkamas žodžių parinkimas, kalbos įsiminimas ir jos įtaigus pasakymas. Daugiausiai dėmesio buvo skiriama žodinei išraiškai. Šia Δ dalimi pasiremia poetikos ir literatūros teorijos kūrėjai. Žodinė išraiškos teorija retorikoje – tai mokymas apie žodžių atrinkimą, apie žodžių jungimą ir apie figūras.

XVIII a. pabaigoje Europoje išryškėja nepasitikėjimas Δ, kuri suvokiama kaip svetima filosofijai. Pasibaigia retorinė žodžio kultūra. XIX a. pab. atsisakinėjama mokyti Δ. Norima ne sekti Antikos pavyzdžiais, o juos peržengti, siekti originalumo, visiškai naujos išraiškos. XX a. vid. Δ naujai susidomi kalbininkai ir lit-ros tyrinėtojai, suvokę formos svarbą kūriniui. Kyla „naujosios retorikos“ sąjūdis, kuris siekia atnaujinti Δ ir išplėsti jos taikymą. Figūrų imama ieškoti ne tik kalboje, bet ir dailėje, muzikoje, kine ir kitur. Δ duoda postūmį šiuolaikinėms reklamos, politinės propagandos ir viešųjų ryšių teorijoms. Δ, besidominčia oratoriaus menu, taip pat remiasi poetika, kuri domisi poeto (kūrėjo) menu. Δ tradicija iki šiol išlieka svarbi Vakarų kultūros dalis.

Lietuvių lit-roje retorinės kultūros pėdsakų gausu per visą XIX a. Joje ryškūs siekis vesti, įspėti, pamokyti, nustatyti aiškias gėrio ir blogio ribas, sekti Antikos pavyzdžiais. Rašytojas dažnai siekia paveikti skaitytoją kurdamas oratorinės kalbos įspūdį, reikalaujamas žodžio ir veiksmo vienovės, pasišventimo visuomenei. Lit-ra tuomet yra arti sakinės kalbos, pamokslų. Δ Lietuvoje mokoma nuo pat pirmųjų viešųjų mokyklų XIV–XV a. Ji juntama jau XIV a. didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose, kuriuose siekta įtikinti Europą, kad Lietuva jai yra atvira. Ji buvo dėstoma senajame Vilniaus universitete. Iškalbos ugdymo elementų esama ir šiuolaikinėse mokyklose. Dėl Δ poveikio Lietuvoje įsitvirtino klasikiniai Europos lit-ros žanrai: epigrama, odė, panegirika, elegija, literatūrinis laiškas ir kt.

Romanas (lot. *romanus* – romėnų, romaniškas, susijęs su antikinė ir Viduramžių Romos kultūra, menu), epikos žanras, pasakojamasis (dažniausiai – prozos) kūrinys. Jo struktūrą sudaro daugelis lygmenų, kuriuos į tam tikrą visumą susaisto pasakojimas (naraacija, diskursas), kompozicija, personažai, vaizdavimo objektas (tema), idėjos (problematika). Δ skiriasi nuo kitų epinių pasakojimo (naraacinių) žanrų (apsakymo, novelės, apysakos) ilgesne apimtimi, platesne vaizduojama medžiaga, labiau išplėtotą, neretai – daugiašakė fabula (siužetu). Kūrinio vientisumą, rišlumą dažniausiai užtikrina pasakotojas, kuris tarsi stebėdamas, vertina, komentuoja vaizduojamus reiškinius, įvykius, personažus, situacijas ir pan. iš tam tikros perspektyvos, žiūros taško. Δ istorijoje išsikristalizavo labai daug įvairių pasakotojų tipų: viena vertus, jis gali išreikšti ar imituoti autoriaus požiūrį (vadina-masis „aš“ tipo pasakotojas, kai kalbama pirmuoju asmeniu), kita vertus – savęs nerodyti, kurti įspūdį, tarytum viskas klostosi savaime (trečiojo asmens pasakojimas, menamoji kalba, įvairios vidinio monologo atmainos, sąmonės srautas ir kt.). Δ skirstomas į žanrines formas arba tipus, dažniausiai remiantis: 1) vyraujančia tematika, vaizduojamais reiškiniais (buitinis, socialinis, filosofinis, psichologinis, nuotykių, istorinis, fantastinis Δ); 2) priklausomybe epochai (Baroko, klasicistinis, sentimentalizmo, romantizmo ir pan. Δ); 3) priklausomybe meninei srovei (realistinis, natūralistinis, modernistinis, ekspresionistinis, magiškojo realizmo, naujasis (prancūzų), postmodernistinis ir pan. Δ); 4) vaizdavimo būdais (satyrinis, lyrinis, epistolinis (laiškų) ir pan. Δ); 5) pasakojimo tipais (objektyvistinis, subjektyvusis, vidinio monologo, sąmonės srauto Δ). Klasifikacijos principai dažnai kryžiuojami, tad vieną ir tą patį kūrinį galima apibūdinti keliais aspektais, pvz., *modernistinis-psichologi-nis-vidinio monologo* Δ.

Formavosi Antikos, Viduramžių, Renesanso, Apšvietos epochose paplitusių liaudies pasakojimų, anekdotų, sujungtų į platesnius ciklus pamatu (Apulėjaus (Appuleius) *Metamorfozės*, arba *Aukso asilas*, Longo Dafnis ir Chlojė, Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*) ir pasiekė šedevrų lygmenį (M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*, F. Rable (Rabelais) *Gargantua ir Pantagruelis*, D. Defo (Defoe) *Robinzonas Kruzas*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*); ilgainiui (ypač XIX ir XX a.) tapo pagrindiniu, populiariausiu epikos žanru. Tarp garsiausių XIX a. Δ kūrėjų dažniausiai minimi: sentimentalistai L. Sternas (Sterne), S. Ričardsonas (Richardson), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), realistai Stendalis (Stendhal), O. de Balzakas (de Balzac), G. Floberas (Flaubert), Č. Dikensas (Dickens), V. Tekerėjus (Thackeray), N. Gogolis, L. Tolstojus, F. Dostojevskis, A. Čechovas, B. Prusas, natūralistai E. Zolia, G. de Mopasanas (Maupassant). XX a. Δ raiška tapo itin daugiašakė, greta gausių modernizmo atmainų pynėsi įvairios neorealizmo, psichologizmo, ekspresionizmo konvencijos, įtakingi tapo atskirų regionų (iberoamerikiečių magiškas rea-

lizmas, prancūzų naujasis romanas), vėliau – postmodernizmo ir kt. variantai. Tarp žymiausiųjų romanistų nurodomi: M. Prustas (Proust), Dž. Džoisas (Joyce), Dž. Dos Pasosas (Passos), R. Muzilis, F. Kafka, H. Hesė (Hesse), T. Manas (Mann), V. Folkneris (Faulkner), E. Hemingvėjus (Hemingway), Dž. Londonas (London), V. Vulf (Woolf), A. Malro (Malraux), A. Židas (Gide), A. Kamiu (Camus), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), K. Simon (Simon), A. Haksliis (Huxley), Dž. Orvelas (Orwell), S. Belou (Bellow), K. Abė (Abe), Y. Kavabata, M. Bulgakovas, M. Šolochovas, A. Solženycinas, M. Vargas Ljosa (Vargas Llosa), Ch. Kortasaras (Cortazar), G. Garsija Markesas (García Marquez), U. Eko (Eco), K. Vonegutis (Vonnegut), Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon). Lietuvių Δ pradmenys – pasakojamoji tautosaka, XIX a. proza, ypač apysakos (pvz., J. S. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*, M. Valančiaus *Palangos Juzė*); žanro formavimuisi įtakos turėjo kaimynų (lenkų, rusų, vokiečių) autorių kūriniai. Pirmieji Δ atspindėjo XX a. pr. lietuvių tautos siekius, idėjas: kėlė tautinį sąmoningumą, patriotišką didžiavimąsi garbinga istorija (V. Pietario *Algimantas*, 1904), realistiškai vaizdavo bendruomenės gyvenimą, socialinius konfliktus, kaimo ir miesto etines sandūras (Lazdynų Pelėdos *Klaida*, 1909), analitiškai narstė psichologinius ir moralinius reiškinius (J. Lindės-Dobilo *Blūdas*, 1912), taip pat gvildeno kūrybos, estetikos problematiką, impresionistiškai piešė erotinius išgyvenimus (I. Šeinius *Kuprelis*, 1913). Kitu raidos etapu (apie 1918–1940 m.) plėtėsi Δ tematikos diapazonas, meninių priemonių repertuaras, tapo įvairesni ir labiau modernūs vaizdavimo būdai; kūrinų gausa išsiskyrė 3 deš. viduryje (1935–1936 pasirodė 45 Δ). Epinę tautos gyvenimo panoramą, atgimimo siekius parodė ir nacionalinio charakterio slėpinis gvildeno J. Tumas-Vaižgantas *Pragiedručiuose* (1918–1920). Tuo laikotarpiu dominavo realizmo konvencija, dažniausiai buvo vaizduojamas kaimo, miestiečių, tarnautojų ir inteligentų gyvenimas, socialiniai ir moraliniai aspektai; šiai krypčiai atstovauja A. Vienuolio *Prieš dieną* (1925), Vaižganto *Šeimos vėžiai* (1929), J. Grušo *Karjeristai* (1935), P. Cvirkos *Žemė maitintoja* (1935), L. Dovydeno *Broliai Domeikos* (1936), Jono Marcinkevičiaus *Benjaminas Kordušas* (1937), V. Mykolaičio-Putino *Krizė* (1937), P. Orintaitės *Daubiškės inteligentai* (1937), J. Jankaus diloģija *Egzaminai, Be krantų* (1938), I. Simonaitytės *Vilius Karalius* (t. 1, 1939), J. Paukštelio *Pirmieji metai* (1936), *Kaimynai* (1939) ir kt. Lygia greta plėtotos ir kitos žanrinės formos. Istorinio Δ kūrėjai daugiausia telkėsi į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikus, vaizdavo didvyriškas kovas už tautos likimą, knygnešių žygius: V. Andriukaičio *Audra Žemaičiuose* (1930), A. Vienuolio *Kryžkelės* (1932), F. Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos* (1936), K. Puidos *Magnus Dux* (1936), J. Marcinkevičiaus *Kražių skerdynės* (1938). Meninių aukštumų pasiekė psichologinis Δ, atskleidęs vidinius personažo potyrius, meilės išgyvenimų niuansus: V. Mykolaičio-

Putino Altorių šešėly (1933), A. Vaičiulaičio *Valentina* (1936). Savitą šeimyninės kronikos Δ tipą sukūrė I. Simonaitytė, vaizdavusi Prūsų Lietuvos žmonių likimus (*Aukštųjų Šimonių likimas*, 1935); originalų groteskinį kūrinių parašė I. Šeinius (*Siegfried Immerselbe atsijaušina*, 1934). Populiariausias to meto detektyvinio, bulvarinio Δ autorius – J. Pilyponis (*Kelionė aplink Lietuvą per 80 dienų*, 1928; *Amžinas žydas Kaune*, 1934; *Kaukolė žalsvame čemodane*, 1934). Satyrinius Δ kūrė P. Cvirka (*Frank Kruk*, 1934), T. Tilvytis (*Kelionė aplink stalą*, 1936).

Po 1940 ir pokario laikotarpiu, primetus Lietuvai sovietinį režimą, Δ raida tapo nenuosekli, daugeliu atvejų priklausoma nuo politinės konjunktūros, ideologinių veiksnių. Į vakarus pasitraukus per pusę rašytojų, liet. lit-ra tarsi suskilo į dvi šakas – buvo kuriama ir Lietuvoje, ir užsienyje.

Išėivijos romanistai, gyvenę žodžio laisvės sąlygomis, gvildeno egzistencines individo problemas, nostalgiška ir neretai idealizuodami, žvelgė į praeitį, vaizdavo skausmingą kaimietiškos ir urbanistinės kultūros sandūrį, apmąstė pragaištingą totalitarizmo poveikį žmogaus sąmonei. Tarp iškiliausių išėivijos Δ: V. Ramono *Kryžiai* (1947), J. Jankaus *Naktis ant morų* (1948) ir *Anapus rytojaus* (1978), M. Katiliškio *Užuovėja* (1952) ir *Miškais ateina duodu* (1957), B. Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* (1956); vienas garsiausių lietuvių Δ, parašytas vidinio monologo forma, – A. Škėmos *Balta drobulė* (1958), taip pat A. Barono *Lieptai ir bedugnės* (1961), Alb. Baranausko *Rudenys ir pavasariai* (1975–1978), E. Cinzo Raudonojo *arklio vasara* (1975), *Mona* (1981), Šventojo *Petro šunynas* (1984). Įdomių Δ parašė K. Barėnas, V. Alantas, K. Almenas, J. Gliauda, A. Kairys ir kt. Originaliu diskurso segmentavimu ir introspektivya psichologine analize išsiskiria nuo 1972 m. Izraelyje gyvenančio I. Mero kūriniai – *Lygiosios trunks akimirka* (1972), *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius* (1976), *Sara* (1982).

Kitaip klostėsi Lietuvoje gyvenančių ir sovietinės ideologijos sukūrių blaškomų romanistų kūryba. Ankstyvaisiais pokario metais, išskyrus meistriskai sukurtus, talentinguosius K. Borutos *Baltaragio malūną* (1945) ir B. Sruogos *Dievų mišką* (paraš. 1946, išl. 1957), vyravo vadinamojo socialistinio realizmo dogmoms ir vadinamajam *klasiniam* požiūriui paklūstantys Δ: A. Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė* (1948–1949), J. Usačiovo *Nemunos lauzia ledus* (1956), Alf. Bieliausko *Rožės žydi raudonai* (1959). Tik nuo 6 deš. pab. liet. Δ ėmė laisvėti, į jo kūrėjus gretas įsiliejo nauja karta, drąsesnė ir imlesnė pasaulio lit-ros patirčiai. Dėl stilistikos turtingumo ir lankstumo, pasakojimo moderniško (formavosi vadinamasis vidinio monologo Δ), dėl autentiškų personažų išgyvenimų aukščiau vertintini J. Baltušio *Parduotos vasaros* (2 t., 1957), V. Sirijos Giros *Štai ir viskas* (1963), M. Sluckio *Laiptai į dangų* (1963), *Adomo obuolys* (1966), *Uostas mano – neramus* (1968), *Saulė vakarop* (1976), Alf. Bieliausko *Kauno romanas* (1966). Tarp skaitytojų populiarūs buvo

tarybinės tikrovės sutrikimus, konfliktus atviriau rodantys, taip pat II pasaulinio karo, pokario įvykių dramatiškumą autentiškiau vaizduojantys Δ: J. Avyžiaus *Chameleono spalvos* (1979), *Degimai* (1982), *Sodybų tuštėjimo metas* (1970–1989), V. Bubnio *Alkana žemė* (1971), *Po vasaros dangum* (1973), *Nesėtų rugių žydėjimas* (1976), J. Baltušio (*Sakmė apie Juzą*, 1979), atskiri A. Zurbos, R. Kašausko, P. Treinio, V. Petkevičiaus, Sirijos Giros kūriniai. Išaugęs pasakojimo technikos, stiliaus, struktūros modeliavimo, personažų vaizdavimo lygis vis dėlto negalėjo pridenkti semantikos ir idėjų schematiškumo ir tendencingumo. Palyginti retai rodomas laisvos dvasios žmogus, dažniau – personažas, kurio elgseną ir mąstyseną determinuoja komunistinė ideologija; buvo diegiamas socializmo santvarkos pranašumo ir valdžios teisingumo mitas.

Ilgainiui, pradėdant 9 deš., šie stereotipai pradėti laužyti, iškeliant kitokio tipo personažus arba tiesiog renkantys ne skatinamą *aktualiąją* visuomeninę problematiką, bet įvairesnę, *neangažuotą* tematiką. Imta dažniau vaizduoti politinių įvykių, brutaliais tikrovės laužomus likimus, asmeninius psichologinius išgyvenimus, daugiaprasmius šeimos santykius, menininko, kūrėjo brendimą ir jo dvasios būsenas; reikšmingu Δ raiškos baru tapo tautos istorijos mįslės ir lemtingi praeities vingiai, taip pat – Lietuvos partizanų kovos, antisovietinė rezistencija, trėmimai į Sibirą. Tuo atžvilgiu labiausiai vertintini J. Mikelinsko *Genys yra margas* (1976) ir *Už horizonto laisvė* (1978), R. Lankausko *Vidury didelio lauko...* (1962), *Projektas* (1986), *Užkeiktas miestas* (1990), *Piligrimas* (1995), R. Šavelio *Dievo avinėlis* (1974), B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* (1979–1985), V. Bubnio *Piemenėlių mišios* (1988), *Atleisk mūsų kaltes* (1989), *Teatsiveria tavo akys* 1993, R. Gudaičio *Metaforų medžiotojai* (1987), S. Šaltenio *Kalės vaikai* (1990), V. Juknaitės *Šermenys* (1990), J. Ivanauskaitės *Mėnulio vaikai* (1988), *Pragaro sodai* (1992), *Ragana ir lietus* (1993), V. Martinkaus *Medžioklė draustinyje* (1983).

Vidiniai meniniai žanro struktūros pokyčiai (pasakojimo formų lankstumas, polifoniškas vaizdavimas, intertekstinis postmodernusis diskursas) bei išorinių sąlygų permainos (minties išlaisvėjimas, atviras santykis su pasauline lit-ra, o labiausiai – atkurta Lietuvos nepriklausomybė, savos valstybės tęstinumo atstatymas) lėmė naują, šiuolaikinį Δ etapą. Jį jau žymi ir anksčiau pasirodę novatoriški mitografiškieji S. T. Kondroto Δ (*Žalčio žvilgsnis*, 1981; *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, 1985), intelektualieji, daugiaplaniai R. Gavelio Δ (*Vilniaus pokeris*, 1989; *Vilniaus džiazas*, 1993; *Paskutinioji žemės žmonių karta*, 1995; *Septyni savižudybės būdai*, 1999; *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, 2002), lyriniai, kupini stilizacijų J. Kunčino Δ (*Tūla*, 1997; *Blanchissieris, arba Žvėrynas-Užupis*, 1997; *Kasdien į karą*, 2000). Užmoju išsiskiria originalūs daugiaplaniai emociniai, o vėliau – istoriosofiniai P. Dirgėlos Δ: *Šalavijų kalnas* (1977), *Pogodalis* (1978), *Joldijos jūra* (1987–1988), *Anciliaus ežeras*

(1991), keturtomis Δ ciklas *Karalystė* (1997–2004). Dabartinio Δ erdvė itin plati, joje telpa tradiciniai epiniai ir lyriniai baladiški, avangardistiniai postmodernūs ir psichologiniai kūriniai. Tarp populiariausių ir kritikos labiausiai vertinamų autorių: R. Granauskas (*Duburys*, 2003), L. Gutauskas (*Vilko dantų karoliai*, 3 t., 1991–1997), E. Ignatavičius (*Kiparisų tamsa*, 2005), V. Bubnys (*Balandžio plastėjime*, 2002), S. Parulskis (*Trys sekundės dangaus*, 2002), M. Ivaškevičius (*Žali*, 2002), H. Kunčius (*Nepasigailėti Dušanskio*, 2006), J. Skablauskaitė (*Mėnesienos skalikas*, 2004), R. Šerelytė (*Vardas tamsoje*, 2004), L. S. Černiauskaitė (*Kvėpavimas į marmurą*, 2006), G. Aleksa (*Ėriukas stiklo rage*, 2003), V. Rožukas (*Bitlų eros hieroglifas*, 1990; *Mosada*, 1996). Labai pagausėjo populiarių, detektyvinio pobūdžio, taip pat masinei auditorijai skirtų, erotiniais išgyvenimais paremtų vadinamųjų „meilės“ Δ . Šiuolaikiniam etapui būdinga tai, kad Δ daugeliu atvejų tapo preke, o jo meninę vertę dažnai nustelbia populiarumo ir perkamumo siekiai.

Sąmonės srautas, arba **vidinis monologas**. Moderniai prozai būdinga literatūrinė technika, kuria atskleidžiama daugialypė personažo sąmonėje vykstanti minčių ir jausmų eiga. Jam būdingas nenuoseklumas, peršokimas nuo vienos minties prie kitos, įvairių patirties plotmių (nuo filosofinės iki pačios kasdieniškiausios) sumaišymas. Minčių eigos natūralumui pabrėžti neretai atsisakoma skyrybos ženklų, laužoma sintaksė ir pan. Sąmonės srautas žymi požiūrio taško kitimą pasakojime. Klasikinėje realistinėje prozoje visai pasakojimas savo personažo minčių eigą aprašo tarsi stebėdamas iš šalies, o sąmonės srauto atveju tarsi persikeliamas į paties personažo sąmonę. Šios technikos užuomazgų galima rasti L. Sterno romane *Tristramas Šendis* (1760–1767), giminingi sąmonės srautui yra F. Dostojevskio (XIX a.) herojų pokalbiai su savim. Ši literatūrinė technika įsivirtino XX a. prozoje. Bene ryškiausias jos vartojimo pavyzdys – Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* (1922), beveik ištiesai parašytas kaip personažų vidiniai monologai (vienas iš jų – Molės Blum – tęsiasi per keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skyrybos ženklą). Sąmonės srautas būdingas M. Prusto (Proust), V. Vulf (Woolf), V. Folknerio (Foukner) ir daugelio kitų žymių XX a. prozininkų kūrybai. Lietuvių lit-roje sąmonės srautas pasirodė XX a. II p., pirmiausia išėivijos rašytojų kūryboje – A. Škėmos romane *Balta drobulė* ir apsakymuose, A. Landsbergio, kiek vėliau – Lietuvoje savo kūrybinį kelią pradėjusio I. Mero prozoje. 7 deš. sąmonės srautas išpopuliarėjo Lietuvoje rašiusių prozininkų (Alf. Bieliausko, M. Sluckio) kūryboje, kuri 1968 sukėlė diskusiją apie vadinamąją vidinio monologo prozą.

Sarkazmas (gr. *sarkasmos* < *sarkazo* – draskau mėsa), pikta, ironiška pašaipa, kilusi iš nusivylimo, apmaudo ir pagiežos, dažniausiai atmiešta skausminga refleksija dėl likimo, aplinkybių ar kitų žmonių

nulemtų sunkių, nepelnytų išgyvenimų (*O kaip gerai, vaikuti, kad susilaužei koją!; Kaip tau / man pasisekė, kad susirgai / susirgau nepagydoma liga...*). Sarkazmas sukuriama priešinant diametriškai skirtingas emocijas, nuostatas, kartėlį pridengiant tariamu džiaugsmu, kraštutinį nusivylimą – apsimestiniu linksnumu, bejėgiškumą – iškentėta stiprybe. Naudojama kaip retorikos ir stiliaus priemonė, siekiant kuo įtaigiau išreikšti savo išgyvenimus, priblokšti adresatą, sumenkinti, sumažinti patirtus smūgius. Lit-roje priskirtinas satyrinio vaizdavimo repertuarui, naudojamas vaizduojant aštrius konfliktus tarp individo ir aplinkos, gilią egzistencines kolizijas. Būdingas Juvenalio, F. Rablė (Rabelais), Dž. Svifto, Voltero, N. Gogolio, M. Saltykovo-Ščedrino, F. Kafkos, Dž. Orvelo, K. Voneguto, S. Beketo kūriniams. Iš lietuvių autorių sarkazmą naudojo V. Kudirka, I. Šeinius, B. Sruoga (ypač *Dievų miške*), taip pat K. Saja, J. Glinskis, V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Satyra (lot. *satira*, senesnis variantas *satura* – malkalynė, maišalynė), lit-ros kūrinys ar vaizdavimo būdas, atskleidžiantis ir išjuokiantis aprašomojo (asmens, gyvenimo būdo, politinės sistemos, vienkio ar kitokių pažiūrų ir pan) silpnynes, trūkumus. Lit-roje galima kalbėti apie satyrinį vaizdavimo būdą, kuriam būdingas kandus, aštrus, net tendencingas humoras, paradoksas, kuris remiasi neatitikimu tarp to, kaip išjuokiamas objektas atrodo, ir to, kas jis yra iš tikrųjų, tarp realybės ir idealo. Satyra pasižymi atvirai ironiška kalbančiojo pozicija, išjuokiamas objektas (konkrečios silpnybės, tam tikros situacijos) yra nesunkiai atpažįstamas arba net įvardijamas. Satyra, nukreipta prieš konkrečius asmenis, vadinama paskvilium. Europos literatūrinėje tradicijoje Δ susiformavo kaip tam tikro socialinio komentario forma ir reikšėsi dramoje (graikų komedijų autorius Aristofanas) bei poezijoje. Senovės romėnų lit-roje Δ ir buvo vadinamas trumpas eiliuotas lyrinis-epinis kūrinys; žinomiausi tokių satyrų autoriai – Horacijus ir Juvenalis. Antikinės Δ žanro tradicija atgimė Klasicizmo epochoje (satyrą yra parašęs ir Klasicizmo poetikos kūrėjas N. Bualo). Atskirai kalbama apie vadinamąją *menipietišką* Δ . Jos pradininkas – III a. prieš Kr. gyvenęs graikų filosofas kinikas Menipapas. Menipietiška Δ neturi griežtų žanrinių rėmų, joje dera proza ir eilės, rimta ir komiška, natūralistiniai ir fantastiniai elementai. Klasikinių tokios Δ pavyzdžiu laikomas I a. po Kr. gyvenusio romėnų rašytojo romanas Petronijaus *Satyriconas*. Menipietiškos satyros bruožų turi garsūs Renesanso ir Apšviotos epochų romanai: F. Rablė (Rabelais) *Gargantua ir Pantagriuelis*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*, M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*. Tačiau dažniausiai Δ terminas vartojamas jau nesiejant jo su viena ar kita antikine tradicija.

Tarp garsiausių pasaulinės lit-ros satyrų – Nyderlandų humanisto E. Roterdamičio *Pagiriamasis žodis kvailybei* (XVI a.). Satyrinėmis galima laikyti prancū-

zų klasicisto Ž. B. Moljero (Mollière) dramų, kurių jau pavadinimai rodo, kokios silpnybės išjuokiamos (*Tartufas, arba Apgavikas, Šykštuolis*). Iš XX a. pažymėtinos anglų rašytojo Dž. Orvelo (Orwell) politinės Δ (*Gyviųjų ūkis, 1984-iejį*), satyrinis rusų rašytojo M. Bulgakovo romanas *Šuns širdis*.

Lietuvių Δ pradininku laikomas V. Kudirka (*Viršininiai, Lietuvos tilto atsiminimai*), satyrinio vaidavimo bruožų esama Žemaitės kūriniuose (Vingių Jono portretas aps. „Marti“), taip pat K. Sajos dramose; Δ rinkinį yra išleidusi V. Žilinskaitė, satyrinių eilėraščių yra parašęs V. Šimkus. Vienas ryškiausių satyrinės poezijos kūrėjų šiuolaikinėje lietuvių lit-roje yra J. Erlickas.

Sentimentalizmas (pranc. *sentimente* – jausmas), XVIII a. vid. – XIX a. pr. Europos lit-ros, dailės ir visuomeninės minties srovė (terminas kildinamas iš L. Sterno romano *Sentimentali kelionė po Italiją ir Prancūziją* (1768) pavadinimo). Sentimentalizmas atsirado kaip reakcija prieš Klasicizmo normatyvinę estetiką ir Apšvietos racionalumą. Dažnai laikomas pastarosios atšaka, nes pritarė daugeliui jos visuomeninių idėjų. Rėmėsi Ž. Ž. Ruso (Rousseau) doktrina apie prigimtinių žmogaus gerumą, kurį žaloja civilizacijos poveikis, atitolimas nuo gamtos. Sentimentalistai iškelė jausmą aukščiausiai proto ir jausmų analizę pavertė meninio vaidavimo objektu. Poetizavo nekilmingų luomų žmones, meilę, tyrumą, jautrumą gamtai ir menui, siekė emociškai paveikti skaitytoją. Pagrindiniai žanrai: aprašomoji poema, idilė, elegija, psichologinis romanas, komedija ir drama. Reikšmingiausi pavyzdžiai: Ž. Ž. Ruso *Naujoji Eloiza* (1761), S. Ričardsono (Richardson) *Pamela* (1740), N. Karamzino *Vargšė Liza* (1792). Sentimentalizmas reiškėsi prancūzų, vokiečių, lenkų, anglų lit-rose; pastarajai būdingesni ironijos ir humoro pradai. Lietuvoje sentimentalizmo bruožų pastebima XIX a. pr. rašytojų A. Klemento, D. Poškos, A. Strazdo kūryboje.

Sentimentalizmas buvo artimas Audros ir veržimosi lit-rai (J. V. Gėtės (Goethe) *Jaunojo Verterio kančios*, 1744); daugelį sentimentalizmo elementų perėmė romantizmas (kartais sentimentalizmas priskiriamas preromantizmui).

Simbolizmas (pranc. *symbolisme* < gr. *symbolon* – ženklas, simbolis), lit-ros srovė, susiformavusi Prancūzijoje XIX a. pab. Δ atsirado kaip reakcija į natūralizmą ir realizmą. Protestuodami prieš šioms kryptims būdingą tikrovės imitavimą, simbolistai kūrė užuominų, subjektyvių nuotaikų kalbą, kurios centras buvo simbolis. Jis buvo suvokiamas kaip žodžiu išreikštas dvasinio pasaulio materialus atitikmuo. Simbolizmo supratimui programinis yra Š. Bodlero (Baudelaire), laikomo vienu iš Δ pirmtakų, eilėraštis „Atitikmenys“. Simbolistai domėjosi menų sintezės idėja, ypač kalbos muzikinėmis galiybėmis (P. Verleno (P. Verlaine) šūkis „Visų pirma muzikos!“); jie išpopuliarino laisvasias eiles, eilėraščių proza, eilėraščių ciklo kompoziciją. Simbolistai įve-

dė į poeziją miesto temą, o drauge su ja ir vidinių prieštaravimų draskomą žmogų. Ryškiausi simbolistai – pranc. poetai Bodleras, Verlenas, A. Rembo (Rimbaud), Ž. Lafargas (Laforgue), S. Malarmė (Mallarmé), prancūziškai rašęs belgų dramaturgas M. Meterlinkas (Maeterlinck), prozininkas Ž. K. Hiuismansas (Huysmans). Simbolizmas populiarus buvo Lotynų Amerikos lit-rose. Jo įtaka jaučiama ir XX a. pr. – P. Valeri (Valery), R. M. Rilksės (Rilke), V. B. Jeitso (Yeats), T. S. Elioto kūryboje.

Lietuvių lit-rai didesnę įtaką darė rusų Δ , susiformavęs kiek vėliau už prancūzų. Pagrindinės abiejų didžiųjų šios srovės atšakų nuostatos panašios, tačiau rusų Δ itin stiprus filosofinis pradai, veikiamas V. Solovjovo mokymo apie pasaulinę dvasią. Poetinė kalba abstraktesnė, linkstama ne tiek į žmogaus sielos, kiek į kosmoso sąrangos ir žmogaus vietos joje analizę. Išskiriamos trys rusų simbolizmo bangos. Pirmajai priklausė N. Minskis, D. Merežkovskis, Z. Gippius, antrajai – V. Briusovas, K. Balmontas, F. Sologubas, trečiajai, susiformavusiai XX a. pr. – A. Blokas, A. Belas, J. Baltrušaitis. Pastarojo asmenybė ir rusiškoji kūryba itin svarbi lietuvių Δ formavimuisi. Lietuvoje simbolizmas nesudarė vientiso judėjimo ir atėjo kiek pavėlavęs – chronologiškai jo pradžia sutampa su leidiniu Vaivorykštė (1914), Pirmasai baras (1915) pasirodymu, o pabaiga – su V. Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkiniu *Tarp dviejų aušrų* (1921). Tačiau Δ ženklų – realizmo atmetimą, naujos pasaulėjautos ir estetikos siekį – galima pastebėti jau J. A. Herbačiausko *Erškėčių vainike* (1908) ir S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Lietuvoje* (1910). Ryškiausi lietuvių simbolistinės poezijos kūrėjai nuo tautinės problematikos atsigręžę į individą, siekė atskleisti dramatišką dualistinę žmogaus prigimtį ir jos ryšį su kosmoso sąranga (Mykolaitis-Putinas) ar ekspresyviai išreikšti „širdies gelmes“ (B. Sruoga). Pirmuoju atveju svarbi filosofinė problematika, išryškėja pastovūs simboliai (viršūnės–gelmės), antruoju atveju kuriamas fragmentiškas impresionistinio vaizdo eilėraštis, kurio simbolika išreiškia momento nuotaiką. Iš chronologinės sekos iškrinta lietuviškoji J. Baltrušaičio kūryba (1942 pasirodė eil. rink. *Ašarų vainikas* 1 d.). Baltrušaitis tarp lietuvių simbolistų unikalus harmoningu pasaulio suvokimu, cikliška laiko samprata. Kai kurių poetų kūryboje simbolistiniais įvaizdžiais propaguojami tautiniai idealai ar reiškiamas perdėm abstraktus filosofinis turinys (M. Gustaitis, M. Vaitkus, F. Kirša). Simbolizmo įtaka pastebima E. Steponaičio, A. Lasto, P. Vaičiūno, K. Inčiūros, J. Tysliavos, S. Nėries, L. Skabeikos poezijoje.

Sintaksinė poetinė figūra, tam tikra sintaksinė konstrukcija, vartojama kalbos raiškumui, poetiniam efektui pasiekti. Tokį efektą gali kurti viso teksto sintaksinė organizacija, pvz., skrybros ženklų atsisakymas moderniojoje poezijoje ar prozoje (Dž. Džoiso (Joyce) *Ulise Molės Blum monologas* tęsiasi keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skrybros žen-

klą; R. Granausko apys. *Jaučio aukojimas* sudaryta tik iš trijų sakinių) arba nebaigtai sakiniai, sukuriantys užuominą, potekstę. Išskiriamos ir atskiros sintaksinės figūros, kurių pagrindinės yra šios:

• **Pakartojimas**, atskirų žodžių, frazių ar sakinių kartojimas, atliekantis emocinio pabrėžimo, semantinio išryškavimo funkciją, pvz.:

*Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda,
Ir didina, daugina dovaną duotą...* (J. Baltrušaitis)

• **Anafora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinių, eilučių, posmų pradžioje, pvz.:

*Kiekvienas augalas į saulę stiebias,
Kiekvienas gyvis ją pajusti geidžia.* (V. Mykolaitis-Putinas)

• **Epifora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinio, eilutės ar posmo pabaigoje, pvz.:

*Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.* (A. Mackus)

• **Paralelizmas**, simetriškai išdėstytos vienodos ar panašios sintaksinės struktūros, kuriomis sugretinami skirtingi reiškiniai. Vienas dažniausių paralelizmų litroje – žmogaus būsenos ir gamtos sugretinimas, pvz.: *Neužmigdyt naktis žvaigždės,
Nenumarins širdis troškimų.* (Maironis)

• **Antitezė**, paralelizmo atvejis, kai gretinamieji nariai turi priešingą reikšmę, pvz., antiteziškas yra M. Martinaičio poezijos rinkinio *Akių tamsoj, širdies švieso* pavadinimas, antiteze grįstas V. Mykolaičio-Putino eilėraščių ciklas *Viršūnės ir gelmės*.

• **Inversija**, įprastinės žodžių tvarkos pakeitimas sakinyje, siekiant pabrėžti kurią nors jo dalį. Inversijų gausu V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimuose*, J. Bilūno prozoje („Atėjo ruduo, liūdnas, nelaimingas“).

• **Anakolutas**, sintaksinė figūra, kai žodžiai ar sakinių atkarpos tarpusavyje derinami semantiškai, o ne sintaksiškai. Rašytinėje kalboje, grožinėje lit-j ši figūra vartojama šnekamosios kalbos, laisvos minties įspūdiui sukurti: *Stela, ir tą pavasarį buvo Stela, cigaretės apskrudintas staliukas.* (B. Radzevičius)

• **Perkėlimas** (anžambemas, pranc. *enjambement*), sintaksinių intonacinių vienetų (sakinių, frazių) ir metroritminių vienetų (eilutės, strofos) nesutapimas. Šią figūrą mėgsta avangardistinės pakraipos poetai. Dažna ji, pvz., J. Juškaičio kūryboje: *Aš toks erškėtis... širdžia skaudančia
Tu kaip tylą dabar nelaukus
Palik išgirsti visą raudančią
Jo ateitį. Paglostyk plaukus...*

• **Elipsė**, kurios nors sakinio dalies (dažniausiai veiksnio ar tarinio) praleidimas, pvz.:

Nuo tavo rankų – meilė ir švelnumas.

Nuo vyturio pilkų sparnų – aušra. (Just. Marcinkevičius)

• **Asindetonas**, stilistiškai motyvuotas sakinio dalių arba sakinių jungimas be jungtukų: *dabar vėlu, aš grįžau atgal, išspjoviau mirtį šikšnosparnio pavidalu, ji neša tau mano laiką, aš dėl tavęs visko atsisakiau.* (V. P. Bložė)

• **Polisindetonas**, sakinio dalių arba sakinių jungimas su pabrėžtinai daug jungtukų, pvz.:

*Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.* (A. Mackus)

• **Parataksė**, sujungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Hipotaksė**, prijungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Retorinis klausimas**, nereikalaujantis atsakymo, emocingą teigimą ar neigimą reiškiantis klausiamasis sakinytis, pvz.:

*Vasaros, kodėl taip ilgai einat, kol ateinat
Ir kodėl taip greit, taip greit prabėgat?* (J. Juškaitis)

• **Retorinis sušukimas**, šaukiamasis sakinytis, emocingas, pabrėžiantis teigiamą mintį, parodantis subjekto poziciją. Dažniausiai toks sušukimas reiškiamas kreipiniu, pvz.:

*Pilie! Tu tiek amžių praleidai garsiai,
Ir tiek mums davei milžinų.* (Maironis)

• **Laipsniavimas**, vienaarūšių sakinio dalių arba vienaarūšių sakinių išvardijimas, kai išskaičiuojamos sąvokos eina silpnėjančia arba stiprėjančia tvarka, pvz.:

*Kur jūs paukščiai, paukšteliai, paukštytės,
Katrų čiulbančių taip ramu klausytis.* (A. Baranauskas).

Siurrealizmas (pranc. *surréalisme* – viršrealizmas), avangardistinė lit-ros ir meno kryptis, gyvavusi Europoje (visų pirma Prancūzijoje) tarp I ir II pasaulinių karų. Išsivystė iš kiek ankstesnio dadaizmo. Pagrindinės Δ manifestų (*Siurrealizmo manifestas*, 1924; *Kitas siurrealizmo manifestas*, 1929) ir kūrybos idėjos – pasipriešinimas racionalistiniam pasaulio supratimui, asmenybės unifikuojančiam civilizacijos paveldui, sąmonės ir vaizduotės sureikšminimas (ryški Z. Froido (Freud) psichoanalizės įtaka). Δ tikslas, anot A. Bretono (H. Breton), vieno iš šios krypties programos autorių, yra „svaiginančių nusileidimų“ į save išlaisvinti psichikos galias, sujungti įprastinį pasaulio suvokimą ir sąmonės pasaulį „absoliučioje realybėje“, t. y. viršrealybėje. Siurrealistus itin domi-

no sapno, haliucinacijos logika (ar nelogiškumas), tarpinės būsenos tarp miego ir būdravimo, kurios „ištraukia“ iš vaizduotės netikėčiausius, neįmanomus pagal racionalistinį supratimą pavidalus. Mėgstamas automatinis rašymas, groteskas, parodija, juodasis humoras, bjaurumo ir siaubo estetika, netikėti žodžių ir vaizdo plotmių sugretinimai. Kai kuriais atžvilgiais (žavėjimasis vizija, sapnu, vaizdinis teksto tirštumas) Δ ištakas galima įžvelgti Baroko ir romantizmo tradicijose. Svarbiausi Δ atstovai – pranc. poetai A. Bretonas (Breton), P. Eliuaras (Eluard), L. Aragonas (Aragon). Δ ryškus dailėje (S. Dali, M. Ernstas (Ernst), kine (manifestiniu laikomas rež. L. Bunjuelio (Buñuel) fimas *Andalūzijos šuo*, 1929).

Siurrealizmas kaip organizuotam sąjūdžiui nustojus gyvuoti, dar ilgai buvo jautiama jo įtaka – ypač dramoje ir prozoje (nors Δ susiformavo poezijoje). Δ bruožų esama A. Arto (Artaud), S. Beketo (Becket), Ž. Ženė (J. Genet) ir kt. absurdo teatro kūrėjų dramose, pranc. Naujojo romano (N. Sarot (Sarraut), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet) kūryboje. Siurrealizmo terminas iki šiol plačiai vartojamas ne tiek kryptčiai, kiek šios krypties atstovų pasiūlytam pasaulio supratimui ir jo vaizdavimo būdai nusakyti. Apie Δ lietuvių lit-roje galima kalbėti būtent šiuo aspektu. Jo bruožų esama A. Škėmos, I. Mero, A. Landsbergio, J. Ivanauskaitės, V. P. Bložės, S. Gedos, M. Martinaičio, H. Radausko ir kt. kūryboje.

Socialistinis realizmas, oficiali sovietinės lit-ros doktrina, paskelbta 1934 m. I sovietinių rašytojų suvažiavime. Nors iš dalies rėmėsi klasikinio realizmo vaizdavimo principais, ja buvo siekiama lit-rą unifikuoti, pajungti propagandiniams tikslams. Δ doktrina skelbė socialistinį realizmą pagrindiniu sovietinės grožinės lit-ros metodu ir reikalavo, kad rašytojas, kaip buvo teigiama, „teisingai, istoriškai konkrečiai vaizduotų revoliucingai besiplėtojančią tikrovę“. Be to, lit-ra privalanti idejiškai formuoti ir auklėti lojalius socializmui žmones, komunizmo statytojus. Pavyzdiniu Δ kūriniu laikomas M. Gorkio romanas *Motina* (1906), nors ir parašytas dar prieš paskelbiant doktriną. Lietuviškai Δ principai pirmą kartą išdėstyti Maskvoje leistame žurnale *Priekalas* 1934. Lietuviškojo Δ klasika laikytini J. Baltušio pjesė *Gieda gaideiliai*, A. Vienuolio romanas *Puodžiūnkiemis*, T. Tilvyčio poema *Usnynė*, kuriuose kuriami suprimityvinti išnaudotojų ir išnaudojamųjų portretai (vienai perdėm idealizuoti, kiti sukarikatūrinti), vaizduojama nesutaikoma klasių kova, brėžiama neišvengiama socialistinės pertvarkos perspektyva. Panašių bruožų turi daugelis pirmaisiais pokario dešimtmečiais Lietuvoje parašytų kūrinių. Laikui bėgant, Δ reikalavimai švelnėjo, jo samprata plėtėsi, kol galų gale paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo dešimtmečiais ši sąvoka tapo neaiški. Δ doktrina buvo taikoma ne tik lit-rai, bet ir kitoms meno rūšims, o ją atitinkantys kūriniai artimi sukurtiems pagal hitlerinio herojinio realizmo principus, taigi galima kalbėti apie totalita-

rinių šalių oficialiojo meno panašumus. Socialistinio realizmo klišės parodijuoja taip vadinamas socartas, viena postmodernistinių meno krypčių.

Stilius (lot. *stilus* – rašymo pagaliukas, rašysena):

1. kalbos raiškos sistema lit-ros kūrinyje, priklausanti nuo individualaus kalbinės medžiagos vartojimo, atrankos, interpretacijos ir konstrukcijos, taip pat – tikslo ir funkcijų. Kartais išskiriamas platesnių lit-ros kategorijų stiliai: epochos (Klasicizmo, Baroko, Romantizmo, modernizmo ir kt.) bei srovės (ekspresionizmo, impresionizmo, siurrealizmo ir kt.); tačiau dažniausiai kalbama apie individualų autoriaus stilių, kurį labiausiai lemia konkretaus autoriaus talentas, jo gebėjimai pasinaudoti bendrinės kalbos ištekliais, kūrybiškumas parenkant tinkamiausius, tiksliausius ir vaizdingiausius žodžių derinius, kad galėtų įtaigiai aprašyti vaizduojamą objektą. Stilius priklauso ir nuo lit-ros žanro: epika labiausiai remiasi pasakojimu bei išoriniais veiksmo, situacijų, personažų aprašymais, metonimiška vaizduosena, tuo tarpu lyrikoje pirmenybė teikiama metaforai, perkeltinėms reikšmėms, fonetinėms žodžio ypatybėms (kartais vadinamoms *garsaraščiu*). Stilius laikomas vienu iš pagrindinių lit-ros, suvokiamas kaip *kalbos menas*, meniškumo ir vertės kriterijų. Tarp žymiausių stiliaus meistrų paprastai minimi lietuvių lit-ros klasikai – K. Donelaitis, A. Baranauskas, V. Krėvė, Vaižgantas, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, P. Cvirka, A. Vaičiulaitis, J. Aistis, H. Radauskas, M. Katiškis ir kt.

2. kalbos vartojimo būdas visose kalbinės veiklos sferose – kasdienėje šnekoje, publicistikos, mokslo veikaluose, oficialiuose raštuose ir pan. Stiliaus sąvoka taip pat vartojama meno kūrinių (tapybos, skulptūros, muzikos, architektūros ir kt.), mados ir pan. individualioms raiškos sistemoms apibūdinti. Pagal vartojimo tikslingumą išskiriami funkciniai stiliai: meninis beletristinis, publicistinis, mokslinis, oficialusis dalykinis, buitinis ir kt.

Stilizacija, sąmoningas žinomo kūrinio, tam tikro žanro, formos, literatūrinės srovės ar epochos stiliaus, tam tikro kalbos būdo pamėgdžiojimas. Stilizacija gali apimti visą kūrinį (V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*) ar kai kuriuos kūrinio fragmentus (J. Marcinkevičiaus dramoje *Mindaugas* Juodojo ir Baltojo metraštininkų kalba primena senųjų metraščių stilių). Lietuvių lit-roje vienas pagrindinių stilizacijos šaltinių ir modelių yra tautosaka – liaudies dainos poetika imituojama pasitelkiant tam tikrą leksiką (deminutyvus, epitetus), sintaksines priemones ir kompozicinius principus (pakartojimus, paralelizmus), eilėdarą (sintaksinę-intonacinę). Tokios stilizacijos pradininku lietuvių lit-roje laikomas L. Gira, jos esama daugelio rašytojų kūryboje iki pat šių dienų (A. Miškinio, S. Nėries, K. Bradūno, M. Martinaičio, S. Gedos ir daugelio kt.). Kitas dažnai imituojamas stilius – Bib-

lijos, religinių raštų (tokios stilizacijos pavyzdžių rastume Bradūno, A. Škėmos, A. Mackaus ir kt. autorių kūryboje). Romantizmo epochos poetinį stilių imituoja H. Radauskas eil. „Juk tai romantika“. Esama keleto Δ atmainų, kurias vieną nuo kitos ne visada lengva atskirti.

- **Parodija**, labiausiai paplitusi stilizacijos atmaina, kurioje dažniausiai pamėgdžiojamas kito kūrinio stilius, idėjos, autoriaus pažiūros ar pan. ir išryškinamos juokingosios pusės. Tai daroma dažniausiai iki karikatūriškumo padidinant kai kuriuos kūrinio bruožus, stiliaus ypatybes (pvz., parodistai dar labiau pailgina ilgus parodijuojamo kūrinio sakinius, sentimentalų stilių padaro dar sentimentalesnį ir pan.). Poezijoje Δ įsitvirtino dar Antikos kultūroje, jos objektas buvo ne tik literatūra, bet ir religiniai ritualai, visuomenės papročiai. Senovės Graikijoje vadinamieji aukštieji žanrai turėjo savo parodijinius atitikmenis (pvz., Aristofano komedijos parodijavo Aischilo ir Euripido tragedijų stilių). Svarbus vaidmuo Δ teko Viduramžiais ir ypač Renesanso epochoje (pvz., ispanų rašytojas M. de Servantesas (Cervantes) *Don Kichote* parodijavo visą Viduramžių nuotykių romano tradiciją, prancūzų rašytojas F. Rable (Rabelais) *Gargantiua ir Pantagriuelyje* – scholastiką). Vienas žymiausių Apšvietos epochos parodistų – prancūzų filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Δ išliko populiarūs iki šių dienų. Lietuvių lit-roje Δ buvo pamėgę avangardinės pakraipos rašytojai (K. Binkio eilėraščių ciklas *Penki pavasariai*, T. Tilvyčio kn. 3 *grenadieriai*, 1926), vėliau – Vl. Šimkus (*Bitės pabėgėlės*, 1973). Ne tik literatūrinės klišės, bet ir laikraščių stilių, politinį diskursą šmaikščiai parodijuoja J. Erlickas. Δ objektas gali būti ne tik konkretus kūrinys ar autorius, bet ir literatūrinė kryptis, tradicija (pvz., H. Radausko poezijoje parodijuojama romantizmo poetika), tam tikri literatūrinės technikos, kompoziciniai ypatumai ir pan.

- **Travestija**, parodijos atmaina, kai rimtas kūrinys pašaipiai parafrazuojamas – išlaikomi pagrindiniai kompoziciniai bei tematiniai imituojamo kūrinio elementai, tačiau stilius smarkiai pakeičiamas: dažniausiai vadinamasis aukštasis stilius pakeičiamas žemuuju, patetiškas, deklaratyvus kalbėjimas – buitisku ar net vulgariu. Tokio antikinės dramos imitavimo pavyzdžiu galėtų būti J. Marcinkevičiaus poema *Heroica*, arba *Prometėjo pasmerkimas*.

- **Pastišas**, stilizacijos atmaina, kai mėgdžiojama konkretaus kūrinio, autoriaus ar lit-ros srovės stilistinė maniera. Iš pirmo žvilgsnio pastišas gali pasirodyti panašus į parodiją, bet jis kuriamas kaip literatūrinis žaidimas, pokštas, nesiekiant išjuokti mėgdžiojamo kūrinio ar lit-ros reiškimo. Tokio pastišo pavyzdžiu galėtų būti V. Šimkaus eil. „Vasaros idilė“, kuriame imituojama A. Strazdo „Pasterkos, arba piemenų giesmės“ stilistika. Pastišas, kartais apibūdinamas kaip šaltas, beastris mėgdžiojimas, būdingas post-

modernistinei lit-rai; tokio Δ pavyzdžių yra K. Ostausko dramose.

Tropas, perkeltine reikšme vartojamas žodis ar žodžių junginys; retorinė kalbos figūra. Perkeltinės reikšmės elementas pakeičiamas kitu, semantiškai artimu, tačiau esamame kontekste neįprastu. Priskausomai nuo Δ rūšies, šis perkėlimas gali remtis dviejų dalykų panašumu (metafora) arba gretimumo ryšiais (metonimija) – metaforos ir metonimijos grupės sudaro Δ daugumą. Δ priskiriamos ir kai kurios kitos figūros.

- **epitetai**, vaizdingas kokios nors daikto, reiškimo ar veiksmo ypatybės įvardijimas, pvz., aukso svajonė, ugninės žaros ir pan.

- **palyginimas**, panašumu paremtas dviejų daiktų arba reiškinių sugretinimas, pvz., „Pro aukštus vartus / Ateinu / Kaip viešnia... (J. Degutyte); Laumė juostą pakabina / Kaip vainiką – danguje (H. Radauskas).

- **perifrazė**, daikto ar reiškimo netiesioginis įvardijimas, nusakymas kitais žodžiais, pvz., akis – regėjimo organas. S. Nėries eilėraštyje perifrastiškai įvardijamas Kaunas: „Kur baltas miestas / Kur Nemunėlis“. Perifrazė buvo mėgstama klasicizmo poetikoje (pvz., gausios perifrastinės valstiečio charakteristikos D. Poškos *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*).

- **eufemizmas**, nemalonios ar nepadorios prasmės žodžių pakeitimas kitais, neutraliais, pvz., vietoj „numirė“ sakoma „pasitraukė“, „išėjo“ ir pan.

Žanras, grupė lit-ros kūrinių, kuriuose pasikartoja panaši tematika, problematika ir jų pateikimo būdas – struktūra, kompozicija, formalios teksto organizavimo savybės. Visa tai gali būti traktuojama kaip žanrinės taisyklės, normos. Δ yra viena pagrindinių sąvokų, kuria remiasi lit-ros tekstų klasifikacija, ir drauge viena esminių lit-ros mokslo problemų. Δ yra glaudžiai susijęs su lit-ros rūšimi ir yra jos sąlygojamas (pvz., epo žanrai – romanas, novelė, apysaka, lyrikos – sonetas, elegija, odė, dramos – tragedija, komedija). Δ įvairiais laikotarpiais suprantamas skirtingai, jį nevienodai traktuoja įvairios lit-ros teorijos mokyklos. Klasicizmas labai sureiškšmino Δ kategoriją. Romantikai, siekę kūrinio individualizacijos, ėmėsi Δ maišyti, nutrynė griežtas jų ribas. Modernizmo iškelta individualios genijaus raiškos idėja buvo nesuderinama su žanriniais šablonais. Visa XX a. ir XXI a. lit-ra Δ linkusi traktuoti gana laisvai. Naujai Δ žiūrėjo modernios lit-ros teorijos. Formalizmas siejo Δ su komunikacijos situacija – t. y. santykiu tarp rašytojo ir skaitytojo. Struktūralistai žanrinę normą traktuoja kaip vieną iš dinaminių struktūros veiksnių, lemiančių lit-ros procesą, – Δ atstovauja bendrai tendencijai, kurią atskiras kūrinys siekia įveikti. Panašiai Δ žiūri semiotika. Pvz., rusų literatūrologas ir kultūros tyrinėtojas J. Lotmanas Δ laiko tipologi-

niu kriterijumi. Pagal jį skiria lit-os epochas, sroves, tipus, orientuotus į tapatybę (t. y. siekiančius atitikti Δ reikalavimus) ir orientuotus į skirtybę (šiuo atveju Δ tėra kliūtis, kurią reikia įveikti ieškant naujų meninių formų). Įtakingą Δ teoriją sukūrė rusų lit-ros tyrinėtojas M. Bachtinas, vienas žymiausių romano Δ tyrinėtojų, – jis kalba apie Δ kaip apie pačios lit-ros pradžių siekiančią kultūrinę atmintį. Lietuvių literatūrologijoje daugiausia dėmesio skiriama prozos žanrams (pvz., A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, 1971; A. Kalėdos *Romano struktūros metmėny*, 1996; J. Sprindytės *Lietuvių apysaka*, 1996).

Žemė, naujosios lietuvių poezijos antologija, išleista Los Andžele (JAV) 1951. Antol. publikuota J. Kėkšto, K. Bradūno, A. Nykos-Niliūno, H. Nagio, V. Mačernio poezija bei įvadinis J. Girmiaus straipsnis „Žmogaus prasmės žemėje poezija“. Straipsnis turi paantraštę „Trečiajai mūsų poezijos kartai atėjus“ ir traktuoja žemininkus kaip generaciją, kuriančią nei subjektyvią (kaip neoromantikai), nei objektyvią (t. y. idėjinę, visuomeninę), o labiau į bendruosius žmogaus rūpesčius įsižiūrinčią filosofinę poeziją. Į kultūrinę recepciją žemininkai (jie vadinami ir lankininkais – nuo žurnalo *Literatūros lankai* pavadinimo) įėjo kaip viena karta, kurios atstovus sieja bendras likimas. Kaip menininkai jie pradėjo formuotis dar Nepriklausomoje Lietuvoje (čia pradėjo studijuoti ar baigė studijas, paskelbė pirmąsias publikacijas), tačiau visu kūrybiniu pajėgumu išsiskleidė jau išeivijoje (pirmosios šios kartos atstovų knygos spausdinamos jau Vokietijoje). Tiesa, tai tik apibendrintas istorinės situacijos modelis – V. Mačernis žuvo Lietuvoje 1944, kiek kitoks ir J. Kėkšto, kalėjusio Lenkijos ir sovietiniame kalėjimuose, emigracijai pasirinkusio kitą žemyną, likimas. Tačiau labiau nei gimimo laikas ar istorinė patirtis žemininkus siejo santykis su ta patirtimi: tremtį jie priėmė kaip egzistencinį išbandymą. Kūryboje jis nevirsta retorišku prarastos žemės apdainavimu ar asmeninio skausmo išsakyimu. Netektis transformuojama į būtines prasmės ieškojimą, išreikiama skirtinga poetine maniera (nuo gana tradicinio K. Bradūno eilėraščių, išsakančio pamatinį žmogaus artumo žemę krikščioniškos ir pagoniškos mitologijos simboliais, iki intelektualios vakarietiškos kultūros patirtį sugėrusios A. Nykos-Niliūno kūrybos). Žemininkai apskritai lit-ros kūrinių traktavo visų pirma kaip estetinę vertybę, orientavo lietuvių literatūrą į vakarietiškos tradicijos liniją, „kitaip tariant, nenormalioje padėtyje išimtinio istorijos momentu buvo užsiangažuota visuotinės, menu išsakomos civilizacijos srovės tęstinumui. Pavergtą kraštą apleidusį

pabėgėlių sauja apsisprendė elgtis kaip tauta, turinti savo kultūrą ir vidinę laisvę, kitų tautų tarpe, o ne kaip mobilizuoti kareiviai, tėvynės laisvės vardan savąją uždarę į ateities kraičio skrynią“ (R. Šilbajoris). Žemės idėjų ir estetinių orientacijų tąsa buvo *Literatūros lankų* žurnalas.

Žodžių žaismas, dažniausiai panašiai skambančių, bet skirtingas reikšmės turinčių žodžių sugretinimas, sukuriantis reikšmės dviprasmiškumą, neretai sukeliantis komišką efektą. Δ dažniausiai pasitaiko poezijoje, jį ypač mėgsta avangardistinės pakraipos rašytojai. Stilistika ir retorika skiria daugelį Δ rūšių.

- **Kalambūras**, panašaus skambėjimo, humoristinio ar satyrinio pobūdžio žodžių sugretinimas. Kaip ir kitas žodžių žaismo rūšis, Δ mėgo keturvėjininkai; pvz., K. Binkis varijuoja „Laisvės alėjos“ pavadinimą: „į laisvę alėjų“, „varva laisvės aliejum“; sugretina 'kompromisą' ir 'kompresą' – „kompromisų kloti kompresus“.
- **Ekvivokacija**, arba **dviprasmybė**, daugiareikšmė frazė ar pasakymas, kuris remiasi panašiu į kitus pasakymus skambesiu ar galimybe jį perskaityti keliais būdais; pvz., A. Rimydžio „Aš Vargo Mistros [vargamistros] vaikas“, J. Žlabio-Žengės „Mes pajūry išbriodom klaipią pėdą“ [Klaidpėdą].
- **Anagrama**, visos ar kai kurios žodžio, frazės ar pasakymo raidės, sukeistai kartojamos kitame žodyje, frazėje ar sakinyje. Δ buvo vartojama jau senojoje poezijoje: svarbus žodis, dažniausiai dievybės vardas, tekste ne tik tiesiogiai minimas, bet ir „paslepiamas“ fonetiniuose teksto sąskambiuose. Ši priemonė vartota ir Viduramžių poezijoje, pvz., prancūzų poetas F. Vijonas (Villon) savo eilėraščiuose tokiu būdu užšifravo autobiografinės nuorodas. Knygoje *Avangardizmo sūkurys* D. Striogaitė pateikia K. Binkio versto E. Potjė (Pottier) „Internacionalo“ I strofoje paslėptos Δ perskaitymą („Kiek remis / Plikus / Ura į / Mitingus, / Ura!“).
- **Metagrama**, pirmų raidžių ar skiemenų sukeitimas greta esančiuose žodžiuose, pvz., šalta balta – balta šalta. Δ vadinama ir žaisminga žodžių eilė, kai prie kiekvieno žodžio pridedama po raidę, pvz., aro-varo-svaro.
- **Paronomazija**, panašiai skambančių žodžių sugretinimas, norint išryškinti jų reikšmių artimumą ar tolimumą, pvz., V. Mykolaičio-Putino eilėraštitis „Vasaris“ grindžiamas „vasario“ ir „vasaros“ gretinimu. Δ dažniausiai yra kalambūro pagrindas.

TEKSTŲ ŠALTINIAI

- „Platusis Lietuvos Metraščių sąvadas“, in: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, sudarė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 42–45, 71–72.
- Mikalojus Husovianas, „Giesmė apie stumbrą“, in: *Raštai*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 124–128, 135–140.
- Abraomas Kulvietis, „Tikėjimo išpažinimas“, in: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 476–480.
- Martynas Mažvydas, *Katekizmas*, fotografuotinis ir transponuotas tekstai, parengė Bonifacas Stundžia ir Ritutė Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 15–35.
- Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 115, 128–133.
- Leonas Sapiega, „Trečiojo Lietuvos Statuto pratarmė LDK luomams“, in: *Regina Koženiauskienė, XVI–XVII a. prkalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990, p. 104–106.
- Jonas Radvanas, „Radviliada“, in: *Raštai*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 235–238, 284–286, 288–295, 316–317, 320–321, 323–329.
- Mikalojus Daukša, „Prakalba į malonųjį skaitytoją“, in: *Regina Koženiauskienė, XVI–XVII a. prkalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990, p. 145–148.
- Mikalojus Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 139, 142–152, 176–178, 192–197, 201–205, 207.
- William Shakespeare, *Sonetai*, Vilnius: Žara, 2009, p. 25, 29, 50, 96, 152, 169, 192. Tekstų originalai iš: <http://poetry.eserver.org/sonnets/>.
- William Shakespeare, *Hamletas, Danijos princas*, Chicago: Šviesa-Santara, 1964.
- Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Dievo žodžio*, Vilnius, 1629, 1644.
- Motiejus Kazimieras Sarbievijus, „Lyrika“, in: *Lemties žaidimai / Ludi Fortunae*, sudarė Eugenija Ulčinė, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 25–27, 35–37, 311–313, 317–319, 387–391, 512–513, 522–529.
- Danielius Naborovskis, „Poezija“, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau, Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčinė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 314–319.
- Samuelis Pšikovskis, „Rudens ekvinokcijai“, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau, Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčinė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 309.
- Mykolas Kazimieras Pacas, *Testamentas*, Lietuvos moklų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
- Ištraukos iš kn.: Pedro Calderón de la Barca, „Gyvenimas – tai sapnas“, in: *Gyvenimas – tai sapnas*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- Kristijonas Donelaitis, *Metai*, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštnas; chrestomatijoje skelbiama nauja Metų redakcija, parengta pagal 1977 m. „Raštų“ leidimą, redaguotą Kazimiero Ulvydo. Tekstą parengė ir redagavo Mikas Vaicekauskas.
- Ištraukos iš kn.: M. P. Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Immanuel Kant, *Politiniai traktatai*, sudarė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Aidai, 1996, p. 48–56.
- Ištraukos iš kn.: Johann Wolfgang Goethe, *Faustas*, Vilnius: Tyto alba, 1999; Johann Wolfgang Goethe, *Faustas, tragedijos antra dalis*, Vilnius: Tyto alba, 2003.
- Terminų žodynelis* pateikiamas iš kn.: *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. Tekstų autoriai: Elena Baliutytė, Gintarė Bernotienė, Algis Kalėda, Loreta Mačianskaitė, Aušra Martišiūtė, Donata Mitaitė, Sigitas Narbutas, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Dalia Satkauskytė, Asta Vaškeliene. Tekstai yra trumpinti atsižvelgiant į knygos specifiką.
- Antanas Strazdas, *Giesmė apie siratas*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 33–36, 41–42.
- Simonas Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 8–9, 22–24, 38–41, 45–46.
- Adomas Mickevičius, *Poezijos rinktinė*, sudarė Mindaugas Kvietauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 269–271, 373–379.
- Adomas Mickevičius, *Vėlinės*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 43–112, 312–320.
- Adomas Mickevičius, *Ponas Tadas*, in: Adomas Mickevičius, *Eilėraščiai, poemos*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 419–422.
- Antanas Baranuskas, *Rinktinė*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 27–43, 50–52, 320–329.
- Žemaitė, *Rytą giedra, Autobiografija, apsakymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 21–159, 291–319.
- Vincas Kudirka, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1989, p. 44–45, 79–80.
- Vincas Kudirka, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1989, p. 540–543.
- Maironis, *Raštai*, I t., Vilnius: Vaga, 1987, 51–52, 60, 64–65, 68, 70, 75–76, 78–79, 82, 90–91, 98–99, 100, 105–112, 133, 157, 172–174, 178, 185–186, 199–200, 243.
- Frydrichas Šileris, *Eilėraščiai ir dramos*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 32–35.
- Frydrichas Šileris, *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 26–28, 130–134.
- Viljamas Vordsvortas, „Narcizai“, in: *Iš klasikinės anglų poezijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 87, 89.
- Baironas, *Poezija*, Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 157–180, 244–265.
- Aleksandras Puškinas, *Poezija, proza*, Vilnius: Vaga, 1999, p.84–85, 99.

- Fiodoras Dostojevskis, *Broliai Karamazovai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 262–281.
- Fiodoras Dostojevskis, *Nusikaltimas ir baismė*, 1–2 t., Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1947, ištraukos.
- Vaižgantas, „Dėdės ir dėdienės“, in: *Vaižgantas, Raštai*, t. 3, Vilnius: Pradai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 7–112.
- Šatrijos Ragana, „Sename dvare“, in: *Raštai*, t. 1, Vilnius: Margi raštai, 2006, ištraukos.
- Jonas Biliūnas, *Apsakymai*, in: Jonas Biliūnas, *Ir rados stebuklas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 135–140, 173–188, 222–254.
- Vincas Krėvė, „Skirgaila“, in: Vincas Krėvė, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1982, p. 453–574.
- Ignas Šeinius, „Kuprelis“, in: Ignas Šeinius, *Raštai*, 1 t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, ištraukos.
- Gi de Mopasan, „Pjeras ir Žanas“, in: Gi de Mopasan, *Mielas draugas, Pjeras ir Žanas, Novelės*, Vilnius: Vaga, 1988, 283–296.
- Antonas Čechovas, „Storasis ir plonasis“, in: Antonas Čechovas, *Unteris Prišebejevas*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 21–22.
- Antonas Čechovas, „Žmogus futliare“, in: Antonas Čechovas, *Ponia su Šuniuku*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 91–104.
- Keturių vėjų manifestas, in: *Keturių vėjų pranašas, Kaunas, 1922 m. vasario 16 d.*
- Futuristų manifestas, in: <http://www.tekstai.lt/buvo/versti/marinett/manifest.htm>.
- Jurgis Baltrušaitis, „Audėja“ ir „Amžių žvaigždynas“, in: Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 2004, p. 75–76, 125,
- Jurgis Baltrušaitis, „Paskyrimas“ ir „Gėlė“, „Ave, Crux!“, in: Jurgis Baltrušaitis, *Kalba su lemtimi*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 15, 37, 65.
- Oskaras Milašius, „Lapkričio simfonija“, „Karieta, sustojusi naktį“, in: Oskaras Milašius, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 291, 293, 335, 337, 339.
- Oskaras Milašius, „Lietuva“, in: Oskaras Milašius, *Vienatvė, mano motina*, Vilnius: Scena, 1994, p. 7–8.
- Vincas Mykolaitis-Putinas, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1989, p. 179–266, 381–385.
- Vincas Mykolaitis-Putinas, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7–470, su pažymėtais praleidimais.
- Jurgis Savickis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1990, p. 27–29, 78–91, 94–102, 229–318.
- Balys Sruoga, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 7–138.
- Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 239–315.
- Moišė Kulbakas, *Vilnius*, Vilnius: Žuvėdra, 2008, p. 11–13.
- Salomėja Nėris, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 167–250.
- Salomėja Nėris, *Prie didelio kelio*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 14, 16, 24, 28, 32, 50, 56, 58, 86.
- Jonas Aistis, *Raštai*, 1 t., Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 9, 24, 40, 55, 57, 65, 68, 71, 78, 85–86, 91, 93, 105, 107, 114, 119, 138, 157, 185–187, 197, 357.
- Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1991, p. 63–112, 189–212.
- Antanas Vaičiulaitis, *Tavo veido šviesa*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 53–104.
- Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Lietuvos kultūros fondas, 1989, p. 107–140.
- Henrikas Radauskas, *Eilėraščiai*, Chicago: Vytautas Saulius, 1965, p. 22, 39, 65, 110, 125, 130, 132, 137, 146, 154, 156, 164, 168, 170, 172, 173, 199, 205.
- Šarlis Bodleras, *Paryžiaus splinas*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 21, 23, 25, 27.
- Šarlis Bodleras, *Piktybės gėlės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 136–138, 216–223.
- Polis Verlenas, *Ne laikas eina*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 156–159.
- Konstantinas Kavafis, *Dionizo eisena*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 23, 27–28, 37–38, 75.
- Konstantinas Kavafis, *Eilėraščiai*, In: Tomas Venclova *kitaip*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 253–255.
- Raineris Maria Rilke, *Poezija*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 27, 115, 117, 123, 125, 159, 171, 173, 185.
- Hermanas Hesė, *Stepių vilkas*, Vilnius: Vaga, 1979, ištraukos.
- Franzas Kafka, „Metamorfozė“, in: <http://www.tekstai.lt/buvo/versti/kafka/metamorfm.htm>, versta iš: Franz Kafka, *Sämtliche Erzählungen*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1970.
- Ana Achmatova, *Erškėtis žydi*, Vilnius: Vyturys, 2004, p. 133, 135, 143, 147, 149, 151, 153, 155.
- Osipas Mandelštamas, *Ne laikas eina*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 144–145, 151–152.
- Borisas Pasternakas, *Eilėraščiai*, In: Tomas Venclova *kitaip*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 299, 305, 310.
- Icchokas Meras, *Trys romanai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 6–14, 24–42.
- Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 162–190.
- Vytautas Mačernis, *Po ūkanotu nežinios dangum, poezija, proza, laiškai*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 52, 55, 60, 61, 67, 69, 73, 77, 79, 84, 85, 99, 100, 103, 104, 106, 109, 120, 122, 131, 132, 203.
- Bronius Krivickas, *Raštai*, parengė Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: LGGRTC, 1999, p. 254, 256–258, 263–265, 266, 267, 282, 283.
- Kazys Bradūnas, *Sutelktinė*, I dalis, Vilnius: Aidai, 2001, p. 33, 57, 187, 221, 226, 288, 352, 410, 411, 419, 421, 497, 498, 504, 524, 553.
- Kazys Bradūnas, *Sutelktinė*, II dalis, Vilnius: Aidai, 2001, p. 252, 275, 314.
- Alfonzas Nyka-Nyliūnas, *Eilėraščiai*, 1937–1996, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 99–102, 137, 212, 257, 265, 288, 326.
- Alberas Kamiu, *Svetimas, Kryptis*, Vilnius, vertė Laima Rapšytė, Vaga: 1991, p. 25–34, 43–63, 79–93.

- Primo Levi, *Jei tai žmogus*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, vertė Violeta Tauragienė, 2003, p. 7, 16–60..
- Algimantas Mackus, in: Algimantas Mackus, *Trys knygos*, Vilnius: Baltos lankos, 1999;
- Marius Katiliškis, in: *Miškais ateina ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006;
- Antanas Škėma, in: Antanas Škėma, *Rinkiniai raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1994;
- Kostas Ostrauskas, in: Kostas Ostrauskas, *Gyveno kartą senelis ir senelė: triptikas*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2000.
- Eduardas Mieželaitis, in: Eduardas Mieželaitis, *Raštai*, T. 2, Vilnius: Vaga, 1982;
- Vincas Mykolaitis-Putinas, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1: Poezija, Vilnius: Vaga, 1989; Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 2: Poezija, Vilnius: Vaga, 1990.
- Kazys Saja, in: Kazys Saja, *Rinkiniai raštai*, 2 t., Vilnius: Vaga, 1990;
- Česlovas Milošas, in: Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Czesław Miłosz, *Isos slėnis*, Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2011;
- Justinas Marcinkevičius, in: Justinas Marcinkevičius, *Amžino rūpesčio pieva: eilėraščių rinktinė (1962–2004)*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Justinas Marcinkevičius, *Trilogija ir epilogas*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2005;
- Sigitas Geda, in: Sigitas Geda, *Gedimino valstybės fragmentas: eilėraščiai*, Vilnius: Vyturys, 1997;
- Vytautas P. Bložė, in: Vytautas P. Bložė, *Ruduo*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Vytautas P. Bložė, *Sename dvarelyje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994; Vytautas P. Bložė, *Noktiurnai*, Vilnius: Vaga, 1990;
- Marcelijus Martinaitis, in: Marcelijus Martinaitis, *Toli nuo rugių* Vilnius: Vaga, 1982; Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžimas*, Vilnius: Tyto alba, 1998; Marcelijus Martinaitis, *Tolstantis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
- Liūnė Sutema, in: Liūnė Sutema, *Sugrįžau: poezijos rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009;
- Janina Degutytė, in: Janina Degutytė, *Raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1988;
- Judita Vaičiūnaitė, in: Judita Vaičiūnaitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005;
- Tomas Venclova, in: Tomas Venclova, *Viši eilėraščiai: 1956–2010*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010;
- Jonas Strielkūnas, in: Jonas Strielkūnas, *Lyrika, rinktinė*, t. 1–2, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009;
- Nijolė Miliauskaitė, in: Nijolė Miliauskaitė, *Uždraustas jėiti kambarys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995; Nijolė Miliauskaitė, *Sielos labirintas*, Vilnius: Vaga, 1999;
- Juozas Aputis, in: Juozas Aputis, *Keleivio novelės*, Vilnius: Vaga, 1985;
- Romualdas Granauskas, in: Romualdas Granauskas, *Su peteliške ant lūpų*, Vilnius: Presvika, 2000;
- Bitė Vilimaitė, in: Bitė Vilimaitė, *Papartynų saulė*, Vilnius: Tyto alba, 2002;
- Samjuelis Beketas, in: Samuel Beckett, *Teatras: dramų rinkinys*, sudarė Dovydas Judelevičius, Vilnius: Baltos lankos, 2009;
- Chorché Luisas Borchesas, in: Jorge Luis Borges, *Smėlio knyga*, iš ispanų kalbos vertė ir komentarus parengė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006;
- Wisława Szymborska, in: Wisława Szymborska, *Poezijos rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998;
- Knutas Skujeniekas, in: Knuts Skujenieks, *Aš toli esu viešėjęs. Es pabijū tūlu ciemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004;
- Josifas Brodskis, in: Josifas Brodskis, *Vaizdas j jūrą: eilėraščiai*, Vilnius: Vyturys, 1999;
- Jurgis Kunčinas, in: Jurgis Kunčinas, *Tūla*, romanas, Vilnius: Tyto alba, 2007;
- Ričardas Gavelis, in: Ričardas Gavelis, *Jauno žmogaus memuarai*, Vilnius: Vaga, 1991;
- Juozas Erlickas, in: Juozas Erlickas, *Knyga*, Vilnius: Tyto alba, 1998;
- Aidas Marčėnas, in: Aidas Marčėnas, *Eilinė: rinkiniai eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006;
- Antanas A. Jonynas, in: Antanas A. Jonynas, *Nakties traukinys: eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1991;
- Donaldas Kajokas, in: Donaldas Kajokas, *Meditacijos: rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1997;
- Sigitas Parulskis, in: Sigitas Parulskis, *Mirusiųjų: eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1994;
- Gintaras Grajauskas, in: Gintaras Grajauskas, *Kaulinė dūdelė: eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1999;
- Vanda Juknaitė, in: Vanda Juknaitė, *Išsidiuosį. Balsu*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002;
- Giedra Radvilavičiūtė, in: Giedra Radvilavičiūtė, *Suplanuotos akimirkos*, Vilnius: Baltos lankos, 2004;
- Giedra Radvilavičiūtė ir kt., *Siužetą siūlau nušauti*, Vilnius, Baltos lankos, 2002;
- Danutė Kalinauskaitė, in: Danutė Kalinauskaitė, *Niekada nežinai: novelės*, Vilnius: Baltos lankos, 2008;
- Marius Ivaškevičius, *Madagaskaras: trijų veiksmyų pjesė*, 2-oji laida, Vilnius: Apostrofa, 2012.

Laiko juosta

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1304		Dantė Aligjeris pradeda kurti <i>Dieviškąją komediją</i> (išleista 1472)	Lietuvą valdo didysis kunigaikštis Vytenis, viešpatauja 1295–1316	Šventąją Romos imperiją valdo Albertas I Habsburgas, viešpatauja 1298–1308
1349		Džovani Bokačas sukuria <i>Dekameroną</i> (1349–1353)	Romos popiežius pažada Lietuvos kunigaikščiui Kęstučiui karūną	Europą siaubia maro epidemija (1347–1350)
1370		Frančeskas Petrarka sukuria poezijos rinkinį <i>Kanconjerė</i>	Algirdas ir Kęstutis surengia žygius prieš Kryžiuočių ordiną ir Maskvą	Romos popiežiumi tampa Grigalius XI (1370–1378)
1420	Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas laiške Romos imperatoriui Žigmantui aiškina, kad lietuviai ir žemaičiai yra vienos kalbos ir tautos žmonės	Filipas Bruneleskis suprojektuoja Florencijos katedrą	Popiežius Martynas V įsteigia Žemaičių vyskupystę	
1440			Kazimieras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1492	
1446	Sudaromas Trumpasis Lietuvos metraščių sąvadas			
1450		Johanas Gutenbergas išspausdina pirmąsias knygas		
1453			Lietuvos seimas Vilniuje svarsto, kaip nuo Lenkijos apginti Voluinę	Turkai užima Konstantinopolį, žlunga Bizantijos imperija
1462				Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę pradeda valdyti Jonas III, pasiskelbęs visos Rusijos patvaldžiu, valdo iki 1505
1479				Susikuria Ispanijos valstybė
1480				Maskvos Didžioji Kunigaikštystė išsilaisvina iš totorių
apie 1485		Sandras Botičelis nutapo paveikslą <i>Veneros gimimas</i>		
1489		Išleidžiamas Fransua Vijono poezijos rinkinys <i>Didysis testamentas</i>		
1492	Vilniuje vėl įsikuria didžiojo kunigaikščio dvaras		Aleksandras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1506	Kolumbas atranda Ameriką
1497		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Paskutinę vakarienę</i>		Vaskas da Gama atranda kelią į Indiją (1497–1498) Portugalai pasiekia Rytų Afriką
1500			Maskva mūšyje prie Vedrošos pirmą kartą įveikia Lietuvos kariuomenę	
1501	Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinys Erazmas Vitelijus Romoje popiežiui Aleksandriui VI pasako kalbą, aukštinančią Lietuvą, lietuvių tautą ir Vytautą	Erazmas Roterdamielis parašo <i>Pagiriamąjį žodį kvailybei</i>		
1502		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Moną Lizą</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1504		Albrechtas Diureris sukuria graviūrą <i>Adomas ir Ieva</i>		
1506			Žygimantas Senasis Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1548	
1507	Dominikonai Vilniuje atidaro aukštesniąją mokyklą, kurioje pirmą kartą Lietuvoje pradėta mokyti filosofijos ir teologijos		Maskva pradeda karą prieš LDK, kuris su pertraukomis tęsiasi 30 metų	
1508				Henrikas VIII tampa Anglijos karaliumi
Apie 1511	Sudaromas Vidurinis Lietuvos metraščių sąvadas (apie 1511–1518)			
1512			Oršos kautynėse Lietuvos kariuomenė sutriuškina Maskvos kariuomenę	
1513		Nikolas Makiavelis parašo veikalą <i>Valdovas</i> (išleistas 1532)		
1517		Martynas Liuteris Vitenberge paskelbia garsiąsias 95 tezes, prasideda reformacijos sąjūdis		
1519	Sudaromas Platusis Lietuvos metraščių sąvadas, vadinamas Bychovco kronika (apie 1519–1525)	Rafaelis Santis nutapo paveikslą <i>Leonas X ir du kardinolai</i>		Hernanui Kortesui vadovaujant pradedamas Amerikos užkariavimas Pirmoji kelionė aplink pasaulį, kuriai vadovavo Fernardas Magelanas (1519–1521)
1522	Pranciškus Skorina savo įkurtoje Vilniaus spaustuvėje išspausdina pirmą LDK knygą <i>Mažoji kelionių knygelė</i>			
1523	Mikalojus Husovianas Krokuvoje išleidžia <i>Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę</i>			
1525				Albrechtas Brandenburgietis prisiekia Žygimantui Senajam ir skiriamas Prūsijos valdovu: Prūsija tampa pasaulietine kunigaikštyste
1527				Karolio V kariuomenė užima Romą
1529	Priimamas Pirmasis Lietuvos Statutas		Žygimantas Augustas paskelbiamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, vėliau karūnuojamas Lenkijos karaliumi, valdo 1548–1572	
1530				Prasideda katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje, tęsiasi iki 1555
1532		Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Pantagriuelis</i> (kitos dalys išleidžiamos 1534, 1546, 1552)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1533				Maskvos valdovu tampa Jonas IV Žiaurusis, valdė iki 1584
1534		Martynas Liuteris išleidžia Bibliją vokiečių kalba Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Gargantua</i>	Lietuvos karas su Maskva, Lietuva sulaiko Maskvos veržimąsi į tolimesnes Dniepro sritis (1534–1537)	Henrikas VIII tampa Bažnyčios vadovu, įkuria anglikonų bažnyčia
1536		Kalvinas išleidžia veikalą <i>Krikščionių tikėjimo pamokymas</i> Mikelandželas Buonarotis Vatikano Siksto koplyčioje pradeda tapyti <i>Paskutinį teismą</i>		
1539				Viler Kotrė ediktu prancūzų kalba tampa oficialia Prancūzijos kalba
1540				Ignacas Lojola įkuria Jėzuitų ordiną
1541	Abraomas Kulvietis įsteigia pirmąją pasaulietišką kolegiją Vilniuje			
1542				Romoje įsteigiama šventoji oficija – aukščiausiasis apeliacinis teismaserezijų klausimais
1543	Abraomas Kulvietis parašo laišką Bonai Sforcai – <i>Tikėjimo išpažinimą</i> – pirmą reformacijos tekstą Lietuvoje	Išleidžiamas Mikalojaus Koperniko veikalas <i>Apie dangaus sferų sukimąsi</i>		
1544	Žygimantas Augustas įsiskuria Vilniuje ir čia atkuria valdovo dvarą su turtinga biblioteka	Įkuriamas Karaliaučiaus universitetas		
1545				Prasideda Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563)
1547	Karaliaučiuje išleidžiama pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo <i>Katekizmas</i>			Maskvoje Jonas IV Žiaurusis pasiskelbia „visos Rusijos caru“
1549	Martynas Mažvydas išleidžia knygą <i>Giesmė šv. Ambraziejaus bei Augustino</i>	Joachimas Diu Belė išleidžia veikalą <i>Prancūzų kalbos gynimas ir pašlovinimas, kuriame ragina rašyti ne lotynų, bet tautine kalba</i>		
1550	Mykolas Lietuvis parašo politinį traktatą <i>Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius</i> (išleistas Bazelyje 1615)		Barbora Radvilaitė karūnuojama Lenkijos karaliene	
1553	Mikalojus Radvilas Juodasis Lietuvos Brastoje (dabartinėje Baltarusijoje) įkuria pirmąją lotyniškojo šrifto spaustuve		M. Radvilas Juodasis pereina į reformaciją, Lietuvoje ima kurtis protestantų bažnyčios	
1555				Pasirašoma Augsburgio taikos sutartis, baigiasi katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje
1557			Paskelbiamas „valakų įstatymas“: žemės ūkyje įvedama valakų sistema	Šventoji oficija paskelbia pirmąjį indeksą – uždraustų knygų sąrašą

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1558				Jonas IV įsiveržia į Livoniją: prasideda Livonijos karas Elžbieta I vainikuojama Anglijos karaliene (1558–1603)
1559	Mažvydas išleidžia pirmąją lietuvišką agendą – krikšto apeigų knygą <i>Forma krikštymo</i>		Pasirašoma LDK ir Livonijos sutartis	
1560	Augustinas Rotundas įteikia lotyniškai parašytos Lietuvos istorijos rankraštį LDK kancleriui M. Radvilui Juodajam			
1561			Lietuva prisijungia Livoniją	
1562			Prasideda Lietuvos ir Maskvos karas dėl Livonijos, tęsiasi iki 1583	Religiniai karai Prancūzijoje (1562–1598)
1563	Išverčiama į lenkų kalbą ir išspausdinama pirmoji Lietuvos Biblija, vadinamoji Brastos arba Radvilų Biblija Petras Roizijus Krokovoje išleidžia Lietuvos teismų <i>sprendimus</i>		Maskvos kariuomenė užima Polocką LDK seimas įteisinga krikščioniškas religijas išpažįstančių piliečių lygiateisiškumą	
1564	Augustinas Rotundas išleidžia publicistinį kūrinį <i>Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu</i>		Lietuvos kariuomenė pasiekia pergalę prieš Maskvą Ulos mūšyje Lietuvoje įvedami bajorų renkami teismai	
1566	Priimamas Antrasis Lietuvos Statutas Baltramiejus Vilentas išleidžia pirmojo lietuviško giesmyno <i>Giesmės Krikščioniškos I dalį</i> , kurią parengė M. Mažvydas		Lietuvoje įteisinama bajoriškoji demokratija – seimeliai ir jų renkamas seimas	Prasideda Nyderlandų revoliucija (1566–1579)
1569	Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus pakviesti Lietuvoje įsukuria jėzuitai Pirmasis Lietuvoje spektaklis – Stefano Tucio komedija „Heraklis“, ji buvo parodyta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes		Liubline sudaryta Lietuvos ir Lenkijos unija: sukuriama Abiejų Tautų Respublika (ATR) Lietuva netenka Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo	
1570	Įkurta Vilniaus jėzuitų kolegija Pastatytas pirmasis Lietuvoje mokyklinis spektaklis – Stepono Tučio komedija <i>Herkulis (Hercules)</i> , suvaidinta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes			
1572	Andrius Volanas paskelbia veikalą <i>Apie politinę arba pilietinę laisvę</i>		Miršta Žygimantas Augustas, paskutinis LDK valdovas Jogailaitis	Prasideda ginkluotos katalikų ir hugenotų kovos Prancūzijoje (1572–1598), šv. Baltramiejaus naktis Paryžiuje
1573		Džakomas dela Porta suprojektuoja Romos Jėzaus bažnyčią	Henrikas Valua išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1574	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1576	Augustinas Rotundas įteikia Steponui Batorui Lietuvos kunigaikščių istorijos santrauką		Steponas Batoras išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1586	
1579	Įkuriamas Vilniaus universitetas		Steponas Batoras žygiuoja prieš Maskvą ir susigrąžina Polocką	Susikuria Olandijos valstybė
1580	Polocke įkuriama jėzuitų kolegija	Mišelis de Montenis publikuoja pirmąsias <i>Esé</i> knygas		
1581			Įkuriamas Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas	
1582	Motiejus Strijkovskis Karaliaučiuje išleidžia <i>Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusios kroniką</i> – pirmąją spausdintą Lietuvos istoriją Jėzuitų kolegija įsteigiama Rygoje		Baigiasi Livonijos karas	
1584	Pradėta statyti pirmoji barokinė Lietuvos šventovė – Šv. Mikalojaus bažnyčia Nesvyžiuje (baigta 1593)	Džordanas Brunas paskelbia veikalą <i>Apie begalybę, visatą ir pasaulius</i>		Miršta Jonas IV Žiaurusis, Maskvos valstybėje prasideda sumaištis, kuri tęsiasi iki Mykolo Romanovo valdymo pradžios
1585	Paulius Oderbornas Vitenberge išleidžia pirmąją Lietuvoje parašytą biografinę apybraižą <i>Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas</i>			
1588	Priimamas Trečiasis Lietuvos Statutas		Lietuva pripažįsta Žygimantą Vazą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, jis ATR valdo iki 1632	Ispanų „Nenugalimos armados“ sutriuškinimas ir Anglijos jūrinės galios suklestėjimas
1590	Jonas Bretkūnas baigia į lietuvių kalbą versti visą Bibliją (liko rankraščių)			
1591	Karaliaučiuje išspausdinamas pirmas lietuviškų pamokslų rinkinys – Jono Bretkūno <i>Postilė</i>			
1592	Jonas Radvanas Vilniuje išleidžia pirmąjį Lietuvos herojinį epą <i>Radviliada</i>			
1595	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia lietuvišką <i>Katekizmą</i>			
1598				Pasirašomas Nanto ediktas, kuriuo hugenotams suteikiama tikėjimo laisvė (atšauktas 1685)
1599	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia <i>Postilę su Prkalba į malonijų skaitytoją</i>			
1600		Viljamas Šekspyras sukuria <i>Hamletą</i>		Džordanas Brunas už ereziją Romoje sudeginamas ant laužo
1601	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Braunsberge išleidžia knygą <i>Kelionė į Jeruzalę</i>			
1602			Karalaitis Kazimieras paskelbiamas šventuoju	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1604	Pradedama statyti Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia – pirmoji barokinė Vilniaus šventovė (baigta 1618) Vilniuje išleidžiamas Šventojo Kazimiero teatras			
1605	Laurencijus Bojeris Vilniuje išleidžia herojinę poemą <i>Karolomachija</i>	Migelis de Servantesas išleidžia <i>Don Kichoto I</i> dalį (II d. 1615 m.)	Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė sutriuškina švedus prie Salaspilio (Kirchholmo)	
1606			Bajorų maištas prieš Žygimantą Vazą (1606–1608)	
1607		Pastatyta pirmoji opera – Kludijaus Monteverdžio <i>Orfėjas</i>		Įkurta pirmoji anglų kolonija Amerikos žemyne – Virdžinija
1609		Lope de Vegas paskelbia traktatą <i>Naujas menas komedijoms mūsų laikais kurti</i>	ATR kariuomenė užima Maskvą (1609–1611)	
1610	Petras Skarga publikuoja <i>Pamokslus Seimui</i>			Prancūzijos karaliumi tampa Liudvikas XIII (1610–1643)
1611			ATR kariuomenė iš Maskvos atsiima Smolenską	Gustavas Adolfas tampa Švedijos valdovu (1611–1632)
1613	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Amsterdame išspausdina pirmąjį Lietuvoje dailininko Tomo Makovskio nubraižytą LDK žemėlapi, pagal kurį vėliau braižomi Lietuvos žemėlapiai pasaulio atlasuose iki XVIII a. II pusės			Rusijos valdovu išrenkamas Mykolas Romanovas
1616	Įsteigiama jėzuitų kolegija Kražiuose			
1618	Martynas Smigleckis išleidžia logikos vadovėlį			Prasideda Trisdešimties metų karas (1618–1648)
1619	Meletijus Smotrickis Vievyje išleidžia pirmąją <i>Slavų gramatiką</i>			
1620	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pirmąjį lietuvių kalbos žodyną	Frensis Beikonas paskelbia <i>Naująjį organoną</i> ir <i>Didįjį mokslų atnaujinimą</i>		
1621			Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė mūšyje prie Chotino nugalė turkus Švedai užima Rygą	
1622		Rubensas nutapo <i>Marijos de Mediči istoriją</i>		
1625	Kelne išleidžiamas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus pirmasis poezijos rinkinys <i>Trys lyrinių eilėraščių knygos</i>		Švedų kariuomenė užima Biržų pilį	Angliją pradeda valdyti Karolis I (1625–1649)
1627	M. K. Sarbievijus baigia rašyti poetikos traktatą <i>Apie aštrų ir šmaikštų stilių</i>			
1628	Amsterdame publikuojami Samuelio Pšipkovskio <i>Samprotavimai apie bažnytinę taiką ir santarvę</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1629	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pamokslų rinkinio <i>Punktai sakymų</i> I dalį (II d. išleista 1644)			
1630		Rubensas nutapo <i>Taikos palaimos alegoriją</i>		
1632			Vladislovas Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1648	
1632	Amsterdame išeina ketvirtasis M. K. Sarbievijaus poezijos leidimas, kuriam antraštinį puslapį nupiešė Rubensas	Gallilėjas Galilėjus išleidžia <i>Dialogą apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas</i>	Maskva pradeda karą dėl Smolensko. Polianovkos taikos sutartimi (1634) Maskva atsisako pretenzijų į Livoniją, Smolenską pripažįsta Lietuvai	
1635	Vladislovas Vaza Vilniaus Žemutinėje pilyje įsteigia profesionalų operos teatrą	Pedro Kalderonas sukuria dramą <i>Gyvenimas – tai sapnas</i> Kardinolas Rišeljė įkuria Prancūzijos akademiją		
1636	Vilniaus Žemutinėje pilyje pastatyta pirmoji opera – Marko Skakio <i>Elenos pagrobimas</i> Vilniuje baigta statyti Šv. Kazimiero koplyčia			
1637		Renė Dekartas parašo <i>Samprotavimų apie metodą</i> Pastatyta Pjero Kornelio tragikomedija <i>Sidas</i> Pirmasis muzikinis teatras įkuriamas Venecijoje		
1640				Prasideda Anglijos revoliucija, tęsiasi iki 1649
1642		Rembrantas nutapo <i>Nakties sargybą</i>		
1643		Evandželista Toričelis išranda gyvsidabrio barometrą		
1645	Žygimantas Liauksminas Vilniuje išleidžia Retorikos meno taisykles			
1647		Džiovanis Lorencas Berninis sukuria skulptūrų grupę <i>Šv. Teresės regėjimas</i>		
1648			Jonas Kazimieras Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1668	
1648			Prasideda Bagdono Chmelnickio vadovaujamas kazokų sukilimas, tęsiasi iki 1654	Baigiasi Trisdešimties metų karas
1649	Jėzuitai įsteigia mokyklą Kaune, kuri 1653 tampa kolegija			Anglijos karaliui Karoliui I įvykdoma mirties bausmė
1650	Albertas Vijūkas-Kojalavičius Gdanske išleidžia <i>Lietuvos istorijos</i> I dalį (II d. publikuojama Antverpene 1669) Kazimieras Semenavičius Amsterdame išleidžia <i>Didžią artilerijos meną</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1653	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia pirmąją lietuvių kalbos gramatiką Kėdainiuose išleidžiama <i>Knyga nobažnystės krikščioniškos</i>			
1654			Prasideda Maskvos invazija į Lietuvą	
1655			Maskvos ir kazokų kariuomenė pirmą kartą užima LDK sostinę Vilnių Prasideda Švedijos invazija, kuri tęsiasi iki 1660 Kėdainiuose Lietuvos bajorija sudaro uniją su Švedija	
1656		Blezas Paskalis sukuria filosofinius <i>Laiškus provincialui</i> (1656–1657)		Prasideda Švedijos ir Maskvos karas
1660	Samuelis Boguslovas Chilinskis Londone pradeda spausdinti lietuvišką Bibliją, bet darbo nebaigia		Sudaroma Olyvos taikos sutartis tarp ATR ir Švedijos, prasideda 40 metų taikos su Švedija laikotarpis	Anglijoje restauruojama monarchija
1661			Per 1654–1661 karą, marą ir badą Lietuva netenka pusės gyventojų	Prancūziją pradeda valdyti Liudvikas XIV (1661–1715)
1664		Moljeras sukuria komediją <i>Tartiufas</i> , kuri po premjeros uždraudžiama (draudimas atšauktas 1669)		
1666	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia giesmyną <i>Naujos giesmių knygos</i>	Izaokas Niutonas atranda visuotinės traukos dėsnį		
1667	Žygimantas Liauksminas išleidžia vadovėlį <i>Muzikos teorija ir praktika</i>	Džonas Miltonas išleidžia poemą <i>Prarastasis rojus</i>	Sudaroma Andrusavo taika tarp ATR ir Maskvos, kuriai atitenka Kijevas ir dalis Ukrainos Mykolas Kazimieras Pacas tampa LDK didžiuoju etmonu	
1668		Moljeras sukuria komediją <i>Šykštuolis</i>	Valdovas Jonas Kazimieras Vaza atsisako sosto	
1669			ATR valdovu išrenkamas Mykolas Kaributas Višnioveckis, valdo iki 1673	
1670		Baruchas Spinoza išleidžia <i>Teologijos ir politikos traktatą</i>		
1673			ATR kariuomenė Chotino mūšyje nugalė turkus. ATR seimas nutarė kas trečią seimą šaukti Lietuvos Gardine	
1674		Nikolas Bualo išleidžia <i>Poezijos meną</i> Žanas Rasinus sukuria tragediją <i>Ifigenija</i>	ATR valdovu išrenkamas Jonas Sobieskis, valdo iki 1696	
1681	Baigta statyti Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (pradėta 1668)			
1682		Pastatyti barokiniai Versalio rūmai		
1683			Jono Sobieskio vadovaujama kariuomenė įveikia turkus ir apgina Vieną	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1687		Izaokas Niutonas paskelbia <i>Matematinius gamtos filosofijos pagrindus</i>		
1688				Anglijos „šlovingoji revoliucija“ – įsigali konstitucinė monarchija
1689				Petras I tampa Rusijos caru
1690	Motiejus Pretorijus baigia rašyti <i>Prūsijos grožybes, arba Prūsijos teatrą</i>	Džonas Lokas išleidžia veikalą <i>Žmogaus proto apybraiža</i>		
1697			Augustas II Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo 1697–1704 ir 1710–1733	
1700			Valkininkų kautynėse LDK bajorai sumuša Sapiegų kariuomenę	Prasideda Šiaurės karas (1700–1721)
1701	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiamas Naujasis Testamentas lietuvių kalba		Augustas II Saksas įtraukia Lietuvą ir Lenkiją į Šiaurės karą	Frydrichas I Karaliaučiuje vainikuojamas Prūsijos karaliumi – Prūsija tampa karalyste Prasideda Ispanijos įpėdinystės karas, trukęs iki 1713
1703			Rusijos kariuomenė su Augusto II Sakso pritarimu užima Vilnių ir didelę dalį Lietuvos	
1704		Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas paskelbia veikalą <i>Naujos apybraižos apie žmogaus protą</i>	ATR seimas vietoj atstatyto Augusto II Sakso karaliumi išrenka švedų remiamą Stanislovą Leščinskį	
1706	Jonas Šulcas išleidžia į lietuvių kalbą išverstas Ezopo <i>pasakėčias</i> Mykolas Merlinas išleidžia knygą <i>Pagrindinis lietuvių kalbos principas</i> Jokūbas Perkūnas parašo J. Šulco <i>Ezopo pasakėčių įvertinimą – pirmąją recenziją</i>		Augustas II Saksas atsisako sosto, pripažįsta valdovu Stanislovą Leščinskį	
1707				Anglija su Škotija įjungiamos į Jungtinę Karalystę
1709	Stanislovas Antanas Ščiuka išleidžia veikalą <i>Lenkijos užtemimas</i>	B. Kristoforis išranda fortepijoną	Prūsų Lietuvoje nuo maro (1709–1711) miršta pusė gyventojų, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – trečdalis	Rusijos kariuomenė nugalė Karolio XII vadovaujamą švedų kariuomenę prie Poltavos
1710			Augustas II Saksas, remiamas Rusijos kariuomenės, seimo vėl pripažįstamas ATR valdovu	
1717			„Nebylusis“ ATR seimas	
1718	Karaliaučiaus universitete pradeda veikti Lietuvių kalbos seminaras	G. Farenheitas pagamina gyvsidabrio termometrą		
1719		Danielius Defo išleidžia <i>Robinsoną Kruzą</i>		
1721				Baigiasi Šiaurės karas Petras I pasiskelbia Rusijos imperatoriumi

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1726	Vilniuje įsteigiama vienuolių pijorų mokykla	Džonatanas Sviftas išleidžia <i>Guliverio keliones</i> Antonijus Vivaldis sukuria keturių koncertų ciklą <i>Metų laikai</i>		
1727		Johanas Sebastianas Bachas sukuria <i>Pasiją pagal šv. Matą</i>		
1730		Džeimsas Tomsonas išleidžia poemą <i>Metų laikai</i>		
1732		Volteras išleidžia tragediją <i>Zaira</i>		
1733			Augustas III Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1763	Prasideda ATR įpėdinystės karas, kuriame Saksonija, Austrija, Rusija kovoja prieš Prancūziją, Ispaniją, Sardiniją, Prūsiją, Bavariją
1735	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiama visa Biblija lietuvių kalba Vilniuje pradedami spausdinti Jono Pašakauskio rengiami <i>Politiniai kalendoriai</i>			Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1739
1740	Jėzuitai Vilniuje įsteigia mokyklą didikų vaikams (nuo 1751 pavadintą Kilmingųjų kolegija). Motiejus Dogelis imasi Vilniaus pijorų mokyklą pertvarkyti į Kilmingųjų kolegiją	Deividas Hjumus išleidžia veikalą <i>Traktatas apie žmogaus prigimtį</i>		Prūsiją pradeda valdyti karalius Frydrichas II, vadinamas Didžiuoju, valdė iki 1786 Austriją pradeda valdyti Marija Teresė, valdė iki 1780
1747	Pilypas Ruigys išleidžia <i>Lietuvių –vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną</i> bei <i>Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir būdo tyrinėjimą</i> , kuriame paskelbia pirmuosius spausdintus lietuvių tautosakos tekstus – tris lietuvių liaudies dainas Pauliaus Frydrichas Ruigys išleidžia veikalą <i>Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys</i> Nesvyžiuje įsteigta Riterių akademija – pirmoji aukštoji karo mokykla Lietuvoje			
1748	Vilniaus Baroko architektūrinės mokyklos kūrėjas Jonas Kristupas Glaubicas baigė rekonstruoti Vilniaus Šv. Jono bažnyčią Mykolo Kazimiero Radvilo Žuvelės dvare Nesvyžiuje įsteigiamas teatras (veikė iki 1807), kuriame vaidinamos Pranciškos Uršulės Radvilienės sukurtos dramos (išleistos 1754)	Šarlis Monteskjė išleidžia traktatą <i>Apie įstatymų dvasią</i>		
1751		Denisui Didro vadovaujant pradedama leisti <i>Enciklopedija, arba Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas</i> (1751–1780 išleidžiami 35 tomai)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1753	Jkuriama Vilniaus universiteto astronomijos observatorija Mykolas Olševskis išleidžia religinių skaitinių knygą <i>Broma atverta ing viečnastj</i> Vilniuje lenkų kalba išleidžiama Voltero drama <i>Zaira</i>			
1755	Antanas Skorulskis Vilniuje išleidžia <i>Filosofijos apybraižas</i> Karaliaučiuje išeina antras lietuviškos Biblijos leidimas			Lisabonoje įvyksta žemės drebėjimas
1756				Prūsijos karalius Frydrichas II užpuola Saksoniją – Europoje kyla Septynerių metų karas (1756–1763)
1758	Motiejus Dogelis išleidžia <i>Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatijos kodekso I dalį</i> (IV d. – 1764, V d. – 1759)			
1759	Vilniuje išleidžiamas lietuvių kalbos vadovėlis (iki 1800 pasirodo apie 20 leidimų)	Volteras išleidžia filosofinį romaną <i>Kandidas, arba Optimizmas</i>		
1760	Vilniuje pradedamas leisti pirmasis LDK laikraštis – <i>Lietuvos pasiuntinys</i> (lenk. <i>Kurier Litewski</i>) ir jo priedai <i>Literatūros žinios</i> bei <i>Užsienio žinios</i> Pranciškus Paprockis Vilniuje išleidžia istorijos ir geografijos vadovėlį <i>Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su šios tautos istorija</i>			
1762		Žanas Žakas Ruso išleidžia romaną <i>Emilis, arba apie auklėjimą</i>		Kotryna II tampa Rusijos imperatore, valdo iki 1796
1764			Stanislovas Augustas Poniatovskis išrenkamas ATR valdovu, atsisako sosto 1795	
1766	Karolis Virvičius išleidžia <i>Racionaliąją visuotinės istorijos santrauką</i> (I–II d. 1766–1771)			
1767			Radome ATR bajorai sudaro konfederaciją	
1768			Sudaroma prieš karalių ir Rusijos savivalę nukreipta Baro konfederacija Rusija, Prūsija Austrija įsiveržia į ATR	Džeimsas Kukas atranda Australijos žemyną (1768–1771) Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1774

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1769	Kazimieras Narbutas išleidžia <i>Logiką, arba Samprotavimo ir sprendimo mokslą</i>	Džeimsas Vatas užpatentuoja garo mašinos išradimą	Paulius Ksaveras Brastauskis įkuria Paulavos Respubliką	
Apie 1770		Johanas Volfgangas Gėtė pradeda rašyti <i>Faustą</i> (I dalis išleista 1808, II dalis – 1832)		
1772		Žanas Žakas Ruso parašo <i>Svarstymus apie Lenkijos valdžią ir apie jos reformų projektą</i> (išleisti 1782)	Pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas	
1773	Įkuriamas Edukacinė komisija, kurios pirmininku išrenkamas Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis			Popiežius panaikina jėzuitų ordiną (vėl atkuriamas 1814)
1774	Adolfas Kamenskis išleidžia <i>Piliečių edukaciją</i> Antanas Tyzenhauzas Gardine įkuria teatrą ir baudžiauninkų vaikų muzikos mokyklą, joje mokoma kalbų, menų, matematikos	Johanas Volfgangas Gėtė parašo <i>Jaunojo Verterio kančias</i> Džošua Reinoldsas nutapa <i>Jozefo Barečio portretą</i>		
1775	Kristijonas Donelaitis baigia rašyti <i>Metus</i> (1765–1775)			Kyla Šiaurės Amerikos kolonijų karas dėl Nepriklausomybės (1775–1783)
1776		Adamas Smitas paskelbia traktatą <i>Tautų gerovė</i>		Priimama Amerikos Nepriklausomybės deklaracija, sukuriamos Jungtinės Amerikos Valstijos
1778	Slanime įkuriamas <i>Vaikų baleto departamentas</i> (veikė 17 metų), kur baudžiauninkų vaikai mokosi šokio, skaityti, rašyti	Johanas Herderis išleidžia knygą <i>Tautų dainos</i> (1 t. – 1778, 2 t. – 1779), kurioje tarp 162 įvairių tautų dainų paskelbia 8 lietuvių liaudies dainas		
1780	Mykolas Kazimieras Oginskis Slanime pastato modernius, didžiąjai barokinei operai ir baletams atlikti pritaikytus <i>Naujuosius operos namus</i>			Vokietijos imperatoriumi ir Austrijos valdovu tampa Juozapas II, valdo iki 1790
1781		Imanuelis Kantas išleidžia <i>Grynojo proto kritiką</i>		
1782	Pagal Lauryno Gucevičiaus projektą pradedama rekonstruoti Vilniaus katedra, po trejų metų – ir Vilniaus rotušė	Johanas Volfgangas Gėtė sukuria dramą <i>Žvejė</i> , kurioje panaudojo vestuvinę lietuvių liaudies dainą Pradedama dalimis leisti Ž. Ž. Ruso <i>Išpažintis</i> (1782–1789)		
1784		I. Kantas paskelbia straipsnį <i>Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1785	Išleistas Jeronimo Stroinovskio veikalas <i>Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas</i> Vilniuje pradeda veikti pirmas Lietuvoje profesionalus dramos ir muzikinis miesto teatras	Frydrichas Šileris sukuria <i>Odę džiaugsmui</i>		Anglas Edmundas Kartraitas išrado mechaninę verpimo mašiną
1786	Išleistas Pilypo Nerijaus Golianskio veikalas <i>Apie iškalbą ir poeziją</i> Išleista Juozapo Kazimiero Kosakauskio apysaka <i>Kunigas klebonas</i> Išleista Pauliaus Ksavero Brastauskio apysaka <i>Valstietė</i>			
1787		Volfgangas Amadėjus Mocartas sukuria operą <i>Don Žuanas</i>		JAV priimama pirmoji pasaulyje konstitucija Kyla Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1792
1788		Išleistas Imanuelio Kanto etikai skirtas veikalas <i>Praktinio proto kritika</i>	Pradedama dirbti ATR Ketverių metų seimas (1788–1792)	
1789		Išleistas Viljamo Bleiko eilėraščių rinkinys <i>Nežinojimo ir patirties dainos</i>	Išvesta Rusijos kariuomenė Sudaryta valstybės reformų komisija	Paryžiuje paimama Bastilija Priimama Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija Džordžas Vašingtonas išrenkamas pirmuoju JAV Prezidentu
1790		Išleistas Imanuelio Kanto estetikai skirtas veikalas <i>Sprendimo galios kritika</i>		
1791	Gotfrydas Ostermejeris parengia <i>Naująją lietuvių kalbos gramatiką</i> , kurioje pateikia ir eilivimo teorijos dalį		Gegužės 3 d. ATR seimas priima pirmąją konstituciją Europoje	Priimta Prancūzijos konstitucija Paskelbtas JAV Teisių bilis
1792			Rusija užpuola Abiejų Tautų Respubliką Sudaroma Rusijos remiama Targovicos konfederacija	Prancūzija paskelbiama respublika
1793	Vilniaus universitete įkuriama architektūros katedra, kuriai vadovauja Laurynas Gucevičius	Išleistas Imanuelio Kanto veikalas <i>Religija vien tik proto ribose</i>	Antrasis ATR padalijimas, kuriam priverstas pritarti Gardine posėdžiavęs ATR seimas	Liudviko XVI giljotinavimas
1794	Lietuvių ir lenkų kalbomis išleistas Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus gedulinis pamokslas, skirtas žuvusiems sukilėliams atminti	Viljamas Bleikas sukuria graviūrą <i>Pradžių pradžia</i> , kuria iliustruoja savo poemą <i>Europa. Pranašystė</i> Italų fizikas Aleksandras Volta išranda pirmąjį galvaninį (elektros) elementą	Kyla Tado Kosciuškos vadovaujamas nacionalinio sukilimo karas prieš Rusiją, Prūsiją, Austriją Lietuvių Tautos Aukščiausioji Taryba paskelbia Lietuvių tautos sukilimo aktą	
1795		Išleista Frydricho Šilerio knyga <i>Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą</i>	Trečiasis ATR padalijimas Žydams uždraudžiama verstis žemdirbyste Stanislovas Augustas Poniatovskis atsisako sosto	
1796				Rusijos imperatoriumi tampa Pavelas I (1796–1801)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1798		Išleistas bendras Viljamo Vordsvorto ir Samueleo Teiloro Koldridžo poezijos rinkinys <i>Lyrinės baladės</i>	Franciskas Goja sukuria grafikos ciklą <i>Kapričiai</i> (1796–1798) Jozefas Haidnas sukuria oratoriją <i>Pasaulio sukūrimas</i>	Anglų gydytojas Edvardas Dženeris pradeda skiepyti nuo raupų
1799	Stanislovas Bonifacas Jundžilas parašo veikalą <i>Taikomoji botanika</i>			Prancūzijoje į valdžią ateina Napoleonas
1800	Išleina Kristijono Gotlybo Milkaus žodynas ir gramatika. Pratarinė <i>Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynui</i> parašė Imanuelis Kantas	Išleistas Novalio rinkinys <i>Himnai nakčiai</i> Išleistas antrasis Viljamo Vordsvorto <i>Lyrinių baladžių</i> leidimas su pratarne, tapusia anglų romantinės poezijos programiniu tekstu	Įvedamas Rusijoje galiojęs senasis – Julijaus – kalendorius; Užnemunėje lieka galioti Grigaliaus kalendorius	Italų fizikas Aleksandras Volta išranda nuolatinės elektros srovės šaltinį
1801		Frydrichas Šileris parašo dramą <i>Orleano mergelė</i>	Lietuvos gubernija suskirstoma į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas, kurias kontroliuoti pavedama Vilniuje įsikūrusiam Lietuvos generalgubernatoriui	Rusijos imperatoriumi tampa Aleksandras I (1801–1825)
1802	Vilniaus miesto teatre pastatoma Volfango Amadėjaus Mocarto opera <i>Užburtoji fleita</i>	Georgas Frydrichas Grotefendas iššifruoja Babilono dantiraščius		Johanas Vilhelmas Riteris atranda ultravioletinius spindulius
1803			Vilniaus universitetas pertvarkytas į Vilniaus imperatoriškąjį universitetą	
1804		Frydrichas Šileris sukuria dramą <i>Vilhelmas Telis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Trečiąją („Herojinę“) simfoniją</i>		Prancūzija paskelbiama imperija, Napoleonas Bonapartas – imperatoriumi Napoleonu I Anglų technikas Ričardas Trevitikas sukonstruoja pirmąjį garvežį Žmonių populiacija pasaulyje išauga iki 1 milijardo
1805		Frydrichas Šileris kuria paskutinę dramą <i>Demetrijus</i> , kurioje vaizduoja ir LDK kanclerį Leoną Sapiegą		Trafalgaro ir Austerlico mūšiai
1806				Prancūzijos–Prūsijos karas Robertas Fultonas sukonstravo garlaivį
1807		Išleistas Džordžo Bairono poezijos rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Dvasios fenomenologija</i>	Po Napoleono I pergalės prieš Prūsiją ir Rusiją įkuriama Varšuvos kunigaikštystė, į kurią įeina ir Užnemunė; įvedus Napoleono kodeksą, valstiečiai, nors ir netampa savo valdomos žemės savininkais, gauna asmens laisvę	Tilžės taikos sutartis, pasirašyta Napoleono I ir Aleksandro I, prie sutarties buvo priversta prisidėti Prūsija Varšuvos kunigaikštystės įkūrimas
1808	Varšuvoje išleistas Ksavero Bogušo veikalas <i>Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę</i> (lenkų k.)	Išleista Johano Volfango Gėtės <i>Fausto I dalis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Penktąją („Likimo“) simfoniją</i> (1804–1808)		Anglų mokslininkas Džonas Daltonas įrodo, kad medžiagos susideda iš atomų
1809	Karaliaučiuje išleistas Liudviko Rėzos poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (l d., vok. k.)	Išleistas Žano Baptisto Lamarko veikalas <i>Zoologijos filosofija</i> , kuriame išdėstyta gyvosios gamtos evoliucijos teorija		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1810	Parašytas Dionizo Poškos literatūrinis laiškas <i>Pas kunigą Ksaverą Bohušą, lietuvį, ir Jokymą Lelewelį, mozūrą</i> Apie 1810–1811 Dionizas Poška sukūrė eilėraščių Mano darželis		Vilniaus universitete įkuriama muzikologijos katedra (pirmoji Europoje) Mykolo Kleopo Oginskio memorandumas Rusijos carui dėl LDK atkūrimo	Simono Bolivarо žygiai Lotynų Amerikoje (tęsiasi iki 1830)
1812	Dionizas Poška išskobtame ažuole Baublyje įrengia senienų muziejų	Išleistas pirmasis Brolių Grimų pasakų rinkinys <i>Vaikų ir namų pasakos</i> (3 t. 1812–1822)	Žygio į Rusiją metu Napoleono I kariuomenė užima Lietuvą Rusijos kariuomenė įveikia Napoleono I kariuomenę, Lietuva atitenka Rusijai	Napoleono I žygis į Rusiją
1813		Išleistas Džeinės Ostin romanai <i>Protas ir jausmai</i>	Caras Aleksandras I Vilniuje pasirašo manifestą apie pergalingą karo su Napoleonu pabaigą	Leipcigo mūšis, kuriame įveikta Napoleono I armija
1814	Išleistas Antano Strazdo poezijos rinkinys <i>Giesmės šviesios ir šventos</i>	Išleista Ernsto Teodoro Amadėjaus Hofmano pasakų knyga <i>Aukso puodas</i>		Kroviniams gabenti imamas naudoti garinis lokomotyvas (sukonstruotas anglų išradėjo Džordžo Stefensono)
1815	Apie 1815–1825 Dionizas Poška kuria poemą <i>Mužikas žemaičių ir Lietuvos</i> (publikuota 1886 <i>Aušroje</i>)		Vienos kongreso nutarimu iš didžiosios dalies Varšuvos kunigaikštystės žemių, taip pat ir Užnemunės, sudaroma Lenkijos karalystė	Vaterlo kautynės, Napoleono valdymo žlugimas
1816	Vilniuje pradėdamas leisti Nenaudėlių draugijos satyrinis laikraštis <i>Gatvės žinios</i> (lenk. <i>Wiadomości Brukowe</i>), leidžiama iki 1822			
1817	Įkuriama Filomatų draugija – Vilniaus universiteto studentų organizacija	Išleista Džordžo Bairono dramatinė poema <i>Manfredas</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Filosofijos mokslų enciklopedija</i>	Slaptų organizacijų (filaretų, filomanų, šubravcų, masonų) veiklos pradžia	
1818	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas pirmasis Kristijono Donelaičio <i>Metų</i> leidimas	Išleistas Merės Šeli romanai <i>Frankenšteinas, arba Naujasis Prometėjas</i>		
1819		Išleistas Arturo Šopenhauerio veikalas <i>Pasaulis kaip valia ir vaizdinys</i> Teodoras Žeriko nutapo <i>Medūzos plaustą</i>	Nuo Lietuvos Vilniaus gubernijos atskiriamas ir prie Kuršo gubernijos prijungiamas siauras Lietuvos pajūrio ruožas – Palangos–Šventosios apylinkės	
1820	Adomas Mickevičius Kaune kuria <i>Odę jaunystei</i> Filomatai įkuria Filaretų ir Spindulingųjų draugijas	Išleista Aleksandro Puškino poema <i>Ruslanas ir Liudmila</i>		Fabianas fon Belingshauzenas ir Michailas Lazarevas atranda Antarktidą
1821		Išleista Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i>		Prasidėjo Graikų nepriklausomybės karas (iki 1832)
1822	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (I t.) Simonas Daukantas parašo pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba <i>Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių</i> (išleista 1929) Kazimieras Kontrimas parengia lietuvių kalbos katedros įsteigimo Vilniaus universitete projektą		Visoje Rusijoje uždraudžiama masonų veikla Vilniuje veikia žemaičių studentų būrelis, kuris pradeda programinį lietuviybės puoselėjimo ir kėlimo į viešąjį visuomenės gyvenimą darbą	Prancūzų fizikas ir matematikas Amperas atranda molekulinis srautus Brazilija tapo nepriklausoma nuo Portugalijos

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1823	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (II t.), kurioje paskelbtos dramos <i>Vėlinės II</i> ir IV dalys ir poetinė apysaka <i>Gražina</i> Simonas Stanevičius parašo odę <i>Šlovė žemaičių</i> , parengia ir išleidžia M. Daukšos <i>Postilės</i> ištraukas su „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ Apie 1823 sukurta Silvestro Valiūno romantinė baladė „Birutė“		Mažojoje Lietuvoje leidžiamas pirmasis lietuviškas periodinis leidinys – <i>Nusidavimai Dievo karalystėje</i> Uždraudžiama Filomatų ir Filaretų draugijų veikla	JAV paskelbė Monro doktriną („Amerika – amerikiečiams“)
1824	Janas Čečiotas parašo eilėraščių knygą <i>Giesmelės apie senovės lietuvius</i> (lenkų k.) Liudvikas Rėza rinkinyje <i>Aisopas, arba Pasakos</i> paskelbia Kristijono Donelaičio pasakėčias	Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Devintąją („Džiaugsmo“)</i> simfoniją (1822–1824)		
1825	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas lietuvių liaudies dainų rinkinys <i>Dainos, oder littauische Volkslieder</i> , poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (II d. vok. k.) Dionizas Poška pradėjo sudarinti trikalbį lenkų–lotynų–lietuvių žodyną (liko nebaigtas)			Dekabristų sukilimas Rusijoje Anglijoje nutiesiama pirmoji pasaulyje geležinkelio linija, skirta keleiviams vežti
1826	Maskvoje išleistas Adomo Mickevičiaus rinkinys <i>Sonetai</i> , kuriame paskelbtas ciklas „Krymo sonetai“	Žozefas Niseforas Njepsas padaro pirmąją fotografiją		
1827		Išleista Henriko Heinės poezijos knyga <i>Dainų knyga</i> Išleista Džakomo Kazanovos memuarų knyga <i>Mano gyvenimo istorija</i> (parašyta 1789–1798)		
1828	Peterburge išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Konradas Valenrodas</i>		Vilniaus universitetas kreipiasi į Rusijos švietimo ministeriją, prašydamas leisti įsteigti universitete lietuvių kalbos katedrą, tačiau prašymas nepatenkinamas	
1829	Išleista Simono Stanevičiaus knyga <i>Šešios pasakos Simono Stanevičės, žemaičio, ir antros šešios Krizo Donelaičio, lietuvininko prūso</i> , parengtas pirmasis Lietuvoje dainų rinkinys <i>Dainos žemaičių</i> (1833 išleistos dainų natos – <i>Pažymės žemaitiškos gaidos, pridėtinos prie Dainų žemaičių</i>), atnaujinta XVIII a. lietuvių kalbos gramatika <i>Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos</i> Išleista Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugas</i> (lenkų k.)	Išleistas pirmasis Honoré de Balzako epopėjos „Žmogiškoji komedija“ romanas <i>Šuanai</i>		Graikai išsivaduoja iš Osmanų imperijos
1830		Išleistas Stendalio romanas <i>Raudona ir juoda</i> Viktoras Hugo parašo pjesę <i>Ernani</i> , laikomą Romantizmo manifestu Eženas Delakrua nutapo paveikslą <i>Laisvė, vedanti liaudį į barikadas</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš Rusiją (prieš caro valdžią) (1830–1831)	Revoliucijos Prancūzijoje (Liepos revoliucija), Belgijoje, Italijoje Iš Nyderlandų karalystės išsivadavo Belgija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1831		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Paryžiaus katedra</i>		Anglų mokslininkas Michaelis Faradėjus sukuria elektros srovę Pirmasis darbininkų sukilimas Europoje (Lione)
1832	Uždaromas Vilniaus universitetas	Adomas Mickevičius Dresdene parašo <i>Vėlinių</i> III dalį Išleista Johano Volfgango Gėtės <i>Fausto</i> II dalis	Įstaigose įvedama rusų kalba	
1833		Išleistas Aleksandro Puškino eilių romanas <i>Eugenijus Oneginas</i> (dalimis buvo publikuotas 1825–1832)		Paskelbtas vergijos panaikinimas visoje Britų imperijoje Amerikiečių tapytojas ir išradėjas Samuelis Morzė sukonstruoja telegrafo aparatą (patentuotas 1838)
1834	Paryžiuje išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Ponas Tadas</i>	Išleistas Onorės de Balzako romanas <i>Tėvas Gorijo</i>		Oficiali Ispanų inkvizicijos pabaiga
1835	Teodoras Narbutas pradeda leisti <i>Lietuvių tautos istoriją</i> (t. 1–9; baigta leisti 1841)	Suomijoje išleista Elijo Lionroto <i>Kalevala</i>		
1836		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai</i> Išleistas Aleksandro Puškino romanas <i>Kapitono duktė</i> , pradėdąs rusų realistinės prozos aukso amžių		
1837	Apie 1837 m. Simonas Daukantas baigė rašyti <i>Istoriją žemaitišką</i> (I t. išleistas 1893, II t. – 1897, pavadinimu <i>Lietuvos istorija</i>) Liudvikas Adomas Jucevičius išvertė pirmąją ištrauką iš Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> (ištrauka iš ketvirtosios dalies)			Samuelis Morzė pademonstruoja elektrinį telegrafą
1838		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Oliveris Tvistas</i>		Čartistų judėjimo Didžiojoje Britanijoje pradžia
1839		Lujis Dageras išrado praktinį fotografavimo būdą (dagerotipą)	Vilniuje įvykdoma mirties bausmė Jaunosios Lenkijos emisarui Simonui Konarskiui, telkusiame anticarinį pagrindį Lietuvoje	Likviduojama Unitų bažnyčia – unitai prievarta grąžinami rusų Stačiatikių bažnyčiai
1840	Vilniuje išleista pirmoji Juozapo Ignoto Kraševskio herojinio-mitologinio epo <i>Anafielas</i> dalis „Vitolio rauda“ Išleistas Liudviko Adomo Jucevičiaus etnografinis veikalas <i>Žemaitijos bruožai</i> (lenkų k.) Išleista Juozapo Silvestro Dovydaičio didaktinė apysaka <i>Šiaulėniškis senelis</i> (I–III d. 1840–1864)	Išleistas Edgardo Alano Po apsakymų rinkinys <i>Groteskai ir Arabeskos</i> Išleistas Michailo Lermontovo romanas <i>Mūsų laikų herojus</i>	Priimamas valstybinių valstiečių reformos įstatymas (Lenkijos Karalystėje negaliojo), numatęs lažo pakeitimą činčū, valstiečių lokalinės savivaldos įvedimą Lietuvos vardas išbraukiamas iš Vilniaus ir Gardino gubernijų pavadinimų Panaikinamas Lietuvos Statuto galiojimas, Vakarų krašto teismuose įvedama Rusijos teisė	
1841	Juozapas Ignacas Kraševskis Vilniuje pradeda leisti žurnalą <i>Athenaeum</i> (iki 1851)		Vidaus reikalų ministerija leidžia steigti lietuviškas elementarias mokyklėles prie žemaičių vyskupystės bažnyčių, kartu įpareigodama mokyti jose ir rusiškos abėcėlės Sekuliarizuojamos (konfiskuotos) Katalikų bažnyčios žemės (iki 1842)	Narkozės išradimas

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1842	Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Žemaitijos prisiminimai</i> (lenkų k.)	Išspausdinta Nikolajaus Gogolio apysaka <i>Apsiaustas</i>	Iš 7 Vilniaus gubernijos apskričių sudaroma Kauno gubernija. Prie Vilniaus gubernijos prijungiamos Lydos, Vileikos ir Dysnos apskritys 1842–1844 – Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija perkeliama į Peterburgą	D. Britanijoje uždrausta moterims dirbti kasyklose
1844		Dalimis publikuojamas Aleksandro Diuma romanus <i>Trys muškietininkai</i>		JAV perduodama pirmoji telegrama
1845	Išleista pirmoji lietuvių kultūros istorija – Simono Daukanto veikalas <i>Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i>	Išleistas Edgaro Alano Po rinkinys <i>Varnas ir kiti eilėraščiai</i>		
1846	Simonas Daukantas parengė liaudies dainų rinkinį <i>Dainės žemaičių</i> Išleistas Simono Daukanto verstas Fedro pasakėčių rinkinys <i>Pasakos Fedro</i> Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Lietuva. Jos senovės paminklai, buitis ir papročiai</i> (lenkų k.)		Laurynas Ivinskis pradeda leisti <i>Kalendorių, arba Metskaitlių ūkiškąjį</i> (iki 1878)	
1847	Išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio veikalas <i>Lietuva</i> (II d. 1856; lenkų k.) Kanutas Ruseckas nutapo paveikslą <i>Lietuvaitė su verbomis</i>	Išleistas Emilės Brontės romanus <i>Vėtrų kalnas</i> Išleistas Šarlotės Brontės romanus <i>Džeinė Eir</i>	1847–1849 – Vilniuje veikia Lietuvos jaunimo brolybės sąjunga – slapta lenkų–litvinų organizacija, puoselėjusi naujo sukilimo planus	D. Britanijoje priimtas įstatymas dėl dešimties valandų darbo dienos moterims ir vaikams iki 18 metų
1848	Išleistas Motiejaus Valančiaus istoriografinis veikalas <i>Žemaičių vyskupystė</i>	Išleistas Karlo Markso ir Frydricho Engelso <i>Komunistų partijos manifestas</i> Išleistas Aleksandro Diuma (sūnaus) romanus <i>Dama su kamelijomis</i>		Įvesta visuotinė vyrų rinkimų teisė Prancūzijoje ir Šveicarijoje Europoje kyla revoliucijų banga, vadinamasis Tautų pavasaris Prasidėjo Kalifornijos aukso karštligė (truko iki 1855)
1849		Baigtas leisti šešių tomų Ogiusto Konto (Comte) veikalas <i>Pozityviosios filosofijos kursas</i> Estijoje išleidžiama <i>Kalevala</i>		
1850	Motiejus Valančius tampa Žemaičių (Telšių) vyskupu	Išleista Viljamo Vordsvorto knyga <i>Preliudai</i>		
1851	Išleistas Georgo Neselmano <i>Lietuvių kalbos žodynas</i>	Išleistas Hermano Melvilio romanus <i>Mobis Dikas</i> Londone vyksta pirmoji pasaulinė paroda		
1852		Išleistas Harietos Bičer-Stou romanus <i>Dėdės Tomo trobelė</i>		
1853		Pastatyta Džiuzepės Verdžio opera <i>Traviata</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokoslės kelionių knyga <i>Iškylos po andainykštes mano apylinkes</i>	Prasidėjo Krymo karas (iki 1856) Išrastas aspirinas
1854	Lvove išleista Vladislovo Sirokoslės poema <i>Margiris</i>	Išleista Henrio Deivido Toro knyga <i>Voldenas, arba Gyvenimas miške</i>	Pirmųjų garlaivių Nemune navigacija Lietuvoje nutiesiama pirmoji telegrafo linija	
1855	Vilniuje įkurta mokslinė humanitarinė draugija Archeologijos komisija	Išleistas Volto Vītmeno poezijos rinkinys <i>Žolės lapai</i>		„Liberalusis atšilimas“ caro valdžios politikoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1856	Augustas Šleicheris išleidžia pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką		Išleistas pirmasis turistinis vadovas po Vilnių – Adomo Honorijaus Kirkoro <i>Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes</i>	
1857	Antanas Baranauskas parašo <i>Dainų dainelę</i> (publikuota 1883 <i>Aušroje</i>) Vilniuje atidarytas Senienų muziejus	Estijoje pradėtas leisti Frydricho Reinholdo Kroicvaldo <i>Kalevo sūnus</i> (baigta leisti 1861) Išleistas Šarlio Bodlero poezijos rinkinys <i>Blogio gėlės (Piktybės gėlės)</i> Išleistas Gustavo Flobero romanas <i>Madam Bovari</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokohlės kelionių knyga <i>Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą</i> (1857–1860)	Prasideda pirmoji pasaulinė ekonominė krizė Prancūzų mikrobiologas Luji Pasteras duoda pradžią bakteriologijai
1858	Karolina Praniauskaitė išleidžia eilėraščių rinkinį <i>Dainelės</i> (lenkų k.) Motiejus Valančius Vilniuje išleidžia hagiografinės prozos knygą <i>Živatai šventųjų</i>		Vyskupo Motiejus Valančiaus dėka pradėtos steigti blaivybės brolijos (blaivybės sąjūdis Lietuvoje, uždraustas 1864)	Indija tampa D. Britanijos kolonija
1859	Antanas Baranauskas parašo poetas <i>Anykščių šilelis</i> (1858–1859; 1860–1861 išspausdinta Lauryno Ivinskio kalendoriuose <i>Metų skaitlius ūkiniškias</i>), <i>Kelionė Petaburkan</i> (1858–1859) ir <i>Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva</i>	Išleistas Ivano Turgenevo romanas <i>Bajorų gūžta</i> Čarlzas Darvinas išleidžia veikalą <i>Apie rūšių kilmę</i>		Pradedamas kasti Sueco kanalas
1861		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Pažemintieji ir nuskriaustieji</i> Išleistas vokiečių mokslininko Jahano Jakobo Bachofeno veikalas <i>Motinių teisė</i> , iškėlęs mintį apie matriarchatą	Carinėje Rusijoje panaikinama baudžiava Patriotinės manifestacijos su Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo šūkiomis (kovo-rugpjūčio mėn.)	Prasideda pilietinis karas Jungtinėse Amerikos Valstijose (iki 1865) Įkuriami Italijos karalystė Luji Pasteras atranda mikrobų
1862		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Vargdieniai</i>	Per Lietuvą baigtas tiesti geležinkelis, jungęs Peterburgą su Varšuva	
1863		Eduardas Manė nutapo paveikslą <i>Pusryčiai ant žolės</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš carinę Rusiją (1863–1864) Vilniaus generalgubernatoriumi paskirtas Michailas Muravjovas	Londone atidaromas pirmasis metro
1864		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Užrašai iš pogrindžio</i>	Uždrausta lietuviška spauda lotyniškais rašmenimis Muravjovas uždraudžia visas nevaldiškas mokyklas Iš Varnių į Kauną perkeliama Žemaičių (Telšių) vyskupystės kurija	Londone įkurtas <i>Pirmasis Internacionalas</i>
1865		Pradėtas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Karas ir taika</i> (baigta publikuoti 1869) Eduardas Manė nutapo <i>Olimpiją</i> Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa stebuklų šalyje</i>	Motiejus Valančius per kunigus imasi atsakomųjų veiksmų prieš rusinimo politiką: ragina liaudį nesiduoti pritraukiamai į stačiatikybę, boikotuoti kirilica parašytas lietuviškas knygas, steigti lietuviškas mokyklas	JAV uždraudžiama vergija
1866		Polis Verlenas išleidžia pirmąjį eilių rinkinį <i>Saturniški eilėraščiai</i> Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Nusikaltimas ir baismė</i>	Veiveriuose įsteigiami pedagoginiai kursai Užnemunės pradžios mokyklų mokytojams ruošti (nuo 1872 – mokytojų seminarija)	Suomijoje prasideda badmetis – paskutinis natūralių priežasčių sukeltas badas Europoje (iki 1868)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1867	Atidaroma Vilniaus viešoji biblioteka 1867–1870 – Motiejaus Valančiaus iniciatyva Rytprūsiuose sukuriama lietuviškos spaudos tradiciniu raidynu leidimo ir nelegalaus jos platinimo Lietuvoje sistema	Išleista Henriko Ibseno drama <i>Peras Giuntas</i> Išleistas Karlo Markso veikalas <i>Kapitalas</i> (I t.)	Iš Varšuvos generalgubernatoriui pavaldžios Augustavo gubernijos šiaurinių apskričių sudaroma Suvalkų gubernija: nuo šiol Užnemunė dažniausiai vadinama Suvalkijos vardu	JAV iš Rusijos nusipirko Aliaską Austrijos–Vengrijos imperijos sukūrimas Alfredas Nobelis išrado dinamitą Meidzi revoliucija Japonijoje
1868	Išleista Motiejaus Valančiaus <i>Vaikų knygelė ir Paaugusių žmonių knygelė</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Idiotas</i> Išleistas Andrėjaus Pumpuro <i>Lačplėsis</i>	Prasideda masinė ekonominė emigracija iš Lietuvos į Jungtines Amerikos Valstijas	
1869	Išleista Motiejaus Valančiaus apysaka <i>Palangos Juzė</i>	Išleista Prospero Merimė apysaka <i>Lokys</i> („Lokis“) Išleistas Polio Verleno rinkinys <i>Galantiškos šventės</i> Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Žmogus, kuris juokiasi</i> Tarptautinė dailės paroda Miunchene. Pirmasis didelis realistų pasiekimas		Dmitrijus Mendelejevas sudaro periodinę cheminių elementų sistemą Atidaromas Sueco kanalas
1870		Henrichas Šlymanas suranda Troją		Italijos suvienijimas Prasidėjo Prancūzijos–Prūsijos karas (iki 1871)
1871	Išleista Konstantino Tiškevičiaus knyga <i>Neris ir jos krantai</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Demonai</i>	1871–1873 – nutiesiamas Liepojos–Romnų geležinkelis	Vokietijos suvienijimas Kancleriu tampa Otas fon Bismarkas Antrasis reichas (iki 1918)
1872	Motiejus Valančius parašo prozos rinkinį <i>Pasakojimas Antano tretininko</i> (išleista 1891)	Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa Veidrožio karalystėje</i> Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios</i> Klodus Mone nutapo paveikslą <i>Įspūdis: saulėtekis</i> (iš šio paveikslo pavadinimo kilo impresionizmo terminas)		Įvyksta pirmosios oficialios tarptautinės futbolo varžybos tarp Škotijos ir Anglijos
1873		Pradedamas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Ana Karenina</i> (baigta publikuoti 1877)	Baigiamas tiesti Liepojos–Romnų geležinkelis	Prasideda Ilgoji depresija – pasaulinė ekonomikos krizė, labiausiai palietusi Europą ir JAV (iki 1896)
1874		Paryžiuje surengta pirmoji impresionistų tapybos paroda	Rekrūtų prievolė pakeičiama visuotine karo prievole	
1875	Baigiamas leisti Jono Kazimiero Vilčinskio <i>Vilniaus albumas</i> (pradėtas 1842)	Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Jaunuolis</i> Išleistas Žiulio Verno romanas <i>Paslaptingoji sala</i>		
1876		Ogiustas Renuaras nutapo paveikslą <i>Šokiai „Moulin de la Galette“</i>	Įsigalioja 1870 metų Miestų įstatymas Vilniaus ir Kauno gubernijose: miesto dūmą pradedama rinkti ne luominiu, o turto cenzo pagrindu	Vokiečių inžinierius N. Otas sukuria automobilinio variklio prototipą A. G. Belas (JAV) užpatentuoja telefoną
1879	Mažajoje Lietuvoje įkuriama Lietuvių literatūros draugija (veikia iki 1923)	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Broliai Karamazovai</i> (baigta publikuoti 1880)		Dvilypė sąjunga Iš Osmanų imperijos išsivadavo Rumunija, Serbija, Juodkalnija (1878)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1880	Išleistas Antano Juškos rinkinio <i>Lietuviškos dainos</i> I tomas (3 t.: 1880–1883)	Ogiustas Rodenas sukuria skulptūrą <i>Mąstytojas</i>		Prasidėjo pirmasis Būry karas (iki 1881)
1881		Išleistas Polio Verleno poezijos rinkinys <i>Branda</i>		Rusijos imperatoriui tampa Aleksandras III
1882	Varšuvoje išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio istorinis romanas <i>Kunigas</i> (lenkų k.), turėjęs didelės įtakos lietuvių Romantizmui		Lietuvoje nutiesta pirmoji telefono linija (nuo Kretingos per Plungę iki Rietavo)	Tarp Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir Italijos sudaroma <i>Trilypė sąjunga</i> Tomas Edisonas išranda apšvietimui pritaikytą elektros lemputę
1883	Prūsijoje pradedamas leisti pirmasis lietuviškas Didžiąjai Lietuvai skirtas laikraštis <i>Aušra</i> (ėjo iki 1886)	Publikuotas Antono Čechovo apsakymas <i>Storasis ir plonasis</i>	Nutiesta pirmoji telefono linija Lietuvoje Pagalvės mokestis pakeičiamas žemės mokesčiu	
1885	Tilžėje įkurta Lietuvių kultūros draugija „Birutė“ (veikė iki 1914)	Baigtas publikuoti Frydricho Nyčės veikalas <i>Taip kalbėjo Zaratustra</i> (dalimis publikuotas nuo 1883)		Luji Pasteras išranda skiepus
1886		Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Anapus gėrio ir blogio</i> Žanas Moreasas žurnale <i>Figaro</i> išspausdina simbolizmo manifestą	Dėl ideologinių nesutarimų tarp konservatyviai katalikiškai ir liberaliai nusiteikusių inteligentų bei dėl to iškilusių finansinių sunkumų nustojoėjusi <i>Aušra</i>	Karlas Bencas ir Gotlybas Daimleris sukuria pirmuosius benzinu varomus automobilius Tomas Edisonas išranda garsą atkuriantį prietaisą – fonografą
1888	Vincas Kudirka įkūrė Varšuvos lietuvių studentų draugiją „Lietuva“	Išleistas Gi de Mopasano romanas <i>Pjeras ir Žanas</i>		
1889	Prūsijoje pradedamas leisti laikraštis <i>Varpas</i> (ėjo iki 1905)	Išleistas Henri Bergsono traktatas <i>Laikas ir laisvoji valia</i>		Prancūzas G. Eifelis sukonstravo aukščiausią Paryžiaus bokštą
1890	Tilžėje pradedamas leisti laikraštis <i>Žemaičių ir Lietuvos apžvalga</i> (ėjo iki 1896)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Badas</i> Išleistas Moriso Meterlinko simbolistinės pjesės <i>Nekviestoji viešnia</i> ir <i>Aklieji</i>	1890–1914 – masinės lietuvių migracijos į JAV, Rusijos imperijos miestus metas	Pirmasis dangoraižis Čikagoje
1891				Džeimsas Neismitas išrado krepšinį
1892		Išleistas Oskaro Vaildo romanas <i>Doriano Grėjaus portretas</i> Išleistas Artūro Konano Doilio novelių ciklas <i>Šerloko Holmsa nuotykių</i>	Oginskių dvare Rietave pastatyta pirmoji Lietuvoje elektrinė	
1893		Edvardas Munkas nutapo paveikslą <i>Šauksmas</i>	Kražių skerdynės. Caro valdžia brutaliai susidoroja su žmonėmis, pasipriešinusiais valdžios ketinimui uždaryti Kražių vienuolyno bažnyčią	Naujojoje Zelandijoje moterims pirmą kartą pasaulyje suteikta visuotinė balsavimo teisė
1894	Išleistas Antano Vienažindžio poezijos rinkinys <i>Dainos lietuvninko Žemaičiuose</i> <i>Varpe</i> išspausdinta Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i> (vertė Vincas Kudirka)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Panas</i> Išleistas kolektyvinis rinkinys <i>Rusų simbolistai</i> (su Valerijaus Briusovo įvadu)		Rusijos imperatoriui tampa Nikolajus II Tomas Alva Edisonas išranda kinematoskopą ir nufilmuoja pirmuosius filmus

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1895	Tilžėje išleistas Maironio poezijos rinkinys <i>Pavasario balsai</i> , poema <i>Tarp skausmų į garbę</i> ir operos libretas <i>Kame išganymas?</i> Tilžėje išleista Vilkutaičio-Keturakio komedija <i>Amerika pirtyje</i> Varpe išleista Vinco Kudirkos satyra <i>Viršinininkai</i> Išleistas Žemaitės apsakymas <i>Rudens vakaras</i> Įsteigta Tilžės lietuvių giedotojų draugija (veikė iki 1935)	Paryžiuje, Grand cafe kavinės rūsyje, parodytas pirmasis viešas kino seansas		Guljemas Markonis užpatentuoja bevielį radijo ryšį Vokiečių fizikas Vilhelmas Konradas Rentgenas atranda spindulius, vėliau pavadintus jo vardu
1896	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Lietuvos tilto atsiminimai</i> Tilžėje pradėtas leisti laikraštis <i>Tėvynės sargas</i> (ėjo iki 1904)	Išleistas Henriko Senkevičiaus romanas <i>Quo vadis</i> Išleista Antono Čechovo drama <i>Žuvėdra</i>	Įkuriamą Lietuvos socialdemokratų partija – pirmoji politinė partija Lietuvoje Paryžiuje įsisteigia lietuvių draugija <i>Želmuo</i> Lietuvoje užregistruotas pirmasis automobilis	Atėnuose įvyksta pirmosios modernios olimpinės žaidynės
1897	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Cenzūros klausimas</i> Varpe publikuota Adomo Asnyko drama <i>Kęstutis</i> (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Vilniuje) įvyko pirmasis viešas kino seansas	Išleistas Herberto Georgo Velso fantastinis romanas <i>Nematomas žmogus</i>	Atšaukiamas draudimas statyti naujas katalikų bažnyčias	
1898	Varpe išspausdinta Vinco Kudirkos <i>Tautiška giesmė</i> , teorinis traktatas <i>Tiesos eilėms rašyti</i> , satyra <i>Vilkai</i> Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas rinkinys <i>Lietuviškos pasakos</i> (II t. – 1902)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Viktorija</i> Išleistas Herberto Velso fantastinis romanas <i>Pasaulių karas</i> Išleistas Antono Čechovo apsakymas <i>Žmogus futliare</i>		Marija ir Pjeras Kiuri nustato radioaktyviuosius elementus – radį ir polonį
1899	Išleistas Žemaitės apsakymų rinkinys <i>Paveikslai</i> (I ir II d.) Išleistas Vinco Kudirkos eilėraščių rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Varpe išspausdintas Adomo Mickevičiaus dramos <i>Vėlinės</i> III d. trijų scenų vertimas (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Palangoje) lietuvių kalba viešai suvaidintas pirmasis spektaklis „Amerika pirtyje“	Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Sapnų aiškinimas</i> Edgaras Dega nutapo paveikslą <i>Žydrosios šokėjos</i>		Prasidėjo Antrasis Būrų karas (iki 1902)
1900	Išleista Žemaitės knyga <i>Paveikslai</i> (III d.) Išleistas Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> III dalies pirmos, antros ir septintos scenos vertimas (vertė Vincas Kudirka) Varpe publikuota Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugis</i> (vertė Vincas Kudirka) Tilžėje pradėdamas leisti laikraštis <i>Žinyčia</i> (ėjo iki 1902)	Išleistas Teodoro Draizerio romanas <i>Sesuo Keri</i> Išleistas Lymano Franko Baumo romanas vaikams <i>Ozo šalies stebukladarys</i> Anglų archeologas Artūras Džonas Evansas Kretos saloje atidengia vadinamąją Mino civilizaciją, klestėjusią 2600–1100 m. pr. Kr. Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda	Lietuvos ekspozicija Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, kur parodyta lietuvių etnografinė buitis ir spauda Išspausdintas lietuviškas žemėlapis	Įkuriamą Anglijos leiboristų partija
1901	Mikalojus Konstantinas Čiurlionis sukūrė simfoninę poemą <i>Miške</i> (1900–1901) Tilžėje išleista Jono Jablonskio <i>Lietuviškos kalbos gramatika</i>	Paskirtos pirmosios Nobelio premijos		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1902	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas dainų rinkinys <i>Ožkabalių dainos</i>	Išleista Rainerio Marijos Rilkės poezijos knyga <i>Vaizdų knyga</i>	Įkurta Lietuvių demokratų partija (LDP), puoselėjanti nepriklausomos Lietuvos valstybės etnografinės ribose idealą	Australijoje moterims suteikta visuotinė balsavimo teisė
1903	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas pasakojamosios tautosakos rinkinys <i>Iš gyvenimo vėlių bei velnių ir Lietuviškos pasakos įvairios</i> Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Viktutė</i> Čiurlionis nutapo ciklą <i>Laidotuvių simfonija</i>	Išleista Antono Čechovo drama <i>Vyšnių sodas</i> Išleistas Levo Šestovo traktatas <i>Dostojevskis ir Nyčė</i> Tarptautinė Georgo Melieso filmo <i>Kelionė į Mėnulį</i> sėkmė		Vilberis ir Orvilis Raitai pakyla pirmuoju lėktuvu
1904	Išleistas Vinco Pietario romanas <i>Algimantas</i> Išleista Maironio poema <i>Nuo Birutės kalno</i> (lenkų k.) Vilniuje pradedamas leisti pirmasis lietuvių dienraštis <i>Vilniaus žinios</i> (ėjo iki 1909)	Išleistas Luidžio Pirandelo romanas <i>Velionis Matija Paskalis</i> Išleistas Džeko Londono romanas <i>Jūrų vilkas</i>	Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas (gegužės 7 d.)	Prasidėjo Rusijos–Japonijos karas (baigėsi 1905)
1905	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas	Išleistas vienas žymiausių simbolizmo kūrinių – Moriso Meterlino pjesė <i>Mėlynoji paukštė</i>	Didysis Vilniaus Seimas (gruodžio 4–5 d.) Gegužės 14 d. caras pasirašo įsaką, kuriuo leidžiama Vakarų gubernijų mokyklose mokyti lietuvių ir lenkų kalbų	Prasidėjo Rusijos revoliucija (tęsėsi iki 1907) Albertas Einšteinas paskelbė reliatyvumo teoriją
1906	Išleisti Jono Biliūno apsakymų rinkiniai <i>Įvairūs apsakymėliai</i> ir <i>Lazda. Ubagas. Svečiai. Brisiaus galas</i> Vilniuje įvyko pirmosios lietuviškos operos <i>Birutė</i> premjera Vilniuje atidaryta pirmoji lietuvių dailės paroda	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Baltoji iltis</i> Išleistas Aptono Sinklerio romanas <i>Džiunglės</i>	Kovo 17 d. caras pasirašo įsaką, leidžiantį kurti profesines sąjungas ir draugijas	Sušauktas Rusijos parlamentas – Dūma Pradėta Piotro Stolypino reforma
1907	Išspausdinta Jono Biliūno <i>Liūdna pasaka</i> Išleista Maironio poema <i>Jaunoji Lietuva</i> Išleistas pirmasis lietuvių literatūros almanachas <i>Gabija</i> Vincas Krėvė pradeda rašyti veikalą <i>Dangaus ir žemės sūnūs</i> (išsp. 1949, 1961)	Išleistas Maksimo Gorkio romanas <i>Motina</i> Išleistas Henri Bergsono veikalas <i>Kūrybinė evoliucija</i> Pablo Pikasas nutapo paveikslą <i>Avinjono merginos</i> , laikomą viena iš pirmųjų kubistinių kompozicijų	Įvyko Pirmasis Lietuvos moterų suvažiavimas Kaune Įkurtos Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių dailės draugija, įvairios lietuvių švietimo draugijos Lietuvių mokslo draugija pradėjo leisti mokslo leidinių seriją <i>Lietuvių tauta</i> (ėjo iki 1936) Vilniuje pradėtas leisti visuomenės, politikos ir kultūros laikraštis <i>Viltis</i> (ėjo iki 1915)	Anglijos–Rusijos kompromisas Susiformuoja Antantės blokas (Trilypė santarvė)
1908	Kazimieras Būga išleidžia veikalą <i>Aistiški studijai</i>	Pirmą kartą išleistas Frydricho Nyčės esė rinkinys <i>Ecce Homo</i>	Įsteigiama Lietuvių katalikų moterų draugija	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Bulgarija
1909	Išleista Maironio poema <i>Raseinių Magdė</i> Išspausdintas Vinco Krėvės apsakymas <i>Bobulės vargai</i> , padavimas <i>Milžinkapis</i>	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Martinus Idenas</i> Filipas Tomazas Marinėtis paskelbė pirmąjį futurizmo manifestą	Įsteigtos Lietuvos žinios	
1910	Išleistas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> Išleidžiama Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės eseistikos knyga <i>Lietuvoje</i>	Išleistas Rainerio Marijos Rilkės romanas <i>Maltės Lauridso Brigės užrašai</i> Vasilijus Kandinskis nuleija pirmąją abstrakčią akvarelę	Lietuvių šviesuomenė pradėjo projektuoti <i>Lietuviškos enciklopedijos</i> leidimo idėją, kuri buvo įgyvendinta tik tarpukario metais Kaune įrengta pirmoji radijo stotis Lietuvoje	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1911	Išleista Vinco Krėvės drama <i>Šarūnas</i> Kazimieras Būga paskelbia studiją <i>Apie lietuvių asmens vardus</i> Išleistas Jurgio Baltrušaičio poezijos rinkinys <i>Žemės laiptai</i> (rusų k.)	Išleista Nikolajaus Berdiajevo knyga <i>Laisvės filosofija</i> Nikolajaus Gumilovo pastangomis rusų akmeistai įkuria „Poetų cechą“	Mirė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, gimė Česlovas Milošas (Czesław Miłosz)	Roaldas Amundsenas su bendrakeleiviais pirmasis pasiekė Pietų ašigalį Nuverčiamas paskutinis Kinijos imperatorius
1912	Išleista Vinco Krėvės knyga <i>Dainavos šalies senų žmonių padavimai</i> Išleistas Julijono Lindės-Dobilo romanas <i>Blūdas</i>	Išleistas psichologo Alfredo Adlerio traktatas <i>Apie neurotišką charakterį</i> Vokietijoje susikuria dailininkų ekspresionistų grupė <i>Mėlynasis raitelis</i>	Panaikinama Vilniaus generalgubernatoriaus institucija	Balkanų karai (iki 1913)
1913	Išleistas trečiasis papildytas ir atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas JAV Išleistas Igno Šeiniaus romanas <i>Kuprelis</i> Pradėtas leisti pirmasis lietuvių literatūros ir dailės žurnalas <i>Vaivorykštė</i> (ėjo iki 1914)	Išleistas pirmasis Marselio Prusto 7 romanų ciklo „Prarasto laiko beieškant“ romanas <i>Svano pusėje</i> (paskutinė dalis – 1927) Ekranuose pasirodo vienas populiariausių ankstyvųjų kino serialų – Lujji Fejado (Louis Feuillade) <i>Fantomas</i>	Įsikuria katalikiška Vilniaus gubernijos lietuvių švietimo draugija <i>Rytas</i>	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Albanija
1914	Išspausdinamas Vaižganto apsakymas <i>Rimai ir Nerimai</i> Pradėtas leisti žurnalas <i>Aušrinė</i>	Džeimso Džoiso apsakymų rinkinys <i>Dubliniečiai</i> Pradeda filmuotis varjetė aktorius Čarlis Čaplinas Džovanis Pastronis sukuria filmą <i>Kabirija</i> – visų didžiųjų kino reginių prototipą	Lietuva tampa pafrontės zona Įsikuria Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti – labdaros organizacija, tapusi politiniu bei kultūriniu lietuvių visuomenės centru	Prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas (tęsėsi iki 1918) JAV įsikuria kino studijos „Paramount Pictures“ ir „Fox Films“
1915	Išleina literatūros almanachas <i>Pirmasai baras</i>	Išleista Franco Kafkos apysaka <i>Metamorfozė</i> Deividas Grifitas sukuria filmą <i>Tautos gimimas</i>	Okupuotoje teritorijoje 1915 m. rugsėjo 4 d. Vokietija įkūrė administracinį vienetą Oberostą, kurio teritorija priminė LDK erdvę Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse 1795 m.	Armėnų genocido Turkijoje pradžia (iki 1923) Italija įsitraukia į karą Antantės pusėje
1916	Vincas Krėvė parašo <i>Skirgailą</i> (rusų k.)	Išleistas Džeimso Džoiso romanas <i>Jauno menininko portretas</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo traktatas <i>Pasąmonės psichologija</i> (parašytas 1912)	Lietuvių konferencijos Berne ir Lozanoje	Verdeno mūšis
1917		Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Psichoanalizės įvadas. Paskaitos</i> Jvriche Tristanas Tsara ir draugai išleidžia pirmąjį <i>Dada</i> žurnalą su manifestu	Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. surengta lietuvių tautos atstovų konferencija, kurioje buvo deklaruotas Lietuvos atsiskyrimas nuo Rusijos ir savarakiškos valstybės kūrimas Gruodžio 11 d. deklaracija	JAV paskelbė karą Vokietijai Rusijoje prasideda pilietinis karas. Bolševikai užgrobia valdžią. Spalio revoliucija
1918	Vilniuje išleidžiamos dvi pirmosios Vaižganto <i>Pragiedrulių</i> dalys Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė Voroneže išleidžia <i>Lietuvių literatūros istorijos konspektą</i>	Išleistas Osvaldo Špenglerio veikalas <i>Europos saulėlydis</i> JAV pradėtos teikti Pulicerio premijos	Vasario 16 d. paskelbiama Lietuvos nepriklausomybė Lapkričio 11 d. suformuotas pirmasis Lietuvos ministrų kabinetas (vadovaujamas prof. Augustino Voldemaro)	Ispaniškojo gripo pandemija (per pusmetį mirė daugiau kaip 25 milijonai žmonių; tai maždaug tris kartus daugiau nei buvo Pirmojo pasaulinio karo aukų) Pilietinis karas Rusijoje (iki 1921)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1919	Kaune įkurtas Tautos teatras	Išleistas Somerseto Moemo romanai <i>Mėnulis ir skatikas</i> Abelio Ganco antikarinis filmas <i>Aš kaltinu</i>	Antanas Smetona išrenkamas Lietuvos prezidentu Moterims suteikta teisė balsuoti (moterys pirmą kartą balsavo 1920) Lietuvos kovos su bermontininkais Lietuvos–Lenkijos konfliktas	Pasirašyta Versalio taikos sutartis (birželio 28 d.), kuria galutinai užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas Paryžiaus taikos konferencijoje įkuriamas Tautų Sąjunga Veimaro respublikos pradžia (iki 1933)
1920	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai</i> Pradėtas leisti literatūros ir kritikos žurnalas <i>Skaitymai</i> (ėjo iki 1923) Įkurtas pirmasis profesionalus lietuvių teatras – Dramos vaidykla	Išleista Džono Golsvorčio trilogija <i>Forsaitų saga</i> Roberto Vaino filmu <i>Daktaro Kaligario kabinetas</i> prasideda vokiečių kino ekspresionizmas	Suvalkų sutartis su Lenkija (spalio 7 d.) Vilnių ir Vilniaus kraštą užėmė Lenkijos kariuomenės generolo Liucijano Želigovskio vadovaujami daliniai Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę Lietuvoje įvyko pirmieji visuotiniai, lygūs, slapti ir tiesioginiai rinkimai į tautos atstovybę – Lietuvos steigiamąjį seimą Išrinktas Steigiamasis Seimas (iki 1922)	
1921	Išspausdinta Vaižganto apysaka <i>Dėdės ir dėdienės</i> Žemaitė parašo <i>Autobiografiją</i>	Išėjo Luidži Pirandelo pjesė <i>Šeši personažai ieško autoriaus</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo veikalas <i>Psichologiniai tipai</i>	Lietuva priimta į Tautų Sąjungą	NEP'o pradžia Rusijoje (iki 1929)
1922	Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Senamė dvare</i> Išspausdintas avangardistinės kūrybos manifestas „Keturių vėjų pranašas“ Vilniuje išleista Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rusų k.) Kaune įkurtas Lietuvos universitetas (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Kaune įkurtas pirmasis valstybinis teatras <i>Valstybės teatras</i>	Išleistas vienas garsiausių XX a. romanų Džeimso Džoiso <i>Ulisas</i> Išleista viena garsiausių XX a. poečių Tomo Sternso Elioto <i>Bevaisė žemė</i> Jaroslavas Hašekas rašo <i>Šauniojo kareivio Šveiko nuotykius pasauliniame kare</i> (knyga liko nebaigta) Pirmą kartą kino ekrane Frydricho Vilhelmo Murnau filme <i>Nosferatu</i> pasirodo personažas vampyras	Lenkijos seimas įjungia Vidurio Lietuvą į Lenkiją Prezidentu išrenkamas Antanas Stulginskis Priimta nuolatinė Lietuvos Konstitucija, kuri įteisino Lietuvoje demokratinę respubliką Lietuvos konstitucija įteisino visuotinį privalomą pradinį mokymą (įgyvendinta iki 1931) Priimtas Žemės reformos įstatymas (žemės gavo apie 65 000 Lietuvos bežemių ir mažžemių) Priimtas Piniginio vieneto įstatymas, litas tampa Lietuvos piniginiu vienetu	SSRS įkūrimas Italijoje į valdžią ateina fašistai ir B. Musolinis
1923	Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>100 pavasarių</i> Pradėtas leisti simbolistinės pakraipos literatūros, meno ir kritikos žurnalas <i>Gairės</i> (red. Kazys Puida)	Išleista Nikolajaus Berdiajevo knyga <i>Istorijos prasmė</i> Išleistas Ernsto Kasirerio veikalas <i>Simbolinių formų filosofija</i> I dalis (visos trys dalys baigtos leisti 1929) Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Ego ir Id</i>	Klaipėdos krašto sukilimas. Prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas Visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas	Alaus pučas. Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos nesėkmingas mėginimas užimti valdžią
1924	Kaune Valstybės teatre pastatyta Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940)	Išleistas Tomo Mano romanai <i>Užburtas kalnas</i> Andrė Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Lietuvos sportininkai pirmą kartą dalyvauja Vasaros olimpinėse žaidynėse Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Prancūzijoje įvyksta pirmosios Žiemos olimpinės žaidynės

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1924	Išleistas pirmasis žurnalo <i>Keturi vėjai</i> numeris (ėjo iki 1928) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940) Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas „Ars Magna“	Išleistas Tomo Mano romanas <i>Užburtas kalnas</i> André Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Paryžiuje pasirašoma konvencija dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Vladimiro Lenino mirtis Stalino diktatūros pradžia (iki 1953) Danijoje moteris tapo ministrų kabineto nare
1925	Vincas Mykolaitis-Putinas sukuria dramą <i>Žiedas ir moteris</i> Kaune atidaryta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų galerija Holivude nufilmuotas vaidybinis filmas „Naktis Lietuvoje“ iš knygnešių gyvenimo (rež. Pranas Valuskis)	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Procesas</i> Išleistas Žano Kokto pjesės <i>Karalius Oidipas, Orfėjas</i> Sergejaus Eizenšteino filmas „Šarvuotis, Potiomkinas“ Čarlo Čaplino filmas <i>Aukso karštligė</i>	Vilniuje įkurtas JIVO (Žydų mokslo institutas) greit tapo stambiausia pasaulyje žydų mokslo įstaiga, jidiš mokslo centru	Lakarno paktas (Vokietija pripažįsta savo vakarines sienas)
1926	Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Kultūros filosofijos metmens</i> Moišė Kulbakas sukuria poemą <i>Vilnius</i> Petras Vaičiūnas sukuria komediją <i>Patriotai</i> Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas <i>Slepiniai</i>	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Pilis</i> Išleistas Aleno Aleksanderio Milno <i>Mikė Pūkuotukas</i>	Lietuvos Respublikos prezidentu išrinktas Kazys Grinius Gruodžio 17 d. valstybės perversmas. Prasideda autoritarinis Antano Smetonos valdymas (iki 1940) Pradedamos transliuoti Kauno radiofono laidos	Suomijoje moteris tapo ministrų kabineto nare (poste išsilaike 20 metų)
1927	Išleistas Vinco Mykaloičio-Putinno poezijos rinkinys <i>Tarp dviejų aušrų</i> Išleistas pirmasis Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Anksti rytą</i> Išleistas Petro Tarulio novelių rinkinys <i>Mėlynos kelnės</i> Išėjo literatūros almanachas <i>Gubos</i>	Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stepių vilkas</i> Išleistas Martino Heidegerio veikalas <i>Būtis ir laikas</i> Išleistas psichologo Alfredo Adlerio veikalas <i>Žmonių pažinimas</i> Pirmasis Alfredo Hičkoko filmas „Nuomininkas“	1927 m. balandžio 12 d. Prezidentas Antanas Smetona paleido seimą (naujas seimas išrinktas 1936)	Fašistinėje Italijoje įteisinta korporacinė santvarka Charlesas Lindbergas lėktuvu perskrenda Atlanto vandenyną Pirmoji Kino akademijos apdovanojimų (būsimųjų „Oskarų“) ceremonija
1928	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Ties aukštu sostu</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Balta paukštė</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Atostogos</i> Kino filmas „Kareivis – Lietuvos gynėjas“ (operatorius Feognijus Dunajevs, statytojas Vladas Braziulevičius)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos ciklas <i>Pradžios metas</i> Michailas Bulgakovas pradeda rašyti romaną <i>Meistras ir Margarita</i> (cenzūruota romano versija publikuota tik 1966–1967) Pirmasis garsinis filmas „Džiazo dainininkas“ (rež. Alanas Kroslandas)	Priimta nauja Konstitucija, kuri prezidentui suteikė plačius įgaliojimus Kaune atidarytas didžiausias 800 vietų kino teatras „Metropolitain“	Aleksandras Flemingas atrado peniciliną Pirmoji vieša televizijos transliacija
1929	Išleista Vaižganto apysaka <i>Išgama</i> ir romanas <i>Šeimos vėžiai</i> Pradėtas leisti literatūros žurnalas <i>Pjūvis</i> (orig. <i>Piūvis</i> ,ėjo iki 1930) Kaune Valstybės teatre pastatytas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas)	Išleistas Ericho Marijos Remarko romanas <i>Vakarų fronto nieko naujo</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Triukšmas ir įniršis</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Atsisveikinimas su ginklais</i> Pirmasis Luiso Buniuelio filmas „Andalūzijos šuo“ (kartu su Salvadoru Dali) – kino siurrealizmo manifestas	Atentatas prieš tuometinį premjerą Augustiną Voldeмарą Pradėjo veikti centralizuotas Kauno miesto vandentiekis (projektas pradėtas įgyvendinti 1927) Kaune uždaryta „konkė“ – arklių traukiamas tramvajus	Didžioji depresija – pasaulinė ekonominė krizė (tęsėsi iki 1933) Masinės kolektyvizacijos pradžia SSRS
1930	Išleistas Petro Cvirkos apsakymų rinkinys <i>Saulėlydis Nykos valsčiuje</i> Pradėtas leisti kairiosios orientacijos rašytojų žurnalas <i>Trečias frontas</i> (ėjo iki 1931) Išleidžiamas literatūros almanachas <i>Granitas</i>	Išleista Roberto Miuzilio romano <i>Žmogus be savybių</i> pirmoji dalis (antroji 1932) Jozefas Sternbergas filme „Žydrasis angelas“ pradeda Marlenos Ditrich mitą	Vytauto Didžiojo metai Įvestas privalomas pradinis mokymas Pradėjo veikti Petrašiūnų šiluminė elektrinė, kuri tapo pagrindine elektros energijos tiekėja Kauno miestui	SSRS įsteigiamas GULAC'as – Vyriausioji pataisos darbų lagerių valdyba Išrandama televizija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1931	Pradėtas leisti savaitinis kultūros žurnalas <i>Naujoji Romuva</i> (ėjo iki 1940, atnaujintas – 1994) Kino komedija „Onytė ir Jonelis, arba Neljšk, kur nereikia“ (rež. Feognijus Dunajevas) Jurgis Savickis išleidžia albumą <i>Lietuvos menas</i> (švedų k.)	Išleistas Iljos Ilfo ir Jevgenijaus Petrovo satyrinis romanas <i>Aukso veršis</i> Južinas O'Nilas parašo tragediją <i>Elektrai skirta gedėti</i> Išleistas Migelio de Unamuno traktatas <i>Krikščionybės agonija</i>	Pradėta leisti Lietuvos enciklopedija (baigta 1966 m. Bostone, 37 tomai) Siekiant pagerinti susisiekimą, pastatytas Žaliakalnio funikulierius (keltuvai)	Japonijos agresyvioji politika prieš Kiniją pradžia Niujorke (JAV) oficialiai atidarytas aukščiausias pasaulio pastatas – 102 aukštų „Empire State Building“
1932	Išleistas Vinco Mykolaičio-Putino romanas <i>Altorių šešėly</i> (I ir II d., III d. – 1933) Išleista Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos knyga <i>Eilėraščiai</i> Išleista Antano Vaičiulaičio knyga <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Visuomeninis auklėjimas</i> Išleista Balio Sruogos drama <i>Milžino paunksmė</i> Kaune susikūrė modernistinių dailininkų grupė „Ars“	Išleistas Michailo Šolochovo romanas <i>Pakelta velėna</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Rugpjūčio šviesa</i> Žanas Kokto filmas „Poeto kraujas“	Kaune atidaryti Centrinio pašto rūmai Kaune Valstybės teatre sukurtas spektaklis – Viljamo Šekspyro <i>Hamletas</i> (rež. Michailas Cechovas) Išleistas Vydūno veikalas <i>Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių</i> (vok. k., liet. k. 2001).	Holodomoras Ukrainoje (iki 1933), jo metu mirė nuo 7 iki 10 mln. žmonių
1933	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Krintančios žvaigždės</i> Išleistas Antano Vaičiulaičio novelių rinkinys <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleisti Stasio Šalkauskio veikalai <i>Lietuvių tauta ir jos ugdymas; Ateitininkų ideologija</i>	Meriano C. Kuperio ir Ernesto B. Šodsako filmas „King Kongas“	S. Darius ir S. Girėno skrydis per Atlantą (iš Niujorko į Kauną) Kaune įkurta muzikos konservatorija Pastatyti Kauno apskrities savivaldybės rūmai	Veimaro Respublika pertvarkyta į Trečiąjį Reichą (iki 1945) Įkurta pirmoji nacių koncentracijos stovykla Vokietijoje Pradėta įgyvendinti Franklino Ruzvelto antikrizinė programa „Naujasis kursas“, išvedęs JAV iš Didžiosios ekonomikos krizės
1934	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos rinkinys <i>Imago mortis</i> Išleistas satyrinis Petro Cvirkos romanas <i>Frank Kruk</i> Išleistas Igno Šeinaus mokslinis fantastinis satyrinis romanas <i>Siegfried Immerselbe atsijaunina</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Truputis Afrikos</i> , albumas <i>Lietuvos menas</i> (pranc. k.) Kaune Jaunųjų teatre pastatytas spektaklis pagal Balio Sruogos dramą <i>Milžino paunksmė</i> (rež. A. Oleka-Žilinskas)	Išleistas Francio Skoto Fitcdžeraldo romanas <i>Švelni naktis</i> Išleistas Henrio Milerio romanas <i>Vėžio atogrąža</i> Secilio deMilio epinis filmas „Kleopatra“	1934 m. pradžioje Lietuvos saugumas demaskavo Klaipėdos krašto nacių (Neumanno – Sasso byla) rengtą sukilimą, kurio siekta nuo Lietuvos atplėšti Klaipėdos kraštą. Suminti nacistinio pučo Klaipėdos krašte vadai Rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Baltijos valstybių (Lietuvos, Latvijos, Estijos) santarvės ir bendradarbiavimo sutartis Pradėta Žemaičių plento iš Kauno į Klaipėdą statyba	SSRS priimta į Tautų Sąjungą
1935	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Per lūžtantį ledą</i> Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Intymios giesmės, eseistikos knyga Dievai ir smūtkeliai</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Varnos prie plento</i> Išleistas Henriko Radausko pirmasis poezijos rinkinys <i>Fontanas</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Aukštųjų Simonių likimas</i> Pradėtas kurti platus valstybinių viešųjų bibliotekų tinklas	Išleista Tomo Sternso Elioto poetinė drama <i>Žmogūdystė katedroje</i> Aleksandrijoje išleistas Konsantino Kavačio poezijos rinkinys <i>Priimata</i>	Mažonoje Lietuvoje uždrausta lietuviškų organizacijų veikla Suvalkijos ūkininkų streikas JAV lietuvis Feliksas Vaitkus pilotuodamas „Lituanika II“ perskrido Atlantą Klaipėdoje įkurtas Pedagoginis institutas Prof. Tado Ivanausko iniciatyva įkurta „Kauno zoologijos sodas“ akcinė bendrovė (1938 07 01 įvyko oficialus Kauno zoologijos sodas atidarymas) Įvyko pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas	Italija okupavo Etiopiją (Abisiniją), 1935–1936 m.

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1936	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Ženklai ir stebuklai</i> Išleistas Antano Vaičiulaičio romanas <i>Valentina</i> Išleistas literatūros almanachas <i>Antrieji vainikai</i> (sud. Kazys Binkis)	Išleistas Margaretos Mitčel romanas <i>Vėtrų nublokšti</i> Išleista Federiko Garsijo Lorkos drama <i>Bernardos Albos namai</i> Čarlio Čaplino filmas „Naujieji laikai“	Uždraudžiamos opozicinės partijos Darbą pradėjo smetoniškasis IV Seimas Kaune atidarytas Maironio muziejus (1941 m. pavadintas Maironio lietuvių literatūros muziejumi) Išleista <i>Lietuvos istorija</i> (red. Adolfas Šapoka)	Italija ir Vokietija sudarė Berlyno ir Romos sąjį Piliietinis karas Ispanijoje (iki 1939 m.) „Didysis valymas“ SSRS (iki 1939 m.)
1937	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Užgesę chimeros akys</i> Išleista Antano Vaičiulaičio kelionių apybraiža <i>Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio</i> Dailininkas Stasys Ušinskas už lėles ir scenografiją spektakliui „Silvestras Dūdėlė“ Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu Dailininkas Adomas Galdikas už scenografiją spektakliui pagal Vinco Krėvės <i>Šarūną</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas) Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu	Išleina Jasunari Kavabatos romanas <i>Sniegynų šalis</i> Pablas Pikaso nutapo „Gubernicą“ Salvadoras Dali nutapo „Narcizo metamorfozė“ ir „Degančių žirafą“ Volto Disnėjaus „Snieguolė ir septyni nyktukai“ – pirmasis spalvotas pilno metražo animacinis filmas Žano Renuaro filmas „Didžioji iliuzija“, uždraustas rodyti nacistinėje Vokietijoje	Lietuvos vyrų krepšinio rinktinė pirmąkart tampa Europos čempione (gegužės 7 d., Rygoje) Atidaryti reprezentaciniai Kauno karininkų ramovės rūmai Pastatytos Kauno Vytauto Didžiojo universiteto klinikos (1937–1939) Kauno Teologijos-filosofijos fakultetas Oskarui Milišui suteikė filosofijos daktaro garbės vardą	Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda
1938	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Diemedžių žydėsiu</i> Kaune Valstybės teatre pastatyta Kazio Binkio pjesė <i>Atžalynas</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Paskutinė lietuviško kino premjera – marionetinių filmas „Storulio sapnas“ (lėlės pagamintas Stasio Ušinsko), kurį nupirko JAV animacinių filmų bendrovė „Dalcompany“	Išleistas Žano Polio Sartro romanas <i>Šleikštulys</i> , laikytas kanoniniu egzistencializmo tekstu Išleistas Karlo Jasperso veikalas <i>Filosofija ir egzistencija</i> Išleistas Johano Huizingos traktatas <i>Homo ludens (Žaidžiantis žmogus)</i>	Priimta nauja Lietuvos Konstitucija, kuri valstybei suteikė išskirtinę teisę vadovauti švietimo sistemai Lenkijos ultimatas Lietuvai dėl diplomatinių santykių užmezgimo Pirmoji Lietuvos tautinė olimpiada Atidaryta pirmoji oro linija šalies viduje, sujungusi Kauną su kurortine Palanga	Austrijos anšliusas (kovo mėn.) „Miuncheno sąmokslas“ „Krištolinė naktis“ – žydų žudynės (lapkričio mėn.)
1939	Išleista Vinco Krėvės apysaka <i>Raganius</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Vilius Karalius</i> (I dalis) Išleistas Bernardo Brazdžionio rinkinys <i>Kunigaikščių miestas</i> ir knyga vaikams <i>Meškiukas Rudnosiukas</i>	Išleistas Stefano Cveigo romanas <i>Širdies nerimas</i> Išleistas Džono Steinbeko romanas <i>Rūstybės kekės</i> Bertoldas Brechtas sukuria dramą <i>Motužė Kuraž ir jos vaikai</i> (pastatyta 1941) Viktoro Flemingo filmas „Vėjo nublokšti“	Išleistas Antano Smetonos Lituaništos institutas – Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos ir tautosakos tyrimo įstaiga (1940 m. perkeltas į Vilnių). Vokietijos ultimatus Lietuvai (kovo 20 d.), kuriuo pareikalauta grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietija aneksavo Klaipėdos kraštą Pagal sutartį su SSRS Lietuvai grąžintas Vilnius	Europos vyrų krepšinio čempionatas, surengtos gegužės 21–28 d. Lietuvoje (Kaune) Sudarytas Molotovo–Ribbentropo paktas (rugpjūčio 23 d.). Pagal jo slaptuosius protokolus Lietuva priskirta Vokietijos įtakos zonai Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas (rugsėjo 1 d.), iki 1945
1940	Ignas Šeinius Stokholme išleidžia dokumentinę apybraižą <i>Raudonasis tvanas</i> (švedų k.) Kazys Binkis parašo pjesę <i>Generalinė repeticija</i> (išleista 1958) Jurgis Savickis parengia ir išleidžia antologiją <i>Lietuvių novelė</i> (švedų k.) Išspausdinta Salomėjos Nėries <i>Poema apie Staliną</i>	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Iš šešių knygų</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Kam skambina varpai</i> Čarlio Čaplino filmas „Didysis diktatorius“ Džono Fordo filmas „Pykčio kekės“	Sovietų Sąjunga Lietuvos valdžiai įteikė ultimatumą. SSRS okupuoja Lietuvą Sukurta Liaudies Seimas (parlamentą imituojanti institucija), kuris pirmąją savo darbo dieną 1940 m. liepos 21 d. paskelbė, jog Lietuvoje įvedamas sovietinis režimas, bei priėmė sprendimą kreiptis į Sovietų Sąjungą ir prašyti, jog Lietuvos sovietinė respublika būtų priimta į Sovietų Sąjungą Berlyne įkuriamas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF, lapkričio 17 d.)	Katynės žudynės – masinės Lenkijos karininkų, policininkų, intelektualų ir civilių belaisvių (apie 22 000) žudynės, kurias įvykdė NKVD Vokiečiai užima Paryžių (birželio 14 d.) Prancūzijos kapituliacija (birželio 22 d.) SSRS okupuoja Baltijos šalis Londone įkurtas Laikinasis laisvųjų prancūzų nacionalinis komitetas, kuriam vadovavo generolas Š. de Golis

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1941	Išleista Salomėjos Nėries poezijos rinktinė Stasys Šalkauskis parašo politikos filosofijos projektą <i>Pilnutinė demokratija. Naujosios santvarkos metmens</i> (rankraštis)		Birželio 14–15 d. masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai į Sibirą	Birželio 22 d. Vokietija pradėjo karą su Sovietų Sąjunga Japonija užpuola JAV karinę bazę Perle Harbore (gruodžio 7 d.). JAV įstoja į Antrąjį pasaulinį karą Pasirašyta Atlanto chartija Masinio žydų naikinimo pradžia
1942	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Ašarų vainikas</i> (II dalis – 1967 m.) Išleistas Jono Aisčio poezijos rinkinys <i>Be tėvynės brangios</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Svetimas</i> , filosofinė esė <i>Sizifo mitas</i> Luchino Visconti filmas „Apšėstieji“	Po Laikinosios vyriausybės panaikinimo Kaune pradeda veikti vokiškai administracijai pavaldi lietuviška savivalda – generalinių tarėjų institucija	Antihitlentinės koalicijos susiformavimas Venzės konferencija Staliningrado mušis (liepa–1943 m. vasaris)
1943	Maskvoje išleistas Salomėjos Nėries eilėraščių rinkinys <i>Dainuok, širdie, gyvenimą</i> Antanas Škėma parašė dramą <i>Julijana</i>	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Ankstyvais traukiniais</i> Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stiklo karoliukų žaidimas</i>	Keršydami lietuvių tautai už SS legiono steigimo boikotą vokiečiai suėmė žymesnius vi-suomenės ir kultūros veikėjus ir išvežė į Štuthofo koncentracijos stovyklą	Teherano konferencija (lapkričio–gruodžio mėn.) Kursko mušis
1944	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Aukuro dūmai</i>	Alberas Kamis sukūrė dramą <i>Kaligula</i> Išleista Džordžo Orvelo satyrinė sovietinio totalitarizmo alegorija <i>Gyvulių ūkis</i>	Lietuvos vietinės rinktinės įkūrimas (vadas gen. Povilas Plechavičius) SSRS reokupuoja Lietuvą Prasideda partizaninis karas su SSRS (iki 1953)	Desantas išsilaipina Normandijoje. JAV ir Didžioji Britanija atidaro II frontą Europoje
1945	Vincas Mykolaitis-Putinas sukūrė poemą <i>Vivos plango mortuos voco</i> Salomėja Nėris Maskvoje sudarė eilėraščių rinkinį <i>Prie didelio kelio</i> Maskvoje išleista Salomėjos Nėries eilėraščių rinktinė <i>Lakštingala negali nečiulbėti</i> Balys Sruoga parašė <i>Dievų mišką</i> (išspausdintas 1957) Išleista Kazio Borutos romanas <i>Baltaragio malūnas</i>	Roberto Rossellini filmas „Roma – atviras miestas“; italų neorealizmo pradžia Pirmasis Ingmaro Bergmano filmas „Krizė“	Lietuvos gyventojų masinių trėmimų į SSRS atnaujinimas (iki 1953 m.)	Jaltos konferencija (vasaris) Balandžio mėn. kapituliuo fašistinė Italija
1946	Išleistas debiutinis Alfonso Nykos-Niliūno poezijos rinkinys <i>Praradimo simfonijos</i> Išleista Salomėjos Nėries <i>Poezija</i> , pirmas tomas (lyrika ir poemos) DP stovyklose pradėtas leisti avangardinis kultūros žurnalas <i>Žvilgsniai</i> (iki 1948), redaktorius Jonas Mekas	Nobelio literatūros premija suteikta Hermanui Hesei Pirmasis kino festivalis Kanuose	Įkurtas Lietuvos valstybinis kūno kultūros institutas	A. Hitlerio mirtis (balandžio 30 d.) Vokietija pasirašo besąlyginės kapituliacijos aktą (gegužės 8 d.) JTO įkūrimas Potsdamo konferencija (liepa–rugpjūtis) JAV numeta atominės bombas ant Hirosimos ir Nagasakio (rugpjūčio 6 ir 9 d.) Japonijos kapituliacija (rug-sėjos 2 d.) Niurnbergo procesas (lapkričio 20 d.–1946 m. spalio 1 d.) Prasideda Šaltasis karas (iki 1991 m.) Paryžiaus taikos konferencija
1947	Romoje išleistas Vytauto Mačernio <i>Vizijos</i> Tiubingene (Vokietija) išleistas Antano Škėmos novelių rinkinys <i>Nuodėguliai ir kibirkštys</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Maras</i>	Pinigių reforma „Žalgirio“ krepšininkai (klubas įkurtas 1944 m.) pirmą kartą tapo Sovietų Sąjungos čempionato, vykusio Tbilisyje, aukso medalių laimėtojai	Trumeno doktrina (kovo 12 d.) Maršalo planas JTO nutarimas dėl žydų ir arabų valstybės įkūrimo Palestinoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1948	Ištremtas į Sibirą (iki 1956) Antanas Miškinis parašo <i>Psalmes</i> (išspausdintos 1989) Išleistas pomirtinis Jurgio Baltarušaičio poezijos rinkinys <i>Lelija ir pjautuvus</i>	Išleistas Paulio Celano rinkinys <i>Smėlis iš urnų</i> , kuriame išspausdintas vienas reikšmingiausių eilėraščių pokario Europoje „Mirties fuga“ A. Hitchcockas sukuria vieno kadro filmą „Virvė“	Didžiausia trėmimo operacija „Vesna“ Žemės ūkio kolektyvizacijos pradžia	Berlyno blokada (birželio 24 d.–1949 m. gegužės 12 d.). Vokietija padalijama į VFR ir VDR Įkurta Izraelio valstybė (gegužės 14 d.). Arabų ir Izraelio konflikto pradžia JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (gruodžio 10 d.)
1949	Išleista Antano Vaičiulaičio knyga <i>Italijos vaizdai</i>	Alberas Kamiu sukūrė pjesę <i>Teisieji</i> Išleistas Simonos de Bovuar veikalas <i>Antroji lytis</i>	Partizanų vadai pasirašo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaraciją (vasario 16 d.). Lietuvių chartijos paskelbimas Įvestas privalomas septynmetis mokymas	Įkurta NATO (balandžio 4 d.) SSRS išbandė atominę bombą Paskelbta Kinijos Liaudies Respublika (1949 spalio 1 d.) Korėjos karas (1950–1953)
1950	Čikagoje JAV išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Strėlė danguje</i> Dalia Grinkevičiūtė parašė <i>Atsiminimus</i> (surasti 1991, išleisti 1996) Čikagoje (JAV) išleista Juozo Lukšos-Daumanto knyga <i>Partizanai už geležinės uždangos</i> (vėliau <i>Partizanai</i> , Lietuvoje – 2005)	Išleista Eženo Jonesko anti-drama <i>Plikagalvė dainininkė</i>		
1951	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Raudoni batukai</i>	Išleista Albero Kamiu studija <i>Maištaujantis žmogus</i>	Įkurta JAV lietuvių bendruomenė	Pasirašyta anglies ir plieno bendrijos sukūrimo sutartis
1952	Pradėtas leisti svarbiausias išėivijos literatūrinis žurnalas <i>Literatūros laikai</i> (iki 1959 m.)	Išleista Samjuelio Beketo absurdo drama <i>Belaukiant Godo</i>		
1953		Išleista Ernesto Hemingvėjaus apysaka <i>Senis ir jūra</i>	Ginkluoto pasipriešinimo judėjimo pabaiga Romo Kalantos gimimo metai	Mirė Josifas Stalinas (1953 m. kovo 5 d.) Korėjos karas (iki 1953) Sukilimas Rytų Vokietijoje Atšilimas SSRS (iki 1964)
1954	Jonas Aistis JAV išleido knygą <i>Apie laiką ir žmones</i>	Išleistas Viljamo Goldingo romanas <i>Musių valdovas</i>		
1955	Čikagoje (JAV) išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žiemos daina</i>	Borisas Pasternakas parašė romaną <i>Daktaras Živaga</i> (išleistas Italijoje 1957) Išleistas Vladimiro Nabokovo romanas <i>Lolita</i>	Suimtas paskutinis LLKS Tarybos prezidiumo narys A. Ramanauskas-Vanagas (spalio 12 d.; nužudytas 1957 m. lapkričio 29 d.) Antisovietinės demonstracijos per Vėlines (1955–1957 m.)	Įkurtas Varšuvos sutarties blokas (VSO)
1957	Išleistas Balio Sruogas <i>Dievų miškas</i>	Išleistas Boriso Pasternako romanas <i>Daktaras Živago</i> Nobelio literatūros premija suteikta Alberui Kamiu	Balandžio 30 d. transliuota pirmoji televizijos laida Lietuvoje	Įkurta Europos ekonominė bendrija (kovo 25 d.) SSRS paleido pirmą dirbtinį Žemės palydovą (spalio 4 d.)
1961	JAV Čikagoje išleista Vytauto Mačernio kūrybos rinktinė <i>Poezija</i> (Lietuvoje Mačernio poezija išleista 1970 – <i>Žmogaus apnuoginta širdis</i> , 1990 <i>Po ūkanotu nežinios dangum</i>)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Kai išsigiedryš</i> R. Vaiso (Wise) ir J. Robbinso miuziklas <i>Vestsaido istorija</i>		Pirmasis žmogaus skrydis į kosmosą (Jurijus Gagarinas; 1961 m. balandžio 12 d.)
1963	Išleistas Icchoko Mero romanas <i>Lygiosios trunka akimirka</i>	Išleistas pirmasis Bitlų (The Beatles) albumas, prasidėjo „bitlomanija“		JAV prezidento D. F. Kenedžio nužudymas (1963 m. lapkričio 22 d.)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1964	Išleista Kosto Ostrausko avangardinė drama <i>Gyveno kartą senelis ir senelė</i> (I dalis) Išleista Justino Marcinkevičiaus poema <i>Donelaitis</i> Čikagoje išleistas Juozo Girmiaus veikalas <i>Žmogus be Dievo</i>	Žanui Poliiui Sartrui suteikta Nobelio literatūros premija	Vilniuje prof. Algimantas Marcinkevičius atliko pirmąją Lietuvoje atvirą širdies operaciją	Vietnamo karas (iki 1975) Nušalintas nuo valdžios Nikita Chruščiovas, TSKP pirmuoju sekretoriumi tapo Leonidas Brežnevas
1965	Čikagoje išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žaibai ir vėjai</i> Respublikinių leidyklų planai vėl tvirtinami Maskvoje Pradėtas rengti „Poezijos pavasaris“, almanachas <i>Poezijos pavasaris</i> Lietuvoje savaitę vieši Žanas Polis Sartras ir Simona de Bovuar Filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (rež. Vytautas Žalakevičius)	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Laiko tėkmė</i>	Pradėtos radijo transliacijos Lietuvoje užsieniui anglų kalba	„Sony“ Japonijos rinkai pristatė pirmuosius pasaulyje vaizdo magnetofonus
1966	Išleista Vinco Mykoliaičio-Putino poezijos knyga <i>Langas</i> Išleista Janinos Degutytės poezijos knyga <i>Šiaurės vasaros</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Bevardė šalis</i> Čikagoje išleista Juozo Girmiaus studija <i>Idealas ir laikas</i> Filmas „Jausmai“ (scenar. aut. Vytautas Žalakevičius, rež. Algirdas Dausa, Almantas Grikevičius)	Išleistas Johaneso Bobrovskio romanas <i>Lietuviški fortepionai</i> Išleista Tomo Stopardo tragiškomedija <i>Rozenkrancas ir Gildensternas mirė</i> (1990 m. filmas, rež. Tomas Stopardas)	Parodytas pirmasis Valstybinio jaunimo teatro spektaklis <i>Romeo ir Džiuljeta</i> (rež. Aurelija Ragauskaitė)	Niujorke prasidėjo Pasaulio prekybos centro statybos (sunaikintas 2001 m. per teroristų išpuolį) Kinijoje prasidėjo Kultūrinė revoliucija (iki 1976)
1967	Išleista Sigito Gedos poema <i>Strazdas</i> Lietuvoje išleistas Jurgio Savickio <i>Novelės</i> Lietuvos valstybiniame akademiniame dramos teatre pastatyta Kazio Sajos trilogija <i>Oratorius. Maniakas. Pranašas Jona</i> (rež. Kazimiera Kymantaitė)	Kolumbijoje išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Šimtas metų vienatvės</i> Išleistas Michailo Bulgakovo romanas <i>Meistras ir Margarita</i> (parašytas 1937) Išleista Makso Frišo pjesė <i>Biografija: vaidinimas</i>	Veiklą pradėjo Vilniaus kraštotyrininkų Romuvos klubas Hipių judėjimo Lietuvoje pradžia	San Franciske įvyko „Meilės vasaros“ („The Summer of Love“) festivalis, vadinamas hipių revoliucija
1968	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Po šiaurės herbais</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dviejų dalių drama-poema <i>Min-daugas</i> Kauno dramos teatre pastatytas Kazio Sajos groteskas <i>Mamutų medžioklė</i> (rež. Jonas Jurašas), išsp. 1969 Vilniaus dailės instituto Koridoriaus teatre pastatytas spektaklis pagal Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio pjesę <i>Duobė</i> (teatras uždraustas 1970) Vilniaus universiteto Kiemo teatre pastatyta Vydūno tragedija <i>Pasaulio gaisras</i> (rež. Vladas Limantas)		Vilniaus universitete paskaitas skaito Marija Gimbutienė Vilniaus universitete paskaitas skaito Tartu semiotikos mokyklos įkūrėjas Jurijus Lotmanas JAV pradėtas leisti laikraštis <i>Akiračiai</i>	Prahos pavasaris Paryžiaus studentų maištas Studentų sukilimas Meksikoje
1969	Išleista antologija <i>XX a. Vakarų poetai</i> Išleista Bitės Vilimaitės novelių knyga <i>Baltos dėmės</i> Išleista Juozo Grušo novelių knyga <i>Rūstybės šviesa</i> Filmas „Gražuolė“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Vudstoko festivalis (JAV) Samjueliui Bektui suteikta Nobelio premija	Įregistruotas Romuvos kraštotyros klubas (KGB uždraustas 1971) Susikūrė roko grupės „Gėlių vaikai“, „Raganiai“	Paleistas pirmasis kompiuterių tinklas sujungė keturias mokslo įstaigas: Los Andželo universitetą, Stanfordo tyrimų institutą, Santa Barbaros ir Jutos universitetus JAV astronautai Neilas Armstrongas ir Edvinas Oldrinas tapo pirmaisiais žmonėmis, išsilaipinusiai mėnulyje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1970	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Horizonte bėga šernai</i> Išleistas Donato Saukos veikalas <i>Tautosakos savitumas ir vertė</i> Kauno dramos teatre pastatyta Kazio Sajos pjesė <i>Šventėžeris</i> (rež. Jonas Jurašas) Sukurta „Panteistinė oratorija“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Iširo „Bitlų“ („The Beatles“) grupė Aleksandrui Solženicynui suteikta Nobelio literatūros premija	Žvejybinio laivo „Sovietskaja Litva“ radistas Simas Kudirka pabėgo iš laivo, nesėkmingai bandė siekti JAV politinio prieglobsčio, nuteistas 10 metų griežtojo režimo lagerio Mordovijoje Tėvas ir sūnus Pranas ir Algirdas Brazinskai užgrobė keletą lėktuvų An-24 ir privertė juos nusikrauti į Turkiją	Pradėti gaminti asmeniniai kompiuteriai SSRS įsisteigtas Andrejaus Sacharovo žmogaus teisių gynimo komitetas
1971	Išleista Justino Marcinkevičiaus drama <i>Katedra</i> Išleista Juozo Glinskio drama <i>Grasos namai</i> (Kauno dramos teatre past. 1970 m., rež. Jonas Vaitkus)	Išleistas Heinricho Biolio romanas <i>Grupinis portretas su dama</i> Brodvėje įvyko roko operos „Jėzus Kristus – superžvaigždė“ premjera	Jonas Laucė už „antitarybinių“ romano <i>Negandų metal</i> rankraštį, įteiktą leidyklai, nuteisiamas 2 metus kalėti (išsp. 1991)	Pradėtas internetinis Gutenbergio projektas – pirmoji elektroninių knygų biblioteka internete
1972	Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Badmetis</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Kalbos ženklas</i> Išleista Sigitto Gedos poezijos knyga <i>26 rudens ir vasaros giesmės</i> Išleista Algimanto Mackaus eilėraščių knyga <i>Poezija</i> Juozas Grušas <i>Barbora Radvilaitė</i> (Kauno dramos teatras, rež. Jonas Jurašas)	Heinrichui Bioliui suteikta Nobelio literatūros premija	Kaune susidegino Romas Kalanta (gegužės 14 d.) Pradėta leisti <i>Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika</i> (red. kun. Sigitas Tamkevičius, nuo 1983 m. kun. Jonas Boruta)	JAV kariai pasitraukė iš Vietnamo
1973	Muzikinis filmas „Velnio nuotaka“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Pryžiuje išspausdinta Aleksandro Solženicyno knyga <i>Gulago archipelagas</i> (I tomas) Išleistas Kurto Voneguto romanas <i>Čempiono pusryčiai</i>	Prasideda Lietuvos intelektualų emigracijos banga. Emigruoja politologas, filosofas Aleksandras Štomas, prozininkas Icchokas Meras	Atidaromas Pasaulio prekybos centras Niujorke
1974	Dalia Grinkevičiūtė parašo antrąjį atsiminimų variantą ir perduoda Andrejui Sacharovui (rusų k. išsp. 1979 m. Paryžiuje)		Emigruoja režisierius Jonas Jurašas ir kritikė, vertėja Aušra Marija Sluckaitė	
1975	Išleista Romualdo Granausko novelių knyga <i>Duonos valgytojai</i> , apysaka <i>Jaučio aukojimas</i>	Išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Patriarcho ruduo</i>		SSRS, kartu su 35 valstybėmis, pasirašė „Helsinkio baigiamąjį aktą“
1976	Pirmasis lietuviškas miuziklas „Ugnies medžioklė su varovais“ (Saulius Šaltenis, Leonidas Jacinevičius, komp. Giedrius Kuprevičius, rež. Dalia Tamulevičiūtė)		Emigruoja dailininkas Vladislavas Žilius Lapkričio 25 d. susikūrė Lietuvos Helsinkio grupė	
1977	Išleista Justino Marcinkevičiaus trijų dalių giesmė <i>Mažvydas</i> Išleista Marcelijaus Martinaičio knyga <i>Kukučio baladės</i> Išleista Sauliaus Šaltenio apysaka <i>Duokiškis</i>		Emigruoja poetas ir vertėjas Tomas Venclova	Pirmasis „Konkordo“ skrydis reguliaria linija Pradėjo veikti Černobylio atominė elektrinė (1986 m. įvyko Černobylio AE avarija)
1978	Čikagoje išleistas pomirtinis Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai (1965–1970)</i> Filmas <i>Riešutų duona</i> (rež. Arūnas Žebriūnas) Sukurta oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Išleistas Džono Irvingo romanas <i>Pasaulis pagal Garpą</i>	Birželio 14–15 d. įsteigta Lietuvos laisvės lyga, vadovaujama Antano Terlecko	Karolis J. Voityla išrinktas popiežiumi
1979	Išleista Algirdo Landsbergio novelių knyga <i>Muzika įžengiant į neregėtus miestus</i> Išleista pirmoji Juozo Erlicko humoreskų ir humoristinių eilėraščių knyga <i>Kodėl?</i>		Klaipėdoje atidarytas Lietuvos jūrų muziejus	Pirmasis Romos katalikų popiežiaus vizitas komunistų valdomoje šalyje. Jonas Paulius II aplankė gimtąją Lenkiją kaip popiežius Afganistano karas (iki 1989) Firma Sony išleido pirmąjį ausinuką („Walkman“)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1980	Išleistas Juditos Vaičiūnaitės vienaveiksmių pjesių rinkinys <i>Pavasario fleita</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis „Kvadratas“ (V. Jelisejeva, rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Rožės vardas</i> Česlovui Milošui suteikta Nobelio literatūros premija		Paskelbtas JAV gynybos planas „žvaigždžių karai“ Niujorke nušautas Džonas Lenonas
1981	Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Žalčio žvilgsnis</i> Opera-poema „Strazdas – žalias paukštis“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)			Pirmoji komercinė e knyga – žodynas (leidykla <i>Random House</i>)
1982	Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Po tylinčiom žvaigždėm</i> Išleista rinktinė <i>Lotynų Amerikos novelės</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas miuziklas „Meilė ir mirtis Veronoje“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Kęstutis Antanėlis, rež. Eimuntas Nekrošius)	Niujorke įvyko Endriu Loido Vėberio miuziklo <i>Katės</i> premjera	Emigruoja dailininkas Algimantas Svėgžda	Pradėta kompaktinių plokštelių gamyba Pirmą kartą buvo panaudotas šypsenėlės simbolis „;-)“
1983	Išleista Sauliaus Šaltenio apsakymų knyga <i>Atminimo cukrus</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis pagal Čingizo Aitmatovo romaną <i>Ilgą kaip šimtmečiai diena</i> (rež. Eimuntas Nekrošius) Filmas „Skrydis per Atlantą“ (rež. Raimondas Vabalas)		Pradeda veikti Ignalinos AE	JAV prezidentas Ronaldas Reiganas Baltuosiuose rūmuose priėmė 200 Amerikos lietuvių, latvių, estų delegaciją. Pasirašė Baltų laisvės dienos proklamaciją Stanislavas Petrovas patvirtino, kad kompiuterinės sistemos pranešimai apie paleidžiamas JAV balistines raketas yra klaidingi, užkirsdamas kelią galimam branduoliniam karui Pradėta vartoti sąvoka „internetas“
1984	Išleista Jono Strielkūno eilėraščių knyga <i>Varpo kėlimas</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dramatinė apysaka <i>Daukantas</i>	Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas-žodynas <i>Chazarų žodynas</i> (liet. k. 2010 m.)		Pradėta „Apple Macintosh“ kompiuterių prekyba
1985	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Keleivio novelės</i> Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą</i> Petras Repšys Vilniaus universitete sukūrė freską <i>Metų laikai</i>		Vilniaus arkikatedroje atrastas auksakalstės meno lobynas	Michailas Gorbačiovas išrinktas SSKP generaliniu sekretoriumi „Perestoika“ („Pertvarka“) SSRS (iki 1991)
1986	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Gegužė ant nulūžusio beržo</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai</i>		Emigruoja prozininkas Saulius Tomas Kondrotas	Černobylio atominės elektrinės katastrofa
1987	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Žiemos lietus</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Išėjusi šviesa</i>		Mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje (rugpjūčio 23 d.) Pirmasis „Roko maršas per Lietuvą“	Privatus lėktuvas, pilotuojamas 19-mečio Mathias Rusto iš Vakarų Vokietijos, įskridęs į SSRS teritoriją, nusileidžia Maskvos Raudonojoje aikštėje
1988	Žurnale <i>Pergalė</i> išspausdinti Dailios Grinkevičiūtės prisiminimai <i>Lietuviai prie Laptevų jūros</i> Išleistas Jono Mikelinso romanas <i>Juodųjų eglė šalis</i> (par. 1967) Išleista Romualdo Granausko apysaka <i>Gyvenimas po klevu</i> Išleista pirmoji Aido Marčėno eilėraščių knyga <i>Suliny</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Fuko švytuoklė</i>	Susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė (birželio 3 d.) Šimtatūkstantinis Sąjūdžio mitingas Vingio parke (rugpjūčio 23 d.) Susikūrė pirmasis nepriklausomas kultūros žurnalas <i>Sietynas</i> (ėjo iki 1991)	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1989	Išleistas Intos tremtinių poezijos rinkinys <i>Benamiai</i> Išleista Juozo Apučio alegorinė apysaka <i>Skruzdėlynas Prūsijoje</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Vilniaus pokeris</i> Išleista Algirdo Juliaus Greimo darbų rinktinė <i>Semiotika</i> Į Lietuvą atvyksta Bernardas Brazdžionis	Išleista Salmono Ruščio (Salman Rushdie) knyga <i>Šėtoniškos eilės</i> Ajatola Chomeinis paskyrė 3 milijonų dolerių premiją už <i>Šėtoniškujų eilių</i> autoriaus Salmono Ruščio mirtį	Baltijos kelias (rugpjūčio 23 d.); 2009 m. UNESCO įtraukas į „Pasaulio atminties“ sąrašą Atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas LTSR Aukščiausioji Taryba paskelbė, kad 1940 Lietuvos prijungimas prie TSRS buvo neteisėtas	„Aksominė revoliucija“ Čekoslovakijoje Iš Afganistano išvesta sovietų kariuomenė Nugriauama Berlyno siena (Šaltojo karo pabaiga) Sovietų kariuomenės susidorojimas su nepriklausomybės reikalaujančiais demonstrantais Tbilisyje (Gruzija) SSRS liaudies deputatų suvažiavimas, remdamasis Aleksandro Jakovlevo komisijos išvadomis, pripažino Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“
1990	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Noktiurnai</i> Poezijos antologija <i>Tremtinio Lietuva</i> Leonardo Gutausko romanas <i>Vilko dantų karoliai</i> (I dalis) Filmas „Miškais ateina ruduo“ (rež. Raimondas Vabalas) Pradėtas rengti tarptautinis poezijos festivalis „Poetinis Druskininkų ruduo“		Į Lietuvą atvyko Sovietų Sąjungos vadovas Gorbaciovas. Vilniuje įvyko masiškiausias Sąjūdžio mitingas „Laisvę ir nepriklausomybę Lietuvai“ Paskelbtas nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimo aktas (kovo 11 d.)	Nepriklausomybę paskelbia Estija (kovo 30 d.) Nepriklausomybę paskelbia Latvija (gegužės 4 d.) Sukurtas pasaulinis interneto tinklas
1991	Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Vilties formos</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Jauno žmogaus memuarai</i> Išleista Antano A. Jonyno eilėraščių knyga <i>Nakties traukinys</i> Išleista Sigito Gedos poezijos knyga <i>Septynių vasarų giesmės</i> Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Angelas</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Epochų signatūros</i>	Lietuvių kalba išleistas Česlovo Milošo romanas <i>Isos slėnis</i> (par. 1954) Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas <i>Vidinė vėjo pusė, arba romanas apie Herą ir Leandrą</i> (liet. k. 2006)	Ekonominė blokada Įvesti pinigų pakaitalai – talonai, kuriuose buvo pavaizduoti Lietuvos gyvūnai Sovietų kariuomenė puola televizijos bokštą, Lietuvos radiją ir televiziją (sausio 13 d.) Medininkų žudynės (liepos 31 d.) Lietuviško interneto gimimo diena – 1991 m. spalio 10 d. Įsteigtas Lietuvos mokslo ir studijų institucijų kompiuterių tinklas „Litnet“	SSRS suirimas Pučas Maskvoje (rugpjūčio mėn.) Atsistatydina Michailas Gorbaciovas Įkurta Nepriklausomų valstybių sandrauga (NVS) Jugoslavijos karai (iki 2001)
1992	Išleista Vytauto Kavolio studija <i>Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje</i>		Priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija	Mastrichte pasirašyta Europos Sąjungos (ES) steigimo sutartis JAV vykusioje parodoje „COMDEX“ IBM pristatė pirmąjį pasaulyje išmaniojo telefono prototipą
1993	Išleistas Jurgio Kunčino romanas <i>Tūla</i> Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Trečias brolis</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Graffiti</i> Išleistas Jurgos Ivanauskaitės romanas <i>Ragana ir lietus</i> Pradėta „Skomanto“ nuotykių kūrinių serija	Į lietuvių kalbą išverstas Milano Kunderos romanas <i>Nepakeliama būties lengvybė</i>	Iš Lietuvos išvesta Rusijos armija Įvedamas litas Lietuva tapo Europos Tarybos nare Popiežiaus Jono Pauliaus II viešnagė Lietuvoje (rugsėjo 4–8 d.) Jachta „Lietuva“ baigė pirmą Lietuvos buriavimo sporto istorijoje kelionę apie pasaulį	Konstitucinė krizė Rusijoje; prezidentas Borisas Jelcinas įsakė tankams šturmuoti parlamento rūmus
1994	Išleista Sigito Parulskio eilėraščių knyga <i>Mirusiujų</i> Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Babilono atstatymas</i> Išleistas poezijos almanachas <i>Svetimi</i>		Išleista Vytauto Kavolio darbų rinktinė <i>Žmogus istorijoje</i> (<i>Žmogaus genezė; Nužemintųjų generacija; Sąmoningumo trajektorijos; Epochų signatūros</i>)	Karo Čečėnijoje pradžia Inauguruotas pirmasis juodaodis prezidentas Pietų Afrikos Respublikoje Nelsonas Mandela Pradėta prekyba išmaniaisiais telefonais

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1995	Išleista Nijolės Miliauskaitės eilėraščių knyga <i>Uždraustas įeiti kambarys</i> Išleista Vandos Juknaitės apysaka <i>Stiklo šalis</i>		Seimas priėmė Valstybinės kalbos įstatymą Lietuva įteikė oficialų prašymą dėl narystės Europos Sąjungoje	Europos Sąjungos lyderiai numatomą įvesti bendrą valiutą pavadino euro vardu
1996	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Ruduo</i> Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų knyga <i>Užpustytas traukinys</i> Išleista Juozo Erlicko Knyga Išleistas Marijos Gimbutienės veikalas <i>Senoji Europa</i>	Išleistas Alesandro Bariko (Alessandro Baricco) romanas <i>Šilkas</i> Vislavai Šymborskai suteikta Nobelio literatūros premija	Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra SSRS saugumo veikėjui Nachmanui Dušanskui iškelė baudžiamąją bylą (Izraelis atsisakė jį išduoti) Įrengtas pirmasis bankomatas Lietuvoje	Palestiniečiai pirmą kartą dalyvavo rinkimuose ir savo vadovu išsirinko Jasirą Arafatą (Yasser Arafat)
1997	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Jotvingių mišios; Gedimino valstybės fragmentas</i> Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių knyga <i>Meditacijos</i>	Išleista pirmoji Hario Poterio serijos knyga	Vilniaus apygardos teismas paskelbė nuosprendį pirmojoje genocido byloje trimis buvusiems „liaudies gynėjams“ už Gaidžių šeimos išžudymą 1945 m. Zarasų rajone, Salinių kaime	Škotijos mokslininkai klonavo pirmąjį žinduolį – avį Doli Kompiuteris pirmą kartą nugalėjo Garį Kasparovą – pasaulio šachmatų čempioną
1998	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Skrynelė dvasioms pagauti</i> Išleistas Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Tamsos varpai, šviesos varpai</i> Išleista Romualdo Granausko apsakymų knyga <i>Gyvilėlių dainavimas</i> (parašytas apie 1968)	<i>Titanikas</i> tapo pirmuoju kino filmu, uždirbusiu 1 mlrd. JAV dolerių	Lietuva oficialiai tapo asocijuota Europos Sąjungos nare Dokumentinis videofilmas „Lietuvos Respublikos prezidentai. Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis. Kazys Grinius“ (rež. Rimtautas Šilinis) Lietuvos Seimas panaikino mirties bausmės taikymą Lietuvoje	Įkurta paieškos sitema „Google“ Pirmoji internetinė knygų skaityklė „Rocket ebook“ Pirmoji elektroninių knygų parduotuvė internete e-reader.com
1999	Išleista Gintaro Grajausko eilėraščių knyga <i>Kaulinė dūdelė</i> Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Ledynmečio žvaigždės</i> Išleista Aido Marčėno ir Sigito Parulskio poezijos knyga <i>50 eilėraščių</i>	Išleista Salmono Ruščio knyga <i>Žemė po jos kojomis</i> Lietuvių kalba Išleista Josifo Brodskio eilėraščių rinktinė <i>Vaizdas į jūrą</i>	Seimas pripažino Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją valstybės teisės aktu. Ši Taryba ėmėsi vieningo vadovavimo visoms pasipriešinimo ir kovotojų struktūroms	
2000	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Debesų arka</i> Išleista Romualdo Granausko prozos rinktinė <i>Su peteliške ant lūpų</i>	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeo knyga <i>Fikcijos</i> (par. 1944)	Įsigaliojo „Lustracijos įstatymas“ UNESCO į Pasaulio paveldo sąrašą įtraukė Kuršių neriją	Vladimiras Putinas išrinktas Rusijos prezidentu Pirmoji knyga tik elektroninėje versijoje – Stefano Kingo romanas <i>Jojant ant kulkos</i> (<i>Riding the Bullet</i>)
2001	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Dėvėti</i> Išleistas Viktorijos Daujotytės veikalas <i>Parašyta moterų</i> Filmas „Vieni vieni“ (rež. Jonas Vaitkus)		Baigtas leisti <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> (t. 1–20, 1941–2002)	„Al Kaeda“ surengė teroristų išpuolį Niujorke (rugsėjo 11 d.) Įkurta „Vikipedija“ anglų kalba Apple Computer pristatė pirmą iPod'ą
2002	Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų rinktinė <i>Papartynų saulė</i> Išleista Vandos Juknaitės pokalbių, esė knyga <i>Išsiduos. Balsu</i> Kolektyvinė esė rinktinė <i>Siužetą siūlau nušauti</i>			Įkaičių paėmimas Maskvos teatre
2003	Išleista Sigito Gedos knyga <i>Adolėlio kalendoriai: dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai</i> Meno forto spektaklis – Kristijonas Donelaitis „Metai. Pavasario linksmybės. Rudenio gėrybės“ (rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Deno Brauno (Dan Brown) romanas <i>Da Vinčio kodas</i> (lietuvių kalba 2004) Lietuvių kalba išleistas Džeimso Džoišo romanas <i>Ulisas I</i> dalis (par. 1922)	Pradėtas Vikipedijos projektas lietuvių kalba (pirmasis straipsnis – kompiuteris)	„Rožinė revoliucija“ Gruzijoje Karo Irake pradžia
2004	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė knyga <i>Suplanuotos akimirkos</i> Išleista Mariaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Madagaskaras</i> (pastatyta Vilniaus mažajame teatre, rež. Rimas Tuminas)	Lietuvių kalba išleista Knuto Skujenieko eilėraščių rinktinė <i>Aš esu toli viešėjęs</i>	Lietuva tapo ES (gegužės 1 d.) ir NATO nare Uždarytas 21 metus veikęs Ignalinos atominės elektrinės pirmasis blokas	Pradėjo veikti „Skype“ programa „Oranžinė revoliucija“ Ukrainoje Įkaičių paėmimas Beslano (Osetija) mokykloje (rugsėjo 1–3 d.) NASA Marso tyrimų aparatas „Spirit“ sėkmingai nusileidžia Marse

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
2005	Išleista Justino Marcinkevičiaus poezijos rinktinė <i>Amžino rūpesčio pieva</i> Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių rinktinė <i>Karvedys pavargo nugalėti</i>	Išleista Stefano Grynblato (Stephen Greenblatt) studija <i>Vilas ir pasaulio valia arba Kaip Šekspyras tapo Šekspyru</i> (lietuvių k. 2007) Lietuvių kalba išleista Džeimso Džoiso <i>Ulisas II</i> dalis (par. 1922)		Vokiečių kardinolas Jozefas Racioneris išrinktas naujuoju popiežiumi ir pasirinko Benedikto XVI vardą
2006	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Eilinė</i> Išleista Sigito Parulskio pjesių knyga <i>Trys pjesės, trumpos istorijos Sraigė su beisbolo lazda Meno forto spektaklis „Fautas“</i> (rež. Eimuntas Nekrošius)	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeso <i>Smėlio knyga</i> (<i>Alefas</i> , par. 1949). Lietuvių kalba taip pat išleista: <i>Broudzio pranešimas</i> (par. 1970), <i>Smėlio knyga</i> (1975), <i>Šekspyro atmintis</i> (1983)		SONY išleidžia savo pirmąją elektroninių knygų skaityklę „Sony Reader“ su e-popieriumi
2007	Išleista Vandos Juknaitės knyga <i>Tariamas iš tamsos: pokalbiai su vaikais</i> Išleista Gintaro Grajausko pjesių rinktinė <i>Mergaitė, kurios bijojo Dievas</i>			AMAZON pristato savo elektroninių knygų skaityklę „Kindle“
2008	Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Mėlynbarzdžio vaikai</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Niekada nežinai</i> Valstybiniame Jaunimo teatre pastatyta Petro Vaičiūno komedija <i>Patriotai</i> (rež. Jonas Vaitkus)			JAV prezidentu išrinktas Barakas Obama, pirmasis afroamerikietis, išrinktas į šį postą Pasaulinė finansų krizė Rinkoje pasirodė planšetiniai kompiuteriai
2009	Išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Sugrįžau</i> Išleisti Marcelijaus Martinaičio biografiniai užrašai <i>Mes gyvenome</i> Išleistas Kristinos Sabaliauskaitės romanas <i>Silva Rerum</i>		Pirmajai kadencijai prisiekė prezidentė Dalia Grybauskaitė Prie Seimo vykęs mitingas, kuriame protestuota prieš valdžios taupymo planus, baigėsi riaušėmis Uždarytas antrasis (paskutinis) Ignalinos AE blokas	
2010	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė rinktinė <i>Šignakt aš miegosiu prie sienos</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos rinktinė <i>Visi eilėraščiai</i> Išleistas Valdo Papievio romanas <i>Eiti</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Prahos kapinės</i>		Smolensko aviakatastrofa, nusinešusi Lenkijos aukštųjų pareigūnų gyvybes Statistikos duomenimis, pasaulyje veikia 255 mln. interneto svetainių, internetu naudojasi 1,97 mlrd. vartotojų
2011	Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių knyga <i>Kurčiam asiliukui</i> Išleistas Romualdo Granausko novelių romanas <i>Trys vienvės</i>	JAV išleistas Rutos Sepetytės romanas <i>Tarp pilkų debesų</i> (lietuvių k. 2011) Česlovo Milošo metai	Lietuvos plačiajuostis internetas sparčiausias pasaulyje Pirmoji lietuviška interaktyvi elektroninė knyga – Jurgos Sakalauskaitės ir Donato Malinausko <i>Pelytė Smailytė ir gelbėtojai</i>	Žemės drebėjimas Japonijoje, atominė katastrofa Fukušimos AE
2012	Išleista atliekamosios poezijos knyga <i>Slemas Lietuvoje</i> Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Mariiaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Išvarymas</i> (rež. Oskaras Koršunovas) Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Justino Marcinkevičiaus <i>Katedra</i> (rež. Oskaras Koršunovas)			Europos branduolinių mokslinių tyrimų organizacijos CERN mokslininkai paskelbė aptikę naują subatominę dalelę, kurios savybės atitinka Higgs bozoną – masę suteikiantį pagrindinį visatos statybinį elementą JT Generalinė Asamblėja pritarė, kad Palestiniai būtų suteiktas valstybės stebėtojos statusas